శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ఇది,

శ్రీమన్నారాయణుండు సకలచేతనోజ్జీవనార్థంబుగా నాజ్ఞాపించుటవలన

నిత్యసూరిశ్రేష్ఠులగు ననంతులు

శ్రీమద్భగవద్రామానుజాచార్యులై ఈలోకంబునం దవతరించి

చేతనులు తత్త్వత్రయజ్ఞానంబు గలిగి యుత్తరించుటకై నిర్మించినట్టి

శ్రీభాష్యంబను పేర వ్యవహరింపఁబడుచున్న

విశిష్టాద్వైతసిద్ధాంతసూత్రభాష్యంబు-

శ్రీరామానుజాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయులగు వ్యాసభట్టాచార్యపౌత్రులయిన

శ్రీసుదర్శనభట్టాచార్యులవారిచే లిఖియింపఁబడిన

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశిక యను టీకతోడం జేర్చి ముద్రింపవలయు నని

కొందరు పెద్దలడిగికొనినప్రకారము

పురాణఘట్టంబువరకు— శ్రీమదుభయవేదాంతప్రవర్తకులయిన

అళశిఙ్గారు. రాజగోపాలాచార్యులవారిచేతను,

తదనంతరగ్రంథంబు సాంతంబుగ

శ్రీమదుభయవేదాంతప్రవర్తకులయిన

తిరుపతి గోమఠము. శ్రీనివాసాచార్యులవారిచేతను,

నాలుగైదుప్రతులచేతఁ బరిశోధింపించి-

ఊవేరిపుత్తేరి. పెరుమాళ్లు నాయకులవారిపుత్రులగు

షాహాండ్ హశాన్ దుబాసి. మహారాజరాజశ్రీ.

వెంగళ్వరాయనాయకులవారిచే

స్వీయ

వేదాంతవిద్యావిలాసముద్రాక్షరశాలయం దచ్చుఁ గూర్పించి-

శాలివాహనశకవర్షంబులు. ౧౮౭౧ వ విభవసంవత్సర చైత్రశుద్ధ విదియా గురువారంబునం

ప్రచురింపంబడియె.

1898

౧౮౯౮ వ సం॥ మార్చి నెల ౨౩ వ తేది.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

కవికేసరిత్వబిరుద- ఖ్యాతేనస్వామియజ్వ విదుషైతత్।
చెంగల్వరాయగోష్ఠ్యాం-సమ్ప్రోక్తంపఞ్చకంముదాసద్యః॥

శ్రీమాన్వారిజలోచనోవసుమతీం త్వయ్యేవభూయాన్ఖు మే
మత్ప్రీమేతివదన్రహఃకమలయా ప్రచ్ఛన్నదేశస్థయా।
పృష్టఃకేయమియంతుమేతిదయితే భక్తాపరాధేష్వయా
స్సైవేత్యుత్తరయన్ముదేస్తుభవత శ్చెంగల్వరాయప్రభో॥ ౧

లోకేతాదృగవగ్రహేణశిథిలే ప్రాక్సాపచారోజ్జ్వలం
కుర్వాణశ్శివభక్తపూర్ణమపియ స్తంవిష్ణుభక్తోపిసన్।
ప్రాదాః ప్రాణభృతాంసులాయకుతుకం చెంగల్వరాయప్రభో
తస్మైతేశుభమాతనోతుజగతాం మాతాన్నపూర్ణేశ్వరీ॥ ౨

శ్రుత్యన్తార్థవిబోధనాయవిదుషాం యేనస్ఫురద్బుద్ధినా
శ్రీభాష్యంప్రకటీకృతంస్ఫుటతరై ర్ముద్రాక్షరైరఞ్చితమ్।
ఖ్యాతిస్స్వప్రతిపాద్యవస్త్వవసదా సర్వత్రరామానుజ
స్తస్మైతేముదమాతనోతుముదిత శ్చెంగల్వరాయప్రభో॥ ౩

క్షుద్బాధామ్బువిసృష్టవన్తమిహయే పాన్థాస్సరోజోద్భవం
నిన్దన్తఃపథిసత్రమేత్యవిపులం యస్యాతితృప్తింగతాః।
క్షుద్బాధాంసృజనస్సదామ్బుజభవేత్యాశాసతేతేభృశం
తస్మైతేకుశలందదాతుసహరి శ్చెంగల్వరాయప్రభో॥ ౪

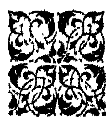
సత్వంవాఙ్మయమోదితాఖిలబుధాన్ సన్తోషయన్ సత్కవీన్
సాహిత్యేనసయుక్తికేనవచసా సమ్ప్రీణయన్పణ్డితాన్।
వేదాన్తార్థవిచారణాదృతమతే చెంగల్వరాయప్రభో
పుష్పైఃపూజితపార్థసారథిపదామ్భోజశ్చిరఞ్జీవతాత్॥ ౫

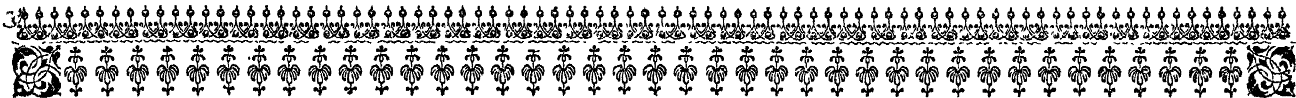

శ్రీ మ తే రా మా ను జా య న మః.

జయతిసమాయామానుషనటనోయస్త్వేకశతకయోజనదూరాం । లఙ్కాంవిహాయబహుశతయోజనగంపు
రమమోఘశరలక్ష్యమధాత్ ॥౧॥— శ్రీమద్భాష్యవిభాకరస్సజయతిస్వోద్భూతివిద్రావితధ్వాన్తస్త్రాసితబా
హ్యఘూకనికరోగర్జచ్ఛుకాదిద్విజః। యత్సూక్తిప్రకరాదశర్మవిజహావజ్ఞానవన్నిర్గుణభ్రాన్తబ్రహ్మవదైః త్రయీక
మలినీదోషాకరైఃపీడితా॥౨॥— వేదేబాహ్యకుదృష్టిదృష్టిషు లినేలోకేనిరాలోకనేజజ్ఞైశాస్త్రీపృశంన్నృణాంనిజవ
చస్సిద్ధాజ్ఞానేనాజ్ఞయన్। లక్ష్మీప్రార్థితచక్రభృన్నియమనాచ్ఛేషోత్రయద్భూమికః శ్రీరామానుజయోగిరాట్సభగ
వానాకల్పమాకల్పతామ్॥౩॥— హరికరుణామరతటినీయతివరగిరిసార్వభౌమమభిషిచ్యతతః। తత్సూక్తిసప్త
కమిషాదవతీర్యపునాతిసప్తధాలోకమిమమ్॥౪॥— వేదాన్తసారో వేదాన్తదీపో వేదార్థసఙ్గ్రహః। గద్యగీతాభా
ష్యసూత్రభాష్యనిత్యక్రమాఇతి॥౫॥—॥ శ్రీభాష్యకారకురుకేశ్వరవిష్ణుచిత్తాచార్యక్రమేణ వరదార్యముపా
పురేతాః । తామర్భగాఅపిహృద్యైవదధుశ్చ తేషాంశిష్యాఃపరేపిసుగభీరనిగూఢభావాః॥౬॥— తదాసీం॥శ్రీవ్యాస
భట్టగురువరపౌత్రః శ్రీమాన్సుదర్శనార్యోభియయా। సచ్ఛాత్రైస్సబహుభిస్సహవరదగురుం శ్రీయతీన్ద్రశ్రుతమధిగ
స్తమ్ ॥ ౭ ॥— గమ్భీరంబహుభావగర్భమమలంధర్మ్యంహృదానతు సూక్తంస్వంభవితేహకోపివికలాస్స్వ
స్తైనచార్థాఃక్రమాత్ । తస్మాల్లేఖయితాస్స్యనేననిఖిలంభావంస్వమిత్యాదరాద్వ్యాచఖ్యౌవరదంప్రవిశ్యయతిరా
ట్తస్మైముహుశ్శ్రీణ్వతే॥ ౮॥— ఏవంయతీన్ద్రాశ్రీవరదార్యమూర్తేశ్శ్రుత్వాచతుర్వింశతివారమర్థాన్ । సుద
ర్శనార్యస్తదసఙ్గమైవబహూన్లిలేఖానుగమయ్యసర్వాన్॥ ౯॥— శ్రుతప్రకాశికాఖ్యాస్తాగ్రన్థానాంయతిభూ
పతేః । టీకాశ్శ్రుత్వాముగారఙ్గీవ్యాసంసదసితంజగౌ॥ ౧౦॥— శ్రీరఙ్గేనగరేథరాజికహతే నష్టేషుసైద్ధాన్తి
క గ్రన్థేష్వప్యఖిలేషుఘోరమయుతే శ్రీవైష్ణవానాంహతే । ఆచ్ఛాద్యస్వతనుంశవైశ్చతదధస్సంవేశ్యతత్పుస్త
కంశ్రీవేదాన్తగురూరరక్షచతతస్సంచారయామాసతాః॥౧౧॥— లోకోజ్జీవనహేతవేయతిపతిః కారుణ్యవారాంని
ధిఃపుత్రార్థాయమహార్థరత్ననిచయంతాతోయథాయంన్యధాత్ । శ్రీభాష్యాదిషుతంగభీరనిహితంవీక్షేలభేచాలభే
భుఙ్క్షేథప్రదదామిమాదృగపిహి వ్యాసార్యసూక్త్యఙ్గనాత్ ॥ ౧౨॥— అపిజీవేదపీత్వాపి స్తనంమాతుస్స్తనం
ధయః । నత్వపీత్వైవవేదాన్తీ వ్యాసాచార్యవచస్సుధామ్॥ ౧౩॥— కింబహునా ॥ ఉత్ప్రేక్ష్యయఃకశ్చనకం
చనార్థంక్వచిత్కదాచిన్మనుతేనవీనం । తంకల్పకంమన్యమపేతగర్వంవ్యాసార్యసూక్తిర్వితనోతిసద్యః॥౧౪॥ —
ఏనాంవేదాన్తజీవాతుంప్రాయస్తజ్ఞాశ్శబోధునా । బహ్వర్థావిపులాచేతి నాలిఖన్నాపఠన్నపి॥ ౧౫॥— కిం
తువ్యాసార్యసూక్త్యేకదేశలేశానువాదకైః । గ్రన్థైరాధునికైఃపూర్ణం మన్యాఃకథికతాంయయుః ॥ ౧౬ ॥ —
శ్రద్ధాళవఃకేచిదిహాద్యసూత్రానధీంచతుస్సూత్ర్యవధింపరేతు। ఆచార్యపాదాదపరేనగృహ్ణన్నాన్తంపఠన్తశ్చి
దిహాస్తినోవా॥౧౭॥— ఇత్యేవాద్యజనేవిలేఖనముఖవ్యాపారభారాలసేబాణశ్రీముఖమూషజోషవికలేష్వాద్యే
ష్వకోశేషుచ।సిద్ధాన్తక్రశిమాతిశక్తియతిరాట్సఙ్కల్పకల్పద్రుమఃసిద్ధాన్తర్ధిఫలీదధారభవుకంచెంగల్వరాయప్ర
భుః ॥ ౧౮॥— సోంశః శ్రీపెరుమాళ్లనాయకమణేశ్శ్రీదేవయానామ్బికాగర్భాకాశవివృద్ధమూర్తిరుదయన్స్వస్య
స్వహాయాహ్వయం । వహ్నిత్వత్రకులంప్రకాశ్యశరజిత్పాదామ్బుజంరఞ్జయన్తద్గాథాశతగాయనేనవవృధేబా
ల్యాదినవ్యోద్ధవః ॥ ౧౯॥— తతశ్చ ॥ శ్రీరఙ్గస్థితచక్రవర్తిగురుణాసద్వైష్ణవత్వంగతోదివ్యైరఙ్గనసారథింతి
రువలికేణీశ్వరంప్రీణయన్। కైఙ్కర్యైర్వివిధైర్యతీశ్వరమపి శ్రీభూతపుర్యాస్థితంశ్రీమద్భాగవతాన్గురూంశ్చజ

యతిశ్రీచెన్నపుర్యామయమ్॥ ౨౦॥— కించశ్రీమత్కరిగిరిశిరోభూషణం సేవితుంయే సంప్రాప్తాస్తాంస్సుఖయి
తుమహో పూర్ణసర్వోపచారం। కాఞ్చ్యాం సత్రం స్థిరతరమవస్థాప్య చెంగల్వరాయః శ్రీమాన్దైవేశ్వరమహారహః
ప్రీణయత్యన్నదానాత్॥ ౨౧॥— దుర్భిక్షే బహుశో జనేన్నవిధురే హాహేతి కృత్తే తథావత్రైయోన్నంఘృతసూప
శాకదధిమచ్చావిప్రభూత్రాన్తిమం। వృష్ట్వా వాభ్రము హో అహో అలమలంభూతేన్వహాసన్ద్విజాన్యన్నే ప్రా
పజనేన్నదానబిరుదం చెంగల్వరాయప్రభుః॥ ౨౨॥— ఏనంభాగవతప్రపన్నశిఖరం శ్రీవైష్ణవాగ్రేసరం దాన్తం దా
రుణికం గభీరమధురోదారస్వభావార్ణవం। సచ్ఛీలం శరణాగతాశ్రితజనత్రాణాభిమానోర్జితం లబ్ధ్వా భాష్యకృతస్స
వైత్తుసఫలితం సఙ్కల్పకల్పద్రుమమ్॥ ౨౩॥— తతస్స్వప్నే తస్మై యతిపతిరుదారాం బహుఫణాం విశాలాం స్వాం ఛవి
వ్యాం శతముఖమణిశ్యామలదృశం। శశాఙ్కాభామాద్యాం యతిగృహిబహుచ్ఛాత్రసహితాం ప్రపన్నస్వాం మూర్తిం
తమిదమవదత్పూర్ణకృపయా॥ ౨౪॥— ఏహి వత్స మహాసద్గోష్ఠ్యాం మత్సిద్ధాన్తవివర్ధకః। మన్మహద్భాష్యనిరతస్త్వ
త్తశ్శ్రేయో భవిష్యతి॥ ౨౫॥— చెంగల్వరాయ నాయక ఇత్యాజ్ఞప్తో యథాదృష్టవన్నత్వా। ఉత్థాయ సాఞ్జలిస్స్వప్నా
విశ్యతత్పదసేతత్త్రాణాచ్ఛుబుధే॥ ౨౬॥— అథ స్మారం స్మారం పులకితశరీరో యతిపతేస్స మహద్దివ్యం రూపం తదపనుపేహా
తం శాసనమపి। విచిన్త్యైవం కర్తుం ప్రణిహితమనా నాయకమణిస్తదర్థం తత్సంస్థాన్ప్రచురయితుమైచ్ఛన్ స్థలమ
లాః॥ ౨౭॥— శాలాం ముద్రాఙ్కురాణాం విదధదథ చ వేదాన్తవిద్యావిలాసాభిఖ్యాం సఙ్కల్ప్య తస్యాః ఫలమపి భ
గవద్భాష్యకృత్ప్రీణనార్థం। తస్యాం సంముద్రణార్హాననపి నిగమశిరశ్శాస్త్రకోశాననేకాన్నానాన్మాయ్యేషాం విశుద్ధ్యై సటు
మపి విమలం సప్రభుర్మార్గతేస్మ॥ ౨౮॥— శేషార్యం వటుపూర్ణవంశజలధేశ్శీతాంశుమస్మద్గురుం మామాసేతుమ
థప్రభుస్తిరుపతిప్రఖ్యాం పురీం ప్రైషయత్। ఉక్త్వా వృత్తమశేషమేనమమునా కార్యేత్ర శిష్టోపి తస్మై హంబిసమం
తునామదకలస్ఫారేభరాడ్బన్ధనమ్॥ ౨౯॥— ఏవం వ్యజ్ఞాపయన్మే పిగురుం యత్ర సంశేరతే వైపూర్వే విజ్ఞా అపియ
తిపతివ్యాసవర్యోక్తిజాలే। భిన్నైః పాఠైర్గహనబహులే తస్య సంశోధనే హో అజ్ఞం మామాదిశ తను క్షణం ఖఙ్గధా
రావలేహే॥ ౩౦॥— తదానీం॥ ఆహ వకుళాభరణరామానుజ యతిరాడ్యత్ప్రసన్నస్సనగః। స్వప్నే మా
మాశఙ్కీర్ద్యాహ్యేవం కురు యతీన్ద్రకైఙ్కర్యమిదమ్॥ ౩౧॥— అథాహం సమభ్యేత్య చెంగల్వరాయప్రభుం తేన స
మ్మాన్య కార్యాధికారే। నియుక్తః పృథక్స్మాత్యకాన్పుస్తకోశాన్యథామత్యవష్టభ్య పాఠాన్విశోధ్య॥ ౩౨॥— సం
వాదోద్గ్రీక్షమర్థప్రకరణసరసంస్థాపయన్ పాఠభేదే శ్రుత్యన్యగ్రన్థసూత్రస్మృతివచన పదచ్ఛేదవాక్యాన్వయా
దేః। అన్యవ్యాఖ్యానిరాసాధికరణగుణముఖ్యాఖ్యసూత్రాదిసఙ్ఖ్యా ప్రాక్పశ్చైతద్భిదాదేః స్ఫుటమపగతమజ్ఞావ
కాంక్షాన్నివేశ్య॥ ౩౩॥— అస్యోపజ్ఞం యథాస్మద్గురువచనమపిద్వి ప్రరథాన్విదిస్య శ్రీభాష్యం ముద్రితం శ్రీయతి
తిలకముఖాచార్యకైఙ్కర్యసిద్ధ్యై। సవ్యాసాచార్యటీకం తిరుపతినగరీగోమఠ శ్రీనివాసే నేదం చెంగల్వరాయప్ర
భునియమనతస్స్వ్యాదిహా చన్ద్రతారమ్॥ ౩౪॥— ఏవం స్వాప్నికశాసనాద్యతిపతేశ్చెంగల్వరాయప్రభోమత్స్వ
ప్నేచ మహాయతీశ్వరగిరాచాస్మద్గురోశ్శాసనాత్। కర్తుః కారయితుశ్చ సాహసమిదం సంవృత్తం తన్మహాన్తాం బుధా భా
ష్యం భాష్యకృదీశ్వరశ్చ గురవః ప్రాఞ్చశ్చ తేభ్యో నమః॥ ౩౫॥ ....

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

తత్రాదౌ శాస్త్రార్థసఙ్గ్రహాత్ అధ్యాయ అధికరణార్థాస్సఙ్గ్రహేణోపన్యస్యన్తే.

శ్రియఃపతిః పరమకారుణికో భగవాన్ సర్వేషాం పురుషాణాముపాదిత్సితజిహాసితేష్టానిష్టతత్సాధనానాం త్యాజ్యోపాదేయవిభాగార్థం *హస్తం తమస్సదసతీ చ వివేక్తుమీశో మానం ప్రదీపమివ కారుణికో దదాతీత్యుక్తరీత్యా వేదాన్తాఖ్యప్రమాణం ప్రదాయావతారాదిముఖేన తద్విషయజ్ఞానం చోదపాదయత్. తచ్చ *నారాయణాత్సముత్పన్నం జ్ఞానం కృతయుగే స్థితమితి కృతయుగే తథైవావర్తత. అనన్తరం తస్మిన్ *కించిత్తదన్యథాభూతం త్రేతాయుగే ద్వాపరే ఖిలమిత్యుక్తరీత్యాఖిలే సతి *సక్తైర్బుద్ధమోదేనా బ్రహ్మరుద్రపురస్సరాః। శరణ్యం శరణం జగ్ముర్నారాయణమనామయం। తైర్విజ్ఞాపితకార్యస్తు భగవాన్ పురుషోత్తమః। అవతీర్ణో మహాయోగీ సత్యవత్యాం పరాశరాత్। ఉత్సన్నాన్ స భగవాన్ వేదానుజ్జహార హరిస్స్వయం। చతుర్ధా వ్యభజత్తాంశ్చ చతుర్వింశతిధా పునః। శతధా చైకధా చైవ తథైవ చ సహస్రధా। కృష్ణో ద్వాదశధా చైవ పునస్తస్యార్థవిత్తయే। చకార బ్రహ్మసూత్రాణి యేషాం సూత్రత్వమఞ్జసా ఇత్యుక్తరీత్యా నష్టజ్ఞానైః బ్రహ్మరుద్రాదిభిరర్థితో భగవాన్ వ్యాసరూపేణావతీర్య వేదానుద్ధృత్య తాన్ విభజ్య తదర్థజ్ఞానాయ సూత్రాణి ప్రణయిష్యన్ పూర్వభాగగతశబ్దార్థం స్వశిష్యేణ జైమినినా సూత్రాణాం ప్రణీతత్వాత్ తదఙ్గీకృత్యోత్తరభాగగతశబ్దార్థం బ్రహ్మసూత్రాణి స్వయమేవ చకార. ఏవం చ *అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేత్యారభ్య *అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాదిత్యన్తం భాగద్వయాత్మకవేదార్థైకప్రబన్ధవ్యాఖ్యానతయా ఏకం శాస్త్రం. ఉక్తం చ వృత్తికృతా బోధాయనేన *సంహితమేతచ్ఛారీరకం జైమినీయేన షోడశలక్షణేనేతి శాస్త్రైకత్వసిద్ధిరితి. తత్ర జైమినీయేన పశుపుత్రవృష్ట్యన్నస్వర్గాద్యైహికాముష్మికఫలసాధనం ధర్మో నిరూప్యతే. తత్ర ప్రథమేఽధ్యాయే వేదస్య విధ్యర్థవాదమన్త్రనామధేయాత్మకస్య ప్రవర్తననివర్తనప్రాశస్త్యజ్ఞాపనానుష్ఠేయార్థప్రకాశనధాత్వర్థావచ్ఛేదముఖేన ధర్మే ప్రామాణ్యం నిరూపితం. ద్వితీయే శబ్దాన్తరాభ్యాససఙ్ఖ్యాగుణప్రక్రియానామధేయభేదాత్ కర్మభేదో నిరూపితః. తృతీయే శ్రుతిలిఙ్గాదిభిరఙ్గం విచారితం. చతుర్థే క్రత్వర్థపురుషార్థనిరూపణపూర్వకం ప్రయుక్తిర్నిరూపితా. పఞ్చమే శ్రుత్యాదిభిః క్రమో నిరూపితః. షష్ఠే త్వధికారీ. సప్తమే సామాన్యాతిదేశః. అష్టమే విశేషాతిదేశః. నవమే ఊహః. దశమే బాధః. ఏకాదశే తన్త్రం. ద్వాదశే ప్రసఙ్గః. తతః పరమధ్యాయచతుష్టయేన సఙ్కర్షసంజ్ఞకేన దేవతాస్వరూపం నిరూపితం. ఏవం జైమినీయేన పూర్వభాగప్రతిపాద్యం కర్మ నిరూపితం. తతశ్శారీరకేణాధ్యాయచతుష్టయేనోత్తరభాగప్రతిపాద్యం బ్రహ్మ నిరూప్యతే. తత్ర పూర్వద్వికేన చేతనాచేతనవిలక్షణం నిఖిలజగదేకకారణం బ్రహ్మస్వరూపం నిరూప్యతే. ఉత్తరద్వికేన సోపాసనం ఫలం నిరూప్యతే. తత్ర సమన్వయాఖ్యే ప్రథమేఽధ్యాయే వాక్యతాత్పర్యపర్యాలోచనయా బ్రహ్మణః కారణత్వం నిరూప్యతే. తత్ర అయోగవ్యవచ్ఛేదాఖ్యే ప్రథమపాదే బ్రహ్మ కారణమేవేతి సమర్థ్యతే. తత్ర ప్రథమం చతుస్సూత్ర్యా శాస్త్రస్యానారమ్భణీయత్వశఙ్కా నిరాక్రియతే. తత్ర జిజ్ఞాసాధికరణే ప్రథమం వృద్ధవ్యవహారాదన్యత్ర ఆద్యవ్యుత్పత్త్యసమ్భవాత్, వ్యవహారే చ కార్యపరతయైవ వ్యుత్పత్తేః, సర్వశబ్దానాం కార్యార్థబోధకతయా సిద్ధవస్తుబోధనాసమ్భవాత్ సిద్ధరూపే బ్రహ్మణి వేదాన్తానాం ప్రామాణ్యం నాస్తీత్యప్రామాణికమిదం బ్రహ్మవిచారరూపం శాస్త్రమనారమ్భణీయమిత్యాశఙ్క్య- అమ్బాదిశబ్దానామఙ్గుళినిర్దేశపూర్వకబహుప్రయోగేణ సిద్ధవ్యుత్పత్తిస్సమ్భవతీతి వృద్ధవ్యవహారాదన్యత్రాపి శబ్దానామాద్యవ్యుత్పత్తిసమ్భవాత్, పితా తే సుఖమాస్త ఇత్యాది వృద్ధవ్యవహారే చ సిద్ధవ్యుత్పత్తిసమ్భవాత్, శబ్దానాం సిద్ధవస్తుబోధనసామర్థ్యాద్వేదాన్తవాక్యానాం సిద్ధరూపే బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యమస్తీతి తద్విచారరూపం శాస్త్రమారమ్భణీయమిత్యుక్తం.—— యద్యపి శబ్దానాం పరినిష్పన్నవస్తుబోధనశక్తిరస్తి- తథాపి లక్షణశః ప్రతిపన్నస్యైవ శబ్దబోధ్యత్వాత్, విశేషణానాం విశేష్యభేదకత్వేన జగజ్జన్మాదీనాం విశేషణతయా బ్రహ్మలక్షణత్వాసమ్భవాత్, పూర్వప్రతిపన్నాకారాన్తరాసమ్భవేన తేషాముపలక్షణతయాపి తదసమ్భవాచ్చ బ్రహ్మ న వేదాన్తవేద్యమిత్యాశఙ్క్య- అవిరుద్ధవిశేషణానాం విశేష్యాభేదకత్వేన, సార్వజ్ఞ్యాదేః పూర్వప్రతిపన్నాకారాన్తరస్య సమ్భవేన, చ జన్మాదీనాం విశేషణతయోపలక్షణతయా చ బ్రహ్మలక్షణత్వసమ్భవేన బ్రహ్మ వేదాన్తవేద్యమిత్యుక్తం ద్వితీయే జన్మాద్యధికరణే.—— తృతీయే శాస్త్రయోన్యధికరణే- యద్యపి బ్రహ్మ లక్షణతః ప్రతిపత్తుం శక్యం- తథాపి కారణభూతస్య బ్రహ్మణః అనుమానవేద్యత్వేన, ప్రమాణాన్తరాగోచరస్యైవ శాస్త్రవేద్యత్వేన, బ్రహ్మ న వేదాన్తవేద్యమిత్యాశఙ్క్య- సామాన్యతోదృష్టానుమానస్య జీవవిలక్షణవిషయత్వాభావేన బ్రహ్మణః ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వేన బ్రహ్మ వేదాన్తవేద్యమిత్యుక్తం.—— చతుర్థే సమన్వయాధికరణే- యద్యపి ప్రమాణాన్తరాగోచరం బ్రహ్మ- తథాపి బ్రహ్మణః ప్రవృత్తినివృత్తిరూపత్వాభావేన ప్రయోజనరూపత్వాభావాత్ శాస్త్రప్రమాణకత్వం న సమ్భవతీత్యాశఙ్క్య- సిద్ధరూపస్యాప్యనవధికాతిశయానన్దరూపతయా నిరతిశయపురుషార్థత్వాత్ బ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రమాణకత్వం సమ్భవతీత్యుక్తం.—— ఏవం చతుస్సూత్ర్యా వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యసమర్థనరూపం పరీక్షణీయస్థాపనం తత్పరికరస్థాపనం చ కృతం- అథ ప్రమేయవిశేషపరీక్షా క్రియతే. ఈక్షత్యధికరణే *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యత్ర సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యేదంశబ్దవాచ్యమచేతనం ప్రతి కారణత్వేన కారణస్య చ కార్యసాజాత్యావశ్యంభావాదచేతనం ప్రధానమేవ సచ్ఛబ్దప్రతిపాద్యం కారణమిత్యాశఙ్క్య- ఈక్షతిశ్రవణాత్, చిదచిచ్ఛరీరకస్య పరస్య సర్వసాలక్షణ్యసమ్భవాచ్చ సచ్ఛబ్దవాచ్యః పరమాత్మేత్యుక్తం.—— ఆనన్దమయాధికరణే *తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యత్ర ఆనన్దమయః ప్రత్యగాత్మా- *శారీర ఇతి జీవాసాధారణశరీరసమ్బన్ధశ్రవణాదిత్యాశఙ్క్య- నిరతిశయదశా

అధికరణార్థసఙ్గ్రహః

శిరస్త్వాభ్యస్యమానానన్దయోగాత్, పరమాత్మని చిదచిద్వస్తుశరీరతయా శారీరత్వసమ్భవాచ్చానన్దమయః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్.——అన్తరధికరణే- యద్యపి శరీరమాత్రేణ సమ్బన్ధమాత్రం పరమాత్మని సమ్భవతి - తథాపి కరచరణాదియుక్తశరీరవిశేషేణ ఉపకరణాపకరణిభావలక్షణసమ్బన్ధస్య జీవాసాధారణత్వాత్, అన్తరాదిత్యవిద్యాయాం *హిరణ్యశ్మశ్రురిత్యాదినా శరీరవిశేషసమ్బన్ధశ్రవణాచ్చ ఆదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తినో జీవత్వావగమాత్, *స యశ్చాయం పురుషే యశ్చాసావాదిత్యే స ఏక ఇత్యానన్దమయస్యాదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తినశ్చైకత్వావగమాత్, ఆనన్దమయో జీవ ఏవేత్యాశఙ్క్య - అన్తరాదిత్యవిద్యాయామేవ అపహతపాప్మత్వాదీనాం జీవేష్వసంభావితధర్మాణాం శ్రవణాత్, పరమాత్మనోఽపి కరచరణాదియుక్తాప్రాకృతరూపనిత్యవిగ్రహసద్భావాచ్చ ఆదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తీ పరమాత్మేత్యానన్దమయోఽపి తదభిన్నః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్.—— ఆకాశాధికరణే * సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇత్యాకాశశబ్దేనాభిధానాదాకాశ ఏవ కారణమిత్యాశఙ్క్య - సర్వాణిభూతానీతి సర్వశబ్దవాచ్యచేతనాచేతనాత్మకప్రపఞ్చం ప్రత్యాకాశస్య కారణత్వాసమ్భవాత్, ఆసమన్తాత్కాశత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా ఆకాశశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వోపపత్తేః, ఆకాశశబ్దవాచ్యః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్.—— ప్రాణాధికరణే కృత్స్నస్య భూతజాతస్య ప్రాణాయత్తస్థితికత్వేన ప్రసిద్ధః ప్రాణో జగత్కారణమిత్యాశఙ్క్య - శిలాకాష్ఠాదిషు చేతనస్వరూపే చ తదసమ్భవాత్, ప్రాణయతీతి వ్యుత్పత్త్యా బ్రహ్మణః ప్రాణం ప్రత్యపి ప్రాణత్వేన, తదసాధారణనిఖిలజగత్ప్రవేశనిష్క్రమణలిఙ్గాచ్చ ప్రాణశబ్దవాచ్యః పరమాత్మేత్యుక్తమ్——జ్యోతిరధికరణే *అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యత ఇతి వాక్యే జ్యోతిశ్శబ్దశ్రవణాత్, స్వవాక్యే విరోధిలిఙ్గాభావాచ్చ ప్రసిద్ధజ్యోతిరేవ కారణమిత్యాశఙ్క్య-స్వవాక్యే విరోధిలిఙ్గాభావేఽప్యుపక్రమవాక్యే సర్వభూతపాదత్వరూపవిరోధిలిఙ్గశ్రవణాత్ జ్యోతిశ్శబ్దవాచ్యః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్.—— ఇన్ద్రప్రాణాధికరణే * ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిరితి వాక్యే * మాముపాస్వేతి హితతమోపాసనవిషయతయోక్తస్యేన్ద్రశబ్దేన వ్యపదేశాదుపక్రమ ఏవ త్వాష్ట్రహననరూపలిఙ్గదర్శనాచ్చ హితతమోపాసనకర్మతయోక్తః ప్రసిద్ధేన్ద్ర ఏవేత్యాశఙ్క్య - ఉపసంహారవాక్యేషు పరమాత్మలిఙ్గదర్శనాన్మహావాక్యాపేక్షయా ఉపక్రమస్య దుర్బలత్వాచ్చ ఇన్ద్రశబ్దనిర్దిష్ట ఇన్ద్రశరీరకః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్.—— -
ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ప్రథమపాదః ....

ఏవం ప్రథమే పాదే చిదచిద్విలక్షణకారణాస్తిత్వరూపాయోగవ్యవచ్ఛేదః కృతః. అథ త్రిపాద్యామన్యయోగవ్యవచ్ఛేదః క్రియతే. తత్ర అస్పష్టజీవాదిలిఙ్గకపాదే ద్వితీయే సర్వత్ర ప్రసిద్ధ్యధికరణే *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి వాక్యే సర్వమిదం బ్రహ్మేతి చతుర్ముఖాదిస్థావరాన్తసర్వతాదాత్మ్యోపదేశాచ్చతుర్ముఖాదితాదాత్మ్యస్య జీవేష్వపి సమ్భవాత్, బ్రహ్మశబ్దనిర్దిష్టో జీవ ఏవేత్యాశఙ్క్య- *తజ్జలానితి హేతుతయా జన్మాదీనాం ప్రస్తావోపదేశాత్తేషాం చ పరమాత్మసమ్బన్ధితయా ప్రసిద్ధేః, సర్వశరీరకస్య పరస్య సర్వతాదాత్మ్యోపపత్తేశ్చ బ్రహ్మశబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్.—— అత్త్రధికరణే *యస్య బ్రహ్మ చ క్షత్రం చోభే భవత ఓదన ఇత్యాది వాక్యే కర్మనిమిత్తభోక్తృత్వశ్రవణాదత్తా జీవ ఏవేత్యాశఙ్క్య - మృత్యూపసేచనసర్వసాధ్యసిద్ధచరాచరాదనస్య జగదుపసంహారరూపత్వాత్తస్య చ పరమాత్మాసాధారణత్వాదత్తా పరమాత్మేత్యుక్తమ్. —— అన్తరాధికరణే * య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఇత్యాది వాక్యే చక్షుష్యవస్థితస్య ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్తత్ప్రసిద్ధేశ్చ ప్రత్యక్షయత్యాగమైః ప్రతిబిమ్బజీవాదిత్యాదిష్వుపపత్తేః, గతేః పురుషస్తేష్వన్యతమ ఇత్యాశఙ్క్య- సంయద్వామత్వాదీనాం పరమాత్మన్యేవోపపత్తేః, తస్య చ చక్షుష్యవస్థానస్య *యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్నిత్యాదిషు ప్రసిద్ధత్వాద్దక్షిపురుషః పరమాత్మేత్యుక్తమ్.—— అన్తర్యామ్యధికరణే *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్నిత్యాది వాక్యోక్తోఽన్తర్యామీ *ద్రష్టా శ్రోతేతి వాక్యే కరణాయత్తజ్ఞానత్వావగమాద్యోగవిశేషయుక్తో జీవ ఏవేత్యాశఙ్క్య - ఏతేనైవ వాక్యేన సర్వనియమనస్య పరమాత్మధర్మస్య వ్యపదేశాద్ద్రష్ట్రాదిశబ్దానాం రూపాదిసాక్షాత్కారపరతయా తేషాం పరమాత్మన్యుపపత్తేశ్చ అన్తర్యామీ పరమాత్మేత్యుక్తమ్.—— అదృశ్యత్వాదిగుణకాధికరణే *అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యత ఇత్యాది వాక్యే * అద్రేశ్యమిత్యాదినా నిషిధ్యమానస్య పృథివ్యాద్యచేతనగతదృశ్యత్వాదేః పృథివ్యాదిసజాతీయసూక్ష్మవస్థాపకత్వాదక్షరం ప్రధానమ్, అక్షరాత్పరతః పరశ్చ జీవ, ఇత్యాశఙ్క్య - సర్వజ్ఞత్వాదీనాం పరమాత్మధర్మాణాం ప్రతిపాదనాదక్షరః పరమాత్మా, *అక్షరాత్పరతః పర ఇతి- అక్షరాదవ్యక్తాత్పరో యః ప్రత్యగాత్మా- తస్మాదపి పరః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్.——వైశ్వానరాధికరణే *ఆత్మానమేవేమం వైశ్వానరమిత్యాది వాక్యే వైశ్వానరశబ్దస్య జాఠరభూతతృతీయదేవతాపరమాత్మస్వవిశేషేణ ప్రయోగదర్శనాత్పరమాత్మేత్యనిర్ణయ ఇత్యాశఙ్క్య- సాధారణస్య వైశ్వానరశబ్దస్య ముముక్షుభిః పృచ్ఛ్యమానత్వాదిభిః పరమాత్మలిఙ్గైర్విశేష్యమాణత్వాత్పరమాత్మేతి శక్యనిర్ణయ ఇతి సిద్ధాన్తితమ్.——
ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః ....

ఏవమస్పష్టజీవాదిలిఙ్గకాని వాక్యాని నిరూపితాని. తృతీయే స్పష్టజీవాదిలిఙ్గకపాదే ద్యుభ్వాద్యధికరణే *యస్మిన్ద్యౌరిత్యాది వాక్యే *సంహతా యత్ర నాడ్య ఇతి నాడీసమ్బన్ధశ్రవణాద్ద్యుభ్వాద్యాయతనం జీవ ఇత్యాశఙ్క్య-*అమృతస్యైష సేతురిత్యమృతోపాయత్వస్య పరమాత్మాసాధారణస్య శ్రవణాత్, హృదయద్వారా నాడీసమ్బన్ధస్య పరమాత్మన్యుపపత్తేశ్చ ద్యుభ్వాద్యాయతనం పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్.——భూమాధికరణే *తరతి శోకమాత్మవిదితి ప్రక్రాన్తస్యాత్మోపదేశస్య ప్రాణపర్యవసాయిత్వాత్, ప్రాణాదూర్ధ్వం చ అస్తి భగవః ప్రాణాద్భూయ ఇత్యాది ప్రశ్నప్రతివచనాభావేన ప్రకరణస్యావిచ్ఛిన్నత్వాత్, *ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః ప్రత్యగాత్మైవ *యత్ర నాన్యత్పశ్యతీత్యాది వాక్యే భూమశబ్దనిర్దిష్ట ఇత్యాశఙ్క్య- *ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీతి ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాత్ప్రత్యగాత్మనోఽపి సత్యశబ్దవాచ్యస్య భూమ్నోఽధికతయా నిర్దేశాద్భూమా పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్.—— అక్షరా

ధికరణే * ఏతద్వైతదక్షరమిత్యాదివాక్యేఅక్షరశబ్దస్య ప్రధానేజీవేచ ప్రయోగదర్శనాదక్షరశబ్దవాచ్యేతయోరన్యతరఇత్యాశఙ్క్య - కాలత్రయవర్తివికారాశ్రయస్యఆకాశశబ్దవాచ్యస్య ప్రధానస్యాప్యాధారతయానిర్దిష్టోఽక్షరఃపరమాత్మేతిసిద్ధాన్తితం.——— ఈక్షతికర్మాధికరణే *యఃపునరేతం త్రిమాత్రేణోమిత్యనేనైవాక్షరేణ పరమపురుషమభిధ్యాయీతేత్యాదివాక్యే * పరాత్పరంపురిశయంపురుషమీక్షతఇతీక్షతి కర్మతయానిర్దిష్టఃపురుషః - ద్విమాత్రముపాసీనస్యఅన్తరిక్షలోకప్రాప్తిమభిధాయ త్రిమాత్రముపాసీనస్య ప్రాప్యతయోక్తస్య బ్రహ్మలోకస్యఅన్తరిక్షలోకాత్పరత్వేనచతుర్ముఖలోకత్వాచ్చతుర్ముఖఇత్యాశఙ్క్య *యత్తచ్ఛాన్తమజరమమృతమిత్యాదినా ఈక్షతికర్మణఃపరమాత్మత్వేనవ్యపదేశా, త్పరమవ్యోమ్నాప్యన్తరిక్షాత్పరత్వసమ్భవా, చ్చపరమాత్మేత్యుక్తమ్.——— దహరాధికరణే * దహరోస్మిన్నన్తరఆకాశఇత్యాదివాక్యేఆకాశశబ్దస్యభూతాకాశే ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాదస్యేష్టవ్యాన్తరాభావాచ్చదహరాకాశో భూతాకాశఇత్యాశఙ్క్య-ఉత్తరవాక్యేషుదహరాకాశసమ్బన్ధితయాఅపహతపాప్మత్వాదిప్రతిపాదనాత్, తేషామేవాన్వేష్టవ్యత్వా, చ్చదహరాకాశఃపరమాత్మేతిసిద్ధాన్తితం.——— ప్రమితాధికరణే అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషఇత్యాదివాక్యేఅఙ్గుష్ఠమాత్రత్వశ్రవణాత్ *అఙ్గుష్ఠమాత్రోరవితుల్యరూపఇత్యాదిషుజీవస్యాఙ్గుష్ఠమాత్రత్వశ్రవణాత్,అఙ్గుష్ఠప్రమితోజీవఇత్యాశఙ్క్య- * ఈశానోభూతభవ్యస్యేతిభూతభవ్యేశానత్వశ్రవణాత్,*అఙ్గుష్ఠప్రమితత్వస్యహృదయోపాధికస్యపరమాత్మన్యుపపత్తేః,అఙ్గుష్ఠమాత్రఃపరమాత్మేత్యుక్తమ్.——— దేవతాధికరణేదేవాదీనాంనిర్దుఃఖానాం అశరీరత్వేనఅర్థిత్వసామర్థ్యయోరభావేన బ్రహ్మవిద్యాయామధికారోనాస్తీత్యాశఙ్క్య- సృష్టిప్రకరణేషు ఉపాసనప్రకరణేషుచార్థవాదేశరీరప్రతిపాదనాత్తాపత్రయాభిభూతత్వాచ్చ అర్థిత్వసామర్థ్యయోస్సమ్భవాత్తేషామప్యధికారోఽస్తీతి సిద్ధాన్తితం.——— మధ్వధికరణేవస్వాదీనాం ప్రతివస్వాదీనాముపాస్యత్వాయోగాత్ మధ్వాదివిద్యాసువస్వాదీనామనధికారఇత్యాశఙ్క్య- వస్వాదిశరీరక బ్రహ్మణఏవోపాస్యత్వాత్, కల్పాన్తరేవస్వాదిత్వస్య ప్రాప్యత్వసమ్భవా, చ్చమధ్వాదివిద్యాసువస్వాదీనామధికారోఽస్తీతిసిద్ధాన్తితం.——— అపశూద్రాధికరణేత్రైవర్ణికజానశ్రుతింశూద్రత్యామన్త్ర్యేతస్మైబ్రహ్మవిద్యాయాఉపదిష్టత్వాచ్ఛూద్రాదీనామపిబ్రహ్మవిద్యాయామధికారోఽస్తీత్యాశఙ్క్య-శూద్రశబ్దస్యశోచిత్వవాచకత్వా, చ్ఛూద్రాదీనామధ్యయననిషేధేనసామర్థ్యాభావా, చ్చనశూద్రాదీనామధికారఇత్యుక్తమ్. అర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాధికరణే *ఆకాశోహవై నామరూపయోర్నిర్వహితేత్యాదివాక్యే ఆకాశశబ్దనిర్దిష్టోముక్తాత్మా- *అశ్వఇవరోమాణీత్యనన్తరవాక్యేముక్తస్యప్రకృతత్వాదిత్యాశఙ్క్య- * నామరూపయోర్నిర్వహితేతినామరూపనిర్వోఢృత్వస్యపరమాత్మాసాధారణస్యశ్రవణాత్, * బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీతిపరమాత్మనోప్యనన్తరప్రకృతత్వా, చ్చాకాశఃపరమాత్మేతిరాద్ధాన్తితమ్.——— ప్రథమాధ్యాయస్యతృతీయపాదః. ....

ఏవంస్పష్టజీవాదిలిఙ్గకానివాక్యానినిరూపితాని. చతుర్థేస్పష్టతరజీవాదిలిఙ్గకపాదేఆనుమానికాధికరణే*ఇన్ద్రియేభ్యఃపరాహ్యర్థాఅర్థేభ్యశ్చపరంమనఃఇత్యాదివాక్యే *మహతఃపరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషఃపరఇతితన్త్రసిద్ధప్రక్రియాప్రత్యభిజ్ఞానాత్తన్త్రసిద్ధమబ్రహ్మాత్మకమవ్యక్తశబ్దవాచ్యంప్రధానమిత్యాశఙ్క్య- * ఆత్మానంరథినంవిద్ధీత్యాదినారథిరథాదిభావేనరూపితాత్మశరీరాదిషురథత్వేనరూపితస్యశరీరస్యేహ అవ్యక్తశబ్దేన గ్రహణాన్నాబ్రహ్మాత్మకంప్రధానమభిధీయతఇతిసిద్ధాన్తితం.——— చమసాధికరణే*అజామేకామిత్యాదివాక్యే * ప్రజాస్సృజమానామితిస్వాతన్త్ర్యేణప్రసృష్టత్వాదిప్రతీతేరజాశబ్దేనాబ్రహ్మాత్మికా ప్రకృతిరభిధీయతఇత్యాశఙ్క్య- అబ్రహ్మాత్మకాజాగ్రహణే విశేషహేత్వభావాత్, * అణోరణీయానిత్యాదిశాఖాన్తరవాక్యేనాజాయాబ్రహ్మాత్మకత్వావగమాత్, బ్రహ్మాత్మకప్రకృతిరేవఅజాశబ్దేనోచ్యతఇత్యుక్తమ్.——— సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాధికరణే * యస్మిన్పఞ్చపఞ్చజనాఇతివాక్యేపఞ్చశబ్దవిశేషితాత్పఞ్చజనశబ్దాత్పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతీతేరిదంవాక్యంతన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదకమిత్యాశఙ్క్య- యస్మిన్ప్రతిష్ఠితఇతియచ్ఛబ్దనిర్దిష్టబ్రహ్మాశ్రయతయాఽవగతానాంపఞ్చజనానాంతన్త్రసిద్ధతత్త్వేభ్యఃపృథగ్భావాన్నేదంతన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదకమిత్యుక్తమ్.——— కారణత్వాధికరణే * సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీత్ *అసద్వాఇదమగ్రఆసీత్ ఇత్యాదిషువికల్పాత్సృష్టేరనామ్నానాత్ బ్రహ్మైకకారణత్వంనిశ్చేతుమశక్యమిత్యాశఙ్క్య- * తస్మాద్వాఏతస్మాదిత్యాదిషుసార్వజ్ఞ్యాదిగుణయుక్తస్యైవ కారణత్వేనోక్తత్వాత్ సదాదిశబ్దానామపితత్పరత్వోపపత్తేః బ్రహ్మైకకారణత్వంనిశ్చేతుంశక్యమితిస్థితం.——— జగద్వాచిత్వాధికరణే * యోవై బాలాకఏతేషాం పురుషాణాంకర్తేత్యాదివాక్యే * యస్యవైతత్కర్మేతికర్మసమ్బన్ధశ్రవణాద్వేదితవ్యతయోక్తఃనబ్రహ్మ-కింతుజీవఇత్యాశఙ్క్య-క్రియతఇతి వ్యుత్పత్త్యాకర్మశబ్దస్యజగద్వాచిత్వాత్ జగత్కారణభూతఃపరమాత్మైవ వేదితవ్యతయోపదిష్టఇత్యుక్తం.——— వాక్యాన్వయాధికరణే * నవాఅరేపత్యుఃకామాయపతిః ప్రియోభవతిఆత్మనస్తుకామాయపతిః ప్రియోభవతీత్యాదివాక్యే *ఆత్మావాఅరేద్రష్టవ్యఇతి ద్రష్టవ్యతయోక్తఆత్మాతన్త్రసిద్ధపురుషః- తస్యైవఆదిమధ్యావసానేషు ప్రతిపాదితత్వాదిత్యాశఙ్క్య *అమృతత్వస్యతునాశాస్తీత్యాదినాఅమృతత్వప్రాప్తిహేతుతయాఉపాస్యత్వకారణత్వాది ప్రతిపాదకవాక్యానాంపరమాత్మపరత్వఏవఅన్వయసామఞ్జస్యాద్ద్రష్టవ్యతయోక్తః పరమాత్మేతిసిద్ధాన్తితం.——— ప్రకృత్యధికరణేలోకేనిమిత్తోపాదానయోర్భేదదర్శనాత్సర్వజ్ఞం బ్రహ్మనిమిత్తమాత్రంనోపాదానమిత్యాశఙ్క్య - సర్వశక్తేర్బ్రహ్మణఉభయవిధకారణత్వోపపత్తేః, * బ్రహ్మవనమిత్యాదిషూభయవిధకారణత్వప్రతిపాదనా, చ్చబ్రహ్మఉపాదానమపీత్యుక్తం.——— సర్వవ్యాఖ్యానాధికరణేపూర్వాధికరణానుదాహృతవాక్యగతేషుఖేషుజగత్కారణత్వమాత్రంశ్రుతం- నత్వీక్షణవిశేషాదయః పరమపురుషాసాధారణధర్మాశ్శ్రుతాః - తేషుయథాప్రతిపన్నవస్త్వభ్యుపగమేవిరోధాభావాత్ నపరత్వమాత్మపరమిత్యాశఙ్క్య- పరబ్రహ్మసాధారణధర్మాన్తరాశ్రవణేపిజగత్కారణత్వస్యేక్షణవిశేషాదివత్ పరమపురుషాసా

ధారణ్యాస్యపూర్వైరధికరణైర్నిర్ణీతత్వాత్ జగత్కారణత్వమేవ చిదచిద్విలక్షణసర్వవిధకారణభూత పరబ్రహ్మశబ్దవాచ్యదేవతావిశేషపరత్వసాధక మితి తేష్వపి వాక్యేషు సపవ ప్రతిపాద్యత ఇతి సిద్ధాన్తితం. ప్రథమాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః. ....

ఇతి ప్రథమోఽధ్యాయః.

ఏవం ప్రథమాధ్యాయే చిదచిద్విలక్షణం బ్రహ్మ నిఖిలజగదేకకారణమిత్యుక్తం - అనన్తరమస్యైవార్థస్య సమ్భావితసమస్తప్రకారదూషణత్వ ఖ్యాపనాయ ద్వితీయోఽవిరోధాధ్యాయ ఆరభ్యతే. తత్ర ప్రథమేన స్మృతిపాదేన స్వపక్షే కారణవిషయే పరోక్తప్రమాణపరిహారః క్రియతే. తత్ర ప్రథమే స్మృత్యధికరణే వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మకారణత్వపరత్వే మహర్షి ప్రణీతాయాః సాఙ్ఖ్యస్మృతేః నిరవకాశత్వ ప్రసక్తాత్ ప్రధానమేవ జగత్కారణ [illegible] త్వాశఙ్క్య - మన్వాదిమహర్షి ప్రణీతానాం బహ్వీనాం స్మృతీనామనవకాశదోష ప్రసక్తాత్ బ్రహ్మైవ కారణమిత్యుక్తం.—— యోగప్రత్యుక్త్యధికరణే యోగస్మృతేః సర్వవేదప్రవర్తనాధికృతహిరణ్యగర్భ ప్రణీతత్వా త్తదనురోధేన వేదాన్తార్థనిర్ణయః కార్య ఇత్యాశఙ్క్య - హిరణ్యగర్భస్యాపి [illegible] తస్య రజస్తమోఽభిభవసమ్భవా త్తదుక్తపురాణాన్తరవద్యోగస్మృతిరపి సమ్మూలేతి నతయా వేదాన్తోపబృంహణం కార్యమిత్యుక్తం.—— విలక్షణత్వా ధికరణే అచేతనస్య జగతః సర్వజ్ఞాత్ బ్రహ్మణో విలక్షణత్వా, ద్విలక్షణయోః కార్యకారణభావాసమ్భవా, చ్చాచేతనం ప్రధానమేవ జగత్కారణ [illegible] త్వాశఙ్క్య - విలక్షణానామపి గోమయవృశ్చికాదీనాం కార్యకారణభావదర్శనాద్బ్రహ్మైవ జగత్కారణమిత్యుక్తం.—— శిష్టాపరిగ్రహాధికరణే [illegible] పాదబుద్ధాదీనాం పరమాణుకారణవాదే నం వాదా త్తత్పక్షానురోధేన కారణం వక్తవ్యమిత్యాశఙ్క్య - తాపనామపి [illegible] త్వపరమాణుస్వరూపే పిక్షణికత్వాద్యవాన్తరవివాదసమ్భవా, చ్చ తేషి పక్షా అనాదర్తవ్యా ఇత్యుక్తమ్.—— భోక్త్రాపత్త్యధికరణే [illegible] బ్రహ్మణః కారణత్వే సశరీరత్వాత్ సుఖదుఃఖభోక్తృత్వ ప్రసఙ్గ ఇత్యాశఙ్క్య - సుఖదుఃఖానుభవస్య కర్మనిమిత్తత్వా [illegible] క్తృత్వ ప్రసఙ్గ ఇత్యుక్తమ్.—— ఆరమ్భణాధికరణే బుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభిః కార్యకారణయోరన్యత్వాత్ బ్రహ్మణోఽనన్యత్వానుపపత్తిరిత్యాశఙ్క్య - [illegible] ణమిత్యాదిభిః కార్యకారణయోరనన్యత్వ ప్రతిపాదనాత్, బుద్ధిశబ్దాన్తరాదీనాం అవస్థాన్తరపరత్వేనోపపత్తేః, బ్రహ్మణోఽనన్యత్వమిత్యుక్తమ్. ---- ఇతరవ్యపదేశాధికరణే జగద్బ్రహ్మణోరనన్యత్వే జీవస్యాపి బ్రహ్మణోఽనన్యత్వాద్ధితరూపజగదకరణాదిదోష ప్రసఙ్గ [illegible] త్వాశఙ్క్య *యఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదిభిర్జీవ బ్రహ్మణోర్భేదవ్యపదేశాత్ నహితాకరణాదిదోష ప్రసక్తిరిత్యుక్తమ్.—— [illegible] దీనాం ఘటాదినిర్మాణశక్తానామపి ఉపకరణసాపేక్షత్వదర్శనాత్ బ్రహ్మణ ఉపకరణరహిత స్య కారణత్వం న సమ్భవతీత్యాశఙ్క్య - [illegible] ణరహితానామపి దధ్యాద్యారమ్భకత్వదర్శనేన విచిత్రశక్తేర్బ్రహ్మణ ఉపకరణరహితస్యాపి జగదారమ్భకత్వం సమ్భవతీత్యుక్తం.—— కృత్స్నప్రస క్త్యధికరణే నిరవయవస్య బ్రహ్మణః కారణత్వే కృత్స్నస్యాపి బ్రహ్మణః ఏకకార్యోపయుక్తత్వ ప్రసక్తాత్ బ్రహ్మకారణత్వమసమఞ్జసమిత్యాశఙ్క్య - బ్రహ్మణః నిరవయవత్వస్య విచిత్రజగత్కారణత్వస్య చ శ్రుతిప్రతిపన్నత్వాత్, శ్రుతిప్రతిపన్నస్యార్థస్య [illegible] త్వం సమఞ్జసమిత్యుక్తమ్.—— ప్రయోజనవత్త్వాధికరణే బ్రహ్మణోఽవాప్తసమస్తకామస్య ప్రయోజనాభావాత్ [illegible] అవాప్తసమస్తకామస్యాపి లీలారూప ప్రయోజనసమ్భవాత్సృష్టృత్వం సమ్భవతీతి పరిహారః.—— ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః. ....

ఏవం స్వపక్షే పరైరుద్భావితా దోషాః పరిహృతాః-అనన్తరం స్వపక్షరక్షణాయ పరపక్షాః ప్రతిక్షిప్యన్తే ద్వితీయేన తర్కపాదేన. [illegible] ధికరణే ప్రధానస్యాచేతనత్వా, దచేతనానాం చేతనాధిష్ఠితానామేవ కార్యారమ్భకత్వస్యాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం సిద్ధత్వా, [illegible] దేజగద్రచనా న సమ్భవతీత్యుక్తమ్. —— మహద్దీర్ఘాధికరణే పరమాణూనాం నిరవయవత్వేన ప్రదేశభేదా [illegible] ద్రవ్యారమ్భకత్వానుపపత్త్యాదిభిః కాణాదపక్షోఽప్యసమఞ్జస ఇత్యుక్తమ్.—అనన్తరం బౌద్ధాః ప్రతిక్షిప్యన్తే. [illegible] దీనాం కార్యారమ్భకత్వానుపపత్త్యాదిభిః వైభాషికసౌత్రాన్తికపక్షావపి అసమఞ్జసావిత్యుక్తమ్.—— ఉపలబ్ధ్యధికరణే [illegible] నామర్థశూన్యత్వమాశఙ్క్య- జ్ఞాతురర్థవిశేషసిద్ధిరూపతయైవ జ్ఞానస్యోపలబ్ధేః, స్వాప్నజ్ఞానవద్బాధాదర్శనా, [illegible] ర్వథానుపపత్త్యధికరణే సత్త్వాసత్త్వయోరవస్థావిశేషరూపత్వావసదితి ప్రతిజ్ఞాయామపి సదితి ప్రతిజ్ఞాయామపి [illegible] త్తేస్తన్మతమనుపపన్నమిత్యుక్తం.—— ఏకస్మిన్నసమ్భవాధికరణే కృత్స్నం జగత్సత్త్వాసత్త్వాదిభిర నేకాన్తమితి జైనమతమాశఙ్క్య- [illegible] త్త్వాసత్త్వాదీనాం విరుద్ధధర్మాణామనుపపత్తేః తదప్యనాదరణీయమిత్యుక్తం.—— పశుపత్యధికరణే వేదవిరుద్ధత్వాదసామఞ్జస్యాత్ [illegible] నాదరణీయమిత్యభాణి.—— ఉత్పత్త్యసమ్భవాధికరణే * వాసుదేవాత్సఙ్కర్షణో నామ జీవో జాయత ఇత్యాదిషు వేదవిరుద్ధస్య జీవోత్పత్త్యాదేః ప్ర తిపాదనాత్పఞ్చరాత్రతన్త్రమప్రమాణమిత్యాశఙ్క్య- జీవాదిశబ్దానాం జీవాద్యభిమానిపర బ్రహ్మవ్యూహపరత్వేన జీవోత్పత్తి ప్రతిపాదనపరత్వాభా వాత్ పరమాప్తనారాయణ ప్రణీతత్వాత్పఞ్చరాత్రశాస్త్రమపి ప్రమాణమిత్యుక్తమ్.—— ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః. ....

ఏవం పరపక్షాః ప్రతిక్షిప్తాః - అథ స్వపక్షస్య నిర్దోషత్వఖ్యాపనాయ చిదచిదాత్మక ప్రపఞ్చస్య కార్యతాప్రకారో విశోధ్యతే అనన్తరపాదద్వ యేన. తత్ర వియత్పాదే తృతీయే వియదధికరణే ఛాన్దోగ్యే అగ్న్యాదీనామివోత్పత్త్యశ్రవణాత్ వియన్నోత్పద్యత ఇత్యాశఙ్క్య *తస్మాద్వా ఏతస్మాదా

అధికరణార్థసఙ్గ్రహః.

త్వస ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాదౌ ఆకాశస్యాప్యుత్పత్తిశ్రవణాత్, ఛాన్దోగ్యే ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానేన వియదాదేరపి కార్యత్వావగమాచ్చ వియదుత్పద్యత ఇత్యుక్తమ్.——— తేజోఽధికరణే * వాయోరగ్నిరిత్యాదిషు వాయ్వాదిభ్య ఏవాగ్న్యాదీనాముత్పత్తిశ్రవణాత్ కేవలవాయ్వాదిభ్య ఏవాగ్న్యాద్యుత్పత్తిరిత్యాశఙ్క్య * తేజ ఐక్షత * ఆప ఐక్షన్త ఇత్యాదిభిర్బ్రహ్మసాధారణభూతేక్షణశ్రవణాత్ తత్తచ్ఛరీరాద్బ్రహ్మణ ఏవాగ్న్యాదీనాముత్పత్తిరిత్యుక్తమ్.——— ఆత్మాధికరణే * తో యేన జీవా విససర్జ భూమ్యామిత్యాదివాక్యేషు జీవానాముత్పత్తిప్రతిపాదనాదాత్మోత్పద్యత ఇత్యాశఙ్క్య- * న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిదిత్యాదిషు జీవస్యోత్పత్తినిషేధాత్, ఉత్పత్తివాదినీనాం దేహసమ్బన్ధాభిప్రాయత్వాచ్చాత్మా నోత్పద్యత ఇత్యుక్తమ్.——— జ్ఞాధికరణే * యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నిత్యాదినా జ్ఞానమాత్రత్వవ్యపదేశాత్ జ్ఞానమాత్రస్వరూప ఆత్మేత్యాశఙ్క్య * విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాదిత్యాదిషు జ్ఞాతృత్వప్రతిపాదనాత్, జ్ఞానస్యాపృథక్సిద్ధధర్మతయా తచ్ఛబ్దేన జ్ఞాతుర్వ్యపదేశోపపత్తేశ్చ జ్ఞాతైవాత్మేత్యుక్తమ్.——— కర్త్రధికరణే * ప్రకృతేః క్రియమాణానీత్యాదిషు గుణానామేవ కర్తృత్వప్రతిపాదనాదాత్మా న కర్తేత్యాశఙ్క్య- * స్వర్గకామో యజేతేత్యాదీనాం భోక్తారమేవ కర్మసు నియుఞ్జానానాం శాస్త్రాణామర్థవత్త్వాత్, * ప్రకృతేః క్రియమాణానీత్యాదీనాం జీవస్య సాంసారికకర్మకర్తృత్వస్య గుణసంసర్గాయత్తత్వప్రతిపాదనపరత్వాచ్చాత్మా కర్తేత్యుక్తమ్.——— పరాయత్తత్వాధికరణే జీవస్య స్వతః ప్రవృత్తిశక్త్యభావే విధినిషేధశాస్త్రానర్థక్యప్రసఙ్గాజ్జీవస్య కర్తృత్వం స్వాతన్త్ర్యేణేత్యాశఙ్క్య- * అన్తః ప్రవిష్ట ఇత్యాదిభిః పరమాత్మాధీనత్వశ్రవణాత్, తదధీనత్వేఽపి ప్రథమప్రవృత్తౌ చేతనస్య స్వాతన్త్ర్యేణ శాస్త్రానర్థక్యాభావాచ్చ పరాధీనమేవ కర్తృత్వమిత్యుక్తమ్.——— అంశాధికరణే * జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశావిత్యాదివాక్యే జీవబ్రహ్మణోర్భేదదర్శనాత్ పరమపురుషాదత్యన్తభిన్నో జీవః- అథవా * తత్త్వమసీత్యాదివాక్యేషు జీవబ్రహ్మణోరైక్యోపదేశాదవిద్యోపహితం బ్రహ్మైవ జీవ ఇత్యాశఙ్క్య- నానాత్వవ్యపదేశాదైక్యోపదేశాచ్చ అత్యన్తభేదస్వరూపైక్యయోరనుపపన్నత్వాద్, అవిద్యోపహితబ్రహ్మణ ఏవ జీవత్వే సుఖదుఃఖభోగవ్యతికరప్రసఙ్గాచ్చ పరమాత్మనో విశేషణతయాంఽశో జీవ ఇత్యుక్తమ్.——— ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః. ....

ఏవం వియదాదీనాముత్పత్తిర్నిరూపితా - అనన్తరం జీవోపకరణానాముత్పత్తిర్నిరూప్యతే చతుర్థేన ప్రాణపాదేన. తత్ర ప్రాణోత్పత్త్యధికరణే * అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదిత్యాదివాక్యే ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టానామిన్ద్రియాణాం ప్రళయకాలేఽప్యవస్థానప్రతీతేరిన్ద్రియాణి నోత్పద్యన్త ఇత్యాశఙ్క్య * ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ ఇత్యాదివాక్యే ఇన్ద్రియాణాముత్పత్తిశ్రవణాత్, * అసద్వా ఇత్యాదివాక్యే ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వాచ్చ ఇన్ద్రియాణ్యుత్పద్యన్త ఇత్యుక్తమ్.——— సప్తగత్యధికరణే * సప్త ఇమే లోకా యేషు చరన్తీత్యాదివాక్యే సప్తానామేవ జీవేన సహ గతిశ్రవణాత్ సప్తైవేన్ద్రియాణీత్యాశఙ్క్య * దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశ ఇత్యత్ర ఏకాదశశ్రవణాత్ హస్తాదీనామపి దేహస్థజీవోపకరణత్వావిశేషాదేకాదశేత్యుక్తమ్.——— అణ్వధికరణే * సర్వ ఏవ సమాః సర్వేఽనన్తా ఇత్యాదినాఽఽనన్త్యశ్రవణాత్ ఇన్ద్రియాణి విభూనీత్యాశఙ్క్య * ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తీత్యుత్క్రాన్తిశ్రవణాత్, ఉత్క్రాన్తికాలే పార్శ్వస్థైరనుపలభ్యమానత్వాదానన్త్యశ్రుతేశ్చ ఉపాసనార్థకార్యానన్త్యపరత్వాచ్చ అణూనీత్యుక్తమ్.——— వాయ్వధికరణే * యః ప్రాణస్స వాయురిత్యుపదేశాత్ ప్రాణో వాయుః - యద్వా ఉచ్ఛ్వాసాదిషు ప్రాణప్రసిద్ధేః వాయుక్రియైవ ప్రాణ ఇత్యాశఙ్క్య- * ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ ఇత్యాదివాక్యే పృథగుపదేశాత్, అవస్థావిశేషాపన్నస్యైవ వాయోః ప్రాణత్వేన యః ప్రాణస్స వాయురిత్యుపదేశోపపత్తేః, ప్రాణస్పన్దన ఇతి క్రియావతి ప్రాణప్రసిద్ధేశ్చ న వాయుక్రియా ప్రాణ ఇత్యుక్తమ్.——— శ్రేష్ఠాణుత్వాధికరణే * సర్వం హీదం ప్రాణేనావృతమిత్యాదిశ్రవణాత్ ప్రాణో విభురిత్యాశఙ్క్య * తముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతీత్యుత్క్రాన్తిశ్రవణాత్, * సర్వం హీదమిత్యాదివాక్యస్య సర్వేషాం ప్రాణాధీనజీవనత్వప్రతిపాదనపరత్వాదణుత్వమిత్యుక్తమ్.——— జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానాధికరణే జీవస్యాగ్న్యాదిదేవతానాం చ ప్రాణవిషయమధిష్ఠానం స్వాధీనం- నైరపేక్ష్యప్రతీతేరిత్యాశఙ్క్య- * యస్యాగ్నిశ్శరీరమిత్యాదావగ్న్యాదీనాం పరమాత్మాధీనస్వరూపత్వప్రతిపాదనాత్ తేషామధిష్ఠానం పరమాత్మాధీనమిత్యుక్తమ్.——— ఇన్ద్రియాధికరణే సర్వేషాం ప్రాణశబ్దవాచ్యత్వాజ్జీవోపకరణత్వావిశేషాచ్చ సర్వే ప్రాణా ఇన్ద్రియాణీత్యాశఙ్క్య- * ఇన్ద్రియాణి దశైకం చేత్యాదిషు ముఖ్యప్రాణవ్యతిరిక్తానామేవ ఇన్ద్రియత్వవ్యపదేశాత్, * ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ ఇత్యాదివాక్యే పృథఙ్నిర్దేశాచ్చ ముఖ్యప్రాణవ్యతిరిక్తానీన్ద్రియాణీత్యుక్తమ్.——— సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణే * అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యేతి నామరూపవ్యాకరణస్య జీవకర్తృకత్వశ్రవణాత్ వ్యష్టిసృష్టిర్హైరణ్యగర్భకర్తృకేత్యాశఙ్క్య- * నామరూపే వ్యాకరవాణి తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీతి త్రివృత్కుర్వత ఏవ నామరూపవ్యాకరణోపదేశాత్, త్రివృత్కరణస్య హిరణ్యగర్భకర్తృకత్వానుపపత్తేః, * అనేన జీవేనేతి జీవశబ్దస్య జీవశరీరకపరమాత్మపరత్వాచ్చ హిరణ్యగర్భశరీరకపరమాత్మకర్తృకైవ వ్యష్టిసృష్టిరిత్యుక్తమ్.——— ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః........................

ఇతి ద్వితీయోఽధ్యాయః.

ఏవమాద్యేన విషయద్వికాఙ్క్షేణాధ్యాయద్వయేన చేతనాచేతనవిలక్షణం నిఖిలజగదేకకారణం బ్రహ్మేతి స్థాపితమ్. ఏవముద్దిష్టాభిధేయేనానన్తరాధ్యాయద్వయేన బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయస్సహేతుస్తత్ప్రాప్తిప్రకారశ్చిన్త్యతే. తత్ర తృతీయే ఉపాసనాధ్యాయే ఉపాయభూతముపాసనం చిన్త్యతే. తత్ర జీవదోషపాదే ప్రథమే జాగ్రదాద్యవస్థస్య జీవస్య దోషాః, ఉభయలిఙ్గపాదే ద్వితీయే పరమాత్మనో నిర్దోషకల్యాణగుణాకరత్వం, చ ఉపాసనారమ్భాయ ప్రాప్యవ్యతిరిక్తవైతృష్ణ్యజననార్థం, ప్రాప్యతృష్ణాజననార్థం, చ ప్రతిపాద్యతే. తత్ర తదన్తరప్రతిపత్త్యధికరణే దేహాద్

హాన్తరం గచ్ఛన్ జీవః తత్ర తత్ర భూతసూక్ష్మాణాం సులభత్వాత్ తైరసమ్పరిష్వక్త ఏవ గచ్ఛతీత్యాశఙ్కాయాం- * వేత్థ యథేత్యాది ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం భూతసూక్ష్మసమ్పరిష్వక్త ఏవ గచ్ఛతీత్యుక్తమ్.——— కృతాత్యయాధికరణే లోకాన్తరాత్ప్రత్యవరోహన్ జీవః * ప్రాప్యాన్తం కర్మణ ఇత్యాదిశ్లోకాన్తరే కృత్స్నకర్మఫలానుభవస్యోక్తత్వాత్ కర్మశేషరహిత ఏవ ప్రత్యవరోహతీత్యాశఙ్కాయాం- * తద్య ఇహ రమణీయచరణా ఇత్యాదిభిః ప్రత్యవరోహతాం పుణ్యపాపసమ్బన్ధశ్రవణాత్, * ప్రాప్యాన్తమిత్యాదేశ్చ ఫలదానప్రవృత్తకర్మవిషయత్వాచ్చ కర్మశేషసహిత ఏవ ప్రత్యవరోహతీత్యుక్తమ్.——— అనిష్టాదికార్యధికరణే * యే వై కే చాస్మాల్లోకాత్ప్రయన్తి చన్ద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తీతి అవిశేషేణ సర్వేషాం గతిశ్రవణాత్ పాపకారిణోఽపి చన్ద్రమసం గచ్ఛన్తీత్యాశఙ్కాయాం- * అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసత ఇత్యుక్త్వా * తే ధూమమభిసమ్భవన్తీత్యాదినా ఇష్టాదికారిణామేవ పితృయాణవచనాత్, * చన్ద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తీతి వచనస్యాపీష్టాదికారివిషయతయా నేయత్వాత్, పాపకారిణశ్చన్ద్రమసం న గచ్ఛన్తీత్యుక్తమ్ ——— తత్స్వాభావ్యాపత్త్యధికరణే * అథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తన్తే యథేతమాకాశమాకాశాద్వాయుం వాయుర్భూత్వా ధూమో భవతీత్యాదివాక్యే జీవస్యాకాశాద్యవస్థాపత్తిః శ్రద్ధావత్సోమభావవదవిశేషాదాకాశాదిశరీరకత్వాపత్తిరిత్యాశఙ్కాయాం- సోమభావ ఇవ ఆకాశాదౌ సుఖదుఃఖభోగాభావేన చ శరీరత్వానుపపత్తేరాకాశాద్యాపత్తిర్నామ తత్సంయోగకృత తత్సాదృశ్యాపత్తిరిత్యుక్తమ్.——— నాతిచిరాధికరణే జీవస్యాకాశాదిప్రాప్తౌ తత్తదవస్థానే కాలవిశేషనియమో నాస్తి- విశేషహేత్వభావాదిత్యాశఙ్కాయాం- వ్రీహ్యాదిప్రాప్తౌ * అతో వై ఖలు దుర్నిష్ప్రపతరమితి విశేష్య కృచ్ఛ్రనిష్క్రమణాభిధానాదాకాశాదిప్రాప్తావచిరేణ నిష్క్రమతీత్యుక్తమ్.——— అన్యాధిష్ఠితాధికరణే * త ఇహ వ్రీహియవా ఓషధివనస్పతయస్తిలమాషా జాయన్త ఇత్యాదివాక్యే దేవో జాయత ఇత్యాదివత్ జాయన్త ఇతి వచనాదాత్మనో వ్రీహ్యాదిశరీరతయా జాయన్త ఇత్యాశఙ్కాయాం- ఆకాశాదివదేష్వపి పర్యన్తేషు తత్ కేవలతద్భావాపత్తివచనాదన్యాధిష్ఠితేషు సంశ్లేషమాత్రమిత్యుక్తమ్.——— తృతీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః. ....

ఆసన్ధ్యాధికరణే * న తత్ర రథా న రథయోగా న పన్థానో భవన్తీత్యాదినా * స హి కర్తేతి ప్రకృతస్య జీవస్య కర్తృత్వశ్రవణాత్ స్వాప్నసృష్టిస్తస్యైవేత్యాశఙ్కాయాం- జీవస్య సంసారదశాయాం సత్యసఙ్కల్పత్వాద్యనావిర్భావేన విచిత్రార్థసృష్ట్యశక్తత్వాత్, * య ఏష సుప్తేషు జాగర్తీత్యాదౌ స్వాప్నసృష్టేః పరమాత్మకర్తృకత్వావధారణాత్ స్వాప్నసృష్టిః పరమాత్మకర్తృకైవేత్యుక్తమ్.——— తదభావాధికరణే * అథ యత్రైతత్పురుషస్స్వ ఇత్యాదివాక్యేషు * నాడీషు సుప్తః * పురీతతి శేతే * సతా సోమ్య తదా సమ్పన్న ఇతి నాడీపురీతద్బ్రహ్మణాం సుషుప్తిస్థానత్వశ్రవణాత్, సుషుప్తస్యానేకత్ర వృత్త్యసమ్భవాచ్చ తేషాం సుషుప్తిస్థానత్వం వికల్ప్యేతేత్యాశఙ్కాయాం- బ్రహ్మణః సుషుప్తిస్థానత్వశ్రవణాత్, ప్రాసాదఖట్వాపర్యఙ్కవత్ నాడ్యాదీనాం కార్యభేదాత్ సముచ్చయే సమ్భవతి పాక్షికబాధగర్భవికల్పాసమ్భవాత్ సముచ్చయేనైవ స్థానత్వమిత్యుక్తమ్.——— కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధ్యధికరణే సుషుప్తస్య సర్వోపాధివినిర్ముక్తస్య సతా సమ్పన్నస్య ముక్తాదవిలక్షణత్వాత్ ప్రబోధసమయే సుప్తాదన్య ఏవోత్తిష్ఠతీత్యాశఙ్కాయాం- పూర్వకృతపుణ్యాపుణ్యయోస్తస్యైవానుభావ్యత్వాత్, య ఏవాహం సుప్తస్స ఏవ ప్రబుద్ధోఽస్మీతి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, స్వాపమాత్రేణ ముక్తత్వే మోక్షశాస్త్రానర్థక్యప్రసఙ్గాచ్చ సుప్త ఏవోత్తిష్ఠతీత్యుక్తమ్.——— ముగ్ధాధికరణే స్వాపాదిష్వివ మూర్ఛాప్రసిద్ధ్యుపపత్తేరవస్థాన్తరకల్పనే ప్రమాణాభావాచ్చ సుషుప్త్యాదిష్వన్యతమావస్థైవ మూర్ఛేత్యాశఙ్కాయాం- జ్ఞానప్రసరాభావేన జాగరస్వప్నయోరనన్తర్భావాత్, హేతువైషమ్యాకారవైషమ్యాభ్యాం సుషుప్తిమరణయోరనన్తర్భావాచ్చ పారిశేష్యాన్మరణార్ధసమ్పత్తిరూపావస్థాన్తరం మూర్ఛేత్యుక్తమ్.——— ఉభయలిఙ్గాధికరణే జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యవస్థాసు లత్త్వాన ప్రయుక్తా జీవస్య యే దోషాః- తే పరమాత్మనోఽపి సమ్భవన్తి - తత్రావస్థానాదిత్యాశఙ్కాయాం- * అపహతపాప్మా * నిరవద్యం నిరఞ్జనమిత్యాదిభిరుభయలిఙ్గత్వశ్రవణాత్ తత్ర స్థితస్యాపి న దోషస్పర్శ ఇత్యుక్తమ్.——— అహికుణ్డలాధికరణే అచిద్వస్తునో బ్రహ్మరూపత్వం అహికుణ్డలవదవస్థాభేదేన- * అథవా ప్రభాప్రభావతోరివ ఏకజాతియోగేన ఇత్యాశఙ్కాయాం- పక్షద్వయస్యాప్యనుపపన్నత్వాత్ జీవవదంశాంశిభావేనేత్యుక్తమ్.——— పరాధికరణే * ఏష సేతుర్విధరణ ఇతి పరబ్రహ్మణః సేతుత్వవ్యపదేశాత్, సేతుశబ్దస్య చ కూలాన్తరప్రాప్తిహేతౌ ప్రసిద్ధేః, తతోఽన్యత్ప్రాప్యమస్తీత్యాశఙ్కాయాం- సినోతి - బధ్నాతి స్వస్మిన్ అసఙ్కీర్ణం సర్వం చిదచిద్వస్తుజాతమితి వ్యుత్పత్త్యా సేతుశబ్దస్య అసఙ్కీర్ణధారణపరత్వాత్, * యస్మాత్పరం నాపరమస్తీత్యాదినా పరాన్తరనిషేధాచ్చ బ్రహ్మణోఽన్యత్ప్రాప్యం నాస్తీత్యుక్తమ్.——— ఫలాధికరణే * యజేత స్వర్గకామ ఇత్యాదిశాస్త్రం స్వర్గకామకర్తృకస్య యాగాద్యభిధానాన్యథానుపపత్త్యా అపూర్వద్వారేణ ఫలసాధనత్వమవగమయతీతి ధర్మ ఏవ ఫలప్రద ఇత్యాశఙ్కాయాం- * అన్నాదో వసుదానః * స ఏష హ్యేవానన్దయాతీత్యాదిభిః తత్తత్కర్మభిరారాధితస్య పరమాత్మన ఏవ భోగాపవర్గరూపసకలఫలప్రదత్వశ్రవణాత్ అపూర్వాదికల్పనాయోగాచ్చ పరమాత్మైవ ఫలప్రద ఇత్యుక్తమ్.——— తృతీయాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః. ....

బ్రహ్మోపాసనేచ్ఛాజననార్థం జీవస్య సదోషత్వం పరస్య కల్యాణగుణాకరత్వం చోక్తమ్. అథ గుణోపసంహారపాదే తృతీయే బ్రహ్మోపాసనానాం గుణోపసంహారవికల్పనిర్ణయార్థం విద్యాభేదాభేదచిన్తా క్రియతే. తత్ర సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధికరణే అనేకాసు శాఖాసు శ్రూయమాణాయాః వైశ్వానరవిద్యాదికాయాః కిమేకవిద్యాత్వం- ఉత నేతి సంశయే- అవిశేషపునశ్శ్రవణస్య ప్రకరణాన్తరస్య చ భేదకత్వాచ్ఛాఖాన్తరేఽధికారవర్జనీయత్వాచ్చ విద్యాభేద ఇత్యాశఙ్కాయాం- * వైశ్వానరముపాస్త ఇతి చోదనాయా అవిశిష్టత్వాత్, ధ్యేయైక్యాత్, ఆఖ్యారూపావిశేషాత్, అవిశేషపునశ్శ్రవణాదేః ప్రతిపత్తృభేదనిబన్ధనత్వాచ్చ న విద్యాభేద ఇత్యుక్తమ్.——— ఏవం చోదనాద్యవిశేషాద్విద్యైక్యముక్తమ్- అతః పరం శాఖాన్తరవిద్యా

ఽకృత్యచోదనాద్యవిశేషేఽస్తి నాస్తీతి విచార్యతే. తత్రాన్యథాత్వాధికరణే ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః * దేవా ఉద్గీథమాజహ్రుః అనేనైనానభిభవి
ష్యామ ఇత్యాదినా, * దేవా ఊచుః హన్తాసురాన్ యజ్ఞ ఉద్గీథేనాత్యయామేత్యాదినా, చామ్నాతయోరుద్గీథవిద్యయోరర్థ్యస్య ప్రాణభావోద్గీథవిషయ
త్వాత్ రూపాద్యవిశేషాదేకవిద్యాత్వమిత్యాశఙ్క్య - ఛాన్దోగ్యే *ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేతి ప్రస్తుతస్యైవ ప్రణవస్య ప్రాణదృష్ట్యోపాస్య
త్వాద్వాజసనేయకే తు కృత్స్నోద్గీథవిషయత్వాచ్చ రూపభేదాద్విద్యాభేద ఇత్యుక్తం.—— సర్వాభేదాధికరణే ఛాన్దోగ్యే కౌషీతకిశాఖాయాం
చ జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణక ప్రాణోపాసనం విధీయతే - తత్ర ఛాన్దోగ్యే వసిష్ఠత్వాదిగుణాన్వితతయా ఉపాస్యత్వాత్, ఇతరత్ర తద్విధురతయోపాస్యత్వాచ్చ
రూపభేదాద్విద్యాభేద ఇత్యాశఙ్క్య - కౌషీతకివాక్యే వసిష్ఠత్వాదీనాం ప్రాణసమ్బన్ధిత్వానుక్తావపి తత్సమ్బన్ధినాం వాగాదీనాం ప్రాణాయత్తస్థితిత్వాది
ప్రతిపాదనేన వసిష్ఠత్వాదీనాం ప్రాణసమ్బన్ధస్యార్థసిద్ధత్వాద్రూపభేదాభావాద్విద్యైక్యముక్తం.—— ఆనన్దాద్యధికరణే అన్యప్రకరణశ్రుతానామన్య
త్రోపసంహారే ప్రమాణాభావాత్ ఆనన్దాదయః న సర్వవిద్యానుయాయిన ఇత్యాశఙ్క్య సర్వవిద్యానుగుణినో బ్రహ్మణ ఏకత్వాత్, గుణానాం చ గు
ణ్యపృథక్త్వాత్, ఆనన్దాదీనాం స్వరూపనిరూపకత్వాచ్చ ఆనన్దాదయస్సర్వవిద్యానుయాయిన ఇత్యుక్తం.—— కార్యాఖ్యానాధికరణే ఛాన్దోగ్య
వాజసనేయకయోః *స హోవాచ కిం మే వాస ఇత్యాదౌ, *తస్మాదశిష్యన్నాచామేదశిత్వా చాచామేదిత్యాదౌ, చాచమనే విధిప్రత్యయశ్రవణాత్ ప్రా
ణవిద్యాఙ్గమాచమనాన్తరం విధీయత ఇత్యాశఙ్క్య - *కిం మే వాసః *అద్భిః పరిదధతీత్యాదిభిరుపక్రమోపసంహారయోర్వాక్యస్యాపాం ప్రాణవాసోదృష్టి
పరత్వప్రతీత్యా ఆచారప్రాప్తమాచమనమనూద్య ఆచమనీయాస్వప్సు ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానం విధీయత ఇత్యుక్తం.—— సమానాధికరణే వాజస
నేయకేఽగ్నిరహస్యే బృహదారణ్యకే చ శాణ్డిల్యవిద్యామ్నాయతే - తత్రాగ్నిరహస్యే సత్యసఙ్కల్పత్వాదివిశిష్ట ఉపాస్యః - ఇతరత్ర వశిత్వాదిగుణక ఇ
తి రూపభేదాద్విద్యాభేద ఇత్యాశఙ్క్య - ఉభయత్రాపి మనోమయత్వాదికే సమానే సతి వశిత్వాదేశ్చ సత్యసఙ్కల్పత్వగుణాదభిన్నత్వాద్రూపభేదాభా
వాన్న విద్యాభేద ఇత్యుక్తం.—— సమ్బన్ధాధికరణే బృహదారణ్యకే *తద్యత్సత్యమసౌ స ఆదిత్య ఇత్యాదినా ఆదిత్యమణ్డలే అక్షిణి చ సత్యస్య బ్రహ్మణో
వ్యాహృతిశరీరకత్వేన ఉపాసనముక్త్వా *తస్యోపనిషదహరిత్యధిదైవతం *తస్యోపనిషదహమిత్యధ్యాత్మమితి ద్వే రహస్యనామనీ ఉపాసనవిషయతయా
ఽమ్నాయేతే - తత్ర వ్యాహృతిశరీరకస్య సత్యస్యోభయత్రాప్యుపాస్యత్వేన రూపభేదాభావేన విద్యైక్యాన్నామద్వయమపి స్థానవిశేషానియమేనోభయ
త్రాప్యనుసన్ధేయమిత్యాశఙ్క్య - బ్రహ్మణ ఏకత్వేఽప్యేకత్రాదిత్యమణ్డలస్థానతయాఽన్యత్రాక్ష్యాధారతయా ఉపాస్యత్వేన రూపభేదాద్విద్యాభేదే
స్థానవిశేషవ్యవస్థయైవ నామద్వయమనుసన్ధేయమిత్యభిహితం.—— సమ్భృత్యధికరణే * బ్రహ్మజ్యేష్ఠా వీర్యా సమ్భృతానీతి వాక్యావగతయోః బ్ర
హ్మణి జ్యేష్ఠానాం వీర్యాణాం సమ్భృతిద్యువ్యాప్త్యోశ్చ విద్యావిశేషమనారభ్యాధీతత్వాత్ సమ్భృతిద్యువ్యాప్తీ సర్వవిద్యాసూపసంహార్యే ఇత్యాశఙ్క్య -
హృదయాద్యల్పస్థానవిషయాసు విద్యాసు వ్యాప్తేరుపసంహర్తుమశక్యత్వాత్, సమ్భృతేశ్చ తత్సాహచర్యాత్తయోర్న సర్వత్రోపసంహార ఇత్యుక్తమ్.——
పురుషవిద్యాధికరణే ఛాన్దోగ్యే తైత్తిరీయకే చ ఆమ్నాతయోః పురుషవిద్యయోరైక్యమాశఙ్క్య - రూపభేదాద్విద్యాభేద ఇత్యుక్తమ్.—— వేధాద్యధిక
రణే *శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదిమన్త్రాణాం విద్యాఙ్గత్వమాశఙ్క్య - అన్యత్ర లిఙ్గాదిభిర్వినియోగాత్ న విద్యాఙ్గత్వమిత్యుక్తమ్.—— హాన్యధికరణే *పు
ణ్యపాపే విధూయ *సుహృదస్సాధుకృత్యామిత్యాదిషు ఆమ్నాతానాం హానాదిచిన్తనానాం వికల్పేనానుష్ఠానమిత్యాశఙ్క్య - ఉపాయనస్య హానిశేష
త్వాత్సముచ్చయేనైవ సర్వత్రానుష్ఠానమిత్యుక్తమ్.—— సామ్పరాయాధికరణే ఉపాసకస్య దేహవియోగకాలే, అర్చిరాదిమార్గే, చ కర్మనాశ ఇ
త్యాశఙ్క్య - దేహవియోగానన్తరం ఉపాసనఫలవ్యతిరేకేణానుభావ్యభోగాభావాత్ కృత్స్నకర్మణామపి దేహవియోగకాల ఏవ నాశ ఇత్యుక్తమ్.——
అనియమాధికరణే ఉపకోసలవిద్యాదిషు ఆమ్నాతార్చిరాదిగత్యా తన్నిష్ఠానామేవ బ్రహ్మప్రాప్తిరిత్యాశఙ్క్య * యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యమిత్యాదిషు
శ్రుతిస్మృతిషు సర్వబ్రహ్మనిష్ఠానామర్చిరాదిగతిప్రతిపాదనాత్ సర్వేషామర్చిరాదిగత్యైవ బ్రహ్మప్రాప్తిరిత్యుక్తం.—— అక్షరధ్యధికరణే అస్థూ
లత్వాదీనాం స్వప్రకరణశ్రుతవిద్యామాత్రసమ్బన్ధ ఇత్యాశఙ్క్య వ్యావృత్తబ్రహ్మస్వరూపప్రతిపత్తేరస్థూలత్వాదిభిర్వినా అసమ్భవాదానన్దాదివత్తేషా
మపి సర్వవిద్యానుయాయిత్వమిత్యుక్తమ్.—— అన్తరత్వాధికరణే బృహదారణ్యకే ఉషస్తికహోలప్రతివచనశ్రుత్యోర్విద్యాభేద ఇత్యాశఙ్క్య - ప్రష్ట్రై
కరూపాద్యద్విధిపదైక్యాచ్చ విద్యైక్యమిత్యుక్తమ్.—— కామాద్యధికరణే ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోరామ్నాతా దహరవిద్యా భిద్యత ఇత్యాశఙ్క్య - రూపై
క్యాద్విద్యా న భిద్యత ఇత్యుక్తం.—— తన్నిర్ధారణానియమాధికరణే ఉద్గీథాద్యాశ్రయాణ్యుపాసనాని కర్మసు నియమేనానుష్ఠేయానీత్యాశఙ్క్య - పృథ
క్ఫలత్వేన గోదోహనాదివదనియమేన అనుష్ఠేయానీత్యుక్తమ్.—— ప్రదానాధికరణే దహరవిద్యాయాం గుణచిన్తనే దహరచిన్తనం నానువర్తనీయ
మిత్యాశఙ్క్య - దహరమాత్రాపృణవిశిష్టదహరస్యాభిన్నత్వేన విశిష్టానుసన్ధానసిద్ధ్యర్థం గుణచిన్తనే దహరచిన్తనమావర్తనీయమిత్యుక్తమ్.—— లిఙ్గ
భూయస్త్వాధికరణే తైత్తిరీయకే నారాయణానువాకస్య ప్రకృతదహరవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణార్థత్వమాశఙ్క్య - భూయసీషు విద్యాసు శ్రుతానక్ష
రాదీననూద్య నారాయణత్వవిధానాత్సర్వవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణార్థత్వమిత్యుక్తం.—— పూర్వవికల్పాధికరణే బృహదారణ్యకే *మనశ్చితో వా
క్చిత ఇత్యాదినాభిహితమనశ్చితాదయోఽగ్నయః క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశిన ఇత్యాశఙ్క్య * తే హైతే విద్యాచిత ఏవేతి విద్యార్థచితత్వవచనాత్ వి
ద్యామయక్రత్వనుప్రవేశిన ఇత్యుక్తమ్.—— శరీరేభావాధికరణే ఉపాసనదశాయాం జీవస్య కర్తృత్వాద్యాకారేణానుసన్ధానమిత్యాశఙ్క్య - అప
హతపాప్మత్వాద్యాకారేణైవానుసన్ధానం కర్తవ్యం - అపహతపాప్మత్వాద్యాకారస్యైవ ప్రాప్యత్వేన ప్రాప్త్యైశ్చర్యయథోపాసనభావ్యత్వాదిత్యుక్తమ్.——
అఙ్గావబద్ధాధికరణే ఉద్గీథోపాసనాని యాసు శాఖాసు - తాస్వేవ తేషామనుసన్ధానమిత్యాశఙ్క్య - సామాన్యేనోద్గీథాదిసమ్బన్ధితయా విహితత్వాత్, త
స్య సర్వత్రోద్గీథాదేస్సన్నిహితత్వాచ్చ సర్వశాఖాసూద్గీథాద్యుపాసనాని సంబధ్యేరన్నిత్యుక్తమ్.—— భూమజ్యాయస్త్వాధికరణే త్రైలోక్యశరీరకవైశ్వా

నరోపాసనేష్వపూర్ణత్వాదీనాం వ్యస్తోపాసనం - వ్యస్తస్యసమస్తస్యచఉపాసనం వాకర్తవ్యం ఇత్యాశఙ్కాయ్- *భూమాజ్యాయస్త్వ... [illegible] ప్రత్యవాయకథనాత్ సమస్తోపాసనమిత్యుక్తమ్ —— శబ్దాదిభేదాధికరణే సద్విద్యాదహరవిద్యాదీనామైక్యమాశఙ్కాయ్- శబ్దాదిభేదాద్విద్యాభేద ఇ... [illegible] త్యుక్తమ్. —— వికల్పాధికరణే ఫలవిశేషార్థం విద్యానాం సముచ్చయ ఇత్యాశఙ్కాయ - బ్రహ్మప్రాప్తిరూపఫలే విశేషాభావాద్విద్యానాం వికల్ప ఇ... త్యుక్తమ్. —— యథాశ్రయభావాధికరణే పూర్వప్రకృత ఏవోద్గీథాదివిద్యానామనుష్ఠాననియమః కైశ్చిన్నిర్ధారితః [illegible] —— ఇతి ... యస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః. ....

ఏవం విద్యైక్యనానాత్వే చిన్తితే. సమనన్తరమఙ్గపాదేన విద్యాఙ్గచిన్తనం క్రియతే. పురుషార్థాధికరణే విద్యాఙ్గ... [illegible] ఇత్యాశఙ్కాయ ...తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతీతి శ్రవణాత్ కర్మాఙ్గకాద్వేదనాత్పురుషార్థావాప్తిరిత్యుక్తం. —— స్తుతిమాత్రాధికరణే * సఏష రసానాం రసతమః పరార్ధ్యోష్టమో యదుద్గీథ ఇత్యాదివాక్యానాముద్గీథాదిస్తుతిపరత్వమాశఙ్కాయ - రసతమత్వాదీనాం ప్రమాణాన్తరాప్రాప్తత్వాదుద్గీథాదిష్వ... [illegible] త్వాదివృష్టివిధానార్థానీత్యుక్తం. —— పారిప్లవాధికరణే * ప్రతర్దనో హవై దైవోదాసిరిత్యాద్యాఖ్యానానాం ఆఖ్యానానిశంసన్తీతి శంసనార్థ... [illegible] శఙ్కాయ - *మనుర్వైవస్వత ఇత్యాదినా శంసనే వినియుక్తానామాఖ్యానానాం విశేషితత్వాత్ ప్రతర్దన ఇత్యాద్యాఖ్యానానివిద్యాశేష... [illegible] క్తం. —— అగ్నీన్ధనాద్యధికరణే ఊర్ధ్వరేతస్సు ఆశ్రమేషు యజ్ఞాద్యభావాత్తదఙ్గికా బ్రహ్మవిద్యా తేషాం న సమ్భవతీత్యాశఙ్కాయ * యఇమే... [illegible] హ్మచర్యం చరన్తి *ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తీత్యాదిశ్రుతేస్తేషామపి బ్రహ్మవిద్యాసమ్భవ... [illegible] త్యుక్తం. —— సర్వాపేక్షాధికరణే యమ్మ్యాధ్వరేతసాం విద్యా యజ్ఞాద్యనపేక్షా-తర్హి గృహస్థస్యాపి యజ్ఞాద్యనపేక్షేత్యాశఙ్కాయ్-... [illegible] తే యజ్ఞాద్యపేక్షైవేత్యుక్తమ్. —— శమదమాద్యధికరణే యజ్ఞాదీనాం ప్రవృత్తిస్వరూపత్వా, చ్ఛమాదీనాం నివృత్తిరూపత్వేన తద్విరోధ... [illegible] చ్ఛమాదీనాం విద్యాఙ్గత్వం న సమ్భవతీత్యాశఙ్కాయ్-విషయభేదేన విరోధాభావాత్, *శాన్తో దాన్త ఇత్యాదిశ్రవణా, చ్ఛమాదీనామఙ్గత్వమపీత్యుక్తం. - సర్వాన్నానుమత్యధికరణే ప్రాణవిద్యాధికారిణాం సర్వాన్నానుమతిస్సర్వదేత్యాశఙ్కాయ్- బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠానామపి ప్రాణాత్యయ ఏవ సర్వా... [illegible] నుమతిదర్శనాత్ అన్యేషామపి సర్వాన్నానుమతిః ప్రాణాత్యయ ఏవేత్యుక్తం. —— విహితత్వాధికరణే విద్యాఙ్గకర్మణామాశ్రమాఙ్గత్వం నా... [illegible] శఙ్కాయ్-విద్యాఙ్గానామేవాశ్రమాఙ్గతయా విహితత్వాదాశ్రమాఙ్గత్వమపీత్యుక్తం. —— విధురాధికరణే విధురాదీనాం బ్రహ్మవిద్యాయామధికారో... [illegible] నాస్తీత్యాశఙ్కాయ్-రైక్వాదీనామనాశ్రమిణామపి బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠత్వదర్శనాద్విధురాణామప్యధికారోస్తీత్యుక్తం —— తద్భూతాధికరణే [illegible] ద్యాశ్రమేభ్యః ప్రచ్యుతానాం విధురాదివత్ బ్రహ్మవిద్యాయామధికారోస్తీత్యాశఙ్కాయ - నైష్ఠికాద్యాశ్రమభ్రష్టానాం పతితత్వాన్నాధికార ఇ... త్యుక్తం. —— స్వామ్యధికరణే ఉద్గీథాదివిద్యానాం యజమానకర్తృకత్వం-*యదేవ విద్యయా కరోతీత్యాదినా [illegible] కర్మాఙ్గాశ్రయత్వాదుద్గీథాద్యుపాసనస్య కర్మవదృత్విక్కర్తృకత్వమేవేత్యుక్తం. —— సహకార్యన్తరవిధ్యధికరణే [illegible] థమునిరిత్యత్రమౌనమనూద్యత ఇత్యాశఙ్కాయ్-సహకార్యన్తరత్వేన విధీయత ఇత్యుక్తం. ——అనావిష్కారాధికరణే [illegible] దితి బాల్యశబ్దేన కామచారికమప్యుపాదేయతయా విధీయత ఇత్యాశఙ్కాయ్- *నావిరతో దుశ్చరితాదిత్యాదినా నిషిద్ధత్వాదనావిష్కార... [illegible] మేవ విధేయమిత్యుక్తం. —— ఐహికాధికరణే ఐహికఫలవిద్యానాం స్వసాధనభూతకర్మానుష్ఠానానన్తరం ఉత్పత్తిరిత్యాశఙ్కాయ్- ప్రతిబన్ధా... [illegible] న్తరముత్పత్తి, స్తదభావే తద్విగమ, ఇత్యుక్తం. —— ముక్తిఫలాధికరణే ముక్తిఫలవిద్యాఙ్గకర్మణాం ప్రబలత్వేన తస్యాన ప్రతిబన్ధస్సమ్భవతీతి తాసాం విద్యానాం స్వసాధనానుష్ఠానానన్తరమేవోత్పత్తిస్సమ్భవతీత్యాక్షిప్య - తేషామపి బ్రహ్మవిదపచారాది ప్రతిబన్ధసమ్భవాత్ పూర్వవదేవ... [illegible] క్తమ్. —— తృతీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః. ....

ఇతి తృతీయాధ్యాయః.

ఏవమఙ్గైస్సహవిద్యానిరూపణానన్తరం చతుర్థేన ఫలాధ్యాయేన విద్యాఫలం చిన్త్యతే. తత్ర ప్రథమే ఆవృత్తిపాదే విద్యాస్వరూపశోధనపూర్వక... [illegible] హావస్థితిసమయే సమ్భవద్విద్యాఫలం చిన్త్యతే. యద్యపి చతుర్థః ఫలనిరూపణపర ఏవ - తథాపి భక్తిరూపాపన్నజ్ఞానస్య ఫలనిరూపణ... [illegible] జ్ఞాపనార్థం, అస్యేదం సాధనమితి సాధ్యసాధనసమ్బన్ధజ్ఞాపనార్థం, చవిద్యాస్వరూపము ప్రదిశోధ్యతే. తత్ర ఆవృత్త్యధికరణే * [illegible] సమాత్రస్యైవ విధానా, దసకృదావృత్తౌ ప్రమాణాభావాత్, చసకృత్కృతమేవ వేదనం శాస్త్రార్థ ఇత్యాశఙ్కాయ్-*మనో బ్రహ్మేత్యాది... [illegible] దనోపాసనశబ్దయోః ప్రయోగాదవగతోపాసనశబ్దపర్యాయత్వేన వేదనశబ్దేన ఉపదేశా, దుపాసనశబ్దస్యాసకృదావృత్తిజ్ఞానవాచిత్వా, దసకృదావృ... త్తమేవ వేదనం శాస్త్రార్థ ఇత్యుక్తం. ——ఆత్మత్వోపాసనాధికరణే జీవబ్రహ్మణోర్భిన్నత్వాత్ జీవాదన్యత్వేన బ్రహ్మోపాస్యమిత్యాశఙ్కాయ్- *త్వం వా అహమస్మీత్యాదిషు పూర్వోపాసకైర్బ్రహ్మణో ఽహమిత్యనుసన్ధానదర్శనాత్, అర్థాన్తరభూతస్యాపి తస్యాత్మనోఽన్తర్యామిత్వేనాహమిత్యనుసన్ధానస్యా విరుద్ధత్వా, చ్చ ఆత్మత్వేనోపాసనమిత్యుక్తం. —— ప్రతీకాధికరణే ప్రతీకోపాసనేపి బ్రహ్మణ ఏవోపాస్యత్వాదాత్మత్వేనోపాసనం కర్తవ్యమిత్యా శఙ్కాయ - ఉత్కృష్టేనికృష్టదృష్ట్యయోగేన బ్రహ్మణో దృష్టివిశేషణత్వేన ప్రతీకానామేవోపాస్యత్వాన్నాత్మత్వేనోపాసనమిత్యుక్తం. —— ఆది త్యాదిమత్యధికరణే ఉద్గీథాదీనాం ఫలసాధనత్వయోత్కృష్టత్వాదాదిత్యాదిషు ఉద్గీథాదిదృష్టిః కార్యేత్యాశఙ్కాయ్- ఆదిత్యాదిదేవతారాధనద్వారేణైవ

ర్మణాం ఫలసాధనత్వేన ఆదిత్యాదీనామేవోత్కృష్టత్వాదుద్గీథాదావాదిత్యాదిదృష్టిః కార్యేత్యుక్తం.—— ఆసీనాధికరణే ఏవమనుతిష్ఠేదితి విశేషాభిధానాభావాదాసీనశ్శయానస్తిష్ఠన్ గచ్ఛన్ వానుతిష్ఠేదిత్యాశఙ్క్య - ఆసీనస్యైవ ధ్యానాపేక్షితైకాగ్ర్యచిత్తతాసమ్భవాదాసీన ఏవానుతిష్ఠేదిత్యుక్తం.—— ఆప్రయాణాధికరణే ఏకస్మిన్నేవాహ్ని శాస్త్రార్థస్య కృతత్వాత్ తావతైవ ఉపసమాపనీయమిత్యాశఙ్క్య - *స ఖల్వేవం వర్తయన్ యావదాయుషమితి శ్రవణాదామరణాదనువర్తనీయమిత్యుక్తం.—— తదధిగమాధికరణే * ఏవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే * సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్త ఇత్యాదివాక్యోక్తౌ కర్మణామశ్లేషవినాశౌ *నాభుక్తం క్షీయతే కర్మేత్యాదినా విరోధాన్నోపపద్యేతే ఇత్యాశఙ్క్య - నాభుక్తవచనస్య కర్మణాం ఫలజననశక్తిదార్ఢ్యవిషయత్వాత్, దశ్లేషవినాశశ్రుత్యోర్విద్యయోత్పత్స్యమానకర్మశక్తిప్రతిబన్ధోత్పన్నకర్మశక్తివినాశకరణవిషయత్వాచ్చ విరోధాభావాదుపపద్యేతే ఇత్యుక్తం.—— ఇతరాధికరణే సుకృతస్య శాస్త్రీయత్వాత్, తత్ఫలస్య కేషాంచిదిష్టత్వదర్శనాచ్చ పుణ్యస్య విద్యయా న నిరోధ ఇతి తదశ్లేషవినాశౌ న స్త ఇత్యాశఙ్క్య - విద్యాఫలవిరోధిత్వసామ్యాత్ *సుకృతదుష్కృతే ధూనుత ఇతి వ్యపదేశాచ్చ సుకృతస్యాప్యశ్లేషవినాశావుక్తౌ.— అనారబ్ధకార్యాధికరణే *సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్త ఇత్యవిశేషేణ శ్రవణాత్ ఆరబ్ధకార్యయోరప్యశ్లేషవినాశావిత్యాశఙ్క్య - *తస్య తావదేవ చిరమిత్యాది శ్రవణాదనారబ్ధకార్యయోరేవేత్యుక్తం.—— అగ్నిహోత్రాద్యధికరణే అశ్లిష్టఫలతయోక్తపుణ్యవదగ్నిహోత్రాద్యాశ్రమధర్మాణామపి పుణ్యత్వావిశేషాత్ఫలాశ్లేషావశ్యంభావేన నిష్ఫలేఽనుష్ఠానే ఇచ్ఛాయా అసమ్భవాత్ అగ్నిహోత్రాదీనామననుష్ఠానమిత్యాశఙ్క్య *తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తీత్యాదావగ్నిహోత్రాదీనాం విద్యోత్పత్త్యర్థత్వస్య శ్రుతత్వాత్ఫలాశ్లేషాసంభవేన విద్యాఖ్యకార్యనిష్పత్తయే తాన్యనుష్ఠేయానీత్యుక్తం.—— ఇతరక్షపణాధికరణే ప్రారబ్ధకర్మణః ఏకశరీరావసానతామాశఙ్క్య - తస్య భోగేనైవ క్షపయితవ్యతానియమే నైకశరీరావసాననియమో నాస్తీత్యుక్తం.——

చతుర్థాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః. ....

ద్వితీయే ఉత్క్రాన్తిపాదే ఉత్క్రాన్తిప్రకారశ్చిన్త్యతే. తత్ర వాగధికరణే * వాఙ్మనసి సమ్పద్యత ఇత్యత్ర వాగ్వృత్తేర్మనసి సమ్పత్తిరిత్యాశఙ్క్య - వాక్ఛబ్దస్య వాగ్వృత్తివాచిత్వాభావాదిన్ద్రియస్యైవ మనసి సమ్పత్తిరిత్యుక్తం.—— మనోధికరణే *మనః ప్రాణ ఇత్యాదివాక్యే మనసః ప్రాణే లయ ఇత్యాశఙ్క్య - ప్రాణస్య మనః ప్రకృతిత్వాభావాత్ ప్రాణేన సంయోగమాత్రమిత్యుక్తం.—— అధ్యక్షాధికరణే * ప్రాణస్తేజసీతి శ్రవణాత్ ప్రాణస్య తేజసి సమ్పత్తిరిత్యాశఙ్క్య - * ఆత్మానమన్తకాలే సర్వే ప్రాణా అభిసమాయన్తీతి జీవోపగమశ్రవణాత్, జీవేన సంయుజ్య తేన సహ తేజస్సమ్పత్తావపి *ప్రాణస్తేజసీతి నిర్దేశోపపత్తేశ్చ ప్రాణో జీవేన సమ్పద్యత ఇత్యుక్తం.—— భూతాధికరణే * ప్రాణస్తేజసీతి శ్రవణాత్ జీవేన సంయుక్తస్య ప్రాణస్య తేజోమాత్రేణ సమ్పత్తిరిత్యాశఙ్క్య - * పృథివీమయ ఆపోమయ ఇత్యాదినా సంచరతో జీవస్య సర్వభూతమయత్వశ్రుతేర్భూతాన్తరసంసృష్టతేజసి సమ్పత్తిరిత్యుక్తం.—— ఆసృత్యుపక్రమాధికరణే *అథ మర్త్యోఽమృతో భవతీత్యాదివాక్యే * బ్రహ్మ సమశ్నుత ఇతీహైవామృతత్వవచనాత్ విదుష ఉత్క్రాన్తిర్నాస్తీత్యాశఙ్క్య - * తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీతి విదుషోఽప్యుత్క్రాన్తిదర్శనాత్, * అథ మర్త్య ఇత్యాది శ్రవణస్యాప్యదగ్ధదేహసమ్బన్ధస్య ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశరూపామృతత్వప్రతిపాదనపరత్వాచ్చ విదుషోఽప్యుత్క్రాన్తిరస్తీతి సా చ ఆనాడీప్రవేశాత్ విద్వదవిదుషోస్సమానేత్యుక్తం.—— పరసమ్పత్త్యధికరణే జీవసంయుక్తాని తేజఃప్రభృతిభూతాని యథాకర్మ యథావిద్యం చ స్వకార్యాయ గచ్ఛన్తీత్యాశఙ్క్య - *తేజః పరస్యాం దేవతాయామిత్యాది శ్రవణాత్ తాని పరమాత్మని సమ్పద్యన్త ఇత్యుక్తం.—— అవిభాగాధికరణే తేజఃప్రభృతీనాం సర్వకారణభూతే పరమాత్మని లయ ఇత్యాశఙ్క్య - *మనసి సమ్పద్యత ఇత్యస్యానుషఙ్గాత్తస్య చ సంయోగవాచిత్వాత్ పరమాత్మని తేషాం సంయోగ ఇత్యుక్తం.—— తదోకోఽధికరణే నాడీనాం దుర్వివేచత్వాత్ *తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీతి మూర్ధన్యనాడ్యోద్గమనమనియతమిత్యాశఙ్క్య - పరమాత్మప్రసాదేన ప్రకాశితద్వారత్వాత్ మూర్ధన్యనాడ్యోద్గమనం నియతమిత్యుక్తం.—— రశ్మ్యనుసారాధికరణే *అథైతైరేవ రశ్మిభిరూర్ధ్వమాక్రమత ఇతి వాక్యేనోక్తం రశ్మ్యనుసారేణైవ గమనం న నియతం - నిశి మృతస్య రశ్మ్యనుసారాసమ్భవాదిత్యాశఙ్క్య - నిదాఘసమయే నిశ్యపి ఊష్మోపలమ్భాత్ రశ్మిసద్భావావగమాత్ రశ్మ్యనుసారేణైవ గమనమిత్యుక్తం.—— నిశాధికరణే * దివా చ శుక్లపక్షశ్చేత్యాదౌ *విపరీతం తు గర్హితమితి నిశి మరణస్య గర్హితత్వాదధోగతిహేతుత్వాచ్చ నిశి మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిర్నాస్తీత్యాశఙ్క్య - విదుష ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ, ఆరబ్ధకార్యయోరనుభవేన వినష్టత్వాచ్చ బన్ధహేత్వభావాత్ * విపరీతం తు గర్హితమిత్యస్యావిద్వద్విషయత్వాచ్చ నిశి మృతస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తిరస్తీత్యుక్తం.—— దక్షిణాయనాధికరణే * అథ యో దక్షిణే ప్రమీయత ఇతి వాక్యే దక్షిణాయనమృతస్య చన్ద్రప్రాప్తిశ్రవణాత్, చన్ద్రంప్రాప్తానాం * అథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తన్త ఇతి పునరావృత్తిశ్రవణాద్దక్షిణాయనమృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిర్నాస్తీత్యాశఙ్క్య - అవిదుషామేవ చన్ద్రంప్రాప్తానాం పునరావృత్తేః, విదుషాం తు చన్ద్రంప్రాప్తానాం * తస్మాద్బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి వాక్యశేషాత్ బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రుతేః, దక్షిణాయనమృతానామపి బ్రహ్మప్రాప్తిరస్తీత్యుక్తం.—— చతుర్థాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః. ....

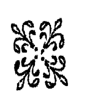
ఉత్క్రాన్తిశ్చిన్తితా- అథ తృతీయేన గతిపాదేన మార్గశ్చిన్త్యతే. అర్చిరాద్యధికరణే ఛాన్దోగ్యకౌషీతకీప్రభృతిషు బహుధా మార్గామ్నానాత్ బ్రహ్మవిదామర్చిరాదినైవ గతిరితి నియమో నాస్తీత్యాశఙ్క్య - సర్వత్రాప్యర్చిరాదిమార్గైకత్వప్రత్యభిజ్ఞానాత్ ఏక ఏవ మార్గ ఇతి తేనైవ సర్వే గచ్ఛన్తీత్యుక్తమ్.— వాయ్వధికరణే ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకే చ ఆదిత్యాత్పూర్వమభిహితయోర్వాయుదేవలోకయోః శ్రౌతక్రమవిశేషాదనియమేన ప్రాప్తిరిత్యాశఙ్క్య - వాయుదేవలోకశబ్దాభ్యాం సామాన్యవిశేషరూపాభ్యామేకస్యైవ ప్రతిపాదనాదర్థభేదాభావేన నానియమేన ప్రాప్తిరిత్యుక్తం.—— తటిదధికరణే కౌషీతకినాం * స వాయులోకం స వరుణలోకమిత్యాదివాక్యే వాయోరనన్తరనిర్దిష్టానాం వరుణాదీనాం యథాపాఠం తత్రైవ నివేశ ఇత్యాశఙ్క్య - తటిద్వరుణ

రూస్మేఘోదరోపర్యధోభావావస్థానరూపసమ్బన్ధాత్తటితో౽నన్తరం వరుణాదీనాం నివేశ ఇత్యుక్తం.—— ఆతివాహికాధికరణే౽ర్చిరాది ప్రతిపాదక వాక్యానాం లౌకికమార్గోపదేశసరూపత్వాదర్చిరాదయో మార్గచిహ్నభూతాః - అథవా అహరాదీనాం మార్గచిహ్నత్వానుపపత్తేః, లోకశబ్దశ్రవణాత్ తత్తద్భోగభూమయ ఇత్యాశఙ్క్య- *తత్పురుషో౽మానవస్స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీత్యుపసంహారే గమయితృత్వశ్రవణాత్ పూర్వమప్యవిశేషేణైవ శ్రుతానాం తదేవ న్యాయ్యమితి అర్చిరాదికా ఆతివాహికా ఇత్యుక్తం.—— కార్యాధికరణే హిరణ్యగర్భముపాసీనానాతివాహికా గమయన్తి- తస్యైవ దేశకాలవిశేషవత్తయా తత్ప్రాప్త్యర్థగత్యుపపత్తేరితి బాదరిమతమనూద్య- *స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి బ్రహ్మశబ్దస్య పరమాత్మన్యేవ ముఖ్యవృత్తత్వాత్, పరమాత్మనస్సర్వగతత్వే౽పి నిరవశేషావిద్యానివృత్త్యర్థం దేశవిశేషగత్యుపపత్తేః, పరమేవ బ్రహ్మోపాసీనాన్ నయన్తీతి జైమినిమతేనాపోద్య- *తద్య ఇత్థం విదుః ఇమే చేమే౽రణ్యే శ్రద్ధాం సత్యమిత్యుపాసతే తే౽ర్చిషమభిసమ్భవన్తీతి పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠానాం పరబ్రహ్మోపాసకానాం చ అర్చిరాదిశ్రవణాత్ ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరిక్తాన్ నయతీతి స్వమతముపన్యస్తం.—— చతుర్థాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః. ....

ఏవమర్చిరాదిగతిర్నిరూపితా.——అథ చతుర్థే ముక్తిపాదే ముక్తైశ్వర్యప్రకారశ్చిన్త్యతే. తత్ర సమ్పద్యావిర్భావాధికరణే *పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యభినిష్పత్తిశ్రవణాత్ సాధ్యేన రూపేణ ముక్తస్సమ్పద్యత ఇత్యాశఙ్క్య - *స్వేన రూపేణేతి స్వాభావికత్వశ్రవణాత్, అభినిష్పత్తిశబ్దస్యాభివ్యక్తావపి ప్రయోగాత్, స్వాభావికరూపేణావిర్భవతీత్యుక్తం.—— అవిభాగేన దృష్టత్వాధికరణే *నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతీతి ముక్తస్య సామ్యాపత్తిశ్రవణాత్ పృథక్భూతస్యైవ సామ్యసమ్భవాత్ ముక్తస్స్వాత్మపృథగ్భూతమేవ పరమాత్మానమనుభవతీత్యాశఙ్క్య- ప్రత్యగాత్మస్వరూపస్య బ్రహ్మప్రకారతైకస్వభావత్వాత్, తస్య నిరస్తావిద్యాతిరోధానతయా యాథాత్మ్యేన దృష్టత్వాత్, ప్రకారభూతస్యాపి గుణాష్టకయోగేన పరమాత్మసమ్భవాచ్చ అవిభాగేనానుభవతీత్యుక్తం.—— బ్రాహ్మ్యధికరణే *స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యత్ర అభినిష్పద్యత ఇత్యుక్తం కిమపహతపాప్మత్వాదికమేవ- ఉత జ్ఞానమాత్రమేవ- ఉతోభయమితి విశయే - ముక్తమధికృత్యాపహతపాప్మత్వాద్యుపన్యాసాత్తేనైవ రూపేణావిర్భవతీతి జైమినిమతమనూద్య- *విజ్ఞానఘన ఏవేత్యాదిషు జ్ఞానమాత్రమేవాస్య స్వరూపమిత్యవగమాత్, అపహతపాప్మాదిశబ్దానాం శోకాద్యభావపరత్వాచ్చ జ్ఞానమాత్రస్వరూపేణావిర్భవతీత్యౌడులోమిమతముపన్యస్య - పక్షద్వయే౽ప్యన్యతరశ్రుతిబాధాత్ *విజ్ఞానఘన ఏవేత్యవధారణస్య ఏకదేశజడత్వశఙ్కావ్యుదాసపరత్వేన గుణాన్తరప్రతిక్షేపకత్వాభావాదుభయరూపేణావిర్భవతీతి స్వమతేన మతద్వయం ప్రతిక్షిప్తం.—— సఙ్కల్పాధికరణే సత్యసఙ్కల్పత్వే౽ప్యవాప్తిం క్రియమాణానాం రాజ్ఞాం కార్యనిష్పాదనే ప్రయత్నసాపేక్షత్వదర్శనాత్ ముక్తస్యాపి ప్రయత్నసాపేక్షైవ పిత్రాదిసృష్టిరిత్యాశఙ్క్య * సఙ్కల్పాదేవాస్య పితరస్సముత్తిష్ఠన్తీత్యవధారణాత్ప్రయత్నాపేక్షత్వే ప్రమాణాభావాచ్చ సఙ్కల్పమాత్రాదేవ సృష్టిరిత్యుక్తం.—— అభావాధికరణే శరీరస్య దుఃఖహేతుత్వాత్ ముక్తస్య శరీరం నేతి బాదరిమతమనూద్య- *స ఏకధా భవతీత్యాదిషు ముక్తస్యానేకధాభావశ్రవణాదచ్ఛేద్యస్య నిరవయవస్య శరీరేణ వినా౽నేకీభావానుపపత్తేః, కర్మకృతశరీరస్యైవ దుఃఖహేతుత్వాచ్చ సశరీర ఏవాయమితి జైమినిమతేన ప్రతిక్షిప్య - సత్యసఙ్కల్పత్వశ్రుత్యా ఇచ్ఛానురోధేన కదాచిత్సశరీరః, అశరీరశ్చ కదాచిదితి స్వమతముపన్యస్తం.—— జగద్వ్యాపారవర్జాధికరణే ముక్తస్య భగవతా పరమసామ్యాపత్తిశ్రవణాజ్జగన్నియమనాదికమపి ముక్తస్యైశ్వర్యమిత్యాశఙ్క్య - జగన్నియమనప్రతిపాదనేషు పరమాత్మనః ప్రకృతత్వాన్ముక్తస్యాసన్నిహితత్వాచ్చ భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యుక్తం.—— అనావృత్త్యధికరణే భగవత్ప్రాప్తస్య ముక్తస్య పునరావృత్తిస్సమ్భవతీత్యాశఙ్క్య- *ఇమం మానవమావర్తం నావర్తన్త ఇతి తదనావృత్తిశ్రవణాదాశ్రితవ్యాముగ్ధస్య భగవతస్తన్నివర్తనసఙ్కల్పాసమ్భవాచ్చ నముక్తస్య పునరావృత్తిరిత్యుపసంహృతం.—— చతుర్థస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః. ....

ఇతి చతుర్థాధ్యాయః.— శాస్త్రం చ సమాప్తమ్

ఇత్యాచార్యైరుపన్యస్తో౽ధికరణార్థసఙ్గ్రహః.

విషయసూచికా.

విషయసూచికా సమాప్తా.

ప్ర క ట న.

ఇందువలన దెలియజేయడమేమనిన - ఈపుస్తకము- దళసరపుకాగితముల - ప్రతి- ౧కి- ర్సూ- ౧౮
సుమారుగానుండుకాగితముల-ప్రతి- ౧కి- ర్సూ- ౧౦

బయిండు- ౧-ర్సూ- ఛార్జుగలదిగాను, ౪ ర్సూ- ఛార్జుగలదిగాను, రెండువిధములుగాజేయబడుచున్నది. కాన బయిండుతోఁగావలసినవారలు- సదరహీఛార్జును చేర్చియివ్వబడును.

అయితే పయివివరించియుండుక్రయమునకు విభవసం॥ వైయాశినెల- ౩౦- తేదిలకులోగా యివ్వబడును- తదనంతరము- దళసరపుకాగితముల ప్రతి-౧కి- ౧౮- ర్సూ- గాను, సుమారుగానుండుకాగితముల ప్రతి-౧కి ౧౮- ర్సూ- గాను, విక్రయింపబడును.

ఈపుస్తకమును- గ్రంథఅక్షరములతో నచ్చువేయుచున్నాముగనుక వలయువారలు యిప్పుడే-మొదటపివరించియుండుక్రయమునకుసమ్మతించిమాయొక్క- చందాపుస్తకమునందు- చేర్వాలుజేయునెడల సిద్ధమయ్యేడుకాపీలను నెలనెలకు శీఘ్రముగానె పంపించబడును.

దశోపనిషత్తులకు విశిష్టాద్వైతభాష్యంబును, అద్వైతభాష్యంబును, ముద్రించుచున్నాము - దళసరపుకాగితము- ఫారం- ౧కి- అణా-౧- సుమారుగానుండు కాగితము-ఫారం-౧కి- పై-౯-యాక్రియమునకివ్వబడును.

కొనువారలకు- పయివివరించియున్నగ్రంథపుస్తకపురీతిగానే నెలనెలకు కాపీలుయివ్వబడును.

దేశాంతరములకు పంపించునెడల యేర్పడు పోస్టుభంగీచార్జును పుస్తకముకొనువారలేయిచ్చుకొనవలయును.

ద్రవిడపుస్తకములు.

		ర్సూ-	అ-
తిరుచ్చందవిరుత్తము సటీకతో బయిండుచేసి దళసరపుకాగితముల-	ప్రతి- ౧కి-	౦	౧౨.
సుమారుగానుండు కాగితములప్రతి- ౧కి- బయిండుసహితము.			౯.
తిరువాయ్మొళి ప్రతిపదటీకతో-దళసరపుకాగితముల-ప్రతి-౧కి- బయిండుసహితము-		౫	౮.
సుమారుగానుండుకాగితముల- ప్రతి- ౧కి- బయిండుసహితము.		౪.	

పైవిలాసముద్రాసికొనుపద్ధతి.

చెన్నపురి, చూళ వేపేరిలో - డోరు-౨౧౨-నెంబరుగలగృహమునందు. మ॥ రా॥ రా॥ శ్రీ॥ షహంక్ షా క్ . దుబాసి- చెంగల్వరాయనాయకులవారిచే స్థాపింపబడియుండు వేదాంతవిద్యావిలాసముద్రాక్షరశాలకార్యకర్తలయిన- క. వేదాంతఅరుణగిరిస్వామివారికి యిప్పించేదని వ్రాయవలయును.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ప్రథమాధ్యాయే— ప్రథమపాదః.

శ్రుతప్రకాశికావతరణికా.

యతీన్ద్రకృతభాష్యార్థా యద్వ్యాఖ్యానేన దర్శితాః। వరం సుదర్శనార్యం తం వన్దే కూరకులాధిపమ్॥

వరదం ద్విరదాద్రీశం శ్రీనిధిం కరుణానిధిమ్। శరణ్యం శరణం యామి ప్రణతార్తిహరం హరిమ్॥ బహిరన్తస్తమశ్ఛేది జ్యోతిర్వన్దే సుదర్శనమ్। యేనావ్యాహతసఙ్కల్పం వస్తు లక్ష్మీధరం విదుః॥ సమ్యఙ్న్యాయకలాపేన మహతా భారతేన చ। ఉపబృంహితవేదాయ నమో వ్యాసాయ విష్ణవే॥ తస్మై రామానుజార్యాయ నమః పరమయోగినే। యః శ్రుతిస్మృతిసూత్రాణామన్తర్జ్వరమశీశమత్॥ వన్దేऽహం వరదార్యం తం వత్సాభిజనభూషణమ్। భాష్యామృతప్రదానాద్యస్సఞ్జీవయతి మామపి॥ ప్రపద్యే ప్రణవాకారం భాష్యం రఙ్గమివాపరమ్। పరస్య బ్రహ్మణో యత్ర శేషిత్వం స్ఫుటమీక్ష్యతే॥ శ్రుత్యన్తేషు శ్రుతం భాష్యే మతం ధ్యాతం హృదమ్బుజే। లక్ష్మీపతిం ప్రపద్యేऽహం దృష్టం శ్రీరఙ్గధామని॥ ప్రమాణఞ్చ ప్రమేయఞ్చ ప్రమాతారశ్చ సాత్త్వికాః। జయన్తు తుష్టిపుష్టిభ్యాం సహ సర్వత్ర సర్వదా॥ అవిస్మృతాస్సఙ్గమ్యా రామానుజమునేర్గిరః। దర్శయన్తు ప్రసాదేన స్వం భావమఖిలం ద్రుతమ్॥ శ్రీరఙ్గేశాజ్ఞయా లబ్ధవ్యాససంజ్ఞం సుదర్శనమ్। వాచా విజయినః పుత్రం భాష్యభక్తిరచూచుదత్॥ గురుభ్యోऽర్థశ్శ్రుతశ్శబ్దైస్తత్ప్రయుక్తైశ్చ యోజితః। సౌకర్యాయ బుభుత్సూనాం సఙ్కలయ్య ప్రకాశ్యతే॥ కః కృత్స్నం వేత్తి భాష్యార్థం శ్రుతాంశస్థితయే కృతిః। ఆద్యైరనేకాకిభిర్వైషా నోపేత్యా భాష్యవిత్తమైః॥ భాష్యం చేద్వ్యవృణోత్స్వయం యతిపతిర్వ్యాఖ్యానవాచాం తథా గామ్భీర్యాదనవస్థితిర్మితమతిర్దూరే జనస్తద్గిరామ్। ప్రష్టవ్యః కథమీశ్వరస్సహీనసంప్రత్యక్షరూపోద్ధృతాం తద్భాష్యం స చ భాష్యకృత్స చ హరిస్సమ్యక్ప్రసీదన్తు నః॥ ....

సర్వేషాం పురుషాణాం ప్రమాణాధీనప్రమేయనిశ్చయానాముపాదిత్సితజిహాసితేష్టానిష్టతత్సాధనానామలౌకికపురుషార్థతత్సాధనరూపే వస్తుని శాస్త్రైకసమధిగమ్యే- తత్రాప్యపురుషశేముషీదోషమషీమాలిన్యస్య వేదాఖ్యాక్షరరాశేరేవ ప్రధానతయా ప్రమాణతయాశ్రయణీయత్వే సిద్ధే- తత్ర చ పశుపుత్రవృష్ట్యన్నస్వర్గాద్యైహికాముష్మికార్వాచీనఫలతత్సాధనపరే వేదగతే పూర్వభాగే- పరమపురుషార్థావబోధకే చ తదుపరిభాగే పూర్వాచార్యాభిమతముక్తిఘుష్టాపథకణ్టకాయమానవివిధకుదృష్టిజనదుర్వచనశతోపప్లుతే- తదుపదర్శితకుపథప్రవృత్తిని జగతి చ మోముహ్యమానే- తదుజ్జీవయిషయా సదసద్వివేచనచతురపూర్వాచార్యపరిచితం ప్రాచీనమేవ సమీచీనమధ్వానం నిష్కణ్టకీకృత్య పరమపురుషార్థాభ్యర్థిజనసార్థం కృతార్థయితుం భవభయాభిత ప్రజనభాగధేయైర్భవభావితావతరణేన పరమకారుణికేన భగవతా భాష్యకారేణ శారీరకశాస్త్రం వ్యాచిఖ్యాసితం. పరమర్షిప్రణీతాని వ్యాఖ్యేయాని, తేషాం చ మహర్షిప్రణీతాని వ్యాఖ్యానాని, చ సన్తి చేత్తాన్యేవానురోద్ధవ్యాని- సత్యం న ఋషేస్సూక్ష్మదర్శిత్వం- ఋషేరభిప్రాయస్తు ఋషిరేవ వస్తుతో వేదితుమర్హతి- సగుణాదమతిరితరో జనః. ఋషివచసామేవాభిన్నవక్తృకాణాం మిథో విరోధే పూర్వపక్షాభిప్రాయతయైవ భగవాదాదిభిరవిరోధో నేయః- భిన్నవక్తృకాణాం తు విరోధే ముఖ్యరిహారే యుక్తియుక్తం గ్రాహ్యమితి న దోషః. యే పునస్సన్త్యపి తాన్యనాదృత్య వ్యాఖ్యేయాన్తరాణి, వ్యాఖ్యానాన్తరాణి చ తద్విరుద్ధాని రచయన్తి- తేషామాగ్రహగృహీతహృదయత్వే, పణ్డితమానిత్వే, పాణ్డిత్యఖ్యాపనపరత్వే, చ తత్ప్రవృత్తిరేవ ప్రమాణం. ఇతరేషాం చ వ్యాఖ్యాతౄణామహర్షివ్యాఖ్యానాతిలఙ్ఘిత్వం- *ఉపాసాత్రైవిధ్యాత్- *సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాత్- *భూమాసమ్ప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్- *దహర ఉత్తరేభ్యః, ఇత్యాదిషు స్పష్టతరం. ఉదాహృతప్రత్యక్షసారః ప్రతిజ్ఞాతః. న చ తత్ప్రతిజ్ఞానమప్యుపయమితి శఙ్కనీయం- ముఖ్యపరబాధకానుపలమ్భాత్. యద్యపి కర్మమీమాంసాయాం క్వచిత్క్వచిదర్వాచీనవ్యాఖ్యాతృభిరాకులత్వమాపాదితం- తథాపి తత్ర ప్రయోగమార్గే శిక్షణాభావాదనుష్ఠానమాత్రాధీనాయాః స్వర్గాదిఫలసిద్ధేస్తత్పదార్థస్వరూపతద్యాథాత్మ్యసత్కార్యవాదాదిజ్ఞాననైరపేక్ష్యం, పరమపురుషార్థస్య జ్ఞానైకసాధ్యతయా జ్ఞానమార్గస్ఖలనస్యాత్మహానిఫలకత్వేన తద్విపరీతజ్ఞానానామవశ్యపరిహర్తవ్యత్వమ్, ఉత్తరభాగే చ తత్తదర్థాపయికతయా ప్రసక్తానాం పూర్వభాగార్థానాం ప్రదర్శితత్వేన దిశా నుక్తానామపి శిక్షణీయార్థాన్తరాణాం సుకరనిర్వాహత్వం, చాభిప్రేత్య బ్రహ్మసూత్రాణ్యేవ భగవాన్ భాష్యకారః ప్రారభతే వివరీతుమ్.

అఖిలభువనజన్మస్థేమభఙ్గాదిలీలే వినతవివిధ భూతవ్రాత

ఏవం ప్రారిప్సితస్య ప్రబన్ధస్యావిఘ్నపరిసమాప్తి ప్రచయగమనార్థం స్మృత్యాచారసిద్ధమిష్టదేవతోపాసనరూపం మఙ్గళం శ్రౌతమాచరతి- (అఖిలేత్యాదినా శ్లోకేన) *మఙ్గళాచారయుక్తానాం నిత్యంచ ప్రయతాత్మనామ్। జపతాం జుహ్వతాం చైవ వినిపాతో న విద్యత ఇతి హి స్మర్యతే- ఉపర్యతే చ తత్తత్ప్రబన్ధకృద్భిః. శ్రోతృమనస్సమాధానార్థం శాస్త్రార్థసఙ్క్షేపశ్చాగ్రతః క్రియతే- యథా చోదనాసూత్రేణ ధర్మస్వరూపం, ప్రమాణం, ప్రస్తుత్యర్థాభ్యాం నిరూపితం. ప్రసిద్ధం హి శ్రోతుః ప్రతిపత్తి సౌకర్యాయ వక్తురర్థప్రతిపాదనస్య సఙ్క్షేపపూర్వకత్వం- *ఇష్టం హి విదుషాం లోకే సమాసవ్యాసధారణమితి. శాస్త్రార్థసఙ్క్షేపేణ వస్తునిర్దేశో, భవత్విత్యాశీర్వాదశ్చ కృతౌ భవతః. వినతేతి, భక్తిరూపేతి చ బ్రహ్మణి ప్రహ్వీభావావగమాత్ప్రణతిరపి ఫలితా- నమః ప్రహ్వీభావ ఇతి హి ధాతుః. ఏవం త్రివిధమఙ్గళమాచరితం భవతి. శ్లోకస్య ప్రథమపాదేన పూర్వస్యాధ్యాయద్వికస్యార్థస్సఙ్గృహ్యతే- ద్వితీయేనోత్తరద్వికస్య. కర్మమీమాంసాయాం ప్రతిపాద్యభేదేన షట్కభేదవదత్రాపి విషయవిషయిరూప ప్రతిపాద్యభేదేన ద్వికభేదః. శాస్త్రప్రతిపాద్యమపి హేయోపేయాత్మకం- [illegible] ఉపాయ, ఉపేయం, చ బ్రహ్మ- సాధ్యోపాయో భక్తిః. తత్ర స ప్రపఞ్చస్యోపాస్య [illegible] ఉపాయరూప, ముపేయం, చ [illegible] స్యతే. భువనేతి (భువనం) కార్యవర్గః. రూఢిశక్త్యా తత్కారణస్య ముఖ్యాదేర్వ్యావృత్తిః- భువనశబ్దో హి విపులతరకార్యవిశేషే రూఢః. అఖిలశబ్దేన [illegible] త్రీన్ గుణజాతాని వివక్షితాని- తేన బ్రహ్మాదివ్యావృత్తిః. ఖిలం నాస్తీత్యఖిలం- కార్యేషు బ్రహ్మణస్సృష్ట్యాదివ్యాపారావిషయభూతం నకిఞ్చిదస్తీత్యర్థః. అనయా వ్యతిరేకోక్త్యా ప్రాయికత్వనివృత్తిః- *అజ్ఞాతం నాస్తి తే కిఞ్చిదితివత్. అతః సకలమిత్యన్వయముఖేనానుక్తిః. [illegible] లేత్యనుక్తిః. *అ ఇతి భగవతో నారాయణస్య ప్రథమాభిధానం భగవతో వాచకమకారం ప్రయుఞ్జానేన కిం నామ మఙ్గళం న [illegible] ధాయి. అత్ర భగవద్వాచిత్వే వివక్షితేఽపి భగవద్వాచిత్వశక్తియోగాదకారో మాఙ్గళికః- *అ ఇ ఉ ణిత్యప్రత్యాహారవత్. నఞో నిషేధవాచిత్వేఽపి నిషేధ్యవశాచ్ఛుభత్వాశుభత్వే- అతో *నిష్ప్రత్యూహముపాస్మహ ఇత్యాదినిర్దేశస్యేవ శుభతరత్వం- వైకల్యనిషేధేన పౌష్కల్యపరత్వాత్. అఖిలశబ్దేన చిదచిద్భేదోఽప్యభిప్రేతః (జన్మ) నిత్యనైమిత్తిక ప్రాకృతరూపం. (స్థేమా) స్థితిః. సా చాన్తర్యామిదిష్ట్యవతార లోకపాలమన్వాదిరూపవతా పిత్రాదిముఖేన క్రియమాణా బహువిధా వివక్షితా. (భఙ్గః) నిత్యనైమిత్తిక ప్రాకృతరూపః. మోక్షస్య లయాన్తర్భావేపి శాస్త్రస్య పరమప్రయోజనత్వాత్ప్రాధాన్యేన నాన్తర్భావితః. అత ఏవాదిశబ్దేపి నాన్తర్భావ్యః- తస్యసాధారణతయాస్ఫుటప్రతిపత్తిహేతుత్వాభావాత్. పృథగేవ హి పూర్వైః [illegible] మోక్షః- *జగదుద్భవస్థితిప్రణాశసంసారవిమోచనాదయ ఇతి- *జగజ్జన్మస్థితిధ్వంసమహానన్దైకహేతవ ఇతి చ- భగవాన్ భాష్యకారశ్చ తథా [illegible] - యమునా వేదార్థసఙ్గ్రహే *ఉద్భవస్థితిప్రళయసంసారనివర్తనైకహేతుభూత ఇతి- భాష్యే చ *నిఖిలజగదుదయవిభవవిలయమహానన్దైకకారణ [illegible] ఇత్యాది పదేన స్థేమాన్తర్భూతస్వర్గాది సాంసారికఫలప్రదత్వస్య పృథగుక్తిరనపేక్షితా- అసాధారణస్య పరమప్రయోజనస్య మోక్షస్యైవ హి పృథగుక్తిరపేక్షితా. ఆదిశబ్దేన సృష్ట్యాద్యౌపయికమన్తః ప్రవేశనియమనాదిగృహ్యతే- తథా చ భాష్యే స్వయమేవ వక్ష్యతి- *జగదుత్పత్తిస్థితిసంహారాన్తః ప్రవేశనియమనాదిలీలమితి. జన్మస్థేమభఙ్గోక్త్యైవార్థాత్ ప్రవేశనియమనాదేరర్థసిద్ధత్వాచ్ఛ్రయణమయుక్తం- అధ్యాసపరిణామ [illegible] పృథగ్గ్రహణం స్వమతే పృథగ్వక్తవ్యత్వాత్, శాబ్దత్వే సమ్భవత్యార్థత్వకల్పనాయోగాత్, విస్తరేణోక్తస్యార్థస్య సఙ్క్షేపోక్తౌ వివక్షితత్వోపపత్తేశ్చ (లీలా) [illegible] శబ్దేన భగవతః పూర్ణత్వానన్యప్రేర్యత్వస్వచ్ఛన్దచేష్టితత్వాదికమభిప్రేతం. యథోక్తం మహాభారతే- *అప్రమేయో నియోజ్యశ్చ యత్ర కామగమో వశీ। మోదతే భగవాన్ భూతైర్బాలః క్రీడనకైరివేతి॥ అప్రమేయత్వం పరిపూర్ణత్వం- అనియోజ్యత్వమనితరచేతనప్రేర్యత్వం- యత్ర కామగమత్వేన [illegible] దకాదిప్రేరణాధీనాబుద్ధిపూర్వకస్వప్నాదిచేష్టావ్యావృత్తిః- స్వేచ్ఛాకృతప్రవృత్తివిషయత్వం [illegible] వా- స్వాధీనలీలోపకరణత్వం వశిశబ్దార్థః- [illegible] యస్య సవశీ- ఇన్ద్రియపరాధీనచేష్టావ్యావృత్త్యర్థో వా వశిశబ్దః- బాలకదృష్టాన్తేన లీలాయాః ప్రయోజనాన్తరనైరపేక్ష్యముక్తం- [illegible] రాజ్ఞాం పణబన్ధపూర్వకద్యూతాదివ్యావృత్తిః- కార్యవర్గాపేక్షయా భగవన్మహిమ్నో విపులతరత్వం క్రీడనకైరిత్యనేన ధ్వనితం. నను [illegible] లీలా- అతో భఙ్గస్య లీలాత్వే యుక్తే కథం ప్రయోజ్యవ్యాపారభూతయోర్జన్మస్థిత్యోర్లీలాత్వం- ఉచ్యతే- *బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి హి [illegible] జకవ్యాపారవత్ ప్రయోజ్యవ్యాపారస్య చ లీలాత్వకథనేనోపాదానత్వం ఫలితం. లీలాశబ్దేన నిమిత్తత్వం చ. భఙ్గాదిష్వన్తేన [illegible] అవాప్తసమస్తకామస్య వ్యాపారానుపపత్తిం పరిహరతా లీలాశబ్దేన విరోధపరిహారపరద్వితీయాధ్యాయార్థస్సూచితః. ఏవం పూర్వద్విక [illegible] పరత్వం సఙ్క్షిప్తం. తస్యైవ సమాశ్రయణీయతా ప్రతిపత్త్యర్థముత్తరద్వికోక్తముభిగమ్యత్వమోక్షప్రదత్వలక్షణం సౌలభ్యం సఙ్గృహ్యతే. (వినతేత్యాది పదేన) కేవలం ప్రకృష్టత్వం, కేవలం సౌలభ్యం, చ కనకాచలలోష్టశకలయోరివ న సమాశ్రయణీయత్వాయ కల్పత ఇతి తదుభయ [illegible] యం. విశేషేణ నతాః వినతాః- ప్రహ్వీభూతాః- న్యాసోపాసనాత్మకాశేషవిద్యావిశేషనిష్ఠా వివక్షితాః. వైవిధ్యం చ *తదుపర్యపి బాదరాయణః *ఊర్ధ్వరేతస్సు చేత్యాదినా వక్ష్యమాణ దేవత్వమనుష్యత్వవర్ణాశ్రమాదిభేదేన, జన్మవృత్తగుణైశ్చాభిప్రేతం. భగవదాజ్ఞానసేన లబ్ధస్వాకారత్వం భూతశబ్దార్థః- *అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద సన్తమేనం తతో విదురితి హి శ్రుతిః. లబ్ధస్వరూపాణాం చ *తేషామేవానుకమ్పార్థమహమజ్ఞానజం తమః। నాశయామ్యాత్మభావస్థః *దదామి బుద్ధియోగం తం *అహం స్మరామి మద్భక్తమిత్యాద్యుక్తప్రకారేణ సాక్షాత్కారవిరోధినివర్తనాదికం హి భగవత ఏవ భర ఇతి నస్స్వరూపప్రచ్యుతిసమ్భవః. భూతసమ్బన్ధీ వ్రాతో (భూతవ్రాతః) సంశ్రితసమ్బన్ధినో పితత ఏవ కారణాద్భగవతో రక్ష్యా ఇత్యభిప్రాయః- యథా *ఆస్ఫోటయన్తి పితరః ప్రన్ఱ్త్య

రక్షైకదీక్షే । శ్రుతిశిరసి విదీప్తే బ్రహ్మణి శ్రీనివాసే భవతు మమ పరస్మిఞ్ఛేముషీ భక్తిరూపా ॥ పారాశర్య

త్యన్తి పితామహాః। వైష్ణవో న కులే జాతస్స నస్సన్తారయిష్యతీతి *పశుర్మనుష్యః పక్షీ వా యే చ వైష్ణవసంశ్రయాః। తేనైవ తే ప్రయాస్యన్తి తద్విష్ణోః పరమం పదమితి చ. నను షష్ఠ్యన్తనిర్దిష్టాతిరిక్తవిషయస్సముదాయశబ్దః- యథా బ్రాహ్మణసమాజ ఇతి- నైవం- రాజపరిషదిత్యాదిష్వతిరిక్తస్యాపి దర్శనాత్, సమాసాన్తర్గతాయాష్షష్ఠ్యాస్సమ్బన్ధమాత్రవిషయత్వాత్, షష్ఠ్యన్తనిర్దిష్టాతిరిక్తత్వనియమస్యానుశాసనాభావాచ్చ. సముదాయశబ్దైశ్శ్రుతైస్సముదాయినః క ఇత్యపేక్షాయాం సన్నిహితశబ్దవాచ్యనిష్ఠస్సముదాయశ్శీఘ్రం ప్రతీయత ఇతి బ్రాహ్మణసముదాయ ఇత్యాదిష్వనతిరేకప్రతీతిః. రాజపరిషదిత్యాదిష్వతిరిక్తస్యాపి దర్శనాత్తత్తత్సముదాయగ్రాహకప్రమాణానురోధేనార్థవర్ణనం యుక్తమితి యథోక్త ఏవార్థః. ఏవం చ సతి వ్రాతశబ్దప్రయోగస్యార్థవత్త్వం స్యాత్. ఇష్టప్రాపణపర్యన్తానిష్టనివారణలక్షణా (రక్షా) తస్యా (మేకదీక్షః) ప్రధానదీక్షః దీక్షా- సఙ్కల్పః- స్వసత్తాయా అపి సంశ్రితరక్షాసఙ్కల్పనిర్వర్తనస్యాత్యన్తాభిమతత్వం ప్రాధాన్యం- *అప్యహం జీవితం జహ్యామితి హ్యుక్తం- *కామమాత్మానం భార్యాం పుత్రం చోపరుధ్యాన్న త్వేవ దాసకర్మకరమితి చాపస్తమ్బః. ఈదృశీయం స్మృతిర్యదాజ్ఞా- తస్యాపి తథానుష్ఠానస్యాభిమతతరత్వమప్యహం జీవితం జహ్యామిత్యనేనావగమ్యతే. దీక్షాప్రాధాన్యే సరక్షాప్రాధాన్యం ఫలితం. దీక్షాశబ్దేనాశ్రితసంరక్షణస్య స్వప్రయోజనత్వం దర్శితం- వ్రతభ్రంశసమాప్త్యోరనర్థాభ్యుదయఫలత్వం హి వ్రతిన ఏవ. సంశ్రితరక్షణం చ తద్వ్రతం- యథా *దదామ్యేతద్వ్రతం మమేతి. వినతరక్షాశబ్దాభ్యాం తృతీయచతుర్థాధ్యాయార్థాస్సూచితాః. ఏవం జగత్కారణత్వమోక్షప్రదత్వే కథితే. ఏతే హి రాజ్ఞశ్ఛత్రచామరవద్బ్రహ్మణోఽసాధారణం చిహ్నం. పరత్వసౌలభ్యే చ సంశ్రయణీయతానిమిత్తతయాఽవగతే- యథా *య ఏనం విదురమృతాస్తే భవన్తీత్యుపక్రమ్య *సం బాహుభ్యాం నమతి సం పతత్రైర్ద్యావాపృథివీ జనయన్ దేవ ఏక ఇతి- *సర్వలోకమహేశ్వరమ్। సుహృదం సర్వభూతానాం జ్ఞాత్వా మాం శాన్తిమృచ్ఛతీతి చ. ప్రమేయశరీరం సాధీయః- యది ప్రమాణముపలభామహ ఇత్యపేక్షాయాం ద్వికద్వయశేషభూతచతుస్సూత్ర్యర్థం వదన్ ప్రమేయానురూపం ప్రమాణం దర్శయతి. (శ్రుతిశిరసి విదీప్త ఇతి) శ్రూయతే నిత్యమితి శ్రుతిః- అనేనాపౌరుషేయత్వాన్నిర్దోషత్వం వివక్షితం. అత ఏవ పూర్వమీమాంసాన్యాయానాం ప్రామాణ్యాద్యుపయోగినామత్రోపజీవ్యత్వం సూచితం. శిరశ్శబ్దేనాన్యపరత్వం వివక్షితం- పరతత్త్వప్రధానా మన్త్రబ్రాహ్మణభాగా హ్యుపనిషదః. (విదీప్తే) పూర్వభాగేష్వగ్న్యాదిరూపతయా బ్రహ్మణ ఏవ ప్రతిపాద్యత్వం *తదేవాగ్నిస్తద్వాయురిత్యాది నోపనిషద్వాక్యైర్నైవ జ్ఞాయత ఇతి విశేషేణ దీప్తం విదీప్తం- యద్వా- క్షుద్రసుఖసాధనభూతదుఃఖాత్మకప్రవృత్తినివృత్తిరూపం ప్రయోజనం పూర్వభాగే దీప్తం- బ్రహ్మ తు స్వయం నిరతిశయానన్దతయా పరమపురుషార్థభూతముపరితనభాగే విశేషేణ దీప్తమితి భావః. అనేన సమన్వయాధికరణార్థస్సూచితః. తత్పూర్వాధికరణత్రయార్థశ్చాత్ర ద్యోతితో భవతి- వ్యుత్పత్తిలక్షణసౌష్ఠవాభావే శ్రుతిశిరోవేద్యత్వాయోగాత్, శ్రుతిశిరశ్శబ్దస్య ప్రమాణాన్తరవ్యావర్తకత్వాచ్చ. (బ్రహ్మణీతి) సామాన్యపదమౌపనిషదానాం సద్బ్రహ్మాత్మాదిసామాన్యశబ్దానాం ప్రదర్శనార్థం. (శ్రీనివాస ఇతి) విశేషపదం నారాయణాదివిశేషశబ్దానాం ప్రదర్శనార్థం. *పశునా యజేత *ఛాగస్య వపాయా మేదస ఇత్యత్ర *ఛాగో వా మన్త్రవర్ణాదితి సూత్రోక్తన్యాయేన పశుశబ్దస్య ఛాగపర్యవసాయిత్వనిర్ణయాత్- సామాన్యవాచిపదానాం విశేషవాచిపదే సతి తత్పర్యవసాయిత్వాత్- సద్బ్రహ్మాత్మాదిసామాన్యశబ్దానాం నారాయణ ఏవ విశేషే పర్యవసానం సూచితం. శ్రీనివాసశబ్దస్యావయవశక్త్యా నిత్యవిభూతిమత్త్వం సూచితం. రూఢిశక్త్యా త్రిమూర్తిసామ్యం, తదైక్యం, బ్రహ్మణస్తూత్తీర్ణత్వం, చ నిషిద్ధం. ఈశ్వర ఏవ బ్రహ్మ- స త్రిమూర్త్యతిరిక్తస్సదాశివః- బ్రహ్మాదయస్త్రయోఽప్యనీశ్వరా ఇతి పక్షశ్చ వ్యుదస్తః. (పరస్మిన్నితి) *పరమతస్సేతూన్మానేత్యధికరణార్థసూచనం- తేనోపేయాన్తరవ్యావృత్తిః- *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యత్ర ప్రాప్యస్య పరశబ్దేనాభిధానాత్. యద్వా- కారణత్వశఙ్కితదోషవ్యుదాసాయ *న స్థానతోఽపీత్యధికరణసిద్ధం శోధకవాక్యోక్తముభయలిఙ్గతయా వైలక్షణ్యం సూచితం. అథోపాయస్వరూపం వదతి. (శేముషీతి) అయం సామాన్యశబ్దః. (భక్తిరూపేతి) విశేషశబ్దః. అత్రాపి *ఛాగో వా మన్త్రవర్ణాదితి న్యాయోఽభిప్రేతః. శేముషీశబ్దోపాదానేన జ్ఞానకర్మసముచ్చయవ్యావృత్తిః. భక్తిరూపేతి వాక్యార్థజ్ఞానవ్యావృత్తిః. *సుస్థభావం గతో భక్త్యా శాస్త్రాద్వేద్మి జనార్దనం। *భక్త్యా త్వనన్యయా- *జ్ఞాతుం ద్రష్టుం చ తత్త్వేన ప్రవేష్టుం చేత్యుక్తప్రకారేణ జ్ఞానదర్శనప్రాప్తిసాధనభూతా భక్తిరప్యత్ర వివక్షితా- అవిశేషేణ భక్తిరూపేత్యుక్తత్వాత్. *అహమస్మ్యపరాధానామాలయ ఇత్యాద్యుక్తప్రకారేణ స్వాత్మానమనుసన్ధాయాహ. (మమేతి) (భవత్వితి) భక్తేరేవ స్వాదుతమతయా ప్రార్థనీయతా సూచితా. యద్వా- న హి భక్తిస్సర్వేభ్యోఽపి స్వదత ఇత్యత్రాహ. (మమేతి) ప్రతిబన్ధకపాపరహితస్య. శాన్తపిత్తస్య హి క్షీరస్వాదుతమతాబుద్ధిరితి భావః. రక్షైకదీక్షే పరస్మిన్నిత్యనేనోపసైరుపేయభూత ఏవ సిద్ధోపాయ ఉక్తః- భక్తిరూపేతి సాధ్యోపాయః. అత్ర శ్లోకే శాస్త్రప్రతిపాద్యైకదేశభూతః పరపక్షప్రతిక్షేపశ్చార్థాత్సూచితో భవతి. జన్మస్థేమభఙ్గాదిశబ్దైర్యుగపత్సర్గాదికమనభ్యుపగచ్ఛన్తో భాట్టప్రాభాకరా వ్యావర్తితాః. లీలాశబ్దేన సాక్షిమాత్రేశ్వరవాదిహైరణ్యగర్భవ్యుదాసః. వినతేత్యాదిపదేన జీవానాం పరస్పరం బ్రహ్మణా చాభేదమభ్యుపయన్తో బ్రహ్మజ్ఞానవాదినోఽపాస్తాః. శ్రుతిశిరసీత్యనేన వేదబాహ్యచార్వాకబౌద్ధార్హతనిరాసః. తేనైవ పదేనానుమానికేశ్వరవాదినో వ్యుదస్తాః. బ్రహ్మణీత్యనేనాబ్రహ్మాత్మకప్రధానపరమాణుకారణవాదిసాఙ్ఖ్యవైశేషికాదివ్యుదాసః. శ్రీనివాసశబ్దేన పాశుపతాదివ్యుదాసః. అనేనైవేశ్వరోత్తీర్ణబ్రహ్మవాదినో భేదాభేదవాదినో వ్యుదస్తాః- శేముషీశబ్దేన జ్ఞానకర్మసముచ్చయోపాయవాదివ్యుదాసః. భక్తిరూపేతి వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రోపాయవాదివ్యుదాస ఇత్యేవమనుసన్ధేయం. శ్రుతేరేవోపాయోపేయావగతౌ సత్యాం కిం భవతో వక్తవ్యమిత్యత్రాహ. (పారాశర్యేతి) ప్రథమశ్లోకే స్వప్రబన్ధస్య పరమప్రయోజనతయా సిద్ధరూపః పరమవిషయో దర్శితః. సాధ్యరూపం ప్రయోజనం చ

వచస్సుధాముపనిషద్దుగ్ధాబ్ధిమధ్యోద్ధృతాం సంసారాగ్నివిదీపనవ్యపగతప్రాణాత్మసఞ్జీవినీమ్।
పూర్వాచార్యసురక్షితాం బహుమతివ్యాఘాతదూరస్థితామానీతాంతునిజాక్షరైస్సుమనసో

రక్షాపదేనాభిసన్ధి[illegible]తం. అథ శ్లోకేనస్వగ్రన్థస్యావాన్తరవిషయః, పరంపరయా బ్రహ్మవిషయత్వం, స్వప్రస్థాన [illegible]
[illegible] నరప్రయోజనత్వం, పరమ్పరయాముక్తిః పరమప్రయోజనత్వం, స్వవ్యాఖ్యేయస్య ప్రమాణమూలతా [illegible]
మూలతా, స్వవ్యాఖ్యేయవిషయగాఢ్యా [illegible] ప్రయోజనస్య [illegible] ఇత్యాది ప్రా[illegible]
[illegible] ఆచార్యాః క్రియతే ※ జాయమానం హి పురుషం యంపశ్యేన్మధుసూదనః ※ [illegible]
[illegible] పరదేవతోపాసనాన [illegible] గురూపాసనస్య [illegible] ※ [illegible]
[illegible] యథాభగవతా [illegible] ※ [illegible]
[illegible] ※ [illegible] ప్రవరసుజైకాన్త [illegible]
[illegible] ※ [illegible] ※ [illegible] ※ [illegible]
[illegible] పారాశర్యశబ్దేన [illegible] ※ [illegible] ※ [illegible]
[illegible] ※ [illegible] బాదరాయణ [illegible]
[illegible] బాదరాయణశబ్ద [illegible] ※ [illegible]
[illegible] జ్ఞానసంకృతయుగే [illegible] త్రేతాయాం [illegible]
బుద్ధయోదేవాః బ్రహ్మరుద్రపురస్సరాః। శరణ్యం శరణం జగ్ముః నారాయణమనామయమ్। [illegible] పరాశరాత్।
యోగీ సత్యవత్యాం పరాశరాత్। ఉత్పన్నస్త్వం [illegible] ※ [illegible]
వచసహ [illegible] కృష్ణద్వైపాయన [illegible] చకార బ్రహ్మసూత్రాణి [illegible]
ముఖమ్। అస్తోభమనవద్యం చ సూత్రం సూత్రవిదో విదుః। [illegible] బ్రహ్మసూత్ర [illegible]
[illegible] ఇతి వేదవిద [illegible]
[illegible] జ్ఞానం [illegible] క్రీడతే [illegible] ఇత్యాదినా. (వచస్సుధాం) [illegible]
[illegible] వేదాదిశబ్దానాం-అర్థాభిధాయకం హి వాక్యం. వచస్సుధామితి [illegible] ఆచార్యాః [illegible]
[illegible] ※ ఉపమితం వ్యాఘ్రాదిభిరిత్యాదినా సమాసః [illegible] సుధాశబ్దేన భోగ్యత్వముక్తం. [illegible]
[illegible] బ్రహ్మణో విషయత్వమితి [illegible] బ్రహ్మవిషయత్వమిత్యాహ. (ఉపనిషదితి) బ్రహ్మణ్యుపనిషత్ [illegible] ※ [illegible]
[illegible] ※ [illegible] బ్రహ్మ [illegible]
[illegible] ఉపనిషత్త్వం. [illegible] పూర్వభాగాదప్యుపనిషదస్సారత్వం వివక్షితం. యథా-※ [illegible]
(అబ్ధి) శబ్దేనా [illegible] (మధ్య) శబ్దేన సర్వవాక్యానాం [illegible] సర్వసర్వ [illegible]
[illegible] తుల్యావ్యాప్తిః. (ఉద్ధృత) శబ్దేన [illegible] దేశనియోగో [illegible]
పారాశర్యసూత్రం-ఏతస్యావాన్తరవిషయః ఉపనిషత్-తద్విషయభూతం బ్రహ్మ [illegible]
[illegible] కథనేన సాఙ్ఖ్యాదిగ్రన్థానామప్రమాణమూలత్వా [illegible] ఇతి సూచితం. [illegible]
హ. (సంసారేతి) సంసారాగ్నిశబ్దేన సంసారస్య [illegible] తాపత్రయరూపతా వివక్షితా. యథా-※ [illegible]
(దీపన) శబ్దేన [illegible] వాచినా [illegible]
[illegible] (ప్రాణ) పరమాత్మా-※ [illegible] ※ [illegible]
ప్రాణ్యాదిత్యాదిశ్రుతేః. (గత) శబ్దేన [illegible] ఉపసర్గాభ్యాం [illegible] జ్ఞానస్య [illegible]
[illegible]. (సఞ్జీవినీమితి) జీవనం-ఉజ్జీవనం-సంసారో [illegible] ఇత్యాహ. (పూర్వా [illegible]
[illegible]. (సురక్షితాం) [illegible] దేశమాత్రేణ [illegible] పూర్వాచార్య [illegible]
[illegible] త్యాహ. (బహుమతీతి) [illegible] బహూనాం మతయో [illegible] పరస్పరవ్యాఘాతేన [illegible]
[illegible]. (దూరస్థితామితి) [illegible] ప్రతీతిమాత్రం. అన్యథా చ [illegible] సూత్రాద్యుపహ [illegible]
గ్రన్థ ఇతి న పూర్వ [illegible] తదాహ. (ఆనీతామితి) సుధాపక్షే (నిజాక్షరైః) [illegible] అతో [illegible]
[illegible] (సుమనస ఇతి) ※ [illegible] అనేనాసదపగ్రహో [illegible] భవతి. దేవాదీనాం [illegible] గ్రన్థాదిభిస్సు

భౌమాన్ పిబన్త్వస్వహమ్॥ భగవద్బోధాయనకృతాం విస్తీర్ణాం బ్రహ్మసూత్రవృత్తిం పూర్వాచార్యాస్సంచిక్షిపుః. తన్మతానుసారేణ సూత్రాక్షరాణి వ్యాఖ్యాస్యన్తే.

౧॥ అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా॥ అత్రాయమథశబ్ద ఆనన్తర్యే భవతి.

మత్వాద్భౌమా ఇత్యుక్తం. (పిబన్త్వస్వహమితి) రసవత్తాతిశయాన్నతృప్తికరీతి భావః- ఫలాన్తరాద్భగవత్ప్రాప్త్యుపాయ ఏవ హి స్వాదుతమః. యథోక్తం- *క్వ నాకపృష్ఠగమనం పునరావృత్తిలక్షణమ్। క్వ జపో వాసుదేవేతి ముక్తిబీజమనుత్తమమితి. యద్వా గభీరత్వాదస్వహం శీలనీయమితి భావః. ....

తస్మిన్ పురాతనగ్రన్థా ఏవ వాచయితవ్యాః- కిమపూర్వగ్రన్థనిర్మాణతత్పరివర్తనయత్నగౌరవేణేత్యాశఙ్కాయామాహ (భగవదితి) భగవచ్ఛబ్దేన శఙ్కరాదివదనాప్తత్వం నాస్తీత్యభిప్రేతం. బోధాయనగ్రహణేన పూర్వాచార్యశబ్దోప్యర్థాద్వివృతః. (విస్తీర్ణాం సంచిక్షిపురితి) అనేన వృత్త్యాదీనామత్రత్యేష్వద్యతనజనేష్వకార్యకరత్వం సూచితం. బోధాయనేన హ్యతివిస్తీర్ణా వృత్తిః కృతా. ద్రమిడభాష్యకారాదయోపి హి పరపక్షప్రతిక్షేపాద్యనాదరేణాతిసంక్షిప్తాన్ గ్రన్థానరచయన్. అతివిస్తీర్ణాతిసఙ్కుచితగ్రన్థానాం సాఫల్యమాయుష్మద్బుద్ధిమజ్జనప్రచురేషు దేశకాలాన్తరేషు భవతి. న హీదానీన్తనపురుషాణాం సర్వేషాం శతాయుష్ట్వం, యావజ్జీవం గ్రన్థపరిశ్రమః, సహజధీవిశేషాశ్చ సన్తి. తస్మాత్పరమతనిరాసాద్యర్థమనతివిస్తరతయా సుగ్రహత్వార్థం చ సూత్రం వ్యాఖ్యాతవ్యమితి యావత్. (తన్మతానుసారేణ) న తు స్వోత్ప్రేక్షితమతాన్తరేణ. (సూత్రాక్షరాణి) సూత్రపదానాం ప్రకృతిప్రత్యయవిభాగానుగుణం వదామః- న తు స్వోత్ప్రేక్షితార్థే సూత్రాణి యథాకథంచిద్యోజయితవ్యానీతి భావః. (వ్యాఖ్యాస్యన్తే) వ్యాఙ్భ్యాముపసర్గాభ్యామపేక్షితవిస్తరానపేక్షితసఙ్క్షేపౌ ద్యోతితౌ. నను *సూత్రార్థో వర్ణ్యతే యత్ర వాక్యైస్సూత్రానుకారిభిః। స్వపదాని చ వర్ణ్యన్తే భాష్యం భాష్యవిదో విదురితి హి భాష్యలక్షణం. అతస్సూత్రవ్యాఖ్యానరూపత్వాభావాదఖిలేత్యాదికం న భాష్యాన్తర్భవతీతి చేన్న- సూత్రతాత్పర్యార్థపరత్వాత్ భాష్యాన్తర్భావ్యేవ. సూత్రతాత్పర్యార్థపరత్వం చ శ్లోకవ్యాఖ్యానే స్పష్టం. కించ మఙ్గళాచరణమారిప్సితగ్రన్థపరిసమాప్త్యాద్యర్థతయా తదుపయోగీతి తదన్తర్భావ్యేవ. శాబరశాఙ్కరాదిభాష్యేషు నమస్కారాదర్శనాదత్ర నమస్కారకథనమయుక్తమితి చేన్న- *నమస్తే ప్రవరగుణైకాస్పదాయేతి ద్రమిడభాష్యే దేవతాగురునమస్కారశ్రవణాత్. శాబరశాఙ్కరయోస్త్వీశ్వరానభ్యుపగమాజ్జీవబ్రహ్మభేదానభ్యుపగమాచ్చ నమస్యానాదరః. అత్ర తు సిద్ధాన్తానురూపా హ్యన్నమస్యాత్యన్తోపపన్నా. శాఙ్కరగ్రన్థోపక్రమే చ వ్యాఖ్యాతృభిర్నమస్కారాద్యభావాత్కుగ్రన్థత్వమాశఙ్క్య యుష్మదస్మదిత్యాదిగ్రన్థే ప్రత్యగర్థానుసన్ధానేనార్థాన్మఙ్గళాచారః కృత ఇతి పరిహృతమ్. ....

౧॥ అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా॥ పూర్వం పదాని వ్యాచిఖ్యాసుః ప్రథమమథశబ్దం వ్యాచష్టే (అత్రాయమథశబ్ద ఆనన్తర్యే భవతీతి) *పదచ్ఛేదః పదార్థోక్తిర్విగ్రహో వాక్యయోజనా। ఆక్షేపస్య సమాధానం వ్యాఖ్యానం పఞ్చలక్షణమితి హి వ్యాఖ్యానప్రకారః. నను నైతావథాతశ్శబ్దౌ వ్యాఖ్యేయౌ ప్రయోజనాభావాత్. అజ్ఞానసంశయవిపర్యయనివృత్త్యర్థం హి వ్యాఖ్యానం న తావదత్రాజ్ఞానం- ఆనన్తర్యే, ప్రకృతస్య హేతుభావే, చ తయోః ప్రసిద్ధత్వాత్. నాపి సంశయః- అర్థాన్తరేషు సత్స్వపి తయోరుక్తార్థపరత్వేన ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్. న హి గోశబ్దం శృణ్వతస్సాస్నాదిమతి సంశయో జాయతే. అత ఏవ విపర్యయోపి దూరోత్సారిత ఇతి. అత్ర బ్రూమః. ఆనన్తర్యవృత్తహేతుభావపరత్వనిర్ణయస్య పూర్వవృత్తవిశేషావగమసాపేక్షత్వాత్, తదప్రతీత్యా ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యస్య సాపవాదత్వాత్, అథశబ్దస్యాధికారాదిష్వేతచ్ఛబ్దస్య చైతదుక్తం భవతీత్యాదిషు వక్ష్యమాణేర్థే, తసేశ్చ సర్వవిభక్త్యర్థవాచిన ఇత ఇత్యాదిషు పఞ్చమ్యర్థవ్యతిరిక్తేర్థే, చ ప్రయోగదర్శనాత్, సంశయవిపర్యయౌ స్యాతామితి తన్నిరాసాయాథాతశ్శబ్దవ్యాఖ్యానం యుక్తమిత్యతస్తౌ వ్యాఖ్యాయేతే. అత్ర తావదథశబ్దస్యాధికారార్థత్వమయుక్తమ్. అధికారో హి ప్రస్తావః. బ్రహ్మజిజ్ఞాసా ప్రస్తూయత ఇతి వచనం మన్దప్రయోజనం- ప్రారభ్యత ఇత్యుక్తిం వినాపి ప్రారమ్భాదేవ ప్రారభ్యమాణత్వావగమాత్. ఉచ్యమానం హి వచనం బ్రవీమీత్యుక్తిమన్తరేణాపి సన్నిహితపురుషేణోచ్యత ఇత్యేవావగమ్యతే- న తు నోచ్యత ఇతి. ప్రస్తోతవ్యత్వముచ్యత ఇతి చేత్- తదానీమపి న్యాయప్రతిపాదకస్య సూత్రస్యోపదేశాజ్ఞాపనపరత్వాభావాద్యుక్తితః ప్రారమ్భయోగ్యత్వార్థస్స్యాత్. యోగ్యత్వమశాబ్దం. నన్వధ్యాహారేణ యోజనా స్యాత్. ఆనన్తర్యపక్షేపి కర్తవ్యేత్యధ్యాహర్తవ్యమితి చేన్న- అధికారార్థత్వపక్షే ధ్యాహృతస్యాపి పదస్యాన్వయదౌర్ఘట్యాత్. యథా- చ యోగ్యత్యుక్తే సముచ్చేతుం యోగ్యత్యర్థో న శక్యాభిధానః. ఏవమథయోగ్యత్యుక్తేరధికర్తుం యోగ్యత్యభిధానం హి న శక్యం. అత ఏవ హి మహాభాష్యే *శబ్దానుశాసనం శాస్త్రమధికృతం వేదితవ్యమిత్యుక్తం- న త్వధికర్తుం యోగ్యమితి. అధికృతమిత్యపి ఫలితార్థకథనం. న తు వాచనికోక్తిః- చాదీనాం ద్యోతకత్వాత్- అత్ర త్వధికృతమిత్యర్థపరత్వే వైయర్థ్యముక్తం. శబ్దానుశాసనోపక్రమే త్వధికారార్థత్వమగత్యాశ్రితం. న హ్యుపనీతేన వేదమధీయానేనాధ్యేతవ్యస్య తదఙ్గభూతస్య వ్యాకరణస్యాసాధారణోప్యుత్తవిశేషస్సమ్భవతి. ఇహ తు ప్రయోజనవదర్థాన్తరసమ్భవాదధికారార్థత్వాశ్రయణమయుక్తం. ఆనన్తర్యపరత్వే ప్రయోజనవత్త్వం చ వక్ష్యతే. మఙ్గళం తు నాథశబ్దవాచ్యం- అపి తు శఙ్ఖస్వనాదివచ్ఛ్రూయమాణోథశబ్దో మఙ్గళావహ ఇత్యోఙ్కారస్యేవార్థాన్తరపరత్వేపి మఙ్గళం సిధ్యతి. ఓఙ్కారతుల్యో హ్యథశబ్దస్స్మర్యతే. *ఓఙ్కారశ్చాథశబ్దశ్చ ద్వావేతౌ బ్రహ్మణః పురా। కణ్ఠం భిత్త్వా వినిర్యాతౌ తస్మాన్మాఙ్గళికావుభావితి॥ మఙ్గళవాచిత్వాభ్యుపగమేపి మఙ్గళరూపా బ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి బ్రహ్మజిజ్ఞాసా స్తుతా స్యాత్. తతశ్చ సూత్రస్యార్థవాదతా స్యాత్. న తు న్యాయనిబన్ధనత్వం. జిజ్ఞాసావిశేషణత్వాభావే మఙ్గళం భవతీతి వాక్యభేదస్స్యాత్. ప్రకృతాదర్థాదర్థాన్తరపరత్వం చాయుక్తం. తద్ధి ప్రకృతమపేక్ష్య వక్ష్యమాణస్యార్థాన్తరత్వజ్ఞాపనం. తచ్చ కల్పాన్తరోపన్యాసవివక్షాయామేవ దృష్టం. అత్ర తు కల్పాన్త

అతశ్శబ్దోవృత్తస్యహేతుభావే.

రోపన్యాసాభావాత్తదనుపపన్నం. ప్రశ్నపరత్వమప్యయుక్తం-వచనవ్యక్తేః ప్రశ్నప్రతివచనరూపత్వాభావాత్. తథాహి- కిం బ్రహ్మజిజ్ఞాసాకర్తవ్యే [illegible] త్యుక్తంస్యాత్. సాకర్తవ్యేతి వాక్యాన్తరేణ ప్రతివచనంస్యాత్. నచ ప్రతివచనరూపంవాక్యాన్తరముపలభ్యతే. అథ శబ్దస్య [illegible] పరత్వేతా త్స్యైవసాకర్తవ్యేత్యర్థస్స్యాత్. సోనుపపన్నః- ఏకదేశకర్తవ్యతాయాశ్శఙ్కితత్వాభావాత్. కర్తవ్యతామాత్రంహి-సంశయపదం. [illegible] సూత్రం. కించాధికారాద్యర్థాన్తరపరత్వమతశ్శబ్దాన్వయోపినివారయతి. అతశ్శబ్దోహి-ప్రకృతమర్థం హేతుతయా-పరామృశన్ [illegible] బ్రహ్మ జిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాక్షిప్తంపరామృశతి. తత్రయద్యథశబ్దోపస్థాపితమధికృతత్వం హేతుతయాపరామృశేత్-తదాధికృతత్వాత్ [illegible] కర్తవ్యేతి హేతోస్సా ధ్యావిశిష్టత్వంస్యాత్, మఙ్గళస్యానభిధేయతయానపదాన్తరపరామర్శయోగ్యతా. వాచ్యత్వాభ్యుపగమేపితస్య ప్రకృతాపేక్షత్వస్య [illegible] పూర్వపక్షయుక్తిప్రత్యనీకత్వాభావాత్తానినహేతుతయాపరామర్శనీయాని. నహ్యమఙ్గళత్వప్రకృతానపేక్షత్వాకా [illegible] పూర్వపక్ష [illegible]. స యసూత్రాణిచవిరుద్ధార్థవ్యుదసనపరాణి. ప్రశ్నవాక్యగతప్రశ్నస్తుతస్మిన్నేవవాక్యేహేతుతయాపరామర్శానర్హ ఏవ. కిం బ్రహ్మజిజ్ఞాసా [illegible] క్యే అపరిసమాప్తే కథం కింశబ్దార్థోహేతుతయా పరామృశ్యేత. అతోతశ్శబ్దపరామర్శయోగ్యార్థశ్చేదథశబ్దాభ్యుపగమ్యతే-తదా [illegible] న ఘటతే. యది బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాక్షిప్తస్యపూర్వవృత్తత్వేనత త్తద్వ్యాఖ్యాత్రభిమతస్యవస్తునోతశ్శబ్దేనపరామర్శ ఇష్యేత-తదానీం జిజ్ఞాసాను పయోగినస్తదాక్షేప్యత్వాయోగాదుపయోగ్యర్థఏవ తదాక్షేప్యఇతితత్పరామర్శినాతశ్శబ్దేన జిజ్ఞాసోపయోగిపరమ తద్వ్యా [illegible] విశేష [illegible] దథశబ్దస్య స్వారసికానన్తర్యపరత్వే సమ్భవత్య స్వరసవిఫలార్థాన్తర స్వీకారోనఘటతే. తతశ్చాతశ్శబ్దవద్బ్రహ్మజిజ్ఞాసా [illegible] ర్థపరత్వనివారకంస్యాత్. ఏవమర్థాన్తరాణామనుపపన్నతామర్థతోదర్శయన్నానన్తర్యార్థత్వమథశబ్దస్యోపపాదయతి (అత్రేతి) అథశబ్దఆనన్తర్యఇతి ప్రతిజ్ఞా-తదుపపాదకమత్రాయంభవతీతి పదత్రయం. తత్ర భవతీతిపదేనానన్తర్యే స్వారస్యంసూచ్యతే. స్వారస్యాపవాదకాం పూర్వ [illegible] ప్రతిప త్తింపరిహరతి (అత్రేతి) అత్ర-వేదస్యోత్తరభాగవిచారరూపబ్రహ్మమీమాంసారమ్భసూత్ర ఇత్యర్థః. బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపద [illegible] రూపవృత్తవిశేషఆక్షిప్తఇత్యభిప్రాయః. హేత్వన్తరమభిప్రయన్నాహ (అయమితి) అయం-అథశబ్దః. ॥అథశబ్దానుశాసనం॥ [illegible] దిసూత్రాన్తరగతాథశబ్దవ్యావృత్తఇత్యర్థః-అతశ్శబ్దశిరస్క ఇత్యుక్తంభవతి. వేదాన్తసారేప్యయమర్థః కణ్ఠోక్తః. ప్రకృతపరామర్శినా [illegible] త్తమభిహితమిత్యభిప్రాయః. ఏవం సమభివ్యాహృతోభయపదస్వారస్యాత్సానన్తర్యతోభిహితం, విశేషత ఆక్షిప్తం, పపూర్వస్య [illegible] షాప్రతిప త్తిరూపస్య స్వారస్యాపవాదకస్యాభావాదథశబ్ద ఆనన్తర్యార్థఏవేతివాక్యార్థః. ఏవమథశబ్దస్యోత్తరభాగవిచారారమ్భసూత్ర [illegible] శిరస్కత్వమానన్తర్యేస్వారస్యం, చ దర్శయద్భిరానన్తర్యోపపాదకైరత్రాయంభవతీతి పదైరేవాస్మిన్ సూత్రేర్థాన్తరాణాం [illegible] మనాదరణీయత్వంఫలితం. అతశ్శబ్దంవ్యాచష్టే (అతశ్శబ్దోవృత్తస్యహేతుభావఇతి) వృత్తస్యేతిప్రకృత్యర్థః [illegible] హేతు [illegible] ప్రతిజ్ఞా. అత్రాయంభవతీత్యనుషక్తం పదత్రయముపపాదకం. ప్రకృతిప్రత్యయయోరుక్తార్థపరత్వేన ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యం [illegible] స్యపూర్వవదర్థః. అనేనవృత్తవిశేషః, తస్యహేతుభావార్హత్వం, చాక్షిప్తం. తదర్హత్వంచానన్తరమేవవ్యక్తంభవిష్యతి. అయం-ఆనన్తర్య స్వారస్య [illegible] పూర్వకః. అనేనవృత్తసామాన్యమాక్షిప్తం. నన్వథశబ్దార్థనిర్ణయోతశ్శబ్దార్థనిర్ణయసాపేక్షః-అతశ్శబ్దార్థనిర్ణయశ్చాథశబ్దార్థనిర్ణయసాపేక్ష ఇత్యన్యోన్యా శ్రయః. నైవం- అథశబ్దస్యానన్తర్యేస్వారస్యంహి నాతశ్శబ్దార్థనిర్ణయసాపేక్షం-అతశ్శబ్దస్యవృత్తహేతుభావపరత్వస్వారస్యం [illegible] నిర్ణయసా పేక్షం. అథశబ్దఆనన్తర్యపరః-స్వస్వారస్యాత్, సమభివ్యాహృతపదాన్తరస్వారస్యాచ్చ. అతశ్శబ్దోపివృత్తస్యహేతుభావపరః-స్వస్వారస్యాత్, [illegible] హృతపదాన్తరస్వారస్యాచ్చేతిభవత్యయంశబ్దాభ్యాందర్శితంభవతి. ఇమేచాభ్యుచ్చయయుక్తీ. అత్రపదాభిప్రేత [illegible] జిజ్ఞాసా [illegible] దేవప దద్వయస్యైకార్థపరత్వసిద్ధేః. అతస్స్వపరపదస్వారస్యాద్బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాచ్చాథాతశ్శబ్దాయథా [illegible] రన్యతరేణాలమితిచేన్న-అథశబ్దస్యానన్తరకాలముపస్థాపయతోవక్ష్యమాణబ్రహ్మజిజ్ఞాసావిశేషణతయా, తశ్శబ్దస్య [illegible] పర్యాయత్వాత్, ప్రతిజ్ఞాహేతురూపేణపదయోర్భిన్నప్రయోజనత్వాచ్చ. బ్రహ్మజిజ్ఞాసాకర్తవ్యేతిహిప్రతిజ్ఞైవేష్యతే-బ్రహ్మజిజ్ఞాసే [illegible] తిసాధ్యధర్మోక్తిః-నకర్తవ్యతామాత్రంసాధ్యధర్మః-అపితానన్తర్యవిశిష్టకర్తవ్యత్వం. ఏవముభాతపదయోః ప్రతిజ్ఞాహే [illegible] జ్ఞానైత్యత్రాపిసమానః. ఏవమర్థభేదస్యావివక్షితత్వేనహి ॥అథయోగానుశాసనం॥ అథశబ్దానుశాసనమిత్యాదిష్వతశ్శబ్దస్యాప్రయోగః. ననుబ్రహ్మజిజ్ఞా సాపదసామర్థ్యాక్షిప్తతయాబుద్ధిస్థస్యకర్మవిచారస్యహేతుభావోతశ్శబ్దావగన్తవ్యఇతికిమథశబ్దేన. నైవం-ఆనన్తర్యోక్తిముఖేనతస్యహేతో [illegible] స్తరశ్రవణవ్యవధానైరపేక్ష్యద్యోతనార్థత్వాదథశబ్దస్య. తతశ్చవేదాన్తశ్రవణాత్పూర్వంశాస్త్రాన్తరశ్రవణేనవినాసమ్పాదయితు [illegible] త్వాచ్ఛాస్త్రా న్తరాణాంచానవసరగ్రస్తత్వాచ్చ శాస్త్రాన్తరసాపేక్షాణాం నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదీనాం పూర్వవృత్తత్వవ్యుదాసః ఫలితస్స్యాత్. ననునయమ్యా [illegible] తీతంపూర్వవృత్తత్వేనవక్తవ్యం-అతిప్రసఙ్గాత్. అతోవక్ష్యమాణోపయుక్తమేవ పూర్వవృత్తమథశబ్దోపస్థాపితమితితస్యహేతుత్వమపిశాస్త్రాన్తరశ్ర వణనైరపేక్ష్యవత్త్వేనైవ వస్తుసామర్థ్యేనసిద్ధమితికిమతశ్శబ్దేన. నైవం-అథశబ్దాక్షిప్తహేత్వసిద్ధిశఙ్కాపరిహారార్థత్వాదతశ్శబ్దస్య. హేతుశ్చవిశిష్టః. తస్యవి శేషణాంశవిశేష్యాంశయోరసిద్ధిశఙ్కాతత్పరిహారప్రకారౌ సూత్రకారాభిప్రేతౌ పరస్తాద్దర్శయిష్యేతేఇతిప్రయోజనవత్తరంపదద్వయం. అత్రేతిప

అధీతసాఙ్గసశిరస్కవేదస్యాధిగతాల్పాస్థిరఫలకేవలకర్మజ్ఞానతయా సఞ్జాతమోక్షాభిలాషస్యానన్తస్థిరఫలబ్రహ్మజి
జ్ఞాసాహ్యనన్తరభావినీ. బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసా బ్రహ్మజిజ్ఞాసా. బ్రహ్మణ ఇతి కర్మణి షష్ఠీ. *కర్తృకర్మణోః కృతీతి విశేషవి
ధానాత్. యద్యపి సమ్బన్ధసామాన్యపరిగ్రహేఽపి జిజ్ఞాసాయాః కర్మాపేక్షత్వేన కర్మార్థత్వసిద్ధిః - తథాప్యాక్షేపతః

పసూచితబ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యసిద్ధం వృత్తం, వర్తిష్యమాణం, తయోర్హేతుహేతుమద్భావం చ వివృణ్వన్ ఉక్తమానన్తర్యముపపాదయతి (అధీతే
తి) కర్మజ్ఞానశబ్దేన వృత్తముక్తం. బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదేన వర్తిష్యమాణముక్తం. అల్పాస్థిరఫలానన్తస్థిరఫలశబ్దాభ్యాం హేతుహేతుమద్భావో దర్శితః.
కేవలశబ్దేన బ్రహ్మజ్ఞానపూర్వకకర్మవ్యావృత్తిః. కర్మజ్ఞానస్యైవ పూర్వవృత్తత్వం కథం - అనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిశ్చ కథమితి శఙ్కాయామధీతేత్యాదిప
దేన తదుపపాదనం. సశిరస్కవేదశబ్దేన కృత్స్నాధ్యయనస్య వివక్షితత్వం, వ్యాఖ్యానపౌర్వాపర్యహేతుభూతవ్యాఖ్యేయపౌర్వాపర్యస్య నియమో, భాగ
ద్వయస్యైకప్రబన్ధత్వం చ సూచ్యతే. సాఙ్గశబ్దేనానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిజనకత్వే హేతుర్దర్శితః. *కృష్ణపక్షే తథాఙ్గాని* *ఉపనీయ తు యశ్శిష్యం వేదమ
ధ్యాపయేద్ద్విజః - సకల్పం సరహస్యం చ తమాచార్యం ప్రచక్షత ఇత్యాదివచనాన్యధీతసాఙ్గసశిరస్కవేదస్యేత్యత్రాభిప్రేతాని. ఏవమధీతేత్యాది ష
ష్ఠ్యన్తవిశేషణద్వయేన బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యానుగృహీతాథాతశ్శబ్దోపస్థాపితోఽధికారివిశేషః ప్రదర్శితో భవతి. సమధిగతకర్మాసాంసారికఫలనిర్వి
ణ్ణోఽనన్తస్థిరఫలాకాఙ్క్షీ హి శాస్త్రమధికరోతి. (అనన్తస్థిరఫలబ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి) అనన్తస్థిరఫలరూపస్య బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసేత్యర్థః. అనన్తస్థిరఫలత్వస్య జిజ్ఞా
సావిశేషణత్వే జిజ్ఞాసాయాస్తథాత్వమాగమోత్థవివేకాదిజన్యజ్ఞానద్వారేణేతి ద్రష్టవ్యం. అనన్తరభావినీతి పదేనాథాతశ్శబ్దఫలితం హేతోశ్శాస్త్రాన్త
రనైరపేక్ష్యం వివక్షితం. కర్మవిచారానన్తరం బ్రహ్మవిచారస్య కర్తవ్యత్వే కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వనిర్ణయసహితానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిరిత్యయం వి
శిష్టో హేతుః. అతశ్శబ్దేన వృత్తస్య కర్మవిచారస్య హేతుతయోక్తత్వాత్, కర్మవిచారస్య సాఙ్గాధ్యయనజన్యానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిపూర్వత్వాదావృత్తివి
ధానాదిభిః కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వావగమహేతుత్వాచ్చ. అయం విశిష్టో హేతురధిగతాల్పాస్థిరఫలకేవలకర్మజ్ఞానతయా సంజాతమోక్షాభిలాషస్యేత్య
నేనోక్తః. అత్రాధిగతేతిపదేన కర్మణః ఫలద్వారా హానాయ జ్ఞాతవ్యత్వం కణ్ఠోక్తం. స్వరూపేణోపాదానాయ జ్ఞాతవ్యత్వమపి కర్మవిచారపూర్వవృత్తత్వే
హేతుః. అపేక్షితకర్మస్వరూపజ్ఞానం, కేవలకర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వజ్ఞానం చ కర్మమీమాంసావనేయమితి హి వక్ష్యతే. తత్ర స్వరూపేణోపాదేయతాప్ర
తీతిరనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీత్యన్తర్భూతా. ఉపాయతదితికర్తవ్యతావిశేషైస్సహైవ హ్యనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిరితి విశిష్టహేత్వన్తర్భావ, ఉపరితనగ్రన్థా
విరోధశ్చ. నను కర్మవిచారో బ్రహ్మవిచారస్య నిరపేక్షహేతుశ్చేత్ కృతకర్మవిచారైస్సర్వైరపి బ్రహ్మ విచార్యేతేతి స్వర్గార్థకర్మానుష్ఠాతృభావప్రసఙ్గః.
నైవం - అశ్రుతమీమాంసత్వేఽప్యుపాధ్యాయాదివచనాద్యేఽనుతిష్ఠన్తి - తేషాం స్వర్గార్థానుష్ఠానావిరోధాత్, శ్రుత్వాపి యే స్వర్గార్థినః - తేషామదృష్టవైగు
ణ్యాదసమీచీనవ్యాఖ్యానశ్రవణమూలస్యాముముక్షుత్వస్య సమ్భవాచ్చ. సాఙ్గాధ్యయనం కర్మవిచారపూర్వవృత్తం చేత్ - అధీతసాఙ్గవేదైస్సర్వైరపిక
ర్మ విచార్యేత. న చ తథా క్రియతే - వేదాధీతేష్వశ్రుతకర్మమీమాంసా హి బహవో దృశ్యన్తే. తేషాం కర్మవిచారానధిగతిరదృష్టదేశకాలాదివైగుణ్యాత్. నను
సాఙ్గాధ్యయనస్య పూర్వవృత్తత్వాభావాదితి చేత్ - తదిహాపి తుల్యం. తథా సాధనచతుష్టయాదిలాభేష్వనధిగతబ్రహ్మవిచారానేకపురుషదర్శనాత్సాధన
చతుష్టయాదేర్బ్రహ్మవిచారం ప్రతి నియమేన హేతుత్వం కథమితి పరిచోదితే తత్పూర్వవృత్తవాదిభిరప్యదృష్టాదివైగుణ్యాదదోష ఇతి పరిహర్తవ్యం. తదిహా
పి తుల్యం, దుష్పరిహారదూషణాన్తరసద్భావస్తేషాం నైషమ్యం. తస్మాద్ఘటనిర్వృత్తేః కులాలాదివద్బ్రహ్మవిచారస్య కర్మవిచారః పూర్వభావిత్వేన నియతః, దృ
ష్టాదృష్టప్రతిబన్ధకవిరహితస్య పుంసస్సమీచీనః కర్మవిచారో బ్రహ్మవిచారసామగ్రీతి న కశ్చిద్దోషః. ఏవమథాతశ్శబ్దార్థో నిరూపితః. అథ బ్రహ్మజిజ్ఞాసాప
దార్థం వివక్షుః తదైకపద్యస్య సమాసనిబన్ధనత్వాత్ ప్రథమం సమాసార్థం నిరూపయతి (బ్రహ్మణ ఇత్యాదినా) కర్మత్వకరణత్వాదిసమ్బన్ధవిశేషేష్వితరవిభ
క్తయః *కర్మణి ద్వితీయేత్యాదిభిస్సూత్రైర్విహితాః. *షష్ఠీ శేష ఇతి సూత్రేణ సమ్బన్ధసామాన్యే షష్ఠీ విహితా. అత్ర తస్యాస్సామాన్యవిషయత్వమాశఙ్క్య
కర్మవిషయత్వం నిశ్చీయతే. తత్ర సామాన్యేన సమాసస్యానేకవిభక్తిసాధారణత్వాద్విభక్త్యన్తరశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమిహ తేషామనుపపత్తిమభిప్రయన్న
దం విగృహ్ణాతి (బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసేతి) చతుర్థీపరిగ్రహే ప్రయోజనత్వసిద్ధావపి ప్రకృతివికారభావాభావే చతుర్థీసమాసాయోగాత్తదపరిగ్రహః. సప్తమీతి
యోగవిభాగాద్బ్రహ్మణి జిజ్ఞాసేతి సమాసేఽపి బ్రహ్మణో విషయత్వమాత్రం స్యాన్న తు ప్రయోజనత్వమితి సప్తమ్యపరిగ్రహః. శఙ్కులయా ఖణ్డ ఇతివత్తృతీయా
సమాసే విషయత్వప్రయోజనత్వే న సిధ్యత ఇత్యభిప్రాయః. బ్రహ్మణ ఇతి శబ్దరూపస్య షష్ఠీపఞ్చమీసాధారణ్యాత్, షష్ఠ్యాశ్చానేకార్థత్వాత్, తన్నిర్ణయార్థమా
హ (బ్రహ్మణ ఇతీతి) కుత ఇత్యత్రాహ (కర్తృకర్మణోరితి) షష్ఠ్యాః కర్తృకర్మసాధారణ్యేఽపి జిజ్ఞాసాకర్తృత్వం తావత్ప్రయాతురస్యైవ. బ్రహ్మణస్తు కర్మ
త్వమిత్యభిప్రాయేణ బ్రహ్మణ ఇతి కర్మణి షష్ఠీత్యుక్తం. కర్మణి షష్ఠీస్వీకారే బ్రహ్మణో విషయత్వప్రయోజనత్వే సిధ్యేతాం. నను తర్హి కథం యద్యపీత్యా
దేస్సమ్బన్ధసామాన్యపరిగ్రహశఙ్కావిషయస్య భాష్యస్యోత్థానం యుజ్యతే - ఉచ్యతే - సమ్బన్ధసామాన్యస్వీకారేఽపి జిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాద్బ్రహ్మణః క
ర్మత్వసిద్ధేః, పరమ్పరయా సమ్బన్ధినాముపాయోపాసకప్రతిబన్ధాదీనామపి జిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధేః, ప్రతిపదవిహితషష్ఠ్యాస్సమాసనిషేధాచ్చ. తత్ర సామర్థ్యా
త్షష్ఠ్యాః కర్మార్థత్వసిద్ధిం, బ్రహ్మానుబన్ధినామపి జిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధిం చ శఙ్కతే (యద్యపీతి) సమ్బన్ధసామాన్యపరిగ్రహ ఇత్యత్ర పరిణా బ్రహ్మానుబన్ధినామపి
జిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధిస్సూచ్యతే. పరితో గ్రహణేన హి పరితస్స్థితానామపి గ్రాహ్యత్వం లభ్యతే. అత ఏవ హ్యుత్తరత్ర గృహ్యత ఇత్యుక్తం - న తు పరిగృహ్యత ఇతి. త
దుభయం పరిహరతి (తథాపీతి) అత్రాయమర్థః - ప్రధానస్య బ్రహ్మణః, ప్రధానానామన్యేషాం చ కర్మత్వస్యాక్షేపసిద్ధత్వాదపి ప్రధానకర్మత్వ

ప్రాప్తాదాభిధానికస్యైవ గ్రాహ్యత్వాత్ కర్మణిషష్ఠీ గృహ్యతే. నచ *ప్రతిపదవిధానాచషష్ఠీనసమస్యతఇతి కర్మణిషష్ఠ్యాస్సమాసనిషేధశ్శఙ్కనీయః. *కృద్యోగాచషష్ఠీ సమస్యతఇతి ప్రతిప్రసవసమ్భవాత్. బ్రహ్మశబ్దేనచస్వభావతోనిరస్తనిఖిలదోషోనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణః పురుషోత్తమోభిధీయతే.

త్వాభిధానికత్వమితరేషాం ప్రధానసమ్బన్ధా, దాకాఙ్క్షావశా,చ్చ కర్మత్వస్య సామర్థ్యసిద్ధత్వం,చ స్వీకర్తుంయుక్తమితి. అతః ప్రతిపదవిహితా షష్ఠీ
గ్రాహ్యా- విలమ్బితధీహేతోశ్శీఘ్రధీహేతుర్బలీయానితిన్యాయాత్. షష్ఠ్యాస్సమ్బన్ధసామాన్యవివక్షాయాంహి కర్మత్వధీర్విలమ్బితాస్యాత్. కృద్యో
గషష్ఠీవివక్షాయాంతు శీఘ్రభావినీ. నను కర్తృకర్మణోరుభయోరప్యర్థయోస్సూత్రప్రతిపన్నత్వాద్విలమ్బితాకర్మధీరితిచేన్న- కర్తుర్జిజ్ఞాసార్థగతకర్మ
ణః ప్రతిపన్నత్వాత్కర్మకత్వమేవహిప్రకృతపరంనియమకరోహేత్. సమాసనిషేధమాశఙ్క్యపరిహరతి (నచేతి) చ శ్శబ్దాసముచ్చయే. ప్రతిప్రస
వోపవాదాపవాదః. సర్పిషోజ్ఞానమిత్యాది ప్రయోగేషు-జ్ఞోఽవిదర్థస్యకరణఇతిసూత్రవిహితాయాం షష్ఠ్యాం సమాసనిషేధస్యసావకాశత్వం. సర్పి
షః ప్రవృత్తిరితిహితస్యవాక్యస్యార్థః. యద్యపిజ్ఞానపదంకృదన్తం. తథాపిసర్పిషఇతి షష్ఠీనకృద్యోగవిహితా- సర్పిషోజానీతఇతి తిజన్తపదాన్వయార్థ
త్వాత్. ధాతోర్విభక్తేశ్చ ప్రవృత్తితత్కారణార్థత్వా,చ్చ. నహితత్సర్వంకృద్యోగవిహితత్వేసిధ్యతి. అతోనాత్రప్రతిప్రసవప్రాప్తిరితినిషేధస్యసావకా
శత్వం. నను నేయంషష్ఠీవ్యాఖ్యేయా- అప్రయుక్తత్వాత్సూత్రే. ప్రయుక్తఏవహిశబ్దోబోధకః- నత్వప్రయుక్తః. బోధకశబ్దఏవహివ్యాఖ్యేయః.
అప్రయుక్తాపి స్మృతావిభక్తిర్బోధికేతిసావ్యాఖ్యేయేతిచేన్న - తత్స్మరణేనవినాప్యర్థప్రతిపత్తేః. అర్థప్రతిపత్తిశ్చ ప్రాతిపదికేనలక్షణయా. లక్షణాచ
యోగ్యతాదినా. అతోనుశాసనేనతద్వ్యాఖ్యానమయుక్తం. ఉచ్యతే-అప్రయుక్తవిభక్త్యర్థస్యప్రాతిపదికేనలక్షణాహిసమాసః. అత్రలక్ష్యార్థోపలక్ష
ణతయా విభక్తిరనుప్రవిష్టా. అతో లక్ష్యార్థవిశేషనిర్ణయాయ విగ్రహవాక్యస్థాషష్ఠీవ్యాఖ్యేయా. తచ్చానుశాసనేనసావ్యాఖ్యేయా. లాక్షణికా
ర్థోహియోగ్యతాదినావసీయతే. నహిగఙ్గాయాంఘోషఇత్యత్రానుశాసనవశాత్కూలంలక్ష్యతే. అపితుయోగ్యతాదిభిరేవేతి. నైవం-సర్వాసులక్షణాసు
యోగ్యతాదిభిరేవార్థనిర్ణయనియమాభావాత్. సతునియమః ప్రాతిపదికేన ప్రాతిపదికాన్తరార్థలక్షణాయాం. ప్రాతిపదికేనవిభక్త్యర్థలక్షణాయాం
త్వేతద్విభక్త్యర్థోలక్ష్యః-నవిభక్త్యన్తరార్థఇతిహినియమోభవతి. సచశబ్దానుశాసనాధీనఇతి తదనురోధేనతన్నిరూపణంయుక్తం. తత్ర సమ్బన్ధసామా
న్యంలక్షయిత్వాతేనకర్మత్వస్యాక్షేపాదపి ప్రథమతఏవకర్మత్వస్యైవలక్షణాశబ్దానుశాసనానుమతాయుక్తా. అతస్సమస్తపదలక్ష్యార్థవిశేషనిర్ణయా
యానుశాసనానురోధేన లక్ష్యార్థోపలక్షణభూతావిగ్రహవాక్యస్థాషష్ఠీవ్యాఖ్యేయేతి. యద్వాలుప్తవిభక్తికశబ్దేనవిభక్త్యర్థబోధనంముఖ్యంస్యాత్. స
మ్బన్ధినోహిలక్షణాదృష్టా-నసమ్బన్ధమాత్రస్య. విభక్త్యర్థశ్చ స్వయంసమ్బన్ధరూపః. నచసమ్బన్ధస్యసమ్బన్ధాన్తరానపేక్షత్వేన స్వస్మిన్ సమ్బన్ధకార్యకర
త్వాల్లక్షణాసమ్భవతీతివాచ్యం- సమ్బన్ధస్యస్వపరనిర్వాహకత్వానభిజ్ఞానామపివిభక్త్యర్థప్రతీతేః. నహిసమ్బన్ధస్స్వసత్తయాలక్షణాహేతుః. కిన్తుజ్ఞా
యమానతయైవ. నచేవతిప్రసఙ్గాత్. ఏవంలక్షణానుపపత్త్యాప్రయోగస్యాన్యథాసిద్ధత్వాత్సమస్తశబ్దేనవిభక్త్యర్థబోధనంముఖ్యం. అముఖ్యత్వేవాక్షా
న్తుషులి:. నను విగ్రహవాక్యేపికథం కర్మత్వమాభిధానికం. ప్రయుజ్యమానాపిహ్యుపపదవిభక్తిర్నిరర్థికా. తద్విధానందారాఃకళత్రమితివత్ ప్రయోగ
సాధుత్వాయ. అర్థస్త్వర్థసామర్థ్యాక్షిప్తః. అతఏవహికారకవిభక్తేరుపపదవిభక్తిదౌర్బల్యం. సమాసేత్వప్రయుక్తాయాఉపపదవిభక్తేః కథన్తరాంకర్మా,
భిధాయకత్వమితి. ఉచ్యతే-ఆభిధానికవత్ కృదన్తపదప్రయోగేణశీఘ్రధీవిషయత్వసామ్యాదాభిధానికతోక్తిః. పదాన్తరశ్రవణాపేక్షామాత్రాన్నా
క్షేపాదివద్విలమ్బాధిక్యం. సామాన్యషష్ఠీపక్షేసమ్బన్ధసామాన్యంప్రతిపద్యజిజ్ఞాసాశబ్దార్థగతసకర్మకత్వస్వభావాలోచనయార్థవిశేషావగమాదపికృద
న్తశ్రవణమాత్రభువఃకర్మత్వధియశ్శీఘ్రత్వాదితికశ్చిత్పరిహారః. *కర్మణిద్వితీయేతివత్ *కర్తృకర్మణోఃకృతీతిసప్తమ్యన్తనిర్దిష్టయోఃకర్తృకర్మణోరభి
ధేయత్వమనుశాసనస్వారస్యానుగుణమితిభాష్యకారాభిప్రేతఃపరిహారఇతిసమ్ప్రదాయః. కారకవిభక్తేరుపపదవిభక్తివైషమ్యంపదాన్తరయోగవిహిత
త్వరూపమస్త్యేవ. నచపదాన్తరయోగాధిగమ్యత్వమాభిధానికత్వవిరోధి- తస్యక్వచిన్ముఖ్యార్థవ్యవస్థాపకత్వదృష్టేః. యథాఆదిత్యస్యగావఃప్రకాశయ
న్తిత్యాదిషు. నహితత్రాదిత్యాదిపదాన్తరయోగేనగోశబ్దస్యకిరణపరత్వంలాక్షణికం. పదాన్తరపరామర్శసాపేక్షత్వేనవిలమ్బితధీహేతురుపపదవిభక్తిః.
కారకవిభక్తిస్తుతన్నిరపేక్షత్వాచ్ఛీఘ్రధీహేతురితిప్రాబల్యదౌర్బల్యవిభాగఏవ. నతుసార్థకత్వనిరర్థకత్వాభ్యాంవైషమ్యం. విభక్త్యశ్రవణాదముఖ్యత్వం
తుపరిహృతం. ఏవంసమాసాన్తర్గతవిభక్త్యర్థంనిరూప్యతేసమస్తయోఃపదయోఃప్రథమంబ్రహ్మశబ్దంవ్యాచష్టే (బ్రహ్మశబ్దేనచేతి) బ్రహ్మశబ్దస్యప్రధానా
ద్యర్థేష్వచేతనార్థాన్తరేషుప్రయోగదర్శనా,దితరవ్యాఖ్యాతృభిరీశ్వరాతిరిక్తవస్తుపరత్వేన వ్యాఖ్యాతత్వా,ద్దేవతాన్తరపరత్వస్యకైశ్చిదభ్యుపగతత్వా,చ్చ త
ద్వ్యావృత్త్యర్థంబ్రహ్మశబ్దేన పురుషోత్తమోభిధీయతఇతిప్రతిజానీతే. పురుషోత్తమశబ్దస్యరూఢ్యాబ్రహ్మశబ్దస్యదేవతాన్తరపరత్వాదివ్యుదాసః. అవయ
వశక్త్యాబద్ధముక్తావస్థచేతనవైలక్షణ్యమర్థః. స్వేతరవైలక్షణ్యమాత్రంతృణాదేరప్యస్తీతితద్వ్యావృత్త్యర్థంస్వభావతఇత్యాదినా విశేషణద్వయేనవైలక్ష
ణ్యంవిశినష్టి. ఇదంచవిశేషణద్వయంశబ్దశక్తే,రర్థసామర్థ్యా,చ్చ బ్రహ్మశబ్దస్యపురుషోత్తమపరత్వప్రతిపాదనోపయోగితయోక్తం. నతుప్రవృత్తినిమిత్తత
యా. గుణతోపిబృహత్త్వేసతిశబ్దశక్త్యసఙ్కోచసిద్ధే,ర్ముముక్షోరశేషదోషనివృత్తినిరతిశయానన్దప్రాప్తిహేతుత్వా,చ్చ. వాద్యన్తరోక్తస్యావిద్యాదిదోషా
న్వయస్య,నిర్గుణత్వస్య,చవ్యావృత్త్యర్థ,ముపాధ్యుపహితబ్రహ్మస్వరూపస్యైవకర్మవశ్యత్వదుఃఖిత్వాదివ్యావృత్త్యర్థం,జ్ఞానాదిశక్తియోగఏవాస్యస్వాభా
వికః-సార్వజ్ఞ్యనిరతిశయానన్దాదియోగస్తుకాదాచిత్కఇతిమతస్యచవ్యావృత్త్యర్థ,మిదంవిశేషణద్వయముక్తం. నిరస్తకతిపయదోషత్వం,నిరస్తనిఖిలదో

సర్వత్ర బృహత్త్వగుణయోగేన హి బ్రహ్మశబ్దః. బృహత్త్వం చ స్వరూపేణ గుణైశ్చ యత్రానవధి
కాతిశయం సోఽస్య ముఖ్యార్థః. స చ సర్వేశ్వర ఏవ. అతో బ్రహ్మశబ్దస్తత్రైవ ముఖ్యవృత్తః.
తస్మాదన్యత్ర తద్గుణలేశయోగాదౌపచారికః అనేకార్థకల్పనాయోగాత్ భగవచ్ఛబ్దవత్.

షత్వం, చ కేషాంచిద్బద్ధానాం, ముక్తానాం, నిత్యానామప్యస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం స్వభావతో నిరస్తనిఖిలదోష ఇత్యుక్తం. నిత్యసిద్ధానామపి భగవన్ని
త్యసఙ్కల్పాధీనం హి నిత్యనిర్దోషత్వం. స్వభావత ఇత్యుక్తేరత్రాప్యనుషఙ్గః. తేన గుణానామవిద్యాకల్పితత్వపక్షవ్యావృత్తిః. తే యే శతమిత్యత్ర పూర్వపూ
ర్వగుణేభ్య ఉత్తరోత్తరగుణానామతిశయస్సావధిక ఇతి తద్వ్యావృత్త్యర్థమనవధికాతిశయశబ్దః. తత్ర హి బ్రహ్మగుణాతిశయస్య వాఙ్మనసాగోచరతయా
నవధికత్వముక్తం. సత్యసఙ్కల్పాస్సఙ్ఖ్యాతా వశిత్వాదిగుణా ఇతి హి వక్ష్యతే. అతః కస్మింశ్చిద్దేశే తద్విధాభేదరూపతయా గుణానాం బహూనామపి సఙ్ఖ్యా
వాచి ప్రయోగే గణశబ్దః. నన్వనవధికాతిశయశబ్దస్య గుణవిశేషణత్వే గణశబ్దసామానాధికరణ్యాభావాద్బహువ్రీహిర్న స్యాత్. గణవిశేషణత్వమప్యయు
క్తం. గుణస్వరూపస్య హ్యనవధికాతిశయత్వం- న తు గణస్వరూపస్య. నైవం. గణ ఏవ విశేష్య ఇతి బహువ్రీహిసిద్ధిః- తథా హ్యర్థవశాద్గణాన్తర్భూతైకైకగుణవ్య
క్తేరనవధికాతిశయత్వం ఫలితం స్యాత్. యథైషా పరిషదభిజనవతీ శ్రుతశాలినీత్యత్ర శ్రుతాదీనాం పరిషద్విశేషణత్వే ప్రతీతేపి తద్వర్తినామేవ శ్రుతా
ద్యన్వయః- న తు సమూహస్య- తతో నిర్గతానాం శ్రుతాద్యభావప్రసఙ్గాత్. అసఙ్ఖ్యేయత్వమపి గణవిశేషణం యుక్తం- గణాసఙ్ఖ్యేయత్వే గుణాసఙ్ఖ్యేయ
త్వం త్వర్థసిద్ధం. అనవధికాతిశయశబ్దేన నిత్యసిద్ధవ్యావృత్తిశ్చ- తద్గుణానాం జగద్వ్యాపారాననుగుణత్వేన భగవద్గుణాపేక్షయా సాతిశయత్వాత్.
తేషామీశ్వరతద్గుణవిభూతిసాక్షాత్కారస్యాత్యన్తానుకూలస్య నిరవధికాతిశయత్వేపి తాదృశాసఙ్ఖ్యేయగుణాభావాత్తద్వ్యావృత్తిః. అనుషక్తేన స్వభావత
ఇతి పదేన వా నిత్యసిద్ధవ్యావృత్తిః. తేషాం తాదృశగుణకత్వం హి భగవన్నిత్యేచ్ఛాధీనం. స్వరూపేణానవధికాతిశయత్వాభావాచ్చ నిత్యసిద్ధవ్యావృత్తిః- తే
హ్యణుస్వరూపాః. అత్ర స్వరూపస్యాప్యనవధికాతిశయత్వం గర్భితం- విభుత్వస్యాపి గుణాన్తర్భావాత్. బృహత్త్వం చ స్వరూపేణ గుణైశ్చేత్యుపపాదక
గ్రన్థోక్తేః (అభిధీయతే) ముఖ్యవృత్త్యా బోధ్యతే. అస్మిన్ గ్రన్థే *యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యమితి శ్రుతిశ్చేతి తత్సూత్రార్థానువాదిన్యనుసంహితా భ
వతి- తత్ర హి *ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామితి పురుషపర్యాయతయా బ్రహ్మశబ్దః ప్రయుక్తః. ఏవం ప్రతిజ్ఞాతమర్థం శబ్దసామర్థ్యాత్ప్రతిఖను
ముపపాదయతి (సర్వత్రేత్యాదినా) తత్రార్థాన్తరేషు బ్రహ్మశబ్దప్రయోగస్యాన్యథాసిద్ధిం వివక్షుః తదుపయుక్తం గుణయోగం దర్శయతి (సర్వత్రేతి) స
ర్వత్ర- బ్రహ్మశబ్దప్రయోగవిషయేషు సర్వేషు బృహత్త్వగుణయోగోఽస్తీత్యర్థః. పురుషోత్తమే గౌణత్వం- అన్యత్ర ముఖ్యత్వం చ కిం న స్యాదిత్యత్రాహ (బృ
హత్త్వం చేతి) బృహత్త్వగుణమాత్రయోగిషు సర్వేషు బ్రహ్మశబ్దప్రయోగాభావాత్స్వరూపతో గుణతశ్చానవధికాతిశయబృహత్త్వం ప్రవృత్తినిమిత్తమిత్య
ర్థః. నను *బృంహతి బ్రహ్మయతి తస్మాదుచ్యతే పరం బ్రహ్మ *బృహత్త్వాద్బృంహణత్వాచ్చ తద్బ్రహ్మేత్యభిధీయత ఇతి శ్రుతిస్మృతిభ్యాం బృహత్త్వే, బృంహణ
త్వే, చ ప్రవృత్తినిమిత్తతయావగతే కథమిహ బృహత్త్వమాత్రం నిమిత్తముచ్యతే- గుణతో బృహత్త్వే బృంహణత్వస్యాన్తర్గతత్వాదితి బ్రూమః. *స చానన్త్యా
య కల్పత ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధసకలసఙ్కోచనివృత్తిపూర్వకనిరవధికజ్ఞానవికాసరూపానన్త్యావహత్వం హి బృంహణత్వం. తద్ధి సకలహేయప్రత్యనీకత్వే జ్ఞానకా
రుణ్యాదిమోక్షప్రదత్వోపయికగుణగణవత్త్వం. అత ఏవ హి స్వభావతో నిరస్తనిఖిలదోష ఇత్యాదికం ప్రతిజ్ఞావాక్యేఽభిహితం. నను స్వరూపతో బృహత్త్వ
మేవ నిమిత్తమస్తు- కిం గౌరవేణేతి చేన్న- బ్రహ్మగుణాదేరపి స్వరూపేణ బృహత్త్వాద్బ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వప్రసఙ్గాత్. తర్హి గుణతో బృహత్త్వమేవాస్తు నిమిత్తమి
తి చేన్న- శబ్దశక్తేరసఙ్కోచస్య స్వతః ప్రాప్తత్వాత్. స్వరూపేణ చ బృహత్త్వసద్భావాత్. *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి హి శ్రుతిః. గుణతో బృహత్త్వం
నామ సద్వారకం బృహత్త్వం- గుణద్వారారాహితత్. స్వరూపేణ గుణైశ్చ నిరతిశయబృహత్త్వవద్వస్తు పురుషోత్తమాదన్యదపి స్యాత్- అన్యదేవ వా స్యాదిత్య
త్రాహ (స చేతి) చశ్శఙ్కానివృత్త్యై. సర్వేశ్వరశబ్దేనైవకారేణ చ *తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం *న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యత ఇతి వాక్యద్వయ
గతార్థో వివక్షితః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) అతః- అనవధికాతిశయబృహతి బ్రహ్మశబ్దస్య ముఖ్యత్వాత్, సర్వేశ్వరస్యైవ తాదృశబృహత్త్వగుణయోగి
త్వాచ్చేత్యర్థః. కథం తత్రైవ ముఖ్యవృత్తిః- అన్యత్రాపి బ్రహ్మశబ్దః ప్రయుజ్యత ఇత్యత్రాహ (తస్మాదితి) తస్మాత్- బ్రహ్మణః- సర్వత్ర ముఖ్యః కుతో న
స్యాదిత్యత్రాహ (అనేకార్థేతి) పరబ్రహ్మణోఽన్యత్ర ప్రయోగస్యాన్యథాసిద్ధత్వాన్న తత్ర శక్తికల్పనం- అనన్యథాసిద్ధప్రయోగశ్శక్తిం కల్పయతీతి న్యా
యాదిత్యర్థః. అనేకశక్తికల్పనం గౌణత్వం వా న స్యాత్- బృహత్త్వగుణయోగిసర్వవ్యక్తిష్వేకయైవ శక్త్యా ముఖ్యత్వసమ్భవాదిత్యత్రాహ (భగవచ్ఛబ్దవ
దితి) తథా చ శ్రీమతి వైష్ణవే పురాణే భగవచ్ఛబ్దం ప్రకృత్యోక్తం *తత్ర పూజ్యపదార్థోక్తిపరిభాషాసమన్వితః। శబ్దోఽయం నోపచారేణ హ్యన్యత్ర హ్యుపచార
త ఇతి. అనేన ప్రస్తుతచోద్యస్య కః పరిహార ఉక్తో భవతి- ఉచ్యతే. బృహతిధాతోర్మనిన్ప్రత్యయాన్తత్వేన నిష్పన్నస్య బ్రహ్మశబ్దస్య ప్రధానాదిషు దృశ్యమా
నః ప్రయోగో నావయవశక్తినిబన్ధనః. తథా హి సతి బృహన్మహచ్ఛబ్దాదివదాపేక్షికబృహత్త్వయోగిషు సర్వవస్తుషు ప్రయోగస్స్యాత్- న చ తథా ప్రయుజ్యతే.
త్ర్యసరేణుమపి హి తతో నిష్కృష్టతయాభిమతద్రవ్యాన్తరాపేక్షయా మహిమగుణశాలీతి వదన్తి- న చ త్ర్యణుకాదిషు బ్రహ్మశబ్దప్రయోగః. ఏవం సర్వత్ర ప్ర
యోగదర్శనాత్ పఙ్కజశబ్దవ్యవస్థాపకకుముదాదివ్యావృత్తతామరసానువృత్తపద్మత్వజాతివద్బ్రహ్మశబ్దప్రయోగవిషయపఞ్చషవ్యక్త్యనువృత్తాన్యవ్యా
వృత్తాకారాదర్శనాదనేకశక్తికల్పనే ప్రాప్తేఽనన్యథాసిద్ధస్య ప్రయోగస్య శక్తికల్పకత్వాద్బ్రహ్మశబ్దప్రయోగవిషయేష్వన్యేషు చ బృహత్త్వగుణలేశయో
గేన ప్రయోగస్యాన్యథాసిద్ధత్వాచ్చ నానేకశక్తికల్పనం యుక్తం. తస్మాత్పురుషోత్తమ ఏవ ప్రవృత్తినిమిత్తపౌష్కల్యాదభిముఖ్యత్వమన్యత్రౌపచారికత్వం,
చ. ఔపచారికస్తు ప్రయోగస్సఙ్కోచసహకారిసత్త్వ- న తు సార్వత్రిక ఇతి తత్ప్రఖ్యం న్యాయమభిప్రేత్య భగవచ్ఛబ్దస్య పురుషోత్తమ ఏవ ముఖ్యత్వ, మన్యత్రౌ

తాపత్రయాతురైరమృతత్వాయ సఏవజిజ్ఞాస్యః. అతస్సర్వేశ్వరఏవజిజ్ఞాసాకర్మభూతం బ్రహ్మ. జ్ఞాతుమిచ్ఛాజిజ్ఞాసా. ఇచ్ఛాయాఇష్యమాణప్రధానత్వాదిష్యమాణంజ్ఞాన

ఖ్యత్వం,చ భగవతాపరాశరేణోక్తం. తథాహి జ్ఞానాదిమాత్రంవానిరఙ్కుశజ్ఞానాదికంవాభగవచ్ఛబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం- ఆద్యేపిపీలికాదిష్వపి భగవచ్ఛబ్దః ప్రయుజ్యేత- ద్వితీయేతుసర్వత్ర నిరవధికజ్ఞానాద్యభావాత్ప్రవృత్తినిమిత్తాసిద్ధేరనేకశక్త్యాసర్వత్రముఖ్యత్వం. అనేకశక్తికల్పనంచాయుక్తం. ప్రయోగాన్యథాసిద్ధేరితి భగవత్పరాశరాభిప్రాయః. నను *ఉత్పత్తింప్రళయంచైవభూతానామాగతింగతిం। వేత్తివిద్యామవిద్యాంచసవాచ్యో భగవానితీతి గ్రన్థోక్తేష్వౌపచారికభగవచ్ఛబ్దప్రయోగయోగ్యేషుయదలౌకికార్థసాక్షాత్కారిత్వమస్తి-తదేవప్రవృత్తినిమిత్తీకృత్యభగవచ్ఛబ్దస్సర్వత్రముఖ్యస్స్యాత్. నైవం- అలౌకికార్థసాక్షాత్కారణమాత్రస్య ప్రయోగావిషయవ్యావృత్తత్వాభావాత్. నహిసమాధిపర్యన్తయోగకాష్ఠానిష్ఠేషు కేశిధ్వజఖాణ్డిక్యప్రహ్లాదాదిషుభగవచ్ఛబ్దః ప్రయుజ్యతే. కించ ప్రత్యక్షమూలవ్యుత్పత్త్యాగవాదిశబ్దానామివాగమమూలవ్యుత్పత్త్యాసమగ్రషాడ్గుణ్యాదిమత్యేవ తస్యముఖ్యత్వావగమాత్ *జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యవీర్యతేజాంస్యశేషతః।భగవచ్ఛబ్దవాచ్యానివినాహేయైర్గుణాదిభిరితినిర్దోషత్వపర్యన్తానాంజ్ఞానాదీనాం ప్రవృత్తినిమిత్తతయావాచ్యత్వముచ్యతే- నిర్దోషత్వంచనిమిత్తతయావాచ్యత్వేనోచ్యతే. అన్యథాతదుక్తివైయర్థ్యాత్ -నహ్యవాచ్యంసర్వం నిషేద్ధవ్యం. అనుక్త్యైవహ్యవాచ్యత్వంసిధ్యతి. నచజ్ఞానశక్త్యాదిష్వేకైకస్యప్రవృత్తినిమిత్తత్వం-కింతుజ్ఞానాదిసముదాయస్యైవ. అన్యథా అశేషతఇతిపదవైయర్థ్యాత్.ఐశ్వర్యస్యసమగ్రస్యేత్యుక్తత్వాద్ద్వాదిష్వతిప్రసఙ్గభయాచ్చ ప్రకర్షవిశేషవతాంజ్ఞానాదీనాంసముదాయస్యైవప్రవృత్తినిమిత్తత్వముక్తమిత్యభ్యుపేత్యం. ఏవంన్యాయసిద్ధార్థస్యాగమసిద్ధార్థోభాష్యేదృష్టాన్తీకృతఃభగవచ్ఛబ్దవదితి. తథాచభగవతాపారాశర్యేణ *సరంజైమినిర్ముఖ్యత్వాత్.*స్యాచ్చైకస్యబ్రహ్మశబ్దవదిత్యాదిసూత్రేషు బ్రహ్మశబ్దస్యభగవత్యేవముఖ్యత్వముత్తరత్రోక్తం. అతోయథోక్తఏవార్థః. తథాచస్పష్టీకృతం శ్రీమతిగారుడేపురాణే *వేదేభూరిప్రయోగాచ్చగుణయోగాచ్చశార్ఙ్గిణి।తస్మిన్నేవబ్రహ్మశబ్దోముఖ్యవృత్త్యామహామునే ఇత్యారభ్య *యస్మిన్ ప్రయుజ్యమానేతుగుణయోగస్సుపుష్కలః।తత్రైవముఖ్యవృత్త్యాయమన్యత్రహ్యుపచారతఇతి. ఏవం శబ్దసామర్థ్యముపపాదితం అథబ్రహ్మశబ్దస్యానేకార్థముఖ్యవృత్తిత్వేప్యేతత్సూత్రస్థస్యతస్యార్థస్వభావాత్పురుషోత్తమపరత్వముచ్యతే.(తాపత్రయాతురైరితి)సఏవామృతత్వాయేతిపదైః*తమేవం విద్వానమృతఇహభవతి. నాన్యఃపన్థా ఇత్యాదిశ్రుత్యర్థోవివక్షితః-అతఏవహిపురుషోత్తమోభిధీయతఇత్యుక్తం. శ్రుతేరపి పూర్వోక్తహేయప్రత్యనీకత్వకల్యాణగుణాకరత్వవిశిష్టఏవతాపత్రయాతురైరుపాస్యః- నతుతేష్వన్యతమఇతిభావః. నహికారాగారనిగళితఏవతన్మోచనార్థిభిరభ్యర్థనీయః. తథాచవైష్ణవేపురాణేనిర్దోషకల్యాణగుణాకరస్యైవముముక్షూపాస్యత్వముక్తం *ససర్వభూతప్రకృతింవికారాన్ *సమస్తకల్యాణగుణాత్మకోసావిత్యాదినా *అజ్ఞానమతోన్యదుక్తమిత్యన్తేన. బ్రహ్మశబ్దవ్యాఖ్యానంనిగమయతి (అతఇతి) నిర్దోషమఙ్గళగుణకస్యసర్వేశ్వరస్యైవతాపత్రయాతురజిజ్ఞాస్యత్వాత్ అత్ర తాపత్రయాతురజిజ్ఞాస్యతయోక్తంబ్రహ్మసర్వేశ్వరఏవేత్యర్థః.యద్వా.అతః-ఉక్తశబ్దసామర్థ్యాదర్థసామర్థ్యాచ్చేత్యర్థః.నను బ్రహ్మశబ్దోవ్యుత్పన్నోఽవ్యుత్పన్నోవాభగవతిముఖ్యః. అవ్యుత్పన్నత్వేబోధకత్వవిరహిణస్తస్యనక్వచిన్ముఖ్యత్వం. నాపివ్యుత్పన్నస్సముఖ్యః-అలౌకికేర్థేవ్యుత్పత్త్యసమ్భవాత్. కథమప్రతీతేవ్యవహారావిషయేబుద్ధిపూర్వికా,యాదృచ్ఛికీ,చవ్యుత్పత్తిస్సమ్భవతి. ఉచ్యతే-యథాకామినీచన్దనభవనాదిషు ప్రయోగేణసుఖవిషయతయావ్యుత్పన్నస్యస్వర్గశబ్దస్య *యస్మిన్నోష్ణమిత్యాద్యర్థవాదపదసమభివ్యాహారేణ లౌకికసుఖవిశేషవిషయతయావ్యుత్పత్తిః-యథాలోకేక్వచిదవ్యుత్పన్నత్వేపియూపాహవనీయస్రుక్కపాలచషాలచాత్వాలాదిశబ్దానాంవాక్యాన్తరపదాన్తరసమభివ్యాహారాత్తత్తదర్థవిషయతావ్యుత్పత్తిః.ఏవంబ్రహ్మాత్మేశ్వరాదిశబ్దానాంచలోకేకేషుచిదర్థేషు ప్రయోగాద్వ్యుత్పత్తౌసత్యామసత్యామపి *యతోవాఇమానిభూతానిజాయన్తే*సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేత్యాదిప్రసిద్ధార్థవాక్యాన్తరపదాన్తరసమభివ్యాహారాదలౌకికపరమాత్మవిషయత్వవ్యుత్పత్తిరుపపద్యతే. అతో బ్రహ్మశబ్దస్యోక్తనీత్యాభగవత్యేవముఖ్యత్వంయుక్తం. అథజిజ్ఞాసాశబ్దవాచ్యేయత్వస్ఫోరణాయ ప్రకృతిప్రత్యయవిభాగందర్శయతి. (జ్ఞాతుమిచ్ఛాజిజ్ఞాసేతి)విషయవైలక్షణ్యాధీనాయాఇచ్ఛాయాఃకథంవిధేయత్వమిత్యత్రాహ (ఇచ్ఛాయాఇతి)జ్ఞానస్యవిధానార్హతామాహ (ఇష్యమాణప్రధానత్వాదితి)సన్వాచ్యాయాఇచ్ఛాయాధాత్వర్థఃకర్మ. కర్మణశ్చక్రియాశేషభూతా-తత్సిధ్యర్థత్వాత్తస్యాః. యథాయాగీయవ్రీహ్యాదేఃప్రోక్షణాదిః. కర్తుఃక్రియయాప్తుమిష్టతమత్వంహికర్మత్వం. అతఃప్రకృత్యర్థభూతజ్ఞానకర్మికేచ్ఛాతత్సిధ్యర్థా. అతఇచ్ఛాయాఇష్యమాణజ్ఞానప్రధానత్వాదిష్యమాణంజ్ఞానంవిధేయమిత్యర్థః. జిజ్ఞాసాయాఃకర్తవ్యత్వేప్రతీయమానేకథంజ్ఞానస్యవిధేయత్వం. ఉచ్యతే-యథా*స్నాత్వాభుఞ్జీత*ప్రాఙ్ముఖోభుఞ్జీతేత్యత్రభుజిధాతోర్విధిప్రత్యయాన్తత్వాద్భోజనస్యకర్తవ్యత్వేప్రతీతేపిస్నానప్రాఙ్ముఖత్వనియమయోరేవవిధేస్తాత్పర్యమిత్యర్థస్వభావాదభ్యుపగమ్యతే-తయోరప్రాప్తత్వాత్.అప్రాప్తేహిశాస్త్రమర్థవత్.తత్రభోజనంచాన్యతఃప్రాప్తమనూద్యతే.ఏవమిచ్ఛాయావిధేయత్వాసమ్భవాత్తద్విషయభూతంవిచారాత్మకంజ్ఞానమేవతాత్పర్యతోవిధీయతే.ఇష్యమాణంజ్ఞానమిహాభిప్రేతమితిహిసారేభిహితం-సనన్తనిర్దేశశ్చ*నిదిధ్యాసితవ్యః*విజిజ్ఞాసితవ్యః*తద్విజిజ్ఞాసస్వేత్యాదిశ్రుత్యనుసారేణక్రియతే-శ్రుతిశ్చోపాయదశాప్రభృతి భగవద్జ్ఞానస్యప్రీతిరూపత్వేనేచ్ఛావిషయత్వాత్తథానిర్దిశతి. యద్వాబ్రహ్మజిజ్ఞాసేతిసనన్తనిర్దేశోవిచారస్యరాగప్రాప్తత్వజ్ఞాపనార్థః. ఏవమేవధర్మజిజ్ఞాసేత్యత్రాపి-అత్రతర్కరూపంజ్ఞానంవిధేయం-తర్కానుగృహీతవాక్యజన్యప్రమితిరూపజ్ఞానంతుఫలత్వాన్నవిధేయం-ప్రమితిరూపంజ్ఞానంవిధేయం-తర్కరూపంజ్ఞానమార్థమిత్యపిపరైరుక్తమనన్వితంవిచారమాత్రేపరిశీలితతాపిప్రాగుక్తపక్షస్సాధీయాన్. వేదాన్తార్థవిచారాత్మకన్యాయనిబన్ధనరూపంతుశాస్త్రంబ్రహ్మమీమాంసేతిహిప్రసిద్ధిః. ప్రమితిశ్చఫలం,

మిహవిధీయతే. మీమాంసాపూర్వభాగజ్ఞాతస్య కర్మణోల్పాస్థిరఫలత్వా,దుపరితనభాగావసేయస్య బ్రహ్మజ్ఞానస్యానన్తాక్షయఫలత్వా,చ్చ పూర్వవృత్తాత్కర్మజ్ఞానాదనన్తరంతత ఏవ హేతోర్బ్రహ్మజ్ఞాతవ్యమి త్యుక్తంభవతి. తదాహవృత్తికారః-వృత్తాత్కర్మాధిగమాదనన్తరంబ్రహ్మవివిదిషేతి. *వక్ష్యతిచకర్మబ్రహ్మ మీమాంసయోరైకశాస్త్ర్యం *సంహితమేతచ్ఛారీరకం జైమినీయేనషోడశలక్షణేనేతిశాస్త్రైకత్వసిద్ధిరితి.

అతఏవహి బ్రహ్మవిచారఃకర్తవ్యఇతిభాష్యేవక్ష్యతే. ననన్వస్యసూత్రస్యాతో జ్ఞానసామాన్యవాచినోవిశేషాకాఙ్క్షాయాం ... విశేషపర్యవసానంహి న్యాయ్యం. బ్రహ్మణోజిజ్ఞాసాకర్తవ్యా-నతుకపిలసుగతాద్యభిమతానాం ప్రధానాదితత్త్వానామితిజిజ్ఞాస్యవిశేషనిర్ణయపరమిదంసూత్రంవ్యాఖ్యాతం ... ప్రకాశాచార్యైః. తద్వ్యావృత్త్యర్థఇహశబ్దః. (ఇహ) అస్మిన్నుపక్రమసూత్రఇత్యర్థః. బ్రహ్మణోజిజ్ఞాస్యత్వమాత్రే సిద్ధేహితస్యైవజి జ్ఞాస్యత్వసిద్ధిః.నచోభయంసూత్రప్రతిపాద్యం- బ్రహ్మజిజ్ఞాస్యమేవ బ్రహ్మైవజిజ్ఞాస్యమితివాక్యభేదప్రసఙ్గాత్. ననుముముక్షుభిర్జ్ఞేయమేన బ్రహ్మ ణోజిజ్ఞాస్యత్వం శాస్త్రాన్తరసిద్ధానాం ప్రధానాదీనామజిజ్ఞాస్యత్వేనవినానసిధ్యతి బ్రహ్మజిజ్ఞాస్యత్వసమర్థనేప్రధానాదేరజిజ్ఞాస్యత్వ సమర్థనమర్థా దాపతతీతినవాక్యభేదఇతిచేన్న- అధీతక్రమేణవేదార్థేనిరూప్యమాణేపూర్వభాగవిచారానన్తరముత్తరభాగవిచారస్యప్రధానాదినిరాసనిరపేక్షత్వాత్. నహ్యేకస్యప్రబన్ధస్యైకదేశేనిరూపితే తదేకదేశాన్తరనిరూపణస్యప్రబన్ధాన్తరప్రమేయనిరాససాపేక్షతాభవతి. నహిపూర్వపక్షేనిరూపితేసత్యుత్త రపక్షేనిరూపణంకపిలసుగతాదిమతవ్యుదసనేనవినానసమ్భవతి. యదివేదాన్తార్థశ్రద్ధాప్రద్వేష్టౄణాంతదితరపక్షనిరసన మపేక్షితమిహక్రియతఇతిమతం- తదనుపపన్నం-కృతకరత్వప్రసఙ్గాత్. ఏతదుక్తంభవతి. ఇహప్రధానాదీనామజిజ్ఞాస్యత్వం కింవేదాన్తానామతత్పరత్వోపపాదనేనసమర్థ్యతే. ఉత కపి లసుగతాద్యాగమాప్రామాణ్యతత్ప్రమేయదౌస్థ్యప్రతిపాదనేనసమర్థ్యతే. నప్రథమః- ఈక్షత్యధికరణాదిభిర్వేదాన్తవాక్యానామతత్పరత్వస్యవక్ష్య మాణతయాత్రవక్తవ్యాభావాత్. నద్వితీయః- వేదవిరుద్ధస్మృతీనామప్రామాణ్యస్యపూర్వమీమాంసాయామేవసమర్థితత్వాత్, సాఙ్ఖ్యసౌగతాద్యభిమ తప్రమేయదౌస్థ్యస్యతర్కపాదేప్రతిపాదయిష్యమాణత్వాత్, *విప్రతిషేధాచ్చాసమఞ్జసం| *ఇతరేషాంచానుపలబ్ధేః. *ఏతేనయోగఃప్రత్యుక్తః. *ఉదాసీనానామపిచైవంసిద్ధిః. *అన్యత్రాభావాచ్చ ... భయనిత్యత్వాదవిశేషఇత్యాదిభిస్సూత్రైస్తదుక్తమోక్షతదుపాయనిరాసస్యాపికరిష్యమాణతయాత్ర వక్తవ్యాభావాత్. కించ *ఏతేనసర్వేవ్యాఖ్యాతావ్యాఖ్యాతాఇత్యత్ర,*అనావృత్తిశ్శబ్దాదితిశాస్త్రాన్తే,చసూత్రాభ్యాసఫలమనుక్తాంశజ్ఞాపనం. అను క్తాంశశ్చసాఙ్ఖ్యయోగావగమ్యఇతివదతాం,మోక్షస్యసాఙ్ఖ్యయోగసముచ్చయసాపేక్షత్వంచప్రతిపాదయతాం, సౌగతాదివత్సాఙ్ఖ్యాదినిరాసేనశారీర కస్యైవారమ్భణీయత్వప్రతిజ్ఞానమతీవవ్యాహతం. సాఙ్ఖ్యయోగయోర్విరుద్ధాంశాభిప్రాయమనాదరణీయత్వకథనమితిచేన్న-విరుద్ధాంశానాదరణీయత్వ స్యవిరోధాధికరణన్యాయసిద్ధత్వాదేవ. అతోయాదవప్రకాశకృతంసూత్రతాత్పర్యవర్ణనమనుపపన్నమితీహశబ్దాభిప్రాయః (విధీయతఇతి) అజ్ఞాత జ్ఞాపనంవిధిరిహవివక్షితం- నత్వప్రవృత్తప్రవర్తనం-రాగతఃప్రవృత్తేర్వక్ష్యమాణత్వాత్. రాగతఃప్రవృత్తస్యాపిపూర్వపక్షయుక్త్యానారమ్భణీయతా బుద్ధౌసత్యామారమ్భణీయత్వజ్ఞాపనంహ్యజ్ఞాతజ్ఞాపనం-అతోవిధీయతఇత్యస్యన్యాయమేవప్రవర్తతఇతివక్ష్యమాణగ్రన్థేనవిరోధః. ఇత్థంపదార్థావ్యా ఖ్యాతాః.అథసూత్రస్యవాక్యార్థమాహ (మీమాంసేతి) అత్ర (పూర్వవృత్తాత్కర్మజ్ఞానాదనన్తరంతతఏవహేతోః) ఇత్యథాతశ్శబ్దార్థఉక్తః. (బ్రహ్మ జ్ఞాతవ్యం)ఇతి బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదార్థః.జ్ఞాతవ్యం-విచారయోగ్యం.తతఏవేత్యేవకారేణశాస్త్రాన్తరాధిగమనైరపేక్ష్యమథశబ్దఫలితమభిప్రేతం (ఉక్తంభవ తీతి) శబ్దతోర్థతశ్చేతిభావః.కథమస్యసూత్రస్యాయమర్థఇతిశఙ్కాయాంతదుపపాదయతి (మీమాంసేత్యాదినా)అథాతఇత్యాదిపదానాంయథోక్తఏవా ర్థః.కర్మబ్రహ్మమీమాంసయోరైకశాస్త్ర్యాత్ .ఐకశాస్త్ర్యంచనియతపౌర్వాపర్యభాగద్వయాత్మకవేదార్థైకప్రబన్ధవ్యాఖ్యానరూపత్వాదిత్యర్థః.అత్ర, వ్యాఖ్యేయస్యపూర్వాపరభావేనావస్థితభాగద్వయరూపత్వం, తద్ధేతుకంవ్యాఖ్యానస్యపౌర్వాపర్యవిశేషవిశిష్టభాగద్వయరూపత్వం,చోభయంపదయో జనాయాం,వాక్యయోజనాయాం,చవక్తవ్యం. తథాపిగ్రన్థలాఘవార్థంపదయోజనాయామధీతసాఙ్గసశిరస్కవేదస్యేతివ్యాఖ్యేయస్యనియతపౌర్వా పర్యభాగద్వయరూపత్వముక్తం. అత్రతువాక్యయోజనాయాంవ్యాఖ్యానస్యనియతపౌర్వాపర్యభాగద్వయరూపతయైకశాస్త్ర్యముక్తం. ఉభయత్రో భయమనుసన్ధేయం. భాగశబ్దాభ్యాం మీమాంసాద్వయస్యైకావయవిత్వంసూచితం. పూర్వోపరితనశబ్దాభ్యాంక్రమనియమఉక్తః. కర్మబ్రహ్మశబ్దా భ్యాం వృత్తవర్తిష్యమాణకథనం. అల్పాస్థిరఫలత్వానన్తస్థిరఫలత్వాభ్యాంతయోర్హేతుహేతుమద్భావోపపాదనం. ముక్త్యుపాయోపయోగితయాకర్మణాం స్వరూపేణోపాదేయతాప్రతీతిరనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీత్యన్తర్భూతా- అతఃపృథగనుక్తిః. ఏవంక్రమవిశేషవిశిష్టైకవ్యాఖ్యేయవ్యాఖ్యానరూపతయా కర్మబ్రహ్మమీమాంసయోరేకశాస్త్రిత్వాత్సూత్రస్యయథోక్తఏవార్థఇత్యర్థః. పూర్వప్రతిజ్ఞాతంవృత్తికారమతానుసారంవృత్తిగ్రన్థేనసంవాదయతి (తదాహేతి) కర్మాధిగమస్యైవపూర్వవృత్తత్వం నకేవలంకణ్ఠోక్తం-ఐకశాస్త్ర్యోక్త్యాపీష్టంచేత్యభిప్రాయన్నాహ (వక్ష్యతిచేతి)వృత్తాదిత్యాది,స్సంహి తమిత్యాది,శ్చ వృత్తిగ్రన్థౌ.(శారీరకం) బ్రహ్మమీమాంసా- జగచ్ఛరీరకఃపరమాత్మా శారీరః-*తస్యైషఏవశారీరఆత్మేతిశ్రుతేః. తద్విషయంశాస్త్రంశా రీరకమిత్యుచ్యతే (షోడశలక్షణేన) షోడశాధ్యాయేన (సంహితమితి) నియతపౌర్వాపర్యైకవ్యాఖ్యేయవ్యాఖ్యానరూపతయాసఙ్గతమితిభావః. అర్థైక త్వాదేకంవాక్యమితిన్యాయేనప్రతిపాద్యైక్యాద్వ్యాఖ్యేయస్యవేదస్యైకప్రబన్ధత్వంభవేత్ -తచ్చోపపద్యతేపురుషార్థపరత్వాద్వేదస్య బ్రహ్మపరత్వా చ్చ *సర్వేవేదాయత్పదమామనన్తి *వేదైశ్చసర్వైరహమేవవేద్యఇతిహిశ్రుతిస్మృతీ. వేదార్థవిచారస్యానుగతత్వాన్మీమాంసాయాఏకప్రబన్ధత్వం. అనేనైకశాస్త్ర్యేణకర్మాధిగమస్యపూర్వవృత్తత్వమాక్షిప్తం.ననుయద్యైకశాస్త్ర్యంకర్మబ్రహ్మవిచారయోః-తర్హ్యుపక్రమేసాధారణార్థఃప్రతిజ్ఞాయేత

అతః ప్రతిపిపాదయిషితార్థభేదేన షట్కభేదవ, దధ్యాయభేదవచ్చ

అథాతో వేదార్థజిజ్ఞాసేతి. నచైవం ప్రతిజ్ఞాతం, కింతు పూర్వభాగాసాధారణ ఏవ ప్రతిజ్ఞాతః *అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేతి. అత్ర బ్రూమః. అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేత్యేవోభయభాగసాధారణార్థప్రతిజ్ఞా. కర్మవిచారస్తు బ్రహ్మమీమాంసాతృతీయలక్షణచతుర్థపాదేన జ్ఞాతః. బ్రహ్మవిచారాన్తర్భావేపి పృథక్కరణముపపద్యతే-యథా నిగ్రహస్థానాన్తర్భూతచ్ఛలజాత్యోరాహ్నికభేదేన పృథగుక్తిః. యథా చ నిగ్రహస్థానాన్తర్భూతహేత్వాభాసానామధ్యాయభేదేన పృథగుక్తిః. పృథక్కరణం చ బహుగ్రన్థప్రతిపాద్యత్వాత్. తత్ర చ పూర్వభావిత్వముపజీవ్యోపజీవకభావాదివక్ష్యమాణహేతుసిద్ధం. ఏతదుక్తం భవతి. అత్ర క్రమాద్బ్రహ్మమీమాంసాతృతీయలక్షణచతుర్థపాదేన కర్మవిచారస్య జ్ఞాతః. ప్రతిపత్తిసౌకర్యలక్షణక్రమాత్తు కర్మవిచారస్య పూర్వభావ ఇతి. ఏవం వా-సాధర్మ్యవైధర్మ్యసమయోర్జాత్యోః కథనేన యథా ప్రతిధర్మసమోభయానుయాయిన్యర్థసిద్ధా. ఏవం భాగద్వయాసాధారణార్థప్రతిజ్ఞాద్వయోక్త్యేతే సాధారణార్థప్రతిజ్ఞానమర్థం స్యాత్. సాధారణార్థే ప్రతిజ్ఞాతేప్యసాధారణార్థస్తు పృథగేవ ప్రతిజ్ఞాతవ్యః. ధర్మజిజ్ఞాసాయాం ప్రతిజ్ఞాతాయామపి. *అథాతశ్శేషలక్షణం| *అథాతః క్రత్వర్థపురుషార్థయోర్జిజ్ఞాసేత్యాదౌ హ్యసాధారణార్థప్రతిజ్ఞాకృతా. అతో భాగద్వయాసాధారణార్థప్రతిజ్ఞానేన తదనుగతసాధారణార్థప్రతిజ్ఞానమర్థం స్యాదితి ప్రథమమథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేతి ప్రతిజ్ఞాతం-నతు వేదార్థజిజ్ఞాసేతి. అథవా-అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేత్యేవ సాధారణప్రతిజ్ఞా. అలౌకికశ్రేయస్సాధనం హి ధర్మః. తదనుయాయి ప్రతిపాద్యం. ధర్మశ్చ సాధ్యసిద్ధభేదేన ద్వివిధః. సిద్ధరూపే వస్తుని ధర్మశబ్దప్రయోగో మహాభారతే దృష్టః-యథా *యే చ వేదవిదో విప్రా యే చాధ్యాత్మవిదో జనాః| తే వదన్తి మహాత్మానం కృష్ణం ధర్మం సనాతనమితి. తథాభియుక్తైశ్చ అలౌకికత్వే సతి శ్రేయస్సాధనత్వం ధర్మశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమన్వాసైస్సిద్ధరూపేర్థే ధర్మశబ్దః ప్రయుక్తః. *ద్రవ్యక్రియాగుణాదీనాం ధర్మత్వం స్థాపయిష్యతే| తేషామైన్ద్రియకత్వేపి నతాద్రూప్యేణ ధర్మతేత్యాదౌ. తత్ర ద్రవ్యాదిసద్భావేపి క్రియాప్రాధాన్యాత్సాధ్యధర్మపరః పూర్వభాగః. ఉపాసనతదఙ్గసద్భావేపి బ్రహ్మప్రధానత్వాత్సిద్ధధర్మపర ఊర్ధ్వభాగః. అత ఉభయభాగవిచారసాధారణీ ప్రథమప్రతిజ్ఞా. తత్ర ధర్మశబ్దస్య సాధ్యధర్మవిషయతయా ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యేణ బుద్ధిస్థత్వాత్, పూర్వభాగప్రతిపన్నత్వేన ప్రాథమ్యాద్ధర్మజిజ్ఞాసాపదేనైవ తన్త్రేణ వార్థతో వా ప్రతిజ్ఞాతతోపపత్తేశ్చ తల్లక్షణముక్తం చోదనాసూత్రే. సిద్ధరూపధర్మవిశేషస్య చ సాధారణప్రతిజ్ఞయైవార్థతః ప్రతిజ్ఞాతత్వేపి తస్య బహుగ్రన్థవ్యవధానాచ్ఛబ్దాబోధ్యత్వశఙ్కాపరిజిహీర్షయా, చ పునః ప్రతిజ్ఞాకృతా. తస్య లక్షణముక్తం జన్మాదిసూత్ర ఇతి యుక్తమైకశాస్త్ర్యం. నను పూర్వభాగస్య సాధ్యధర్మప్రధానతోక్తిరుదాహృతవచనేన విరుధ్యతే- తత్ర పూర్వభాగేపి సిద్ధరూపస్య పరస్య కర్మారాధ్యతయా ప్రధానప్రతిపాద్యత్వావగమాత్. తస్మిన్వచనే వేదవిచ్ఛబ్దో హి పూర్వభాగాభిజ్ఞపరః-గోబలీవర్దన్యాయాత్, *విష్ణునామాసవేదేషు వేదాన్తేషు చ గీయత ఇత్యనేనైకార్థ్యాచ్చ. న చ గుణభావేన కర్మణః ప్రతిపాద్యత్వమిత్యవిరోధః- ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యత్వస్య జైమినేరభిమతత్వాత్, భవద్భిరపి తథోక్తత్వాచ్చ. సత్యం. వస్తుతః ప్రాధాన్యం పరమాత్మన ఏవ-యథా రాజ్ఞస్తాత్పర్యగోచరత్వలక్షణం. శాబ్దం ప్రాధాన్యం తు కర్మణ ఏవ-యథా రాజపురుషస్య. తచ్చాతిరస్కృతం-తత్ర తస్య పరమాత్మారాధనరూపత్వానవగమాత్. న చ తదవగమోవశ్యం సమ్పాద్యః. అన్తవత్స్వర్గాదిఫలప్రదత్వే కర్మణాం పరదేవతాజ్ఞాననైరపేక్ష్యం హి శ్రుతిస్మృతిభ్యామవగమ్యతే. *యో వా ఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాస్మింల్లోకే జుహోతి యజతే తపస్తప్యతే బహూని వర్షసహస్రాణ్యన్తవదేవాస్య తద్భవతీతి. *అహం హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తా చ ప్రభురేవ చ| నతు మామభిజానన్తి తత్త్వేనాతశ్చ్యవన్తి త ఇతి చ. అత స్తన్నైరపేక్ష్యలక్షణమపి ప్రాధాన్యమస్తి కర్మణః. అతః పూర్వభాగే కర్మణః ప్రాగవగతం ప్రాధాన్యం, పశ్చాదవగతన్త్వం పరమాత్మారాధనరూపత్వం, చావిరుద్ధం. అతః ప్రతిజ్ఞోపపత్తేశ్శాస్త్రైక్యం యుక్తం. యద్యపి కర్మబ్రహ్మమీమాంసయోరైకశాస్త్ర్యమవివక్షితం జైమినినా. తథాపి తదఙ్గీకృత్య తదేకశాస్త్రతయా బాదరాయణేన బ్రహ్మసూత్రప్రణయనం యుక్తం. యతః *అతదర్థతయాక్లృప్తమపి యోగ్యమపేక్షితం| తాదర్థ్యమర్హతి గ్రామే కల్ప్యపూర్వతటాకవత్|| వివక్షితత్వం, సమ్భవశ్చ దర్శితః. అతశ్చ శాస్త్రైక్యం యుక్తం. నన్విదమయుక్తమైకశాస్త్ర్యం-శారీరకశబ్దసూచితాత్ప్రధానప్రతిపాద్యభేదాజ్జైమినీయశబ్దసూచితాత్కర్తృభేదాత్తదుభయఫలితాత్ప్రయోజనభేదాదర్థవిరోధాచ్చేత్యాశఙ్కాం పరిహరతి (అతః ప్రతిపిపాదయిషితేతి) అతః-వృత్తికారోక్తాదేకవ్యాఖ్యేయవ్యాఖ్యానరూపసమ్బన్ధాదిత్యర్థః. షట్కభేదః. పూర్వమీమాంసాయామధ్యాయభేదస్తత్రోత్తరత్ర చ నిదర్శనార్థముక్తౌ. అర్థభేదాభావే హ్యేకం షట్కమేకోధ్యాయో వా స్యాత్. అత ఏకావయవిత్వేనిష్టే సత్యవాన్తరార్థభేదో న మహావాక్యైకత్వవిరోధీ-యథా పదార్థభేదో వాక్యార్థైకత్వావిరోధీతి భావః. అనేన ప్రతిపాద్యభేదః పరిహృతః. ప్రయోజనభేదశ్చార్థాత్పరిహృతః. షట్కద్వయచిన్తితప్రకృతివికృతిప్రయోజనభేదస్య శాస్త్రభేదకత్వాభావాత్. అనేన వృత్తిగ్రన్థగతషోడశలక్షణశబ్దతాత్పర్యం చ దర్శితం. పూర్వోత్తరమీమాంసాశబ్దేన జైమినీయశారీరకశబ్దౌ చ వివృతౌ. ప్రతిపిపాదయిషితశబ్దేనార్థవిరోధశ్చ పరిహృతః. ప్రతిపాదయితుమిష్టం హి ప్రతిపిపాదయిషితం. న చ తాత్పర్యవిషయోర్థః. విరుద్ధతయా ప్రతీయమానేషు దేవతానిరాసాదిషు న తాత్పర్యమిత్యభిప్రాయః. నన్వేవం కథమభిధీయతే. ఆమ్నాయస్య క్రియార్థత్వాత్సిద్ధపరవాక్యానాం తచ్ఛేషత్వం హి సూత్రకారేణ కణ్ఠోక్తం. తచ్చ విరుధ్యత ఏవ-అతశ్శాస్త్రభేద ఇతి. నైవం *పదే జుహోతి, *ఆహవనీయే జుహోతి. *న హింస్యాత్. *పశుమాలభేతేతివత్. శాస్త్రాన్తరే *కర్మణ్యణ్. *ఆతోనుపసర్గే క ఇతివచ్చోత్సర్గాపవాదన్యాయేన శాస్త్రైక్యావిరోధాత్. సామాన్యేన సిద్ధపరవాక్యానాం క్రియాశేషత్వేభిహితే సిద్ధపరవాక్యవిశేషస్య కిం విధిశేషత్వం న వేతి విచార్య స్వయం పురుషార్థవిరహిణామేవ సిద్ధపరాణాం క్రియాశేషత్వం. స్వయం పురుషార్థపర్యవసాయినాం తు సిద్ధపరవాక్యానామతచ్ఛేషత్వమితి హి నిశ్చేతుం యుక్తం. యథా హోమస్య సామాన్యేనాహవనీయే ప్రాప్తత్వేపి హోమవిశేషస్య పదే కర్తవ్యత్వనిశ్చయః. యథా చ-సామాన్యతో హింసానిషేధేపి హింసావిశేషస్య కర్తవ్యతోక్తిః. యథా చ సామాన్యేన కర్మణ్యుపపదే

పూర్వోత్తరమీమాంసయోర్భేదః. మీమాంసాశాస్త్రమథాతో ధర్మజిజ్ఞా
సేత్యారభ్యానావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాదిత్యేవమన్తం సఙ్గతివిశేషేణ

థాతోఽరణిప్రాప్త్యాకారాన్తాద్ధాతోః క్తప్రత్యయః. నచ తత్రశాస్త్రభేదః. తద్వత్ దేవతానిరాకరణే వచనతాత్పర్యం, అశ్రుతవేదాన్తానాంకర్మ ణ్యశ్రద్ధానివారణాయకర్మప్రాధాన్యపరత్వాత్తస్య. నహినిన్దానిన్ద్యంనిన్దితుంప్రవర్తతే. అపితునిన్దితాదితరత్ప్రశంసితుమితిహిన్యాయవిదః. యద్వావే దప్రామాణ్యకర్మావశ్యకర్తవ్యతాతాత్పర్యాతిశయాత్ తత్ప్రతిపక్షనిరాచికీర్షయాన్వారుహ్యవాదో దేవతానిరాసోక్తిస్స్యాత్-అభిమతలరార్థానాట రేణాపిహివిపక్షవ్యుదాసోదృశ్యతే. యథా-*అధీష్టార్థవ్యయేనాపిజయతిశ్రేత్రహారిణం(లబ్ధక్షేత్రైర్నడుష్ప్రాపస్స్యాదర్థఇతినిశ్చయాత్. ఏవమక్షాసు తతరేశ్వరావ్యనాదరేణాపివేదప్రామాణ్యసమర్థనేపశ్చాదభిమతసిద్ధిరయత్నలభ్యేతిజైమినేరభిప్రాయః. తత్సిద్ధిప్రకారశ్చోత్తరాత్రిసత్రన్యాయా న్యధీనఇత్యుత్తరత్రవ్యక్తీభవిష్యతి. నచ తత్సిద్ధిమభ్యుపగచ్ఛతస్తదనాదరవాదవ్యాఘాతః- తస్యాన్వారుహ్యకృతత్వాత్. కథమన్వారుహ్యవాదత్వనిశ్చ యః. ఉచ్యతే *సమ్పత్తేరితిజైమినిః(*పరంజైమినిర్ముఖ్యత్వాత్-*బ్రాహ్మేణజైమినిరిత్యాదిభిర్బ్రహ్మసూత్రైరేవజైమినేర్బ్రహ్మస్వరూపతద్గుణతదు పాసనతత్ఫలాద్యభ్యుపగమస్యప్రతిపన్నత్వాత్, మహాభారతేచహయశిరఉపాఖ్యానాదిషుభగవద్వ్యాసోపదేశలబ్ధపరమాత్మజ్ఞానతావగమాచ్చేతి. అతో విరుద్ధార్థతాత్పర్యాభావాన్నార్థవిరోధః. నన్వర్థవిరోధో దుష్పరిహరః. తథాహి-విశేషాతిదేశనిరూపణపరేష్టమేఽధ్యాయేవికృతిషుప్రకృతిధర్మాతిదేశకర్త వ్యేసత్యేకస్మిన్కర్మణికస్యకర్మణోధర్మాతిదేశఃప్రాప్తఇత్యపేక్షాయాం యస్యకర్మణోయేనకర్మణా ద్రవ్యసామ్యందేవతాసామ్యంవాభవతి-తస్మిం స్తద్ధ ర్మాతిదేష్టవ్యఇతిస్థితం. తత్రయస్య కేనచిద్ద్రవ్యసామ్యం, కేనచిద్దేవతాసామ్యం,చ భవతి. తస్మిన్ ద్రవ్యసామ్యవతఏవకర్మణోధర్మాతిదేశః. నతుదే వతాసామ్యవతఇతి ద్రవ్యప్రాధాన్యముక్తం జైమినినా *ద్రవ్యదేవతాసామ్యే ద్రవ్యంబలీయఇతి- నచద్రవ్యప్రాధాన్యోక్తిరతివాదత్వం- అనుష్ఠా నవిరోధాత్- ద్రవ్యప్రాధాన్యేనహ్యనుష్ఠానందృశ్యతే. అతో ద్రవ్యప్రాధాన్యంవదతో జైమినేర్దేవతానిరాసేతాత్పర్యమస్తీతి.అత్రోచ్యతే-నాత్ర ద్రవ్యదేవతయోస్సద్భావాసద్భావాభ్యాం ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యేవివక్షితే. అపితువిలమ్బితావిలమ్బితప్రవృత్తిప్రమాణవిషయతాధీనే. ద్రవ్యంహ్య విలమ్బితప్రత్యక్షగమ్యం. దేవతాతువిలమ్బితశాస్త్రగమ్యా. విలమ్బావిలమ్బా వేవహిశ్రుతిలిఙ్గాదిషు, ప్రత్యక్షానుమానాదిషు,చపూర్వోత్తరప్రాబల్యదౌ ర్బల్యహేతూ.నను హవిష్ట్వంశాస్త్రైకగమ్యమితి నద్రవ్యస్యాపి ప్రాధాన్యమితిచేత్. నైవం-చరుపురోడాశాదిద్రవ్యంహి ప్రత్యక్షం. హవిష్ట్వాఖ్య ధ ర్మమాత్రమేవతత్రశాస్త్రగమ్యం. దేవతాయాస్తుస్వరూపం, శ్రేయస్సాధనత్వాదిధర్మ, శ్చోభయమపిశాస్త్రగమ్యం. అతస్స్వరూపతో, ధర్మత, శ్చ విలమ్బితమానగమ్యత్వాద్దేవతాయా అప్రాధాన్యం. ధర్మమాత్రస్యశాస్త్రగమ్యత్వేపిధర్మ్యంశేనావిలమ్బితమానగమ్యత్వాద్ద్రవ్యస్య ప్రాధాన్యం. అతః ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యయోః ప్రమాణద్వారకత్వేనస్వరూపాసద్భావేతాత్పర్యంనాస్తీతిదేవతానిరాసోక్తిరన్యపరా. ఏవమర్థాన్తరాణ్యప్యవిరో ధేననేతుంశక్యానీతినార్థవిరోధః. నను బ్రహ్మసూత్రైరేవజైమినిపక్షమనూద్య ప్రతిక్షేపాదర్థవిరోధోదుష్పరిహరః. తథాహి.*ఫలమతఉపపత్తేరిత్యత్రే శ్వరస్యఫలప్రదత్వోక్త్యా*ధర్మంజైమినిరతిధర్మస్యఫలప్రదత్వమనూద్య ప్రతిక్షిప్తం.న. శ్రుతత్వోపపత్తిభ్యాంకాలాన్తరభావిఫలసాధనమాత్రేజైమి న్యభిహితే. తాభ్యామేవాత్రఫలసాధనవిశేషసిద్ధేరుక్తత్వాత్. నను *శేషత్వాత్పురుషార్థవాదోయథాన్యేష్వితిజైమినిరిత్యత్రవేదాన్తోదితాత్మజ్ఞాన స్యకర్మశేషతయాత్మనాంకర్మశేషతోక్తిః *అధికోపదేశాదితిసిద్ధాన్తేనవిరుధ్యతే. నచవికల్పేననిర్వాహస్సమ్భవతి-వస్తునివికల్పాయోగాత్. నచజైమి నినాపరమతముపన్యస్తమితివాచ్యం- జైమినిమతత్వేనసిద్ధాన్తినా ప్రతిక్షేపాయోగాత్. నైవం. ఏపక్షనిరాసార్థస్యజైమినేరన్వారుహ్యవాదస్యతథోప న్యాసప్రతిక్షేపోపపత్తేః. అన్యథాపరంజైమినిరిత్యాదిసూత్రాణాంమిథోవిరోధో,భారతోక్తివిరోధ,శ్చ. జైమినేరన్వారుహ్యవాదమజానతాంతుతదు క్తేతత్త్వబుద్ధిస్స్యాదితితన్నివారణాయ బ్రహ్మసూత్రేతదుపన్యాసనిరాసౌకృతౌ. అతఏవ *పరామర్శంజైమినిరిత్యత్రనైష్ఠికాద్యాశ్రమప్రతిక్షేపో పిపరిహృతః. *తద్భూతస్యేత్యత్రనైష్ఠికాద్యాశ్రమభ్రంశస్యజైమిన్యనభిమతత్వాభిధానాత్ - నహ్యాశ్రమానభిమతౌతద్భ్రంశానభిమతిస్సమ్భవః. అ తోవీతరాగవ్యతిరిక్తానామగ్నిహోత్రాదిష్వశ్రద్ధానివారణార్థ ఆశ్రమాన్తరప్రతిక్షేపః పూర్వవదన్వారుహ్యవాదః. సచపూర్వమీమాంసాయా మసూత్రితః. తథాప్యాదులోమ్యాదిమతవదనూద్యనిరస్తః. నచమధువిద్యాయాం వస్వాద్యనధికారోక్తిరధికారోక్త్యావిరుధ్యతఇతివాచ్యం- అనధి కారోక్తేర్వస్వాదిదేవతాభ్యుపగమచిహ్నత్వేనశాస్త్రైక్యావిరుద్ధతయాతదుద్ఘాటనవైయర్థ్యాత్. *భావంజైమినిరితిసూత్రోక్తాశ్చపక్షాశ్శాస్త్రైక్యా విరుద్ధాః, కర్మవిచారేతేషామసమర్థనాదితినతత్పర్యనుయోగావకాశః. తస్మాన్నార్థవిరోధః. కర్తృభేదపరిహారస్తుప్రసిద్ధత్వాన్నకణ్ఠోక్తః. అతఏవ- చ శబ్దసూచితోవా. ధూర్తస్వామికపర్దికర్తృకస్యాపస్తమ్బీయసూత్రవ్యాఖ్యానస్యవ్యాఖ్యేయైక్యాదేకప్రబన్ధత్వంహిదృష్టం. పాణినీయసూత్ర పూర్వోత్తరవృత్త్యోశ్చ వామనజయాదిత్యకర్తృకయోర్వ్యాఖ్యేయైక్యాదేకవ్యాఖ్యానత్వందృష్టం. తస్మాదుపపన్నమైకశాస్త్ర్యం. అస్త్వైకశాస్త్ర్యం. కథంపౌర్వాపర్యనియమఇత్యాశఙ్కాంపరిహరన్వృత్తిగ్రన్థస్థంసంహితమితిపదంవివృణోతి (మీమాంసేతి) క్రమవిశేషాన్వితమైకశాస్త్ర్యంసంహితమిత్య నేనాభిప్రేతం. అరబ్ధ్యేవమన్తమితిపౌర్వాపర్యనియమఉక్తః. (సఙ్గతివిశేషేణేతి) అత్రాభిమాసఙ్గతివిశేషాఅభిప్రేతాః. పాఠక్రమః, చేతనానాం త్రివర్గేప్రథమప్రావణ్యసమ్భవరూపార్థస్వభావః, ఔపనిషదేష్వఙ్గాఙ్గిభావప్రతిపాదకవాక్యేషు యజ్ఞాదికర్మణః పదార్థత్వేనసమ్బన్ధః, కాసుచి ద్విద్యాసుయజ్ఞతదుపకరణాదీనాం దృష్టివిశేషణతోక్తిః, కర్మబ్రహ్మవిద్యయోర్దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికభావః, విద్యాకర్మణోరుత్పాద్యోత్పాదకభావా త్తచ్ఛేషభూతవిచారయోస్తత్క్రమభాక్త్వోపపత్తిః, వ్యాఖ్యానభూతమీమాంసాయాంచోత్తరభాగస్యపూర్వభాగోక్తన్యాయసాపేక్షత్వం,చేతి, ష

విశిష్టక్రమం. తథాహి- ప్రథమంతావత్ స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇత్యధ్యయనేనైవ స్వాధ్యాయశబ్దవాచ్యవేదాఖ్యాక్షరరాశేర్గ్రహణంవిధీయతే. తచ్చాధ్యయనం కింరూపంకథంచకర్తవ్యమిత్యపేక్షాయాం *అష్టవర్షం బ్రాహ్మణముపనయీత తమధ్యాపయేత

పౌర్వాపర్యనియామకసఙ్గతివిశేషేణ (విశిష్టక్రమం) క్రమవిశేషవదిత్యర్థః. నను భవతువేదప్రామాణ్యసిద్ధయే ప్రథమాధ్యాయస్య పూర్వభావిత్వం - ద్వితీయాధ్యాయాత్పూర్వం బ్రహ్మవిచారఃకిం నస్యాదితిచేన్న - తత్రతత్రోక్తైస్సఙ్గతివిశేషైః షోడశలక్షణానుపూర్వీసిద్ధేస్తదనన్తరప్రాప్తత్వాద్బ్రహ్మవిచారస్యేత్యభిప్రేత్యసఙ్గతివిశేషేణవిశిష్టక్రమమిత్యుక్తం. ఏవమత్రైకశాస్త్ర్యం,పౌర్వాపర్యనియమ,శ్శాస్త్రస్యారమ్భణీయత్వం,చేతి త్రయంప్రతిజ్ఞాతం. పూర్వోక్తస్యసాఙ్గసశిరస్కాధ్యయనస్య ప్రమాణందర్శయన్సాధనచతుష్టయసమ్పాదనస్యానవసరగ్రస్తతాంచ దర్శయన్ ప్రతిజ్ఞాతార్థత్రయముపపాదయితుమాహ (తథాహీతి) ప్రతిజ్ఞాతార్థత్రయోపపాదనార్థమధ్యయనవిధింనిరూపయతి (ప్రథమమితి) ననువేదప్రామాణ్యసమర్థనమివకర్మవిచారసిద్ధమధ్యయన విధినిరూపణంకిం నోపజీవ్యతఇతిచేన్న - అర్వాచీన వ్యాఖ్యాతృభిరర్థజ్ఞానపర్యన్తతాయా స్తత్రోక్తత్వాత్. అక్షరరాశిగ్రహణపర్యన్తత్వంహిభగవద్బాదరాయణాభిమతం *అధ్యయనమాత్రవత ఇతిహివక్ష్యతే.అతస్తత్రవక్ష్యమాణోఽర్థఃశాస్త్రారమ్భణీయత్వాయాత్ర ప్రతిపాద్యతే- అధ్యయనవిధేరక్షరరాశిగ్రహణమాత్రపర్యన్తత్వేనిరూపితే శాస్త్రారమ్భణీయత్వసిద్ధేః. కృత్స్నవిషయత్వనిరూపణేనైకశాస్త్ర్యపౌర్వాపర్యనియమసిద్ధేః. కథమక్షరగ్రహణమాత్రపరత్వఆరమ్భణీయత్వం. ఇత్థం-అధ్యయనవిధేరర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వేసత్యర్థజ్ఞానస్య *అధీత్యస్నాయాత్ *ఆచార్యకులాద్వేదమధీత్యాభిసమావృత్యేతియజ్ఞాద్యనుష్ఠానశేషత్వేనవినియోగాదుపనిషత్సిద్ధస్యబ్రహ్మజ్ఞానస్యాపికర్మశేషత్వాపత్తేః. తస్యచజ్ఞానస్య *ఆత్మావాఇదం*బ్రహ్మవాఇదం *అయమాత్మాబ్రహ్మేతి త్రయ్యన్తస్థబ్రహ్మశబ్దస్యాత్మపర్యాయత్వేనఆత్మవిషయత్వాదాత్మజ్ఞానస్య వ్రీహ్యాదిద్వారా ప్రోక్షణాదేరివకర్మశేషత్వేసతిద్వారభూతవ్రీహ్యాదేరివద్వారభూతాత్మనశ్చ కర్మశేషత్వంస్యాత్. నచసముద్రాదిధ్యానవదాత్మజ్ఞానస్యాదృష్టాదిద్వారాకర్మశేషత్వాత్సముద్రవదాత్మానకర్మశేషఇతి వాచ్యం- కర్మశేషతయావక్లృప్తస్యాత్మనోద్వారభావేసమ్భవత్యదృష్టకల్పనాఽయోగాత్. సముద్రస్యతుక్రతూపకారకత్వాసమ్భవేనహ్యదృష్టకల్పనం. నన్వాత్మనః ఫలప్రదతయాశేషత్వమస్త్వితిచేన్న-సమ్ప్రతిపన్నేనాత్మనాత్మజ్ఞానస్యకర్మశేషత్వేనిరూఢేప్యసమ్ప్రతిపన్నాత్మకల్పనాఽయోగాత్. నహిజీవవిలక్షణ ఆత్మాసమ్ప్రతిపన్నః. అతోఽనుష్ఠానశేషభూత ఆత్మాకర్మానుకర్తృభూతోజీవఏవేతివేదాన్తానాంజీవపరత్వేనతదతిరిక్తేశ్వరేప్రమాణాభావాదప్రామాణికేశ్వరవిచారరూపం శాస్త్రమనారమ్భణీయమితి ప్రాప్నుయాత్. అక్షరరాశిగ్రహణమాత్రపర్యన్తత్వే అర్థజ్ఞానస్యానుష్ఠానశేషత్వాభావేన కర్మానుకర్తృభూతజీవాత్మాతిరిక్తాత్మప్రతిపాదనసమ్భవాత్ప్రామాణికపరమాత్మవిచారరూపంశాస్త్రమారమ్భణీయంస్యాదితి. అతోఽధ్యయనవిధిర్నిరూప్యతే. తత్రాధ్యయనస్యసక్తుహోమవత్ప్రధానకర్మత్వం, స్వరూపేణవిధేయత్వ, మధ్యాపనవిధిప్రయుక్తత్వ,ముపనయనస్యాధ్యాపనాఙ్గత్వం,చ ప్రాభాకరాభిమతమనాదృత్యాధ్యయనస్యావఘాతాదివద్గుణకర్మత్వం, నియమస్యవిధేయత్వ,మధ్యయనస్యస్వవిధిప్రయుక్తత్వ,ముపనయనస్యాధ్యయనాఙ్గత్వం,చేతికౌమారిలాభిమతమర్థచతుష్టయ,ముభయానభిమతమక్షరరాశిగ్రహణమాత్రపర్యన్తత్వం,చ సఙ్గ్రహేణప్రతిజానీతే (ప్రథమమితి) ప్రథమంతావత్-ప్రథమతఏవ *యావత్తావచ్చసాకల్యేవధౌమానేవధారణఇతినైఘణ్టుకాః. ప్రాథమ్యం శాస్త్రాన్తరశ్రవణయోగ్యావస్థాపేక్షయా పూర్వభావిత్వం. గర్భాష్టమోపనీతస్యహ్యధ్యయనం- తతఃపూర్వంశాస్త్రాన్తరపరిశ్రమానర్హత్వా,దధ్యయనవిధిపరతన్త్రస్యసాఙ్గాధ్యయనానన్తరం కర్మవిచారావశ్యమ్భావస్యస్వరససిద్ధత్వా,చ్చ సాధనచతుష్టయాదిపూర్వవృత్తాన్తరనిష్పాదనస్యానవసరగ్రస్తత్వం ప్రథమంతావదిత్యనేనఫలితం. లౌకికాక్షరరాశివ్యావృత్త్యర్థో వేదాఖ్యశబ్దః. వేదాఖ్యశబ్దేనకృత్స్నాధ్యయనంసూచితం. నహి వేదాన్తభాగమాత్రంస్వాధ్యాయశబ్దవాచ్యం. అధ్యయనేనేతినిర్దేశేన గుణకర్మత్వంసూచితం-భావార్థస్యాన్యనిష్ఠత్వప్రతీతేః. యదిప్రధానకర్మత్వమవివక్షిష్యత్-తదాహిస్వాధ్యాయేనాధ్యయనంసమ్పాదయమితివచనవ్యక్తిరభవిష్యత్. ఏవకారేణనియమవిధిత్వంద్యోతితం- నతు పుస్తకనిరీక్షణాదినేత్యర్థః. *స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్యఇత్యధ్యయనవిధివాక్యోపాదానేనస్వవిధిప్రయుక్తత్వంసూచితం. నహ్యధ్యాపయేదితివాక్యముపాత్తం. ప్రాథమ్యవచనాదధ్యయనస్యోపనయనాఙ్గకత్వంచఫలితం. శాస్త్రాన్తరపరిశ్రమయోగ్యగర్భాష్టమవర్షాభిప్రాయేణహిప్రాథమ్యముక్తం. అధ్యయనస్యహి ప్రాథమ్యం*అష్టవర్షం బ్రాహ్మణముపనయీతేత్యుపనయనవిషయతయోక్తస్యకాలస్యోపనయనద్వారాధ్యయనశేషత్వేసత్యేవహ్యుపపద్యతే. ఏవమర్థపఞ్చకంసఙ్క్షేపేణప్రతిజ్ఞాతంభవతి. అస్మిన్నధ్యయనవిధివాక్యేఽధ్యయనస్యప్రాథమ్యం,సాఙ్గత్వ,ముపనయనాఙ్గకత్వం,చ నప్రతీతం. *ఉపనయీతతమధ్యాపయేదితి వాక్యాన్తరేణాధ్యయన స్యాధ్యాపనవిధిప్రయుక్తత్వ,మధ్యాపనస్యోపనయనాఙ్గకత్వం,చప్రతీయతఇతిశఙ్కాయామాహ (తచ్చేతి)చ శ్శఙ్కానివృత్త్యై. తత్ - స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్యఇతివాక్యప్రతిపాదితమిత్యర్థః. *ఆద్యేత్వధ్యయనేనైవకాచిదస్తిఫలశ్రుతిః।ధారణేజపయజ్ఞేచయాసాప్యేవంనివారితేతి॥జపాదేరప్యధ్యయనశబ్దవాచ్యత్వాత్తేషుప్రస్తుతాధ్యయనస్యఆద్యాధ్యయనత్వనిశ్చయాయాహ (కింరూపమితి) కింసకృదుచ్చారణరూపం- ఆహోస్విదసకృదుచ్చారణరూపం-కింవాస్వతన్త్రోచ్చారణరూపం-ఉతపరతన్త్రోచ్చారణరూపమిత్యర్థః. పరతన్త్రాసకృదుచ్చారణరూపత్వేహ్యాద్యాధ్యయనత్వసిద్ధిః. (కథం) కిమఙ్గకమిత్యర్థః. (ఇత్యపేక్షాయాం) అపేక్షితానివిధీయన్తఇత్యన్వయః. ప్రాథమ్యం, పరతన్త్రోచ్చారణరూపత్వ, ముపనయనాఙ్గకత్వం,చ దర్శయితుమాహ (అష్టవర్షమితి) అనేన ప్రాథమ్యంసిద్ధం-ఉపనయనద్వారాధ్యయన [illegible]లస్య. *బ్రాహ్మణముపనయీతేతిద్వితీయాశ్రుత్యామాణవకశేషత్వావగమాదుపనయనస్యతద్ద్వారా

దిత్యనేన, *శ్రావణ్యాం ప్రోష్ఠపద్యాం వా ఉపాకృత్య యథావిధి। యుక్తశ్ఛన్దాంస్యధీయీత మాసాన్విప్రోర్ధపఞ్చమానిత్యాది వ్రతనియమవిశేషోపదేశైః, శ్చాపేక్షితాని విధీయన్తే.

ధ్యయనాఙ్గత్వసిద్ధిః. ఉపనయనస్యాకర్తృభిప్రాయసూత్రవిహితత్వాచ్చ నాధ్యాపనాఙ్గత్వసిద్ధిః. అధ్యాపయేదిత్యనేన పరతన్త్రోచ్చారణరూపత్వసిద్ధిః. *ద్వాదశాహేన ప్రజాకామం యాజయేత్. *అన్నాద్యకామం యాజయేత్. *నిషాదస్థపతిం యాజయేదితి. ప్రతిపన్నస్య యాజనస్యేవార్థార్జనాద్యర్థతయా రాగప్రాప్తస్యాధ్యాపనస్యావిధేయత్వా, దధ్యాపనేధికారివిశేషాశ్రవణా,చ్చాధ్యయనస్యాధ్యాపయితృపూర్వకత్వముచ్యత ఇత్యయమధ్యయనాఙ్గవిధిరితి భావః. ఉపాకర్మాది వ్రతనియమాఙ్గకత్వం, సాఙ్గత్వం,చ దర్శయితుమాహ (శ్రావణ్యామితి) (అర్ధపఞ్చమాన్మాసానిత్యాదీతి) ఆదిశబ్దోపాత్తైః * అత ఊర్ధ్వం తు ఛన్దాంసి శుక్లేషు నియతః పఠేత్। వేదాఙ్గాని చ సర్వాణి కృష్ణపక్షేషు సమ్పఠేదిత్యాదివచనైరఙ్గాధ్యయనస్య కాలో దర్శితః. (వ్రతం) ఉపాకర్మ కాణ్డవ్రతాది (నియమః) *పథ్యవా వితచ్ఛ్మశానం యచ్ఛూద్రః తస్మాచ్ఛూద్రసమీపేనాధ్యేతవ్యమిత్యాద్యుక్తదేశకాలభక్ష్యాభక్ష్యాది వ్యవస్థారూపః. అధ్యాపయేదిత్యనేన, వ్రతనియమవిశేషోపదేశై, శ్చేతి పృథఙ్నిర్దేశశ్శ్రుతిత్వస్మృతిత్వవిభాగా, ద్విప్రతిపన్నత్వావిప్రతిపన్నత్వవిభాగా,చ్చ కృతః. ఉపాకర్మాది వ్రతనియమవదుపనయనమప్యధ్యయనాఙ్గమితి భావః. కిం రూపం కథం చ కర్తవ్య మిత్యపేక్షాయామేభిరఙ్గవిధాయక వాక్యైరపేక్షితాని విధీయన్త ఇత్యర్థః. నన్వష్టవర్షం బ్రాహ్మణమిత్యత్రోపనయనస్యాధ్యయనాఙ్గత్వమవగమ్యత ఇత్యయుక్తం. తస్యోపనేయాసక్తిద్వారాధ్యేతృసాకాఙ్క్షాధ్యాపనాఙ్గత్వం హ్యవగమ్యతే. *ఉపనీయ తు యశ్శిష్యమిత్యాది స్మృతివచనాచ్చ తదవగమ్యతే. ఉచ్యతే. బ్రాహ్మణముపనయీతేత్యత్ర ద్వితీయాశ్రుత్యోపనయనస్య మాణవకశేషత్వమవగమ్యతే. మాణవకశేషముపనయనం, అధ్యయనం చ తద్గతం. తత్రాన్తరఙ్గబహిరఙ్గన్యాయాదుపనయనమధ్యయనాఙ్గమేవ. నను *ఉపనీయ తు యశ్శిష్యం వేదమధ్యాపయేద్ద్విజః। సకల్పం సరహస్యం చ తమాచార్యం ప్రచక్షతే ॥ ఇతి వచనేక్త్వాశ్రుత్యోపనయనస్యాధ్యాపనాఙ్గత్వం యుక్తం. అన్తరఙ్గత్వం హి వస్తు సామర్థ్యరూపం లిఙ్గం - తతః క్త్వాశ్రుతిర్బలీయసీతి చేన్న- అన్తరఙ్గత్వం హి ప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధం. క్త్వాశ్రుతిస్తు స్మృతిగతానువాదవచనస్థా చ. అతోస్యాః స్మృతివచనస్థత్వాన్మూలశ్రుతిసాపేక్షత్వమనువాదరూపవచనగతత్వాద్విధ్యన్తరసాపేక్షత్వమితి విలమ్బద్వయమస్తి- శ్రుతిలిఙ్గాది ష్వవిలమ్బితధీహేతుత్వం హి పరదౌర్బల్యహేతుః. అతో విలమ్బద్వయోపహతా క్త్వాశ్రుతిర్న బలీయసీ. కించ. శ్రోత్రియోపాధ్యాయగుర్వాదినామవిధానవత్తత్ప్రకరణస్థమిదం వచనముపనీయాధ్యాపయితురాచార్యనామవిధానపరమితి న క్త్వాశ్రుతిరుపనయనస్యాధ్యాపనాఙ్గత్వే ప్రమాణం భవితుమర్హతి. కించ *స్వరితఞితః కర్త్రభిప్రాయే క్రియాఫల ఇత్యాత్మనేపదే ప్రాప్తేపి *సమ్మాననోత్సఞ్జనాచార్యకరణజ్ఞానభృతివిగణనవ్యయేషు నియ ఇతి పునర్విధానస్యాకర్త్రభిప్రాయార్థత్వాదుపనయనస్య నాధ్యాపనాఙ్గత్వం యుక్తం. *అకర్త్రభిప్రాయార్థోయమారమ్భ ఇతి హి తద్వృత్తికారః. నను కర్త్రభిప్రాయత్వం కర్తర్యేవ ఫలస్యాభిప్రేతత్వం. తదవధారణనిషేధార్థం పునర్విధానం. అతః ఫలముభయాన్వయి. అతో మాణవకద్వారేణాచార్యస్యాప్యుపనయనఫలమిత్యధ్యాపనాఙ్గత్వం యుక్తమితి చేన్న- *అగ్నీనాదధీతేత్యత్ర కర్త్రభిప్రాయసూత్రవిహితేప్యాత్మనేపదే ఫలస్యోభయాన్వయితయా పునర్విధానస్య నియమనిషేధార్థత్వాభావేన కర్త్రభిప్రాయత్వమాత్రస్య నిషేధార్థత్వాత్. అతో నాధ్యాపనాఙ్గత్వం. నను కర్త్రభిప్రాయశబ్దేన కర్తృవ్యతిరిక్తే చేతనే ఫలానన్వయో వివక్షితః. అతో నాగ్నీనాదధీతేతి వ్యభిచారః- పునర్విధానస్య తన్నివారణార్థత్వే ఫలస్యాచార్యేప్యన్వయోపపత్తేరధ్యాపనాఙ్గత్వమితి చేన్న- *ఋత్విజో వృణీత ఇత్యత్ర స్వరితేద్వ్యాదిసూత్రవిహితేప్యాత్మనేపదే ఫలస్య కర్తృవ్యతిరిక్తచేతనాన్వయదర్శనేన పునర్విధానస్య నియమనిషేధార్థత్వాభావాత్ -అతః కర్త్రభిప్రాయమాత్రనిషేధార్థం పునర్విధానమితి నాధ్యాపనాఙ్గముపనయనం. నను క్రియాఫలం నామ క్రియానన్తరభావి ఫలం-తస్య కర్తర్యన్వితత్వం కర్త్రభిప్రాయత్వం. అత ఆచార్యకస్యోపనయనక్రియానన్తరభావిత్వాభావా, దవ్యవహితఫలస్య కర్తృగతత్వాభావా,చ్చాత్మనేపదస్యాప్రాప్తావవ్యవహితఫలస్యాకర్త్రభిప్రాయత్వేప్యాత్మనేపదం సమ్మాననేత్యాదిసూత్రేణ విధీయతే. అతోకర్త్రభిప్రాయార్థత్వేపి వ్యవహితాచార్యకనిష్పత్త్యర్థతయాధ్యాపనాఙ్గత్వముపనయనస్యావిరుద్ధమితి చే. న్నైవం. అగ్నీనాదధీతేత్యత్ర స్వరితేతి విహితేప్యాత్మనేపదేగ్నిసంస్కారవ్యవహితస్యాహితాగ్నిత్వాపత్తిరూపఫలస్య కర్త్రన్వయిత్వదర్శనాత్. అతోకర్త్రభిప్రాయార్థం సమ్మాననేత్యాదిసూత్రం ఫలమాత్రస్య కర్త్రన్వయనివారణార్థం. సంస్కారవిశిష్టోగ్నిః ఫలమిత్యాధానకర్తరి నవ్యవహితఫలాన్వయ ఇతి చేత్. తర్హ్యుపనయనసంస్కారవిశిష్టమాణవకసిద్ధిరేవావ్యవహితం ఫలమితి కర్త్రభిప్రాయసూత్రేణైవాత్మనేపదసిద్ధేరకర్త్రభిప్రాయసూత్రవైయర్థ్యం స్యాత్. యద్యేవం వ్యవహితమవ్యవహితం వా ఫలమాత్రమకర్త్రభిప్రాయ సూత్రేణ నివార్యతే. తర్హ్యుపనేతుః ప్రవృత్తిర్నోపపద్యతే. యతః *ప్రయోజనమనుద్దిశ్య న మన్దోపి ప్రవర్తత ఇతి. నైవం. ఉపనయనఫలస్య మాణవకాన్వయిత్వేపి *ఆచార్యాయ వరో దేయ ఇతి విధ్యన్తరప్రాప్తదక్షిణాఫలలిప్సయా ప్రవృత్త్యుపపత్తేః. నచైతేనాకర్త్రభిప్రాయత్వవిరోధః- అసాధారణఫలానన్వయవిషయత్వాదకర్త్రభిప్రాయసూత్రస్య. అవ్యవహితక్రియాఫలస్య కర్త్రభిమతత్వం కర్త్రభిప్రాయత్వం. తదనభిమతత్వమకర్త్రభిప్రాయత్వమిత్యప్యయుక్తం- క్రియాఫలస్య కర్త్రనభిమతత్వవ్యాఘాతాత్. ఆచార్యకనిష్పత్త్యుపయోగినో మాణవకసంస్కారస్యాచార్యానభిమతత్వానుపపత్తేః. అత ఉపనయనమధ్యేష్యమాణమాణవకాసక్తిముఖేన నాధ్యాపనాఙ్గం- అపిత్వధ్యయనాఙ్గమేవ. అధ్యయనం చ నాధ్యాపనవిధిప్రయుక్తం. అధ్యాపయేదితి తు *ద్వాదశాహేన ప్రజాకామం యాజయేదిత్యాదివదిత్యుక్తం. యద్యపి *ప్రజాకామమన్నాద్యకామమితివత్ప్రయోజ్యవ్యాపారస్యాధ్యయనస్యాధికారివిశేషణం ఫలం న శ్రూయతే. తథాపి స్వాధ్యాయసిద్ధిరధికారివిశేషణం స్యాత్. *స్వాధ్యాయోధ్యేతవ్య ఇతి స్వాధ్యాయస్యాధ్యయనసాధ్యత్వావగమాత్

ఏవంసత్సన్తానప్రసూతసదాచారనిష్ఠాత్మగుణోపేత వేదవిదాచార్యోపనీతస్య వ్రతనియమవిశేషయుక్త స్యాచార్యోచ్చారణానూచ్చారణరూపమక్షరరాశిగ్రహణఫలమధ్యయనమిత్యవగమ్యతే. అధ్యయనంచ స్వాధ్యాయసంస్కారః-*స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇతి స్వాధ్యాయస్య కర్మత్వావగమాత్. సంస్కారో హి నామ కార్యాన్తరయోగ్యతాకరణం. సంస్కార్యత్వంచ స్వాధ్యాయస్య యుక్తం - ధర్మార్థకామ మోక్షరూప పురుషార్థచతుష్టయతత్సాధనావబోధిత్వాత్, జపాదినా స్వరూపేణాపి తత్సాధనత్వాచ్చ

యథా *అగ్నీనాదధీతేత్యత్రాగ్నీనామాధానసాధ్యత్వావగమాదగ్నిసిద్ధిరధికారివిశేషణం-తద్వత్. స చ స్వవిధిప్రయుక్తత్వేఽధ్యయనస్య అనుష్ఠాత్రపేక్షః-న హి ప్రబుద్ధాధ్యేతారః. తథా చ భగవానాపస్తమ్బః *తస్మిన్నభిజనవిద్యాసముదేతం సమాహితం సంస్కర్తారమీప్సేదితి. యది పరవిధిప్రయుక్తత్వే సర్వస్యాధ్యయనం నోపపద్యతే. అప్రబుద్ధవిషయే తు స్వతన్త్రస్యాధ్యయనవిధేర్మాణవకవిషయత్వం జ్ఞాత్వా హి త్రైవర్ణికో మాణవకమధ్యయనాది కారయన్తి. అతః ప్రబుద్ధేష్వప్రబుద్ధేషు చ స్వవిధిప్రయుక్తత్వమధ్యయనస్య యుక్తం. పరవిధిప్రయుక్తత్వే నిత్యస్యాధ్యయనస్య కామ్యవిధిప్రయుక్తత్వం స్యాత్. తతశ్చానుష్ఠాననియమో న స్యాత్. ఆచార్యకకామో హ్యధ్యాపకః. తస్యాచార్యకకామనాయా అభావేఽధ్యయనాసిద్ధేః. అధ్యాపకబాహుల్యాత్తత్సిద్ధిరితి చేన్న-అధ్యాపకేభ్యోఽప్యధ్యేతృబాహుల్యదర్శనాత్. ఆధానస్యోత్తరక్రతువిధిప్రయుక్తత్వేఽపి న కామ్యవిధిమాత్రప్రయుక్తత్వం. *వసన్తే వసన్తే జ్యోతిషా యజేత *యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతీతి నిత్యవిధిసద్భావాదిత్యేవమాద్యనుసన్ధేయం. అతో యథోక్త ఏవార్థః. అఙ్గవిధ్యుపేతేన ప్రధానవిధినాఙ్గస్వరూపమఙ్గిస్వరూపం చ కథం ప్రతిపన్నమిత్యత్రాహ (ఏవమితి) ఏవం-అఙ్గవిధిభిస్సహ ప్రధానవిధౌ నిరూపిత ఇత్యర్థః. (సత్సన్తానేత్యాదినా) తస్మిన్నభిజనవిద్యోత్యాపస్తమ్బవచనార్థోఽనుసంహితః. ఆత్మగుణాః-అక్రోధాదయః. అనేన సమాహితశబ్దార్థ ఉక్తః. వేదవిచ్ఛబ్దేన విద్యాసముదేతశబ్దార్థ ఉక్తః-(వేదవిదాచార్యోపనీతస్య) ఆచార్యవిశేషణముపనయనద్వారా మాణవకార్థం. యథోపనయనస్యాధ్యాపనాఙ్గత్వే మాణవకవిశేషణమాచార్యార్థం-తద్వదితి భావః. (వ్రతనియమవిశేషయుక్తస్య) వ్రతనియమవిశేషవదాచార్యవిశేషణమపి మాణవకార్థమితి భావః. ఆచార్యోచ్చారణానూచ్చారణమితి పరతన్త్రోచ్చారణరూపతా దర్శితా. అక్షరరాశిగ్రహణఫలమితి పదమసకృదావృత్తిరూపత్వస్యాక్షేపకం దర్శయతి. యథా వ్రీహీనవహన్తీత్యత్ర దృష్టఫలవత్యాప్యపరిత్యాజ్యత్వేనావహననస్య వైతుష్యపర్యన్తత్వాదావృత్తిః స్వతస్సిద్ధా-తద్వదత్రాపి సామర్థ్యాదావృత్తిస్సిద్ధా-దృష్టప్రయోజనపరిత్యాగే నైవ నియమస్య విధేయత్వాత్. ఆచార్యోచ్చారణానూచ్చారణమిత్యనేన, వేదవిదాచార్యోపనీతస్యేత్యనేన, చ అధ్యయనస్యాధ్యాపయితృసాపేక్షత్వేన పరతన్త్రోచ్చారణరూపత్వం, స్వవిధిప్రయుక్తత్వ, ముపనయనాఙ్గకత్వం, చోక్తం. ఆచార్యోచ్చారణానూచ్చారణమక్షరరాశిగ్రహణఫలమిత్యనేన కిం రూపమిత్యాకాఙ్క్షా శమితా. వేదవిదాచార్యోపనీతస్య వ్రతనియమవిశేషయుక్తస్యేత్యనేన కథం చ కర్తవ్యమిత్యపేక్షా పూరితా. అక్షరరాశిగ్రహణఫలమిత్యనేన స్వాధ్యాయగ్రహణకామత్వమధ్యయనాధికారివిశేషణమిత్యపి సూచితం. *సక్తూఞ్జుహోతీత్యత్ర పురుషస్య సక్తుహోమజన్యాదృష్టభాక్త్వాత్-సక్తుహోమో యథా పురుషసంస్కారః. తద్వదధ్యయనస్య పురుషసంస్కారత్వేఽస్యాక్షరరాశిగ్రహణఫలత్వం న స్యాత్-అపూర్వసిద్ధ్యర్థతయా స్వాధ్యాయసిద్ధ్యర్థత్వాభావాత్-తతశ్చాక్షరరాశిగ్రహణఫలత్వాభావేనావృత్త్యసిద్ధేస్సకృదుచ్చారణరూపమేవాధ్యయనం స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (అధ్యయనం చేతి) ఉపనయనాఙ్గకత్వవత్స్వవిధిప్రయుక్తత్వవదిదం చోపపాదనీయమితి చార్థః. (స్వాధ్యాయసంస్కారః) న తు సక్తుహోమవదపూర్వవిషయతయా పురుషసంస్కార ఇత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (స్వాధ్యాయ ఇతి) తవ్యప్రత్యయాత్కర్మత్వావగమః. స్వాధ్యాయస్య హి కర్మత్వావగమః-న పురుషస్య. కర్తుః క్రియయాప్తుమిష్టతమత్వం హి కర్మత్వం. అతోఽధ్యయనం స్వాధ్యాయసంస్కారః- న తు పురుషస్యేత్యర్థః. నిర్వర్త్యాదేరపి సాధారణం కర్మత్వం కథం సంస్కార్యత్వహేతుతయోచ్యత ఇత్యత్ర నిర్వర్త్యత్వవికార్యత్వానుపపత్తిమభిప్రేత్య స్వాధ్యాయస్యేతి పునః కీర్తనం. వస్తుసామర్థ్యసచివకర్మత్వావగమస్సంస్కార్యత్వే హేతురితి భావః. ఫలాన్తరే సత్యపి ప్రాప్యత్వమాత్రపర్యవసానం చాయుక్తం. నను కర్మత్వమాత్రావగమాత్సంస్కార్యత్వం. *సక్తూఞ్జుహోతి* *సువర్ణం భార్యమిత్యత్ర సక్తుసువర్ణయోస్సంస్కార్యత్వాభావాదితి శఙ్కాయాం సంస్కారస్వరూపం శోధయతి (సంస్కారో హీతి) హి నామభ్యాం ప్రసిద్ధిః, ప్రతియోగ్యభ్యుపగమశ్చ సూచ్యతే. అపి చేతి వదనేకావ్యయతుల్యరూప ఏకశబ్దో వా. యద్యపి సత ఉత్కర్షాధానం సంస్కార ఇతి భూతభావ్యుపయోగి సంస్కారానుగతం లక్షణం. తథాపి స్వాధ్యాయస్య భూతోపయోగిత్వాసమ్భవాద్భావ్యుపయోగి సంస్కారలక్షణముక్తం. సంస్కారలక్షణానుపపత్త్యా సక్తూఞ్జుహోతీత్యాదిషు ప్రత్యయస్వారస్యావగతమపి కర్మత్వం భగ్నమితి భావః. అత్ర తు న తథానుపపన్నమిత్యాహ (సంస్కార్యత్వం చేతి) చశబ్దో నివృత్తౌ. కుత ఇత్యత్రాహ (ధర్మార్థేతి) పురుషార్థచతుష్టయతత్సాధనేత్యనేన పూర్వోక్తవ్యాఖ్యైకత్వాయ ప్రయోజనవదర్థావబోధనమనుగతమితి దర్శితం భవతి. పురుషార్థపరత్వం వానుగతం- ధర్మాదిషు హి పురుషార్థత్వమనుగతం- ఇష్టతత్సాధనయోరుభయోరపి పురుషార్థత్వాత్. యద్యప్యర్థకామతదుపాయేషు కేచిల్లోకసిద్ధాః. తథాపి ధనేశసురేశాదివిభూతిరూపాతిశయితార్థకామతత్సాధనానాం, లోకసిద్ధపశుపుత్రాన్నాదేశ్చిత్రాదిసాధ్యత్వస్య, చ లౌకికప్రమాణాగోచరత్వాత్ పురుషార్థచతుష్టయస్య వేదవేద్యత్వోక్తిర్యుక్తా (అవబోధిత్వాత్) అనుష్ఠానౌపయికబోధజనకత్వాదితి భావః. అర్థావబోధకత్వస్య బహుమాదావవ్యాప్తత్వాదాహ (జపాదినేతి) (స్వరూపేణాపి) అర్థజ్ఞానానుష్ఠానాభ్యామృతే జప్యమానేనాక్షరమాత్రేణాపీత్యర్థః. ఆదిశబ్దాదధ్యాపనగ్రహణం. అనుష్ఠానానుగుణం జ్ఞానం, జపాది, చాధ్యయన సంస్కృతేన స్వాధ్యాయేనైవేత్యుక్తం భవతి. యద్వా పురుషార్థతత్సాధనావబోధిత్వేన సహ తత్సాధనత్వం చశబ్దేన సముచ్చీయతే. తత్సాధనత్వం ద్విధా జపాదినా, త్రి

ఏవమధ్యయనవిధిసిద్ధ్యర్థనియమవదధ్యయనగ్రహణమాత్రే పర్యవసన్యేతి-అధ్యయ
నగృహీతస్య స్వాధ్యాయస్య స్వభావత ఏవ ప్రయోజనవదర్థావబోధిత్వదర్శనాత్. గృ
హీతాత్స్వాధ్యాయాదవగమ్యమానాన్ ప్రయోజనవతోఽర్థానాపాతతో దృష్ట్వా
తత్స్వరూపప్రకారవిశేషనిర్ణయఫల వేదవాక్యవిచారరూప మీమాంసాప్రవణోఽధీతవేదః

యమాణేనస్వరూపేణ, చేతి. అతోనాన్తరసముచ్చేతవ్యస్యానుష్ఠేయతయోపదిష్టః. [illegible] అర్థజ్ఞానస్య [illegible]
బ్దస్వారస్యాదభ్యుపగమ్యతే-ఉత్థానసమసత్త్వైకత్వముక్తే [illegible] స్వారస్యం ప్రతిపన్నమధ్యయనవిధే [illegible]
న్త్రివదితి పృథక్త్వే ప్రతామర్థాభావేనతదసమర్థాభావేనవాధ్యయన [illegible] ప్రాయః. [illegible]
ప్రవేశేనాపిజపమాత్రేణోపకారకత్వం. నియమః-పూర్వోక్తః. [illegible]
చ్చారణంనియమవదక్షరపఠనమేవ-నార్థధీసమ్పాదనం. [illegible] (అక్షరరాశి [illegible]) ననియమ
కోచ్చారణమధ్యయనశబ్దస్యముఖ్యార్థః. *వేదానాం [illegible] గ్రహణమధ్యాయ [illegible]
ఋషిఃకల్పసూత్రప్రవచనాధ్యాయీ గ్రహణత్యాది ప్రయోగాత్. నహిస్వతన్త్రదేశాధ్యాయినోఽర్థజ్ఞానసమ్భవః. అర్థాధ్యయనస్య [illegible]
నేనతద్విరహేఽర్థజ్ఞానప్రసక్త్యభావాత్. స్వాధ్యాయశబ్దశ్చనార్థజ్ఞానపరః- అపితుస్వశాఖామాత్రవాచీతిపర్యవసాయిత్వంస్వాధ్యాయస్య [illegible]
త్వర్థజ్ఞానస్య. అధ్యయనస్యప్రయోజనాకాఙ్క్షాయాందృష్టేసమ్భవత్యదృష్టకల్పనాయోగా, [illegible] గ్రహణస్యఆసన్నత్వాత్, [illegible]
[illegible] వ్యవహితత్వాత్, [illegible] ప్రాయః. [illegible] ప్రయోజనపర్య
వసానముక్తం. మాత్రచావిధ్యర్థస్యార్థజ్ఞానపర్యన్తత్వంవ్యుదాసః. (పర్యవస్యతీతి) *యథాగ్నినావనీతేలిపాక్యమాధానమాత్రపరం, నమా [illegible]
రక్రతువినియోగపర్యన్తం.యథాచ *కారీర్యావృష్టికామోయజేతేతివాక్యంవృష్టిసిద్ధిపర్యన్తకర్మవిశేషపరం- నతు [illegible]
తిభావః. ఏవంశబ్దస్వారస్యాదర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వంనిరస్తం. అథాధ్యానుపపత్తిముపహరతి. త్రిధాచానుపపత్తిశఙ్కా. విధేరక్షర [illegible]
గ్రహణశేషతయావినియుక్తస్యస్వాధ్యాయస్యార్థపరత్వేప్రమాణాభావాద [illegible] స్యాత్. మీమాంసాయాః [illegible]
యత్వంస్యాత్. అక్షరగ్రహణమాత్రస్య దుఃఖరూపతయావిధేః ప్రయోజనపర్యవసానంనస్యాదితి.ఏతచ్ఛఙ్కాత్రయనిరాకరణముఖేనాధ్యయనవిధేర
ర్థజ్ఞానపర్యన్తతాం, తన్నిమిత్తాం బ్రహ్మవిచారానారమ్భశఙ్కాం, వక్ష్యమాణ వేదాన్తైక ప్రబన్ధ వ్యాఖ్యానరూపతయా ధర్మబ్రహ్మవిచారయోరై
కశాస్త్ర్యమపిదర్శయతి (అధ్యయనగృహీతస్యేతి) ఇహసాఙ్గమధ్యయనంవివక్షితం- అధీతసాఙ్గసశిరస్కవేదస్య, సఙ్గసాఙ్గవేదాధ్యయనాదితి
పూర్వాపరానుగుణ్యాత్. తేనహిప్రయోజనవదర్థాపాతప్రతీతిసిద్ధిః. అర్థాః-యజ్ఞోపాసనాదయః. తేస్వర్గమోక్షాదిప్రయోజనవన్తః. ప్రయోజనవ
దర్థశబ్దేనకాకదన్తవదపరీక్ష్యత్వశఙ్కావ్యావృత్తిః.(ప్రయోజనవదర్థావబోధిత్వదర్శనాదితి)అనేనవిధేఃపరమ్పరయాపురుషార్థపర్యవసాయిత్వముక్తం
భవతి. అధ్యయనస్యసాక్షాత్ప్రయోజనమక్షరరాశిగ్రహణమిత్యుక్తంఅధ్యయనగృహీతస్యేతిపదేన. అయమర్థః. కింసాక్షాత్పురుషార్థపర్యవసాయిత్వం
విధేర్వివక్షితం- ఉతపరమ్పరయా. సాక్షాత్ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వంవిధేరర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వేపినోపపద్యతే- అనుష్ఠానాపూర్వద్వారాస్వర్గాదేస్తత్ప
ప్రయోజనత్వాత్, అధ్యయనవిధేఃస్వర్గపర్యన్తత్వానభ్యుపగమాచ్చ. పరమ్పరయాచేదస్మత్పక్షేపిసమ్భవతీతి. (స్వభావతఇతి) శబ్దస్యబోధకత్వశ
క్తిస్వాభావ్యాదిత్యర్థః. వ్యుత్పన్నపదపదార్థంప్రతిశబ్దస్యార్థావబోధకత్వంస్వాభావికమితిలోకసిద్ధం. ఏవకారోవిధేర్నైరపేక్ష్యపరః. అస్యత్వినియో
గస్తునస్వాభావికంశబ్దస్యార్థపరత్వంరుణద్ధిజపవిధివత్. *యాజయిత్వాప్రతిగృహ్యవానశ్నన్ త్రిస్స్వాధ్యాయంవేదమధీయీత త్రిరాత్రంవాసా
విత్రీం *వేదమేవజపేన్నిత్యమిత్యాదివిధానంహినవేదస్యార్థపరత్వంనివారయతి. స్వాధ్యాయస్స్వతోఽర్థబోధకశ్చేత్ కిమీమాంసయేత్యత్రా
హ (గృహీతాదితి) గృహీతాత్- గృహీతమాత్రాత్- అధ్యయనగృహీతస్యేత్యుక్తేః. తేనమీమాంసాశ్రవణాత్ప్రాగవస్థావివక్షితం. ఆపాతతః
ప్రతీతేస్సంశయవిపర్యయసహత్వాత్తన్నిరాకరణాయమీమాంసేతిభావః. అధ్యయనగృహీతస్యేత్యాదినావేదస్యబోధకత్వస్వభావత్వముక్తం. తత్ర
ప్రయోజనవదర్థశబ్దఃపరమ్పరయాపురుషార్థపర్యవసానజ్ఞాపనాయ. ఉపరితన్నిమిత్తాపాతప్రతీతిజనకతాయాస్సహకారివైకల్యనిబన్ధనత్వమిత్యపౌన
రుక్త్యం. నహివేదస్యాపాతప్రతీతిజనకత్వంస్వభావః- ప్రమితిజనకత్వస్వభావత్వాత్. మీమాంసాఖ్యపరికరశూన్యస్యతదభావేనత్వాపాతప్రమితిజన
కత్వస్వభావవిరోధీ. యథాఆలోకాదిసహకారివిరహేరూపాద్యనుపలమ్భశ్చక్షురాదీనాంరూపాదిసాక్షాత్కారజనకత్వస్యస్వాభావికత్వంనవిహన్తి-త
ద్వత్. ఆపాతప్రతీతావపిప్రయోజనవత్త్వేనప్రతిపత్తిరస్తీతిదర్శయితుంపునఃప్రయోజనవదర్థశబ్దః. ప్రయోజనవదర్థాపాతప్రతీతిస్తన్నిర్ణయరా
గంజనయతి. నహినిష్ప్రయోజనకాకదన్తాద్యాపాతప్రతీతిస్తన్నిర్ణయరాగంజనయతి. ఆపాతతఃఅవగమ్యమానాన్దృష్ట్వేత్యన్వయః. అర్థానా
మవగమ్యమానత్వందృష్ట్వేత్యర్థః - స్వాత్మనోబుభుత్సుత్వందృష్ట్వేతివత్. ప్రయోజనవదర్థాపాతప్రతీతేస్స్వానుభవసిద్ధత్వాన్న తదపహ్నవశ్శక్య
ఇతిభావః. వ్యాకరణాదిఫలస్వరూపవిలక్షణేమీమాంసాఫలస్వరూపేదర్శయతి (తత్స్వరూపేతి) స్వరూపవిశేషః- అర్థనః. ప్రకారవిశేషః - అఙ్గా
ని.పూర్వపక్షోక్తస్వరూపప్రకారతస్సిద్ధాన్తితస్వరూపప్రకారయోర్వైషమ్యంవిశేషశబ్దేనవివక్షితం. ప్రయోజనవదర్థస్వాధ్యాయవేదమీమాంసాశ
బ్దాఃపూర్వోత్తరభాగసాధారణాః. (స్వయమేవ) నతువిధినా. తదుపపాదకమధీతవేదఃపురుషఇతిపదద్వయం. (అధీతవేదఇతి) అధ్యయనవిధివ్యాపా

పురుషః స్వయమేవ ప్రవర్తతే

రస్యానుష్ఠితాంశేషప్రసిద్ధత్వాన్మీమాంసాయాంతస్యాప్రవర్తకత్వంద్యోతితం. చేతనత్వాత్ఫలవదర్థావాతప్రతీత్యాస్వయంప్రవర్తతఇతిపురుష. శబ్దస్యాభిప్రాయః. నస్వాక్షరరాశిగ్రహణపర్యన్తత్వపక్షేరాగతః ప్రవృత్తిరపినోపపద్యతే-*వేదాఙ్గానిసమస్తానికృష్ణపక్షేషుసమ్పఠేత్ *నిష్కారణష డఙ్గోవేదోధ్యేయః. *వేదమధ్యాపయేద్ద్విజః| సకల్పంసరహస్యంచేత్యాదివిహితాఙ్గాధ్యయనస్యాప్యక్షరగ్రహణపర్యన్తతయా వ్యాకరణాదేరర్థా వబోధాభావాత్ప్రకృతిప్రత్యయజ్ఞానాభావేనావాతప్రతీత్యభావాత్. నైవం. వ్యాకరణాదీనాంవేదాఙ్గత్వాత్, చకేష్టిత్వాదర్థస్యాఙ్గత్వాద్యోగాద్దృష్టకి ఞ్చిత్కారేసస్యుపదితత్ప్రతిపాదనేనాదృష్టకల్పనాయోగాత్, తదాద్యవబోధహేతుదృష్టకిఞ్చిత్కారపవస్వకార్యమిత్యఙ్గత్వా స్వర్థానుపపత్త్యైవ వ్యాకర ణాద్యర్థావగమసిద్ధేః, ప్రయోజనవదర్థావాతప్రతీతిసిద్ధ్యామీమాంసారమ్భోపపత్తేః. అధీతవేదః పురుషస్స్వయమేవప్రవర్తతఇత్యనేనాథాతోధర్మ జిజ్ఞాసేతిసూత్రమప్యర్థాద్వ్యాఖ్యాతంభవతి. విధేరక్షరరాశిగ్రహణపర్యన్తత్వేప్రవర్తకాభావాత్, స్వాధ్యాయస్యార్థపరత్వేప్రమాణాభావాచ్చమీ మాంసానారమ్భణీయేతిపూర్వపక్షః. సాఙ్గాధ్యయనానన్తరంశబ్దస్యస్వతోర్థావబోధకత్వదర్శనాత్ప్రవర్తకాన్తరాభావేపిరాగాత్ప్రవృత్త్యుపపత్తే, రా రమ్భణీయేతిసిద్ధాన్తః. ననుకర్మవిచారస్యరాగప్రాప్తత్వే *అధీత్యస్నాయాదితిసమావర్తనస్మృతిర్బాధికాస్యాత్. వైధత్వేస్మృతేరపిశ్రుతేర్బలీ యస్త్వాత్స్మృతిరవకాశప్రదాస్యాత్. నైవం. అధ్యయనవిధేరక్షరరాశిగ్రహణపర్యన్తత్వాదర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వమ్యోజ్ఞమపిత్యైతదుక్తం. యద్యర్థజ్ఞాన పర్యన్తత్వం-తదప్యధీత్యస్నాయాదితిస్మృతిగతాధ్యయనశబ్దస్యతత్తుల్యార్థత్వాన్నవిరోధః. యద్యక్షరరాశిగ్రహణపర్యన్తత్వం-తతోపితుల్యార్థత్వాన్న విరోధః. కించ-విరోధేసత్యపిప్రత్యక్షశ్రుతిరప్యస్తి. యథాఛాన్దోగ్యే*ఆచార్యకులాద్వేదమధీత్యయథావిధానంగురోఃకర్మాతిశేషేణాభిసమావృత్యకు టుమ్బేశుచౌదేశఇత్యాదిః. తతశ్చస్మృతివచనోపేతాస్నానశ్రుతిర్బలీయసీ. తస్మాచ్ఛ్రుతిస్మృతివచనయోఃప్రాబల్యదౌర్బల్యకథనంనిరర్థకం. నన్వేవంశ్రు త్యాపిరాగతఃప్రవృత్తిర్బాధ్యతఇతిచేన్న-సమావృత్తస్యాపిరాగతఃశ్రవణోపపత్తేః. నన్వధ్యయనానన్తరభావిత్వేసమావర్తనస్యతత్పూర్వకగృహస్థకర్మా నుష్ఠానానవరుద్ధశ్రవణావసరాలాభాత్ మీమాంసానారమ్భః ప్రసజ్యతే. నైవం-సమావృత్తస్యాపి. శ్రోతుశ్శ్రావయితురవావసరసమ్భవాత్. ఆచార్యస్య హ్యధ్యాపనంవిహితం-నతుగృహస్థస్యశ్రవణమితిచేన్న-అధ్యాపనస్యయాజనప్రతిగ్రహవద్రాగప్రాప్తత్వాత్. రాగప్రాప్తమపి*ప్రతిగ్రహాదినాధనమా ర్జయేదిత్యాదిశాస్త్రానుమతమధ్యాపనమితిచేత్. శ్రవణమపిశాస్త్రానుమతం-అనిషిద్ధత్వాద్యజ్ఞానుష్ఠానోపయుక్తత్వాచ్చ. నను *సంవత్సరేసంవత్సరే ద్వౌద్వౌమాసౌసమాహితఆచార్యకులేవసేద్భూయశ్శ్రుతమిచ్ఛన్నితిశ్వేతకేతురిత్యారభ్య*తచ్ఛాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధంనివేశేహివృత్తేనైయమికానిశ్రూయ న్తేఅగ్నిహోత్రమతిథయఇత్యాదినాశ్రవణంగృహస్థస్యనిషిద్ధమితిచేన్న-సాకల్యేనమాసద్వయంగురుకులవాసస్యానుష్ఠానోపరోధిత్వేనతస్యైవనిషిద్ధ త్వాత్. *నివేశేహివృత్తేనైయమికానిశ్రూయన్తేఅగ్నిహోత్రమతిథయఇతిహ్యుచ్యతే. ఆచార్యస్యాప్యనుష్ఠానానుపరోధేనశ్రావణస్యహిశాస్త్రానుమత త్వం. అతోనుష్ఠానానుపరోధాపరోధప్రయుక్తానుమత్యననుమతివిషయత్వంశ్రావణస్య, శ్రవణస్యచతుల్యం. అతఏవహియుధిష్ఠిరాదీనాంగార్హస్థ్య నిష్ఠానామపిభీష్మాదిభ్యః శ్రవణంభారతాదిషుప్రతిపాద్యతే. యద్యపిశ్రావణకాలఏవశ్రవణకాలః-తథాపిశ్రోతురుదకాహరణకాష్ఠసమ్పాదనాదిభిర నుష్ఠానోపరోధఇతిచేన్న-అధ్యయనవిధిప్రయుక్తస్యోదకాహరణాదేస్తన్నివృత్త్యానివృత్తత్వాత్. విత్తఖ్యాత్యాదిప్రయోజనాన్తరస్పృహయా, శిష్య స్నేహేన, చగురోశ్శ్రావణముపపద్యతే. శ్రావయితుర్జ్ఞాతార్థత్వాదనుష్ఠానముపపద్యతే-శ్రోతురజ్ఞాతార్థత్వాన్నేతిచేన్న- ఉపనయనప్రభృత్యనుష్ఠాన వద్ధితైషివచనాదనుష్ఠానోపపత్తేః. తర్హిహితైషివాక్యమేవస్యాత్-కిమర్థంమీమాంసాశ్రవణమితిచేత్. హితైషివచనస్యప్రమాణమూలత్వనిశ్చయార్థం, ప్రష్టౄణామపరేషాంస్వయముపపాదనార్థం, చ. హితైషివచనాదనుష్ఠానసమ్భవేశూద్రాదీనామప్యనుష్ఠానప్రసఙ్గ ఇతిచేన్న-*నశూద్రాయమతింద ద్యాత్ *నచాస్యోపదిశేద్ధర్మంనచాస్యవ్రతమాదిశేత్ |ఇత్యాదినిషేధవచనసద్భావాత్. నహియజ్ఞాదికంబ్రాహ్మణాశ్శూద్రాయోపదిశన్తి. నచశుశ్రూ షావిరహితశూద్రవిశేషవిషయత్వేనేదృశనిషేధవచనానాంసఙ్కోచఃకార్యః-సఙ్కోచకాభావాత్-నహిశూద్రస్యయజ్ఞాద్యర్హత్వవిషయంవచనాన్తరం దృశ్యతే. కించయజమానేనకృత్స్నవేదస్య, మన్త్రవిశేషాణాం, చజప్యతావచనా, త్త్రైషామధ్యయనలభ్యత్వా, దధ్యయనస్యోపనయనసాపేక్షత్వా, దుప నయనస్యత్రైవర్ణికాధికారత్వా, న్నశూద్రాద్యధికారప్రసఙ్గః. ననూపనయనవిధిస్త్రైవర్ణికాధ్యయనవిషయతయానేతుంశక్యతే. అతశ్శూద్రస్యా ధ్యయనముపనయననిరపేక్షమితితస్యయాజమానాద్యుచ్చారణసమ్భవఇతిచేన్న- *తస్మాచ్ఛూద్రసమీపేనాధ్యేతవ్యం *అథహాస్యవేదముపశృణ్వత స్త్రపుజతుభ్యాంశ్రోత్రప్రతిపూరణమిత్యాదినాశూద్రస్యవేదశ్రవణాదేర్నిషిద్ధత్వా, దధ్యయనంచేదుపనయనాఙ్గకం-తత్త్రైవర్ణికాధికారమేవేతినత త్రశూద్రాద్యధికారఇతిమన్త్రవిశేషోచ్చారణానుపపత్తేః, ర్నహితైషివచనాచ్ఛూద్రాదేఃక్రత్వనుష్ఠానప్రసఙ్గఇతినాపశూద్రాధికరణవిరోధః. కించ- యథా *యావజ్జీవమగ్నిహోత్రంజుహోతీత్యాదివిధిర్నస్వాఙ్గంస్వవ్యవధాయకమితిన్యాయాత్స్వోపయోగినోర్థార్జనాదేరాగప్రాప్తస్యాప్యవసర ప్రదః, తథానుష్ఠానోపయోగిమీమాంసాశ్రవణస్యసమావర్తనవిధిరవకాశప్రదస్స్యాత్. క్త్వాప్రత్యయస్యచసమానకర్తృకత్వపూర్వకాలీనత్వమా త్రమర్థః-నత్వానన్తర్యం. నన్వానన్తర్యమేవవిధేయం-నచేద్విధివైయర్థ్యం-దుఃఖాత్మకగురుకులవాసనివృత్తేఃస్వతఃప్రాప్తత్వాదితిచేన్న-ఆనన్తర్యపర త్వేపివిధివైయర్థ్యాత్. తచ్చగురుకులవాసస్యదుఃఖాత్మకత్వాదేవ. అతస్సనియమకసంస్కారవిశేషవిధిస్స్నానమితితద్విధేయం-నత్వానన్తర్యం. తస్మాదధీత్యే తిక్త్వాశ్రుతేర్నవిరోధః. తస్మాత్స్వయమేవప్రవర్తతే. నను*యోహవాఅవిదితార్షేయఛన్దోదైవతేనమన్త్రేణయాజయతియాజయతివాధ్యాపయతివాస్థా ణుంవర్చ్ఛతిగర్తంవాపద్యతేప్రవామీయతేపాపీయాన్భవతియాతయామాన్యస్యఛన్దాంసిభవన్త్యథయోమన్త్రేమన్త్రేవేదసర్వమాయురేతిశ్రేయాంశ్చ

తత్ర కర్మవిధిస్వరూపే నిరూపితే కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వం దృష్ట్వా-ధ్యయనగృహీతస్వాధ్యాయై కదేశోపనిషద్వాక్యేషు చామృతత్వరూపానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతేస్తన్నిర్ణయఫలవేదాన్తవా క్యవిచారరూపశారీరకమీమాంసాయామధికరోతి. తథా చ వేదాన్తవాక్యాని కేవలకర్మఫలస్యాక్ష యిత్వం బ్రహ్మజ్ఞానస్య చాక్షయఫలత్వం దర్శయన్తి *తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయతే *ఏవ మేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయతే *అన్తవదేవాస్య తద్భవతి *నహ్యధ్రువైః ప్రాప్యతే

*సర్వే యాతయామాన్యస్య ఫల్గూని భవన్తి తస్మాద్వేదానేవ [illegible] శ్రుత్యా *[illegible] జ్ఞపేద్వా పిపాఠీయా[illegible] జాయతే సప్త ఇతి॥ న [illegible] జ్ఞానసాధనం [illegible] ప్రతిపాద్య [illegible] యా, [illegible] శబ్దస్య [illegible] ప్రకాశ్యాను[illegible] యా, [illegible] విధా [illegible] జ్ఞానస్య [illegible] త్వాత్, [illegible] లబ్ధానస్య బ్రాహ్మణభాగార్థజ్ఞానసాపేక్షత్వాచ్చ, ఇతి చేన్న- ప్రతిగ్రహాస్సంపేక్ష [illegible] త్వాసిద్ధేః నహి *బ్రాహ్మణస్య ప్రతిగ్రహాదినా [illegible] స్యాత్ *ఋతామృతాభ్యాం జీవేయాదిత్యాదివచనం రాగతః ప్రాప్తిం ప్రతిగ్రహాదేర్నివృణక్తి. కించ-అనేకైః వచనైః [illegible] జ్ఞానం [illegible] మిత్యధ్యయనస్య అర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వం నాశ్రయణీయం. యథా క్రతూనాం విశ్వజిన్న్యాయసిద్ధత్వాద్వా [illegible] క్రతుపర్యన్తత్వం నాశ్రీయతే [illegible]. న చేదం వాక్యమధ్యయనస్యార్థధీపర్యన్తత్వమవగమయతి. న చ స్వయమర్థజ్ఞానం విధత్తే-అర్థజ్ఞానస్య స్వతస్సిద్ధత్వాత్, న త్రమస్త్రం [illegible] జ్ఞాన విధాన ప్రతీతేః [illegible] స్యసాధ్యతయా [illegible] సిద్ధ్యేత్ - సత్యమర్థజ్ఞానం. [illegible] జ్ఞానస్య [illegible] సాపేక్షత్వాత్ [illegible] యోగవిషయస్సన్దేహస్స [illegible] మీమాంసాపేక్షస్స్యాదితి చేత్. తర్హి సన్దేహపాకరణాయ రాగతః ప్రవృత్తిస్స్యాత్. *యదధీతమవిజ్ఞాతం నిగదేనైవ శబ్ద్యతే అనగ్నావివ శుష్కైధో న తజ్జ్వలతి కర్హిచిదితి [illegible] వచనం నార్థజ్ఞానపర్యన్తత్వమధ్యయనవిధేరవగమయతి. అధీతమవిజ్ఞాతమిత్యత్ర హి నాధ్యయనార్థజ్ఞానయోః పృథక్ప్రస్తావాత్, రాగప్రాప్తస్య నిషేధాయుమశక్యత్వాచ్చ. *వేదానాం కించిదధీత్య బ్రాహ్మణః [illegible] కాండాభ్యామధీత్య శ్రోత్రియః అన్తార్థాధ్యాయ్యనూచాన ఇత్యాపస్తంబకల్పసూత్రప్రయోగాచ్చాధ్యయనార్థజ్ఞానం పృథగ్భూతమవగమయన్తి. అతః శ్రవణస్య దుఃఖరూపత్వేన తత్ప్రవృత్తిసిద్ధయే [illegible] నార్థ్యస్య పరతయా వా *ఆత్మా శ్రోతవ్యో*-తత్ప్రరోచనార్థమిదం యదధీతమిత్యాదివచనం. యథా *అగ్నిర్ముఖ్యః దేవానాం క్షణికస్య పశ్చిమపతనివచనస్య [illegible] స్తైరసూనృతసూక్త [illegible] పాన ఇతి వాక్యం తత్ప్రవృత్తిప్రరోచనార్థం. ప్రరోచనయా హి ప్రవృత్తిరుత్కటా స్యాత్. న హ్యేతావతా కృషేః రక్షణస్య చ రాగప్రాప్తత్వభంగేన శాస్త్రవైయర్థ్యమేవ స్యాత్. తద్వదిదమపి వచనం శ్రవణస్య రాగప్రాప్తత్వం న విహన్తి. తస్మాద్రాగతః ఏవ ప్రవర్తతే. ఏవమన్యేభ్యః ప్రవృత్తౌ సంభవన్త్యాం [illegible] క్త్యర్థం నేన మీమాంసాశ్రవణస్య విధేయత్వకల్పనమయుక్తం. ఏకశాస్త్రస్యాపి, రాగతః ప్రవృత్తిశ్చాస్తు-కథం పౌర్వాపర్యనియమ ఇత్యత్రాహ (తత్రేతి) తత్ర-వేదే (కర్మవిధిస్వరూపే నిరూపిత ఇతి) కర్మభాగస్య వేదోపక్రమత్వాదధీతక్రమేణైవ నిరూపణం ప్రాప్తమితి కర్మవిచారస్య పూర్వభావిత్వమితి భావః. నను నహి కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వమనన్తస్థిరఫలత్వం చ పూర్వపక్షసిద్ధాన్తరూపేణ క్వచిన్నిరూపితం-తత్కథమల్పాస్థిరఫలత్వావగతిరిత్యత్రాహ (కర్మవిధిస్వ రూపే నిరూపిత ఇతి) కేవలం కర్మవిధిస్వరూపమేవ నిరూపితం. అల్పాస్థిరఫలత్వజ్ఞానమపూర్వత్వవిధానాదినా ఫలితమితి భావః. యద్వా కర్మవిధిస్వరూపం నిరూపితం. నత్వారాధ్యపరదేవతేతి భావః. తదారాధనత్వేనకృతేఽప్యనన్తస్థిరఫలత్వసిద్ధిః. (అధ్యయనగృహీతస్వాధ్యాయేతి) అధ్యయనస్య కృత్స్నస్వాధ్యాయవిషయత్వాదుపనిషదశ్చ స్వాధ్యాయశబ్దాన్తర్గతత్వాదితి భావః. ఏకదేశశబ్దేనైకప్రబన్ధాంశత్వం సూచితం. సాధారణవేదశబ్దనిర్దిష్టశబ్దరాశావనన్య పరం ప్రదేశం పృథఙ్నిర్దిశత్యుపనిషచ్ఛబ్దేన. వేదాన్తశబ్దోఽపి విచారపౌర్వాపర్యనియమహేతుర్దర్శితః. మీమాంసాశబ్దోక్తవ్యాఖ్యానైః ప్రదేశభేదం దర్శయతి శారీరకపదేన. *అన్నవానన్నాదో భవతి మహాన్భవతి. ప్రజయా పశుభిర్బ్రహ్మవర్చసేనేత్యాద్యుక్తానుషఙ్గికాల్పాస్థిరఫలవ్యావృత్త్యర్థమమృతత్వరూప శబ్దః. ఆనుషఙ్గికాణామల్పాస్థిరత్వేఽపి ప్రధానఫలస్యానన్తస్థిరత్వేనాపాతప్రతీతిరక్షతేత్యర్థః. కర్మమీమాంసాసంస్కృతమనస్కత్వాదత్రాప్యానుషఙ్గికం ప్రధానం చ ఫలం సంభవతీతి శ్రోతుః ప్రతీయత ఏవ. నను ఫలత్వాదిదమప్యనిత్యమితి బుద్ధిస్స్యాత్. నైవం. విపక్షే బాధకాభావాత్. యథా భౌమసుఖాత్స్వర్గాదిసుఖం విలక్షణం ప్రతిపన్నం. తత్రాపి పరస్పరవైలక్షణ్యం దేశకాలస్వరూపభేదాత్ప్రతిపన్నం. తథైవ తస్మాదపి విలక్షణసుఖం సంభవతీత్యతీవ రాగజననాయాస్యాపి ప్రతీతిస్స్యాత్. (అధికరోతి) అధికారీ భవతి. ఏవం కర్మవిచారకృదేవాధికారీ భవతి. నను సాధనచతుష్టయవాన్నిత్యాభిప్రాయః. ఏవ మైకశాస్త్ర్యే క్రమనియమారమ్భణీయత్వాన్యుపపాదితాని. కైర్వేదాన్తవాక్యైరారమ్భణీయత్వోపయికాపాతప్రతీతిరిత్యత్రాహ (తథా చేతి) యథా సూత్రం వ్యాఖ్యాతం తథేత్యర్థః. చశ్శబ్దానివృత్తౌ ప్రసిద్ధౌ వా. కేవలశబ్దేన జ్ఞానాఙ్గకర్మవ్యావృత్తిః. నను కర్మవిచారేణ నిర్ణీతేఽపి కర్మఫలక్షయి త్వే పునశ్చాల్పాస్థిరఫలత్వప్రతీతిజనకవాక్యాని కిమర్థముదాహ్రియన్తే. అనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిజనకాన్యేవ హి వాక్యాన్యుదాహర్తవ్యాని. ఉ చ్యతే. అధిగతకర్మణః పురుషస్య హి నిర్ణీతార్థసంవాదివాక్యదర్శనాత్కర్మఫలాస్థిరత్వవద్బ్రహ్మజ్ఞానఫలాక్షయిత్వస్య ప్రామాణికత్వం సంభవతీతి శ్రద్ధాస్థిరీకరణార్థం. (తద్యథేతి) లోక్యత ఇతి లోకః-ఫలం. అన్తవదేవాస్య తద్భవతీత్యనేన జ్ఞానవిధురకర్మణోఽనేకకాలానుష్ఠితస్య బహువిధస్యాపి క్షయిత్వముక్తం భవతి. *యో వా ఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాస్మింల్లోకే జుహోతి యజతే తపస్తప్యతే బహూని వర్షసహస్రాణీత్యేతద్వాక్యపూర్వకత్వా త్తస్య వాక్యస్య. అన్తవదిత్యుక్తే క్రియాస్వరూపస్యాన్తవత్త్వం లోకసిద్ధతయాఽనుపదేశ్యమితి ఫలస్యైవాన్తవత్త్వమర్థసిద్ధం స్ఫుటీకర్తుం పూర్వం తద్యథేతి వాక్యోపాదానం. సాంసారికఫలస్యాధ్రువత్వం స్యాత్-కర్మభిరేవ ధ్రువం ఫలం సంపాద్యతామితి శఙ్కావ్యుదాసాయోపాదత్తే నహ్యధ్రువైః ప్రాప్యతే హి

* ప్లవా హ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపాః * పరీక్ష్య లోకాన్ కర్మచితాన్ బ్రాహ్మణో నిర్వేదమాయాత్ నాస్త్యకృతః కృతేన తద్విజ్ఞానార్థం స గురుమేవాభిగచ్ఛేత్ సమిత్పాణిః శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠం తస్మై స విద్వానుపసన్నాయ సమ్యక్ప్రశాన్తచిత్తాయ శమాన్వితాయ యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామితి * ప్రోవాచ ప్రబ్రూయాదిత్యర్థః. బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం *న పునర్మృత్యవే తదేకం పశ్యతి న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి *స స్వరాడ్భవతి *తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యతే * పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా జుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతీత్యాదీని. నను చ సాఙ్గ వేదాధ్యయనాదేవ కర్మణాం స్వర్గాదిఫలత్వం, స్వర్గాదీనాం చ క్షయిత్వం, బ్రహ్మోపాసనస్యామృతత్వఫలత్వం, చ జ్ఞాయత ఏవ. అనన్తరం ముముక్షోర్బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయా ఏవ ప్రవృత్తితాం - కిమర్థా ధర్మవిచారాపేక్షా. ఏవం తర్హి

౧. * ప్లవమిత్యాదివాక్యఖణ్డైః. తదుపపాదకత్వేన ప్రతీయమానం వాక్యాన్తరముదాహరతి. *ప్లవా హ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపా ఇతి. సంసారపారం తారయితుం నాలం - ప్లవత్వేన భఙ్గురత్వాదిత్యర్థః. సూత్రస్థానాం గుణపరం కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వం, బ్రహ్మోపాసనస్యాక్షయఫలత్వం, చ దర్శయద్వాక్యముపాదత్తే పరీక్ష్య లోకానితి. అస్మిన్వాక్యే న్యాయసిద్ధార్థానువాదేన గురూపసత్తిర్విధీయతే. కర్మచితాన్ - కర్మసంచితాన్. పరీక్ష్య - మీమాంసాన్యాయైర్నిరూప్య. బ్రాహ్మణః - అధీతసాఙ్గసశిరస్కవేదః. య ఇత్యధ్యాహార్యం - స ఇత్యుత్తరత్ర శ్రవణాత్. అకృతః - నిత్యః. అత్ర పురుషో విశేష్యః. లిఙ్గవశాద్, అక్షరం పురుషమిత్యనన్తరోక్తేశ్చ. కృతేన - కర్మణా. నాస్తి - న సిధ్యతి. ఇతికరణం ద్రష్టవ్యం ఇతి - యో నిర్వేదమాయాత్ స తద్విజ్ఞానార్థం గురుమేవాభిగచ్ఛేత్, ఏవకారేణ నియమవిధిత్వం గమ్యతే. సమిత్పాణిః - నరిక్తపాణిః. * రిక్తపాణిస్తు నోపేయాద్రాజానం దైవతం గురుమితి హి స్మర్యతే. శ్రోత్రియం - శ్రుతవేదాన్తం. బ్రహ్మనిష్ఠం - బ్రహ్మసాక్షాత్కారవన్తం. శ్రుతవేదాన్తోఽపి రుచిభేదాదబ్రహ్మనిష్ఠో నోపగన్తవ్య ఇతి భావః. అభిగచ్ఛేదిత్యన్వయః. శమః - బాహ్యేన్ద్రియనియమనరూపః - ప్రశాన్తచిత్తాయేత్యన్తఃకరణనియమనస్యోక్తతయా పారిశేష్యాత్. ఏతేన శ్రవణోపయుక్తమవధానం వివక్షితం. న తూపాసనోపయుక్తాత్యన్తేన్ద్రియజయాదిః. తస్మై స విద్వాన్ ప్రోవాచేత్యన్వయః. యేనేతి నిర్దేశో విజ్ఞానాభిప్రాయః. తద్విజ్ఞానార్థమితి హి ప్రకృతం. సామాన్యతః కారణాభిప్రాయో వా - లిఙ్గవ్యత్యయో వా. అక్షరం - స్వరూపేణావికారం. సత్యం - గుణతోఽప్యవికారం. ఆభ్యామచిజ్జీవవ్యావృత్తిః. తాం బ్రహ్మవిద్యాం. ప్రోవాచ - ప్రబ్రూయాదిత్యర్థః. ఇతి వేదాన్తసారే వ్యాఖ్యాతం. ఛన్దసి లుఙ్లఙ్లిట ఇతి లిట్. నను ప్రశాన్తచిత్తాయ శమాన్వితాయేతి శమాదేః పూర్వవృత్తత్వం ప్రతీయతే. న - శ్రవణోపయోగ్యవధానమాత్రస్య వివక్షితత్వాత్. నాత్రోపాసనాఙ్గభూతాత్యన్తవిషయవైతృష్ణ్యం వివక్షితం. తద్ధి *శమదమాద్యుపేతః స్యాదితి నిరూపయిష్యతే. అతో నిరూప్య సమ్పాద్యస్య నిరూపణాత్ప్రాగేవ విశిష్టత్వమనుపపన్నం. శ్రుతిశ్చ శాస్త్రజన్యజ్ఞానవతః పురుషస్య తదుత్తరభావి శమాద్యఙ్గకముపాసనం దర్శయతి *తస్మాదేవంవిచ్ఛాన్తో దాన్త ఉపరతస్తితిక్షుః సమాహితో భూత్వాత్మన్యేవాత్మానం పశ్యేదితి. ॥ అత్ర హ్యేవంవిదితి శాస్త్రజన్యజ్ఞానవత్త్వముక్తం. భూత్వా పశ్యేదిత్యుపాసనస్య శమాద్యఙ్గకత్వం స్థాపితం. కేవలానన్తస్థిరఫలపరవాక్యాన్యుదాహరతి (బ్రహ్మవిదితి) అత్రానువాకే. *యతో వాచో నివర్తన్త ఇతి శ్రవణాదనన్తఫలత్వసిద్ధిః. ప్రాప్యస్య బ్రహ్మణోఽనన్తస్థిరత్వేఽపి ప్రాప్తేః కాదాచిత్కత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమపునర్నివృత్తిమాహ న పునరితి. యద్వా విద్యయా అనన్తస్థిరఫలరూపబ్రహ్మప్రాప్తిమాహ బ్రహ్మవిదితి. విద్యయా బ్రహ్మప్రాప్తేః ప్రతిబన్ధనివృత్తిపూర్వకత్వమాహ న పునరితి. మృత్యుః ప్రమాదః - మోహో వా - *మోహో మృత్యుస్సమ్మతో యః కవీనాం. *ప్రమాదం వై మృత్యుమహం బ్రవీమీత్యుభయత్ర మృత్యుశబ్దవ్యపదేశాత్. ప్రమాదో యథావస్థితాత్మస్వరూపస్యాజ్ఞానం. మోహః - భ్రాన్తిజ్ఞానం - దిఙ్మోహ ఇత్యాదివ్యపదేశాత్. న మృత్యునివృత్తిమాత్రమేవ - తత్కార్యమపి నివర్తత ఇత్యాహ న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతీతి. అస్య వాక్యస్యోపరి. *న రోగం నోత దుఃఖతామితి హి శ్రూయతే. న పునరిత్యాదివాక్యం బ్రహ్మదృష్టేర్మృత్యుప్రముఖనివృత్తిరితి జ్ఞాపనార్థం. న పశ్యో మృత్యుమిత్యత్రాపి పశ్యశబ్దస్య బ్రహ్మదర్శీత్యర్థః - తదేకం పశ్యతీత్యనన్తరోదాహృతవాక్యైకవిషయస్య దస్మితత్వాత్. స స్వరాడ్భవతీతి - కర్మవశ్యో న భవతీత్యర్థః. *స్వరాట్ స్వతన్త్రో విజ్ఞేయ ఇతి నైఘణ్టుకాః. తమేవం విద్వానితి వాక్యేన నిర్విశేషచిన్మాత్రజ్ఞానదేవతాన్తరోపాసనాద్యుపాయాన్తరవ్యావృత్తిసిద్ధిః - పురుషోత్తమోపాసనస్యైవోపాయతయోక్తత్వాత్. తదుపాసనరూపజ్ఞానం చ నాత్మైక్యవిషయం. అపితు పృథక్త్వవిషయమితి దర్శయతి పృథగాత్మానమితి - మత్వా - జ్ఞాత్వా. తతః - పృథక్త్వజ్ఞానాత్. తేన జుష్టః - ప్రీతివిషయీకృతః. అనుగృహీతోఽమృతత్వమేతీత్యర్థః. ఇత్యాదీని వేదాన్తవాక్యానీతి పూర్వేణాన్వయః. ఉదాహృతస్పష్టార్థవాక్యమాత్రతృప్తః కశ్చిచ్చోదయతి (నను చేతి) పూర్వత్ర చోద్యాన్తరాణాం కణ్ఠోక్త్యభావేఽపి పరిహారకణ్ఠోక్త్యా తాన్యభిప్రేతాని. అత్ర చ శబ్దేన తైరర్థసిద్ధైస్సహాసముచ్చయో యుక్తః. (సాఙ్గేతి) కర్మజ్ఞానపూర్వవృత్తత్వవాదినాపి సాఙ్గాధ్యయనస్యాపేక్షితత్వం స్వీకృతమితి తదధికవ్యుదాసార్థ ఏవకారః. అధ్యయనస్య సాఙ్గత్వాదఙ్గానాం చార్థజ్ఞానహేతుత్వాన్మీమాంసానిరపేక్షం స్వర్గాదేరేవ కేవలకర్మఫలత్వం, స్వర్గాదేశ్చ క్షయిత్వం, బ్రహ్మోపాసనస్యాక్షయఫలత్వం, చ జ్ఞాయత ఇత్యర్థః. బ్రహ్మోపాసనస్యేత్యాది గ్రన్థో దృష్టాన్తాభిప్రాయః. జ్ఞాయత ఏవేత్యేవకారో జ్ఞాతృత్వసంప్రతిపత్తిసూచకః - జ్ఞానసామగ్రీసిద్ధేతి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అనన్తరమితి) కర్మణోఽల్పాస్థిరఫలత్వజ్ఞానేన ముముక్షోః సిద్ధ్యర్థం హి కర్మవిచారః. తన్నిరపేక్షమేవాల్పాస్థిరఫలత్వజ్ఞానాన్ముముక్షోః సిద్ధేర్బ్రహ్మజిజ్ఞాసైవ కర్తవ్యా - ధర్మవిచారే ప్రయోజనాభావాదిత్యర్థః. పరిహరతి (ఏవమితి) ఏవం తర్హి - ఉదాహృతవాక్యమాత్రతృప్తోఽసి.

శారీరకమీమాంసాయా అపి నప్రవర్తతాం-సాఙ్గాధ్యయనాదేవకృత్స్నస్యజ్ఞాతత్వాత్. సత్యం-ఆపాతప్రతీతి
ర్విద్యతఏవ- తథాపి న్యాయానుగృహీతస్య వాక్యస్యార్థనిశ్చాయకత్వాదాపాతప్రతీతోఽప్యర్థస్సంశయవిపర్య
యౌ నాతివర్తతే. అతస్తన్నిర్ణయాయ వేదాన్తవాక్యవిచారః కర్తవ్యఇతిచేత్ -తద్వదేవధర్మవిచారోఽపికర్తవ్యఇతి
పశ్యతుభవాన్. ననుచ బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయా దేవనియమేనాపేక్షితే-తదేవపూర్వవృత్తం వక్తవ్యం. నధర్మవిచారా
పేక్షా బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయాః-అధీతవేదాన్తస్యానధిగతకర్మణోఽపివేదాన్తవాక్యార్థవిచారోపపత్తేః. కర్మాఙ్గాశ్ర
యాణ్యుద్గీథాద్యుపాసనాన్యత్త్రైవచిన్త్యన్తే. తత్ అనధిగత కర్మణో నశక్యంకర్తుమితిచేత్ -అనభిజ్ఞోభవాన్
శారీరకశాస్త్రవిజ్ఞానస్య. అస్మిన్ శాస్త్రే హ్యనాద్యవిద్యాకృతవివిధభేదదర్శననిమిత్తజన్మజరామరణాదిసాంసారి
కదుఃఖసాగరనిమగ్నస్య నిఖిలదుఃఖమూలమిథ్యాజ్ఞాన నిబర్హణాయాత్మైకత్వవిజ్ఞానం ప్రతిపిపాదయిషితం.

చేత్. (కృత్స్నస్యేతి) బ్రహ్మణోఽపీతిభావః. వేదాన్తవాక్యాన్యపిస్ఫుటార్థానిహ్యస్మాభిరుదాహృతాని. తేషామర్థోఽపిమీమాంసానపేక్షంజ్ఞాయతే. అ
తోన స్థిరఫలజ్ఞానాయన బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్యఇత్యర్థః. సత్యమిత్యర్ధాఙ్గీకారే. ఆపాతప్రతీతావభ్యుపగమః- బ్రహ్మవిచారనైరపేక్ష్యే నభ్యుపగమః.
(ఆపాతేతి)ఆపాతప్రతీతిః-అజ్ఞాననివృత్తిమాత్రేణసంశయవిపర్యయసహజ్ఞానం. సంశయవిపర్యయౌచకారణవాక్యగతసద్బ్రహ్మాత్మాకాశప్రాణవై
శ్వానరాదిశబ్దైరర్థతత్త్వస్యదుర్నిశ్చయత్వాత్. *విజ్ఞానఘనఏవైతేభ్యోభూతేభ్యస్సముత్థాయతాన్యేవానువినశ్యతి. *అసద్వాఇదమగ్రఆసీదిత్యాది
భిరాత్మానిత్యత్వాదేః ప్రతీతేః, *అన్నవానన్నాదోభవతిమహాన్భవతిప్రజయాపశుభిర్బ్రహ్మవర్చసేనేత్యాదినాల్పాస్థిరఫలావగమాచ్చస్యాతాం. అ
తస్సాఙ్గాధ్యయనమాత్రేణతయోరనతివృత్తే, స్తద్వ్యుదాసస్యన్యాయానుగృహీతవాక్యఫలత్వాచ్చబ్రహ్మవిచారః కర్తవ్యఇతిచేదిత్యర్థః. భవాన్-అను
దాహృతవాక్యాన్తరపర్యాలోచనాయామపిప్రవృత్తస్త్వమితిభావః. (తద్వదేవ) ఏతయాదృష్ట్యా అత్రాపిసంశయ విపర్యయనిరాసస్యాపేక్షితత్వం
జానన్-అనుదాహృతవాక్యానిపశ్యేదిత్యర్థః. *అక్షయ్యగ్ంహవైచాతుర్మాస్యయాజినస్సుకృతంభవతి. *పూర్ణాహుత్యాసర్వాన్కామానవాప్నోతి
*సర్వాన్లోకాన్పశుబన్ధయాజ్యభిజయతి. *అపామసోమమమృతాఅభూమ. *అనన్తంహవాఅపారమక్షయ్యంలోకంజయతి|యోఽగ్నింనాచికేతంచిను
తే. *నాస్యేష్టాపూర్తంక్షీయతే|యోఽగ్నింనాచికేతంచినుతే|ఇత్యాదీనిహి. *అమృతత్వంభజన్తే. *సోఽశ్నుతేసర్వాన్కామాన్. *ఇమాంల్లోకాన్కామాన్నీకా
మరూప్యనుసఞ్చరన్| ఇత్యాది బ్రహ్మవేదనఫలవాక్యైస్తుల్యానివాక్యానిదృశ్యన్తే.అతఔపనిషదవాక్యేష్వివానుదాహృతవాక్యేషుసంశయవిపర్యయ
బాహుళ్యాత్తన్నిరాసాయకర్మవిచారః కర్తవ్యఇత్యర్థః.ఏవంఫలద్వారాహానాయకర్మజ్ఞానాపేక్షాదర్శితా.అథస్వరూపేణోపాదానాయచనియమేనకర్మ
జ్ఞానాపేక్షాస్తీతిదర్శయితుంముముక్షోః కర్మణోనియమేనానపేక్షితత్వలక్షణంపరపక్షముపక్షిపతి (ననుచేతి)నియమేనాపేక్షితత్వస్యవివక్షితేతరగామి
త్వవ్యుదాసార్థః ప్రథమఏవకారః. ద్వితీయస్తునియమేనానపేక్షితస్య పూర్వవృత్తత్వనివృత్త్యర్థః. తతఃకిమిత్యత్రాహ (నధర్మేతి) కుతఇత్యత్రాహ
(అధీతేతి)యేబ్రహ్మవిద్యాధికారిణః-తేషాంసర్వేషామవశ్యాపేక్షితంహినియమేనాపేక్షితం. వేదాన్తమాత్రాధ్యాయినస్తత్రైవాపాతప్రతీతిర్బు
భుత్సాచస్యాత్. తస్యకర్మవిషయాపాతప్రతీత్యభావాన్నకర్మవిచారస్య నియమేనాపేక్షేత్యర్థః. యద్వా-అధీతకృత్స్నవేదస్యాపిజన్మాన్తరసుకృతవ
శాద్వేదాన్తవాక్యఏవబుభుత్సాజాయతేచేత్-తస్యనకర్మవిచారాపేక్షేతి. తదాధీతవేదాన్తస్యేతిపదమయోగవ్యవచ్ఛేదపరం-నాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదప
రం. కృత్స్నవేదాధ్యయనాదపేక్షితవేదాన్తభాగోఽప్యధీతఏవేత్యర్థః. ఏవంహానార్థమపికర్మణోజ్ఞాతవ్యత్వంనిషిద్ధం. ఉపాదానార్థమపినజ్ఞాతవ్యత్వమి
త్యుపపాదయితుంవేదాన్తమాత్రబుభుత్సోరపికర్మవిచారాపేక్షామాశఙ్క్యతే (కర్మాఙ్గేతి) ఏకస్యసామ్నఃపఞ్చభాగాస్సన్తి. తేప్రస్తావోద్గీథప్రతిహారో
పద్రవనిధనాఖ్యాః. ఏతేభాగాభక్తిశబ్దాభిధేయాః. తాసుపఞ్చసుభక్తిషుప్రస్తావోహిఙ్కారపూర్వంగీయతే. ఉద్గీథఃప్రణవపూర్వంగీయతే.తత్రప
ఞ్చవిధసామోపాసనంక్వచిద్విధీయతే. *లోకేషు పఞ్చవిధంసామోపాసీతేతి క్వచిత్సామావయవేషుపఞ్చస్వేకైకావయవోపాసనం విధీయతే. త
త్రోద్గీథావయవభూతప్రణవోపాసనంవిధీయతే *ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేతి|(కర్మాఙ్గాశ్రయాణి) కర్మాఙ్గభూతోద్గీథాదివిషయాణి. అ
నధిగతకర్మణఉద్గీథాద్యుపాసనచిన్తనంనశక్యంకర్తుమితిప్రతిజ్ఞా. కర్మాఙ్గాశ్రయాణీతిహేతుగర్భంవిశేషణం. కర్మాఙ్గోద్గీథాద్యాశ్రయాణ్యుపాస
నానీత్యుక్తేసతిహేతావుద్గీథశబ్దస్యవైయర్థ్యంస్యాత్. ఉపాసనమాత్రస్యచపక్షీకారః ప్రతీయతే. అతోయథోక్తైవవచనవ్యక్తిర్యుక్తా. అనధిగతే
కర్మణ్యుద్గీథాదివిషయోపాసనచిన్తాయా అశక్యత్వాత్ కర్మవిచారోఽపేక్షితఇతిచేదిత్యర్థః. సోపాలమ్భంపరిహరతి (అనభిజ్ఞఇతి) శాస్త్రేప్రధానతయా
ప్రతిపాద్యంజ్ఞానమిత్యత్రాహ (అస్మిన్నితి) భేదః-జ్ఞాతృజ్ఞేయజ్ఞానరూపః. వైవిధ్యం-తదవాన్తరభిదాబాహుళ్యం. ఏవంవివిధభేదదర్శనస్యహేతురవి
ద్యా. తస్యాఃకోహేతురిత్యనవస్థాపరిహారార్థమనాదిశబ్దః. ఏవమవిద్యాకృతభేదదర్శననిమిత్తకంజన్మజరామరణాదికమేవసాంసారికదుఃఖం. ఆదిశబ్దేన
నరకగర్భవాసాదిగ్రహణం. సంసారః- ప్రకృతిసమ్బన్ధః. తత్ప్రభవంసాంసారికం-తన్నిరసనీయత్వాయదుఃఖరూపతోక్తిః. సాగరశబ్దస్తదానన్త్యప
రః-(నిమగ్నస్యేతి) దుఃఖనివృత్త్యుపాయాపేక్షాహేతుతయోక్తం-అధికారిస్వరూపముక్తం. ప్రయోజనమాహ (నిఖిలేతి) మిథ్యాజ్ఞానం-భ్రాన్తిజ్ఞానం-
* దుఃఖజన్మప్రవృత్తిదోషమిథ్యాజ్ఞానానాముత్తరోత్తరాపాయేతదనన్తరాపాయాదితిప్రయోగాత్. భ్రాన్తిజ్ఞానంచభేదదర్శనం. యద్వా-మిథ్యా
భూతమజ్ఞానంమిథ్యాజ్ఞానం. జ్ఞాననివర్త్యత్వాయమిథ్యాశబ్దః. తస్యనిబర్హణాయ. తన్నిబర్హణమేవమోక్షఇత్యభిప్రాయః. తత్సాధనంకిమిత్యత్రా
హ (ఆత్మైకత్వవిజ్ఞానమితి) సర్పభ్రమస్యరజ్జుయాథాత్మ్యజ్ఞానంహినివర్తకం- నతుకర్మవిశేషః. ఏవంభేదదర్శనస్యావిద్యాకృతత్వాదైక్యజ్ఞానమేవ

అస్య హి ఫేదావలమ్బికర్మజ్ఞానం క్వోపయుజ్యతే. ప్రత్యుత విరుద్ధమేవ. ఉద్గీథాదివిచారస్తు కర్మశేషభూతపవిజ్ఞానరూపత్వావిశేషాదిహైవ క్రియతే. సతు న సాక్షాత్సఙ్గతః- అతో యత్ప్రధానం శాస్త్రం- తదపేక్షితమేవ పూర్వవృత్తం కిమపి వక్తవ్యం. బాఢం. తదపేక్షితంచ కర్మవిజ్ఞానమేవ. కర్మసముచ్చితాద్ జ్ఞానాదపవర్గశ్రుతేః. వక్ష్యతి చ *సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవదితి। అపేక్షితే చ కర్మణ్యజ్ఞాతే కేన సముచ్చయః- కేన నేతి విభాగో న శక్యతే జ్ఞాతుం. అతస్తదే

రన్నవ క్తకమిలిప త్రే)వతాత్పర్యంవేదాన్తవాక్యానామిత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అస్యహీతి) (క్వోపయుజ్యత ఇతి) నను క్వచిత్-జ్ఞానస్య స్వరూపోత్పత్తౌ తత్ఫలోత్పత్తౌ జ్ఞానోత్పత్తిసాధనానుగ్రహే వా నోపయుజ్యత ఇత్యర్థః. న కేవలమనుపయోగాభావః. ప్రతికూలఫలత్వమప్యాహ (ప్రత్యుతేతి) ద్వైతవాసనాజనకత్వాదితి భావః. తథాప్యుపనిషత్స్వధీతత్వాద్బ్రహ్మమీమాంసాయాం నిరూప్యమాణత్వాచ్చోద్గీథాద్యుపాసనం బ్రహ్మవిద్యాపేక్షితమిత్యుద్గీథాదివిచారస్య పూర్వవృత్తత్వం స్యాదిత్యత్రాహ (ఉద్గీథాదీతి) తర్హి కథముపనిషత్స్వధ్యయనం, బ్రహ్మవిచారే తద్విచారశ్చేత్యత్రాహ (జ్ఞానరూపత్వావిశేషాదితి) జ్ఞానరూపత్వసామ్యాద్బుద్ధిస్థతయా కృతః- నతు ప్రధానార్థోపయోగిత్వాదిత్యర్థః. (తర్హ్యఙ్కమిత్యత్రాహ) (సత్వితి) తుశబ్దద్వయం శఙ్కాద్వయవ్యావర్తకం. ప్రధానప్రతిపాద్యోపయుక్తస్యైవ పూర్వవృత్తత్వం నిగమయతి (అత ఇతి) కిమపి- కర్మవిచారాదన్యదితి భావః. ప్రధానార్థోపయోగిత్వేన సఙ్గతిః స్యాదిత్యుక్తం. యేన కేనాప్యాకారేణ సామ్యబుద్ధిస్థత్వం ప్రసక్తౌ స్యాదితి. అత్ర ప్రాసఙ్గికోద్గీథాద్యుపాసనచిన్తాపేక్షితస్య ప్రధానార్థవిరుద్ధస్య కర్మవిచారస్య న పూర్వవృత్తతా యుక్తా- అపి తు ప్రధానప్రతిపాద్యాపేక్షితత్వవిజ్ఞానాపేక్షితమేవ కిమపి పూర్వవృత్తం వక్తవ్యం యుక్తమిత్యుక్తం భవతి. అత్ర భాస్కరీయాః ప్రత్యవతిష్ఠన్తే (బాఢమితి) బాఢమిత్యర్థాఙ్గీకారః. యత్ప్రధానం శాస్త్రం- తదపేక్షితమేవ పూర్వవృత్తమిత్యేతావన్మాత్రవిషయోఽఙ్గీకారః. తదపేక్షితంచేతి ప్రతిజ్ఞా. త్వయా యదపేక్షితమిత్యుక్తం- తదేవాపేక్షితమిత్యేవకారాభిప్రాయః. కుత ఇత్యత్రాహ (కర్మసముచ్చితాదితి) సముచ్చితశబ్దస్సాహిత్యమాత్రపరః- న సముచ్చయపరః. *అన్యద్విద్యాత్మవిద్యాచేతి సముచ్చితోపదేశాదిత్యత్ర సముచ్చితశబ్దవత్- కర్మజ్ఞానాభ్యామితి న నిర్దిష్టం- అపి తు కర్మసముచ్చితాజ్జ్ఞానాదితి విశేషణవిశేష్యభావేన నిర్దిష్టం. అతో జ్ఞానప్రాధాన్యమవగమ్యతే. కర్మాఙ్గకాజ్జ్ఞానాదిత్యర్థః. శ్రుతిశ్చ *యజ్ఞేన దానేనేత్యాదిర్వివక్షితా. కర్మణో విద్యాఙ్గత్వే సూత్రకారాభిమతిం దర్శయతి (వక్ష్యతి చేతి) చః ప్రతిపాదకసముచ్చయే. అజ్ఞాతయా కర్మణోఽనుష్ఠానమపేక్షితమస్తు- తజ్జ్ఞానస్య కథం పూర్వభావిత్వం. కర్మజ్ఞానం బ్రహ్మవిచారపాశ్చాత్యం కిం న స్యాదిత్యత్రాహ (అపేక్షితే చేతి) ప్రయాజాదివన్నిష్పన్నస్యకరణస్య ఫలోత్పత్తిదశాయామనుగ్రాహకత్వేనాఙ్గతయాపేక్షా వివక్షితా. తృతీయస్య చతుర్థపాదే సమావృత్తాకృతదారస్యృత దారాదీనాం, మాత్రమవిశేషవర్తినాం, చ బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠానాం కర్మస్వనుష్ఠేయానుష్ఠేయవిభాగస్య నిరూపయిష్యమాణత్వమభిప్రేత్యోక్తం (కేన సముచ్చయః కేన నేతీతి) యద్వా- నిత్యనైమిత్తికయోస్సముచ్చయః. నతు కామ్యనిషిద్ధయోరితి విభాగో న జ్ఞాయత ఇత్యర్థః. అయమర్థః- పదార్థజ్ఞానపూర్వకం హి వాక్యార్థజ్ఞానం- యజ్ఞేన దానేనేత్యాదివాక్యే యజ్ఞాదికర్మణాం పదార్థభూతత్వాద్వాక్యార్థజ్ఞానస్య చ పదార్థజ్ఞానపూర్వకత్వాద్యజ్ఞాదికర్మవిచారస్య పూర్వభావిత్వం. న హి *వ్రీహీనవహన్తీత్యాదివాక్యార్థజ్ఞానం వ్రీహ్యాదిపదార్థజ్ఞానేన వినోపపద్యతే- పదార్థసంసర్గరూపత్వాద్వాక్యార్థస్య. నను గామానయేతి వాక్యాద్వ్యుత్పత్తౌ గవానయనాదిరూపం వాక్యార్థం పూర్వం ప్రతిపద్యావాపోద్వాపముఖేన పశ్చాత్పదార్థప్రతిపత్తేర్న పదార్థధీపూర్వకత్వనియమో వాక్యార్థజ్ఞానస్య. ఉచ్యతే. వ్యుత్పన్నస్య శబ్దాదర్థప్రతిపత్తౌ సర్వత్ర పదార్థజ్ఞానపూర్వకమేవ వాక్యార్థజ్ఞానం - వ్యుత్పత్తిదశాయామపి ప్రమాణాన్తరేణ శబ్దాన్తరేణ వా వాక్యార్థావగమః పూర్వం స్యాత్ -న తు తస్మాదేవ శబ్దాత్ -తస్యాగృహీతసమ్బన్ధత్వేన బోధకత్వాయోగాత్. వ్యుత్పత్తావపి న వాక్యార్థధియః పూర్వభావనియమః. అమ్బాతాతమాతులాదిపదానాం పదాన్తరాసంస్పృష్టానామేవ ప్రథమవ్యుత్పత్తిదర్శనాత్. అస్య శబ్దస్యాయమర్థ ఇతి వ్యుత్పత్తౌ వాక్యార్థజ్ఞానస్య పూర్వభావాభావాచ్చ. న చాస్మిన్నేవ వాక్యే యజ్ఞాదిశబ్దవ్యుత్పత్తిసమ్భవః- వివిదిషానిష్పత్తిరూపవాక్యార్థస్యాప్రత్యక్షత్వేన గవానయనాదావివ వ్యుత్పత్త్యనుపపత్తేః. అతః పదార్థజ్ఞానపూర్వకం వాక్యార్థజ్ఞానమిత్యుక్తం. బాఢమిత్యాదికం సిద్ధాన్తినశ్చోద్యపరమితి చ వ్యాఖ్యాతృభిర్వ్యాఖ్యాతం. తదానీమపి పదార్థవాక్యార్థభావః క్రమవిశేషహేతుతయా వివక్షితః. కిం చ- అపేక్షితే చేత్యఙ్గతయాపేక్షితత్వస్య వివక్షితత్వాత్ కర్మణాం చ జ్ఞానోత్పాదకతయాఙ్గత్వాదుత్పాద్యోత్పాదకయోః పౌర్వాపర్యనియమాద్విచారవిషయయోః కర్మజ్ఞానయోః పూర్వాపరభావేన తచ్ఛేషభూతయోర్విచారయోరపి తత్క్రమస్థాపకత్వం న్యాయ్యమితి చాభిప్రాయః. శేషభూతస్య శేషిక్రమానురోధిత్వం హి న్యాయసిద్ధం- యథా *సారస్వతౌ హోమౌ భవత ఇతి యుగపదుత్పన్నయోరపి సారస్వతహోమయోర్యాజ్యాపురోనువాక్యామన్త్రానుసారేణ సరస్వతీయాగస్య పూర్వభావే, సరస్వద్యాగస్య చ పశ్చాద్భావే, చ ప్రాప్తే తదఙ్గానామపి తేనైవ క్రమేణానుష్ఠానం నిర్ణీతం. దృష్టాన్తే. దార్ష్టాన్తికే, చ శేషిణోః క్రమనిశ్చాయకహేతుర్విషమ ఏవ. తయోః క్రమే నిశ్చితే శేషస్య శేషిక్రమానురోధిత్వం తత్ర, చాత్ర, చ తుల్యం. ఏవం చోపాసనస్యైవ విచారం ప్రతి శేషిత్వాత్తృతీయలక్షణే కృతస్యోపాసనచిన్తనస్యైవ కర్మవిచారాపేక్షయా పశ్చాద్భావ ఇతి న వాచ్యం. విద్యావిషయతత్ఫలచిన్తనస్యాపి తదపేక్షితత్వేన కృత్స్నయా అపి బ్రహ్మమీమాంసాయాః కర్మవిచారపశ్చాద్భావప్రాప్తేః. నిగమయతి (అత ఇతి) బాఢమిత్యాదేస్సిద్ధాన్తిచోద్యపరత్వాదపి భాస్కరమతపరత్వముచితం- కర్మసముచ్చితాజ్జ్ఞానాదపవర్గశ్రుతేరిత్యస్య గ్రన్థస్య భాస్కరీయభాష్యే శ్రూయమాణత్వాద్, దఙ్గభావస్య తదభ్యుపగతత్వేన తద్విషయసూత్రప్రపాదానావిరోధా, చ్చ శబ్దతో. ర్థత, శ్చ ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, సిద్ధాన్తిచోద్యస్యాపి తదన్తర్భావా, చ్చ భాస్కరపక్షం, యాదవప్రకాశపక్షం, చోపజీవ్య బాఢమిత్యాదినా పార్శ్వస్థశ్చోదయతీతి చ నో స్వాభిప్రాయః. తత్ర ప్రవం యోజనా- కర్మసముచ్చితాదితి న సముచ్చయో వివక్షితః- కర్మసముచ్చితాజ్జ్ఞా

వపూర్వవృత్తం. నైతద్యుక్తం- సకలవిశేషప్రత్యనీక చిన్మాత్రబ్రహ్మవిజ్ఞానాదేవావిద్యానివృత్తేః-అవిద్యానివృత్తిరేవహి మోక్షః. వర్ణాశ్రమవిశేషసాధ్యసాధనేతికర్తవ్యతాద్యనన్తవికల్పాస్పదం కర్మ సకలభేదదర్శన నివృత్తిరూపాజ్ఞాననివృత్తేః కథమివసాధనంభవేత్. శ్రుతయశ్చకర్మణామనిత్యఫలత్వేన మోక్షవిరోధిత్వం,జ్ఞానస్యైవ మోక్షసాధనత్వం,చదర్శయన్తి *అన్తవదేవాస్యతద్భవతి *తద్యథేహకర్మచితోలోకః క్షీయతే ఏవమేవాముత్రపుణ్యచితోలోకః క్షీయతే

నావిరతిర్విశేషణవిశేష్యభావేనసిద్ధేః శోజ్ఞానస్యమోక్షోపాయత్వప్రసిద్ధిప్రాచుర్యసిద్ధః. శ్రుతిశ్చ *విద్యాంచావిద్యాంచేత్యాదిః. [illegible] నిష్ఠేయసప్రాప్తివిరోధికర్మవాచీ. ప్రతిబన్ధనివృత్తి, ర్బ్రహ్మప్రాప్తి, శ్చేతిసాధ్యద్వయం, క్రమేణకర్మ, జ్ఞానం, చేతిసాధనద్వయం. [illegible] వప్రకారాన్తరస్యోపగతం. అతోవిద్యాంచావిద్యాంచేతివాక్యేపూర్వఖణ్డస్సాధనద్విత్వపరః. ఉత్తరఖణ్డస్సాధ్యద్విత్వపరఇతితేషాం[illegible] చశబ్దైః ప్రతిపాద్యస్సముచ్చయః. అఙ్గభావంచపశ్యన్తీత్యర్థః. జ్ఞానోత్పత్తేఃపశ్చాత్కర్మణో బ్రహ్మప్రాప్తిప్రతిబన్ధనివర్తకత్వం, జ్ఞానోత్పత్తేఃప్రాక్త్వంకర్మణోజ్ఞానోత్పాదకత్వయాఽఙ్గత్వమపిహితద్యోపగతం. అఙ్గభావపరసూత్రముదాహరతి (సర్వాపేక్షేతి) సర్వాపేక్షేతిసూత్రమఙ్గభావప రః *సహకారిత్వేనచేతిసూత్రంసముచ్చయప్రతిపాదకమితిహితేషాంప్రక్రియా. అఙ్గభావే, సముచ్చయే, చశ్రుతివాక్యే, సూత్రే, చోదాహృతేఽపి గ్రన్థలాఘవార్థంసముచ్చయేశ్రుతి, రఙ్గభావేసూత్రం, చోదాహృతం. అఙ్గభావప్రతిపాదకవాక్యవిషయసూత్రోపాదానేన [illegible] తంచావలమ్బితంభవతి. ఏవముభయథాకర్మణోపేక్షితత్వమితా. తత్ప్రకారమిత్యత్రాహ (అపేక్షితేచేతి) సహప్రధానయా, అఙ్గతయా, వాపేక్షితం తత్ర. అన్యత్సర్వంపూర్వవత్. యద్యపియాదవప్రకాశమతేకర్మజ్ఞానయోస్సముచ్చయపూర్వపక్షత్వమభిమతం. తథాపిసముచ్చయేనాఙ్గతయాచకర్మణో పేక్షితత్వస్యప్రతిపాదితత్వాత్తావన్మాత్రముపజీవ్యపూర్వపక్షేణమతద్వయాదవలమ్బ్యచోదయిత్రా పూర్వపక్షత్వోపాదానముఖేన చోదితమితి న[illegible]

గ్రన్థవిరోధః. సముచ్చయశబ్దస్య ప్రధానతయాన్వయేస్వారస్యా, దఙ్గత్వపరసూత్రోపాదానా, త్తదనన్తరం సాధ్యద్విత్వస్య, సాధనద్విత్వస్య, చనిరాకరిష్యమాణత్వా, చ్చమతద్వయావలమ్బనేనచోదితమితిపూర్వాచార్యైస్తద్వ్యాఖ్యాకృతః. అత్రప్రతివదతి (నైతద్యుక్తమితి) హానార్థంకర్మ ణాంజ్ఞాతవ్యత్వంప్రాగేవప్రతిక్షిప్తం. వేదాన్తమాత్రాధ్యాయినఃకర్మవిషయాపాతప్రతీత్యభావేనకర్మనైరపేక్ష్యవచనాత్, సుకృతదుష్కృతేవిధూనుతే త మాత్రబుభుత్సావతఃకర్మజ్ఞానానపేక్షావచనా, చ్చ. అత్రోపాదానార్థంకర్మణోజ్ఞాతవ్యత్వంనిరాచికీర్షుస్సముచ్చయేనాఙ్గభావేన, చద్వివిధేప్య పాదానేసహసముచ్చయార్థముపాదానంప్రథమంనిరాకర్తుంసాధనద్విత్వం,సాధ్యద్విత్వం, చవాక్యద్వయేనప్రతిక్షిపతి (సకలవిశేషేత్యాదినా)య థాబాధమిత్యాదిగ్రన్థోభాష్యకారమతేనసిద్ధాన్తిమతేనవాచోద్యపరః. తదానీంపూర్వపక్షేసమ్భావితసమస్తప్రకారేణకర్మణోపేక్షాంప్రతిక్షేప్తుకామః కిన్త్వయాసహసముచ్చయోవివక్షితః-ఉతాఙ్గభావఇతివికల్పమభిప్రేత్యప్రథమంసముచ్చయపక్షంప్రతిక్షిపతీతినిర్వాహ్యం. సకలవిశేషాః-సజాతీయ విజాతీయస్వగతవ్యావృత్తిరూపవిశేషాః. తేషాంప్రత్యనీకం. సర్పాద్యాకారాణాంరజ్జుత్వమివతేషాంనివర్తకమితిభావః.చిన్మాత్రమితిమాత్ర చాజ్ఞాతృత్వజ్ఞేయత్వవ్యావృత్తిః. యద్వా-సకలవిశేషప్రత్యనీకశబ్దేనవిజాతీయసజాతీయభేదప్రత్యనీకత్వం,చిన్మాత్రమితిమాత్రచాస్వగతభేదశూన్య త్వం,చవివక్షితం. ప్రత్యనీకశబ్దేననిత్యానర్హత్వంవివక్షితం.నహిశుక్తిశకలంకదాచిద్రజతత్వసమ్బన్ధార్హం.నిత్యానర్హత్వాదేవహిశుక్తిజ్ఞానస్యరజతత్వనివ ర్తకత్వం (బ్రహ్మవిజ్ఞానాదేవావిద్యానివృత్తేరితి) రజ్జుత్వజ్ఞానాదేవహిసర్పత్వనివృత్తిః-నతుకర్మణేతిభావః. ఏవంసాధనద్విత్వంనిరస్తం.కథంసాధనద్వి త్వవ్యుదాసః-సాధ్యద్విత్వంహివివృతఇతిశఙ్కాయాంసాధ్యద్విత్వంవ్యుదస్యతి(అవిద్యానివృత్తిరేవహిమోక్షఇతి) బ్రహ్మణోనిత్యప్రాప్తత్వాత్ప్రతిబన్ధని వృత్తిరేవసాధ్యా. నతత్ప్రాప్తిః. హిశబ్దస్యాయమభిప్రాయః.యాప్రతిబన్ధనివృత్తిఃకర్మసాధ్యత్వేనత్వయోక్తా-సైవజ్ఞానసాధ్యాశ్రుతిస్మృతిసూత్రైర భిహితా *తమేవంవిదిత్వాతిమృత్యుమేతి. * జ్ఞాత్వాదేవంముచ్యతేసర్వపాశైః ॥పాశైరితిపాఠాన్తరం॥ నిచాయ్యతంమృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతేః *క్షీయన్తేచాస్యకర్మాణితస్మిన్దృష్టేపరావరే. *ఏవమేవం విదిపాపం కర్మనశ్లిష్యతే. *జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణిభస్మసాత్కురుతేతథా। *తదధిగ మఉత్తరపూర్వాఘయోరిత్యాదిభిః. తస్మాద్వాక్యద్వయేన నసాధ్యసాధనద్విత్వమస్తీత్యుక్తంభవతి. అవిద్యానివృత్తిరేవమోక్షోస్తు - తతఃకింకర్మనైర పేక్ష్యస్యేత్యత్రాహ (వర్ణాశ్రమేతి) అనేనపదేనపూర్వోక్తం కర్మణోభేదావలమ్బిత్వంవివృతంభవతి. ఆదిశబ్దేన నిషిద్ధాని, ప్రాయశ్చిత్త కర్మాణి, చవివక్ష్యన్తే .అనన్తశబ్దేన వర్ణాదీనాంబాహుళ్యం. వికల్పః- భేదః. (సకలభేదదర్శననివృత్తిరూపాజ్ఞాననివృత్తేరితి) మూలాజ్ఞాన నివృ త్తేః ఫలంహిభేదదర్శననివృత్తిః. అతోభేదదర్శననివృత్తిరజ్ఞాన నివృత్త్యనన్తరభావిత్యర్థః. (కథమివసాధనం) నకథంచిదపీతియావత్. నహి వచనవి రోధన్యాయః ప్రభవతీతిన్యాయాచ్ఛ్రుతిసిద్ధం కర్మణోపేక్షితత్వంనబాధ్యమితి శఙ్కాయాముక్తోపపత్తేశ్శ్రుత్యానుకూల్యం దర్శయతి (శ్రుతయ శ్చేతి) నకేవలోపపత్తిః. తదనుగ్రాహ్యమప్యస్తీతి చశబ్దస్యభావః. పూర్వం భేదావలమ్బితయావిరోధఉక్తః. అత్రతుఫలానిత్యతయా విరోధశ్చ యుక్త్యన్తరత్వేనదర్శితః. (అనిత్యఫలత్వేనేతి) నిత్యఫలస్యమోక్షస్యకథమనిత్యఫలదం కర్మసాధనమిత్యర్థః. శ్రుతయఇతిబహువచనాదనేకవాక్యానాం ప్రాబల్యంవివక్షితం. దర్శయన్తీత్యనేనాస్ఫుటార్థాత్ స్ఫుటార్థానాం. అన్తవదేవాస్యేతి - కర్మసాధ్యత్వేమోక్షస్యానిత్యత్వం- నిత్యత్వేకర్మణ స్తత్సాధనత్వంవానస్యాత్. కర్మణోన్తవత్ఫలత్వనియమాదితిభావః. అనేనవాక్యేనకర్మణామనిత్యత్వముక్తం. తద్యథేత్యనేన కర్మతత్ఫలయోర్ద్వా రకత్వముక్తం. పూర్వవాక్యమనేకకాలానుష్ఠితసకలకర్మణామన్తవత్త్వజ్ఞాపనార్థం * అప్సిల్లోకేజుహోతియజతేతపస్తప్యతేబహూనివర్షసహస్రా

* బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం * బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి. * తమేవ విదిత్వాతిమృత్యుమేతీత్యాద్యాః.
యదపి చేదముక్తం యజ్ఞాదికర్మాపేక్షా విద్యేతి. తత్ వస్తువిరోధాత్, శ్రుత్యక్షరపర్యాలోచనయా,
చాన్తఃకరణనైర్మల్యద్వారేణ వివిదిషోత్పత్తావుపయుజ్యతే-న ఫలోత్పత్తౌ - వివిదిషన్తీతి శ్రవణాత్.
వివిదిషాయాం జాతాయాం జ్ఞానోత్పత్తౌ శమాదీనామేవాన్తరఙ్గోపాయతాం శ్రుతిరేవాహ * శా
న్తో దాన్త ఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితో భూత్వాత్మన్యేవాత్మానం పశ్యేదితి॥ తదేవం జన్మాన్తరశతానుష్ఠి
తానభిసంహితఫలవిశేషకర్మమృదితకషాయస్య వివిదిషోత్పత్తౌ సత్యాం * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ ।
ఏకమేవాద్వితీయం * సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ * నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తం * అయమాత్మా బ్రహ్మ

తి * అక్షపజేవాస్యతద్భవతీతి హి శ్రూయతే. తత ఏవ కర్మనైరపేక్ష్యవాదే అస్య వాక్యస్య ప్రథమత ఉపాదానం. * బ్రహ్మవిదాప్నోతీతి జ్ఞానస్య మోక్షసాధనత్వముక్తం. ప్రాప్యప్రాప్తృభేదనిషేధార్థం * బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యుపాత్తం. * తమేవేతి ప్రతిబన్ధనివృత్తిర్జ్ఞానఫలత్వేన జ్ఞాపితం. జ్ఞానవ్యతిరిక్తస్య కర్మాదేరుపాయత్వనిషేధశ్చానేన సిద్ధః - * నాన్యః పన్థా ఇతి హ్యనన్తరవాక్యం. ఏవం జ్ఞానస్యైవ మోక్షోపాయత్వపరతయానుగృహీతస్పష్టార్థానేకవాక్యోపాదానేన * విద్యాం చావిద్యాం చేతి సమసముచ్చయపరత్వేన పరోక్తా శ్రుతిశ్చాత ఏవార్థ్యుక్తం భవతి. తస్యా ఏకత్వాత్, దస్ఫుటార్థత్వాత్. పరోక్తోపేతత్వాత్, శ్రుత్యన్తరావిరోధేన వర్ణనీయత్వాత్. ఏవం జ్ఞానస్యైవ మోక్షోపాయత్వే ప్రమాణతయా శ్రుతయ, ఉపపత్తయశ్చదర్శితాః. అథ యజ్ఞాదిశ్రుత్యేకకర్మాపేక్షితత్వపరతాం వ్యుదస్యతి (యదపి చేత్యాదినా) సిద్ధాన్తిభాష్యకారయాదవప్రకాశానాం త్రయాణామపి కర్మాభిమతమితీదృశం ప్రాధాన్యం సూచయత్యపిశబ్దః. సముచ్చయపరవాక్యస్య శ్రుత్యన్తరానుగుణ్యేన నిర్వాహే సతి యజ్ఞాదిశ్రుతిశ్చ నిర్వాహ్యేతి సముచ్చయాభిప్రాయశ్చశబ్దః. అపిచేత్యఖణ్డోయం శబ్దో వా. తదానీమప్యుక్తప్రకారేణ సముచ్చయపరః. యదుక్తం యజ్ఞాదికర్మాపేక్షా విద్యేతి. అనయావచనవ్యక్త్యా సముచ్చయేన విద్యాపేక్షితం యత్కర్మోక్తమిత్యర్థః. వస్తువిరోధః- ద్వైతవాసనాజనకత్వ, మనిత్యఫలవత్త్వం. శ్రుత్యక్షరపర్యాలోచనా- సన్నిధ్యయాద్యర్థనిరూపణం. చస్సముచ్చయే. వివిదిషోత్పత్తావుపయోగప్రకారమాహ (అన్తఃకరణేతి) (న ఫలోత్పత్తౌ) న మోక్షోత్పత్తౌ. * యజ్ఞేన దానేన తపసానాశకేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తీతి హి శ్రుతిః. న తు ముచ్యన్త ఇతి భావః. అక్షరపర్యాలోచనాకథమిత్యత్రాహ (వివిదిషన్తీతి శ్రవణాదితి) ఏవంచ యజ్ఞాదిశ్రుతిపర్యాలోచనయా చ జ్ఞానకర్మణోస్సముచ్చయః ప్రత్యుక్తః. న ఫలోత్పత్తావితి ఫలశబ్దస్య మోక్షే స్వారస్యాదేవం యోజనా కృతా. యద్వా-యజ్ఞాదికర్మాపేక్షా విద్యేతి వచోభఙ్గ్యా జ్ఞతయాపేక్షితం యత్కర్మోక్తమిత్యర్థః. న ఫలోత్పత్తౌ- న వేదనోత్పత్తావిత్యర్థః. వివిదిషాపేక్షయా హి ఫలం వేదనం. అస్య వ్యర్థత్వం పూర్వవత్. అస్యాం యోజనాయాం యజ్ఞాదికర్మాపేక్షా విద్యేతి నిర్దేశస్వారస్యమస్తి- అఙ్గాఙ్గిభావసూత్రస్మారకత్వాదస్య నిర్దేశస్య. అథవా-యజ్ఞాదీతి ప్రయాజాదివన్నిష్పన్నస్య కరణస్య ఫలోత్పత్తిదశాయామనుగ్రాహకతయాఙ్గం యత్కర్మోక్తం-తన్నోపయుక్తమిత్యర్థః. న ఫలోత్పత్తౌ- న మోక్షోత్పత్తౌ. కరణభూతవిద్యానుగ్రాహకత్వేన నోపయుక్తమిత్యర్థః. అస్యాం యోజనాయామఙ్గాఙ్గిభావసూత్రస్మారకనిర్దేశస్య, ఫలోత్పత్తావితి నిర్దేశస్య, చ స్వారస్యమస్తి. వివిదిషన్తీత్యుక్తిరసినా జిఘాంసతీతివదితి యజ్ఞాదేర్వేదనోపయోగిత్వం స్యాదితి శఙ్కాయాం వేదనోత్పత్తౌ హేతుత్వే కర్మణ ఇతికర్తవ్యతాత్వం, కరణత్వం, చానుపపన్నమిత్యాహ (వివిదిషాయామిత్యాదినా వాక్యద్వయేన) తత్ర శమాదిభిః సహ సముచ్చయేన, వికల్పేన, చేతికర్తవ్యతాత్వం ప్రథమం వ్యుదస్యతి వివిదిషాయామిత్యాదివాక్యేన. ఏవకారద్వయేన కర్మణస్సముచ్చయో, వికల్పశ్చ వ్యుదస్యతే. శమాదీనాం నివృత్తివ్యాపారోపరతిరూపత్వేన యజ్ఞాదికర్మణః ప్రవృత్తిరూపత్వేనాన్యోన్యవిరోధిత్వాన్న సముచ్చయ ఉపపద్యత ఇత్యభిప్రాయేణ శమాదీనామేవేత్యుక్తం- తుల్యబలయోర్హి వికల్పః. * భూత్వాత్మానం పశ్యేదితి శమాదీనామాత్మదర్శనం ప్రతి సాక్షాత్సాధనత్వస్య న్యాయనైరపేక్ష్యేణ శీఘ్రం ప్రతిపన్నతయా బలీయస్త్వాత్. వివిదిషన్తీతి యజ్ఞాదేరిచ్ఛాసాధనత్వేన స్వరసతః ప్రతిపన్నత్వేపి స్వారస్యభఙ్గేనాసినా జిఘాంసతీత్యాదిదృష్టాన్తపర్యాలోచనరూపన్యాయసాపేక్షతయా కర్మణో విద్యాసాధనత్వస్య విలమ్బేన ప్రతిపన్నతయా దుర్బలత్వాచ్చ న వికల్ప ఇత్యభిప్రాయేణాహ (శ్రుతిరేవాహేతి) తథాపి వివిదిషాపేక్షితత్వాత్కర్మ చ జ్ఞానోపయోగి- తత్కథమేతత్త్యజ్యతే- శమాదిరుపాదీయత ఇతి శఙ్కాయాం కర్మణశ్శమాదివైషమ్యమాహ (అన్తరఙ్గోపాయతామితి) భూత్వా పశ్యేదిత్యన్తరఙ్గత్వం స్పష్టం. వివిదిషాయాః పూర్వం హి కర్మోపయోగః. శమాదిస్తు పశ్చాదప్యుపయుజ్యత ఇత్యభిప్రేత్య జాతాయామిత్యుక్తం. జ్ఞానం ప్రతి కర్మణః కరణత్వమపి నాస్తీత్యాహ (తదేవమితి) కరణత్వం సమ్భవతీత్యాశఙ్క్య నిరస్యతే-న త్వభ్యుపగతత్వాత్. విశుద్ధం మనో హి కరణం-* మనసా తు విశుద్ధేనేతి శ్రుతేః. తత్-ఉక్తేభ్యో హేతుభ్యః. ఏవం- సముచ్చయేన, వికల్పేన, చేతికర్తవ్యతాత్వేనుపపన్నే. స్వర్గాదిసాధనస్య కర్మణో వివిదిషాసాధనత్వానుపపత్తిపరిహారాయానభిసంహితఫలశబ్దః. వివిదిషాయా అపి తత్సాధ్యత్వేన ఫలత్వాత్ తస్యా అనభిసంహితత్వవ్యావృత్త్యర్థం ఫలవిశేషేత్యుక్తం. వివిదిషాసిద్ధ్యర్థమిదానీమప్యనుష్ఠానాయ కర్మజ్ఞానాపేక్షా శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం జన్మాన్తరశబ్దః * అనేకజన్మసంసిద్ధ ఇత్యాదివచనాదిదానీమప్యనుష్ఠేయమిత్యాశఙ్కాపరిహారార్థశ్శతశబ్దః. కార్యకల్ప్యం హి కారణం- ఇదానీం వివిదిషోత్పత్త్యదర్శనేన జన్మాన్తరశతానుష్ఠానం కల్పనీయమితి భావః- తేన కర్మణా. మృదితకషాయస్య-నష్టపాపస్య * కషాయపక్తిః కర్మాణి జ్ఞానం తు పరమా గతిః. * కషాయే కర్మభిః పక్వే తతో జ్ఞానం ప్రవర్తత ఇతి హి స్మృతిః. ఏవం వివిదిషోత్పత్తౌ సత్యాం జ్ఞానోత్పత్తికరణమాహ (సదేవేతి) సదేవేత్యాది-కారణవాక్యం. సత్యం జ్ఞానమితి శోధకవాక్యం. సత్యజ్ఞానాదివాక్యఫలితవ్యావృత్తివిశదీకరణాయ నిష్కలమిత్యాదివాక్యముపాత్తం. అయమాత్మా బ్రహ్మేత్యైక్యవాక్యం. ఉపక్రమాదిషడ్విధతాత్పర్యలి

తత్త్వమసీత్యాది వాక్యజన్య జ్ఞానాదవిద్యానివర్తతే. వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగీనిచ శ్రవణమనననిదిధ్యాసనాని. శ్రవణంనామ వేదాన్తవాక్యాని ఆత్మైకత్వవిద్యాప్రతిపాదకానీతి తత్త్వదర్శిన ఆచార్యాన్న్యాయయుక్తార్థగ్రహణం. ఏవమాచార్యోపదిష్టస్యార్థస్య స్వాత్మన్యేవమేవయుక్తమితి హేతుతః ప్రతిష్ఠాపనం మననం. ఏతద్విరోధ్యనాదిభేదవాసనానిరసనాయాస్యైవార్థస్యానవరతభావనాని దిధ్యాసనం. శ్రవణాదిభిర్నిరస్తసమస్తభేదవాసనస్య వాక్యార్థజ్ఞానమవిద్యాంనివర్తయతీత్యేవంరూపస్య శ్రవణస్యాపేక్షితమేవ పూర్వవృత్తంవక్తవ్యం. తచ్చనిత్యానిత్యవస్తువివేకః, శమదమాదిసాధనసమ్పత్, ఇహాముత్రఫలభోగవిరాగః, ముముక్షుత్వం, చేత్యేతత్సాధనచతుష్టయం- అనేనవినా జిజ్ఞాసానుపపత్తేః. అర్థస్వభావాదేవై తదేవపూర్వవృత్తమితిజ్ఞాయతే. ఏతదుక్తంభవతి - బ్రహ్మస్వరూపాచ్ఛాదికా విద్యామూలమపారమార్థికం భేదదర్శనమేవబన్ధమూలం. బన్ధశ్చాపారమార్థికః. సచ సమూలోఽపారమార్థికత్వాదేవజ్ఞానేనైవ నివర్త్యతే. నివర్తకంచజ్ఞానంతత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యం. తస్యైతస్యవాక్యజన్యస్య జ్ఞానస్య స్వరూపోత్పత్తౌ కార్యేవాకర్మణో నోపయోగః - వివిదిషాయామేవతుకర్మణాముపయోగః. సచపాపమూలరజస్తమోనిబర్హణద్వారేణ సత్త్వవివృద్ధ్యాభవతీతీమముపయోగమభిప్రేత్య బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తీత్యుక్తమితి.

జ్ఞోపేతస్యైక్యవాక్యంపర్శయతి (తత్త్వమసీతి) అస్మిన్వాక్యే బ్రహ్మణాజీవవిశేషస్యైక్యం శ్రుతం. శ్రుతమైక్యంసర్వాత్మనాఽప్యవిశిష్టపదార్థమయమాత్మా బ్రహ్మేతివాక్యం. ఇత్యాదివాక్యంజ్ఞానోత్పత్తౌకరణం-సకర్మేత్యర్థః. వాక్యజన్యజ్ఞానమవిద్యానివర్తకంచేచ్ఛ్రవణాదిపూర్వకత్వాపేక్షణ్యైయర్థ్యమిత్యాశంక్యాహ(వాక్యార్థేతి)చశబ్దవ్యావర్తకః. తేషాంస్వరూపమాహ(శ్రవణంనామేతి) ప్రతిపాదకాని-నిష్పాదనదుమానీ. వాక్యజన్యజ్ఞానాదిత్యుక్తం.ఏతద్విరోధి-ఆత్మైకత్వవిద్యావిరోధి. శ్రవణాదీన్యేవంరూపాణి[illegible]స్యుః-కథమేషాంవాక్యార్థజ్ఞానోపయోగ ఇత్యతఆహ(శ్రవణాదిభిరితి) వాక్యార్థజ్ఞానోత్పత్తివిరోధినిరసనముపయోగఇత్యర్థః.ఇతి-ఉక్తహేతోః-జ్ఞానకర్మసముచ్చయాజ్ఞాక్రియావానుపపత్తిహేతుభ్యఇత్యర్థః. ఏవంరూపస్య-బన్ధనివృత్తౌకర్మనిరపేక్షవాక్యార్థజ్ఞానోపక్రమభూతస్య- నతు ప్రాసఙ్గికార్థస్య.అవశ్యాపేక్షితం-నియమేనాపేక్షితం.అపేక్షితంచకిమిత్యతఆహ(తచ్చేతి)కుతఏతదపేక్షితమిత్యత్రాహ (అనేనవినేతి)జిజ్ఞాసానుపపత్తేః-విచారానుపపత్తేః.అనుపపత్తిముపపాదయతి (అర్థస్వభావాదితి) కథమర్థస్వభావః. ఇత్థం-నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదనిత్యసాంసారికఫలభోగవిరాగో,నిత్యపురుషార్థేచ్ఛా, చస్యాత్-తతఃశ్రవణాదౌప్రవృత్తిః. మనోవధానహేతుతయాతిదుపయోగినీశమాదిసమ్పత్తిరితి. (అర్థస్వభావాదేవ) పూర్వప్రకృతాదేవేత్యేవకారాభిప్రాయః. జ్ఞానస్యైవోపాయత్వం,కర్మణోనపేక్షితత్వం, చార్థస్వభావాద్ధిపూర్వముక్తం. యద్వా (అనేనవినాజిజ్ఞాసానుపపత్తేరితి)శమాద్యర్థస్వభావాదిత్యర్థః. శమాదిపూర్వవృత్తమస్తు. కర్మచపూర్వవృత్తంస్యాదిత్యతఆహ(అర్థస్వభావాదేవేతి) యేనార్థస్వభావేనశమాదేఃపూర్వవృత్తత్వం. తేనైవార్థస్వభావేనాన్యస్య పూర్వవృత్తత్వనిషేధఇతిప్రథమస్యైవకారస్యభావః. పూర్వవృత్తాన్తరస్యవ్యావృత్త్యర్థంద్వితీయఏవకారః. అత్రార్థస్వభావశబ్దేనశమాద్యర్థస్వభావఉక్తః. జ్ఞానార్థస్వభావః,కర్మార్థస్వభావ,శ్చాభిప్రేతః. జ్ఞానస్యకర్మనిరపేక్షోపాయత్వస్వాభావ్యాత్, కర్మణోభేదావలమ్బిత్వేనవిరుద్ధస్వభావత్వా, చ్చ శమాదేర్నివృత్తిరూపత్వేనప్రవృత్తిరూపకర్మవిరోధిస్వభావత్వా,చ్చసాధనచతుష్టయమేవపూర్వవృత్తం-నత్వన్యదిత్యుక్తంభవతి.(ఇదమేవపూర్వవృత్తమితిజ్ఞాయతఇతి) ఇదమేవశబ్దావయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరౌ. ఇదంశబ్దోహిసాధనచతుష్టయపూర్వవృత్తత్వపరః. ఏవకారఃకర్మవ్యుదాసపరః. శమాద్యర్థస్వభావాత్తదయోగవ్యవచ్ఛేదః. తస్మాత్జ్ఞానకర్మణోరర్థస్వభావాచ్చాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదః. సకలవిశేషప్రత్యనీకంబ్రహ్మచేత్కథం సంసారప్రవృత్తిః. కథంవాక్యార్థజ్ఞానాదేవావిద్యానివృత్తిః. అన్తఃకరణస్యకేనవామాలిన్యం. కథంకర్మణానైర్మల్యం. తేచాయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదహేతుభూతాఅర్థస్వభావాః కథమితిశఙ్కాయాముక్తార్థంసఙ్కలయ్యదర్శయఞ్శఙ్కాశ్చపరిహరతి (ఏతదుక్తమితి) బ్రహ్మస్వరూపాచ్ఛాదికాశబ్దేనసకలవిశేషప్రత్యనీకత్వేపి స్వరూపతిరోధానాద్భేదదర్శనంసమ్భవతీత్యుక్తం. భేదః- జ్ఞాతృజ్ఞేయాదిః. అపారమార్థికంభేదదర్శనమేవబన్ధమూలం- నకర్మేత్యర్థః. కర్మాపిభ్రాన్తిమూలకమితిభావః. యద్వా-అపారమార్థికంభేదదర్శనమేవ-నసత్యభూతంకించిదపీతిభావః-తథాసతిహికర్మాపేక్షా. బన్ధః-జన్మజరామరణాదిః. (బన్ధశ్చాపారమార్థికఇతి) అవిద్యామూలాపారమార్థికభేదదర్శనకార్యత్వాదితిభావః. తతఃకింకర్మనైరపేక్ష్యస్యేత్యత్రాహ (సచేతి) (అపారమార్థికత్వాదేవేతి)పూర్వోక్తాదేవాపారమార్థ్యాత్కర్మనైరపేక్ష్యసిద్ధిరిత్యేవకారాభిప్రాయః. (జ్ఞానేనైవ) నకర్మణేత్యర్థః. నహ్యపరమార్థసర్పనివృత్తేరజ్జుజ్ఞానేనవినావైనతేయోపాసనకర్మాపేక్షా. ఏవంసమసముచ్చయఃప్రత్యుక్తః. జ్ఞానంప్రత్యపికర్మణోనసాధనత్వమిత్యాహ (నివర్తకంచేతి) నివర్తకబోధః ప్రమాణజన్యఇతియావత్. ప్రమాణజన్యశుక్తిజ్ఞానంహిరజతనివర్తకం.అత్రశమాదేరితికర్తవ్యతాత్వేనకర్మణఇతికర్తవ్యతాత్వమపివిరోధాన్నేత్యభిప్రేతం. తతఃకిమిత్యత్రాహ (తస్యేతి) తస్య-కర్మనిరపేక్షస్య.(ఏతస్య)అద్వైతవిషయస్య. తదేతచ్ఛబ్దయోఃప్రస్తుతవాచిత్వావిశేషేపిదూరస్థాన్తికస్థవిశేషణవిశిష్టపరామర్శిత్వంప్యుచితం.అద్వైతవిషయత్వేహేతుమాహ(వాక్యజన్యస్యేతి)తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యత్వాదద్వైతవిషయత్వమిత్యర్థః (కార్యే)మోక్షే. తర్హికుత్రోపయోగఇత్యత్రాహ (వివిదిషాయామితి) తుశబ్దేనకరణేతికర్తవ్యతాత్వవ్యుదాసః. ఉపయోగఃకథమిత్యత్రాహ (సచేతి)పాపమూలేత్యాదినాఅన్తఃకరణనైర్మల్యద్వారేణేతిపూర్వోక్తంవివృతంభవతి. రజస్తమోనిబర్హణాదికంనాస్మిన్వాక్యేశ్రుతమిత్యత్రాహ (ఇతీమమితి)అభిప్రేత్యశబ్దేనశబ్దా

అతఃకర్మజ్ఞానస్యానుపయోగాదుక్తమేవసాధనచతుష్టయంపూర్వవృత్తమితివక్తవ్యం. కిమత్రోచ్యతే-యదుక్తమవిద్యానివృత్తిరేవమోక్షః- సాచబ్రహ్మవిజ్ఞానాదేవభవతీతితదభ్యుపగమ్యతే. అవిద్యానివృత్తయేవేదాన్తవాక్యైర్విధిత్సితంజ్ఞానం కింరూపమితివివేచనీయం-కింవాక్యాద్వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రం-ఉతతన్మూలముపాసనాత్మకంజ్ఞానమితి. నతావద్వాక్యజన్యంజ్ఞానం. తస్యవిధానమన్తరేణాపివాక్యాదేవసిద్ధేః, తావన్మాత్రేణావిద్యానివృత్త్యనుపలబ్ధేశ్చ. నచవాచ్యంభేదవాసనాయామనిరస్తాయాంవాక్యమవిద్యానివర్తకంజ్ఞానంనజనయతి- జాతేపిసర్వస్యసహసైవభేదజ్ఞానానివృత్తిర్నదోషాయ-చన్ద్రైకత్వేజ్ఞాతేపిద్విచన్ద్రజ్ఞానానివృత్తివత్. అనివృత్తమపిఛిన్నమూలత్వేన

పరిహారః. ఇతిశ్లోకౌ. వస్తునిరోధాదితికర్తవ్యతాత్వకరణత్వాద్యనుపపత్తిహేతుభ్య ఇత్యర్థః. ఇదం-ఉపయోగం. రజస్తమోనిబర్హణసత్త్వవివర్ధనరూపం పరమ్పరయోపయోగమిత్యర్థః. వివిదిషన్తీత్యుక్తమిత్యేతదుక్తంభవతీత్యన్వయః. ప్రకృతముపసంహరతి (అతఃకర్మజ్ఞానస్యేతి) అతః-హానార్థముపాదానార్థం,చకర్మజ్ఞానస్యానపేక్షితత్వాదిత్యర్థః. అత్రవ్యాఖ్యాతృభిరుక్తౌసఙ్గ్రహశ్లోకౌ. *విరోధాదప్రమాణత్వాచ్చిత్తశుద్ధ్యుపయోజనాత్। జ్ఞానమాత్రస్యహేతుత్వశ్రుతేస్సామర్థ్యతోపిచ। శమాద్యఙ్గకతామ్నానాన్నధీకర్మసముచ్చయః। శ్రవణాదిక్రమోన్నిద్రవాక్యజాధీర్విమోచికేతి॥ విరోధాదితి కర్మణామనిత్యఫలతయా,భేదవాసనాజనకతయా, చవిరోధోవివక్షితః. సామర్థ్యతఇతి జ్ఞానస్యమిథ్యార్థనివర్తకత్వేకర్మనిరపేక్షత్వరూపం వస్తుసామర్థ్యంవివక్షితం. సిద్ధాన్తమారభతే (అత్రోచ్యతఇతి) అస్మిన్పూర్వపక్షేసిద్ధాన్తఉచ్యతఇత్యర్థః. పూర్వపక్షోక్తేష్వవిరుద్ధాంశమభ్యుపగమేనప్రతివదతి (యదుక్తమితి) అవిద్యానివృత్తిః-ప్రతిబన్ధనివృత్తిః. సాధ్యసాధనద్విత్వనిరాసోభిమతఇత్యర్థః. యఃప్రతిబన్ధనిరాసఃకర్మసాధ్యఉక్తః. తస్య *తమేవంవిదిత్వాతిమృత్యుమేతీత్యాదిషుజ్ఞానసాధ్యత్వముక్తం. బ్రహ్మప్రాప్తిస్తుస్వతస్సిద్ధా. ఏవకారాభ్యాంసాధ్యాన్తరంసాధనాన్తరంచవ్యావర్త్యతే. యద్యప్యనిష్టనివృత్తిరిష్టప్రాప్తిశ్చద్వయమస్తి. తథాపీష్టతమబ్రహ్మప్రాప్తేస్స్వతస్సిద్ధాయాఃపృథగుపాయసాధ్యత్వాభావాత్ప్రతిబన్ధనివృత్తిరేవసాధ్యా. స్వతఏవసర్వసాక్షాత్కారక్షమంజ్ఞానంప్రతిబన్ధకేనివృత్తేసతిబ్రహ్మస్వరూపరూపగుణవిభవాదికంసర్వంసాక్షాత్కరోతి. యథాసేతౌభగ్నేజలంస్వయమేవగచ్ఛతినకేనచిన్నేతవ్యం-తద్వత్. యథాఽఽనయనేమార్గసమీకరణతత్ప్రాపణేఉభేఅపిపృథగ్యత్నసాధ్యే-నతథేత్యర్థః. యద్వా-భావాన్తరస్యైవాభావత్వాదవిద్యానివృత్తిరేవబ్రహ్మప్రాప్తిరిత్యర్థః. సాధ్యసాధనద్విత్వనిరాసోభ్యుపేతశ్చేద్విప్రతిపత్తివిషయఃకఇత్యత్రాహ (అవిద్యేతి)సాధనస్వరూపవిశేషేవిప్రతిపత్తిరిత్యర్థః. (కింరూపం) కిం కర్మాఙ్గకత్వానర్హంభవదుక్తంజ్ఞానం-ఉతకర్మాఙ్గకత్వార్హమస్మదుక్తంజ్ఞానమిత్యర్థః. కింరూపమిత్యభిప్రేతంవివృణోతి (కిమితి) కింవాక్యాదిత్యాదినాపరమతంస్వమతంచవదతి-నతుపరమతవికల్పః. ప్రథమంపరపక్షప్రతిక్షేపఃక్రియతే-స్వపక్షస్థాపనంతుపశ్చాదిత్యభిప్రేత్యాహ(నతావదితి)నతుదూష్యశిరసోరన్యతరదూషణంక్రియతే-కుతఇత్యత్రాహ(తస్యేతి) (విధానమన్తరేణాపీతి) ప్రమాణజ్ఞానం వస్తుతన్త్రం-నపురుషతన్త్రం- కర్తుమకర్తుమన్యథాకర్తుం,చాశక్యత్వాత్. అతఃపురుషతన్త్రత్వాభావాన్నతద్విధేయమితితైరేవోక్తమితిభావః. (వాక్యాదేవ) బ్రహ్మస్వరూపపరవాక్యాదేవ. వ్యుత్పత్తిమన్తంపురుషంప్రతిన్యాయానుగృహీతస్యవాక్యస్యార్థబోధకత్వంస్వతస్సిద్ధం-నతువిధ్యధీనం. తచ్ఛ్రవణేపురుషస్యప్రవృత్తిశ్చరాగాదేవేత్యుపపాదితం. యద్యపినరాగాత్-తథాప్యధ్యయనవిధిరేవాధీతకృత్స్నవేదవాక్యవిచారేప్రవర్తకఇతి *ప్రజ్ఞాంకుర్వీతేత్యాదివిధిర్నిరర్థకఏవ. నచప్రమాణజ్ఞానస్యశ్రేయస్సాధనత్వమలౌకికమితితాదృశ్యేణతస్యవిధేయత్వం-శుక్తిరూప్యాదిభ్రమనివర్తకజ్ఞానస్యేవబన్ధనివర్తకజ్ఞానస్యదృష్టార్థత్వాభ్యుపగమాత్. అతోవిధివైయర్థ్యం. తేనాసకృదావృత్తసాక్షాత్కారభక్తిరూపత్వయావజ్జీవానుష్ఠేయత్వపరాణాం *యావన్నవిమోక్ష్యేఅథసమ్పత్స్యఇత్యాదీనాం ముక్తేశ్శరీరపాతానన్తరభావిత్వపరాణాంనాడీవిశేషనిష్క్రమణవాదినీనాం మార్గపరాణాం చానేకశ్రుతీనాంనైరర్థక్యంప్రసజ్యేతేతి. ఏవమనేకశ్రుతివిరోధస్యప్రదర్శనార్థంతస్యవిధానమన్తరేణాపీత్యుక్తం. అథప్రత్యక్షవిరోధందర్శయతి (తావన్మాత్రేణేతి) తావదంశస్తతోధికేప్యస్తీతిద్యోతనార్థంతావన్మాత్రేణేత్యుక్తం. బహుశాస్త్రవిరోధప్రత్యక్షవిరోధరూపమిదం దూషణద్వయంవదతాభగవతాచాపస్తమ్బేనాపివాక్యార్థజ్ఞానమాత్రస్యమోక్షసాధనత్వంనిరస్తం. *యథాబుద్ధేక్షేమప్రాపణంతచ్ఛాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధం బుద్ధేచేత్క్షేమప్రాపణమిహైవనదుఃఖముపలభేత ఏతేనపరంవ్యాఖ్యాతమితి॥ శాస్త్రైరితిబహువచనేన పూర్వోదాహృతానేకశ్రుతివిరోధోభిప్రేతః. విప్రతిషేధః-అధికబలేనప్రతిషేధః- నతుప్రకరణసమవత్తుల్యబలేనప్రతిరోధః. బహుశాస్త్రవిరోధఃప్రబలతరః-భూయసాంస్యాత్సబలీయస్త్వమితి న్యాయాదిత్యభిప్రాయేణవిప్రతిషిద్ధమిత్యుక్తం. యత్తుపరైరస్యదూషణస్యప్రతివచనంద్వేధాకృతం. తదనుభాష్యదూషయతి (నచవాచ్యమితి) వాక్యంజ్ఞానోత్పత్తిమిదానీంనజనయతీతికశ్చిన్నిర్వాహః-తమాహ(భేదేతి) ఇదానీంజ్ఞానోత్పత్తిర్నదృశ్యతఇతిచేత్తత్పరిహారాయాహ (అవిద్యానివర్తకమితి)పశ్చాదపివాక్యాదేవావిద్యానివర్తకవిశదజ్ఞానోత్పత్తిశ్చేదిదానీమేవజనయత్విత్యత్రాహ (భేదవాసనాయామితి) ప్రతిబన్ధకాభావశ్చసామగ్ర్యన్తర్భూతః. అతస్సామగ్రీవైకల్యాద్జ్ఞానమనుత్పన్నం. ధ్యానాదివిధయఃప్రతిబన్ధనిరాసోపయికాఇతిభావః. అనేనశాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధౌపరిహృతౌభవతః. సనకాదీనాంజ్ఞానాధికత్వేనశ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధానామపిజ్ఞానానుదయోనుపపన్నఇతిశఙ్కాయాంనిర్వాహాన్తరమాహ (జాతేపీతి) అవిద్యాయాఏకత్వాత్,ప్రపఞ్చప్రతిభాసస్యైకస్యబ్రహ్మణస్స్వప్నరూపత్వాచ్చసర్వస్యేత్యుక్తం. (నదోషాయ) అనివర్తకత్వందోషాయనభవతి. జ్ఞానోదయేపిభ్రమానివృత్తౌ దృష్టాన్తందర్శయతి(చన్ద్రైకత్వఇతి)అనివృత్తంచేద్భేదదర్శనంబన్ధకంస్యాదిత్యతఆహ (అనివృత్తమపీతి) (ఛిన్నమూలత్వేన) ఛిన్నావిద్యాఖ్యమూలత్వేన అకార్యకరం. యథాదగ్ధఃపటఃపూర్వసన్నివేశేనప్రతీయమానోప్యాచ్ఛాదనాదికార్యాయోగ్యఃక్రమేణవినశ్యేత్. యథా కులాలభ్రమితంచక్రం

నబన్ధాయభవతీతి. సత్యాం సామగ్ర్యాం జ్ఞానానుత్పత్త్యనుపపత్తేః. సత్యామపి విపరీతవాసనాయామాప్తోపదే
శలిఙ్గాదిభిర్బాధకజ్ఞానోత్పత్తిదర్శనాత్. సత్యపి వాక్యార్థజ్ఞానే అనాదివాసనయా మాత్రయా భేదజ్ఞానమను
వర్తత ఇతి భవతా న శక్యతే వక్తుం. భేదజ్ఞానసామగ్ర్యా అపి వాసనాయా మిథ్యారూపత్వేన జ్ఞానోత్పత్త్యైవ ని
వృత్తత్వాత్. జ్ఞానోత్పత్తావపి మిథ్యారూపాయాస్తస్యా అనివృత్తౌ నివర్తకాన్తరాభావాత్ కదాచిదపి నాస్యా
వాసనాయా నివృత్తిః- వాసనాకార్యం భేదజ్ఞానం ఛిన్నమూలమథ చానువర్తత ఇతి బాలిశభాషితం. ద్విచన్ద్ర
జ్ఞానాదౌ తు బాధకసన్నిధావపి మిథ్యాజ్ఞానహేతోః పరమార్థతిమిరాదిదోషస్య జ్ఞానబాధ్యత్వాభావేనావినష్ట
త్వాత్ మిథ్యాజ్ఞానానివృత్తిరవిరుద్ధా. ప్రబలప్రమాణబాధితత్వేన భయాదికార్యం తు నివర్తతే. అపి చ భేద
వాసనానిరసనద్వారేణ జ్ఞానోత్పత్తిమభ్యుపగచ్ఛతాం కదాచిదపి జ్ఞానోత్పత్తిర్న సేత్స్యతి- భేదవాసనాయా
అనాదికాలోపచితత్వేనాపరిమితత్వాత్ తద్విరోధిభావనాయాశ్చాల్పత్వాదనయా తన్నిరసనానుపపత్తేః.

భ్రామయితృవ్యాపారోపరమేఽపి పూర్వవేగవశాత్ కంచిత్కాలం స్వయమేవ భ్రమత్క్రమేణోపరమతే తద్వదితి భావః. అత్రేతికరణస్య నప్రవాచ్యమిత్యనేనాన్వయః. ప్రథమం జ్ఞానానుత్పత్తిం దూషయతి (సత్యామితి) న్యాయానుగృహీతవాక్యమేవ సామగ్రీ. ప్రతిబన్ధికా భేదవాసనాస్తీతి చేత్తత్రాహ (సత్యామపీతి) నివర్త్యా వాసనా నివర్తకోత్పత్తిప్రతిబన్ధికా న భవతీత్యర్థః. ఆదిశబ్దాదిన్ద్రియం గృహ్యతే. యథా చిరతరతిమిరవాసితగుహాయాం ప్రదీపోత్పద్యతే. తస్మిన్ దీపితే సద్య ఏవ తమో వినశ్యేత్. యథా క్వచిద్దేశే సర్ప ఇతి వాక్యాచ్చిరం భ్రమితోఽపి పురుషో న తత్ర సర్ప ఇత్యాప్తోపదేశాజ్జానాతి. యథా చ వనం న దగ్ధమితి శ్రుత్వా చిరం భ్రాన్తస్య పశ్చాత్తత్ర గత్వాఙ్గారాదిలిఙ్గదర్శనేన దగ్ధమితి జ్ఞానం జాయతే. యథా చిరం సర్పత్వేన వాసితే వస్తుని సమీపగమనానన్తరమిన్ద్రియవ్యాపారేణ రజ్జుజ్ఞానం సహసైవ జాయతే. తద్వదిత్యభిప్రాయేణాప్తోపదేశలిఙ్గాదిభిర్బాధకజ్ఞానోత్పత్తిదర్శనాదిత్యుక్తం. వేదాన్తవాక్యం హి దార్ష్టాన్తికం. అత ఆప్తోపదేశస్య ప్రథమోపాదానం. అథ ద్వితీయనిర్వాహమనూద్య నిరస్యతి (సత్యపీతి) (మాత్రయా) అల్పమిత్యర్థః (భవతా) బ్రహ్మవ్యతిరిక్తకృత్స్నమిథ్యాత్వవాదినేతి భావః. భవతేతి సూచితమర్థం వివృణోతి (భేదేతి) వాసనాయా అపి మిథ్యాత్వావిశేషాత్తస్యా అపి జ్ఞానేన నివృత్తత్వమవశ్యాశ్రయణీయమితి భావః. కిం జ్ఞానోత్పత్తావపి వాసనా న నివర్తత ఇత్యుచ్యతే- ఉత తన్నివృత్తావపి నిర్మూలకం భేదదర్శనం భవతీతి శఙ్కాద్వయం హృది నిధాయ ప్రథమం పరిహరతి (జ్ఞానోత్పత్తావపీతి) బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య మిథ్యాత్వాద్వాసనాపి జ్ఞానైకనివర్త్యా. నో చేన్నివర్తకాన్తరమపి జ్ఞానత్వావిశేషాన్న నివర్తయేదిత్యర్థః. స్వయమేవ వాసనా నశ్యతీతి చేత్-తదయుక్తం. స్వయమేవేతి బాధకజ్ఞాననైరపేక్ష్యస్య వివక్షితత్వే వాసనాయా నశ్యన్త్యా అపి సత్యత్వప్రసఙ్గాత్. స్వయమేవ నశ్యతీతి స్వేనైవ స్వవినాశకరణం వివక్షితం చేద్ వ్యాఘాతః. ఫలోపహితస్య కారణనాశాదినాశ్యత్వేఽపి సత్యత్వప్రసఙ్గో వర్జనీయ ఏవ. కర్మశబ్దాదిషు తథైవ వైశేషికైర్వర్ణితత్వాత్తేషాం చ పారమార్థ్యదర్శనాత్. కిం చ- స్వప్నార్థోత్పత్త్యాదివద్వాసనాయా మిథ్యాత్వే తదుత్పత్తిస్థితీ అపి మిథ్యాభూతే ఇతి తద్వినాశోఽపి మిథ్యాభూతః. అతో వినాశవిషయభ్రమేఽపి న స్థితిర్నిశ్శేషభ్రమనివృత్తిర్న స్యాత్. అథ ద్వితీయాంశం శఙ్కాం పరిహరతి (వాసనేతి) (ఛిన్నమూలం) ఛిన్నవాసనాఖ్యమూలం (బాలిశభాషితమితి) అకారణకార్యోత్పత్తిప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. యద్యకారణం భేదదర్శనం భవతి. తర్హి ముక్తిరపి జ్ఞాననిరపేక్షా స్యాత్. శ్రవణాదిభిర్వినా వాక్యార్థజ్ఞానం స్యాత్. అవిద్యయా వినా జగద్భ్రమశ్చ స్యాత్. అధిష్ఠానేన వినా అవిద్యాపి కార్యకరీ స్యాదితి భావః. నను తర్హి కథం సత్యపి బాధకజ్ఞానే చన్ద్రద్విత్వానివృత్తిరిత్యత్రాహ (ద్విచన్ద్రేతి) తుశబ్దో వివక్షితార్థవైషమ్యపరః. (బాధకసన్నిధావపి) తజ్జ్ఞానసన్నిధావపి. తిమిరాదిదోషస్య పారమార్థ్యాజ్జ్ఞానాబాధ్యత్వాదితి భావః. తత్పారమార్థ్యం చ వ్యావహారికతయాపి పరేణాభ్యుపగన్తవ్యం. అన్యథా ఆప్తోపదేశానన్తరం రజ్జుసర్పవ్యవహారోచ్ఛేదవద్ద్రష్టా మిథ్యేతి వచనానన్తరం దోషనివృత్త్యా చన్ద్రద్విత్వాదివ్యవహారోచ్ఛేదప్రసఙ్గాత్. అతో దోషస్య విద్యమానత్వాద్ద్విచన్ద్రభ్రమస్య సమూలత్వం. అనేన బాధకసన్నిధౌ బాధ్యసద్భావోఽకారణకార్యోత్పత్తిశ్చేతి దూషణద్వయం ప్రస్తావనైవ పరిహృతం భవతి. పరమతే తు దూషణద్వయం తిష్ఠత్యేవ. తర్హ్యాప్తోపదేశాదివైయర్థ్యమిత్యత్రాహ (ప్రబలేతి) రజ్జుసర్పభ్రాన్తిమత్పురుషాపేక్షయా భయాదికార్యనివృత్తిః ఫలత్వేనోక్తా. ఆదిశబ్దాత్పలాయనాది గృహ్యతే. ద్విచన్ద్రజ్ఞానే చ స్వస్యాదుష్టకరణత్వధీనివృత్తిః, రోషధాదిప్రవృత్తిశ్చ ఫలం. ఐన్ద్రజాలికభ్రమాదిషు భ్రమహేతోః ప్రాబల్యాద్వస్తుతో భ్రమత్వేఽప్యసత్యవిషయత్వనిశ్చయప్రతిబన్ధః స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థః ప్రబలప్రమాణశబ్దః. (నివర్తత ఇతి) ప్రతిభాసే విద్యమానేఽపి విషయసత్యత్వాభావనిశ్చయద్వారా భయాదినివృత్తిహేతురాప్తోపదేశాదిరిత్యర్థః. యద్వా- యథావదర్థస్వరూపాపరోక్ష్యప్రవృత్తిద్వారా భయాదినివృత్తిహేతురిత్యర్థః. తుశబ్దశ్శఙ్కావ్యావర్తకః. జ్ఞానానుత్పత్తిపక్షస్య బహ్వభిమతత్వాత్ సింహావలోకితకేన తం దూషయతి (అపి చేతి) నాయం సర్పో రజ్జురితివదదృష్టద్వారా హి భేదనిరాసః. అదృష్టముఖేన చేద్భేదసత్యత్వప్రసఙ్గాత్. అతో భూయస్యా భేదవాసనాయా అల్పీయస్యాఽద్వైతవాసనయా నిరాసోఽనుపపన్న ఇత్యర్థః. నన్వదృష్టద్వారా నివర్త్యత్వే నివర్త్యస్య సత్యత్వం నానిష్టం- ధ్యాననివర్త్యసర్పవద్వ్యవహారదశాయాం వాసనాయాస్సత్యత్వాభ్యుపగమాత్. ఉత్పన్నే తు జ్ఞానే తదుత్పత్తిస్థితివినాశాశ్చ బాధితాస్స్యురితి. నైవం. ధ్యాననివర్త్యసర్పస్యానిత్యత్వేఽపి ఏవ-న కదాచిదపి బాధ్యత్వం నిద్ధమితి తద్వదేవాదృష్టనివర్త్యవాసనాయా అపి వాస్తవసత్యత్వప్రసఙ్గాత్. నన్వైక్యభావనారూపం నిదిధ్యాసనం ప్రతిబన్ధనివర్తకం చేదుక్తదోషస్స్యాత్- తత్తు న ప్రతిబన్ధనివృత్త్యై. కింతు వాక్యార్థజ్ఞానోదయసహకారీతి. నైవం- స్మృతిరూపస్య నిదిధ్యాసనస్యానుభవసాపేక్షతయా తస్య వాక్యార్థజ్ఞానజననసహకారిత్వాయోగాత్. నను యద్యపి పరోక్షానుభవస్య ధ్యానమనుగ్రాహకం. తథాపి నిదిధ్యాసనసహకృతం వాక్యమపరోక్షధీహేతుస్స్యాత్. నైవం- నిది

అతో వాక్యార్థజ్ఞానాదన్యదేవ ధ్యానోపాసనాదిశబ్దవాచ్యం జ్ఞానం వేదాన్తవాక్యైర్విధిత్సితం. తథాచ శ్రుతయః. *విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత *అనువిద్య విజానాతి *ఓమిత్యేవాత్మానం ధ్యాయథ *నిచాయ్య తం మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతే* ఆత్మానమేవ లోకముపాసీత *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః *సోఽన్వేష్టవ్యస్స విజిజ్ఞాసితవ్య ఇత్యేవమాద్యాః॥ అత్ర నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యాదినైకార్థ్యాత్ అనువిద్య విజానాతి విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీతేత్యేవమాదిభిర్వాక్యార్థజ్ఞానస్య ధ్యానోపకారకత్వాదనువిద్య విజ్ఞాయేత్యనూద్య ప్రజ్ఞాం కుర్వీత విజానాతీతి ధ్యానం విధీయతే. శ్రోతవ్య ఇతి చానువాదః-స్వాధ్యాయస్యార్థపరత్వేనాధీతవేదః పురుషః ప్రయోజనవదర్థావబోధిత్వదర్శనాత్తన్నిర్ణయాయ స్వయమేవ శ్రవణే ప్రవర్తత ఇతి శ్రవణస్య ప్రాప్తత్వాత్. శ్రవణప్రతిష్ఠార్థత్వాన్మననస్య మన్తవ్య ఇతి చానువాదః. తస్మాద్ధ్యానమేవ విధీయతే. వక్ష్యతి చ *ఆవృత్తిర

ధ్యానసనసహకృతత్వేనిశాబ్దత్వాదేవాపరోక్షధీహేతుత్వాయోగాత్ జ్యోతిష్టోమవాక్యవత్. ఏవం శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధా, త్తద్విరోధనిర్వాహానుపపత్త్యా, చ వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రస్యనివర్తకత్వాసమ్భవాత్పారిశేష్యాద్వాక్యార్థజ్ఞానాదన్యదేవ ముక్త్యుపాయజ్ఞానం విధిత్సితమిత్యాహ (అత ఇతి) న కేవలం పారిశేష్యం-తదనుగ్రాహ్యశ్శ్రుతయశ్చ సన్తీత్యాహ (తథాచేతి) విజ్ఞాయేత్యాదివాక్యద్వయే జ్ఞానసామాన్యశబ్దః వాక్యద్వయోపాదానం చోపసర్గభేదేఽపి విధిప్రత్యయాన్తత్వత్రాహిత్యయోశ్చార్థభేదేనాస్తీతి జ్ఞాపనార్థం. ధ్యాయథేతి విశేషశబ్దః. నిచాయ్యేతి ధ్యానస్య ప్రత్యక్షసమానాకారతాదర్శితా. *చాయృ దర్శన ఇతి హి ధాతుః. ఉపాసీతేత్యనేన జ్ఞానస్యోపాసనశబ్దవాచ్యత్వం సిద్ధం. అన్వేష్టవ్య ఇతి మననసహకృతశ్రవణోక్తిః. నిదిధ్యాసితవ్యః విజిజ్ఞాసితవ్య ఇత్యుపాదానేన సన్నన్తత్వేఽపీష్యమాణజ్ఞానపరం వాక్యమితి దర్శితం. సన్నన్తపదద్వయస్యోపాదానం సామాన్యవిశేషశబ్దత్వాత్. (ఇత్యేవమాద్యా ఇతి) ఇతిశబ్ద ఉపాత్తశ్రుతివాక్యస్వరూపమాత్రపరః. ఏవం శబ్దస్సన్నన్తత్వవిధిప్రత్యయాన్తత్వత్రాహిత్యోపసర్గభేదాదిప్రకారపరః. ఉదాహృతవాక్యేషు జ్ఞానసామాన్యవాచిపదానాం విశేషాకాఙ్క్షాయాం వాక్యార్థజ్ఞానస్వరూపో విశేషః పర్యవసానభూమిస్స్యాదితి శఙ్కానివృత్త్యర్థమాహ (అత్రేతి) అత్ర- ఉపాత్తేషు వాక్యేషు. ఇత్యేవమాదిభిర్ధ్యానం విధీయత ఇత్యన్వయః (నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యాదినేతి) ఆదిశబ్దేన సంస్కారరహితజ్ఞానవిశేషవాచివాక్యాన్తరం వివక్షితం. ఐకార్థ్యం చ సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయాత్. సహ్యనుక్తాకాఙ్క్షితస్వీకారఫలః. తత్ర *ఛాగో వా మన్త్రవర్ణాదితి న్యాయాత్ సామాన్యవాచిశబ్దానాం విశేషపర్యవసానం. *అనువిద్య విజానాతి*విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీతేత్యత్రైకేన పదేన వాక్యార్థజ్ఞానమనూద్యతే. కేన వా ధ్యానం విధీయత ఇత్యపేక్షాయామాహ (అనువిద్య విజ్ఞాయేత్యనూద్యేతి) అనువాదః కిమర్థ ఇత్యత్రాహ (ధ్యానోపకారకత్వాదితి) ప్రజ్ఞాం కుర్వీత విజానాతీతి వాక్యద్వయోపాదానస్య పూర్వోక్తమేవ ఫలం. ఏవం స్మృతిష్వపి సామాన్యశబ్దస్సతి విశేషోపస్థాపకే తత్పర్యవసితో దృష్టః-*నిషిద్ధభక్షణం జైహ్మ్యముత్కర్షే చ వచోఽనృతం. రజస్వలాముఖాస్వాదస్సురాపానసమాని తు ॥ ఇత్యత్ర నిషిద్ధసామాన్యస్య భక్షణసామాన్యం పాతిత్యహేతురవగతం. *ఛత్రాకం విడ్వరాహం చ లశునం గ్రామకుక్కుటం । పలాణ్డుం గృఞ్జనం చైవ మత్యా జగ్ధ్వా పతేద్ద్విజ ఇత్యత్ర నిషిద్ధవిశేషస్య భక్షణవిశేషః పాతిత్యహేతుర్దృష్టః. అత్ర పూర్వగ్రన్థశ్చరమగ్రన్థార్థే పర్యవస్యతి. భవతు సామాన్యశబ్దోఽపి విశేషపర్యవసాయీ. అత్ర తు జ్ఞానసామాన్యవాచిశబ్దశ్శ్రోతవ్య ఇతి శ్రవణరూపజ్ఞానవిశేషే పర్యవస్యత్విత్యత్రాహ (శ్రోతవ్య ఇతి చేతి) చశ్శఙ్కానివృత్తౌ. సముచ్చయే వా. విజ్ఞాయానువిద్యేతి పదయం చానువాద ఇత్యర్థః. తత్సఙ్క్షేపేణోపపాదయతి (స్వాధ్యాయస్యేతి) ఆపాతప్రతీత్యా స్వతః ప్రాప్తిశ్శ్రవణస్య స్యాత్. మననస్య తాదృశహేత్వభావాత్తత్ర పర్యవసానమస్త్విత్యత్రాహ (శ్రవణప్రతిష్ఠార్థత్వాదితి) చః పూర్వవత్. (తస్మాద్ధ్యానమేవేతి) నతు వాక్యార్థజ్ఞానమిత్యర్థః. నను శ్రోతవ్య ఇతి పుస్తకనిరీక్షణాదివ్యావృత్త్యర్థో విధిః కిం న స్యాత్. నైవం. వేదాన్తవాక్యానామపి పుస్తకనిరీక్షణాదివ్యుదాసస్యాధ్యయనవిధిసిద్ధత్వాత్, బ్రహ్మమీమాంసాయాదిలేఖనపఠనాదేరప్రతిషిద్ధత్వాత్, గురూపసత్తౌ శ్రవణశబ్దస్య ముఖ్యార్థత్వాభావాత్, తస్యాశ్చ అత్రావిహితత్వేఽపి *గురుమేవాభిగచ్ఛేదితి వాక్యాన్తరసిద్ధత్వాచ్చ. నను న్యాయోపేతవాక్యమాత్రానవగమ్యకేవలోపదేశగమ్యార్థవిశేషశ్రవణం శ్రోతవ్య ఇతి విధేయమితి చేన్న- మననపూర్వభావితయాస్య శ్రవణస్య న్యాయానుగృహీత వాక్యజన్యజ్ఞానరూపత్వావగమాచ్ఛబ్దస్వారస్యాచ్చ. నచ మన్తవ్య ఇత్యాలమ్బనసంశీలనరూపమననవిధిరితి వాచ్యం- శ్రవణశబ్దస్య న్యాయోపేతవాక్యజన్యజ్ఞాన ఇవ మన్తవ్యశబ్దస్య తత్ప్రతిష్ఠాపనే ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్తస్య చాపవాదాభావాత్, ఉభయోరప్రాప్తార్థద్వయవిధాయిత్వే వాక్యభేదప్రసఙ్గాత్, సతి గత్యన్తరే విశిష్టవిధానాశ్రయణస్యాన్యాయ్యత్వాచ్చ. విధిస్థపదావగతేష్వర్థేష్వేకత్రాపక్షీణశక్తిర్లాఘవాయ తదితరేషు స్వతోఽనువాద మపేక్షమాణః ప్రాపకాభావాద్విశిష్టే తాత్పర్యం భజతే. అత్ర త్వనువాదసమ్భవాన్న విశిష్టవిషయత్వకల్పనం యుక్తం. తస్మాదనువాదః. అనేన శ్రవణశబ్దస్యాయాపమిశ్రోక్తనిర్వాహోఽనిరస్తః. అత్ర ద్రష్టవ్యశబ్ద ఉపాయోపేయదశాసాధారణత్వాదుపరి నియామకస్ఫుటార్థవాక్యాన్తరేణ సహ వ్యాఖ్యాస్యతే నను నసాధారణత్వం ద్రష్టవ్య ఇతి- తవ్యతా దర్శనస్య విధేయత్వప్రతీతేః - ఫలస్య చావిధేయత్వాత్. ఉచ్యతే. నిదిధ్యాసనవద్దర్శనస్య చ విధానే వాక్యభేదప్రసఙ్గాత్, నిశ్చితానువాదశ్రవణమననసాహచర్యాచ్చ విధిత్వనిశ్చయప్రతిబన్ధాదుపాయస్య దర్శనరూపత్వవిషయప్రమాణాదర్శనే విశిష్టవిధిత్వాశ్రయణాయోగాత్. *మన ఏవైతాన్కామాన్పశ్యన్రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోకే పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షత ఇత్యాదిభిః ఫలదశాయాం దర్శనస్య ప్రామాణికత్వాచ్చ. శ్రోతవ్య ఇతివత్తవ్యదర్థమనాదృత్య ఫలసమర్పకత్వం ద్రష్టవ్యశబ్దస్య శక్యతుం యుక్తమిత్యత ఉపరిష్టాద్వ్యాఖ్యేయత్వం. అథోపాసనస్య విధిత్సితత్వే ద్రఢిమ్నే సూత్రకారోక్తిం దర్శయతి (వక్ష్యతి చేతి) తాదృశసూత్రాసమ్భవవ్యుదాసాయ సూత్రముపాదత్తే (ఆవృత్తిరితి) ఉపాస

సకృదుపదేశాదితి. తదిదముపవర్గోపాయతయా విధిత్సితం వేదనముపాసనమిత్యవగమ్యతే. విద్యుపాస్యోర్వ్యతికరేణోపక్రమోపసంహారదర్శనాత్ *మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యత్ర *భాతి చ తపతి చ కీర్త్యా యశసా బ్రహ్మవర్చసేన య ఏవం వేద న స వేద అకృత్స్నో హ్యేష ఆత్మేత్యేవోపాసీత యస్తద్వేద యత్స వేద స మయైతదుక్త ఇత్యత్ర *అను మ ఏతాం భగవో దేవతాం శాధి యాం దేవతాముపాస్స ఇతి॥ ధ్యానం చ తైలధారావదవిచ్ఛిన్నస్మృతి సంతానరూపం *ధ్రువా స్మృతిః। స్మృతిలమ్భే సర్వగ్రన్థీనాం విప్రమోక్ష ఇతి ధ్రువాయాః స్మృతేరపవర్గోపాయత్వ శ్రవణాత్. సా చ స్మృతిర్దర్శనసమానాకారా-*భిద్యతే హృదయగ్రన్థిశ్ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః। క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్దృష్టే పరావర ఇత్యనేనైకార్థ్యాత్. ఏవం చ సతి *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యనేన నిదిధ్యాసనస్య దర్శనసమానాకారతా విధీయతే.

శబ్దాశ్రవణాత్ప్రస్తుతత్వపరత్వమస్ఫుటమితి తస్యార్థమాహ (తదిదమితి) అప్రవృత్తిస్త్వయత్ర యదా వ్యాప్యప్రత్యయస్థమసకృదితి సూత్రాంశపదం. కస్యాప్యస్థిత్యపేక్షాయామాహ (తదిదం వేదనమితి) ఇదిదం-తృతీయాధ్యాయావసానే *ఏవం ముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతేరితి ప్రస్తుతం మోక్షఫలం జ్ఞానమిత్యర్థః. యద్వా-ప్రజ్ఞాం కుర్వీతేత్యాదిసామాన్యశబ్దోక్తం వేదనమసకృదావృత్తిరూపముపాసనమిత్యర్థః. అవగమ్యత ఇత్యనేనావృత్తిరసకృదితి సూత్రాంశో వ్యాఖ్యాతః. ఉపదేశాదితి పదం వ్యాచష్టే (విద్యుపాస్యోరితి) స్థలత్రయముదాహరతి (మన ఇతి) మనో బ్రహ్మేతి వాక్యం *రాత్రీరుపేయాదితి వత్ *ప్రతితిష్ఠన్తి హ వా య ఏతా రాత్రీరుపయన్తీత్యత్ర య ఏతా రాత్రీరితి సత్రానువాదవత్. *య ఏవం వేదేతి పూర్వవిహితోపాసనస్య ఫలార్థమనువాదః. ఏతిరణవిక్రమాదిహేతుభేదాత్కీర్తియశసోర్భేదః. మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యాదికే ప్రకరణే, యస్తద్వేదేత్యాది ప్రకరణే, చ వేదనోపాసనవాచిశబ్దయోర్వ్యతిప్రకర్షాత్ప్రకరణైకత్వజ్ఞాపనాయాత్రేత్యుక్తం. అను మ ఇతి-యాం దేవతాముపాస్సే ఏతాం దేవతామనుశాధి. అనుపూర్వశ్శాసిర్వివిచ్య జ్ఞాపనార్థః. వివిచ్య జ్ఞాపయేత్యర్థః. *వ్యవహితాశ్చేతి సూత్రేణ ఛన్దస్యుపసర్గాణాం వ్యవహితప్రయోగః. స స వేదేత్యత్ర సన్నికర్షాదత్ర శబ్దాప్రయోగః. స స వేదేత్యస్య *అథ యోఽన్యాం దేవతాముపాస్త ఇత్యేతద్వాక్యపూర్వకత్వాదుపక్రమోపసంహారయోరుపాసనశబ్దః. మధ్యే వేదనశబ్దః. ఇదం చ పూర్వస్య వాక్యైకత్వ ఉపక్రమోపసంహారదర్శనాదిత్యేతేనాభిప్రేతం. యస్తద్వేద-తస్య బ్రహ్మణో వేదితా మయైకస్వః. యత్స వేద-తస్యైకస్య వేద్యం యద్బ్రహ్మ- స వేదితా నైక్వ ఏతద్వేద్యం చోభయం తవ మయోక్తమిత్యర్థః. సామాన్యవిశేషన్యాయేన ప్రకరణాన్తరోక్తజ్ఞానసామాన్యవాచిశబ్దానాం ప్రకరణాన్తరోక్తవిశేషపర్యవసాయిత్వం పూర్వమేవ స్వయమేవ హి భాష్యకారేణ దర్శితం. సూత్రవ్యాఖ్యానే త్వేకైకప్రకరణే వ్యతికరేణోపక్రమోపసంహారదర్శనముపదేశాదితిపదస్యార్థత్వేనోక్తం. ఉభయత్రాప్యుభయం హేతుత్వేన వాచ్యం. తథాప్యవిస్తరార్థమేకైకముక్తం. అత ఏవ హి చతుర్థాధ్యాయే ఉభయమపి హేతుత్వేన వక్ష్యతే. తదిదమిత్యాదికం సూత్రవ్యాఖ్యానం. అన్యథా తదిదమపవర్గోపాయతయా విధిత్సితం వేదనమితి నోచ్యేత. కింతు ధ్యానముపాసనమిత్యేవోచ్యేత- ఇతరథా శృఙ్ఖలితోక్తిప్రకరణాసాచిత్యాత్. పశ్చాదపి ధ్యానం చ తైలధారావదవిచ్ఛిన్నస్మృతి సన్తానరూపమితి పూర్వప్రకృత ధ్యానశబ్దేన నిర్దేశాత్. పూర్వగ్రన్థే ధ్యానస్యోపాసనరూపత్వం వివక్షితం చేత్స్యాచ్చ ఉపాసనమవిచ్ఛిన్నస్మృతిసన్తానరూపమిత్యుపాసనశబ్దేనోచ్యేత. ఏవం ప్రస్తుతసూత్రార్థవ్యతిపూర్వప్రకృతస్య ధ్యానస్య ధ్రువానుస్మృతిత్వముపపాదయతి (ధ్యానం చేతి) వేదనస్యాసకృదావృత్తిం వదతస్సూత్రకారస్యాయం భావః. యథా జ్ఞానసామాన్యవాచినాం శబ్దానాం విశేషపర్యవసాయిత్వేనాసకృదావృత్తిరూపజ్ఞానపరత్వం సిద్ధం. ఏవం విశేషాన్తరోపస్థాపకేషు సత్సు తద్విశేషపర్యవసాయిత్వం న్యాయ్యమితి. తస్మాత్సూత్రకారేణ కణ్ఠోక్తం జ్ఞానస్యాసకృదావృత్తిరూపతాముపపాద్యతే నాభిప్రేతం శ్రుత్యన్తరోపస్థాపితం విశేషాన్తరమాహ (ధ్యానం చేతి) అనేన గ్రన్థేనాసకృదావృత్తేరవ్యవహితత్వశఙ్కానిరాసార్థం విజాతీయప్రత్యయాన్తరావ్యవహితత్వముక్తం. అత్ర విచ్ఛిన్నావిచ్ఛిన్నస్మృతిసన్తతిసాధారణో ధ్యానశబ్దశ్చేత్. ధ్యానం చేత్యాదినా విశేషాన్తరపర్యవసానముక్తం భవతి. ధ్యానశబ్దస్యావిచ్ఛిన్నస్మృతిసన్తత్యసాధారణత్వే ధ్యానశబ్దో వ్యాఖ్యాతో భవతి. అవిచ్ఛిన్న స్మృతిసన్తతిత్వే వచనమాహ (ధ్రువేతి) స్మృతేర్ధ్రువత్వం నామ విజాతీయప్రత్యయాన్తరావ్యవహితసన్తతిత్వం- స్మృతివ్యక్తీనాం క్షణికత్వాత్. (అపవర్గోపాయత్వ శ్రవణాదితి) తత్రాపవర్గోపాయభూతవేదనస్యాసకృదావృత్తిరుక్తా. అత్రాపి తదుపాయస్య ప్రత్యభిజ్ఞానాత్తస్యైవావిచ్ఛిన్నసన్తతిరూపత్వం వివక్షితమితి భావః. తస్యా దర్శనరూపత్వముచ్యతే (సా చేతి) న కేవలం విషయైక్యతస్సామ్యం-అపి త్వాపరోక్ష్యేణాపీత్యాకారశబ్దస్య భావః. హృదయస్య-మనసః. గ్రన్థయః-రాగాదయః. యద్వా-మఞ్చాః క్రోశన్తీతివద్ధృదయశబ్దస్తత్స్థజీవపరః. హృత్స్థానమయతీతి వ్యుత్పత్తేర్వా. తస్య గ్రన్థిః ప్రకృతిసమ్బన్ధః. హృదయశబ్దోపలక్షితం వా శరీరం గ్రన్థిః. సంశయశబ్దో విపర్యయస్యాపి ప్రదర్శనార్థః. దేహాత్మాభిమానాదిరూపా ఽవిద్యేత్యర్థః. కర్మాణి-పుణ్యపాపరూపాణి. అవిద్యాసఞ్చితకర్మకృతప్రకృతిసమ్బన్ధనివృత్తిర్దర్శనసమానాకారోపాసనేనేత్యర్థః. (ఏవం చ సతీతి) ఉపాయదశాయాం జ్ఞానస్య దర్శనరూపత్వే స్ఫుటార్థవాక్యాన్తరసిద్ధే సతీత్యర్థః. చశబ్దో ద్రష్టవ్యశబ్దస్య ఫలదశాభిప్రాయత్వశఙ్కానివృత్త్యర్థః. దర్శనశబ్దస్య జ్ఞానసామాన్యపరత్వసమ్భవేఽపి *ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః. *ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదితమితి॥ శ్రవణాదీనాం పృథగుక్తత్వాద్ద్రష్టవ్య ఇతి పదం సాక్షాత్కారరూపత్వపరం. దృశిశబ్దశ్చ తత్ర ముఖ్యార్థః. స చోపాయదశాభిప్రాయః-తస్మిన్దృష్టే హృదయగ్రన్థిశ్ఛిద్యత ఇత్యుక్తత్వాత్. *యేనాహం నామృతా స్యాం *అమృతత్వస్య తు నాశాస్తి విత్తేన *ఏతావదరే ఖల్వమృతత్వమితి పూర్వాపరవాక్యేషు ఫలస్య నిర్దిష్టత్వాత్, ప్రకరణాన్తరోక్తస్య సాక్షాత్కారత్వస్యేహాపి వక్తుమపేక్షితత్వాత్, అపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధా

భవతి చ స్మృతేర్భావనాప్రకర్షాద్దర్శనరూపతా.

నదౌర్బల్యాచ్చ. నను ధ్రువానుస్మృతిరేవ దర్శనరూపత్వవిశిష్టా విధీయత ఇత్యయుక్తం - ధ్రువానుస్మృతిదర్శనయోర్భిన్నప్రకరణామ్నాతయోః దహరశాణ్డిల్యాదివేదనానామివ పరస్పరనిరపేక్షోపాయత్వం హి ప్రతీయతే. నైవం - ద్రష్టవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యేకవాక్యవిహితత్వాత్. నచ తత్రాపి విద్యాద్వయవిధానం శక్యం - రూపభేదాభావాత్. తత ఏవ వాక్యైకత్వే సమ్భవతి వాక్యభేదాశ్రయణాయోగాత్, విద్యాన్తరాణామివ తయోర్వికల్పప్రసఙ్గాచ్చ. తయోర్నిరపేక్షోపాయత్వవాదినో వికల్ప ఇష్ట ఇతి చేన్న - తస్యాష్టదోషదుష్టస్య సతి గత్యన్తరేభ్యుపగన్తుమయుక్తత్వాత్. దృశ్యతే హి వ్రీహియవశాస్త్రయోస్తస్యాష్టదోషదుష్టత్వం. వ్రీహ్యనుష్ఠానే యవశాస్త్రస్య ప్రామాణ్యత్యాగః, అవిద్యమానాప్రామాణ్యకల్పనం, యవానుష్ఠానే తస్య త్యక్తప్రామాణ్యస్వీకారః, స్వీకృతాప్రామాణ్యత్యాగశ్చేతి. యవశాస్త్రే చత్వారో దోషాః. యవానుష్ఠానవేళాయామేవ ప్రథమప్రయోగే స్వీకృతవ్రీహిశాస్త్రప్రామాణ్యత్యాగః, తదప్రామాణ్యకల్పనం,చ తృతీయప్రయోగే వ్రీహిషూపాదీయమానేషు ద్వితీయప్రయోగే స్వీకృతవ్రీహిశాస్త్రాప్రామాణ్యత్యాగః, త్యక్తప్రామాణ్యస్వీకారశ్చేతి వ్రీహిశాస్త్రే చత్వారో దోషాః. ఇహాపి యథాసమ్భవం దోషప్రాప్తిః. యద్వా - ప్రతిపత్తిబాధో,నుష్ఠానబాధో,పూర్వబాధః, ఫలబాధశ్చేత్యేకైకశిరసి దోషచతుష్టయాదష్టదోషదుష్టత్వం. అతో గత్యన్తరే సతి వికల్పాయోగాచ్చ. న ధ్రువానుస్మృతిదర్శనయోః పృథగుపాయత్వం - నాపి సముచ్చయః - చశబ్దాశ్రవణాత్, దర్శపూర్ణమాసయోరివ ద్వన్ద్వనిర్దేశాభావాచ్చ. పరమాత్మనోతీన్ద్రియత్వాత్, తత్త్సాక్షాత్కారస్య చక్షుషా శబ్దగ్రహణస్యేవ ప్రత్యన్తాయోగం ప్రత్యశక్యవిధానత్వాచ్చ శబ్దవిషయయోస్స్మరణ చాక్షుషజ్ఞానయోరివ సముచ్చయోనుపపన్నః. నను పరమాత్మనో యోగపరిశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వాన్న తద్దర్శనస్య చక్షుషా శబ్దజ్ఞానతుల్యతేతి దర్శనోపాయభూతస్య వ్యాపారస్య విధేయత్వోపపత్తేస్సముచ్చయస్సమ్భవతీతి. సత్యం. కస్తద్దర్శనోపాయః - *తతస్తు తం పశ్యతే నిష్కలం ధ్యాయమాన ఇతి శ్రుతేః ధ్యానమేవేతి చేత్ - తర్హి ద్రష్టవ్యనిదిధ్యాసితవ్యపదయోః పునరుక్తిస్స్యాత్ - ఉభయోరపి దర్శనోపాయధ్యానవిధిపరత్వావిశేషాత్. ద్రష్టవ్య ఇతి దర్శనోపాయే విహితే క ఉపాయ ఇత్యపేక్షాయాం నిదిధ్యాసనం విధీయతే. ద్రష్టవ్యపదాభావే నిదిధ్యాసనస్య తదుపాయత్వం న జ్ఞాయత ఇతి తజ్జ్ఞాపనార్థత్వాన్న పునరుక్తిరితి చేన్న - ద్రష్టవ్యపదశ్రవణేపి దర్శనస్య ధ్యానసాధ్యత్వాప్రతీతేః. న హి దర్శనకామో నేతి శ్రూయతే. తథా సతి హి స్వర్గయాగయోరివ సాధ్యసాధనభావావగమస్స్యాత్. న చ ధ్యానం ప్రతి శ్రవణమననయోరివ దర్శనం ప్రతి ధ్యానస్య దృష్టకిఞ్చిత్కారః. అతో న మానాన్తరేణ తయోస్సాధ్యసాధనభావావగమ ఇతి వైయర్థ్యం. కించ - ధ్యానసాధ్యం దర్శనం చేద్ధ్యానదర్శనయోస్సముచ్చయశ్చ న సమ్భవతి. దర్శనం ప్రతి సముచ్చయే. దర్శనస్య దర్శనం సాధనమిత్యాత్మాశ్రయప్రసఙ్గాత్. న చ మోక్షం ప్రతి సముచ్చయసమ్భవః - ధ్యానస్య స్వసాధ్యదర్శనవ్యవహితస్య మోక్షం ప్రతి దర్శనేన సహావ్యవహితకిఞ్చిత్కారాయోగాత్. న హి యాగనిష్పత్త్యర్థానాం ప్రోక్షణావహననాదీనామపూర్వనిష్పత్తౌ యాగేన సహ సముచ్చయః. యది సాక్షాత్కారం ప్రతి ధ్యానేన సహావ్యవహితకిఞ్చిత్కారోపపత్తయే దర్శనసమానాకారం జ్ఞానాన్తరం విధేయమిత్యుచ్యతే. తదయుక్తం - స్వర్గం ప్రతి జ్యోతిష్టోమవ్రతస్యేవ నిదిధ్యాసనస్య సాధ్యం ప్రతి నిరపేక్షోపాయతాప్రతీతిస్వారస్యభఙ్గప్రసఙ్గాత్. *న హి జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేతేతి వాక్యప్రతిపన్నజ్యోతిష్టోమస్య స్వర్గసాధనత్వం కర్మాన్తరసాపేక్షమవగమ్యతే. న చాత్ర చశబ్దో ద్వన్ద్వసమాసో వా. అతో దర్శనసమానాకారతారూపవిశేషణస్య కిం విశేష్యమిత్యాకాఙ్క్షాయాం విశేష్యాన్తరం చ న దృశ్యతే, నిదిధ్యాసనం చ సన్నిహితం. అతస్తదేవ దర్శనసమానాకారతయా విధిత్సితమితి యుక్తమభ్యుపగన్తుం. తతశ్చ వాక్యభేదోపి న స్యాత్. నిదిధ్యాసనస్య నిరపేక్షోపాయతాప్రతీతిస్వారస్యం చ న బాధ్యేత. నను విశిష్టవిధ్యాశ్రయణం చేదుపదేశైకగమ్యార్థశ్రవణశుభాశ్రయమననదర్శనరూపతావిశిష్టనిదిధ్యాసనవిధిః కిం న స్యాత్. నైవం. చతుర్ష్వంశేషు తాత్పర్యకల్పనాదపి ద్వయోస్తత్కల్పనస్య లఘుత్వాత్. లఘుపక్షసమ్భవే గురుపక్షాశ్రయణాయోగాచ్చ. న చాస్మిన్ వాక్యే విధానాభావాదౌపదేశికార్థాధిగమాలమ్బనసంశీలనయోరసిద్ధిశ్శఙ్కనీయా. *తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేత్। బాల్యం చ పాణ్డిత్యం చ నిర్విద్యాథ మునిరిత్యన్యత్ర సిద్ధవాక్యాన్తరసిద్ధత్వాత్. తద్ధి నిరూపయిష్యతే సహకార్యన్తరవిధిరితి సూత్రేణ. తస్మాద్దర్శనసమానాకారత్వగుణవిశిష్టనిదిధ్యాసనవిధిః. నన్వేవమపి సర్వోపాసనానాం దర్శనసమానాకారనిదిధ్యాసనరూపతాసిద్ధిః. ద్రష్టవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇతి వాక్యస్య మైత్రేయీబ్రాహ్మణే సత్త్వాత్. అతస్తత్ప్రతిపాద్యస్యైవోపాసనవిశేషస్య తాదృగ్రూపతా ప్రతిపాద్యా స్యాత్. నైవం *ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదితమితి తత్రైవ వాక్యే జగత్కారణవిషయసర్వోపాసనానాం దర్శనసమానాకారనిదిధ్యాసనరూపతావగమాత్. న హీదం వాక్యం విద్యావిశేషవిధాయకం - కారణజ్ఞానేన సర్వజ్ఞాతతాప్రతిజ్ఞానపరత్వాత్. కారణమేవ హి సర్వవిద్యోపాస్యం. *కశ్చ ధ్యేయ ఇత్యుపక్రమ్య *కారణం తు ధ్యేయ ఇతి కారణస్యైవ ధ్యేయత్వవిధానాత్. కారణవిషయం చోపాసనమత్ర దర్శనసమానాకారనిదిధ్యాసనరూపమవగమ్యతే. అస్మిన్వాక్యే విజ్ఞాతశబ్దో హి నిదిధ్యాసనపరః. ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః। దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇతి స్థానప్రమాణాత్, అతోస్య వాక్యస్య సర్వవిద్యాసాధారణకారణమాత్రవిషయత్వాజ్జగత్కారణోపాసనం చేద్దర్శనసమానాకారనిదిధ్యాసనరూపమవగమ్యతే. కించ - నానావిద్యానాం వికల్పస్య వక్ష్యమాణత్వాద్గురుపక్షవిషయశాస్త్రవైయర్థ్యప్రసఙ్గేన గురులఘుయత్నవికల్పాయోగాత్, వస్తుసామర్థ్యస్య ప్రకరణాద్బలీయస్త్వాచ్చ ధ్రువానుస్మృతిరూపత్వం, దర్శనరూపత్వం, వక్ష్యమాణభక్తిరూపత్వం చ సర్వవిద్యాసాధారణాకారా భవితుమర్హన్తి. నన్విన్ద్రియజన్మనోనుభవస్యైవాపరోక్షరూపత్వం - తత్కథం స్మృతేస్సమ్భవతీత్యత్రాహ (భవతి చేతి) భావనా - వాసనా. దర్శనరూపతా - దర్శనసమానాకారతా. *వృక్షే వృక్షే చ పశ్యామీత్యాదిష్వపి దర్శనసమానాకారత్వం స్మృతేశ్చ దృష్టమితి భావః. తచ్చ విశదతరావభాసరూపత్వం. న చైతదనుభవాసా

వాక్యకారేణైతత్సర్వం ప్రపఞ్చితం *వేదనముపాసనం స్యాత్తద్విషయే శ్రవణాదితి. సర్వాసూపనిష
త్సు మోక్షసాధనతయా విహితం వేదనముపాసనమిత్యుక్తం * సకృత్ప్రత్యయం కుర్యాచ్ఛబ్దార్థస్య కృ
తత్వాత్ప్రయాజాదివదితి పూర్వపక్షం కృత్వా *సిద్ధం తూపాసనశబ్దాదితి వేదనమసకృదావృత్తం మో
క్షసాధనమితి నిర్ణీతం *ఉపాసనం స్యాద్ధ్రువానుస్మృతిర్దర్శనాన్నిర్వచనాచ్చేతి. తస్యైవ వేదనస్యోపాస
నరూపస్యాసకృదావృత్తస్య ధ్రువానుస్మృతిత్వముపవర్ణితం. సేయం స్మృతిర్దర్శనరూపా ప్రతిపాదితా. ద
ర్శనరూపతా చ ప్రత్యక్షతాపత్తిః. ఏవం ప్రత్యక్షతాపన్నామపవర్గసాధనభూతాం స్మృతిం విశినష్టి *నా
యమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన। యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యస్తస్యైష ఆత్మా
వివృణుతే తనూం స్వామితి॥ అనేన కేవలశ్రవణమనననిదిధ్యాసనానామాత్మప్రాప్త్యనుపాయత్వముక్త్వా
యమేవైష ఆత్మా వృణుతే తేనైవ లభ్య ఇత్యుక్తం. ప్రియతమ ఏవ హి వరణీయో భవతి. యస్యాయం నిరతిశ

ధారణం. స్మృతేరపి తత్సమ్భవస్యాప్రామాణికత్వాత్. నను దర్శనసమానాకారత్వవిధానమయుక్తం-దర్శనవాచిశబ్దేన తత్సమానాకారోపస్థాపనస్యాను
పపత్త్యాత్. న విధౌ పరశ్శబ్దార్థ ఇతి హి న్యాయవిద ఇతి చేన్న-తైరేవ *దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేతేత్యత్ర దర్శపూర్ణమాసశబ్దయోర్గుణవి
శ్యేనాదివాక్యే శ్యేనాదిశబ్దానాం గౌణ్యావృత్త్యా, చ కర్మనామధేయత్వాభ్యుపగమాత్, *అర్థమన్తర్వేదిమినుయాదర్ధం బహిర్వేదీత్యత్రాపి ముఖ్యే జే...
క్షణాయా అఙ్గీకృతత్వాచ్చ. విశదతరత్వస్య ఫలరూపత్వాదపురుషతన్త్రస్య కథం విధానమితి చేన్న- అభ్యాసేక్షణస్యైవ విధానోపపత్తేః. తత్రాప్యప
సాక్షాత్కారహేతుభూతవ్యాపారవిషయో విధిరితి చేన్న - ఇహాపి విశదతరత్వావహస్మృతిసన్తతివిషయమనోవ్యాపారవిధిరిత్యుపపన్నం. అథ సూత్రకా
రాభిప్రాయవిదాం వచనం దర్శయతి (వాక్యకారేణేతి) (ఏతత్సర్వమితి) సూత్రకారేణ కణ్ఠోక్తమభిప్రేతం చేత్యర్థః. (ప్రపఞ్చితమితి) పూర్వపక్ష
సిద్ధాన్తరూపేణోక్తమిత్యర్థః. ప్రపఞ్చనం చ *వేదనముపాసనం స్యాదిత్యాదినా వాక్యచతుష్టయేన. వాక్యమేకైకం వ్యాచష్టే (సర్వాసూపనిషత్స్వి
తి) న కేవలం ఛాన్దోగ్య ఇత్యర్థః. మోక్షసాధనతయా విహితం వేదనమితి ఘటాదిజ్ఞానవ్యావృత్తిః- విహితమిత్యనూదితశ్రవణాదివ్యావృత్తిః. అస్యార్థస్య
పూర్వపక్షసిద్ధాన్తరూపేణ స్ఫుటీకరణార్థం, సకృత్ప్రత్యయం కుర్యాదితి వాక్యశ్రవణేన వేదనముపాసనం స్యాదితి వాక్యస్య పూర్వపక్ష పరత్వశఙ్కావ్యా
వృత్త్యర్థం, చ సకృదిత్యాదికం వ్యాచష్టే (సకృదితి) సకృదిత్యాదివాక్యమేవ పూర్వపక్షపరం- న తు వేదనముపాసనం స్యాదితి వాక్యం. అనన్తరమేవోపాస
నరూపత్వస్య సిద్ధాన్తితత్వాదితి భావః. తథా సిద్ధాన్తితత్వం దర్శయతి సిద్ధం త్వితి- సిద్ధం తు సిద్ధాన్తస్త్విత్యర్థః. యద్వా వేదనముపాసనం సిద్ధమిత్యర్థః. ఉ
పాసనశబ్దాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (వేదనమసకృదావృత్తమితి) అస్యాविచ్ఛిన్నస్మృతిసన్తతిరూపత్వం సూత్రకారాభిప్రేతం వాక్యకారేణ కణ్ఠోక్తం దర్శ
యతి (ఉపాసనం స్యాదితి) దర్శనాత్-లోకే దర్శనాత్. నిర్వచనాత్ - శ్రుతివాక్యాత్. తస్యైవేతి - మోక్షసాధనతయా విహితస్యేత్యర్థః. ఉపాస
నరూపస్యేతి హేతుగర్భం. ఉపాసనరూపత్వాత్. ఉపాసనశబ్దవాచ్యత్వాదసకృదావృత్తస్యేత్యర్థః. అసకృదావృత్తం జ్ఞానం హ్యుపాసనం. ఏవమవిచ్ఛి
న్నస్మృతిసన్తతిరూపత్వముపపాదితం. సూత్రకారకణ్ఠోక్తమసకృదావృత్తిరూపత్వం తదభిప్రేతం ధ్రువానుస్మృతిత్వం చ వదతో వాక్యకారస్యాయం
భావః. ఏతత్తుల్యన్యాయతయా విశేషాన్తరోపస్థాపకవాక్యేషు సతి వేదనాదిశబ్దాస్తత్పర్యవసాయినః స్యురితి. తస్మాత్పూర్వోక్తం దర్శనసమానాకారత్వమపి వా
క్యకారాభిప్రేతమిత్యభిప్రయన్నాహ (సేయమితి) సేయం-అసకృదావృత్తిరూపా, ధ్రువానుస్మృతిరూపా, చేత్యర్థః. దర్శనశబ్దస్య అక్షదర్శిత్వపర్శి
త్వాదిప్రయోగాత్పరోక్షాపరోక్షసాధారణ్యమాశఙ్క్యాహ (దర్శనరూపతా చ ప్రత్యక్షతాపత్తిరితి) ప్రత్యక్షసమానాకారతాపత్తిరిత్యర్థః. *ఆత్మని
ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదితం *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇతి శ్రవణాదిపరోక్షజ్ఞానపర్యవసానేఽప్య
పి పృథఙ్నిర్దేశాదితి భావః. సూత్రకారవాక్యకారయోః కతిపయవిశేషం వదతోఽప్యతివిశేషాన్తరోపస్థాపకే తత్పర్యవసాయిత్వస్యాభిప్రేతత్వాచ్ఛ్రుత్య
న్తరసిద్ధం విశేషాన్తరమస్తీత్యాహ (ఏవమితి) అనేన శ్రవణాదీనాం ముక్త్యుపాయత్వనిషేధాన్నోపాసనస్య మోక్షోపాయత్వమితి శఙ్కావ్యుదాసశ్చ భవ
తి. ఏవం- ఉక్తేన ప్రకారేణ సామాన్యవిశేషన్యాయేన ప్రత్యక్షతాపన్నామిత్యర్థః. అపవర్గసాధనభూతామితి ప్రతీకోపాసనవ్యవచ్ఛేదః. (నాయమా
త్మేతి) ప్రవచనశబ్దేన మననం లక్షయతి- మననఫలత్వాత్ప్రవచనస్య. మననస్యాచార్యప్రవచనఫలత్వాద్వా. ప్రోచ్యతేఽనేనేతి కరణవ్యుత్పత్త్యా వా ప్రవ
చనం మననం. మేధా-నిదిధ్యాసనం. పరిశేషాత్. అస్మిన్ వాక్యే శ్రవణాదీనామనుపాయత్వం ప్రతీతం. ధ్రువానుస్మృతివిశేషణత్వేన కించిత్ప్రతిపన్నం-
అతస్తద్వ్యాచష్టే (అనేనేతి) కేవలశ్రవణమనననిదిధ్యాసనానాం-వక్ష్యమాణవిశేషణరహితానామిత్యర్థః. యథా *న పృథివ్యామగ్నిశ్చేతవ్య ఇత్యత్ర
హిరణ్యోపధానరహితపృథివ్యాం చయనం నిషిధ్యతే- న తు పృథ్వీమాత్రే- తద్వదితి భావః. వివక్షితం విశేషం వాక్యతాత్పర్యనిరూపణేన దర్శయిష్యన్ వా
క్యస్యార్థాన్వయం దర్శయతి. యమేవైష ఆత్మా వృణుతే తేనైవ లభ్య ఇత్యుక్తమితి. వరణీయేన లభ్యోఽస్తు-తతః కథం ధ్రువానుస్మృతేర్విశేషితత్వమితి శఙ్కా
యాం తద్దర్శయితుం లోకసిద్ధప్రతీతిమాహ. (ప్రియతమ ఏవ హీతి) ప్రీతివిషయమాత్రస్య న వరణీయత్వం. కింతు స్వీయముపస్థితస్య స్వీకార ఏవ. అత
స్తద్వ్యావృత్త్యర్థం ప్రియతమ ఇత్యుక్తం తతః కిమిత్యత్రాహ యస్యేతి. యస్య ఉపాసకస్య అయం పరమాత్మా నిరతిశయప్రీతివిషయః స ఏవాస్య. ప
రమాత్మనో నిరతిశయప్రీతివిషయో భవతి. చేతనత్వే సతి భగవతా వరణీయత్వం భగవతి నిరతిశయప్రీతిమత ఏవ. యద్వా-స్వతః ప్రియత్వం వరణీయత్వం
చ స్వస్మిన్ ప్రీతిమత ఏవ. పుణ్యక్షేత్రాదిషు భగవతః ప్రీతిస్సన్నిధిప్రీతిమత్పురుషవరణార్థా. పత్రపుష్పఫలాదిషు తత్సమ్బన్ధనిబన్ధనా. స ఏవేత్యేవకా

యః ప్రియస్స ఏవాస్య ప్రియతమో భవతి. యథాఽయం ప్రియతమ ఆత్మానం ప్రాప్నోతి-తథా స్వయమేవ భగవాన్ ప్రయతత ఇతి భగవతైవోక్తం *తేషాం సతతయుక్తానాం భజతాం ప్రీతిపూర్వకం। దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మాముపయాన్తి తే ఇతి॥ ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థమహం స చ మమ ప్రియ ఇతి చ॥ అతస్సాక్షాత్కారరూపా స్మృతిస్స్మర్యమాణాత్యర్థప్రియత్వేన స్వయమప్యత్యర్థప్రియా యస్య స ఏవ పరేణాత్మనా వరణీయో భవతీతి తేనైవ లభ్యతే పర ఆత్మేత్యుక్తం భవతి. ఏవంరూపా ధ్రువానుస్మృతిరేవ భక్తిశబ్దేనాభిధీయతే-ఉపాసనపర్యాయత్వాద్భక్తిశబ్దస్య. అత ఏవ శ్రుతిస్మృతిభిరేవమభిధీయతే*తమేవం విదిత్వాఽతిమృత్యుమేతి*తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి। నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యతే*నాహం వేదైర్న తపసా న దానేన న చేజ్యయా। శక్య ఏవంవిధో ద్రష్టుం దృష్టవానసి మాం యథా। భక్త్యా త్వనన్యయా శక్య అహమేవంవిధోఽర్జున। జ్ఞాతుం ద్రష్టుం చ తత్త్వేన ప్రవేష్టుం చ పరన్తప। పురుషస్స పరః పార్థ భక్త్యా లభ్యస్త్వనన్యయేతి॥

ఇతి కేవలశ్రవణాదిమద్వ్యావృత్తిః. భగవతి ప్రీతిమత ఏవ భగవత్ప్రీతివిషయత్వమితి కథమవగమ్యత ఇత్యపేక్షాయామత్ర ప్రమాణతయా స్మృతివచనము ఉపన్యాసపూర్వకం వర్ణయితుం వరణప్రకారమభివృణోతి (యథేతి) అయం- భగవతి నిరతిశయప్రీతిమాన్. ప్రియతమః-నిరతిశయభగవత్ప్రీతివిష[illegible]ర్థః. దదామి బుద్ధియోగం తమిత్యస్యార్థవివక్షయా స్వయమేవ భగవాన్ప్రయతత ఇత్యుక్తం. అనేన వరణప్రకారో దర్శితః. భగవతైవోక్తమిత్యేవకారేణ భగవదాప్త్యతిశయస్సూచితః. సతతయుక్తానాం-సతతయోగం కాఙ్క్షమాణానాం. *ఆశంసాయాం భూతవచ్చేతి కర్తరి క్తః. ప్రీతిపూర్వకం దదామీత్యన్వయః. అనేన పరస్పరవిషయప్రీతిరుపాస్యోపాసకయోర్దర్శితా. సతతయుక్తశబ్దార్థస్ఫుటీకరణాయాహ. ప్రియో హీతి. అత్యర్థం-అతి[illegible]భిధేయం. ప్రియత్వం వాచామగోచరమిత్యర్థః. ధ్రువానుస్మృతిం విశినష్టీతి హి పూర్వముక్తం. అత్ర యో భగవతి ప్రీతిమాన్ భవతి-తస్మిన్నుపాసకే భగవతః ప్రీతిమత్త్వముక్తం. తత్కథం ధ్రువానుస్మృతేర్విశేషితత్వమిత్యత ఆహ (అత ఇతి) అతః-ఉక్తార్థస్య లోకస్మృతిభ్యాం సిద్ధత్వాదిత్యర్థః. యద్వా- ధ్రువానుస్మృతివచనాద్వరణీయత్వవచనాద్వరణీయస్య చ భగవతి నిరతిశయప్రీతిమత్త్వవచనాచ్చేత్యర్థః. సాక్షాత్కారరూపా స్మృతిరిత్యనేన పూర్వోక్తాకారవిశిష్టాయా ఏవ విశేషాన్తరమితి దర్శితం. (స్మర్యమాణాత్యర్థప్రియత్వేన స్వయమప్యత్యర్థప్రియేతి) *అర్థేనైవ విశేషో హి నిరాకారతయా ధియామితి భావః. స్వయమప్యత్యర్థప్రియా- అనుభూయమానోఽనుభవ ఇతివదయం నిర్దేశ ఔపచారికః. అత్యర్థప్రీతిరూపేత్యర్థః. యద్వా-అత్యర్థప్రియా- అత్యన్తానుకూలరూపా. స్మర్యమాణస్య భగవద్విషయస్య నిరుపాధికనిరవధికానుకూలత్వేన తద్విషయానుస్మృతిరపి హి నిరతిశయానుకూలా భవతి. యద్వా- ధ్రువానుస్మృతిస్స్వయమత్యన్తానుకూలత్వాదయుక్తావస్థాయామపి ప్రీతిరూపజ్ఞానేన ప్రతిసన్ధీయత ఇతి ప్రియా. అత ఏవ హి *యా ప్రీతిరవివేకానామిత్యాదినా సా ప్రార్థ్యతే. ప్రీతిరూపధ్రువానుస్మృతేరపవర్గోపాయత్వముక్తం. అన్యత్ర భక్తేరుపాయత్వం దృశ్యతే. కథమనయోరైకార్థ్యమిత్యత్రాహ (ఏవంరూపేతి) యద్వా-శేముషీ భక్తిరూపేతి భక్తిరూపజ్ఞానస్యోపాయత్వం ప్రాగుక్తం. కథమిదానీం ప్రీతిరూపధ్రువానుస్మృతేరుపాయత్వం ప్రతిపాద్యత ఇత్యత్రాహ ఏవంరూపేతి. ఏవంరూపా- సాక్షాత్కారత్వప్రీతిరూపత్వపర్యన్తా ధ్రువానుస్మృతిరేవ భక్తిశబ్దవాచ్యేత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (ఉపాసనపర్యాయత్వాదితి) ఉపాసనాదిశబ్దానాం భక్తిశబ్దస్య చైకార్థవృత్తిత్వం వివక్షితం. నతు ఘటకుమ్భయోరివ పర్యాయత్వం ఏకార్థవృత్తిత్వం చ. *సేవా భక్తిరుపాస్తిరితి నైఘణ్టుకోక్తేరవగమ్యతే. *స్నేహపూర్వమనుధ్యానం భక్తిరిత్యభిధీయతే। భజ ఇత్యేష ధాతుర్వై సేవాయాం పరికీర్తితః। తస్మాత్సేవా బుధైః ప్రోక్తా భక్తిశబ్దేన భూయసీత్యాది చానుసన్ధేయం. యద్యపి సాక్షాత్కారరూపత్వభక్తిరూపత్వాదిపరాణాం వాక్యానాం విద్యావిశేషవిషయప్రకరణపరిగృహీతత్వేపి సర్వోపాసనసాధారణత్వం లఘుగురుయత్నవికల్పానుపపత్తేః ప్రాప్తం. తథాపి ప్రపదనే లఘుగురుయత్నవికల్పానుపపత్తిరూపన్యాయో వచనబలప్రతిక్షిప్తః - నహి వచనవిరోధే న్యాయః ప్రభవతి. వచనవిరోధాభావాదుపాసనేషు తస్య ప్రవృత్తిః. వేదాన్తేషూపాసనపరాణాం వాక్యానామైకార్థ్యసిద్ధ్యర్థం భక్తిదశాపన్నస్యోపాసనస్యైవాపవర్గోపాయవేదనత్వముక్తం. స్మృతివచనప్రదర్శనం చ శ్రుత్యర్థనిశ్చయాయ కృతం. ఇదానీం తు శ్రుతిస్మృత్యోరైకార్థ్యేన ముక్త్యుపాయవేదనస్య భక్తిరూపోపాసనత్వముపపాద్యతే (అత ఏవేతి) అత ఏవ- అపవర్గోపాయవేదనస్య భక్తిరూపోపాసనత్వాదేవేత్యర్థః. తమేవం విదిత్వేతి వాక్యం శ్వేతాశ్వతరోపనిషది శ్రూయతే. తత్ర *తస్మాత్సర్వగతశ్శివ ఇతి శివశబ్దగ్రహణాచ్ఛివస్య పరమాత్మత్వవిషయత్వభ్రమః కస్యచిన్మన్దధియస్స్యాదితి తన్నివృత్త్యర్థం *వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తం*మహాన్ప్రభుర్వై పురుషస్సత్త్వస్యైష ప్రవర్తక ఇత్యుపక్రమోపసంహారయోరవగతపరమపురుషపరత్వస్యోపనిషదితి పురుషసూక్తైకార్థ్యం దర్శయితుం తమేవం విద్వానితి వాక్యముపాత్తం. తమేవం విద్వానితి వాక్యేన నాన్యః పన్థా ఇతి పరమపురుషవేదనవ్యతిరిక్తోపాయనిషేధః కృతః. నాహం వేదైరిత్యాదినా తద్భక్తివ్యతిరిక్తోపాయనిషేధ ఉక్తః. ఉభయోరప్యుపబృంహ్యోపబృంహణీయవచనయోః ప్రమాణతమత్వేన సర్వానుగీతయోరైకార్థ్యం వేదనాదిశబ్దానాం భక్తిపర్యన్తత్వే సిధ్యతీతి భావః. ఉపాయాన్తరనిషేధకత్వోక్త్యా, జ్ఞానదర్శనప్రాప్తీనాం భక్తిసాధ్యత్వకథనోక్త్యా, చ నాహం వేదైరితి వచనముపాత్తం. నను *భక్త్యా మామభిజానాతి *తతో మాం తత్త్వతో జ్ఞాత్వా విశతే తదనన్తరమితి భక్తిజన్యజ్ఞానస్యైవావ్యవహితోపాయత్వమవగమ్యతే. నతు భక్తేరితిశఙ్కా చ నాహం వేదైరిత్యనేన పరిహృతా భవతి- అత్ర జ్ఞానదర్శనయోరివ ప్రాప్తేరపి భక్తిసాధ్యత్వావగమాత్. భక్త్యా ప్రవేష్టుం చ శక్య ఇతి హ్యన్వయః. భక్త్యా మామితి వచనేపి తతో మాం విశత ఇతి తచ్ఛబ్దపరామృష్టాయా భక్తేరేవ ప్రాప్త్యుపాయత్వమవగమ్యతే, తత ఇతి భక్తిపరామర్శాభావే తదనన్తరమిత్యనేన పౌనరుక్త్యప్రసఙ్గాత్. అతశ్చ భక్తిరూపోపా

ఏవంరూపాయా ధ్రువానుస్మృతేస్సాధనాని యజ్ఞాదీని కర్మాణీతి *యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవదిత్యభిధాస్యతే. యద్యపి వివిదిషన్తీతి యజ్ఞాదయో వివిదిషోత్పత్తౌ వినియుజ్యన్తే- తథాపి తస్యైవ వేదనస్య ధ్యానరూపస్యాహరహరనుష్ఠీయమానస్యాభ్యాసాధేయాతిశయస్యాప్రయాణాదనువర్తమానస్య బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనత్వాత్తదుత్పత్తయే సర్వాణ్యాశ్రమకర్మాణి యావజ్జీవమనుష్ఠేయాని. వక్ష్యతి చ *ఆప్రయాణాత్తత్రాపి హి దృష్టం *అగ్నిహోత్రాదితు తత్కార్యాయైవ తద్దర్శనాత్ *సహకారిత్వేన చేత్యాదిషు. వాక్యకారశ్చ ధ్రువానుస్మృతేర్వివేకాదిభ్య ఏవ నిష్పత్తిమాహ *తల్లబ్ధిర్వివేకవిమోకాభ్యాసక్రియాకల్యాణానవసాదానుద్ధర్షేభ్యస్సంభవాన్నిర్వచనాచ్చేతి।

సనత్వసిద్ధిః. తతః ప్రకృతస్య కర్మాపేక్షితత్వస్య కిమాయాతమిత్యత్రాహ (ఏవమితి) ఏవంరూపాయాః-ఉపరోక్ష్యప్రీతిరూపత్వవిశేషణవిశిష్టాయాః. వాక్యకారసూత్రకారాభ్యామభిప్రేతాః కర్మోత్తరోత్తరజాతమోక్షోపాయజ్ఞానావస్థావిశేషాః కర్మసాధ్యా ఇతి భావః. (ధ్రువానుస్మృతేస్సాధనానీతి) యథా అసినా జిఘాంసతీత్యత్ర హననసాధనత్వం- నత్విచ్ఛాసాధనత్వం. తథా యజ్ఞేన వివిదిషన్తీత్యత్రాపి విద్యాసాధనత్వమేవోక్తం- న తదిచ్ఛాసాధనత్వం. యజ్ఞాదేర్వేదనేచ్ఛాసాధనత్వేన వినియోగాయోగాదితి భావః. తథాహి- సర్వేషాం పురుషాణామనన్తరసాధ్యేషూపాయేషు ప్రవృత్తిః పరమసాధ్యేచ్ఛయా వినా నోపపద్యతే. యథా యాగాద్యుపాయభూతద్రవ్యార్జనాదౌ ప్రవృత్తిర్యాగాదిసాధ్యస్వర్గాదివిషయేచ్ఛయా వినా నోపపద్యతే. తథా ఇచ్ఛాసిద్ధ్యర్థమనుష్ఠానమిచ్ఛాసమ్పాద్యవేదనేచ్ఛయా వినా నోపపద్యతే. అతో వేదనేచ్ఛాయాం జాతాయాం వేదనోపాయభూతేచ్ఛాసిద్ధ్యర్థానుష్ఠానం-తస్యాం జాతాయాం చ తదర్థమనుష్ఠానమనపేక్షితమితి తదనుష్ఠానవిధిర్వైయర్థ్యం స్యాత్. కించ- స్వసిద్ధిసాపేక్షస్వసిద్ధిరిత్యాత్మాశ్రయః. వేదనేచ్ఛయా ఇచ్ఛాసిద్ధ్యర్థకర్మానుష్ఠానం- ఇచ్ఛాసిద్ధ్యర్థకర్మానుష్ఠానాద్వేదనేచ్ఛాసిద్ధిరిత్యన్యోన్యాశ్రయణం వా. అతో వివిదిషాసాధనత్వం కర్మణాం న యుక్తం. నన్విచ్ఛాసిద్ధ్యర్థకర్మానుష్ఠానస్యాత్మాశ్రయాదిగ్రస్తత్వే క్వచిదపీచ్ఛా న సమ్భవేత్-ఇచ్ఛాహేతుభూతకర్మానుష్ఠానాయోగాత్. న చేచ్ఛాయా విషయవైలక్షణ్యజ్ఞానమాత్రాధీనత్వం-వైలక్షణ్యజ్ఞానేఽపి కస్యచిదిచ్ఛానుత్పత్తిదర్శనాత్. అతః కస్యచిదిచ్ఛోత్పత్తేః కర్మహేతుకత్వమాశ్రయణీయం. తచ్చాత్రాప్యుపపన్నం. నైవం- భోగాదృష్టోద్బోధితపూర్వవాసనాసచివాద్విషయవైలక్షణ్యజ్ఞానాదిచ్ఛోత్పత్త్యుపపత్తేః. న చాజ్ఞాతసుకృతవశాద్ధర్మరుచివద్బ్రహ్మజ్ఞానే వేదనేచ్ఛాసిద్ధిరితి వాచ్యం-బహ్వర్థవ్యయాయాససాధ్యానాం యజ్ఞాదీనామజ్ఞాతసుకృతరూపత్వాసమ్భవాత్. యజ్ఞేన వివిదిషన్తీతి వాక్యస్యాపార్థక్యం స్యతే. అతో బుద్ధిపూర్వకమేవ యజ్ఞాద్యనుష్ఠానం. తత్ర మోక్షోపాయవేదనేచ్ఛయా అథాపేక్ష్యస్వార్థయత్నసాధ్యకర్మణాం ఫలాన్తరాభిసన్ధిపూర్వకత్వనియమాన్న వివిదిషాం సాధయతి. ఫలాన్తరాభిసన్ధివిధురం తు యజ్ఞాదికం వేదనేచ్ఛయా వినా నోపపద్యతే- ప్రయోజనానుద్దేశేన ప్రేక్షావతః ప్రవృత్త్యయోగాత్, ప్రకృష్టప్రయోజనలభ్యుపాయేచ్ఛావిరహేఽప్యప్రయోజనపరిత్యాగాయోగాచ్చ. అతోఽవాన్తరసాధ్యేచ్ఛాసిద్ధ్యర్థమనుష్ఠానం పరమసాధ్యవేదనేచ్ఛయా వినా నోపపద్యత ఇతి స్వసిద్ధ్యర్థకర్మానుష్ఠానస్య స్వసిద్ధిసాపేక్షత్వాదాత్మాశ్రయాదిదోషస్స్యాదేవ. (అభిధాస్యత ఇతి) తత్రోపపాదయిష్యామ ఇత్యర్థః. వివిదిషాసాధనత్వే యజ్ఞాదేరాత్మాశ్రయాదిదోషాభావమభ్యుపగమ్యాహ (యద్యపీతి) తస్యైవ-ఇచ్ఛావిషయభూతస్య. ధ్యానరూపస్యేతి వాక్యార్థజ్ఞానవ్యుదాసః. ధ్యానస్యాప్యేకదినానుష్ఠేయత్వవ్యుదాసార్థమాహ (అహరహరితి) అహరహరనుష్ఠానఫలమాహ (అభ్యాసేతి) అహరహరనుష్ఠానేఽపి మాసర్తుసంవత్సరాద్యవధిత్వవ్యావృత్త్యర్థమాహ (ఆప్రయాణాదితి) ఆప్రయాణాదనువర్తమానత్వేఽప్యేకద్విత్రిదినాన్తరితత్వావృత్త్యర్థమహరహరనుష్ఠీయమానస్యేత్యుక్తం. తత్రాపి స్మృతివిచ్ఛేదవ్యుదాసార్థం ధ్యానరూపస్యేత్యుక్తం. (తదుత్పత్తయే) వివిదిషోత్పత్తయే. వేదనస్యావ్యవహితప్రకృతత్వేఽపి పృథగవశాత్తచ్ఛబ్దో వివిదిషాపరః. వివిదిషాసాధనత్వం హ్యభ్యుపగమ్యోచ్యతే. ఆప్రయాణాదహరహరుపాసనానువృత్త్యై యావజ్జీవం కర్మణోఽపేక్షితత్వే చ కిం ప్రమాణమిత్యత్రాహ (వక్ష్యతి చేతి) చశ్శబ్దో నివృత్తౌ. సూత్రసన్దర్శనే తద్విషయభూతశ్రుతివాక్యమపి దర్శితం భవతీత్యభిప్రాయేణోపాసనానువృత్తిపరం సూత్రం దర్శితం (ఆప్రయాణాదితి) *స ఖల్వేవం వర్తయన్ యావదాయుషమితి శ్రుతిః॥ యావచ్ఛబ్దస్య సాకల్యార్థత్వాదహరహరనుష్ఠానసిద్ధిః. తావత్కర్మాపేక్షామాహ (అగ్నిహోత్రేతి) ఆశ్రమధర్మాణామాశ్రమశేషత్వేఽపి విద్యాఙ్గత్వమప్యస్తీత్యాహ (సహకారిత్వేన చేతి) ఇత్యాదిషు సూత్రేష్విమమర్థం వక్ష్యతీత్యర్థః. ఉక్తం కర్మణో విద్యాఙ్గత్వముపాసనస్య శమాద్యఙ్గకత్వవిరోధాన్నోపపద్యత ఇత్యాశఙ్క్య విరోధం పరిజిహీర్షుస్తద్విషయశ్రుతివాక్యప్రదర్శనేన ప్రమాణతాం చ నిరాచికీర్షురాహ. (వాక్యేతి) సూత్రకారాభిప్రాయజ్ఞైరప్యేవముక్తమితి భావః. ధ్రువానుస్మృతిశబ్దేన తల్లబ్ధిరిత్యత్ర తచ్ఛబ్దో వ్యాఖ్యాతః. వివేకాదిభ్య ఏవ-న తు కేవలకర్మణా కేవలశమాదినా వేత్యర్థః. వాక్యకారగ్రన్థ ఉపాదీయతే (తల్లబ్ధిరితి) ఉపాసనం స్యాద్ధ్రువానుస్మృతిరితి హి ప్రకృతం. అతో ధ్రువానుస్మృతిలబ్ధిరిత్యర్థః. *వివేకవిమోకాభ్యాసక్రియాకల్యాణానవసాదానుద్ధర్షేభ్య ఇతి ద్వన్ద్వసమాసః. స చేతరేతరయోగార్థః. ఏష్వన్యతమేన తల్లబ్ధేర్దుష్కరత్వాత్. సముచ్చయే సమ్భవతి పాక్షికబాధగర్భవికల్పో హ్యయుక్తః- తస్యాష్టదోషదుష్టత్వాత్. సముచ్చయస్య చాత్ర సమ్భవాత్. ఏవం వివేకాదివిధాయినాం వాక్యానాం సముచ్చయే తాత్పర్యమితి దర్శయితుమితరేతరయోగద్వన్ద్వేన వాక్యకారనిర్దేశః. నను సముచ్చయాదర్థాన్తరమితరేతరయోగః-తత్కథమితరేతరయోగద్వన్ద్వేన సముచ్చయలాభః. ఉచ్యతే. అన్వాచయసహంపరితాత్సముచ్చయాద్వికల్పప్రతిసమ్బన్ధిసముచ్చయోఽర్థాన్తరం. ఏకస్మిన్నేవ కార్యే మిథో నిరపేక్షసాధకానామన్వయోఽన్వాచయ సహాపతితః. వికల్పసమభివ్యాహృతస్సముచ్చయస్త్వేకస్మిన్ కార్యే మిథస్సాపేక్షాణామన్వయః. స ఏవేతరేతరయోగ ఇత్యవిరోధ ఇతి. నివృత్తిరూపశమాదేః ప్రవృత్తిరూపయజ్ఞాదేశ్చ విరోధాన్న సముచ్చయ ఇతి చేన్న- భిన్నవిషయత్వేన విరోధాభావాత్. అవిహితాప్రతిషిద్ధనిషిద్ధకామ్యవిషయా హి శమాదయః స

వివేకాదీనాంస్వరూపంచాహ *జాత్యాశ్రయనిమిత్తాదుష్టాదన్నాత్కాయశుద్ధిర్వివేక ఇతి॥ అత్రనిర్వచనం- *ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువా స్మృతిరితి॥ *విమోకః కామానభిష్వఙ్గ ఇతి॥ *శాన్త ఉపాసీతేతి నిర్వచనం॥ *ఆరమ్భణసంశీలనంపునఃపునరభ్యాస ఇతి॥ నిర్వచనంచ స్మార్తముదాహృతంభాష్యకారేణ *సదాతద్భావభావిత ఇతి॥ *పఞ్చమహాయజ్ఞాద్యనుష్ఠానం శక్తితః క్రియేతి॥ నిర్వచనం *క్రియావానేష బ్రహ్మవిదాంవరిష్ఠః॥ *తమేతంవేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసానాశకేనేతి చ॥ *సత్యార్జవదయాదానాహింసానభిధ్యాః కల్యాణానీతి॥ నిర్వచనం *సత్యేన లభ్యస్తేషామేవైష విరజో బ్రహ్మలోక ఇత్యాది॥ *దేశకాలవైగుణ్యాచ్ఛోకవస్త్వాద్యనుస్మృతేశ్చ తజ్జం దైన్యమభాస్వరత్వం మనసోవసాద ఇతి॥ తద్విపర్యయోనవసాదః. నిర్వచనం *నాయమాత్మా బలహీనేన లభ్య ఇతి॥ తద్విపర్యయజా తుష్టిరుద్ధర్ష ఇతి॥ తద్విపర్యయోనుద్ధర్షః. అతిసన్తోషశ్చ విరోధీత్యర్థః. నిర్వచనమపి *శాన్తో దాన్త ఇతి॥ ఏవం నియమయుక్తస్యాశ్రమవిహితకర్మానుష్ఠానేనైవ విద్యానిష్పత్తిరిత్యుక్తం భవతి.

న్నత్వాత్-ఉపపన్నత్వాత్. నిర్వచనాచ్చ- శ్రుతివచనాచ్చ. ప్రమాణోపపత్తిభ్యామిత్యర్థః. వివేకాదయః కింరూపాః-కథంవాశమాదేః కర్మణశ్చావిరోధ ఇత్యత్రాహ (వివేకాదీనాంస్వరూపంచాహేతి) న కేవలంపరిగణనామాత్రం. తత్స్వరూపంచ వాక్యకారఏవాహేత్యర్థః. ప్రథమంవివేకస్వరూపవిషయ వాక్యముదాహరతి (జాత్యాశ్రయేతి) ఆహారవిషయవివేచనం వివేకశబ్దేనవివక్షితం భవతి. దుష్టాహారాత్స్వీకాహారాణాంవివేచనంవివేకః. జాతి దుష్టాః కళఞ్జగృఞ్జనాదయః. ఆశ్రయః- ద్రవ్యస్వామీపురుషః. అభిశస్తపతితచణ్డాలాదిద్రవ్యమాశ్రయదుష్టం. ఉచ్ఛిష్టకేశాద్యుపహతంనిమిత్త దుష్టం. ఏతత్త్రివిధదోషరహితాహారవివేచనఫలభూతకాయశుద్ధౌ వివేకశబ్ద ఉపచరితః. యద్వా-వివిక్తాహారసేవయా రాజసతామసాహారాప్యాయిత దేహాత్స్వదేహస్య వివేచనంవివేకః. అశుద్ధేభ్యో వివేచనం హి శుద్ధిః. ఇతి శబ్దో భాష్యకారీయః. అత్రనిర్వచనమితి చ భాష్యగ్రన్థః. నిర్వచనం- నిష్కృష్ట వచనం. అప్రమాణేభ్యో నిష్కృష్టం ప్రమాణభూతం వచనమిత్యర్థః. ఆహారశుద్ధావిత్యాది నిర్వచనం. విమోకః కామానభిష్వఙ్గః- విషయసుఖప్రాప్త్యాస్థాతుం నశక్నోతి యేన స నికారోఽభిష్వఙ్గః. *కామాత్క్రోధోఽభిజాయత ఇత్యాదివచనాత్క్రోధాద్యభావశ్చాత్ర ఫలితః. శాన్త ఉపాసీతేతి నిర్వచనే శాన్తశబ్దేన రాగద్వేషాద్యభావో వివక్షితః. ఆరమ్భణం-ఆలమ్బనం. శుభాశ్రయః. తస్య సంశీలనం. కథమేతత్సాధనం. సాధ్యంహీదం. స. *శుచౌ దేశే ప్రతిష్ఠాప్యేత్యాద్యుక్తదేశకాలవిశేషాభ్యసనీయయోగశబ్దవాచ్యా ధ్రువానుస్మృతిస్సిసాధ్యా. ఇదంతుయోగకాలకర్తవ్యధ్యానానుగ్రాహకంసదాసంశీలనం. *సదా తద్భావభావిత ఇతిహివక్ష్యతి. సదాభగవత్సంశీలనాభావే యోగకాలేషు కాలాన్తరసంశీలితంవిషయాన్తరంబుద్ధిస్థం స్యాత్-అతో న సాధ్యావిశిష్టత్వమారమ్భణసంశీలనస్య. నిర్వచనంచ స్మార్తముదాహృతంభాష్యకారేణేత్యనేన పూర్వోదాహృతనిర్వచనాన్యపి శ్రుతిమిడకాన్యుక్తానీతి జ్ఞాయతే. అథమునిరితి శ్రుతంనిర్వచనం. తస్యన్యాయోపన్యాససాపేక్షత్వేన సహకార్యన్తరవిధిరిత్యధికరణే వ్యాఖ్యేయత్వాత్, స్మార్తనిర్వచనస్యస్పష్టార్థత్వాచ్చ స్మార్తనిర్వచనముదాహృతం. *తస్మాత్సర్వేషు కాలేషు మామనుస్మరేత్యేవమన్యద్వచనమిహాభిప్రేతం. (పఞ్చమహాయజ్ఞేతి) శక్తితః- నహి శాస్త్రమశక్యం విదధాతి. (క్రియావానేష ఇతి) సన్నిహితవాక్యం. బ్రహ్మవిదాంవరిష్ఠః- బ్రహ్మవిదాం మధ్యేవరిష్ఠః. స హి బ్రహ్మవివిదిషూణామిత్యుక్తం. క్రియాశబ్దార్థవిశదీకరణాయాహ (తమేతమితి) సత్యం-భూతహితం. ఆర్జవం-మనోవాక్కాయానామైకరూప్యం. దయా-స్వార్థనిరపేక్షపరదుఃఖాసహిష్ణుత్వం. అహింసా-కరణత్రయేణ పరపీడానివృత్తిః. దానం-లోభరాహిత్యం. అభిధ్యా-పరకీయేస్వత్వబుద్ధిః. యద్వా నిష్ఫలచిన్తా. అథవాపరకృతాపకారచిన్తా. తద్రాహిత్యమనభిధ్యా. సత్యేనేత్యాదిశబ్దేనార్జవాదిప్రతిపాదకవాక్యజాతం క్రోడీకృతం. (దేశేత్యాది) అనవసాదానుద్ధర్షయోరవసాదోద్ధర్షవిపర్యయరూపత్వాదవసాదోద్ధర్షలక్షణమాత్రముక్తంవాక్యకారేణ. తద్విపర్యయరూపోఽనవసాదోఽర్థాత్సిద్ధ్యతీతి వాక్యకారాభిప్రాయః. శోకవస్తు-శోకనిమిత్తంవస్తు. అతీతపుత్రమరణాది. ఆదిశబ్దేన భయనిమిత్తమాగామివివక్షితం. అతీతవిషయో హి శోకః. ఆగామివిషయంచ భయం. అభాస్వరత్వమితి దైన్యశబ్దవివరణం. అభీష్టకార్యప్రవృత్త్యక్షమత్వరూపం దైన్యమిత్యుక్తం భవతి. భాస్వరత్వవిరోధీతివా దైన్యవిశేషణం. చశబ్దో భిన్నక్రమః. తజ్జంచ-దైన్యజదైన్యం చేత్యర్థః. బన్ధుజనదైన్యే దృష్టేఽపి హి దైన్యం స్యాత్, దేశకాలవైగుణ్యశోకవస్త్వాద్యనుస్మృతిహేతుకం మనసో భాస్వరత్వాభావరూపం భాస్వరత్వవిరోధి వా దైన్యం. దైన్యజదైన్యంచ మనసోఽవసాద ఇత్యర్థః. యద్వా- భిన్నవాక్యతయా యోజనీయం. దేశకాలవైగుణ్యశోకవస్త్వాద్యనుస్మృతిజనితం మనసోఽభాస్వరత్వమవసాదః-కిముక్తంభవతీత్యత్రాహ (తజ్జం దైన్యమితి) తచ్చాభాస్వరత్వం. తజ్జం ఉక్తహేతుజం దైన్యమితి వ్యాఖ్యేయవ్యాఖ్యానరూపం వాక్యద్వయమితి. తద్విపర్యయ ఇత్యాదిర్భాష్యగ్రన్థః. బలహీనేన- మనోబలహీనేన. తద్విపర్యయజా-దేశకాలసాద్గుణ్యప్రియవస్త్వాద్యనుస్మృతిజా. తుష్టిరుద్ధర్ష ఇత్యేతావదేవ వాక్యం. తద్విపర్యయోనుద్ధర్ష ఇత్యర్థసిద్ధం. కథం *స్వాధ్యాయశౌచసన్తోషతపాంసి నియతాత్మవానిత్యపేక్షితస్య సన్తోషస్య త్యాజ్యత్వమిత్యత్రాహ (అతిసన్తోషశ్చ విరోధీత్యర్థ ఇతి) న కేవలమసన్తోష ఏవ విరోధీ అతిసన్తోషశ్చ విరోధీతి, చార్థః. యథాన్యవిషయేష్వేవ ప్రవృత్తిస్స్యాత్తథా సన్తోషోఽతిసన్తోషః. సత్యాజ్య ఇత్యుక్తం భవతి. నిర్వచనమపీత్యపిశబ్దస్సర్వనిర్వచనసముచ్చయే. ఏవం పదార్థా వ్యాఖ్యాతాః. తల్లబ్ధిరిత్యాదేర్వాక్యకారగ్రన్థస్య వాక్యార్థమాహ (ఏవమితి) ఏవంనియమయుక్తస్య ఆశ్రమవిహితకర్మానుష్ఠానేనేతి పృథఙ్నిర్దేశేన ప్రవృత్తినివృత్తిరూపకోటిద్వయవిభాగో దర్శితః. ఏతేన పదద్వయేన కేవలశమాది కేవలకర్మ చ వ్యావర్తితం. శమాదిః కర్మ చ సముచ్చిత్యాఙ్గమిత్యర్థః. యద్వివిదిషాసాధనమితి త్వయోక్తం- తేనైవ విద్యానిష్పత్తిరిత్యేవకారాభిప్రాయః. (ఇత్యుక్తం భవతి) ఇతి వాక్యార్థో భవతీత్యర్థః. *విద్యాంచావిద్యాంచేతి శ్రుతేశ్శఙ్కరయాదవప్రకాశాభిమతయోజ్ఞ

తథాచ శ్రుత్యన్తరం *విద్యాంచావిద్యాంచయస్తద్వేదోభయంసహ। అవిద్యయామృత్యుంతీర్త్వావిద్యయామృతమశ్నుతఇతి॥ అత్రావిద్యాశబ్దాభిహితంవర్ణాశ్రమవిహితంకర్మ. అవిద్యయా-కర్మణా. మృత్యుం-జ్ఞానోత్పత్తివిరోధిప్రాచీనంకర్మ. తీర్త్వా-అపోహ్య. విద్యయా-జ్ఞానేన. అమృతం బ్రహ్మ. ప్రాప్నోతీత్యర్థః. మృత్యుతరణోపాయతయా ప్రతీతా అవిద్యావిద్యేతరద్విహితంకర్మైవయదుక్తం. *ఇయాజసోపిసుబహూన్ యజ్ఞాన్ జ్ఞానవ్యపాశ్రయః। బ్రహ్మవిద్యామధిష్ఠాయతర్తుంమృత్యుమవిద్యయా।

నాప్యుదాసార్థంతాంవ్యాచిఖ్యాసురుపాదత్తే (తథాచేతి) అనేనకర్మణోపేక్షితత్వేనప్రతిపాదితశ్రుత్యన్తరంచపఠ్యతిం భవతి. తథాచ శ్రుత్యన్తరం-ఉపనిషద్వాక్యం యథాభవద్భిర్వ్యాఖ్యాతం- తచ్ఛాస్మదుక్తార్థానుగుణమితి తథాశబ్దః. అనన్తరశబ్దం, చ ప్రయుజ్ఞానస్వభావః. సన్నిహితతయా యజ్ఞాదివాక్యస్య అన్యంచాన్తరశబ్దాభిప్రేతం. అస్మిన్వాక్యేనకర్మవాచిశబ్దశ్శ్రూయతఇత్యత్రాహ (అత్రేతి) అత్ర-శ్రుతివాక్యే. *నత్వనాత్మన్యాత్మబుద్ధిర్యావిద్యా... అవిద్యాశబ్దాభిహితంవర్ణాశ్రమవిహితంకర్మాస్తు-తతఃకిమిత్యత్రాహ-కథమితి. విద్యయాశబ్దాయత్యంవదాన్తరాణ్యపివర్ణ్యనామ్వాక్యార్థమాహ (అవిద్యయేతి) అవిద్యయా- కర్మణా. విద్యయా- జ్ఞానేనేత్యత్రచకర్మజ్ఞానశబ్దాభ్యాం *కషాయపక్తిఃకర్మాణిజ్ఞానంతుపరమాగతిః। కషాయేకర్మభిఃపక్వేతతోజ్ఞానంప్రవర్తతఇతిస్మృతిసిద్ధోపజీవ్యార్థాస్మారితాభవతి. కర్మాణి కషాయపక్తిః. కషాయపక్తినిమిత్తాని. కషాయశబ్దఃపాపపరః *జ్ఞానముత్పద్యతేపుంసాం క్షయాత్పాపస్య కర్మణ ఇతి స్మృతేః.... కషాయశబ్దస్యరాగాదిపరత్వేపితత్పక్తిహేతుత్వంపాపనిర్హరణద్వారా. జ్ఞానంపరమాగతిః- పరమగత్యుపాయః. ఉభయత్రాపి కారణేకార్యోపచారః. కషాయేపక్వేతతోజ్ఞానంప్రవర్తతే.ప్రసరతీత్యర్థః. అత్రాపాయవిరోధినిరాసకత్వం కర్మణస్స్పష్టం. నహివివిదిషామాత్రేణ మోక్షఃప్రవర్తతఇతి శోక్తం. అపితుజ్ఞానంప్రవర్తతఇత్యేవోక్తం. అస్యవాక్యస్యార్థముపజీవ్యాహ మృత్యుం (జ్ఞానోత్పత్తివిరోధీతి) నతుబ్రహ్మప్రాప్తివిరోధి. నచవివిదిషావిరోధీత్యర్థః. ఉపేయవిరోధికర్మణోజ్ఞాననివర్త్యత్వం శ్రుతిస్మృతిశతసిద్ధం. *యథాతమేవంవిద్వానమృతఇహభవతినాన్యఃపన్థాః *ఏవంమేవంవిదిపాపంకర్మనశ్లిష్యతే *క్షీయన్తేచాస్యకర్మాణితస్మిన్దృష్టేపరావరే। *నిచాయ్యతంమృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతే *జ్ఞాత్వాదేవంముచ్యతేసర్వపాశైః। *జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణిభస్మసాత్కురుతేతథేతి॥ ఏవముపేయవిరోధినోజ్ఞాననివర్త్యత్వశ్రవణపరిశేషాన్నాన్యః పన్థాఇత్యుపేయవిరోధినిరాసేఉపాయాన్తరనిషేధస్వారస్యాత్సముచ్చయపక్షేకర్మణోప్యుపాయతయావేదనవ్యతిరిక్తకృత్స్నగోచరాన్యశబ్దస్యసంకోచప్రసఙ్గాత్, త్యక్తేనవివిదిషన్తీతికర్మణఉపాయహేతుత్వస్యకణ్ఠోక్త్యా, కషాయేకర్మభిఃపక్వే తతోజ్ఞానంప్రవర్తతఇతిస్మృత్యానుగుణ్యాచ్చ సామాన్యేన మృత్యుశబ్దేనప్రతిపన్నమపినిరసనీయముపాయవిరోధికర్మరూపేవిశేషేపర్యవస్యతి. తథావివిదిషాసాధనత్వస్యప్రాగుక్తాన్యాయాత్ యజ్ఞాదినిరస్తత్వేనపరిశేషాద్వివిదిషన్తీత్యత్రచప్రకృతిప్రత్యయార్థయోర్వేదనతదిచ్ఛయోరవిశేషేణయజ్ఞాదీనాంసాధనత్వేప్రతీతేపితతోజ్ఞానంప్రవర్తతఇతిస్మృత్యానుగుణ్యాదిష్యమాణప్రకృత్యర్థప్రాధాన్యస్యనీతివిద్భిస్సిద్ధత్వాచ్చ ప్రకృత్యర్థభూతవేదనసాధనత్వంసిద్ధం. తస్మాదుపాయవిరోధికర్మైవాత్ర మృత్యుశబ్దవాచ్యమవిద్యానివర్త్యమిత్యభిప్రాయః. ఉపాసనరూపం, న్యాసరూపం, చోపేయవిరోధినిరాసకంజ్ఞానమత్రపూర్వాఘయోరుభయోరపినిరాసకంస్యాదితితద్వ్యావృత్త్యర్థంప్రాచీనమిత్యుక్తం.ఉపాయవిరోధినిరాసకకర్మప్రాచీనమేవపాపంశమయతి - నతూత్తరాఘమిత్యర్థః. తీర్త్వేతిపదంవ్యాచష్టే (అపోహ్యేతి). *నత్వేతంసేతుంతీర్త్వేతివత్ప్రాప్తివచనఇత్యర్థః. అవిద్యయాతీర్త్వేతిపదద్వయవ్యాఖ్యానేనశఙ్కాన్తరమతయోజనా వ్యావృత్తిః. అజ్ఞానేనసంసారంప్రాప్యస్థితఇతిహితయోజనా. తన్మతేఅవిద్యాయాఃజ్ఞాతవ్యత్వంచహేయత్వేన. అవిద్యాశబ్దోవివిదిషావిరోధినివర్తకకర్మవాచీతివా శఙ్కాన్తరాభిమతయోజనాస్యాత్. అవిద్యాశబ్దఉపేయవిరోధినివర్తకకర్మవాచీతియాదవప్రకాశాభిమతయోజనా. జ్ఞానోత్పత్తివిరోధీతి మృత్యుశబ్దవ్యాఖ్యానేనతదుభయవ్యుదాసః. అయమవిద్యాశబ్దస్సంసారహేతుభూతాజ్ఞానపరఃకింనస్యాత్. కథంచతస్యకర్మవాచిత్వమిత్యత్రాహ (మృత్యుతరణేతి) తరతేరుత్తరణవాచిత్వంస్వరససిద్ధం. ప్రాప్తివాచిత్వేతుస్వారస్యభఙ్గఇత్యభిప్రేతం. అవిద్యాశబ్దస్యకర్మవాచిత్వంనిర్ణయతి (విద్యేతరదితి) తదన్యార్థేనఞితిభావః. విహితంకర్మైవేత్యేవకారేణాజ్ఞానంఅవిహితంకర్మచవ్యావర్త్యతే.అత్రవిద్యాంచావిద్యాంచేతిచశబ్దావనుక్తసముచ్చయపరౌ. విద్యానుబన్ధికర్మానుబన్ధిచయదనుక్తంతత్సముచ్చేతవ్యం. విద్యానుబన్ధిశమదమాదికం. కర్మానుబన్ధిఫలాభిసన్ధిరహిత్యాభిమానరాహిత్యాదికం. తదుభయంచశబ్దసముచ్చేతవ్యం. యద్వా-*ధర్మేచార్థేచకామేచమోక్షేచభరతర్షభేత్యత్రచశబ్దవదత్రాప్యుక్తార్థవిరోధిసముచ్చయపరౌచశబ్దౌస్యాతాం. విద్యావిరోధి,కర్మవిరోధి,చచశబ్దాభ్యాంహానార్థంజ్ఞాతవ్యతయాసముచ్చితేభవతః. విద్యా- బ్రహ్మవిద్యా. తద్విరోధి- తదితరవిషయజ్ఞానతద్విషయరాగద్వేషాదికం. అవిద్యా-విద్యాఙ్గంకర్మ-తద్విరోధి సంసరణహేతుభూతంఫలాభిసన్ధ్యాదిసహితంకర్మ,పాపం, చతదుభయంహానార్థం జ్ఞాతవ్యమితి చశబ్దయోరభిప్రాయః. యద్వాప్రతిపదద్యోతకౌచశబ్దౌస్యాతాం. యథాధర్మేచార్థేచకామేచేతిప్రతిపదంయదభిధేయం తస్యసముచ్చయద్యోతకత్వంప్రతిపదద్యోతకత్వం. తదత్రాపిస్యాత్. అస్మిన్వాక్యేఅవిద్యాతరణశబ్దయోరుక్తార్థపరత్వస్థాపనాయోపబృంహణవచనంచదర్శయతి (యథోక్తమితి) జ్ఞానవ్యపాశ్రయః-ఆగమోత్థజ్ఞానవాన్. బ్రహ్మవిద్యామధిష్ఠాయ-ఉపాసనాత్మకజ్ఞానంసాధ్యత్వేనావలమ్బ్యేత్యర్థః. జ్ఞానవిద్యాశబ్దయోరర్థభేదబుభుత్సాయామాగమోత్థవివేకాదిజన్యజ్ఞానయోఃప్రకృతత్వాత్తత్పరత్వాశ్రయణంహియుక్తం. తర్తుంమృత్యుమిత్యనేనతరతేః ప్రాప్తివాచిత్వశఙ్కావ్యుదస్తా. నహిసంసారంప్రాప్తుంబ్రహ్మవిదాకేశిధ్వజేనన్యపేణయజ్ఞాదికర్మానుష్ఠీయతే. మృత్యుశబ్దస్యవివిదిషావిరోధికర్మపరత్వమపినశఙ్కనీయం. జ్ఞానవ్యపాశ్రయఇత్యనేనశాస్త్రజన్యజ్ఞానవత్తాయాఅభిహితత్వాత్, బ్రహ్మవిద్యామధిష్ఠాయేత్యుక్తత్వాచ్చ. నహిబ్రహ్మవి

జ్ఞానవిరోధి చ కర్మ పుణ్యపాపరూపం - బ్రహ్మజ్ఞానోత్పత్తివిరోధిత్వేనానిష్టఫలతయోభయో రపి పాపశబ్దాభిధేయత్వం. అస్య చ జ్ఞానవిరోధిత్వం జ్ఞానోత్పత్తిహేతుభూతశుద్ధసత్త్వవిరోధిరజస్తమోవివృద్ధిద్వారేణ. పాపస్య చ జ్ఞానోదయవిరోధిత్వం *ఏష ఏవాసాధుకర్మ కారయతి తం యమధో నినీషతీతి శ్రుత్యావగమ్యతే. రజస్తమసోర్యథార్థజ్ఞానావరణత్వం. సత్త్వస్య చ యథార్థజ్ఞానహేతుత్వం భగవతైవ ప్రతిపాదితం *సత్త్వాత్సంజాయతే జ్ఞానమిత్యాదినా॥

న్యేష్యాపహత్యాదేరిత్యుక్తం. కథం జ్ఞానోత్పత్తివిరోధి ప్రాచీనం కర్మేతి పుణ్యపాపసాధారణకర్మశబ్దేన కర్మమాత్రం నిరసనీయముక్తం. శ్రుతిర్హి *ధర్మేణ పాపమపనుదతీతి పాపరూపకర్మవిశేషస్య నిరసనీయత్వమాహేతి శఙ్కాయాం తత్రాపి పాపశబ్దస్య పుణ్యపాపపరత్వం దర్శయితుం పుణ్యపాపయోరుభయోరపి పాపశబ్దవాచ్యత్వోపపాదనాయ ఉభయోర్జ్ఞానోత్పత్తివిరోధిత్వమాహ (జ్ఞానవిరోధి చేతి) చశబ్దో నివృత్త్యై. పుణ్యాపేక్షయా అపి జ్ఞానవిరోధినీ చేత్కథం పాపశబ్దస్యేతరస్య పాపస్య నిరసనీయత్వం- అన్యతరస్య పుణ్యస్య నిరాసకత్వం చ శ్రూయత ఇత్యత్రాహ (ఉభయోరపీతి) తయోర్ద్వయోరపి నివర్త్యత్వం, ధర్మేణేత్యాదివాక్యస్థధర్మాన్తరస్యైవ నివర్తకత్వం, చ వివక్షితమితి భావః. కథముభయోః పాపశబ్దవాచ్యత్వమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మజ్ఞానోత్పత్తీతి) అనిష్టఫలత్వేతి ప్రవృత్తినిమిత్తసూచనం. అలౌకికత్వే సత్యనిష్టఫలాసాధారణకారణత్వం పాపత్వమితి భావః. అత ఏవ శాస్త్రవిదా, వీశ్వరే, చ నాలిప్యాశ్చ ప్రీతిః. *యాను వై పేయనో యస్య జపహోమార్చనాదిషు । పస్యాన్తరాయా మైత్రేయ దేవేన్ద్రత్వాదికం ఫలం। ఏతే వై నిరయాస్తాత స్థానస్య పరమాత్మన ఇత్యాదిభిః పుణ్యస్యాపి ముముక్షుం ప్రత్యనిష్టఫలత్వం సిద్ధం. శ్రుతిశ్చ దుష్కృతేన సహ పూర్వనిర్దిష్టం సుకృతమపి పాప్మశబ్దేన నిర్దిశతీతి గమయతి. *నైతం సేతుమహోరాత్రే తరతో న జరా న మృత్యుర్న శోకో న సుకృతం న దుష్కృతం సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తన్త ఇతి. న చానుక్తపాపాన్తరవిషయః పాప్మశబ్దః. సుకృతదుష్కృతశబ్దాభ్యాం సంనిహితసమస్తపాపసాధారణతయానుక్తపాపాన్తరాసంభవేన తద్విషయత్వాయోగాత్. సంభవేపి న తన్మాత్రపాపాన్తరవిషయః పాప్మశబ్దః. ఉక్తసర్వహేయనివృత్తిసంవాదితయోపాత్తే *అపహతపాప్మా హ్యేష బ్రహ్మలోక ఇత్యనన్తరవాక్యే పాప్మశబ్దస్య సర్వహేయవిషయత్వదర్శనాత్. న హ్యనుక్తకతిపయపాపనివృత్త్యా ఉక్తసర్వహేయనివృత్తిసంవాదసిద్ధిః. శోకాదిషు పాప్మశబ్దస్యాముఖ్యత్వేపి సుకృతదుష్కృతయోః ప్రవృత్తినిమిత్తసద్భావాన్ముఖ్యత్వం త్యాజ్యం. క్వచిదముఖ్యస్య సర్వత్రాముఖ్యత్వనియమాభావాత్. అతస్సర్వే పాప్మాన ఇత్యత్రాజహల్లక్షణా ఛత్రిన్యాయాత్. *ధర్మేణ పాపమిత్యత్ర తు ముఖ్యత్వమేవ. కథం పాపస్య జ్ఞానవిరోధిత్వం-రజస్తమసోర్హి తదవగమ్యత ఇతి శఙ్కాయాం ద్వారద్వారిభావాదవిరోధమాహ (అస్యేతి) పాపస్య రజస్తమసోశ్చ జ్ఞానవిరోధిత్వే ప్రమాణే కేవలే తిద్వారద్వారిభావః కల్ప్యత ఇత్యత్రాహ (పాపస్య చేతి) న చ ఇయం శ్రుతిర్నిరయనినీషావిషయా కిం న స్యాత్- ఉన్నయనప్రత్యనీకత్వాదధోనయనస్యేతి. బ్రూమః. అత్ర వివక్షితమున్నయనహేతుత్వముపాసననిష్పాదనరూపం. న హ్యున్నయనమపి నాకాదినయనమితి శఙ్కనీయం. *య ఏభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతీత్యుపగతస్య సమస్తలోకేభ్య ఉన్నయనస్యాపవర్గప్రాపణరూపత్వాత్. తర్హి గర్భజన్మజరామరణాదిసంసారప్రాపణమధోనయనం స్యాన్న తూపాసనవిరోధ ఇతి చేన్న- ఉన్నయనస్య జ్ఞానోత్పాదనద్వారకత్వావగమాత్. *యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస ఇత్యుపక్రమవాక్యేన మాముపాస్స్వేతి విధిత్సితస్యోపాసనస్య హ్యవ్యవహితోపాయత్వేనావగతం. *నాన్యః పన్థా ఇత్యాదీని చ శ్రుత్యన్తరాణి తథావగమయన్తి. తచ్చ కర్మణామపవర్గం ప్రత్యవ్యవహితోపాయత్వే విరుధ్యేత. అత ఉపక్రమాన్యవిరోధాత్సాధుకర్మణామపవర్గం ప్రత్యుపాయత్వముపాసనద్వారకమవసీయతే. అతః కర్మణామున్నయనహేతుత్వముపాసననిష్పాదనరూపమితి తద్విపరీతమధోనయనముపాసనప్రతిబన్ధరూపమితి స్ఫుటతరమవగమ్యతే. కించ-యద్యప్యున్నయనాధోనయనే స్వర్గనరకప్రాపణరూపే. తథాప్యసాధుకర్మణాం జ్ఞానవిరోధిత్వం సిధ్యతి. తథాహి. ఉన్నినీషాధోనినీషయోర్నిర్హేతుకత్వే పరమాత్మనో వైషమ్యనైర్ఘృణ్యప్రసఙ్గాన్నేతవ్యచేతనగోచరం యథాసుకృతద్వయం తదిచ్ఛాద్వయనినీషానిమిత్తభూతాతిప్రభూతపుణ్యపాపకర్తృవిషయం విజ్ఞాయతే. తత్ర చ గతిద్వయపర్యాప్తోత్తరోత్తరసాధ్వసాధుకర్మకారయితృత్వమీశ్వరస్య న భూతావేశాదివజ్జీవబుద్ధ్యనపేక్షితం భవతి. తథా సతి జ్ఞానచికీర్షాప్రయత్నాభావాద్వాయూదకాదినున్నతృణాదేరివ సంసారిణాం శాస్త్రవశ్యత్వాభావేన కర్మఫలభోగానుపపత్తేః. ఏవం సంసారిణాం కర్మఫలభోక్తృత్వాన్యథానుపపత్తిరూపన్యాయానుగృహీతమేష ఏవేత్యాదికం వాక్యద్వయం జ్ఞానప్రదానద్వారకకారయితృత్వవిషయమవసీయతే. తథా సతి స్మృత్యనుగ్రహశ్చ భవతి. *న దేవా దణ్డమాదాయ రక్షన్తి పశుపాలవత్. యం హి రక్షితుమిచ్ఛన్తి బుద్ధ్యా సంయోజయన్తి తం । యస్మై దేవాః ప్రయచ్ఛన్తి పురుషాయ పరాభవం । బుద్ధిం తస్యాపకర్షన్తి సోఽవాచీనాని పశ్యతీతి హ్యుచ్యతే. తథా *పుణ్యం ప్రజ్ఞాం వర్ధయతి క్రియమాణం పునః పునః । వృద్ధప్రజ్ఞః పుణ్యమేవ నిత్యమారభతే నరః । పాపం ప్రజ్ఞాం నాశయతి క్రియమాణం పునః పునః। నష్టప్రజ్ఞః పాపమేవ నిత్యమారభతే నర ఇతి చ. తత్ర బుద్ధిమపకర్షన్తి. ప్రజ్ఞాం నాశయతీతి చ సమ్యగ్జ్ఞానహానిపూర్వకతద్విపరీతజ్ఞాననిష్పత్తిరిహ వివక్షితా అన్యథా కర్మాన్తరప్రారమ్భానుపపత్తేః. యద్యపీదం వచనజాతం సర్వకర్మదేవతాసామాన్యవిషయం. తథాపి భగవజ్జ్ఞానస్య సమ్యగ్జ్ఞానసామాన్యాబహిర్భావాదసాధుకర్మణస్తద్విరోధిత్వసిద్ధిః. తథా విశేషతశ్చోచ్యతే *దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మాముపయాన్తి తే । ఆసురీం యోనిమాపన్నా మూఢా జన్మని జన్మని । మామప్రాప్యైవ కౌన్తేయ తతో యాన్త్యధమాం గతిమితి చ॥ ఏవం న్యాయస్మృత్యుపబృంహితయానయా శ్రుత్యాసాధుకస్యైవ జ్ఞానవిరోధిత్వమసాధుకర్మణాం సిద్ధం. అస్మాదపి నిర్వాహాత్పూర్వోక్త ఉపపన్నః ప్రకరణానుగుణ్యాత్. ఏవం పాపస్య జ్ఞానవిరోధిత్వే ప్రమాణం దర్శితం. అథ రజస్తమసోర్జ్ఞానవిరోధిత్వే, సత్త్వస్య జ్ఞానహేతుత్వే, చ ప్రమాణం దర్శయతి (రజస్తమసోరితి) తతః కిం ప్రస్తు

అతశ్చ జ్ఞానోత్పత్తయే పాపం కర్మనిరసనీయం. తన్నిరసనంచానభిసంహితఫలేనానుష్ఠితేన ధర్మేణ. తథాచ శ్రుతిః *ధర్మేణపాపమపనుదతీతి తదేవం బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనం జ్ఞానం సర్వాశ్రమకర్మాపేక్షం. అతోపేక్షితకర్మస్వరూపజ్ఞానం, కేవలకర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వజ్ఞానం,చ కర్మమీమాంసావసేయమితి సైవాపేక్షితా బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయాః ప్రాక్పూర్వవృత్తా వక్తవ్యా. అపిచ నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదయశ్చ మీమాంసా శ్రవణమన్తరేణ నసంపత్స్యన్తే - ఫలకరణేతికర్తవ్యతాధికారివిశేష నిశ్చయాత్కృతే కర్మస్వరూప తత్ఫల తత్స్థిరత్వాస్థిరత్వాత్మ నిత్యత్వాదీనాం దురవబోధత్వాత్.

తస్యకర్మాపేక్షితత్వస్యైత్యత్రాహ (అతశ్చేతి) అతః- పాపస్యజ్ఞానవిరోధిత్వవచనాత్. తతోకిమిత్యత్రాహ (తన్నిరసనంచేతి) పాపశబ్దాభిధేయయోః పుణ్యపాపయోరుభయోరపినిరసనీయత్వేసపాపనిరాసకకర్మాసమ్భవమాశఙ్క్యోక్తం(అనభిసంహితఫలేనేతి)అనేనస్వర్గాదిఫలప్రదకర్మవ్యావృత్తిః అనుష్ఠితేన-నతుజ్ఞాతమాత్రేణేతిభావః.తత్రకింప్రమాణమిత్యత్రాహ (తథాచశ్రుతిరితి)ఇదానీంనిరాసకవిశేషేప్రమాణతయోదాహృతస్యవాక్యస్యార్థనిర్ణయోపయోగిత్వాత్తద్వాక్యస్థనిరసనీయవాచిపదస్యార్థఃపూర్వమేవశిక్షితః.నిరాసకవాచిపదస్యార్థోన నరసముక్తః.నన్వయంధర్మశబ్దఃకృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణాదిప్రాయశ్చిత్తరూపధర్మమాత్రవిషయఃకింనస్యాత్.అనభిసంహితఫలధర్మవిషయఇతికుతోనిశ్చీయతే. ఉచ్యతే *యజ్ఞేనదానేనతపసానాశకేన*శాన్తోదాన్తఉపరతస్తితిక్షుః*కషాయేకర్మభిఃపక్వేతతోజ్ఞానంప్రవర్తతే।యజ్ఞోదానంతపఃకర్మనత్యాజ్యంకార్యమేవతత్*యజ్ఞోదానంతపశ్చైవపావనానిమనీషిణాం *శమోదమస్తపశ్శౌచమిత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభిర్ముముక్షోరపేక్షితత్వేనోక్తానాంయజ్ఞదానతపశ్శమాదీనామత్రశ్రూయమాణత్వాత్,*విజ్ఞానాద్దానన్తో బ్రహ్మయోనిరిత్యాదినాస్యప్రకరణస్యబ్రహ్మవిద్యావిషయత్వాచ్చాయంధర్మశబ్దోముముక్ష్వపేక్షితానభిసంహితఫలధర్మవిషయఇత్యవగమ్యతే.అత్రయజ్ఞదానాదిపర్యాయేషు *దానేనద్విషన్తోమిత్రాభవన్తీత్యాదినాసాంసారికఫలకీర్తనం*అన్నవానన్నాదోభవతీత్యాదివద్బ్రహ్మవేదనానుగుణానుషఙ్గికఫలవిషయంమన్తవ్యం*భూయోనమృత్యుముపయాహివిద్వానితిప్రధానఫలశ్రవణాత్.కించ-యద్యపీదంవాక్యంసముముక్షుమాత్రవిషయం. తథాప్యముముక్షుమాత్రవిషయంచనభవేత్-ప్రవృత్తినిమిత్తసాధారణ్యాత్. సహికామ్యఫలవత్త్వంధర్మశబ్దార్థః-అలౌకికేష్టసాధారణసాధనేనఅలౌకికానిష్టసాధారణకారణమపనుదేదితివ్యర్థస్స్యాత్.తతశ్చముముక్షుంప్రతికామ్యకర్మణోనిష్టఫలత్వేనధర్మశబ్దవాచ్యత్వాయోగాత్పాపశబ్దవాచ్యాన్తర్భావాచ్చపక్షధర్మతాబలాదనభిసంహితఫలేనధర్మేణపుణ్యపాపయోరుభయోరపనోద్యత్వముక్తంస్యాత్. జ్ఞానస్యకర్మసాపేక్షత్వంనిగమయతి (తదేవమితి) తత్- శ్రుతిస్మృతితదనుగ్రాహకోపపత్తిసూత్రవాక్యకారవచనేభ్యః. ఏవంఉపాయప్రతిబన్ధనిరాసార్థంసర్వాశ్రమిణాంతత్తదాశ్రమధర్మాఙ్గకోపాసనాధికారస్యవక్ష్యమాణత్వంహృదినిధాయసర్వాశ్రమకర్మాపేక్షమిత్యుక్తం. తతఃకింకర్మవిచారస్యబ్రహ్మవిచారపూర్వవృత్తత్వఇత్యపేక్షాయామనుష్ఠానస్యజ్ఞానాపేక్షత్వాజ్జ్ఞానస్యమీమాంసాధీనత్వాచ్చతదధిగమఃపూర్వప్రవృత్తఇత్యాహ (అతఇతి)అతః-బ్రహ్మజ్ఞానస్యఫలాభిసన్ధిరహితాశ్రమకర్మసాపేక్షత్వాత్.జ్ఞానంహిహానార్థముపాదానార్థంవా-అత్రతూభయార్థమిత్యాహ.(అపేక్షితేతి)ఫలద్వారకంహానం.స్వరూపేణోపాదానం.మీమాంసాశబ్దస్యపూర్వోత్తరసాధారణత్వాత్కర్మమీమాంసావసేయమిత్యుక్తం.(సైవ)యాత్వయావిరుద్ధేతినిరస్తాసైవేత్యర్థః.యదనపేక్షితంపరేణోక్తంతదేవాపేక్షితమిత్యుక్తం. యత్తుపరేణాపేక్షితమిత్యుక్తంతస్యానపేక్షితత్వముచ్యతే(అపిచేత్యాదినా) (నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదయశ్చేతి) చస్త్వర్థః.ప్రత్యుక్తేతియావత్ (మీమాంసా శ్రవణమన్తరేణ)కర్మబ్రహ్మమీమాంసాశ్రవణమన్తరేణేత్యర్థః.నసమ్పత్స్యన్తఇత్యనేనపశ్చాద్భావిత్వముక్తం.కుతఇత్యత్రాహ(ఫలేతి)ఫలవిశేషః-భోగమోక్షరూపః. కరణవిశేషః-యజ్ఞోపాసనాదిః. ఇతికర్తవ్యతావిశేషః-ప్రయాజాదిస్సాధనసప్తకంచ. అధికారివిశేషః-బుభుక్షుర్ముముక్షుశ్చ.ఏషాంనిశ్చయాదృతే. కర్మస్వరూపం-సాఙ్గంయజ్ఞాత్మకముపాసనాత్మకంచ.భాష్యకారశ్చయాగాత్మకముపాసనాత్మకంచకర్మేతిహివక్ష్యతి.*ప్రకాశశ్చకర్మణ్యభ్యాసాదితిచసూత్రంఉపాసనాత్మకేకర్మణీతిచతస్యభాష్యం.ఉపాసనస్యకర్మత్వంచ స్మృతిసన్తతిరూపతయా-తస్యప్రయత్నసాధ్యత్వాత్.*వాచికైఃపక్షిమృగతాంమానసైరన్త్యజాతితాం।శరీరజైఃకర్మదోషైర్యాతిస్థావరతాంనరఇత్యత్రమనుశ్చమానసైఃకర్మదోషైరిత్యుక్తవాన్.ఫలంచోభయంభోగోమోక్షశ్చ.(ఆత్మనిత్యత్వాదీనామితి)ఆదిశబ్దేనాత్మనాం *నిర్వాణమయఏవాయమిత్యుక్తజ్ఞానానన్దస్వరూపత్వాదికంవివక్షితం.అత్రసాధ్యావిశిష్టత్వంహేతోః ప్రతీయతఇతిచేన్నైవం-మీమాంసాయాంఫలకరణేతికర్తవ్యతాదీనాంప్రత్యధికరణంతత్తన్న్యాయైర్నిర్ణయః క్రియతేసహేతుః. ఏవంతత్తదధికరణన్యాయానుగృహీతశ్రుతివాక్యసముదాయజన్యాయాప్రమితిరుపాయోపేయవిషయా- సాసాధ్యా.తత్తదవాన్తరవాక్యార్థనిశ్చయైస్తత్సముదాయరూపమహావాక్యార్థనిశ్చయస్సాధ్యఇత్యర్థః. యథాపదార్థనిశ్చయైర్వాక్యార్థనిశ్చయఇత్యుక్తేసతినసాధ్యావిశిష్టతా. తద్వత్. అతఏవహికరణేతికర్తవ్యతాదిశబ్దైఃపూర్వంపృథగుక్త్వాపశ్చాత్కర్మస్వరూపశబ్దేనోక్తం. ఫలకరణేత్యాదిభాష్యస్యకర్మమీమాంసామాత్రవిషయత్వేతత్ఫలస్థిరత్వాస్థిరత్వాత్మనిత్యత్వాదీనామితివక్తుమయుక్తం.నిరుపపదమీమాంసాశబ్దస్యమీమాంసాశాస్త్రమితిత్యాదిభాష్యభాగద్వయవిషయతయాప్రయుక్తత్వాచ్చయథోక్తఏవార్థః. తస్మాత్కర్మబ్రహ్మవిచారాన్తరభావీనిత్యానిత్యవస్తువివేకః.తతఇహాముత్రఫలభోగవిరాగోముముక్షుత్వంచశమదమాదిసాధనసమ్పచ్చ.*శమదమాద్యుపేతస్స్యాదితిబ్రహ్మమీమాంసాయాంహిశమదమాదిస్వరూపంనిరూప్యతే. అస్మింశ్చతుష్టయేసిద్ధే.బ్రహ్మవిచారః- బ్రహ్మవిచారాత్తత్సిద్ధిరిత్యన్యోన్యాశ్రయస్స్యాత్. అతఃపశ్చాద్భావినఃపూర్వవృత్తత్వమనుపపన్నం. సాఙ్గాధ్యయనజాపాతప్రతీతేరేవనిత్యానిత్యవస్తువివేకఇతిచేత్ తదయుక్తం- నహ్యాపాతప్రతీతిరిహాముత్రఫలభోగవిరాగముముక్షుత్వహేతుః- నిత్యా

సంశయవిపర్యయప్రతీతేః.కించాపాతప్రతీతిరుభయభాగవిచారసాధారణీ.తత్ర ప్రథమం కర్మవిచార ఏవ ప్రవృత్తిర్యుక్తా-ఉభయత్ర బుభుత్సాయా అవిశిష్టత్వాత్,తత్ప్రథమాతిక్రమే కారణాభావాచ్చ. శాస్త్రాన్తరేణాపి నిత్యానిత్యవివేకాదిర్నోపపద్యతే. ప్రథమమేవాధ్యయనవిధివశ్యతయా పురుషస్య శాస్త్రాన్తరానవకాశాత్. కించ శాస్త్రాన్తరే పరమాణుకారణత్వబ్రహ్మాత్మకప్రధానకారణత్వగగనాదినిత్యత్వనిమిత్తమాత్రేశ్వరత్వాదయో వేదాన్తవిరుద్ధా ఏవార్థా బహవ ఉపలభ్యన్తే. అతశ్శాస్త్రాన్తరజన్యో నిత్యానిత్యవస్తువివేకో వేదాన్తవిరుద్ధత్వాన్న తద్విచారం ప్రతి పూర్వవృత్తో భవితుమర్హతి. కించ శాస్త్రాన్తరే షట్పదార్థషోడశపదార్థజ్ఞానాదీనాం మోక్షసాధనత్వప్రతిపాదనేన వేదాన్తశ్రవణనైరపేక్ష్యాచ్చ న తజ్జన్యవివేకస్య పూర్వవృత్తత్వం యుక్తం.యతోఽభ్యుదయనిశ్శ్రేయససిద్ధిః స ధర్మః॥ *ఛలజాతినిగ్రహస్థానానాం తత్త్వజ్ఞానాన్నిశ్శ్రేయసాధిగమ ఇతి హి తత్ర తత్రోచ్యతే.కించ *తస్మాదేవంవిచ్ఛాన్తో దాన్త ఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితో భూత్వాత్మన్యేవాత్మానం పశ్యేదితి శ్రుతిరేవంవిచ్ఛబ్దేన శాస్త్రజన్యజ్ఞానమనూద్య పశ్యేదితి ప్రతిపన్నస్యోపాసనస్యాఙ్గతయా శమాదీనుపదిశతి. అతశ్శమాదీనాం శ్రవణపూర్వవృత్తత్వం శ్రుతివిరుద్ధం. *ప్రశాన్తచిత్తాయేత్యాదిశ్రుతిస్తు శ్రవణోపయికావధాననిష్పాదనార్థేత్యుక్తం. ఇతిహాసపురాణాదిశ్రవణాన్నిత్యానిత్యవివేక ఇతి చేత్తర్హి తత ఏవ బ్రహ్మస్వరూపావగమాద్బ్రహ్మవిచారస్యానారమ్భణీయత్వం స్యాత్. ఇతిహాసపురాణయోరపి సంశయవిపర్యయబాహుళ్యాత్తన్నిరాసాయ బ్రహ్మవిచారోఽపేక్షిత ఇతి చేత్ సంశయవిపర్యయబాహుళ్యాదేవ నిత్యానిత్యవివేకోఽపి తత్ర దుస్సంపాద్య ఇతి న సాధనచతుష్టయస్య పూర్వవృత్తత్వం యుక్తం. యత్తు నిత్యానిత్యయోర్వస్తునోర్నిత్యానిత్యవస్తూని తద్ధర్మా ఇత్యారభ్య వాచస్పతినోక్తం నిత్యస్య ధర్మిణో నిత్యత్వం సత్యత్వం తత ఏవోపాదేయత్వం అనిత్యస్య ధర్మిణోఽనిత్యత్వమసత్యత్వం తత ఏవ హేయత్వమిత్యేవం నిత్యానిత్యయోర్ధర్మిణోస్తద్ధర్మాణాం చ వివేకో నిత్యానిత్యవస్తువివేక ఇతి. అత్ర బ్రూమః. అనిత్యస్య తావదసత్యత్వం వక్ష్యమాణప్రకారేణ నిరస్తం వేదితవ్యం.యన్నిత్యం తదుపాదేయం యదనిత్యం తద్ధేయమిత్యుభయమప్యనుపపన్నం-సుఖదుఃఖనివృత్తితత్సాధనతదుపయోగినామేవోపాదేయత్వబుద్ధిదర్శనాత్,తద్వ్యతిరిక్తస్యైవానుపాదేయతాబుద్ధిదర్శనాచ్చ. నిత్యమపి దుఃఖరూపం దుఃఖనిమిత్తం వా యది స్యాద్ధేయమిత్యేవ ప్రతీయేత.అనుభయం చేదుపేక్ష్యేత. అనిత్యమపి సుఖరూపం వా సుఖనిమిత్తం వా భవతి చేత్తదుపాదీయతే. నిరూపకస్య తు హేయమితి చేన్న-ప్రకృష్టసుఖాన్తరదర్శనాత్ప్రదుఃఖసాధ్యత్వదుఃఖోదర్కత్వవిరహే సతి నిరూపకస్యాపి తత్రోపాదేయతాబుద్ధిదర్శనాత్. క్షీరౌదనలాభాత్కణస్త్యజ్యతే. అన్ధకూపపతితావరాటికాతదుద్ధరణక్లేశస్య తల్లాభసుఖాదతిశాయిత్వాత్త్యజ్యతే. విషమిశ్రమన్నం మరణభయాత్త్యజ్యతే. స్రక్చన్దనాదితు తతః ప్రకృష్టసుఖాలాభాదాద్యన్తరయోస్తీవ్రదుఃఖానుబన్ధాభావాచ్చ పరిమితమప్యుపాదీయతే. తస్మాదనిత్యస్య హేయత్వం నానిత్యత్వమాత్రప్రయుక్తం.యద్యుచ్యేత నిత్యస్య దుఃఖాసమ్భిన్నసుఖరూపత్వాదుపాదేయత్వం తదసమ్భవాదనిత్యస్య చ హేయత్వమితి. ఉచ్యతే. నిత్యస్య దుఃఖాసమ్భిన్నసుఖరూపత్వం కిం వ్యాప్త్యావగమ్యతే-ఉత శాస్త్రాత్. న ప్రథమః-నిత్యస్య కాలాదేః సుఖరూపత్వాదర్శనాత్,నిత్యస్యాత్మనో దుఃఖాసమ్భిన్నసుఖరూపత్వాదర్శనాచ్చ. ఆత్మనో హి దుఃఖముపలభ్యతే అహం దుఃఖీతి.శాస్త్రాత్ చేత్-యది వేదాత్-వేదజన్యం చ కిమాపాతజ్ఞానం-ఉత ప్రమితిరూపం. ప్రథమే కర్మబ్రహ్మభాగసాధారణ్యాత్కర్మవిచారాతిక్రమేణ బ్రహ్మవిచారం ప్రతి తస్య పూర్వవృత్తత్వానుపపత్తిః. నిశ్చయరూపం చేత్ మీమాంసాద్వయఫలం స్యాత్. ఆగమాన్తరమూలత్వే విరుద్ధతయానుపయోగాత్తస్యైతన్నైరపేక్ష్యాచ్చ పూర్వవృత్తత్వానుపపత్తిః. అథోచ్యేత యన్నిత్యం తదుపాదేయమితి. నైవం ప్రతీతిః. కిన్తు నిత్యం సుఖం సమ్భవతి చేత్తదుపాదేయం. సతి తస్మిన్ననిత్యమనుపాదేయమితి. తత్ర తావన్నిత్యసుఖసమ్భవజ్ఞానస్య బ్రహ్మవిచారోపయోగో నిత్యఫలోపాదిత్సాద్వారేణేతి వక్తవ్యం-శాస్త్రాన్తరేషు కర్మకాణ్డే చ నిత్యఫలసమ్భావనాయా నివారకాభావాన్నిత్యానిత్యవివేకానన్తరం తేషామప్యారమ్భణీయతా స్యాత్. తేషు హి నిత్యం ఫలం ప్రతీయతే.తదసదితి చేత్, తదసత్త్వమప్రామాణ్యాదన్యపరత్వాద్వా భవేత్.తదుభయం కర్మమీమాంసయా వినా న సిధ్యతీతి తస్యాః పూర్వవృత్తత్వమభ్యుపేతవ్యం. ఆద్యసూత్రం తజ్జ్ఞాపనపరమితి చేన్న-తస్య స్వశాస్త్రారమ్భోపయికవిషయప్రయోజనపరత్వేన శాస్త్రాన్తరాప్రామాణ్యాదిప్రతిపాదనపరత్వాభావాత్. స్వార్థోపయోగిత్వాత్తదప్రామాణ్యాదికమభిప్రేతమితి చేత్-తర్హి తస్య స్వోపజీవ్యజ్ఞాపనమపేక్షితమితి కర్మవిచారస్య తర్కపాదస్య చ పూర్వవృత్తత్వమాపద్యేత. శాస్త్రాన్తరాప్రామాణ్యం హి కర్మమీమాంసాప్రథమపాదావసేయం.అన్యపరత్వం వాక్యాన్తరవిరోధాదిభిః.నిత్యఫలావిరోధావసాయశ్చ తత్రత్యన్యాయాధీనః. శాస్త్రాన్తరప్రమేయదౌస్థ్యం చ తర్కపాదే దర్శయిష్యతే.కించ ఆద్యసూత్రాదేవ శాస్త్రాన్తరగతనిత్యఫలాసత్త్వావగమశ్చేదన్యోన్యాశ్రయః- బ్రహ్మవిచారే ప్రవృత్తస్యాన్యత్ర నిత్యఫలాసత్త్వావగమః తదవగమాద్బ్రహ్మవిచారే ప్రవృత్తిరితి. న చైవం సతి ధర్మజిజ్ఞాసాసూత్రేఽప్యన్యోన్యాశ్రయశ్శఙ్కనీయః-పిత్రాదిప్రేరణయాఽకృతసాఙ్గాధ్యయనస్య పురుషస్య ప్రయోజనవదర్థాపాతప్రతీత్యైవ ప్రవృత్త్యుపపత్తేః. యేషాం ధర్మవిచారో వైధస్తేషామేవాన్యోన్యాశ్రయః-వైధత్వజ్ఞానాద్విచారో విచారాద్వైధత్వజ్ఞానమితి.కించ అనిత్యఫలహేయతాజ్ఞానస్య స్వర్గాదిఫలజిహాసాద్వారేణ బ్రహ్మవిచారోపయోగో వక్తవ్యః.స్వర్గాదిఫలస్యానిత్యత్వం దుఃఖసమ్భిన్నత్వం చ కథమవగమ్యతే-శాస్త్రాన్తరేణ చేత్-తత్రైవ నిత్యపురుషార్థసిద్ధేర్నైరాకాఙ్క్ష్యేణ బ్రహ్మవిచారప్రవృత్త్యయోగాత్తత్పూర్వవృత్తత్వానుపపత్తిః.యత్సుఖం తదనిత్యమితి స్వోత్ప్రేక్షితతర్కమాత్రేణ చేత్తేనైవ నిరస్తనిత్యపురుషార్థసమ్భావనతయా బ్రహ్మవిచారః ప్రతిబధ్యేత,దుఃఖనివృత్తేరన్తరాహిత్యాత్,స్వాభావికసుఖస్యానాదిభావత్వాదనవిరహోపపత్తేశ్చ న నిత్యపురుషార్థాసమ్భావనేతి చేన్న-దుఃఖనివృత్తిశ్చేద్దుఃఖానుబన్ధినీ దుఃఖనివృత్తిత్వాత్ సమ్ప్రతిపన్నవత్. సుఖం చేత్సుఖత్వాదేవ కృతకమిత్యేవంరూపకుతర్కోత్ప్రేక్షాసమ్భవేన కేవలతర్కశరణానాం నిత్యపురుషార్థసమ్భావనాయా దురుపపాదత్వాత్.శాస్త్రసిద్ధనిత్యేతరవిషయో వ్యాప్తినిశ్చయ ఇతి చేన్న-వేదాన్తశ్రవణపూర్వకో వ్యాప్తినిశ్చయః-తత్పూర్వకం వేదాన్తశ్రవణమిత్యన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్.అతో బ్రహ్మవిచారం ప్రతి నిత్యానిత్యగతధర్మవివేకో వైరాగ్యాయ నిత్యానిత్యవిభాగే ప్రత్యక్షాప్రవృత్తేః,తర్కస్యాతిప్రసక్తేః,శాస్త్రాన్తరాణాం బ్రహ్మవిచారనైరాకాఙ్క్ష్యాపాదకత్వాత్,తద్విరోధేనా

ఏషాం సాధనత్వం చ వినియోగావసేయమ్. వినియోగశ్చ శ్రుతిలిఙ్గాదిభ్యః- స చ తార్తీయః. ఉద్గీథాద్యుపాసనాని కర్మసమృద్ధ్యర్థాన్యపి బ్రహ్మదృష్టిరూపాణి బ్రహ్మజ్ఞానాపేక్షాణీతీహైవ చిన్తనీయాని. తాన్యపి కర్మాణ్యనభిసంహితఫలాని బ్రహ్మవిద్యోత్పాదకానీతి తత్సాద్గుణ్యాపాదనాన్యేతాని సుతరామిహైవ సఙ్గతాని.

నుపయోగాచ్చ వేద ఏవ ప్రమాణీకర్తవ్య ఇత్యత్రాపాతప్రతీతేరుభయభాగసాధారణ్యాన్నిత్యానిత్యనిశ్చయస్య మీమాంసాసాధ్యఫలత్వేనాన్యోన్యాశ్రయస్య దుస్తరత్వాచ్చ నిత్యానిత్యగతహేయోపాదేయత్వజ్ఞానం నిత్యానిత్యవస్తువివేక ఇత్యయుక్తమ్. నను శాస్త్రాన్తరేషు నిత్యఫలసమ్భావనాయా నివారకాభావాన్నిత్యానిత్యవివేకాదిమతస్తత్రాపి ప్రవృత్తిప్రసఙ్గ ఇతి యదుక్తమ్. తన్న-శాస్త్రాన్తరనివారకత్వాదాద్యసూత్రస్య బ్రహ్మైవ జిజ్ఞాస్యం న ప్రకృతిపురుషావితి హి సూత్రార్థ ఇతి. తదయుక్తం-సాధనచతుష్టయపూర్వవృత్తత్వవాదిభిరస్యార్థస్యానఙ్గీకృతత్వాత్. తాపత్రయజ్ఞానపూర్వవృత్తత్వవాదిభిరియమర్థ ఉక్తః-న చాయమర్థ ఉపపన్నః. తథా హి. న తావదయమర్థస్సూత్రకృతోపదిశ్యతే న వా జ్ఞాప్యతే. కిన్తూపపాద్యత ఇతి వక్తవ్యం న్యాయనిబన్ధనత్వాత్సూత్రాణామ్. ఉపపత్తిశ్చ శాస్త్రాన్తరదౌర్బల్యమేవ వా స్వశాస్త్రప్రాబల్యమేవ వా సముచ్చితముభయం వా. న ప్రథమః-స్వశాస్త్రస్యదౌర్బల్యే బ్రహ్మణోప్యజిజ్ఞాస్యత్వాత్. న ద్వితీయః. శాస్త్రాన్తరస్య ప్రాబల్యే బ్రహ్మణ ఏవ జిజ్ఞాస్యత్వాసిద్ధేః. తృతీయే సూత్రవైయర్థ్యం పూర్వమీమాంసాయామేవ చోదనాసూత్రప్రభృతిభిస్తదుభయసిద్ధేః. తత ఏవ తస్యాః పూర్వవృత్తత్వాపత్తిశ్చ అవశ్యాపేక్షితత్వాత్. వేదప్రామాణ్యమాత్రే సిద్ధేపి బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యం న తావతా సిధ్యతీతి చేత్ తర్హి యైర్హేతుభిర్బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యాసమ్భవశఙ్కాస్తే పరిహర్తవ్యాః. తే చ సిద్ధేవ్యుత్పత్త్యనుపపత్త్యాదయ ఇతి తత్పరిహారేణ బ్రహ్మణి వేదాన్తప్రామాణ్యసమర్థనపరత్వేనాస్మదీయ ఏవ పక్షః పరిగృహీతస్స్యాత్. అత ఏవ దుఃఖత్రయాభిఘాతజ్ఞానస్య పూర్వవృత్తత్వమపి నిరస్తమ్. తథా హి. కిమైహికదుఃఖజ్ఞానం పూర్వవృత్తమ్-ఉత నారకదుఃఖజ్ఞానమ్-ఉత స్వర్గాదేరప్యల్పాస్థిరతయా తాపత్రయాన్తర్గతత్వజ్ఞానమ్. న ప్రథమః-ఆయుర్వేదాదిభిస్తన్నిరసనోపాయావగమాద్వేదాన్తవిచారం నైరపేక్ష్యేత్. న ద్వితీయః- నిరయదుఃఖహేతుభూతపాపాపనోదనకరవ్రతనియమవిధాయకశాస్త్రబాహుళ్యాద్వేదాన్తం నైరపేక్ష్యేత్. తృతీయే తు కర్మవిచారాపేక్షా స్యాదేవ-ప్రథమత ఏవాధ్యయనవిధివశ్యస్య శాస్త్రాన్తరావగమావసరవిధురత్వాత్, సత్యప్యవసరే స్వర్గాద్యల్పాస్థిరత్వజ్ఞాపకైస్తైరేవ శాస్త్రైర్ముముక్ష్యుపాయస్యావగతత్వేన వేదాన్తనైరపేక్ష్యాద్వేదాన్తవిరుద్ధార్థాభిధాయినాం తేషామపవాదస్య వేదాన్తజ్ఞానపూర్వవృత్తత్వాయోగాత్, ఆపాతప్రతీతేరితిహాసపురాణయోశ్చాల్పాస్థిరత్వానన్తస్థిరత్వవిపర్యయప్రతీతిహేతుత్వాచ్చ. పూర్వం వ్యాఖ్యేయస్వభావాత్క్రమనియమ ఉక్తః. వ్యాఖ్యానస్వభావాదపి తత్స్థితిరిదానీముచ్యతే (ఏషామితి) ఏషాం-శమాదీనామ్. సాధనత్వం-చస్సముచ్చయే. (వినియోగావసేయమ్) వినియోగః-అఙ్గత్వజ్ఞాపనమ్. తతః కిమిత్యత్రాహ (వినియోగశ్చేతి) తతోపి కిమిత్యత్రాహ (స చ తార్తీయ ఇతి) తృతీయాధ్యాయోక్త ఇత్యర్థః. ఇదం ప్రదర్శనార్థముక్తం-కర్మవిచారోక్తకృత్స్నన్యాయసాపేక్షత్వాద్బ్రహ్మవిచారస్య. ఏతాని హి కర్మమీమాంసాధ్యాయానాం ప్రమేయాణి. ప్రథమేధ్యాయే ప్రమాణలక్షణం వృత్తమ్. ద్వితీయేధ్యాయే శాస్త్రభేదః. కర్మభేదో వా. భేదహేతవశ్చ శబ్దాన్తరాభ్యాససఙ్ఖ్యాగుణప్రక్రియానామధేయాని. తృతీయే అఙ్గనిరూపణమ్. అఙ్గత్వజ్ఞాపకాని ప్రమాణాని శ్రుతిలిఙ్గవాక్యప్రకరణస్థానసమాఖ్యానాని. చతుర్థే క్రత్వర్థపురుషార్థభేదనిరూపణేన పురుషార్థైః క్రత్వర్థానాం ప్రయుక్తిర్నిరూపితా. పఞ్చమే క్రమః. క్రమప్రమాణాని శ్రుత్యర్థపాఠప్రవృత్తిముఖ్యకాణ్డాని. షష్ఠే అధికారినిరూపణమ్. సప్తమే సామాన్యాతిదేశో నిరూపితః. అష్టమే విశేషాతిదేశః. నవమే ఊహః. దశమే బాధః. ఏకాదశద్వాదశయోస్తన్త్రప్రసఙ్గౌ. యథోక్తమ్ * ధర్మధీమానభేదాఙ్గప్రయుక్తిక్రమకర్తృభిః। సాతిదేశవిశేషోహబాధతన్త్రప్రసక్తిభిరితి. ఏతన్న్యాయసాపేక్షత్వం సఙ్కర్షసాపేక్షత్వం చ బ్రహ్మవిచారే తత్ర తత్ర ద్రష్టవ్యమ్. తస్మాత్స చ తార్తీయ ఇతి ప్రదర్శనార్థముక్తమ్. అథ కర్మవిచారాపేక్షత్వే అభ్యుచ్చయయుక్తిరుచ్యతే (ఉద్గీథాదీతి) పరేణ ప్రసఙ్గాత్సఙ్గతిరుక్తా. అత్ర తు సాక్షాత్సఙ్గతిరుపపాద్యతే (కర్మసమృద్ధ్యర్థాన్యపీతి) *కర్మసమృద్ధ్యర్థత్వే తత్ప్రయోజనం తన్నిర్వచనాదితి వాక్యకారవచనం స్మారితమ్. (బ్రహ్మదృష్టిరూపాణీతి) అబ్రహ్మణి బ్రహ్మత్వేన దృష్టిర్బ్రహ్మదృష్టిః-బ్రహ్మదృష్టిరూపత్వాద్బ్రహ్మజ్ఞానసాపేక్షాణీత్యర్థః. ఇతిర్హేతౌ. (ఇహైవ చిన్తనీయాని) న తు కర్మవిచారే. (తాన్యపి కర్మాణి) యత్సమృద్ధ్యర్థాన్యుద్గీథాద్యుపాసనాని తాన్యపీత్యర్థః. (అనభిసంహితఫలాని) అనభిసంహితఫలత్వాద్బ్రహ్మవిద్యోత్పాదకానీత్యర్థః. (ఇతి హేతౌ) తత్సాద్గుణ్యాపాదనాని-సాద్గుణ్యం ప్రబలప్రతిబన్ధకే సత్యపి శీఘ్రఫలప్రదత్వం-తదాపాదనాని-బ్రహ్మవిద్యాం శీఘ్రం సమ్పాదయన్తీత్యర్థః. (ఏతాని) ఉద్గీథాద్యుపాసనాని. అత ఇహైవ సుతరాం సఙ్గతాని-ప్రధానానుపయోగిత్వేన సాదృశ్యాదినా ధీస్థత్వం ప్రసఙ్గాత్సఙ్గతిః. అన్యతరాపేక్షయా ఉభయాపేక్షయా వా సఙ్గతిస్సాక్షాత్సఙ్గతిః. అత్ర తూభయోరపేక్షితత్వం ప్రతిపాదితం బ్రహ్మదృష్టిరూపాణీతి. ఉద్గీథాద్యుపాసనస్య బ్రహ్మజ్ఞానాపేక్షాభిహితా. బ్రహ్మవిద్యోత్పాదకానీతి బ్రహ్మజ్ఞానస్యోద్గీథాద్యుపాసనాపేక్షాభిహితా. ఏతదభిప్రాయేణ సుతరామిత్యుక్తమ్. (ఇహైవేతి) ఉభయాపేక్షాయా అత్రైవ విద్యమానత్వాత్సుతరాం సఙ్గతిరిహైవ-న తు కర్మవిచార ఇత్యర్థః. నను కథముద్గీథాదివిచారస్య బ్రహ్మవిచార ఏవ సుతరాం సఙ్గతిః. కర్మవిచారేపి సుతరాం సఙ్గతిరస్తి-ఉభయాపేక్షయా సఙ్గతిర్హి సుతరాం సఙ్గతిః-కర్మాఙ్గాశ్రయత్వాదుద్గీథాదిధియాం తద్విచారస్య కర్మాపేక్షాస్తి-కర్మణామపి స్వసమృద్ధ్యర్థోద్గీథాద్యుపాసనాపేక్షాస్తీత్యుభయాపేక్షాయా విద్యమానత్వాత్. ఉచ్యతే-కర్మసమృద్ధ్యర్థోద్గీథాద్యుపాసనాపేక్షా కేవలకర్మణాం విద్యాఙ్గకర్మణాం చ తుల్యా. అతః కర్మసమృద్ధ్యర్థత్వం హేతుస్సాధారణః. కర్మాఙ్గాశ్రయత్వం పూర్వభాగవిచారసఙ్గతేరసాధారణహేతుః. బ్రహ్మజ్ఞానసాపేక్షత్వముత్తరభాగవిచారసఙ్గతేరసాధారణహేతుః. ఏవం సాధారణాసాధారణహేతుద్వయవత్తాసామ్యేపి బ్రహ్మదృష్టిరూపోద్గీథాద్యుపాసనానాం బ్రహ్మజ్ఞానసాపేక్షత్వాత్తేన వినా తచ్చిన్తనమశక్యం పూర్వభాగవిచారే. న హి కర్మవిచారాత్పూర్వం బ్రహ్మవిచార ఉపపద్యతే-ప్రా

తేషాంచకర్మస్వరూపాధిగమాపేక్షౌసర్వసమ్మతా. యదప్యాహుః - అశేషవిశేషప్రత్య
నీకచిన్మాత్రం బ్రహ్మైవపరమార్థః. తదతిరేకినానావిధజ్ఞాతృజ్ఞేయతత్కృతజ్ఞానభేదాది

గుక్తిసక్తివిశేషవిశిష్టత్వాత్తయోః. ఉత్తరభాగేతు బ్రహ్మజ్ఞానస్యాసులభత్వాన్నిర్వృత్తకర్మవిచారస్యోద్గీథాద్యుపాసనచిన్తనంకర్తుంశక్యం. అతఏవశ
క్యత్వాదుద్గీథాద్యుపాసనాన్యుపనిషద్భాగేవిహితాని. అతఏవబ్రహ్మమీమాంసాయాంనిరూపితానిచ. ఏవంవేదాన్తభాగవిహితత్వబ్రహ్మమీమాంసావి
చారితత్వశక్యత్వరూపవైషమ్యత్రయవిశేషితాయాఉభయాపేక్షాయాఉత్తరభాగఏవవిద్యమానత్వాత్తన్నిబన్ధనాసుతరాం సఙ్గతిస్తత్రైవేత్యభిప్రా
యేణానుక్తరామిహైవసఙ్గతానీత్యుక్తం. అయంచాభ్యుచ్చయహేతుః-యదప్రధానస్యార్థస్యాపిసాపేక్షత్సజత్వాత్తస్యాప్యవశ్యాపేక్షితఃకర్మవిచారణ
౨. ప్రధానప్రతిపాద్యస్యనియమేనాపేక్షితత్వరూపః ప్రధానహేతుఃపూర్వమేవోక్తః. తతఃకిం ప్రకృతానన్తర్యస్యేత్యత్రాహ (తేషాంచేతి) తేషాం-ఉ
ద్గీథాద్యుపాసనానాం. (సర్వసమ్మతా) తత్సాపేక్షత్వజత్వేహివిగానం-ఉద్గీథాద్యుపాసనేచినైయ్యసతితస్యకర్మజ్ఞానాపేక్షౌసర్వాఙ్గీతా. యత్త్వధీతవేదా
న్తస్యకర్మాధిగమాపేక్షానాస్తీత్యుక్తం. తదయుక్తం-వేదాన్తేష్వప్యుపాయపరముక్తిపరవాక్యమాత్రాధ్యాయినఃపురుషస్య బ్రహ్మవిచారేపి తృతీయచ
తుర్థాధ్యాయమాత్రశ్రవణప్రసఙ్గాత్. తృతీయచతుర్థయోః ప్రథమద్వితీయోక్తన్యాయసాపేక్షత్వమస్తీతిచేత్ తర్హికృత్స్నస్య బ్రహ్మవిచారస్య క
ర్మవిచారన్యాయసాపేక్షత్వాత్తస్యైవపూర్వవృత్తత్వం. జన్మాన్తరసుకృతవిశేషేణకస్య చిద్బ్రహ్మవిచారమాత్రాపేక్షేతిచేత్తస్య సుకృతవిశేషేణ
తృతీయచతుర్థమాత్రాపేక్షాపిస్స్యాత్. అథవాసుకృతాతిశయాత్కృత్స్న బ్రహ్మవిచారనిరపేక్షతాకింనస్యాత్. కించ-వేదాన్తేషూపాయఫలపరవా
క్యమాత్రాధ్యయనమశాస్త్రీయమితిత్వయాపి వక్తవ్యం. తద్వేదాన్తమాత్రాధ్యయనస్యాపి తుల్యం- కృత్స్నస్వాధ్యాయాధ్యయనస్య విహిత
త్వాత్. అతోవిధ్యతిలఙ్ఘినాంయదపేక్షితంతదేవపూర్వవృత్తమిత్యసఙ్గతం-కృత్స్నాధ్యాయినోపిసుకృతవశాత్క్వాచిత్కశ్రవణాపేక్షాయాంపూర్వమే
వపఠితముత్తరం. విరోధాదప్రమాణత్వాదిత్యాదిగ్రన్థసఙ్గృహీతానిదూషణాన్యత్రోచ్యతఇత్యాదినాసిద్ధాన్తభాష్యేణపరిహృతాని. తథాహి. కర్మణా
మనిత్యఫలత్వేనవిరోధోనహిసంహితఫలత్వాత్పరిహృతః. భేదవాసనాజనకత్వేనైక్యజ్ఞానవిరోధస్తుపృథగాత్మానమితిపృథక్త్వజ్ఞానస్య మోక్షోపాయత్వ
శ్రుత్యాపరిహృతః. అయంవిరోధోవక్ష్యమాణవస్తుసామర్థ్యాన్తర్భూతశ్చ. మోక్షస్యసకలభేదదర్శననివృత్తిరూపతాయాః ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వోపపాదన
సాపేక్షత్వాత్. ఐక్యజ్ఞానస్యోపాయత్వేపికర్మణామదృష్టద్వారేణోపయోగాదవిరోధః. అప్రమాణత్వం క్రియావానేష బ్రహ్మవిదాంవరిష్ఠఇత్యాది
సఙ్గృహీతవినియోజకప్రమాణప్రదర్శనాత్పరిహృతం. వివిదిషార్థచిత్తశుద్ధ్యుపయోగస్తువేదనోత్పత్త్యుపయుక్తమనోనైర్మల్యహేతుత్వోపపాదనేనవి
విదిషార్థత్వేపితస్యాహరహరనువృత్త్యపేక్షోపపాదనేనచప్రత్యుక్తః. జ్ఞానమాత్రస్యహేతుత్వశ్రవణంచసాధనద్విత్వాభ్యుపగమాద్దత్తోత్తరం. సాధ
నత్వంనామమిథ్యాభూతబన్ధస్యజ్ఞానైకనివర్త్యత్వరూపంవస్తుసామర్థ్యం. తత్తుప్రపఞ్చమిథ్యాత్వదూషణేన ప్రతివక్ష్యతే. శమాద్యుజ్ఝకతామ్నానకృతో
విరోధశ్చప్రవృత్తిరూపయజ్ఞాదేర్నివృత్తిరూపశమాదేశ్చ భిన్నవిషయత్వేనావిరోధాత్పరిహృతః. శమాదయోహ్యవిహితాప్రతిషిద్ధనిషిద్ధ కామ్యవిష
యాఇత్యుక్తం. వాక్యార్థజ్ఞానస్యైవమోక్షోపాయత్వంప్రత్యక్షవిరోధశాస్త్రవిరోధాభ్యాంనిరస్తం. తత్రనివర్త్యవాసనాయానివర్తకోత్పత్తిప్రతిబన్ధ
కత్వాభావేనశ్రవణాదేర్భేదవాసనానిరాసార్థమనపేక్షితత్వాత్, తద్వైయర్థ్యపరిహారస్యానుపపన్నత్వాచ్ఛ్రవణాదిక్రమోన్నిద్రవాక్యజాధీర్విమో
చికేత్యేతదప్యపాస్తం. సాధనచతుష్టయస్యపూర్వవృత్తత్వేవస్తుసామర్థ్యంనామహేతురుక్తః. సపూర్వం బ్రహ్మస్వరూపాచ్ఛాదికేత్యాదినా ప్రతిజ్ఞా
తః. తదుపపాదనదూషణయోర్బహుగ్రన్థకార్యత్వాత్తదుభయంపూర్వంనకృతం. అథతదుపపాదనాయోపక్రమతే. పూర్వముపాయోపదేశపరవాక్యప
ర్యాలోచనయా వస్తుసామర్థ్యవ్యతిరిక్తహేతవఉపన్యస్తానిరస్తాశ్చ. విధిత్సితంజ్ఞానమితిహ్యుక్తం. వస్తుసామర్థ్యంతుసిద్ధపరవాక్యసిద్ధం- వస్తుస్వరూ
పోపదేశపరైరితిహి వక్ష్యతే. అతస్స్వరూపపరవాక్య పర్యాలోచనాముఖేన తదుపపాదయితుమారభతే (యదప్యాహురితి) అపినోపపాద
యిష్యమాణస్యార్థస్య ప్రాధాన్యం సూచ్యతే. ఆహురితిగ్రన్థకారబహుత్వం. అనేనాస్య గ్రన్థస్యతత్త్వప్రబన్ధోక్తసకలార్థగర్భితత్వంచ దర్శి
తం. సర్వేవేదాన్తాఆరభ్యన్తఇతి యదప్యాహుస్తదనాదరణీయ మిత్యుపర్యన్వయః. ప్రథమంబ్రహ్మైకమేవ సత్యమితి ప్రతిజానీతే (అశే
షేతి) అశేషవిశేషాః-వక్ష్యమాణజ్ఞాత్రాదయః విజాతీయసజాతీయస్వ గతావాస్వగతేష్వప్యన్వయినో వ్యావృత్తిరూపాశ్చవిశేషా అశేషశబ్దే
నవివక్షితాః. తత్ప్రత్యనీకం- స్వజ్ఞానేననివర్త్యకం. శుక్తిరివరజతస్యేత్యర్థః. నిర్విశేషత్వేశూన్యతాస్యాదిత్యత్రాహ. (చిన్మాత్రమితి) చిచ్ఛబ్దేనతు
చ్ఛత్వవ్యావృత్తిః. స్వయం ప్రకాశత్వంహిచిత్త్వం. మాత్రచాజ్ఞేయత్వవ్యావృత్తిః. యద్వాప్రత్యనీకత్వరూప ధర్మోపిమాత్రచావ్యావర్త్యతే.
యద్వామాత్రచావస్తుత స్సమస్తవిశేషవిరహోవివక్షితః. బ్రహ్మైవేత్యవకారేణ సగుణబ్రహ్మవ్యావృత్తిః. పరమార్థః- తత్త్వావేదకప్రమాణవిష
యః. సగుణవాక్యానాంనతత్పరత్వం-ఫలవిశేషార్థముపాసనేన్యపరత్వాదితిభావః. కథంబ్రహ్మణఏవసత్యత్వం-అన్యదపిహిప్రతీయతఇతిశఙ్కాయాం
బ్రహ్మణఏవపరమార్థత్వసిద్ధయేతద్వ్యతిరిక్తస్యతజ్జ్ఞాననివర్త్యత్వాయచవిశ్వస్యమిథ్యాత్వం ప్రతిజానీతే (తదితి) *అథాతఆదేశోనేతినేతీత్యాదా
ప్రకృతైతావత్త్వమితి సూత్రవిషయేకృత్స్నస్య మిథ్యాత్వేనబ్రహ్మణోపి మిథ్యాత్వంపరైః పూర్వపక్షీకృత్యనిరస్తమితితదభిప్రాయేణోక్తం (త
దతిరేకీతి) నేహనానాస్తీత్యాదినిషేధవాక్యస్యబ్రహ్మవ్యతిరేకేపినిషేధ్యనానాత్వంసిధ్యతీతిదర్శితం (నానావిధేతి) పూర్వమశేషవిశేషశబ్దోక్తవిశేష
వివరణార్థం, నేహనానాస్తీత్యాదివాక్యగతనానాశబ్దవివరణార్థం,చనానావిధశబ్దవాచ్యభేదోవివృతః (జ్ఞాతృజ్ఞేయేతి) తత్కృతజ్ఞానభేదః-జ్ఞాతృజ్ఞేయా
వచ్ఛిన్నవృత్తిజ్ఞానభేదః. అనేనవృత్త్యనుస్యూతచైతన్యభేదస్యస్వరూపప్రయుక్తతావ్యావృత్తిః. భేదశబ్దేనైకైకకోటిష్వవాన్తరభేదావివక్షితాః. ఆదిశబ్దేన

సర్వం తస్మిన్నేవ పరికల్పితం మిథ్యాభూతం. *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం * అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యతే యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణమ చక్షుశ్శ్రోత్రం తదపాణిపాదం నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం తదవ్యయం యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరాః *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యం నిరఞ్జనం। *యస్యామతం తస్య మతం మతం యస్య న వేద సః *అవిజ్ఞాతం విజానతాం విజ్ఞాతమవిజానతాం *న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేర్న మతేర్మన్తారం మన్వీథాః *ఆనన్దో బ్రహ్మ *ఇదం సర్వం యదయమాత్మా *నేహ నానాస్తి కించన *మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి *యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యేత్ తత్కేన కం విజానీయాత్ *వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యం *యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదరమన్తరం కురుతే అథ తస్య భయం భవతి *న స్థానతోఽపి పరస్యోభయలిఙ్గం సర్వత్ర హి *మాయామాత్రం తు కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్త స్వరూపత్వాత్ *ప్రత్యస్తమితభేదం యత్సత్తామాత్రమగోచరం।

నిరసనీయదుఃఖరూపజన్మజరామరణాద్యుచ్ఛిత్త్యై(సర్వమితి)వక్ష్యమాణశ్రుతిగతసర్వశబ్దస్యాయమర్థ ఇతి భావః. తస్మిన్నితి నిరధిష్ఠానభ్రమాపవాదః. ఏవకారేణాధిష్ఠానబహుత్వనిషేధః. తథా సతి హి ప్రపఞ్చస్య తజ్జ్ఞాననివర్త్యత్వసిద్ధిః. యద్వా తస్మిన్నిత్యేకవచనేనాధిష్ఠానైకత్వసిద్ధిః. నానాధ్యాసానాం నానాధిష్ఠానకత్వదృష్టేః-తత్కథమేకాధిష్ఠానకత్వమితి విరోధం, స్వయంప్రకాశవస్తునోఽధిష్ఠానత్వవిరోధం, చ స్మారయత్యేవకారః.(మిథ్యాభూతం) మిథ్యాభావవత్-వక్ష్యమాణమిథ్యాత్వలక్షణవదిత్యర్థః. బ్రహ్మణ ఏవ సత్యత్వే వ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వే చ కిం ప్రమాణమిత్యత్రాహ(సదేవేతి) సదేవేతి విజాతీయభేదో వ్యావర్త్యతే. ఏకమేవేతి సజాతీయభేదః. అద్వితీయమితి స్వగతభావాభావరూపభేదః. షడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గోపేతసద్విద్యాగతత్వాదిదం వాక్యం ప్రథమముపాత్తం. అథైవకారఫలితనిషేధకణ్ఠోక్తిమత్పరవిద్యావాక్యముపాదత్తే(అథేతి) ఇదం చ కారణత్వశఙ్కితదోషవ్యుదాసోపక్రమకకారణవాక్యం-భూతయోనిమిత్యుక్త్వానన్తరం తస్యైవ ప్రపఞ్చనాత్ అద్రేశ్యమగ్రాహ్యం-ప్రత్యక్షాగోచరోఽనుమానాగోచరశ్చ అథవా చక్షురగోచర ఇన్ద్రియాన్తరాగోచరః. అగోత్రం-అనామకం. అవర్ణం-అశౌక్ల్యాదికం. అచక్షుశ్శ్రోత్రమపాణిపాదం-జ్ఞానకర్మేన్ద్రియరహితం. నిత్యం విభుం-కాలదేశాభ్యామపరిచ్ఛిన్నం. సర్వగతం-సర్వేణ జగతాధిష్ఠానతయా గతం-ఆశ్రితం. వస్తుపరిచ్ఛేదరహితమిత్యర్థః. సుసూక్ష్మం-అదృశ్యత్వం న తుచ్ఛత్వాతిదూరత్వాదినా. కింతు సుసూక్ష్మత్వాదిత్యభిప్రాయః. వాక్యభేదాదనేకయత్తచ్ఛబ్దాన్వయోపపత్తిః. అథ శోధకవాక్యముపాదత్తే (సత్యమితి) అనృతజడపరిచ్ఛిన్నవ్యావృత్తనిర్విశేషవస్తుపరమిదం వాక్యం-కారణవాక్యైకార్థ్యాచ్ఛోధకవాక్యాన్తరైకార్థ్యాత్సామానాధికరణ్యాన్యథానుపపత్త్యా, చేతి వక్ష్యతే. నిష్కలం-కలా అవయవాః-నిరవయవమిత్యర్థః. తత్ర లిఙ్గం నిష్క్రియత్వం. శాన్తం-ఊర్మిషట్కరహితం. అశనాయాపిపాసే శోకమోహౌ జరామృత్యూ చోర్మయః. నిరవద్యం నిరఞ్జనం- కర్మసమ్బన్ధతత్ఫలరహితం. అనేన సత్యజ్ఞానాదివాక్యగర్భితవ్యావృత్తిస్స్పష్టీకృతా. అథ చిన్మాత్రశబ్దాభిప్రేతాం జ్ఞేయత్వవ్యావృత్తిమాహ(యస్యేతి) అమతం అవిజ్ఞాతమితి శ్రవణమననాదిరూపజ్ఞానావిషయతోక్తిః. అథ జ్ఞాతృత్వనిషేధపరం వాక్యమాహ (న దృష్టేరితి) అత్రాపి పూర్వోక్తజ్ఞానావస్థాభేదో వివక్షితః. అస్య పురుషార్థత్వాయ సుఖాద్వ్యావృత్తిరుచ్యతే(ఆనన్దో బ్రహ్మేతి) ఆనన్దశబ్దో సుఖాద్వ్యావృత్తిమాత్రపరః. అత ఏవ హ్యనన్దీత్యనుక్తిః. ఇత్థం బ్రహ్మణో నిర్విశేషచిన్మాత్రత్వే శ్రుతివాక్యజాతముపన్యస్తం. అథ వ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వే ప్రమాణముపన్యస్యతే. తత్ర ప్రథమం మిథ్యాభూతస్య జగతో బ్రహ్మణ్యధిష్ఠానే ధ్యస్తత్వం దర్శయతి ఇదం సర్వం యదయమాత్మేతి సామానాధికరణ్యేన. అధిష్ఠానేనాధ్యస్తసామానాధికరణ్యం హి బాధార్థం దృష్టం. యథా రజ్జుస్సర్ప ఇతి. పూర్వం సర్వం తస్మిన్నేవేతి ప్రతిజ్ఞాతం బ్రహ్మణస్సర్వాధ్యాసాధిష్ఠానత్వం చానేన వాక్యేన దర్శితం. వ్యతిరిక్తనిషేధకణ్ఠోక్తిం దర్శయతి (నేహ నానాస్తి కించనేతి) నానా పశ్యన్నత్యజ్ఞ ఇతి దర్శయతి(మృత్యోరితి) అత్ర మృత్యురవిద్యా *తమసో వా ఏష తమః ప్రవిశతీతివత్. ఇవశబ్దేన నానాత్వస్యాపరమార్థత్వం దర్శితం. మిథ్యాభూతం చేత్కదాచిన్నివృత్తిస్స్యాదిత్యత్రాహ (యత్ర హీతి) యత్ర-యదా. ద్వైతమివ భవతి. ఇవశబ్దః పూర్వవత్. తత్-తదా. ఇతర ఇతరమితరేణ పశ్యతీత్యర్థః. కేనేతి వక్ష్యమాణత్వాదితరేణేత్యధ్యాహారః(యత్ర త్వితి) యత్ర-యదా. అస్య సర్వమాత్మైవాభూత్, తత్-తదా. కేన కం పశ్యేత్. క ఇత్యధ్యాహార్యం ఇతర ఇత్యుక్తత్వాత్. పశ్యేద్విజానీయాదితి జ్ఞానపర్వభేదోక్తిః. ఇదం కృత్స్నమిథ్యాత్వం దృష్టాన్తేనోపపాదయన్తీం శ్రుతిముదాహరతి(వాచేతి) వికారః-ఘటాదిసంస్థానం. నామధేయం చ-వాచారమ్భణం. వాగాలమ్బనం-వ్యావహారికమిత్యర్థః. తస్మాన్మృత్తికేత్యేవ సత్యం. బ్రహ్మణి నానాత్వం పశ్యతః పూర్వోక్తమృత్యుశబ్దాభిహితాజ్ఞానకార్యం భయం చ దర్శయతి(యదా హీతి) ఉదరం-ఉ అవధారణే. *తదేవ ఋతం తదు సత్యమాహుస్తదేవ బ్రహ్మ పరమం కవీనామితివత్. దరం-అల్పం. యద్వా ఉత్ అరం-ఉదిత్యస్య భవతీత్యనేనాన్వయః. *వ్యవహితాశ్చేతి సూత్రాత్. అరం-శీఘ్రం. యదా హ్యేవేత్యాదేః పశ్చాదుపాదానం సిద్ధాన్తే పరిహారసౌకర్యార్థం. తచ్చ పూర్వోక్తవాక్యానామేకన్యాయపరిహార్యత్వాత్. బ్రహ్మణో నిర్విశేషచిన్మాత్రత్వే వ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వే చ శ్రుతిర్దర్శితా. తత్ర నిర్విశేషత్వే సూత్రం ప్రదర్శ్యతే(న స్థానత ఇతి) ఉభయలిఙ్గం-సాకారత్వం సాకారనిరాకారత్వం చ. సర్వత్ర స్థితస్యాపి బ్రహ్మణో నాస్తి. నిరాకారమిత్యర్థః. అన్యమిథ్యాత్వే సూత్రమాహ (మాయేతి) స్వాప్నమర్థజాతం కార్త్స్న్యేన మాయామాత్రం. కుత ఇతి చేత్. అనభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్-దుర్నిరూపత్వాత్-బాధితత్వాదిత్యర్థః. స్వాప్నార్థమిథ్యాత్వం జగన్మిథ్యాత్వదృష్టాన్తతయా దర్శితం. అస్మిన్నర్థద్వయే ఉపబృంహణవచనాని దర్శయతి(ప్రత్యస్తమితేతి) ప్రత్యస్తమితభేదం-సజాతీయవిజాతీయభేదరహితం. సత్తా

వచసామాత్మసంవేద్యం తజ్జ్ఞానం బ్రహ్మసంజ్ఞితం * జ్ఞానస్వరూపమత్యన్తనిర్మలం పరమార్థతః । తమేవార్థస్వరూపేణ
భ్రాన్తిదర్శనతస్స్థితం * పరమార్థస్త్వమేవైకో నాన్యోఽస్తి జగతః పతే * యదేతద్దృశ్యతే మూర్తమేతజ్జ్ఞానాత్మనస్తవ ।
భ్రాన్తిజ్ఞానేన పశ్యన్తి జగద్రూపమయోగినః * జ్ఞానస్వరూపమఖిలం జగదేతదబుద్ధయః । అర్థస్వరూపం పశ్యన్తో భ్రా
మ్యన్తే మోహసంప్లవే * యే తు జ్ఞానవిదశ్శుద్ధచేతసస్తేఽఖిలం జగత్ । జ్ఞానాత్మకం ప్రపశ్యన్తి త్వద్రూపం పరమేశ్వర
* తస్యాత్మపరదేహేషు సతోఽప్యేకమయం హి యత్ । విజ్ఞానం పరమార్థో హి ద్వైతినోఽతథ్యదర్శినః * యద్యన్యోఽస్తి పరః
కోఽపి మత్తః పార్థివసత్తమ । తదైషోఽహమయం చాన్యో వక్తుమేవమపీష్యతే * వేణురన్ధ్రవిభేదేన భేదష్షడ్జాదిసంజ్ఞితః ।
అభేదవ్యాపినో వాయోస్తథాసౌ పరమాత్మనః * సోఽహం స చ త్వం స చ సర్వమేతదాత్మస్వరూపం త్యజ భేదమోహం ।
ఇతీరితస్తేన స రాజవర్యస్తత్యాజ భేదం పరమార్థదృష్టిః * విభేదజనకేఽజ్ఞానే నాశమాత్యన్తికం గతే । ఆత్మనో బ్రహ్మ
ణో భేదమసన్తం కః కరిష్యతి * అహమాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయస్థితః ॥ * క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి సర్వక్షే
త్రేషు భారత * న తదస్తి వినా యత్స్యాన్మయా భూతం చరాచరం ॥ ఇత్యాదిభిర్వస్తుస్వరూపోపదేశపరైశ్శాస్త్రై
ర్నిర్విశేష చిన్మాత్రం బ్రహ్మైవ సత్యమన్యత్సర్వం మిథ్యేత్యభిధానాత్. మిథ్యాత్వం నామ ప్రతీయమానత్వపూ
ర్వక యథావస్థిత వస్తుజ్ఞాననివర్త్యత్వం. యథా రజ్జ్వాద్యధిష్ఠాన సర్పాదేః. దోషవశాద్ధి తత్ర తత్కల్పనం.

మాత్రం-స్వగతభేదరహితం. అతఏవ వచసామగోచరం. తర్హి తుచ్ఛత్వం స్యాత్ నసత్తేత్యత్రాహ ఆత్మసంవేద్యమితి. స్వయంప్రకాశమిత్యర్థః. బ్రహ్మ
సంజ్ఞితమితి. బ్రహ్మేతిసంజ్ఞామాత్రమేవ న తు బృహత్త్వాదిగుణయోగ ఇతి భావః. నిర్విశేషం చేత్కథం జగదవభాస ఇత్యాకాఙ్క్షాయాముపాదత్తే (జ్ఞానస్వరూ
పమితి) ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వమనేన శ్లోకేనోచ్యతే. అత్యన్తనిర్మలం-సకలవిశేషరహితం. అర్థస్వరూపేణ-జడస్వరూపేణ. అర్థనానాత్వస్య భ్రాన్తిసిద్ధత్వా
దేక ఏవ పరమార్థ ఇతి దర్శయతి (పరమార్థస్త్వమితి) ఏతద్వివృణోతి శ్లోకద్వయేన (యదేతదిత్యాదినా) భ్రాన్తిశ్చేత్కస్యచిన్నివర్తేతేత్యపేక్షాయాం కే
షాంచిత్తన్నివృత్తిం దర్శయతి (యేతుజ్ఞానవిద ఇతి) జ్ఞానసత్యత్వం జడమిథ్యాత్వం చోక్తం. అథ జ్ఞానాకారాణామాత్మనామైక్యోక్తిం దర్శయతి (తస్యేతి)
ఏకమయం-ఏకం. ఆత్మపరనిర్దేశకృతభేదశఙ్కామపి వ్యుదస్యతి (యద్యన్యోఽస్తీతి) అత్ర దృష్టాన్తమాహ (వేణురన్ధ్రేతి) అస్యోపపాదితస్యార్థస్యోపదేశం
దర్శయతి (సోఽహమితి) యథోపదిష్టమకరోదిత్యాహ (తత్యాజేతి) అథాత్మనాం బ్రహ్మణైక్యోక్తిం దర్శయతి (విభేదజనక ఇతి) అథ భగవద్గీతాయాం స
ర్వాత్మనాం పరస్పరం బ్రహ్మణా చ సహైక్యోక్తిముదాహరతి (అహమాత్మేతి) సర్వభూతశబ్దేన శరీరాణ్యుచ్యన్తే ఏతత్స్ఫుటయతి-(క్షేత్రజ్ఞం చేతి) సర్వ
క్షేత్రేష్విత్యనేన భూతశబ్దస్య శరీరపరత్వం స్ఫుటీకృతం. తత్రైవ వ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వోక్తిం దర్శయతి (న తదస్తీతి) వస్తుస్వరూపోపదేశపరైః-న తూపాయ
పరైః. అనన్యపరైరితి భావః నిర్విశేషచిన్మాత్రమితి. పూర్వవదర్థః. అభిధానాదిత్యస్యాశేషేత్యాదిపూర్వప్రతిజ్ఞావాక్యేన సహాన్వయః. నను కిమన్యత్ర
సతోఽన్యత్ర ఖ్యాతత్వం మిథ్యాత్వం- ఉతాత్యన్తాసత్త్వం. పూర్వస్మిన్ కల్పే క్వచిత్పారమార్థ్యమభ్యుపగతం స్యాత్ ద్వితీయే తు నివర్త్యమేవ నాస్తీతి శాస్త్ర
వైయర్థ్యం. అత్యన్తాసత్త్వం చానుపపన్నం-ఖ్యాతేః. స్వయంప్రకాశస్య వస్తునో భ్రమాధిష్ఠానత్వం నోపపద్యతే. స్వయాథాత్మ్యప్రకాశమూలో హ్య
ధ్యాసః. పరాధీనప్రకాశస్య జడస్యైవ తత్సమ్భవః. అతః ప్రాక్ప్రతిజ్ఞాతం ప్రపఞ్చస్య మిథ్యాత్వం బ్రహ్మణో భ్రమాధిష్ఠానత్వం చాయుక్తమిత్యస్మిం
శ్చోద్యద్వయే ప్రథమం పరిహర్తుం మిథ్యాత్వలక్షణమాహ (మిథ్యాత్వం నామేతి) నివర్త్యత్వమిత్యుక్తే ముద్గరాదినివర్త్యఘటాదావతివ్యాప్తిః-తత్పరిహారా
య జ్ఞానశబ్దః. తావతాపి శక్తిమదీశ్వరాదిసఙ్కల్పరూపజ్ఞాననివర్త్యే వస్తున్యతివ్యాప్తిః. సాపి యథావస్థితవస్తుజ్ఞానమాత్రనివర్త్యత్వస్య వివక్షితత్వాత్పరి
హృతా భవతి. ప్రబలభ్రాన్తిజ్ఞాననివర్త్యసత్యరజతాదిష్వతివ్యాప్తిపరిహారాయ యథావస్థితశబ్దః. యథావస్థితజ్ఞాననివర్త్యత్వమిత్యుక్తే సమానాధికర
ణధీర్జాయేత-తదా భ్రాన్తిజ్ఞాననివర్త్యే వ్యభిచారస్తదవస్థః. తత్ర జ్ఞానస్వరూపం హి యథావస్థితం విషయస్యైవ హి యాథార్థ్యం. అతో యథావస్థితం
జ్ఞానమితి సామానాధికరణ్యశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం యథావస్థితవస్తుజ్ఞాననివర్త్యత్వమిత్యుక్తం. జ్ఞానప్రాగభావే వ్యభిచార ఇతి తద్వ్యుదాసార్థం ప్రతీ
యమానత్వపూర్వకపదం. జ్ఞానప్రాగభావోఽపి కదాచిత్ప్రతీయమానత్వపూర్వకో నివర్త్యత ఇతి చేన్న- నియమస్య వివక్షితత్వాత్. యథా * సిద్ధేశబ్దార్థ
సమ్బన్ధ ఇత్యత్ర సిద్ధ ఏవేత్యవధారణస్య వివక్షితత్వాన్నిత్యత్వసిద్ధిః. యథా * అబ్భక్షో వాయుభక్ష ఇత్యాదావప్యేవ భక్షయతీత్యవధారణసిద్ధిః- తద్వత్.
భయదర్శనజ్ఞాననివృత్తస్య రజ్జుసర్పస్య యథావస్థితవస్తుజ్ఞాననివర్త్యత్వాభావాదవ్యాప్తిరితి చేన్న - తస్యాపి యథావస్థితవస్తుజ్ఞానేన నివర్తయితుం యోగ్య
త్వాత్. అత ఏవ హి నివర్త్యత్వమిత్యుక్తం-న తు నివృత్తత్వమితి. న చ సర్పభ్రమజనితే రజ్జుధీనివర్త్యే పరమార్థభూతే భయేఽతివ్యాప్తిరితి వాచ్యం- భయస్య
క్షణికతయా స్వయమేవ నివృత్తస్య రజ్జుజ్ఞాననివర్త్యత్వాభావాత్. రజ్జుజ్ఞానం హ్యుత్తరభయోత్పత్తిం ప్రతిబధ్నాతి. అతః ప్రతీయమానత్వనియ
మపూర్వకయథావస్థితవస్తుగోచరజ్ఞానమాత్రనివర్తనీయత్వం మిథ్యాత్వమిత్యర్థః. అనేన లక్షణేన సదసద్వైలక్షణ్యం ఫలితం. తత్ర ప్రతీయమానత్వపూ
ర్వకేత్యసద్వ్యావృత్తిః. శేషేణ సద్వ్యావృత్తిః. అస్య మిథ్యాత్వలక్షణస్య సమ్ప్రతిపన్నమిథ్యాభూతేష్వనుగతత్వం దర్శయతి (యథేతి) అథోక్తలక్ష
ణస్య పక్షేతి దేశకర్తుముచితేపి స్వప్రకాశే వస్తున్యధ్యాసానుపపత్తిరూపం ద్వితీయం చోద్యం పరిహర్తుమాహ (దోషవశాద్ధి తత్ర తత్కల్పనమితి) అజడ
త్వవజ్జడత్వమపి నాధ్యాసప్రయోజకం-జడేపి దోషాభావే సత్యధ్యాసాదర్శనాత్, అతో దోష ఏవ హి సర్వత్ర కల్పకః-కల్పనే దోషాధీనే స్వతోఽవాసరతో

ఏవం చిన్మాత్రవపుషి పరే బ్రహ్మణి దోషపరికల్పితమిదం దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాదిభేదం సర్వం జగద్యథావస్థితబ్రహ్మస్వరూపావబోధబాధ్యం మిథ్యారూపం. దోషశ్చ స్వరూపతిరోధాన వివిధవిచిత్రవిక్షేపకరీ సదసదనిర్వచనీయానాద్యవిద్యా. *అనృతేనహి ప్రత్యూఢాః *తేషాం సత్యానాం సతామనృతమపిధానం *నాసదాసీన్నో సదాసీత్తదానీంతమ ఆసీత్తమసాగూఢమగ్రేప్రకేతం *మాయాంతుప్రకృతిం విద్యాన్మాయినంతుమహేశ్వరం *ఇన్ద్రోమాయాభిఃపురురూపఈయతే *మమమాయాదురత్యయా *అనాదిమాయయాసుప్తో యదాజీవఃప్రబుధ్యత ఇత్యాదిభిర్నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మైవానాద్యవిద్యయా సదసదనిర్వాచ్యయాతిరోహితస్వరూపం స్వగతనానాత్వం పశ్యతీత్యవగమ్యతే. యథోక్తం *జ్ఞానస్వరూపోభగవాన్యతోऽసావశేషమూర్తిర్నతువస్తుభూతః। తతోహి శైలాబ్ధిధరాదిభేదాఞ్జానీహివిజ్ఞానవిజృమ్భితాని। యదాతుశుద్ధంనిజరూపిసర్వకర్మక్షయేజ్ఞానమపాస్తదోషం। తదాహిసఙ్కల్పతరోఃఫలానిభవన్తినోవస్తుషువస్తుభేదాః।

వా ప్రకాశో భ్రమాధిష్ఠానత్వోపయోగీ. పురోవర్తినిభాసమానేహిరజతభ్రమఇతి. దార్ష్టాన్తికేపరిహర్తుందృష్టాన్తకల్పనస్యదోషాధీనత్వముక్తం. ఇష్టం ప్రతీయమానత్వపూర్వకంయథావస్థితవస్తుజ్ఞాననివర్త్యత్వంమిథ్యాత్వం,మిథ్యాభూతార్థకల్పనం,చదోషవశాదితిదృష్టాన్తేశిక్షితమర్థద్వయందార్ష్టాన్తికేఇతిశఙ్కాద్వయంచార్థాన్నిరాకరోతి(ఏవమితి)అత్యన్తవైసాదృశ్యరహితకతిపయాధ్యాసపీఠాధిష్ఠానేదృష్టః-యథాసర్వభూదళనామ్బుధారాద్యధ్యాసోరజ్జుమాత్రే,కథమేకస్మిన్నధిష్ఠానేయుగపన్మిథోత్యన్తవిసదృశానన్తప్రపఞ్చాధ్యాసఇత్యేకా.యస్సర్వజ్ఞఇత్యాదిషు సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకత్వే ప్రతీతేబ్రహ్మణికథంవాధ్యాసఇతిద్వితీయా.చిన్మాత్రవపుషీత్యనేనపూర్వోక్తాంస్వయంప్రకాశత్వకృతామధ్యాసానుపపత్తింస్మారయతి. పరే బ్రహ్మణీతిశఙ్కాద్వయంపరిహృతంభవతి. విలక్షణాధిష్ఠానత్వాత్కృత్స్నాధ్యాసఉపపన్నఇతి-వైలక్షణ్యంచసర్వసాధారణసన్మాత్రరూపత్వం. సర్వజ్ఞత్వాదిగుణాఅపరేబ్రహ్మణి-పరేబ్రహ్మణితు చిన్మాత్రతయాసర్వజ్ఞత్వాదిగుణానన్వయాదధ్యాస ఉపపన్నఇతిచాభిప్రాయః. ఇదమితి ప్రతీయమానతాకారపరామర్శినాపదేన,యథావస్థితబ్రహ్మస్వరూపావబోధబాధ్యమితిపదేన,చపూర్వోక్తమిథ్యాత్వలక్షణమనూదితంభవతి. దోషపరికల్పితమిత్యనేనదోషవశాదిత్యాదినోక్తమతిదిష్టం. వివిధకృత్స్నాధ్యాసందర్శయతి (దేవేతి) మిథ్యారూపం-మిథ్యాత్వలక్షణోపేతత్వాద్రజ్జుసర్పవన్మిథ్యేత్యుక్తంభవతి. దోషఃకః-సకింపరమార్థః-ఉతాపరమార్థః-పరమార్థత్వేజ్ఞాననివర్త్యత్వంనస్యాత్-అపరమార్థత్వేప్రపఞ్చవత్కల్పకాన్తరాపేక్షయానవస్థా.సకింబ్రహ్మణ్యతిరోహితేకల్పయతి-ఉతతిరోహితే- అతిరోహితేచేదనుపపన్నం-రజ్జుత్వేప్రకాశమానఇవాధ్యాసోదయవిరోధాత్.అవిరోధేపశ్చాదప్యనివృత్తిః. తిరోహితేచేత్ తిరోధానంకింస్వతః-కింవాపరతః. యదిస్వతఃఅనివర్త్యత్వం-నివృత్తౌస్వరూపోచ్ఛేదోవా- యదిపరతః-తత్పరంవాచ్యం. కించనానాధ్యాసానాంనానాదోషమూలత్వందృష్టం-అతోనేకదోషాఅభ్యుపగన్తవ్యాఇతీమాశ్శఙ్కాఃపరిహర్తుమాహ(దోషశ్చేతి)చశ్శఙ్కానివర్తకః. కోదోషఇత్యస్యప్రతివచనమవిద్యేతి. తస్యాఃపారమార్థ్యాపారమార్థ్యవికల్పేసదసదనిర్వచనీయేత్యపారమార్థ్యాభ్యుపగమః. అనవస్థాపరిహారోనాదీతి. తిరోహితాతిరోహితవికల్పస్యప్రతివచనంస్వరూపతిరోధానశబ్దేన.తచ్చకింస్వతఃపరతఇత్యత్రపరతఇత్యఙ్గీకృతం-తిరోధానస్యహేతునిర్దేశాత్.నానాధ్యాసస్యైకదోషమూలత్వముక్తం వివిధేత్యాదినా విక్షేపః- అధ్యాసః. ఆచ్ఛాదికావిద్యావిక్షేపికావిద్యేత్యవిద్యాయా ఏకస్యాఏవావస్థాద్వయం తదభిమతంతిరోధానవిక్షేపహేతుత్వవచనాత్సూచితం. ఏవంభూతామవిద్యాంప్రతిజ్ఞాయైతదనుగుణంప్రమాణమాహ (అనృతేనేత్యాదినా) ప్రత్యూఢాః-ప్రతీపంనీతాః.ప్రత్యూఢశబ్దవైశద్యార్థముపాదత్తే (తేషామితి)నాత్రబహువచనేతాత్పర్యం *అదితిఃపాశాన్ప్రముమోక్త్వితివత్. అస్యాస్సదసదనిర్వచనీయత్వముచ్యతే(నాసదాసీన్నోసదాసీదితి)కిమాసీదిత్యత్రాహ (తమఇతి)తమశ్శబ్దేనాచ్ఛాదకత్వంవివక్షితం. తమోనామ *అక్షరంతమసిలీయతఇతి ప్రకృతిరుచ్యతఇతిశఙ్కాయాముదాహరతి (మాయాంతుప్రకృతిమితి) వివిధాధ్యాసహేతుత్వందర్శయతి (ఇన్ద్రోమాయాభిరితి) అస్యాఐక్యజ్ఞానేనవినాఅనివర్త్యత్వమాహ (మమేతి) అనాదిత్వమాహ (అనాదీతి)అత్రేశితవ్యసాపేక్షమహేశ్వరత్వేన్ద్రత్వబహువచనశ్రవణాద్విజాతీయసజాతీయస్వగతభేదసాహిత్యంప్రతిపన్నమితితదపనుత్తయేవ్యాచష్టే (నిర్విశేషేతి) సగుణత్వేప్రతిపన్నేపిస్వరూపపరవాక్యానుగుణ్యాద్దోషప్రతిపాదనతత్పరాణాంవాక్యానాంనప్రతిపన్నభేదేతాత్పర్యమితిభావః. బ్రహ్మైవ-ఇన్ద్రాదిశబ్దప్రతిపన్నమపిస్వరూపపరవాక్యోపదిష్టంబ్రహ్మైవేతిభావః.అనాదిత్వసదసదనిర్వచనీయత్వతిరోధాయకత్వవివిధాధ్యాసకరత్వాన్యుపాత్తతత్తద్వాక్యప్రతిపన్నాన్యాహ (అనాద్యవిద్యయేత్యాదినా) స్వగతశబ్దేనాధిష్ఠానతయాసమ్బన్ధోవివక్షితః- నతుసజాతీయవిజాతీయసహపఠితస్వగతనానాత్వం. ఏవందోషవాచివాక్యగతమిన్ద్రమహేశ్వరాదిపదజాతమర్థస్వారస్యేనస్వరూపపరవాక్యప్రాబల్యాన్నిర్విశేషవస్తుపరంవ్యాఖ్యాతం. అథదోషవాచిభిరేవోపబృంహణవాక్యైర్నిర్విశేషస్యవస్తునఏవదోషసమ్బన్ధిత్వముక్తమితిదర్శయతి (యథోక్తమితి) చిన్మాత్రబ్రహ్మణోऽజ్ఞానవిజృమ్భితత్వంజగతఃప్రతిజ్ఞాయతే (జ్ఞానస్వరూపఇతి) నతువస్తుభూతః-వస్తూనాంశైలాబ్ధిధరాదివస్తుభూతోనభవతీత్యర్థః. విజ్ఞానశబ్దేనవివిధంజ్ఞాయతేనేనేతికరణవ్యుత్పత్త్యాఅవిద్యాభిధీయతే. ప్రతిజ్ఞాతంప్రపఞ్చస్యావిద్యాకల్పితత్వంవ్యతిరేకముఖేనోపపాదయతి (యదేతి) శుద్ధం- అవిద్యారహితం. నిజరూపి- భేదదర్శనరహితం.తన్నిమిత్తకర్మక్షయే అపాస్తరాగాదిదోషం. సఙ్కల్ప్యతేనేనేతిసఙ్కల్పః-అవిద్యా. వస్తుషు- ధర్మిభూతపదార్థేషు. వస్తుభేదాః- ఆకారభేదాః. మహ్యేవ స్వస్తికం మహీఘటత్వమితిశ్లోకద్వయంజగదుపలబ్ధిప్రకారేణవస్తుభేదాసత్యత్వోపపాదకత్వేనోపపాద్యప్రమేయాధిక్యాభావాదత్రానుపాత్తం,తచ్చసిద్ధాన్తేదర్శయిష్యతే. విజాతీయ

తస్మాన్నవిజ్ఞానమృతేఽస్తికించిత్ క్వచిత్కదాచిద్ద్విజవస్తుజాతం । విజ్ఞానమేకం నిజకర్మభేదవిభిన్నచిత్తైర్బహుధాభ్యుపేతం। జ్ఞానంవిశుద్ధంవిమలంవిశోక మశేషలోభాదినిరస్తసఙ్గం। ఏకంసదైకంపరమఃపరేశస్సవాసుదేవోనయతోఽన్యదస్తి। సద్భావఏవంభవతోమయోక్తోజ్ఞానం యథాసత్యమసత్యమన్యత్ । ఏతత్తు యత్సంవ్యవహారభూతంతత్రాపిచోక్తం భువనాశ్రితంతఇతి. అస్యాశ్చావిద్యాయా నిర్విశేషచిన్మాత్రబ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానేననివృత్తింవదన్తి *నపునర్మృత్యవే*తదేకంపశ్యతి *నపశ్యోమృత్యుంపశ్యతి *యదాహ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేనాత్మ్యేనిరుక్తేనిలయనేభయం ప్రతిష్ఠాంవిన్దతే అథసోభయంగతోభవతి *భిద్యతేహృదయగ్రన్థిశ్ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః। క్షీయన్తేచాస్యకర్మాణి తస్మిన్దృష్టేపరావరే *బ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవభవతి *తమేవం విదిత్వాతిమృత్యుమేతినాన్యఃపన్థాఇత్యాద్యాశ్శ్రుతయః ॥ అత్రమృత్యుశబ్దేనావిద్యాభిధీయతే. యథాసనత్సుజాతవచనం *ప్రమాదంవైమృత్యుమహం బ్రవీమిసదాప్రమాదమమృతత్వం బ్రవీమీతి *సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ *విజ్ఞానమానన్దంబ్రహ్మేత్యాదిశోధకవాక్యావసేయ నిర్విశేషస్వరూపబ్రహ్మాత్మైకత్వ విజ్ఞానంచ*అథయోన్యాందేవతాముపాస్తేన్యోసావన్యోహమస్మీతినసవేదఅకృత్స్నోహ్యేషఆత్మేత్యేవోపాసీత *తత్త్వమసి*త్వంవాఅహమస్మిభగవోదేవతేఅహంవైత్వమసిభగవోదేవతేతద్యోహంసోసౌయోసౌసోహమస్మీత్యాదివాక్యసిద్ధం. వక్ష్యతిచైతదేవ*ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తిగ్రాహయన్తిచేతి॥తథాచవాక్యకారః*ఆత్మేత్యేవతుగృహ్ణీయాత్ సర్వస్యతన్నిష్పత్తేరితి॥అనేనచబ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానేనమిథ్యారూపస్యసకారణస్య

భేదాభావముపసంహరతి తస్మాదితి పూర్వార్ధేన. అథాత్మబహుత్వస్యకాల్పనికత్వముచ్యతేవిజ్ఞానమిత్యర్ధేన. పూర్వోక్తమాత్మైక్యమేకం సదైకమిత్యత్రైకశబ్దేనానూద్యస్వగతనానాత్వంనిషిధ్యపరమపరేశాదిశబ్దానామపివస్తుమాత్రపరత్వంప్రతిపాదయతి (జ్ఞానమితి) విశుద్ధమిత్యాదిపదైరవిద్యారాహిత్యంతత్కృతభేదదర్శనవైధుర్యంతన్మూలశోకలోభాదివిధురతాచోచ్యతే. సదైకం-జన్మవృద్ధ్యాదిరహితం. యతోఽన్యన్నాస్తీతద్యథోక్తస్వరూపమిత్యర్థః. ఏతన్నపరమతమిత్యాహ (సద్భావఇతి) ఏతద్భువనాశ్రితం-భువనేనాధిష్ఠానతయాశ్రితం జ్ఞానం. సంవ్యవహారభూతం-సమన్తాద్వ్యవహారవిషయభూతంయద్వర్తతేతత్రాపికారణమవిద్యేత్యుక్తం.తచ్చనపరమతం-సద్భావఏవోచ్యతఇత్యర్థః. ఏవంసిద్ధపరవాక్యపర్యాలోచనయాబ్రహ్మణఏవసత్యత్వంవ్యతిరిక్తస్యావిద్యాపరికల్పితత్వంచతత్త్వమిత్యుక్తం. తతఃకింప్రస్తుతస్యకర్మాజ్ఞకత్వానర్హవాక్యార్థజ్ఞానమోక్షోపాయత్వస్యేతిశఙ్కాయాముపాయపరవాక్యానామపిసిద్ధపరవాక్యప్రతిపన్నార్థానుగుణోపాయపరత్వమాహ (అస్యాఇతి) చశ్శజ్ఞానివర్తకః. అస్యాఇత్యనేనసదసదనిర్వచనీయత్వాదివిశేషణవిశిష్టతావివక్షితా. తస్యానివృత్తౌప్రమాణందర్శయతి (నపునరితి) మృత్యురత్రావిద్యా.తన్నివృత్తిశ్చైక్యజ్ఞానాదిత్యాహ(తదేకం పశ్యతీతి) మృత్యుకార్యస్యరోగాదేరపినివృత్తింజ్ఞాపయతి (నపశ్యోమృత్యుమితి) నరోగంనోతదుఃఖతామితితచ్ఛేషః.నిర్విశేషవస్తుజ్ఞానానన్తరమేవాభయప్రాప్తిందర్శయతి (యదాహీతి) అదృశ్యే-ప్రత్యక్షాద్యవిషయే. అనాత్మ్యే-ఆత్మ్యం-వ్యాప్యం-శరీరం. అశరీరే. అనిరుక్తే- అనిర్వచనీయే. అనిలయనే-అనాధారే. అభయం-అభయార్థం.అవ్యయీభావసమాసః. ప్రతిష్ఠా- నిష్ఠా. వాదిభిర్బన్ధమూలత్వేనాభ్యుపగతస్యకర్మణోఽప్యవిద్యాకల్పితత్వాత్తస్యాపిజ్ఞానేననివృత్తిమాహ (భిద్యతఇతి) హృదయగ్రన్థిరవిద్యా. పూర్వవాక్యేషుకించిద్భేదః ప్రతీతఇవభవతీతితద్వ్యావృత్తయేజ్ఞానస్యైక్యవిషయత్వజ్ఞాపనాయైక్యాపత్తింఫలందర్శయతి (బ్రహ్మవేదేతి)యథోపాసనంహిఫలం. అతఐక్యజ్ఞానమేవబన్ధనివర్తకమితిభావః.ఉపాయాన్తరనిషేధార్థముదాహరతి (తమేవమితి)నాత్రావిద్యానివృత్తిః ప్రతీయతే- తద్వాచిశబ్దాశ్రవణాదిత్యత్రాహ (అత్రేతి) *మృత్యుర్ధావతిపఞ్చమఇత్యాదౌమృత్యుశబ్దస్యయమాదిషుప్రయోగదర్శనాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థముక్తం (అత్రేతి) బన్ధనివృత్తిపరవాక్యేష్విత్యర్థః. తత్రప్రయోగందర్శయతి (యథేతి) ప్రమాదంవైఇతివచనాత్పూర్వత్రమోహోమృత్యుస్సమ్మతోయఃకవీనామిత్యుక్తం. మోహోవిపరీతజ్ఞానం-తన్మృత్యురితిపరమతం. సనత్సుజాతస్యతుప్రమాదోమృత్యుర్మతః. ప్రమాదోయథావదప్రతిపత్తిః.స్వరూపాగ్రహణేహ్యన్యథాప్రతిపత్తిః- తస్మాన్మోహస్యాపిహేతురాత్మన్యనవధానరూపః ప్రమాదఇతితద్ధేతుభూతావిద్యైవప్రమాదశబ్దేనవివక్షితేతిసైవమృత్యురిత్యభిప్రాయః. ఉపాత్తేషువాక్యేషుజ్ఞానస్యావిద్యానివర్తకత్వంప్రతిపన్నం. బ్రహ్మణోనిర్విశేషచిన్మాత్రత్వంతేనాత్మనఏకత్వజ్ఞానంనివర్తకమితిచనప్రతిపన్నమిత్యత్రాహ (సత్యంజ్ఞానమితి) సత్యజ్ఞానాదివాక్యం సర్వతోవ్యావృత్తత్వజ్ఞాపనార్థముపాత్తం. పురుషార్థత్వాయ సుఖాద్వ్యావృత్తిజ్ఞాపనార్థముపాత్తంవిజ్ఞానమానన్దమితి. ఆదిశబ్దేనాస్థూలమిత్యాది గృహ్యతే. ఏవం బ్రహ్మణోనిర్విశేషత్వేశోధకవాక్యాన్యుదాహృతాని. అథబ్రహ్మాత్మైక్యప్రతిపత్తౌశ్రుతిముపాదత్తే (అథయఇతి) అథయోన్యామిత్యైక్యోపాసనవిధిర్భేదవాసనానిరాసార్థః. విహితోపాసనస్యైక్యవిషయతాంజ్ఞాపయితుమైక్యోపదేశందర్శయతి (తత్త్వమసీతి) ఉపదేశానుగుణముపాసకోదేవతాంప్రత్యాహ (త్వంవేతి)ఉపదిష్టార్థమాత్మన్యనుసన్ధత్తే (తద్యోహమితి)అస్యార్థస్యశ్రుతివివక్షితత్వసిద్ధయేసూత్రందర్శయతి(వక్ష్యతిచేతి)*ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తిగ్రాహయన్తిచ*ఆత్మేత్యేవోపాసీత॥తథాహ్యుపగచ్ఛన్తి-ముముక్షవఃఉపాసతఇత్యర్థః. గ్రాహయన్తి-జ్ఞాపయన్తిచతథాశాస్త్రాణి.సూత్రకారాభిప్రాయవి[illegible]వాక్యందర్శయతి(తథాచేతి)తన్నిష్పత్తేఃతత్రకల్పితత్వాదిత్యర్థః. నకేవలంశ్రుతిః-తదనుగ్రాహకతర్కోప్యస్తీత్యాహ(అనేనచేతి) చస్సముచ్చయే. [illegible]జ్ఞాననివర్త్యత్వాయాహ (మిథ్యారూపస్యేతి) హేతుత్వంగర్భితం. సకారణస్య-అవిద్యాభేదదర్శనసహితస్య.

బన్ధస్య నివృత్తిర్యుక్తా. నను చ సకలభేదనివృత్తిః ప్రత్యక్షవిరుద్ధా కథమివ శాస్త్రజన్యవిజ్ఞానేన క్రియతే. కథం వా రజ్జురేషా న సర్ప ఇతి జ్ఞానేన ప్రత్యక్షవిరుద్ధా సర్పనివృత్తిః క్రియతే. తత్ర ద్వయోః ప్రత్యక్షయోర్విరోధః. ఇహ తు ప్రత్యక్షమూలస్య శాస్త్రస్య ప్రత్యక్షస్య చేతి చేత్ - తుల్యయోర్విరోధే వా కథం బాధ్యబాధకభావః- పూర్వోత్తరయోర్దుష్టకారణజన్యత్వతదభావాభ్యామితి చేత్ - శాస్త్రప్రత్యక్షయోరపి సమానమేతత్. ఏతదుక్తం భవతి - బాధ్యబాధకభావే తుల్యత్వసాపేక్షత్వనిరపేక్షత్వాదిన కారణం - జ్వాలాభేదానుమానేన ప్రత్యక్షోపమర్దాయోగాత్. తత్ర హి జ్వాలైక్యం ప్రత్యక్షేణావగమ్యతే. ఏవం చ సతి ద్వయోః ప్రమాణయోర్విరోధే యత్సమ్భావ్యమానాన్యథాసిద్ధి - తద్బాధ్యం. అనన్యథాసిద్ధమనవకాశమితరద్బాధకమితి సర్వత్ర బాధ్యబాధకభావనిర్ణయ ఇతి. తస్మాదనాదినిధనావిచ్ఛిన్నసమ్ప్రదాయాసమ్భావ్యమానదోషగన్ధా

(న్ధస్య నివృత్తిర్యుక్తా)- న హి మిథ్యాసర్పనివృత్తౌ నాయం సర్పో రజ్జురేషేతి జ్ఞానాదృతే కర్మాపేక్షేతి భావః. అథానుమానాగమయోర్వ్యాప్తిగ్రహణలిఙ్గదర్శనధర్మిప్రతిపత్త్యర్థం వ్యుత్పత్త్యర్థం చ ప్రత్యక్షసాపేక్షత్వాదనుష్ఠేయమగ్నిర్వ్యత్వాత్ *ఆదిత్యో యూపః *యజమానః ప్రస్తర ఇత్యాదిష్వనుమానాగమౌ ప్రత్యక్షవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనాశక్తౌ దృష్టౌ. తస్మాన్న ప్రత్యక్షవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనక్షమా శ్రుతిరిత్యభిప్రాయేణ భేదవాదీ చోదయతి (ననుచేతి) శ్రుతివాక్యేష్వవాన్తరచోద్యేషు పరిహృతేష్విదమపి చోద్యమస్తీతి చార్థః. స్వప్నాదిషు సర్పభూదళనాదిషు చ కతిపయభేదనివృత్తిర్దృష్టా. తద్వ్యావృత్త్యర్థస్సకలశబ్దః. అత్ర కిం ప్రత్యక్షత్వాన్న బాధ్యత్వం- ఉత పరోక్షత్వాన్మూలిత్వాచ్చ న బాధకత్వమితి శఙ్కాద్వయం హృది నిధాయ ప్రథమం ప్రత్యక్షత్వాదబాధ్యత్వమిత్యేతత్పరిహరతి (కథంవేతి) స తు ప్రత్యక్షాభాస ఇతి చేత్. న- ప్రతీతిదశాయామాభాసత్వానవగమాత్. పశ్చాత్ప్రమాణబాధేన జ్ఞాయత ఇతి చేత్- తత్ప్రపఞ్చప్రత్యక్షస్యాపి తుల్యం- భేదస్య శ్రుతిబాధాదిత్యేతదత్రాభిప్రేతం. మూలిత్వాత్పరోక్షత్వాచ్చ న బాధకం శాస్త్రమితి శఙ్క్యతే (తత్రేతి) (ఇహ త్వితి) తుల్యత్వవ్యావృత్తయే తుశబ్దః. (ప్రత్యక్షమూలస్యేతి) మూలిత్వాన్న శాస్త్రం బాధకమితి భావః. (శాస్త్రస్యేతి) పరోక్షత్వాన్న బాధకమితి భావః. తుల్యత్వే ప్రయోజకే సతి బాధ్యబాధకభావోఽపి పర్యాయేణాపి స్యాదితి తదప్రయోజకం. అతస్తత్ర బాధ్యబాధకభావే ప్రయోజకాన్తరం త్వయా వక్తవ్యం. తదేవాస్మాకమపి ప్రయోజకమిత్యభిప్రాయేణాహ (తుల్యయోరితి) బాధ్యబాధకభావానియమవ్యావృత్తయే భేదవాద్యభిమతత్వేన ప్రయోజకాన్తరం శఙ్క్యతే (పూర్వోత్తరయోరితి) పూర్వోత్తరయోః- బాధ్యబాధకయోః. త్వదుక్తం ప్రయోజకమత్రాపి తుల్యమిత్యాహ (శాస్త్రేతి) మూలమూలిత్వాదిసద్భావే మూలస్య ప్రత్యక్షస్య చ బాధకత్వమితరస్య బాధ్యత్వం చ దృష్టం. అతో మూలమూలిత్వపరోక్షత్వాపరోక్షత్వాదివైషమ్యరాహిత్యే సతి దుష్టకారణజన్యత్వతదభావౌ బాధ్యబాధకభావే ప్రయోజకావితి శఙ్కాయామాహ (ఏతదుక్తమితి) తుల్యత్వే సతి దుష్టకారణజన్యత్వతదభావౌ న ప్రయోజకావిత్యభిప్రాయేణ తుల్యశబ్దః ప్రయుక్తః. విశిష్టస్య హేతుత్వే విశేషణాంశస్యాపి హేతుత్వాత్తుల్యశబ్దేనైకదేశోపాదానం. దుష్టకారణజన్యత్వతదభావవిశేషణీభూతం తుల్యత్వం వివక్షితం. తుల్యత్వే సతి- విపరీతప్రాబల్యదౌర్బల్యకారణాభావే సతి. దుష్టకారణజన్యత్వతదభావౌ న ప్రయోజకావిత్యర్థః. సాపేక్షత్వం నిరపేక్షత్వం- మూలమూలిభావః. ఆదిశబ్దేన పరోక్షాపరోక్షభావవిలమ్బావిలమ్బౌ వివక్షితౌ. శ్రుతిలిఙ్గాదిషు విలమ్బావిలమ్బాభ్యాం హి ప్రాబల్యదౌర్బల్యే. యద్వా అప్రయోజకత్వేనోక్తం తుల్యత్వం దృష్టాన్తతయానూదితం. వైషమ్యాన్తరాభావే సతి దుష్టకారణజన్యత్వతదభావావప్యాదిశబ్దేన వివక్షితౌ. ఏతేషామప్రయోజకత్వమేకేన దృష్టాన్తేనోపపాదయతి (జ్వాలేతి) అన్యథేత్యధ్యాహర్తవ్యం. (ప్రత్యక్షోపమర్దాయోగాదితి) అయోగప్రసఙ్గాదిత్యర్థః. జ్వాలాభేదానుమానే హి మూలమూలిభావోఽస్తి విలమ్బావిలమ్బౌ చ- ప్రత్యక్షసాపేక్షత్వాదనుమానస్య. తుల్యత్వే సతి దుష్టకారణజన్యత్వతదభావయోః ప్రయోజకత్వమప్యనేన వ్యుదస్తం భవతి- తద్రాహిత్యేపి బాధ్యబాధకభావదర్శనాత్. తత్ర కింవిషయం ప్రత్యక్షం బాధ్యమిత్యత్రాహ (తత్ర హీతి) ఐక్యగ్రాహి ప్రత్యక్షం బాధ్యమిత్యర్థః. తర్హి కిం ప్రయోజకమిత్యత్రాహ (ఏవంచేతి) తుల్యత్వాదీనాం ప్రయోజకత్వేనుపపన్నే సతి. (ద్వయోరితి) ప్రత్యక్షయోరనుమానయోరాగమయోః ప్రత్యక్షానుమానయోరనుమానాగమయోః ప్రత్యక్షాగమయోర్వేత్యర్థః. (యత్సమ్భావ్యమానాన్యథాసిద్ధీతి) సావకాశత్వాదన్యథాసిద్ధమిత్యర్థః. అనన్తరమనన్యథాసిద్ధమనవకాశమిత్యుక్తేః. విషయాన్తరలాభో ప్రమాణకోటినివేశో వా సావకాశత్వం. తేన స్వోపస్థాపితార్థవిషయప్రామాణ్యం వినాపి సమ్భావితోదయత్వమన్యథాసిద్ధత్వం. విరుద్ధార్థప్రమాణబాధేనాపి సమ్భవదుదయత్వమితి యావత్. (అనన్యథాసిద్ధమనవకాశమితి) అనన్యథాసిద్ధత్వం నామ తదర్థప్రమాణతాం వినాఽనుదయత్వం. విరుద్ధార్థప్రమాణబాధేనానుదయత్వమితి యావత్- తచ్చానవకాశత్వాత్. అనవకాశత్వం నామ విషయాన్తరాలాభో ప్రమాణకోటినివేశాభావో వా. అప్రమాణకోట్యనన్తర్భావవిషయాన్తరాలాభాభ్యాం విరుద్ధార్థోపస్థాపకప్రమాణాబాధేనానుదయత్వమిత్యర్థః. (ఇతి సర్వత్ర) ఉక్తప్రకారేణ సజాతీయయోర్విజాతీయయోర్వా ప్రమాణయోర్విరోధ ఇత్యర్థః. ఏవం బాధ్యబాధకభావే ప్రయోజకమస్తు- తతః కిం ప్రస్తుతశాస్త్రప్రాబల్యస్యేత్యత్రాహ (తస్మాదితి) తస్మాత్-అన్యథాసిద్ధత్వానన్యథాసిద్ధత్వయోరేవ బాధ్యబాధకభావే ప్రయోజకత్వాత్. (అనాదినిధనావిచ్ఛిన్నసమ్ప్రదాయేతి) అవిచ్ఛిన్నసమ్ప్రదాయత్వాదనాదినిధనం. సమ్ప్రదాయావిచ్ఛేదే సత్యస్మర్యమాణకర్తృకత్వం హ్యపౌరుషేయత్వసాధకం. *అనాదినిధనా హ్యేషా వాగుత్సృష్టా స్వయమ్భువా। ఆదౌ వేదమయీ దివ్యా యతస్సర్వాః ప్రవృత్తయః॥ *అనాదినిధనం బ్రహ్మేత్యాదివచనాని చానాదినిధనశబ్దేన స్మారితాని. అత ఏవ అసమ్భావ్యమానదోషం. పౌరుషేయత్వప్రయుక్తం హి భ్రమవిప్రలిప్సాప్రమాదాశక్తిరూపదోషచతుష్టయవత్త్వం. అత

నవకాశశాస్త్రజన్యనిర్విశేషనిత్యశుద్ధముక్తబుద్ధస్వప్రకాశచిన్మాత్రబ్రహ్మాత్మభావావబోధేన సమ్భావ్యమానదోషసావకాశప్రత్యక్షాదిసిద్ధవివిధవికల్పరూపబన్ధనివృత్తిర్యుక్తైవ. సంభావ్యతే చ వివిధవికల్పభేదప్రపఞ్చగ్రాహి ప్రత్యక్షస్యానాదిభేదవాసనాదిరూపావిద్యాఖ్యో దోషః. నను అనాదినిధనావిచ్ఛిన్నసమ్ప్రదాయతయా నిర్దోషస్యాపి శాస్త్రస్య *జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేతే*త్యేవమాదేర్భేదావలమ్బినో బాధ్యత్వం ప్రసజ్యేత. సత్యం— పూర్వాపరాపచ్ఛేదే పూర్వశాస్త్రవన్మోక్షశాస్త్రస్య నిరవకాశత్వాత్తేన బాధ్యత్వమేవ. వేదాన్తవాక్యేష్వపి

నిరవకాశం. శాస్త్రజన్యత్వాదస్యాపబోధశబ్దేనాన్వయః. బాధ్యబాధకభావాఙ్గీకారస్య విరోధసాపేక్షత్వాద్విరోధం దర్శయతి (నిర్విశేషేత్యాదినా) నిత్యం— కాలానవచ్ఛిన్నం. శుద్ధం— అవిద్యారహితం. అతఏవ ముక్తశబ్దోఽవిద్యాకృతజన్మాదిరాహిత్యపరః. బుద్ధం— భాసమానం. స్వప్రకాశశబ్దపూర్వం బుద్ధశబ్దోక్తభాసమానత్వస్య పరాధీనత్వవ్యుదాసార్థః. స్వయమేవ ప్రకాశస్వభావత్వం స్వప్రకాశత్వం. తచ్చ చిన్మాత్రశబ్దవాచ్యత్వాత్— స్వయంప్రకాశత్వం హి చిత్త్వం. చిత్స్వరూపత్వం చ శ్రుతిసిద్ధం. మాత్రశబ్దో జ్ఞేయత్వవ్యుదాసపరః. బ్రహ్మాత్మభావావబోధేన— విశిష్టస్య బ్రహ్మణి స్వస్యైక్యావబోధేనేత్యర్థః. (సమ్భావ్యమానేతి) సమ్భావ్యమానదోషత్వాత్ సావకాశం— అప్రమాణకోటౌ నివేశం. అపి వాన్యథాసిద్ధత్వమభిహితం. అన్యథాసిద్ధత్వం విపరీతప్రమాణబాధితత్వాద్వ్యుదయసమ్భవః. (ప్రత్యక్షాదీతి) ఆదిశబ్దాదనుమానాదికముచ్యతే. (వివిధేతి) దేవాదిరూపేణ స్వకార్యజన్మజరామరణాదిరూపేణ చ వివిధో జ్ఞాతృజ్ఞేయాదివికల్పః— స ఏవ బన్ధః— తన్నివృత్తిరిత్యర్థః. సమ్భావ్యమానశ్చ దోషః క ఇత్యత్రాహ (సమ్భావ్యతే చేతి) భేదప్రపఞ్చః— భేదసముదాయః. యద్వా భేదరూపః ప్రపఞ్చః. వివిధవికల్పశబ్దః ప్రపఞ్చవిశేషణం భేదవిశేషణం వా. భేదః— జ్ఞాతృజ్ఞేయాదిః. స చ బ్రాహ్మణాదిరూపేణ వివిధః. దేవమనుష్యాదిరూపేణ వికల్పవాన్. అర్వాచీనాః కేచిత్కాచతిమిరాదికం దోషమాహుః. తదయుక్తం— తస్యాకాదాచిత్కత్వాత్. కాచాదిమత్ప్రత్యక్షం సపక్షీకృత్య వ్యతిరిక్తస్య కాచాదిదుష్టత్వమనుమీయత ఇతి చేత్— న— అతిప్రసఙ్గాత్. అనాదినిధనత్వేనేత్యచ్ఛాస్త్రముక్తం— తస్యాపి శబ్దత్వాదిత్యాదినా దుష్టకర్తృకత్వానుమానం హి సుకరం. తత్ర కర్త్రయోగ్యానుపలబ్ధినిరస్త ఇతి చేత్— ఏవం తర్హి తుల్యమితి కాచాదేర్దోషత్వకల్పనానుపపత్త్యా తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (అనాదీత్యాది) భేదవాసనాదిరూపా— ఆదిశబ్దేన భేదవాసనాహేతుభూతం భేదదర్శనం వివక్షితం. అన్యోన్యం తు హేతుమద్భావేనోభయస్యాశ్రయపరిహారాయానాదిశబ్దః. బీజాఙ్కురన్యాయాదితి భావః. భేదదర్శనం భేదవాసనా చ హి కార్యావిద్యా— అతఉక్తం భేదవాసనాదిరూపావిద్యేతి. ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదిషు యూపాదిత్యాద్యైక్యాద్యప్రతిపాదనం న ప్రత్యక్షవిరోధాత్— కిం త్వన్యపరత్వాత్. యస్పరశ్శబ్దస్స శబ్దార్థ ఇతి హి న్యాయవిదః. అన్యపరత్వం చ తాత్పర్యలిఙ్గాభావాదవగమ్యతే. ఆదిత్యో యూప ఇతి వాక్యం యూపాఞ్జనవిధిశేషత్వాదన్యపరమితి పరస్యాభిప్రాయః. యస్మిన్దోష ఉక్తం— తత్రాపి బాధ్యబాధకభావనిమిత్తభూతోఽర్థవిరోధోఽస్తి. అతో ద్వయోరన్యతరస్య బాధ్యత్వం స్యాత్. తత్ర యద్బాధ్యత్వే ప్రయోజకం దుష్టకారణజన్యత్వం— తత్తు నాస్తి. కథమత్ర నిర్వాహ ఇత్యాశయేన చోదయతి (నన్వితి) ప్రాబల్యదౌర్బల్యహేతుర్నాస్తీత్యాహ (అనాదీతి) అవిచ్ఛిన్నరోధసూచకః. అర్థవిరోధం దర్శయతి (భేదావలమ్బిన ఇతి) సత్యమిత్యర్ధాఙ్గీకారే. భేదావలమ్బినో బాధ్యత్వమఙ్గీకృతం. దుష్టకారణజన్యత్వేనాఙ్గీకారః. అన్యథాసిద్ధత్వానన్యథాసిద్ధత్వయోరేవ బాధ్యబాధకభావే ప్రయోజకత్వం. పూర్వోక్తం దుష్టకారణజన్యత్వమపి హ్యన్యథాసిద్ధత్వప్రకారవిశేషః. అత్రాపి ముఖభేదేనాన్యథాసిద్ధిముపపాదయతి (పూర్వాపరేత్యాదినా) అపచ్ఛేదన్యాయాద్బాధ్యత్వం ప్రత్యక్షస్యాపి తుల్యం. తత్ర దోషమూలత్వం చ బాధ్యత్వే ఏకహేతుః. అపచ్ఛేదే పూర్వాపరశాస్త్రయోః పౌర్వాపర్యం ప్రమిత్యుత్పత్తిక్రమాత్— న పాఠక్రమాత్ *పఞ్చర్త్విజస్సమన్వారబ్ధాః ప్రసర్పన్తి। అధ్వర్యుం ప్రస్తోతాన్వారభతే ప్రస్తోతారం ప్రతిహర్తా ప్రతిహర్తారముద్గాతా ఉద్గాతారం బ్రహ్మా బ్రహ్మాణం యజమాన* ఇతి విహితస్యాన్వారమ్భణస్య విచ్ఛేదే ప్రాయశ్చిత్తముచ్యతే *యద్యుద్గాతాపచ్ఛిద్యేత అదక్షిణేన యజ్ఞేన సంస్థాప్య తేన పునర్యజేత తత్ర తద్దద్యాత్ యత్పూర్వస్మిన్దాస్యన్స్యాత్ అథ ప్రతిహర్తాపచ్ఛిద్యేత సర్వవేదసం దద్యాదితి*॥ తదిదం శాస్త్రద్వయం విషయః. అత్రోద్గాతృప్రతిహర్త్రోః ప్రయోగభేదేనాపచ్ఛేదే స్వం స్వం ప్రాయశ్చిత్తశాస్త్రం ప్రవర్తతే— ఏకస్మిన్ప్రయోగే యుగపదపచ్ఛేదే సత్యుద్గాతుః ప్రాయశ్చిత్తం ప్రవర్తతే— తస్య వర్గప్రధానత్వాత్. ప్రధానాపచ్ఛేదస్యైవ సమాధేయత్వాత్. వికల్పేనానుష్ఠానం వా. ఏకస్మిన్నేవ పౌర్వాపర్యేణాపచ్ఛేదే పూర్వస్య ప్రాయశ్చిత్తశాస్త్రస్య దౌర్బల్యం పరస్య ప్రాబల్యం చ కర్మమీమాంసాయాముక్తం *పౌర్వాపర్యే పూర్వదౌర్బల్యం ప్రకృతివదితి*॥ అత్రాసంజాతవిరోధిత్వేన పూర్వముదయాత్పూర్వస్య ప్రాబల్యం. పరస్య సప్రతిపక్షతయైవోదయాద్దౌర్బల్యమితి పూర్వపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు పూర్వస్యోత్పత్తికాలే విరోధ్యభావాత్తదబాధేనాప్యుదయస్సమ్భవతి. ఉత్తరస్య తు స్వోత్పత్తికాలే విరోధిసద్భావాత్తదబాధేనోత్పత్త్యనుపపత్త్యా పూర్వం బాధిత్వైవోత్పన్నమిత్యనన్యథాసిద్ధత్వాదుత్తరస్య ప్రాబల్యమితి పూర్వాబాధనేనోత్పత్తిరుత్తరస్య హి న సిధ్యతీతి హి న్యాయవిదః. నన్వుత్తరశాస్త్రముదయేత చేత్— పూర్వాబాధనానుదయస్స్యాత్. పూర్వశాస్త్రముత్తరోత్పత్తిప్రతిబన్ధకం కిం న స్యాత్. నైవం— నిమిత్తస్యోత్పన్నత్వాన్నైమిత్తికం శాస్త్రముదితమేవేతి తత్రోత్తరస్యోదయతః పూర్వాబాధేనోత్పత్త్యనుపపత్త్యా పూర్వం బాధితమేవ. కిం చ— యథోదితదక్షిణాకత్వేన కర్మసమాపనం హి శాస్త్రేణ పూర్వమేవ స్వతః ప్రాప్తం. తత్తు ప్రాయశ్చిత్తశాస్త్రేణాన్యథాకృతం. ఏవం పూర్వసిద్ధార్థాన్యథాకరణప్రకరణత్వాదత్రాపి పూర్వమేవ బాధ్యమితి కర్మవిచారే నిశ్చితం. ఏవముత్తరశాస్త్రస్యైవ మోక్షశాస్త్రస్య నిరవకాశత్వాద్భేదావలమ్బిశాస్త్రం పూర్వశాస్త్రవద్బాధ్యత ఇత్యర్థః. పరత్వం చ పాఠక్రమాదర్థక్రమాచ్చ. త్రివర్గఫలత్వేన హి కర్మణి ప్రథమప్రావణ్యం. నిరూపకస్య తత్త్వపరస్య హి ముముక్షా. తాదృశపౌర్వాపర్యరహితేషు విరోధగర్భేషు భేదా

సగుణబ్రహ్మోపాసనపరాణాం శాస్త్రాణాం విషయ ఏవ న్యాయః-నిర్గుణత్వాత్పరస్య బ్రహ్మణః. నను చ *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ *పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ *సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇత్యాది బ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదనపరాణాం శాస్త్రాణాం కథం బాధ్యత్వం-నిర్గుణవాక్యసామర్థ్యాదితి బ్రూమః. ఏతదుక్తం భవతి-*అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘం *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *నిర్గుణం నిరఞ్జనమిత్యాదివాక్యాని నిరస్తసమస్తవిశేషకూటస్థనిత్యచైతన్యం బ్రహ్మేతి ప్రతిపాదయన్తి-ఇతరాణి చ సగుణం. ఉభయవిధవాక్యానాం విరోధే తేనైవాపచ్ఛేదన్యాయేన నిర్గుణవాక్యానాం గుణాపేక్షత్వేన పరత్వాద్బలీయస్త్వమితి న కిఞ్చిదపహీనం. నను చ-సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యత్ర సత్యజ్ఞానాదయో గుణాః ప్రతీయన్తే.

న్తవాక్యేషు సగుణోపాసనపరేషు కథం నిర్వాహ ఇత్యత్రాహ (వేదాన్తవాక్యేష్వపీతి) అపిస్సముచ్చయే. పూర్వోత్తరభాగయోర్విరోధః పూర్వోత్తరభాగే చ విరోధః పరిహ్రియత ఇత్యర్థః. కథమత్రాపచ్ఛేదనయావతార ఇత్యత్రాహ (నిర్గుణత్వాదితి) పరశబ్దేనార్వాచీనసగుణబ్రహ్మవ్యావృత్తిః అపచ్ఛేదన్యాయావతరణఫలభూతనిర్గుణత్వబోధపర్యన్తాపచ్ఛేదనయోపలీర్ణ ఇతి బోద్ధవ్యమిత్యర్థః. *యదప్నీ ప్రత్యయమాణ ఇత్యాదిశ్రుతేస్తాత్త్వికత్వాత్తాత్త్వికత్వనిరూపణానాదరేణ ప్రథమం సగుణోపాసనే ప్రావణ్యం. నిరూపకో హి నిర్గుణపరబ్రహ్మవేదనాధికారీతి పౌర్వాపర్యనిరూపణభావః. ఉపాసనపరసగుణనిర్గుణవాక్యయోః ఫలద్వారా పౌర్వాపర్యముక్తం-తత్తుస్వరూపపరసగుణనిర్గుణవాక్యయోర్నాస్తీతి కథం తత్ర బాధ్యబాధకభావ ఇతి చోదయతి (నను చేతి) గుణనిషేధరూపం పౌర్వాపర్యం హృది నిధాయాహ (నిర్గుణేతి) కాని నిర్గుణవాక్యాని-కథం తేషాం సామర్థ్యమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) అస్థూలేత్యాదివాక్యం గుణవిశేషనిషేధపరం. సత్యజ్ఞానాదివాక్యే వ్యావృత్తిర్దర్శితా. నిర్గుణమిత్యాదివాక్యం గుణసామాన్యనిషేధపరం. ఆదిశబ్దేన యత్తదద్రేశ్యమిత్యాదిర్గృహ్యతే. విరోధం స్ఫోరయతి (నిరస్తేతి) కూటస్థశబ్దో నిర్వికారత్వవాచీ సర్వాధిష్ఠానత్వవాచీ వా. కూటవత్తిష్ఠతీతి హి కూటస్థః. నిత్యచైతన్యమిత్యనేనోపనిషదుదాహృతనిర్గుణశ్రుత్యర్థస్సంక్షిప్తః. (ఇతరాణి) యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదీని పూర్వోపాత్తాని వాక్యాని. చస్సముచ్చయే. సగుణనిర్గుణపరత్వాదుభయవిధవాక్యవిరోధః. (తేనైవ) పూర్వోత్తరభాగవిరోధే యదుత్తరస్య ప్రాబల్యహేతురుక్తస్తేనైవేత్యర్థః. నిర్గుణవాక్యబలీయస్త్వం కుత ఇత్యత్రాహ (గుణాపేక్షత్వేన పరత్వాదితి) నిషేధ్యవిషయో హి నిషేధః న హి నిర్విషయో నిషేధః. ప్రాగేవ ప్రసక్తస్య విషయస్య ప్రతిషేధ్యత్వం. అతో నిషేధ్యసాపేక్షత్వేన నిషేధస్య పరత్వమిత్యర్థః. సగుణవాక్యవైయర్థ్యమప్యుపాసనవిషయత్వాత్పరిహృతమిత్యభిప్రాయేణ న కిఞ్చిదపహీనమిత్యుక్తం. యద్వా యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదివాక్యానామప్యుపాసనశేషత్వాభిప్రాయేణాహ (వేదాన్తవాక్యేష్విత్యాది) (ఉపాసనపరాణామితి) తాన్యపి వాక్యాని ఫలవిశేషార్థముపాసనపరాణి-న తు తత్త్వపరాణీతి భావః. అపచ్ఛేదన్యాయావతారముపపాదయతి (నిర్గుణత్వాదితి) పూర్వవదర్థః. నిర్గుణత్వమసిద్ధం-పూర్వాపరభావాభావేనాపచ్ఛేదనయానవకాశాద్గుణానాం బాధ్యత్వాసిద్ధేః. అత ఏవ సగుణవాక్యానాం వైయర్థ్యపరిహారశ్చ న ఘటతే. స్వరూపపరతయైవ ప్రతిపన్నానాం ఉపాసనపరత్వకల్పనం హి బాధ్యత్వసిద్ధ్యధీనమితి చోదయతి (నను చేతి) పరిహరతి (నిర్గుణేతి) అన్యత్సర్వం పూర్వవదేవ. నిర్గుణవాక్యస్య హేతూపాత్తస్య సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య సగుణపరత్వబుద్ధ్యా చోదయతి (నను చేతి) చశబ్దస్సముచ్చయే. సత్యజ్ఞానాదయో గుణాః ప్రతీయన్త ఇత్యత్ర సత్యజ్ఞానశబ్దౌ సత్యత్వజ్ఞానత్వపరౌ. యథా *ద్వ్యేకయోర్ద్వివచనైకవచనే ఇతి పాణినిసూత్రస్థద్వ్యేకశబ్దౌ ద్విత్వైకత్వపరౌ. అన్యథా ద్వ్యేకేష్వితి హి వక్తవ్యం. తథా శ్రీవత్సాఙ్కమిశ్రైః గుణాస్సత్యజ్ఞానప్రభృతయ ఉక్తేతి॥ ఏతద్వాక్యవైశద్యాయ ప్రథమం సామానాధికరణ్యం నిరూప్యతే. తద్ధి విశదతరముపన్యస్తం ప్రమేయమాలాయాం వరదాచార్యపాదైః. తథా హి భగవతా పతఞ్జలినా *లటశ్శతృశానచావప్రథమాసమానాధికరణే *తత్పురుషస్సమానాధికరణః కర్మధారయ ఇత్యాదిసూత్రస్థసమానాధికరణశబ్దవివరణార్థం సామానాధికరణ్యలక్షణముక్తం *భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం శబ్దానామేకస్మిన్నర్థే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమితి॥ అస్యాయమర్థః. ప్రవృత్తేర్నిమిత్తం ప్రవృత్తినిమిత్తం. ప్రకృష్టా వృత్తిః ప్రవృత్తిః- శబ్దస్యార్థే వృత్తిర్నామ తద్బోధనం. తత్ర విశేష్యభూతప్రధానార్థవిషయా వృత్తిః ప్రవృత్తిః. విశేష్యప్రాధాన్యం చ గుణానాం ప్రతిపత్తిర్హి గుణిప్రతిపత్త్యర్థేత్యనేన సిద్ధం. తస్యాః ప్రవృత్తేర్నిమిత్తం-ద్వారం. *నిమిత్తమాత్రం భవ సవ్యసాచిన్నిత్యాదిప్రయోగాత్. తచ్చ విశేషణీభూతజాతిగుణాదికం. సమానం-ఏకం. అధికరణం విశేషణానామాధారభూతం విశేష్యం. ఏకస్మిన్నర్థే వృత్తిరిత్యేకశబ్దేన సమానశబ్దస్య సదృశార్థపరత్వం వ్యుదస్తం-సమానశబ్దసామర్థ్యాదేకశబ్దస్సాధారణపరః. సమానశబ్దో హి సాధారణే ప్రయుజ్యతే *సమానకర్తృకయోః పూర్వకాల ఇతి॥ అర్థశబ్దశ్చ విశేష్యభూతప్రధానాభిధేయపరః. అనేనాధికరణశబ్దో విశేష్యపరత్వేన వ్యాఖ్యాతః. ఏతదుక్తం భవతి-త్రివిధాశ్శబ్దాః. కేచిద్విశేషణతో విశేష్యతశ్చైకార్థాః-యథా ఘటః కుమ్భః నీలం కృష్ణమిత్యాదయః. కేచిదుభయతశ్చ భిన్నార్థాః-యథా గౌరశ్వో మహిషః నీలం శుక్లం పట ఇత్యాదయః. కేచిచ్చ విశేషణతో భిన్నార్థాః విశేష్యతశ్చైకార్థాః-యథా నీలముత్పలం దేవదత్తశ్శ్యామో యువా లోహితాక్ష ఇత్యాదయః. తత్ర పూర్వకోటిద్వయవ్యావృత్తతృతీయకోటినివిష్టానాం శబ్దానాం సామానాధికరణ్యం. తత్ర భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానామిత్యనేన విశేషణతో విశేష్యతశ్చైకార్థానాం ఘటః కుమ్భ ఇత్యాదీనాం న సామానాధికరణ్యమిత్యుక్తం. ఏకస్మిన్నర్థే వృత్తిరిత్యనేనోభయతో భిన్నార్థానాం గౌరశ్వో మహిష ఇత్యాదీనాం న సామానాధికరణ్యమిత్యుక్తం. తస్మాద్విశేషణతో భిన్నార్థానాం విశేష్యతశ్చైకార్థానాం నీలముత్పలమిత్యాదీనామేవ సామానాధికరణ్యమితి. తత్ర ప్రవృత్తినిమిత్తశబ్దయోరేవమర్థః. ప్రవృత్తిరభిధానం. నిమిత్తమభిధేయం. అర్థశబ్దశ్చాభిధేయవచనః. భిన్నాభిధేయానాం శబ్దానామేకస్మిన్నభిధేయే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమితి భిన్నవిశేషణాభిధాయినాం శబ్దానామేకస్మిన్ విశేష్యే వృత్తిపర్యవసానం సామానాధికరణ్యమిత్యుక్తం భవతి. భిన్నపదసామర్థ్యేన నిమిత్తశబ్దస్య

...ం విశేషణభూతమభిధేయం ఏకశబ్దే సామర్థ్యేన చార్థశబ్దనిర్దిష్టం విశేష్యభూతమభిధేయమిత్యవగమ్యతే. అత ఉభయథాప్యనేకవిశేషణాభిధాయి నాం శబ్దానామేకస్మిన్ విశేష్యే పర్యవసానం సామానాధికరణ్యమితి భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానామిత్యాదినా సామానాధికరణ్యలక్షణవాక్యేనోక్తం భవతి. ...పూర్వోక్తార్థస్వాధీయాణాం. సమానాధికరణపదేషు ప్రాతిపదికం విశేషణాన్వయపరం. తత్సమానవిభక్తిర్విశేష్యైక్యపరా. సమానవిభక్త్యైవ ...ధనివృత్తిశక్త్యైవ వివక్షితం. తేన రాజా తస్య పుత్రశ్చ దర్శనీయావిత్యత్ర రాజతచ్ఛబ్దయోస్సామానాధికరణ్యనివృత్తిః తత్ర హి ప్రకృతపరామర్శిత ...ప్రాతిపదికాద్యైక్యావగమః-నతు సమానవిభక్త్యా. నను నీలాన్యుత్పలానీత్యత్ర సామానాధికరణ్యం న స్యాత్-విశేష్యబహుత్వాదేకార్థవృత్తిత్వా నుపపత్తేః. నైవం- ఏకస్మిన్నితిపదస్య సమభివ్యాహృతపదాన్తరోపస్థాపితాకారానధికరణత్వవ్యావృత్త్యర్థత్వాత్. తత్తత్పదోపస్థాపితానేకవిశేషణాపేక్షయా సాధారణ్యం హ్యేకశబ్దార్థః. నహి నీలాన్యుత్పలానీత్యత్ర నీలత్వానధికరణేషూత్పలత్వం వర్తతే. అతస్తత్ర సామానాధికరణ్యముపపన్నం. అతస్సామానాధికరణ్యలక్షణగ్రన్థస్య యథోక్త ఏవార్థ ఇతి. అత్ర మృషావాదిన ఆహుః. సామానాధికరణ్యవాక్యమఖణ్డార్థం. తథాహి- సామానాధికరణ్యస్య తావదేకార్థపరత్వమఙ్గీకృతం. తత్ర సమానాధికరణపదాని కిం విశేషణమాత్రపరాణి-ఉత విశేషణవిశిష్టపరాణి-ఉత స్వరూపమాత్రపరాణీతి వివేచనీయం-న తావద్విశేషణమాత్రపరాణి- విశేషణానామనేకార్థత్వాదేకార్థత్వాసిద్ధేః. నాపి విశిష్టపరాణి-వికల్పాసహత్వాత్. కిం క్రమేణ యుగపద్వా విశిష్టార్థప్రతిపాదనం పదానాం. న తావత్క్రమేణ. తత్ర కిం ప్రథమపదప్రతిపన్న విశిష్టస్య పదాన్తరం స్వోపస్థాపిత విశిష్టేన తాదాత్మ్యం విదధాతి- ఉత విశేషణాన్తరాన్వయం. ప్రథమే విశిష్టైక్యే విధీయమానే విశేష్యాంశయోరివ విశేషణాంశభూతయోర్జాతిగుణయోరప్యైక్యం ప్రసజేత్. ద్వితీయే చ విశేషణానామన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గః. ప్రథమమేకేన విశేషణేన విశిష్టతయావగతస్య వస్తునః పశ్చాద్విశేషణాన్తరవిశిష్టతయా బోధనం హి విశేషణాన్తరాన్వయప్రతిపాదనం. తత్ర విశిష్టం ప్రతి విశేషణతయాన్వీయమానం పూర్వవిశేషణస్యాపి విశేషణం భవతీతి విశేషణానామన్యోన్యవిశేషణవిశేష్యభావప్రసక్తిర్హి దుర్వారః. అవర్జనీయం చ పదానాం క్రమేణార్థప్రతిపాదనం. కుతః- ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్త్వాత్సర్వవాక్యానాం. నాపి యుగపత్- ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగహానిప్రసఙ్గేన యుగపత్ప్రతిపాదనాసమ్భవాత్. సమ్భవేపి విశేషణానాం పరస్పరైక్యప్రసఙ్గాచ్చ. తథాహి- ప్రాతిపదికానాం విశిష్టార్థపరత్వే ప్రాతిపదికార్థైక్యపరస్య సమానవిభక్తినిర్దేశస్య విశిష్టైక్యపరత్వమవశ్యాశ్రయణీయమితి విశేష్యైక్యవద్విశేషణానామప్యైక్యం ప్రతిపాద్యం స్యాత్. తదనుపపత్త్యా విశేష్యస్యాపి నైక్యం ప్రతిపాదయితుమలం సమానవిభక్తినిర్దేశః. కించ-విశిష్టపరత్వే విశేషణవిశేష్యాభ్యామనేకార్థత్వం విశేషణబహుత్వాచ్చానేకార్థత్వం. తతశ్చ సామానాధికరణ్యం న సిధ్యతి. కించ- విశేషణానాం వ్యావర్తకత్వస్వాభావ్యాద్విశేషణభేదేన విశేష్యభేదప్రసక్తిర్దుర్వారః. తథాహి- భేదకం విశేషణం భేద్యం విశేష్యమితి హి విశేషణవిశేష్యయోస్స్వరూపవివేకః. దృశ్యతే చ విశేషణానాం విశేష్యభేదకత్వం-యథా ఖణ్డో ముణ్డః ఘటః పట ఇత్యాదిషు. నను నీలముత్పలం దేవదత్తశ్శ్యామో యువేత్యాదిషు విశేషణభేదేపి విశేష్యైక్యం దృశ్యతే. నైష దోషః- అత్ర హి స్వతః ప్రాప్తం విశేషణానాం విశేష్యభేదకత్వం ప్రత్యక్షవిరోధేనాపోహ్యతే. ప్రత్యక్షాగోచరే తు బ్రహ్మణి విశేషణభేదప్రయుక్తో విశేష్యభేదో కేన వార్యతే. తస్మాత్స్వరూపమాత్రపరమేవ సమానాధికరణవాక్యం. నీలముత్పలమిత్యాదివాక్య ఇవ సత్యాది వాక్యేప్యేకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యేన విశేష్యైక్యసిద్ధిరితి చేన్న-ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో గౌరిత్యత్ర విశేష్యభేదాత్. నను విశేషణభేదో న విశేష్యైక్యవిరోధీ-ప్రత్యక్షమేవ తు తద్విరోధి-ప్రత్యక్షాగోచరే బ్రహ్మణ్యేకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యేన స్వతః ప్రాప్తమేకత్వం దుర్నివారమితి చేన్న-ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో గౌరితి పరోక్షవిషయవాక్యేపి విశేష్యభేదప్రతీతేః. అతో న ధర్మివాచిపదైక్యం పరోక్షబ్రహ్మైక్యప్రతిపాదనక్షమం. తస్మాద్విశేషణభేదప్రయుక్తో విశేష్యభేదో దుర్వారః. తతశ్చైకార్థత్వం న సిధ్యతి. అతః పారిశేష్యాత్సమానాధికరణపదానాం స్వరూపమాత్రప్రతిపాదనపరత్వమాస్థేయం. ఏవం తర్హి పదానాం పర్యాయత్వం, ఏకేనైవ పదేన స్వరూపం ప్రతిపన్నమితి పదాన్తరప్రయోగవైయర్థ్యం, ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాభావేన సామానాధికరణ్యలక్షణహానిశ్చ ప్రసజేత్. నైవం- ఏకస్మిన్నేవార్థే తత్తత్పదార్థవిరోధిప్రత్యనీకత్వపరత్వేన పదానామర్థవత్త్వం, అపర్యాయత్వం, నిమిత్తభేదలాభాత్సామానాధికరణ్యలక్షణసిద్ధిశ్చ. అత ఏవ జగత్కారణత్వశక్తతాన్వృతత్వజడత్వపరిచ్ఛిన్నత్వదోషవ్యావృత్తిస్సత్యజ్ఞానాదివాక్యేన క్రియతే. న చ వ్యావృత్తిరూపధర్మవత్త్వం బ్రహ్మణః ప్రసజ్యేత- బ్రహ్మస్వరూపస్యైవ సకలేతరవ్యావృత్తిరూపత్వాత్- యథా శౌక్ల్యాదేః కార్ష్ణ్యాదివ్యావృత్తిస్తత్పదార్థస్వరూపమేవ-న ధర్మాన్తరం-ధర్మాన్తరానుపలబ్ధేః. తదభ్యుపగమేనవస్థానాచ్చ. అతః కార్ష్ణ్యవ్యావృత్తం రక్తిమవ్యావృత్తం శౌక్ల్యమితి పదానాం శౌక్ల్యస్వరూపమాత్రవిషయాణాం వ్యావర్త్యభేదేన యథా న పర్యాయత్వమర్థవత్త్వమేకార్థత్వం చ. అత ఏవ సామానాధికరణ్యలక్షణవత్త్వం చ. తథా సత్యాదిపదానామపి వ్యావర్త్యభేదేన న పర్యాయత్వదోషప్రసక్తిః. నన్వేవం తత్తత్పదార్థవిరోధివ్యావృత్తపరత్వే లక్షణా స్యాత్. నైవం- అవాచ్యోపస్థాపనే హి లక్షణా-యథా గఙ్గాయాం ఘోషః ప్రతివసతీత్యత్ర గఙ్గాపదస్య కూలోపస్థాపనే-న హి కూలం గఙ్గాపదవాచ్యం. అత్ర తు సత్యాదిపదానాం వాచ్యైకదేశభూతవిశేషణపరిత్యాగేపి వాచ్యప్రధానాంశభూతవిశేష్యస్వరూపప్రతిపాదనాన్న లక్షణాప్రసఙ్గః. తథాపి విశిష్టవాచినశ్శబ్దస్య విశేష్యమాత్రపరత్వే స్వారస్యభఙ్గ ఇతి చేత్- నైష దోషః-సమానాధికరణవాక్యేష్వేకార్థపరత్వబలాద్విశేషణపరిత్యాగేన స్వరూపమాత్రపరత్వమేవ పదానాం స్వారసికం-తథా వ్యుత్పత్తేః. వ్యధికరణవాక్యేషు పదానాం విశిష్టపరతా స్వారసికీ-లక్షణాభ్యుపగమేపి న దోషః. వాక్యతాత్పర్యానుగుణా హి లక్షణా తద్విరోధిముఖ్యవృత్తేర్బలీయసీ దృష్టా-యథా గఙ్గాపదే సమానాధికరణవాక్యస్యైక్య ఏవ తాత్పర్యమితి సర్వసమ్మతం. నను సర్వపదానాం లక్షణా న దృష్టా అయుక్తా చ. కేనచిన్ముఖ్యవృత్తేన తాత్పర్యే నిశ్చితే హి పదాన్తరలక్షణాయుక్తా. సర్వపదలక్షణాస్వీకారే కిం తాత్పర్యనిశ్చాయకం. ఉచ్యతే-దృష్టా తావద్విషం భుఙ్క్ష్వేత్యాదిషు సర్వపదలక్షణా. తత్ర విషపదం నిషిద్ధభోజ్యం లక్షయతి. భుఙ్క్ష్వేతి భోజననివృత్తిం. తత్ర యోగ్యతాదివశాద్వాక్యతాత్పర్యనిశ్చయః. సత్యాదివాక్యేషు సమానవిభక్తిబలాదైక్యతాత్పర్యనిశ్చయః

నేత్యుచ్యతే-సామానాధికరణ్యే హ్యైకార్థ్యప్రతీతేః. అనేకగుణవిశిష్టాభిధానేప్యైకార్థ్యమవిరుద్ధమితి చేత్ - అనభిజ్ఞో దేవానాంప్రియః. ఐకార్థ్యం నామ సర్వపదానామర్థైక్యం. విశిష్టపదార్థాభిధానే విశేషణభేదేన పదానామర్థభేదో ఽవర్జనీయః-తతశ్చైకార్థ్యం న సిధ్యతి. ఏవం తర్హి సర్వపదానాం పర్యాయతా స్యాత్ - అవిశిష్టార్థాభిధాయిత్వాత్. ఏకార్థాభిధాయిత్వేప్యపర్యాయత్వమవహితమనాశ్శృణు- ఏకత్వతాత్పర్యనిశ్చయాదేకస్యైవార్థస్య తత్తత్పదార్థవిరోధిప్రత్యనీకత్వపరత్వేన సర్వపదానామర్థవత్త్వమైకార్థ్యమపర్యాయతా చ. ఏతదుక్తం భవతి- లక్షణతః ప్రతిపత్తవ్యం బ్రహ్మ సకలేతరపదార్థవిరోధిరూపం. తద్విరోధిరూపం సర్వమనేనపదత్రయేణ ఫలతో వ్యుదస్యతే. తత్ర సత్యపదం వికారాస్పదత్వేనాసత్యాద్వస్తునో వ్యావృత్తబ్రహ్మపరం. జ్ఞానపదం చాన్యాధీనప్రకాశజడరూపాద్వస్తునో వ్యావృత్తపరం. అనన్తపదం చ దేశతః కాలతో వస్తుతశ్చ పరిచ్ఛిన్నాద్వ్యావృత్తపరం. న చ వ్యావృత్తిర్భావరూపోఽభావరూపో వా ధర్మః.

తదవిరోధాయ ప్రాతిపదికానాం లక్షణా స్వీకృతా. ఏకపదలక్షణాయామపి వాక్యతాత్పర్యవిరోధపరిహారో హేతుః. యథా గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యాదిషు. తదవిరోధే ఏకస్యాపి న దృష్టా. యథా గఙ్గాయాం మత్స్యాః ప్రతివసన్తీత్యాదిషు. అతో వాక్యతాత్పర్యావిరోధాయైకస్యైవ సర్వపదానాం లక్షణా న దోషః. తస్మాత్సమానాధికరణవాక్యం వస్తుమాత్రపరమేవేతి. ఏతదభిప్రాయేణ ప్రత్యవతిష్ఠతే (నేత్యుచ్యత ఇతి) సత్యజ్ఞానాదయో గుణాః ప్రతీయన్త ఇతి చోదితే నేత్యుచ్యత ఇతి వదతోఽయం భావః- ప్రతీయన్త ఇత్యాపాతప్రతీతిమాత్రవివక్షా చేత్తయా న కించిత్ప్రయోజనం. ప్రమితివివక్షా చేత్ న తు ప్రమితిర్జాయత ఇత్యుపపాద్యత ఇతి. కుత ఇత్యత్రాహ (సామానాధికరణ్యే హ్యైకార్థ్యప్రతీతేరితి) శఙ్కతే (అనేకేతి) యథా వ్యధికరణవాక్యేషు భిన్నార్థపర్యవసాయికారకపదార్థాపరిత్యాగేపి ప్రధానార్థకార్యస్యైకత్వం* అర్థైకత్వాదేకం వాక్యమిత్యత్ర నిశ్చీయతే- తథా సమానాధికరణవాక్యేష్వపి విశేషణభూతగుణవాచిశబ్దార్థాపరిత్యాగేపి విశేష్యైక్యం సిధ్యతీత్యర్థః. చోదయన్తముపాలభతే (అనభిజ్ఞ ఇతి) వ్యధికరణసమానాధికరణవాక్యయోరభిధానవిశేషానభిజ్ఞ ఇత్యర్థః. దేవానాంప్రియః-మూఢః- అజ్ఞ ఇత్యర్థః. పరిహరతి (ఐకార్థ్యమితి) ఐకార్థ్యం నామ సర్వపదానామేకాశ్రయపర్యవసానం. న తు వాక్యస్యేత్యర్థః. పృథక్పృథగర్థపర్యవసాయినాం పదానామేకప్రధానార్థాన్వయాదర్థైకత్వం వ్యధికరణవాక్యేష్వేవ. సమానాధికరణవాక్యే తు పదానామైకార్థ్యపర్యవసాయిత్వమిత్యుక్తం భవతి. తతః కిమిత్యపేక్షాయాం సమానాధికరణపదానాం విశేషణమాత్రపరత్వే విశిష్టపరత్వే చ దూషణమేకగ్రన్థేనాహ (విశిష్టేతి) విశిష్టేత్యాదినా కృత్స్నవాక్యేన విశిష్టపక్షే దూషణముక్తం. విశేషణభేదేన-విశేషణానామన్యోన్యతో విశేష్యాచ్చ భేదేన. విశేషణైర్విశేష్యేణ చానేకార్థత్వం స్యాదిత్యర్థః. కించ-అర్థశబ్దో విశేష్యపరతయా చ వివక్షితః- తేన విశేషణభేదే విశేష్యభేదస్స్యాదితి దూషణాన్తరముక్తం భవతి. కించ-విశేషణభేదేన విశేష్యభేద ఇత్యుక్తే వ్యతిరేకవశాద్విశేష్యాభేదే విశేషణాభేదశ్చ స్యాదిత్యుక్తం భవతి-విశిష్టైక్యప్రతిపాదికా సమానవిభక్తిర్హ్యవిశేషేణ విశిష్టైక్యవద్విశేషణైక్యమపి ప్రతిపాదయతీత్యభిప్రాయః. ఏవం విశిష్టపరత్వే యుగపదభిధానపక్షే దూషణముక్తం భవతి. ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగహానిప్రసఙ్గశ్చార్థసిద్ధః. క్రమేణాభిధానేఽన్యోన్యసమవాయఅనన్వయాధికరణే వక్ష్యతే. విశేషణభేదేనార్థభేద ఇత్యేతావతాంశేన విశేషణమాత్రపరత్వే చ దూషణముక్తం భవతి-విశేషణానామనేకత్వాదైకార్థ్యహానిరిత్యర్థః. ఏవం పదానాం ప్రతిపాద్యభేదః ప్రసఞ్జితః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తతశ్చైకార్థ్యం న సిధ్యతీతి) సామానాధికరణ్యలక్షణాసిద్ధిరిత్యర్థః. అతో వస్తుమాత్రపరమితి పరిశేషసిద్ధం. తదనువాదేన చోదయతి (ఏవమితి) ఏవం తర్హి-వస్తుమాత్రపరత్వే. కుత ఇత్యత్రాహ (అవిశిష్టార్థాభిధాయిత్వాదితి) అనేన తతశ్చైకార్థ్యం న సిధ్యతీత్యత్ర ఫలితోఽర్థో వివృతః. అత్ర పర్యాయత్వచోద్యే ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాభావాత్సామానాధికరణ్యలక్షణహానిరేకతరపదనైరర్థక్యం చేతి చోద్యద్వయమభిప్రేతం-పరిహరిష్యమాణత్వాత్. ఉక్తచోద్యత్రయం పరిహరన్నాహ (ఏకార్థేతి) అవహితమనాశ్శృణు-ప్రతివచనస్యానేకవాక్యసాధ్యత్వాన్మధ్యే న చోదనీయం-కింత్వర్థస్య గహనత్వాదవధాతవ్యమితి భావః. అనుపపత్తిత్రయం పరిహరతి (ఏకత్వేత్యాదినా) ఏకత్వతాత్పర్యనిశ్చయస్సమానవిభక్త్యా. అర్థవత్త్వం-ప్రయోజనవత్త్వం. వ్యావర్త్యభేదకృతవ్యావృత్తిభేదాదపర్యాయత్వం వ్యావృత్తిరూపప్రవృత్తినిమిత్తలాభాత్సామానాధికరణ్యసిద్ధిర్వ్యావృత్తిబహుత్వాత్పదానాం తత్తద్వ్యావృత్తిరూపప్రయోజనవత్త్వం చేత్యర్థః. నను తత్త్వమస్యాదివాక్యవదన్వయముఖేనోపలక్షణం స్యాత్-కిమర్థా వ్యావృత్తిః. వ్యావృత్తిబహుత్వాదనేకార్థత్వమాపతితం. వ్యావర్త్యాకారానన్త్యాత్కతిపయపదైర్న తద్వ్యావృత్తిశ్శక్యతే కర్తుం. బ్రహ్మణో యేభ్యో వ్యావృత్తిః-కాని తాని వస్తూని. బ్రహ్మణోఽనేకవ్యావృత్తిమత్త్వాత్సధర్మకత్వం. వ్యావృత్తీనాం ధర్మత్వానభ్యుపగమే పదానాం పర్యాయత్వమిత్యాద్యనేకశఙ్కాపరిహారార్థమాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) లక్షణతః-స్వరూపలక్షణతః. న తు తటస్థలక్షణతః. అనేన జగత్కారణత్వశఙ్కితదోషవ్యావృత్తయే బ్రహ్మణస్సకలేతరవిరోధిత్వం ప్రతిపాదయదిదం శోధకవాక్యం వ్యావృత్తిపరం భవితుం యుక్తమిత్యుక్తం భవతి. బహువ్యావృత్తిభిరనేకార్థత్వప్రసఙ్గం పరిహరతి (తద్విరోధిరూపమితి) (ఫలతో వ్యుదస్యత ఇతి) ఇదం వాక్యం స్వరూపమాత్రపరమేవ. అత ఐకార్థ్యం. వ్యుదాసస్తు ఫలిత ఇతి భావః. వ్యావర్త్యాకారబహుత్వాత్కతిపయపదైర్వ్యావృత్తిర్న శక్యేత్యేతత్పరిహరతి (సర్వమనేన పదత్రయేణ ఫలతో వ్యుదస్యత ఇతి) ప్రయోజకరూపేణ వ్యుదాసేన సర్వమపి వ్యుదస్తం భవతీత్యర్థః. విరోధీని కానీత్యత్రాహ (తత్రేతి) జగత్కారణత్వేన తు చ్ఛతా వ్యావృత్తా. కిమర్థమసత్యవ్యావృత్తిరిత్యత్రోక్తం వికారాస్పదత్వేనాసత్యాదితి. స్తబ్ధశీతాదిసాధారణజడశబ్దవివరణార్థమన్యాధీనప్రకాశశబ్దః. యద్యపి సత్యాదిష్వేకైకపదేన సమస్తవ్యావృత్తిసిద్ధిః. తథాపి బ్రహ్మణి శఙ్కితస్వేతరపదార్థగతవిరోధ్యాకారస్యైకపదేనానివర్తనాత్ పదత్రయసాఫల్యం. వ్యావృత్తిభిస్సధర్మకత్వం పరిహరతి (న చేతి) ప్రాభాకరపక్షే సిద్ధాన్తిమతే చ భావరూపధర్మః. వైశేషికాదిమతే త్వభావరూపధర్మః. తస్మాద్భావరూపోఽభావరూపో వేత్యుక్తం. వ్యావృత్తిర్ధర్మో న చేత్-కిం స్యాదిత్య

అపి తు సకలేతరవిరోధి బ్రహ్మైవ. యథా శౌక్ల్యాదేః కార్ష్ణ్యాదివ్యావృత్తిస్తత్పదార్థస్వరూపమేవ—న ధర్మా
న్తరం. ఏవమేకస్యైవ వస్తునస్సకలేతరవిరోధ్యాకారతామవగమయదర్థవత్తరమేకార్థం న పర్యాయం చ ప
దత్రయం. తస్మాదేకమేవ బ్రహ్మ స్వయంజ్యోతిర్నిర్ధూతనిఖిలవిశేషమిత్యుక్తం భవతి. ఏవం వాక్యార్థప్ర
తిపాదనే సత్యేవ *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమిత్యాదిభిరైకార్థ్యం *యతో వా ఇమాని
భూతాని జాయన్తే *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ *ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీదిత్యాదిభిర్జగత్కారణత
యోపలక్షితస్య బ్రహ్మణస్స్వరూపమిదముచ్యతే* సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి॥ తత్ర సర్వశాఖాప్ర
త్యయన్యాయేన కారణవాక్యేషు సర్వేషు సజాతీయవిజాతీయవ్యావృత్తమద్వితీయం బ్రహ్మావగతం. జగ
త్కారణతయోపలక్షితస్య బ్రహ్మణోద్వితీయస్య ప్రతిపిపాదయిషితం స్వరూపం తదవిరోధేన వక్తవ్యం.
అద్వితీయత్వశ్రుతిర్గుణతోపి సద్వితీయతాం న సహతే. అన్యథా *నిరఞ్జనం నిర్గుణమిత్యాదిభిశ్చ విరోధః.
అతశ్చైతల్లక్షణవాక్యమఖణ్డైకరసమేవ ప్రతిపాదయతి. నను చ సత్యజ్ఞానాదిపదానాం స్వార్థప్రహాణేన

త్రాహ (అపి త్వితి) శుక్ల్యాదౌ హి ధర్మస్య వ్యావృత్తిత్వం రజతాదివిరోధిత్వాదభ్యుపగమ్యతే. ఏవం బ్రహ్మ సకలేతరవిరోధిత్వాత్స్వయమేవ వ్యావృత్తిరిత్య
ర్థః. స్వరూపస్యైవ వ్యావృత్తిత్వే దృష్టాన్తమాహ (యథేతి) శౌక్ల్యాదేః కార్ష్ణ్యాదివ్యావృత్తిర్న ధర్మాన్తరం-అనుపలమ్భాత్, ధర్మాన్తరత్వేఽనవస్థానాచ్చేత్యభి
ప్రాయః. తర్హి పదానాం పర్యాయత్వం స్యాదిత్యాశఙ్క్య కార్ష్ణ్యవ్యావృత్తం పీతిమవ్యావృత్తం శౌక్ల్యమితి దృష్టాన్తవాక్యాభిప్రాయేణ పరిహరతి (ఏకస్యేతి)
వ్యుదసనీయవ్యుదాసభేదేన పదానాం ప్రయోజనవత్త్వం-తత ఏవాపర్యాయత్వమిత్యర్థః. ప్రతియోగ్యవచ్ఛిన్నవేషేణ ప్రవృత్తినిమిత్తలాభాత్సామానాధి
కరణ్యలక్షణసిద్ధిశ్చేత్యభిప్రేతం. పర్యాయత్వాదిప్రసఙ్గపరిహారవికార్థ్యావిరోధేన కృత ఇత్యభిప్రాయేణోక్తమేకార్థమితి. స్వరూపమాత్రపరత్వాదైకా
ర్థ్యం హి రక్షితం. (అర్థవత్తరమితి) తరప్ప్రత్యయేన దృష్టాన్తాచ్చైక్యాద్భేదవాద్యభిమతసగుణపరత్వాచ్చ ప్రయోజనాధిక్యమభిప్రేతం-అపరోక్షభూతో హి
శౌక్ల్యాదిదృష్టాన్తః. తత్ర స్పష్టార్థం కార్ష్ణ్యవ్యావృత్తమిత్యాదిపదప్రయోగః. ప్రత్యక్షాగోచరే తు పరే బ్రహ్మణి సకలేతరవ్యావృత్తివచనమధికప్రయోజనమి
తి దృష్టాన్తాత్ప్రయోజనాధిక్యం. జగత్కారణభూతస్య బ్రహ్మణశ్శక్తితదోషవ్యావృత్తిరేవాపేక్షితా-న తు గుణాన్తరమితి భేదవాదిపక్షాత్ప్రయోజనాధిక్యం ఏ
వం సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్యానుగ్రాహకస్తర్క ఉక్తః. తర్కానుగృహీతవాక్యేన కోర్థః ప్రతిపన్న ఇత్యత్రాహ (తస్మాదితి) తస్మాత్-ఉక్తన్యాయానుగృహీత
త్వాదస్య వాక్యస్యేత్యర్థః. (ఏకమితి) సమానవిభక్తినిర్దేశఫలితమైక్యముక్తం. ఏవంకారేణ స్వరూపత ఐక్యం. గుణతో భేద ఇత్యంశతోనేకార్థత్వవ్యావృత్తిః.
ఏతద్విశదయతి (నిర్ధూతనిఖిలవిశేషమితి) నిర్విశేషస్య తుచ్ఛతావ్యావృత్త్యర్థం స్వయంజ్యోతిరితి పదం (ఇత్యుక్తమితి) సత్యజ్ఞానాదివాక్యేనేతి శేషః. ఇత్థం
సామానాధికరణ్యాన్యథానుపపత్త్యా సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య వస్తుమాత్రపరత్వముపపాదితం. అథ కారణవాక్యైకార్థ్యేన శోధకవాక్యాన్తరైకార్థ్యేన హే
తుద్వయేన వస్తుమాత్రపరత్వముపపాద్యతే (ఏవమిత్యాదినా) తత్ర ప్రథమం కారణవాక్యైకార్థ్యం హేతురుచ్యతే (ఏవమితి) ఏవం-నిర్విశేషపరత్వేన నిర్వా
హే సత్యేవ. కారణవాక్యైకార్థ్యమిత్యర్థః. కారణవాక్యైకార్థ్యం కుతోపేక్షితం-ఐకార్థ్యే సతి కథం వా నిర్విశేషపరత్వమిత్యత్రాహ (యత ఇత్యాది) య
తో వా ఇమానీత్యాదిలక్షణవాక్యం. ఏతస్య కారణత్వానువాదేన లక్షణపరత్వాత్కారణత్వప్రాపకం వాక్యమాహ (సదేవేతి) ఉపలక్షితస్య-ఉపలక్షణం నా
మ చన్ద్రస్య శాఖేవ తటస్థం జ్ఞాపకం. (సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతీతి) అనేన వాక్యేనేత్యర్థః. కారణవస్తునస్స్వరూపశోధకత్వాత్కారణవాక్యైకార్థ్యమస్యా
పేక్షితమిత్యుక్తం భవతి. అస్తు కారణవాక్యైకార్థ్యం-తత్తు సగుణబ్రహ్మకారణత్వవాదిభిః *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః తస్మాదేతద్బ్రహ్మ
నామరూపమన్నం చ జాయతే తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం స కారణం కరణాధిపాధిప ఇత్యాదివాక్యైరేవ స్యాదిత్యత్రాహ (తత్రేతి) తత్ర-కారణవా
క్యైకార్థ్యే పేక్షితే. సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయోనుక్తార్థస్వీకారఫలః. తేనాత్రానుక్తస్యోపనిషదన్తరోక్తస్యార్థస్య స్వీకర్తవ్యత్వే సతి సగుణమాత్రపరా
సూపనిషత్సు నిర్గుణమపి బ్రహ్మోక్తం భవతి. తత్రాపచ్ఛేదన్యాయేన నిర్గుణవాక్యానాం బలీయస్త్వాత్సర్వత్ర సజాతీయవిజాతీయవ్యావృత్తమద్వితీయం
బ్రహ్మైవ ప్రతిపాదితం భవతీత్యభిప్రాయః. తతః కిమిత్యత్రాహ (జగదితి) జగత్కారణేత్యాదిపదైః కారణవాక్యోక్తమర్థమనువదతి. ప్రతిపిపాదయిషితం-
తాత్పర్యభూమిః. వస్తుమాత్రమేవ తాత్పర్యమిత్యర్థః. తదవిరోధేన వక్తవ్యం- కారణవాక్యప్రతిపన్న బ్రహ్మస్వరూపశోధకత్వాత్తదవిరోధేనానేన వాక్యేన
వక్తవ్యమిత్యర్థః. నరపతిరద్వితీయ ఇత్యాదివత్సమాభ్యధికరాహిత్యేప్యద్వితీయత్వముపపన్నమితి తదైకార్థ్యేపి న నిర్గుణపరత్వసిద్ధిరిత్యత్రాహ (అద్వితీయ
త్వశ్రుతిరితి) సదేవైకమేవేతి విజాతీయసజాతీయవ్యావర్తకావధారణద్వయసమభివ్యాహృతత్వాదిదమద్వితీయపదం గుణతోపి సద్వితీయతాం న స
హత ఇత్యభిప్రాయః. ఏవం కారణవాక్యైకార్థ్యాత్సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య వస్తుమాత్రపరత్వముపపాదితం. అథ శోధకవాక్యాన్తరైకార్థ్యం హేతురుచ్య
తే (అన్యథేతి) అన్యథా-సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య విశిష్టపరత్వే. నిరఞ్జనం నిర్గుణమిత్యాదిభిర్విరోధస్స్యాత్ అతస్తదవిరోధాయేదం వాక్యం నిర్విశేషవస్తుమాత్ర
పరమిత్యర్థః. అన్యథా *నిరఞ్జనం నిర్గుణమిత్యాదిభిర్విరోధశ్చేత్యనేనాద్వితీయత్వశ్రుతేర్గుణతోపి సద్వితీయతానిషేధపరత్వం చార్థాదుపపాదితం. హే
తుత్రయేణోపపాదితమర్థం నిగమయతి (అతశ్చేతి) అతః-పూర్వోక్తసామానాధికరణ్యాన్యథానుపపత్త్యా, పశ్చాదుక్తకారణవాక్యశోధకవాక్యాన్తరై
కార్థ్యరూపహేతుద్వయేన చేత్యర్థః. ఏతల్లక్షణవాక్యం-స్వరూపలక్షణవాక్యం. అఖణ్డైకరసం- నిర్విశేషతైకస్వభావమేవ ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. అథ ము
ఖ్యార్థపరిత్యాగేన లక్షణాస్వీకారదోషముద్ఘాటయతి (నను చేత్యాదినా) స్వార్థప్రహాణేన-స్వార్థో హి విశేషణద్వారకం వైశిష్ట్యం-తత్ప్రహాణేనేత్యర్థః. లక్ష

స్యార్థవిరోధివ్యావృత్తవస్తుస్వరూపోపస్థాపనపరత్వే లక్షణా స్యాత్. నైష దోషః- అభిధానవృత్తేరపి తాత్పర్యవృత్తేర్బలీయస్త్వాత్. సామానాధికరణ్యస్య హ్యైక్యమేవ తాత్పర్యమితి సర్వసమ్మతం. నను చ సర్వపదానాం లక్షణా న దృష్టచరీ. తతః కిం- వాక్యతాత్పర్యావిరోధే సత్యేకస్యాపి న దృష్టా. సమభివ్యాహృతపదసముదాయస్య ఏతత్తాత్పర్యమితి నిశ్చితే సతి ద్వయోస్త్రయాణాం సర్వేషాం వా తదవిరోధాయ ఏకస్యేవ లక్షణా న దోషాయ. తథా చ శాస్త్రస్థైరభ్యుపగమ్యతే. కార్యవాక్యార్థవాదిభిర్లౌకికవాక్యేషు సర్వేషాం పదానాం లక్షణా సమాశ్రీయతే- అపూర్వకార్య ఏవ లిఙాదేర్ముఖ్యవృత్తత్వాత్. లిఙాదిభిః క్రియాకార్యం లక్షణయా ప్రతిపాద్యతే. కార్యాన్వితస్వార్థాభిధాయినాం చేతరేషాం పదానామపూర్వకార్యాన్వితపదముఖ్యార్థ ఇతి క్రియాకార్యాన్వితప్రతిపాదనం లాక్షణికమేవ.

లాక్షణికత్వమభ్యుపగమ్యాదోషతాం ప్రతిజానీతే (నైష దోష ఇతి) ముఖ్యార్థత్వముత్తరత్రాభిధాస్యతే. హేతుమాహ (అభిధానవృత్తేరపీతి) తాత్పర్యవృత్తిర్నామ తాత్పర్యాదాగతా వృత్తిః. తత్పరత్వరూపా వా. సా చాత్ర లక్షణావృత్తిర్వివక్షితా- వాక్యతాత్పర్యవిరోధిముఖ్యవృత్తేరపి వాక్యతాత్పర్యానుగుణలక్షణావృత్తేర్బలీయస్త్వాదిత్యర్థః. కస్మిన్నర్థే తాత్పర్యం- యదనురోధాయ లక్షణాస్వీకార ఇత్యత్రాహ (సామానాధికరణ్యస్యేతి) ఐక్యమేవ తాత్పర్యమితి, తాత్పర్యనిశ్చాయికా సమానవిభక్తిరితి భావః. అనన్యపరయాధికరణసిద్ధాన్తినా హ్యేతద్వక్ష్యతే. (సర్వసమ్మతమ్) విశిష్టైక్యవాదిభిరప్యైక్యం సమ్మతమిత్యర్థః. గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యాదిషు సర్వపదలక్షణా న దృష్టేతి చోదయతి (నను చేతి) తాత్పర్యనిశ్చాయకకతిపయముఖ్యవృత్త్యా తదనుగుణమన్యేషాం పదానాం లాక్షణికత్వమాశ్రయణీయం. సర్వపదలక్షణాయాం తు తన్న సమ్భవతీత్యభిప్రాయః. తాత్పర్యావిరుద్ధపదముఖ్యార్థస్వీకారస్తాత్పర్యవిరుద్ధపదలక్షణాస్వీకారస్యావిరుద్ధ ఇత్యాశయేనాహ (తతః కిమితి) తతః కిమిత్యభిప్రేతం వివృణ్వన్ ప్రతిబన్దీముఖేన వివక్షితార్థం దర్శయిత్వా పరిహర్తుం విపక్షే బాధకసర్వత్ర ప్రతిబన్దీమాహ (వాక్యతాత్పర్యేతి) యద్యవిరుద్ధపదముఖ్యార్థత్వం విరుద్ధపదలక్షణావిరోధి- తర్హి గఙ్గాయాం మత్స్యాః ప్రతివసన్తీత్యాదిష్వవిరోధే నైకస్యాపి లక్షణానఙ్గీకారాద్గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యాదిష్వప్యేకస్యాపి పదస్య లక్షణా న స్యాదిత్యభిప్రాయః. గఙ్గాయాం మత్స్యా ఇతి వాక్యే విరోధాభావాల్లక్షణానఙ్గీకారః. గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యత్ర విరోధాల్లక్షణా న దోష ఇతి చేత్- తదత్రాపి తుల్యమిత్యాహ (సమభివ్యాహృతేతి) సర్వపదలక్షణా చ విషం భుఙ్క్ష్వేత్యాదిషు దృష్టేత్యభిప్రాయః (ఏతత్తాత్పర్యమితి నిశ్చితే సతీతి) అపవాదకరహితసమానవిభక్తినిర్దేశో నిశ్చాయక ఇతి భావః. (ద్వయోస్త్రయాణామిత్యాది) అవిరోధవిరోధావేవ ముఖ్యలక్షణావృత్తిస్వీకారప్రయోజకౌ- న తు పదానామేకత్వద్విత్వాదికమిత్యర్థః. న కేవలం విషం భుఙ్క్ష్వేత్యాదిషు లౌకికప్రయోగేష్వేవ సర్వపదలక్షణాఽఙ్గత్యాశ్రితా. అన్యైరపి పరీక్షకైరాశ్రితేత్యాహ (తథా చేతి) తథా- సర్వపదలక్షణాయా అదోషత్వం. అభ్యుపగమ్యతే- అభ్యుపగమహేతుసద్భావాదభ్యుపగమః ఫలిత ఇతి భావః. కైః పరీక్షకైః కేషు సర్వపదలక్షణాశ్రితేత్యత్రాహ (కార్యవాక్యార్థేతి) లౌకికవాక్యేషు సర్వపదలాక్షణికత్వముపపాదయతి (అపూర్వకార్య ఏవేతి) క్రియాకార్యం లాక్షణికమస్తు- కథం సర్వపదలక్షణేత్యత్రాహ (కార్యాన్వితేతి) పదానామన్వితాభిధాయిత్వేన కారకపదానామపూర్వకార్యాన్వితాభిధాయినాం తదన్విత ఏవ ముఖ్యార్థ ఇతి తదన్వయపరిత్యాగే లక్షణైవేత్యర్థః. నను గఙ్గాయాం ఘోషః ప్రతివసతీత్యాదిషు గఙ్గాపదస్య లాక్షణికార్థత్వేఽపి తదన్వితాభిధాయినాం పదాన్తరాణామముఖ్యత్వం న దృష్టమితి చేన్న- గఙ్గాపదలక్షితస్వరూపస్య వాక్యార్థత్వాభావాత్. ఇహ తు వాక్యస్య ప్రధానప్రతిపాద్యభూతకార్యార్థసమర్పకపదస్య లాక్షణికత్వాత్తదన్వితాభిధాయినాం పదానాం లక్షణా స్యాదేవ. అత ఏవ కార్యవాక్యార్థవాదిభిరిత్యుక్తం. నను కమలాని నిమీలన్తి కుముదాన్యున్మిషన్తీతి వాక్యార్థభూతనిమీలనాదేర్లాక్షణికత్వేఽపి తదన్వితాభిధాయినాం కమలాదిపదానాం న లాక్షణికత్వం దృష్టమితి చేత్- అనభిప్రాయజ్ఞశ్చోదయతి భవాన్. సర్వపదానాం నిమీలనరూపవాక్యార్థపరత్వస్య కైశ్చిద్వ్యవస్థాపితత్వాభావాన్నిమీలనోపస్థాపకపదలక్షణాయామపి న తదన్వితాభిధాయినాం లాక్షణికతాపత్తిః. త్వయా తు సర్వపదానాం కార్యపరత్వాభ్యుపగమాత్తత్కార్యసమర్పకపదలాక్షణికత్వే తదన్వితార్థాభిధాయినాం లక్షణా ప్రాప్నోతి. తథా హి- కార్యవాక్యార్థవాదినా పదానాం కిం విశిష్టకార్యైకదేశే పదశక్తిర్నిశ్చీయతే- ఉత విశిష్టస్థాయికార్యైకదేశే. ప్రథమే విశిష్టకార్యైకదేశత్వావిశేషాత్స్వార్థేషు కారకపదానామివ లిఙాదేః క్రియాకార్యే ముఖ్యత్వప్రసఙ్గః. ద్వితీయే విశిష్టస్థాయికార్యైకదేశపరత్వప్రహాణస్య సర్వపదానామవిశిష్టత్వాల్లిఙాదేః క్రియాకార్య ఇవ కారకపదానాం క్రియాకార్యాన్వితపరత్వే లక్షణా స్యాత్. పదానాం విశిష్టకార్యైకదేశపరత్వే తుల్యేఽపి లిఙాదేః క్రియాకార్యే లాక్షణికత్వం. కార్యాన్వితమాత్రే కారకపదానాం ముఖ్యత్వమితి చేత్- యది కార్యాన్వితమాత్రే కారకపదానాం ముఖ్యత్వమిష్టం- క్రియాకార్యే లిఙాదేర్లాక్షణికత్వం కథం- స్థాయికార్యపరత్వేన వేదప్రయుక్తత్వనిశ్చయాల్లక్షణయాపి క్రియాకార్యబోధనసమ్భవాదితి చేత్- కారకపదానామపి స్థాయికార్యాన్వితపరత్వేన వేదప్రయోగదర్శనాల్లక్షణయాపి క్రియాకార్యాన్వితబోధనోపపత్తేః క్రియాకార్యాన్వితప్రతిపాదనం లాక్షణికం స్యాత్. నను గోపదస్య సాస్నాదిమన్మాత్రముఖ్యత్వేఽపి ప్రమాణాన్తరేణ ఖణ్డాదిసిద్ధివల్లిఙాదేః కార్యమాత్రపరత్వే కార్యవిశేషస్య ప్రమాణాన్తరేణ సిద్ధ్యభావాదుభయత్ర శక్తికల్పనాయోగాచ్ఛక్తిద్వయకల్పనే గౌరవాచ్చ లిఙాదేరపూర్వకార్యే ముఖ్యత్వమితి క్రియాకార్యప్రతిపాదనం లాక్షణికం. అన్యథా శబ్దశక్తేః కార్యమాత్రవిషయత్వాత్ప్రత్యక్షాద్యవిషయత్వాచ్చ కార్యవిశేషో నిష్ప్రమాణకః స్యాదితి చేన్న- కార్యవిశేషస్యాప్రామాణికత్వే తత్ర శక్తికల్పనం- శక్తికల్పనే తస్య ప్రామాణికత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్. కిం చ- యది కార్యవిశేషస్యాప్రామాణికత్వపరిహారాయ తత్ర శక్తికల్పనం- తర్హి కారకపదానాం కార్యాన్వితమాత్రపరత్వే కార్యవిశేషాన్వయస్య ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వాదుభయత్ర శక్తికల్పనే గౌరవాచ్చ కార్యవిశేషాన్వయే ప్రమా

యతో వాక్యతాత్పర్యావిరోధాయ సర్వపదానాం లక్షణాపి న దోషః. అత ఇదమేవార్థజాతం ప్రతిపాదయన్తో వేదాన్తాః ప్రమాణం. ప్రత్యక్షాదివిరోధే చ శాస్త్రస్య బలీయస్త్వముక్తం. సతి చ విరోధే బలీయస్త్వం వక్తవ్యం. విరోధ ఏవ న దృశ్యతే- నిర్విశేషసన్మాత్రబ్రహ్మగ్రాహిత్వాత్ ప్రత్యక్షస్య. నను చ ఘటోऽస్తి పటోऽస్తీతి నానాకారవస్తువిషయం ప్రత్యక్షం కథమివ సన్మాత్రగ్రాహీత్యుచ్యతే. విలక్షణగ్రహణాభావే సతి సర్వేషాం జ్ఞానానామేకవిషయత్వేన ధారావాహికవిజ్ఞానవదేకవ్యవహారహేతుతైవ స్యాత్. సత్యం. తథైవాత్ర వివిచ్యతే. కథం- ఘటోऽస్తీత్యత్రాస్తిత్వం తద్భేదశ్చ వ్యవహ్రియతే. న చ ద్వయోరపి వ్యవహారయోః ప్రత్యక్షమూలత్వం సంభవతి - తయోర్భిన్నకాలజ్ఞానఫలత్వాత్. ప్రత్యక్షజ్ఞానస్యైకక్షణవర్తిత్వాత్. తత్ర స్వరూపం వా భేదో వా ప్రత్యక్షస్య విషయ ఇతి వివేచనీయం. భేదగ్రహణస్య స్వరూపగ్రహణతత్ప్రతియోగిస్మరణసవ్యపేక్షత్వాదేవ స్వరూపవిషయత్వమవశ్యాశ్రయణీయమితి న భేదః ప్రత్యక్షేణ గృహ్యతే. అతో భ్రాన్తిమూల ఏవ భేదవ్యవహారః. కించ- భేదో నామ కశ్చిత్పదార్థో న్యాయవిద్భిర్నిరూప

ణం న స్యాదితి పరిహారాయ కార్యవిశేషాన్వయే కారకపదానాం ముఖ్యత్వమితి క్రియాకార్యాన్వితపరత్వం లాక్షణికం స్యాత్. లిఙాదిసమభివ్యాహారబలాత్కారకపదానాం కార్యవిశేషాన్వయపరత్వసిద్ధిరితి చేత్ - తర్హి స్వర్గకామపదసమభివ్యాహారబలాల్లిఙాదేః కార్యవిశేషపరత్వసిద్ధిరితి లిఙాదిః కార్యమాత్రపరస్స్యాత్. తస్మాల్లిఙాదేరపూర్వకార్య ఏవ ముఖ్యవృత్తత్వేన క్రియాకార్యస్యాముఖ్యత్వే కారకపదానామపి క్రియాకార్యాన్వితపరత్వం లాక్షణికమిత్యేవాభ్యుపగన్తవ్యం. కారకపదానామన్వయాంశే లక్షణా- న సర్వత్రేతి చేత్ - సమానాధికరణవాక్యేషు పదానాం ప్రాతిపదికాంశ ఏవ లక్షణా- న సమానవిభక్తావితి తుల్యం. సర్వపదలక్షణానుపపత్తిపరిహారముపసంహరతి (అత ఇతి) అతః- సర్వపదలక్షణాయాముపపత్తిసిద్ధత్వాల్లౌకికైః పరీక్షకైరప్యఙ్గీకృతత్వాచ్చేత్యర్థః. యదవ్యాహురిత్యారభ్యకృతాం శాస్త్రేణ స్వాభిమతార్థసిద్ధిముపసంహరతి (అత ఇదమేవేతి) అతః- నిర్విశేషవస్తునిత్యత్వపారమార్థ్యవ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వే తస్య దోషపరికల్పితత్వే దోషస్య చ సదసదనిర్వచనీయత్వే జ్ఞానమాత్రనివర్త్యత్వే చోక్తైరుపపత్తిసహితైః శ్రుతివాక్యైరిత్యర్థః. ఇదమేవార్థజాతం- పూర్వోద్దిష్టమేవార్థజాతం. న తు సగుణవస్త్వాదికం. (ప్రతిపాదయన్తో వేదాన్తాః ప్రమాణమితి) వాక్యాన్తరాణాం కార్యపరత్వేన తత్త్వావేదకత్వాభావాదుక్తార్థవిషయమేవ వాక్యజాతం తత్త్వే ప్రమాణమిత్యర్థః. పూర్వం ప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యం, శాస్త్రే చ భేదావలమ్బినాం బాధ్యత్వం చోక్తం. అథ ప్రత్యక్షవిరోధో నాస్తీత్యుపపాదయితుం ప్రక్రమతే (ప్రత్యక్షాదీతి) శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యప్రతిపాదకగ్రన్థేన వక్ష్యమాణార్థసఙ్గతిరితి భావః. చస్సముచ్చయే. అవిరోధపక్షస్య బుద్ధిస్థత్వాత్తస్య చాన్వారుహ్యోక్తస్య చ సముచ్చయః- విరోధాభ్యుపగమేऽపీత్యర్థః. (సతి చేతి) అత్ర చశబ్దో హి శబ్దార్థః. అవిరోధం ప్రతిజానీతే (విరోధ ఏవ న దృశ్యత ఇతి) హేతుమాహ (నిర్విశేషేతి) విషయవిషయిభావరూపభేదవ్యావృత్త్యర్థం సన్మాత్రబ్రహ్మేత్యుక్తం. ప్రతీతివిరోధేన చోదయతి (నను చేతి) విరోధముపపాదయతి (ఘటోऽస్తీత్యాదినా) న హి కేవలమస్తీతి ప్రతీతిః. అపి తు ఘటోऽస్తి పటోऽస్తీత్యేవ హి ప్రతీతిరిత్యర్థః. ప్రతీతేర్భ్రాన్తిరూపత్వసమ్భవాత్తద్వ్యుదాసార్థం వ్యవహారవిరోధమాహ (విలక్షణేతి) పరిహరతి (సత్యమితి) ఘటోऽస్తి పటోऽస్తీత్యత్రాస్తిత్వవ్యవహారస్యైకరూపత్వాత్తావన్మాత్రే భేదావభాసమాత్రే చాఙ్గీకారో భేదవ్యవహారస్య ప్రత్యక్షమూలత్వే భేదావభాసస్య ప్రత్యక్షత్వే చానఙ్గీకారశ్చ సూచ్యతే సత్యమిత్యర్ధాఙ్గీకారేణ. (తథైవ) యథా సన్మాత్రస్యైవ ప్రత్యక్షత్వమేకవ్యవహారహేతుతైవ చ స్యాత్తథైవేత్యర్థః. అత్ర- ఘటాదివిషయస్వరూపవిషయవ్యవహారసముదాయే. వివిచ్యతే- యథేదం రజతమిత్యత్రేదం వ్యవహారస్య ప్రత్యక్షమూలత్వం రజతవ్యవహారస్య భ్రాన్తిమూలత్వం- తథా వివిచ్యత ఇత్యర్థః. తత్రేదమంశరజతాంశవ్యవహారయోరబాధితత్వబాధితత్వాభ్యాం వివేకః. అత్ర స్వరూపవిషయభేదవిషయవ్యవహారయోరుభయోరప్యబాధితత్వావిశేషే కథం వివేక ఇత్యభిప్రాయేణాహ (కథమితి) యాస్తికబాధోऽస్తీత్యాశయేనాహ (ఘటోऽస్తీతి) కిమస్తిత్వం భేదస్సైకః పదార్థః- ఉత ద్వౌ. ద్విత్వే చ కిం తదుభయవ్యవహారయోః ప్రత్యక్షమూలత్వం- ఉతాన్యతరస్య. ద్వయోరపి ప్రత్యక్షమూలత్వే ప్రత్యక్షం కిం యుగపదుభయగ్రాహి- ఉత క్రమేణేతి వికల్పా హృది నిధాయాస్తిత్వలక్షణస్వరూపతద్భేదయోరైక్యం న సమ్భవతి- భేదగ్రహణస్య స్వరూపగ్రహణప్రతియోగిస్మరణసాపేక్షత్వాత్, సన్మాత్రగ్రహణస్య తన్నిరపేక్షత్వాచ్చేత్యభిప్రయన్నాహ (అస్తిత్వం తద్భేదశ్చేతి) భిన్న ఇతి వ్యవహార ఏవ ఘట ఇత్యసాధారణవ్యవహారేऽపి ఘటస్య పటాద్వ్యావృత్తతయా ప్రతీతౌ ప్రతియోగిసాపేక్షత్వాద్ఘటవ్యవహార ఏవ భేదవ్యవహార ఇత్యుచ్యతే. ద్విత్వే చ ద్వయోరపి ప్రత్యక్షమూలత్వం నేత్యాహ (న చ ద్వయోరపీతి) ద్వయోరపి వ్యవహారయోః- స్వరూపవిషయభేదవిషయవ్యవహారయోః. ప్రత్యక్షం యుగపద్వా క్రమేణ వా మూలం స్యాదితి వికల్పమభిప్రేత్య యౌగపద్యం దూషయతి. (తయోరితి) ప్రతియోగ్యపేక్షానపేక్షారూపవైషమ్యాదిత్యభిప్రేతం. క్రమపక్షం ప్రతిక్షిపతి (ప్రత్యక్షజ్ఞానస్యేతి) చస్సముచ్చయే. ఏవం యుగపత్క్రమేణ చోభయవ్యవహారస్య ప్రత్యక్షమూలత్వమనుపపన్నమితి తయోరన్యతరస్య ప్రత్యక్షవిషయత్వమాహ (తత్రేతి) భేదః ప్రత్యక్షవిషయస్స్యాదిత్యత్రాహ (భేదేతి) అస్తిత్వభేదయోరైక్యాయోగే తద్వ్యవహారయోర్భిన్నకాలజ్ఞానఫలత్వే చ య ఏవ హేతుస్స ఏవేత్యేవకారాభిప్రాయః. ప్రత్యక్షస్య స్వరూపమాత్రవిషయత్వే కథం భేదవ్యవహారసమ్భవ ఇత్యత్రాహ (అతో భ్రాన్తీతి) తథా చ సంవిత్సిద్ధౌ *యౌగపద్యక్రమాయోగాద్వ్యవచ్ఛేదవిధానయోః। ఐక్యాయోగాచ్చ భేదో న ప్రత్యక్ష ఇతి యో భ్రమ ఇతి॥ వ్యవచ్ఛేదః- భేదగ్రహణం. విధానం- స్వరూపగ్రహణం. ఏవం భేదే ప్రమాణానుపపత్తిరుక్తా. అథ ప్రమేయానుపపత్తిమాహ (కించేతి) కించేత్యాదినా ప్రమాణానుగ్రాహకతర్కాభావోऽప్యుపపాదితో భవతి. దుర్నిరూపత్వం ప్రతిజానీతే (భేదో నామేతి) వికల్పాసహత్వాదితి భావః (న్యాయవిద్భిః) న తత్త్వాపాతప్రతీతితృప్తైరితి భా

యితుం న శక్యతే. భేదస్తావన్న వస్తుస్వరూపం. వస్తుస్వరూపే గృహీతే స్వరూపవ్యవహారవత్సర్వస్మాద్భేదవ్యవహార
ప్రసక్తేః. న చ వాచ్యం స్వరూపే గృహీతేఽపి భిన్న ఇతి వ్యవహారస్య ప్రతియోగిస్మరణసవ్యపేక్షత్వాత్ తత్స్మరణా
భావేన తదానీమేవ న భేదవ్యవహార ఇతి. స్వరూపమాత్ర భేదవాదినో హి ప్రతియోగ్యపేక్షా చ నోత్ప్రేక్షితుం క్షమా-
స్వరూపభేదయోస్స్వరూపత్వావిశేషాత్. యథా స్వరూపవ్యవహారో న ప్రతియోగ్యపేక్షః. భేదవ్యవహారోఽపి తథై
వ స్యాత్. హస్తః కర ఇతివత్ ఘటో భిన్న ఇతి పర్యాయత్వం చ స్యాత్. నాపి ధర్మః. ధర్మత్వే సతి తస్య స్వరూపాద్భే
దోఽవశ్యాశ్రయణీయః. అన్యథా స్వరూపమేవ స్యాత్. భేదే చ తస్యాపి భేదస్తద్ధర్మస్తస్యాపీత్యనవస్థా. కించ-జాత్యా
ది విశిష్టవస్తుగ్రహణే సతి భేదగ్రహణం. భేదగ్రహణే సతి జాత్యాదివిశిష్టవస్తుగ్రహణమిత్యన్యోన్యాశ్రయణం. అ
తో భేదస్య దుర్నిరూపత్వాత్ సన్మాత్రస్యైవ ప్రకాశకం ప్రత్యక్షం. కించ-ఘటోఽస్తి పటోఽస్తి ఘటోఽనుభూయతే పటో
ఽనుభూయత ఇతి సర్వే పదార్థాస్సత్తానుభూతిఘటితా ఏవ దృశ్యన్తే. అత్ర సర్వాసు ప్రతిపత్తిషు సన్మాత్రమనువర్తమా
నం దృశ్యత ఇతి తదేవ పరమార్థః. విశేషాస్తు వ్యావర్తమానతయా అపరమార్థాః - రజ్జుసర్పాదివత్. యథా రజ్జుర
ధిష్ఠానతయానువర్తమానా పరమార్థసతీ. వ్యావర్తమానాస్సర్పభూదలనామ్బుధారాదయో ఽపరమార్థాః.

వః స్వరూపధర్మవికల్పం హృది నిధాయ స్వరూపపక్షం దూషయతి (భేదస్తావదితి) కుత ఇత్యత్రాహ (వస్తుస్వరూప ఇతి) (స్వరూపవ్యవహారవత్సర్వస్మాద్భే
దవ్యవహారప్రసక్తేరితి) ప్రతియోగినిరపేక్షభేదవ్యవహారప్రసక్తేరిత్యర్థః. స్వరూపగ్రహణస్య శబ్దవ్యుత్పత్తివ్యుత్పన్నశబ్దస్మరణాపేక్షత్వే భిన్న ఇతివ్య
వహారస్తు తత్సాపేక్షో యథా భవతి- తథా ప్రతియోగిస్మరణమపి భేదవ్యవహారసామగ్ర్యన్తర్భూతం. అతస్తత్స్మరణాభావాత్తదానీమేవ భేదవ్యవహారాభా
వః. న తు భేదాగ్రహణాదితి పరమతమాశఙ్క్యాహ (న చేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (స్వరూపేతి) యథా న స్వరూపగ్రహణే ప్రతియోగ్యపేక్షా- తథా భేద
వ్యవహారే చేతి చ శబ్దార్థః. హి శబ్దో హేతౌ. స్వరూపగ్రహణ ఇవ భేదవ్యవహారే ప్రతియోగ్యపేక్షాయా అసమ్భవాదిత్యర్థః. అసమ్భవః కుత ఇత్యత్రాహ
(స్వరూపేతి) స్వరూపభేదయోస్స్వరూపత్వమవిశిష్టమస్తు- తతః కిం ప్రతియోగినిరపేక్షభేదవ్యవహారప్రసక్తిరితి శఙ్కాయాం తద్వివృణోతి (యథేతి)
స్వరూపపక్షే దూషణాన్తరమప్యాహ (హస్తః కర ఇతి) పర్యాయత్వే సతి సహప్రయోగస్త్యాజ్యస్స్యాదితి భావః. స్వరూపపక్షే వృషావాదిభిర్దూషణాన్తరా
ణ్యప్యుక్తాని. ఉదాహృతదూషణపరిహారేణ తాన్యపి ప్రత్యుక్తాని భవన్తీతి భాష్యే న కణ్ఠోక్తాని. తాన్యుచ్యన్తే. స్వరూపపక్షే భిన్న ఇతి వ్యవహర్తుం న యు
క్తం-భిన్నో హి భేదయోగీ. ఏతద్వ్యవహారసిద్ధయే యది స్వరూపభూతభేదాన్తరం స్వీక్రియతే. తత్రాపి భిన్న ఇతి వ్యవహారస్యాయుక్తత్వాత్తత్స్వరూప
భూతభేదాన్తరమాశ్రయణీయమిత్యనవస్థా. కించ- శబ్దాన్తరేణ ధర్మ ఇత్యుక్తం స్యాత్. తథా చ ధర్మపక్షదూషణాన్యాపతేయుః. కించ- భేదః కిమను
వృత్తః - ఉత వ్యావృత్తః. వ్యావృత్తశ్చేత్. స కిం స్వరూపం- ఉత ధర్మః. ప్రథమే ఘటస్య భేదవ్యవహారే కృతే పటవిషయభేదవ్యవహారో న స్యాత్- వ్యా
వృత్తత్వాత్. ధర్మశ్చేత్పూర్వోక్తదోషః, ధర్మత్వప్రయుక్తదూషణాని, చ స్యుః- యద్యనువృత్తః- స చ స్వరూపం చేత్- శబ్దాన్తరేణ సన్మాత్రమఙ్గీకృ
తం స్యాత్. ధర్మపక్షే పూర్వవత్. కించ-భిది ధాతోర్హి విదారణమర్థః. ఏకస్య వస్తునో భేదో నామ ద్విధాభావః. తత్ఖణ్డస్యాపి తథా స్యాత్. అతో వస్తుని భేదా
భ్యుపగమే విదారణపరమ్పరయా నాశ ఏవ స్యాదిత్యేవమాదీని. అథ ధర్మపక్షం దూషయతి (నాపీతి) కుత ఇత్యత్రాహ (ధర్మత్వ ఇతి) స్వరూపాద్ధర్మస్య భే
దాభావేఽనిష్టమాహ (అన్యథేతి) స్వరూపధర్మయోర్భేదోఽస్తు- తతః కిమిత్యత్రాహ (భేదే చేతి) తస్యాపి భేదస్తద్ధర్మః- తస్య- ధర్మతయా స్వీకృతస్యాపి భేద
స్య. స్వరూపాపేక్షయా యో భేదస్సోఽపి- తస్య ధర్మతయా స్వీకృతస్య భేదస్య ధర్మః. యద్వా- స్వరూపాద్ధర్మస్య యో భేదః స్వీకృతః. తస్య ధర్మిభూతాద్ధర్మాద్భే
దోఽపి ధర్మః. (అన్యథా స్వరూపమేవ స్యాత్) తథా చ స్వరూపపక్షదూషణాని స్యుః. సోఽపి భేదో ధర్మః తస్యాపి స్వరూపాద్భేద ఇత్యనవస్థేత్యర్థః. ఏవం ధర్మప
క్షేఽనవస్థాముక్త్వాన్యోన్యాశ్రయణమాహ (కించేత్యాదినా) త్రిధా చ తత్. ధర్మిణి ప్రతియోగిని చ గృహీతే భేదగ్రహణం- భేదే గృహీతే ధర్మిప్రతియోగిగ్ర
హణమితి. ధర్మే ధర్మిణి చ గృహీతే భేదగ్రహణం- భేదే గృహీతే ధర్మధర్మిగ్రహణమితి. అయం ఘట ఇత్యత్రేదంశబ్దనిర్దిష్టస్య ఘటజాతీయత్వవిశిష్టగ్రహణం ప
టజాతీయాద్భేదగ్రహణపూర్వకం- అన్యథా ఘటజాతీయత్వవిరోధాత్. పటాద్భేదగ్రహణమిదంశబ్దనిర్దిష్టస్య ఘటజాతీయత్వగ్రహణపూర్వకం-అ
న్యథా పటత్వప్రసఙ్గాదితి. ఏవం ధర్మధర్మిగ్రహణే ధర్మితయా ప్రతియోగితయా చ గ్రహణే తజ్జాతీయత్వగ్రహణే చ త్రిధాన్యోన్యాశ్రయణముక్తం.
సాధకప్రమాణాభావముపసంహరతి (అత ఇతి) అతః- స్వరూపధర్మపక్షోక్తైర్దూషణైర్దుర్నిరూపత్వాదిత్యర్థః. ఇత్థం సాధకప్రమాణాభావ ఉక్తః. ప్రమేయా
నుపపత్తిరూపస్తర్కశ్చ తచ్ఛేషభూతః. సామగ్రీవిషయేణార్థస్వభావవిషయేణ వా నిరూపణేన విషయవిశేషే ప్రమాణవ్యవస్థాపనం హి తర్కకృత్యం. అథ బా
ధకప్రమాణముపన్యస్యతి (కించేతి) తత్రానుమానం వివక్షుర్వ్యాప్తిం శిక్షయతి (ఘటోఽస్తీత్యాదినా) *వైధర్మ్యాచ్చ న స్వప్నాదివదిత్యత్ర సూత్రకారే
ణైవ దృశ్యత్వానుమానస్య నిరాకరిష్యమాణత్వాత్తన్నిరాసస్య మిథ్యాత్వానుమానానాం సర్వేషాం దూష్యత్వప్రదర్శనార్థత్వాత్పూర్వపక్షే వ్యావర్తమా
నత్వం హేతురుపన్యస్యతే. అనువృత్తత్వప్రదర్శనాయ ఘటోఽస్తి పటోఽస్తీత్యుక్తం. సదనుభూత్యోరేకత్వం వక్ష్యమాణం హృది నిధాయానుభూతేరనువృ
త్తిం దర్శయతి (ఘటోఽనుభూయతే పటోఽనుభూయత ఇతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అత్రేతి) వ్యావర్తమానతయా- ఉత్తరోత్తరప్రతిపత్తివిషయేష్వవిద్య +
మానతయా, రజ్జుసర్పాదివత్- రజ్జ్వాదివత్సర్పాదివచ్చేత్యర్థః. తద్వివృణోతి (యథేత్యాదినా) బాధితత్వాబాధితత్వాభ్యాం ద్వయోర్హ్యతోఽసత్త్వస్సోపాధి

ననుచ. రజ్జుసర్పాదౌ రజ్జురియం న సర్ప ఇత్యాదిరజ్జ్వాద్యధిష్ఠానయాథార్థ్యజ్ఞానేన బాధితత్వాత్ సర్పాదేరపారమార్థ్యం-న వ్యావర్తమానత్వాత్. రజ్జ్వాదేరపి పారమార్థ్యం నానువర్తమానతయా-కింత్వబాధితత్వాత్. అత్ర తు ఘటాదీనామబాధితానాం కథమపారమార్థ్యం. ఉచ్యతే- ఘటాదౌ దృష్టా వ్యావృత్తిః సా కింరూపేతి వివేచనీయం. కిం ఘటో(అ)స్తీత్యత్ర పటాద్యభావః. సిద్ధం తర్హి ఘటో(అ)స్తీత్యనేన పటాదీనాం బాధితత్వం. అతో బాధఫలభూతా విషయనివృత్తిర్వ్యావృత్తిః. సా వ్యావర్తమానానామపారమార్థ్యం సాధయతి. రజ్జువత్ సన్మాత్రమబాధితమనువర్తతే. తస్మాత్సన్మాత్రాతిరేకి సర్వమపరమార్థః. ప్రయోగశ్చ భవతి-సత్పరమార్థః- అనువర్తమానత్వాత్. రజ్జుసర్పాదౌ రజ్జ్వాదివత్. ఘటాదయో(అ)పరమార్థాః- వ్యావర్తమానత్వాత్ రజ్జ్వాద్యధిష్ఠానసర్పాదివదితి. ఏవం సత్యనువర్తమానా(అ)నుభూతిరేవ పరమార్థః. సైవ సతీ. ననుచ సన్మాత్రమనుభూతేర్విషయతయా తతో భిన్నం. నైవం- భేదో హి ప్రత్యక్షావిషయత్వాద్దుర్నిరూపత్వాచ్చ పురస్తాదేవ నిరస్తః. అత ఏవ సతో(అ)నుభూతివిషయభావో(అ)పి న ప్రమాణపదవీమనుసరతి. తస్మాత్సదనుభూతిరేవ. సా చ స్వతస్సిద్ధా- అనుభూతిత్వాత్. అన్యతస్సిద్ధౌ ఘటాదివదననుభూతిత్వప్రసఙ్గః. కించ-అనుభవాపేక్షా చానుభూతేర్న శక్యా కల్పయితుం-సత్తయైవ ప్రకాశమానత్వాత్. న హ్యనుభూతిర్వర్తమానా ఘటాదివదప్రకాశా దృశ్యతే-యేన పరాయత్తప్రకాశా(అ)భ్యుపగమ్యేత. అథైవం మనుషే ఉత్పన్నాయామప్యనుభూతౌ విషయమాత్రమవభాసతే

కత్వం దర్శయంశ్చోదయతి (ననుచేతి) ఉపాధినివృత్త్యా పక్షే సాధ్యనివృత్తిమాహ (అత్ర త్వితి) విపరీతోపాధిసద్భావాచ్చ వ్యాఘాత ఇతి చాభిప్రాయః. పరిహరతి (ఉచ్యత ఇత్యాదినా) ప్రథమం సమ్ప్రతిపన్నాంశమాహ (ఘటాదౌ దృష్టా వ్యావృత్తిరితి) సపక్షేషు సర్వేషు విద్యమానః పక్షే అవిద్యమానో హ్యుపాధిః. తత్ర పరేణోపాధిత్వేనోక్తస్య ధర్మస్య పక్షే విద్యమానత్వకథనేన వ్యావర్తమానత్వహేతోస్సోపాధికత్వం దూషయిష్యంస్తదుపయోగిత్వేన ఘటాదిషు దృష్టా వ్యావృత్తిః కిం సంవాదఫలభూతా-ఉత బాధఫలభూతేతి వివేచనీయమిత్యాహ (సా కింరూపేతి) బాధఫలభూతత్వం దర్శయితుం వ్యావృత్తిస్వరూపమాహ (కిం ఘటో(అ)స్తీత్యత్రేతి) ఘటో(అ)స్తీతి ప్రతీతేర్విషయే పటాభావ ఇత్యర్థః. (సిద్ధం తర్హీతి) రజ్జౌ భూవిదళనాదీనామభావో హి బాధితత్వమితి భావః. తస్మాద్బాధఫలభూతైవేత్యాహ (అత ఇతి) బాధో నామ దుష్టకారణజా నిషేధబుద్ధిః. తేన పురోవర్తిస్వభావో వ్యావృత్తిః. ఏవం నిరుపాధికత్వాద్వ్యావర్తమానత్వమపారమార్థ్యసాధకమిత్యాహ (సేతి) అబాధితత్వఫలభూతానువృత్తేః పరమార్థత్వప్రయోజకత్వాదనువర్తమానే పారమార్థ్యం దర్శయతి (రజ్జువదితి) అబాధో నామావిరోధిత్వం. అనువృత్తిర్నామ తత్కృతో విషయతయా(అ)న్వయః- పురోవర్తిని సద్భావో వా. ఇత్థం వ్యాప్తిశ్శిక్షితా. న కేవలం తర్కః. అనుగ్రాహ్యమప్యస్తీత్యాహ (ప్రయోగశ్చ భవతీతి) మాయావేదాన్తినో హి జ్ఞానమాత్రపారమార్థ్యవాదినః. తత్కథం సతః పారమార్థ్యసాధనమిత్యత్రాహ (ఏవం సతీతి) వ్యావర్తమానత్వానువర్తమానత్వయోరపారమార్థ్యే పారమార్థ్యే చ ప్రయోజకత్వే సిద్ధ ఇత్యర్థః. తర్హి పరమార్థద్వయం స్యాదిత్యత్రాహ (సైవ సతీతి) అథ సదనుభూత్యోర్విషయవిషయిభావరూపం భేదముద్ఘాటయంశ్చోదయతి (ననుచేతి) భిన్నత్వం సాధ్యం. విషయతయేతి హేతుః. పరిహరతి (నైవమితి) తత్ర సాధ్యాంశం దూషయతి (భేదో హీతి) పురస్తాదేవ- జ్ఞేయభేదనిషేధాదేవ జ్ఞానభేదో(అ)పి నిరస్త ఇత్యర్థః. హేత్వంశం దూషయతి (అత ఇతి) (న ప్రమాణపదవీమనుసరతీతి) విషయవిషయిభావో భ్రాన్తిసిద్ధ ఇత్యర్థః. భేదస్య భ్రాన్తిసిద్ధత్వమపినా సముచ్చీయతే. శ్రుతిప్రతిపాద్యార్థాన్తరేణాపి సాధయన్ విషయవిషయిభావే నిరస్తే గ్రాహకాభావాచ్ఛూన్యత్వశఙ్కాం చ వ్యావర్తయన్ స్వప్రకాశత్వముపపాదయతి (సా చేతి) చశ్శఙ్కాయా నివృత్తౌ. తత్ర వ్యతిరేకిణం హేతుమాహ (అనుభూతిత్వాదితి) విపక్షే బాధం దర్శయతి (అన్యతస్సిద్ధావితి) యదన్యతస్సిద్ధం-తదననుభూతిర్దృష్టం. యథా ఘట ఇతి వ్యాప్తిరర్థాద్దర్శితా. అస్య వ్యతిరేకిణః పరాభిమతం ప్రత్యనుమానం సోపాధికమితి దర్శయన్నర్థాదనుమానాన్తరమప్యాహ (కించేత్యాదినా) అనుమానాన్తరం కణ్ఠోక్తం- అర్థః ప్రత్యనుమాననిరాసో వా స్యాత్. అనుమానాన్తరస్య కణ్ఠోక్తత్వే కించశబ్దస్స్వరసః. ప్రత్యనుమానస్య కణ్ఠోక్తత్వే న శక్యా కల్పయితుమితి నిర్దేశస్స్వరసః- (కించేతి) న కేవలం స్వమతోపపత్తిః- పరమతానుపపత్తిశ్చేత్యర్థః. అనుమానాన్తరం చేతి వార్థః (అనుభవాపేక్షా చేతి) పూర్వోక్తసముచ్చేతవ్యద్వయే కించశబ్దసముచ్చితౌ అన్యస్య సముచ్చయపరశ్చశబ్దః (న శక్యా కల్పయితుం) జ్ఞానం పరప్రకాశం- వస్తుత్వాద్భాసమానత్వాద్వా. ఘటాదివదితి ప్రత్యనుమానం. ఏవమాదిభిః పరప్రకాశత్వం న వక్తుం శక్యమిత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (సత్తయైవేతి) సత్తయైవ ప్రకాశమానత్వాదితి హేతోరసిద్ధిశఙ్కానివృత్తయే తం వివృణోతి (న హీతి) విద్యమానదశాయాం కదాచిదప్రకాశమానత్వం పరాధీనప్రకాశత్వే ప్రయోజకం. అతః ప్రత్యనుమానం సోపాధికమిత్యర్థః. విద్యమానదశాయాం సర్వదా భాసమానత్వాదితి వ్యతిరేక్యనుమానాన్తరమితి స్ఫుటతరం. యథా సంవిత్సిద్ధౌ *యద్యప్రకాశమానా ధీః కదాచిదవతిష్ఠత ఇత్యారభ్య *ఘటాదావివ తత్రాపి కల్పనీయం ప్రకాశనమితి ॥ అనేన గ్రన్థేన స్వసత్తయైవ ప్రకాశమానత్వాదితి హేతోరసిద్ధిశఙ్కా పరిహృతా. విద్యమానత్వే సర్వదా ప్రకాశమానత్వం సుఖాదావప్యస్తీత్యనైకాన్త్యమితి చేన్న-సుఖాదివ్యతిరిక్తత్వే సతీతి విశేషణస్యాభిప్రేతత్వాత్. సిద్ధాన్తిమతే సుఖాదేరపి జ్ఞానవిశేషత్వేన పక్షేఽన్తర్భావాన్నానైకాన్త్యం. ఏవమనుమానాన్తరముక్తం. శఙ్కితప్రత్యనుమానస్య సోపాధికత్వం చ దర్శితం. అథ ప్రాకట్యానుమేయపక్షం నిరాచికీర్షురనువదతి (అథైవం మనుష ఇత్యాదినా) ప్రథమం స్వసత్తయైవ ప్రకాశమానత్వాదితి హేతోరసిద్ధిముపపాదయతి (ఉత్పన్నాయామితి) అనేన స్వోక్తస్య వస్తుత్వాద్భాసమానత్వాదిత్యాది ప్రత్యనుమానస్య సోపాధికత్వవ్యుదాసస్సేత్స్యతీతి భావః. ఉత్పన్నాయామప్యనుభూతౌ విషయమాత్రమవభాసత ఇత్యత్ర ఘటో(అ)యమితీత్యధ్యాహార్యం. ఘటో(అ)యమితి విషయమాత్రమవభాసత ఇత్య

ఘటోనుభూయత ఇతి. నహి కశ్చిత్ ఘటోయమితి జానంస్తదానీమేవావిషయభూతామనిదంభావామనుభూతిమప్యనుభవతి. తస్మాత్ ఘటాదిప్రకాశనిష్పత్తౌ చక్షురాదికరణసన్నికర్షవదనుభూతేస్సద్భావే హేతుః. తదనన్తరమర్థగతకాదాచిత్కప్రకాశాతిశయలిఙ్గేనానుభూతిరనుమీయతే. ఏవం తర్హ్యనుభూతేరజ్ఞాయా అర్థవజ్జడత్వమాపద్యత ఇతి చేత్. కిమిదమజడత్వం నామ-న తావత్స్వసత్తాయాః ప్రకాశావ్యభిచారః- సుఖాదిష్వపి తత్సద్భావాత్. నహి కదాచిదపి సుఖాదయస్సన్తో నోపలభ్యన్తే. అతోనుభూతిస్స్వయమేవ నానుభూయతే-అర్థాన్తరంస్పృశతోఙ్గుల్యగ్రస్య స్వాత్మస్పర్శవదశక్యత్వాదితి. తదిదమనాకలితానుభవవిభవస్య స్వమతివిజృమ్భితం - అనుభూతివ్యతిరేకిణో విషయధర్మస్య ప్రకాశస్య రూపాదివదనుపలబ్ధేః.

ర్ధేః. ఘటోయమితిజానన్నిత్యభిహితవత్యతే. యథాసంవిత్సిద్ధౌ *ఘటోయమితి జ్ఞానే ఘటమాత్రం ప్రకాశతే । నవిత్తిరితి యదస్మాకంగోచరస్స ఘటో ష్యత ఇతి॥ ఘటోనుభూయత ఇతీత్యస్యోత్తరత్రాన్వయః. పూర్వత్రాన్వయశ్చేద్విషయమాత్రమవభాసత ఇత్యనేన విరోధస్స్యాత్. విషయ మాత్రస్యావభాసః- ఘటోనుభూయత ఇత్యనుభవోఽపి ప్రకాశత ఇతి శఙ్కాయాం విషయమాత్రస్యైవావభాసముపపాదయతి (ఘటోనుభూయ ఇత్యాదినా) యదా ఘటోయమితి జానాతి- నహి తదానీమేవ ఘటోనుభూయత ఇతి జానాతి. కుత ఇత్యత్రాహ (అవిషయభూతామనిదమ్భావామితి) అవిషయభూతాం- ఘటశబ్దార్థవ్యతిరిక్తాం. అనిదమ్భావాం- అయంశబ్దార్థవ్యతిరిక్తాం- ఘటత్వవిశిష్టం పృథుబుధ్నోదరాకారద్రవ్యం ఘటశబ్దార్థః. సన్నిహితదేశవర్తమానకాలవిశిష్టత్వమయంశబ్దార్థః. ఉభయవ్యతిరిక్తో హ్యనుభవః. సతు ఘటోయమిత్యనుభవవేలాయాం నానుభూయత ఇత్యర్థః. అవిషయభూతామితి సాధారణనిర్దేశః పటాదీనామపి ప్రదర్శనార్థః- అత ఏవ ఘటభూతామిత్యనుక్తిః. యద్వా ఘటోనుభూయత ఇతి ప్రత్యేవేణాన్వయః. ఇతి స్మైతా. యతో ఘట ఏవానుభూతికర్మ. న త్వనుభూతిరపి తదానీమనుభూతికర్మ భవతి. తస్మాద్విషయమాత్రమవభాసత ఇత్యర్థః. అస్యైవ వివరణం నహీతి. శబ్దలిఙ్గాలోకాదీనాం ప్రకాశకానాం జ్ఞాతతయైవ ప్రకాశకత్వం దృష్టం. అతోనుభూతిరప్రకాశా చేత్ప్రకాశకత్వమపి న స్యాదిత్యత్రాహ (తస్మాద్ఘటాదీతి) సత్తయా ప్రకాశకం జ్ఞాయమానతయా ప్రకాశకం చ ద్వివిధం ప్రకాశకం. తత్ర సత్తయా ప్రకాశకకోటినివిష్టం జ్ఞానమిత్యర్థః. కిమివ నియామకమిత్యత్రాహ (తస్మాదితి) స్వసత్తయైవ ప్రకాశమానత్వహేతోరసిద్ధేః, రస్మదుక్తహేతోస్సోపాధికత్వనిరాసాచ్చేత్యర్థః. యద్యనుభూతిస్స్వయమేవ న ప్రకాశతే- తర్హి కింతస్యాం ప్రమాణమిత్యత్రాహ (తదనన్తరమితి) (అర్థగతకాదాచిత్కప్రకాశాతిశయలిఙ్గేన) కాదాచిత్కత్వాత్కార్యం- కార్యత్వాత్సహేతుకమిత్యనుమానేన జ్ఞాయత ఇత్యర్థః. విషయగతప్రాకట్యలిఙ్గేన కథం స్వగతజ్ఞానమనుమీయత ఇతి చేత్ - స్వస్మై ప్రకాశమానత్వాత్స్వగతజ్ఞానానుమానముపపద్యతే. యది జ్ఞానపశ్చాద్భావినా ప్రకాశలిఙ్గేన జ్ఞానమనుమీయతే- తర్హి ఘటోనుభూయత ఇతి వక్తుమయుక్తం- ఘటోఽనుభావీతి వక్తుం యుక్తమితి శఙ్కాయాముక్తం తదనన్తరమితి. ప్రత్యాసత్త్యతిశయాద్వర్తమానవ్యపదేశ ఇత్యర్థః. అక్షేన్ద్రియసంయోగసమనన్తరమేవ ఘటోనుభూయత ఇతి ప్రతీతేః. ప్రాకట్యలిఙ్గేన జ్ఞానానుమానానవకాశత్వశఙ్కా చానేన పరిహృతా. తదనన్తరమితి బహుపత్రవేధవదనుమానశైఘ్ర్యాత్తథా ప్రతీతిరుపపద్యత ఇతి భావః. మృషావాదీస్వదర్శనప్రసిద్ధ్యానిష్టం ప్రసఞ్జయతి (ఏవంతర్హీతి) జడత్వం జ్ఞానవ్యతిరిక్తత్వం. అచిత్త్వమిత్యర్థః. ఇహ చానుభూతిరజడేతి విపర్యయే పర్యవసానం. ప్రసఞ్జనీయస్య జడత్వస్యానిష్టత్వం ప్రతిక్షేప్తుమజడత్వం వికల్ప్య దూషయతి (కిమిదమితి) కిమిదం- న కిమపి. దుర్నిరూపమిత్యర్థః. అనన్తరం శిరోవ్యయప్రదర్శనాభావాద్దుర్నిరూపత్వవివరణముత్తరగ్రన్థః. వికల్పపరో వా కింశబ్దః. అజడత్వం నామ కిం హేతుత్వేనోక్తం విద్యమానదశాయాం సర్వదా ప్రకాశమానత్వం- ఉత సాధ్యతయాభిమతం స్వయమేవ స్వస్య ప్రకాశకత్వమితి వికల్పో ద్రష్టవ్యః. తత్ర ప్రథమే కల్పే కిముత్పత్తికాలేపి ప్రకాశావ్యభిచారో వివక్షితః- ఉతోత్పత్తిక్షణాదూర్ధ్వం ప్రకాశావ్యభిచార ఇతి వికల్పో ద్రష్టవ్యః. తత్రాద్యేఽరస్యసిద్ధిః పూర్వమేవోక్తేతి మత్వా ద్వితీయేఽనైకాన్తికత్వమాహ (సుఖాదిష్వితి) తద్వివృణోతి (నహీతి) శిరోన్తరం దూషయతి (అత ఇతి) అతః- హేతోరసిద్ధ్యనైకాన్తికత్వాభ్యాం సాధ్యమపి నేత్యర్థః. అనేన జడత్వం నానిష్టమితి వివక్షితం. అనుమానాన్తరేణ సాధయిష్యత ఇత్యత్రాహ (అర్థాన్తరమితి) వ్యాహతత్వాన్న కించిదపి ప్రమాణమిమమర్థం సాధయితుమలమిత్యర్థః. యథాహుః *అఙ్గుల్యగ్రం యథాత్మానం నాత్మనా స్ప్రష్టుమర్హతి। స్వాంశేన జ్ఞానమప్యేవం నాత్మానం జ్ఞాతుమర్హతీతి॥ ఏవం జడత్వప్రసఞ్జరూపతర్కస్య విపర్యయే పర్యవసానాభావో, వ్యాప్త్యభావ, ఇష్టప్రసఞ్జత్వం, వ్యాహతలక్షణప్రతితర్కపరాహతత్వం, చ దర్శితం. ఇత్యథైవమనుష ఇతి పూర్వత్రాన్వయః. అథ స్వయంప్రకాశత్వవాద్యాహ (తదిదమితి) (అనాకలితానుభవవిభవస్య) స్వవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య ప్రకాశకస్సన్ననుభవస్స్వాత్మన్యనన్యాపేక్ష ఇత్యేకో విభవః. ప్రాకట్యహేతుకో యో వ్యవహారః ప్రకాశత ఇతి తం చ జనయితుమయమేవ క్షమ ఇత్యపరః. ఏవం ద్వివిధోనుభవవిభవో నాకలితో యేన సోనాకలితానుభవవిభవస్తస్య. (స్వమతివిజృమ్భితం) ప్రమాణతర్కనిరపేక్షస్స్వోత్ప్రేక్షామాత్రవిజృమ్భితమిత్యర్థః. స్వమతిమాహాత్మ్యమిత్యధిక్షేపో వా. పారిశేష్యాత్స్వయంప్రకాశత్వమభ్యుపగమయితుం ప్రథమం ప్రాకట్యలిఙ్గం ప్రతిక్షిపతి (అనుభూతీత్యాదినా) అనుభూతివ్యతిరేకిణ ఇత్యనేనాసాధారణ్యప్రతిక్షేపః ఫలితః. విషయధర్మశబ్దేనాత్మధర్మవ్యుదాసః. తేన రూపాదివత్సాధారణ్యం ఫలితం. అనుభూతివ్యతిరేకీ విషయధర్మః ప్రకాశః ప్రత్యక్షయోగ్యో న వా- న చేత్ లిఙ్గజ్ఞానాభావాదనుమానానుదయః. యోగ్యశ్చేత్ -అన్యైరుపలభ్యస్స్యాత్. రూపాదివదితి భావః. అపేక్షాబుద్ధిజన్యద్విత్వాదేర్యథా తత్తదేకపురుషవేద్యత్వం- తద్వత్ప్రాకట్యమపి తదేకపురుషవేద్యమితి చేన్న- ద్విత్వాదిసఙ్ఖ్యాః ప్రాగేవ సన్తి- యథైకత్ర సర్వా దిశః, తత్తదుపాధ్యపేక్షాబుద్ధ్యభివ్యఙ్గ్యా హి తాః- ఏవమపేక్షాబుద్ధ్యభివ్యఙ్గ్యద్విత్వాదితస్త్వేవ ప్రకాశతే. యద్గతమ

**ఉభయాభ్యుపేతానుభూత్యైవాశేషవ్యవహారోపపత్తౌ ప్రకాశాఖ్యధర్మ
కల్పనానుపపత్తేశ్చ. అతో నానుభూతిరనుమీయతే. నాపిజ్ఞానాన్తరసిద్ధా.**

ఽభివ్యఞ్జకం. అత్ర తు రూపాదివజ్జన్యధర్మత్వాభ్యుపగమాత్సర్వైరుపలభ్యేత. అభివ్యఙ్గ్యత్వేఽభివ్యఞ్జకవత్తదేవావభాసతే- సిద్ధాఞ్జనవతో నిధిరివ. న తు జన్యం జనకస్యైవావభాసతే- న హి కులాలస్యైవ ఘటః ప్రకాశతే. కిఞ్చ- రూపాదివదితి ధర్మస్య నిరాశ్రయోత్పత్త్యయోగాదతీతానాగతయోరర్థయోర్జ్ఞాయమానయోరపి ప్రాకట్యాయోగాత్ ప్రాకట్యాభావేఽపి జ్ఞానం ప్రతీయత ఇతి తత్ర రూపాదివత్ప్రకాశానుపలబ్ధేః ప్రాకట్యేన జ్ఞానానుమానం న సమ్భవతీతి భావః. యథాహ సంవిత్సిద్ధౌ *అతీతే నాగతే చార్థే కథం ప్రాకట్యసమ్భవః। న హి ధర్మిణ్యసత్యేవ ధర్మస్సమ్భవమృచ్ఛతి॥ అతీతానాగతయోరపి ద్విత్వాదివత్ప్రాకట్యం జన్యత ఇతి చేన్న- ద్విత్వాదేరపి నిరాశ్రయోత్పత్త్యయోగాత్. తత్ర ద్విత్వాద్యనుత్పత్తావపి ఘటాదేరివ ద్విత్వాదేరపి ధీస్థతయా వ్యవహారోపపత్తేశ్చ. యే పునర్ద్విత్వాదికం నాభ్యుపగచ్ఛన్తి- న తాన్ప్రతి ద్విత్వాదికం ప్రతిబన్దీకార్యం. విషయవిషయిభావసమ్బన్ధస్య విద్యమానాశ్రయత్వనియమాభావాద్విషయవిషయిభావ ఏవ ప్రాకట్యమితి చేన్న- సమ్బన్ధస్య సమ్బన్ధిభ్యాం వినా ప్రతీత్యనుపపత్త్యా సమ్బన్ధిజ్ఞానం చ ప్రతీయత ఇత్యనుమేయమేవ న స్యాదితి ప్రాకట్యం లిఙ్గం న భవతి. ఏవం ప్రాకట్యాఖ్యం వస్త్వనుపలబ్ధమప్యన్యథానుపపత్త్యా కల్ప్యత ఇత్యాశఙ్క్య కల్పకస్యాన్యథాసిద్ధిం దర్శయతి (ఉభయేతి) అనుభూత్యేత్యుక్తే ప్రాకట్యస్య నామాన్తరముక్తం స్యాదితి శఙ్కానిరాసార్థముభయాభ్యుపేతశబ్దః. యాం ప్రాకట్యజనకత్వేనాభ్యధాః- తయైవేత్యేవకారాభిప్రాయః. అశేషవ్యవహారః- హానోపాదానాదిః. తస్యానుభూత్యైవ సమ్భవాన్న తేన ప్రాకట్యం కల్ప్యం. జ్ఞాతో ఘటః ప్రకటో ఘట ఇతి వ్యవహారశ్చేష్టో ఘటో ద్విష్టో ఘట ఇతివదన్యథాసిద్ధ ఇత్యశేషశబ్దాభిప్రాయః. న హీచ్ఛాజన్యే నార్థగతేష్టత్వే నేచ్ఛానుమీయతే. ఘటః ప్రకాశత ఇతి ఘటకర్తృకతయా ప్రకాశః ప్రతీయతే. ఘటమనుభవతీతి ఘటకర్మకతయాన్యకర్తృకతయా చానుభవః ప్రతీయతే. ఏవమేకస్యైవ కర్మకర్తృవ్యవహారానుపపత్త్యా కల్ప్యత ఇతి చేన్న- కారకభేదస్య ధాతుభేదనిబన్ధనత్వేనార్థభేదనిబన్ధనత్వాభావాత్. యథా పరశుముద్యమ్య వృక్షే నిపాతయతి పరశునా వృక్షం ఛినత్తీత్యుక్తౌ పరశోః కర్మత్వకరణత్వే శ్రూయేతే. అథాపి నార్థభేదః. వృక్షస్యాధికరణత్వకర్మత్వే శ్రుతే- తథాపి నార్థభేదః. తథా వ్యవహారభేదస్య ధాతుభేదనిబన్ధనత్వేనార్థభేదహేతుకత్వాభావాన్న వ్యవహారః ప్రాకట్యకల్పక ఇత్యభిప్రాయేణ చాశేషవ్యవహారోపపత్తావిత్యుక్తం. ఘటః ప్రకాశత ఇతి వ్యవహారో ఘటగతాతిశయేన వినా నోపపద్యతే- అన్యథా పటేఽపి తస్య వ్యవహారస్య ప్రసఙ్గాత్- స చాతిశయః ప్రాకట్యమితి చేన్న- యోఽతిశయో వ్యవస్థాపకః- స కథం ఘట ఏవ స్యాన్న పటే- ఇన్ద్రియసంయోగవశాదితి చేత్- తేన జ్ఞానమేవ వ్యవస్థాప్యతాం- కిమతిశయాన్తరాభ్యుపగమేనేత్యయమర్థోఽప్యశేషవ్యవహారశబ్దేనాభిప్రేతః. యత్తు ఘటోఽయమిత్యనుభవవేళాయాం నానుభూత్యనుభవ ఇతి. తన్న- అనుభూయత ఇతి శబ్దాప్రయోగస్యావివక్షానిబన్ధనత్వేనాననుభవప్రయుక్తత్వాభావాత్. లోకో హ్యనుభూతకృత్స్నార్థవివక్షాస్తి చేత్ తం సర్వం వదతి. ఏకదేశవివక్షాస్తి చేత్- అనుభూత్యైకదేశం వదతి. ఏకదేశవివక్షాపి నాస్తి చేత్- న కిఞ్చిదపి వదతి. అతోఽనుభూయత ఇతి శబ్దాప్రయోగో న తదప్రకాశత్వహేతుః- ఇదమప్యశేషవ్యవహారశబ్దేనాభిప్రేతం- వికలస్యావికలస్యాపి వ్యవహారస్యాశేషశబ్దేన క్రోడీకర్తుం శక్యత్వాత్. ఏవం వ్యవహారస్యాన్యథాసిద్ధత్వాదనన్యథాసిద్ధస్యైవ కల్పకత్వాన్న ప్రకాశః కల్ప్య ఇత్యర్థః. ప్రాకట్యానుమేయత్వానుపపత్తిం నిగమయతి (అత ఇతి) అతః- అనుపలబ్ధివ్యవహారాన్యథాసిద్ధిభ్యాం ప్రాకట్యాభావాత్. అనుభూతిర్న ప్రాకట్యానుమేయేత్యర్థః. మానసప్రత్యక్షవేద్యత్వానుపపత్తిమభిప్రేత్యాహ (నాపిజ్ఞానాన్తరసిద్ధేతి) ఇదమత్ర పరోక్తమనుమానం- జ్ఞానం మానసప్రత్యక్షగ్రాహ్యం- క్షణికత్వే సత్యాత్మవిశేషగుణత్వాత్సుఖదుఃఖప్రయత్నాదివదితి- ఆత్మవిశేషగుణత్వాదిత్యుక్తే ధర్మాదిష్వనైకాన్త్యం స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం క్షణికత్వే సతీత్యుక్తం. క్షణికవిశేషగుణత్వాదిత్యుక్తే శబ్దే వ్యభిచారః. క్షణికాత్మగుణత్వాదిత్యుక్తే ఆత్మమనస్సంయోగే వ్యభిచారస్స్యాదితి తత్పరిహారార్థం ఆత్మవిశేషశబ్దః. తదిదమనుపపన్నం- క్షణికత్వగుణత్వయోరన్యతరాసిద్ధత్వాత్. దృష్టాన్తశ్చ సాధనవికలః. కిఞ్చ- యన్మానసప్రత్యక్షవేద్యం- తదబుభుత్సితగ్రాహ్యం దృష్టం- యథా సుఖాది. అతశ్చ తద్విషయం జ్ఞానం నియతమితి వక్తవ్యం. తస్మాద్ఘటాదిజ్ఞానవిషయం యద్జ్ఞానం- తస్యాప్యబుభుత్సితగ్రాహ్యత్వాన్మానసప్రత్యక్షవేద్యత్వం స్యాత్- తద్విషయజ్ఞానస్యాపితథేత్యనన్తసంవిదావలీసముదయస్యావర్జనీయత్వాజ్జ్ఞానాన్తరానవకాశస్స్యాత్- మానసగ్రాహ్యత్వస్యాబుభుత్సితగ్రాహ్యత్వవ్యాప్యత్వం నాస్తి- స్వాపాదావుచ్ఛ్వాసనిశ్వాసప్రయత్నే సత్యపి తద్గ్రహణాభావాదితి చేన్న- తదానీం జీవాత్మని ప్రయత్నస్యైవాభావాత్. దేహధారణాదయః పరమాత్మసఙ్కల్పాధీనాస్తదానీమితి హి వేదాన్తినః. *అన్తరాభూతగ్రామవదిత్యధికరణేఽయమర్థస్సునిర్ణయః. స్వాపే దేహపరివర్తనాదిస్త్వజ్ఞప్రత్యజ్ఞతో దాద్దంశమశకాదిజన్యదుఃఖాదినా వాత్యల్పబోధే సతి భవతి. తదానీం చ ప్రయత్నో ధీవిషయః. అతో హేతోరవ్యభిచారాన్మానసగ్రాహ్యం సర్వమబుభుత్సితగ్రాహ్యమిత్యనవస్థా స్యాదేవ. యది బుభుత్సితగ్రాహ్యం తర్హ్యన్యోన్యాశ్రయణం జ్ఞానే సతీచ్ఛా- ఇచ్ఛాయాం సత్యాం జ్ఞానమితి. కిఞ్చ- మానసప్రత్యక్షవేద్యస్య బుభుత్సితగ్రాహ్యత్వేఽపి సుఖాదిషూపలబ్ధినియమదర్శనాద్బుభుత్సానియమః కల్ప్య ఇతి తద్వదేవ జ్ఞానేఽపి బుభుత్సానియమసిద్ధేరుపలబ్ధిశ్చ నియతా స్యాత్. అతో బుభుత్సాన్తరితజ్ఞానపరమ్పరాయా అవిరతిస్స్యాత్. జ్ఞానం బుభుత్సితగ్రాహ్యం- సుఖాదితు నేతి చేన్న- మానసప్రత్యక్షవేద్యత్వావిశేషే నియామకాభావాత్. సుఖాదిషు ఘటాదివిషయప్రథమజ్ఞానే చ బుభుత్సా- ద్వితీయాదౌ తు నేతి చేన్న- నియామకాభావాత్. మానసగ్రాహ్యత్వావిశేషాత్ప్రాప్తాం బుభుత్సాం కో వారయేత్. మానసగ్రాహ్యత్వే సతి హి బుభుత్సా- సుఖాదికం ఘటాదివిషయప్రథమజ్ఞానం చ మానసగ్రాహ్యం ద్వితీయాదిజ్ఞానం న మానసప్రత్యక్షవేద్యమితి చేన్న- తత్రాపి నియామకాభావాత్. కిఞ్చ క్షణికాత్మవిశేషగుణత్వే సత్యపి ద్వితీయాదిజ్ఞానం న మానసగ్రాహ్యం చేత్- హేతోరనైకాన్త్యం. యదా ప్రత్యక్షేణ గృహ్యతే- తదా మానసగ్రాహ్యమితి చేత్- తర్హి పక్షో హేతుశ్చ ప్రత్యక్షగ్రాహ్యే

ఘటోఽనుభూయత ఇతి. నహి కశ్చిత్ ఘటోఽయమితి జానంస్తదానీమేవావిషయభూతామనిదంభావామనుభూతిమప్యనుభవతి. తస్మాత్ ఘటాదిప్రకాశనిష్పత్త్యా చక్షురాదికరణసన్నికర్షవదనుభూతేస్సద్భావవపహేతుః. తదనన్తరమర్థగతకాదాచిత్కప్రకాశాతిశయలిఙ్గేనానుభూతిరనుమీయతే. ఏవం తర్హ్యనుభూతేరజడాయా అర్థవజ్జడత్వమాపద్యత ఇతి చేత్. కిమిదమజడత్వం నామ-న తావత్స్వసత్తాయాః ప్రకాశావ్యభిచారః- సుఖాదిష్వపి తత్సమ్భవాత్. నహి కదాచిదపి సుఖాదయస్సన్తో నోపలభ్యన్తే. అతోఽనుభూతిస్స్వయమేవ నానుభూయతే-అర్థాన్తరం స్పృశతోఽఙ్గుల్యగ్రస్య స్వాత్మస్పర్శవదశక్యత్వాదితి. తదిదమనాకలితానుభవవిభవస్య స్వమతివిజృమ్భితం - అనుభూతివ్యతిరేకిణో విషయధర్మస్య ప్రకాశస్య రూపాదివదనుపలబ్ధేః.

ర్థః. ఘటోఽయమితి జానన్నితి హి వక్ష్యతే. యథాసంవిత్సిద్ధౌ *ఘటోఽయమిత్యభిజ్ఞానే ఘటమాత్రం ప్రకాశతే । నవిత్తిరిత్యయం న్యాయమంగోక్తేః ఘటోఽనుభూయత ఇతి॥ ఘటోఽనుభూయత ఇతీత్యస్యోత్తరత్రాన్వయః. పూర్వత్రాన్వయశ్చేద్విషయమాత్రమవభాసత ఇత్యనేన విరోధస్స్యాత్. విషయమాత్రస్యావభాసః- ఘటోఽనుభూయత ఇత్యనుభవోఽపి ప్రకాశత ఇతి శఙ్కాయాం విషయమాత్రస్యైవావభాసముపపాదయతి (ఘటోఽనుభూయత ఇత్యాదినా) యదా ఘటోఽయమితి జానాతి- నహి తదానీమేవ ఘటోఽనుభూయత ఇతి జానాతి. కుత ఇత్యత్రాహ (అవిషయభూతామనిదమ్భావామితి) అవిషయభూతాం- ఘటశబ్దార్థవ్యతిరిక్తాం. అనిదమ్భావాం- అయంశబ్దార్థవ్యతిరిక్తాం- ఘటత్వవిశిష్టం పృథుబుధ్నోదరాకారద్రవ్యం ఘటశబ్దార్థః. సన్నిహితదేశవర్తమానకాలవిశిష్టత్వమయంశబ్దార్థః. ఉభయవ్యతిరిక్తో హ్యనుభవః. సతు ఘటోఽయమిత్యనుభవవేలాయాం నానుభూయత ఇత్యర్థః. అవిషయభూతామితి సాధారణనిర్దేశః పటాదీనామపి ప్రదర్శనార్థః- అత ఏవ ఘటభూతామిత్యనుక్తిః. యద్వా ఘటోఽనుభూయత ఇతి పూర్వేణాన్వయః. ఇతి స్మైతౌ. యతో ఘట ఏవానుభూతికర్మ. న త్వనుభూతిరపి తదానీమనుభూతికర్మ భవతి. తస్మాద్విషయమాత్రమవభాసత ఇత్యర్థః. అస్యైవ వివరణం నహీతి. శబ్దలిఙ్గాలోకాదీనాం ప్రకాశకానాం జ్ఞాతతయైవ ప్రకాశకత్వం దృష్టం. అతోఽనుభూతిరప్రకాశా చేత్ప్రకాశకత్వమపి న స్యాదిత్యత్రాహ (తస్మాద్ఘటాదీతి) సత్తయా ప్రకాశకం జ్ఞాయమానతయా ప్రకాశకం చ ద్వివిధం ప్రకాశకం. తత్ర సత్తయా ప్రకాశకకోటినివిష్టం జ్ఞానమిత్యర్థః. కిమివ నియామక ఇత్యత్రాహ (తస్మాదితి) స్వసత్తయైవ ప్రకాశమానత్వహేతోరసిద్ధేః, రస్మదుక్తహేతోస్సోపాధికత్వనిరాసాచ్చేత్యర్థః. యద్యనుభూతిస్స్వయమేవ న ప్రకాశతే- తర్హి కిం తస్యాం ప్రమాణమిత్యత్రాహ (తదనన్తరమితి) (అర్థగతకాదాచిత్కప్రకాశాతిశయలిఙ్గేన) కాదాచిత్కత్వాత్కార్యం- కార్యత్వాత్సహేతుకమిత్యనుమానేన జ్ఞాయత ఇత్యర్థః. విషయగతప్రాకట్యలిఙ్గేన కథం స్వగతజ్ఞానమనుమీయత ఇతి చేత్ - స్వస్మై ప్రకాశమానత్వాత్స్వగతజ్ఞానానుమానముపపద్యతే. యది జ్ఞానపశ్చాద్భావినా ప్రకాశలిఙ్గేన జ్ఞానమనుమీయతే- తర్హి ఘటోఽనుభూయత ఇతి పశ్చాదనుక్తం- ఘటోఽనుభావీతి వక్తుం యుక్తమితి శఙ్కాయామనుక్తం తదనన్తరమితి. ప్రత్యాసత్త్యతిశయాద్వర్తమానవ్యపదేశ ఇత్యర్థః. అర్థేన్ద్రియసంయోగసమనన్తరమేవ ఘటోఽనుభూయత ఇతి ప్రతీతేః. ప్రాకట్యలిఙ్గేన జ్ఞానానుమానానవకాశత్వశఙ్కా చానేన పరిహృతా. తదనన్తరమితి బహుపత్రవేధవదనుమానశైఘ్ర్యాత్తథా ప్రతీతిరుపపద్యత ఇతి భావః. మృషావాదీస్వదర్శనప్రసిద్ధ్యానిష్టం ప్రసఞ్జయతి (ఏవం తర్హీతి) జడత్వం జ్ఞానవ్యతిరిక్తత్వం. అచిత్త్వమిత్యర్థః. ఇహ చానుభూతిరజడేతి విపర్యయే పర్యవసానం. ప్రసఞ్జనీయస్య జడత్వస్యానిష్టత్వం ప్రతిక్షేప్తుమజడత్వం వికల్ప్య దూషయతి (కిమిదమితి) కిమిదం- న కిమపి. దుర్నిరూపమిత్యర్థః. అనన్తరం శిరోద్వయప్రదర్శనాభావాద్దుర్నిరూపత్వవివరణముత్తరగ్రన్థః. వికల్పపరో వా కింశబ్దః. అజడత్వం నామ కిం హేతుత్వేనోక్తం విద్యమానదశాయాం సర్వదా ప్రకాశమానత్వం- ఉత సాధ్యతయాభిమతం స్వయమేవ స్వస్య ప్రకాశకత్వమితి వికల్పోఽభిప్రేతః. తత్ర ప్రథమే కల్పే కిముత్పత్తికాలేఽపి ప్రకాశావ్యభిచారో వివక్షితః-ఉతోత్పత్తిక్షణాదూర్ధ్వం ప్రకాశావ్యభిచార ఇతి వికల్పోఽభిప్రేతః. తత్రాద్యేఽసిద్ధిః పూర్వమేవోక్తేతి మత్వా ద్వితీయేఽనైకాన్తికత్వమాహ (సుఖాదిష్వితి) తద్వివృణోతి (నహీతి) శిరోన్తరం దూషయతి (అత ఇతి) అతః- హేతోరసిద్ధ్యనైకాన్తికత్వాభ్యాం సాధ్యమపి నేత్యర్థః. అనేన జడత్వం నానిష్టమితి వర్ణితం. అనుమానాన్తరేణ సాధయిష్యత ఇత్యత్రాహ (అర్థాన్తరమితి) వ్యాహతత్వాన్న కిఞ్చిదపి ప్రమాణమిమమర్థం సాధయితుమలమిత్యర్థః. యథాహుః *అఙ్గుల్యగ్రం యథాత్మానం నాత్మనా స్ప్రష్టుమర్హతి। స్వాంశేన జ్ఞానమప్యేవం నాత్మానం జ్ఞాతుమర్హతీతి॥ ఏవం జడత్వప్రసఞ్జరూపతర్కస్య విపర్యయే పర్యవసానాభావో, వ్యాప్త్యభావ, ఇష్టప్రసఞ్జత్వం, వ్యాహతలక్షణప్రతితర్కపరాహతత్వం, చ దర్శితం. ఇత్యర్థైవమనుష ఇతి పూర్వత్రాన్వయః. అథ స్వయం ప్రకాశత్వవాదాహ (తదిదమితి) (అనాకలితానుభవవిభవస్య) స్వవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య ప్రకాశకస్సన్ననుభవస్స్వాత్మన్యనన్యాపేక్ష ఇత్యేకో విభవః. ప్రాకట్యహేతుకో యో వ్యవహారః ప్రకాశత ఇతి తం చ జనయితుమయమేవ క్షమ ఇత్యపరః. ఏవం ద్వివిధోఽనుభవవిభవోఽనాకలితో యేనాసో నాకలితానుభవవిభవస్తస్య. (స్వమతివిజృమ్భితం) ప్రమాణతర్కనిరపేక్షస్స్వోత్ప్రేక్షామాత్రవిజృమ్భితమిత్యర్థః. స్వమతిమాహాత్మ్యమిత్యధిక్షేపో వా. పారిశేష్యాత్స్వయం ప్రకాశత్వమభ్యుపగమయితుం ప్రథమం ప్రాకట్యలిఙ్గం ప్రతిక్షిపతి (అనుభూతీత్యాదినా) అనుభూతివ్యతిరేకిణ ఇత్యనేనాసాధారణ్యప్రతిక్షేపః ఫలితః. విషయధర్మశబ్దేనాత్మధర్మవ్యుదాసః. తేన రూపాదివత్సాధారణ్యం ఫలితం. అనుభూతివ్యతిరేకీ విషయధర్మః ప్రకాశః ప్రత్యక్షయోగ్యో న వా-న చేత్ లిఙ్గజ్ఞానాభావాదనుమానానుదయః. యోగ్యశ్చేత్-అన్యైరుపలభ్యస్స్యాత్. రూపాదివదితి భావః. అపేక్షాబుద్ధిజన్యద్విత్వాదేర్యథా తత్తదేకపురుషవేద్యత్వం-తద్వత్ప్రాకట్యమపి తదేకపురుషవేద్యమితి చేన్న-ద్విత్వాదిసఙ్ఖ్యాః ప్రాగేవ సన్తి-యథైకత్ర సర్వాదిశః, తత్తదుపాధ్యపేక్షాబుద్ధ్యభివ్యఙ్గ్యా హితాః-ఏవమపేక్షాబుద్ధ్యభివ్యఙ్గ్యద్విత్వాదితస్స్వైవ ప్రకాశతే. యద్గతమ

యస్స్వసమ్బన్ధాదర్థాన్తరే యద్ధర్మవ్యవహారహేతుస్స తయోస్స్వస్మిన్ననన్యాధీనో దృష్టః. యథా రూపాదిశ్చాక్షుషత్వాదౌ. రూపాదిర్హి పృథివ్యాదౌ స్వసమ్బన్ధాచ్చాక్షుషత్వాదిజనయన్ స్వస్మిన్న రూపాదిసమ్బన్ధాధీనశ్చాక్షుషత్వాదౌ. అతోఽనుభూతిరాత్మనః ప్రకాశమానత్వే ప్రకాశత ఇతి వ్యవహారే చ స్వయమేవ హేతుః. సేయం స్వయంప్రకాశానుభూతిర్నిత్యా చ - ప్రాగభావాద్యభావాత్. తదభావశ్చ స్వతస్సిద్ధత్వాదేవ. న హ్యనుభూతేస్స్వతస్సిద్ధాయాః ప్రాగభావస్స్వతోఽన్యతో వాఽవగన్తుం శక్యతే. అనుభూతిస్స్వాభావమవగమయన్తీ సతీ తావన్నావగమయతి. తస్యాస్సత్త్వే విరోధాదేవ తదభావో నాస్తీతి కథం సా స్వాభావమవగమయతి. ఏవమసత్యపి నావగమయతి. అనుభూతిస్స్వయమసతీ స్వాభావే కథం ప్రమాణం భవేత్. నాప్యన్యతోఽవగన్తుం శక్యతే - అనుభూతేరనన్యగోచరత్వాత్. అస్యాః ప్రాగ

కాశకే పరజ్ఞానే నిరపేక్షత్వప్రకాశత్వపర్యవసానాద్బాధశ్చ. రూపే రూపాన్తరానపేక్షస్వగతరూపిత్వహేతుత్వాభావాద్దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలతా. పుత్రగతపుత్రత్వహేతౌ పితరి పుత్రాన్తరసాపేక్షపుత్రత్వవత్త్వే పితృత్వస్యైకాన్త్యం చ. పరద్రవ్యగతసంయుక్తత్వహేతౌ ద్రవ్యాన్తరసాపేక్షసంయోగే ద్రవ్యే చానైకాన్త్యం. అతఏవ బాధాదిదోషపరిహారార్థమిత్థం ప్రయోక్తవ్యం - అనుభూతిస్స్వజన్యపరగతధర్మాత్యన్తసజాతీయధర్మప్రాకట్యే స్వాత్యన్తసజాతీయానపేక్షా నియమరహితేతి ప్రతిజ్ఞా. స్వవిసజాతీయే స్వావశ్యవ్యాప్తివిధర్మాత్యన్తసజాతీయస్వసమ్బన్ధతుల్యకాలధర్మహేతుత్వాదితి హేతుః. యద్వా అనుభూతిస్స్వజన్యపరగతవ్యవహారాత్యన్తసజాతీయవ్యవహారభాక్త్వే స్వాత్యన్తసజాతీయానపేక్షా నియమరహితేతి ప్రతిజ్ఞా. స్వవిసజాతీయే స్వావశ్యవ్యాప్తివ్యవహారాత్యన్తసజాతీయస్వసమ్బన్ధతుల్యకాలవ్యవహారహేతుత్వాదితి హేతుః. వ్యవహారస్య స్వావశ్యవ్యాప్తిత్వం నామావశ్యవ్యాప్తిధర్మనిబన్ధనత్వం. వ్యాప్తిప్రదర్శనపూర్వకం దృష్టాన్తమాహ (య ఇతి) సాధ్యసాధనధర్మౌ సపక్షే దర్శయతి (రూపాదిర్హీతి) పక్షధర్మతాబలసిద్ధధర్మమాహ (అతోఽనుభూతిరితి) (ప్రకాశత ఇతి వ్యవహార ఇతి) అనుభూతిః ప్రకాశత ఇతి వ్యవహారే అనుభూతిరితి వ్యవహారే చేత్యర్థః. నను స్వసమ్బన్ధాదర్థాన్తరే తద్ధర్మవ్యవహారహేతుత్వం సోపాధికం - సమ్బన్ధవిశేషాదర్థాన్తరే తద్ధర్మవ్యవహారహేతుత్వస్యైవ స్వస్మిన్ తద్ధర్మవ్యవహారయోరనన్యాధీనత్వే ప్రయోజకత్వాత్. స చ సమ్బన్ధవిశేష ఆశ్రయాశ్రయిభావరూపః. స తు రూపాదావస్తి - న తు సత్త్వ ఇతి. నైతత్ - అస్య సాధ్యసమవ్యాప్త్యభావేనోపాధిత్వాభావాత్. ఆశ్రయాశ్రయిభావవిరహేఽపి సమ్బన్ధమాత్రాదర్థాన్తరే ప్రకాశత ఇతి వ్యవహారహేతోర్దీపస్య స్వస్మిన్నపి తద్వ్యవహారే అత్యన్తసజాతీయానపేక్షత్వం హి దృష్టం. పూర్వం జ్ఞానస్య పరప్రకాశత్వాదిభిస్స్వసత్తయైవ ప్రకాశమానత్వాదితి హేతోరసిద్ధిర్వ్యాహతిశ్చోక్తా. తత్ర ఘటోఽయమిత్యనుభవవేలాయామనుభూయత ఇతి శబ్దస్యాప్రయోగాదసిద్ధిరుక్తా. శబ్దవ్యవహారవైకల్యపౌష్కల్యయోర్విషయవిశేషహేతుకత్వేనార్థానుభవేఽనుభవే చ ప్రయోజకత్వాభావవచనాదసిద్ధిః పరిహృతా - వ్యాహతిశ్చ నాస్తి. తథాహి - అఙ్గుల్యగ్రస్య స్వాత్మస్పర్శాదివ్యాహతిరుపలబ్ధినిబన్ధనా. దీపాదిషు చ ప్రకాశ్యత్వే ప్రకాశకత్వే దృశ్యతే. నిరూప్యమాణే కర్మకర్తృభావవిరోధశ్చ నాస్తి. నిరాసకో దీపః. నిరసనీయం తమః. దీప ఉత్పాదకః. జ్ఞానముత్పాద్యం. జ్ఞానముత్పాదకం. వ్యవహార ఉత్పాద్య ఇతి. కించ - యద్యపి కర్మకర్తృభావస్య స్వతో విరోధాద్భేదకత్వముపలబ్ధిసిద్ధం. తథాపి జ్ఞాపకేషు విరోధనియమాభావశ్చోపలబ్ధిసిద్ధః. జ్ఞాపనే మనసి శబ్దే శబ్దపదమితి పదే తథైవ శాబ్దాన్తరేష్వప్యవిరోధోఽప్యుపలభ్యతే. ఉత్పాదకేష్వేవ తు విరోధనియమః. తత్ర చాకారాన్తరేణ చేన్న విరోధః. నను ఘటాదిషు వ్యవహారార్హత్వం స్వవ్యతిరిక్తజ్ఞానహేతుకం దృష్టం. జ్ఞానే వ్యాప్తిర్భజ్యతే చేద్వ్యవహారస్య జ్ఞానపూర్వకత్వవ్యాప్తిభఙ్గే నాజ్ఞాతస్యైవ జ్ఞానస్య వ్యవహారాస్పదత్వం స్యాత్. నైవం - ఘటాదిషు జ్ఞేయవ్యతిరిక్తజ్ఞాతృదృశ్యత్వేఽపి స్వేనైవ జ్ఞాత్రా జ్ఞాతరి దృశ్యత్వమితి సర్వావిగీతమితి తత్ర పరేణాపి కర్మకర్తృవిరోధవ్యాప్తిభఙ్గోఽభ్యుపగన్తవ్యః. తథా ఘటాదౌ స్వవ్యతిరిక్తకరణజన్యజ్ఞానదృశ్యత్వేఽపి మనసి తద్భగ్నం - స్వానుమానే మనస ఏవ కరణత్వాత్. తథా సర్వవాచ్యానాం స్వవ్యతిరిక్తశబ్దవాచ్యత్వేఽపి శబ్దశబ్దే పదపదే చ తద్భగ్నం. ఘటాదీనాం స్వవ్యతిరిక్తవాగ్వ్యవహార్యత్వేఽపి వాగిన్ద్రియే తద్భగ్నం - అతః కర్మకర్తృభావస్య విరోధివ్యాప్తిర్నాస్తి. వ్యవహారస్య జ్ఞానపూర్వకత్వం న కైశ్చిదపి భగ్నం. జ్ఞానవ్యవహారస్య జ్ఞానకర్మతాపూర్వకత్వవిరహః ప్రసజ్యతే చేన్నానిష్టః. అవభాసపూర్వకత్వస్యాభగ్నవ్యాప్తికత్వాన్న తద్విరహప్రసఙ్గః. తస్మాదవభాసమానస్యైవ జ్ఞానస్య వ్యవహారాస్పదత్వం. అతస్స్వవిషయపరవిషయవ్యవహారానుగుణ్యం జ్ఞానస్య యుక్తం. అథ జ్ఞాతృజ్ఞేయనిరసనం జ్ఞానస్య స్వయమ్ప్రకాశత్వం చ బౌద్ధపక్షేఽపి సమానమితి తద్వ్యావర్తకం జ్ఞానస్య నిత్యత్వం సాధయతి (సేయమితి) సేయం - పరమార్థభూతస్సాత్మైక్యా ప్రమాణావిషయభూతా చేత్యర్థః. యద్వా స్వయమ్ప్రకాశత్వహేతుభూతధర్మవత్తయా ప్రసిద్ధేత్యర్థః. స్వయమ్ప్రకాశత్వస్య నిత్యతాహేతుత్వవివక్షయా స్వయమ్ప్రకాశేత్యుక్తం. చ స్సాధ్యసముచ్చయే. సౌగతసామ్యశఙ్కానివృత్త్యై వా. కుత ఇత్యత్రాహ (ప్రాగభావాదీతి) స చ కథమితి శఙ్కాయాం గ్రాహకాభావాదిత్యభిప్రాయేణాహ (తదభావశ్చేతి) స్వతస్సిద్ధత్వేన ప్రాగభావాద్యభావం వికల్పముఖేన ప్రతిపాదయిష్యన్ వికల్పశిరోద్వయేఽనుపపత్తిం ప్రతిజానీతే (న హీతి) స్వతః పక్షే అనుభూతిః కిం సతీ స్వాభావమవగమయతి - ఉతాసతీతి వికల్పమభిప్రేత్య సత్త్వపక్షం దూషయతి (అనుభూతిరితి) కుత ఇత్యత్రాహ (తస్యా ఇతి) గ్రాహ్యాభావాదిత్యర్థః. అనుభూతిః - కిమనుమిత్యాదిరూపా స్వాభావమవగమయతి - ఉత ప్రత్యక్షరూపేతి వికల్పే లిఙ్గాద్యభావాత్ప్రథమః కల్పో న సమ్భవతీత్యభిప్రేత్య ద్వితీయః కల్పో గ్రాహ్యాభావాద్దూషితః. పూర్వాభిప్రేతవికల్పశిరసోఽసత్త్వపక్షం గ్రాహకాభావేన దూషయతి (ఏవమితి) పూర్వత్రాభిహితయోర్వికల్పశిరసోరన్యత ఇతి పక్షం దూషయతి (నాపీతి) అనుభూతిరనన్యగోచరా స్యాత్ - తతః కిమభావాగ్రహణస్య. అభావో హ్యన్యగోచరత్వమర్హతీత్యత్రాహ (అస్యా ఇతి) అస్యాః - న హ్యన్యస్య ప్రాగభావో గ్రాహ్యః. అపి త్వనుభూతేరేవ. తస్మాత్తాం విషయీకృత్యైవ తదభావో గ్రాహ్యః - తస్యా విషయీ

భావం సాధయత్ ప్రమాణమనుభూతిరియమితి విషయీకృత్య తదభావం సాధయేత్ - స్వతస్సిద్ధత్వేన [illegible]తి విషయ్యాకారానర్హత్వాత్. సతత్త్వాత్ప్రాగభావో న్యతశ్చ కస్యావగమః. అతోऽస్యాః ప్రాగభావాభావాదుత్పత్తిర్న శక్యతే వక్తుమిత్యుత్పత్తిప్రతిబద్ధాశ్చాన్యేऽపి భావవికారాస్తస్యా న సన్తి. అనుత్పన్నేయమనుభూతిరాత్మని నానాత్వమపి న సహతే - వ్యాపకవిరుద్ధోపలబ్ధేః. న హ్యనుత్పన్నం నానాభూతం దృష్టమ్. భేదాదీనామనుభావ్యత్వేన చ రూపాదివదనుభూతిధర్మత్వం న సమ్భవతి. అతోऽనుభూతేరనుభవస్వరూపత్వాదేవ నాస్యాః కశ్చిదనుభావ్యో నాస్యా ధర్మః. యతో నిర్ధూతనిఖిలభేదా సంవిత్. అతఏవ నాస్యాః స్వరూపాతిరేకీ ఆశ్రయో జ్ఞాతా నామ కశ్చిదస్తీతి స్వప్రకాశరూపా సైవాత్మా - అజడత్వాచ్చ. అనాత్మత్వవ్యాప్తం జడత్వం సంవిది వ్యావర్తమానమనాత్మత్వమపి హి సంవిదో వ్యావర్తయతి. నను చాహం జానామీతి జ్ఞాతృతయా ప్రతీతిసిద్ధా [illegible]. నైవం. సా భ్రాన్తిసిద్ధా - రజతమివ శుక్తిశకలస్య. అనుభూతేః స్వాత్మని కర్తృత్వాయోగాత్. అతోऽనుభూత్యా

భావానర్హత్వాత్సతత్త్వాత్ప్రాగభావగ్రహణం శక్యమిత్యర్థః. ఏవం ప్రాగభావాభావాత్ [illegible] యతి (అతోऽస్యా ఇతి) అతః-స్వతఃపరతశ్చాపి తయోరుభయోరప్యభావస్యానుగ్రాహకత్వా[illegible] ప్రాగభావా[illegible] నైకాన్తికం స్యాత్ - అతో భావరూపవికారవిరహస్య సాక్షాత్ జ్ఞాపనాయ [illegible]. యద్వా-[illegible] కారరూప్రవిరహే సాధ్యే ప్రాగభావే వ్యభిచారశఙ్కానివారణార్థం భావత్వే సత్యనుత్పన్నత్వం [illegible] న్తవతీ-భావత్వే సత్యనుత్పన్నత్వాత్ -యదన్తవత్తద్భావత్వే సత్యనుత్పన్నం న భవతి-యథా ఘటః [illegible] నుత్పత్తిస్తద్వ్యాప్తవికారాన్తరాభావశ్చ సాధితౌ. అథ [illegible] స్యతి (అనుత్పన్నేయమితి) (వ్యాపకవి రుద్ధోపలబ్ధేః) నానాత్వవ్యాపకోత్పత్తివిరుద్ధానుత్పత్త్యుపలబ్ధేరిత్యర్థః. వ్యాప్తిం దర్శయతి (న హీతి) [illegible] ల్యర్థో వక్తుం న యుజ్యతే- బ్రహ్మవ్యతిరేకేణానుత్పన్నస్యానానాభూతస్య కస్యచిన్నాయా వేదాన్తిభిరనభ్యుపగమాత్. యదనానాభూతం-తదనుత్పన్నమి త్యుక్తే వ్యాపకజన్మనివృత్త్యా వ్యాప్యనానాత్వనివృత్తిరుక్తా న స్యాత్. తస్మాదయమర్థః- యన్నానాభూతం- తదనుత్పన్నం న దృష్టం. అపితూత్పన్నమేవ దృష్టమితి జన్మనో నానాత్వవ్యాపకత్వం దర్శితం. అనేనోత్పత్తినివృత్త్యా నానాత్వనివృత్తిరిత్యర్థస్సిద్ధం. యద్వా- యథా న హ్యనగ్నిమాన్ [illegible] ఽగ్నిమదేవ ధూమవదిత్యుక్తం స్యాత్ - తద్వదిహాప్యనుత్పన్నం నానాభూతం న దృష్టమిత్యుక్తే [illegible]త్పత్తిమదేవ నానాభూతమిత్యుక్తం స్యాత్. [illegible] ర్వ్యాప్తికేత్యుక్తం భవతి. అనుభూతిర్నానా న భవతి- అనుత్పన్నత్వాత్. యన్నానాభూతం- తదుత్పత్తిమద్దృష్టం-యథా ఘటః [illegible] నుభూతింపక్షీకృత్యోక్తం. గగనాదిషు వ్యభిచారో దుర్వచః. తేషాముత్పత్తిమత్త్వేన వేదాన్తిభిరభ్యుపగమాదితి భావః. ఏవం సజాతీయభేదో నిషిద్ధః. [illegible] న్తర్గతవికారాన్తరాభావే చ భేదం వికారాన్తరం చ పక్షీకృత్యాన్వయ్యనుమానమాహ (భేదాదీనామితి) అవిశిష్టేనోత్పత్త్యాసమ్భావితౌ. భేదాదయో నానుభూతిధర్మాః- అనుభావ్యత్వాత్ రూపాదివదితి వ్యావృత్తిరూపధర్మోऽపి నాస్తీత్యుపపాదయతి (అతోऽనుభూతేరితి) అన్యోऽపి- వ్యావృత్తిరూపోऽపీత్యర్థః. యద్వా వికారనానాత్వజడత్వనిషేధాన్నిత్యత్వైకత్వస్వయంప్రకాశత్వరూపధర్మవత్త్వశఙ్కాపోహాయ తదాసాధ్యం పూర్వోక్తనానాత్వాదిప్యదాసాధ్యం చ వ్యతిరేక్యనుమానమాహ (అతోऽనుభూతేరితి) అన్యోऽపి- నిత్యత్వాదిరూపోऽపీత్యర్థః-అనుభూతిర్న వ్యావృత్తిరూపధర్మభాక్-అనుభవస్వరూపత్వాత్. యద్వ్యావృత్తిరూపధర్మభాక్-తదననుభూతిర్దృష్టం. యథా ఘటాదీతి వ్యతిరేకి. యది వ్యావృత్తిరూపధర్మం పక్షీకృత్యానుభూతిధర్మత్వాభావస్సాధ్యస్స్యాత్ తదానుభావ్యత్వం హేతుః. యథా రూపాదీతి సపక్షః. ఇదమన్వయి. ఏవం స్వగతభేదో నిరస్తః. పూర్వమేవ జ్ఞేయభేదో నిరస్తః. [illegible] యజ్జ్యోతిర్జ్వలతీత్యాదిషు వేదాన్తవాక్యేష్వాత్మనో నిత్యత్వస్వయంప్రకాశత్వాదయః ప్రతిపన్నాః. అత్ర తు సంవిదోऽనిత్యత్వాదిరుచ్యతే- [illegible] జ్జ్యుత ఇత్యత్రాహ (యత ఇతి) నిర్ధూతనిఖిలభేదా-సకలభేదనిషేధేన విజాతీయభేదోऽపి నిరస్తః. విజాతీయభేదస్య జ్ఞాతుర్నిషేధ్యత్వేన న స ఆత్మా-అపితు పరమార్థభూతా సంవిదేవాత్మేత్యర్థః. యద్వా-వేదాన్తైరాత్మనః ప్రతిపాదితం సజాతీయవిజాతీయస్వగతనానాత్వరాహిత్యం సంవిదనిషేధోపపన్నమితి [illegible] త్మేత్యర్థః. (స్వరూపేతి) స్వరూపాతిరిక్త ఆశ్రయో హి జ్ఞాతా-స నాస్తి. సంవిత్స్వరూపాతిరిక్తత్వాదేవాపరమార్థ ఇతి సైవాత్మేతి పరమార్థభూతా సంవిదేవా త్మేత్యర్థః. (స్వప్రకాశరూపా సైవాత్మేతి) వేదాన్తైరాత్మనః ప్రతిపాదితం స్వయమ్ప్రకాశత్వం సంవిద ఉపపన్నమితి సైవాత్మేత్యర్థః. యద్వా-[illegible] శఙ్కానిరాసార్థముక్తం స్వప్రకాశరూపేతి- స్వయమ్ప్రకాశత్వం స్వతన్త్రసాధకం చేత్యాహ (అజడత్వాచ్చేతి) ఇదం వ్యతిరేకి. సంవిత్ ఆత్మా-అజడ త్వాత్. యన్నాత్మా తజ్జడం-యథా ఘటాదీతి. ఏతద్వివృణోతి (అనాత్మత్వేతి) అనాత్మత్వవ్యాప్తం-వ్యాప్తమితి కర్తరి క్తః. వ్యాపకమిత్యర్థః. [illegible] వత్. తర్కేణ జ్ఞాతృత్వే ప్రతిషిద్ధే ఆత్మనోऽహమ్ప్రత్యయగోచరత్వస్యానుభవప్రత్యక్షసిద్ధత్వేన చోదయతి (నను చేతి) చశ్శోద్యసముచ్చయే. ప్రతీతిసిద్ధా-స్వానుభవరూపప్రతీతిసిద్ధేత్యర్థః. అత్రాహ (నైవమితి) ప్రతీతేర్భ్రాన్తిత్వమాహ (సా భ్రాన్తిసిద్ధేతి) అనుభవవిషయత్వేన పూర్వం ప్రతీతా రజతతాయ థాశుక్తిజ్ఞానబాధితత్వాద్భ్రాన్తిసిద్ధా భవతి-తథేత్యభిప్రాయేణాహ (రజతమివ శుక్తిశకలస్యేతి) భ్రమాధిష్ఠానత్వోపపత్తయే శకలశబ్దః. అవికలవపుషశ్శు క్తేర్భ్రమాస్పదత్వాయోగాత్. యద్వా-జ్ఞాతృత్వే ప్రతీయమానే తత్ర జ్ఞానాంశస్య పారమార్థ్యైకత్రాంశస్యాపారమార్థ్యే చ దృష్టాన్తతయా రజతమివ శు శకలస్యేత్యుక్తం. తత్ర హీదమంశః పరమార్థః. రజతత్వైవాపరమార్థ ఇతి. భ్రాన్తిసిద్ధత్వముపపాదయతి (అనుభూతేరితి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అతోऽనుభూత్య

మనాదిపాపవాసనాదూషితాశేషశేముషీకాణామనధిగతపదవాక్యస్వరూపతదర్థయాథాత్మ్యప్రత్యక్షాదిస
కలప్రమాణవృత్తతదితికర్తవ్యతారూపసమీచీనన్యాయమార్గాణాంవికల్పాసహవివిధకుతర్కకల్కకల్పితమితి
న్యాయానుగృహీతప్రత్యక్షాదిసకలప్రమాణవృత్తయాథాత్మ్యవిద్భిరనాదరణీయం. తథాహి- నిర్విశేషవస్తు
వాదిభిర్నిర్విశేషేవస్తునీదం ప్రమాణమితినశక్యతేవక్తుం - సవిశేషవస్తువిషయత్వాత్ సర్వప్రమాణానాం.

సేవపదార్థతయావస్సమానేషు పరమాత్మగుణాదిష్వనుకూలబుద్ధిగోచరత్వాద్విద్యాభక్తిశబ్దయోః. తేనసమ్యగ్వాక్యార్థనిర్ణయలాభః. పూర్వపక్షత
స్సోపపన్నన్యమానేపి స్వతాభిమతవేదాప్రామాణ్యాదౌ హి భవతి ప్రద్వేషాద్వైదికానాం. భగవద్గుణాదిష్వనురక్తచిత్తతా భవతి. నచైషా సాక్షాత్కార
కల్పనిరన్తరధ్యానరూపా భక్తిః. అతో నాన్యోన్యాశ్రయః. అథశాస్త్రార్థజ్ఞానోత్పత్తిహేతుభూతభక్తివిరోధినమాహ (అనాదీతి) యద్వా-సమ్యగ్జ్ఞా
నహేతుభూతభక్త్యభావాత్ సమ్యగ్జ్ఞానవిరోధిపాపానుబన్ధమాహ.(అనాదీతి) వాసనాశబ్దేన పాపస్యదృఢమూలత్వేనదుర్నివారత్వముక్తం. వాసనయాపా
పం పాపేనవాసనా. అజ్ఞానేనపాపవాసనా పాపవాసనయాఽజ్ఞానమిత్యన్యోన్యాశ్రయపరిహారాయఅనాదిశబ్దః. శేముషీ-మోక్షోపయోగి జ్ఞానం.
అశేషశబ్దస్యోపాయోపేయనివర్త్యవిషయా విశ్వశేముషీదూషితేతిభావః. అనేనార్థాత్స్వపక్షేనివర్త్యంచోక్తంభవతి- కర్మణఏవమోక్షప్రతిబన్ధక
త్వాత్ దూషితశేముషీకత్వఫలం సమ్యగ్జ్ఞానాభావమాహ(అనధిగతేతి) ప్రత్యక్షవిరోధేశాస్త్రప్రాబల్యస్యపరేణోక్తత్వాత్,పదశబ్దసముదాయేనచసవి
శేషపరత్వప్రాధాన్యేన, చ ప్రథమంశబ్దప్రమాణమాహ (పదేతి) ప్రకృతిప్రత్యయయోగేనపదత్వంనజ్ఞాతమితిపదశబ్దస్యభావః.(వాక్యస్వరూపేతి)
వాక్యమనేకపదార్థసంసర్గవిశేషాభిధాయీతిచనజ్ఞాతమితిభావః. తదర్థయాథాత్మ్యం-తాత్పర్యవిషయః. ప్రత్యక్షేత్యాదినానుమానం. సకలశబ్దేనస్పా
ర్శనచాక్షుషాది ప్రత్యక్షావాన్తరభిదావివక్షితా. అన్వయవ్యతిరేకాద్యనుమానావాన్తరభిదాచవివక్షితా. యద్వా-తత్తద్వ్యాప్త్యభిమతార్థాపత్త్యాది ప్ర
మాణాన్తరవిషయస్సకలశబ్దః. వృత్తం- బోధనం. (తదితికర్తవ్యతారూపేతి) తర్కేణప్రమాణబాధవచనాత్ప్రమాణానుగ్రాహకస్తర్కఇతిచనజ్ఞాత
మితిభావః. ప్రమాణానుగ్రాహకత్వమేవహివయంతర్కమఙ్గీకుర్మఇత్యత్రాహ (సమీచీనన్యాయేతి)అనుగ్రాహకబుద్ధ్యాస్వీకృతస్యాపితర్కస్యప్ర
మాణవిరుద్ధత్వాత్సోఽసమీచీనఇతిభావః. అపచ్ఛేదనయాదిసమీచీనన్యాయాఏవహిస్వీకృతాఇత్యత్రాహ (న్యాయమార్గాణామితి) అయమపచ్ఛేద
న్యాయవిషయః అయంసామాన్యవిశేషన్యాయవిషయఇతితత్తన్న్యాయసంచారవిషయవిభాగోఽనవగతఇతిభావః. తర్హికిమవలమ్బ్యప్రస్థాః కృతా
ఇత్యత్రాహ(వికల్పాసహేతి)కుతర్కాః- ప్రమాణవిరుద్ధాఃమూలశైథిల్యమిథోవిరోధాదిదోషాన్తరాక్రాన్తాశ్చతర్కాః. తేచత్రిచతురపదస్థాయినో
నభవన్తి- కింతువికల్పితాన్యతరశిరఃపరిగ్రహఏవభఞ్జురాఇత్యాహ (వికల్పాసహేతి) తర్కస్యవికల్పాసహత్వంనామతద్విషయసాధనాదివికల్పాస
హత్వమేవ.(వివిధేతి) బ్రహ్మణోఽనుభావ్యత్వేఽననుభూతిత్వం ప్రత్యక్షంసన్మాత్రగ్రాహి. వేదాన్తవేద్యంబ్రహ్మప్రమాణాన్తరాగోచరమిత్యాదిరూపం
కుతర్కాణామన్యోన్యవ్యాహతివైవిధ్యంవివక్షితం. ఈదృశకుతర్కఏవకల్కం-అసారభూతం-బౌద్ధైరాత్తసారం. ఋజీషమిత్యర్థః. ఏతేనకల్పితం- ఉ
త్కీర్ణం. ఇతిశ్లాఘితౌ. కేషాంచిత్సమీచీనోఽర్థాన్తరవిషయజ్ఞానేఽసత్యప్యస్యాసమీచీనత్వనిశ్చయః కథమిత్యత్రాహ (న్యాయానుగృహీతప్రత్యక్షాది
సకలప్రమాణవృత్తయాథాత్మ్యవిద్భిరితి) అనేనపూర్వోక్తవిపరీతాకారఉక్తః. బహువచనేనస్వపక్షస్యభగవద్బోధాయనాద్యనేకశిష్టపరిగ్రహః సూ
చితః. (అనాదరణీయమితి)శిష్యశిక్షానుపూర్వపక్షోపన్యాసకౌశలార్థమప్యాదర్తుమయోగ్యమిత్యర్థః. అశేషవిశేషప్రత్యనీకేత్యారభ్యసర్వేవేదాన్తాఆ
రభ్యన్తఇత్యనేనయదప్యాహుస్తదనాదరణీయమిత్యన్వయః. ఏవంసంక్షేపేణప్రతిపాదితమర్థముపపాదయితుముపక్రమతే(తథాహీతి) ననుపూర్వప
క్షిణాప్రథమం వేదాన్తవాక్యాన్యుదాహృత్యతత్రనిరూపణీయంసర్వంనిరూప్య పశ్చాద్వ్యతిరిక్తప్రమాణతర్కాఃప్రదర్శితాః. అతః సిద్ధాన్తేచతేన
క్రమేణతత్ప్రతిక్షేపోయుక్తః. తత్కథంప్రథమం సకలప్రమాణావిషయత్వనిరూపణంసంగచ్ఛతే. ఉత్తరత్రచకథంప్రత్యక్షాదినిర్విశేషవిషయ
త్వనిరాసపూర్వకంవేదాన్తవాక్యయోజనాక్రియతే. ఉచ్యతే- ప్రత్యక్షవిరోధేశాస్త్రప్రాబల్యాభ్యుపగమాత్ పరేణవేదాన్తవాక్యానిప్రథమముదా
హృత్యపశ్చాత్తదన్యద్వక్తవ్యంసర్వముక్తం. ప్రబలతయాభిమతప్రమాణపురస్కారోహ్యుచితః. సిద్ధాన్తినాతుప్రత్యక్షవిరోధేశాస్త్రప్రాబల్యాన
భ్యుపగమాత్ ప్రత్యక్షాదినిర్విశేషవిషయత్వవ్యుదసనపూర్వకం తదవిరోధేనవేదాన్తవాక్యానిస్వరసతోవ్యాఖ్యాస్యన్తే. తత్ర నిర్విశేషచిన్మాత్రపార
మార్థ్యస్యపరేణప్రథమప్రతిజ్ఞాతస్యసామాన్యేనసకలప్రమాణబహిష్కృతత్వరూపందూషణంప్రథమంప్రతిజానీతే (నిర్విశేషఇతి) అర్థాత్ప్రమా
ణాభావశ్చస్వపక్షానుగుణోనిరూపితోభవతి. ఖపుష్పమపిస్వానుభవసిద్ధమితివక్తుంశక్యమితితద్వ్యావృత్త్యర్థమిదంశబ్దః. పరసంప్రతిపత్తిపదంప్రమా
ణంనకించిదపీతిభావః. యద్వా- నకాచిదపిప్రమాణవ్యక్తిర్నిర్విశేషగోచరేత్యేకవచనాభిప్రాయః. కుతఇత్యత్రాహ (సవిశేషేతి) ననువిశేషానిర్వి
శేషాః- తత్కథంనిర్విశేషవస్తునోఽప్రామాణికత్వం. ఉచ్యతే- ధర్మేణధర్మీసవిశేషః. ధర్మిణాచధర్మస్సవిశేషః. కస్యచిద్ధర్మభూతంధర్మ్యేవాయన్నభ
వతి- తత్ప్రమాణశూన్యమితిహిగ్రన్థార్థః. విశేషోవ్యావర్తకః. ధర్మీచస్వగతధర్మస్యఆశ్రయాన్తరగతధర్మాద్వ్యవచ్ఛేదకఇతివిశేషశబ్దవాచ్యః. కించ-
విశేషోనిర్విశేషఇతిశబ్దౌకిం పర్యాయౌ-నవా. ఆద్యేసహప్రయోగానుపపత్తిః. ద్వితీయేతుననిర్విశేషత్వం. బోధ్యభేదమన్తరేణఅపర్యాయత్వాయో
గాత్. ననుకథంసర్వప్రమాణానాంసవిశేషవిషయత్వం. నహిగన్ధాదిగ్రాహిప్రమాణంగన్ధాదికంసాశ్రయమావేదయతి. నైవం- ఆశ్రయఏవవిశేష
ఇతినియమాభావాత్. సంనికర్షోపిసర్వవిశేషణతయాసర్వార్థవైశిష్ట్యంహ్యుపపద్యతే. అయంగన్ధోఽనుభూయతఇతికాలాదివిశేషావచ్ఛిన్నతయైవగన్ధా
దిప్రతీతేశ్చసవిశేషవిషయతోపపత్తిః. తథాప్రతీతిశ్చవక్ష్యతే. తర్హినవయంప్రమాణాన్తరేణనిర్విశేషసిద్ధిమభ్యుపగచ్ఛామః. స్వానుభవసిద్ధంహిత

యస్తు స్వానుభవసిద్ధ ఇతి స్వగోష్ఠీనిష్ఠస్సమయః. సోఽప్యాత్మసాక్షికసవిశేషానుభవాదేవ నిరస్తః. ఇదమహమదర్శమితి కేనచిద్విశేషేణ విశిష్టవిషయత్వాత్ సర్వేషామనుభవానాం. సవిశేషోఽప్యనుభూయమానోఽనుభవః కేనచిద్యుక్త్యాభాసేన నిర్విశేష ఇతి నిష్కృష్యమాణః స్సత్తాతిరేకిభిస్స్వాసాధారణైస్స్వభావవిశేషైర్నిష్కృష్టవ్య ఇతి నిష్కర్షహేతుభూతైస్సత్తాతిరేకిభిస్స్వాసాధారణైస్స్వభావవిశేషైస్సవిశేష ఏవావతిష్ఠతే. అతః కైశ్చిద్విశేషైర్విశిష్టస్యైవ వస్తునోఽన్యే విశేషా నిరస్యన్త ఇతి నక్వచిన్నిర్విశేషవస్తుసిద్ధిః. ధియో హి ధీత్వం స్వప్రకాశతా చ జ్ఞాతుర్విషయప్రకాశనస్వభావతయోపలబ్ధేః. స్వాపమదమూర్ఛాసు చ సవిశేష ఏవానుభవ ఇతి స్వావసరే నిపుణతరముపపాదయిష్యామః.

దిత్యత ఆహ (యస్త్వితి) తుశబ్దేన సమయం విశింషన్ సమయస్యైకాన్త్యమూలం స్వానుభవలక్షణప్రమాణశైథిల్యమభిప్రైతి. స్వగోష్ఠీనిష్ఠ ఇతిసర... పసత్త్వం దర్శయతి. ఆత్మసాక్షికానుభవస్య సవిశేషత్వం దర్శయతి (ఇదమహమితి) (విశిష్టవిషయత్వాదితి) విశిష్టవిషయో హ్యయమనుభవవిష. ... త్రికస్య శరీరమితివత్ అయం నిర్దేశః. అన్యథా స్వానుభవనిర్విశేషత్వనిరాసేన ఘటాదిసవిశేషత్వసాధనస్యానుపయోగాత్. అనుభూయమానోఽప్యనుభవ ఇత్యుపరితనగ్రన్థస్యాప్యేవమేవార్థః- స్వానుభవసిద్ధమిత్యనేనైకార్థ్యాత్. నచానుభవశబ్దోఽనువ్యవసాయపరః-నహ్యనువ్యవసాయరూపం ప్రత్యక్ష... ష్టం-అతీతవిషయతయా ప్రత్యక్షత్వానుపపత్తేః. పరజ్ఞానం ప్రముషితసంస్కారం స్వజ్ఞానం చానుమేయం. అన్యత్తు స్మృతివిషయః. న చ స్మృతి... యత్వమిహ వివక్షితం- అనుభవశబ్దస్యాతదర్థత్వాత్. అతోఽనుభూయమానత్వం అవభాసమానత్వం. ఇదమహం శబ్దాభ్యాం సకర్మకకర్తృకఏవానుభవ... ద్యుక్తం. అదర్శమిత్యనేన అపరోక్షత్వవిశేషాన్వయోఽభిప్రేతః. అతీతత్వం త్వవివక్షితం- తదా స్వసిద్ధత్వాయోగాత్. (కేనచిద్విశేషేణేతి) ఉక్తైష్వన్య... న్యతమవిశేషణమన్తర్గతత్వాత్ అపరిహార్యమవర్జనీయమితిభావః. యద్వా- అదర్శమితీత్యత్రేతిశబ్దః ప్రకారవచనః ప్రకృతసజాతీయరూపం విశేషం యావత్సంభవం గృహ్ణాతి. తేన పరోక్షత్వవర్తమానత్వాదికం కేనచిదితి వివక్షితం స్యాత్. పరోక్షత్వం విషయద్వారా. నను సహి వయమిదమహమదర్శమితి ప్రతీతిమపల... పామః. సా తు తర్కావ్యవస్థాపితవిషయా నిర్విశేషే ప్రమాణమిత్యత్రాహ (సవిశేషోఽపీతి) స్వవ్యాహతస్య దర్శయిష్యమాణత్వాద్యుక్త్యాభాసేనేత్యుక్తం. (నిర్విశేష ఇతి నిష్కృష్యమాణ ఇతి) యదా నిర్విశేష ఇతి నిష్కృష్యతే తదానీమేవం హి నిష్కృష్టవ్య ఇత్యర్థః. కథం నిష్కృష్టవ్య ఇత్యత్రాహ (సత్తాతిరేకిభిస్స్వాసాధారణైరితి) సత్తానతిరేకీ చేత్ పక్షావిశిష్టో హేతుస్స్యాత్. తదయుక్తం- పక్షవ్యావర్తకో హి హేతుః. కించ- అన్యస్య ద్రవ్యాన్తరాద్వ్యావర్తకధర్మస్యైవ వ్యావృత్తిరూపత్వసంభవః. స్వరూపే ప్రతిపన్నే స్వస్యాన్యతాదాత్మ్యభ్రమవిరోధినశ్చ స్వరూపమేవ వ్యావృత్తిః- యథాశుక్త్యాదేః. ... స్తుప స్వస్వరస్యాన్యస్మాద్వ్యావర్తకధర్మత్వాభావాత్ స్వరూపేభాసమానే భ్రమసహత్వాచ్చ న స్వరూపమేవ వ్యావృత్తిరితి వక్ష్యమాణశ్లోక్యాదిపృష్టాన్నిష్కృష్యాభిప్రాయేణ సత్తాతిరేకిభిరిత్యుక్తం. సాధారణశ్చేద్ధేతురనైకాన్తికో భ్రమావిరోధీ చ స్యాత్-యథాశౌక్ల్యాదిః. అసాధారణం తు క్త్విత్వమేవ హి రజతభ్రమవిరోధి. అతస్స్వాసాధారణైరిత్యుక్తం. స్వశబ్దేన వ్యధికరణాసిద్ధిపరిహారః. స్వభావవిశేషైః-ధర్మవిశేషైః. ఏవం సామాన్యేనార్థశరీరముక్తం. అతస్త్వయాపి నిరాసకహేతుతయాభిమతానాం సత్తాతిరేకిత్వస్వాసాధారణత్వే అవర్జనీయే ఇత్యభిప్రాయేణ సత్తాతిరేకిభిస్స్వాసాధారణైరితి పునః కథనం. యేయే హేతవః సవిశేషఘటాదివస్తువ్యావృత్తాస్సామాన్యేన సకలవిశేషాభావసాధకాః- తేఽర్థసామర్థ్యాత్సామాన్యాన్తర్గతం స్వాత్మానమపి నివర్తయేయురేవేత్యత్రాహ (అతః కైశ్చిదితి) అతః- తేషాం సత్తాతిరేకిత్వస్వాసాధారణత్వయోరవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యత్వాదిత్యర్థః. (కైశ్చిదితి) స్వాసాధారణైః ప్రామాణికైరిత్యర్థః. (విశిష్టస్యైవేతి) నిర్విశేషత్వసాధకనివృత్త్యా నిర్విశేషత్వాసిద్ధిస్తదనివృత్త్యా తైరేవ సవిశేషత్వప్రసఙ్గాచ్చేత్యభిప్రాయః (అన్య ఇతి) నిర్విశేషత్వసాధకా హేతవో యేభ్యో ఘటాదిభ్యో వ్యావృత్తాః- తద్గతా ఇహ ప్రామాణికారూపాదయో విశేషా అస్మిన్నిరస్యన్తే-నతు సర్వవిశేషాః. అస్మిన్పక్షే వ్యావృత్త్యా ధూమః పక్షే హ్యనగ్నిమత్త్వమేవ నివర్తయతి-నత్వాకారాన్తరమిత్యర్థః. (నక్వచిదితి) స్వానుభవే ప్రత్యక్షాదిప్రమాణాన్తరేష్వపీత్యర్థః. స్వవ్యాఘాతప్రసఙ్గేన సకలవిశేషనివృత్తేస్సాధయితుమశక్యత్వాత్ ననిర్విశేషవస్తుసిద్ధిరిత్యుక్తం భవతి. ఏవం కర్మకర్త్రభ్యుదాస మభ్యుపగమ్య సవిశేషత్వముపపాదితం. అథ కర్మకర్తృనిరాస ఏవ దుశ్శక ఇత్యాహ (ధియో హీతి) ధీత్వం-విషయప్రకాశకత్వం. స్వప్రకాశతా-అనన్యాధీనప్రకాశత్వం. ఏతదుభయం స్వప్రకాశవాదే సాధనతయా సాధ్యతయా చ పరేణోపన్యస్తం. (జ్ఞాతుర్విషయప్రకాశనస్వభావతయోపలబ్ధేరితి) నియమేన స్వాశ్రయం ప్రతి విషయప్రకాశకతయాభాసమానత్వాద్ధీత్వస్వప్రకాశత్వే సిధ్యత ఇత్యర్థః. ధీత్వం విషయసాధనత్వం-తథావభాసమానత్వాదితి న సాధ్యావిశిష్టతా. యద్యుపలబ్ధిసిద్ధం సకర్మకత్వం నాఙ్గీకురుషే- తతః సకర్మకత్వహేతుకం స్వప్రకాశత్వమపి న సిధ్యేదితిభావః. యద్వా-ధీత్వం-ధీస్వరూపమాత్రం, హిశబ్ద ఉపలబ్ధేస్సర్వసంప్రతిపత్తిం దర్శయతి. నను నకర్మకర్త్రవచ్ఛిన్నం జ్ఞానమాత్మభూతం-అన్యదేవ తు స్వాపాద్యవస్థానుభూతం నిర్విశేషం సాధ్యత ఇత్యత్రాహ (స్వాపేతి) అనుభవః- ఆత్మస్ఫురణం. నహి తదాధర్మభూతజ్ఞానస్ఫురణం. స్వావసరే- అహమర్థస్యైవాత్మత్వసమర్థనే. నిపుణతరం- పరప్రయుక్తయుక్త్యైవేతిభావః. సుఖమహమస్వాప్సం మామప్యహం న జ్ఞాతవానిత్యాదినా పరోక్తపరామర్శేనైవేతియావత్. యద్వా-నిపుణతరం. ఏతదుక్తం భవతి- కిం త్వయా స్వానుభవాధీనం నిర్విశేషత్వం కర్మకర్త్రవచ్ఛిన్నస్య జ్ఞానస్యోచ్యతే- ఉతాహమితి భాసమానస్యాత్మస్వరూపభూతజ్ఞానస్య- ఉత తదుభయాతిరిక్తస్య వా. ఆద్యే కర్మకర్త్రవచ్ఛేదనియమాదేవ ననిర్విశేషత్వం. ద్వితీయే ప్రత్యక్త్వానుకూలత్వాదిభిస్సవిశేషత్వమవర్జనీయమితి వక్ష్యతే. తృతీయే శూన్యత్వాదేవ

స్వాభ్యుపగతాశ్చ నిత్యత్వాదయో హ్యనేకే విశేషాస్సన్త్యేవ. తే చ న వస్తుమాత్రమితి శక్యోపపాదనాః- వస్తుమాత్రాభ్యుపగమేఽపి విధాభేదవివాదదర్శనాత్ స్వాభిమతతద్విధాభేదైశ్చ స్వమతోపపాదనాత్. అతః ప్రామాణికవిశేషైర్విశిష్టమేవ వస్త్వితి వక్తవ్యం. శబ్దస్య తు విశేషేణ సవిశేష ఏవ వస్తున్యభిధానసామర్థ్యం- పదవాక్యరూపేణ ప్రవృత్తేః. ప్రకృతిప్రత్యయయోగేన హి పదత్వం. ప్రకృతిప్రత్యయయోరర్థభేదేన పదస్యైవ విశిష్టార్థప్రతిపాదనమవర్జనీయం. పదభేదశ్చార్థభేదనిబన్ధనః. పదసఙ్ఘాతరూపస్య వాక్యస్యానేకపదార్థసంసర్గవిశేషాభిధాయిత్వేన నిర్విశేషవస్తుప్రతిపాదనాసామర్థ్యాత్ న నిర్విశేషవస్తుని శబ్దః ప్రమాణం. ప్రత్యక్షస్య నిర్వికల్పకసవికల్పకభేదభిన్నస్య న నిర్విశేషవస్తుని ప్రమాణభావః. సవికల్పకం జాత్యాద్యనేకపదార్థవిశిష్టవిషయత్వాదేవ సవిశేషవిషయం. నిర్వికల్పకమపి

సవిశేషత్వం సాధ్యమితి ముఖాన్తరేణ సవిశేషత్వమాహ (స్వాభ్యుపగతాశ్చేతి) ఆదిశబ్దేన స్వప్రకాశత్వైకత్వానన్తత్వాదయో వివక్షితాః. తే వస్తుమాత్రమితి హ్యుక్తమిత్యత్రాహ. (తేచేతి) ఉపపాదయతి (వస్త్వితి) బౌద్ధైః క్షణికత్వముక్తం. అనేన తు నిత్యత్వం. వైశేషికాదిభిశ్చ జడత్వబహుత్వే. అనేన మస్వప్రకాశత్వైకత్వే. స్వరూపం తు తైస్సర్వైరభ్యుపేతం. అతో విప్రతిపత్తివిషయః సంప్రతిపత్తివిషయశ్చైకమేవేతి వస్తుమయుక్తమిత్యర్థః. విమతస్య స్వరధాననాతదుపపాదనేన చ స్వరూపాతిరిక్తతాం దర్శయతి (స్వాభిమతేతి) క్షణికవాదినం ప్రతి బ్రహ్మనిత్యత్వం సాధయతా త్వయా స్వరూపమాత్రాతిరేకేణ కంచిత్సాధితమస్తి- న వా- అస్తి చేత్ సధర్మత్వం- నో చేత్- సిద్ధసాధనత్వం- స్వరూపమాత్రస్యాభిమతత్వాత్. సంవిన్నిత్యేతి ప్రతిజ్ఞావాక్యగతౌ ధర్మధర్మిశబ్దౌ కిం పర్యాయౌ- న వా. ఆద్యే సాధనాయాసో నిష్ఫలః. ద్వితీయే స్వరూపాతిరిక్తధర్మాన్తరస్వీకార ఇతి భావః. స్వమతోపపాదనాన్న వస్తుమాత్రమితి శక్యోపపాదనా ఇత్యన్వయః. పూర్వం సవిశేషత్వనిరాసకహేతుభిః సవిశేషత్వముక్తం. అనన్తరం సాధ్యధర్మైః. తతః కతిపయవిశేషసాధకహేతుభిః. ఏతే నిరాసకసాధ్యసాధనధర్మా అపరమార్థా ఇత్యత్రాహ (అత ఇతి) అతః- విశేషవ్యుదాసకత్వేన సాధ్యత్వేన సాధనత్వేన చ కేషాంచిద్ధర్మాణాం త్వయోక్తత్వాత్. పరమార్థభూతైస్తైస్తైర్విశిష్టమిత్యర్థః. ప్రామాణికైరిత్యనేన కైశ్చిదితి పూర్వోక్తస్యార్థస్యాపి విశేషో దర్శితః. (విశిష్టమేవేతి) పూర్వోక్తసత్తాతిరేకిత్వస్యాసాధారణత్వాభావే భ్రమోచ్ఛేదో న స్యాత్. నిరాసకధర్మాపారమార్థ్యే శుక్తిత్వాపారమార్థ్యే రజతసత్యత్వవత్ నిరసనీయాకారసత్యత్వం ప్రసజేత్ సాధ్యధర్మాపారమార్థ్యే చ నిత్యత్వాదివిపరీతాకారానిత్యత్వప్రసఙ్గః సాధనాపారమార్థ్యే చ సాధ్యనిత్యత్వాదివిపరీతాకారస్యాసత్యత్వమాపద్యేతేతి భావః. ఇత్థం స్వానుభవప్రసఙ్గాత్తత్రాపి సవిశేషత్వముపపాదితం. అథ ప్రథమప్రతిజ్ఞాతం సర్వప్రమాణానాం సవిశేషవిషయత్వం వక్తుమారభతే. తత్ర పరేణ ప్రత్యక్షాత్ బలీయస్త్వేనోక్తత్వాత్, సవిశేషబోధకత్వాతిశయస్య స్వాభిమతత్వాచ్చ ప్రథమం శబ్దస్య సవిశేషవిషయత్వమాహ (శబ్దస్యత్వితి) తుశబ్దః పరోక్తబలీయస్త్వసూచకః. విశేషేణేతి పదేన సవిశేషవస్తుబోధకత్వాతిశయ ఉచ్యతే. యద్వా - సర్వప్రమాణానాం సవిశేషగోచరత్వే ప్రతిజ్ఞాతే చిద్విషయస్యాన్తరఙ్గతయా స్వప్రకాశవృత్తిం నిరూప్య తదనన్తరమాత్మని ప్రత్యక్షాదిభ్యోఽన్తరఙ్గత్వేన ఉభయవాదిసంమతస్య శాస్త్రస్య సవిశేషవిషయత్వమాహ (శబ్దస్యత్వితి) సవిశేషగోచరత్వే ప్రమాణాన్తరేభ్యోఽతిశయో విశేషేణేత్యుచ్యతే. తుశబ్దేన తత్తదౌపయికం శబ్దస్య సవిశేషగోచరప్రత్యక్షాదిపూర్వకత్వం విశేష ఉచ్యతే. ప్రతిజ్ఞాతస్య హేతుమాహ (పదవాక్యరూపేణేతి) తతః కిం సవిశేషవిషయత్వస్యేతి శఙ్కాయాం పదరూపేణ ప్రవృత్తిం వివృణోతి (ప్రకృతీతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (ప్రకృతిప్రత్యయయోరితి) (పదస్యైవేతి) వాక్యం తావదాస్తాం. పదమేవ సవిశేషపరమితి భావః. వాక్యరూపేణ ప్రవృత్తిం వివృణోతి (పదభేదశ్చేతి) పదభేదః- పదానాం పరస్పరభేదః. న కేవలం ప్రకృతిప్రత్యయభేద ఏవార్థభేదహేతుకః. పదభేదోఽపీతి చార్థః. అన్యథాపదాన్తరవైయర్థ్యాదితి భావః. పదభేదస్యార్థభేదనిబన్ధనత్వేఽపి వాక్యైకత్వాన్నిర్విశేషత్వసిద్ధిరితి శఙ్కాయాం వాక్యస్య సవిశేషవిషయత్వం వదన్ నిర్విశేషే ప్రమాణాభావముపసంహరతి (పదసంఘాతేతి) తత్తత్పదాభిధేయానాం సంసర్గవిశేష ఏవ వాక్యప్రతిపాద్యః- న తు తత్తత్పదార్థప్రహాణేనార్థాన్తరమిత్యర్థః. నను నిర్విశేషశబ్దేన నిర్విశేషం వస్తు కిం ప్రతిపన్నం- ఉతాప్రతిపన్నం- ఉత సవిశేషం వస్తు ప్రతిపన్నం. ఆద్యే నిర్విశేషవస్తుని శబ్దస్య ప్రతిపాదనాన్నిషేధోఽనుపపన్నః. ద్వితీయే తు నిషేధ్యాప్రతిపత్తేర్నిషేధోఽనుపపన్నః. తృతీయే తు సవిశేషనిరాసః కృతస్స్యాత్. నైవం- భ్రాన్తిప్రమితివిభాగాత్ నిర్విశేషవస్తుని శబ్దస్య ప్రమాణభావో హి నిషిధ్యతే - న తు భ్రమహేతుత్వం. అతో నిర్విశేషశబ్దజనితా మిథోఽన్వయానర్హార్థగోచరా భ్రాన్తిః ప్రమితిజననైక్యశక్త్యభావాభ్యాం భూతేతి యుక్తం. అధికరణతదసాధారణనిషేధ్యప్రతిపత్తిధర్మతో విశేషశబ్దస్య సంకోచానభ్యుపగమే హ్యధికరణాలాభాన్నిషేధకశబ్దస్యానన్వయ ఏవ స్యాత్ - న హి నిర్విభక్తికః పదాన్తరానన్వితో నిర్విశేషశబ్దోఽర్థాభిధాయీ. అతస్సంకోచాభావే వ్యాఘాతః. యద్యపి కథంచిద్విభక్త్యర్థో న వివక్షితః. తథాపి నిర్విశేషపదస్య బహువ్రీహిత్వాదన్యపదార్థాభిధానమవర్జనీయం. తత్పురుషప్రయోగే చ అధికరణాభిధానమవర్జనీయం. అతో యది నిర్విశేషశబ్దః ప్రమాణభూతవాక్యస్థః- తదా విషయవిభాగో ద్రష్టవ్యః- సకలవిశేషశూన్యప్రతిపాదనాసామర్థ్యాత్. నగరే కోఽవిశేష ఇత్యుక్తే సకశ్చిదపీత్యాదిషు సవిశేషనిషేధః సంకుచితవిషయో దృష్టః. తథా శాస్త్రేష్వపి *అవిశేషాన్తతో హిత ఇతి గన్ధాదిగుణాన్వితానామపి పృథివ్యాదీనాం శాన్తత్వఘోరత్వమూఢత్వరూపకతిపయవిశేషవిరహవివక్షయా అవిశేషశబ్దః ప్రయుజ్యతే. ఏవం జ్ఞానస్వరూప ఆత్మన్యన్తరఙ్గతయా స్వానుభవశబ్దౌ నిరూపితౌ. అథ వ్యతిరిక్తప్రమాణేషు మూలభూతస్య ప్రత్యక్షస్య సవిశేషవిషయత్వముపపాదయతి (ప్రత్యక్షస్యేత్యాదినా) నిర్వికల్పకానుభూతార్థస్య సవికల్పకే ప్రతిసంధానస్యావశ్యమ్భావిత్వాత్తదుభయోపయోగిత్వేన చ సవికల్పకస్వరూపం ప్రదర్శితం. అథ నిర్వికల్పకస్య సవిశేషవిషయత్వం ప్రతిజానీతే (నిర్వికల్పకమపీతి) ఏకజా

సవిశేషవిషయమేవ- సవికల్పకే స్వస్మిన్ననుభూతపదార్థవిశిష్టప్రతిసంధానహేతుత్వాత్. నిర్వికల్పకం నామ కేనచిద్విశేషేణవియుక్తస్య గ్రహణం. న సర్వవిశేషరహితస్య. తథాభూతస్య కదాచిదపి గ్రహణాదర్శనా దనుపపత్తేశ్చ. కేనచిద్విశేషేణేదమిత్థమితి హి సర్వా ప్రతీతిరుపజాయతే. త్రికోణసాస్నాదిసంస్థానవిశేషేణవినా కస్యచిదపి పదార్థస్య గ్రహణాయోగాత్. అతో నిర్వికల్పకమేకజాతీయద్రవ్యేషు ప్రథమపిణ్డగ్రహణం. ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణం సవికల్పకమిత్యుచ్యతే. తత్ర ప్రథమపిణ్డగ్రహణే గోత్వాదేరనువృత్తాకారతా న ప్రతీయతే. ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణేష్వేవానువృత్తిప్రతీతిః. ప్రథమప్రతీత్యనుసంహితవస్తుసంస్థానరూపగోత్వాదేరనువృత్తిధర్మవిశిష్టత్వం ద్వితీయాది పిణ్డగ్రహణావసేయమితి ద్వితీయాదిగ్రహణస్య సవికల్పకత్వం. సాస్నాదివస్తుసంస్థానరూపగోత్వాదేరనువృత్తిర్న ప్రథమపిణ్డగ్రహణే గృహ్యత ఇతి ప్రథమపిణ్డగ్రహణస్య నిర్వికల్పకత్వం. న పునస్సంస్థానరూప జాత్యాదేర గ్రహణాత్. సంస్థానరూపజాత్యాదేరప్యైన్ద్రియకత్వావిశేషాత్, సంస్థానేన వినా సంస్థానినః ప్రతీత్యనుపపత్తేశ్చ ప్రథమపిణ్డగ్రహణేపి ససంస్థానమేవ వస్త్విత్థమితి గృహ్యతే.

తీయస్తేషు ద్వితీయాది పిణ్డగ్రహణస్య సవికల్పకత్వం ప్రథమపిణ్డగ్రహణస్య నిర్వికల్పకత్వం చ హృది నిధాయ హేతుమాహ (సవికల్పకేఇతి) విశిష్ట ప్రతిసంధానమితి షష్ఠీసమాసః కర్మధారయో వా. స్వస్మిన్-నిర్వికల్పకే. అనుభూతజాత్యాదిపదార్థవిశిష్టవస్తువిషయస్య సవికల్పకే ప్రతిసంధానస్య హేతుత్వాదిత్యర్థః. ప్రథమపిణ్డస్య విశిష్టతయావగతత్వానుసంధానం. ప్రథమపిణ్డజాతివిశిష్టతయా ప్రతీతే హి ద్వితీయాదిషు జాత్యనువృత్తిబుద్ధిరూపేణ ప్రతిసంధానం ఘటతే. కథం ప్రతిసంధానం- సకలవిశేషశూన్యవిషయం హి నిర్వికల్పకమితి హేత్వసిద్ధిమాశఙ్క్యాహ (నిర్వికల్పకం నామేతి) సకలవిశేష... ర్యాభావముపపాదయతి (తథాభూతస్యేతి) సకలవిశేషశూన్యగ్రహణం కిం దర్శనాదభ్యుపగమ్యతే- కింవానుపపత్త్యా కల్ప్యతే ... మిత్యాహ (కదాచిదపీతి) కల్పనం వ్యుదస్యతి (అనుపపత్తేరితి) నిర్విశేషజ్ఞానబాధికైవ అనుపపత్తిర్దృశ్యతే. తత్కల్పితానుపపత్తిరేవ నాస్తీతి భావః. ... ర్శనం వివృణోతి (కేనచిదితి) ప్రకారవిశేషనియమో నేతి భావః. ఉత్తరత్ర గ్రహణాయోగాదితి పఞ్చమ్యా హేతుత్వం స్ఫుటం. అత్ర పఞ్చమ్యర్థస్తావ... శబ్దః. ఇదమిత్థమితి ప్రతీతిమేవ వివృణ్వన్నర్థాత్ సకలవిశేషశూన్యగ్రహణకల్పనామపి వ్యుదస్యతి (త్రికోణేతి) అనుపపత్తిం వివృణోతి (గ్రహణాయోగాదితి) అధ్యాహృతశబ్దవాక్యేన గ్రహణాయోగాదితి పఞ్చమ్యన్వయః. త్రికోణం - గోముఖం. గ్రహణాయోగాత్ - దృష్టవ్యాప్తివిరోధేన సకలవిశేషశూన్యగ్రహణకల్పనస్యానుపపన్నత్వాదిత్యర్థః. అనుపపత్తేరిత్యనేన విపక్షే బాధకతర్కోప్యుక్తః ప్రేత్తః. సవిశేషవిషయత్వాభావే ప్రత్యయత్వమేవ హీయేతేతి అస్య తర్కస్యానుగ్రాహ్యం ప్రమాణం ప్రత్యక్షం చాగాద్యనుపలమ్భశ్చ. యద్వా - అనుపపత్తేరిత్యనేన సవిశేషవిషయత్వే సాధకం ప్రమాణం వివక్షితం. ప్రథమాక్షసంనిపాతజం జ్ఞానం సవిశేషవిషయం- జ్ఞానత్వాత్ సంప్రతిపన్నవదితి. ఏవం సాధకప్రమాణాభావబాధకప్రమాణసద్భావాభ్యాం వివక్షిత కతిపయవిశేషశూన్యగ్రహణం నిర్వికల్పకమితి సిద్ధం. అనేన నిర్వికల్పకశబ్దస్య సంకుచితవృత్తిత్వం ఫలితం. స చ సంకోచః కస్మిన్విషయ ఇత్యత్రాహ (అత ఇతి) అతః- ఉక్తాదర్శనానుపపత్తిభ్యామిత్యర్థః. ప్రథమద్వితీయపిణ్డయోః సవికల్పకనిర్వికల్పకశబ్దజ్ఞానసంకేతితా. అత స్తయోః పిణ్డయోర్వైషమ్యం వక్తవ్యమితిశఙ్కాయాం గ్రాహ్యాకారభేదం దర్శయతి (తత్రేత్యాదినా వాక్యద్వయేన) గోత్వానువృత్తిప్రతీత్యప్రతీత్యోః సవికల్పకనిర్వికల్పకశబ్దయోః ప్రవృత్తినిమిత్తతాం దర్శయతి (ప్రథమప్రతీతీత్యాదినా వాక్యద్వయేన) పూర్వగ్రన్థోక్తం గోత్వం సంస్థానశబ్దేన విశేషితం. తేన పరాభిమతవిలీనాజ్యగతత్వాదేరివ ప్రత్యక్షత్వే వ్యఞ్జకాపేక్షయాలమ్బనాస్తీతి దర్శితం. తదేవ సంస్థానమనన్తర గ్రన్థే సాస్నాదిశబ్దేన నిర్దిశ్యతే. ఏవమనువృత్తిగ్రహాగ్రహాభ్యాం సవికల్పకత్వం నిర్వికల్పకత్వం చోక్తం. నానువృత్తిమాత్రాగ్రహణాన్నిర్వికల్పకత్వం. కింతు జాత్యగ్రహణాచ్చ. అనువృత్త్యగ్రహణేహి జాతిరేవాగృహీతా స్యాదితిశఙ్కాయామాహ (న పునస్సంస్థానాగ్రహణాదితి) అత్రాగ్రహణానుపపత్తిద్యోతకస్సంస్థానరూపశబ్దః. గోత్వాదేరసాధారణధర్మభూతానువృత్త్యగ్రహణాత్ గోత్వాదిరగృహీత ఇతిశఙ్కాయామగ్రహణానుపపత్తిమేవ వివృణోతి (సంస్థానరూపజాత్యాదేరపీతి) గ్రహణకారణభూతేన్ద్రియయోగ్యతాయామపి సైవ హేతురితి ద్యోతనాయ పునస్సంస్థానశబ్దోక్తిః. నిర్వికల్పకస్య సవిశేషవిషయత్వే ప్రమాణత్వేన సవికల్పకే నిర్వికల్పకానుభూతార్థవిశిష్టప్రత్యభిజ్ఞానం పూర్వముక్తం. పరాభిమతనిర్వికల్పకాభావే యోగ్యానుపలబ్ధిః ప్రమాణం, తయోరనుగ్రాహకతర్కశ్చ అనేనోక్తో భవతి. కిం ప్రమాణానుపపత్త్యా ప్రమేయానుపపత్త్యా వా వస్తుమాత్రగ్రహణాభ్యుపగమ ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రమాణానుపపత్తిం ప్రథమం వ్యుదస్యతి (ఐన్ద్రియకత్వావిశేషాదితి) అనేన పృథివ్యపృథక్సిద్ధగన్ధాద్యావృత్తిః. కథమైన్ద్రియకత్వం- సమవాయస్యానైన్ద్రియకత్వాత్- తదయుక్తమితి చేత్ తర్హి సవికల్పకేవిశిష్టగ్రహణమనుపపన్నం. అతో న భిన్నేన్ద్రియగ్రాహ్యత్వమితి న ప్రమాణానుపపత్తిః. అసంనిహితత్వం ప్రమేయానుపపత్తిః. అపృథక్సిద్ధత్వేన తన్నాస్తీతి పరిహరతి (సంస్థానేనేతి) అనేన చాక్షుషత్వేపి పృథక్సిద్ధపట్టాదివ్యావృత్తిః. ఏకేన్ద్రియగ్రాహ్యత్వే సత్యపృథక్సిద్ధత్వాత్ ప్రమాణప్రమేయానుపపత్తిర్నాస్తీతి ససంస్థానమేవ వస్తు గృహీతమిత్యర్థః. ఏవం పూర్వం సంస్థానరూపశబ్దేనాభిప్రేతోర్థో వివృతో భవతి. అనువృత్త్యగ్రహణాన్న సంస్థానరూపజాత్యాదేరగ్రహశ్శఙ్కనీయః- ప్రకారప్రకారిభావేన గ్రహణోపపత్తేరితి భావః. ప్రథమపిణ్డగ్రహణే అనువృత్త్యగ్రహణాత్ గోత్వమగృహీతం చేత్ ద్వితీయపిణ్డేపి గోత్వం దుర్గ్రహం- అనువృత్త్యగ్రహాత్. అనేకవ్యక్త్యన్వయరూపా హ్యనువృత్తిః. సా చాన్వయినః పదార్థస్య పూర్వవ్యక్తినిష్ఠతాపరామర్శేనైవ ద్వితీయాదిషు గృహ్యతే. అతః ప్రథమపిణ్డే గోత్వా

అతో ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణేషు గోత్వాదేరనువృత్తిధర్మవిశిష్టతా, సంస్థానవత్సంస్థానవచ్చ సర్వదైవ గృహ్యత ఇతి తేషు సవికల్పకత్వమేవ. అతః ప్రత్యక్షస్య కదాచిదపి న నిర్విశేషవిషయత్వం. అత ఏవ సర్వత్ర భిన్నాభిన్నత్వమపి నిరస్తం. ఇదమిత్థమితి ప్రతీతావిదమిత్థంభావయోరైక్యం కథమివ ప్రత్యేతుం శక్యతే.

గ్రహాత్ తదన్వయాపరామర్శాద్ద్వితీయవ్యక్త్యన్వయరూపానువృత్తిర్ద్వితీయేఽపి న గృహీతేతి తత్రాపి గోత్వమగృహీతం. ఏవం ప్రథమద్వితీయవ్యక్త్యన్వయాపరామర్శాత్తృతీయేఽనువృత్తిరప్రతీతేతి గోత్వమగృహీతం. ఏవం వ్యక్త్యన్తరేష్వపి గోత్వం దుర్గ్రహం స్యాత్. అతః ప్రథమపిణ్డగ్రహణ ఏవ గోత్వగ్రహణమభ్యుపేతవ్యం. ఏవం సకలవిశేషశూన్యవస్తుగ్రహణం వ్యుదస్తం. జాత్యాదయో విశేష్యం చ పృథఙ్నిర్వికల్పకే గృహీతం. సవికల్పక ఏవ విశిష్టతయా గ్రహణమితిపక్షస్స్థానన్నాస్త్యేవేతి. విశేషణం విశేష్యం చ పృథక్పృథగ్గృహీతమితి కథమవగతం- దణ్డకుణ్డలాదిషు విశేషణవిశేష్యయోః పృథక్పృథగ్గ్రహణపూర్వకత్వదర్శనాదితి చేత్- తత్ర కిం పృథక్సిద్ధివేలాయాం పృథగ్గ్రహణం-ఉత పృథక్స్థితివేలాయాం- న ప్రథమః- విశిష్టత్వేనైవ గ్రహణాత్. పృథక్స్థితివేలాయాం చ విశిష్టగ్రహణమేవ నాస్తీతి న తత్ప్రతీతిహేతుత్వం. అతః పృథగ్గ్రహణస్య విశిష్టగ్రహణహేతుత్వాభావాత్ న గోత్వాదౌ పృథగ్గ్రహణప్రసక్తిః. నను విశేషణవిశేష్యభావస్య సప్రతియోగికత్వాత్తజ్జ్ఞానస్య ప్రతియోగిస్వరూపజ్ఞానమపేక్షితమితి విశిష్టప్రతిపత్తేర్జాత్యాదిపదార్థస్వరూపమాత్రగ్రహణపూర్వకత్వం స్వీకార్యం. ఉచ్యతే- ప్రతియోగిజ్ఞానాపేక్షా నామ విశిష్టజ్ఞానే ప్రతియోగ్యవభాసనియమః- ఉత తజ్జ్ఞానస్య విశిష్టజ్ఞానహేతుత్వం. ప్రథమమనభ్యుపగచ్ఛామః- ద్వితీయే చ జాత్యాదయః పదార్థాః ప్రథమం మిథో వ్యావృత్తతయా గృహీతా న వా- న చేత్-అవ్యావృత్తతయా గృహీతానాం పూర్వోత్తరజ్వాలానామివ విశేషణవిశేష్యభావప్రతియోగితా ప్రతీతిర్నోపపద్యతే- యది వ్యావృత్తతయా గృహీతాః- తదా వ్యావృత్తిశ్చ విశేషణవిశేష్యభావేన పారతన్త్ర్యాదిలక్షణేన తదౌపయికాకారాన్తరేణ వా యది న స్యాత్- విశేషణవిశేష్యభావవ్యత్యాసప్రతీతిః ప్రసజ్యతే. వస్తుసామర్థ్యాద్వాస్తవ ఏవ విశేషణవిశేష్యభావః ప్రతీయత ఇతి చేత్- తర్హి వస్తుసామర్థ్యం నామ విశేషణవిశేష్యభావరూపం తదౌపయికాకారాన్తరరూపం వా స్యాత్. వస్తుస్వభావస్య తత్రోపకారకత్వే వస్తుస్వభావాదేవ విశిష్టప్రతీతిసంభవాత్ స్వరూపమాత్రగ్రహణకల్పనమయుక్తం. జ్ఞాతతయోపకారకత్వే తేన స్వభావేన వ్యావృత్తతయా విశేషణస్య ప్రాగవగతిరస్తీతి ప్రథమత ఏవ విశిష్టప్రతీతిరభ్యుపగతా స్యాత్. అతో వరం ద్రవ్యస్యైవ ప్రథమం విశిష్టతయా ప్రతీత్యభ్యుపగమః. తస్యాపి స్వభావస్య స్వవిశేష్యభూతం విశేషణం ప్రతి విశేషణత్వం న ప్రథమమవగతం-కిన్తు స్వరూపమాత్రమితి చేత్ తర్హి విశేషణతత్స్వభావయోర్విశేషణవిశేష్యభావవ్యత్యాసః ప్రతీయేత. తత్పరిహారాయ తస్య వస్తుస్వభావస్య ఆకారాన్తరాభ్యుపగమేఽనవస్థా. యది వ్యత్యాసవిశిష్టప్రతీతిప్రాథమ్యప్రసక్తిపరిహారాయ జాత్యాదీనాం స్వరూపమేవ విశేషణభావో విశేష్యభావశ్చ- న త్వాకారాన్తరమిత్యభ్యుపగమ్యతే. తదా ప్రథమప్రతిపత్తిర్విశేషణతయా విశేష్యతయా చ స్యాత్. తదప్రతిపత్తౌ స్వరూపస్యాగృహీతత్వప్రసఙ్గాత్. తదైవ ప్రతీతౌ ప్రథమత ఏవ విశిష్టప్రతీతిస్స్యాత్. ఏకస్యాం ప్రతీతౌ విశేషణతయా విశేష్యతయా చ జాత్యాదీనాం ప్రతిపన్నత్వాత్. అతః ప్రథమత ఏవ పరస్పరప్రతియోగికవిశేషణవిశేష్యభావప్రతీతిస్సంభవతీత్యభ్యుపగన్తవ్యం. ఏవం సతి విశిష్టగ్రహణస్య పృథగ్గ్రహణపూర్వకత్వే భిన్నసామగ్రీవేద్యవస్తుగోచరత్వముపాధిస్స్యాత్. పక్షవ్యతిరిక్తవ్యవచ్ఛేద్యాభావేఽప్యుక్తతర్కబలాత్ పక్షవ్యవచ్ఛేదకత్వసిద్ధేరుపాధిత్వం యుక్తం. యథా ప్రధ్వంసాభావస్యాదిమత్త్వాదనన్తత్వే భావరూపాదిమత్త్వముపాధిర్భవతి భావోఽన్యజ్జనప్రసఙ్గరూపతర్కబలాత్. యథాగ్నిమత్త్వాద్ధూమానుమానేఽఆర్ద్రేన్ధనముపాధిస్సర్వత్రాగ్నిమతి ధూమోపలమ్భప్రసఙ్గతర్కబలాద్భవతి తద్వత్. అతః ప్రథమపిణ్డగ్రహణ ఏవ గోత్వం గృహ్యతే. ద్వితీయాదిష్వనువృత్తిగ్రహణమభ్యుపేత్యం. అతో యథోక్తస్వరూప ఏవ నిర్వికల్పకసవికల్పకే. అనువృత్తిగ్రహాగ్రహౌ హి సవికల్పకనిర్వికల్పకయోః ప్రయోజకౌ కథితౌ. తత్కథం ద్వితీయాదిగ్రహణస్య సవికల్పకత్వమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) అతః- ప్రథమగ్రహణ ఏవ సంస్థానవస్తుగ్రహణాత్. అనువృత్తిగ్రహణవిధురప్రథమేతరగ్రహణే కథం సవికల్పకత్వమిత్యత్రాహ (ద్వితీయాదీతి) ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణేషు- ద్వితీయాదిత్వేన పిణ్డగ్రహణేషు. అనేన సంస్కారసచివగ్రహణం సవికల్పకమితరన్నిర్వికల్పకమితి సిద్ధం. ఏతేన న కేవలం జాత్యనువృత్తేస్సవికల్పకత్వం జాతిగుణాదిష్వన్యతమానువృత్తివిశిష్టగ్రహణమపి సవికల్పకమితి సిద్ధం. సర్వవిధానువృత్తివికలగ్రహణమేవ నిర్వికల్పకం. యథా ఏకవ్యక్తౌ ప్రథమాక్షసన్నిపాతజం జ్ఞానం. నన్వేకవ్యక్తావపి సంస్కారజన్యం దేశకాలాద్యనువృత్తివిశిష్టగ్రహణం సవికల్పకం స్యాత్. స్యాదేవ సంస్కారజన్యత్వానువృత్తిగోచరత్వావిశేషాత్. ఏకజాతీయద్రవ్యేషు ప్రథమపిణ్డగ్రహణమిత్యుక్తిస్తు జాత్యనువృత్తిప్రదర్శనార్థా. సంస్థానవత్ సంస్థానవదితి దృష్టాన్తప్రదర్శనం స్పష్టీకరణార్థం. పిణ్డధర్మస్సంస్థానం. తద్ధర్మోఽనువృత్తిరితి ధర్మిధర్మభావరూపసామ్యనిబన్ధనం చ దృష్టాన్తద్వయోపాదానం. ఏవం సవికల్పకనిర్వికల్పకయోః సంస్కారసచివత్వతద్విరహౌ సామగ్రీవైషమ్యం. గోత్వాద్యనువృత్తితద్విరహౌ గ్రాహ్యాకారవైషమ్యమిత్యుక్తం భవతి. ద్వివిధస్యాపి ప్రత్యక్షస్య న నిర్విశేషవిషయత్వం నిగమయతి (అత ఇతి) ప్రసఙ్గాద్భేదాభేదం నిరాకరోతి (అత ఏవేతి) అత ఏవ- ప్రథమపిణ్డగ్రహణస్య విశిష్టవిషయత్వసమర్థనేన. సర్వత్ర- పిణ్డద్వయజాతివ్యక్తిగుణక్రియాతద్వత్కార్యకారణేష్విత్యర్థః. కథమిత్యత్రాహ (ఇదమిత్థమితి) భేదాభేదవాదినా పిణ్డానామన్యోన్యం భేదాభేదసమర్థనే ఇదమిదం న భవతీతి భేదః ఇదమిదం భవతీత్యభేద ఇత్యేకస్యైవ యుగపద్భావాభావరూపవ్యాహతిపరిహారార్థం జాత్యాత్మనా అభేదో వ్యక్త్యాత్మనా భేద ఇత్యాకారద్వయేన భేదాభేద ఉపపాదితః. జాతిగతోఽభేదః వ్యక్తిగతో భేదశ్చేతి నైకస్య ద్వ్యాత్మకతేతి శఙ్కాపరిహారాయ జాతివ్యక్త్యోశ్చాన్యోన్యం భేదాభేద ఉక్తః. తన్నిర్వహణాయాకారాన్తరాన్వయాదర్శనాత్ ప్రతీతిరేవ శరణమిత్యాశ్రితా. అతస్తన్నిరాసాయ ప్రథమం జాతివ్యక్త్యోర్భేదే నైవ ప్రతీతేరభేదస్య ప్రతీతివిరోధం దర్శయతి (ఇదమిత్థమితి) ఇదంభావో విశేష్యం. ఇత్థంభావో విశేషణం. ఇత్థమంశకః ఇత్థ

తత్రేత్థంభావస్సాస్నాదిసంస్థానవిశేషః తద్విశిష్టం ద్రవ్యమిదమిత్థమిత్యనయోరైక్యం ప్రతీతిపరాహతమేవ. తథాహి- ప్రథమపిణ్డగ్రహణవేలాయామేవ ప్రతీయమానం సకలేతరవ్యావృత్తమేవ ప్రతీయతే. వ్యావృత్తిశ్చ గోత్వాదిసంస్థానవిశేషవిశిష్టతయేదమిత్థమితి ప్రతీతేః. సర్వత్ర విశేషణవిశేష్యభావప్రతిపత్తౌ తయోరత్యన్తభేదప్రతీతిరేవ సువ్యక్తా. తత్ర దణ్డకుణ్డలాదయః పృథక్సంస్థానసంస్థితాస్స్వనిష్ఠాశ్చ కదాచిత్క్వచిద్ద్రవ్యాన్తరవిశేషణతయావతిష్ఠన్తే. గోత్వాదయస్తు ద్రవ్యసంస్థానతయైవ పదార్థభూతాస్సదా ద్రవ్యవిశేషణతయావస్థితాః. ఉభయత్ర విశేషణవిశేష్యభావస్సమానః. తత్రైవ తయోర్భేదప్రతిపత్తిశ్చ. ఇయాంస్తు విశేషః. పృథక్స్థితిప్రతిపత్తియోగ్యా దణ్డాదయః. గోత్వాదయస్తు నియమేన న తథా ఇతి. అతో వస్తువిరోధః ప్రతీతిపరాహత ఇతి ప్రతీతిప్రకారనిహ్నవాదేవోచ్యతే. ప్రతీతిప్రకారో హి ఇదమిత్థమిత్యేవ సర్వస్య. తదేతత్ప్రకారేణ *నైకస్మిన్నసంభవాదితి సూత్రేణోపపాదితం.

మంశోక ఇత్యత్రాహ (తత్రేతి) అత్ర జాతివ్యక్త్యోర్భేదాభేదే చత్వారో హేతవ ఉపన్యస్తాః. ప్రథమపిణ్డగ్రహణేఽభేదేన గ్రహణం, ఏకశబ్దానువిద్ధప్రత్యయః, మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసమానాధికరణపదప్రయోగః, సహోపలమ్భనియమశ్చేతి. అత్ర సహోపలమ్భనియమసమానాధికరణప్రత్యయావభేదాభేదసాధకౌ. అన్యావభేదసాధకౌ. ఇదం హేతుచతుష్టయమాశఙ్క్యాహ (తథాహీతి) తాదాత్మ్యాదిక్ళప్త్యా ప్రథమపిణ్డగ్రహణే అభేదేన గ్రహణం వ్యుదస్యతి (ప్రథమమిత్యాదినా) సకలేతరవ్యావృత్తం- సకలవిజాతీయవ్యావృత్తమిత్యర్థః. తతః కిం భేదేన గ్రహణస్యేత్యత్రాహ (వ్యావృత్తిశ్చేతి) గోత్వాదిసంస్థానవిశేషవిశిష్టతయా ఇత్థమితి ప్రతీతేః వ్యావృత్తిశ్చ నిశ్చీయత ఇత్యర్థః. అనేనాఖణ్డవాక్యార్థభఙ్గశ్చాపి ప్రదర్శితో భవతి. శాబలేయాదివైధర్మ్యస్యైవాభిప్రేతత్వాత్తచ్చ పూర్వం దర్శితం. గోత్వాదివిశిష్టతయా ప్రతీతిరస్తు- తథాపి అభేదస్య ప్రమాణేన ప్రసజ్యతే చేన్న నివార్యత ఇత్యత్రాహ (సర్వత్రేతి) సర్వత్ర- గోత్వతదాశ్రయాదిషు దణ్డకుణ్డలాదిషు చ- దణ్డదణ్డినోరివ జాతితద్వతోరపి విశేషణవిశేష్యభావ ఏవాభేదవిరోధీత్యర్థః. (విశేషణవిశేష్యభావేతి) గోత్వవ్యక్త్యోరనువృత్తివ్యావృత్త్యగ్రహేఽపి విశేషణవిశేష్యభావరూపేణాకారాన్తరేణ భేదో గృహీతః. న హ్యేకేనైవాకారేణ భేదగ్రహ ఇత్యస్తి నియమ ఇతి భావః. ఉభయత్రాత్యన్తభేదోఽస్తి చేత్ మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్య, మేకశబ్దానువిద్ధప్రత్యయః, సహోపలమ్భనియమశ్చ కథమేకత్ర దృశ్యతే నాన్యత్రేత్యత ఆహ (తత్రేతి) తత్ర-గోత్వతదాశ్రయదణ్డదణ్డ్యాదివర్గే-పృథక్సంస్థానవిశిష్టస్వపర్యవసితకాదాచిత్కవిశేషణభావో మత్వర్థీయప్రత్యయసాపేక్షసామానాధికరణ్యప్రత్యయే ప్రయోజకః. ద్రవ్యసంస్థానతయైవ పదార్థత్వేన తత్పర్యన్తత్వాత్ తద్విశేషణతయైవ స్థితిః మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యే ప్రయోజికా. సహోపలమ్భనియమతద్భావయోరపృథక్సిద్ధత్వపృథక్సిద్ధత్వే ఏవ ప్రయోజకే. న తు భేదాభేదావిత్యర్థః. సహోపలమ్భనియమే ద్వయోరేవ సహభావాత్ సహోపలమ్భో ద్విత్వసాధకః. తన్నియమస్తు భిన్నయోరేకస్మిన్నపి నాస్తీత్యసాధారణానైకాన్తికత్వాదనుభయసాధకః. కించ-విరుద్ధ ఏవ. ద్విత్వసాధకసహోపలమ్భనియమో హి ద్విత్వస్య నియమం దర్శయతి. ఏకశబ్దానువిద్ధప్రత్యయస్తు ఏకో దణ్డీత్యాదిషు దణ్డ్యన్తరవ్యావర్తకత్వదర్శనేన ధర్మ్యన్తరనిషేధపరత్వాత్ న ధర్మధర్మిణోరభేదసాధక ఇతి భావః. యద్యేవం జాతికుణ్డలాదేర్వైషమ్యం. యది విశేషణవిశేష్యభావసామ్యాదుభయత్ర భేదస్సాధ్యతే- తర్హి సహోపలమ్భనియమాదివైషమ్యాదేకత్వమపి స్యాదిత్యత ఆహ (ఉభయత్రేతి) విశేషణవిశేష్యభావాదివిశేషాత్తత్ప్రయుక్తభేదప్రతిపత్తిరనివార్యా - విశేషణవిశేష్యభావే సతి భేదస్యాపి సంప్రతిపత్తేః. సహోపలమ్భనియమే ఐక్యం హి విమతం. అతో న సంప్రతిపన్నభేదవిరుద్ధాభేదః కల్ప్యః. యథా శీతత్వోష్ణత్వాద్యవాన్తరవైషమ్యం న ద్రవ్యత్వాదిసాధారణాకారవిరోధ్యద్రవ్యత్వకల్పకం. ఏవం సహోపలమ్భనియమో న భేదవిరోధ్యాకారకల్పక ఇతి భావః. యద్వా-పృథక్స్థితానాం దణ్డాదీనాం విశేషణానామేవ సతాం కదాచిత్సహభావమాత్రాద్విశేషణత్వమపృథక్సిద్ధమిత్యన్యత్ర భిన్నేషు విశేషణత్వాభావాద్విశేషణత్వం నాత్యన్తభేదసాధనసమర్థమిత్యత్రాహ (ఉభయత్రేతి) వ్యావృత్తప్రతీతౌ వ్యావర్తకతయోపయుజ్యమానత్వం విశేషణత్వం. తచ్చ దణ్డాదిష్వపి ముఖ్యమితి విశేషణత్వాదత్యన్తభేదో యుజ్యత ఇతి భావః. గోత్వతదాశ్రయాదిష్వేవ సహోపలమ్భనియమః నాన్యత్రేతి వ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థమైక్యం కల్పనీయమితి చేత్తత్రాహ (ఇయాంస్త్వితి) ఇయానేవ- న త్వధికం కల్పనీయమిత్యర్థః. యది సహోపలమ్భనియమవ్యవస్థార్థమైక్యం కల్ప్యతే-తదయుక్తం. తత్రైవైక్యం నాన్యత్రేతి వ్యవస్థార్థమర్థాన్తరకల్పనప్రసఙ్గాత్ -యద్యైక్యం తత్ర స్వాభావికం తర్హి సహోపలమ్భనియమస్స్వాభావిక ఇతి న ప్రతిపన్నవిరుద్ధార్థాన్తరకల్పనాగౌరవమాశ్రయణీయమితి భావః. యద్వా- విశేషణవిశేష్యభావప్రసక్తభేదప్రతిపత్తిర్యథోభయత్ర తుల్యా-తథా సహోపలమ్భనియమో దణ్డదేవదత్తాదావపి స్యాత్. జాతివ్యక్త్యోర్వా న స్యాదిత్యత్రాహ (ఇయానితి) న హి సాధారణాకారేభ్యోఽవగతేఽవాన్తరభేదస్త్యాజ్య ఇత్యర్థః. ఘటే పటస్యాభావో భేదః. తత్ర తస్య సద్భావోఽభేద ఇతి భావాభావవిరోధస్య న హి దృష్టేఽనుపపన్నం నామేతి న్యాయాత్ ప్రతీతిపరాహతత్వమాశఙ్క్యాహ (అత ఇతి) అతః-ఇత్థంభేదసామానాధికరణ్యేన అభేదస్య ప్రతీత్యభావాత్. కథం ప్రతీతిప్రకార ఇత్యత్రాహ (ప్రతీతిప్రకారో హీతి) యది విశేషణవిశేష్యయోరైక్యమస్తి-తర్హ్యన్యతరదేవ ప్రతీయేత. అన్యతరప్రతీతిర్వాస్తు-తథాపి నైక్యం. యథా-పూర్వానుభూతయోః పురుషయోః ఏకస్మిన్ దృష్టే న హి పురుషైక్యం. జాతివ్యక్త్యోస్సమ్బన్ధనియమ ఏవైక్యమితి చేత్ - భేదసాధకసమ్బన్ధనియమస్య భేదనియతసమ్బన్ధనియమ్యత్వాత్. ద్వయోర్హి సమ్బన్ధః. తన్నియమ ఏవైక్యం చేత్ - సమ్బన్ధస్వరూపభఙ్గప్రసఙ్గః. ఏవం భేదాభేదనిరాసస్య సూత్రకారాభిమతత్వమాహ (తదేతదితి) అథ ప్రమాణాన్తరాణాం ప్రత్యక్షమూలత్వాత్తేషా

అతఏవ ప్రత్యక్షస్య సవిశేషవిషయత్వేన ప్రత్యక్షాదృష్టసమ్బన్ధవిశిష్టవిషయత్వాదనుమానమపి సవిశేషవిషయమేవ. ప్రమాణసఙ్ఖ్యావివాదేఽపి సర్వాభ్యుపగతప్రమాణానామయమేవవిషయఇతి నకేనాపిప్రమాణేననిర్విశేషవస్తుసిద్ధిః. వస్తుగతస్వభావ విశేషైస్తదేవవస్తునిర్విశేషమితివదన్ జననీవన్ధ్యాత్వప్రతిజ్ఞాయామివస్వ వాగ్విరోధమపినజానాతి. యత్తుప్రత్యక్షం సన్మాత్రగ్రాహిత్వేనన భేదవిషయం. భేదశ్చవికల్పాసహత్వాద్దుర్నిరూపఇత్యుక్తం. తదపిజాత్యాదివిశిష్టస్యైవ వస్తునఃప్రత్యక్షవిషయత్వాజ్జాత్యాదేరేవ ప్రతియోగ్యపేక్షయావస్తునస్స్వస్యచ భేదవ్యవహారహేతుత్వాచ్చదూరోత్సారితం. సంవేదనవద్రూపాదివచ్చ పరత్రవ్యవహారవిశేషహేతోస్స్వస్మిన్నపి తద్వ్యవహారహేతుత్వంయుష్మాభిరభ్యుపేతం భేదస్యాపి సమ్భవత్యేవ. అతఏవచనానవస్థాన్యోన్యాశ్రయణంచ. ఏకక్షణవర్తిత్వేఽపి ప్రత్యక్షజ్ఞానస్యతస్మిన్నేవ క్షణే వస్తుభేదరూప తత్సంస్థానరూప గోత్వాదేర్గృహీతత్వాత్ క్షణాన్తరగ్రాహ్యం నకించిదిహాతిష్ఠతి.

సవిశేషవిషయత్వమాహ(అతఇతి) ప్రత్యక్షాదృష్టరూపాదిసంబన్ధవిశిష్టాగ్న్యాదివిషయత్వాదిత్యర్థః. స్వాభిమతముక్తం ప్రమాణత్రయం. ప్రమాణాన్తరాభ్యుపగమేఽపి తేషాం సవిశేషవిషయత్వమాహ(ప్రమాణసంఖ్యేత్యాదినా) ప్రమాణానిసవిశేషవిషయాణిస్యుః- తానితర్క్యపరాహతానీతి శిక్షాయుక్తాంజన్మిక్షే సర్వప్రమాణసవిశేషవిషయత్వనిస్తరో... సమయేఽపిపూర్వంతత్సంగ్రహోబాక్త్వావిబుద్ధిస్థస్వసిద్ధివాదేఽపిననిర్విశేషత్వసిద్ధిరితిజ్ఞాపనాయసవిశేషత్వబాధకతయాపరోక్తయుక్త్యభ్యుపగమేఽపియుక్తిరూపవిశేషైస్సవిశేషత్వమవర్జనీయమితిపూర్వోక్తంస్మారయన్ విరోధందర్శయతి(వస్తుగతేతి)యద్వా-పూర్వంస్వానుభవసిద్ధవిశిష్టేనిర్విశేషత్వనిష్కర్షోనిష్కర్షకైస్సవిశేషత్వాపాదనేనదూషితః. తత్సర్వప్రమాణనిర్విశేషత్వవిషయత్వనిష్కర్షవ్యుదాసాయ(వస్తుగతేతి)ఏవంనిర్విశేషచిన్మాత్రపారమార్థ్యవ్యతిరిక్తాపారమార్థ్యప్రతిజ్ఞాబాధఃసామాన్యేనసర్వప్రమాణసవిశేషగోచరత్వేన దర్శితః. అథపరోక్తం ప్రమాణతర్కజాతంవిశేషతోదూషయితుముపక్రమతే. శాస్త్రబలీయస్త్వమిచ్ఛతాపరేణ ప్రథమంశాస్త్రముపన్యస్తం. తదనిచ్ఛతా ప్రత్యక్షవిరుద్ధేశాస్త్రంప్రమాణయతాసిద్ధాన్తినా ప్రత్యక్షస్యసన్మాత్రవిషయత్వంనిరాక్రియతే. తత్రప్రత్యక్షస్యసన్మాత్రవిషయత్వే, భేదస్యదుర్నిరూపత్వే, చపరోక్తంకుతర్కమనూద్యనిరస్యతి (యత్త్వితి)యత్త్విత్యాదినా గ్రన్థద్వయేన ప్రమాణానుపపత్తిప్రమేయానుపపత్త్యనుభాషణం (తదపీతి)నకేవలంసవిశేషవిషయత్వోపపాదనం,నిర్విశేషవిషయత్వోపపాదనానుపపత్తిశ్చేతి|అపిశబ్దస్యార్థః. యద్వా-నకేవలంభిన్నవిషయత్వంస్థాపితం. సన్మాత్రవిషయత్వమపిదూరోత్సారితమిత్యపిశబ్దస్యార్థః. (జాత్యాదేరేవేతి) స్వపరనిర్వాహకత్వాద్వ్యావృత్తిరూపధర్మాన్తరనిరపేక్షస్య, ప్రతియోగినిరపేక్షస్యైవ, చేతిభావః.(దూరోత్సారితం) ప్రతియోగిస్మరణకృతవిలమ్బేసత్యపిజ్ఞానస్యయావత్కార్యసిద్ధిసత్త్వంకల్ప్యం- తథాపిప్రతియోగినిరపేక్షజాత్యాదేఃభేదత్వేనైకక్షణవృత్తిత్వేఽపి ప్రత్యక్షస్యభేదస్యానుగ్రాహకత్వాద్దూరోత్సారితమితిభావః. జాత్యాదేరేవేత్యభిప్రేతంభేదస్యస్వపరనిర్వాహకత్వంపరోక్తయుక్త్యైవదర్శయతి (సంవేదనవదిత్యాదినా) సంవేదనవద్రూపాదివచ్చేత్యనేనపరోక్తపక్షసపక్షద్వావపిసపక్షీకృతౌ. అనేనపరోక్తదూషణస్యపరిహృతత్వందర్శయతి (అతఏవేతి) అత్రప్రథమచశబ్దస్యస్వపరనిర్వాహకత్వోపపాదనేనదూషణపరిహారశ్చసిద్ధఇతిభావః. ద్వితీయశ్చశబ్దోదూషణద్వయసముచ్చయే. అనవస్థాపరిహారసిద్ధౌతదర్థస్వపరనిర్వాహకత్వసిద్ధిఃతదర్థస్వపరనిర్వాహకత్వసిద్ధావనవస్థాపరిహారఇత్యన్యోన్యాశ్రయఇతిచేత్- న. భ్రమనివృత్త్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యామేవస్వపరనిర్వాహకత్వసిద్ధేరనవస్థాపరిహారాత్. ప్రత్యక్షజ్ఞానస్యత్రిచతుఃక్షణమాత్రవృత్తిత్వేఽప్యేకక్షణవృత్తిత్వమభ్యుపగమ్యపరిహరతి (ఏకక్షణవర్తిత్వేఽపీతి) అత్రేదమనుసంధేయం- కింప్రతీతిరనభ్యుపగతా- ఉతాఙ్గీకారేఽపిమూలంనాస్తి- కింవామూలందుర్నిరూపమితి. విషయోవాకింనాస్తి- ఉతసన్నపిదుర్నిరూపఇతి. తత్రప్రథమంప్రతీత్యనభ్యుపగమోనోపపద్యతే- వేదాన్తానామనారమ్భణీయత్వప్రసఙ్గాత్, వాదిప్రతివాదిరూపేణకథానుపపత్తేశ్చ. మూలమప్యస్తి-కార్యస్యసంప్రతిపన్నత్వేనకారణస్యకల్పనీయత్వాత్. కార్యంహిప్రతీతంకారణకల్పనాయాంప్రమాణం. నపునస్స్ఫుటావధారితంకార్యంకారణనిరూపణాయాపహ్నవమర్హతీతిభావః. దుర్నిరూపత్వమపినాస్తి- కార్యోత్పత్త్యనురూపత్వంహికారణస్యానురూపత్వం. కార్యోత్పత్త్యాకారణస్యతదనురూపత్వంసిద్ధమితినదుర్నిరూపత్వం. విషయోఽప్యస్త్యేవ. యదినవిషయః- తర్హిత్వయైవతదనుయుక్తేనవక్తవ్యం. ప్రపఞ్చస్యబాధ్యత్వజ్ఞానంకింసవిషయం - ఉతావిషయమితి. సవిషయత్వేవిషయోఽఙ్గీకృతఏవ. నోచేద్బాధ్యత్వమపినేతిప్రపఞ్చపారమార్థ్యంస్యాత్. అతోనస్యేపవిషయః. నచబాధ్యవిషయత్వం. తథాసతిభేదబాధకప్రమాణజన్యప్రతీతేరపిమిథ్యావిషయత్వేనభేదపారమార్థ్యప్రసఙ్గాత్. ఏతాన్ప్రత్యాహుః-*స్వశాస్త్రనిర్ణయేసత్యేసత్యాస్స్యుర్లోకనిర్ణయాఇతి॥ ఉక్తవికల్పేషుపూర్వేచత్వారఃపక్షాః అపిచేత్యాదినాభాష్యేణవక్ష్యమాణేనాభిప్రేతాఇతితేషాంనిరస్తత్వంతత్రజ్ఞాస్యతే. అత్రప్రథమంపఞ్చమంబాధ్యవిషయత్వపక్షం ప్రధానాత్పరిజిహీర్షతాభాష్యకారేణప్రత్యక్షబాధస్తావన్నదృష్టఇతియౌక్తికబాధఃపరిహ్రియతే. తత్రప్రతియోగినిరపేక్షజాత్యాదేరేవభేదత్వేన తద్విశిష్టవిషయతయాక్షణాన్తరగ్రాహ్యాభావాత్ క్రమయౌగపద్యవికల్పాయోగరూపాప్రమాణానుపపత్తిఃపరిహృతా. ఏవంప్రమేయానుపపత్తౌస్వరూపపక్షేప్రతియోగినిరపేక్షభేదవ్యవహారప్రసక్తిశ్చప్రత్యుపపరిహృతా.|హానోపాదానాదిరూపస్య, గోత్వాదిశబ్దావలమ్బినశ్చవ్యవహారస్యప్రతీతేశ్చప్రతియోగినిరపేక్షత్వాత్. శాబ్దవ్యవహారవిశేషేప్రతియోగిసాపేక్షత్వస్యదారాఃకళత్రమానుషత్వాదిషుస్త్రీత్వనపుంసకత్వబహుత్వాదివత్శబ్దస్వభావాయత్తత్వాత్నార్థస్వభావత్వం. హ్రస్వత్వాదిశబ్దప్రయోగేష్వేవప్రతియోగిసాపేక్షత్వదర్శనాత్,గోత్వాదిప్రతిపత్తివ్యవహారేషుతదభావాత్.

అపిచ సన్మాత్రగ్రాహిత్వే ఘటోఽస్తి పటోఽస్తీతి విశిష్టవిషయా ప్రతీతిర్విరుధ్యతే. యదిచ సన్మాత్రాతిరి- క్తవస్తుసంస్థానాదిరూపజాత్యాదివిశేషో ప్రత్యక్షేణ న గృహీతః - కిమిత్యశ్వార్థీ మహిషం దృష్ట్వా నివర్తతే. సర్వాసు ప్రతిపత్తిషు సన్మాత్రమేవ విషయశ్చేత్ - తత్తత్ప్రతిపత్తివిషయసహచారిణః శబ్దాః సర్వే [illegible] ప్రతిపత్తిషు కిమితి న స్మర్యన్తే. కించ- అశ్వే హస్తిని చ సంవేదనయోరేకవిషయత్వేన ఉపరితనస్య గృహీత- గ్రాహిత్వాద్విశేషాభావాచ్చ స్మృతివైలక్షణ్యం న స్యాత్. ప్రతిసంవేదనం విశేషాభ్యుపగమే ప్రత్యక్షస్య విశిష్టార్థవిషయత్వమేవాభ్యుపగతం భవతి. సర్వేషాం సంవేదనానామేకవిషయతాయాం ఏకేనైవ సం- వేదనేనాశేషగ్రహణాదన్ధబధిరాద్యభావశ్చ ప్రసజ్యేత. నచ చక్షుషా సన్మాత్రం గృహ్యతే- రూపరూ- పిరూపైకార్థసమవేతపదార్థగ్రాహిత్వాత్. నాపి త్వచా-స్పర్శవద్వస్తువిషయత్వాత్. శ్రోత్రాదీని చ నసన్మాత్రవిషయాణి. కింతు శబ్దరసగన్ధలక్షణవిశేషవిషయాణ్యేవ. అతస్సన్మాత్రస్య గ్రాహకం న కించిదిహ దృశ్యతే. నిర్విశేషసన్మాత్రస్య ప్రత్యక్షగ్రహణే తద్విషయాగమస్య ప్రాప్తవిషయత్వేనానువాదత్వ- మేవ స్యాత్. సన్మాత్రబ్రహ్మణః ప్రమేయభావశ్చ. తతో జడత్వనాశిత్వాదయస్త్వదుక్తాః. [illegible]

శబ్దవ్యవహారవిశేషస్య ప్రతియోగిసాపేక్షత్వం శబ్దవిశేషస్వభావాధీనమిత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం నిశ్చీయతే- శబ్దస్వభావశ్చ [illegible] త్వవచ్ఛేదకోపాధిపురస్కారేణార్థవిశేషప్రతీతిహేతుత్వం. గోత్వస్య వ్యాప్యసాధారణో గోత్వం స్వరూపేణ పర్యవసాయి. [illegible] త్వరూపప్రవృత్తినిమిత్తసాధారణ్యావచ్ఛేదకమహేషాపి పదార్థాన్తరరూపోపాధిపురస్కారేణ గోత్వం పర్యవసాయి. పర్యాయత్వే [illegible] తా. వ్యావృత్తిరూపే పరే బ్రహ్మణి బ్రహ్మశబ్దేన సహ స్వరూపశబ్దస్య సామానాధికరణ్యమపి భిన్నశబ్దస్య ప్రయోగసమ్భవాత్. [illegible] వ్యావృత్తిరేకేపి తత్తదుపాధిభేదాదపర్యాయత్వముపపద్యతే. తత్రైవ చ ప్రయోగాః ప్రయోగాః. భేదస్య వ్యావృత్తత్వపదేన [illegible] పృథక్త్వాభ్యుపగమే స్వరూపవ్యావృత్తశబ్దయోరివ భేదశబ్దస్యాపి పర్యాయప్రయోగసంభవాత్. భిన్నో హి భేదవానిత్యేతచ్చ స్వరూపవైలక్షణ్య[illegible] విశిష్టత్వేన భిన్నశబ్దప్రయోగసమ్భవాత్ పరిహృతం. ధర్మభూతజాత్యాదిషు భిన్న ఇతి ప్రయోగో భవన్నతే వ్యావృత్తిరూపే బ్రహ్మణి వ్యావృత్తశబ్దవదౌప చారికః- ధర్మాన్తరరాహిత్యేపి తద్యోగకార్యవ్యావృత్తిబుద్ధిహేతుత్వాత్. ధర్మపక్షే- నవస్థానోన్యాశ్రయణమపి పరిహృతే- ప్రతియోగినిరపేక్షజాత్యా దేరేవ భేదత్వాత్, ధర్మస్యైవ స్వపరనిర్వాహకత్వాభ్యుపగమాచ్చ. అవిద్యాయాః బ్రహ్మణో భేదో నైవాసనవా- నచేద్బ్రహ్మణః జడత్వాదిప్రసక్తిః. అస్తిచే త్సభేదం స్వరూపం వా ధర్మో వేతి వికల్పే దూషణపరిహారసామ్యం ద్రష్టవ్యం. కించ-స్వరూపధర్మవికల్పదూషణపరిహారా అభేదేపి తుల్యాః. అభేదః స్వరూపం చేత్ ప్రతియోగినిరపేక్షో భేదవ్యవహారప్రసక్తిః. *వరమూర్ఖనాథవల్లభేదీ* ఘటత్వం నైఘటాకారో న భిన్నో నభసా యదేత్యాదిషు. అభేదస్య ప్రతియోగి కో వ్యాపనీయతే. బ్రహ్మాద్వితీయమిత్యాదిపదానాం పర్యాయత్వం స్యాత్. ధర్మశ్చేత్సవిశేషత్వం- తదర్థాపసిద్ధాన్త ఇతి. ఇత్థం విషయస్య స్వరూప త్వపక్షే ప్రతిక్షిప్తే భేదప్రతీత్యనభ్యుపగమే వివరణేషాం శరణమితి తం నిరాకరోతి (అపిచేత్యాదినా) ప్రథమం ప్రతిపత్తివిరోధ ఉచ్యతే (సన్మాత్రేతి) యదిచేత్యాదినా వ్యవహారవిరోధః. సర్వాస్విత్యాదినా శబ్దవిరోధః. నన్వేక ప్రత్యభిజ్ఞానవిషయస్యైవ శబ్దాః- సర్వప్రతీతీనాం సన్మాత్రవిషయత్వాభ్యుప గమాత్. నైవం-ఘటే ప్రతిపన్నే తత్ర పటవ్యవహారప్రతిషేధప్రసక్తస్యాపి ప్రేరితత్వాత్. అత్ర ప్రతిపాదనం సన్మాత్రశబ్దానస్మరణస్యోపలక్షణమే వేతి స్మరణార్థా. కించేత్యాదినా ప్రతీత్యన్తరజాతివిశేషవిరోధ ఉక్తః. అత్ర సన్మాత్రశబ్దప్రయోగః కించ శబ్దేనయూప్యార్థప్రతిసంధానాత్. ధా రావాహికజ్ఞానేషు కాలభేదో స్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం విశేషాభావాదిత్యుక్తం. (స్మృతివైలక్షణ్యం న స్యాదితి) జ్ఞాతతయైవ పరామర్శః ప్రత్యభిజ్ఞా. ధా రావాహికబుద్ధిష్వివ జ్ఞాతతాపరామర్శాభావోపపత్తిరితి చేన్న- తత్ర ప్రతిసంధానస్య తాదాత్వికబుభుత్సానావాధీనత్వాత్. అత్ర [illegible] భుత్సాయాం జ్ఞాతతాపరామర్శాభావో విషయభేదమేవ వ్యవస్థాపయతి. (ప్రతిసంవేదనమితి) విశేషాభ్యుపగమే జ్ఞానపదస్య [illegible] సర్వేషామిత్యాదినా కరణవ్యవస్థాభావప్రసఙ్గ ఉక్తః. కరణానాం వ్యవస్థా [illegible] విషయభేదానాహ (నచేత్యాదినా) అత్ర పూర్వోక్తవిశిష్టవిషయప్రతీ త్తివిరోధవివరణము కారణత్వనుస్రిరూపకారణత్వనిరసనం చ కృతం భవతి. (రూపైకార్థసమవేతేతి) రూపసమానాశ్రయసమవేతేత్యర్థః. [illegible] విశేషణత్తైకస్వభావపరః. విశేష్యత ఇతి విశేషః. లేనసన్మాత్రవిలక్షణపరస్పరభిన్నవిషయత్వసిద్ధిః. ననుసర్వం ప్రత్యక్షం సవిశేషమిత్యయుక్తం. శబ్దగన్ధరసానాం సామాన్యాశ్రయతయా ధర్మాన్తరపరిత్యాగేన గ్రాహ్యత్వాత్ [illegible] హిణః ప్రత్యక్షస్య కథం సవిశేషవిషయత్వం. నైతదేవం- గుణకర్మ ణోరపి తత్తత్సంస్థానవత్త్వయా కాలవిశిష్టతయా చ సవిశేషత్వేన గృహ్యమాణత్వాత్. ఏతచ్చ నిర్వికల్పకమపేక్ష్యోక్తం. సవికల్పకే తు దేశాదీనాం [illegible] నాం విశేషత్వం సంభవత్యేవ. ఇన్ద్రియాణాం లోకసిద్ధహేతుభిస్సన్మాత్రవిషయత్వప్రతిక్షేపముపసంహరతి (అత ఇతి) ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రవిష యత్వం పరాభ్యుపగతార్థాన్తరవిరుద్ధం చేత్యాహ (నిర్విశేషేతి) శాస్త్రస్య ప్రాప్తవిషయతయార్థవత్త్వం లోకసిద్ధత్వాద్భేదస్యాశాస్త్రవిషయత్వం వద ద్భిః పరైరేవాభ్యుపేతం. శ్రుతిప్రామాణ్యవిరోధ ఉక్తః. పరాభిమతార్థాన్తరవిరోధమాహ (సన్మాత్రబ్రహ్మణ ఇతి) తతః ఫలితమనిష్టమాహ (తత ఇతి) ఏవముపపాదితం ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రగ్రాహిత్వప్రతిక్షేపం స్వాభిమతార్థాన్తరవ్యుత్పాదనాయ ప్రత్యక్షస్య విశిష్టవిషయత్వే పర్యవసాయయతి (అత ఇతి) అత ఇత్యాదిభాష్యే అర్థద్వయముక్తం వస్తుసంస్థానరూపా జాతిః జాత్యాదిరేవ భేద ఇతి చ. తత్ర ప్రథమం సంస్థానమేవ జాతిరిత్యుపపాదయ

సంస్థా[illegible]కుణభేదవిశిష్టవిషయమేవప్రత్యక్షం- సంస్థానాతిరేకిణోఽనేకేష్వేకాకారబుద్ధిబో
ధ్యస్య [illegible] తావతైవగోత్వాదిజాతివ్యవహారోపపత్తేః. అతిరేకవాదేపిసంస్థానస్య సంప్రతిపన్న
త్వాత్ [illegible] నమేవజాతిః. సంస్థానంనామస్వాసాధారణంరూపమితియథావస్తుసంస్థానమనుసంధేయం.

[illegible] సంస్థానస్యాతిరేకేణ [illegible] తానుపపత్త్యావాసంస్థానాతిరిక్తజాత్యభ్యుపగమఇతివికల్పమభిప్రేత్యదర్శనం నేత్యాహ (సంస్థానాతిరేకిణఇతి) అయం [illegible] సాస్నాదిమాన్ అయమపిసాస్నాదిమాన్ అయంపృథుబుధ్నోదరాకారః అయమపిపృథుబుధ్నోదరాకారఇతిసాస్నాదిరనువృత్తబుద్ధివ్యవహారవిషయోఽ
భ్యుపేతః [illegible] వ్యవహార [illegible] నకశ్చిద్దృశ్యతే తస్మాదిత్యర్థః. యద్వా- జాతిపక్షే [illegible] సంస్థానాత్ పరాభిమతజాతేరసాధార
ణం [illegible] తాకారబుద్ధిబోధ్యత్వేతి. కల్పనమప్యనుపపన్నమిత్యాహ (తావతైవ) వ్యుత్పత్తిరనుగతప్రయోగశ్చవ్యక్తిజాతివిశేషాదిశబ్దానామి
[illegible] స్వసదృశోచ్చారణవశాత్ [illegible] పపద్యతఇతిభావః. నాపాన్తరేణపరాభిమతజాతేరభ్యుపగతత్వశఙ్కాయ్యదానాయాహ (అతిరేకవాదే
పీతి) [illegible] సంస్థానంస్వీకృతం. కిమిదంసంస్థానంనామ-కిమవయవసంయోగవిశేషః- ఉతస్వరూపమాత్రం-ఉతాన్య
[illegible] ప్రథమే [illegible] స్యాన్న సుసంస్థానాభావాదాత్మత్వజాతిర్నస్యాత్. ద్వితీ[illegible] ప్రత్యక్షస్యవిశిష్టవిషయత్వంనస్యాత్.అనుగతవ్యవహారశ్చన
స్యాత్.[illegible] స్యాత్.తృతీయేగవ్యభావాదస్మత్పక్షేఽఙ్గీకారఇతిశఙ్కాయాం- నిరవయవేష్వపిజాతివ్యవహారసిద్ధ్యర్థంజాత్యజాతిసాధారణం
సంస్థానమూ[illegible] (సంస్థానంనామేతి) సుటస్యద్రవ్యత్వంసంస్థానంమాభూదిత్యసాధారణశబ్దః. రూపం-అపృథక్సిద్ధవిశేషణం. తేనసర్పదానాది
వ్యవచ్ఛేదః. ననుస్వాసాధారణమిత్యత్రస్వశబ్దఃకింవ్యక్తిపరః-ఉతసజాతీయపరః-వ్యక్తిపరత్వేచ కిమేకవ్యక్తిపరః- ఉతసర్వవ్యక్తిపరః. ప్రథమే-ఏకవ్య
క్త్యతిరిక్తవ్యక్తిషుగోత్వంనస్యాత్. స్వశబ్దస్యసర్వవ్యక్తిపరత్వేమహిషవ్యక్తావపిగోత్వంస్యాత్. అసాధారణశబ్దశ్చనిష్ఫలః- సజాతీయపరత్వేజాత్యేకస
ంస్థానవిశేషత్వాత్. సమానసంస్థానవిశేషాణామసాధారణంరూపంసంస్థానమిత్యుక్తంస్యాత్. తతశ్చాత్మాశ్రయః- సంస్థాననిరూపణస్యతత్ప్రతిపత్తి
సాపేక్షత్వాత్. నైవం- స్వశబ్దస్యప్రకృతపరత్వాత్. ప్రకృతత్వంచతత్తద్వ్యవహారగోచరతయాబుద్ధిస్థత్వం. ఏవంతర్హిఖణ్డబుద్ధిస్థగోత్వంతదసాధా
రణమితిముణ్డగోత్వంనస్యాత్. ఖణ్డస్యవాగోత్వంసంస్థానంనస్యాత్ - ముణ్డేవిద్యమానతయాగోత్వస్యఖణ్డాసాధారణత్వాభావాదితిచేన్న- ఖణ్డం
ప్రతిగోత్వస్యసంస్థానరూపత్వాభావాత్. ఖణ్డత్వమేవహిఖణ్డస్యసంస్థానం. కింతవఖణ్డోబుద్ధిస్థః-ఉతగౌః-ఉతఖణ్డోగౌః- ప్రథమేఖణ్డత్వేపఖణ్డాసా
ధారణమితిసముణ్డగోత్వాభావప్రసఙ్గః.అతఏవఖణ్డంప్రతిగోత్వస్యసంస్థానరూపత్వాభావశ్చనానిష్టః-ద్వితీయేగోత్వమసాధారణమితిమహిషాదౌగో
త్వంనివర్తతే-గోషుచవర్తతఇతినకశ్చిద్దోషః-తృతీయేయథానీలోత్పలస్యనీలత్వవిశేషితముత్పలత్వమసాధారణం. ఏవంఖణ్డస్యగోః ఖణ్డత్వవిశేషితగోత్వ
మసాధారణమితిముణ్డఖణ్డత్వవిశేషితగోత్వమేవనివర్తతేనగోత్వమాత్రమితినకాచిదనుపపత్తిః. నీలత్వవిశేషితముత్పలత్వమిన్దీవరశబ్దప్రవృత్తినిమిత్త
త్వాదేకంసంస్థానం. ఖణ్డత్వగోత్వేచమిథోవిశేషణవిశేష్యభావేపినైకంసంస్థానం. ఏకశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తత్వాభావాదితిభిదా. అతఃస్వాసాధారణరూపం
సంస్థానం. కస్తర్హిజాతిరూపసంస్థానానాంశౌక్ల్యాదిభ్యోభేదః- స్వభావతారతమ్యాభావాదితిబ్రూమః- శౌక్ల్యాదిషుహిశుక్లంశుక్లతరమితితారతమ్యందృశ్యతే.
శబ్దాదిష్వప్యుష్ణతోవాస్వతోవాతీవ్రతరత్వాదితారతమ్యముపలభ్యతే. ఖరత్వమృదుత్వాదిస్వభావతారతమ్యంస్పర్శాదిష్వప్యస్తి. సంఖ్యాస్వపిన్యూ
నాధికభావఉపలభ్యతే పరిమాణేచస్ఫుటతరః. ఏవంగోత్వాదిషుగోతరోగోతమఇతితారతమ్యంనోపలభ్యతే. ఏవమాదివైషమ్యంద్రష్టవ్యం. జాతిరూపసంస్థా
నలక్షణమిహావివక్షితంచేత్ - ప్రకృతాకారేణానుసదృశవ్యక్తయస్సమస్తాస్స్వశబ్దేనవివక్షితాః. ప్రకృతాకారేణేత్యాత్మాశ్రయఃపరిహృతః. సంస్థాననిరూ
పణస్యసంస్థానప్రతిపత్తినైరపేక్ష్యాత్ అనుసదృశశబ్దేనమహిషాదావతిప్రసఙ్గః పరిహృతః. సమస్తశబ్దేనముణ్డాదిష్వభావప్రసఙ్గః పరిహృతః-ఖణ్డాసాధార
ణత్వాభావాద్గోత్వస్య. నన్వవ్యావృత్తంసంస్థానంఅనువృత్తవ్యవహారస్యకథంనిష్పాదకం. ఉచ్యతే- యథావ్యక్తిత్వజాతినిరపేక్షమేవవ్యక్తిషువ్యక్తి
శబ్దప్రయోగః. యథాగోత్వాశ్వత్వాదిజాతిషుజాత్యన్తరాభావేపిజాతిశబ్దప్రయోగః. భిన్నేషుభిన్నత్వజాత్యభావేపిభిన్నశబ్దప్రయోగః. ఖణ్డాదిషు
ఖణ్డత్వాదిజాత్యభావేపిఖణ్డాదిశబ్దప్రయోగః. యథాచనిత్యద్రవ్యేషువిశేషమిచ్ఛతాంవిశేషేషువిశేషత్వాభావేపివిశేషశబ్దప్రయోగః. తద్వత్సాస్నాది
శబ్దవ్యవహారఉపపద్యతఇతి. కించ-కోయమనువృత్తవ్యవహారఇతినిరూప్యం. గకారౌకారవిసర్జనీయానామానుపూర్వీ యావదాకాశభావినాందేశత
కాలతశ్చనోపపద్యతఇతితస్యాఉచ్చారణనిబన్ధనత్వాదుచ్చారణస్యచవినాశిత్వాదానుపూర్వీచప్రతియోగివినాశనీత్యానుపూర్వీవిశేషవిశిష్టస్యశబ్దస్య
కథమనువృత్తిః- అనుసదృశత్వమేవశబ్దానాంఅనువృత్తిరితిచేత్ - అర్థానామపిగోత్వాదీనాంతథాభూతానువృత్తిరిత్యఙ్గీక్రియతాం. నను కిమిదంసా
సాదృశ్యం. ఉచ్యతే- సదృశవ్యవహారాసాధారణహేతుర్విషయధర్మః సాదృశ్యం. సచభ్రాతృత్వవత్ ప్రతియోగినిరూప్యపదార్థః ప్రతివ్యక్తివ్యాప్త
త్రః. అతోనవృత్తివికల్పాదిదౌర్ఘట్యం. నిర్దిష్టాకారబాహుల్యతస్సాదృశ్యంసాసాదృశ్యమితి విశేష్యవాచిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తబాహుల్యంవివక్షితం.
బాహుల్యశబ్దేనగవయనిష్ఠగోసాదృశ్యంనసాసాదృశ్యమితిసిధ్యతి. నన్వేవంతర్హిప్రథమేతరగోవ్యక్తిషుగవానుసదృశఇత్యేవప్రయోగస్స్యాత్- నతు
గౌరితీతిచేత్ -యదివివక్షా-తదాప్రయుజ్యతాం-అయంగౌః అయంగవానుసదృశఇతిప్రయోగేర్థభేదాభావాత్. కింతర్హినప్రయుజ్యతఇతిచేత్-వ్య
వహారగౌరవాదితి బ్రూమః. గౌరితివ్యవహారేహిలాఘవాత్సౌకర్యమస్తి. ననుతర్హితత్సదృశతచ్ఛబ్దోమాణవకేగ్నిశబ్దవదౌపచారికస్స్యాత్-న. సాసాదృ
శ్యలక్షణానువృత్త్యభావనిబన్ధనత్వాదౌపచారికత్వస్య-నహిమాణవకాగ్న్యోఃసాసాదృశ్యం. కింతుసాదృశ్యలేశమాత్రం- పక్షేతుసాసాదృశ్యలక్షణాను
వృత్తిరుపలభ్యతే. తస్యచముఖ్యతా హేతుత్వంవ్యవహారసిద్ధం. యథాజాత్యాదిశబ్దానాం. అతోనువృత్తప్రయోగ ఉపపన్నః. కస్మింశ్చిదర్థేకస్యచిచ్ఛబ్ద

జాతిగ్రహణే నైవ భిన్న ఇతి వ్యవహారసంభవాత్, పదార్థాన్తరాదర్శనాత్, అర్థాన్తరవాదినాప్యభ్యుపగతత్వాచ్చ గోత్వాదిరేవ భేదః. నను చ జాత్యాదిరేవ భేదశ్చేత్ తద్గ్రహణే గృహీతే తద్వ్యవహారవద్భిన్నవ్యవహారస్స్యాత్. సత్యం- భేదశ్చ వ్యవహ్రియత ఏవ- గోత్వాదివ్యవహారాత్. గోత్వాదిరేవ [illegible] గోత్వాద్యుపగ్రహణే సకలేతరసజాతీయబుద్ధివ్యవహారయోర్నివృత్తిః. భేదగ్రహణే నైవ హ్యభేదనివృత్తిః. అయమస్మాద్భిన్న ఇతి వ్యవహారే తు ప్రతియోగినిర్దేశస్య తదపేక్షత్వాత్ ప్రతియోగ్యపేక్షయా భిన్న ఇతి వ్యవహార ఇత్యుక్తం. యత్తు [illegible] వర్తమానత్వే నాపారమార్థ్యముక్తం. తదనాలోచితబాధ్యబాధకభావవ్యాప్త్యనుసృతం [illegible]

[illegible] తస్యైవ శబ్దస్య ప్రయోగహేతురితి [illegible] అప్రతిపన్న [illegible] త్రికల్పాదిదోషాణాం ప్రతీతిశరణతయా [illegible] ప్రతీతిం [illegible] చ సాసాదృశ్యలక్షణానువృత్తిరేవోపపద్యత ఇతి [illegible] అత్ర సంస్థానం [illegible] సంస్థానస్య సాధారణాకారత్వా [illegible] నానాసంస్థానిషు ప్రతీత్యనుపపత్తేః, శుక్త్యాదౌ రజతాదిభ్రమో న స్యాత్- న హ్యసాధారణాకారస్య [illegible] భ్రమస్సంభవతీతి చేత్- న. తేనాపి సంస్థానేన ప్రతిపన్నవస్తుని ప్రతిపన్నసంస్థానాపిరోధ్యాకారవిషయభ్రమోపపత్తేః. ప్రతిపన్నసంస్థాన [illegible] ధ్యాకారభ్రమస్యైవ [illegible] సంభవః. ఇదం శుక్లమితి ప్రతీతౌ న కార్ప్యాదిభ్రమః. శౌక్ల్యం హి శుక్లస్యాసాధారణం. నను [illegible] అతో సాధారణాకారప్రతీతిరప్యుపపద్యతే. [illegible] చేదసాధారణ్యం తర్హ్యసాధారణశబ్దవైయర్థ్యం స్యాత్. న హి కిమపి రూపం కస్యచిదసాధారణం న భవతీతి చేన్న- [illegible] అత స్త్వసాధారణరూపం సంస్థానం. [illegible] గోత్వాదే రేవ భేదత్వం పూర్వం ప్రస్తుతముపపాదయతి (జాతిగ్రహణేనేతి) ప్రతియోగినిరపేక్షో గోత్వాదిః ప్రతియోగిసాపేక్షో భేదో భవితుం నార్హతి. అప్రతియోగిసాపేక్షేతరేతరాభావో గోత్వాద్యతిరిక్తో భేదోభ్యుపగన్తుముచిత ఇతిశఙ్కాయాముచ్యతే (జాతిగ్రహణే నైవ భిన్న ఇతి వ్యవహారసంభవాదితి) అయమర్థః- గోత్వాదివ్యతిరిక్తభేదమఙ్గీకుర్వతాప్యభావాభావే ప్రతియోగినిరపేక్షభావరూపపదార్థస్యైవ ప్రతియోగిసాపేక్షాభావత్వమఙ్గీకృతమన్యథానవస్థానాదనుపలబ్ధేశ్చ, తద్వదత్రాపి సంభవతి- ప్రతియోగిసాపేక్షత్వస్య ప్రతియోగినిరూపితవేష ప్రవృత్తినిమిత్తకశబ్దస్వభావాధీనత్వేనార్థస్వరూపభేద హేతుత్వాభావాదితి. ఏవమనుపపత్తిర్నాస్తీత్యుక్తం. దర్శనం చ నేత్యాహ (పదార్థాన్తరాదర్శనాదితి) నామాన్తరేణేతరేతరాభావాభ్యుపగమశఙ్కాం వ్యుదస్యతి(అర్థాన్తరేతి) అర్థాన్తరవాదినా- ఇతరేతరాభావరూపో భేదోప్యస్తీతి వదతేత్యర్థః. పూర్వం ప్రతియోగ్యపేక్షయా భేదవ్యవహార ఇత్యుక్తం. అత్ర తన్నిరపేక్షగోత్వాదిభేద ఉక్తః. తర్హి భేదవ్యవహారోపి ప్రతియోగినిరపేక్షః ప్రసజేదిత్యభిప్రాయేణ చోదయతి(నను చేతి) ఏకార్థవిషయానేకచోద్యపరశబ్ద [illegible] (సత్యమితి) ప్రతియోగ్యనపేక్షభేదస్వరూపవ్యవహారేభ్యుపగమః. భేదశబ్దాదివ్యవహారవిశేషేత్వనభ్యుపగమః. (భేదశ్చ వ్యవహ్రియత ఏవేతి) న కేవలం గృహ్యతే- ప్రతియోగినిరపేక్షం వ్యవహ్రియతే చేతి చార్థః. ఉపపాదయతి(గోత్వాదివ్యవహారాదితి) కథం గోత్వాదివ్యవహారే సతి భేదవ్యవహార ఇత్యత్రాహ(గోత్వాదిరితి) గోత్వాదిరేవ కథం వ్యావృత్తిరిత్యత్రాహ(గోత్వాదావితి) [illegible] సామాన్యాన్తరపరసామాన్యాపేక్షయా తద్విశేషాణాం సజాతీయత్వం వివక్షితం. అత్ర తిర్యక్త్వేన సజాతీయో మహిషాదిర్గోత్వవ్యవచ్ఛేద్యః. వ్యావృత్తేస్సజాతీయబుద్ధివ్యవహారనివృత్తిహేతుత్వమస్తు- తదేకం వ్యావృత్తేర్భేదత్వ ఇత్యత్రాహ(భేదగ్రహణే నైవ హ్యభేదనివృత్తిరితి) అభేదనివృత్తిః- అభేదధీనివృత్తిః. ఏవం గోత్వాదేః ప్రతీతౌ హానోపాదానాదౌ గోత్వాదిశబ్దవ్యవహారే చ న ప్రతియోగ్యపేక్షేత్యుక్తం. తర్హి కథమయమస్మాద్భిన్న ఇత్యత్ర ప్రతియోగ్యపేక్షేతిశఙ్కాయామాహ (అయమస్మాదితి) న హానాదివ్యవహారే- నాపి శబ్దవ్యవహారమాత్రే- అపి తు శబ్దవ్యవహారవిశేష ఏవేతి జ్ఞాపయతి తుశబ్దః. భేదశ్చ వ్యవహ్రియత ఏవేత్యాదినా భేదగ్రహణే నైవ హ్యభేదనివృత్తి [illegible] త్యన్తేన కస్యచిద్వస్తునో వస్త్వన్తరాద్వ్యావర్తకధర్మస్యైవ స్వయమేవ స్వవ్యావృత్తిరూపత్వసంభవాత్- పరనిర్వాహకత్వాభావే స్వనిర్వాహకత్వాసంభవాత్. స్వరూపేప్రకాశమానే భ్రమవిరోధినశ్చ న వ్యావృత్తిరూపధర్మాన్తరాపేక్షేత్యుక్తం భవతి. ఏవం చ సతి బ్రహ్మణః కస్యచిద్వస్తునో వస్త్వన్తరాద్వ్యావర్తక ధర్మరూపత్వాభావాత్, స్వరూపే భాసమానే ధ్యాసనసహత్వాచ్చ న స్వరూపమేవ వ్యావృత్తిరితి సిధ్యతి. నను ధర్మిణః స్వరూపమేవ తత్తద్ధర్మావాభావరూపసకలధర్మాన్తరాపేక్షయా భేద ఇత్యన్తతో గత్వాభ్యుపగన్తవ్యం- భేదాన్తరాభ్యుపగమే తస్మాత్స్వరూపస్య భేదాపేక్షాయామనవస్థాప్రసఙ్గాత్. సత్యం- సతు స్వరూపభేదో నాధ్యాసవిరోధీ- తన్నివృత్తౌ ధర్మాన్తరాన్వయసాపేక్షత్వాత్. పటద్రవ్యస్యరూపావ్యతిరేకభ్రమో హి స్పర్శసామానాధికరణ్యబుద్ధినివర్త్యః. అతో ధర్మిస్వరూపస్య స్వగతధర్మాపేక్షయా భ్రమవిరోధిభేదో ధర్మాన్తరాన్వయః. అతో ధర్మాణాం స్వరూపస్యైవ స్వాశ్రయస్య స్వవిరుద్ధధర్మాన్తరధర్మ్యన్తరాపేక్షయాధ్యాసవిరోధిభేదత్వసంభవః. విశిష్టస్య తు వస్తునః స్వరూపమేవ విశిష్టం స్వవిరుద్ధవిశేషణవిశిష్టవస్త్వన్తరాద్వ్యావృత్తిరితి చ యుక్తం- అర్థాన్తరైక్యభ్రమవిరోధిత్వాత్. తత్ర విశేషణాపేక్షయా విశేష్యస్య స్వరూపమేవ భేదః. విశేష్యాపేక్షయా విశేషణస్య స్వరూపమేవ భేదః. తదుభయాపేక్షయా చ సంబన్ధస్య స్వరూపమేవ భేదః. విశిష్టస్య విశిష్టాన్తరాపేక్షయా స్వరూపమేవ భేదః. స్వరూపస్య భేద ఇతి నిర్దేశస్తు పదార్థస్వరూపమితి వదనతిరిక్తార్థః. తత్తదసాధారణశబ్దవాచ్యం స్వరూపం. స చ శబ్దో వ్యుత్పత్తిసిద్ధః. ప్రతియోగితయాభిమతార్థాన్తరైక్యధీవిరోధి వా స్వరూపం. అతః కస్యచిద్ధర్మత్వాభావాద్ధర్మవిశిష్టత్వాభావాత్స్వరూపే భాసమానేపి భ్రమసహత్వాచ్చ బ్రహ్మణః స్వరూపమేవ జడత్వాద్యధ్యాసవిరోధినీ వ్యావృత్తిర్భవితుం నార్హతీతి సిద్ధం. ప్రమాణప్రమేయానుపపత్తిః పరిహృతే. అథ పరోక్తమనుమానమనూద్య దూషయతి(యత్తు పరేత్యాదినా) పునశ్శబ్దః కేవలత్వాదనుమానస్యవైష

[illegible] త్వాత్ [illegible] దూషయిష్యమాణత్వాత్, వక్ష్యమాణదూషణస్య మిథ్యాత్వవిషయస ర్వానుమానానా [illegible] [illegible] సాధారణదూషణా [illegible] కారాద్యుపదేశస్సోపాధికత్వవ్యాఘాతాత్ [illegible] [illegible] నైకాన్త్యాత్తదుపరితస్య మిథ్యాత్వసాధనం [illegible] ప్రకరణ [illegible]. ప్ర [illegible] మిథ్యాత్వే ప్రమాణజనకత్వం [illegible] వక్ష్యతే. తత్ర దేశకాలవిప్రకృష్టేష్వపి [illegible] [illegible] ప్రపఞ్చజ్ఞానే [illegible] [illegible] హేతోరనైకాన్త్యం చ- పరమార్థపిరస్యవ్యతిరేకపారమార్థ్య [illegible] బాధకబాధే బాధ్యస్య [illegible] ప్రకృతపక్షం సూచయత ఇతి [illegible] ప్రసిద్ధిః [illegible] మిథ్యాత్వమిథ్యాత్వం ప్రపఞ్చ [illegible] జ్ఞానబాధ్యత్వస్య [illegible] బాధ్యత్వాభ్యుపగమాత్. [illegible] బుద్ధ్యా బాధ్యత్వస్య బాధ్యత్వదర్శనాచ్చ. [illegible] [illegible] సచేదసత్త్వం [illegible] సత్త్వ [illegible] చేత్ - న - స్వపరనిర్వాహకత్వాభ్యుపగమాత్. యది [illegible] మిథ్యాత్వే [illegible] పరనిర్వాహకత్వమఙ్గీక్రియతే- తర్హి మిథ్యాత్వస్యైవ స్వమిథ్యాత్వనిర్వాహకత్వాన్మిథ్యాత్వం మిథ్యాత్వాన్తరమన [illegible] ప్రపఞ్చస్య సత్యత్వం స్యాత్. సాధనస్య పారమార్థ్యాపారమార్థ్యవికల్పే [illegible] అపారమార్థ్యే [illegible] సాధకత్వమితి [illegible] ప్రపఞ్చ సత్యత్వే హేతుసత్త్వే [illegible] సాధనపూర్వకమనుమానాస్యనన్యస్య [illegible] తథాపి [illegible] సత్య [illegible] సాధనే [illegible] కంస్యాభ్యుపగమవ్యాహతిః. తవతు మిథ్యాత్వాభ్యుపగమసాధకత్వాభ్యుపగమవ్యాహతిరితి [illegible] సాధనస్య పారమార్థ్య [illegible]. నాశకే ముద్గరేణ నష్టేపి పూర్వనష్టో ఘటో న నష్టవివదృష్టః. నోత్పన్నః. తద్వద్బాధకజ్ఞానస్య మిథ్యాత్వేపి తద్బాధితస్య మిథ్యాత్వం [illegible] నే- కారకజ్ఞాపకయోర్వైషమ్యాత్. నాశకో హి కారకః- అత [illegible] నష్టేపి నాశ ఏవ- తథాదర్శనాత్. బాధకం చ జ్ఞాపకం. తస్మిన్ [illegible] తద్బాధ్యం చ సత్యమేవ స్యాత్. అపవరకస్థ ఘటా [illegible] ఘటసత్త్వ [illegible] దర్శనాత్ - బాధకబాధే పూర్వబాధితస్య సత్యత్వం వస్తుయుక్తం. [illegible] భ్రమరత్వభ్రమబాధేపి భ్రమరత్వబుద్ధిబాధితస్య [illegible] విషయాన్ని భ్రమస్యాబాధితత్వదర్శనాదితి చేత్ - తత్ర కిం వస్తునివృత్తిర్బుద్ధినివృత్తిర్వోచ్యతే- న ప్రథమః [illegible] పరమార్థభూతవ [illegible] బాధ్యత్వదర్శనాత్. బుద్ధినివృత్తిశ్చేత్ - సా న బాధకాధీనా [illegible] [illegible] త్వాత్ స్వయం నివృత్తేః. భ్రమరబుద్ధిస్తూ త్తరకాలీనదావబుద్ధ్యుత్పత్తి ప్రతిబద్ధా. తత్ప్రతిబన్ధకత్వం చ భ్రమరపారమార్థ్య [illegible]. అన్యథా పూర్వభ్రమనివృత్త్యభావదర్శనాత్. [illegible] భ్రమనివృత్తిస్సిధ్యతి. బుద్ధినివృత్తేర్బాధకవిజ్ఞానజన్యత్వ [illegible] జ్ఞానానాం సర్వేషాం భ్రాన్తిరూపోత్తరోత్తరనివర్తకజ్ఞానా [illegible] భ్రమపరంపరాపత్తేః. ఉత్తరస్యకస్యచిజ్జ్ఞానస్య స్వయం నాశే [illegible] నాశస్యకాల్పనికత్వాత్ నాశకస్థితిరూప భ్రాన్తిస్థితేరనిశ్చ [illegible] ఇతి కృత్స్న మిథ్యాత్వ [illegible]. ఏవమాదివ్యాహతా అనుసన్ధేయాః. సోపాధికత్వం చానన్తరమేవ వక్ష్యతే. దృశ్యత్వవ్యావర్తమానసత్త్వయోః అసాధారణదూషణం [illegible] [illegible]. అధ్యస్తం స్వాధిష్ఠాన సమానాధికరణతయా వేద్యం యథా ఇదం రజతమితి. ఏవం ఘటుస్స [illegible] ప్రపఞ్చ [illegible] వేద్యత్వాత్ దృశ్యత్వమనైకాన్తికం. యద్యపి నభో మలినమిత్యధ్యాసేన [illegible] చాక్షుషత్వాదేకధీవేద్యత్వమస్య [illegible] స్థానయోర్న నియతం. తథాపి [illegible] [illegible] ప్రాహ్యత్వం పరోపగమమితి నిద్ధమనైకాన్త్యం. నను దృశ్యత్వనియమో మాత్ర హేతుతయా వివక్షితః. దృశ్యత్వనియమః సతోఽసాక్షి- సత్యస్స్వయం ప్రకాశత్వాత్. తదపి కథం- సదసద్భూతో [illegible] దాభావాదితి చేన్న- అన్యోన్యాశ్రయణాత్ - సదసద్భూతో [illegible] స్వయం ప్రకాశత్వే [illegible] త్వనియమాసిద్ధిః దృశ్యత్వ హేతోరనైకాన్త్యపరిహారః అనైకాన్తికత్వపరిహారే [illegible] ఇతి. యద్యనుమానాన్తరేణ [illegible] ధ్యతా. ఏవం పరోపగమే నైకాన్త్యముక్తం-కించ- బ్రహ్మణోఽపి దృశ్యత్వం శ్రుతిసిద్ధం *దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా* *అత్రా [illegible] ఇతి॥ [illegible] భూతిత్వాదిత్యాద్యనుమానేన దృశ్యత్వాభావే సాధ్యే [illegible] యుపదేశః. *యత్తదద్రేశ్యమితి వాక్యాదదృశ్యత్వ [illegible] ప్రతీత్యా [illegible] దృశ్యత్వసామాన్యనిషేధపరత్వా, [illegible] *దృశ్యతేత్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిః* ఇత్యస్య దృశ్యత్వవిశేషవిధానవిషయత్వాచ్చ. *న చక్షుషా [illegible] తేనాపి వాచా *నాన్యైర్దేవైః *మనసా తు విశుద్ధేనే*త్యాదౌ దృశ్యత్వవిశేషనిషేధదర్శనాత్, అద్రేశ్యమిత్యాదిసామాన్యనిషేధస్య [illegible] చ్చ అద్రేశమిత్యాదిసామాన్యశ్రుత్యా, దృశ్యత్వాభావసాధకానుమానేన, చ బ్రహ్మణోఽదృశ్యత్వమితి చేన్న- తర్హి *నహింస్యాత్సర్వాభూతానీతి* సామాన్యనిషేధశ్రుత్యా, హింసాత్వాదిత్యనుమానేన, చ [illegible] యహింసానివృత్తి ప్రసఙ్గాత్. అతో దృశ్యత్వమనైకాన్తికం. అనైకాన్త్యపరిహారాయ [illegible] బ్రహ్మణో మిథ్యాత్వం వాభ్యుపగన్తవ్యం స్యాత్. దృశ్యత్వైకస్వభావత్వం హి హేతుత్వాభిమతమితి నానైకాన్త్యం. బ్రహ్మ హి స్వయం ప్రకాశమితి [illegible] కస్వభావమితి చేన్న- తదానీం హేతోర్భాగాసిద్ధిస్స్యాత్. చిదచిదాత్మకే ప్రపఞ్చే జీవాంశస్య స్వయం ప్రకాశత్వాత్. అచిదంశమాత్రపక్షీకారే హేతో ర్జీవగతనిత్యత్వాదిధర్మేష్వనైకాన్తికత్వం. తే హి ధర్మభూతజ్ఞానవేద్యా ఏవ. పరమార్థభూతాశ్చ. వ్యావర్తమానత్వమపి బ్రహ్మణ్యనైకాన్తికం- అస్య తాదృశో వ్యావృత్తత్వేనాభ్యుపగమాత్. తచ్చ స్వరూపమాత్రమితి న శక్యం వక్తుం. బ్రహ్మణః కస్యచిద్ధర్మత్వాభావా, దధ్యాసనహత్వాచ్చ. వ్యావర్తమానత్వస్య స్వరూపత్వేపి తస్య కార్యకరం అనుభూతిత్వవత్. హేతోః స్వరూపానతిరేకేపి సాధనదశాయాం కార్యకరత్వం న తు దూషణదశాయామితి నియామకాభావాత్. కించ- బ్రహ్మణి స్వరూపం వ్యావృత్తిశ్చేత్ -ఘటాదిష్వపి తథాస్తు- యది బ్రహ్మణి స్వరూపాతిరిక్తా సా తర్హి ఘటాదిష్వపి తథా స్యాత్. సర్వథా నైకాన్త్య

ద్వయోర్జ్ఞానయోర్విరోధేహి బాధ్యబాధకభావః. బాధితస్యైవ వ్యావృత్తిః. అత్ర ఘటపటాదిషు దేశకాలభేదేన విరోధ ఏవ నాస్తి. యస్మిన్ దేశే యస్మిన్ కాలే యస్య సద్భావః ప్రతిపన్నః- తస్మిన్ దేశే తస్మిన్ కాలే తస్యాభావః ప్రతిపన్నశ్చేత్ తత్ర విరోధాత్ బలవతో బాధకత్వం బాధితస్య చ నివృత్తిః. దేశాన్తరకాలాన్తరసంబన్ధితయానుభూతస్యాన్యదేశకాలయోరభావప్రతీతౌ న విరోధ ఇతి కథమత్ర బాధ్యబాధకభావః. అన్యత్ర నివృత్తస్యాన్యత్ర నివృత్తిర్వా కథముచ్యతే. రజ్జుసర్పాదిషు తు తద్దేశకాలసమ్బన్ధితయైవాభావప్రతీతేర్విరోధో బాధకత్వం వ్యావృత్తిశ్చేతి దేశకాలాన్తరవ్యావర్తమానత్వం మిథ్యాత్వవ్యాప్తం న దృష్టమితి న వ్యావర్తమానత్వమాత్రమపారమార్థ్యహేతుః.

సఃపన్ననీయం. జడాదివ్యావృత్తత్వం బ్రహ్మణోఽపరమార్థశ్చేద్వస్తుతో బ్రహ్మ జడమేవ స్యాత్. అపరమార్థశబ్దశ్చ నిష్ఫలః- ఘటాదావపి వ్యావర్తమానత్వస్య మిథ్యాత్వేన వ్యావర్త్యాభావాత్. తతశ్చానైకాన్త్యం సుస్పష్టం- అపరమార్థస్యైవ హేతుతయాఽస్వయాఙ్గీకృతత్వాత్. తస్య చ విపక్షేపి వర్తమానత్వాత్. కిం చ- అనువర్తమానస్య సన్మాత్రస్య వ్యావర్తమానేభ్యో ఘటాదిభ్యో వ్యావృత్తిరస్తి వా న వా- అస్తి చేత్తత ఏవ వ్యావర్తమానత్వహేతుర్బ్రహ్మణ్యనైకాన్తికః. నో చేద్ఘటాదిష్వివ వ్యావర్తమానత్వం బ్రహ్మణి స్యాత్- వ్యావర్తమానేభ్యో వ్యావర్తమానత్వాభావాత్. యథా రజతాదవ్యావృత్తం రజతం- తథా వ్యావర్తమానాదవ్యావృత్తమపి హి వ్యావర్తమానమేవ భవతి. అత ఉభయథాపి బ్రహ్మణ్యనైకాన్త్యం. నను బ్రహ్మ జడాదివ్యావృత్తమేవ. వ్యావర్తమానత్వం చ సత్యం. తచ్చ స్వరూపమితి నాద్వైతహానిః. తస్య చ సత్యత్వాన్న జడత్వాది బ్రహ్మణః. తతశ్చ నానైకాన్త్యం. అపరమార్థభూతం ఘటాదిగతం వ్యావర్తమానత్వం హి హేతురితి చేత్తత్ర- యద్యపరమార్థభూతం వ్యావర్తమానత్వం హేతుతయా వివక్షితం తర్హ్యసిద్ధో హేతుః- ఘటాదీనాం మిథో వ్యావృత్తేరసత్యత్వోపగమాత్. (యత్పునరిత్యాదినా) సోపాధికత్వం ప్రతిజానీతే. పూర్వం పక్షేణ బాధస్యాపి పక్షే [illegible] వృత్త్యుపపాదనేనోపాధిత్వం ప్రత్యుక్తం. తదన్యదా సాధ్యపక్షే బాధాభావం దర్శయితుం బాధం శిక్షయతి (ద్వయోరితి) విరోధే సత్యేవ బాధ్యబాధకభావః. న త్వస్తి నాస్తీతి ప్రత్యయమాత్రయోరిత్యర్థః. (బాధితస్యైవ వ్యావృత్తిరితి) ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధితస్యైవ మిథ్యాత్వసాధికా వ్యావృత్తిః- న త్వగృహీతత్వమాత్రం మిథ్యాత్వసాధకమిత్యర్థః. అత్ర వ్యావృత్తివిశేషో వ్యావృత్తిశబ్దోక్తః- ఉత్తరత్ర వ్యావర్తమానత్వమాత్రమితి మాత్రచ్ప్రత్యయసద్భావాత్. తతః కిం పక్షే బాధాభావస్యేత్యత్రాహ (అత్రేతి) దేశయోః కాలయోశ్చ భేదేన త్వవిరోధం దర్శయితుం తయోరైక్యే విరోధబాధౌ దర్శయతి (యస్మిన్నితి) భావాభావవిరోధాదన్యతరస్య బాధ్యత్వే సతి బలవతో బాధకత్వమితరస్య బాధితత్వాన్నివృత్తిశ్చేత్యర్థః. చ ఏవార్థే. బాధితస్యైవ తత్త్వదభిమతవ్యావృత్తివిశేష ఇత్యర్థః. సామానాధికరణ్యానర్హత్వం విరోధః. అదుష్టకారణజన్యా నిషేధధీః బాధః. అదుష్టకారణజన్యత్వే సతి నిషేధరూపత్వం బాధకత్వం. పురోవర్తిన్యవభాసోఽనవభాసో వాఽసత్యత్వావభాసాభావో వా నివృత్తిః- పక్షే ఘటాదౌ దేశకాలభేదేన విరోధబాధాభావావుపపాదయతి (దేశాన్తరేతి) విరోధబాధాభావాత్తత్ఫలభూతనివృత్తిరపి నేత్యాహ (అన్యత్రేతి) అన్యత్ర నివృత్తస్య- విరోధబాధస్థలే నివృత్తస్య. అన్యత్ర- విరోధబాధరహితస్థలే. యద్వా- అన్యత్ర- స్వదేశకాలవ్యతిరిక్తదేశకాలయోః. అన్యత్ర- స్వదేశకాలయోః. ఏతద్వైధర్మ్యం దృష్టాన్తేన వివృణోతి (రజ్జుసర్పాదిష్వితి) తుశబ్దో ఘటాదివైషమ్యపరః. ఇత్థం దూషణోపయోగినీ వ్యాప్తిశ్శిక్షితా. అథానుమానదూషణసిద్ధిం దర్శయతి (ఇతి దేశకాలాన్తరేతి) ఇతి జ్ఞాతౌ. మిథ్యాత్వం వ్యాపకం. వ్యావర్తమానత్వం వ్యాప్యం. వ్యావర్తమానత్వమాత్రమితి మాత్రశబ్దేన విరోధబాధహేతుకవ్యావృత్తిర్వ్యావర్త్యతే. యద్వా- వ్యావర్తమానత్వహేతోరసిద్ధిం ప్రతిజానీతే (యత్పునరిత్యాదినా) తదర్థం బాధమూలం విరోధ ఇత్యాహ (ద్వయోరిత్యాది) పక్షే తదభావం దర్శయతి (అత్రేతి) విరోధాభావముపపాదయతి (యస్మిన్నితి) తత్ఫలనివృత్తిమాహ (అన్యత్రేతి) దృష్టాన్తే తద్వైధర్మ్యం దర్శయతి (రజ్జ్వితి) ఏవమసిద్ధిం వక్తుం విభాగోఽదర్శి. అథాసిద్ధిమాహ (ఇతి దేశకాలాన్తరేతి) సోపాధికత్వమార్థం. అయమర్థః- కిం పటోఽస్తీత్యత్ర ఘటాభావః నిషేధయిషితః- ఉత ఘటోఽస్తిత్వత్రాపితదభావః. ప్రథమే సిద్ధసాధ్యతా. ద్వితీయే వ్యావర్తమానత్వశబ్దేన కిం వ్యావృత్తిబుద్ధిబోధ్యత్వం మిథ్యాత్వహేతుతయా వివక్షితం- ఉత ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధితస్య వ్యావృత్తిః. ప్రథమే సోపాధికత్వం. ద్వితీయే హేత్వసిద్ధ్యా ఘటాదేస్సత్యత్వమితి. నను బాధార్హతాయా ఉపాధిత్వే సాధ్యావిశిష్టతా స్యాదితి బాధితత్వమేవోపాధిస్స్యాత్. తస్య న సాధ్యసమవ్యాప్తిః. అసహాయేన గచ్ఛతా పథి దృష్టస్య రజ్జుసర్పస్య కేనాప్యబాధితత్వాదితి చేత్- నైవం- ఈశ్వరాదిజ్ఞానేన బాధితత్వనియమాత్. అనభ్యుపగతేశ్వరాదీనాం పక్షేప్యయముపాధిరేవ. కిం త్వయా తస్య పథి దృష్టస్య రజ్జుసర్పస్య మిథ్యాత్వం ప్రమాణతోఽవగతం. న వా- న చేత్సత్యస్సర్ప ఏవేతి తత్రానువృత్తిర్న సాధ్యసమవ్యాప్త్యభావాయ స్యాత్. అవగతం చేత్తత ఏవ జ్ఞాతస్య బాధితత్వం సిద్ధమితి సాధ్యసమవ్యాప్తిసిద్ధిః. నను కిం ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధో మిథ్యాత్వే ప్రయోజకః- ఉత కేవలబాధః- ప్రథమే దేశకాలయోరుపాధిత్వాత్ దేశకాలభ్రమస్య దేశకాలోపాధికత్వాభావేన సర్వసపక్షాననుయాయిత్వేన సాధ్యసమవ్యాప్త్యభావాత్. ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధో నోపాధిస్స్యాత్. ద్వితీయే కృత్స్నమిథ్యాత్వమితి. అత్రోచ్యతే- న హి దేశకాలావేవోపాధిరితి నియమః- కిం తు వస్త్వన్తరమప్యుపాధిః. ఉపాధిరవచ్ఛేదకః. అత ఏవ హి దేశకాలాది ప్రతిపన్నోపాధౌ అత్యాధితత్వాదిత్యత్ర దిశబ్దేన వస్త్వన్తరస్యాప్యుపాధిత్వం భాష్యకారైర్వక్ష్యతే. తస్మాద్దేశకాలభ్రమేవ వస్త్వన్తరముపాధిః. దేశకాలభ్రమస్య వస్త్వన్తరోపాధికత్వేపి వస్తుభ్రమస్య దేశకాలోపాధికత్వే నాన్యోన్యాశ్రయః- భ్రమవ్యక్తిభేదాత్. తస్మాద్యదవచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నం యత్ప్రతిపన్నం- తదవచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నస్య బాధో మిథ్యాత్వే ప్రయోజకః. యద్వా- ఆరోపితేన సాయంత్వాదినా తస్మిన్నవర్తకేన దివాత్వాదినా చ వినా క్రియాన్తరావచ్ఛిన్నకాలస్యత్రాస్త్యుపాధిత్వం. ఏవం దేశేపీతి న కశ్చిద్దోషః. ఏవం విశిష్టోపాధౌ విశేషణవిశేష్యాంశయోః పరిహృతానుపపత్తికత్వేన విశిష్టోపాధిసిద్ధిః. అతో న వ్యావర్తమానత్వమాత్రమపారమార్థ్యహేతుః. యైశ్చైవముక్తం- ఘటోఽస్తీత్యత్ర కిం ఘటోఽస్తిశబ్దౌ పర్యాయౌ- ఉత న- పర్యాయత్వే సహ ప్రయోగో న స్యాత్. నో చే

యత్త్వనువర్తమానత్వాత్ సత్పరమార్థ ఇతి తత్సిద్ధమేవేతి న సాధనమర్హతి. అతో న సన్మాత్రమేవ వస్తు. అను
భూతిస్తద్విశేషయోశ్చ విషయవిషయిభావేన భేదస్య ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాదబాధితత్వాచ్చానుభూతిరేవ సతీత్యే
తదపి నిరస్తం. యత్త్వనుభూతేస్స్వయంప్రకాశత్వముక్తం. తద్విషయప్రకాశనవేలాయాం జ్ఞాతురాత్మన
స్తథైవ-నతు సర్వేషాం సర్వదా తథైవేతి నియమోఽస్తి-పరానుభవస్య హానోపాదానాదిలిఙ్గకానుమానజ్ఞానవి
షయత్వాత్, స్వానుభవస్యాప్యతీతస్యాజ్ఞాసిషమితి జ్ఞానవిషయత్వదర్శనాచ్చ. అతోఽనుభూతిశ్చేత్ స్వత
స్సిద్ధేతి వక్తుం న శక్యతే. అనుభూతేరనుభావ్యత్వే అననుభూతిత్వమిత్యపి దురుక్తం-స్వగతాతీతానుభవానాం
పరగతానుభవానాం చానుభావ్యత్వే నాననుభూతిత్వప్రసఙ్గాత్. పరానుభవానుమానానభ్యుపగమే చ శబ్దా
ర్థసమ్బన్ధగ్రహణాభావేన సమస్తశబ్దవ్యవహారోచ్ఛేదప్రసఙ్గః. ఆచార్యస్య జ్ఞానవత్త్వమనుమాయ తదుపస
త్తిశ్చ క్రియతే- సా చ నోపపద్యతే. న చాన్యవిషయత్వేనానుభూతిత్వం. అనుభూతిత్వం నామ వర్తమానదశా
యాం స్వసత్తయైవ స్వాశ్రయం ప్రతి ప్రకాశమానత్వం స్వసత్తయైవ స్వవిషయసాధనత్వం వా. తే చానుభ
వాన్తరానుభావ్యత్వేఽపి స్వానుభవసిద్ధే నాపగచ్ఛత ఇతి నానుభూతిత్వమపగచ్ఛతి. ఘటాదేస్త్వననుభూతి

ర్దృష్టాన్తో ఘట ఇతి. నైవం-*అస్తి బ్రహ్మేతిచేద్వేదేత్యాదౌ చాస్తి బ్రహ్మశబ్దయోః పర్యాయత్వే పౌనరుక్త్యం నో చేద్బ్రహ్మణోఽపి సద్విశేషణత్వమితి. ఉ
భయత్రాప్యయం పరిహారః స్వశబ్దప్రవృత్తస్య స్వభావస్యైవ నిషేధార్థానువాదశఙ్కాపరిహారాయాస్తిశబ్దేన నియమః క్రియత ఇతి. అథ పారమార్థ్యసా
ధకత్వేనోక్తమనువర్తమానత్వం దూషయతి(యత్త్విత్యాదినా) ప్రమాణసమ్బన్ధార్హత్వలక్షణత్తద్ఘటాదిస్వరూపస్య సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య కిం పారమార్థ్యం సాధ్యతే-
ఉతాధిష్ఠానతయానువృత్తస్యార్థాన్తరస్యేతి వికల్పే ద్వితీయశిరస్యాశ్రయాసిద్ధిమభిప్రేత్య ప్రథమే శిరసి సిద్ధసాధనత్వం దూషణముక్తం. నను సదేవ పర
మార్థ ఇతి హి గ్రన్థకారాభిప్రాయః. తత్కథం సిద్ధసాధనత్వమితి. ఉచ్యతే- ఏతదనుమానం కిం సతః పారమార్థ్యసాధకం-ఉత తద్వ్యతిరిక్తాపారమార్థ్యస్య- ఉ
తోభయస్య. ప్రథమే సిద్ధసాధ్యతా. ద్వితీయే వ్యధికరణాసిద్ధతా చ. తృతీయే అంశే సిద్ధసాధ్యతా. అంశే వ్యధికరణాసిద్ధిశ్చేతి. నిగమయతి(అత ఇతి)పరేణ
ప్రమాణప్రమేయానుపపత్తికృతం భేదదూషణముపజీవ్యానుభూతేస్సతో భేదోఽపాస్తః. అత్ర చ భేదదూషణహేత్వాభాసనిరాసముపజీవ్యానుభూతి
సతోరభేదశ్చ నిరస్యతే(అనుభూతీత్యాదినా)అనుభూతిసద్విశేషయోరిత్యత్ర విశేషశబ్దేన అనువర్తమానత్వహేతోః ఆశ్రయాసిద్ధిస్సూచ్యతే. సచ్ఛబ్దవా
చ్యస్య వస్తునో వ్యావృత్తత్వా, దనువృత్తార్థాన్తరాభావా, చ్చ. సచ్ఛబ్దః ప్రమాణసంబన్ధయోగ్యే హి వర్తతే. ఘటస్సన్ పటస్సన్ ఇత్యనువృత్తవ్యవహారో
వ్యావృత్తశబ్దవదుపపన్న ఇతి ప్రమాణసమ్బన్ధార్హాః పదార్థాః పరస్పరవ్యావృత్తాస్సచ్ఛబ్దవాచ్యాః. అథ పరోక్తే స్వయంప్రకాశత్వేఽభిమతే తత్ర శిక్షణీ
యాంశోఽస్తీత్యభిప్రాయేణాహ(యత్త్వనుభూతేరితి)తుః పక్షవైషమ్యే. వక్తవ్యాంశమాహ(తద్విషయప్రకాశనవేలాయామితి)ఉత్తరత్ర వర్తమాన
దశాయామితి హి వక్ష్యతే. తస్య జ్ఞానస్య నిత్యద్రవ్యత్వేన సదా వర్తమానత్వాద్వర్తమానదశాయామితి పదం నిరర్థకమితి శఙ్కాపనుత్తయే విషయప్రకా
శనవేలాయామిత్యుక్తం. వర్తమానదశాశబ్దేన విషయసమ్బన్ధప్రసరస్య వర్తమానతా వివక్షితేత్యవగమ్యతే. నతు సర్వేషామిత్యేతదుపపాదయతి(పరాను
భవస్యేతి)సర్వదేత్యేతదుపపాదయతి (స్వానుభవస్యాపీతి) అనుభూతిశ్చేదిత్యనేన స్వాశ్రయం ప్రతి విషయప్రకాశనవేలాయామిత్యుక్తవైషమ్యాదిర
[illegible]. ఏవమనుభూతేరనుభావ్యత్వసంభవముపపాద్య తదసంభవే పరోక్తమనుమానం దూషయతి (అనుభూతేరితి)కుత ఇత్యత్రాహ(స్వగతేతి) ప
రానుభవానుమేయత్వానభ్యుపగమే లౌకికవ్యవహారవిరోధమనిష్టమాహ(పరేతి)అథ వైదికవ్యవహారవిరోధమాహ (ఆచార్యస్యేతి) పరానుభవానుమా
నానభ్యుపగమ ఇత్యాదినా చార్వాకనిరాసశ్చ ఫలితః- అనుమానానభ్యుపగమే శబ్దార్థసమ్బన్ధగ్రహణాయోగాత్. ఏవం బాధక ఉక్తః. అథ వ్యాప్తిం దూష
యతి(న చాన్యేతి)నహ్యసాధారణాకారో ధర్మిగ్రాహకమానసిద్ధః సాధారణాకారే సత్యపగచ్ఛతీత్యభిప్రాయేణానుభూతిస్వరూపం శిక్షయతి(అనుభూ
తిత్వమితి)అత్రానుభూతిశబ్దో జ్ఞానమాత్రపరః. నతు స్మృతివిలక్షణపరః. ప్రకాశమానత్వమిత్యుక్తే ఘటాదేరప్యనుభూతిత్వం స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం
స్వాశ్రయం ప్రతీత్యుక్తం. అణుత్వనిత్యత్వాద్యాత్మధర్మాణాం జ్ఞానాన్తరప్రకాశ్యత్వాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం స్వసత్తయైవేత్యుక్తం. అతీతానుభవవ్యావృ
త్త్యర్థం వర్తమానదశాయామిత్యుక్తం. యద్యప్యతీతానుభవస్య జ్ఞానాన్తరమన్తరేణ ప్రకాశానుపపత్తేరర్థాద్వ్యవచ్ఛేదః-తథాప్యతీతస్య జ్ఞానాన్తరేణ సిద్ధిం
పరాన్ప్రతి నిరూపయితుమిదం విశేషణం. విషయసమ్బన్ధస్య వర్తమానదశాయామిత్యర్థః. వర్తమానదశాయాం స్వసత్తయైవ ప్రకాశమానత్వమిత్యు
క్తే పరానుభవే తదసంభవాత్ తద్వ్యావృత్త్యర్థం స్వాశ్రయం ప్రతీత్యుక్తం. ఏతల్లక్షణం స్వయంప్రకాశత్వవాదినామేవేష్టమితి సర్వసంప్రతిపన్నం ల
క్షణమాహ-(స్వసత్తయైవేతి)స్వాశ్రయం ప్రతి వర్తమానదశాయామితి పదద్వయానుకర్షస్యోపలక్షణం స్వసత్తయైవేతి పదం. సాధనమిత్యుక్తే దణ్డచక్రా
దేరపి భావాత్ తద్వ్యావృత్త్యర్థం స్వాశ్రయం ప్రతీత్యుక్తం. చాక్షుషజ్ఞానం శ్రావణవిషయం న సాధయతీతి సర్వవిషయసాధనత్వాసంభవవ్యావృత్త్య
ర్థం స్వశబ్దః. ఇన్ద్రియవ్యావృత్త్యర్థం స్వసత్తయైవేతి పదం. ఇన్ద్రియాదికం హి న కేవలం స్వసత్తయా ప్రకాశకం-అపితు జ్ఞానోత్పాదనద్వారా. వర్తమానద
శాయామిత్యతీతానుభవవ్యావృత్తిః. స్వాశ్రయం ప్రతీతి పరానుభవవ్యావృత్తిః. తతః కిమిత్యత్రాహ(తే చేతి)ఏవమనుభావ్యత్వలక్షణసాధ్యధర్మప్రతి
క్షేపేణానుభావ్యత్వేనానుభూతిత్వస్య సామానాధికరణ్యదర్శనాత్ అననుభావ్యత్వేన వ్యాప్తిర్నిరాకృతా. తర్హి కథమనుభావ్యత్వేఽననుభూతిత్వదర్శనమితి
శఙ్కాయాం సోపాధికత్వమాహ(ఘటాదేస్త్వితి)అననుభూతిత్వం అనుభూతిశబ్దేన వ్యవహర్తవ్యత్వాభావ ఇతి న సాధ్యావివిక్తతా. యద్వా- ఉక్తయోర్ల

త్వమేతత్స్వభావవిరహాత్ - నానుభావ్యత్వాత్. తథానుభూతేరననుభావ్యత్వేపి అననుభూతిత్వప్రసఙ్గో దుర్వా
రః- గగనకుసుమాదేరననుభావ్యస్యాననుభూతిత్వాత్. గగనకుసుమాదేరననుభూతిత్వం హ్యసత్త్వప్రయుక్తం-నాన
నుభావ్యత్వప్రయుక్తమితి చేత్ - ఏవన్తర్హి ఘటాదేరప్యజ్ఞానావిరోధిత్వమేవాననుభూతిత్వనిబన్ధనం. నానుభావ్యత్వ
మిత్యాస్థీయతాం. అనుభూతేరనుభావ్యత్వే అజ్ఞానావిరోధిత్వమపి తస్యాః ఘటాదేరివ ప్రసజ్యత ఇతి చేత్ - అనుభా
వ్యత్వేపి గగనకుసుమాదేరివాజ్ఞానావిరోధిత్వమపి ప్రసజ్యత ఏవ. అతోఽనుభావ్యత్వేఽననుభూతిత్వమిత్యుపహాస్యం.
యత్తు సంవిదస్స్వతస్సిద్ధాయాః ప్రాగభావాద్యభావాదుత్పత్తిర్నిరస్యతే. తదన్ధస్యజాత్యన్ధేనయష్టిప్రదీయతే.
ప్రాగభావస్య గ్రాహకాభావాదభావో న శక్యతే వక్తుం-అనుభూత్యైవ గ్రహణాత్. కథమనుభూతిస్స్వకాలే తదాసమే
వస్వాభావం విరుద్ధమవగమయేదితి చేత్ - న హ్యనుభూతిస్స్వసమకాలవర్తినమేవ విషయీకరోతీత్యస్తి నియమః- అతీ
తానాగతయోరవిషయత్వప్రసఙ్గాత్. అథ మన్యసే-అనుభూతిః ప్రాగభావాదేస్సిద్ధ్యతస్తత్సమకాలభావనియమో
ఽస్తీతి కిన్త్వయా క్వచిదేవం దృష్టం- యేన నియమం బ్రవీషి. హన్త తర్హి తత ఏవ దర్శనాత్ ప్రాగభావాదిస్సిద్ధ్యతీతి న త
దుపహ్నవః. తత్ప్రాగభావం చ తత్సమకాలవర్తినమనున్మత్తః కో బ్రవీతి. ఇన్ద్రియజన్మనః ప్రత్యక్షస్య హ్యేష స్వభా

తుణయోః అన్యతరదననుభూతిత్వం. న తు సముచ్చితముభయం-అన్యోన్యనిరపేక్షత్వాత్. వాశబ్దప్రయోగాత్. న హి చశబ్దః ప్రయుక్తః. తత్రాన్యతరగ
గుణరాహిత్యరూపం అననుభూతిత్వం అన్యతరాకారవిరహప్రయుక్తమితి సోపాధికమిత్యర్థః. అథ ప్రతితర్కపరాహతిమాహ (తథానుభూతేరితి) యద్వా-
ఆభాససమానయోగక్షేమత్వమాహ. గగనకుసుమాదేరననుభూతిత్వస్య ఉపాధ్యన్తరసత్త్వం శఙ్క్యతే (గగనేతి) ఘటాదేరననుభూతిత్వస్యాప్యుపాధ్యన్తరమ
జ్ఞానావిరోధిత్వమాహ (ఏవన్తర్హీతి) ప్రకాశనియమాభావావిరోధిత్వం అజ్ఞానావిరోధిత్వం. న చ సుఖాదావభావాత్ సాధ్యసమవ్యాప్త్యభావశ్శఙ్కనీయః-
సుఖాదేర్జ్ఞానవిశేషత్వేనాననుభూతిత్వాభావాత్. అజ్ఞానావిరోధిత్వస్యోపాధిత్వనిరాసాయ పక్షే తత్ప్రసఞ్జయతి (అనుభూతేరితి) తత్పక్షవత్పక్షేపి తుల్య
మిత్యాహ (అననుభావ్యత్వేపీతి) అనుభూతేరనుభావ్యత్వేఽననుభూతిత్వస్య ఉపాధిత్వేనోక్తమజ్ఞానావిరోధిత్వమననుభావ్యత్వేపి ప్రసజ్యత ఇత్యర్థః. అనుభా
వ్యత్వేనాననుభూతిత్వమజ్ఞానావిరోధిత్వం చ యదుక్తం-తదననుభావ్యత్వేపి గగనకుసుమాదేరివ ప్రసజ్యత ఇత్యుక్తం. గగనకుసుమాదావననుభూతిత్వం అజ్ఞా
నావిరోధిత్వం చాసత్త్వప్రయుక్తం-నాననుభావ్యత్వప్రయుక్తమితి చేత్-అననుభావ్యత్వే తద్వదసత్త్వమపి ప్రసజ్యతే. గగనకుసుమాదేరసత్త్వం నాననను
భావ్యత్వమాత్రప్రయుక్తం. అపి తు స్వయంప్రకాశత్వే సత్యననుభావ్యత్వవిరహప్రయుక్తమిత్యనుభూతేరననుభావ్యత్వమాత్రాన్నాసత్త్వప్రసక్తిరితి
చేత్-అననుభావ్యత్వే తద్వదస్వయంప్రకాశత్వమపి ప్రసజ్యతే. అతః అస్వయంప్రకాశత్వే సతి అననుభావ్యత్వప్రయుక్తమసత్త్వమనుభూతేర్దుర్వారం.
అసత్త్వం తు ధర్మిగ్రాహకప్రమాణవిరుద్ధమితి చేత్-అనుభావ్యత్వేనానుభూతిత్వమపి తథేత్యేవమనుసన్ధేయమితి భాష్యాభిప్రాయః. ఖపుష్పోదాహరణే తు
నాశ్రయవైకల్యదోషః శఙ్కనీయః-వ్యాప్తేర్జ్ఞానదితివ్యతిరేకదృష్టాన్తత్వస్య పరైః స్వీకృతత్వాత్. *శబ్దజ్ఞానానుపాతీవస్తుశూన్యోఽవభాసో వికల్పః అసస్వ
భావస్త్వవభాసః ప్రతీతిరితి హి తైరుచ్యతే. తత్రాభాసప్రతీతస్యాపి నిషేధాధికరణత్వం యుక్తమితి భాట్టైరఙ్గీకృతం చ. అతః పరమతప్రక్రియయా ఖపుష్ప
ముదాహృతం. ఉపహాస్యం-సమీపస్థైరపి హాస్యమిత్యర్థః. అథ పరోక్తనిత్యత్వం వ్యుదస్యతి (యత్త్విత్యాదినా) నను జ్ఞాననిత్యత్వమభ్యుపయద్భిః కథం తన్ని
రసనం యుక్తం-ఉచ్యతే-జ్ఞానాశ్రయభూతఆత్మా తదాశ్రితం చ సంకోచవికాసార్హం నిత్యం జ్ఞానద్రవ్యం పరస్యానభిమతం. యత్తు ప్రస్తుతమిన్ద్రియసంయో
గాద్యన్వయవ్యతిరేకానువిధాయి ప్రత్యక్షత్వపరోక్షత్వప్రమాణత్వావస్థం లోకసిద్ధం జ్ఞానం-తస్య యది నిత్యత్వముపపాద్యతే-తద్వ్యుదస్యతే. విషయనష్ట
ర్జ్ఞానస్య హి స్వయంప్రకాశత్వం పరేణ సమర్థితం. స్వయంప్రకాశత్వసమానాధికరణం చ నిత్యత్వం పరస్యేష్టం- స్వతస్సిద్ధతయా నిత్యత్వసమర్థనాత్.
అతస్తన్నిరాసో యుక్తః. తత్ర చ మృద్ద్రవ్యస్య సిద్ధత్వేపి ఘటత్వాద్యవస్థమృద్ద్రవ్యానిత్యత్వవత్ జ్ఞానాఖ్యద్రవ్యస్య నిత్యత్వేపి స్ఫురితత్వానుభూతిత్వాద్యవ
స్థజ్ఞానానిత్యత్వం యుక్తమితి న స్వపక్షవిరోధః. స్వయంప్రకాశత్వే కించిదుపాదేయత్వమస్తీతి ద్యోతయన్నప్రత్యేకస్సుశబ్దః (అన్ధస్య జాత్యన్ధేన యష్టిః ప్రదీయత
ఇతి) అసిద్ధమన్యాసిద్ధేన హేతునా సాధ్యత ఇత్యర్థః. తత్ర హి గ్రాహకాభావాత్, గ్రాహ్యాభావాత్, చ ప్రాగభావాభావ ఉక్తః. తమాశఙ్క్య గ్రాహకో
ఽస్తీత్యాహ (ప్రాగభావస్యేతి) తత్ర వికల్పే పూర్వపక్షిణోక్తే సత్యేవాపగమయపిపక్షం స్థాపయితుం తత్రోక్తం విరోధం శఙ్క్యతే (కథమితి) తదానీమిత్య
భావవిశేషణం. న క్రియావిశేషణం. పరిహరతి (నహీతి) స్వసమకాలవర్తిత్వనియమః - కిం గ్రాహ్యసామాన్యప్రయుక్తః- ఉతైతద్గ్రాహ్యవిశేష
ప్రయుక్త ఇతి వికల్పాభిప్రాయేణ ప్రథమం గ్రాహ్యసామాన్యప్రయుక్తత్వపక్షం ప్రతివదతి (నహ్యనుభూతిరితి) యద్వా-వర్తమానగ్రహణనియమః
కిం గ్రాహకానుభూతిస్వభావాత్- ఉత గ్రాహ్యానుభూయస్వభావస్వభావాదితి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం దూషయతి (నహీతి) హిశబ్దో హేతౌ. నేతి ప్ర
తిజ్ఞాఽధ్యాహర్తవ్యా. గ్రాహ్యవిశేషపక్షం దూషయితుం శఙ్క్యతే (అథ మన్యస ఇతి) గ్రాహ్యవిశేషస్య సమకాలవర్తిత్వనియమోక్తిః దర్శనపూర్వి
కైవ స్యాదిత్యభిప్రాయేణాహ (కిన్త్వయేతి) క్వచిత్ - అనుభూతౌ. వ్యాప్తిగ్రహణభూమిత్వేనాభావస్య దృష్టత్వాత్ ప్రాగభావోపలమ్భాపహ్నవ ఇ
త్యాహ (హన్త తర్హీతి) ప్రాగభావస్య సమకాలసిద్ధ్యా వ్యాప్తిరనుభూతిప్రాగభావరూపే ధర్మిణి గృహీతే హీ నిఃత్యర్థః. ఆదిశబ్దః ప్రధ్వంసపరః. సమకాల
వర్తిత్వనియమమభ్యుపగమ్య దూషణముక్తం. సమకాలవర్తిత్వం చానుపపన్నమిత్యాహ (తత్ప్రాగభావం చేతి) యది స్వసమకాలవర్తిగ్రహణనియమోఽను
భూతేర్నాస్తి తర్హ్యవిద్యమానేష్వపి చాక్షుషం జ్ఞానముపపద్యేతేత్యత్రాహ (ఇన్ద్రియజన్మన ఇతి) ప్రత్యక్షశబ్దేన ప్రత్యక్షజ్ఞానముచ్యతే, అయమను

నుభవః- యస్స్వసమకాలవర్తినః పదార్థస్య గ్రాహకత్వం - న సర్వేషాం జ్ఞానానాం ప్రమాణానాం చ. స్మరణాను
మానాగమయోగిప్రత్యక్షాదిషు కాలాన్తరవర్తినోఽపి గ్రహణదర్శనాత్. అత ఏవ చ ప్రమాణస్య ప్రమేయావినాభావః. న
హి ప్రమాణస్య స్వసమకాలవర్తినాఽవినాభావోఽర్థసంబన్ధః. అపి తు యద్దేశకాలాదిసంబన్ధితయాఽర్థోఽవభాసతే- త
స్య తథావిధాకారమిథ్యాత్వప్రత్యనీకతా. అత ఇదమపి నిరస్తం- స్మృతిర్న బాహ్యవిషయా నష్టేప్యర్థే స్మృతిదర్శనాదితి.
అథోచ్యేత- న తావత్సంవిత్ప్రాగభావః ప్రత్యక్షావసేయః- అవర్తమానత్వాత్. న చ ప్రమాణాన్తరావసేయః- లిఙ్గా
ద్యభావాత్. న హి సంవిత్ప్రాగభావవ్యాప్తమిహ లిఙ్గముపలభ్యతే. న చాగమస్తద్విషయో దృష్టచరః. అతస్తత్ప్రా
గభావః ప్రమాణాభావాదేవ న సేత్స్యతీతి. యద్యేవం స్వతస్సిద్ధత్వవిభవం పరిత్యజ్య ప్రమాణాభావేఽవరూఢశ్చేత్ -
యోగ్యానుపలబ్ధ్యైవాభావస్సుస్థిత ఇత్యుపశామ్యతు భవాన్. కిఞ్చ- ప్రత్యక్షజ్ఞానం స్వవిషయం ఘటాదికం స్వస
త్తాకాలే సన్తం సాధయత్తస్య న సర్వదా సత్తామవగమయద్దృశ్యత ఇతి ఘటాదేః పూర్వోత్తరకాలసత్తా న ప్రతీయతే.
తదప్రతీతిశ్చ సంవేదనస్య కాలపరిచ్ఛిన్నతయా ప్రతీతేః. ఘటాదివిషయమేవ సంవేదనం స్వయం కాలానవచ్ఛిన్నం

అభిప్రాయః- స్వసమకాలవర్తిగ్రాహకత్వనియమో న జ్ఞానమాత్రస్య. న చ తదవాన్తరభేద ప్రమాణజ్ఞానస్య. న చ తదవాన్తరభేద ప్రత్యక్షస్య. అపి తు ప్ర
త్యక్షవిశేషరూపస్యేన్ద్రియికజ్ఞానస్యేతి. (న సర్వేషాం జ్ఞానానాం ప్రమాణానాం చేతి) చశబ్దేన ప్రత్యక్షస్య చేత్యుక్తం భవతి- ఉపపాదకగ్రన్థానుగు
ణ్యాత్. కుత ఇత్యత్రాహ (స్మరణానుమానేతి) స్మరణశబ్దేన సర్వజ్ఞానానాం సమకాలవర్తివిషయత్వనియమవ్యుదాసః. అనుమానాగమశబ్దేన ప్రమా
ణమాత్రస్య తన్నియమవ్యుదాసః. యోగిప్రత్యక్షాదిశబ్దేన ప్రత్యక్షమాత్రస్య తన్నియమవ్యుదాసః. ఆదిశబ్దేనేశ్వరప్రత్యక్షం గృహ్యతే. ప్రమేయస
ద్భావో న చేత్ ప్రమాణాప్రమాణజ్ఞానయోః కథం వైషమ్యమిత్యత్రాహ (అత ఏవేతి) అత ఏవ- జ్ఞానమాత్రస్య సమకాలవర్తిగ్రాహకత్వనియమాభావేన.
ప్రమేయావినాభావశ్చ సిద్ధ ఇత్యర్థః. అన్యథా వర్తమానవిషయాలాభాదసమకాలవర్తిగ్రాహిణాం తత్ప్రమాణానాం ప్రమేయావినాభావో న సిద్ధ్యే
దితి భావః. తత్సిద్ధిః కథమిత్యపేక్షాయాం తమేవావినాభావం వివృణోతి (న హి ప్రమాణస్యేతి) ప్రమాణస్యార్థసంబన్ధ ఇత్యన్వయః. తర్హి ప్రమేయావినా
భావః క ఇత్యత్రాహ (అపి త్వితి) యద్దేశకాలాదీత్యాదిశబ్దేన సంస్థానముచ్యతే. (మిథ్యాత్వప్రత్యనీకతా) మిథ్యాత్వస్య ప్రమాణం ప్రత్యనీకం భవతి
తస్య భావ ఇత్యర్థః. యద్వా- మిథ్యాత్వప్రత్యనీకోఽర్థో భవతి తస్య భావో మిథ్యాత్వప్రత్యనీకతా- సా ప్రమాణస్యార్థసంబన్ధ ఇత్యన్వయః. అత ఏవేత్యాది
భాష్యస్యైవం వాఽర్థః- అత ఏవ- ప్రమాణత్వేన సంప్రతిపన్నానాం కాలాన్తరవర్తిగ్రాహకత్వదర్శనాత్ తత్రాపి ప్రమేయావినాభావః కల్ప్యత ఇత్యర్థః.
కథం తత్రావినాభావప్రకార ఇత్యత్రాహ (న హీత్యాది) అనేనైవ ప్రమాణప్రమేయావినాభావరూపవిషయవిషయిభావలక్షణేన బాహ్యార్థదేశాదిరు
క్తం స్మృతేర్నిర్విషయత్వం నిరస్తమిత్యవశ్యాభ్యుపేతవ్యమిదమిత్యభిప్రాయేణాహ (అత ఇదమపీతి) ఏవమనుభూతిరేవ ప్రాగభావగ్రహణక్షమేత్యుప
పాదితం. అథ తద్గ్రాహిణానుభవేన ప్రత్యక్షాద్యన్యతమేన భవితవ్యమితి తదసంభవేన ప్రమాణాభావాత్ ప్రాగభావాభావం శఙ్కతే (అథోచ్యేతేతి) లి
ఙ్గాద్యభావాదిత్యాదిశబ్దేన అనుమానశబ్దౌ వివక్షితౌ. తద్వివృణోతి (న హీత్యాదినా) నిగమయతి (అత ఇతి) ఉపమానస్య ప్రతిపన్నవస్తు సాదృశ్యసం
జ్ఞాసంజ్ఞిసమ్బన్ధయోః అన్యతరమాత్రగోచరత్వేన అప్రతిపన్నపదార్థప్రతిపాదనాసామర్థ్యాత్ అనుపన్యాసః. పరిహరతి (యదీతి) యది శబ్దః కిమ
ర్థః. చేచ్ఛబ్దోఽయమర్థః. స్వపరిపాటీం విహాయ శాస్త్రమర్యాదాయాం కిమవతీర్ణోఽసి తథా చేదిత్యర్థః. ప్రమాణమాహ (యోగ్యానుపలబ్ధ్యైవేతి) పరే
ణాభావప్రమాణస్యాఙ్గీకృతత్వాత్ యోగ్యానుపలబ్ధ్యైవేత్యుక్తం. స్వపక్షపర్యాలోచనాయామపి జ్ఞానస్య యోగ్యానుపలబ్ధిర్నామానుభవరూపావస్థా న
తోపలబ్ధిః. భిన్నత్వాద్వ్యుపలబ్ధిరేవ హి ఘటస్య యోగ్యానుపలబ్ధిః. అతోఽతీతకాలావచ్ఛిన్నజ్ఞానభావో నామజ్ఞానస్య న హ్యుచ్ఛిన్నజ్ఞానం వా. పూర్వకాలీ
నజ్ఞానే బుభుత్సితే తత్కాలీనస్వాపాది ప్రతిసన్ధానం ఘటాదిజ్ఞానప్రతిసన్ధానం వా గజజ్ఞానస్య యోగ్యానుపలబ్ధిః- సా చ లిఙ్గతయా- పూర్వకాలీనజ్ఞానా
భావనిశ్చాయికా. యదుక్తం సంవిదయమితి విషయాకారానర్హత్వేన అభావో దుర్గ్రహ ఇతి- తదయుక్తం. తథా సతి ప్రాగభావనిరాసానుపపత్తేః. న
హ్యన్యస్య ఘటాదేః ప్రాగభావో నిరస్యతే- అపి త్వనుభూతేః. తస్మాదనుభూతిమియమితి విషయీకృత్య ప్రాగభావో నిరాకరణీయః. ఇయమితి వి
షయీకారాభావేపి తత్ప్రాగభావో నిరాకర్తుం శక్యతే చేత్. తదభావేపి ప్రాగభావః సాధయితుం శక్యతే. యదిత్వయా విషయీకృతా తర్హ్యస్మాభిర
పి విషయీకృతేతి తదభావస్సాధ్య ఇత్యనుసన్ధేయం. ఉత్తరత్ర నిత్యం చేదితి గ్రన్థే న్యాయపర్యాలోచనాయా పృథక్ ప్రేత్య. ఏవం ప్రాగభావస్య యోగ్యానుప
లబ్ధిసిద్ధత్వమభిధాయ అర్థాపత్తిమప్యాహ (కిఞ్చేత్యాదినా) జ్ఞానస్య స్వావభాసస్థిరత్వలక్షణయోగ్యానుపలబ్ధ్యా అనిత్యత్వముక్తం. ఇదానీం విషయప్రకాశ
నిరూపణముఖేనాపి తదుపపాద్యతే. అవిశేషేణ జ్ఞానాభావస్య గ్రహణముపపన్నమిత్యుక్తం- అథ కిం భవతానిత్యత్వం సవిషయజ్ఞానస్య నిత్యత్వం సాధయిష్య
తం- ఉత నిర్విషయస్యేతి వికల్పమభిప్రేత్య సవిషయపక్షం దూషయతి (ప్రత్యక్షేత్యాది) సర్వదా- ఘటసత్తాకాలే సర్వస్మిన్న ప్రతీయత ఇత్యర్థః. ఘ
టాదేః పూర్వోత్తరకాలసత్తా న ప్రతీయతాం. తతః కిమిత్యత్రాహ (తదప్రతీతిశ్చేతి) అప్రతీతిః- జ్ఞానస్య ఘటవ్యవహారానుగుణ్యాభావః. అతో న సా
ధ్యావిశిష్టతా. నియమేన స్వసమకాలవర్తిగ్రాహిణః ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య పూర్వోత్తరకాలయోర్విద్యమానేపి ఘటే తదప్రకాశకత్వం తదానీం స్వాభావా
దేవేత్యర్థః. ఏవం విషయవ్యవహారానుగుణ్యకాదాచిత్కత్వాన్యథానుపపత్త్యా జ్ఞానానిత్యత్వముక్తం. అర్థాపత్త్యన్తరమాహ (ఘటాదివిషయమేవేతి)
విషయసమకాలవర్తినః ప్రత్యక్షసంవేదనస్య నిత్యత్వే ఘటాదిరపి నిత్యస్స్యాత్. అతో ఘటాద్యనిత్యత్వాన్యథానుపపత్త్యా జ్ఞానానిత్యత్వమిత్యర్థః. అర్థా

ప్రతీయత ఇతి నిత్యస్స్యాత్. నిత్యం చేత్సంవేదనం స్వతస్సిద్ధం నిత్యమిత్యేవ ప్రతీయేత. న చ తథా ప్రతీయతే. ఏవమనుమానాదిసంవిదోపి కాలానవఛిన్నాగ్రి ప్రతీతాశ్చేత్ స్వవిషయానపి కాలానవచ్ఛిన్నాన్ ప్రకాశయంతీతి తే చ సర్వే కాలానవచ్ఛిన్నా నిత్యాస్స్యుః- సంవిదనురూపస్వరూపత్వాత్ విషయాణాం. న చ నిర్విషయా కాచిత్ సంవిదస్తి- అనుపలబ్ధేః. విషయప్రకాశనతయైవోపలబ్ధేరేవ హి సంవిదస్స్వయంప్రకాశతా సమర్థితా. సంవిదో విషయప్రకాశనతా స్వభావవిరహే సతి స్వయంప్రకాశత్వాసిద్ధేరనుభూతేరనుభవాన్తరాననుభావ్యత్వాచ్చ సంవిదస్తుచ్ఛతైవ స్యాత్. న చ స్వాపమదమూర్ఛాదిషు సర్వవిషయశూన్యా కేవలైవ సంవిత్ పరిస్ఫురతీతి వాచ్యం- యోగ్యానుపలబ్ధిపరాహతత్వాత్. తాస్వపి దశాస్వనుభూతిరనుభూతా చేత్ తస్యాగ్రి ప్రబోధసమయే నుసంధానం స్యాత్. న చ తదస్తి. నన్వనుభూతస్య పదార్థస్య స్మరణనియమో న దృష్టచరః. అతస్స్మరణాభావగ్రి కథమనుభవాభావం సాధయేత్- ఉచ్యతే- నిఖిలసంస్కారతిరస్కృతికరదేహవిగమాదిప్రబలహేతు విరహేప్య స్మరణ నియమోనుభవాభావమేవ సాధయతి.

'ఏత్యన్తరమాహ (నిత్యం చేదితి) సంవిదో నిత్యత్వసాధనం సంవిదియమితి విషయీకృత్యైవ కర్తవ్యం. స్వతస్సిద్ధత్వే నేయమితి విషయాకారానర్హత్వాత్ స్వయమేవ నిత్యమితి ప్రతీయేత. న చ తథా ప్రతీయతే. తస్మాదనిత్యత్వమేవేత్యర్థః. ఏవం నిత్యతయానవభాసాన్యథానుపపత్త్యా జ్ఞానానిత్యత్వముక్తం. అనిత్యతయానవభాసాన్నిత్యత్వమితి చేన్న- పూర్వాపరావధిద్వయసాపేక్షస్య అనిత్యత్వస్య సద్భావేప్యవధిద్వయాస్వయంప్రకాశత్వాదేవ అనిత్యత్వాప్రకాశతోప్యుపపత్తేః. యద్వా- ఘటాదినిత్యత్వప్రసఙ్గో నిత్యత్వేనావభాసప్రసఙ్గశ్చ విషయవ్యవహారానుగుణ్యకాదాచిత్కత్వాన్యథానుపపత్తేరనుగ్రాహకతర్కతయోక్తౌ భవతః. అథానుమానాదివిషయాణామపి నిత్యత్వమనిష్టం ప్రసఞ్జయతి (ఏవమేవేతి) ఏవం- ప్రత్యక్షజ్ఞాననిత్యత్వే విషయనిత్యత్వప్రసక్తౌ సత్యామిత్యర్థః. కుతో నిత్యత్వమత్రాహ (సంవిదనురూపేతి) యథా సంవిత్స్వవిషయం దర్శయతి తథాభావాదితి తదర్థః. నను ప్రత్యక్షస్య సమకాలవర్తివిషయత్వనియమాత్తన్నిత్యత్వే విషయనిత్యత్వప్రసఙ్గ ఉపపన్నః. అనుమానాదిసంవిదాం అతీతానాగతవిషయత్వసంభవాత్ కథం తన్నిత్యత్వే విషయనిత్యత్వప్రసఙ్గః- ఉచ్యతే- అతీతతానాగతతే హ్యపేక్షికే వర్తేతే. తతః సంవిదపేక్షయా హి విషయస్యాతీతత్వానాగతత్వే. సంవిదో నిత్యత్వే తదపేక్షయా విషయస్యాతీతత్వానాగతత్వే సంవిన్న దర్శయతీతి కాలానవచ్ఛిన్నతయా ప్రతీతౌ విషయా నిత్యాస్స్యురితి. కాలానవచ్ఛిన్నత్వమేవానుగతం నిత్యత్వలక్షణమిత్యభిప్రాయేణ కాలానవచ్ఛిన్నా నిత్యా ఇత్యుక్తం. నను న సంవిదపేక్షయా విషయస్యాతీతత్వాగామిత్వే- కింతు లిఙ్గాద్యర్థాన్తరాపేక్షయా. తతో విషయస్య లిఙ్గాద్యపేక్షయాతీతత్వమాగామిత్వం చ సంభవతీతి న నిత్యత్వప్రసఙ్గః. ఉచ్యతే- లిఙ్గాదేః ప్రత్యక్షజ్ఞానవిషయత్వాత్తన్నిత్యత్వేన తద్విషయభూతలిఙ్గాదేరపి నిత్యత్వాపాతాత్ తదపేక్షయానుమానవిషయస్యాతీతత్వమాగామిత్వం చ సంవిన్న దర్శయతీతి కాలానవచ్ఛిన్నో నిత్య ఏవ విషయస్స్యాదితి. ఏవం పూర్వోక్తదోషముపజీవ్యానుమానవిషయనిత్యత్వప్రసక్తిరిత్యభిప్రాయేణైవమిత్యుక్తం. ఏవం పూర్వోక్తవికల్పే సవిషయానుభవస్య నిత్యత్వం నిరాకృతం. అథ నిర్విషయానుభవస్య నిత్యత్వపక్షం నిరాకరోతి (న చేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (అనుపలబ్ధేరితి) న కేవలం నిర్విషయాయాః సంవిదనుపలబ్ధేరేవ- సవిషయసంవిద ఏవ పరేణ స్వయంప్రకాశత్వసమర్థనాత్ తదభ్యుపగమప్రకారేణాపి నిర్విషయా సంవిన్నాస్తీత్యాహ (విషయేతి) తత్కుత ఇత్యత్రాహ (సంవిదో విషయేతి) సవిషయజ్ఞానోత్పత్తిర్హ్యాయాస్సంవిదః కదాచిదపి విషయసంబన్ధాభావేన స్వయంప్రకాశత్వాసిద్ధేః జ్ఞానాన్తరావేద్యత్వాచ్చ తుచ్ఛతేత్యర్థః. నను యది విషయప్రకాశకతయా స్వయంప్రకాశత్వముపపాద్యతే- తదాయం దోషస్స్యాత్. విషయసంబన్ధాభావేపి అనుభూతిత్వాదిత్యనేన సాధ్యస్వప్రకాశత్వసిద్ధిరితి చేత్- కిమిదమనుభూతిత్వం కిం స్వతస్సిద్ధత్వం- తదా సాధ్యావిశిష్టతా స్యాత్. యది విషయప్రకాశకత్వమనుభూతిత్వం తదానీముక్తదోషస్స్యాదేవ. విద్యమానదశాయాం సర్వదా భాసమానత్వమపి నత్వయా హేతుత్వేన వాచ్యం- సుఖదుఃఖేచ్ఛాదౌ జడత్వేన త్వదభిమతే వ్యభిచారాత్. అతో విషయప్రకాశకత్వమనుపజీవ్య స్వయంప్రకాశత్వం దుస్సాధమిత్యుక్తదోషానతివృత్తిః. కథం స్వప్రకాశత్వరూపసాధ్యధర్మనివృత్తౌ ధర్మిభూతసంవిదసిద్ధిరిత్యత్రాహ (అనుభూతేరనుభవాన్తరాననుభావ్యత్వాచ్చేతి) న స్వేకస్యా ఏవ సంవిదః అన్తఃకరణవృత్తిద్వారా విషయసంబన్ధః కాదాచిత్కః- తద్విగమేపి స్వాపాదిదశాసు స్వప్రకాశా సంవిచ్ఛకాస్తీతి న తుచ్ఛతాప్రసక్తిరిత్యత్రాహ (న చేతి) కేవలశబ్దేన నిరాశ్రయత్వముచ్యతే కుత ఇత్యత్రాహ (యోగ్యేతి) తదేవోపపాదయతి (తాస్వపీతి) విపర్యయే పర్యవసానం దర్శయతి (న చ తదస్తీతి) వ్యాపకాభావో హి వ్యాప్యాభావసాధకః స్మరణం చ నానుభవవ్యాపకం అతస్తదభావో నానుభవాభావసాధక ఇత్యాహ. (నన్వితి) పథి గచ్ఛతాం స్పృష్టతృణాదీనాం ప్రాగ్జన్మానుభూతార్థానాం చాస్మరణాదితి భావః. పరిహరతి (ఉచ్యత ఇత్యాదినా) విషయాన్తరవ్యాసఙ్గాదిరస్మరణమాత్రహేతుః. విషయనైచిత్రీవిరహః, నిష్ప్రయోజనతయా తాత్పర్యాభావ, స్థాదాత్వికతీవ్రసంవేదనాన్తర, మనుభవానభ్యాస, శ్చాస్మరణమాత్రహేతులయా ప్రసిద్ధాః. అతో నియమశబ్దః- అస్మరణనియమ ఇత్యుక్తేః. జన్మాన్తరానుభూతస్యాప్యనుభవాభావప్రసఙ్గాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం నిఖిలసంస్కారేత్యుక్తం. దేహవిగమాదీత్యాదిశబ్దేన నారకదుఃఖప్రసూతివ్యసనకాలవిప్రకర్షా వివక్షితాః. యథా సంవిత్సిద్ధౌ * ప్రాయణాన్నరకక్లేశాత్ప్రసూతివ్యసనాదపి। చిరాతివృత్తాః ప్రాగ్జన్మభేదానస్మృతిగోచరాః॥ ఇతి దేహవిగమాదీనాం నిఖిలసంస్కారతిరస్కృతికరత్వం స్వభావః. పుణ్యవిశేషాదపవాదాత్ కస్యచిదేకస్య జాతిస్మృతిః. ప్రబలశబ్దో వ్యాసఙ్గాద్యపేక్షయా ప్రాబల్యపరః. ఉక్తతిరస్కారకాభావే కదాపి స్మరణమనుభవవ్యాపకం, అతస్తదభావోనుభవాభావసాధ

న కేవలమస్మరణనియమాదనుభవాభావః-సుప్తోత్థితస్య ఇయన్తం కాలం న కించిదహమజ్ఞాసిషమితి ప్రత్యవమర్శేనైవ సిద్ధేః. న చ సత్యప్యనుభవే తదస్మరణనియమో విషయావచ్ఛేదవిరహాదహంకారవిగమాద్వేతి శక్యతే వక్తుం - అర్థాన్తరాననుభవస్యార్థాన్తరాభావస్య చానుభూతార్థాన్తరాస్మరణహేతుత్వాభావాత్. తాస్వపి దశాస్వహమర్థోఽనువర్తత ఇతి చ వక్ష్యతే. నను స్వాపాదిదశాస్వపి సవిశేషానుభవోఽస్తీతి పూర్వముక్తం. సత్యముక్తం-సత్వాత్మానుభవః. స చ సవిశేష ఏవేతి స్థాపయిష్యతే. ఇహ తు సకలవిషయవిరహిణీ నిరాశ్రయా చ సంవిన్నిషిధ్యతే. కేవలైవ సంవిదాత్మానుభవ ఇతి చేత్ -న-సా చ సాశ్రయేతి హ్యుపపాదయిష్యతే. అతోఽనుభూతిస్స్వతస్స్వయం స్వప్రాగభావం న సాధయతీతి ప్రాగభావాసిద్ధిర్న శక్యతే వక్తుం. అనుభూతేరనుభావ్యత్వ సమ్భవోపపాదనేనాన్యతోఽప్యసిద్ధిర్నిరస్తా. తస్మాన్న ప్రాగభావాద్యసిద్ధ్యా సంవిదోఽనుత్పత్తిరుపపత్తిమతీ. యదప్యస్యా అనుత్పత్త్యా వికారాన్తరనిరసనం - తదప్యనుపపన్నం- ప్రాగభావే వ్యభిచారాత్. తస్య హి జన్మాభావేఽపి వినాశో దృశ్యతే. భావేష్వితి విశేషణే తర్కకుశలతా విష్కృతా భవతి. తథా చ భవదభిమతాఽవిద్యానుత్పన్నైవ వివిధవికారాస్పదం తత్త్వజ్ఞానోదయాదన్తవతీ చేతి తస్యామనైకాన్త్యం. తద్వికారాస్సర్వే మిథ్యాభూతా ఇతి చేత్ - కిం భవతః పరమా

కవి వేత్యర్థః. న కేవలమనుభవసాధకాభావః-బాధకప్రమాణాన్తరమప్యస్తీత్యాహ (న కేవలమితి) (సిద్ధేరితి) అనుభవాభావస్యేత్యనుషఙ్గః. అథాస్మరణనియమస్యాన్యథాసిద్ధిమాశఙ్కతే (న చేతి) అహంకారవిగమః-అహంప్రత్యయవిగమః. పరిహరతి (అర్థాన్తరేతి) ఘటాననుభవః పటవినాశశ్చ అనుభూతకుడ్యాద్యస్మరణకారణం న దృష్టమిత్యర్థః. నను కుడ్యాదేస్స్మరణం ప్రతి ఘటాదేరకారణత్వాత్తదభావో నాస్మరణహేతుః. ఇహ తు స్మరణకారణస్యాభావో స్మరణహేతురేవ. నైవం- కుడ్యాదిస్మరణం ప్రతి ఘటాదేరివ జ్ఞాతృజ్ఞేయయోరపి స్మరణం ప్రత్యకారణత్వమకామేనాపి స్వీకార్యమిత్యభిప్రాయేణ హ్యర్థాన్తరశబ్దః ప్రయుక్తః. అయమర్థః- జ్ఞాతృజ్ఞేయయోః స్మరణం ప్రతి కారణత్వం దృష్టత్వాదఙ్గీక్రియతే చేత్ - దృష్టత్వాదేవానుభవేఽపి జ్ఞాతృజ్ఞేయయోః కారణత్వమఙ్గీకార్యం. యది జ్ఞాతృజ్ఞేయయోః దృష్టత్వేఽప్యనుభవకారణత్వం నాఙ్గీక్రియతే-స్మృతావపి కారణత్వం న స్యాత్. అతస్తదభావాన్న స్మరణాభావ ఇతి. ఏతద్దూషణమహమర్థాభావమభ్యుపగమ్యోక్తం. అహమర్థాభావోఽపి నాస్తీత్యుపపాదయిష్యత ఇత్యాహ (తాస్వపీతి) అనువర్తతే- ప్రకాశతే. తతో హేతురసిద్ధశ్చేత్యర్థః. పూర్వం సవిశేషానుభవః స్వాపాదిదశాస్వస్తీత్యుక్తమితి తదాలమ్బ్య వ్యాహతాభిప్రాయేణ చోదయతి (నన్వితి) అత్రాహ (సత్యముక్తమితి) సత్వాత్మానుభవః- నానుభూత్యనుభవ ఇత్యర్థః. అనుభూతివిరహేఽపి స ఆత్మా నిర్విశేషస్స్యాదిత్యత్రాహ (స చేతి) ప్రత్యక్త్వానుకూలత్వవిశిష్ట ఇత్యర్థః. ఇహ కిం నిషిధ్యత ఇత్యత్రాహ (ఇహ త్వితి) శబ్దాన్తరేణాస్మన్మతమఙ్గీకృతమితి శఙ్కతే (కేవలైవ సంవిదాత్మానుభవ ఇతి చేదితి) ఆత్మానుభవే- కేవలాత్మానుభవదశాయాం, స్వాపాదిదశాయాం యా సంవిత్ త్వయా నిత్యతయాఽభ్యుపేతా-సా ప్రసరణాభావేన విషయావచ్ఛేదవిరహాత్తదానీం కేవలా నిర్విశేషా అస్మదుక్తైవ స్యాదితి. పరిహరతి (సా చేతి) సా చ-ధర్మభూతా సంవిత్. విషయవిరహితా నాసాశ్రయే త్యర్థః. కేవలైవేత్యాదేరేవం వార్థః. ఆత్మానుభవరూపా ఆత్మస్ఫురణరూపా యా సంవిత్ సా కేవలైవేతి చేత్- అస్మదుక్తసకలవిషయవిరహితవిశేషశూన్యైవేతి చేదిత్యర్థః. పరిహరతి (సా చేతి) సా- ధర్మిస్ఫురణరూపా యా సంవిత్ సా సాశ్రయేతి వక్ష్యతే. స్ఫురణం హి స్ఫురతో ధర్మః. యథా ప్రకాశస్య దీపస్య ధర్మిణః ఔజ్జ్వల్యం దీపాఖ్యధర్మిగతో ధర్మః తద్వదిత్యర్థః. ధర్మిస్వరూపభూతజ్ఞానస్య స్ఫురణం నిత్యం. తచ్ఛ ... ధర్మభూతజ్ఞానస్య స్ఫురణం విషయసంబన్ధజన్యం తదానీమేవ- నత్వన్యదా. తత ఏవ హి విషయప్రకాశవేళాయామితి పూర్వముక్తం. ※పుంస్త్వాదివత్త్వస్యేత్యత్ర వక్ష్యతే. స్వాపాదౌ తు తస్య సర్వవిషయసంబన్ధార్హతా ప్రతిబద్ధా వహ్నేర్దాహకత్వశక్తివత్. అతో న తదా స్ఫురణం. అథ ప్రకృతికమాత్మానుభవం పరిసమాప్య ప్రస్తుత ప్రాగభావసిద్ధిం నిగమయతి (అత ఇతి) అతః- నిర్విషయజ్ఞానస్యాప్రామాణికత్వాత్, ... త్వస్యోక్తానుపపత్తిపరాహతత్వాత్, ప్రాగభావగ్రాహకసమర్థనాచ్చేత్యర్థః. కథమనుభూతిస్స్వతస్స్వప్రాగభావం సాధయేత్ -ఇష్టం- ... నలిఙ్గేన ఇయన్తం కాలం న కించిదహమజ్ఞాసిషమితి సుషుప్త్యవస్థాపరామర్శేన జ్ఞానసామాన్యాభావగోచరేణ తదన్తర్గతస్వాభావోఽపి స్వేనైవ ... త ఇతి స్వతః పక్షే ప్రాగభావసిద్ధిరుక్తా. పరతః పక్షేఽపి సిధ్యతీత్యాహ (అనుభూతేరితి) అథ ప్రాగభావాభావహేతుకానుత్పత్తిదూషణముపసంహరతి (తస్మాదితి) అథానుత్పత్త్యా వికారాన్తరనిరసనం దూషయతి (యదపీత్యాదినా) అనుత్పత్తిరూపహేత్వసిద్ధ్యా వికారాన్తరనిరాసోఽనుపపన్నః. తదభ్యుపగమేఽపి హేతోర్వ్యభిచారమాహ (ప్రాగభావ ఇతి) తద్వివృణోతి (తస్య హీతి) భావశబ్దోపాదానే తద్విరహేఽపి వ్యభిచారసామ్యాభిప్రాయేణ భావశబ్దోపాదానముపాలభతే (భావేష్వితీతి) నాత్ర ప్రతిజ్ఞాన్తరం దూషణముచ్యతే- తద్ధి ఉక్తిదూషణం- నత్వర్థదూషణం. భావరూపేఽవ్యభిచారం దర్శయతి (తథా చేతి) తథాశబ్దేన భావరూపత్వం వివక్షితం-తైర్భావరూపాజ్ఞానస్య సమర్థితత్వాత్. తత్ర పరిహారం శఙ్కతే (తద్వికారా ఇతి) అస్య విశేషణస్య వ్యావర్త్యాభావాత్ నైరర్థక్యమాహ (కిం భవత ఇతి) వ్యావర్త్యమస్తి చేదద్వైతహానిః- న చేద్విశేషణవైయర్థ్యమిత్యర్థః. కిం వికారమాత్రాభావః సాధ్యతే- ఉత పరమార్థవికారాభావః. ప్రథమే నైకాన్త్యం. ద్వితీయేఽనుభూతిః పరమార్థవికారరహితా అజత్వాదిత్యుక్తం స్యాత్. యత్పరమార్థవికారవత్ తదుత్పన్నం. యథా ఘట ఇతి వ్యతిరేకోదాహరణం వాచ్యం. ... ఘటస్య పరమార్థవికారానభ్యుపగమాద్దృష్టాన్తస్సాధ్యవ్యావృత్త ఇతి హేతోర్వ్యావృ

ర్థభూతోప్యస్తి వికారః- యేనైతద్విశేషణమర్థవద్భవతి. నహ్యసావభ్యుపగమ్యతే. యదప్యనుభూతిరజత్వాత్స్వస్మిన్విభాగం న సహత ఇతి. తదపి నోపపద్యతే- అజస్యైవాత్మనో దేహేన్ద్రియాదిభ్యో విభక్తత్వాత్. అనాదిత్వేన చాభ్యుపగతాయా అవిద్యాయా ఆత్మనో వ్యతిరేకస్యావశ్యాశ్రయణీయత్వాత్. సవిభాగో మిథ్యారూప ఇతి చేత్- జన్మప్రతిబద్ధః పరమార్థవిభాగః కిం క్వచిద్దృష్టస్త్వయా. అవిద్యాయా ఆత్మనః పరమార్థతో విభాగాభావే వస్తుతో హ్యవిద్యైవ స్యాదాత్మా. అబాధితప్రతిపత్తిసిద్ధదృశ్యభేదసమర్థనేన దర్శనభేదోపి సమర్థిత ఏవ ఛేద్యభేదాచ్ఛేదనభేదవత్. యదపి నాస్యా దృశేర్దృశిరూపాయా దృశ్యః కశ్చిదపి ధర్మోస్తి దృశ్యత్వాదేవ తేషాం న దృశిధర్మత్వమితి చ. తదపి స్వాభ్యుపగతైః ప్రమాణసిద్ధైర్నిత్యత్వస్వయంప్రకాశత్వాదిధర్మైరుభయమనైకాన్తికం. న చ తే సంవేదనమాత్రం- స్వరూపభేదాత్. స్వసత్తయైవ స్వాశ్రయం ప్రతి కస్యచిద్విషయస్య ప్రకాశనం హి సంవేదనం. స్వయంప్రకాశతా తు స్వసత్తయైవ స్వాశ్రయాయ ప్రకాశమానతా. ప్రకాశశ్చ చిదచిదశేషపదార్థసాధారణం వ్యవహారానుగుణ్యం.

ష్యత్వాసిద్ధిర్భవేదితి భావః. అథాజత్వాన్నాత్మని షేధం ప్రతివదతి (యదపీతి) అత్ర కింభేదమాత్రం దుదూషయిషితం- ఉత విజాతీయభేదః- ఉత సజాతీయభేదః- ఉత స్వగతభేద ఇతి పక్షేషు హేత్వసిద్ధ్యా నిరస్తేష్వపి హేతుత్వాభ్యుపగమేన ప్రథమం ద్వితీయం శిరశ్చ దూషయన్ చార్వాకవ్యతిరిక్తసర్వవాదిసమ్మతస్థలే వ్యభిచారం దర్శయతి (అజస్యైవేతి) మృషావాద్యభిమతస్థల ఏవ హేతోరనైకాన్త్యమాహ (అవిద్యాయా ఇతి) తమఃప్రకాశయోరివ విరుద్ధస్వభావయోరితరేతరభావానుపపత్తౌ సత్యామితి హి తద్గ్రన్థః. తద్విభాగస్య మిథ్యాత్వమాశఙ్క్య తదభ్యుపగమేన పరిహరతి (సవిభాగ ఇత్యాదినా) జన్మప్రతిబద్ధః ఉత్పత్తివ్యాప్తః. ఘటాదిషు పరమార్థవిభాగస్యైవ ఉత్పత్తివ్యాప్యత్వాభ్యుపగమే ఘటాదివిభాగస్యాపారమార్థ్యప్రసఙ్గాత్ తస్యాపారమార్థ్యవిశేషణవైయర్థ్యాదుక్తదోషస్స్యాదేవేత్యర్థః. హేతుదూషణస్య బుభుత్సాయాం దృష్టాన్తస్య సాధ్యవ్యావృత్తత్వముఖేన వ్యాప్యత్వాసిద్ధిరభిప్రేతానుసంధేయా. యత్పరమార్థవిభాగవత్ తదుత్పన్నం. యథా ఘట ఇతి హి వ్యతిరేకదృష్టాన్తః. ఘటస్య పరమార్థవిభాగవత్త్వానభ్యుపగమాత్ సాధ్యావ్యావృత్తత్వం హి స్పష్టం. విభాగస్య మిథ్యాత్వే దూషణాన్తరమాహ (అవిద్యాయా ఇతి) అథ సజాతీయభేదాభావం వ్యుదస్యతి (అబాధితేతి) పూర్వం ప్రమాణప్రమేయానుపపత్తిమిథ్యాత్వానుమాననిరాసముఖేన దృశ్యభేదస్సమర్థితః. తత్తుల్యన్యాయతయా దర్శనభేదోపి సిద్ధ ఇత్యర్థః. అవచ్ఛేదకగతో భేదః న త్వవచ్ఛేద్యగత ఇతి ఘటకరకాకాశదృష్టాన్తమాశఙ్క్యాహ (ఛేద్యభేదాదితి) యథాసంవిత్సిద్ధౌ *ప్రతిప్రమాతృవిషయం పరస్పరవిలక్షణాః। అపరోక్షం ప్రకాశన్తే సుఖదుఃఖాదివద్ధియః॥ సంబన్ధివ్యఙ్గ్యభేదస్య సంయోగేచ్ఛాదికస్య తు। నహి భేదస్స్వతో నాస్తి నాప్రత్యక్షశ్చ సమ్మత ఇతి॥ ప్రతిప్రమాతృవిషయం జ్ఞానభేదోపరోక్షః. పరజ్ఞానం పరోక్షతయా భాసతే. స్వజ్ఞానమపరోక్షతయా. ఘటాదివిషయజ్ఞానానాం పరస్పరవైలక్షణ్యం చాపరోక్షం. అతస్తద్భేదాపలాపః స్వానుభవప్రత్యక్షబాధిత ఇతి ప్రథమగ్రన్థార్థః. సర్వమేకం జ్ఞానం జ్ఞాతృజ్ఞేయరూపావచ్ఛేదకసంబన్ధభేదాత్ భేదేన ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ సంబన్ధీతి. సంబన్ధివ్యఙ్గ్యభేదస్యేతి శఙ్కాబీజానువాదః. న చ జ్ఞాతృజ్ఞేయరూపసంబన్ధివ్యఙ్గ్యత్వమాత్రేణ జ్ఞానస్య భేదః సంబన్ధిభేదకృత ఇతి ఔపాధికస్స్యాత్. సంయోగాదేరపి సంబన్ధివ్యఙ్గ్యత్వమాత్రేణ ఘటకరకావచ్ఛిన్నాకాశవదేకత్వప్రసక్తేః. సంబన్ధీ హి ద్వేధా సత్తాహేతుర్వ్యక్తిహేతుశ్చేతి. యస్య సంయోగాదేః సంబన్ధివ్యతిరేకేణ స్వరూపే ప్రమాణం నాస్తి- తస్య సంబన్ధీ సత్తాహేతుః. యస్య తు శబ్దాకాశాదేరస్తి- తస్య తదుపాధికో భేదావభాసః- న స్వతః. తస్మాత్ జ్ఞాతృజ్ఞేయవ్యతిరేకేణాలబ్ధసద్భావస్య జ్ఞానస్య స్వాభావిక ఏవ భేదః. తస్మాన్న సజాతీయభేదాపలాప ఇత్యర్థః. ఏతదభిప్రేత్య ఛేద్యభేదాదిత్యుక్తం. అథ స్వగతనిత్యైకత్వాదిభేదనిరాసార్థం పూర్వపక్షిణానుభూతిం పక్షీకృత్యోక్తం అనుభూతిత్వాదితి వ్యతిరేకి, దృశ్యం పక్షీకృత్యోక్తం దృశ్యత్వాదిత్యన్వయి; చ దూషయతి (యదపీత్యాదినా) (అనైకాన్తికమితి) అనియతం- వ్యాప్తిశూన్యమిత్యర్థః. దృశ్యత్వాదిత్యన్వయినః పక్షత్రయవృత్తిత్వలక్షణమనియతత్వం. దృశిత్వాదితి వ్యతిరేకిణః సాధ్యవ్యావృత్తావపి సాధనావ్యావృత్తిలక్షణమనియతత్వమాత్రం. అనుభూతిర్న దృశ్యధర్మవతీ దృశిత్వాద్యద్దృశ్యధర్మవత్ తన్న దృశిః యథా ఘట ఇతి హ్యనుమానశరీరం. అత్ర దృశ్యధర్మవత్త్వస్యాదృశిత్వవ్యాప్తిరనుభూతౌ భగ్నా- తస్యాః దృశిత్వనిత్యత్వాదిధర్మవత్త్వాదితి భావః. నిత్యత్వాదిమిథ్యాత్వే నిత్యత్వాదివిపరీతాకారానిత్యత్వం ప్రసజేదితి తత్పరిహారాయ తేషాం స్వరూపమాత్రత్వమాశఙ్క్య పరిహరతి (న చేత్యాదినా) తేషాం స్వరూపమాత్రత్వం కిమన్వయరూపాణాం ఉత వ్యతిరేకరూపాణామితి వికల్పమభిప్రేత్య అన్వయముఖేన స్వరూపమాత్రత్వం సంభావితం శిర ఇతి దూషితం- న తు పరాభ్యుపగమాత్. హేతుమాహ (స్వరూపభేదాదితి) స్వరూపాద్భేదస్తేషాం పరస్పరం భేదశ్చ వివక్షితః. అనేన పూర్వం విధాభేదవివాదదర్శనాదిత్యుక్తం వివృతం భవతి. సంవేదనత్వస్వయంప్రకాశత్వయోః స్వరూపభేదమాహ (స్వసత్తయేత్యాదివాక్యద్వయేన) ప్రకాశ్యతేనేనేతి ప్రకాశనం- వ్యవహారానుగుణ్యాపాదకమిత్యర్థః. ఉభయత్రానుగతప్రకాశశబ్దార్థమాహ (ప్రకాశశ్చేతి) చిదచిదశేషపదార్థాః తదా హి వ్యవహారానుగుణాః- యదా తద్వ్యవహారహేతుభూతజ్ఞానం సంనిధత్తే. తత్ర చిదంశస్య స్వవ్యవహారసామగ్ర్యన్తర్భూతజ్ఞానవత్త్వం వ్యవహారానుగుణ్యం. వేద్యత్వేనేదంశస్యాప్యేవం. స్వప్రకాశత్వే తు స్వవ్యవహారసామగ్ర్యాం జ్ఞానాన్తరానపేక్షయా స్వస్యాన్తర్భావః. యద్వైవం చాహుః- వ్యవహారానుగుణ్యం వ్యవహారప్రతిసంబన్ధిత్వం- ప్రకాశ ఇత్యర్థః. తచ్చ జ్ఞప్తిజ్ఞాతౄః స్వతః. జ్ఞేయస్య తు జ్ఞానాపాద్యం. అతః పురోవర్తినో ఘటాదేరపి తదేవ ప్రకాశః. న ప్రాకట్యం- తదతిరిక్తాభ్యుపగమేపి న జ్ఞానస్య స్వప్రకాశత్వవిరోధః. తస్య తన్నిరపేక్షసిద్ధితయా ప్రాకట్యస్య జ్ఞానానుమాపకత్వానభ్యుపగమాత్. యద్వా- జ్ఞానగతప్రకాశాసాధారణం లక్షణమాహ (చిదచిదితి) చిదచిదశేషపదార్థాపేక్షయా సాధారణం జ్ఞానగతం చిద్వ్యవహారానుగుణ్యం చ ప్రకాశః- స్వపరవ్యవహా

సర్వకాలవర్తమానత్వంహినిత్యత్వం. ఏకత్వమేకసంఖ్యావచ్ఛేదఇతి. తేషాంజడత్వాద్యభావరూప
తాయామపితథాభూతైరపిచైతన్యధర్మభూతైస్సైరనైకాన్త్యమపరిహార్యం. సంవిదితుస్వరూపాతిరే
కేణజడత్వాదిప్రత్యనీకత్వమితి అభావరూపోభావరూపోవాధర్మోనాభ్యుపేతశ్చేత్తత్తన్నిషేధోక్త్యా
కిమపినోక్తంభవేత్. అపిచ-సంవిత్సిధ్యతివానవా. సిధ్యతిచేత్-సధర్మతాస్యాత్. నచేత్తుచ్ఛతా
గగనకుసుమాదివత్. సిద్ధిరేవసంవిదితిచేత్-కస్యకంప్రతీతివక్తవ్యం- యదినకస్యచిత్ కంచిత్ప్రతి-
సాతర్హినసిద్ధిః. సిద్ధిర్హిపుత్రత్వమివకస్యచిత్కంచిత్ప్రతిభవతి. ఆత్మనఇతిచేత్ కోయమాత్మా- నను
సంవిదేవేత్యుక్తం. సత్యముక్తం. దురుక్తంతుతత్. తథాహి-కస్యచిత్పురుషస్యకించిదర్థజాతంప్ర
తిసిద్ధిరూపతయా తత్సంబన్ధినీసాసంవిత్స్వయం కథమివాత్మభావమనుభవేత్. ఏతదుక్తం భవతి-

హారానుగుణ్యంప్రకాశఇత్యర్థః. నన్వచితోవిషయత్వమవిగీతం. తచ్చభాసమానత్వం. అచితోవ్యవహారానుగుణ్యంహిజ్ఞానగతంచేత్-ఘటఃప్రకాశతఇతి
వ్యవహారాముఖ్యత్వంస్యాత్.జ్ఞానగతప్రకాశస్యతత్సన్నిధ్యుపచరితత్వాత్.నచజ్ఞానసంబన్ధఏవఘటాదేఃవ్యవహారానుగుణ్యం- వ్యవహారానుగుణ్యా
పాదనస్వభావఇతిజ్ఞానలక్షణకథనాయోగాత్. సంబన్ధస్యద్వినిష్ఠతయాపురోవర్తినోఘటాదేరపితద్ధేతుత్వేనసంబన్ధరూపవ్యవహారానుగుణ్యాపాదకత్వం
హిజ్ఞానజ్ఞేయసాధారణంస్యాత్. ఉచ్యతే- వ్యవహారకర్మత్వరూపంవ్యవహారానుగుణ్యంసాధారణం. తద్ధివ్యవహారప్రతిసంబన్ధిత్వం. తదేవభాసమాన
త్వం. ఘటఃప్రకాశతఇతివ్యవహారశ్చతన్నిబన్ధనతయాముఖ్యః. వ్యవహారప్రతిసంబన్ధిత్వం ప్రతిహేతుత్వరూపవ్యవహారానుగుణ్యం జ్ఞానస్యైవ. తత్ర
ప్రత్యక్త్వానుకూలత్వైకత్వలక్షణస్యస్వస్యవ్యవహారప్రతిసంబన్ధితాంప్రతిహేతుత్వరూపంవ్యవహారానుగుణ్యం జ్ఞాతృస్వరూపభూతజ్ఞానస్యైవ. స్వ
స్వరూపస్వగతైకత్వపరాక్త్వానుకూలత్వాద్యాకారస్వాశ్రయతత్సంబన్ధస్వవిషయతత్సంబన్ధానాంవ్యవహారప్రతిసంబన్ధిత్వేహేతుత్వరూపంవ్యవహారాను
గుణ్యంతుధర్మభూతజ్ఞానస్యైవ.అతఃస్వపరవ్యవహారానుగుణ్యంజ్ఞానాసాధారణప్రకాశలక్షణమితియుక్తం.అథనిత్యత్వమాహ(సర్వేతి)యద్యపికా
లానవచ్ఛిన్నత్వంఅనుగతంనిత్యత్వలక్షణంప్రాగుక్తం. సదకారణత్వంచనిత్యత్వంప్రసిద్ధం. తథాపిసంవిదఃకాలవ్యతిరిక్తత్వాత్ కాలవ్యతిరిక్తార్థనిత్య
త్వంకృత్స్నకాలసంబన్ధవ్యాప్తమితితేనాపిసవిశేషత్వాపాదనాయకాలవ్యతిరిక్తార్థనిత్యత్వలక్షణమత్రోక్తం. ధర్మాణామభావరూపత్వేస్యనైకాన్త్యమా
హ (తేషామితి) అభావరూపాణామపిస్వరూపానతిరిక్తత్వేదూషణమాహ(సంవిదీతి) తుశబ్దేనప్రాగుక్తనైల్యాదిదృష్టాన్తవైషమ్యమభిప్రేతం. తస్య
కస్యచిద్ధర్మత్వేనస్వపరనిర్వాహకత్వాత్ స్వరూపేప్రతిపన్నేభ్రమవిరోధిత్వాచ్చస్వరూపమేవవ్యావృత్తిః. బ్రహ్మణస్తుకస్యచిద్ధర్మత్వేనానభ్యుపగమాత్
స్వరూపేప్రతిపన్నేపి భ్రమసహత్వాచ్చపురోవస్థితశుక్లభాస్వరశకలస్యేవనస్వరూపమేవవ్యావృత్తిరితి. సంవిదస్తీతిశబ్దో నిత్యస్స్వయంప్రకాశాదిశబ్దా
శ్చకిమధికార్థాః- ఉతానధికార్థాః. అధికార్థత్వేసవిశేషత్వం. అన్యథాపదాన్తరవైయర్థ్యం- స్వరూపమాత్రస్యావిగీతత్వాత్. నిత్యత్వాదిసాధనైస్తై
స్తుభిఃకింసవిన్మాత్రంసాధ్యతే- ఉతతదతిరిక్తంకించిత్. ప్రథమేసిద్ధసాధ్యత్వం. ద్వితీయేసవిశేషత్వమిత్యేవంసమానాధికరణపదప్రయోగానుపపత్తిః,
నిత్యత్వాదిసాధకహేతూనాంసిద్ధసాధనత్వం,చాభిప్రేతం,యథాసంవిత్సిద్ధా*నవేద్యంవిత్తిధర్మస్స్యాదితియత్ప్రాగుదీరితం।తేనాపిసాధితంకించిత్సం
విదోస్తినవాత్వయా। అస్తిచేత్పక్షపాతస్స్యాన్నచేత్తేవిఫలశ్శ్రమఇతి॥ నిత్యత్వాదిధర్మాణాంపరస్పరభేదానభ్యుపగమే ఏకేనైవధర్మేణసాధితేనాలం-
నతు ధర్మాన్తరంసాధ్యం - తస్యపూర్వప్రసాధిత ధర్మానతిరిక్తత్వాత్ - నహినిత్యత్వేప్రసాధితేకాలాపరిచ్ఛేదః పునరపిసాధ్యోవతిష్ఠతే. ఏవం నిత్య
త్వాదీనాంస్వరూపాచ్ఛేదఃపరస్పరభేదశ్చసిద్ధః. పరేణసంవిదోనిర్భేదత్వాపాదనముఖేనతస్యాత్మత్వంసాధితం. అత్రనిర్భేదత్వనిరాకరణముఖేనసంవి
దాత్మత్వంనిరాకర్తుమారభతే(అపిచేత్యాదినా)తత్రసవిశేషత్వమాపాదయితుంవికల్పయతి(సంవిత్సిధ్యతివానవేతి)కింప్రతీతా- ఉతాప్రతీతేత్యర్థః.
ప్రథమంశిరోదూషయతి (సిధ్యతిచేదితి)సర్వప్రమాణానాంసవిశేషవిషయత్వస్యపూర్వముపపాదితత్వాదితిభావః. యద్వా- సిధ్యత్వస్యసిద్ధ్యాశ్ర
యతయాసవిశేషంస్యాత్. సిద్ధిః- ప్రకాశః-వ్యవహారానుగుణ్యధర్మయోగీస్యాదిత్యర్థః. శిరోద్వయాపాదితదోషపరిహారాయపరోక్తంశఙ్కతే(సిద్ధి
రేవేతి)సిద్ధేస్సిద్ధ్యన్తరానపేక్షత్వాత్ ప్రమితివిషయత్వప్రయుక్తంసిద్ధిసంబన్ధిత్వరూపంసవిశేషత్వంనస్యాత్. అథాపితుచ్ఛత్వంచనభవేత్.సపక్షశ్శ
శ్చసిద్ధిరూపమితిభావః.తత్రాపిసవిశేషత్వమాహ(కస్యేతి)ప్రతీతిశ్చేత్ కస్యచిదాశ్రయస్యకంచిద్విషయంప్రతిభవతి తదుభయంవక్తవ్యమిత్యర్థః.విపక్షే
బాధకమాహ(యదీతి)తద్వివృణోతి(సిద్ధిర్హీతి)పితృస్థానేవిషయః.పుత్రస్థానేఆశ్రయః.పుత్రత్వస్థానేసిద్ధిః.పుత్రత్వస్యహిపుత్ర ఆశ్రయః.కస్యచిదిత్యు
క్తంఆశ్రయాపేక్షాప్రతిక్షేపంశఙ్కతే(ఆత్మనఇతిచేదితి)ఆత్మానంప్రతీత్యర్థః. ఆత్మశబ్దఃస్వవాచీ.అనేనప్రత్యక్త్వంఫలితం. సిద్ధిప్రతిసంబన్ధిస్వాత్మాహి
ప్రత్యక్. స్వస్మైభాసమానత్వంప్రత్యక్త్వమితిహివక్ష్యతే. తచ్చసంవిదోనుపపన్నమిత్యభిప్రాయేణాహ(కోయమాత్మేతి)అయంశబ్దస్సిద్ధిప్రతిసంబన్ధి
త్వపరః. సిద్ధిప్రతిసంబన్ధ్యాత్మాకః.కింశబ్దఃక్షేపే. సంవిన్నసిద్ధిప్రతిసంబన్ధ్యాత్మా సంవిదఃప్రత్యక్త్వమనుపపన్నమిత్యర్థః.సంవిదాత్మత్వస్యోపపాదితత్వా
న్నానుపపన్నమితిచోదయతి(నన్వితి)పరిహరతి(సత్యముక్తమితి)సంవిదాత్మత్వస్యదురుక్తత్వంసంవిదాత్మత్వనిరాకరణముఖేనోపపాదయితుమారభతే
(తథాహీతి)కర్తృనిర్దేశోదృష్టాన్తత్వేన. (అర్థజాతమితి) ధర్మధర్మిరూపపుఞ్జఏవప్రమితివిషయఇతిభావః. సిద్ధిరూపా- ప్రకాశరూపా.అతఏవతదుభయ
సంబన్ధినీ.(కథమితి)ఆత్మధర్మభూతాసంవిత్ స్వయంకథమాత్మేత్యర్థః.సిద్ధిశబ్దఉత్పత్తిజ్ఞప్తిసాధారణః[illegible]ప్రకాశశ్చేదిహవివక్షితః-సకర్మకస్య
కర్మకర్తృసంబన్ధిత్వేకింప్రమాణం. వృత్తిజ్ఞానంహిసకర్మకర్తృకం. సంవిత్తుకేవలా. ఇహకర్మనిర్దేశేకింఫలమితిశఙ్కాయామాహ(ఏతదుక్తంభవతీతి)

అనుభూతిరితిస్వాశ్రయంప్రతిస్వసద్భావేనైవకస్యచిద్వస్తునో వ్యవహారానుగుణ్యాపాదనస్వభావో జ్ఞానావగతి సంవిదాద్యపరనామా సకర్మకోనుభవితురాత్మనో ధర్మవిశేషో ఘటమహంజానామీమమర్థమవగచ్ఛామిపటమహంసంవేద్మీతిసర్వేషామాత్మసాక్షికః ప్రసిద్ధః. ఏతత్స్వభావతయాహితస్యాస్స్వయంప్రకాశతాభవతాప్యుపపాదితా. అస్యసకర్మకస్యకర్తృధర్మవిశేషస్యకర్మత్వవత్ కర్తృత్వమపిదుర్ఘటమితి. తథాహి-కర్తుస్స్థిరత్వంకర్తృధర్మస్యసంవేదనాఖ్యస్యసుఖదుఃఖాదేరివోత్పత్తిస్థితినిరోధాశ్చప్రత్యక్షమీక్ష్యన్తే. కర్తృస్థైర్యం తావత్ సఏవాయమర్థఃపూర్వంమయానుభూతఇతి ప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యక్షసిద్ధం. అహంజానామిఅహమజ్ఞాసిషంజ్ఞాతురేవమమేదానీంజ్ఞానంనష్టమితిచసంవిదుత్పత్త్యాదయః ప్రత్యక్షసిద్ధాఇతికుతస్తదైక్యం. ఏవంక్షణభఙ్గిన్యాస్సంవిదఆత్మత్వాభ్యుపగమేపూర్వేద్యుర్దృష్టమపరేద్యురిదమహమదర్శమితిప్రత్యభిజ్ఞాచనఘటతే- అన్యేనానుభూతస్యనహ్యన్యేనప్రత్యభిజ్ఞానసంభవః. కించ- అనుభూతేరాత్మత్వాభ్యుపగమేతస్యానిత్యత్వేపిప్రతిసన్ధానాభావస్తదవస్థః. ప్రతిసంధానంహిపూర్వాపరకాలస్థాయినమనుభవితారముపస్థాపయతి - నానుభూతిమాత్రం- అహమేవేదంపూర్వమప్యన్వభూవమితి. భవతోప్యనుభూతేర్నహ్యనుభవితృత్వమిష్టం. అనుభూతిరనుభూతిమాత్రమేవ. సంవిన్నామకాచిన్నిరాశ్రయానిర్విషయావాత్యన్తానుపలబ్ధేర్నసంభవతీత్యుక్తం.

అనుభూతి రిత్యనేన జ్ఞప్తిపరత్వముక్తం. స్వాశ్రయంప్రతి స్వసద్భావేనైవకస్య చిద్వస్తునో వ్యవహారానుగుణ్యాపాదనస్వభావ ఇత్యనేన తత్స్వరూపముక్తం. ఏవం సిద్ధిశబ్దార్థఉక్తః. జ్ఞానావగతిసంవిదాద్యపరనామేత్యనేన జ్ఞానసంవిచ్ఛబ్దయోః పర్యాయతయావృత్తిజ్ఞానసంవిదోః విభాగస్యనిష్ప్రమాణకత్వంఫలితం. ఘటమహం జానామీత్యాదినా ఆత్మసాక్షికఃప్రసిద్ధ ఇత్యన్తేనకర్మకర్తృ సంబన్ధస్యస్వానుభవసిద్ధత్వం, జ్ఞానసంవిదోఃపర్యాయత్వం, చోక్తం. తత్ర పరాభ్యుపగతిమాహ (ఏతత్స్వభావతయేతి) ఆత్మస్వయంప్రకాశత్వం సాధయతాకర్మకర్తృసంబన్ధిజ్ఞానస్య స్వయంప్రకాశత్వం సాధితమితిసకర్మకం జ్ఞానం జడరూపమాత్మభూతజ్ఞానాదన్యత్ వృత్తిరూపమిత్యభ్యుపగమోనుపపన్నఇతిభావః. అస్యేత్యాదినా కర్మనిర్దేశస్యఫలందర్శితం. నను నవయంసంవిదః కర్తృత్వమిచ్ఛామఇతి కథమయం ప్రసఙ్గః- ఉచ్యతే- సంవిదఆత్మత్వం వదతాప్రత్యక్త్వమభ్యుపేతవ్యం. ప్రత్యక్త్వంచజ్ఞానాశ్రయస్యైవేతిసంవిదోజ్ఞాతృత్వమవర్జనీయం. తచ్చదుర్ఘటమిత్యర్థః. కర్తృత్వమాశ్రయత్వం- ధాత్వర్థాశ్రయోహికర్తా. ఏవంధర్మధర్మిభావేనప్రతీత్యాసంవిదాత్మత్వంనిరాకృతం. అథస్థిరత్వాస్థిరత్వవైధర్మ్యేణతద్వ్యుదస్యతే (తథేతి) హిస్త్వర్థే. తథాశబ్దేన చాస్యహేత్వన్తరముచ్యతే. కర్తృస్థైర్యముపపాదయతి (కర్తృస్థైర్యంతావదితి) ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాద్ధిఘటాదేః స్థైర్యసిద్ధిః. తద్వత్తత్ర ఘటప్రత్యభిజ్ఞాకాలే పూర్వం మయానుభూతఇతి కర్తురపి ప్రత్యభిజ్ఞా విషయత్వాత్ స్థైర్యసిద్ధిరిత్యర్థః - అథజ్ఞానస్యోత్పత్తిస్థితి నిరోధాన్దర్శయతి (అహమిత్యాదినా) జానామీత్యనేనోత్పత్తిస్థితీసిద్ధే. అజ్ఞాసిషమిత్యతీతత్వప్రతీతిః. ఏతద్వైశద్యాయానన్తర పూర్వకాలసంజాతజ్ఞానవిశిష్టత్వపరామర్శద్యోతనార్థంజ్ఞాతురేవమమేత్యుక్తం. ఉత్పత్త్యాదయఇత్యాదిశబ్దేనస్థితినిరోధగ్రహణం. సంవిదఉత్పత్తిర్నామ త్రిచతురక్షణస్థాయిన్యాః ప్రథమక్షణయోగః. క్షణాన్తరసంబన్ధః స్థితిః. సంవిదః స్వప్రకాశత్వాత్తే ప్రత్యక్షే. ఘటసంవిదో నిరోధోనామపట సంవిత్. సాచ ప్రత్యక్షా. ఇతిస్త్వర్థే. స్థిరత్వాస్థిరత్వవైధర్మ్యేణనతదైక్యమిత్యర్థః.ఏవంప్రత్యభిజ్ఞావిషయత్వేనాత్మనఃస్థైర్యముక్తం. అథ ప్రత్యభిజ్ఞాశ్రయత్వేనస్థైర్యముచ్యతే (ఏవమితి) పూర్వత్రప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యక్షసిద్ధమిత్యుక్తం. అత్రప్రత్యభిజ్ఞానఘటతఇత్యుక్తం. అయమభిప్రాయః- ప్రత్యభిజ్ఞావిషయే జ్వాలాదౌయత్రక్వచిదన్యథాసిద్ధిస్సంభవేత్-తత్ర నస్థైర్యసిద్ధిః. అత్రప్రత్యభిజ్ఞావిషయత్వాన్యథాసిద్ధావపిప్రత్యభిజ్ఞాశ్రయత్వస్యానన్యథాసిద్ధత్వాత్ భ్రాన్తిరూపప్రత్యభిజ్ఞాయామపితదాశ్రయస్యస్థైర్యమనన్యథాసిద్ధమితిప్రత్యభిజ్ఞాశ్రయత్వప్రయుక్తంస్థైర్యందుష్ప్రకమ్పమితి. ప్రత్యభిజ్ఞాశ్రయతయాస్థైర్యంవివృణోతి (అన్యేనేతి) ఏవంస్థిరస్యజ్ఞాతుర్ధర్మత్వేనఅస్థిరత్వేనచప్రతీతత్వాదస్థిరత్వనిబన్ధనాత్ప్రతిసన్ధానాసంభవాచ్చసంవిదాత్మత్వంనిరస్తం.అథస్థిరత్వాభ్యుపగమేపి ప్రతిసన్ధానాసంభవాదాత్మత్వంవ్యుదస్యతి (కించేతి) (అనుభూతేరాత్మత్వాభ్యుపగమేతస్యానిత్యత్వేపీతి) ఆత్మత్వాభ్యుపగమోపయికతయా సంవిదోనిత్యత్వాభ్యుపగమేపీత్యర్థః. నకేవలమనిత్యత్వపక్షఏవసంవిదాత్మత్వానుపపత్తిః- నిత్యత్వేపీత్యపిశబ్దార్థః. ఆత్మాహిప్రతిసంధత్తే, ప్రతిసన్ధానమత్రనసంభవతీత్యర్థః. తదసంభవముపపాదయతి (ప్రతిసన్ధానమితి) (తదుదాహరతి) (అహమితి) తతః కిమితిశఙ్కాయాం తస్యపరానిష్టత్వమాహ (భవతఇతి) నకేవలంభవదనభ్యుపగమః- అనుభూతేరనుభవితృత్వంగమనక్రియాయాగన్తృత్వవదనుపపన్నంచేత్యభిప్రాయేణాహ (అనుభూతిరితి) మాత్రచానుభవితృత్వవ్యావృత్తిః. ననుధర్మత్వాస్థిరత్వాప్రతిసన్ధాతృత్వైస్సంవిదో నాత్మత్వంయదుక్తం-తన్నవక్తవ్యం-అనుభవితృత్వస్యాత్మాకారత్వేనఅనభ్యుపగమాత్, విషయాశ్రయశూన్యాయాస్సంవిదోగుణభావాభావాత్, తదుభయసంబన్ధప్రయుక్తానిత్యత్వప్రసఙ్గాభావా, చ్చేత్యత్రాహ (సంవిన్నామేతి) ననుకథంవిషయాశ్రయశూన్యజ్ఞానాభావః-స్వరూపభూతంజ్ఞానంవిషయాశ్రయశూన్యంత్వన్మతే.ఉచ్యతే- స్థవిష్ఠమిదం చోద్యం - కింత్వయాజ్ఞాతురేవజ్ఞానశబ్దవాచ్యస్యాజడత్వనిత్యత్వాదికంవిషయాశ్రయశూన్యత్వమాత్మత్వంచ సాధ్యతే- తత్సిద్ధసాధనం. యదిజ్ఞాతృవ్యతిరిక్తస్యజ్ఞానస్య- తర్హిజ్ఞాతృవ్యతిరిక్తంవిషయాశ్రయవిరహితంజ్ఞానంశూన్యమితి బ్రూమః. జ్ఞాతృజ్ఞేయతదవచ్ఛిన్నజ్ఞానస్వరూపత్రికాతిరిక్తంజ్ఞానమనుపలమ్భనిరస్తమిత్యర్థః. బౌద్ధైకదేశిభిఃధర్మికల్పనాతోవరంధర్మకల్పనేతిలాఘవన్యాయాత్ జ్ఞాత్రాత్మ

ఉభయాభ్యుపేతా సంవిదేవాత్మేత్యుపలబ్ధిపరాహతం. అనుభూతిమాత్రమేవ పరమార్థ ఇతి నిష్కర్షక హేత్వాభాసాశ్చ నిరాకృతాః. నను చాహం జానామీత్యస్మత్ప్రత్యయే యో౽నిదమంశః ప్రకాశైకరసశ్చిత్పదార్థస్స ఆత్మా. తస్మింస్తత్ప్రబలనిర్భాసితతయా యుష్మదర్థలక్షణో౽హం జానామీతి సిద్ధ్యన్నహమర్థశ్చిన్మాత్రాతిరేకీ యుష్మదర్థ ఏవ. నైతదేవం- అహం జానామీతి ధర్మధర్మితయా ప్రత్యక్షప్రతీతివిరోధాదేవ. కించ- అహమర్థో న చేదాత్మా ప్రత్యక్త్వం నాత్మనో భవేత్। అహంబుద్ధ్యా పరాగర్థాత్ ప్రత్యగర్థో హి భిద్యతే ॥ నిరస్తాఖిలదుఃఖో౽హమనన్తానన్దభాక్ స్వరాట్। భవేయమితి మోక్షార్థీ శ్రవణాదౌ ప్రవర్తతే ॥ అహమర్థవినాశశ్చేన్మోక్ష ఇత్యధ్యవస్యతి । అపసర్పేదసౌ మోక్షకథాప్రస్తావగన్ధతః ॥

వాదినా జ్ఞానాత్మవాదినా చ సంప్రతిపన్నా సంవిదేవాత్మేత్యుక్తం. తదాశఙ్క్య పరిహరతి (ఉభయేతి) కల్పనాయా మేవ లాఘవన్యాయః. న తూపలబ్ధా- అన్యథాత్వే లాఘవార్థం మాధ్యమికపక్షానుసారేణ జ్ఞానం చ త్యజ్యేత. కల్పనే తు లాఘవన్యాయః. సంవిత్తూపలభ్యత ఇతి చేత్- జ్ఞాతాపి హ్యుపలభ్యతే. అత ఉపలబ్ధిపరాహతత్వాత్ సంవిదాత్మత్వమనుపపన్నమిత్యర్థః. సా చ స్వైవ సంవిదుపలభ్యతే తథాపి యుక్తిభిర్నిర్విశేషత్వం సాధితమిత్యత్రాహ (అనుభూతిమాత్రమితి) యద్వా- సంవిదః పరమార్థత్వేన ఉభయవాదిసంమతత్వాత్ సైవాత్మేత్యుక్తమిత్యాశఙ్క్య దూషయతి (ఉభయేతి) ఉపలబ్ధిపరాహతం- ప్రత్యక్త్వలక్షణస్యాత్మత్వస్య అహం జానామీతి జ్ఞాతృత్వసామానాధికరణ్యేనోపలబ్ధ్యా పరాహతమిత్యర్థః. జ్ఞాతురేవ ప్రత్యగాత్మత్వం ఉపలబ్ధిసిద్ధమిత్యుక్తం. తస్యా ఉపలబ్ధేర్నిర్విశేషసంవిదాత్మత్వసాధకయుక్తిభిర్బాధితత్వమాశఙ్క్యాహ (అనుభూతిమాత్రమితి) ప్రత్యగర్థో హ్యాత్మా. ప్రత్యక్త్వం చాహమర్థాత్మత్వే తు న సిధ్యతి- సంవిదాత్మత్వపక్ష ఏవ సేత్స్యతీతి చోదయతి (నను చేతి) అహం జానామీత్యస్మత్ప్రత్యయే- అస్మత్ప్రత్యయత్వేనాభ్యుపగతే. యశ్చిత్పదార్థః స ఆత్మా. కుత ఇత్యత్రాహ (అనిదమంశ ఇతి) ఇదమంశవ్యతిరిక్తః- పరాగర్థవ్యతిరిక్తః ప్రత్యగర్థః. హేతుగర్భమిదం. ప్రత్యగర్థత్వాదిత్యర్థః. ప్రత్యక్త్వం చ కుత ఇత్యత్రాహ (ప్రకాశైకరస ఇతి) స్వయంప్రకాశత్వాదిత్యర్థః. హేత్వభిప్రాయశ్చిచ్ఛబ్దః. జ్ఞానత్వాత్స్వయంప్రకాశత్వమిత్యర్థః. ప్రత్యక్త్వం స్వస్మై ప్రకాశమానత్వం. స్వయంప్రకాశత్వమనన్యాధీనప్రకాశత్వం. అహమర్థస్తు యుష్మదర్థలక్షణః. యుష్మదర్థలక్షణత్వాత్ పరాగర్థవిశేషో౽హమర్థ ఇత్యర్థః. యుష్మదర్థలక్షణత్వం కుత ఇత్యత్రాహ (తద్బలేతి) తద్బలనిర్భాసితత్వాత్- జ్ఞానాధీనప్రకాశత్వాత్. తద్వ్యతిరిక్తత్వాదిత్యర్థః. అస్మింశ్చోద్యగ్రన్థే సంవిదాత్మత్వే వ్యతిరేకిత్రయం, అహమర్థానాత్మత్వే అన్వయిత్రయం, చాభిప్రేతం. తత్ర వ్యతిరేకిణాం వ్యతిరేకిదృష్టాన్తో౽న్వయినాం సపక్షశ్చ యుష్మదర్థశబ్దేన సూచితః. అనుభూతిరాత్మా- ప్రత్యక్త్వాత్. యదనాత్మా తన్న ప్రత్యక్ యథా ఘటః. అనుభూతిః ప్రత్యగ్భూతా- స్వయంప్రకాశత్వాత్. యన్న ప్రత్యక్ తన్న స్వయంప్రకాశం యథా ఘటః. అనుభూతిస్స్వయంప్రకాశా- అనుభూతిత్వాత్. యన్న స్వతస్సిద్ధం న తదనుభూతిర్యథా ఘట ఇతి వ్యతిరేకిత్రయం. అహమర్థః జ్ఞానాధీనప్రకాశః- చిద్వ్యతిరిక్తత్వాత్. ఘటవత్. అహమర్థః పరాక్- జ్ఞానాధీనప్రకాశత్వాత్ ఘటవత్. అహమర్థో౽నాత్మా- పరాక్త్వాద్ఘటవదిత్యన్వయిత్రయం. స్వయంప్రకాశత్వమేవ సంవిదాత్మత్వే సాధ్యమ్ [illegible] పూర్వముక్తం పూర్వపక్షోపన్యాసే. అత్ర తు తేన ప్రత్యక్త్వం సాధయిత్వా తేనాత్మత్వం సాధితం. ఏతత్పరిహరతి (నైతదేవమితి) సంవిదస్స్వయం ప్రకాశత్వమిష్టం. శిక్షణీయాంశశ్చోక్తః. అతస్స్వతస్సిద్ధత్వసాధకహేతోస్సిద్ధసాధ్యతా. జ్ఞాతురస్స్వతస్సిద్ధత్వసాధకహేతో[illegible] [illegible] ర్వక్ష్యతే. ఇతరానుమానచతుష్టయమిహ నిరస్యతే. సంవిదాత్మత్వాది కిం ప్రతీత్యాభ్యుపగతం - ఉత ప్రత్యక్త్వసిద్ధ్యనుపపత్త్యా- ఉత ప్రత్యక్షాపత్త్యా- ఉత శ్రుతిస్మృతిసూత్రస్వారస్యాదితి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమపక్షే ప్రత్యక్షప్రతీతివిరోధమాహ (అహం జానామీతి) ఏతేన పరోక్తానాం జ్ఞానప్రత్యక్త్వాత్మత్వజ్ఞాతృపరాక్త్వానాత్మత్వసాధకానామన్వయవ్యతిరేక్యనుమానానాం కాలాత్యయాపదేశ ఉక్తః. అహం జానామీత్యత్ర హ్యహమర్థ స్స్వావభాసే౽పి ఘటావభాస ఇవ ప్రతిసంబన్ధితయా౽హమితి ప్రతీయతే. ధర్మితయా౽వభాసాదేవ న జ్ఞానశేషతావభాసః. అతస్స ప్రత్యగాత్మా చ. జ్ఞానం ధర్మతయా ప్రతీయమానం సుఖాదివదన్యస్మై భాసత ఇతి న ప్రత్యక్- నాప్యాత్మా. అపి తు పరాగనాత్మా చ. అతశ్చతుర్ణాం హేతూనాం ప్రత్యక్షబాధ ఉక్తో భవతి. అథ ప్రత్యక్త్వం విపరీతసాధకం చేత్యాహ (కించేతి) స్వస్మై ప్రకాశమానత్వరూపం ప్రత్యక్త్వం, పరస్మై ప్రకాశమానత్వం పరాక్త్వం, చాహమిదం బుద్ధిభ్యాం హి విభజ్యతే. తస్మాదహంబుద్ధివిగమే ప్రత్యక్త్వమేవ న సేత్స్యతీతి ప్రత్యక్త్వమహమర్థస్యైవాత్మత్వసాధకమిత్యర్థః. సంవిదః ప్రత్యక్త్వాభావాదాత్మత్వసాధకహేతోరసిద్ధిశ్చ ఫలితా. అహమర్థస్య పరాక్త్వాభావాదనాత్మత్వసాధకహేతోరసిద్ధిశ్చ సిద్ధా. అహం బుద్ధ్యైవ్య [illegible] దస్మత్ప్రత్యయగోచరయోరితి స్వోక్తివిరోధశ్చ. *కో౽హమిత్యేవ నిపుణశ్నబ్దో౽హమితి దోషాయ నాత్మన్యేష ఇత్యాద్యాగమవిరోధశ్చ [illegible] ప్రత్యక్షసిద్ధిపరత్వాద్ధేతౌ వా. అనుభూతిః పరాచీ- అహమర్థవ్యతిరిక్తత్వాద్ఘటవదితి. ప్రత్యక్త్వహేతోరసిద్ధిదార్ఢ్యం, తత్ప్రత్యక్త్వసాధకస్య స్వయంప్రకాశత్వహేతోస్సత్ప్రతిపక్షత్వం, చ. అనుభూతిరనాత్మా- అహమర్థవ్యతిరిక్తత్వాద్ఘటాదివదితి సంవిదాత్మత్వసాధకస్య ప్రత్యక్త్వహేతోశ్చ సత్ప్రతిపక్షత్వం చాభిప్రేతమిత్యవగమ్యతే - అహంబుద్ధ్యా పరాగర్థాత్ప్రత్యగర్థస్య భేదసమర్థనాత్. హి శబ్దాచ్చాత్ర సంవిత్ప్రత్యక్త్వహేతోరసిద్ధిశ్చ సిద్ధా. శ్రుత్యర్థాపత్తిం వక్తుం ముముక్షోరభిసన్ధిమాహ (నిరస్తేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అహమర్థవినాశ ఇతి) యత్సంబన్ధిత్వేన దుఃఖజ్ఞానం యత్సంబన్ధినీ దుఃఖనివృత్తిః యత్సంబన్ధినీ సుఖప్రాప్తిశ్చేష్యతే- తద్వినాశో మోక్షశ్చేదధికారివిరహాదప్రమాణ్యం భవేత్. ప్రమితిజనకత్వం హి శాస్త్రస్య ప్రామాణ్యం. బుభుత్సితగ్రాహ్యస్యైశాస్త్రస్య పురుషార్థపర్యవసాయిత్వాభావే శ్రవణమననాద్యధికారీ న సిధ్యేత్. న హి శాస్త్రం శ్రవణాదినిరపేక్షం కస్యచిత్ప్రమితిం జనయతి- అతో౽ధికారివిరహాత్ప్రామాణ్యం న భవేదితి శాస్త్రప్రామాణ్యాన్యథానుపపత్తిరూపశ్రుత్యర్థాపత్తిరుక్తా. అహమర్థేన స్పష్టేవిజ్ఞప్తిః

మయి నష్టేఽపి మత్తోఽన్యా కాచిద్ జ్ఞప్తిరవస్థితా। ఇతి తత్ప్రాప్తయే యత్నః కస్యాపి న భవిష్యతి॥ స్వసంబన్ధితయా హ్యస్యాః
సత్తా విజ్ఞప్తితాది చ। స్వసంబన్ధవియోగే తు జ్ఞప్తిరేవ న సిధ్యతి॥ ఛేత్తుశ్ఛేద్యస్య చాభావే ఛేదనాదేరసిద్ధివత్ । అతోఽహ
మర్థో జ్ఞాతైవ ప్రత్యగాత్మేతి నిశ్చితం ॥ విజ్ఞాతారమరే కేన జానాత్యేవేతి చ శ్రుతిః। ఏతద్యో వేత్తి తం ప్రాహుః క్షేత్రజ్ఞ
ఇతి చ స్మృతిః॥ నాత్మాశ్రుతేరిత్యారభ్య సూత్రకారోఽపి వక్ష్యతి। జ్ఞోఽత ఏవేత్యతో నాత్మా జ్ఞప్తిమాత్రమితి స్థితం॥ అహం
ప్రత్యయసిద్ధో హ్యస్మదర్థః. యుష్మత్ప్రత్యయవిషయో యుష్మదర్థః. తత్రాహం జానామీతి సిద్ధో జ్ఞాతా యుష్మదర్థ ఇతి వ
చనం జననీ మే వన్ధ్యేతివత్ వ్యాహతార్థం చ. న చాసౌ జ్ఞాతాఽహమర్థోఽన్యాధీనప్రకాశః-స్వయంప్రకాశత్వాత్. చైతన్య
స్వభావతా హి స్వయంప్రకాశతా. యది ప్రకాశస్వభావః సోఽనన్యాధీనప్రకాశః దీపవత్. నహి దీపాదేస్స్వప్రభాబలస
ర్భాసితత్వేనాప్రకాశత్వమన్యాధీనప్రకాశత్వం చ. కింతర్హి-దీపాదిః ప్రకాశస్వభావస్స్వయమేవ ప్రకాశతే. అన్యానపి

నిత్యాతిష్ఠతీత్యత్రాహ (మయి నష్టేఽపీతి) నహి మయి నష్టేఽపి స్వప్నస్తిష్ఠతీతి స్వశిరశ్ఛేదః పురుషార్థస్స్యాదితి భావః. నహి కేవలసంవిదః శ్రవణాదౌ ప్ర
వృత్తిః- అపి త్వహమర్థస్యైవ. అతః ప్రవర్తమానోఽయం స్వనాశాయ న ప్రవర్తతే. అహమర్థవిగమే జ్ఞప్త్యవస్థానమభ్యుపగమ్య దూషణముక్తం. అథ
తదవస్థానమేవ నాస్తీత్యాహ (స్వసమ్బన్ధితయేతి) సామాన్యాకారః సత్తా. విజ్ఞప్తితా- విషయప్రకాశత్వరూపవిశేషాకారః. ఆదిశబ్దేన స్వయం
ప్రకాశత్వం వివక్షితం. సత్తాయా ఆశ్రయసంబన్ధాధీనత్వాత్, స్వరూపలాభే సతి జ్ఞప్తిత్వాదిసమ్భవా, చ్చ సర్వం తదధీనమిత్యర్థః. అతోఽయత్సమ్బన్ధా
యత్తా సత్తా- తత్సమ్బన్ధవియోగే జ్ఞప్తిస త్త్వైవ నేత్యాహ (స్వసమ్బన్ధేతి) ఘటకరకాకాశదృష్టాన్తవ్యావృత్త్యర్థం విషయాశ్రయసంబన్ధస్య సత్తాహే
తుత్వే దృష్టాన్తమాహ (ఛేత్తురితి) ఛేదనాదేరిత్యాదినా సత్తా తత్ఫలం ద్వైధీభావ ఇత్యాది వివక్షితం. ఏవం ప్రత్యక్షవిరోధా, దసిద్ధత్వా, ద్విపరీతసాధక
త్వా, త్సత్ప్రతిపక్షత్వా, చ్చ సంవిదాత్మత్వానుపపత్తేశ్శ్రుత్యర్థాపత్త్యా చాహమర్థాత్మత్వమాహ (అత ఇతి) పూర్వోత్తరహేతూనామియం ప్రతిజ్ఞా. శ్రు
తిస్మృతిసూత్రాణి దర్శయతి (విజ్ఞాతారమితి) జ్ఞాతవ్యస్యాత్మనో జ్ఞాతృత్వముక్తం *విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాదితి. జ్ఞాతృత్వస్య స్వాభావికత
యా ముక్తావపి విజ్ఞాతృత్వమస్తీతి దర్శయతి- (జానాత్యేవేతి) జ్ఞోఽత ఏవేత్యత్ర జ్ఞశబ్దనిర్దిష్ట ఆత్మేతి జ్ఞాపనార్థం నాత్మాశ్రుతేరితి సూత్రముపాత్తం. త్వ
యాఽనిత్యతయాఽభ్యుపేతస్యాహమర్థస్య నిత్యత్వకథనమపి తస్యైవాత్మత్వసాధకమితి చ జ్ఞాపనార్థం. అతోఽనాత్మేతి సంవిదాత్మత్వప్రతిక్షేపనిగమనా
త్పూర్వోక్తాహమర్థాత్మత్వప్రతిజ్ఞాయాం సంవిదాత్మత్వప్రతిక్షేపే చ యథాయథముక్తహేతవోఽనుసన్ధేయాః. దూషణాన్తరం వ్యాహతిరప్యస్తీత్యా
హ (అహం ప్రత్యయేత్యాదినా) (అహం ప్రత్యయసిద్ధ ఇతి) సిద్ధశబ్దేన స్వతస్సిద్ధిస్సూచితా. అత ఏవ హ్యన్యత్ర యుష్మత్ప్రత్యయవిషయ ఇత్యుక్తం. అ
హం ప్రత్యయసిద్ధో హీతి హిశబ్దేనా, స్మదర్థయుష్మదర్థశబ్దత, శ్చ యుష్మదస్మత్ప్రత్యయగోచరయోరితి తద్గ్రన్థప్రసిద్ధిం దర్శయతి. జ్ఞానమేవ స్వయంప్ర
కాశం. తద్వ్యతిరిక్తత్వాదహమర్థోఽన్యాధీనప్రకాశః. అతోఽనాత్మేతి శఙ్కాయాం హేతోరసిద్ధిమభిప్రయన్నహమర్థస్య ప్రకాశాన్తరనైరపేక్ష్యం ప్ర
తిజానీతే (న చాసావితి) కుత ఇత్యత్రాహ (స్వయం ప్రకాశత్వాదితి) ప్రకాశః-వ్యవహారానుగుణ్యం. స్వత ఏవ వ్యవహారానుగుణ్యశక్తియుక్తత్వా
దహమర్థః ప్రకాశాన్తరనిరపేక్ష ఇత్యర్థః. తచ్చ కథమిత్యత్రాహ (చైతన్యస్వభావతా హి స్వయం ప్రకాశతేతి) చేతనా-జ్ఞానం. తద్భావశ్చైతన్యం- జ్ఞా
నత్వం. తత్స్వభావత్వం- జ్ఞానత్వగుణకతేత్యర్థః. జ్ఞానత్వమేవ హి జ్ఞానస్య స్వయంప్రకాశత్వం. తద్వదత్రాపి జ్ఞానత్వం ప్రామాణికం చేత్ తదేవ స్వయం
ప్రకాశత్వం భవతీత్యుక్తం భవతి. అహమర్థస్య చైతన్యస్వభావత్వే శ్రుతిం ప్రమాణం వక్ష్యం స్తదనుగ్రాహకతర్కముపన్యస్యతి (యః ప్రకాశస్వభావ
ఇత్యాదినా) ఆత్మదీపధర్మభూతజ్ఞానప్రభయోస్సాత్మద్వా ప్రణాడ్యా వాయాదృశవ్యవహారానుగుణ్యం తాదృశమిహ ప్రకాశశబ్దేన వివక్షితం. దీప
స్య తమోవిరోధిరూపమాజ్జ్వల్యం ప్రకాశః. జ్ఞానస్య తు స్ఫురణం. యస్తత్స్వభావః-తద్ధర్మకః-స్వవ్యవహారానుగుణ్యాపాదనశక్తియుక్తః, సోఽనన్యాధీన
ప్రకాశః- స్వధర్మనిరపేక్షప్రకాశ ఇత్యర్థః. ప్రకాశస్వభావత్వాసిద్ధిర్న శఙ్కనీయా- యథా ప్రభాశ్రయస్య దీపస్యాజ్జ్వల్యం ప్రత్యక్షసిద్ధం, తథా
జ్ఞాతురపి. స్వత ఏవ స్వవ్యవహారానుగుణ్యస్య వక్ష్యమాణశ్రుతిస్వారస్యావగతత్వాత్. ప్రకాశస్వభావస్య స్వధర్మభూతప్రకాశానపేక్షప్రకాశత్వ
ముపపన్నమిత్యేతావదేవ హ్యుచ్యతేఽనేన గ్రన్థేన. అథ చక్షుర్గ్రాహ్యత్వే సతి ప్రభావ్యతిరిక్తత్వాత్ దీపో ఘటాదివత్ప్రభాబలనిర్భాస్య ఇతి దృష్టాన్తస్య
సాధ్యవైకల్యమాశఙ్క్యాహ (నహీతి) న చ చక్షుర్గ్రాహ్యత్వే సతి ప్రభాన్యత్వాత్ ఘటాదిరివ దీపః ప్రభావభాస్యః-అన్ధకారే వ్యభిచారాత్. అతో న దీపస్య
ప్రభాపేక్షేత్యభిప్రాయః. (అప్రకాశత్వమన్యాధీనప్రకాశత్వం చేతి) స్వయమాజ్జ్వల్యధర్మకత్వాభావస్తత్కృతప్రకాశాన్తరసాపేక్షత్వం చ నాస్తీ
త్యర్థః. అర్థసిద్ధం వస్తు మాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (కింతర్హీతి) ఉత్తరమాహ (దీప ఇతి) దీపో న కేవలం స్వాత్మానమేవ ప్రకాశయతి అపి తు స్వపరికరేణాన్యానపి
ప్రకాశయతీత్యతిశయమాహ (అన్యానపీతి) ఏవం వార్థః-దీపః ప్రభానిరపేక్షప్రకాశశ్చేత్ప్రభావద్విషయానపి ప్రకాశయేదిత్యత్రాహ (అన్యానపీ
తి) విషయప్రకాశనక్షమోఽపి స్వరూపస్యాక్వాచిత్కతయా విషయసమ్బన్ధాభావాత్స్వరూపేణ న ప్రకాశయతి- కింతు విషయసమ్బన్ధిన్యా స్వపరికరభూ
తయా ప్రభయేత్యర్థః. *యథా ప్రకాశయత్యేకః కృత్స్నం లోకమిమం రవిరిత్యాదినిర్దిశో భిప్రేతః. యద్వాఽనుమానవివక్షయాఽహ (చైతన్యస్వభావ
తా హీతి) చైతన్యస్వభావతా-జ్ఞానధర్మకత్వం. ఏతదేవ హి స్వయం ప్రకాశత్వం. జ్ఞానధర్మత్వాత్స్వయం ప్రకాశత్వమిత్యుక్తం భవతి. యథా ధూమవ
త్త్వం హ్యగ్నిమత్త్వమిత్యుక్తే ధూమవత్త్వాదగ్నిమత్త్వమిత్యుక్తం స్యాత్ తద్వత్. అయం చాన్వయీ హేతుః. వ్యాప్తిం దర్శయతి (య ఇతి) ప్రకాశ

ప్రకాశయతి ప్రభయా. ఏతదుక్తం భవతి- యథైకమేవ తేజోద్రవ్యం ప్రభాప్రభావద్రూపేణావతిష్ఠతే. యద్యపి ప్రభా ప్రభావద్ద్రవ్యగుణభూతా. తథాపి తేజోద్రవ్యమేవ- న శౌక్ల్యాదివద్గుణః- స్వాశ్రయాదన్యత్రాపి వర్తమానత్వాద్రూపవత్త్వాచ్చ. శౌక్ల్యాది వైధర్మ్యాత్ ప్రకాశవత్త్వాచ్చ తేజోద్రవ్యమేవ నార్థాన్తరం. ప్రకాశవత్త్వం చ స్వస్య స్వరూపస్యాన్యేషాం చ ప్రకాశకత్వాత్. అస్యాస్తు గుణత్వవ్యవహారో నిత్యతదాశ్రయత్వ తచ్ఛేషత్వనిబన్ధనః. న చాశ్రయావయవా ఏవ విశీర్ణాః ప్రచరన్తః ప్రభేత్యుచ్యన్తే- మణిద్యుమణిప్రభృతీనాం వినాశప్రసఙ్గాత్.

పిపక్షసమవేతార్థచాక్షుషత్వనిమిత్తస్వరూపస్య స్వాశ్రయేతరద్రవ్యానుమాపకధూమాదేశ్చ ప్రకాశత్వవ్యుదాసాయ ధర్మ్యన్తరాపరోక్షశబ్దౌ. ఇన్ద్రియవ్యవచ్ఛేదార్థో ఽసమానశబ్దః. పక్షసపక్షయోరనుగతత్వాయ సాక్షాద్వా పరంపరయా వేత్యుక్తం. జ్ఞాతా స్వధర్మభూతప్రకాశనిరపేక్షసిద్ధిః ప్రకాశధర్మకత్వాద్దీపవదిత్యనుమానశరీరం. భాసమానతయా సాక్షాద్వా పరంపరయా వా ధర్మ్యన్తరాపరోక్షావభాసహేతుధర్మకత్వాదితి హేతువాచిశబ్దార్థః. దీపస్య స్వధర్మభూతప్రభానపేక్షప్రకాశత్వవత్ జ్ఞాతురపి స్వధర్మభూతజ్ఞాననిరపేక్షప్రకాశత్వం సిద్ధమితి పక్షధర్మతాబలాత్ స్వయంప్రకాశత్వసిద్ధిః. దృష్టాన్తే సాధ్యాన్వయం దర్శయతి (న హీతి) సాధనాన్వయం దర్శయతి (అన్యానపీతి) అనుమానపరత్వేఽపి గ్రన్థస్య శ్రుత్యనుగ్రాహకతర్కపరత్వం యుక్తం- ఉత్తరత్ర తథా హి శ్రుతయ ఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్. పూర్వమనుమానం వివక్షితం చేత్ తథా చేతి హి వక్తవ్యం. ఉపక్రమే చైతన్యస్వభావతా హి స్వయంప్రకాశతేతి సమానాధికరణనిర్దేశస్వారస్యాచ్చ. పఞ్చమ్యర్థత్వే హి స్వారస్యం భజ్యతే. నిగమనే చ చిద్రూపతా హి స్వయంప్రకాశతేత్యుక్తం. చిద్రూపశబ్దో జ్ఞానస్వరూపత్వపరః- న తు జ్ఞానధర్మకత్వపరః- అనన్తరపూర్వగ్రన్థే చిద్రూప ఏవ చైతన్యగుణ ఇతి జ్ఞానధర్మత్వస్య పృథగుక్తత్వాత్. ఏవం నిగమనే స్వయంప్రకాశతాపదసమానాధికరణస్య చిద్రూపతాశబ్దస్య జ్ఞానస్వరూపతాపరత్వదర్శనాత్, పూర్వమపి స్వయంప్రకాశతాపదసమానాధికరణస్య చైతన్యస్వభావతేతిపదస్య జ్ఞానస్వరూపతాపరత్వస్య సముచితత్వాచ్చ చైతన్యస్వభావతేత్యాదిభాష్యం శ్రుత్యనుగ్రాహకతర్కపరం. ఏవమనుగ్రాహకతర్కస్య శ్రౌతత్వే సత్యనుమానమప్యర్థసిద్ధం- జ్ఞానధర్మకత్వజ్ఞానస్వరూపత్వోక్తేః, ఏకజాతీయద్రవ్యయోర్నియతధర్మధర్మిభావే ప్రభాప్రభావద్దృష్టాన్తోక్తేశ్చ. జ్ఞానస్య ద్రవ్యత్వే ద్వయోర్జ్ఞానయోర్నియమేన ధర్మధర్మిభావో నోపపద్యతే- అన్యత్రాదర్శనాత్. గుణత్వే తు న జ్ఞానాశ్రయత్వసంభవః - గుణానామగుణత్వాత్. న చ ద్రవ్యత్వేఽపి నియతాశ్రయాశ్రయిభావః ప్రభాప్రభావతోర్దృశ్యత ఇతి వాచ్యం - ప్రభాయా [illegible] శీర్ణదీపావయవత్వాదిత్యాశఙ్క్యాహ (ఏతదుక్తమితి) యథైకమేవ తేజోద్రవ్యం ప్రభాప్రభావద్రూపేణావతిష్ఠతే ఏవమాత్మా చిద్రూప ఏవ చైతన్యగుణ ఇతి యథాశబ్దస్యోత్తరత్రాన్వయః. ప్రథమం ప్రభాయా విశీర్ణావయవాన్యత్వం ప్రతిజానీతే (ఏకమేవేతి) ఏకం- సజాతీయం. నియతధర్మస్య కథం ద్రవ్యత్వమిత్యత్రాహ (యద్యపీతి) గుణభూతా- పరతన్త్రభూతా. అయుతసిద్ధవిశేషణభూతేత్యర్థః. తేజోద్రవ్యమేవేతి ప్రతిజ్ఞాతద్రవ్యవిశేషత్వసిద్ధ్యర్థం ప్రథమం ద్రవ్యత్వముపపాదయతి (స్వాశ్రయాదితి) ద్రవ్యత్వమస్తు తత్రాపి తేజస్త్వే కిం ప్రమాణమిత్యత్రాహ (ప్రకాశవత్త్వాదితి) ప్రకాశః- తమోవిరోధ్యాకారవిశేషః- ఔజ్జ్వల్యం. ప్రకాశవత్త్వముపపాదయతి (ప్రకాశవత్త్వం చేతి) స్వవిషయవ్యవహారానుగుణజ్ఞానవిరోధితమోనిరసనరూపకార్యదర్శనాదిత్యర్థః. తర్హి కథమస్యా గుణత్వవ్యవహార ఇత్యత్రాహ (అస్యా ఇతి) తుశబ్దః శౌక్ల్యాదివైషమ్యపరః. అథ విశీర్ణావయవానాం ప్రభాత్వం ప్రతిక్షిపతి (న చేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (మణీతి) ప్రతిక్షణం వినాశప్రసఙ్గాదిత్యర్థః. తదభ్యుపగమే [illegible] పరిహారాయ ప్రతిక్షణోత్పత్తిరభ్యుపేత్యా. ప్రతిక్షణోత్పత్తివినాశాభ్యుపగమశ్చ అనుపపన్నః - దీపస్యేవోత్పత్తివినాశసామగ్ర్యనుపలమ్భాత్. తద్భావేఽపి తేజస్త్వసామాన్యాద్దీపవత్ ప్రత్యభిజ్ఞాబాధేన ప్రతిక్షణం వినాశాదికల్పనే సత్త్వద్రవ్యత్వాదిభిర్ఘటాదావపి క్షణికత్వప్రసఙ్గ ఇతి భావః. రత్నేష్వక్షణికత్వం రత్నశాస్త్రవిరుద్ధం- కాలవిశేషే తదుత్పత్త్యాద్యవగతేః. ఆదిత్యాదిషు చ క్షణికత్వం శ్రుతివిరుద్ధం- *సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్ *నాగ్నిర్భాతి న సూర్య ఇతి కాలవిశేషే తదుత్పత్తివినాశావగతేః. న చ సూర్యాదిసృష్టిప్రలయపరవాక్యానాం సన్తత్యుపక్రమోచ్ఛేదపరత్వం వాచ్యం- రత్నసూర్యాదిమాత్రక్షణికత్వే ప్రమాణాభావాత్. తేజస్త్వం తు తేజఃపరమాణునిచ్ఛద్భిః న హేతుతయా వాచ్యం- తేజఃపరమాణుషు వ్యభిచారాత్. సత్త్వాదిభిః క్షణికత్వే జగత్క్షణికత్వం స్యాదిత్యుక్తం. నను కర్పూరాదీనాం దూరోపలబ్ధగన్ధానాం గన్ధాశ్రయభూతావయవవిశరణస్యావశ్యమఙ్గీకరణీయత్వాదుత్తరకాలోపలమ్భాచ్చ ప్రతిక్షణోత్పత్తివినాశావభ్యుపగన్తవ్యౌ తద్వన్మణ్యాదిష్వపీతి. నైవం- సముద్గకసంపుటాదినిరోధేన నిహితస్య పిహితఘనసారాదేః దూరే గన్ధోపలమ్భాభావాదాశ్రయావయవవిశరణాభావేన యథాపూర్వం స్థిత్యుపలమ్భోపపత్తేర్న ప్రతిక్షణోత్పత్తివినాశకల్పనా. సవాతదేశస్థఘనసారాదీనాం దూరోపలభ్యమానగన్ధానామల్పావయవవిశరణమస్త్యేవ. అవయవిని చ సూక్ష్మ[illegible]ల్పాల్పపరిమాణాపకర్షదర్శనాత్. అతః ప్రతిక్షణమవయవాన్తరోపనిపాతవిశ్లేషహేతుకోత్పత్తివినాశానకల్ప్యౌ. కల్పనేఽపి తత్ర కేషాంచిదవయవానాముపలభ్యమానగన్ధాశ్రయత్వేనోభయవాదిసంప్రతిపన్నానామేవ స్థితిమాత్రం కల్ప్యం. తావతా గన్ధోపలబ్ధ్యుపపత్తేః, అనేకధర్మితదుత్పత్తివినాశాదిదృష్టతదుభయసామగ్రీకల్పనే గౌరవాచ్చ. యద్వా- ఘ్రాణస్యాపి చక్షుష ఇవ రశ్మిద్వారా సమ్బన్ధాత్ దూరస్థపదార్థగతగన్ధగ్రాహిత్వం కల్ప్యం- గౌరవాభావాత్. న కేవలం కల్ప్యం రశ్మిమత్త్వం. ఉక్తం చ భారతే *న హ్యాత్మా శక్యతే ద్రష్టుమిన్ద్రియైః కామగోచరైః। ప్రవర్తమానైరనయైర్దుర్ధరైరకృతాత్మభిః॥ తేషాం తు మనసో రశ్మీన్ యదా సమ్యఙ్నియచ్ఛతి। తదా ప్రకాశతే హ్యాత్మా దీపో దీప్యన్నివాకృతిరితి॥ ఇన్ద్రియాణాం పఞ్చీకృతభూతాప్యాయనత్వాద్యత్తేజఃప్రభృతిభిస్సమ్బన్ధాద్రశ్మిమత్త్వం చోపపద్యతే. నన్వగ్న్యాతపసమ్బన్ధాత్సలిలశిలాదేరౌష్ణ్యతారతమ్యోపలమ్భాదగ్న్యాతపాద్యవయవసఞ్చా

దీపేప్యవయవిప్రతిపత్తిర్నకదాచిదపినస్యాత్ - నహివిశరణస్వభావావయవాదీపాశ్చతురఙ్గుళమాత్రం నియమేనపిణ్డీభూతా ఊర్ధ్వముద్గమ్యతతఃపశ్చాద్యుగపదేవ తిర్యగూర్ధ్వమధశ్చైకరూపావిశీర్ణాః ప్రచరన్తీతిశక్యంవక్తుం. అతస్సప్రభాకాఏవదీపాః ప్రతిక్షణముత్పన్నావినశ్యన్తీతిపుష్కలకారణక్రమోపనిపాతాత్తద్వినాశేవినాశాచ్చావగమ్యతే.

న్తింవినానోపపద్యతే-సలిలాదేస్స్వతఔష్ణ్యాభావాన్నిరాశ్రయధర్మసఙ్క్రమణాయోగాచ్చ. ఔష్ణ్యాశ్రయభూతాగ్న్యవయవానాంసఙ్క్రాన్తిరభ్యుపేత్యా. ఏవమవయవసఙ్క్రాన్తిశ్చవిశరణేనవినానోపపద్యతే. గత్వరాణాం రశ్మీనాంచరణతలానామివకథంవిశరణేనవినాక్వచిత్సఙ్క్రమః అవయవతారతమ్యాచ్చౌష్ణ్యతారతమ్యమితి-ఉచ్యతే-అగ్నితప్తేష్వగ్న్యవయవసఙ్క్రాన్త్యైవౌష్ణ్యోపలమ్భః. సలిలాదౌసఙ్క్రాన్తిమన్తోఽగ్న్యవయవాఏవప్రభేతినవాచ్యం- దీపప్రభయాఽహోరాత్రసంవృతేపిసలిలభూతలాదావౌష్ణ్యానుపలమ్భాత్. ఆతపతప్తేష్వపినకిరణవిశరణాదవయవసంక్రమః- కు[illegible]సకణానామివరవికిరణోపాత్తముక్తానామగ్న్యవయవానాంసంక్రమణాదుష్ణోపలమ్భోపపత్తేః. నచాత్రకల్పకమన్వేష్టవ్యం. నాపికల్పనాగౌరవంప్రసజతి-ఆగమసిద్ధత్వాదస్యార్థస్య. తథాహిమాత్స్యేపురాణేకథ్యతే * వసన్తేగ్రీష్మకేరశ్మిశతైస్సంతపతిత్రిభిః। శరద్యపిచవర్షాసుచతుర్భిస్సంప్రవర్షతి ॥ హేమన్తేశిశిరేచైవహిమముత్సృజతేత్రిభిరితి ॥ యథావర్షాసుహేమన్తేచరవికిరణముక్తాస్సలిలకణాస్తుహినకణాశ్చనవిశీర్ణకిరణావయవాః- కిన్తుకిరణోపాత్తవిముక్తాఅప్యవయవాఏవ. ఏవంగ్రీష్మేచరవికిరణజన్యంసన్తాపనంనతద్విశీర్ణావయవకార్యం. కిన్తుతదుపాత్తముక్తాగ్న్యవయవకార్యమితిప్రతీయతే. తథా *అగ్నింవావాదిత్యస్సాయంప్రవిశతిఉద్యన్తంవావాదిత్యమగ్నిరనుసమారోహతీతిశ్రూయతే ॥ అత్రచాదిత్యతిరోధానపర్యన్తావచ్ఛిన్నకాలవిశేషపరౌసాయంప్రాతశ్శబ్దౌ. అస్యసాయంభావప్రాతర్భావరవివిప్రకృష్టసంనికృష్టతత్తద్దేశవర్తిపురుషాపేక్షయాసర్వదోపపద్యేతే ఇత్యయమర్థోభువనకోశేస్ఫుటతరః. తతశ్చప్రవిశతీత్యనేనాగ్నావాదిత్యస్యవ్యాప్తిరుచ్యమానాదూరస్థితస్యస్వరూపేణనోపపన్నేతికిరణద్వారాభవతి. అగ్నిరనుసమారోహతీత్యనేనఅగ్న్యవయవానామాదిత్యేనోపాదీయమానత్వముచ్యతే. నచాగ్న్యధిష్ఠాతృదేవతారోహణపరమిదంవాక్యం- *తస్మాద్ధూమఏవాగ్నేర్దివాదదృశే ఇత్యనన్తరవాక్యేనాగ్నేరాదిత్యోపసర్పణనిమిత్తతేజోమాన్ద్యకథనాత్. అన్యథా సాయంప్రాతస్సమయయోస్సర్వదాసంభవేనాగ్నేరాదిత్యేసర్వదారోహణమగ్నావాదిత్యస్యసర్వదారోహణంచప్రసజేత్. తతశ్చాగ్న్యాదిత్యయోస్స్థానవినిమయేనసర్వదాస్థితిరుక్తాస్యాత్. సాచప్రమాణాన్తరవిరుద్ధా. అతఆదిత్యస్యాగ్నౌకిరణద్వారావ్యాప్తిఃకిరణైరగ్న్యవయవోపాదానంచవాక్యద్వయోక్తం. అతశ్చోపాత్తాగ్న్యవయవపక్షేణతాపనంమాత్స్యోక్తంఉత్సర్జనప్రకరణస్వారస్యాత్. అతస్తుహినకణానామివరవికిరణముక్తానామాగ్నేయావయవానాంవిశీర్ణకిరణావయవత్వాభావాద్రవికిరణేషుమణ్డలేప్రతిక్షణవినాశోత్పత్తిక్లృప్తిరనుపపన్నా. అతోనశీర్ణావయవాఃప్రభా. దూషణాన్తరమాహ (దీపేపీతి) అవయవప్రతిపత్త్యనుపపత్తిముపపాదయతి (నహీతి) దీపఃకింవిశరణస్వభావః- ఉతస్థిరస్వభావః - విశరణస్వభావత్వేపిణ్డీభావోమూర్తద్రవ్యప్రతిఘాతనిబన్ధనస్స్యాత్. స్థిరస్వభావత్వేవిశరణంమూర్తద్రవ్యప్రతిఘాతహేతుకంస్యాత్. అత్రోభయమనుపలమ్భహతం. విశరణస్వభావత్వేపిణ్డీభావోవాయునోపపద్యతఇతిచేత్తర్హినివాతేపిణ్డీభావోనస్యాత్. స్తిమితసూక్ష్మవాయునాపిణ్డీభావశ్చేద్విశరణంనస్యాత్. తచ్చసూక్ష్మవాయునాచేదేకస్యవిరుద్ధస్వభావద్వయాయోగాత్ పిణ్డీభావవిశరణహేతుభూతవాయుద్వయమభ్యుపేత్యం. తయోర్మిథఃప్రతిఘాతుకత్వాదన్యతరవిగమేపిణ్డీభావఏవవావిశరణమేవవాస్యాత్. తత్పరిహారాయపరస్పరాన్తరితవిరుద్ధస్వభావవాయుద్వయపరంపరయాసంనిధివిగమపరికల్పనేగౌరవంస్యాత్. తత్కల్పనేపితిర్యగ్గత్వరాణాంవాయ్వవయవానాంనోదనమాత్రహేతూనాంపరితఃప్రతిబన్ధకత్వాయోగాత్పిణ్డీభావోనస్యాత్. ననుశ్లేషణద్రవీభూతపార్థివావయవసందంశాత్పిణ్డీభావః. తతస్తదవయవగతస్నిగ్ధత్వాపగమేనసందంశకత్వాభావాదగ్న్యవయవవిశరణమిత్యత్రాహ (నహివిశరణేతి) యద్యగ్న్యవయవాఊర్ధ్వగమనస్వభావాః- తర్హివిశరణేతిర్యగ్గతిర్నస్యాత్. యదితేతిర్యగ్గతిస్వభావాః-తర్హిప్రథమమూర్ధ్వగతిర్నస్యాత్ -ఏకజాతీయద్రవ్యస్యోపాధినావినావిరుద్ధస్వభావత్వాయోగాత్. ఉపాధిశ్చనదృశ్యతే. దీపప్రభయోర్భిన్నావయవిత్వేతువిరుద్ధస్వభావత్వముపపద్యతే. కించ- చతురఙ్గుళాదిపరిమితితారతమ్యనియామకోపినాస్తి. విశరణేధఃపార్శ్వేపివిశరణంసంభవతి సమన్తతోయుగపద్విశరణనియామకాభావాదిత్యభిప్రాయః. కించ-విశీర్ణానామవయవానాంపాంసూనామివఋజుప్రసరణనియమనేచనహేతుః - ప్రసరణస్యార్జవనియమశ్చతిరోధాయకంపదార్థంప్రతిఋజుదేశఏవచ్ఛాయాయోగాదవగమ్యతే. ఛాయావైపుల్యంతునివార్యమాణరశ్మీనాంపృథగ్గత్వాకృతం- నాఽనార్జవకృతం. ఛాయాకౌటిల్యంతుతిరోధాయకకౌటిల్యకృతం- నతుప్రసారానార్జవకృతం. తచ్చఋజుప్రసారిత్వసాధకం. విశీర్ణావయవత్వేరేణూనామివపవనానుత్సార్యమాణత్వంచనఘటతే. ప్రాచీనజాలకనిష్క్రాన్తాహిప్రభాదక్షిణానిలేననోత్సార్యతే. అన్యథా రజసామపి తత్రానోదనం ప్రసజేత్. జాలకనిష్క్రాన్తప్రభాయాశ్చ పవనానుత్సారితత్వం తతః పరస్మిన్ భిత్త్యాదౌ ప్రభాసంసర్గాదేవ గమ్యతే. అతో ధనుష్యాతతాయా మౌర్వ్యా ఇవ ప్రభాయాన విశీర్ణావయవత్వమితి. తతః కిమిత్యత్రాహ(అతస్సప్రభాకాఏవదీపాః ప్రతిక్షణముత్పన్నా ఇతి) తేజస్త్వేనమణ్యాదివినాశాభ్యుపగమేతిప్రసఙ్గాత్, విశరణస్వీకారేపిణ్డీభావయుగపద్విష్వగ్విశరణఋజుప్రసరణాద్యనేకనియమవ్యవస్థాపకాభావా, ద్యథాదృష్టాభ్యుపగమేవిరోధాభావా, చ్చసప్రభాకాఏవదీపాః ప్రతిక్షణముత్పన్నా ఇత్యర్థః. తర్హికథంప్రతిక్షణోత్పత్తివినాశావిత్యపేక్షాయాంయథామణ్యాదీనాంప్రతిక్షణవినాశోనప్రసజతి తథాదీపక్షణికత్వేహేతుద్వయమాహ (పుష్కలకారణక్రమోపనిపాతాత్తద్వినాశేవినాశాచ్చేతి) పృథక్స్థితదణ్డచక్రాదివ్యావృత్త్యర్థంపుష్కలశబ్దః. వర్త్యవయవాగ్నిసంయోగస్య దీపసామగ్రీత్వంప్రథమవర్త్యవయవాగ్నిసంయోగదృష్టం. నచప్రథమావయవాగ్నిసంయోగస్యైవకారణత్వంశఙ్కనీయం - చరమమధ్యావయవయోరప్యగ్ని

ప్రభాయాస్స్వాశ్రయసమీపే ప్రకాశాధిక్యమౌష్ణ్యాధిక్యమిత్యాద్యుపలబ్ధివ్యవస్థాప్యమగ్న్యాదీనామౌష్ణ్యాదివత్. ఏవమాత్మా చిద్రూప ఏవ చైతన్యగుణక ఇతి. చిద్రూపతా హి స్వయంప్రకాశతా. తథా హి శ్రుతయః *స యథా సైన్ధవఘనోఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నో రసఘన ఏవైవం వా అరేఽయమాత్మాఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన ఏవ విజ్ఞానఘన ఏవ *అత్రాయం పురుషస్స్వయం జ్యోతిర్భవతి *న విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యతే *అథ యో వేదేదం జిఘ్రాణీతి స ఆత్మా *కతమ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతిః పురుషః *ఏష హి ద్రష్టా శ్రోతా రసయితా ఘ్రాతా మన్తా బోద్ధా కర్తా విజ్ఞానాత్మా పురుషః *విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాత్ *జానాత్యేవాయం పురుషః *న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి న రోగం నోత దుఃఖతాం* స ఉత్తమః పురుషో నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరం *ఏవమేవాస్య పరిద్రష్టురిమాః షోడశ కలాః పురుషాయణాః పురుషం ప్రాప్యాస్తం గచ్ఛన్తి *తస్మాద్వా ఏతస్మాన్మనోమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయః ఇత్యాద్యాః. వక్ష్యతి చ *జ్ఞోఽత ఏవేతి. అతస్స్వయంప్రకాశోఽయమాత్మా జ్ఞాతైవ- న ప్రకాశమాత్రం.

సంయోగే సతి దీపోత్పత్తిదర్శనాత్. అతః ప్రత్యవయవమగ్నిసంయోగాత్పుష్కలకారణపరంపరాదృష్టేః ప్రత్యవయవమగ్నిసంయోగాద్దీప ఉత్పద్యతే. తత్ర ప్రతిక్షణముత్పత్తౌ సత్యాం యుగపదనేకదీపానుపలమ్భాద్వినాశోఽపి సిద్ధః. ప్రతిక్షణవినాశస్య పృథగనుమాపకముచ్యతే తద్వినాశే వినాశాచ్చేతి. వర్త్యవయవవినాశస్య దీపవినాశసామగ్రీత్వం చరమవర్త్యవయవవినాశే దృష్టం. ఏవం వినాశకారణానువృత్తిదర్శనాత్ ప్రత్యవయవవినాశం దీపో వినశ్యత్యేవ. ఏవముత్పత్తివినాశసామగ్ర్యనువృత్తిభ్యాం ప్రతిక్షణం తావదనుమీయత ఇత్యర్థః. ప్రభా విశీర్ణావయవా న చేద్దీపసమీపే తస్యా ఔష్ణ్యాధిక్యాదికం కథం విశరణపక్షే హ్యవయవబాహుళ్యవైరళ్యాభ్యామౌష్ణ్యాధిక్యమాన్ద్యాదికముపపద్యత ఇత్యత్రాహ (ప్రభాయా ఇతి) ప్రకాశాధిక్యమౌష్ణ్యాధిక్య మిత్యాదీత్యాదిశబ్దేనాశ్రయవిప్రకృష్టదేశే ప్రకాశమాన్ద్యమౌష్ణ్యమాన్ద్యం చ వివక్షితం. ఉపలబ్ధివ్యవస్థాప్యత్వే దృష్టాన్తమాహ (అగ్న్యాదీనామితి) ఉక్తం దార్ష్టాన్తికే ఽతిదిశతి (ఏవమితి) (చిద్రూప ఏవేతి) రూపశబ్దో ధర్మిస్వరూపపరః. తత్ కిం స్వయం ప్రకాశత్వస్యైర్యాపేక్షయాం చిద్రూపత్వం వివృణోతి (చిద్రూపతా హీతి) అనేన వక్ష్యమాణశ్రుతివాక్యే జ్ఞానాదిశబ్దో వివృతో భవతి. ఏవమనుగ్రాహకతర్కముపన్యస్య ప్రమాణమాహ (తథా హి శ్రుతయ ఇతి) స యథా సైన్ధవఘన ఇతి. అనన్తరః - అన్తరజ్జ్వ్యతిరిక్తః. అబాహ్యః - బహిరజ్జ్వ్యతిరిక్తః. ఏవం వ్యతిరేకనిర్దేశేన నిశ్శేషగ్రహణం కృతం. తదేవాహ కృత్స్న ఇతి. దార్ష్టాన్తికవిషయో బాహ్యశబ్దో ధర్మిపరః. అనన్తరశబ్దో ధర్మపరః. కృత్స్నశబ్దప్రయోగో ఽర్ధదేశజడత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థః. అత్ర సర్వత్రైకరూప్యమేవ దృష్టాన్తోపజీవ్యం- న త్వన్యత్. దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికవిషయవాక్యద్వయేఽప్యనన్తరోఽబాహ్య ఇతి హ్యుక్తం. శరీరిత్వావస్థాయామపి జ్ఞానాత్మకత్వపరం వాక్యముపాదత్తే విజ్ఞానఘన ఏవేతి. ఘనశబ్దోక్తనైరన్తర్యస్య జడాంశమిశ్రత్వం వ్యావర్తయత్యేవకారః. జ్ఞానత్వం నామ స్వయంప్రకాశత్వమితి జ్ఞాపనార్థమత్రాయమితి వాక్యోపాదానం. ధర్మధర్మిభావం జ్ఞాపయతి న విజ్ఞాతురితి. జ్ఞాతృసంబన్ధిజ్ఞానస్యానిత్యత్వే కథితే జ్ఞానమాత్రస్యానిత్యత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థం జ్ఞాతురేవాత్మత్వం దర్శయతి అథ య ఇతి. జ్ఞానగుణకత్వస్వయంప్రకాశత్వయోస్సహప్రతిపాదకం వాక్యమాహ కతమ ఇతి. జ్ఞానగుణకత్వజ్ఞానస్వరూపత్వప్రతిపాదకవాక్యమాహ ఏష హీతి. జ్ఞాతవ్యస్యాప్యేష్టృత్వస్వరూపస్య జ్ఞాతృత్వమాహ విజ్ఞాతారమితి. అనేన జ్ఞాతృత్వం స్వాభావికమితి ఫలితం. న కేవలం సంసృతిదశాయాం ముక్తావపి జ్ఞాతృత్వం జ్ఞాపయతి జానాత్యేవాయమితి. అవధారణాత్ సంకోచాన్ముక్తావపి జ్ఞాతృత్వసిద్ధిః - ముక్తౌ జ్ఞాననిషేధశ్రుతీనాం విషయవిభాగం దర్శయతి న పశ్య ఇతి స ఉత్తమ ఇతి చ. పురుషం ప్రాప్యాస్తం ముక్తస్య జ్ఞాతృత్వేనువర్తమాన ఏవ దేహేన్ద్రియవిలయం దర్శయతి ఏవమితి. అన్తఃకరణోత్తీర్ణస్య జ్ఞాతృత్వమాహ తస్మాద్వా ఇతి. ఉక్తస్యార్థస్య సూత్రకారాభిప్రేతత్వమాహ (వక్ష్యతి చేతి) పూర్వం సూత్రోపాదానమహమర్థాత్మత్వం సూత్రకారాభిమతమితి జ్ఞాపనార్థం. అత్రోపాదానం జ్ఞానగుణకత్వజ్ఞానస్వరూపత్వవాదినీనాం శ్రుతీనామవిరోధస్సూత్రకారాభిమత ఇతి జ్ఞాపనార్థం. జ్ఞానత్వాత్ జ్ఞానం న జ్ఞానాన్తరాశ్రయ ఇతి చేత్ - ఉపపత్త్యా ప్రత్యుత విరోధే నైవముచ్యతే- తర్హి ధర్మత్వేన స్వీకార్యం. యది శ్రుతిబలాత్స్వతస్త్వైర్యమణీ స్వీక్రియతే- తర్హి శ్రుతిబలాదేవ జ్ఞానాశ్రయత్వమపి స్వీక్రియతాం. న చ వ్యాప్తివిరోధః- ధర్మభూతజ్ఞానత్వప్రయుక్తత్వాత్ జ్ఞానానాశ్రయత్వస్య. శ్రుత్యా జ్ఞాతృత్వస్య స్వయంప్రకాశత్వసిద్ధిం నిగమయతి (అత ఇతి) నను ఘటమహం జానామీత్యత్ర జ్ఞానస్య జ్ఞాతృసంబన్ధః ప్రతీయత ఇత్యభ్యుపేత్యం-అన్యథా స్వజ్ఞానపరజ్ఞానవిభాగస్య దుర్గ్రహత్వప్రసఙ్గాత్. స్వసంబన్ధితయా ప్రతీతం జ్ఞానం సంబన్ధాప్రతీతౌ కథం స్వజ్ఞానమితి వ్యవహ్రియతే. అతః స్వసంబన్ధః ప్రతీయత ఏవ. తత్ప్రతీతిర్న తావదహమర్థాద్భవతి. అహమర్థప్రత్యక్షత్వే నానుకూలత్వే నైకత్వేన చ స్వతో భాతి. న హ్యర్థాన్తరమహమర్థో విషయీకర్తుమలమితి భవతాం ప్రక్రియా. అతో ధర్మభూతజ్ఞానే నైవ సంబన్ధప్రతీతిః. సంబన్ధశ్చ సంబన్ధిభ్యాం వినా న ప్రతీయత ఇతి జ్ఞాతృజ్ఞానయోరపి సంబన్ధప్రకాశకజ్ఞానాన్తరవేద్యత్వం స్యాత్. తతః స్వతోఽవభాసో జ్ఞానాన్తరేణావభాసశ్చేత్యవభాసద్వయాభావాత్ జ్ఞానాన్తరేణైవ ప్రకాశ్యతయా స్వప్రకాశ్యత్వాసిద్ధేః జ్ఞాతుశ్చ జ్ఞానస్య చ జడత్వం స్యాత్. కించ- జ్ఞానాన్తరేణ సంబన్ధప్రతీతిరవశ్యంభావినీ చేత్ - సంబన్ధవిషయజ్ఞానేన సహ జ్ఞాతృసంబన్ధస్యాపి జ్ఞానాన్తరేణ ప్రతీత్యవశ్యంభావాత్ సంబన్ధజ్ఞానపరంపరా ప్రసజ్యేత. అవశ్యంభావాభావే సర్వజ్ఞానేష్వహం జానామీతి జ్ఞానజ్ఞాతృసంబన్ధప్రతీతిర్న స్యాత్. నైవం-స్వయంప్రకాశప్రత్యక్షేణైవ సంబన్ధప్రతీతేః. నియతవిశేషణవిశేష్యభావో హి సంబన్ధః. అహమర్థో విశేష్యతైకస్వభావం స్వాత్మానం ప్రకాశయతి. ధర్మభూతజ్ఞానం చ విశేషణతైకస్వభావం స్వాత్మానం ప్రకాశయతి. విశేషణవిశేష్యభావస్య పరస్పరప్రతియోగికత్వం చ జ్ఞాతృజ్ఞానయోస్సహావభాసాదేవ ప్రతీయతే. నను సంబన్ధప్రతీతౌ సంబన్ధినోస్సహావభాసశ్చ విశ

ప్రకాశత్వాదేవ కస్యచిదేవ భవేత్ ప్రకాశః దీపాదిప్రకాశవత్. తస్మాన్నాత్మా భవితుమర్హతి సంవిత్. సంవి
దనుభూతిజ్ఞానాదిశబ్దాస్సమ్బన్ధిశబ్దా ఇతి చ శబ్దార్థవిదః. నహి లోకవేదయోర్జానాత్యాదేరకర్మకస్యాకర్తృకస్య
చ ప్రయోగో దృష్టచరః. యచ్చోక్తమజడత్వాత్ సంవిదేవాత్మేతి. తత్రేదం ప్రష్టవ్యం-అజడత్వమితి కిమభిప్రే
తం- స్వసత్తాప్రయుక్తప్రకాశత్వమితి చేత్ -తథా సతి దీపాదిష్వనైకాన్త్యం. సంవిదతిరిక్తప్రకాశధర్మానభ్యు
పగమేనాసిద్ధిర్విరోధశ్చ. అవ్యభిచరితప్రకాశసత్తాకత్వమపి సుఖాదిషు వ్యభిచారాన్నిరస్తం. యద్యుచ్యేత-సు
ఖాదిరవ్యభిచరితప్రకాశోఽప్యన్యస్మై ప్రకాశమానతయా ఘటాదివజ్జడ ఏవ నాత్మేతి. జ్ఞానం వా కిం స్వస్మై ప్రకా
శతే- తదపి హ్యన్యస్యైవాహమర్థస్య జ్ఞాతురవభాసతే అహం సుఖీతివజ్జానామ్యహమితి. అతస్స్వస్మై ప్రకాశ
మానత్వరూపమజడత్వం సంవిద్యసిద్ధం. తస్మాత్స్వాత్మానం ప్రతి స్వసత్తయైవ సిధ్యన్నజడోఽహమర్థ ఏవాత్మా.

జ్ఞానగమ్యతయా వినా నోపపద్యత ఇతి జ్ఞాతృజ్ఞానయోర్జ్ఞానాన్తరవేద్యత్వం స్యాత్. సురభిపుష్పమిత్యాదౌ భిన్నసామగ్రీవేద్యయోరపి గన్ధపుష్పయోస్సం
బన్ధప్రతీతివేళాయామేకజ్ఞానగమ్యత్వం హి దృశ్యత ఇతి చేన్న - తత్ర సంబన్ధినోస్సంబన్ధేన సహైకజ్ఞానగమ్యత్వస్య సహావభాసప్రయుక్తత్వాభావాత్.
సంబన్ధినోర్జడత్వప్రయుక్తం హి తత్రైకజ్ఞానగమ్యత్వం. అత్ర స్వప్రకాశత్వాత్స్వయమేవ సహావభాసమానయోర్జ్ఞాతృజ్ఞానయోర్విశేషణవిశేష్యత్రైక
స్వభావత్వరూపసంబన్ధగ్రహో జ్ఞానాన్తరానపేక్ష ఉపపద్యతే. అతస్సంబన్ధాగ్రహస్వపరజ్ఞానవిభాగాభావసంబన్ధజ్ఞానపరంపరాప్రసఙ్గాః దూరోత్సా
రితాః. ఏవం జ్ఞాతృత్వస్వయంప్రకాశత్వోపపాదనేన చిన్మాత్రవ్యతిరిక్తత్వాదిలిఙ్గజడత్వసాధకహేతుర్నిరస్తో భవతి. జ్ఞానవ్యతిరిక్తత్వాజ్జడత్వం వదతాం
స్వయంప్రకాశవ్యతిరిక్తత్వం హేతురుక్తః-ఉత విషయప్రకాశకాన్యత్వం. ప్రథమే సాధ్యావిశిష్టత్వం. ద్వితీయే బ్రహ్మణ్యనైకాన్తికం. శ్రుత్యాదిబాధ
శ్చ. అథ సాశ్రయత్వే తర్కమాహ (ప్రకాశత్వాదేవేతి) ప్రకాశత్వాత్ -విషయేణ సాక్షాత్సంబధ్య సాక్షాత్పరంపరయా జ్ఞాయమానత్వేనాపరోక్షవ్య
వహారానుగుణ్యహేతుత్వాదిత్యర్థః. అనేన స్వరూపభూతజ్ఞానేన్ద్రియలిఙ్గాదివ్యావృత్తిః. హేత్వన్తరమప్యాహ (సంవిదనుభూతీతి) సంబన్ధిశబ్దత్వం శబ్దస్వ
భావాయత్తమిత్యాశఙ్క్యాహ (నహి లోకవేదయోరితి) యత్రార్థస్వరూపస్యాన్యథాత్వం దృశ్యతే- తత్ర శబ్దస్వభావాయత్తత్వమాశ్రయణీయం-యథా
దారా ఇత్యాదిషు బహుత్వాదేః. యత్ర నాన్యథాత్వం- తత్రార్థస్వభావాయత్తత్వమేవ- యథా భార్యేత్యాదిష్వేకత్వాదేః. తథా లోకవేదయోస్సకర్మ
కర్తృత్వదర్శనాత్ అర్థస్వభావాయత్తమేవ సంబన్ధిశబ్దత్వమిత్యభిప్రాయః. యద్వా- కర్మకర్తృసంబన్ధిత్వం వ్యుత్పత్తినిమిత్తమస్తు న ప్రవృత్తినిమిత్తం తత్తు
జ్ఞప్తిమాత్రమిత్యత్రాహ (నహి లోకేతి) ప్రయోగాధీనం హి ప్రవృత్తినిమిత్తాన్తరకల్పనం. ప్రయోగశ్చ సంబన్ధిన్యేవార్థ ఇతి నార్థాన్తరకల్పనా స్యాత్.
స్వరూపభూతజ్ఞానవాచిశబ్దానాం సమ్బన్ధిశబ్దత్వం త్వన్మతేఽప్యనుపపన్నమితి చేన్న- స్వరూపగోచరాణాం స్వయంప్రకాశత్వైకరూఢానాం జ్ఞానాదిశబ్దా
నాం అనుభూత్యాదిశబ్దేభ్యశ్శబ్దాన్తరత్వాత్. అతస్సమ్బన్ధిశబ్దత్వోపదేశస్తు ధర్మభూతజ్ఞాన ఏవ సావకాశోఽస్మన్మతే- విషయాశ్రయసమ్బన్ధిజ్ఞానస్యైవ విష
యాశ్రయసమ్బన్ధబాధేన నిరాశ్రయత్వనిర్విషయత్వాభ్యుపగమాత్. త్వన్మతే సమ్బన్ధిశబ్దత్వోపదేశో నిరర్థక ఇతి భావః. అథాజడత్వాత్సంవిదాత్మత్వసము
ర్థనం దూషయితుమనువదతి (యచ్చోక్తమితి) అజడత్వం కిం స్వసత్తాప్రయుక్తప్రకాశత్వం-ఉత అవ్యభిచరితప్రకాశసత్తాకత్వం-ఉత స్వస్మై ప్రకాశమాన
త్వం-ఉత స్వస్మై స్వయంప్రకాశత్వం-ఉత స్వయంప్రకాశత్వమితి పఞ్చధా వికల్పమభిప్రేత్యాహ (అజడత్వమితి) (కిమభిప్రేతమితి) అహం జానామీతి ప్ర
త్యక్షబాధస్సర్వసాధారణం దూషణం. ప్రథమం స్వసత్తాప్రయుక్తప్రకాశత్వపక్షం దూషయితుమాహ (స్వసత్తేతి) స్వసత్తాప్రయుక్తః ప్రకా
శోఽయస్యేతి బహువ్రీహిః. వక్ష్యమాణాసిద్ధిదూషణోపయోగిభేదజ్ఞాపనార్థం స్వసత్తాప్రయుక్తశబ్దః. అనైకాన్త్యమాహ (తథా సతీతి) స్వపక్షే జ్ఞాతురా
త్మత్వాత్ సపక్షభూతే తస్మిన్ విపక్షే చానాత్మని దీపే చ వృత్త్యా చానైకాన్త్యం పక్షత్రయవృత్తిత్వలక్షణముక్తం పరపక్షే. అనియతత్వమేవానైకాన్త్యం.
సపక్షాభావాద్దూషణాన్తరద్వయమాహ (సంవిదతిరిక్తేతి) సంవిత్ప్రయోజికా ప్రకాశః ప్రయోజ్య ఇతి తదతిరేకేణానభ్యుపగమాదసిద్ధిః. అభ్యుపగమేని
ర్విశేషత్వవిరోధః. ఇమావసిద్ధివిరోధౌ వికల్పసర్వశిరస్సాధారణావనుసంధేయౌ. యద్వా-విరోధః-పక్షవిపక్షయోరేవ వర్తమానత్వం-పక్షభూతసంవిది
విపక్షే దీపాదౌ చ వృత్తేః. పరమతమాత్రపర్యాలోచనాయాం విరోధ ఉక్తః. అత్ర స్వసత్తాప్రయుక్తప్రకాశత్వమిత్యత్ర ప్రకాశశబ్దేన సాక్షాద్వా
పరంపరయా వా వ్యవహారానుగుణ్యం వివక్షితం-ఉత పరంపరయైవ-ఉత సాక్షాదేవేతి వికల్పోఽభిప్రేతః. ప్రథమం శిరస్స్వపరదర్శనపర్యాలోచనయాభి
హితయోరనైకాన్త్యవిరోధయోరన్యతరేణ నిరస్తం భవతి. ద్వితీయే త్వసిద్ధిః- పరంపరయైవ వ్యవహారానుగుణ్యస్య జ్ఞప్తావుభయవాద్యనభిమతత్వాత్. తృ
తీయే సత్తాతిరిక్తప్రకాశానభ్యుపగమనిబన్ధనాసిద్ధిర్నిర్విశేషత్వవిరోధశ్చ స్యాతామిత్యభిప్రాయః. ద్వితీయం పక్షం ప్రతిక్షిపతి (అవ్యభిచరితేతి) నవ్య
భిచరతి ప్రకాశో యస్య సత్తాయాం సోఽవ్యభిచరితప్రకాశసత్తాకః. ప్రయోజ్యప్రయోజకత్వాభావేఽపి విద్యమానదశాయాం సర్వదా ప్రకాశమానత్వమి
త్యర్థః. తస్యానాత్మత్వేన సంప్రతిపన్నేషు సుఖదుఃఖాదిషు వ్యభిచార ఉక్తః. అథ తత్పరిహారముఖేన స్వస్మై ప్రకాశమానత్వపక్షముపక్షిపతి (యద్యుచ్యే
తేతి) పరిహరతి (జ్ఞానం వేతి) కస్యేత్యత్రాహ (తదపీతి) పరస్మై భాసమానత్వముపపాదయతి (అహమితి) తస్మాదేవం రూపాజడత్వమసిద్ధమిత్యాహ (అత ఇతి)
అథ చతుర్థం శిరో దూషయన్ అసిద్ధిమాహ (తస్మాదితి) స్వయంప్రకాశత్వపక్షేఽపి స్వయంప్రకాశత్వం నామ కిం జ్ఞానకర్మతామన్తరేణ వ్యవహారానుగు
ణత్వం-ఉత జ్ఞానాన్తరనిరపేక్షప్రకాశత్వమిత్యభిప్రేతే వికల్పే ప్రథమశిరస్స్వాదితి గ్రన్థేన దూషితం. ఇహ స్వాత్మవ్యావృత్త్యర్థం స్వాత్మానమిత్యుక్తం.
స్వసత్తయైవ సిధ్యన్నిత్యనేన స్వయంప్రకాశత్వముక్తం. స్వస్మై స్వయం భాసమానత్వమహమర్థస్యాధికం. స్వస్మై స్వయం భాసమానస్య స్వయం భాసమా

జ్ఞానస్యాపి ప్రకాశతా తత్సంబన్ధాయత్తా. తత్కృతమేవ హి జ్ఞానస్య సుఖాదేరివ స్వాశ్రయచేతనం ప్రతి ప్రకటత్వమితరం ప్రత్యప్రకటత్వం చ. అతో న జ్ఞప్తిమాత్రమాత్మా-అపి తు జ్ఞాతైవాహమర్థః. అథ యదుక్తమనుభూతిః పరమార్థతో నిర్విషయా నిరాశ్రయా చ సతీ భ్రాన్త్యా జ్ఞాతృతయావభాసతే రజతతయేవ శుక్తిర్నిరధిష్ఠానభ్రమానుపపత్తేరితి. తదయుక్తం- తథా సత్యనుభవసామానాధికరణ్యేనానుభవితాహమర్థః ప్రతీయేత అనుభూతిరహమితి పురోవస్థితభాస్వరద్రవ్యాకారతయా రజతాదిరివ. అత్ర తు పృథగవభాసమానా నైవేయమనుభూతిరర్థాన్తరమహమర్థం విశినష్టి దణ్డ ఇవ దేవదత్తం. తథా హ్యనుభవామ్యహమితి ప్రతీతిః. తదేవమస్మదర్థమనుభూతివిశిష్టం ప్రకాశయన్ననుభవామ్యహమితి ప్రత్యయో దణ్డమాత్రే దణ్డీ దేవదత్త ఇతి ప్రత్యయవద్విశేషణభూతానుభూతిమాత్రావలమ్బనః కథమివ ప్రతిజ్ఞాయేత. యదప్యుక్తం స్థూలోఽహమిత్యాదిదేహాత్మాభిమానవదేవ జ్ఞాతృత్వప్రతిభాసనాత్ జ్ఞాతృత్వమపి మిథ్యేతి. తదయుక్తం-ఆత్మతయాభిమతాయా అనుభూతేరపి మిథ్యాత్వం స్యాత్ - తద్వదేవ ప్రతీతేః. సకలేతరోపమర్దితత్త్వజ్ఞానాబాధితత్వేనానుభూతేర్న మిథ్యాత్వమితి చేత్ - హన్తైవం సతి తదబాధాదేవ జ్ఞాతృత్వమపి న మిథ్యా. యదప్యుక్తమవిక్రియస్యాత్మనో జ్ఞానక్రియాకర్తృత్వరూపం జ్ఞాతృత్వం న సంభవతి. అతో జ్ఞాతృత్వం విక్రియాత్మకం జడం వికారాస్పదావ్యక్తపరిణామాహఙ్కారగ్రన్థిస్థమితి న జ్ఞాతృత్వమాత్మనః-అపి త్వన్తఃకరణరూపస్యాహంకారస్య. కర్తృత్వాది హి రూపాదివద్దృశ్యధర్మః. కర్తృత్వేఽహంప్రత్యయగోచరత్వే చాత్మనోఽభ్యుపగమ్యమానే దేహస్యేవానాత్మత్వపరాక్త్వజడత్వాది ప్రసఙ్గశ్చేతి. నైతదుపపద్యతే- దేహస్యేవాచేతనత్వప్రకృతిపరిణామత్వదృశ్యత్వపరాక్త్వపరార్థత్వాదియోగాదన్తఃకర

నత్వమస్తీత్యభిప్రాయేణ స్వాత్మానం ప్రతిస్వసత్తయైవేత్యుక్తం. తేన జ్ఞానకర్మతామన్తరేణ వ్యవహారానుగుణత్వం జ్ఞాతర్యప్యస్తీతి తద్వ్యభిచరితం స్వపక్షేఽనాత్మని జ్ఞాతర్యపి విపక్షభూతే వృత్తేరితి దర్శితం. జ్ఞానాన్తరనిరపేక్షప్రకాశత్వం సంవిద్యసిద్ధం-తస్యాస్స్వరూపభూతజ్ఞానాధీనత్వాత్. అహమర్థస్యైవ పరదిత్యభిప్రాయస్స్వసత్తయైవేత్యనేన సూచితః. తమేవ వివృణోతి (జ్ఞానస్యాపీతి) తత్సంబన్ధాయత్తత్వముపపాదయతి (తత్కృతమేవహీతి) జ్ఞానస్స్ఫురణస్యాశ్రయసమ్బన్ధోఽపి సామగ్ర్యన్తర్భూత ఇతి భావః. అజడత్వాత్సంవిదాత్మత్వాసిద్ధిం నిగమయతి (అత ఇతి) అథాహమర్థస్య భ్రాన్తిసిద్ధత్వం దూషయితుమనువదతి (అథయదుక్తమిత్యాదినా) సంవిదపి మిథ్యా కిం న స్యాదిత్యత్రాహ (నిరధిష్ఠానేతి) అనుభూతివ్యతిరిక్తాపారమార్థ్యసిద్ధ్యనన్తరేణాయం హేతురుక్తః. దూషయతి (తదయుక్తమిత్యాదినా) అధిష్ఠానసామానాధికరణ్యేనాధ్యస్తప్రతీతిం దృష్టాన్తేనోపపాదయతి (పురోవస్థితేతి) సత్యేతద్విపర్యయం దర్శయతి (అత్రత్వితి) పృథగవభాసమానా - వ్యధికరణతయావభాసమానా. తథా ప్రతీతిం దర్శయతి (తథాహీతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (తదేవమితి) తదేవం-ఉక్తప్రకారేణ. ధర్మధర్మిభావప్రతీతౌ విశేషణతయా ప్రతిపన్నే తద్విశేషణవిశిష్టస్యాధ్యాసోఽనుపపన్న ఇత్యర్థః. తత్ర న సమ్బన్ధమాత్రాధ్యాసః-తథా సతి సమ్బన్ధినో జ్ఞాతుః పారమార్థ్యప్రసఙ్గాత్. న చ తథాభ్యుపేతం. నను విశేషణేఽపి విశిష్టాధ్యాసో దృశ్యతే యథా ప్రభాయాం మణిరిత్యధ్యాస ఇతి. ఇదం చోద్యం పృథగవభాసమానేత్యనేన పరిహృతం. నహి తథా వైయధికరణ్యేన విశేషణీభూతా ప్రభా. కిం త్వయం మణిరితి మణ్యధ్యాసాధిష్ఠానభూతా ప్రభా మణిసామానాధికరణ్యేనైవ హి భాతి. నన్వనుభవసామానాధికరణ్యేన ప్రతీతిప్రసఞ్జనమయుక్తం - దిక్షు మాలిన్యం నభసి రాగ ఇతి వైయధికరణ్యేనాప్యధ్యాసదర్శనాత్. నైవం - పదద్వయప్రవృత్తినిమిత్తయోరేకాశ్రయవృత్తిత్వం హి సామానాధికరణ్యం. ఇహ దిక్త్వమాలిన్యయోర్నభస్త్వారుణ్యయోశ్చ ఏకాశ్రయవృత్తిత్వాదర్థతస్సామానాధికరణ్యమస్తి. వైయధికరణ్యం తు శబ్దగతం. దిశో మలినా ఇతి దిక్షు మాలిన్యమిత్యత్ర ప్రయోగభేదః. అధ్యాసే హి ధర్మ్యైక్యప్రతీతిరవర్జనీయా. అతస్సైవాత్రాపాద్యతే అనుభూతిరహమితి ప్రతీయేతేతి. నను అనుభూతిరహమితి ప్రసక్తో గుర్వచః- అనుభూతిత్వం హ్యధిష్ఠానాసాధారణాకారః. తదస్ఫురణం భ్రమానుగుణమేవ. నహి శుక్తిరజతమితి ప్రతీయత ఇతి. ఏవం తర్హ్యనుభూతేర్నిర్విశేషతయా రూపాన్తరేణ స్ఫురణాభావాదనుభూతితయాఽస్ఫురణవిరోధాచ్చ తదధికరణాధ్యాసానుదయః. అవిరోధే న కృత్స్నాధ్యాసే గ్రస్తోక్తసామానాధికరణ్యప్రతీతిప్రసక్తో దుర్వారః. ఏతదభిప్రాయేణ హి పురోవస్థితభాస్వరద్రవ్యాకారతయా రజతాదిరివేత్యుక్తం. నన్వధ్యాసానుదయోఽపరత్వచః-విషయోపశ్లిష్టానుభూతిరహం జానామీత్యత్ర జ్ఞాత్రధ్యాసే ప్రతీయతే- సా తు నాధిష్ఠానం. నిర్విషయా నిరాశ్రయానుభూతిరేవాధిష్ఠానం. తదప్రకాశాదధ్యాసోదయ ఇతి. ఉచ్యతే- తత్ర ప్రతిపన్నస్యాధిష్ఠానత్వాయోగాత్, ద్విషయాశ్రయశూన్యసంవిదో యోగ్యానుపలబ్ధినిరస్తత్వాత్, విషయప్రకాశకసంవిద ఏవ ఆత్మత్వాభ్యుపగమేన త్వయా స్వయంప్రకాశత్వసమర్థనాచ్చ సైవాధిష్ఠానమితి తదవభాసే తస్యాశ్శుక్తిత్వవత్ భ్రమవిరోధిత్వేఽధ్యాసానుదయ ఇతి. దేహాత్మాభిమానవతో జ్ఞాతృత్వప్రతిభాసాత్తన్మిథ్యేత్యుక్తమనూద్య దూషయతి (యదప్యుక్తమిత్యాదినా) (తదబాధాదేవేతి) జ్ఞాతృత్వస్యాబాధితత్వముక్తావపి జ్ఞాతృత్వపరశ్రుతివాక్యాత్. జ్ఞాతృత్వస్య విక్రియాత్మకత్వం నిరాకర్తుం తదనువదతి (యదప్యుక్తమవిక్రియస్యేతి) జ్ఞానస్య ధాత్వర్థతయా క్రియాత్వం. తత్కర్తృత్వం చ వికారరూపం. అత ఏవ జడం. అవిక్రియస్యాజడస్యాత్మనో న సంభవతి. విక్రియాత్మకత్వాజ్జడత్వాచ్చ దృశ్యాహంకారగ్రన్థిస్థమిత్యర్థః. సర్వాధ్యాసమూలత్వాత్ గ్రన్థిత్వం. అథ హేత్వన్తరేణ చ జ్ఞాతృత్వస్యాన్తఃకరణధర్మత్వముపపాదయతి (కర్తృత్వాదిరితి) దృశ్యత్వాదిత్యర్థః. ఆత్మనో జ్ఞాతృత్వేఽనిష్టం ప్రసఞ్జయతి (కర్తృత్వ ఇతి) అత్ర వ్యతిరేక్యనుమానాన్యభిప్రేతానీతి పూర్వమేవోక్తం. పరిహరతి (నైతదితి) దేహస్యేవేత్యాదినా అన్తఃకరణస్య జ్ఞాతృత్వాభావోపపాదనం, ఆదిశబ్దాదన్తవత్త్వగ్రహణం, చేతనాసాధారణేత్యాదినా ఆ

ణరూపస్యాహఙ్కారస్య- చేతనాసాధారణస్వభావత్వాచ్చ జ్ఞాతృత్వస్య. ఏతదుక్తం భవతి - యథా దేహాదిర్దృశ్యత్వపరాక్త్వాదిహేతుభిస్తత్ప్రత్యనీకద్రష్టృత్వప్రత్యక్త్వాదేర్వివిచ్యతే - ఏవమన్తఃకరణరూపాహఙ్కారోపి తద్ద్రవ్యత్వాదేవ తైరేవ హేతుభిస్తస్మాద్వివిచ్యత ఇతి. అతో విరోధాదేవ న జ్ఞాతృత్వమహంకారస్య దృశిత్వవత్. యథా దృశిత్వం తత్కర్మణోహఙ్కారస్య నాభ్యుపగమ్యతే- తథా జ్ఞాతృత్వమపి న తత్కర్మణోభ్యుపగన్తవ్యం. నచ జ్ఞాతృత్వం విక్రియాత్మకం- జ్ఞాతృత్వం హి జ్ఞానగుణాశ్రయత్వం; జ్ఞానం చాస్య నిత్యస్య స్వాభావికధర్మత్వేన నిత్యం.

త్మనోజ్ఞాతృత్వోపపాదనం. జ్ఞాతృత్వాభావస్సాధ్యోభిప్రేతః. అన్తఃకరణం ధర్మి, అచేతనత్వాదయో హేతవః. దేహస్యేవేతిసపక్షోక్తిః. జ్ఞాతృత్వస్య
చేతనాసాధారణత్వకథనాద్వ్యతిరేకవ్యాప్తిశ్చ కథితా. ఏవం పరోక్తవ్యతిరేకిణాం ప్రత్యనుమానాన్యుక్తానిభవన్తి. అన్తఃకరణం న జ్ఞాతృ-అచేతనత్వాత్.
ప్రకృతిపరిణామత్వాత్. దృశ్యత్వాత్. పరాక్త్వాత్. పరార్థత్వాత్ దేహవదితి. నన్వచేతనత్వాత్ అజ్ఞాతృత్వే సాధ్యే సాధ్యావిశిష్టతా. నైవం-
అచేతనశబ్దేనానాత్మత్వస్య వివక్షితత్వాత్. పురుషార్థప్రతిసంబన్ధిత్వం దేహం ప్రతినియన్తృతయా అన్తః ప్రవిష్టత్వం వా ఆత్మత్వం - తదభావోనాత్మ
త్వం. ప్రకృతిపరిణామత్వం - ప్రకృతికార్యత్వం. దృశ్యత్వం - నియమేన జ్ఞానాన్తరాధీనసిద్ధిత్వం. పరాక్త్వం- పరస్మై భాసమానత్వం. పరార్థత్వం-
పరప్రయోజనైకఫలత్వం- జీవోపకరణత్వమిత్యర్థః. ఆత్మనోజ్ఞాతృత్వే సాధ్యే అమీ హేతవో యథాసంభవం తర్కాయోజనీయాః- ఆత్మనో జ్ఞాతృత్వా
భావే దేహస్యేవానాత్మత్వప్రసఙ్గః పరార్థత్వప్రసఙ్గ ఇతి. నను యథా ఘటదేహయోరచేతనత్వాదికేతుల్యేపి ఇన్ద్రియాశ్రయత్వాదికం దేహాసాధారణం
భవతి. తథా దేహాన్తఃకరణయోరచేతనత్వాదికే తుల్యేపి జ్ఞాతృత్వమన్తఃకరణాసాధారణధర్మస్స్యాత్. అత ఇన్ద్రియాశ్రయత్వాభావస్యేవ జ్ఞాతృత్వాభా
వస్యాప్యచేతనత్వాదికమప్రయోజకం. అచిద్విశేషత్వమేవ ప్రయోజకం. తథాత్మనోజ్ఞాతృత్వాభావేపి ప్రత్యక్త్వాదిరుపపద్యతామిత్యుభయత్రాపి
విపక్షే బాధకాభావమాశఙ్క్య పరిహరతి (ఏతదుక్తమితి) యేన దృశ్యత్వాదివిరుద్ధధర్మేణ దేహస్య ద్రష్టృత్వాద్యనుపపత్తిః. తేనాన్తఃకరణస్యాపి తద్ద్రి
వ్యత్వాద్ద్రష్టృత్వాద్యనుపపత్తిరిత్యర్థః. జ్ఞాతృత్వాభావం ప్రత్యచేతనత్వాదికమప్రయోజకం చేద్దేహస్య జ్ఞాతృత్వప్రసఙ్గః. తతశ్చ చార్వాకం ప్రతిదే
హాత్మభేదస్త్వయాపి దురుపపాదః. నచ దేహస్య దేహత్వాదజ్ఞాతృత్వం- ఘటాదౌ దేహత్వాభావేపి జ్ఞాతృత్వాభావాత్. అతస్తత్రాచిత్త్వాదికస్యాజ్ఞాతృ
త్వాభావప్రయోజకత్వమభ్యుపగన్తవ్యమితి క్వచిజ్జ్ఞాతృత్వాభావప్రయోజకస్యతస్యాచిత్త్వాదేః క్వచిదప్రయోజకత్వమయుక్తం. అతో చిత్త్వాదిభిర్దేహ
స్యేవాన్తఃకరణస్య ద్రష్టృత్వాద్యనుపపత్తిరిత్యర్థః. ప్రత్యక్త్వాదేరిత్యాదిశబ్దాదజడత్వగ్రహణం. (వివిచ్యతే) ప్రత్యక్త్వాదిధర్మైస్సంబన్ధరహితో వ
గమ్యత ఇత్యర్థః .(తైరేవహేతుభిస్తస్మాద్వివిచ్యత ఇతి) పరాక్త్వాదిభిర్దేహస్య జ్ఞాతృత్వాభావ ఉక్తే పరాక్త్వం వ్యాప్యం జ్ఞాతృత్వాభావో వ్యాపక ఇతి సిధ్య
తి. తతశ్చ స్వాభావవ్యాప్తేషు పరాక్షు నిరవకాశం జ్ఞాతృత్వం యది ప్రత్యగ్వస్తున్యపి న స్యాత్ -తదా నిరాశ్రయం ప్రసజేదితి పూర్వోక్తవ్యాప్తిస్థాపనాయ
విపక్షే బాధకస్తర్కోత్రాప్యభిప్రేతః. తస్మాద్వివిచ్యత ఇత్యేతదుక్తమిత్యన్వయః. అతోచేతనత్వజడత్వాదిస్వభావవిరోధాన్నాహంకారస్య జ్ఞాతృత్వమి
త్యాహ (అత ఇతి) న హి వయం ద్రష్టృత్వాద్యనుపపత్త్యా దేహాత్మవివేకం బ్రూమః. స తు పరమతానుసారాత్కృతః. వయం తు దృశిత్వానుపపత్త్యేతి శఙ్కా
యాం ద్రష్టృత్వాభావస్యాచేతనత్వాదిప్రయోజ్యత్వే ప్రతివాద్యసాధారణప్రతిబన్దీమాహ (దృశిత్వవదితి) తదేవ వివృణోతి (యథేతి) దృశ్యత్వాద్య
విశేషేపి దేహస్య ఘటాదివిలక్షణస్యేన్ద్రియాశ్రయత్వవదన్తఃకరణస్య దృశిత్వముపపద్యతాం. అన్తఃకరణస్య దృశ్యత్వాదినా దేహస్యేవ దృశిత్వం నోపప
ద్యత ఇతి చేత్ - తథా దృశ్యస్యాన్తఃకరణస్య దృశ్యత్వాది నైవ దేహస్యేవ ద్రష్టృత్వమపి నోపపద్యతే. అతో దృశిత్వాభావ ఇవ ద్రష్టృత్వాభావేప్యచేతనత్వా
దికం ప్రయోజకం - అన్వయవ్యతిరేకయోస్తుల్యత్వాదుపాధ్యన్తరాదర్శనాచ్చేతి భావః. అహం ప్రత్యయగోచరత్వమనాత్మత్వసాధకం దేహస్యేవేతి య
దుక్తం తదయుక్తం - బాధితాహం ప్రత్యయగోచరత్వస్య పక్షే వృత్త్యభావాదబాధితాహం ప్రత్యయగోచరత్వస్య సపక్షే దేహాదావభావాచ్చ. యద్య
హం ప్రత్యయగోచరత్వమాత్రేణాత్మనోనాత్మత్వాదిప్రసఙ్గః- తర్హి రజతప్రత్యయగోచరత్వమాత్రేణ భ్రాన్తవత్ సమ్యగ్రజతేప్యరజతత్వాచ్ఛుక్తీయ
కనిర్మాణానర్హత్వప్రసఙ్గస్స్యాదిత్యసంగతం. శ్రుతిభిః ప్రత్యక్షేణ చ కాలాత్యయాపదేశశ్చ. అనాత్మత్వాదిప్రసఞ్జకం కర్తృత్వం కిం ప్రయత్నాధా
రత్వం- ఉత స్పన్దరూపక్రియాశ్రయత్వం- ఉత ధాత్వర్థమాత్రాశ్రయత్వం. ప్రథమే వ్యాప్త్యభావః- ప్రయత్నాధారత్వానాత్మత్వయోః క్వచిత్సహ
దర్శనాభావాత్. పరమాత్మనోనాత్మత్వాదిప్రసఙ్గశ్చేత్ *కర్తారమీశం పురుషమిత్యాదినా కాలాత్యయాపదేశశ్చ. జీవే చేత్ * సాధుకారీ సాధుర్భ
వతి *కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్ *యతః స్వకృతభుక్పుమానిత్యాదిభిః ప్రత్యక్షేణ చ కాలాత్యయాపదేశశ్చ. ద్వితీయే పరమాత్మన్యసిద్ధిః. జీవే తు జ్ఞాత్రి
న్ద్రియాది శ్రుతిభిః కాలాత్యయాపదేశః. తృతీయే భ్రమాశ్రయతయా స్వాభిమతాత్మన్యనాత్మత్వప్రసఙ్గః. భేదదర్శనం తదాశ్రయత్వం చాపారమార్థి
కమితి చేత్ కిం పరమార్థభూతధాత్వర్థాశ్రయత్వమనాత్మత్వసాధకం - ఉతాపారమార్థభూతధాత్వర్థాశ్రయత్వం. ప్రథమే ఘటాదావపి పరమార్థభూ
తధాత్వర్థాన్వయానభ్యుపగమాత్ వ్యాప్త్యభావః. ద్వితీయే త్వదభిమతస్య భ్రమాశ్రయస్యాప్యాత్మనోఽనాత్మత్వప్రసఙ్గః. అథ విక్రియాత్మకత్వం
నేత్యాహ (నచేతి) తదుపపాదయతి (జ్ఞాతృత్వం హీతి) గుణా[illegible]శ్రయత్వేపి తత్కాదాచిత్కం చేత్ క్రియాశ్రయత్వవత్ విక్రియాత్మకం స్యా
దిత్యత్రాహ (జ్ఞానం చాస్యేతి) ధర్మస్య స్వాభావికత్వేపి ధర్మి అనిత్యశ్చేద్ధర్మోప్యనిత్యస్స్యాత్. ధర్మినిత్యత్వే ధర్మస్సోపాధికశ్చేదుపాధివిగమే ధర్మో నశ్య
తీత్యనిత్యస్స్యాత్. ఉభయవ్యావృత్త్యర్థౌ నిత్యస్వాభావికశబ్దౌ. అవస్థావిశేషేణ కాదాచిత్కత్వం తు ప్రామాణికత్వాదిష్టం. అనేన పదద్వయేన *నహి
జ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యతే అవినాశిత్వాదాత్మన ఇతి శ్రుత్యర్థ ఉక్తో భవతి. అస్యాశ్శ్రుతేరయమర్థః - జ్ఞాతృసమ్బన్ధివిజ్ఞానం నిత్యం - యతః అవి

నిత్యత్వం చాత్మనో *నాత్మా శ్రుతేరిత్యాదిషు వక్ష్యతి. *జ్ఞోఽత ఏవేత్యత్ర జ్ఞ ఇతి వ్యపదేశేన జ్ఞానాశ్రయత్వం చ స్వాభావికమితి వక్ష్యతి. అస్య జ్ఞానస్వరూపస్యైవ మణిప్రభృతీనాం ప్రభాశ్రయత్వమివ జ్ఞానాశ్రయత్వమప్యవిరుద్ధమిత్యుక్తం. స్వయమపరిచ్ఛిన్నమేవ జ్ఞానం సఙ్కోచవికాసార్హమిత్యుపపాదయిష్యామః. అతః క్షేత్రజ్ఞావస్థాయాం కర్మణా సంకుచితస్వరూపం తత్తత్కర్మానుగుణతరతమభావేన వర్తతే. తచ్చేన్ద్రియద్వారేణ వ్యవస్థితం. తమిమమిన్ద్రియద్వారా జ్ఞానప్రసరమపేక్ష్యోదయాస్తమయవ్యపదేశః ప్రవర్తతే. జ్ఞానప్రసరే తు కర్తృత్వమస్త్యేవ. తచ్చ న స్వాభావికం- అపి తు కర్మకృతమిత్యవిక్రియస్వరూప ఏవాత్మా. ఏవం రూపవిక్రియాత్మకం జ్ఞాతృత్వం జ్ఞానస్వరూపస్యాత్మన ఏవేతి న కదాచిదపి జడస్యాహఙ్కారస్య జ్ఞాతృత్వసమ్భవః. జడస్వరూపస్యాప్యహఙ్కారస్య చిత్సన్నిధానేన తచ్ఛాయాపత్త్యా తత్సమ్భవ ఇతి చేత్ - కేయం చిచ్ఛాయాపత్తిః- కిమహఙ్కారచ్ఛాయాపత్తిస్సంవిదః - ఉత సంవిచ్ఛాయాపత్తిరహఙ్కారస్య. న తావత్సంవిదః- సంవిదో జ్ఞాతృత్వానభ్యుపగమాత్. నాప్యహఙ్కారస్య- ఉక్తరీత్యా తస్య జడస్య జ్ఞాతృత్వాయోగాత్, ద్వయోరప్యచాక్షుషత్వాచ్చ. న హ్యచాక్షుషాణాం ఛాయా దృష్టా. అథాగ్నిసంపర్కాదయఃపిణ్డస్యౌష్ణ్యవచ్చిత్సంపర్కాదహఙ్కారస్య జ్ఞాతృత్వోపలబ్ధిరితి. నైతత్ - సంవిదివాస్తవజ్ఞాతృత్వానభ్యుపగమాదేవ న తత్సంపర్కాదహఙ్కారే జ్ఞాతృత్వం తదుపలబ్ధిర్వా.

నాశిత్వాదాత్మనః. విశిష్టస్య నిత్యత్వేన విశేషణభూతజ్ఞానస్యాపి నిత్యత్వాత్. యద్వా - ధర్మినిత్యత్వేన తత్స్వాభావికధర్మస్యాపి నిత్యత్వాదితి. ఆత్మనో నిత్యత్వే జ్ఞానస్య తత్స్వాభావికధర్మత్వే చ ప్రమాణం స్మారయన్ పూర్వమేవ శ్రుతివాక్యోపాదానాత్సూత్రముదాహరతి (నిత్యత్వం చేతి) సూత్రోదాహరణేన తద్విషయభూతా శ్రుతిరపి హ్యర్థతో దర్శితా స్యాత్. సూత్రం చ పూర్వం జ్ఞానగుణకత్వప్రదర్శనాయోపాత్తం. ఇదానీం నిత్యత్వజ్ఞాపనాయోపాత్తం. *జ్ఞోఽత ఏవేత్యత్ర జ్ఞ ఇతి వ్యపదేశస్య వివరణం *యావదాత్మభావిత్వాచ్చ న దోష ఇతి సూత్రం. అత్ర స్వాభావికత్వసిద్ధిరితి భావః. జ్ఞానస్వరూపస్య జ్ఞానాశ్రయత్వం కథమిత్యత్రాహ (అస్యేతి) జ్ఞానం స్వాభావికనిత్యధర్మశ్చేత్సర్వదా సర్వజ్ఞత్వప్రసఙ్గ ఇత్యత్రాహ (స్వయమితి) స్వయం-స్వతః. *సంపద్యావిర్భావ ఇత్యాదిసూత్రే ఉపపాదయిష్యామ ఇత్యర్థః. అనన్తరమేవేతి వార్థః. తర్హీదానీమపి కదాచిత్సర్వజ్ఞత్వం ముక్తావివ కదాచిజ్జ్ఞానసంకోచః కిం న స్యాత్. యది క్షేత్రజ్ఞావస్థాయాం సంకోచః-తర్హి సర్వేష్వజ్ఞానం స్యాదిత్యత్రాహ (అతః క్షేత్రజ్ఞేతి) అతః-సంకోచవికాసార్హత్వాత్. కర్మణేతి సంకోచకోపాధిః. (క్షేత్రజ్ఞావస్థాయామితి) తదానీమేవ సంకోచ ఇత్యర్థః. సర్వేషామజ్ఞత్వప్రసక్తిశ్చ కర్మతారతమ్యాత్పరిహృతా. తారతమ్యశబ్దేన *తయా తిరోహితత్వాచ్చ శక్తిః క్షేత్రజ్ఞసంజ్ఞితా। సర్వభూతేషు భూపాల తారతమ్యేన వర్తత ఇతి వచనం స్మారితం భవతి. కర్మణేతిపదేన తయేతిపదం శ్లోకస్థం వ్యాఖ్యాతం భవతి. తయా- కర్మరూపావిద్యయేత్యర్థః. *అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యా తృతీయా శక్తిరిష్యతే। యయా క్షేత్రజ్ఞశక్తిస్సా వేష్టితా నృప సర్వగా॥ సంసారతాపానఖిలానవాప్నోత్యతిసన్తతానితి హి ప్రకృతం. జ్ఞానస్య నిత్యత్వేనానుత్పత్తికత్వాదిన్ద్రియనైరపేక్ష్యం స్యాదిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) యద్వా- స్థావరేష్వపి జ్ఞానవికాసస్స్యాదిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) ఇన్ద్రియద్వారకత్వం సంకోచవికాసార్థమిత్యర్థః. తర్హ్యుత్పత్తినాశవ్యపదేశో న స్యాదిత్యత్రాహ (తమిమమితి) ప్రసరాన్వయవ్యతిరేకావపేక్ష్యోదయాస్తమయవ్యపదేశ ఇత్యర్థః. యద్వా- ప్రసృతాంశః ప్రసరః. తస్య ప్రసరణసంకోచావుదయాస్తమయావిత్యర్థః. సంకోచవికాసాభ్యుపగమే విక్రియాత్మకత్వం స్యాదిత్యత్రాహ (జ్ఞానప్రసరే త్వితి) తావన్మాత్రవిక్రియాత్మకత్వం ప్రామాణికత్వాదిష్టమిత్యర్థః. అచేతనవత్పరిణామో హ్యనభ్యుపగత ఇత్యేవకారాభిప్రాయః. అనేన అవికారశ్రుతీనాం విషయో దర్శితః. ముఖ్యాన్తరేణాప్యవికారశ్రుతీనాం నిర్వాహం దర్శయతి (తచ్చేతి) స్వాభావికవికారనిషేధపరా అవికారశ్రుతయ ఇత్యర్థః. స్వాభావికం రూపం కిమిత్యత్రాహ (అపి త్వితి) స్వరూపం-స్వాభావికరూపం. అవికారిత్వవాక్యాన్యుపాధివిముక్తస్వాభావికరూపపరాణీత్యర్థః. ప్రసరణకర్తృత్వమపి వికారరూపత్వాత్ ప్రసరణస్యైవేత్యత్రాహ (ఏవంరూపవిక్రియాత్మకమితి) స్వధర్మభూతజ్ఞానప్రసరణకర్తృత్వలక్షణవికారిత్వమేవంరూపశబ్దేన వివక్షితం. జ్ఞానస్వరూపస్య-జ్ఞానమేవ స్వాభావికో ధర్మః యస్య స జ్ఞానస్వరూపః. స్వధర్మభూతజ్ఞానప్రసరకర్తృత్వలక్షణవికారస్తద్ధర్మకస్యాత్మన ఏవ సంభవతి-న తు జడత్వాదతద్ధర్మకస్యాహంకారస్యేత్యర్థః. యద్వా-స్వరూపశబ్దో ధర్మిపరః. జ్ఞానస్వరూపస్యైవ జ్ఞానధర్మకత్వం సంభవతి-న తు జడరూపస్య. యథా ఘటాదేరితి. జ్ఞానస్వరూపత్వాత్ జ్ఞానధర్మకస్యైవ స్వధర్మభూతజ్ఞానప్రసరకర్తృత్వరూపవికారసంభవః-న తు జడస్వరూపత్వాదతద్ధర్మకస్యాహంకారస్యేత్యర్థః. ఏవం విక్రియాత్మకత్వాత్ జ్ఞాతృత్వస్యాత్మధర్మత్వానుపపత్తిర్నిరస్తా. అథ పరోక్తాన్ జ్ఞాతృత్వనిర్వాహప్రకారాన్ నిరస్యతి. జ్ఞాతృత్వం చిచ్ఛాయాపత్తికృతం, చిత్సంపర్కకృతం, చిదభివ్యఞ్జకత్వకృతమితి త్రయః పక్షాః. తత్ర ప్రథమం చిచ్ఛాయాపత్తిపక్షమాశఙ్క్యతే (జడేతి) దూషయతి (కేయమితి) కేయం-దుర్నిరూపేత్యర్థః. వికల్పయతి (కిమితి) చిచ్ఛాయాశబ్దయోస్సమాసాన్తర్గతా విభక్తిః షష్ఠీ వా సప్తమీ వేతి భావః. అహంకారచ్ఛాయాపత్తిస్సంవిదః-అహంకారే సంవిద్గతజ్ఞాతృత్వచ్ఛాయాపత్తిరిత్యర్థః. (సంవిచ్ఛాయాపత్తిరహంకారస్యేతి) సంవిద్యహంకారగతజ్ఞాతృత్వచ్ఛాయాపత్తిరిత్యర్థః. ప్రథమం దూషయతి (న తావదితి) శిరోన్తరం వ్యుదస్యతి (నాపీతి) పూర్వమచేతనత్వప్రకృతిపరిణామత్వాదిభిరహంకారస్య జ్ఞాతృత్వవ్యుదాసమభిప్రేత్యాహ (ఉక్తరీత్యేతి) దూషణాన్తరమాహ (ద్వయోరపీతి) తద్వివృణోతి (న హీతి) చిత్సంపర్కం దూషయితుమాశఙ్క్యతే (అథేతి) పూర్వవద్వికల్ప్య దూషయతి (నైతదితి) ఇయం సాధారణీ [illegible] అహంకారే సంవిత్సంపర్కాత్ జ్ఞాతృత్వం వ్యుదస్యతి (సంవిదితి) అహంకారసంపర్కాత్సంవిది జ్ఞాతృత్వం దూషయతి

అహంకారస్యత్వచేతనస్యజ్ఞాతృత్వాసమ్భవాదేవసుతరాంనతత్సంపర్కాత్సంవిదిజ్ఞాతృత్వంతదుపలబ్ధిర్వా. యద
ప్యుక్త ముభయత్రనవస్తుతోజ్ఞాతృత్వమస్తి అహఙ్కార స్త్వనుభూతే రభివ్యఞ్జక స్స్వాత్మస్థామేవానుభూతి మభి
వ్యనక్తి ఆదర్శాదివదితి. తదయుక్తం-ఆత్మనస్స్వయంజ్యోతిషోజడస్వరూపాహఙ్కారాభివ్యఙ్గ్యత్వాయోగాత్.
తదుక్తం *శాన్తాఙ్గారఇవాదిత్యమహఙ్కారోజడాత్మకః।స్వయంజ్యోతిషమాత్మానంవ్యనక్తీతినయుక్తిమదితి ॥ స్వ
యంప్రకాశానుభవాధీన సిద్ధయోహి సర్వేపదార్థాః. తత్రతదాయత్తప్రకాశోచి దహఙ్కారోనుదితానస్తమిత
స్వరూపప్రకాశమశేషార్థసిద్ధి హేతుభూత మనుభవమభివ్యనక్తీత్యాత్మవిదఃపరిహసన్తి. కించ-అహఙ్కారానుభ
వయోఃస్వభావవిరోధాదనుభూతేరననుభూతిత్వప్రసఙ్గాచ్చనవ్యఙ్గ్యవ్యఞ్జకభావః. యథోక్తం *వ్యక్త్యోర్వ్యఙ్గ్య
త్వమన్యోన్యంనచస్యాత్ప్రాతికూల్యతః। వ్యఙ్గ్యత్వేననుభూతిత్వమాత్మనిస్యాద్యథాఘటఇతి॥నచరవికరనికరాణాం
స్వాభివ్యఙ్గ్యకరతలాభివ్యఙ్గ్యత్వవత్ సంవిదభివ్యఙ్గ్యాహఙ్కారాభివ్యఙ్గ్యత్వం సంవిదస్స్యాధీయః - తత్రాపిరవికర
నికరాణాంకరతలాభివ్యఙ్గ్యత్వాభావాత్. కరతలప్రతిహతగతయోహిరశ్మయోబహుళాస్స్వయమేవ స్ఫుటతర
ముపలభ్యన్తఇతి తద్బాహుళ్యమాత్రహేతుత్వాత్ కరతలస్యనాభివ్యఞ్జకత్వం. కించ- అస్యసంవిత్స్వరూపస్యా
త్మనోహంకారనిర్వర్త్యాభివ్యక్తిగికింరూపా- నతావదుత్పత్తిః- స్వతస్సిద్ధతయానన్యోత్పాద్యత్వాభ్యుపగమాత్.

(అహంకారస్యత్వితి) (సుతరామితి)జ్ఞానస్యాజడత్వాజ్జ్ఞానాశ్రయత్వంస్వమతేనసంభవతి. అహంకారస్యజడత్వేనవస్తుతోజ్ఞానాశ్రయత్వస్యస్వప
రపక్షయోరుభయోరప్యసంభవాన్నతత్సంపర్కాత్సంవిదిజ్ఞాతృత్వమితిభావః. రుమాగతకాష్ఠాదీనాంలవణసంబన్ధాల్లవణత్వోత్పత్తిర్దృశ్యతే.అయఃపిణ్డస్యాగ్ని
సంపర్కాదుష్ణత్వముపలభ్యతే.అతోజ్ఞాతృత్వంతదుపలబ్ధిర్వేతిపృథగుక్తం. ననుపూర్వోక్తేపక్షద్వయేజ్ఞాతృత్వస్యఛాయాపత్తిసంపర్కౌనిరస్తౌ.జ్ఞానచ్ఛా
యాపత్తిసంపర్కౌకస్మాన్ననిరస్తౌ-వక్ష్యమాణాభివ్యక్తిపక్షౌ స్తర్భావాదితి బ్రూమః. జ్ఞానస్యాహంకారేచ్ఛాయాపత్తిర్నామదర్పణేముఖస్యేవతదాధే
యతయాభివ్యక్తతా. సంపర్కపక్షేప్యధిష్ఠానతయాసంపర్కోజ్ఞాతృత్వప్రతీత్యనుపయుక్తః. అతఆధేయతయాసంపర్కోవక్తవ్యః- సచతత్స్థతయా
భివ్యక్తావన్తర్గతః. అతస్తత్రానుపన్యాసః. కించ- ఛాయాపత్తిస్సంవిదోచాక్షుషత్వేనైవనిరస్తా. సంపర్కశ్చోపలమ్భానుగుణ్యేనవక్తవ్యత్వాదపృథక్సి
ద్ధధర్మధర్మిభావేనవక్తవ్యః. సచనోపపన్నః-అచేతనస్యచైతన్యస్యచతథావిధధర్మధర్మిభావాయోగాత్. దణ్డదేవదత్తయోరివజ్ఞానజ్ఞాత్రోఃపృథగవస్థానా
దర్శనాదపృథగవస్థితయోస్సంపర్కశ్చానుపపన్నఇత్యనుసంధేయం. అథాభివ్యక్తిపక్షమనుభాషితుంఛాయాపత్తిసంపర్కపక్షయోరభివ్యక్తిపక్షస్యచా
న్యోన్యవైషమ్యందర్శయతి (ఉభయత్రేతి) (వస్తుతఇతి) ఛాయాపత్త్యాదినాపాద్యమానాదధ్యాసాత్ పూర్వమేవసిద్ధత్వంవివక్షితం - నతుపార
మార్థికత్వం-అలాతచక్రాదేరపిప్రతిబిమ్బదర్శనాత్ ఉష్ణజలసంపర్కాదనుష్ణేప్యుష్ణోపలమ్భాచ్చ. ఏకత్రపూర్వసిద్ధజ్ఞాతృత్వాధ్యాసాదన్యత్రజ్ఞాతృత్వ
నిర్వాహః పూర్వస్మిన్పక్షద్వయే. అభివ్యక్తిపక్షేతుజ్ఞాతృత్వస్యపూర్వసిద్ధిమనపేక్ష్యజ్ఞానాధ్యాసాత్ జ్ఞాతృత్వనిర్వాహఇతివైషమ్యం. అభివ్యక్తిప
క్షమాహ (అహంకారస్త్వితి) దూషయతి (తదయుక్తమితి) కుతఇత్యపేక్షాయామాత్మనోభివ్యఞ్జకాపేక్షాచనా[illegible]. అహంకారస్యాభివ్యఞ్జకత్వశక్తి
రపినాస్తీత్యాహ (ఆత్మనఇత్యాదినా) స్వోక్తార్థస్యసాంప్రదాయికత్వదర్శనార్థందృష్టాన్తేనతద్విశదీకరణార్థంచాత్మసిద్ధిగ్రన్థమాహ (తదుక్తమితి)శా
న్తాఙ్గారఇత్యాదికంశ్లోకంవివృణోతి (స్వయమితి) స్వయంప్రకాశశబ్దేనాభివ్యఞ్జకాపేక్షాయాఅభావఉక్తః. అనుభవాధీనసిద్ధయఇత్యనేనఅహం
కారస్యాభివ్యఞ్జకత్వాభావఉక్తః. అచిదహంకారఇత్యనేనచిన్మాత్రాతిరేకిత్వాత్తదాయత్తప్రకాశఇతిపరోక్తహేతుస్సూచితః. అనుదితానస్తమిత
స్వరూపప్రకాశంకదాచిదప్రకాశంచేత్తదాభివ్యఞ్జకాపేక్షాస్యాత్. తదభావాత్కదాచిదప్యభివ్యఞ్జకాపేక్షానాస్తీత్యర్థః. అశేషార్థసిద్ధిహేతుభూ
తం- త్వయావిషయప్రకాశకత్వేనహిస్వయంప్రకాశత్వంసమర్థితమితిభావః. (పరిహసన్తీతి) ఈదృశమనుభవమీదృశాహంకారోభివ్యనక్తీతిత్వ
దీయాఏవత్వత్సమీపస్థాఏవహసన్తీతిభావః. అహంకారానుభవయోరభివ్యఞ్జకత్వాభివ్యఙ్గ్యత్వాన్యభ్యుపగమేనదూషణముక్తం. తయోరభివ్యఞ్జకత్వ
మభివ్యఙ్గ్యత్వంచాస్తు- తత్పరస్పరంనోపపద్యతఇత్యాహ (కించేతి) స్వభావవిరోధాత్ - అనుభవస్యాశేషార్థసిద్ధిహేతుత్వంతద్వ్యతిరిక్తత్వేనాహం
కారస్యాస్యతదధీనసిద్ధిత్వంచవిరోధః. యథా పితాపుత్రయోరన్యంప్రతిపుత్రత్వే పితృత్వేచసత్యపిపరస్పరం పితృత్వపుత్రత్వవ్యత్యయోనోపపద్య
తే. ఏవమన్యాపేక్షయాతయో ర్వ్యఞ్జకవ్యఙ్గ్యభావసంభవేపిపరస్పరంనోపపద్యతఇత్యర్థః. దూషణాన్తరంచాహ (అనుభూతేరననుభూతిత్వప్రస
ఙ్గాచ్చేతి) అస్మిన్నర్థేప్యాత్మసిద్ధిగ్రన్థందర్శయతి (యథోక్తమితి) ప్రాతికూల్యతః - పూర్వోక్తస్వభావవిరోధశబ్దేనప్రాతికూల్యశబ్దోవ్యాఖ్యాతః. తే
ద్వ్యఞ్జస్యైవతద్వ్యఞ్జకత్వేపరోక్తదృష్టాన్తందూషయిష్యన్నాహ (నచేతి) దృష్టాన్తస్యసాధ్యవికలత్వమాహ (తత్రాపీతి) తత్రతథాత్వస్యాన్యథాసి
ద్ధిందర్శయతి (కరతలేతి) నహిబ్రహ్మప్రసరణస్వభావంద్రవ్యం. అతస్తద్బాహుళ్యహేతుత్వమహంకారస్యానుపపన్నమిత్యర్థః. తథాహంకారేణా
స్యాభివ్యక్తింత్రిధావికల్ప్యదూషయతి (కించేత్యాదినా) కింరూపా - కింశబ్దఃక్షేపార్థః. దుర్నిరూపేత్యర్థః. కుతఇత్య[illegible]పేక్షాయామభివ్యక్తిర్నామ
కిముత్పత్తిః- ఉతప్రకాశనం-ఉతానుభవసాధనానుగ్రహఇతిత్రిధావికల్పమభిప్రేత్యోత్పత్తిపక్షందూషయతి (నతావదితి) అనుత్పన్నస్యఘటా
దేరభివ్యక్త్యసంభవాదుత్పాదకస్యాపిదణ్డాదేః[illegible] ఉత్పాదనద్వారాభివ్యక్తిహేతుత్వాదుత్పత్తిరపివికల్పశిరసినివేశితా. కించ- వ్యఙ్గ్యప్రకాశోత్పా
దనంవ్యఞ్జనం. సంవిదఃస్వయమేవప్రకాశరూపత్వాన్నతదుత్పత్తిరేవతత్ప్రకాశోత్పత్తిరూపాభివ్యక్తిరితివికల్పశిరస్యుత్పత్తినివేశః. (స్వతస్సిద్ధతయేతి)

అహంభావవిగమేతుజ్ఞప్తేరపినప్రత్యక్త్వసిద్ధిరిత్యుక్తం. తమోగుణాభిభవాత్పరాగర్థానుభవాభావాచ్చాహమర్థస్య వివిక్తస్ఫుటప్రతిభాసాభావేప్యాప్రబోధాదహమిత్యేకాకారేణాత్మనస్స్ఫురణాత్ సుషుప్తావపినాహంభావవిగమః. భవదభిమతాయాఅనుభూతేరపి తథైవప్రథేతివక్తవ్యం. నహిసుప్తోత్థితఃకశ్చిదహంభావవియుక్తార్థాన్తరప్రత్యనీకాకారాజ్ఞప్తిరహమజ్ఞానసాక్షితయావతిష్ఠఇత్యేవంవిధాంస్వాపసమకాలామనుభూతింపరామృశతి. ఏవంహిసుప్తోత్థితస్య పరామర్శఃసుఖమహమస్వాప్సమితి. అనేన ప్రత్యవమర్శేనతదానీమప్యహమర్థస్యైవాత్మన స్సుఖిత్వంజ్ఞాతృత్వంచజ్ఞా

జ్ఞప్తేరాత్మత్వముపయుక్తం-అహంత్వాభావే ప్రత్యక్త్వాయోగాదిత్యాహ (అహంభావవిగమఇతి) అహమితివ్యవహారానుగుణభాసనవిరహేస్వస్మైభాసమానత్వంనస్యాత్-అతఃప్రత్యక్త్వమప్యహమర్థస్యైవాత్మత్వసాధకమిత్యర్థః. అథసుషుప్తావహమర్థస్ఫురణమస్తీతిసాధయితుంవేదాన్తావలమ్బిభిస్సర్వైస్స్వయంజ్యోతిష్ట్వశ్రుత్యనుసారాత్సుషుప్తావాత్మస్ఫురణమభ్యుపేత్యం. తత్ర *నాహంఖల్వయమేవంసంప్రత్యాత్మానంజానాత్యయమహమస్మీతి శ్రుత్యాసామప్యహంనజ్ఞాతవానితిపరామర్శాచ్చనాహమర్థానుభవః. అతోనుభూతిస్స్ఫురణమేవతదానీమితిశఙ్కాయామహమర్థస్యాపిశేషస్ఫురణమస్తీతిసోపపత్తికంప్రతిజానీతే (తమఇత్యాదినా) చస్త్వర్థశ్శఙ్కానివృత్త్యై. తమోగుణాభిభవహేతుకాత్పరాగర్థానుభవాభావాత్ స్ఫుటావభాసాభావే. వివిక్తప్రతిభాసః-వ్యావృత్తప్రతిభాసః. అనేకవిశేషణవిశిష్టావభాసస్స్ఫుటావభాసః. వ్యావర్తకబ్రాహ్మణత్వాదిబాహ్యధర్మవిశిష్టత్వేనబుద్ధిసుఖాద్యాన్తరధర్మవిశిష్టత్వేనచప్రతిభాసాభావాత్ సకలేతరవ్యావృత్తతయాస్ఫుటతయాచప్రతిభాసాభావః. కేనాకారేణస్ఫురతీత్యత్రాహ (అహమిత్యేకాకారేణస్ఫురణాదితి) అహమితినశబ్దానుకారః-అపిత్వేతద్వాచ్యార్థానుకారః. ప్రత్యక్త్వాకారేణస్ఫురణాదిత్యర్థః. ఏతావతానాహంభావవిగమోవివక్షితః. యద్వా- ఏకాకారేణ-సర్వాత్మసాధారణాకారేణేత్యర్థః. ప్రత్యక్త్వాదికోహిసర్వాత్మసాధారణః. సుఖదుఃఖాదయోఽసేవత్వాదయశ్చనహిసర్వాత్మసాధారణాః. సుషుప్తౌ భాసమాన ఆత్మన్యహంభావస్సాధ్యః. తథాస్ఫురణంహేతుః. విశదావభాసాభావేప్యహమర్థస్ఫురణానాస్తీత్యత్రాహ (భవదభిమతాయాఅనుభూతేరపీతి) నకేవలమహమర్థస్ఫురణఏవఅవైశద్యదోషః - అనుభూతిస్ఫురణేపిసతుల్య ఇత్యర్థః. అతో విశదావభాసాభావాన్నాస్తిత్వంచేత్ జ్ఞప్త్యాత్మనోపితదానీం స్ఫురణంనస్యాత్. జ్ఞాతృజ్ఞేయోపశ్లేషవిరహాత్ స్ఫుటావభాసాభావ ఇత్యభిప్రాయః. వృషావాదిభిర్వ్యాఖ్యాతృభిరపి జాగరితావస్థాయామేవఅవిశదావభాసోనిర్వికల్పకేఙ్గీకృతః. తేయదివిశదావభాసాభావాదహమర్థాస్ఫురణంబ్రూయుః- తత్రాపి నిర్వికల్పకేపృథక్పృథగ్వస్తుమాత్రావభాసాభ్యుపగమోనోపపద్యతే. అవిశదవస్తుమాత్రావభాస ఏవైరప్రామాణికోనిర్వికల్పకేస్వీకృతః. అత్రతు *అత్రాయంపురుషస్స్వయంజ్యోతిర్భవతీత్యాది శ్రుత్యనుసారాదవిశదావభాసః ప్రామాణికస్స్వీకృత ఇతిభిదా. అతస్సుషుప్తావాత్మస్ఫురణాభ్యుపగమే అవిశదావభాసాభ్యుపగమేచతుల్యేవృషావాదిమతాదపి స్వపక్షేప్రమాణానుగుణ్యం ... పరపక్షేప్రమాణాననుగుణత్వందర్శయతి (నహీతి) అహంభావవియుక్తార్థాన్తరప్రత్యనీకాకారా - జ్ఞాతృజ్ఞేయాదిసమస్తవిశేషరహితేత్యర్థః. ప్రత్యక్త్వసిద్ధ్యర్థం జ్ఞప్తిరహమిత్యత్రాహం శబ్దోపాదానం. స్వపక్షేపరామర్శానుగుణ్యమాహ (ఏవంహీతి) ... సుఖరూపతయానుభూతాత్మగోచరః. అతీతకాలసంబన్ధస్వాపోపపూర్వకాలానుభూతార్థప్రత్యభిజ్ఞానసయోగ్యానుభూ... కూలతయావభాసమానస్యఅహమర్థస్యానుమానికకాలస్వాపవైశిష్ట్యగోచరప్రత్యభిజ్ఞావిశేషోయంపరామర్శః సుఖమహమస్వాప్సమితి. ఏవంస్వపక్షే ... తయోఃపరామర్శానుగుణ్యతదభావరూపవైషమ్యముక్తం. శ్రుతిస్వారస్యంచాన్యత్రతే *అత్రాయంపురుషస్స్వయంజ్యోతిః ... పురుషశబ్దోనసంవిన్మాత్రపరః *ఏషహిద్రష్టాశ్రోతారసయితాఘ్రాతామన్తాబోద్ధాకర్తావిజ్ఞానాత్మాపురుషఇతి జ్ఞాతృత్వేనపురుషస్య ... కేజ్ఞాతరిపురుషశబ్దప్రసిద్ధేశ్చ. ప్రత్యక్త్వసిద్ధిశ్చాస్యన్తతఏవేతివక్ష్యతే. ఉక్తపరామర్శఫలితమర్థమాహ (అనేనేతి) సుఖమహమస్వాప్సమితి పరామర్శే సుఖమిత్యనేనతదానీమనుకూలతయాభాసమానత్వమనుసంహితంభవతి. అహమిత్యనేనస్వస్మైభాసమానత్వేనచప్రత్యక్త్వంచానుసంహితం భవతి.యథామస్తమగచ్ఛంమధురమగాయమితిపరామర్శేనపూర్వంగమనగానాభ్యాం సహతదానీన్తనమస్తత్వమాధుర్యంచానుసంహితంభవతి ... స్వస్మైస్వయమనుకూలమిత్యానుకూల్యప్రతియోగిత్వాభిప్రాయేణసుఖిత్వమిత్యుక్తం. స్వస్మైభాసత ఇతిభాసప్రతిసంబన్ధిత్వాభిప్రాయేణజ్ఞాతృత్వమిత్యుక్తం-నతుధర్మభూతజ్ఞానస్ఫురణాత్. తస్యవిషయప్రకాశనవేలాయాంజ్ఞాతురాత్మనస్తథైవసత్త్వేపినసర్వదా ... స్వారస్యవిరుద్ధం. *పుంస్త్వాదివత్త్వస్యసతోభివ్యక్తియోగాదితిసూత్రస్వారస్యవిరుద్ధంచ. అస్మరణనియమాద్యుపపత్తివిరుద్ధంచ. సంసారదశాయాం మనోవ్యాపారవిరహేవిజ్ఞానస్యాత్మవిషయత్వం తచ్చేన్ద్రియద్వారేణవ్యవస్థితమితి భాష్యస్వారస్యవిరుద్ధంచ. అన్యథైతత్సూత్రభాష్య ... శస్స్యాత్-సచసంకోచకాభావాదనుపపన్నః. తస్మాత్తదానీమాత్మాప్రత్యక్త్వేనానుకూలత్వేనానుసంహిత ఇతిపరామర్శఫలితార్థః. సుఖమహమస్వాప్సమితిసుఖస్యస్వాపక్రియావిశేషణత్వేప్రతీయమానేకథమాత్మవిశేషణత్వముచ్యత ఇతిచేత్ - నైవం- క్రియాయాస్సుఖరూపత్వాయోగేన పురుషద్వారాక్రియావిశేషణత్వస్యయుక్తత్వాదితి. ఆత్మనస్తదానీంనకించిదవేదిషమిత్యజ్ఞానసాక్షిత్వేనస్థితింవదతాఽజ్ఞానాశ్రయభూతాహమర్థానుభవోభ్యుపగన్తవ్యః - యథా ప్రాతశ్శత్వరేగజోనాస్తీతిపరామర్శేపూర్వంగజాభావాశ్రయభూతంచత్వరమనుసంహితంభవతితద్వత్. అస్వాప్సమితిపరామర్శేనమస్తమగచ్ఛమిత్యత్రగమనవత్స్వాపోపితదానుసంహితస్స్యాదితిచేన్న - యథా ప్రాతశ్శత్వరేగజోనాస్తీత్యత్రపూర్వంగజాభావానుసంధానేప్యేవమపభావమర్శోపపత్తిః. తద్వత్సకలజ్ఞాననివృత్తిరూపస్వాపస్యతదానీమననుసంహితత్వేప్యేవంపరామర్శోపపత్తేః. తత్రహిప్రాతశ్శ

యతే. నచవాచ్యంయథేదానీంసుఖంభవతితథాతదానీమస్వాప్సమిత్యేషాప్రతిపత్తిరితి-అతద్రూపత్వాత్ప్రతిపత్తేః. నచాహమర్థస్యాత్మనోఽస్థిరత్వేనతదానీమహమర్థస్య సుఖిత్వానుసంధానానుపపత్తిః. యతస్సుషుప్తిదశాయాం ప్రాగనుభూతం వస్తుసుప్తోత్థితోమయేదంకృతం మయేదమనుభూతమహమేతదవోచమితిపరామృశతి ఏతావన్తం కాలంనకించిదహమజ్ఞాసిషమితిచ పరామృశతీతిచేత్. తతః కిం-నకించిదితికృత్స్నప్రతిషేధ ఇతిచేత్-న- అహమవేదిషమితి వేదితురహమర్థస్యైవానువృత్తేః. వేద్యవిషయోహిసప్రతిషేధః. నకించిదితినిషేధస్యకృత్స్నవిషయత్వేభవదభిమతానుభూతిరపిప్రతిషిద్ధాస్యాత్. సుషుప్తిసమయేత్వనుసంధీయమానమహమర్థమాత్మానంజ్ఞాతారమహమితిపరామృశ్యనకించిదవేదిషమితి వేదనేతస్యప్రతిషిధ్యమానేతస్మిన్కాలేనిషిధ్యమానాయామపి త్వత్సిద్ధిమనువర్తమానస్యజ్ఞాతురహమర్థస్యచాసిద్ధిమనేనైవ నకించిదహమవేదిషమితి పరామర్శేనసాధయన్ స్త్వమిమమర్థం దేవానామేవసాధయతు. మామప్యహంనజ్ఞాతవానితి అహమర్థస్యాపితదానీమననుసంధానంప్రతీయతఇతిచేత్ స్వానుభవస్వవచనయోర్విరోధమపినజానన్తిభవన్తః. అహంమాంనజ్ఞాతవానితిహ్యనుభవవచనే. మామితికింనిషిధ్యతఇతిచేత్ సాధుపృష్టంభవతా. తదుచ్యతే- అహమర్థస్యజ్ఞాతురనువృత్తేః నస్వరూపంనిషిధ్యతే- అపితుప్రబోధసమయేసంధీయమానస్యాహమర్థస్యవర్ణాశ్రమాదివిశిష్టతా- అహంమాంనజ్ఞాతవానిత్యుక్తేవిషయోవివేచనీయః. జాగరితావస్థానుసంహితజాత్యాది విశిష్టోఽస్మదర్థోమామిత్యంశస్యవిషయః. స్వాప్యయావస్థాప్రసిద్ధావిశదస్వానుభవైకతానశ్చాహమర్థోఽహమిత్యంశస్యవిషయః.

త్వరసేవానుభూతం - నగజాభావః - ప్రతియోగిభూతగజాస్మరణాత్. పశ్చాద్గజఃకింస్థితఇతిపృష్టేనయోగ్యార్థానుస్మరణలిఙ్గేనఅభావోఽనుమీయతే. తద్వత్సకలజ్ఞాననివృత్తిరూపస్స్వాపోఽపియోగ్యానుస్మరణలిఙ్గేనానుమీయతే. నను సుఖమహమస్వాప్సమితిపరామర్శస్వరూపేసతిస్వాపాదేస్తదానీమననుభవస్సుఖిత్వాదేరనుభవశ్చకథముచ్యతేసర్వమప్యనుభూతంస్యాత్ నవాస్యాత్. నైతత్-సుఖమహమస్వాప్సమిత్యత్రయస్మిన్నంశే ప్రతీతిస్వారస్యపవాదకమస్తి - తద్విషయప్రతిపత్తిస్వారస్యభఙ్గేప్యనపోదితాంశవిషయప్రతిపత్తిస్వారస్యభఙ్గాయోగాత్. తత్రస్వాపదశాయాంయోఽర్థోనానుభవితుంశక్యః - తద్విషయప్రతిపత్తిస్వారస్యంభజ్యతే. యస్తుతదానీమనుభవయోగ్యః - తద్విషయప్రతిపత్తిస్వారస్యంతిష్ఠత్యేవ. బాహ్యస్తుకరణజన్యసమస్తజ్ఞానాభావరూపత్వాత్ స్వాపస్తదానుసంధాతుంనశక్యతే. అనుసంధానమస్తీతిచేత్ స్వాపవివసస్స్యాత్ - ఐన్ద్రియికసమస్తజ్ఞాననివృత్త్యభావాత్. నైవంసుఖాదేః ప్రతిపత్త్యనుపపత్తిరితీయథోక్తవివార్థః. అథాస్యపరామర్శస్యపరోక్తాన్యథాసిద్ధిమనూద్యపరిహరతి (నచేత్యాదినా) (అతద్రూపత్వాదితి) ఏవమర్థః - కింప్రతిపత్తిస్వారస్యాత్ - ఉతానుపపత్త్యాభ్యుపగమ్యతఇతివికల్ప్యఅతద్రూపత్వాత్ప్రతిపత్తేరితి ప్రతిపత్తిస్వారస్యంపరిహృతం. యథాపున్నమగచ్ఛంమధురమగాయమితిపరామర్శవచనస్య. నహితత్రయథేదానీంమాన్ద్యంమాధుర్యంచభవతి తథాగచ్ఛమగాయమిత్యర్థఉపపద్యతే. అపితుగతిగానసమకాలత్వమేవమాన్ద్యమాధుర్యయోరుపపన్నం. తద్వత్ప్రత్యక్త్వసుఖిత్వేఅపిస్వాపసమకాలీనేఇత్యర్థః. అథానుపపత్తింపరిహరతి (నచేత్యాదినా) అనుపపత్తిశ్చాత్మనః అస్థిరత్వమనుభవాభావోవా. తత్రపరామర్శేనస్థిరత్వమాహ (యతఇతి) మయేదంకృతమిత్యాదయోమానసవాచికకాయికత్రివిధవ్యాపారవిషయపరామర్శపరాః. అథాహమర్థానుభవసాధకనిషేధసామాన్యవిషయంపరామర్శంశఙ్కతే (ఏతావన్తమితి) అహమర్థస్యనిషేధవిషయత్వాభావాభిప్రాయేణాహ (తతఃకిమితి) పరవివక్షితంశఙ్కతే (నకించిదితి) పరిహరతి (నేతి) వేద్యవిషయః - వేద్యప్రతిభాసవిషయః. కృత్స్నవిషయత్వేఽనిష్టమాహ (నకించిదితి) నానుభూతినిషేధస్తస్యాఅనువృత్తేరిత్యాశఙ్క్యాహ (సుషుప్తిసమయేత్వితి) భవత్పక్షస్యవిపరీతోఽయంపరామర్శ ఇత్యర్థః. యథాప్రాతశ్శత్వరేగజానుభవంపృష్టేనపశ్చాద్యోగ్యానుస్మరణలిఙ్గేనచత్వరేగజాభావంవదతాపురుషేణపూర్వకాలీనచత్వరానుభవేనవినాగజాభావోనవక్తుంశక్యతే - తథాఅజ్ఞానాశ్రయమహమర్థంవదతాస్వాపవేలాయామహమర్థానుభవోఽభ్యుపగన్తవ్యః. అథాప్యహమర్థనివృత్తిజ్ఞానానువృత్తికథనంచత్వరనివృత్తిగజావస్థానవచనతుల్యమితిభావః. (దేవానామేవసాధయతు) అర్వాచీరూపాహిదేవాః. ప్రతివచనమకుర్వతామిత్యర్థః. తూష్ణీమాసతామితివా ప్రతివాద్యసన్నిధావితివాఉల్లోకముక్తమితివార్థః. అథనిషేధవిశేషవిషయంపరామర్శమాహ (మామపీతి) పరిహరతి (స్వానుభవేతి) స్వానుభవవచనయోరాన్యోన్యంవిరోధః - కింతూభయోరప్యహమర్థానువృత్తినిషేధశబ్దేనవిరోధఇత్యర్థః. అనుభవైకదేశయోర్వచనైకదేశయోశ్చమిథోవిరోధఇతివార్థః. విరోధమేవదర్శయతి (అహమితి) అహంనజ్ఞాతవానిత్యత్రఅజ్ఞానసాక్షిత్వేనఅహమర్థానువృత్తేః స్వానుభవసిద్ధావచనమపితదనుగుణమితిఅనుభవవచనాభ్యామహమర్థానువృత్తినిషేధవాక్యవిరోధఇత్యర్థః. నిషేధశబ్దతదర్థానుభవయోర్విరోధఇతివార్థః. తత్రమామితిపదస్యార్థంవక్తుంపరప్రశ్నమనుభాషతే (మామితీతి) పూర్వంవిరుద్ధార్థకథనమసాధు - అర్థతత్త్వప్రశ్నస్సాధురిత్యభిప్రాయేణాహ (సాధ్వితి) నిషేధానువృత్త్యోర్విషయవిభాగందర్శయతి (తదుచ్యతఇత్యాదినా) అహంమామిత్యుభయోరపిపదయోర్విశిష్టవిషయత్వేవోచితోఽతిభేదప్రసఙ్గాదిత్యత్రాహ (అహంమామితి) విధినిషేధయోరేకవిషయత్వేవ్యాఘాతస్స్యాదితితన్నివృత్త్యర్థంవిషయవిభాగఃకార్యఇత్యర్థః. విషయవిభాగవిపర్యాసశఙ్కాయాంవిషయవిభాగముచితందర్శయతి (జాగరితేతి) యత్సామగ్ర్యభావాత్తదానీంనప్రకాశతేతదేవనిషేధవిషయః యదనన్యాపేక్షంస్వయంప్రకాశతేతదేవానువర్తతఇతిఅప్రకాశమానస్యానువృత్తిః ప్రకాశమానస్యనిషేధశ్చానుపపన్నావిత్యర్థః.

అత్ర సుప్తోహమస్వప్సోహమితి చ మామపి న జ్ఞాతవానహమిత్యేవ ఖల్వనుభవప్రకారః. కించ-సుషుప్తావాత్మా జ్ఞానసాక్షిత్వేనాస్త ఇతి హి భవదీయా ప్రక్రియా. సాక్షిత్వం చ సాక్షాజ్జ్ఞాతృత్వమేవ. న హ్యజానతస్సాక్షిత్వం. జ్ఞాతైవ హి లోకే వేదే చ సాక్షీతి వ్యపదిశ్యతే- న జ్ఞానమాత్రం. స్మరతి చ భగవాన్ పాణినిః *సాక్షాద్ద్రష్టరి సంజ్ఞాయామితి సాక్షాజ్జ్ఞాతర్యేవ సాక్షిశబ్దం. స చాయం సాక్షీ జానామీతి ప్రతీయమానోఽస్మదర్థ ఏవేతి కుతస్తదానీమహమర్థో న ప్రతీయేత. ఆత్మనే స్వయమవభాసమానోఽహమిత్యేవావభాసత ఇతి స్వాపాద్యవస్థాస్వప్యాత్మా ప్రకాశమానోఽహమిత్యేవావభాసత ఇతి సిద్ధం. యత్తు మోక్షదశాయామహమర్థో నానువర్తత ఇతి-తదపేశలం. తథా సత్యాత్మనాశ ఏవాపవర్గః ప్రకారాన్తరేణ ప్రతిజ్ఞాతస్స్యాత్. న చాహమర్థో ధర్మమాత్రం- యేన తద్విగమేఽప్యవిద్యానివృత్తావివ స్వరూపమవతిష్ఠేత. ప్రత్యుత స్వరూపమేవాహమర్థ ఆత్మనః. జ్ఞానం తు తస్య ధర్మః - అహం జానామి జ్ఞానం మే జాతమితి చాహమర్థధర్మతయా జ్ఞానప్రతీతేరేవ. అపి చ యః పరమార్థతోఽభ్రాన్త్యా వాఽఽధ్యాత్మికాదిదుఃఖైర్దుఃఖితయాత్మానమనుసన్ధత్తేఽహం దుఃఖీతి. సర్వమేతద్దుఃఖజాతమపునర్భవం కథమహమనాకులస్స్వస్థో భవేయమిత్యుత్పన్నమోక్షరాగస్స ఏవ తత్సాధనే ప్రవర్తతే. స సాధనానుష్ఠానేన యద్యహమేవ న భవిష్యామీత్యవగచ్ఛేత్ -అపసర్పేదేవాసౌ మోక్షకథాప్రస్తావాత్. తతశ్చాధికారివిరహాదేవ సర్వమ్మోక్షశాస్త్రమప్రమాణం స్యాత్. అహముపలక్షితం ప్రకాశమాత్రమపవర్గేఽవతిష్ఠత ఇతి చేత్ - కిమనేన. మయి నష్టేఽపి కిమపి ప్రకాశమాత్రమవతిష్ఠత ఇతి మత్వా న హి కశ్చిత్ బుద్ధిపూర్వకారీ ప్రయతతే. అతోఽహమర్థస్యైవ జ్ఞాతృతయా సిద్ధస్య ప్రత్యగాత్మత్వం. స చ ప్రత్యగాత్మా ముక్తావప్యహమిత్యేవ ప్రకాశతే- స్వస్మై ప్రకాశమానత్వాత్. యో యస్స్వస్మై ప్రకాశతే స సర్వోఽహమిత్యేవ ప్రకాశతే యథా. తథావభాసమానత్వేనో

ఏవం విషయవిభాగానుగుణమనుభవం దర్శయతి (అత్రేతి) శబ్దప్రయోగో వివక్షావశాత్. ధీస్థం సర్వం వదతి వా-తదేకదేశం వదతి వా- న కించిదవేదిషమితి వా. అతశ్శబ్దప్రయోగే వైవక్షికేపి అనుభవ ఏకరూపః. స పునరేవం విషయవిభాగానుగుణ ఏవేత్యర్థః. అనేన *నాహం ఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీతి శ్రుతివాక్యస్థాయంశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. పరమతే నేమమర్థముపపాదయతి (కించేత్యాదినా) సాక్షిత్వేనాత్మాభ్యుపగమ్యతే-తతః కిమిత్యత్రాహ (సాక్షిత్వం చేతి) సాక్షాజ్జ్ఞాతృత్వం-సాక్షాత్కారరూపజ్ఞానాశ్రయత్వం. అసాక్షాత్కారిణి సాక్షిశబ్దః ప్రయుక్తశ్చేదౌపచారికః. ఉపపాదయతి (న హీతి) అజానతః-అజ్ఞాతురిత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (జ్ఞాతైవ హీతి) శబ్దప్రయోగనియామకం లక్షణమాహ (స్మరతీతి) సాక్షిశబ్దం స్మరతీత్యన్వయః. తతః కిమహమర్థస్యాత్మత్వ ఇత్యత్రాహ (స చేతి) అస్మిన్నర్థే అనుమానముత్తరత్ర విస్తరేణ వివక్షితం-అత్ర సంగ్రహేణాహ (ఆత్మనే స్వయమితి) ఆత్మనే స్వయమవభాసమానోఽహమిత్యేవావభాసత ఇతి వ్యాప్తివచనం. జాగ్రదాత్మా సపక్షః. స్వస్మై ప్రకాశమానత్వాదితి హేతుః. నిగమయతి (స్వాపాదీతి) ఆదిశబ్దావభాసస్య సర్వాభ్యుపగతత్వాత్, శ్రుతిస్వారస్యాత్, పరామర్శస్వారస్యాత్, సాక్షిత్వోపపత్తేః, ప్రత్యక్షసిద్ధేః, సుషుప్తావాత్మా అహమితి స్ఫురతీత్యుక్తం భవతి. అథ ముక్తావహమర్థానువృత్తిమసూయ్యదూషయతి (యత్త్విత్యాదినా) దురర్థగౌరవవిశేషే. అపేశలం- అసాధ్విత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (తథా సతీతి) సౌగతాభిజ్ఞానసంతత్యుచ్ఛేదం మోక్షం వదతః స్వరూపనాశస్య అపురుషార్థత్వేన దూషయతాత్వయా శబ్దాన్తరేణ స్వరూపనాశ ఉక్తస్స్యాదిత్యర్థః. నైయాయికాద్యుక్తేమోక్షేపి అపురుషార్థత్వం తుల్యం. దుఃఖనివృత్తిస్సుఖప్రాప్తిశ్చోభయం పురుషార్థః. అత్ర పురుషార్థభూతదుఃఖాభావాత్పురుషార్థాన్వయః సుఖాభావాదపురుషార్థాన్వయశ్చేతి ముక్తేః పురుషార్థాపురుషార్థమిశ్రత్వం హి స్యాత్. అహమర్థో హ్యారోపితః అతస్తద్విగమే స్వరూపనాశో న ప్రసజేదిత్యత్రాహ (న చేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (అహమితి) అహమర్థధర్మతయా జ్ఞానప్రతీతేరేవ- పూర్వోక్తహేతోరేవేత్యర్థః. అహమర్థాత్మత్వసమర్థనోపజీవనేన స్వరూపనాశప్రసఙ్గ ఉక్తః. ఏవం ధర్మధర్మిభావేన ప్రతీత్యా అనువృత్తిరుపపాదితా. అథ శ్రుత్యర్థాపత్తిమాహ (అపి చేత్యాదినా) పూర్వమహమర్థస్యాత్మత్వసమర్థనాయ శ్రుత్యర్థాపత్తిరుక్తా. ఇదానీమహమర్థస్య ముక్తావనువృత్త్యుపపాదనాయ తామేవ శ్రుత్యర్థాపత్తిం విస్తరేణాహ. యస్స్వాత్మానం దుఃఖినమనుసంధత్తే - స ఏవ తన్నివృత్తిసాధనే ప్రవర్తతే. స చాహమర్థ ఏవ. దుఃఖిత్వం భ్రాన్తిసిద్ధమితి చేత్ -యస్స్వాత్మానం భ్రాన్తమనుసంధత్తే- స ఏవ భ్రమనివృత్తిసాధనే ప్రవర్తతే. స చాహమర్థః. ద్విచన్ద్రజ్ఞానాది భ్రాన్తిమతోఽపి స్వభ్రాన్తినివృత్తిరేవాపేక్షితా- న తు స్వవినాశః. అతోఽహమర్థవినాశోఽపురుషార్థ ఇత్యభిప్రాయేణ పరమార్థతోఽభ్రాన్త్యా వేత్యుక్తం. అనుసంధత్త ఇత్యన్తేన నిరస్తాఖిలదుఃఖోఽహమిత్యత్రాపేక్షితం వక్తవ్యముక్తం. నిరస్తేత్యాదిశ్లోకం వివృణోతి (సర్వమేతదిత్యాదినా) (అనాకులస్స్వస్థో భవేయమితి) అపునర్భవమపోహ్యేత్యేతత్ఫలముక్తమనాకుల ఇతి. ఆగామిదుఃఖశఙ్కయా మనఃక్షోభ ఆకులత్వం తదభావోఽనాకులత్వం. స్వస్థః - స్వస్మిన్ స్థితః స్వభావే స్థితః యథావస్థితాత్మానుభవపరః. అనన్యానన్దభాగితి ఫలం. స ఏవ- పూర్వదుఃఖిత ఏవ. యశ్చత్వన్యానిష్టనివృత్తీష్టప్రాప్త్యభిలాషః- స ఏవేత్యర్థః. శ్రవణాదావితి పూర్వముక్తత్వాదిహ తత్సాధన ఇత్యేతావదుక్తం. అపసర్పేదసావితి గ్రస్తేన ఫలితమర్థమాహ (తతశ్చాధికారీతి) శ్రవణాద్యాయాససాధ్యస్య శాస్త్రస్యాపురుషార్థపర్యవసాయిత్వే శ్రవణాద్యధికారివిరహాత్ శ్రవణాదిసాపేక్షస్య శాస్త్రస్య ప్రమితిజనకత్వలక్షణం ప్రామాణ్యం న స్యాదిత్యర్థః. మయి నష్టేపీత్యేతద్వివృణోతి (అహముపలక్షితమిత్యాదినా) బుద్ధిపూర్వకారీత్యనేన కస్యాపీతి పదం వివృతం. శ్రుత్యర్థాపత్తిం నిగమయతి (అత ఇతి) అహమర్థవిగమేచ్ఛుత్వాని ష్ఠితస్యానుసంధేయా, [illegible] (స చేతి) కించ- అనుమానమప్యస్తీతి చార్థః. అన్వయవ్యాప్తిమాహ (యో య ఇతి) తథావభాసమానత్వేన- స్వస్మై

భయవాదిసమ్మతస్సంసార్యాత్మా. యస్తుపునరహమితినచకాస్తి - నాసౌస్వస్మై ప్రకాశతే యథాఘటాదిః. స్వస్మై ప్రకాశతేచాయంముక్తాత్మా. సతస్మాదహమిత్యేవప్రకాశతే. నచాహమితిప్రకాశమానత్వేనతస్యాజ్ఞత్వసంసారిత్వాదిప్రసఙ్గః- మోక్షవిరోధాత్ అజ్ఞత్వాద్యహేతుత్వాచ్చాహంప్రత్యయస్య. అజ్ఞానంనామ స్వరూపాజ్ఞానమన్యథాజ్ఞానంవిపరీతజ్ఞానంవా. అహమిత్యేవాత్మనస్స్వరూపమితి స్వరూపజ్ఞానరూపోహంప్రత్యయోనాజ్ఞత్వమాపాదయతి- కుతస్సంసారిత్వం. అపితుతద్విరోధిత్వాన్నాశయత్యేవ. బ్రహ్మాత్మభావాపరోక్ష్యనిర్ధూతనిరవశేషావిద్యానామపివామదేవాదీనామహమిత్యేవాత్మానుభవదర్శనాచ్చ. శ్రూయతేహి *తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవఃప్రతిపేదేఅహంమనురభవంసూర్యశ్చేతి *అహమేవచవర్తామిభవిష్యామీత్యాది॥ సకలేతరాజ్ఞానవిరోధిసచ్ఛబ్దప్రత్యయమాత్రభాజఃపరస్యబ్రహ్మణోప్యవహారోప్యేవమేవ *హన్తాహమిమాస్తిస్రోదేవతాః *బహుస్స్యాంప్రజాయేయ *సఈక్షతలోకాన్నుసృజా ఇతి॥ తథా *యస్మాత్ క్షరమతీతోహమక్షరాదపిచోత్తమః । అతోస్మిలోకేవేదేచప్రథితఃపురుషోత్తమః॥*అహమాత్మాగుడాకేశ *నత్వేవాహంజాతునాసం *అహంకృత్స్నస్యజగతఃప్రభవఃప్రలయస్తథా*అహంసర్వస్యప్రభవోమత్తస్సర్వంప్రవర్తతే। తేషామహంసముద్ధర్తామృత్యుసంసారసాగరాత్॥*అహంబీజప్రదఃపితా। *వేదాహంసమతీతానీత్యాదిషు॥యద్యహమిత్యేవాత్మనస్స్వరూపం.

ప్రకాశమానత్వేన. వ్యతిరేకవ్యాప్తిందర్శయతి(యఃపునరితి)ఉపనయమాహ(స్వస్మా ఇతి)నిగమనమాహ(తస్మాదితి)స్వస్మైప్రకాశమానత్వంహేతుః. అహమితివ్యవహారార్హత్వంసాధ్యమితినసాధ్యావిశిష్టతా. అహమిత్యేవప్రకాశతే-అహమితివ్యవహారార్హంప్రకాశతఇత్యర్థః. సాధ్యవిపరీతవిశేషసాధకతయావిశేషవిరుద్ధత్వంశఙ్కతే(నచేతి)ఆదిశబ్దాద్రాగద్వేషదుఃఖాదివివక్షితం. నసువ్యాపకంహిప్రసఞ్జనీయం. నచకార్యంకారణస్యవ్యాపకం. సత్యం - కారణజాతీయస్యతుకదాచిత్కార్యప్రసక్తిర్వ్యాపికా. అతోహంప్రత్యయేనాత్మనోఽజ్ఞత్వాదిప్రసఞ్జనం. అజ్ఞత్వాదిప్రసక్తిశ్చేతి విరుద్ధేత్యాహ(మోక్షేతి)*నపశ్యోమృత్యుంపశ్యతినరోగంనోతదుఃఖతామితిహిశ్రుతిః. అతోయథాసహదర్శనమాత్రేణపర్వతేభాస్వాదిప్రసక్తిఃప్రత్యక్షబాధాద్వార్యతే- తద్వత్కాలాత్యయాపదేశ ఇత్యర్థః. సోపాధికత్వమాహ(అజ్ఞత్వాదీతి)సంసారిత్వాహమర్థత్వయోస్సహదర్శనమాత్రేణ ముక్తావపిసంసారిత్వాదిప్రసజ్యేచ్చేదనుభవస్యాపితత్సహభావదర్శనాత్త్వత్పక్షేపిముక్తౌసంసారిత్వప్రసక్తిః. తత్ మోక్షగ్రాహిప్రమాణవిరోధాత్కాలాత్యయాపదిష్టం. సంసారిత్వాదేరనుభవప్రయుక్తత్వాభావాత్సోపాధికత్వంచేతిచేత్తదస్మత్పక్షేపిసమానమిత్యభిప్రాయః. అనేనాహమితి భాసనంస్వస్మైభాసమానత్వప్రయుక్తం-అపిత్వజ్ఞత్వప్రయుక్తమితిహేతోస్సోపాధికత్వంచశ్రుతిబలేనవ్యాప్తేర్భగ్నతయాసహదర్శనమాత్రమేవేతిపరిహృతంభవతి. ఏవంకాలాత్యయాపదేశసోపాధికత్వేఉక్తే. తత్రసోపాధికత్వముపపాదయితుమజ్ఞానత్వేనసంభావితశరాంనివికల్పయతి (అజ్ఞానంనామేతి) ధర్మిణ్యైక్యేసతిప్రకారాన్తరారోపణేనజ్ఞానమన్యథాజ్ఞానం-యథాపీతశ్శఙ్ఖఇతి. ఇదంరజఃకార్యం. ధర్మ్యన్తరస్యధర్మ్యన్తరత్వేనజ్ఞానంవిపరీతజ్ఞానం-యథాశుక్తావిదంరజతమితి. ఇదంతమఃకార్యం *అయథావత్ప్రజానాతిబుద్ధిస్సాపార్థరాజసీ। అధర్మంధర్మమితియామన్యతేతమసావృతా।సర్వార్థాన్విపరీతాంశ్చబుద్ధిస్సాపార్థతామసీమతా॥ అహంప్రత్యయస్యస్వరూపజ్ఞానరూపత్వాత్తత్ప్రాగభావాన్యథాజ్ఞానవిపరీతజ్ఞానానివిరోధాదేవాపగతానీత్యాహ (అహమిత్యేవేతి) అహమిత్యేవాత్మనఃస్వరూపం-అహమితివ్యవహారబుద్ధ్యర్హమేవాత్మనస్స్వరూపమిత్యర్థః. అహంప్రత్యయస్యాజ్ఞత్వాదిప్రయోజకత్వదూషణేనాజ్ఞత్వాదేరవిద్యాన్వయవ్యతిరేకోపాధిరిత్యర్థాదుక్తంభవతి. అథవా కార్యకారణభావేనవ్యాప్తిమఙ్గీకృత్యపరేణాజ్ఞత్వాదిప్రసఙ్గఉక్తఇతివ్యాప్తిప్రతిక్షేపాయకార్యకారణభావంప్రతిక్షిపతి (అజ్ఞత్వాద్యహేతుత్వాచ్చేత్యాదినా)అజ్ఞత్వఫలమపినాస్తీత్యాహ (కుతస్సంసారిత్వమితి) నివృత్తావిద్యానామపిఅహమిత్యాత్మప్రతిపత్తిదర్శనేనఅహంప్రత్యయస్యముక్తావనువృత్తిమాహ (బ్రహ్మాత్మభావేతి)తద్ధైతత్పశ్యన్నితిబ్రహ్మాత్మకత్వసాక్షాత్కారకథనేననిర్ధూతనిరవశేషావిద్యత్వంగమ్యతే. బ్రహ్మణోపితథాప్రతిపత్తిమాహ (సకలేతరేతి) సకలేతరాజ్ఞానవిరోధినః-నహిసకలేతరవిషహరణనిపుణస్యవైనతేయస్యవిషవశ్యత్వసంభవఇతిభావః. సచ్ఛబ్దప్రత్యయమాత్రభాజః- సచ్ఛబ్దస్యసదితిప్రత్యయస్యచవిషయభూతస్య. మాత్రచాపాశ్చాత్త్యనామరూపభాక్త్వవ్యావృత్తిః. అనేనాహంకారసృష్టేఃపూర్వమప్యహంప్రత్యయంజ్ఞాపయతి. అహంప్రత్యయస్ఫుటీకరణాయ *అహమిమా ఇతివాక్యంపూర్వముపాదత్తే.*బహుస్స్యామితివాక్యే *అస్మద్యుత్తమ ఇత్యుత్తమపురుషబలాత్ అహమితిప్రత్యయస్సిద్ధః.అహమిమాస్తిస్ర ఇత్యత్ర అహంశబ్దఃకణ్ఠోక్తః-నహ్యహంకారస్యనామరూపవ్యాకర్తృత్వమితిభావః. బహూపనిషత్స్వహమితినిర్దేశజ్ఞాపనాయోపాదత్తే (సఈక్షతేతి) సృజా ఇత్యుత్తమపురుషేణాహంశబ్దాకర్షసిద్ధిరితిభావః. స్మృతిందర్శయతి (తథాయస్మాదితి)యస్మాదితివచనంక్షరాక్షరాతీతస్వాభావికరూపేణాహంప్రత్యయజ్ఞాపనార్థముపాత్తం. నహ్యహంకారఃక్షరాక్షరాతీతః. అతోస్మీత్యుత్తమపురుషేణాప్యహమర్థసిద్ధిః. ఆత్మనోహంప్రత్యయంజ్ఞాపయతిఅహమాత్మేతి. నహ్యహంకారశ్చిదచిదన్తరాత్మా. స్వాభావికనిత్యరూపేఽహంప్రత్యయందర్శయతినత్వేవాహమితి.నహ్యహంకారోనిత్యః. మృత్యువిరోధిముక్తిప్రదోప్యహంప్రత్యయవిషయ ఇత్యాహ తేషామితి- నహ్యహంకారోముక్తిప్రదః. ఏవమనేకశ్రుతిస్మృతివచనోపాదానంపరవివక్షితద్విత్రతాదృశవచనాపనోదనార్థం - ఏభిరహంశబ్దైశ్చిన్మాత్రముపలక్ష్యతేచేదనేకవాక్యస్థాహంశబ్దలక్షణైవదోషః. *మహాభూతాన్యహంకారఇతిక్షేత్రాన్తర్భావవచనమేకం * అహంకారం బలందర్పం కామంక్రోధం పరిగ్రహం । విముచ్యనిర్మమశ్శాన్తో బ్రహ్మభూయాయకల్పత ఇతి త్యా

కథం తర్హ్యహంకారస్య క్షేత్రాన్తర్భావో భగవతోపదిశ్యతే *మహాభూతాన్యహంకారో బుద్ధిరవ్యక్తమేవ చేతి॥ ఉచ్యతే-స్వరూపోపదేశేషు సర్వేష్వహమిత్యేవోపదేశాత్ తథైవాత్మస్వరూపప్రతిపత్తేశ్చాహమిత్యేవ ప్రత్యగాత్మనస్స్వరూపం. అవ్యక్తపరిణామభేదస్యాహంకారస్య క్షేత్రాన్తర్భావో భగవతైవోపదిశ్యతే. స త్వనాత్మని దేహేఽహంభావకరణహేతుత్వేన అహంకార ఇత్యుచ్యతే. అస్య త్వహంకారశబ్దస్యాభూతతద్భావే చ్వి ప్రత్యయముత్పాద్య వ్యుత్పత్తిర్ద్రష్టవ్యా. అయమేవ త్వహంకార ఉత్కృష్టజనావమానహేతుర్గర్వాపరనామా శాస్త్రేషు బహుశో హేయతయా ప్రతిపాద్యతే. తస్మాద్బాధకాపేతాహంబుద్ధిస్సాక్షాదాత్మగోచరైవ. శరీరగోచరా త్వహంబుద్ధిరవిద్యైవ. యథోక్తం భగవతా పరాశరేణ *శ్రూయతాం చాప్యవిద్యాయాస్స్వరూపం కులనన్దన। అనాత్మన్యాత్మబుద్ధిర్యేతి॥ యది జ్ఞప్తిమాత్రమేవాత్మా - తదానాత్మన్యాత్మాభిమానే శరీరే జ్ఞప్తిమాత్రప్రతిభాసస్స్యాత్ -న జ్ఞాతృప్రతిభాసః. తస్మాజ్జ్ఞాతాహమర్థ ఏవాత్మా. తదుక్తం *అతః ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాదుక్తన్యాయాగమాన్వయాత్। అవిద్యాయోగతశ్చాత్మా జ్ఞాతాహమితి భాసత ఇతి॥ తథా చ *దేహేన్ద్రియమనః ప్రాణధీభ్యోఽన్యోఽనన్యసాధనః। నిత్యో వ్యాపీ ప్రతిక్షేత్రమాత్మా భిన్నస్స్వతస్సుఖీతి॥ అనన్యసాధనః - స్వప్రకాశః. వ్యాపీ- అతిసూక్ష్మతయా సర్వాచేతనాన్తః ప్రవేశస్వభావః. యదుక్తం దోషమూలత్వేనాన్యథాసిద్ధిసంభావనయా

జ్ఞత్వపరం వచనం ద్వితీయం. *అహంకారవిమూఢాత్మా ఇత్యపరం. ఏతత్త్రయముదాహృతమప్యభిప్రేతం ఉత్తరత్ర పరిహారాత్. పూర్వమేతద్వచనాభిప్రాయేణ సుషుప్తిముక్త్యోర్నాస్తీత్యుక్తం. ఇమమర్థమవలమ్బ్య చోదయతి (కథం తర్హీతి) పరిహరతి (ఉచ్యత ఇతి) అహమర్థాహంకారయోరభేదబుద్ధ్యా పరేణ చోదితే ప్రకృతిప్రత్యయయోరర్థవిభాగవ్యుత్పాదనాయ ప్రకృత్యర్థభూత ఆత్మన్యహంబుద్ధేః ప్రామాణికత్వస్థైర్యం దర్శయతి (స్వరూపోపదేశేష్వితి) అన్యథాసిద్ధిం దర్శయన్ తత్రాహంకారశబ్దవివక్షితమాహ (అవ్యక్తేతి) (అవ్యక్తపరిణామభేదస్యేతి) న త్వహమర్థస్యేత్యర్థః *అథాతోఽహంకారాదేశ ఇత్యాదిషు శుద్ధస్వరూపస్యాహంకారశబ్దేనాభిధానాభ్యుపగమేఽపి న విరోధః. స త్వహంకారశబ్దోఽహమర్థవిషయబుద్ధిపరః. యద్యహంకారశబ్దవాచ్యత్వమాత్రాత్ ప్రత్యగాత్మాపి క్షేత్రభేదస్స్యాత్ తర్హి హరిశబ్దవాచ్యత్వసామ్యాత్ సింహో మణ్డూకస్స్యాత్. అనేకార్థాభిధాయిశబ్దైకత్వమర్థభేదావిరోధీతి భావః. యథా ఆగమప్రామాణ్యే *తథా చ హరిశబ్దస్య దృష్టా మణ్డూకవాచితా। ఇతి తచ్ఛబ్దవాచ్యత్వాత్ సింహో మణ్డూక ఏవ సః। తథా గోశబ్దవాచ్యత్వాచ్ఛబ్దశ్చాపి విషాణవానితి॥ అథాహంకారశబ్దస్యావ్యక్తపరిణామవిశేషవాచకత్వప్రకారం దర్శయతి (స త్వితి) అహంభావః-అహమితి బుద్ధిః. భావశబ్దస్య బుద్ధివాచకత్వమభిప్రాయపరతయా ప్రయోగాదవగమ్యతే. సర్వత్రాహంశబ్దార్థమేకరూపమఙ్గీకృత్యాహంకారశబ్దస్యావ్యక్తపరిణామవాచిత్వం శబ్దానుశాసనప్రక్రియయోపపాదయతి (అస్య త్వితి) చ్వి ప్రత్యయస్య సర్వలోపః. కృఞః కరణే ఘఞ్. క్షేత్రాన్తర్భావోపదేశస్య నిర్వాహః కృతః. అహంకారం బలం దర్పమితి త్యాజ్యతయోపదేశస్య నిర్వాహః క్రియతే (అయమేవ త్వితి) అయంశబ్దేన ప్రస్తుతాహంభావో వివక్షితః-స త్వహంభావకరణహేతుః-గర్వాపరనామేతి వచనాత్. న హి మహదహంకారయోరన్యతరోఽహంకారో గర్వాపరపర్యాయః. అతోఽత్రాహంభావ ఏవాయం శబ్దవివక్షితః. ప్రశస్తదేహేఽహంబుద్ధిరుత్కృష్టజనావమానహేతురహంకారః అహంబుద్ధిః. మానసవ్యాపారవాచినః కరోతేః బుద్ధిపరత్వం యుజ్యతే. యథా *తదేకావయవం దేవం చేతసా హి పునర్బుధః। కుర్యాదితి॥ మనసా కరణం హి వేదనం. అతోఽహంబుద్ధిరహంకారః. చ్వి ప్రత్యయాఽగ్రహణాభావాత్ అహంబుద్ధిగర్భావిమావహంభావాహంకారశబ్దౌ. అత్ర భావే వ్యుత్పత్తిః. పూర్వత్ర కరణే వ్యుత్పత్తిః-*గర్వోఽభిమానోఽహంకార ఇతి నైఘణ్టుకాః. నను సోఽహం భావే వ్యుత్పన్నస్యాహంకారశబ్దస్యోపాదేయగోచరతయా ప్రయోగః *అథాతోఽహంకారాదేశ ఇతి॥ ఉచ్యతే-స త్వహంకారశబ్దస్సామాన్యాహమర్థబుద్ధివాచీ-న త్వనాత్మన్యాత్మబుద్ధిపరచ్వి ప్రత్యయార్థగర్భః. హేయోపాదేయరూపేణ శబ్దప్రతిపన్నయోరహంబుద్ధ్యోర్విషయవిభాగం నిగమయతి (తస్మాదితి) అస్మిన్నర్థే ప్రమాణమాహ (యథోక్తమితి) తత్రైవ పురాణే అనాత్మవిషయాహంబుద్ధివచనయోర్భ్రాన్తత్వమాత్మవిషయే త్వభ్రాన్తత్వం చ స్పష్టం. యథా *ఆకాశవాయ్వగ్నిజలపృథివీభ్యః పృథక్స్థితే। ఆత్మన్యాత్మమయం భావం కః కరోతి కళేబరే॥ పఞ్చభూతాత్మకే దేహే దేహీ మోహతమోవృతః। అహం మమైతదిత్యుచ్చైః కురుతే కుమతిర్మతిమితి॥ ఆదిభరతచరితే *అత్మన్యేష న దోషాయ శబ్దోఽహమితి యో ద్విజ। అనాత్మన్యాత్మవిజ్ఞానం శబ్దో వా భ్రాన్తిలక్షణః॥ ఏతద్వచనార్థమప్యహమర్థాత్మత్వహేతుత్వేనాహ (యదీతి) (అనాత్మనీతి) అనాత్మన్యహం ప్రతీతిః కథమాత్మాభిమాన ఇత్యర్థః. అహమర్థాత్మత్వం నిగమయతి (తస్మాదితి) అస్మిన్నర్థే ఆత్మసిద్ధిగ్రన్థముదాహరతి (తదుక్తమితి) ధర్మధర్మిభావేన ప్రతీతిః ప్రత్యక్షసిద్ధిః. స్థిరత్వాస్థిరత్వాదిభేదప్రత్యభిజ్ఞోపపత్తిశ్చ న్యాయః. ఆగమ ఉదాహృతోపనిషద్వాక్యాని. అవిద్యాయోగో నన్తరోక్తభ్రాన్తియోగః. అహమర్థస్యానాత్మత్వే స్థూలోఽహమితి భ్రాన్తేరయోగ ఇతి వార్థః. జ్ఞాతురాత్మత్వే సంవాదిగ్రన్థో దర్శితః. జ్ఞప్తేరనాత్మత్వే చాత్మసిద్ధిగ్రన్థమాహ (తథా చేతి) ధీభ్యోఽన్య ఇత్యేతదత్రోపయుక్తం. సాధనశబ్దస్యోత్పాదకజ్ఞాపకసాధారణత్వాత్తద్వ్యాచష్టే (అనన్యేతి) జీవస్వరూపవిభుత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థం వ్యాపీతిశబ్దం వ్యాచష్టే (అతీతి) పురాణేషు వ్యాపిశబ్దప్రయోగాత్ సకలవాత్సల్యోక్తేశ్చ ప్రయుక్తః. యత్ర యత్ర జీవస్య వ్యాప్తివాచినశ్శబ్దాః తత్ర తత్రాయమేవార్థో ద్రష్టవ్య ఇతి భావః. జీవస్య ధర్మభూతజ్ఞానేన వ్యాప్తిరాత్మసిద్ధావేవోచ్యతే *వ్యాప్తిరపి చైతన్యమాత్రేణైవ న రూపేణేతి. అతో యథోక్త ఏవార్థః. అథ శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యవాదాన్యనిరస్యతి (యదుక్తమిత్యాదినా) పరేణ పూర్వం మూలమూలిభావపరోక్షాపరోక్షరూపత్వాదిర్న బాధ్యబాధకభావే కారణం జ్వాలాభేదాను

సకలభేదావలమ్బిప్రత్యక్షస్య శాస్త్రబాధ్యత్వమితి. కోయం దోష ఇతి వక్తవ్యం- యన్మూలతయా ప్రత్యక్షస్యాన్యథాసిద్ధిః. అనాది భేదవాసనైవ హి దోష ఇతి చేత్ - భేదవాసనాయాస్తిమిరాదివదన్యథావస్థితవస్తువిపరీతజ్ఞానహేతుత్వం కిమన్యత్ర జ్ఞాతపూర్వం - అనేనైవ శాస్త్రవిరోధేన జ్ఞాస్యత ఇతి చేత్ -న - అన్యోన్యాశ్రయణాత్. శాస్త్రస్య నిరస్తనిఖిలవిశేషవస్తుబోధిత్వనిశ్చయే సతి భేదవాసనాయా దోషత్వనిశ్చయః- భేదవాసనాయా దోషత్వనిశ్చయే సతి శాస్త్రస్య నిరస్తనిఖిలవిశేషవస్తుబోధిత్వనిశ్చయ ఇతి. కించ-యది భేదవాసనామూలత్వేన ప్రత్యక్షస్య విపరీతార్థత్వం - శాస్త్రమపి తన్మూలత్వేన తథైవ స్యాత్. అథోచ్యేత - దోషమూలత్వేఽపి శాస్త్రస్య ప్రత్యక్షావగతసకలభేదనిరసనజ్ఞానహేతుత్వేన పరత్వాత్ ప్రత్యక్షస్య బాధకమితి. తన్న-దోషమూలత్వే జ్ఞాతే సతి పరత్వమకించిత్కరం. రజ్జుసర్పజ్ఞాననిమిత్తభయే సతి భ్రాన్తోఽయమితి పరిజ్ఞాతేన కేనచిత్ నాయం సర్పో మా భైషీరిత్యుక్తేఽపి భయానివృత్తిదర్శనాత్. శాస్త్రస్య చ దోషమూలత్వం శ్రవణవేలాయామేవ జ్ఞాతం. శ్రవణావగతనిఖిలభేదోపమర్ది బ్రహ్మాత్మైకత్వ విజ్ఞానాభ్యాసరూపత్వాన్మననాదేః.

మానే వ్యభిచారాత్. *ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదావపి యూపాదిత్యైక్యాద్యప్రతిపాదనం న దౌర్బల్యాత్ - అపి తు యూపాఞ్జనవిధిశేషత్వేనైక్యతాత్పర్యాభావాదిత్యుక్తం. తత్ర జ్వాలాభేదానుమానాచ్ఛాస్త్రస్య త్రిధా వైషమ్యమస్తి. ప్రమాణాన్తరేణ దోషమూలత్వానిశ్చయాదన్యోన్యాశ్రయః, బాధ్యబాధకయోస్తుల్యదోషత్వం, మూలోచ్ఛేదిత్వం, చేత్యేతత్త్రయం జ్వాలాభేదానుమానే నాస్తి. తథా హి- ఏకవర్తికావర్తిత్వనిబన్ధనసాదృశ్యాఖ్యదోషస్యాసత్యపి వైక్యే ఐక్యప్రతీతిహేతుత్వమచిరనిర్వాపితారోపితప్రదీపే దృష్టమితి చక్షుషా జ్వాలైక్యప్రతిపత్తేః క్వచిద్దోషమూలత్వనిశ్చయాదన్యత్రైక్యప్రతిపత్తావపి దోషమూలత్వసంభవాజ్జ్వాలైక్యప్రత్యక్షం శఙ్కితం న నిశ్చయజననక్షమం పరీక్షకస్య భవేత్. జ్వాలాయాం సాదృశ్యరూపదోషస్యాసత్యపి వైక్యే ఐక్యప్రతీతిహేతుత్వం ప్రమాణాన్తరేణ న దృష్టం చేదన్యోన్యాశ్రయస్స్యాత్. అనుమానస్య ప్రాబల్యాత్ప్రత్యక్షస్యాన్యథాసిద్ధిః. తదన్యథాసిద్ధ్యానుమానస్య ప్రాబల్యమితి ఐక్యప్రతీతేరన్యథాసిద్ధిసంభవః ప్రమాణాన్తరదృష్ట ఇతి నాన్యోన్యాశ్రయః. అత్ర న తథా ప్రమాణాన్తరేణ భేదవాసనాయా దోషత్వం దృష్టం. కించ-దీపే బాధ్యస్య జ్వాలైక్యజ్ఞానస్య సాదృశ్యాఖ్యదోషమూలత్వే బాధకస్య జ్వాలాభేదానుమానస్య న సాదృశ్యదోషమూలత్వం దృష్టం. అత్ర తు బాధ్యస్య ప్రత్యక్షస్య బాధకస్య శాస్త్రస్య చోభయోః పరాభ్యుపేతదోషమూలత్వమవిశిష్టం విద్యత ఇతి తుల్యదోషత్వం. కించ-తత్ర జ్వాలాఖ్యధర్మిగ్రాహిణః ప్రత్యక్షస్య చ ప్రథమవర్త్యవయవాగ్నిసంయోగే చరమవర్త్యవయవస్య వినాశే చ ఉత్పత్తివినాశయోర్వ్యాప్తిగ్రాహిణః ప్రత్యక్షస్య ప్రత్యవయవమగ్నిసంయోగవర్త్యవయవవినాశాఖ్యలిఙ్గగ్రాహిణః ప్రత్యక్షస్య చ న భేదానుమానబాధ్యవిషయత్వం. ఐక్యప్రతిపత్తేరేవ తత్. అత్ర తు శబ్దాఖ్యధర్మిగ్రాహిణః తస్య నిర్దోషత్వసాధకలిఙ్గగ్రాహిణః తల్లిఙ్గవ్యాప్తిగ్రాహిణః షడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గగ్రాహిణశ్చ ప్రత్యక్షస్య తేషాం తాత్పర్యలిఙ్గానాం చ శాస్త్రేణైవ బాధోపగమాత్ మూలోచ్ఛేదిత్వమితి త్రిధా వైషమ్యం. ఏతద్వైషమ్యత్రయముపపాదయిష్యన్ పూర్వపక్షమనువదతి (దోషమూలత్వేనేతి) (సకలభేదావలమ్బిప్రత్యక్షస్యేతి) అత్రాయం భావః- తత్త్వశుద్ధికారాదిభిః కైశ్చిత్ కాచతిమిరాదిరేవ ప్రత్యక్షస్య దోష ఉక్తః. స నోపపద్యతే-కాచతిమిరాదేః క్వాచిత్కత్వాత్. ఏతేన ప్రత్యక్షాన్తరాణాం దోషమూలత్వమనుమీయత ఇతి చేత్ -శబ్దత్వాత్ శాస్త్రస్యాపి దోషమూలత్వమనుమీయతాం. శాస్త్రదోషస్య యోగ్యానుపలమ్భనిరాసశ్చేత్ ప్రత్యక్షేఽపి తథైవ స్యాత్. కించ-ఆయుర్వేదే దోషాణాం స్వరూపం తన్నివృత్త్యుపాయాదికం చ నిరూపితం. సర్వప్రత్యక్షస్య దోషమూలత్వానుమానం తద్విరుద్ధం చ. కించ - సర్వప్రత్యక్షస్య దోషమూలత్వే సన్మాత్రగ్రాహిణః ప్రత్యక్షస్య దోషమూలత్వాత్ సన్మాత్రమపి మిథ్యా స్యాదితి. దూషయతి (కోయమిత్యాదినా) (కోయం దోష ఇతి వక్తవ్యమితి) కోయం దోష ఇత్యనయా వచనవ్యక్త్యా దోషరూపం పూర్వం యదుక్తం తత్కిమితి పృష్టే ఉదయం దోష ఇతి వక్తవ్యమిత్యర్థః. యద్వా - యచ్ఛబ్దసామర్థ్యాత్తత్రేత్యాక్షేపసిద్ధం. దోషమూలత్వేనేత్యాదినా యదర్థజాతముక్తం తత్ర కోయం దోష ఇతి పృష్టే వక్తవ్యమిత్యర్థః. కుతో వక్తవ్యమిత్యత్రాహ (యన్మూలతయేతి) న హి దోషమనుక్త్వాన్యథాసిద్ధిస్సువచేత్యర్థః. దోషమాహ (అనాదీతి) స్వరూపసంప్రతిపత్తిపర ఏవకారః. హిశబ్దేన దోషాన్తరాసంభవసిద్ధవత్కారః. స్వమతే దోషత్వసంప్రతిపత్త్యభిమానాద్వా హిశబ్దః. దోషత్వం హి విపరీతజ్ఞానహేతుత్వం. అతో విపరీతజ్ఞానహేతుత్వేన వ్యాప్తేరదృష్టతయా భేదవాసనాస్వరూపసంప్రతిపత్తావపి దోషత్వాసంప్రతిపత్తేః పృచ్ఛతి (భేదవాసనాయా ఇతి) తిమిరాదివదిత్యాదిశబ్దేన సాదృశ్యాదివివక్షితం. తద్ధి జ్వాలాయామైక్యభ్రమహేతుః. అన్యత్ర జ్ఞాతపూర్వత్వస్య దుర్వచత్వాచ్ఛఙ్కతే (అనేనైవేతి) దూషయతి (నేతి) ఏవం ప్రమాణాన్తరేణ దోషత్వానిశ్చయేనాన్యోన్యాశ్రయణాపత్తిరూపవైషమ్యముక్తం. అథ తుల్యదోషత్వం బాధ్యబాధకయోరాహ (కించేతి) అథ దోషమూలత్వే తుల్యేఽపి పరత్వాద్బాధకత్వం శఙ్కతే (అథేతి) అపచ్ఛేదాదిష్విదం రజతం నేదం రజతమిత్యాదిషు చ పరం బాధకం దృష్టం. అతో నిషేధ్యోపస్థాపకమానాపేక్షయా నిషేధకస్య పరత్వాత్ బలీయస్త్వమిత్యర్థః. ఏవం బ్రహ్మప్రతిపాదకశాస్త్రస్యాపి వ్యుత్పత్త్యాదేః ప్రత్యక్షాదిమూలతయా తత్పూర్వకస్య తస్య ప్రత్యక్షాద్యపేక్షయా పరత్వాత్ ప్రతిపాద్యనిర్విశేషవస్తుసత్యత్వమపి తుల్యన్యాయతయా సిద్ధం. తద్దూషయతి (తన్నేతి) పరత్వస్యాకించిత్కరత్వముపపాదయతి (రజ్జుసర్పేతి) ఉత్తరజ్ఞానస్య దోషమూలత్వేన ప్రామాణ్యానిశ్చయాద్భయానివృత్తిః- నను భ్రాన్తత్వే జ్ఞాతే పరత్వమకించిత్కరమస్తు- అత్ర తు భ్రాన్తత్వజ్ఞానం నాస్తీత్యత్రాహ (శాస్త్రస్యేతి) జ్ఞాతత్వముపపాదయతి (శ్రవణావగతేతి) శాస్త్రస్య భేదవాసనామూలత్వం తావత్సంప్రతిపన్నం. తస్యాశ్చ దోషత్వం భేదమిథ్యాత్వజ్ఞానా

అపి చ ఇదం శాస్త్రం ఏతచ్చాసంభావ్యమానదోషం. ప్రత్యక్షం తు సంభావ్యమానదోషమితి కేనావగతం త్వయా. న తావత్ స్వతస్సిద్ధానిర్ధూతనిఖిలవిశేషానుభూతిరిమమర్థమవగమయతి - తస్యాస్సర్వవిషయవిరక్తత్వాత్ శాస్త్రపక్షపాతవిరహాచ్చ. నాప్యైన్ద్రియకం ప్రత్యక్షం - దోషమూలత్వేన విపరీతార్థత్వాత్. తన్మూలత్వాదేవ నాన్యాన్యపి ప్రమాణాని. అతస్స్వపక్షసాధనప్రమాణానభ్యుపగమాత్ న స్వాభిమతార్థసిద్ధిః. నను వ్యావహారికప్రమాణప్రమేయవ్యవహారోఽస్మాకమప్యస్త్యేవ- కోఽయం వ్యావహారికో నామ- ఆపాతప్రతీతిసిద్ధో యుక్తిభిర్నిరూపితో న తథావస్థిత ఇతి చేత్ - కిం తేన ప్రయోజనం- ప్రమాణతయా ప్రతిపన్నేపి యాథార్థ్యాత్తాత్త్వికబాధాదేవ ప్రమాణకార్యాభావాత్. అథోచ్యేత- శాస్త్రప్రత్యక్షయోరవిద్యామూలత్వేపి ప్రత్యక్షవిషయస్య శాస్త్రేణ బాధో దృశ్యతే. శాస్త్రవిషయస్య సదద్వితీయబ్రహ్మణః పశ్చాత్తనబాధాదర్శనేన నిర్విశేషానుభూతిమాత్రం బ్రహ్మైవ పరమార్థ ఇతి. తదయుక్తం - అబాధితస్యాపి దోషమూలస్యాపారమార్థ్యనిశ్చయాత్. ఏతదుక్తం భవతి- యథా సకలేతరకాచాదిదోషరహితపురుషాగోచరగిరిగుహాసు వసతస్తైమిరికజనస్యాజ్ఞాతస్య తిమిరస్య సర్వస్య తిమిరదోషావిశేషేణ ద్విచన్ద్రజ్ఞానమవిశిష్టం జాయతే. న తత్ర బాధకప్రత్యయోఽస్తీతి న తన్మిథ్యా న భవతీతి తద్విషయభూతం ద్విచన్ద్రత్వమపి మిథ్యైవ. దోషో హ్యయథార్థజ్ఞానహేతుః.

దపాస్యతే-తన్మిథ్యాత్వావగతిశ్చ జ్ఞాననివర్త్యత్వావగమాత్. జ్ఞాననివర్త్యత్వావగమశ్చ బ్రహ్మాత్మైకత్వజ్ఞానస్య సఖిలభేదాపహత్వావగతేః. అతః కేవలజ్ఞాననివర్తకజ్ఞానాఖ్యాసరూపమనసంకుర్వతా శాస్త్రస్య దోషమూలత్వమవగతమిత్యర్థః. ఏవం బాధ్యబాధకయోస్తుల్యదోషత్వరూపం వైషమ్యముక్తం. అథ మూలోచ్ఛేదిత్వమాహ (అపిచేతి) ఇదం శాస్త్రమితి శబ్దరాశివ్యావృత్తిః. అసంభావ్యమానదోషమితి బౌద్ధాగమాదివ్యావృత్తిః. త్వయా- ప్రమాణప్రమేయాదికం తాత్త్వికత్వేనానభ్యుపగచ్ఛతా. (న తావదితి) స్వతస్సిద్ధత్వేన నిర్ధూతనిఖిలవిశేషత్వం. ఏతద్విశేషణం నిర్విషయత్వప్రదర్శనార్థం. కుతో నావగమ్యత ఇత్యత్రాహ (తస్యా ఇతి) సర్వవిషయవిరక్తత్వాత్ - నిర్విషయత్వాదిత్యర్థః. న హి విజ్ఞానమసంబద్ధవిషయం ప్రకాశయతి. వస్తుతో నిర్విషయాపి భ్రాన్త్యా విద్యమానమపి శాస్త్రప్రాబల్యమవగమయతీత్యత్రాహ (శాస్త్రపక్షపాతవిరహాచ్చేతి) అసంబన్ధావిద్యమానత్వావిశేషాత్ సౌగతాదిశాస్త్రస్యైవ ప్రామాణ్యమప్యవగమయేదిత్యర్థః. ప్రత్యక్షాదికం నావగమయతీత్యాహ (నాపీతి) యోగిప్రత్యక్షాదేరస్వీకృతత్వాత్ [illegible] ప్రత్యక్షమూలశాస్త్రజన్యజ్ఞానహేతుకార్యస్య కార్యత్వాదైన్ద్రియకప్రత్యక్షం ప్రథమముపాత్తం. తన్మూలత్వాత్ - భేదవాసనామూలప్రత్యక్షమూలత్వాత్. ఏవం ప్రకృతగోచరతయోక్తం ప్రమాణాభావం పరాభిమతసర్వగోచరత్వేనోపసంహరతి (అత ఇతి) న స్వాభిమతార్థసిద్ధిః - స్వాభిమతం - ప్రత్యక్షదౌర్బల్యశాస్త్రప్రాబల్యాదికం. ఏతత్ ఖణ్డనకారాద్యుక్తకుతర్కనిరసనోపలక్షణార్థముక్తం. తత్ర ప్రమాణవ్యాప్త్యాదిభఙ్గః క్రియతే. తత్రేదం ప్రష్టవ్యం. స్వాభిమతస్యార్థస్యాపరమార్థతాం శాస్త్రాన్తరపరమార్థార్థకమిత్యస్మిన్నర్థే కిం తవ ప్రమితిస్తత్సాధనం వాస్తి- ఉత నాస్తి. అస్తి చేన్న ప్రమాణాదిభఙ్గః. నాస్తి చేత్ త్వదుపన్యస్తప్రమాణభఙ్గః. ప్రమితితత్సాధనాదికమస్త్యేవ తద్వ్యావహారికమితి చేత్కిమిదం వ్యావహారికత్వం- కిం పరమార్థత్వం- ఉతాపరమార్థత్వం. అపరమార్థత్వేఽపి తత్ప్రమాణం కిం సాధకం- ఉతాసాధకం. సాధకం చేదపరమార్థసంజ్ఞితమన్యేషాం చ ప్రమాణం తత్తత్పక్షసాధకమేవ స్యాత్. అథాసాధకం- తర్హి నిరాకారం వా వ్యస్తరాభ్యుపగత ప్రమాణాదికం సాధకం భవేత్. త్వదుక్తం ప్రమాణాదికం పరమార్థభూతం చేద్ద్వైతవిజయి స్యాదితి. స్వపక్షపరపక్షభేదః కిం పరమార్థః- ఉతాపరమార్థః- పరమార్థశ్చేన్న భేదమిథ్యాత్వం. అపరమార్థశ్చేత్ పరపక్ష ఏవ త్వయాఙ్గీకృతస్స్యాదితి భేదాపారమార్థ్యం త్వయోక్తం స్యాదితి. ఏవమాదివ్యాఘాతస్సర్వత్రానుసంధేయ ఇత్యభిప్రాయః. అథ స్వపక్షసాధనప్రమాణాభావం ప్రతివివక్షుశ్చోదయతి (నన్వితి) కోఽయమిత్యాక్షిపతి. వ్యావహారికస్వరూపం దర్శయతి (ఆపాతేతి) దూషయతి (కిం తేనేతి) సాధ్యనిశ్చయరూపప్రయోజనం నేత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (ప్రమాణతయేతి) యథార్థ్యాబాధో యాథార్థ్యతాత్త్వికబాధః. ధూమబుద్ధ్యా గృహీతబాష్పాదేః సాధ్యనిశ్చయాహేతుత్వదర్శనాదిత్యర్థః. ఏవం మూలోచ్ఛేదిత్వవైషమ్యముపపాదితం. ఏవం పూర్వంపరోక్తం పరత్వాద్వైషమ్యం దూషితం. అథాస్మాత్పరస్య కస్యచిద్బాధకస్యాభావం బ్రహ్మప్రతిపాదకశాస్త్రస్య ప్రత్యక్షాద్వైషమ్యం శఙ్కతే (అథోచ్యేతేత్యాదినా) బాధదర్శనాభావరూపం వైషమ్యం శాస్త్రస్యవక్తుం ప్రత్యక్షవిషయస్య బాధదర్శనమాహ (శాస్త్రేణేతి) ప్రత్యక్షవిషయాచ్ఛాస్త్రవిషయస్య వైషమ్యమాహ (శాస్త్రవిషయస్యేతి) పాశ్చాత్త్యబాధాదర్శనాభ్యుపగమేన దూషయతి (తదయుక్తమితి) కుత ఇత్యత్రాహ (అబాధితస్యేతి) యస్య దుష్టం కారణం యస్య చ మిథ్యేతి ప్రత్యయః- స ఏవాసమీచీనః ప్రత్యయ ఇతి నీతివిదః. అతో దుష్టమూలత్వబాధకప్రత్యయౌ ప్రత్యేకం మిథ్యాత్వసాధకౌ. వ్యాహతమిదం యదబాధితస్యాప్యపారమార్థ్యనిశ్చయ ఇతి. అపరమార్థత్వేన నిశ్చితత్వం హి బాధితత్వమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) అజ్ఞాతస్యతిమిరస్యేతి క్వచిద్దృశ్యతే. దోషజ్ఞాననిబన్ధనపరోక్షబాధకజ్ఞానోదయవ్యుదాసః ప్రయోజనం. జ్ఞాతస్య తిమిరస్యేతి తు పాఠో లేఖకస్ఖలనకృతః. స హి పురుషాన్తరాగోచరత్వోక్తివిరుద్ధః- బాధకాభావే కథం మిథ్యాత్వమిత్యత్రాహ (దోషో హీతి) భ్రాన్తిసమానాశ్రయబాధకజ్ఞానాభావేపి పురుషాన్తరజ్ఞానేన మిథ్యాత్వనిశ్చయో న వ్యాహత ఇత్యర్థః. తిరశ్చాం యావజ్జీవం బాధోదయాభావేపి దేహాత్మధీర్మిథ్యార్థవిషయా- తస్యాస్సంసర్గరూపదోషమూలత్వాత్. బాహ్యభ్రమేషు స్పష్టోదాహరణస్య వివక్షితత్వాదేవ తదనుక్తిః. నను తిరశ్చాం దేహాత్మభ్రమో నాస్మాకం ప్రత్యక్షః. కార్యానవగమాత్ భ్రమకారణదోషోపి దురవగమః. తత్కథం దోషమూలత్వసంభావనాజ్ఞానమాత్రేణ మిథ్యాత్వనిశ్చయః - ఉచ్యతే-అస్మదాదేః శాస్త్రశ్రవణాత్ప్రాక్తనం దేహాత్మభ్రమదర్శనాత్తిరశ్చాం శాస్త్రాధికారాభావాద్దేహాత్మభ్రమస్తన్మూలదేహసంసర్గరూపదోషవత్త్వం చానుమీయతే. దోషమూలత్వనిశ్చ

తథా బ్రహ్మజ్ఞానమవిద్యామూలత్వేన బాధకజ్ఞానరహితమపి స్వవిషయేణ బ్రహ్మణా సహ మిథ్యైవేతి. భవన్తి చాత్ర ప్రయోగాః. వివాదాధ్యాసితం బ్రహ్మ మిథ్యా- అవిద్యావత ఉత్పన్నజ్ఞానవిషయత్వాత్ ప్రపఞ్చవత్. బ్రహ్మ మిథ్యా-జ్ఞానవిషయత్వాత్ ప్రపఞ్చవత్. బ్రహ్మ మిథ్యా-అసత్యహేతుజన్యజ్ఞానవిషయత్వాత్ ప్రపఞ్చవదేవ. న చ వాచ్యం స్వాప్నస్య హస్త్యాదివిజ్ఞానస్యాసత్యస్య పరమార్థశుభాశుభప్రతిపత్తిహేతుభావవదవిద్యామూలత్వేనాసత్యస్యాపి శాస్త్రస్య పరమార్థభూతబ్రహ్మవిషయప్రతిపత్తిహేతుభావో న విరుద్ధ ఇతి-స్వాప్నజ్ఞానస్యాసత్యత్వాభావాత్. తత్ర [illegible] విషయాణామేవ మిథ్యాత్వం- తేషామేవ హి బాధో దృశ్యతే. న జ్ఞానస్య. న హి మయా స్వప్నవేలాయామనుభూతం జ్ఞానమపి న విద్యత ఇతి కస్యచిదపి ప్రత్యయో జాయతే. దర్శనం తు విద్యతే అర్థా న సన్తీతి హి బాధకప్రత్యయః. మాయావినో మన్త్రౌషధాదిప్రభవం మాయామయం జ్ఞానం సత్యమేవ ప్రీతేర్భయస్య చ హేతుః- తత్రాపి జ్ఞానస్యాబాధితత్వాత్. విషయేన్ద్రియాదిదోషజన్యం రజ్జ్వాదౌ సర్పాది విజ్ఞానం సత్యమేవ భయాదిహేతుః. సత్యేవాదష్టేఽపి స్వాత్మని సర్పసన్నిధానాద్దష్టబుద్ధిః సత్యేవ శఙ్కావిషబుద్ధిర్మరణహేతుభూతా. వస్తుభూత ఏవ జలాదౌ ముఖాదిప్రతిభాసో వస్తుభూతముఖగతవిశేషనిశ్చయహేతుః. ఏషాం సంవేదనానాముత్పత్తిమత్త్వాదర్థక్రియాకారిత్వాచ్చ సత్యత్వమవసీయతే. హస్త్యాదీనామభావేఽపి కథం తద్బుద్ధయస్సత్యా భవన్తీతి చేత్ -నైతత్- బుద్ధీనాం సాలమ్బనత్వమాత్రనియమాత్. అర్థస్య ప్రతిభాసమానత్వమేవ హ్యాలమ్బనత్వేఽపేక్షితమ్. ప్రతిభాసమానతా చాస్త్యేవ దోషవశాత్. స తు బాధితోఽసత్య ఇత్యవసీయతే.

యాన్మిథ్యాత్వనిశ్చయః. ఏవం తైమిరికజనస్య తిమిరాన్వయే ఆప్తవాక్యాదికమన్వేష్టవ్యం. తతో మిథ్యాత్వనిశ్చయః. ఏవం సపక్షే శిక్షితమర్థం దార్ష్టాన్తికే నిగమయతి (తథేతి) జ్ఞానమిథ్యాత్వం పరమతాభ్యుపగమాదుక్తం. పాశ్చాత్త్యబాధాదర్శనముత్తరత్ర నిరసిష్యతే. శాస్త్రస్యావిద్యామూలత్వాభ్యుపగమేఽనిష్టం ప్రసఞ్జయతి (భవన్తీత్యాదినా) వ్యాప్తిప్రదర్శనవచనత్వాత్ప్రయోగా ఇత్యుక్తం. ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తహేతురూపేణైకస్య మనిష్టప్రసఙ్గ ఏవమపి న్యాయ్య ఇతి జ్ఞాపనార్థం. జ్ఞానవిషయత్వమాత్రమేకో హేతుః. ఏకో దుష్టపురుషజ్ఞానవిషయత్వం. ఏకో మిథ్యాభూతసామగ్రీజన్యజ్ఞానవిషయత్వమితి భిదా. పూర్వం సపక్షీభూత ఏవార్థోఽత్ర సపక్ష ఇత్యేవకారార్థః. నన్వసత్యహేతుజన్యధీవిషయత్వమన్యతరాసిద్ధం. ప్రపఞ్చవదితి దృష్టాన్తశ్చ సాధ్యవికలః. కథమేవం ప్రసఙ్గః. ఉచ్యతే- * బ్రహ్మణోఽననుభూతిత్వం త్వదుక్త్యైవ ప్రసజ్యత ఇతివత్ ప్రసఞ్జకప్రసఞ్జనీయధర్మవ్యాప్తిం పరమతేనాభ్యుపగమ్య దూషణముక్తమితి న విరోధః. నాసత్యహేతుజన్యజ్ఞానవిషయత్వాదసత్యత్వం బ్రహ్మణః. అసత్యాదపి సత్యప్రతిపత్తిర్దృశ్యత ఇతి శఙ్కామనూద్య పరిహరతి (న చేత్యాదినా) కిమసత్యస్య సతోఽత్యుత్పత్తిహేతుత్వానుపపత్తిః-ఉత తజ్జ్ఞప్తిహేతుత్వానుపపత్తిరితి వికల్పమభిప్రేత్యోత్పత్తిహేతుత్వే జ్ఞప్తిహేతుత్వే చోదాహరణాని దర్శితాని. తత్ర స్వాప్నవిషయాణామసత్యత్వేఽపి మతేపి విషయాసత్యత్వమభ్యుపగమ్య పరిహరతి (స్వాప్నేతి) జ్ఞానస్య సత్యత్వముపపాదయతి (తత్ర హీతి) అవధారణం కథమిత్యత్రాహ (తేషామేవేతి) జ్ఞానస్యాబాధం దర్శయతి (న హీతి) కథం జాయత ఇత్యత్రాహ (దర్శనం త్వితి) అన్యవిషయో బాధో నాన్యత్ర సంచారయితుం యుక్త ఇత్యర్థః. అత్రానేకోదాహరణప్రదర్శనం తత్తజ్జ్ఞానసామగ్రీవిశేషాణాం సత్యత్వజ్ఞాపనార్థం. తచ్చ జ్ఞానసత్యత్వనిర్వహణార్థం. స్వప్నకారణం పూర్వానుభవసంస్కారస్సత్యః. ప్రసిద్ధత్వాత్తదనుక్తిః. (మాయావిన ఇతి) అత్ర మన్త్రౌషధాదిప్రభవమిత్యనేన కారణసత్యత్వముక్తం. మాయామయం- మిథ్యావిషయమిత్యర్థః. విచిత్రవిషయం వా. (విషయేత్యాది) విషయదోషస్సాదృశ్యాదిః. ఇన్ద్రియదోషః కాచాదిః. ఆదిశబ్దేన దేశగతదూరత్వాదిదోష ఉచ్యతే. దోషశ్చ సత్యః. (సత్యేవేతి) సర్పసన్నిధానం కారణం సత్యం. దష్టబుద్ధిశ్చ సత్యా. శఙ్కావిషబుద్ధావపి సామగ్రీ సత్యా. నిర్విషోరగదంశనం వా అన్ధకారే అశ్మలోష్టాదినిపీడనం వా సత్యం హి భవతి. (వస్త్వితి) జలాదిసత్యం. తత్ప్రతిహతచాక్షుషతేజః ప్రతిహతిశ్చ సత్యా. సంవేదనానాం సత్యత్వే నిశ్చితే హ్యుక్తోదాహరణేషు సత్యాత్ సత్యప్రతిపత్తిరిత్యత్రాహ (ఏషామితి) ఉత్పత్తిమత్త్వమర్థక్రియాకారిత్వం చ ద్వయమపి ప్రత్యేకం సత్యత్వసాధకం. న హి శుక్తౌ రజతముత్పత్తిమత్. న చ కార్యకరం. అర్థజ్ఞానసత్యత్వం విషయసత్యతావ్యాప్తమితి తన్నివృత్త్యా జ్ఞానసత్యత్వనివృత్తిరితి శఙ్క్యతే (హస్త్యాదీనామితి) అభావే- ప్రతిపన్నోపాధౌ తథాత్వాభావే. జ్ఞానసత్యత్వం సాలమ్బనత్వమాత్రవ్యాప్తం. అబాధితత్వాదితి పరిహరతి (నైతదితి) సాలమ్బనత్వమాత్రశబ్దేన సత్యాలమ్బనత్వవ్యావృత్తిః. మిథ్యాభూతస్యాలమ్బనత్వం కథమిత్యత్రాహ (అర్థస్యేతి) ఆలమ్బనం-విషయః. (ప్రతిభాసమానత్వమేవ హ్యాలమ్బనత్వేఽపేక్షితమితి) ప్రతిభాసమానత్వమేవ విషయత్వమిత్యర్థః. అవిద్యమానస్యాప్యతీతానాగతాదేః ప్రతిభాసమానస్యాలమ్బనత్వదర్శనాద్విద్యమానస్యాప్యప్రతిభాసమానస్య తదభావాచ్చేతి భావః. పక్షే ప్రతిభాసమానత్వమప్యస్తీత్యాహ (ప్రతిభాసేతి) ప్రతిభాసమానతా సంవిదపేక్షయా ప్రతిసంబన్ధిత్వం. అవిద్యమానస్య విద్యమానతయాభాసనాత్తేన రూపేణాసత్యతా. తథా సాక్షాదవభాసమానో విషయోఽపి జ్ఞానహేతుస్స్యాత్. సంప్రతిపన్నవిద్యమానవిషయవత్ విద్యమానతయాభాసమానత్వావిశేషాత్. తథాసత్యసత్యాత్సతోఽత్పత్తిరిత్యత్రాహ (దోషవశాదితి) అవిద్యమానస్య విద్యమానతయాభాసనహేతుర్దోష ఏవ-న త్వవిద్యమానో విషయః. అవిద్యమానో విషయో న జ్ఞానస్య హేతుతయాఽపేక్షితః కేవలం విషయతయా. విద్యమానస్తు తథాత్వేన భాసమానో విషయతయా హేతుతయా చాపేక్షితః. అతో వస్తుతో విద్యమానత్వమేవ విషయస్య జ్ఞానహేతుత్వ ఉపాధిః. నియతపూర్వకాలవర్తినో హి హేతుత్వం దృష్టం. తస్మాదవిద్యమానస్య హేతుత్వాయోగాద్దోష ఏవ హేతురితి నాసత్యాత్సతోఽత్పత్తిరిత్యర్థః. ప్రతిభాసమానత్వే ద్వయోరపి విశిష్టైకథమన్యతరస్యాసత్యత్వనిశ్చయ ఇత్యత్రాహ (సత్విత్వి) బుద్ధిరప్య

అబాధితాహిబుద్ధిస్సత్యైవేత్యుక్తం. రేఖయావర్ణప్రతిపత్తావపి నాసత్యాత్సత్యబుద్ధిః- రేఖాయాస్సత్యత్వాత్. నను వర్ణాత్మనాప్రతిపన్నా రేఖావర్ణబుద్ధిహేతుః- వర్ణాత్మతాత్వసత్యా. నైవం- వర్ణాత్మతాయా అసత్యాయా ఉపాయత్వాయోగాత్. అసతో నిరుపాఖ్యస్యహ్యుపాయత్వం నదృష్టమనుపపన్నం చ. అథ తస్యాం వర్ణబుద్ధేరుపాయత్వం. ఏవంతర్హ్యసత్యాత్సత్యబుద్ధిర్నస్యాద్బుద్ధేస్సత్యత్వాదేవ. ఉపాయోపేయయోరైకత్వప్రసఙ్గశ్చ-ఉభయోర్వర్ణబుద్ధిత్వావిశేషాత్. రేఖాయా అవిద్యమానవర్ణాత్మనోపాయత్వే హ్యేకస్యామేవ రేఖాయామవిద్యమానసర్వవర్ణాత్మకత్వస్యసులభత్వాదేకరేఖాదర్శనాత్ సర్వవర్ణప్రతిపత్తిస్స్యాత్. అథ పిణ్డవిశేషే దేవదత్తాదిశబ్దసంకేతవత్ చక్షుర్గ్రాహ్యరేఖావిశేషే శ్రోత్రగ్రాహ్యవర్ణవిశేషసంకేతవశాద్రేఖావిశేషో వర్ణవిశేషబుద్ధిహేతురితి. హన్తతర్హి సత్యాదేవ సత్యప్రతిపత్తిః- రేఖాయాస్సంకేతస్యచ సత్యత్వాత్. రేఖాగవయాదపి సత్యగవయబుద్ధిస్సాదృశ్యనిబన్ధనా. సాదృశ్యంచ సత్యమేవ. నచైకరూపశబ్దస్య నాదవిశేషేణార్థభేదబుద్ధిహేతుత్వేప్యసత్యాత్ సత్యప్రతిపత్తిః- నానానాదాభివ్యక్త

సత్యాకింనస్యాదిత్యత్రాహ (అబాధితేతి) విషయాసద్భావేన జ్ఞానస్యాసత్యతాకథనం కాలాత్యయాపదిష్టమిత్యర్థః. నను స్వాప్నాదివిషయజ్ఞానే కింజ్ఞానమాత్రం శుభాశుభప్రతిపత్తిహేతుః- ఉత జ్ఞానవిశేషః. జ్ఞానమాత్రపక్షేఽతిప్రసఙ్గః. జ్ఞానవిశేషశ్చేత్ కస్తస్యావచ్ఛేదకః-విషయశ్చేత్కిం విషయ ఉపలక్షణతయావచ్ఛేదకః- ఉత విశేషణతయా. యది విశేషణతయా-విశేష్యేణ సహ కార్యాన్వయిహి విశేషణం. అతో హస్త్యాదేరపి శుభాశుభప్రతిపత్తిహేతుత్వాదసత్యాత్సత్యప్రతిపత్తిః. యద్యుపలక్షణతయా - ఉపలక్ష్యబహిర్భూత ఉపలక్ష్య ప్రతీత్యుపాయోహ్యుపలక్షణం. అతో విషయస్య జ్ఞానప్రతిపత్తిహేతుత్వాదసత్యాత్సత్యప్రతిపత్తిః. జ్ఞానానాంతత్తద్వ్యవహారానుగుణ్యలక్షణస్వభావవిశేషైర్వ్యావృత్తత్వాన్నాతిప్రసఙ్గ ఇతి నచవాచ్యం-వ్యవహారానుగుణ్యమాత్రస్య వ్యావర్తకత్వేఽతిప్రసఙ్గాత్. వ్యవహారవిశేషానుగుణ్యస్య వ్యావర్తకత్వే తద్విశేషశ్చ తత్సంగ్రాహకవిషయాధీన ఇతి వ్యవహారావచ్ఛేదకతయా అనృతస్య సత్యహేతుత్వమితి. ఉచ్యతే-వ్యావృత్తమేవజ్ఞానం శుభాశుభాద్యనుమాపకం. వ్యావృత్తిశ్చ స్వాలమ్బనేన. అవిద్యమానస్యాప్యాలమ్బనత్వం దోషవశాదిత్యుక్తం. అన్యథాఖ్యాతిపక్షేప్యాలమ్బనసత్యతా సర్వజ్ఞానానామిష్యతఏవ-విశేషణవిశేష్యతత్సంసర్గాణాం క్వచిత్సత్యత్వాత్. విశేషణవిశేష్యయోస్తథాత్వనిర్వాహకస్సంసర్గః స్వస్యతదీయత్వే సంసర్గాన్తరనిరపేక్షః. సతు సంసర్గః పురోవర్తిని భ్రమాధిష్ఠానే ప్రతీయమానః పురోవర్త్యపేక్షయా స్వయం స్వస్యసంసర్గరూపత్వనిర్వహణసామర్థ్యాత్ పురోవర్తినానాస్తీతి పురోవర్త్యపేక్షయా సంసర్గోపరమార్థః. నతు స్వరూపేణ. ఆలమ్బనత్వే చ సన్నిహితత్వరూపమనపేక్షితం-అసన్నిహితస్యాప్యాలమ్బనత్వదర్శనాత్. అతస్సత్యేనరూపేణాలమ్బనత్వమితి హస్త్యారోహణాదిజ్ఞానస్యాపి సత్యభూతహస్త్యాద్యాలమ్బనావచ్ఛిన్నాని పరమార్థభూతయా స్వాప్నావస్థయావచ్ఛిన్నత్వాత్ జాగ్రదవస్థాజ్ఞానవిలక్షణాని శుభాశుభప్రతిపత్తినిమిత్తాని. అతో నాతిప్రసఙ్గః. నాసత్యాత్సత్యప్రతిపత్తిశ్చ. నచ ప్రతిబిమ్బాద్బిమ్బానుమితావసత్యాత్సత్యప్రతిపత్తిః - ప్రతిబిమ్బప్రతిభాసస్యసత్యస్యైవానుమాపకత్వాత్. పరమార్థతస్తు తత్ర నానుమాపకానుమేయవిభాగః. దర్పణాదిప్రతిహతైశ్చాక్షుషతేజోభిర్బిమ్బస్యైవదర్పణస్థతయా గృహ్యమాణత్వాత్. అతః క్వచిదర్థప్రతిపత్తిః. క్వచిత్తత్ప్రతిభాసాత్తత్తదర్థప్రతిపత్తిరితి నాసత్యస్యలిఙ్గత్వం. కించ- అసత్యాత్సత్యప్రతిపత్తిః కింభవత్పక్షేణోచ్యతే-ఉతాస్మత్పక్షేణ. నతావద్భవత్పక్షే సాసిధ్యతి-శుభాశుభయోరపి మిథ్యాత్వేన అసత్యాదసత్యప్రతిపత్తిరేవహిస్యాత్. నచాస్మత్పక్షే-యథార్థఖ్యాత్యభ్యుపగమాత్ సత్యాదేవ సత్యప్రతిపత్తేః. ఏషాం స్వాప్నహస్త్యాదిజ్ఞానాదీనాం శుభాశుభప్రతిపత్త్యాదిహేతుభూతానాం పక్షాముదాహరణజ్ఞానానాం సంస్కారాదిసత్యసామగ్రీకత్వం స్పష్టం. జ్ఞానానాం సత్యత్వముపపాదితం. అత ఉత్పత్తౌజ్ఞప్తౌచ హేతుసత్యత్వం సిద్ధం. అథ జ్ఞానవ్యతిరిక్తాసత్యహేతునాసత్యప్రతిపత్తౌ హేతుసత్యత్వముపపాద్యతే (రేఖయేత్యాదినా) హేతోరసత్యత్వం దర్శయం శ్చోదయతి (నన్వితి) పరిహరతి (నైవమితి) వర్ణాత్మతా కింసత్తయావర్ణప్రతిపత్తేరుపాయః- ఉత ప్రమితతయా- ఉత ప్రతీతతయేతి వికల్పమభిప్రేత్యాహ (అసత ఇతి) అసత్యత్వాత్సత్తయోపాయత్వమనుపపన్నమిత్యసత ఇతి పదస్యాభిప్రాయః - అసతః - సద్వ్యతిరిక్తస్యేత్యర్థః. అసత్త్వాదేవ ప్రమితతయోపాయత్వం చానుపపన్నమితి నిరుపాఖ్యశబ్దాభిప్రాయః. ఉపాఖ్యా- ప్రమితిః, తదవిషయత్వం నిరుపాఖ్యత్వం. ప్రతీతివిషయతయోపాయత్వానుపపత్తిస్తుపష్యతే. సత్తాప్రమిత్యోరభావేపి వర్ణాత్మతాయా ఉపాయత్వమస్తీతి కల్ప్యతేచేత్తదనుపపన్నం వ్యాప్తివిరోధాత్ - వ్యాప్త్యనుగుణం హి కల్పనం ప్రవర్తత ఇత్యభిప్రాయేణాహ (అనుపపన్నంచేతి) అథ భ్రాన్తితః ప్రతీతాయాః వర్ణాత్మతాయాః వర్ణప్రతిపత్తిహేతుత్వపక్షేపి బుద్ధ్యంశస్య హేతుత్వే పరస్యానుపపత్తిం దర్శయితుమాహ (అథేతి) దూషయతి (ఏవంతర్హీతి) కుత ఇత్యత్రాహ (బుద్ధేరితి) దూషణాన్తరమాహ (ఉపాయేతి) తదుపపాదయతి (ఉభయోరితి) బుద్ధ్యంశస్య హేతుత్వే దూషణముక్తం. వర్ణాత్మతాంశస్య హేతుత్వే నిష్కర్షవలోకితకేన దూషణమాహ (రేఖాయా ఇతి) అవిద్యమానవర్ణాత్మనా- అవిద్యమానవర్ణాత్మత్వేనేత్యర్థః. అతిప్రసఙ్గపరిహారార్థం శఙ్కతే (అథేతి) తత్రాపి స్వమతసిద్ధిమాహ (హన్తేతి) తదుపపాదయతి (రేఖాయా ఇతి) ఉదాహరణాన్తరం పరిహరతి (రేఖాగవయాదపీతి) స్ఫోటవాదావలమ్బనేనోచ్యమానముదాహరణాన్తరం పరిహరతి (నచైకరూపస్యేత్యాదినా) నాదైస్స్ఫుట్యతే ఇతి వ్యుత్పత్త్యా స్ఫోటః ఏకరూపశ్శబ్దః. తదభివ్యఞ్జకనాదవిశేషా బహవః. కత్వఖత్వాదిభేదో వ్యఞ్జకగతః శబ్దే ఆరోపితోర్థవిశేషప్రతిపత్తిహేతుః. తత్రాసత్యాత్సత్యప్రతిపత్తిరిత్యపి నయుక్తమిత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (నానానాదేతి) కత్వఖత్వాదివిశేషాన్వితతత్తన్నాదవ్యక్తతోభివ్య

స్యైకస్యైవశబ్దస్యతత్తన్నాదాభివ్యఙ్గ్యస్వరూపేణార్థవిశేషైస్సహసంబన్ధగ్రహణవశాదర్థభేదబుద్ధ్యుత్పత్తిహేతుత్వాత్. శబ్దస్యైకరూపత్వమపినసాధీయః- గకారాదేర్బోధకస్యైవశ్రోత్రగ్రాహ్యత్వేనశబ్దత్వాత్.

క్తివిశేషస్సత్యః. తద్విశిష్టస్సత్యశ్శబ్దోర్థప్రతిపత్తిహేతురిత్యర్థః. యద్యపికత్వఖత్వాదివైశిష్ట్యంశబ్దస్యారోపితం- తథాపితజ్జ్ఞానంసత్యమేవఅర్థప్రతిపత్తిహేతుః. జ్ఞానస్యచసత్యేనైవాలమ్బనేనసత్వాపన్నజ్ఞానవద్వ్యావృత్తిరనుసంధేయా. కత్వాద్యాలమ్బనాభివ్యక్తివిశిష్టరూపేణస్ఫోటస్యార్థప్రతిపత్తిహేతుత్వసంభవాత్ కత్వాదివైశిష్ట్యస్యాసత్యస్యార్థస్యనార్థప్రతిపత్త్యుపయోగః- ఏవంశబ్దస్యైకరూపత్వమభ్యుపగమ్యపరిహృతం. అథతదనభ్యుపగమేనపరిహరతి (శబ్దస్యైకరూపత్వమితి) కుతఇత్యత్రాహ (గకారాదేరితి) ఏవకారేణైకరూపశ్శబ్దోవ్యావర్త్యతే-నతుమనుష్యశబ్దాదిః. సత్వేనభివ్యక్తివిశేషాకారోగకారాదిరేవ. * అథగౌరిత్యత్రకశ్శబ్దః గకారౌకారవిసర్జనీయాఇతిహి భగవానుపవర్ష ఇతి గకారాదేరేవబోధకత్వంవ్యాచఖ్యుః. నను *తస్మిన్ ప్రస్మింస్తుతన్మాత్రం తేనతన్మాత్రతాస్మృతేతిశాస్త్రవశాదేకరూపంశబ్దమాత్రమభ్యుపగన్తవ్యం-తత్కథంతత్ప్రతిక్షేపః. నైవం- తన్మాత్రావస్థసూక్ష్మభూతకారణగుణానామిన్ద్రియగ్రాహ్యత్వాయోగాత్ పఞ్చీకృత భూతగుణానామేవహ్యైన్ద్రియికత్వం. కించ- దధ్యవస్థాయాందుగ్ధావస్థేవతన్మాత్రావస్థా. *కాశగుణభూతంశబ్దతన్మాత్రంస్థూలాకాశసృష్టేః పశ్చాన్నవిద్యతే. యథా మహాభూతతృతీయేతేజసిశుక్లకృష్ణాదివర్ణవ్యతిరేకేణరూపతన్మాత్రంకించిదస్తిశుక్లకృష్ణాదయశ్చ అభివ్యఞ్జకగతాఏకరూపే ఆరోపితా ఇతిచవక్తుమయుక్తం. ఏవమిదానీమేకరూపశబ్దస్యపిద్యమానత్వం తత్రాభివ్యఞ్జకగతానాంకత్వఖత్వాదీనామారోపితత్వంచసర్గప్రతిపాదకశాస్త్రానుసారిభిరభ్యుపేతుమయుక్తం. అత్రాయమభిసంధిః-వర్ణాతిరిక్తఏకరూపశ్శబ్దః కింస్ఫుటప్రతిపన్నత్వాదభ్యుపగమ్యతే- ఉతకల్పనావశాత్. నప్రథమః- గకారాదివ్యతిరిక్తస్యకస్యచిదనుపలమ్భాత్. నద్వితీయః- కల్పకాభావాదితి. నను వర్ణానాంవాచకత్వానుపపత్తేరేకంపదమిత్యాది ప్రత్యయస్యవర్ణేష్వనుపపత్తేర్భిన్నేషువర్ణేషుశబ్దశ్శబ్దఇత్యనువృత్తిబుద్ధివశాచ్చవర్ణాతిరిక్తపదస్ఫోటసిద్ధిః తతఏవన్యాయాత్ పదసంఘాతాతిరిక్తవాక్యస్ఫోటసిద్ధిశ్చేత్యత్రాహ (గకారాదేరితి) గకారాదివర్ణానామేవసముదితానాంవాచకత్వం.ఏకం పదమేకంవాక్యమితిప్రత్యయశ్చ వర్ణసముదాయవిషయః. శబ్దశ్శబ్దఇత్యనువృత్తిబుద్ధిశ్చశ్రోత్రగ్రాహ్యత్వోపాధినిబన్ధనా. అతః కల్పకానామన్యథాసిద్ధత్వాన్నైకరూపశబ్దసిద్ధిరిత్యర్థః. ననునకల్పకాన్యథాసిద్ధిః. తథాహి - నతావదేకైకస్యవర్ణస్యవాచకత్వం - వర్ణాన్తరవైయర్థ్యాత్, గకారమాత్రేణగోగవయగజాద్యప్రతీతేశ్చ - నాపివర్ణసముదాయోవాచకః - క్రమోచ్చారితశ్రుతానాంవర్ణానాం యౌగపద్యాభావేన వృక్షాదీనామివసముదాయభావానుపపత్తేః. నచపూర్వపూర్వవర్ణశ్రవణజనితసంస్కారసచివోన్త్యవర్ణోవాచకఇతియుక్తం- వర్ణానుభవజన్యసంస్కారాణామనుభూతవర్ణవిషయస్మరణహేతుతయాఽననుభూతార్థాన్తరప్రతీతిహేతుత్వాభావేన అకించిత్కరత్వాత్ తత్సాచివ్యవిరహితాన్త్యవర్ణస్యచార్థప్రత్యాయకత్వాయోగాత్. తథావర్ణానాంభిన్నత్వాదేకంపదమితిప్రత్యయశ్చతదతిరిక్తార్థవిషయోభవితుమర్హతి. నచవనసేనాదిప్రత్యయవత్ సముదాయవిషయత్వమేకత్వప్రత్యయస్యయుక్తం - ఏకప్రదేశసంబన్ధిత్వాదివదేకీకారనిమిత్తోపాధ్యభావాత్. ఏకస్మృత్యారూఢత్వముపాధిరితిచేన్న- ద్వేపదేత్రీణిపదానిబహూని వాక్యానీత్యనేకేషామేక ప్రత్యయారూఢత్వదర్శనాత్. నచైకార్థావచ్ఛిన్నవర్ణసముదాయఏకంపదం - వర్ణానాంవాచకత్వానుపపత్తేరేవైకార్థప్రతిపాదనాభావాత్. కించ-బహువర్ణేష్వయంశబ్దోఽయంశబ్దఇత్యనువృత్తశ్శబ్దశబ్దోవర్ణాతిరిక్తార్థవిషయోయుక్తః-ఘటకరకాపవరకాదిభేదేప్యేకార్థవిషయస్యాకాశశబ్దస్యహిఘటకరకాద్యతిరిక్తార్థవిషయత్వందృష్టం. నచశ్రోత్రగ్రాహ్యత్వోపాధినాశబ్దశబ్దానువృత్తిరితియుక్తం - శ్రోత్రస్యశ్రోత్రగ్రాహ్యత్వాయోగేనశ్రోత్రగ్రాహ్యతాయా అపిశ్రోత్రేణ గృహీతుమశక్యత్వాత్. మానాన్తరేణశ్రోత్రగ్రాహ్యతా ప్రతీతావవిలమ్బితశబ్దసాక్షాత్కారానుపపత్తిః. అతః కల్పకాన్యథాసిద్ధ్యభావా ద్వర్ణాతిరిక్తశ్శబ్దస్స్ఫోటఇతి. అత్రోచ్యతే- నతావద్వర్ణానాం వాచకత్వానుపపత్త్యాస్ఫోటసిద్ధిః-తేషాం స్ఫోటాభివ్యఞ్జకత్వేపి చోద్యపరిహారయోస్తుల్యత్వాత్ లాఘవన్యాయేన వర్ణానామేవవాచకత్వాశ్రయణస్య న్యాయ్యత్వాత్. తథాహి - నతావదేకైకవర్ణః స్ఫోటవ్యఞ్జకః- ద్వితీయవర్ణవైయర్థ్యాత్ గకారమాత్రేణగవయాదిపదస్ఫోటాభివ్యక్తిప్రసఙ్గాచ్చ. నాపి వర్ణసముదాయోవ్యఞ్జకః-క్రమోచ్చరితశ్రుతానాంవర్ణానాంయౌగపద్యాభావేనసముదాయభావానుపపత్తేః. నచపూర్వపూర్వవర్ణజనితసంస్కారసచివోన్త్యవర్ణోవ్యఞ్జకః- వర్ణానుభవజన్యసంస్కారాణామనుభూతవర్ణస్మృతిమాత్రహేతుతయాఽననుభూతస్ఫోటప్రతీతిహేతుత్వాయోగేనతత్సంస్కారానుపకృతస్యాన్త్యవర్ణస్యచతదభివ్యఞ్జకత్వాయోగాత్. యద్యుచ్యేత-పదంతావత్ప్రతీయతే - అతస్తత్ప్రతీత్యనురూపంకారణంకల్ప్యం. క్రమభావినామపిసంస్కారాణాంయుగపత్కార్యకరత్వంయుక్తం- క్రమదృష్టయోరపిఘటయోస్తౌఘటావితిస్మరణదర్శనాత్. అతో యుగపద్భావిపూర్వవర్ణస్మరణసచివోన్త్యవర్ణోవాయుగపత్స్మర్యమాణసర్వవర్ణసముదాయోవాస్ఫోటాభివ్యఞ్జకఇతి. ఏవంతర్హిస్ఫోటాభివ్యఞ్జకతయాభ్యుపేతాయాస్సామగ్ర్యాఅర్థాభివ్యఞ్జకత్వమాస్థీయతాం - చోద్యపరిహారయోస్తుల్యత్వా, దన్యథాసిద్ధస్యార్థాన్తరకల్పకత్వాయోగా, ద్వర్ణానామేవవాచకత్వసంభవేతదతిరిక్తకల్పనానుపపత్తే,ర్లాఘవన్యాయస్యబలీయస్త్వాచ్చ. వర్ణానాంభిన్నత్వేపియుగపద్బుద్ధిస్థైకవిభక్త్యన్తానేకవర్ణసముదాయవిషయతయాపదైకత్వబుద్ధిరపినార్థాన్తరకల్పికా. నచార్థైకత్వాత్పదైకత్వంపదైకత్వాదర్థైకత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయః - ఏకవిభక్త్యన్తవర్ణసముదాయస్యఏకపదత్వనిశ్చయాత్. *సుప్తిఙన్తంపదమితిహిపదనిష్కర్షః. తస్యచోక్తాభిప్రాయత్వేసత్యవ్యాప్తిర్నస్యాత్. ఏకవ్యుత్పత్తిసిద్ధైకార్థప్రతీత్యుపయుక్తవర్ణసముదాయస్యవాపదత్వం. బహువర్ణేష్వయంశబ్దోఽయంశబ్దఇతిప్రత్యయోపిశ్రోత్రగ్రాహ్యత్వోపాధినిబన్ధనత్వాదన్యథాసిద్ధఇతినార్థాన్తరసిద్ధిః. నచశ్రోత్రగ్రాహ్యతాయాఅపిశ్రోత్రేణగ్రహణాపేక్షా. యథాచాక్షుషాణాంధవళిమనీలిమపీతిమ్నాంచాక్షుషత్వజ్ఞానేన చక్షురపే

అతోఽసత్యాచ్ఛాస్త్రాత్ సత్యబ్రహ్మవిషయప్రతిపత్తిరుపపన్నా. నను చ శాస్త్రస్య గగనకుసుమవదసత్యత్వం-ప్రాగేవ జ్ఞానాత్ సద్బుద్ధిబోధ్యత్వాత్. ఉత్పన్నేన తత్త్వజ్ఞానేన హ్యసత్యత్వం శాస్త్రస్య. న తదా శాస్త్రం నిరస్తనిఖిలభేదవిశేషబ్రహ్మజ్ఞానోపాయః. యదోపాయస్తదాస్త్యేవ శాస్త్రం-అస్తీతి బుద్ధేః. నైవం-అసతి శాస్త్రే అస్తి శాస్త్రమితి బుద్ధేర్మిథ్యాత్వాత్. తతః కిం-ఇదం తతః. మిథ్యాభూతశాస్త్రజన్యజ్ఞానస్య మిథ్యాత్వేన తద్విషయస్యాపి బ్రహ్మణో మిథ్యాత్వం - యథా ధూమబుద్ధ్యా గృహీతబాష్పజన్యాగ్నిజ్ఞానస్య మిథ్యాత్వేన తద్విషయస్యాగ్నేరపి మిథ్యాత్వం. పశ్చాత్తనబాధాదర్శనం చాసిద్ధం. శూన్యమేవ తత్త్వమితి వాక్యేన తస్యాపి బాధదర్శనాత్. తత్తు భ్రాన్తిమూలమితి చేత్ - ఏతదపి భ్రాన్తిమూలమితి త్వయైవోక్తం. పాశ్చాత్త్యబాధాదర్శనం తు తస్యైవేత్యలమప్రతిష్ఠితకుతర్కపరిహాసనేన. యదుక్తం వేదాన్తవాక్యాని నిర్విశేషజ్ఞానైకరసవస్తుమాత్రప్రతిపాదనపరాణి * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీ

దా. ఇదం చాక్షుషమిదం చాక్షుషమితి వ్యవహారశ్చ చాక్షుషత్వజ్ఞాననిబన్ధన ఏవ. ప్రమాణాన్తరావగతచక్షుశ్శ్రోత్రాన్వయవ్యతిరేకానువిధాయి జ్ఞానగోచరత్వేన చాక్షుషశ్రావణత్వాదిజ్ఞానం. నహి నహ్యసైన శబ్దోఽయమితి జానన్తి. ప్రథమం గకారాదిరూపేణైవ శబ్దే ఽవసితే వ్యుత్పన్నశబ్దస్మరణపూర్వక శబ్దాన్వయప్రత్యయానన్తరే-అత ఏవ శబ్దస్మరణకృతవిలమ్బ ఇతి శ్రోత్రానుభవానన్తరమేవ వ్యాసపాటవకృతాచ్ఛైఘ్ర్యాన్న వివిచ్యతే. అతో వర్ణసముదాయ ఏవ పదం పదసముదాయ ఏవ వాక్యమితి స్థితం. అసత్యాచ్ఛాస్త్రాత్ ప్రతిపత్తినిరాకరణముపసంహరతి (అత ఇతి) సత్యప్రతిపత్తిహేతుమసత్యతయా శఙ్కితేషు యాదృశం సత్యత్వం తాదృశం సత్యత్వం శాస్త్రస్యాప్యస్తీత్యభిప్రాయేణ చోదయతి (నన్వితి) గగనకుసుమవదితి యుక్తిబాధో హ్యుక్తః. నత్వాదానీమేవ లౌకికపురుషైర్నాస్తీతి ప్రతిపన్నత్వం. అతస్తాదృశమసత్యత్వం నేత్యర్థః. హేతుమాహ (సద్బుద్ధిబోధ్యత్వాదితి) సదితిబోధ్యత్వమేవ కార్యకరత్వానుగుణం- న సత్యత్వమిత్యర్థః. తర్హి సదద్వైతభఙ్గః స్యాదిత్యత్రాహ (ఉత్పన్న ఇతి) తర్హి న బోధకమిత్యత్రాహ (న తదేతి) పరిహరతి (నైవమితి) నైవం-ఉపాయకాలేఽపి సత్త్వం నాస్తీత్యర్థః. జ్ఞానస్య మిథ్యాత్వం మిథ్యార్థవిషయత్వాత్. జ్ఞానస్య దోషమూలత్వాద్విషయమిథ్యాత్వే నిదర్శనమాహ (యథేతి) పూర్వం పశ్చాత్తనబాధాదర్శనమభ్యుపేత్య దూషణముక్తం. ఇదానీం తదేవ నాస్తీత్యాహ (పశ్చాదితి) తదుపపాదయతి (శూన్యమితి) తద్వాక్యం తత్ప్రామాణ్యమపి భ్రాన్తిసిద్ధమితి శఙ్కతే (తత్త్వితి) తుల్యత్వమాహ (ఏతదపీతి) పాశ్చాత్త్యబాధాదర్శనస్య ప్రామాణ్యహేతుత్వవచనం సర్వశూన్యవాదిన ఏవ సాధకం-తత్తత్పరం నిషేధ్యాభావేన నిషేధానుదయాదిత్యాహ (పాశ్చాత్త్యేతి) ప్రామాణ్యాదీనాం దోషమూలత్వం ద్వయోరపి తుల్యం- పాశ్చాత్త్యబాధాదర్శనం తు శూన్యవాదినోఽధికమిత్యర్థః. సర్వశూన్యవాదినోఽపి పరో నిషేధోఽస్తి. సర్వమస్తీతి వచనం హి తన్నిషేధ ఇతి చేత్ తర్హి ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవచనస్యాపి ప్రపఞ్చసత్యతావచనం నిషేధస్స్యాత్. నాస్తీతి వచనమేవ నిషేధ ఇతి చేత్ తత్తు శూన్యవాదిన ఏవేతి భావః. ఇదం చ వేదాప్రామాణ్యం పాషాణ్డినాం సౌగతానాం చ సమానం. యదాహుః * వేదోఽనృతో బుద్ధకృతాగమోఽనృతః ప్రామాణ్యమేతస్య చ తస్య చానృతం। బోద్ధాఽనృతో బుద్ధఫలే తథాఽనృతే యూయం చ బౌద్ధాశ్చ సమానసంసద ఇతి॥ నను విషయసత్యత్వరూపం శాస్త్రప్రామాణ్యం విస్మృత ఇతి మహదిహ వైషమ్యమస్మాకమితి చేన్న-కింకతిపయవిషయసత్యత్వం వివక్షితం- ఉత కృత్స్నవిషయసత్యత్వం. కతిపయవిషయసత్యత్వం బుద్ధాగమస్యాప్యస్తి- సంవిత్స్వయంప్రకాశత్వాదేస్సంప్రతిపన్నత్వాత్. కృత్స్నవిషయసత్యత్వం తు భ్రాన్తేరపి త్వయాఽనఙ్గీకృతమితి. కించ-విషయసత్యత్వం దుర్వచం-సత్యతయాఽభ్యుపేతస్య బ్రహ్మణః ప్రమాణవిషయత్వానభ్యుపగమాత్. యత్తు * ఆదిత్యో యూప ఇత్యత్ర యూపాదిత్యైక్యాప్రతిపాదనం తాత్పర్యలిఙ్గాభావాత్ -న తు ప్రత్యక్షప్రాబల్యాదిత్యుచ్యతే- తత్ర తాత్పర్యలిఙ్గాభావోఽభ్యుపేత ఏవ. తేన ప్రత్యక్షవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనాక్షమత్వమపగతం యదాపతతి- నహి వేదాన్తి భిరర్థవాదాదేరన్యపరత్వాత్ స్వార్థప్రామాణ్యం త్యజ్యతే. మన్త్రార్థవాదానామపి స్వార్థప్రామాణ్యస్య భవద్భిరేవోపపాదితత్వాత్. అతస్స్తుతిపరత్వాద్యూపాదిత్యైక్యాప్రతిపాదనమిత్యపసిద్ధాన్తః. అర్థవాదానాం స్వార్థప్రామాణ్యమస్తీతి కథం తద్యూపాదిత్యైక్యాప్రతిపాదనమితి చేత్ -ఉచ్యతే- ప్రమాణావిరోధశ్చ తాత్పర్యలిఙ్గం. ఉపక్రమోపసంహారాదిష్వపూర్వత్వమపి తాత్పర్యలిఙ్గతయాఽభ్యుక్తం *అభ్యాసోఽపూర్వతా ఫలమితి. అపూర్వత్వం సాధకబాధకప్రమాణాగోచరత్వం. యథాహుః *అసన్నికృష్టవాచాచ ద్వయమత్ర జిహాసితం। తాద్రూప్యేణ పరిచ్ఛిన్నే తద్విపర్యయతోఽపి వేతి॥ అతః ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వలక్షణం తాత్పర్యలిఙ్గమత్ర నాస్తీతి యూపాదిత్యైక్యాప్రతిపాదనం-న త్వర్థవాదత్వేన స్వార్థప్రామాణ్యాభావాదితి. అతస్తాత్పర్యలిఙ్గాభావో నామ ప్రత్యక్షాదివిరోధే పర్యవస్థిత ఇతి శాస్త్రం న తద్విరుద్ధార్థప్రతిపాదనక్షమం. శాస్త్రప్రాబల్యనిరసనం పరిసమాపయతి (అలమితి) యద్వా-యత్తు ప్రత్యక్షమిత్యాదినా న్యాయమున్నేన కృతం పరపక్షప్రతిక్షేపముపసంహరతి (అలమితి) ప్రమాణవిరుద్ధస్తర్కః కుతర్కః. అత ఏవాప్రతిష్ఠితత్వం. స్వవిరుద్ధబౌద్ధమతోపయుక్తయుక్తికథనాత్పరిహాసనీయత్వం. పరేణ ప్రత్యక్షాదపి శాస్త్రప్రాబల్యం వదతా ప్రబలతయాఽభిమతం శాస్త్రం పురస్కృత్య పశ్చాత్తర్కః ప్రతిపాదితః. సిద్ధాన్తే తు ప్రబలతయాఽభిమతలౌకికప్రమాణగతిం ప్రథమం నిరూప్య పరోక్తదుస్తర్కం నిరస్య లౌకికప్రమాణవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యం చ ప్రతిక్షిప్తం. శాస్త్రస్య లౌకికప్రమాణవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనాసామర్థ్యోపపాదనేన శాస్త్రస్య సవిశేషపరత్వం సామాన్యతస్సామర్థ్యాత్సిద్ధం. విశేషేణ శబ్దస్య పదవాక్యరూపేణ ప్రవృత్త్యా సవిశేషపరతోపపాదనాచ్ఛాస్త్రస్య సవిశేషపరత్వం సామాన్యేన సిద్ధం. అథాపి యే వాక్యవిశేషాః పరేణ నిర్విశేషపరత్వేనోదాహృతాః- తేషాం సవిశేషపరత్వం వాక్యతాత్పర్యపర్యాలోచనయా ప్రతిపాదయితుమారభతే (యదుక్తమిత్యాదినా) తత్ర నిర్విశేషపరత్వం సంగ్రహేణానువదతి (యదుక్తమితి) జ్ఞానైకరసత్వేన శోధకవాక్యేషు ప్రతిపన్నత్వాన్నిర్విశేషత్వం. తచ్చ కారణవాక్యేషు ప్రతిపన్నం. వస్తుమాత్రశబ్దేనా

దిత్యేవమాదీనీతి. తదయుక్తం- ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపాదనముఖేనసచ్ఛబ్దవాచ్యస్యపరస్యబ్రహ్మణో

స్యత్రసగుణబ్రహ్మణితాత్పర్యాభావస్సూచ్యతే. ఇత్యాదీనీత్యుక్తేతస్యాఃసమోపనిషదిపర్యవస్యతీతిఛాన్దోగ్యస్థస్యార్థమిత్యేవమాదీనీత్యుక్తం. తద్దూషయ
తి (తదయుక్తమితి) కుతఇత్యత్రాహ (ఏకవిజ్ఞానేనేతి) యేనాశ్రుతమిత్యాదివాక్యేనఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానంప్రతిజ్ఞాయతే. అస్యాయమర్థః- యే
నశ్రుతేనమతేనవిజ్ఞాతేనఅశ్రుతమమతమవిజ్ఞాతంశ్రుతంమతంవిజ్ఞాతంభవతి- సేయంబ్రహ్మణస్సత్తయాసర్వంజ్ఞాతంభవతి. [illegible]
దృష్టాన్తసామర్థ్యాచ్చ. నహిబ్రహ్మసత్తయామృత్పిణ్డసత్తయావాతత్కార్యంజ్ఞాయతే *కస్మిన్నుభగవోవిజ్ఞాతేసర్వమిదంవిజ్ఞాతంభవతీతిముణ్డకో
పనిషది* ఆత్మనిఖల్వరేదృష్టేశ్రుతేమతేవిజ్ఞాతఇదంసర్వంవిదితమితిబృహదారణ్యకేచశ్రవణాచ్చ.అతోయథోక్తఏవప్రతిజ్ఞార్థః. నహిఘట
జ్ఞానేన పటజ్ఞానసంభవఇత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానంనసంభవతీతిశఙ్కాయాం కార్యకారణయోః స్వరూపమిత్యాహ యథాసోమ్యేతి. తత్రాసత్కా
ర్యవాదముఖేనఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానానుపపత్తిశఙ్కాంపరిహరతివాచారమ్భణమితి.వాచా- వాక్శబ్దోఽజహల్లక్షణయావాగ్వ్యవహారపరః. వా
చేతితృతీయయాప్రయోజనతయాహేతుత్వంవివక్షితం. ఆరమ్భణమితికర్మణిల్యుట్.ఆరభ్యతేఆలభ్యతఇత్యారమ్భణం.*ఆలమ్భస్స్పర్శహింసయోః.
మృత్పిణ్డేనేత్యర్థసిద్ధం. వికారః- ఘటత్వద్రవ్యత్వాద్యవస్థా. సాహ్యుదకాహరణాదివ్యవహారార్థం మృత్పిణ్డేననామరూపేస్పృశ్యతే. మృత్పిణ్డోనానామరూప
భాక్భవతీత్యర్థః. కార్యకారణయోరేకద్రవ్యత్వేప్రమాణమాహమృత్తికేత్యేవసత్యమితి. మృదయంఘటఇతిప్రత్యభిజ్ఞయామృణ్మయంఘటాదికమపి
మృద్ద్రవ్యత్వేనైవప్రామాణికమిత్యర్థః. బుద్ధిశబ్దాదిభేదాఃఘటాదిషుద్రవ్యభేదేపిదృష్టాః.ఆస్తేశేతేసుఖ్యహందుఃఖ్యహమిత్యాదిషుద్రవ్యైక్యేపిదృష్టాః.
అతస్తేసాధారణాః. తత్ర ఆస్తేశేతేసుఖ్యహందుఃఖ్యహమిత్యాదిషు ద్రవ్యైక్యనియామికాప్రత్యభిజ్ఞా. సైవాత్రాపిద్రవ్యైక్యనియామికేతిభావః.
అత్ర మృత్తికామాత్రస్యపారమార్థ్యంవికారాసత్యత్వంచవివక్షితంచేదితిశబ్దవైయర్థ్యంస్యాదితితదామృత్తికైవసత్యేతిహివాచ్యం. వికారాసత్యత్వే
దృష్టాన్తస్సాధ్యవికలః- సత్యత్వప్రతిపత్తేః. ఘటాదిసత్యత్వంవ్యావహారికమితిచేత్ పిణ్డస్యాపిసత్యత్వంవ్యావహారికమితినకారణసత్యత్వసిద్ధిః. కారణ
స్యవ్యావహారికమేవ సత్యత్వమభిమతంచేత్ తద్ఘటాదేరపితుల్యంస్యాత్. కార్యకారణద్రవ్యైక్యాత్ కారణవిజ్ఞానేనకార్యవిజ్ఞానముపపన్నమస్తు.
తథాపిలోకేవివిధకార్యవర్గస్యవివిధోపాదానకత్వదర్శనాదేకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానమనుపపన్నమితిశఙ్కాయాంజగతోబ్రహ్మైకకారణతామాహసదేవ
సోమ్యేదమగ్రఆసీదితి. శ్రుతిగతసచ్ఛబ్దార్థమభిప్రేత్యాత్రసచ్ఛబ్దవాచ్యస్యేత్యుక్తం. సగుణబ్రహ్మపరమిత్యన్యథాసిద్ధిర్వ్యర్థేత్యభిప్రాయేణ పరస్య
బ్రహ్మణఇత్యుక్తం. అగ్రే- సృష్టేఃపూర్వమిత్యర్థః- అనన్తరంసృష్టేర్వక్ష్యమాణత్వాత్. విజాతీయసజాతీయస్వగతనానాత్వవ్యావృత్తిరత్రవివక్షి
తాభేదగ్రహణివక్తుమయుక్తం- నహిబ్రహ్మణఃకాలవిశేషేనిర్విశేషత్వం వైషమ్యనైర్ఘృణ్యపరిహారాయజీవబహుత్వతత్కర్మప్రవాహతదనాదిత్వా
నామభ్యుపగన్తవ్యత్వాచ్చ. తద్బహుత్వమపారమార్థికమితిచేత్ పారమార్థికబహుత్వస్యఇదానీమప్యభావాదగ్రశబ్దవైయర్థ్యాత్. నచాగ్రశబ్దస్యావివ
క్షితార్థతా - అనన్తరంసృష్ట్యుక్తేః. అతః కాలరూపవిజాతీయభేదశ్చేతనరూపసజాతీయభేదస్సార్వజ్ఞ్యాదిస్వరూపానుగుణగుణరూపస్వగతభేదశ్చత
దానీమస్తీతివిజాతీయాదిత్రివిధభేదనిరాసపరత్వంవిరుద్ధం-కారణవాక్యత్వాత్. నచేదిదంకారణవాక్యం-ఈదృశానాంవాక్యానాంసర్వశాఖాప్రత్య
యన్యాయాత్ విజాతీయాదిభేదనిరాసపరత్వేనకారణపరత్వాభావాత్ బ్రహ్మకారణత్వమప్రమాణంస్యాత్. అవధారణవాచినఏవకారస్యస్వాయం
వ్యావర్త్యవిశేషోపస్థాపనాసమర్థస్య సమభివ్యాహృతపదాన్తరార్థవిరోధివ్యావర్తకత్వనియమదర్శనాత్ సదేవేత్యవధారణమసత్కార్యవాదవ్యుదాసప
రం. నహ్యయంవిద్వానేవేత్యవధారణంబ్రాహ్మణత్వంవ్యావర్తయతి- అపిత్వవిద్వత్త్వమేవ. అతశ్శబ్దస్వారస్యాత్ సదేవేతినిరసనీయమసత్త్వమేవ-
నతువిజాతీయభేదః. యద్యపిసద్విజాతీయమసత్ - తథాపితస్యవ్యావర్త్యత్వంనవిజాతీయత్వాకారేణ - అపితుసద్విరోధిత్వరూపేణ. సదేవ- సత్తుక
దాచిదసదిత్యర్థః- సచ్ఛబ్దోహిమానసంబన్ధయోగ్యతాలక్షణంసత్త్వంప్రవృత్తినిమిత్తీకృత్యపరమాత్మనివర్తతే. అయంసచ్ఛబ్దోవిశేష్యభూతపరమాత్మ
వాచకోపికారణ విషయత్వసామర్థ్యాత్కారణత్వౌపయికగుణవిశిష్టంప్రకృతిపురుషకాలశరీరకంపరమాత్మానముపస్థాపయతి. ఏకమేవేత్యవిభక్తనా
మరూపకారణావస్థంబ్రహ్మోచ్యతే - కారణత్వావస్థాయామేకత్వావధారణస్య బహుస్యామితివక్ష్యమాణకార్యబహుత్వప్రతియోగ్యేకత్వపర
త్వాత్,*ఏకేనమృత్పిణ్డేనసర్వంమృణ్మయమిత్యుక్తదృష్టాన్తసామర్థ్యాత్, *తద్ధేదంతర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతిశ్రుత్యన్త
రైకార్థ్యాచ్చాయమేవార్థః. వైశేషికాదిభిర్నిత్యతయోక్తానామాకాశాదీనామపిసంహారాభిప్రాయఏవకారః.ఏవమవిభక్తనామరూపత్వాద్బ్రహ్మ
ణ ఉపాదానత్వంసిద్ధం-భావ్యవస్థావిశేషవతఃప్రాగవస్థాయోగోహ్యుపాదానత్వం. అద్వితీయమితినిమిత్తాన్తరనిషేధః- ఉపాదానస్యప్రస్తుతత్వేననిమి
త్తస్యబుద్ధిస్థత్వాత్, పరతన్త్రరూపవిశేషాణాంవిహితత్వాత్, నిషేధస్యచవిహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్, ఉపరితనవాక్యసంగతేరపేక్షితత్వాచ్చ,
ఏకమేవేతిశబ్దస్యావిభక్తనామరూపతాపరత్వం బహుస్యామిత్యనేనావగమ్యతే. *తదైక్షతతత్తేజోఽసృజతేత్యనేన అద్వితీయపదస్యనిమిత్తాన్తరాభావపర
త్వమవగమ్యతే. పరస్యబ్రహ్మణః సర్వదాసత్త్వేనసదేవేత్యవధారణమసత్కార్యవాదవ్యుదాసపరమిత్యుపరితనేన *కథమసతస్సజ్జాయేతేత్యాదివాక్యే
నావగమ్యతే. కథమసతఇత్యాదివాక్యంవైశేషికమతనిరాసపరం-నతుక్షణికవాదినిరాసపరం-నశూన్యవాదినిరాసపరంచ-క్షణికశూన్యవాదినిరాసేక్రియతే
ప్యేకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానస్యవైశేషికమతనిరాససాపేక్షత్వాత్, *తద్ధైకఆహురసదేవేదమగ్రఆసీదిత్యారబ్ధత్వాచ్చ. నహిక్షణికత్వంశూన్యత్వంచ
కాలవిశేషేభవతి. అతోఽసత్కార్యవాదనిరాసపరం తద్ధైక ఆహురిత్యాదివాక్యం. కుతస్తు ఖలుసోమ్యేవంస్యాదితిమృదఉత్పన్నస్యమృదాత్మక
త్వవదసతఉత్పన్నస్యాసదాత్మకత్వప్రసఙ్గఇతిభావః. ఉత్పత్తిర్నామద్రవ్యస్యావస్థాన్తరాపత్తిరిత్యయమర్థోవాచారమ్భణమిత్యనేనశిక్షితః. తదుపజీ

జగదుపాదానత్వం జగన్నిమిత్తత్వం సర్వజ్ఞతా సర్వశక్తియోగః సత్యసంకల్పత్వం సర్వాన్తరత్వం సర్వాధారత్వం సర్వనియమనమిత్యాద్యనేకకల్యాణగుణవిశిష్టతాం కృత్స్నస్య జగతస్తదాత్మకతాం చ ప్రతిపాద్యైవంభూతబ్రహ్మాత్మకస్త్వమసీతి శ్వేతకేతుం ప్రత్యుపదేశాయ ప్రవృత్తత్వాత్ ప్రకరణస్య.

న్యేవ్యతే కథమసతస్సజ్జాయేతేతి. కథం నిరాశ్రయావస్థా సంభవ ఇత్యర్థః. తదైక్షతేతి సర్వజ్ఞత్వం, అసృజతేతి నిమిత్తత్వం, బహుస్యామిత్యుపాదానత్వం, తదుభయానుగుణం సర్వశక్తిత్వం, సత్యసంకల్పత్వం చ. అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యేతి సర్వాన్తరత్వం చోక్తం భవతి. జీవేనాత్మనా - జీవశరీరకేణ మయేత్యర్థః. *నిశ్శ్వానభూతా త్వా బహవో మయాత్తా వ్యాఘ్రఘుణభూతా త్వా బహవో మయాత్తా ఇతివత్. సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకస్య తద్విపరీతాకారజీవైక్యాసంభవాత్, *యస్యాత్మా శరీరమిత్యాదివచనాత్, *తదనుప్రవిశ్యేత్యచేతన ఇవ జీవేప్యనుప్రవేశశ్రవణాచ్చ శరీరవాచిశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తత్వముఖ్యతాయాశ్చోపపన్నత్వాచ్చాయమేవార్థః. సదాయతనా ఇత్యనేన సర్వాధారతా. తత ఏవ సర్వనియమనం చ సిద్ధం - *ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ద్యావాపృథివ్యౌ విధృతే తిష్ఠత ఇతి ప్రశాసనేన ధారకత్వశ్రవణాత్. ఏవం సర్వాధారత్వసర్వనియమనసర్వాన్తరత్వైః శరీరలక్షణైర్జగచ్ఛరీరకత్వం బ్రహ్మణ ఉక్తం. అనేకశబ్దేన సృష్ట్యుపసంహారాదయః శ్రుత్యన్తరసిద్ధా గుణా గృహ్యన్తే. ఐతదాత్మ్యమిత్యనేన కృత్స్నస్య జగతస్తదాత్మకతా చావగమ్యతే. తత్సత్యమితి తదాత్మకత్వేనైవ జగతః ప్రామాణికత్వం. జగతస్సత్యత్వేన ప్రతీతిః ప్రామాణికీత్యర్థః. అతః కృత్స్నస్య జగతః స ఆత్మా. ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం స ఆత్మేతి నిర్దేశో *రాహోశ్శిరః కర్మణః పూర్వజం చేతివదనన్యసంబద్ధత్వతాత్పర్యాభిప్రాయకృతః. యద్వా - *స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతివత్ కృత్స్నజగదన్తర్యామిత్వాత్తదాత్మా స ఇత్యర్థః. తస్మాత్త్వంశబ్దతదర్థతద్బుద్ధయస్తత్పర్యన్తా ఇతి తత్త్వమసీత్యస్యార్థ ఇత్యాహ (ఏవంభూతేతి) ఏవంభూతశబ్దేన తత్పదస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వం సూచితం. అస్యాస్సద్విద్యాయాస్సవిశేషవస్తున్యేవ షడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గం విద్యతే. ఉపక్రమే తావత్ *ఉత తమాదేశమప్రాక్ష్య ఇత్యత్ర ఆదేశశబ్దేన ప్రశాసితాభిధీయతే. అత్ర శ్లోకావాచార్యపాదైరుక్తౌ *భాన్తోక్త్యే కేచిదాహుర్ద్విశ ఇతి రుత తమాదేశమప్రాక్ష్య ఇత్యత్రాబ్రువన్స్వస్తూపదేశం ప్రకటయతి సతోన ప్రశాస్తృశంభుష్టనస్సః ! నో కర్తర్యస్తి కర్మణ్యగతిఘఞిహ సత్కర్తృశాస్త్రాన కర్మస్యాత్తాన్యత్కర్మోపదేశే తదిదముత తమాదేశవాచోపదేశ్యం ॥ అత్ర బ్రూమః ప్రశాస్తృం వదతి ఇతి రసా వాఙ్ముఖా నోపదేశం శాస్త్రే సోఽతి ప్రసిద్ధా న హి పరఙ్కిహ చాపేక్షితార్థప్రసఙ్గః । యుక్తా సాధారణోక్త్యా ఘఞః సతి కరణే స్యాత్ర వై వక్షీకత్వం శాస్త్రోక్తం కారకాణాం సుకరణవదయాకర్తరి స్యాద్వివక్షేతి ॥ ఆదేశశబ్దేనోపదేశ్యముచ్యతే. ప్రకృత్యర్థ ఉపదేశః. ప్రత్యయార్థః కర్మత్వం. *అకర్తరి చ కారకే సంజ్ఞాయామితి కర్తృవ్యతిరిక్తకారకే ఘఞో విహితత్వాదుపదేశే బ్రహ్మణః కర్మత్వోపపత్తేశ్చ. ప్రశాసనే తు బ్రహ్మ న కర్మ - అపి తు కర్తృ - కర్తృవ్యతిరిక్తకారకే హి ఘఞ్ ప్రత్యయవిధిః. నాత్ర కర్తరి కప్రత్యయ ఉపపద్యతే *కిజిలి చేతి గుణప్రతిషేధాదాదేశశబ్దరూపాసిద్ధేః. నాపి పచాద్యచ్ప్రత్యయ ఉపపద్యతే - దిశి ధాతోరిగుపధత్వేన *ఇగుపధాత్క ఇత్యపవాదసూత్రేణ కప్రత్యయప్రాప్తేర్ఘఞాభావాత్. అతో ఘఞ్ప్రత్యయాన్త ఏవాయమాదేశశబ్దః. స చ ప్రత్యయః కర్తృవిహిత ఇతి కర్మార్థత్వస్యైవ యుక్తత్వాదుపదేశ్యమేవాదేశశబ్దవాచ్యమితి. అత్రోచ్యతే - ప్రకృత్యర్థస్యాసంప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్. అన్యథా స్వారస్యభఙ్గాత్. ఆజ్ఞార్థో హి దిశతిర్నియోక్తృప్రయోజనవచనః. ఉపపూర్వస్తు నియోజ్యప్రయోజనవచన ఇతి హి న్యాసకారః. నియోక్తరి ప్రయోజనం యస్య తత్స్యార్థస్య వాచక ఇత్యర్థః. ఏవమన్యత్రాపి. కించ - ఉపదేశ్యత్వం లౌకికాలౌకికకర్మబ్రహ్మాద్యర్థసాధారణం. శాసితృత్వం తు బ్రహ్మణోఽసాధారణం - *అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం *ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గీత్యాదిశ్రుతిభిర్నిరుపాధికప్రశాసనస్య బ్రహ్మాసాధారణత్వశ్రవణాత్. నిరుపాధికోపదేశ్యత్వం బ్రహ్మణోఽసాధారణమితి చేన్న - ఇష్టప్రాప్త్యనిష్టనివృత్తితత్సాధనేషు సాధారణ్యాత్. యద్యప్యపరిమితసుఖప్రాప్తిదుఃఖనివృత్త్యాది సాధ్యోదుపదేశ్యం స్యాత్ - తథాపి సంసారనివృత్తిబ్రహ్మతదుపాసనానాముపదేశ్యత్వం సాధారణం. ప్రష్టవ్యస్యోపదేశ్యత్వమర్థసిద్ధం. అత ఉపదేశ్యత్వకథనవైయర్థ్యం చ. నను *యేనాశ్రుతం శ్రుతమిత్యనేనైకవాక్యత్వాత్ స్వజ్ఞానేనాన్యజ్ఞానహేతుతావిశేషితముపదేశ్యత్వమసాధారణమితి చేత్ - తథాపి తాదృశముపదేశ్యత్వం ప్రతిజ్ఞావాక్యేన ప్రష్టవ్యత్వోక్త్యా చార్థసిద్ధమిత్యనపేక్షితోపదేశ్యత్వకథనాదప్యపేక్షితం ప్రశాసితృత్వమేవ వాచ్యమితి యుక్తం. యేనాశ్రుతమిత్యుపాదానత్వే సిద్ధే ప్రశాసితృత్వేన హి నిమిత్తత్వం సిద్ధ్యేత్. నిమిత్తాన్తరే సత్యేకవిజ్ఞానాత్సర్వవిజ్ఞానం నోపపద్యతే. అతః ప్రతిపిపాదయిషితవస్తునో వివక్షితాసాధారణాకారవిశిష్టతయైవ ప్రతిపాదనముచితం. ఘఞ్ప్రత్యయస్య కరణేప్యుత్పన్నత్వాత్ *వివక్షాతః కారకాణాం ప్రవృత్తిరితి శాబ్దోక్తన్యాయేన కర్తుర్యేవ కరణాన్తరనైరపేక్ష్యేణ సాధకతమత్వవివక్షయా తథా ప్రయోగ ఉపపద్యతే. అకర్తరీతి సూత్రస్య ప్రయోజనం కరణత్వవివక్షయా వినా కర్తృసాధుత్వేన ప్రయోగనివృత్తిః. ఉపదేశపక్షే ప్రకృత్యర్థాస్వారస్యం ప్రత్యయస్వారస్యం చ. ప్రశాసనపక్షే తు ప్రత్యయాస్వారస్యం ప్రధానభూతప్రకృత్యర్థస్వారస్యమర్థౌచిత్యం చేతి వైషమ్యం. అతః ప్రశాసితైవాదేశశబ్దాభిధేయ ఇతి స్వీకర్తుం యుక్తం. ఏవముపక్రమే నిరుపాధికప్రశాసనగుణయోగ ఉక్తః. తథా జగదుపాదానత్వం నిమిత్తత్వం తదనుగుణసార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తిత్వాదికం చావగతం. ఉపసంహారే చ తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యేన జీవాన్తర్యామిత్వం నామ గుణవిశేష ఉక్తః. అస్యైవార్థస్య బహుశ ఆవృత్తత్వాదభ్యాసోప్యస్తి. ఏవం బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వజగదన్తరాత్మత్వాదిగుణానాం ప్రమాణాన్తరాప్రతిపన్నత్వాదపూర్వతా సిద్ధా. ఏవముపాసకస్య *తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సంపత్స్య ఇతి శరీరపాతానన్తరం మోక్షశ్రవణాత్ఫలమపి విద్యతే. పితుః పుత్రం ప్రతి ప్రతివచనరూపత్వాదర్థవాదశ్చ లబ్ధః. మృత్పిణ్డాదిదృష్టాన్తోపపాదనాదుపపత్తిశ్చేతి. అస్మిన్ దృష్టాన్తత్రయేపి వివర్తపక్షానుగుణత్వేన దృష్టాన్తో న దృశ్యతే - అపి తు పరిణామపక్షానుగుణ ఏవ దృశ్యతే, దార్ష్టాన్తికవిషయవాక్యేపి తత్తేజోఽసృజతేత్యుక్తం - న తు తదభ్రమదితి. అతో

ప్రపఞ్చితశ్చాయమర్థో వేదార్థసంగ్రహే. అత్రాప్యారమ్భణాధికరణే పునశ్చైనముపపాదయిష్యతే. *అథపరా యయాతదక్షరమిత్యత్రాపి ప్రాకృతాన్ హేయగుణాన్ ప్రతిషిధ్య నిత్యత్వవిభుత్వసూక్ష్మత్వసర్వగతత్వావ్యయత్వభూతయోనిత్వసార్వజ్ఞ్యాదికల్యాణగుణయోగః పరస్య బ్రహ్మణః ప్రతిపాదితః. *సత్యం జ్ఞానమనన్తం

స్యాం శ్రుతౌ విప్రతిషేధప్రసఙ్గోऽపి నాస్తి. శ్రుత్యన్తరేషు చ *తదాత్మానం స్వయమకురుతేత్యాదికం శ్రూయతే - నకుర్వన్ ఇత్యేతి. సూత్రంచ *... ణామాదితి- నతు వివర్తాదితి. స్మృతిషు చ * కటకమకుటకర్ణికాదిభేదైః కనకమభేదమపీష్యతే యథైకం। క్షితిరేవ హి ... నామ తోయసిక్తేత్యాదిషు ... పష్టమివ దృశ్యతే. అతశ్శ్రుతిస్మృతిసూత్రస్వారస్యాత్ పరిణామ ఏవాభ్యుపగన్తవ్యః. స చ పరిణామస్సద్వారక ఇతి ఘటితమపి ద్రష్టవ్యమ్ - నిర్వికారత్వశ్రుతీ- త్వానుప్రవేశశరీరశరీరిభావాదివిషయా సేత్యశ్రుతిస్వారస్యాదన్యథా తద్విరోధప్రసఙ్గాచ్చేతి. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞావాక్యేకం-కథం ... పాదనమిత్యాశఙ్క్యాయామేతద్విస్తరో వేదార్థసంగ్రహ ఇత్యాహ (ప్రపఞ్చితఇతి) అత్రాపేక్షితాం కథం జ్ఞాస్యత ఇత్యత్రాహ (అత్రాపీతి) నిష్ప ... ప్రకరణం-తస్యాధికరణస్యైతదర్థైకవిషయత్వాదితి భావః. అనన్తరోదాహృతాయాః పరవిద్యాయాః సవిశేషపరత్వమాహ (అథపరేత్యాదినా) అపా- పాఏమిత్యన్తానాం పదానాం విషయమాహ (ప్రాకృతానితి) ప్రాకృతాః- ప్రకృతిసంబన్ధినః- అనేనక్వచిన్నిషిద్ధస్య హి క్వచిన్నిషేధ ఇతి నిషేధ్యానాం క్వాపి సిద్ధిర్దర్శితా భవతి. ప్రకృతిగతాః, ప్రకృతిసంసర్గప్రయుక్తాః జీవగతా దోషా, శ్చ ప్రాకృతాః. అద్రేశ్యమగ్రాహ్యం- ప్రత్యక్షాగోచరమపసర్గ నాద్యగోచరం. యద్వా- చక్షురగోచరమిన్ద్రియాన్తరాగోచరం. అగోత్రమవర్ణం- ప్రాకృతనామరూపరహితం. అచక్షుశ్శ్రోత్రం- ఇన్ద్రియాధీన జ్ఞానంనభవతి- అపాణిపాదం - ఇన్ద్రియాధీనచేష్టం నభవతి-* అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతా * పశ్యత్యచక్షుస్సశృణోత్యకర్ణ ఇతి శ్రుతేః. అనేనమ ప్యయేన జీవగతహేయనిషేధః. ఇన్ద్రియాధీనజ్ఞానత్వం తదధీనప్రవృత్తిత్వమపి జీవగతధర్మః. సర్వగతం సుసూక్ష్మమితి పాఠక్రమః- తథాప్యర్థక్రమేణ వ్యాఖ్యాతం సూక్ష్మత్వసర్వగతత్వేతి. సూక్ష్మతయాహి వ్యాప్తిః. నిత్యత్వేన కాలాపరిచ్ఛేదః. విభుం- ప్రభుం. ప్రభుత్వం నియన్తృత్వం - ఐశ్వర్యేన త్వం ఫలితం. అనేనైవ వస్త్వపరిచ్ఛేదసిద్ధిః. సర్వగతత్వేన దేశాపరిచ్ఛేదః. అవ్యయత్వం వ్యయశబ్దోపలక్షితదోషవిరోధిత్వం నామగుణఇత్యర్థః ప్రాయేణ క ల్యాణగుణైస్సహాతస్మిన్నైవశ్యః. యద్వా-అవ్యయత్వం-ఏకరూపత్వం పూర్ణత్వం వా. భూతయోనిత్వం-జగత్కారణత్వం. ఏతత్ప్రకరణస్థేన యస్సర్వజ్ఞస్సర్వ విదిత్యనేన వాక్యేన సార్వజ్ఞ్యముక్తం. సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్- సర్వం స్వరూపతో వేత్తి సర్వం ప్రకారతశ్చ వేత్తీత్యర్థః. పరస్య బ్రహ్మణ ఇత్యస్యపూర్వవదర్థః. అథశోధకవాక్యేషు సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్యాఖణ్డార్థత్వం నిరస్యతి (సత్యంజ్ఞానమిత్యాదినా) సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్యేవమపవన్నస్తః ప్రతిపత్తిసౌకర్యాయ ఆచార్యపాదైః. తథాహి-సత్యాదివాక్యం సత్యాదిగుణవిశిష్టమేవ బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతి-నీలముత్పలమిత్యాదిషు సమానాధికరణవాక్యేషు విశిష్టైకార్థపరత్వవ్యుత్పత్తేః, స త్యాదివాక్యస్య చ సమానాధికరణత్వాచ్చ. తథాచ సామానాధికరణ్యలక్షణం*భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానామిత్యాదినోక్తం శాస్త్రైః. తత్ర యదుక్తం సామానా ధికరణ్యస్యైకార్థ్యపరత్వవ్యుత్పత్తేరేకార్థే చపదానాం విశేషణమాత్రపరత్వే విశిష్టపరత్వే చాసిద్ధేః స్వరూపమాత్రైక్యపరత్వం సత్యాదిసమానాధికరణ పదానామాస్థేయమితి. తదయుక్తం- వికల్పాసహత్వాత్. కిం సత్యాదిపదాని తత్తత్పదార్థవిరోధివ్యావృత్తిమాత్రపరాణి- ఉత స్వరూపమాత్రపరాణి- ఉత విరోధివ్యావృత్త్యవచ్ఛిన్నస్వరూపపరాణీతి వివేచనీయం. న తావద్విరోధివ్యావృత్తిమాత్రపరాణి- వ్యావృత్తీనామనేకత్వేనైకార్థత్వాసిద్ధేః- వ్యావృత్త్యనేకత్వాద్వ్యావృత్తమేవాహ్యనేకాన్స్యాత్. నాపి స్వరూపమాత్రపరాణి- తథా సతి పదానాం పర్యాయత్వప్రసఙ్గాత్, ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాభావేన సామా నాధికరణ్యలక్షణహానిప్రసఙ్గాత్, ఏకతరస్యవైయర్థ్యప్రసఙ్గాచ్చ. నాపి తదవచ్ఛిన్నస్వరూపపరాణి - వికల్పాసహత్వాత్. కిం విరోధివ్యావృత్తీనాం స్వరూపావచ్ఛేదకత్వముపలక్షణతయా విశేషణతయా వా. న తావదాద్యః కల్పః- ఏకోపలక్షణేన స్వరూపం ప్రతిపన్నమిత్యుపలక్షణాన్తరవైయర్థ్యాత్. ఉపలక్ష్యైకస్వరూపభూతఉపలక్ష్య ప్రతీత్యుపాయో ధర్మ ఉపలక్షణమితి హ్యుపలక్షణవిదః. తథాచ శాఖాదిషు దృశ్యతే. అతఏకతరవైయర్థ్యం ప్రసక్తం ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాభావేన సామానాధికరణ్యలక్షణహానిశ్చ. కథం తర్హి భవత్పక్షే జన్మాదిబహూపలక్షణత్వమేకస్యైవ బ్రహ్మణోऽభ్యుపగమ్యత ఇతిచేత్-ఉచ్యతే-తత్ర హ్యుపలక్ష్యస్యధర్మిణో బ్రహ్మణ ఏకత్వేऽపి ప్రత్యుపలక్షణముపలక్ష్యధర్మభేదోऽజన్మన్త్యాద్యనన్తగుణజ్ఞానశక్త్యాదిరూపోऽస్మాభిరభ్యుపగమ్యతే. అ న్యథాత్రాప్యనేకోపలక్షణవైయర్థ్యం ప్రసజ్యత ఏవ. త్వత్పక్షే నేకోపలక్షణోపలక్ష్యధర్మభేదానభ్యుపగమాదుక్తదోషోదుర్వారః. తదభ్యుపగమే సే హి బ్రహ్మణస్సవిశేషత్వప్రసఙ్గః. నాపి ద్వితీయః-విశేషణభూతానాం వ్యావృత్తీనామనేకత్వేనైకార్థత్వాసిద్ధేః. విశేష్యాన్తర్భూతో విశేష్యప్రతీత్యుపా యో ధర్మో విశేషణం. విశేష్యాన్తర్భావో నామ జ్ఞాప్యాన్తర్భావః. విశేషణభూతార్థభేదే విశేష్యభూతప్రధానార్థైక్యాదేకార్థసిద్ధిరితిచేత్ - తన్నఖణ్డ వాక్యార్థవాదినో విసమానం. కస్తర్హి విశేషణావయోరితిచేత్-అయమేవ విశేషో యదేకస్య తేపదానాం లాక్షణికత్వమితరస్య తథేతిపాం ముఖ్యత్వమితి. యచ్చోక్తం విశేషణాన్తరవిశిష్టవస్తుని విశేషణాన్తరాన్వయాద్విశేషణానామన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గ ఇతి. తదసత్- వికల్పాసహత్వాత్. *కస జాతం శ్రుతం సర్వం స్మారితాన్వితార్థకం। న్యాయసంపాదితవ్యక్తి పశ్చాద్వాక్యార్థబోధకమిత్యుక్తప్రక్రియయాహి వాక్యమర్థమవబోధయతి. తత్ర కిం పదానాం పదార్థస్మరణదశాయామన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గః- ఉత పరామర్శదశాయాం- అహోస్విద్వాక్యార్థాభిధానదశాయాం. న తావత్ప్ర థమః కల్పః- స్మరణదశాయాం పృథక్పృథక్పదార్థస్మరణేన మిథోऽన్వయప్రసఙ్గాభావాత్. నాపి ద్వితీయః - ఏకస్మిన్వస్తున్యవిరుద్ధానేకవిశేషణసమవా యస్య ప్రత్యక్షాదివ్యవగతస్య యథావస్థితవస్తుపరామర్శదశాయాం పరామృశ్యమానత్వాత్. నాపి తృతీయః- వాక్యార్థాభిధానదశాయాం పదైర్యుగపద యుగపదనేకవిశేషణవిశిష్టైకవస్తువిషయైకజ్ఞానజనకత్వేన క్రమాభిధానప్రయుక్తాన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గాభావాత్. యథైవహి ద్వే చక్షుషీ జాత

గుణానామనేకవిశేషణవిశిష్టైకవస్తువిషయామాకాంక్షాం యుగపజ్జనయన్తః ఉక్తైర్వా అనేకపదాని యుగపదేవ తద్విశేషణవిశిష్టైకవస్తువిషయైకజ్ఞానజనకానిభవన్తి. క్రమేణాభిధానేపి నాన్యోన్యసమవాయప్రసక్తిః-పదాన్తరోపాత్తే విశిష్టే విశేష్యాంశే స్వపదాన్తరోపాత్తవిశేషణేన విశేష్యమాణత్వాత్. ఉక్తంచ యథాన్యత్ర విషయత్వాత్ పదానాం వృత్తేః. అన్యథా భవత్పక్షే వ్యావృత్తిరూపవిశేషణానామన్యోన్యవిశేషణవిశేష్యభావః క్రమాభిధానప్రయుక్తో దుర్వారః. అతో యథోక్త ఏవ పరిహార స్సర్వాపి శరణం. క్రమేణాభిధానానభ్యుపగమే కథముద్దేశ్యోపాదేయవిభాగసిద్ధిరితి చేత్ ఉచ్యతే - జ్ఞాతాజ్ఞాతవిభాగోహ్యుద్దేశ్యోపాదేయవిభాగః. సచ యుగపత్ప్రతిపాదనేపి నాపైతి. ఏకేన వాక్యేనైకవస్తున్యనేకవిశేషణాన్వయే యుగపత్ప్రతిపాద్యే తత్ర ఏకవిశేషణాన్వయః ప్రాగేవ జ్ఞాతః. విశేషణాన్తరాన్వయస్త్వజ్ఞాత ఇతి జ్ఞాతాజ్ఞాతవిభాగపరామర్శః పరామర్శదశాయాం సంభవత్యేవ. యదప్యుక్తం విశిష్టైక్యప్రతిపాదనేపి విశేష్యైక్యవద్విశేషణైక్యం ప్రసజ్యత ఇతి. తదపి న సాధీయః-విశేష్యమాత్రైక్యపరత్వాత్ సమానవిభక్తేః. తచ్చ వ్యుత్పత్తిసిద్ధం. వ్యుత్పత్తిశ్చ ప్రత్యక్షమూలా. ప్రత్యక్షంచ విశేష్యైక్యమవగమయతి- నతు విశేషణానామైక్యం. యథా గౌరిత్యాద్యేకపదప్రయోగేపి ప్రాతిపదికావగతవిశేషణావిశేష్యైక్యం తద్వదేకవచనం నావగమయతి- కింతు విశేష్యైక్యమేవావగమయతి. ప్రత్యక్షమూలా వ్యుత్పత్తిరేవ హి తత్ర కారణం. తథా సమానాధికరణపదసంఘాతస్థసమానవిభక్తిరపి విశేష్యైక్యమాత్రపరత్వేనైవ నియామికా- అన్యథా భవత్పక్షేపి సత్యాది ప్రతియోగివ్యావృత్తి రూపవిశేషణైక్యప్రసఙ్గాత్. ప్రాతిపదికానాం తత్ప్రతియోగివ్యావృత్తివిశిష్టస్వరూపపరత్వేపి సమానవిభక్తేః ప్రాతిపదికార్థైకదేశభూత విశేష్యమాత్రైక్యపరత్వమభ్యుపేత్య త్వయా న విశేషణైక్యం ప్రసజ్యత ఇతి చేత్ తదస్మత్పక్షేపి సమానం. ఆవయోర్విశేషస్తు ప్రాగేవోక్తః. యచ్చోక్తం విశేషణభేదే విశేష్యభేదప్రసఙ్గ ఇతి తదయుక్తం - విశేషణభేదమాత్రస్య విశేష్యభేదకత్వాభావాత్. తచ్చ దేవదత్తశ్శ్యామో యువేత్యాదిషు విశేషణభేదేపి విశేష్యైక్యదర్శనాత్. విశేషణభేదస్య స్వతః ప్రాప్తవిశేష్యభేదకత్వం ప్రత్యక్షేణ తత్రాపోద్యత ఇతి చేత్తన్న- ధర్మివాచకపదైక్యాత్ సమానవిభక్తినిర్దేశాచ్చైక్యప్రతీతేః. ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో గౌరిత్యత్ర ధర్మివాచకపదైక్యే సమానవిభక్తినిర్దేశే సత్యపి విశేషణభేదే విశేష్యభేదః ప్రతీయత ఇతి చేన్నైవం- స్వయం ప్రాప్తం తయోర్విశేష్యైక్యప్రత్యాయకత్వం ప్రత్యక్షేణ తత్రాపోదితం. పరోక్షవిషయే ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో గౌరిత్యాదివాక్యప్రయుక్తైః ఖణ్డత్వాది విశేషణభేదే విశేష్యభేదప్రతీతిర్దృశ్యత ఇతి చేత్ పరోక్షవిషయేపి దేవదత్తశ్శ్యామో యువేత్యాదివాక్యే ప్రయుక్తే విశేషణభేదేపి విశేష్యైక్యప్రతీతిర్దృశ్యత ఇతి సమానశ్చర్చః- కో నిర్ణాయక ఇతి చేత్ యజ్జాతీయవిశేషణానాం నియమేన భిన్నాశ్రయత్వం దృష్టం ప్రత్యక్షేణ- తజ్జాతీయవిశేషణానాం పరోక్షత్వేపి విశేష్యభేదాపాదకత్వం-యథా ఖణ్డత్వాదీనాం. యజ్జాతీయవిశేషణానాం భిన్నాశ్రయత్వనియమో న దృష్టః-తజ్జాతీయవిశేషణానాం ధర్మివాచిపదైక్యే సమానవిభక్తినిర్దేశే చైకవిశేష్యనిష్ఠత్వం యుక్తం-యథా నీలత్వాదీనామితి. యచ్చోక్తం సమానవిభక్త్యవగతైక్యవిరోధాద్విశేషణపరిత్యాగ ఇతి. తదప్యయుక్తం- ప్రాతిపదికాభిహితవిశేషణాన్వయవిరోధాదైక్యపరిత్యాగాపత్తేః. తథాహి-యది సమానవిభక్త్యన్వయావగతత్వాదైక్యం న హాతుం శక్యతే- తర్హి ప్రాతిపదికావగతవిశేషణాన్వయః కథమివ హాతుం శక్యతే యథా నీలముత్పలమిత్యాదౌ. తత్ర ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాదఙ్గీక్రియత ఇతి చేత్ తర్హైక్యప్రతీతిరపి తథైవేతి కిం న స్యాత్. సమానవిభక్తినిర్దేశే పరోక్షేప్యైక్యప్రతీతిర్దృశ్యత ఇతి చేత్ తథైవ ప్రయోగే పరోక్షేపి ప్రాతిపదికావగతవిశేషణాన్వయప్రతీతిర్దృశ్యత ఏవ. తస్మాదైక్యప్రతీతిరస్మాభిరితి చేత్ విశిష్టప్రతీతిరపి స్యాదితి న కశ్చిద్విశేషోన్యత్రాభినివేశాత్. కించ- ప్రాతిపదికావగతవిశేషణాన్వయపరిత్యాగహేతుభూతసమానవిభక్త్యవగతమైక్యం కింస్వరూపం - ఉత తదతిరిక్తం. అతిరిక్తపక్షే సవిశేషత్వప్రసక్తిః. అనతిరిక్తపక్షే హేత్వసిద్ధిః- ప్రాతిపదికావగతస్వరూపాతిరేకేణ సమానవిభక్త్యా కస్యచిదైక్యస్యాప్రతిపాదనాత్. నహి స్వరూపమాత్రే విరోధాత్ విశేషణపరిత్యాగః- వ్యధికరణవాక్యేష్వపి తత్త్యాగప్రసఙ్గాత్. ప్రాతిపదికావగతం స్వరూపం నిర్విశేషమితి ప్రతిజ్ఞాయ సమానవిభక్తేరైక్యావగమాదిత్యుక్తే స్వరూపావగమాదిత్యుక్తం. తతశ్చైక్యావగమవిరోధరూపహేత్వసిద్ధిః. స్వరూపంతు విశేషణాన్వయావిరుద్ధం వ్యధికరణవాక్యేషు విశేషణాన్వయాదిత్యుక్తం. కించ-సమానవిభక్త్యవగతమైక్యం ప్రాతిపదికార్థైకదేశభూత విశేష్యమాత్రస్యేత్యుక్తత్వాత్ తస్య చ విశేషణభేదావిరోధిత్వాన్న తద్విరోధనిబన్ధనవిశేషణత్యాగో యుక్తః. అతో న నిర్విశేషత్వం వస్తునః. కార్ష్ణ్యవ్యావృత్తం శౌక్ల్యమిత్యాదిషు ప్రతియోగిభేదస్య తత్తద్వ్యావృత్తస్వరూపస్య చ శబ్దోపాత్తత్వాన్న లక్షణాప్రసక్తిః. సత్యాదివాక్యేషు న తథేతి విశేషః. ఏవం శౌక్ల్యాదిదృష్టాన్తవాక్యాత్ సత్యాదిదార్ష్టాన్తికవాక్యస్య శబ్దద్వారకం వైషమ్యముక్తం అర్థద్వారకం చ వైషమ్యం పూర్వోక్తం ద్రష్టవ్యం. కథమితి చేత్ - ఇత్థం- శౌక్ల్యాదేః కస్యచిద్ద్రవ్యస్య ద్రవ్యాన్తరాద్వ్యావర్తకధర్మతయా ధర్మాన్తరానపేక్షత్వం యుక్తం. బ్రహ్మణస్తు న తథాత్వమితి స్వరూపాతిరిక్తవ్యావర్తకధర్మాన్తరాపేక్షాస్త్యేవ. నహి పరనిర్వాహకత్వానభ్యుపగమే స్వనిర్వాహకత్వసంభవః. కించ-శౌక్ల్యాదిస్వరూపస్ఫురణే సతి న కార్ష్ణ్యాద్యధ్యాసప్రసక్తిః. అతస్తత్ర స్వరూపమేవ వ్యావృత్తిరితి యుక్తమభ్యుపగన్తుం. బ్రహ్మణస్స్వరూపస్ఫురణే తదితరాధ్యాసాభ్యుపగమాద్రజతాదివ్యావర్తకాధిష్ఠానస్వరూపాతిరిక్తశుక్తిత్వాదివత్ సర్వాధ్యాసాధిష్ఠానబ్రహ్మస్వరూపాతిరిక్తసకలేతరవ్యావృత్తిరూపధర్మోవశ్యాభ్యుపగమనీయః. యచ్చోక్తం వాచ్యే ప్రధానాంశస్య ప్రతిపాదనాన్న లక్షణేతి. తదప్యసత్ - విశేషణద్వారేణ విశేష్యపర్యవసాయినశ్శబ్దస్య ద్వారానభిధానే ద్వార్యభిధానాసిద్ధేః. అలాక్షణికత్వేపి విశిష్టాభిధానస్వరసస్య శబ్దస్య విశేష్యమాత్రపరత్వే స్వారస్యహానిరవర్జనీయా. సా చ నవిరోధాభావే యుక్తా. యచ్చ విషం భుఙ్క్ష్వేత్యాదిషు సర్వపదలక్షణా దృష్టేతి. తచ్చ విధిప్రత్యయాంశస్య ముఖ్యత్వాదయుక్తం. తత్ర విధిప్రత్యయవ్యతిరిక్తశబ్దలక్షణా చ ముఖ్యార్థత్వే ప్రమాణాన్తరవిరోధాత్ స్వీక్రియతే. ప్రస్తుతే విరోధాభావాన్న సా యుక్తా. విమతం వాక్యమఖణ్డార్థం సమానాధికరణవాక్యత్వాత్ సంప్రతిపన్నవదితి వ్యక్త్యనుమానోక్తిరనుపపన్నా - వాక్యమఖణ్డార్థమితి పదయోరర్థభేదోస్తి వా న వా. అస్తి చేత్ప్రతిజ్ఞావాక్యస్యైవ హేతో

బ్రహ్మేత్యత్రాపి సామానాధికరణ్యస్యానేకవిశేషణవిశిష్టైకార్థాభిధానవ్యుత్పత్త్యా న నిర్విశేషవస్తుసిద్ధిః. ప్రవృత్తినిమిత్తభేదేనైకార్థవృత్తిత్వం హి సామానాధికరణ్యం. తత్ర సత్యజ్ఞానాదిపదముఖ్యార్థైర్గుణైస్తత్తద్గుణవిరోధ్యాకారప్రత్యనీకాకారైర్వైకస్మిన్నేవార్థే పదానాం ప్రవృత్తౌ నిమిత్తభేదోऽవశ్యాశ్రయణీయః. ఇయాంస్తు విశేషః. ఏకస్మిన్ పక్షే పదానాం ముఖ్యార్థతా. అపరస్మింశ్చ తేషాం లక్షణా. న చాజ్ఞానాదీనాం ప్రత్యనీకతా వస్తుస్వరూపమేవ - ఏకేనైవ పదేన స్వరూపం ప్రతిపన్నమితి పదాన్తరప్రయోగవైయర్థ్యాత్. తథా సతి సామానాధికరణ్యాసిద్ధిశ్చ - ఏకస్మిన్ వస్తుని వర్తమానానాం పదానాం నిమిత్తభేదానాశ్రయణాత్. న చైకస్యైవార్థస్య విశేషణభేదేన విశిష్టతాభేదాదనేకార్థత్వం పదానాం సామానాధికరణ్యవిరోధి. ఏకస్యైవ వస్తునోऽనేకవిశేషణవిశిష్టతాప్రతిపాదనపరత్వాత్ సామానాధికరణ్యస్య - *భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం శబ్దానామేకస్మిన్నర్థే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమితి హి శాబ్దాః. యదుక్తం ఏకమేవాద్వితీయమిత్యత్రాద్వితీయపదం గుణతోऽపి సద్వితీయతాం న సహతే. అతస్సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన కారణవాక్యానామద్వితీయవస్తుప్రతిపాదనపరత్వమభ్యుపగమనీయం. కారణతయోపలక్షితస్యాద్వితీయస్య బ్రహ్మణో లక్షణమిదముచ్యతే సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి. అతో లిలక్షయిషితం బ్రహ్మ నిర్గుణమేవ. అన్యథా *నిర్గుణం నిరఞ్జనమిత్యాదిభిర్విరోధశ్చేతి. తదనుపపన్నం - జగదుపాదానస్య బ్రహ్మణస్స్వవ్యతిరిక్తాధిష్ఠాత్రన్తరనివారణేన విచిత్రశక్తియోగప్రతిపాదనపరత్వాదద్వితీయపదస్య. తథైవ విచిత్రశక్తియోగమేవావగమయతి *తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి *తత్తేజోऽసృజతేత్యాది. అవిశేషేణాద్వితీయమిత్యుక్తే నిమిత్తాన్తరమాత్రనిషేధః కథం జ్ఞాయత ఇతి చేత్ - సిసృక్షోర్బ్రహ్మణ ఉపాదానకారణత్వం

రసైకాన్త్యం. న చేదఖణ్డార్థత్వం ప్రతిజ్ఞాతమేవ న స్యాత్. దృష్టాన్తస్య చ సాధ్యవైకల్యమవర్జనీయం - ప్రకృతిప్రత్యయాత్మకపదపుఞ్జరూపత్వాత్సర్వవాక్యానాం. యది భావరూపాఖణ్డార్థప్రతిపాదనాసమర్థమితి ప్రతిజ్ఞా - తర్హి సాధ్యధర్మవచనాన్తర్గతయోస్సమానాధికరణయోర్భావరూపాఖణ్డశబ్దయోరసైకాన్త్యం. తస్మాత్సత్యాదివాక్యం సత్యత్వాదివిశిష్టమేవ బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతీతి సిద్ధం. తదిదముచ్యతే (సత్యం జ్ఞానమిత్యాదినా) తత్ర నిర్విశేషపరత్వాభావం సోపపత్తికం ప్రతిజానీతే (సత్యం జ్ఞానమితి) సామానాధికరణ్యలక్షణప్రత్యభిజ్ఞాపకైశ్శబ్దైః హేతుత్వం శఙ్కాం వివృణోతి (ప్రవృత్తీతి) తతః కిమిత్యపేక్షాయాం అన్వయముఖేన వ్యావృత్తిముఖేన వా ప్రవృత్తినిమిత్తభేదస్యావశ్యాశ్రయణీయత్వమాహ (తత్రేతి) తత్ర కో విశేష ఇత్యత్రాహ (ఇయానితి) అవశ్యాశ్రయణీయ ఇత్యత్రాభిప్రేతం వ్యావృత్తీనాం స్వరూపమాత్రత్వే దూషణమాహ (న చేతి) సామానాధికరణ్యాసిద్ధిముపపాదయతి (ఏకస్మిన్నితి) పర్యాయత్వం దూషణం స్పష్టమితి న కణ్ఠోక్తం. విశేషణభేదేనానేకార్థత్వాత్ సామానాధికరణ్యలక్షణహానిం నిరస్యతి (న చైకస్యేతి) విశిష్టతాభేదాత్ - తత్తద్విశేషణాన్వయభేదాత్. తథావిధమనేకార్థత్వం న విరోధి - ప్రత్యుతానుకూలమేవేత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (భిన్నప్రవృత్తీతి) విశేషణతో భిన్నార్థత్వే విశేష్యతశ్చైకార్థత్వే సతి హి సామానాధికరణ్యలక్షణసాద్గుణ్యమిత్యర్థః. సమానాధికరణం వాక్యం కిం విశేషణవిశేష్యసమ్బన్ధపరం - ఉత విశేష్యైక్యపరం - ఉతోభయపరం. ప్రథమే విశేష్యైక్యే ప్రమాణం న స్యాత్. ద్వితీయే విశేషణాన్వయో నిష్ప్రమాణకస్స్యాత్. తృతీయే సమ్బన్ధద్వయస్యైకవాక్యేన బోధయితుమశక్యత్వాత్ వాక్యభేదప్రసఙ్గ ఇతి కేచిచ్చోదయన్తి. తన్న - ప్రాతిపదికేనైవ విశేషణాన్వయస్య బోధ్యతయా సమానవిభక్తినిర్దేశేన విశేష్యైక్యప్రతిపాదనే వాక్యభేదప్రసక్త్యభావాత్. ఏవం సామానాధికరణ్యస్యాన్యథైవోపపత్త్యా సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య నిర్విశేషపరత్వం నిరస్తం. అథ కారణవాక్యైకార్థ్యాన్నిర్విశేషపరత్వం నిరాకర్తుం తదనువదతి (యదుక్తమిత్యాదినా) సదేవైకమేవేతి విజాతీయసజాతీయభేదవ్యావర్తకావధారణద్వయసమభివ్యాహృతమద్వితీయపదం పారిశేష్యాత్ స్వగతభేదాభావపరమితి గుణతోऽపి సద్వితీయతాం న సహత ఇత్యర్థః. *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ యస్య జ్ఞానమయం తపః తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయతే ఇత్యాదిసగుణవిషయకారణవాక్యైకార్థ్యమస్తీత్యత్రాహ (అత ఇతి) సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయాత్ నిర్గుణకారణవాక్యేషు సగుణత్వం సగుణకారణవాక్యేషు నిర్గుణత్వం చోక్తం స్యాత్. తత్రాపచ్ఛేదన్యాయేన నిర్గుణవాక్యప్రాబల్యాత్సర్వకారణవాక్యాని నిర్గుణపరాణీత్యర్థః. కారణవాక్యైకార్థ్యం కుతోऽపేక్షితమిత్యత్రాహ (కారణతయోపలక్షితస్యేతి) జగత్కారణత్వం తటస్థలక్షణం - న తు స్వరూపలక్షణమిత్యభిప్రాయేణ ఉపలక్షితస్యేత్యుక్తం. కారణత్వశఙ్కితదోషవ్యావర్తకత్వాదైకార్థ్యమవర్జనీయమిత్యర్థః. అథ శోధకవాక్యాన్తరైకార్థ్యాన్నిర్విశేషపరత్వం నిరాచికీర్షురనువదతి (అన్యథేతి) అనూదితమర్థం దూషయతి (తదనుపపన్నమిత్యాదినా) తత్ర ప్రథమం కారణవాక్యైకార్థ్యం సవిశేషవిషయత్వే సతీత్యాహ (జగదితి) (తథైవేతి) అద్వితీయపదం యథాధిష్ఠాత్రన్తరనివారణపరమేవ భవతి - తథైవేత్యర్థః (విచిత్రశక్తియోగమేవేతి) ఉత్తరవాక్యముపాదానభూతస్యైవ బ్రహ్మణోऽధిష్ఠాతృత్వశక్తియోగమేవావగమయతి - న తు నిర్గుణత్వమిత్యర్థః. శఙ్కతే (అవిశేషేణేతి) సర్వనిషేధస్య నిమిత్తాన్తరనిషేధస్య చ సాధారణమద్వితీయపదం - నిరుపపదత్వాత్. కించ - ఉపక్రమే సదేవైకమేవేతి సజాతీయవిజాతీయయోర్నిషిద్ధత్వాదేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయాస్సజాతీయవిజాతీయభేదమాత్రమిథ్యాత్వేऽనుపపన్నత్వాచ్చ అద్వితీయపదముపక్రమానుగుణ్యేన స్వగతభేదనిషేధపరం స్యాత్ - న తూత్తరవాక్యానుగుణం స్యాత్ ఉపక్రమప్రాబల్యాదితి సాక్షాత్పూర్వపక్షిచోద్యం. నిమిత్తత్వోపాదానత్వే ఉభే అప్యుత్తరత్ర శ్రూయేతే తత్రోపాదానాన్తరమద్వితీయపదేన నిషేధ్యం - న తు నిమిత్తాన్తరమితి పార్శ్వస్థచోద్యం. తత్రాహ (సిసృక్షోరితి) అనేన శఙ్కాద్వయం పరిహృతం భవతి. *తదైక్షతేత్యనన్తరోక్తత్వాదస్య వాక్యస్య

*సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవేతి ప్రతిపాదితం. కార్యోత్పత్తిస్వాభావ్యేన బుద్ధిస్థం నిమిత్తాన్తరమితి తదేవాద్వితీయపదేన నిషిధ్యత ఇత్యవగమ్యతే. సర్వనిషేధే హి స్వాభ్యుపగతాస్సిషాధయిషితా నిత్యత్వాదయశ్చ నిషిద్ధాస్స్యుః. సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయశ్చాత్రభవతో విపరీతఫలః- సర్వశాఖాసు కారణాన్వయినాం సర్వజ్ఞత్వాదీనాం గుణానామత్రోపసంహారహేతుత్వాత్. అతః కారణవాక్యస్వభావాదపి సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యనేన సవిశేషమేవ ప్రతిపాద్యత ఇతి విజ్ఞాయతే. న చ నిర్గుణవాక్యవిరోధః- ప్రాకృతహేయగుణవిషయత్వాత్తేషాం *నిర్గుణం నిరఞ్జనం *నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తమిత్యాదీనాం. జ్ఞానమాత్రస్వరూపవాదిన్యోఽపి శ్రుతయః బ్రహ్మణో జ్ఞానస్వరూపతామభిదధతి. న తావతా నిర్విశేషజ్ఞానమాత్రమేవ తత్త్వం- జ్ఞాతురేవ జ్ఞానస్వరూపత్వాత్. జ్ఞానస్వరూపస్యైవ తస్య జ్ఞానాశ్రయత్వం మణిద్యుమణిదీపాదివద్యుక్తమేవేత్యుక్తం. జ్ఞాతృత్వమేవ హి సర్వాశ్శ్రుతయో వదన్తి *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ *తదైక్షత *సేయం దేవతైక్షత *స ఈక్షత లోకాన్నుసృజా ఇతి *నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్ *జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ *తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం తం దేవతానాం పరమం చ దైవతం। పతిం పతీనాం పరమం పరస్తాద్విదామ దేవం భువనేశమీడ్యం *న తస్య కార్యం కరణం

కారణపరత్వం నాపలపనీయమిత్యభిప్రాయేణ సిద్ధాన్త్యుక్తం. కారణపరత్వే చ సదగ్రశబ్దైర్విజాతీయకాలసద్భావనిషేధే వాదివ్యక్తే, రక్ష తాభ్యాగమకృతవిప్రణాశాదిప్రసక్త్యర్థాపత్త్యా, వైషమ్యనైర్ఘృణ్యపరిహారాయ జీవానాం కర్మసూక్ష్మభేదస్య ప్రలయదశాయామభ్యుపగమాదేకత్వావధారణస్య జీవసూక్ష్మభేదసహత్వస్యావశ్యాభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్, సార్వజ్ఞ్యసర్వశక్త్యాదీనాం సర్గాపయికత్వాచ్చ విజాతీయసజాతీయస్వగతభేదాభావస్య సర్వథాత్వాత్ ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయాః శ్వేతకేత్వాదివిరోధేన నిర్వాహ్యత్వాత్, త్వరతః ప్రభేదస్యావిహితత్వాత్, నిషేధస్య చ విహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్, స్వతన్త్రరూపభేదవిశేషస్య *న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యత ఇత్యాదిభిర్నిషిద్ధత్వాత్ సామాన్యనిషేధస్య చరశ్చార్వవసానస్యాన్యాయ్యత్వాచ్చ అద్వితీయపదస్య స్వతన్త్రభేదనిషేధపరత్వే ప్రాక్ప్రాసని అవిభక్తనామరూపతాప్రతిపాదకేనైకమితిపదేనోపాదానత్వస్య సిద్ధత్వాన్నిమిత్తాన్తరస్య బుద్ధిస్థత్వాచ్చ నిమిత్తాన్తరరూపస్వతన్త్రవస్తునిషేధపరమద్వితీయపదమిత్యర్థః. సర్వనిషేధేఽనిష్టమాహ (సర్వేతి) సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయస్య నిర్విశేషత్వసాధకవిపరీతత్వమాహ (సర్వశాఖేతి) అత్ర-నిర్గుణవాదే. అత్రభవత ఇత్యుపాలమ్భో వా. సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయోఽనుక్తగుణస్యోపసంహారఫలః-న తూక్తగుణత్యాగఫల ఇతి త్వత్పక్షే విపరీతఫల ఇత్యర్థః. సవిశేషపరత్వే కారణవాక్యైకార్థ్యం నిగమయతి (అత ఇతి) న కేవలం సామానాధికరణ్యాన్యథానుపపత్త్యా- కారణవాక్యైకార్థ్యాచ్చ సవిశేషపరమిత్యపిశబ్దస్య భావః. అథ శోధకవాక్యాన్తరైకార్థ్యం నిర్విశేషపరత్వహేతుం నిరస్యతి (న చేతి) పరేణాపచ్ఛేదన్యాయేన హి నిర్గుణసగుణవాక్యవిరోధః పరిహృతః. అత్ర భిన్నవిషయత్వాద్విరోధ ఏవ నాస్తీత్యాహ (ప్రాకృతేతి) నిర్గుణమితి గుణసామాన్యనిషేధః. నిష్కలమితి శరీరసామాన్యనిషేధః. నిష్క్రియమితి క్రియాసామాన్యనిషేధః. న గుణనిషేధస్సంకోచయితవ్యః-అర్థగుణనిషేధే సతి సర్వగుణవిరహావగమాత్, జ్ఞానస్య జ్ఞానాదిగుణాశ్రయత్వాదర్శనాత్ బ్రహ్మణో జ్ఞానమాత్రత్వప్రతిపాదనేన నిర్గుణత్వం హి ఫలితమితి శఙ్కాయామర్థగుణనిషేధం పరిహర్తుం శ్రుతిప్రతిపన్నమర్థమనుభాషతే (జ్ఞానమాత్రేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (న తావతేతి) కుత ఇత్యపేక్షాయాం-కిం జ్ఞానత్వాత్ జ్ఞానానాశ్రయత్వముచ్యతే-కిమేకజాతీయద్రవ్యయోర్నియతధర్మధర్మిభావానుపపత్తేరితి వికల్పే ప్రథమం ప్రతివక్తి (జ్ఞాతురేవ జ్ఞానస్వరూపత్వాదితి) అయమర్థః- జ్ఞానస్య జ్ఞానాదిగుణాశ్రయత్వాభావః కిం వ్యాప్త్యా కథ్యతే-ఉత శ్రుతిబలాత్. వ్యాప్త్యా చేత్ జ్ఞానానాశ్రయభూతం విషయప్రకాశకం జ్ఞానం కస్యచిద్ధర్మభూతమేవ దృష్టమితి ధర్మత్వేనాఙ్గీక్రియతాం. యది శ్రుతిబలాత్ స్వతన్త్రత్వేనాఙ్గీక్రియతే-తర్హి శ్రుతిబలాదేవ జ్ఞానాశ్రయత్వమప్యఙ్గీక్రియతామితి. జ్ఞానానాశ్రయత్వం ధర్మభూతజ్ఞానత్వప్రయుక్తం-న తు జ్ఞానత్వమాత్రప్రయుక్తమితి సోపాధికత్వం. అతో వ్యాప్తివిరోధశ్చ నాస్తి. యద్వా-జడస్య ఘటాదేరివ జ్ఞాతృత్వాయోగాత్ జ్ఞాతృత్వేనైవ జ్ఞానస్వరూపత్వమర్థసిద్ధం. ద్వితీయం ప్రతివక్తి (జ్ఞానస్వరూపస్యేతి) ఏకజాతీయద్రవ్యయోర్నియతధర్మధర్మిభావ ఉపపద్యత ఇత్యర్థః, శ్రుత్యా జ్ఞానాశ్రయత్వే సిద్ధే హి తథాభ్యుపగమ ఇత్యత్రాహ (జ్ఞాతృత్వమేవ హీతి) యద్వా- (జ్ఞాతురేవ జ్ఞానస్వరూపత్వాదితి) జ్ఞాతుర్జ్ఞానస్వరూపత్వావిరోధాదిత్యర్థః. ఏకజాతీయద్రవ్యయోర్నియతధర్మిధర్మభావానుపపత్త్యా విరోధం పరిహరతి (జ్ఞానస్వరూపస్యైవేతి) జ్ఞానత్వాజ్జ్ఞానానాశ్రయత్వం పరిహరతి (జ్ఞాతృత్వమేవ హీతి) పూర్వవదభిప్రాయః. జ్ఞాతృత్వం యథాఫలితం భవతి-తాదృశగుణపరాశ్చ జ్ఞాతృత్వకణ్ఠోక్తిమత్యశ్చ శ్రుతయస్సర్వశబ్దవివక్షితాః. బహువచనేన బహూపనిషద్వాక్యాని వివక్షితాని. ఏవకారేణ జ్ఞాతృత్వస్యానన్యథాసిద్ధిరభిప్రేతా. హిశబ్దో హేతౌ- జ్ఞాతృత్వస్య శ్రుతిసిద్ధత్వాన్న కాచిదప్యనుపపత్తిరిత్యర్థః. కాః పునశ్శ్రుతయ ఇత్యపేక్షాయాం అర్థగుణనిషేధపరిహారార్థం, నిర్గుణశ్రుతిసంకోచసిద్ధ్యర్థం, సగుణశ్రుతీనామావిద్యకగుణవిషయత్వశఙ్కాపనోదార్థం, శ్రుతీర్దర్శయంస్తాభిరేతత్ప్రయోజనత్రయసిద్ధిం చ దర్శయతి (యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదినా) యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్- సర్వం స్వరూపతః ప్రకారతశ్చ జానాతీత్యర్థః. జ్ఞానస్య సర్వవిషయత్వం తస్య సమష్టివ్యష్టిసృష్ట్యుపయోగిత్వం ఆత్మసంబన్ధిత్వం చ దర్శయతి (తదైక్షతేత్యాదిత్రయేణ) నిత్యో నిత్యానామిత్యత్ర చేతనబహుత్వముక్తం. కామప్రదత్వం చ. జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావిత్యత్ర జ్ఞాతృత్వమీశ్వరత్వం చ. తమీశ్వరాణామిత్యత్ర ఈశ్వరత్వదేవతాత్వపతిత్వాని. ఈశ్వరత్వం నియన్తృత్వం. నియామ్యవిషయజ్ఞానవత ఏవ నియన్తృత్వాత్, నియమనస్య జ్ఞానవిశేషరూపత్వాచ్చ నియన్తృత్వేన జ్ఞాతృత్వసిద్ధిః. దేవతాత్వం కర్మారాధ్యత్వం, పతిత్వం శేషిత్వం. న తస్యేతి. కార్యం శరీరం. కరణమిన్ద్రియాది. *కార్యకారణక

చవిద్యతేన తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చదృశ్యతే *పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతే స్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచ *ఏష ఆత్మాపహతపాప్మా విజరోవిమృత్యుర్విశోకోవిజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇత్యాద్యాశ్శ్రుతయోజ్ఞాతృత్వప్రముఖాన్కల్యాణగుణాన్ జ్ఞానస్వరూపస్యైవబ్రహ్మణస్స్వాభావికానభిదధతి. సమస్తహేయరహితతాంచ. నిర్గుణవాక్యానాం సగుణవాక్యానాంచవిషయః అపహతపాప్మేత్యారభ్యపిపాస ఇత్యన్తేన హేయగుణాన్ ప్రతిషిధ్యసత్యకామస్సత్యసంకల్ప ఇతి బ్రహ్మణఃకల్యాణగుణాన్విదధతీయం శ్రుతిరేవవివినక్తీతి సగుణనిర్గుణవాక్యయోర్విరోధాభావాదన్యతరస్యమిథ్యావిషయతాశ్రయణమపినాపేక్షితమ్.

ర్తృత్వ ఇతి ప్రయోగాత్. నమాభ్యధికనిషేధశ్చాత్రశ్రూయతే. తేనాద్వితీయశ్రుతిసామాన్యనిషేధస్య *భాగోవాఙ్క్రియఇత్యాదివాక్యాదుపాత్తస్వాభావి ద్వితీయవిశేషపర్యవసాయిత్వంసూచితం. పరాస్యేతిజ్ఞానశక్త్యాదీనాంస్వాభావికత్వముక్తం. క్రియాశబ్దోయత్నః. ఏషఆత్మేతివిశేషవిధానం. నిర్గుణనిషేధశ్చ. అర్థగుణనిషేధస్యాపరిహార్యతామభిప్రేత్యజ్ఞానస్వరూపస్యైవేత్యుక్తం. అవిద్యకత్వనిరాకరణాయస్వాభావికానిత్యుక్తం. సమస్తహేయరహితతాంచేత్యనేనఆవిద్యకత్వశఙ్కాఽర్థాత్పరిహృతా. కించ- జ్ఞాతృత్వప్రముఖాన్కల్యాణగుణాన్సమస్తహేయరహితతాంచేత్యనేననిర్గుణవాక్యస్య సంకుచితవృత్తిత్వంచోపపాదితంభవతి. తథాహి- కల్యాణగుణానిత్యస్యాయమభిప్రాయః- గుణవిశేషవిధానం గుణసామాన్యనిషేధేనబాధితంస్యాద్ భవతి- అపితుతద్వ్యతిరిక్తవిషయఏవభవతి. అన్యథా *నహింస్యాత్సర్వాభూతానీతిసామాన్యనిషేధేన *అగ్నీషోమీయంపశుమాలభేతేతి హింసావిశేష విధానబాధప్రసఙ్గాదితి. సమస్తహేయరహితతాంచేత్యస్యాయమర్థః- యథా *పశునాయజేత *న్యాసస్య పరామర్శాదిషు *భాగోవాఙ్క్రి వర్ణాదిత్యుక్తన్యాయాత్ సామాన్యశబ్దోవిశేషపర్యవసాయీతత్రపర్యవస్యతి. తథాగుణసామాన్యనిషేధోఽపి హేయగుణనిషేధేపర్యవస్యతి. కించ- సామా న్యశబ్దానాంవిశేషపర్యవసాయిత్వంవ్యుత్పత్తిసిద్ధం-యథాగామానయగాంబధానేత్యాదిషుసామాన్యశబ్దోవిశేషపరః ప్రకరణాదిసహకృతేన ప్రయుజ్యతే. తతఏవహితత్రప్రయోజ్యవృద్ధశ్చనసర్వాగోవ్యక్తీరానయతి- కింతువివక్షితవ్యక్తివిశేషమేవానయతి. తస్మైవహితత్రప్రవృత్తిః. ఏవంజ్ఞాతృత్వ ప్రముఖాన్కల్యాణగుణానిత్యనేనసమస్తహేయరహితతాంచేత్యనేనచ ఉత్సర్గాపవాదన్యాయస్సామాన్యవిశేషన్యాయశ్చాభిప్రేతః. ఉపాత్తవిశే షవ్యతిరిక్తవిషయేసామాన్యశబ్దస్యవిరోధపరిహారాయసంకోచఉత్సర్గాపవాదన్యాయః. అవిరోధేఽపితాత్పర్యపరిహారాయసంకోచశ్చేత్ గోబలీవర్దన్యా యః. ఉపాత్తవిశేషవిషయేసస్యసంకోచస్సామాన్యవిశేషన్యాయ ఇతిభిదా. కించ-అధ్యాత్మశాస్త్రేషుగుణశబ్దస్యసత్త్వరజస్తమస్సుప్రసిద్ధిః *సర్వేనిస్స గుణాస్సర్వేసన్త్వాత్మనిగణైరపి. వక్తుంశక్యావియుక్తస్యసత్త్వాద్యైరఖిలైర్గుణైః॥ *సత్త్వంరజస్తమఇతిగుణాః ప్రకృతిసంభవాః॥ నిర్గుణస్యాప్రమేయ స్య *గుణాగుణేషువర్తన్తే *కారణంగుణసఙ్గోఽస్య *నిర్గుణంగుణభోక్తృచ *నాన్యంగుణేభ్యఃకర్తారం *త్రైవిధ్యాదిగుణమయీ మమమాయా దురత్యయా *వినాహేయైర్గుణాదిభిః *గుణాదిదోషాంశ్చమునేవ్యతీతః *గుణకలుషస్యసదాతనస్యనేతేత్యాదిషు॥ ఏవం హేయగుణశబ్దస్యసత్త్వాదిపర త్వేన ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాన్నిర్గుణశబ్దాస్సత్త్వాదినిషేధపరాః. అయం విషయవిభాగోనకేవలంబుధిస్థోపనిషద్వాక్యేషుగుణవిశేషవిధానగుణవిశేషని షేధపర్యాలోచనాన్నిశ్చీయతే. ఏకస్మిన్నేవవాక్యేవిషయవిభాగోదృష్టఇత్యాహ (నిర్గుణేతి) గుణసామాన్యనిషేధపరత్ గుణసామాన్యమాత్రవిధానాభ్యుపగమే నసనిర్గుణవాక్యానాంసగుణవాక్యానాంచేత్యుక్తం. నహిశ్రుతిషుగుణసామాన్యవిధానంక్వచిత్దృశ్యతే. గుణవిశేషాఏవహిశ్రూయన్తే. దోషసమభివ్యా హృతగుణశబ్దస్తూపాదేయగుణపరః. *వర్షాయుతైర్యస్యగుణానశక్యాః *సతేగుణానామయుతైకదేశం *నాన్తంగుణానాంగచ్ఛన్తీత్యాదిష్వభివి చనాభిప్రాయేణసగుణవాక్యానామిత్యుక్తం. తత్రగుణశబ్దఃదోషప్రతిపక్షవచనః-లోకేతథాప్రసిద్ధేః, ప్రకరణవశాచ్ఛాగపశున్యాయేనకల్యాణ గుణరూపవిశేషపర్యవసానస్యన్యాయ్యత్వాచ్చ. ఉక్తన్యాయద్వయేనవిరోధాభావాదపచ్ఛేదన్యాయస్యాత్రావిషయత్వమాహ (ఇతిసగుణనిర్గుణవాక్య యోరితి) ఇతిశబ్దేనపూర్వోక్తసర్వహేతవోవివక్షితాః-ఉత్సర్గాపవాదన్యాయాత్, సామాన్యవిశేషన్యాయాత్, అధ్యాత్మశాస్త్రేషుగుణశబ్దస్యసత్త్వాదిషు ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాచ్చేత్యర్థః- (సగుణనిర్గుణవాక్యయోరితి) అత్రతువిషయవిభాగాన్నవిరోధఇతినాపచ్ఛేదనయః ప్రవర్తత ఇతిభావః. (అన్యతరస్యమి థ్యావిషయతాశ్రయణమపినాశఙ్కనీయమితి) సగుణవాక్యస్యేతినహ్యుక్తం-కింతుఅన్యతరస్యేత్యుక్తం. సగుణేననిర్గుణవాక్యస్యవానిర్గుణేనసగుణవాక్య స్యవాబాధాశ్రయణమనుపపన్నమిత్యర్థః. అత్రాయమభిప్రాయః-పూర్వంవిరోధోనాస్తీతిపరిహృతం. ఇదానీంవిరోధాభ్యుపగమేఽపినాయమపచ్ఛేదన్యా యవిషయః- అపితువిరోధాధికరణన్యాయవిషయఏవేతి. తథాహి- అపచ్ఛేదన్యాయోహ్యనియతవిరోధపౌర్వాపర్యవిషయః. ఉద్గాతృప్రతిహర్త్రోరుభ యోరపచ్ఛేదనియమోనాస్తి. తత్రాపిక్రమేణాపచ్ఛేదోఽప్యనియతః. తన్నియమేసతిసర్వస్వదక్షిణాకత్వాదక్షిణాకత్వవిరోధనియమః. ఉభయోరప్యప చ్ఛేదేతస్యక్రమభావిత్వేఉద్గాత్రపచ్ఛేదఃపూర్వభావీ. ఇతరస్తుచరమభావీతివావిపర్యయేణేతివానియమోఽపినాస్తి. అతోఽపచ్ఛేదన్యాయవిషయఃప్రయో గావధికవిరోధః. సగుణనిర్గుణవాక్యవిరోధస్తుస్వరూపప్రయుక్తః. విధినిషేధరూపతయానియతపౌర్వాపర్యశ్చ. అతోవిరోధాభ్యుపగమేఽప్యనియతవిరో ధపౌర్వాపర్యవిషయోఽపచ్ఛేదనయోనాత్రప్రవర్తతే-అపితువిరోధాధికరణన్యాయఏవప్రవర్తతే. తద్విషయేహిపౌర్వాపర్యనియమోవిరోధనియమశ్చవి ద్యతే. తథాహి-*ఔదుమ్బరీంస్పృష్ట్వోద్గాయేదితిప్రత్యక్షశ్రుతిః. *ఔదుమ్బరీసర్వావేష్టయితవ్యేతిస్మృతిః. తత్రశ్రుతిఃప్రథమతఏవప్రమితింజనయ తి-నిరపేక్షప్రమాణత్వాత్. స్మృతిస్తుస్వమూలభూతశ్రుత్యనుమానసాపేక్షతయావిలమ్బితప్రవృత్తిః. అతస్తత్రపౌర్వాపర్యంనియతం. ఔదుమ్బరీస్పర్శన వేష్టనయోర్విరోధశ్చనియతః. తత్రపూర్వమేవప్రమిత్యంజాతాయాంతద్విరుద్ధార్థఃకాలాత్యయాపదిష్టస్స్యాత్. అతోవిలమ్బితధీహేతోఃశీఘ్రధీ

* భీషాస్మాద్వాతఃపవతఇత్యాదినాబ్రహ్మగుణానారభ్య* తేయేశతమిత్యనుక్రమేణతస్యప్రజ్ఞానన్దాతిశయముక్త్వా

ణే-బుద్ధిర్బలీయసీతిన్యాయాత్ పూర్వస్యాఃశ్రుతేర్బలీయస్త్వమిత్యుత్తరశాస్త్రార్థసుదయఏవ.నస్వత్రాధీతమేవహ్యుత్తరశాస్త్రమితిచేత్-తత్కిం-ప్రా
వ్యనపేక్షత్వాన్మనసయః-నతుశబ్దానుదయః-ఇదితోయాసఇతివత్. నను తత్రస్మృతిత్వశ్రుతిత్వేబాధ్యబాధకభావప్రయోజకే. నైవం-స్మృతిత్వశ్రు
తిత్వయోరపి పౌర్వాపర్యహేతుత్వాత్తేనసిద్ధంపౌర్వాపర్యమేవబాధ్యబాధకభావహేతురితిన్యాయసామ్యాత్ సగుణవాక్యబలీయస్త్వమితి.యద్వా-పూర్వభా
గ్విరోధాధికరణన్యాయః. అత్రాపక్రమాధికరణన్యాయఏవప్రవర్తతే-విరోధపౌర్వాపర్యనియమాత్.అతస్సగుణవాక్యప్రతిబద్ధత్వాన్నిర్గుణశాస్త్రాను
దయఏవేతి. నను ప్రకృతశాస్త్రస్యోత్పత్తిప్రతిబన్ధకంచేత్ నేదంరజతమితిజ్ఞానోదయమిదంరజతమితిధీః ప్రతిబధ్నాతీతిచేత్-న-స్వత్రయా
జ్ఞాయమానతయాజ్ఞాపకత్వాభావస్యసన్దేహవత్వాత్. స్వతయాజ్ఞాపకంహిప్రమాణం పూర్వాపరపరామర్శనిరపేక్షంజ్ఞానంజనయతి. తత్రోత్పన్నం
జ్ఞానం* పూర్వాబాధేననోత్పత్తిరుత్తరస్యహినిష్ఫలీతిన్యాయాత్ పూర్వంబాధిత్వైవోదేతి.జ్ఞాయమానతయాజ్ఞాపకంతుయోగ్యతాపరామర్శాదిసాపే
క్షం ప్రమితింజనయతి. తత్రపరామర్శవేళాయాంపూర్వప్రమాణేనవిరుద్ధార్థప్రమితిశ్చేత్సాప్రమితిరుత్తరోత్పత్తింప్రతిబధ్నాతీతి. ఏవంతర్హినేదంర
జతమితిజ్ఞానస్యఇదంరజతమితిపరామర్శసాపేక్షత్వాత్పూర్వజ్ఞానేన ప్రతిబద్ధస్యనేదంరజతమితిజ్ఞానస్యానుదయ ప్రసఙ్గఇతిచేన్న-ఇన్ద్రియస్యప్రత్యభి
జ్ఞాతరజ్ఞానజననేపూర్వపరామర్శనిరపేక్షత్వాత్.ఇహాపిశుక్తిరియమితిశుక్తిత్వవిషయాహ్యుత్తరప్రమితిః.శుక్తిత్వప్రతీతేశ్చనరజతప్రతిపత్తిసాపేక్షత్వం.
నశుక్తిత్వేప్రతీతేసతిప్రాణకలభూతోనేదంరజతమితివ్యవహారోనఙ్ఖ్యాలిఖితత్వాత్ ప్రతియోగిసాపేక్షఃప్రవర్తతే. తత్సాపేక్షత్వంచశబ్దస్వభావాధీనం.
అతిశ్చశుక్తిజ్ఞానంరజతజ్ఞాననిరపేక్షముదయమానంపూర్వంబాధిత్వైవోదేతి.అతోనియతవిరోధపౌర్వాపర్యవిషయవిరోధాధికరణన్యాయఏవాత్రప్రవ
ర్తతే-నత్వపచ్ఛేదనయః.నచేదృశస్థలేయదిప్రవర్తతే-పశ్వాలమ్భనమకర్తవ్యంస్యాత్ -చరమభావినోనహింస్యాదితినిషేధస్యప్రబలత్వాత్.తతశ్చానుష్ఠా
నవిరోధః. సగుణనిర్గుణవాక్యయోర్విరోధపౌర్వాపర్యనియమఃపరైర్నోక్తః. అతోవిరోధాధికరణన్యాయవిషయత్వేనాత్రఅపచ్ఛేదన్యాయానవకా
శాత్ సగుణవాక్యానాంబలీయస్త్వంసిద్ధమితి. ఏతదభిప్రాయేణాన్యతరన్నేత్యుక్తం. ఉపాధ్యనుక్తిపూర్వకశ్రుత్యుక్తానాంగుణానాంనిరుపాధికత్వస్య
స్వరసప్రాప్తత్వాత్,స్వాభావికత్వశ్రుతేః,*నాన్యోహేతుర్విద్యతఈశనాయేతిఈశనస్యహేత్వన్తరవేదనేతదౌపయికగుణానామపినిరుపాధికత్వసిద్ధేః,జ్ఞా
నశక్త్యాదిగుణానాంఉపాధిభూతకర్మసంబన్ధనిషేధపూర్వకసత్యకామత్వాద్యుక్తేః,*తఇమేసత్యాఃకామాఇతిస్వరూపవత్సత్యత్వశ్రుతేః,నరాన్తరోక్తేః,* తే
యేశతమిత్యాదిభిర్గుణానామపరిచ్ఛిన్నత్వప్రతిపాదనేనకర్మసంబన్ధవ్యాపకపరిచ్ఛేదనివృత్త్యావ్యాప్యకర్మసంబన్ధనివృత్తేరర్థసిద్ధత్వాత్,స్వాభావికత్వకణ్ఠోక్తి
సహితగుణపరవాక్యేష్వపిసర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేనగుణానాంస్వాభావికత్వసిద్ధేః,*ఆనన్దంబ్రహ్మణఇత్యాదితాత్పర్యలిఙ్గప్రాచుర్యాదుత్సర్గాపవాద
న్యాయసామాన్యవిశేషన్యాయాభ్యాంవిషయవిభాగాదేకస్యాంశ్రుతావేవవిషయవిభాగస్యదృష్టతయాచవిరోధాభావాదపచ్ఛేదన్యాయావిషయత్వాత్,
ద్విరోధేసత్యపివిరోధాధికరణన్యాయేనసగుణవాక్యప్రాబల్యాత్,*యస్సర్వజ్ఞఇత్యాదిషూపాసనవిధిరహితేషువాక్యేషుస్వరూపవత్ ప్రతిపన్నత్వాత్,న్యా
నాన్తరాగోచరతయానువాదవిషయత్వాసంభవేననిషేద్ధుమశక్యత్వాత్,*ఆత్మావాఅరేద్రష్టవ్యః*సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మయోవేద*ఆత్మానమను
విద్యవ్రజన్త్యేతాంశ్చసత్యాన్కామానితిక్వచిదుపాస్యత్వశ్రవణస్యస్వరూపేపితుల్యత్వాత్,వధ్యాత్మశాస్త్రేషుసత్త్వాదౌగుణశబ్దస్యప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాచ్చ
నిర్గుణవాక్యవిషయత్వాభావాత్ బాహ్యత్యాగాణాంకాలాత్యయాపదిష్టత్వాచ్చవధారణద్వయసహితాద్వితీయశ్రుతిజ్ఞానానన్దస్వరూపత్వవాఙ్మనసనివృత్తి
శ్లోకయస్సర్వనిషేధరూపార్థగుణనిషేధానాంపరిహృతత్వాచ్చనిరుపాధికాబ్రహ్మగుణాఇత్యుక్తవక్ష్యమాణార్థసంగ్రహఃప్రవృత్తిసౌకర్యాయేదర్శితః.సత్యం
జ్ఞానమితిజ్ఞానపదేననిష్ప్రన్నార్థగుణనిషేధఃపూర్వంపరిహృతః.అత్రైతద్వనువాకోపసంహారే*యతోవాచోనివర్తన్తేఅప్రాప్యమనసాసహేతివాఙ్మనసని
వృత్త్యభిధానాత్ నిర్గుణత్వంఫలితం. అతస్తదైకార్థ్యాచ్చసత్యజ్ఞానాదివాక్యస్యనిర్విశేషపరత్వమితిశఙ్కాయామార్థగుణనిషేధపరతయాపరోక్తస్యాస్య
వాక్యస్యోక్తార్థానుగుణ్యముపపాదయతి (భీషాస్మాదిత్యాదినా) భీషాస్మాదిత్యనేనఆజ్ఞాపయితృత్వముచ్యతే.(తేత్రజ్ఞానన్దాతిశయముక్త్వేతి)అత్ర
నిర్విశేషత్వంప్రతిపిపాదయిషితంచేత్ గుణానాంక్రమేణన్యూనతాంప్రతిపాద్యసర్వాభావేపర్యవసితుంయుక్తం. అత్రతుక్రమేణగుణానామాధిక్య
ముక్త్వావాఙ్మనసనివృత్త్యభిధానమానన్త్యాదేవేత్యభిప్రాయః. యథా*సంఖ్యాతుంనైవశక్యన్తేగుణాదోషాశ్చశార్ఙ్గిణఃఆనన్త్యాత్ప్రథమోరాశిరభావా
దేవపశ్చిమఇతి॥ ప్రథమంమనుష్యానన్దమారభ్యక్రమేణాతిశయోదర్శితః. సాధుయువాధ్యాయకః- సాధు- యథావిధి. సమ్యక్సంప్రదాయసిద్ధతయా
స్వరవర్ణాదిభ్రంశరహితంవా. యువశబ్దేనప్రత్యగ్రత్వంవివక్షితం. అవిస్మరణాన్నిత్యనవంయథాభవతితథాఽధ్యయనవానిత్యర్థః. యద్వా-స్వసమవ
యస్కానాంసర్వేషామధ్యాపకః. తదధికజ్ఞానఇత్యర్థః. ఆశిష్ఠః-ఆశుతరక్రియః. యద్వాఅశనక్షమః-అరోగఇత్యర్థః. యద్వా-ఆశీర్వాదవిషయభూ
తః - సర్వానురఞ్జకఇత్యర్థః * సర్వాన్ దేవాన్మనుష్యస్తీతివత్. బలిష్ఠః-మనోబలవాన్- ద్రఢిష్ఠఇతిశరీరబలస్యోక్తత్వాత్. యద్వా- ద్రఢిష్ఠః-
దృఢతరః- సత్వవ్యవస్థితస్వభావఇత్యర్థః. బలిష్ఠః- శారీరమానససర్వవిధబలవాన్. విత్తస్యపూర్ణా-విత్తేనపూర్ణా- * పూరణగుణసుహితార్థసదవ్యయ
తవ్యసమానాధికరణేనేతిషష్ఠ్యసమాసఙ్జ్ఞానాత్. సఏకోమానుషఆనన్దః- ఏవంగుణసముదాయంవిభూతిసామ్ప్రత్యంచోక్త్వాసఏకోమానుషఆనన్దఇతిశ్రుత్యా
స్వరసతస్తస్యైవానన్దత్వముక్తం. అనుకూలత్వంహ్యానన్దత్వం. నివర్త్యానిష్టత్వేష్టసాధనత్వానపేక్షమిష్టత్వమనుకూలత్వం. ఉక్తలక్షణయోగాత్ గుణ
విభూత్యోరానన్దత్వముపపద్యతే. తద్విషయజ్ఞానస్యాప్యనుకూలత్వంవిషయానుకూలత్వకృతమిత్యన్వయవ్యతిరేకసిద్ధం.ఏవంచసతిశ్రుతిస్వారస్యంచసి
ధ్యతి. గుణవిభూతిప్రకర్షముక్త్వాసఆనన్దఇతిహ్యుక్తం- నతుతద్విషయజ్ఞానమితి. యద్వాత్వద్యనేకగుణవిభూతిముక్త్వాతత్సముదాయమానన్ద

*యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహ ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానితి బ్రహ్మణః కల్యాణగుణానన్త్యమత్యాదరేణ వదతీయం శ్రుతిః. *సోऽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి బ్రహ్మవేదనఫలావగమయద్వాక్యం పరస్య విపశ్చితో బ్రహ్మణో గుణానన్త్యం బ్రవీతి. విపశ్చితా బ్రహ్మణా సహ సర్వాన్ కామానశ్నుతే. కామ్యన్త ఇతి కామాః-కల్యాణగుణాః. బ్రహ్మణా సహ తద్గుణాన్ సర్వానశ్నుత ఇత్యర్థః.

శబ్దేన నిర్దిశ్యతస్యానన్దస్య నిరతిశయత్వప్రతిపాదనాత్సర్వగుణానాం విభూతేశ్చానవధికాతిశయత్వం ప్రతిపాదితం భవతి. అనుకూలజ్ఞానస్యైవానన్దత్వమితి గుణవిభూతివిషయజ్ఞానస్యానన్దత్వే పితస్యానన్దస్య నిరవధికాతిశయత్వోక్త్యా గుణవిభూత్యోరప్యనవధికాతిశయత్వమర్థాదుక్తం భవతి- తదానన్త్యస్య గుణవిభూత్యానన్త్యనిబన్ధనత్వాదితి.(ఆరభ్యేతి) ఉపక్రమానుగుణముపసంహృతవాక్యం నేయమితి భావః. శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్యేతి వాక్యైరుక్తానన్దస్య భగవదానన్దసామ్యముక్తం భవతి-బద్ధదశాయాం నిరతిశయానన్దాసమ్భవాత్. శ్రోత్రియః- బ్రహ్మనిష్ఠః. అకామహతః-నిస్పృహత్వాత్సమస్తసాంసారికభోగానుపహతః. *స ఏకః ప్రజాపతేరానన్ద ఇత్యనేన క్షేత్రజ్ఞానన్దాతిశయ ఉక్తః. *స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్ద ఇతి భగవదానన్దః. ఇతరే-చతుర్ముఖానన్దపరత్వే బ్రహ్మశబ్దాస్వారస్యాత్ *పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాత్ *స్యాచ్చైకస్య బ్రహ్మశబ్దవదితి బ్రహ్మశబ్దస్య తత్రైవ ముఖ్యవృత్తత్వస్య సూత్రితత్వాత్, భాష్యే ప్రథమసూత్రస్థబ్రహ్మశబ్దవ్యాఖ్యానావసరే ప్రపఞ్చితత్వాచ్చ. *బ్రహ్మవిదాప్నోతి-*బ్రహ్మణా విపశ్చితా *ఆనన్దం బ్రహ్మణః *అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్ *అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేదేతి ప్రకరణస్థబ్రహ్మశబ్దానాం బ్రహ్మపరత్వాత్ప్రకరణవిరోధశ్చ. ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానితి పూర్వత్రోత్తరత్ర చ ఆనన్దప్రతియోగిషష్ఠ్యన్తబ్రహ్మశబ్దస్వారస్యవిరోధశ్చ. *సైషానన్దస్యేతి ప్రక్రాన్తబ్రహ్మానన్దస్య చతుర్ముఖానన్దేనోపసంహారానుపపత్తిశ్చ. *తదప్యేష శ్లోకో భవతీతి బ్రహ్మానన్దం ప్రకృత్య వక్ష్యమాణస్య శ్లోకస్యోక్తవిషయత్వవిరోధశ్చ. *స ఏకః ప్రజాపతేరితి నిరుపపదైకవచనాన్తప్రజాపతిశబ్దస్వారస్యభఙ్గశ్చ. న చ తజ్జాత్యేకవచనం- బహుత్వైకత్వవివక్షాయాం బహువచనైకవచనప్రకరణత్వాత్. దేవానాం దేవగన్ధర్వాణాం మనుష్యగన్ధర్వాణామిన్ద్రస్య బృహస్పతేః ప్రజాపతేరితి హి నిర్దిశ్యతే. అతః ప్రజాపతిశబ్దశ్చతుర్ముఖపరః. స ఏకో బ్రహ్మణ ఇత్యత్ర బ్రహ్మశబ్దో భగవత్పరః. *తే యే శతం *స ఏక ఇతి భగవదానన్దస్య కథం పరిచ్ఛిన్నత్వమితి చేత్ - న- పరిచ్ఛిన్నత్వమేకక్షణార్ధబహూని యోజనాని గచ్ఛతో రవేః క్షిప్రేషురివ సర్పతీత్యాదిషు సామ్యకథనం యథా గతిమాన్ద్యనివృత్తిపరం-న తు పరిచ్ఛిన్నత్వపరం. తద్వత్తే యే శతం స ఏక ఇతి నిర్దేశోऽపి చతుర్ముఖానన్దాధిక్యాభిప్రాయః- న తు పరిచ్ఛేదపర ఇతి. యద్వా- తే యే శతమితి స ఏక ఇత్యస్య నిర్దేశస్య సంఖ్యావిశేషపరత్వే హ్యానన్దస్యాపరిచ్ఛిన్నత్వం ఫలితం. * అణ్డానాం తు సహస్రాణాం సహస్రాణ్యయుతాని చ। ఈదృశానాం తథా తత్ర కోటికోటిశతాని చ॥ రోమకూపేష్వనన్తాని బ్రహ్మాణ్డాని భ్రమన్తి త ఇత్యాదివచనైరణ్డానామనన్తత్వేన తత్ర తత్ర చతుర్ముఖానామప్యానన్త్యాత్కాలత్రయవర్తిసమస్తబ్రహ్మాణ్డగతచతుర్ముఖానన్దాపేక్షయా శతగుణత్వాత్, *మేరోరివాణుర్యస్యైతద్బ్రహ్మాణ్డమఖిలం మున ఇత్యుక్తరీత్యా ద్విభూతిమత్తయా, చ భగవదానన్దస్య అత్యన్తమానన్త్యసిద్ధేరితి. (కల్యాణగుణానన్త్యమితి) న హి క్రమేణ గుణాపకర్ష ఉక్తః- కిన్తు గుణానాం ప్రకర్ష ఏవోక్తః. అతో గుణప్రకర్షస్య నిరతిశయత్వాద్వాఙ్మనసనివృత్తిరితి భావః. (అత్యాదరేణేతి) బ్రహ్మస్వరూపాదపి తద్గుణేష్వాదరాతిశయ ఉక్తః-*ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానితి హి శ్రుతిః - న త్వానన్దాన్వితం బ్రహ్మ విద్వానితి భావః. (ఇయం శ్రుతిరితి) నిర్గుణపరత్వేన త్వయోక్తైతత్ప్రకరణస్థా శ్రుతిరప్యస్మదుక్తార్థానుగుణైవేతి భావః. ఏవమర్థగుణనిషేధనిరాసద్వారా ప్రకరణగతవాక్యాన్తరేణ గుణానన్త్యపరేణైకార్థ్యాత్ సత్యజ్ఞానాది వాక్యస్య సవిశేషవిషయత్వముక్తం. అథ స్వవాక్యైకదేశేనాపి సవిశేషపరత్వముపపాదయతి (సోऽశ్నుత ఇత్యాదినా) (ఫలమవగమయద్వాక్యమితి) బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి బ్రాహ్మణే బ్రహ్మతద్వేదనం ప్రాప్తిః ప్రాప్యం చేతి చతుష్టయముక్తం. ఏతద్వివరణం సత్యం జ్ఞానమిత్యాదిమన్త్రేణ క్రియత ఇతి శ్రుతిరేవాహ- తదేషాభ్యుక్తేతి. తదేవ బ్రహ్మాభిముఖీకృత్య ఋగేషాధ్యేతృభిరుక్తేత్యర్థః. మన్త్రాణాం బ్రాహ్మణవివరణరూపత్వదర్శనాత్, ఉపక్రమాధికరణవిషయవాక్యయోరివ ఆపాతవిరోధప్రతీత్యభావాన్మన్త్రబ్రాహ్మణయోర్నిత్యనిర్దోషత్వావిశేషాచ్చ మన్త్రాపేక్షయా బ్రాహ్మణప్రాబల్యవాదోऽనుపపన్నః. స్ఫుటప్రతిపత్తిహేతుత్వతదభావావేవ ప్రాబల్యదౌర్బల్యశబ్దవివక్షితౌ చేన్న విరోధః. *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి బ్రహ్మశబ్దో వివృతః. *యో వేద నిహితం గుహాయామితి విచ్ఛబ్దః. *పరమే వ్యోమన్ సోऽశ్నుత ఇతి ప్రాప్తిః. *సర్వాన్ కామానిత్యాదినా ప్రాప్యం. తత్ర పరశబ్దార్థవివరణమేతదితి దర్శయితుం పరస్య విపశ్చితో బ్రహ్మణ ఇత్యుక్తం. విపశ్చిత్త్వమపి భోగ్యగుణత్వేనోక్తం. వాక్యస్యార్థం వక్తుం పదానామన్వయం దర్శయతి (విపశ్చితేతి) కిమత్ర గుణవాచిపదమితి శఙ్కాయాం *యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామా యేऽస్య హృది స్థితా ఇతి త్యాజ్యతయోక్తకామవ్యావృత్త్యర్థమవయవశక్త్యా వ్యాచష్టే (కామ్యన్త ఇతి) బ్రహ్మవేదనఫలతయా ముక్తానుభావ్యత్వాదిహ త్యాజ్యకామపరత్వానుపపత్తేః, కామ్యత్వస్య బ్రహ్మస్వరూపేऽపి సమ్భవే సత్యపి వ్యతిరేకనిర్దేశాత్, బహువచనాన్తత్వాద్, దవయవశక్త్యైస్తదుక్తభోగ్యత్వస్య చ గుణేషు సమ్భవాత్, * స వా ఏష ఏతేన దివ్యేన చక్షుషా మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోకే* య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామాన్ *త ఇమే సత్యాః కామా ఇతి శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాచ్చ కామశబ్దవాచ్యాః కల్యాణగుణా ఇత్యర్థః. కస్యేమే గుణాః సహభావశ్చ బ్రహ్మణః పుత్రేణ సహౌదనం భుఙ్క్త ఇత్యత్ర పుత్రస్యేవ కిం భోక్తృతయా- కిం క్షీరేణ సహౌదనం భుఙ్క్త ఇత్యత్ర క్షీరస్యేవ భోగ్యతయేతి శఙ్కాం చ పరిహరన్ వాక్యార్థమాహ (బ్రహ్మణేతి) అస్య వాక్యస్య ప్రాప్యవాచిపరశబ్దవివరణరూపత్వాత్, సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణేతి భోగ్యవాచిపదేనావ్యవహితప్రయోగస్వారస్యాచ్చ సహశబ్దో భోగ్యసాహిత్యపరః. సన్నిహితం బ్రహ్మైవ చ గుణానామాశ్రయః. అతోऽనన్తగుణవిశిష్టం బ్రహ్మానుభవతీత్యర్థః. *సహయుక్తేऽప్రధాన ఇతి శబ్దానుశాసనవశాత్ సహశబ్దేనాప్రాధాన్యం బ్రహ్మ

దహరవిద్యాయాం *తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమితివత్. గుణప్రాధాన్యంవక్తుంసహశబ్దః. ఫలోపాసనయోస్సప్రకారైక్యం *యథాక్రతురస్మిఁల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీతి శ్రుత్యైవసిద్ధం. *యస్యామతంతస్యమతం *అవిజ్ఞాతంవిజానతామితి బ్రహ్మణో జ్ఞానావిషయత్వముక్తం చేత్ - *బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరం *బ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవ భవతీతి జ్ఞానాన్మోక్షోపదేశో న స్యాత్. *అసన్నేవ స భవతి అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్ అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద సన్తమేనం తతో విదురితి బ్రహ్మవిషయజ్ఞానాసద్భావసద్భావాభ్యామాత్మనాశమాత్మసత్తాం చ వదతి. అతో బ్రహ్మవిషయవేదనమేవాపవర్గాయ సర్వాశ్శ్రుతయో విదధతి. జ్ఞానం చోపాసనాత్మకం. ఉపాస్యం చ బ్రహ్మ సగుణమిత్యుక్తం. *యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహేతి బ్రహ్మణోఽనన్తస్యాపరిచ్ఛిన్నగుణస్య వాఙ్మనసయోరేతావదితి పరిచ్ఛేదాయోగ్యత్వశ్రవణేన బ్రహ్మ ఏతావదితి బ్రహ్మపరిచ్ఛేదజ్ఞానవతాం బ్రహ్మావిజ్ఞాతమమతమిత్యుక్తం - అపరిచ్ఛిన్నత్వాత్ బ్రహ్మణః. అన్యథా *యస్యామతంతస్యమతం *విజ్ఞాతమవిజానతామితి మతత్వవిజ్ఞాతత్వవచనం తత్రైవ విరుధ్యతే. యత్తు *న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేః న మతేర్మన్తారమితి శ్రుతిర్దృష్టేర్మతేర్వ్యతిరిక్తం ద్రష్టారం మన్తారం చ ప్రతిషేధతీతి. తదాగన్తుకచైతన్యగుణయోగితయా జ్ఞాతురజ్ఞానస్వరూపతాం కుతర్కసిద్ధాం మత్వా న తథాత్మానం పశ్యేర్న మన్వీథాః-

---

ణతి శఙ్క్యాయాః పరిహారాయ సహశబ్దప్రయోజనమాహ (దహరేతి) సోఽశ్నుతే సర్వాన్కామాన్సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి వేదనే గుణానాం ప్రాధాన్యసూచకస్సహశబ్దః. దహరవిద్యాయాముపాసనే హి గుణప్రాధాన్యముక్తం. తథాత్రాప్యుపాసనే గుణప్రాధాన్యం వక్తుం సహశబ్ద ఇత్యర్థః. ఫలదశాయాం గుణప్రాధాన్యశ్రవణాత్ ఉపాసనే గుణప్రాధాన్యం కథం సిధ్యతీత్యత్రాహ (ఫలోపాసనయోరితి) ఫలోపాసనయోరుభయోరపి సగుణత్వం గుణప్రాధాన్యం చ తుల్యప్రకారమిత్యర్థః. గుణప్రాధాన్యం వక్తుమిత్యనేనాపి సహశబ్దస్య భోగ్యసాహిత్యపరత్వం నిరస్తం. అన్యథా భోక్తృప్రాధాన్యం హి సిధ్యేత్ - న తు భోగ్యగుణప్రాధాన్యమితి. శ్రుత్యైవేత్యేవకారేణ ఉక్తన్యాయస్య పురుషబుద్ధ్యుత్ప్రేక్షానిరపేక్షం శ్రుత్యైకస్థాపితత్వమభిప్రేతం. అథ సగుణానామేవ జ్ఞేయత్వం దృష్టమితి జ్ఞేయత్వనిషేధేన నిర్గుణత్వం ఫలితమితి జ్ఞేయత్వనిషేధపరత్వేన పరోక్తం వాక్యముపాదత్తే (యస్యేతి) కిం జ్ఞానమాత్రావిషయత్వం - ఉతోపాసనాత్మకజ్ఞానావిషయత్వం - ఉత సగుణోపాసనాత్మకజ్ఞానావిషయత్వం వివక్షితమితి వికల్పత్రయమభిప్రేత్య ప్రథమం జ్ఞానమాత్రావిషయత్వం దూషయతి (బ్రహ్మవిదితి) బ్రహ్మణో వేద్యత్వే శ్రుతేరాదరాతిశయం దర్శయతి (అసన్నేవేతి) న బ్రహ్మవేదనమపవర్గోపాయః - అపి తు ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వజ్ఞానమేవ తదుపాయ ఇతి పరైరుచ్యతే - *విద్యయాఽమృతమశ్నుతే* తదా విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః* తతో జ్ఞానం ప్రవర్తతే* జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణీత్యాదిష్వనిర్దిష్టవిశేషవిషయేషు వాక్యేష్వపవర్గోపాయతయా శ్రూయమాణస్య జ్ఞానస్య బ్రహ్మవిషయత్వప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవిషయతాసాధారణ్యాత్. తదాశఙ్క్యాహ (అత ఇతి) అతః - కేషుచిద్వాక్యేష్వపవర్గోపాయజ్ఞానస్య బ్రహ్మవిషయత్వదర్శనాత్. సర్వాశ్శ్రుతయః - అనిర్దిష్టవిషయవిశేషాః విద్యయాఽమృతమశ్నుత ఇత్యాదికాః శ్రుతయోఽపి సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన బ్రహ్మవిషయమేవ వేదనమపవర్గోపాయతయా విదధతీత్యర్థః. యద్వా - కేషుచిద్బ్రహ్మవిషయత్వే శ్రుతే జ్ఞానమాత్రోపాయపరాశ్శ్రుతయశ్చ సామాన్యవిశేషన్యాయాత్తత్రైవ పర్యవస్యన్తీత్యభిప్రాయః. అథోపాసనాత్మకజ్ఞానావిషయత్వపక్షం దూషయతి (జ్ఞానం చేతి) *తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధి నేదం యదిదముపాసత ఇతి శ్రుతిరుపాసనాత్మకజ్ఞానావిషయత్వశఙ్కాబీజం. వాక్యార్థజ్ఞానస్యోపాయత్వానుపపత్త్యుపపాదనాత్పరిహృతమిత్యర్థః. నేదం యదిదముపాసత ఇత్యస్యాయమర్థః - యదిదం ప్రతీకముపాసతే తన్న. తదేవ పరం బ్రహ్మ త్వముపాస్స్వేతి. అథ సగుణోపాసనావిషయత్వపక్షం ప్రతిక్షిపతి (ఉపాస్యం చేతి) నిర్గుణపరత్వేన పరోక్తాయాస్సద్విద్యాయా ఏవ సగుణవిషయత్వోపపాదనాదితి భావః. యద్వా - జ్ఞానం చోపాసనాత్మకమితి జ్ఞానవిశేషవిషయత్వకథనోక్త్యా జ్ఞేయత్వమాత్రనిషేధో దూరనిరస్త ఇతి భావః. (ఉపాస్యం చేతి) జ్ఞేయత్వనివృత్త్యా నిస్సాధయిషితా గుణనివృత్తిర్గుణవిధానబాధితా. తతశ్చ జ్ఞేయత్వం బాధత్వాజ్జ్ఞేయత్వమాక్షిపతీతి భావః. తర్హ్యవిజ్ఞాతత్వామతత్వశ్రుత్యోః కోఽర్థ ఇత్యత్రాహ (యతో వాచ ఇతి) అనన్తశబ్దేన సత్యం జ్ఞానమిత్యాదివాక్యం స్మారితం. అనన్తస్యేతి స్వరూపానన్త్యముక్తం. అపరిచ్ఛిన్నగుణస్యేతి గుణానన్త్యం. అస్మిన్నర్థే* నహి తస్య గుణాస్సర్వే సర్వైర్మునిగణైరపి। వక్తుం శక్యా వియుక్తస్య సత్త్వాద్యైరఖిలైర్గుణైః *నాన్తం గుణానాం గచ్ఛన్తి తేనానన్తోఽయముచ్యతే *తవానన్తగుణస్యాపి షడేవ ప్రథమే గుణాః. *వర్షాయుతైర్యస్య గుణా న శక్యా వక్తుం సమేతైరపి సర్వలోకైః* మహాత్మనశ్శఙ్ఖచక్రాసిపాణేర్విష్ణోర్జిష్ణోర్వసుదేవాత్మజస్య* చతుర్ముఖాయుర్యది కోటివక్త్రో భవేన్నరః క్వాపి విశుద్ధచేతాః। స తే గుణానామయుతైకదేశం వదేన్న వా దేవవర ప్రసీద *యథా రత్నాని జలధేరసంఖ్యేయాని పుత్రక। తథా గుణా హ్యనన్తస్య అసంఖ్యేయా మహాత్మనః *ఇషుక్షయాన్నివర్తన్తే నాన్తరిక్షక్షితిక్షయాత్। మతిక్షయాన్నివర్తన్తే న గోవిన్దగుణక్షయాదిత్యాది ద్రష్టవ్యం. పరిచ్ఛిన్నత్వజ్ఞానే కథం ధర్మిణో బ్రహ్మణోఽజ్ఞాతత్వమిత్యత్రాహ (అపరిచ్ఛిన్నత్వాద్బ్రహ్మణ ఇతి) బ్రహ్మశబ్దవాచ్యస్య స్వరూపతో గుణతశ్చాపరిచ్ఛిన్నత్వాదిత్యర్థః. న కేవలం శ్రుత్యన్తరావిరోధార్థమేవమర్థ ఉక్తః - ఇతరథా స్వవాక్యవ్యాహతిప్రసఙ్గాచ్చేత్యాహ (అన్యథేతి) తత్రైవ - స్వవాక్య ఏవ. జ్ఞేయత్వనిషేధపరిహృతేర్జ్ఞాతృత్వనిషేధం పరిహరతి (యత్త్విత్యాదినా) దృష్టేర్మతేరితి పఞ్చమ్యన్తత్వాభిప్రాయేణ వ్యతిరిక్తపదాధ్యాహారేణ కిం యోజనా - ఉత షష్ఠ్యన్తతయా వ్యతిరిక్తపదానధ్యాహారేణ యోజనా త్వయాఽఙ్గీక్రియత ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమమధ్యాహారపక్షమనువదతి (న దృష్టేరితి) పరిహరతి (తదితి) ప్రసక్తస్య హి ప్రతిషేధ ఇతి శఙ్కాయాం ప్రసక్తిం దర్శయతి (కుతర్కసిద్ధామితి) కుతర్కః కథముపన్యస్త ఇత్యపేక్షాయాం స్వరూపజడత్వే పరోక్తం హేతుద్వయం సంగ్రహేణోపపాదయతి (ఆగన్తుకచైతన్యగుణయోగితయేతి) ఆగన్తుకత్వాద్గుణత్వాచ్చేతి హేతుద్వయం. ఆగన్తుకత్వాత్ - అనిత్యత్వాత్, జ్ఞానం నిత్యస్యాత్మనో న స్వరూపం భ

అపితు ద్రష్టారమన్తారమప్యాత్మానం దృష్టిమతిరూపమేవ పశ్యేరిత్యభిదధాతీతి పరిహృతం. అతో వాక్యశేషే ద్రష్టారం
మన్తారం జీవాత్మానం ప్రతిషిధ్య సర్వభూతాన్తరాత్మానం పరమాత్మానమేవోపాస్వేతి వాక్యార్థః. అన్యథా
*విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాదిత్యాదిజ్ఞాతృత్వశ్రుతివిరోధశ్చ. *ఆనన్దో బ్రహ్మేతి ఆనన్దమాత్రమేవ బ్రహ్మస్వ
రూపం ప్రతీయత ఇతి యదుక్తం. తజ్జ్ఞానాశ్రయస్య బ్రహ్మణో జ్ఞానం స్వరూపమితి వదద్భిః పరిహృతం. జ్ఞానమేవ హ్య
నుకూలమానన్ద ఇత్యుచ్యతే. *విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మేత్యానన్దరూపమేవ జ్ఞానం బ్రహ్మేత్యర్థః. అత ఏవ భవతామేక
రసతా. అస్య జ్ఞానస్వరూపస్యైవ జ్ఞాతృత్వమపి శ్రుతిశతసమధిగతమిత్యుక్తం. తద్వదేవ *సఏకో బ్రహ్మణ ఆన
న్దః *ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానితి వ్యతిరేకనిర్దేశాచ్చ నానన్దమాత్రం బ్రహ్మ- అపి త్వానన్ది. జ్ఞాతృత్వమేవ హ్యానన్ది
త్వం. యదిదముక్తం *యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి* నేహ నానాస్తి కించన *మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ
నానేవ పశ్యతి* యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యేదితి భేదనిషేధో బహుధా దృశ్యత ఇతి॥ తత్

వితుమర్హతి. గుణత్వాచ్చ న స్వరూపమితి. యద్వా- చైతన్యం నామ విషయప్రకాశః. తన్నిత్యం స్వరూపం చేత్ సర్వదా విషయప్రకాశప్రసఙ్గ ఇతి భావః.
దృష్టిశ్రుతిమతినిదిధ్యాసనానాం జ్ఞానవిశేషాణాం కర్తురాత్మనస్స్వరూపస్య దృష్ట్యాదిరూపత్వే నిర్ధీయమానే ఆత్మస్వరూపస్య జ్ఞానానాన్తరభేదశ్చ జ్ఞాపనీ
యః. తేషాం జ్ఞానవిశేషరూపాణాం స్వయంప్రకాశత్వలక్షణం జ్ఞానత్వమవిశిష్టమితి తావన్మాత్రమేవ స్వరూపస్య వివక్షితం భవతి. అయం పరిహారః పరప
క్షేపి సమానః. సాక్షాద్యోజనామాహ(అథవేతి) దృష్టిశ్రుతిమతినిదిధ్యాసనానాం కర్తారం జీవాత్మానం ప్రతిషిధ్య పరమాత్మానమేవోపాస్వేత్యయమర్థ ఉ
క్త ఇత్యర్థః. యద్వా- అభిదధాతీత్యనుషఙ్గః. జీవాత్మానం ప్రతిషిధ్య పరమాత్మానముపాస్వేత్యభిదధాతి శ్రుతిరితి వాక్యార్థ ఇతి వాక్యాన్తరం. యద్వా- ప్రతి
షిధ్య- పరిత్యజ్యేత్యర్థః. అతస్సమానకర్తృకత్వోపపత్తిః. *యః ప్రాణేన ప్రాణితి స త ఆత్మా సర్వాన్తర ఇతి ప్రస్తుతత్వాత్ ప్రాణేన ప్రాణి
తృత్వాది జీవాత్మనస్సంభవతీతి తదుపాస్యత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేరిత్యాద్యుచ్యత ఇత్యయమేవార్థః. అన్యథా శ్రుత్యన్తరవిరోధమాహ
(అన్యథేతి) గుణత్వమసిద్ధం- జ్ఞానస్య స్వరూపత్వేన శ్రుతిప్రతిపన్నత్వాత్. జ్ఞానం చేదాగన్తుకమితి న వాచ్యం- ఈశ్వరజ్ఞానే వ్యభిచారాత్. అస్మదాదిజ్ఞాన
స్యాప్యాగన్తుకత్వం కాలాత్యయాపదిష్టం- *న విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యత ఇతి శ్రుతేః. ఇతి హేతుద్వయపరిహారః. విషయప్రవణత్వం ధర్మభూతజ్ఞాన
స్యైవ. సర్వసాధారణం జ్ఞానత్వం స్వప్రకాశత్వం. అతో న సర్వదా విషయప్రకాశప్రసఙ్గశ్చ. జ్ఞేయత్వనిషేధపరిహారానన్తరం బుద్ధిస్థత్వాత్ జ్ఞాతృత్వనిషే
ధః పరిహృతః. అథార్థగుణనిషేధాన్తరం పరిహ్రియతే(ఆనన్ద ఇత్యాదినా) పూర్వోక్తం పరిహారమత్రాతిదిశతి(తజ్జ్ఞానాశ్రయస్యేతి) కథం తేనేదం పరిహృ
తమిత్యత్రాహ (జ్ఞానమేవ హీతి) తర్హి శ్రుతిషు విజ్ఞానానన్దశబ్దయోస్సమభివ్యాహారో నోపపద్యత ఇత్యత్రాహ (విజ్ఞానమితి) స్వప్రకాశత్వానుకూలత్వ
రూపప్రవృత్తినిమిత్తభేదాదుపపద్యత ఇతి భావః. తత్త్వైవ భవద్భిరభ్యుపగతమిత్యాహ(అత ఏవేతి) అత ఏవ- జ్ఞానానన్దశబ్దయోరేకవిషయత్వాదేవేత్యర్థః. ఆ
నన్దస్యానన్దాశ్రయత్వాభావః కిం శ్రుత్యా- ఉత వ్యాప్త్యా. వ్యాప్త్యా చేత్ క్వచిద్ధర్మస్స్యాత్. శ్రుతిబలాత్స్వతన్త్రిరితి చేత్. తత ఏవానన్దాశ్రయత్వమభ్యుప
గమ్యతాం. ధర్మభూతానన్దస్య హి ఆనన్దాశ్రయత్వాభావో దృష్టః. అతో వ్యాప్తివిరోధశ్చ నాస్తి. అతస్స్వతన్త్రవత్ గుణాశ్రయత్వమపి శ్రుతిసిద్ధత్వాత్ స్వీ
కార్యమితి భావః. ఉభయత్ర ప్రమాణే సతి హి న్యాయసంచార ఇత్యాశఙ్కాయాం దృష్టాన్తభూతప్రమాణస్యద్యస్మిన్ తత్త్వమాహ(అన్యేతి) దార్ష్టాన్తికేపి కణ్ఠోక్తిం
దర్శయతి (తద్వదితి) జ్ఞాతృత్వవదానన్దిత్వమపి కణ్ఠోక్తమిత్యర్థః. జ్ఞాతృత్వశ్రుతిరప్యానన్దిత్వే ప్రమాణమిత్యభిప్రేత్యాహ (జ్ఞాతృత్వమేవ హ్యానన్దిత్వమితి)
జ్ఞాతృత్వాతిరిక్తానన్దిత్వవ్యుదసనపర ఏవకారః. హిశబ్దస్తదుపపత్తిసూచకః. అనుకూలజ్ఞానాశ్రయత్వమేవ హ్యానన్దిత్వమిత్యర్థః. జ్ఞాతృత్వశ్రుతిః జ్ఞానా
శ్రయత్వనిషేధస్య ఆనన్దాశ్రయత్వనిషేధస్య చ విరోధినీతి భావః. అథ భేదనిషేధపరత్వేన పరోక్తానాం శ్రుతీనాం యోజయితుమనువదతి(యదిదమితి) యత్ర హీ
త్యాదినా భేదనిషేధః కృతః. భేదప్రతిపత్తావనర్థం దర్శయతి (మృత్యోరితి) *తమసో వా ఏష తమః ప్రవిశతివివత్. సిత్యాద్యనువృత్తస్య భేదస్య కథం ప్రా
ప్తిసిద్ధత్వమిత్యత్రాహ (యత్ర త్వితి) ఉక్తవాక్యేషు వచనభఙ్గీవైవిధ్యాభిప్రాయేణ బహుధేత్యుక్తం- బహుశ ఇతి పాఠే నిషేధక్రియాఽఽవృత్తిరర్థః.
పరిహరతి(తదితి) తచ్ఛబ్దస్య పరిహృతమిత్యత్రాన్వయః. సమస్తహేయప్రత్యనీకత్వేన సమస్తకల్యాణగుణాత్మకత్వేన చ శ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధస్య బ్రహ్మణో
వికారాస్పదక్లేశకర్మాదిహేయపరవశజగదైక్యం వ్యాహతత్వాత్ శ్రుతిర్న ప్రతిపాదయతి. న వ్యాహతిః- హేయానామపారమార్థికత్వాదితి చేత్- అ
పారమార్థికత్వే తన్నిరసనీయం న వా- న చేత్- తన్నివృత్త్యర్థం శాస్త్రమనర్థకం స్యాత్. నిరసనీయం చేన్నిరసనీయసంబన్ధ ఏవ హేయసంబన్ధ ఇతి తత్ప్రత్య
నీకస్య తత్సంబన్ధిత్వం వ్యాహతం. కించ- బహు స్యామితి సంకల్పపూర్వకం బహుభవనం శ్రూయతే. సర్వజ్ఞస్య స్వేచ్ఛయా స్వస్మిన్ హేయోపాదానమసంభావి
తమితి తత్ప్రతిపాదనమశక్యం. అసర్వజ్ఞత్వే *పశ్యత్యచక్షుస్స శృణోత్యకర్ణః *స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ *యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదిశ్రుతివిరోధః.
హేయస్యాపారమార్థ్యేపి స్వసంకల్పేన స్వస్యానన్తాపురుషార్థభ్రమాపాదనం సర్వజ్ఞస్య నోపపద్యతే- సార్వజ్ఞ్యస్యావిద్యాపరికల్పితత్వాభ్యుపగమాత్
అవిద్యాపూర్వకమేవ బహుభవనభ్రమరూపం సార్వజ్ఞ్యమితి న వాచ్యం- స్వాభావికీతి శ్రుతేః, *త ఇమే సత్యాః కామా ఇతి సత్యత్వశ్రుతేశ్చ. స్వసార్వ
జ్ఞ్యమావిద్యకత్వేన మిథ్యేతి న జానాతీతి చేత్ సార్వజ్ఞ్యం న స్యాత్. జానాతీతి చేత్ తేనైవ జ్ఞానేన బాధితత్వాత్ సార్వజ్ఞ్యం న స్యాత్. తతశ్చ పూర్వజగదా
కారపర్యాలోచనేన స్వసంకల్పపూర్వకం జీవకర్మానుగుణసృష్టిర్నోపపద్యతే. అతస్సార్వజ్ఞ్యస్యావిద్యకత్వమనుపపన్నమితి సర్వజ్ఞస్య స్వగతహేయో
పాదానం న ఘటతే. కించ- హేయం స్వగతత్వేన జానతస్సర్వశక్తేస్సత్యసంకల్పస్య సహసైవ స్వగతహేయానిరాసకత్వమపి నోపపద్యతే. అశక్తత్వే

కృత్స్నస్య జగతో బ్రహ్మకార్యతయా తదన్తర్యామికతయా చ

*నాత్మా౽శ్రుతే నైవ శ్రూయతే స్వాభావికీత్యాది శ్రుతివిరోధః. ఈదృశవిరోధో నాస్తి- శ్రుతిబలాదవిరుద్ధత్వస్యాభ్యుపగన్తవ్యత్వాదితి చేత్ తన్న. *విజ్ఞా నఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి *నజాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిత్ *వాయుశ్చాన్తరిక్షం చైతదమృతం *ఆత్మన ఆకాశ స్సంభూతః *సనమోనభవానిన్యేమే ద్యావాపృథివీ *అనవదేవాస్యతద్భవతి *నాస్యేష్టాపూర్తే క్షీయేతే ఇత్యాది శ్రుత్యుక్తస్యాత్మాదీనాంనిత్యత్వాని త్యత్వాదేరపి శ్రుతిప్రతిపన్నత్వేనాబాధితత్వాదుభయమప్యభ్యుపగన్తవ్యం. తతశ్చ సర్వత్ర యథా ప్రతిపన్నస్వీకారే హి మీమాంసారమ్భవైయర్థ్యం స్యాత్. ప్రస్తుతపక్షే చాత్మోత్పత్తి శ్రుత్యోరపి పారమార్థికాపారమార్థికవిషయత్వేన సోపాధికనిరుపాధికవిషయత్వేన వా విభాగకల్పనమనుపపన్నం- తస్యావిరో ధసినిహితార్థత్వాత్ విరోధస్య చాభావాత్. తతశ్చ భేదపారమార్థ్యసిద్ధిః. అతో విరోధో౽భ్యుపగన్తవ్యః. ఇహ చ విరోధో౽వగమ్యతే. *మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతీతి భేదప్రతిపత్తేస్సంసారహేతుత్వం శ్రూయతే *పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా జుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతి *జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమస్య మహిమానమితి వీతశోక ఇతి భేదజ్ఞానస్య మోక్షోపాయత్వం శ్రూయతే *ద్వైతినో తత్త్వదర్శిన ఇత్యాదిస్మృతివిరుద్ధం *ద్వావిమౌ పురుషౌ *యో లోకత్రయమావిశ్య బిభర్త్యవ్యయ ఈశ్వరః *యస్మాత్క్షరమతీతో౽హమిత్యారభ్య *యో మామేవమసమ్మూఢో జానాతి పురుషోత్తమమితి భేదజ్ఞానవతో౽సమ్మూఢత్వం స్మర్యతే. ఏవమాదివచనప్రతిపన్నస్య భేదస్య లోకసిద్ధత్వాభావాత్ నిషేధార్థం భేదో౽నూద్యత ఇతి వాదో౽నుపపన్నః. కించ- యది భేదమాత్రస్య లోకసిద్ధత్వాదప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవదితి న్యాయాదభేద ఏవ శాస్త్రవేద్య ఇత్యుచ్యతే- తర్హి సో౽యం దేవదత్త ఇత్యాదావభేదమాత్రస్య చ లోకసిద్ధత్వాదప్రాప్తే శాస్త్రస్యార్థవత్త్వాచ్ఛాస్త్రేణాభేదప్రతిపాదనమయుక్తం- దేవదత్తాద్యైక్యం హి లోకసిద్ధం- న జీవపరయోః. అత స్తయోరభేదశ్శాస్త్రవేద్య ఇతి చేత్ తర్హి ఘటపటాదిభేద ఏవ లోకసిద్ధః- న తు జీవపరయోర్నియామ్యత్వనియన్తృత్వధార్యత్వధారకత్వశేషత్వశేషిత్వవ్యాప్యత్వవ్యాపకత్వాదిలక్షణభేదో౽పి లోకసిద్ధ ఇతి స భేదశ్శాస్త్రప్రతిపాద్య ఏవ. యథోక్తమాచార్యపాదైః *న ద్వైతం ప్రతిపాదయన్త్యుపనిషద్వాచః ప్రసిద్ధం హి తత్ కిన్త్వద్వైతమనన్యగోచరతయా తద్వేద్యమాస్థీయతామ్। అప్రాప్తే ఖలు శాస్త్రమర్థవదితి వ్యర్థః ప్రయాసో౽యతః ప్రఖ్యాతాదపరస్తు శాస్త్రవిషయో భేద స్త్వద్వైతవదితి॥ అయం చార్థో౽నన్తరమేవ భాష్యే వక్ష్యతే. అతో౽నువాద ఇతి నిర్వాహో నోపపద్యతే- భేదశ్రుతిరుపాసనార్థా న తు తత్త్వపరా- *పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా *జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమిత్యుపాసనవాచిపదశ్రవణాదితి చేత్ -తథాపి తాత్త్విక ఏవ భేదః-తద్జ్ఞానస్య మోక్షోపాయత్వోక్తేః. తత్త్వజ్ఞానేన హి మోక్షః. న చ ఫలవిశేషాయోపాసనార్థత్వాత్ భేదశ్రుతీనాం భేదస్యాతాత్త్వికత్వం వాచ్యం- ఐక్యస్యాప్యుపాసనార్థత్వాదసత్యత్వప్రసఙ్గాత్. శ్రూయతే హ్యభేదస్యోపాసనార్థత్వం *అథ యో౽న్యాం దేవతాముపాస్తే అన్యో౽సావన్యో౽హమస్మీతి *న స వేద *ఆత్మేత్యేవోపాసీతేత్యైక్యస్యోపాసనార్థత్వం. భేదస్య చ తాత్త్వికత్వం యుక్తం. వైనతేయధ్యానేన హ్యైక్యమారోపితం దృష్టం. భేద ఏవ హి నరేన్ద్రవైనతేయయోస్తాత్త్వికః. విధిశేషభూతవ్యతిరిక్తేష్వపి వాక్యేష్వభేదః ప్రతీయత ఇతి తస్య తాత్త్వికత్వమితి చేత్ తన్న. *క్షరం ప్రధానమమృతాక్షరం హరః *ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః *జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వౌ *ఋతం పిబన్తౌ *ద్వా సుపర్ణా *నిత్యో నిత్యానామిత్యాద్యవిధిశేషభూతవాక్యావగతత్వాద్భేదస్యాపి తాత్త్వికత్వమవర్జనీయం. ఉపాస్తిఫలభూతముక్తిదశాయామభేదాదభేదపారమార్థ్యం చేత్ ముక్తిదశాయాం భేదశ్రవణాత్ భేదతాత్త్వికత్వసిద్ధిః. అతః ఉపాసనార్థత్వాదపరమార్థవిషయత్వేన భేదశ్రుతినిర్వాహో నోపపద్యతే. భేదాభేదయోర్నియతపౌర్వాపర్యవిరోధవత్త్వాదపచ్ఛేదన్యాయవిషయత్వం సగుణత్వనిర్గుణత్వయోరివ న సంభవతీతి విరోధనయాఽఽపక్రమనయాద్వా పరభూతభేదనిషేధోత్పత్తిప్రతిబన్ధ ఏవ స్యాత్. ఇదం చ పూర్వమేవ ప్రపఞ్చితం. ఏవం న్యాయానుగృహీతశ్రుత్యన్తరవిరోధస్యాపర్జనీయత్వమేషాం నిర్వాహాణామనుపపన్నత్వం చ ప్రదేశాన్తరోక్తమిహాభిప్రేత్య సమీచీననిర్వాహం దర్శయతి (తదితి) జగత ఇతి పదం బ్రహ్మపర్యన్తం. తస్య బ్రహ్మకార్యతయేతి పదేనైక్యాదితి పదేన చాన్వయః. తదన్తర్యామికతయేత్యత్ర సామర్థ్యాజ్జగత ఇత్యధ్యాహారః. తేన సకృత్ప్రయుక్తస్య చ జగచ్ఛబ్దస్య నిష్కర్షకత్వానిష్కర్షకత్వవిరోధపరిహారః. *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి ముక్తం జగత స్తజ్జత్వం తల్లత్వం చోపజీవ్యాహ (బ్రహ్మకార్యతయేతి) బ్రహ్మశబ్దః కారణావస్థచిదచిద్విశిష్టపరః. తదనత్వముపజీవ్యాహ (తదన్తర్యామికతయేతి) తచ్ఛబ్దో విశేష్యపరామర్శీ- విశిష్టే ప్రకృతే విశేష్యాంశస్యాపి ప్రకృతత్వాత్. యథా *సన్మూలాస్సదాయతనా ఇత్యత్ర సచ్ఛబ్దస్య విశిష్టపరత్వం విశేష్యపరత్వం చ తద్వత్. తత్ బ్రహ్మ అన్తర్యామి యస్య తత్ తదన్తర్యామికం. తద్భావేనేత్యర్థః. కథం తదనత్వేన తదన్తర్యామికత్వసిద్ధిః- ఉచ్యతే- అననం స్థితిః. బ్రహ్మణో జగత్స్థితిహేతుత్వం చాన్తః ప్రవిశ్య ప్రశాసనేన ధారకత్వం. *సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇత్యత్ర సన్మూలాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇతి పదద్వయం సచ్ఛబ్దవాచ్యబ్రహ్మాధీనోత్పత్తిలయపరం. ప్రతిష్ఠా- నిష్ఠా- పర్యవసానం- లయః. న తు సదాధారత్వం- సదాయతనా ఇతి పునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. ఏవం బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిలయహేతుత్వవాచిపదద్వయమధ్యగతేన స్థితిహేతుత్వవాచినా సదాయతనా ఇతి పదేన ధారకత్వసిద్ధేః, *ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ద్యావాపృథివ్యౌ విధృతే తిష్ఠత ఇత్యత్ర తిష్ఠతిధాతూక్తస్థితేః ప్రశాసనేన ధారణాధీనత్వావగమాత్, *అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానామితి ధారణహేతుభూతప్రశాసనస్యాన్తః ప్రవిశ్య క్రియమాణత్వశ్రవణాత్, *తద్యథా అరేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితాః ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణే అర్పితాః *మయి సర్వమిదం ప్రోతం సూత్రే మణిగణా ఇవేతి శ్రుతిస్మృతిభ్యామరనాభిమణిగణసూత్రదృష్టాన్తాభ్యామన్తస్స్థితస్య ధారకత్వావగమాత్, *తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశదిత్యుక్తానుప్రవేశస్య సృష్ట్యనన్తరభావిత్వాదుదాహృతశ్రుత్యైకార్థ్యాచ్చ స్థిత్యర్థత్వాత్, *సప్త ప్రాణాః ప్రభవన్తీత్యాదివాక్యోక్తప్రక్రియయా సృష్టస్య చ జగతః *తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వమితి వాక్యేన స్థితివేలాయాం వ్యాపకేన పరమపురుషేణ పూర్ణత్వావగమాత్, సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన వ్యాపననియమనధారణేష్వన్యతమోక్తావన్యతమస్య సిద్ధత్వాచ్చానుప్రవిశ్య ప్రశాసనేన ధారకత్వం స్థితిహేతుత్వమితి హ్యా

తదాత్మకత్వేనైక్యాత్ తత్ప్రత్యనీకనానాత్వం ప్రతిషిధ్యతే-నపునర్బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి బహుభవనసంకల్పపూర్వకం బ్రహ్మణో నానాత్వం శ్రుతిసిద్ధం ప్రతిషిధ్యత ఇతిపరిహృతం.

వగమ్యతే. ఏవంతజ్జలానితివాక్యముపజీవ్యోక్తంజగతో బ్రహ్మకార్యతయాతదన్తర్యామికతయాచేతి తదన్తర్యామికత్వముభయవిశిష్టస్య బ్రహ్మణఃపరమార్థజగదుపాదానత్వాన్యథానుపపత్తిసిద్ధంఘటకశ్రుతిసిద్ధంచ. చశబ్దస్యోత్తరత్రాన్వయః తదన్తర్యామికతయాచతదాత్మకత్వేనచేతి. సఐతాత్మ్యస్యతత్తదాత్మకం. తదన్తర్యామికత్వరూపేణతదాత్మకత్వేనేత్యర్థః. అన్తఃప్రవిశ్యనియన్తృత్వాత్. బ్రహ్మకార్యతయాతదన్తర్యామికతయాచతదాత్మకత్వేనచేత్యుక్తే హేతుత్రయశబ్దాస్యాదిలితవ్యదాసార్థశ్చశబ్దస్య ప్రాక్ప్రయోగః-ఏవముభయవైశిష్ట్యస్యవిహితత్వాదిత్యర్థః. నన్వైక్యస్యకార్యకారణనిబన్ధనత్వే కార్యావస్థజగద్విశిష్టస్యకారణావస్థచిదచిద్విశిష్టబ్రహ్మణాస్వరూపైక్యంయుక్తం- తదన్తర్యామికత్వనిబన్ధనత్వేతు న ప్రకారిణోరైక్యం- కింతు ప్రకారిణో బ్రహ్మణఏకత్వసంఖ్యాన్వయఏవేత్యైక్యశబ్దస్యార్థభేదస్స్యాత్ - తతశ్చ [illegible] తదాత్మకత్వేనైక్యాదితి [illegible] ప్రకారప్రకారిణోర్భిన్నత్వాత్. నైవం- జగద్బ్రహ్మణోర్భిన్నత్వేప్యత్రజగచ్ఛబ్దోజగద్విశిష్టబ్రహ్మపరతయ్యుక్తత్వాత్ ఐక్యశబ్దస్యచనార్థభేదః- ఉభయథాపి విశిష్టైక్యపరత్వాత్. తథాహి- కార్యకారణభావనిబన్ధనమైక్యంనామావస్థాద్వయయుక్తచిదచిద్విశిష్టవస్త్వేకత్వం- యథాయువ[illegible]విశిష్టస్య తాదృశవృద్ధ్యవస్థైక్యం. చిదచిదాత్మకజగద్విశిష్టస్యస్వరూపేణగుణైశ్చనిరతిశయపృథుత్వవిశిష్టస్యచైక్యం ప్రకారైక్యం- యథా[illegible]విశిష్టస్య స్థూలత్వవిశిష్టస్యచైక్యం. నచవిశేషణాంశైక్యాభావాద్వస్త్వైక్యహానిః- మృద్ఘటాదావపిస్వరూపస్యరూపస్పర్శాదీనాంకార్యత్వకారణత్వావస్థయోరైక్యకత్వాభావాత్. ఇయాంస్తువిశేషః- కార్యకారణభావేభిన్నకాలీనావస్థారూపసద్వారకవిశేషణాశ్రయధర్మ్యైక్యం-యథాసఏవాయంపరుషోభూదితి. అన్యత్ర సమకాలసంబన్ధ్యద్వారకానేకవిశేషణాశ్రయధర్మ్యైక్యం- యథాయంవేదవిద్బ్రాహ్మణఇతి. బాల్యయౌవనేభిన్నకాలీనసద్వారకావస్థే. వేదనంబ్రాహ్మణశరీరంచసమకాలవర్త్యద్వారకవిశేషణం. ఏవముభయవిధవిశేషణవిశిష్టధర్మ్యైకత్వమైక్యశబ్దార్థః. అతోజగద్బ్రహ్మణోఃపృథ[illegible]క్యాజ్జగతఐక్యాదితినిర్దేశఉపపన్నః.యద్వా-కృత్స్నస్యజగతఇతినిష్కర్షకశబ్దః. బ్రహ్మశబ్దోపివిశేష్యమాత్రపరః-కార్యావస్థాంప్రత్యాధారత్వాత్. ఆధారత్వంచసాక్షాద్వాపరంపరయావాముఖ్యమేవ.అతో బ్రహ్మకార్యంజగత్. తదన్తర్యామికశబ్దోవ్యాఖ్యాతః. ఏవం బ్రహ్మకార్యతయాతదన్తర్యామికతయాచజగత్తదాత్మకం. తదాత్మకత్వంనామజగతస్తత్ప్రకారతైకస్వభావతయాపృథగవస్థానాభావాత్తదన్తర్గతత్వం. తేనప్రకారేణైక్యం-నతు స్వరూపైక్యం- విశిష్టాన్తర్భావఏవైక్యమిత్యర్థః. (తత్ప్రత్యనీకనానాత్వమితి) ఏవంభూతోభయవిధైక్యప్రత్యనీకనానాత్వంనిషిధ్యతఇత్యర్థః. కార్యకారణభేదఃకుతర్కమూలభ్రాన్తివిషయః. స్వనిష్ఠభేదోలౌకికప్రతీతిమూలభ్రాన్తివిషయః. అతో భ్రాన్తిమూలత్వావిశేషాద్విహితైక్యప్రత్యనీకత్వావిశేషాచ్చ తేనాకారేణోభయవిధంభేదంనానాశబ్దేనపరామృశ్యనిషిధ్యతఇతినవాక్యభేదః. తత్ప్రత్యనీకేతి- ఐక్యవిధిశేషభూతోభేదనిషేధః - అన్వయముఖేనోక్తార్థస్థిరీకరణార్థత్వాద్వ్యతిరేకోక్తేః. ఐక్యవిధిశ్చ నేహనానాస్తీతి ప్రకరణే శ్రూయతే *ఏకధైవానుద్రష్టవ్యమితి॥ ఏకధా - ఏకతయా. పరమాత్మశరీరతయైకప్రకారేణేత్యర్థః. తథా *అహమేకః ప్రథమమాసంవర్తామిచభవిష్యామిచనాన్యఃకశ్చిన్మత్తోవ్యతిరిక్తః *ఆత్మావాఇదమేకఏవాగ్రఆసీత్ నాన్యత్కించనమిషత్॥తథా *పరమార్థస్త్వమేవైకోనాన్యోస్తిజగతఃపతే *అహంహరిస్సర్వమిదంజనార్దనోనాన్యత్తతఃకారణకార్యజాతం। తదచ్యుతోనాస్తిపరంతతోన్యదిత్యాదిషుచైక్యవిధిశేషతయాభేదనిషేధోదృశ్యతే. శేషత్వంచవిహితైకత్వస్థిరీకరణలక్షణకించిత్కారేణభవతి. యాదృశమైక్యంవిహితం నిషేధస్యతాదృశైక్యవిరోధిభేదవిషయత్వేసతితత్స్థిరీకరణార్థత్వంసిధ్యేత్ - నత్వవిరోధ్యర్థాన్తరనిషేధస్తదుపయుక్తః. నహిమృదేవఘటఇత్యుక్తేఘటద్విత్వనిషేధోమృదైక్యస్యైకత్వోపకారకః- ఘటద్విత్వస్యమృదైక్యస్యైకత్వావిరోధిత్వాత్. నాప్యేకోఘటఇత్యుక్తే ఘటగతరూపపరిమాణాదిభేదనిషేధోఘటాఖ్యధర్మ్యైక్యవిధేరుపకారకః-రూపపరిమాణాదిభేదస్యఘటవ్యక్త్యైక్యావిరోధిత్వాత్. విధేయవిరోధ్యర్థనిషేధఏవహివిధ్యుపకారకః. కించ- నకేవలముపకారాభావః- ఐక్యవిధివిరుద్ధంచకృత్స్నభేదనిషేధపరత్వం - సామానాధికరణవాక్యేనైక్యవిధానాత్. భిన్నవిశేషణాభిధాయిశబ్దానామేకవిశేష్యవృత్తిత్వంహిసామానాధికరణ్యం. నచప్రకారభేదేతిష్ఠతికృత్స్నభేదనిషేధ ఉపపద్యతే. అతోభేదనిషేధస్యైక్యవిధిశేషత్వాత్కార్యకారణభేదఃస్వనిష్ఠభేదశ్చనిషిధ్యతఇత్యభిప్రాయః. కించ-*నచాస్యకశ్చిజ్జనితానచాధిపః*నతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చదృశ్యతే*తేనార్హతిబ్రహ్మణాస్పర్ధితుంకః *నత్వత్సమోస్త్యభ్యధికఃకుతోన్యోలోకత్రయేప్యప్రతిమప్రభావేత్యాదిభిస్స్వతన్త్రరూపవస్తువిశేషవిషయనిషేధపర్యనాత్సామాన్యేనావగతోభేదనిషేధస్తత్రచ్ఛాగపశున్యాయేనపర్యవస్యతీత్యర్థసిద్ధం-తత్ప్రత్యనీకనానాత్వమిత్యుక్తత్వాత్ కేచుచిద్వాక్యైముతస్యకణ్ఠోక్తత్వాచ్చ. అథోత్సర్గాపవాదనయమభిప్రయన్నాహ (నపునరితి) బ్రహ్మణఃకార్యరూపేణనానాత్వవిషయశ్రుతివాక్యోదాహరణం ప్రకారనానాత్వవిషయవాక్యానామపిప్రదర్శనార్థం *ఏకస్సన్బహుధావిచారః *ఏకోదేవోబహుధానివిష్టః *త్వమేకోసిబహూననుప్రవిష్టః *యోవ్యక్తమన్తరేసంచరన్ యస్యావ్యక్తంశరీరం *యోక్షరమన్తరేసంచరన్ యస్యాక్షరంశరీరం *యోమృత్యుమన్తరేసంచరన్యస్యమృత్యుశ్శరీరంఏషసర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకోనారాయణఇతి.ప్రకారనానాత్వంప్రకార్యైకత్వంచహిస్పష్టంశ్రూయతే.యద్వా-ఛాన్దోగ్యేతైత్తిరీయేచ*బహుస్యామితిప్రకరణే*అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య*తదనుప్రవిశ్యసచ్చత్యచ్చాభవత్ నిరుక్తంచానిరుక్తంచనిలయనంచానిలయనంచవిజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచేతిచిదచిదనుప్రవేశపూర్వకనామరూపభాక్త్వశ్రవణాత్,ఉభయలిఙ్గస్యాప్యవ్యవధానేనజగదుపాదానత్వానుపపత్తేశ్చ*బహుస్యామిత్యత్రాపిబ్రహ్మణోబహునామరూపభాక్త్వస్యసద్వారకత్వసిద్ధేఃశరీరతయాప్రకారభూతచిదచిన్నానాత్వమర్థసిద్ధమిత్యభిప్రాయేణబహుస్యామితివాక్యముదాహృతం.ఏవంకార్యనా

నానాత్వనిషేధాదియమపరమార్థవిషయేతిచేత్ -న- ప్రత్యక్షాదిసకలప్రమాణావగతంనానాత్వం దురారోహం బ్రహ్మైక్యప్రతిపాద్యతదేవబాధ్యతఇత్యుపహాస్యమిదం. *యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదరమన్తరం కురుతే అథ తస్య భయం భవతీతి బ్రహ్మణి నానాత్వం పశ్యతో భయప్రాప్తిరితి యదుక్తం. తదసత్ -*సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీతేతి తన్నానాత్వానుసంధానస్య శాన్తిహేతుత్వోపదేశాత్. తథాహి- సర్వస్య జగతస్తదుత్పత్తిస్థితిలయకర్మతయా తదాత్మకత్వానుసంధానేనాత్ర శాన్తిర్విధీయతే. అతో యథావస్థిత దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాది భేదభిన్నం జగత్

నానాత్వస్యప్రకారనానాత్వస్యచవిహితత్వాత్, నానాత్వనిషేధస్యచవిహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వాచ్చ, కుతర్కసిద్ధకార్యకారణభేదవిషయత్వాచ్చ లౌకికప్రతీతిసిద్ధస్వనిష్ఠభేదవిషయత్వాచ్చ భేదనిషేధశ్రుతయఇత్యర్థః. నానాత్వనిషేధాదిపరమార్థవిషయత్వంశఙ్క్యతే(నానాత్వేతి)ఇయం-శ్రుతిః. భేదస్తునిషేధార్థమనూద్యతఇతిభావః. పరిహరతి(నేతి)అప్రాప్తస్యానువాదాయోగాదితోవిషయవిభాగాదవిరోధఏవన్యాయ్యః. ఏతదుక్తమాచార్యపాదైః*యద్బ్రహ్మణోగుణశరీరవికారభేదకర్మాదిగోచరవిధిప్రతిషేధవాచ.|అనోన్యస్యభిన్నవిషయానవిరోధగన్ధమర్హన్తితన్నవిధయఃప్రతిషేధబాధ్యాఇతి॥సమస్తహేయరహితస్యహేయాకారవస్త్వైక్యాసంభవాత్, హేయస్యాపారమార్థ్యేప్యశితస్యనిరసనీయతయాహేయత్వస్యావర్జనీయత్వాత్, తత్ప్రతిభటతయోక్తస్యతత్సంబన్ధార్హత్వవస్త్వైక్యవ్యాహతా, సర్వజ్ఞస్యబ్రహ్మణః స్వసంకల్పేనస్వగతహేయతద్విషయభ్రమాపాదనాయోగాత్, అసర్వజ్ఞత్వేసార్వజ్ఞ్యశ్రుతివిరోధాత్, సర్వశక్తేస్స్వగతహేయానివారకత్వాయోగాత్, అశక్తత్వే సర్వశక్తిశ్రుతివిరోధాత్, శ్రుతిబలాదీదృశవిరోధాభావే *తాన్యేవ నవినశ్యతి *నజాయతేమ్రియతేవా ఇత్యాదివాక్యప్రతిపన్ననిత్యత్వానిత్యత్వనిర్గుణత్వసగుణత్వాదేశ్శ్రుతిబలాద్విరోధాభావేనక్వచిదపిన్యాయసంచారానపేక్షతయామీమాంసానైరర్థక్యాత్, భిన్నత్వాభిన్నత్వయోశ్చవిరోధాభావేనపారమార్థికాపారమార్థికత్వేనవిభాగస్యానభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్, *పృథగాత్మానంప్రేరితారంచమత్వాజుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతి *జుష్టంయదాపశ్యత్యన్యమీశమితి పృథక్త్వజ్ఞానస్యమోక్షోపాయత్వశ్రవణాత్, *యస్మాత్క్షరమతీతోహమిత్యాదినా భేదజ్ఞానవతోసమ్మోహత్వస్మరణాత్, జీవపరయోర్నియన్తృత్వనియామ్యత్వాదిలక్షణభేదస్యఘటపటభేదవత్ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వేనఅనువాదాసంభవాద్విహితస్యనిషేధాయోగాత్, ఉపాసనార్థత్వాశ్రయణస్య*అథయోన్యాందేవతామిత్యాదివాక్యప్రతిపన్నైక్యేపిప్రసక్తాత్, ఐక్యస్యాపివిశేషవాక్యప్రతిపన్నత్వేభేదస్యచతుల్యత్వాత్, నియతపౌర్వాపర్యవిరోధతయాపచ్ఛేదన్యాయావిషయత్వాత్, ద్విరోధాధికరణన్యాయేనభేదశ్రుతేః పరభూతనిషేధాత్ప్రతిప్రతిబన్ధకత్వాత్, ఐక్యవిధిశేషస్యభేదనిషేధస్యవిహితైక్యవిరోధిభేదనిషేధకత్వోపపత్తేః, అన్యథాసమానాధికరణవాక్యప్రతిపన్నస్వశేషిభూతైక్యవిరోధిత్వప్రసక్తాత్, ఉత్సర్గాపవాదన్యాయేననిషేధస్యవిహితభేదవ్యతిరిక్తవిషయత్వాచ్ఛాగపశున్యాయేనసామాన్యేనభేదనిషేధస్యస్వతన్త్రభేదవిశేషనిషేధపర్యవసాయిత్వాచ్చ భేదనిషేధశ్రుతయోఽబ్రహ్మాత్మకనానాత్వనిషేధపరాః-నతుభేదమాత్రనిషేధపరాఇతిసంగ్రహః. యత్రహీత్యాదివాక్యానామయమర్థః-యత్ర-యదా. ద్వైతమివభవతి-స్వనిష్ఠభేదఇవభవతి. ఇవశబ్దఃస్వనిష్ఠభేదస్యాతాత్త్వికత్వద్యోతకః. కథమివేతివద్వాక్యభఙ్గిరిత్యవివక్షితార్థోవా. తత్-తదా. ఇతరఇతరమితరేణపశ్యతి-కేనేతివక్ష్యమాణత్వాదితరేణేత్యధ్యాహారః. ఇతరః-స్వనిష్ఠోద్రష్టా. ఇతరం-స్వనిష్ఠంద్రష్టవ్యం. స్వనిష్ఠదర్శనసాధనేనపశ్యతి. యత్రతు-యదా. అస్య-ఉపాసకస్య. సర్వమాత్మైవాభూత్ -పరమాత్మసామానాధికరణ్యేనసర్వంసాక్షాత్కృతం-నహిపూర్వమనాత్మభూతమిదానీంసర్వమాత్మాభవతి. అతస్సాక్షాత్కారాభిప్రాయోఽభూదితినిర్దేశః-అన్యేత్యుక్తేః. క ఇత్యధ్యాహారః-ఇతరఇత్యుక్తత్వాత్. తత్ -తదా. స్వనిష్ఠఃకోద్రష్టాస్వనిష్ఠేనకేన దర్శనసాధనేనస్వనిష్ఠంకంద్రష్టవ్యమర్థంపశ్యేత్. జ్ఞాతృజ్ఞేయజ్ఞానసాధనేషుస్వనిష్ఠంకించిదపినాస్తీత్యర్థః-ప్రమితనిషేధాయోగాత్, ఆపాతప్రతీతిసిద్ధస్యైవనిషేధ్యత్వాత్, లౌకికప్రతీతేశ్చస్వనిష్ఠతావిషయత్వాత్, తేనరూపేణైవనిషేధవిషయత్వోపపత్తేః. యదిద్రష్టృదృశ్యాదిమాత్రంనిషిధ్యతే-తదానీం *తద్ధైతత్పశ్యన్ఋషిర్వామదేవః ప్రతిపేదేఅహంమనురభవంసూర్యశ్చేతిపరమాత్మసాక్షాత్కారదశాయామహమితిద్రష్టురాత్మనోమనుసూర్యాదిదృశ్యపదార్థానాంచసాక్షాత్కారశ్రవణంవిరుధ్యతే. తస్మాల్లౌకికప్రతీతౌ ద్రష్టృదృశ్యాదికంప్రకారీభూతపరమాత్మాప్రతిపత్తేస్తత్సామానాధికరణ్యమన్తరేణస్వనిష్ఠతయాభాతి. యోగదశాయాంతుప్రకారిణఃపరమాత్మనఃప్రతీయమానత్వాదహంశబ్దవాచ్యపరమాత్మసామానాధికరణ్యేనప్రకాశతఇతివైషమ్యం- నతుద్రష్టృదృశ్యాదీనిప్రతిషిధ్యన్తఇత్యభ్యుపగన్తవ్యం-అన్యథావామదేవాదిదర్శనస్యభ్రాన్తిత్వప్రసక్తాత్. నేహనానేతి- ఇహ- ప్రపఞ్చే. లోకదృష్టప్రకారేణనానాభూతం- స్వనిష్ఠతయాభిన్నంకించిదపినాస్తీత్యర్థః. స్వనిష్ఠదర్శనేనప్రత్యవాయమాహమృత్యోరితి. *తమసోవాఏషతమః ప్రవిశతీతివన్నిర్దేశః. నానేవ- స్వనిష్ఠమివ. అజ్ఞానాదజ్ఞానమాప్నోతీత్యర్థః. దేహాతిరిక్తవిషయజ్ఞానంప్రాగేవసిద్ధం. తతోఽప్యతిశయితమజ్ఞానంస్వనిష్ఠతయాతద్వస్తుదర్శనమిత్యభిప్రాయః. యదాహ్యేవైషఇత్యాదిశ్రుతిముపాదాయతత్ర బ్రహ్మణీత్యాదినా పూర్వపక్షిణోక్తమర్థమనూద్యదూషయతి (తదసదితి) తదసత్- భయప్రాప్తిహేతుత్వంనేత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ (సర్వమితి) బ్రహ్మణఃకార్యజగద్రూపేణనానాత్వానుసంధానంముక్తిహేతురితిసిద్ధాన్తార్థః. ఇదానీంపరోక్తంశాన్తిహేతుత్వమభ్యుపగమ్యోక్తం. కథంతత్రనానాత్వానుసంధానప్రతీతిః- కథంవాతస్యభయప్రాప్తిహేతుతావిరోధిత్వమితిశఙ్కాయామేతద్వివృణోతి (తథాహీతి) అత్రనానాత్వానుసంధానప్రతీతిందర్శయతి (సర్వస్యేతి) నహికేవలంబ్రహ్మేత్యుక్తం- అపితుఇదంసర్వంబ్రహ్మేత్యుక్తం. సర్వశబ్దశ్చవివిధభేదప్రపఞ్చపరః. అతోనానాత్వవిశిష్టబ్రహ్మానుసంధానంప్రతీతమిత్యర్థః. తతఃకిమిత్యత్రాహ(అతఇతి)నానాత్వానుసంధానస్యశాన్తిహేతుత్వద్వారాసమస్తభయనివృత్తిరూపమోక్షోపాయత్వాత్ భేదబుద్ధేశ్చభయప్రాప్తిహేతుత్వోక్తిస్స్వోక్తివిరుద్ధేత్యర్థః. ననుమణికృపాణదర్పణాదిగతప్రతిబిమ్బేష్వివదేహరాగద్వేషాదినివృత్త్యర్థంసర్వస్యబ్రహ్మణ్యధ్యస్త

బ్రహ్మాత్మకమిత్యనుసంధానస్య శాన్తిహేతుతయాऽభయప్రాప్తిహేతుత్వేన భయహేతుత్వప్రసఙ్గః. ఏవం తర్హ్యపృథక్తస్య భయం భవతీతి కిముచ్యతే-ఇదముచ్యతే-*యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేऽనాత్మ్యేऽనిరుక్తేऽనిలయనేऽభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే అథ సోऽభయం గతో భవతీత్యభయప్రాప్తిహేతుత్వేన బ్రహ్మణి యా ప్రతిష్ఠాऽభిహితా. తస్యా విచ్ఛేదే భయం భవతీతి. యథోక్తం మహర్షిభిః *యన్ముహూర్తం క్షణం వాపి వాసుదేవో న చిన్త్యతే। సా హానిస్తన్మహచ్ఛిద్రం సా భ్రాన్తిస్సా చ విక్రియేత్యాది॥ బ్రహ్మణి ప్రతిష్ఠాయా అన్తరమవకాశో విచ్ఛేద ఏవ. యదుక్తం *న స్థానతోऽపీతి సర్వవిశేషరహితం బ్రహ్మేతి చ వక్ష్యతీతి. తన్న- సవిశేషం బ్రహ్మేత్యేవ హి తత్ర వక్ష్యతి. *మాయామాత్రం త్వితి చ స్వాప్నానామర్థానాం జాగరితావస్థానుభూతపదార్థవైధర్మ్యేణ మాయామాత్రత్వముచ్యత ఇతి జాగరితావస్థానుభూతానామివ పారమార్థికత్వమేవ వక్ష్యతి ॥ స్మృతిపురాణయోరపి నిర్విశేషజ్ఞానమాత్రమేవ పరమార్థోऽన్యదపారమార్థికమితి ప్రతీయత ఇతి యదభిహితం. తదసత్-

తానుసంధానవిధిః కిం న స్యాత్ - నైవం- ప్రవృత్తినిమిత్తభేదేనైకార్థవృత్తిత్వం సామానాధికరణ్యమిత్యుపపాదితత్వాత్ బాధార్థత్వస్య వక్ష్యమాణదూషణోపహతత్వాచ్చ. అథ చోద్యపూర్వకమేతచ్ఛ్రుత్యర్థమాహ (ఇదముచ్యత ఇతి) అదృశ్య ఇత్యచిద్వ్యావృత్తిః. అనాత్మ్య ఇతి బద్ధవ్యావృత్తిః- స హి పరజాత్మనా వ్యాప్యః. యద్వా- ఆత్మ్యం-వ్యాప్యం కర్మకృతశరీరం. తద్రహితోऽనాత్మ్యః. అనిరుక్త ఇతి ముక్తవ్యావృత్తిః- స హి బద్ధావస్థాయాం దేవాదిశబ్దైరుక్తః. అనిలయన ఇతి నిత్యముక్తవ్యావృత్తిః- తేషామపి హి భగవానాధారః. స్వోక్తార్థవిషయముపబృంహణం దర్శయతి (యథోక్తమితి) హానిః-క్షు హానిః. ఛిద్రం- అనిష్టప్రాప్తిరన్ధ్రం. భ్రాన్తిః- తత్కృతచిత్తస్ఖలనం. విక్రియా- తేనాజ్ఞానానువశాదయథాయథవ్యాపారః. * ఏకస్మిన్నప్యతిక్రాన్తే ముహూర్తే ధ్యానవర్జితే। దస్యుభిర్ముషితేనేవ యుక్తమాక్రన్దితుం భృశమ్* వరం హుతవహజ్వాలాపఞ్జరాన్తర్వ్యవస్థితిః। న శౌరిచిన్తావిముఖజనసంవాసవైశసమిత్యాదివచనాన్యాదిశబ్దవివక్షితాని. భేదవాచినోऽన్తరశబ్దస్య విచ్ఛేదార్థకత్వం కథమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మణీతి) అవిచ్ఛిన్నం హి ధ్యానం నిరన్తరమిత్యుచ్యతే. అతోऽన్తరం విచ్ఛేద ఏవ. స కస్యేత్యపేక్షాయాం ప్రతిష్ఠాయాః ప్రకృతత్వాత్తస్యా విచ్ఛేదః. ప్రకృతబ్రహ్మవిషయే ఏతదస్యేష ఇత్యుదాహృతే భీషాస్మాదిత్యనన్తరశ్లోకే వాయుసూర్యాదిసర్వచేతనప్రశాసితృత్వకథనాచ్చాన్తరశబ్దస్యోపాసనవిచ్ఛేదపరత్వమేవ యుక్తం-న తు భేదపరత్వం. అతోऽయమర్థః పూర్వాపరవాక్యశ్రుత్యన్తరానుగుణ ఉపబృంహణానుగుణశ్చ. పరోక్తస్తు తదుభయవిరుద్ధ ఇతి భావః. నను యదా హ్యేవైష ఇత్యత్ర ప్రతిష్ఠావిచ్ఛేదార్థశ్చేదేతస్యామితి స్త్రీలిఙ్గతా స్యాత్. అదితిః పాశానితి న్యాయాద్విభక్త్యవగతనపుంసకత్వావివక్షేతి చేత్ తథాప్యస్వారస్యముపవర్జనీయం. తచ్చ స్వరసార్థసంభవతి నోపపద్యతే. సప్తమీ చాస్వరసా-తస్యా విచ్ఛేద ఇతి హ్యుక్తిస్స్వరసా-న తు తస్యాం విచ్ఛేద ఇతి. ప్రాతిపదికాస్వారస్యం చ ప్రతిష్ఠాపరత్వే స్యాత్ - పూర్వవాక్యే యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేऽనాత్మ్య ఇతి బ్రహ్మపరతయా ప్రయుక్తస్య ఏతస్మిన్నితి పదస్యానన్తరవాక్యేపి బుద్ధావిపరివృత్తేః. ఉచ్యతే - న తావల్లిఙ్గసప్తమ్యోః ప్రాతిపదికస్య చాస్వారస్యం- బ్రహ్మపరామర్శిత్వాదేతచ్ఛబ్దస్య. అన్తరశబ్దశ్చావకాశపరః- నిరన్తరం సాన్తరమితి ప్రయోగాత్. అన్తరం చ దేశతః కాలతశ్చ భవతి. కాలకృతం చాన్తరం విచ్ఛేద ఏవ. నన్వేవం స కస్య విచ్ఛేద ఇత్యపేక్షాయాం ప్రతిష్ఠాయా అన్తరమిత్యధ్యాహారస్స్యాత్. తచ్చాయుక్తం- అనధ్యాహారేణ నిర్వాహసంభవాదితి చేన్న- సన్నిధిలబ్ధస్యార్థస్యాధ్యాహారనిరపేక్షత్వాత్. అథాప్యస్వారస్యమితి చేత్తద్వరం- పక్షాన్తరే బహ్వస్వారస్యసంభవాత్. తథా హి- భయహేతోరభయహేతుప్రతియోగిత్వాదభయహేతుపరప్రతిష్ఠాపదస్యైక్యవాచిత్వాభావాత్ వాక్యవృత్తేరసామఞ్జస్యం. తత్సామఞ్జస్యాయ ప్రతిష్ఠాశబ్దస్యైక్యపరత్వే ముఖ్యార్థహానిః. దృఢసంబన్ధో హి ప్రతిష్ఠా- యథా రాజ్యే ప్రతిష్ఠిత ఇతి. ప్రథమప్రతిపన్నప్రతిష్ఠాపదస్యార్థభఙ్గశ్చానుపపన్నః. పూర్వసిద్ధైక్యావగతిపరత్వాద్విన్దతిధాత్వర్థస్యాస్వారస్యం చ. సప్తమీ చాస్వరసా- భేదప్రతియోగిత్వావధిత్వసంబన్ధవివక్షాయాం తృతీయాపఞ్చమీషష్ఠీనామేవ స్వారస్యాత్. కరోతేః ప్రతిపత్త్యర్థత్వాత్ అస్వారస్యం చ. మనసి కురుత ఇతి యోజనాయామధ్యాహారః. ఏష హ్యేవానన్దయాతీతి పూర్వవాక్యప్రతిపన్నభేదవిరోధశ్చ. అనన్తరం చ భీషాస్మాదితి ప్రశాసితృత్వేన భేద ఉచ్యతే. అతో మధ్యే భేదనిషేధశ్చానుపపన్నః- * ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్న బిభేతి కుతశ్చన కదాచనేతి పూర్వాపరవాక్యే గుణవిశిష్టవేదనస్యాభయహేతుత్వోక్తేః బ్రహ్మణి భేదనిషేధస్యాభయహేతుత్వకథనం చ విరుద్ధం. బ్రహ్మవిదాప్నోతీతి విద్యోపక్రమత్వాచ్చ బ్రహ్మణి ప్రతిష్ఠాయా వేదనరూపత్వమేవ యుక్తం- న త్వైక్యరూపత్వం. న హ్యైక్యతద్బుద్ధ్యోరుభయస్య చ ప్రతిష్ఠాశబ్దవాచ్యత్వం- దృఢసంబన్ధవాచినః ప్రతిష్ఠాశబ్దస్యోపాస్యం బ్రహ్మ ప్రత్యుపాసకతయా సంబన్ధే పర్యవసానం యుక్తం. బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వే వ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వే చ పరోక్తం సూత్రద్వయం పరిహరతి (యదుక్తమితి) అథ స్మృతిపురాణయోస్సవిశేషపరత్వముపపాదయతి (స్మృతిపురాణయోరితి) స్మృతీత్యాదినా సామాన్యేన ప్రమాణస్య తదవాన్తరరూపస్య శబ్దస్య చ సవిశేషవస్తుపరత్వోపపాదనాచ్ఛాస్త్రస్య ప్రత్యక్షవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనాసామర్థ్యోపపాదనాద్విశేషేణ వేదాన్తవాక్యానాం సవిశేషపరత్వోపపాదనేన స్మృతిపురాణయోశ్శ్రుతివిరుద్ధార్థప్రామాణ్యాసంభవాచ్చ తయోస్సవిశేషపరత్వం సిద్ధం. ఇదానీం స్మృతిపురాణయోరపి పరోదాహృతవచనానాం పూర్వాపరపర్యాలోచనయా సవిశేషపరత్వముపపాద్యతే. యథా లౌకికప్రమాణశ్రుతివిరుద్ధానర్థాన్నేదం శాస్త్రం ప్రతిపాదయతి. ఏవమేవ పూర్వాపరవాక్యవిరుద్ధమప్యర్థం న స్మృతిపురాణాని ప్రతిపాదయితుం శక్నువన్తీతి భావః. పరేణ సర్వస్యాప్యావిద్యకత్వావిశేషేణ స్వాభావికవక్తృవైషమ్యానభ్యుపగమాదద్వైతస్పష్టతాభ్రమాచ్చ పూర్వం పురాణవచనాన్యుపన్యస్య పశ్చాద్భగవద్గీతావచనాన్యుదాహృతాని. అత్ర తు స్వాభావికవక్తృ

*యో మామజమనాదించ వేత్తి లోకమహేశ్వరం *మత్స్థాని సర్వభూతాని నచాహం తేష్వవస్థితః నచ మత్స్థాని భూతాని పశ్య మే యోగమైశ్వరం భూతభృన్నచ భూతస్థో మమాత్మా భూతభావనః *అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రళయస్తథా। మత్తః పరతరం నాన్యత్ కించిదస్తి ధనంజయ । మయి సర్వమిదం ప్రోతం సూత్రే మణిగణా ఇవ * విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగత్ *ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః। యో లోకత్రయమావిశ్య బిభర్త్యవ్యయ ఈశ్వరః । యస్మాత్ క్షరమతీతోఽహమక్షరాదపి చోత్తమః । అతోఽస్మి లోకే వేదే చ ప్రథితః పురుషోత్తమః॥ *స సర్వభూతప్రకృతిం వికారాన్ గుణాదిదోషాంశ్చ మునే వ్యతీతః। అతీతసర్వావరణో

క్షమ్యాభ్యర్హమాపన్నస్తసంబంధిభూతేషు త్వస్యస్వస్వరూపయా చ భగవద్గీతావచనాని పూర్వముపన్యస్య పశ్చాత్పురాణవచనాని ప్రదర్శయన్తే. అరస్మృతిష్ఠాణమోహితమ్ముక్తః. పరేణాస్యోదాహృతవచనప్రతిపాద్యతయా మోక్షోఽభిహితః-తద్విపరీతార్థపరత్వేన స్పష్టతమానివచనాని ప్రథమం ప్రదర్శయన్తే. కన్యాస్త్రపరశోధనపరోక్తవచనానామపర్థప్రతిపాదనార్థం. యో మామితి-అత్రాజమితిపదేనాచిత్సంసృష్టచేతనవ్యావృత్తిః. అనాదిమితి ముక్తవ్యావృత్తిః-తస్యాజత్వం హ్యస్తి పశత్. లోకమహేశ్వరమితి నిత్యముక్తవ్యావృత్తిః. లోక్యత ఇతి లోకః-ప్రమాణసిద్ధత్రివిధచేతనాచేతనవర్గః. అత్రాప్యుత్తరార్థోప్యసంభేయ తయోఽభిప్రేతః అసమ్మూఢస్స మర్త్యేష్వితి. చేతనాచేతనవిలక్షణత్వేన జానన్ సమ్మూఢ ఇతి కథనాత్ సర్వవైలక్షణ్యం తావతైకమిత్యుక్తం భవతీత్యభిప్రాయః. ధారకత్వాదినైర్వైలక్షణ్యం వైశద్యార్థముపాత్తే మత్స్థానీతి. అప్రశకీరలక్షణం సూచితం భవతి. సర్వభూతానిమదాయత్తస్థితీని-నాహం తదాయత్తస్థితిరిత్యర్థః. లోకదృష్టప్రకారేణ నాహమాధారః-అపితు సంకల్పమాత్రాదిత్యాహ నచేతి. నిషేధస్యవిహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వాదయమేవార్థః. యోగమైశ్వరం-ఈశ్వరాసాధారణం సర్వశక్తియోగమిత్యర్థః. నచ మత్స్థానీతి ధారకత్వపారమార్థ్యనిషేధశ్చేద్యోగమైశ్వరం పశ్యేతి విరుద్ధం-మమ భ్రాన్తిం పశ్యేతి హి తదా వక్తవ్యం. యోగమైశ్వరమిత్యేతద్వివృణ్వన్ ఇమమేవార్థమాహ భూతభృదితి. మమాత్మా-మమ సంకల్ప ఇత్యర్థః. ఆత్మశబ్దో హి మతివాచీ ఃయత్నోఽర్కోఽగ్నిర్మతావాత్మేతి. అతోఽత్ర ఆత్మశబ్దస్సంకల్పరూపజ్ఞానవాచీ. మమాత్మా భూతభావన ఇత్యనేన నచ మత్స్థాని భూతానీత్యస్యార్థస్స్పష్టీకృతః. భూతభావనః-భూతానాం సత్తానువర్తకః. అర్వాచీనస్యేశ్వరస్య హి సగుణత్వమితి శఙ్కాయాం కారణావిక్తవస్తునిషేధప్రదర్శనార్థం లక్షణప్రదర్శనార్థం చ జగత్కారణత్వమాహ అహమితి. ప్రభవః ప్రళయశ్చోక్తౌ. స్థితిస్తు ధారకత్వకథనేన సిధ్యతీతి ధారకత్వం విశినష్టి మయీతి. విష్టభ్యాహమిత్యనేన నియన్తృత్వముక్తం. విష్టభ్య-అధిష్ఠాయ. ఏకాంశేన-సంకల్పైకదేశేన. తచ్ఛరీరత్వలక్షణం. యో మామజమిత్యాదినాఽభిప్రేతచిదచిద్వైలక్షణ్యకణ్ఠోక్తిం దర్శయతి ఉత్తమ ఇతి. పూర్వస్మిన్ వచనే క్షరాక్షరశబ్దోక్తౌ బద్ధముక్తౌ. కూటస్థః-నిర్వికారః. జ్ఞానసంకోచరూపవికారాభావాన్ముక్తస్య. కూటస్థశబ్దస్సాధారణవాచీవా- సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీతి ముక్తాత్మన ఉభయవిభూతిసాధారణత్వాత్ కూటస్థత్వం. పరమాత్మేత్యుదాహృత ఇత్యనేన *పరమాత్మా వ్యవస్థిత ఇత్యేతద్వాక్యాన్వితో నారాయణానువాకస్స్మారితః. అక్షరాదపి చోత్తమ ఇత్యనేన చ. తత్తైత్తిరీయే హి *సోఽక్షరః పరమస్స్వరాడిత్యుక్తం. జ్ఞానసంకోచరూపక్షరణాభావాత్ అక్షరో ముక్తః. స్వరాట్ - స్వతన్త్రః-అకర్మవశ్యః. పరమః - జీవగతావస్థాన్తరః పరముత్కృష్టావస్థాన్తరాభావాత్పరమ్యం. సర్వాణీతిపదం బ్రహ్మశివాద్యభిప్రాయం. తస్మిన్ననువాకే హి *స బ్రహ్మ స శివస్సేన్ద్రస్సోఽక్షరః పరమస్స్వరాడితి బద్ధముక్తజీవవాచిపదైస్సమానాధికృతైర్భగవానుక్తః. తత్ర *విశ్వమేవేదం పురుష ఇతి చ సామానాధికరణ్యవాక్యం శ్రూయతే. సామానాధికరణ్యహేతుశ్చ తస్మిన్ననువాకే స్పష్టః. *తద్విశ్వముపజీవతి పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం *వ్యాప్య నారాయణస్స్థిత ఇతి చ వాక్యజాతే ధార్యత్వధారకత్వనియన్తృత్వనియామ్యత్వశేషిత్వశేషత్వ వ్యాప్యత్వవ్యాపకత్వాదికమేవ సామానాధికరణ్యనిబన్ధనం-నతు స్వరూపైక్యమితి స్పష్టం. తత్ర వ్యుచ్యతే-ఆ విశ్వేతి వ్యాప్య నారాయణస్స్థిత ఇత్యస్యార్థ ఉక్తః. పతిం విశ్వస్యేత్యస్యార్థ ఈశ్వరశబ్దేనోక్తః. ఈశ్వరశబ్దో హి శేషివాచకః. అత ఏవ హి *పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరమిత్యత్ర పత్యన్తరరాహిత్యవివక్షయాఽఽత్మేశ్వర ఇత్యుక్తం *తద్విశ్వముపజీవతీత్యస్యార్థో బిభర్తీత్యుక్తః. తథా *వ్యాపనాద్భరణాత్స్వామ్యాదన్యః పఞ్చదశోదిత ఇతి * యో మామేవమసమ్మూఢ ఇతి కృత్స్నవైలక్షణ్యజ్ఞానవతోఽసమ్మూఢత్వముక్తం. *ఇతి గుహ్యతమం శాస్త్రమితి తస్యార్థస్య గుహ్యతమత్వముక్తం. అతోఽస్మిన్నర్థే తాత్పర్యమితి స్పష్టం. పురుషోత్తమశబ్దస్య సమాసాసాధుత్వమాశఙ్కనీయం *నాగోత్తమాదిచ సిద్ధం భవతీతి మహాభాష్యవచనాత్, పాణినివత్పురుషోత్తమశబ్దనిర్వాహకృతామృషీణామాప్తతమత్వాచ్చ. పురుషోత్తమ ఇతి పఞ్చమీసమాసో వా- అక్షరాదపి చోత్తమ ఇతి హ్యుక్తం. పూర్వనిపాతస్తు సామానాధికరణ్యవివక్షయాఽపేవ-నతు తదవివక్షయాఽపీతి నానుశాసనవిరోధశఙ్కాప్రసఙ్గః. ఏవమేభిర్వచనైశ్చిదచిద్వైలక్షణ్యస్య ప్రతిపాదితత్వాత్ *క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధీత్యాదేః తదవిరోధేనార్థో వర్ణనీయః. *యో లోకత్రయమావిశ్య బిభర్తీత్యాదినా కృత్స్నస్య భగవచ్ఛేషత్వధార్యత్వనియామ్యత్వవ్యాప్యత్వశరీరత్వాదేర్విహితత్వాత్, తస్య చ నిషేద్ధుమయుక్తత్వాత్, నతదస్తి వినా యత్స్యాదిత్యాదినా అతదాత్మకస్య నాస్తిత్వముచ్యతే. అవినాభావశబ్దస్య మిథ్యాత్వపరత్వేన ప్రసిద్ధ్యభావాచ్చ తథా భ్యుపేత్యమిత్యభిప్రాయః. వినాశబ్దో హి సంబన్ధవిరహపరః-అవినాభావశబ్దస్య సంబన్ధనియమవాచిత్వాత్. అథ పురాణవచనాన్యుపన్యస్యన్తే-తత్ర *ప్రత్యస్తమితభేదమిత్యస్య వచనస్యార్థం వ్యాచిఖ్యాసుస్తదుపయోగిత్వేన తదుపక్రమోపసంహారయోః సవిశేషపరత్వం దర్శయిష్యన్ ఉపక్రమవాక్యాన్యుపాదత్తే (స సర్వేతి) తత్ర ప్రథమగ్రన్థో హేయప్రత్యనీకత్వపరః. సర్వభూతప్రకృతిం- ప్రధానం. వికారాన్- మహదాదీన్. గుణాదిదోషాన్-సత్త్వరజస్తమోహేతుకాన్ దోషాన్. తే దోషాః క్లేశాదయః. వ్యతీతః- విశేషేణాతీతః-నియమేన అతత్పరవశతయాఽసంబద్ధానర్హ ఇత్యర్థః. అతీతసర్వావరణః-ఆవరణం-ప్రకృతిసంబన్ధకర్మవాసనాదికం. తత్సర్వమతీతం యేనేత్యర్థః. యద్వా- సర్వవిషయజ్ఞానావరణం సర్వావరణం-సర్వవిషయజ్ఞాన

ఉఖిలాత్మా తేనాస్తృతంయస్య వనాన్తరాత్మ *సమస్తకల్యాణగుణాత్మకోఽసౌ స్వశక్తిలేశో[illegible] ॥ ఇ
చ్ఛాగృహీతాభిమతోరుదేహస్సంసాధితాశేషజగద్ధితోసౌ। తేజోబలైశ్వర్యమహావబోధసు[illegible]
రాశిః। పరఃపరాణాంసకలానయత్ర క్లేశాదయస్సన్తి పరావరేశే। సఈశ్వరోవ్యష్టిసమష్టిరూపో[illegible]
పన్నప్రకటస్వరూపః। సర్వేశ్వరస్సర్వదృక్సర్వవేత్తా సమస్తశక్తిః పరమేశ్వరాఖ్యః। సంజ్ఞాయతే యేన[illegible]స్త
దోషంశుద్ధంపరంనిర్మలమేకరూపం। సందృశ్యతే వాప్యధిగమ్యతే వాతత్ జ్ఞానమజ్ఞానమతోన్యదుక్తం ॥ ఇతి[illegible]

సంకోచాతీతఇత్యర్థః. జ్ఞానశక్త్యాదిసర్వగుణసంకోచకాతీతఇతివార్థః. అఖిలాత్మత్వంవివృణోతి తేనేతి. సతుమ్మదాత్మకోపాటక[illegible] [illegible]నా స్తరా
తే-ఉభయవిభూత్యన్తరాత్మే. అథదివ్యాత్మస్వరూపస్యమజ్ఞలైకతానత్వమాహసమస్తేతి. సమస్తకల్యాణగుణాత్మకఇతికల్యాణగుణ[illegible]యుక్త లేపేన-ఆ
త్మశబ్దస్స్వభావవాచీస్యాత్. ఏవంసంక్షిప్తార్థస్యతేజోబలైశ్వర్యేత్యాదినావిస్తరః క్రియతఇతినిర్వాహః. అస్మాదపినిర్వాహాద్దివ్యాత్మస్వరూపపరత్వం
యుక్తం- అపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానందుర్బలమితిన్యాయాత్. తదాకల్యాణశబ్దోభావప్రధానః. సమస్తకల్యాణత్వంగుణాస్స్వభావోయస్యససమ
స్తకల్యాణగుణః. యథా *ద్వ్యేకయోర్ద్వివచనైకవచనేఇతిసూత్రస్థద్వ్యేకయోరితిపదంద్విత్వైకత్వపరంవ్యాఖ్యాతం. అన్యథాద్వ్యేకేష్వితివాచ్యం-
సతుద్వ్యేకయోరితి. తచ్చభావప్రధాననిర్దేశస్యసాధుత్వజ్ఞాపనాయకృతం. తదపిపహి *గుణాస్సత్యజ్ఞానప్రభృతయఇత్యాదియుక్తైరుక్తం. సమస్తకల్యాణగు
ణఆత్మాధర్మిస్వరూపంయస్యససమస్తకల్యాణగుణాత్మకః. బహువ్రీహిరౌపచారికశ్శిలాపుత్రకస్యశరీరమితినిర్దేశవత్. దివ్యాత్మస్వరూపమేవప్రాప్తేస్వశ
క్తీతి. స్వాంశలేశాద్ధృతభూతసర్గః. యద్వా-శక్తిః-సామర్థ్యం. స్వగుణలవధృతభూతజాతఇత్యర్థః. భూతసర్గః-భూతసమూహః. యద్వా-సృజ్యతఇతిసర్గః-
కార్యవస్తుజాతమిత్యర్థః. అభిప్రాయవిశేషేణషాడ్గుణ్యంపశ్చాద్వక్ష్యతి ప్రథమందివ్యవిగ్రహమాహఇచ్ఛేతి. అభిమతత్వం-అభిమ[illegible]త్వం. స్వానురూ
పత్వమితియావత్. అర్థాన్తరనిరాసః- యథా *అదృష్టప్రస్తాఽశ్రుతః శ్రోతేతి. తత్రదృశ్యర్థాద్ధీయక్షక్తః-అద్రష్టృశ్యను గ్రాహ్యమిత్యాద్యర్థాత్. అభిమ
తస్యానురూపత్వమనురూపస్యానభిమతత్వంచలోకేదృశ్యతే. తద్వ్యవస్థిత్యర్థమిచ్ఛాగృహీతాభిమతశబ్దౌ. నియమపదేచ్ఛాశబ్దోనిత్యేచ్ఛాయాఅవతా
రసమయజన్యేచ్ఛాయాశ్చసాధారణః-అసంకోచాత్. అథావతారద్వారేణసాధ్యంవిగ్రహప్రయోజనమాహసంసాధితేతి. అథషాడ్గుణ్యవత్తామాహతేజ
ఇతి. నాత్రక్రమవివక్షా. మహాశబ్దసుశబ్దౌసర్వగుణసాధారణౌ. మహత్త్వమపరిచ్ఛిన్నత్వం. యథా *మహాత్మామహామహాబలః। మహాబుద్ధిర్మహా
వీర్యోమహాశక్తిర్మహాద్యుతిరితి ॥ యథా *ప్రకృష్టంవిజ్ఞానంబలముతులమిత్యాది. సుశబ్దేనతేషాంమజ్జలత్వముచ్యతే. ఏవంస్వరూపతోవిగ్రహతోగుణత
శ్చపరత్వమాహపరఇతి. గుణాదిదోషానిత్యత్రదోషశబ్దార్థంవివృణోతినయత్రేతి. క్లేశాదయః-క్లేశకర్మవిపాకాశయాః. అవిద్యాస్మితరాగద్వేషాభిని
వేశాఃక్లేశాః. కర్మ-పుణ్యాపుణ్యాత్మకం. జాత్యాయుర్భోగావిపాకాః. ఆశయః-వాసనా-సంస్కారః. *క్లేశకర్మవిపాకాశయైరపరామృష్టఃపురుషవిశేషఈ
శ్వరఇతియోగసూత్రంస్మారయితుమీశ్వరఇతి. యోగశాస్త్రీయమపివేదాన్తార్థస్యసమ్యగుపయుక్తమితిభావః. వ్యష్టీతి. పూర్వంభేదశ్రుత్యర్థఉక్తః- అథైక్యశ్రుతినిర్వాహ
ఘటకశ్రుత్యర్థఉచ్యతేవ్యష్టీతి. వ్యష్టిసమష్టిశబ్దాభ్యాంకార్యకారణభావావస్థశ్చేతనవర్గఉచ్యతే. రూపం-శరీరం. స్వరూపం-స్వాసాధారణంశరీరం.
శరీరలక్షణంసూచయతిసర్వేశ్వరఇతి. ఈశ్వరః-నియన్తా. అనేననియామ్యత్వంశరీరత్వంసిద్ధం. నియామ్యవిశేషోహిశరీరం. సర్వదృక్సర్వవేత్తా-స్వరూప
తఃప్రకారతశ్చసర్వంజానాతీత్యర్థః. యద్వా-*విశ్వతశ్చక్షురిత్యాదిశ్రుతిప్రక్రియయాసర్వతోదృగ్భవన్ సర్వంవేత్తీత్యర్థః. యద్వా-సర్వేషాందృక్
సర్వవేత్తా, చ-*చక్షుర్దేవానాముతమర్త్యానామితిశ్రుతేః. చక్షుః-జ్ఞానప్రదః. సర్వంవిన్దతీతివాసర్వవేత్తా-అవాప్తసమస్తకామఇత్యర్థః. సమస్తశక్తిః-
శక్తిః- కార్యోపయోగ్యపృథక్సిద్ధవిశేషణం. ఉక్తప్రకారేణసర్వశరీరకత్వాత్ అన్యసర్వమపృథక్సిద్ధవిశేషణమిత్యర్థః. పరమేశ్వరాఖ్యఇతిపరమశబ్దేన
అన్యేశ్వరత్వంనిషిద్ధం-పరోమాఽస్యేతిహిపరమః. ఏవంవిధేశ్వరవిషయజ్ఞానస్యైవాపవర్గోపాయవేదనత్వమాహసంజ్ఞాయతఇతి. సంజ్ఞాయతఇతిపాఠే
అస్తదోషమిత్యాదిబ్రహ్మవిశేషణం. యేనశాస్త్రజన్యజ్ఞానేనవిజ్ఞాయతే. యేనోపాసనాత్మకేనసందృశ్యతే. యేనపరభక్తిరూపేణానుభవరూపేణచ
ప్రాప్యతే అనుభూయతఇత్యర్థః- *భక్త్యాత్వనన్యయాశక్యఅహమేవంవిధోర్జున। జ్ఞాతుంద్రష్టుంచతత్త్వేన ప్రవేష్టుంచపరన్తపేతివచనాత్. సంజ్ఞా
యతఇతిపాఠేఅస్తదోషమిత్యాదిబ్రహ్మజ్ఞానవిశేషణం. *అర్థేసైవవిశేషాహినిరాకారతయాధియామితివచనాత్ జ్ఞానస్యాస్తదోషత్వాదికంవిష
యద్వారా. అస్తదోషమితిదోషాస్పదాచిద్విషయజ్ఞానాద్వ్యావృత్తిః. శుద్ధమితి *అశుద్ధాస్తేసమస్తాస్తుదేవాద్యాఃకర్మయోనయ ఇత్యాద్యుక్తకర్మవశ్యాశుద్ధబద్ధజీవవిషయజ్ఞా
నాద్వ్యావృత్తిః. పరంనిర్మలం- అత్యన్తనిర్మలం. అనేనకదాచిత్కర్మసంబన్ధార్హతారూపమలాన్వితముక్తవిషయజ్ఞానాద్వ్యావృత్తిః. ఏకరూపమితిని
త్యముక్తవిషయానేకరూపజ్ఞానాద్వ్యావృత్తిః. అనయాదిశాబ్రహ్మవిశేషణత్వేపివ్యావృత్తిర్దృష్టవ్యా. బ్రహ్మవిశేషణత్వేఏకరూపమిత్యాశ్రయణీ
యతోప్యుపయోగివిశేషణంచభవతి. స్థిరస్వభావం- ఆశ్రితసంరక్షణాదిప్రతిజ్ఞాయాందృఢతరమిత్యర్థః. అజ్ఞానం-మోక్షోపాయజ్ఞానాదన్యత్తద్విరోధి
చా- *సావిద్యాయావిముక్తయ ఇతివచనాత్. యద్వా-అజ్ఞానం- జ్ఞానాభావః - బ్రహ్మపర్యన్తత్వాభావేన అయథావస్థితవస్తువిషయత్వాత్.
బ్రహ్మవిశేషణత్వేఏకవాక్యం. జ్ఞానవిశేషణత్వేవాక్యద్వయం. *ప్రత్యస్తమితేత్యాదిశ్లోకేప్రత్యస్తమితభేదపదంహృదినిధాయ సవిశేషత్వవచ
నానిదర్శితాని- అథాగోచరంవచసామిత్యేతద్వ్యాచిఖ్యాసయా శబ్దగోచరత్వేవచనానిదర్శయతిశుద్ధఇత్యాదినా. తత్ర *అశబ్దగోచరస్యేత్యాదికే
పూర్వశ్లోకేముక్తాత్మనిభగవచ్ఛబ్దఔపచారికఇత్యుక్తం. తత్కథమిత్యపేక్షాయాం- ముక్తాత్మవ్యావర్తకంభగవచ్ఛబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమాహశుద్ధఇతి.
యత్రప్రవృత్తినిమిత్తపౌష్కల్యంతత్రైవహిముఖ్యత్వం-నాన్యత్రేతిభావః. శుద్ధే-*సిద్ధేశబ్దార్థసంబన్ధఇత్యత్రసిద్ధశబ్దవత్ శుద్ధశబ్దోఽవధారణగర్భః,

మహావిభూత్యాఖ్యే పరే బ్రహ్మణి శబ్ద్యతే। మైత్రేయ భగవచ్ఛబ్దస్సర్వకారణకారణే।*సంభర్తేతి తథా భర్తా భకారోఽర్థద్వయాన్వితః। నేతా గమయితా స్రష్టా గకారార్థస్తథా మునే।ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య వీర్యస్య యశసశ్శ్రియః। జ్ఞానవైరాగ్యయోశ్చైవ షణ్ణాం భగ ఇతీరణా*వసన్తి తత్ర భూతాని భూతాత్మన్యఖిలాత్మని॥ స చ భూతేష్వశేషేషు వకారార్థస్తతోఽవ్యయః *జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యవీర్యతేజాంస్యశేషతః। భగవచ్ఛబ్దవాచ్యాని వినా హేయైర్గుణాదిభిః। ఏవమేష మహాశబ్దో మైత్రేయ భగవానితి । పరమబ్రహ్మభూతస్య వాసుదేవస్య నాన్యగః। తత్ర పూజ్యపదార్థోక్తిపరిభాషాసమన్వితః । శబ్దోఽయం నోపచారేణ హ్యన్యత్ర హ్యుపచారతః॥

శుద్ధ ఏవ-నిత్యశుద్ధ ఇత్యర్థః. *అచ్యుత ఏవాయమచ్యుత ఇతివత్ సిద్ధశబ్దస్యావధారణార్థత్వాత్ సిద్ధశబ్దో నిత్యపరత్వేన హి వ్యాఖ్యాతః తద్వత్. అనేన నిత్యశుద్ధత్వేన సకలచేతనవ్యావృత్తిః - నిత్యసిద్ధానామపి నిత్యశుద్ధత్వస్య భగవన్నిత్యేచ్ఛాయత్తత్వాత్. మహావిభూత్యాఖ్యే-విభూతిభూతస్య మహావిభూతిత్వాన్యోగాత్ ఉభయవిభూతిశేషిత్వం సమస్తచేతనవ్యావర్తకం. పరే బ్రహ్మణీత్యనేన చేతనవ్యావృత్తిస్సిద్ధా. అపరాత్మా కేవలబ్రహ్మశబ్దేనోక్తః *ఆశబ్దోఽపరస్యాపి తస్యైవ బ్రహ్మణో ద్విజేతి ఉత్తరత్ర తు *పరమబ్రహ్మభూతస్యేతి హి పరమాత్మా వక్ష్యతే. ప్రదేశాన్తరేఽపి పరబ్రహ్మశబ్దః పరమాత్మపర ఏవ దృశ్యతే. అతో పరమాత్మవ్యావృత్త్యర్థం మహావిభూత్యాఖ్యే పరే బ్రహ్మణీత్యుక్తం. సర్వకారణకారణత్వం చ భగవత ఏవ- జగద్వ్యాపారరహితో హి ముక్తాత్మా. ఏవముక్తప్రవృత్తినిమిత్తపౌష్కల్యాత్ స్వేశ్వర ఏవ భగవచ్ఛబ్దో ముఖ్యవృత్తః- నాన్యత్రేత్యర్థః. ఇమమర్థం వివృణ్వన్ అక్షరశస్సముదాయశశ్చ భగవచ్ఛబ్దార్థమాహ సంభర్తేత్యాదినా. శుద్ధత్వం వినా హేయైరితి వివృతం. భోగ్యసంపద్వాచకైశ్వర్యస్యేతి శ్లోకస్థ శ్రీశబ్దేన భోగవిభూతేః, సంభరణాద్యుక్త్యా లీలావిభూతేశ్చ దర్శితత్వాన్మహావిభూతిత్వం వివృతం. సర్వకారణకారణత్వం చోపరి స్పష్టం. అత ఏవ జ్ఞానశక్త్యాదిభిశ్చ నిరతిశయబృహత్త్వాత్పరబ్రహ్మత్వం స్ఫుటం. అత ఉపరగ్రన్థానాం శుద్ధ ఇత్యాదిశ్లోకవివరణరూపత్వం యుక్తం. భశ్చ గశ్చ వశ్చేతి విభజ్యార్థ ఉచ్యతే- ఏతేషాం పదానాం తత్తద్ధాతుషు *అన్యేష్వపి దృశ్యత ఇతి డప్రత్యయే టిలోపే చ కృతే ఏవం రూపం భవతీతి. భార్థమాహ సమిత్యర్ధేన. సంభర్తా-సంభరణం-ఉపకరణసంవిధానం- ప్రకృతిపురుషకాలాన్ కార్యోత్పత్తియోగ్యాన్ కరోతీత్యర్థః. మహదాదిసృష్టిరణ్డరూపకార్యోత్పత్త్యుపయుక్తా సంభరణమితి వా వివక్షితా. భర్తా-స్వామీ. ధారణస్య వకారవాచ్యత్వాత్, పోషకత్వస్య గకారవాచ్యనేతృత్వాన్తర్భావా, దపేక్షితవిధేరనపేక్షితనిధానదౌర్బల్యా,చ్చ స్వామిత్వమిహ వివక్షితం. యద్యపి ప్రత్యయవిశేషయుక్తస్య భరతేః స్వామినిరూఢత్వం. తథాపి పూర్వోక్తయుక్తిసచివార్షవచనబలాద్ధాతుమాత్రస్య స్వామివాచిత్వం నిశ్చీయతే. ఇతికరణేన సంభర్తృత్వభర్తృత్వే ప్రవృత్తినిమిత్తే నిష్కృష్యోచ్యేతే. అత ఏవార్థద్వయాన్విత ఇత్యుక్తం. ఉత్తరత్ర తు ప్రవృత్తినిమిత్తత్రయే సత్యపి ఇతికరణేన తేషామనిష్కృష్టత్వాత్ప్రవృత్తినిమిత్తత్రయవిశిష్టాయమేక ఏవార్థ ఉక్తః. గకారార్థమాహ నేతేతి. ఉపసర్గస్ఫుటీకృతానామర్థానాం ధాతులీనత్వాదుద్గమయితా గమయితా సంగమయితేత్యేవం రూపపదానామర్థమాహ నేతేతి. స్రష్టేత్యనేనోద్గమయితృశబ్దార్థ ఉక్తః. నేతేతి గమయితృశబ్దార్థ ఉక్తః. స్థితికర్తేత్యర్థః. గమయితృశబ్దేన సంగమయితృశబ్దార్థ ఉక్తః. స చ సంహారః. యథా *యస్మిన్నిదం సం చ వి చైతి సర్వమిత్యత్ర వ్యేతి సమేతీతి సర్గసంహారావుచ్యేతే తద్వత్. యద్వా- కారణభూతం స్వాత్మానం గమయితా- స్వస్మిన్ కార్యవర్గస్యోదయకర్తేత్యర్థః. ఉపసర్గాప్రయోగేఽప్యర్థానాం ధాతులీనత్వాదేవం వ్యాఖ్యాతం భగవతా పరాశరేణ. అథ వకారవ్యాఖ్యానాత్పూర్వమేవ భకారగకారసముదాయస్యార్థమాహ ఐశ్వర్యస్యేతి. సమగ్రశబ్దస్సర్వత్రాన్వేతి. పరిచ్ఛిన్నచతుర్ముఖాద్యైశ్వర్యవ్యావృత్త్యర్థస్సమగ్రశబ్దః. యశః-గుణవత్తాప్రథా. శ్రీః-భోగ్యసంపత్. వైరాగ్యం-విరక్తిః. పరిపూర్ణత్వాదనాదరతేత్యర్థః. యథా *అవాక్యనాదర ఇతి. మతుప్ప్రత్యయస్య ప్రసిద్ధార్థత్వాన్న తద్వ్యాఖ్యాతం. అథ వకారార్థమాహ వసన్తీతి. *అన్యేష్వపి దృశ్యత ఇతి డప్రత్యయస్యానేకార్థత్వాత్ అధికరణే కర్తరి చ వ్యుత్పత్తిః. భూతాత్మని- భూతానామాత్మని. అఖిలాత్మని- అఖిలశరీరకే. యద్వా-భూతశబ్దేన కార్యముచ్యతే. తస్యాత్మని. అఖిలాత్మని-కార్యానన్తర్భూతానాం నిత్యముక్తానాం ఆత్మనీత్యర్థః. అథ సముదాయశక్తివిషయమర్థమాహ జ్ఞానశక్తీతి. పాఠక్రమే తు *ఏవమేష ఇత్యాదిశ్లోకద్వయానన్తరం *జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యేత్యాదిశ్లోకః పఠ్యతే. తథాపి ప్రవృత్తినిమిత్తవాచిత్వసంగతివశాత్ *ఏవమేష ఇత్యాదిశ్లోకద్వయాత్పూర్వం *జ్ఞానశక్తీత్యాదిశ్లోక ఇహోపాత్తః. *ఉత్పత్తిం ప్రలయం చైవేత్యాదిశ్లోకస్య ప్రస్తుతానుపయుక్తత్వాచ్చైవముపాదానం కృతం. భగవచ్ఛబ్దవాచ్యాని- ప్రవృత్తినిమిత్తత్వేన వాచ్యానీత్యర్థః. అశేషతః- న ప్రత్యేకం-అపి తు సముచ్చిత్యేత్యర్థః. అశేషశబ్దేన షాడ్గుణ్యావాన్తరభిదారూపం శీలాదిగుణజాతం చ క్రోడీకృతం. యద్యప్యైశ్వర్యవీర్యజ్ఞానాని పూర్వం కణ్ఠోక్తాని. తథాపి కతిపయసముదాయవ్యాపోహాయ ప్రయుక్తసముదాయభేదాదపునరుక్తిః. న చాత్ర సముదాయశక్తిః కల్ప్యతే-యేనానుక్తగుణమాత్రగోచరతా స్యాత్. వచనబలాదేవ శక్తిస్వీకారః. పూర్వమక్షరార్థకథనేన భకారగకారవకారా వ్యాఖ్యాతాః. అథ అన్ ఇత్యస్యార్థమాహ వినేతి. కశ్యపః పశ్యకో భవతీతి న్యాయాత్ అన్ ఇత్యనేన నేత్యుక్తం భవతి. నిషేధ్యం చ హేయమిత్యర్థః. ఏవం ప్రవృత్తినిమిత్తపౌష్కల్యాత్ భగవత్యేవ ముఖ్యవృత్తత్వమాహ ఏవమితి. మహార్థగర్భత్వాన్మహాశబ్దత్వం. ముక్తాత్మవ్యావృత్త్యర్థం పరమబ్రహ్మేత్యుక్తం. కథం తర్హి ముఖ్యవృత్తత్వం- అన్యత్రాపి తత్ప్రయోగో దృశ్యత ఇత్యత్రాహ తత్రేతి. పూజ్యపదార్థోక్తిః- పూజ్యానామవయవార్థానాముక్తిః. పరిభాషా-రూఢిః. తాభ్యాం విశిష్టః. అత ఏవ నోపచారేణ- ముఖ్యవృత్త ఇత్యర్థః. అన్యత్రాముఖ్యత్వమిత్యాహ అన్యత్ర హీతి. ముక్తాత్మన్యౌపచారికత్వోక్త్యాఽర్థాన్తరప్రయోగేషు ఔపచారికత్వమర్థాద్దర్శితమితి హిశబ్దాభిప్రాయః. భగవచ్ఛబ్దప్రయోగవిషయేషు సర్వేషు ప్రయోగేష్వన్యథాసిద్ధేఽపి న హి శక్తిభేదకల్పనం యుక్తం. యత్ర జ్ఞానాదయో నిరఙ్కుశాః స ఏవ ముఖ్యార్థః.

*సమస్తాశ్శక్తయశ్చైతా నృప యత్ర ప్రతిష్ఠితాః। తద్విశ్వరూపవైరూప్యం రూపమన్యద్ధరేర్మహత్ । సమస్తశక్తిరూపాణి తత్కరోతి జనేశ్వర। దేవతిర్యఙ్మనుష్యాఖ్యాచేష్టావన్తి స్వలీలయా। జగతాముపకారాయ న సా కర్మనిమిత్తజా। చేష్టా తస్యాప్రమేయస్య వ్యాపిన్యవ్యాహతాత్మికా। ఏవం ప్రకారమమలం నిత్యం వ్యాపకమక్షయం । సమస్తహేయరహితం విష్ణ్వాఖ్యం పరమం పదం * పరః పరాణాం పరమః పరమాత్మాత్మసంస్థితః।

గుణలేశయోగాదపి ప్ర[illegible] స్య తత్ప్రసిద్ధిరూపచాకీర్త్యతే. [illegible] పక్రమోపసంహారయోస్సవిశేషపరవాక్యాని దర్శయతి వ్యాని గ్రహవత్త్వం వా [illegible] కము క్షక్షకర్మాపాదవిద్యాచిశక్తయః [illegible] దేశకాలాద్యాపేదేన ప్రతాసాం ప్రతిష్ఠితత్వం-యత్రేత్య నువాదస్య పురోవాదసాపేక్షత్వా [illegible] భావనాఖ్యాయేయథోక్త [illegible] వాదా, ప్యేతద్విశ్వరూపవైరూప్యమితి స్వవేశవైలక్షణ్యముక్తం. అన్యదితి ద్రవ్యాన్తరత్వముక్తం. మహదితి కృత్స్నవ్యాప్తత్వం. విలక్షణస్య [illegible] యిత్వంశక్యత్వమిత్యత్రాహ-సమస్తేతి. కేనహేతునేత్యత్రాహ-స్వలీలయేతి. లీలాయాః ప్రయోజనత్వాత్ [illegible] సంనిహ్నయ-నసాకర్మనిమిత్తజేత్యర్థః. కిం ప్రయోజనమిత్యత్రాహ-జగతామితి. సమస్తస్య ఫలభోగాయేత్యర్థః. ఏతద్విష్ణ్వ [illegible] సేతి. వ్యాపినీ- దేశనియమరహితా-యథావైరకృత్రాసయనాదిషు. వ్యాపనశక్త్యేపి ప్రతిబన్ధస్సంభవతీత్యత్రాహ అవ్యాహతాత్మికా. నతిస్యాః ప్రతిహన్తా [illegible] యద్వా-వ్యాపినీ-సర్వావతారానుగుణా. అవ్యాహతా-దేశకాలాద్యక్తృతప్రతిబన్ధరహితా. ఏవం ప్రత్యస్తమితేతిశ్లోకస్య పరమాత్మపరత్వాభ్యుపగమేపి నిర్విశేషపరత్వనిరాచికీర్షయా ఉపక్రమోపసంహారయోస్తస్మిన్నేవ ప్రకరణే సవిశేషపరత్వం దర్శితం. అస్యాస్య శ్లోకస్య పరిశుద్ధజీవాత్మస్వరూపవిషయత్వం, ప్రత్యస్తమితభేదాదిపదానాం కల్పయవిషయత్వం, వవివక్షు [illegible] స్థం పరమాత్మవిషయభేదనిషేధాదీనాం కల్పయవిషయత్వాభిధాయీని వాక్యాని దర్శయిష్యన్ పరమాత్మవిషయకల్పయభేదనిషేధపరవచనోదాహరణేన ముక్తాత్మవిషయే కిమాయాతమితి శఙ్కాయాం ముక్తస్య పరమాత్మసామ్యప్రతిపత్తయే ముక్తగుణాన్ పరమాత్మన్యపి దిశన్ శ్లోకం దర్శయతి ఏవం ప్రకారమితి. ఏతచ్ఛ్లోకోదాహరణేన *ప్రత్యస్తమితేత్యాదిశ్లోకానన్తరం పూర్వపక్షే పఠితస్య *జ్ఞానస్వరూపమిత్యాదేః ప్రథమాంశోపక్రమశ్లోకస్య, చతుశ్శ్లోక్యాశ్చ సవిశేషపరత్వప్రతిపాదనాయ ప్రథమాంశోపసంహారేపి సవిశేషపరత్వం దర్శితం భవతి. ఉపసంహారవచనోపాదానముపసంహారస్య బుద్ధిస్థత్వాత్ క్రియతే. ఏవం ప్రకారం-ముక్తాత్మానం ప్రతి *నిర్వ్యాపారమనాఖ్యయమిత్యాదినా యః ప్రకార ఉక్తః-తదుపేతమిత్యర్థః. ఏవం భగవతి ముక్తగుణాతిదేశః, కృత్స్నభేదరాహిత్యస్య, సత్తామాత్రత్వస్య, వచసామగోచరత్వస్య, చ ముక్తగుణస్య నిర్వ్యాపారమిత్యాదినా ఉక్తస్య భగవత్యతిదిష్టత్వాత్, భగవతి చ తేషాం నిషేధానాం కల్పయవిషయత్వస్య ప్రామాణికత్వా, చ్చ తేనిషేధా ముక్తాత్మన్యపి తథావిధా ఇతి కల్పయవిషయత్వం సిద్ధమితి భావః. అథ పరమాత్మనోధికాన్ గుణానాహ. అమలం-మలప్రతిభటం. సోపాధికహేయనిరోధినమిత్యర్థః. నిత్యం-ఉక్తాకారేణ నిత్యం. మలప్రతిభటత్వం నిత్యమిత్యర్థః. వ్యాపకం- స్వరూపేణ వ్యాపకం. అక్షయం- స్వతఏవ ధర్మతోపి వికారరహితం. ముక్తస్య పూర్వావస్థాయాం జ్ఞానసంకోచవికాసరూపవికారోవిద్యతే - నిత్యసిద్ధానామపి తథాత్వం పరాయత్తమితి తద్వ్యవచ్ఛేదః. సమస్తహేయరహితం-పూర్వం హేయప్రత్యనీకత్వముక్తం. అత్ర హేయరాహిత్యముక్తం. స్వతో హేయాభావోపి ముక్తస్య నాస్తి- పరమాత్మప్రసాదాధీనత్వాత్తస్య. పదమితి పదం-దివ్యాత్మస్వరూపం. పరమపదశబ్దస్య దివ్యలోకే ముక్తాత్మని చ ప్రయోగాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం విష్ణ్వాఖ్యమిత్యుక్తం. అథ ప్రథమాంశోపక్రమేపి సవిశేషపరత్వం దర్శయతి పరః పరాణామితి. అనేన శాస్త్రోపక్రమస్యాపి సవిశేషపరత్వముక్తం భవతి. అనేన ప్రత్యస్తమితభేదమిత్యాదిపదానాం కల్పయభేదనిషేధపరత్వం చ సిద్ధమితి త్రివిధం ప్రయోజనం. అనేన *పరః పరాణామిత్యాదిగ్రన్థజాతస్య *అవికారాయేత్యాదిసంగ్రహశ్లోకవివరణరూపత్వాత్ *జ్ఞానస్వరూపమిత్యాదిశ్లోకం ప్రత్యుపక్రమత్వమర్థక్రమేణ సిద్ధమితి తస్యాపి సవిశేషపరత్వసిద్ధిః. యద్వా- ప్రథమాంశోపక్రమోపసంహారయోస్సవిశేషపరత్వాదుపక్రమోపక్రమభూతస్యాపి *జ్ఞానస్వరూపమితిశ్లోకస్య మహావాక్యస్వారస్యవిరోధో న న్యాయ్య ఇతి తస్యాపి సవిశేషపరత్వం సిధ్యతి. యద్వా-నమస్కారశ్లోకస్య శాస్త్రోపక్రమశేషభూతత్వాత్ తచ్ఛేషభూతస్తవనగుణార్థోవగన్తవ్య ఇతి సిధ్యతి. ఉపక్రమోపక్రమభూతనమస్కారశ్లోకార్థానుగుణం *పరః పరాణామిత్యాదేరర్థోవగన్తవ్య ఇతి చేత్ -న-తస్యాప్యుపక్రమభూతప్రశ్నోత్తరవరలాభకథనశ్లోకానుగుణం తదర్థస్యవాచ్యత్వాదిత్యభిప్రాయః. అత్ర బ్రహ్మణః కృత్స్నజగత్కారణత్వసిద్ధ్యర్థం వేదాన్తేషు *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాదివాక్యైరానన్త్యముక్తం. తచ్చ త్రివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్యం. నహి దేశకాలాదిభిః పరిచ్ఛిన్నానాం ఘటాదీనాం కృత్స్నస్య సర్వవిధకారణత్వం దృష్టం. కాలత్రయవర్తికార్యజాతకారణత్వే సర్వదేశగతకార్యకారణత్వే చ దేశతః కాలతోప్యపరిచ్ఛేదావపేక్షితౌ. ఉపాదానత్వసిద్ధ్యైవ వస్తుపరిచ్ఛేదోపేక్షితః. నహి వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నః కులాలః ఉపాదానం భవతి- మృత్పిణ్డకులాలయోస్సామానాధికరణ్యాసంభవాత్. అతః కృత్స్నకారణత్వసిద్ధ్యర్థం త్రివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్యం విస్తరేణ వివక్షుః పరః పరాణామిత్యర్థేన తత్సంగ్రహేణ ప్రతిజానీతే. పరః పరాణాం పరమ ఇతి-అనేన కాలానవచ్ఛేదస్సిద్ధః- అధికకాలవర్తిత్వే స్యాపరశబ్దవాచ్యత్వాత్. పరమాత్మేతి దేశాపరిచ్ఛేద ఉక్తః. ఆప్నోతీతి హ్యాత్మశబ్దవ్యుత్పత్తిః. ఆత్మసంస్థితః- సర్వేషామాత్మత్వేన సర్వవస్తుభిర్విశిష్టః. యద్వా- ఆత్మత్వేన సంస్థితతయా సర్వశరీరకత్వాత్ స్వస్మిన్నేవ పర్యవస్థితః- స్వనిష్ఠః. అన్యత్సర్వం తన్నిష్ఠం-శరీరతయా విశేషణత్వాత్. అతస్సర్వపర్యవసానభూమిః స్వనిష్ఠ ఇతి వస్తుపరిచ్ఛేద ఉక్తః. సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వం హి వస్తుపరిచ్ఛేదః- ఇదమిదం న భవతీతి హి వస్తుపరిచ్ఛేదః. యద్వా-నిత్యత్వవిభుత్వవ్యతిరిక్తగుణైస్సమాభ్యధికరహితత్వం వస్తుపరిచ్ఛేదః. స్వనిష్ఠం పరమాత్మానమపేక్ష్య తన్నిష్ఠానామన్యేషాం సమత్వాభ్యధికత్వాసంభవాదాత్మసంస్థిత ఇత్యనేనైవ వస్తుపరిచ్ఛేదసిద్ధిః. ఏవం సంక్షిప్తమర్థముపపాదయతి రూపేత్యాదినా. తత్ర కాలాపరిచ్ఛేదం ప్రథమం వివక్షుః కాలపరిచ్ఛిన్నేషు వర్తమానం

రూపవర్ణాదినిర్దేశవిశేషణవివర్జితః। అపక్షయవినాశాభ్యాం పరిణామర్ద్ధిజన్మభిః। వర్జితశ్శక్యతే వక్తుం యస్సదాస్తీతి కేవ
లం *సర్వత్రాసౌ సమస్తం చ వసత్యత్రేతి వై యతః। తతస్స వాసుదేవేతి విద్వద్భిః పరిపఠ్యతే *తద్బ్రహ్మ పరమం నిత్య
మజమక్షరమవ్యయం। ఏకస్వరూపం చ సదా హేయాభావాచ్చ నిర్మలం। తదేవ సర్వమేవైతద్వ్యక్తావ్యక్తస్వరూప
వత్। తథా పురుషరూపేణ కాలరూపేణ చ స్థితం *ప్రకృతిర్యా మయాఖ్యాతా వ్యక్తావ్యక్తస్వరూపిణీ। పురుషశ్చాప్యు
భావేతౌ లీయేతే పరమాత్మని। పరమాత్మా చ సర్వేషామాధారః పరమేశ్వరః। విష్ణునామా స వేదేషు వేదాన్తేషు చ గీయతే
*ద్వే రూపే బ్రహ్మణస్తస్య మూర్తం చామూర్తమేవ చ। క్షరాక్షరస్వరూపే తే సర్వభూతేషు చ స్థితే। అక్షరం తత్పరం బ్ర
హ్మ క్షరం సర్వమిదం జగత్ *ఏకదేశస్థితస్యాగ్నేర్జ్యోత్స్నా విస్తారిణీ యథా। పరస్య బ్రహ్మణశ్శక్తిస్తథేదమఖిలం జగత్।

కల్పనాస్పదత్వం బ్రహ్మణి నాస్తీత్యాహ రూపేతి. రూపశబ్దేన జాతిరుచ్యతే-జాతిగుణౌ చ రూపిణాం రూపేణ ఇతిహి నిఘణ్టుః. వర్ణశబ్దో రూపాఖ్యగుణవిశే
షపరః. అదిశబ్దేన స్పర్శరసాదిః, ఆసనశయనాదిక్రియా, విషాణాద్యవయవవత్త్వం, చ వివక్షితం. రూపవర్ణాదీతి పాఠే రూపశబ్దో నీలపీతత్వాదిగుణపరః. వర్ణ
శబ్దో బ్రాహ్మణత్వాదిజాతిపరః. జాతిపరత్వపక్షే. తన్నిర్దేశస్య తద్విషయో నిర్దేశశ్శబ్దః. శబ్దవాచ్యత్వమేవ విశేషణం. తైర్వివర్జితః. యద్వా- రూపవర్ణాదిత
ద్వాచకశబ్దైర్నిర్దేశస్య విశేషణైశ్చ వివర్జితః. ఏవమనిత్యత్వవ్యాపకం కర్మకృతరూపాదిమత్త్వం బ్రహ్మణి నాస్తీతి కర్మకృతరూపాదినివృత్త్యా తద్వ్యాప్యకాలపరి
చ్ఛేదనివృత్తిరిత్యర్థః. యద్వా- అనిత్యత్వవ్యాప్యకర్మకృతరూపాద్యభావాన్నానిత్యత్వం బ్రహ్మణ్యనుమాతుం శక్యమిత్యర్థః. అనేన *ప్రత్యస్తమితభేదమిత్య
స్యపదస్య విషయో దర్శితః. అథానిత్యత్వవ్యాపకత్వాద్వికారాణామనిత్యత్వనివృత్తయే తద్వ్యాపకవికారరాహిత్యమాహ అపక్షయేతి. జాయతే అస్తీత్య
వస్థాద్వయం జన్మశబ్దేన వివక్షితం. ఉత్పత్తిస్థితినాశానామేకైకత్రవిధాద్వయేన వికారషట్కసిద్ధిః. తద్వర్జితత్వాత్ సదాస్తీతి వక్తుం శక్యతే. సదాశబ్దేన
కాదాచిత్కాస్తిత్వనివృత్తిః. సభూత్స్యత ఇత్యాదిశబ్దైరితి కేవలశబ్దాభిప్రాయః. అనేన సత్తామాత్రమిత్యస్య విషయో దర్శితః. అగోచరం వచసామిత్య
స్య విషయో దర్శితో భవతి. రూపవర్ణాదిప్రవృత్తినిమిత్తాభావాదుత్పత్త్యాదిప్రవృత్తినిమిత్తాభావాచ్చ కల్పనావికారవాచిశబ్దైర్నవక్తుం శక్యత ఇతి తస్య
వచసామగోచరత్వమిత్యభిప్రాయః. అగోచరం వచసామితి సర్వశబ్దాగోచరత్వముచ్యతే చేత్ - వచసామగోచరం సత్తామాత్రమిత్యపి వక్తుం న శక్యతే. అథ దేశాప
రిచ్ఛేదం నామనిర్వచనముఖేనాహ సర్వత్రేతి. బ్రహ్మణ ఈశ్వరాదిశక్తత్వనిషేధార్థం దేవతాన్తరవ్యుదాసార్థం చ నామనిర్వచనముఖేనతముక్తిః. ఔణా
దిక ప్రత్యయస్యానేకార్థత్వాదధికరణే కర్తరి చ వ్యుత్పత్తిర్వాసుదేవశబ్దస్యోచ్యతే సర్వత్రేతి. వేదాన్తేషు పరబ్రహ్మణో హి నిర్వికారత్వాదికముక్తం-
తత్కథం వాసుదేవస్యోచ్యత ఇత్యత్రాహ తద్బ్రహ్మేతి. *శైత్యం హి యత్సా ప్రకృతిర్జలస్యేతివత్తదితి నిర్దేశః. నిర్దిశ్యమానప్రతినిర్దిశ్యమానయోరేకత్వ
మాపాదయన్తి సర్వనామాని పర్యాయేణ తల్లిఙ్గముపాదదత ఇతి హి శాబ్దాః. నిత్యమితి కార్యమాత్రవ్యావృత్తిః. అజమక్షరమవ్యయం ఏకస్వరూపమితి సవి
కారనిత్యప్రధానవ్యావృత్తిః. ఏకస్వరూపశబ్దేన వృద్ధిపరిణామరాహిత్యం వివక్షితం. హేయాభావాచ్చ నిర్మలమితి బద్ధవ్యావృత్తిః. సదేతి ముక్తవ్యావృత్తిః.
పరమమితి నిత్యసిద్ధవ్యావృత్తిః. యద్వా- ఏకస్వరూపమితి బద్ధవ్యావృత్తిః. సదేత్యాదినా ముక్తవ్యావృత్తిరితి. ఏవం స్వవ్యతిరిక్తసమస్తవస్తువిలక్షణత్వేనో
పనిషత్ప్రసిద్ధం బ్రహ్మ వాసుదేవ ఏవేత్యర్థః. త్రివిధాపరిచ్ఛేదవాచినీ శ్రుతిరపి దేవతావిశేషం నిరచినోదనన్తమితి. అనన్తశబ్దో యోగరూఢః. అతో నారా
యణాదిశబ్దపర్యాయస్త్రివిధానన్త్యయోగిని భగవత్యేవ ముఖ్యో వర్తతే *సత్యం జ్ఞానాదివాక్యేఽనన్తమితి పదం పుల్లిఙ్గం ద్వితీయాన్తం-యో వేదేతి వేదనశబ్దే
నాన్వయాత్. ప్రథమాన్తత్వే తద్యో వేదేతి తత్పదాధ్యాహారస్స్యాత్. వాక్యభేదశ్చ స్యాత్. అతస్తత్ర యథోక్త ఏవార్థః. తస్మాత్తదనుసారేణ అత్రాప్య
పరిచ్ఛేదకథనసమయే దేవతావిశేషనిర్దేశః. వస్త్వపరిచ్ఛేదమాహ తదేవేతి. సర్వమేవైతదితి వ్యక్తావ్యక్తపురుషకాలసముదాయ ఉచ్యతే. వ్యక్తావ్యక్త
స్వరూపమేతత్ సర్వం తద్బ్రహ్మేత్యర్థః. అనేన వస్త్వపరిచ్ఛేద ఉక్తః- సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వం హి వస్త్వపరిచ్ఛేదః. సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యా
ర్హత్వేనైవ చిదచిచ్ఛరీరకత్వహేతుభూతవ్యాపనభరణాదిగుణతస్సమాభ్యధికరాహిత్యసిద్ధేశ్చ వస్త్వపరిచ్ఛేదసిద్ధిః. నహి బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య కస్యచిత్సమస్త
చిదచిచ్ఛరీరకత్వసంభవః. ఏవం శాస్త్రోపక్రమే వాసుదేవాఖ్యముభయలిఙ్గం వస్తు ప్రతిపాద్యముక్తం. శాస్త్రోపసంహారే చ తథోక్తమితి దర్శయతి ప్రకృ
తిర్యేతి. పరమాత్మశబ్దస్య క్వచిజ్జీవేపి ప్రయోగదర్శనాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం సాక్షాత్పరమాత్మలక్షణం జగత్కారణత్వముక్తం లీయేతే పరమాత్మనీతి. సచే
శ్వరాన్తరాతిరిక్త ఇతి జ్ఞాపనార్థః పరమేశ్వరశబ్దః. ఈశ్వరశ్చ న దేవతాన్తరమితి జ్ఞాపనాయ విష్ణునామేత్యుక్తం. అత్ర పరమాత్మా ఆధారః పరమేశ్వర ఇతి పదైశ్శ
రీరలక్షణం స్పష్టం. ఏవం శాస్త్రోపక్రమోపసంహారయోః అవాన్తరప్రకరణోపక్రమోపసంహారయోశ్చ హేయప్రత్యనీకకల్యాణగుణాస్పదం నారా
యణ ఏవ పరం బ్రహ్మేతి ప్రతిపాద్యత ఇతి విస్మితం. అథావిద్యాసంబన్ధాదయశ్చ బ్రహ్మణ ఏవ హి ప్రతిపాద్యన్తే- తత్కథం యథోక్తస్వరూపస్య బ్రహ్మణ
ఉపపద్యత ఇతి శఙ్కాయాం *కాఠిన్యవాన్ యో బిభర్తీతివత్ ద్వారిద్వారభావేనోపపద్యత ఇతి వక్తుం పరమాత్మనో జీవానాం చ ఆత్మశరీరభావేన సంబన్ధం తే
షామవిద్యాసంబన్ధాదికం చ వక్ష్యన్ ప్రథమం జీవబ్రహ్మణోశ్శరీరశరీరిభావరూపసంబన్ధం దర్శయతి ద్వే రూపే ఇత్యాదినా. మూర్తం చామూర్తమేవ చేతి-బ
ద్ధశ్చ ముక్తశ్చేత్యర్థః. ఏతద్ద్వివృణోతి క్షరాక్షరస్వరూపే ఇతి. జ్ఞానసంకోచాత్మకక్షరణవదసంకుచితజ్ఞానం, చేత్యర్థః. సర్వభూతేషు చ స్థితే- అర్హార్థోక్తిః.
సర్వభూతస్థిత్యర్హే-సూక్ష్మతరతయా వ్యాపనక్షమే ఇత్యర్థః. యద్వా- బద్ధస్య స్వరూపేణ సర్వభూతస్థితిః. ముక్తస్య తు ధర్మభూతవిభుజ్ఞానద్వారేణేతి. అ
క్షరం తత్పరం బ్రహ్మేతి- తన్ముక్తస్వరూపమక్షరం. క్షరం సర్వమిదం జగత్- ఇదం బద్ధస్వరూపం క్షరమిత్యర్థః. రూపద్వయం విశినష్టి ఏకదేశేతి. శక్తిః - అ
పృథక్సిద్ధం కార్యోపయోగివిశేషణం. ఏకదేశస్థితస్య విస్తారిణీతి విశేషణద్వయేన అసంకీర్ణస్వభావత్వముక్తం. అస్మిన్ శ్లోకే అఖిలం జగదితి చిదచిదా

విష్ణుశక్తిః పరా ప్రోక్తా క్షేత్రజ్ఞాఖ్యా తథాపరా । అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యా తృతీయా శక్తిరిష్యతే ।
యయా క్షేత్రజ్ఞశక్తిస్సా వేష్టితా నృప సర్వగా । సంసారతాపానఖిలానవాప్నోత్యతిసంతతాన్ ।
తయా తిరోహితత్వాచ్చ శక్తిః క్షేత్రజ్ఞసంజ్ఞితా । సర్వభూతేషు భూపాల తారతమ్యేన వర్తతే
*ప్రధానం చ పుమాంశ్చైవ సర్వభూతాత్మభూతయా । విష్ణుశక్త్యా మహాబుద్ధే వృతౌ సంశ్రయధర్మిణౌ । తయోస్సైవ పృథగ్భావకారణం సంశ్రయస్య చ । యథా సక్తం జలే వాతో బిభర్తి కణికాశతం ।

త్మకం జగదుచ్యతే. తుల్యన్యాయత్వాదపరస్యాపి శక్తిత్వసిద్ధిః. యద్వా- అఖిలజగత్ప్రవర్తనాత్పరస్యాపి ప్రోక్తిః కారణః- త్రిపాద్విభూతేరప్యాస్పదత్వాత్, లక్ష్యమాణార్థత్వాత్ జగచ్ఛబ్దస్యాఖిలశబ్దస్య సంకోచకాభావాచ్చ. పరం సర్వమిత్యత్ర పరసామానాధికరణ్యముపపద్యతే. ప్రధానపుంసోర్యా స్యాప్యభిధానముపపద్యతే. ఇదంశబ్దస్య ప్రకృతవాచిత్వాత్ పరాపరపరత్వం యుజ్యతే నన్వపరపరశబ్దా కార్యకారణరూపేణావస్థితపరబ్రహ్మపరా- పరబ్రహ్మశబ్దముఖ్యార్థసిద్ధేః. అన్యథా బ్రహ్మశబ్దానామేకప్రకరణస్థానామర్థవైరూప్యం చ స్యాత్. జగతో జ్యోత్స్నాస్థానీయత్వం చోపపద్యతే- ప్రభాయాశ్శ్రావయవత్వేన అగ్నికార్యత్వోపపత్తేః. నైవం- బ్రహ్మణోరూపేణ ఇతివ్యతిరేకనిర్దేశస్వారస్యభఙ్గప్రసఙ్గాత్. నచ కార్యకారణయోర్బ్రహ్మణస్స్ల క్షితత్వాభావాత్. యదిపక్షే స్వారస్యాయ మూర్తత్వామూర్తత్వే విపక్షితే- తదా మూర్తామూర్తశబ్దస్వారస్యభఙ్గః. ధాతప్రధానత్వాదిపక్షే తదామూ పశబ్దసామానాధికరణ్యాయోగః. యదుచ్యేత బ్రహ్మణో ద్వేరూపే బ్రహ్మహిమూర్తమమూర్తం చేతి- తదా ప్రధానమాన బ్రహ్మశబ్దాధ్యాహారదోషస్స్యాత్. పిత్తవ్యత్ర బ్రహ్మశబ్దస్యమూర్తామూర్తశబ్దసామానాధికరణ్యాయోగాత్. కించ - సర్వభూతేషు చస్థితేతి చానుపపన్నం- సర్వభూతశబ్దస్య కార్యవాచి యాత్ర కార్యస్థితావుచ్యమానాయాం స్వస్మిన్ స్వవృత్తిప్రసఙ్గాత్, కారణస్యాపి కార్యాదనన్యతయా స్వవృత్తిప్రసక్తాచ్చ. అవస్థాద్వయస్య సర్వ భూతస్థితిరితి చ న వాచ్యం- ధర్మిపర్యన్తపరాపరశబ్దసామానాధికరణ్యాయోగాత్, తయోరవ్యవస్థాపరత్వే స్వారస్యభఙ్గాత్, అవస్థావత్త్వాదిజగచ్ఛబ్దబ్రహ్మ శబ్దసామానాధికరణ్యాయోగాచ్చ. తస్మిన్ సోఽధేపి కారణావస్థాయాః కార్యేనిష్యమానత్వాయోగాచ్చ శక్తిశబ్దస్య కార్యవాచిత్వాయోగాచ్చ శక్తిశబ్దనా యమర్థః. ఉపచారతోపి కార్యోపయోగివిశేషణం శక్తిశబ్దేన వ్యపదేశమర్హతి- కార్యోపయోగివిశేషణత్వస్యసామాన్యాత్. శక్తిర్హి శక్తం ప్రత్యపృథ క్సిద్ధం కార్యోపయోగివిశేషణం. కార్యం తు స కారణస్యాపృథక్సిద్ధం విశేషణం కార్యోపయోగి చ భవతి- కార్యకారణయోరనన్యత్వాత్ స్వస్యస్వ యమేవ విశేషణత్వాయోగాత్. కార్యత్వం విశేషణమితి చేత్సత్యం- తథాపి ధర్మివాచినో జగచ్ఛబ్దస్య కార్యతావాచిత్వాభావాత్ శక్తిశబ్దసామానాధికర ణ్యముపచారతోఽపి నోపపద్యతే. కార్యోపయోగ్యపృథక్సిద్ధవిశేషణం శక్తిరితి ముఖ్యత్వసమ్భవే తత్ సంభవేత్. పరశబ్దస్య కార్యపరత్వే దృష్టాన్తవైషమ్యం చ స్యాత్. తచ్చ జ్యోత్స్నాయా అశ్శ్రావయవత్వాభావేనాగ్నికార్యత్వాభావాత్. నచ *పరం ప్రధానమమృతాపరం హర ఇతి ప్రయోగాత్ ససా సారేణ చేతనాచేతనపరత్వం యుక్తం - అచిదంశస్య స్వస్మిన్ స్వవృత్తిప్రసఙ్గేన సర్వభూతస్థిత్యనుపపత్తేః చిదచిత్సంఘాతరూపేషు భూతేషు ద్వయోరవ స్థానముపపన్నమితి చేన్న- సముదాయినోస్సముదాయనిష్ఠత్వానుపపత్తేః. సముదాయో హి సముదాయినిష్ఠః. ఉపరితనగ్రన్థవైరూప్యం చ స్యాత్. ఉ త్తరత్ర హి భూపమూర్తమమూర్తం చేతి మూర్తామూర్తశబ్దాభ్యాం రూపద్వయం ప్రస్తుత్య హిరణ్యగర్భాదీన్ నిర్దిశ్య *మూర్తమేతద్ధరేరూపం భావనాత్రిత యాన్వితమితి మూర్తశబ్దవాచ్యరూపస్య భావనాత్రయాన్వయకథనాత్. నహ్యచేతనస్య కర్మబ్రహ్మభావనాన్వయః. *సోఽపరః పరమస్స్వరాడిత్యత్ర హి బ్రహ్మాదిబద్ధవిలక్షణవాచిత్వాత్, *సస్వరాడ్భవతీతి వన్ముక్తవాచిస్వరాట్ఛబ్దసామానాధికరణ్యాచ్చ అపరశబ్దో ముక్తాత్మపరః. అతస్తత్సమభి వ్యాహారాదపరశ బ్దోఽత్రాపి ముక్తాత్మపరః. బ్రహ్మశబ్దార్థవైరూప్యం తు *తపసా చీయతే బ్రహ్మ *తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామ రూపమన్నం చ జాయత ఇతి శ్రుతావివానేకో పపత్తిబలాద్యుజ్యతే. అతో యథోక్త ఏవార్థః. బ్రహ్మణోఽవిద్యాసంబన్ధద్వారభూతే జీవాత్మన్యవిద్యాన్వయం దర్శయతి విష్ణుశక్తిరిత్యాదినా. సర్వగా- చతుర్ముఖాదిపిపీలికాన్తసర్వశరీరస్థా. జాత్యేకవచనం. యద్వా - ధర్మభూతజ్ఞానేన స్వతస్సర్వం వ్యాప్నువతీ. కర్మణా వేష్టితా- కర్మణా సంకుచిత జ్ఞానేత్యర్థః. తస్మిన్నసన్నేఽజ్ఞానస్య తిరోహితయేతి. కర్మతారతమ్యానుగుణం జ్ఞానతారతమ్యవతీ క్షేత్రజ్ఞశక్తిరిత్యర్థః. సర్వేషాం జ్ఞానసత్యత్వస్య ము క్తౌ సర్వవిషయత్వస్య చ ప్రామాణికత్వాద్బద్ధావస్థాయాం సంకోచవికాసౌ సిద్ధౌ. తత్తారతమ్యం చ *పుంసశ్శక్త్యుపలక్షితః *తచ్ఛక్త్యా పశవో ధికా ఇతి స్పష్టీకృతం. జాతీనామప్యపృథక్సిద్ధధర్మత్వేన రూపశబ్దవాచ్యత్వాచ్ఛరద్వ్యావృత్త్యర్థం ప్రస్తుతం రూపత్వం నియామ్యత్వలక్షణమిత్యాహ ప్రధానం చే తి. చిదచితోః పరమాత్మనియామ్యత్వధార్యత్వవ్యాప్యత్వనిత్యత్వాదేః ప్రమాణాన్తరాగోచరతయా విహితత్వాన్నిషేధ్యత్వమయుక్తమితి నియామ్యత్వా దిధర్మాణాం పారమార్థ్యేన తదాశ్రయభూతయోశ్చిదచితోశ్చ పారమార్థ్యాన్నిత్యత్వోక్త్యా చ తయోర్భ్రమవిషయత్వాసంభవశ్చ దర్శితో భవతి. నహి ధర్మి సత్యత్వేన వినా ధర్మసత్యత్వం యుక్తం. నాపి బాధ్యస్య నిత్యత్వం యుక్తం. సర్వభూతాత్మభూతయా- సర్వభూతవ్యాపికయేత్యర్థః. విష్ణుశక్త్యా- విష్ణో ర్నియమనశక్త్యా. అన్యథా *శక్తిస్సాపి తథా విష్ణోరిత్యనన్తరోక్తివిరోధాత్. తయావృతౌ- వ్యాప్తౌ. నియమనేన చ ధారణం శ్రుతిసిద్ధం *ఏతస్య వా అ క్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ద్యావాపృథివ్యౌ విధృతే తిష్ఠత ఇతి హి శ్రూయతే. అతో బిభర్తీత్యుత్తరశ్లోకసామఞ్జస్యం. సంశ్రయధర్మిణౌ- భగవదపృథక్స్థితిధర్మి కౌ. పృథగ్భావః- ఉపకరణోపకరణిత్వలక్షణసంబన్ధవిశేషరాహిత్యం- సంహారః- తత్ర హి కరణకళేబరం నాస్తి. సంశ్రయః- కరణకరణిత్వేన సంబన్ధః- సృష్టిరిత్యర్థః. యద్వా- సంశ్రయః - తయోస్సంబన్ధః- సంసారః. పృథగ్భావః- మోక్షః, తత్సర్వం భగవన్నియమనాధీనమిత్యర్థః. అత్ర దృష్టాన్తమా హ యథేతి. కారణాత్కార్యస్య విభాగే దృష్టాన్తః- జలస్య కణికాన్తస్స్యాద్భేదేన బిభర్తి వాయుః. సంయోజకత్వవియోజకత్వయోర్వా దృష్టాన్తః- పరస్య

శక్తిస్సాపి తథా విష్ణోః ప్రధానపురుషాత్మనః ॥ తదేతదక్షయం నిత్యం జగన్మునివరాఖిలం। ఆవిర్భావతిరోభావజన్మనాశవికల్పవత్ । ఇత్యాదినా పరం బ్రహ్మ స్వభావత ఏవ నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధం సమస్తకల్యాణగుణాత్మకం జగదుత్పత్తిస్థితిసంహారాన్తః ప్రవేశనియమనాదిలీలం ప్రతిపాద్య కృత్స్నస్య చిదచిద్వస్తునస్సర్వావస్థావస్థితస్య పారమార్థికస్యైవ పరస్య బ్రహ్మణశ్శరీరతయా రూపత్వం శరీరరూపతనుం శక్తివిభూత్యాదిశబ్దైస్తచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యేన చాభిధాయ తద్విభూతిభూతస్య చిద్వస్తున స్స్వరూపేణావస్థితిమచిన్మిశ్రతయా క్షేత్రజ్ఞరూపేణ స్థితిం చోక్త్వా క్షేత్రజ్ఞావస్థాయాం పుణ్యపాపాత్మకకర్మరూపావిద్యావేష్టితత్వేన స్వాభావికజ్ఞానరూపత్వాననుసంధానమచిన్మిశ్రపదార్థాకారతయాఽనుసంధానంచ ప్రతిపాదితమితి పరం బ్రహ్మ సవిశేషం, తద్విభూతిభూతం జగదపి పారమార్థికమేవే, తి జ్ఞాయతే. ప్రత్యస్తమితభేదమిత్యత్ర దేవమనుష్యాదిప్రకృతిపరిణామవిశేషసంసృష్టస్యాప్యాత్మనస్స్వరూపం తద్గతభేదరహితత్వేన తద్భేదవాచిదేవాదిశబ్దాగోచరం జ్ఞానసత్తైకలక్షణం స్వసంవేద్యం యోగయుఙ్మనసోనగోచర ఇత్యుచ్యత ఇత్యనేన న ప్రపఞ్చాపలాపః. కథమిదమవగమ్యత ఇతి చేత్ -తదుచ్యతే-

గః సంకలితా అసంకలితాశ్చ బిభర్తి వాయుః. యద్వా- ప్రకృతిపురుషగతదోషలేశరాహిత్యే దృష్టాన్తః- వాయురాకాశగతం తత్స్వభావాస్పృష్టం బిభర్తి. ప్రధానపురుషాత్మనః- ప్రధానపురుషయోరాత్మనః. సమస్తచిదచిద్వస్తుజాతమితి కర్మాధ్యాహర్తవ్యం. యద్వా- ప్రధానశబ్దాన్తరపురుషశబ్దో బద్ధపరః. ఆత్మశబ్దః ప్రకృతిసంసర్గరహితముక్తాత్మపరః. తాన్ బిభర్తీతి. ఏవంవిధస్య జగతః పరమార్థత్వమాహ (తదేతదితి). మిథ్యా హి బాధ్యత్వేనానిత్యం. పారమార్థ్యే సతి హి నిత్యత్వసంభవః. ఉదాహృతవచనార్థానుసన్ధానపూర్వకం సంక్షేపేణాహ (ఇత్యాదినేతి) నిరస్తనిఖిలదోషత్వం కల్యాణగుణాత్మకత్వం చ ॥ స సర్వభూతప్రకృతిం ॥ సమస్తకల్యాణేత్యాదిశ్లోకార్థః. జగదుత్పత్త్యాదిలీలత్వం భగవచ్ఛబ్దనిర్వచనసిద్ధం. అన్తః ప్రవేశనియమనాదీత్యాదిశబ్దేన అధ్యక్షత్వానుమన్తృత్వే ఉచ్యేతే. ఇత్యాదినేత్యాదిశబ్దేన క్రీడతో బాలకస్యేత్యాదివచనం వివక్షితం. తదర్థో లీలాశబ్దేన వివక్షితః. సర్వావస్థావస్థితస్య- కార్యకారణావస్థితస్య బద్ధముక్తావస్థితస్య చేత్యర్థః. ప్రమాణాన్తరగోచరస్యార్థస్య హి నిషేధార్థం భ్రాన్తిసిద్ధత్వేనానువాదసంభవః. పరమాత్మనియామ్యత్వాదికం తు ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వాద్విధిత్సితమేవేతి విహితస్య నిషేధోనుపపన్న ఇత్యభిప్రాయేణ పారమార్థికస్యైవేత్యుక్తం. నియన్తృత్వనియామ్యత్వాది ప్రతిపాదనసిద్ధార్థః శరీరతయా రూపత్వం. ॥ తదేవ సర్వమేవైతదిత్యత్ర తచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యం. ॥ ద్వే రూపే బ్రహ్మణస్తస్యేత్యాదినోక్తమర్థమాహ (శరీరరూపతనుం శేతి) (ప్రతిపాదితమితీతి) ఏవం శాస్త్రోపక్రమోపసంహారేష్వవాన్తరప్రకరణోపక్రమోపసంహారేషు చ ప్రతిపాదితత్వాదిత్యర్థః. జ్ఞాయత ఇత్యనేనోక్తవచనార్థసంగ్రహః కృతః. ఉదాహృతవచనైర్వస్తునస్సవిశేషత్వం జగతస్సత్యత్వంచ స్థితం. అథ పరోదాహృతవచనాని పూర్వోదాహృతవచనార్థానుగుణ్యేన వ్యాచిఖ్యాసుః ప్రథమం ప్రత్యస్తమితభేదమిత్యాదిశ్లోకం వ్యాచష్టే (ప్రత్యస్తమితేతి) ॥ దుఃఖాజ్ఞానమలా ధర్మాః ప్రకృతేస్తే న చాత్మన ఇతి ॥ పుమాన్న దేవో న నరో న పశుర్న చ పాదపః। శరీరాకృతిభేదాస్తు భూపైతే కర్మయోనయ ఇత్యాదిషు ప్రకృతిద్వారాదిశరీరం చోపాధిత్వేన ప్రతీయత ఇత్యుభయవిధవచనార్థం సంఘటయితుం దేవమనుష్యాదిప్రకృతిపరిణామవిశేషేత్యుక్తం. ప్రకృతేరిత్యత్ర ప్రకృతిశబ్దనిర్దిష్టశరీరస్య ప్రకృతిపరిణామరూపత్వాదిత్యభిప్రాయః. దేవమనుష్యాదిశబ్దేన ప్రతిషేధ్యభేదస్య శరీరే విద్యమానతా దర్శితా నను ముక్తానాముపాస్యత్వాభావా, దుపాసకస్వరూపస్య అచిత్సంసృష్టతయా ప్రత్యస్తమితభేదత్వాయోగా, చ్ఛతాధ్యక్షోపదేశాయోగాచ్చ శ్లోకస్య పరిశుద్ధాత్మవిషయత్వానుపపత్తేః పరమాత్మవిషయత్వం స్యాదితి శఙ్కాపరిహారాయ చోక్తం దేవమనుష్యాదిప్రకృతిపరిణామవిశేషసంసృష్టస్యాపీతి. ఇదానీం సంసరతోపి స్వాభావికాకారస్య తిరోహితస్య విద్యమానత్వాదావిర్భవిష్యతస్తస్య తథానుసంధానాయ ఉపదేశ ఇతి భావః. ॥ తస్యాత్మపరదేహేషు సతోపీత్యేకతాన్మ రయితుం సంసృష్టస్యాపీత్యుక్తం. అపిర్విరోధే. పాతకిసంసర్గాత్పాతకిత్వం భవతి- రుమాసంసర్గాత్పదార్థానాం లవణత్వం భవతి. అతో విరోధః. తద్గతభేదరహితత్వేన- భేదో రూపవర్ణాదిః. అనేన ప్రత్యస్తమితభేదశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. ప్రత్యస్తమితభేదశబ్దేన భేదస్యాపునరుదయవినాశోభిప్రేతః. తతశ్చ ప్రళయకాలవ్యావృత్తిః. తద్భేదవాచిదేవాదిశబ్దాగోచరమిత్యనేన అగోచరం వచసామితిపదం వ్యాఖ్యాతం. జ్ఞానసత్తైకలక్షణమితి- జ్ఞానపదం సత్తామాత్రమితి చ పదం వ్యాఖ్యాతం. సత్తైకలక్షణమిత్యత్ర ఏకశబ్దేన సత్తామాత్రమితి పదగతమాత్రశబ్దార్థం వివృణ్వతా జాయతేఽస్తీత్యాదివికారావ్యావృత్తాః. సత్తామాత్రమిత్యుక్తే కేనాకారేణ సత్తేత్యపేక్షాయాం జ్ఞానసత్తైకలక్షణమిత్యుక్తం. జ్ఞానత్వాకారేణ సత్తేత్యర్థః. వచసామగోచరత్వే సత్తావ్యాఘాతపరిహారార్థం న్యాయవైశేషికోక్తజడస్వరూపతావ్యుదాసార్థం చాత్మసంవేద్యమితి పదస్యార్థమాహ (స్వసంవేద్యమితి) యద్వా- అగోచరం వచసామిత్యస్తైః పదైః కల్పనావికారరాహిత్యేతద్వాచిశబ్దాగోచరత్వే చోక్తే భేదకధర్మాభావాత్ కథం స్వవ్యావృత్తిగ్రహణమితి శఙ్కాయామాహ ఆత్మసంవేద్యమితి. ప్రత్యక్త్వేన భాసమానత్వం స్వవ్యావర్తకం. అన్యైర్హీదన్తయాభాసన ఇత్యర్థః. జ్ఞానపదం ధర్మధర్మిణోరవిశేషేణాజడత్వమాహ. ధర్మభూతజ్ఞానస్య బృహత్తయా పరిశుద్ధాత్మస్వరూపస్య బ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వం- ॥ బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠాహమిత్యాదిష్వివోపపద్యతే. యోగయుక్- ప్రక్రాన్తయోగః. ॥ ఏవం ప్రకారమమలమితి వచనేన పరమాత్మని ముక్తస్వభావస్యాతిదిష్టత్వేన ముక్తస్య పరమాత్మసామ్యప్రతిపత్తేః, పరమాత్మనశ్చ ॥ అపక్షయవినాశాభ్యాం ॥ రూపవర్ణాదినిర్దేశేత్యాదివచనైః కతిపయభేదరాహిత్యస్య షడ్భావవికారరాహిత్యస్య చ స్పష్టత్వా, త్తదానుగుణ్యేన అనతివిస్తరం శ్లోకో వ్యాఖ్యాతః. అస్య శ్లోకస్య ముక్తాత్మవిషయత్వం తస్య చ ప్రక్రాన్తయోగస్యాగోచరత్వం చ కథం జ్ఞాయత ఇత్యభిప్రాయేణాహ (కథమిదమితి) ప్రకరణాదేవావగమ్యత ఇతి పరిహరతి (తదుచ్యత ఇత్యాదినా) అస్మిన్ ప్రకర

అస్మిన్ ప్రకరణే సంసారైకభేషజతయా యోగమభిధాయ యోగావయవాన్ ప్రత్యాహారపర్యన్తాంశ్చోక్త్వా ధారణాసిద్ధ్యర్థం శుభాశ్రయం వక్తుం పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోశ్శక్తిశబ్దాభిధేయం రూపద్వయం మూర్తామూర్తవిభాగేన ప్రతిపాద్య తృతీయశక్తిరూపకర్మాఖ్యావిద్యావేష్టితం అచిద్విశిష్టం క్షేత్రజ్ఞం మూర్తాఖ్యవిభాగం భావనాత్రయాన్వయాదశుభమిత్యుక్త్వా ద్వితీయస్య కర్మాఖ్యావిద్యావిరహిణోఽచిద్వియుక్తస్య జ్ఞానైకాకారస్యామూర్తాఖ్యవిభాగస్య నిష్పన్నయోగిధ్యేయతయా యోగయుఙ్మనసోఽనాలమ్బనతయా, స్వతశ్శుద్ధివిరహాచ్చ శుభాశ్రయత్వం ప్రతిషిధ్య పరశక్తిరూపమిదమమూర్తమపరశక్తిరూపం క్షేత్రజ్ఞాఖ్యమూర్తం చ పరశక్తిరూపస్యాత్మనః క్షేత్రజ్ఞతాపత్తిహేతుభూతతృతీయశక్త్యాఖ్యకర్మరూపావిద్యా చేత్యేతచ్ఛక్తిత్రయాశ్రయో భగవదసాధారణమాదిత్యవర్ణమిత్యాదివేదాన్తసిద్ధం మూర్తరూపం శుభాశ్రయ ఇత్యుక్తం. అత్ర పరిశుద్ధాత్మస్వరూపస్య శుభాశ్రయతానర్హతాం వక్తుం ప్రత్యస్తమితభేదం యదిత్యుచ్యతే. తథాహి- *నతద్యోగయుజా శక్యం నృప చిన్తయితుం యతః। ద్వితీయం విష్ణుసంజ్ఞస్య యోగిధ్యేయం పరం పదం। సమస్తాశ్శక్తయశ్చైతా నృప యత్ర ప్రతిష్ఠితాః। తద్విశ్వరూపవైరూప్యం రూపమన్యద్ధరేర్మహదితి చ వదతి *తథా చ శౌనకసనన్దనాదీనాం జగదన్తర్వర్తినామవిద్యావేష్టితత్వేన శుభాశ్రయతానర్హతాముక్త్వా బద్ధానామేవ పశ్చాద్యోగేనోద్భూతబోధానాం స్వస్వరూపాపన్నానాం చ స్వతశ్శుద్ధివిరహాత్ భగవతా శౌనకేన శుభాశ్రయతా నిషిద్ధా *ఆబ్రహ్మస్తమ్బపర్యన్తా

నే-నహ్యయంముక్తకశ్లోకః-అపితు ప్రబన్ధస్థః. *అతః పూర్వాపరామృష్టశ్శ్లోకోఽన్యాం కురుతే మతిమితి తత్ప్రకరణాయత్తాపూర్వాపరపరామృశ్యైవ వర్ణనీయ ఇతి భావః. (సంసారైకభేషజతయా యోగమభిధాయేతి) ఏకశబ్దేన *క్లేశానాం చ క్షయకరం యోగాదన్యన్న విద్యత ఇత్యస్యార్థోఽభిప్రేతః. వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రస్యాపవర్గోపాయత్వనిరాసశ్చ సూచితః. (యోగావయవాన్ ప్రత్యాహారపర్యన్తానితి) *ప్రాణాయామేన పవనం ప్రత్యాహారేణ చేన్ద్రియం। వశీకృత్య తతః కుర్యాత్ స్థితం చేతశ్శుభాశ్రయ ఇత్యాదివచనార్థస్సంక్షిప్తః. (పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోశ్శక్తిశబ్దాభిధేయమితి) *విష్ణుశక్తిః పరా ప్రోక్తేత్యత్ర విష్ణోరేవ శక్తిర్బ్రహ్మణ ఇతి కేచిద్వదన్తి. తద్వ్యావృత్తయే విష్ణోరితి వ్యాసః కృతః. *పరస్య బ్రహ్మణశ్శక్తిః *పరమబ్రహ్మభూతస్య వాసుదేవస్య *తతస్స వాసుదేవేతి *తద్బ్రహ్మ పరమం నిత్యం *పరమాత్మా చ సర్వేషాం *విష్ణునామా స వేదేషు వేదాన్తేషు చ *పరబ్రహ్మస్వరూపస్య విష్ణోశ్శక్తిసమన్వితం *శక్తిస్సాపి తథా విష్ణోరిత్యాదిభిర్విష్ణోరేవ పరబ్రహ్మత్వం జగతస్తచ్ఛక్తిత్వం తచ్ఛక్తినియామ్యత్వం చోక్తమితి తత్ప్రతిపాదకతత్తద్వచనవిరోధాత్ తదయుక్తమిత్యభిప్రాయః. శక్తిశబ్దాభిధేయం-అపృథక్సిద్ధవిశేషణం హి శక్తిః. బ్రహ్మ చ నకస్యచిద్విశేషణం. అతో విష్ణోరేవ శక్తిః-స హి బ్రహ్మశబ్దవాచ్య ఇత్యభిప్రాయః. అత్ర *నారాయణః పరం బ్రహ్మ *విష్ణుస్తదాసీద్ధరిరేవ నిష్కళః *పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం *న తస్యేశే కశ్చన *న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే *యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కించిత్ *న త్వత్సమోఽస్త్యభ్యధికః కుతోఽన్యో లోకత్రయ ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతయోఽనుసన్ధేయాః. శక్తిత్రయాశ్రయో దివ్యవిగ్రహ ఉపాస్యత్వేనోచ్యతే. విష్ణోరేవ శక్తిశ్చేత్ కథం విష్ణోర్విగ్రహైకదేశో విష్ణోరేవాశ్రయః. తదాశ్రయభూతో విగ్రహో నహి బ్రహ్మణోఽస్తీతీదం చ దూషణం ఫలితం. (శక్తిశబ్దాభిధేయం రూపద్వయమితి) పరాపరసంజ్ఞస్యాస్య రూపద్వయస్యోత్తరత్ర పరాపరశబ్దసమానాధికరణశక్తిశబ్దేన పరామర్శాత్ పరసంజ్ఞరూపగోచరశ్శక్తిశబ్దో న పరమాత్మవిషయ ఇత్యభిప్రాయః. *తచ్చ విష్ణోః పరం రూపం *విష్ణుశక్తిః పరా ప్రోక్తేతి హ్యుచ్యతే. *ద్విరూపం మూర్తమమూర్తం చేత్యాదివచనార్థమభిప్రేత్యాహ (మూర్తామూర్తవిభాగేనేతి) *అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యా తృతీయా శక్తిరిష్యత ఇత్యస్యార్థమాహ (తృతీయేతి) మూర్తామూర్తవిభాగేనేత్యుక్తత్వాత్ మూర్తాఖ్యవిభాగమితి విభజ్య నిర్దేశః కృతః. (నిష్పన్నయోగిధ్యేయతయేతి) న విధ్యర్థే కృత్యప్రత్యయః-అపితు శక్యత్వాభిప్రాయః. యోగిధ్యేయం పరం పదమిత్యత్రాపి స ఏవార్థః. నిష్పన్నయోగిధ్యేయతయా ప్రక్రాన్తయోగస్య ధ్యాతుమశక్యత్వం ఫలితం. (స్వతశ్శుద్ధివిరహాదితి) అత్ర నశ్వరస్వాభావికత్వముచ్యతే-అపితు ఔపాధికదోషనిరాసేఽప్యయమశక్తత్వేన భగవత్ప్రసాదసాపేక్షత్వం వివక్షితం (శుభాశ్రయత్వం ప్రతిషిధ్యేతి) స్వతశ్శుద్ధివిరహాదిత్యనేన శుభత్వం ప్రతిషిద్ధం. అనాలమ్బనతయేత్యనేనాశ్రయత్వం ప్రతిషిద్ధమితి శుభాశ్రయత్వప్రతిషేధః. శుభత్వం-హేయవిరోధిత్వం-న తు హేయరాహిత్యమాత్రం-*చిన్మయాత్మవిశుద్ధ్యర్థం సర్వకిల్బిషనాశనమిత్యుక్తత్వాత్. శక్తిత్రయాశ్రయత్వకథనాయ శక్తిత్రయమనువదతి (పరేతి) అత్ర *సమస్తాశ్శక్తయశ్చైతా ఇతి వచనార్థో వివక్షితః. ఏతాశ్శక్తయ ఇతి బహువచనే సత్యపి సమస్తపదం బహువ్యక్తిక్రోడీకారార్థం. పరశక్తిరేవ పరమాత్మనో రూపమితి పరశక్తిరూపం. పరశక్త్యాత్మకం వా. ఏవముత్తరత్రాపి. భగవదసాధారణమితి చతుర్ముఖాదిశరీరవ్యావృత్తిః-భగవదధిష్ఠితత్వేఽపి తత్క్షేత్రజ్ఞానాం శేషాభిమానవిషయత్వాత్ తేషాం శరీరాణాం. శ్రుతిమూలతాం దర్శయతి (ఆదిత్యేతి) మూర్తరూపమిత్యనేన *మూర్తం భగవతో రూపమితి వచనార్థ ఉక్తః. ఉక్తేష్వర్థేష్వయం శ్లోకః కింవిషయ ఇత్యత్రాహ (అత్రేతి) శుభాశ్రయతానర్హత్వకథనార్థముచ్యతే చేదన్యత్రాస్యానర్హత్వకథనం వస్త్వన్తరస్య తదర్హత్వకథనం చ ద్రష్టవ్యమిత్యత్రాహ (తథాహీతి) అస్మిన్నర్థద్వయే వచనద్వయముపాదత్తే (నతదితి) యోగయుజా-ప్రక్రాన్తయోగేన. అనాలమ్బనత్వమనేనోక్తం. స్వతశ్శుద్ధివిరహశ్చ ప్రకరణసిద్ధ ఇత్యభిప్రేతః- *అన్యే తు పురుషవ్యాఘ్ర చేతసో యే వ్యపాశ్రయాః। అశుద్ధాస్తే సమస్తాస్తు దేవాద్యాః కర్మయోనయ ఇత్యాదినా భగవద్విగ్రహవ్యతిరిక్తానాం హి శుద్ధివిరహ ఉక్తః. అన్యస్వరూపస్యార్హతాకథనం చాస్యరూపస్యానర్హత్వవివక్షాసూచకమితి చ శబ్దార్థః. *అన్యే త్వితి గ్రన్థేన కర్మసంబద్ధానామశుద్ధికథనాత్ కర్మసంబన్ధవినిర్ముక్తానామపి స్వతశ్శుద్ధివిరహస్సూచితః. తేషామపి శుభాశ్రయపదస్థశుభశబ్దేన వ్యవచ్ఛేద్యత్వం స్పష్టయితుమాహ (తథేతి) పశ్చాదుద్భూతబోధాశ్చేత్యేతద్వ్యాఖ్యాతం స్వస్వరూపాపన్నానామితి పదేన. ఆబ్రహ్మస్తమ్బపర్యన్తా ఇత్యత్ర౨౨-

జగదన్తర్వ్యవస్థితాః। ప్రాణినః కర్మజనితసంసారవశవర్తినః। యతస్తతో న తే ధ్యానే ధ్యానినాముపకారకాః। అవిద్యాన్తర్గతాస్సర్వే తే హి సంసారగోచరాః। పశ్చాదుద్భూతబోధాశ్చ ధ్యానే నైవోపకారకాః। నైసర్గికో న వై బోధస్తేషామప్యన్యతో యతః। తస్మాత్తదమలం బ్రహ్మ నిసర్గాదేవ బోధవదిత్యాదినాపరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోస్స్వరూపం స్వాసాధారణమేవ శుభాశ్రయ ఇత్యుక్తమ్. అతోऽత్ర న భేదాపలాపః ప్రతీయతే. జ్ఞానస్వరూపమిత్యత్రాపి జ్ఞానవ్యతిరిక్తస్యార్థజాతస్య కృత్స్నస్య న మిథ్యాత్వం ప్రతిపాద్యతే- జ్ఞానస్వరూపస్యాత్మనో దేవమనుష్యాద్యర్థాకారేణావభాసో భ్రాన్తిరిత్యేతావన్మాత్రవచనాత్. నహి శుక్తికాయా రజతతయావభాసో భ్రాన్తిరిత్యుక్తే జగతి కృత్స్నం రజతజాతం మిథ్యా భవతి. జగద్బ్రహ్మణోస్సామానాధికరణ్యేనైక్యప్రతీతేః బ్రహ్మణో జ్ఞానస్వరూపస్యార్థాకారతాభ్రాన్తిరిత్యుక్తే సత్యర్థజాతస్య కృత్స్నస్య మిథ్యాత్వముక్తం స్యాదితి చేత్ -తదసత్ -అస్మిన్ శాస్త్రే పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోర్నిరస్తాజ్ఞానాది నిఖిలదోషగన్ధస్య సమస్తకల్యాణగుణాత్మకస్య మహావిభూతేః ప్రతిపన్నతయా తస్య భ్రాన్తిదర్శనాసంభవాత్. సామానాధికరణ్యేనైక్య ప్రతిపాదనంచ బాధాసహమపి సిద్ధం చేత్యనన్తరమేవోపపాదయిష్యతే. అతో యమపి శ్లోకో నార్థస్వరూపస్య బాధకః. తథాహి—

ధ్యానోపకారకత్వాభావే హేతుమాహ- ప్రసక్తస్య ప్రసఙ్గస్యాపహారాత్. స్వర్గాదిహి కర్మవశ్యాః- *పుమాన్న దేవ ఇత్యాద్యర్థః *భూమ్నైవ తే కర్మయోనయ ఇత్యుక్తైః. *తేషామప్యన్యతో యత ఇత్యేవముక్తస్య గ్రన్థస్యార్థః పూర్వముక్తః. అథ *తస్మాత్తదమలం బ్రహ్మేత్యాదేరర్థమాహ (పరస్యేతి) స్వాసాధారణమిత్యస్య పూర్వవదర్థః. ప్రత్యస్తమితేత్యాదిశ్లోకస్య భేదనిషేధపరత్వాభావం నిగమయతి (అత ఇతి) అథ జ్ఞానస్వరూపమిత్యాదిశ్లోకస్య భేదమిథ్యాత్వపరత్వాభావమాహ (జ్ఞానస్వరూపమితీతి) అపిస్సముచ్చయే. కృత్స్నమిథ్యాత్వప్రతిపాదనాభావముపపాదయతి (జ్ఞానేతి) జ్ఞానస్వరూపస్యార్థాకారతయావభాసే భ్రమే సత్యర్థాకారస్య తథాత్వే నావభాసో న భ్రమో భవతీత్యర్థః. తమేవ దృష్టాన్తేనోపపాదయతి (నహీతి) దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికవైషమ్యముఖేన చోద్యం శఙ్క్యతే (జగద్బ్రహ్మణోరితి) తత్ర హి సర్వం రజతజాతం న శుక్తికాశకలేన సమానాధికరణం దృష్టం- అపితు వ్యధికరణత్వేన ప్రమాణప్రతిపన్నం. అతో న కృత్స్నస్య రజతజాతస్య శుక్తిత్వేన విరోధః- అపితు సమానాధికరణరజతస్యైవ విరోధః. తత్ర విరోధాత్సమానాధికృతరజతస్య మిథ్యాత్వం. అవిరుద్ధస్యాసమానాధికృతరజతస్య అమిథ్యాత్వం చ. అత్ర తు బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం కృత్స్నం బ్రహ్మసమానాధికరణం ప్రతీయతే. అతో జ్ఞానాకారస్య అర్థాకారస్య చ విరోధే కృత్స్నస్యార్థజాతస్య మిథ్యాత్వం ఫలితమితి. ఏతత్పరిహరతి (తదసదితి) తత్ర ప్రథమం పరోక్తార్థస్య ప్రబన్ధవాక్యార్థవిరోధమాహ (అస్మిన్నితి) బ్రహ్మణోऽవిద్యాన్వయో జగతో మిథ్యాత్వం చాత్ర విరుద్ధం- *సమస్తహేయరహితం విష్ణ్వాఖ్యం పరమం పదం *తతస్స వాసుదేవేతి *తద్బ్రహ్మ పరమం నిత్యం *హేయాభావాచ్చ నిర్మలం *తాని సర్వాణి తద్వపుః *విభూతయో హరేరేతా ఇత్యాదివచనాదిత్యర్థః. *భ్రాన్తిదర్శనతస్స్థితమ్ *విష్ణుం గ్రసిష్ణుమితి విష్ణోస్సగుణస్య భ్రమాశ్రయత్వముచ్యతే. అతస్తద్వ్యక్తం. పరబ్రహ్మణో నిర్దోషత్వమితి జ్ఞాప్యాస్య త్వర్థం పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోరిత్యుక్తం. నిరస్తాజ్ఞానాదినిఖిలదోషగన్ధస్య సమస్తకల్యాణగుణాత్మకస్యేత్యాభ్యాం పదాభ్యామవిద్యాన్వయానుపపత్తిరుక్తా- అవిద్యాసమ్బన్ధే సతి నిరస్తసమస్తహేయత్వం సమస్తకల్యాణగుణాత్మకత్వమపి హ్యనుపపన్నం స్యాత్. మహావిభూతేరితి జగన్మిథ్యాత్వానుపపత్తిరుక్తా. జగతో భగవద్విభూతిత్వం హి న ప్రమాణాన్తరసిద్ధం- యేన నిషేధార్థమనువాదస్స్యాత్. అతో విధేయత ఏవ. విధేయస్య న భ్రమం జనయతి- బాధాసమ్భవేऽపి సతో భేదస్యాసత్త్వనిశ్చయబుద్ధిరూపభ్రమపరత్వస్యానివార్యత్వాత్. ప్రామాణ్యం హి వాక్యద్వయస్య సమానం. తస్మాద్విహితోऽర్థః పరమార్థ ఏవేతి న జగన్మిథ్యాత్వమిత్యర్థః. సామానాధికరణ్యేనైక్యప్రతీతౌ సత్యాం జ్ఞానాకారార్థాకారయోర్విరోధాదన్యతరమిథ్యాత్వం స్యాత్ -యథా శుక్తిరేవ రజతమిత్యత్రేతి శఙ్కాయామాహ (సామానాధికరణ్యేనేతి) బాధాసహం- న కేవలమాకారద్వయే అన్యతరబాధనిరపేక్ష్యమపి సామానాధికరణ్యం సంభవతీతి- కిన్తు బాధం న సహతే- ఆకారద్వయానిష్ఠా సామానాధికరణ్యలక్షణాసిద్ధేరిత్యర్థః. తర్హ్యేకస్మిన్ వస్తున్యాకారద్వయవిరోధః కథం పరిహ్రియత ఇత్యత్రాహ (అవిరుద్ధం చేతీతి) ఆకారద్వయాఙ్గీకారే హ్యైక్యప్రతిపాదనమవిరుద్ధం- సద్వారకత్వాదితి భావః. అనన్తరమేవ- సత్త్వధికరణాన్తర ఇత్యర్థః. ప్రథమశ్చ శబ్దశ్శఙ్కానివృత్తిపరః. ద్వితీయస్సముచ్చయపరః. మిథ్యాత్వపరత్వాభావం నిగమయతి (అతో యమితి) ఏవం జ్ఞానస్వరూపమితి శ్లోకస్య ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వపరత్వమనుపపత్త్యుద్ఘాటనేన నిరస్తం. అథ శ్లోకం స్వపక్షే వ్యాఖ్యాతుముపక్రమతే (తథాహీతి) అత్ర కిమర్థం ప్రశ్నశ్లోకవ్యాఖ్యానం- ఉచ్యతే- జ్ఞానస్వరూపమితి శ్లోకే ద్వితీయాన్తపదానాం విశేష్యో విష్ణురితి న ప్రతీయతే. తేషాం ప్రణస్యేతి పదేనాన్వయశ్చ న జ్ఞాయతే. శ్లోకస్య విశిష్టార్థపరత్వం చ ప్రకరణస్య విశిష్టపరత్వేన వినా నావగమ్యతే. అతో నమస్కారశ్లోకా వ్యాఖ్యాతవ్యాః. తేషు వ్యాఖ్యాతవ్యేషు- ద్వితీయాధ్యాయారమ్భే నమస్కారకరణం కిన్నిబన్ధనం- ప్రథమత ఏవ హి తత్కర్తవ్యమితి శఙ్కా జాయతే. శాస్త్రస్య ప్రశ్నప్రతివచనరూపేణావతీర్ణత్వాత్ ప్రథమం ప్రశ్నానాం సంక్షేపేణ ప్రతివచనం కృత్వా విస్తారవివక్షాయాం ద్వితీయాధ్యాయారమ్భే నమస్కారః కృతః- అన్యథా ప్రశ్నానన్తరమేవ నమస్యాయాం క్రియమాణాయాం అస్యత్ప్రశ్నస్య కిముచ్యత ఇతి శిష్యబుద్ధేర్వ్యాకులతా స్యాదితి పూర్వోక్తశఙ్కానిరసనముఖేన నమస్కారశ్లోకసంగతిప్రదర్శనార్థం ప్రశ్నశ్లోకా వ్యాఖ్యాతాః. జ్ఞానస్వరూపమిత్యస్మిన్నుపక్రమగ్రన్థే నిర్విశేషవస్తువ్యతిరిక్తస్య భ్రాన్తిసిద్ధత్వదర్శనాత్తదనుగుణ ఏవార్థ ఉత్తరత్ర వర్ణనీయ ఇతి శఙ్కాపరిహారాయోపక్రమోపక్రమభూతైః ప్రశ్నోత్తరవరలాభశ్లోకైః శాస్త్రప్రతిపాద్యస్సవిభూతికదేవతావిశేషః- న తు జ్ఞప్తిమాత్రమితి శాస్త్రతాత్పర్యజ్ఞాపనార్థం చ ప్రశ్నశ్లోకవ్యాఖ్యానం. వ్యాచిఖ్యాసితశ్లోకోక్తభ్రాన్త్యన్వయస్య సద్వారకత్వసిద్ధయే సామానాధికరణ్యం శరీరశరీరిభావనిబన్ధనమితి యస్మ్యయమితి మయట్ప్ర

* యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే యేన జాతాని జీవన్తి యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మేతి జగజ్జన్మాదికారణం బ్రహ్మేత్యవసితే సతి * ఇతిహాసపురాణాభ్యాం వేదం సముపబృంహయేత్। బిభేత్యల్పశ్రుతాద్వేదో మామయం ప్రతరిష్యతీతి శాస్త్రేణార్థస్యేతిహాసపురాణాభ్యాముపబృంహణం కార్యమితి విజ్ఞాయతే. ఉపబృంహణం నామ విదితసకలవేదతదర్థానాం స్వయోగమహిమసాక్షాత్కృతవేదతత్త్వార్థానాం వాక్యైస్స్వావగతవేదవాక్యార్థవ్యక్తీకరణం. సకలశాఖాగతస్య వాక్యార్థస్యాల్పభాగశ్రవణాదనవగమత్వేన తేన వినా నిశ్చయాయోగాదుపబృంహణం హి కార్యమేవ.

త్యయేనజ్ఞాపనార్థంచ ప్రశ్నశ్లోకౌ వ్యాఖ్యాయేతే. తత్ర కిమయం శ్రుతవేదాన్తప్రశ్నః-ఉతాశ్రుతవేదాన్తప్రశ్న ఇతి. ఆద్యే శ్రుతవేదాన్తస్య ప్రశ్నానుపపత్తిః. శ్రుతవేదాన్తస్య శ్రోతవ్యాభావాత్ప్రశ్నానుపపత్తిరితి శఙ్కాయాం శ్రుతవేదాన్తప్రశ్న ఇత్యాహ (యతో వా ఇమానీత్యాదినా) అవసితే సతీత్యనేన బ్రహ్మమీమాంసాశ్రవణం కృతమిత్యుక్తం. శ్రుతవేదాన్తస్య కథం ప్రశ్నోపపత్తిరితి శఙ్కాయాం శ్రుతవేదాన్తస్యేతిహాసపురాణశ్రవణవిధిం దర్శయతి (ఇతిహాసేతి) ఇతిహాసేత్యాదిశ్లోకే వేదశబ్దో వేదాన్తపరః. వేదోపబృంహణభూతేషు ధర్మశాస్త్రేతిహాసపురాణేషు ధర్మశాస్త్రాణి పూర్వభాగోపబృంహణాని-ఇతిహాసపురాణాన్యుపరితనభాగోపబృంహణపరాణీతి విభాగః. స వక్ష్యత్యధికరణవ్యక్తీభవిష్యతి. తత్ర ధర్మశాస్త్రేషు బ్రహ్మప్రతిపాదనం కర్మణాం తదారాధనరూపత్వజ్ఞాపనార్థం. ఇతిహాసపురాణేషు కర్మప్రతిపాదనం కర్మణాం బ్రహ్మోపాసనాఙ్గత్వప్రతిపాదనార్థం. ఇతిహాసస్య పురాణేభ్యోభ్యర్హితత్వం విశేషః- *అల్పాచ్తరమితి పురాణశబ్దస్య పూర్వనిపాతే ప్రాప్తే *అభ్యర్హితం పూర్వమితి ప్రమాణసూత్రేణేతిహాసశబ్దస్య పూర్వనిపాతస్యేతిహాసస్యాభ్యర్హితత్వప్రతీతేః. అస్య శ్లోకస్య ప్రథమార్ధం వ్యాచష్టే (ఉపబృంహణం నామేతి) పదస్యాన్తవిశేషణద్వయేనాధికారితత్ప్రభావజ్ఞానముక్తమిత్యుక్తం. తత్త్వార్థానామితి బహువచనం కల్పతా వేదవ్యాసాదీనాం ప్రాబల్యద్యోతనార్థం. వ్యక్తీకరణం-అజ్ఞాతవిశేషైస్సహస్వావగతార్థస్య స్పర్ష్టిః. యథా వేదేన కర్తవ్యతయా విహితస్య సన్ధ్యోపాసనాదేః శరీరశుద్ధిప్రకారదన్తధావనస్నానాదివిశేషైస్సహ నిష్కర్షః. ఏవముపనిషద్భాగేష్వపి నిష్కర్షస్సంపాద్యః. ఉపనిషదర్థనిష్కర్షో బ్రహ్మవిచారసిద్ధ ఇతి నోపబృంహణాపేక్షేతి శఙ్కాయాముత్తరార్ధం వ్యాచష్టే (సకలేతి) పూర్వార్ధవిహితోపబృంహణకార్యతోపపాదకముత్తరార్ధం. ఉపబృంహణం నామానధీతశాఖాన్తరార్థైస్సహాధీతశాఖార్థనిష్కర్షః. అతో నోపబృంహణవిచారనైరపేక్ష్యమిత్యర్థః. నను యథా ఆపాతప్రతీత్యా ఫలవదర్థావగమాత్ కర్మవిచారే తదనన్తరం బ్రహ్మవిచారే చ రాగతః ప్రవృత్తిః-తథాఽధీయమానశాఖాన్తరగతేన *అనన్తా వై వేదా ఇతి వాక్యేన వేదానామానన్త్యావగమాదధీతశాఖానవగతానామవిరుద్ధానాం విరుద్ధానాం చార్థానాం సంభవాత్, *స్మృతేశ్చ *అపి స్మర్యత ఇత్యాదిసూత్రేషు వేదాన్తార్థనిర్ణయస్యోపబృంహణసాపేక్షత్వదర్శనాచ్చోపబృంహణశ్రవణే రాగతః ప్రవృత్తిరుపపద్యతే. తత్ర పూర్వభాగోపబృంహణేషు ధర్మశాస్త్రేషు శ్రుతేషూపనిషద్భాగోపబృంహణరూపేతిహాసపురాణేష్వపి రాగాత్ప్రవృత్తిరితి విధివైయర్థ్యం-అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవత్త్వం. న చ గురోరేవ శ్రోతవ్యమితి నియమవిధిః- అస్మిన్వచనే తద్వాచిశబ్దాభావాత్. ఇతిహాసపురాణయోః శ్రవణప్రవృత్తస్యైతద్వచనార్థజ్ఞానం-తస్మాదితిహాసపురాణశ్రవణే ప్రవృత్తిరిత్యన్యోన్యాశ్రయశ్చ. అత ఉపబృంహయేదితి విధిరనుపపన్న ఇతి. సత్యం- భారతాదిప్రబన్ధవిశేషశ్రవణాయ తన్మధ్యగతేనానేన వచనేన న్యాయసిద్ధం సామాన్యత ఉపబృంహణస్యాపేక్షితత్వమనూద్యతే. ఉపబృంహణం కార్యమితి విజ్ఞాయత ఇత్యస్యాయమర్థః- న్యాయసిద్ధముపబృంహణస్య కరణీయత్వమనేన వచనేనాపి జ్ఞాయత ఇతి. ఉపబృంహణం నామేత్యాదిభాష్యేణ న్యాయప్రాప్తిరేవ ప్రదర్శ్యతే. యద్వా-సమన్వయవిరోధపరిహారలక్షణాభ్యామేవ తత్త్వస్థితేర్నిశ్చితత్వాద్వస్తుని విరుద్ధాకారాసంభవాదధీయమానశ్రుతినిర్ణీతవిరుద్ధార్థప్రతిపాదకప్రదేశాన్తరసద్భావే వేదస్య భ్రాన్తిజల్పితాయమానత్వప్రసఙ్గాచ్చ నిర్ణీతతత్త్వవిరుద్ధార్థప్రతిపాదకప్రసఙ్గాసంభవాత్ బ్రహ్మణ్యనవగతగుణవిభూతివిశేషసద్భావేప్యుపబృంహణసహస్రైరపి తదియత్తాప్రతిపాదనాయోగాత్, అవగతకతిపయగుణవిశేషోపాసనేష్వప్యుపాసనస్వరూపేణైవ పురుషార్థసిద్ధ్యుపపత్తేశ్చోపబృంహణశ్రవణనిరపేక్షం ప్రతి ఉపబృంహయేదితి విధానం యుజ్యతే. నన్వేవం తర్హి న్యాయానుగృహీతవాక్యావగతేష్వర్థేషూపబృంహణనిష్కృష్టవ్యాభావా, న్నిష్కృష్టవ్యాంశస్య సూత్రాదాహృతవచనైరేవ నిష్కృష్టత్వాచ్చ ఉపబృంహణవిధిరదృష్టార్థస్స్యాత్. న చ దృష్టే సంభవత్యదృష్టకల్పనం న్యాయ్యం. దృష్టార్థత్వం చ వచనం దర్శయతి *మామయం ప్రతరిష్యతీతి. వేదస్య ప్రతారణం నామ తదభిప్రేతవిపరీతార్థవర్ణనమేవ. అతస్తన్నివృత్తిరూపం దృష్టఫలం వాచనికం. తస్మాత్ సత్యదృష్టకల్పనమయుక్తం. తర్హి తదేవ దృష్టం ఫలమితి చేత్తదప్యయుక్తం - తత్త్వవిపర్యాసప్రతిపాదనాసంభవస్యోక్తత్వాత్, సాకల్యేన బ్రహ్మవిభూత్యవగమస్య సమస్తతదవాన్తరవిశేషానవగమస్య చ వేదప్రతారణరూపత్వాభావేన తన్నివృత్తేః ఫలత్వాయోగాచ్చ. ఉచ్యతే- యద్యపి పరతత్త్వ *తదుపాసనప్రతిపాదనేషు విపర్యాసాసంభవః- తథాపి కిం తే కృణ్వన్తి కీకటేషు గావో నాశిరం దుహ్రే న తపన్తి ఘర్మం। ఆ నో భర ప్రమగన్దస్య వేదో నైచాశాఖం మఘవన్ రన్ధయా న ఇత్యాదివాక్యప్రతిపన్నప్రమగన్దాదివృత్తాన్తస్యైవ పరమాత్మసృజ్యసురనరతిర్యగాదివిశేషతదుత్పత్తితద్వృత్తవిశేషాణాం శ్రుతిసామాన్యప్రతీతత్వేన వాక్యావివక్షితత్వం మన్యమానోఽహల్యాజారాదివాక్యానాం పణ్డితమానిభిరితరైరుక్తమర్థమివ వేదపూర్వభాగోపనిషద్భాగగతానాం మన్త్రార్థవాదానామన్యథార్థత్వం మన్యతే చేచ్ఛ్రుతోపబృంహణతయా వేదం ప్రతారయత్యేవాయమితి తత్పరిహారాయోపబృంహణవిధిరుపపద్యత ఇతి. న చాన్యోన్యాశ్రయః-స్వాధ్యాయవిధివాక్యస్య స్వాధ్యాయాన్తర్భావేప్యధ్యయనాద్విధ్యవగమః విధ్యవగమాదధ్యయనమితి యథా నాన్యోన్యాశ్రయః తద్వత్. తత్ర హి విధ్యభిజ్ఞపురుషప్రేరణాత్తదను

స్తేన దర్శనాద్వ్యాహరణవక్ప్రవృత్తిః. ఏవముపబృంహణవిధ్యభిజ్ఞశిష్టజనవాదప్రసిద్ధ్యా వా- తదభిజ్ఞస్వగురువచనేన వా- తేనోపబృంహణాధిగమప్రష్టృపురుషాన్తరదర్శనాద్వా- ఉపబృంహణజ్ఞానస్య సంపాద్యత్వాజ్జ్ఞానాచ్ఛిష్యస్య ప్రశ్న ఉపపద్యతే. అత ఉపబృంహణవిధిరుపపన్నః. తత్ర స్వగురోః పరాశరస్య సార్వజ్ఞ్యప్రసిద్ధేః, తేనైవ సర్వవిద్యాస్థలేషు స్వస్య కృతకృత్యత్వా, చ్చ మైత్రేయస్య తత్ప్రణీతపురాణశ్రవణప్రవృత్త్యుపపత్తిః. పురాణాన్తరేభ్యోఽస్య పురాణస్య వైశిష్ట్యం వదన్ ప్రశ్నానవతారయతి (తత్రేతి) అస్య తావత్పురాణరత్నస్య ప్రాచ్యోదీచ్యాదిసర్వవిద్వజ్జనవిదితస్య పురాణాన్తరేభ్యోఽపి ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్ ధర్మశాస్త్రేషు మానవస్యేవ వ్యాకరణేషు పాణినీయస్యేవ చ సజాతీయప్రబన్ధేభ్యః ప్రకర్షాతిశయో నాపహ్నోతుం శక్యతే. తత ఏవ ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్ కౌర్మాదేరివ నష్టకోశత్వశఙ్కాయా దూరోత్సారితా. అనతివిస్తరత్వాచ్చ ప్రక్షేపశఙ్కా నావతరతి. అన్యపరోక్తిప్రసిద్ధపరిగ్రహాతిశయం చేదం *పరయపరాశరేవమితి. *అగ్నేశ్శివస్య మాహాత్మ్యం తామసేషు ప్రకీర్త్యతే। రాజసేషు చ మాహాత్మ్యమధికం బ్రహ్మణో విదుః॥ సాత్త్వికేష్వథ కల్పేషు మాహాత్మ్యమధికం హరేః। తేష్వేవ యోగసంసిద్ధా గమిష్యన్తి పరాం గతిమ్॥ యస్మిన్ కల్పే తు యత్ప్రోక్తం పురాణం బ్రహ్మణా పురా। తస్య తస్య తు మాహాత్మ్యం తత్స్వరూపేణ వర్ణ్యత ఇతి సమ్యగ్జ్ఞాననిష్పాదకసత్త్వమూలత్వాదన్యథాజ్ఞానవిపరీతజ్ఞానహేతుభూతరజస్తమోమూలత్వాభావాద్దృష్టకారణపురాణాన్తరసామ్యం న సంభావనీయం. సత్త్వస్య యథార్థజ్ఞానహేతుత్వం, రజస్తమసోశ్చాన్యథాజ్ఞానవిపరీతజ్ఞానహేతుత్వం, *సత్త్వాత్సంజాయతే జ్ఞానం *అయథావత్ప్రజానాతి బుద్ధిస్సా పార్థ రాజసీ। సర్వార్థాన్విపరీతాంశ్చ బుద్ధిస్సా పార్థ తామసీ ఇతి చ వచనాత్ సిద్ధం. *సత్త్వం లఘు ప్రకాశకమిష్టం। ఉపష్టమ్భకం చలం చ రజః। గురు వరణకమేవ తమ ఇతి *సర్వాస్తా నిష్ఫలాః ప్రేత్య తమోనిష్ఠా హి తాః స్మృతా ఇతి చ ప్రసిద్ధం. నను చతుర్ముఖశివాదిప్రతిపాదకపురాణానాం రజస్తమోమూలత్వపరవచనస్య రజస్తమోమూలత్వేన ప్రామాణ్యాభావాత్సాత్త్వికపురాణప్రాబల్యాసిద్ధిః. అస్య వచనస్య సత్త్వమూలత్వే ప్రమాణం నాస్తి. అత ఏవ తద్వచనమాత్రస్య ప్రామాణ్యం వక్తుమయుక్తం- న బహూనాం పురాణానాం- భూయస్సాంబలీయస్త్వాత్. ఉచ్యతే- న తావదస్య వచనస్య ప్రామాణ్యే విమతిర్న్యాయ్యా - బాధకాదర్శనాత్స్వతస్సిద్ధప్రామాణ్యస్యానపోదితత్వాత్, *యో హ ఖలు వా అస్య రాజసోంశః సోఽసౌ బ్రహ్మచారిణో యోఽయం బ్రహ్మా। యో హ ఖలు వా అస్య సాత్త్వికోంశస్సోఽసౌ బ్రహ్మచారిణో యోఽయం విష్ణుః। యో హ ఖలు వా అస్య తామసోంశస్సోఽసౌ బ్రహ్మచారిణో యోఽయం రుద్ర ఇతి *మహాన్ ప్రభుర్వై పురుషస్సత్త్వస్యైష ప్రవర్తక ఇతి చ శ్రుత్యానుగుణ్యేన తత్తద్గుణమయత్వేనావగతస్య తత్తత్త్వస్య తత్తత్కల్పే తత్తద్గుణమయేన బ్రహ్మణా తేషు తేషు పురాణేషు ప్రతిపాదితత్వపరస్య వచనస్యోపపన్నార్థత్వా, చ్చ సకలశాస్త్రార్థవ్యవస్థాపకే మహాభారతే చ మోక్షధర్మే *జాయమానం హి పురుషం యం పశ్యేన్మధుసూదనః। సాత్త్వికస్స తు విజ్ఞేయస్స వై మోక్షార్థనిశ్చయ ఇత్యాదినా భగవత్కటాక్షేణ సత్త్వగుణమూలసమ్యగ్జ్ఞాననిశ్చయముక్త్వా *పశ్యత్యేనం జాయమానం బ్రహ్మా రుద్రోఽథవా పునః। రజసా తమసా చాస్య మానసం సమభిప్లుతమితి చతుర్ముఖశివయోః కటాక్షేణ రజస్తమోమూలకాలుష్యప్రతిపాదనా, చ్చ చతుర్ముఖశివప్రతిపాదకప్రబన్ధానాం రజస్తమోమూలత్వముపపద్యతే. అస్య వచనస్య రజస్తమోమూలపురాణస్థత్వేఽపి నాప్రామాణ్యం శఙ్కనీయం- బ్రహ్మశివాదిప్రతిపాదనాభినివిష్టస్య ప్రబన్ధస్య భగవత్ప్రకర్షోక్త్యా వా గ్రహాసంభవేనాస్య వచనస్య తత్త్వపరత్వోపపత్తేః. స్వప్రతిపాద్యదేవతాయామేవ హి వక్తురాగ్రహసంభవః- నత్వన్యత్ర. తస్మాన్నాస్య వచనస్య కారణదోషసంభవః. యదుక్తమనేకపురాణాప్రామాణ్యాదేతద్వచనమాత్రాప్రామాణ్యం యుక్తం భూయస్సాంబలీయస్త్వాదితి తదయుక్తం- సామానార్థవిరోధాభావాత్. నహి విధిశివప్రతిపాదకప్రబన్ధానాం రజస్తమోమూలత్వం నేతి తేషు పురాణేష్వవగమ్యతే. తత్తత్ప్రబన్ధేష్వేవ ప్రమాణతయా ప్రతిపన్నానాం తేషాం ప్రామాణ్యం రజస్తమోమూలత్వం చ విరుద్ధమితి పరంపరయా విరోధః ఫలితః. తత్ర భూయస్సాంబలీయస్త్వమితి చేత్ - యది కేవలమేతద్వచనమాత్రవిరోధేన తేషామప్రామాణ్యం - తదా స్యాదయం దోషః. పురాణానాం పరస్పరవిరోధేన సర్వేషామవిశేషేణ ప్రామాణ్యేఽనుపపన్నే సర్వాప్రామాణ్యాదపి కతిపయప్రామాణ్యసిద్ధ్యనుగుణనిర్వాహే న్యాయ్యే సతి కస్య ప్రామాణ్యం కస్య చ ప్రామాణ్యమిత్యపేక్షాయాం విషయవ్యవస్థామాత్రపరత్వాదస్య వచనస్య. అతోఽనేన సత్త్వాదిమూలత్వే జ్ఞాపితే సత్యదుష్టమూలైః ప్రబన్ధైర్దుష్టమూలప్రబన్ధబాధః. అతో న భూయస్సాంబలీయస్త్వనయేన తద్వచనబాధః. భగవత్ప్రతిపాదకపురాణేభ్యో విధిశివప్రతిపాదకపురాణబాహుళ్యాత్తత్ప్రామాణ్యమితి చేత్. ఇదం తావద్వచనమబాధితం- ఇహ భూయస్సాంబలీయస్త్వనయానవతారాత్. ఏవం బాధకరహితేనానేన వచనేన సత్త్వాదిమూలత్వే పురాణానామవగతే సతి దుష్టమూలపురాణబాహుళ్యమదుష్టమూలమేకమపి పురాణం న బాధితుం ప్రభవతి. నహి భ్రాన్తపురుషసహస్రవచనైరేకస్యాభ్రాన్తస్య వచనం బాధ్యతే. అతో భగవత్ప్రతిపాదకత్వేన సత్త్వమూలత్వాన్న కారణదోషః. తథా పురాణాన్తరాణామివాస్య బాధకప్రత్యయో న దృశ్యతే- నారాయణస్యైవ పరమకారణత్వప్రతిపాదనాత్. ప్రత్యుత శ్రుతిషు హి నారాయణస్యైవ సామాన్యశబ్దవిశేషశబ్దాభ్యాం కారణత్వముక్త్వా *న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః *న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే *న హ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తి *యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కించిదితి కారణభూతాత్తస్మాదన్యస్య పరత్వం చ నిషిధ్యతే *న బ్రహ్మ నేశానః *తత్ర బ్రహ్మా చతుర్ముఖో జాయత *త్ర్యక్షః శూలపాణిః పురుషో జాయత *తతో జజ్ఞ ఉగ్రస్త్వేష నృమ్ణః *విరూపాక్షాయ బ్రహ్మణః పుత్రాయ *అజస్య నాభావధ్యేకమర్పితం *స ప్రజాపతిరేకః పుష్కరపర్ణే సమభవత్ *యన్నాభిపద్మాదభవన్మహాత్మా ప్రజాపతిరితి బ్రహ్మశివయోశ్చ నారాయణాదుత్పత్తిః శ్రూయతే. లైఙ్గే తు బ్రహ్మవిష్ణూ ప్రతి *యువాం ప్రసూతౌ గాత్రేభ్యో మమ పూర్వం సనాతనావితి రుద్రోక్త్యా రుద్రాద్ధరిచతుర్ముఖయోరుత్పత్త్యవగమాత్ పురాణాన్తరాణాం శ్రుతివిరోధస్స్ఫుటతరః. యద్యపి కైశ్చిత్త్రయాణాం దేవానాం సామ్యమైక్యం చాభ్యుపగతం. తథాప్యయం విరోధో దుష్పరిహరః- తుల్యానామేకీభూతానామపి తేషాముత్పత్తిప్రతిపాదనే భగవతశ్చతుర్ముఖశివయోరుత్పత్తిశ్రవణా, ద్రుద్రాదితరయోరుత్పత్తేః క్వచిదపి వాక్యే శ్రవణాభావా, చ్చ, కారణవాచిశివాదిశబ్దానాం ఆకాశాదీనామివ కార్యతయావగతప్రసిద్ధరుద్రాదిపరత్వాభావా, చ్చ *సర్వే విష్ణుమయా

వేదాః సర్వే విష్ణుమయా గుణాః। నహి విష్ణుసమా కాచిద్గతిరన్యా విధీయతే॥ ఇత్యేవం సతతం వేదా గాయన్తే నాత్ర సంశయ ఇతి నైష్ఠ్యావాపి వేదానాం భగవత్పరత్వప్రతిపాదకత్వాభ్యుపగమా, చ్చ. అతో నారాయణస్యైవ పరమకారణత్వపరాణి ప్రత్యక్షప్రతిపాదకాని ప్రత్యయవన్త్యపురాణాన్తరేభ్యో వైలక్షణ్యం స్ఫుటం. తథా నారాయణమేవ పరమకారణం ప్రతిపాదయద్భిర్మానవాదిధర్మశాస్త్రైరస్యైకార్థ్యం స్పష్టం- *ఆపో నారా ఇతి ప్రోక్తాః* తద్విసృష్టస్స పురుషః* విద్యాత్తు పురుషం పరం* నారాయణః పరోఽవ్యక్తాదిత్యాదిభిర్నారాయణస్యైవ పరమకారణత్వం లేపనాత్స్వతే. పురాణాన్తరాణి తు ధర్మశాస్త్రవిరుద్ధాని చ. తథా వక్తృవైలక్షణ్యం చ ప్రత్యక్షశ్రుతినిర్దిష్టం- *స మహాత్మా వ్యాసః పారాశర్యః ఇతి. అత్ర పరాశరాత్ వ్యాసస్యోత్కర్ష ఉచ్యతే. తథా లైఙ్గేపి పరాశరవైలక్షణ్యం ప్రతీయతే. యథా ప్రథమే ద్వితీయేఽధ్యాయే *పరాశరస్యాపి ... రాక్షసానాం తు కృతం వై శక్తిసూనునా ఇతి॥ అత్ర పరాశరస్యావతారకథయా శక్తిప్రకర్షాతిశయో హ్యా... అన్యథా పరాశరస్య చోక్త ... చేత్యపి హి వక్తుం శక్యతే. పులస్త్యవసిష్ఠవరదానలబ్ధదేవతాపారమార్థ్యజ్ఞానవత్త్వేన మహాన్ వైలక్షణ్యం. వరదానే ... ప్రామాణ్యం ... మాణ్యస్య తత్ప్రతిపన్నవరలాభసత్యత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి న వాచ్యం- వరలాభవచనస్య పరాశరేతరలబ్ధవరత్వప్రతిపాదకప్రత్యయవత్... ప్రామాణ్యస్య అనపోదితత్వాత్. లైఙ్గే చ దేవతాపారమార్థ్యజ్ఞానలాభః పరాశరస్యావగమ్యతే- యథాత్ర ప్రథమేఽధ్యాయే *దేవతాపారమార్థ్యం చ విజ్ఞానం చ ప్రసాదతః। పురాణకరణం చైవ పులస్త్యస్యాజ్ఞయా గురోః॥ ఇతి, తత్రైవ త్రిషష్టితమే *లబ్ధవాన్ పులస్త్యస్య వసిష్ఠస్య చ ధీమతః। ప్రసాదాద్వైష్ణవం చక్రే పురాణం వై పరాశర ఇతి, చ. తదనన్తరం చ *షట్ప్రకారం సమస్తార్థసాధకజ్ఞానసంశ్రయం। షట్సాహస్రమితం సర్వవేదార్థసంయుతమిత్యనేనాస్య పురాణరత్నస్య సర్వవేదార్థసంయుతత్వం సమస్తపురుషార్థసాధకజ్ఞానప్రసాధకత్వం చోచ్యతే. అతో వక్తృవైలక్షణ్యం ప్రబన్ధవైలక్షణ్యం చ పురాణాన్తరసిద్ధమితి తత్స్వరూపమ్నావం. ఇదం చాపరం సుమహద్వైలక్షణ్యం- యత్సామాన్యప్రశ్నపూర్వకవిశేషనిష్ఠప్రతివచనరూపత్వం. *సోఽహమిచ్ఛామి ధర్మజ్ఞ శ్రోతుం త్వత్తో యథా జగత్। బభూవ భూయశ్చ యథా మహాభాగ భవిష్యతి॥ యన్మయం చ జగద్బ్రహ్మన్ యతశ్చైతచ్చరాచరమిత్యాదినా సామాన్యేన పృష్టే *విష్ణోస్సకాశాదుద్భూతమిత్యాది విశేషనిష్ఠప్రతివచనం హ్యవగమ్యతే. విశేషే పృష్టే సతి ప్రతివచనస్య స్పష్టవిశేషపక్షపాతేన తదుత్కర్షకథనం ప్రశంసామాత్రం న తత్త్వపరమితి శఙ్కనీయం స్యాత్. సామాన్యేన పృష్టే సతి ప్రతివచనమర్థవశాద్విశేషపర్యవసితమితి తత్త్వపరత్వమేవ స్యాత్. అతశ్చ *తస్మాద్భవన్తం పృచ్ఛామః సూత పౌరాణికాద్య వై। పురాణసంహితాం పుణ్యాం లిఙ్గమాహాత్మ్యసంయుతామితి విశేషనిష్ఠప్రశ్నోపక్రమతత్ప్రతివచనరూపపురాణాన్తరేభ్యః ప్రకర్షాతిశయస్స్పష్టతమః. ఏతత్పురాణార్థశ్చ లైఙ్గాదిషు క్వచిత్క్వచిదఙ్గీక్రియతే- యథా లైఙ్గే ద్వితీయే పురాణార్థానుక్రమణే * సర్వావతారేషు విష్ణోశ్చ జననం లీలయైవ తు। విష్ణోః ప్రసాదాద్విష్ణోశ్చ విష్ణోశ్చైవ తు సంభవః॥ తత్ర *లీలయా చైవ కృష్ణేన స్వకులస్య చ సంహృతిః। జరకాస్త్రచ్ఛలేనైవ గమనం స్వేచ్ఛయైవ త్వితి భగవదవతారస్య భూలోకపరిత్యాగస్యాపి లీలామాత్రనిబన్ధనత్వం హి తత్రోచ్యతే. అత ఏవ నైతత్పురాణార్థస్యాన్యత్రాభ్యుపగతత్వాద ప్రకమ్ప్యత్వమవగమ్యతే. తద్వ్యైతలైఙ్గకార్థ్యాత్తాన్యపి పురాణాని ప్రమాణాని స్యురితి చేన్న- కార్త్స్న్యేనావిరుద్ధత్వాభావాత్. భగవదుత్కర్షప్రతిపాదకాంశస్తు ఆగ్రహాసంభవాదాదరణీయ ఇతి పూర్వమేవోక్తం- అస్య పురాణస్య కార్త్స్న్యేనాఽనాగ్రహమూలత్వం చోపక్రమగతప్రశ్నస్వాభావ్యాదవగతమితి చోక్తం. అతోఽస్య త్రబన్ధాగ్రహైరప్యాదరణీయస్వోక్తార్థత్వమప్రకమ్ప్యతాహేతుః. కించ- పురాణాన్తరేష్వేవాస్య పురాణస్య నస్వవ్యాహతార్థప్రతిపాదకత్వం దృశ్యతే- కార్త్స్న్యేన భగవత్ప్రకర్షస్యైవావగమాత్. పురాణాన్తరేషు వ్యాఘాతః ప్రతీయతే. యథా లైఙ్గే *యువాం ప్రసూతౌ గాత్రేభ్యో మమ పూర్వం సనాతనౌ। అయం మే దక్షిణే పార్శ్వే బ్రహ్మా లోకపితామహః। వామపార్శ్వే చ మే విష్ణుర్విశ్వాత్మా హృదయోద్భవ ఇతి॥ తత్ర *తతః ప్రహృష్టస్సుమనాః ప్రణిపత్య మహేశ్వరం। ప్రాహ నారాయణో దేవస్సలిఙ్గం లిఙ్గవర్జితం। యది ప్రీతిస్సముత్పన్నా యది దేయో వరశ్చ నౌ। భక్తిర్భవతు నౌ నిత్యం త్వయి చావ్యభిచారిణీతి హరివిరిఞ్చయోశ్శివాదుత్పత్తిస్తదారాధనపరవరణాదికముక్తం. తత్ర క్వచిత్ *త్వత్కోపసంభవో రుద్రస్తమసా చ సమావృతః। త్వత్ప్రసాదాజ్జగద్ధాతా రజసా చ పితామహః ఇతి చతుర్ముఖరుద్రయోర్భగవత్ప్రసాదకోపసంభవత్వముక్తమితి స్వవ్యాఘాతః. న చ వసుదేవాదేరుత్పత్తివత్ కైలాసయాత్రాదివచ్చ రుద్రాదుత్పత్తితదారాధనరూపలీలోక్తిరితి నవిరోధః- పురాణరత్నభారతాదౌ *మనసైవ జగత్సృష్టిం సంహారం చ కరోతి యః। తస్యారిపక్షక్షపణే కియానుద్యమవిస్తరః॥ తథాపి యో మనుష్యాణాం ధర్మస్తదనువర్తనం। కుర్వన్ బలవతా సంధిం హీనైర్యుద్ధం కరోత్యసౌ॥ సామ చాపి ప్రదానం చ తథా భేదప్రదర్శనం। కరోతి దణ్డపాతం చ క్వచిదేవ పలాయనం॥ మనుష్యదేహినాం చేష్టామిత్యేవమనువర్తతే। లీలా జగత్పతేస్తస్య ఛన్దతస్సంప్రవర్తతే ॥ ఈశన్నపి మహాయోగీ సర్వస్య జగతః ప్రభుః। కర్మాణ్యారభతే కర్తుం కీనాశ ఇవ దుర్బలః॥ తేన వఞ్చయతే లోకాన్ మాయాయోగేన కేశవః। యే తమేవ ప్రపద్యన్తే న తే ముహ్యన్తి మానవా ఇత్యాదిభిరివ తత్ర తత్ర ప్రసక్తాపకర్షపరిహారపరగ్రన్థాదర్శనా, ద్భారతాదిషు దశరథవసుదేవాదీనాం రామకృష్ణాద్యపేక్షయాపరత్వస్య జగత్కారణత్వాదిముఖేన ప్రతిపాదనాభావా, దిహ భగవదపేక్షయా రుద్రపరత్వస్య ప్రతిపాదనా, చ్చ. అతః స్వవ్యాఘాతో దుష్పరిహారః. న చ తథాత్ర స్వవ్యాహతిః ప్రతీయత ఇతీదం చ మహద్వైలక్షణ్యం. ఉక్తలక్షణప్రకర్షవతో వైష్ణవపురాణస్య కారణదోషబాధకప్రత్యయస్వవ్యాహతిమత్ప్రబన్ధాన్తరస్య చ విరోధే సతి పురాణరత్నస్య ప్రాబల్యమన్యేషాం దౌర్బల్యం చ సుస్పష్టం. ఏవం ప్రసిద్ధ్యతిశయలబ్ధసజాతీయప్రబన్ధప్రకర్షవత్త్వా, త్తత ఏవ నష్టకోశత్వాభావా, దనతివిస్తృతతయా ప్రక్షేపశఙ్కారహితత్వా, దన్యపరోక్తిప్రసిద్ధపరిగ్రహాతిశయవత్త్వా, త్సామాన్యప్రశ్నపూర్వప్రతివచనరూపత్వేన అనాగ్రహమూలత్వా, దత ఏవేదృశవైలక్షణ్యరహితకారణదోషబాధకప్రత్యయస్వవ్యాహతిమత్ప్రబన్ధాన్తరాణామేతద్విరోధే సతి దౌర్బల్యస్యావర్జనీయత్వా, చ్చ శ్రీమద్వైష్ణవమిదం పురాణం ప్రమాణతమం. ఏతత్సర్వం హేతుజాతమభిప్రేత్య ప్రధానభూతయుక్తిం కణ్ఠోక్త్యా ప్రదర్శయన్ తన్ముఖేన ప్రబన్ధవైలక్షణ్యం వదన్ ప్రశ్నా

ః ప్రపులస్త్యవసిష్ఠవరప్రదానలబ్ధపరదేవతాపారమార్థ్యజ్ఞానవతో భగవతః పరాశరాత్స్వావగతవేదార్థోపబృంహణమిచ్ఛన్ మైత్రేయః పరిపప్రచ్ఛ *సోఽహమిచ్ఛామి ధర్మజ్ఞ శ్రోతుం త్వత్తో యథా జగత్। బభూవ భూయశ్చ యథా మహాభాగ భవిష్యతి। యన్మయం చ జగద్బ్రహ్మన్ యతశ్చైతచ్చరాచరం। లీనమాసీద్యథా యత్ర లయమేష్యతి యత్ర చేత్యాదినా. అత్ర బ్రహ్మస్వరూపవిశేషతద్విభూతిభేదప్రకారతదారాధనస్వరూపఫలవిశేషాశ్చ పృష్టాః. బ్రహ్మస్వరూపవిశేషప్రశ్నేషు యతశ్చైతచ్చరాచరమితి నిమిత్తోపాదానయోః పృష్టత్వాత్ యన్మయమిత్యనేన సృష్టిస్థితిలయకర్మభూతం జగత్ కిమాత్మకమితి పృష్టం. తస్య చోత్తరం జగచ్చ స ఇతి. ఇదం చ తాదాత్మ్య

నను తారయతు (అత్రేతి) పులస్త్యవసిష్ఠవరప్రదానలబ్ధపరదేవతాపారమార్థ్యజ్ఞానవత ఇత్యత్ర దేవతాపారమార్థ్యశబ్దేన తమః కార్యం ధర్మ్యన్తరత్వేన ధర్మ్యన్తరస్య ప్రతిభానరూపం విపరీతజ్ఞానం వ్యావర్తితం. అనేన దేవతాపారమార్థ్యం చేతి వచస్పూరితం. ప్రశంసార్థేనమతుప్ప్రత్యయేన రజః కార్యం ప్రకారాన్తరేణ ప్రతిభాసరూపం అన్యథాజ్ఞానం వ్యావర్తితం. అనేన యథావదిత్యస్యార్థస్సూచితో భవతి. దేవతాశబ్దేన కర్మణాఉపాసనేన వా ఆరాధ్యత్వం ఫలప్రదత్వం చ వివక్షితం. అనేన సవిశేషత్వసిద్ధిః, యథావదితి ప్రకారకథనేనాపి సవిశేషత్వసిద్ధిః, రితివరలాభకథనం సవిశేషతోపపాదనమిత్యభిప్రాయః. భగవచ్ఛబ్దేన జ్ఞానవత్త్వముక్తం. వరలాభాత్తదతిశయసిద్ధిః. సోఽహమిత్యాది. సోఽహం- త్వయైవ సర్వవిద్యాను శిక్షితపూర్వోఽహమితి భావః. ధర్మజ్ఞ- *విశేషాత్ స్నిగ్ధస్య శిష్యపుత్రయోస్త్వేవంరూపధర్మజ్ఞ. యద్వా-*ఆనృశంస్యం పరో ధర్మ ఇతి ధర్మజ్ఞ. ఆనృశంస్యం- ఆశ్రితసంరక్షణపరత్వం. *ఆశ్రితేష్వానృశంస్యత ఇతివచనాత్. మహాభాగ- పరిపూర్ణకృత్యం హి పరసంరక్షణం. కించిత్కారమప్యనపేక్ష్య రక్షకస్త్వమేవేతి భావః. యథా యతో బభూవ- బ్రహ్మరుద్రాదిభుక్కః కారణమితి జ్ఞాతుం యత ఇతి ప్రశ్నః. కిం వివర్తాధిష్ఠానత్వం కారణత్వం- ఉత పరిణామిత్వం. తత్రాపి కిం సద్వారకపరిణామిత్వం- ఉతాద్వారకపరిణామిత్వమితి ప్రకారభేదజిజ్ఞాసయా యథేతి ప్రశ్నః. కల్పభేదేన సృష్టివైషమ్యశఙ్కయా భవిష్యతీతి ప్రశ్నః. వృశ్చికస్య గోమయవృశ్చికోపాదానకత్వదర్శనాత్కల్పభేదేనోపాదానాదిభేదశఙ్కాప్యుపపద్యతే. తత్రాపి యతో యథేతి పదయోః పూర్వవదర్థః. యతో యథా బభూవేత్యేక ప్రశ్నత్వశఙ్కాయాం యన్మయమితి ప్రశ్నాన్తరవ్యవధానేన నిరస్యతే. యథా కారణం జ్ఞాతవ్యం తథా సృష్టిప్రకారోఽపి పృథగ్జ్ఞాతవ్య ఇతి జ్ఞాపనార్థం. జ్ఞాతవ్యత్వేఽపి ప్రాధాన్యద్యోతనాయ ప్రకారప్రశ్నః పూర్వమేవ కృతః. యత ఇతి హేతౌ పఞ్చమీ. అతో నిమిత్తోపాదానయోస్తన్త్రేణ ప్రశ్నః. అన్తస్సిత్యాద్యుపయుక్తాత్మశరీరభావప్రశ్నః యన్మయమితి. మయట్ప్రత్యయః ప్రాచుర్యార్థః. అనేన వ్యాప్తిర్దర్శితా. వ్యాప్యాద్వ్యాపకప్రాచుర్యం హి ఘటాకాశాదౌ దృష్టం. ఆత్మతయా హి వ్యాప్తిః. ఆత్మత్వం చ ధారకత్వం. అతోఽన్తర్యామికృతసత్తానువృత్తిలక్షణస్థితిప్రశ్నః ఫలితః. యన్మయం- యేనాన్తర్యామిణా ధారకేణ ప్రచురం జగత్స్థితమిత్యర్థ ఉక్తో భవతి. అన్తః ప్రవిశ్య ప్రశాసనేన ధారకత్వం స్థితిహేతుత్వమితి ప్రాగేవ విశదీకృతం. చశబ్దాద్బహిర్భూతపోషకాదికృతాపోషణాదిలక్షణాస్థితిః, ర్మాతాపిత్రాదిభిః కార్యా ఇష్టప్రాపణానిష్టనివారణలక్షణాస్థితిశ్చ పృష్టా భవతి. యత ఇత్యుపాదానస్యాపి పృష్టత్వాన్మయట్ప్రాచుర్యార్థ ఏవ. నచ గోబలీవర్దన్యాయేన యత ఇతి పఞ్చమ్యర్థస్సంకోచయితవ్యః- బలీవర్దశబ్దవన్మయటోఽనన్యథాసిద్ధత్వాభావాత్సంకోచకత్వానుపపత్తేః. పదాన్తరవైయర్థ్యపరిజిహీర్షయా పదాన్తరార్థసంకోచః గోబలీవర్దన్యాయ ఇతి హి న్యాయవిదః. అత్ర మయటోఽర్థాన్తరసమ్భవాన్నాయం సంకోచకః. యత ఇతి పదం నిమిత్తముపాదానం చ బోధయితుం శక్తం- స్థితిప్రశ్నోఽపేక్షితశ్చ. అతోఽపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానం దుర్బలం. యతో వా ఇమానీత్యాదిశ్రుతావపి యత ఇతి పదే నైవ నిమిత్తోపాదానయోరుక్తత్వాచ్ఛ్రుతిచ్ఛాయానువిధానాచ్చ యత ఇతి తన్త్రేణ ప్రశ్న ఇతి యన్మయమితి స్థితిప్రశ్నః క్రియతే. అర్థాన్తరస్వీకారే అపేక్షితాఽవచనమనపేక్షితవచనం చ స్యాత్. నాపి స్వార్థికో మయట్- ప్రత్యయస్యార్థవత్త్వే సమ్భవతి తత్పరిత్యాగస్యాన్యాయ్యత్వాత్. అతో యథోక్త ఏవార్థః. లయస్థానప్రశ్నో లయప్రకారప్రశ్నశ్చ అనధీతశాఖాన్తరేషు స్థానభేదప్రకారభేదశఙ్కయా కృతః. దేవతాన్తరస్య లయస్థానత్వం తత్రాపి సద్వారకత్వాద్వారకత్వకార్యభ్రమనివృత్తిరూపతాఖ్యప్రకారభేదశ్చ హి శఙ్కాస్పదం భవతి. భూతభవిష్యత్ప్రశ్నశ్చ కల్పభేదేన లయస్థానప్రకారభేదశఙ్కయా కృతః. చకారాల్లయకర్తృప్రశ్నశ్చ సూచితః. స చ కర్తృభేదశఙ్కానిబన్ధనః. స్వరూపప్రశ్నశ్లోకద్వయం వ్యాచిఖ్యాసిత శ్లోకాపేక్షితత్వేనోదాహృత్య ఆదిశబ్దేన ప్రశ్నాన్తరపరశ్లోకాః క్రోడీకృతాః. విష్ణోస్సకాశాదితి శ్లోకస్యార్థాన్తరప్రశ్నోత్తరరూపత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థం తేషాం శ్లోకానామర్థసంగ్రహేణాహ (అత్రేతి) (బ్రహ్మస్వరూపేతి) స్వరూపశబ్దో విభూత్యాదివ్యావర్తకః. స్వరూపవిశేషశబ్దో బ్రహ్మాదివ్యావర్తకః. విభూతిభేదానాం ప్రకారో విభూతిభేదప్రకారః. స చ జ్యోతిశ్చక్రభువనకోశాదిప్రశ్నేష్వర్థతః. వర్ణాశ్రమధర్మాదిప్రశ్నేన తదారాధనస్వరూపం పృష్టం. ప్రతివచనే ఫలవిశేషోక్తిదర్శనాత్ ప్రతివచనప్రకారేణ ప్రశ్నార్థో విజ్ఞాయత ఇతి నీత్యా ఫలవిశేషశ్చాత్ర పృష్టో భవతీతి పూర్వోక్తేషు ప్రశ్నేష్వన్తర్భావిత ఇత్యభిప్రాయేణ ఫలవిశేషాశ్చ పృష్టా ఇత్యుక్తం. సప్రయోజనమారాధనం పృష్టమితి తత్ర తదన్తర్భావః. అయమేవార్థస్సకలశ్రుతీతిహాసపురాణానాం ప్రతిపాద్య ఇతి భావః. తతః కిం ప్రస్తుతశ్లోకార్థస్యేత్యపేక్షాయాం యన్మయమితి పదస్యార్థం సోపపత్తికమాహ (బ్రహ్మస్వరూపేతి) సృష్టిస్థితిలయకర్మభూతమితి పదం సృష్టిప్రలయయోరుక్తత్వేన స్థితికథనస్యాపేక్షితత్వజ్ఞాపనార్థం. స్థితిలయశబ్దాభ్యాం రక్షణసంహారౌ వివక్షితౌ- స్థితిలయయోః ప్రయోజ్యవ్యాపారత్వేన తదాశ్రయత్వేన తత్కర్మత్వాభావాజ్జగతః. సృష్టిస్థితిలయకర్మభూతం జగత్స్థిత్యర్థం కిమాత్మకం భవతీతి ప్రశ్నార్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తస్య చేతి) జగచ్చ స ఇతి సామానాధికరణ్యప్రతిపన్నం తాదాత్మ్యం స్వరూపైక్యలక్షణమాశఙ్క్య పరిహరతి (ఇదం చేతి) ఇదం- సామానాధికరణ్యప్రతిపన్నమిత్యర్థః. గగనాదౌ వ్యాప్తిమాత్రేణ తాదాత్మ్యం న దృష్టమితి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాత్మత్వం వివృణోతి

మన్తర్యామిరూపేణాత్మతయా వ్యాప్తికృతం- నతు వ్యాప్యవ్యాపకయోర్వస్త్వైక్యకృతం-యన్మయమితి ప్రశ్న
స్యోత్తరత్వాజ్జగచ్చ సఇతి సామానాధికరణ్యస్య. యన్మయమితి మయడ్ప్రత్యయో న వికారార్థః - పృథక్ ప్రశ్నవైయ
ర్థ్యాత్. నాపి ప్రాణమయాదివత్ స్వార్థికః-జగచ్చ సఇత్యుత్తరానుపపత్తేః. తదాహి విష్ణురేవేత్యుత్తరమభవిష్యత్.
అతః ప్రాచుర్యార్థ ఏవ *తత్ప్రకృతవచనే మయడితి మయట్. కృత్స్నం చ జగత్తచ్ఛరీరతయా తత్ప్రచురమేవ. త
స్మాద్యన్మయమిత్యస్య ప్రతివచనం జగచ్చ సఇతి సామానాధికరణ్యం జగద్బ్రహ్మణోశ్శరీరాత్మభావనిబన్ధనమిత్యవ
శ్చీయతే. అన్యథా నిర్విశేషవస్తుప్రతిపాదనపరే శాస్త్రేఽభ్యుపగమ్యమానే సర్వాణ్యేతాని ప్రశ్నప్రతివచనాని న
సఙ్గచ్ఛన్తే. తద్వివరణరూపం కృత్స్నం చ శాస్త్రం న సఙ్గచ్ఛతే. తథాహి- సతి ప్రపఞ్చభ్రమస్య కిమధిష్ఠానమిత్యేవం
రూపస్యైకస్య ప్రశ్నస్య నిర్విశేషజ్ఞానమాత్రమిత్యేవం రూపమేకమేవోత్తరం స్యాత్. జగద్బ్రహ్మణోరేకద్ర
వ్యత్వపరే చ సామానాధికరణ్యే సత్యసంకల్పత్వాదికల్యాణగుణైకతానతా నిఖిలహేయప్రత్యనీకతా చ బాధ్యేత.
సర్వాశుభాస్పదం చ బ్రహ్మ భవేత్. ఆత్మశరీరభావ ఏవేదం సామానాధికరణ్యం ముఖ్యవృత్తమితి స్థాప్యతే. అతో

(అన్తర్యామిరూపేణేతి) అన్తః ప్రవిశ్య నియన్తృత్వం హ్యాత్మత్వం. (వ్యాప్యవ్యాపకయోరితి) జగద్బ్రహ్మణోర్వ్యాప్యత్వేన వ్యాపకత్వేన చ శ్రుతిసిద్ధ
త్వాదితి భావః. నతు వస్త్వైక్యకృతమితి ప్రతిజ్ఞాముపపాదయతి (యన్మయమితి) వికారార్థత్వమాశఙ్క్య పరిహరతి (యన్మయమితి మయడితి) కుత ఇత్య
త్రాహ (పృథగితి) వికారార్థత్వే ఉపాదానం పృష్టం స్యాత్. నచ తత్ప్రష్టవ్యం-యత ఇతి పఞ్చమ్యన్తపదేనోపాదానస్యాపి పృష్టత్వాత్-అతస్తత్ప్ర
శ్నవైయర్థ్యం. నచ గోబలీవర్దనయః-అర్థాన్తరసంభవాదితి. అపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానం దుర్బలమితి న్యాయశ్చాత్ర ప్రేర్యః. బ్రహ్మజ్ఞానవాదినో[illegible]
తం స్వార్థికపక్షం దూషయతి (నాపీతి) నతు భేదాభేదపక్షాభ్యుపగతం - తత్తు దూషయిష్యతే. నహ్యర్థాసంభవతి నిరర్థకత్వాశ్రయణముపపన్నమితి భా
వః. శ్రుతార్థస్వీకారేణాశ్రుతకల్పనం హ్యుచితం - నతు శ్రుతపరిత్యాగః. బ్రహ్మజ్ఞానవాదినాభ్యుపగతస్య స్వార్థికత్వస్య అసాధారణం దూషణమాహ
(జగదితి) స్వార్థికత్వపక్షే యదిదం జగత్తత్కిమిత్యుక్తం స్యాత్. యదిదం జగత్తత్కిమిత్యుక్తే జ్ఞాతస్య జగద్రూపమాత్రస్య ప్రష్టవ్యత్వాయోగాత్ ప్ర
శ్నవైయర్థ్యాయ తత్కిం సత్యం- ఉత మిథ్యేతి పృష్టం భవతీత్యభ్యుపేతవ్యం. తత్ర మిథ్యేత్యుత్తరం వక్తవ్యం. తత్రాన్యతరాకారోపస్థాపకే ఆకారాన్త
రనిషేధకే చ శబ్దే వక్తవ్యే ఆకారద్వయోపస్థాపకం సామానాధికరణ్యమనుపపన్నమిత్యర్థః. బాధార్థం సామానాధికరణ్యమితి చేత్తన్నాస్తి-మాతా మే వన్ధ్యే
తివత్ సామానాధికరణ్యం బాధార్థమితి వ్యాహతత్వాదితి భావః. తర్హి కథముత్తరం స్యాదిత్యత్రాహ (తదాహీతి) విష్ణురిత్యన్యతరాకారోపస్థాపకశ్శబ్దః. ఆ
కారాన్తరనిషేధకశబ్ద ఏవకారః. సాక్షాదర్థమాహ (అత ఇతి) అతః-స్వార్థికత్వవికారార్థయోరనుపపన్నత్వాదిత్యర్థః. శబ్దానుశాసనానుమతిం దర్శయ
తి (తదితి) ప్రకృతం- ప్రకర్షేణ కృతం- ప్రభూతం- ప్రచురమిత్యర్థః. *అన్నమయో యజ్ఞః *శకటమయీ యాత్రేతి హి తస్యోదాహరణం. కిమత్ర ప్రా
చుర్యమస్తీత్యత్రాహ (కృత్స్నం చేతి) *అన్తర్బహిశ్చ వ్యాప్యేత్యాది శ్రుతేస్తదుపపన్నమితి భావః. సామానాధికరణ్యస్య శరీరాత్మభావనిబన్ధనత్వం ప్రతి
పిపాదయిషితముపసంహరతి (తస్మాదితి) యన్మయమిత్యస్య ప్రాచుర్యార్థత్వేన తస్యోత్తరత్వాజ్జగచ్చ సఇతి సామానాధికరణ్యస్య శరీరాత్మభావనిబన్ధన
త్వం. తేన స్వార్థికత్వనివృత్త్యా యన్మయమితి మయట్ప్రత్యయస్య ప్రాచుర్యార్థత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి చేత్ నైవం- మయట్ప్రత్యయస్య స్వార్థికత్వ
నివృత్తేః ప్రాచుర్యార్థనిర్ణయస్య చ సామానాధికరణ్యస్య శరీరాత్మభావనిబన్ధనత్వానపేక్షత్వాత్. స్వార్థికత్వం తావత్ -అర్థవత్త్వే సంభవతి నిరర్థకత్వస్వీ
కారాయోగాదపాస్తం. జగచ్చ స ఇతి సామానాధికరణ్యేన చాపాస్తం- స్వార్థికత్వే సతి ఆకారద్వయోపస్థాపకసామానాధికరణ్యస్యోత్తరత్వాయోగాత్.
నతు శరీరాత్మభావనిబన్ధనత్వాయోగాత్. నచ సామానాధికరణ్యస్య ప్రవృత్తినిమిత్తభూతాకారద్వయోపస్థాపకత్వం మయట్ప్రత్యయస్య స్వార్థికత్వనివృ
త్తిసాపేక్షం-సామానాధికరణ్యలక్షణస్వభావాదేవ తస్యాకారద్వయోపస్థాపకత్వసిద్ధేః. అతో మయట్ప్రత్యయస్య స్వార్థికత్వనివృత్తిస్సామానాధికరణ్య
స్యాకారద్వయోపస్థాపకత్వాదిత్యత్ర నాన్యోన్యాశ్రయః. ఏవం స్వార్థికత్వే వ్యుదస్తే పృథక్ప్రశ్నవైయర్థ్యేన వికారార్థత్వేఽనుపపన్నే పరిశేషాచ్ఛక్తేః
ప్రష్టవ్యత్వే సతి స్థితిస్వాభావ్యాదనుశాసనానురోధాచ్చ మయట్ప్రత్యయస్య ప్రాచుర్యరూపార్థవిశేషపరత్వసిద్ధిః. తతో జగచ్చ స ఇతి సామానాధికరణ్యస్య
శరీరాత్మభావరూపప్రవృత్తినిమిత్తవిశేషసిద్ధిరితి నాన్యోన్యాశ్రయః. ఏవం సామానాధికరణ్యస్య మృషావాద్యభిమతైక్యపరత్వే మయడానర్థక్యం సామా
నాధికరణ్యానుపపత్తిశ్చేతి దూషణద్వయం. స్వరూపైక్యపరత్వేఽర్థవిరోధో యన్మయమిత్యుక్తప్రశ్నోత్తరత్వానుపపత్తిశ్చేతి దూషణద్వయం చ దర్శితం
భవతి. స్వోక్తార్థపరత్వానభ్యుపగమే దూషణమాహ (అన్యథేతి) అన్యథా కథం ప్రశ్నప్రతివచనే స్యాతామిత్యత్రాహ (తథాహి సతీతి) సామానాధికర
ణ్యస్య భేదాభేదవాద్యభ్యుపగతైకద్రవ్యతాపరత్వం దూషయతి (జగదితి) అస్మిన్నపి పక్షే జగద్యన్మయం జగద్యద్ద్రవ్యమితి పృష్టం స్యాత్. తదానీం మయ
డ్వైయర్థ్యమస్తీతి ద్రష్టవ్యం-యత ఇత్యుపాదానస్య పృష్టత్వాత్. అధికం దూషణమాహ (సత్యేత్యాదినా) సత్యసఙ్కల్పత్వాదినా జీవగతదోషస్సర్వాశు
భేత్యాదినా ప్రకృతిగతదోషశ్చ బ్రహ్మణి ప్రసజ్యత ఇత్యుక్తం. యద్వా- ఉభయలిఙ్గకత్వహానిర్విపరీతాకారప్రాప్తిశ్చేత్యర్థః. శరీరవాచిపదస్య శరీరిప
రత్వే ముఖ్యత్వం న స్యాదిత్యత్రాహ (ఆత్మశరీరేతి) స్థాప్యతే - స్థాపయిష్యత ఇత్యర్థః. అనన్తరభావిత్వాత్ స్థాప్యత ఇత్యుక్తం. ఏవం ప్రకృత
శ్లోకవ్యాఖ్యానాపయికార్థః ప్రపఞ్చితః. అథ శాస్త్రార్థసంగ్రహానన్తరం విస్తరోపక్రమే స తచ్ఛ్లోకే కిం నమస్కారవిషయామవతార్య వ్యాఖ్యేయ శ్లోకస్యన
మస్కారశ్లోకాన్తరైస్సఙ్గతిం దర్శయితుమవికారాయేత్యాదీనాం షణ్ణాం వాక్యార్థమాహ (అత ఇతి) అతః- ప్రశ్నప్రతివచనాదిభిశ్శాస్త్రస్య సవిశే

*విష్ణోస్సకాశాదుద్భూతం జగత్తత్రైవచస్థితం । స్థితిసంయమకర్తాసౌజగతోస్య జగచ్చసఇతిసంగ్రహేణోక్తస్యార్థం *పరఃపరాణామిత్యారభ్యవిస్తరేణవక్తుం పరబ్రహ్మభూతంభగవన్తం విష్ణుం స్వేనైవరూపేణావస్థితంఅవికారాయేతి శ్లోకేనప్రథమం ప్రణమ్యతమేవహిరణ్యగర్భస్యావతారశఙ్కరరూపత్రిమూర్తిప్రధానకాలక్షేత్రజ్ఞసమష్టివ్యష్టిరూపేణావస్థితంచనమస్కరోతి.

లికసగుణవస్తుపరత్వాత్సామానాధికరణ్యస్యవిశిష్టవస్తునిముఖ్యవృత్తత్వాచ్చేతిభావః. అతఇత్యస్యవ్యష్టిరూపేణావస్థితంచనమస్కరోతీత్యనేనాన్వయః. యద్వా-శాస్త్రవాక్యార్థస్యైవంరూపత్వాత్ *విష్ణోస్సకాశాదిత్యస్యసంగ్రహరూపత్వం *పరఃపరాణామిత్యాదీనాంవిస్తారరూపత్వంచసిద్ధమిత్యర్థః. విష్ణోస్సకాశాదిత్యత్ర సకాశాదితిపదంపఞ్చమ్యాఃపఞ్చమ్యర్థత్వసంపాదనార్థం. యథా అస్యకృతే ఇత్యుక్తేకృతే ఇతిశబ్దస్యచతుర్థ్యర్థత్వసంపాదనపరత్వం తద్వత్. యద్వా - సకాశాత్ - ససంకల్పాత్. కాశనం - ప్రకాశనం- సంకల్పరూపజ్ఞానం. తద్వతఇత్యర్థః. అనేననిమిత్తత్వసిద్ధిః. యద్వా- సకాశశబ్దఃపార్శ్వపరః. తేనశరీరత్వముపలక్షితం. *సోభిధ్యాయశరీరాత్స్వాదితివచ్ఛరీరాదిత్యర్థః. తత్రైవచస్థితమితిలయస్థానప్రశ్నోత్తరం. తత్రస్థితమితి-స్థితం-నిష్ఠాంగతం. అనేనజగతోనిత్యత్వమవస్థానామాగమాపాయిత్వంచసూచితం. లయస్థానప్రశ్నస్యోత్తరముక్తం. అథలయకర్తృప్రశ్నస్య బాహ్యస్థితిప్రశ్నస్యచోత్తరమాహ(స్థితి)జగచ్చసఇతి-యన్మయమితిఫలితస్యకృత్స్నాన్తర్యామిరూపకృత్స్నసత్తానువృత్తిలక్షణస్థితిప్రశ్నస్యోత్తరం. యద్వా- యన్మయమితిఫలితస్థితిప్రశ్నస్యాపిస్థితిసంయమకర్తేత్యేవోత్తరం. జగచ్చసఇతితుయన్మయమితికణ్ఠోక్తస్యార్థస్యోత్తరం. ఇదంసామానాధికరణ్యమాత్మతయావ్యాప్తినిబన్ధనమితిపూర్వమేవోపపాదితం. నను నిష్కర్షకశబ్దానాంశౌక్ల్యాదీనాంధర్మిపర్యన్తత్వంనదృష్టం. యన్మయంజగదిత్యనేనజగచ్ఛబ్దస్యనిష్కర్షకశబ్దత్వందృష్టమితిధర్మిపర్యన్తాభిధాయిత్వాభావాజ్జగచ్చసఇతిసామానాధికరణ్యమనుపపన్నమితిచేత్ -ఉచ్యతే- నిష్కర్షకశబ్దాహిద్వివిధాః-నియతనిష్కర్షకావైవక్షికనిష్కర్షకాశ్చ. తత్ర శౌక్ల్యాదిశబ్దానియతనిష్కర్షకాః- మనుష్యత్వాదిశబ్దావైవక్షికనిష్కర్షకాః-ప్రయోగస్యనియామకత్వాత్. అన్యథానిష్కర్షకానిష్కర్షకవిభాగోపినోపపద్యతే. తథాజగచ్ఛబ్దోపివైవక్షికనిష్కర్షకఇతి. అతఏవయన్మయమితివైయధికరణ్యేనప్రశ్నస్యజగచ్చసఇతిసామానాధికరణ్యేనోత్తరమర్థభేదాభావాదుపపన్నం- శుక్లగుణస్యాశ్రయఃకఇతిప్రశ్నస్యశుక్లఃపటఇత్యుత్తరవత్. ఏవంసంక్షేపేణోక్తస్యవక్ష్యమాణమహావిస్తరస్యార్థస్యైషద్విస్తరరూపేణశ్లోకైర్నమస్కారఃక్రియతఇతినమస్కారశ్లోకసంగతిః. స్వేనైవరూపేణావస్థితం- నతుప్రకృత్యాదివిశిష్టమిత్యర్థః. పరబ్రహ్మణోహిహేయసంబన్ధాభావఃనతువిష్ణోరితిశఙ్కాయాం *విష్ణునామాసవేదేషు *సమస్తహేయరహితంవిష్ణ్వాఖ్యంపరమంపదమితివచనాత్ బ్రహ్మణఏవవిష్ణుశబ్దవాచ్యత్వాద్విష్ణోరేవభగవచ్ఛబ్దవాచ్యత్వాచ్చవిష్ణోర్హేయసంబన్ధోనుపపన్నఇత్యభిప్రాయేణపరబ్రహ్మభూతమిత్యాదివిశేషణముక్తం. అవికారాయ-వికారశబ్దోధర్మిపరోధర్మపరశ్చ-*షోడశకశ్చవికారఇత్యాదిప్రయోగాత్. స్వయంకస్యచిద్వికారభూతః కార్యభూతోనభవతీత్యవికారః. అనేనకార్యాచిద్వ్యావృత్తిః. యద్వా-వికారః-అవస్థా-మహత్త్వాహంకారత్వాదిః. నిత్యంతత్సంబన్ధవిరహాదవికారః. అతోవికారవతీప్రకృతిరవికారపదేనవ్యావర్త్యతే. ఏవంతత్పురుషబహువ్రీహిభ్యామవికారాయేతిపదేనకార్యకారణరూపోభయావస్థాచిద్వ్యావృత్తిః. శుద్ధాయేతిబద్ధవ్యావృత్తిః. నిత్యాయ-శుద్ధత్వేననిత్యాయ. అన్యథాఅవికారాయేత్యనేనపునరుక్తిస్స్యాత్. నిత్యపదంశుద్ధింవిశింషదేవశుద్ధిమద్వస్తువిశేషణం-యథామహోదారఇత్యత్రమహచ్ఛబ్దఔదార్యంవిశింషన్నేవదాతుర్విశేషణం- తద్వత్. అతోముక్తవ్యావృత్తిః. పరమాత్మనఇతినిత్యముక్తవ్యావృత్తిః. తేహిపరవన్తః- నతుపరమాః - *ప్రధానపురుషవ్యక్తకాలానాం పరమమితివక్ష్యమాణత్వాత్ అవికారాయేత్యాదినా పదచతుష్టయేనప్రధానపురుషావ్యక్తకాలవ్యావృత్తిరితికేచిత్-నిమేషాద్యవస్థకాలస్యావ్యక్తస్యాప్యవికారపదవ్యావర్తితత్వాత్, పురుషత్రైవిధ్యస్యైవప్రామాణికత్వాత్, విశేషణానాంతద్వ్యావర్తనసమర్థత్వాచ్చయథోక్తానామేవార్థానాంవ్యావర్తితత్వముచితం. విలక్షణవిగ్రహవత్తయాపిసమస్తవైలక్షణ్యమాహసదైకరూపరూపాయేతి. ప్రథమోరూపశబ్దఃస్వభావవాచీ. ఏకస్వభావమిత్యర్థః. పరవ్యూహవిభవాదిసర్వావస్థాసుసకలహేయప్రత్యనీకత్వమఙ్గళాస్పదత్వధ్యేయత్వాదిస్వభావోఽప్రచ్యుతఇత్యర్థః. యద్వా- ఏకరూపం-దివ్యాత్మస్వరూపేణసమానస్వభావం. తేనాపిహేయప్రత్యనీకత్వాదిసిద్ధిః. నిఖిలపవైరేక్షిత్యానన్దమయాధికరణాన్తరాదిత్యవిద్యార్థావివక్షితాః. పూర్వోక్తమాత్మత్వంసమృదాత్మకోఘటఇతివచ్ఛవలీలితద్వైశద్యమవయవశక్త్యాక్రియతేవిష్ణుశబ్దేన, సర్వజిష్ణవఇతిపదేన, చ. పదద్వయేనప్రపఞ్చభోవ్యావృత్తిః- అన్తఃప్రవిశ్యనియన్తృత్వంహిశరీరిత్వం. అతఏవమాత్మత్వంవివృతంభవతి. విష్ణుశబ్దస్యరూఢత్వాద్దేవతావిశేషనిర్ణయశ్చసిద్ధః. యద్వా - విష్ణుశబ్దేనైవనియమనపర్యన్తవ్యాప్తిరుక్తా. వ్యాప్తికృతతద్గతదోషస్పర్శశఙ్కాంవ్యుదస్యతిసర్వజిష్ణవఇతి. కథంవిష్ణోఃకారణత్వం-హిరణ్యగర్భాదీనాంహిస్రష్ట్రాదికారణత్వమవగమ్యతఇత్యత్రాహనమఇతి. తత్తచ్ఛరీరకోవిష్ణురేవస్రష్ట్యాదికంకరోతీత్యర్థః. *రక్షార్థంసర్వభూతానాంవిష్ణుత్వముపజగ్మివానిత్యుక్తవిష్ణ్వాఖ్యావతారవిగ్రహద్వారాభగవత్పర్యన్తోహరిశబ్దః- హిరణ్యగర్భశఙ్కరశబ్దౌజీవద్వారాభగవత్పర్యన్తావితి- *బ్రహ్మాద్యాస్సకలాదేవామనుష్యాఃపశవస్తథా।విష్ణుమాయామహావర్తమోహాన్ధతమసావృతాఇతి *హిరణ్యగర్భాదిషుచబ్రహ్మకర్మాత్మికాద్విధేతి* హిరణ్యగర్భోభగవానిత్యారభ్య *మూర్తమేతద్ధరేరూపంభావనాత్రితయాత్మకం। అశుద్ధాస్తేసమస్తాస్తుదేవాద్యాఃకర్మయోనయఇత్యాద్యేతత్ప్రబన్ధస్థశ్లోకతాత్పర్యానురోధాత్, *ఏతౌద్వౌవిబుధశ్రేష్ఠౌప్రసాదక్రోధజౌస్మృతౌ। తదాదర్శితపన్థానౌసృష్టిసంహారకారకౌ *తవాన్తరాత్మామమచయేచాన్యేదేహిసంజ్ఞితాః। సర్వేషాంసాక్షిభూతోసౌనగ్రాహ్యఃకేనచిత్క్వచిదితిభారతాదివచనైఃకార్థ్యాచ్చనిశ్చీయతే. హిరణ్యగర్భాదిసామానాధికరణ్యంవ్యాప్తికృతమితిసూచయతివాసుదేవాయేతి. బ్రహ్మశివమధ్యస్థోప్యప్రచ్యుతస్వభావఇత్యాహతాభ్యా

తత్రజ్ఞానస్వరూపమిత్యయం శ్లోకః క్షేత్రజ్ఞవ్యష్ట్యాత్మనావస్థితస్యపరమాత్మనః స్వభావమాహ. తస్మాన్నాత్రనిర్విశేషవస్తుప్రతీతిః. యదినిర్విశేషజ్ఞానరూపబ్రహ్మాధిష్ఠానభ్రమప్రతిపాదనపరంశాస్త్రం- తర్హి *నిర్గుణస్యాప్రమేయస్యశుద్ధస్యాప్యమలాత్మనః। కథంసర్గాదికర్తృత్వంబ్రహ్మణోఽభ్యుపగమ్యతఇతిచోద్యం * శక్తయస్సర్వభావానామచిన్త్యజ్ఞానగోచరాః। యతోఽతోబ్రహ్మణస్తాస్తుసర్గాద్యాభావశక్తయః। భవన్తితపతాంశ్రేష్ఠపావకస్యయథోష్ణతేతిపరిహారశ్చనఘటతే. తథాహి-సతినిర్గుణస్యబ్రహ్మణఃకథంసర్గాదికర్తృత్వం-నబ్రహ్మణఃపారమార్థికస్సర్గః - అపితుభ్రాన్తిపరికల్పితఇతిచోద్యపరిహారౌస్యాతాం. ఉత్పత్త్యాదికార్యంసత్త్వాదిగుణయుక్తాపరిపూర్ణకర్మవశ్యేషు దృష్టమితిసత్త్వాదిగుణరహితస్య పరిపూర్ణస్యాకర్మవశ్యస్య కర్మసంబన్ధానర్హస్య

త్యేతి. యద్వా- తేషు త్రిష్వప్యయమేవమోక్షప్రద ఇత్యర్థః- *అక్షరస్మాదుచ్యతే తారం యస్మాదుచ్చార్యమాణ ఏవ గర్భజన్మజరామరణసంసారమహాభయాత్తారయతి తస్మాదుచ్యతే తారమితి శ్రుతేః. *బ్రహ్మవిష్ణుశివా బ్రహ్మన్ ప్రధానా బ్రహ్మశక్తయ ఇత్యాదినిర్దిష్ట పరతన్త్రత్వం, విష్ణోస్తు తుల్యత్వాదిసామ్యం, చనశఙ్కనీయం. శక్తిరపృథక్సిద్ధవిశేషణం. తత్ర ధర్మిణ్యసమానవిభక్తినిర్దిష్టే ధర్మిపర్యన్తస్యాపి శబ్దస్య ధర్మమాత్రపరత్వం ప్రసిద్ధం పటస్య శుక్ల ఇత్యాదిషు. తథా విష్ణుశబ్దో విశేషణభూతవిగ్రహమాత్రపరః- అసమానవిభక్త్యా బ్రహ్మశబ్దేన ధర్మిణః పృథఙ్నిర్దిష్టత్వాత్. బ్రహ్మణశ్శక్తయో హి బ్రహ్మశక్తయః. అతోఽసమానవిభక్తినిర్దిష్టత్వమితి. యద్వా - భగవతో దేవమనుష్యాదిశబ్దవ్యపదేశవత్ శక్తిభూతత్వాదిశబ్దవ్యపదేశోఽపి భూతిసామానాధికరణ్యాత్. యథాహుశ్శ్రీవత్సాఙ్కమిశ్రాః *సజాతీయస్తేషామితి తు విభవాఖ్యామపి భజన్తీతి॥ అతోఽయథోక్త ఏవార్థః. అథ కేవలప్రకృతికారణత్వావృత్త్యర్థం ప్రకృతివిశిష్టం పరమాత్మానం నమస్కరోతి ఏకానేకేతి. కారణావస్థాయామేకః. కార్యావస్థాయామనేకః. అథ బుద్ధిస్థాం కార్యావస్థామాహ వ్యక్తేతి. తథా బుద్ధిస్థాం కారణావస్థామాహ అవ్యక్తేతి. తత్రాప్యప్రచ్యుతస్వస్వభావత్వమాహ ముక్తిహేతవ ఇతి. అథ కాలవిశిష్టమాహ సర్గేతి. వక్ష్యమాణవిశేషణోపపత్తేః, ప్రకరణస్య విశిష్టపరత్వాత్, విశేషణాన్తరవిశిష్టతాయాః ప్రతిపాదితత్వేన కాలవిశిష్టతాకథనపారిశేష్యాత్, తవ ప్రతిపాదనే అపేక్షితవిధ్యభావప్రసఙ్గాత్, కేవలం బ్రహ్మస్వరూపకారణపరత్వే అణ్డాన్తర్గతసర్గాదేరుక్తత్వాదణ్డబహిర్భూతతత్త్వసర్గాదేర్వక్ష్యమాణత్వాచ్చ పౌనరుక్త్యప్రసఙ్గాత్, విస్తరే చ * ప్రధానపురుషవ్యక్తకాలానాం *వ్యక్తం విష్ణుస్తథావ్యక్తం పురుషః కాల ఏవ చ *తథా పురుషరూపేణ కాలరూపేణ చ స్థితం *బ్రహ్మదక్షాదయః కాల ఇత్యాదిభిర్వ్యక్తావ్యక్తాదిభిస్సహ వక్ష్యమాణత్వాచ్చ, అయం శ్లోకః కాలపర ఏవ. అచిద్విశిష్టవాచిశ్లోకానన్తరాదస్య శ్లోకస్య కాలపరత్వముచితం. ఉత్తరశ్లోకస్సమష్టిజీవపరః - వ్యష్టిజీవపరశ్లోకసాహచర్యాత్. కాలస్య సర్గస్థితివినాశకమూలభూతత్వం *బ్రహ్మదక్షాదయః కాలః *విష్ణుర్మన్వాదయః కాలః *రుద్రః కాలాన్తకశ్చేత్యాదిసిద్ధం. జగన్మయః - అవచ్ఛేదకతయాఽవచ్ఛేద్యతయా చ జగత్ప్రచురః. అథ క్షేత్రజ్ఞసమష్ట్యాత్మనావస్థితం నమస్యతి ఆధారభూతమితి. అచేతనస్య చేతనస్స్వరూపేణాధారభూతః- *ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః *జీవభూతాం మహాబాహో యయేదం ధార్యతే జగదితి వచనాత్. అణీయస్త్వం- ప్రకృతేరపి వ్యాపనయోగ్యసూక్ష్మత్వం. యద్వా-*వికాసానుస్వరూపైశ్చేత్యుక్తప్రకారేణ సర్వదశాయామివజ్ఞానవికాసాభావాదణీయస్త్వమేవేత్యర్థః. సర్వభూతస్థం- భవతీతి భూతం. పృథివ్యాదిషు సర్వత్రైవావస్థితం. అనన్తరం క్షేత్రజ్ఞవ్యష్టివిశిష్టం నమస్కరోతి జ్ఞానేతి. హిరణ్యగర్భేత్యాదిభాష్యనిర్దిష్టేష్వర్థేష్వయం శ్లోకః కింవిశిష్టపరమాత్మపర ఇతి శఙ్కాయాం సమాసాన్తర్గతం ప్రస్తుతశ్లోకార్థం. వివిచ్య దర్శయతి (తత్రేతి) పరమాత్మనస్సద్వారక ఏవ భ్రమాన్వయ ఇత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తస్మాదితి) నిర్విశేషజ్ఞానపరత్వే ప్రశ్నోత్తరవరలాభకథనానుపపత్తిముఖేనోపక్రమవిరోధ ఉక్తః అథోపరితనాధ్యాయగతచోద్యపరిహారాననుగుణత్వముచ్యతే (యదీతి) యద్వా - శాస్త్రారమ్భోపయోగిప్రశ్నోత్తరానుపపత్తిరుక్తా. ఇదానీమేతత్ప్రశ్నోత్తరవిశేషానుపపత్తిరుచ్యతే (యదీతి) పూర్వాధ్యాయే *జుషన్ రజోగుణమిత్యాదినా గుణాన్వయే కథితేఽపి నిర్గుణస్యేతి చోదయతోఽయమభిప్రాయః-గుణాన్వయస్య సద్వారకత్వాత్స్వయం నిర్గుణ ఇతి. నిర్విశేషపక్షే అప్రమేయస్యేత్యాదిపదవైయర్థ్యం - నిర్గుణస్యేతి పదేనైవ నిర్విశేషత్వసిద్ధేః- పరిపూర్ణత్వాదిగుణానభ్యుపగమాచ్చ. అప్రమేయాది పదాన్తరసమభివ్యాహార ఏవ నిర్గుణపదోపస్థాపితనిషేధస్య సంకుచితవిషయత్వసాధకః. (నఘటత ఇతి) సర్గాద్యా భావశక్తయ ఇతి సర్వశక్తియోగేన చోద్యస్య పరిహారాన్నిర్విశేషపక్షాననుగుణత్వమితి భావః. తర్హి కథం చోద్యపరిహారౌ స్యాతామిత్యత్రాహ (తథాహి సతీతి) నిర్గుణస్య బ్రహ్మణ ఇత్యనేన పదాన్తరవైయర్థ్యమభిప్రేతం. నిర్విశేషస్య కర్తృత్వానుపపత్తిచోద్యే కృతే- కర్తృత్వస్యాపారమార్థ్యే సతి హి తదనుపపత్తిః - అపరమార్థత్వాద్ దుర్ఘటత్వమేవ భూషణమితి పరిహారో వక్తవ్య ఇత్యర్థః. కిమర్థావిమౌ చోద్యపరిహారౌ - యద్వ్యయమర్థోన ప్రతిపాద్యత ఇతి శఙ్కాయాం స్వయమేవ తచ్చోద్య పరిహారశరీరమాహ (ఉత్పత్త్యాదీతి) నిర్గుణస్యేత్యాదివిశేషణానాం విపరీతాకారైః కర్తృత్వస్య వ్యాప్తిం కథమిత్యనేనాభిప్రేతాం దర్శయతి (సత్త్వాదిగుణయుక్తేత్యాదినా) సత్త్వాదిగుణయుక్తాపరిపూర్ణకర్మవశ్యత్వాని నిర్గుణత్వాదీనాం యథాక్రమం విపరీతాకారాః. అమలాత్మన ఇత్యస్య విపరీతాకారోఽపి కర్మవశ్యేత్యనేనార్థసిద్ధః. అమలాత్మత్వం - అమలస్వభావత్వం - కర్మసంబన్ధానర్హత్వం. తద్విపరీతాకారః కర్మసంబన్ధార్హత్వం. తచ్చ కర్మవశ్యశబ్దేనార్థసిద్ధం - కర్మసంబన్ధార్హత్వకార్యం హి కర్మవశ్యత్వం. నిర్గుణస్యేత్యాదిపదానాం యథాక్రమమర్థమాహ (సత్త్వాదిగుణరహితస్యేత్యాదిపదైః) కర్మసంబన్ధానర్హస్యేత్యనేనామలాత్మన ఇతి పదం వ్యాఖ్యాతం భవతి. అకర్మవశ్యత్వం ముక్తస్యాపి విద్యతే. సపూర్వావస్థాయాం కర్మసంబన్ధిత్వాత్తదర్హః. అతస్తద్వ్యావర్తకం కర్మసంబన్ధానర్హత్వమమలాత్మత్వం. అకర్మవశ్యత్వం-కర్మకృతసుఖదుఃఖభాక్త్వాభావః.

కథం సర్గాదికర్తృత్వమభ్యుపగమ్యత ఇతి చోద్యం. దృష్టసకలవిసజాతీయస్య బ్రహ్మణో యథోదితస్వభావస్యైవ జలాదివిసజాతీయస్యాగ్న్యాదే రౌష్ణ్యాదిశక్తియోగవత్సర్వశక్తియోగో న విరుధ్యత ఇతి పరిహారః.
* పరమార్థస్త్వమేవైక ఇత్యాద్యపి న కృత్స్నస్యాపారమార్థ్యం వదతి - అపితు కృత్స్నస్య తదాత్మకతయా తద్వ్యతిరేకేణావస్థితస్యాపారమార్థ్యం. తదేవోపపాదయతి * తవైష మహిమా యేన వ్యాప్తమేతచ్చరాచరమితి. యేన త్వయేదం చరాచరం వ్యాప్తం - అతస్త్వదాత్మకమేవేదం సర్వమితి త్వదన్యః కోపి నాస్తి. అతస్సర్వాత్మతయా త్వమేవైకః పరమార్థః. అత ఇదముచ్యతే తవైష మహిమా యా సర్వవ్యాప్తిరితి. అన్యథా తవైషా భ్రాన్తిరితి వక్తవ్యం. జగతః పతే త్వమిత్యాదీనాం పదానాం లక్షణా, చ స్యాత్. లీలయా మహీముద్ధరతో భగవతో మహావరాహస్య స్తుతిప్రకరణవిరోధశ్చ. యతః కృత్స్నం జగత్ జ్ఞానాత్మనా త్వయాఽఽత్మతయా వ్యాప్తత్వేన తవ మూర్తం - తస్మాత్త్వదాత్మకత్వానుభవసాధనయోగవిరహిణః తత్ కేవలదేవమనుష్యాదిరూపమితి భ్రాన్తిజ్ఞానేన పశ్యన్తీత్యాహ యదేతద్దృశ్యత ఇతి. న కేవలం వస్తుతస్త్వదాత్మకం జగద్దేవమనుష్యాద్యాత్మకమితి దర్శనమేవ భ్రమః - జ్ఞానాకారాణామాత్మనాం దేవమనుష్యాద్యర్థాకారత్వదర్శనమపి భ్రమ ఇత్యాహ జ్ఞానస్వరూపమఖిలమితి. యే పునర్బుద్ధిమన్తో జ్ఞానస్వరూపాత్మవిదస్సర్వస్య భగవదాత్మకత్వానుభవసాధనయోగయోగ్యపరిశుద్ధమనసశ్చ-

వస్యవశ్యవిసజాతీయత్వం కర్మసంబన్ధానర్హత్వం. సర్గాదికర్తృత్వే గుణత్రయవశ్యత్వసాపేక్షత్వకర్మాధీనఫలభాక్త్వకర్మసంబన్ధార్హత్వప్రసఙ్గ ఇతి విశేషవిరోధప్రసఙ్గేన చోద్యం. అగ్నేర్ద్రవ్యత్వేఽనుష్ణత్వప్రసఙ్గ ఇతివదయం తర్కో ధర్మిగ్రాహకప్రమాణబాధితః. అతో విసజాతీయధర్మిణో విసజాతీయధర్మవత్త్వం యుక్తం - అగ్నిత్వే సత్యపి వైద్యుతాగ్నేర్జలనిర్వాప్యత్వాభావవత్. అతస్సర్వవిసజాతీయస్య బ్రహ్మణస్సర్వశక్తియోగ ఉపపద్యత ఇతి పరిహార ఇత్యర్థః. *శక్తయస్సర్వభావానామిత్యస్య గ్రన్థస్యాయమక్షరార్థః - అచిన్త్యజ్ఞానగోచరాః - అతర్క్యప్రమితిసిద్ధాః. సర్గాద్యాః - సర్గాదిగోచరాః. భావశక్తయః - వస్తుశక్తయః. బ్రహ్మణో వస్తుశక్తయ ఇతి నిర్దేశో బ్రహ్మతాదాత్మ్యమితివత్. యద్వా - బ్రహ్మణో భావశక్తయః - వస్తుశక్తయః. బ్రహ్మణో వస్తుత్వప్రయుక్తాస్సత్తాప్రయుక్తా నిరుపాధికాశ్శక్తయ ఇత్యర్థః. యద్వా - భావశబ్దస్స్వభావపరః. స్వాభావిక్యశ్శక్తయ ఇత్యర్థః. అథ చతుశ్శ్లోకీం వ్యాచష్టే (పరమార్థ ఇతి) కృత్స్నస్య బ్రహ్మపర్యన్తత్వేన తచ్ఛరీరత్వాత్కృత్స్నశరీరం బ్రహ్మైవ పరమార్థః - అతత్పర్యన్తో మిథ్యేత్యర్థః. జగతః పత ఇత్యాకాశవ్యావృత్తిః. యేన వ్యాప్తమితి నృపవ్యావృత్తిః. అనేన జగతశ్శరీరలక్షణం చ స్మితం భవతి - నియామ్యత్వధార్యత్వశేషత్వేష్వన్యతమం వ్యాప్యత్వసహచరం హి శరీరలక్షణద్యోతకం. జగచ్ఛరీరక - త్వదన్యో మిథ్యేత్యుక్తే అతత్పర్యన్తస్వతన్త్రవస్త్వన్తరస్యైవ మిథ్యాత్వం స్యాత్ - న తు తత్పర్యన్తచ్ఛరీరభూతస్య - యథా - హే భూపతే త్వదన్యో నాస్తీత్యుక్తే న భూమిర్మిథ్యా భవతి - కిన్తు రాజాన్తరస్యైవ తు మిథ్యాత్వం తద్వత్. యద్వా - ఏకశబ్దః ప్రాధాన్యపరః - *ఏకాదాకినిచ్చాసహాయ ఇత్యత్ర సహాయపదవ్యవచ్ఛేద్యం హి ప్రాధాన్యం. బ్రహ్మణశ్చ ప్రాధాన్యం జగత్ప్రతివిశేష్యత్వరూపం. తదాసీం నాన్యోస్తీతి ప్రధానభూతోన్యో నిషిధ్యతే - న త్వప్రధానమర్థాన్తరం. ఉక్తార్థస్యోపపాదకం వ్యాప్యత్వప్రతిపాదకముత్తరార్ధమిత్యాహ (తదేవేతి) తత్ర ఫలితమర్థమాహ (యేనేతి) యేన - యస్మాదిత్యర్థః. త్వదన్యః అత్వదాత్మకః. త్వయాఽఽత్మతయా వ్యాప్తత్వాత్ సర్వం త్వదాత్మకం త్వచ్ఛరీరమితి త్వదన్యః అత్వదాత్మకో నాస్తి. తస్మాత్సర్వశరీరస్త్వమేవ పరమార్థ ఇత్యర్థః. తవైష మహిమేతి శ్లోకార్ధైకదేశశ్చోక్తార్థోపపాదక ఇత్యాహ (అత ఇతి) మహిమ్నో వ్యాప్తిరూపత్వాత్ - యా సర్వవ్యాప్తిరిత్యుక్తం - న తు వ్యాప్తౌ తాత్పర్యాత్. వ్యాప్తేర్మహిమత్వ ఏవ తాత్పర్యం. యద్వా - వ్యాప్తేరుక్తార్థోపపాదకత్వం మహిమసమభివ్యాహారాదిత్యాహ (అత ఇదముచ్యత ఇతి) తస్య పరప్రాతికూల్యం దర్శయతి (అన్యథేతి) వ్యాప్యవ్యాప్త్యోర్మిథ్యాత్వే సర్వవ్యాప్తిస్తవ మహిమేతి న వాచ్యం - అపితు భ్రాన్తిరితి వక్తవ్యమిత్యర్థః. కృత్స్నాపారమార్థ్యపరత్వే దూషణాన్తరద్వయమాహ (జగతః పత ఇతి) లక్షణా - అధిష్ఠానలక్షణా. అబ్రహ్మాత్మకత్వేన స్వతన్త్రతాయాః ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాత్తద్విరుద్ధం బ్రహ్మపర్యన్తత్వం న శాస్త్రం ప్రతిపాదయతి *ఆదిత్యో యూప ఇతివదితి శఙ్కాయాం - అన్యథాసిద్ధాయా అపరోక్షరూపాయా అపి స్వాతన్త్ర్యప్రతిపత్తేః పరోక్షరూపాప్యనన్యథాసిద్ధా పారతన్త్ర్యప్రతిపత్తిర్బలీయసీత్యభిప్రాయేణ ద్వితీయశ్లోకమవతారయతి (యత ఇతి) పారతన్త్ర్యప్రతిపత్తిః పరమాత్మప్రతిపత్తిసాపేక్షా - తదభావాత్తత్ప్రతిపత్త్యభావ ఇత్యన్యథాసిద్ధా స్వాతన్త్ర్యప్రతిపత్తిరిత్యర్థః. (కేవలదేవమనుష్యాదిరూపమితి) పరమాత్మశరీరత్వరహితజగద్రూపమాత్రమిత్యర్థః. అయమర్థః - యథా దేహాత్మభ్రమోఽపరోక్షోపి పరోక్షశాస్త్రజ్ఞానేన బాధ్యతే - తథా స్వాతన్త్ర్యభ్రమోపీతి. దేహాతిరిక్తం స్వాత్మానమప్యజానతః పరమాత్మపారతన్త్ర్యప్రతిపత్తిః కిం పునరిత్యాయసిద్ధేతి చ దర్శయితుం తృతీయశ్లోకారమ్భః. తం వ్యాచష్టే (న కేవలమితి) చిదచిదాత్మకే జగతి చేతనరూపం జగద్వివక్షితం జ్ఞానస్వరూపమఖిలం జగదితి జగచ్ఛబ్దేన - యథా * త్రిభిర్గుణమయైర్భావైరేభిస్సర్వమిదం జగత్ । మోహితం నాభిజానాతి మామేభ్యః పరమవ్యయమితి. అత్ర జ్ఞానస్వరూపస్య జడరూపార్థస్వరూపత్వబుద్ధిర్భ్రమ ఇత్యుక్తే అర్థస్వరూపస్యార్థస్వరూపత్వబుద్ధిర్న భ్రమస్స్యాదితి చ సిద్ధం. దేహాత్మభ్రమస్సంసర్గకృతః - జలముష్ణమితివత్. ఆత్మాసాధారణధర్మజ్ఞానస్ఫురణేపి తస్యాసాధారణత్వాజ్ఞానాద్భ్రమోపపత్తిః. చతుర్థం వ్యాచష్టే (యే పునరితి) విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చేతి విజ్ఞానశబ్దస్యాత్మవాచిత్వాత్ జ్ఞానస్వరూపాత్మవిద ఇత్యుక్తం. అబుద్ధయ ఇతి పూర్వశ్లోకోక్తార్థప్రతియోగిత్వేన జ్ఞానవిద ఇత్యుక్తమితి స్మారయతి (బుద్ధిమన్త ఇతి) అయోగిన ఇత్యస్య ప్రతియోగిత్వేన శుద్ధచేతస ఇత్యుక్తమితి సూచయతి (యోగయోగ్యపరిశుద్ధమనస ఇతి) యోగయోగ్యత్వే హేతుః పరిశుద్ధత్వం - మనసా తు విశుద్ధేన హి భగవత్సాక్షాత్కారరూ

తే దేవమనుష్యాదిప్రకృతిపరిణామవిశేషశరీరేషు [illegible] జ్ఞానస్వ[illegible]త్వచ్ఛరీరంచవక్తృ[illegible]త్వాహమోఙజ్ఞానవిషయ ఇతి. అన్యథా [illegible], [illegible]ధవిరోధః, ప్రకరణవిరోధః, శాస్త్రతాత్పర్యవిరోధః, [illegible] *తస్మాన్మమ [illegible] ప్రసక్తేష్వాత్మసుజ్ఞానైకాకారతయా సమానేష్వాత్మసు దేవమనుష్యాదిప్రకృతిపరిణామ[illegible] [illegible]సంసృష్టకృతమాత్మసు దేవాద్యాకారేణద్వైతకల్పనమతత్త్వమిత్యుచ్యతే. [illegible] [illegible]తంనప్రతిషిధ్యతే. దేవమనుష్యాదివివిధవిచిత్రనిర్గమన[illegible]మానం సర్వమాత్మన[illegible]

[illegible]సననిష్పత్తిః శ్రూయతే. మనోవిశుద్ధిశ్చకర్మయోగేన. యోగేనయోగ్యతాప[illegible]. పూర్వశ్లోకే [illegible] అస్మిఞ్శ్లోకే అఖిలజగచ్ఛబ్దేనాచిత్ప్రపంచజగద్వ్యపదిష్టం. కృత్స్న[illegible] [illegible]స్తరేణసర్వశ్లోకసాధారణమాహ(అన్యథేతి)స్వార[illegible]భూమోదేహాశ్రయమస్త్వేతి [illegible] మహిమా-త్వం-ఇత్యాదిశబ్దానాంలక్షణా. త్వంశబ్దోహిస్వాభిముఖాహమర్థానర్థవాచీ.అత [illegible]తో౽సత్యత్వే ప్రమాణవిరోధః, తిరోధానానుపపత్త్యాది తర్క విరోధః, ఉభయలిఙ్గవిరోధశ్చ. ప్రకరణవిరోధః [illegible] యస్తువ నీతిహి ప్రకృతం. శ్రోతౄణామద్వైతజ్ఞానవత్త్వేనస్తుత్యనుపపత్తిః. తదభావేచనితరాం. శాస్త్రతాత్పర్యవిరోధః [illegible] కరణోపక్రమోపసంహారాదివిరోధః. అథాదిభరతచతుశ్శ్లోకీంపరస్పరవ్యవహితాంవ్యాచష్టే.(తస్యేత్యాదినా) [illegible] ద్వివిధంశాస్త్రప్రతిపాద్యం. తత్ర బ్రహ్మాద్వైతంప్రకార్యద్వైతం. జీవాద్వైతంప్రకారాద్వైతం. [illegible] మానాధికరణ్యేన బ్రహ్మాద్వైతప్రతిపాదనాత్, సామానాధికరణ్యస్యచప్రకారభేదవిశిష్టప్రకార్యైకత్వపరత్వాత్, *సేతస్మాత్[illegible] రబహుత్వస్యకణ్ఠోక్తత్వాత్,ఐక్యవిధిశేషస్య *నేహనానా స్తీత్యాదిభేదనిషేధస్యవిహితైక్యవిరోధిభేదవిషయత్వాత్, [illegible] తిరిక్తవిషయత్వేనప్రకారిబహుత్వనిషేధపరత్వాత్,*నతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చదృశ్యతేఇతి బ్రహ్మతుల్యప్రకార్యన్తరనిషేధక[illegible] మేవ బ్రహ్మాద్వైతం. జీవాత్మబహుత్వస్య శ్రుతిసిద్ధత్వా, దన్యథాబద్ధముక్తవ్యవస్థానుపపత్తే, రుపదేశానుపపత్తే,స్సుఖాదివ్యవస్థానుపపత్తేః,*పుమా న్నదేవోననరోనపశుర్నచపాదపః| చతుర్విధోపిభేదోయంమిథ్యాజ్ఞాననిబన్ధనః*దేవాదిభేదే౽పధ్వస్తఇత్యాదిభిర్భేదవిశేషనిషేధస్యకణ్ఠోక్తత్వా,న్ముక్తా నాంసామ్యవచనాత్,*అహంత్వంచతథాన్యేచ *తత్రత్వమహమప్యత్ర*తన్మనస్సముత్పాద్య త్యాది ప్రాకరణికవచనానురోధా,దేకో[illegible] శబ్దస్య ఏకజాతీయపరత్వోపపత్తే, ర్వక్ష్యమాణశ్లోకస్యశబ్దస్వభావాచ్చ, జీవాద్వైతంప్రకారాద్వైతమేవ. *నిత్యోనిత్యానాంచేతనశ్చేతనానామే కోబహూనాంయోవిదధాతికామానిత్యస్యవాక్యస్యకామవిధానపరత్వాన్ననిత్యత్వబహుత్వయోస్తాత్పర్యమస్తి-అస్తుచేద్వాక్యభేదఃప్రసజ్యతేతిచేత్ -న- *యదాగ్నేయో౽ష్టాకపాలఇత్యత్రాష్టాకపాలత్వవిశిష్టాగ్నేయపురోడాశవిధివద్విశిష్టవిధిపరత్వాద్వాక్యస్య,నిత్యబహుచేతనవిశిష్టకామప్రదానవిధిపరం హీదంప్రతీయతే. అనిత్యానామల్పానాంకామప్రదానాదపినిత్యానాంబహూనాంకామప్రదానేకథితేహికామప్రదానస్యాతిశయోభవతి. జీవ బహుత్వస్యలోకసిద్ధత్వాన్నతత్రశాస్త్రస్యతాత్పర్యం-అప్రాప్తేహిశాస్త్రమర్థవదితిచేన్న- సంసృష్టస్యహిబహుత్వప్రతీతిర్లోకసిద్ధా- పరిశుద్ధాత్మస్వరూప బహుత్వస్యలోకసిద్ధత్వాభావాత్తత్రహిశాస్త్రతాత్పర్యంసంభవతి.ఔపాధికాకారస్యానిత్యత్వా,న్నిష్కృష్టస్వరూపస్యనిత్యత్వా,న్నిత్యత్వసమానాధికర ణబహుత్వే౽భిహితేపరిశుద్ధాత్మస్వరూపబహుత్వంవ్యక్తంభవతి. ఉపదేశో౽పినసంభవతి-గురుర్భ్రాన్తశ్చేన్నోపదేశః- అభ్రాన్తశ్చేద్ద్వైతప్రతీత్యభా వాన్నితరాం. ద్వైతప్రతీతావపిదర్పణస్థంస్వాత్మనఃప్రతిబిమ్బంప్రతివివక్షితస్యనోపదేశస్సంభవతీతి. సుఖదుఃఖాదివ్యవస్థయాచాత్మభేదసిద్ధిః [illegible] సుఖదుఃఖవ్యవస్థానామకింసుఖదుఃఖవ్యక్తిబహుత్వం- ఉతతదాశ్రయబహుత్వం. ఏకస్యైవానేకసుఖదుఃఖవ్యక్తిదర్శనాత్సుఖాదిస్వరూప[illegible] నాత్మైక్యవిరోధీతినవ్యవస్థా. ఆశ్రయభేదశ్చేత్సాధ్యావిశిష్టోహేతురితిచేన్న- త్వదుక్తోభయప్రకారవిలక్షణత్వాద్వ్యవస్థాయాః. సంప్రతిపన్నైకా శ్రయేషుసుఖదుఃఖాదిషుప్రతిసంధానందృష్టం. ప్రతిబన్ధకాభావేసత్యేకాశ్రయత్వేనసుఖదుఃఖప్రతిసంధానాభావోవ్యవస్థేతిపరిహారః. ఏకమయ మిత్యత్రమయట్స్వార్థికః యద్వా- ఏకశబ్దోభావప్రధానః- ఐక్యం. తత్ప్రచురమేకమయం. శుద్ధావస్థస్యాత్మనోహ్యైక్యప్రాచుర్యం-నతుసంసృ ష్టస్య-తస్యబుద్ధిసుఖదుఃఖాద్యాన్తరభేదేనదేవత్వాదిబాహ్యభేదేనచైక్యప్రాచుర్యాభావాత్. ఏకశబ్దస్సమానవాచీ - *ఏకోవ్రీహిః సునిష్పన్నస్సుపు ష్టంకురుతేప్రజాఇత్యాదిషుతథాప్రయోగదర్శనాత్. దేవమనుష్యాదిప్రకృతిపరిణామవిశేషరూపేత్యనేన *దుఃఖాజ్ఞానమలాధర్మాఃప్రకృతేస్తేన చాత్మనః *పుమాన్నదేవోననరోనపశుర్నచపాదపః| శరీరాకృతిభేదాస్తుభూపైతేకర్మయోనయఇతివచనయోరైకార్థ్యందర్శితం. *పిణ్డఃపృథగ్యతఃపుం సఇతిప్రాకరణికవచనంస్మారయతిపిణ్డశబ్దః. ఏకమయమిత్యాత్మన్యేకత్వంవిధాయభేదేనిషిధ్యమానేఆత్మస్వరూపభేదఏవనిషిధ్యస్స్యాదితిచేత్ - స్వా దేవంయదివిధీయమానమేకత్వంవ్యక్త్యైక్యంస్యాత్ -తత్తుప్రకారైక్యం. అతోభేదనిషేధోపిజాత్యనిషేధపవేతిభావః. *ద్వైతవినోత్యాద్యన్మిన ఇతిసా మాన్యేనోక్తేకథందేవాదిద్వైతనిషేధఇత్యుచ్యతఇతిచేత్ - కథంసామాన్యేనద్వైతనిషేధేప్రతీతేఆత్మద్వైతనిషేధఇత్యుచ్యతే- నపిణ్డాత్మనోర్భేదనిషే ధః. పిణ్డాత్మనోర్భేదస్యప్రామాణికత్వాదితిచేత్ - ఆత్మభేదస్యాపిప్రామాణికత్వాన్నతద్భేదనిషేధః- అపితుదేవాదిభేదనిషేధఇతిభావః. ఆత్మగతద్వై తమప్రతిషిద్ధంచేత్ *ఆత్మాశుద్ధో౽క్షరశ్శాంతః *విజ్ఞానంయజ్ఞంతనుతఇత్యేకవచనంనోపపద్యతే - జాత్యావేకవచనంచేద్దేహశబ్దేప్యేకవచనంస్యాత్

యథోక్తం భగవతా *శుని చైవ శ్వపాకే చ పణ్డితాస్సమదర్శినః *నిర్దోషం హి సమం బ్రహ్మేత్యాదిషు, *తస్యాత్మపరదేహేషు సతోఽపీతి దేహాతిరిక్తవస్తుని స్వపరవిభాగస్యోక్తత్వాత్; *యద్యన్యోఽస్తి పరః కోఽపీత్యత్రాపి నాత్మైక్యం ప్రతీయతే - యది మత్తః పరః కోఽప్యన్య ఇత్యేకస్మిన్నర్థే పరశబ్దాన్యశబ్దయోః ప్రయోగాయోగాత్. తత్ర పరశబ్దస్స్వవ్యతిరిక్తాత్మవచనః. అన్యశబ్దస్తస్యాపి జ్ఞానైకాకారత్వాదన్యాకారత్వప్రతిషేధార్థః. ఏతదుక్తం భవతి- యది మద్వ్యతిరిక్తః కోఽప్యాత్మా మదాకారభూతజ్ఞానాకారాదన్యాకారోఽస్తి- తదాఽహమేవమాకారః అయం చాన్యాదృశాకార ఇతి శక్యతే వ్యపదేష్టుం - న చైవమస్తి- సర్వేషాం జ్ఞానైకాకారత్వేన సమానత్వాదేవేతి. *వేణురన్ధ్రవిభేదేనేత్యత్రాప్యాకారవైషమ్యమాత్మనాం న స్వరూపకృతం- అపి తు దేవాదిప్రవేశకృతమిత్యుపదిశ్యతే- నాత్మైక్యం. దృష్టాన్తే చానేకరన్ధ్రవర్తినాం వాయ్వంశానాం న స్వరూపైక్యం- అపి త్వాకారసామ్యమేవ. తేషాం వాయుత్వేనైకాకారాణాం రన్ధ్రభేదనిష్క్రమణకృతో హి షడ్జాదిసంజ్ఞాభేదః- ఏవమాత్మనాం దేవాదిసంజ్ఞాభేదః. తైజసాప్యపార్థివద్రవ్యాంశభూతానాం పదార్థానాం తత్తద్ద్రవ్యత్వేనైక్యమేవ న స్వరూపైక్యం - తథా వాయవీయానామంశానామపి స్వరూపభేదోఽవర్జనీయః

తిశబ్దాచ్చ దేవమనుష్యాదిపదేన పరిహృతా. దేవాదిష్వవాన్తరభేదవివక్షయా వివిధశబ్దః. తత్రాప్యనేకవిధత్వవివక్షయా విచిత్రశబ్దః. ఆత్మనుజాత్యేకత్వాదేకవచనం పిణ్డేష్వవాన్తరజాతిబహుత్వాద్బహువచనమిత్యభిప్రాయః. సామ్యే ప్రమాణమాహ (యథోక్తమితి) బహుత్వస్యావిహితత్వాత్ సామ్యప్రతిపాదనాచ్చాత్మవ్యక్తిభేదనిషేధోఽనుపపన్న ఇత్యర్థః. హేత్వన్తరం చాహ (తస్యేతి) అన్యథార్థశ్చేదేతచ్ఛ్లోకస్థపదానాం వ్యాహతస్స్యాదిత్యర్థః. (ఉక్తత్వాదితి) సమమిత్యర్థ ఇత్యన్వయః. ఏకవచనోక్తా హి జాతావేకవచనమితి నిర్వాహః- అన్యనిషేధపరస్య వచనస్యాన్యథా నిర్వాహాయోగాత్ ఆత్మైకత్వసిద్ధిరితి శఙ్కాయాం యద్యన్యోఽస్తీత్యాదేః శ్లోకస్యార్థమాహ (యదీతి) ఏకస్మిన్నర్థే ద్వౌ ద్వౌ శబ్దౌ ప్రయుక్తౌ స్థానత్రయే - తేనాన్యతరశబ్దస్యాకారపరత్వాన్నాత్మభేదనిషేధ ఇతి పరిహ్రియతే. తత్ర ద్వయోశ్శబ్దయోః కోఽర్థ ఇత్యత్రాహ (తత్రేతి) పరశబ్దేన ధర్మిణమనూద్య తస్య శబ్దాన్తరోపస్థాపితాకారాన్తరాన్వయో నిషిధ్యత ఇత్యర్థః. ఏషోఽహమయం చాన్య ఇతి వక్తుమశక్యత్వం కథం- ప్రత్యక్త్వపరాక్త్వే భేదకధర్మౌ హి విద్యేతే ఇతి చేన్నైవం- ప్రత్యక్త్వపరాక్త్వయోః స్వపరాపేక్షయా సర్వాత్మనాం సాధారణతయా వ్యావర్తకత్వాభావాత్. పూర్వం దేవాదిష్వన్యతమోఽయమిత్యభిప్రాయేణ తద్విశేషబుభుత్సయా హి సౌవీరరాజేన జడభరతః పృష్టః. అతో దేవాద్యాకారనిషేధపరా ఇమే శబ్దా ఇతి భావః. ఏవం పదార్థసతి శ్లోకేన కిముక్తం భవతీతి శఙ్కాయాం వాక్యార్థం యోజయతి (ఏతదుక్తమితి) ఏష ఇతి శబ్దస్యార్థమాహ (ఏవమాకార ఇతి) అన్యశబ్దార్థమాహ (అన్యాదృశాకార ఇతి) ఆకారైక్యం నామాఽఽకారాణాం సాదృశ్యమిత్యభిప్రాయేణ ఏవమాకార అన్యాదృశాఽఽకార ఇత్యుక్తం. అన్యథా స్వరూపమాత్రప్రతిపత్తిరేకేనైవ పదేన సిద్ధేతి పదాన్తరవైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్ పదాన్తరమాకారపరమిత్యర్థః. అస్యార్థస్య విపర్యయే పర్యవసానముత్తరశ్లోకోక్తం. సోఽనుదాహృతః. తదర్థమాహ (న చైవమితి) అయం హి స శ్లోకః *యదా సమస్తభూతేషు పుమానేకో వ్యవస్థితః। తదా హి కో భవాన్ సోఽహమిత్యేతద్విఫలం వచ ఇతి. అత్రైకశబ్ద ఆకారైక్యపరః. స్వయంప్రకాశత్వనిత్యత్వాణుత్వాదిస్సర్వాత్మసాధారణః. వ్యావర్తకదేవాద్యాకారస్తు నాత్మన్యస్తి. వ్యావర్తకాభావాత్ తద్వాచిశబ్దేన నిర్దేశోఽనుపపన్నః. ప్రత్యక్త్వపరాక్త్వపరోక్షత్వాపరోక్షత్వాదీని న వ్యావర్తకానీతి కో భవానితి ప్రశ్నస్తదతిరిక్తాకారాభిప్రాయః. న హి భవానితి ప్రశ్నః. భవచ్ఛబ్దో ధర్మిమాత్రపరః. కింశబ్దో వ్యావర్తకదేవాద్యాకారపరః. తస్మాత్తదతిరిక్తాకారాభావేన న తద్వాచిశబ్దేన నిర్దేశ ఉపపద్యత ఇత్యర్థః. (జ్ఞానైకాకారత్వేన సమానత్వాదేవేతి) పూర్వోక్తాదేవేతి భావః. ఉక్తనిర్వాహాగోచరం దృష్టాన్తముఖేనాద్వైతపరత్వేన పరోక్తస్య శ్లోకస్యార్థమాహ (వేణురన్ధ్రేతి) స్వతఏకాకారాణాముపాధివశాదవాన్తరభేదసద్భావమాత్రే దృష్టాన్తోపన్యాసః. అన్యథా సర్వథా సాధర్మ్యాభ్యుపగమే హి ఆత్మనోఽచిత్త్వాకాశకార్యత్వాదికమపి స్యాత్. తద్ధి ప్రమాణాన్తరవిరోధాత్త్యజ్యతే. తథా దృష్టాన్తగతమాకారాన్తరమపీతి భావః. తథా సోఽపరమాత్మన ఇత్యుక్తే షడ్జాదిసంజ్ఞాభేదో మాభూదిత్యభిప్రాయేణాహ (ఏవమాత్మనాం దేవాదిసంజ్ఞాభేద ఇతి) భేదషడ్జాదిసంజ్ఞిత ఇతి పాఠే సత్యపి షడ్జాదిసంజ్ఞాభేద ఇతి వ్యాఖ్యాతం - దురవగమషడ్జాదిరూపభేదప్రతిపత్తిసౌకర్యస్య సంజ్ఞాభేదాధీనత్వాదితి భావః. దార్ష్టాన్తికేఽపి తథైవ. దృష్టాన్తే వ్యక్తిబహుత్వం కిమస్తీతి శఙ్కాయాం వాయ్వంశానామనేకత్వం తర్కేణ సాధయతి (తైజసేతి) స్పర్శవద్ద్రవ్యత్వాదితి భావః. యత్ర త్వాకాశదృష్టాన్త ఉక్తః తత్రాప్యేకస్యాత్మనో దృష్టాన్తత్వేనాకాశముక్త్వా ఆత్మాన్తరే తథాత్వమితి మన్తవ్యం. *సితనీలాదిభేదేన యథైకం దృశ్యతే నభః। భ్రాన్తదృష్టిభిరాత్మాపి తథైకస్సన్ పృథక్పృథగితి నభసః సితనీలాదిభేదశ్శరత్ప్రావృట్సన్ధ్యాసమయేషు మేఘోపశ్లిష్టస్య తస్య యథా క్రమభావి- తథైకస్యాత్మనోఽపి దేవాదిభేదః క్రమభావీతి. యద్వా - తత్రాపి ప్రదేశభేదాఙ్గీకారేణ సర్వాత్మదృష్టాన్తస్స్యాత్. ఆకాశస్య ప్రదేశభేదానభ్యుపగమే ఘటాదేర్విభుత్వమాకాశస్యాల్పత్వం వా ప్రసజేత్. కిం ఘటాదేః కృత్స్నాకాశేన సంబన్ధః- ఉత ప్రదేశభేదేన. పూర్వస్మిన్ పక్షే ఘటాదేర్విభుత్వమాకాశస్యాల్పపరిమాణత్వం వా. ద్వితీయే ప్రదేశభేదాఙ్గీకార ఇతి. వేదాన్తిభిర్నభసో నిరవయవత్వవాదోఽపసిద్ధాన్తః- వేదాన్తేషు తస్యాంశభేదేన పఞ్చీకరణోపదేశాత్, దేకాంశేన వాయుత్వేన పరిణామవాదాత్, ఉత్పత్తిలయదర్శనాచ్చేతి. అత ఏవ *ఘటోదఙ్కేష్వశేషు ఘటాకాశో న భిన్నో నభసా యథా। బ్రహ్మణా హేయవిధ్వంసే విష్ణ్వైక్యేన తథా పుమానితి శౌనకవచనమపి నభస్యంశభేదాభిప్రాయేణ జీవస్య తస్మాదాత్మనఔపాధికవైషమ్యవిరహే దృష్టాన్తసమర్పణపరం వేదితవ్యం- *యథాగ్నిరగ్నౌ సంక్షిప్తస్సమానత్వమనువ్రజేదితి తత్రైవ

* సోఽహం స చ త్వమితి సర్వాత్మనాం పూర్వోక్తం జ్ఞానాకారం తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యతే తత్సామానాధికరణ్యేనా
హంత్వమిత్యాదీనామర్థానాం జ్ఞానమేవాకారఇత్యుపసంహరన్ దేవాద్యాకారభేదేనాత్మసు భేదమోహం
పరిత్యజేత్యాహ. అన్యథా దేహాతిరిక్తోపదేశ్యస్వరూపే అహం త్వం సర్వమేతదాత్మస్వరూపమితి భేదనిర్దేశో
న ఘటతే. అహంత్వమాదిశబ్దానాముపలక్ష్యేణ సర్వమేతదాత్మస్వరూపమిత్యనేన సామానాధికరణ్యాదుప
లక్షణత్వమపి న సంగచ్ఛతే. సోఽపి యథోపదేశమకరోదిత్యాహ తత్యాజ భేదం పరమార్థదృష్టిరితి. కుత శ్చైష నిశ్చ
య ఇతి చేత్ - దేహాత్మవివేకవిషయత్వాదుపదేశస్య. తచ్చ * పిణ్డః పృథగ్యతః పుంసశ్శిరః పాణ్యాది లక్షణ
ఇతి ప్రక్రమాత్. * విభేదజనకే జ్ఞాన ఇతి చ నాత్మస్వరూపైక్యపరం. నాపి జీవపరయోః. ఆత్మస్వరూపైక్యమ
ుక్తరీత్యా నిషిద్ధం. జీవపరయోరపి స్వరూపైక్యం దేహాత్మనోరివ న సంభవతి - తథా చ శ్రుతిః * ద్వా సుపర్ణా స
యుజా సఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే। తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి

సామ్యదృష్టాన్తాభిధానాత్. అథాదిభరతనిగమనశ్లోకమాహ (సోఽహమితి) పూర్వోక్తం-అధ్యాయచతుష్టయోక్తం. స ఇతి పదస్య జ్ఞానాకారవిశిష్టవస్తువా
చిత్వేఽపి విశేషణాంశే తాత్పర్యం దర్శయితుం సర్వాత్మనాం జ్ఞానాకారమితి విశేషణాంశస్య నిష్కృష్య నిర్దేశః- అన్యథా తత్సామానాధికరణ్యే నేత్యనన్తరో
క్తివిరోధాత్. (జ్ఞానమేవాకారఇత్యుపసంహరన్నితి) సోఽహమిత్యాదిశ్లోకానన్తరపూర్వశ్లోకే * ఏకం సమస్తం యదిహాస్తి కించిత్ తదచ్యుతో నాస్తి ప
రం తతోఽన్యత్ ఇత్యర్ధేన సర్వాత్మనాం భగవచ్ఛరీరత్వస్యోక్తత్వాత్ సోఽహమిత్యాదిశ్లోకస్య భగవదాత్మకత్వనిగమనపరత్వశఙ్కా స్యాత్. తత్ప్రాయుక్తం-
ప్రకరణస్య శరీరాత్మవివేకపరత్వాత్, తన్నిగమనస్య చాపేక్షితత్వాత్, తన్నిగమనపరశ్లోకాన్తరాభావాత్, తదపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానాయోగాత్, చ్చ.
ఆత్మనాం దేహవ్యావృత్తైకాకారత్వనిగమనపరోఽయం శ్లోక ఇత్యభిప్రాయః. త్యజ భేదమోహమిత్యంశస్యార్థమాహ (దేవాద్యాకారభేదేనాత్మసు భేద
మోహం పరిత్యజేతి) దేవాదిశబ్దో భేదశబ్దవివరణరూపః. దేహగతదేవత్వాద్యాకారభేద ఆత్మని భేదమోహహేతుః. తం భేదమోహం పరిత్యజేత్యర్థః. స్వ
త్స్వభేదనిషేధపరత్వేఽనిష్టమాహ (అన్యథేతి) న చాహంత్వమాదిశబ్దా దేహపరాః- న హి తచ్ఛబ్దేనాత్మానం పరామృశ్య తేనాత్మనా దేహానామైక్యముపది
శ్యతే. నాప్యన్తఃకరణపరాః- న హ్యన్తఃకరణానాం పరమాత్మనైక్యం పరస్పరైక్యం వోపదిశ్యతే. నాపి దేహవిశిష్టాన్తఃకరణపరాః - న హి దేహవిశిష్టానాము
న్తఃకరణానామైక్యముపదిశ్యతే. అతోఽహంత్వమాదిశబ్దా దేహాతిరిక్తాత్మపరా ఇత్యభిప్రాయేణ దేహాతిరిక్తేత్యుక్తం. అహంత్వమిత్యాదిపదానాముప
లక్షణత్వాదుపలక్ష్యవస్తుని న భేద ఇత్యాశఙ్క్య పరిహరతి (అహమితి) అహంత్వమాదీత్యాదిశబ్దేన సర్వశబ్దో వివక్షితః. ఉపలక్ష్యేణేత్యుపచారికనిర్దేశః-ఉ
పలక్ష్యవాచిపదేనేత్యర్థః. (సర్వమేతదాత్మస్వరూపమిత్యనేనేతి) అహం త్వం సర్వమితి త్రయాణామపి పదానాం ఆత్మస్వరూపశబ్దేన సామానాధికరణ్యం ఫ
లితం- తేష్వన్యతమేనాహంత్వమర్థసజాతీయార్థవాచినా సర్వమేతదితి పదేనాత్మస్వరూపశబ్దస్య సామానాధికరణ్యనిర్దేశాదితి జ్ఞాపనార్థం సర్వమేతదాత్మస్వ
రూపమిత్యుపాదానం కృతం భాష్యే. శ్లోకే సర్వమేతదాత్మస్వరూపమితి ప్రదర్శనార్థముక్తం. అతోఽహంత్వమాదిశబ్దానాముపలక్ష్యవాచకాభిమతాత్మ
స్వరూపశబ్దేన సామానాధికరణ్యాదహంత్వమాదిశబ్దవాచ్యానామర్థానాముపలక్షణత్వమసంగతం- న హి చన్ద్రశ్శాఖా, సారసః కేదార, ఇత్యుపలక్షణోప
లక్ష్యవాచిశబ్దానాం సామానాధికరణ్యం ముఖ్యతయా దృష్టమిత్యర్థః. లక్షణయాఽస్త్వితి చేత్ - లక్షణైవ దోష ఇతి భావః. యద్వా- అనేనేతి పదముపలక్ష్య
విశేషణం. సర్వమేతదాత్మస్వరూపమిత్యాత్మశబ్దనిర్దిష్టేనానేనోపలక్ష్యేనాహంత్వమాదిశబ్దానాం సామానాధికరణ్యాదుపలక్షణత్వమసంగతమిత్యర్థః. అ
స్యాం యోజనాయామహంత్వమాదిసజాతీయార్థవాచి సర్వపదసామానాధికరణ్యనిర్దేశస్య హేతుత్వమర్థసిద్ధం- యద్యహంత్వమాదిశబ్దా ఉపలక్ష్యపర్యన్త
వృత్తయస్తదానీమేవమర్థతయోపలక్ష్యవాచినాత్మస్వరూపమితి పదేన స ఇతి పృథక్సామానాధికరణ్యదర్శనాదుపలక్షణవాచకాహంత్వమాది సామానాధి
కరణ్యవైయర్థ్యమితి. అహంశబ్దస్యాపేక్షికప్రత్యక్త్వం ప్రవృత్తినిమిత్తం. త్వంశబ్దస్య చ చేతనత్వే సత్యభిముఖత్వం. ఆత్మశబ్దస్య చ వ్యాపనక్షమత్వం. స ఇ
తి పదస్య ప్రకృతజ్ఞానాకారః. నను స చ సర్వమేతదాత్మస్వరూపమిత్యత్ర కథమాత్మస్వరూపవిశేషణస్య తచ్ఛబ్దస్య పుల్లిఙ్గత్వం- ఉచ్యతే- * ఆత్మా క్షేత్రజ్ఞ
శ్చాన్త ఇత్యాదిషు పరజ్ఞానమయత్వేన ప్రకృత ఆత్మా హి తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యతే- అతో న విరోధ ఇతి. అచిత్సంస్పృష్టం దేవాదిరూపేణ ప్రతీయమానం సర్వమే
తదాత్మస్వరూపం జ్ఞానైకాకారస్స ఆత్మేత్యర్థః. చతుర్థపాదం వ్యాచష్టే (సోఽపీతి) న జీవబ్రహ్మాద్వైతపరమిదం ప్రకరణం- న చాత్మస్వరూపబహుత్వనిషే
ధపరం- ప్రకారైక్యపరమితి కథం జ్ఞాయత ఇత్యభిప్రాయేణాహ (కుతశ్చేతి) పరిహరతి (దేహాత్మేతి) తదపి కుత ఇత్యత్రాహ (తచ్చేతి) దేహాత్మవివేకపరత్వో
పపాదనేన జీవపరైక్యపరత్వమాత్మబహుత్వనిషేధపరత్వం చ దత్తోత్తరమేవ. అథ శాస్త్రోపసంహారగతస్య విభేదజనక ఇత్యాదిశ్లోకస్యార్థం వక్ష్యన్ అర్థాన్త
రపరత్వం వ్యుదస్యతి (విభేదేత్యాదినా) ప్రథమం కిమాత్మస్వరూపైక్యపరం- ఉత జీవపరైక్యపరమితి వికల్ప్య దూష్యతే. అత్ర- చశబ్దాభావాదాత్మబ్రహ్మశబ్ద
యోస్సామానాధికరణ్యం సంభావితం. తథా సతి బ్రహ్మశబ్దః శుద్ధావస్థపరస్స్యాత్. ఏవం శుద్ధావస్థా జీవస్య భేదో నాస్తీతి జీవస్వరూపైక్యముక్తం స్యాత్. అ
తశ్శఙ్కాస్పదీభూతమాత్మైక్యపరత్వం దూషయతి (ఆత్మేతి) ఉక్తరీత్యా- శ్రుతిస్మృత్యర్థాపత్తిలౌకికార్థాపత్త్యాదిభిరిత్యర్థః. ద్వితీయం పక్షం దూషయతి (జీ
వేతి) (దేహాత్మనోరివేతి) విరుద్ధధర్మత్వాదిత్యర్థః. ప్రత్యక్త్వపరాక్త్వజడత్వాజడత్వనిత్యత్వపరిణామిత్వాదిభిర్విరుద్ధధర్మైర్యథా దేహాత్మనోర్భేదః- తథా జీ
వపరయోరపి హేయార్హత్వోభయలిఙ్గత్వనియామ్యత్వనియన్తృత్వాదివిరుద్ధధర్మైరైక్యం హి నోపపద్యతే. విరుద్ధధర్మత్వే ప్రమాణమాహ (తథా చేతి) త
థా- విరుద్ధధర్మత్వ ఇత్యర్థః. చోఽప్యర్థః- హేతువాచీ, వక్ష్యమాణహేతూనాం పఞ్చమీ ప్రయుక్తా. తత్స్థానీయోఽయం- చశబ్దః. సమానం వృక్షం- శరీరం. పిప్ప

* ఋతంపిబన్తౌసుకృతస్యలోకే గుహాంప్రవిష్టౌపరమేపరార్ధ్యే। ఛాయాతపౌబ్రహ్మవిదోవదన్తి పఞ్చాగ్నయోయేచ త్రిణాచికేతాః॥ *అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానాంసర్వాత్మేత్యాద్యా-,అస్మిన్నపిశాస్త్రే *ససర్వభూతప్రకృతింవికారాన్ గుణాదిదోషాంశ్చమునేవ్యతీతః। అతీతసర్వావరణోఖిలాత్మా తేనాస్తృతంయద్భువనాన్తరాళే।సమస్తకల్యాణగుణాత్మకోసౌ *పరఃపరాణాంసకలానయత్రక్లేశాదయస్సన్తిపరాపరేశే*అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యాతృతీయాశక్తిరిష్యతే।యయాక్షేత్రజ్ఞశక్తిస్సావేష్టితానృపసర్వగేతి భేదవ్యపదేశాత్,-*ఉభయేపిహి భేదేనైనమధీయతే*భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః*అధికంతుభేదనిర్దేశాత్ ఇత్యాదిసూత్రేషుచ*యఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోన్తరోయమాత్మానవేదయస్యాత్మాశరీరం

ఋతం-కర్మఫలం.అభిచాకశీతి-స్వయమనశ్నత్త్వాద్దాశయితృత్వాచ్చభృశంభాతీత్యర్థః. ననుకథమస్యమన్త్రస్యజీవపరమాత్మభేదపరత్వం-అన్తఃకరణజీవపరో హ్యయంమన్త్రః-పైఙ్గిరహస్యబ్రాహ్మణేనాస్యమన్త్రస్యతథావ్యాఖ్యాతత్వాత్ యథా*తయోరన్యఃపిప్పలంస్వాద్వత్తీతిసత్త్వం। అనశ్నన్నన్యోఽభిచాకశీతీతిజ్ఞః।తావేతౌసత్త్వక్షేత్రజ్ఞావితి-స్వాద్వత్తీత్యనేనసత్త్వముక్తంఅభిచాకశీతీత్యనేనవాక్యేనానశ్నన్నన్యోజ్ఞఇతిక్షేత్రజ్ఞోభిపశ్యతీత్యుక్తమితివ్యాఖ్యాతత్వమవగమ్యతే. నచసత్త్వశబ్దోజీవపరః-క్షేత్రజ్ఞశబ్దఃపరమాత్మపరఇతివాచ్యం-సత్త్వక్షేత్రజ్ఞశబ్దయోరన్తఃకరణజీవపరతయాప్రసిద్ధత్వాత్, *తదేతత్సత్త్వంయేనస్వప్నంపశ్యతి।అథయోయంశారీరఉపద్రష్టాసక్షేత్రజ్ఞః।తావేతౌసత్త్వక్షేత్రజ్ఞావితిసత్త్వక్షేత్రజ్ఞశబ్దయోరన్తఃకరణజీవపరత్వేనతత్రైవవ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ. యేనపశ్యతీతికరణత్వప్రతీతేఃసత్త్వంహ్యన్తఃకరణం. స్వప్నద్రష్టృత్వాదితరఃక్షేత్రజ్ఞోహిజీవః. అతోద్వాసుపర్ణాఇతిమన్త్రోయమన్తఃకరణజీవపరః-నతుజీవపరమాత్మపరఇతి. ఉచ్యతే-నతావజ్జీవపరమాత్మపరత్వమస్యమన్త్రస్యాపవదితుంశక్యతే-అనేనమన్త్రేణతుల్యార్థతయాప్రత్యభిజ్ఞాయమానే*సమానేవృక్షేపురుషోనిమగ్నఇత్యనన్తరమన్త్రేజీవపరమాత్మనోఃప్రతిపన్నత్వాదస్యమన్త్రస్యతదైకార్థ్యాచ్చ. *సమానంవృక్షంపరిషస్వజాతే *సమానేవృక్షేపురుషోనిమగ్నఇతితయోరైకార్థ్యంహిప్రతీయతే. *సమానేవృక్షఇతిమన్త్రేచపురుషోజీవః-అన్తఃకరణస్యపురుషశబ్దవాచ్యత్వాభావాత్,*శోచతిముహ్యమానః *పశ్యతివీతశోకఇతిపదానామస్వారస్యప్రసఙ్గాచ్చ. అన్యశ్చపరమాత్మా - ఈశశబ్దవాచ్యత్వాత్, స్వవిషయజ్ఞానేనవీతశోకత్వహేతుత్వాచ్చ. నకేవలముత్తరమన్త్రైకార్థ్యాద్ద్వాసుపర్ణేతిమన్త్రస్యజీవపరమాత్మపరత్వం- కింతుతస్మిన్నేవస్వాద్వత్తిఅనశ్నన్నన్యఇతిభోక్తృత్వాభోక్తృత్వశ్రవణాచ్చతదవసీయతే.చక్షుశ్శ్రోత్రాదీనాంద్రష్టృత్వశ్రోతృత్వాదివత్ అన్తఃకరణస్యాపికరణత్వాదేవభోక్తృత్వంనసంభవతి. జీవస్యచవృక్షశబ్దోక్తదేహపరిష్వఙ్గదశాయామేవానశ్నత్త్వమపినోపపద్యతే. తర్హిపైఙ్గిరహస్యబ్రాహ్మణస్యకోర్థః- ఉచ్యతే- సత్త్వం-బద్ధజీవః- *ద్రవ్యాసువ్యవసాయేషుసత్త్వమస్త్రీతుజన్తుష్వితినైఘణ్టుకపాఠాత్ జన్తుపరత్వావగతేః,జన్తుః-చేతనః-*ప్రాణీతుచేతనోజన్మీజన్తుజన్యశరీరిణఃఇతిపాఠాత్ *నతదస్తిపృథివ్యాంవాదివిదేవేషువాపునః।సత్త్వంప్రకృతిజైర్ముక్తంయదేభిస్స్యాత్త్రిభిర్గుణైరితిప్రయోగాత్, *వన్యాన్వినేష్యన్నివదుష్టసత్త్వానిత్యర్వాచీనప్రయోగాచ్చ. క్షేత్రజ్ఞశబ్దశ్చాత్రపరమాత్మపరః - అర్థాన్తరప్రసిద్ధాకాశప్రాణశబ్దవదర్థానుపపత్త్యాపరమాత్మపరత్వోపపత్తేః,*విష్ణోర్నామసహస్రంమేఇత్యుపక్రమ్య *క్షేత్రజ్ఞోక్షరఏవచేతిప్రయోగాత్, క్షేత్రంజానాతీత్యవయవార్థస్యతస్మిన్నేవపుష్కలత్వాచ్చ. మోక్షధర్మే *తతస్తేగుణ్యహీనాస్తేపరమాత్మానమఞ్జసా। ప్రవిశన్తిద్విజశ్రేష్ఠక్షేత్రజ్ఞంనిర్గుణాత్మకం।*సర్వావాసంవాసుదేవంక్షేత్రజ్ఞంవిద్ధితత్త్వతః *విశ్వమూర్ధావిశ్వభుజోవిశ్వపాదాక్షినాసికః। ఏకశ్చరతిక్షేత్రేషుస్వైరచారీయథాసుఖం। క్షేత్రాణిచశరీరాణిబీజానిచశుభాశుభే।తానివేత్తిసయోగాత్మాతతఃక్షేత్రజ్ఞఉచ్యతఇతిప్రయోగాత్,*యోస్యాత్మనఃకారయితాతంక్షేత్రజ్ఞంప్రచక్షతే । యఃకరోతిచకర్మాణిసభూతాత్మేతిచోచ్యతఇతిప్రయోగాచ్చ. యేనస్వప్నంపశ్యతీత్యత్రయేనేతీత్థంభావేతృతీయా- యేనవిశిష్టఃపరమాత్మాస్వప్నంపశ్యతీత్యుచ్యతే. తతశ్చ *కాలిన్యవాన్యోభిభర్తీతిపృథివీద్వారాకాలిన్యవత్ స్వప్నద్రష్టృత్వంజీవాత్మద్వారాపరమాత్మవిశేషణంభవతీతినవిరోధః. శారీరశబ్దశ్చ *తస్యైషఏవశారీరఆత్మేతివత్ స్వవ్యతిరిక్తసమస్తచిదచిద్వస్తుశరీరకేపరమాత్మన్యుపపద్యతే. ఉపద్రష్టేతినిరుపాధికద్రష్టృత్వంచసర్వజ్ఞస్యతస్యైవోపపద్యతే. అతోద్వాసుపర్ణేతిమన్త్రోజీవపరమాత్మపరః. ఋతంపిబన్తావితిపానక్రియాయాంజీవపరయోఃప్రయోజ్యప్రయోజకభావేనాన్వయః. పిబన్తావితిశతృప్రత్యయఃకర్తృమాత్రపరః- నతుకర్తృవిశేషపరః. తేనప్రయోజ్యప్రయోజకౌద్వావపికర్తృవిశేషావితితావవిశేషేణక్రోడీకృతౌభవతః. అన్యథాఅనశ్నన్నిత్యాదివిరోధఃస్యాత్. యద్వా- ఛత్రిణోగచ్ఛన్తీతివదజహల్లక్షణా. సుకృతస్యఋతం- ఫలం. యద్వా- సుకృతస్యలోకఇత్యన్వయః. తదాసుకృతంఋతం. తత్ఫలముచ్యతేలక్షణయా*ఏవంపుణ్యస్యకర్మణోదూరాద్గన్ధోవాతీత్యత్ర*ఏవమనృతాదాత్మానంజుగుప్సేదితిపుణ్యప్రతియోగిత్వేనానృతశబ్దప్రయోగాత్. గుహాం-హృదయగుహాం. పరమేపరార్ధ్యఇతిలోకవిశేషణం. జీవపరవిశేషణంవా. ఛాన్దసత్వాల్లిఙ్గవ్యత్యయః. ఛాయాతపౌ- అజ్ఞసర్వజ్ఞౌ *జ్ఞాజ్ఞౌద్వావజావీశనీశావిత్యనేనైకార్థ్యాత్. బ్రహ్మవిదః-అధ్యాత్మవిదః. పఞ్చాగ్నయస్త్రిణాచికేతాశ్చ- కర్మవిశేషనిష్ఠాః. తేవదన్తి. యథా *యేచవేదవిదోవిప్రాయేచాధ్యాత్మవిదోజనాః। తేవదన్తిమహాత్మానంకృష్ణంధర్మంసనాతనమితి. *ఋతంపిబన్తావిత్యేతద్వ్యాఖ్యాయాహ (అన్తఃప్రవిష్టఇతి) ఇత్యాద్యాశ్రుతిరిత్యన్వయః. నకేవలంశ్రుతిస్వారస్యాత్- అస్మిన్నపిప్రబన్ధేదృశ్యతఇత్యాహ (అస్మిన్నపీతి) *ససర్వభూతేత్యాదినాహేయప్రత్యనీకత్వకల్యాణగుణాకరత్వేకథితే. జీవస్యహేయాస్పదత్వమవిద్యేత్యాదినోక్తం. సర్వగేతిభేదవ్యపదేశాదితిపూర్వేణసంబన్ధః- నతుసూత్రోపాదానం- ఉపర్యస్యసూత్రస్యవిషయవాక్యానుపాదానాత్, ఉదాహృతపురాణవచనానాంహేతుత్వకథనసాపేక్షత్వాచ్చ. శ్రుతివాక్యస్యహేతుత్వంహిచశబ్దేనోక్తం.ఉభయేపీత్యాద్యుపాత్తసూత్రద్వయస్యవిషయవాక్యంయఆత్మనీతి. అధికంత్విత్యాదిసూత్రస్యవిషయవా

య ఆత్మానమన్తరో యమయతి *ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తః *ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢ ఇత్యాదిభిరుభయోరన్యోన్యప్రత్యనీకాకారేణ స్వరూపనిర్ణయాత్,. నాపి సాధనానుష్ఠానేన నిర్ముక్తావిద్యస్యాపరేణ స్వరూపైక్యసంభవః - అవిద్యాశ్రయత్వయోగ్యస్య తదనర్హత్వాసంభవాత్. యథోక్తం *పరమాత్మాత్మనోర్యోగః పరమార్థ ఇతీష్యతే। మిథ్యైతదన్యద్ద్రవ్యం హి నైతి తద్ద్రవ్యతాం యత ఇతి. ముక్తస్య తు తద్ధర్మతాపత్తిరేవేతి భగవద్గీతాసూక్తం- *ఇదం జ్ఞానముపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్యమాగతాః। సర్గేఽపి నోపజాయన్తే ప్రళయే న వ్యథన్తి చేతి. ఇహాఽపి * ఆత్మభావం నయత్యేనం తద్బ్రహ్మ ధ్యాయినం మునే। వికార్యమాత్మనశ్శక్త్యా లోహమాకర్షకో యథేతి. ఆత్మభావం- ఆత్మనస్స్వభావం.

క్యం ప్రాజ్ఞేనేతి. సూత్రేష్వాభిః శ్రుతిభిరేవమర్థనిర్ణయాదిత్యర్థః. ఏవముపనిషత్పురాణసూత్రైర్జీవపరయోర్విరుద్ధధర్మత్వముపపాదితం.అథ* బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాదివాక్యానిత్యాదినిర్ణాయాన్యస్యాన్యథాసిద్ధిం శఙ్కతే(నాపీతి) తద్దూషయతి(అవిద్యాశ్రయత్వేతి)అవిద్యాశ్రయత్వయోగ్యత్వం-అవిద్యాశబ్దస్సమస్తహేయప్రదర్శనార్థః- ఆశ్రయత్వశబ్దస్సంబన్ధపరః-హేయసంబన్ధాత్యన్తాభావానధికరణత్వం తద్యోగ్యత్వం. హేయసంబన్ధాత్యన్తాభావాధికరణత్వం తదనర్హత్వం *అనశ్నన్నన్య ఇతి శ్రుత్యా పరమాత్మన స్తదనర్హత్వం సిద్ధం. దేశకాలసన్నికర్షేసత్యపి తదస్పర్శో హి స్వభావసన్నికర్షాభావాత్. స్వభావసన్నికర్షాభావ ఏవ హ్యయోగ్యత్వం-యథా నభసః క్లేదన దహనాద్యనర్హత్వం. అతో హేయార్హతదనర్హయోర్హేయాపగమేఽపి న స్వరూపైక్యం సంభవతి-నిగ్రాహ్యస్య పశ్చాదనుగృహీతస్య హి నిగ్రాహ్యత్వాపగమేఽపి నిగ్రహానుగ్రహకర్త్రా పురుషేణ నైకత్వ సంభవ ఇత్యర్థః. కారాగృహవినిర్ముక్తస్య నియన్త్రా నరపతినా స్వరూపైక్యం న సంభవతీత్యర్థః. అస్మిన్నర్థే పురాణవచనమాహ (యథోక్తమితి) యోగశబ్ద ఐక్యపరః-అన్యథా అన్యద్ద్రవ్యం హి తద్ద్రవ్యతాం నైతీతి ప్రతిక్షేపానుపపత్తేః. నను మిథ్యైతదిత్యుత్తరత్రాన్వయః. పరమాత్మాత్మనోర్యోగః పరమార్థః-అన్యద్ద్రవ్యం తద్ద్రవ్యతాం నైతీత్యేతన్మిథ్యేత్యన్వయః ఇతి చేత్. నైవం-అన్యస్యాన్యద్రవ్యతానాపత్తేస్సత్యత్వాత్. ఇతరథా జడాజడయోస్తాదాత్మ్యప్రసఙ్గః. *ఋగ్యజుస్సామనిష్పాద్యం యజ్ఞకర్మ మతం తవ ఇవత్ ఇష్యత ఇత్యనేన పూర్వార్ధోక్తార్థస్య పరమతత్వద్యోతనాత్ -అన్యథా ఇష్యత ఇతి పదవైయర్థ్యాత్. కించ-*పరమార్థస్తు భూపాల సంక్షేపాచ్ఛ్రూయతామితి వక్ష్యమాణపక్షవ్యతిరిక్తపక్షాణాం నిరాకరణపరత్వాచ్చ ప్రకరణస్య-ఏతచ్ఛ్లోకపూర్వార్ధోక్తైక్యసమర్థనపరత్వముత్తరార్ధస్య నోపపద్యతే. *ధర్మాయత్యజత ఇత్యాది గ్రన్థైస్తత్తదర్థానాం పరమార్థత్వం హి నిరస్యతే. స్వతః ప్రకృతార్థస్వరసస్యైతచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతార్థసత్యపి వక్ష్యమాణపరత్వాశ్రయణమప్యయుక్తం. కించ-అన్యద్ద్రవ్యం తద్ద్రవ్యతాం నైతీతి యత్ -ఏతన్మిథ్యేతి హి తదానీమర్థః-తథాసతి యతశ్శబ్దస్వారస్యభఙ్గః-యతశ్శబ్దస్య హి హేతుపరత్వం స్వరససిద్ధం-న తు యచ్ఛబ్దవత్ ప్రకృతార్థశరీరమాత్రపరామర్శిత్వం.అన్యద్ద్రవ్యం తద్ద్రవ్యతాం నైతీత్యేతన్మిథ్యేతి యతః-తత ఐక్యం పరమార్థ ఇత్యన్వయే- ఇతిశబ్దద్వయాధ్యాహారప్రసఙ్గః. స చానధ్యాహారేణ నిర్వాహే సతి నోపపద్యతే. యద్యుచ్యేత-పూర్వం పృథగ్భూతయోః పరమాత్మాత్మనోః ఐక్యం పరమార్థ ఇతీష్యత ఇతి చేత్ మిథ్యైతత్. అన్యద్ద్రవ్యం హి తద్ద్రవ్యతాం నైతీతి యతః - తస్మాత్పూర్వమపి పరమాత్మాత్మనోర్భేదో నాస్తీతి. నైవం - పూర్వం భ్రాన్త్యా పృథగ్భూతయోరిత్యస్యాఽశ్రుతత్వేన అధ్యాహారప్రసఙ్గాత్. స చానధ్యాహారేణ నిర్వాహే సంభవతి నోపపద్యతే. కించ- తస్మాత్పూర్వమపి భేదో నాస్తీతి అశ్రుతవాక్యాన్తరాధ్యాహారేణ వాక్యస్య పూరణీయత్వం స్యాత్. తచ్చ తన్నిరపేక్షనిర్వాహే సంభవతి నోపపద్యతే. తస్మాత్ప్రాగపి భేదో నాస్తీతి వాక్యం నాధ్యాహర్తవ్యం- పూర్వం భిన్నయోః పరమాత్మాత్మనోః పశ్చాదభేద ఇతి పక్షనిరాకరణమాత్రపరత్వాద్గ్రన్థస్యేతి చేత్. కిం తేన ప్రయోజనం - పూర్వమప్యైక్యసిద్ధిరితి చేత్. న - పూర్వం పృథగ్భూతయోః పశ్చాదైక్యాయోగేఽభిహితే సతి పశ్చాదపి భేదసిద్ధేః. అతః స్వరససిద్ధ ఏవార్థస్స్వీకార్యః. అథ * బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాది వాక్యనిర్వాహం బహుశ్రుత్యన్తరావిరోధేన వక్ష్యన్ముక్తస్య సామ్యాపత్తిమాహ (ముక్తస్యేతి) తదైక్యశ్రుతేః ప్రతికూలార్థసామ్యశ్రుతిర్దర్శయిష్యత ఇతి మత్వా వ్యాఖ్యేయతయా ప్రకృతస్యోపబృంహణవచనస్య సజాతీయం పరాభిమతార్థప్రతికూలార్థం స్మృతివచనం దర్శయతి (ఇదమితి) ముక్తపరత్వవైశద్యాయోపాదానం సర్గేఽపీతి. న కేవలం శాస్త్రాన్తరే-అత్రాపి ముక్తస్య భేదప్రతిపత్తిరస్తీత్యాహ (ఇహాఽపీతి) ఇహ - యోగప్రకరణే సంక్షేపకథనారంభ ఇత్యర్థః. * సంక్షేపవిస్తరాభ్యాం తు కిమన్యత్క్రియతాం తవేతి హ్యుక్తం. ఆత్మనః శక్త్యా వికార్యం - అవస్థాన్తరం నేయం. ధ్యాయినమేనం తద్బ్రహ్మ ఆత్మభావం నయతి - ఆత్మనః శక్త్యా వికార్యం లోహమాకర్షకో యథేత్యన్వయః. ఆకర్షకో వహ్నిః - దోషమాకర్షతీతి వ్యుత్పత్త్యా. *యథాగ్నిరుద్ధతశిఖః కక్షం దహతి సానిలః। తథా చిత్తస్థితో విష్ణుర్యోగినాం సర్వకిల్బిషమితి హ్యుత్తరత్ర వక్ష్యతే. శ్రీవిష్ణుధర్మే చ- *యథాగ్నిసంగాత్కనకమపదోషం ప్రజాయత ఇతి. సోఽగ్నిః ఆత్మభావం- ఆత్మనః స్వభావం- నిర్దోషత్వం- లోహం నయతి తథేత్యర్థః. అయం సమ్యగర్థః. యద్వా- ఆత్మశబ్దః స్వవాచీ సన్నన్యయోగవ్యతిరేకపరః. యథాగ్నిర్లోహమాత్మభావం- స్వభావం- స్వతస్సిద్ధరూపం- నయతి తద్వదిత్యర్థః. యద్వా - ఆకర్షకః- అయస్కాన్తః. లోహమాత్మభావం నయతి- స్వవ్యాపారం లోహం కారయతి- స్వమనుకారయతి. * స్థితస్స్థితాముచ్చలితః ప్రయాతామితి వదయస్కాన్తస్తిష్ఠతి చేల్లోహస్తిష్ఠతి- ధావతి చేత్తమనుధావతి - ఏవం * కామాన్నీ కామరూప్యనుసంచరన్ * సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీత్యాది శ్రుత్యనుగుణం పరమాత్మా ఉపాసకం స్వచేష్టామనుకారయతి - సమానచేష్టితం కరోతీత్యర్థః. యద్వా-ఆత్మశబ్దస్స్వవాచీ- నిష్కృష్టస్వరూపపరః. ఉపాసకం పరమాత్మా ఆత్మభావం నయతి- ప్రకృతిసంబన్ధరాహిత్యేన శుద్ధతాం నయతి- కేవలతాం నయతి- యథా అయస్కాన్తో దారునిమగ్నం లోహం తస్మాద్దారుణ ఉద్ధృత్య కేవలతాం నయతి తద్వదిత్యర్థః. యద్వా- *భూ ప్రాప్తావాత్మనేపదమితి వచనాత్ భావశబ్దః ప్రాప్తివచనః. ఆత్మప్రాప్తిం నయతి-యథా లోహమయస్కాన్తః స్వప్రాప్తిం నయతీత్యర్థః. ప్రాప్తిం నయతీతి నిర్దేశ ఓదనపాకం పచతీ

నహ్యేకస్యైకస్వరూపాపత్తిరాకృష్యమాణస్య. వక్ష్యతిచ * జగద్వ్యాపారవర్జంప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ *భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ*ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాచ్చేతి. వృత్తిరపి *జగద్వ్యాపారవర్జంసమానోజ్యోతిషేతి. ద్రమిడభాష్యకారశ్చ *దేవతాసాయుజ్యాదశరీరస్యాపిదేవతావత్సర్వార్థసిద్ధిస్స్యాదిత్యాహ. శ్రుతయశ్చ *య ఇహాత్మానమనువిద్యవ్రజన్త్యేతాంశ్చసత్యాన్ కామాం స్తేషాంసర్వేషులోకేషు కామచారోభవతి*బ్రహ్మవిదా ప్నోతిపరం *సోశ్నుతేసర్వాన్కామాన్సహ। బ్రహ్మణావిపశ్చితా * ఏతమానన్దమయమాత్మానముపసంక్రమ్య ఇమాన్లోకాన్కామాన్నీకామరూప్యనుసంచరన్ *సతత్రపర్యేతి *రసోవైసః। రసంహ్యేవాయంలబ్ధ్వానన్దీభ వతీ*యథానద్యస్స్యన్దమానాస్సముద్రేఽస్తంగచ్ఛన్తినామరూపేవిహాయ।తథావిద్వాన్నామరూపాద్విముక్తఃపరాత్పరంపురుషముపైతిదివ్యం *తథావిద్వాన్ పుణ్యపాపేవిధూయనిరఞ్జనః పరమంసామ్యముపైతీత్యాద్యాః.

తివల్. జీవస్యపరమాత్మశక్త్యాదికార్యత్వంయుక్తం-జీవస్యబన్ధమోక్షయోర్జ్ఞానసంకోచవికాసరూపవికారార్హత్వాత్. అత్రశ్లోకేతాదాత్మ్యప్రతిప త్త్యభావంపర్శయతి(నహీతి)అకర్షకస్వరూపాపత్తిరాకృష్యమాణస్యేతినిర్దేశఃఉక్తసర్వార్థసాధారణః- అగ్నిసువర్ణదృష్టాన్తవివక్షయాయామాకృష్యమా ణశక్త్యాదికార్యపరః. (సమానోజ్యోతిషేతి) జ్యోతిః-పరంబ్రహ్మ-*పరంజ్యోతిరుపసంపద్య *అథయదతఃపరోదివోజ్యోతిర్దీప్యతఇతిశ్రుతేః (ద్రమి డేతి) అశరీర:-ముక్తః-కర్మకృతశరీరాభావాత్. సిద్ధిః-అనుభవః. ముక్తౌజీవపరయోర్భేదశ్రుతీర్దర్శయతి (శ్రుతయశ్చేతి) ఆప్నోతి - పరమనుభవతీ త్యర్థః. ఏతద్వివరణరూపంవాక్యందర్శయతి(సోశ్నుతఇతి)అనుసంచరన్నిత్యనేనభేదోదర్శితః. రసోవైసఇత్యనేనసామ్యమానన్దిత్వాకారేణేత్యుక్తంభ వతి. పరమసామ్యాపన్నోపిసింపైధర్మ్యనివృత్తిందర్శయతి(యథానద్యఇతి)నదీనాంనదీత్వాకారప్రహాణేనసముద్రసంసర్గాద్వైధర్మ్యప్రహాణేనసం సర్గోదృష్టాన్తేఽపజీవ్యః- ప్రాకృతనామరూపప్రహాణపూర్వికాహిపరమాత్మప్రాప్తిః. నచతావతాభేదనివృత్తిః- *పురుషముపైతీతికర్మకర్తృభావావ గమాత్. సామ్యాపత్తిందర్శయతి (తథేతి) ననుపరమంసామ్యముపైతీత్యైక్యాపత్తిరుచ్యతే- సమశబ్దస్యసమానపర్యాయత్వాత్సమానశబ్దవదైక్యేప్ర యోగాచ్చ. సమశబ్దస్యైక్యేప్రయోగోదృశ్యతేసమకాలవర్తీత్యాదిషు. తథాసమశబ్దపర్యాయతయావగతసమానశబ్దోప్యైక్యేప్రయుజ్యతే. *సమా నంవృక్షంపరిషస్వజాతేఇతి *ఏకస్మిన్నర్థేవృత్తిస్సామానాధికరణ్యమితిచ. ఏకాధికరణ్యంహిసామానాధికరణ్యం- ఏకస్మిన్నర్థఇత్యుక్తేః. తత్పర్యాయ శ్చసమశబ్దః. యద్యపిసాదృశ్యస్యాపిసమశబ్దోవాచకః- తథాపిముక్తివాక్యస్థసామ్యశబ్దఐక్యపరః- *బ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవభవతీత్యాదిశ్రుత్యన్తరైకా ర్థ్యాత్, లయసాయుజ్యశబ్దశ్రవణాత్, నదీసముద్రఘటాకాశమహాకాశాదిదృష్టాన్తశ్రవణా, చ్చ. *సాధర్మ్యమాగతాఇతిస్మృతిస్తుసగుణప్రాప్తివి షయా-అన్యథాప్రత్యక్శ్రుతివిరోధేస్వరూపైక్యవిషయబహుశ్రుతివిరోధేచతద్దౌర్బల్యాత్. అతఐక్యాపత్తిరేవానేన వాక్యేనప్రతిపాదితా. ఐక్య స్యచపారమ్యంనామపునర్భేదభ్రమప్రరోహవిరహితత్వమితి. అత్రోచ్యతే-అత్రసామ్యశబ్దఃసాదృశ్యమేవాభిధత్తే-నత్వైక్యం-ఐక్యస్యముఖ్యార్థత్వేఽ భ్యుపగతేపిస్వారస్యాభావాత్. సాదృశ్యవివక్షాహిసమశబ్దస్యప్రాచుర్యం. తస్యచాపవాదాభావేసత్యస్వరసార్థస్వీకారోఽనుపపన్నః. అపవాదహేతవశ్చ త్వదుక్తాఅనన్తరమేవపరిహ్రియన్తే. నచసమాదిశబ్దానామైక్యంముఖ్యార్థః - ఏకత్వవివక్షయామేకోఘటఇత్యాదౌప్రయోగాభావాత్. ముఖ్యత్వే హ్యేకశబ్దస్యేవప్రతియోగినిరపేక్షప్రయోగః ప్రాప్నోతి. యస్తుసామానాధికరణ్యం, సమకాలవర్తీ, త్యాదిషుసమాదిశబ్దప్రయోగః- సతుసాధారణ్యా ర్థః- నత్వైక్యార్థః. సాధారణ్యేపిప్రయోగోఽముఖ్యః-ప్రయోగేన్యథాసిద్ధేశక్తికల్పనానుపపత్తేః.తథాహి- అనేకప్రతియోగిష్వేకరూపసంబన్ధవత్త్వం సాధారణ్యం - యథాధనందేవదత్తయజ్ఞదత్తౌప్రతిశేషత్వేన సంబన్ధితయా సాధారణం - తయోశ్చధనం ప్రతిశేషితయా సాదృశ్యం - తాభ్యాం సంబన్ధిధనం. తథానీలత్వోత్పలత్వేఅపేక్ష్యాధారతయాసంబన్ధిద్రవ్యంసాధారణం-తయోశ్చద్రవ్యంప్రత్యాధేయతయాస్తేసాదృశ్యం - తాభ్యాంసం బన్ధిద్రవ్యం. తథాద్వాభ్యాం సంయోగిత్వేనావచ్ఛేద్యావచ్ఛేదకభావేనవా సంబన్ధీకాలస్తయోస్సాధారణః - తత్కాలసంబన్ధిత్వాకారేణతయోరపి సాదృశ్యమస్తి- తాభ్యాంసంబన్ధీకాలః. అతోమిథస్సదృశార్థసంబన్ధితయా ద్రవ్యకాలాదిషుసమసమానాదిశబ్దాలక్షణయావర్తన్తఇతినముఖ్యాః. అథ ఐక్యేప్రయోగాభావాత్సమశబ్దస్యైక్యంనముఖ్యార్థః. ముఖ్యార్థేసంభవతిలాక్షణికార్థస్వీకారోనోపపద్యతే.అతస్సామ్యశబ్దస్సాదృశ్యమేవాభిధత్తే. ముక్తాత్మగోచరసామానాధికరణ్యోపపత్తిశ్చానన్తరమేవభాష్యేవక్ష్యతే. యదుక్తం - సాయుజ్యశబ్దేనముక్తావభేదఇతి. తదయుక్తం - సాయుజ్యశ బ్దస్య సమానగుణయోగవాచిత్వాత్. యుజ్యతఇతి యుక్శబ్దోగుణపరః - ధర్మిణిహి గుణస్సంబధ్యతే. సమానగుణకస్సయుక్ - తస్యభావస్సాయు జ్యమితిహివ్యుత్పత్తిః. ప్రయోగవిరోధాచ్చ నైక్యంసాయుజ్యం. * ఏతాసామేవదేవతానాం సాయుజ్యం సార్ష్టితాం సమానలోకతామాప్నోతీతి బహ్వీభిర్దేవతాభిరేకస్యసాయుజ్యాపత్తిశ్శ్రూయతే. నహ్యేకస్యనిరవయవస్యాచ్ఛేద్యస్యాత్మనో బహ్వీభిర్దేవతాభిరైక్యంసంభవతి. క్రమభావిత్వాద విరోధఇతిచేత్ - తర్హ్యగ్నినైకీభూతస్య వరుణసాయుజ్యాపత్తౌ అగ్నిత్వోపాధేః ప్రహాణాదగ్నేర్దేవతాయా అభావస్స్యాత్. అగ్నిత్వోపాధావస్థి తేవరుణైక్యాపత్త్యనుపపత్తిః- ఔపాధికభేదప్రహాణంహ్యైక్యాపత్తిః-నతుపూర్వమవిద్యమానమైక్యముత్పద్యతే. అగ్నావస్థితఏవతతఃపృథగ్భూతస్యవ రుణసాయుజ్యమితిచేత్ - ఏకీభూతస్యపృథగ్భావోప్యుపాధితస్స్యాత్ - ఉపాధిశ్చదేహాన్తఃకరణాదిః. తత్సంబన్ధస్యాహేతుకత్వేఽతిప్రసఙ్గాద్ధేతుర్వా చ్యః. కర్మైవహేతురితిచేత్. అగ్నిసాయుజ్యాపత్తిదశాయాంతత్కర్మనష్టం-నవా. నష్టంచేత్పునరుపాధ్యనుదయేనాగ్నితఃపృథగ్భావాయోగాదగ్నిత్వో పాధేశ్చప్రహాణాత్పూర్వోపాధిప్రహాణరూపవరుణసాయుజ్యాపత్తిఃక్రమేణాపినోపపద్యతే. అనష్టంచేత్తత్కృతోపాధేరనష్టత్వాన్నాగ్నినైక్యా

పరవిద్యాసుసర్వాసుసగుణమేవ బ్రహ్మోపాస్యం, ఫలంచైకరూపమేవ, అతోవిద్యావికల్ప ఇతిసూత్రకారేణైవ*ఆనన్దాదయఃప్రధానస్య *వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాదిత్యాదిషూక్తం. వాక్యకారేణచసగుణస్యైవోపాస్యత్వం విద్యావికల్పశ్చోక్తః * యుక్తంతద్గుణకోపాసనాదితి.

పత్తిసంభవః-ఔపాధికభేదస్యతత్పరిహారేణరూపైక్యాపత్తివిరోధిత్వాత్. అనష్టమపితత్కార్యాగ్నిసాయుజ్యాపత్తిదశాయాంతరతోభేదకమపాధిరస్తీతి యతి-కర్మణాంకార్యకారిత్వస్యకాలవిశేషనియతత్వాదితిచేత్. తథాపివ్యవస్థితకర్మవిశేషపరిష్వక్తస్యజీవస్యతత్కార్యాగ్నిసాయుజ్యేఽపిభేదకమితినాగ్నినైక్యాపత్తిరుపపన్నా. కించ- పృనిన్యక్తీభూతపృథక్త్వతఘటస్యేవాగ్నినైకీభూతపృథక్త్వస్యజీవస్యాజత్వనిత్యత్వాద్యుపపత్తేర్భేదేస్థితఏవాగ్న్యాదిసాయుజ్యం. సమానలోకతాసాహచర్యాచ్చనైక్యంసాయుజ్యం. నహ్యేకస్యస్వేనసమానలోకత్వసంభవః. అతస్సమానలోకత్వవద్భేదేసిద్ధఏవసాయుజ్యంభవతి. సమానలోకతాప్రాప్త్యనన్తరంసాయుజ్యాపత్తిః- సతుయుగపచ్ఛేచ- అత స్తయోరవిరోధ ఇతిచేత్. న- *సాయుజ్యం సార్ష్టితాంసమానలోకతామితి సాయుజ్యస్యపూర్వశ్రుతత్వాత్. అర్థక్రమేణపాఠక్రమబాధ ఇతిచేత్. న- అవయవశస్తయోస్సహితార్థస్యపాఠక్రమానుగుణత్వాదర్థాన్తరకల్పనస్యాహేతుకత్వాచ్చ. యదిపాఠక్రమబాధార్థంసాయుజ్యశబ్దస్యైక్యాపత్తిలక్షణార్థవిషయతారూఢిశక్తిఃకల్ప్యతే- తదాన్యోన్యాశ్రయస్స్యాత్-సాయుజ్యస్యైక్యాపత్తిలక్షణత్వనిశ్చయేపాఠక్రమబాధః- పాఠక్రమబాధేసతిసాయుజ్యస్యైక్యాపత్తిలక్షణత్వనిశ్చయఇతి. *ఏతేషామేవసలోకతాంసాయుజ్యమశ్నుతఇతివాక్యాత్పూర్వోదాహృతవాక్యస్థక్రమబాధఇతిచేత్. న - విరుద్ధార్థవిషయతయారూఢిశక్తేరక్లృప్తతయావిరోధాస్ఫురణాత్. కించ - * అగ్నేర్వాఏతానినామధేయానిఅగ్నేరేవసాయుజ్యంసలోకతామాప్నోతివాయోరేవేన్ద్రస్యైవ బృహస్పతేరేవ ప్రజాపతేరేవ బ్రహ్మణఏవసాయుజ్యంసలోకతామాప్నోతీతిభూయసాంవాక్యానాంబలీయస్త్వాత్త్వదుక్తక్రమఏవబాధ్యః. కించ- *ఏతేషామేవస లోకతాంసాయుజ్యమశ్నుతే*అగ్నేరేవసాయుజ్యంసలోకతామాప్నోతీత్యాదివాక్యానికర్మవిధిశేషార్థవాదరూపాణి. కర్మఫలత్వాచ్చాగ్న్యాదిత్వాదిదేవతాసాయుజ్యమనిత్యం. అతఃకర్మఫలావసానేఽగ్న్యాదిభ్యస్తత్సాయుజ్యంప్రాప్తానాంపృథగ్భావస్యావర్జనీయత్వా, దామోక్షజ్జీవభేదస్థితేర్ఘటతామపీష్టత్వా, దగ్న్యాదిసాయుజ్యదశాయామపిభేదస్థితిరవర్జనీయా. అగ్న్యాదిసాయుజ్యగతానాంతతఃపృథగ్భావంపునరప్యుపాధితఇతిచేత్ - దత్తముత్తరం. నచాగ్న్యాదిసాయుజ్యోక్తిరర్థవాదత్వాదనాదరణీయేతివాచ్యం- వేదాన్తిభిరర్థవాదానాంప్రతీయమానార్థేప్రామాణ్యాభ్యుపగమాత్ అతోనసాయుజ్యస్యైక్యం- అపితుసమానగుణయోగఏవ. లయోపినస్వరూపైక్యం - లయశబ్దస్యతదర్థత్వాభావాత్. ప్రయోగానుగుణంశబ్దార్థవ్యవస్థాపనంకార్యమితి. నిత్యనైమిత్తికమహాప్రళయేష్వపిలయశబ్దఃప్రయుజ్యతే- నతత్రస్వరూపైక్యాపత్తిః. నతావన్నిత్యప్రళయే - స్వర్గనరకాదిగమనాగమనశాస్త్రాత్. నాపినైమిత్తికే- పూర్వకల్పప్రలీనానాంనారదాదీనాంప్రాగ్జన్మప్రత్యభిజ్ఞానవతామేవపునరుత్పత్త్యవగమాత్. నారదేనపూర్వకల్పేస్వజన్మవృత్తాదికమిహకల్పేఽభిహితమితిపురాణేష్వవగమ్యతే. నాపి మహాప్రళయే.వైషమ్యనైర్ఘృణ్యపరిహారాయజీవనిత్యత్వబహుత్వకర్మవాసనానాం తదానీంవిద్యమానతాయాఅభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్. తథా *ప్రకృతిర్యామయాఖ్యాతావ్యక్తావ్యక్తస్వరూపిణీ। పురుషశ్చాప్యుభావేతౌలీయేతేపరమాత్మనీతివదతాభగవతాపరాశరేణైవ *హింస్రాహింస్రేమృదుక్రూరేధర్మాధర్మావృతానృతే। తద్భావితాఃప్రపద్యన్తేతస్మాత్తత్తస్యరోచతే *ప్రధానకారణీభూతాయతోవైసృజ్యశక్తయః *తేషాం యేయానికర్మాణిప్రాక్సృష్ట్యాఃప్రతిపేదిరేఇత్యాదిభి స్తదానీంసవాసనకర్మాన్వితజీవబహుత్వస్యదర్శితం. అతఏవభేదప్రహాణంచనలయశబ్దార్థః. నచప్రాకృతప్రతిసంచరమోక్షవిషయప్రళయశబ్దయోరర్థవైరూప్యంవక్తుముచితం - శక్తిభేదకల్పనాఽముఖ్యత్వయోరన్యతరప్రసఙ్గాత్. నచతత్రాపిమహాప్రళయాదిషులయశబ్దస్యఅముఖ్యత్వంవాచ్యం- బహుష్వర్థేష్వముఖ్యత్వాశ్రయణాదపిముక్తిమాత్రవిషయప్రళయశబ్దస్యైవాముఖ్యత్వాశ్రయణోపపత్తేః.అతస్సర్వప్రయోగానుగుణోర్థఃస్వీకార్యః. అతోవిసదృశావస్థాప్రహాణేనకారణత్వధర్మిణాద్రవ్యేణవిభాగస్యాపాదానభూతేనసంశ్లేషోలయః. తస్మాన్నైక్యంలయశబ్దార్థః. ఘటాకాశాదిదృష్టాన్తోపన్యాసశ్చౌపాధికవైషమ్యాభావనిబన్ధనః- ఆకాశాదితత్త్వానామపిసాంశత్వాత్తేషాంపఞ్చీకరణవచనేనప్రదేశభేదవత్తాహివేదాన్తిభిరభ్యుపేతా. అతోమోక్షవిషయాసుశ్రుతిషుస్వరూపైక్యంక్వచిదపినావగమ్యతే. నిర్గుణప్రాప్తివిషయాశ్రుతిఃకాచిదపినాస్తీత్యయమర్థః అనన్తరమేవోపపాద్యతే. అతః- సాధర్మ్యస్మరణస్యసగుణప్రాప్తివిషయత్వాన్నపరమమోక్షవిషయత్వం- అన్యథానిర్గుణప్రాప్తివిషయశ్రుతివిరోధేస్మృతేర్దౌర్బల్యప్రసఙ్గాదిత్యపిదురుక్తం. తస్మాత్ *యదాపశ్యఇతివాక్యేసామ్యశబ్దస్సాదృశ్యపరః. యేనాకారేణసామ్యంతస్యాకారస్యనిరవధికత్వంపరమశబ్దాభిప్రేతం. అతఇదంవాక్యంపరబ్రహ్మప్రాప్తిరూపంపరమమోక్షంతత్సామ్యాపత్తిలక్షణమేవప్రతిపాదయతి. అథసగుణోపాసకస్యసగుణబ్రహ్మప్రాప్తింవదన్నైతాశ్రితయః - నతుపరబ్రహ్మవిదఃపరబ్రహ్మప్రాప్తిమితిశఙ్కాయామాహ (పరవిద్యాస్వితి) బ్రహ్మవిద్యాస్విత్యర్థః. సర్వాసు - పరేణసగుణవిషయత్వేననిర్గుణవిషయత్వేనచాభిమతాసుదహరవిద్యాసద్విద్యాఽక్షరవిద్యాదిష్విత్యర్థః. *అదృశ్యత్వాదిగుణకఇతిపరవిద్యావాక్యవిషయసూత్రస్వారస్యాత్తస్యాః సగుణవిషయత్వం ప్రతీయతే. *ఆనన్దాదయఃప్రధానస్యేతిసూత్రముపాస్యస్య సగుణత్వాయోదాహృతం.*వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాదితిసూత్రంప్రాప్యస్యసగుణత్వాయోపాత్తం. అయమర్థః- పరేణనిర్గుణవిషయత్వేనాభిమతానాం *సత్యంజ్ఞానం *ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యాదివాక్యానాంఆనన్దాదిగుణవిశిష్టవిషయత్వం, తేషాంచగుణానాంసర్వవిద్యానుయాయిత్వం,చోక్త్వాతాస్వేకైవవిద్యాఫలాయాలమితివిద్యావికల్పశ్చోక్తః. అతఃపరేణనిర్గుణసగుణవిషయత్వేనాభిమతాసుసద్విద్యాదహరవిద్యాదిషూపాస్యం ఫలంచసగుణమితిసగుణప్రాప్త్యతిరేకేణనిర్గుణప్రాప్తిఃప్రమాణశూన్యా. అతోముక్తాభేదపరాణాంశ్రుతీనామన్యథాసిద్ధిరుపపద్యతే- ప్రాప్యవైషమ్యాభావాదితి. సూత్రకారాభిప్రాయవిదాముక్తిందర్శయతి(వాక్యేతి) (యుక్తంతద్గుణకోపాసనాదితి).

భాష్యకృతా వ్యాఖ్యాతంచ*యద్యపిసచ్చిత్త ఇత్యాదినా. *బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవభవతీత్యత్రాపి *నామరూపాద్విముక్తఃపరాత్పరంపురుషముపైతిదివ్యం *నిరఞ్జనఃపరమంసామ్యముపైతి *పరంజ్యోతిరుపసంపద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యాదిభిరైకార్థ్యాత్ ప్రాకృతనామరూపాభ్యాం వినిర్ముక్తస్యనిరస్తతత్కృతభేదస్యజ్ఞానైకాకారతయా బ్రహ్మప్రకారతోచ్యతే. ప్రకారైక్యేచతత్త్వవ్యవహారోముఖ్యఏవ - యథా సేయంగౌరితి. అత్రాపి*విజ్ఞానంప్రాపకంప్రాప్యేపరే బ్రహ్మణిపార్థివ। ప్రాపణీయస్తథైవాత్మా ప్రక్షీణాశేషభావనఇతి- పరబ్రహ్మధ్యానాదాత్మాపరబ్రహ్మవత్ ప్రక్షీణాశేషభావనః-కర్మభావనా బ్రహ్మభావనోభయభావనేతిభావనాత్రయరహితః-ప్రాపణీయఇత్యభిధాయ *క్షేత్రజ్ఞఃకరణీజ్ఞానంకరణంతస్యవైద్విజ। నిష్పాద్యముక్తికార్యంహికృతకృత్యంనివర్తయేదితి-కరణస్యపరబ్రహ్మధ్యానరూపస్య ప్రక్షీణాశేషభావనాత్మస్వరూపప్రాప్త్యాకృతకృత్యత్వేననివృత్తివచనాద్యావత్సిద్ధ్యనుష్ఠేయ మిత్యుక్త్వా*తద్భావభావమాపన్నస్తదాసౌపరమాత్మనా। భవత్యభేదీభేదశ్చ తస్యాజ్ఞానకృతోభవేదితి - ముక్తస్య స్వరూపమాహ. తద్భావః- బ్రహ్మణోభావః- స్వభావః. నతు స్వరూపైక్యం- *తద్భావభావమాపన్నఇతిద్వితీయభావశబ్దానన్వయాత్ పూర్వోక్తార్థవిరోధాచ్చ. యద్బ్రహ్మణః ప్రక్షీణాశేషభావనత్వం తదాపత్తిస్తద్భావభావాపత్తిః. యదైవమాపన్నస్తదాసౌపరమాత్మనా అభేదీభవతి-భేదరహితోభవతి.

యుక్తం - గుణయుక్తమేవప్రాప్యం. కుతః- తద్గుణకోపాసనాదిత్యర్థః. విద్యావికల్పశ్చతత్రైవద్రష్టవ్యః. సచ్చిత్తః- సద్విద్యానిష్ఠః. తర్హిముక్తావభేదశ్రుతేః కోర్థఇత్యతఆహ (బ్రహ్మేతి) *సయోహవైతత్పరంబ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవభవతీతి ప్రకృతస్యవేదితుఃబ్రహ్మపర్యన్తస్వరూపావిర్భావపరమిదంవాక్యమితియథానేష్యతితథావక్ష్యతే - ఇహత్వర్థాన్తరముచ్యతే. ప్రాకృతనామరూపప్రహాణజ్ఞాపనాయ *నామరూపాద్విముక్తఇతిశ్రుతిరుదాహృతా. సామ్యప్రతిపత్త్యర్థం *నిరఞ్జనఇతివాక్యముపాత్తం. తస్యైవసామ్యస్యస్వాభావికత్వజ్ఞాపకం *పరంజ్యోతిరితివాక్యం. తర్హ్యముఖ్యత్వంస్యాదిత్యత్రాహ (ప్రకారైక్యేచేతి) సోయంవ్రీహిరిత్యాదేరుపలక్షణమిదముదాహరణం* యథర్తుష్వృతులిఙ్గానినానారూపాణిపర్యయే। దృశ్యన్తేతానితాన్యేవతథాభావాయుగాదిష్విత్యాదిప్రయోగోభారతాదిషుద్రష్టవ్యః. దృష్టాన్తేప్రకారైక్యేపితత్త్వావ్యవహారోముఖ్యాప్యస్వరసః - పూర్వదృష్టేగవివ్యక్త్యంశప్రహాణాదస్వారస్యం. జాత్యంశస్యసాసాదృశ్యలక్షణైక్యాస్మఖ్యత్వం. దార్ష్టాన్తికేతుగఙ్గాయాంఘోషఇతి గఙ్గాపదవత్ కార్త్స్న్యేనప్రవృత్తినిమిత్తప్రహాణాభావా, త్పరమాత్మనీవప్రవృత్తినిమిత్తపౌష్కల్యాభావా, చ్చప్రవృత్తినిమిత్తైకదేశాన్వయినిముక్తాత్మనిముఖ్యకోటిరిత్యభిప్రాయేణముఖ్యఏవేత్యుక్తం. లాక్షణికగఙ్గాపదవన్నాత్యన్తాముఖ్యఇత్యర్థః. నహిముక్తస్యాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానానన్దత్వేపిజగత్కారణత్వాసఙ్గుణగుణబృహత్త్వంస్వరూపబృహత్త్వంచాస్తి.ఆకారైక్యేపితత్త్వావ్యవహారస్యాత్యన్తాముఖ్యత్వాభావేసోయంగౌరితిదృష్టాన్తః.నకేవలంయోగసంగ్రహారమ్భేవిస్తరేప్యవ్యవహితేషుపూర్వశ్లోకేషుభేదప్రతిపత్తిరస్తీత్యాహ (అత్రాపీతి)నకేవలంముక్తవిషయప్రకరణాన్తరేషు-అస్మిన్ప్రకరణేపీతివార్థః.అస్మిన్శ్లోకేతథైవేతి బ్రహ్మసాధర్మ్యోపదేశఉపయుజ్యతే.తథైవేత్యేతద్వ్యాఖ్యానంపర బ్రహ్మవదిత్యాది.ప్రక్షీణాశేషభావనశబ్దంవ్యాచష్టే(కర్మభావనేతి) పరబ్రహ్మవత్ప్రక్షీణాశేషకర్మభావనఇతిపాఠేకర్మశబ్దోయాగాదిక్రియోపాసనసాధారణానుష్ఠేయమాత్రపరః. తథాకర్మశబ్దేన *త్రివిధాభావభావనేత్యత్రభావశబ్దోవ్యాఖ్యాతోభవతి. అత్రాయమర్థః- ప్రాప్యపర బ్రహ్మవిషయజ్ఞానస్య ప్రాపకత్వాత్ శుద్ధస్వస్వరూపమపి ప్రాప్యమితితదనుసన్ధేయమితి. *అయంచవ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్వాదిత్యధికరణార్థః- తత్రబద్ధస్వరూపంచిన్త్యమితిపూర్వపక్షీకృత్యముక్తస్వరూపంచిన్త్యమితిహిసిద్ధాన్తితం. అస్యశ్లోకస్యైకప్రకరణత్వజ్ఞాపనాయానన్తరశ్లోకోపివ్యాఖ్యాయతే (క్షేత్రజ్ఞఇతి) యావత్క్షేత్రజ్ఞావస్థస్తావత్కరణీఉపాసకః - తస్యకరణంజ్ఞానం- కరణభూతంజ్ఞానం- ముక్తికార్యంనిష్పాద్యనివర్తయేత్ - నతుముక్తేఃపూర్వమేవనివర్తయేదిత్యర్థః. నహిముక్తస్యోపాసననివృత్తిర్విధేయా-అతోయావన్మోక్షమనుష్ఠేయత్వముక్తమితిభావః.తద్భావభావశబ్దేన బ్రహ్మసామ్యాపత్తిజ్ఞాపనార్థం *విభేదజనకేజ్ఞానఇత్యత్రజ్ఞానేఇతిపదచ్ఛేదశఙ్కావ్యుదాసార్థంచతద్భావభావమితిశ్లోకోవ్యాఖ్యాయతే. తద్భావేతిశ్లోకేతద్భావఇత్యుపమానబహువ్రీహిః.తద్భావఇతిపదాన్తర్గతౌతచ్ఛబ్దభావశబ్దౌవ్యాఖ్యాతుమాహ (తద్భావఇతి) భాష్యస్థతద్భావశబ్దోనబహువ్రీహిః-కింతుతత్పురుషః. సమాసేవ్యాచిఖ్యాసితేసతిహిబహువ్రీహివిశిష్టరూపేణపదోపాదానం- తచ్ఛబ్దభావశబ్దమాత్రస్యవ్యాచిఖ్యాసితత్వాత్ బహువ్రీహివిశిష్టరూపేణపదస్యానుపాదానం. తచ్ఛబ్దేన బ్రహ్మోచ్యతే. ప్రథమభావశబ్దేనస్వభావఉచ్యతఇత్యర్థః. *భావోలీలాక్రియాచేష్టాభూత్యభిప్రాయజన్తుషు। పదార్థమాత్రేసత్తాయామాత్మయోనిస్వభావయోరితినైఘణ్టుకాః. యద్వా- భాష్యస్థస్తద్భావశబ్దోపిబహువ్రీహివిశిష్టః. (తద్భావో బ్రహ్మణోభావఃస్వభావఇతి) తద్భావఇతిపదేతచ్ఛబ్దవాచ్యబ్రహ్మసంబన్ధితయాప్రతిపన్నోభావఃస్వభావఇత్యర్థః. అథవా- శ్లోకేపితద్భావశబ్దస్తత్పురుషః. ద్వితీయభావశబ్దస్సత్తావాచీ. వ్యావర్త్యమాహ (నత్వితి) కుతఇత్యత్రాహ (తద్భావేతి) హేత్వన్తరమాహ (పూర్వోక్తార్థవిరోధాచ్చేతి) హేయప్రత్యనీకత్వహేయార్హత్వాదివిరోధోర్థవిరోధః. ఏవంశబ్దపర్యాలోచనయాఅర్థపర్యాలోచనయాచభావశబ్దస్యస్వభావవాచిత్వముపపాదితం. స్వభావశబ్దవాచ్యంచపూర్వశ్లోకోక్తంప్రక్షీణాశేషభావనత్వమిత్యాహ (యదితి)తచ్ఛబ్దసామర్థ్యాత్ యచ్ఛబ్దమాక్షిప్యవ్యాచష్టే (యదైవమితి) అభేదీత్యత్రభేదశబ్దవ్యాఖ్యానార్థంభేదశబ్దంనఞ్ప్రత్యయాభ్యాంవిభజ్యనిర్దిశతి (భేదరహితోభవతీతి) యద్వా- భేదరహితోభవతి- నతాదాత్మ్యవానితిభావః. అన్యథా *భేదశ్చతస్యాజ్ఞానకృతఃఇత్యనన్తరనిర్దేశోనఘటతే. దేవాదిభే

జ్ఞానైకాకారతయాపరమాత్మనైకప్రకారస్యాస్యతస్మాత్ భేదో దేవాదిరూపః. తదస్య మోక్షస్యకర్మరూపాజ్ఞానమూలః-నస్వరూపకృతః. సతుదేవాదిభేదఃపరబ్రహ్మధ్యానేన మూలభూతాజ్ఞానరూపేకర్మణివినష్టే హేత్వభావాన్నివర్తతఇత్యభేదీభవతి. యథోక్తం *ఏకస్వరూపభేదస్తుబాహ్యకర్మవృతిప్రజః। దేవాదిభేదేఽపధ్వస్తే నాస్త్యేవావరణోహిసఇతి. ఏతదేవవివృణోతి * విభేదజనకేఽజ్ఞానేనాశమాత్యన్తికంగతే। ఆత్మనో బ్రహ్మణో భేదమసన్తంకఃకరిష్యతీతి. విభేదః-వివిధో భేదః- దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మకః. యథోక్తంశౌనకేనాపి *చతుర్విధోపిభేదోయం మిథ్యాజ్ఞాననిబన్ధనఇతి. ఆత్మనిజ్ఞానరూపే దేవాదిరూపవివిధభేదహేతుభూతకర్మాఖ్యాజ్ఞానే పరబ్రహ్మధ్యానేనాత్యన్తికనాశంగతేసతి హేత్వభావాదసన్తం పరస్మాత్ బ్రహ్మణ ఆత్మనో దేవాదిరూపభేదంకఃకరిష్యతీత్యర్థః. * అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యేతిహ్యాత్రైవోక్తం* క్షేత్రజ్ఞంచాపిమాంవిద్ధీత్యాదినాన్తర్యామిరూపేణసర్వస్యాత్మతయైక్యాభిధానం-అన్యథా*క్షరస్సర్వాణిభూతానికూటస్థోక్షరఉచ్యతే। ఉత్తమఃపురుషస్త్వన్యఇత్యాదిభిర్విరోధః. అన్తర్యామిరూపేణసర్వేషామాత్మత్వం తత్రైవభగవతాభిహితం-*ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జునతిష్ఠతీతి* సర్వస్యచాహంహృదిసన్నివిష్టఇతిచ.

దాభావఃకథమితిశఙ్కాయాంభేదశ్చతస్యేత్యాదివ్యాచష్టే (జ్ఞానైకాకారతయేతి) *పరమాత్మనాభవత్యభేదీతిపరమాత్మనఃప్రస్తుతత్వాదాత్మనో బ్రహ్మణఇత్యత్రాపిషష్ఠీమివివక్షయాచతస్మాద్భేదఇత్యుక్తం. బ్రహ్మణోముక్తాత్మనశ్చాకారాన్తరేణభేదస్యప్రమాణసిద్ధత్వాన్నిరసనీయభేదవిశేషస్యవచనాన్తరసిద్ధత్వాచ్చ భేదోదేవాదిరూపఇత్యుక్తం. కర్మరూపశబ్దేనాజ్ఞానశబ్దోవ్యాఖ్యాతః. జ్ఞానవిరోధీతివ్యుత్పత్తిరిత్యర్థః- *అవిద్యయామృత్యుం తీర్త్వేతిహిశ్రుతిః, అత్రాపి *అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యేతిహిపఠ్యతే, తతఃకింభేదరాహిత్యస్యేతిశఙ్కాయాంభేదశ్చతస్యాజ్ఞానకృతోభవేదిత్యనేనార్థసిద్ధమభిప్రేతంకారణాభావంవిశదయన్కార్యాభావముపపాదయతి (సత్వితి) భేదస్యదేవాదిరూపత్వేఽజ్ఞానశబ్దస్యచకర్మపరత్వేప్రమాణమాహ (యథోక్తమితి) ఆదిభరతచరితేఽయంశ్లోకః. తత్రపూర్వందేహేష్వియాదిబాహ్యభేదరహితత్వమాత్మనఉక్తం *సితనీలాదీత్యాదినా. అస్మిన్శ్లోకేఽపి సుఖదుఃఖేచ్ఛాద్యాన్తరభేదోపినాస్తీత్యుచ్యతే. ఏకస్వరూపేతి. కర్మైవవృత్తిఃకర్మవృత్తిః. బాహ్యమాన్తరంచకర్మద్వివిధం.ఆన్తరమాత్మప్రావణ్యహేతుః కర్మ. బాహ్యంబహిర్విషయప్రావణ్యహేతుఃకర్మ. యద్వా- బాహ్యమస్వాభావికంకర్మ. తదేవవృత్తిః. తయాప్రకర్షేణజాతఃఏకస్వరూపభేదః. బాహ్యకర్మశరీరద్వారకంఏకస్వరూపస్యాత్మనఆన్తరంభేదంకరోతీత్యర్థః. ద్వారభూతదేవాదిశరీరభేదేనష్టేసతిఆన్తరోభేదోనాస్తి. కథంవాదేవాదిభేదే నష్టేకర్మవృత్తిహేతుకాన్తరభేదనాశఇత్యత్రాహఅనావరణోహిసఇతి. సః- నివృత్తదేవాదిభేదఆత్మా- కర్మావరణరహితోహీత్యర్థః. యద్వా- కర్మవృత్తిః- కర్మజన్యావృత్తిః- దేవాదిశరీరం. తత్సంబన్ధజఃఆన్తరభేదః. దేవాదిభేదేఽపధ్వస్తేసనాస్తి. కథంకర్మజన్యవృత్తిహేతుకాన్తరభేదోదేవాదిభేదాపధ్వంసేనాస్తీత్యత్రాహఅనావరణోహిసఇతి. కర్మజన్యవృత్తిర్దేవాదిశరీరభేదరూపేత్యర్థః. ఏతదేవ- *భేదశ్చతస్యాజ్ఞానకృతోభవేదిత్యుక్తమేవార్థం. *విభేదజనకఇత్యాదిశ్లోకేన * అనావృత్తిశ్చాదిత్యధికరణార్థఉచ్యతే. పరస్మాద్బ్రహ్మణఆత్మనోదేవాదిభేదస్యప్రణష్టస్య పునరావృత్తింకఃకరిష్యతీత్యుచ్యతే. విభేదశబ్దంవ్యాచష్టే (విభేదోవివిధోభేదఇతి) భేదస్యదేవాదిరూపత్వేప్రమాణాన్తరమాహ (యథోక్తమితి) మిథ్యాజ్ఞాననిబన్ధనః-మిథ్యాజ్ఞానం-ఆత్మవిషయభ్రాన్తిజ్ఞానం- తత్కార్యద్వారాఉత్తరోత్తరదేవాదిభేదహేతురిత్యర్థః. అస్యోత్తరార్ధం *దేవతిర్యఙ్మనుష్యాఖ్యాన్తర్దైవప్రపనాశకఇతి. వ్యాఖ్యేయశ్లోకస్యవాక్యార్థమాహ (ఆత్మనీతి) బ్రహ్మణఇతిపదస్యపఞ్చమ్యన్తత్వసూచనాయపరస్మాదిత్యుక్తం. ఉభయోరపిపదయోర్ద్వయోస్సామానాధికరణ్యేనషష్ఠ్యన్తత్వమయుక్తం- చశబ్దాభావాత్, అనన్తరపూర్వశ్లోకే *పరమాత్మనాభవత్యభేదీతిపరమాత్మనఃప్రతియోగితయానిర్దేశాచ్చ, అతఏవసామానాధికరణ్యషష్ఠ్యన్తత్వమప్యయుక్తం-పూర్వప్రపఞ్చితాదర్థవిరోధాచ్చ. పఞ్చమ్యన్తత్వంషష్ఠ్యన్తత్వంచవిపర్యయేణస్యాదితిచేన్న - పరబ్రహ్మణోపిహేయార్హత్వాపత్తేస్స్వాభావికత్వప్రసఙ్గాత్. అతఃపరస్మాద్బ్రహ్మణఇత్యుక్తం. అసన్తం- సచ్ఛబ్దఃపరమార్థపర్యాయః-*అనాశీపరమార్థశ్చేత్యత్రైవహ్యుక్తం-అనిత్యమిత్యర్థః. తేనస్వాభావికనిత్యభేదవ్యావృత్తిః. అనిత్యత్వంకాదాచిత్కత్వం. అనిత్యత్వాద్ధ్వంసేప్యేదేవాదిభేదః. తంకఃకరిష్యతి- నకశ్చిదపి. హేత్వభావాత్-కర్మరూపహేత్వభావాదిత్యర్థః. నకేవలమేకార్థవిషయే *బాహ్యకర్మవృత్తిప్రజః *అజ్ఞానకృతోభవేదిత్యజ్ఞానకర్మశబ్దయోఃప్రయోగాదజ్ఞానశబ్దస్యకర్మార్థత్వం-అస్మిన్ప్రకరణేచకర్మశబ్దోక్తమిత్యాహ (అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యేతిహ్యాత్రైవోక్తమితి) ఆత్మనఔపాధికభేదఉపాధ్యపగమేనశ్యతీతిశ్లోకార్థః. ఉపాధ్యభావాదవిద్యమానంభేదంకఉత్పాదయేదితివార్థః. అయంశ్లోకోమృషావాదినామత్యన్తాస్వరసః. తథాహి-విభేదజనకఇత్యత్రజనకశబ్దఉత్పాదకేస్వరసః-నత్వధ్యాసహేతౌ. అజ్ఞానశబ్దస్యానిర్వచనీయపరత్వంలౌకికశాస్త్రీయశ్చవ్యుత్పన్నం. కర్మవాచిత్వవ్యుత్పత్తిరస్మిన్ప్రబన్ధఏవదర్శితా. నాశశబ్దస్యబాధవాచిత్వమముఖ్యం.అసన్తమితిపదంచవ్యవచ్ఛేద్యాభావాదఫలం-నతోభేదస్యానభ్యుపగమాత్. తదభ్యుపగమేహేతత్వాఫల్యం. కరిష్యతీతిపదమవ్యస్వరసం-అధ్యాసవాచిత్వాభావాత్.అథాద్వైతపరత్వేనపరోక్తంగీతావచనంవ్యాచష్టే(క్షేత్రజ్ఞంచాపీతి) పరాభిమతార్థస్యపూర్వాపరవిరోధందర్శయతి (అన్యథేతి) నకేవలం *ఉత్తమఃపురుషస్త్వన్యఇతిభేదప్రతిపాదనాత్తద్విరోధేన స్వరూపైక్యపరత్వాభావః- సామానాధికరణ్యోపపాదకమన్తర్యామిత్వంతత్రోక్తమపీత్యాహ (అన్తర్యామీతి) *ఈశ్వరస్సర్వభూతానాంహృద్దేశేర్జునతిష్ఠతీత్యత్రభూతశబ్దస్యాత్మపర్యన్తదేహపరత్వం * భ్రామయన్సర్వభూతానీత్యస్యోత్తరార్ధభావగమ్యతే- *నహంస్యాత్సర్వాభూతానీత్యాదిప్రయోగాచ్చ. *సర్వస్యచాహంహృదిసన్నివిష్టఇత్యత్రాపిసర్వశబ్దస్యాత్మపర్యన్తత్వం- *మత్తస్స్మృతిర్జ్ఞానమపోహనంచేత్యనేనావగమ్యతే. హృద్దేశే- హృద్దేశస్థఆత్మనీత్య

*అ[illegible]శేషసర్వభూతాశయస్థితఇతిచ తదేవోచ్యతే. భూతశబ్దోహ్యాత్మపర్యన్తదేహవచనః. యతస్సర్వేషా[illegible]సర్వేషాంతచ్ఛరీరతయాపృథగవస్థానంప్రతిషిధ్యతే*నతదస్తివినాయత్స్యాదితి. భగవద్విభూ[illegible]తి తథైవాభ్యుపగన్తవ్యం. తతఇదముచ్యతే * యద్యద్విభూతిమత్సత్త్వంశ్రీమదూర్జితమేవవా। [illegible]మ తేజోంశసంభవం *విష్టభ్యాహమిదంకృత్స్నమేకాంశేనస్థితోజగదితి. అతశ్శాస్త్రైషునన్నిర్వి[illegible]స్తి. నాప్యర్థజాతస్య భ్రాన్తత్వప్రతిపాదనం. నాపిచిదచిదీశ్వరాణాంస్వరూపభేదనిషేధః.య[illegible]శేషేస్వయంప్రకాశేవస్తునిదోషపరికల్పిత మీశ్వరేశితవ్యాద్యనన్తవికల్పంసర్వంజగత్. దోషశ్చ స్వరూప[illegible]విధవిచిత్రవిక్షేపకరీసదసదనిర్వచనీయాఽనాద్యవిద్యా. సాచావశ్యాభ్యుపగమనీయా-*అనృతేన హి ప్రత్యూఢాఇత్యాదిభిః శ్రుతిభిః, బ్రహ్మణస్తత్త్వమస్యాది వాక్యసామానాధికరణ్యావగత జీవైక్యానుపపత్త్యా,చ. సాతునసతీ- భ్రాన్తిబాధయోరయోగాత్. నాప్యసతీ-ఖ్యాతిబాధయోశ్చాయోగాత్. అతః కోటిద్వయవినిర్ముక్తైయనువిద్యేతితత్త్వవిదఇతి. తదయుక్తం- సాహికిమాశ్రిత్యభ్రమంజనయతి. నతావజ్జీవమాశ్రిత్య-అవిద్యాపరికల్పితత్వాజ్జీవభావస్య. నాపిబ్రహ్మాశ్రిత్య-తస్యస్వప్రకాశజ్ఞానస్వరూపత్వేనావిద్యావిరోధిత్వాత్. సాహిజ్ఞానబాధ్యాభిమతా. *జ్ఞానరూపంపరంబ్రహ్మతన్నివర్త్యంమృషాత్మకం। అజ్ఞానంచేత్తిరస్కుర్యాత్కఃప్రభుస్తన్నివర్తకః॥ జ్ఞానం బ్రహ్మేతిచేత్ జ్ఞానమజ్ఞానస్యనివర్తకం। బ్రహ్మవత్తత్ ప్రకాశత్వాత్తదపిహ్యనివర్తకం॥జ్ఞానంబ్రహ్మేతి విజ్ఞానమస్తి చేత్ స్యాత్ ప్రమేయతా। బ్రహ్మణోనను భూతిత్వంత్వదుక్త్యైవప్రసజ్యతే॥ జ్ఞానస్వరూపంబ్రహ్మేతిజ్ఞానంతస్యాఅవిద్యాయాబాధకం-నస్వరూపభూతంజ్ఞానమితిచేత్. న-ఉభయోరపిబ్రహ్మస్వరూపప్రకాశత్వే సత్యన్యతరస్యావిద్యావిరోధిత్వమన్యతరస్య నేతివిశేషానవగమాత్.

ర్థః. *సర్వస్యచాహంహృదీత్యపితథా. తథా *అహమాత్మాగుడాకేశేత్యత్రాప్యన్తర్యామిత్వపరతామాహ(అహమితి)కుతఇత్యత్రాహ(భూతశబ్దో హీతి)పూర్వదర్శితసర్వశబ్దైకార్థ్యాచ్చేతిభావః. అన్వయరూపేణోక్తస్యసర్వేషాంభగవదాత్మకత్వస్యశేషభూతోయం *నతదస్తీతివ్యతిరేకనిర్దేశస్తదనుగుణఏవేత్యభిప్రాయేణాహ (యతస్సర్వేషామితి)అవినాభావశబ్దస్యసంబన్ధనియమవాచిత్వాదితిభావః. హేత్వన్తరంచాహ(భగవదితి)*ఏతాంవిభూతింయోగంచేతి ప్రక్రమాద్విభూతిపరత్వమవగమ్యతే-అతఉపక్రమానుగుణఏవోపసంహారఇత్యర్థః. నహివిభూతిత్వంవిధాయతదేవనిషేద్ధుంశక్యమితిభావః. ప్రకరణస్యవిభూతిపరత్వందర్శయతి(యద్యదితి)విభూతిమత్-నియామ్యవత్. శ్రీమత్-భోగ్యసమృద్ధిమత్. ఊర్జితం-బలవత్-కల్యాణగుణారంభేషూద్యుక్తం. తేజః-పరాభిభవనసామర్థ్యం-ప్రశాసనం. తేజోంశసంభవం-నియమనశక్తిమదాజ్ఞాలవాధీనమిత్యర్థః. శాస్త్రస్యపరోక్తార్థపరత్వాభావముపసంహరతి (అతఇతి)అతః-శ్రుతియోజనాప్రభృతి ప్రతిపాదితైర్న్యాయైరిత్యర్థః. భ్రాన్తత్వం-భ్రాన్తిసిద్ధత్వం. జగద్బ్రహ్మణోరేకద్రవ్యత్వపక్షే బ్రహ్మణస్సవిశేషత్వంజగత్సత్యత్వంచోపపన్నమితిశఙ్కాయాంతద్వ్యుదాసార్థమాహ(నాపీతి)చేతనేష్వచిద్ధర్మబుద్ధిఃపరతన్త్రేషుస్వతన్త్రబుద్ధిశ్చభ్రమః-నతుస్వరూపభేదధీరిత్యభిప్రాయేణనస్వరూపభేదనిషేధఇత్యుక్తం. అథవా-మృషావాదిమతేవోద్దిశ్యజీవపరయోఃస్వరూపభేదనిషేధాభావమాహ (నాపీతి)అచిదుపాదానందృష్టాన్తతయా.అథాఽవిద్యాందూషయితుంతద్విషయేపరోక్తమర్థమనువదతి(యదపీతి)నిర్విశేషస్యకథంభ్రమసంభవఇత్యత్రాహ (దోషేతి) బ్రహ్మవ్యతిరిక్తదోషోస్తిచేదద్వైతహానిరిత్యత్రాహ(దోషశ్చేతి)అస్మిన్నర్థేపరోక్తాంశ్రుతిస్మృత్యర్థాపత్తీర్దర్శయతి (అనృతేనేతి)సదసద్విలక్షణత్వముపపాదయతి (సాత్వితి) భ్రాన్తిబాధయోరయోగాత్- భ్రాన్తివిషయత్వబాధవిషయత్వయోరయోగాత్. ప్రమితిభ్రాన్తిబాధాన్యథానుపపత్త్యాసదసదనిర్వచనీయత్వమిత్యర్థః. *సద్భావఏవంభవతోమయోక్తఇతివన్నపరమతమితిదర్శయితుంతత్త్వవిదఇత్యుక్తం. దూషయతి(తదయుక్తమితి)ఆశ్రయానుపపత్తితిరోధానానుపపత్తిస్వరూపానుపపత్త్యనిర్వచనీయత్వానుపపత్తిప్రమాణానుపపత్తినివర్తకానుపపత్తినివృత్త్యనుపపత్తిభిర్దూషయిష్యన్ ప్రథమమాశ్రయానుపపత్తిమాహ(సాహీతి)కిమాశ్రిత్య-నకించిదపీత్యర్థః. కింజీవమాశ్రిత్య-ఉతబ్రహ్మేతివికల్పాభిప్రాయేణాహ(నతావదితి) జీవేసిద్ధేఅవిద్యాసిద్ధిః- అవిద్యాసిద్ధౌజీవసిద్ధిరిత్యన్యోన్యాశ్రయఇత్యర్థః. జీవాజ్ఞానవాదనిరాసఃఉత్తరత్రవిస్తరేణవక్ష్యతఇత్యత్రసంక్షేపః. అథబ్రహ్మాశ్రయపక్షందూషయతి (నాపీతి) విరోధిత్వంకథమిత్యత్రాహ (సాహీతి) బ్రహ్మవిషయాజ్ఞానస్యతత్ప్రకాశబాధ్యత్వాద్విరోధః. అత్రనాథమునిభిరుక్తాన్ శ్లోకానాహ (జ్ఞానరూపమితి) స్వప్రకాశత్వంవివక్షితం. జ్ఞాననివర్త్యత్వేహేతుమాహ (మృషాత్మకమితి) నహిస్వరూపజ్ఞానమజ్ఞానవిరోధి- అపితుప్రమాణజ్ఞానమేవేతిపక్షమనూద్యదూషయతి (జ్ఞానమితి) బ్రహ్మవత్ తత్ప్రకాశత్వాత్ - స్వరూపానతిరిక్తప్రకాశత్వాదిత్యర్థః. నహిశుక్లభాస్వరద్రవ్యేగృహీతేఅప్తవాక్యాదిభిఃశుక్లభాస్వరంద్రవ్యమిత్యేతావతిశతశఃప్రతిపన్నేపిభ్రమనివృత్తిః. దూషణాన్తరంచాహ(జ్ఞానమితి) తత్కఃకిమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మణఇతి) ఏషుశ్లోకేషుప్రథమశ్లోకస్యార్థః పూర్వంజ్ఞానబాధ్యాభిమతేత్యన్తేనభాష్యేణోక్తః. ద్వితీయశ్లోకంవ్యాచష్టే (జ్ఞానస్వరూపమితి) బ్రహ్మస్వరూపప్రకాశత్వేసతి- స్వరూపవిషయజ్ఞానత్వేసతీత్యర్థః. విశేషానవగమాత్ - విషయవైషమ్యాభావాదిత్యర్థః. కథంవిశేషానవగమః ప్రమాణజన్యత్వంవిశేషోస్తీతిచేత్కిం తేన - విషయవైషమ్యంహినవిద్యతే. కింస్వరూపభూతజ్ఞానాన్నివర్తకజ్ఞానస్యవిషయవైషమ్యమస్తివా- నవా. అస్తిచేత్సవిశేషత్వం. నోచేత్స్వరూపమేవనివర్తకంస్యాత్ - ప్రమాణజన్యజ్ఞానమనివర్తకంవాస్యాత్ - పురోవస్థితభాస్వరవస్తుని

ఏతదుక్తం భవతి-జ్ఞానస్వరూపం బ్రహ్మేత్యనేనజ్ఞానేన బ్రహ్మణి యస్స్వభావోऽవగమ్యతే-స బ్రహ్మణస్స్వయంప్రకాశత్వేన స్వయమేవ ప్రకాశత ఇత్యవిద్యావిరోధిత్వేన కశ్చిద్విశేషస్స్వరూపతద్విషయజ్ఞానయోరితి. కిం చ- అనుభవస్వరూపస్య బ్రహ్మణోऽనుభవాన్తరానుభావ్యత్వేన భవతో న తద్విషయజ్ఞానమస్తి-అతో జ్ఞానస్యాజ్ఞానవిరోధిత్వే స్వయమేవ విరోధి భవతీతి నాస్యాబ్రహ్మాశ్రయత్వసంభవః. శుక్త్యాదయస్తు స్వయాథాత్మ్యప్రకాశే స్వయమసమర్థాస్స్వాజ్ఞానావిరోధినస్తన్నివర్తనే చ జ్ఞానాన్తరమపేక్షన్తే-బ్రహ్మ తు స్వానుభవసిద్ధస్వయాథాత్మ్యమితి స్వాజ్ఞానవిరోధ్యేవ. అతస్తన్నివర్తకాన్తరం చ నాపేక్షతే. అథోచ్యేత-బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వజ్ఞానమజ్ఞానవిరోధీతి. న- ఇదం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వజ్ఞానం కిం బ్రహ్మయాథాత్మ్యజ్ఞానవిరోధి ఉత ప్రపఞ్చసత్యత్వరూపాజ్ఞానవిరోధీతి వివేచనీయం. న తావత్ బ్రహ్మయాథాత్మ్యజ్ఞానవిరోధి-అతద్విషయత్వాత్ - జ్ఞానాజ్ఞానయోరేకవిషయత్వే హి విరోధః. ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వజ్ఞానం తత్సత్యత్వరూపాజ్ఞానేనైవ విరుధ్యతే. తేన ప్రపఞ్చసత్యత్వరూపాజ్ఞానమేవ బాధితమితి బ్రహ్మస్వరూపాజ్ఞానం తిష్ఠత్యేవ. బ్రహ్మస్వరూపాజ్ఞానం నామ తస్య సద్వితీయత్వమేవ- తత్తు తద్వ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వజ్ఞానేన నివృత్తం- స్వరూపం తు స్వానుభవసిద్ధమితి చేత్. న- బ్రహ్మణోऽద్వితీయత్వం స్వరూపం స్వానుభవసిద్ధమితి తద్విరోధి సద్వితీయత్వరూపాజ్ఞానం తద్బాధశ్చ న స్యాతాం. అద్వితీయత్వం ధర్మ ఇతి చేత్. న- అనుభవస్వరూపస్య బ్రహ్మణోऽనుభావ్యధర్మవిరహస్య భవతైవ ప్రతిపాదితత్వాత్. అతో జ్ఞానరూపస్య బ్రహ్మణో విరోధాదేవ నాజ్ఞానాశ్రయత్వం. కిం చ- అవిద్యయా ప్రకాశైకస్వరూపం బ్రహ్మ తిరోహితమితి వదతా స్వరూపనాశ ఏవోక్తస్స్యాత్. ప్రకాశతిరోధానం నామ ప్రకాశోత్పత్తిప్రతిబన్ధో విద్యమానస్య వినాశో వా-ప్రకాశస్యానుత్పాద్యత్వాభ్యుపగమేన ప్రకాశతిరోధానం ప్రకాశనాశ ఏవ.

షయజ్ఞానవత్. ప్రమాణజస్య జ్ఞానత్వం న నివర్తకత్వే ప్రయోజకం- ఇదం శుక్లభాస్వరద్రవ్యమితి వాక్యజన్యస్య జ్ఞానస్య నివర్తకత్వాభావాత్. తస్మాద్భ్రమసహకారాదతిరిక్తాకారవిషయత్వం నివర్తకత్వే ప్రయోజకం. నను విషయవైషమ్యాభావేపి కస్యచిజ్జ్ఞానస్య భ్రమాదిరోధిత్వం కస్యచిద్భ్రమవిరోధిత్వం చ దృష్టమభిజ్ఞాప్రత్యభిజ్ఞయోః. అయమేకో దేవదత్త ఇత్యభిజ్ఞాయా ఏకవిషయత్వేపి పూర్వదృష్టాదయమన్య ఇతి పురుషద్విత్వభ్రమో దృష్టః. ప్రత్యభిజ్ఞాయాస్తు సోऽయమేకో దేవదత్త ఇతి దేవదత్తైక్యవిషయత్వేऽపి ద్విత్వవిరోధిత్వం దృష్టమితి విషయవైషమ్యాభావేపి ప్రమాణజ్ఞానస్య భ్రమనివర్తకత్వం యుక్తమితి శఙ్కాయామాహ (ఏతదుక్తమితి) సత్యత్వజ్ఞానత్వాదిస్వభావాస్తీతి చేత్-స చ స్వరూపానతిరిక్త ఇతి వర్ణయితుం స్వభావశబ్దః. అనేనాభిజ్ఞాప్రత్యభిజ్ఞయోరపి విషయవైషమ్యముక్తం భవతి - అభిజ్ఞాయామేకస్య ధర్మిణ ఏకదేశకాలసంబన్ధిత్వం ప్రతిపన్నం- న తు కాలద్వయదేశద్వయసంబన్ధిత్వం- తత్తు ప్రత్యభిజ్ఞాయాం ప్రతిపన్నం. ఏకదేశకాలసంబన్ధిత్వప్రతీతిర్న ద్విత్వవిరోధినీ. ఏకస్య ధర్మిణః కాలద్వయదేశద్వయసంబన్ధిత్వం హ్యైక్యం- తత్తు ద్విత్వవిరోధీతి తత్ప్రతిపత్తిర్ద్విత్వభ్రమం నివర్తయతి. అతస్తత్రాపి విషయవైషమ్యమస్తీతి ఫలితం. అథ తృతీయశ్లోకార్థస్య విపర్యయే పర్యవసానమాహ (కిం చేతి) ప్రమాణజ్ఞానత్వం నివర్తకత్వవ్యాపకం. అతోऽధిష్ఠానభూతబ్రహ్మస్వరూపస్య ప్రమాణజ్ఞానత్వాభావాన్న భ్రమనివర్తకత్వం. అధిష్ఠానత్వాచ్ఛుక్త్యాదివత్ బ్రహ్మస్వరూపం న భ్రమవిరోధీతి ప్రమాణాన్తరజ్ఞానమపేక్షత ఇతి శఙ్కాయామాహ (శుక్త్యాదయస్త్వితి) అధిష్ఠానత్వస్య జ్ఞానాన్తరవిషయత్వం వ్యాపకం. అతో వ్యాపకనివృత్త్యాऽధిష్ఠానత్వనివృత్తిరితి-అధిష్ఠానత్వాదేవ బ్రహ్మ-స్వరూపస్ఫురణేపి ప్రమాణాన్తరమపేక్షేత. నైవం-జడత్వాదేవ హి శుక్త్యాదేస్స్వరూపస్ఫురణేపి ప్రమాణాన్తరాపేక్షా-నాధిష్ఠానత్వాత్ - అతోऽధిష్ఠానత్వం సోపాధికం. అత్రత్యజడత్వాత్స్వరూపస్ఫురణే ప్రమాణాన్తరాపేక్షా నాస్తీతి చేత్, తర్హి జడత్వాదేవ భ్రమనివృత్తౌ శుక్త్యాదేర్జ్ఞానాన్తరాపేక్షా- నాధిష్ఠానత్వాత్- అతస్తత్సోపాధికం. తస్మాదజడే తు ప్రమాణాన్తరాపేక్షా భ్రమనివృత్తౌ చ న స్యాదిత్యభిప్రాయః. శుక్త్యాదయస్త్విత్యత్ర-తుశబ్దో బ్రహ్మణః శుక్త్యాదివ్యావృత్తిపరః. ద్వయోరప్యద్వైతినాం గతిః- బ్రహ్మవిషయప్రమాణజ్ఞానం భ్రమనివర్తకం - ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవిషయజ్ఞానం భ్రమనివర్తకమితి చ. తత్ర ప్రథమపక్షో దూషితః. అథ ద్వితీయపక్షం దూషయితుం శఙ్క్యతే (అథోచ్యేతేతి) దూషయతి (నేత్యాదినా) (ఇదమితి) నను కథం ప్రపఞ్చసత్యత్వమజ్ఞానమిత్యుచ్యతే- అజ్ఞానం హి జ్ఞానప్రతిబన్ధకం-న హి ప్రపఞ్చసత్యత్వం కస్యచిజ్జ్ఞానం ప్రతిబధ్నాతి. సత్యం- ఆచ్ఛాదకాజ్ఞానమేవంభూతం. ప్రపఞ్చసత్యత్వం తత్ప్రతిభాసశ్చ విక్షేపరూపాజ్ఞానమితి పరాభ్యుపగమాదేవముక్తం. ప్రథమం శిరో దూషయతి (అతదితి) కథమతద్విషయత్వాత్ బ్రహ్మస్వరూపాజ్ఞానావిరోధిత్వమిత్యత్రాహ (జ్ఞానాజ్ఞానయోరితి) విరోధే హి నివృత్తిరిత్యర్థః. ద్వితీయం శిరో దూషయతి (ప్రపఞ్చేతి) ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వజ్ఞానేన బ్రహ్మస్వరూపాజ్ఞాననివృత్తేః ఫలితత్వమాశఙ్క్యతే (బ్రహ్మస్వరూపేతి) సద్వితీయత్వం - సద్వితీయత్వజ్ఞానమిత్యర్థః. న హి సత్తయా సద్వితీయత్వం బ్రహ్మస్వరూపాజ్ఞానం భవతి - అపారమార్థ్యాత్. సద్వితీయత్వవిశిష్టబ్రహ్మగోచరజ్ఞానే నివృత్తే విశేష్యాంశగోచరమపి జ్ఞానం నివృత్తమితి స్వరూపసిద్ధిః కథమిత్యత్రాహ (స్వరూపం త్వితి) దూషయతి (నేతి) అద్వితీయత్వం కిం స్వరూపం-ఉత ధర్మ ఇతి వికల్పాభిప్రాయేణ ప్రథమం స్వరూపపక్షం దూషయతి (నేతి) ధర్మపక్షే అపసిద్ధాన్తమాహ (అద్వితీయత్వమితి) ఆశ్రయానుపపత్తిం నిగమయతి (అత ఇతి) విరోధాదేవ- పూర్వోక్తాదేవేత్యర్థః. విషయాశ్రయానుపపత్తిరుక్తా. అథ తిరోధానానుపపత్తిమాహ (కిం చేతి) నను భవత్పక్షేపి తేషు జ్ఞానాం నిత్యం స్ఫురణమస్తి-తథాపి తేషాం స్వరూపతిరోధానేన వినా న దేహాత్మభ్రమ ఇతి తుల్యానుపపత్తిః. సత్యం- స్వరూపస్ఫురణమస్త్యేవ- న తత్స్వతిరోధానమభ్యుపగమ్యతే. న చ స్వరూపస్ఫురణం భ్రమా

అపిచ - నిర్విషయా నిరాశ్రయా స్వప్రకాశేయ మనుభూతి స్స్వాశ్రయదోషవశా దనన్తాశ్రయ మనన్తవిషయమాత్మానమనుభవతీత్యత్ర కిమయం స్వాశ్రయదోషః పరమార్థభూతః - ఉత అపరమార్థ భూతఇతి వివేచనీయం. నతావత్పరమార్థః - అనభ్యుపగమాత్. నాప్యపరమార్థః - తథాసతిహి ద్రష్టృత్వేనవా దృశ్యత్వేనవా దృశిత్వేనవా భ్యుపగమనీయః - నతావద్దృశిః - దృశిస్వరూపభేదానభ్యుపగమాత్, భ్రమాధిష్ఠానభూతాయాస్తుసాక్షాద్దృశేర్మాధ్యమికపక్షప్రసజ్గేనాపారమార్థ్యానభ్యుపగమాచ్చ. ద్రష్టృదృశ్యయో స్తదవచ్ఛిన్నాయాదృశేశ్చకాల్పనికత్వేన మూలదోషాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థాస్యాత్. అథైతత్పరిజిహీర్షయా పరమార్థసత్యనుభూతి రేవ బ్రహ్మరూపాదోషఇతిచేత్. బ్రహ్మైవచేద్దోషః - ప్రపఞ్చదర్శనస్యైవతన్మూలం స్యాత్ - కింప్రపఞ్చతుల్యావిద్యాన్తరపరికల్పనేన. బ్రహ్మణో దోషత్వేసతి తస్యనిత్యత్వేనా నిర్మోక్షశ్చ స్యాత్. అతోయావద్బ్రహ్మవ్యతిరిక్తపారమార్థికదోషానభ్యుపగమః - నతావద్భ్రాన్తిరుపపాదితాభవతి.

శ్రు - కింతునిత్యత్వాణుత్వనిరవయవత్వాదీన్యేవభ్రమవిరోధీని. తాన్యాగమగమ్యాని. తేషాన్తిరోధిఃతద్విషయజ్ఞానప్రసరాభావరూపస్సంకోచః. ఆత్మస్వరూపాతిరిక్తాకారాన్తరతిరోధానాభ్యుపగమాన్నాత్మనోనాశప్రసంగః. జ్ఞానస్యాత్మాసాధారణాకారస్యాస్ఫురణాద్భ్రమానుపపత్తిరితిచెన్న-తస్యాసాధారణత్వాస్ఫురణాత్. అసాధారణతయాఽస్ఫురతోహిధర్మస్యభ్రమవిరోధిత్వందృష్టం- యథాశుక్తిత్వాదేః- శుక్తిత్వంహిశుక్త్యసాధారణతయాపూర్వంజ్ఞాతంపశ్చాద్భ్రమంనివర్తయతి. నతావద్జ్ఞానందేహాతిరిక్తాత్మాసాధారణధర్మత్వేనక్వచిద్దృష్టచరం- అతోభ్రమస్సంభవతి. ఆత్మాసాధారణధర్మత్వాదర్శనాదధ్యాసః- అధ్యాసాదసాధారణధర్మత్వాగ్రహణమిత్యన్యోన్యాశ్రయోఽనాదితయాపరిహృతః. ధర్మభూతజ్ఞానస్యనిత్యత్వంతిరోధానంచభవద్భిరభ్యుపగమ్యతే- తదాజ్ఞాననాశప్రసజ్గఇతిచెన్న - జ్ఞానంహిద్రవ్యం - తస్యస్వరూపాతిరేకేణ సంకోచవికాసాత్మకమవస్థాద్వయమభ్యుపేతం. అతస్తత్తిరోధానం- కర్మణాతత్సంకోచః. తన్నివృత్తిస్తుప్రసరః- సఏవప్రకాశః. సచానిత్యః. తస్యానిత్యత్వేపినిత్యస్యజ్ఞానద్రవ్యస్యస్వప్రకాశత్వవాదః - స్వప్రకాశనరూపప్రసరణార్హత్వనిబన్ధనః. అతోఽవస్థాద్వయస్యాగమాపాయిత్వాద్ద్రవ్యంనిత్యమేవ. అస్మదవస్థాస్థానీయోహిభవతః ప్రకాశః. సఏవస్వరూపం. తస్మాత్తిరోధానంతన్నివృత్తిరేవ. ఇతీమమర్థమభిప్రేత్యప్రకాశైకస్వరూపంబ్రహ్మేత్యుక్తం. అతఃస్వరూపాతిరేకిప్రకాశతిరోధానాఖ్యావస్థాద్వయానభ్యుపగమాత్స్వరూపనాశఏవతిరోధానంస్యాదిత్యర్థః. అథ స్వరూపానుపపత్తిమాహ (అపిచేతి) జ్ఞాతృత్వాదీనామపరమార్థతయాహిదోషాన్తరాపేక్షా- తద్వదిహాపీతిదృష్టాన్తతయావక్ష్యమాణానవస్థోపయోగిత్వేననిర్విషయేత్యాదిపరిపాటీప్రకటనంకృతం. యద్వా- విషయాశ్రయభేదానామసత్త్వప్రతిభాసయోరుక్తిర్దోషకల్పనాకారణత్వేనకృతా. (అనభ్యుపగమాదితి) పరమార్థత్వేహ్యద్వైతహానిప్రసజ్గఇతిభావః. అపరమార్థపక్షందూషయితుం- కోటిత్రయమేవసంభావితమిత్యాహ (తథాసతీతి) అపరమార్థత్వాన్మూలదోషాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థేతిదూషణంకోటిత్రయస్యాపిసాధారణం. దృశిత్వపక్షేఽధికందూషణమస్తీతివర్ణయతి (నతావదితి) కిమనవచ్ఛిన్నాదృశిః- ఉతావచ్ఛిన్నా. దృశేరనవచ్ఛిన్నత్వేకింస్వరూపాతిరిక్తా- ఉతస్వరూపమేవేతివికల్పమభిప్రేత్యానవచ్ఛిన్నపక్షేస్వరూపవ్యతిరిక్తపక్షందూషయతి (దృశిస్వరూపభేదానభ్యుపగమాదితి) అనవచ్ఛిన్నదృశిద్వయానభ్యుపగమాదిత్యర్థః. అనవచ్ఛిన్నపక్షేస్వరూపదృశిపక్షందూషయతి (భ్రమేతి) అవచ్ఛిన్నదృశిదూషణత్వేనవక్ష్యమాణానవస్థాఽనవచ్ఛిన్నపక్షేపిసమానా- అత్రాధికదూషణద్వయసద్భావాత్సానోక్తా. అవచ్ఛిన్నదృశిత్వేనద్రష్టృత్వేనదృశ్యత్వేనచాభ్యుపగమందూషయతి (ద్రష్టృదృశ్యయోరితి) కాల్పనికత్వేన- అపరమార్థత్వేనేత్యర్థః. దోషాన్తరాపేక్షాహేతురిదంకాల్పనికత్వం. అవచ్ఛిన్నదృశిపక్షేపిస్వరూపతద్వ్యతిరిక్తవికల్పేస్వరూపపక్షేపితుల్యంఅనభ్యుపగమరూపదూషణం - బ్రహ్మస్వరూపస్యావచ్ఛిన్నత్వాపారమార్థ్యానభ్యుపగమాత్. అతోఽవచ్ఛిన్నపక్షే-నవికల్పితం. స్వరూపాతిరిక్తపక్షేఽనవస్థోక్తా(అథైతదితి)అపారమార్థికత్వేఽనవస్థా-పరమార్థత్వేఽద్వైతహానిరిత్యేతద్దోషపరిజిహీర్షయేత్యర్థః. అనుభూతేరేవదోషత్వాన్నాద్వైతహానిః-తస్యాఃపారమార్థ్యాన్నానవస్థేతిచభావః. ఏతద్దూషయతి(బ్రహ్మైవేతి)అపారమార్థ్యాద్దోషాన్తరసాపేక్షత్వసామ్యమభిప్రేత్యప్రపఞ్చతుల్యశబ్దఉక్తః. అతః- ప్రతిశిరోభిహితైర్దూషణైరిత్యర్థః. అనిర్మోక్షప్రసజ్గపరిహారాయబ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వం-అనవస్థాపరిహారాయపారమార్థికత్వం. పరైరనవస్థాత్రిధాపరిహృతా. జీవాజ్ఞానవాదినాబీజాఙ్కురన్యాయాత్ప్రవాహానాదిత్వేనపరిహృతా-అవిద్యయాజీవః-జీవాదవిద్యేతిహితన్మతం. బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినాస్వరూపానాదిత్వేనపరిహృతా. ఉభాభ్యాంచదుర్ఘటత్వేనపరిహృతా-దుర్ఘటత్వమవిద్యాయాభూషణం-నతుదూషణమితి. పరమార్థస్యహ్యుపపత్త్యపేక్షా-ప్రాసాదనిగరణాదిష్వల్పాస్యేనవిపులప్రాసాదనిగరణమనుపపన్నమితియుక్తిర్నప్రవర్తతే. అతఉపపత్తినిరపేక్షత్వంఅపారమార్థ్యసాధకం. దోషస్యస్వపరనిర్వాహకత్వేనదోషాన్తరనైరపేక్ష్యాచ్చనానవస్థేతి. అత్రోచ్యతే- ప్రవాహానాదిత్వంబ్రహ్మాజ్ఞానవాదినైవదత్తోత్తరం-జీవనిత్యత్వశ్రుతిభిరకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశాదిరూపశ్రుత్యర్థాపత్త్యాచ ఆమోక్షాజ్జీవస్యస్థాయిత్వమిష్టంహియేతేతి. అపారమార్థ్యస్వరూపానాదిత్వమపినానవస్థాపరిహారః-తథాసతిమాధ్యమికపక్షవిజయప్రసక్తాత్. తత్రాధిష్ఠానస్యభ్రాన్తిసిద్ధత్వేతస్యాఃభ్రాన్తేరధిష్ఠానాన్తరాపేక్షాస్యాత్-తస్యాపిభ్రాన్తిసిద్ధత్వేఽనవస్థాస్యాదిత్యనవస్థయాహ్యధిష్ఠానపారమార్థ్యంసాధితం. మాధ్యమికేనఅపరమార్థాధిష్ఠానస్యస్వరూపానాదిత్వేస్వీకృతేఽనవస్థాపరిహృతేత్యధిష్ఠానాపారమార్థ్యమేవస్యాత్. కించ-స్వరూపానాదిత్వేపిమూలదోషాపేక్షాస్త్యేవ-జీవస్యానాదిత్వేప్యవిద్యాపరికల్పితత్వస్యభవద్భిరజ్గీకృతత్వాత్. దుర్ఘటత్వం[illegible]. దుర్ఘటత్వంనామోపపత్తినిరపేక్షత్వం. తదపారమార్థ్యసాధకంచేదపరమార్థస్యప్రపఞ్చస్యదుర్ఘటత్వేనోపపత్తిని

అనిర్వచనీయత్వం చ కిముభిప్రేతం- సదసద్విలక్షణత్వమితి చేత్ - తథావిధస్య వస్తునస్సకలప్రమాణశూన్యత్వేనానిర్వచనీయతైవ స్యాత్. ఏతదుక్తం భవతి-సర్వం హి వస్తుజాతం ప్రతీతివ్యవస్థాప్యం. సర్వా చ ప్రతీతిస్సదసదాకారా. సదసదాకారాయాస్తు ప్రతీతేస్సదసద్విలక్షణం విషయ ఇత్యభ్యుపగమ్యమానే సర్వం సర్వప్రతీతేర్విషయస్స్యాదితి. అథ స్యాత్-

రపేక్షత్వాన్మూలదోషాపేక్షైవ న స్యాత్. ఏవ శ్రుతకజ్ఞానే సత్యపి సావతిష్ఠేత. విరోధాన్న తిష్ఠతీతి చేత్ -తర్హ్యుపపత్త్యనువృత్తిస్స్యవిద్యాన్తరస్యాదిని. పరమార్థస్య ప్రయుక్తోపపత్తిరపరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తిరితి ద్వివిధోపపత్తిః-తత్ర దుర్ఘటత్వం నామ పరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తిరనపేక్షత్వం-అపరమార్థస్య ప్రయుక్తోపపత్తిర్హి దోషాపేక్షా-అతః ప్రపఞ్చస్య మూలదోషపరికల్పనం యుక్తమితి చేత్ .తర్హ్యపరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తిరూపదోషాపేక్షాఽపరమార్థస్య దోషస్యాపి స్యాత్ -తతోఽనవస్థా తదవస్థైవ. దుర్ఘటత్వమనవస్థాపరిహారశ్చేత్ అధిష్ఠానాపారమార్థ్యేప్యనవస్థాపరిహృతా స్యాత్. తత్రాపారమార్థ్యప్రయుక్తోపపత్తిరవర్జనీయేత్యధిష్ఠానాపేక్షా స్యాదేవేత్యనవస్థితిరితి వక్తవ్యం. తదత్ర దోషేఽపి తుల్యమిత్యనవస్థాయాప్పరిహారః. ప్రవాహానాదిత్వేన దోషస్యాధిష్ఠానాపారమార్థ్యేప్యనవస్థానుపరిహారా- పితృపుత్రాదిపరమ్పరావదధిష్ఠానపరమ్పరానాదిత్వాభ్యుపగమాత్. జీవాజ్ఞానవాదినం ప్రతి బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినా యద్దుర్ఘటత్వే దూషణముక్తం తద్బ్రహ్మాజ్ఞానవాదేఽపి తుల్యం. యథా-అవిద్యాయా దుర్ఘటత్వం చేన్ముక్తావపర బ్రహ్మాశ్రయేవావిద్యా. శుద్ధస్వరూపం బ్రహ్మ అశుద్ధరూపాఽవిద్యావిరోధాన్నాశ్రయతీతి చేత్ -తర్హ్యుపపత్తిమత్యవిద్యా. తస్మాదుక్తానోన్యాశ్రయణాదిదూషణాన్యాపతేయురితి స్యాదుక్తం. తత్రాపి తుల్యం. మోక్షేఽపి బ్రహ్మాశ్రయేవావిద్యా. న హి బాధకజ్ఞానే సత్యపరమార్థభూతాఽవిద్యా తిష్ఠతీతి చేత్ - బాధకసన్నిధౌ నపార్థ్యనిష్ఠిరిత్యేవంరూపోపపత్తిమత్యేవావిద్యేత్యన్మదుక్తాన్యనవస్థాది దూషణాన్యాపతేయురితి హి వక్తుం శక్యతే. దోషస్య స్వపరనిర్వాహకత్వే అధిష్ఠానమపి తథా స్యాత్. పరం ప్రత్యధిష్ఠానత్వేనసిద్ధిర్హి స్వనిర్వాహకత్వమితి చేత్ - పరం ప్రతి దోషత్వేన సిద్ధిర్హి స్వనిర్వాహకత్వం- తదేవ నాస్తీతి తుల్యం స్యాత్. అధిష్ఠానారోప్యజ్ఞానేఽపి దృష్టః - తత్రాధిష్ఠానస్య స్వపరనిర్వాహకత్వే అధిష్ఠానాధ్యస్తయోరైక్యప్రసజ్య ఇతి చేత్, దోషత్వాత్కార్యయోరపి తిమిరపటలాదిద్విత్వయోశ్చ దోషో దృష్టః- దోషస్య స్వపరనిర్వాహకత్వే దోషాధ్యస్తయోరైక్యప్రసజ్య ఇతి తుల్యమితి. ఏతత్ప్రాయేణ- యావద్బ్రహ్మవ్యతిరిక్తపారమార్థికదోషానభ్యుపగమో న తావద్భ్రాన్తిరుపపాదితా భవతీత్యుక్తం. యథోక్తమాచార్యపాదైః *స్వరూపానాదిత్వస్వపరఘటనే దుర్ఘటనతా ప్రవాహానాదిత్వం పునరితి వతస్రోహి గతయః। అసత్యావిద్యాయాగదితుమనవస్థాపరిహృతౌ మతాస్త్వేతాస్తుల్యాస్స్ఫుటమసదధిష్ఠానసరణావితి. అథానిర్వచనీయత్వానుపపత్తిమాహ (అనిర్వచనీయత్వం చేతి) అనిర్వచనీయతా-విద్వత్సన్నిధౌ దురుపపాదత్వం-కథం ప్రమాణశూన్యత్వమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) (సర్వం సర్వప్రతీతేర్విషయస్స్యాదితి) సదసద్విలక్షణమితి యా ప్రతీతిస్తత్రాపి సదసదేవ విషయస్స్యాదిత్యర్థః. ప్రతీత్యనుగుణం హి నీలపీతాదివ్యవస్థాప్యతే- తస్మాత్సదసదాకారాయాః ప్రతీతేస్సదసదాకార ఏవ విషయః- న సదసద్విలక్షణః. యథా- ఖ్యాతివివేకే *న హ్యన్యదవభాస్యమన్యో విషయః- అవభాసనవ్యవస్థాప్యత్వాద్విషయస్యేతి. ఏకస్య విషయస్య సదసదాకారత్వమనుపపన్నం - వ్యాప్తివిరోధాదితి చేత్, సదసద్విలక్షణత్వం చ వ్యాప్తివిరోధాదనుపపన్నం- సతోఽసద్విలక్షణత్వమసతస్సద్విలక్షణత్వం చ హి దృష్టం - న త్వేకస్యోభయవైలక్షణ్యం దృష్టమితి వ్యాప్తివిరోధః. అయం విశేషః- సదసద్విలక్షణత్వం క్వచిదపి న దృష్టం- సదసదాత్మకత్వం దృష్టమితి. యథా సంవిత్సిద్ధౌ *నాసత్ప్రతీతేర్బాధాచ్చ న సదిత్యపి యన్న తత్ । ప్రతీతేరేవ సత్త్వేన బాధాన్నాసత్త్వతో జగదితి. అర్థస్థితౌ-సత్త్వమసత్త్వం వా స్యాన్న తద్విలక్షణత్వం. సతో ఘటాదేస్సదసద్విలక్షణత్వం దృష్టమితి చేన్న - తథా సతి బ్రహ్మణోఽపి సదసద్విలక్షణత్వప్రసఙ్గాత్. అన్యతరత్వసహం సదసద్విలక్షణత్వమిష్టమేవేతి చేత్తుల్యం. ఈదృశం సదసద్వైలక్షణ్యం వదతా శబ్దాన్తరేణ సత్త్వమేవాఙ్గీకృతం భవతి. అతస్త్వదభిమతం సదసద్విలక్షణత్వం విరోధాదపాస్తం. అస్తీతి ప్రతిపన్నత్వం సత్త్వం- నాస్తీతి ధీవిషయత్వం బాధితత్వమిత్యేకస్యైవ సత్త్వాసత్త్వవిరోధస్సదసద్విలక్షణత్వకల్పకశ్చేత్ - సర్వత్ర పూర్వపక్షసిద్ధాన్తప్రతీత్యోః పరస్పరవిరుద్ధాకారవిషయత్వాదుభయాకారవిలక్షణ ఏవార్థస్స్యాదితి సిద్ధాన్తసమర్థనవైయర్థ్యం స్యాత్. తతశ్చ భేదస్సునిరూప ఇతి పూర్వపక్షీకృత్య దుర్నిరూప ఇతి త్వయా సిద్ధాన్తితే ప్రతీతిద్వయవిరోధాత్సునిరూపదుర్నిరూపవిలక్షణస్స్యాత్. ఏవం సంవిత్సత్యత్వమిథ్యాత్వజడత్వాజడత్వనిత్యత్వానిత్యత్వాదివాదేషు పూర్వపక్షసిద్ధాన్తాకారవిలక్షణత్వం సంవిదస్స్యాత్. తచ్చానభిమతం. అతః పరస్పరవిరుద్ధాకారప్రతీత్యోః ప్రతిపన్నాకారవైలక్షణ్యకల్పకత్వం వ్యాప్తివిరుద్ధమితి న సదసద్వైలక్షణ్యసిద్ధిః. తర్హి ఖ్యాతిబాధాన్యథానుపపత్తేః కః పరిహార ఉక్త ఇతి చేదన్యథైవోపపత్తిరుక్తా భవతి-సత్త్వే సత్యన్యథాఖ్యానాదిభిస్సత్త్వాద్యభిమతైరేవ ఖ్యాతిబాధోపపత్తేః. సతః కథం బాధః. అన్యత్ర ఖ్యాతత్వాత్. నన్వన్యత్ర సచ్చేన్న బాధః- న సచ్చేదసత్ఖ్యాతిప్రసఙ్గ ఇతి చేన్న- అన్యత్ర సత్త్వాత్ - అన్యత్ర సతోఽన్యత్ర ఖ్యాతత్వం హ్యన్యథాఖ్యాతత్వం. అన్యత్ర సతోఽన్యత్ర ఖ్యాతిర్దోషవశాత్. దోషస్యాన్యత్ర ఖ్యాతిహేతుత్వం న దృష్టమితి చేత్ -దోషస్యానిర్వచనీయావభాసహేతుత్వం చ న క్వచిద్విమతిపదాదన్యత్ర దృష్టమితి తుల్యం. మిథో విరుద్ధప్రతిపన్నాకారద్వయవైలక్షణ్యమేకస్యావిరుద్ధమిత్యేతత్తు వాధికం. అఖ్యాతిపక్షే న త్వేన సతి భేదాగ్రహేణ ఖ్యాతిబాధోపపత్తిః. సత ఏవాగృహీతభేదతయా ఖ్యాతిః. భేదగ్రహశ్చ బాధః. బాధ్యత్వం చ ప్రవృత్తేః. యథార్థఖ్యాతిపక్షే తు శుక్తిరజతస్య ప్రాగ్రూపాదౌ సత్త్వాత్ ప్రాచుర్యాభావాస్థిరత్వతదేకానుభావ్యత్వాగ్రహాచ్చ ఖ్యాతిబాధోపపత్తిః. పురోవర్తిని సత ఏవ రజతస్య ఖ్యాతిః. శుక్తిప్రాచుర్యగ్రహో బాధః. తేన ప్రవృత్తిర్బాధ్యా. తద్బాధశ్చ ప్రవృత్త్యనుత్పత్తిః. అలాతచక్రాదౌ త్వఖ్యాతిపక్షవదుపపత్తిః. అతోఽన్యథైవోపపత్తిసిద్ధేత్యనిర్వచనీయత్వకల్పనమయుక్తం. ఏవమాశ్రయతిరోధానస్వరూపానిర్వచనీయత్వానుపపత్తయ ఉక్తాః. అథ న హి దృష్టేఽనుపపన్నం నామేతి న్యాయాత్ ప్రమాణసిద్ధార్థస్య తర్కేణ బాధో న యుక్త ఇత్యభిప్రాయవతా పరేణ ప్రమాణ ప్రతిజ్ఞా శఙ్క్యతే. (అథ స్యాదితి)

వస్తుస్వరూపతిరోధానకరమాన్తరబాహ్యరూపవివిధాధ్యాసోపాదానం సదసదనిర్వచనీయమవిద్యాజ్ఞానాదిపదవాచ్యం వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞాననివర్త్యం జ్ఞానప్రాగభావాతిరేకేణ భావరూపమేవ కించిద్వస్తు ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం ప్రతీయతే. తదుపహితబ్రహ్మోపాదానశ్చావికారే స్వప్రకాశచిన్మాత్రవపుషి తేనైవ తిరోహితస్వరూపే ప్రత్యగాత్మన్యహఙ్కారజ్ఞానజ్ఞేయవిభాగరూపోఽధ్యాసః, తస్యైవావస్థావిశేషేణాధ్యాసరూపే జగతి జ్ఞానబాధ్యసర్పరజతాదివస్తుతత్త్వజ్ఞానరూపాధ్యా, సోపి జాయతే. కృత్స్నస్య మిథ్యారూపస్య తదుపాదానత్వం చ - మిథ్యాభూతస్యార్థస్య మిథ్యాభూతమేవ కారణం భవితుమర్హతీతి హేతుబలాదవగమ్యతే. కారణాజ్ఞానవిషయం ప్రత్యక్షం తావదహమజ్ఞో మామన్యం చ న జానామీత్యపరోక్షావభాసః. అయం తు న జ్ఞానప్రాగభావవిషయః- స హి షష్ఠప్రమాణగోచరః- అయం తు అహం సుఖీతివదపరోక్షః. అభావస్య ప్రత్యక్షత్వాభ్యుపగమేప్యయమనుభవో నాత్మని జ్ఞానాభావవిషయః- అనుభవవేలాయామపి జ్ఞానస్య విద్యమానత్వాత్, అవిద్యమానత్వే జ్ఞానాభావప్రతీత్యనుపపత్తేశ్చ. ఏతదుక్తం భవతి-అహమజ్ఞ ఇత్యస్మిన్ననుభవే అహమిత్యాత్మనోఽభావధర్మితయా జ్ఞానస్య చ ప్రతియోగితయాఽవగతిరస్తి వా న వా- అస్తి చేద్విరోధాదేవ న జ్ఞానాభావానుభవసంభవః- నో చేద్ధర్మిప్రతియోగిజ్ఞానసవ్యపేక్షో జ్ఞానాభావానుభవస్సుతరాం న సంభవతి. జ్ఞానాభావస్యానుమేయత్వే అభావాఖ్యప్రమాణవిషయత్వే చేయమనుపపత్తిస్సమానా.

పూర్వదూషితాకారాన్ సాధయితుమాహ (వస్తుస్వరూపేతి) అనేన తిరోధానముక్తం. ఆన్తరబాహ్యేతి స్వరూపముక్తం- అధ్యాసోపాదానత్వేన హి మిథ్యాత్వం ఫలితం. సదసదిత్యనిర్వచనీయత్వముక్తం. శాస్త్రేష్వేతత్ప్రతిపాదకశబ్దప్రత్యభిజ్ఞానార్థం అవిద్యాజ్ఞానాదిపదవాచ్యమిత్యుక్తం. సిద్ధాన్తినా దూషయిష్యమాణమాకారాన్తరమపి సాధ్యత్వేనాహ (వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానేతి) తదుపహితేత్యాశ్రయశ్చ. ఆన్తరాధ్యాసః కః- బాహ్యః కః- కథం చావిద్యోపాదానత్వే బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వమిత్యత్రాహ (తదుపహితేతి) నిష్కృష్టబ్రహ్మణ ఉపాదానత్వానుపపత్తిం సూచయతి (అవికారే స్వప్రకాశచిన్మాత్రవపుషి ప్రత్యగాత్మనీతి) అవికారత్వాత్, స్వప్రకాశత్వాత్, ప్రత్యక్త్వాచ్చ వికారాస్పదజడపరాగ్రూపపరిణామో నోపపద్యత ఇత్యర్థః. స్వప్రకాశస్య కథమధ్యాససంభవ ఇత్యత్రాహ (తిరోహితస్వరూప ఇతి) తిరోధాయకం కిమిత్యత్రాహ (తేనైవేతి) తేనైవ - అధ్యాసహేతునైవేత్యర్థః. అహఙ్కారో జ్ఞానం చాన్తరాధ్యాసః- జ్ఞేయం బాహ్యాధ్యాసః. అధ్యాసరూపే-అధ్యస్తరూపే. కర్మణి క్తః. తస్యైవ-దోషస్యైవ. అవస్థావిశేషేణ - కాదాచిత్కావస్థావిశేషేణ. రజ్జుసర్పాద్యధ్యాసః. ఏవం నిష్కృష్టబ్రహ్మణ ఉపాదానత్వానుపపత్తిరుక్తా. దోషస్యోపాదానత్వే ఉపపత్తిమాహ (కృత్స్నస్యేతి) సువర్ణజాతీయస్య భూషణస్య స్వర్ణమేవ హ్యుపాదానం దృష్టం - తద్వదితి భావః. హేతుబలాత్ - కార్యకారణయోః సజాతీయత్వదర్శనలక్షణాత్. అథ ప్రత్యక్షమాహ (కారణేతి) అహమజ్ఞ ఇత్యస్య వివరణం మామన్యం చ న జానామీతి. అహమజ్ఞ ఇత్యజ్ఞానస్వరూపకీర్తనం. తస్య మామన్యం చ న జానామీతి ఛాదనరూపకార్యకథనం. కారణశబ్దేన కార్యరూపాజ్ఞానవ్యావృత్తిః- తస్మాత్సౌషుప్తికమజ్ఞానం వివక్షితం. జాగరితాద్యవస్థాయాం ఘటావచ్ఛిన్నమజ్ఞానం ప్రతీయతే సవికల్పకప్రత్యక్షేణ- సుషుప్తావనవచ్ఛిన్నకారణాజ్ఞానప్రతీతిరితి తత్త్వశుద్ధికారాదిభిరుక్తం. జాగరితావస్థాయామేవ అజ్ఞానానుభవోయమితి సంప్రదాయః - అన్యం చ న జానామీత్యుక్తేః - న హి స్వాపేఽన్యపరామర్శః. న జానామీత్యాచ్ఛాదకతయా ప్రతీయమానస్యాజ్ఞానస్య కారణత్వాత్ కారణాజ్ఞానవిషయమిత్యుక్తం. అపరోక్షావభాస ఇతి పరోక్షరూపానుమానాదిప్రమాణవ్యావృత్త్యర్థముక్తం. జ్ఞానప్రాగభావవిషయత్వమాశఙ్క్య పరిహరతి (అయం త్వితి) భవత్వయమపి షష్ఠప్రమాణవిషయ ఇత్యాశఙ్క్యాహ (అయం త్వితి) పరోక్షప్రమాణాని ప్రత్యక్షవ్యతిరిక్తాని- తస్మాత్ పరోక్షప్రమాణవిషయః ప్రాగభావో నాపరోక్షప్రమాణవిషయభూతమజ్ఞానం భవితుమర్హతీత్యర్థః. భావగ్రాహిప్రమాణేన అభావస్య వేద్యత్వేపి దూషణమాహ (అభావస్యేతి) హేతుమాహ (అనుభవేతి) అభావస్యానుభవవేళాయాం జ్ఞానం విద్యతే- న వా. విద్యతే చేత్ గ్రాహ్యాభావాన్నాభావప్రతీతిః. న చేత్ గ్రాహకాభావాన్న తదభావప్రతీతిరిత్యర్థః. భావాభావయోరేకవిషయత్వే హి విరోధః- అత్ర విరోధో నాస్తి- అభావవిషయకజ్ఞానస్య విద్యమానస్య గ్రాహకత్వాత్, ఇతరవిషయజ్ఞానస్యాభావప్రతియోగిత్వేనావిద్యమానత్వాదితి శఙ్కాం పరిహరన్ అనుభవవేళాయాం జ్ఞానస్య విద్యమానత్వం, అవిద్యమానత్వే జ్ఞానాభావప్రతీత్యనుపపత్తిం, భావరూపత్వే విరోధాభావం చ వివృణోతి (ఏతదుక్తం భవతీతి) జ్ఞానప్రాగభావస్య గ్రాహ్యత్వే అనిచ్ఛయాపి భావాభావయోః ఏకవిషయత్వమాపతితమిత్యభిప్రాయేణాహ (అహమితి) జ్ఞానస్య చేతి జ్ఞానశబ్ద ఆత్మఘటాదిజ్ఞానసాధారణః. ఇహ భూతలే ఘటో నాస్తీత్యాదిషు అభావగ్రహణే ప్రతియోగిధర్మిణోర్జ్ఞానాపేక్షా దృష్టా - తస్మాదత్రాప్యభావధర్మితయా ఆత్మనో జ్ఞానమస్తీతి వక్తవ్యం- అభావవ్యతిరిక్తో హ్యాత్మా - అతస్తద్విషయజ్ఞానే సత్యపి అభావవ్యతిరిక్తవిషయజ్ఞానమభావప్రతియోగీతి వచనం వ్యాహతం స్యాత్. అభావధర్మిప్రతియోగిరూపత్రితయవ్యతిరిక్తవిషయజ్ఞానమభావప్రతియోగి చేత్ - తదానీమభావప్రతియోగితయా జ్ఞానస్యాపి ప్రతీతిరస్తీతి వక్తవ్యం- ప్రతీయమానం జ్ఞానం స్వవిషయావచ్ఛిన్నం ప్రతీయత ఇతి విషయాణామపి ప్రతీతిరస్తి - ఏవమభావప్రతియోగిజ్ఞానావచ్ఛేదకతయా విషయేషు జ్ఞాయమానేషు తద్విషయజ్ఞానాభావోఽనుపపన్న ఇతి భావః. అభావస్య ప్రమాణాన్తరవిషయత్వేప్యుక్తదూషణమతిదిశతి (జ్ఞానాభావస్యేతి) ప్రమాణాన్తరాణాం విద్యమానవిషయత్వనియమాభావేపి విద్యమానతయా దర్శయితుమశక్యమితి భావః- అహమజ్ఞ ఇతి వర్తమానతయా హ్యజ్ఞానం ప్రతీయతే. అస్మిన్ పక్షే అధికం దూషణాన్తరం పూర్వముక్తం

అస్యాజ్ఞానస్య భావరూపత్వే ధర్మిప్రతియోగిజ్ఞానసద్భావేపి విరోధాభావాదయమనుభవో భావరూపాజ్ఞానవిషయ ఏవాభ్యుపగన్తవ్య ఇతి. నను చ భావరూపమప్యజ్ఞానం వస్తుయాథాత్మ్యావభాసరూపేణ సాక్షిచైతన్యేన విరుధ్యతే. నైవం- సాక్షిచైతన్యం న వస్తుయాథాత్మ్యవిషయం- అపితు అజ్ఞానవిషయం- అన్యథా మిథ్యార్థావభాసానుపపత్తేః- సహ్యజ్ఞానవిషయేణ జ్ఞానేనాజ్ఞానం నివర్తత ఇతి న విరోధః. నను చేదం భావరూపమప్యజ్ఞానం విషయవిశేషవ్యావృత్తమేవ సాక్షిచైతన్యస్య విషయో భవతి- స విషయశ్చ ప్రమాణాధీనసిద్ధిరితి కథమివ సాక్షిచైతన్యేనాస్మదర్థవ్యావృత్తమజ్ఞానం విషయీక్రియతే. నైష దోషః- సర్వమేవ వస్తుజాతం జ్ఞాతతయాఽజ్ఞాతతయా వా సాక్షిచైతన్యస్య విషయభూతం- తత్ర జడత్వేన జ్ఞానస్య యా సిద్ధ్యత ఏవ ప్రమాణవ్యవధానాపేక్షా - అజడస్య తు ప్రత్యగ్వస్తునస్స్వయంసిద్ధ్యతో న ప్రమాణవ్యవధానాపేక్షేతి స ఏవాజ్ఞానస్య వ్యావర్తకత్వేనావభాసో యుజ్యతే. తస్మాన్న్యాయోపబృంహితేన ప్రత్యక్షేణ భావరూపమేవాజ్ఞానం ప్రతీయతే. తదిదం భావరూపమజ్ఞానమనుమానేనాపి సిధ్యతి- వివాదాధ్యాసితం ప్రమాణజ్ఞానం స్వప్రాగభావవ్యతిరిక్తస్వవిషయావరణస్వనివర్త్యస్వదేశగతవస్త్వన్తరపూర్వకం- అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాత్ - అన్ధకారే ప్రథమో

అపరోక్షస్య పరోక్షరూపప్రమాణవిషయత్వానుపపత్తిరూపమర్థసిద్ధం. భావరూపత్వే ఉక్తదూషణం నాస్తీత్యాహ (అస్యేతి) ధర్మిప్రతియోగివిషయజ్ఞానం ధర్మిప్రతియోగిజ్ఞానం. న తేన భావరూపాజ్ఞానస్య విరోధః. ఘటాచ్ఛాదకమజ్ఞానం ఘటజ్ఞానేన హి విరుధ్యతే- న తు ఘటజ్ఞానవిషయజ్ఞానేన ధర్మిజ్ఞానేన చేత్యర్థః. వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞాననివర్త్యమజ్ఞానం వస్తుయాథాత్మ్యావభాసరూపేణ సాక్షిచైతన్యేన విరుధ్యత ఇతి చోదయతి (నను చేతి) పరిహరతి (నైవమితి) యాథాత్మ్యశబ్దేన నిష్కృష్టమద్వితీయత్వలక్షణం స్వరూపం వివక్షితం. ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వసిద్ధవత్కారేణ హేతుమాహ (అన్యథేతి) అన్యథా- స్వసాక్షిస్వరూపప్రకాశమాత్రస్యైవ వస్తుయాథాత్మ్యవిషయత్వ ఇత్యర్థః. అజ్ఞానవిషయత్వమస్తు తతః కిమిత్యత్రాహ (న హీతి) న హి రజతవిషయజ్ఞానేన రజతం నివర్త్యమిత్యర్థః. దృశ్యవిశేషణస్య రూపాదేరపి దృశ్యత్వం దృష్టం- దృశ్యాజ్ఞానావచ్ఛేదకస్యాస్మదర్థస్య దృశ్యత్వానభ్యుపగమాత్ అస్మదర్థావచ్ఛిన్నమజ్ఞానం న విషయీక్రియత ఇత్యభిప్రాయేణ పునశ్చోదయతి (నను చేదమితి) విషయవిశేషః - అవచ్ఛేదకవిశేషః. స ఇతి సవిషయ పరామృశ్యతే. పరిహరతి (నైష దోష ఇతి) అస్మదర్థోపి సర్వశబ్దవాచ్యాన్తర్భూతః. జ్ఞాతతయా అజ్ఞాతతయా వా - జ్ఞానాన్తరసాపేక్షం తన్నిరపేక్షం వా. సాక్షిచైతన్యస్య విషయభూతం- సాక్షిచైతన్యేన ప్రతిభాతీత్యర్థః. అస్మదర్థస్య సాక్షిచైతన్యవిషయత్వమౌపచారికం - స్వయంప్రకాశస్య విషయత్వాయోగాత్. జడస్య స్వయంప్రకాశత్వాయోగాత్ ప్రమాణాధీనసిద్ధిసత్ దృశ్యవిశేషణం భవతి - అస్మదర్థస్తు స్వయంప్రకాశతయా స్వయమేవ సిద్ధ్యన్ అజ్ఞానావచ్ఛేదక ఇత్యర్థః. దృశ్యావచ్ఛేదకత్వాద్దృశ్యమితి చోద్యం- తజ్జడత్వప్రయుక్తమితి సోపాధికమితి పరిహారః. తస్మాత్ - అభావరూపత్వపక్షే ఉక్తవిరోధాద్భావరూపత్వపక్షే తదభావాచ్చేత్యర్థః. (న్యాయోపబృంహితేనేతి) పక్షద్వయేపి విరోధతదభావరూపన్యాయానుగృహీతేనేత్యర్థః. ఏవం ప్రత్యక్షేణ న్యాయానుగృహీతేన అజ్ఞానస్య భావరూపత్వం, న జానామీత్యనేనాత్మాశ్రయత్వం, చ సిద్ధం- శాస్త్రేష్వజ్ఞానశబ్దవాచ్యతయా పరాభిమతకర్మవ్యావృత్తిః ప్రత్యక్షతయా సిద్ధా- అస్య శాస్త్రేష్వజ్ఞానాదిశబ్దవాచ్యత్వం జ్ఞానవిరోధిత్వాదహమజ్ఞ ఇతి ప్రతిపన్నతయా చ సిద్ధం. అథ స్వవిషయావరణత్వస్వనివర్త్యత్వాభ్యాం సమ్యగుపపాదితాకారవిశిష్టం చాజ్ఞానమనుమానేనాపి సాధ్యతే (వివాదాధ్యాసితమిత్యాదినా) జ్ఞానమిత్యుక్తే బ్రహ్మస్వరూపస్య వస్త్వన్తరపూర్వకత్వాసంభవాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం ప్రమాణజ్ఞానమిత్యుక్తం. తథాపి ధారావాహికజ్ఞానేషూత్తరోత్తరవిజ్ఞానానాం సిసాధయిషితవస్త్వన్తరపూర్వకత్వాభావాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం వివాదాధ్యాసితమిత్యుక్తం. తజ్జ్ఞానం కిమిత్యపేక్షాయాం వ్యక్త్యర్థం ప్రమాణజ్ఞానమిత్యుక్తం. అయం ధర్మీ దర్శితః. అథ సాధ్యధర్మమాహ (స్వప్రాగభావేతి) వస్త్వన్తరపూర్వకమిత్యుక్తే ఘటాదిస్వవిషయపూర్వకత్వేన సిద్ధసాధనం స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వదేశగతేతి) స్వాశ్రయగతేత్యుక్తే దృష్టాన్తస్య సాధ్యవైకల్యం- న హి తమో దీపగతం- అతః స్వదేశగతేత్యుక్తిః. ధర్మాధర్మవ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వనివర్త్యేతి) నను కథం స్వనివర్త్యశబ్దేన ధర్మాధర్మవ్యావృత్తిః - జ్ఞానోత్పత్తిహేతుభూతమదృష్టం జ్ఞానోత్పత్త్యా హి నశ్యతి. నైవం - సర్వేషాం ధర్మాధర్మాణాం జ్ఞానఫలకత్వాభావాత్, జ్ఞానోత్పాదకవ్యతిరిక్తధర్మాదీనాం పూర్వక్షణే స్వదేశే విద్యమానత్వాచ్చ. యద్వా. స్వనివర్త్యపదేన సంస్కారవ్యావృత్తిః - న హి సంస్కారో జ్ఞానేన నివర్త్యః. భయాదివ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వవిషయావరణేతి) ప్రాగభావస్యైవంవిధత్వాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వప్రాగభావవ్యతిరిక్తేతి) ఇయం ప్రతిలోమవ్యావృత్తిః. వస్త్వన్తరపూర్వకమిత్యుక్తే అభావస్యాపి పదార్థత్వేన వస్తుశబ్దవాచ్యత్వాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వప్రాగభావవ్యతిరిక్తేతి) ఘటాదిస్వవిషయవ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వవిషయావరణేతి) కుడ్యాదివ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వనివర్త్యేతి) వేద్యగతవిత్త్యభివ్యక్తిప్రాగభావవ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వదేశగతేతి) ప్రమాణజ్ఞానేనాజ్ఞానే నిరస్తే వేద్యగతచైతన్యమభివ్యక్తం భవతీతి హి తత్పరిపాటీ. అభివ్యక్తిప్రాగభావస్య విషయావరణత్వం ప్రకాశవిరోధిత్వం- న తు తత్ప్రతిబన్ధకత్వం. ఇత్యనులోమవ్యావృత్తిః. హేతుమాహ (అప్రకాశితేతి) సాక్షాద్వా పరంపరయా వా అబాధ్యవ్యవహారానుగుణ్యహేతుత్వం ప్రకాశకత్వమిహ వివక్షితం - సాక్షాద్వా పరంపరయా వేత్యుక్తే హి దీపప్రభాయాం జ్ఞానే చ హేత్వనుగమసిద్ధిః. ఇదం రజతమితి జ్ఞానేఽతివ్యాప్తిపరిహారాయ అబాధ్యవ్యవహారానుగుణ్యహేతుత్వమిత్యుక్తం. ప్రకాశకత్వాదిత్యుక్తే ధారావాహికజ్ఞానేషూత్తరోత్తరజ్ఞానానాం ప్రకాశకత్వేపి సిసాధయిషితధర్మాభావాద్ధేతోరనైకాన్తికత్వం స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాదితి) ఇన్ద్రియేష్వనైకాన్తికత్వవ్యావృత్త్యర్థం భాసమానత్వే సతీతి హేతుర్విశేష్యత ఇతి మన్తవ్యం. దృష్టాన్తమాహ (అన్ధకార ఇతి) దీపప్రభావదిత్యుక్తే ఉత్తరోత్తరప్రభాణామప్రకాశితార్థప్రకాశ

త్పన్నప్రదీపప్రభావదితి. ఆలోకాభావమాత్రం వా రూపదర్శనాభావమాత్రం వా తమోనద్రవ్యాంతరత్వం కథం భావరూపాజ్ఞానసాధనే దృష్టాన్తతయోపన్యస్యత ఇతి చేత్. ఉచ్యతే - బహుళత్వవిరళత్వాద్యవస్థాయోగేన రూపవత్తయా చోపలబ్ధేర్ద్రవ్యాన్తరమేవ తమ ఇతి నిరవద్యమితి. అత్రోచ్యతే- అహమజ్ఞో మామన్యం చ న జానామీత్యత్రోపపత్తిసహితేన కేవలేన చ ప్రత్యక్షేణ న భావరూపమజ్ఞానం ప్రతీయతే- యస్తు జ్ఞానప్రాగభావవిషయత్వే విరోధ ఉక్తః- స హి భావరూపాజ్ఞానేపి తుల్యః. విషయత్వేనాశ్రయత్వేన చాజ్ఞానస్య వ్యావర్తకతయా ప్రత్యగర్థః ప్రతిపన్నో వా? ప్రతిపన్నో వా. ప్రతిపన్నశ్చేత్ తత్స్వరూపజ్ఞాననివర్త్యం తదజ్ఞానం తస్మిన్ ప్రతిపన్నే కథమివ తిష్ఠతి. అప్రతిపన్నశ్చేద్వ్యావర్తకాశ్రయవిషయజ్ఞానశూన్యమజ్ఞానం కథమనుభూయేత. అథ విశదస్వరూపావభాసోఽజ్ఞానవిరోధీ - అవిశదస్వరూపం తు ప్రతీయత ఇత్యాశ్రయ విషయజ్ఞానే సత్యపి నాజ్ఞానానుభవవిరోధ ఇతి. హన్త తర్హి జ్ఞానప్రాగభావోపి విశదస్వరూపవిషయః-

---

ఇత్యాభానాత్సాధనవికలతా స్యాత్, స్వనివర్త్యవస్త్వన్తరపూర్వకత్వాభావాత్సాధ్యవికలతా చ స్యాత్, దలితతద్వ్యుదాసార్థం ప్రథమోత్పన్నప్రదీపప్రభావదిత్యుక్తం. తథాపి దినాదిప్రభాయాస్తథావిధత్వాదర్శనాత్ తద్వ్యావృత్త్యర్థమన్ధకారఇత్యుక్తం. దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలతామాశఙ్క్య పరిహరతి (ఆలోకేత్యాదినా) ఆలోకే సత్యులూకాదీనామన్ధకారసంభవాదనుయాయినమాకారమాహ (రూపదర్శనాభావమాత్రం వేతి) యద్వా- నిమీలితాక్షస్యాపి ప్రతిపత్తినిర్వాహాయోక్తమాహ(రూపదర్శనేతి) అత్ర నైయాయికాదిభిరుక్తం దూషణమనుసన్ధత్తే. తత్ర ఉత్పాదకజ్ఞాపకానుపపత్త్యా ద్రవ్యాన్తరత్వం దూషితం. రూపవత్త్వేపి పరమాణూనామేవ అనుత్పాద్యత్వం- తమసస్తు రూపవత్త్వాత్ బృహత్త్వాచ్చోత్పాద్యత్వం స్యాత్. తత్ర రూపవత్త్వాత్తత్ప్రహితాని వాయ్వాకాశాదీని నోత్పాదకాని భవన్తి- స్పర్శరసగన్ధవిరహాన్నాన్యాన్యపి ద్రవ్యాణి- కారణగుణప్రక్రమేణ హి కార్యే వైశేషికగుణారమ్భః. ఇయముత్పత్త్యనుపపత్తిః. ఆలోకాననుగృహీతత్వాచ్చక్షుర్న గ్రాహకం - ఆలోకసంనిధానవస్థానాన్నాస్య గ్రాహ్యత్వం. రూపవత్త్వప్రతీతిస్తు భ్రాన్తిరేవ- నిమీలనే నీలప్రతిభాసవదితి జ్ఞప్త్యనుపపత్తిః. అత్ర పరిహారో వార్తికకారైరుక్తః- *తమః ఖలు చలం నీలం పరాపరవిభాగవత్ । ప్రసిద్ధధర్మవైధర్మ్యాన్నవభ్యో భేత్తుమర్హతీతి. స ఏవాత్రోచ్యతే. తత్ర పరాపరశబ్దార్థో బహుళత్వవిరళత్వశబ్దేనోక్తః. ఆదిశబ్దేన చలత్వం. రూపవత్తయేతి నీలశబ్దార్థ ఉక్తః. ద్రవ్యాన్తరశబ్దేన దశమద్రవ్యత్వముక్తం. నవద్రవ్యస్వీకారో హి తేషాం పృథివ్యాదీనాం ద్రవ్యాణామన్యోన్యవైధర్మ్యాత్స్వీక్రియతే- అన్యథా పృథివ్యేవ ద్రవ్యం నాన్యత్ గన్ధవత్త్వాభావాదితి వక్తుం శక్యతే- ఏవం ద్వే ద్రవ్యే ఇత్యాది- తచ్చానభిమతం- ద్రవ్యాణాం పరస్పరవైధర్మ్యాత్ -ఏవం నవద్రవ్యవైధర్మ్యాద్దశమమఙ్గీకార్యమితి వార్తికార్థః. నిమీలనే నీలప్రతిభానం బాధితవిషయం- ఇదం త్వబాధితత్వాన్న తథా భవితుమర్హతి. తథాపి రూపోపలబ్ధివేళాయాం అనుపలబ్ధేర్మీలనవదపి సంభవతీతి శఙ్కితం ప్రత్యక్షమితి చేత్. ఉలూకాదీనామస్మదాదిరూపోపలబ్ధివేళాయాం రూపానుపలబ్ధౌ తద్రూపోపలబ్ధేరపి శఙ్కితత్వాపాతాత్, ఉలూకాదిరూపోపలబ్ధివేళాయాం అస్మదాదేః రూపానుపలబ్ధ్యా అస్మదాదిరూపోపలబ్ధేరపి శఙ్కితత్వప్రసక్తాత్, ఆగమస్వారస్యాచ్ఛఙ్కాయాః నిరస్తత్వాత్, తమసో దశమద్రవ్యత్వమవసీయతే. *తమస్స సర్జభగవాన్ *నాహో న రాత్రిర్న నభో న భూమిర్నాసీత్తమో జ్యోతిరభూన్న చాన్యత్ *యస్య తేజః శరీరం। యస్య తమః శరీరమితి సృజ్యత్వసంహార్యత్వశరీరత్వాదీని హి శ్రూయన్తే. ఆలోకనైరపేక్ష్యం యథా జ్ఞాతృవిశేషప్రయుక్తం ప్రత్యక్షే- తథా జ్ఞేయవిశేషప్రయుక్తమపి ఉపపద్యతే. యథా లోకే హి కార్యం ప్రతీతం తథా కారణకల్పనాయాం ప్రమాణం- న పునః స్ఫుటావధారితం కార్యం కారణనిరూపణాయాపహ్నవమర్హతీతి న్యాయాత్ అబాధితప్రతీతిసిద్ధస్య తమస ఉత్పాదకం కల్ప్యమితి నోత్పాదకానుపపత్తిర్జ్ఞాపకానుపపత్తిర్వా. యథా *తమో నామ ద్రవ్యం బహుళవిరళం మేచకచలం ప్రతీతం కేనాపిక్వచిదపి న బాధశ్చ దదృశే। అతః కల్ప్యో హేతుః ప్రమితిరపి శాస్త్రీ విజయతే నిరాలోకం చక్షుః ప్రథయతి హి తద్దర్శనవశాత్ ॥ తమో ద్రవ్యమిత్యేవ భాష్యకారమతం- సిద్ధాన్తే తస్యాదూషితత్వాత్ సృజ్యత్వసంహార్యత్వశరీరత్వశ్రవణాచ్చ. స్వచ్ఛద్రవ్యత్వాదాకాశకార్యం తమః- రూపవత్త్వం పఞ్చీకరణాదుపపద్యతే. యద్వా- తేజః కార్యం తమః- రూపవత్త్వాత్ -స్పర్శానుపలమ్భః స్వచ్ఛద్రవ్యత్వాదితి. (ఇతి నిరవద్యమితి) ప్రమాణసిద్ధత్వేన తర్కబాధానుపపత్త్యా నిరవద్యమిత్యర్థః. అథ సిద్ధాన్తం వక్తుముపక్రమతే (అత్రోచ్యత ఇతి) కేవలేన చ ప్రత్యక్షేణేతి దృష్టాన్తతయోక్తం- ఉపపత్తిదూషణే కృతే కేవల ప్రత్యక్షం న సాధకమిత్యర్థః. ఉపపత్తిర్హి జ్ఞానప్రాగభావవిషయత్వే విరోధః- స భావరూపత్వేపి తుల్య ఇత్యాహ (యస్త్వితి) తుల్యత్వముపపాదయతి (విషయత్వేనేతి) ప్రతిపన్నశబ్దేన భాసనముచ్యతే. (తత్స్వరూపజ్ఞాననివర్త్యమితి) స్వరూపజ్ఞానం- స్వరూపావభాసః- స్వతో వా ప్రమాణాన్తరేణ వా స్వరూపావభాసనివర్త్యమిత్యర్థః. ఇదం రజతమిత్యత్ర ఇదం శుక్లభాస్వరమిత్యేవంరూప ప్రమాణజ్ఞానశతేనాపి భ్రమానివృత్తిదర్శనాత్ ప్రమాణజ్ఞానత్వమప్రయోజకమితి సిద్ధవత్కారేణ తత్స్వరూపజ్ఞాననివర్త్యమిత్యుక్తం. వ్యావర్తకాశ్రయవిషయజ్ఞానశూన్యం - ఆశ్రయతయా విషయతయా చ వ్యావర్తకః ప్రత్యగర్థః- తదవభాసశూన్యం. విషయత్వేనేత్యాదినా భాష్యేణ స్వాత్మవిషయాజ్ఞాన ప్రతిపత్తౌ విరోధతుల్యత్వం దర్శితం. ఘటాదివిషయాజ్ఞాన ప్రతీతావపి అజ్ఞానస్య విషయత్వేన వ్యావర్తకతయా ఘటః ప్రతిపన్నో న వా- ప్రతిపన్నశ్చేద్ఘటస్వరూపజ్ఞాననివర్త్యం ఘటాజ్ఞానం తస్మిన్ ఘటే ప్రతిపన్నే కథమివ తిష్ఠతి- ఘటో ప్రతిపన్నశ్చేత్ వ్యావర్తకవిషయజ్ఞానశూన్యమజ్ఞానం కథమనుభూయేతేత్యర్థసిద్ధో విరోధో ద్రష్టవ్యః. ఏవం పరేణ భావాభావయోర్విరోధే దర్శితే తత్ప్రతిబన్దీత్వేన నివర్త్యనివర్తకవిరోధ ఉక్తః. అథ విశదావిశదవిభాగాదవిరోధం శఙ్కతే (అథేతి) ప్రత్యగర్థస్య ప్రమాణజ్ఞానేనావభాసో విశదావభాసః. స స్వపక్షేపి తుల్య ఇత్యాహ (హన్త తర్హీతి) విశదస్వరూపమవచ్ఛేదకం యస్య స విశదస్వరూపవిషయః- విశదస్వరూపస్య ప్రాగభావావచ్ఛేదకత్వం స్వవిషయజ్ఞానద్వారా- జ్ఞానప్రాగభావోపి విశదస్వరూపజ్ఞానావచ్ఛిన్న ఇత్యర్థః. జ్ఞానస్య చాభావావ

ఆశ్రయప్రతియోగిజ్ఞానం త్వవిశదస్వరూపవిషయమితి న కశ్చిద్విశేషోఽన్యత్రాభినివేశాత్. భావరూపస్యాజ్ఞానస్యాపి హ్యజ్ఞానమితి సిధ్యతః ప్రాగభావసిద్ధావివ సాపేక్షత్వమస్త్యేవ. తథాహి- అజ్ఞానమితి జ్ఞానాభావస్తదన్యస్తద్విరోధీ వా- త్రయాణామపి తత్స్వరూపజ్ఞానాపేక్షాఽవశ్యాశ్రయణీయా. యద్యపి తమస్స్వరూపప్రతిపత్తౌ ప్రకాశాపేక్షా న విద్యతే. తథాపి ప్రకాశవిరోధిత్వేనాకారేణ ప్రతిపత్తౌ ప్రకాశప్రతిపత్త్యపేక్షాఽస్త్యేవ. భవదభిమతాజ్ఞానం న కదాచిత్స్వరూపేణ సిధ్యతి- అపి త్వజ్ఞానమిత్యేవ. తథా సతి జ్ఞానాభావవత్తదపేక్షత్వం సమానం.

చ్ఛేదకత్వం ప్రతియోగితయా- విశదస్వరూపజ్ఞానం ప్రాగభావప్రతియోగీతియావత్. అవిరోధసిద్ధయే విద్యమానజ్ఞానస్య తతోఽన్యత్వమాహ (ఆశ్రయేతి) ఆశ్రయప్రతియోగినోర్జ్ఞానమాశ్రయప్రతియోగిజ్ఞానం. (అవిశదస్వరూపవిషయమితి) ఆశ్రయజ్ఞానస్యావిశదస్వరూపవిషయత్వం- అవిశదప్రత్యగర్థవిషయత్వం. ప్రతియోగిజ్ఞానస్యావిశదస్వరూపవిషయత్వం- అభావప్రతియోగిభూతావిశదజ్ఞానవిషయత్వం. సవిషయం సవర్తకజ్ఞానం అభావప్రతియోగిత్వేనేదానీం జ్ఞానమవలమ్బ్యతే- తత్ర నివర్తకజ్ఞానవిషయస్య ప్రత్యగర్థస్యేదానీం అవిశదత్వాన్నివర్తకజ్ఞానస్యేదానీమవిద్యమానత్వాచ్చ ప్రతియోగినో జ్ఞానస్యావిశదత్వం. విద్యమానం హి సాశ్రయం జ్ఞానమపరోక్షావభాసరూపం- అతస్తస్యావిశదత్వమవిద్యమానతయా భవతి. ఏవమాశ్రయతయా భాసమానం స్వరూపమవిశదం- ప్రతియోగితయా స్మర్యమాణం జ్ఞానమిదానీమవిశదవిషయత్వాదవిద్యమానత్వాచ్చావిశదమితి తదుభయవిషయం జ్ఞానం అవిశదస్వరూపవిషయం- తచ్చ విద్యతే- విశదజ్ఞానం త్వవిద్యమానం అభావప్రతియోగీతి న విరోధ ఇత్యర్థః. అయమర్థః- అజ్ఞాననివర్తకాభిమతప్రమాణజ్ఞానాభావస్తావత్త్వయాఽభ్యుపగన్తవ్యః- అన్యథా ప్రమాణజ్ఞాననివర్త్యాజ్ఞానానుభవాసంభవాత్. తదపహ్నవే ప్రపఞ్చస్యాపహ్నవాత్; ప్రమాణజ్ఞానాభావ ఏవాహమజ్ఞ ఇతి ప్రతిపత్తేర్విషయో భవితుమర్హతీతి నాభావగ్రహణానుపపత్త్యా భావరూపత్వం కల్ప్యమితి. పూర్వపక్షోక్తవిరోధః కథం పరిహృతో భవతీతి చేత్. ఇత్థం- తత్ర హి యదర్థావచ్ఛిన్నం జ్ఞానమభావప్రతియోగితయోచ్యతే- అభావప్రతియోగిజ్ఞానావచ్ఛేదకతదర్థప్రతిపత్తౌ సత్యాం తజ్జ్ఞానాభావోఽనుపపన్న ఇతి హి విరోధః- తత్రాయం పరిహారః- అభావప్రతియోగిజ్ఞానం స్మృత్యారూఢం ప్రతిషిధ్యతే- యథా ఘటసాక్షాత్కారో నాస్తీతి నిషేధే ఘటసాక్షాత్కారః స్మర్యతే- స్మర్యమాణస్య స్మృతిసమకాలవర్తిత్వనియమాభావాన్నిషేధవేళాయాం స్మర్యమాణస్య నాభావప్రతియోగిత్వవిరోధః- త్వయా చ స్మృత్యారూఢస్య నివర్తకజ్ఞానస్య స్మృతిసమకాలవర్తిత్వాభావాదజ్ఞానావచ్ఛేదకతయా ప్రతిపత్తావపి స్మృత్యారూఢస్య నివర్తకజ్ఞానస్య నాజ్ఞానవిరోధీతి వక్తవ్యం- తస్మాదాత్మవిషయం ఘటాదివిషయకం చ ప్రమాణజ్ఞానం స్వవిషయేణాత్మనా ఘటాదిభిశ్చ సహ స్మృత్యారూఢమవిశదతయా ప్రతిపన్నమభావప్రతియోగి భవతీత్యుపపన్నతరమితి. అనుభూతస్య హి స్మరణసంభవః- ప్రమాణజ్ఞానం కేనానుభూతమితి చేత్. భవతో వా నివర్తకజ్ఞానం కేనానుభూతం- ఆగమాదితి చేత్. అస్మాకమప్యాత్మసాక్షాత్కారః తద్విధాయకవాక్యావగతః- ఘటాదిసాక్షాత్కారస్తు ప్రత్యక్షాదిషు యేన కేనాప్యనుభూతః. మేరుసాక్షాత్కారః కథం నిషిధ్యతే- స హి న కేనాపి మానేన పూర్వమనుభూతః. ఉచ్యతే- ఇహ అదృష్టచరద్వీరదేన పురుషేణ కథమిహ చత్వరే గజో నాస్తీత్యుచ్యతే- సంసర్గానుభవేఽపి సంసర్గిణోరనుభవమాత్రేణాన్యత్రాన్యతరనిషేధ ఉపపద్యత ఇతి చేత్- ఏవం తర్హి అనుమేరుసాక్షాత్కారసంసర్గానుభవేఽపి మేరుసాక్షాత్కారయోః కేనాప్యవగమాత్తత్సంసర్గనిషేధ ఉపపద్యతే. ప్రమాణజ్ఞానానామభావప్రతియోగిత్వాదభావస్య తదానీం గ్రాహకం నాస్తీతి యదుక్తం- తత్సర్వప్రమాణజ్ఞానాభావానాం యుగపదనుభవాసంభవాత్, కతిపయమానజ్ఞానాభావస్య మానాన్తరేణ గ్రహణోపపత్తేశ్చ పరిహృతం. ఏవం భావరూపపక్షే విరోధపరిహారసామ్యం దర్శితం. నను విరోధసామ్యం వక్తుమశక్యం- అజ్ఞానస్య నఞర్థప్రతియోగ్యవచ్ఛిన్నతయైవావగన్తవ్యత్వే సతి హి నఞర్థప్రతియోగినస్తస్య జ్ఞానస్య స్వవిషయాశ్రయభూతప్రత్యగర్థావచ్ఛిన్నత్వేన భాతత్వాత్ విషయాశ్రయభూతప్రత్యగర్థజ్ఞానే సతి తన్నివర్త్యాజ్ఞానస్థితివిరోధః- న హి భావరూపస్యాజ్ఞానస్య జ్ఞానప్రతిపత్త్యపేక్షా- స్వరూపేణైవ ప్రతిపత్తిసంభవాత్- న హి భావరూపస్య ఘటస్యాశ్రయప్రతియోగిజ్ఞానసాపేక్షత్వం దృష్టమిత్యత్రాహ (భావరూపస్యేతి) కథం సాపేక్షత్వమిత్యత్రాహ (తథాహీతి) అభావస్య నఞర్థత్వసంభవాత్తదుక్తిః. ప్రమాణజ్ఞానాదన్యత్- ప్రమాణజ్ఞానవిరోధీతి వా- తత్ప్రతిపత్తిః- తదా తస్య జ్ఞానస్య స్వవిషయావచ్ఛిన్నత్వేన ప్రతిపన్నత్వాత్ ప్రత్యగర్థస్య ఘటాదేర్వాజ్ఞానే సతి తన్నివర్త్యమజ్ఞానం న సంగచ్ఛేతేత్యర్థః. యథా ప్రకాశవిరోధిత్వేఽపి తమసః- తత్ప్రతిపత్తౌ న ప్రకాశాపేక్షా- తద్వదిహాపీత్యత్రాహ (యద్యపీతి) భావరూపమజ్ఞానమపి స్వరూపేణ సిధ్యతీత్యత్రాహ (భవదభిమతేతి) ముగ్ధోఽస్మి మూఢోఽస్మీతి స్వరూపేణ సిద్ధిరితి చేత్. న- కస్యచిత్పురుషస్య కస్మింశ్చిద్విషయే హి మోహః- *సవిమలమతిరేతి నాత్మమోహం *దిఙ్మోహాలాతచక్రాదిభ్రాన్తయశ్చ కథం పునరిత్యాదిషు విషయాశ్రయావచ్ఛిన్నత్వేన హి మోహ ఉపలభ్యతే. ముగ్ధోఽస్మీత్యనేన ఆశ్రయావచ్ఛిన్నత్వం ప్రతీయతే- విషయోఽప్యర్థవశాత్సిద్ధః. ఇదం దూషణం సంవిత్సిధ్యతి వానవేత్యత్ర ఉక్తయా దిశా ఫలితం. తతశ్చ స్వాత్మవిషయమజ్ఞానం స్వవిషయాశ్రయభూతప్రత్యగర్థప్రతిపత్తిసద్భావే హతం- ఘటాద్యజ్ఞానం తు విషయభూతఘటాద్యవగమవిరుద్ధం. మాయాశబ్దాదిభిః అజ్ఞానప్రతిపత్తౌ విషయాశ్రయాపేక్షా నేతి చేన్న- మాయాదిశబ్దానామపి వ్యుత్పత్తినైరపేక్ష్యేణ బోధకత్వాసంభవాత్, అజ్ఞానాదిపదపర్యాయత్వేన చ వ్యుత్పన్నత్వాత్, స్వరూపేణ సిద్ధిర్దుర్వచేత్యభిప్రాయేణ న కదాచిత్స్వరూపేణ సిధ్యతీత్యుక్తం. నను స్వరూపావచ్ఛిన్నాజ్ఞానప్రతీతౌ నఞర్థప్రతియోగిజ్ఞానావచ్ఛిన్నతయాఽసిద్ధావపి న నివర్త్యనివర్తకవిరోధః- స్వరూపభూతజ్ఞానాదన్యతయా తత్సిద్ధేః- స్వరూపజ్ఞానం హి నావిద్యానివర్తకం- కింతు ప్రమాణజ్ఞానమేవ- అతో న విరోధ ఇతి. నైవం- మామహం న జానామీతి విషయాశ్రయసంబన్ధిజ్ఞానావచ్ఛిన్నతయా ప్రతీతేః- న హి స్వరూపభూతజ్ఞానం సాశ్రయం సవిషయం చ తవ మతం. స్వరూపం కిమాశ్రయతయా చాజ్ఞానస్యావచ్ఛేదకం- ఉత విషయతయాపి. ఆద్యే సత్త్వదభిమతసిద్ధిః- తదానీం ప్ర

జ్ఞానప్రాగభావస్తు భవతాప్యభ్యుపగమ్యతే- ప్రతీయతే చేత్యుభయాభ్యుపేతో జ్ఞానప్రాగభావ ఏవ అ
హమజ్ఞో మామన్యం చ న జానామీత్యనుభూయత ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యం. నిత్యముక్తస్వప్రకాశచైతన్యైకస్వ
రూపస్య బ్రహ్మణోఽజ్ఞానానుభవశ్చ న సంభవతి- స్వానుభవస్వరూపత్వాత్. స్వానుభవస్వరూపమపి
తిరోహితస్వరూపమజ్ఞానమనుభవతీతి చేత్. కిమిదం తిరోహితస్వస్వరూపత్వం. అప్రకాశితస్వరూపత్వ
మితి చేత్. స్వానుభవస్వరూపస్య కథమప్రకాశితస్వరూపత్వం. స్వానుభవస్వరూపస్యాప్యన్యతోఽప్ర
కాశితస్వరూపత్వ ముపపద్యత ఇతి చేత్. ఏవం తర్హి ప్రకాశాఖ్యధర్మానభ్యుపగమేన ప్రకాశస్యైవ స్వ
రూపత్వాదన్యతస్స్వరూపనాశ ఏవ స్యాదితి పూర్వమేవోక్తం. కించ- బ్రహ్మస్వరూపతిరోధానహేతుభూ
తమేతదజ్ఞానం స్వయమనుభూతం సద్బ్రహ్మ తిరస్కరోతి - బ్రహ్మ తిరస్కృత్య స్వయం తదనుభవవిష
యో భవతీత్యన్యోన్యాశ్రయణం. అనుభూతమేవ తిరస్కరోతీతి చేత్. యద్యతిరోహితస్వరూపమేవ బ్ర
హ్మాజ్ఞానమనుభవతి - తదా తిరోధానకల్పనా, నిష్ప్రయోజనా స్యాత్ అజ్ఞానస్వరూపకల్పనా, చ -

ర్త్యగర్థస్య స్వస్మాదన్యేన కేనాపి విశిష్టత్వమేవ హి న సిధ్యతి. విషయతయావచ్ఛేదకత్వే ప్రత్యగర్థస్యాజ్ఞానమావరణం స్యాత్ - ఆవరణత్వం చ తద్విషయక
జ్ఞానప్రతిబన్ధకత్వం- అతస్తద్విషయప్రమాణజ్ఞానప్రతీత్యవశ్యంభావాదుక్తవిరోధోఽనతివృత్తః. అతః స్వరూపభూతజ్ఞానావచ్ఛిన్నప్రతీత్యభ్యుపగ
మోఽనుపపన్నః. ఉభయత్ర సాధనదూషణయోస్తుల్యత్వాత్ భావరూపమజ్ఞానం పరిగృహ్యతామిత్యాశఙ్క్య లాఘవన్యాయేన పరిహరతి (జ్ఞానప్రాగభావ
స్త్వితి) అభ్యుపగమ్యతే - అహమజ్ఞ ఇతి ప్రతిపన్నస్య అభావరూపత్వే హి విప్రతిపత్తిః - నత్వభావానభ్యుపగమః - అన్యథా ప్రమాణజ్ఞానస్య ప్రాగభా
వాభావాదనాదిత్వేన తన్నిరసనీయభావరూపాజ్ఞానానుదయప్రసఙ్గాత్- అతో జ్ఞానాభావస్త్వయాఽభ్యుపగత ఇత్యర్థః. ప్రతీయతే చ - లోకే తత్తజ్జ్ఞా
నాభావవివక్షయాఽజ్ఞానం నాస్తీతి వ్యవహారదర్శనాత్ అప్రతిపన్నే చ వివాదానుపపత్తేః జ్ఞానాభావప్రతీతిరస్త్యేవేత్యర్థః. అతః సంప్రతిపన్నేన జ్ఞానాభావే
నైవాహమజ్ఞ ఇతి ప్రతీత్యుపపత్తేరతిరిక్తకల్పనే హేత్వభావాల్లాఘవేన స ఏవ అహమజ్ఞ ఇతి ప్రతీతేర్విషయతయాఽభ్యుపగన్తవ్య ఇత్యర్థః. నను ఉభయాభ్యు
పగతోఽభావో నామ కశ్చిన్నాస్తి- భావాన్తరమభావః స్వమతే- పరమతే తు భావాతిరిక్తః - తత్కథముభయాభ్యుపగతేనాహమజ్ఞ ఇతి ప్రతీత్యుపపత్తిః.
ఉచ్యతే- న హ్యుభయాభ్యుపగత ఇత్యుక్తం- కింతు భవతాభ్యుపగమ్యత ఇత్యుక్తం- అభావశబ్దవాచ్యత్వేన- కశ్చిదర్థ ఉభాభ్యామభ్యుపగతః- స చ భావరూ
పస్తదతిరిక్త ఇతీయదేవ విమతం- అత్ర భావత్వేన యః స్వాభిమతః యశ్చ తదతిరిక్తత్వేన అభావశబ్దవాచ్యతయా పరాభిమతః, తయోరన్యతరేణాహమజ్ఞ
ఇతి ప్రతీత్యుపపత్తేస్తదుభయాతిరిక్తార్థకల్పనమనుపపన్నమిత్యుక్తం భవతీతి న విరోధః. నను భావాన్తరమభావమిచ్ఛతా త్వయాఽజ్ఞానప్రాగభావశబ్దేన భా
వరూపాజ్ఞానమఙ్గీకృతం స్యాత్. నైవం - సిద్ధాన్తద్వయానభిజ్ఞానకృతం హీదం చోద్యం - స్వయంప్రకాశస్యైవ జ్ఞానస్య సంకోచరూపమవస్థాన్తరం
ప్రాగభావశబ్దవాచ్యతయాఽస్మదభిమతం - స్వప్రకాశజ్ఞానవ్యతిరేకేణ భావరూపమజ్ఞానం పరాభిమతం - అతస్తయోః కథమైక్యం. తర్హి జ్ఞానసంకో
చరూపావస్థాం పరిత్యజ్యాజ్ఞానశబ్దవాచ్యత్వేన పరోక్తం భావరూపమజ్ఞానం స్వీక్రియతాం- భావరూపత్వావిశేషాదితి చేత్. ప్రామాణికం పరిత్యజ్యా
ప్రామాణికం స్వీక్రియతామితీదమనుపపన్నం- *న విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో వర్తతే *విద్యతే *సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి *తయాతిరోహితత్వాచ్చ
శక్తిః క్షేత్రజ్ఞసంజ్ఞితా । సర్వభూతేషు భూపాల తారతమ్యేన వర్తతే *అప్రాణిమత్సు స్వల్పా సేత్యారభ్య *హిరణ్యగర్భాదితరాం పుంసః శక్త్యుపలక్షి
తా ఇతి శ్రుతిస్మృతిసిద్ధత్వాత్ జ్ఞాననిత్యత్వం తత్సంకోచాదికం చ ప్రామాణికం కథం త్యజ్యేత- భావరూపాజ్ఞానం తు కల్ప్యం- కల్పకం చాన్యథాసిద్ధమితి తద
ప్రామాణికం కథం స్వీక్రియతే. కల్పనాయాం హి లాఘవన్యాయశ్చ ప్రవర్తతే- న తు ప్రమాణప్రతిపన్నేఽర్థే అతో హమజ్ఞ ఇతి జ్ఞానప్రాగభావ ఏవ
ప్రతీయతే. ఏవమహమజ్ఞ ఇతి ప్రత్యక్షస్య భావరూపాజ్ఞానవిషయత్వే - భావరూపపక్షోపపత్త్యభావరూపపక్షానుపపత్తిరూపానుకూలతర్కాభావ ఉక్తః.
అథ ప్రతికూలతర్కపరాహతిరుచ్యతే (నిత్యేతి) నిత్యముక్తస్వప్రకాశచైతన్యైకస్వరూపస్యేతి పదం హేతుగర్భం. నిత్యముక్తత్వం- పరమార్థతో దో
షాసంస్పృష్టత్వం. అతః పరమార్థదోషో న సంభవతి- స్వానుభవస్వరూపత్వాదపరమార్థపరానుభవో న సంభవతీత్యర్థః. అన్యానుభవరూపప్రదేశభే
దాభావాచ్చైతన్యైకశబ్దాభిప్రాయః. ఏకశబ్దేన జ్ఞేయత్వాభావశ్చ వివక్షితః. అభిప్రేతం హేతుగర్భత్వం వివృణోతి (స్వానుభవస్వరూపత్వాదితి) అవి
ద్యానివృత్తిదశాయామనువర్తమానమవిద్యావభాసప్రత్యనీకం స్వానుభవైకస్వభావత్వం హేతుతయా వివక్షితం- న తు భ్రమవేళాయామపి విద్యమా
నం స్వయంప్రకాశత్వమాత్రం- అతః స్వానుభవైకస్వభావత్వస్య ప్రాగవిద్యమానత్వాదిత్యర్థః. స్వానుభవస్వరూపస్యాపి తిరోధానాదజ్ఞానానుభవ
స్సంభవతీతి శఙ్క్యతే (స్వానుభవేతి) అభిప్రేతం వివరీతుం తిరోధానశబ్దస్యార్థాన్తరం నాస్తీతి జ్ఞాపనార్థం ప్రశ్నపూర్వకం తిరోధానశబ్దార్థమాహ (కిమిదం తి
రోహితస్వస్వరూపత్వం అప్రకాశితస్వరూపత్వమితి చేదితి) స్వానుభవస్వరూపస్య అప్రకాశితత్వం వ్యాహతమితి బుద్ధ్యా దూషయతి (స్వానుభవేతి) అ
న్యత ఇతి పరిహారం శఙ్క్యతే (స్వానుభవేతి) అన్యతోఽప్రకాశితస్వరూపత్వే పూర్వోక్తదూషణమతిదిశతి (ఏవం తర్హీతి) దూషణాన్తరమాహ (కించేతి)
అపరమార్థత్వాన్న సత్తయా తిరస్కారకం- అపి తు ప్రతీయమానతయా తిరస్కారకమిత్యనుభవపూర్వకస్తిరస్కారః- తిరస్కారపూర్వకోఽనుభవః - అతిరస్కృ
తస్య స్వానుభవస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽజ్ఞానానుభవాసంభవాదిత్యన్యోన్యాశ్రయణమిత్యర్థః. ఏతత్పరిజిహీర్షయాఽనుభవపూర్వకం తిరస్కారం శ
ఙ్క్యతే (అనుభూతమేవేతి) తత్ర దూషణమాహ (యదీతి) అతిరోహితస్యాప్యజ్ఞానానుభవసమ్భవాత్తదర్థతిరోధానకల్పనా, తదర్థమాచ్ఛాదకావిద్యా

బ్రహ్మణోఽజ్ఞానదర్శనవత్ అజ్ఞానకార్యతయాభిమతప్రపఞ్చదర్శనస్యాపి సమ్భవాత్. కించ-బ్రహ్మణోఽజ్ఞానానుభవః కిం స్వతోఽన్యతో వా. స్వతశ్చేదజ్ఞానానుభవస్య స్వరూపప్రయుక్తత్వేనానిర్మోక్షస్స్యాత్ - అనుభూతిస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽజ్ఞానానుభవస్వరూపత్వేన మిథ్యారజతబాధకజ్ఞానేన రజతానుభవస్యాపి నివృత్తిః, స్వప్రవర్తకజ్ఞానేనాజ్ఞానానుభూతిరూపబ్రహ్మస్వరూపనివృత్తిర్వా. అన్యతశ్చేత్-కిం తదన్యత్. అజ్ఞానాన్తరమితి చేత్-అనవస్థా స్యాత్. బ్రహ్మ తిరస్కృత్యైవ స్వయమనుభవవిషయో భవతీతి చేత్. తథా సతీదమజ్ఞానం కాచాదివత్ స్వసత్తయా బ్రహ్మ తిరస్కరోతీతి జ్ఞానబాధ్యత్వమజ్ఞానస్య న స్యాత్. అథేదమజ్ఞానం స్వయమనాది-బ్రహ్మణస్స్వసాక్షిత్వం, బ్రహ్మస్వరూపతిరస్కృతిం, చ యుగపదేవ కరోతి-అతో నానవస్థాదయో దోషా ఇతి. నైతత్-స్వానుభవస్వరూపస్య బ్రహ్మణస్స్వరూపతిరస్కృతిమన్తరేణ సాక్షిత్వాపాదనాయోగాత్. హేత్వన్తరేణ తిరస్కృతమితి చేత్-తర్హ్యస్యానాదిత్వపక్షహానం, అనవస్థా చ పూర్వోక్తా. ,అతిరస్కృతస్వరూపస్యైవ సాక్షిత్వాపాదనే స్వానుభవైకతానతా చ న స్యాత్. అపి చ-అవిద్యయా బ్రహ్మణి తిరోహితే తద్బ్రహ్మ న కించిదపి ప్రకాశతే - ఉత కించిత్ప్రకాశతే. పూర్వస్మిన్కల్పే ప్రకాశమాత్రస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽప్రకాశే తుచ్ఛతాపత్తిరసకృదుక్తా. ఉత్తరస్మిన్కల్పే సచ్చిదానన్దైకరసే బ్రహ్మణి కోయమంశస్తిరస్క్రియతే-కో వా ప్రకాశతే- నిరంశే నిర్విశేషే ప్రకాశమాత్రే వస్తున్యాకారద్వయాసమ్భవేన తిరస్కారః ప్రకాశశ్చ యుగపన్న సంగచ్ఛేతే. అథ సచ్చిదానన్దైకరసం బ్రహ్మావిద్యయా తిరోహితస్వరూపమవిశదమివ లక్ష్యత ఇతి. ప్రకాశమాత్రస్వరూపస్య విశదతాఽవిశదతా వా కింరూపా. ఏతదుక్తం భవతి-యస్సాంశస్సవిశేషః ప్రకాశవిషయః - తస్య సకలావభాసో విశదావభాసః- కతిపయవిశేషరహితావభాసశ్చావిశదావభాసః. తత్ర య ఆకారోఽప్రతిపన్నస్తస్మిన్నంశే ప్రకాశాభావాదేవ ప్రకాశావైశద్యం న విద్యతే- యశ్చాంశః ప్రతిపన్నస్తస్మిన్నంశే తద్విషయప్రకాశో విశద ఏవ. అతస్సర్వత్ర ప్రకాశాంశే అవైశద్యం న సంభవతి. విషయేపి స్వరూపే ప్రతీయమానే తద్గతకతిపయవిశేషాప్రతీతిరేవావైశద్యం. తస్మాదవిషయే నిర్విశేషే ప్రకాశమాత్రే బ్రహ్మణి స్వరూపే ప్రకాశమానే కతిపయవిశేషాప్రతీతిరూపావైశద్యం నామాజ్ఞానకార్యం న సంభవతి.

కల్పనాచ నిష్ఫలేత్యర్థః. తదుపపాదయతి (బ్రహ్మణ ఇతి) యథాఽతిరోహితస్వరూపస్యాప్యపరమార్థభూతాజ్ఞానానుభవస్సమ్భవః-తథా అపరమార్థభూతప్రపఞ్చానుభవోఽప్యతిరోహితస్య సమ్భవతీతి తదర్థాతిరోధానకల్పనా తదర్థాచ్ఛాదకావిద్యాకల్పనా చ నిష్ఫలేత్యర్థః. అనుభవపూర్వకతిరస్కారపక్ష ఏవ వికల్పముఖేన దూషణమాహ (కించేతి) స్వతఃపక్షే దూషణద్వయం- అనిర్మోక్షో బ్రహ్మస్వరూపనివృత్తిశ్చ. రజతానుభవస్యాపీత్యపిశబ్దేన రజతస్య చ నివృత్తిస్సూచితా. అన్యతఃపక్షేఽనవస్థా. తిరస్కారపూర్వకానుభవపక్షం శఙ్కతే (బ్రహ్మేతి) తిరస్కృత్యానుభవవిషయ ఇత్యుక్తే స్వసత్తయా తిరస్కారకమిత్యుక్తం స్యాత్ - న తు ప్రతీయమానతయా- తదానీం కాచాదివత్పరమార్థత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వం న సిధ్యతీత్యర్థః. అథ తిరస్కారానుభవయోర్యౌగపద్యం శఙ్కతే (అథేదమితి) నైతదిత్యాదినా దూషయతి. స్వానుభవస్వరూపస్యేతి హేతుగర్భవిశేషణం. స్వానుభవస్వరూపత్వం స్వాభావికమితి పరానుభవో హేతునా వినా నోపపద్యత ఇత్యర్థః. హేత్వన్తరేణ తిరస్కృతిమాశఙ్క్య దూషయతి (హేత్వితి) యౌగపద్యపక్షే పూర్వోక్తపక్షద్వయదూషణమప్యాపతతీత్యభిప్రాయేణాహ (అనవస్థా చ పూర్వోక్తేతి) జ్ఞాననివర్త్యత్వదూషణస్యాప్యుపలక్షణమియమనవస్థా- అనన్తరపూర్వోక్తేతి. స్వరూపతిరస్కృతిమన్తరేణ సాక్షిత్వాపాదనేఽనిష్టమాహ (అతిరస్కృతేతి) పూర్వం విశదావిశదావభాసమభ్యుపగమ్య దూషణముక్తం - ఇదానీం తుత మేవ దూషయితుముపక్రమతే (అపి చేతి) వికల్పయతి (అవిద్యయేతి) పూర్వోక్తం దూషణమతిదిశతి (పూర్వస్మిన్నితి) (ఉత్తరస్మిన్నితి) కింశబ్దః క్షేపే- అనుపపన్నమిత్యర్థః. సచ్చిదానన్దాదిశబ్దానామపి స్వరూపమాత్రపరత్వేనాభ్యుపగమాత్తిరస్కృతాతిరస్కృతవిభాగోఽనుపపన్న ఇతి భావః. (కోయమంశస్తిరస్క్రియతే కో వా ప్రకాశత ఇతి) కో వా విశేషస్తిరస్క్రియతే - కో వా ప్రకాశత ఇత్యస్యాప్యుపలక్షణార్థమిదం - నిరంశే నిర్విశేష ఇత్యనన్తరోక్తేః. (కోయమంశ ఇతి) అంశభేదో వక్తుమశక్య ఇత్యభిప్రాయః. తదుపపాదయతి (నిరంశ ఇతి) ప్రకాశమాత్రే- మాత్రచా అవిషయత్వం వివక్షితం- అవిషయభూత ఇత్యర్థః. (యుగపన్న సంగచ్ఛేతే ఇతి) న హి త్వయా కాలభేదేన ప్రకాశతిరస్కారావుచ్యేతే- అపి తు యుగపదేవ- తదానీమంశభేదాభావాదాకారభేదాభావాచ్చ తౌ న సంగచ్ఛేతే ఇతి భావః. ఏవం ప్రకాశతిరస్కారయోర్యౌగపద్యానుపపత్తౌ సత్యామప్యవిశదశబ్దేన ప్రత్యవతిష్ఠతే (అథేతి) అథశబ్దోఽనుమతిప్రదానే వర్తతే. దూషయతి (ప్రకాశేతి) కింరూపా- అనుపపన్నేత్యర్థః. కథమనుపపత్తిరితి శఙ్కాయాం వైశద్యావైశద్యస్వరూపం శిక్షయితుం అత్ర తదనుపపత్తిం చ దర్శయితుమాహ (ఏతదుక్తమితి) వైశద్యావైశద్యస్వరూపం శిక్షయతి (యస్సాంశ ఇత్యాదినా) జ్ఞానే తదనుపపత్తిమాహ (తత్రేతి) (ప్రకాశాభావాదేవ ప్రకాశావైశద్యం న విద్యత ఇతి) ధర్మ్యభావాద్ధర్మాభావ ఇత్యర్థః. జ్ఞేయేపి జ్ఞాతాంశస్య విశదత్వాదజ్ఞాతాంశస్యాజ్ఞాతత్వాచ్చ క్వచిదప్యవైశద్యం న సంభవతీత్యాహ (విషయేపీతి) ఏకస్మిన్వస్తుని కతిపయాంశస్య కతిపయాకారస్య వాఽనవభాసస్సముదితరూపస్యావైశద్యం- న తు తత్రాపి ప్రకాశమానాంశస్యేత్యర్థః. (తస్మాదితి) స్వరూపే ప్రకాశమాన ఇత్యస్య న బ్రహ్మణీతి పూర్వత్రాన్వయః- అపి తూత్తరత్ర- స్వరూపే ప్రకాశమానే కతిపయవిశేషాప్రతిపత్తిరూపమవైశద్యం బ్రహ్మణి న సంభవతీత్యర్థః. కతిపయవిశేషాప్రతిపత్తిశబ్దః కతిపయాంశా

అపిచ-ఏతదవిద్యాకార్యమువైశద్యంతత్త్వజ్ఞానోదయాన్నివర్తతేనవా. అనివృత్తావపవర్గాభావః. నివృత్తౌచవస్తుకింరూపమితివివేచనీయం. విశదస్వరూపమితిచేత్. తద్విశదస్వరూపంప్రాగస్తి-నవా. అస్తిచేదవిద్యాకార్యమువైశద్యంతన్నివృత్తిశ్చనస్యాతాం. నోచేన్మోక్షస్యకార్యతయాఅనిత్యతాస్యాత్. అస్యాజ్ఞానస్యాశ్రయానిరూపణాదేవాసంభవశ్చ ప్రాగుక్తమేవోక్తిః. అపిచ- అపరమార్థదోషమూలభ్రమవాదినానిరధిష్ఠానభ్రమాసంభవోऽపిదురుపపాదః-భ్రమహేతుభూతదోషదోషాశ్రయత్వవదధిష్ఠానాపారమార్థ్యేऽపిభ్రమోపపత్తేః. తతశ్చ సర్వశూన్యత్వమేవస్యాత్. యదుక్త

ప్రతికూలతర్కపరాహతత్వాది ముఖాన్తరేణదూషణమాహ(అపిచేతి) (అవిద్యాకార్యంతన్నివృత్తిశ్చనస్యాతామితి) విశదస్వరూపస్యావిద్యావిరోధిత్వాదితి భావః. (మోక్షస్యకార్యతయేతి) మోక్షస్య- ముక్తస్వరూపస్య. భావరూపత్వేసతికార్యంహ్యనిత్యం- వైశద్యంచభావరూపం- అతఃపరమతేత్వయోగ్యానుపలంభబాధితత్వాపాతత్త్వర్థః. ప్రాగసతఃపశ్చాదుత్పన్నస్యవైశద్యస్యానిత్యత్వప్రసజ్జః కాలాత్యయాపదిష్టః- శాస్త్రేణతస్యనిత్యతయా ప్రతిపాదితత్వాదితిచేత్- తదా బ్రహ్మణస్సవిశేషత్వంస్యాదిత్యభిప్రాయః. పూర్వోక్తామాశ్రయానుపపత్తింపరోక్తప్రత్యక్షప్రమాణస్య ప్రతికూలతర్కత్వేనాహ (అస్యేతి) స్వయంహానాదిత్వాదిముఖేనపరిహారాణాం ప్రతిబద్ధత్వంహృదినిధాయదూషణాన్తరమాహ (అపిచేతి) యథాదోషదోషాశ్రయత్వాదేరపారమార్థ్యేऽపిభ్రమసంభవః- తద్వదధిష్ఠానాపారమార్థ్యేऽపిభ్రమస్సంభవతి. అధిష్ఠానాపారమార్థ్యేతస్యాపిప్రపఞ్చవదపారమార్థ్యేన అధిష్ఠానాన్తరాపేక్షయాऽనవస్థాస్యాదితిచేత్-తర్హిదోషస్యాపిప్రపఞ్చవదపారమార్థ్యేనదోషాన్తరాపేక్షయానవస్థాస్యాత్. దోషస్యాపారమార్థ్యేऽపిస్వరూపానాదిత్వాన్నానవస్థితిచేత్- తర్హిఅధిష్ఠానాపారమార్థ్యేऽపిస్వరూపానాదిత్వాన్నానవస్థితి. ప్రవాహానాదిత్వేనదుర్ఘటత్వేనచపరిహారోऽపితుల్యః. దోషః ప్రపఞ్చదర్శనస్యస్వదర్శనస్యచస్వయమేవనిర్వాహకఇతినదోషాన్తరాపేక్షయానవస్థితిచేన్న- అపరమార్థస్యాస్యస్వపరనిర్వాహకత్వాసంభవాత్- నహిస్వప్నదృష్టవస్తుజ్ఞానహేతుభూతోऽపి కశ్చిదపరస్వప్నః స్వకల్పనేదోషనిరపేక్షః. అపరమార్థస్యస్వపరనిర్వాహకత్వంసంభవతు - తథాసత్యధిష్ఠానాపారమార్థ్యేऽపిస్వపరనిర్వాహకత్వాదనవస్థానస్యాత్. అపరమార్థస్యపరంప్రత్యధిష్ఠానత్వేసిద్ధేహిస్వనిర్వాహకత్వసిద్ధిరితిచేత్- అపరమార్థస్యపరంప్రతిదోషత్వేసిద్ధేహిస్వనిర్వాహకత్వమితితుల్యం. మిథ్యాభూతజగదవభాసాద్దోషత్వంసిద్ధమితిచేత్- తర్హితతఏవాధిష్ఠానత్వమపిసిద్ధమితిస్వపరనిర్వాహకత్వమధిష్ఠానస్యసిద్ధ్యతి. అధిష్ఠానాపారమార్థ్యేభ్రమోనదృష్టఇతిచేత్- దోషదోషాశ్రయత్వాపారమార్థ్యేऽపిభ్రమోనదృష్టఇతితుల్యశ్చర్చ ఇత్యభిప్రాయః. తత్కృతమిత్యత్రాహ (తతశ్చేతి) ఏవమహమజ్ఞోమామన్యంచనజానామీతి ప్రత్యక్షస్యప్రతికూలతర్కపరాహతిరుక్తా. అత్రకేచిదాహుః- సుప్తోత్థితస్యనకించిదవేదిషమితిపరామర్శాన్యథానుపపత్తిః భావరూపాజ్ఞానేప్రమాణం. కథమన్యథానుపపత్తిః- ఇత్థం. నకించిదవేదిషమితిపరామర్శోనజ్ఞానాభావవిషయః - స్వాపేజ్ఞానాభావస్యాననుభూతత్వాత్. జ్ఞానాభావానుభవేహిప్రతియోగిభూతజ్ఞానస్యవిషయావచ్ఛిన్నస్యావభాసోऽభ్యుపగన్తవ్యః- తదభ్యుపగమేసుషుప్తివ్యాఘాతః. నచాస్మరణలిఙ్గజన్యం జ్ఞానాభావవిషయమనుమితిరూపజ్ఞానమిదమితివాచ్యం - అస్మరణస్యాననుభవవ్యాప్యత్వాభావాత్- పథిగచ్ఛతాస్పృష్టంహిత్యణాదికంనస్మర్యతే. అతస్సుషుప్తావనుభూతంభావరూపమజ్ఞానంస్మర్యతేనకించిదవేదిషమితి. అతస్తదన్యథానుపపత్త్యాభావరూపాజ్ఞానసిద్ధిరితి. నైతదుపపద్యతే- భావరూపత్వేऽప్యజ్ఞానస్య ప్రతియోగ్యపేక్షత్వోపపాదనాత్, ప్రతియోగినశ్చసుషుప్తావనవభాసాత్, అజ్ఞానానుభవాభావేనతత్స్మరణానుపపత్తేః. ప్రతియోగ్యవభాసేసుషుప్తివ్యాఘాతస్త్వయైవోక్తః. నచతదన్యవాచినఞర్థప్రతియోగిస్వరూపభూతంజ్ఞానంతదానీమవభాతమితివాచ్యం- నకించిదవేదిషం- మామన్యంచనజానామీతివిషయావచ్ఛిన్నజ్ఞానస్యప్రతియోగిత్వావగమాత్ - అతస్తదనవభాసేఅజ్ఞానానుభవాయోగాత్ తత్స్మరణానుపపత్తిః. కించ- సుషుప్తౌనిర్వికల్పకేనవాసవికల్పకేనమనోవ్యాపారేణవాభావరూపాజ్ఞానానుభవః. ప్రథమేస్వాభిమతనిర్వికల్పకస్యసాక్షిచైతన్యావభాసరూపస్యసంస్కారాధాయకత్వానభ్యుపగమాత్ ప్రతిసంధానమనుపపన్నం. నద్వితీయః - సుషుప్తివిరోధేనతదామనోవ్యాపారాసంభవాత్. అతోనకించిదవేదిషమితిజ్ఞానంనస్మరణం- కిన్త్వస్మరణలిఙ్గకంజ్ఞానాభావవిషయమనుమితిరూపం. నచపథిగచ్ఛతాస్పృష్టతృణాద్యస్మరణేనవ్యభిచారః- అన్యవ్యాసఙ్గాదిసంస్కారవిరోధ్యభావవిశేషితస్యాస్మరణస్యవ్యభిచారాభావాత్. *తదన్యధీరతాత్పర్యంపటుత్వేనిరపేక్షాధియః। దుఃఖాదితీవ్రమున్మాదోనభ్యాసోదీర్ఘకాలతా।ఏతైశ్చాదృష్టవైగుణ్యంకల్ప్యంసంస్కారరోధిషు।ఏతేష్వసత్స్వస్మరణాత్ జ్ఞానాభావోऽనుమీయతే॥పథిగచ్ఛతాస్పృష్టతృణాదికంపటుతరసంస్కారోదయవిరోధిసద్భావాన్నస్మర్యతే-పథిగచ్ఛతోహిగన్తవ్యదేశకార్యచిన్తాదివ్యాసక్తోభవతి.తృణాదావాదరశ్చనాస్తి- ప్రయోజనాభావాత్. తదభావేऽపిగజాదిదర్శనస్యేవనపటుతరత్వంతృణాదిజ్ఞానస్య-విషయవైపుల్యవైచిత్ర్యాద్యభావాత్. జన్మాన్తరానుభవజసంస్కారస్తుప్రాయణనరకప్రసూతిజన్యతీవ్రదుఃఖాభిభవాదనుద్బుద్ధః. ఉన్మాదశ్చసంస్కారోద్భవవిరోధీ. అనభ్యాసశ్చతథా- తస్యాపిస్మరణహేతుత్వదర్శనాత్. కాలదైర్ఘ్యమపితత్ప్రమోషకందృష్టం - బాల్యేऽనుభూతానాంవృద్ధావస్థాయామస్మరణాత్. నచైతేహేతవస్సుషుప్తౌసన్తి. నచకిమప్యదృష్టంసంస్కారోద్భవవిరోధికల్ప్యం- కల్పకాభావేనసౌషుప్తికజ్ఞానస్యతద్విషయార్థస్మరణవిరోధ్యదృష్టస్యచకల్పనాయోగాత్. యదికించిత్కల్పకతయోత్ప్రేక్ష్యేత - తదాప్యక్లృప్తాదృష్టనిర్వాహేసంభవతినకల్పనముపపద్యతే. ఏవమన్యపరత్వాది సంస్కారనిరోధకహేతువిరహవిశేషితాస్మరణలిఙ్గేనజ్ఞానాభావానుమితిరూపమిదంనకించిదవేదిషమితిజ్ఞానం. త్వయాపిజ్ఞానాభావస్సుషుప్తావభ్యుపగతః-సచోక్తలిఙ్గానుమేయఏవేత్యభ్యుపగన్తవ్యం- తదస్మాకమపితుల్యం. అతస్స్మృతిత్వానుపపత్తేరనుమితిరూపత్వోపపాదనాచ్చనకించిదవేదిషమితిజ్ఞానమన్యథైవోపపన్నమితినతతోభావరూపాజ్ఞానసిద్ధిరితి. ఈదృశదుర్వాదానామనుపపన్నత్వం భావరూపాజ్ఞానవిషయప్రత్యక్షప్రతిక్షేపతఃసిద్ధం. అథానుమానందూషయతి (యదుక్తమిత్యాదినా)

మనుమానేనాపి భావరూపమజ్ఞానం సిధ్యతీతి-తదయుక్తం-అనుమానాసంభవాత్. నమూక్తమనుమానం. సత్యముక్తం-దురుక్తంతుతత్-అజ్ఞానేప్యనభిమతాజ్ఞానాన్తరసాధనేన విరుద్ధత్వాద్ధేతోః. తత్రాప్యజ్ఞానాన్తరాసాధనే హేతోరనైకాన్త్యం. సాధనేచ తదజ్ఞానమజ్ఞానసాక్షిత్వం నివారయతి. తతశ్చాజ్ఞానకల్పనానిష్ఫలాస్యాత్. దృష్టాన్తశ్చ సాధనవికలః- దీపప్రభాయా అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాభావాత్. సర్వత్రజ్ఞానస్యైవహి ప్రకాశకత్వం- సత్యపి దీపే జ్ఞానేన వినా విషయప్రకాశాభావాత్. ఇన్ద్రియాణామపి జ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వమేవ- న ప్రకాశకత్వం. ప్రదీపప్రభాయాస్తు చక్షురిన్ద్రియస్య జ్ఞానముత్పాదయతో విరోధితమోనిరసనద్వారేణోపకారకత్వమాత్రమేవ. ప్రకాశకజ్ఞానోత్పత్తౌ వ్యాప్రియమాణ చక్షురిన్ద్రియోపకారక హేతుత్వమపేక్ష్య దీపస్య ప్రకాశకత్వవ్యవహారః. నాస్మాభిర్జ్ఞానతుల్యప్రకాశకత్వాభ్యుపగమేన దీపప్రభా నిదర్శితా- అపితు జ్ఞానస్యైవ స్వవిషయావరణనిరసనపూర్వక ప్రకాశకత్వమఙ్గీకృత్యేతి చేత్. న- నహి విరోధినిరసనమాత్రం ప్రకాశకత్వం - అపిత్వర్థపరిచ్ఛేదః- వ్యవహారయోగ్యతాపాదనమితియావత్. తత్తుజ్ఞానస్యైవ. యద్యుపకారకాణామప్యప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వమఙ్గీకృతం- తర్హీన్ద్రియాణాముపకారకతమత్వే నాప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వమఙ్గీకరణీయం. తథాసతి తేషాం స్వనివర్త్యవస్త్వన్తరపూర్వకత్వాభావాద్ధేతోరనైకా

(అనుమానాసంభవాదితి)త్వదుక్తమనుమానమాభాసఇతిభావః. కథం దురుక్తత్వమిత్యత్రాహ(అజ్ఞానేపీతి)కథమజ్ఞానాన్తరసాధనమవశ్యంభావి - తస్య కథమనభిమతత్వమిత్యాశఙ్కాయాంతదవశ్యంభావముపపాదయతి(తత్రేతి)అజ్ఞానస్యానభిమతత్వముపపాదయతి(సాధనేచేతి)తత్కిమిత్యత్రాహ(తతశ్చేతి)అస్య ప్రమాణజ్ఞానస్య అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాత్ స్వవిషయావరణాజ్ఞానాన్తరసాధకత్వేసతి తదజ్ఞానం బ్రహ్మస్వరూపాచ్ఛాదకం సిషాధయిషితమజ్ఞానమావృణోతి- తేనావృతత్వాత్తదజ్ఞానం బ్రహ్మణానసాక్షాత్క్రియతే- అపరమార్థస్యాప్రతీయమానస్య కార్యకరత్వాయోగాత్ అజ్ఞానకల్పనానిష్ఫలా - తిరోధానరూపకార్యార్థంహి తత్కల్పనా. యద్యసాక్షాత్కృతమేవ కార్యకరం- తదా సత్తయా కార్యకరమితి కాచాదివత్సత్యత్వాత్ జ్ఞాననివర్త్యం న స్యాత్. ఏవమజ్ఞానస్య జ్ఞాననివర్త్యత్వ,నిష్ఫలత్వే, కారణతయానభిమతాజ్ఞానాన్తరసాధకత్వం, తదసాధనే చానైకాన్త్యముక్తం. ననూక్తహేతుజన్యంజ్ఞానం సమ్యఙ్నిశ్చయరూపం చేత్- తద్విరోధాదేవన హేతోరనైకాన్త్యం. యదిన సమ్యక్ తథాపినహేత్వనైకాన్త్యం - అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వహేతోస్తత్రవృత్త్యభావాత్. ఉచ్యతే- హేత్వనైకాన్త్యపరిహారస్సాధ్యవిషయజ్ఞానస్యప్రమితిరూపత్వం ప్రతిక్షిపతి - జ్ఞానసమ్యక్త్వంతు హేత్వనైకాన్త్యపరిహారం ప్రతిక్షిపతి. అతోజ్ఞానస్య సమ్యక్త్వే తస్యోక్తహేతుజన్యత్వం వ్యాహతం- హేతోరనైకాన్త్యాత్ - నహి సమ్యగ్జ్ఞానం దుష్టహేతుజన్యం. ఉక్తహేతోరనైకాన్త్యం న చేత్ తస్యాసమ్యఙ్నిశ్చయరూపజ్ఞానజనకత్వం వ్యాహతం - అదుష్టహేతోరసమ్యగ్జ్ఞానజనకత్వాయోగాత్. ఏవం హేత్వనైకాన్త్యపరిహారజ్ఞానసౌష్ఠవయోః పరస్పరవిరోధేన తయోరిహాసముచ్చిత్యాసిద్ధేరన్యతరాభావేపి సాధ్యసిద్ధ్యభావాదనుమానమసమఞ్జసమిత్యభిప్రాయ ఇతి. ననున హేత్వనైకాన్త్యం- సాధ్యవిషయజ్ఞానే హేతోరవృత్తేః- నహ్యప్రకాశితమజ్ఞానం అనేన ప్రకాశ్యతే. కింత్వస్మి - సాక్షిచైతన్యసిద్ధస్యైవాజ్ఞానస్యాభావాద్వివేచనమాత్రం క్రియతే. నైవం-అహమర్థధర్మభూత ప్రకాశో త్రీర్ణేన స్వరూపచైతన్యేన అజ్ఞానసిద్ధావనుమానప్రామాణ్యం-తత్ప్రామాణ్యేన భావరూపాజ్ఞానసిద్ధిః-తత్సిద్ధౌ జ్ఞాతురపి తత్కల్పితత్వాత్తదుత్తీర్ణసాక్షిచైతన్యేన అజ్ఞానానుభవసిద్ధిరితి చక్రకాపత్తేర్దుస్తరత్వాత్. దూషణాన్తరమాహ (దృష్టాన్తశ్చేత్యాదినా) తత్ర కిం సాక్షాత్ప్రకాశకత్వం - ఉత పరంపరయా - ఉత సాక్షాద్వా పరంపరయా వా ప్రకాశకత్వమాత్రం- ఉత స్వవిషయావరణనిరాసకత్వం ప్రకాశకత్వమితి చత్వారః కల్పాః. తత్ర ప్రథమే కల్పే దృష్టాన్తస్సాధనవికలః. ద్వితీయే తు పక్షే అసిద్ధిః. తృతీయే త్విన్ద్రియేష్వనైకాన్త్యం- తేషాం స్వనివర్త్యవస్త్వన్తరపూర్వకత్వాభావాత్ -సాక్షాద్వా పరంపరయా వా ప్రకాశకయోరన్యతరత్వాత్తేషాం. ఇన్ద్రియాణ్యపి పక్షీకృత్య తేషామపి తథావిధవస్త్వన్తరపూర్వకత్వకల్పనమయుక్తం- అహఙ్కారికాణామిన్ద్రియాణాముత్పత్తేః స్వవిషయావరణస్వదేశగతవస్త్వన్తరపూర్వకత్వాభావాత్. ఆలోకఏవహి తాదృశః. చతుర్థపక్షే తు సాధ్యావిశిష్టతేత్యభిప్రేత్య ప్రథమే కల్పే దూషణమాహ (దృష్టాన్తశ్చ సాధనవికల ఇతి) కథం జ్ఞానస్యైవ సాక్షాత్ప్రకాశకత్వమితిశఙ్కాయాంతదుపపాదయతి(సత్యపీతి)జ్ఞానస్యైవ ప్రకాశకత్వమిత్యనేన ద్వితీయకల్పే హేతోః పక్షే అసిద్ధిః ఫలితా. ఇన్ద్రియాణామిత్యనేన తృతీయపక్షే ఇన్ద్రియేష్వనైకాన్త్యం వివక్షితం. దీపప్రభాయాః పరంపరయాపి ప్రకాశకత్వం దూరత ఇత్యాహ(ప్రదీపేతి) ప్రకాశకత్వవ్యవహారః కథమిత్యత్రాహ (ప్రకాశకేతి)చతుర్థపక్షం శఙ్కతే (నాస్మాభిరితి) (నిరసనపూర్వకేతి)నిరసనద్వారకేత్యర్థః. సాధ్యావిశిష్టత్వమాహ (నహీతి) జ్ఞానస్య విషయావరణనిరసనరూపం ప్రకాశకత్వం నహ్యస్తి- తద్ధి సాధ్యం- న సంప్రతిపన్నమిత్యర్థః. మాత్రచాఽర్థపరిచ్ఛేదవ్యుదాసః. హిశబ్దేన విషయావరణనిరాసకత్వస్య సాధ్యత్వం ఫలితం. తత్ర సంప్రతిపన్నప్రకాశకత్వమాహ (అపిత్వితి) పరిచ్ఛేదశబ్దస్య పరిమితిపరత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ(వ్యవహారేతి)వ్యవహారయోగ్యతా-వ్యవహారప్రతిసంబన్ధిత్వం. ననున సాధ్యావిశిష్టత్వం హేతోః- స్వప్రాగభావనిరాసకత్వం స్వవిషయావరణనిరసనశబ్దేన వివక్షితం - తేన భావరూపనిరసనీయపూర్వకత్వం సాధ్యమితి. న - స్వప్రాగభావనిరాసకత్వస్య హేతోరిన్ద్రియసంయోగే అనైకాన్తికత్వాత్. భాసమానత్వే సతి అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాదితి హేతౌ విశేషితేపి పూర్వవద్వికల్పః స్యాత్. తత్ర సాక్షాత్పక్షే దృష్టాన్తస్సాధనవికలః. ప్రణాడ్యేతి పక్షే హేత్వసిద్ధిః. తృతీయే లిఙ్గాదౌ వ్యభిచారః. చతుర్థే సాధ్యావిశిష్టతా- భాసమానత్వవిశేషితస్వవిషయావరణనిరాసకత్వ

...ప్యనుష్యలమనేన. ప్రతిప్రయోగాశ్చ-వివాదాధ్యాసితమజ్ఞానంనజ్ఞానమాత్రబ్రహ్మాశ్రయం - అజ్ఞానత్వాత్ -శుక్తి కాద్యజ్ఞానవత్ -జ్ఞాత్రాశ్రయంహితత్. వివాదాధ్యాసితమజ్ఞానంనజ్ఞానమాత్రబ్రహ్మావరణం-అజ్ఞానత్వాత్ - శుక్తి కాద్యజ్ఞానవత్ - విషయావరణంహితత్. వివాదాధ్యాసితమజ్ఞానంనజ్ఞాననివర్త్యం - జ్ఞానవిషయానావరణత్వాత్ - యత్ జ్ఞాననివర్త్యంఅజ్ఞానంతత్ జ్ఞానవిషయావరణం-యథాశుక్తికాద్యజ్ఞానం. బ్రహ్మనాజ్ఞానాస్పదం- జ్ఞాతృత్వవిరహాత్ -ఘటాదివత్. బ్రహ్మనాజ్ఞానావరణం-జ్ఞానావిషయత్వాత్ -యదజ్ఞానావరణంతజ్జ్ఞానవిషయభూతం- యథాశుక్తికాది. బ్రహ్మనజ్ఞాననివర్త్యాజ్ఞానం- జ్ఞానావిషయత్వాత్ - యజ్జ్ఞాననివర్త్యాజ్ఞానం- తజ్జ్ఞానవిషయభూతం-యథాశుక్తికాది. వివాదాధ్యాసితంప్రమాణజ్ఞానంస్వప్రాగభావాతిరిక్తాజ్ఞానపూర్వకంనభవతి-ప్రమాణజ్ఞానత్వాత్ - భవదభిమతాజ్ఞానసాధనప్రమాణజ్ఞానవత్. జ్ఞానంనవస్తునోవినాశకం- శక్తివిశేషోపబృంహణవిరహేసతిజ్ఞానత్వాత్ - యద్వస్తునోవినాశకంతచ్ఛక్తివిశేషోపబృంహితజ్ఞానమజ్ఞానం, చదృష్టం-యథేశ్వరయోగిప్రభృతిజ్ఞానం,- యథాచముద్గరాది. భావరూపమజ్ఞానంనజ్ఞానవినాశ్యం-భావరూపత్వాత్ - ఘటాదివదితి.అథోచ్యేత-బాధకజ్ఞానేనపూర్వజ్ఞానోత్పన్నానాం భయాదీనాం వినాశోదృశ్యతఇతి.నైవం- నహి జ్ఞానేనతేషాంవినాశః- క్షణికత్వేనతేషాంస్వయమేవవినాశాత్ -కారణనివృత్త్యాచపశ్చాదనుత్పత్తేః.క్షణికత్వంచతేషాంజ్ఞానవదుత్పత్తికారణసన్నిధానఏవోపలబ్ధేః అన్యదానుపలబ్ధేశ్చావగమ్యతే.అక్షణికత్వేచభయాదీనాం భయాదిహేతుభూతజ్ఞానసంతతావవిశేషేణసర్వేషాంజ్ఞానానాం భయాద్యుత్పత్తిహేతుత్వేనానేకభయోపలబ్ధిప్రసఙ్గాచ్చ.

స్యాసంప్రతిపత్తేః. అథాస్యానుమానస్యప్రతికూలతర్కానాహేతిమాహ (ప్రతిప్రయోగాశ్చేతి) తర్కస్యాపివ్యాప్తిమూలత్వాత్ ప్రయోగాఇత్యుక్తం. స్వదేశగతత్వస్వవిషయావరణత్వస్వనివర్త్యత్వానాంప్రతికూలంయథాక్రమమనుమానత్రయం అజ్ఞానంపక్షీకృత్యోచ్యతే. వివాదాధ్యాసితం-బ్రహ్మాశ్రయమతదాశ్రయమితివివాదాధ్యాసితమిత్యర్థః. తతశ్చశుక్త్యాద్యజ్ఞానవ్యావృత్తిః- తద్ధిజీవాశ్రయం. అప్రామాణికమపిభావరూపమజ్ఞానం జ్ఞానమాత్రంబ్రహ్మచాభ్యుపగమ్యప్రతికూలతర్కాఉచ్యన్తే. శుక్త్యాద్యజ్ఞానస్యజ్ఞానాశ్రయత్వంకథమిత్యత్రాహ (జ్ఞాత్రాశ్రయమితి) ఏవం వ్యాప్తిర్దర్శితా. అజ్ఞానత్వేజ్ఞానాశ్రయత్వప్రసఙ్గఇత్యుక్తంభవతి. ప్రతికూలతర్కాన్తరమాహ(వివాదేతి)వ్యాప్తిందర్శయతి(విషయావరణమితి) అజ్ఞానత్వేజ్ఞానానావరణత్వ ప్రసఙ్గఇత్యర్థః. తృతీయేపి ప్రయోగేజ్ఞేయానావరణత్వే జ్ఞానానివర్త్యత్వ ప్రసఙ్గఇత్యర్థః. అథ బ్రహ్మపక్షీకృత్య ప్రతికూలతర్కత్రయముచ్యతే (బ్రహ్మేత్యాదినా) అజ్ఞానాశ్రయత్వే బ్రహ్మణో జ్ఞాతృత్వప్రసఙ్గఇత్యర్థః. ద్వితీయేపి ప్రయోగేబ్రహ్మణో అజ్ఞానావరణత్వేజ్ఞేయత్వప్రసఙ్గఇత్యర్థః. తృతీయేపిబ్రహ్మణోజ్ఞాననివర్త్యాజ్ఞానత్వేజ్ఞేయత్వప్రసఙ్గఇత్యర్థః. అథప్రమాణజ్ఞానం పక్షీకృత్యప్రాగభావవ్యతిరిక్తత్వస్యప్రతితర్కమాహ(వివాదాధ్యాసితమితి) ప్రమాణజ్ఞానత్వేప్రాగభావాతిరిక్తాజ్ఞానపూర్వకత్వాభావప్రసఙ్గఇత్యర్థః. యద్వా- అనుమానమేవేదం- ధారావాహికజ్ఞానేషుప్రథమస్యపక్షత్వముత్తరోత్తరజ్ఞానానాంసపక్షత్వమపిహ్యుపపద్యతే. జ్ఞానంనవస్తునోవినాశకమిత్యాదినా వ్యతిరేక్యనుమానముక్తం. వ్యతిరేకవ్యాప్తింద్విధాదర్శయతి(యద్వస్తునఇతి)శక్తివిశేషోపబృంహణవిరహేసతిజ్ఞానత్వాదితి విశిష్టోహిహేతుః- తత్రశక్తివిశేషానుపబృంహితజ్ఞానవ్యతిరిక్తత్వావిశేషాత్ శక్తివిశేషోపబృంహితంజ్ఞానంశక్తివిశేషానుపబృంహితమజ్ఞానంచద్వయమపివ్యతిరేకవ్యాప్తిభూమిరిత్యుభయత్రవ్యాప్తిర్దర్శితా. భావరూపమజ్ఞానంపక్షీకృత్యాహ (భావరూపమితి) భావరూపత్వేజ్ఞానమాత్రనివర్త్యత్వంనస్యాదిత్యర్థః. భావరూపత్వజ్ఞాననివర్త్యత్వయోర్నవ్యాప్తిః- భయాదేర్భావరూపస్యజ్ఞాననివర్త్యత్వదర్శనాదితివ్యాప్తిభఙ్గమాశఙ్కతే(అథోచ్యేతేతి)పూర్వజ్ఞానోత్పన్నానాం-పూర్వభ్రాన్తిజ్ఞానోత్పన్నానామిత్యర్థః. బాధకజ్ఞానోదయాత్ప్రాగ్భయానువృత్తేః, తదుత్పత్తేఃపశ్చాద్భయాదినివృత్తేశ్చేతిభావః. పరిహరతి(నైవమితి) ఫలవినాశ్యానిహిస్వాశ్రయవినాశాధీననశ్వరవ్యతిరిక్తక్షణికాని - ఉక్తవిశేషణేనజ్వాలావ్యావృత్తిః. తథాభయాద్యపికమ్పాదికార్యంజనయిత్వాస్వయంనశ్యతీత్యర్థః. నభయాదేఃక్షణికత్వం- చిరోపలబ్ధేరితిచేన్న-కారణభూతభ్రాన్తిజ్ఞానాద్యనువృత్త్యాభయాదిసన్తత్యుత్పత్తేర్హిచిరోపలబ్ధిః. తర్హిసదాభయసన్తతిరుపలభ్యేతేతిచేత్ అత్రాహ(కారణనివృత్త్యాచపశ్చాదనుత్పత్తేరితి)కారణభూతభ్రాన్తిజ్ఞానాదినివృత్త్యాకార్యభూతభయాదిసంతత్యనుత్పత్తేఃనసదోపలబ్ధిరిత్యర్థః. పశ్చాదనుత్పత్తేరితిపఞ్చమ్యాః క్షణికత్వేనేతిపూర్వత్రాన్వయః. కారణనివృత్త్యాచపశ్చాదనుత్పత్తేఃసిద్ధేనక్షణికత్వేనస్వయమేవ వినాశాదిత్యర్థః. యద్వా- నక్షణికత్వమితిశఙ్కాయాంఉపపన్నంక్షణికత్వమిత్యర్థవశాదాకృష్టేనవాక్యేనాన్వయః. ఏవంక్షణికత్వానుబన్ధిచోద్యపరిహారఃకృతః. యద్వా- నైవమితిదూషణప్రతిజ్ఞాముపపాదయితుంయావద్బాధంభయస్వరూపానువృత్తేరసిద్ధిమాహ (క్షణికత్వేనేతి) బాధకజ్ఞానానన్తరనివృత్తేఃఅన్యథాసిద్ధిమాహ(కారణనివృత్త్యాచేతి)తత్క్షణికత్వంకుతస్సిద్ధమితిశఙ్కాయాంతదుపపాదయతి (క్షణికత్వంచేతి)స్థాయినోహిఘటాదయోదణ్డచక్రాదికారణనివృత్తావప్యుపలభ్యన్తే- నతథాజ్ఞానదీపజ్వాలాదిః- తథాభయాదేరపికారణసంనిధానతన్నివృత్త్యనువిధాయిసద్భావాసద్భావతయాక్షణికత్వంనిశ్చితమిత్యర్థః. విపక్షేబాధమాహ(అక్షణికత్వేచేతి)స్థాయినోహిఘటాదయఃప్రతిక్షణముత్పాద్యమానాబహవోయుగపదుపలభ్యన్తే- తథాత్రాపిప్రసజేదితిభావః. అతోనభయాదికంజ్ఞాననివర్త్యం-స్వయమేవక్షణికతయానశ్యతి. భయసంతత్యుచ్ఛేదోభ్రాన్తిజ్ఞానపరంపరారూపకారణనివృత్త్యా. తన్నివృత్తిశ్చశోకాదినివృత్త్యా. నాయంసర్పోరజ్జురేషేతిజ్ఞానంస్వవిషయవ్యవహారహేతుః- నతుసాక్షాద్భయాదినివృత్తిహేతుః. రజ్జుత్వంహిస

స్వప్రాగభావవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరపూర్వకమితివ్యర్థవిశేషణోపాదానేనప్రయోగకుశలతాచావిష్కృతా. అతోఽను మానేనాపినభావరూపాజ్ఞానసిద్ధిః. శ్రుతితదర్థాపత్తిభ్యామజ్ఞానాసిద్ధిరనన్తరమేవవక్ష్యతే. మిథ్యార్థస్యమిథ్యైవోపా దానంభవితుమర్హతీత్యేతదపినవిలక్షణత్వాదిత్యధికరణన్యాయేనపరిహ్రియతే. అతోఽనిర్వచనీయాజ్ఞానవిషయాః నకాచి దపిప్రతీతిరస్తి. ప్రతీతిభ్రాన్తిబాధైరపినతథాభ్యుపగమనీయం-ప్రతీయమానమేవహిప్రతీతిభ్రాన్తిబాధవిషయః. ఆభిర్ని ప్రతీతిభిర్నప్రతీత్యన్తరేణచానుపలబ్ధమాకారాంవిషయఇతి నయుజ్యతేకల్పయితుం. శుక్త్యాదిషురజతాదిప్రతీతేః, ప్రతీతి కాలేపితన్నాస్తీతిబాధేన, చాన్యస్యాన్యథాభానాయోగాచ్చ సదసదనిర్వచనీయమపూర్వమేవేదం రజతందోషవ శాత్ ప్రతీయతఇతికల్పనీయమితిచేత్. న - తత్కల్పనాయామప్యన్యస్యాన్యథాభానస్యావశ్యనీయత్వాత్, అన్యథా

ర్పవ్యావృత్తిః-అతస్సర్పవ్యావృత్తిరూపరజ్జుత్వజ్ఞానాభావేనసర్పబుద్ధ్యనువృత్త్యాపాశ్చాత్యభయానువృత్తిః. సర్పవ్యావృత్తిరూపరజ్జుత్వజ్ఞానేనసర్పా రమార్థ్యాభిమాననివృత్త్యాభయనివృత్తిరితిసర్వాభ్యుపగతప్రకారేణదూషణముక్తం. స్వపక్షేతుజ్ఞానవిశేషఏవభయాదిః క్షణికతయాస్వయంనశ్యతి. భయాదిరూపజ్ఞానానువృత్తిస్తుదోషాత్ సర్పాదిభ్రమానువృత్తిమూలా. తన్నివృత్త్యాచతత్సన్తతినివృత్తిరితిపరిహారః. ఏవమర్థదూషణముక్తం. అథప్రయో గదూషణమాహ-(స్వప్రాగభావేతి) స్వశబ్దః ప్రాక్ఛబ్దోభావవ్యతిరిక్తశబ్దోఽన్తరశబ్దశ్చనిరర్థకాః-వస్తుశబ్దోహిభావవాచీ. అనుమానేనభావరూపాజ్ఞానాసిద్ధిం ని గమయతి(అతఇతి) శ్రుత్యర్థాపత్తిభ్యాంతత్సిద్ధిమాశఙ్క్యాహ (శ్రుతీతి) అనిర్వచనీయత్వేపరోక్తహేతుంవిస్తరేణదూషయతి(ప్రతీతీతి) ప్రతీతిః-ఖ్యాతిః-భ్రా న్తిసాధారణరూపా. భ్రాన్తిః-విద్యమానభేదాగ్రహణపూర్వకసాధారణాకారగ్రహణజన్యాస్వవిషయాన్యథాత్వవిశేషితాప్రవృత్త్యాదిహేతు భూతా. బాధః- ఆరోపితవిరుద్ధాధిష్ఠానాకారావగాహినీబుద్ధిః. నతథాభ్యుపగమనీయం - నానిర్వచనీయత్వేనాభ్యుపగమనీయమిత్యర్థః. ప్రతీతిభ్రా న్తిబాధానాంస్వవిషయోల్లేఖమాత్రేణవాఅన్యథానుపపత్త్యావాఽనిర్వచనీయసిద్ధిరితివికల్పమభిప్రేత్యప్రథమందూషయతి (ప్రతీయమానమితి) ప్ర తీయమానం- ప్రతీత్యుల్లిఖ్యమానం. నహినీలోల్లేఖఃపీతోల్లేఖతయాజ్ఞేకార్యః- తథాసతిసర్వోపప్లవప్రసక్తాదితిభావః. ద్వితీయందూషయతి (ఆభిరి తి) ఆభిః- ప్రతీతిభ్రాన్తిబాధశబ్దోపాత్తాభిః ప్రత్యక్షప్రతీతిభిః. ప్రతీత్యన్తరేణ- ప్రమాణాన్తరజన్యేన. యద్వా-ఆభిః-లౌకికప్రతీతిభిః. ప్రతీత్యన్తరే ణ- ఆగమజన్యేన. యద్వా- ఆభిః ప్రతీతిభిః- ఏకాధిష్ఠానేసర్పభూదళనామ్బుధారాదిబహుత్వాభిప్రాయంబహువచనం. ప్రతీత్యన్తరేణ-బాధజ్ఞానే న. సంక్షిప్తస్యదూషణస్యవిస్తరార్థంపరమతమనువదతి(శుక్త్యాదిష్వితి) (అన్యస్యాన్యథాభానాయోగాచ్చేతి) ననుకథమన్యథాభానాయోగః. ఉచ్యతే- నతావద్ధర్మధర్మిణోర్మిథస్తాదాత్మ్యభానంఅన్యథాఖ్యానం- పురోవస్థితశుక్లభాస్వరశకలంనరజతత్వజాతితయాప్రతీయతే-రజతత్వంచనభాస్వరశకలత యాప్రతీయతే- శకలంచశకలత్వేన-జాతిశ్చజాతిత్వేనప్రతీయతే-తస్మాన్నానయోరన్యతరస్యతదితరత్వభానమితి. నాపిధర్మ్యన్తరస్యధర్మ్యన్తరతాదా త్మ్యంఅన్యథాత్వం. తత్కింవిషయగతం-ఉతజ్ఞానగతం. విషయేతదన్యథాత్వమస్తిచేత్ యథార్థైవప్రతీతిః. నాస్తిచేదసత్ఖ్యాతిప్రసక్తిః. యదిజ్ఞానగ తం-విషయాన్యఃజ్ఞానమప్యన్యదేవేతినోపపద్యతే. నహిఘటజ్ఞానస్యపటజ్ఞానత్వసంభవః. ఆత్మఖ్యాతిప్రసక్తిశ్చ-జ్ఞానాకారత్వాద్రజతాదేః. స్వస్మిన్న సతాఆకారేణఖ్యానమన్యథాఖ్యానమితిచేన్న- అసత్ఖ్యాతిప్రసక్తాత్. అన్యత్రసతోఽన్యత్రఖ్యానంఖ్యానస్యాన్యథాత్వమితిచేన్న-ఖద్యోతదృష్టస్యగోత్వ స్యముక్తదర్శనస్యాపిభ్రమత్వాపాతాత్. అన్యత్రైవసతోఽన్యత్రఖ్యానమన్యథాత్వమితిచేత్. అన్యత్రైవసత్త్వంకథంనిశ్చీయతే-ఇహబాధాదితిచేన్న- భ్రాన్తిజ్ఞానబాధితస్యసత్యరజతస్యాప్యత్రాసత్త్వనిశ్చయప్రసక్తాత్. ప్రవృత్తిబాధాదన్యత్రైవసత్త్వనిశ్చయఇతిచేన్న-మన్త్రౌషధాదిప్రతిబద్ధస్య అగ్నేరపిస్ఫోటజననాదిప్రవృత్తిబాధేనమిథ్యాత్వనిశ్చయప్రసక్తాత్. దుష్టకారణజన్యజ్ఞానవిషయత్వాదిహబాధ్యతఇతిచేత్. కథం దుష్టకారణజన్య త్వనిశ్చయః- బాధకజ్ఞానోదయాదితిచేత్-పూర్వజ్ఞానమేవబాధకంస్యాత్-పరత్వస్యాకించిత్కరత్వంహిదర్శితం. పూర్వజ్ఞానస్యదుష్టకారణజన్యత్వేని శ్చితేపాశ్చాత్యజ్ఞానస్యబాధకత్వనిశ్చయః- తస్యబాధకత్వేనిశ్చితేపూర్వస్యదుష్టకారణజన్యత్వనిశ్చయఇత్యన్యోన్యాశ్రయశ్చస్యాత్. కించ- యత్రావ ద్రజతంపురోవర్తినిభాతం-తస్మైవాన్యత్రసత్త్వేకింప్రమాణం. నతావత్పూర్వజ్ఞానం-అత్రసత్త్వైవనహితదవగమయతి. నబాధకజ్ఞానంచ- తద్ధిపురోవర్తి న్యసత్త్వమవగమయతి. నాపిరజతగ్రాహకప్రమాణం-తత్ఫల్యాపణేరజతసత్తామవగమయతి-నతుతస్యపురతఃఖ్యాతస్యైక్యం. క్వచిదప్యసతఃఖ్యానాయో గాత్ అన్యత్రసతఏవఖ్యాతత్వంనిశ్చీయతఇతిచేన్న-అసతఃఖ్యానాయోగస్యసంబన్ధపరిత్యక్తత్వాత్-నహిపురోవర్తినిరజతధర్మిసంబన్ధోరజతత్వజాతిసం బన్ధోవాన్యత్రవిద్యతే. నన్వన్యత్రసంబన్ధమాత్రమస్తి-తదిహప్రకాశతఇత్యన్యత్రసతఏవాన్యత్రఖ్యానమితిచేన్న-సంబన్ధద్వయాసవధానాత్-అన్యత్ర సతఃసంబన్ధస్యఅన్యత్రఖ్యానేసంబన్ధినఇవసంబన్ధాన్తరమపేక్షితం. సంబన్ధాన్తరాభావేచఅన్యత్రసతఃఖ్యానంనస్యాత్ - ద్వితీయసంబన్ధస్యక్వచిదప్య సత్త్వాత్. సంబన్ధస్యసంబన్ధాన్తరానపేక్షత్వాత్ సంబన్ధాన్తరాభావేపిపురోవర్తినిభానంయుక్తమితిచేత్. ఏవంతర్హిసంబన్ధ్యన్తరసంబద్ధఃపురోవర్తిచనిర న్తరంభాతమితియథార్థఖ్యాతిరేవోక్తాస్యాత్ - ఖ్యాతాంశస్యసత్త్వాత్ అసతఃక్వచిత్ఖ్యాతత్వాభావాచ్చ. కించ - శుక్తిశకలస్యైవరజతజ్ఞానవిషయ త్వంరజతోపాయాన్యత్వేసతిరజతార్థప్రవృత్తివిషయత్వాదితిసాధయితుమప్యయుక్తం. తథాహి- ఇదమర్థస్యరజతత్వజాతివిశిష్టతాజ్ఞానవిషయత్వం హిసాధ్యం- తదబాధితప్రవృత్తివిషయత్వేప్రయుక్తమితిహేతోస్సోపాధికత్వం. శుక్తిర్నరజతతయాభాతి-శుక్తిత్వాత్సంప్రతిపన్నవదితిచబాధః. ఏవ మాదిమాషణాభిప్రాయేణాన్యస్యాన్యథాభానాయోగాచ్చేత్యుక్తం. దూషయతి(నేతి) అన్యత్రైవసతాఆకారేణపురోవర్తినోవిశిష్టతాజ్ఞానంఅన్యథా ఖ్యానం. ప్రతిపన్నాకారస్యపురోవర్తిన్యభావనిశ్చయశ్చప్రవృత్తిబాధసచివాన్నాస్తీతిప్రత్యయాత్. నహి ప్రతిబద్ధాగ్నేరగ్నిత్వంనాస్తీతిప్రత్యయ

ఖ్యానాభ్యుపగమాదేవ ఖ్యాతిప్రవృత్తిబాధభ్రమత్వానాముపపత్తేః, అత్యన్తాపరిదృష్టాకారణకవస్తుకల్పనాయోగాత్, కల్ప్యమానం హి వస్త్వనిర్వచనీయం-న తావదనిర్వచనీయమితి ప్రతీయతే-అపితు పరమార్థరజతమిత్యేవ. అనిర్వచనీయమిత్యేవ ప్రతీతం చేత్ - భ్రాన్తిబాధయోః ప్రవృత్తేరప్యసంభవః. అతోఽన్యస్యాన్యథాభానవిరహే ప్రతీతిప్రవృత్తిబాధభ్రమత్వానామనుపపత్తేః, తస్యాపరిహార్యత్వాచ్చ శుక్త్యాదిరేవ రజతాద్యాకారేణావభాసత ఇతి భవతాభ్యుపగన్తవ్యం. ఖ్యాత్యన్తరవాదినాం చ సుదూరమపి గత్వాఽన్యథావభాసోఽవశ్యాశ్రయణీయః - అసత్ఖ్యాతిపక్షే సదాత్మనా - ఆత్మఖ్యాతిపక్షేఽర్థాత్మనా - అఖ్యాతిపక్షేప్యన్యవిశేషణస్యాన్యవిశేషణత్వేన, జ్ఞానద్వయస్యైకత్వేన, చ - విషయాసద్భావపక్షేపి విద్యమానత్వేన. కించ - అనిర్వచనీయమపూర్వం రజతమత్ర జాతమితి వదతా తస్య జన్మకారణం వక్తవ్యం. న తావత్తత్ప్రతీతిః - తస్యాస్తద్విషయత్వేన తదుత్పత్తేః ప్రాగాత్మలాభాయోగాత్. నిర్విషయా జాతా తాదృశముత్పాద్యత దేవవిషయీకరోతీతి మహతామిదముపపాదనం. అథేన్ద్రియాదిగతో దోషః. తన్న - తస్య పురుషాశ్రయత్వేనార్థగతకార్యస్యోత్పాదకత్వాయోగాత్. నాపీన్ద్రియాణి - తేషాం జ్ఞానకారణత్వాత్. నాపి దుష్టానీన్ద్రియాణి - తేషామపి స్వకార్యభూతే జ్ఞాన ఏవ హి విశేషకరత్వం. అనాదిమిథ్యాజ్ఞానోపాదానత్వం తు పూర్వమేవ నిరస్తం.

ఇతి ప్రసిద్ధం. కథం తత్కల్పనాయామప్యన్యథాభానస్యావర్జనీయత్వమిత్యపేక్షాయామాహ (కల్ప్యమానం హీతి) అనిర్వచనీయమిత్యేవ ప్రతీత్యభ్యుపగమే ప్రతీతేర్భ్రమరూపత్వం బాధః ప్రవృత్తిశ్చ న స్యుః-అనిర్వచనీయం నిర్వచనీయత్వేన ప్రతీతం చేదన్యస్యాన్యథావభాసోఽవర్జనీయః స్యాదిత్యర్థః (తస్యాపరిహార్యత్వాచ్చేతి) తస్య-అన్యథాభానస్య. అయమభిప్రాయః- నాన్యస్యాన్యథాభానం-విద్యమానస్యైవ ప్రతీతేః-అలౌకికం సల్లౌకికం సచ్చేతి ద్వివిధం సత్ - అనిర్వచనీయే చాలౌకికం సత్త్వమస్తి-అత్ర తదలౌకికం సద్రజతం ప్రతీయత ఇతి చేత్. కిమలౌకికం సదలౌకికసత్త్వేన ప్రతీయతే ఉత లౌకికసత్త్వేన. ప్రథమే భ్రమత్వబాధప్రవృత్త్యసంభవః అలౌకికం లౌకికం సదితి ప్రతీతం చేత్ అన్యస్యాన్యథాఖ్యానం స్యాత్. అలౌకికసతో లౌకికసతా భేదాగ్రహాత్ ప్రవృత్త్యాదిసంభవ ఇతి చేత్ - తర్హి తత్రానిర్వచనీయం వస్తు కల్పయిత్వా తద్భేదాగ్రహేణ ప్రవృత్తిబాధభ్రమత్వోపపాదనాదపి ప్రథమత ఏవ సంప్రతిపన్నరజతాచ్ఛుక్తిస్వరూపభేదాగ్రహేణ ప్రవృత్తిబాధభ్రమత్వోపపాదనే కల్పనాలాఘవాదనిర్వచనీయం వస్తు అనుపపన్నమిత్యాదిదూషకపరంపరామభిప్రేత్య తస్యాపరిహార్యత్వాచ్చేత్యుక్తం. యథార్థఖ్యాతివ్యతిరిక్తపక్షేష్వన్యథాఖ్యాతిపక్షః ప్రబల ఇత్యభిప్రాయేణాహ (ఖ్యాత్యన్తరేతి) సుదూరమపి గత్వా-దూషకపరంపరాముక్త్వాపీత్యర్థః. తదుపపాదయతి (అసదితి) అయం మాధ్యమికపక్షః. కిమసదిత్యేవ ప్రతీయతే-ఉత సదితి. అసదితీతి చేత్ భ్రమత్వబాధప్రవృత్త్యసంభవః. సదితి చేత్ అన్యస్యాన్యథాభానం స్యాదిత్యర్థః (ఆత్మేతి) అయం యోగాచారపక్షః. ఆత్మశబ్దో జ్ఞానపరః. కిం జ్ఞానమిత్యేవ ప్రతీతం-ఉతార్థ ఇతి. ప్రథమే ప్రవృత్తిబాధభ్రమత్వాసంభవః. ద్వితీయేఽన్యస్యాన్యథాభానమిత్యర్థః (అఖ్యాతిపక్ష ఇతి) ఇదం రజతమితి కిమేకజ్ఞానం-ఉత జ్ఞానద్వయమితి వికల్పమభిప్రేత్యైకజ్ఞానమితి పక్షే జ్ఞేయేఽన్యథాఖ్యాతిం ప్రసఞ్జయతి (అన్యవిశేషణమన్యవిశేషణత్వేనేతి) ఇదం రజతమిత్యేకత్వేన సంప్రతిపన్నస్య హ్యగ్రహణవాదినోఽప్యభిజ్ఞానువిధాయి ప్రయోగానుగుణసామానాధికరణ్యేన ప్రతీతత్వాదన్యవిశేషణమన్యవిశేషణత్వేన ప్రతీయత ఇత్యాపాదితం - నను తత్పక్షే సన్యస్తే జ్ఞానద్వయమితి పక్షే జ్ఞానేఽన్యథాఖ్యాతిం ప్రసఞ్జయతి (జ్ఞానేతి) జ్ఞానద్వయం కిం జ్ఞానద్వయమిత్యేవ ప్రతీతం-ఉతైకమితీతి వికల్పే పూర్వవద్దూషణం (విషయాసద్భావేతి) కిమవిద్యమానత్వేన ప్రతీయతే-ఉత విద్యమానత్వేన ప్రతీయతే. ప్రథమే ప్రవృత్త్యాద్యసంభవః. ద్వితీయేఽన్యస్యాన్యథాభానమిత్యర్థః. అథ అకారణత్వముపపాదయతి (కించేతి) తస్యాః- ప్రత్యక్షప్రతీతేః. తద్విషయత్వేన-విద్యమానవిషయకారణకత్వేన. కారణం హి నియతపూర్వభావీతి భావః. (మహతామిదముపపాదనమితి) తస్య వృత్తిజ్ఞానస్య విషయరహితావస్థాస్వీకారేణ కారణత్వాభ్యుపగమే అపసిద్ధాన్తాపాతాత్, నిర్విషయఖ్యాతివాదినామివ తత్ప్రభావేన ప్రవృత్త్యాదిసిద్ధావనిర్వచనీయవస్తుసిద్ధివైయర్థ్యాత్, విషయరూపకారణేన వినోత్పత్తివచనాద్విరమ్యవ్యాసారవచనాచ్చ అత్యన్తమనుపపన్నమిత్యర్థః. (అథేన్ద్రియాదీతి) ఆదిశబ్దేన విషయగతదోషః పురుషస్యానవధానం వా గృహ్యతే. (తస్య పురుషాశ్రయత్వేనేతి) మారత్వాదిదోషస్య విషయగతత్వేపి పురుషగతత్వస్యాపి సంభవాదుభయత్ర కార్యముత్పాద్యం-న విషయమాత్రే-నియామకాభావాత్ -అతః పురుష ఇవ విషయేపి న సంభవతీత్యభిప్రాయః. నను చక్షుషః పురుషాశ్రయత్వేపి చాక్షుషరశ్మేః ప్రసృతస్య విషయసంబద్ధస్య తత్ర కార్యకరత్వం దృష్టం. న-తత్కార్యస్య జ్ఞానస్య పురుషాశ్రితత్వాత్, దోషాంశస్యాకార్యకరత్వాత్. నను విషయమాత్రగతాస్సాదృశ్యాదయో దోషాస్సన్తి- తేషాం తత్రైవ కార్యకరత్వముపపద్యతే. నైవం - సాదృశ్యాదేర్యావద్ద్రవ్యభావినః సదోత్పాదకత్వప్రసఙ్గాత్, ఆగన్తోరన్యస్య తత్రాదృష్టేః, ఇన్ద్రియసంయోగస్య పురుషగతజ్ఞానాతిరిక్తహేతుత్వాసిద్ధేః, దృష్టివిషాదిన్యాయస్యాత్రాసంభవాత్, సంభవేపి సర్వైరుపలమ్భప్రసఙ్గాచ్చ. నన్విన్ద్రియాణి యథా పురుషవిశేషసంబద్ధాని తత్రైవ కార్యవిశేషముత్పాదయన్తి - ఏవం విషయవిశేషసంబద్ధాని తత్రైవ కించిజ్జనయన్తు తత్రాహ (నాపీన్ద్రియాణీతి) పురుషగతజ్ఞానాఖ్యకార్యకరత్వమన్వయవ్యతిరేకావస్థితం - విషయేష్విన్ద్రియజన్యం కార్యాన్తరం న దృష్టం - తత్కల్పిరస్యైవోపపత్త్యా నిరస్తేతి భావః. తథాపి దుష్టపురుషసంనిధానాద్యథా దేశాదిషు దోషాః ప్రాదుస్స్యుః-తథా దుష్టేన్ద్రియసంనిధానాద్విషయే కార్యవిశేషః స్యాదిత్యత్రాహ (నాపి దుష్టానీతి) అన్వయవ్యతిరేకాదికమతిలఙ్ఘ్య దృష్టాన్తమాత్రేణ న కించిత్సాధయితుం శక్యమితి భావః. కిమత్ర హేత్వన్తరగవేషణయా-అనాదిభావరూపాజ్ఞానమేవ విశ్వోపాదానభూతం శుక్తిరజతాద్యపి విచిత్రకార్యం జనయేదిత్యత్రాహ (అనాదీతి) తస్య స్వరూపానాదిత్వాత్తత్కార్యమపి ప్రాగేవ స్యాత్, సహకారిత్వేన శఙ్కనీయమిన్ద్రియాది

కించ- అపూర్వమనిర్వచనీయమిదంవస్తుజాతం రజతాదిబుద్ధిశబ్దాభ్యాంకథమివవిషయీక్రియతే-నఘటాదిబుద్ధిశబ్దాభ్యాం. రజతాదిసాదృశ్యాదితిచేత్-తర్హితత్సదృశమిత్యేవప్రతీతిశబ్దౌస్యాతాం. రజతాదిజాతియోగాదితిచేత్. సాకింపరమార్థభూతా-అపరమార్థభూతా వా. నతావత్పరమార్థభూతా-తస్యాఅపరమార్థాన్వయాయోగాత్. నాప్యపరమార్థభూతా-పరమార్థాన్వయాయోగాత్, అపరమార్థే పరమార్థబుద్ధిశబ్దయోర్నిర్వాహకత్వాయోగా, చ్చేత్యలమపరిణతకుతర్కనిరసనేన. అథవా-యథార్థం సర్వవిజ్ఞానమితి వేదవిదాంమతం।శ్రుతిస్మృతిభ్యస్సర్వస్యసర్వాత్మత్వప్రతీతితః॥*బహుస్యామితిసంకల్పపూర్వసృష్ట్యాద్యుపక్రమే। తాసాంత్రివృతమేకైకామితిశ్రుత్యైవచోదితం।త్రివృత్కరణమేవంహి ప్రత్యక్షేణోపలభ్యతే॥ యదగ్నేరోహితంరూపం తేజసస్తదపామపి।శుక్లంకృష్ణంపృథివ్యాశ్చేత్యగ్నావేవత్రిరూపతా। శ్రుత్యైవదర్శితాతస్మాత్ సర్వేసర్వత్రసంగతాః॥పురాణేచైవమేవోక్తంవైష్ణవేస్య

కంతునిరస్తం, మిథ్యాభూతస్యచార్థక్రియాకారిత్వమయుక్తం, ఆశ్రయానుపపత్త్యాదయశ్చపూర్వమేవోక్తా, ఇతిభావః. ఏవమనిర్వచనీయస్యరజతాదేరుత్పాదకానుపపత్తిముక్త్వాతదుత్పత్తావపిరజతాదిబుద్ధిశబ్దాన్వయనియమానుపపత్తిమాహ(కించేతి)తద్వ్యవస్థాపకంశఙ్కతే(రజతాదీతి) ప్రాతిభాసికస్యరజతాదేః అర్థక్రియాకారివ్యావహారికరజతాదిసాదృశ్యాదిత్యర్థః. ఉక్తస్య వ్యవస్థాపకత్వాభావమభిప్రేత్యసాదృశ్యస్యయథాదర్శనంసాఖ్యాన్తరమాహ(తర్హీతి) యదితత్సదృశేతద్బుద్ధిఃతదాగవయేగోబుద్ధివదన్యథాఖ్యాతిస్స్యాదిత్యేవకారాభిప్రాయః. సాదృశ్యస్యానిర్వాహకత్వేపితజ్జాతియోగస్యతద్బుద్ధినిర్వాహకత్వందృష్టమితిశఙ్కతే(రజతాదీతి)సా- రజతాదిజాతిః. అపరమార్థాన్వయాయోగాత్-అపరమార్థవ్యక్త్యన్వయాయోగాదిత్యర్థః. వ్యక్తిబాధేపిజాతేరబాధితత్వప్రసఙ్గఇతిభావః. జాతిరపిహిబాధ్యతే-నహివ్యక్తిర్నాస్తిజాతిస్త్వస్తీతి ప్రతీతిః-జాతిరపినాస్తీత్యేవహి ప్రతిపత్తిః. నచప్రాక్ప్రతిపన్నాయా అపిజాతేఃపశ్చాదప్రతీతిరభివ్యఞ్జకవ్యక్త్యభావాత్ - నతుజాత్యభావాదితివాచ్యం-అభివ్యఞ్జకవతిపూర్వకాలేప్రతిపన్నాయాఅపిజాతేఃతత్కాలసంబన్ధితయైవనాస్తితాగోచరత్వాద్బాధకప్రత్యయస్య- ప్రతిపన్నోపాధౌనాస్తీతిప్రత్యయోహిబాధః.అపరమార్థపక్షందూషయతి(నాపీతి) పరమార్థాన్వయాయోగాత్-ఆపణస్థరజతవ్యక్త్యన్వయాయోగాదిత్యర్థః.వ్యక్త్యవస్థానేపిజాతేఃకదాచిద్బాధితత్వప్రసఙ్గఇతిభావః. నహికదాచిదప్యాపణస్థరజతేరజతత్వంబాధ్యతే. పరమార్థవ్యక్త్యనన్వయేబాధకమాహ(అపరమార్థఇతి)పరమార్థబుద్ధిశబ్దయోః-పరమార్థవిషయబుద్ధిశబ్దయోః. పరమార్థవ్యక్త్యాజాతిరనన్వితాచేత్-తస్యాఃక్వచిదపిపరమార్థబుద్ధిశబ్దహేతుత్వాదర్శనాత్ భ్రాన్తిస్థలేపిపరమార్థబుద్ధిశబ్దనిర్వాహకత్వంనస్యాదిత్యర్థః. యద్వా-జాత్యపారమార్థ్యఏవదూషణాన్తరంబుద్ధిశబ్దాన్వయానుపపత్తిమాహ(అపరమార్థఇతి)తదానీం-పరమార్థబుద్ధిశబ్దయోః-పరమార్థభూతబుద్ధిశబ్దయోరిత్యర్థః అసత్ఖ్యాత్యసత్ఖ్యాత్యోత్పత్తినిరాసముపజీవ్యఇదందూషణముచ్యతే. వ్యక్తైస్తన్నిర్వాహకత్వాయోగందర్శయితుంఅపరమార్థఇత్యుక్తిః.అపరమార్థజాతేఃపరమార్థభూతబుద్ధిశబ్దనిర్వాహకత్వాయోగాజ్జాత్యపారమార్థ్యమయుక్తమిత్యర్థః.బుద్ధిశబ్దయోశ్చపారమార్థ్యంతద్బాధకాదర్శనాదేవసిద్ధం.అథవత్యుపాదాయయథార్థఖ్యాతేఃస్వసిద్ధాన్తత్వందర్శయతి(అథవేతి)తస్యాస్సాంప్రదాయికత్వందర్శయన్ తాం ప్రతిజానీతే(యథార్థమితి)వేదవిదాం-భగవద్బోధాయననాథమునిమిశ్రాదీనామిత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ(శ్రుతిస్మృతిభ్యఇతి)శ్రుతిందర్శయతి (బహుస్యామీతీతి)ఆదిశబ్దేననామరూపవ్యాకరణముచ్యతే. యద్వా- సన్మూలాఇత్యాదివాక్యోక్తంస్థితిప్రళయాదికంగృహ్యతే. సృష్ట్యాదిరుపక్రమోయస్యప్రకరణస్యతస్మిన్ సృష్ట్యాద్యుపక్రమే. ఇదంశ్లోకార్థంకిమర్థమితిచేత్. ఉచ్యతే- పాఠక్రమేణాణ్డసృష్టేఃపశ్చాత్త్రివృత్కరణమితిజాయతే., అణ్డసృష్టేఃప్రాగపి త్రివృత్కరణమస్తి-అణ్డసృష్ట్యర్థత్వాత్త్రివృత్కరణస్య. త్రివృత్కరణముపాయః- అణ్డసృష్టిఃఫలం. ఉత్పత్తౌఫలంపశ్చాద్భవతి- సఙ్కల్పేతుపూర్వభావి. ఉపాయస్తూత్పత్తౌపూర్వభావీ-సఙ్కల్పేపశ్చాద్భావీతిలోకసిద్ధంకింకేనకథమిత్యాదౌ. అతో *నామరూపేవ్యాకరవాణితాసాంత్రివృతంత్రివృతమేకైకాంకరవాణీత్యస్మిన్ వ్యష్టిసృష్టిసఙ్కల్పవాక్యేపశ్చాన్నిర్దిష్టమణ్డసృష్ట్యుపాయభూతంత్రివృత్కరణం. *నామరూపేవ్యాకరోత్తాసాంత్రివృతంత్రివృతమేకైకామకరోదితిఉత్పత్తివాక్యేపూర్వనిర్దిష్టస్యాపినామరూపవ్యాకరణస్యఫలభూతత్వాత్- త్రివృత్కరణస్యఫలరూపసృష్టేఃపూర్వభావోనిశ్చీయతే- అర్థక్రమేణపాఠక్రమబాధస్యన్యాయ్యత్వాత్ *అగ్నిహోత్రంజుహోతియవాగూంపచతీతివత్.అస్మిన్నర్థేనిదర్శనండుపక్రమే *బహుస్యాంప్రజాయేయేతివాక్యం-అత్ర బహుస్యామితిఫలసఙ్కల్పః - ప్రజాయేయేతితదుపాయసఙ్కల్పః. అనేనన కేవలంకింకేనకథమిత్యాదిలోకప్రసిద్ధ్యాఅత్రత్రివృత్కరణస్యఫలభూతసృష్టేఃపూర్వభావిత్వనిశ్చయః- ఉపక్రమభూతసఙ్కల్పవాక్యానుగుణ్యాచ్చేతిజ్ఞాపితం. ఏవం త్రివృత్కరణస్యాణ్డసృష్టేఃప్రాక్సద్భావంజ్ఞాపయితుం ఉపక్రమగతసఙ్కల్పవాక్యస్యతదనుగుణత్వజ్ఞాపనాయబహుస్యామిత్యాద్యర్థముపాత్తం. అణ్డాన్తర్వర్త్యగ్న్యాదిషు త్రివృత్కరణస్యప్రదర్శనాత్ అణ్డసృష్టేఃపశ్చాత్త్రివృత్కరణమితిశఙ్కాయాంశ్రుతేరర్థమాహ(ఏవంహిప్రత్యక్షేణోపలభ్యతఇతి) అగ్న్యాదిషుకతిపయవ్యక్తిషు త్రిరూపత్వప్రదర్శనంనేయత్తాబుద్ధ్యా- అపిత్వణ్డాన్తర్భూతస్యైవప్రత్యక్షయితుంయోగ్యత్వాత్ పూర్వోక్తత్రివృత్కరణసంభావనాప్రదర్శనార్థమితిభావః.అణ్డసృష్టేః ప్రాగేవ త్రివృత్కరణమస్తీతిస్పష్టంజ్ఞాపయతి (పురాణేచేతి) అస్యాముపనిషదిభూతత్రయస్యైవోక్తత్వాత్స్పష్టతయోక్తానాంమిశ్రణముక్తం-ఇదంతత్త్వాన్తరసృష్టిప్రతిపాదనప్రకరణేషుతేషామపిమిశ్రణస్యప్రదర్శనార్థమితిజ్ఞాపనాయపురాణవచనోదాహరణం. వైష్ణవఇత్యనేనసాత్త్వికత్వాత్ప్రామాణ్యంసూచితం-*సాత్త్వికేషుచసర్వేషువిష్ణోర్మాహాత్మ్యముచ్యతఇతివచనాత్. సంహతత్వంసమాగతత్వంచేతిఅవస్థాద్వయమస్తి. సంహత

ష్ట్యుపక్రమే॥ *నానావీర్యాః పృథగ్భూతాస్తతస్తే సంహతిం వినా। నాశక్నువన్ ప్రజాః స్రష్టుమసమాగమ్య
కృత్స్నశః॥ సమేత్యాన్యోన్యసంయోగం పరస్పరసమాశ్రయాః। మహదాద్యా విశేషాన్తా హ్యణ్డమిత్యాదినా
తతః॥ సూత్రకారోఽపి భూతానాం త్రిరూపత్వం తథావదత్ ।*త్ర్యాత్మకత్వాత్తు భూయస్త్వాదితి తేనాభిధాభి
దా॥ సోమాభావే చ పూతీకగ్రహణం శ్రుతిచోదితం। సోమావయవసద్భావాదితి న్యాయవిదో విదుః॥ వ్రీహ్య
భావే చ నీవారగ్రహణం వ్రీహిభావతః॥ తదేవ సదృశం తస్య యత్తద్ద్రవ్యైకదేశభాక్॥ శుక్త్యాదౌ రజతాదే
శ్చ భావః శ్రుత్యైవ బోధితః॥ రూప్యశుక్త్యాదినిర్దేశభేదో భూయస్త్వహేతుకః॥ రూప్యాదిసదృశశ్చాయం శు
క్త్యాదిరుపలభ్యతే। అతస్తస్యాత్ర సద్భావః ప్రతీతేరపి నిశ్చితః॥ కదాచిచ్చక్షురాదేస్తు దోషాచ్ఛుక్త్యంశవర్జి
తః। రజతాంశో గృహీతోఽతో రజతార్థీ ప్రవర్తతే॥ దోషహానౌ తు శుక్త్యంశే గృహీతే తన్నివర్తతే॥ అతో యథా
ర్థం రూప్యాదివిజ్ఞానం శుక్తికాదిషు॥ బాధ్యబాధకభావోఽపి భూయస్త్వేనోపపద్యతే। శుక్తిభూయస్త్వవైకల్యసా
కల్యగ్రహరూపతః॥ నాతో మిథ్యార్థసత్యార్థవిషయత్వనిబన్ధనః॥ ఏవం సర్వస్య సర్వత్వే వ్యవహారవ్యవస్థితిః॥

త్వం నామ పృథక్స్థిత్యర్హసంయోగమాత్రం సమాగతత్వం పృథక్స్థిత్యనర్హసంశ్లేషవిశేషః. ఏతద్ద్వయాభావాత్స్రష్టుం నాశక్నువన్నిత్యాహ (నానావీర్యా ఇతి)
ఏతదుభయప్రాప్త్యాఽసృజన్నిత్యాహ (సమేత్యేతి) ఏకైకస్మిన్ భూతే సర్వభూతాని సన్తి చేత్ సర్వే శబ్దాః సర్వత్ర ప్రయుజ్యేరన్నిత్యత్రాహ (పరస్పరసమా
శ్రయా ఇతి) అన్యేషాం భూతానాం సమాశ్రితానామేకం భూతం సమాశ్రయః- ఆశ్రితాశ్రయభావశ్చ న్యూనాధికభావనిబన్ధనః- తత్కృతా శబ్దవ్యవస్థే
తి భావః. ఉపాత్తవచనానన్తరం *సంప్రాప్యైక్యమశేషత ఇతి కృత్స్నశః సమాగతత్వముక్తం. మహదాదయ ఇతి పాఠే సత్యపి వృత్తభఙ్గపరిహారాయ స్వాస
న్దర్భే మహదాద్యా ఇత్యుక్తం భాష్యకారైః. అయమేవ శ్రుత్యభిప్రాయ ఇతి స్థాపయితుం సూత్రకారోక్తిం దర్శయతి (సూత్రేతి) తతస్సూత్రకారోఽప్యవ
దదిత్యన్వయః. తతః- అస్యార్థస్య శ్రుతిస్మృతిసిద్ధత్వాదిత్యర్థః. ఏవం ప్రథమం భూతే భూతాన్తరసద్భావ ఉక్తః- వక్ష్యమాణస్య సదృశే సదృశాన్తరసద్భావ
స్యోపయోగిత్వాత్. తేనాభిధాభిదా- భూయస్త్వేనాభిధానవ్యవస్థేత్యర్థః. సదృశే సదృశాన్తరసద్భావమాహ (సోమేతి) న్యాయవిదః- పరీక్షకాః. *సోమాభా
వే పూతీకానభిషుణుయాదిత్యయం విధిర్నియమార్థః- సోమాభావే తత్సదృశద్రవ్యాన్తరేషు స్వతః ప్రవృత్తేః. ఏతత్తుల్యన్యాయసిద్ధార్థమాహ (వ్రీహీతి)
వ్రీహిభావతః- వ్రీహ్యవయవసద్భావతః. తతః కథం సదృశే సదృశాన్తర సద్భావ ఇత్యత్రాహ (తదేవేతి) అనేన శుక్త్యాదౌ రజతాద్యవయవస
ద్భావః ఫలిత ఇత్యాహ (శుక్త్యాదావితి) శ్రుత్యైవ బోధితః- ప్రతినిధిశ్రుత్యైవాభిమతత్వేన ఫలితః. యద్వా- త్రివృత్కరణశ్రుత్యైవ బోధితత్వం ఫలి
తం- తేజః ప్రచురరూప్యాంశః శుక్తౌ త్రివృత్కరణాత్సిధ్యతీత్యర్థః. కథం శబ్దవ్యవస్థేత్యత్రాహ (రూప్యేతి) శుక్తిరూప్యయోస్సాదృశ్యే సతి హి శుక్తౌ రూప్య
సద్భావసిద్ధిః, శబ్దవ్యవస్థాయా భూయస్త్వహేతుకత్వసిద్ధి, శ్చేత్యత్రాహ (రూప్యాదీతి) యద్వా- శుక్తౌ రజతైకదేశసద్భావే ప్రమాణాన్తరమాహ
(రూప్యాదీతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) ప్రతీతేః- రూప్యసదృశతయా ప్రతీతేః. శుక్త్యాదౌ రజతాద్యవయవసద్భావశ్చేత్సదా గృహ్యేత, ప్రవృ
త్తిశ్చ సదా స్యాత్, బాధశ్చ నోపపద్యేత, ఇత్యత్రాహ (కదాచిదితి) దోషః శుక్త్యంశాగ్రహహేతుః. ప్రచురగ్రహణాభిభూతత్వాభావాత్ అదృష్టవశా
చ్చ రజతగ్రహణం- అదృష్టవశాచ్చ అమ్బునో గ్రహణాదితి హి వక్ష్యతే- ఉదాహరణాన్తరేష్వప్యుపజీవ్యత్వాయ హి తత్ర తదుక్తిః. (భూయస్త్వేన బాధ్యబా
ధకభావ ఇతి) శుక్తిభూయస్త్వేన తజ్జ్ఞానస్య బాధకత్వం- తత ఏవ రజతాల్పత్వం సిద్ధం- తేన రజతజ్ఞానస్య బాధ్యత్వమిత్యర్థః. భూయస్త్వే నేత్యుక్తే భ్రాన్తిజ్ఞానస్య
రజతభూయస్త్వాత్తేన శుక్తిజ్ఞానస్య బాధ్యత్వశఙ్కా వ్యావృత్త్యర్థం భూయస్త్వేన బాధ్యబాధకత్వముపపాదయతి (శుక్తీతి) నను సాకల్యే సత్యపి వైకల్యం గృహీతం
చేత్ అన్యథాఖ్యాతిరితి. నైవం- న హి వైకల్యస్య గ్రహణం వైకల్యగ్రహః- కిన్తు శుక్తిభూయస్త్వవైకల్యేన గ్రహః- తద్విరహేణ గ్రహః- తదగ్రహ ఇతి ఫలి
తం. భూయస్త్వసాకల్యేన గ్రహః- తత్సహితతయా గ్రహః. తయోర్గ్రహయోః రూపాత్- స్వభావాత్- తథావిధగ్రహణాత్మకత్వాదిత్యర్థః. బహువ్రీహి
ర్వా- భావప్రధానో నిర్దేశః- పూర్వోత్తరజ్ఞానయోస్తథారూపత్వాత్ బాధ్యబాధకభావ ఇత్యర్థః. జ్ఞానస్య బాధ్యత్వం న స్వరూపతః- న చ విషయతః- కిన్తు
బాధ్యప్రవృత్తికత్వం. ఉత్తరజ్ఞానస్య చ బాధకత్వం పూర్వజ్ఞానజన్యప్రవృత్తినివారకత్వం. అన్యథాఖ్యాతివాదేఽపి జ్ఞానస్య స్వరూపేణ బాధ్యత్వమనభిమతం-
కిన్తు విషయబాధ్యత్వమేవాభిమతం. అస్మాకం తు జ్ఞానఫలభూతప్రవృత్తేః బాధ్యత్వమితి భిదా. ప్రవృత్తేశ్చ బాధితత్వం ప్రతిబద్ధాత్ప్రవృత్తికత్వం విఫలత్వం వా
(నాత ఇతి) మిథ్యార్థసత్యార్థశబ్దాభ్యాం పరాభిమతమిథ్యాత్వసత్యత్వే వివక్షితే (ఏవమితి) సర్వస్య సర్వత్వేఽపి వ్యవహారవ్యవస్థితిః- హానోపాదానాదినియమః.
ఏవం- భూయస్త్వసాకల్యవైకల్యాభ్యామిత్యర్థః. సాధారణాకారగ్రహణభేదాగ్రహదోషాదృష్టాని సర్వవాదిభిరభ్యుపేతవ్యాని- తావతా ప్రవృత్త్యాదిస
మ్భవేఽప్యధికకల్పనాయామన్యేషాం గౌరవం స్యాత్. తత్రేష్టరూపరూపిణి నిరన్తరభానాత్ప్రవృత్తిః- ద్విష్టరూపరూపిణి నిరన్తరభానాన్నివృత్తిః. రూపరూపిణో
ర్ధర్మ్యన్తరనిష్ఠత్వవిరోధి ధర్మాన్తరాశ్రితత్వభానవిరహేణ భానం నిరన్తరభానం. అత ఏవ భేదాగ్రహాత్ప్రవృత్తిశ్చేద్రజ్జుసర్పభేదాగ్రహే నివృత్తిర్న
స్యాదిత్యాదీని చోద్యాని నావకాశం లభన్తే. యః పరమతే ఖ్యాత్యన్తరహేతురభ్యుపేతః- స ఏవాస్మాకం ప్రవృత్త్యాదిహేతుః. ప్రాభాకరైర్మన్త్రార్థవాదా
ర్థతాత్పర్యానభ్యుపగమాత్కేవలభేదాగ్రహేణైవ నిర్వాహః కృతః- అత్ర తు మన్త్రార్థవాదయోః ప్రతీయమానార్థప్రామాణ్యాభ్యుపగమాదుపనిషద్భా
గావగతం త్రివృత్కరణం, తత్ప్రదర్శితం పఞ్చీకరణం, ఈశ్వరకర్తృకం సర్గవిశేషం, తథా ప్రతినిధిన్యాయం, భేదాగ్రహ, ముపజీవ్య నిర్వాహః కృ
త ఇతి వైషమ్యం. తత్ర భూతే భూతాన్తరభ్రమస్య త్రివృత్కరణేన నిర్వాహః స్ఫుటతరః. సదృశే సదృశాన్తరభ్రమస్య తు ప్రతినిధిన్యాయేనైవ నిర్వాహః-

స్వప్నే చ ప్రాణినాం పుణ్యపాపానుగుణం భగవతైవ తత్తత్పురుషమాత్రానుభావ్యాస్తత్తత్కాలావసానాః తథాభూతాశ్చార్థాస్సృజ్యన్తే - తథాహి శ్రుతిస్స్వప్నవిషయా * న తత్ర రథా న రథయోగా న పన్థానో భవన్తి।

నతు త్రివృత్కరణే నోపయోగ ఇతి కేచిదాచార్యాః. త్రివృత్కరణమపి విజాతీయభూతారబ్ధేష్వపి సదృశే విజాతీయభూతారబ్ధసదృశాన్తరభ్రమనిర్వాహౌపయికమితిచసంప్రదాయః- శ్రుతిస్మృతిభ్యస్సర్వస్యేత్యాది గ్రన్థానాం స్వారస్యాత్తథావగమ్యతే. అత్ర త్రివృత్కరణశ్రవణసఙ్క్షేపకరణస్మరణాభ్యాం ప్రతినిధిన్యాయాచ్చ సదృశే సదృశాన్తరబుద్ధియాథార్థ్యం నిరూప్యతే. నను కథం సదృశే సదృశాన్తరభ్రమస్య త్రివృత్కరణేనోపయోగః- సహి త్రివృత్కరణాత్పూర్వం రజతాద్యవయవాస్సన్తి- తథాసతిహి త్రివృత్కరణనిబన్ధనం శుక్తౌ రజతాదిసంమిశ్రణం స్యాత్ - నచ తదస్తి - త్రివృత్కరణస్యాణ్డసృష్టేః పూర్వభావిత్వాత్. ఉచ్యతే - పాఞ్చభౌతికేష్వపి పదార్థేషు కిఞ్చిత్కార్యం కేనచిత్ప్రచురేణ భూతేన పరిణామవిశేషవతారబ్ధం - తత్ర యాదృశపరిణామయుక్తయద్భూతప్రచురం యత్కార్యం - తస్య తాదృశపరిణామవతో భూతస్య కార్యాన్తరేష్వపి విద్యమానత్వాత్తేషు తథావిధభూతప్రచురతత్కార్యవిషయబుద్ధిరుపపద్యతే. యద్యప్యవాన్తరాకారవిశేషః త్రివృత్కరణదశాయాం నాస్తి- తథాపి త్రివృత్కరణేన కార్యాను ప్రవిష్టస్య తస్య భూతస్య కార్యాన్తరావయవసమానపరిణామసంభవాత్ భౌతికాన్తరే భౌతికాన్తరబుద్ధేర్యాథార్థ్యం ఘటతే. తథా త్రివృత్కరణేనశుక్తావన్తర్గతస్య తేజోంశస్య శుక్లభాస్వరరూపేణ పరిణామవతో రజతసాసాదృశ్యాద్రజతావయవత్వముపపన్నం - తాదృశాకారయుక్తతద్భూతవిశేషవత్త్వమేవహి సమ్యగ్రజతాదయోఽపీరీష్యన్తే- అతశ్శుక్త్యాదౌ రజతాద్యవయవసద్భావ ఉపపద్యతే. ననుకథం శుక్త్యాదిషు ప్రతీయమానానామవయవానాం రజతాద్యవయవత్వం- నహి తేరజతాదిభ్య ఆనీయనివేశితాః. ఉచ్యతే- సంప్రతిపన్నరజతాద్యవయవసుసదృశాకారత్వమేవ తేషాం రజతాద్యవయవత్వం- నతురజతాదిభ్య ఆనీయనివేశితత్వం- యథా సంప్రతిపన్నరజతాద్యవయవానాం- నహ్యాపణస్థరజతాద్యవయవాః కుతశ్చిద్రజతాన్తరాదేరానీయనివేశితాః. ఏవమేవ పూతీకాదిషు ప్రతీయమానానాం సోమలతాద్యవయవానామపి సోమాద్యవయవత్వం నామ సంప్రతిపన్నసోమలతాద్యవయవసుసదృశత్వమేవ. తచ్చాస్ఫుటతర ప్రతీతిసిద్ధమబాధితం చ- నహిశుక్తిశకలపూతీకాదిషు రజతసోమలతాదిసాదృశ్యం నాస్తీతి బాధకప్రత్యయ ఉదేతి. తేషామవయవానాం విజాతీయావయవప్రాచుర్యాదకార్యకరత్వం- ప్రచురక్షీరనివిష్టాల్పసలిలస్యేవ ప్రచురకనకసంసృష్టాల్పరజతస్యేవ చ సంభవతి. నన్వేవం శుక్తితయాభిమతపుంజస్య శుక్తిత్వమపుష్కలం స్యాత్ - విజాతీయావయవసంసర్గాత్ -పురుషమృగే పురుషత్వవత్ .పురుషమృగత్వం నామ పురుషత్వమృగత్వవిలక్షణం జాత్యన్తరం- నతు వికలం పురుషత్వం మృగత్వం చేతి చేత్. తర్హి శుక్తితయాభిమతపుఞ్జస్యాపి శుక్తిత్వరజతత్వవిలక్షణజాత్యన్తరవత్త్వం స్యాత్. తతశ్చ పురుషమృగే పురుషవ్యవహారవత్ శుక్తివ్యవహారో న ముఖ్యః స్యాత్ -విజాతీయసంసృష్టాయాః భ్రమాధిష్ఠానభూతాయాః శుక్తేః పురుషేణ పురుషమృగస్యేవ శుక్త్యన్తరేణ సౌసాదృశ్యాభావాత్- సౌసాదృశ్యే సతిహి తత్తద్వ్యవహారస్య ముఖ్యత్వం- తదభావాద్ధిసింహో దేవదత్త ఇత్యస్యాముఖ్యత్వం. శుక్త్యవయవప్రాచుర్యాచ్ఛుక్తిత్వం పుష్కలం- తత ఏవ తద్వ్యవహారశ్చ ముఖ్య ఇతి చేత్. తర్హి రజతాంశస్యాప్రచురత్వాదేవ రజతత్వం నాస్తీతి రజతబుద్ధేర్యాథార్థ్యం న స్యాత్. ఉచ్యతే-పురుషత్వవత్ శుక్తిత్వస్యావయవసంఘాతవిశేషవృత్తిత్వాభావాత్ అణుమాత్రేపి శుక్తిత్వం పుష్కలం. పురుషత్వస్యతు సంఘాతవిశేషవృత్తితయా సంఘాతవైకల్యాత్తదపౌష్కల్యం జాత్యన్తరం వా తత్ర స్యాత్ - శుక్తిత్వంతు న తథేత్యుక్తం. అతః శుక్త్యవయవేషు శుక్తిత్వతద్వ్యవహారావుపపన్నౌ- తత్ర విరుద్ధజాత్యన్వయాభావాత్. శుక్తితయాభిమతసంఘాతే తు శుక్త్యవయవప్రాచుర్యాదర్థక్రియావ్యవస్థాశబ్దవ్యవస్థా చోపపద్యతే- ప్రచురశుక్త్యభిభూతత్వేన రజతాంశస్యాగృహీతత్వాత్ గృహీతశుక్తివివక్షయా తద్విషయత్వేన ప్రయుక్తశ్శబ్దో ముఖ్య ఇత్యుపపన్నం. నచ భ్రమాధిష్ఠానభూతాయాశ్శుక్తేర్విజాతీయావయవయోగితయా శుక్త్యన్తరసౌసాదృశ్యహానిః- శుక్త్యన్తరస్యాప్యల్పరజతాంశమిశ్రత్వాద్రజతాంశాభిభవేన శుక్త్యన్తరసౌసాదృశ్యప్రతీతిరుపపద్యతే. శుక్త్యవయవానాం తు పరస్పరసౌసాదృశ్యముపపన్నతరం- ఉక్తరీత్యా రజతాంశస్య చ రజతత్వం ముఖ్యం- తస్మిన్నంశే విరుద్ధజాత్యన్వయాభావాత్ రజతాన్తరావయవసౌసాదృశ్యం చ. భ్రమదశాయాం గృహ్యమాణస్య తస్య ప్రచురశుక్తిగ్రహణాభిభూతత్వాభావాద్రజతాన్తరావయవసౌసాదృశ్యప్రతీతిరుపపద్యతే. అత ఏవ రజతవ్యవహారశ్చ ముఖ్యః. అతశ్శుక్త్యాదౌ రజతాదిబుద్ధేర్యాథార్థ్యముపపన్నం. అల్పస్య రజతస్య ప్రచురతయా గ్రహణే అన్యథాఖ్యాతిప్రసఙ్గ ఇతి చేన్న - ప్రాచుర్యగ్రహణాభావాత్ - అల్పత్వాగ్రహణమేవ హి తత్ర విద్యతే. ప్రాచుర్యస్య ప్రతియోగ్యపేక్షత్వాత్ప్రతియోగిభూతశుక్తిగ్రహణాత్తద్గ్రహణే ప్రవృత్త్యసంభవాచ్చ శుక్త్యపేక్షయా రజతాంశస్య ప్రాచుర్యం న గృహీతమితి నాన్యథాఖ్యాతిః. నన్వల్పత్వాగ్రహణం నామ ప్రచురత్వగ్రహణం స్యాత్ - భవన్మతే హి భావాన్తరమభావః - అతోఽన్యథాఖ్యాతత్వమితి చేన్న అల్పత్వాగ్రహణం నామ న ప్రాచుర్యగ్రహణం- అపిత్వల్పత్వవిషయజ్ఞానసఙ్కోచ ఇత్యన్యథాగ్రహాభావాత్. నేదం రజతమిత్యత్ర నఞర్థః క ఇతి చేత్ - శుక్తిత్వమేవేతి బ్రూమః. యదాకారగ్రహణేన పూర్వజ్ఞానోత్పన్నాయాః ప్రవృత్తేర్నివృత్తేర్వా నివారణం స ఏవాకారో నఞర్థః- స చాకారః ప్రతియోగిసాపేక్షైః నేదం రజతమిత్యాదిశబ్దైః తదనపేక్షైః శుక్త్యాదిశబ్దైశ్చ వ్యవహ్రియతే. ఏవంభూతే భూతాన్తరసద్భావాత్సదృశే సదృశాన్తరసద్భావాచ్చ శుక్తిరూప్యాదిబుద్ధేర్యాథార్థ్యముపపాదితం. నహి స్వాప్నార్థానాం సదృశే సదృశాన్తరసద్భావో భూతే భూతాన్తరసద్భావో వా వక్తుం శక్యత ఇత్యత్రాహ (స్వప్నే చేతి) కథం కేచిత్సుఖరూపాః కేచిద్దుఃఖరూపా ఇత్యత్రాహ (పుణ్యపాపానుగుణమితి) భగవతైవ - జగత్స్రష్ట్రైవ. తర్హ్యన్యైరప్యుపలభ్యేత - సదా చోపలభ్యేతేత్యత్రాహ (తత్తదితి) కథం దృష్టవిసజాతీయా ఇత్యత్రాహ (తథాభూతా ఇతి) శ్రుతిం దర్శయతి (తథాహీతి) స్వప్నవిషయత్వమస్య వాక్యస్య కథమితి శఙ్కాయాం స్వప్నం పశ్యతీతి పూర్వవాక్యం స్మారయతి (స్వప్నవిషయేతి) రథయోగాః - అశ్వాదయః. న భవన్తి- దృష్టసజాతీయా న భవన్తీత్యర్థః.

అక్షరక్షారకయోగాత్పక్షస్సృజతే। నతత్రానన్దాముదఃప్రముదోభవన్తి। అథానన్దాన్ముదఃప్రముదస్సృజతే। నతత్ర వేశాన్తాఃపుష్కరిణ్యస్స్రవన్త్యోభవన్తి। అథవేశాన్తాన్ పుష్కరిణ్యస్స్రవన్త్యస్సృజతే। సహికర్తేతి. యద్యపిసకలేతర పురుషానుభావ్యతయాతదానీంనభవన్తి - తథాపితత్తత్పురుషమాత్రానుభావ్యతయాతథావిధానర్థానీశ్వరస్సృజతి- సహికర్తా-తస్యసత్యసంకల్పస్యాశ్చర్యశక్తేస్తథావిధంకర్తృత్వంసంభవతీత్యర్థః.*యఏషసుప్తేషుజాగర్తికామంకా మంపురుషోనిర్మిమాణః। తదేవశుక్రంతద్బ్రహ్మతదేవామృతముచ్యతే। తస్మింల్లోకాశ్శ్రితాస్సర్వేతదునాత్యేతికశ్చ నేతి*. సూత్రకారోపి*సన్ధ్యేసృష్టిరాహహి*నిర్మాతారంచైకేపుత్రాదయశ్చేతిసూత్రద్వయేనస్వాప్నేష్వర్థేషుజీవస్య స్రష్టృత్వమాశఙ్క్య*మాయామాత్రంతుకార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాదిత్యాదినా-నజీవస్యసఙ్కల్పమాత్రే ణస్రష్టృత్వముపపద్యతే- జీవస్యస్వాభావికసత్యసఙ్కల్పత్వాదేఃకృత్స్నస్యసంసారదశాయామనభివ్యక్తస్వరూప త్వాత్ - ఈశ్వరస్యైవతత్తత్ పురుషమాత్రానుభావ్యతయాఆశ్చర్యభూతాసృష్టిరియం *తస్మింల్లోకాశ్శ్రితాస్సర్వేత దునాత్యేతికశ్చ నేతిపరమాత్మైవతత్రస్రష్టేత్యవగమ్యతఇతిపరిహరతి.అపవరకాదిషుశయానస్యస్వప్నదృశస్స్వదేహే నైవదేశాన్తరగమనరాజ్యాభిషేక శిరశ్ఛేదాదయశ్చపుణ్యపాప ఫలభూతాశ్శయానదేహసరూప సంస్థానదేహాన్తర సృష్ట్యోపపద్యన్తే. పీతశఙ్ఖాదౌతునయనవర్తిపిత్తద్రవ్యసంభిన్నానాయనరశ్మయశ్శఙ్ఖాదిభిస్సంయుజ్యన్తే-తత్రపిత్తగత పీతిమాభిభూతశ్శఙ్ఖగతశుక్లిమానగృహ్యతే-అతస్సువర్ణానులిప్తశఙ్ఖవత్ పీతశ్శఙ్ఖఇతిప్రతీయతే.। పిత్తద్రవ్యంతద్గతపీతి మాచాతిసౌక్ష్మ్యాత్ పార్శ్వస్థైర్నగృహ్యతే-పిత్తోపహతేనతుస్వనయననిష్క్రాన్తతయాఽతిసామీప్యాత్ సూక్ష్మమ పిగృహ్యతే-తద్గ్రహణజనితసంస్కారసచివనాయనరశ్మిభిర్దూరస్థమపిగృహ్యతే. జపాకుసుమసమీపవర్తిస్ఫటికమణిర పితత్ప్రభాభిభూతతయారక్తఇతిగృహ్యతే- జపాకుసుమప్రభావితతాపి స్వచ్ఛద్రవ్యసంయుక్తతయాస్ఫుటతరముప లభ్యతఇత్యుపలబ్ధివ్యవస్థాప్యమిదం. మరీచికాజలజ్ఞానేపి తేజఃపృథివ్యోరప్యమ్బునో విద్యమానత్వాదిన్ద్రియదోషేణ

(ఆనన్దాముదఃప్రముదఇతి)సాధారణభోగ్యదర్శనజాప్రీతిర్ముత్-అసాధారణభోగ్యత్వజ్ఞానజాప్రీతిఃప్రముత్-వినియోగజాప్రీతిరానన్దః. యద్వా-విలక్షణవిషయదర్శనజాప్రీతిర్ముత్-తస్యస్వవినియోగార్హత్వజ్ఞానజన్యాప్రీతిఃప్రముత్ - వినియోగజాప్రీతిఃఆనన్దఇతి. ఏతైశ్శబ్దైర్విషయాలక్ష్యన్తే-ముఖ్యార్థేవృష్టవిసజాతీయత్వాయోగాత్. వేశాన్తాః-గృహాః. యద్వా-వేశాన్తాః-పల్వలానీత్యర్థః. కథముపపద్యతఇత్యత్రాహ(సహికర్తేతి)సర్వశక్తిర్హి కర్తా-కిమనుపపన్నమితిభావః. తచ్ఛబ్దోనప్రకృతజీవపరః- అపితుప్రసిద్ధపరమాత్మపరః. వ్యాఘాతపౌనరుక్త్యశఙ్కాపరిహారార్థమస్యాశ్శ్రుతేరర్థమాహ (యద్యపిసకలేతి)సృజతఇతిపదవిరోధపరిహారాయనభవన్తీతినిషేధస్యసఙ్కోచోఽప్యుత్సర్గాపవాదన్యాయేనకృతః-అతఃకాలాన్తరస్థాయిత్వపురుషాన్తరానుభావ్యత్వాకారవిషయోనిషేధః-నతుతత్కాలతత్పురుషమాత్రానుభావ్యతయాస్వరూపనిషేధః-అతోజాగ్రదవస్థానుభూతవస్తుసజాతీయాఅనేకపురుషానుభావ్యాఃకాలాన్తరస్థాయినశ్చనభవన్తీత్యర్థః. సహికర్తేత్యేతత్క్షణముక్తార్థోపపాదకత్వేనవ్యాచష్టే(తస్యేతి)స్వాప్నార్థసృష్టేరీశ్వరకర్తృకత్వస్ఫుటీకరణార్థంశ్రుత్యన్తరమాహ(యఏషసుప్తేష్వితి)స్వాప్నార్థానాంపారమార్థ్యంపూర్వపక్షీకృత్యాపారమార్థ్యంసూత్రకారేణసిద్ధాన్తితమితివ్యాఖ్యాల్పమతభేదేనాస్యాశ్శ్రుతేర్నాయమర్థఇతిశఙ్కావ్యుదాసార్థముక్తార్థస్యసూత్రకారాభిమతత్వమాహ (సూత్రేతి)సూత్రార్థమాహ(స్వాప్నేష్వితి) జీవస్యాపిస్వప్నదశాయాంసత్యసఙ్కల్పత్వాద్యావిర్భావఃకల్ప్యతఇత్యత్రాహ(తస్మింల్లోకాఇతి)అనన్యథాసిద్ధస్యైవహికల్పకత్వం-పరమాత్మలిఙ్గశ్రవణేనస్వాప్నార్థసృష్టేఃపరమాత్మనైవోపపన్నత్వాన్నజీవస్యస్వరూపావిర్భావఃకల్ప్యఇత్యర్థః.కథమపవరకేశయానస్యదేశాన్తరగమనాదేఃపారమార్థ్యముపపద్యతఇత్యత్రాహ(అపవరకాదిష్వితి)స్వయమేవస్వదుఃఖావహవస్తుసృష్ట్యనుపపత్తేశ్చనతదాజీవస్యస్వరూపావిర్భావఃకల్ప్యఇతిచార్థసిద్ధం-శిరశ్ఛేదాదయఇత్యుక్తత్వాత్. సరూపేదేహాన్తరేశయానదేహవ్యవహారోభేదాగ్రహకృతః-నత్వన్యథాఖ్యాతికృతః.ఏవంస్వాప్నార్థేషుతత్తదేకపురుషానుభావ్యత్వతత్తత్కాలావసాయిత్వరూపభేదాగ్రహాత్ప్రవృత్త్యాదిర్భవతి-పీతశఙ్ఖాదావీశ్వరసృష్టత్వశ్రుతిర్దర్శయితుంనశక్యతఇత్యత్రాహ (పీతేతి) పీతిమవచ్ఛైక్ష్ణ్యమపిప్రతీయేతేత్యత్రాహ(తత్రేతి) తర్హిపార్శ్వస్థైరపిపిత్తద్రవ్యంగ్రాహ్యమిత్యత్రాహ (పిత్తేతి)తర్హిసూక్ష్మత్వాత్తేనాపినపిత్తంగ్రాహ్యమిత్యత్రాహ(పిత్తోపహతేనత్వితి) దూరస్థశఙ్ఖస్యాతిసామీప్యాభావాత్కథంతత్రస్థంపిత్తద్రవ్యంగృహ్యతఇత్యత్రాహ(తద్గ్రహణేతి)యథాఅతిదూరముత్పతితఃపతగోనద్రష్టుంశక్యతే- తథాపిసన్నికర్షోత్పతనకాలాదారభ్యనిరన్తరమవేక్ష్యమాణస్తజ్జనితసంస్కారవద్భ్యాంచక్షుర్భ్యాందూరేపిగృహ్యతే-తద్వదిత్యర్థః. ప్రాభాకరైఃపిత్తపీతిమాశఙ్ఖద్రవ్యంచనిరన్తరంగృహ్యతేఇత్యుక్తం-అత్రతురూపవద్ద్రవ్యేచక్షుషస్సామర్థ్యాత్పిత్తద్రవ్యంగృహ్యతఇత్యుక్తమితివిశేషః. సువర్ణానులిప్తశఙ్ఖవదితిదృష్టాన్తేచాయంభావః-నసుయటపిత్తద్రవ్యశఙ్ఖయోర్భేదాగ్రహాత్పీతశఙ్ఖవ్యవహారః- తర్హిపటేపీతవ్యవహారఃకథం నస్యాత్. అన్యథాఖ్యాతౌవాకథంపటేపీతవ్యవహారాభావః. భ్రమేసతితన్మూలనిరూపణాకార్యా- నతుసర్వత్రభ్రమేణభవితవ్యమితిచేత్ - తుల్యం. జపాకుసుమస్ఫటికాదౌచాక్షుషదోషసంసర్గోదుర్వచఇత్యత్రాహ(జపేతి)జపాకుసుమస్ఫటిక, మరీచికాజల, అలాతచక్ర, దిఙ్మోహేషుద్రవ్యాన్తరేణసంబన్ధాద్యథాఖ్యాప్రతీతిరితినిర్వాహః. జపాకుసుమప్రభాసంబన్ధాద్రక్తప్రతీతిశ్చేత్తత్సంబన్ధాత్పాషాణాదిష్వపితథాస్యాదిత్యత్రాహ (స్వచ్ఛేతి) (మరీచికేతి) అదృష్టావిర్భావకత్వంసర్వైరపిఖ్యాత్యన్తరవాదిభిరభ్యుపేత్యం-అన్యథాసర్వేషాంసర్వదాసర్వత్రసర్వవిషయభ్రమప్రసఙ్గాత్,

తేజఃపృథివ్యోరగ్రహణాదదృష్టవశాచ్చాప్సు నోగ్రహణాద్యథార్థత్వం. అలాతచక్రేప్యలాతస్య ద్రుతతరగమనేనసర్వదేశసంయోగాదన్తరాళాగ్రహణాత్తథాప్రతీతిరుపపద్యతే. చక్రప్రతీతావప్యన్తరాళాగ్రహణపూర్వకతత్తద్దేశసంయుక్తతత్తద్వస్తుగ్రహణమేవ. క్వచిదన్తరాళాభావాదన్తరాళాగ్రహణం - క్వచిచ్ఛైఘ్ర్యాదగ్రహణమితివిశేషః. అతస్తదపియథార్థం. దర్పణాదిషునిజముఖప్రతీతిరపియథార్థా. దర్పణాదిప్రతిహతగతయోహినాయనరశ్మయోదర్పణాదిదేశగ్రహణపూర్వకంనిజముఖాదిగృహ్ణన్తి - తత్రాప్యతిశైఘ్ర్యాదన్తరాళాగ్రహణాత్తథాప్రతీతిః. దిఙ్మోహేపిదిగన్తరస్యాస్యాందిశివిద్యమానత్వాదదృష్టవశాన్నైతద్దిగంశవియుక్తోదిగన్తరాంశోగృహ్యతే-అతోదిగన్తరప్రతీతిర్యథార్థైవ. ద్విచన్ద్రజ్ఞానాదావపిఅఙ్గుళ్యవష్టమ్భతిమిరాదిభిర్నాయనతేజోగతిభేదేనసామగ్రీభేదాత్సామగ్రీద్వయమన్యోన్యనిరపేక్షం చన్ద్రగ్రహణద్వయహేతుర్భవతి. తత్రైకాసామగ్రీస్వదేశవిశిష్టంచన్ద్రంగృహ్ణాతి- ద్వితీయాతుకించిద్వక్రగతిశ్చన్ద్రసమీపదేశగ్రహణపూర్వకం చన్ద్రంస్వదేశవియుక్తంగృహ్ణాతి- అతస్సామగ్రీద్వయేనయుగపద్దేశద్వయవిశిష్టచన్ద్రగ్రహణే గ్రహణభేదేనగ్రాహ్యాకారభేదాదేకత్వగ్రహణాభావాచ్చద్వౌచన్ద్రావితిభవతిప్రతీతివిశేషః. దేశాన్తరస్యతద్విశేషణత్వం-దేశాన్తరస్యఅగృహీతస్వదేశచన్ద్రస్యచనిరన్తరగ్రహణేనభవతి. తత్రసామగ్రీద్విత్వంపారమార్థికం- తేనదేశద్వయవిశిష్టచన్ద్రగ్రహణద్వయంచపారమార్థికం-గ్రహణద్విత్వేనచన్ద్రస్యైవగ్రాహ్యాకారద్విత్వంచపారమార్థికం. తత్రవిశేషణద్వయవిశిష్టచన్ద్రగ్రహణద్వయస్యైకఏవచన్ద్రోగ్రాహ్యఇతిగ్రహణే-ప్రత్యభిజ్ఞానవత్ కేవలచక్షుషస్సామర్థ్యాభావాచ్చాక్షుషజ్ఞానంతథైవావతిష్ఠతే. ద్వయోశ్చక్షుషోరేకసామగ్ర్యన్తర్భావేపితిమిరాదిదోషభిన్నంచాక్షుషం తేజస్సామగ్రీద్వయంభవతీతికార్యకల్ప్యం. అపగతేతుదోషే స్వదేశవిశిష్టస్యచన్ద్రస్యైకగ్రహణవేద్యత్వాదేకశ్చన్ద్రఇతిభవతిప్రత్యయః - దోషకృతంతుసామగ్రీద్విత్వంతత్కృతంగ్రహణద్విత్వంతత్కృతంగ్రాహ్యాకారద్విత్వంచేతినిరవద్యం. అతస్సర్వంవిజ్ఞానజాతంయథార్థమితిసిద్ధం. ఖ్యాత్యన్తరాణాందూషణానితైస్తైర్వాదిభిరేవప్రపఞ్చితానీతినతత్రయత్నఃక్రియతే. అథవా-కిమనేనబహుధోపపాదనప్రకారేణ. ప్రత్యక్షాను

కదాచిదపిభ్రమాభావప్రసఙ్గాచ్చ. (అలాతేతి) అన్తరాళాగ్రహణాత్-పూర్వోత్తరకాలభావినోస్తత్తత్ప్రదేశవిశేషాలాతసంయోగయోరన్తరాళాగ్రహణాత్ - క్రమాగ్రహణాదిత్యర్థః. అన్తరాళాగ్రహణేసతికథంయాథార్థ్యమిత్యత్రాహ(చక్రేతి) చక్రప్రతీతిః- సమ్యక్చక్రప్రతీతిః. కోవిశేషఇత్యత్రాహ(క్వచిదితి) (దర్పణాదిష్వితి) సవ్యదక్షిణవిపర్యాసఃకథమితిచేదుచ్యతే- ఆపేక్షికోహిసవ్యదక్షిణభావః-తత్రస్వాభిముఖతయావిపర్యస్తసవ్యదక్షిణభావస్య దర్పణస్యముఖస్యచాన్తరాళాగ్రహణమేవ - విపర్యాసోదర్పణదేశగతః- తేనాగృహీతాన్తరాళంముఖమితిఅభిముఖస్యదర్పణస్యముఖస్యచాన్తరాళాగ్రహణాదాభిముఖ్యప్రతీతేర్యాథార్థ్యం. ఏవంమలినత్వాల్పత్వాదిశ్చ. (దిఙ్మోహేపీతి)సర్వదిక్షుద్భావేపిప్రాచ్యాదివ్యవహారః ప్రతియోగ్యపేక్షయా. తత్రదిగన్తరప్రతియోగినోదిగన్తరస్యచనిరన్తరభానం. అతోయథార్థవిషయత్వమితి. దిశాంబహుత్వంచ * పద్భ్యాంభూమిర్దిశశ్శ్రోత్రాదిత్యవగమ్యతే(ద్విచన్ద్రేతి)తతఃకిమిత్యత్రాహ(తత్రైకేతి)స్వతఃఋజుప్రసారిణోపిచాక్షుషతేజసోవక్రత్వంసంభవతి-దర్పణాదినాతద్దర్శనాత్.ఇహాప్యఙ్గుళ్యవష్టమ్భాదృష్టాదినాతదుపపత్తిః.తతఃకిమిత్యత్రాహ (అతఇతి)చన్ద్రదేశాద్వావితిప్రతీత్యభావహేతుశ్చన్ద్రైకత్వాగ్రహణం.దేశాన్తరగతస్యతద్విశేషణకత్వంకథమిత్యత్రాహ(దేశేతి)తతఃకింప్రతీతేర్యాథార్థ్యస్యేత్యత్రాహ(తత్రసామగ్రీతి) (తేనదేశద్వయవిశిష్టచన్ద్రగ్రహణద్వయంచపారమార్థికమితి) గ్రహణద్వయమతిశైఘ్ర్యాదగృహీతక్రమం-అతఏవాగృహీతపరస్పరభేదంచేతిభావః. విశేషణద్వయవిశిష్టవిషయగ్రహణద్వయేపివిశేష్యైక్యంకథంనప్రతీయతఇత్యత్రాహ(తత్రేతి)నహికేవలంచక్షురైక్యప్రతిపత్తిసమర్థందృష్టందేవదత్తాదిషు-అపితుసంస్కారసంస్కృతమేవసమర్థందృష్టం - సంస్కారస్యవిలమ్బితభావిత్వాన్నతదానీమైక్యప్రతిపత్తిరిత్యర్థః (చాక్షుషజ్ఞానంతథైవావతిష్ఠతఇతి) అగృహీతైకత్వచన్ద్రమాత్రవిషయమవతిష్ఠతఇత్యర్థః. తస్యైవేతిపాఠేచన్ద్రమాత్రస్యైవగ్రాహకతయాతిష్ఠతీత్యర్థః. ఏకసామగ్రీభూతయోశ్చక్షుషోఃకథంద్విసామగ్రీత్వమిత్యత్రాహ(ద్వయోశ్చక్షుషోరితి)స్వతోనిర్దోషస్యేన్ద్రియస్యసదోషత్వంహికార్యకల్ప్యం- తథాసామగ్రీద్విత్వమపీతిభావః. తర్హిసదైవచన్ద్రద్విత్వంగృహ్యేతేత్యత్రాహ(అపగతేత్వితి)కథందోషాపగమేఐక్యప్రతిపత్తిరితిశఙ్కాయాంద్విత్వప్రతిపత్తేఃసోపాధికత్వమాహ(దోషకృతమితి) (గ్రాహ్యాకారద్విత్వమితి) స్వదేశవిశిష్టత్వమేకఆకారః-అగృహీతాన్తరాళంప్రదేశాన్తరమేకఆకారః. తస్యాకారత్వంవిశేషణత్వం. నచానాకారస్యాకారత్వేనాన్యథాఖ్యానం- అగృహీతాన్తరాళత్వేసత్యప్రధానతయాభాతస్యైవవిశేషణత్వాత్. నేత్రవృత్తిర్వృత్తిగతద్విత్వంచన్ద్రంచాగృహీతభేదంగృహ్ణాతీతిప్రాభాకరాః - యథా- సంవిత్సిద్ధౌ ప్రాభాకరమతోపన్యాసే - * నేత్రవృత్తిర్ద్విధాభూతాద్వేతువిత్తీవితన్వతీ। ద్విత్వంచన్ద్రంచయుగపన్నిర్భాసయతితత్రనఇతి. దేశగతద్విత్వంచన్ద్రంచాగృహీతభేదంగృహ్ణాతీతితతోత్రవైషమ్యం. చాక్షుషతేజోగతిభేదరూపసామగ్రీద్వయజన్యమతిశైఘ్ర్యాదగృహీతక్రమమగృహీతభేదంచజ్ఞానద్వయమగృహీతైకత్వంచన్ద్రమగృహీతాన్తరాళందేశాన్తరంచనిరన్తరంగృహ్ణాతి- తతోద్విచన్ద్రవ్యవహారఇత్యర్థః. ఇతినిరవద్యమ్ - యథార్థఖ్యాతిసమర్థనమిత్యర్థః. ఖ్యాత్యన్తరదూషణానామన్యైర్యుక్తానాంస్వాభిమతత్వాత్తత్రయత్నాభావమాహ (ఖ్యాతీతి) అథవాకిమనేనేత్యాదిపాఠోబహుషుకోశేషుదృశ్యతే - వ్యాఖ్యాతృభిర్వ్యాఖ్యాతశ్చ, తత్రపూర్వగ్రన్థవిషయానువాదోపి,భ్రమేష్వేకైకస్యోత్తరేణపరిహారశ్శక్యతోభ

మానాగమాఖ్యం ప్రమాణజాతం, మాగమగమ్యం చ నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధమనవధికాతిశయాసంఖ్యేయకల్యాణగుణగణం సర్వజ్ఞం సత్యసంకల్పం పరం బ్రహ్మాభ్యుపగచ్ఛతాం కిం న సేత్స్యతి కిం నోపపద్యతే- భగవతా హి పరేణ బ్రహ్మణా క్షేత్రజ్ఞపుణ్యపాపానుగుణం తద్భోగ్యత్వాయాఖిలం జగత్సృజతా సుఖదుఃఖోపేక్షాఫలానుభవానుభావ్యాః పదార్థాస్సర్వసాధారణానుభవవిషయాః, కేచన తత్తత్పురుషమాత్రానుభవవిషయాస్తత్తత్కాలావసానాస్తథా తథాఽనుభావ్యాస్సృజ్యన్తే. తత్ర బాధ్యబాధకభావస్సర్వానుభవవిషయతయా తద్రహితతయా చోపపద్యత ఇతి సర్వం సమఞ్జసం. యత్పునస్సదసదనిర్వచనీయమజ్ఞానం శ్రుతిసిద్ధమితి- తదసత్ -*అనృతేన హి ప్రత్యూఢా ఇత్యాదిష్వనృతశబ్దస్యానిర్వచనీయానభిధాయిత్వాత్. ఋతేతరవిషయో హ్యనృతశబ్దః. ఋతమితి కర్మవాచి - *ఋతం పిబన్తావితి వచనాత్. ఋతం- కర్మఫలాభిసన్ధిరహితం పరమపురుషారాధనవేషం తత్ప్రాప్తిఫలం. అత్ర తద్వ్యతిరిక్తం సాంసారికఫలం కర్మానృతం బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధి-*ఏతం బ్రహ్మలోకం న విన్దన్తి అనృతేన హి ప్రత్యూఢా ఇతి వచనాత్. *నాసదాసీన్నో సదాసీదిత్యత్రాపి సదసచ్ఛబ్దౌ చిదచిద్వ్యష్టివిషయౌ- ఉత్పత్తివేళాయాం సత్త్యచ్ఛబ్దాభిహితయోశ్చిదచిద్వ్యష్టిభూతయోర్వస్తునోరప్యయకాలే అచిత్సమష్టిభూతే తమశ్శబ్దాభిధేయే వస్తుని ప్రలయప్రతిపాదనపరత్వాదస్య వాక్యస్య. నాత్ర కస్యచిత్సదసదనిర్వచనీయతోచ్యతే - సదసతోః కాలవిశేషే అసద్భావమాత్రవచనాత్. అత్ర తమశ్శబ్దాభిహితస్యాచిత్సమష్టిత్వం శ్రుత్యన్తరాదవగమ్యతే *అవ్యక్తమక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయత ఇతి. సత్యం- తమశ్శబ్దేనాచిత్సమష్టిరూపాయాః ప్రకృతేస్సూక్ష్మావస్థోచ్యతే- తస్యాస్తు *మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాదితి మాయాశబ్దేనాభిధానాదనిర్వచనీయత్వమితి చేత్. నైతదేవం- మాయాశబ్దస్యానిర్వచనీయవాచిత్వం న దృష్టమితి.

పతి. కిం న సేత్స్యతీత్యనేన ప్రమాణే స్థిత్వముక్తం. కిం నోపపద్యత ఇత్యనేనోపపత్తిరుక్తా. కిం ప్రమాణం - కథముపపత్తిరిత్యత్రాహ (భగవతా హీతి) అఖిలం జగత్సృజతేత్యనేనాస్యార్థస్య శ్రుతిమూలత్వం సూచితం- కృత్స్నకార్యకారణత్వాద్బ్రహ్మణః- *ఇదం సర్వమసృజతేతి హి శ్రుతిః- ప్రతీయమానత్వావిశేషాదిదమపి తత్సృష్టమిత్యర్థః. తర్హి బాధ్యబాధకభావవ్యవస్థా కథమిత్యత్రాహ (తత్రేతి) న హి తత్తదేకపురుషానుభావ్యానాం తత్తత్కాలావసాయినాం చ సుఖాదీనాం మిథ్యాత్వమితి భావః. అథ శ్రుతిస్మృత్యర్థాపత్తిభ్యామనిర్వచనీయసిద్ధిం దూషయితుం ప్రథమం శ్రుతివాక్యాని యోజయతి (యత్పునరితి) అనృతేనేత్యాది శ్రుతిం వ్యాచష్టే. (అనృతేనేతి) పూర్వనిరస్తప్రకారేణానిర్వచనీయస్యాప్రామాణికత్వాత్తత్ర వ్యుత్పత్తిర్నాస్తీతి భావః. అనృతశబ్దం వ్యాచష్టే (ఋతేతరవిషయో హ్యనృతశబ్ద ఇతి) హిశబ్దేన ఋతేతరవిషయత్వే సంప్రతిపత్తిస్సూచితా - ఋతాభావస్య ఋతవిరోధినశ్చ ఋతభూతబ్రహ్మాశ్రయత్వానుపపత్త్యా తదన్యపరవనఞర్థస్స్వయా ఏవ వక్తవ్య ఇతి భావః. అనృతశబ్దార్థం నిష్కృష్టుం ఋతశబ్దార్థమాహ (ఋతమితీతి) కర్మవాచి- పుణ్యకర్మవాచీత్యర్థః- న తు సత్యవాచీతి భావః. కుత ఇత్యత్రాహ (ఋతం పిబన్తావితి) అస్మిన్వాక్యే సుకృతస్య లోక ఇతి హ్యుక్తమితి భావః. ఏవంవిధవాక్యాన్తరేషు ప్రసిద్ధిశ్చాభిప్రేతా - *యథా వృక్షస్య సంపుష్పితస్య దూరాద్గన్ధో వాత్యేవం పుణ్యస్య కర్మణో దూరాద్గన్ధో వాతీత్యుక్త్వా *ఏవమనృతాద్ధాత్మానం జుగుప్సేదితి పుణ్యప్రతియోగిన్యనృతశబ్దః ప్రయుక్తః- తస్మాదృతశబ్దః పుణ్యవాచీ. పుణ్యమపి హి మోక్షవిరోధి- తత్కథమనృతశబ్దోక్తపాపమాత్రప్రత్యూఢత్వమితి శఙ్కాయాం మోక్షప్రకరణోక్తం పుణ్యం వివినక్తి (ఋతం కర్మేతి) ముముక్షోస్సుకృతం దుష్కృతముభయం హి విరోధీత్యత స్తద్ద్వయం పాపం- అతో నఞ్సమాసాన్తర్గతఋతశబ్దోఽనభిసంహితఫలకర్మపర ఇత్యర్థః. పరమపురుషారాధనవేషం తత్ప్రాప్తిఫలమిత్యనేన *స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విన్దతి మానవ ఇత్యేతత్సూచితం. అనృతశబ్దస్య బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధిపరత్వే సతి ఋతశబ్దస్య బన్ధకేతరకర్మవాచిత్వసిద్ధిరితి తదర్థం తత్పూర్వవాక్యేనోపపాదయతి (ఏతమితి) ఋతానృతశబ్దయోః *ఏవమనృతాద్ధాత్మానం జుగుప్సేదిత్యాదిషు శ్రుతిషు పుణ్యపాపపరత్వేన ప్రసిద్ధత్వాత్, *న సుకృతం న దుష్కృతం సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తన్తే * క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణీత్యాదిషు సుకృతదుష్కృతయోరుభయోరపి మోక్షవిరోధిత్వశ్రవణాన్మోక్షప్రకరణేషు ముముక్షోస్సంసారాఖ్యానిష్టఫలప్రదత్వేనోభయోరపి పాపశబ్దాభిధేయత్వాదస్యానృతశబ్దస్యాస్మిన్వాక్య ఏవ బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధిత్వశ్రవణాత్, *తస్యాన్తరాయో మైత్రేయేత్యాదిషు పుణ్యపాపకర్మణోః మోక్షవిరోధిఫలత్వశ్రవణాదనృతశబ్దస్యానిర్వచనీయవాచిత్వేన వ్యుత్పత్త్యభావాచ్చానృతశబ్దస్తవన్య వ్యుత్పత్త్యా మోక్షవిరోధికర్మపర ఇత్యర్థః. (నాసదాసీదిత్యాది) అత్ర *అనాదిమత్పరం బ్రహ్మ న సత్తన్నాసదుచ్యత ఇతి బ్రహ్మశబ్దవాచ్యశుద్ధాత్మస్వరూపవిషయస్సదసచ్ఛబ్దప్రయోగః ప్రతిబన్దీత్వేనానుసన్ధేయః. సదసచ్ఛబ్దయోశ్చిదచిద్వ్యష్టివిషయత్వముపపాదయతి (ఉత్పత్తీతి) ఉత్పన్నస్య హి ప్రళయః- ఉత్పత్తిశ్చ చిదచిద్వ్యష్ట్యోః శ్రుతిసిద్ధా- అతస్తయోరత్ర ప్రళయ ఉచ్యత ఇత్యర్థః. సత్త్యచ్ఛబ్దాభ్యాం *సచ్చ త్యచ్చాభవదితి వాక్యం స్మారితం- కార్యావస్థచేతనస్య సచ్ఛబ్దోక్తత్వాదిహ సచ్ఛబ్దేన, తదన్యవాచకేనాసచ్ఛబ్దేన, చ కార్యావస్థచేతనాచేతననిషేధః కృతః- వాక్యాన్తరైకార్థ్యాదిత్యర్థః. *తమ ఆసీత్తమసా గూఢమితి తదనన్తరవాక్యాభిప్రాయేణాచిత్సమష్టిభూతే తమశ్శబ్దాభిధేయే వస్తునీత్యుక్తం. హేత్వన్తరం చాహ (సదసతోరితి) న హి కాలవిశేషే అనిర్వచనీయమభ్యుపగమ్యతే. అచిత్సమష్టిస్తమశ్శబ్దవాచ్యత్వముపపాదయతి (అత్రేతి) *తమ ఆసీత్ *మాయాం తు ప్రకృతిమిత్యనయోర్వాక్యయోః పూర్వం క్రమేణోపాదానవివర్తం చోద్యరూపేణ దర్శయతి (సత్యమితి) ప్రకృతిశబ్దవాచ్యైవ మాయేత్యభిప్రాయః *పరిహరతి (నైతదేవమితి) కుత ఇత్యత్రాహ (మాయేతి) ఇతి శఙ్కాతే. మాయాశబ్దవాచ్యా ప్రకృతిరిత్యభిప్రాయః. ఏవం ఇన్ద్రజాలికాదిషు మాయా

మాయాశబ్దస్య మిథ్యాపర్యాయత్వేనానిర్వచనీయవాచిత్వమితి చేత్. తదపి నాస్తి-నహి సర్వత్ర మాయాశబ్దో మిథ్యావిషయః-ఆసురరాక్షసాస్త్రాదిషు సత్యేష్వేవ మాయాశబ్దప్రయోగాత్. యథోక్తం-*తేన మాయాసహస్రం తచ్ఛమ్బరస్యాశుగామినా। బాలస్య రక్షతా దేహమేకైకశ్యేన సూదితమితి. అతో మాయాశబ్దో విచిత్రార్థసర్గకరాభిధాయీ. ప్రకృతేశ్చ మాయాశబ్దాభిధానం విచిత్రార్థసర్గకరత్వాదేవ. *అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధ ఇతి మాయాశబ్దవాచ్యాయాః ప్రకృతేర్విచిత్రార్థసర్గకరత్వం దర్శయతి. పరమపురుషస్య చ తద్వత్తామాత్రేణ మాయిత్వముచ్యతే-నాజ్ఞత్వేన. జీవస్యైవ హి మాయయా నిరోధః శ్రూయతే *తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధ ఇతి, *అనాదిమాయయా సుప్తో యదా జీవః ప్రబుధ్యత ఇతి, చ. *ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయత ఇత్యత్రాపి విచిత్రాశ్శక్తయోఽభిధీయన్తే- అత ఏవ హి *భూరిత్వష్టేవ రాజతీత్యుచ్యతే- నహి మిథ్యాభిభూతః కశ్చిద్విరాజతే. *మమ మాయా దురత్యయేత్యత్రాపి గుణమయీతి వచనాత్సైవ త్రిగుణాత్మికా ప్రకృతిరుచ్యత ఇతి న శ్రుతిభిస్సదసదనిర్వచనీయాజ్ఞానప్రతిపాదనం. నాప్యైక్యోపదేశానుపపత్త్యా- నహి *తత్త్వమసీతి జీవపరయోరైక్యోపదేశే సతి సర్వజ్ఞే సత్యసఙ్కల్పే సకలజగత్సర్గస్థితివినాశహేతుభూతే తచ్ఛబ్దావగతే ప్రకృతే బ్రహ్మణి విరుద్ధాజ్ఞానపరికల్పనాహేతుభూతా కాచిదప్యనుపపత్తిర్దృశ్యతే. ఐక్యోపదేశస్తు త్వమ్పదేనాపి జీవశరీరకస్య బ్రహ్మణ ఏవాభిధానాదుపపన్నతరః-*అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి సర్వస్య వస్తునః పరమాత్మపర్యన్తస్యైవ హి నామరూపభాక్త్వముక్తం. అతో న బ్రహ్మాజ్ఞానపరికల్పనం. ఇతిహాసపురాణయోరపి న బ్రహ్మాజ్ఞానవాదః క్వచిదపి దృశ్యతే. నను *జ్యోతీంషి విష్ణురితి బ్రహ్మైకమేవ తత్త్వమితి ప్రతిజ్ఞాయ *జ్ఞానస్వరూపో భగవాన్యతోఽసావితి శైలాబ్ధిధరాదిభేదభిన్నస్య జగతో జ్ఞానైకస్వరూపబ్రహ్మాజ్ఞానవిజృమ్భితత్వమభిధాయ *యదా తు శుద్ధం నిజరూపీతి జ్ఞానస్వరూపస్యైవ బ్రహ్మణస్స్వస్వ

త్వప్రయోగదర్శనాత్ మాయామిథ్యాశబ్దయోః పర్యాయత్వాదనిర్వాచ్యస్య చ మిథ్యాత్వాచ్చ మాయాశబ్దవాచ్యమిత్యభిప్రాయేణ శఙ్కతే (మాయేతి) పరిహరతి (తదపి నాస్తీతి) మాయాశబ్దస్య మిథ్యాపర్యాయత్వమేవ నాస్తి - తథాభ్యుపగమేఽప్యన్యథాఖ్యాతిభేదాగ్రహయోరన్యతరేణైవోపపన్నత్వాన్న తద్విషయత్వం యుక్తమిత్యనిర్వచనీయవాచిత్వం నాస్తీతి భావః. తదుపపాదయతి (నహీతి) మాయాశబ్దప్రయోగవిషయేషు సర్వేషు మిథ్యాత్వానను వృత్తేరిత్యర్థః. సత్యేషు మాయాశబ్దప్రయోగం దర్శయతి (యథోక్తమితి) నహి జ్ఞానబాధ్యానామేకైకశశ్శస్త్రైశ్ఛేద్యత్వమస్తి - తస్మాదేకైకశో మాయానాం ఛేద్యత్వవచనాన్మాయాశబ్దస్య సత్యపరత్వమితి. అనుయాయిన ఏవ ప్రవృత్తినిమిత్తత్వాన్మాయాశబ్దప్రయోగవిషయేషు సర్వేష్వనుగతమాశ్చర్యత్వమేవ మాయాశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమిత్యాహ (అత ఇతి) ఆశ్చర్యత్వం- విస్మయనీయత్వం-తచ్చ విచిత్రార్థసర్గకరత్వాత్. విచిత్రశబ్దో నానావిధవాచీ- నానావిధకార్యకరత్వాత్ప్రకృతేర్విస్మయనీయత్వం. మాయాశబ్దో హ్యాశ్చర్యవాచీతి వక్ష్యతే-తస్మాదాశ్చర్యత్వమేవ ప్రవృత్తినిమిత్తం. అసత్యేషు సత్యేష్వపి మాయాశబ్దప్రయోగవిషయేష్వాశ్చర్యత్వం విద్యతే- ప్రకృతేరాశ్చర్యత్వమేవ మాయాశబ్దాభిధేయత్వనిబన్ధనమిత్యాహ (ప్రకృతేరితి) తదుపపాదయతి (అస్మాదితి) విచిత్రకార్యకరత్వాత్ప్రకృతేరాశ్చర్యరూపత్వమితి న మాయామాత్రసూత్రవిషయభాష్యవిరోధః. ఏవం మాయాశబ్దార్థ ఉక్తః. అథ భగవతో మాయాసంబన్ధశ్రవణాత్ తద్వశ్యత్వశఙ్కావ్యుదాసాయ మాయీతి పదగతమత్వర్థీయప్రత్యయార్థమాహ (పరమపురుషస్య చేతి) మాయీతి పదోక్తో మాయాసంబన్ధో న తత్తిరోభావ్యత్వం- అపితు తచ్ఛేషిత్వం. జీవస్యైవ తు తత్తిరోధేయత్వం - తస్యైవ తథాత్వశ్రవణాదిత్యర్థః. మాయాభిభవో జీవస్యైవేత్యేతస్మిన్నర్థే పరోక్తమేవ వచనమాహ (అనాదీతి) *ఇన్ద్రో మాయాభిరిత్యత్ర అనేకవిచిత్రశక్త్యభిధాయిత్వం బహువచనాదవగమ్యతే. (మమేతి) స్పష్టం. నిగమయతి (ఇతీతి) మాయాశబ్దస్య మిథ్యాభూతవిషయేషు ప్రయోగో దృశ్యతే చేత్తత్ర లాక్షణికస్స్యాత్- అర్థస్యాసత్యత్వాభావే న తస్యాశ్చర్యత్వాభావాత్- ప్రతిభాసస్తు ద్విత్వాదివిషయత్వాదాశ్చర్యరూపః - మన్త్రౌషధాదిశ్చాశ్చర్యరూప ఇతి తత్సంబన్ధాల్లాక్షణికత్వం. అథ శ్రుత్యర్థాపత్త్యా అనిర్వచనీయసిద్ధిం దూషయతి (నాపీతి) ప్రతిజ్ఞాతముపపాదయతి (నహీతి) అజ్ఞానాపరికల్పనే అనుపపత్తిర్నాస్తి- తత్కల్పన ఏవానుపపత్తిః- విరుద్ధధర్మశ్రవణాదిత్యభిప్రాయేణ తచ్ఛబ్దావగతవిశేషణాన్యుక్తాని. సమానవిభక్తిశ్రుతిసిద్ధతయా హ్యైక్యాపరిత్యాగః- తథా శ్రుతహానస్యాన్యాయ్యత్వాత్తచ్ఛబ్దావగతవిశేషాస్స్వీకార్యా ఇతి భావః. ఐక్యోపదేశానుపపత్తిరితి చేత్తత్రాహ (ఐక్యేతి) జీవపరయోస్సామాన్యసంబన్ధతదనర్హత్వాభ్యాం హ్యైక్యవిరోధః- జీవశరీరకస్య పరమాత్మన ఐక్యాభిధానే హేయసంబన్ధస్య జీవద్వారకతయా విరోధః పరిహృత ఇత్యర్థః. ఉపపన్నతరః-ముఖ్యతయోపపన్న ఇతి భావః. జీవవాచిశబ్దేన తచ్ఛరీరకపరబ్రహ్మాభిధానమముఖ్యమితి చేత్తత్రాహ (అనేనేతి) శ్రుత్యర్థాపత్త్యసిద్ధిం నిగమయతి (అత ఇతి) ఇతిహాసపురాణయోర్బ్రహ్మాజ్ఞానపరత్వాభావం ప్రతిజానీతే (ఇతిహాసేతి) (నన్విత్యాది) (బ్రహ్మైకమేవ తత్త్వమితి ప్రతిజ్ఞాయేతి) జడాజడయోస్స్వరూపైక్యాయోగేన సామానాధికరణ్యస్య బాధార్థత్వాత్, ఉత్తరశ్లోకే తు తద్వ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వకథనాచ్చేత్యభిప్రాయః. విజ్ఞానవిజృమ్భితాని- వివిధం జ్ఞాయతే యేన- విపరీతం జ్ఞాయతే యేనేతి వా కరణే వ్యుత్పత్తిః. విజ్ఞానమవిద్యా- *యదా తు శుద్ధమిత్యాదినా తస్య హి వ్యతిరేకో వక్ష్యతే. విజ్ఞానేన విజృమ్భితానీతి యోజనే త్వయుక్తా- అస్వారస్యాత్, విజృమ్భితానీతి నపుంసకాన్తపదస్య పుల్లిఙ్గభేదశబ్దవిశేషణత్వాయోగేన విజృమ్భితశబ్దస్య భావార్థప్రత్యయాన్తత్వస్యాయుక్తత్వేన షష్ఠీసమాసస్యాయుక్తత్వాచ్చ. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యావిద్యాపరికల్పితత్వం వ్యతిరేకముఖేన స్థిరీకరోతీత్యాహ (యదా త్వితి) శు

రూపావస్థితివేళాయాం వస్తుభేదాభావదర్శనేనాజ్ఞానవిజృమ్భితత్వమేవస్థిరీకృత్య *వస్త్వస్తికిం *మహీఘటత్వమితిశ్లోకద్వయేన జగదుపలబ్ధిప్రకారేణాపి వస్తుభేదానామసత్యత్వముపపాద్య *తస్మాన్నవిజ్ఞానమృతఇతి ప్రతిజ్ఞాతం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యాసత్యత్వముపసంహృత్య *విజ్ఞానమేకమితిజ్ఞానస్వరూపే బ్రహ్మణి భేదదర్శననిమిత్తాజ్ఞానమూలం నిజకర్మైవేతిస్ఫుటీకృత్య *జ్ఞానం విశుద్ధమితిజ్ఞానస్వరూపస్య బ్రహ్మణస్స్వరూపం విశోధ్య *సద్భావఏవం భవతోమయోక్త ఇతిజ్ఞానస్వరూపస్య బ్రహ్మణఏవ సత్యత్వం- నాన్యస్య- అన్యస్యచాసత్యత్వమేవ- తస్యభువనాదేస్సత్యత్వం వ్యావహారికమితితత్త్వం తవోపదిష్టమితిహ్యుపదేశోదృశ్యతే. నైతదేవం - అత్రభువనకోశస్యవిస్తీర్ణం స్వరూపముక్త్వా-పూర్వమనుక్తం రూపాన్తరం సంక్షేపతః శ్రూయతామిత్యారభ్యాభిధీయతే. చిదచిన్మిశ్రేజగతి చిదంశోవాఙ్మనసాగోచర స్స్వసంవేద్యస్వ

స్థం-అవిద్యారహితం. నిజరూపి-తత్కృతభేదదర్శనరహితం. అపాస్తదోషం-రాగాదిదోషరహితం. సఙ్కల్పతరోః-సమస్తాత్కల్ప్యతేనేనేతిసఙ్కల్పః-లోకః. వస్తుషువస్తుభేదాఇత్యత్రవస్తుష్వితిబహువచనేనతాత్పర్యం-జడోపలక్షితేవస్తునిజడగతభేదానసంభవన్తీత్యర్థః. యద్వా-ఏకోవస్తుశబ్దఆకారపరః. జడగతాకారభేదానభవన్తీత్యర్థః. *వస్త్వస్తికిం *మహీఘటత్వమితిశ్లోకద్వయేప్రథమేనార్థస్వభావఉక్తః- ద్వితీయేనోదాహరణం దర్శితమితిభిదా. తత్రకుతోహేతత్త్వం- ఏవం సతికుతః పరమార్థఇత్యర్థః. కృత్స్నం అపరమార్థత్వేనోపలబ్ధం చేత్కథం తత్రప్రామాణ్యమితిశఙ్కాయాముచ్యతేస్వకర్మస్తిమితాత్మనిశ్చయైరితి. తత్త్వానిశ్చయవిరోధికర్మవశాదిత్యర్థః. యద్వా - నకేవలమాత్మవిద్భిరేవఅసత్యత్వముపలభ్యతే-అపిత్వజ్ఞైరపీతిభావః. నకేవలంశాస్త్రప్రమాణేన - లౌకికజడగ్రాహిప్రమాణేనాపితస్యమిథ్యాత్వంసిధ్యతీత్యుక్తంభవతి. *తస్మాన్నవిజ్ఞానమృతఇతిశ్లోకార్థమనాత్మభూతవిజాతీయభేదనిషేధముపసంహరతీత్యాహ (తస్మాదితి) *విజ్ఞానమేకమిత్యర్థంసజాతీయరూపాత్మభేదనిషేధపరం (భేదదర్శననిమిత్తాజ్ఞానమూలంనిజకర్మైవేతి) భేదదర్శనం- సజాతీయభేదదర్శనం. తదుత్తరోత్తరభావికార్యాజ్ఞానహేతుః. తస్యాపిపూర్వకర్మైవేత్యర్థః. యోదేవాదిశరీరభేదహేతుఃసఏవేత్యేవకారాభిప్రాయః. యద్వా- దేవాదిశరీరభేదప్రతీతిహేతుకాజ్ఞానమాత్మనిదేవత్వాద్యాకారారోపణరూపం- తస్యహేతుఃకర్మైవేత్యర్థః. అనాత్మన్యాత్మబుద్ధేరప్యజ్ఞానశబ్దవాచ్యత్వంయుక్తం- తస్యాఅపిమూలాజ్ఞానకార్యత్వాత్, *శ్రూయతాంచాప్యవిద్యాయాస్స్వరూపంకులనన్దన। అనాత్మన్యాత్మబుద్ధిర్యేతితస్యాఅజ్ఞానపర్యాయావిద్యాశబ్దవాచ్యత్వాచ్చ. *జ్ఞానంవిశుద్ధమితిస్వగతభేదనిషేధః. విశుద్ధంవిమలమితి - అవిద్యాతత్కృతభేదదర్శనరహితమిత్యర్థః. తత్కృతశోకాదిరహితమిత్యాహవిశోకమితి. ఏకంసదేకమితిసజాతీయవిజాతీయభేదవిరహానువాదః. యద్వా - ఏకమితిసజాతీయభేదనిషేధానువాదః - సదైకమిత్యుక్తప్రకారేణ స్వగతభేదరాహిత్యముచ్యతే. పరమపరేశాదిశబ్దవాచ్యం చిన్మాత్రమేవేత్యాహపరమఇతి. నేదంపరమతంతత్త్వమేవోక్తమిత్యాహసద్భావఇతి. సంవ్యవహారభూతం-సమస్తాద్వ్యవహారార్హభేదం. భువనాశ్రితం - భువనేనాధిష్ఠానతయాశ్రితమేవైతద్వర్తతే. తత్రాపిహేతురజ్ఞానమేవోక్తమిత్యర్థః. యద్వా- భువనాశ్రితం-భువనమాశ్రితం. సంవ్యవహారభూతం-వ్యావహారికం. ఏతత్-లోకసిద్ధంసత్యత్వంయత్. తత్రాపికారణమవిద్యేత్యుక్తమిత్యర్థః. ఏతదభిప్రాయేణహితస్యభువనాదేస్సత్యత్వంవ్యావహారికమితీత్యుక్తం. (ఇతిహ్యుపదేశోదృశ్యతఇతి) తస్మాదితిహాసపురాణయోర్బ్రహ్మజ్ఞానవాదోనదృశ్యతఇతివక్తుంనశక్యమిత్యర్థః. ఏతత్ప్రతిక్షిపతి (నైతదేవమిత్యాదినా) నైతత్-చిన్మాత్రబ్రహ్మణోఽవిద్యాసంబన్ధిత్వం, అవిద్యాకల్పితత్వేనప్రపఞ్చస్యమిథ్యాత్వం, చయదుక్తంనతత్ప్రామాణికమిత్యర్థః. తథాసత్యర్థవిరోధా, త్ప్రకరణవిరోధా, చ్ఛాస్త్రతాత్పర్యవిరోధా, దశేషమూర్తిర్భగవానిత్యాదిపదానాంలాక్షణికత్వాత్, ప్రపఞ్చధర్మిగ్రాహకప్రమాణవిరోధా,చ్ఛ్రుతేస్సవిశేషవస్తుపరత్వోపపాదనేనస్మృతేస్తద్విరుద్ధార్థపరత్వాపాతా, త్పూర్వోక్తతర్కవిరోధా, చ్చతదభావః. అత్రార్థవిరోధోనామ - సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకస్యాజ్ఞానాదిప్రసక్తివిరోధః, అవిద్యాయాఆశ్రయతిరోధానాద్యనుపపత్తి, శ్చ. ప్రపఞ్చస్యవిస్తరేణప్రతిపాదనవైయర్థ్యంప్రకరణవిరోధః.అన్యత్తుస్పష్టం. వశ్లోక్యామస్తినాస్తిసత్యాసత్యజ్ఞానాజ్ఞానాదిశబ్దాఆత్మానాత్మవిషయాఇతినాత్రవిగానం. తత్రనాస్త్యసత్యశబ్దయోఃకింజ్ఞానబాధ్యత్వంప్రవృత్తినిమిత్తం- ఉతపరిణామిత్వమితివిచారే- పరిణామిత్వపక్షేస్వారస్యమస్తి- *మహీఘటత్వమిత్యుపపాదనాత్, అజ్ఞానశబ్దస్యచానిర్వచనీయపరత్వం- అపితుకర్మపరత్వమేవ- *యజ్ఞఃపశురిత్యాదిస్వారస్యాత్, అన్యత్ర *శరీరాకృతిభేదాస్తుభూపైతేకర్మయోనయః*అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యా *బాహ్యకర్మవృతిప్రజఇత్యాదివచనా, చ్చ. చిదచిద్వివేకోత్రక్రియతఇత్యభిప్రేత్యతదనుగుణసఙ్గతిమాహ (అత్రేతి) అత్ర - అస్మిన్ద్వితీయాంశే. విస్తీర్ణమితిస్వరూపవిశేషణం. విస్తీర్ణశబ్దేనస్థౌల్యంవివక్షితం. సంసృష్టస్థూలరూపముక్త్వావియుక్తంసూక్ష్మరూపముచ్యతఇతిభావః. యద్వా- విస్తీర్ణమితిక్రియావిశేషణం. ఉత్తరత్రమిథ్యాత్వంవివక్షితంచేత్పూర్వంవిస్తరేణకథనమనుపపన్నం- నహిపూర్వమేవభ్రాన్తస్యభ్రమాన్తరాపాదనంకార్యం- తస్మాత్పూర్వంవిస్తరేణభువనకోశస్యకథితత్వాన్నమిథ్యాత్వంవక్ష్యతఇతిభావః. వక్ష్యమాణమాదిభరతచరితంహ్యాత్స్థంవిస్తరరూపం- తత్సంక్షేపశ్చాయం. వక్ష్యమాణసంక్షేపఉక్తసంక్షేపశ్చదృశ్యతే- అతఉక్తసంక్షేపశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (అనుక్తమితి) అనుక్తంసంసృష్టరూపాన్తరంకథ్యతఇతి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (రూపాన్తరమితి) వియుక్తమిత్యర్థః. మిథ్యాత్వవ్యతిరేకేణవక్తవ్యంసకలముక్తం - తస్మాదనుక్తంవక్తవ్యంరూపాన్తరంనామమిథ్యాత్వం- నాన్యదితిశఙ్కాయాం- మిథ్యాత్వంవినాఽనుక్తంరూపాన్తరమాహ (చిదచిన్మిశ్రఇతి) చిదచిన్మిశ్రజగతీత్యనేన *సంక్షేపాచ్ఛ్రూయతాంపునరిత్యత్రపునశ్శబ్దోవ్యాఖ్యాతోభవతి. చిదచిదాత్మకేజగతిస్థూలరూపముక్తం- తత్రైవజగతిఇదమపిరూపాన్తరంపునరుచ్యతఇతితస్యార్థః. [illegible]త్రమగోచరం। వచసామాత్మసంవేద్యంఇత్యాదివాక్యోక్తంవిశేషణమాహ (చిదంశోవాఙ్మనసేతి) *జ్యోతిసోతథ్య

రూపభేదో జ్ఞానైకాకారతయాఽస్పృష్టప్రాకృతభేదోఽవినాశిత్వేనాస్తిశబ్దవాచ్యః- అచిదంశస్తు చిదంశకర్మనిమిత్తపరిణామభేదో వినాశీతి నాస్తిశబ్దాభిధేయః - ఉభయం తు పరబ్రహ్మభూతవాసుదేవశరీరతయా తదాత్మకమిత్యేతద్రూపం సంక్షేపేణాత్రాభిహితం. తథాహి *యదమ్బు వైష్ణవః కాయస్తతో విప్ర వసున్ధరా। పద్మాకారా సముద్భూతా పర్వతాబ్ధ్యాదిసంయుతేత్యమ్బునో విష్ణోశ్శరీరత్వేనామ్బుపరిణామభూతం బ్రహ్మాణ్డమపి విష్ణోః కాయః - తస్య చ విష్ణురాత్మేతి సకలశ్రుతిగతతాదాత్మ్యోపదేశోపబృంహణరూపస్య సామానాధికరణ్యస్య *జ్యోతీంషి విష్ణురిత్యారభ్య వక్ష్యమాణస్య శరీరాత్మభావ ఏవ నిబన్ధనమిత్యాహ. అస్మిన్ శాస్త్రే పూర్వమప్యేతదసకృదుక్తం *తాని సర్వాణి తద్వపుః *తత్సర్వం వై హరేస్తనుః *స ఏవ సర్వభూతాత్మా విశ్వరూపో యతోఽవ్యయ ఇతి. తదిదం శరీరాత్మభావాయత్తం తాదాత్మ్యం సామానాధికరణ్యేన వ్యపదిశ్యతే * జ్యోతీంషి విష్ణురితి. అత్రాస్త్యాత్మకం నాస్త్యాత్మకం చ జగదన్తర్గతం వస్తు విష్ణోః కాయతయా విష్ణ్వాత్మకమిత్యుక్తం. ఇదమస్త్యాత్మకం-ఇదం నాస్త్యాత్మకం - అస్య చ నాస్త్యాత్మకత్వే హేతురయమిత్యాహ * జ్ఞానస్వరూపో భగవాన్యతోఽసావితి. అశేషక్షేత్రజ్ఞాత్మనావస్థితస్య భగవతో జ్ఞానమేవ స్వాభావికం రూపం-

---

దర్శిన ఇత్యాదివాక్యానాం భేదనిషేధపరాణామర్థం హృది నిధాయాహ (అస్పృష్టేతి) యది చిదంశస్య జ్ఞానైకాకారత్వమచిదంశస్య పరిణామాస్పదత్వం చ వివక్షితం- తర్హ్యస్తినాస్తిసత్యాసత్యాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తత్వేన కిమర్థముచ్యత ఇతి చేత్. ఉచ్యతే-శాఖావిశేషేషు *సచ్చ త్యచ్చాభవత్ *విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చ సత్యం చానృతం చ సత్యమభవదిత్యాదివాక్యేష్వస్తినాస్తిసత్యాసత్యాదిశబ్దానాం శ్రూయమాణానామనధీతశాఖాగతానాం చ కిం జ్ఞానబాధ్యత్వాబాధ్యత్వే ప్రవృత్తినిమిత్తభూతే- ఉత పరిణామిత్వాపరిణామిత్వే ఇతి శఙ్కాం నిరాకర్తుం- పరిణామిత్వాపరిణామిత్వే ఏవ నాస్త్యస్త్యాదిశబ్దార్థః- న తు జ్ఞానబాధ్యత్వాబాధ్యత్వే ఇత్యధీతానధీతశాఖార్థజ్ఞాపనార్థమితి. పృథివ్యాదితత్త్వానాం సంఘాతవిశేషావస్థాయామేవ జీవం ప్రతి శరీరత్వం దృష్టం- న త్వేకైకస్య. మనుష్యాదిశరీరాణామపి తాదృశవిశిష్టావస్థాయామేవ శరీరత్వం దృష్టం- న భస్మాద్యవస్థాయామితి చిదచితోః ప్రత్యేకమవస్థావిశేషేషు భగవచ్ఛరీరత్వాభావశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (ఉభయమితి) చిదచిద్రూపమన్యోన్యసంసృష్టం నిష్కృష్టం చ భగవచ్ఛరీరమిత్యర్థః. నిష్కృష్టస్య భగవచ్ఛరీరత్వప్రతిపాదనాద్భగవన్తం ప్రతి శరీరత్వస్య నిరుపాధికతయా స్వరూపప్రయుక్తత్వం ఫలితమితి ముక్తావస్థాయామపి జీవస్య భగవచ్ఛరీరత్వసిద్ధిః. ఏతద్రూపం- అయమాకార ఇత్యర్థః. ఏతదుపపాదయతి (తథాహీత్యాదినా) దశశ్లోక్యాం న భగవదాత్మకత్వమసాధారణం ప్రతిపాద్యం- తత్తు సర్వప్రకరణసాధారణం. అసాధారణప్రతిపాద్యం తు ప్రకృతిపురుషవివేక ఏవ. శాస్త్రస్యోపనిషదర్థోపబృంహణపరత్వాత్సృష్ట్యాదిమతవ్యావృత్త్యర్థం సర్వప్రకరణేషు భగవదాత్మకత్వముచ్యతే-అత్ర అసాధారణప్రతిపాద్యః ప్రకృతిపురుషవివేక ఏవేత్యభిప్రాయేణ హి పూర్వమనుక్తం రూపాన్తరమిత్యుక్తం. భగవదాత్మకత్వస్య సర్వప్రకరణసాధారణ్యం హి- పూర్వమప్యేతదసకృదుక్తమిత్యుత్తరత్ర చ వక్ష్యతే. దశశ్లోకీస్థసామానాధికరణ్యం శరీరాత్మభావనిబన్ధనమితి జ్ఞాపయితుం పూర్వశ్లోకముపాదత్తే (యదమ్బ్వితి) ఋషిణాభిప్రేతం ఫలితమర్థమాహ (అమ్బునో విష్ణోరితి) న హి బాల్యావస్థాయాం శరీరభూతస్య వస్తునోఽవస్థాన్తరే చేతనేన స్వరూపైక్యమస్తి- అపి తు సర్వావస్థమపి తద్వస్తు శరీరమేవేతి భావః. (తస్య చ విష్ణురాత్మేతి) అభిప్రేత్యేత్యర్థః. ఏవం రూపశరీరాత్మభావ ఇతి వార్థః (సకలశ్రుతిగతతాదాత్మ్యోపదేశోపబృంహణరూపస్యేతి) అనధీతశాఖాస్వపి తాదాత్మ్యోపదేశోఽస్తి-తస్యాయమేవార్థ ఇతి జ్ఞాపనం తాదాత్మ్యోపదేశస్యోపబృంహణం. యద్వా- ప్రత్యక్షసకలశ్రుతిగతతాదాత్మ్యోపదేశోపబృంహణం నామ-అనధీతశాఖాసు తద్విరుద్ధార్థప్రతిపాదనం నాస్తీతి జ్ఞాపనం. అత్ర ఇతి శబ్దత్రయస్య- అనేన శ్లోకేన భగవానిమమర్థమభిప్రేత్య అయమర్థ ఇత్యాహేత్యన్వయప్రకారః. న కేవలమత్ర సమష్టిసృష్టిశ్లోకగతవ్యధికరణనిర్దేశేన వ్యష్టిశ్లోకగతసామానాధికరణ్యం శరీరశరీరిభావనిబన్ధనమితి విజ్ఞాయతే - అపి తు ప్రదేశాన్తరేషు వ్యష్ట్యవస్థానాం భగవన్తం ప్రతి శరీరత్వం, సామానాధికరణ్యస్య శరీరశరీరిభావనిబన్ధనత్వం, చాసకృత్కణ్ఠోక్తమిత్యాహ (అస్మిన్నితి) శరీరాత్మభావస్య సామానాధికరణ్యహేతుత్వం కణ్ఠోక్తం *విశ్వరూపో యతోఽవ్యయ ఇతి- తథాఽన్యత్రాపి *సర్వగత్వాదనన్తస్య స ఏవాహం *సర్వం సమాప్నోషి తతోఽసి సర్వ ఇత్యాది ద్రష్టవ్యం. తదిదమిత్యాదినా జ్యోతీంషీత్యాదిశ్లోకే పాదత్రయస్యార్థ ఉచ్యతే. సంసృష్టస్య భగవదాత్మకత్వముక్తమిత్యర్థః. *ప్రధానాదివిశేషాన్తం చేతనాచేతనాత్మకమిత్యుక్తత్వాత్ జ్యోతిరిత్యాదిశబ్దాః సంసృష్టజీవవాచినః. అథ ఉత్తరశ్లోకసఙ్గత్యర్థం విశిష్టవాక్యార్థానువాదేన చతుర్థపాదార్థం దర్శయతి (అత్రాస్త్యాత్మకమితి) *యదమ్బ్విత్యాదిశ్లోకేన వైయధికరణ్యేన సమష్ట్యవస్థచిదచితోర్భగవదాత్మకత్వముక్తం-వ్యష్ట్యవస్థయోరసంసృష్టయోస్సంసృష్టయోరపి తయోస్సామానాధికరణ్యేన భగవదాత్మకత్వముచ్యతే జ్యోతీంషీత్యాదిశ్లోకేన. తత్ర పాదత్రయేణ వ్యష్ట్యవస్థయోస్సంసృష్టయోస్తదాత్మకత్వముక్తం- చతుర్థపాదేన తు నిష్కృష్టయోరపి తదాత్మకత్వముక్తమిత్యర్థః. అనన్తరశ్లోకమవతారయతి (ఇదమితి) అచిదంశస్య నాస్త్యాత్మకత్వనిబన్ధనమేవ తాత్పర్యవిషయః- అచిదంశస్య హి మిథ్యాత్వశఙ్కా వ్యుదసనీయా- అతస్తస్య పరిణామిత్వాన్నాస్త్యాత్మకత్వ ఏవ తాత్పర్యం - చిదంశస్య త్వపరిణామిత్వాదస్త్యాత్మకత్వం ఫలితం స్యాదిత్యభిప్రాయేణ అస్య చ నాస్త్యాత్మకత్వే హేతురయమిత్యాహేత్యుక్తం. వ్యాఖ్యేయప్రతీకముపాదత్తే (జ్ఞానస్వరూప ఇతి) అత్ర జ్ఞానస్వరూపో భగవానితి సామానాధికరణ్యస్య శరీరశరీరిభావనిబన్ధనత్వం న కేవలం పూర్వశ్లోకే *యదమ్బు వైష్ణవః కాయ ఇత్యుక్తత్వాదవగమ్యతే- అస్మిన్నపి శ్లోకే అశేషమూర్తిరిత్యనేనాపి జ్ఞాయత ఇత్యభిప్రాయేణ వ్యాచష్టే (అశేషేతి) అశేషశబ్దేన అచితోఽపి వివక్షితత్వే భగవన్తం ప్రతి తస్య మూర్తిత్వం విహితం స్యాత్ - అప్రాప్తత్వాత్ - తతశ్చ న తు వస్తుభూత ఇతి దేవమనుష్యశైలాబ్ధిధరాదివస్తుభావనిషేధో నుపపన్నః-అతోఽశేషశబ్దః క్షేత్ర

న దేవమనుష్యాదివస్తురూపం. యత ఏవం- తత ఏవాచిద్రూపదేవమనుష్యశైలాబ్ధిధరాదయశ్చ తద్విజ్ఞానవిజృమ్భితాః- తస్య జ్ఞానైకాకారస్య సతో దేవాద్యాకారేణ స్వాత్మవైవిధ్యానుసంధానమూలాః - దేవాద్యాకారానుసంధానమూలకర్మమూలా ఇత్యర్థః. యతశ్చాచిద్వస్తు క్షేత్రజ్ఞకర్మానుగుణపరిణామాస్పదం - తతస్తన్నాస్తిశబ్దాభిధేయం-ఇతరదస్తిశబ్దాభిధేయమిత్యర్థ ఉక్తం భవతి. తదేవ వివృణోతి *యదా తు శుద్ధం నిజరూపీతి. యదా తత్ జ్ఞానైకాకారమాత్మవస్తు దేవాద్యాకారేణ స్వాత్మని వైవిధ్యానుసంధానమూలసర్వకర్మక్షయాన్నిర్దోషం పరిశుద్ధం నిజరూపి భవతి- తదా దేవాద్యాకారేణైకీకృత్యాత్మకల్పనామూలకర్మఫలభూతాస్తద్భోగార్థా వస్తుషు వస్తుభేదా న భవన్తి. యే దేవాదిషు వస్తుష్వాత్మతయాభిమతేషు భోగ్యభూతా దేవమనుష్యశైలాబ్ధిధరాదివస్తుభేదాః- తే తన్మూలభూతకర్మసు నష్టేషు న భవన్తీత్యచిద్వస్తునః కాదాచిత్కావస్థావిశేషయోగితయా నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వం-ఇతరస్య సర్వదా నిజసిద్ధజ్ఞానైకాకారత్వేనాస్తిశబ్దాభిధేయత్వమిత్యర్థః. ప్రతిక్షణమన్యథాభూతతయా కాదాచిత్కావస్థాయోగినోఽచిద్వస్తునో నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వమేవేత్యాహ *వస్త్వస్తి కిమితి. అస్తిశబ్దాభిధేయో హ్యాదిమధ్యపర్యన్తహీనస్సతతైకరూపః పదార్థః - తస్య కదాచిదపి నాస్తిబుద్ధ్యనర్హత్వాత్. అచిద్వస్తు కించిత్ క్వచిదపి తథాభూతం న దృష్టచరం.

జ్ఞవిషయ ఇత్యభిప్రాయేణాశేషక్షేత్రజ్ఞాత్మనేత్యుక్తం. అత్ర జ్ఞానస్వరూపాదిశబ్దానాం పరమవిశేష్యపర్యన్తాభిధాయిత్వేఽపి విశేషణవిశేషణవాక్యస్య తాత్పర్యం- అతో జ్ఞానస్వరూపత్వం విశేషణభూతజీవస్యైవ విధీయతే- యథా *లోహితోష్ణీషా ఋత్విజః ప్రచరన్తీత్యత్ర విశేషణగతం లౌహిత్యమేవ విధేయం పరంపరయా ఋత్విక్ప్రచారకర్మవిశేషణం - తద్వత్. *కాఠిన్యవాన్ యో బిభర్తి *నృసింహమూర్తిర్భగవాంస్త్వేత ఇత్యాద్యుదాహరణం ద్రష్టవ్యం. జ్ఞానస్వరూప ఇత్యత్ర దివ్యాత్మస్వరూపస్య జ్ఞానస్వరూపత్వముచ్యత ఇతి న శఙ్కనీయం- *సర్వకర్మక్షయే జ్ఞానమపాస్తదోషమితి వివరణానుపపత్తేః- న హి దివ్యాత్మస్వరూపస్య కర్మతత్కృతరాగద్వేషాదిహేయసంబన్ధప్రసక్తిః. న తు వస్తుభూత ఇత్యస్యార్థమాహ (న దేవమనుష్యాదీతి) శైలాదిస్థావరోక్తిస్సర్వశరీరాణాముపలక్షణమితి జ్ఞాపనార్థో దేవమనుష్యాదిశబ్దః. ఉత్తరార్ధం వ్యాచష్టే (యత ఏవమితి) శైలాబ్ధిధరాదిభేదాః విజ్ఞానవిజృమ్భితాని జానీహీత్యనేన ఫలితం హేతుహేతుమద్భావం వివృణోతి (తద్విజ్ఞానేత్యాదినా) విజ్ఞానశబ్దం వ్యాచష్టే (తస్యేతి) విజ్ఞానం-వివిధజ్ఞానం. కథం శైలాబ్ధిధరాదిభేదస్య వైవిధ్యానుసంధానమూలత్వం-*నిజకర్మభేదవిభిన్నచిత్తైః *సర్వకర్మక్షయే ఇతి కర్మమూలత్వేన వక్ష్యమాణత్వాత్ కర్మైవ హి మూలమిత్యత్రాహ (దేవాదీతి) వైవిధ్యానుసంధానస్య దేవాదిభేదహేతుత్వం సద్వారకం - ఉపరితనగ్రన్థైకార్థ్యాత్, *అవిద్యాసంచితం కర్మ *బాహ్యాః కర్మవృత్తిప్రజాః *భూపైతే కర్మయోనయ ఇత్యాదివచనాన్తరాచ్చేత్యర్థః. పూర్వమిదమస్త్యాత్మకమిత్యాదినోక్తశ్లోకవాక్యార్థః కథం ఘటత ఇత్యత్రాహ (యతశ్చేతి) జ్ఞానస్వరూపః, విజ్ఞానవిజృమ్భితానీత్యనేన ఫలితమిత్యర్థః. (తదేవేతి) పూర్వపక్షయోజనాయాముక్తేష్వర్థేష్వపేక్షితాంశోపజీవనేన సిద్ధాన్తయోజనా క్రియతే- విజ్ఞానవిజృమ్భితత్వమేవ వ్యతిరేకముఖేన వివృణోతీత్యర్థః. పూర్వశ్లోకే దేవాదిభేదానాం స్వాత్మవైవిధ్యానుసంధానమూలత్వం సద్వారకమితి వ్యాఖ్యానమనన్తరశ్లోకే వ్యతిరేకముఖేన వివరణే కర్మహేతుత్వశ్రవణనిబన్ధనమితి స్పష్టయన్నాహ (దేవాద్యాకారేణేతి) నిర్దోషమిత్యాదిపదానామర్థవిభాగో *జ్ఞానం విశుద్ధమిత్యాదిశ్లోకవ్యాఖ్యానే విశదయిష్యత ఇతి గ్రన్థలాఘవార్థమత్ర న విస్తృతః. నిర్దోషం-శరీరసంబన్ధరహితం. పరిశుద్ధం-తత్కృతరాగద్వేషసుఖదుఃఖాదిరహితం. నిజరూపి-ఆవిర్భూతస్వరూపం. సంకల్పశబ్దం వ్యాచష్టే (ఏకీకృత్యాత్మకల్పనాశబ్దేన) *సమిత్యేకీకార ఇతి హి శాబ్దాః. పూర్వవత్సద్వారకమితి వ్యాచష్టే (ఆత్మకల్పనామూలకర్మఫలభూతా ఇతి) దేహాత్మనోరేకీకృత్యానుసన్ధానఫలం దేవాద్యాకారేణ స్వాత్మవైవిధ్యానుసన్ధానం-తయోరేకైకం విజ్ఞానశబ్దసంకల్పశబ్దైః పృథక్సిద్ధం. సుఖదుఃఖే హి కర్మఫలం- తత్కథం వస్తుభేదస్య కర్మఫలత్వమితి శఙ్కాయాం తద్భోగార్థా ఇత్యుక్తం. సుఖాదిభోగద్వారభూతత్వాద్దేవాదిభేదాః కర్మఫలమిత్యర్థః. *భోక్తా భోగ్యం ప్రేరితారం చ మత్వేత్యాదిషు భోగ్యశబ్దార్థః స్పష్టీకృతో భవతి తద్భోగార్థా ఇత్యనేన. భోగస్థానభోగోపకరణానాం భోగసిద్ధిప్రయోజకత్వమేవ భోగ్యత్వమిత్యర్థః. సప్తమ్యన్తవస్తుశబ్దో జీవపర్యన్తదేహపరః - ద్వితీయవస్తుశబ్దో దేవాదిశరీరమాత్రపరః. వస్తుభేదాః- దేవాదిశరీరభేదాః. అత్ర వస్తుభేదశబ్దేన భేదస్య వస్తురూపత్వాత్పారమార్థ్యమపి ఫలితం. అత్రాన్వితేషు పదేషు వ్యాఖ్యేయపదవ్యాఖ్యానార్థమాహ (యే దేవాదిష్వితి) (దేవాదిషు వస్తుష్వాత్మతయాభిమతేషు) ప్రథమవస్తుశబ్దో జీవపర్యన్తదేహపర ఇత్యభిప్రాయః-సంసృష్టాకారే హ్యాత్మాభిమానః. తద్భోగార్థా ఇతి పూర్వోక్తస్య పదస్య వ్యాఖ్యేయం పదముదాహరతి (భోగ్యభూతా ఇతి) భోగ్యభూతా ఇత్యనేన వస్తుభేదా ఇతి పదస్యాచిదంశమాత్రపరత్వముక్తం-*న తు వస్తుభూత ఇత్యుక్తత్వాత్. పూర్వశ్లోకోక్తభేదా ఏవాత్ర వివక్షితా ఇత్యాహ (దేవమనుష్యేతి) కారణాభావాత్కార్యాభావో హి వ్యతిరేకః- తం స్పష్టయతి (తన్మూలభూతేతి) పరమప్రకృతార్థస్య ఫలితత్వమాహ (ఇత్యచిద్వస్తున ఇతి) పూర్వశ్లోకఫలితార్థకథనే ఆత్మనోఽస్తిశబ్దవాచ్యత్వే హేతురనుక్తః- అత్ర తు తస్యాపి ఫలితత్వమాహ (ఇతరస్యేతి) జగదుపలబ్ధిప్రకారేణాపి వస్తుభేదానాం పరిణామిత్వముపపాద్యతే శ్లోకద్వయేన. తత్ర ప్రథమస్య వాక్యార్థమాహ (ప్రతిక్షణమితి) శ్లోకస్య నాస్తిశబ్దాభిధేయతాపరత్వం *యదస్తి యన్నాస్తీత్యుపక్రమావగతం- అస్మిన్ శ్లోకే ప్రయోజకశిష్టౌ. వస్త్వస్తి కిమిత్యర్ధయోజ[illegible]పయికతయాత్రాభిధేయం యదస్తి యన్నాస్తీత్యుపక్రమవశాత్సిద్ధమర్థమాహ (అస్తిశబ్దేతి) సతతైకరూపతయాఽస్తిశబ్దవాచ్యత్వేన [illegible]క్తస్య తదభావస్య నాస్తిశబ్దాభిధేయతాహేతుత్వసిద్ధిః. పూర్వార్ధం వ్యాచష్టే (అచిద్వస్త్వితి) కిమనేన నాస్తిశబ్దాభిధే

తతస్తత్ కిమిత్యత్రాహ యచ్చాన్యథాత్వమితి. యద్వస్తు ప్రతిక్షణమన్యథాత్వం యాతి తదుత్తరోత్తరావస్థాం ప్రాప్య పూర్వపూర్వావస్థాం జహాతీతి తస్య పూర్వావస్థస్యోత్తరావస్థాయాం న ప్రతిసంధానమస్తి- అతస్సర్వదా తస్య నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వమేవ. తథా హ్యుపలభ్యత ఇత్యాహ *మహీఘటత్వమితి. స్వకర్మణా దేవమనుష్యాదిభావేన స్తిమితాత్మనిశ్చయైస్స్వభోగ్యభూతమచిద్వస్తు ప్రతిక్షణమన్యథాభూతమాలక్ష్యతే- అనుభూయత ఇత్యర్థః. ఏవం సతి కిమప్యచిద్వస్త్వస్తిశబ్దార్హమాదిమధ్యపర్యన్తహీనం సతతైకరూపమాలక్షితమస్తి కిం- న హ్యస్తీత్యభిప్రాయః. యస్మాదేవం- తస్మాత్ జ్ఞానస్వరూపాత్మవ్యతిరిక్తమచిద్వస్తు కదాచిత్ క్వచిత్ కేవలాస్తిశబ్దవాచ్యం న భవతీత్యాహ *తస్మాన్న విజ్ఞానమృత ఇతి. ఆత్మా తు సర్వత్ర జ్ఞానైకాకారతయా దేవాదిభేదప్రత్యనీకస్వరూపోఽపి దేవాదిశరీరప్రవేశహేతుభూతస్వకృతవివిధకర్మమూలదేవాదిభేదభిన్నాత్మబుద్ధిభిస్తేన తేన రూపేణ బహుధానుసంహిత ఇతి తద్భేదానుసంధానం నాత్మస్వరూపప్రయుక్తమిత్యాహ విజ్ఞానమేకమితి. ఆత్మస్వరూపం తు కర్మరహితం- తత ఏవ మలరూపప్రకృతిస్పర్శరహితం-

---

యచ్చాన్యేతి శ్లోకస్యాయాముత్తరార్థమవతారయతి(తతః కిమిత్యత్రాహేతి)యాతీత్యవ క్రమానన్నిర్దేశస్యాభిప్రాయమాహ (ప్రతిక్షణమితి) భూయోఽన్యథేత్యస్యార్థమాహ(తదితి)ఉత్తరోత్తరావస్థాం ప్రాప్యేతి భూయశ్శబ్దార్థః. న తథేత్యస్యార్థమాహ(పూర్వపూర్వావస్థాం జహాతీతి)తత్రేత్యస్యార్థమాహ(పూర్వావస్థస్యోత్తరావస్థాయామితి)కుతస్తత్త్వమిత్యస్యార్థమాహ(న ప్రతిసంధానమితి) తత్త్వం- తస్య భావః. తదిదమితి ప్రతిసంధానాసర్హత్వం ఫలితమిత్యర్థః. నను- తత్త్వం కుతః- పూర్వావస్థత్వం కుత ఇత్యుక్తం- కథం ప్రతిసంధాననిషేధః. ఉచ్యతే-కుతశ్శబ్దః ప్రమాణప్రతిక్షేపపరః-పర్వతోఽగ్నిమానిత్యుక్తే కుత ఇతి ప్రమాణాకాఙ్క్షా హి ద్యోత్యతే- అతః ప్రతిక్షేపపరః కుతశ్శబ్దోఽపి ప్రమాణప్రతిక్షేపపరః. కుతః ప్రమాణాదిత్యర్థః. పూర్వావస్థస్య భూయస్తథాత్వే ప్రమాణం చ ప్రత్యభిజ్ఞా - అతః ప్రమాణే ప్రతిక్షిప్తే ప్రతిసంధానం నిషిద్ధం భవతీతి భావః. అన్యథా న తథేత్యనేన పౌనరుక్త్యం స్యాత్. హిశబ్దేన ఫలితమర్థమాహ (అత ఇతి) నాస్తిశబ్దవాచ్యత్వే ప్రయోజకశ్శ్లోకః కృతా. శిక్షితమర్థముదాహరణేన దర్శయత్యనన్తరశ్లోక ఇత్యభిప్రాయేణాహ(తథా హీతి) *మహీఘటత్వమితి శ్లోకం వ్యాచష్టే(స్వకర్మణేత్యాదినా)మహీఘటత్వమిత్యత్ర యాతీతి పూర్వశ్లోకాదనుషఙ్గః. కర్మణ ఆత్మనిశ్చయవిరోధిత్వం సద్వారకమిత్యాహ(దేవమనుష్యాదిభావేనేతి)దేవాదిదేహసంసర్గేణేత్యర్థః. స్తిమితం- ప్రతిబద్ధం. అస్థిరే భోగ్యత్వబుద్ధిః స్థిరతరసుఖరూపాత్మనిశ్చయస్తైమిత్యాదితి భావః. యద్వా- ఆత్మజ్ఞానరహితైరప్యచిద్వస్తునోఽస్థిరత్వమాలక్ష్యత ఇత్యాహ (తథా హీతి) ఆలక్ష్యత ఇతి చాక్షుషజ్ఞానే ప్రయోగప్రాచుర్యాత్ తద్వ్యావృత్త్యర్థమనుభూయత ఇత్యుక్తం. శ్లోకవ్యాఖ్యానపరిసమాప్తిం ద్యోతయతి(ఇత్యర్థ ఇతి) బ్రూహీత్యాదేరర్థమాహ(ఏవం సతీతి) అనేన అత్రేతి పదం వ్యాఖ్యాతం. అచిద్వస్త్వితి పదేన శ్లోకస్థవస్తుశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. అస్తిశబ్దార్హమిత్యాదివిశేషణం సామర్థ్యసిద్ధతయోక్తం. అథవా- శ్లోకద్వయాభిప్రాయమాహ(ఏవం సతీతి)*న తు వస్తుభూత ఇతి పురాణగ్రన్థే,- కిమప్యచిద్వస్తు- అచిద్వస్తు కించిదితి భాష్యే,చాచిద్విషయవస్తుశబ్దప్రయోగాత్ *తద్వస్తు నృప తచ్చ కిమితి గ్రన్థస్థవస్తుశబ్దతుల్యత్వం న శఙ్కనీయం. అస్తి కిమిత్యనేన శ్లోకస్థస్యాస్తిశబ్దస్య భవత్యర్థత్వముక్తం. అత ఏవ యదస్తీత్యస్తిశబ్దవన్నాత్మస్వరూపపరత్వం శఙ్కనీయం. ఫలితమాహ (న హీతి)అస్తి కిం న హ్యస్తీతి భాష్యస్వారస్యేన-శ్లోకద్వయోపక్రమగతస్యాస్తి కిమితి వాక్యస్య ప్రత్యభిజ్ఞాతస్య భవత్యర్థతయా వ్యాఖ్యాతత్వం ప్రతీయతే. యద్వా - అస్తిశబ్దాభిధేయ ఇత్యనేన వస్త్వస్తి కిమిత్యత్రాస్తిశబ్దో వ్యాఖ్యాతః - *యదస్తి *తస్మాన్న విజ్ఞానమృతే స్తీత్యాదినైకరూప్యాత్. ఏవం వస్త్వస్తి కిం। మహీఘటత్వమితి శ్లోకద్వయస్య ప్రత్యేకముక్తా వాక్యార్థః పూర్వపక్షయోజనాయాముపజీవ్యః. ఉత్తరశ్లోకస్య ప్రథమార్ధం వ్యాచష్టే(యస్మాదితి) (యస్మాదేవం తస్మాత్) పరిణామిత్వాదేవ - న తు జ్ఞానబాధ్యత్వాదిత్యర్థః అచిద్వస్తుశబ్దేన వస్తుజాతశబ్దార్థ ఉక్తః. జాతశబ్దశిరస్కో వస్తుశబ్దో న నిత్యవాచీతి భావః. (కేవలాస్తిశబ్దవాచ్యమితి) ఏతచ్ఛ్లోకస్థాస్తిశబ్దో న భవత్యర్థః-జ్ఞానవ్యతిరిక్తస్య *తదేతదక్షయం నిత్యమిత్యాదినా నిత్యత్వేనోక్తస్య నిషేధ్యత్వాయోగాత్, యదస్తీత్యాద్యుపక్రాన్తస్యోపసంహారౌచిత్యాచ్చేతి భావః. ప్రాగభావప్రధ్వంసాభావవతోఽచిద్వస్తునః నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వమవచ్ఛిన్నాస్తిశబ్దవాచ్యత్వం చేతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం కేవలశబ్దః. ఏవమాత్మవ్యతిరిక్తవస్తునో నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వముపసంహృతం. విజ్ఞానమిత్యాదివ్యాచష్టే(ఆత్మా త్వితి) తుశబ్దోఽచిద్వైషమ్యపరః. సర్వత్ర- సర్వశరీరేషు.ఏకశబ్దం వ్యాచష్టే(జ్ఞానైకాకారతయేతి)*ఏకో వ్రీహిస్సునిష్పన్నః సుపుష్టం కురుతే ప్రజా ఇతివదయమేకశబ్ద ఆకారైక్యపరః-స చాకారో విజ్ఞానశబ్దోక్తం జ్ఞానత్వమిత్యభిప్రాయేణోక్తం జ్ఞానైకాకారతయేతి. భావప్రధానో నిర్దేశః. జ్ఞానత్వైకాకారతయేత్యర్థః-స్వరూపతో ధర్మతశ్చావిశేషేణ జ్ఞానత్వం సద్వారకమద్వారకం చాకారో హి భవతి. జ్ఞానైకాకారతయేత్యత్రైకశబ్దేన సఙ్కోచవికాస దుఃఖరూపత్వాదివ్యుదాసశ్చ. (దేవాదిభేదప్రత్యనీకస్వరూపోఽపీతి) ఏకరూపత్వాద్భేదప్రత్యనీకత్వం. నిజకర్మాదిపదం వ్యాచష్టే (దేవాదీతి) భేదశబ్దార్థమాహ (వివిధేతి) బుద్ధిశబ్దేన చిత్తశబ్దార్థ ఉక్తః. బుద్ధేర్భేదశ్చ ఆత్మన్యారోప్యమాణ దేవాద్యాకారరూపవిషయభేదాత్. బహుధా - దేవత్వాదిబహుప్రకారవిశిష్టతయా అభ్యుపేతమిత్యర్థః. బహుధాశబ్దేన ఏకశబ్దస్యాకారైక్యపరత్వం స్పష్టం. ఫలితమర్థమాహ (నాత్మస్వరూపప్రయుక్తమితి) ఔపాధికమిత్యర్థః. ఉపాధివిమోక్షే కీదృశం స్వరూపమిత్యపేక్షాయామనన్తరశ్లోకం వ్యాచష్టే (ఆత్మేతి) విశుద్ధపదం వ్యాచష్టే (కర్మరహితమితి)విమలపదం వ్యాచష్టే (తత ఏవేతి) విమలపదవ్యాఖ్యానమితి స్పష్టీకర్తుం మలరూపశబ్దః. మలరూపప్రకృతిస్పర్శరహితమిత్యనేన * సర్వకర్మక్షయే జ్ఞానమపాస్తదోషమిత్యస్యార్థోఽవగతః - కర్మక్షయవాచిపదానన్తరపదస్య శరీరసంబన్ధరహితపరత్వేన వ్యాఖ్యాతత్వాత్. తథా చ శ్రుతిః *అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య। ధూత్వా శరీరమకృ

తతశ్చతత్ప్రియు ... మోహలోభాద్యశేషహేయగుణాసక్తి- ఉపచయాపచయానర్హతయైకం- తతఏవసదైకరూపం - తచ్చవాసుదేవశరీరమి ... కాత్మకం-అతదాత్మకస్యకస్యచిదప్యభావాదిత్యాహ *జ్ఞానంవిశుద్ధమితి. చిదంశస్సదైకరూపతయాసర్వదా- స్తిశబ్దవాచ్యః- అచిదంశస్తుక్షణపరిణామిత్వేనసర్వదానాశగర్భఇతి సర్వదానాస్తిశబ్దాభిధేయః - ఏవంరూపచిదచిదాత్మకంజగద్వాసుదేవశరీరంతదాత్మకమితిజగద్యాథాత్మ్యంసమ్యగుక్తమిత్యాహ *సద్భావఏవమితి. అత్రసత్యమసత్యమి ... *యదస్తియన్నాస్తీతిప్రక్రాన్తస్యోపసంహారః. ఏతత్ జ్ఞానైకాకారతయాసమమశబ్దగోచరస్వరూపభేదమేవాచిన్మిశ్రంభువనాశ్రితం దేవమనుష్యాదిరూపేణసమ్యగ్వ్యవహారార్హభేదంయద్వర్తతే- తత్రహేతుఃకర్మైవేత్యుక్తమిత్యాహఏతత్తుయదితి. తదేవవివృణోతి* యజ్ఞఃపశురితి. జగద్యాథాత్మ్యజ్ఞానప్రయోజనం మోక్షోపాయయతనమిత్యాహ *యచ్చైతదితి. అత్రనిర్విశేషేపరేబ్రహ్మణి, తదాశ్రయే సదసదనిర్వచనీయేచాజ్ఞానే, జగతస్తత్కల్పితత్వే, వానుగుణంకించిదపిపదంనదృశ్యతే- అస్తినాస్తిశబ్దాభిధేయంచిదచిదాత్మకంకృత్స్నంజగత్ పరమస్యపరేశస్యపరస్యబ్రహ్మణోవిష్ణోశ్శరీరతయాత్మకత్వేనతదాత్మకం- జ్ఞానైకాకారస్యాత్మనోదేవాదివివిధాకారానుభవేఽచిత్పరిణామేచ హేతుర్వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానవిరోధి కర్మేత్యజ్ఞానాంకర్మైవేతిప్రతిపాదనాత్, అస్తినాస్తిసత్యాసత్యశబ్దానాంచ సదసదనిర్వచనీయవస్త్వభిధానాసామర్థ్యాచ్చ. నాస్త్యసత్యశబ్దావస్తిసత్యశబ్దవిరోధినా- అతశ్చ తాభ్యామ

తంకృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసంభవానీతి- అత్రహిపాపంవిధూయేత్యుక్త్వాకృతాత్మాశరీరమిత్యుక్తం. ఉపరితనపదానివ్యాచష్టే (తతశ్చేతి) తతఏవేత్యర్థః. హేతోర్నైరపేక్ష్యసూచకశ్చశబ్దః. నిరస్తాశేషలోభాదిసఙ్గమిత్యర్థః. ఏకమితిపదంవ్యాచష్టే (ఉపచయాపచయానర్హతయైకమితి) ఉపచయాపచయౌ - వృద్ధిక్షయౌ. తదర్హత్వం - సావయవత్వం. సావయవత్వాభావాదేవఏకశబ్దవాచ్యత్వం. నిరవయవత్వమేకత్వమిత్యర్థః. (తతఏవసదైకరూపమితి) నిరవయవత్వాత్సావయవత్వప్రయుక్తవృద్ధిక్షయరహితమిత్యర్థః. సామానాధికరణ్యంవ్యాచష్టే(తచ్చేతి)*యదమ్బువైష్ణవఃకాయః *అశేషమూర్తిరిత్యుక్తత్వాదయమేవార్థః. నయతోన్యదస్తీత్యేతద్వ్యాచష్టే(అతదితి) యతః- యస్మాద్వాసుదేవాత్, అన్యత్- స్వపర్యవసితంవస్తు. నాస్తీత్యర్థః. యద్వా - వాసుదేవాదితిపదమధ్యాహృత్యయోజనా. వాసుదేవాదన్యన్నాస్తీతియతః - తతఇత్యర్థః. అస్యాంయోజనాయాంతచ్ఛబ్దః ప్రసిద్ధపరామర్శీ. అతోపి పూర్వయోజనాసాధీయసీ - తద్వ్యత్యస్యయద్వ్యత్తప్రతినిర్దేశరూపత్వ స్వారస్యాత్స్వచ్ఛమ్యన్తాధ్యాహారానపేక్షత్వాచ్చ. జ్ఞానస్వరూపో, యదాత్వి, తిశ్లోకౌచిదచిత్సాధారణౌ - వస్త్వస్తీత్యాదిసార్ధశ్లోకద్వయమచిదసాధారణం - విజ్ఞానమిత్యాది సార్ధశ్లోకశ్చిదసాధారణఇతి విభాగః. నపరమతముక్తం- తత్త్వమేవోక్తమిత్యభిప్రాయేణ సద్భావఇత్యాద్యర్థముక్తం. తత్ర యథాశబ్దార్థమాహ (చిదంశఇతి) యథా - యేన ప్రకారేణ. పరిణామిత్వాపరిణామిత్వరూపేణ - నజ్ఞానబాధ్యత్వాబాధ్యత్వరూపేణేత్యర్థః. (ఏవంరూపేతి) శరీరశరీరిభావరూపేణ యేన ప్రకారేణభగవదాత్మకత్వం - నతు స్వరూపైక్యేనేత్యర్థః. శ్లోకేయథాశబ్దప్రతియోగ్యేవంశబ్దః. సత్యంజ్ఞానం అసత్యమన్యచ్చయథాఽవస్థితం - ఏవం సద్భావఉక్తఇత్యన్వయోభిప్రేతః. అతస్సత్యాసత్యశబ్దవాచ్యత్వనిర్వాహకాపరిణామిత్వపరిణామిత్వేభగవదాత్మకత్వంచయథాశబ్దవివక్షితంభవతి. అన్యదుపక్రాన్తమన్యదుపసంహృతంభవతి - అస్తినాస్తిశబ్దేనోపక్రమ్యసత్యాసత్యశబ్దేనోపసంహారాదిత్యత్రాహ (అత్రేతి) ఉపక్రమోపసంహారయోశ్శబ్దాన్తరనిర్దేశస్యఅయమభిప్రాయః - అన్యేష్వపిశబ్దేషుక్వచిదేవంశ్రుతేషు తేషామపి ప్రవృత్తినిమిత్తమిదమేవేతి. ఉత్తరార్ధస్యార్థమాహ (ఏతదితి) *ప్రత్యస్తమితభేదం*అగోచరంవచసామిత్యనయోరర్థమభిప్రేత్యాహ (జ్ఞానైకాకారతయాసమమశబ్దగోచరస్వరూపభేదమితి) ఏవకారేణవిరోధస్సూచితః. భువనాశ్రితత్వస్యఘటకంపదమాహ (అచిన్మిశ్రమితి) భువనాశ్రితం- అణ్డాన్తర్గతం- భోగస్థానగతమిత్యర్థః. సంవ్యవహారశబ్దంవ్యాచష్టే(సమ్యగ్వ్యవహారార్హభేదమితి)సమ్యక్శబ్దస్స్పష్టత్వపరః, తత్కర్మకిమిత్యాకాంక్షాయాముత్తరశ్లోకస్యతద్వివరణపరత్వమాహ (తదేవవివృణోతీతి)స్వర్గమయశ్చ కామః-స్వర్గవిషయేచ్ఛేత్యర్థః. ఫలస్యవక్ష్యమాణత్వాద్దేవతాయాఃఫలస్యచయష్టవ్యత్వేనసాధ్యత్వేనచకర్మాన్తర్భావః. ఇత్యాదిశబ్దేన దానహోమాదికంచపాపంచోక్తంభవతి. భూరాదిశబ్దేనపాపఫలమప్యుక్తంభవతి. పశ్వాదిపరికరయుక్తోయజ్ఞఏకంకర్మ - ఏవంవిధయజ్ఞాత్మకందానహోమాద్యాత్మకంచకర్మతత్రహేతుః. ఆశ్రితమార్గదృష్టం-తైస్తైరాశ్రితమార్గావర్ణాశ్రమాః-తేషుదృష్టమిత్యర్థః. అనన్తరశ్లోకార్థమాహ (జగదితి) కర్మవశ్యస్సర్వత్రవ్రజతిహి. యద్వా - కర్మవశోహిసర్వత్రవ్రజతి- తస్మాదేవంకుర్యాదిత్యర్థః నిగళితఏవహిసర్వత్రకారాగృహేచరతి - అతస్తన్మోచనాయయతేతేతిభావః. ధ్రువమచలంసదైకరూపం - స్వరూపతోరూపతోగుణతశ్చైకరూపమిత్యర్థః. యద్వా - స్వరూపతోగుణతోరూపతశ్చైకరూపమిత్యర్థః. తస్మాన్నైతదేవమితిపూర్వేణాన్వయః. ఏవంశ్లోకానాంస్వోక్తార్థానుగుణ్యముపపాద్యపరోక్తార్థాననుగుణత్వముపపాదయతి(అత్రేత్యాదినా)కించిదపిపదంనదృశ్యతఇతినవాచ్యం - నాస్త్యాదిశబ్దాస్సామానాధికరణ్యమజ్ఞానవాచిపదజాతంచానుగుణమితిచేత్తత్రాహ(అస్తీతి) (పరమస్యేత్యాది)పరమపరేశాదిశబ్దానాంభవత్పక్షేముఖ్యార్థాసిద్ధిరితిభావః. హేత్వన్తరంచాహ (అస్తినాస్తిసత్యాసత్యేతి) ప్రథమశ్చస్త్వర్థః. స్వోక్తయోజనాయామనుగుణస్యశబ్దస్యపరపక్షేననుగుణత్వరూపంవైషమ్యమస్తీతిభావః. అస్తిసత్యశబ్దౌదృష్టాన్తార్థౌ. యథాఅస్తిసత్యశబ్దౌనసద్విలక్షణపరౌ-తథానాస్త్యసత్యశబ్దావపినాసద్విలక్షణపరావిత్యర్థః. కథమనిర్వచనీయవస్త్వభిధానాసామర్థ్యమిత్యత్రాహ (నాస్తీతి)అర్థద్వారకోవిరోధః. తత్కిమిత్యత్రాహ(అతశ్చేతి) యద్వా-అనిర్వచనీయవస్త్వభిధానాసామర్థ్యాదితివ్యుత్పత్త్యభావఉక్తః-పరస్పరవిరుద్ధార్థత్వమత్ర

సత్త్వం హి ప్రతీయతే- నానిర్వచనీయత్వం. అత్ర చాచిద్వస్తుని నాస్త్యసత్యశబ్దౌ న తుచ్ఛత్వమిథ్యాత్వపరౌ ప్రయుక్తౌ- అపి తు వినాశిత్వపరౌ-*వస్త్వస్తి కిం *మహీఘటత్వమిత్యత్ర వినాశిత్వమేవ హ్యుపపాదితం. న నిష్ప్రమాణకత్వం జ్ఞానబాధ్యత్వం వా-ఏకేనాకారేణైకస్మిన్ కాలేఽనుభూతస్య కాలాన్తరే పరిణామవిశేషేణాన్యథోపలబ్ధ్యా నాస్తిత్వోపపాదనాత్. తుచ్ఛత్వం హి ప్రమాణసంబన్ధానర్హత్వం. బాధోఽపి యద్దేశకాలాదిసంబన్ధితయా యదస్తిత్వ్యోపలబ్ధం-తస్య తద్దేశకాలాదిసంబన్ధితయా నాస్తిత్వ్యోపలబ్ధిః. న తు కాలాన్తరే అనుభూతస్య కాలాన్తరే పరిణామాదినా నాస్తిత్వ్యోపలబ్ధిః- కాలభేదేన విరోధాభావాత్. అతో న మిథ్యాత్వం. ఏతదుక్తం భవతి - జ్ఞానస్వరూపమాత్మవస్త్వాదిపర్యన్తం హి నసతతైకస్వరూపమితి స్వత ఏవ సదాస్తిశబ్దవాచ్యం- అచేతనం తు క్షేత్రజ్ఞభోగ్యభూతం తత్కర్మానుగుణపరిణామి వినాశీతి సర్వదా నాస్త్యర్థగర్భమితి నాస్త్యసత్యశబ్దాభిధేయమితి. యథోక్తం *యత్తు కాలాన్తరేణాపి నాన్యసంజ్ఞాముపైతి వై। పరిణామాదిసంభూతాం తద్వస్తు నృప తచ్చ కిం। అనాశీ పరమార్థశ్చ ప్రాజ్ఞైరభ్యుపగమ్యతే। తత్తు నాస్తి న సన్దేహో నాశిద్రవ్యోపపాదితమితి. దేశకాలకర్మవిశేషాపేక్షయా అస్తిత్వనాస్తిత్వయోగిని వస్తుని కేవలాస్తిబుద్ధిబోధ్యత్వమపరమార్థ ఇత్యుక్తం- ఆత్మన ఏవ కేవలాస్తిబుద్ధిబోధ్యత్వమితి స పరమార్థ ఇత్యుక్తం. శ్రోతుశ్చ మైత్రేయస్య-*విష్ణ్వాధారం యథా చైతత్త్రైలోక్యం సమవస్థితం । పరమార్థశ్చ మే ప్రోక్తో యథా జ్ఞానం ప్రధానత ఇత్యనుభాషణాచ్చ- *జ్యోతీంషి విష్ణురిత్యాది సామానాధికరణ్యస్యాత్మశరీరభావ ఏవ నిబన్ధనం - చిదచిద్వస్తునోశ్చాస్తినాస్తిశబ్దప్రయోగనిబన్ధనం జ్ఞానస్యాకర్మనిమిత్తస్వాభావికరూపత్వేన ప్రాధాన్యం, అచిద్వస్తునశ్చ తత్కర్మనిమిత్తపరిణామిత్వేనాప్రాధాన్యమితి ప్రతీయతే. యదుక్తం నిర్విశేషబ్రహ్మవిజ్ఞానాదేవావిద్యానివృత్తిం వదన్తి శ్రుతయ ఇతి- తదసత్ - *వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తం ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ । తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి నాన్యః పన్థా విద్యతేఽయనాయ

హేత్వన్తరతయోక్తం. చ సముచ్చయే. తథాపి సత్త్వాభావాత్తుచ్ఛత్వం మిథ్యాత్వం వోక్తం భవతీతి చేత్తత్రాహ (అత్రేతి) కథం వినాశిత్వపరావిత్యత్రాహ (వస్త్వితి) వినాశిత్వమేవ హి మిథ్యాత్వమితి శఙ్కాయాం వినాశిత్వస్వరూపం శోధయతి (ఏకేనేతి) ఏకేనాకారేణ కాలాన్తరేఽనుభూతస్య కాలాన్తరే ఆకారాన్తరేణోపలబ్ధిరస్తు- తతః కథం వినాశిత్వం తుచ్ఛత్వమిథ్యాత్వవ్యావృత్తమితి శఙ్కాయాం తుచ్ఛత్వాదిస్వరూపం శోధయతి(తుచ్ఛత్వం హీతి) (పరిణామాదినేతి) పరిణామశబ్దః పరిణామసామాన్యపరః తద్విశేషపరశ్చ - యథా వాదశబ్దః సర్వకథాసాధారణో వీతరాగకథామాత్రపరశ్చ తద్వత్. అత్రాయం పరిణామశబ్దో వర్ధమానావస్థావాచీ- *పరిణామర్ద్ధిజన్మభిరితి ప్రయోగాత్. *యత్తు కాలాన్తరేణాపి నాన్యసంజ్ఞాముపైతి వై। పరిణామాదిసంభూతామితి వక్ష్యమాణవచనకటాక్షేణైవముక్తం. పరిణామశబ్దస్య వికారమాత్రపరత్వే ఆదిశబ్దః ప్రదేశాన్తరగమనపరః. కాలాన్తరానుభూతస్య కాలాన్తరే నాస్తిత్వ్యోపలబ్ధిః కథం న బాధ ఇత్యత్రాహ (కాలభేదేనేతి) విరోధే హి బాధః - బాధ్యత్వం హి మిథ్యాత్వమిత్యభిప్రాయేణాహ (అత ఇతి) పరిణామిత్వాపరిణామిత్వయోరర్థయోర్న హి నాస్త్యస్త్యాదిశబ్దాః పారిభాషికాః- తత్కథం తదభిధానప్రకారః. పరిణామాస్పదస్యాపి వస్తునో నిత్యత్వాన్నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వం చానుపపన్నమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) సతతైకరూపత్వమస్తిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం - వినాశగర్భత్వం నాస్తిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమిత్యర్థః. ఘటావస్థాయాం పిణ్డో నాస్తి - కపాలావస్థాయాం ఘటో నాస్తి- చూర్ణావస్థాయాం న కపాలసన్తతిః సదా నాశగర్భత్వం. ఉత్తరావస్థాప్రాప్తిర్హి పూర్వావస్థస్య వినాశః. తదవస్థస్యైవోత్పత్తిః. తస్మాన్నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వమచిద్వస్తునః. చిద్వస్తునస్త్వవస్థాన్తరాపత్త్యవస్థాన్తరప్రహాణాభావేనైకరూపత్వాన్న వినాశగర్భత్వం- అతస్తదస్తిశబ్దవాచ్యమేవ. యత్సదాస్త్యేవ తదస్తిశబ్దవాచ్యం - సిద్ధే శబ్దార్థసంబన్ధ ఇత్యత్ర సిద్ధశబ్దవదవధారణగర్భోఽయం శబ్దః. తత్ర హి సిద్ధ ఏవేతి వ్యాఖ్యాతం అబ్భక్షో వాయుభక్ష ఇత్యాదిదృష్టాన్తీకృత్య - తథాత్రాపీత్యర్థః అస్తినాస్తిశబ్దానాం ప్రవృత్తినిమిత్తమిదమేవేత్యస్మిన్నర్థే ప్రమాణమాహ (యథోక్తమితి)అసదసత్యసత్సత్యాదిశబ్దానాం మిథ్యాత్వామిథ్యాత్వయోః ప్రసిద్ధిస్వారస్యమస్తీతి శఙ్కాయాం మిథ్యాగర్భత్వమపి దర్శయతి(దేశేతి) (కర్మవిశేషాపేక్షయేతి) పాలనరఞ్జనాదిసద్భావాసద్భావాభ్యాం రాజత్వపితృత్వాదిరూపేణ అస్తిత్వం నాస్తిత్వం చ కర్మాపేక్షం. ఔపాధికాస్తిత్వయోగిని వస్తుని స్వాభావికాస్తిత్వయోగిత్వబుద్ధివిషయత్వం న పరమార్థ ఇత్యర్థః. అపరమార్థత్వగర్భాఽస్త్యర్థోపేతత్వాదచితో నాస్త్యసత్యాదిశబ్దవాచ్యత్వమిత్యుక్తం. ఆత్మనస్స్వాభావికాస్తిత్వయోగాత్తత్ర తద్ధీవిషయత్వం పరమార్థ ఇత్యాహ(ఆత్మన ఏవేతి)పదశోదశశ్లోక్యాముక్తమర్థం శ్రోతురనువాదప్రకారేణ దృఢయతి(శ్రోతుశ్చేతి) ప్రధానతః-*ద్వ్యేకయోరితివద్భావప్రధానో నిర్దేశః. ప్రాధాన్యేనేత్యర్థః. ప్రాధాన్యం- ఉత్కర్షః. అనుభాషణశ్లోకపూర్వార్ధఫలితమర్థమాహ(జ్యోతీంషీతి)తదేకధార్యద్రవ్యత్వం హి శరీరలక్షణం- అతో విష్ణ్వాధారమిత్యనేనాత్మశరీరభావః సిద్ధః. ఉత్తరార్ధఫలితమర్థమాహ (చిదచిదితి)జ్ఞానప్రాధాన్యం కణ్ఠోక్తం - తేనాచిద్వస్తునోఽప్రాధాన్యస్యార్థసిద్ధత్వాదాహ (అచిద్వస్తునశ్చేతి) ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యే- ఉత్కర్షాపకర్షౌ. తౌ చాపరిణామిత్వపరిణామిత్వలక్షణౌ-నామిథ్యాత్వమిథ్యాత్వలక్షణౌ - ధర్మిణి సతి హి ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యే- ప్రతీతిమాత్రసిద్ధం హి మిథ్యా-అతో న తత్ర ప్రాధాన్యశబ్దః స్వరస ఇత్యభిప్రాయః. అథ నిర్విశేషబ్రహ్మాత్మైక్యజ్ఞానస్యైవ నివర్తకత్వపరత్వేన పరోక్తశ్రుతీనామతదర్థత్వం వక్తుం పరోక్తమనువదతి(యదుక్తమితి) పరిహరతి (తదసదితి) తత్ర జ్ఞానస్య నిర్విశేషవస్తువిషయత్వం తేనాత్మైక్యవిషయత్వం చ పరిహరిష్యన్ ప్రథమం నిర్విశేషవస్తువిషయత్వం వ్యుదసితుముపాదత్తే (వేదాహమితి) అనేన విగ్రహాదివిశిష్టవిషయజ్ఞానమేవోపాయః - నాన్య ఇత్యుక్తం. ఏత

*సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషాదధి *నైనమూర్ధ్వం న తిర్యఞ్చం న మధ్యే పరిజగ్రభత్ ।* న తస్యేశే కశ్చన తస్య నామ మహద్యశః* య ఏనం విదురమృతాస్తే భవన్తీత్యాద్యనేకవాక్యవిరోధాత్. బ్రహ్మణస్సవిశేషత్వాదేవ సర్వాణ్యపి వాక్యాని సవిశేషజ్ఞానాదేవ మోక్షం వదన్తి. శోధకవాక్యాన్యపి సవిశేషమేవ బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తీత్యుక్తం. తత్త్వమస్యాదివాక్యేషు సామానాధికరణ్యం న నిర్విశేషవస్త్వైక్యపరం- తత్త్వమ్పదయోస్సవిశేషబ్రహ్మాభిధాయిత్వాత్. తత్పదం హి సర్వజ్ఞం సత్యసంకల్పం జగత్కారణం బ్రహ్మ పరామృశతి- *తదైక్షత బహు స్యామ్ ఇత్యాదిషు తస్యైవ ప్రకృతత్వాత్. తత్సమానాధికరణం త్వమ్పదం చాచిద్విశిష్టజీవశరీరకం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతి- ప్రకారద్వయావస్థితైకవస్తుపరత్వాత్సామానాధికరణ్యస్య. ప్రకారద్వయపరిత్యాగే ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాసంభవేన సామానాధికరణ్యమేవ పరిత్యక్తం స్యాత్, ద్వయోః పదయోర్లక్షణా చ, సోయం దేవదత్త ఇత్యత్రాపి న లక్షణా- భూతవర్తమానకాలసంబన్ధితయైక్యప్రతీత్యవిరోధాత్.

త్సమానార్థత్వాదాహ (సర్వే నిమేషా ఇతి) తత్ర హి *అద్భ్యస్సంభూతో హిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టావితి ప్రతీకోపాదానం కృతం. అనేన విద్యుచ్ఛబ్దశ్చ వ్యాఖ్యాతో భవతి. విద్యుతః- విద్యుద్వర్ణాదిత్యర్థః- * ఆదిత్యవర్ణమిత్యనేనైకార్థ్యాత్ * న తస్యేశే క ఇత్యనేన ఉపాయభూతం జ్ఞానాన్తరం నాస్తీతి ఫలితం- అధికజ్ఞేయాన్తరాభావాత్. ఉక్తాకారవిశిష్టపురుషవేదనస్య ఉపాయత్వం దర్శయతి (య ఏనం విదురితి) ఏషామన్యేషామప్యాదిశబ్దగృహీతానాం చ వాక్యానాముపాదానమనేకవాక్యవిరోధప్రదర్శనాయ. నను *సదేవైకమేవేత్యాదికారణవాక్యేషు నిర్విశేషస్య ప్రతిపన్నత్వాత్తద్జ్ఞానమేవ సాక్షాన్మోక్షోపాయ ఇతి సగుణజ్ఞానస్యోపాయత్వం తద్వ్యవధానేన స్యాత్- యద్వా- సగుణజ్ఞానోపాయత్వపరవాక్యేష్వపి న సగుణత్వే తాత్పర్యం- వస్తుమాత్రమేవ లక్ష్యత ఇతి చేత్తత్రాహ (బ్రహ్మణ ఇతి) సద్విద్యాదిష్వపి సగుణవిషయత్వోపపాదనాద్యథావస్థితస్వరూపవిషయజ్ఞానస్యైవ మోక్షోపాయత్వాత్ తాన్యపి సవిశేషజ్ఞానోపాయత్వపరాణీత్యర్థః. తర్హి శోధకవాక్యైర్విరోధ ఇత్యత్రాహ (శోధకేతి) ఏవం జ్ఞానస్య నిర్విశేషవిషయత్వం తద్విరుద్ధవచనోదాహరణేన ప్రతిక్షిప్తం. అథ తత్త్వమస్యాదిసామానాధికరణ్యాన్యథానుపపత్త్యా నిర్విశేషజ్ఞానమేవోపాయ ఇతి శఙ్కాయాం తస్య జీవపరైక్యవిషయత్వం వ్యుదస్యతి (తత్త్వమస్యాదీతి) శోధకవాక్యేషు సామానాధికరణ్యం తద్వ్యావృత్తిముఖేన వస్త్వైక్యపరం- *తత్త్వమస్యాదిషు జీవబ్రహ్మణోస్సామానాధికరణ్యమన్వయముఖేనోపలక్షితవస్త్వైక్యపరం- అచిద్బ్రహ్మణోస్తు *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యాదావతాత్త్వికరూపారోపణేన సామానాధికరణ్యం. *జ్యోతీంషి విష్ణురిత్యాదౌ బాధార్థమితి చతుర్ధా హి పరైస్సామానాధికరణ్యం తత్ర తత్రాభ్యుపేతం. తత్ర *తత్త్వమస్యాదివాక్యేఽన్వయముఖేన వస్తుమాత్రపరత్వం గత్యభావే బాధార్థత్వం చాశఙ్క్య నిరాక్రియతే. తత్ర ప్రథమం వస్త్వైక్యపరత్వం దూషయితుమాహ (న నిర్విశేషవస్త్వైక్యపరమితి) కుత ఇత్యత్రాహ (తత్త్వమితి) తచ్చ కథమిత్యత్రాహ (తత్పదం హీతి) హిర్హేతౌ. సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకప్రతిపాదనం కథమిత్యత్రాహ (తదైక్షతేతి) తచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతసర్వాకారవిశిష్టవస్తుపరామర్శిత్వం వ్యుత్పత్తిసిద్ధం- యథా- శుక్లాశోభనా క్షీమదీయా పూర్ణశృఙ్గా ఘటోధ్నీ గౌ స్తామానయేతి. నను గౌస్తిష్ఠతి తామానయేత్యాదౌ ఆనయనాదిక్రియానర్హస్థిత్యాదివిశేషణవిధురవస్తుపరామర్శిత్వం దృశ్యతే- తచ్చ ముఖ్యం. నైవం- ఆనయనసమకాలాన్వయాయోగ్యేనాస్థిత్యాదివిశేషణేన పూర్వకాలవైశిష్ట్యస్య వివక్షితత్వాత్- అన్యథా ధావతోఽపి గోపిణ్డస్యానయనప్రసఙ్గః. విశేషణం విశేష్యవస్తు నియమార్థం- ఇత్థాన్వితస్య తస్యాపరిత్యాగో హి వివక్షితత్వం. ప్రకృతసర్వవిశేషణేషు ఏకస్యాపి పరిత్యాగే ప్రకృతత్వమేవ హీయేత- శుక్లా శోభనా క్షీమదీయా పూర్ణశృఙ్గా ఘటోధ్నీ గౌ స్తామానయేత్యుక్తే శౌక్ల్యేతరసమస్తవిశేషణాన్వితవ్యక్త్యానయనేఽపి ప్రకృతవ్యక్తేరానీతత్వాభావాత్. అతస్సవిశేషే ప్రకృతే నిర్విశేషస్య ప్రకృతత్వం దూరోత్సారితం. న చ ప్రకృతసర్వవిశేషణపరిత్యాగేఽపి ధర్మ్యైక్యేన ప్రకృతత్వసిద్ధిః- సర్వాకారప్రహాణే ప్రతిసంధానానర్హత్వాత్- న హ్యపవరకే ఘటో స్తి తమానయేత్యుక్తే ఘటత్వావివక్షయా మృణ్మాత్రస్య సిద్ధిః ప్రకృతత్వసిద్ధిః. కథమేకాకారపరిత్యాగేఽప్యసంభవత్ప్రకృతత్వం సర్వాకారపరిత్యాగే సంభవతి. అఙ్గులీయకత్వప్రహాణేఽపి కనకం ప్రతిసంధీయత ఇతి చేత్. సత్యం- ప్రత్యక్షేణ. తచ్ఛబ్దస్తు ప్రకృతాకారప్రహాణే ప్రతిసన్ధానమేవ జనయితుం న శక్నోతి. అత ఏవ హి యదఙ్గులీయకం తదానయేత్యుక్తే కనకమాత్రం నానీయతే. అతః ప్రకృతసర్వాకారప్రహాణే ప్రతిసంధానానర్హస్య వస్తునః ప్రకృతత్వమేవ నాస్తీతి తచ్ఛబ్దస్య వస్తుమాత్రపరత్వం లాక్షణికం స్యాత్. తత్పదోపస్థాపితసార్వజ్ఞ్యాదీనాం త్వమ్పదోపస్థాపితాజ్ఞత్వాదీనాం చ విరోధాన్నిర్విశేషపరత్వమితి చేత్తత్రాహ (తత్సమానాధికరణమితి) ఘటస్య శుక్ల ఇత్యాదివ్యధికరణవాక్యేషు ధర్మవాచిపదస్య ధర్మిపర్యన్తత్వాభావాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం తత్సమానాధికరణమిత్యుక్తం. (అచిద్విశిష్టజీవశరీరకమితి) అజ్ఞత్వాదిగుణానాం సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకే పరమాత్మని విరోధస్స ద్వారకతయాపరిహృత ఇత్యర్థః. త్వమ్పదప్రవృత్తినిమిత్తసంబోధనీయార్థత్వరూపాభిముఖ్యవిశేషప్రయోజకోపలక్షణాభిప్రాయేణ అచిద్విశిష్టజీవేత్యుక్తం. సామానాధికరణ్యే సతి కథం త్వమ్పదం జీవవిశిష్టబ్రహ్మపరమిత్యత్రాహ (ప్రకారద్వయేతి) ప్రకారద్వయావస్థితం- ప్రకారద్వయవిశిష్టం. ప్రకృతే తత్త్వంపదప్రవృత్తినిమిత్తపరః ప్రకారద్వయశబ్దోఽన్యూనత్వనివర్తకః- న తు ప్రకారత్రిత్వాదివ్యవచ్ఛేదపరః. తదుపపాదయతి (ప్రకారద్వయపరిత్యాగ ఇతి) దూషణాన్తరమాహ (ద్వయోరితి) అవిరోధేన ముఖ్యతయా నిర్వాహాసంభవత్యేకస్యాపి పదస్య లక్షణా న యుక్తా- విరోధే సత్యప్యేకపదలక్షణయైవ అవిరోధస్సిధ్యతీతి పదద్వయలక్షణానుపపన్నేత్యర్థః. నను పదద్వయలక్షణా న దూషణం- సోయం దేవదత్త ఇత్యాదిషు దృష్టత్వాత్- తత్ర హి దేశకాలవిశిష్టాకారే దేశకాలాన్తరాన్వయవిరోధాల్లాక్షణికమేవ పదద్వయం తత్రాహ (సోయమితి) కిమేకస్య దేశద్వయసంబన్ధే విరోధః- ఉత కాలద్వయసంబన్ధ ఇతి వికల్పమభిప్రేత్యాహ (భూతేతి) న హి విశిష్టాకారే విశేషణాన్తరాన్వయః- అపి తు విశేష్యమాత్రే- అతః కాలద్వయసంబన్ధో న విరుద్ధః. యది విరుద్ధః

దేశభేదవిరోధశ్చ కాలభేదేన పరిహృతః॥ తదైక్షత బహు స్యామిత్యుపక్రమవిరోధశ్చ, ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానం చ న ఘటతే, జ్ఞానస్వరూపస్య నిరస్తనిఖిలదోషస్య సర్వజ్ఞస్య సమస్తకల్యాణగుణాత్మకస్యాజ్ఞానం తత్కార్యానన్తాపురుషార్థాశ్రయత్వం చ భవతి, బాధార్థత్వే చ సామానాధికరణ్యస్య త్వన్తత్పదయోరధిష్ఠానలక్షణానివృత్తిలక్షణా చేతి లక్షణాదయస్త ఏవ దోషాః. ఇయాంస్తు విశేషః - నేదం రజతమితివత్ప్రతిపన్నస్యైవ బాధస్యాగత్యా పరికల్పనం, తత్పదేనాధిష్ఠానాతిరేకి ధర్మానుపస్థాపనేన బాధానుపపత్తిశ్చ. అధిష్ఠానం తు ప్రాక్తిరోహితమతిరోహిత స్వరూపం తత్పదేనోపస్థాప్యత ఇతి చేన్న - ప్రాగధిష్ఠానాప్రకాశే తదాశ్రయభ్రమబాధయోరసంభవాత్. భ్రమాశ్రయమధిష్ఠానమతిరోహితమితి చేత్ - తదేవాధిష్ఠానస్వరూపం భ్రమవిరోధీతి తత్ప్రకాశే సుతరాం న తదాశ్రయభ్రమబాధౌ. అతోఽధిష్ఠానాతిరేకిపారమార్థికధర్మతిరోధానానభ్యుపగమే భ్రాన్తిబాధౌ దురుపపాదౌ.

తర్హి బౌద్ధోక్తక్షణికత్వమేవాపద్యేత, అనేకకాలసాధ్యధర్మవిధానం ఫలప్రాప్తిశ్చ నోపపద్యేయాతామితి భావః. (దేశభేదేతి) యద్యేకస్య దేశద్వయసంబన్ధవిరోధః - తర్హి విష్ణుక్రమణతీర్థస్నానాదివిధిర్నోపపద్యతే, ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధశ్చేతి భావః. యౌగపద్యం కథం సంభవతీతి చేదుచ్యతే - దేశద్వయసంబన్ధస్య కాలద్వయసంబన్ధస్య వా న యౌగపద్యం భావః - తత్ప్రతిపత్తేరేవ హి యౌగపద్యం. ప్రతిపత్తిస్తు దేశద్వయకాలద్వయసంబన్ధం క్రమభావినమేవ దర్శయతి - అతో న విరోధః - అన్యథా - అతీతానాగతవిషయజ్ఞానేష్వతీతానాగతవిషయయోర్వర్తమానత్వం జ్ఞానస్యాతీతానాగతత్వం వా ప్రసజ్యేతేతి. దూషణాన్తరమప్యాహ (తదైక్షతేతి) ఉపక్రమాధికరణేఽప్యుపక్రమప్రాబల్యముక్తమితి భావః. ఉపక్రమోపక్రమే ఐక్యస్య ప్రతిపన్నత్వాన్నోపక్రమవిరోధః - ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞావాక్యం హి ॥తదైక్షత బహు స్యామితి వాక్యాత్పూర్వమిత్యత్రాహ (ఏకవిజ్ఞానేనేతి) తత్ర నిమిత్తత్వోపాదానత్వతదనుగుణసార్వజ్ఞ్యసర్వశక్త్యాదిగుణసిద్ధిరిత్యర్థః. విశిష్టమేవ కారణం తదేవ స్థూలావస్థం కార్యమితి ద్రవ్యాన్తరత్వాభావాత్కారణజ్ఞానేన కార్యజ్ఞానముపపద్యతే. మృషావాదినస్తు కారణజ్ఞానే కార్యస్యావిషయతయాన్తర్భావోఽభిమతశ్చేద్విరోధః - సత్యవిషయజ్ఞానే మిథ్యార్థస్య విషయత్వాయోగాత్. మిథ్యాత్వే నేత్యధ్యాహారశ్చ స్యాత్. అనన్తర్భావే త్వజ్ఞాతే జ్ఞాతత్వవ్యవహారో న ముఖ్యః స్యాత్. అతోఽస్మత్పక్ష ఏవ ప్రతిజ్ఞావాక్యం స్వరసం. శ్రుత్యన్తరవిరోధమాహ (జ్ఞానస్వరూపస్యేతి) జ్ఞానస్వరూపస్య సర్వజ్ఞస్యేత్యనేన ధర్మిధర్మభూతజ్ఞానే వివక్షితే. సర్వజ్ఞస్యాజ్ఞత్వం, నిరస్తనిఖిలదోషస్య సమస్తకల్యాణగుణాత్మకస్య అనన్తాపురుషార్థాశ్రయత్వమితి విరోధః. జ్ఞానస్వరూపస్యేత్యనేన తిరోధానానుపపత్తిశ్చ సూచితా. ఇత్థం సామానాధికరణ్యస్య నిర్విశేషవస్త్వైక్యపరత్వం దూషితం. అథ బాధార్థత్వం దూషయతి (బాధార్థత్వే చేతి) రజ్జుః సర్ప ఇత్యేవంరూపం బాధార్థం సామానాధికరణ్యమేవ నాస్తి - సామానాధికరణ్యస్యైకస్మిన్ విశేష్యే ప్రకారద్వయోపస్థాపకతయా బాధార్థత్వవిరోధాత్. అతః పదద్వయముఖ్యార్థత్వేఽభిమతే బాధార్థం సామానాధికరణ్యం న సిధ్యేత్. సర్పశబ్దేన న ఇత్యర్థం లక్షయిత్వా అసర్పో రజ్జురితి నిర్వాహం దృష్టాన్తవాక్యస్యాశఙ్క్య దార్ష్టాన్తికవాక్యస్య తతోఽప్యధికం దూషణమాహ (బాధార్థత్వే చేతి) త్వన్తత్పదయోరిత్యత్ర న క్రమవివక్షా. తత్పదమధిష్ఠానమాత్రం లక్షయతి - త్వమ్పదం జీవభావనివృత్తిం లక్షయతి. యద్వా - త్వమ్పదేనాధిష్ఠానలక్షణా - తత్పదేన నివృత్తిలక్షణా. ఆదిశబ్దేన సామానాధికరణ్యలక్షణహాని, రుపక్రమవిరోధః, ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానుపపత్తిః, శ్రుత్యన్తరవిరోధశ్చేతి దూషణాని వివక్షితాని. ఉక్తదృష్టాన్తాదుపలక్ష్యసామానాధికరణ్యాచ్చ దూషణమత్రాధికమిత్యాహ (ఇయాంస్తు విశేష ఇతి) బాధార్థత్వే విశేషో న పూర్వోక్తదూషణహానిః - అపి తు తైస్సహ వక్ష్యమాణాధికదూషణద్వయాపాత ఏవ విశేష ఇత్యర్థః. అధికం దూషణమాహ (నేదం రజతమితివత్ప్రతిపన్నస్యైవ బాధస్యాగత్యా పరికల్పనమితి) శుక్తిరేవ రజతమిత్యత్ర ప్రమాణాన్తరేణ నేదం రజతమితి బాధస్య ప్రతిపన్నత్వాద్బాధకల్పనం - అత్ర బాధస్యాప్రతిపన్నత్వేఽప్యగత్యా బాధకల్పనమిత్యర్థః. (తత్పదేనాధిష్ఠానాతిరేకిధర్మానుపస్థాపనేన బాధానుపపత్తిశ్చేతి) శుక్తిరేవ రజతమిత్యత్ర శుక్తిత్వరూపం విరుద్ధధర్మం శబ్ద ఏవోపస్థాపయతి - అతస్తత్ర బాధకల్పనం. అత్ర త్వధిష్ఠానమాత్రం లక్షయతా తత్పదేన శుక్తిత్వవద్విరుద్ధధర్మానుపస్థాపనాద్బాధకల్పనమనుపపన్నమిత్యర్థః. విరోధపరిహారార్థం లక్షణా చేదన్యతరపదలక్షణయైవ విరోధపరిహారాయాలం - తదా సవిశేషత్వప్రసఙ్గ ఇతి చార్థసిద్ధం. ప్రమాణాన్తరేణ బాధస్య ప్రతిపన్నత్వాచ్ఛబ్దేన విరుద్ధధర్మోపస్థాపనాచ్చ బాధకల్పనం - అత్ర తూభయాభావాత్తదనుపపన్నమిత్యుక్తం. తత్ర విరుద్ధాకారోపస్థాపనం శఙ్కతే (అధిష్ఠానం త్వితి) తదధిష్ఠానమతిరోహితస్వరూపం యథా భవతి తథోపస్థాప్యత ఇతి క్రియావిశేషణం. అప్రకాశితవిరోధిప్రకాశనం హి బాధకల్పనం - న తు ధర్మోపస్థాపనమేవ బాధకల్పనమితి నియమోఽస్తి - అతస్తత్పదేన ప్రాగప్రకాశితవిరోధ్యధిష్ఠానస్వరూపప్రకాశనాద్బాధకల్పనమిత్యర్థః. అత్రాహ (నేతి) కిం విరోధిరూపమధిష్ఠానం ప్రకాశతే - ఉత నేతి వికల్ప్య అప్రకాశపక్షే దూషణమాహ (అధిష్ఠానేతి) తదాశ్రయేత్యాశ్రయశబ్దో విషయపరః. యద్వా - తదధిష్ఠానకభ్రమబాధయోరిత్యర్థః. ప్రకాశపక్షం శఙ్కతే (భ్రమేతి) భ్రమాశ్రయమధిష్ఠానమిత్యత్ర పాఠో నిరీక్షణీయః. ఆశ్రయశబ్దో విషయపరః. భ్రమాశ్రయమిత్యత్ర భ్రమస్యాశ్రయణం విషయీకరణం అత్రేతి వైయధికరణ్యేన వా - భ్రమ ఆశ్రయ ఆశ్రయణీయస్సమ్బన్ధనీయో యస్యేతి సామానాధికరణ్యేన వా కథంచిద్బహువ్రీహిత్వమపి నిర్వోఢుం శక్యం. ఆరోప్యాకారాధికరణభూతమధిష్ఠానమితి వార్థః. భ్రమాశ్రయత్వాయామతిరోహితమితి చేదిత్యర్థః. దూషయతి (తదేవేతి) కిమిదమధిష్ఠానం విరోధిరూపం - ఉతావిరోధీతి వికల్పాభిప్రాయేణ విరోధీతి పక్షే దూషణముక్తం. అవిరోధిత్వపక్షే బాధకల్పనానుపపత్తిః భ్రమానుచ్ఛేదశ్చేతి దూషణం స్పష్టమితి న తదుక్తం. (అత ఇతి) పారమార్థికశబ్దస్యాయమభిప్రాయః - భ్రమవిరోధ్యాకారస్య అపారమార్థికత్వే అధ్యస్తరూపమేవ సత్యం స్యాత్ - యథా శుక్తిత్వాపారమార్థ్యే రజతత్వం సత్యం భవతీతి. యదిదం చోద్యం - విరోధ్యాకార

అధిష్ఠానే హి పురుషమాత్రాకారే ప్రతీయమానే తదతిరేకిణి పారమార్థికే రాజత్వే తిరోహితే సత్యేవ వ్యాధత్వభ్రమః. రాజత్వోపదేశేన చ తన్నివృత్తిర్భవతి- నాధిష్ఠానమాత్రోపదేశేన- తస్య ప్రకాశమానత్వేనానుపదేశ్యత్వాత్, భ్రమానుపపత్తేశ్చ. జీవశరీరకజగత్కారణబ్రహ్మపరత్వే ముఖ్యవృత్తం పదద్వయం, ప్రకారద్వయవిశిష్టైకవస్తుప్రతిపాదనేన సామానాధికరణ్యం చ సిద్ధం, నిరస్తనిఖిలదోషస్య సమస్తకల్యాణగుణాత్మకస్య బ్రహ్మణో జీవాన్తర్యామిత్వమప్యైశ్వర్యమపరం ప్రతిపాదితం భవతి, ఉపక్రమానుకూలతా చ. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపత్తిశ్చ- సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరస్యైవ బ్రహ్మణః స్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరత్వేన కార్యత్వాత్. *తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం *పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే *అపహతపాప్మా *సత్యకామస్సత్యసంకల్ప ఇత్యాది శ్రుత్యన్తరావిరోధశ్చ. తత్త్వమసీత్యత్రోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగః కథమితి చేత్. నాత్ర కించిదుద్దిశ్య కిమపి విధీయతే- *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమిత్యనేనైవ ప్రాప్తత్వాత్- అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవత్.

స్యాపారమార్థ్యే భ్రమనివృత్తిరుపపద్యతే- యథా- పలాశపుష్పవిషయదావభ్రమవతో భ్రమరస్య వృన్తవిషయభ్రమరభ్రమేణ పలాశపుష్పం శ్లిష్యతః పలాశపుష్పవిషయదావభ్రమో వృన్తవిషయభ్రమరభ్రమశ్చ నివృత్త ఇతి. యథాహుః- *భ్రమరీ భ్రమరభ్రమేణ వృన్తే యదదావభ్రమమాశ్లిషత్పలాశమితి. తదయుక్తం- తత్రాపి పరమార్థవిరోధ్యాకారేణైవ భ్రమవిషయనివృత్తేః- దావత్వవిరోధిపలాశపుష్పత్వాకారః పరమార్థః- భ్రమరత్వవిరోధివృన్తత్వాకారశ్చ పరమార్థః. అపరమార్థత్వే దావత్వం భ్రమరత్వం చ సత్యం స్యాత్- శుక్తిత్వే అపరమార్థే రజతత్వమివ. వృన్తవిషయభ్రమరభ్రమేణ దావత్వభ్రమనివృత్తిరితి చేత్. తతః కిం- దావత్వబుద్ధినివృత్తిః భ్రమరత్వస్య సత్యత్వప్రతిపత్తికృతా. తతశ్చాసత్యే సత్యత్వవిషయభ్రమాన్తరం తిష్ఠతి- తన్నివృత్తిరప్యసత్యవిషయసత్యత్వభ్రమాన్తరేణేతి భ్రమపరంపరయా నిశ్శేషావిద్యానివృత్త్యనుపపత్తిః. కించ- దావత్వవిషయధీనివృత్తావపి దావత్వనివృత్తిర్న భ్రమరభ్రమేణ- అపితు పరమార్థపుష్పత్వాకారేణైవ- అన్యథా పరమార్థరజతే అపరమార్థశుక్తిత్వబుద్ధ్యా రజతధీనివృత్త్యా రజతస్యాపి శుక్తిత్వప్రసఙ్గాత్. భ్రమాన్తరేణ భ్రమాన్తరనివృత్తావనవస్థా చ స్యాత్- నివర్తకభ్రమాన్తరస్యాపి నివర్తకాన్తరాపేక్షత్వాత్- యథా రజ్జువిషయసర్పభూదళనామ్బుధారా భ్రమపరమ్పరాయాః. కించ- భ్రమరభ్రమనివృత్త్యనన్తరం నివర్తకాపారమార్థ్యజ్ఞానాదాపతద్దావభ్రమః పరమార్థపలాశపుష్పత్వగ్రహణేనైవ ప్రతినివృత్తః. అతో నిశ్శేషావిద్యానివృత్తిలక్షణమోక్షవాదినా భ్రమపరంపరాపర్యవసానార్థమన్తతో గత్వా పరమార్థాకారోఽభ్యుపగన్తవ్యః- రజ్జుత్వవత్. చరమభ్రమస్స్వయమేవ నస్యాదితి చేన్న- స్వయం స్వబాధకర్మత్వే కర్మకర్తృవిరోధప్రసఙ్గాత్. కించ- బాధకస్యాసత్యాత్మకత్వాద్బాధ్యస్య మిథ్యాత్వాదేకస్యైవ నివర్త్యనివర్తకత్వాభ్యుపగమే తస్యైవ మిథ్యాత్వం సత్యత్వం చేతి విరోధస్స్యాత్. కించ- ప్రపఞ్చోఽపి బాధకానపేక్షస్స్వయమేవ స్వాత్మానం నివర్తయేత్. స్వయం నాశే వినాశస్యావస్థాన్తరరూపత్వాదవిద్యాసూక్ష్మరూపేణ స్థితా స్యాత్. నాశకల్పకావిద్యాన్తరం చ స్యాత్. పరమార్థవిరుద్ధధర్మతత్తిరోధానాభావే భ్రమబాధాసంభవం దృష్టాన్తేనోపపాదయతి (అధిష్ఠానే హీతి) అత్ర రాజకుమారసమాధిర్భగవతో భాష్యకారస్య. ఏవం బాధార్థత్వం దూషితం. అథ స్వపక్షే ఇమాని దూషణాని న సన్తీత్యాహ (జీవశరీరకేతి) ముఖ్యవృత్తమిత్యనేన లక్షణాహానిరుక్తా. (ప్రకారద్వయేతి) అనేన సామానాధికరణ్యసిద్ధిః. నిరస్తనిఖిలదోషస్యేత్యాదినా తత్పరోక్తగుణావిరోధః. (ఉపక్రమానుకూలతా చేతి) *సదేవ సోమ్యేదం *తదైక్షతేత్యుపక్రమావిరోధ ఉక్తః. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపత్తిః కథమిత్యత్రాహ (సూక్ష్మేతి) విశిష్టం కారణం- తదేవ కార్యమితి ప్రతిజ్ఞోపపత్తిరిత్యర్థః. శ్రుత్యన్తరావిరోధమాహ (తమీశ్వరాణామితి) వాక్యం చేదుద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్. ఉద్దేశ్యం హ్యవగతం. ఉపాదేయం విధేయమనవగతం. అత్ర తత్పదం నోద్దేశ్యసమర్పణపరం- సార్వజ్ఞ్యాదిగుణకత్వస్య ప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వాత్. త్వమ్పదస్య చాన్తర్యామిపరత్వే సత్యుద్దేశ్యసమర్పకత్వమనుపపన్నం- అన్తర్యామిణః ప్రత్యక్షాద్యవిషయత్వాత్. తస్మాత్త్వంశబ్దేన జీవమాత్రముద్దిశ్య తస్య తత్పదేన బ్రహ్మభావో విధీయత ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యం. తత్ర విరోధాన్నిర్విశేషవస్త్వైక్యపరం సామానాధికరణ్యం భవతీత్యభిప్రాయేణ చోదయతి (తత్త్వమసీత్యత్రోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగః కథమితి చేదితి) పరిహరతి (నాత్రేతి) ప్రమాణాన్తరాగోచరార్థస్య కథమవిధానమిత్యపేక్షాయాం- న కేవలం ప్రత్యక్షాద్యవగతార్థవిషయమేవ వాక్యమనువాదకం- అపితు వాక్యాన్తరప్రతిపన్నార్థవిషయమప్యనువాదకమిత్యభిప్రాయేణ వాక్యాన్తరప్రాప్తిం దర్శయతి (ఐతదాత్మ్యమితి) అస్మిన్నేవ ప్రకరణే ప్రథమప్రతిపన్ననామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యైవ పరమాత్మశరీరభూతచిదచిద్వాచకశబ్దానాం పరమాత్మపర్యన్తాభిధాయిత్వం చ జ్ఞాతమితి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అప్రాప్తే హీతి) అప్రతిపన్నార్థవిషయం శాస్త్రమజ్ఞాతజ్ఞాపనరూపప్రయోజనవదిత్యర్థః. అతః తదేవోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్- న తు ప్రకృతనిగమనరూపం వాక్యం. అతోఽస్య నిగమనవాక్యస్య ప్రతిపన్నార్థవిషయత్వాన్నోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్త్వమితి భావః. నను నిగమనవాక్యస్యాప్యుద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్త్వం ప్రతీయతే- యథా- తస్మాచ్ఛబ్దోఽనిత్యః, తస్మాదయమగ్నిమానితి. అత్ర శబ్దపర్వతాద్యుద్దేశేన అనిత్యత్వాగ్నిమత్త్వాదికం హి విధేయతయా ప్రతీయతే. నైతద్యుక్తం- ప్రతిపాదితార్థవిషయస్య నిగమనవాక్యస్యాప్రతిపన్నార్థవిషయత్వవ్యాఘాతాత్. ప్రతీతిస్తు విధాయకవాక్యస్థోద్దేశ్యోపాదేయసమర్పకపదప్రత్యభిజ్ఞానాన్నిర్దేశే ప్రథమచరమభావాదిసారూప్యాచ్చోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్త్వభ్రాన్తిరేవ- *యద్వృత్తయోగః ప్రాథమ్యమిత్యాద్యుద్దేశ్యలక్షణమితి హి నీతివిదః. నను సర్వత్రోద్దేశ్యానుగుణా తిఙ్విభక్తిః- అత ఏవ హి యుష్మదస్మదోః పదాన్తరసామానాధికరణ్యేన పరస్పరసామానాధికరణ్యేన చ ప్రయోగేషూద్దేశ్యానుగుణా మధ్యమోత్తమపురుషవ్యవస్థా దృశ్యతే *త్వం భూతానామధిపతిరసి *అహమస్మి ప్రథమజా ఋతస్య- తథా- *యదగ్నే స్యామహం త్వం

ఇదంసర్వమితిసజీవం జగన్నిర్దిశ్యైతదాత్మ్యమితి తస్యైషఆత్మేతితత్రప్రతిపాదితం. తత్రచహేతురుక్తః *సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇతి. *సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మతజ్జలానితిశాన్తఇతివత్. తథాశ్రుత్యన్తరాణిచబ్రహ్మణ, స్తద్వ్యతిరిక్తస్యచిదచిద్వస్తున, శ్చశరీరాత్మభావమేవతాదాత్మ్యంవదన్తి*అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానాంసర్వాత్మా *యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్పృథివ్యా అన్తరోయంపృథివీనవేదయస్యపృథివీశరీరం యఃపృథివీమన్తరోయమయతిసతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః*యఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోన్తరోయమాత్మానవేదయస్యాత్మాశరీరంయఆత్మానమన్తరోయమయతిసతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః*యఃపృథివీమన్తరేసంచరన్నిత్యారభ్య*యస్యమృత్యుశ్శరీరం। యంమృత్యుర్నవేద । ఏషసర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకోనారాయణః

త్వంవాస్యాఅహంస్యుష్టేసత్యాఇహాశిషఇత్యాదిషు. అగ్నే అహంత్వంయదిస్యాం- త్వమివదేవతాస్యాం. త్వమహంయదిస్యాః-అహమివాగ్నిస్స్యాః. తదాతే-తవాశిషస్సత్యాస్స్యురిత్యర్థః. తస్మాత్తత్త్వమసీత్యత్రాపిమధ్యమపదప్రయోగాత్ త్వంపదస్యోద్దేశ్యసమర్పకత్వంతత్పదస్యచోపాదేయసమర్పకత్వమకామేనాపిస్వీకార్యం. నైవం- పదద్వయావగతార్థస్యపూర్వవాక్యప్రాప్తత్వాదేవ. తర్హిమధ్యమనిర్దేశఃకథమితిచేత్. ఉచ్యతే-తత్త్వంపదయోరుభయోరపిప్రయుక్తత్వాదుద్దేశ్యోపాదేయవిభాగాభావాచ్చ ప్రథమమధ్యమపురుషయోరవిశేషేణ ప్రాప్తౌ - నిగమనవాక్యస్యప్రాపకవాక్యానురోధిత్వస్యన్యాయ్యత్వాత్, తత్రచేదంసర్వమితినిర్దిష్టజగదన్తర్గతచిద్విశేషవిశిష్టపరమాత్మవాచినః త్వమ్పదస్యప్రాపకవాక్యస్థోద్దేశ్యవాచిపదవాచ్యైకదేశవిషయత్వాత్, తదనురోధేనమధ్యమనిర్దేశఇతి. నను*ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వమితిఅచేతనేబ్రహ్మానుప్రవేశముక్త్వా *తత్త్వమసీతిజీవబ్రహ్మణోః స్వరూపైక్యముచ్యతఇతిశఙ్కాయామాహ (ఇదంసర్వమితిసజీవంజగన్నిర్దిశ్యేతి)సర్వశబ్దోనాచేతనమాత్రపరః - సఙ్కోచకాభావేపిస్వారస్యభఙ్గాయోగాత్,*సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇతిపూర్వవాక్యేసర్వశబ్దేన ప్రజానాంవిశేషితత్వాత్, ప్రజాశబ్దస్యచాచిత్సంసృష్టచేతనవిశేషపరత్వాత్, *ఇదంసర్వమసృజతేత్యాదివాక్యాన్తరేవిజ్ఞానావిజ్ఞానశబ్దవాచ్యచిదచిదాత్మకస్యజగతస్సర్వశబ్దేననిర్దేశా, చ్చేతిభావః. ఐతదాత్మ్యమితిపదంవ్యాచష్టే(తస్యైషఆత్మేతి)ఇదంసర్వమితిపదద్వయముద్దేశ్యసమర్పకం. ఐతదాత్మ్యం - ఏతదాత్మకత్వంవిధేయం. విశిష్టస్యబ్రహ్మణఃకారణతయాప్రకృతత్వేపిఏతచ్ఛబ్దఃచిదచిద్విలక్షణవిశేష్యాంశపరః-అర్థవశాత్. తదాత్మకత్వంమృదాత్మకోఘటఇతివత్స్వరూపైక్యకృతంస్యాత్ ఇత్యత్రాహ (తత్రచహేతురుక్తఇతి) సదాయతనాఇత్యనేనాధారాధేయభావఉక్తః. అనేనశరీరశరీరిభావస్సిద్ధః- చేతనేనయావదాత్మభావితయాధార్యద్రవ్యంహిశరీరం. అస్మిన్వాక్యేహేతుత్వమప్రకటమితితద్వైశద్యాయాహ (సర్వంఖల్వితి) అత్రాపిప్రాణనేనసదాయతనత్వంఫలితం- *సన్మూలాఇత్యాదివాక్యైకార్థ్యాత్. తత్రసన్మూలాఇతితజ్జత్వం, సత్ప్రతిష్ఠాఇతితల్లత్వం, సదాయతనాఇతి తదనత్వం, చోచ్యతే. తచ్చాన్తఃప్రవిశ్యప్రశాసనేనధారకతయాస్థితిహేతుత్వం - *అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానాం * ఏతస్యవాఅక్షరస్యప్రశాసనేగార్గిసర్వమిదంవిధృతంతిష్ఠతీత్యాదిశ్రుతేః. ఏవంనిష్కృష్టబ్రహ్మస్వరూపస్యోపాదానత్వలయస్థానత్వాయోగాత్ సర్వస్యతదనత్వోక్త్యాచచిదచిచ్ఛరీరకత్వంసిద్ధం. అతస్సర్వశబ్దఃకార్యావస్థచిదచిచ్ఛరీరకపరమాత్మపరః. బ్రహ్మశబ్దస్యాసఙ్కోచేనస్వరూపరూపగుణైర్నిరవధికబృహత్త్వవాచిత్వా, న్నిష్కృష్టబ్రహ్మణఃకారణత్వానుపపత్తిరూపార్థసామర్థ్యా, చ్చబ్రహ్మశబ్దఃకారణావస్థచిదచిద్విశిష్టపరః. ఏవముభయావస్థచిదచిత్ప్రకారిణోబ్రహ్మణఏకత్వంసామానాధికరణ్యప్రతిపాద్యమితికార్యకారణావస్థప్రకార్యైకత్వమస్యవాక్యస్యార్థః. చిదచిత్ప్రకారిత్వంప్రాతిపదికబోధ్యం - అవస్థాద్వయవిశిష్టవస్త్వైకత్వంసామానాధికరణ్యబోధ్యమితినవాక్యభేదః. అతోయథోక్తఏవార్థః.అథ*సర్వంఖల్వితివాక్యప్రతిపన్నస్యతాదాత్మ్యస్యశరీరశరీరిభావనిబన్ధనత్వంనియన్తృత్వనియామ్యత్వాదినాశరీరశబ్దేనచవిశదయితుంశ్రుతివాక్యానిదర్శయతి (తథేతి)*అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తేత్యేతత్సర్వాత్మశబ్దవ్యాఖ్యానరూపం. అనేనశరీరాత్మభావఉక్తః- అన్తఃప్రవిశ్యనియామ్యత్వంహిశరీరత్వం. తత్స్పష్టీకరణార్థముదాహరతి(యఃపృథివ్యామితి)*యఃపృథివ్యాం*యఆత్మనీతిపర్యాయద్వయేనచేతనాచేతనయోర్భగవన్తంప్రతిశరీరత్వముక్తం. ఆత్మనితిష్ఠన్నిత్యుక్తేవేద్యామగ్నిస్తిష్ఠతి,తిలేతైలంతిష్ఠతీతివద్బహిరబహిస్స్థితిసాధారణ్యాత్ తద్వైశద్యార్థమాహఆత్మనోన్తరఇతి. అన్తరోయమయతీత్యనేనశరీరలక్షణముక్తం. తస్మాత్తన్నియామ్యంతచ్ఛరీరమిత్యర్థః. నచశిలాపుత్రకస్యశరీరమితివదయంనిర్దేశః-అపవాదకాభావేవ్యతిరేకనిర్దేశస్వారస్యభఙ్గాయోగాత్ .*యస్యపృథివీశరీరమితివ్యతిరేకనిర్దేశస్వారస్యభఙ్గాభావస్యప్రకరణసిద్ధత్వా, త్తదపవాదాభావేతత్రాప్యౌపచారికత్వాశ్రయణాయోగాత్,అధికరణాధికర్తవ్యభావ,వ్యాప్యవ్యాపకభావా,జ్ఞప్రాజ్ఞభావ,నియామ్యనియన్తృభావ,రూపవిరుద్ధధర్మైఃస్వారస్యభఙ్గస్యాత్యర్థమపోదితత్వా, చ్చ.యంపృథివీనవేదేతిదృష్టాన్తార్థం.యథాఅచేతనంనవేత్తితథాచేతనోపీతిభావః.యఆత్మనీతిపర్యాయేణపరిశుద్ధాత్మనోభగవచ్ఛరీరత్వముచ్యతే-నక్షత్రచన్ద్రాదిత్యాదీనామచిత్సంస్పృష్టచేతనవిశేషాణాంపరమాత్మశరీరత్వస్యపృథగుక్తత్వాత్,*యస్సర్వేషుభూతేషుతిష్ఠన్నిత్యనుక్తానామపిసంసృష్టజీవానాంపరమాత్మశరీరత్వస్యపృథగుక్తత్వా,చ్చ. నచభూతశబ్దఃపృథివ్యాద్యచిన్మాత్రపరః-*యస్యపృథివీశరీరం *యస్యాపశ్శరీరమిత్యాదినాపృథివ్యాదీనాంభూతానాంపృథగుక్తత్వాత్.యమాత్మానవేదేతిఇయత్తయావేదననిషేధః-భగవత్ప్రసాదేనవినాతజ్జ్ఞానస్యాశక్యత్వనిషేధోవాక్రియతే. కారణావస్థమపిభగవతశ్శరీరం - శరీరీచనారాయణాఖ్యోదేవతావిశేషఇతిజ్ఞాపయితుమాహ(యఃపృథివీమన్తరేసంచరన్నితి)మృత్యుః-తమశ్శబ్దవాచ్యాప్రకృతిః-తత్రైవతమశ్శబ్దస్థానేమృత్యుశబ్దపాఠాత్. శరీరశరీరిభావస్తత్రన్నామభాక్త్వనిర్వాహకఇత్యా

*తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్। తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదిత్యాదినా. అత్రాపి *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి బ్రహ్మాత్మకజీవానుప్రవేశేనైవ సర్వేషాం వస్తుత్వం శబ్దవాచ్యత్వం చ ప్రతిపాదితం. *తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదిత్యనేనైకార్థ్యాజ్జీవస్యాపి బ్రహ్మాత్మకత్వం బ్రహ్మానుప్రవేశాదేవేత్యవగమ్యతే. అతశ్చిదచిదాత్మకస్య సర్వస్య వస్తుజాతస్య బ్రహ్మతాదాత్మ్యమాత్మశరీరభావాదేవేత్యవగమ్యతే. తస్మాత్ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య తచ్ఛరీరత్వేనైవ వస్తుత్వాత్తస్య ప్రతిపాదకోఽపి శబ్దస్తత్పర్యన్తమేవ స్వార్థమభిదధాతి. అతస్సర్వశబ్దానాం లోకవ్యుత్పత్త్యవగతతత్తత్పదార్థవిశిష్టబ్రహ్మాభిధాయిత్వం సిద్ధమిత్యైతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి ప్రతిజ్ఞాతార్థస్య తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యేన విశేషఉపసంహారః.

హ(తత్సృష్ట్వేతి) న కేవలం శ్రుత్యన్తరానురోధాదైతదాత్మ్యశబ్దార్థో నిశ్చీయతే-స్వప్రకరణవాక్యాదపీత్యాహ (అత్రాపీతి) అనేన జీవవాచిశబ్దస్య పరమాత్మపర్యన్తత్వమపి శ్వేతకేతునావగతమితి సిద్ధం. జీవేనాత్మనా- జీవశరీరకేణ మయా. *వ్యాఘ్రేణ భూత్వా బహవో మయా హతా ఇతివత్. నామరూపే ఇతి పదం వ్యాచష్టే (వస్తుత్వం శబ్దవాచ్యత్వం చేతి) తత్తద్ఘటాదివస్తుత్వం దేవాదిశబ్దవాచ్యత్వం చేత్యర్థః. అచిద్బ్రహ్మణోః తాదాత్మ్యమనుప్రవేశకృతమస్తు- జీవబ్రహ్మణోస్తు స్వరూపైక్యకృతమేవ స్యాత్-జీవేన మయేతి శ్రవణాదిత్యత్రాహ (తదనుప్రవిశ్యేతి) నను జీవమనుప్రవిష్టస్యాపి బ్రహ్మణో నామవాచ్యత్వం న వ్యాకరణాత్సిధ్యతి-నామరూపవ్యాకరణశ్రుతేర్నామవాచ్యత్వప్రతిపాదనపరత్వాభావాత్. యథా రూపవ్యాకరణం రూపనిష్పాదనమాత్రం-న తు స్వస్య తద్బోధ్యత్వాపాదనం- ఏవం నామవ్యాకరణమపి శబ్దసృష్టిరేవ- న తు తద్బోధ్యత్వాపాదనమితి. నైవం-*తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి సమానవాక్యే ఇదంశబ్దవాచ్యజగదాత్మబ్రహ్మణః ప్రలయదశాయాముపసంహృతనామరూపస్య సృష్టిదశాయాం నామరూపాభ్యాం వ్యాకృతత్వశ్రవణాత్. నామరూపాభ్యామిత్థంభావే తృతీయా. నామరూపాభ్యాం విశిష్టమక్రియతేత్యర్థః. న చ నామకర్తృత్వమేవ నామవిశిష్టత్వం- న తు నామవాచ్యత్వమితి వక్తుం యుక్తం - సంజ్ఞాసంజ్ఞిసంబన్ధవ్యుత్పాదకేనామోచ్చరితరి చ పురుషే ఘటాది నామవిశిష్టత్వాప్రసిద్ధేః. నామవాచ్యస్యైవ హి నామవిశిష్టత్వప్రసిద్ధిః. ఉచ్చారయితుశ్శబ్దోపాదానత్వాభావాన్నామవిశిష్టత్వాప్రసిద్ధిః - కృత్స్నోపాదానస్య తు బ్రహ్మణశ్శబ్దోపాదానత్వయోగాద్రూపవిశిష్టత్వవన్నామవిశిష్టత్వోపపత్తిరితి చేన్న- నభసి ఘటాదినామవిశిష్టత్వాప్రసిద్ధేః. న హి ఘటాదినామవిశిష్టత్వే కథితే నభసో నామిత్వం స్వారసతః ప్రతీయతే - వాచ్యత్వేన శబ్దసంబన్ధిన్యేవ హి నామిత్వప్రతీతిస్వారస్యం. న చ లక్షణావృత్త్యాపి తన్నామబోధ్యత్వం బ్రహ్మణస్సంభవతీతి వాచ్యం- లక్షణాగౌణవృత్తిగోచరయోః కూలమాణవకయోర్గఙ్గాపదాగ్నిపదాపేక్షయా నామిత్వాప్రసిద్ధేః. నను శ్యేనశబ్దస్య యాగవిశేషం ప్రతి గౌణనామత్వం నిర్ణీతం. సత్యం- తదగత్యాశ్రితం- ప్రాణహారిత్వగుణసామ్యాత్ప్రయోగాన్యథాసిద్ధేః - *యథా వై శ్యేనో నిపత్యాదత్త ఇతి హి శ్రుతిః. ముఖ్యస్యైవ హి శబ్దస్య నామత్వప్రతీతిస్స్వతః ప్రాప్తా-అత్ర తు స్వతః ప్రాప్తస్య ముఖ్యత్వస్యాపవాదాభావాన్న తత్పరిహాణం యుక్తం. అతోఽనేన వాక్యేన నామవాచ్యత్వం శబ్దస్వారస్యాదవగమ్యతే. ఏతదైకార్థ్యాత్ * నామరూపే వ్యాకరవాణీత్యత్రాపి బ్రహ్మపర్యన్తం నామరూపవ్యాకరణమేవ వివక్షితం. కిం చ- న తావద్వర్ణసృష్టిప్రతిపాదనశక్యా పిభవితుమర్హతి- నామశబ్దస్య వర్ణమాత్రపర్యాయత్వాభావాత్. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తసమస్తతత్తత్పదార్థస్వరూపనిష్పాదనస్య రూపవ్యాకరణోక్తిసిద్ధత్వేన గగనాసాధారణరూపశబ్దనిష్పాదనస్యాపి రూపవ్యాకరణోక్త్యైవ సిద్ధత్వాత్తత్ప్రతిపాదనైయర్థ్యం చ స్యాత్. న చ రూపశబ్దస్య గోబలీవర్దన్యాయేన సంకోచః- సంకోచకస్య నామవ్యాకరణనిర్దేశస్యాన్యథాసిద్ధత్వాత్. అతో నిష్పాద్యమానతత్తద్రూపవాచకశబ్దవ్యుత్పాదనమేవ నామవ్యాకరణం స్యాత్. తత్ర *బహు స్యామిత్యనేన ప్రత్యుమాణబహుత్వస్య బ్రహ్మవిశేషణత్వావగమాత్, అస్మిన్ వాక్యేపి వ్యాకరణస్యానుప్రవేశపూర్వకత్వప్రతిపాదనాచ్చ వ్యాక్రియమాణరూపస్య బ్రహ్మవిశేషణత్వమవగమ్యతే. అతో బ్రహ్మవిశేషణరూపసమభివ్యాహారాన్నామ్నోఽపి బ్రహ్మవిశేషణత్వమవగమ్యతే. నామ్నో విశేషణత్వం వాచకతయైవేత్యుపపాదితం. కృత్స్నస్య రూపస్య బ్రహ్మవిశేషణత్వావగమాత్, తత్తద్రూపప్రవృత్తినిమిత్తకత్వాచ్చ నామ్నాం, బ్రహ్మవిశేషణత్వం తస్య వాచకతయైవేత్యవగమ్యతే. ప్రత్యుమాణబహుత్వవిషయస్య బహుశబ్దస్యోపక్రమే బ్రహ్మపర్యన్తత్వేన ప్రయోగదర్శనాదుపక్రమోక్తబహుత్వావాన్తరభిదారూపతత్తద్రూపవాచినాం చ నామ్నాం బ్రహ్మవాచకతయా తద్విశేషణత్వమవగమ్యతే. *తత్తేజ ఐక్షత * తా ఆప ఐక్షన్తేతి ప్రకరణే తేజః ప్రభృతిశబ్దానాం పరమాత్మవిషయతయా ప్రయోగదర్శనాచ్చ నామ్నాం బ్రహ్మవిశేషణత్వం తద్వాచకతయైవేత్యవగమ్యతే. *వచసాం వాచ్యముత్తమం *హరిరఖిలాభిరుదీర్యతే తథైకః *న తాస్సు సర్వవచసాం ప్రతిష్ఠా యత్ర శాశ్వతీత్యాదిస్మృతిస్వారస్యాచ్చ నామవాచ్యత్వమవగమ్యతే. తతశ్చ *నామరూపే వ్యాకరవాణీతి శ్రుతిః చిదచిద్విశిష్టస్య బ్రహ్మణస్సర్వనామవాచ్యత్వమేవ ప్రతిపాదయతీతి సిద్ధం. ఐతదాత్మ్యశబ్దార్థవ్యాఖ్యానం నిగమయతి (అత ఇతి) శరీరవాచిశబ్దానాం శరీరిపర్యన్తత్వం నిగమయతి (తస్మాదితి) తస్మాత్-ఉదాహృతవాక్యైశ్శరీరశరీరిభావప్రతిపాదనాత్తస్య తన్నామభాక్త్వనిర్వాహకత్వాచ్చేత్యర్థః. నను న తత్పర్యన్తాభిధానముపపద్యతే- లోకే తత్తద్వస్తుమాత్రపర్యన్తత్వేన వ్యుత్పన్నతయా వ్యుత్పత్తిభఙ్గప్రసఙ్గాత్, బ్రహ్మణ ఏకత్వేన ద్విత్వబహుత్వానుపపత్తేశ్చేత్యత్రాహ (అతస్సర్వశబ్దానామితి) లోకవ్యుత్పత్తిశబ్దస్యాయం భావః- నాత్ర వ్యుత్పత్తివిరోధః-వ్యుత్పన్నార్థాపరిత్యాగాత్. బ్రహ్మణోఽలౌకికప్రమాణాగోచరతయా తత్పర్యన్తవ్యుత్పత్త్యభావః- న త్వవాచకతయేతి సాన్యథాసిద్ధః. యథాలిఙ్గాదేరపూర్వవాచిత్వం వేదవ్యుత్పత్త్యావగమ్య లోకతో వ్యుత్పత్త్యభావపరిహారః కార్యవాక్యార్థవాదిభిరుచ్యతే- తద్వత్. తత్తత్పదార్థవిశిష్టశబ్దేన బ్రహ్మణోఽపి ద్విత్వబహుత్వాదికం సద్వారకముపపన్నమిత్యుక్తం భవతి. తత్త్వమసీత్యస్యోపసంహారవాక్యతామాహ(ఇత్యైతదాత్మ్యమితి). (సామానాధికరణ్యేన విశేషఉపసంహార ఇతి) వైయధికరణ్యేన ప్రతిజ్ఞాతస్య సామానాధికరణ్యేనోపసంహారః - సామాన్యేన ప్ర

అతో నిర్విశేషవస్త్వైక్యవాదినో భేదాభేదవాదినశ్చ కేవలభేదవాదినశ్చ వైయధికరణ్యేన సామానాధికరణ్యే నచ బ్రహ్మాత్మభావోపదేశాస్సర్వే పరిత్యక్తాస్స్యుః. ఏకస్మిన్వస్తుని కస్య తాదాత్మ్యముపదిశ్యతే - తస్యైవేతి చేత్. తత్స్వవాక్యేనైవావగతమితి న తాదాత్మ్యోపదేశాపేక్షా కించిత్. కల్పితభేదనిరసనమితి చేత్ - తత్తు న సామానాధికరణ్య తాదాత్మ్యోపదేశాపేక్షమిత్యుక్తం. సామానాధికరణ్యం తు బ్రహ్మణి ప్రకారద్వయప్రతిపాదనేన విరోధమేవావహేత్. భేదాభేదవాదే తు బ్రహ్మణ్యేవోపాధి సంసర్గాత్తత్ప్రయుక్తా జీవగతా దోషా బ్రహ్మణ్యేవ ప్రాదుష్యురితి నిరస్త నిఖిలదోషకల్యాణగుణాత్మక బ్రహ్మాత్మభావోపదేశా హి విరోధాదేవ పరిత్యక్తాస్స్యుః. స్వాభావిక భేదాభేదవాదే పి బ్రహ్మణస్స్వత ఏవ జీవభావాభ్యుపగమాత్ గుణవద్దోషాశ్చ స్వాభావికా భవేయురితి నిర్దోష బ్రహ్మతాదాత్మ్యోపదేశో విరుద్ధ ఏవ. కేవలభేదవాదినాం చాత్యన్త భిన్నయోః కేనాపి ప్రకారేణైక్యాసంభవాదేవ బ్రహ్మాత్మభావోపదేశా న సంభవన్తీతి సర్వవేదాన్త పరిత్యాగస్స్యాత్. నిఖిలోపనిషత్ప్రసిద్ధం కృత్స్నస్య బ్రహ్మశరీరభావమాతిష్ఠమానైః కృత్స్నస్య బ్రహ్మాత్మభావోపదేశాస్సర్వే సమ్యగుపపాదితా భవన్తి. జాతిగుణయోరివ ద్రవ్యాణామపి శరీరభావేన విశేషణత్వే న గౌరశ్వో మనుష్యో దేవో జాతః పురుషః కర్మభిరితి సామానాధికరణ్యం లోకవేదయోర్ముఖ్యమేవ ప్రవృత్తం చరం.

జిజ్ఞాతస్య విశేష ఉపసంహార ఇత్యర్థః. *తదైక్షతేత్యాదినా తచ్ఛబ్దార్థః ప్రతిపన్నః- *ఐతదాత్మ్యమిత్యాదినా జీవస్య బ్రహ్మాత్మకత్వం ప్రతిపన్నం- *అనేన జీవేనేత్యాదినా జీవవాచిశబ్దానాం బ్రహ్మపర్యన్తత్వం చ ప్రతిపన్నమితి నాతో ప్రత్యుద్దేశ్యోపాదేయవిభాగః. అయం హ్యప్రాప్తార్థప్రతిపాదకవాక్యానాం- నతు నిగమనవాక్యానాం- తేషాం ప్రాప్తవిషయత్వాత్. నిగమనం చోక్తార్థప్రతిష్ఠార్థత్వాదపేక్షితం దృశ్యతే. తస్మాన్నిగమనవాక్యేస్మిన్నుద్దేశ్యోపాదేయ విభాగముఖేన చోద్యస్యానవకాశ ఇతి పరిహార ఉక్తో భవతి. యత్ర త్వప్రాప్తార్థపరవాక్యే జగద్బ్రహ్మణోస్సామానాధికరణ్యం- తత్ర బ్రహ్మణ స్తద్రూపతా మభాక్తత్వం విధేయం జ్ఞాతవ్యం. ఏవం భేదశ్రుతిఘటకశ్రుత్యవిరోధార్థం తత్త్వమసీతివాక్యసామానాధికరణ్యం శరీరశరీరిభావేనోపపాదితం. శరీరవాచిశబ్దానాం శరీరిపర్యన్తాభిధానం జాతిగుణపదయోర్వ్యక్తిగుణిపర్యన్తాభిధానవత్సంభవతీత్యాకృత్యధికరణన్యాయేనోపపిపాదయిషుః శరీరవాచిశబ్దానామాకృత్యధికరణన్యాయవిషయతానిరూపణరూపస్య *అంశో నానావ్యపదేశాదిత్యధికరణస్య పూర్వపక్షభూతేష్వర్థేషు దూషణమాహ (అత ఇతి) అతః- జగద్బ్రహ్మణోశ్శ్రుతిభిశ్శరీరశరీరిభావప్రతిపాదనా, త్తస్య చ తత్సామానాధికరణ్యనిర్వాహకత్వా, చ్చేత్యర్థః. భేదాభేదవాదిశబ్దేనౌపాధికస్వాభావికభేదాభేదవాదినోర్ద్వయోరపి తన్త్రేణోక్తిః. కేవలభేదశబ్దేన స్వపర్యవసితభేదో వివక్షితః. తద్వాదినశ్చ వైశేషికాదయః. వైయధికరణ్యం చాస్యైష ఆత్మేత్యేవంరూపత్వాదుపదేశస్య. బ్రహ్మాత్మభావోపదేశపరిత్యాగః కథమితి శఙ్కాయాం ప్రథమవాదిపక్షే తదనుపపత్తిం వక్తుమాహ (ఏకస్మిన్నితి) శఙ్కతే (తస్యైవేతి) ప్రతివక్తి (తదితి) స్వవాక్యేన- *సత్యం జ్ఞానమిత్యాదినా స్వవాక్యేన. స్వరూపపరవాక్యేన ప్రతిపన్నాదధికార్థప్రతిపత్తిరస్తి- నవా- ప్రథమే సవిశేషత్వం- ద్వితీయే తాదాత్మ్యోపదేశవైయర్థ్యమితి భావః. పునశ్శఙ్కతే (కల్పితేతి) దూషయతి (తదితి) ప్రకారద్వయోపస్థాపకత్వాదితి భావః. (సామానాధికరణ్యతాదాత్మ్యేతి) సామానాధికరణ్యేన తాదాత్మ్యోపదేశాపేక్షేయమిత్యర్థః. న కేవలమసాధకత్వం- విరుద్ధమపీత్యాహ (సామానాధికరణ్యం త్వితి) ఔపాధికభేదాభేదవాదే తదనుపపత్తిమాహ (భేదాభేదేతి) క్లేశకర్మాద్యస్పృష్టస్సార్వజ్ఞ్యాదిగుణకో హీశ్వరః- అత ఈశ్వరస్య నిర్దోషస్య తదనర్హానీశ్వరతాదాత్మ్యవ్యాహతాదీశ్వరతాదాత్మ్యోపదేశో విరుద్ధ ఇత్యర్థః. పరిత్యక్తాస్స్యుః- పరిత్యాగః ఫలిత ఇత్యర్థః. స్వాభావికభేదాభేదపక్షే తదనుపపత్తిమాహ (స్వాభావికేతి) (గుణవద్దోషాశ్చ స్వాభావికా భవేయురితి) బ్రహ్మణ ఈశ్వరాంశేన సార్వజ్ఞ్యాదిగుణా ఇవ జీవాంశేన దోషాశ్చ స్వాభావికా భవేయుః- *అనాదిర్భగవాన్కాలో నాన్తోస్య ద్విజ విద్యతే । అవ్యుచ్ఛిన్నాస్తతస్త్వేతే సర్గస్థిత్యన్తసంయమా ఇతి సంసారప్రవాహస్య నిత్యత్వేన దోషా నిత్యాస్స్యురిత్యర్థః. యద్వా- తత్తద్దోషసంబన్ధార్హత్వం స్వాభావికం స్యాదిత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (ఇతి నిర్దోషేతి) నద్బ్రహ్మాత్మాదిశబ్దానాం నారాయణశబ్దపర్యవసాయిత్వేనేశ్వరాతిరిక్తవస్తునిషేధాదిభిరీశ్వరస్యైవ బ్రహ్మత్వం సిద్ధం కృత్వా *నిరవద్యం నిరఞ్జనమిత్యాదిశ్రుత్యుక్తం బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వం చాభిప్రేత్య నిర్దోష బ్రహ్మతాదాత్మ్యోపదేశవిరోధ ఉక్తః. నిర్దోషశ్రుతివిరోధః ఫలితః. తర్హి నిర్దోషశ్రుతివిరోధ ఇతి వక్తవ్యే కిమర్థం నిర్దోషబ్రహ్మతాదాత్మ్యోపదేశో విరుద్ధ ఇత్యుక్తం. ఉచ్యతే- హేయానర్హతాదాత్మ్యం హి పురుషార్థః. స్వరూపైక్యే చ బ్రహ్మణో హేయార్హత్వాద్ధేయార్హబ్రహ్మతాదాత్మ్యధీర్న హేయాపహతత్తాదాత్మ్యానుభవాఖ్యపురుషార్థశ్చేత్యుపాయత్వప్రాప్యత్వవిరోధాత్తాదాత్మ్యోపదేశపరవాక్యస్య ప్రయోజనపర్యవసానం న స్యాత్. న హ్యనినాచ్ఛిద్యమానస్య కాలాగ్నినా దహ్యమానస్య చ పురుషస్యోపాసనముపాసకానర్థం పరిహరతి- న చ తత్తాదాత్మ్యధీః కస్యచిత్పురుషార్థః- తద్వదితి జ్ఞాపనాయ తాదాత్మ్యోపదేశో విరుద్ధ ఇత్యుక్తం. స్వనిష్ఠభేదపక్షం దూషయతి (కేవలేతి) అత్యన్తభిన్నయోః- ప్రకారప్రకారిభావరహితయోరిత్యర్థః. కేనాపి ప్రకారేణ- విశేష్యాంశతోప్యైక్యాసిద్ధిరిత్యర్థః. ఏవం పూర్వపక్షచతుష్టయేప్యనుపపత్తిముక్త్వా స్వపక్షే నైష్ఫల్యమాహ (నిఖిలేతి) సమ్యక్శబ్దేన ముఖ్యత్వం వివక్షితం. కథం ముఖ్యత్వమిత్యత్రాహ (జాతిగుణయోరితి) దణ్డాదివ్యావృత్త్యర్థమాహ (శరీరభావేన విశేషణత్వేనేతి) కథం ముఖ్యమేవ ప్రవృత్తమిత్యుచ్యతే- అముఖ్యత్వేపి హి ప్రయోగస్సంభవతి- అముఖ్యత్వం చ శరీరస్య ద్రవ్యత్వాత్ - న హి దణ్డకుణ్డలాదిశబ్దానాం విశేష్యపర్యన్తాభిధానం దృష్టం- తస్మాద్ద్రవ్యత్వే సతి విశేషణత్వం జాతిగుణయోరన్యతరత్వే సతి విశేషణత్వం వా మతుబర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యప్రయోజకమితి శరీరవాచి

జాతిగుణయోరపి ద్రవ్యప్రకారత్వమేవ ఖణ్డో గౌః శుక్లః పట ఇతి సామానాధికరణ్యనిబన్ధనం. మనుష్యత్వాదివిశిష్టపిణ్డానామప్యాత్మనః ప్రకారతయైవ పదార్థత్వాత్ మనుష్యః పురుషః షణ్డో యోషిదాత్మా జాత ఇతి సామానాధికరణ్యం సర్వత్రానుగతమితి ప్రకారత్వమేవ సామానాధికరణ్యనిబన్ధనం- న పరస్పరవ్యావృత్తా జాత్యాదయః. స్వనిష్ఠానామేవ హి ద్రవ్యాణాం కదాచిత్ క్వచిద్ద్రవ్యవిశేషణత్వే మత్వర్థీయప్రత్యయో దృష్టః దణ్డీ కుణ్డలీతి- న పృథక్ ప్రతిపత్తిస్థిత్యనర్హాణాం ద్రవ్యాణాం. తేషాం విశేషణత్వం సామానాధికరణ్యావసేయమేవ. యది గౌరశ్వో మనుష్యో దేవ ఇతి పురుషో యోషిత్ షణ్డ ఆత్మా కర్మభిర్జాత ఇత్యత్ర- ఖణ్డో ముణ్డో గౌః శుక్లః పటః కృష్ణః పట ఇతి జాతిగుణవదాత్మప్రకారత్వం మనుష్యాదిశరీరాణామిష్యతే- తర్హి జాతివ్యక్త్యోరివ ప్రకారప్రకారిణోశ్శరీరాత్మనోరపి నియమేన సహప్రతిపత్తిస్స్యాత్ - న చైవం దృశ్యతే- న హి నియమేన గోత్వాదివదాత్మాశ్రయతయైవాత్మనా సహ మనుష్యాదిశరీరం పశ్యన్తి- అతో మనుష్య ఆత్మేతి సామానాధికరణ్యం లాక్షణికమేవ. నైతదేవం- మనుష్యాదిశరీరాణామప్యాత్మైకాశ్రయత్వం, తదేకప్రయోజనత్వం, తత్ప్రకారత్వం, చ జాత్యాదితుల్యం. ఆత్మైకాశ్రయత్వమాత్మవిశ్లేషే శరీరవినాశాదవగమ్యతే. ఆత్మైకప్రయోజనత్వం చ తత్కర్మఫలభోగార్థతయైవ సద్భావాత్. తత్ప్రకారత్వమపి దేవో మనుష్య ఇత్యాత్మవిశేషణతయైవ ప్రతీతేః. ఏతదేవ హి గవాదిశబ్దానాం వ్యక్తిపర్యన్తత్వే హేతుః- ఏతత్స్వభావవిరహాదేవ దణ్డకుణ్డలాదీనాం విశేషణత్వే దణ్డీ కుణ్డలీతి మత్వర్థీయప్రత్యయః. దేవమనుష్యాదిపిణ్డానామాత్మైకాశ్రయత్వ తదేకప్రయోజనత్వ తత్ప్రకారత్వస్వభావాద్దేవో మనుష్య ఆత్మేతి లోకవేదయోస్సామానాధికరణ్యేన వ్యవహారః. జాతివ్యక్త్యోర్నియమేన సహప్రతీతిరుభయోశ్చాక్షుషత్వాత్ -

శబ్దస్య విశేష్యపర్యన్తాభిధానమముఖ్యమిత్యత్రాహ (జాతిగుణయోరపీతి) ఏవకారేణ జాతిగుణయోరన్యతరత్వాదేః ప్రయోజకత్వవ్యుదాసః. తతః కిమిత్యత్రాహ (మనుష్యత్వాదీతి) అత్ర ప్రకారశబ్దో విశేషణమాత్రపరః. ఏవకారేణ దణ్డకుణ్డలాదివ్యావృత్తిరభిప్రేతా. (సామానాధికరణ్యమనుగతమితీతి) సామానాధికరణ్యస్యానుగతత్వాదనుగతమేవ తత్ప్రయోజకం వాచ్యమిత్యర్థః. జాతిత్వగుణత్వాదేః ప్రయోజకత్వం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ (న పరస్పరేతి) పరస్పరవ్యావృత్తాః- పరస్పరాననుయాయినః. జాత్యాదయః- జాతిత్వాదయః. అయమభిప్రాయః- గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యాదిషు ప్రవాహకూలయోర్గఙ్గాపదప్రవృత్తినిమిత్తభూతస్యానుయాయినః ఆకారస్యాదర్శనాత్తత్ర లాక్షణికత్వం- అత్ర తు యత్ర యత్ర విశేష్యపర్యన్తాభిధాయిత్వేన ప్రయోగో దృష్టచరః- తత్ర తత్ర ప్రయోగేష్వనువృత్తాకారదర్శనాదననుగతాకారప్రయోజకత్వాశ్రయణేన క్వచిల్లాక్షణికత్వం వక్తుమయుక్తం. అన్యథా అద్రవ్యత్వే సతి విశేషణత్వం విశేష్యపర్యన్తాభిధానే ప్రయోజకమిత్యపి న వక్తవ్యం- జాతిత్వం గుణత్వం వా ప్రయోజకమస్తు- అన్యల్లాక్షణికం స్యాత్. న చ తథా భవదభిమతం- జాతిగుణవాచినాముభయేషామపి హి శబ్దానాం విశేష్యపర్యవసాయిత్వేన ప్రయోగదర్శనాత్. తస్మాచ్ఛరీరవాచిశబ్దానామపి విశేష్యపర్యన్తాభిధాయిత్వేన ప్రయోగదర్శనాత్, త్రిప్రయోగేషు సర్వేష్వనువృత్తైకాకారదర్శనాచ్చాననువృత్తాకారాన్తరస్య ప్రయోజకత్వకల్పనేనాన్యతరస్య అముఖ్యత్వకల్పనాయోగాదయుక్తత్వాదిదమపి సామానాధికరణ్యం జాతిగుణవాచిశబ్దానామివ ముఖ్యమేవేతి. నను ప్రకారభూతద్రవ్యవాచిపదానాం మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షవిశేష్యపర్యన్తాభిధాయిత్వం దణ్డాదిశబ్దానాం తథాత్వాదర్శనాదనుపపన్నమితి శఙ్కాయాం ప్రకారతయైవేతి పూర్వమభిప్రేతం వివృణోతి (స్వనిష్ఠానామేవ హీతి) అపృథక్సిద్ధప్రకారవాచిత్వమేవ మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యప్రయోజకమిత్యర్థః. యత్ర యత్ర నియతప్రకారత్వం తత్ర తత్ర సహోపలమ్భనియమో దృష్టః- శరీరే తు సహోపలమ్భనియమాభావాదపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వమనుపపన్నం- తస్మాత్సామానాధికరణ్యం లాక్షణికమిత్యభిప్రాయేణ చోదయతి (యది గౌరశ్వ ఇతి) పక్షే వ్యాపకవిపర్యయం దర్శయతి (న చైవమితి) తద్వివృణోతి (న హీతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) పరిహరతి (నైతదేవమితి) సహోపలమ్భనియమస్య నియతప్రకారత్వప్రయోజకత్వే దూషణం వక్ష్యన్ ప్రథమం శరీరస్యాపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వం ప్రతిపన్నమితి దర్శయతి (మనుష్యాదీతి) ఆత్మైకాశ్రయత్వతదేకార్థత్వయోరన్యతరాన్వితం ప్రకారత్వమపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వమిత్యర్థః. యద్వా- ప్రకారత్వశబ్దేన ప్రకారతయైవ ప్రతీతిర్వివక్షితా- ఉత్తరత్ర ప్రకారత్వవివరణే ఆత్మవిశేషణతయైవ ప్రతీతేరితి వక్ష్యమాణత్వాత్. తేన విశేష్యప్రతిపత్తిసమ్భవే దణ్డకుణ్డలాదివత్పృథగవస్థితత్వేన ప్రతిపన్నత్వాభావః ఫలితః. తదేకాశ్రయత్వం, తదేకప్రయోజనత్వం, విశేష్యప్రతీతిసమ్భవే పృథక్స్థితత్వేనాప్రతీతత్వం, చాపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వే ప్రయోజకమిత్యర్థః. తేషు త్రిష్వాత్మైకాశ్రయత్వం పక్షే దర్శయతి (ఆత్మైకాశ్రయత్వమితి) తదేకప్రయోజనత్వం దర్శయతి (ఆత్మైకేతి) న చ దుఃఖైకఫలనారకశరీరేష్వవ్యాప్తిః- దుఃఖస్యాప్రయోజనత్వేపి తేషాం పాపక్షయరూపప్రయోజనహేతుత్వాత్. న చ పత్న్యాది ప్రీతిహేతుభృత్యాదిదేహే తదేకప్రయోజనత్వాదతివ్యాప్తిః శఙ్కనీయా- తత్ప్రయోజనసాధనత్వేన వినాస్థిత్యభావస్య వివక్షితత్వాత్ - క్రయవిక్రయాద్యర్హస్య తదేకప్రయోజనత్వం హి న సిధ్యతి. తత్కర్మఫలభోగార్థతయైవ సద్భావాదితి హ్యుక్తం- అత స్తదేకప్రయోజనశబ్దస్యాప్యయమేవార్థః. అథ తత్ప్రకారత్వం దర్శయతి (తత్ప్రకారత్వమపీతి) విశేష్యప్రతీతిసిద్ధౌ తత్పృథక్సిద్ధత్వేన ప్రతీత్యభావస్తత్ప్రకారత్వశబ్దేన వివక్షిత ఇత్యర్థః. పఞ్చమీనిర్దేశోపచారికః. యద్వా- తతశ్శివ తత్ప్రకారత్వేనోక్తమిత్యర్థః. అథవా- పృథక్స్థితత్వప్రతీత్యభావే ప్రతీతివిశేషో హేతుతయోదాహ్రియతే. ఏతత్తదేకాశ్రయత్వాది త్రితయం సపక్షేపి దర్శయతి (ఏతదేవ హీతి) విపక్షవ్యావృత్తత్వం దర్శయతి (ఏతత్స్వభావేతి) ఈదృశప్రకారత్వమేవ పక్షే మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యహేతురిత్యాహ (దేవమనుష్యాదీతి) సహోపలమ్భనియమస్యాన్యథాసిద్ధిమాహ (జాతివ్యక్త్యోరితి) సహోపలమ్భనియమస్త్వేక

ఆత్మనస్త్వచాక్షుషత్వాచ్చాక్షుషాశరీరగ్రహణవేలాయామాత్మా న గృహ్యతే. పృథగ్గ్రహణయోగ్యస్య ప్రకారతైకస్వరూపత్వం దుర్ఘటమితి మా వోచః — జాత్యాదివత్తదేకాశ్రయత్వతదేకప్రయోజనత్వతద్విశేషణత్వైశ్శరీరస్యాపి తత్ప్రకారతైకస్వభావత్వావగమాత్. సహోపలమ్భనియమస్త్వేకసామగ్రీవేద్యత్వనిబన్ధన ఇత్యుక్తం. యథా చక్షుషా పృథివ్యాదేర్గన్ధరసాదిసంబన్ధిత్వం స్వాభావికమపి న గృహ్యతే — ఏవం చక్షుషా గృహ్యమాణం శరీరమాత్మప్రకారతైకస్వభావమపి న తథా గృహ్యతే — ఆత్మగ్రహణే చక్షుషస్సామర్థ్యాభావాత్. నైతావతా శరీరస్య తత్ప్రకారత్వస్వభావవిరహః. తత్ప్రకారతైకస్వభావత్వమేవ సామానాధికరణ్యనిబన్ధనం. ఆత్మప్రకారతయా ప్రతిపాదనసమర్థస్తు శబ్దస్సహైవ ప్రకారతయా ప్రతిపాదయతి. నను చ లోకేపి వ్యవహారే శరీరశబ్దేన శరీరమాత్రం గృహ్యత ఇతి నాత్మపర్యన్తతా శరీరశబ్దస్య. నైవం — ఆత్మప్రకారభూతస్యైవ శరీరస్య పదార్థవివేకప్రదర్శనాయ నిరూపణాన్నిష్కర్షకశబ్దోఽయం — యథా గోత్వం శుక్లత్వమాకృతిర్గుణ ఇత్యాదిశబ్దాః. అతో గవాదిశబ్దవద్దేవమనుష్యాదిశబ్దా ఆత్మపర్యన్తాః.

సామగ్రీవేద్యత్వప్రయుక్తః — న త్వపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వప్రయుక్త ఇత్యర్థః. చాక్షుషత్వం ప్రదర్శనార్థం. ఉపాధేరపక్షస్థత్వం దర్శయతి (ఆత్మనస్త్వితి) ఏకసామగ్రీవేద్యత్వమపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వే ప్రయోజకమితి తదభావాన్నాపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వమిత్యాశఙ్క్యాహ (పృథగ్గ్రహణేతి) స్వరూపం — ధర్మః. ప్రకారత్వమేవ ధర్మో యస్య తత్ప్రకారతైకస్వరూపం. ఏకశబ్దేన కదాచిదప్రకారత్వస్య వ్యుదాసః — తేన దణ్డకుణ్డలాదివైషమ్యం. కిమపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వే ప్రయోజకాన్తరాభావాదేకసామగ్రీవేద్యత్వం ప్రయోజకముచ్యతే — ఉతాస్యాన్వయాయిత్వాదిదమపి ప్రయోజకముచ్యత ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం ప్ర రః ప్రతివదతి (జాత్యాదీతి) ప్రకారతైకస్వభావత్వావగమాదిత్యత్ర స్వభావశబ్దేనైవ ప్రకారత్వనియమే సిద్ధే ఏకశబ్దప్రయోగ ఏకసామగ్రీవేద్యతాస్వభావత్వవ్యావృత్త్యర్థః. యది తదేకాశ్రయత్వాదిరేవాపృథగ్విశేషణత్వే ప్రయోజకః — కథం తర్హి జాత్యాదౌ సహోపలమ్భనియమ ఇత్యత్రాహ (సహోపలమ్భేతి) అనేన పూర్వం చాక్షుషత్వోక్తిరేకసామగ్రీవేద్యత్వప్రదర్శనార్థేతి స్పష్టం. అథ పూర్వోక్తవికల్పే ద్వితీయశిరసి చాపృథగ్విశేషణత్వప్రయోజకతయోచ్యమానమిదం కిం మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యప్రయోగవిషయేషు సర్వేష్వనుయాయి — ఉత భవదభిమతజాతిగుణేష్వేవానుయాయీతి వికల్పోఽభిప్రేతః. తత్ర న ప్రథమః — దేహాత్మనోరేకసామగ్రీవేద్యత్వాభావాత్ — తతశ్చానుగతప్రయోజకసద్భావాదపృథగ్విశేషణత్వస్యాప్యనుగతత్వేన సామానాధికరణ్యప్రయోగాణాం సర్వేషాం ముఖ్యత్వే సంభవత్యప్యననుగతమాకారం ప్రయోజకత్వేనాఙ్గీకృత్య అపృథగ్విశేషణత్వమపి సంకుచితం కృత్వా తద్ద్వారా సామానాధికరణ్యప్రయోగాణామముఖ్యత్వాశ్రయణమనుపపన్నమిత్యర్థసిద్ధం — ప్రకారతైకస్వభావత్వావగమాదిత్యత్రైకశబ్దేనైకసామగ్రీవేద్యతాస్వభావత్వస్య వ్యుదస్తత్వాత్. అథ పరాభిమతస్థలానుయాయిత్వరూపద్వితీయశిరసి గన్ధాదౌ వ్యభిచారేణ దూషణం వదన్నేకసామగ్రీవేద్యత్వస్యాపృథగ్విశేషణత్వావ్యాపకత్వమాహ (యథేతి) న హ్యచాక్షుషస్యాపి గన్ధస్య పృథివీనియతప్రకారత్వహానిః. ఏవంశబ్దో యథాశబ్దప్రతినిర్దేశరూపః. కస్మాదగ్రహణమిత్యత్రాహ (ఆత్మగ్రహణ ఇతి) వ్యాపకత్వాభావఫలమాహ (నైతావతేతి) ఏతావతా — చక్షుషా గ్రహణాభావమాత్రాత్. న తత్ప్రకారత్వస్వభావహానిః — ఏకసామగ్రీవేద్యత్వస్యాపృథగ్విశేషణతావ్యాపకత్వాభావాత్తదేకాశ్రయత్వాదిప్రయోజకాన్తరసద్భావాచ్చేతి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తత్ప్రకారతేతి) ఏకశబ్ద ఏకసామగ్రీవేద్యతాస్వభావత్వవ్యుదాసపరః. ఏవకారస్సహోపలమ్భనియమవ్యుదాసార్థః. అపృథగ్విశేషణత్వేఽపి శరీరస్య — కేనాపి ప్రమాణేన తత్తథోపలభ్యేతేత్యత్రాహ (ఆత్మేతి) శబ్దోఽపి న శరీరపర్యన్తాభిధాయీతి చోదయతి (నను చేతి) పరిహరతి (నైవమితి) ఇమౌ చోద్యపరిహారావాకృత్యధికరణేఽపి సమానావిత్యభిప్రాయేణాహ (యథా గోత్వమితి) నిష్కర్షకశబ్దానాం విశేష్యపర్యన్తాభిధాయిత్వాభావే చేతనాచేతనవాచినశ్శబ్దా న బ్రహ్మపర్యన్తాభిధాయినో భవన్తి — *యస్యాత్మా శరీరం *యస్య పృథివీ శరీరమిత్యాదిష్వాత్మాదిశబ్దానాం నిష్కర్షకశబ్దత్వావగమాదితి చేత్. ఉచ్యతే — నిష్కర్షకశబ్దో ద్వివిధః — వైవక్షికనిష్కర్షకో నియతనిష్కర్షకశ్చేతి. తత్ర శరీరాదిశబ్దా నియతనిష్కర్షకాః — ఆత్మాదిశబ్దా వైవక్షికనిష్కర్షకాః — గోత్వాదిశబ్దవచ్ఛుక్లాదిశబ్దవచ్చ — ప్రయోగస్య వ్యవస్థాపకత్వాత్. నిష్కర్షకానిష్కర్షకవిభాగోఽపి హి ప్రయోగాధీనః — తద్వదయమపి విభాగస్తన్మూలః. నను శుక్లాదిశబ్దా నియతనిష్కర్షకా ఏవ — గుణిపర్యన్తతా తు *గుణవచనేభ్యో మతుపో లుగ్వక్తవ్య ఇతి స్మరణాత్. మైవం — జాతివాచిశబ్దవదపృథక్సిద్ధవిశేషణవాచిత్వావిశేషాచ్ఛుక్లాదిశబ్దానాం. ప్రత్యయస్తు ద్విశబ్దస్థద్వివచనవత్ప్రకృత్యనతిరిక్తార్థః — త్రిలిఙ్గతయా శబ్దసాధుత్వాయ స్వరవిశేషాయ చ భవతి. తత ఏవ హి *గుణే శుక్లాదయః పుంసి గుణిలిఙ్గాస్తు తద్వతీతి నైఘణ్టుకాః. యతస్స్వతో గుణిపర్యన్తానామేవ గుణవాచిపదానాం లిఙ్గస్వరార్థం మతుబ్లోపస్మరణం — న తు గుణ్యభిధానశక్తివిరహేణ గుణ్యభిధానార్థం — అత ఏవ హి రాగపదస్య రక్తపదతుల్యతయా ప్రయోగాభావః. అతశ్శుక్లాదిశబ్దా వైవక్షికనిష్కర్షకాః. నియతనిష్కర్షకాణామపి తథాత్వం ప్రతియోగివిశేషసాపేక్షం — న తు సార్వత్రికం — *రసోఽహమప్సు కౌన్తేయ ప్రభాస్మి శశిసూర్యయోః *పుణ్యో గన్ధః పృథివ్యాం చేతి గన్ధాదిశబ్దానామపి పరమాత్మపర్యన్తతయా ప్రయోగాత్. అతః పృథివ్యాద్యపేక్షయైవ గన్ధాదిశబ్దానాం నియతనిష్కర్షకత్వం. శరీరవాచిశబ్దానాం శరీరిపర్యన్తతాం నిగమయతి (అతో గవాదీతి) ఆత్మపర్యన్తాః — ఆత్మపర్యన్తశక్తయః. శరీరవాచిశబ్దైరాత్మబోధనం శక్తినిబన్ధనతయా ముఖ్యమిత్యర్థః. నను యద్యపి శరీరవాచిశబ్దా ఆకృతినయగోచరాః — తథాపి తైశ్శరీరిబోధనం లాక్షణికం — గవాదిశబ్దైరపి వ్యక్తిబోధనస్య లాక్షణికత్వాత్. సంబన్ధానుపపత్తిభ్యాం హి లక్షణా — జాతిమాత్రస్యానయనాద్యనర్హత్వాద్వ్యక్తిసంబన్ధాచ్చ గవాదిశబ్దైర్వ్యక్తిర్లక్షణయా బోధ్యతే — ప్రయోగేన్యథాసిద్ధే శక్తికల్పనానుపపత్తేః. నైవం — అయుతసిద్ధవిశేషణవాచిశబ్దత్వస్య విశేష్యలక్షణాప్రతిబన్ధకత్వాత్. అన్యథా — జాత్యాదిశబ్దానామపి సంబన్ధానుప

ఏవం దేవమనుష్యాదిపిణ్డవిశిష్టానాం జీవానాం పరమాత్మశరీరతయా తత్ప్రకారత్వాజ్జీవాత్మవాచినశ్శబ్దాః పరమాత్మ

పర్యన్తా ఇతి విశేషణత్వసిద్ధ్యై వ్యక్తిపర్యన్తప్రయోగప్రసఙ్గః. ఆకృతిరేవ శబ్దశక్తివిషయః- వ్యక్తిబోధనస్వర్థసామర్థ్యాత్ - ప్రత్యభిజ్ఞాయాం సంస్కారసచివే న్ద్రియవదర్థసామర్థ్యసచివా శబ్దశక్తిర్విశిష్టబోధసామగ్రీత్యపి నయుక్తం - జాత్యాదిశబ్దశ్రవణేపి విశిష్టబోధప్రసఙ్గాదేవ. నహి సత్యాం సామగ్ర్యాం కార్యానుదయ ఉపపద్యతే. ననుగవాదిశబ్దాః జాతేర్వ్యక్తిపరతన్త్రతారూపమభిదధతి - అతస్తైర్వ్యక్తిపర్యన్తబోధః - జాత్యాదిశబ్దాస్తు జాతిస్వరూపమాత్రం- అతస్తైర్న వ్యక్తిపర్యన్తబోధాభావః. నైవం- జాత్యాదిశబ్దైర్ద్రవ్యపారతన్త్ర్యప్రతిపత్త్యా ద్రవ్యవిలక్షణతయా జాతిప్రతీత్యనుపపత్తేః. నను నజాతేర్ద్రవ్యప్రకారతైకస్వభావత్వరూపపారతన్త్ర్యబోధనం వివక్షితం- కింతు విశేషణాన్తరాన్వయకారకథావానర్హత్వరూపపారతన్త్ర్యబోధనమితి. ఉచ్యతే- గవాదిశబ్దైస్తాదృక్త్వబోధనమేకపదేన విశేష్యాభిధాననిబన్ధనం - నహి కుణ్డలీత్యుక్తే కుణ్డలస్య రుచిరత్వాదివిశేషణాన్వయః, కుణ్డలేన భూషిత ఇతివత్కారకథావన్న భవతి. ఏవం చ సతి పారతన్త్ర్యబోధనాద్వ్యక్త్యబోధనేఽభ్యుపగమ్యమానే అన్యోన్యాశ్రయస్స్యాత్ - పారతన్త్ర్యబోధనాద్విశేష్యాబోధనం- తదబోధనాత్పారతన్త్ర్యబోధనమితి. కించ గవాదిశబ్దానాం విశేష్యబోధనశక్తివిరహే జాత్యాదిశబ్దానామివ పారతన్త్ర్యబోధనాసామర్థ్యప్రసఙ్గః. ధర్మిబోధనాసామర్థ్యవ్యాపకతయా జాత్యాదిశబ్దేషు దృష్టం పారతన్త్ర్యబోధనాసామర్థ్యం గవాదిశబ్దేభ్యో నివర్తమానం స్వవ్యాప్యం ధర్మిబోధనాసామర్థ్యం కథం న నివర్తయేత్. ద్రవ్యాంశే శక్తిర్మాభూత్ - జాతేర్వ్యక్తిపారతన్త్ర్యమపి గవాదిశబ్దా బోధయేయురితి న వాచ్యం- ద్రవ్యాంశే శక్తివిరహే తైర్జాత్యాదిశబ్దైరపి ద్రవ్యపారతన్త్ర్యబోధనప్రసఙ్గాత్. అతశ్శబ్దశక్తినిబన్ధనైవ గవాదిశబ్దైర్ద్రవ్యప్రతీతిః. కించ- యదిజాతిమాత్రమేవ ముఖ్యార్థః తర్హ్యముఖ్యభూతద్రవ్యపర్యన్తప్రయోగాదపి జాతిమాత్రే గవాదిశబ్దానాం ప్రచురప్రయోగప్రసఙ్గః- ముఖ్యార్థగుణసంబన్ధివిషయప్రయోగాదపి ముఖ్యార్థే ప్రచురప్రయోగదర్శనాత్. గఙ్గాగ్నిసింహాదిశబ్దానాం కూలమాణవకాదివిషయప్రయోగాదపి ముఖ్యార్థే *ప్రచురప్రయోగో దృష్టః - నతు వ్యక్తినిష్ఠా గౌః వ్యక్తినిష్ఠో మహిష ఇతి ప్రయోగః. జాతిరేవ ముఖ్యార్థశ్చేద్గవాదిశబ్దానాం జాతిమాత్రవిషయప్రయోగే గోత్వతలాదినైరపేక్ష్యం చ స్యాత్ - నహి గఙ్గాదిశబ్దాః ప్రవాహాదివిషయప్రయోగే భావప్రత్యయాన్తాః ప్రయుజ్యన్తే. ప్రచురప్రయోగాభావో భావప్రత్యయాపేక్షత్వం చ గవాదిశబ్దానాం వ్యక్తౌ నిరూఢలక్షణాయోగాదితి చేన్న- ప్రచురప్రయోగానుగతిర్హి లక్షణాయా నిరూఢిః. తతశ్చ ప్రచురప్రయోగాభావాత్ప్రచురప్రయోగాభావ ఇతి పరిహారో న ఘటతే- ప్రసఞ్జస్య ప్రసఞ్జనీయాభావపరిహార్యత్వాభావాత్. నహ్యగ్నిమత్త్వప్రసఙ్గోఽగ్న్యభావాత్పరిహ్రియతే. భావప్రత్యయానపేక్షత్వప్రసఙ్గశ్చ దుష్పరిహరః- శుక్లాదిశబ్దానాం గుణిబోధనే నిరూఢలక్షణాభ్యుపగమేపి పటస్య శుక్ల ఇతి గుణమాత్రపరప్రయోగే భావప్రత్యయానపేక్షత్వదర్శనాత్. శుక్లాదిశబ్దానాం హి లుప్తమతుబర్థలక్షణా పరైరభ్యుపగతా- యథా సమాసేషు ప్రాతిపదికేనాప్రయుక్తవిభక్త్యర్థలక్షణేష్యతే. లక్షణాయా నిరూఢిర్నామ సర్వప్రయోగానుగతిరితి చేన్న - గోశబ్దే తదభావప్రసఙ్గాత్- అనువృత్తా గోవ్యవహార ఇతి, గోత్వమాత్రేపి హి గోశబ్దః క్వాపి ప్రయుజ్యతే. కించ-సర్వప్రయోగానుగతా వృత్తిర్లక్షణైవ న స్యాత్- ఆకృతివిషయవృత్తివత్. నన్వనన్యథాసిద్ధా వృత్తిర్ముఖ్యా. సత్యం- అనన్యథాసిద్ధిశ్చ దర్శితా- అయుతసిద్ధవిశేషణవాచిశబ్దానాం విశేష్యలక్షణాసామర్థ్యాభావస్యోపపాదితత్వాత్. నను త్వత్పక్షే ధర్మివాచిపదానాం భావప్రధాననిర్దేశేషు ముఖ్యైకదేశే లక్షణాభిమతా - అస్మాకం తు గవాదిశబ్దానాం వ్యక్తౌ లక్షణా - తత్ర శక్తేర్విశేషణవిశేష్యగోచరత్వకల్పనే భవతాం గౌరవం స్యాత్. స్యాదేవ- సతు నాత్ర దోషః - లాఘవేన నిర్వాహాయోగ్యస్థలే గౌరవస్యాదోషత్వాభావాత్. లక్షణాశ్రయణానుపపత్తిర్హి దర్శితా. కించ- గామానయేత్యాదిషు వ్యక్తిప్రతీతిరర్థసామర్థ్యాద్భవతి చేత్ - తర్హి వివక్షితాయా జాతేః ప్రతిసంబన్ధిభూతం ద్రవ్యముపసర్జనతయా ప్రతీయేత. తతశ్చ పుత్రః పితేతివత్ ఖణ్డో గౌరయమితి సామానాధికరణ్యం న స్యాత్ - పుత్రమానయేత్యత్ర మమేత్యనుక్తేపి అర్థవశాద్వివక్షితపుత్రప్రతిసంబన్ధిపిత్వేన ప్రతీయమానో దేవదత్తః పుత్రగుణతయా ప్రతీయతే - నతు విశేష్యత్వేన ప్రధానతయా - తదవచ్ఛేదార్థత్వాత్తస్య. గవాదిశబ్దేషు తు ద్రవ్యమేవ ప్రధానతయా ప్రతీయతే. గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యత్ర ప్రవాహస్యావివక్షితత్వాత్కూలస్య తదుపసర్జనతయా ప్రతీత్యభావః. ఛత్రిణో గచ్ఛన్తీత్యత్ర త్వచ్ఛత్రిణాం ఛత్రిప్రతిసంబన్ధితయా ప్రతీయమానత్వాభావాచ్ఛత్రిగుణభావేన ప్రతీత్యభావః. అతో వివక్షితార్థప్రతిసంబన్ధితయా ప్రతీయమానత్వేపి ప్రధానతయా ప్రతీయమానం ద్రవ్యం శబ్దశక్త్యైవ ప్రతీయతే - అయం పుత్రీత్యత్ర పుత్రిశబ్దేన ప్రతీయమానపుత్రివత్. కించ- విశేష్యాంశే శక్తిమతా రూపిశబ్దేన రూపప్రతిపత్తిదర్శనాత్, తద్రహితేన రూపశబ్దేన విశేష్యప్రతిపత్తిదర్శనాభావా, చ్ఛశబ్దవిశేషోపశ్లిష్టవిశేష్యప్రతీతిరన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం శబ్దశక్తినిబన్ధనేత్యధ్యవసీయతే. అతో గవాదిశబ్దానాం విశేష్యబోధకత్వం శక్తినిబన్ధనం. నను వ్యక్తీనామానన్త్యాత్తాభిస్సంబన్ధగ్రహణానుపపన్నః. ఏకస్యాం వ్యక్తౌ శబ్దవాచ్యతావ్యుత్పత్తిశ్చేద్వ్యక్త్యన్తరస్య గోశబ్దవాచ్యత్వం న స్యాత్. నైవం- యత్ర జాతిస్తత్రాయం శబ్ద ఇత్యేవంరూపత్వాద్వ్యుత్పత్తేః. అతో వాచ్యతానిమిత్తస్యైకత్వాత్ప్రత్యేకవ్యుత్పత్త్యనపేక్షా, యుగపత్సర్వవ్యక్తీనాం వాచ్యతావ్యుత్పత్తి, రేకైకవ్యక్తౌ వాచ్యతానిమిత్తస్య పుష్కలత్వాదేకైకవ్యక్తేర్వాచ్యత్వసిద్ధి, శ్చ ఘటతే. కథమనన్తానాం వ్యక్తీనాం బుద్ధావారోపణం శక్యమితి చేత్. వ్యక్తీనాం శబ్దవాచ్యత్వం ప్రతిషేధతా త్వయా వ్యక్తయః ప్రతిపన్నాః- నవా. నచేత్ - తాసు శబ్దవాచ్యత్వనిషేధోనుపపన్నః - * లబ్ధరూపే క్వచిత్కించిత్తాదృగేవ నిషిధ్యతే. ప్రతిపన్నాశ్చేత్- కింకతిపయవ్యక్తయః ప్రతిపన్నాః- ఉత సర్వాః. ప్రథమే సర్వవ్యక్తీనాం శబ్దవాచ్యత్వనిషేధాయోగః. ద్వితీయే త్వమివ సర్వే సర్వా వ్యక్తీః ప్రతిపద్యేరన్ వ్యుత్పద్యేరంశ్చ. అతో గవాదిశబ్దాః స్వశక్త్యైవ వ్యక్తిబోధకాః. తద్వచ్ఛరీరవాచిశబ్దానామపి స్వశక్త్యైవ శరీరిపర్యన్తబోధకత్వం సిద్ధం. ఏవం శరీరవాచిశబ్దాః శరీరిపర్యన్తాః స్యుః- తతః కిం పరమాత్మచిదచిద్వాచిశబ్దానాం సామానాధికరణ్యస్యేత్యత్రాహ (ఏవమితి)

పర్యన్తాః అతస్సర్వస్య బ్రహ్మణః ప్రకారతయైవ చిదచిద్వస్తునః పదార్థత్వమితి తత్సామానాధికరణ్యేన ప్రయోగః. అయమర్థో వేదార్థసఙ్గ్రహే సమర్థితః. ఇదమేవ శరీరాత్మభావలక్షణం తాదాత్మ్యం *ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చేతి వక్ష్యతి. *ఆత్మేత్యేవ తు గృహ్ణీయాదితి చ వాక్యకారః.

ప్రయోజకాకారం వదన్నిగమయతి (అత ఇతి) ఏవం తత్త్వమసీతి వాక్యేన చిదచిచ్ఛరీరకస్య కారణావస్థస్య కార్యావస్థస్య చ బ్రహ్మణ ఏకత్వం ప్రతిపాదితం. న చ ప్రకారైక్యం కార్యకారణైక్యం చేత్యర్థభేదాద్వాక్యభేదః శఙ్కనీయః - ప్రకారైక్యస్య పదావగమ్యత్వాత్. తత్పదం హి ప్రకృతవాచకం. ప్రకృతం హి సార్వజ్ఞ్యాదిగుణకం జగచ్ఛరీరకం కారణం *తదైక్షత *ఏకమేవ *బహుస్స్యాం *తత్తేజోఽసృజత *అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి *సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇత్యాదిభిరీక్షితృత్వైకత్వానుప్రవేశపూర్వకనామరూపవ్యాకరణధారణశ్రవణాత్. అతస్తత్పదం సార్వజ్ఞ్యాదిగుణకజగచ్ఛరీరకబ్రహ్మపరం. త్వంపదం చ కార్యాచిత్సంసృష్టజీవవిశేషవిశిష్టబ్రహ్మపరం. అత ఉభయావస్థస్య బ్రహ్మణశ్చిదచిత్ప్రకారవత్త్వం పదావగతం. పదద్వయస్య సమానవిభక్త్యా కారణావస్థస్య కార్యావస్థస్య చ బ్రహ్మణ ఏకత్వమవగమ్యతే. అతో న వాక్యభేదః. అతః కార్యకారణావస్థప్రకార్యేకత్వం తత్త్వమసీతి వాక్యేన ప్రతిపాదితం. పరమాత్మానం ప్రతి జగతశ్శరీరత్వం కథం- అస్మిన్ సిద్ధే శరీరత్వప్రయుక్తా దోషాస్స్యుః- ఉక్తస్యానుగ్రాహకస్య న్యాయస్య కిమనుగ్రాహ్యం ప్రమాణం- కథం వ్యుత్పత్తివిరోధపరిహార ఇత్యాదిశఙ్కాయామాహ (అయమర్థ ఇతి) పరేణ స్వరూపైక్యపరత్వేనోదాహృతం సూత్రం వాక్యకారవచనం చ వ్యాచష్టే (ఇదమేవేత్యాదినా) అత్రాయమర్థస్సఙ్కలయ్యానుసన్ధేయః- మృషావాదిభిస్సామానాధికరణ్యనిర్వాహో బహుధా కృతః. తత్ర సామానాధికరణ్యస్యాతద్వ్యావృత్తిముఖేన వస్తుమాత్రపరత్వం సత్యాదివాక్యనిరూపణే నిరస్తం- వ్యావృత్తీనాముపలక్షణతాపక్షే పదాన్తరవైయర్థ్యాత్, విశేషణత్వాభ్యుపగమే ముఖ్యే సంభవతి లాక్షణికార్థస్వీకారాయోగాచ్చ. తత్త్వమసీతి వాక్యే చాన్వయముఖేన స్వరూపమాత్రపరత్వే తత్పదస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వభఙ్గః, పదద్వయలక్షణా, ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాభావాత్సామానాధికరణ్యలక్షణహాని, రుపలక్షణరూపప్రవృత్తినిమిత్తాశ్రయణే పదాన్తరవైయర్థ్యం, *తదైక్షతేత్యాద్యుపక్రమవిరోధః, ఉపక్రమోపక్రమవిరోధః, శ్రుత్యన్తరవిరోధః, తిరోధానాద్యనుపపత్తిరూపతర్కవిరోధ, శ్చేతి దూషణాన్యుక్తాని. బాధార్థత్వే చ స్వరూపలక్షణానర్థలక్షణా చేతి పదద్వయలక్షణాదయో దోషాః, ప్రత్యక్షేణ బాధాదర్శనాద్బాధపరత్వానుపపత్తిః - పదాన్తరేణ విరోధిధర్మానుపస్థాపనేన విరోధాభావాత్ బాధకల్పనానుపపత్తిరిత్యధికం దూషణద్వయం, చోక్తం. తథా *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యత్ర సామానాధికరణ్యస్య చాతదాకారారోపణనిబన్ధనత్వమయుక్తం- సర్వత్వబ్రహ్మత్వయోరేకాశ్రయత్వాభావేన సామానాధికరణ్యలక్షణాభావా, త్పరమార్థతఏకాధికరణ్యే సంభవత్య పరమార్థైక్యవిషయత్వాశ్రయణానుపపత్తే, శ్చ. ఐక్యాపారమార్థ్యే హి సామానాధికరణ్యవాక్యప్రామాణ్యం హీయతే- ప్రతిపిపాదయిషితస్యైక్యస్య మిథ్యాత్వాత్. ఏవమచిద్బ్రహ్మణోస్సామానాధికరణ్యం సత్యానృతయోరైక్యాభావాదయుక్తం. అన్తఃకరణచిన్మాత్రయోరైక్యాభావాత్ *బ్రహ్మాహమస్మీతి సామానాధికరణ్యం న ఘటతే. అహంశబ్దస్యాన్తఃకరణోపహితజ్ఞప్తివాచిత్వాత్తదుపపత్తిరితి చేన్న-అహంశబ్దస్యాన్తఃకరణోపహితజ్ఞప్తివాచిత్వాభావాత్. యథా-అహమిచ్ఛామి ద్వేష్మీతీచ్ఛాదేరహమర్థవిశేషణతయా వ్యవహారాత్ అహంశబ్దస్యాన్తఃకరణోపహితేచ్ఛాదివాచిత్వం- ఏవమహం జానామీతి ప్రయోగాత్తదుపహితజ్ఞప్తివాచిత్వమప్యహంశబ్దస్యానుపపన్నం. న హి జ్ఞప్తిరేవ జ్ఞప్త్యా విశేష్యతే. జ్ఞాతృజ్ఞేయతదవచ్ఛిన్నజ్ఞానాతిరిక్తస్య కస్యచిజ్జ్ఞానస్య శశవిషాణాయమానస్య లౌకికబుద్ధ్యగోచరత్వాన్న తద్విషయోఽహంశబ్దప్రయోగోపపత్తిః. అతోఽహం బ్రహ్మాస్మీతి సామానాధికరణ్యమయుక్తం. అన్తఃకరణద్వయైక్యాభావా, దహమాదిశబ్దానాం పూర్వోక్తన్యాయేన తదుపహితజ్ఞప్తివాచిత్వాభావా, చ్చ *అహం మనురభవమిత్యాదిసామానాధికరణ్యం చానుపపన్నం. ప్రాణాద్యచేతనజీవయోరైక్యాభావాత్ *ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా *అహమేవేదం సర్వం *మత్తస్సర్వమహం సర్వమిత్యాదిచాయుక్తం. *అహం హరిస్సర్వమిదం జనార్దన ఇతి జీవేశ్వరవాచినోరచిదీశ్వరవాచినోశ్చ శబ్దయోస్సామానాధికరణ్యమయుక్తం - జీవేశ్వరయోః పృథివ్యాదీనాం చ చిన్మాత్రే కల్పితత్వాత్. న హి రజ్జుకల్పితసర్పభూదళనామ్బుధారావాచినాం శబ్దానాం మిథస్సామానాధికరణ్యం. అహం హరిస్సర్వమిత్యాదిశబ్దానాం అధ్యస్తవాచినామధిష్ఠానభూతపరబ్రహ్మపరత్వాదేకార్థవృత్తిత్వమితి చేన్న- ఆకృతివాచినాం వ్యక్తిపర్యన్తతయేవ అధ్యస్తవాచినాం శబ్దానామధిష్ఠానవాచిత్వేన వ్యుత్పత్త్యభావాత్. న హి రజతశబ్దస్య శుక్తిత్వాశ్రయద్రవ్యవాచిత్వేన వ్యుత్పత్తిః. తదభావశ్చ శుక్తిశకలాదౌ రజతాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తభూతరజతత్వాదేరభావాత్. నను అధ్యస్తవాచినశ్శబ్దా అధిష్ఠానే ముఖ్యవృత్తాః - ఇదం రజతమితి వృద్ధవ్యవహారమూలవ్యుత్పత్తిసద్భావాదితి చేత్. ఉచ్యతే-యదర్థవివక్షయా శబ్దప్రయోగోఽనన్యథాసిద్ధః-తస్య తద్వాచిత్వనిశ్చయః. తత్రేదం వక్తవ్యం-అధ్యస్తవాచినశ్శబ్దస్యాధిష్ఠానపర్యన్తత్వే కిం భ్రాన్తప్రయోగో మూలం-ఉత ప్రబుద్ధప్రయోగః. న ప్రథమః-రజతపురోవర్తినోరనధ్యస్తత్వానధిష్ఠానత్వబుద్ధ్యైవ తత్ర రజతశబ్దప్రయోగ ఇతి తస్యాధ్యస్తవాచినోఽధిష్ఠానపర్యన్తత్వాసాధకత్వాత్. న హ్యదేవదత్తత్వాజ్ఞానాద్దేవదత్తశబ్దప్రయోగో దేవదత్తశబ్దస్య యజ్ఞదత్తవాచిత్వే మూలం భవతి. ద్వితీయే చ రజ్జుస్సర్ప ఇతి ప్రయోగస్సర్పశబ్దస్య ప్రాగనారోపితబుద్ధిమూలప్రయోగానువాదరూపత్వాదారోపితవిషయశక్తికల్పనే మూలం న స్యాత్. నన్వపృథక్సిద్ధవిశేషణవాచిశబ్దానాం విశేష్యపర్యన్తత్వమిష్టం- అధ్యస్తం చాధిష్ఠానస్యాపృథగ్విశేషణం- తస్మిన్ సత్యవభాసాత్తేన వినా తదనవభాసాచ్చేతి చేన్న - అన్యత్ర సతో విశేషణస్య పురోవస్థితం ప్రత్యపృథక్సిద్ధ్యభావాత్, అఖ్యాతిపక్షే చాధ్యస్తత్వాధిష్ఠానత్వయోరేవాభావా, న్మృషావాదిపక్షే మృద్వివర్తస్య ఘటాదేః కనకం ప్రతీవావిద్యాఖ్యదోషవివర్తస్య రజతస్య పురోవస్థితం ప్రత్యపృథగ్విశేషణత్వాయోగా, చ్చేతి. అతో జీవేశ్వరసామానాధికరణ్యమయుక్తం. కించ-తత్త్వమ

న్యాయవాక్యేషు బ్రహ్మవాచకపదసమభివ్యాహృతంత్వమాదిజీవవాచిపదంకింముఖ్యార్థా ప్రహాణేనసమానాధికరణం-ఉతతత్పరిహాణేన. ప్రథమేవస్తునస్స
విశేషత్వం, దోషాన్వితపదస్వరూపయోరైక్యానుపపత్తిశ్చ. ద్వితీయేజీవబ్రహ్మణోరైక్యంనసిధ్యేత్, జీవభావస్యమిథ్యాత్వేనాధిష్ఠానమాత్రపారమార్థ్యం
చనసిధ్యేత్,- ప్రకృత్యంశవివక్షితాద్వైతత్వపరాయాస్సమానవిభక్తేస్తదవివక్షితాద్వైతత్వప్రతిపాదనాసామర్థ్యాత్తదవివక్షితవిశేషణమిథ్యాత్వప్రతి
పాదనాసామర్థ్యాచ్చ. నహి ప్రహృష్టోజనపదః అగ్నిర్మాణవకఇత్యత్ర జనపదప్రహర్షవతోరగ్నిమాణవకయోశ్చైకత్వం, జనపదత్వాగ్నిత్వయోర్మిథ్యా
త్వేనతదధిష్ఠానమాత్రపారమార్థ్యం, చసిధ్యతి. జనపదశబ్దేనవాచ్యబహిర్భూతోలక్ష్యతే - త్వంశబ్దేనతువాచ్యైకదేశోలక్ష్యతఇతితస్యతత్త్వావిధానేఽధి
ష్ఠానైక్యంవిరోధాభావేజీవభావమిథ్యాత్వంచసిధ్యతీతిచేన్న - త్వమాదిశబ్దానాంజ్ఞాతృపదసమానాధికరణానాంజ్ఞప్తివైయధికరణ్యేనజ్ఞప్తివాచిత్వాసిద్ధ్యావా
స్వైకదేశలక్షణాయాఅపర్యవసానాత్. తత్సిద్ధావపినాధిష్ఠానైక్యమితరాకారమిథ్యాత్వంచసిధ్యేత్ - నహిమారస్థస్యపర్వతస్యఅగ్రేజ్వలన్తమగ్నిందృ
ష్ట్వాపర్వతోజ్వలతీత్యుక్తేపర్వతాగ్న్యోరేకత్వం, సాన్వాదిప్రదేశాన్తరమిథ్యాత్వేనాధిష్ఠానమాత్రపారమార్థ్యం, చసిధ్యతి. అతోవివక్షితైకత్వజీవ
భావమిథ్యాత్వాసిద్ధిః. అతస్సర్వంసామానాధికరణ్యంమృషావాదినాంవిరుద్ధం. ఔపాధికభేదాభేదపక్షేపిముఖ్యయావృత్త్యాసామానాధికరణ్యమనుపప
న్నం. తథాహి- ఈశ్వరఏవహి బ్రహ్మేతిమతే- జీవేశ్వరయోరచిదీశ్వరయోశ్చ క్లేశకర్మాద్యర్హత్వతదనర్హత్వపరిణామిత్వాపరిణామిత్వలక్షణవిరుద్ధస్వభావ
యోగాత్తద్వాచిశబ్దానాంఘటపటాదిశబ్దానామివనసామానాధికరణ్యం. భేదవదభేదస్యాపివిద్యమానత్వాత్తదుపపత్తిరితిచేన్న- సత్యపికేనాప్యాకారే
ణైక్యే ప్రవృత్తినిమిత్తభావాభావలక్షణేవిశేష్యాంశభేదే ప్రతీయమానేసమానవిభక్తేరేకత్వప్రతిపాదనాసామర్థ్యాత్. యతః ప్రథమపదప్రతిపన్నవిశే
ష్యాత్పదాన్తరవిశేష్యస్యాంశతోపిభేదాసహమభిన్నత్వమేవసామానాధికరణ్యావబోధ్యం- తథైవహిఖణ్డముణ్డయోర్వ్యక్తిజాత్యాత్మనా - ఘటశరా
వయోః కార్యకారణరూపేణ- గోపుచ్ఛయోరేకదేశైకదేశిభావేన - భిన్నత్వవదభిన్నత్వేభ్యుపగమ్యమానేపి ఖణ్డోముణ్డోఘటశ్శరావోగౌః పుచ్ఛమితి
సామానాధికరణ్యాభావః. ననుచిదచితోః బ్రహ్మైకదేశత్వాచ్ఛుక్లఃకృష్ణోరక్తశ్చాయంపటఇతివత్ *వ్యక్తంవిష్ణుస్తథావ్యక్తంపురుషఃకాలఏవచేత్యా
దిసామానాధికరణ్యముపపద్యతే. నైవం - ఏకదేశైకదేశిభావేసత్యపిఅఙ్గులిఃపురుషఇతి సామానాధికరణ్యాదర్శనాత్. ననుశుక్లాదిశబ్దతుల్యత్వం కింన
స్యాత్. ఉచ్యతే- పటస్యాంశభేదే, శుక్లాదిశబ్దానాంపటశబ్దశ్రవణాత్ప్రాక్ మిథస్సామానాధికరణ్యాభావే, చసత్యపిశౌక్ల్యాదీనామపృథక్సిద్ధవిశేష
ణతయాశుక్లాదిశబ్దైర్విశేష్యపర్యన్తైస్సంహత్యచిత్రశబ్దేనేవాభిహితాద్విశేష్యాత్పటశబ్దాభిహితవిశేష్యస్యాంశతోప్యనతిరేకాత్సామానాధికరణ్యం.
హస్తాదీనామేకదేశానాంభేదనాద్యర్హాణాంఏకదేశినంప్రత్యపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వంనాస్తి- భేదనాదావపీన్ద్రియాణామవినాశిత్వాత్తత్తద్గ్రాహకస్యాప్ర
చ్యుతస్వరూపత్వాచ్చ. ఏవంచసతిఛిన్నహస్తాదివన్మృతశరీరస్యాపి అప్రచ్యుతస్వరూపోపలమ్భాదాత్మానంప్రతితస్యాపృథక్సిద్ధిఃస్యాదితిచేన్న - శరీ
రాఖ్యసంఘాతశైథిల్యాన్తరమేవఆత్మోత్క్రమణాత్, పశ్చాచ్ఛరీరబుద్ధేర్ఘటపటబుద్ధిన్యాయేనభ్రాన్తిరూపత్వాత్,, హస్తాదీనాంతుచ్ఛేదనదశా
యాంఅశిథిలస్వాంశానాంపశ్చాచ్ఛైథిల్యమితివిశేషః. అతస్తద్వాచిశబ్దానాంహస్తాదిమాత్రవాచిత్వాద్ధస్తాద్యవయవసంఘాతాత్మకస్యైకదేశినోహస్తా
దిమాత్రాతిరేకాదనతిరేకలక్షణమేకత్వం ప్రమాణవిరుద్ధతయాసమానవిభక్తిర్నప్రతిపాదయితుంశక్నోతి. ననుహస్తత్వాదయోధర్మాశ్శౌక్ల్యాదివద
పృథక్సిద్ధాఃఘటస్యేవశరీరాదేరేకదేశేవర్తన్తే- అతఃశుక్లఃకృష్ణఃపటఇతివద్ధస్తః పాదోమనుష్యఇతియుక్తంవక్తుం - యుక్త్యనభిజ్ఞత్వాల్లోకోనప్రయు
ఙ్క్తే. ఉచ్యతే - యుక్త్యనభిజ్ఞోవిజ్ఞోఽఖిలోలోకశ్శుక్లాదిశబ్దాన్విశేష్యపర్యన్తాన్ ప్రయుఙ్క్తే - నతుహస్తాదిశబ్దానేకదేశపర్యన్తాన్ - అతోఽభిజ్ఞానభిజ్ఞప్ర
యోగానుగుణవ్యవస్థాపకంవక్తవ్యం. తద్బ్రూమః - కేచిదపృథక్సిద్ధధర్మాఃకస్యచిదేకదేశఏవనియమేనవర్తన్తే - ఏకదేశేవాన్యత్రవాకేచిదనియమే
నవర్తన్తే. తత్రనియతైకదేశవృత్తిధర్మవాచినశ్శబ్దాఃతస్తదేకదేశభూతద్రవ్యమాత్రేవర్తన్తే - ఏకదేశత్వప్రతీత్యుత్పాదననియమాత్. ఏకదేశతయైవ
హిహస్తాదయఃప్రతీయన్తే. ఏకదేశవృత్తినియమరహితధర్మవాచినశ్శబ్దాఏకదేశత్వప్రతీతినియమమపహాయవిశేష్యేవర్తన్తే- అతశ్శుక్లాదిశబ్దైరేకదే
శత్వంహిత్వాతదాశ్రయమాత్రోపస్థాపనాత్తదుపస్థాపితాశ్రయాత్పటత్వాశ్రయస్యానతిరేకాత్పటశబ్దస్యసామానాధికరణ్యంయుక్తం. ఏకదేశ
మాత్రోపస్థాపకైర్హస్తాదిశబ్దైరేకదేశినోఽనుపస్థాపితత్వేనహస్తాదిప్రాతిపదికప్రతిపన్నవిశేష్యాతిరేకాత్సామానాధికరణ్యమయుక్తం. యదిక్వచి
త్సామానాధికరణ్యంవిద్యతే- తత్రహస్తాదిశబ్దస్యతద్వతిలక్షణయావా- మనుష్యాదిశబ్దస్యతదేకదేశలక్షణయావా - ప్రాధాన్యాద్యభిప్రాయేణోప
చారేణవాస్యాత్. ఛిద్రమాకాశఇత్యత్రత్వాకాశత్వస్యసముదాయవృత్తిత్వాభావేనచ్ఛిద్రపుష్కలతయానైకదేశలక్షణా. జీవత్వాచిత్త్వాదిధర్మా
శ్చత్వన్మతేబ్రహ్మణోనియతైకదేశవృత్తయఇతినతద్వాచిశబ్దైరీశ్వరవాచిశబ్దానాంముఖ్యయావృత్త్యాసామానాధికరణ్యం. ననుశిరఃపాణిరుదరంపాద
శ్చశరీరమితిదృశ్యతేప్రయోగః. సత్యం-ప్రభూతకృత్స్నావయవోపాదానేఽవయవినస్తదనతిరేకాత్సామానాధికరణ్యసంభవః-ప్రత్యేకంసామానా
ధికరణ్యంత్వేకదేశలక్షణాప్రసఙ్గాదముఖ్యమేవ. ఏవంచిదచిద్విశేషవాచిశబ్దేష్వైకైకస్యేశ్వరవాచిపదసామానాధికరణ్యమయుక్తంస్యాత్ - ఏకదే
శవాచిశబ్దానాంఏకదేశినిశక్త్యభావాత్. *వ్యక్తంవిష్ణుస్తథావ్యక్తం *జ్యోతీంషివిష్ణుర్భువనానివిష్ణుః *భూతానివిష్ణుర్భువనానివిష్ణురితిహిప్రత్యేకంసా
మానాధికరణ్యం. *అహంసర్వమిత్యచిజ్జీవవాచిపదయోరపితద్వదేవసామానాధికరణ్యమయుక్తం. సర్వత్రాముఖ్యయావృత్త్యాబ్రహ్మోపస్థాపనేన
సామానాధికరణ్యేసఏవదోషః-ముఖ్యసామానాధికరణ్యేసమ్భవత్యముఖ్యవృత్త్యాశ్రయణస్యాన్యాయ్యత్వాత్. స్వాభావికభేదాభేదపక్షేపిభోక్తృభో
గ్యనియన్తౄణాంత్రయాణామపిబ్రహ్మాంశత్వాభ్యుపగమాదచిజ్జీవయోరచిదీశ్వరయోర్జీవేశ్వరయోశ్చ సామానాధికరణ్యంఘటశ్శరావఇతివదనుపప
న్నమిత్యేతదవస్థితం. అంశతోపివిశేష్యభేదాసహస్యైవాభేదస్య సామానాధికరణ్యబోధ్యత్వాత్తేషాంబ్రహ్మసామానాధికరణ్యమపిచిన్త్యం. బ్రహ్మ
వాచిపదానాంసత్త్వద్రవ్యత్వాదిసాధారణాకారః ప్రవృత్తినిమిత్తంచేత్-*తత్త్వమసీత్యుక్తే-సదసి- ద్రవ్యమసీత్యుక్తంస్యాత్-తదానీముపదేశవై

అత్రేదం తత్త్వం-అచిద్వస్తునః చిద్వస్తునః పరస్య చ బ్రహ్మణో భోగ్యత్వేన భోక్తృత్వేన చేశితృత్వేన చ స్వరూపవివేకమాహుః కాశ్చన శ్రుతయః *అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః *మాయాంతు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినంతు మహేశ్వరం * క్షరం ప్రధానమమృతాక్షరం హరః క్షరాత్మానావీశతే దేవ ఏకః-అమృతాక్షరం హర ఇతి భోక్తా నిర్దిశ్యతే-ప్రధానమాత్మనో భోగ్యత్వేన హరతీతి హరః * స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః *ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః *పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం శాశ్వతం శివమచ్యుతం *జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ *నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్ *భోక్తా భోగ్యం ప్రేరితారం చ మత్వా *తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి * పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా జుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతి *అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీం ప్రజాం జనయన్తీం సరూపాం । అజో హ్యేకో జుషమాణోఽనుశేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోఽన్యః *సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్నో అనీశయా శోచతి ముహ్యమానః । జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమస్య మహిమానమితి వీతశోక ఇత్యాద్యాః. స్మృతావపి- *అహఙ్కార ఇతీయం మే భిన్నా ప్రకృతిరష్టధా । అపరేయమితస్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధి మే పరాం । జీవభూతాం మహాబాహో యయేదం ధార్యతే జగత్ * సర్వభూతాని కౌన్తేయ ప్రకృతిం యాన్తి మామికాం । కల్పక్షయే పునస్తాని కల్పాదౌ విసృజామ్యహం । ప్రకృతిం స్వామవష్టభ్య విసృజామి పునః పునః।

యర్థ్యం. నహి కశ్చిదహమసదహమద్రవ్యమితి మన్యతే. సదన్తరైకత్వముపదేష్టవ్యమితి చేన్న-తస్య సామానాధికరణ్యబోధ్యత్వాభావాత్. సామానాధికరణ్యం హి పూర్వనిర్దిష్టస్య విశేష్యస్య పదాన్తరోపస్థాపితవిశేషణాన్వయమవగమయతి - నతు తద్విశేషణాన్వితవస్త్వన్తరైక్యం. నహి బ్రాహ్మణస్తపస్వీత్యుక్తే త్వంశబ్దనిర్దిష్టస్య బ్రాహ్మణాన్తరైక్యం ప్రతిపాదితం భవతి - కింతు తస్య బ్రాహ్మణత్వవిశేషణవైశిష్ట్యమేవ. అతో వివక్షితైకత్వాసిద్ధేరుపదేశవైయర్థ్యమేవ. యద్యంశవిశేషసాధారణాకారః ప్రవృత్తినిమిత్తం - తదా బ్రహ్మాదిశబ్దానాం తదితరాంశవాచిపదసామానాధికరణ్యేఽవిరోధః స్యాత్. యదా నిరతిశయబృహత్త్వం ప్రవృత్తినిమిత్తం తదా *తత్త్వమసీత్యుక్తే నిరతిశయబృహదసీత్యుక్తం స్యాత్ - తతశ్చాణోర్జీవస్య నిరతిశయబృహత్త్వవిరోధః. త్వం నిరతిశయబృహద్వస్తునోంఽశ ఇత్యర్థశ్చేదేకదేశలక్షణా- నహి బ్రహ్మశబ్దస్య బృహదేకదేశో ముఖ్యార్థః. ఏవమసాధారణాకారాన్తరస్య ప్రవృత్తినిమిత్తత్వేఽప్యనుపపత్తిర్ద్రష్టవ్యా. అతః కుదృష్టిత్రయప్రత్యనీకం సామానాధికరణ్యం భాష్యకారపక్ష ఏవ ముఖ్యం. వ్యాఖ్యానాన్తరోక్తనిర్వాహాత్ భవదుక్తనిర్వాహస్య కిం వైషమ్యం- కించాత్మభేదే సిద్ధే హి శరీరశరీరిభావః-స ఏవ నాస్తి-కాలవిశేష ఐక్యప్రతిపాదనాత్, *పురుషశ్చాప్యభావే తౌ లీయేతే పరమాత్మని *సకాశాదాత్మనస్తద్వదాత్మనః ప్రభవస్థితీ ఇత్యాదిభిశ్చిదచితోరుత్పత్తిప్రళయప్రతిపాదనాత్, కార్యకారణయోరేకద్రవ్యత్వాచ్చ-నహ్యేకమేవ వస్తు శరీరం శరీరి చ భవతి- తస్మాత్స్వరూపపరిణామపక్ష ఏవ నిర్వాహో వరమితి శఙ్కాపరిహారార్థం, సకలశ్రుతీనాం ముఖ్యార్థత్వజ్ఞాపనార్థం, తేషు తేషు ప్రదేశేషు విప్రకీర్ణముక్తానామర్థానాం సంకలయ్య ప్రదర్శనేన సుగ్రహత్వాపాదనార్థం, చారభతే(అత్రేదం తత్త్వమితి)భోగ్యత్వేన భోక్తృత్వేన చేతి చశబ్ద ఈశితవ్యత్వేన తయోరేకకోటినివేశాత్. *అస్మాన్మాయీత్యత్ర మాయాశబ్దార్థం నిష్కృష్టముపాదత్తే (మాయాంతు ప్రకృతిమితి) అన్యశబ్దవాచ్య ఆత్మేతి స్పష్టయితుమాహ(క్షరం ప్రధానమితి)అర్థాన్తరభ్రమహేతుత్వాత్ హరశబ్దం వ్యాచష్టే (ప్రధానమితి) అత్ర *వ్యక్తావ్యక్తం భరతే విశ్వమీశ ఇతి పూర్వవాక్యే శ్రవణాద్ధార్యత్వధారకత్వలక్షణభేదోఽపి సిద్ధః. ఈశ్వరేశితవ్యతారూపభేదం దర్శయతి(స కారణమితి)కరణాధిపాధిపశబ్దవ్యాఖ్యానార్థమాహ(ప్రధానేతి)గుణేశః-గుణానాం సత్త్వరజస్తమసాం నియన్తా. అనన్యేశ్వరత్వం దర్శయతి (పతిమితి)అనేన శేషశేషిత్వలక్షణభేదోఽపి సిద్ధః. నచ *పా రక్షణ ఇతి ధాతోర్నిష్పన్నత్వాత్పతిశబ్దో రక్షకవాచీ - నతు శేషివాచీతి వాచ్యం- శేషిణి రూఢత్వాత్. అన్యథా *గమేర్డో ఇతి డో ప్రత్యయాన్తగమిధాతోర్నిష్పన్నత్వాద్గోశబ్దస్య మనుష్యాదివాచకత్వప్రసఙ్గః. గతిమత్సు సర్వేషు ప్రయోగాభావాత్, తిష్ఠత్యపి గవి ప్రయోగాత్, తత్ర రూఢిశక్త్యాశ్రయ ఇతి చేత్. ఏవం *వృద్ధౌ చ మాతాపితరౌ సాధ్వీ భార్యా సుతః శిశుః। అప్యకార్యశతం కృత్వా భర్తవ్యా మనురబ్రవీదితి న్యాయేన పితృసంరక్షకేఽపి పుత్రే పిత్రాద్యపేక్షయా పతిశబ్దాప్రయోగాత్, గృహాద్యరక్షకేఽపి స్వామిని పతిశబ్దప్రయోగాచ్చ శేషిణి పతిశబ్దో రూఢః. తథా *దాసభూతాస్స్వతస్సర్వే హ్యాత్మానః పరమాత్మనః।తథా *నన్తవ్యః పరమశ్శేషీ శేషాణాన్తారకో హరిః।న స్వనన్తవ్యభావోఽయం ప్రయోజనపూర్వక ఇతి దాసశేషశేషిశబ్దప్రయోగో భగవచ్ఛాస్త్రే దృశ్యతే. పత్యాదిశబ్దాభావేఽపి-*వ్రీహీన్ ప్రోక్షతీత్యాదౌ ద్వితీయాశ్రుత్యా ప్రోక్షణాదేర్వ్రీహ్యాదిశేషత్వవత్ *యస్యాత్మా శరీరమిత్యాదినా జగతః పరమాత్మశరీరత్వావగమాత్, శరీరపారార్థ్యస్య చ *సంఘాతః పరార్థత్వాదిత్యాదిభిః ప్రసిద్ధత్వాచ్చ జగద్బ్రహ్మణోశ్శేషశేషిభావస్సిద్ధః. అతో యథోక్త ఏవార్థః. ముఖాన్తరేణాపి భేదసిద్ధిం దర్శయతి(జ్ఞాజ్ఞావితి)ఉత్పత్తిప్రళయాభావప్రతిపాదనం దర్శయతి(నిత్యో నిత్యానామితి)ఆకారాన్తరేణాపి భేదమాహ(భోక్తేతి)భగవతోఽస్పృష్టదోషత్వం దర్శయతి(తయోరితి)భేదజ్ఞానస్య మోక్షహేతుత్వమాహ(పృథగితి)ముక్తౌ భేదమాహ(అజామితి) జీవేశ్వరయోః స్వతో భేదం సవిశేషత్వంచ స్పష్టయితుమాహ (సమాన ఇతి)పృథక్త్వజ్ఞానస్య మోక్షోపాయత్వపరస్య వాక్యద్వయస్య మధ్యే *అజామేకామిత్యాదివాక్యముపాత్తం *సమానే వృక్షే *అజామేకామితి ప్రధానప్రసఙ్గోపేతత్వసామ్యాత్. జుష్టం- ప్రియమాణం. (స్మృతావపీతి)అష్టధా భిన్నా ప్రకృతిర్మమేత్యనేన కారణావస్థాయామపి భేదసిద్ధిః. మామికాం ప్రకృతిం కల్పక్షయే యాన్తీత్యత్రాపి తథా. ప్రకృతిం స్వా

భూతగ్రామమిమం కృత్స్నమవశం ప్రకృతేర్వశాత్ *మయాధ్యక్షేణ ప్రకృతిస్సూయతే సచరాచరం। హేతునానేన కౌన్తేయ జగద్విపరివర్తతే *ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపి *మమ యోనిర్మహద్బ్రహ్మ తస్మిన్ గర్భం దధామ్యహం। సమ్భవస్సర్వభూతానాం తతో భవతి భారతేతి. జగద్యోనిభూతం మహత్ బ్రహ్మ మదీయం - ప్రకృత్యాఖ్యం భూతసూక్ష్మమచిద్వస్తు యత్. తస్మింశ్చేతనాఖ్యం గర్భం యత్సంయోజయామి - తతో మత్కృతాచ్చిదచిత్సంసర్గాద్దేవాదిస్థావరాన్తానామచిన్మిశ్రాణాం సర్వభూతానాం సంభవో భవతీత్యర్థః. ఏవం భోక్తృభోగ్యరూపేణావస్థితయోస్సర్వావస్థావస్థితయోశ్చిదచితోః పరమపురుషశరీరతయా తన్నియామ్యత్వేన తదపృథక్స్థితిం పరమపురుషస్య చాత్మత్వమాహుః శ్రుతయః *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరో యమయతీత్యారభ్య *య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనో ఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి - తథా *యః పృథివీమన్తరే సంచరన్ యస్య పృథివీ శరీరం యం పృథివీ న వేదేత్యారభ్య *యో ఽక్షరమన్తరే సంచరన్ యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరం న వేద యో మృత్యుమన్తరే సంచరన్ యస్య మృత్యుశ్శరీరం యం మృత్యుర్న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా ఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః - అత్ర మృత్యుశబ్దేన తమశ్శబ్దవాచ్యం సూక్ష్మావస్థమచిద్వస్త్వభిధీయతే - అస్యామేవోపనిషది *అవ్యక్తమక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయత ఇతి వచనాత్ - *అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మేతి చ. ఏవం సర్వావస్థావస్థితచిదచిద్వస్తుశరీరతయా తత్ప్రకారః పరమపురుష ఏవ కార్యావస్థకారణావస్థజగద్రూపేణావస్థిత ఇతీమమర్థం జ్ఞాపయితుం కాశ్చన శ్రుతయః కార్యావస్థం కారణావస్థం చ జగత్ స ఏవేత్యాహుః *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజో ఽసృజతేత్యారభ్య *సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః। ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి - తథా *సో ఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి। స తపో ఽతప్యత స తపస్తప్త్వా ఇదం సర్వమసృజతేత్యారభ్య *సత్యం చానృతం చ సత్యమభవదిత్యాద్యాః. అత్రాపి శ్రుత్యన్తరసిద్ధశ్చిదచితోః పరమపురుషస్య చ స్వరూపవివేకస్స్మారితః *హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి, *తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్ *విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చ సత్యం చానృతం చ సత్యమభవదితి, చ. *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యేతి జీవస్య బ్రహ్మాత్మకత్వం *తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్ *విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చేత్యనేనైకార్థ్యాత్ ఆత్మశరీరభావనిబన్ధనమితి విజ్ఞాయతే. ఏవంభూతమేవ నామరూపవ్యాకరణం *తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్ తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేత్యత్రాప్యుక్తం. అతః కార్యావస్థః కారణావస్థశ్చ స్థూలసూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరః పరమపురుష ఏవేతి కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వేన కారణవిజ్ఞానేన కార్యస్య జ్ఞాతతయైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం

మవప్రభృతి సృజామీత్యత్రాపి తత్సిద్ధిః. మయాధ్యక్షేణేత్యత్ర తత్స్వభావాసంకరః - కారణావస్థాయాం భేదశ్చ సిధ్యతః. ప్రకృతిమిత్యత్రానాదిత్వకణ్ఠోక్తిః. మమేత్యత్రాపి కారణావస్థాయాం భేదసిద్ధిః. ఉదాహృతస్మృతివచనేషు వ్యాఖ్యేయాంశం వ్యాచష్టే (జగద్యోనీతి) జగద్యోనిశబ్దేన *త్రిగుణం తజ్జగద్యోనిరితి వచనం స్మార్యతే. కార్యావస్థవ్యావృత్త్యర్థం భూతసూక్ష్మమిత్యుక్తం. ఏవం చిదచిదీశ్వరభేదే సతి కథమేకత్వావధారణముపపద్యత ఇతి శఙ్కాయాం ఘటకశ్రుతీరవతారయతి (ఏవమితి) *యః పృథివీమన్తరే సంచరన్నితి సుబాలోపనిషది శ్రూయతే. మరణయమాదివ్యావృత్త్యర్థం మృత్యుశబ్దం వ్యాచష్టే (అత్రేతి) లీయత ఇతి వచనాత్ - క్రమప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. *యస్యావ్యక్తం శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం యస్య మృత్యుశ్శరీరమితి క్రమో హి *అవ్యక్తమక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయత ఇతి క్రమేణ సంగచ్ఛతే. తమస ఏకీభావమాత్రం శ్రుతం - న లయః - తమసః ప్రహాణాభావాత్. కార్యానుపయుక్తతమశ్శరీరకే దేవే కార్యోపయుక్తస్య తస్యైకీభావః. మృత్యుసంజ్ఞస్య తమసః శరీరత్వశ్రవణాత్ విశేషణభూతతమసా తమస ఏకీభావో యుక్తః. సర్వాత్మత్వవివరణాయాహ (అన్తః ప్రవిష్ట ఇతి) అనేనాపి శరీరాత్మభావః ఫలితః - అన్తః ప్రవిశ్య నియామ్యత్వం హి శరీరత్వం. అన్తః ప్రవేశశాస్తిభ్యాం నృపగగనవ్యావృత్తిరితి. ఏతదపి శరీరలక్షణం భాష్యకారాభిప్రేతం. భేదశ్రుతిఘటకశ్రుత్యవిరోధేనైక్యవాక్యానామర్థమాహ (ఏవమితి) ఘటకతయోపాత్తం సన్మూలా ఇతి. (అత్రాపీతి) ఛాన్దోగ్యప్రకరణే తైత్తిరీయప్రకరణే చేత్యర్థః. హన్తాహమిత్యాదిఛాన్దోగ్యే. తత్సృష్ట్వేత్యాది తైత్తిరీయే. జీవేనాత్మనేత్యస్య వ్యాఖ్యానార్థమాహ (అనేనేతి) అనుప్రవేశశ్రవణాభావే ఽపి సామాన్యేనోక్తం నామరూపవ్యాకరణమనుప్రవేశపూర్వకనామరూపవ్యాకరణే పర్యవస్యతి సామాన్యవిశేషన్యాయాదిత్యాహ (ఏవంభూతమేవేతి) యద్వా - సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన క్వచిదనుక్తస్యాన్యతో గ్రాహ్యత్వాత్ క్వచిజ్జ్ఞాతో ఽనుప్రవేశః కార్యోపయోగితయా ఽపేక్షితత్వాదన్యత్రాపి స్వీకార్య ఇత్యాహ (ఏవమితి) ఏవంభూతశబ్దో ఽనుప్రవేశపూర్వకత్వపరః. అనేన నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యుపాదానేన జీవానాముత్పత్తిప్రళయౌ నామరూపవ్యాకరణతదభావౌ - న తు స్వరూపనిష్పత్తివినాశావిత్యుక్తం భవతి. అనేన పూర్వోక్తశఙ్కా చ పరిహృతా - కాలవిశేషోక్తమైక్యం నామరూపవ్యాకరణాభావమాత్రం - న తు స్వరూపైక్యమిత్యవగమాత్. అథ సర్వశ్రుతీనామస్మిన్నర్థే ముఖ్యత్వం దర్శయన్ ప్రథమమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం పరమతే ఽనుపపన్నమితి ప్రాగుక్తం స్వమత ఉపపన్నమిత్యాహ (అత ఇతి) కార్యకారణ

చ సమీహితముపపన్నతరం. * అహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి- తిస్రో దేవతా ఇతి సర్వమచిద్వస్తు నిర్దిశ్య తత్ర స్వాత్మకజీవానుప్రవేశేన నామరూపవ్యాకరణవచనాత్ సర్వే వాచకాశ్శబ్దా అచిద్విశిష్టజీవవిశిష్టపరమాత్మన ఏవ వాచకా ఇతి కారణావస్థపరమాత్మవాచినా శబ్దేన కార్యవాచినశ్శబ్దస్య సామానాధికరణ్యం ముఖ్యవృత్తం. అతస్స్థూలసూక్ష్మచిదచిత్ప్రకారం బ్రహ్మైవ కార్యం కారణం చేతి బ్రహ్మోపాదానం జగత్. సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరకం బ్రహ్మైవ కారణమితి బ్రహ్మోపాదానత్వేపి సంఘాతస్యోపాదానత్వేన చిదచితోర్బ్రహ్మణశ్చ స్వభావాసంకరోప్యుపపన్నతరః. యథా శుక్లకృష్ణరక్తతన్తుసంఘాతోపాదానత్వేపి చిత్రపటస్య తత్తత్తన్తుప్రదేశ ఏవ శౌక్ల్యాదిసంబన్ధ ఇతి కార్యావస్థాయామపి న సర్వత్ర వర్ణసంకరః - తథా చిదచిదీశ్వరసంఘాతోపాదానత్వేపి జగతః కార్యావస్థాయామపి భోక్తృత్వభోగ్యత్వనియన్తృత్వాద్యసంకరః. తన్తూనాం పృథక్స్థితియోగ్యానామేవ పురుషేచ్ఛయా కదాచిత్ సంహతానాం కారణత్వం కార్యత్వం చ- ఇహ తు చిదచితోస్సర్వావస్థయోః పరమపురుషశరీరత్వేన తత్ప్రకారతయైవ పదార్థత్వాత్ తత్ప్రకారః పరమపురుషస్సర్వదా సర్వశబ్దవాచ్య ఇతి విశేషః. స్వభావభేదస్తదసంకరశ్చ తత్ర చాత్ర చ తుల్యః. ఏవం చ సతి పరస్య బ్రహ్మణః కార్యానుప్రవేశేపి స్వరూపాన్యథాభావాభావాదవికృతత్వముపపన్నతరం. స్థూలావస్థస్య నామరూపవిభాగవిభక్తస్య చిదచిద్వస్తున ఆత్మతయావస్థానాత్ కార్యత్వమప్యుపపన్నతరం- అవస్థాన్తరాపత్తిరేవ హి కార్యతా. నిర్గుణవాదాశ్చ పరస్య బ్రహ్మణో హేయగుణాసంబన్ధాదుపపద్యన్తే. *అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోపిపాస ఇతి హేయగుణాన్ ప్రతిషిధ్య *సత్యకామస్సత్యసంకల్ప ఇతి కల్యాణగుణాన్ విదధతీయం శ్రుతిరేవాన్యత్ర సామాన్యేనావగతం గుణనిషేధం హేయగుణవిషయం వ్యవస్థాపయతి. జ్ఞానస్వరూపం బ్రహ్మేతి వాదశ్చ సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేర్నిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణగుణాకరస్య బ్రహ్మణస్స్వరూపం జ్ఞానైకనిరూపణీయం, స్వయంప్రకాశతయా జ్ఞానస్వరూపం, చేత్యభ్యుపగమాదుపపన్నతరః.

యోరైక్యప్రతిపాదనా, దేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానా, త్సామానాధికరణ్యా, చ్చేతి త్రిభ్యోఽద్వైతప్రతీతేః - అత్ర పూర్వోక్తద్వయస్య ఉక్తప్రకారేణోపపన్నమితి అత ఇత్యాదిభాష్యేణోక్తం భవతి. విశిష్టం కారణం- తదేవ కార్యమితి కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వం. అతః కార్యకారణయోరైక్యపరాణాం శ్రుతీనాం తయోరేకద్రవ్యత్వమేవ ప్రతిపాద్యం - న తు విశిష్టత్వనిషేధః - తస్య విహితత్వాత్. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానమప్యేవమేవ - యథా మృత్పిణ్డేన తత్కార్యజ్ఞానేపి పిణ్డగతరూపాదినిషేధో న కృతః స్యాత్ తద్వత్. ఉపపన్నతరమితి తరప్ప్రత్యయేన ముఖ్యత్వం సర్వత్రాపి వివక్షితం. ఏవం సద్విద్యోపక్రమగతస్యైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానస్య ముఖ్యత్వముక్తం. అథ తదుపసంహారగతస్య తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యస్య ముఖ్యత్వమాహ (అహమిమా ఇతి) ఉపాదానత్వస్వభావాసంకరౌ కథముపపద్యేతే ఇత్యత్రాహ (అతస్స్థూలేతి) భావ్యవస్థావిశేషవతః ప్రాగవస్థాయోగో హ్యుపాదానత్వం- అతోఽవస్థావిశేషౌ స్థూలసూక్ష్మశబ్దాభ్యాం దర్శితౌ. అనేన కాలవిశేషావచ్ఛిన్నైకత్వావధారణం నామరూపవిభాగాభావాభిప్రాయమితి ఫలితం. ఉపాదానత్వేపి స్వభావాసంకరమాహ (సూక్ష్మేతి) దృష్టాన్తేనేమమర్థముపపాదయతి (యథేతి) నను శుక్లకృష్ణాదితన్తవః కారణావస్థాయామపి భిన్నాః- న చ తేష్వన్యతమం ప్రత్యన్యతమస్య కారణత్వం- అతస్తత్ర స్వభావాసంకరః. అత్ర తు విశ్వస్య సంఘాతోపాదానత్వేపి కారణావస్థాయాం పరమాత్మైక ఏవ స్వశబ్దేన శ్రూయతే- న తు చేతనాచేతనౌ. కించ- పరమాత్మనః ప్రాగేకత్వం, తస్మాదితరయోర్ద్వయోరుత్పత్త్యాదికం, చ శ్రూయతే- అతో న స్వభావాసంకర ఇత్యత్రాహ (తన్తూనామితి) న హి తన్తుష్వన్యోన్యగుణప్రధానభావోఽస్తీతి న తత్రాన్యతమవాచిశబ్దేన సముదాయ ఉచ్యతే- అత్ర తు సర్వప్రకారస్య భగవతః సర్వశబ్దవాచ్యత్వముపపన్నమితి అన్యతమవాచిశబ్దేనాపి విశిష్టమేవోచ్యత ఇతి విశిష్టస్యైవ కారణత్వాత్ ప్రాగపి భేదోఽస్తీతి స్వభావాసంకర ఉపపన్న ఇత్యర్థః. కేనాకారేణ సాధర్మ్యమిత్యత్రాహ (స్వభావేతి) రుమాగతేతరపదార్థానాం లవణత్వాపత్తివత్ బ్రహ్మణోఽన్యథాభావమాశఙ్క్యాహ (ఏవంచేతి) తర్హ్యుపాదానత్వమేవానుపపన్నమిత్యత్రాహ (స్థూలావస్థస్యేతి) ఆత్మతయావస్థానాత్కథం కార్యత్వమిత్యత్రాహ (అవస్థేతి) అవికారశ్రుతీనాం ప్రకృతిగతస్వరూపాన్యథాభావరూపవికారో బ్రహ్మణి నాస్తీత్యర్థః. కార్యావస్థచిదచిన్నియమనరూపావస్థాన్తరాపత్తిర్బ్రహ్మణః కార్యత్వమితి కార్యత్వవాదినీనాం శ్రుతీనామర్థః- న హి కారణావస్థనియమనం కార్యావస్థనియమనం భవతి- తత్తదవస్థచిదచిన్నియమనరూపవిశేషా ఏవ బ్రహ్మణోఽద్వారకావస్థాః- స్వరూపాన్యథాభావజ్ఞానసంకోచాదిరూపవికారాస్తు సద్వారకావస్థా ఇత్యర్థః. యథా గ్రాహకగ్రహణేన సన్నిధిసమామ్నాతేషు వస్తుషు పరమాపూర్వశేషతయావగతేషు యాగవ్రీహ్యాదేరద్వారకశేషత్వం ప్రోక్షణాదేస్సద్వారకశేషత్వం చ ముఖ్యమేవావగమ్యతే- తథా బహు స్యామితి గ్రాహకగ్రహణేన సర్వావస్థాసు పరమాత్మీయతయావగతాసు స్వరూపాన్యథాభావజ్ఞానసంకోచాదిరూపసద్వారకావస్థాయాస్తత్తన్నియమనరూపాద్వారకావస్థాయాశ్చ పరమాత్మీయత్వం ముఖ్యమేవేతి భావః. (నిర్గుణేతి) అపహతపాప్మేత్యాది చాత్ర కించిద్వివృతం. (శ్రుతిరేవేతి) మతాన్తరోక్తనిర్వాహేషు శ్రుతహానిరశ్రుతకల్పనం చాస్తి- అత్ర తు నిర్వాహః శ్రౌత ఏవ శ్రుతానుగుణశ్చేతి వైషమ్యమితి భావః. అథార్థగుణనిషేధపరత్వేన పరాభిమతానాం శ్రుతీనామర్థమాహ (జ్ఞానస్వరూపమితి) సర్వజ్ఞస్యేత్యాదిపదాని మఙ్గళగుణవిశేషవిధాయివాక్యస్మరణార్థాని. *తద్గుణసారత్వాదిత్యాదిసూత్రసిద్ధమేవాత్ర నిర్వాహద్వయముక్తం. ఈశ్వరస్య జ్ఞాతృత్వాత్ జ్ఞానైకనిరూపణీయత్వముక్తం - జ్ఞాతుర్హి జ్ఞానం నిరూపకం. తదపో

*యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ *పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతే స్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచ *విజ్ఞాతారమరేకేనవిజానీయాదిత్యాదికాః జ్ఞాతృత్వమావేదయన్తి- *సత్యంజ్ఞానమిత్యాదికాశ్చజ్ఞానైకనిరూపణీయతయాస్వప్రకాశతయాచ జ్ఞానస్వరూపతాం.*సోకామయతబహుస్యాం *తదైక్షతబహుస్యాం *తన్నామరూపాభ్యాంవ్యాక్రియతేతిబ్రహ్మైవ స్వసంకల్పాద్విచిత్రస్థిరత్రసరూపతయానానాప్రకారమవస్థితమితితత్ప్రత్యనీకాఽబ్రహ్మాత్మకవస్తునానాత్వమతత్త్వమితితత్ప్రతిషిధ్యతే *మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతి యఇహనానేవపశ్యతి* నేహనానాస్తికించన *యత్రహిద్వైతమివభవతితదితరఇతరంపశ్యతి। యత్రత్వస్యసర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేనకంపశ్యేత్తత్కేనకంవిజానీయాదిత్యాదినా- నపునః *బహుస్యాంప్రజాయేయేత్యాదిశ్రుతిసిద్ధంస్వసఙ్కల్పకృతంబ్రహ్మణోనానానామరూపభాక్త్వేన నానాప్రకారత్వమపినిషిధ్యతే. *యత్రత్వస్యసర్వమాత్మైవాభూదిత్యాదినిషేధవాక్యాదౌచతత్స్థాపితం *సర్వంతంపరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనస్సర్వంవేద *తస్యహవాఏతస్యమహతోభూతస్యనిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేదఇత్యాదినా. ఏవంచిదచిదీశ్వరాణాంస్వరూపభేదంస్వభావభేదంచవదన్తీనాం, కార్యకారణభావంకార్యకారణయోరనన్యత్వంచవదన్తీనాం, సర్వాసాంశ్రుతీనామవిరోధః - చిదచితోఃపరమాత్మనశ్చసర్వదాశరీరాత్మభావం, శరీరభూతయోఃకారణదశాయాం నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మదశాపత్తిం, కార్యదశాయాంచతదర్హస్థూలదశాపత్తిం, వదన్తీభిశ్శ్రుతిభిరేవజ్ఞాయతఇతిబ్రహ్మాజ్ఞానవాదస్యౌపాధికబ్రహ్మభేదవాదస్యాన్యస్యాప్యపన్యాయమూలస్యసకలశ్రుతివిరుద్ధస్యనకథంచిదప్యవకాశోదృశ్యతే. చిదచిదీశ్వరాణాంపృథక్స్వభావతయాతత్తచ్ఛ్రుతిసిద్ధానాంశరీరాత్మభావేనప్రకారప్రకారితయాశ్రుతిభిరేవప్రతిపన్నానాం శ్రుత్యన్తరేణకార్యకారణభావప్రతిపాదనంకార్యకారణయోరైక్యప్రతిపాదనంచహ్యవిరుద్ధం. యథా- ఆగ్నేయాదీన్ షడ్యాగానుత్పత్తివాక్యైఃపృథగుత్పన్నాన్ సముదాయానువాదివాక్యద్వయేన సముదాయద్వయత్వమాపన్నాన్ *దర్శపూర్ణమాసాభ్యామిత్యధికారవాక్యంకామినఃకర్తవ్యతయావిదధాతి-తథా-చిదచిదీశ్వరాన్ స్వవిక్తస్వరూపస్వభావాన్ *క్షరంప్రధానమమృతాక్షరంహరఃక్షరాత్మానావీశతేదేవఏకః* పతింవిశ్వస్యాత్మేశ్వరం*ఆత్మానారాయణఃపరఇత్యాదివాక్యైఃపృథక్ ప్రతిపాద్య- *యస్యపృథివీశరీరం*యస్యాత్మాశరీరం *యస్యావ్యక్తంశరీరంయస్యాక్షరంశరీరం * ఏషసర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మాదివ్యోదేవ ఏకోనారాయణఇత్యాదిభిర్వాక్యైశ్చిదచితోస్సర్వావస్థావస్థితయోఃపరమాత్మశరీరతాం, పరమాత్మనస్తదాత్మతాం, చప్రతిపాద్య-శరీరిభూతపరమాత్మాభిధాయిభిస్సద్బ్రహ్మాత్మాదిశబ్దైఃకారణావస్థఃకార్యావస్థశ్చ పరమాత్మైకఏవేతి పృథక్ ప్రతిపన్నంవస్తుత్రితయం *సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీత్ *ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం *సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మేత్యాదివాక్యంప్రతిపాదయతి.

ముఖ్యత్వమర్థః. జ్ఞానస్వరూపత్వజ్ఞానగుణకత్వపరాఃశ్రుతీర్దర్శయతి (యస్సర్వజ్ఞఇతి) జ్ఞానస్వరూపతాం - ఉభయథాపిజ్ఞానవ్యపదేశయోగ్యతాం. జ్ఞానగుణకత్వస్యజ్ఞానస్వరూపత్వస్యచవిహితత్వాదుభయమప్యుపపన్నమిత్యర్థః. జ్ఞానస్యజ్ఞానాశ్రయత్వానుపపత్తిచోద్యపరిహారఃపూర్వమేవకృతః. భేదనిషేధశ్రుతీనామర్థమాహ (సోకామయతేతి) విచిత్రస్థిరత్రసరూపతయా- విచిత్రస్థిరత్రసశరీరతయా. అబ్రహ్మాత్మకేతిబ్రహ్మాన్తర్యామికత్వరహితత్వముక్తం. విహితవ్యతిరిక్తస్వనిష్ఠవస్తునానాత్వమిత్యర్థః. యద్వా- స్థిరత్రసరూపతయా- స్థిరత్రసాత్మకత్వాత్. (అబ్రహ్మాత్మకేతి) అబ్రహ్మభూతమిత్యర్థః. తథాసతికార్యకారణభేదనిషేధఃకృతఃస్యాత్ - ఐక్యశ్రుతీనాంప్రకారైక్యపరత్వాదైక్యశ్రుతిశేషభూతభేదనిషేధోపితదనురోధేనప్రకారిభేదనిషేధఏవభవితుమర్హతీత్యర్థః. నిషేధసామాన్యంహివిశేషవిధానేతద్వ్యతిరిక్తవిషయందృష్టం *నహింస్యాదిత్యాదిషు. విశేషవిధానంసామాన్యనిషేధోబాధతేచేత్ వైధహింసాయాఅధర్మత్వప్రసఙ్గఇత్యభిప్రాయేణాహ (నపునరితి) ఉక్తమర్థముపక్రమేణైవోపపాదయతి (యత్రత్వస్యేతి) (యోన్యత్రాత్మనఇతి)అన్యత్రేత్యవ్యయంవినాశబ్దపర్యాయం. బ్రహ్మణఃపృథగ్భూతంతదవినాభావరహితంనాస్తీత్యర్థః. భేదవిశేషనిషేధదర్శనాత్ సామాన్యేనభేదనిషేధోపితత్రైవపర్యవస్యతి * గోబలీవర్దన్యాయాదితిభావః. ఇతరవ్యాఖ్యాతృభిర్భవద్భిరపినిర్వాహప్రకారాఃకృతాః- తత్రకోవిశేషఇత్యత్రాహ (ఏవమితి) అస్మదుక్తనిర్వాహఃశ్రుతిభిరేవోక్తఃశ్రుత్యనుగుణశ్చ-తత్కృతనిర్వాహఃశ్రుతివిరుద్ధఃఅశ్రుతస్తర్కాభాసమూలశ్చేత్యర్థః. అపన్యాయమూలస్యసకలశ్రుతివిరుద్ధస్యేతిసర్వత్రాన్వేతి. అన్యస్యేతిస్వాభావికభేదాభేదంస్వనిష్ఠభేదంచాహ. ఇమమర్థంవైదికదృష్టాన్తేనోపపాదయతి (చిదచిదీశ్వరాణామితి) ఆగ్నేయఃఅగ్నీషోమీయోపాంశుయాజౌ ఐన్ద్రౌద్వావైన్ద్రాగ్నశ్చేతిషడ్యాగాః. ఉత్పత్తివాక్యమితి- ప్రథమప్రతిపత్తిజనకంవాక్యం. పృథగుత్పన్నాన్ - పృథక్ప్రతిపాదితాన్. ఉత్పత్తివాక్యైః - *యదాగ్నేయోష్టాకపాలోమావాస్యాయాంచపౌర్ణమాస్యాంచాచ్యుతోభవతీత్యేవమాదిభిః. సముదాయానువాదివాక్యద్వయేన-*యఏవంవిద్వాన్పౌర్ణమాసీంయజతే *యఏవంవిద్వానమావాస్యాంయజతఇత్యేతాభ్యాం. *దర్శపూర్ణమాసాభ్యామితిస్వర్గసాధనత్వాకారేణైకీకృత్యతత్కర్తవ్యతయావిదధాతీత్యర్థః. తథాత్రార్థప్రతిపాదనందర్శయతి (తథేతి) (శరీరిభూతేతి)కారణావస్థఃకార్యావస్థశ్చపరమాత్మైకఏవేతివచనభఙ్గ్యాపృథక్ప్రతిపన్నంవస్తుత్రయంప్రతిపాదయతీత్యర్థః. ఆగ్నేయాదిసముదాయేఽన్యతమవాచిశబ్దైస్సముదాయాభిధానంనదృష్టం- అత్రతుపరమాత్మవాచిశబ్దేనసముదాయాభిధానంకథమిత్యత్రా

చిదచిద్వస్తుశరీరిణః పరమాత్మనః పరమాత్మశబ్దేనాభిధానేహి నాస్తి విరోధః- యథా మనుష్యపిణ్డశరీరకస్యాత్మవిశేషస్యాయమాత్మా సుఖీత్యాత్మశబ్దేనాభిధాన ఇత్యలమతివిస్తరేణ. యత్పునరిదముక్తం-బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానేనైవావిద్యానివృత్తిర్యుక్తేతి-తదయుక్తం-బన్ధస్య పారమార్థికత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వాభావాత్. పుణ్యాపుణ్యరూపకర్మనిమిత్తదేవాదిశరీరప్రవేశతత్ప్రియుక్తసుఖదుఃఖానుభవరూపస్య బన్ధస్య మిథ్యాత్వం కథమివ శక్యతే వక్తుం. ఏవం రూపబన్ధనివృత్తిర్భక్తిరూపాపన్నోపాసనప్రీతపరమపురుషప్రసాదలభ్యేతి పూర్వమేవోక్తం. భవదభిమతస్యైక్యజ్ఞానస్య యథావస్థితవస్తువిపరీతవిషయస్య మిథ్యారూపత్వేన బన్ధవివృద్ధిరేవ ఫలం భవతి-*మిథ్యైతదన్యద్ద్రవ్యం హి నైతి తద్ద్రవ్యతాం యత ఇతి శాస్త్రాత్, *ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః* పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వేతి జీవాత్మవిసజాతీయస్య తదన్తర్యామిణో బ్రహ్మణో జ్ఞానం పరమపురుషార్థలక్షణమోక్షసాధనమిత్యుపదేశాచ్చ. అపిచ-భవదభిమతస్యాపి నివర్తకజ్ఞానస్య మిథ్యారూపత్వాత్తస్య నివర్తకాన్తరం మృగ్యం. నివర్తకజ్ఞానమిదం స్వవిరోధి సర్వం భేదజాతం నివర్త్య క్షణికత్వాత్ స్వయమేవ నశ్యతీతి చేన్న- తత్స్వరూపతదుత్పత్తివినాశానాం కాల్పనికత్వేన వినాశతత్కల్పనాకల్పకరూపావిద్యాయా నివర్తకాన్తరమన్వేషణీయం. తద్వినాశో బ్రహ్మస్వరూపమేవేతి చేత్. తథా సతి నివర్తకజ్ఞానోత్పత్తిరేవ న స్యాత్ -తద్వినాశేతిష్ఠతి తదుత్పత్త్యసమ్భవాత్.

హ (చిదచిద్వస్త్వితి) దృష్టాన్తమాహ(యథేతి)తత్రాన్యోన్యం ప్రకారప్రకారిభావాధావాదన్యతమవాచిశబ్దేన సముదాయాభిధానం- అత్ర తు తథాభావాదుపపన్నం. కథం. ఉచ్యతే - అర్థసామర్థ్యాత్ శబ్దసామర్థ్యాచ్చ. చిదచితోరపృథక్సిద్ధప్రకారత్వాన్నిష్కృష్టబ్రహ్మణః కారణత్వానుపపత్త్యాచ ప్రకారివాచిశబ్దేన విశిష్టోపస్థాపనసిద్ధిః. సద్బ్రహ్మశబ్దావిశిష్టస్య సత్త్వబృహత్త్వయోగాద్విశిష్టోపస్థాపనసమర్థౌ- ఆత్మశబ్దశ్చ వ్యాప్తిరూపప్రవృత్తినిమిత్తస్య వ్యాప్యసాపేక్షత్వాద్విశిష్టోపస్థాపక ఇతి. యద్వా- *అక్షరాత్సంభవతీహ విశ్వం *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః। తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయతే *ఆత్మన ఆకాశస్సంభూత ఇత్యాదిషు పరమాత్మవాచిశబ్దైః కారణముచ్యతే- తేషాం విశేషణభూతచిదచిదభిధానే శక్తిర్నాస్తి- లక్షణాయాం స ఏవ దోషః- అతస్సర్వత్ర స్వరూపపరిణామ ఏవ స్వరసప్రాప్త ఇత్యత్రాహ (చిదచిదితి) శ్రుత్యన్తరబలేన స్వరూపవికారాసంభవాత్కార్యోపయుక్తమనుక్తమపి విశేషణం పృషదాజ్యనయాదర్థస్వభావేన సంనిధాపితమనుసన్ధేయమితి భావః. లోకేవలోకప్రయోగేణాపి ద్రఢయతి (యథేతి) అయమాత్మా సుఖీత్యాత్మవిశేషస్య సుఖిత్వవిధానే శరీరరహితస్యాత్మనో వైషయికసుఖాసంభవాత్తాదృశసుఖోపయుక్తమనుష్యాదిపిణ్డవిశిష్టత్వమర్థతస్సిద్ధ్యతి- తద్వదితి భావః. నివృత్త్యనుపపత్తిం వక్తుమనువదతి(యత్పునరితి)దూషయతి(తదయుక్తమిత్యాదినా) ప్రపఞ్చస్య జ్ఞానబాధ్యత్వం జ్ఞానస్యైక్యవిషయత్వం చ ఉభయమపి పరాభిమతం- తత్ర ప్రథమం జ్ఞానబాధ్యత్వానుపపత్తిమాహ(బన్ధస్యేతి)సర్వప్రమాణానుగుణం పారమార్థ్యముపపాదయతి (పుణ్యాపుణ్యేతి) ప్రతీతిమాత్రసిద్ధస్య హేతుహేతుమద్భావనియమో నుపపన్నః - పరమార్థస్యైవార్థక్రియాకారిత్వాత్ ఉత్పత్తిమత్త్వాచ్చ. అసత్యస్య హేతుత్వాసంభవముత్పత్త్యసంభవం చ ప్రాగుపపాదితముపజీవ్యోక్తం. నహి ప్రతీతిమాత్రసిద్ధమన్యత్ర విద్యమానం వస్త్విహ కిమప్యుత్పాదయతి- నాపి స్వయమిదానీముత్పాద్యతే. కించ- అపరమార్థస్య భ్రాన్తిజ్ఞానసామగ్రీవ్యతిరిక్తహేతుసాపేక్షత్వం చ న దృష్టం. న చాఙ్కురాదిసామగ్ర్యేవ భ్రమసామగ్రీ- గిరిశిఖరగతమృత్సలిలబీజసంబన్ధేన అపవరకగతస్యాఙ్కురభ్రమప్రసఙ్గాత్. న చ పదార్థానామర్థక్రియాకారిత్వం ఉత్పత్తిమత్త్వం చ మిథ్యేతి వాచ్యం- జ్ఞానబాధ్యత్వాభావాత్. కించ మిథ్యాత్వే పాపకరణేపి న ప్రాయశ్చిత్తాపేక్షా- మిథ్యేతి బుద్ధిరేవాలమితి భావః. భవతాపి జ్ఞాననివర్త్యత్వమవిద్యాయా వక్తవ్యం-తచ్చ సత్యత్వే కథముపపద్యత ఇత్యత్రాహ(ఏవంరూపేతి) పరమార్థస్య జ్ఞాననివర్త్యత్వం దృష్టద్వారా నోపపద్యతే- అపి త్వదృష్టద్వారా. యథా- సత్యసర్పదష్టవిషస్యోపాసనప్రీతగరుడప్రసాదాన్నివృత్తిః - న తు మిథ్యేతి జ్ఞానాత్తథేత్యర్థః. ప్రపఞ్చస్య జ్ఞాననివర్త్యత్వముక్తం. ఐక్యజ్ఞానస్యోపాయత్వానుపపత్తిమాహ(భవదభిమతస్యేతి) తత్త్వజ్ఞానం హి మోక్షోపాయః - భిన్నవిషయస్యాభేదజ్ఞానస్యాతత్త్వజ్ఞానరూపత్వాత్ విపరీతఫలత్వమిత్యర్థః. అద్వైతస్యాతథ్యత్వే ప్రమాణమాహ (మిథ్యైతదితి) ఐక్యస్యాతాత్త్వికత్వకథనోక్తిర్దర్శితా. ఐక్యస్యాసత్యత్వం యథాఫలితథాభేదజ్ఞానస్యైవ మోక్షహేతుత్వమాహ (ఉత్తమ ఇతి) స్మృతివచసోస్సఙ్గత్యర్థం శ్రుతేః పశ్చాదుపాదానం. ఐక్యజ్ఞానస్య నివర్తకత్వే ప్రమాణవిరోధ ఉక్తః. అథ తర్కవిరోధమాహ (అపిచేతి) దావానలవిషనాశకవిషదృష్టాన్తాభిప్రాయేణ శఙ్కతే (నివర్తకజ్ఞానమితి) నివర్తకజ్ఞానం తద్వినాశశ్చ కిం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం- ఉత స్వరూపమితి వికల్పమభిప్రేత్యాహ (నేతి) బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వాద్ఘటాదేరివ వినాశస్య కాల్పనికత్వం- యథా స్వప్నపదార్థస్వరూపతదుత్పత్తిస్థితీనాం కాల్పనికత్వాన్నాశశ్చ కాల్పనికస్తథేతి భావః. (వినాశతత్కల్పనాకల్పకరూపావిద్యాయా ఇతి) వినాశః కల్ప్యః. తద్విషయభ్రమబుద్ధిః కల్పనా. కల్పకో భ్రమాశ్రయాదిః. ఏవంరూపావిద్యాయా ఇత్యర్థః. స్వరూపపక్షం దూషయతి(తథా సతీతి) పూర్వస్మిన్పక్షే దూషణం ప్రకారాన్తరేణాప్యుక్తం వేదార్థసంగ్రహే- భావరూపస్య నాశో హి ఉత్తరావస్థాప్రాప్తిః- సా చాత్రానుపపన్నా- బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యావస్థావతో వస్తుస్థిత్యభ్యుపగమే అద్వైతహానిప్రసఙ్గాదితి. భావాన్తరం హ్యభావః. ఘటస్య ప్రాగభావః పిణ్డత్వాదిపూర్వావస్థా. ప్రధ్వంసః కపాలత్వాద్యుత్తరావస్థా. ఇతరేతరాభావోప్యశ్వస్య గోత్వాభావః అశ్వత్వం-గోరప్యశ్వత్వాభావః గోత్వం. సంసర్గాభావే కథం భావరూపత్వం-యది మహీమాత్రమేవ తర్హి ఘటసంసర్గేసత్యపి సంసర్గాభావః స్యాత్ -యద్వ్యతిరిక్తస్సర్వోప్యభావోఙ్గీకృత ఇతి. ఉచ్యతే-భవత్పక్షే అభావాశ్రయస్య యద్వైలక్షణ్యం తదేవ సంసర్గాభావః. యది మహీమాత్రమేవ అభావాశ్రయః- తర్హి భావాశ్రయభూతలేప్యభావాశ్రయత్వప్రసక్తిః- తత్రాపి మహీమాత్రసద్భావాత్. యది కేనచిద్విశేషేణ వి

అపి చ - చిన్మాత్రబ్రహ్మవ్యతిరిక్తకృత్స్ననిషేధవిషయజ్ఞానస్య కోఽయం జ్ఞాతా- అధ్యాసరూప ఇతి చేత్. న-తస్య నిషేధ్యతయా నివర్తకజ్ఞానకర్మత్వాత్ తత్కర్తృత్వానుపపత్తేః. బ్రహ్మస్వరూపమితి చేత్. బ్రహ్మణో నివర్తకజ్ఞానం ప్రతి జ్ఞాతృత్వం కిం స్వరూపం- ఉతాధ్యస్తం. అధ్యస్తం చేదయమధ్యాసస్తన్మూలావిద్యాన్తరం చ నివర్తకజ్ఞానావిషయతయా తిష్ఠత్యేవ. నివర్తకజ్ఞానాన్తరాభ్యుపగమే తస్యాపి త్రిరూపత్వాత్ జ్ఞాత్రపేక్షయాఽనవస్థా స్యాత్. బ్రహ్మస్వరూపస్యైవ జ్ఞాతృత్వేఽస్మదీయ ఏవ పక్షః పరిగృహీతః స్యాత్. నివర్తకజ్ఞానస్వరూపం స్వస్య జ్ఞాతా చ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వేన స్వనివర్త్యాన్తర్గతమితి వచనం భూతలవ్యతిరిక్తం కృత్స్నం దేవదత్తేన చ్ఛిన్నమిత్యస్యామేవ చ్ఛేదనక్రియాయామస్య చ్ఛేత్తురస్యాశ్ఛేదనక్రియాయాశ్చ చ్ఛేద్యానుప్రవేశవచనవదుపహాస్యం. అధ్యస్తో జ్ఞాతా స్వనాశహేతుభూతనివర్తకజ్ఞానే స్వయం కర్తా చ న భవతి- స్వనాశస్యాపురుషార్థత్వాత్. తన్నాశస్య బ్రహ్మస్వరూపత్వాభ్యుపగమే భేదదర్శనతన్మూలావిద్యాదీనాం కల్పనమేవ న స్యాదిత్యలమనేన దిష్టహతముద్గరాభిఘాతేన. తస్మాదనాదికర్మప్రవాహరూపాజ్ఞానమూలత్వాద్బన్ధస్య - తన్నిబర్హణముక్తలక్షణజ్ఞానాదేవ. తదుత్పత్తిశ్చాహరహరనుష్ఠీయమానపరమపురుషారాధనవేషాత్మయాథాత్మ్యబుద్ధివిశేషసంస్కృతవర్ణాశ్రమోచితకర్మలభ్యా. తత్ర కేవలకర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వం, అనభిసంహితఫలపరమపురుషారాధనవేషాణాం కర్మణాముపాసనాత్మకజ్ఞానోత్పత్తిద్వారేణ బ్రహ్మయాథాత్మ్యానుభవరూపానన్తస్థిరఫలత్వం, చ కర్మస్వరూపజ్ఞానాదృతే న జ్ఞాయతే,- కేవలాకారపరిత్యాగపూర్వకయథోక్తస్వరూపకర్మోపాదానం చ న సమ్భవతీతి, కర్మవిచారానన్తరం తత ఏవ హేతోః బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఇత్యథాత ఇత్యుక్తం...........

శిష్టం భూతలమభావాశ్రయః- స ఏవ విశేషస్సంసర్గాభావ ఇతి. కాలవిశేషవిశిష్టత్వే సతి దేశవిశేషత్వమేవ స చ విశేషః. తదానీమేవ ఘటసహితప్రదేశాన్తరవ్యావృత్త్యర్థం దేశవిశేషత్వమిత్యుక్తం. తస్యైవ దేశస్య కాలాన్తరే ఘటసహితస్య వ్యావృత్త్యర్థం కాలవిశేషవిశిష్టత్వే సతీత్యుక్తం. యథాహుః *సంసర్గాభావమేవం విదురిహ సుధియో భావమేవత్వభావం మన్వానాః కుమ్భవద్భూతలత ఇతరభూభాగభేదస్వభావః । యస్తత్తత్కాలభేదవ్యతికరితగృహప్రాఙ్గణాదిప్రదేశః కుమ్భాభావాశ్రయో నైరగణి స ఇహ నః క్వాధికస్యోపలమ్భ ఇతి. నాశస్యావస్థాన్తరత్వాత్కర్మనాశం వదతస్తవాపి చోద్యం తుల్యమితి చేన్న- కర్మ హ్యస్మత్పక్షే భగవత్ప్రీత్యప్రీతిరూపం. తత్ర యః సంసారఫలానుగుణస్సఙ్కల్పః తద్వినాశ్యం కర్మ - యస్తు మోక్షానుగుణస్సఙ్కల్పస్స ఏవ పూర్వస్య నాశ ఇతి ఉపపన్నమేవ *ధాతుః ప్రసాదాన్మహిమానమీశమిత్యాదిభిః. అథ నివర్తకజ్ఞానస్య జ్ఞాత్రనుపపత్తిమాహ (అపి చేతి) న హి స్వరూపభూతజ్ఞానస్య జ్ఞాత్రన్తరాపేక్షా-అతస్తద్వ్యావృత్త్యర్థం కృత్స్ననిషేధవిషయజ్ఞానస్యేత్యుక్తం. ప్రమాణజన్యజ్ఞానం హి సాశ్రయమేవ దృష్టం. జ్ఞాతా కిం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తః- ఉత నాతిరిక్త ఇతి వికల్పాభిప్రాయేణాహ చిన్మాత్రేతి ప్రథమం. ధర్మిప్రశ్నః కోఽయమితి. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వపక్షే దూషణమాహ (నేతి) కర్మకర్తృత్వవిరోధాదితి భావః. నివర్త్యత్వే సతి హి కర్మకర్తృవిరోధః-అతస్తత్పరిహారార్థం స్వరూపపక్షం శఙ్కతే (బ్రహ్మేతి) జ్ఞాతృత్వధర్మవికల్పోఽయం కిం స్వరూపమితి. స్వరూపం- స్వాభావికమిత్యర్థః. పాశ్చాత్త్యత్వేన బుద్ధిస్థతయాఽధ్యస్తపక్షం దూషయతి (అధ్యస్తం చేదితి) (నివర్తకజ్ఞానావిషయతయా తిష్ఠత్యేవేతి) జ్ఞాతృత్వాధ్యాసస్య తన్మూలావిద్యాన్తరస్య చ నివృత్తౌ నివర్తకాన్తరసాపేక్షత్వాన్నివర్తకాన్తరస్య చ భవద్భిరనభ్యుపగమాత్తదుభయం తిష్ఠత్యేవేతి నిశ్శేషావిద్యానివృత్తిర్న స్యాదిత్యర్థః. నివర్తకజ్ఞానాన్తరాభ్యుపగమే తస్యాపి కస్యచిత్కంచిత్ప్రతి సిద్ధిరూపతయా జ్ఞాత్రపేక్షయాఽనవస్థా స్యాదిత్యాహ (నివర్తకేతి) ఆద్యం శిరో దూషయతి (బ్రహ్మస్వరూపస్యేతి) నిరుపాధికస్యైవ బ్రహ్మస్వరూపస్యాభ్యుపగమ్యమానం జ్ఞాతృత్వం స్వాభావికమితి భవతామపి సిద్ధాన్తస్స్యాదిత్యర్థః. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య జ్ఞాతుర్నివర్తకజ్ఞానస్య చ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వరూపోపాధిక్రోడీకారబలేన ప్రపఞ్చతన్మూలావిద్యానివర్తకజ్ఞానేనైవ నివృత్తిర్భవిష్యతీత్యాశఙ్క్య వ్యాఘాతేన దూషయతి (నివర్తకజ్ఞానస్వరూపమితి) జ్ఞాతురపి నివర్తకజ్ఞాననివర్త్యత్వే నివర్తకజ్ఞానార్థం శ్రవణాదౌ ప్రవృత్తిశ్చ న స్యాదిత్యాహ (అధ్యస్తో జ్ఞాతేతి) జ్ఞాతృనాశస్య పరమపురుషార్థరూపబ్రహ్మస్వరూపత్వాన్న పురుషార్థతేత్యాశఙ్క్యాహ (తన్నాశస్యేతి) పూర్వపక్షనిరాకరణముపసంహరతి (ఇతీతి) ఏవం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తకృత్స్నమిథ్యాత్వనిరాకరణేన బన్ధస్య సత్యత్వసిద్ధేస్తన్నివృత్తిః కర్మసాపేక్షోపాసనాత్మకజ్ఞానాదేవేతి కర్మవిచారపూర్వవృత్తత్వం యుక్తమిత్యాహ (తస్మాదితి) తస్మాత్ - సాధనచతుష్టయస్య బ్రహ్మవిచారం ప్రతి పూర్వవృత్తత్వే వస్తుసామర్థ్యం నామ హేతురుక్తః- తచ్చ నిర్విశేషబ్రహ్మధ్యస్తప్రపఞ్చస్య కర్మనిరపేక్షజ్ఞాననివర్త్యత్వం- తచ్చానుపపన్నమిత్యుపపాదనేన వస్తుసామర్థ్యాసిద్ధేరిత్యర్థః. స్వరూపానాదిత్వవ్యావృత్త్యర్థం ప్రవాహశబ్దః. అనిర్వచనీయవ్యావృత్త్యర్థః కర్మశబ్దః. ఉక్తలక్షణజ్ఞానాదేవ-ఉపాసనాత్మకాదేవ. తదుత్పత్తిర్వర్ణాశ్రమోచితకర్మలభ్యాస్తు-తతః కిముపాసనాదిస్వరూపజ్ఞానం ప్రతి ప్రస్తుతకర్మవిచారపూర్వవృత్తత్వస్యేత్యత్రాహ (తత్రేతి) కర్మవిచారాదేవ తస్యాల్పాస్థిరఫలత్వజ్ఞానం ఫలితమితి భావః. (అనభిసంహితఫలేతి) *యజ్ఞేన దానేనేత్యాదికర్మవినియోజకవాక్యార్థజ్ఞానస్య పదార్థజ్ఞానపూర్వకత్వాత్ పదార్థభూతకర్మస్వరూపాఖ్యవిశేష్యజ్ఞానాదృతే ఉపాసనద్వారానన్తస్థిరఫలత్వరూపం విశేషణం చ న జ్ఞాయత ఇతి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ (కేవలేతి) కేవలాకారః-ఆత్మయాథాత్మ్యబుద్ధిసంస్కారశూన్యాకారః. హానార్థముపాదానార్థం చ హి కస్యచిజ్జ్ఞానం. తత్ర ఫలద్వారా కర్మ త్యాజ్యం-స్వరూపేణోపాదేయం. ఉభయార్థం జ్ఞానం కర్మవిచారాదృతే న సిధ్యతి. తస్మాత్కర్మవిచారనివృత్తౌ తజ్జ్ఞానఫలం హానముపాదానం చ న సమ్భవతీత్యర్థః. అథాతశ్శబ్దార్థం నిగమయతి (ఇతి కర్మవిచారానన్తరమితి) బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఇత్యనేన బ్రహ్మజిజ్ఞాసాశబ్దార్థ ఉక్తః. విచారస్య కర్తవ్యతాయాం నాతీవ వివాదః- శాబ్ద ఆర్థ ఇత్యేతావదేవ హి వైషమ్యం; అథాతశ్శబ్దార్థ ఏవ హ్యతీవ వివాదః-అతోఽథాత ఇత్యేతావదుపాత్తం. ఏవం సూత్రస్యాక్షరయోజనా కృతా. ......

తత్ర పూర్వపక్షవాదీ మన్యతే - వృద్ధవ్యవహారాదన్యత్ర శబ్దస్య బోధకత్వశక్త్యవధారణాసమ్భవాత్, వ్యవహారస్య చ కార్యబుద్ధిపూర్వకత్వేన కార్యార్థ ఏవ శబ్దస్య ప్రామాణ్యమితి కార్యరూపపరవేదార్థః. అతో న వేదాన్తాః పరినిష్పన్నే పరే బ్రహ్మణి ప్రమాణభావమనుభవితుమర్హన్తి.

అథ తాత్పర్యార్థ ఉచ్యతే తత్రేత్యాదినా. అక్షరయోజనాయాం పరేణాస్యథోక్తోఽక్షరార్థశ్చ నిరస్తః. తన్నిరసనసమయ ఏవ పరేణాస్యగోక్తస్తాత్పర్యార్థోఽపి నిరస్తః. పరేణ హి ప్రపఞ్చస్య సత్యత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వాభావాద్జ్ఞానాయ బ్రహ్మవిచారో నారమ్భణీయ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా ప్రపఞ్చస్య మిథ్యాత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వాత్ జ్ఞానాయ స ఆరమ్భణీయ ఇతి సిద్ధాన్తితం - తచ్చ పూర్వం నిరస్తం. అథ సూత్రకారాభిప్రేతాం నిరసనీయశఙ్కాముపన్యస్య తదభిప్రేతం తత్పరిహారం చ వక్తుమారభతే (తత్రేత్యాదినా) కర్మవిచారానన్తరం తత ఏవ హేతోః బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఇత్యుక్త్వా సిద్ధవస్తుని శబ్దవ్యుత్పత్త్యసంభవాత్ బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఇతి వచనం వ్యాహతమితి పరిచోదనం పూర్వమీమాంసానభిజ్ఞత్వకృతం. *అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేత్యత్ర అధ్యయనానన్తరం తత ఏవ హేతోర్ధర్మవిచారః కర్తవ్య ఇత్యుక్త్వా ప్రాభాకరైరధ్యయనస్యాచార్యకాధికారకత్వాత్స ధర్మవిచారః కర్తవ్య ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా అర్థబోధాధికారత్వాత్కర్తవ్య ఇతి సిద్ధాన్తితం. భాట్టైస్స్వాధ్యాయస్య స్వార్థత్వాత్స ధర్మవిచారః కర్తవ్య ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా అర్థజ్ఞానార్థత్వాత్స కర్తవ్య ఇతి సిద్ధాన్తితం. తచ్చ వ్యాహతం భవత్పక్షే. తత్ర హి సూత్రాక్షరాణి యోజయిత్వా తాత్పర్యార్థ ఉక్తః- అత్రాప్యక్షరార్థముక్త్వా తాత్పర్యార్థ ఉచ్యత ఇత్యుపపన్నం. అక్షరయోజనాయాం బ్రహ్మవిచారారమ్భే విశిష్టో హేతురుక్తః కర్మణోఽల్పాస్థిరఫలత్వనిర్ణయవిశిష్టానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిః. అనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిః నాస్తి చేత్ అల్పాస్థిరఫలవిపత్తృష్ణస్స్యాత్ -అల్పాస్థిరఫలత్వనిర్ణయో నాస్తి చేన్న నిర్వేదస్స్యాదితి విశిష్టో హేతుః. అత్రాపాతప్రతీతిస్సంభావితప్రామాణ్యావివక్షితా-తాదృశీ హి సా ప్రవృత్తిహేతుః. తత్ర బ్రహ్మజ్ఞానస్యానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతేః ప్రామాణ్యసంభావనాఽనుపపన్నా-సిద్ధవస్తుని శబ్దస్య బోధకత్వనిశ్చయాభావాదితి విశిష్టహేతౌ విశేష్యాంశాసిద్ధిమాశఙ్క్య సిద్ధవస్తుని వ్యుత్పత్తిసంభవాత్ అనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతేరసిద్ధిః పరిహ్రియతే. అత్ర పూర్వపక్షవాదీ ప్రాభాకరః. సూత్రకారైర్భవిష్యద్దర్శనవేదిత్వాత్, తైశ్చిదనుక్తత్వేఽపి సంభావ్యమానానాం ప్రతికూలపక్షాణాం ఆశఙ్క్య నిరసనీయత్వాచ్చైవం పూర్వపక్షీకరణం యుక్తం. యద్వా-జైమినిమతం హీదం చోదనాలక్షణార్థ ఏవ వేదప్రతిపాద్య ఇతి- చోదనా చ క్రియాయాం ప్రవర్తకం వచనం. తమాశఙ్క్య సిద్ధవస్త్వపి వేదప్రతిపాద్యమితి సూత్రకారైస్సాధయితుం యుజ్యతే. అక్షరయోజనాయాం బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఇత్యుక్తత్వాత్, బ్రహ్మవిచారారమ్భో న యుక్త ఇతి పూర్వపక్షసమాప్తావుక్తత్వాత్, బ్రహ్మవిచారారమ్భో యుక్త ఇతి స్థితమితి సిద్ధాన్తస్యోపసంహృతత్వాచ్చ, ద్వాదీపేకణ్ఠోక్త్యా విషయః సంశయశ్చ హార్దసిద్ధౌ. బ్రహ్మవిచార ఇత్యుక్తత్వాత్ బ్రహ్మమీమాంసా విషయ ఇతి సిద్ధం. ఆరమ్భో న యుక్తః, యుక్త ఇతి చోక్తత్వాత్సంశయసిద్ధిః- బ్రహ్మమీమాంసా కిమారమ్భణీయా- ఉతానారమ్భణీయేతి. తదర్థం చిన్త్యతే- కిం వేదాన్తా బ్రహ్మణి ప్రమాణం- ఉత నేతి. తదర్థం పరీక్ష్యతే- శబ్దస్య సిద్ధవస్తుబోధనసామర్థ్యావధారణం సంభవతి- నేతి. తదర్థం విచార్యతే-కిం వృద్ధవ్యవహారాదన్యత్ర శబ్దార్థసంబన్ధావధారణం సంభవతి- నేతి, వృద్ధవ్యవహారే చ శబ్దస్య సిద్ధవస్తుబోధకత్వావధారణం సంభవతి- నేతి, చ. న సమ్భవతీతి పూర్వః పక్షః - సంభవతీతి సిద్ధాన్తః. యదా వ్యవహారాదన్యత్ర న వ్యుత్పత్తిః, వ్యవహారే చ శబ్దస్య సిద్ధరూపార్థబోధకత్వావధారణం న సంభవతి,- తదా శబ్దస్య సిద్ధవస్తుబోధనసామర్థ్యాభావాద్వేదాన్తానామపి బ్రహ్మణి పరినిష్పన్నరూపే ప్రామాణ్యాభావనిశ్చయవతః పురుషస్యానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతేః ప్రామాణ్యసమ్భావనాయా అసిద్ధేర్విశిష్టహేత్వభావాదనారమ్భణీయేతి పూర్వపక్షే ఫలఫలిభావః. రాద్ధాన్తే తు- యదా వ్యవహారాదన్యత్ర వ్యుత్పత్తిః, వ్యవహారే సిద్ధవస్తుపరత్వావధారణం, చ సంభవతి - తదా శబ్దస్య సిద్ధరూపార్థసామర్థ్యాద్వేదాన్తానామపి బ్రహ్మణి పరినిష్పన్నరూపే ప్రామాణ్యాత్ ప్రామాణ్యాభావనిశ్చయరహిత పురుషస్యానన్తస్థిరఫలరూపబ్రహ్మవిషయాపాతప్రతీతి ప్రామాణ్యసంభావనాసిద్ధేః విశిష్టహేతుసిద్ధ్యా బ్రహ్మమీమాంసారమ్భణీయేతి విచారాణాం ఫలఫలిభావః. పూర్వపక్షముపక్షిపతి (తత్రేతి) పూర్వం పూర్వపక్షవాద్యుక్తం సూత్రతాత్పర్యం వ్యుదస్తం- తద్వ్యావృత్తిం సూచయతి తత్రశబ్దేన. తత్ర-ప్రపఞ్చసత్యత్వే స్థితే సతీత్యర్థః. పూర్వపక్షముపపాదయతి (వృద్ధవ్యవహారాదితి) వృద్ధః-వ్యుత్పన్నః ప్రయోజ్యః, ప్రయోజకశ్చ. తయోర్వ్యవహారః-వాచికః కాయికశ్చ. వ్యవహారాదన్యత్ర శక్త్యవధారణం మాభూత్ -తతః కిమిత్యత్రాహ (వ్యవహారస్య చేతి) కార్యబుద్ధిపూర్వకత్వఫలమాహ (కార్యార్థ ఏవేతి) తతః ఫలితమాహ (కార్యరూప ఇతి) వేదస్య శబ్దాత్మకత్వాచ్ఛబ్దస్య చ వ్యుత్పత్త్యపేక్షత్వాదితి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) అతః-వేదార్థస్య కార్యరూపత్వాదిత్యర్థః. న ప్రమాణభావమనుభవితుమర్హన్తి- ప్రామాణ్యసమ్భావనా చ నాస్తి- అయోగ్యత్వాదిత్యర్థః. ప్రథమవ్యుత్పత్తిః వృద్ధవ్యవహారాదన్యత్ర న సంభవతి-న హి ఘటో స్తీత్యుక్తే ప్రవృత్త్యభావే సతి తస్య బోధకత్వం జ్ఞాయతే. గామానయేత్యాదిశబ్దప్రయోగానన్తరం ప్రయోజ్యప్రవృత్తిం దృష్ట్వా ప్రవృత్తైః కార్యబుద్ధిపూర్వకత్వం జానన్ వ్యుత్పిత్సుః- అయం శబ్దః కార్యరూపార్థబోధక ఇతి నిశ్చినోతి. తత్ర బహుప్రయోగేష్వనువృత్తశబ్దస్యానువృత్తార్థేన సంబన్ధం వ్యావృత్తశబ్దస్య వ్యావృత్తార్థేన సమ్బన్ధం గృహీత్వా ఆవాపోద్వాపముఖేన అర్థవిశేషైః శబ్దవిశేషసంబన్ధం నిశ్చినోతీతి ప్రథమం వ్యుత్పత్తిః కార్యార్థ ఏవ. న హి ప్రథమత ఏవాస్య శబ్దస్యాయమర్థ ఇత్యుక్తే - అస్య శబ్దస్యాయమర్థ ఇత్యేతద్వాక్యఘటకపదానామర్థప్రతీతిః. ఏవం కార్యార్థ ఏవ వ్యుత్పత్తిం కృతవతః పురుషస్యాస్య శబ్దస్యాయమర్థ ఇతి పశ్చాత్ శిక్షితేఽపి - ప్రథమం కార్యార్థపరతయా వ్యుత్పన్నకతిపయపదసమభివ్యాహారదర్శనాత్ ప్రథమవ్యుత్పత్త్యవిరోధేన తత్తచ్ఛబ్దార్థసంబన్ధగ్రహణాత్ సర్వే శబ్దాః కార్యార్థపరా ఏవేతి గృహ్యన్తే. అతో *య ఏవ లౌకికాస్త ఏవ వైదికా ఇతి న్యాయాద్వేదాన్తాస్సిద్ధవస్తుని న బోధకా భవన్తీత్యర్థః. వేదాన్తానాం సంస్కృతశబ్దత్వాద్భాషాన్తరేణ ప్రథమం వ్యుత్పన్నస్య పురుషస్య సంస్కృతే శబ్దేఽస్య శబ్దస్యాయమర్థ ఇతి వ్యుత్పాద్యమానే

నచపుత్రజన్మాదిసిద్ధవస్తువిషయవాక్యేషు హర్షహేతూనాం కాలత్రయవర్తినామర్థానామానన్త్యాత్, సులగ్నసుఖప్రసవాదిహర్షహేత్వర్థాన్తరోపనిపాతసమ్భావనయా, చ ప్రియార్థప్రతిపత్తినిమిత్తముఖవికాసాదిలిఙ్గేనార్థవిశేషబుద్ధిహేతుత్వనిశ్చయః. నాపి వ్యుత్పన్నేతరపదవిభక్త్యర్థస్య పదాన్తరార్థనిశ్చయేన ప్రకృత్యర్థనిశ్చయేన వా శబ్దస్య సిద్ధవస్త్వభిధానశక్తినిశ్చయః - జ్ఞాతకార్యాభిధాయిపదసముదాయస్య తదంశవిశేషనిశ్చయరూపత్వాత్తస్య. నచ సర్పాద్భీతస్య నాయం సర్పో రజ్జురేషేతి శబ్దశ్రవణసమనన్తరం భయనివృత్తిదర్శనేన సర్పాభావబుద్ధిహేతుత్వనిశ్చయః - అత్రాపి నిశ్చేష్టం నిర్విషమచేతనమిదం వస్త్విత్యాద్యర్థబోధేషు బహుషు భయనివృత్తిహేతుషు సత్సు విశేషనిశ్చయాయోగాత్. కార్యబుద్ధిప్రవృత్తివ్యాప్తిబలేన శబ్దస్య ప్రవర్తకార్థావబోధిత్వమవగతమితి సర్వపదానాం కార్యపరత్వేన సర్వైః పదైః కార్యస్యైవ విశిష్టస్య ప్రతిపాదనాదన్యాన్వితస్వార్థమాత్రే పదశక్తినిశ్చయః. ఇష్టసాధనతాబుద్ధిస్తు కార్యబుద్ధిద్వారేణ ప్రవృత్తిహేతుః - న స్వరూపేణ - అతీతానాగతవర్తమానేష్టోపాయబుద్ధిషు ప్రవృత్త్యనుపలబ్ధేః. ఇష్టోపాయో హి మత్ప్రయత్నాదృతే న సిధ్యతి - అతో మత్కృతిసాధ్య ఇతి బుద్ధిర్యావన్న జాయతే - తావన్న ప్రవర్తతే. అతః కార్యబుద్ధిరేవ ప్రవృత్తిహేతురితి ప్రవర్తకస్యైవ శబ్దవాచ్యతయా కార్యస్యైవ వేదవేద్యత్వాత్ పరినిష్పన్నరూపబ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణానన్తస్థిరఫలాప్రతిపత్తేః, *అక్షయ్యం హ వై చాతుర్మాస్యయాజినస్సుకృతం భవతీత్యాదిభిః కర్మణామేవ స్థిరఫలత్వప్రతిపాదనాచ్చ కర్మఫలాల్పాస్థిరత్వ బ్రహ్మజ్ఞానఫలానన్తస్థిరత్వజ్ఞానహేతుకో బ్రహ్మవిచారారమ్భో నయుక్త ఇతి........

ప్రథమమేవ సిద్ధవస్తుని వ్యుత్పత్తిః కృతా స్యాదితి చేన్న - కార్యార్థపరత్వేన ప్రథమం వ్యుత్పన్నభాషాన్తరశబ్దానాం పర్యాయత్వేన వ్యుత్పాద్యమానత్వాత్ సంస్కృతశబ్దా అపి కార్యార్థపరత్వేనైవ హి వ్యుత్పన్నాస్స్యుః. సిద్ధవస్తుని వ్యుత్పత్తేః భాట్టైరుక్తముదాహరణం వ్యుదస్యతి (నచేతి) కాలత్రయవర్తినామితి పఞ్చికాయాముక్తం - తదత్రాభిప్రేతం. దేశకాలయోగ్యతాదిభిః పుత్రజన్మజ్ఞానాదీత్యత్రాహ (సులగ్నేతి) సులగ్నసుఖప్రసవాదినాన్యథాసిద్ధిర్న్యాయవివేకోక్తా. ఆదిశబ్దేన పిత్రాద్యరిష్టాభావో భావిసమృద్ధ్యాదికం చ వివక్షితం. వ్యుత్పత్తిర్నామ శబ్దస్యార్థవిశేషేణ సహ సంబన్ధగ్రహణం - న త్వర్థమాత్రేణేత్యేవం దూషణముక్తం. నైయాయికాదిభిరుక్తముదాహరణం వ్యుదస్యతి (నాపీతి) వ్యుత్పన్నేతరపదస్య పదాన్తరార్థనిశ్చయోదాహరణమిదం - కః కూజతీతి ప్రశ్నస్య పికః కూజతీతి కేనచిదుక్తే వ్యుత్పన్నకూజతిశబ్దేన వ్యుత్పిత్సునా పికశబ్దార్థో జ్ఞాయతే. వ్యుత్పన్నేతరపదవిభక్త్యర్థస్య ప్రకృత్యర్థనిశ్చయోదాహరణమిదం - కాష్ఠైః స్థాల్యామోదనం పచతీత్యుక్తే వ్యుత్పన్నవిభక్తిపచతిశబ్దార్థేన వ్యుత్పిత్సునా కాష్ఠాదిప్రకృత్యర్థో జ్ఞాయత ఇతి. (జ్ఞాతేతి) ఇదానీం శ్రుతేస్మిన్ వాక్యే పూర్వం కార్యపరతయా వ్యుత్పన్నవాక్యస్థకతిపయపదదర్శనాదయమపి పదసముదాయః కార్యాభిధాయీతి జ్ఞాయత ఇత్యభిప్రాయేణ జ్ఞాతకార్యాభిధాయిపదసముదాయస్యేత్యుక్తం. తదంశవిశేషః - కార్యాంశవిశేషః. కార్యం హ్యనేకకారకవిశిష్టం - తస్య కార్యస్య విశేషణాంశనిశ్చయరూపత్వాత్. తస్య - పదాన్తరార్థనిశ్చయస్య ప్రకృత్యర్థనిశ్చయస్య చేత్యర్థః. యద్వా - తదంశవిశేషః - కార్యాభిధాయిపదసముదాయాంశవిశేషః. వృషావాదిభిరుక్తముదాహరణం దూషయతి (నచేతి) వాచస్పతినోక్తమర్థమాశఙ్క్య పరిహరతి (కార్యేతి) తేన ఖల్వేవం సిద్ధవస్తుని ప్రామాణ్యముపపాదితం - సర్వశబ్దానామర్థో అనుయాయీ వక్తవ్యః - కిం కార్యరూపార్థాభిధాయిత్వమనుయాయి - ఉత కార్యాన్వితస్వార్థాభిధాయిత్వం - ఉత కారకాన్వితస్వార్థాభిధాయిత్వం. ప్రథమే కారకపదేషు వ్యభిచారః - తేషాం కార్యాభిధాయిత్వాభావాత్. ద్వితీయే లిఙాదిషు వ్యభిచారః - తేషాం కార్యాన్వితస్వార్థాభిధాయిత్వాభావాత్. తృతీయే చ కారకపదేషు వ్యభిచారః - తేషాం కారకాన్వితస్వార్థాభిధాయిత్వాభావాత్. తస్మాదన్యాన్వితస్వార్థాభిధాయిత్వం పదానామనుయాయీతి వక్తవ్యమన్వితాభిధాయిత్వవాదినా. అన్యాన్వితత్వం సిద్ధవస్తునోఽపి స్యాదితి కార్యరూపార్థ ఏవ వ్యుత్పత్తిరితి నిర్బన్ధో నుపపన్న ఇతి. ఇమామాశఙ్కామభిప్రేత్య పరిహరతి (కార్యబుద్ధీతి) కార్యబుద్ధిప్రవృత్తివ్యాప్తిబలేనేతి - ఉత్తరత్ర సర్వపదానాం కార్యపరత్వేనేత్యనేనాన్వయః. శబ్దప్రయోగానన్తరం ప్రవృత్తిదర్శనాచ్ఛబ్దస్య ప్రవర్తకార్థావబోధకత్వాత్ కార్యబుద్ధేః ప్రవృత్తేశ్చ వ్యాప్తిబలేన ప్రవర్తకస్య చ కార్యరూపత్వాత్సర్వైః పదైః కార్యమేవ విశిష్టం ప్రతిపాద్యతే. తస్మాన్నాన్యాన్వితస్వార్థమాత్రే పదశక్తినిశ్చయః - అపి తు విశిష్టకార్యాంశవిశేషే పదశక్తినిశ్చయ ఇత్యర్థః. నను కార్యమేవ ప్రవర్తకం చేత్ ప్రవర్తకస్య శబ్దార్థత్వాత్సర్వశబ్దానాం కార్యపరత్వం స్యాత్. తన్న - ఇష్టసాధనతాబుద్ధేః ప్రవర్తకత్వాదితి భాట్టోక్తమర్థమాశఙ్క్యాహ (ఇష్టసాధనతేతి) స్వప్రయోజనోపాయః పరేణ సాధ్యతే చేత్తత్రాపి న ప్రవృత్తిరితి వర్తమానాయా అపీష్టోపాయతాబుద్ధేరప్రవర్తకత్వం దృష్టం - అతః కార్యబుద్ధిః ప్రవృత్తివ్యాప్యేత్యర్థః. నను కార్యబుద్ధిరపి ప్రవృత్తిం వ్యభిచరతి - నిర్ధనస్య ద్విజస్య యాగకర్తవ్యతాబుద్ధిమత్త్వేపి ప్రవృత్త్యభావాత్. నైవం - మయైవాద్య సాధయితుం శక్యమితి బుద్ధిర్హి కార్యబుద్ధిః - న తస్యాః ప్రవృత్తివ్యభిచారః, నిర్ధనస్య హి నైవంవిధా ప్రతిపత్తిః - కిం తు యాగః కదాచిత్కర్తవ్యః అర్థాదిలాభాదనుష్ఠానే సతి ఫలప్రాప్తిరస్తీతి. అతో న దోషః. తతః కిమిత్యపేక్షాయాం ఉపపాదితహేతుశరీరం వదన్ శఙ్కాన్తరం చ పరిహరన్ పూర్వపక్షం నిగమయతి (అత ఇత్యాదినా) బ్రహ్మవిచారారమ్భే విశిష్టో హేతురుక్తః - తత్ర విశేష్యాంశస్యానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిరూపస్యాసిద్ధిరుక్తా. అత్ర చోద్యమాపాదితం - మన్త్రార్థవాదేషూపాసనవిధిశేషభూతేష్వనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిసిద్ధేః న విశేష్యాంశాసిద్ధిరితి విశిష్ట ఏవ హేతురితి. ఏతదాశఙ్క్యాహ (అక్షయ్యం హ వా ఇతి) అయమర్థః - యది మన్త్రార్థవాదేష్వనన్తస్థిరఫలప్రతీత్యా బ్రహ్మవిచారారమ్భః - తర్హి పూర్వభాగేపి *అక్షయ్యం హ వై చాతుర్మాస్యయాజినస్సుకృతం భవతీత్యాదిభిరనన్తస్థిరఫలప్రతీత్యాఽల్పాస్థిరఫలత్వనిర్ణయరూపవిశేషణాంశాసిద్ధేర్బ్రహ్మవిచారారమ్భో న యుక్త ఇతి. విశిష్టహేతౌ విశేషణవిశేష్యయోరన్యతరాంశాసిద్ధ్యభిప్రాయేణ కర్మఫలాల్పాస్థిరత్వ బ్రహ్మజ్ఞానఫలానన్తస్థిరత్వజ్ఞానహేతుక ఇత్యుక్తం. ....

అత్రాభిధీయతే-నిఖిలలోకవిదితశబ్దార్థసమ్బన్ధావధారణప్రకారమనాదృత్యసర్వశబ్దానామలౌకికే కార్యార్థేఽవబోధిత్వావధారణం ప్రామాణికా నబహుమన్యన్తే. ఏవంహిబాలాశ్శబ్దార్థసంబన్ధమవధారయన్తి-మాతాపితృప్రభృతిభిరమ్బాతాతమాతులాదీన్ శశిపశునరమృగపక్షిసర్పాదీంశ్చైనమవేహి,ఇమంచావధారయే,త్యభిప్రాయేణాఙ్గుల్యానిర్దిశ్యనిర్దిశ్య తైస్తైశ్శబ్దైస్తైస్తైః తేష్వర్థేషుబహుశశ్శిక్షితాశ్శనైశ్శనైస్తైస్తైరేవశబ్దైస్తేషు తేష్వర్థేషుస్వాత్మనాంబుద్ధ్యుత్పత్తిం దృష్ట్వాశబ్దార్థయోస్సంబన్ధాన్తరాదర్శనాత్ సంకేతయితృపురుషాజ్ఞానాచ్చ తేష్వర్థేషు తేషాంశబ్దానాంప్రయోగో బోధకత్వనిబన్ధనఇతినిశ్చిన్వన్తి. పునశ్చవ్యుత్పన్నేతరశబ్దేష్వస్యశబ్దస్యాయమర్థఇతిపూర్వవృద్ధైశ్శిక్షితాస్సర్వశబ్దానామర్థమవగ

(అత్రాభిధీయతఇతి) అస్మిన్పూర్వపక్షేఽత్ర కార్యైకపరిహారోఽభిధీయతఇత్యర్థః.(నిఖిలేతి)అన్యథాపతతాభవతాపివక్ష్యమాణప్రకారేణైవ శబ్దవ్యుత్పత్తిః కృతేతినిఖిలలోకశబ్దస్యభావః. ప్రామాణికాః- ప్రమాణేనార్థంస్వీకుర్వన్తఇత్యర్థః. కథంసంబన్ధావధారణమిత్యత్రాహ (ఏవంహీతి) (మాతాపితృప్రభృతిభిరితి)అయంభావః-యదాస్వయమేవబాలోవ్యుత్పత్తిక్షమోభవతి-తదానీమప్యేనంవృద్ధైరుపాధ్యాయాదిభిఃవ్యుత్పాదయితుంప్రవృత్తైః తథానామాతాపిత్రాదయోనహిస్వయంవ్యుత్పత్త్యక్షమదశాయామపేక్షన్తే-కింతుఅక్షరశిక్షాద్యుపయోగినీశిక్షాః ప్రథమతఏవస్వబుద్ధిపూర్వకంకుర్వన్తీతి. అమ్బాతాతప్రభృతిఃసప్రతియోగికశ్శబ్దగణః- శశిపశుప్రభృతిరప్రతియోగికశ్శబ్దగణఇతివిభాగః. అసంబన్ధిశబ్దవ్యుత్పత్తేః పూర్వమేవఅమ్బాదిశబ్దవ్యుత్పత్తిర్దృశ్యతే- సాచత్వదభిమతశబ్దార్థసంబన్ధగ్రహణేనోపపద్యతే. నహికంచిత్ప్రతిపితాఽన్యస్యాపిపితాభవతి. తస్మాద్వ్యుత్పత్తేః పూర్వం మాతాపిత్రాదిషుఅన్యైస్తత్తచ్ఛబ్దప్రయోగాసంభవాత్ ప్రథమమమ్బాదిశబ్దార్థవ్యుత్పత్తిస్త్వన్మతేనసంభవతి.అతోబుద్ధిపూర్వికైవప్రథమవ్యుత్పత్తిరితిజ్ఞాపనార్థంకోటిద్వయంశబ్దేషుదర్శితం. యాదృచ్ఛికవృద్ధవ్యవహారేణాన్తశ్శబ్దవ్యుత్పత్త్యనుపపత్తిశ్చ. సర్వలోకసంప్రతిపన్నవ్యుత్పత్తిప్రకారాపహ్నవశ్చ.(ఏనమవేహిఇమంచావధారయేతి)ఏనం-బోధకంశబ్దం,ఇమం-బోధ్యమర్థం,చావేహీత్యర్థః. (బహుశఇతి)యావదఙ్గులినిర్దేశశబ్దప్రయోగసాహచర్యదర్శనజనితవాసనాభూయస్త్వోదయేనస్వయమేవతత్తదర్థేషుతత్తచ్ఛబ్దప్రయోక్తుమర్థమాత్రదర్శనేనశబ్దంస్మర్తుం,శబ్దమాత్రశ్రవణేనఅర్థంస్మర్తుం, చక్షమాభవన్తి-తావదిత్యర్థః.శిక్షితాః-తైస్తైశ్శబ్దైస్తేషు తేష్వర్థేషూత్పాదితజ్ఞానాః.ఏవంతర్హ్యఙ్గుల్యానిర్దిష్టేష్వర్థేషుఅమీశబ్దాఃసంకేతితా ఇతిమన్యేరన్నితిచేత్, యద్వా-లిఙ్గవజ్జన్యజనకభావాదిసంబన్ధాన్తరాద్బోధకాఇతిమన్యేరన్నితిచేత్తత్రాహ(సంబన్ధాన్తరాదర్శనాత్సంకేతయితృపురుషాజ్ఞానాచ్చేతి)అయమర్థః-యాదృచ్ఛికవ్యుత్పత్తావపితుల్యంచోద్యం. శబ్దప్రయోగానన్తరంప్రయోజ్యప్రవృత్తిందృష్టవతోవ్యుత్పిత్సోరియంశఙ్కాభవతి-ఏతచ్ఛబ్దప్రయోగానన్తరమస్యప్రవృత్తిఃకింజన్యజనకభావాదిసంబన్ధాత్ -ఉతసంకేతాదితి. తత్రసంబన్ధాన్తరశఙ్కాత్వదర్శనాదేవనజాయతఇతిచేత్ -బుద్ధిపూర్వకవ్యుత్పత్తావప్యయంపరిహారస్సమానః. సంకేతబుద్ధ్యుత్పత్తిశ్చనోపపద్యతే. కిమేతేఽస్మన్మాతాపిత్రాదయస్సంకేతయన్తి-ఉతపూర్వమేవకశ్చిత్సంకేతితవానితి. నతావత్ప్రథమపక్షః-అన్యైరపిపురుషైస్తేష్వేవార్థేషుఏకరూపశబ్దప్రయోగదర్శనాత్. నాపిద్వితీయః-అనేనపూర్వంసంకేతితాశ్శబ్దాఇతిసంకేతయితుఃపురుషస్యాజ్ఞానాదితిపరిహారస్తవాపివక్తవ్యః. సోఽస్మాకమపిసమానః. సర్వప్రమాణానాంబోధకత్వేఅవిశిష్టేపిప్రత్యక్షస్యైవస్వయంసత్తయాజ్ఞానజనకత్వం. అనుమానాగమౌతుజ్ఞాతతయాజ్ఞాపకౌ. తత్రానుమానంజన్యజనకభావాదిసంబన్ధాన్తరజ్ఞానేనబోధ్యవిషయబోధజనకం- శబ్దస్తుబోధ్యబోధకభావరూపసంబన్ధజ్ఞానాదేవబోధ్యంబోధయతి. ఏవంసంబన్ధాన్తరశఙ్కాసంకేతితత్వశఙ్కాచనిరస్తా. సంబన్ధాన్తరాభావాత్సంకేతయితృపురుషాజ్ఞానాచ్చబోధ్యబోధకభావఏవసంబన్ధఇతిబాలైర్జ్ఞాతుంనశక్యమితిచేత్-తత్తవాపితుల్యం. కించ-శబ్దోచ్చారణానన్తరంప్రయోజ్యవృద్ధస్యప్రవృత్తిందృష్ట్వాప్రవృత్తేశ్చకార్యబుద్ధిపూర్వకత్వమనుమాయయదనన్తరంయద్భవతితత్తస్యకారణమితిన్యాయాచ్ఛబ్దోచ్చారణేనకార్యబుద్ధిరస్యజాతేతికార్యరూపశ్శబ్దార్థఇతిబోద్ధుంబాలైరతీవనశక్యతే.అశక్యత్వందృశ్యతేచ-నహిబాలాఉక్తప్రకారేణకార్యార్థపరత్వంశబ్దస్యనిశ్చిన్వన్తి. అతోబాలైర్దురవగమత్వచోద్యంభవత్పక్షఏవాతీవప్రసజతి. కాలపరిపాకాత్ జ్ఞాయతఇతిచేత్ -అయంపరిహారోఽస్మత్పక్షేఽనుసంగతఇతి(పునశ్చేతి)అస్యశబ్దస్యాయమర్థఇతివ్యుత్పత్తిశ్చేదన్వితాభిధానభఙ్గప్రసఙ్గఇతిచేన్న-ప్రాతిస్వికవ్యుత్పత్తేఃసముదాయజ్ఞానార్థత్వాత్.నహికావ్యాదిషువాక్యార్థజ్ఞానోపయోగిత్వేనసంపాద్యమానంపదార్థజ్ఞానంవాక్యార్థజ్ఞానవిరోధి,నహ్యక్షరశిక్షాచపదార్థజ్ఞానవిరోధినీ,- ఏవంతైస్తైఃపదైఃపరస్పరాన్వితస్వార్థాభిధానవ్యుత్పత్తేః ప్రతిపదమర్థవ్యుత్పత్తిర్నవిరోధినీ- అపితూపయుక్తైవ. యథా-భవత్పక్షేఆవాపోద్వాపరూపేణప్రతిపదార్థవ్యుత్పత్తిర్వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగిత్వాన్నవిరోధినీ-తద్వత్. భవత్పక్షేతుప్రాతిస్వికవ్యుత్పత్తిఃపశ్చాద్భావినీ-అత్రతుపూర్వభావినీతివిశేషః. వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగిత్వంసమానం. శబ్దేనాన్వయపర్యన్తాభిధానంహ్యన్వితాభిధానం-ప్రాతిస్వికవ్యుత్పత్తావపితైర్వ్యుత్పత్తిఃక్రియతఇతినవిరోధః.అభిహితాన్వయపక్షేఅర్థానాంపరస్పరాన్వయబోధనయోగ్యత్వం, శబ్దానాంస్వార్థబోధనశక్తిః, శబ్దైరపిపరస్పరాన్వయయోగ్యత్వేనార్థాభిధాన,మితిత్రయమపికల్పనీయం-అన్వితాభిధానపక్షేతుశబ్దానాంస్వార్థబోధనశక్తేరేవాన్వయపర్యన్తత్వాభ్యుపగమాత్కల్పనాలాఘవమస్తీతిసఏవాత్రస్వీకృతః. అన్వితాభిధానభఙ్గప్రసఙ్గశ్చపరిహృతః. అస్యశబ్దస్యాయమర్థఇత్యత్రాపిఅయమర్థఇతిబుద్ధ్యేతిప్యుక్తంభవతి - తస్మాత్కార్యార్థఏవవ్యుత్పత్తిరితిచేత్. ఏవంతర్హియాదృచ్ఛికవ్యుత్పత్తావపిసిద్ధవస్తున్యేవవ్యుత్పత్తిస్స్యాత్ -ప్రయోజ్యవృద్ధస్యకార్యబుద్ధిర్జాతేతిహివ్యుత్పిత్సుర్జానాతి. శబ్దబోధ్యత్వంకార్యస్యైవ- [illegible] బుద్ధిశ్శబ్దజన్యా-[illegible]చ్యేతిచేత్. అత్రాపిశబ్దబోధ్యత్వంతత్తత్పదార్థస్యైవనబుద్ధేః. నహిఘటబుద్ధిఃఘటశబ్దవాచ్యా- అపితుతచ్ఛబ్దాత్- [illegible]వేతితుల్యఃపరిహారఇత్యభిప్రేత్యఏనమవేహిఇమంచావధారయే

ర్థ్యపరప్రత్యాయనాయ తత్తదర్థావబోధివాక్యజాతం ప్రయుఙ్క్తే. ప్రకారాన్తరేణాపి శబ్దార్థసమ్బన్ధావధారణం సుశకం- కేనచిత్పురుషేణ హస్తచేష్టాదినా పితా తే సుఖమాస్త ఇతి దేవదత్తాయ జ్ఞాపయేతి ప్రేషితః కశ్చిత్ తజ్జ్ఞాపనే ప్రవృత్తః పితా తే సుఖమాస్త ఇతి శబ్దం ప్రయుఙ్క్తే- పార్శ్వస్థోఽన్యో వ్యుత్పిత్సుర్మూకవచ్చేష్టావిశేషజ్ఞస్తజ్జ్ఞాపనే ప్రవృత్తమిమం జ్ఞాత్వాఽనుగతస్తజ్జ్ఞాపనాయ ప్రయుక్తమిమం శబ్దం శ్రుత్వాఽయం శబ్దస్తదర్థబుద్ధిహేతురితి నిశ్చినోతీతి కార్యార్థ ఏవ వ్యుత్పత్తిరితి నిర్బన్ధో నిర్నిబన్ధనః. అతో వేదాన్తాః పరినిష్పన్నం పరం బ్రహ్మ తదుపాసనం చాపరిమితఫలం బోధయన్తీతి తన్నిర్ణయఫలో బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్యః. కార్యార్థత్వేఽపి వేదస్య బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఏవ. కథం. * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః * సోఽన్వేష్టవ్యః స విజిజ్ఞాసితవ్యః * విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత * దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశస్తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యం తద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్యం * తత్రాపి దహ్రం గగనం విశోకస్తస్మిన్యదన్తస్తదుపాసితవ్యమిత్యాదిభిః ప్రతిపన్నోపాసనవిషయ కార్యాధికృతఫలత్వేన * బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యాదిభిర్బ్రహ్మప్రాప్తిశ్శ్రూయత ఇతి బ్రహ్మస్వరూప తద్విశేషణానాం దుఃఖాసంభిన్న దేశవిశేషరూప స్వర్గాదివత్,

---

ర్యర్థి ప్రాయేణాఖ్యాన్తిశ్శేష్యుక్తం. (తత్తదర్థావబోధివాక్యజాతం ప్రయుఙ్క్త ఇతి) యాదృచ్ఛికవ్యుత్పత్తౌ కతిపయశబ్దానాం కార్యార్థపరత్వేన వ్యుత్పత్తిదర్శనాత్ వ్యుత్పాదకాః పురుషా అపి కార్యార్థ ఏవ వ్యుత్పత్తిం కృతవన్తో గామానయేత్యాదివాక్యం ప్రయుఙ్క్త ఇతి చేత్, అనేకశబ్దానాం సిద్ధవస్తుపరత్వేన వ్యుత్పత్తిదర్శనాత్ వ్యుత్పాదకాః పురుషా అపి తథైవ వ్యుత్పత్తిం కృత్వా తత్తదర్థవివక్షయా శబ్దాన్ ప్రయుఙ్క్తే- వ్యుత్పత్తిదర్శనం ప్రయోగదర్శనమపి హ్యుభయమత్రావిశిష్టమితి భావః. ఏవం బుద్ధిపూర్వకవ్యుత్పత్త్యా శబ్దానాం సిద్ధవస్తుపరత్వముక్తం. యాదృచ్ఛికవ్యుత్పత్తావపి సిద్ధార్థేఽపి వ్యుత్పత్తిరస్తీత్యాహ (ప్రకారాన్తరేణాపీతి) శబ్దనిరపేక్షం తత్తదర్థజ్ఞానం చేష్టాదినా సంభవతీతి దర్శయతి (మూకవదితి) పరోక్తయాదృచ్ఛికవ్యుత్పత్తౌ వ్యుత్పిత్సువ్యతిరేకేణ పురుషద్వయాపేక్షా గవాద్యపేక్షా చ- అస్యాం తు వ్యుత్పిత్సువ్యతిరేకేణ పురుషత్రయాపేక్షేతి వైషమ్యం. కిం చ- పుత్రస్తే జాత ఇత్యాదివాక్యస్య గామానయేత్యాదివాక్యస్య చ వైషమ్యం దురుపపాదం. కాలత్రయవర్తిహర్షహేతుబాహుళ్యసంభావనయా హి పుత్రజన్మనా క్యైవ్యుత్పత్తేరశక్యత్వముక్తం. తన్న- సంనిహితం పుత్రజన్మ దృష్ట్వా తజ్జ్ఞాపనాయ ప్రవృత్తే పురుషే జ్ఞాతే పశ్చాచ్చ జాతకర్మాదౌ దృష్టే తతః పూర్వమనుల్లసితముఖత్వాదసంభావితపుత్రజన్మవిజ్ఞానస్య పురుషస్యైతద్వాక్యశ్రవణానన్తరభావినో ముఖవికాసస్య అతీతాగామిహర్షహేత్వన్తరశ్రవణమూలత్వాశఙ్కానుదయాత్. న హి సంనిహితహేతుపరిత్యాగేన అదృష్టహేతుశఙ్కాధియమధిరోహతి. సులగ్నసుఖప్రసవాదిహేత్వన్తరశఙ్కా స్యాదితి చేత్. నైవం- సులగ్నాదిమాత్రస్య హర్షహేతుత్వాయోగాత్, న ఖల్వన్యదీయపుత్రజన్మాద్యనుబన్ధిసులగ్నత్వాదీనాం హర్షహేతుత్వం. అతః స్వపుత్రజన్మవిశేషణీభూతానాం సులగ్నత్వాదీనామేవ హర్షహేతుత్వం. అతః స్వపుత్రజన్మన్యజ్ఞాతే సులగ్నత్వాదీనాం హర్షహేతుత్వాయోగాదస్య వాక్యస్య స్వపుత్రజన్మజ్ఞాపకత్వమవశ్యం విదితం స్యాత్. ప్రాగేవ పుత్రజన్మజ్ఞానసంభవాదస్య వాక్యస్య సులగ్నత్వాదిపరత్వశఙ్కా స్యాదితి చేన్నైవం- తతః పూర్వం ముఖవికాసవిరహేణ ప్రాగేవ పుత్రజన్మజ్ఞానశఙ్కానుదయాత్. అతః పుత్రజన్మనః సంనిహితత్వాత్ పూర్వం ముఖవికాసాభావాచ్చ ప్రాథమికముఖవికాసహేతోరస్య వాక్యస్య పుత్రజన్మజ్ఞాపకత్వం వ్యుత్పిత్సుర్మన్యతే. తత్రైవం శఙ్కా సంభవతి- కిం పుత్రజన్మాదిమాత్రజ్ఞాపకమిదం వాక్యం- ఉత సులగ్నత్వాదివిశిష్టపుత్రజన్మాదిజ్ఞాపకమితి. ఈదృశశఙ్కాగ్రస్తత్వం గామానయేత్యాదివాక్యస్యాపి తుల్యం- కిమిదం వాక్యం గవానయనమాత్రప్రతిపాదకం- ఉత పురోవర్తినిపిణ్డియేశుక్లాదివిశేషాదృశ్యస్తైస్తైర్విశిష్టగవానయనప్రతిపాదకమితి శఙ్కోపపత్తేః. ప్రయోగభేదేనావాపోద్వాపముఖేన శఙ్కాపాకరణముభయత్ర తుల్యం. పుత్రజన్మవాక్యాదపి గవానయనాదివాక్యస్యానేకార్థాన్తరశఙ్కాగ్రస్తత్వం సుతరాం దృశ్యత ఇతి అర్థవిశేషావధారణమతీవ కర్తుమశక్యం- గామానయేతి శబ్దప్రయోగానన్తరం వ్యాపారాన్తరవిధురం గవి సమానీతాయామపి గాం సందర్శయ గాం పురస్థాపయ గాం దేహి గాం విక్రీణీహీత్యాద్యనేకార్థశఙ్కాహేతుత్వాత్ ప్రయోజ్యవృద్ధప్రవృత్తేః. కిం చ- గామానయేత్యాదిశబ్దప్రయోగానన్తరం సమానయనాత్పూర్వమేవోత్థానోపరివాసఆచ్ఛాదనదణ్డగ్రహణయాదృచ్ఛికజనసంభాషణగమనాద్యవాన్తరవ్యాపారాశ్చ బహవో యస్య పురుషస్యాద్యవ్యుత్పత్తావుపలభ్యన్తే- తస్య తేష్వన్యతమార్థవాచకత్వశఙ్కా గామానయేత్యాదివాక్యస్య జాయతే. పశ్చాద్గవానయనమపి యాదృచ్ఛికం కృతం స్యాత్- న తు వాక్యప్రేరితత్వాదితి చ శఙ్కా సంభవతి. అతో నార్థవిశేషసంబన్ధావధారణసంభవ ఇతి. బహుభిః ప్రయోగైరర్థవిశేషనిశ్చయోఽన్వయవ్యతిరేకాభ్యామితి చేత్- ఏవమేవ పుత్రస్తే జాత ఇత్యాదివాక్యస్యార్థవిశేషనిశ్చయస్సుతరాం సంభవతి. ఏవం సిద్ధవస్తుని శబ్దవ్యుత్పత్త్యుపపత్త్యుపపాదనేన వేదాన్తానాం పరబ్రహ్మపరత్వముపపన్నమిత్యాహ (అతో వేదాన్తా ఇతి) అథ కార్యార్థపరత్వమభ్యుపగమ్య బ్రహ్మవిచారస్య కర్తవ్యతామాహ (కార్యార్థత్వేఽపీతి) కార్యార్థత్వాభ్యుపగమేఽపి ప్రస్తావకత్వసిద్ధిహేతుత్వేన ఫలసాధనత్వేన చ ప్రకారద్వయేన సిద్ధవస్తుని తాత్పర్యముత్తరత్రోపపాదయిష్యతే- అత్ర తు ప్రకారాన్తరేణోపపాద్యతే. అనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతేః సిసాధయిషితత్వాత్ ఫలత్వేన తాత్పర్యకథనమత్రోచితమితి ఫలతయా సిద్ధిరత్రోచ్యతే. అనేకవాక్యోపాదానముపాసనే తాత్పర్యాతిశయజ్ఞాపనార్థం, ఉపసర్గవిశేషసన్నిధ్యయయోగాయోగే వ్యర్థభేదో నాస్తీతి జ్ఞాపనార్థం, చ. (ఉపాసనవిషయకార్యాధికృతేతి) ఉపాసనావచ్ఛిన్నకృతిసాధ్యాపూర్వాధికృతస్య. విశింషన్హి విషయ ఉచ్యతే. (బ్రహ్మస్వరూపతద్విశేషణానామితి) విశేషణాని- గుణాః విభూతయశ్చ. విధివాక్యోక్తస్య ఫలస్యార్థవాదోక్తవిశేషణే తాత్పర్యమస్తీతి జ్ఞాపనార్థం దుఃఖాసంభి

రాత్రిసత్రప్రతిష్ఠావ, దపగోరణశతయాతనాసాధ్యసాధనభావవ, చ్చ కార్యోపయోగితయైవసిద్ధేః. గామానయేత్యా
దిష్వపివాక్యేషు నకార్యార్థేవ్యుత్పత్తిః - భవదభిమతకార్యస్య దుర్నిరూపత్వాత్. కృతిభావభావికృత్యుద్దేశ్యంహి
భవతఃకార్యం. కృత్యుద్దేశ్యత్వంచ- కృతికర్మత్వం. కృతికర్మత్వంచ-కృత్యాప్రాప్తుమిష్టతమత్వం. ఇష్టతమంచ - సు
ఖంవర్తమానదుఃఖస్యతన్నివృత్తిర్వా. తత్రేష్టసుఖాదినాపురుషేణస్వప్రయత్నాదృతేయదితదసిద్ధిఃప్రతీతా-తతఃప్ర
యత్నేచ్ఛుఃప్రవర్తతేపురుషఇతినక్వచిదపీచ్ఛావిషయస్యకృత్యధీనసిద్ధిత్వమన్తరేణకృత్యుద్దేశ్యత్వం నామకించిదుప
పలభ్యతే. ఇచ్ఛావిషయస్యప్రేరకత్వంచ- ప్రయత్నాధీనసిద్ధిత్వమేవ-తతఏవప్రవృత్తేః. నచపురుషానుకూలత్వంకృ
త్యుద్దేశ్యత్వం- యతస్సుఖమేవపురుషానుకూలం. నచదుఃఖనివృత్తేఃపురుషానుకూలత్వం - పురుషానుకూలంసుఖం- త
త్ప్రతికూలం దుఃఖమితిహిసుఖదుఃఖయోః స్వరూపవివేకః. దుఃఖస్యప్రతికూలతయాతన్నివృత్తిరిష్టాభవతి - నాను
కూలతయా. అనుకూలప్రతికూలాన్వయవిరహే స్వరూపేణావస్థితిర్హిదుఃఖనివృత్తిః. అతస్సుఖవ్యతిరిక్తస్యక్రియాదే
రనుకూలత్వంనసంభవతి. నసుఖార్థతయా తస్యాప్యనుకూలత్వం-దుఃఖాత్మకత్వాత్తస్య. సుఖార్థతయాపితదుపాదా
నేచ్ఛామాత్రమేవభవతి. నచకృతింప్రతిశేషిత్వంకృత్యుద్దేశ్యత్వం-భవత్పక్షేశేషిత్వస్యానిరూపణాత్.

స్వదేశవిశేషరూపస్స్వర్గాదివదిత్యుక్తం-*యస్మిన్నోష్ణంనశీతంనారతిరితిహిశ్రుతిః. స్వర్గాఖ్యఫలంవిధిగతం-విశేషణమన్యత్ర. ఫలస్యవిధివాక్యగతత్వా
భావేపిఅన్యపరార్థవాదోక్తఫలేవిధ్యపేక్షితేతాత్పర్యమస్తీతిదర్శయితుంరాత్రిసత్రప్రతిష్ఠావదిత్యుక్తం.*రాత్రీరుపేయాత్ప్రతితిష్ఠన్తిహవాయే తేయ
ఏతారాత్రీరుపయన్తీతిహిశ్రుతిః. ప్రతిష్ఠాకామఉపేయాదితివచనాభావేప్యర్థవాదోక్తఫలేతాత్పర్యమఙ్గీకృతమిత్యర్థః. విధేర్మోపకారకేవిరోధఫలేపి
తాత్పర్యమస్తీతిజ్ఞాపనార్థంఅపగోరణశతయాతనాసాధ్యసాధనభావవచ్చేత్యుక్తం-*తస్మాద్బ్రాహ్మణాయనాపగురేతయోపగురుతేశతేనయాతయా
దితిహిశ్రుతిః.అనేనమోక్షోపాయవిరోధిఫలేపితాత్పర్యంసిద్ధమిత్యభిప్రాయః.అనుయాయిహేతుఃకార్యోపయోగితయైవసిద్ధేరిత్యుక్తం.ఉపాసనవిషయ
కార్యోపయోగిత్వాత్ ఫలభూతబ్రహ్మస్వరూపేతద్విశేషణగుణాదౌవిధివిరోధినిఫలేసంసారహేయత్వాదౌచవివక్షాకార్యేత్యర్థః. ప్రవర్తకవాక్యేష్వపి
త్వదభిమతనిర్ధిరిత్యాహ(గామితి)కార్యార్థే-ప్రాధాన్యేనత్వదభిమతేకృత్యుద్దేశ్యలక్షణకార్యార్థే. కుతఇత్యత్రాహ (భవదభిమతేతి) స్వేదశ్రమాదావ
పికృతిసాధ్యత్వాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం క్రియాకార్యేవ్యుద్దేశ్యత్వమఙ్గీకార్యం- త్వదుక్తోద్దేశ్యత్వస్యదుర్నిరూపతయాతల్లక్షణకార్యస్యదుర్నిరూపత్వాది
త్యర్థః. దుర్నిరూపత్వంకథమిత్యత్రాహ(కృతీతి)కృతిభావభావి-కృతిః-అన్తరప్రయత్నః. తత్సద్భావానన్తరభావి. కృతిసాధ్యత్వంభావార్థాదిష్వప్యస్తీతి
తద్వ్యావృత్త్యర్థంకృత్యుద్దేశ్యమిత్యుక్తం. కృత్యుద్దేశ్యత్వం-కృతిప్రధానత్వమిత్యర్థః. కార్యస్యకృతిసాధ్యత్వమిష్టత్వంకృత్యుద్దేశ్యత్వమితిత్రయమపి
తన్మతేభ్యుపగతం. ఇష్టత్వకృతిసాధ్యత్వేఫలభావార్థసాధారణే-కృతిప్రధానత్వంహ్యాకారద్వయవిలక్షణంఫలభావార్థవ్యావర్తకంవర్ణ్యతే. యథా *టీ
కాయాముక్తం*కార్యమర్థంప్రతిపాదయతోవేదస్యప్రామాణ్యమితి.అత్రార్థశబ్దేనప్రాధాన్యంవివక్షితం-యథాపఞ్చికాయాం *కార్యమర్థంప్ర
ధానతయాప్రతిపాదయతోవేదస్యప్రామాణ్యంతత్రైవప్రామాణ్యశబ్దవ్యుత్పత్తేఃవ్యుత్పత్త్యాయత్తత్వాత్తస్యేతి. ప్రకరణపఞ్చికాయాం *కృతిసా
ధ్యంప్రధానంయత్తత్కార్యమభిధీయతఇతి. తత్రతృతీయాకారతయాభిమతంకృత్యుద్దేశ్యత్వంకృతిసాధ్యత్వేష్టత్వాకారయోరన్యతరాకారేపర్యవస్యతీ
త్యభిప్రాయేణదూషయితుమాహ(కృత్యుద్దేశ్యత్వంచేతి)పాణిన్యుక్తప్రకారేణకర్మత్వంవివృణోతి(కృతికర్మత్వంచేతి) ఇష్టతమత్వంచకార్యేనాస్తీత్యా
హ(ఇష్టతమంచేతి)కృతికర్మత్వంనామప్రవర్తకత్వమిత్యత్రాహ(తత్రేతి)తదపీష్టస్యస్వప్రయత్నసాధ్యత్వమేవేత్యర్థః.ఆదిశబ్దేనదుఃఖనివృత్తిరుచ్యతే.
స్వప్రయత్నాదృతేయదీత్యాదేరయంభావః- కృతిసాధ్యత్వాతిరేకికృతికర్మత్వంనామేష్టతమత్వేపర్యవస్యతీతి. ప్రయత్నేచ్ఛుః - చికీర్షుః. ప్రవర్తతే-
అన్తరప్రయత్నమిచ్ఛాసతముత్పాదయతీత్యర్థః. ఇష్టతమస్యైవరూపద్వయమస్తి- ఇచ్ఛావిషయత్వంప్రేరకత్వంచేతి. తత్రప్రేరకత్వంకృత్యుద్దే
శ్యత్వమిత్యత్రాహ (ఇచ్ఛావిషయస్యేతి) కుతఇత్యత్రాహ (తతఏవేతి) పురుషానుకూలత్వంకృత్యుద్దేశ్యత్వమిత్యత్రాహ (నచేతి) సుఖమేవపురు
షానుకూలమితినవాచ్యం- సుఖవ్యతిరిక్తస్యాప్యనుకూలత్వదర్శనాదిత్యత్రాహ (నచదుఃఖనివృత్తేఃపురుషానుకూలత్వమితి)నహిదుఃఖనివృత్తిస్సుఖంభవ
తీత్యర్థః. ఏతదుపపాదయతి(పురుషానుకూలమితి)తర్హిదుఃఖనివృత్తేరిచ్ఛావిషయత్వంకథమిత్యత్రాహ (దుఃఖస్యేతి) స్వతఇష్టత్వమనుకూలత్వం-నత్విష్టా
న్తరహేతుతయాఅనిష్టనివృత్తిరూపతయావేష్టత్వం. ఏవంస్వతోనిష్టత్వంప్రతికూలత్వం - నత్వనిష్టాన్తరహేతుతయాఇష్టనివృత్తిరూపతయావాఽనిష్ట
త్వం. అతో దుఃఖనివృత్తేరిష్టత్వం దుఃఖస్యప్రతికూలత్వాత్- నానుకూలతయేత్యర్థః. దుఃఖనివృత్తే రనుకూలత్వాభావ ముపపాదయతి (అనుకూలప్రతి
కూలేతి) స్వరూపేణావస్థితిః- సుఖనివృత్తిరూపాదుఃఖనివృత్తిరూపాచ. అనుకూలప్రతికూలాన్వయ విరహరూపాయాం స్వరూపేణావస్థితౌ దుఃఖని
వృత్త్యంశస్యసామానాధికరణ్యేనవ్యపదేశః. దుఃఖనివృత్తిరేవసుఖంచేద్దుఃఖనివృత్తౌసుఖనివృత్తిర్నస్యాత్ - తదాసుషుప్తావపిసుఖాన్వయప్రసఙ్గః.
అన్యతరనివృత్తిరన్యతరసంయోగశ్చేత్ స్వాపేపిసుఖదుఃఖాన్వయఃప్రసజేదితిభావః. అపూర్వస్యానుకూలత్వాసంభవేదృష్టాన్తాభిప్రాయేణ క్రియా
ద్యుపాదానం. క్రియాదేరిత్యాదిశబ్దేన ప్రయత్నోవివక్షితః. సుఖసాధనత్వాదనుకూలత్వమిత్యత్రాహ (నేతి) కుతఇత్యత్రాహ (దుఃఖాత్మక
త్వాదితి) తస్య- క్రియాదేః. ప్రతికూలరూపతయాభాసమానంవాతద్విషయజ్ఞానంవాదుఃఖం- నతద్వ్యతిరిక్తమాత్మగుణాన్తరమిత్యభిప్రేత్యదుఃఖా
త్మకత్వాదిత్యయంహేతురుక్తః. (సుఖార్థతయేతి) నహిదణ్డచక్రాదిర్ఘటోభవతీత్యర్థః. అసుఖార్థాత్సుఖార్థస్యకింవైషమ్యమిత్యత్రాహ (సుఖార్థ
తయాపీతి) కృతిశేషిత్వంకృత్యుద్దేశ్యత్వమితిపక్షందూషయతి (నచేతి) అనిరూపణాత్ - దుర్నిరూపత్వాదిత్యర్థః. పరోద్దేశప్రవృత్తకృతివ్యాప్యత్వం

నచపరోద్దేశప్రవృత్తికృతివ్యాప్త్యర్హత్వం శేషత్వమితితత్ప్రతిసంబన్ధీ శేషీత్యవగమ్యతే - తథాసతికృతేరశేషత్వేన తాం ప్రతితస్యాన్యస్య శేషిత్వాభావాత్. నచపరోద్దేశప్రవృత్త్యర్హతాయాశ్శేషత్వేనపరశ్శేషీ - ఉద్దేశ్యత్వస్యైవ నిరూప్యమాణత్వాత్, ప్రధానస్యాపిభృత్యోద్దేశప్రవృత్త్యర్హత్వదర్శనాచ్చ. ప్రధానస్తుభృత్యపోషణేపిస్వోద్దేశేనప్రవర్తతఇతిచేన్న-భృత్యోపిహిప్రధానపోషణేస్వోద్దేశేనైవప్రవర్తతే. కార్యస్వరూపస్యైవానిరూపణాత్ కార్యప్రతిసంబన్ధీ శేషః తత్ప్రతిసంబన్ధీ శేషీత్యప్యసంగతం.

త్వం శేషత్వమితిపక్షమనూద్య దూషయతి (నచపరోద్దేశప్రవృత్తేత్యాదినా) (నచపరోద్దేశప్రవృత్త్యర్హతాయాఇతి) ఉత్పత్తిశ్చప్రవృత్తిమదాశ్రయ సాధ్యః- అతః ప్రవృత్త్యర్హత్వముత్పత్త్యర్హత్వం. పరోద్దేశప్రవృత్త్యర్హతాయాశ్శేషత్వరూపతయేత్యర్థః (ఉద్దేశ్యత్వస్యైవనిరూప్యమాణత్వాదితి)అయమభిప్రాయః- కృత్యుద్దేశ్యత్వం- కృతిశేషిత్వం. శేషిత్వంచ- శేషప్రతిసంబన్ధిత్వం. శేషత్వం- పరోద్దేశప్రవృత్త్యర్హత్వమిత్యుక్తేసత్యుద్దేశ్యత్వంనామోద్దేశ్యత్వమిత్యుక్తంభవతీత్యాత్మాశ్రయః - ఉద్దేశ్యనిరూపణోపయుక్తస్యశేషత్వనిరూపణస్యఉద్దేశ్యనిరూపణసాపేక్షత్వాదితి. కింపరోద్దేశప్రవృత్త్యర్హతాయోగవ్యవచ్ఛేదో వివక్షితః- ఉతాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదఇతివికల్పే ప్రథమేఽరసిరాజన్యతివ్యాప్తిమాహ (ప్రధానస్యాపీతి) అత్రోద్దేశ్యశబ్దేనప్రయోజనభావాభిసంధిర్వివక్షితః. తత్పరిహారకుశేనద్వితీయంశిరశ్శఙ్క్యతే (ప్రధానస్త్వితి) పరోద్దేశేనప్రవృత్త్యన్యయోగవ్యవచ్ఛేదోవివక్షితః - సతుప్రధానస్యనాస్తి- స్వోద్దేశేనాపితస్యప్రవృత్తేః. అతోనాతివ్యాప్తిరిత్యర్థః. పరిహరతి (నేతి) భృత్యేష్వవ్యాప్తిమాహ (భృత్యోపిహీతి) కార్యప్రతిసంబన్ధిత్వంశేషత్వమితిపక్షందూషయతి (కార్యస్వరూపస్యేతి) కార్యస్వరూపేనిరూప్యమాణేఫలభావార్థవిలక్షణాకారేణతన్నిరూపణార్థంకార్యత్వంకృత్యుద్దేశ్యత్వమిత్యుక్తం. ఉద్దేశ్యత్వం - శేషిత్వం. శేషిత్వంచ - శేషప్రతిసంబన్ధిత్వం. శేషత్వంచ-కార్యప్రతిసంబన్ధిత్వమిత్యుక్తేసత్యాత్మాశ్రయస్స్యాత్ - కార్యనిరూపణోపయుక్తశేషత్వనిరూపణస్యకార్యనిరూపణసాపేక్షత్వాదిత్యర్థః. భాష్యకారాభిమతంశేషత్వలక్షణంస్వీకృత్యకృత్యుద్దేశ్యస్యసమర్థనమపిదుశ్శకం. తథాహి-*పరగతాతిశయాధానేచ్ఛయోపాదేయత్వమేవయస్యస్వరూపంసశేషః- పరశ్శేషీతిభగవాన్భాష్యకారోవేదార్థసంగ్రహేశేషిలక్షణమభాషిష్ట.*శేషః పరార్థత్వాదితిశేషశేషిభావలక్షణపరస్యజైమినీయసూత్రస్యపరైరన్యథావ్యాఖ్యాతత్వాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థంతస్యసూత్రస్యార్థోఽనేనలక్షణగ్రన్థేనయథావత్ప్రదర్శ్యతే. అస్యార్థఉచ్యతే- అన్యస్యప్రయోజనమేవయస్యపరమప్రయోజనంసశేషః- అన్యశ్శేషీతివాక్యార్థః. అత్రపరశబ్దోన్యపర్యాయః. పరాతిశయశబ్దయోఃకర్మధారయశఙ్కానివృత్త్యర్థోగతశబ్దః. తేనస్వగతాతిశయాధాయకేశేషిణ్యతివ్యాప్తిర్వ్యుదాసః. అతిశయశబ్దః ప్రతికూలేతరాకారపరః - నికృష్టేతరాకారపరోవా - తేనపరగతవినాశాధాయకశస్త్రాగ్నికణ్టకాదీనాంవినాశ్యంప్రతిశేషత్వవ్యుదాసః. నచదుఃఖహేతుయాతనాశరీరేష్వవ్యాప్తిః- తేషామపిదుఃఖజననద్వారాపాపక్షయలక్షణాతిశయహేతుత్వాత్. నచాసుత్పన్నేఽపూర్వేవ్రీహ్యాదిభిరతిశయాధానాయోగాత్తేష్వవ్యాప్తిః- సత్తాలాభస్యాతిశయరూపత్వాత్ - నికర్షాత్మకధర్మేతరాకారోహ్యతిశయః. ననుమానసంబన్ధార్హాంవ్యవహారార్హాంవాయత్స్వరూపంతదేవసదితిహిభవన్మతం- సత్తాజాత్యభావాత్ - తత్కథంస్వరూపమేవాకారఇత్యుచ్యతే. న- స్వరూపస్యైవసత్తారూపత్వేపితల్లాభస్యాకారత్వోపపత్తేః. సత్తాలాభోహ్యతిశయఇత్యుక్తం. సత్తాలక్షణస్వరూపస్యచలాభోనామప్రథమక్షణసంబన్ధః. స్వరూపస్యావిద్యమానత్వేపిధీస్థతయాపరాతిశయాధానవ్యవహారఉపపన్నః. ఇచ్ఛయేతిపదేనపరగతాతిశయస్యేచ్ఛావిషయతయాప్రయోజనత్వమవగమ్యతే ఇచ్ఛాపదస్యచనిరుపపదత్వాత్ సాక్షాదేవేచ్ఛావిషయత్వమభిప్రేతం. సాక్షాదిచ్ఛావిషయశ్చపరమప్రయోజనం- అవాన్తరప్రయోజనస్యహితవర్గతయేష్టత్వమితినసాక్షాదిచ్ఛావిషయత్వం. అతఃపరమప్రయోజనజ్ఞాపకేనేచ్ఛయేతిపదేనపరార్థత్వాదిత్యర్థశబ్దోవ్యాఖ్యాతోభవతి . అర్థ్యతఇతిహ్యర్థః- ఇష్యతఇతియావత్. నిరుపపదశ్చార్థశబ్దఃస్వతఃపరమప్రయోజనపరః. అనేనస్వాతిశయాధాయకేభృత్యాదావలక్షణస్యావ్యాప్తిశఙ్కావ్యుదాసః - భృత్యోహిస్వాలఙ్కారాదికమపిస్వామ్యతిశయాయభవతీతిహిస్వబుద్ధ్యాస్వాతిశయమాధత్తే - అతోభృత్యేనస్వాతిశయాధానస్యపరాతిశయఃపరమప్రయోజనమితినావ్యాప్తిః. ఉపాదేయత్వం- స్వీకార్యత్వం. వ్యవహర్తవ్యత్వమితియావత్. ఇచ్ఛాస్వీకారౌయథాయోగ్యంసంభవతః. శేషశేషిణోరుభయోరన్యతరస్మిన్వా సంభవతశ్చేదిచ్ఛాస్వీకారౌతద్గతౌస్తః- యథారాజభృత్యరాజతద్భవనాదౌ. ఉభయమచేతనంచేదుభయవ్యతిరిక్తచేతనగతావిచ్ఛాస్వీకారౌ- యథాప్రభాప్రభావద్యాగతదఙ్గాదికే. ఉపాదేయత్వం- ఉపాదాతుమర్హత్వం. తేనాకించిత్కరదశాయామవ్యాప్తిపరిహారః. ఏవకారేణకదాచిత్స్వార్థనిరపేక్షపరప్రయోజనసాధకేషుప్రకృష్టకృపాస్నేహాన్వితేష్వతివ్యాప్తివ్యుదాసః. అథవా- కేనచిదాకారేణోపహితస్యశేషత్వేసతితదనుపహితస్యశేషత్వవ్యావృత్త్యర్థఏవకారః- అనుపహితస్యప్రయోజనాన్తరసాధకత్వేనపరాతిశయైకప్రయోజనత్వాభావాత్. స్వరూపం- స్వంరూపం - అసాధారణధర్మః- నిరూపకధర్మఇత్యర్థః. నచ నిరూపకశబ్దస్యవ్యుత్పాదనార్థత్వాద్వ్యావర్త్యధర్మాపేక్షా. పరాతిశయఏవపరమప్రయోజనంయస్యసపరంప్రతిశేషఇతిలక్షణముక్తంభవతి. యతఃపరాతిశయస్యైవ పరమప్రయోజనస్యాధాయకత్వంలక్షణం - అతఏవపరగతాతిశయాధానాయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదవికల్పేనరాజన్యభృత్యయోరతివ్యాప్త్యవ్యాప్తిప్రసఞ్జనమస్మత్పక్షేనావతరతి- పరాతిశయమాత్రాధాయకత్వస్యలక్షణత్వాభావాత్. నచ ద్వారశేషిగతాతిశయస్య పరమశేషిగతాతిశయం ప్రతిప్రయోజకత్వేసత్యపితస్య పరమప్రయోజనత్వాభావాద్ద్వారశేషిణం ప్రతిశేషభూతవస్తునిలక్షణస్యావ్యాప్తిశ్శఙ్కనీయా - శేషభూతవస్తుగతాతిశయాపేక్షయా శేషిగతాతిశయస్య పారమ్యమాత్రస్యవివక్షితతయా పరమశేషిగతాతిశయరూపపరమప్రయోజనత్వస్యవ్యుదసనీయత్వాభావాత్. తతశ్చ ద్వారశేషిగతాతిశయస్య శేషభూతవస్తుగతాతి

నాపి కృతిప్రయోజనత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వం - పురుషస్య కృత్యారమ్భప్రయోజనమేవ హి కృతిప్రయోజనం- స చేచ్ఛావిషయః. తస్మాదిష్టత్వాతిరేకి కృత్యుద్దేశ్యత్వానిరూపణాత్ కృతిసాధ్యతా కృతిప్రధానత్వరూపం కార్యం దుర్నిరూపమేవ. నియోగస్యాపి సాక్షాదిషివిషయభూతసుఖదుఃఖనివృత్తిభ్యామన్యత్వాత్ తత్సాధనతయైవేష్టత్వం కృతిసాధ్యత్వం చ.

శయాన్తరాధాయకత్వేన ప్రయోజనత్వం పరమశబ్దవ్యుదసనీయం. నను * పురుషశ్చ కర్మార్థత్వాదితి పురుషస్య కర్మశేషత్వం కర్మమీమాంసాయాం రాద్ధాన్తితం- పురుషశ్చ స్వర్గకామ ఇతి తస్య పరాతిశయనిష్పాదనమేవ పరమప్రయోజనం భవతీత్యవ్యాప్తిరితి చెన్న- తస్య కర్తృత్వోపహితవేషేణ శేషత్వా, దుపహితస్య కర్మనిష్పాదనైకప్రయోజనత్వా, చ్చ కర్మశేషతోపపత్తేః. నన్వేతల్లక్షణమసంభవహతం. న ఖలు చేతయమానః కశ్చిత్పరగతాతిశయం స్వస్య పరమప్రయోజనం మత్వా ప్రవర్తతే- కింతు పరప్రయోజనమపి స్వప్రయోజనార్థం మత్వా హి ప్రవర్తతే. ఉచ్యతే- నైష దోషః- అచేతనేషు పరాతిశయైకప్రయోజనత్వదర్శనాత్. యద్యపి చేతనస్స్వరస్యేన స్వప్రయోజనమేవ పరమప్రయోజనం మన్యతే- తథాపి సలక్షణస్య సజ్జనస్య క్రియాద్యభిజ్ఞైర్మధ్యస్థైః పరాతిశయనిష్పాదనైకప్రయోజనతయా ప్రతిపత్తుం శక్యత్వాత్. ఇచ్ఛాస్వీకారాదయథాసంభవమితి హ్యుక్తం. తథా ప్రతిపత్తిర్నా గృత్స్నమనిష్టమప్యవర్జనీయం స్వయమపి భృత్యో జానాతి. అపి చ- పరాతిశయస్య పరమప్రయోజనత్వావగతిస్స్వరసతశ్చేతనస్యాపి సంభవతి- ప్రకృష్టకృపాస్నేహాన్వితేషు తద్దర్శనాత్- దయా హి స్వార్థనిరపేక్షా పరదుఃఖాసహిష్ణుతా. అత్రానుకూలేతరజనః పర ఇతి వివక్షితః. అర్థాదితామసదయాపరదుఃఖాతిశయమయిషోఢస్తద్దుఃఖానువృత్తిరనిష్టా స్యాదితి తద్వ్యుదాసాయ స్వార్థానపేక్షశబ్దః. యద్యపి కృపయా పరం రక్షతస్సా ప్రసిద్ధమదృష్టం- తథాప్యదృష్టాభిసన్ధివిరహేతస్త్యైవ పరదుఃఖదర్శనానన్తరమపకారాన్ముపాతాదిమత్త్వదర్శనాత్, తద్రక్షణదశాయామప్యదృష్టాభిసన్ధిరాహిత్యదర్శనా, చ్చ స్వార్థానపేక్షతా యుక్తా. పరదుఃఖదర్శనజనితతాదాత్వికస్వదుఃఖనివృత్తిరూపఫలాత్ తత్ప్రవృత్తిరితి న స్వార్థానపేక్షత్వమితి చేత్- ఈదృశం స్వార్థత్వం శేషస్యాప్యస్తి. పర్థిస్వార్థానపేక్షత్వం న విహన్తి- కింతు తదనుకూలమేవ- పరదుఃఖజ్ఞానరూపదుఃఖనివృత్తిం పరాభ్యుదయజ్ఞానరూపప్రీతిమత్త్వం చ వినా స్వార్థానపేక్షత్వస్య వివక్షితత్వాత్. తథా- మిత్రాదిషు స్నేహప్రకర్షాచ్చ స్వార్థానపేక్షా ప్రవృత్తిః బన్ధుద్రవిణయశోధర్మహానికరీ ప్రాణవ్యయకరీ చ దృశ్యతే. సంబన్ధవిశేషాన్వితేషు ప్రీతిః స్నేహః- యస్య విపాకాః అస్థానభయశఙ్కిత్వం, దోషానవభాసో, దోషేऽపి గుణబుద్ధి, రిత్యాదయః. స్నిగ్ధశ్చ జనస్స్వసత్తామనపేక్ష్య పుత్రాదిదుఃఖనివృత్త్యర్థం ప్రవర్తమానో దృశ్యతే- తచ్చ తద్గతదుఃఖాసహత్వకృతం. యస్య దుఃఖాతిశయదర్శనం స్వసత్తానపేక్షతామాపాదయేత్- స చ నిరతిశయప్రీతివిషయః- పరానర్థనిమిత్తా ప్రీతితారతమ్యస్య తద్విషయప్రీతితారతమ్యనిబన్ధనత్వాత్. యశ్చ నిరతిశయప్రియః- తదభ్యుదయోऽపి నిరతిశయప్రియః- తత్ప్రీతితారతమ్యస్య తత్సమ్బన్ధిప్రీతితారతమ్యహేతుత్వాత్. తదభ్యుదయశ్చ పరమప్రయోజనం భవతి- స్వప్రీతిహేతుభూతస్వగతార్థాన్తరసాధనత్వనైరపేక్ష్యేణ స్వేచ్ఛావిషయత్వాత్. అతః కృపయా స్నేహేన వా పరదుఃఖాసహిష్ణుత్వదర్శనాత్ పరప్రయోజనస్య పరమప్రయోజనత్వం సిద్ధమితి న శేషలక్షణస్యాసంభవః. న చ పరమప్రయోజనరూపపరాతిశయాధాయకత్వస్య మిత్రాదిష్వపి సంభవాత్ లక్షణస్యాతివ్యాప్తిశ్శఙ్కనీయా- తేషాం పరాతిశయైకప్రయోజనత్వనియమాభావాత్. తద్ధి తేషామాకారవిశేషోపహితరూపేణ వా యావజ్జీవం వా పురుషవిశేషం ప్రతి న నియతం, పురుషభేదే నాప్యనియతం, చ. భృత్యేషు తు తన్నియతం- శేషివిశేషనియమాభావేऽపి యం కంచిత్ప్రతి పారార్థ్యం భృత్యాదేర్యావదాత్మభావీతి. యదీదృక్త్వం న దృశ్యతే- తేషాం న భృత్యత్వం. యద్వా- యద్యపి గర్భదాసాదయస్స్వేషాం పరార్థైకప్రయోజనత్వమజానన్తశ్శేషిణ్యతిశయాధానమపి స్వార్థం మన్యన్తే- తథాపి స్థూలోహమిత్యాత్మనో దేహావ్యభిన్నత్వబుద్ధివత్ సా భ్రాన్తిరితి న లక్షణావ్యాప్తిః - స్వార్థత్వబుద్ధేరాత్మస్థూలత్వధియ ఇవ ప్రమాణబాధితత్వాత్. న చ స్వార్థత్వభ్రాన్తిమాత్రేణ పారార్థ్యహానిః- న హ్యాత్మనస్స్థూలోऽహమితి భ్రాన్త్యా దేహవైలక్షణ్యహానిః. ఏవం చిదచితోరపి స్వాతన్త్ర్యబుద్ధేర్భ్రాన్తిబాధితత్వాన్న లక్షణావ్యాప్తిః- న ఖలు వ్రీహ్యాదీనాం యాగీయత్వాజ్ఞానేऽపి యాగశేషత్వహానిః. స్వాతన్త్ర్యాభిమానవతః పరమప్రయోజనరూపం పరగతాతిశయం నియమేనాऽనాదధతః కథం లక్షణవత్త్వమితి చెన్న- ఏతద్బుద్ధ్యా తథాత్వానవగమేऽపి వస్తుతః పరమాత్మలీలోపకరణతయా పరమాత్మని లీలారసరూపాతిశయస్య నియమేన సిద్ధేః. తత్త్వజ్ఞైరీశ్వరపరికరత్వేన నియమేన జ్ఞాయమానత్వం చాస్య కించిత్కరం- తేనైతత్పరికరవర్తయా జ్ఞాయమానత్వరూపాతిశయః పరస్య సిధ్యేత్. తదుక్తం నిత్యసిద్ధైః *మనాగుపకారితా సర్వస్యాస్త్యేవ తత్పరికరత్వేన జ్ఞాయమానత్వాదితి. శేషభూతవస్తూపహితలీలారసాద్యతిశయవత్త్వం న పరమాత్మనోऽవాప్తసమస్తకామత్వవిరోధి- ఇచ్ఛాయాం సత్యామభిమతవినియోగానుగుణపరికరసంపత్తిర్హ్యవాప్తసమస్తకామత్వం, యథాహ భగవాన్భాష్యకారో వేదాన్తసారే *అస్యాత్మత్వప్రస్తావాదవాప్తసమస్తకామత్వం నామ సదాభిమతసకలభోగోపకరణసద్భావ ఇతి. అతో యథోక్తశేషలక్షణముపపన్నం. ఏవమస్మదుక్తం శేషలక్షణమఙ్గీకృత్య కృతిం ప్రతి శేషిత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమితి పరైర్వక్తుం న శక్యతే- వికల్పాసహత్వాత్. కిం త్వయా ద్వారశేషిత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమభిమతం- ఉత పరమశేషిత్వం. ప్రథమే భావార్థస్యాపి కృతిశేషిత్వం స్యాత్- తస్య కృతిసాధ్యత్వాత్. ద్వితీయే స్వర్గస్య కృతిం ప్రతి శేషిత్వం స్యాత్- కృతిసాధ్యాపూర్వస్యాపి స్వర్గసాధనత్వాత్. అతః కృతిశేషిత్వరూపం కృత్యుద్దేశ్యత్వం ఫలభావార్థవిలక్షణాకారేణ న సిధ్యతి. అథ కృతిప్రయోజనత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమితి పక్షం దూషయతి (నాపీతి) న హి కృతిర్నామ చేతయమానా కాచిత్ప్రయోజనవతీ- తస్మాత్కృతిప్రయోజనం నామ కృతిమత్పురుషప్రయోజనమిత్యర్థః. తతః కిమిత్యపేక్షాయాం తచ్చేష్టత్వే పర్యవస్యతీత్యాహ (స చేతి) (కృతిసాధ్యతా కృతిప్రధానత్వరూపం కార్యం దుర్నిరూపమేవేతి) కృతిప్రధానత్వశబ్దేన స్వేదాదివ్యావృత్తిః. కృతిసాధ్యతాశబ్దేనాత్మవ్యావృత్తిః- తస్య హి కృతిశేషిత్వమస్తి. విశిష్టస్య లక్షణత్వా తత్ర విశేష్యే దుర్నిరూపే సతి విశిష్టమేవాసిద్ధమిత్యర్థః. ఏవం తృతీయాకారరూపం ప్రయోజనత్వం దూషితం. అథ స్వత ఇష్టత్వరూపం ప్రయోజనత్వం తత్ప్రయుక్తకృతిసాధ్యత్వం చ దూషయతి (నియోగస్యాపీతి) ఇషిః- ఇచ్ఛా. అత్రేచ్ఛావిషయభూతార్థాన్తరసాధనత్వవిరహేణేష్టత్వం స్వత ఇష్టత్వం వివక్షితం- తత్సుఖస్య దుఃఖనివృత్తే

అతఏవహితస్యక్రియాతిరిక్తతా-అన్యథా క్రియైవకార్యంస్యాత్ -స్వర్గకామపదసమభివ్యాహారానుగుణ్యేనలిఙాదివా
చ్యంకార్యంస్వర్గసాధనమేవేతిక్షణభఙ్గికర్మాతిరేకిస్థిరం స్వర్గసాధనమపూర్వమేవకార్యమితిస్వర్గసాధనతోల్లేఖేనైవ
హ్యపూర్వవ్యుత్పత్తిః. అతః ప్రథమమనన్యార్థతయాప్రతిపన్నస్య కార్యస్యానన్యార్థత్వనిర్వహణాయాపూర్వమేవ
పశ్చాత్స్వర్గసాధనంభవతీత్యుపహాస్యం - స్వర్గకామపదాన్వితకార్యాభిధాయిపదేన ప్రథమమప్యనన్యార్థతానభిధా
నాత్, సుఖదుఃఖనివృత్తితత్సాధనేభ్యోఽన్యస్యానన్యార్థస్యకృతిసాధ్యతాప్రతీత్యనుపపత్తేశ్చ.అపిచ-కిమిదంనియోగస్య
ప్రయోజనత్వం. సుఖవన్నియోగస్యాప్యనుకూలత్వమేవేతిచేత్. కింనియోగస్సుఖం - సుఖమేవహ్యనుకూలం. సుఖవి
శేషవన్నియోగాపరపర్యాయంవిలక్షణంసుఖాన్తరమితిచేత్. కింతత్రప్రమాణమితివక్తవ్యం. స్వానుభవశ్చేన్న-విష
యవిశేషానుభవసుఖవన్నియోగానుభవసుఖమిదమితిభవతాపినానుభూయతే. శాస్త్రేణనియోగస్యపురుషార్థతయా
ప్రతిపాదనాత్ పశ్చాత్తుభోక్ష్యత ఇతిచేత్. కింతన్నియోగస్యపురుషార్థత్వవాచిశాస్త్రం. నతావల్లౌకికంవాక్యం - త
స్య దుఃఖాత్మకక్రియావిషయత్వాత్, తేనసుఖాదిసాధనతయైవకృతిసాధ్యతామాత్రప్రతిపాదనాత్, నాపివైదికం-
తేనాపిస్వర్గాదిసాధనతయైవకార్యస్యప్రతిపాదనాత్. నాపినిత్యనైమిత్తికశాస్త్రం - తస్యాపితదభిధాయిత్వంస్వర్గ
కామవాక్యస్థాపూర్వవ్యుత్పత్తిపూర్వకమిత్యుక్తరీత్యా తేనాపిసుఖాదిసాధనకార్యాభిధానమవర్జనీయం. నియతైహిక
ఫలస్యకర్మణోఽనుష్ఠితస్యఫలత్వేనతదానీమనుభూయమానాన్నాద్యరోగతాదివ్యతిరేకేణనియోగరూపసుఖానుభవా

శ్చసమానం. స్వతఇష్టత్వంస్వతఇష్టత్వప్రయుక్తకృతిసాధ్యత్వంచతయోరేవ - తస్మాత్స్వతఇష్టత్వతత్ప్రయుక్తకృతిసాధ్యత్వే తత్సాధనతయేష్టస్యని
యోగస్యనసిధ్యతఇత్యర్థః. సాధనతయేష్టత్వముపపాదయతి (అతఏవహీతి) సాధనత్వేనసిద్ధ్యనఙ్గీకారేధాత్వర్థఏవకార్యంస్యాదిత్యాహ (అన్యథేతి)
ఏతద్వివృణోతి (స్వర్గకామేతి) (అతఇతి) స్వర్గకామపదాన్వయాత్పూర్వంధాత్వర్థమాత్రస్యైవకార్యతాప్రతిపత్తేస్తదన్వయేతత్సాధనతయైవప్ర
తిపత్తేశ్చేత్యర్థః. (ప్రథమమనన్యార్థతయాప్రతిపన్నస్యకార్యస్యానన్యార్థత్వనిర్వహణాయాపూర్వమేవపశ్చాత్ స్వర్గసాధనంభవతీతి) అయమర్థః-
యథాస్వప్రాధాన్యనిర్వహణాయానుజీవినామభిమతంప్రభుః ప్రదదాతి- తద్వదపూర్వమపిస్వయంప్రధానతయా ప్రతిపన్నంస్వప్రాధాన్యనిర్వ
హణాయస్వంసాధయతఃపురుషస్యస్వర్గందదాతీతి. యథా- పఞ్చికాయాం *ఆత్మసిద్ధ్యనుకూలస్యనియోజ్యస్యప్రసిద్ధయే। కుర్వత్స్వర్గాదికమపి
ప్రధానంకార్యమేవన ఇతి. ఉపహాస్యం- సమీపస్థైరపిహాస్యం. అతఇత్యుక్తమర్థంవివృణోతి (స్వర్గకామేతి) ప్రాధాన్యేనకార్యప్రతిపత్తిః కిమేకప
దశ్రవణవేళాయాం- ఉతస్వర్గకామపదాన్వితవేళాయామితివికల్పమభిప్రేత్యప్రథమేకల్పేదూషణంఅన్యథాక్రియైవకార్యంస్యాదిత్యనేనోక్తంభవ
తి. తస్మిన్నేవపక్షేఽభ్యుపగమేనదూషణాన్తరంచ- ఏకపదేనకార్యమనన్యార్థంప్రతిపన్నమస్తు- తథాప్యన్వితాభిధానదశాయాంప్రతిపన్నఏవార్థస్స
మ్యగర్థః- అతో నానన్యార్థత్వమితి. ద్వితీయేకల్పేదూషణముచ్యతే (స్వర్గకామపదాన్వితేతి) స్వర్గకామపదాన్వితలిఙాదినాతత్సాధనతయైవాభిధానా
త్ప్రథమమనన్యార్థతయాప్రతిపన్నమితినవక్తుంయుక్తమిత్యర్థః. వ్యుత్పత్తిదశాయామపూర్వస్యసాధనతయావ్యుత్పత్తిః - అభిధానదశాయాంతుఅన
న్యార్థంస్థాయికార్యమిత్యేవప్రతీయతఇతిశఙ్కాయాం - అపూర్వవ్యుత్పత్తిమతోపిపురుషస్యఏకపదశ్రవణవేళాయామనన్యార్థత్వప్రతీత్యనుపపత్తి
మాహ (సుఖేతి) ననిర్విశేషంసామాన్యమితిన్యాయాత్ సాధ్యమితిసామాన్యేనాభిధీయమానమపివిశేషనిష్ఠతయాప్రతీయతే. సుఖందుఃఖనివృత్తిస్త
త్సాధనంవా త్రీణ్యేవకృతిసాధ్యాని- తస్మాదేషుత్రిష్వన్యతమేనసాధ్యేనభవితవ్యం. తత్ర సుఖత్వదుఃఖనివృత్తిత్వాయోగాత్తత్సాధనతయైవసాధ్యమితి
ప్రతీయతే- కృతిర్హిత్రిష్వన్యతమమేవగోచరయతి- తథాదర్శనాత్. దర్శనానురోధేనచాభ్యుపగన్తవ్యం- కృతేఃక్రియాతిరిక్తగోచరత్వాదర్శనేనహి
కృత్యపూర్వయోర్ఘటకత్వేనభావార్థోనివేశితః. తస్మాత్త్రిష్వన్యతమత్వాభావేసాధ్యమితిప్రతీతిరేవనస్యాదిత్యర్థః. కించ - అన్వితాభిధానవాదినాస్వర్గ
కామపదాన్వితఏవలిఙాదిఃకార్యమభిదధాతీతివక్తవ్యం - తదానీంతత్సన్నిధానబలేనతత్సాధనతయైవప్రతీతిస్స్యాదితినానన్యార్థతయాప్రతిపత్తిరితి.
సుఖేత్యాదేరేవంవార్థః - సుఖదుఃఖనివృత్త్యన్యత్వాత్ స్వతఇష్టతయాకృతిసాధ్యత్వమయుక్తం, తత్సాధనాదన్యతయాపరంపరయేష్టత్వేన కృతిసా
ధ్యత్వమప్యయుక్తమితి. పూర్వంతృతీయాకారరూపంప్రయోజనత్వంనిరస్తం.అథస్వతఇష్టత్వరూపంప్రయోజనత్వంచసుఖదుఃఖనివృత్త్యన్యత్వా
న్నిరస్తం. ఇదానీంస్వతఇష్టత్వసిద్ధయేఅనన్యార్థత్వద్రఢిమ్నేచసంభావనీయంసుఖరూపప్రయోజనత్వందూషయితుముపక్రమతే (అపిచేతి) (కిమి
దంనియోగస్యప్రయోజనత్వమితి) కిం- క్షేపే. శఙ్క్యతే (సుఖవదితి) అనుకూలత్వంసుఖేతరస్యానుపపన్నంమన్యమానఃపృచ్ఛతి (కిమితి) అభిప్రే
తంవివృణోతి (సుఖమేవహీతి) పునశ్శఙ్క్యతే (సుఖవిశేషవదితి) నియోగాపరపర్యాయం- పర్యాయశబ్దబాహుళ్యసంభవాదపరశబ్దః. (సుఖాన్తర
మితి) యథాభౌమసుఖాద్విలక్షణంస్వర్గాదిసుఖంసంభావ్యతే- తథాతతోపివిలక్షణంసుఖాన్తరమిదమిత్యర్థః. ప్రమాణాభావంవక్తుమాహ (కింత
త్రేతి) చన్దనాదిసుఖంహిస్వానుభవసిద్ధం- అతస్స్వానుభవో, లౌకికవాక్యం, వేదేచకామ్యవిధివాక్యం, నిత్యనైమిత్తికవాక్య,మర్థవాదా, శ్చ యథా
క్రమంనియోగస్యసుఖరూపతాంప్రతిప్రమాణానినభవన్తీత్యుచ్యతే (స్వానుభవశ్చేదిత్యాదినా) (తస్యదుఃఖాత్మకక్రియావిషయత్వాత్తేనసు
ఖాదిసాధనతయైవకృతిసాధ్యతామాత్రప్రతిపాదనాదితి) దుఃఖాత్మకస్యసుఖాదిసాధనభూతధాత్వర్థమాత్రస్యకర్తవ్యతాప్రతిపాదనాదిత్యర్థః. నియ
తైహికఫలస్యేత్యాదినారోగ్యానుపలబ్ధిరుచ్యతే. నియతైహికఫలస్యకర్మణః- అప్రస్తుతప్రతిబన్ధస్యకర్మణఇత్యర్థః. అనేనాస్యేష్టిసాపేక్షపరమాత్మా;

నుపలబ్ధేశ్చ నియోగస్సుఖమిత్యత్ర నకించన ప్రమాణముపలభామహే. అర్థవాదాదిష్వపి స్వర్గాదిసుఖప్రకారకీర్తనవన్నియోగరూపసుఖప్రకారకీర్తనం భవతామపి నదృష్టచరం. అతో విధివాక్యేష్వపి ధాత్వర్థస్య కర్తృవ్యాపారసాధ్యతామాత్రం శబ్దానుశాసనసిద్ధమేవ లిఙాదేర్వాచ్య మిత్యధ్యవసీయతే. ధాత్వర్థస్య చ యాగాదేరగ్న్యాది దేవతాన్తర్యామిపరమపురుషసమారాధనరూపతా, సమారాధితాత్పరమపురుషాత్ ఫలసిద్ధిశ్చేతి ఫలమత ఉపపత్తేరిత్యత్ర ప్రతిపాదయిష్యతే. అతో వేదాన్తాః పరినిష్పన్నం పరం బ్రహ్మ బోధయన్తీతి బ్రహ్మోపాసనఫలానన్త్యం స్థిరత్వం చ సిద్ధం. చాతుర్మాస్యాదికర్మస్వపి కేవలస్య కర్మణః క్షయిఫలత్వోపదేశాదక్షయఫలశ్రవణం * వాయుశ్చాన్తరిక్షం చైతదమృతమిత్యాదివదాపేక్షికం మన్తవ్యం. అతః కేవలానాం కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వాత్, బ్రహ్మజ్ఞానస్య చానన్తస్థిరఫలత్వాన్, తన్నిర్ణయఫలో బ్రహ్మవిచారారమ్భో యుక్త ఇతి స్థితమ్. ....

ర్వ్యావృత్తిః. అథ కృతిసాధ్యత్వం దూషయతి (అతో విధివాక్యేష్వపీతి) కిం వ్యుత్పత్తిసిద్ధత్వాద్ధాత్వర్థాతిరిక్తార్థస్స్వీక్రియతే - ఉత పురుషార్థతాసిద్ధ్యర్థం- ఉత సుఖసాధనత్వలక్షణవ్యవహితపురుషార్థత్వసిద్ధ్యర్థమితి వికల్పం హృది నిధాయ ప్రథమద్వితీయకల్పయోరుత్తరమాహ (అత ఇతి) అయమర్థః-ఉక్తప్రకారేణ ధాత్వర్థాతిరిక్తే వ్యుత్పత్త్యభావాత్ తథావిధస్య స్వతః పురుషార్థత్వాభావాచ్చేతి. కర్తృవ్యాపారః- ప్రయత్నః. శబ్దశాస్త్రస్వారస్యాదు వ్యుత్పత్తేర్విద్యత ఇత్యాహ (శబ్దానుశాసనసిద్ధమేవేతి) సాధనత్వసిద్ధ్యర్థం క్రియాతిరిక్తార్థస్వీకార ఇత్యత్రాహ (ధాత్వర్థస్య చేతి) *యజ దేవపూజాదావితి హి ధాతురితి భావః. ప్రకృతబ్రహ్మవిచారారమ్భహేతుస్సిద్ధ ఇత్యాహ (అత ఇతి) సిద్ధవస్తుని బుద్ధిపూర్వకం యదృచ్ఛయా చాద్యవ్యుత్పత్తిసంభవాత్, అన్యథాపి విధిశేషతయా సిద్ధేశ్చేత్యర్థః. అథ విశేషణాంశాసిద్ధిం పరిహరతి (చాతుర్మాస్యాదీత్యాదినా) కర్మణామావృత్తివిధానాచ్చ క్షయిఫలత్వమవగతమితి సిద్ధమిత్యనుసన్ధేయం. *తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయత ఇత్యాదివాక్యమభిప్రేత్యాహ (క్షయిఫలత్వోపదేశాదితి) అక్షయఫలశ్రవణనిర్వాహమాహ (వాయుశ్చేతి) న హి చాతుర్మాస్యాదివాక్యేషు అక్షయఫలశ్రవణమర్థవాదోక్తత్వాత్త్యజ్యతే-అపి తు కర్మణామావృత్తివిధానాత్ క్షయిఫలత్వోపదేశాచ్చ. తస్మాత్కర్మణాం క్షయిఫలత్వనిర్ణయసిద్ధిః- అతో హేతౌ విశేషణాంశస్సిద్ధః. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) అస్యాధికరణస్య బ్రహ్మమీమాంసా విషయః. సా కిమారమ్భణీయా- ఉత నేతి సంశయః. సిద్ధవస్తుని శబ్దవ్యుత్పత్తిర్నాస్తీతి విచారః. అస్తీతి నిశ్చయః. ఆరమ్భః ప్రయోజనమిత్యధికరణాఙ్గపఞ్చకం. యథాహుః * విషయస్సంశయశ్చైవ విచారో నిర్ణయస్తథా । ప్రయోజనేన సహితమేతత్స్యాదఙ్గపఞ్చకమితి. *పరీక్ష్య లోకానిత్యాదివాక్యం ప్రథమసూత్రస్థన్యాయసిద్ధానువాదపూర్వకం గురూపసదననియమవిధిపరం - గురుమేవాభిగచ్ఛేదిత్యుక్తత్వాత్. రాగతః ప్రవృత్తౌ సత్యాం విధేయాభావాదస్య సూత్రస్య వాక్యత్వం న ఘటతే- ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవద్ధి వాక్యం- విధేయం హ్యుపాదేయమితి న వాచ్యం-అజ్ఞాతజ్ఞాపకత్వాత్. ప్రాగజ్ఞాతం వాక్యజ్ఞాప్యం హ్యుపాదేయం. రాగతో బ్రహ్మవిచారే ప్రవృత్తస్యాపి సిద్ధవస్తుని వ్యుత్పత్తిర్నాస్తీతి వాక్యేన అనారమ్భణీయత్వం జ్ఞాయతే- తం ప్రతి సిద్ధవస్తుని వ్యుత్పత్తిసంభవాదారమ్భణీయత్వజ్ఞాపనమజ్ఞాతజ్ఞాపనమేవేత్యుద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్త్వం సూత్రస్య. అత్ర హి రాగతః ప్రవృత్తిమతః పూర్వపక్షహేతునా నివృత్తౌ ప్రసక్తాయాం ప్రతిపన్నస్తత్పరిహారో విధీయతే. ....

సమాప్తిమగమజ్జిజ్ఞాసాధికరణమ్.

కింపునస్తద్బ్రహ్మ - యజ్జిజ్ఞాస్యముచ్యత ఇత్యత్రాహ.

౨॥ సూత్రమ్. ॥ జన్మాద్యస్య యతః ॥

(జన్మాదీతి) సృష్టిస్థితిప్రళయం. తద్గుణసంవిజ్ఞానో బహువ్రీహిః. (అస్య) అచిన్త్య

౨॥ సూత్రమ్. ॥ జన్మాద్యస్య యతః ॥ అథశాస్త్రకాణ్డద్వికాధ్యాయపాదపేటికాధికరణరూపసంబన్ధభేదేన సప్తవిధాసు సఙ్గతిషు సఙ్గత్యన్తరాణాం స్పష్టత్వాదధికరణసఙ్గతిమాహ (కింపునరితి) శాస్త్రసఙ్గతిర్హి వేదార్థవిచారరూపతయా స్పష్టతరా. వేదాన్తార్థవిచారరూపత్వాత్కాణ్డసఙ్గతిః. కారణవిషయత్వాద్ద్వికసఙ్గతిః. కారణవిషయవాక్యతర్కరూపత్వాదధ్యాయసఙ్గతిః. అయోగవ్యవచ్ఛేదవిశ్రాన్తేః పాదసఙ్గతిః. శాస్త్రారమ్భాక్షేపాత్పేటికాసఙ్గతిః. అతో ఽవాన్తరసఙ్గతిః కింపునరిత్యాదిభాష్యేణోచ్యతే. జిజ్ఞాస్యం - విచార్యం. సకలేతరపురుషార్థతత్సాధనపరిత్యాగపూర్వకం ప్రాప్యత్వేనోపాయత్వేన చ యజ్జిజ్ఞాస్యముక్తమిత్యర్థః. ప్రాప్యతయా ప్రాపకతయా చ హి బ్రహ్మపాతతః ప్రతిపన్నం. అనేన జిజ్ఞాస్యమితిపదేన ప్రణవవేదప్రథానాప్యుపచారికార్థాన్వయేన బ్రహ్మశబ్దార్థవ్యావృత్తిః - తచ్చ వ్యావర్తకస్య లక్షణస్య వక్తవ్యతయా హి సిధ్యతి. బ్రహ్మశబ్దవాచ్యం స్వరూపేణ గుణైశ్చ నిరతిశయబృహత్త్వయోగి - *బృహతి బృంహయతి* *బృహత్త్వాద్బృంహణత్వాచ్చ బ్రహ్మేతి పరిపఠ్యత ఇతి శ్రుతిస్మృతినిర్వచనాత్. తత్ర *బ్రహ్మా ... దేవతా* *సనిర్నేదేష్వసు త్రర* *అగ్నిస్సర్వా దేవతాః* *ఏక ఏవ రుద్రః* *సోమః పవతే జనితా మతీనాం జనితా దివో జనితా పృథివ్యాః। జనితాగ్నేర్జనితా సూర్యస్య జనితేన్ద్రస్య జనితోత విష్ణోః* *ఆపో వా ఇదం సర్వమిత్యాదిభిర్బ్రహ్మణాగ్నీన్ద్రాదీనామపి సమాభ్యధికరహితత్వప్రతీతేరర్థత్రత్వం వ్యాకులం - అతస్తైస్తాపత్రయాతురజిజ్ఞాస్యం తత్ బ్రహ్మ కింలక్షణకమిత్యర్థః. సర్వేషాం సమాభ్యధికరాహిత్యప్రతీతేః పితద్వ్యాహతమన్యపరవాక్యావగతం చేత్సనాదరణీయం - తత్ర ప్రధానేషు సృష్టిప్రళయప్రకరణేషు యదేవ నిరతిశయబృహదుక్తం తదేవ జిజ్ఞాస్యమిత్యభిప్రాయేణాహ *యతో వా ఇమాని* ఇత్యాది శ్రుతిరితి. పూర్వపక్షం హృది నిధాయ సూత్రకారేణ జన్మాదిసూత్రం ప్రణీతమిత్యభిప్రాయవతోక్తం కింపునస్తద్బ్రహ్మ యజ్జిజ్ఞాస్యముచ్యత ఇతి - సహి కింపునర్బ్రహ్మేత్యుక్తం. సూత్రముపాదత్తే (జన్మాద్యస్య యత ఇతి) ప్రథమం పదం వ్యాచష్టే (జన్మాదీతి సృష్టిస్థితిప్రళయమితి) అన్యత్పదద్వయం వాక్యార్థయోజనావసరే వ్యాఖ్యాస్యతే - ప్రథమపదవ్యాఖ్యానస్య సమాసార్థనిర్ణయార్థం వాక్యాన్తరసాపేక్షత్వేన వాక్యార్థయోజనాయామన్తర్భావయితుమశక్యత్వాత్తస్య పృథగ్వ్యాఖ్యానం. సృష్టిస్థితిప్రళయమిత్యత్ర సృష్టిశబ్ద ఉత్పత్తిపరః - *సృష్టిస్థిత్యన్తకాలేషు* *సృష్టిస్థిత్యన్తకరణీమిత్యాది ప్రయోగాత్. ప్రయోజ్యప్రయోజకవ్యాపారవాచిశబ్దానాం వ్యతికరేణ ప్రయోగో బ్రహ్మణ ఏవ నిమిత్తోపాదానత్వాభిప్రాయనిబన్ధనః. సృష్టిస్థితిప్రళయమితి సమాహారద్వన్ద్వః. ఏకస్మిన్నర్థే ఽన్యోన్యసాపేక్షతయా తుల్యవన్నిష్పాదకత్వేనాన్వయ ఇతరేతరయోగః - యథా దర్శపూర్ణమాసయోస్స్వర్గం ప్రతి. అత్ర సముదితవివక్షా. అయమేవ సముదాయవివక్షాయాం సమాహారః. తత్కృతమేకవచనత్వం నపుంసకత్వం చ. అతో ఽత్ర సృష్టిస్థితిప్రళయమితి సమాహారే ద్వన్ద్వ ఇత్యర్థః - వాక్యార్థయోజనాయాం సృష్టిస్థితిప్రళయా ఇతీతరేతరయోగద్వన్ద్వః స్వీకృతః - ఉభయోరపి ఫలైక్యాత్. జన్మాదీత్యత్రేతికరణేన పత్త్రైకవచనే తాత్పర్యం గమ్యతే. తత్ర పదార్థయోజనాయాం సృష్టిస్థితిప్రళయమిత్యేకవచనాన్తపదేన సూత్రపదస్యైకవచనమనుసృతం. తత్రాప్యేకవచనం సృష్టిస్థితిప్రళయానాం సముదాయో లక్షణం న ప్రత్యేకమితి జ్ఞాపనార్థం. సముదాయస్య లక్షణత్వం శ్రుతిస్వారస్యాదవసీయతే *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే। యేన జాతాని జీవన్తి । యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి* తత్ర హి న ప్రతివాక్యం తద్బ్రహ్మేత్యుక్తం. అన్యథైకైకతరలక్షణవైయర్థ్యం చ స్యాత్. న చ సముదితం లక్షణం - వ్యావర్త్యాభావాత్ - న హి జగదుత్పత్తౌ నిమిత్తోపాదానభూతం స్థిత్యాదికారణత్వవ్యవచ్ఛేద్యం కిమపి వస్త్వస్తీతి చేత్. సత్యం - వ్యవచ్ఛేద్యం నేష్యతే - తథాపి శ్రుత్యనురోధాత్సూత్రకారేణైవముక్తం. శ్రుతిశ్చ *తద్విజిజ్ఞాసస్వ* ఇతి విధిత్సితోపాసనోపయోగి నిరతిశయబృహత్త్వవిపరీతాల్పబృహత్త్వశఙ్కావ్యవచ్ఛేదార్థం సముదాయమాహ. శఙ్కితవ్యవచ్ఛేదేనాపి హి సప్రయోజనత్వం స్యాత్ - లక్ష్యాకారవిపరీతశఙ్కానిరాకరణేన వినా లక్ష్యాకారనిశ్చయాయోగాత్. న చ జన్మాదిష్వేకైకకారణత్వం లక్ష్యాకారవిపరీతశఙ్కానిరాకరణక్షమం. తథాహి - ఉత్పత్తికారణత్వే హి తేషు స్థిత్యాదికారణత్వం న చేత్ - తదనుగుణజ్ఞానశక్తివిరహాత్, స్థితిప్రళయకారణభూతవస్త్వన్తరసద్భావాచ్చ జన్మమాత్రకారణస్య నిరతిశయబృహత్త్వం న స్యాత్. ముక్తేర్న్యయాన్తర్భావాన్నోక్తప్రదతయోపాస్యస్యైవ ప్రాప్యత్వాచ్ఛ మోక్షప్రదత్వప్రాప్యత్వానుగుణైర్గుణైశ్చ బృహత్త్వం న సిధ్యతి. అతో జన్మకారణత్వమాత్రస్య సమస్తవస్తువ్యవచ్ఛేదక్షమత్వేపి జన్మాదిసముదాయకారణత్వస్యైవ నిరతిశయబృహత్త్వోపయికత్వాత్ సృష్టిస్థితిప్రళయసముదాయకారణత్వం లక్షణమితి జ్ఞాపితం. సముదాయస్య లక్షణత్వమిహ వివక్షితం - జన్మాదీతి బహువ్రీహేరన్యపదార్థప్రధానత్వేన జన్మనో ఽన్తర్భూతత్వాదిత్యత్రాహ (తద్గుణేతి) బహువ్రీహిర్ద్వివిధః - తద్గుణసంవిజ్ఞానో ఽతద్గుణసంవిజ్ఞానశ్చేతి. తత్ర ప్రథమస్యోదాహరణం *సర్వాదీని సర్వనామాని, లమ్బకర్ణమానయే,త్యాది. ద్వితీయస్యోదాహరణం చిత్రగుమానయేతి. తచ్ఛబ్దేన విశేష్యం, గుణశబ్దేన విశేషణం, చ వివక్షితం. సమిత్యేకీకారే. విశేషణం విశేష్యం చ ఏకకార్యాన్వితత్వేన సహ జ్ఞాపయతీత్యర్థః. ఏవమపి బహువ్రీహేరన్యపదార్థప్రధానత్వభఙ్గః - స్వపదవాచ్యవిశిష్టసముదాయస్య తత్సముదాయినో వా ఽన్యపదార్థతయా వివక్షితత్వోపపత్తేః. సమాసస్థపదవాచ్యస్యాపి విశిష్టసముదాయాన్తర్గతత్వాకారేణ హ్యన్యపదార్థత్వం యుజ్యతే - స్వపదమాత్రస్య తేనాకారేణ తద్వాచకత్వాభావాత్. అస్యేతి వ్యాఖ్యేయపదోపాదానం. అచిన్త్యేత్యాదినా తద్వ్యాచష్టే. అస్యేతిపదస్య జగత ఇత్యేతావన్మాత్రే వక్తవ్యే కిమర్థో విస్తర ఇతి చేత్ - సూత్రకారవివక్షితార్థకథనార్థః. తద్వివక్షా చ శ్రుతివివక్షయా. శ్రుతివివక్షా కథం జ్ఞాయత ఇతి చేత్. ఉచ్యతే - *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త* ఇత్యత్ర భూతశబ్దేన కార్యవర్గే ఽభిహితే పి ఇమానీతి పదం కార్యవర్గస్య ధర్మి

వివిధవిచిత్రరచనస్య నియతదేశకాలఫలభోగబ్రహ్మాది స్తమ్బపర్యన్త క్షేత్రజ్ఞ
మిశ్రస్య జగతః (యతః) యస్మాత్సర్వేశ్వరా న్నిఖిలహేయప్రత్యనీకస్వరూ
పాత్సత్యసంకల్పాత్ జ్ఞానానన్దాద్యనన్తకల్యాణగుణాత్ సర్వజ్ఞాత్ సర్వశక్తేః

గ్రాహకప్రమాణసిద్ధాకారవిశేషపరం. తత్ర జగతఆభాసతాపరత్వం బ్రహ్మణోజిజ్ఞాస్యతానుపయోగీతివైచిత్ర్యపరమిమానీతిపదం- ఈదృశకార్యని ష్పాదనానుగుణగుణోత్కర్షం బ్రహ్మేతిజ్ఞాపనార్థం. శ్రుతివాక్యస్థేదంశబ్దేననిర్దిశ్యమానస్యాత్రకారస్యాపీయమేవవివక్షా. జగతఃఇమానీతి శ్రుతౌబహు వచనేసత్యపిసూత్రమేకవచనంకృత్స్నస్యభువనస్యైకకార్యతావిశేషేణైకకర్తృకత్వజ్ఞాపనార్థం, భూతశబ్దస్యదేవాది చతుర్విధభూతమాత్రపరత్వ వ్యావర్తనేనభవనక్రియాయోగికృత్స్నకార్యసముదాయాత్మకజగద్విషయత్వజ్ఞాపనార్థం, చ. అతఏవహి భాష్యేజగతఇత్యుక్తం. తత్ర కార్యవర్గ స్యచిదచిదాత్మకత్వాత్ తత్తత్ప్రమాణసిద్ధచిదచిద్వైచిత్ర్యమచిన్త్యేత్యాదిపదద్వయేనాహ. నను గృహాధికరణే *గృహంసంమార్ష్టీత్యత్రఉద్దేశ్యగతవిశేష ణేవివక్షాభావాదేకవచనేతాత్పర్యాభావఉక్తః- తేనన్యాయేన ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశరూపతయాఅనువాదరూపస్యఇదంశబ్దస్యోద్దేశ్యవిశేషణతాత్పర్యాభావే- నైవంవ్యాఖ్యాతవ్యం. మైవం- గృహాధికరణేహ్యుద్దేశ్యవిశేషణమాత్రవివక్షానిషిద్ధా- అపిత్వనువాదస్యమూలభూతప్రాపకవాక్యోక్తార్థవిరుద్ధవిశేష ణేహితాత్పర్యాభావఉక్తః. ఉత్పత్తివాక్యసిద్ధస్యగృహబహుత్వస్యవిరుద్ధంహ్యేకత్వం. అన్యథా *అష్టవర్షం బ్రాహ్మణముపనయీతేత్యత్రాప్యష్టవ ర్షత్వాదివిశేషణేతాత్పర్యాభావప్రసఙ్గాత్. అత్ర తు ప్రాపకవాక్యేహుజగద్వైచిత్ర్యమేవస్పష్టం. యద్వా - యత్ర ప్రయుక్తస్యశబ్దస్యార్థావివక్షా యామన్వయానుపపత్త్యాఆనర్థక్యం- తత్రోద్దేశ్యవిశేషణవివక్షాఅత్ర తత్రాఙ్గీకృతా- తస్మాదేవంవ్యాఖ్యాతుంయుక్తం. తత్రాచిదంశవైచిత్ర్య మాహ (అచిన్త్యేత్యాదినాపదేన) జీవకర్తృకతయాచిన్తయితుమశక్యత్వమచిన్త్యత్వం. ఆకాశవాయ్వాదిభేదేనవివిధత్వం. ప్రత్యేకంతత్తద్వ్యష్టి బాహుళ్యేనవిచిత్రత్వం. ఈదృశరచనస్యేత్యర్థః. అత్రరచనాసంస్థానం. అథచిద్వైచిత్ర్యమాహ (నియతేతి) అస్మిన్దేశేఅస్మిన్కాలేఇదంఫలమనేనభో క్తవ్యమితినియమో బ్రహ్మాదిపిపీలికాన్తానామవిశేషేణభవతి - బ్రహ్మాఽపిహిస్వమానపరిమితవర్షశతాదధికంజీవితుం, అణ్డాన్తరే ప్రవేష్టుం, మన్వాధి పత్యాదధికంఫలంభోక్తుం, చాశక్యం. ఏవంచిదచిద్వైచిత్రీకథనేనక్షేత్రజ్ఞమాత్రస్యకర్తృత్వానుపపత్తిస్సూచితా. తృతీయంపదముపాదత్తే (య తఇతి) పూర్వస్యపదస్యశ్రుతివివక్షానుసారేణవ్యాఖ్యానంకృతం- అత్ర తు తాదృశపదశ్రవణాభావేపికథమనేకవిశేషణోక్తిః. ఉచ్యతే - *యతో *యేన *యదితిప్రసిద్ధవన్నిర్దేశోహి ప్రాపకవాక్యసాపేక్షః. తత్రప్రాపకవాక్యేహుజగత్కారణత్వజిజ్ఞాస్యతోపయోగియాదృశవిశేషణవిశిష్టోయోఽధ ర్మివిశేషఉక్తః- తాదృశవిశేషణవిశిష్టస్యైవాత్ర శ్రుతౌయచ్ఛబ్దేనవివక్షితఇతిసూత్రకారాభిప్రాయఇతికృత్వాతత్తద్విశేషణవిశిష్టతద్ధర్మివిశేషపర త్వంసూత్రస్యయతశ్శబ్దస్యోక్తం. యతఇత్యత్రతసిప్రత్యయస్యసార్వవిభక్తికత్వాద్విభక్త్యన్తరశఙ్కాస్యాత్ - తేనజగజ్జన్మాదయోయత్ర భవన్తీతిదే శకాలాదివదధికరణత్వమేవ బ్రహ్మలక్షణమిత్యపిశఙ్కితుంశక్యం. ఏవంతసిలోఽప్యేకద్విబహువచనసాధారణత్వా, త్కారణవాక్యేషుసద్బ్రహ్మాద్యనేకశబ్దై రభిధానా, చ్చకారణానేకత్వశఙ్కాస్యాదితితదుభయవ్యుదాసార్థంయస్మాదిత్యుక్తం. ఉపాయతయోపేయతయాపిజిజ్ఞాస్యత్వేకారణత్వేచోపయుక్తా నితత్తత్ప్రాపకవాక్యసిద్ధాన్యేతచ్ఛ్రుతివివక్షితానివిశేషణానిదర్శయతి(సర్వేశ్వరాదినా)తి స్త్రీమూర్తయోంశాః- బ్రహ్మంశశితియాదవప్రకాశపక్షః. ప్ర ధానపురుషయోఃకారణత్వంకేషాంచిన్మతం. ఈదృశన్యూనాధికతత్త్వవ్యవచ్ఛేదార్థం *తమీశ్వరాణాంపరమంమహేశ్వరం *సకారణంకరణాధిపా ధిపఇత్యాదిశ్రుత్యనుసారేణసర్వేశ్వరాదిత్యుక్తం. కారణవాక్యశేషభూతశోధకవాక్యసిద్ధంజిజ్ఞాస్యతోపయోగినం చిదచిద్వ్యావర్తకాకారమాహ (నిఖిలహేయప్రత్యనీకస్వరూపాదితి)నిఖిలశబ్దేనాచిద్గతహేయాష్షడ్భావవికారా, శ్చిద్గతహేయాఃక్లేశకర్మవిపాకాశయా, శ్చవివక్షితాః. హేయా ర్హత్వేసతితద్వియుక్తత్వంవ్యుదస్యతేప్రత్యనీకశబ్దేన. ప్రత్యనీకశ్చేజ్జగదుపాదానత్వంనోపపద్యతఇత్యత్రాహ (స్వరూపాదితి)అద్వారకహేయసం బన్ధోవ్యుదస్తః- నతుసద్వారకఇత్యర్థః. హేయప్రత్యనీకత్వేవిశేషణాంశేపిహేయాసంభవః - తత్సంబన్ధవిరోధిత్వాత్ స్వప్రతికూలోత్పాదకత్వా యోగాచ్చేత్యత్రాహ (సత్యసంకల్పాదితి) స్వసంకల్పానురూపంహేయసంబన్ధంసంశ్రితేషుతద్వియోగంచకర్తుంసమర్థః. నచ హేయంసర్వమీశ్వరా పేక్షయాహేయం- తత్సఙ్కల్పనివర్త్యత్వేనతల్లీలారసావహత్వాదితిభావః. సత్యసంకల్పత్వంహేయప్రత్యనీకతోపపాదకం, కారణత్వజిజ్ఞాస్యతో పయోగి, చ. హేయప్రత్యనీకాత్సత్యసంకల్పాదితిపదద్వయేన *అపహతపాప్మేత్యాదివాక్యంస్మారితం. జిజ్ఞాస్యతోపయోగినీం ధర్మిస్వరూపస్యక ల్యాణతామాహ (జ్ఞానేతి) ఆనన్దత్వంస్వానుకూలత్వం. ఆదిశబ్దేనసత్యత్వమానన్త్యంచవివక్షితం. హేయప్రత్యనీకత్వంపూర్వముక్తం. జ్ఞానానన్దేతి భావప్రధాననిర్దేశః- *ద్వ్యేకయోర్ద్వివచనైకవచనేఇతివత్. జ్ఞానత్వానన్దత్వసత్యత్వానినప్రాదేశికానీత్యనన్తశబ్దార్థః. ఆదిశబ్దేనానన్త్యస్యగృహీత త్వేపిసర్వవ్యాపిత్వస్యకాలానన్త్యకథనం, నిత్యత్వస్యసార్వత్రికత్వకథనం, సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వస్యచనిత్యత్వకృత్స్నప్రదేశవృత్తిత్వకథ నం, హ్యవిరుద్ధం. కల్యాణత్వమన్యేషామనుభవితౄణామప్యనుకూలత్వం. జ్ఞానత్వాదయఃకల్యాణగుణాయస్యతస్మాదిత్యర్థః.యథాప్రభాశ్రయేదీపే ప్రభాంవినాఆశ్రయాంశస్యైవచతురఙ్గుళత్వరూపవత్త్వోజ్జ్వలత్వగుణాః - తథా బ్రహ్మణోపిజ్ఞానత్వానన్దత్వసదైకరూపత్వానిస్వరూపస్యగుణాః. ధర్మిణోధర్మస్యచజ్ఞానత్వేవ్యక్తిభేదాదవిరోధః, ధర్మధర్మిణోస్సాధారణాకారోజ్ఞానత్వానన్దత్వాదిః,- యథా- నరస్యైవసతోరాజ్ఞోనరాఃపరికరాఇ త్యుక్తేవ్యక్తిభేదాదవిరోధః, నరత్వంచోభయసాధారణాకారః,- తద్వత్. ధర్మభూతజ్ఞానవత్తామాహ (సర్వజ్ఞాదితి) సర్వజ్ఞత్వంనిమిత్తతోపయో గి. సర్వశక్తిత్వంఉపాదానతోపయోగి. అనేనచిదచిచ్ఛరీరకత్వమప్యభిప్రేతంభవతి- అన్యథోపాదానత్వాయోగాత్. కించ- సర్వజ్ఞత్వముపాసకా

పరమకారుణికాత్పరస్మాత్పుంసః-సృష్టిస్థితిప్రళయాః ప్రవర్తన్తే - తత్ బ్రహ్మేతి సూత్రార్థః.

పేక్షితతత్ప్రతిబన్ధకనిరసనప్రకారజ్ఞానోపయోగి. సర్వశక్తిత్వంతద్విరోధినిరసనోపయోగి. పరమకారుణికత్వంచజిజ్ఞాస్యత్వకారణతోపయోగి- ప్రళయదశాయామసత్కల్పంచేతనజాతంనిరీక్ష్యదయయాహిసృష్టిః. సంశ్రితసౌలభ్యంచదయయైవ- యథా *మాతాపితా భ్రాతానివాసశ్శరణంసుహృత్ గతిర్నారాయణ ఇతి. ఏవంచేశ్వరఉపాయభూతః- ఉపేయమన్యదిత్యత్రాహ (పరస్మాదితి) అత్ర మాతాపితేత్యనుసన్ధేయం. దేవతావిశేషనిర్ధారమాహ (పుంసఇతి) కారణవాక్యేషు *భాగోవామన్త్రవర్ణాదితి సూత్రన్యాయాత్ సద్బ్రహ్మాత్మాదిసామాన్యశబ్దానాంపురుషనారాయణాదివిశేషపర్యవసాయిత్వాత్ సర్వశ్రుతీనాంనారాయణ ఏవపర్యవసానభూమిరితి *యతోవా ఇమానీత్యాదిశ్రుతేర్హృదయమితిసూత్రకారస్యభావ ఇతిభాష్యకారాభిప్రాయః. పుంసఇత్యనేనకారణభూతస్యవస్తునస్త్రిపాద్విభూతిమత్త్వమపిసూచితం- పురుషసూక్తే * త్రిపాదస్యామృతందివీతిశ్రవణాత్. (సూత్రార్థఇతి) అథశబ్దార్థస్తాత్పర్యార్థశ్చేత్యర్థః. ననుయదీశ్వరోఽభిలషయిషితః-తర్హి తదసాధారణసర్వజ్ఞత్వాదిప్రతిపాదకసత్యజ్ఞానాదివాక్యానాదరేణజన్మాదికారణత్వంకిమర్థంసూత్రితం. ఉచ్యతే- గుణైస్స్వరూపస్యలక్ష్యమాణత్వేతదపేక్షయాబహిష్ఠాయావిభూతేరుపాస్యాన్తర్భావః ప్రతీయేత- సర్వావిషయభూతయాతువిభూత్యాస్వరూపేలక్ష్యమాణేతన్నియమనధారణాద్యపేక్షితత్వాదేవగుణానన్తర్భావోనశక్యశఙ్కః-అతోగుణానామివవిభూతేశ్చజిజ్ఞాస్యాన్తర్భావజ్ఞాపనార్థంజన్మాదిలక్షణంసూత్రితం. విభూతేశ్చజిజ్ఞాస్యాన్తర్భావఃఉపాసాత్రైవిధ్యతక్రతున్యాయాభ్యాంసేత్స్యతి. నన్వేవమపికృత్స్నవిభూతేర్జిజ్ఞాస్యాన్తర్భావోనసిధ్యతి- త్రిపాద్విభూతేర్జన్మాద్యస్పృష్టత్వాత్. మైవం-తస్యాఃజన్మాద్యస్పృష్టత్వేపి *యత్ప్రయన్తీతి ప్రళయవాక్యస్థయచ్ఛబ్దనిర్దిష్టేముక్తప్రాప్యే బ్రహ్మణ్యన్తర్భావసిద్ధేః. తథాహి- ప్రయన్తీత్యేతదవిశేషేణాత్యన్తికలయరూపంమోక్షమపిప్రతిపాదయతీతియచ్ఛబ్దేనముక్తప్రాప్యతయాపిబ్రహ్మనిర్దిష్టంభవతి. ప్రాప్యాకారవిశిష్టంచబ్రహ్మప్రమాణాన్తరసిద్ధమిహానూద్యతే. ప్రమాణాన్తరాణిచవిభూతిద్వయవిశిష్టంబ్రహ్మప్రాప్యంవదన్తి. ప్రాప్యాకారస్యచోపాస్యత్వంతత్క్రతున్యాయసిద్ధం.తదేవంలక్షణాన్తర్భూతేనలయాంశేనోపలక్షితాయాస్త్రిపాద్విభూతేరపిజిజ్ఞాస్యాన్తర్భావసిద్ధిస్సూత్రితాభవతి. ననుయతఇతిసూత్రపదస్థాయాః పఞ్చమ్యాఉపాదానార్థత్వాత్ బ్రహ్మోపాదానమితి- నిమిత్తాన్తరసద్భావాత్ *ఉపాదానంతుభగవాన్నిమిత్తంతుమహేశ్వర ఇత్యుక్తవ్యోమాతీతపక్షఏవ కాశః ప్రసజేత్. నైవం - యతఇతిపఞ్చమ్యాహేతుమాత్రవిషయత్వాత్. హేత్వర్థత్వంచజనిస్థితిలయసాధారణత్వాదవగమ్యతే-నతు *జనికర్తుః ప్రకృతిరిత్యపాదానసంజ్ఞావిధానవత్ స్థితికర్తుర్లయస్థానస్యచాపాదానసంజ్ఞావిధానందృశ్యతే. తస్మాదియంహేతౌపఞ్చమీ. తతశ్చనిమిత్తోపాదానయోరుభయోరపిహేతుత్వావిశేషాత్ యతఇతిపదేనోభయవిధకారణత్వమపిక్రోడీకృతంభవతి. *యతోవా ఇమానీత్యాదివాక్యేయతఇతిపదస్యోభయవిషయత్వాత్ సౌత్రపదస్యాప్యుభయవిషయత్వోపపత్తేః. నను*యతోవా ఇమానీతివాక్యేయతోయేనయదితియచ్ఛబ్దస్యావృత్తత్వాద్యతఇతిపదస్యజనిస్థితిలయసాధారణ్యంనాస్తీతితత్రయతఇతిపఞ్చమ్యుపాదానమాత్రవిషయా- జాయన్తఇత్యనేనైవాన్వయాత్. పఞ్చమ్యర్థోహి *జనికర్తుః ప్రకృతిరిత్యేవ ప్రతీయతే. కించ- హేతుమాత్రవిషయాయాఅపిసౌత్రపదపఞ్చమ్యాశ్శ్రుతివాక్యస్థపఞ్చమ్యభిహితోపాదానరూపహేతువిశేషపర్యవసానంస్యాత్- సూత్రస్యశ్రుత్యైకార్థ్యోపపత్తేః. అతశ్శ్రుతిసూత్రయోరుభయోరపిపఞ్చమ్యాఉపాదానమాత్రవిషయత్వాత్ బ్రహ్మోపాదానం-నతునిమిత్తమితి. నైవం - శ్రుతౌయతఇతిపదస్యజనిస్థితిలయసాధారణత్వాభావేపియచ్ఛబ్దస్యానువాదరూపత్వా, దనువాదస్యచ ప్రాపకవాక్యసాపేక్షతయాతద్విరుద్ధార్థపరత్వాసంభవాత్, ప్రాపకవాక్యేషుచ *ఏకమేవాద్వితీయం తదైక్షతబహుస్యాం *తత్తేజోఽసృజతేత్యుపాదానభూతస్యైవబ్రహ్మణోనిమిత్తాన్తరంనిషిధ్యాహమేవజగద్రూపేణబహుస్యామితిసంకల్పముక్త్వాయథా సంకల్పంతత్కర్తృకసృష్టేశ్చ ప్రతిపాదనా, త్తదనువాదినిలక్షణవాక్యేయతఇతిపదముభయవిషయం. శ్రుత్యనువిధాయిత్వాజ్జన్మస్థితిలయసాధారణత్వాచ్చసౌత్రంచయతఇతిపదముభయవిషయమేవేతినిమిత్తాన్తరవాదోవేదవిరుద్ధత్వాదనాదరణీయఏవేతి. ఏవంతర్హిప్రకృత్యధికరణపౌనరుక్త్యంస్యాదితిచేన్న- తత్రహినిమిత్తోపాదానైక్యస్యశ్రుతిప్రతిపాద్యత్వంసమర్థ్యతే- అత్రతునిమిత్తోపాదానైక్యసిద్ధవత్కారేణతస్యోభయవిధకారణత్వస్యలక్షణత్వానుపపత్తిఃపరిహ్రియతఇతివైషమ్యాత్. నన్వీశ్వరఏవబ్రహ్మచేత్ సత్యజ్ఞానాది- లక్షణత్వేనవక్తవ్యం- నతుజన్మాది- ఈశ్వరస్యసర్వవిధకారణత్వాయోగాత్. నిమిత్తకారణముపాదానంచైకమేవహివేదాన్తేషుమతం. తస్మాదీశ్వరాదతిరిక్తంబ్రహ్మభ్యుపగచ్ఛతోభేదాభేదవాదినోఽనుకూలమిదంజన్మాదిలక్షణకథనం. నైవం - చిదచిద్విశిష్టతయాసత్యసంకల్పతయాచేశ్వరస్యైవబహుస్యామితీక్షణక్షమత్వేనసర్వవిధకారణత్వోపపత్తేః. సన్మాత్రస్యచిన్మాత్రస్యచసత్యసంకల్పత్వాయోగా, దీశ్వరస్యచబ్రహ్మంశతయాఽధ్యస్తతయాచాభిమతస్యాంశాన్తరాధ్యస్తాన్తరసమానాధికరణశబ్దవాచ్యత్వాయోగా, చ్చభేదాభేదపక్షేమృషావాదిపక్షేచ *బహుస్యామితిసంకల్పపూర్వక కారణత్వంనఘటతఇత్యేతల్లక్షణంపరేషామేవానుపపన్నం. కించ - బుభుత్సితస్యలక్షణంవాచ్యం. బుభుత్సితంచోపాస్యం. ఈశ్వరఏవోపాస్యః ప్రాప్యశ్చ. ఉపాసనంచవిశిష్టవిషయం- ఉపాసాత్రైవిధ్యస్యవక్ష్యమాణత్వాత్. ప్రాప్తిశ్చవిశిష్టవిషయా- యథోపాసనభావిత్వాత్తస్యాః. జన్మాదిచోపాస్యలక్షణం- *తద్విజిజ్ఞాసస్వేతిప్రతిపాదనాత్. సత్యజ్ఞానాదితువిశేష్యాంశస్యలక్షణం - నతువిశిష్టస్య. అతోవిశిష్టస్యైవోపాస్యత్వాజ్జిజ్ఞాస్యబ్రహ్మలక్షణంజన్మాద్యేవ. యతఇత్యస్యానువాదరూపత్వాత్ విజిజ్ఞాసస్వేతిజిజ్ఞాస్యత్వవచనాచ్చజిజ్ఞాస్యతోపయోగిశోధకవాక్యార్థశ్చయచ్ఛబ్దేగర్భితః. తస్మాద్యస్మాదిత్యాదివిశేషణాన్యుక్తాని. అథజన్మాదీనాంలక్షణత్వేతత్రజన్మనోన్తర్భావేతత్రాపిసముదితస్యలక్షణత్వేచకింతేప్రమాణమిత్యాకాఙ్క్షాయాం- సూత్రకారా

*భృగుర్వై వారుణిః। వరుణం పితరముపససార। అధీహి భగవో బ్రహ్మేత్యారభ్య *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే। యేన జాతాని జీవన్తి। యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి। తద్విజిజ్ఞాసస్వ। తద్బ్రహ్మేతి శ్రూయతే. తత్ర సంశయః- కిమస్మాద్వాక్యాత్ బ్రహ్మ లక్షణతః ప్రతిపత్తుం శక్యతే-న వేతి. కిం ప్రాప్తం- న శక్యమితి. న తావజ్జన్మాదయో విశేషణత్వేన బ్రహ్మ లక్షయన్తి-అనేకవిశేషణవ్యావృత్తత్వేన బ్రహ్మణోఽనేకత్వప్రసక్తేః. విశేషణత్వం హి వ్యావర్తకత్వం. నను దేవదత్తశ్శ్యామో యువా లోహితాక్షస్సమపరిమాణ ఇత్యత్ర విశేషణబహుత్వేఽప్యేక ఏవ దేవదత్తః ప్రతీయతే - ఏవమత్రాప్యేకమేవ బ్రహ్మ భవతి. నైవం - తత్ర ప్రమాణాన్తరేణైక్యప్రతీతేరేకస్మిన్నేవ విశేషణానాముపసంహారః - అన్యథా

ద్విషయత్వేనాభిప్రేతాం శ్రుతిం దర్శయతి (భృగురితి) శాస్త్రం ప్రణాడ్యా విషయ. *యతో వా ఇమానీత్యాదిమాత్రే ఉదాహర్తవ్యేఽర్థవాదరూపతాత్పర్యలిఙ్గజ్ఞాపనార్థం, ప్రకరణస్య బ్రహ్మోపక్రమత్వేనానన్యపరత్వజ్ఞాపనార్థం, చ భృగుర్వా ఇత్యాద్యుదాహృతం. అస్మిన్ప్రాటివప్త్రుషు సర్వోత్కృష్టతయా ఆపాతప్రతీతేషు సర్వేషాం సర్వోత్కృష్టత్వస్యానుపపన్నత్వేన తత్త్వస్య దుర్నిశ్చయతయా నిరతిశయబృహత్త్వాశ్రయవ్యక్తివిశేషజిజ్ఞాసయా హి *అధీహి భగవో బ్రహ్మేతి ప్రశ్నః. తత్ర వ్యక్తివిశేషస్య లక్షణముచ్యతే *యతో వా ఇమానీతి. యతో యేన యదితి యచ్ఛ్రుతియోగాత్ కారణత్వమనూద్యతే- తద్బ్రహ్మేతి కారణస్య బ్రహ్మత్వం విధీయతే- తేన కారణత్వస్య బ్రహ్మలక్షణత్వం సిద్ధం భవతి. *తద్విజిజ్ఞాసస్వేతి విచారస్యోపాసనస్య వా విధిః. విచారాత్మకజ్ఞానం రాగప్రాప్తత్వాన్న విధేయం. ఉపాసనాత్మకస్య తు జ్ఞానస్య *బ్రహ్మవిదాప్నోతీతి ప్రాకరణికవాక్యాన్తరసిద్ధత్వాత్, ఉపక్రమే *అధీహి భగవో బ్రహ్మేతి ప్రశ్నస్య తత్త్వపరత్వేనోపాయవిషయత్వాభావా, చ్చనోపాసనాత్మకజ్ఞానమిహ విధేయం. అతో విజిజ్ఞాసస్వేత్యుపదిశ్యమానార్థే అవధానార్థం సస్నేహనివృత్త్యర్థం వోక్తం. యథా గన్ధవతీం పృథివీం విద్ధీతివత్. అతః కారణత్వస్య బ్రహ్మలక్షణత్వమేవాస్య వాక్యస్య విధేయం- యథా-యత్ర సారసస్స దేవదత్తకేదార ఇత్యుక్తే సారససంబన్ధస్య దేవదత్తకేదారలక్షణత్వముక్తం స్యాత్ -తద్వత్. దేవదత్తకేదారో బుభుత్సితో ధీస్థః. సారససంబన్ధశ్చ దృష్టః. తస్య దేవదత్తకేదారలక్షణత్వం హ్యజ్ఞాతం- అతస్తదేవ వాక్యస్య విధేయం. ఏవం నిరతిశయబృహత్త్వం బహుష్వప్యాపాతతః ప్రతీతం. కారణత్వం చ ప్రాపకవాక్యావగతం. తస్య నిరతిశయబృహద్వస్తులక్షణత్వమనవగతమితి తదత్ర విధేయం. లక్షణస్య చ సజాతీయవిజాతీయవ్యావర్తనస్వభావత్వాదన్యేషాం నిరతిశయబృహత్త్వశఙ్కావ్యుదాసః ఫలితః. అతో నారాయణాదివిశేషశబ్దవాచ్యవస్తువిశేషస్యైవ నిరతిశయబృహత్త్వసిద్ధిః. అత ఏవ హి పరస్మాత్పుంస ఇత్యుక్తం. ప్రాపకవాక్యైరేవ కారణభూతవస్తువిశేషస్య నిరతిశయబృహత్త్వం జ్ఞాయత ఇతి కిమనేన లక్షణవాక్యేనేతి చేత్. న- అగ్న్యాదీనామపి కర్మభాగవాక్యైస్సర్వోత్కృష్టత్వావగమాత్ తేషు బృహత్త్వశఙ్కావ్యుదాసాయ కారణవాక్యానామపి తద్వచనస్య పరత్వాభావేన తత్త్వపరత్వజ్ఞాపనపరత్వాదస్య వాక్యస్య. అథ శ్రుతిరేవ లక్షణం ప్రతిపాదయతి చేత్ కిం సూత్రేణేతి శఙ్కాయాం - సూత్రతాత్పర్యాన్తరం వివక్షుః సంశయం దర్శయితుం శ్రుతిగతహేతునైవ సంశయోత్పత్తిం దర్శయతి (తత్రేతి) తత్ర- తాదృశ ఇత్యర్థః. పూర్వపక్షానుగుణేన విశేషణబహుత్వేన సిద్ధాన్తానుగుణేనైకవచనాన్తబ్రహ్మశబ్దైక్యేన చ విశిష్టత్వం సంశయహేతుత్వేనాభిప్రేత్య తత్రేత్యుక్తం. సంశయస్వరూపం దర్శయతి (కిమస్మాదితి) బ్రహ్మమీమాంసా కిమారమ్భణీయా - ఉతానారమ్భణీయేతి ప్రథమవిచారః, తదర్థం వేదాన్తా బ్రహ్మణి ప్రమాణం- ఉత నేతి ద్వితీయవిచార, శ్చతుస్సూత్రీసాధారణః- సిద్ధస్వరూపం బ్రహ్మ న శాస్త్రం ప్రతిపాదయతీత్యాశఙ్క్యాహ, తచ్ఛాస్త్రప్రమాణకత్వం బ్రహ్మణస్సంభవత్యేవ, ఇతి సమన్వయాధికరణోపక్రమే తస్యాధికరణస్య శాస్త్రారమ్భహేతుభూతప్రామాణ్యసమర్థనార్థత్వస్య భాష్యకారైరేవ వక్ష్యమాణత్వాత్. తథా చాహుః *వ్యుత్పత్త్యభావః ప్రతిపత్తిదౌస్స్థ్యమన్యేన సిద్ధత్వమథాఫలత్వం। ఏతాని వై సూత్రచతుష్టయేనానారమ్భమూలాని నిరాకృతానీతి. అతస్తద్విచారయుగళమత్రార్థసిద్ధమభిప్రేత్య తదధికరణాసాధారణం సంశయశరీరం దర్శితం కిమస్మాదితి. యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యం బ్రహ్మ లక్షణతః ప్రతిపాదయితుం శక్నోతి- ఉత నేతి సంశయః. తదర్థం సంశయ్యతే- కిం సృష్ట్యాదీనాం విశేషణత్వేనోపలక్షణత్వేన చ బ్రహ్మలక్షణత్వం సంభవతి- నేతి. తదర్థం విశేషణపక్షే కిం విశేషణభేదేన విశేష్యభేదోఽస్తి- నేతి. తదర్థం కిం విశేషణస్య విశేషణత్వం స్వాశ్రయసర్వధర్మవ్యావర్తకతయా- ఉత విరోధిధర్మవ్యావర్తకతయేతి. ఉపలక్షణపక్షే కిమాకారాన్తరప్రతిపత్తిరస్తి-ఉత నాస్తీతి. సర్వధర్మవ్యావర్తకతయా విశేషణత్వం, ఆకారాన్తరప్రతిపత్తిశ్చ నాస్తీ, తి పూర్వపక్షః. విరోధిధర్మవ్యావర్తకతయైవ విశేషణత్వం, ఆకారాన్తరప్రతిపత్తిశ్చాస్తీ,తి రాద్ధాన్తః. సర్వధర్మవ్యావర్తకతయా విశేషణత్వే విశేష్యభేదప్రసఙ్గేన జన్మాదీనాం విశేషణత్వాయోగా, దాకారాన్తరప్రతిపత్త్యభావే చోపలక్షణత్వాయోగా, దుభయథాపి లక్షణత్వాసంభవాదిదం వాక్యం బ్రహ్మ లక్షణతః ప్రతిపాదయితుం న శక్నోతీతి లక్షణదౌస్స్థ్యేన బ్రహ్మణి శాస్త్రప్రామాణ్యాభావాత్తద్విచారో నారమ్భణీయ ఇతి పూర్వపక్షే ఫలితం. విరోధిధర్మవ్యావర్తకతయైవ విశేషణత్వే విశేష్యభేదాభావాజ్జన్మాదీనాం విశేషణత్వోపపత్తే,రాకారాన్తరప్రతిపత్తిసద్భావాదుపలక్షణత్వోపపత్తే,శ్చోభయథాపి లక్షణత్వసంభవాదిదం వాక్యం బ్రహ్మ లక్షణతః ప్రతిపాదయితుం శక్నోతీతి లక్షణసౌష్ఠవేన బ్రహ్మణి శాస్త్రప్రామాణ్యోపపత్తేస్తద్విచారస్యారమ్భణీయత్వం సిద్ధాన్తే ఫలితం. తత్ర పూర్వపక్షముపపాదయితుం ప్రతిజానీతే (న శక్యమితి) జన్మాదీనాం బ్రహ్మలక్షణత్వం కిం విశేషణతయా-ఉతోపలక్షణతయేతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం దూషయతి (న తావదితి) కథం విశేషణత్వేన న లక్షయన్తీత్యత్రాహ (అనేకేతి) అనేకత్వప్రసక్తిః వ్యావర్తకత్వం వా కథమిత్యత్రాహ (విశేషణత్వం హీతి) విశేష్యతేఽనేనేతి నిర్వచనానుసారేణ భేదకం విశేషణం భేద్యం విశేష్యమితి ప్రసిద్ధిః, ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో నీలం శుక్లం పీతం అజో గౌర్మహిష ఇత్యాదిషు తథాదర్శనా,చ్చేతి భావః. సిద్ధాన్తిచ్ఛాయయా చోదయతి (నన్వితి) పరిహరతి (నైవమితి) ఉపసంహారః-పర్యవసానం. అన్యథా- ప్రమాణాన్తరేణైక్యప్రతీత్య

తత్రాపివ్యావర్తకత్వేనానేకత్వమపరిహార్యం. అత్రత్వనేనైవవిశేషణేనలిలక్షయిషితత్వాత్ బ్రహ్మణః ప్రమాణాన్తరేణైక్యమనవగతమితివ్యావర్తకభేదేనబ్రహ్మబహుత్వమవర్జనీయం. బ్రహ్మశబ్దైక్యాదత్రాప్యైక్యంప్రతీయతఇతిచేన్న- అజ్ఞాతగోవ్యక్తేఃజిజ్ఞాసోః పురుషస్యఖణ్డోముణ్డఃపూర్ణశృఙ్గోగౌరిత్యుక్తేగోపదైక్యేపిఖణ్డత్వాదివ్యావర్తకభేదేనగోవ్యక్తిబహుత్వప్రతీతేః బ్రహ్మవ్యక్తయోపిబహ్వ్యస్స్యుః. అతఏవలిలక్షయిషితేవస్తున్యేషాం విశేషణానాంసంభూయలక్షణత్వమప్యనుపపన్నం. నాప్యుపలక్షణత్వేనలక్షయన్తి - ఆకారాన్తరాప్రతిపత్తేః. ఉపలక్షణానామేకేనాకారేణ ప్రతిపన్నస్యకేనచిదాకారాన్తరేణ ప్రతిపత్తిహేతుత్వంహిదృష్టంయత్రాయంసారసస్సదేవదత్తకేదారఇత్యాదిషు. ననుచ *సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేతిప్రతిపన్నాకారస్య జగజ్జన్మాదీన్యుపలక్షణానిభవన్తి. న- ఇతరేతరప్రతిపన్నాకారాపేక్షత్వేనఉభయోర్లక్షణవాక్యయోరన్యోన్యాశ్రయణాత్. అతోనలక్షణతో బ్రహ్మప్రతిపత్తుంశక్యతఇతి. ....

ఏవంప్రాప్తేఽభిధీయతే-జగత్సృష్టిస్థితిప్రళయైరుపలక్షణభూతైర్బ్రహ్మప్రతిపత్తుంశక్యతే.నచోపలక్షణోపలక్ష్యాకారవ్యతిరిక్తాకారాన్తరాప్రతిపత్తేర్బ్రహ్మప్రతిపత్తిః-ఉపలక్ష్యంహ్యనవధికాతిశయబృహత్, బృంహణం, చ-బృహతేర్ధా

ఖ్వాపేసతీత్యర్థః. తత్రాపి-దేవదత్తాదావపి. పక్షేవైషమ్యమాహ(అత్రత్వితి) ప్రమాణాన్తరేణైక్యమనవగతమితివదతోయంభావః-*ఏకమేవాద్వితీయమిత్యాదిభిరపినైకత్వనిశ్చయః-తత్రాప్యేకత్వాదివిశేషణభేదేనబహుత్వాపత్తేః, ఏకమిత్యాదిపదానామేకోవ్రీహిరిత్యాదివన్నిర్వాహసంభవాచ్చేతి. ననునకేవలంప్రమాణాన్తరేణైవైక్యప్రతీతిః-శాబ్దీచవిద్యతే. తస్యాంసత్యాంధర్మిబహుత్వంనస్యాత్. అత్రచైకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యంవిశేష్యైక్యజ్ఞాపకమితిశఙ్కతే(బ్రహ్మశబ్దేతి)తద్బ్రహ్మతద్బ్రహ్మేతిముహుర్ముహురుక్తిర్వా-తానిబ్రహ్మణీతిబహువచనంవా-నాస్తీతిభావః. పరిహరతి (నేతి) తత్తథమిత్యత్రాహ(అజ్ఞాతేతి)ఏకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యం-విశేషణబహుత్వాధీనంవిశేష్యబహుత్వంనబాధతే-ఖణ్డోముణ్డఃపూర్ణశృఙ్గోగౌరిత్యత్రబహుత్వప్రతీతేః. ఏకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యంస్వతోవిశేష్యైక్యప్రతిపాదకం-ఖణ్డాదిషుప్రత్యక్షబాధాత్ బహుత్వప్రతీతిరితిచేన్న- అప్రత్యక్షేష్వపిగోషుఖణ్డఇత్యాదివాక్యప్రయుక్తైబహుత్వప్రతీతేః. తస్మాద్విశేషణబహుత్వంచేద్విశేష్యభేదాపాదకమిత్యభిప్రాయేణోక్తం అజ్ఞాతగోవ్యక్తేరితి. అజ్ఞాతగోవ్యక్తేః- ప్రత్యక్షేణాదృశ్యమానగోవ్యక్తేరిత్యర్థః. ఖణ్డోముణ్డఇత్యాదివాక్యప్రయోగాసంభవవ్యుదాసాయజిజ్ఞాసోరిత్యుక్తం. గోసామాన్యజ్ఞానేసత్యదృష్టగోవ్యక్తిత్వాజ్జిజ్ఞాసాసంభవాత్ప్రయోగసంభవః. సృష్టిస్థితిప్రళయాఃకింప్రత్యేకలక్షణాని- ఉతసంభూయేతివికల్పమభిప్రేత్యప్రత్యేకపక్షేదూషణముక్తం. సంభూయేతిపక్షేదూషణమాహ(అతఏవేతి)అతఏవ- విశేషణభేదస్యస్వతోవిశేష్యభేదాపాదకత్వాదిత్యర్థః. ఉపలక్షణపక్షం దూషయతి(నాపీతి)కుతఇత్యత్రాహ(ఆకారాన్తరేతి)వ్యాపకనివృత్త్యావ్యాప్యనివృత్తిరితిభావః. వ్యాపకత్వమేవోపపాదయతి(ఉపలక్షణానామితి)ఉపలక్షణేనోపలక్ష్యప్రతిపత్తావుపలక్షణముపలక్ష్యాకారః పూర్వప్రతిపన్నాకారశ్చేత్యాకారత్రయమవర్జనీయం - సంప్రతిపన్నస్థలేషుతద్దర్శనాత్. యథా-సారససంబన్ధఉపలక్షణం. దేవదత్తసంబన్ధిత్వముపలక్ష్యం. కేదారత్వంపూర్వప్రతిపన్నాకారః. అతోత్రతృతీయాకారప్రతిపత్త్యభావాదుపలక్షణత్వమనుపపన్నమిత్యర్థః. శాఖాగ్రేచన్ద్రఇత్యత్రకథమాకారత్రయమితిచేత్.ఉచ్యతే-కాలవిశేషే.దేశవిశేషసంబన్ధఃఉపలక్ష్యాకారః. శాఖాగ్రముపలక్షణం. శాఖాచన్ద్రయోశ్చఋజుప్రదేశవర్తిత్వంసంబన్ధః- సచసంబన్ధోవాక్యావగతః. ఆదిత్యాదివ్యావర్తకంచన్ద్రశబ్దబోధ్యంచన్ద్రసంస్థానంతృతీయాకారః. కేదారత్వాద్యాకారఃప్రత్యక్షప్రతీతః- చన్ద్రత్వంతుపూర్వానుభూతత్వాత్సిద్ధం. కుత్రచన్ద్రఇతిబుభుత్సాయామేవం. కశ్చన్ద్రఇతి బుభుత్సాయాంశబ్దవాచ్యత్వముపలక్ష్యం. స్వారసికేనవాశబ్దోత్థాపితబుభుత్సామూలేనవాప్రత్యక్షేణప్రతీతోవక్రతాదిః పూర్వప్రతిపన్నాకారః. అనేననిర్విశేషవస్తువాదేయూపలక్షణత్వమపినోపపద్యతఇత్యుక్తంభవతి. తృతీయాకారప్రతిపత్తిరస్తీతిచోదయతి(ననుచేతి)దూషయతి(నేతి) సత్యత్వాదయః కింవిశేషణతయాలక్షణభూతాః- ఉతోపలక్షణతయా. పూర్వస్మిన్కల్పేదూషణముక్తం. అన్యత్రచాకారాన్తరప్రతిపత్త్యపేక్షాయాంవాక్యాన్తరేణచేదనవస్థా- స్వేనచేదాత్మాశ్రయఇతి. అతో*యతోవాఇమానీత్యాదివాక్యేనఆకారాన్తరప్రతిపత్తిర్వక్తవ్యా- తతశ్చాన్యోన్యాశ్రయఇతిభావః. (అతఇతి)విశేషణతోపలక్షణత్వాయోగాదిత్యర్థః..............................

సిద్ధాన్తమవతారయతి(ఏవంప్రాప్తేఽభిధీయతఇతి)ఏవంసూత్రకారాభిప్రేతేపూర్వపక్షేప్రాప్తేతదభిప్రేతస్తత్పరిహారఉచ్యతఇత్యర్థః.జ్ఞాప్యబహిర్భూతోజ్ఞాప్యప్రతీత్యుపాయఃఉపలక్షణం. జ్ఞాప్యాన్తర్భూతోజ్ఞాప్యప్రతీత్యుపాయోవిశేషణం. నచైకస్యజ్ఞాప్యజ్ఞాపకత్వవిరోధః - ఘటాదేరిన్ద్రియసంయోగప్రతిసంబన్ధిత్వేనజ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వస్యవిషయత్వస్యచదర్శనాత్. ఏవంశబ్దతోధీస్థతయాస్వవిశిష్టప్రతీతౌహేతుభూతంవిశేషణమితిఉభయథాపిలక్షణత్వోపపత్తింవక్ష్యన్ *ఏకానేకస్వరూపాయస్థూలసూక్ష్మాత్మనేనమఇతివచ్చరమోక్తముపలక్షణపక్షంబుద్ధిస్థతయాప్రథమముపపాదయితుంప్రతిజానీతే(జగదితి)ననూపలక్షణపక్షేనుపపత్తిరుక్తేత్యత్రాహ(నచేతి) ఆకారాన్తరం - ఆకారవిశేషః. నచోపలక్షణోపలక్ష్యాకారాతిరిక్తఇత్యపునరుక్తిః. పృథక్తృతీయాకారందర్శయితుమాకారద్వయంవివక్షన్ పూర్వముపలక్ష్యాకారమాహ (ఉపలక్ష్యంహీతి)అథర్వశిరసి *బృహతిబృంహయతితస్మాదుచ్యతేపరంబ్రహ్మేతి - శ్రీమతివైష్ణవేపురాణేచ *బృహత్త్వాద్బృంహణత్వాచ్చబ్రహ్మేతిపరిపఠ్యతఇత్యాది నిర్వచనప్రసిద్ధిద్యోతకోహిశబ్దః. ఆకారత్రయపృథక్త్వద్యోతనార్థాఃచశబ్దాస్తత్రతత్రజ్ఞేయాః. కథంనిరతిశయబృహత్త్వబృంహణత్వప్రతిపత్తిరిత్యత్రాహ (బృహతేరితి) మనిన్ప్రత్యయాన్తస్యరూఢినహృతస్యబృహతిధాతోస్తదర్థత్వాదిత్యర్థః. యద్వా-బ్రహ్మశబ్దేనబృహత్త్వబృంహణత్వావగతిఃకథమిత్య

తోస్తదర్థత్వాత్. తదుపలక్షణభూతాశ్చ జగజ్జన్మస్థితిలయాః. యతో వేనయదితి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశేన యథాప్రసిద్ధి జన్మాదికారణమనూద్యతే - ప్రసిద్ధిశ్చ *సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతేత్యేకస్యైవ సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య నిమిత్తోపాదానరూపకారణత్వేన - తదపి సదేవేదమగ్ర ఏకమేవాసీదిత్యుపాదానతాం ప్రతిపాద్య అద్వితీయమిత్యధిష్ఠాత్రన్తరం ప్రతిషిధ్య తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతేత్యేకస్యైవ ప్రతిపాదనాత్. తస్మాద్యన్మూలా జగజ్జన్మస్థితిలయాః తద్బ్రహ్మేతి - జన్మస్థితిలయాస్స్వనిమిత్తోపాదానభూతం వస్తు బ్రహ్మేతి లక్షయన్తి. జగన్నిమిత్తోపాదానతాక్షిప్తసర్వజ్ఞత్వ సత్యసంకల్పత్వ విచిత్రశక్తిత్వాద్యాకారబృహత్త్వేన ప్రతిపన్నం బ్రహ్మేతి చ జన్మాదీనాం తథాప్రతిపన్నస్య లక్షణత్వేన నాకారాన్తరాప్రతిపత్తిరూపానుపపత్తిః. జగజ్జన్మాదీనాం విశేషణతయా లక్షణత్వేఽపి న కశ్చిద్దోషః. లక్షణభూతాన్యపి విశేషణాని స్వవిరోధివ్యావృత్తం వస్తు లక్షయన్తి. అజ్ఞాతస్వరూపే వస్తున్యేకస్మి౯ లిలక్షయిషితేఽపి పరస్పరావిరోధ్యనేకవిశేషణలక్షణత్వం న భేదమాపాదయతి-విశేషణానామేకాశ్రయతయా ప్రతీతేరేకస్మిన్నేవోపసంహారాత్.

త్రాహ(బృహతేరితి)బృహత్త్వస్య స్వరూపతో గుణతశ్చ వివక్షితత్వాత్ బృంహణత్వరూపబృహత్త్వమపి ధాత్వర్థాన్తర్గతమితి భావః- ఉపలక్షణాకారమాహ (తదుపలక్షణేతి)నను సారసస్య కేదారేణేవ జన్మాదీనాం బ్రహ్మణా సహ సంబన్ధో వక్తవ్యః. కించ-బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వే బాహ్యాపలక్షణవన్నిమిత్తాన్తరాధిష్ఠే యతా ప్రసజ్యేన సత్యసంకల్పత్వాదిగుణాన్వయలక్షణబృంహణత్వాసిద్ధిశ్చ స్యాదిత్యేతచ్ఛఙ్కాద్వయం పరిహరం స్తృతీయాకారోపస్థాపకం వాక్యం చావతారయతి (యతో వేనేత్యాదినా) కుత్ర కథం ప్రసిద్ధిరిత్యత్రాహ (ప్రసిద్ధిశ్చేతి) తచ్చ కథమిత్యపేక్షాయాం తత్ప్రతిపాదనం పదానామన్వయముఖేన దర్శయతి(తదపీతి)తత్-నిమిత్తోపాదానత్వరూపకారణత్వం. ఉపాదానత్వాధిష్ఠాత్రన్తరనివారణయోరుపపాదనం కృతం *తదైక్షత బహుస్యాం* అసృజతేతి. రామకృష్ణాదిరూపేణ బహుభవనవ్యావృత్త్యర్థం జగద్రూపేణ బహుభవనమితి దర్శితం *తత్తేజోఽసృజతేత్యనేన. అత్ర ఫలితం సంబన్ధమాహ (తస్మాదితి)యథా ఉపలక్షణేన సారసేనాధికరణత్వేన సంబన్ధిత్వం కేదారస్య, యథా చన్ద్రదేశస్య శాఖాయాశ్చ ఋజుభావస్సంబన్ధః,- తథా బ్రహ్మణ ఉపలక్షణభూతజన్మాదిభిర్హేతుమద్భావస్సంబన్ధ ఇత్యుక్తం భవతి- యథా ప్రసిద్ధ్యనువాదరూపతయా వాక్యస్య. నిమిత్తాన్తరశఙ్కాచార్థాత్ పరిహృతా భవతి. ఏవం తృతీయాకారస్యాక్షేపకముపలక్షణసంబన్ధాత్మకం నిమిత్తోపాదానరూపకారణత్వముక్తం. అథ తదాక్షిప్తం తృతీయాకారమాహ(జగదితి) యత శ్శబ్దస్మారితకారణవాక్యే హి సార్వజ్ఞ్యాద్యవగమః - అతో జగన్నిమిత్తోపాదానతాక్షిప్తేత్యుక్తం. గుణానామపరిచ్ఛిన్నతయా తద్విశిష్టస్య బ్రహ్మశబ్దవాచ్యతాయోగ్యత్వజ్ఞాపనార్థమాకారబృహత్త్వేనేత్యుక్తం. *యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదివాక్యావగతసార్వజ్ఞ్యాదీనాముపలక్షణత్వాభావాన్నాన్యోన్యాశ్రయః. విశేషణబహుత్వం తు న విశేష్యభేదాపాదకమితి వక్ష్యత ఇతి న విరోధః. ఉపలక్షణపక్షేఽనుపపత్తిపరిహారముపసంహరతి (ఇతి చేతి)ఇతి చ-అతశ్చేత్యర్థః. ఉపలక్ష్యం హీత్యాదిభాష్యస్యైవం వా యోజనా - అనవధికాతిశయశబ్దే తాత్పర్యం. ఉపలక్ష్యమనవధికాతిశయబృహత్త్వం బృంహణత్వం చ. నిరవధికబృహత్త్వం చ స్వరూపతో గుణతో విభూతితశ్చానవధికబృహత్త్వం. బృహత్త్వబృంహణత్వవిశేష ఉపలక్ష్య ఇత్యుక్తం భవతి. తతశ్చోపలక్ష్యైకదేశభూతం బృహత్త్వబృంహణత్వమాత్రం పూర్వప్రతిపన్నాకారో భవతీతి ఫలితం- లోకే తథా దర్శనాత్. దేవదత్తకేదారత్వం హ్యుపలక్ష్యం-న చ దేవదత్తసంబన్ధిత్వమాత్రం- ఘటపటాదిష్వతిప్రసఙ్గాత్. తదేకదేశభూతకేదారత్వమాత్రేణ చ పూర్వప్రతిపత్తిః. తస్మాదుపలక్ష్యైకదేశభూతబృహత్త్వబృంహణత్వాకారేణ పూర్వప్రతిపత్తిః. అనవధికాతిశయబృహత్త్వం బృంహణత్వముపలక్ష్యమిత్యభిప్రాయేణ హ్యనవధికాతిశయబృహత్త్వం బృంహణం చేత్యుక్తం. బృహత్త్వబృంహణత్వవిశేషస్యోపలక్ష్యత్వాత్ బృహత్త్వబృంహణత్వమాత్రం పూర్వప్రతిపన్నాకార ఇత్యర్థసిద్ధమితి- హిశబ్దేన సూచితం. కథం తత్ప్రతిపత్తిరిత్యత్రాహ(బృహతేర్ధాతోరితి) బృహత్త్వమాత్రం పూర్వప్రతిపన్నాకార ఇత్యధ్యాహృతేన వాక్యేన తదర్థత్వాదితి పఞ్చమ్యా అన్వయః. యద్వా- న చేత్యాదిపూర్వవాక్యేనాన్వయః. ఉపలక్షణాకారమాహ (తదుపలక్షణేతి) తృతీయాకారమన్యమపి వివక్షుస్తత్ప్రతిపాదకం వాక్యమవతారయన్నుపలక్షణస్యోపలక్ష్యేణ సంబన్ధం వదన్నిమిత్తాన్తరశఙ్కాం చ వ్యుదస్యతి (యతో వేనేత్యాదినా) పూర్వవదర్థః. వివక్షితమన్యం తృతీయాకారమాహ(జగదితి)ఇదానీం-చశబ్దస్తృతీయాకారాన్తరసముచ్చయే. యథా కేదారత్వం సారసాధికరణత్వదేవదత్తసంబన్ధిత్వోపయోగి-తథా సర్వజ్ఞత్వాదయోఽప్యనవధికాతిశయబృహత్త్వబృంహణత్వజన్మాదికారణత్వోపయోగినః. అథ విశేషణతయా లక్షణత్వముపపాదయతి(జగజ్జన్మాదీనామితి)కథం న దోషః-అపవాదకప్రమాణాభావే విశేషణభేదస్య విశేష్యభేదావహత్వం దోషత్వేన హ్యుక్తమిత్యత్రాహ(లక్షణభూతాన్యపీతి)లక్షణభూతాని-వ్యావర్తకభూతానీత్యర్థః. యద్వా - లక్షణభూతానాం విశేషణానాం సజాతీయవిజాతీయవ్యావర్తనస్వభావత్వేఽపీత్యర్థః. స్వవిరోధివ్యావృత్తం- నియతభిన్నాశ్రయవిశేషణాశ్రయాద్వ్యావృత్తం-నత్వవిరుద్ధవిశేషణాశ్రయాద్వ్యావృత్తమిత్యర్థః.అయం గ్రన్థః పక్షవిషయః. బహుత్వానువాదకప్రమాణాభావే సతి విశేషణత్వమేవ విరోధిత్వమిత్యత్రాహ (అజ్ఞాతేతి) అయం తు సపక్షవిషయః. దేవదత్తశ్శ్యామో యువేత్యాద్యుదాహరణమత్రాభిప్రేతం. అప్రత్యక్షవిషయేఽప్యేకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యాద్విశేష్యైక్యం ప్రతీయత ఇత్యర్థః. అత్ర విశేష్యైక్యవ్యవస్థాపకం కిమిత్యపేక్షాయాం సపక్షే విశేష్యైక్యముపపాదయతి (విశేషణానామితి) శబ్దస్వారస్యాద్విశేషణానామేకాశ్రయాన్వయప్రతీతేరవిరుద్ధవిశేషణానామేకాశ్రయవృత్తితోపపత్తేరిత్యర్థః. అవిరుద్ధవిశేషణత్వం విశేష్యైక్యవ్యవస్థాపకమిత్యుక్తం భవతి. యద్వా - అజ్ఞాతస్వరూప ఇత్యపి గ్రన్థః పక్షవిషయః. పూర్వస్మి

ఖణ్డత్వాదయస్తువిరోధాదేవగోవ్యక్తిభేదమాపాదయన్తి- అత్రతుకాలభేదేనజన్మాదీనాంనవిరోధః॥*యతోవాఇమాని భూతానిజాయన్తఇత్యాది కారణవాక్యేనప్రతిపన్నస్య జగజ్జన్మాదికారణస్యబ్రహ్మణస్సకలేతరవ్యావృత్తంస్వరూపమభిధీయతే *సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేతి. తత్ర సత్యపదంనిరుపాధికసత్తాయోగిబ్రహ్మాహ. తేన వికారాస్పదమచేతనంతత్సంసృష్టశ్చేతనశ్చవ్యావృత్తః-నామాన్తరభజనార్హావస్థాన్తరయోగేనతయోర్నిరుపాధికసత్తాయోగరహితత్వాత్. జ్ఞానపదంనిత్యాసంకుచితజ్ఞానైకాకారమాహ.

న్త్రిష్ఠవిశేషణానాంవిరుద్ధవిశేషణాశ్రయాత్స్వాశ్రయభేదకత్వముక్తం. అప్రత్యక్షత్వేసతిభిన్నవిశేషణత్వమేవభేదకత్వమిత్యత్రాహ(అజ్ఞాతేతి) తత్రాప్యనిరుద్ధవిశేషణభేదోనవిశేష్యభేదకఇత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ(విశేషణానామితి)దేవదత్తఃశ్యామోయువాలోహితాక్షఇత్యాదావవిరుద్ధవిశేషణానామేకాశ్రయత్వదర్శనాత్ పక్షీకృతేప్యేకస్మిన్నేవవిశేషణానామన్వయోపపత్తేరిత్యర్థః-అవిరుద్ధవిశేషణానాంవిశేష్యభేదానాపాదకత్వముక్తం. విపక్షభూతఖణ్డాదిషుబహుత్వనియామకమాహ(ఖణ్డత్వాదయస్త్వితి)తతఃపక్షస్యవైషమ్యమాహ(అత్రత్వితి)కాలభేదేనేత్యస్యాయమభిప్రాయః- విశేష్యబ్రహ్మాబహుత్వేపిజగజ్జన్మాదీనాంయౌగపద్యవ్యాఘాతాత్ కాలభేదేనావిరోధఆశ్రయణీయః- విశేష్యైక్యేపితథైవావిరోధఇతి. అత్రాయమర్థోనుసన్ధేయః- విశేషణబహుత్వంస్వతఏవవిశేష్యభేదాపాదకం- ఖణ్డోముణ్డఇత్యాదిషుదర్శనాత్. దేవదత్తఃశ్యామోయువేత్యాదిషుప్రత్యక్షబాధాదైక్యప్రతీతిః. తస్మాత్ప్రత్యక్షాగోచరేబ్రహ్మణివిశేషణబహుత్వాయత్తం విశేష్యబహుత్వమవర్జనీయమితిచేత్. ఏకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యస్యస్వతోవిశేష్యైక్యపరత్వందేవదత్తశ్శ్యామోయువేత్యాదిషుదృష్టం- ఖణ్డోముణ్డఇత్యాదిషుప్రత్యక్షబాధాత్ బహుత్వప్రతీతిః. అతఃప్రత్యక్షాగోచరేబ్రహ్మణిఏకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యాదైక్యంసిద్ధమేవ. నైవం- విశేషణభేదాయత్తంవిశేష్యబహుత్వమేకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యంనబాధతే- అపితుప్రత్యక్షమేవబాధతే- అదృశ్యమానగోవ్యక్తేఃపురుషస్యఖణ్డోముణ్డఇత్యాదివాక్యప్రయోగేసత్యేకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యేపిబహుత్వప్రతీతేరితిహిపూర్వపక్షస్థితిః. తత్రోత్తరముచ్యతేఅజ్ఞాతేత్యాదినా. ఏకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యంబహుత్వంబాధతఏవ - అదృశ్యమానేపిదేవదత్తేదేవదత్తశ్శ్యామోయువేత్యాదివాక్యప్రయోగేవిశేషణబహుత్వేసత్యపివిశేష్యైక్యప్రతీతేః. ఏవంప్రత్యక్షేప్రత్యక్షవిభాగవిధురంబహుత్వప్రతీతిరైక్యప్రతీతిశ్చభవతః-అత్రతుబహుత్వైకత్వయోఃకోనిర్ణాయకఇతిచేత్, నియతభిన్నాశ్రయదృష్టవిశేషణబహుత్వంవిశేష్యైక్యవిరోధి - అనియతభిన్నాశ్రయదృష్టవిశేషణబహుత్వంనైక్యవిరోధీతి. అథసత్యజ్ఞానాదీనాంలక్షణతోపపత్తింపూర్వోక్తాన్యోన్యాశ్రయణపరిహారంచాహ (యతోవాఇతి) లక్షణవాక్యేనానేనకారణత్వమేవలక్షణత్వేనోక్తమిత్యస్యకారణవాక్యత్వం. ఆదిశబ్దేన*సదేవేత్యాదీనికారణత్వప్రాపకవాక్యానిగృహ్యన్తే. ననులక్షణభూతేనైవజన్మాదికారణత్వేనబ్రహ్మణస్సజాతీయవిజాతీయవ్యావృత్తిస్సిద్ధా- అన్యథాతస్యలక్షణత్వాయోగాత్. తత్కథంసత్యాదివాక్యేనసకలేతరవ్యావృత్తాభిధానోక్తిః. ఉచ్యతే-వ్యావృత్తిర్ద్వివిధా-వ్యక్త్యన్తరేష్వసంభావితధర్మయోగరూపా, తత్తజ్జాతీయాసాధారణధర్మానన్వయరూపా, చ. తత్రవిలక్షణధర్మయోగేవ్యక్త్యన్తరేభ్యోఽన్యత్వంసిధ్యతి - నత్వతజ్జాతీయత్వం- తజ్జాతీయత్వవ్యఞ్జకధర్మాన్వయాధీనతజ్జాతీయత్వశఙ్కాయాఅనపగమాత్.తదనన్వయేతుతజ్జాతీయతావ్యావృత్తిస్సిధ్యతి. యథా-ఘటస్యసంస్థానవిశేషేణస్వేతరసమస్తవైలక్షణ్యేసిద్ధేపిపృథివీత్వవ్యవస్థాపకగన్ధవత్త్వయోగాత్పృథివీజాతీయత్వంనాపైతి - తదయోగాదబాదిషుతజ్జాతీయత్వాపగమః - ఏవంజగత్కారణత్వరూపవిలక్షణధర్మాన్వయేసత్యపిబ్రహ్మణోఽచిజ్జాతీయత్వజీవజాతీయత్వశఙ్కావతిష్ఠతఇతి తజ్జాతీయతావ్యావృత్తిస్సత్యాదివాక్యేనప్రతిపాద్యతఇతితస్య సకలేతరవ్యావృత్తస్వరూపబోధకతోక్తిర్యుక్తైతి. కథంవ్యావృత్తస్వరూపాభిధానమిత్యత్రాహ (తత్రేతి) కేనాపిపరిణామవిశేషేణతత్తదవస్థస్యసత్తాసోపాధికసత్తా - అతోనిరుపాధికసత్తానిర్వికారత్వం.సత్యపదవ్యావర్త్యమాహ(తేనేతి)కథమిత్యత్రాహ(నామాన్తరేతి)నిరుపపదంసత్యపదమసంకోచాత్ స్వరూపతోధర్మతశ్చైకరూపత్వంజ్ఞాపయతీత్యచిత్తత్సంసృష్టజీవవ్యావృత్తిః. జ్ఞానశబ్దార్థమాహ (జ్ఞానపదమితి) ఇదానీమస్మిన్విషయఇత్యాద్యుపపదరహితంజ్ఞానపదంఅసంకుచితత్వంనిత్యత్వంచజ్ఞానస్యదర్శయతి. నిత్యాసంకుచితజ్ఞానత్వమేవాకారోయస్యతన్నిత్యాసంకుచితజ్ఞానైకాకారం. తేన బ్రహ్మణఃకదాచిత్ క్వచిదపిప్రదేశేజడత్వవ్యావృత్తిః. నిత్యాసంకుచితజ్ఞానత్వంఅద్వారకంధర్మద్వారకంచపరమాత్మనఆకారోభవతి-*ఆత్మజ్యోతిస్సమ్రాడితిహోవాచ* బ్రహ్మణావిపశ్చితా *విజ్ఞాతారమరేకేనవిజానీయాదిత్యాదిభిస్స్వరూపస్యధర్మస్యచజ్ఞానత్వావగమాత్. జ్ఞానశబ్దాసంకోచేనసద్వారకాద్వారకజ్ఞానాకారత్వసిద్ధిః-నన్వస్యజ్ఞానశబ్దస్యకింప్రవృత్తినిమిత్తం. విషయావగాహిజ్ఞానాఖ్యద్రవ్యత్వంచేత్-అపర్యవసానాత్ జ్ఞానధర్మకత్వముక్తంస్యాత్ -నతుజ్ఞానస్వరూపతా. స్వప్రకాశతారూపంజ్ఞానత్వంప్రవృత్తినిమిత్తంచేత్ -జ్ఞానస్వరూపత్వముక్తంస్యాత్ -నతుజ్ఞానధర్మకత్వం. తతశ్చ*తద్గుణసారత్వాదితిసూత్రవిరోధశ్చ.నచగవాదిశబ్దానాంపరమాత్మపరత్వేగోత్వసంస్థానపిణ్డజీవానామివద్వారద్వారిభావాత్ జ్ఞానాఖ్యద్రవ్యజ్ఞానత్వగుణయోర్ద్వయోరపిప్రవృత్తినిమిత్తత్వంఘటతే-నహిధర్మభూతజ్ఞానంస్వరూపభూతజ్ఞానగతజ్ఞానత్వగుణేనసమవైతి-యేనద్వారద్వారిభావస్స్యాత్. ధర్మభూతజ్ఞానేస్వరూపేచానుగతంజ్ఞానత్వమేవప్రవృత్తినిమిత్తంచేత్ -గోశబ్దేనఖణ్డముణ్డపిణ్డద్వయవత్ జ్ఞానవ్యక్తిద్వయముక్తంస్యాదితిద్వారద్వారిభావేనానభిధానాత్ తయోర్జ్ఞానయోర్నధర్మధర్మిభావప్రతీతిః. జ్ఞానత్వగుణవిశేషితజ్ఞానద్రవ్యవిశిష్టతయాజ్ఞానత్వగుణవిశిష్టతయాచస్వరూపస్యాభిధానేశబ్దస్యయుగపద్వ్యాపారభేదఃప్రసజ్జేత్.అతోజ్ఞానపదేనస్వరూపతోధర్మతశ్చజ్ఞానాకారత్వమాత్మనోనసిధ్యేత్. ఉచ్యతే-జ్ఞానశబ్దస్యస్వప్రకాశతారూపంజ్ఞానత్వంప్రవృత్తినిమిత్తం. నచ*తద్గుణసారత్వాదితిసూత్రవిరోధః-ధర్మభూతజ్ఞానద్రవ్యాభిధానేపిజ్ఞానత్వస్యప్రవృత్తినిమిత్తత్వాత్. స్వరూపస్యచజ్ఞానత్వం *ప్రకాశవచ్చా

తేనకదాచిత్సంకుచితజ్ఞానత్వేనముక్తా వ్యావృత్తాః. అనన్తపదం దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదరహితంస్వరూపమాహ. సగుణత్వాత్స్వరూపస్య-స్వరూపేణగుణైశ్చానన్త్యం. తేనపూర్వపదద్వయవ్యావృత్తకోటిద్వయవిలక్షణాస్సాతిశయస్వరూపస్వగుణానిత్యా వ్యావృత్తాః-విశేషణానాంవ్యావర్తకత్వాత్. తతః *సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేత్యనేన వా

వైయర్థ్యాదితిసూత్రితం. నచసద్వారకమద్వారకంచస్వరూపస్యాభిధానేపిశబ్దస్యయుగపద్వ్యాపారభేదః-సాక్షాద్వాపరంపరయావేతివిశేషమనపేక్ష్యజ్ఞానత్వమాత్రస్యప్రవృత్తినిమిత్తత్వేసతిశబ్దశక్త్యసఙ్కోచాత్ సాక్షాత్ప్రణాడ్యాచజ్ఞానత్వవిశిష్టతావగమేనజ్ఞానధర్మకత్వజ్ఞానస్వరూపత్వసిద్ధేః.నచద్వారద్వారిభావేనానభిధానాత్ ఖణ్డముణ్డవ్యక్త్యోరివధర్మధర్మిభావాసిద్ధిః-*ఆత్మజ్యోతిస్సమ్రాట్* బ్రహ్మణావిపశ్చితా *అత్రాయంపురుషస్స్వయంజ్యోతిర్భవతి *ఏషహిద్రష్టాశ్రోతారసయితాఘ్రాతామన్తాబోద్ధాకర్తావిజ్ఞానాత్మాపురుషఇత్యాదిభిఃపరమాత్మనోజీవస్యచజ్ఞానధర్మకత్వస్యజ్ఞానస్వరూపత్వస్యచసిద్ధేః, జ్ఞానశబ్దస్యచాసఙ్కోచేనజ్ఞానాత్మనోర్విశేషణాంశేవిశేష్యాంశేచజ్ఞానత్వవైశిష్ట్యబోధనసామర్థ్యాచ్చ. యథా-సపరికరోరాజాదృష్టః, సపరిచ్ఛదంగృహంక్రీతం, సవత్సాగౌఃక్రీతే, త్యాదౌవిశేషణాంశస్యవిశేష్యాంశస్యచదృష్టత్వక్రీతత్వాన్వయఏకవ్యాపారేణశబ్దేనబోధ్యతే- తద్వత్. నచవిశేషణాంశవిశేష్యాంశేవాదృష్టత్వక్రీతత్వాన్వయఅర్థః - విశేషణాంశవిశేష్యాంశయోరన్యతరేణవినాన్యతరస్యదృష్టత్వక్రీతత్వాన్వయప్రతీత్యనుపపత్త్యభావాత్. నహిప్రవాహస్యఘోషంప్రతివాసత్వవద్విశేషణాంశేనవినావిశేష్యాంశస్యదృష్టత్వక్రీతత్వాదికమనుపపన్నం. నచదర్శనక్రియాదియోగ్యతాలక్షణేనార్థసామర్థ్యేనవిశేషణాంశస్యతదన్వయప్రతీతిః- మణ్డపస్థేత్రగోదోహనాదీనాందర్శనక్రియాదియోగ్యానామపితదన్వయాప్రతీతేః. తదప్రతీతిశ్చబుభుత్సాయాంసత్యాంసందేహోదయాత్ సిద్ధా. నచసమభివ్యాహారబలాద్విశేషణాంశస్యతదన్వయసిద్ధిః-ధార్మికోరాజాదృష్టఇత్యత్రధర్మస్యదృష్టత్వాప్రతీతేః.నహిధర్మశ్చక్షుర్విషయః-యోగ్యత్వేసతిసమభివ్యాహారబలాత్తదన్వయసిద్ధిరితిచేత్. తర్హివిశేషణాంశేపితదన్వయస్యశాబ్దత్వముక్తంస్యాత్-నహ్యాకాఙ్క్షాసన్నిధియోగ్యతాన్వయేనప్రతిపన్నత్వంశాబ్దత్వంనివారయతి.ననుసపరికరోరాజాదృష్టఇత్యాదిషువిశేషణాంశస్యవిశేష్యాంశస్యచశబ్దేనోపస్థాపనాత్తత్రవిశేషణాంశేపివిధిత్సితాకారాన్వయఉపపన్నః- అత్రతుతదభావాదుభయత్రవిధిత్సితాకారాన్వయానుపపత్తిరితి.నైవం-బ్రహ్మశబ్దేనైవవిశిష్టవస్తూపస్థాపనాత్. తథాహి-*తద్విజిజ్ఞాసస్వేతిముముక్షోర్జిజ్ఞాస్యతయోక్తంబ్రహ్మ *తదైక్షతేత్యాదివాక్యానిసత్యసంకల్పత్వాదివిశిష్టంకారణంవదన్తి-తచ్ఛోధనప్రవృత్తసత్యాదివాక్యగతబ్రహ్మశబ్దస్సత్యసఙ్కల్పత్వాదివిశిష్టకారణవిషయః. బృంహణత్వమపిహిబ్రహ్మశబ్దార్థః- తచ్చస్వసంకల్పేనాచేతనస్యస్థూలపరిణామహేతుత్వం, చేతనానాం*సచానన్త్యాయకల్పతఇత్యుక్తజ్ఞానబృంహణహేతుత్వం, చ. తతశ్చసత్యసఙ్కల్పత్వాదివిశిష్టార్థోపస్థాపకబ్రహ్మశబ్దప్రతిపన్నవిశిష్టవస్తువిశేషకత్వాత్ జ్ఞానపదమసఙ్కుచితశక్తితయావిశేష్యాంశేవిశేషణాంశేచస్వప్రవృత్తినిమిత్తభూతజ్ఞానత్వాన్వయంప్రతిపాదయతి. సపరికరోరాజాదృష్టఇత్యాదిషుపదాన్తరసమభివ్యాహృతశబ్దేనవిశిష్టోపస్థాపనం-అత్రతుస్వోపజీవ్యవాక్యాన్తరస్థనిర్వచనసాపేక్షబ్రహ్మశబ్దేనేతిభిదా.విశిష్టవస్తున్యుపస్థాపితేసతివిశేషణాంశస్యవిశేష్యాంశస్యచవిధిత్సితాకారాన్వయిత్వంతుల్యం. స్వోపజీవ్యవాక్యాన్తరసాపేక్షశబ్దేనవిశిష్టవస్తున్యుపస్థాపితేవిధిత్సితాకారస్యోభయాన్వయిత్వంచదృష్టం-యథా- సానుచరోరాజాసహాగతః మయాచరాజాసత్కృతఇతి,సవత్సాగౌస్స్థితాసాచదత్తేతి,. అతఃపరమాత్మనోజ్ఞానశబ్దేనజ్ఞానధర్మకత్వజ్ఞానస్వరూపత్వాభిధానంయుక్తం.ఆనన్త్యాదిశబ్దేష్వప్యేషఏవన్యాయఃస్వతఃప్రవర్తతే-ప్రమాణాన్తరవిరోధేసతితునివర్తతే.అతోయథోక్తార్థఉపపన్నః.అతస్సాక్షాత్ప్రణాడ్యానిత్యాసఙ్కుచితజ్ఞానైకాకారత్వందర్శయతాజ్ఞానపదేనముక్తవ్యావృత్తిసిద్ధిమాహ(తేనేతి)అనన్తపదస్యార్థమాహ(అనన్తేతి)ఇహేదం-నాన్యత్రేతిపరిచ్ఛేత్తుమశక్యత్వందేశాపరిచ్ఛేదః. ఇదమిదానీం-నాన్యదేతిపరిచ్ఛేదాయోగ్యత్వంకాలాపరిచ్ఛేదః. నతుదేశకాలాభావౌ. ఏవంవస్త్వపరిచ్ఛేదోపినవస్త్వన్తరాభావః-కింత్విదమిదంనభవతీతిపరిచ్ఛేదానర్హత్వమేవ. సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వంవస్త్వపరిచ్ఛేదఇతియావత్. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తభావరూపాజ్ఞానతత్కార్యజాతేఙ్గీకృతేసతివస్త్వన్తరాభావరూపోవస్త్వపరిచ్ఛేదఃపరస్యానుపపన్నః. సత్యవస్త్వన్తరాభావఃసఇతిచేత్. తర్హిస్వనిష్ఠవస్త్వన్తరాభావస్సఇత్యభ్యుపగమోవరం-ప్రమాణాన్తరావిరోధాత్. సత్యవస్త్వన్తరాభావోహితద్ధర్మిగ్రాహకప్రమాణవిరుద్ధః. గుణతోప్యానన్త్యమాహ (సగుణత్వాదితి)గుణానాందేశకాలాపరిచ్ఛేదౌవిద్యేతే- నతూక్తలక్షణవస్తుపరిచ్ఛేదాభావః. సతుస్వరూపస్యైవ. యద్వా-ప్రకారాన్తరేణవస్తుపరిచ్ఛేదాభావమాహ(సగుణత్వాదితి) ఇదమియదితివస్తుస్వభావతఃపరిచ్ఛేదాభావోవస్త్వపరిచ్ఛేదః. యథా - తుల్యకాలత్వేతుల్యపరిమాణత్వేపిదశవర్ణస్వర్ణాపేక్షయాషడ్వర్ణస్వర్ణంతదపేక్షయాకలధౌతాదిచాపకృష్టం- సోపకర్షోవస్తుపరిచ్ఛేదః.తత్తదపేక్షయాగురుత్వోజ్జ్వలత్వపవిత్రత్వాదిభిర్దశవర్ణస్వర్ణాదికంప్రకృష్టం- తస్యప్రకర్షస్యనిరతిశయత్వంవస్త్వపరిచ్ఛేదః. ఈదృశవస్త్వపరిచ్ఛేదఃస్వరూపస్యగుణానాంచయుజ్యతే - తేషామపిహేయప్రత్యనీకత్వాదిస్వభావోత్కర్షస్యనిరవధికత్వాత్. సమాభ్యధికరాహిత్యనిదానభూతోగుణైర్నిరతిశయప్రకర్షోవస్త్వపరిచ్ఛేదఇత్యుక్తంభవతి. సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వంచాస్మిన్నన్తర్గతం- తద్ధిసర్వశరీరకత్వం- తచ్చనియమనధారణశేషిత్వకాష్ఠేతి. అనన్తపదవ్యవచ్ఛేద్యమాహ (తేనేతి) (సాతిశయస్వరూపస్వగుణాఇతి) స్వరూపమణుత్వాత్ సాతిశయం. జ్ఞానవ్యతిరిక్తాఐశ్వర్యాదిగుణాశ్చజగద్వ్యాపారానర్హతయాసాతిశయాః. జ్ఞానంచనిత్యంసర్వగతమపితథాత్వస్యాపరమాత్మనిత్యేచ్ఛాధీనత్వాత్ సాతిశయం- అపరాధీనత్వరూపస్యాతిశయస్యాపరస్మిన్నవిద్యమానత్వాత్. స్వాభావికత్వేపిగుణానాంసాతిశయత్వమితిజ్ఞాపనార్థఃస్వశబ్దః. ఏవంవ్యావృత్తికథనస్యహేతుమాహ (విశేషణానామితి) అన్యోన్యాశ్రయస్యపరిహృతత్వందర్శయతి (తతఇతి) తతః- ఏవంవ్యా

క్యేనజగజ్జన్మాదినాఽవగత స్వరూపం బ్రహ్మ సకలేతరవస్తువిసజాతీయమితి లక్ష్యత ఇతి నాన్యోన్యాశ్రయణం. అతస్సకలజగజ్జన్మాదికారణం నిరవద్యం సర్వజ్ఞం సత్యసంకల్పం సర్వశక్తి బ్రహ్మ లక్షణతః ప్రతిపత్తుం శక్యత ఇతి సిద్ధమ్.———
యే తు నిర్విశేషవస్తు జిజ్ఞాస్యమితి వదన్తి- తన్మతే *బ్రహ్మజిజ్ఞాసా* జన్మాద్యస్య యత ఇత్యసఙ్గతం స్యాత్ -నిరతిశయబృహత్ బృంహణం చ బ్రహ్మేతి నిర్వచనాత్, తచ్చ బ్రహ్మ జగజ్జన్మాదికారణమితి వచనాచ్చ. ఏవముత్తరేష్వపి సూత్రగణేషు సూత్రోదాహృతశ్రుతిగణేషు చ ఈక్షణాద్యన్వయదర్శనాత్ సూత్రాణి సూత్రోదాహృతశ్రుతయశ్చ న తత్ర ప్రమాణం. తర్కశ్చ సాధ్యధర్మావ్యభిచారిసాధనధర్మాన్వితవస్తువిషయత్వాన్న నిర్విశేషవస్తుని ప్రమాణం. జగజ్జన్మాదిభ్రమో యతస్తద్బ్రహ్మేతి స్వోత్ప్రేక్షాపక్షేపి న నిర్విశేషవస్తుసిద్ధిః- భ్రమమూలమజ్ఞానం-అజ్ఞానసాక్షి బ్రహ్మేత్యభ్యుపగమాత్. సాక్షిత్వం హి ప్రకాశైకరసతయైవోచ్యతే - ప్రకాశత్వం తు జడాద్వ్యావర్తకం స్వస్య పరస్య చ వ్యవహారయోగ్యతాపాదనస్వభావేన భవతి. తథా సతి సవిశేషత్వం. తదభావే ప్రకాశతైవ న స్యాత్ - తుచ్ఛతైవ స్యాత్. ...

జగజ్జన్మాదికారణం బ్రహ్మ వేదాన్తవేద్యమిత్యుక్తం. తదయుక్తం-
తద్ధి న వాక్యప్రతిపాద్యం - అనుమానేన సిద్ధేరిత్యాశఙ్క్యాహ.

వ్యావృత్తిసిద్ధిః. అవగతస్వరూపం- అవగతాసాధారణాకారం. జన్మాదికారణత్వం హ్యసాధారణాకారః-తల్లక్షణకత్వేనావగతమిత్యర్థః. వస్తు-విశేష్యస్వరూపం. బ్రహ్మేతి పాఠః. కారణతయాలక్షితస్య బ్రహ్మణః కారణత్వశక్తితదోషవ్యావర్తకత్వాచ్ఛోధకవాక్యానాం లక్షణవాక్యపూర్వకత్వమస్తి- న తు తస్య శోధకవాక్యపూర్వకత్వమితి నాన్యోన్యాశ్రయణమిత్యర్థః. సూత్రకారైస్సత్యజ్ఞానాదీనాం లక్షణత్వేనానుక్తిర్నిదానం చానేనైవ దర్శితం భవతి. విశేష్యాంశస్య లక్షణం సత్యజ్ఞానాది- న తు విశిష్టస్య. విశిష్టస్యైవోపాస్యత్వాత్ ప్రాప్యత్వాచ్చ జిజ్ఞాస్య బ్రహ్మలక్షణం జన్మాద్యేవేతి సూత్రకారాభిప్రాయః. జగత్కారణం బ్రహ్మ జిజ్ఞాస్యమిత్యుక్తే కారణత్వశక్తితదోషవ్యావర్తకతయా తచ్ఛేషభూతశోధకవాక్యార్థశ్చాస్మింత్సూత్రే సూత్రకారాభిప్రేతః- జిజ్ఞాస్యత్వానుగుణస్య కారణత్వస్యైవ లక్షణతయా వివక్షితత్వాత్, స్వరూపేణ హేయాస్పదస్య జిజ్ఞాస్యత్వానుపపత్త్యా జిజ్ఞాస్యతాయాః శోధకవాక్యార్థసాపేక్షత్వాత్, సత్యజ్ఞానాదివాక్యవిషయసూత్రాన్తరాభావాత్, *ప్రాజ్ఞవత్ *ప్రకాశవచ్చ *ప్రకాశాదివచ్చేతి సూత్రాణాం సత్యాదివాక్యం దృష్టాన్తతయోపజీవ్యార్థాన్తరోపపాదనపరత్వాచ్చ సత్యజ్ఞానాదివాక్యార్థశ్చేహాభిప్రేత ఇత్యభిప్రాయేణ భాష్యకారైర్నిఖిలహేయప్రత్యనీకస్వరూపాదిత్యాదివిశేషణముక్తం. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) అతః-జన్మాదీనాం విశేషణతయోపలక్షణతయా చ లక్షణత్వోపపత్తేః. జిజ్ఞాస్యత్వోపయోగిశోధకవాక్యావగతాకారవిశిష్టమేవ కారణవస్తు *యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యే అర్థలబ్ధమిత్యభిప్రాయేణాహ (నిరవద్యమితి) సర్వజ్ఞత్వాదిగుణజాతం కారణత్వాక్షిప్తం యత ఇత్యత్రానూద్యత ఇత్యభిప్రాయేణ తదుక్తిః.——— అస్య సూత్రద్వయస్య నిర్విశేషవాదిపక్షే న సఙ్గతిమాహ (యేత్వితి) ఆద్యసూత్రాసఙ్గతిముపపాదయతి (నిరతిశయేతి) అథర్వశిరసి శ్రీవిష్ణుపురాణే చోక్తనిర్వచనమభిప్రేతం. న నిర్విశేషం బ్రహ్మేతి నిరుక్తమితి భావః. ద్వితీయసూత్రాసంగతిం వివృణోతి (తచ్చేతి) న హి జగతోఽధ్యాసో యత ఇతి లిలక్షయిషితమితి భావః. ఏవం సూత్రాసఙ్గతికథనేన తద్విషయవాక్యాసఙ్గతిరపి ఫలితా. ఉత్తరేషాం సూత్రాణాం తద్విషయవాక్యానామపి నిర్విశేషపక్షేననుగుణత్వమాహ (ఏవమితి) (గణేష్వితి) నైకైకం సూత్రం వాక్యం వా విరుద్ధం- అపి తు తదధికరణశరీరం తద్విషయవాక్యజాతం చ విరుద్ధమితి భావః. తర్కానానుగుణ్యమాహ (తర్కశ్చేతి) తర్కశబ్దోఽనుమానపరః- ప్రమాణానుగ్రాహకతర్కపరో వా. పరాభిమతయోజనాయామపి నిర్విశేషవస్త్వసిద్ధిమాహ (జగజ్జన్మాదీతి) (స్వోత్ప్రేక్షాపక్షేపీతి) అయమభిప్రాయః- *యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతం స్యాత్ *తదాత్మానం స్వయమకురుత *కటకమకుటకర్ణికాదిభేదైః *ఆత్మకృతేః *పరిణామాదితి శ్రుతిస్మృతిసూత్రేషు పరిణామవచనతదనుగుణదృష్టాన్తతదుపపాదనాని దృశ్యన్తే- న తు వివర్తానుగుణం కిమపి దృశ్యతే. న హి యథా సోమ్యైకేన శుక్తిశకలేన సర్వం రజతజాతం విజ్ఞాతం స్యాదితి శ్రుతిః వివర్తాదితి సూత్రం వా దృశ్యతే. తస్మాజ్జగజ్జన్మాదిభ్రమో యతః తద్బ్రహ్మేత్యయమర్థః స్వయమార్జితః- న తు శ్రుతిసిద్ధ ఇతి. పరోత్ప్రేక్షితపక్షే తన్నిర్విశేషత్వాసిద్ధిముపపాదయతి (భ్రమమూలమితి) తతః కిమిత్యత్రాహ (సాక్షిత్వం హీతి) తతోపి కిమిత్యత్రాహ (ప్రకాశత్వం త్వితి) ప్రకాశత్వం- ప్రకాశశబ్దవాచ్యత్వం. (వ్యవహారయోగ్యతాపాదనస్వభావేనేతి) వ్యవహారయోగ్యతాపాదనమేవ స్వభావః- తేన భవతి. స్వపరవ్యవహారయోగ్యతాపాదనరూపస్వభావ ఏవ ప్రకాశత్వమిత్యర్థః. తథాభ్యుపగమే సవిశేషపరత్వమాహ (తథేతి) అనభ్యుపగమే దూషణమాహ (తదభావ ఇతి) సమాప్తిమగమజ్జన్మాద్యధికరణం. ....

అథావాన్తరసఙ్గతిమాహ (జగజ్జన్మాదీతి) కథమయుక్తమిత్యత్రాహ (తద్ధీతి) సామాన్యేన శబ్దప్రతిపాద్యత్వే సిద్ధే హి శబ్దవిశేషరూపవేదాన్తవేద్యత్వసిద్ధిరితి భావః. తచ్చ కుతః- న హి ప్రత్యక్షేణ తదీక్ష్యత ఇత్యత్రాహ (అనుమానేనేతి) నన్వీశ్వరానుమాననిరాసార్థం నేదమధికరణమారబ్ధణీయం-సాధకబాధకప్రమాణాన్తరగోచరస్య శాస్త్రేణ ప్రతిపాదనాయోగాద్ధి తన్నిరాసః- న చాయమపేక్షితః-అనుమానేన కర్తృమాత్రే సిద్ధేపి తదప్రతిపన్నస్య నిమిత్తోపాదానైక్యస్య గగనాదిస్రష్టృత్వస్య చ ప్రతిపాదనోపపత్తేః. అనుమానవిరుద్ధాంశం న శాస్త్రం ప్రతిపాదయతీతి తత్ప్రతిపాదనాయానుమాననిరాస

3॥ సూ. ॥ శాస్త్రయోనిత్వాత్ ॥

శాస్త్రం యస్య యోనిః- కారణం - ప్రమాణం - తచ్ఛాస్త్రయోని. తస్య భావశ్శాస్త్రయోనిత్వం. తస్మాత్. బ్రహ్మజ్ఞానకారణత్వాత్ శాస్త్రస్య-తద్యోనిత్వం బ్రహ్మణః. అత్యన్తాతీన్ద్రియత్వేన ప్రత్యక్షాది ప్రమాణావిషయతయా బ్రహ్మణశ్శాస్త్రైకప్రమాణకత్వాత్ ఉక్తస్వరూపం బ్రహ్మ * యతో వా ఇమాని భూతానీత్యాదివాక్యం బోధయత్యేవేత్యర్థః.——— నను శాస్త్రయోనిత్వం బ్రహ్మణో న సంభవతి- ప్రమాణాన్తర వేద్యత్వాద్బ్రహ్మణః. అప్రాప్తే తు శాస్త్రమర్థవత్.——— కిం తర్హి తత్ర ప్రమాణం. న తావత్ ప్రత్యక్షం- తద్ధి ద్వివిధం ఇన్ద్రియసంభవం యోగసంభవం చేతి. ఇన్ద్రియసంభవం చ బాహ్యసంభవమాన్తరసంభవం చేతి ద్విధా. బాహ్యేన్ద్రియాణి విద్యమానసంనికృష్ట

ఇతి చేన్న - ఆగమవిరోధస్యైవానుమానదూషణత్వాయోఽనుమానేనాగమప్రతిబన్ధాదోగాదితి. ఉచ్యతే-శాస్త్రం హి సాధకాన్తరసిద్ధం బాధకాన్తరబాధితం చ న ప్రతిపాదయతి- యథాహుః *అసన్నికృష్టవాచా చ ద్వయమత్ర జిహాసితం। తాభ్యాం హ్యైణపరిచ్ఛిత్తిస్సద్విపర్యయతోఽపి వేతి. తత్ర నిమిత్తోపాదానత్వే చ శాస్త్రేణ ప్రతీయేతే. తత్ర నిమిత్తమాత్రస్యానుమానసిద్ధత్వాత్తదుక్తిరనువాదస్స్యాత్-అనువాదస్య ప్రమాణాన్తరసిద్ధిసాపేక్షత్వాన్నిమిత్తానువాదోఽనుమానసాపేక్ష ఏవ భవతి. అనుమానం చాముర్త ద్రవ్యేతరనిష్ఠోపాదానవ్యతిరిక్తకర్తృకత్వవ్యాప్తిమూలమితి ధర్మిగ్రాహకానుమానవిరోధేన నిమిత్తోపాదానైక్యం గగనాద్యుత్పత్తిం చ శాస్త్రం న ప్రతిపాదయితుమలం. ఏవం కారణవాక్యానామంశే ప్రాప్తవిషయత్వాదంశాన్తరే బాధితవిషయత్వాచ్చ నిమిత్తోపాదానైక్యాదికం న సిధ్యేదితి తత్సిద్ధయే నిమిత్తమాత్రానుమాననిరాసార్థమిదమధికరణమారబ్ధణీయమితి. నన్వనుమానవాదిభిరపీశ్వరస్యాగమగమ్యత్వమఙ్గీకృతం-ఆగమానుగ్రాహకతయా చానుమానముచ్యత ఇతి న తన్నిరాసోయుక్త ఇతి చేత్. పరతః ప్రామాణ్యవాదిభిస్తైస్తథా వక్తుం అయుక్తం. అనుమానస్య శాస్త్రానుగ్రాహకత్వే శాస్త్రమేవ ప్రాధాన్యేనేశ్వరే ప్రమాణం భవతి- అనుగ్రాహ్యం హి ప్రధానం. ఈశ్వర ప్రోక్తతయా చ హి వేద ప్రామాణ్యమఙ్గీక్రియతే- అత ఈశ్వరే సిద్ధే తత్ప్రణీతత్వాద్వేద ప్రామాణ్యసిద్ధిః- తత్సిద్ధావీశ్వరసిద్ధిరిత్యన్యోన్యాశ్రయస్స్యాత్. నను మహాజనపరిగ్రహాద్వేదప్రామాణ్యం- వేదాదీశ్వరసిద్ధిరితి నాన్యోన్యాశ్రయ ఇతి చేత్. న- తత్పరిగ్రహస్య భ్రాన్తిమూలత్వవ్యుదాసార్థం నిర్దోషజ్ఞానమూలత్వం వాచ్యం- నిర్దోషత్వజ్ఞానం చ గుణవద్వక్తృకత్వజ్ఞానాదిత్యన్యోన్యాశ్రయస్స్యాదేవ. ఆప్తోక్తత్వమనుమానతస్సిద్ధమితి నాన్యోన్యాశ్రయ ఇతి చేత్-తత ఏవానుమానాద్వేదవక్తృత్వే నేశ్వరసిద్ధేః కిం వేదేనేతి శాస్త్రవైయర్థ్యపరిహారాయ తన్నిరాసః కార్య ఇత్యధికరణారమ్భో యుక్తః. ....

3॥సూ. ॥ శాస్త్రయోనిత్వాత్ ॥ వ్యాఖ్యాన్తరాభిమతషష్ఠీతత్పురుషయోజనావ్యావృత్త్యర్థమాహ (శాస్త్రం యస్యేతి) యోనిశబ్దస్యోపాదానపరత్వవ్యావృత్త్యర్థం కారణమాత్రపరత్వమాహ (కారణమితి) కథం సర్వకారణస్య బ్రహ్మణశ్శాస్త్రం కారణమితి శఙ్కాయాముత్పత్తికారణపరత్వవ్యావృత్త్యర్థమాహ (ప్రమాణమితి) కారణవాచినో యోనిశబ్దస్య కథం ప్రమాణవాచిత్వమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మజ్ఞానేతి) ఉత్పాదకవజ్జ్ఞాపకేఽపి హేతుశబ్దః ప్రయుజ్యతే-తద్వద్ధేత్వభిప్రాయేణ యోనిశబ్దప్రయోగసంభవ ఇతి భావః. ప్రమాణాన్తరవేద్యత్వాత్ బ్రహ్మ న శాస్త్రవేద్యమితి పూర్వపక్షే సతి శాస్త్రవేద్యత్వాదితి సిద్ధాన్తహేతోస్సాధ్యావిశిష్టత్వం స్యాదితి శఙ్కాం పరిహరన్ పఞ్చమ్యన్తస్య హేతువాచిపదస్య సాధ్యవాచిపదాన్వయం చ దర్శయతి (అత్యన్తేతి) బ్రహ్మణస్స్వరూపేణేన్ద్రియసంబన్ధో నాస్తి-న చ తల్లిఙ్గస్య-నాపి లిఙ్గలిఙ్గస్య చేత్యభిప్రాయేణోక్తం అత్యన్తాతీన్ద్రియత్వేనేతి. అత ఏవ హి ప్రత్యక్షాది ప్రమాణావిషయతయేత్యుక్తం. యద్వా-వ్యక్తిరూపేణ దృష్టత్వం, వ్యాప్త్యుపయికం దృష్టసజాతీయత్వం, చ నాస్తీతి భావః. ఇన్ద్రియ ప్రత్యక్షశబ్దయోః కరణతత్ఫలభూతజ్ఞానవివక్షయాభిన్నార్థతా. (శాస్త్రైక ప్రమాణకత్వాదితి) అబ్భక్ష ఇతివదవధారణగర్భశ్శాస్త్రయోనిశబ్ద ఇతి భావః. తతశ్చ ప్రమాణాన్తరావిషయత్వం సిధ్యతీతి ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వేన శబ్దేన ప్రతిపాదయితుం యోగ్యత్వాత్ బ్రహ్మ *యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యవిశేషో బోధయతీత్యుక్తం భవతి. పూర్వస్మిన్ సూత్రే యత్సాధ్యం- తదేవాస్మింస్సూత్రే ముఖభేదేన సాధ్యత ఇత్యేవకారాభిప్రాయః. అత్రాపి *యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యద్వారా శాస్త్రం విషయః. సంశయోఽప్యర్థసిద్ధః. సాధారణవిచారద్వయమనుసన్ధేయం. * యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యం కిం బ్రహ్మణి ప్రమాణం- ఉత నేతి సంశయః. తదర్థం కిం బ్రహ్మమానాన్తరగోచరః- న వేతి. తదర్థం కిం సామాన్యతో దృష్టమనుమానం జీవవిలక్షణమవగమయతి- నేతి- యదాఽవగమయతి- తదా మానాన్తరగోచరత్వాత్ *యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యం న బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతీతి వేదాన్తానాం బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యాభావాత్తద్విచారానారమ్భః పూర్వపక్షే ఫలితః. రాద్ధాన్తే తు-సామాన్యతో దృష్టానుమానస్య జీవవిలక్షణే ప్రమాణత్వాభావేన బ్రహ్మణో మానాన్తరాగోచరత్వాత్ *యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యం బ్రహ్మణి ప్రమాణమితి సర్వవేదాన్తవాక్యానాం తత్ర ప్రామాణ్యాద్విచారస్యారబ్ధణీయత్వం ఫలితం.——— సూత్రాక్షరయోజనాయాం సఙ్గ్రహేణోక్తమర్థమసహమానః పూర్వపక్షీ చోదయతి (నన్వితి) శాస్త్రయోనిత్వం-శాస్త్రప్రమాణకత్వం. ప్రమాణాన్తరవేద్యత్వే కథం శాస్త్రయోనిత్వానుపపత్తిరిత్యత్రాహ (అప్రాప్తే తు శాస్త్రమర్థవదితి) తుశబ్దోఽవధారణే-*స్యురేవ తు పునర్వై చేత్యవధారణవాచిన ఇతి హి నైఘణ్టుకాః. వైషమ్యే వా. అబుభుత్సితగ్రాహిత్వేనాయత్నసాధ్యత్వాత్ ప్రత్యక్షస్య జ్ఞాతాప్రయోజనబోధకత్వం న దూషణం- శాస్త్రస్య తు బుభుత్సితగ్రాహిత్వేన యత్నసాధ్యత్వాత్ జ్ఞాతాప్రయోజనబోధకత్వం దూషణం-తథా సతి వహ్న్యాద్యుష్ణ్యవాదస్య సహస్రసంఖ్యావాక్యేష్విధ శ్రవణాది ప్రవృత్త్యనుపపత్తేః.——— అస్మిన్పూర్వపక్షే సిద్ధాన్త్యేకదేశిమీమాంసకశ్చోదయతి (కిం తర్హీతి) ఈశ్వరానుమాననిరాసేన సిద్ధాన్తిత్వం- ఈశ్వరమాత్రానభ్యుపగమేన ఏకదేశిత్వం, కిం తర్హి-న కిఞ్చిదిత్యర్థః. కథమిత్యత్రాహ (న తావదితి) సర్వస్యాపి ప్రత్యక్షస్యాసామర్థ్యం దర్శయితుం తస్య ద్వైవిధ్యమాహ (తద్ధీతి) ప్రథమస్యాపి ద్వైవిధ్యమాహ (ఇన్ద్రియసంభవమితి) ఆన్తరశబ్దేన మనో వివక్షితం. ప్రథమేనుపపత్తిమాహ (బాహ్యేన్ద్రియాణీతి) దేశసన్నికర్షం విశింషతా విద్య

యోగ్యస్వవిషయబోధజననానీతి న సర్వార్థసాక్షాత్కారతన్నిర్మాణసమర్థపురుషవిశేషవిషయబోధజననాని. నాప్యాన్తరం- ఆన్తరసుఖదుఃఖాదివ్యతిరిక్తబహిర్విషయేషు తస్య బాహ్యేన్ద్రియానపేక్షప్రవృత్త్యనుపపత్తేః. నాపి యోగజన్యం- భావనాప్రకర్షపర్యన్తజన్మనస్తస్య విశదావభాసత్వేఽపి పూర్వానుభూతవిషయస్మృతిమాత్రత్వాన్న ప్రామాణ్యమితి కుతః ప్రత్యక్షతా- తదతిరిక్తవిషయత్వే కారణాభావాత్. తథాసతి తస్య భ్రమరూపతా. నాప్యనుమానం విశేషతోదృష్టం సామాన్యతోదృష్టం వా - అతీన్ద్రియే వస్తుని సంబన్ధావధారణవిరహాన్న విశేషతోదృష్టం. సమస్తవస్తుసాక్షాత్కారతన్నిర్మాణసమర్థపురుషవిశేషనియతం సామాన్యతోదృష్టమపి న లిఙ్గముపలభ్యతే. నను చ జగతః కార్యత్వం తదుపాదానోపకరణసంప్రదానప్రయోజనాభిజ్ఞకర్తృకత్వవ్యాప్తం - అచేతనారబ్ధత్వం జగతశ్చైకచేతనాధీనత్వేన వ్యాప్తం - సర్వం హి ఘటాదికార్యం తదుపాదానోపకరణసంప్రదానప్రయోజనాభిజ్ఞకర్తృకం దృష్టం. అచేతనారబ్ధమరోగం స్వశరీరమేకచేతనాధీనం చ. సావయవత్వేన జగతః కార్యత్వం. ఉచ్యతే- కిమిదమేకచేతనాధీనత్వం. న తావత్తదాయత్తోత్పత్తిస్థితిత్వం- దృష్టాన్తో హి సాధ్యవికలస్స్యాత్. న హ్యరోగం స్వశరీరమేకచేతనాయత్తోత్పత్తిస్థితి- తచ్ఛరీరస్య భోక్తౄణాం భార్యాదిసర్వచేతనానామదృష్టజన్యత్వాత్తదుత్పత్తిస్థిత్యోః. కించ - శరీరావయవినస్స్వావయవసమవేతతారూపా స్థితిరవయవసంశ్లేషవిశేషవ్యతిరేకేణ న చేతనమపేక్షతే- ప్రాణనలక్షణా తు స్థితిః పక్షత్వాభిమతే క్షితిజలధిమహీధరాదౌ న సంభవతీతి పక్షసపక్షానుగతామేకరూపాం స్థితిం నోపలభామహే. తదాయత్తప్రవృత్తిత్వం తదధీనత్వమితి చేత్ - అనేకచేతనసాధ్యేషు గురుతరరథశిలామహీరుహాదిషు వ్యభిచారః. చేతనమాత్రాధీనత్వే సిద్ధసాధ్యతా. కించ- ఉభయవాదిసిద్ధానాం జీవానామేవ లాఘవేన కర్తృత్వాభ్యుపగమో యుక్తః.

మానశబ్దేన కాలసన్నికర్షశ్చ సిద్ధః. యోగ్యశబ్దేన స్వభావసన్నికర్ష ఉక్తః. అనేన ధర్మాధర్మాదివ్యావృత్తిః. స్వశబ్దేన చక్షురాదికం ప్రతి శబ్దాదివ్యావృత్తిః. యద్వా- స్వవిషయశబ్దేనైవాతీన్ద్రియస్య ఇన్ద్రియాన్తరవిషయస్య చ వ్యవచ్ఛేదః. యోగ్యశబ్దేన తు తత్తదిన్ద్రియప్రతినియతరూపాదిజాతీయేష్వనుద్భవాదివశాదయోగ్యస్య వ్యవచ్ఛేదః. ద్వితీయం ప్రతివక్తి (నాపీతి) మనశ్చ న తద్విషయబోధజనకమిత్యర్థః. ఆన్తరసుఖదుఃఖాదీత్యత్రాన్తరశబ్దః ఆత్మతద్ధర్మపరః. తద్గ్రాహిత్వాదేవ హి మనసోఽప్యాన్తరత్వం. సుఖదుఃఖాదీత్యాన్తరశబ్దవివరణం. ఆదిశబ్దేనేచ్ఛాద్వేషాదేరాత్మనశ్చ పరిగ్రహః. వ్యతిరిక్తేత్యనేన రూపాదీనాం బహిష్ట్వమేవోపపాదితం. యోగజన్యస్యానుపపత్తిం దర్శయితుమాహ (నాపియోగేతి) యోగిప్రత్యక్షం కిం పూర్వానుభూతానధికవిషయం ప్రమాణం- ఉతానుభూతాధికవిషయమితి వికల్పమభిప్రేత్యానధికవిషయత్వే దూషణమాహ (భావనేతి) అనధికవిషయతయా స్మృతిమాత్రత్వాన్న ప్రమాణత్వమితి ప్రమాణావాన్తరవిశేషత్వం దూరోత్సారితమిత్యర్థః. అనధికవిషయత్వముపపాదయతి (తదతిరిక్తవిషయత్వే కారణాభావాదితి) కారణం- ఇన్ద్రియసంబన్ధః. ప్రమితికారణాభావాన్న ప్రామాణ్యమిత్యర్థః. అధికవిషయత్వే దూషణమాహ (తథాసతీతి) ఇన్ద్రియసంబన్ధాభావేఽప్యనుభూతాధికవిషయత్వే తస్య దోషమూలకత్వేన భ్రాన్తిత్వైవేత్యర్థః. ద్వివిధానుమానాగోచరత్వమాహ (నాపీత్యాదినా) నియతం- వ్యాప్తం. సిద్ధాన్తిచ్ఛాయయా చోదయన్తం వాదినం పూర్వపక్ష్యేకదేశీ చోదయతి (నను చేతి) నైయాయికైకదేశిభిరుక్తానుమానవక్తృత్వాత్ పూర్వపక్ష్యేకదేశిత్వం. సంప్రదానం- భోక్తా. ప్రయోజనం- వినియోగః. ఏకకర్తృకత్వసిద్ధ్యర్థమనుమానాన్తరమాహ (అచేతనేతి) ఉపాదానాద్యభిజ్ఞకర్తృకత్వే దృష్టాన్తమాహ (సర్వం హీతి) ఏకచేతనాధీనత్వే చ దృష్టాన్తమాహ (అచేతనేతి) రుగ్ణపరశరీరవ్యావృత్త్యర్థావరోగస్వశబ్దౌ. కార్యత్వే సిద్ధే హ్యుపాదానాద్యభిజ్ఞకర్తృకత్వసిద్ధిరిత్యత్రాహ (సావయవత్వేనేతి) అనేనాచేతనారబ్ధత్వహేతోశ్చాసిద్ధిశఙ్కాపరిహారోఽపి ఫలితః. ఏవం పూర్వపక్ష్యేకదేశినోక్తమర్థం సిద్ధాన్త్యేకదేశీ దూషయతి (ఉచ్యత ఇత్యాదినా) బుద్ధిస్థత్వాత్ పాశ్చాత్యమనుమానం దూషయతి (కిమిదమితి) ఏకచేతనాధీనత్వం నామ కిం తదాయత్తోత్పత్తిస్థితిత్వం- ఉత తదాయత్తప్రవృత్తిత్వమితి వికల్ప్య ప్రథమేఽపి- తదాయత్తోత్పత్తిస్థితిత్వం నామ కిం తదిచ్ఛాధీనోత్పత్తిస్థితిత్వం - ఉత తదదృష్టాధీనోత్పత్తిస్థితిత్వమితి వికల్పోఽభిప్రేతః. తేషాం వికల్పానాం శేషార్థః కింశబ్దః. తత్ర తదిచ్ఛాధీనోత్పత్తిస్థితిత్వం న దృష్టమితి సాధ్యవైకల్యం దూషణం ప్రసిద్ధమితి బుద్ధ్వా ద్వితీయం శిరో దూషయతి (దృష్టాన్తో హీతి) సాధ్యవికలత్వం వివృణోతి (న హీతి) కుత ఇత్యత్రాహ (తచ్ఛరీరస్యేతి) యద్వా- న తావదిత్యాదిగ్రన్థః తదిచ్ఛాధీనోత్పత్తిస్థితిత్వతదదృష్టాధీనోత్పత్తిస్థితిత్వయోస్సాధారణః. తత్రేచ్ఛాధీనత్వపక్షే సాధ్యవైకల్యం స్ఫుటమితి తదదృష్టాధీనత్వపక్షే సాధ్యవైకల్యం వివృణోతి (న హీతి) ఉత్పత్తిస్థితీ హి సహ దూషితే. అథ స్థితిం పృథగ్వికల్ప్య దూషయితుమాహ (కించేతి) స్వావయవసమవేతతారూపస్థిత్యుక్తిః వైశేషికాదిమతానుసారేణ. (న చేతనమపేక్షత ఇతి) చేతనాపేక్షా హి స్వరూపతో వా స్యాత్ - అదృష్టద్వారేణ వా- ఇచ్ఛాద్వారేణ వా. తత్ర స్వరూపమాత్రమకించిత్కరం- తత్సద్భావేఽపి వినాశదర్శనాత్. అదృష్టాధీనత్వే ప్రాగేవోత్తరం దత్తమితీచ్ఛాధీనత్వపక్షోఽనేన దూషితః. చేతనేచ్ఛాం నాపేక్షత ఇత్యర్థః. ఆవినాశకాలాదశిథిలత్వలక్షణా స్థితిరప్యనేన దత్తోత్తరేత్యభిప్రాయేణ తదనుక్తిః. అథోక్తప్రకారవికల్పదూషణనిరస్తమపి శిరోన్తరం దూషణాన్తరసద్భావాదుపాదాయ దూషయతి (ప్రాణనేతి) ప్రాణనలక్షణా- శశ్వద్వృత్తిప్రాణసహితత్వలక్షణా. (నోపలభామహ ఇతి) కాలాత్యయాపదేశ ఇత్యభిప్రాయః. తదాయత్తప్రవృత్తిత్వమేకచేతనాధీనత్వమితి పక్షం శఙ్కతే (తదాయత్తేతి) అచేతనారబ్ధత్వహేతోరనైకాన్త్యమాహ (అనేకేతి) అనేకచేతనసాధ్యేషు- అనేకచేతనప్రవర్త్యేష్విత్యర్థః. చేతనైకత్వావివక్షాయాం సిద్ధసాధ్యత్వమాహ (చేతనమాత్రేతి) ఏవమేకచేతనాధీనత్వం నిరస్తం. కార్యత్వహేతోర్లాఘవతర్కముఖేన సిద్ధసాధ్యతామాహ (కించేతి) ఉభయవాదిసిద్ధానామితి లాఘవస్య హేతురుక్తః- క్లృప్తకల్ప్యవిరోధే తు యుక్తః క్లృప్తపరిగ్రహ ఇతి హ్యాహుః. సంభవన్త్యాం గతౌ హి లాఘవతర్కః- గత్యన్త

నచజీవానాముపాదానాద్యనభిజ్ఞతయాకర్తృత్వాసంభవః-సర్వేషామేవచేతనానాం పృథివ్యాద్యుపాదానయాగా ద్యుపకరణసాక్షాత్కారసామర్థ్యాత్. యథేదానీంపృథివ్యాదయోయాగాదయశ్చప్రత్యక్షమీక్ష్యన్తే. ఉపకరణభూత యాగాదిశక్తిరూపాపూర్వాదిశబ్దవాచ్యాదృష్టసాక్షాత్కారాభావేపిచేతనానాంనకర్తృత్వానుపపత్తిః- తత్సాక్షా త్కారానపేక్షణాత్కార్యారమ్భస్య. శక్తిషుత్సాక్షాత్కారోనహికార్యారమ్భోపయోగీ. శక్తేస్తుజ్ఞానమాత్రమే వోపయుజ్యతే-నసాక్షాత్కారః - నహికులాలాదయఃకార్యోపకరణభూతదణ్డచక్రాదివత్తచ్ఛక్తిమపిసాక్షాత్కృత్య ఘటమణికాదికార్యమారభన్తే. ఇహతుచేతనానామాగమావగతయాగాదిశక్తివిశేషాణాం కార్యారమ్భానుపప న్నః. కించ- యచ్ఛక్యక్రియంశక్యోపాదానాదివిజ్ఞానంచ - తదేవతదభిజ్ఞకర్తృకందృష్టం. మహీమహీధరమహార్ణ వాదిత్వశక్యక్రియమశక్యోపాదానాదివిజ్ఞానంచేతినచేతనకర్తృకం. అతో ఘటమణికాదిసజాతీయశక్యక్రియశక్యో పాదానాది విజ్ఞానవస్తుగతమేవకార్యత్వం బుద్ధిమత్కర్తృపూర్వకత్వసాధనేప్రభవతి. కించ- ఘటాదికార్యమనీశ్వ రేణాల్పజ్ఞానశక్తినాసశరీరేణపరిగ్రహవతాఽనాప్తకామేననిర్మితందృష్టమితి తథావిధమేవచేతనంకర్తారంసాధయన్న యంకార్యత్వహేతుస్సిషాధయిషితపురుషసార్వజ్ఞ్యసర్వైశ్వర్యాదివిపరీతసాధనాద్విరుద్ధస్స్యాత్. నచైతావతాఽస ర్వానుమానోచ్ఛేదప్రసఙ్గః- లిఙ్గినిప్రమాణాన్తరగోచరేలిఙ్గబలోపస్థాపితావిపరీతవిశేషాస్తత్ప్రమాణప్రతిహతగత యోనివర్తన్తే. ఇహతుసకలేతరప్రమాణావిషయేలిఙ్గినినిఖిలనిర్మాణచతురే అన్వయవ్యతిరేకావగతావినాభావనియ మాధర్మాస్సర్వఏవావిశేషేణప్రసజ్యన్తే-నివర్తకప్రమాణాభావాత్ తథైవావతిష్ఠన్తే. అత ఆగమాదృతేకథమీశ్వర స్సేత్స్యతి.——— అత్రాహుః- సావయవత్వాదేవజగతఃకార్యత్వంనప్రత్యాఖ్యాతుంశక్యతే. భవన్తిచప్రయోగాః- వివాదాధ్యాసితంభూభూధరాది-కార్యం-సావయవత్వాత్ ఘటాదివత్.తథా-వివాదాధ్యాసితమవనిజలధిమహీధరా ది-కార్యం-మహత్త్వేసతిక్రియావత్త్వాత్ ఘటవత్. తనుభువనాది-కార్యం- మహత్త్వేసతిమూర్తత్వాత్ ఘటవదితి.

రాసంభవేత్యధికకల్పనంనదోషాయేత్యత్రాహ (నచేతి)కుతఇత్యత్రాహ (సర్వేషామితి)పూర్వకాలేచేతనానాంసాక్షాత్కారసామర్థ్యందృశ్యమాన నీత్యోపపాదయతి (యథేతి) (ఇదానీమితి)ఏవంపూర్వకాలేపీతిభావః. ధర్మాధర్మసాక్షాత్కారాభావాత్ కర్తృత్వాసంభవమాశఙ్క్యాహ(ఉపకరణేతి) (యాగాదిశక్తిరూపేతి) యాగాదిజన్యస్వాత్మాతిశయరూపేత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ (తత్సాక్షాత్కారేతి) తర్హిఘటాదినిర్మాణేమృదాదిసాక్షాత్కార నియమఃకథమిత్యత్రాహ (శక్తిమదితి) శక్తిమచ్ఛబ్దేనశక్తిసంబన్ధ్యుచ్యతే. జన్యజనకభావస్యచసంబన్ధవిశేషరూపత్వాత్ శక్తిరూపాదృష్టజనకయాగా దిషుశక్తిమచ్ఛబ్దప్రయోగః. శక్తేరప్యపేక్షితత్వసామ్యాత్తత్సాక్షాత్కారోపేక్షితః - అన్యథాఽనవగతవస్తుశక్తయోపిపురుషాస్తైస్తత్కార్యం కుర్యురిత్య త్రాహ (శక్తేస్త్వితి) తుశబ్దశ్శక్తిమతఇవశక్తేరపిజ్ఞాతవ్యత్వేపివిశేషద్యోతనార్థః. శక్తిసాక్షాత్కారానుపయోగముపపాదయతి (నహీతి) శక్తిసాక్షాత్కా రానపేక్షత్వేపిశక్తిజ్ఞానమాత్రమపేక్షితం- తచ్చదణ్డచక్రాదిష్వన్వయవ్యతిరేకవశాత్సిధ్యతి - యాగాదౌతుకథమిత్యత్రాహ (ఇహత్వితి) ఏవంసిద్ధ సాధనత్వముక్తం- అథకార్యత్వహేతోరుపాధిద్వయేనసోపాధికత్వమాహ (కించేతి) సాధనావ్యాపకత్వమాహ (మహీమహీధరేతి) సాధ్యసమవ్యాప్త త్వమాహ(అతఇతి)సోపాధికత్వేసతిసాధ్యేనహేతోర్వ్యాప్త్యసిద్ధిస్స్యాదిత్యుపాధేర్దూషణత్వం. అదృష్టవజ్జీవకర్తృకత్వవ్యావృత్త్యర్థంబుద్ధిమత్క ర్తృపూర్వకత్వసాధనఇత్యుక్తం. అథకార్యత్వహేతోర్విశేషవిరుద్ధత్వమాహ (కించేతి) అనీశ్వరేణ- కర్మవశ్యేన. పరిగ్రహవతా- ఉపకరణవతేత్య ర్థః. సర్వానుమానోచ్ఛేదమాశఙ్క్యాహ (నచేతి) కథమిత్యత్రాహ (లిఙ్గినీతి) పక్షేపితథాస్యాదిత్యత్రాహ (ఇహత్వితి) తుశబ్దాభిప్రేతంవైషమ్యమా హ (నివర్తకేతి) సిద్ధాన్త్యేకదేశిమతముపసంహరతి (అతఇతి) సిధ్యతిచేన్నాగమాదృతేమానమిత్యర్థః. అతః- సిద్ధసాధనత్వసోపాధికత్వవిరుద్ధత్వైర్దూషి తత్వాదిత్యర్థః.——— అథసాక్షాత్పూర్వపక్షిణంప్రస్తౌతి (అత్రాహురితి) కార్యత్వహేతోస్స్వరూపాసిద్ధిమాశఙ్క్యవ్యుదస్యతి(సావయవత్వాదితి) (సావయవత్వాదేవేతి)పూర్వంప్రస్తుతాదేవేత్యర్థః. అనేనహేత్వన్తరసద్భావోపిసూచితః. ఏవంకణ్ఠోక్త్యాఽభిప్రాయేణచసిద్ధాన్తైతూన్ప్రయోగతోవి వృణోతి (భవన్తీతి)వివాదాధ్యాసితపదవివరణంభూభూధరాదిపదం.ఆదిశబ్దోపాత్తవ్యక్తిసంగ్రాహకంవివాదాధ్యాసితపదం. యద్వా-పక్షీకృతేష్వే వసంప్రతిపన్నాంశవ్యవచ్ఛేదాయవివాదాధ్యాసితశబ్దః- సన్తిహిఖాతపూరణనిష్పాద్యాఃపృథివ్యంశాః, సగరసుతాదినిష్పాద్యాస్సముద్రాంశాః, అ స్త్రాదినిష్పాద్యాఃపర్వతాదయశ్చ. ప్రళయేపిజలధేరవస్థానాత్, సర్వాభావేపి స్రష్టుశ్శరీరావస్థానాచ్చతయోరకార్యత్వశఙ్కాద్యోతనాయప్ర తిజ్ఞావాక్యావర్తనేన జలధితనుశబ్దోపాదానం. ద్వితీయతృతీయప్రయోగయోర్మధ్యేమహత్త్వపదేనపరమాణువ్యావృత్తిః. క్రియావత్త్వమూర్తత్వ శబ్దాభ్యాంగగనాదివ్యావృత్తిః. అవనిమహీధరశబ్దమధ్యేజలధిశబ్దనివేశస్తద్వత్తయోరపికమ్పసద్భావజ్ఞాపనార్థః. ప్రసిద్ధోహ్యుత్పాతాదౌ భూభూధర కమ్పః. ననుతనుపక్షీకారోనయుక్తః- అస్మదాదిశరీరేసిద్ధసాధనా, దీశ్వరశరీరేత్వాశ్రయాసిద్ధేః, నైవం- తనోర్విశేషతఃపక్షీకారనిర్బన్ధాభావాత్. తదుపాదానంతుస్వపక్షసంప్రతిపన్నస్యేశ్వరశరీరస్యాపికార్యతాజ్ఞాపనార్థం. యద్వా- సావయవత్వాదేవేత్యాదేరయమాశయః - నసావయవత్వా దుత్పత్తిమత్త్వంప్రసాధ్యతతస్సకర్తృకత్వంసాధ్యతే-అపితుసావయవత్వేనైవకృతిసాధ్యత్వరూపకార్యత్వంసాధ్యతే- కృతిశ్చనిరాశ్రయేతితదాశ్ర యఃకర్తాసామాన్యతస్సిధ్యతీతి. నన్వేవంతర్హికార్యత్వాత్సకర్తృకత్వేసాధ్యేహేతోస్సాధ్యావిశిష్టతాస్యాత్. న- కృతిసాధ్యత్వంహేతుః - ఉపాదా

సావయవేషు త్వేకేష్వేవ క్రియతే నేతరదితి కార్యత్వస్య నియామకం సావయవత్వాతిరేకిరూపాన్తరం నోపలభామహే. కార్యత్వప్రతినియతం శక్యక్రియత్వం శక్యోపాదానాదివిజ్ఞానత్వం చోపలభ్యత ఇతి చేత్. న- కార్యత్వేనానుమితేపి విషయే జ్ఞానశక్తికార్యానుమేయే ఇత్యన్యత్రాపి సావయవత్వాదినా కార్యత్వం జ్ఞాతమితి తే చ ప్రతిపన్నే ఏవేతి న కశ్చిద్విశేషః. తథాహి- ఘటమణికాదిషు కృతేషు కార్యదర్శనానుమితకర్తృగతతన్నిర్మాణశక్తిజ్ఞానః పురుషోऽదృష్టపూర్వం విచిత్రసన్నివేశం నరేన్ద్రభవనమాలోక్యావయవసన్నివేశవిశేషేణ తస్య కార్యత్వం నిశ్చిత్య తదానీమేవ కర్తుస్తజ్జ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యమనుమినోతి. అతస్తనుభువనాదేః కార్యత్వే సిద్ధే సర్వసాక్షాత్కార-తన్నిర్మాణాదినిపుణః కశ్చిత్పురుషవిశేషస్సిధ్యత్యేవ. కించ- సర్వచేతనానాం ధర్మాధర్మనిమిత్తేపి సుఖదుఃఖోపభోగే చేతనానధిష్ఠితయోస్తయోరచేతనయోః ఫలహేతుత్వానుపపత్తేః సర్వకర్మానుగుణసర్వఫలప్రదానచతురః కశ్చిదాస్థేయః - వర్ధకినానధిష్ఠితస్య వాస్యాదేరచేతనస్య దేశకాలాద్యనేకపరికరసన్నిధానేపి యూపాదినిర్మాణసాధనత్వాదర్శనాత్. బీజాఙ్కురాదేః పక్షాన్తర్భావేణ తైర్వ్యభిచారాపాదనం శ్రోత్రియవేతాలానామనభిజ్ఞతావిజృమ్భితం. తత ఏవ సుఖాదిభిర్వ్యభిచారవచనమపి తథైవ. న చ లాఘవేనోభయవాదిసంప్రతిపన్నక్షేత్రజ్ఞానామేవేదృశాధిష్ఠాతృత్వకల్పనం యుక్తం- తేషాం సూక్ష్మవ్యవహితవిప్రకృష్టదర్శనాశక్తినిశ్చయాత్. దర్శనానుగుణ్యేన హి సర్వత్ర కల్పనా. న చ క్షేత్రజ్ఞవదీశ్వరస్యాశక్తినిశ్చయోస్తి. అతః ప్రమాణాన్తరతో న తత్సిద్ధ్యనుపపత్తిః. సమర్థకర్తృపూర్వకత్వనియతకార్యత్వహేతునా సిధ్యన్ స్వాభావికసర్వార్థసాక్షాత్కార-తన్నియమనశక్తిసంపన్న ఏవ సిధ్యతి. యత్త్వనైశ్వర్యాద్యాపాదనేన ధర్మవిశేషవిపరీతసాధ

నాద్యభిజ్ఞకర్తృకత్వం సాధ్యమితి వైషమ్యాత్. అత ఏవ హ్యుత్తరత్ర క్రియత ఇత్యుక్తం- నోత్పద్యత ఇతి, కార్యత్వం నిశ్చిత్య తదానీమేవ కర్తుస్తజ్జ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యమనుమినోతీత్యాది, చ. ఏవం చ కృతిసాధ్యత్వలక్షణే సాధ్యే శరీరస్యాపి వివాదపదత్వాత్ పక్షతోపపత్తిః. అథ సోపాధికత్వం సామాన్యేన ప్రతిక్షిపతి (సావయవేష్వితి) సావయవత్వముపలక్షణం- మహత్త్వే సతి క్రియావత్త్వం మహత్త్వే సతి మూర్తత్వం చ సావయవత్వసమానాశ్రయం తత్సమవ్యాప్తమితి తయోరప్యుపాధిపరిహారసిద్ధిః. రూపాన్తరం- ఆకారాన్తరం. ఉపాధిం శఙ్కతే (కార్యత్వేతి) పరిహరతి (నేతి) కార్యత్వేనానుమితే-సపక్షే. అన్యత్ర- పక్షే. సపక్షేపి ఘటాదౌ కార్యత్వానుమేయే జ్ఞానశక్తీ- తద్వత్ పక్షేపి కార్యత్వస్య ప్రతిపన్నత్వాత్ జ్ఞానశక్తీ అనుమీయేతే ఇతి నాశక్యక్రియత్వమశక్యజ్ఞానత్వం చేత్యర్థః. తదేవ దర్శయతి (తథాహీతి) కిం తదకర్తురపి శక్యక్రియత్వం శక్యోపాదానాదిజ్ఞానత్వముపాధిః- ఉత తత్కర్తుః శక్యక్రియత్వం శక్యోపాదానాదిజ్ఞానత్వం. ప్రథమే కల్పే సపక్షానుయాయిత్వాభావాన్నోపాధిత్వం. ద్వితీయే కల్పే పక్షేపి విద్యమానత్వాన్నోపాధిత్వం. సర్వసపక్షానుయాయీ పక్షేష్వవిద్యమానో హ్యుపాధిరిత్యభిప్రాయః. కర్తుస్తజ్జ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యమిత్యనేనాభిప్రేతోయం వికల్పః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) అతః- సావయవత్వాదిహేతోర్నిరుపాధికత్వాదిత్యర్థః. ఏవం సావయవత్వాత్ కృతిసాధ్యత్వరూపే కార్యత్వే సాధ్యే శక్యక్రియత్వాదిక ఉపాధిః పరిహృతః. అనేనోత్పత్తిమత్త్వాత్ సకర్తృకత్వే సాధ్యే ఉత్పత్తిమత్త్వహేతురపి నిరుపాధికో భవతి. సావయవత్వాదుత్పత్తిమత్త్వే సాధ్యే తూపాధేర్దూర్వాదౌ వ్యభిచారశ్చ సిద్ధః- న హి దూర్వాదిరుత్పద్యమానోऽస్మదాదేశ్శక్యక్రియః. సిద్ధసాధనత్వనిరాసార్థమనుమానాన్తరప్రదర్శనార్థం చాహ (కించేతి) ధర్మాధర్మనిమిత్తేపీతి సిద్ధసాధనత్వశఙ్కాసూచనం. అనధిష్ఠితయోరనుపపత్తేరితి-అన్వయవ్యాప్తిస్థేమ్నే వ్యతిరేకవ్యాప్త్యుక్తిః. దృష్టాన్తమాహ (వర్ధకినేతి) వాస్యాదేర్యూపాద్యకరణత్వస్య చేతనవ్యతిరిక్తసహకార్యన్తరాభావప్రయుక్తత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం దేశకాలాద్యనేకపరికరసన్నిధానేపీత్యుక్తం. ధర్మాధర్మౌ స్వసాక్షాత్కారిచేతనాధిష్ఠితావేవ కార్యకరౌ- అచేతనత్వాత్ వాస్యాదివదిత్యనుమానశరీరం. జీవైర్ధర్మాధర్మసాక్షాత్కారతత్పూర్వకతదధిష్ఠానాయోగాజ్జీవవిలక్షణసిద్ధిః. అనధిష్ఠితస్య కార్యకరత్వాయోగాత్, జీవైస్సాక్షాత్కారతత్పూర్వకాధిష్ఠానాయోగాచ్చ సిద్ధసాధనం చ పరిహృతం. కర్తురభావే కార్యానుత్పత్తిప్రసఙ్గరూపస్య విపక్షే బాధకతర్కస్య పురుషసుఖాదిప్రయోజకాదృష్టేన కార్యోత్పత్త్యుపపత్తిరితి యోऽన్యథాసిద్ధిస్సాప్యనేనైవ పరిహృతా భవతి. అచేతనస్యాప్యనధిష్ఠితస్య బీజాదేరఙ్కురోత్పాదకత్వదర్శనాద్వ్యభిచార ఇతి శఙ్కాం పరిహరతి (బీజాఙ్కురేతి) కార్యత్వహేతోరఙ్కురాదౌ వ్యభిచారపరిహారశ్చాఙ్కురశబ్దోపాదానేన ఫలితః. చేతనానభిసంహితపులకాద్యుత్పాదకైశ్చేతనానధిష్ఠితైస్స్వయమచేతనైస్సుఖాదిభిరచేతనత్వహేతోర్వ్యభిచారమాశఙ్క్య పరిహరతి (తత ఏవేతి) ఆదిశబ్దేన దుఃఖాదికం, చేతనానధిష్ఠితం సుఖాద్యుత్పాదకం మనః ప్రభృతి, చ వివక్షితం. ఏతేన స్వేచ్ఛామన్తరేణోత్పద్యమానైస్సుఖదుఃఖవిశేషైః, సత్త్వాద్యైశ్చ పులకాఙ్కురాదిభిః, కార్యత్వహేతోః వ్యభిచారశ్చ పరిహృతో భవతి. లాఘవన్యాయేన హేతోరన్యథాసిద్ధేస్సిద్ధసాధనత్వమాశఙ్క్య పరిహరతి (న చేతి) కుత ఇత్యాకాఙ్క్షాయామీదృశశబ్దాభిప్రేతం హేతుం వివృణోతి (తేషామితి) ఏకేన్ద్రియకల్పనస్య లాఘవేప్యేకేన్ద్రియస్య శబ్దాదిసకలవిషయగ్రహణాశక్తేర్హ్యనేకేన్ద్రియకల్పనం- తస్మాల్లాఘవార్థమశక్తస్య కార్యకరత్వకల్పనమయుక్తమితి భావః. తదేవోపపాదయతి (దర్శనేతి) ఉపపన్నమేవ హి కల్పనీయం- న చ జీవానాం సూక్ష్మవ్యవహితాదిదర్శనశక్తిర్దృష్టేత్యర్థః. శక్తిమత్సాక్షాత్కార ఏవ అపేక్షితః న తు శక్తసాక్షాత్కార ఇతీదమపి ప్రత్యుక్తం భవతి సూక్ష్మవ్యవహితేత్యాదినా- శక్తిమతామపి పరమాణ్వాదీనాం క్షేత్రజ్ఞేన సాక్షాత్కారాసిద్ధేః. ఈశ్వరేణ న తథానుపపత్తిరిత్యాహ (న చేతి) అవాన్తరానుమానేనేశ్వరసిద్ధిం నిగమయతి (అత ఇతి) వ్యాప్తిబలాత్కార్యానుగుణజ్ఞానశక్తిమాన్కర్తా సిధ్యతు- తస్య కథం క్షేత్రజ్ఞవైలక్షణ్యం- జ్ఞానం హి దేహేన్ద్రియాదిసాపేక్షమితి శఙ్కాయాం పక్షధర్మతాబలసిద్ధమర్థమాహ (సమర్థేతి) అస్వాభావికత్వే కర్మానుగుణపరిమితజ్ఞానశక్తిమత్త్వం స్యాదితి తద్వ్యుదాసార్థః స్వాభావికసర్వార్థసాక్షాత్కారశబ్దః. అథ కార్యత్వహేతోర్విరుద్ధత్వం వ్యుదస్యతి (యత్త్విత్యాదినా) కథమిత్యత్రా

నత్వమున్నీతం - తదనుమానవృత్తానభిజ్ఞత్వనిబన్ధనం-సపక్షే సహదృష్టానాం సర్వేషాం కార్యస్యాహేతుభూతానాంచ ధర్మాణాం లిఙ్గిన్యప్రాప్తేః. ఏతదుక్తం భవతి - కేనచిత్ కించిత్ క్రియమాణం స్వోత్పత్తయే కర్తుస్స్వనిర్మాణసామర్థ్యం స్వోపాదానోపకరణజ్ఞానంచాపేక్షతే-నత్వన్యాసామర్థ్యమన్యాజ్ఞానంచ-హేతుత్వాభావాత్. స్వనిర్మాణసామర్థ్య స్వోపాదానోపకరణజ్ఞానాభ్యామేవ స్వోత్పత్తావుపపన్నాయాం సంబన్ధితయాదర్శనమాత్రేణాకించిత్కరస్యార్థాన్తరాజ్ఞానాదేర్హేతుత్వకల్పనాయోగాదితి. కించ- క్రియమాణవస్తువ్యతిరిక్తార్థాజ్ఞానాదికం కింసర్వవిషయం క్రియోపయోగి-ఉతకతిపయవిషయం. నతావత్సర్వవిషయం-నహికులాలాదిః క్రియమాణవ్యతిరిక్తం కిమపినజానాతి. నాపికతిపయవిషయం - సర్వేషుకర్తృషుతత్తదజ్ఞానాశక్త్యనియమేనసర్వేషామజ్ఞానాదీనాం వ్యభిచారాత్. అతః కార్యత్వస్యాసాధకానామనీశ్వరత్వాదీనాం లిఙ్గిన్యప్రాప్తిరితినవిపరీతసాధనత్వం. కులాలాదీనాందణ్డచక్రాద్యధిష్ఠానం శరీరద్వారేణైవదృష్టమితిజగదుపాదానోపకరణాధిష్ఠానమీశ్వరస్యాశరీరస్యానుపపన్నమితిచేత్. న- సంకల్పమాత్రేణైవపరశరీరగతభూతవేతాళగరళాద్యపగమవినాశదర్శనాత్. కథమశరీరస్యపరప్రవర్తనరూపస్సంకల్పఇతిచేత్. నశరీరాపేక్షస్సంకల్పః - శరీరస్యాసంకల్పహేతుత్వాభావాత్. మనఏవహిసఙ్కల్పహేతుః. తదభ్యుపగతమీశ్వరేపి - కార్యత్వేనైవ జ్ఞానశక్తివన్మనసోపి ప్రాప్తత్వాత్. మానస స్సంకల్ప స్సశరీరస్యైవ- సశరీరస్యైవ సమనస్కత్వాదితిచేత్. న - మనసో నిత్యత్వేన దేహాపగమేపి మనస స్సద్భావేనానైకాన్త్యాత్. అతో విచిత్రావయవ సన్నివేశవిశేషతనుభువనాది కార్యనిర్మాణే పుణ్యపాపపరవశః పరిమితశక్తిజ్ఞానః క్షేత్రజ్ఞోనప్రభవతీతి నిఖిలభువన నిర్మాణ చతురోఽచిన్త్యాపరిమితజ్ఞానశక్త్యైశ్వర్యోఽశరీర స్సంకల్పమాత్రసాధన పరినిష్పన్నానన్త విస్తారవిచిత్రరచన ప్రపఞ్చః పురుషవిశేష ఈశ్వరోఽనుమానేనైవ సిధ్యతి. అతః ప్రమాణాన్తరావసేయత్వాద్బ్రహ్మణః నైతద్వాక్యం బ్రహ్మప్రతిపాదయతి. కించ - అత్యన్త భిన్నయోరేవ మృద్ద్రవ్యకులాలయో ర్నిమిత్తోపాదానత్వ దర్శనేన

హ (సపక్ష ఇతి) కింసహదర్శనమాత్రాచ్ఛరీరాదిప్రాప్తిః-ఉతహేతుత్వాత్. నాద్యః-అతిప్రసఙ్గాత్. నద్వితీయః-హేతుత్వాసిద్ధేరిత్యభిప్రాయః. కార్యస్యాహేతుభూతానామితివ్యాప్త్యభావోప్యభిప్రేతః. ననుసర్వసపక్షేషుసహదృష్టత్వాత్ కార్యహేతుత్వంచకల్ప్యం- తథాసతికథంకతిపయాప్రాప్తిః కతిపయప్రాప్తిశ్చోచ్యతేఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) విశేషవిరోధంపరిహర్తుమపేక్షితానపేక్షితాంశవివేకమాహ (కేనచిదితి) సపక్షేసహదృష్టత్వాత్ అజ్ఞానాదేరపిహేతుత్వంకల్ప్యతామిత్యత్రాహ (స్వనిర్మాణేతి) (అకించిత్కరస్యేతి) అనన్యథాసిద్ధాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాంహి హేతుత్వనిశ్చయః. తత్రజ్ఞానశక్తినిర్వర్త్యాత్ కించిత్కారాదధికఃకశ్చిత్తదన్యాజ్ఞానాసామర్థ్యనిర్వర్త్యఃకించిత్కారోదృష్టశ్చేత్ స్యాదనన్యథాసిద్ధిః-నచాధికఃకించిత్కారోదృష్టః. నచకల్ప్యః- అజ్ఞానాసామర్థ్యహేతువ్యతిరేకేకార్యనివృత్త్యభావాత్. స్వవిషయసామర్థ్యోపాదానాదిజ్ఞానాభ్యాంవినాయథాకార్యానుదయః - తథాఽన్యాసామర్థ్యాజ్ఞానాభ్యాంవినాకార్యానుదయోనదృష్టః. అతోనతస్యహేతుత్వంకల్ప్యం-నహిసతిభావమాత్రంహేతుత్వం- కింతుసత్యేవభావఇతి భావః. అకించిత్కరత్వమేవవికల్పముఖేనోపపాదయతి (కించేతి) (సర్వేష్వితి) నహికుడ్యాదినిర్మాణానుగుణజ్ఞానసామర్థ్యాభావో ఘటనిష్పత్తిహేతుః- తదనుగుణజ్ఞానసామర్థ్యవతోపిఘటాదినిష్పాదకత్వదర్శనాదిత్యర్థః. యత్తుసపక్షేసహదృష్టత్వేనలిఙ్గినిప్రాప్తవిపరీతవిశేషాణాంధర్మిగ్రాహకప్రమాణప్రతిహతానాంనివృత్తిః- నత్వితరేషామితి- ఇదమపికార్యత్వస్యాసాధకానామిత్యనేనప్రత్యుక్తం- సాధ్యానుపయోగిత్వేనాన్యథాసిద్ధానాంసహదృష్టానామపిధర్మాణాంవ్యతిరేకాభావేనవ్యాప్తిశూన్యత్వాదప్రాప్తేః. సహదృష్టిష్వపికార్యానుపయోగినాంప్రాప్తిర్నస్యాత్- శరీరంహికార్యోపయోగీతిశఙ్క్యతే (కులాలాదీనామితి) పరిహరతి (నేతి) కథమిత్యత్రాహ (సంకల్పేతి) శఙ్క్యతే (కథమితి) పరిహరతి (నేతి) కోహేతురిత్యత్రాహ (మనఏవేతి) తత్కిమస్తీత్యత్రాహ (తదితి) కుతఇత్యత్రాహ (కార్యత్వేనేతి) ఈశ్వరస్యమనస్సంబన్ధోక్తిర్వాద్యైకదేశిమతేన. పునశ్శఙ్క్యతే (మానసఇతి) పరిహరతి (నేతి) అనైకాన్త్యాత్- వ్యాప్త్యభావాత్. అశరీరేపిమనస్సంబన్ధస్యవిద్యమానత్వాద్వాఽనైకాన్త్యం. మనసోనిత్యత్వేపిచేతనస్యకార్యకరత్వేశరీరసంబన్ధసాపేక్షత్వమస్తి- మనసోనిత్యేనత్యపిముక్తాత్మనఃకార్యకరత్వాభావాత్- నహిముక్తాత్మనోబుద్ధిసుఖదుఃఖాదికం మనోజనయతీతిచోద్యమస్తి. అత్రమీమాంసకంప్రతిప్రతిబన్ద్యాపరిహారంహృదినిధాయపక్షధర్మతాబలందర్శయన్నీశ్వరసిద్ధింనిగమయతి (అతోవిచిత్రావయవేతి) అశరీరస్సంకల్పమాత్రసాధనపరినిష్పన్నానన్తవిస్తారవిచిత్రరచనప్రపఞ్చఇత్యాభ్యాం పదాభ్యాంప్రతిబన్ద్యాపరిహారాభిప్రాయోజ్ఞాతః. విభుద్రవ్యసంయోగినఃపరిస్పన్దవతోఘటాదేస్స్పర్శవత్త్వనియమేపి- విభుద్రవ్యసంయోగినఃపరిస్పన్దవతోపిమనసోనస్పర్శవత్త్వమఙ్గీక్రియతే. అయం ప్రాభాకరంప్రతిపరిహారః. మహిమగుణశాలినస్తైజసస్యరూపోపలమ్భనియమేదృష్టేపి-చక్షుషిరూపోపలమ్భానాఙ్గీకృతః, కార్యారమ్భకస్యసావయవత్వవ్యాప్తిఃపరమాణుషుభగ్నా,-తస్మాదనేకవిరోధపరిహారార్థైకవ్యాప్తిభఙ్గోన్యాయ్యః. అతఃమనసఃకార్యకరత్వేశరీరసంబన్ధసాపేక్షత్వంభోగసాధనమనస్త్వప్రయుక్తమిత్యఙ్గీకార్యమితిభావః. ఏవంసాధకాన్తరసిద్ధత్వాజ్జగత్కారణవస్తునిశాస్త్రస్యాప్రామాణ్యంనిగమయతి (అతఃప్రమాణేతి) నిమిత్తోపాదానైక్యస్యగగనాదిసృష్టేశ్చానుమానావిషయత్వేనశాస్త్రస్యాధికవిషయత్వాత్ బ్రహ్మణిప్రామాణ్యమాశఙ్క్యతత్రబాధకాన్తరబాధితత్వాచ్ఛాస్త్రాప్రామాణ్యముచ్యతే (కించేతి) నిమిత్తమాత్రమనువదతశ్శాస్త్రస్యానుమానసాపేక్షత్వాత్తద్విరుద్ధనిమిత్తోపాదానైక్యంనశాస్త్రంప్రతిపాదయతి.

ఆకాశాదేర్నిరవయవద్రవ్యస్యాకార్యత్వానుపపత్త్యా చ నైకమేవ బ్రహ్మ కృత్స్నస్య జగతో నిమిత్తముపాదానం చ ప్రతిపాదయితుం శక్నోతీతి. ....

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః- యథోక్తలక్షణం బ్రహ్మ జన్మాదివాక్యం బోధయత్యేవ. కుతః- శాస్త్రైకప్రమాణకత్వాత్ బ్రహ్మణః. యదుక్తం సావయవత్వాదినా కార్యం సర్వం జగత్ - కార్యం చ తదుచితకర్తృవిశేషపూర్వకం దృష్టమితి నిఖిలజగన్నిర్మాణ, తదుపాదానోపకరణవేదన, చతురః కశ్చిదనుమేయ ఇతి- తదయుక్తం- మహీమహార్ణవాదీనాం కార్యత్వేఽప్యేకదైవైకేనైవ నిర్మితా ఇత్యత్ర ప్రమాణాభావాత్. న చైకస్య ఘటస్యేవ సర్వేషామేకం కార్యత్వం - యేనైకదైవైకః కర్తా స్యాత్. పృథగ్భూతేషు కార్యేషు కాలభేదకర్తృభేదదర్శనేన కర్తృకాలైక్యనియమాదర్శనాత్. న చ క్షేత్రజ్ఞానాం విచిత్రజగన్నిర్మాణాశక్త్యా కార్యత్వబలేన తదతిరిక్తకల్పనాయామనేకకల్పనానుపపత్తేశ్చైకః కర్తా భవితుమర్హతీతి- క్షేత్రజ్ఞానామేవోపచితపుణ్యవిశేషాణాం శక్తివైచిత్ర్యదర్శనేన తేషామేవాతిశయితాదృష్టసంభావనయా చ తత్తద్విలక్షణకార్యహేతుత్వసంభవాత్ తదతిరిక్తాదృష్టపురుషకల్పనానుపపత్తేః. న చ యుగపత్ సర్వోత్పత్తిస్సర్వోచ్ఛిత్తిశ్చ ప్రమాణపదవీమధిరోహతః- అదర్శనాత్, క్రమేణైవోత్పత్తివినాశదర్శనాచ్చ, కార్యత్వేన సర్వోత్పత్తివినాశయోః కల్ప్యమానయోర్దర్శనానుగుణ్యేన కల్పనాయాం విరోధాభావాచ్చ. అతో బుద్ధిమదేకకర్తృకత్వే సాధ్యే కార్యత్వస్యా

పక్షీకృతేషు క్షిత్యాదిషు ద్రవ్యేషు సావయవత్వస్యైవ కార్యత్వప్రయోజకతయా నిరవయవద్రవ్యస్యాకార్యత్వం పూర్వమేవ ప్రతిపన్నమితి పశ్చాచ్ఛాస్త్రం నిరవయవద్రవ్యోత్పత్తిం న ప్రతిపాదయతి. శ్రుతిలిఙ్గాదిష్వపి పౌర్వాపర్యం హి ప్రాబల్యదౌర్బల్యహేతురితి భావః. పూర్వపక్షపరిసమాప్తావితిశబ్దః.

సిద్ధాన్తం వక్తుముపక్రమతే (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) పరమసాధ్యం ప్రతిజానీతే (యథోక్తేతి) ఆకాఙ్క్షాపూర్వకం హేతుమాహ (కుత ఇతి) శాస్త్రైకప్రమాణకత్వాత్- శాస్త్రేతరప్రమాణాగోచరత్వాదిత్యర్థః. హేత్వసిద్ధిం పరిహర్తుం పూర్వపక్షమనుభాషతే (యదుక్తమితి) దూషయతి (తదయుక్తమితి) పక్షధర్మతాబలాత్ క్షేత్రజ్ఞవైలక్షణ్యం వదతా కిం విపులకార్యాణాం కర్తృకాలైక్యనియమమత్రార్థాపత్తిరుచ్యతే - ఉత విపులత్వమాత్రేణ- ఉతాతీన్ద్రియోపాదానాదిదర్శనవశాత్- అథవాశరీరానపేక్షసృష్టివశాదితి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం దూషయతి (మహీతి) ఏకదైవైకేన నిర్మితత్వాభావముపపాదయతి (న చైకస్యేత్యాదినా) ఏకం కార్యత్వం ఘటాదేరివ యుగపదేకకర్తృకత్వయోగ్యమితి శఙ్కాద్యోతకమేకమితిపదం. కార్యత్వస్యైకత్వం నామైకసామగ్రీపూర్వకత్వం. తత్సిద్ధ్యర్థమేకస్యేత్యుక్తం. న హ్యేకావ్యక్తిరనేకసామగ్రీసాధ్యా- ఏకకార్యావచ్ఛిన్నస్య సర్వస్య హేతోరేకసామగ్రీత్వాత్. ఏకత్వేఽప్యనేకకర్తృకగోపురాదివ్యవచ్ఛేదార్థమేకదైవైకకర్త్రన్వయయోగ్యత్వం ఘటశబ్దేన వివక్షితం. ఏకఘటస్యైకం కార్యత్వం యాదృశం దృశ్యతే తాదృశం పరిమితైకావయవినిష్ఠం కార్యత్వమేవైకదైవైకకర్తృకత్వసంభావనాపాదకం- తచ్చ మహీమహీధరాదీనాం న దృశ్యత ఇత్యర్థః. స్యాదితి సంభావితత్వమాత్రముచ్యతే. న హ్యేకఘటస్యాప్యేకకర్తృకత్వనియమః- అనేకైరప్యేకఘటనిష్పాదనసంభవాత్. తత్రైకమిత్యపేక్షాయాం బహుషు విపులేషు చ కార్యేషు తద్విపర్యయమాహ (పృథగ్భూతేష్వితి) పృథగ్భూతేష్విత్యత్ర విపులత్వమపి గర్భితం- ఘటస్యేవేతి పూర్వముక్తేః. బహుషు విపులేషు చ కార్యేషు కర్తృకాలైక్యనియమాదర్శనాత్ మహ్యుదధ్యోరప్యేకదైవైకేన నిర్మితా ఇత్యత్ర ప్రమాణాభావః - ప్రమాణాభావాత్తదయుక్తమిత్యధ్యాహారేణ గ్రన్థాన్వయః. న చ కార్యత్వమేవ కర్తృకాలైక్యే ప్రమాణం - వికల్పాసహత్వాత్. కిం కార్యత్వమాత్రం- ఉత విపులకార్యత్వం - ఉతాసంభావితజీవకర్తృకం పరోక్తాసాధారణకార్యత్వం. ప్రథమేఽనైకాన్త్యం. ద్వితీయే విరుద్ధత్వం- విపులకార్యేషు కాలదైర్ఘ్యకర్తృబహుత్వదర్శనాత్. యద్వా- అనైకాన్త్యమేవ. తృతీయే చాసాధారణానైకాన్త్యమితి భావః. కార్యత్వబలేన కర్త్రతిరిక్తకల్పనీయే విపులతరసూక్ష్మతరపక్షధర్మతాబలాత్ క్షేత్రజ్ఞవైలక్షణ్యం లాఘవన్యాయాత్ కర్తురేకత్వం చ సిధ్యతీత్యత్రాహ (న చేతి) విచిత్రశబ్దేనాస్మదాద్యశక్యత్వాద్యర్థమతివిపులత్వమతిసూక్ష్మత్వం చ వివక్షితం. కుత ఇత్యత్రాహ (క్షేత్రజ్ఞానామేవేతి) క్షేత్రజ్ఞాతిరిక్తైకకల్ప్యే సతి హ్యనేకకల్పనాదేకకల్పనస్య న్యాయ్యత్వం - . క్షేత్రజ్ఞానామేవ కర్తృత్వోపపత్త్యా తదతిరిక్తో న కల్పయితవ్య ఇత్యర్థః. ఉపచితపుణ్యవిశేషాణామితి సపక్షే శక్తివైచిత్ర్యోపపాదనార్థముక్తం. అతిశయితాదృష్టసంభావనయేతి పక్షవిషయముక్తం. *సర్వేభ్యః కామేభ్యో జ్యోతిష్టోమ ఇత్యాదిభిః క్షిత్యాదిస్రష్టృత్వానుగుణాతిశయితాదృష్టసంభావనా. క్షేత్రజ్ఞానామేవ యోగేన సూక్ష్మవ్యవహితాదిదర్శనం పరాభ్యుపేతం. అస్మదాదిషు దేవేషు చ జ్ఞానశక్తివైచిత్రీ దృశ్యతే. న చ పక్షధర్మతాబలమన్వయవ్యతిరేకసిద్ధాకారధర్మాన్నివర్తయితుమీష్టే- తస్యాన్వయవ్యతిరేకసిద్ధధర్మప్రకర్షాపకర్షమాత్రహేతుత్వాత్- ఇతరథా జ్ఞానచికీర్షయోరపి హానప్రసఙ్గాత్. (తదతిరిక్తేతి) ధర్మికల్పనాతో వరం ధర్మకల్పనేతి న్యాయాదీశ్వరకల్పనాదదృష్టవిశేషకల్పనమేవ వరమితి భావః. అచేతనత్వాచ్చేతనాధిష్ఠితావేవ ధర్మాధర్మౌ కార్యకరౌ- వాస్యాదివదిత్యనుపపన్నం- ఈశ్వరజ్ఞానప్రయత్నాదౌ వ్యభిచారేణాన్యతరానైకాన్త్యాత్. అథ క్షేత్రజ్ఞస్య సర్గః శరీరసాపేక్షత్వాత్ తస్య సర్వసంహారదశాయాం శరీరాభావాత్తదానీం శరీరానపేక్షః కర్తా జీవవిలక్షణస్స్యాదిత్యత్రాహ (న చేతి) ఇదానీం క్రమేణోత్పత్తివినాశాదృశ్యేతే- తదా తూత్పత్తివినాశయోర్యుగపద్యకల్పనమిత్యత్రాహ (కార్యత్వేనేతి) అత్ర కార్యత్వం కృతిసాధ్యత్వం. తృతీయా చేత్థంభావార్థా. విరోధాభావాత్- వ్యాప్తివిరోధాభావాదిత్యర్థః. ఏవం పరమతదూషణోపయుక్తార్థశిక్షా కృతా. అథ ఫలితం దూషణం దర్శయతి (అత ఇతి) తదయుక్తమిత్యారభ్యోక్తార్థానాం హేతుత్వపరోఽతఃశబ్దః. చలనాదిషు తృణాదేరివ క్రియాశ్రయత్వమాత్రలక్షణకర్తృత్వవ్యావృత్త్యర్థో బుద్ధిమచ్ఛబ్దః. కిం బుద్ధిమదేకకర్తృకత్వం సాధ్యం- ఉత సకర్తృకత్వమాత్రం. ప్రథమేఽపి కిం సామాన్యతో బుద్ధిమదేకకర్తృకత్వమాత్రం సాధ్యం- ఉత సర్వజ్ఞసర్వశక్త్యేకకర్తృకత్వమితి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమే కల్పేఽనైకాన్త్యం- అనేకకర్తృకత్వ

నైకాన్త్యం. పక్షస్యాప్రసిద్ధవిశేషణత్వం, సాధ్యవికలతా చ దృష్టాన్తస్య,- సర్వనిర్మాణచతురస్యైకస్యాప్రసిద్ధేః. బుద్ధిమత్కర్తృకత్వమాత్రే సాధ్యే సిద్ధసాధనతా. సార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తియుక్తస్యైకస్య చిదేకస్య సాధకమిదం కార్యత్వం కిం యుగపదుత్పద్యమానసర్వవస్తుగతం-ఉత క్రమేణోత్పద్యమానసర్వవస్తుగతం. యుగపదుత్పద్యమానసర్వవస్తుగతత్వే కార్యత్వస్యాసిద్ధతా. క్రమేణోత్పద్యమానసర్వవస్తుగతత్వే అనేకకర్తృకత్వసాధనాద్విరుద్ధతా. అత్రాప్యేకకర్తృకత్వసాధనే ప్రత్యక్షానుమానవిరోధశ్శాస్త్రవిరోధశ్చ - కుమ్భకారో జాయతే రథకారో జాయత ఇత్యాదిశ్రవణాత్. అపి చ-సర్వేషాం కార్యాణాం శరీరాదీనాం సత్త్వాదిగుణకార్యరూపసుఖాద్యన్ [illegible] యపర్శనేన [illegible] మూలత్వమవశ్యాశ్రయణీయం. కార్యవైచిత్ర్యహేతుభూతాః కారణగతా విశేషాస్సత్త్వాదయః. తేషాం కార్యాణాం తన్మూలత్వోపాదానం గద్యుక్తపురుషాన్తఃకరణవికారద్వారేణ.పురుషస్య చ తద్యోగః కర్మమూల ఇతి కార్యాపేక్షాయామ్ జ్ఞానశక్తివత్త్వస్య కర్మసంబన్ధః కార్యహేతుత్వే నైవావశ్యాశ్రయణీయః. జ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యస్య చ కర్మమూలత్వాత్. ఇచ్ఛాయాః కార్యారమ్భహేతుత్వేపి విషయవిశేషవిశేషితాయాస్తస్యాస్సత్త్వాదిమూలత్వేన కర్మసంబన్ధోఽవర్జనీయః. అతః క్షేత్రజ్ఞా ఏవ కర్తారః-న తద్విలక్షణః కశ్చిదనుమానాత్సిధ్యతి. భవన్తి చ ప్రయోగాః-తనుభువనాది క్షేత్రజ్ఞకర్తృకం-కార్యత్వాద్ఘట

గోపురాదిషు కార్యత్వస్య విద్యమానత్వాదితి భావః. సర్వజ్ఞసర్వశక్తికర్తృత్వపక్షే దూషణమాహ (పక్షస్యేతి) సర్వనిర్మాణచతురస్య సర్వజ్ఞసర్వశక్తికర్తృకత్వం అన్యత్రాదృష్టం. దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలతా- కార్యేషు ఘటాదిష్వదర్శనాత్. అప్రసిద్ధవిశేషణత్వసాధ్యవైకల్యే ద్వే ఉపపాదయతి (సర్వేతి) సర్వనిర్మాణచతురస్యేత్యుక్తత్వాదిదం దూషణద్వయం సర్వజ్ఞసర్వశక్తికర్తృకత్వపక్షస్యేతి జ్ఞాయతే. పూర్వస్మిన్నేకపక్షే నైవ ప్రసిద్ధవిశేషణత్వం.నఘటాదే-నహ్యేకకర్తృకత్వమప్రసిద్ధం. సకర్తృకత్వమాత్రపక్షే దూషణమాహ (బుద్ధిమదితి) సిద్ధసాధనత్వం వేదాన్తినా న వక్తవ్యం - క్షేత్రజ్ఞకర్తృకత్వానభ్యుపగమాదితి చేన్న- క్షేత్రజ్ఞానామపి ద్వారకర్తృత్వాభ్యుపగమాత్. సమష్టిత్వే మునద్వారకన్తైతి చేత్. న చ తత్స్పష్టీకరణం-లౌకికప్రమాణావిషయత్వాత్. ఆగమేన సిద్ధానాం తేషామపి పక్షీకార ఇతి చేత్- తేన కర్తాపి సిద్ధ ఇతి సిద్ధసాధ్యతేతి. ముఖాన్తరేణ దూషయితుం హేతుం వికల్పయతి (సార్వజ్ఞ్యేతి) అయమభిప్రాయః - కర్తృమాత్రవ్యాప్త్యేన కార్యత్వమాత్రేణ న కర్తృవిశేషసిద్ధిరితి ప్రాగేవోక్తం. అతః పక్షవిశేషాధీనేన కార్యత్వవిశేషేణ కర్తృవిశేషస్సాధ్యః - కుమ్భాదికార్యవిశేషేణ హి కులాలాదికర్తృవిశేషానుమానం - న తు కార్యత్వమాత్రేణ. అతః పక్షాధీనః కార్యత్వవిశేషో నిరూప్యత ఇతి. (కిం యుగపదితి) పక్షప్రకర్షాధీనం హేతువైశిష్ట్యం ద్విధా సంభవేత్ - పరిదృశ్యమానమహ్యాదివిపులకార్యాణాం యుగపదుత్పత్త్యా వా-క్రమభావినాం త్రైకాల్యవర్తినాం కార్యాణామానన్త్యేన వా. తత్ర కీదృశేన పక్షప్రకర్షేణ హేతువిశేషో వివక్షిత ఇత్యర్థః. ప్రథమం దూషయతి (యుగపదితి) కృత్స్నప్రళయాసిద్ధేః భూభూధరాదీనాం యుగపదుత్పత్తౌ ప్రమాణాభావాత్తన్నిబన్ధనం కర్తృవైలక్షణ్యసాధకహేతువైలక్షణ్యమసిద్ధమిత్యర్థః. ద్వితీయం దూషయతి (క్రమేణేతి) యద్యప్యేకైకేన కులాలాదినా జన్మసహస్రేణాప్యనన్తకార్యనిష్పాదనసంభవః- తథాపి తద్జన్మసమానకాలకువిన్దాదికృతానాం కార్యాణాం తత్కర్తృకత్వాభావాత్ సర్వకార్యాణామేకకర్తృకత్వం నాస్తి.అతస్త్రైకాల్యవర్తిసమస్తవస్తునిష్ఠత్వవిశేషితం కార్యత్వం కర్తృభేదే నైవ వ్యాప్తమితి కర్త్రైక్యసాధనే విరుద్ధమిత్యర్థః. (అత్రాప్యేకకర్తృకత్వసాధన ఇతి) విశిష్టకార్యత్వవ్యాపకతయా ప్రమితస్య ఘటపటరథాదిదృష్టస్య భిన్నకర్తృకత్వస్య ప్రతిక్షేప ఇత్యర్థః. భిన్నకర్తృకతయా ప్రత్యక్షసిద్ధేషు ప్రత్యక్షవిరోధః. అన్యత్ర-ద్వీపాన్తరవర్తిఘటః ఏతద్వ్యతిరిక్తకులాలకర్తృకః- ఏతద్వ్యాపారాగోచరహేతుకత్వే సతి ఘటత్వాత్ - సంప్రతిపన్నకులాలాన్తరోత్పాదితఘటవత్. ద్వీపాన్తరవర్తిఘటహేతూనాం దణ్డాదీనాం ఏతద్వ్యాపారాగోచరత్వమేతస్య తత్ర గమనాభావనిర్ణయాత్. అత ఏవ మేదినీధరనుమానైర్విరోధః.శాస్త్రవిరోధముపపాదయతి (కుమ్భకార ఇతి) కుమ్భకారో జాయతే రథకారో జాయత ఇత్యర్థోపాదానం-న తు పాఠక్రమః. న హి కుమ్భరథయోరేకకర్తృకత్వే కుమ్భకారరథకారయోరుత్పత్తిః పృథగ్వక్తవ్యా- ఏకసంజ్ఞత్వేన పునరుక్తిప్రసఙ్గాదితి భావః. ప్రకారాన్తరేణ విరుద్ధత్వమాహ (అపి చేతి) సుఖాదేస్సత్త్వాదిగుణకార్యత్వం శాస్త్రదృష్టమితి తచ్ఛాస్త్రప్రామాణ్యవాదినా జ్ఞేకార్యమితి మత్వా అనిష్టమాపాదయతి-న తు పరాభ్యుపగమాత్. సుఖాదిశబ్దేన సుఖదుఃఖమోహా వివక్షితాః. సుఖాద్యన్వయశ్శరీరాదీనాం-సుఖాదిహేతుత్వావస్థాన్వయః. సత్త్వాదిమూలత్వం-సత్త్వాదిగుణకద్రవ్యోపాదానత్వమిత్యర్థః. కే తే సత్త్వాదయః-కథం చ తేషాం సుఖాదిహేతుత్వమిత్యత్రాహ (కార్యవైచిత్ర్యేతి) కారణగతా విశేషాః-కారణశబ్దో నిమిత్తోపాదానసాధారణః. తతః కిం కర్తుర్గుణవశ్యత్వస్యేత్యత్రాహ (తేషాం కార్యాణామితి) పురుషేణ కార్యాణాం తన్మూలత్వోపాదనం సత్త్వాదియుక్తస్వకీయాన్తఃకరణవికారద్వారేణేత్యర్థః.తతః కిమిత్యత్రాహ (పురుషస్య చేతి) కార్యానుపయోగినో హి ధర్మా న ప్రాప్నువన్తీతి పూర్వపక్షిణోక్తం-సత్త్వాదీనాం తు కార్యోపయోగిత్వాత్తదధీనః కర్మసంబన్ధోఽవర్జనీయ ఇతి భావః. నాహ (జ్ఞానశక్తివదితి) సుఖదుఃఖమోహాదీనాం సత్త్వరజస్తమోహేతుకత్వం శాస్త్రసిద్ధం. సుఖాదిహేతుభూతశరీరాద్యుపాదానస్య నిమిత్తస్య చ కర్తుస్సత్త్వాదిగుణాన్వయశ్చ శాస్త్రసిద్ధః.*నిర్గుణస్యాప్రమేయస్య శుద్ధస్యాప్యమలాత్మనః|కథం సర్గాదికర్తృత్వం బ్రహ్మణోభ్యుపగమ్యత ఇత్యాదిభిర్దృశ్యతే. అతస్సత్త్వాదిగుణకం శరీరాద్యుపాదానం ద్రవ్యం సత్త్వాదిగుణాన్వయవికృతాన్తఃకరణః పురుషోఽధితిష్ఠతి-గుణాన్వయశ్చ కర్మమూల ఇతి కర్మవశ్యత్వప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. హేత్వన్తరేణాపి కర్మసంబన్ధమాహ (జ్ఞానేతి) న జ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యద్వైచిత్ర్యస్య-అపి త్విచ్ఛామాత్రాదితి చేత్తత్రాహ (ఇచ్ఛాయా ఇతి) విషయవిశేషవిశేషితాయా ఇచ్ఛాయాస్సర్గస్థేమాదివిషయత్వం, తత్రాపి విచిత్రసర్గాదివిషయత్వం,చ సత్త్వాదిమూలత్వేన కర్మమూలమిత్యర్థః. ఏవం కర్తృత్వే క్షేత్రజ్ఞత్వవ్యాప్తిదర్శనాన్న తద్విలక్షణసిద్ధిరిత్యాహ(అత ఇతి) ప్రతితర్కానాహ(భవన్తి చేతి(తనుభువనాదీతి)ఇదం ప్రత్యనుమానం-ప్రతితర్కో వా, అన్యే ప్రతిత

నత్. ఈశ్వరః కర్తా నభవతి-ప్రయోజనశూన్యత్వాత్ ముక్తాత్మవత్. ఈశ్వరః కర్తా నభవతి- అశరీరత్వాత్తద్వదేవ.
నచ క్షేత్రజ్ఞానాం స్వశరీరాధిష్ఠానే వ్యభిచారః-తత్రాప్యనాదేస్సూక్ష్మశరీరస్య సద్భావాత్. విమతివిషయః కాలో నలో
కశూన్యః- కాలత్వాద్వర్తమానకాలవదితి. అపిచ-కిమీశ్వరస్సశరీరోఽశరీరో వా కార్యం కరోతి. నతావదశరీరః- అశరీ
రస్య కర్తృత్వానుపలబ్ధేః. మానసాన్యపి కార్యాణి సశరీరస్యైవ భవన్తి-మనసో నిత్యత్వేఽప్యశరీరేషు ముక్తేషు తత్కార్యా
దర్శనాత్. నాపి సశరీరః-వికల్పాసహత్వాత్. తచ్ఛరీరం కిం నిత్యం-ఉతానిత్యం. నతావన్నిత్యం-సావయవస్య తస్య ని
త్యత్వే జగతోఽపి నిత్యత్వ[illegible]రోధాదీశ్వ[illegible]ద్ధేః. నాప్యనిత్యం-తద్వ్యతిరిక్తస్య తచ్ఛరీరహేతో స్తదానీమభావాత్. స్వ
యమేవ హేతురితి చేత్. న-అశరీరస్య తదయోగాత్. అన్యేన శరీరేణ సశరీర ఇతి చేత్. న-అనవస్థానాత్. సకిం సవ్యా
పారో-నిర్వ్యాపారో వా. అశరీరత్వాదేవ న సవ్యాపారః, నాపి నిర్వ్యాపారః కార్యం కరోతి,-ముక్తాత్మవత్. కార్యం జగ
దిచ్ఛామాత్రవ్యాపారకర్తృకమిత్యుచ్యమానే పక్షస్యాప్రసిద్ధవిశేషణత్వం, దృష్టాన్తస్య చ సాధ్యహీనతా. అతో దర్శ
నానుగుణ్యే నేశ్వరానుమానం దర్శనానుగుణ్యపరాహతమితి శాస్త్రైకప్రమాణకః పరబ్రహ్మభూతస్సర్వేశ్వరః పురుషో
త్తమః. శాస్త్రం పునః సకలేతరప్రమాణపరిదృష్టసమస్తవస్తువిసజాతీయం సార్వజ్ఞ్యసత్యసంకల్పత్వాదిమిశ్రానవధికా
తిశయాపరిమితోదారగుణసాగరం నిఖిలహేయప్రత్యనీకస్వరూపం ప్రతిపాదయతీతి న ప్రమాణాన్తరావసితవస్తుసాధ
ర్మ్యప్రయుక్తదోషగన్ధప్రసఙ్గః. యత్తు నిమిత్తోపాదానయోరైక్య, మాకాశాదేర్నిరవయవద్రవ్యస్య కార్యత్వం, చాను
పలబ్ధం అశక్యప్రతిపాదనమిత్యుక్తం-తదప్యవిరుద్ధమితి * ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ * నవియదశ్రుతేరి
త్యత్ర ప్రతిపాదయిష్యతే. అతః ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వేన శాస్త్రైకవిషయత్వాత్ - *యతో వా ఇమాని భూతానీతి
వాక్యముక్తలక్షణం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతీతి సిద్ధమ్. ....

ఘాపివ. కార్యత్వే క్షేత్రజ్ఞకర్తృకత్వప్రసఙ్గః, కర్తృత్వే సాపేక్షత్వప్రసఙ్గః, కర్తృత్వే సశరీరత్వప్రసఙ్గ, ఇత్యర్థః అశరీరత్వహేతోర్వ్యభిచారమాశఙ్క్య
పరిహరతి (నచేతి) అనాదేః-బీజాఙ్కురవత్ ప్రవాహానాదేరిత్యర్థః. అధిష్ఠానం దేహేన ప్రథమసంబన్ధశ్చేత్ సూక్ష్మస్థూలశరీరప్రవాహానాదితయా పరిహృతః-
యథా బాలశరీరవిశిష్టేన యువశరీరపరిగ్రహః-తద్వదేవ. అధిష్ఠానం ప్రేరణం చేత్ స్వపరనిర్వాహకన్యాయాత్ పరిహృతః-శరీరవ్యతిరిక్తప్రేరణస్య శరీ
రాపేక్షా-నశరీరస్యేతి. శరీరత్వప్రయుక్తం శరీరాన్తరనిరపేక్షప్రేరణత్వం. తథా జగతః ఈశ్వరశరీరత్వే-నసశరీరత్వాత్ కర్మవశ్యత్వప్రసఙ్గః. యథా దే
హస్స్వజ్ఞానోత్పత్తౌ కరణం కర్మ చ భవతి, యథా చ ఘటః స్వవిషయజ్ఞానోత్పత్తౌ స్వసత్తయా హేతుః పశ్చాత్తద్విషయశ్చ భవతి,-తథా స్వవిషయప్రేరణే
పి శరీరమితి న కర్మకర్తృవిరోధః. నచాఙ్కురాదౌ శరీరస్య యోగ్యానుపలబ్ధిః-పిశాచసిద్ధాదిశరీరవదదృశ్యత్వోపపత్తేః, దేశాన్తరస్థేన వా శరీరేణ సఙ్కల్పద్వా
రా విషాదేరివ ప్రేరణోపపత్తేశ్చ. ప్రతితర్కాన్తరమాహ (విమతేతి) అత్ర సూర్యపరివృత్తిసంఖ్యావిశేషావచ్ఛేదాత్ పూర్వత్వేన పరత్వేన చ కాలస్య ప
క్షీకృతత్వాత్ నాశ్రయాసిద్ధిరితి. అనుమానం ముఖాన్తరేణ దూషయతి (అపిచేత్యాదినా) దూషణం వక్తుం వికల్పయతి (కిమితి) ద్వితీయం చరమశిరో దూషయతి
(నతావదితి) అశరీరస్య మనసా కర్తృత్వం స్యాదితి ప్రాగుక్తం దూషయతి (మానసానీతి) కుత ఇత్యత్రాహ (మనస ఇతి) అపిశబ్దేన స్వపక్షే నిత్యత్వానభ్యుప
గమస్సూచితః. సశరీరత్వపక్షం దూషయతి (నాపీతి) వికల్పాసహత్వం నివరితుం వికల్పయతి (తదితి) ప్రథమం దూషయతి (నతావదితి) జగతః- భూభూధరా
దేః. ద్వితీయం దూషయతి (నాపీతి) హేతుమాహ (తద్వ్యతిరిక్తస్యేతి) తచ్ఛరీరహేతోశ్శరీరాన్తరస్యాభావాదిత్యర్థః. దూషణపరిహారాయ పరోక్తం శఙ్క్య
తే (స్వయమేవేతి) స్వయం శబ్ద ఈశ్వరపరః. పరిహరతి (నేతి) తదయోగాత్-హేతుత్వాయోగాత్. పునశ్శఙ్కతే (అన్యేనేతి) అనవస్థయా దూషయతి (నే
తి) ప్రామాణికపరంపరా న దోష ఇతి చేచ్ఛరీరిత్వప్రయుక్తకర్మవశ్యత్వం స్యాదితి భావః. కర్మవశ్యత్వప్రసఙ్గస్య ప్రాగుక్తత్వాత్ ఇహాప్యనవస్థాదూషణ
స్య కర్మవశ్యత్వప్రసఙ్గపర్యన్తత్వమభిప్రేతమిత్యవగమ్యతే. ముఖాన్తరేణ వికల్ప్య దూషయతి (సకిమితి) అశరీరస్య నిర్వ్యాపారత్వే నిర్వ్యాపారస్య కా
ర్యాకరణే చ దృష్టాన్తో ముక్తాత్మా. వ్యాపారశ్చ ప్రయత్నో వివక్షితః. ఇచ్ఛావిశేషస్య హేతుత్వే హి గుణవశ్యతాప్రసఙ్గః పూర్వముక్తః- ఇచ్ఛామాత్ర
మేవ వ్యాపార ఇత్యత్రాహ (కార్యం జగదితి) మాత్రశబ్దేన సత్త్వాదిగుణాన్వయతన్మూలకర్మసంబన్ధవ్యావృత్తిః. నను కర్మవశ్యత్వాదికం న కర్తుః ప్రసఞ్జనీ
యం- అవ్యాపకత్వాత్. నహి త్వత్పక్షేణ వాఽస్మత్పక్షేణ వా వ్యాప్తిః-ఈశ్వరే త్వయా మయాపి తదనభ్యుపగమాత్. నైవం- ఆగమాదృతేపీశ్వరసిద్ధ్య
తీతివదన్తం ప్రత్యాగమమనన్తం కృత్వాఽస్మదాదిభిరుచ్యమానత్వాత్. యదీశ్వరప్రతిపాదకాగమబలాన్మదుక్తవ్యాప్తిభఙ్గే నేశ్వరానుమానం స్థాప్యతే-
తదానీమనుమానస్యాగమానపేక్షప్రామాణ్యాసిద్ధిరిత్యప్రస్తుతగ్రాహిత్వమాగమస్యసిధ్యేత్. యద్వా-అలౌకికప్రమాణైకవేద్యత్వాభావే సతి కర్తృత్వస్య
కర్మవశ్యత్వాదివ్యాప్యత్వాత్. శాస్త్రయోగిముక్తేశ్వరప్రత్యక్షాణ్యలౌకికశబ్దోక్తానీతి. అనుమానదూషణముపసంహరతి (అత ఇతి) పరస్య బ్రహ్మణ ఈ
శ్వరానతిరిక్తత్వజ్ఞాపనార్థస్సర్వేశ్వరశబ్దః. అనేన *తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరమితి శ్రుతిస్స్మారితా భవతి. దేవతావిశేషనిర్ణయార్థం * మ
హాన్ప్రభుర్వై పురుషస్సత్త్వస్యైష ప్రవర్తక ఇతి శ్రుతి స్మరణార్థః పురుషోత్తమశబ్దః. ఉక్తదోషాస్తదానీమపి ప్రాప్నుయురిత్యత్రాహ (శాస్త్రం త్వి
తి) సర్వవిజాతీయత్వం దర్శయతి (సార్వజ్ఞ్యేతి) సార్వజ్ఞ్యసత్యసంకల్పత్వాదిమిశ్రశబ్దో బ్రహ్మవిశేషణం. గుణవిశేషణం వా - తద్వితతిరూపత్వాదన్యే
షాం గుణానాం. ఏకైకమనవధికాతిశయా గుణా అపరిమితాః- నిస్సంఖ్యాతా ఇత్యర్థః. .... శాస్త్రయోనిత్వాధికరణం సమాప్తిమగమత్. ....

యద్యపి ప్రమాణాన్తరాగోచరం బ్రహ్మ - తథాపి ప్రవృత్తినివృత్తిపర
త్వాభావేన సిద్ధరూపం బ్రహ్మ న శాస్త్రం ప్రతిపాదయతీత్యాశఙ్క్యాహ.

౪|| సూ. తత్తు సమన్వయాత్ ||

ప్రసక్తాశఙ్కానివృత్త్యర్థస్తుశబ్దః. (తత్) శాస్త్రప్రమాణకత్వం బ్రహ్మణస్సంభవత్యేవ. కుతః-(సమన్వయాత్) పరమపురుషార్థతయాన్వయస్సమన్వయః. పరమపురుషార్థభూతస్యైవ బ్రహ్మణోఽభిధేయతయాఽన్వయాత్. ఏవమి వ సమన్వితో హ్యౌపనిషదః పదసముదాయః *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవా ద్వితీయం తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత * బ్రహ్మ వా ఇదమేకమేవాగ్ర ఆసీత్ *ఆత్మా వా ఇదమేక

యథా మృత్తికాయా ఘటనిష్పాదనశక్తత్వేపి కులాలస్య చ నిర్మాణశక్తౌ సత్యామపి దణ్డచక్రాదిపరికరాపేక్షాస్త్యేవ - తథా శబ్దస్యాపి సిద్ధస్య బ్రహ్మప్రతిపాదనశక్తత్వేపి బ్రహ్మణోపి శబ్దేన ప్రతిపత్తుం శక్యత్వేపి బుభుత్సాఖ్యపరికరాపేక్షా ప్రమిత్యుత్పాదనే విద్యతే. యత్నసాధ్యత్వాత్ బుభుత్సాపేక్షితా. సా చాజ్ఞాతత్వపురుషార్థత్వప్రయుక్తా. తత్రావాన్తరపేటికారూపేణ ప్రథమేన సూత్రద్వయేన శబ్దద్వారకమర్థద్వారకం చ శాస్త్రీయత్వం ప్రతిపాదితం. అథ సూత్రద్వయాన్తరమవాన్తరపేటికాన్తరం బుభుత్సాహేతునిరూపణపరం. తత్ర ప్రథమేన తృతీయసూత్రేణాజ్ఞాతత్వరూపో బుభుత్సాహేతురుక్తః. అథ ప్రయోజనత్వరూపో బుభుత్సాహేతురుచ్యతే చతుర్థేన. అర్థప్రతిపత్తౌ హి ప్రయోజనాప్రయోజనత్వచిన్తా - ప్రతిపత్తిశ్చ లక్షణత ఇతి జన్మాదిసూత్రం ద్వితీయమభూత్. జన్మాదికం లక్షణం చేన్మానాన్తరాత్ తత్సిద్ధిస్స్యాదితి శఙ్కాయామస్య జ్ఞతత్వాచ్ఛాస్త్రయోనిత్వాదిసూత్రం తృతీయమభూత్. అజ్ఞాతత్వేప్యప్రయోజనే బుభుత్సానుదయాత్ ప్రయోజనరూపత్వమత్ర నిరూప్యత ఇతి క్రమోఽయమేవ..................

౪|| సూ. తత్తు సమన్వయాత్ || తత్రావాన్తరసఙ్గతిమాహ (యద్యపీతి) అజ్ఞాతత్వం నామ బుభుత్సాహేతుర్వ్యవస్థితస్తథాపి ప్రయోజనం సుఖం దుఃఖనివృత్తిశ్చ. శాస్త్రస్య తత్పర్యవసాయిత్వం తదుపాయప్రవృత్తినివృత్తిబోధనద్వారా. తచ్చ న సిద్ధపరత్వే సతి- తస్య ప్రవృత్తినివృత్తిరూపత్వాభావాత్. తస్మాత్ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వాభావేన బుభుత్సాఖ్యపరికరాభావాత్ సిద్ధే శాస్త్రం న ప్రమితిం జనయతీత్యర్థః. ఏవం శఙ్కాయాం సూత్రముదాహరతి (తత్తు సమన్వయాదితి) ఇహాపి సాధారణవిచారద్వయమర్థసిద్ధం. బ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రమాణకత్వం సంభవతి- నేతి ద్వితీయవిచారః. తదర్థం ప్రవృత్తినివృత్తిరూపప్రయోజనశూన్యానాం వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మపరతయాన్వయస్సంభవతి- నేతి. తదర్థం కిం శబ్దస్య ప్రామాణ్యం ప్రవృత్తినివృత్తిపరతయా- ఉత పురుషార్థపరతయేతి. శబ్దస్య ప్రవృత్తినివృత్తిపరతయైవ ప్రామాణ్యే బ్రహ్మణస్సిద్ధరూపస్య శాస్త్రప్రమాణకత్వాభావాత్ తద్విచారానారమ్భః. శబ్దస్య పురుషార్థపరతయైవ ప్రామాణ్యే పురుషార్థభూతబ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రమాణకత్వాత్ తద్విచారస్యారమ్భణీయత్వం ఫలితం. ఏవమర్థసిద్ధావిషయసంశయావభిప్రేత్య సూత్రం వ్యాచిఖ్యాసుస్తత్ర వాక్యార్థయోజనాయామేవ పదయోజనాన్తర్భావయిష్యన్ పృథగ్వ్యాఖ్యేయం- తుశబ్దం వ్యాచష్టే (ప్రసక్తేతి) సర్వేషాం సూత్రాణాం తచ్ఛఙ్కాయామవతరణేప్యస్మింత్సూత్రే తుశబ్దః ప్రదర్శనార్థః. తదితి వ్యాఖ్యేయం పదం. తద్వ్యాచష్టే (శాస్త్రప్రమాణకత్వం బ్రహ్మణ ఇతి) సంభవత్యేవేత్యేతత్ తుశబ్దఫలితం. హేతుపదస్యాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (కుత ఇతి) సమన్వయశబ్దస్యోత్తరత్ర విస్తరేణ వ్యాఖ్యాస్యమానత్వాదిదానీం సంక్షేపేణ వ్యాచష్టే (పరమపురుషార్థతయేతి) కస్య కేన కీదృశోఽన్వయ ఇత్యపేక్షాయామాహ (పరమేతి) శాస్త్రేణ పరమపురుషార్థభూతస్య బ్రహ్మణోఽభిధేయతయాఽన్వయాదిత్యర్థః. శాస్త్రస్యాధీనత్వాచ్ఛాస్త్రేణేతి కర్తృత్వోక్త్యభావః. బ్రహ్మ శాస్త్రప్రమాణకమితి ప్రతిజ్ఞాతే సతి పక్షనిష్ఠతయా హేతోర్వక్తుముచితత్వాత్ సమన్వయో బ్రహ్మకర్తృకతయా వ్యాఖ్యాతః- న తు శాస్త్రకర్తృకతయా. కథం తథావిధాన్వయ ఇత్యపేక్షాయామేతదుపపాదయతి (ఏవమితి) ఇవశబ్ద ఏవార్థః. ఏవమేవేత్యర్థః. ఔపనిషదః పదసముదాయః పరమపురుషార్థభూతే బ్రహ్మణి ప్రతిపాదకత్వేన సమన్విత ఏవ హీత్యర్థః. పదసముదాయః- వాక్యమిత్యర్థః. ఔపనిషదవాక్యబహుత్వేపి తేషాం వాక్యైకవాక్యభావే నైకార్థపరతయైకరాశిత్వవ్యఞ్జనాయైకవచనం. సమన్విత ఇతి వాక్యకర్తృకత్వోక్తిః ఫలితార్థాభిప్రాయా- న తు సూత్రయోజనాభిప్రాయా. బ్రహ్మణి సమన్వితానామిత్యుత్తరత్రాప్యేవమేవ. ప్రతిపత్తిక్రమానురోధేన ప్రథమం లక్షణవాక్యముపాదత్తే (యతో వా ఇతి) అథ వ్యాపకం కారణవాక్యమాహ (సదేవేత్యాది) సచ్ఛబ్దస్య బృహద్బృహత్సాధారణత్వాద్విశేషకవాక్యముపాదత్తే (బ్రహ్మ వా ఇతి) యత్కారణం తద్బ్రహ్మేతి లక్షణవాక్యేనోక్తే సతః కారణత్వే చ కథితే తస్య సతో బ్రహ్మత్వం సిధ్యతీతి న బృహత్త్వనిశ్చయో *బ్రహ్మ వా ఇతి వాక్యాధీన ఇతి చేత్. న- లక్షణవాక్యస్య కారణానువాదిత్వేన వ్యాపకవాక్యోపజీవిత్వాదుపజీవ్యేషు వ్యాపకవాక్యేష్వేవ విశేషనిర్ధారణజ్ఞాపనార్థం హి *బ్రహ్మ వా ఇతి వాక్యముపాత్తం. సద్బ్రహ్మశబ్దయోరీక్షణాన్వయలిఙ్గాదచిద్వ్యావృత్తవస్తుపరత్వేపి తయోశ్శబ్దయోస్సాధారణతయా శబ్దసామర్థ్యాదచిద్వ్యావృత్తినిశ్చయస్తత్ర నాస్తీతి శబ్దశక్త్యైవ విశేషజ్ఞాపనార్థం *ఆత్మా వా ఇతి వాక్యోపాదానం. బ్రహ్మశబ్దస్య సాధారణత్వం నామ బహుష్వర్థేషు ప్రయుజ్యమానత్వం- న తు ప్రవృత్తినిమిత్తసాధారణ్యం. ప్రవృత్తినిమిత్తభూతస్య నిరతిశయబృహత్త్వస్య భగవద్వ్యతిరిక్తగామిత్వసందేహసహత్వం వా. న హి స్వారసికాత్మశబ్దైకార్థ్యప్రతిపన్నే సతి నిరతిశయబృహత్త్వస్యాచిద్గామిత్వసందేహః. సద్విద్యాయాం *స ఆత్మేత్యాత్మశబ్ద ఉపసంహారస్థ ఇత్యుపక్రమస్థేనైవాత్మశబ్దేన విశేషనిశ్చయార్థం *ఆత్మా వా ఇతి వాక్యముపాత్తం. *యతో వా ఇమానీత్యాది ప్రకరణ ఏవ *ఆనన్దాద్ధ్యేవ ఖల్విమాని భూతాని జాయన్త ఇత్యానన్దశబ్దేన కారణే నిర్దిష్టేపి *యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాదిత్యాకాశశబ్దసామానాధికరణ్యాదానన్దశబ్దేనాచిద్వ్యావృత్తినిశ్చయః ప్రతిబద్ధ ఇత్యభిప్రాయేణాచిద్వ్యావృత్తేస్సుఖేన ప్రతిపత్త్యర్థం *ఆత్మా వా ఇతి వాక్యోపాదానం. సర్వశాఖాప్రత్య

ఏవాగ్ర ఆసీత్ *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః *ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్

యన్న్యాయేన వినాపి ప్రకరణాదేవ బ్రహ్మశబ్ద ఆత్మపర ఇతి జ్ఞాపనార్థ,మేతదధికరణాపేక్షితానన్దరూపతాప్రతిపాదకప్రకరణస్థతయా తద్జ్ఞాపనార్థం, చో
పావత్రై (తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఇతి) *సత్యంజ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి హి తత్ర ప్రకృతం, *అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయః *ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాని
తి తత్ర వక్ష్యతే,. అథ *ప్రాగోవాప స్త్రివర్ణాదితిన్యాయాత్ సామాన్యశబ్దానాం దేవతావిశేషే పర్యవసానం దర్శయతి (ఏకో హ వా ఇతి) *నేయం
దేవతైక్షత *యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై |తం హ దేవం *స ఈశోఽస్య జగతో నిత్యమేవ నాన్యో హేతుర్విద్యత ఈశ
నాయ *ఈశానో భూతభవ్యస్య *తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరమిత్యాదిషు శ్రుతానాం దేవతాదిశబ్దానాం పూర్వపూర్వాపేక్షయా విశేషశబ్దా
నామపి సాధారణవాక్యస్థత్వాభావాత్, తేషు చరూధిపతామపి దేవతాదిశబ్దానాం వ్యక్తివిశేషరూఢత్వాభావా, దీశాదిశబ్దానాంచ జగత ఈశో నా
న్యో హేతుర్విద్యత ఈశనాయేతి సమభివ్యాహృతషష్ఠ్యన్తపదసిద్ధాకాదిభిరవయవార్థవివక్షయా స్ఫుటతరత్వేన నిమగ్నరూఢితయా సాధారణత్వా, చ్చ చ
రమవిశేషశబ్దప్రదర్శనేన తేషామపి తత్పర్యవసానమర్థసిద్ధం స్యాదిత్యభిప్రాయేణ చ *నేయం దేవతేత్యాదివాక్యాన్యనాదృత్య *ఏకో హ వై నారాయ
ణ ఇత్యాదివాక్యముదాహృతం. హిరణ్యగర్భాదయశ్శబ్దా ఆకాశప్రాణాదిశబ్దవదయోగ్యార్థాః - శివాదిశబ్దాశ్చ బహ్వర్థేషు ప్రయోగాత్ సాధారణా ఇతి
సదాదిశబ్దవన్న విశేషోపస్థాపనక్షమా ఇత్యభిప్రాయః. *వచనాని త్వపూర్వత్వాత్ *విప్రధారణేఽపూర్వత్వాదితి న్యాయేన *యదాగ్నేయోఽష్టాకపాలః
*ఉపరిహితే వేద్యాఘారయతీతి వాక్యవదిదం మహోపనిషద్వాక్యమప్రస్తుతార్థోపస్థాపకత్వా, దాకాశప్రాణాదివాక్యవదయోగ్యార్థోపస్థాపకత్వాభా
వా, చ్చానన్యాపేక్షం స్వార్థం ప్రతిపాదయతి. *నసన్నచాసచ్ఛివ ఏవ కేవల ఇతి వాక్యవిరోధాదిదం వాక్యమయోగ్యార్థమితి చేన్న- *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర
ఇతి వాక్యవిరోధేన *నసన్నచాసదిత్యాదివాక్యస్యాయోగ్యార్థత్వప్రసఙ్గాత్. సాధారణస్య సచ్ఛబ్దస్య శివపర్యవసానావిరోధాత్ నాత్రాయోగ్యార్థ
త్వమితి చేత్- తర్హి శివశబ్దస్య చ బహ్వర్థేషు ప్రయోగాత్ సాధారణస్య నారాయణపర్యవసానావిరోధాత్ నాత్రాయోగ్యార్థత్వం. బ్రహ్మశివాదీనాం
హి కార్యత్వమిన్ద్రాదీనామివ బహ్వీభిశ్శ్రుతిభిః ప్రతిపాద్యతే- యజుషి *అజస్య నాభావధ్యేకమర్పితం యస్మిన్నిదం భువనమధిశ్రితం విశ్వకర్మా హ్యజని
ష్టదేవః *స ప్రజాపతిరేకః పుష్కరపర్ణే సమభవత్ *తస్మాద్విరాడజాయత| విరాజో అధిపురుషః - మహోపనిషది *తత్ర బ్రహ్మా చతుర్ముఖో జా
యత- సుబాలోపనిషది *అద్భ్యః పృథివీ తదణ్డమభవత్ తత్సంవత్సరమాత్రముషిత్వా ద్విధాకరోదధస్తాద్భూమిముపరిష్టాదాకాశం మధ్యే పురుషో దివ్యః
సహస్రశీర్షా పురుష ఇత్యారభ్య *సోఽగ్రే భూతానాం మృత్యుమసృజత్ తస్య బ్రహ్మా బిభేత్ సో బ్రహ్మణమేవ వివేశేతి,. అత్ర పరమపురుషాత్మనః పురుషా
ద్బ్రహ్మ సముత్పన్న ఇతి శ్రుతేః- పురుషశబ్దద్వయశ్రవణాత్ మృత్యుభయవత్త్వశ్రవణాచ్చ. శ్వేతాశ్వతరే *వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తం *మ
హాన్ ప్రభుర్వై పురుషస్సత్త్వస్యైష ప్రవర్తకః *యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వమితి, చ హిరణ్యగర్భోత్పత్తిరవగమ్యతే. తథా-మహోపనిషది *త్ర్య
క్షశ్శూలపాణిః పురుషో జాయత- సుబాలోపనిషది *లలాటాత్క్రోధజో రుద్రో జాయత-బృహదారణ్యకే *బ్రహ్మ వా ఇదమేకమేవాగ్ర ఆసీత్ తదేకం
సన్న వ్యభవత్ తచ్ఛ్రేయోరూపమత్యసృజత క్షత్రం యాన్యేతాని దేవత్రా క్షత్రాణీన్ద్రో వరుణస్సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యురీశాన ఇతి. తథా-
శతపథే *అభూద్వా ఇదం ప్రతిష్ఠేత్యారభ్య *భూతానాం చ ప్రజాపతిః సంవత్సరాయాదీక్షిషత భూతానాం పతిః గృహపతిరాసీదుషాః పత్నీత్యాదిక
ముక్త్వా *భూతానాం పతిః సంవత్సర ఉషసి రేతోఽసించత్ సంవత్సరే కుమారోఽజాయత సోఽరోదీత్ తం ప్రజాపతిరబ్రవీత్ కుమార కిం రోదిషి యచ్ఛ్రమా
త్తపసోఽధిజాతోఽసీతి సోఽబ్రవీత్ అనపహతపాప్మా వా అహమస్మి అవిహితనామా నామ మే ధేహి పాప్మనోఽపహత్యా ఇతి తమబ్రవీత్ రుద్రోఽసీతి తదస్య తన్నా
మాకరోత్ అగ్నిస్తద్రూపమభవదిత్యారభ్య శర్వపశుపతిప్రభృతినామకరణం పృథివీసలిలాదిమూర్తిప్రదానం చోక్తం, రుద్రవాక్యాదేవానపహతపా
ప్మత్వం చ తస్య శ్రుతం,. తత్రైవ శతరుద్రీయ బ్రాహ్మణే *ప్రజాపతేర్విస్రస్తాద్దేవతా ఉదక్రామన్ తమేక ఏవ దేవో న జహాన్మన్యురేవ సోఽస్మి
న్నన్తస్థితోఽతిష్ఠత్ సోఽరోదీత్ తస్య యాన్యశ్రూణి ప్రాస్కన్దన్ తాన్యస్మిన్మన్యౌ ప్రత్యతిష్ఠన్ స ఏష శతశీర్షా రుద్రస్సమభవదితి. అత్ర ప్రజాపతేః క్రుద్ధస్య
క్రోధజాశ్రుసంభవత్త్వం మన్యురూపస్య రుద్రస్యాభిహితం. క్రోధస్య చాశ్రుహేతుత్వం ప్రసిద్ధం- *తస్య క్రుద్ధస్య నేత్రాభ్యాం ప్రాపతన్నశ్రుబి
న్దవః| దీప్తాభ్యామివ దీపాభ్యాం సార్చిషస్స్నేహబిన్దవ ఇతి. తథా-శైలాలి బ్రాహ్మణే *ప్రజాపతిర్వై ప్రజాకామస్తపోఽతప్యతేత్యారభ్య అగ్నివాయ్వాది
త్యచన్ద్రాణాముత్పత్తిం తేషాం రేతస్స్కన్దనం చోక్త్వా *స ప్రజాపతిర్హిరణ్మయం చమసమకరోదిషుమాత్రమూర్ధ్వమేవ తిర్యఞ్చం తస్మిన్ రేతస్సమసి
ఞ్చత్ తత ఉదతిష్ఠత్ సహస్రాక్షస్సహస్రపాత్ తత్సహస్రేణ ప్రతిహితాభిస్స ప్రజాపతిం పితరమభ్యాయచ్ఛత్ తమబ్రవీత్ కథమభ్యాయచ్ఛసీతి నామ మే
కుర్విత్యబ్రవీత్ న వా ఇదమవిహితేన నామ్నా అన్నమత్స్యామీతి శర్వో వై త్వమిత్యబ్రవీత్ భవ ఏవేతి యద్భవ ఇత్యారభ్య భవశర్వాదినామకరణం సలిలాది
మూర్తిప్రదానం చోక్త్వా *స ఏషోఽష్టనామాఽష్టధా విహితో మహాన్ దేవ ఇతి నామాష్టకమూర్త్యష్టకవత్త్వం ప్రజాపతినా విహితమితి స్పష్టతరముక్తం. తలవ
కారిణాం కర్మారమ్భే *ఇదం కర్మ కరిష్యామి తన్మే సమృధ్యతాం తన్మ ఉపపద్యతాం విరూపాక్షాయ దన్తాఞ్జయే బ్రహ్మణః పుత్రాయ జ్యేష్ఠాయ శ్రేష్ఠా
యామోఘాయ కర్మాధిపతయే నమ ఇతి, తథా - ఛన్దోగానాం చ కర్మారమ్భే *తస్మై విరూపాక్షాయ దన్తాఞ్జయే ఋతుధ్రాయ విశ్వవేదాయ సహస్రాక్షా
య బ్రహ్మణః పుత్రాయ నమ ఇతి, చ మన్త్రద్వయేన రుద్రస్య బ్రహ్మపుత్రత్వమభిహితం. ఘృతసూక్తే చ *యో బ్రహ్మా బ్రహ్మణ ఉజ్జహార ప్రాణైశ్శ
రః కృత్తివాసాః పినాకీతి బ్రహ్మణ ఉద్భూతత్వం రుద్రస్యోక్తం. ఉజ్జహార- ఉద్బభూవేత్యర్థః. అతో హిరణ్యగర్భాదీనాం కార్యత్వావగమేన తద్వాచిశబ్దా
నామయోగ్యార్థత్వాన్నారాయణ ఏవ సదాదిశబ్దాః పర్యవస్యన్తి. నను *హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే *నసన్నచాసచ్ఛివ ఏవ కేవలః *ఏకో హ వై నా,

* సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ *ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యేవమాదిః.

గాయణఆసీత్ *బ్రహ్మావిష్ణురుద్రేన్ద్రాస్తేసర్వేసంప్రసూయన్తఇతి త్రయాణామపిదేవానాంకారణత్వాకార్యత్వయోరవిశేషేణ శ్రవణాదపూర్వత్వశఙ్కాయాస్త్రిష్వపితుల్యత్వాత్, జన్మనఐచ్ఛికత్వేనాయోగ్యత్వపరిహారస్య త్రిష్వపిసుకరత్వాత్, కారణైకత్వావధారణస్యానుపపన్నత్వాత్, ప్రకృతేరపరిత్యాగస్యస్వతః ప్రాప్తత్వాచ్చ త్రయాణామప్యైక్యాశ్రయణేనపరమకారణత్వముభయపక్షసమ్మతం. నైవం - త్రయాణామవిశేషేణకార్యత్వస్య శ్రవణాభావాదేవ త్రిష్వప్యయోగ్యత్వశఙ్కాయాస్తుల్యత్వాభావాత్. తస్యహి ప్రకరణస్యోపక్రమే *తస్మాత్సర్వేయదాప్రాదేయ ... కార్యత్వమనూద్యతే. అనువాదశ్చ ప్రాపకానురోధేనస్యాత్. లక్ష్మీపతివిషయఉత్తరనారాయణానువాకేభగవతస్త్రిరవతారరూపాప్రాయస్తస్మిన్నాక్యేభగవదవతారానువాదః- బ్రహ్మశివయోస్త్వవతారత్వశ్రుత్యభావాదిన్ద్రవరుణాదితుల్యోత్పత్తిరసూచ్యతఇతినావిశేషేణ కార్యత్వశ్రవణం. కించ- ఉత్పత్తిశ్చేత్ కర్మాధీనదేహసఙ్గతిరిత్యుత్సర్గసిద్ధం. తచ్చ బ్రహ్మశివయోరపవాదితం- నారాయణస్యత్వవతారశ్రుత్యాఽపోదితం. *ప్రజాపతిస్త్వా నసృజతతేపాప్మనాసన్తిరాఅజాయమానైతి ప్రజాపతిసృష్టదేవానాంసామాన్యేనపాప్మసంబన్ధశ్రుతేః - విశేషతోరుద్రస్యానపహతపాప్మత్వం ... వాక్యాదేవదర్శితం. *ఏషసర్వభూతాన్తరాత్మాఅపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకోనారాయణః *తస్యయథాకప్యాసంపుణ్డరీకమేవమక్షిణీతస్యోదితి నామఏషహిసర్వేభ్యఃపాప్మభ్యఉదితః *అపహతపాప్మావిజరోవిమృత్యుః *సఉత్తమఃపురుషఇతిపుణ్డరీకాక్షస్యాకర్మకృతవిగ్రహవత్త్వంచోక్తం. ఏవంవైషమ్యస్య స్ఫుటత్వేనోత్పత్తిసామ్యశఙ్కాయాదూరనిరస్తతయాయోగ్యార్థనారాయణాదిశబ్దానామివాయోగ్యార్థబ్రహ్మశివాదిశబ్దానాంప్రకృతిపరిత్యాగాభావోనుపపన్నః.యదిరుద్రస్యపరమకారణత్వంతదుత్పత్తేరవతారరూపత్వంచఆస్తికత్వైర్భవద్భిరుచ్యతే- తస్మైభవతామిన్ద్రస్యాప్యేవం- *ఇన్ద్రోమాయాభిఃపురురూపఈయ్యతే *బ్రహ్మావిష్ణురుద్రేన్ద్రాస్తేసర్వేసంప్రసూయన్తఇతికారణత్వకార్యత్వేహిబ్రహ్మశివయోరివేన్ద్రస్యాపి శ్రూయతే.అతఇన్ద్రస్యపరమకారణత్వంతదుత్పత్తేఃపరమకారణభూతేన్ద్రావతారరూపత్వంచాశక్త్యేన్ద్రశబ్దస్యయోగ్యార్థత్వంకిమితినాభ్యుపగమ్యతే. *ప్రజాపతిరిన్ద్రమసృజతేతితస్యసృజ్యత్వశ్రవణాత్, త్వాష్ట్రవధరూపబ్రహ్మహత్యాభిభూతత్వశ్రవణాత్, తత్త్వాద్యశ్చరిత్రాదిశ్రవణాచ్చేతిచేత్ ఇన్ద్రస్యజన్మవృత్తాపకర్షయోగఃకృష్ణస్యవసుదేవగృహజన్మకాలయవననిమిత్తపలాయనవల్లీలాకింనస్యాత్. ఇన్ద్రస్యపరమకారణస్యైకత్వేసత్యుత్తరనారాయణప్రతిపాద్యత్వం-తస్మిన్పక్షేజన్మవృత్తాపకర్షసంయోగస్యలీలాత్వం-తస్మిన్పక్షేఇన్ద్రశబ్దస్యయోగ్యార్థత్వం-తస్మిన్పక్షేఇన్ద్రస్యపరమకారణవస్త్వైక్యమితిచక్రకాశ్రయప్రసఙ్గాద్, దేకస్మిన్నేవవాక్యేసోమవరుణయమాదివత్సృజ్యత్వప్రతీతేశ్చనైవమితిచేత్. తర్హిరుద్రస్యపరమకారణవస్త్వైక్యేసతి ఉత్తరనారాయణప్రతిపాద్యాన్తర్భావః- తేనజన్మకర్మాపకర్షస్యలీలాత్వం- తేనశివాదిశబ్దానాంయోగ్యార్థత్వం- తేనపరమకారణవస్త్వైక్యమితిచక్రకప్రసఙ్గాత్, సోమవరుణాదివత్తస్మిన్నేవవాక్యేసృజ్యత్వసంహార్యత్వశ్రవణాచ్చశివాదిశబ్దానామయోగ్యార్థత్వందుష్పరిహారం. భగవజ్జన్మనోఽవతారరూపత్వేతునచక్రకప్రసఙ్గః- *తస్మాద్విరాడజాయతేతికారణతయోక్తస్యపరమపురుషస్యమహాపురుషశబ్దేనోత్తరనారాయణప్రత్యభిజ్ఞాతస్య లక్ష్మీపతేః*అజాయమానఇత్యాదివాక్యేనావతారస్యప్రతిపాదితత్వాత్. కార్యకారణవిషయశివాదిశబ్దానాంభిన్నార్థత్వాన్నాయోగ్యార్థత్వమితిచేత్. కింకార్యవిషయశివాదిశబ్దానాంప్రసిద్ధరుద్రపరత్వం-ఉతకారణవిషయాణాం. ప్రథమేప్రసిద్ధరుద్రస్యాకాశాదివత్సృజ్యత్వాత్తద్వ్యతిరిక్తవిషయశివాదిశబ్దానాంయోగ్యార్థనారాయణపదోపస్థాపితవిశేషపరత్వమవర్జనీయం.కారణవిషయశివాదిశబ్దాః ప్రసిద్ధరుద్రపరాః-కార్యవిషయాస్తుతదతిరిక్తవిషయాఇతిచేత్. కారణేన్ద్రశబ్దఃప్రసిద్ధేన్ద్రపరః- కార్యవిషయేన్ద్రశబ్దస్తదతిరిక్తపరఇతికింనస్యాత్. వృత్రవధాదిస్తరీన్ద్రశబ్దవ్యుత్పత్తేరితిచేత్.త్ర్యక్షశూలపాణ్యాదిపర్యాయత్వేనశివాదిశబ్దవ్యుత్పత్తేః, *త్ర్యక్షశ్శూలపాణిఃపురుషోజాయత *ఉమాపతిఃపశుపతిశ్శ్రీకణ్ఠో బ్రహ్మణస్సుతః | ఉక్తవానిదమవ్యగ్రోజ్ఞానంపాశుపతంశివఇతిశూలపాణ్యాదిశబ్దానాం కార్యవిషయతయా ప్రయోగాచ్చ కారణవిషయశివాదిశబ్దానాంప్రసిద్ధరుద్రపరత్వమయుక్తం. కారణవిషయాణాంనారాయణాదిశబ్దానాంప్రసిద్ధవిష్ణుపరత్వంతుయుక్తం- అవతీర్ణస్యకారణస్యచధర్మ్యైక్యే ప్రమాణస్యదర్శితత్వాదర్థభేదాభావాత్, అర్థభేదేసతిహికార్యకారణవిషయనారాయణాదిపదేషుకస్యప్రసిద్ధార్థతా - కస్యతదతిరిక్తవిషయతేతివిచారసంభవః. కార్యకారణభూతరుద్రధర్మ్యైక్యేత్విన్ద్రధర్మ్యైక్యఇవచక్రకాపత్తిరవర్జనీయేత్యుక్తం. అతఃకార్యకారణవిషయశివాదిశబ్దానామర్థభేదాఙ్గీకారేణకారణవిషయశివాదిశబ్దాః ప్రసిద్ధేతరార్థవిషయాఇతినారాయణమేవాభిదధతి - నారాయణాదిశబ్దానాంప్రసిద్ధార్థస్యయోగ్యతయాఽర్థభేదాభావాద్, ధర్మ్యైక్యస్యప్రమాణప్రతిపన్నత్వాచ్చ. అతోమహోపనిషత్ప్రతిపాదితేనారాయణఏవసద్బ్రహ్మాదిశబ్దాఃపర్యవస్యన్తీతిభావః. అథకారణతయానిర్దిష్టస్యబ్రహ్మణశ్శఙ్కితదోషవ్యావర్తకంశోధకవాక్యమాహ (సత్యమితి) ఉక్తగుణవిభూత్యాదివిశిష్టస్యబ్రహ్మణఃపురుషార్థత్వజ్ఞాపనాయాహ (ఆనన్దో బ్రహ్మేతి) ఆనన్దత్వంహ్యనుకూలత్వం. అనుకూలత్వంచస్వతఇష్టత్వం. తదపేక్షసాధనత్వనివర్త్యప్రాతికూల్యాభ్యాంవినాపేక్షత్వం. తచ్చవిషయగతం. తద్విషయజ్ఞానస్యాప్యనుకూలత్వాదానన్దత్వం. భగవతో ముక్తానాం నిరతిశయ భోగ్యత్వేనానుకూలతయాస్వరూపతోధర్మతశ్చానన్దత్వం, స్వవిషయజ్ఞానస్య స్వరూపస్యచస్వాత్మానంప్రత్యనుకూలత్వాచ్చానన్దత్వం, ఇత్యేవమాదిరౌపనిషదఃపదసముదాయఇతిపూర్వేణాన్వయః. ఏవమన్వితేషువాక్యేషుప్రస్తుతపురుషార్థోపయోగిత్వేనకోర్థఃప్రతిపన్నః.సచకిమాపాతప్రతిపన్నః- ఉతతాత్పర్యభూమిః. నప్రథమః-తస్యతాత్త్వికత్వనిశ్చయాయోగాత్ .నద్వితీయః-ప్రవృత్తినివృత్త్యభావేనతదయోగాదితిశఙ్కాయాం-ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయః ప్రామాణ్యవ్యాపకః- అతస్తద్వ్యాప్యం ప్రామాణ్యంతద్విరహేనసిధ్యతీతియుచ్యతే- కింవాప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయఃప్రయోజనవ్యాపకః - ప్రయో

నవవ్యుత్పత్తిసిద్ధపరినిష్పన్నవస్తుప్రతిపాదనసమర్థానాం పదసముదాయానామఖిలజగదుత్పత్తిస్థితివినాశహేతుభూతాశేషదోషప్రత్యనీకాపరిమితోదారగుణసాగరానవధికాతిశయానన్దస్వరూపే బ్రహ్మణి సమన్వితానాం ప్రవృత్తినివృత్తిరూపప్రయోజనవిరహాదన్యపరత్వం-స్వవిషయావబోధపర్యవసాయిత్వాత్సర్వప్రమాణానాం. నచ ప్రయోజనానుగుణా ప్రమాణప్రవృత్తిః- ప్రయోజనంహి ప్రమాణానుగుణం. నచ ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహిణః ప్రయోజనశూన్యత్వం-పురుషార్థాన్వయప్రతీతేః. తథా-స్వరూపపరేష్వపి పుత్రస్తేజాతో, నాయంసర్ప, ఇత్యాదిషు హర్షభయనివృత్తిరూపప్రయోజనవత్త్వం దృష్టం.—— అత్రాహ- నవేదాన్తవాక్యాని బ్రహ్మప్రతిపాదయన్తి- ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహిణశ్శాస్త్రస్యానర్థక్యాత్. యద్యపి ప్రత్యక్షాదీని వస్తుయాథాత్మ్యావబోధపర్యవస్యన్తి- తథాపి శాస్త్రం ప్రయోజనపర్యవసాయ్యేవ - నహిలోకవేదయోః ప్రయోజనరహితస్యకస్యచిదపి వాక్యస్య ప్రయోగ ఉపలబ్ధచరః. నచకించిత్ ప్రయోజనమనుద్దిశ్య వాక్యప్రయోగః శ్రవణంవా సంభవతి. తచ్చ ప్రయోజనం ప్రవృత్తినివృత్తిసాధ్యేష్టానిష్టప్రాప్తిపరిహారాత్మకముపలబ్ధం-అర్థార్థీ రాజకులంగచ్ఛేత్, మన్దాగ్నిర్నామ్బుపిబేత్, స్వర్గకామోయజేత, నకలఞ్జంభక్షయే, ది

జనంచ ప్రామాణ్యవ్యాపకమితి ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహితద్వ్యాప్య ప్రయోజనాభావాత్తద్వ్యాప్యం ప్రామాణ్యంనసిధ్యతీత్యుచ్యత ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వంనాస్తీత్యాహ(నచేతి) వ్యుత్పత్తిసిద్ధేతి ప్రథమసూత్రార్థానువాదః. సిద్ధవస్తునోఽపురుషార్థత్వాన్నశాస్త్రం ప్రతిపాదయితుంశక్నోతి- ప్రతిపన్నేపి నతత్ర తాత్పర్యం-సిద్ధేవ్యుత్పత్త్యభావాదితినవాచ్యం-సిద్ధేవస్తుని వ్యుత్పత్త్యుపపాదనాదితిభావః. ప్రమాణాన్తరగోచరత్వ ప్రయుక్తాన్యపరత్వశఙ్కావ్యుదాసాయోదాహృతకారణవాక్యప్రతిపన్నమర్థమాహ (అఖిలేతి) శోధకవాక్యప్రతిపన్నంకారణవాక్యైశ్చసిద్ధమర్థమాహ (అశేషేతి) సాంఖ్యాద్యభిమతప్రకృతిపురుషపరత్వందుర్వచమితిభావః. పురుషార్థపరత్వాభావాదన్యపరత్వవ్యుదాసాయాహ (ఆనన్దస్వరూపఇతి) అన్యపరత్వం- తాత్పర్యాభావః- బ్రహ్మణిప్రామాణ్యాభావ ఇత్యర్థః. ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహే కథం ప్రామాణ్యమిత్యత్రాహ(స్వవిషయేతి) ప్రమాణానిహి స్వస్వవిషయావబోధేపర్యవస్యన్తి- నతు ప్రవృత్తినివృత్త్యోరిత్యర్థః. అథ ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయస్య ప్రయోజనవ్యాపకత్వమభ్యుపగమ్య ప్రయోజనస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వాభావమాహ(నచ ప్రయోజనేతి)తదుపపాదయతి (ప్రయోజనంహీతి) హిశబ్దో హేతౌ. యద్వా- ప్రయోజనస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వాభావ ప్రసిద్ధిర్హిశబ్దాభిప్రేతా-యథా- తన్త్రటీకాయాం*నహిలోష్టంపశ్యత స్తద్దర్శనంనిష్ప్రయోజనమితినువర్ణ్యదర్శనతాకల్ప్యేతేతి. తదా హేతుత్వమర్థసిద్ధం. ప్రయోజనవ్యాపకత్వం ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయస్యాస్తు- తేనతన్నివృత్తౌ ప్రయోజనమేవనివర్తతే- నతు ప్రామాణ్యం- ప్రయోజనస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వాభావాదిత్యర్థః. నచేత్యత్ర చశబ్దో వ్యాపకద్వయనిషేధసముచ్చయే. యథా ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వమయుక్తం - తథా ప్రయోజనస్యచ ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వమయుక్తమిత్యర్థః. ప్రత్యక్షాదిషు ప్రయోజనస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వాభావేపి శాస్త్రే ప్రయోజనస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వమస్తీతిశఙ్కాయాం- ప్రయోజనవ్యాప్యత్వం శాస్త్రప్రామాణ్యస్యాస్తు- తథాపి ప్రయోజనస్య ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవ్యాప్యత్వంనాస్తీత్యాహ (నచ ప్రవృత్తీతి) వాక్యస్యేత్యధ్యాహారః. కుత ఇత్యత్రాహ (పురుషార్థాన్వయప్రతీతేరితి) ఇదం పక్షవిషయం. ప్రవృత్తినివృత్తిరూపత్వాభావేపి పురుషార్థభూతస్యైవ బ్రహ్మణోఽభిధేయతయాఽన్వయప్రతీతేరిత్యర్థః. నచేత్యత్ర చశబ్దో వ్యాప్యత్వనిషేధద్వయసముచ్చయే. యథా ప్రామాణ్యస్య ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవ్యాప్యత్వంనాస్తి- తథా ప్రయోజనస్యాపి ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవ్యాప్యత్వంనాస్తీత్యర్థః. ప్రామాణ్యస్య ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవ్యాప్యత్వాభావస్స్వవిషయావబోధేత్యాదినాసిద్ధః. సపక్షత్వాభిమతేలౌకికేపి సిద్ధపరవాక్యే పురుషార్థాన్వయందర్శయతి (తథేతి) యథా ప్రవృత్తిపరత్వంనివృత్తిపరత్వంవానప్రయోజనపర్యవసాయిత్వం-కింతు పురుషార్థపరత్వమేవ- తథా ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వంసిద్ధవస్తుపరత్వంవానప్రయోజనపర్యవసాయిత్వం-అపితు సాధ్యేనవాసిద్ధేనవాపురుషార్థేనాన్విత త్వమేవవాక్యస్య ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వమిత్యుక్తంభవతి- పురుషార్థాన్వయప్రతీతేరిత్యుక్తత్వాత్. ఏవంసూత్రాక్షరయోజనార్థంసంక్షేపేణార్థ ఉక్తః.——— అథతాత్పర్యార్థంవక్తుంపూర్వపక్షంవిస్తరేణావతారయతి(అత్రాహేతి) ఏతావత్యధికరణార్థ ఉక్తేలబ్ధస్వరూపస్య ప్రసఙ్గః పూర్వపక్షస్యేహేత్యర్థః. బ్రహ్మణిశాస్త్రప్రతిపాద్యత్వాభావం ప్రతిజానీతే (నవేదాన్తేతి) సూత్రతచ్ఛబ్దేనశాస్త్రయోనిత్వస్యపరామృష్టత్వాత్ పూర్వపక్షిణాతదభావోపి ప్రతిజ్ఞాత ఇతిహిజ్ఞాయతే. ప్రతిజ్ఞాముపపాదయతి (ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహిణ ఇతి) తదన్వయాభావే ప్రతిపాదనమేవనపూర్యేతేతిభావః. తథాచవార్త్తికం *యావన్తోలు ప్రమాత్ణాం ప్రవర్తననివర్తనే। శబ్దానకుర్వతేతావన్ననిరాకాఙ్క్షబోధనమితి. (శాస్త్రస్యేతి) శాసనాద్ధిశాస్త్రం. శాసనంచ ప్రవర్తననివర్తనాత్మకం- తత్ర వార్త్తికం * ప్రవృత్తిర్వానివృత్తిర్వానిత్యేనకృతకేనవా। పుంసాంయేనోపదిశ్యేతతచ్ఛాస్త్రంతూపపద్యత ఇతి. పూర్వోక్తం ప్రమాణానాంస్వవిషయావబోధిత్వమాశఙ్క్యతత్ప్రమాణవిశేషేవ్యవస్థాపయఞ్శాస్త్రస్య ప్రయోజనపర్యవసానావశ్యంభావమాహ (యద్యపీతి) తదుపపాదయతి(నహీతి) నకేవలమనుపలబ్ధిరేవ- అనుపపత్తిరప్యస్తీత్యాహ(నచకించిదితి) కించిత్ -స్వసంబన్ధిపరసంబన్ధివా- అల్పంప్రభూతంవా. వాక్యప్రయోగాదేర్యత్నసాధ్యత్వాత్, యత్నస్యచ ప్రయోజనేనవినానుపపన్నత్వాదిత్యర్థః. వాక్యానాం ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వాదేవహిపునరుక్తేః ప్రయోజనాభావాద్దూషణత్వం. నిష్ప్రయోజనవాక్యప్రయోగస్తచ్ఛ్రవణంవాఽనుపపన్నంస్యాత్- తతఃకిం ప్రస్తుతస్య ప్రయోజనపర్యవసాయినాం వాక్యానాం ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వస్య- సిద్ధపరత్వేపిహి ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వముపపద్యత ఇత్యత్రాహ (తచ్చేతి) ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వేనలోకవేదయోః ప్రయోగందర్శయతి (అర్థార్థీత్యాదినా) ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వాభావేపి ప్రయోజనపరంవాక్యందృష్టమితిశఙ్కాయాం సిద్ధపరత్వేనోక్తం

త్యేవమాదిషు. యత్పునస్సిద్ధవస్తుపరేష్వపి పుత్రస్తే జాతః నాయం సర్పో రజ్జురేషేత్యాదిషు హర్షభయనివృత్తిరూపపురుషార్థాన్వయో దృష్ట ఇత్యుక్తం—తత్ర కిం పుత్రజన్మాద్యర్థాత్ పురుషార్థావాప్తిః—ఉత తజ్జ్ఞానాదితి వివేచనీయం. సతోప్యజ్ఞాతస్యార్థస్యాపురుషార్థత్వేన తజ్జ్ఞానాదితి చేత్—తర్హ్యసత్యప్యర్థే జ్ఞానాదేవ పురుషార్థసిద్ధ్యతీత్యర్థపరత్వాభావే న ప్రయోజనపర్యవసాయినోపి శాస్త్రస్యానార్థసద్భావే ప్రామాణ్యం. తస్మాత్సర్వత్ర ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వేన జ్ఞానపరత్వేన వా ప్రయోజనపర్యవసానమితి కస్యాపి వాక్యస్య పరినిష్పన్నే వస్తుని తాత్పర్యాసంభవాన్న వేదాన్తాః పరినిష్పన్నం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తి.——— అత్ర కశ్చిదాహ— వేదాన్తవాక్యాన్యపి కార్యపరతయైవ బ్రహ్మణి ప్రమాణభావమనుభవన్తి. కథం. నిష్ప్రపఞ్చమద్వితీయం జ్ఞానైకరసం బ్రహ్మ అనాద్యవిద్యయా సప్రపఞ్చతయా ప్రతీయమానం నిష్ప్రపఞ్చం కుర్యాదితి బ్రహ్మణః ప్రపఞ్చప్రవిలయద్వారేణ విధివిషయత్వమితి. కోసౌ ద్రష్టృదృశ్యరూపప్రపఞ్చప్రవిలయద్వారేణ సాధ్యజ్ఞానైకరసబ్రహ్మవిషయో విధిః. *న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేః న మతేర్మన్తారం మన్వీథా ఇత్యాదిః. ద్రష్టృదృశ్యరూపభేదశూన్యం దృశిమాత్రం బ్రహ్మ కుర్యాదిత్యర్థః. స్వతస్సిద్ధస్యాపి బ్రహ్మణో నిష్ప్రపఞ్చతారూపేణ కార్యత్వమవిరుద్ధమితి.——తదయుక్తం—నియోగవాక్యార్థవాదినా హి నియోగో, నియోజ్యవిశేషణం, విషయః, కరణ, మితికర్తవ్యతా, ప్రయోక్తా, చ వక్తవ్యాః. తత్ర హి నియోజ్యవిశేషణమనుపాదేయం. తచ్చ నిమిత్తం ఫలమితి ద్విధా. అత్ర కిం నియోజ్యవిశేషణం—తచ్చ కిం నిమిత్తం ఫలం వేతి వివేచనీయం. బ్రహ్మస్వరూపయాథాత్మ్యానుభవశ్చేన్నియోజ్యవిశేషణం— తర్హి న తన్నిమిత్తం— జీవనాదివత్తస్యాసిద్ధత్వాత్. నిమిత్తత్వే చ తస్య నిత్యత్వే నాపవర్గోత్తరకాలమపి జీవననిమిత్తాగ్నిహోత్రాదివన్నిత్యతద్విషయానుష్ఠానప్రసఙ్గః. నాపి ఫలం— నైయోగికఫలత్వేన స్వర్గాదివదనిత్యత్వప్రసఙ్గాత్. కశ్చాత్ర నియోగవిషయః. బ్రహ్మైవేతి చేత్. న—తస్య నిత్యత్వే నాభవ్యరూపత్వాత్ అభావార్థత్వాచ్చ.

వాక్యం దూషయితుమనువదతి (యత్పునరితి) వికల్పయతి (తత్రేతి) ప్రథమకోట్యనుపపత్త్యా ద్వితీయకోట్యభ్యుపగమం శఙ్కతే (సతోపీతి) దూషయతి (తర్హీతి) తస్మాదితి పూర్వపక్షోపసంహారః.—— జరన్మాయావాదిపక్షౌ ద్వావిద్యేతే— తత్రైకో నిష్ప్రపఞ్చీకరణనియోగవాదః—అన్యో ధ్యాననియోగవాదః. ఏతన్మతద్వయం, ధ్యాననియోగవాదిముఖేన శాఙ్కరాదిమతం, చ దూషితవన్తమధికరణపూర్వపక్షిణం ప్రతిసిద్ధాన్తం వక్ష్యన్నిదానీం నిష్ప్రపఞ్చీకరణనియోగవాదం ప్రస్తౌతి (అత్ర కశ్చిదాహేతి) తం ప్రతిజానీతే (వేదాన్తేతి) కార్యపరస్య వాక్యస్య సిద్ధవస్తుని ప్రమాణభావః కథమిత్యభిప్రాయన్నాహ (కథమితి) ఉత్తరమాహ (నిష్ప్రపఞ్చమితి) కుర్యాదిత్యత్రేతి శబ్దః ప్రకారపరః. నిష్ప్రపఞ్చీకరణవిధినా బ్రహ్మణః కోన్వయ ఇత్యపేక్షాయామన్వయమాహ (బ్రహ్మణ ఇతి) విషయత్వేనాన్వయ ఇత్యర్థః. సిద్ధస్వరూపస్య బ్రహ్మణో విధివిషయత్వానుపపత్తిశఙ్కాపరిహారార్థం ప్రపఞ్చప్రవిలయద్వారేణేత్యుక్తం. అత్ర సిద్ధస్య సాధ్యత్వమాకారభేదాదవిరుద్ధమితి గర్భితం. ఇహ త్వితి శబ్దస్సమాప్తౌ. కథమిత్యస్యోత్తరత్వేన ఇత్థమితి వార్థః. విధిం దర్శయితుమాకాఙ్క్షాముత్థాపయతి (కోసావితి) కతిపయనాశేప్యశక్తస్య విశ్వప్రపఞ్చనాశనవిధిరశక్య ఇత్యభిప్రాయః. విధిః— విధివాక్యం. ఆవిద్యకస్య ప్రపఞ్చస్య బుద్ధినివృత్తిమాత్రరూపో విలయశ్శక్య ఇత్యభిప్రాయేణ వాక్యముపాదత్తే (న దృష్టేరితి) దృష్టివ్యతిరిక్తత్వావిశేషాత్ జ్ఞేయనిషేధోపి ఫలితః, ఆదిశబ్దోపాత్తశ్రుత్యన్తరైకకణ్ఠోక్తశ్చ. ఆత్యన్తికనివృత్తేరసిద్ధత్వాద్విధేయత్వం చ యుక్తమితి భావః. శూన్యశబ్దేన ఆత్యన్తికనివృత్తిర్వివక్షితా. మాత్రశబ్దేన ద్రష్టృదృశ్యకల్పకావిద్యానివృత్తిః — తత ఏవ హ్యాత్యన్తికత్వసిద్ధిః. సిద్ధస్య బ్రహ్మణో విధేయత్వం కథమితి శఙ్కాయాం ప్రపఞ్చప్రవిలయద్వారేణేతి పూర్వం వివక్షితమర్థం నిస్తరేణాహ (స్వతస్సిద్ధస్యాపీతి) యద్వా— పూర్వం భావార్థవ్యతిరిక్తస్య విధివిషయత్వానుపపత్తిః పరిహృతా— ఇహ తు స్వతస్సిద్ధస్యేత్యాదినా ప్రపఞ్చవిలయద్వారేణ సిద్ధరూపస్యాపి విధివిషయత్వానుపపత్తిః పరిహృతేతి భిదా. భావార్థాదన్యత్వం స్వర్గాదేరప్యస్తి— న తస్య సిద్ధత్వం— సాధ్యం హి తత్.—— అధికరణపూర్వపక్షీ మీమాంసకస్తం దూషయతి (తదయుక్తమితి) కథమిత్యత్రాహ (నియోగేతి) విశింషన్ విషయ ఇతి వ్యుత్పత్త్యా విషయో యాగాదిః. కృతిసాధ్యాపూర్వప్రతిపత్తివేలాయాం కృత్యవచ్ఛేదకత్వేన సవిషయః— స ఏవ కార్యనిష్పత్తౌ కరణం. వక్తవ్యాః— నత్వయా వక్తుం శక్యమితి భావః. ప్రథమం నియోజ్యవిశేషణం దూషయితుమాహ (తత్రేతి) తత్ర— తేషు వక్తవ్యేషు. నియోజ్యవిశేషణమనుపాదేయం— ఉపాదేయం— విధేయం, తద్వ్యతిరిక్తమిత్యర్థః. వికల్ప్య దూషయితుం విశేషణద్వైవిధ్యమాహ (తచ్చేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అత్రేతి) అత్ర— నిష్ప్రపఞ్చీకరణనియోగే. నియోజ్యవిశేషణస్వరూపం శఙ్కతే (బ్రహ్మస్వరూపేతి) నిమిత్తతాం దూషయతి (తర్హీతి) కుత ఇత్యత్రాహ (జీవనాదివదితి) *యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యత్ర జీవనస్య సిద్ధత్వాద్యథా నిమిత్తత్వం న తథేత్యర్థః. పుత్రజన్మాదివద్యదా సిద్ధ్యేత్ తదా నిమిత్తం భవిష్యతీత్యత్రాహ (నిమిత్తత్వే చేతి) అపవర్గోత్తరకాలమపి నానుష్ఠానప్రసఙ్గః— యావన్నిమిత్తమనుష్ఠాననియమాభావాత్. పరికరశూన్యేషు తన్నియమాభావో దృష్టః. తస్మాత్కరణకళేబరవిరహేణ న తదానీమనుష్ఠానమితి చేత్. హన్త— స్వదూషణమేవ స్వయమావిష్కరోషి. తథా హి— సప్రపఞ్చతయానుభవస్య యథార్థానుభవరూపత్వాభావాదపవర్గోత్తరభావ్యేవ యథార్థానుభవః. తదానీం కరణకళేబరాభావేపి విషయానుష్ఠానం శక్యం— న వా. అశక్యత్వే విధేయత్వమేవ న స్యాత్. అతశ్శక్యమితి వక్తవ్యం. అతో నిమిత్తస్య నిత్యత్వాన్నైమిత్తికస్య నిత్యం శక్యత్వాచ్చ నిత్యం తదనుష్ఠానప్రసఙ్గ ఇతి భావః. ఫలతయా విశేషణత్వే దూషణమాహ (నాపీతి) నియోగవిషయానుపపత్తిం వక్తుమాహ (కశ్చేతి) శఙ్కతే (బ్రహ్మైవేతి) దూషయతి (నేతి) హేతుమాహ (తస్యేతి) అభవ్యరూపత్వాత్— అసాధ్యత్వాత్. అభావార్థత్వాచ్చ— భావార్థాః— కర్మశబ్దాః.

నిష్ప్రపఞ్చం బ్రహ్మసాధ్యమితి చేత్ – సాధ్యత్వేఽపి ఫలత్వమేవ. అభావార్థత్వాన్న విధివిషయత్వం. సాధ్యత్వం చ కస్య. కిం బ్రహ్మణః–ఉత ప్రపఞ్చనివృత్తేః. న తావద్బ్రహ్మణః–సిద్ధత్వాత్ అనిత్యత్వప్రసక్తేశ్చ. అథ ప్రపఞ్చనివృత్తేః– న తర్హి బ్రహ్మణః సాధ్యత్వం. ప్రపఞ్చనివృత్తిరేవ విధివిషయ ఇతి చేత్ . న–తస్యాః ఫలత్వేన విధివిషయత్వాయోగాత్ . ప్రపఞ్చనివృత్తిరేవ హి మోక్షః– స చ ఫలం. అస్యాశ్చ నియోగవిషయత్వే నియోగాత్ప్రపఞ్చనివృత్తిః– ప్రపఞ్చనివృత్త్యా నియోగ ఇతీతరేతరాశ్రయత్వం. అపి చ–కిం నివర్తనీయః ప్రపఞ్చః మిథ్యారూపః–సత్యో వా. మిథ్యారూపత్వే జ్ఞాననివర్త్యత్వాదేవ నియోగేన న కిఞ్చిత్ ప్రయోజనం. నియోగస్తు నివర్తకజ్ఞానముత్పాద్య తద్ద్వారేణ ప్రపఞ్చస్య నివర్తక ఇతి చేత్ – తత్స్వవాక్యాదేవ జాతమితి నియోగేన న ప్రయోజనం, వాక్యార్థజ్ఞానాదేవ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య మిథ్యాభూతస్య ప్రపఞ్చస్య బాధితత్వాత్ సపరికరస్య నియోగస్యాసిద్ధిశ్చ. ప్రపఞ్చస్య నివర్త్యత్వే ప్రపఞ్చనివర్తకో నియోగః కిం బ్రహ్మస్వరూపమేవ – ఉత తద్వ్యతిరిక్తః. యది బ్రహ్మస్వరూపమేవ – నివర్తకస్య నిత్యతయా నివర్త్యప్రపఞ్చసద్భావ ఏవ న సంభవతి, నిత్యత్వేన నియోగస్య విషయానుష్ఠానసాధ్యత్వం చ న ఘటతే. అథ బ్రహ్మస్వరూపవ్యతిరిక్తః–తస్య కృత్స్నప్రపఞ్చనివృత్తిరూపవిషయానుష్ఠానసాధ్యత్వేన ప్రయోక్తా చ నష్ట ఇత్యాశ్రయాభావాదసిద్ధిః. ప్రపఞ్చనివృత్తిరూపవిషయానుష్ఠానేనైవ బ్రహ్మస్వరూపవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య నివృత్తత్వాత్ న నియోగనిష్పాద్యం మోక్షాఖ్యం ఫలం. కిఞ్చ–ప్రపఞ్చనివృత్తేర్నియోగకరణస్య ఇతికర్తవ్యతాఽభావాత్, అనుపకృతస్య చ కరణత్వాయోగాత్, న కరణత్వం. కథమితికర్తవ్యతాఽభావ ఇతి చేత్ . ఇత్థం–అస్యేతికర్తవ్యతా భావరూపా – అభావరూపా వా. భావరూపా చ కరణశరీరనిష్పత్తితదనుగ్రహకార్యభేదభిన్నా. ఉభయవిధా చ న సంభవతి–న హి ముద్గరాభిఘాతాదివత్ కృత్స్నస్య ప్రపఞ్చస్య నివర్తకః కోఽపి దృశ్యత ఇతి దృష్టార్థా న సంభవతి. నాపి నిష్పన్నస్య కరణస్య కార్యోత్పత్తావనుగ్రహస్సంభవతి – అనుగ్రాహకాంశసద్భావేన కృత్స్నప్రపఞ్చనివృత్తిరూపకరణస్వరూపాసిద్ధేః.

క్రియారూపత్వాభావాదిత్యర్థః. సాధ్యత్వం ఫలస్యాప్యస్తీతి తద్వ్యావర్తకం భావార్థత్వం. తదుభయాభావాదితి యావత్ . నిష్ప్రపఞ్చతాకారేణ సాధ్యత్వం శఙ్కతే (నిష్ప్రపఞ్చమితి) ప్రతివదతి (సాధ్యత్వేఽపీతి) (ఫలత్వమేవేతి) విషయత్వం చేత్ ఫలవ్యతిరిక్తత్వం స్యాత్ –ఫలవ్యతిరిక్తత్వాభావాద్విషయత్వమయుక్తమితి తాత్పర్యం. హేత్వన్తరం కణ్ఠోక్త్యా దర్శయన్విషయత్వం దూషయతి (అభావార్థత్వాన్న విధివిషయత్వమితి) విశిష్టస్య విషయత్వానుపపత్తిరుక్తా. అథ విశేష్యాంశస్య విశేషణాంశస్య చ విషయత్వానుపపత్తిం వక్ష్యన్వికల్పయతి (సాధ్యత్వం చేతి) యద్వా– విశిష్టస్య సాధ్యత్వాభ్యుపగమేన విషయత్వం దూషితం. అథ విశిష్టస్య సాధ్యత్వం దూషయితుం వికల్పయతి (సాధ్యత్వం చేతి) విశిష్టస్య సాధ్యత్వానుపపత్తిర్హి విశేషణస్య విశేష్యస్యోభయస్య చ సాధ్యత్వానుపపత్త్యా స్యాత్ – తత్రోభయస్యేతి వికల్పానుక్తిశ్శిరోద్వయేన తుల్యదూషణత్వాత్. ప్రథమం దూషయతి (న తావదితి) కుత ఇత్యత్రాహ (సిద్ధత్వాదనిత్యత్వప్రసక్తేశ్చేతి) సిద్ధత్వాన్న సాధ్యత్వం – సాధ్యత్వాఙ్గీకారే తు భావరూపత్వే సతి సాధ్యత్వాదనిత్యత్వప్రసక్తేశ్చేత్యర్థః. ద్వితీయం శఙ్కతే (అథేతి) దూషయతి (న తర్హీతి) ప్రపఞ్చనివృత్తేస్సాధ్యత్వే బ్రహ్మణస్సాధ్యత్వాభావాన్న విధివిషయత్వమిత్యర్థః. ప్రపఞ్చనివృత్తేర్విధివిషయత్వమాశఙ్క్య దూషయతి (ప్రపఞ్చేత్యాదినా) తస్యాః ఫలత్వముపపాదయతి (ప్రపఞ్చనివృత్తిరేవ హీతి) ప్రపఞ్చనివృత్తిర్మోక్షోఽస్తు – తతః కిం విషయత్వానుపపత్తేరిత్యత్రాహ (స చేతి) ప్రపఞ్చనివృత్తేర్మోక్షరూపత్వాన్మోక్షస్య చ ఫలత్వాత్ ఫలభూతాయా న విషయత్వమిత్యర్థః. దూషణాన్తరమాహ (అస్యా చేతి) అస్యా ఇతి వక్తవ్యేఽపి ఫలత్వవివక్షయా అస్యేత్యుక్తిః. ఫలత్వం విషయత్వం చేత్యాకారద్వయాభ్యుపగమే ప్రపఞ్చనివృత్తిః ఫలత్వాన్నియోగసాధ్యా – విషయత్వాత్ ప్రపఞ్చనివృత్త్యా నియోగసిద్ధిరిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యర్థః. నిష్ప్రపఞ్చీకరణపక్షే ముఖాన్తరేణ దూషణమాహ (అపిచేతి) యద్వా– నియోగవిషయదూషణేనాన్యోన్యాశ్రయేణ నియోగశ్చ దూషితో భవతి. ముఖాన్తరేణాపి నియోగం దూషయతి (అపిచేతి) దూషయితుం వికల్పయతి (కిమితి) ప్రథమం దూషయతి (మిథ్యేతి) సాఫల్యం శఙ్కతే (నియోగస్త్వితి) దూషయతి (తదితి) స్వవాక్యాత్ – ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వబ్రహ్మనిర్విశేషత్వపరవాక్యాదిత్యర్థః. నియోగస్య నిష్ఫలత్వదూషణోక్త్యా నియోజ్యవిశేషణం చ దూషితం భవతి–నియోగసాధ్యఫలస్యైవ ఫలతయా నియోజ్యవిశేషణత్వాదిహ తదయోగాచ్చ. దూషణాన్తరమాహ (వాక్యార్థజ్ఞానాదేవేత్యాదినా) పూర్వం వికల్పితశిరోద్వయే ద్వితీయం శిరో దూషయితుమాహ (ప్రపఞ్చస్యేతి) ప్రపఞ్చస్య సత్యత్వేన నియోగనివర్త్యత్వ ఇత్యర్థః. కిమిత్యాదినా వికల్ప్య ప్రథమం దూషయతి (యదీత్యాదినా) ద్వితీయం దూషయితుం తదభ్యుపగమం శఙ్కతే (అథేతి) దూషయతి (తస్యేతి) తస్యేత్యాదినా నష్ట ఇత్యన్తేన ప్రయోక్తృదూషణం చ కృతం భవతి. ప్రపఞ్చనివృత్తీత్యాదినా ప్రపఞ్చసత్యత్వేఽపి ఫలాభావోక్తిముఖేన నియోగో దూషితః. కరణమితికర్తవ్యతాం చ దూషయతి (కిఞ్చేతి) ఇతికర్తవ్యతాయా అభావం దర్శయితుమాహ (కథమితి) ప్రతివక్తి (ఇత్థమితి) భావరూపత్వపక్షే ద్వైవిధ్యమాహ (భావరూపా చేతి) కరణశరీరనిష్పత్తిరవఘాతవత్ ప్రోక్షణవచ్చ దృష్టాదృష్టార్థతయా ద్వివిధేతి చాభిప్రేతం. తతః కిమిత్యత్రాహ (ఉభయవిధేతి) ఉభయవిధా–నిష్పాదికా అనుగ్రాహికా చ. నిష్పాదకపక్షే ప్రథమం దృష్టార్థత్వే దూషణమాహ (న హీతి) కృత్స్నప్రపఞ్చనివృత్తిరూపకరణశరీరనిష్పాదికా భావరూపా దృష్టార్థా న సంభవతీత్యర్థః. అదృష్టార్థాఽస్తి చేత్ ప్రపఞ్చసత్యత్వప్రసఙ్గో అప్రామాణికత్వం చేతి స్ఫుటమితి న కణ్ఠోక్తం. అథానుగ్రహం దూషయతి (నాపీతి) తదసంభవముపపాదయతి (అనుగ్రాహకేతి) అనుగ్రా

బ్రహ్మణోఽద్వితీయత్వజ్ఞానం ప్రపఞ్చనివృత్తిరూపకరణశరీరం నిష్పాదయతీతి చేత్ – తేనైవ ప్రపఞ్చనివృత్తిరూపో మోక్ష స్సిద్ధ ఇతి న కరణాదినిష్పాద్యమవశిష్యత ఇతి పూర్వమేవోక్తం. అభావరూపత్వే చాఽభావాదేవ న కరణశరీరం నిష్పాదయతి, నాప్యనుగ్రాహకః. అతో నిష్ప్రపఞ్చబ్రహ్మవిషయో విధిర్న సంభవతి.——— అన్యోప్యాహ- యద్యపి వేదాన్తవాక్యానాం న పరినిష్పన్నబ్రహ్మస్వరూపపరతయా ప్రామాణ్యం – తథాపి బ్రహ్మస్వరూపం సిధ్యత్యేవ. కుతః. ధ్యానవిధిసామర్థ్యాత్. ఏవమేవ హి సమామనన్తి- *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః *నిదిధ్యాసితవ్యః *య ఆత్మా అపహతపాప్మా సోన్వేష్టవ్య స్స విజిజ్ఞాసితవ్యః *ఆత్మేత్యేవోపాసీత *ఆత్మానమేవ లోకముపాసీతేతి. అత్ర ధ్యానవిషయో హి నియోగ స్స్వవిషయభూతధ్యానం ధ్యేయైకనిరూపణీయమితి ధ్యేయమాక్షిపతి. స చ ధ్యేయ స్స్వవాక్యనిర్దిష్ట ఆత్మా. స కింరూప ఇత్యపేక్షాయాం తత్స్వరూపవిశేషసమర్పణద్వారేణ *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యేవమాదీనాం వాక్యానాం ధ్యానవిధిశేషతయా ప్రామాణ్యమితి విధివిషయభూతధ్యానశరీరానుప్రవిష్టబ్రహ్మస్వరూపేపి తాత్పర్యమస్త్యేవ. అతః *ఏకమేవాద్వితీయం *తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో *నేహ నానాస్తి కించనేత్యాదిభిః బ్రహ్మస్వరూపమేకమేవ సత్యం- తద్వ్యతిరిక్తం సర్వం మిథ్యేత్యవగమ్యతే. ప్రత్యక్షాదిభి ర్భేదావలమ్బినా చ కర్మశాస్త్రేణ భేదః ప్రతీయతే- భేదాభేదయోః పరస్పరవిరోధే సత్యనాద్యవిద్యామూలత్వేనాపి భేదప్రతీత్యుపపత్తేరభేద ఏవ పరమార్థ ఇతి నిశ్చీయతే. తత్ర బ్రహ్మధ్యాననియోగేన తత్సాక్షాత్కారఫలేన నిరస్తసమస్తావిద్యాకృతవివిధభేదాద్వితీయజ్ఞానైకరసబ్రహ్మభావరూపమోక్షః ప్రాప్యతే. న చ వాక్యాద్వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రేణ బ్రహ్మభావసిద్ధిః- అనుపలబ్ధేః, వివిధభేదదర్శనానువృత్తేశ్చ. తథా చ సతి శ్రవణాదివిధానమనర్థకం స్యాత్.———

హకో హి కరణాన్తరభావీ- కృత్స్నప్రపఞ్చనివృత్తిరూపకరణాన్తరమనుగ్రాహక స్తిష్ఠతి చేత్కారణమేవ న సిద్ధం స్యాత్. యదా కరణసిద్ధిః న తదానీమనుగ్రాహకో విద్యత ఇత్యనుగ్రాహకాసంభవ ఇత్యర్థః. ఇతికర్తవ్యతాసద్భావముఖేన కరణసిద్ధిం శఙ్కతే (బ్రహ్మణ ఇతి) దూషయతి (తేనైవేతి) కరణాదినిష్పాద్యం- కరణనిష్పాద్యో నియోగః. నియోగనిష్పాద్యం ఫలమిత్యాదిశబ్దార్థః. కరణం చేత్ స్వకార్యకరం స్యాత్ - తదభావాత్ కరణత్వమయుక్తమిత్యర్థః. అథాభావరూపేతికర్తవ్యతాం దూషయతి (అభావరూపత్వ ఇతి) అభావాదేవ - అభావరూపేతికర్తవ్యతాయా అప్రామాణికత్వాదేవేత్యర్థః. నివృత్తిరూపశమాదీనాం నాభావరూపేతికర్తవ్యతాత్వం - తేషాం జ్ఞాననిష్పాదకత్వేన ప్రపఞ్చనివృత్తిరూపకరణనిష్పాదకత్వాయోగాదితి భావః. అత్రాభావాదేవేత్యేవకారేణ పూర్వమదృష్టార్థభావరూపేతికర్తవ్యతాయా అప్రామాణికత్వస్యాభిప్రేతత్వం గమ్యతే. దూషణముపసంహరతి (అత ఇతి) విధిః- నియోగః. నిష్ప్రపఞ్చీకరణవిషయో నియోగ ఇత్యర్థః. అతః ప్రవర్తకవాక్యేనైవ బ్రహ్మస్వరూపసిద్ధిరితి వక్తుం న శక్యమితి ఫలితం.——— అథ ధ్యాననియోగవాదిపక్షముపక్షిపతి (అన్యోప్యాహేతి) బ్రహ్మణి వేదాన్తవాక్యానాం స్వాతన్త్ర్యేణ ప్రామాణ్యాభావమఙ్గీకృత్యాహ (యద్యపీతి) తర్హి కథం తత్సిద్ధిరిత్యత్రాహ (తథాపీతి) వ్యాహతాభిప్రాయేణాహ (కుత ఇతి) హేతుమాహ (ధ్యానవిధీతి) ధ్యానవిధిః కః- తస్య సామర్థ్యం కథమిత్యత్రాహ (ఏవమేవ హీతి) యథా వాక్యానాం ధ్యానపరత్వేపి పరినిష్పన్నం సిధ్యతి తథైవేత్యర్థః. ధ్యానవిధివాక్యాన్యాహ (ఆత్మా వా ఇతి) నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యుపాసనముక్తం- ద్రష్టవ్య ఇతి తస్య దర్శనరూపత్వం. విజిజ్ఞాసితవ్య ఇతి సామాన్యశబ్దః. ఆత్మేత్యైక్యోపాసనముక్తం. ఆత్మానమితి స్వస్య జగత్తాదాత్మ్యోపాసనం. సామర్థ్యం దర్శయతి (అత్రేతి) ధ్యేయమాక్షిప్తమస్తు- తద్బ్రహ్మేతి కథం జ్ఞాయత ఇత్యత్రాహ (స చ ధ్యేయ ఇతి) ఆకాఙ్క్షాయాం సన్నిహితమేవ యోగ్యం చేత్ తత్ పరిత్యక్తుం న యుక్తం- గామానయేత్యాదిషు హి తథాదృష్టమితి భావః. స్వరూపమాత్రప్రతిపాదకానాం కారణశోధకవాక్యానామపి విధ్యపేక్షితసమర్పకత్వేనైవ ప్రామాణ్యమిత్యాహ (స కింరూప ఇతి) శోధితస్వరూపస్య ధ్యేయత్వాత్ సత్యాదివాక్యం ప్రథమముపాత్తం. తదనుగుణార్థతయా సదేవేతి కారణవాక్యం పశ్చాదుదాహృతం. (ధ్యానశరీరానుప్రవిష్టేతి) *అర్థేనైవ విశేషో హి నిరాకారతయా ధియామితి భావః. (అస్త్యేవేతి) స్వవాక్యప్రతిపన్నస్వర్గాదిఫలవిషయస్య *యస్మిన్నోష్ణమిత్యాదివాక్యస్యేవ విధిశేషతయా ప్రామాణ్యమితి భావః. ధ్యేయబ్రహ్మస్వరూపం హి ధ్యానశరీరానుప్రవిష్టం- ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వస్య ధ్యానశరీరాననుప్రవేశాత్ కథం భేదనిషేధతాత్పర్యమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) అతః- విధిశేషభూతస్య సిద్ధార్థతాత్పర్యసద్భావాత్. అద్వితీయం బ్రహ్మ ధ్యేయం- భేదనిషేధశ్రుతయశ్చ బ్రహ్మణోఽద్వితీయత్వపరాః- బ్రహ్మణోఽద్వితీయత్వమేవ భేదమిథ్యాత్వమితి ధ్యానశరీరానుప్రవిష్టే భేదనిషేధే తాత్పర్యమస్తీత్యర్థః. భేదగ్రాహిప్రమాణవిరోధాన్న శాస్త్రమద్వితీయం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతి- *ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదివదితి శఙ్కాం పరిహర్తుం ప్రత్యక్షాదిభిర్విరుద్ధప్రతీతిమభ్యుపగచ్ఛతి (ప్రత్యక్షాదిభిరితి) శఙ్కాం పరిహరతి (భేదాభేదయోరితి) భేదప్రతీతేరన్యథాసిద్ధత్వాదనన్యథాసిద్ధశాస్త్రావగతమైక్యం తాత్త్వికమిత్యర్థః. తర్హి విషయః, కరణం, ప్రయోక్తా, ఫల, మిత్యాది వక్తవ్యం- నియోగనివర్త్యత్వే ప్రపఞ్చసత్యత్వప్రసక్తిః- నిత్యప్రాప్తత్వాత్ బ్రహ్మభావో న ఫలమిత్యత్రాహ (తత్రేతి) ధ్యాననియోగేనేతి ధ్యానస్య విషయత్వముక్తం. నియోగాన్మోక్షశ్చేన్న జ్ఞానాన్మోక్ష ఇతి శఙ్కాం వ్యుదస్యతి (తత్సాక్షాత్కారఫలేనేతి) నియోగస్యోపాయత్వం జ్ఞానద్వారకమిత్యర్థః. నిరస్తేత్యాదినా అవిద్యానివృత్తిః ఫలమిత్యుక్తం. తదేవ ఫలతయా నియోజ్యవిశేషణం. ఉపాసకః ప్రయోక్తా. శమాదిరితికర్తవ్యతేత్యాద్యస్మాకం సిద్ధమితి భావః. వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాన్మోక్షవాదినం దూషయతి (న చేతి) ప్రత్యక్షవిరోధమాహ (అనుపలబ్ధేర్వివిధభేదదర్శనానువృత్తేశ్చేతి) శాస్త్రవిరోధమాహ (తథా చ సతీతి)———అథ సాక్షాన్న్యాయవాదినా స్వమతం పశ్చాద్వివక్షతా ప్రథమం

అథోచ్యేత- రజ్జురేషా న సర్ప ఇత్యుపదేశేన సర్పభయనివృత్తిదర్శనాత్ రజ్జుసర్పవత్ బన్ధస్య చ మిథ్యారూపత్వేన జ్ఞానబాధ్యతయా తస్య వాక్యజన్యజ్ఞానేనైవ నివృత్తిర్యుక్తా- న నియోగేన. నియోగసాధ్యత్వే మోక్షస్యానిత్యత్వం స్యాత్ స్వర్గాదివత్. మోక్షస్య నిత్యత్వం హి సర్వవాదిసంప్రతిపన్నం. కించ-ధర్మాధర్మయోః ఫలహేతుత్వం స్వఫలానుభవానుగుణశరీరోత్పాదనద్వారేణేతి బ్రహ్మాదిస్థావరాన్తచతుర్విధశరీరసంబన్ధరూప సంసారఫలత్వమవర్జనీయం. తస్మాన్న ధర్మసాధ్యో మోక్షః. తథా చ శ్రుతిః *న హ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి। అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి. అశరీరత్వరూపే మోక్షే ధర్మాధర్మసాధ్యప్రియాప్రియవిరహశ్రవణాత్ న ధర్మసాధ్యమశరీరత్వమితి విజ్ఞాయతే. న చ నియోగవిశేషసాధ్యఫలవిశేషవత్ ధ్యాననియోగసాధ్యమశరీరత్వం – అశరీరత్వస్య స్వరూపత్వేనాసాధ్యత్వాత్. యథాహుశ్శ్రుతయః *అశరీరం శరీరేష్వనవస్థేష్వవస్థితం। మహాన్తం విభుమాత్మానం మత్వా ధీరో న శోచతి *అప్రాణో హ్యమనాశ్శుభ్రోఽసఙ్గో హ్యయం పురుష ఇత్యాద్యాః. అతోఽశరీరత్వరూపో మోక్షో నిత్య ఇతి న ధర్మసాధ్యః. తథా చ శ్రుతిః *అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్। అన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వదేతి. అపి చ-ఉత్పత్తిప్రాప్తివికృతిసంస్కృతిరూపేణ చతుర్విధం హి సాధ్యత్వం మోక్షస్య న సంభవతి. న తావదుత్పాద్యః- మోక్షస్య బ్రహ్మస్వరూపత్వేన నిత్యత్వాత్. నాపి ప్రాప్యః- ఆత్మస్వరూపత్వేన బ్రహ్మణో నిత్యప్రాప్తత్వాత్. నాపి వికార్యః-దధ్యాదివదనిత్యత్వప్రసఙ్గాదేవ. నాపి సంస్కార్యః – సంస్కారో హి దోషాపనయనేన వా గుణాధానేన వా సాధయతి. న తావద్దోషాపనయనేన – నిత్యశుద్ధత్వాద్బ్రహ్మణః. నాప్యతిశయాధానేన- అనాధేయాతిశయస్వరూపత్వాత్. నిత్యనిర్వికారత్వేన స్వాశ్రయాయాః పరాశ్రయాయాశ్చ క్రియాయా అవిషయతయా న నిర్ఘర్షణేనాదర్శాదివదపి సంస్కార్యత్వం. న చ దేహస్థయా స్నానాదిక్రియయా ఆత్మా సంస్క్రియతే- కిం త్వవిద్యాగృహీతస్తత్సఙ్ఘాతోఽహంకర్తా. తత్ఫలానుభవోఽపి తస్యైవ. న చాహంకర్తైవాత్మా-తత్సాక్షిత్వాత్. తథా చ మన్త్రవర్ణః

ధ్యాననియోగవాదిపక్షప్రతిక్షేపమాశఙ్కతే(అథోచ్యేతేతి)బన్ధస్య జ్ఞానమాత్రనివర్త్యత్వం సోపపత్తికమాహ(రజ్జురేషేతి)నివర్త్యమిథ్యాత్వం హ్యుభయసంమతం. అత ఏవ నియోగనైరపేక్ష్యమాహ(నేతి)అన్యథాఽనిష్టమాహ(నియోగేతి)మోక్షానిత్యత్వస్య తదనిష్టతామాహ(మోక్షస్యేతి)నియోగో విపరీతఫలప్రదశ్చేత్యాహ(కించేతి)ద్వారేణేత్యనేన ప్రసఞ్జనీయప్రసఞ్జకయోర్వ్యాప్తిర్దర్శితా. అవర్జనీయమిత్యనేన ప్రసఙ్గః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తస్మాదితి) తస్మాత్-సంసారఫలత్వప్రసఙ్గాత్. వ్యాపకస్య సంసారఫలత్వస్య నివృత్త్యా వ్యాప్యం ధర్మసాధ్యత్వం చ నివృత్తమిత్యర్థః. మోక్షస్యాశరీరరూపత్వశ్రుత్యా చ నియోగాసాధ్యత్వమాహ(తథా చేతి)అశరీరత్వరూపే మోక్షే ధర్మాధర్మఫలరూపప్రియాప్రియసంబన్ధవిరహశ్రవణాత్ మోక్షస్య ధర్మసాధ్యత్వాభావః ఫలిత ఇత్యాహ (ఇత్యశరీరత్వరూప ఇతి) ఏవం నియోగసాధ్యత్వే మోక్షస్య ధర్మాధర్మఫలసంబన్ధరాహిత్యశ్రవణానుపపత్తిరితి శ్రుత్యర్థాపత్తిరుక్తా భవతి. యథా నియోగవిశేషస్య పాపనివృత్తిః ఫలముచ్యతే- తద్వన్నియోగవిశేషస్య బన్ధనివృత్తిఫలత్వం సంభవతీత్యత్రాహ(న చేతి)నియోగవిశేషఫలవిశేషశబ్దాభ్యాం ప్రాయశ్చిత్తపాపక్షపణే వివక్షితే. కుత ఇత్యత్రాహ(అశరీరత్వస్యేతి)అశరీరత్వస్య స్వరూపత్వే శ్రుతిమాహ(యథాహురితి) (అప్రాణ ఇతి) ప్రాణమనస్సంబన్ధాభావాదశరీరత్వం సిద్ధం-సశరీరస్య హి ప్రాణమనస్సంబన్ధ ఇతి భావః. అతః-అశరీరత్వస్యాత్మస్వరూపత్వావగమాదిత్యర్థః. న కేవలం కర్మఫలసంబన్ధవిరహాదశరీరత్వస్య స్వాభావికత్వాచ్చ నియోగసాధ్యత్వాభావసిద్ధిః-అపి తు కణ్ఠోక్తిశ్చేత్యాహ(తథా చ శ్రుతిరితి)అన్యత్ర ధర్మాత్ - ధర్మాదన్యత్ర-ధర్మేణ వినా. అనేన ధర్మసంబన్ధరాహిత్యముక్తం. సంబన్ధశ్చ సాధ్యసాధనభావ ఇతి భావః. అత్ర కృతాకృతశబ్దేన క్రియమాణముచ్యతే. భూతభవ్యశబ్దాభ్యాం భూతభవిష్యతీ. ముఖాన్తరేణ మోక్షస్య నియోగసాధ్యత్వం దూషయతి (అపి చేతి) సాధ్యత్వస్య వైవిధ్యం వదంస్తదసంభవమాహ(ఉత్పత్తీతి) మోక్షశబ్దేన కిం నివృత్తావిద్యం స్వరూపం వివక్షితం-ఉతావిద్యానివృత్తిరితి వికల్పే స్వరూపస్య వివక్షితత్వే చతుర్విధసాధ్యత్వానుపపత్తిమాహ(న తావదిత్యాదినా) నివృత్తేరుత్పాద్యత్వేఽప్యవినాశిత్వం ప్రధ్వంసాభావరూపత్వాదితి వక్ష్యతే (సంస్కారో హీత్యాది) అత్ర నిత్యశుద్ధశబ్దేన పరమార్థదోషానన్వయోఽభిప్రేతః. నిత్యశుద్ధస్య నిర్విశేషస్య వస్తునో దోషాపనయనగుణాధానరూపసంస్కారవిషయత్వం నిత్యశుద్ధత్వానాధేయాతిశయత్వాభ్యాం నాస్తీత్యుక్తం. అథ క్రియావిషయత్వాభావాత్ సంస్కారవిషయత్వాభావ ఉచ్యతే (నిత్యేత్యాదినా) నిర్వికారత్వేన క్రియావిషయత్వాభావః కథం. ఇత్థం-యద్వ్యక్తిక్రియావిషయభూతం తద్ధి సవికారం దృష్టం. యదా దర్పణో హస్తతలే నిర్ఘృష్యతే- తదా దర్పణాశ్రయా క్రియా. యదా దర్పణే పాణిర్నిర్ఘృష్యతే – తదా హస్తాశ్రయా క్రియేతి స్వాశ్రయపరాశ్రయక్రియయోర్దర్పణోదాహరణం. క్రియావిషయత్వాభావేఽపి సంస్కార్యత్వం దృష్టమిత్యత్రాహ (న చేతి) తర్హి కస్సంస్క్రియత ఇత్యత్రాహ (కిం త్వితి) అవిద్యాగృహీతః- అవిద్యాకల్పితః. తేనాతిశయాధానానుగుణవికారిత్వం సూచితం. యద్వా-అవిద్యాగృహీత ఇతి శుద్ధ్యశుద్ధ్యాదిభ్రమవత్తయాఽశుద్ధిసాపేక్షత్వం దర్శితం. అహఙ్కర్తురపి దేహాద్విలక్షణత్వాత్ కథం దేహగతస్నానాదిభిస్తస్యాతిశయ ఇత్యత్రాహ (తత్సఙ్ఘాత ఇతి) తత్సఙ్ఘాతః - దేహసఙ్ఘాతః. ఆత్మనః ఫలభోక్తృత్వాత్ స ఏవ సంస్కార్య ఇత్యత్రాహ (తత్ఫలేతి) ఫలభోక్తాహమర్థశ్చేత్స ఏవాత్మేత్యత్రాహ (న చాహమితి) హేతుమాహ (తదితి) యో యస్య సాక్షీ - స హి న తద్భవతీతి భావః. సాక్షిత్వే మానమాహ (తథా చేతి)

*తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీతి. *ఆత్మేన్ద్రియమనోయుక్తం భోక్తేత్యాహుర్మనీషిణః *ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢస్సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాన్తరాత్మా। కర్మాధ్యక్షస్సర్వభూతాధివాసస్సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చ *స పర్యగాచ్ఛుక్రమకాయమవ్రణమస్నావిరం శుద్ధమపాపవిద్ధమితి చ అవిద్యాగృహీతాదహఙ్కర్తురాత్మస్వరూపమనాధేయాతిశయం నిత్యశుద్ధం నిర్వికారం నిర్దిశ్యతే. తస్మాదాత్మస్వరూపత్వేన న సాధ్యో మోక్షః. యద్యేవం- కిం వాక్యార్థజ్ఞానేన క్రియత ఇతి చేత్ - మోక్షప్రతిబన్ధనివృత్తిమాత్రమితి బ్రూమః. తథా చ శ్రుతయః *త్వం హి నః పితా యోఽస్మాకమవిద్యాయాః పరం పారం తారయసీతి *శ్రుతం హ్యేవ మే భగవద్దృశేభ్యస్తరతి శోకమాత్మవిదితి సోఽహం భగవశ్శోచామి తం మా భగవాన్ శోకస్య పారం తారయతు *తస్మై మృదితకషాయాయ తమసః పారం దర్శయతి భగవాన్ సనత్కుమార ఇత్యాద్యాః. తస్మాన్నిత్యస్యైవ మోక్షస్య ప్రతిబన్ధనివృత్తిర్వాక్యార్థజ్ఞానేన క్రియతే. నివృత్తిస్తు సాధ్యాపి ప్రధ్వంసాభావరూపా న వినశ్యతి. *బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి *తమేవం విదిత్వాతిమృత్యుమేతీత్యాదివచనం మోక్షస్య వేదనానన్తరభావితాం ప్రతిపాదయన్నియోగవ్యవధానం ప్రతిరుణద్ధి. న చ విదిక్రియాకర్మత్వేన వా ధ్యానక్రియాకర్మత్వేన వా కార్యానుప్రవేశః- ఉభయకర్మత్వప్రతిషేధాత్ *అన్యదేవ తద్విదితాదథో అవిదితాదధి *యేనేదం సర్వం విజానాతి తం కేన విజానీయాదితి *తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధి నేదం యదిదముపాసత ఇతి చ. న చైతావతా శాస్త్రస్య నిర్విషయత్వం- అవిద్యాకల్పితభేదనివృత్తిపరత్వాచ్ఛాస్త్రస్య. న హీదన్తయా బ్రహ్మ విషయీకరోతి శాస్త్రం- అపి తు అవిషయం ప్రత్యగాత్మస్వరూపం ప్రతిపాదయదవిద్యాకల్పితజ్ఞానజ్ఞాతృజ్ఞేయవిభాగం నివర్తయతి. తథా చ శాస్త్రం *న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేరిత్యేవమాది. న చ జ్ఞానాదేవ బన్ధనివృత్తిరితి శ్రవణాదివిధ్యానర్థక్యం - స్వభావప్రవృత్తసకలేతరవికల్పవిముఖీకరణద్వారేణ వాక్యార్థావగతిహేతుత్వాత్తేషాం. న చ జ్ఞానమాత్రాత్ బన్ధనివృత్తిర్న దృష్టేతి వాచ్యం- బన్ధస్య మిథ్యారూపత్వేన జ్ఞానోత్తరకాలం స్థిత్యనుపపత్తేః. అత ఏవ న శరీరపాతాదూర్ధ్వమేవ బన్ధనివృత్తిరితి వక్తుం యుక్తం - న హి మిథ్యారూపసర్పభయనివృత్తిః రజ్జుయాథాత్మ్యజ్ఞానాతిరేకేణ సర్పవినాశమపేక్షతే. యది శరీరసమ్బన్ధః పారమార్థికః- తదా హి తద్వినాశాపేక్షా- స తు బ్రహ్మవ్యతిరిక్తతయా న పారమార్థికః.

తయోరన్య ఇత్యాదేరయమర్థః- అహఙ్కారగ్రస్తస్యాత్మనో రేకః ఫలభోక్తా- అన్యోఽనశ్నన్నితి. అహఙ్కర్తైవ భోక్తేతి స్పష్టం దర్శయతి (ఆత్మేన్ద్రియేతి) ఆత్మా- దేహః. దేహాదిసమ్బన్ధస్య భోక్తృత్వాద్, ఆత్మనోఽశరీరత్వాప్రాణత్వామనస్త్వాది శ్రవణాచ్చ, అనశ్నన్నితి భోక్తృత్వశ్రవణాచ్చ భోక్తృత్వలక్షణ ఆత్మేత్యభిప్రాయః. యద్వా- ఆత్మశబ్దః సంవిదాత్మపరః. తతశ్చ తద్యుక్తస్య భోక్తృత్వాత్తస్య భోక్తృత్వం నాస్తీత్యహఙ్కారస్యైవ భోక్తృత్వమిత్యభిప్రాయః. ఏకో దేవ ఇత్యత్ర కేవలశబ్దేన ఫలాన్వయరాహిత్యం వివక్షితమితి తస్యాత్రోపయోగః. నిర్గుణః- అగుణవశ్యత్వాదభోక్తేత్యర్థః. సాక్షీ - అహఙ్కారే వ్యాప్రియమాణే స్వయం సాక్షీమాత్రతయాఽవస్థానాన్న భోక్తేతి భావః. (స పర్యగాదితి) శుక్రం- అవిద్యారహితం, వాసనారహితం వా. శుద్ధమపాపవిద్ధం- కర్మఫలరహితం కర్మరహితం చ. పర్యగాత్ - గత్యర్థా బుద్ధ్యర్థాః. అమన్యతేత్యర్థః. ఉదాహృతశ్రుతిప్రతిపన్నాకారోపేతమాత్మస్వరూపం వదతి (అవిద్యేతి) అహఙ్కర్తుర్నిర్దిశ్యత ఇత్యన్వయః. ముక్తేరసాధ్యత్వం నిగమయతి (తస్మాదితి) జ్ఞానవైయర్థ్యం శఙ్కతే (యద్యేవమితి) పరిహరతి (మోక్షేతి) ప్రతిబన్ధనివృత్తేరేవ సాధ్యత్వం శ్రుతిసిద్ధమాహ (తథా చేతి) ప్రతిబన్ధనివృత్తేస్సాధ్యత్వం నిగమయతి (తస్మాదితి) ప్రతిబన్ధనివృత్తేస్సాధ్యత్వేనానిత్యత్వం స్యాదిత్యత్రాహ (నివృత్తిస్త్వితి) అయం పరిహారో నియోగసాధ్యత్వపక్షేఽపి తుల్య ఇతి చేత్. న- నియోగసాధ్యత్వే ప్రపఞ్చసత్యత్వం స్యాదిత్యభిప్రేతమిత్యుక్తత్వాత్. నియోగసాధ్యత్వపక్షే శ్రుతిస్వారస్యహానిమాహ (బ్రహ్మేతి) శ్రుతిస్వారస్యమేవం విశిష్టం న సహత ఇతి భావః. కథం నియోగవ్యవధానప్రతిరోధః- విధిశేషతయా హి బ్రహ్మణస్సిద్ధిః- తత్సిద్ధ్యర్థం నియోగస్స్వీకార్య ఇతి శఙ్కాయాం- నియోగశేషత్వం విదికర్మత్వేన ధ్యానకర్మత్వేన చోభయథాపి న సమ్భవతీత్యాహ (న చ విదీతి) వేదనం- జ్ఞానం. ఉపాసనం- జ్ఞానవిశేషః. అత్ర వేదనశబ్దో నిష్ప్రపఞ్చీకరణజ్ఞానవిశేషే విశ్రామ్యతి- వివక్షావశాత్. అతో నిష్ప్రపఞ్చీకరణనియోగవాదస్యాపి దూషణం ఫలితం. విద్యుపాసికర్మత్వాభావే శ్రుతిమాహ (అన్యదితి) విదితాత్- జ్ఞేయాత్. అవిదితాత్- జ్ఞాతురిత్యర్థః. అన్యదేవేతి విదికర్మత్వనిషేధః. తదేవేతి ధ్యానకర్మత్వనిషేధః. విదికర్మత్వాభావే శాస్త్రవేద్యత్వాసిద్ధ్యా శాస్త్రస్య నిర్విషయత్వమాశఙ్క్య పరిహరతి (న చేతి) *బ్రహ్మ వేద *బ్రహ్మవిదిత్యాదిభిర్బ్రహ్మణో వేద్యత్వం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (న హీదన్తయేతి) ఇదన్తయా - ప్రమేయతయా. (అపి త్వితి) ప్రత్యగాత్మస్వరూపం నిర్విశేషమవిషయతయా ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. శాస్త్రస్య భేదనివృత్తిపరత్వం దర్శయతి (తథా చేతి) జ్ఞానాదేవ బన్ధనివృత్తిశ్చేచ్ఛాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధస్స్యాదిత్యాశఙ్క్య శాస్త్రవిరోధం తావత్పరిహరతి (న చ జ్ఞానాదితి) (శ్రవణాదివిధ్యానర్థక్యమితి) శ్రవణమననయోరపి విధేయత్వం పూర్వపక్షిణోక్తమితి న విరోధః. కుత ఇత్యత్రాహ (స్వభావేతి) స్వభావప్రవృత్తశబ్దేనానాదిప్రవృత్తత్వం వివక్షితం. అథ ప్రత్యక్షవిరోధం పరిహరతి (న చ జ్ఞానమాత్రాదితి) కథమిత్యత్రాహ (బన్ధస్యేతి) కథం స్థిత్యనుపపత్తిః - బన్ధో హ్యనువర్తత ఇతి శఙ్కాయాస్త్వతు బన్ధ ఇత్యాదినా పరిహరిష్యతే. ఉక్తాదేవ హేతోశ్శరీరపాతానపేక్షత్వమాహ (అత ఏవేతి) దృష్టాన్తేనోపపాదయతి (న హీతి) దృష్టాన్తేదర్శితమర్థం వ్యతిరేకముఖేన దార్ష్టాన్తికే వివృణోతి (యదీతి) పారమార్థికత్వవిపర్యయమాహ (స త్వితి) విప్రతిపన్నమపారమార్థికం- బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వాత్ శుక్తిరూప్యవదితి భావః. జ్ఞా

యస్య సంబన్ధో న నివృత్తః తస్య జ్ఞానమేవ న జాతమిత్యవగమ్యతే- జ్ఞానకార్యాదర్శనాత్. తస్మాత్ శరీరస్థితిర్భవతు వా మా వా- వాక్యార్థజ్ఞానసమనన్తరం ముక్త ఏవాసౌ. అతో న ధ్యాననియోగసాధ్యో మోక్ష ఇతి న ధ్యానవిధిశేషతయా బ్రహ్మణస్సిద్ధిః - అపితు *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *తత్త్వమసి *అయమాత్మా బ్రహ్మేతి తత్పరైర్వాక్యైః పదసముదాయేన సిధ్యతీతి——— తదయుక్తం- వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాత్ బన్ధనివృత్త్యనుపపత్తేః. యద్యపి మిథ్యారూపో బన్ధో జ్ఞానబాధ్యః- తథాపి బన్ధస్యాపరోక్షత్వాత్ న పరోక్షరూపేణ వాక్యార్థజ్ఞానేన స బాధ్యతే. రజ్జ్వాదావపరోక్షసర్పప్రతీతౌ వర్తమానాయాం నాయం సర్పో రజ్జురేషేత్యాప్తోపదేశజనితపరోక్షసర్పవిపరీతజ్ఞానమాత్రేణ భయానివృత్తిదర్శనాత్. ఆప్తోపదేశస్య తు భయనివృత్తిహేతుత్వం వస్తుయాథాత్మ్యాపరోక్ష్యనిమిత్తప్రవృత్తిహేతుత్వేన. తథా హి - రజ్జుసర్పదర్శనభయాత్ పరావృత్తః పురుషో నాయం సర్పో రజ్జురేషేత్యాప్తోపదేశేన తద్వస్తుయాథాత్మ్యదర్శనే ప్రవృత్తస్తదేవ ప్రత్యక్షేణోపలభ్య భయాన్నివర్తతే. న చ శబ్ద ఏవ ప్రత్యక్షజ్ఞానం జనయతీతి వక్తుం యుక్తం- తస్యానిన్ద్రియత్వాత్. జ్ఞానసామగ్రీష్విన్ద్రియాణ్యేవ హ్యపరోక్షసాధనాని. న చాస్యానభిసంహితఫలకర్మానుష్ఠానమృదితకషాయస్య శ్రవణమనననిదిధ్యాసనవిముఖీకృతబాహ్యవిషయస్య పురుషస్య వాక్యమేవాపరోక్షజ్ఞానం జనయతి- నివృత్తప్రతిబన్ధే తత్పరేపి పురుషే జ్ఞానసామగ్రీవిశేషాణామిన్ద్రియాదీనాం స్వవిషయనియమాతిక్రమాదర్శనేన తదయోగాత్.

నోత్తరకాలస్థితిరనుపపన్నా చేత్ కథం బన్ధస్యానువృత్తిరిత్యత్రాహ (యస్య త్వితి) యస్య త్వనివృత్తః- అనివృత్త ఇతి ప్రతీతిః- తస్య జ్ఞానమేవ న జాతం- తత్కార్యాదర్శనాదితి. కార్యాభావస్య కారణాభావమాత్రవ్యాప్యత్వాభావేపి సామగ్ర్యభావవ్యాప్యత్వాత్ భ్రమనివృత్తిం ప్రతి తత్త్వజ్ఞానస్య సామగ్రీత్వాత్తదభావేన జ్ఞానాభావః కల్ప్యత ఇతి న ప్రత్యక్షవిరోధ ఇత్యర్థః. జ్ఞానోత్పత్త్యనన్తరం బన్ధనివృత్తిం నిగమయతి (తస్మాదితి) (శరీరస్థితిర్భవతు వా మా వేతి) దగ్ధపటస్య పటప్రతిభాసవచ్ఛరీరప్రతిభాసోऽనువర్తతామనువర్తతాం వేత్యర్థః (ముక్త ఏవాసావితి) దగ్ధస్య ఛిన్నమూలతయా దగ్ధపటవదకార్యకర ఇతి భావః. బన్ధనివృత్తేర్నియోగనైరపేక్ష్యసాధకహేతుభిర్విధిశేషతయా న బ్రహ్మణస్సిద్ధిరిత్యాహ (అత ఇతి) అతః- వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రసాధ్యత్వాత్. తర్హి బ్రహ్మణః కథం సిద్ధిరిత్యత్రాహ (అపి త్వితి) (తత్పరైర్వేతి) భేదనిషేధపరైర్వాక్యైర్విధిశేషతయా సిధ్యతీత్యర్థః. యద్వా- సిద్ధరూపార్థపరైర్వేత్యర్థః. (సిధ్యతీతి) బ్రహ్మేత్యర్థలబ్ధం.——— ఏతద్ధ్యాననియోగవాదీ దూషయతి (తదయుక్తమిత్యాదినా) కుత ఇత్యత్రాహ (వాక్యార్థేతి) ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవాదినా జ్ఞానాద్బన్ధనివృత్త్యనుపపత్తిః కథముచ్యత ఇత్యత్రాహ (యద్యపీతి) జ్ఞాననివర్త్యత్వోపగమేపి వైషమ్యమాహ (తథాపీతి) పరోక్షజ్ఞానస్యాపరోక్షభ్రమాబాధకత్వే దృష్టాన్తమాహ (రజ్జ్వాదావితి) ఆదిశబ్దేన భూదళనాదిగృహ్యతే. సర్పవిపరీతజ్ఞానం - రజ్జుజ్ఞానం. తేన భయానివృత్తిశ్చేదాప్తోపదేశానర్థక్యం స్యాదిత్యత ఆహ (ఆప్తోపదేశస్యేతి) అనేన ప్రథమసూత్రే ప్రబలప్రమాణబాధితత్వేన భయాదికార్యం తు నివర్తత ఇతి భాష్యార్థో జ్ఞాయతే - ఆప్తోపదేశస్య భయాదికార్యనివృత్తిహేతుత్వం వస్తుయాథాత్మ్యాపరోక్ష్యనిమిత్తప్రవృత్తిద్వారకమితి హి తస్య భాష్యస్యార్థః. ఇమమర్థం దృష్టాన్తేన దర్శయతి (తథా హీతి) అస్త్వపరోక్షజ్ఞానమేవ తాదృశభ్రమవిరోధి- శబ్ద ఏవాపరోక్షజ్ఞానం జనయతీత్యాశఙ్క్యాహ (న చేతి) హేతుమాహ (తస్యేతి) వ్యాప్తిం దర్శయతి (జ్ఞానేతి) న చానిన్ద్రియత్వేప్యాలోకాదేరపరోక్షజ్ఞానజనకత్వం దృష్టమితి హేతోర్వ్యభిచారః. ఇన్ద్రియప్రధానకసామగ్ర్యననుప్రవిష్టత్వస్య వివక్షితత్వాత్. ఏతచ్చ జ్ఞానసామగ్రీష్విత్యనేన సూచితం. జ్ఞానసామగ్రీషు- సహకారిష్విన్ద్రియలిఙ్గశబ్దసదృశానుపపత్త్యనుపలబ్ధిష్విత్యర్థః. (ఇన్ద్రియాణ్యేవేతి) ఆలోకాదిసహకృతానీతి శేషః. ఇన్ద్రియమేవ యోగినోఽవ్యవహితాదికం జ్ఞాపయతి - తథావివక్షితపురుషవిశేషస్య వాక్యమపరోక్షజ్ఞానం జనయతీత్యాశఙ్క్య పరిహరతి (న చేతి) అస్య పురుషస్య. హేతుమాహ (నివృత్తేతి) అనభిసంహితేత్యాదిపదద్వయం హృది నిధాయ విశేషణద్వయమాహ (నివృత్తప్రతిబన్ధే తత్పరేపీతి) స్వవిషయనియమాతిక్రమాదర్శనేనేత్యత్ర విషయశబ్దస్సాధ్యపరః. స్వసాధ్యజ్ఞానానతిక్రమదర్శనేనేత్యర్థః. శబ్దసాధ్యం జ్ఞానం పరోక్షమేవ- శబ్దస్తు స్వసాధ్యం పరోక్షజ్ఞానం నాతిక్రామతీతి యావత్. మనసః పరోక్షాపరోక్షజ్ఞానసాధారణహేతుత్వాత్, శబ్దస్య తు లిఙ్గస్యేవ పరోక్షజ్ఞానమాత్రహేతుత్వాన్న యోగిమనస్సామ్యమితి భావః. నను శబ్దేనాప్యపరోక్షజ్ఞానం జాయతే- దశమస్త్వమసీతి వాక్యేన దశమోఽహమిత్యపరోక్షజ్ఞానోత్పత్తిదర్శనాదితి. తన్న- ఉపదేశానన్తరం శీఘ్రభావిప్రత్యక్షసామగ్రీజన్యేన జ్ఞానేన పూర్వజ్ఞానస్య భేదాగ్రహేణ ప్రత్యక్షత్వారోపాత్. తదా హ్యుపదేశాత్ పూర్వభావినవకపరిసంఖ్యానజనితసంస్కారవశేనావిళమ్బితాహ్యపేక్షాబుద్ధిర్జాయతే. యథా ఘటోఽయమిత్యుక్తే ఘటం పశ్యతోఽపరోక్షప్రతీతిరిన్ద్రియజన్యా- న తు ఘటోఽయమితి వాక్యజన్యా- వాక్యం త్వాపరోక్ష్యనిమిత్తచక్షుర్వ్యాపారహేతుః- తథా దశమస్త్వమసీతి వాక్యం దశమోఽహమితి బుద్ధినిమిత్తస్య పూర్వవానితాపేక్షణీయవస్తుప్రతిసన్ధానస్య హేతుః - న త్వపరోక్షావభాసహేతుః- తత్ర తత్ప్రతీతిసామగ్రీవ్యవహితస్య వాక్యస్య తత్సామగ్రీత్వాభావాత్. విమతం ప్రత్యక్షజ్ఞానం న వాక్యజన్యం- ప్రత్యక్షజ్ఞానత్వాత్ అనుపదిష్టవాక్యస్య దశమోఽహమితి ప్రత్యయవత్. విమతం వాక్యం న ప్రత్యక్షజ్ఞానజనకం- వాక్యత్వాత్ సంప్రతిపన్నవదితి. ఏవం సామగ్రీశక్త్యాన్యథాసిద్ధ్యా పరిహారః వస్తుయాథాత్మ్యాపరోక్ష్యనిమిత్తప్రవృత్తిహేతుత్వేనేతి భాష్యేణాభిప్రేతః. న చ వాక్యజన్యేపి జ్ఞానే విశేష్యభూతాహమర్థప్రత్యక్షతామాత్రేణ విశిష్టానుప్రవిష్టవిశేషణాంశస్యాపి ప్రత్యక్షతేతి వాచ్యం. అహంసమానాధికృతశబ్దోల్లిఖితప్రతీతేరపరోక్షత్వనియమశ్చ నాస్తి - సుఖదుఃఖాద్యనుమితపుణ్యపాపస్య పురుషస్య పుణ్యకృదహం పాపకృదహమిత్యాది ప్రతీతేః పుణ్యపాపయోరాపరోక్ష్యాదర్శనాత్. ధర్మిప్రత్యక్షతామాత్రేణ ధర్మప్రత్యక్షత్వే లైఙ్గికే పర్వతోఽగ్నిమానితి జ్ఞానేఽగ్నేరపి

నచ ధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞానోపాయతా-ఇతరేతరాశ్రయత్వాత్-వాక్యార్థజ్ఞానే జాతే తద్విషయధ్యానం-ధ్యానేన నిర్వృత్తే వాక్యార్థజ్ఞానమితి. నచ ధ్యానవాక్యార్థజ్ఞానయోర్భిన్నవిషయత్వం- తథా సతి ధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞానోపాయతా న స్యాత్. నహ్యన్యధ్యానమన్యస్మిఞ్జ్ఞానముత్పాదయతి. జ్ఞాతార్థస్మృతిసన్తతిరూపస్య ధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞానపూర్వకత్వమవర్జనీయం-ధ్యేయబ్రహ్మవిషయజ్ఞానస్య హేత్వన్తరాసంభవాత్. నచ ధ్యానమూలం జ్ఞానం వాక్యాన్తరజన్యం- నివర్తకజ్ఞానం * తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యమితి యుక్తం. ధ్యానమూలమితరవాక్యాన్తరజన్యం జ్ఞానం *తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానేనైకవిషయం- భిన్నవిషయం వా. ఏకవిషయత్వే స ఏవేతరేతరాశ్రయత్వం. భిన్నవిషయత్వే ధ్యానేన తదాస్మిభ్యాపాదనాసంభవః. కించ-ధ్యానస్య ధ్యేయధ్యాత్రాద్యనేకప్రపఞ్చాపేక్షత్వాన్నిష్ప్రపఞ్చబ్రహ్మైకత్వవిషయవాక్యార్థజ్ఞానోత్పత్తౌ దృష్టద్వారేణోపయోగః ఇతి వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాదవిద్యానివృత్తిం వదతః శ్రవణమనననిదిధ్యాసనవిధానమనర్థకమేవ. యతో వాక్యాదాపరోక్ష్యజ్ఞానాసంభవాద్వాక్యార్థజ్ఞానేనావిద్యా న నివర్తతే- తత ఏవ జీవన్ముక్తిరపి దూరోత్సారితా. కా చేయం జీవన్ముక్తిః. సశరీరస్యైవ మోక్ష ఇతి చేత్. మాతా మే వన్ధ్యేతివద్వ్యాహతార్థం వచః- యతస్సశరీరత్వం బన్ధః- అశరీరత్వమేవ మోక్ష ఇతి త్వయైవ శ్రుతిభిరుపపాదితం. అథ సశరీరత్వప్రతిభాసే వర్తమానే యస్యాయం ప్రతిభాసో మిథ్యేతి ప్రత్యయః - తస్య సశరీరత్వనివృత్తిరితి. న- మిథ్యేతి ప్రత్యయేన సశరీరత్వం నివృత్తం చేత్- కథం సశరీరస్య ముక్తిః-అజీవతోపి ముక్తిస్సశరీరత్వమిథ్యాప్రతిభాసనివృత్తిరేవేతి కోయం జీవన్ముక్తిరితి విశేషః. అథ సశరీరత్వప్రతిభాసో బాధితోపి యస్య ద్విచన్ద్రజ్ఞానవదనువర్తతే-స జీవన్ముక్త ఇతి చేత్. న-బ్రహ్మవ్యతిరిక్తసకలవస్తువిషయత్వాద్బాధకజ్ఞానస్య - కారణభూతావిద్యాకర్మాదిదోషస్సశరీరత్వప్రతిభాసేన సహ తేనైవ బాధిత ఇతి బాధితానువృత్తిర్న శక్యతే వక్తుం. ద్విచన్ద్రాదౌ తు తత్ప్రతిభాసహేతుభూతదోషస్య బాధకజ్ఞానభూతచన్ద్రైకత్వజ్ఞానావిషయత్వేనాబాధితత్వాత్ ద్విచన్ద్రప్రతిభాసానువృత్తిర్యుక్తా.

ప్రత్యక్షత్వప్రసఙ్గః. తదేవ చ ఖిలం స్వవిషయనియమాతిక్రమావర్శనేన తదయోగాదిత్యత్రాభిప్రేతం. ఏవం శబ్దస్యాపరోక్షజ్ఞానహేతుత్వం దూషితం. అథ ధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞానోపాయతామన్యోన్యాశ్రయణేన దూషయతి (నచేత్యాదినా) అన్యోన్యాశ్రయణపరిహారాయ ధ్యానపూర్వభావిజ్ఞానమర్థాన్తరవిషయం-పాశ్చాత్త్యజ్ఞానమర్థాన్తరవిషయమితి భిన్నవిషయతాశ్రయణమయుక్తమిత్యాహ (నచ ధ్యానేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (తథా సతీతి) తస్యానుపాయత్వే హేతురిత్యత్రాహ (నహ్యన్యధ్యానమితి) ఏకవిషయత్వేపి నివర్తకస్య వాక్యార్థజ్ఞానస్య ధ్యానాపేక్షా స్యాత్ - ధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞానాపేక్షా కిమిత్యత్రాహ (జ్ఞాతార్థేతి) ధ్యానహేతుభూతం జ్ఞానం హేత్వన్తరజన్యం - నతు ధ్యానం పశ్చాద్భావివాక్యజన్యజ్ఞానమూలమిత్యేవం ధ్యానవాక్యార్థజ్ఞానయోస్సామగ్రీభేదేనాన్యోన్యాశ్రయణపరిహారమాశఙ్క్య సామగ్రీభేదో న సంభవతీత్యాహ (ధ్యేయేతి) హేత్వన్తరాసంభవాత్ - బ్రహ్మణః ప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వాదితి భావః. తత్పరిహారాయ వాక్యభేదమాశఙ్క్య తథావక్తుమయుక్తమిత్యాహ (నచేతి) వికల్ప్య దూషయతి (ధ్యానమూలమితి) (ఏకవిషయత్వే తదేవేతరేతరాశ్రయత్వమితి) వాక్యాన్తరేణ జ్ఞానోత్పత్తౌ తస్య తత్త్వమసివాక్యజన్యజ్ఞానతుల్యవిషయత్వాత్తస్యాపి జ్ఞానస్య నిదిధ్యాసనాపేక్షా స్యాత్ - ధ్యానస్య చ వాక్యార్థజ్ఞానాపేక్షా స్యాదిత్యన్యోన్యాశ్రయణమిత్యర్థః. వాక్యయోర్భిన్నవిషయత్వే దూషణమాహ (భిన్నేతి) ధ్యానస్య చ వాక్యార్థజ్ఞానవిరోధిత్వమేవేత్యాహ (కించేతి) ధ్యాత్రాదీత్యాదిశబ్దేన శమాదిర్గృహ్యతే. (దృష్టద్వారేణేతి) అదృష్టద్వారేణోపయోగస్త్వత్పక్షే సర్వథా పరిహరణీయస్స్యాత్ వాసనాయాస్సత్యత్వప్రసఙ్గభయాత్ పరిత్యక్త ఇతి ధ్యాననియోగవాదినోభిప్రాయః. వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాదవిద్యానివృత్తినిరాసేన జీవన్ముక్తినిరాసస్సిద్ధ్యతీత్యాహ (యత ఇతి) దూరోత్సారితా- వాక్యాదపరోక్షజ్ఞానసంభవేపి న్యాయాభాసాదినా జీవన్ముక్తిరుత్సారితా-వాక్యాదాపరోక్ష్యాసంభవాత్ దూరోత్సారితేతి భావః. (కా చేయమితి) కింశబ్దః క్షేపే. వికల్పాభిప్రాయేణ ప్రశ్నపరో వా. తత్స్వరూపం శఙ్క్యతే (సశరీరస్యేతి) వ్యాహతిం నాహ (మాతేతి) వ్యాహతిముపపాదయతి (యత ఇతి) వ్యాహతిపరిహారార్థం తన్మతం శఙ్క్యతే (అథేతి) సశరీరత్వనివృత్తిరితి నిర్దేశేన సశరీరత్వస్యాచ్ఛిన్నత్వమూలతా జీవన్ముక్తివాదినాభిప్రేతా. దూషయతి (నేతి) శరీరస్య సత్యత్వానభ్యుపగమాత్ తస్య ప్రధ్వంసరూపా స్వరూపనివృత్తిరనభిమతా-అతః ప్రతిభాసనివృత్తిర్వా ప్రతిభాసతాత్త్వికతాభిమాననివృత్తిర్వా వివక్షితా స్యాదిత్యభిప్రాయేణ ప్రథమం కల్పమనూద్యాభిమతాసిద్ధ్యా దూషయతి (మిథ్యేతి) సశరీరత్వం-సశరీరత్వప్రతిభాసః. అనన్తరగ్రన్థే ప్రతిభాసనిర్దేశాత్. (కథం సశరీరస్య ముక్తిరితి) సశరీరస్య ముక్తిరుక్తా స్యాదిత్యర్థః. తదేవోపపాదయతి (అజీవతోపీతి) మిథ్యాప్రతిభాసశబ్దేన భ్రాన్తిజ్ఞానం వివక్షితం. జీవదజీవన్ముక్త్యోర్విశేషాభావాత్ న సశరీరస్య ముక్తిరుక్తా స్యాదిత్యర్థః. ద్వితీయం కల్పం శఙ్క్యతే (అథేతి) అత్ర పూర్వం సశరీరత్వప్రతిభాసే వర్తమాన ఇత్యాదిగ్రన్థాభిప్రేతార్థో వివృతో భవతి. దూషయతి (నేతి) కథమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మేతి) అవిద్యాకర్మాదీత్యాదిశబ్దేన వాసనా గృహ్యతే. తేనైవ బాధితః- బాధకజ్ఞానేన బాధిత ఇత్యర్థః. ద్విచన్ద్రజ్ఞానాదౌ హి బాధితానువృత్తిర్దృష్టేత్యత్రాహ (ద్విచన్ద్రాదావితి) నహి రజ్జుయాథాత్మ్యజ్ఞానేన శుక్తౌ రజతభ్రమో నివర్తత ఇతి భావః. ప్రథమసూత్రే బాధితానువృత్తినిరాకరణే దోషస్యాపారమార్థికత్వేన జ్ఞానబాధ్యత్వాభావాత్ భ్రమానువృత్తిరుక్తా-అత్ర తు చన్ద్రైకత్వజ్ఞానావిషయత్వేన దోషస్యాబాధితత్వాత్ ద్విత్వజ్ఞానానువృత్తిరుక్తేతి భిదా. జరన్నాయా-

కించ- *తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సంపత్స్యే ఇతి సద్విద్యానిష్ఠస్య శరీరపాతమాత్రమపేక్షతే మోక్ష ఇతి వదన్తీయం శ్రుతిః జీవన్ముక్తిం వారయతి. సైషా జీవన్ముక్తిరాపస్తమ్బేనాపి నిరస్తా *వేదానిమం లోకమముం చ పరిత్యజ్యాత్మానమన్విచ్ఛేత్ । బుద్ధే క్షేమప్రాపణం తచ్ఛాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధం। బుద్ధే చేత్ క్షేమప్రాపణమిహైవ న దుఃఖముపలభేత । ఏతేన పరం వ్యాఖ్యాతమితి. అనేన జ్ఞానమాత్రాన్మోక్షశ్చ నిరస్తః. అతస్సకలభేదనివృత్తిరూపా ముక్తిర్భవతో న సంభవతి. తస్మాద్ధ్యాననియోగేన బ్రహ్మాపరోక్షజ్ఞానఫలేనైవ బన్ధనివృత్తిః. న చ నియోగసాధ్యత్వే మోక్షస్యానిత్యత్వప్రసక్తిః- ప్రతిబన్ధనివృత్తిమాత్రస్యైవ సాధ్యత్వాత్. కించ- న నియోగేన సాక్షాద్బన్ధనివృత్తిః క్రియతే- కింతు నిష్ప్రపఞ్చజ్ఞానైకరసబ్రహ్మాపరోక్ష్యజ్ఞానేన. నియోగస్తు తదాపరోక్ష్యజ్ఞానం జనయతి. కథం నియోగస్య జ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వమితి చేత్ - కథం వా భవతోఽనభిసంహితఫలానాం కర్మణాం వేదనోత్పత్తిహేతుత్వం. మనోనైర్మల్యద్వారేణేతి చేత్ -మమాపి తథైవ. మమ తు నిర్మలే మనసి శాస్త్రేణ జ్ఞానముత్పాద్యతే తపసు నియోగేన మనసి నిర్మలే జ్ఞానసామగ్రీ వక్తవ్యేతి చేత్ -ధ్యాననియోగనిర్మలం మన ఏవ సాధనమితి బ్రూమః. కేనావగమ్యత ఇతి చేత్ - భవతో వా కర్మభిర్మనో నిర్మలం భవతి- నిర్మలే మనసి శ్రవణమనననిదిధ్యాసనైస్సకలేతరవిషయవిముఖస్యైవ శాస్త్రం నివర్తకజ్ఞానముత్పాదయతీతి కేనావగమ్యతే. *వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసానాశకేన *శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః *బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాదిభిశ్శాస్త్రైరితి చేత్ -మమాపి *శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం *న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా *మనసా తు విశుద్ధేన *హృదా మనీషా మనసాభిక్లృప్త ఇత్యాదిభిశ్శాస్త్రైర్ధ్యాననియోగేన మనో నిర్మలం భవతి-నిర్మలం చ మనో బ్రహ్మాపరోక్షజ్ఞానం జనయతీత్యవగమ్యత ఇతి నిరవద్యం. *నేదం యదిదముపాసత ఇత్యుపాస్యత్వం ప్రతిషిద్ధమితి చేత్ . నైవం-

---

వాదినోపి కృత్స్నమిథ్యాత్వస్యాభ్యుపగతత్వాత్ ఏవం వైషమ్యముక్తం. జీవన్ముక్తేశ్శ్రుతివిరోధమాహ (కించేతి) స్మృతివిరోధమాహ (సైషేతి) వేదశబ్దేన త్రివర్గసాధకకర్మాణ్యుచ్యన్తే. తత్ఫలముచ్యతే ఇమం లోకమముం చేతి. బుద్ధే- వాక్యార్థజ్ఞానే జాతే సతి. క్షేమప్రాపణం-మోక్షః. తచ్ఛాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధం- శాస్త్రైరితి బహువచనస్యాయం భావః- వాక్యార్థజ్ఞానోత్తరభావ్యుపాసనవిధిపరైః, *ఏవం వర్తయన్ యావదాయుషమిత్యాప్రయాణాదనువృత్తిపరైః, మోక్షస్య శరీరపాతమాత్రసాపేక్షత్వపరైః, *తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీతి నాడీవిశేషనిష్క్రమణపరైః, అర్చిరాదిమార్గేణ దేశవిశేషప్రాప్తిపరైః, శ్చానేకైశ్శాస్త్రైర్విరోధ ఇతి. (విప్రతిషిద్ధమితి) విశేషేణ ప్రతిషిద్ధం. న తుల్యబలైః ప్రతిరుద్ధం-అపి తు ప్రబలైః పరాహతం. ప్రాబల్యం చ భూయసాం స్యాత్ బలీయస్త్వమితి న్యాయాదితి భావః. ప్రత్యక్షవిరోధమపి స్మృతిరేవాహ (బుద్ధే చేదితి) ఏతేన పరం వ్యాఖ్యాతం- ఏతేన- శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధేన. బౌద్ధలోకాయతానుసారేణోక్తమన్యదపి వ్యాఖ్యాతం- సర్వమప్యపాస్తమిత్యర్థః. యద్వా- యథేదానీం దుఃఖోపలబ్ధిః-తథా ప్రేత్యాపీత్యర్థః. యద్వా- యథా దుఃఖనివృత్తిర్నోపలభ్యతే- తథా సుఖనివృత్తిరపి నేత్యర్థః. జీవన్ముక్తినిరాసార్థముదాహృతేన వచనేన వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాన్మోక్షశ్చ నిరస్త ఇత్యాహ (అనేనేతి) జీవన్ముక్తినిరాసముపసంహరతి (అత ఇతి) జీవన్ముక్తినిరాసేన స్వమతస్థైర్యసిద్ధిమాహ (తస్మాదితి) వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాన్మోక్షవాదినోక్తశ్చోద్యపరిహారో మమాపి తుల్య ఇత్యాహ (న చ నియోగేతి) నియోగనివర్త్యత్వే ప్రపఞ్చసత్యత్వం స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (కించేతి) ధ్యాననియోగపక్షేనుపపత్తిపరిహారస్య వివక్షితత్వాత్ కించశబ్దప్రయోగః. నియోగస్య నివర్తకత్వం జ్ఞానద్వారకమితి న నివర్త్యసత్యత్వమిత్యర్థః. నియోగస్య జ్ఞానోత్పత్తౌ కించిత్కారబుభుత్సయా పృచ్ఛతి (కథమితి) న ఖలు జ్ఞానే దృష్టః కించిత్కారో నియోగేన సంభవతి-అతస్స వక్తవ్య ఇతి భావః ప్రతిబన్ద్యా పరిహరతి (కథం వేతి) (వేదనోత్పత్తిహేతుత్వమితి) ఇచ్ఛాద్వారా వేదనోత్పత్తిహేతుత్వమభిప్రేతం- *వివిదిషన్తీతి హ్యుదాహరిష్యతే. పరిహారం శఙ్కతే (మన ఇతి) తత్సామ్యమాహ (మమాపీతి) పునరాశఙ్కతే (మమ త్వితి) మనో హి సాధారణకారణం- తస్మిన్ సత్యప్యసాధారణకారణమపేక్షితం - తన్మమాస్తి- త్వయా తు వక్తవ్యమితి చేదిత్యర్థః. వైశేషికాద్యభిమతమానసప్రత్యక్ష ఇవ, ప్రకృష్టాదృష్టసహకృతమనోమాత్రకారణకే *తత్సర్వం ధర్మవీర్యేణ యథావత్సంప్రపశ్యసీత్యాదిసిద్ధయోగిప్రత్యక్ష ఇవ, చ మన ఏవాసాధారణకారణమితి పరిహరతి (ధ్యానేతి) మనోమాత్రస్యాసాధారణకారణత్వేపి నిర్మలతరస్య మనోవిశేషస్యాసాధారణకారణత్వం యుక్తమితి భావః. తజ్జ్ఞాపకప్రశ్నం శఙ్కతే (కేనేతి) జ్ఞాపకస్వారస్యలక్షణం స్వపక్షే వైషమ్యం దర్శయితుం పృచ్ఛతి (భవతో వేతి) నిదిధ్యాసనేన విషయవిముఖీకృతమనస్కస్య శాస్త్రేణ నివర్తకజ్ఞానోత్పత్తౌ ప్రమాణతయా పరాభిమతాని శ్రుతివాక్యాని శఙ్కతే (వివిదిషన్తీతి) *బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీతి వేదనశబ్దేన వాక్యార్థజ్ఞానం వివక్షితమితి పరాభిప్రాయః. మనసో జ్ఞానసాధనత్వే ప్రమాణం దర్శయతి (మమాపీతి) *న చక్షుషేత్యాదివాక్యం మనస ఏవ సాధనత్వే స్వరసం* బ్రహ్మ వేదేత్యత్ర వేదనశబ్దస్య వాక్యార్థజ్ఞానపరత్వం తు న స్వరసతః ప్రతీయతే. న చ శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యేన తత్పరత్వావగమః- వాక్యార్థజ్ఞానస్యోపాయత్వకణ్ఠోక్తిమచ్ఛ్రుత్యన్తరాభావాదిత్యభిప్రేతం. మిథ్యాత్వనిబన్ధనాస్సర్వే చోద్యపరిహారాః సమానాః - పరోక్షజ్ఞానస్యాప్యపరోక్షభ్రమనివర్తకత్వం, శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధా, శ్రుతిస్వారస్యహాని, శ్చ భవతాం పక్షేఽధికం దూషణమితి వైషమ్యజ్ఞాపనాయ కథమిత్యాదినా ప్రతిబన్దీముఖేన తత్తచ్ఛఙ్కాపరిహారః కృతః. ఇతిశబ్దో నానన్తరవాక్యశేషః - అపి తు ప్రకరణశేషః- ఉపాస్యత్వప్రతిషేధం శఙ్కతే (నేదమితి) పరిహరతి (నైవమితి) తస్య వాక్యస్యైవం నిర్వాహో నాయుక్త ఇత్యర్థః. ఉపాస్యత్వనిషేధః ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ

నాత్ర బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వం ప్రతిషిధ్యతే - అపితు బ్రహ్మణో జగద్వైరూప్యం ప్రతిపాద్యతే. యదిదం జగదుపాసతే ప్రాణినః - నేదం బ్రహ్మ. తదేవ బ్రహ్మత్వం విద్ధి - యద్వాచాఽనభ్యుదితం యేన వాగభ్యుద్యత ఇతి వాక్యార్థః. అన్యథా తదేవ బ్రహ్మత్వం విద్ధీతి విరుధ్యతే, ధ్యానవిధివైయర్థ్యం చ స్యాత్,. అతో బ్రహ్మసాక్షాత్కారఫలేన ధ్యాననియోగేనైవాపరమార్థభూతస్య కృత్స్నస్య ద్రష్టృదృశ్యాదిప్రపఞ్చరూపబన్ధస్య నివృత్తిః.——

యదపి కైశ్చిదుక్తం - భేదాభేదయోర్విరోధో న విద్యత ఇతి. తదయుక్తం - నహి శీతోష్ణతమఃప్రకాశాదివద్భేదాభేదావేకస్మిన్వస్తుని సంగచ్ఛేతే. అథోచ్యేత - సర్వం హి వస్తుజాతం ప్రతీతివ్యవస్థాప్యం. సర్వం చ భిన్నాభిన్నం ప్రతీయతే - కారణాత్మనా జాత్యాత్మనా చాభిన్నం - కార్యాత్మనా వ్యక్త్యాత్మనా చ భిన్నం. ఛాయాతపాదిషు విరోధస్సహానవస్థానలక్షణో భిన్నాధారత్వరూపశ్చ - కార్యకారణయోర్జాతివ్యక్త్యోశ్చ తదుభయమపి నోపలభ్యతే. ప్రత్యుత ఏకమేవ వస్తు ద్విరూపం ప్రతీయతే - యథా మృదయం ఘటః ఖణ్డో గౌః ముణ్డో గౌరితి. న చైకరూపం కించిదపి వస్తు లోకే దృష్టచరం. న చ తృణాదేర్జ్వలనాదివద్భేదో భేదోపమర్దీ దృశ్యత ఇతి న వస్తువిరోధః - మృత్సువర్ణగవాశ్వాద్యాత్మనావస్థితస్యైవ ఘటమకుటఖణ్డబడబాద్యాత్మనా చావస్థానాత్. న చాభిన్నస్య భిన్నస్య చ వస్తునోఽభేదో భేదశ్చ ఏక ఏవాకార ఇతీశ్వరాజ్ఞా - ప్రతీతత్వాద్దైకరూప్యం చేత్ ప్రతీతత్వాదేవ భిన్నాభిన్నత్వమితి ద్వైరూప్యమప్యభ్యుపగమ్యతాం. నహి విస్ఫారితాక్షః పురుషో ఘటశరావఖణ్డముణ్డాదిషు వస్తూపలభ్యమానేషు ఇయం మృత్ అయం ఘటః ఇదం గోత్వమియం వ్యక్తిరితి వివేక్తుం శక్నోతి - అపితు మృదయం ఘటః ఖణ్డో గౌరిత్యేవ ప్రత్యేతి. అనువృత్తిబుద్ధిబోధ్యం కారణమాకృతిశ్చ - వ్యావృత్తిబుద్ధిబోధ్యం కార్యం వ్యక్తిశ్చేతి వివిన క్తీతి చేత్. నైవం - వివిక్తాకారానుపలబ్ధేః. నహి సుసూక్ష్మమపి నిరీక్షమాణైరిదమనువర్తమానమిదం చ వ్యావర్తమానమితి పురోఽవస్థితే వస్తున్యాకారభేద ఉపలభ్యతే. యథా సంప్రతిపన్నైక్యే కార్యే విశేషే చైకత్వబుద్ధిరుపజాయతే - తథైవ సకారణే ససామాన్యే చైకత్వబుద్ధిరవిశిష్టోపజాయతే. ఏవమేవ దేశతః

(నాత్రేతి) కస్తర్హ్యర్థ ఇత్యత్రాహ (అపిత్వితి) కథం వైరూప్యప్రతిపాదనమిత్యత్రాహ (యదిదమితి) *యదిదముపాసత ఇత్యత్రేదమంశేనిషే-
ధస్య తాత్పర్యమితి భావః. *మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యాదినా విహితప్రతీకోపాసనోపాస్యానిహి పరిచ్ఛిన్నాని - నేదం బ్రహ్మ. కింత్వపరిచ్ఛిన్నం తదేవ పరం బ్రహ్మేత్యర్థః. అనేన *అన్యదేవ తద్విదితాదిత్యాదికమపి జగద్వైరూప్యపరమితి వ్యాఖ్యాతం భవతి. యద్వాచాఽనభ్యుదితం - వక్తుమశక్యం - అపరిచ్ఛిన్నం. అన్యథేతి స్వవాక్యవిరోధ ఉక్తః. ధ్యానవిధివైయర్థ్యమితి వాక్యాన్తరవిరోధ ఉక్తః. స్వపక్షముపసంహరతి (అత ఇతి)—— అథాయమేవ ధ్యాననియోగవాదీ భాస్కరమతం దూషయితుం తదభిమతం భేదాభేదావిరోధమనువదతి (యదపీత్యాదినా) ప్రథమం సంక్షేపేణ దూషయతి (తదయుక్తమితి) నియమేన భిన్నాధారత్వలక్షణస్సహానవస్థానలక్షణశ్చేతి విరోధో ద్విధా. ఆదిశబ్దేన తృణదహనాదేరివ నాశ్యనాశకభావో వివక్షితః. తద్వద్భేదాభేదయోరపి విరోధోఽస్తీత్యాహ (నహీతి) అథ భేదాభేదమతం విస్తరేణ ప్రస్తౌతి (అథోచ్యేతేతి) వక్ష్యమాణౌపయికమర్థం శిక్షయతి (సర్వం హీతి) శీతోష్ణాదిష్వపి విరోధః ప్రతీత్యధీన ఇతి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ (సర్వం చేతి) కథం భిన్నాభిన్నత్వమిత్యత్రాహ (కారణాత్మనేతి) పూర్వోక్తద్వివిధవిరోధోపలమ్భస్థలవైరూప్యం వక్తుమాహ (ఛాయేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (కార్యేతి) అవిరోధేనోపలబ్ధిమాహ (ప్రత్యుతేతి) ఉపలబ్ధిమభినయేన దర్శయతి (యథేతి) అద్విరూపవస్త్వనుపలబ్ధిమాహ (న చేతి) నాశ్యనాశకత్వలక్షణస్తృతీయోఽపి విరోధో నాస్తీత్యాహ (న చ తృణాదేరితి) వస్తువిరోధశబ్దేన నాశ్యనాశకలక్షణవిరోధో వివక్షితః. తాదృశవిరోధాభావముపపాదయతి (మృత్సువర్ణేతి) జాతిగతోఽభేదః - వ్యక్తిగతశ్చ భేద ఇతి కథమేకస్య భేదాభేదావితి శఙ్కాయాం జాతివ్యక్త్యోః పరస్పరభేదాభేదముపపాదయతి (న చాభిన్నస్యేతి) అభిన్నస్య - జాతేః. భిన్నస్య - వ్యక్తేరిత్యర్థః. జాతేరభేద ఏవాకారః - వ్యక్తేర్భేద ఏవాకార ఇతి కిమీశ్వరాజ్ఞయా స్వీక్రియతే - నహి ప్రమాణతర్కానాదరేణ హఠాత్కశ్చిదర్థః స్వీకార్య ఇతి భావః. ప్రతీతిబలాదభ్యుపగతిం శఙ్కతే (ప్రతీతత్వాదితి) తథా స్వమతస్యాభ్యుపగన్తవ్యతామాహ (ప్రతీతత్వాదేవేతి) త్వదుక్తాదేవేత్యేవకారాభిప్రాయః (ద్వైరూప్యమపీతి) అనిష్టమపీత్యపిశబ్దస్యాభిప్రాయః. ప్రతీతత్వమేవోపపాదయతి (నహీతి) ఇయం జాతిః ఇయం వ్యక్తిరితి వివిక్తైర్హి - అత్రాభేదః అత్ర చ భేద ఇతి వక్తుం యుక్తం - న తథా వివిచ్యత ఇత్యర్థః. తర్హి కథం ప్రతీతిరిత్యత్రాహ (అపిత్వితి) ఏకమేవ వస్తు జాత్యాత్మనా వ్యక్త్యాత్మనా చ భిన్నమభిన్నం చ ప్రతీయత ఇత్యర్థః. మృదయం ఘట ఇత్యనేన మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యప్రత్యయో భేదాభేదసాధకయుక్తిరుక్తా భవతి. అనువృత్తివ్యావృత్తిభ్యాం వివేకం శఙ్కతే (అనువృత్తీతి) పరిహరతి (నైవమితి) వివిక్తాకారానుపలబ్ధిం వివృణోతి (నహి సుసూక్ష్మమపీతి) వివిక్తాకారోపలమ్భే సతి హ్యస్మిన్నంశే అనువృత్తిబుద్ధిబోధ్యత్వం అస్మిన్నంశే వ్యావృత్తిబుద్ధిబోధ్యత్వమితి జ్ఞాతుం శక్యమిత్యర్థః. ఆకారభేదః - అంశభేదః. తర్హి కథముపలమ్భ ఇత్యత్రాహ (యథా సంప్రతిపన్నేతి) విశేషః - వ్యక్తిః. యథా కార్యైకత్వం వ్యక్త్యేకత్వం చ సంప్రతిపన్నం - తథా కార్యకారణయోశ్చ జాతివ్యక్త్యోశ్చ ఏకత్వబుద్ధిర్జాయత ఇత్యర్థః. ఏకత్వబుద్ధిరిత్యనేనైకశబ్దానువిద్ధప్రత్యయ ఉక్తో భవతి. సహోపలమ్భనియమః, ప్రథమపిణ్డగ్రహణేఽభేదేన గ్రహణం, చార్థాదుక్తం భవతి - న వివేక్తుం శక్నోతీత్యుక్తేః. ఏవం జాతివ్యక్త్యోరన్యోన్యభేదాభేద ఉక్తః. అథ పిణ్డానాం పరస్పరభేదాభేద ఉచ్యతే (ఏవమేవేతి) దేశకాలనైల

కాలతశ్చాకారతశ్చాత్యన్తవిలక్షణేష్వపి వస్తుషు తదేవేదమితి ప్రత్యభిజ్ఞా జాయతే. అతో ద్వ్యాత్మకమేవ వస్తు ప్రతీయత ఇతి కార్యకారణయోర్జాతివ్యక్త్యోశ్చాత్యన్తభేదోపపాదనం ప్రతీతిపరాహతం. అథోచ్యేత- మృదయం ఘటః ఖణ్డో గౌరితివద్దేవోఽహం మనుష్యోఽహమితి సామానాధికరణ్యేనైక్యప్రతీతేరాత్మశరీరయోరపి భిన్నాభిన్నత్వం స్యాత్ - అత ఇదం భేదాభేదోపపాదనం నిజసదననిహితహుతవహజ్వాలాయత ఇతి. తదిదమనాకలితభేదాభేదసాధనసామానాధికరణ్యతదర్థయాథాత్మ్యావబోధవిలసితం. తథాహి- అబాధిత ఏవ ప్రత్యయః సర్వత్రార్థం వ్యవస్థాపయతి. దేహాద్యాత్మాభిమానస్తు ఆత్మయాథాత్మ్యగోచరైస్సర్వైః ప్రమాణైర్బాధ్యమానో రజ్జుసర్పాదిబుద్ధివన్నాత్మశరీరయోరభేదం సాధయతి. ఖణ్డో గౌర్ముణ్డో గౌరితి సామానాధికరణ్యస్య న కేనచిత్క్వచిద్బాధో దృశ్యతే- తస్మాన్నాతిప్రసఙ్గః. అత ఏవ జీవోఽపి బ్రహ్మణో నాత్యన్తభిన్నః- అపితు బ్రహ్మాంశత్వేన భిన్నాభిన్నః. తత్రాభేద ఏవ స్వాభావికః- భేదస్త్వౌపాధికః. కథమవగమ్యత ఇతి చేత్ . *తత్త్వమసి *నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా *అయమాత్మా బ్రహ్మేత్యాదిభిః శ్రుతిభిః, *బ్రహ్మేమే ద్యావాపృథివీ ఇతి ప్రకృత్య *బ్రహ్మదాశా బ్రహ్మదాసా బ్రహ్మేమే కితవా ఉత। స్త్రీపుంసౌ బ్రహ్మణో జాతౌ స్త్రియో బ్రహ్మోత వా పుమానిత్యాథర్వణికానాం సంహితోపనిషది బ్రహ్మసూక్తే, అభేదశ్రవణాచ్చ *నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్ *జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ *క్రియాగుణైరాత్మగుణైశ్చ తేషాం సంయోగహేతురపరోఽపి దృష్టః *ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః *సంసారమోక్షస్థితిబన్ధహేతుః *స కారణం కరణాధిపాధిపః *తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యోఽభిచాకశీతి *య ఆత్మని తిష్ఠన్ *ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద *ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢః ఉత్సర్జన్యాతి *తమేవం విదిత్వాతిమృత్యుమేతీత్యాదిభిర్భేదశ్రవణాచ్చ జీవపరయోర్భేదాభేదావవశ్యాశ్రయణీయౌ - తత్ర *బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాదిభిర్మోక్షదశాయాం జీవస్య బ్రహ్మస్వరూపాపత్తివ్యపదేశాత్, *యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేదితి తదానీం భేదే నేశ్వరదర్శననిషేధాచ్చాభేదస్స్వాభావిక ఇత్యవగమ్యతే. నను చ *సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి సహశ్రుత్యా తదానీమపి భేదః ప్రతీయతే,- వక్ష్యతి చ *జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ *భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చేతి, నైతదేవం - *నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టేత్యాదిశ్రుతిశతైరాత్మభేదప్రతిషేధాత్. *సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి- సర్వైః కామైస్సహ బ్రహ్మాశ్నుతే- సర్వగుణాన్వితం బ్రహ్మాశ్నుత ఇత్యుక్తం భవతి- అన్యథా బ్రహ్మణా సహేత్యప్రాధాన్యం బ్రహ్మణః ప్రసజ్యేత. *జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యత్ర ముక్తస్య భేదేనావస్థానే సత్యైశ్వర్యన్యూనతాప్రసఙ్గో వక్ష్యతే-

---

క్షణ్యం స్పష్టం. నీలత్వఖణ్డత్వాదిరాకారవైలక్షణ్యం. అత్యన్తభేదః- అభేదాసహో భేద ఇత్యర్థః. అత్ర చోద్యమాశఙ్క్యతే (అథోచ్యేతేతి) దేహాత్మనోస్సద్బ్రహ్మాత్మనైకత్వేఽభిమతేఽపి దేహరూపేణాత్మరూపేణ వా తయోరైక్యస్యాప్రామాణికత్వాత్తయోర్భిన్నాభిన్నత్వమనిష్టమితి భావః. పరిహరతి (తదిదమితి) అబాధితం సామానాధికరణ్యం భేదాభేదసాధకం, అబాధితశ్చ భేదాభేద స్తత్త్వ, మిత్యాజానతో క్తమిత్యర్థః. తదుపపాదయతి (తథాహీతి) పరిహారోపయికమర్థం శిక్షయతి (అబాధిత ఇతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (దేహాదీతి) జాతివ్యక్త్యోరపి తథాస్త్విత్యత్రాహ (ఖణ్డ ఇతి) ఏవం లౌకికార్థానాం భేదాభేద ఉక్తః. తదుపజీవ్య వైదికేష్వప్యర్థేషు జీవబ్రహ్మణోర్భేదాభేదమాహ (అత ఏవేతి) అతః - భేదాభేదయోరవిరుద్ధత్వాదిత్యర్థః. బ్రహ్మాంశత్వేనేత్యత్ర *అంశో నానావ్యపదేశాదితి సూత్రం స్మారితం. అచిద్బ్రహ్మణోర్భేదాభేదః స్వాభావిక ఇతి భాస్కరయాదవయోరుభయోరప్యభిమతం. చిద్బ్రహ్మణోస్తు భేదాభేదౌ స్వాభావికావితి యాదవమతవ్యావృత్త్యర్థమాహ (తత్రేతి) (కథమితి) భేదాభేదసద్భావే తత్రాభేదస్యైవ స్వాభావికత్వే చ కిం ప్రమాణమిత్యర్థః. అభేదస్య స్వాభావికత్వేన ప్రాధాన్యాత్ ప్రథమమన్యథా చేతి సూత్రాంశవిషయవాక్యమాహ (తత్త్వమసీతి) దాశకితవేత్యాద్యంశవిషయమాహ (బ్రహ్మేమ ఇతి) నానావ్యపదేశాదిత్యంశస్య విషయమాహ (నిత్యో నిత్యానామితి) (క్రియాగుణైరాత్మగుణైశ్చేతి) క్రియాగుణాః- సంసారహేతుగుణాః. ఆత్మగుణాః- మోక్షహేతుగుణాః. తైస్సంయోగహేతురిత్యర్థః. అత్ర భేదస్యౌపాధికత్వం కథమవగమ్యత ఇత్యత్రాహ (తత్రేతి) తత్స్వరూపాపత్తివ్యపదేశో భేదనిషేధశ్చాభేదస్యానౌపాధికత్వజ్ఞాపకావిత్యర్థః. ముక్తౌ భేదనిషేధాదేవ భేదస్యౌపాధికత్వమప్యర్థసిద్ధం. ముక్తౌ భేదం దర్శయంశ్చోదయతి (నను చేతి) సహశబ్దో భోక్తృసాహిత్యపర ఇతి చోదయితురభిప్రాయః. భోగ్యసాహిత్యబుద్ధ్యా పరిహరతి (నైతదితి) భేదప్రతీతిం పరిహరిష్యన్ ముక్తౌ భేదస్య శ్రుతివిరుద్ధతాం దర్శయతి (నాన్య ఇతి) భేదప్రతీతిం పరిహరతి (సోఽశ్నుత ఇతి) సోఽశ్నుత ఇతి వాక్యేనోక్తం భవతీత్యన్వయార్థః. బ్రహ్మణా సహ గుణానశ్నుతే- గుణాంశ్చ బ్రహ్మ చానుభవతీతి. కిం బ్రహ్మ పృథగ్భూతోఽశ్నుతే- ఉతాపృథగ్భూత ఇత్యపేక్షాయాం తద్వాక్యాన్తరావగమ్యం- అతో నాత్ర భేదప్రతీతిరితి యావత్. ఏతదుపపాదయతి (అన్యథేతి) అప్రాధాన్యం భోక్త్రన్తరాపేక్షయా దోషః- భోగ్యభూతస్వగుణాపేక్షయా తు న దోష ఇతి భావః. పరోదాహృతసూత్రస్య స్వాభిమతమర్థమాహ (జగదితి) బ్రహ్మణో ముక్తస్య చ భేదే సతి జగద్వ్యాపారవర్జత్వప్రసఙ్గాన్న భేద ఇతి సూత్రార్థ ఇ

అన్యథా*సంపద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాత్ ఇత్యాదిభిర్విరోధాత్. తస్మాదభేదఏవస్వాభావికః-భేదస్తుజీవానాం పరస్మాత్ బ్రహ్మణః, పరస్పరం, చబుద్ధీన్ద్రియదేహాద్యుపాధికృతః. యద్యపిబ్రహ్మనిరవయవంసర్వగతంచ-తథాప్యాకాశఇవఘటాదినాబుద్ధ్యాద్యుపాధినాబ్రహ్మణ్యపిభేదస్సంభవత్యేవ. నచభిన్నేబ్రహ్మణిబుద్ధ్యాద్యుపాధిసంయోగః - బుద్ధ్యాద్యుపాధిసంయోగాద్బ్రహ్మణిభేదఇతీతరేతరాశ్రయత్వం-ఉపాధేస్తత్సంయోగస్యచకర్మకృతత్వాత్, తత్ప్రవాహస్యచానాదిత్వాత్,. ఏతదుక్తంభవతి-పూర్వకర్మసంబద్ధత్వాత్ స్వసంబద్ధఏవోపాధిరుత్పద్యతే- తద్యుక్తాత్కర్మ-ఏవంబీజాఙ్కురన్యాయేనకర్మోపాధిసంబన్ధస్యానాదిత్వాన్నదోషఇతి. అతోజీవానాంపరస్పరంబ్రహ్మణాచాభేదఏవస్వాభావికః-భేదస్త్వౌపాధికః. ఉపాధీనాంపునఃపరస్పరంబ్రహ్మణాచాభేదవత్ భేదోపిస్వాభావికః-ఉపాధీనాముపాధ్యన్తరాభావాత్, తదభ్యుపగమేఽనవస్థానాత్. అతోజీవకర్మానురూపంబ్రహ్మణోభిన్నాభిన్నస్వభావాఏవోపాధయఉత్పద్యన్తఇతి.——అత్రోచ్యతే-అద్వితీయసచ్చిదానన్దబ్రహ్మధ్యానవిషయవిధిపరంవేదాన్తవాక్యజాతమితివేదాన్తవాక్యైరభేదఃప్రతీయతే. భేదావలమ్బిభిఃకర్మశాస్త్రైఃప్రత్యక్షాదిభిశ్చభేదఃప్రతీయతే - భేదాభేదయోఃపరస్పరవిరోధాత్ అనాద్యవిద్యామూలతయాపిభేదప్రతీత్యుపపత్తేరభేదఏవపరమార్థఇత్యుక్తం. తత్రాయముక్తం- భేదాభేదయోరుభయోరపిప్రతీతిసిద్ధత్వాన్నవిరోధఇతి. తదయుక్తం-కస్మాచ్చిత్ కస్యచిద్విలక్షణత్వంహితస్మాత్తస్యభేదః- తద్విపరీతత్వంచాభేదః. తయోస్తథాభావాతథాభావరూపయోరేకత్రసంభవమనున్మత్తఃకోబ్రవీతి. కారణాత్మనాజాత్యాత్మనాచాభేదః-కార్యాత్మనావ్యక్త్యాత్మనాచభేదఃఇత్యాకారభేదాదవిరోధఇతిచేత్. న-వికల్పాసహత్వాత్. ఆకారభేదాదవిరోధంవదతఃకిమేకస్మిన్నాకారేభేదః-ఆకారాన్తరేచాభేదఇత్యభిప్రాయః- ఉతాకారద్వయయోగివస్తుగతావుభావపీతి. పూర్వస్మిన్కల్పేవ్యక్తిగతోభేదః-జాతిగతశ్చాభేదఇతినైకస్య ద్వ్యాత్మకతా. జాతిర్వ్యక్తిరితిచైకమేవవస్త్వితిచేత్ - తర్హ్యాకారభేదాదవిరోధఃపరిత్యక్తస్స్యాత్. ఏకస్మింశ్చవిలక్షణత్వతద్విపర్యయావిరుద్ధావిత్యుక్తం. ద్వితీయేతుకల్పేఅన్యోన్యవిలక్షణమాకారద్వయ, మప్రతిపన్నంచతదాశ్రయభూతంవస్త్వి, తితృతీయాభ్యుపగమేపిత్రయాణామన్యోన్యవైలక్షణ్యమేవోపపాదితంస్యాత్ -నపునరభేదః. ఆకారద్వయనిరూప్యమాణావిరోధంతదాశ్రయభూతేవస్తునిభిన్నాభిన్నత్వమితిచేత్ -స్వస్మాద్విలక్షణంస్వాశ్రయమాకారద్వ

త్యర్థః. తదుపపాదయతి (అన్యథేతి)అభేదస్యస్వాభావికత్వంనిగమయతి(తస్మాదితి) ముక్తౌభేదనిషేధాదర్థసిద్ధంభేదస్యౌపాధికత్వమేవకారేణాభిప్రేతం. ఉపాధికఇత్యపేక్షాయామాహ (భేదస్త్వితి)ఔపాధికత్వరూపవైషమ్యపరస్తుశబ్దః. శఙ్కాద్యోతకోవా. బ్రహ్మణోవిభుత్వనిరవయవత్వాభ్యాంజీవగతఉపాధిర్బ్రహ్మణ్యేవేతితదసంస్పృష్టప్రదేశాభావాత్ జీవేశ్వరభేదోనసంభవతీత్యత్రాహ (యద్యపీతి)అన్యోన్యాశ్రయమాశఙ్క్యాహ (నచేతి) ఈశ్వరాంశేకర్మకృతబుద్ధ్యాద్యుపాధిసంబన్ధాభావాత్ ఉపాధిసంయోగస్యభేదపూర్వకత్వం. ప్రవాహానాదితయాపరిహరతి (ఉపాధేరితి) కథముపాధితత్సంయోగకర్మణాంప్రవాహానాదిత్వం-తేనచాన్యోన్యాశ్రయపరిహారఃకథమితిశఙ్కాయాంతద్వివృణోతి(ఏతదుక్తమితి) (తద్యుక్తాత్కర్మేతి)కర్మవశ్యత్వంహిజీవత్వం- ఉపాధినాజీవత్వంజీవభావాదుపాధ్యన్తరమిత్యనాదిరిత్యర్థః. ఫలితమర్థమాహ(అతఇతి)అచిదంశేవైషమ్యమాహ (ఉపాధీనాంపునరితి) పునస్త్వర్థః.వైషమ్యేహేతుద్వయమాహ(ఉపాధీనామితి)భిన్నాభిన్నత్వపక్షముపసంహరతి(అతోజీవకర్మేతి)——అథభేదాభేదపక్షంధ్యాననియోగవాదీదూషయతి (అత్రోచ్యతఇత్యాదినా)పూర్వంయదపికైశ్చిదుక్తమితిప్రక్రాన్తస్యపక్షస్యోత్థాపకంసఙ్క్షిప్తఫలందర్శయితుమాహ(అద్వితీయేతి) తత్సఙ్క్షిప్తఫలందర్శయతి (తత్రాయముక్తమితి) భేదాభేదవిషయప్రతీతిందూషయిష్యన్పూర్వంతయోర్విరోధముపపాదయితుంతత్స్వరూపమాహ (కస్మాచ్చిదితి)విలక్షణత్వం-అన్యత్వం.ఇదమిదంనభవతి- ఇదమిదంభవతీతిహిభేదాభేదవిషయప్రతీతిః.తతఃకిమిత్యత్రాహ(తయోరితి)భేదాభేదఇతినకస్యచిద్ధర్మస్యసంజ్ఞా-లోకప్రసిద్ధ్యనుగుణోర్థోభేదాభేదశబ్దస్యస్వీకృతశ్చేత్ భావాభావయోర్విరోధోఽవర్జనీయఇత్యర్థః. కించ-అనేనక్వచిదపివిరోధోనాస్తీతివక్తుంనశక్యం-త్రివిధవిరోధోపలబ్ధేః. యదిభావాభావయోర్నవిరోధః- తర్హిభిన్నాభిన్నత్వంభవతినభవతీతిస్వపరవచసోరపివిరోధాభావఃస్యాత్. పరోక్తంపిణ్డద్వయభేదాభేదస్యాకారభేదాదవిరోధమనువదతి(కారణాత్మనేతి)వికల్ప్యదూషయతి(నేత్యాదినా)(ఏకస్మిన్నాకారఇతి)ఆకారశబ్దోపదార్థపరః. (పూర్వస్మిన్కల్పఇతి)తత్రజాతివ్యక్త్యోఃకింపరస్పరంభేదః-ఉతాభేదః- ఉతభేదాభేదఇతివికల్పత్రయమభిప్రేత్యప్రథమంశిరోదూషయతి(వ్యక్తిగతఇతి)ద్వితీయమనువదతి(జాతిరితి)దూషయతి(తర్హీతి)విరోధస్తిష్ఠత్యేవేత్యర్థః. తృతీయందూషయతి (ఏకస్మింశ్చేతి)జాతిర్వ్యక్తిర్భవతినభవతీతిభావాభావవిరోధఃస్థితఏవేత్యర్థః. కణ్ఠోక్తపూర్వవికల్పేద్వితీయంశిరోదూషయతి(ద్వితీయేతుకల్పేఇతి)అత్రతృతీయస్యజాతివ్యక్తివ్యతిరిక్తస్యవస్తునోఽప్రతిపన్నత్వంనామైకందూషణమధికం.తదిదమప్రతిపన్నంచేత్యనేనాభిప్రేతం.ప్రతిపన్నత్వాభ్యుపగమేపిదూషణమాహ(తృతీయాభ్యుపగమేపీతి)(నపునరితి) అన్యథాత్రిత్వాభావాదిత్యర్థః. అథతృతీయేవస్తున్యాకారద్వయయోనభేదాభేదయోర్నిర్వాహ్యత్వేనావిరోధిత్వంశఙ్క్యతే (ఆకారద్వయేతి)ఇదమాకారద్వయంస్వాశ్రయేణభిన్నం-ఉతాభిన్నం-ఉతభిన్నాభిన్నమితివికల్పమభిప్రేత్యప్రథమంశిరోదూషయతి(స్వస్మాదితి)స్వశబ్దత్రయమప్యాశ్రయపరం. భేదా

యం స్వస్మిన్విరుద్ధధర్మద్వయసమావేశనిర్వాహకం కథం భవేత్. అవిలక్షణం తు కథన్తరాం. ఆకారద్వయతద్వ తోర్భేదాభేదాత్మకత్వాభ్యుపగమే నిర్వాహకాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థా స్యాత్. న చ సంప్రతిపన్నైక్యవ్యక్తిప్రతీతివత్ ససామాన్యేఽపి వస్తున్యేకరూపా ప్రతీతిరుపజాయతే- యత ఇదమిత్థమితి సర్వత్ర ప్రకారప్రకారితయైవ సర్వప్రతీతిః. తత్ర ప్రకారాంశో జాతిః-ప్రకార్యంశో వ్యక్తిరితి నైకాకారా ప్రతీతిః. అత ఏవ జీవస్యాపి బ్రహ్మణోఽభిన్నాభిన్నత్వం న సమ్భవతి. తస్మాదభేదస్యానన్యథాసిద్ధశాస్త్రమూలత్వాదనాద్యవిద్యామూల ఏవ భేదప్రత్యయః. నన్వేవం బ్రహ్మణ ఏవాజ్ఞత్వం, తన్మూలాశ్చ జన్మజరామరణాదయో దోషాః, ప్రాదుష్ష్యుః. తతశ్చ *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ *ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మేత్యాదీని శాస్త్రాణి బాధ్యేరన్. నైవం- అజ్ఞానాదిదోషాణామపరమార్థత్వాత్. భవతస్తూపాధిబ్రహ్మవ్యతిరిక్తం వస్త్వన్తరమనభ్యుపగచ్ఛతో బ్రహ్మణ్యేవోపాధిసంసర్గస్తత్కృతాశ్చ జీవత్వాజ్ఞత్వాదయో దోషాః, పరమార్థత ఏవ భవేయుః. న హి బ్రహ్మణి నిరవయవేఽచ్ఛేద్యే స మ్బధ్యమానా ఉపాధయస్తచ్ఛిత్వా భిత్త్వా వా సమ్బధ్యన్తే- అపి తు బ్రహ్మస్వరూపే సంయుజ్య తస్మిన్నేవ స్వకార్యాణి కుర్వన్తి. యదిమన్యేత- ఉపాధ్యుపహితం బ్రహ్మ జీవః - స చాణుపరిమాణః. అణుత్వం చావచ్ఛేదకస్య మనసోఽణుత్వాత్. స చావచ్ఛేదోఽనాదిః. ఏవముపాధ్యుపహితే అంశే సమ్బధ్యమానా దోషా అనుపహితే పరే బ్రహ్మణి న సమ్బధ్యన్త ఇతి. అయం ప్రష్టవ్యః - కిముపాధినాచ్ఛిన్నో బ్రహ్మఖణ్డోఽణురూపో జీవః - ఉతాచ్ఛిన్న ఏవాణురూపోపాధిసంయుక్తో బ్రహ్మప్రదేశవిశేషః - ఉతోపాధిసంయుక్తం బ్రహ్మస్వరూపం - అథోపాధిసంయుక్తం చేతనాన్తరం-అథోపాధిరేవేతి. అచ్ఛేద్యత్వాద్బ్రహ్మణః ప్రథమః కల్పో న కల్పతే, ఆదిమత్త్వం చ జీవస్య స్యాత్,- ఏకస్య సతో ద్వైధీకరణం హి చ్ఛేదనం. ద్వితీయే తు కల్పే బ్రహ్మణ ఏవ ప్రదేశవిశేషే ఉపాధి

భేదాభేదయోరేకాశ్రయత్వేన హి విరోధః- అవిరోధనిర్వాహకాకారద్వయం హి న భేదాభేదయోరాశ్రయభూతం- అతో న తదవిరోధనిర్వాహకం. అగ్నిగతం శైత్యమౌష్ణ్యం చాకారద్వయం అగ్నౌ శీతోష్ణత్వరూపవిరుద్ధధర్మద్వయసమావేశనిర్వాహకం న భవతీత్యర్థః. ద్వితీయం శిరో దూషయతి (అవిలక్షణమితి) పూర్వమాకారద్వయే సంభవతి తస్య విరుద్ధధర్మద్వయనిర్వాహకత్వాయోగ ఉక్తః- అత్ర త్వాకారద్వయమేవ నాస్తీతి నితరాం విరుద్ధధర్మసమావేశాయోగ ఇత్యభిప్రాయేణ కథన్తరామిత్యుక్తం. తృతీయం శిరో దూషయతి (ఆకారద్వయతద్వతోరితి) ఆకారద్వయస్య తదాశ్రయస్య చ భిన్నాభిన్నత్వనిర్వాహకమాకారద్వయాన్తరమపేక్షితం- తస్యాపి స్వాశ్రయేణ భిన్నాభిన్నత్వమస్తి చేత్ - తదవిరోధనిర్వాహకాకారద్వయాన్తరమపేక్షితమిత్యనవస్థా స్యాదిత్యర్థః. అథ కిం ప్రష్టే నుపపన్నం నామ ఇతి శఙ్కాయాం భేదాభేదవిషయప్రతీతిం దూషయతి (న చేతి) హేతుమాహ (యత ఇతి) తస్యాం ప్రతీతౌ ప్రకారప్రకారిణౌ వివిచ్య దర్శయతి (తత్రేతి) అనేనేదమపి పరిహృతం- మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యం, సహోపలమ్భనియమః, ఏకశబ్దానువిద్ధప్రత్యయః, ప్రథమపిణ్డగ్రహణే జాతివ్యక్త్యోరభేదప్రతీతిః, శ్చేతి హేతుచతుష్టయం. అపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వం మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యే హేతుః-అపృథక్సిద్ధిశ్చ ప్రకారప్రకారిణోస్సంబన్ధనియమాదేవోపపన్నా-అతః ప్రకారప్రకారిభావప్రతిపన్నభేదవిరుద్ధాభేదకల్పనాయా నావకాశః. సంబన్ధనియమ ఏవ సహోపలమ్భనియమహేతుశ్చ. ఏకోఽయం గౌరితి ప్రత్యయో వ్యక్త్యేకత్వవిషయః-న తు విశేషణవిశేష్యైక్యవిషయః. ప్రథమపిణ్డగ్రహణే ప్రకారప్రకారిభావాత్ భేదే నైవ ప్రతీతిః. కిం చ-సహత్వమపి భేదసాధకం- ద్వయోరేవ హి సాహిత్యం. న హి సహోపలమ్భనియమశ్చ సంప్రతిపన్నైక్యే అభిన్నే చ నదృష్ట ఇత్యసాధారణో నైకాన్తికత్వాన్నోభయసాధకః. భిన్నేష్వభిన్నేషు చాదృష్టస్య భేదాభేదసాధకత్వాభ్యుపగమే నిత్యేభ్యోఽనిత్యేభ్యశ్చ వ్యావృత్తం గన్ధవత్త్వం పృథివ్యా నిత్యత్వానిత్యత్వసాధకం స్యాత్. కిం చ- సాధననియమస్సాధ్యనియమహేతురితి సహత్వనియమో భేదనియమహేతురేవ. అత్ర జాతిరత్ర వ్యక్తిరితి ప్రదేశభేదాగ్రహణం జాతేః పిణ్డవ్యాప్యవృత్తిత్వాత్. తచ్చ సహోపలమ్భనియమాన్తర్గతం-దేశతః కాలతశ్చోపలమ్భనియమో హి సహోపలమ్భనియమః. అతో దేశతః కాలతశ్చ సంబన్ధనియమకృతస్సహోపలమ్భనియమః. కిం చ-సహోపలమ్భనియమోఽసిద్ధః-ఇదం రజతమిత్యత్ర శుక్తిత్వజాతివ్యతిరేకేణాధిష్ఠానభూతవ్యక్తిప్రతీతేః. అతో నైక్యసాధకత్వమితి. లౌకికవస్తుని భేదాభేదయోర్విరుద్ధత్వముపజీవ్య వైదికేఽపి తత్సద్భావమాహ (అత ఏవేతి) భేదాభేదయోర్విరోధే నైకస్మిన్వస్తుని తయోరనుపపన్నత్వాదిత్యర్థః. భేదాభేదనిరాసముపజీవ్యాభేదస్యైవ తాత్త్వికతామాహ (తస్మాదితి) దోషసంబన్ధముఖేన చోదయతి (నన్వితి) అపరమార్థతయా పరిహరతి (నైవమితి) పరోక్తదోషః పరస్యైవేత్యాహ (భవతస్త్వితి) తదుపపాదయతి (న హీతి) అఙ్గుల్యాదేరివచ్ఛేదో న సంభవతీతి అచ్ఛేద్యత్వం బ్రహ్మణః. తస్య హేతుర్నిరవయవత్వం. భిత్త్వా - అచ్ఛిన్నత్వేఽపి పాణిపాదాదివత్ ప్రతినియతప్రదేశభేదేనేత్యర్థః. ప్రదేశభేదేన చ్ఛేదనేన వా బ్రహ్మణి సంబన్ధముపాధయో నార్హన్తి-నిరవయవత్వాదచ్ఛేద్యత్వాచ్చేత్యర్థః. నిరవయవత్వేఽప్యచ్ఛేద్యత్వేఽపి గగనవదుపహితానుపహితాంశభేదేన సదోషత్వనిర్దోషత్వోపపత్తిం శఙ్కతే (యదిమన్యేతేతి) ఉపాధ్యవచ్ఛేదాజ్జీవభావః-జీవభావాదుపాధ్యవచ్ఛేదః, కర్మణా జీవభావః- తస్మాత్కర్మేతి, చాన్యోన్యాశ్రయపరిహారాయానాదిరిత్యుక్తం. దూషయితుమాహ (అయం ప్రష్టవ్య ఇతి) వికల్పయతి (కిమితి) అణుశబ్దస్య సూక్ష్మపరత్వాభిప్రాయసంభవాత్ తృతీయకల్పోదయః. చతుర్థపఞ్చమకల్పావాభ్యాం వినాగతిర్నాస్తీత్యభిప్రాయేణ కృతౌ- న తు పరాభ్యుపగతౌ. బ్రహ్మశబ్దస్య జీవే ఉపచారవత్త్వే చతుర్థః కల్పః. ఉపాధిబ్రహ్మణోర్భిన్నాభిన్నత్వాభ్యుపగమాత్ పఞ్చమః. ప్రథమం శిరో దూషయతి (అచ్ఛేద్యత్వాదితి) దూషణాన్తరమాహ (ఆదిమత్త్వమితి) తదుపపాదయతి (ఏకస్య సత ఇతి) ద్వితీయం దూషయతి (ద్వితీయే త్వితి) దూషణాన్తరమా

సంబన్ధాదౌపాధికాస్సర్వే దోషాస్తస్యైవస్యుః, ఉపాధౌగచ్ఛత్యుపాధినాస్వసంయుక్తబ్రహ్మప్రదేశాకర్షణాయోగాదనుక్షణముపాధిసంయుక్తబ్రహ్మప్రదేశభేదాత్ క్షణేక్షణేబన్ధమోక్షౌచస్యాతాం, ఆకర్షణేచాచ్ఛిన్నత్వాత్ కృత్స్నస్యబ్రహ్మణఆకర్షణంస్యాత్. నిరంశస్యవ్యాపినఆకర్షణంనసమ్భవతీతిచేత్ - తర్హి ఉపాధిరేవ గచ్ఛతీతిపూర్వోక్తఏవదోషస్స్యాత్. అచ్ఛిన్నబ్రహ్మప్రదేశేషుసర్వోపాధిసంసర్గేసర్వేషాం దేహినాం బ్రహ్మణఏవప్రదేశత్వేనైకత్వేనప్రతిసన్ధానంస్యాత్. ప్రదేశభేదాత్ప్రతిసన్ధానేఽప్యేకస్యాపిస్వోపాధౌగచ్ఛతి ప్రతిసన్ధానంనస్యాత్. తృతీయేతుకల్పేబ్రహ్మస్వరూపస్యైవోపాధిసమ్బన్ధేనజీవత్వాపాదనాత్ తదతిరిక్తానుపహితబ్రహ్మసిద్ధిస్స్యాత్, సర్వేషుచదేహేష్వేకఏవజీవస్స్యాత్, తురీయేతుకల్పేబ్రహ్మణోఽన్యస్యైవజీవత్వాత్ జీవభేదస్యౌపాధికత్వంపరిత్యక్తంస్యాత్. చరమేచార్వాకపక్షఏవపరిగృహీతస్స్యాత్. తస్మాదభేదశాస్త్రబలేనకృత్స్నస్యభేదస్యావిద్యామూలత్వమేవాభ్యుపగన్తవ్యం. అతః ప్రవృత్తినివృత్తిప్రయోజనపరత్వాభావే శాస్త్రస్యప్రామాణ్యేపిధ్యానవిధిశేషతయా వేదాన్తవాక్యానాంబ్రహ్మస్వరూపేప్రామాణ్యముపపన్నమితి.—

తదప్యయుక్తం - ధ్యానవిధిశేషత్వేపి వేదాన్తవాక్యానామర్థసత్యత్వే ప్రామాణ్యాయోగాత్. ఏతదుక్తంభవతి - బ్రహ్మస్వరూపగోచరాణి వాక్యానికింధ్యానవిధినైకవాక్యతామాపన్నాని బ్రహ్మస్వరూపేప్రామాణ్యంప్రతిపద్యన్తే - ఉతస్వతన్త్రాణ్యేవ. ఏకవాక్యత్వే ధ్యానవిధిపరత్వేనబ్రహ్మస్వరూపేతాత్పర్యంనసమ్భవతి. భిన్నవాక్యత్వే ప్రవృత్తినివృత్తిప్రయోజనవిరహాదనవబోధకత్వమేవ. నచవాచ్యం - ధ్యానంనామస్మృతిసన్తతిరూపం - తచ్చస్మర్తవ్యైకనిరూపణీయమితిధ్యానవిధేస్స్మర్తవ్యవిశేషాకాఙ్క్షాయాం *ఇదంసర్వంయదయమాత్మా *బ్రహ్మాసర్వానుభూః*సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేత్యాదీనిస్వరూపతద్విశేషాదీనిసమర్పయన్తితేనైకవాక్యతామాపన్నాన్యర్థసద్భావేప్రమాణమితి - ధ్యానవిధేస్స్మర్తవ్యవిశేషాపేక్షత్వేపి *నామబ్రహ్మేత్యాదిదృష్టివిధివదసత్యేనాప్యర్థవిశేషేణ ధ్యాననిర్వృత్త్యుపపత్తేః ధ్యేయసత్యత్వానపేక్షణాత్. అతో వేదాన్తవాక్యానాం ప్రవృత్తినివృత్తిప్రయోజనవిధురత్వాత్, ధ్యానవిధిశేషత్వేపి ధ్యేయవిశేషస్వరూపసమర్పణమాత్రపర్యవసానాత్, స్వాతన్త్ర్యేపిబాలాతురాద్యుపచ్ఛన్దనవాక్యవత్ జ్ఞానమాత్రేణైవపురుషార్థపర్యన్తతాసిద్ధేశ్చ పరినిష్పన్నవస్తుసత్యతాగోచరత్వాభావాత్ బ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రమాణకత్వంనసమ్భవతీతిప్రాప్తం॥ ....

తత్రప్రతిపద్యతే (తత్తుసమన్వయాదితి) సమన్వయః - సమ్యగన్వయః. పురుషార్థతయాన్వయ ఇత్యర్థః. పరమపురుషార్థభూతస్యానవధికాతిశయానన్దస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽభిధేయతయాన్వయాత్ -

హ (ఉపాధావితి) ఆకర్షణేనవినాతత్పరిహారాసంభవాత్తదాశఙ్క్యాహ (ఆకర్షణేచేతి) అనుపపత్త్యాతదనభ్యుపగమమాశఙ్క్యపూర్వోక్తదూషణేనవ్యవస్యతి (నిరంశస్యేతి) దూషణాన్తరమాహ (అచ్ఛిన్నేతి) తత్పరిహారమాశఙ్క్యాహ (ప్రదేశభేదాదితి) తృతీయంశిరోదూషయతి (తృతీయేత్వితి) (అనుపహితబ్రహ్మసిద్ధిస్స్యాదితి) నిర్దోషమఙ్గళగుణకత్వశ్రుతీనామనుపహితబ్రహ్మవిషయత్వంహీపరాభ్యుపేతం. జీవేశ్వరభేదాభావప్రసఙ్గో, జీవానాంపరస్పరభేదాభావప్రసఙ్గశ్చేత్యర్థః. చతుర్థపక్షందూషయతి (తురీయేత్విత్యాదినా) (చరమఇతి) అచిద్వ్యష్ట్యైవచేతనత్వవచనాత్తస్యచేతనబ్రహ్మతాదాత్మ్యానుపపత్తిశ్చేత్యభిప్రాయః. భేదాభేదదూషణముపసంహరన్ స్వమతసిద్ధిమాహ (తస్మాదితి) ధ్యానవిధిశేషతయా బ్రహ్మణస్సిద్ధిముపసంహరతి (అతఇతి)———ధ్యాననియోగవాదిపక్షంమీమాంసకోదూషయతి (తదప్యయుక్తమితి) నకేవలంనిష్ప్రపఞ్చీకరణవిధివాదపక్షఏవానుపపన్నః - ఇదమపిమతమనుపపన్నమిత్యపిశబ్దస్యభావః. కుతఇత్యత్రాహ (ధ్యానేతి) ధ్యానవిధిశేషత్వేకథమర్థసత్యత్వేతాత్పర్యాయోగః - విధిశేషత్వంహిత్వాస్వాతన్త్ర్యేణవా బ్రహ్మణిప్రామాణ్యంస్యాదిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) దూషయితుంవికల్పయతి (బ్రహ్మస్వరూపేతి) ప్రథమశిరోదూషయతి (ఏకేతి) ఏకవాక్యత్వం - మహావాక్యైకత్వం. ద్వితీయందూషయతి (భిన్నేతి) అనవబోధకత్వందుఃఖసాధ్యశ్రవణాదౌప్రవృత్త్యయోగాత్. ఏకవాక్యత్వపక్షేవిధిశేషతయా బ్రహ్మణస్సిద్ధిమాశఙ్క్యాహ (నచవాచ్యమితి) కుతఇత్యత్రాహ (ధ్యానవిధేరితి) *నామబ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యాదిషుదృష్టివిధిషువిశేష్యసత్యత్వేపివిశేషణాసత్యత్వేనవిశిష్టాసత్యత్వమవర్జనీయం - ఇహచతథైవేత్యర్థః. సార్థసంగ్రహంపూర్వపక్షముపసంహరతి (అతఇతి) నను ప్రథమసూత్రేవిధిశేషతయా బ్రహ్మణిప్రామాణ్యసమర్థనమేతదధికరణపూర్వపక్షేవిధిశేషతయాతత్సిద్ధిప్రతిక్షేపశ్చకథంఘటతే. ఇత్థం - తత్రతుఫలత్వేనసిద్ధిరుక్తా - ఫలతయాసిద్ధ్యతఃపారమార్థ్యాభావేస్వర్గాదేరప్యసత్యత్వప్రసఙ్గాత్ తత్పారమార్థ్యంసిధ్యతీతి - ఫలతయాతత్సిద్ధిసమర్థనంసాధీయః. అత్రతుధ్యానవిధికర్మత్వేనతత్సిద్ధిర్వ్యుదస్తా - నతుఫలతయాతత్సిద్ధిరిత్యవిరోధః. ....

ఏవముపన్యస్తంపూర్వపక్షమభిప్రేత్యసూత్రకారేణైతత్సూత్రంప్రణీతమిత్యాహ (తత్రేతి) ప్రతిపద్యతే - సిద్ధాన్తఃప్రాప్నోతి. జ్ఞాయతఇతివార్థః. సమన్వయశబ్దంవిస్తరేణవ్యాచష్టే (సమన్వయఇత్యాదినా) కస్యకేనాన్వయఇత్యపేక్షాయాంపూరయన్వాక్యార్థంయోజయతి (పరమేతి) పరమపురుషార్థత్వోపపాదకమనవధికేతిపదం - పురుషైరర్థ్యత్వంహిపురుషార్థత్వం - ఆనన్దరూపతయాపురుషార్థత్వం - తస్యానవధికాతిశయత్వాత్ పరమపురుషార్థత్వమి

ఇతి — శాస్త్రప్రమాణకత్వం సిద్ధ్యత్యేవేత్యర్థః. నిరస్తనిఖిలదోషనిరతిశయానన్దస్వరూపతయా పరమప్రాప్యం బ్రహ్మ బోధయన్తో వేదాన్తవాక్యగణాః ప్రవృత్తినివృత్తిపరతావిరహేఽపి న ప్రయోజనపర్యవసాయిన ఇతి బ్రువాణో రాజకులవాసినః పురుషస్య కౌలేయకకులానుప్రవేశేన ప్రయోజనశూన్యతాం బ్రూతే. ఏతదుక్తం భవతి — అనాదికర్మరూపావిద్యావేష్టనతిరోహితపరావరతత్త్వయాథాత్మ్యస్వస్వరూపావబోధానాం దేవాసురగన్ధర్వసిద్ధవిద్యాధరకిన్నరకిమ్పురుషయక్షరాక్షసపిశాచమనుజపశుశకునిసరీసృపవృక్షగుల్మలతాదూర్వాదీనాం స్త్రీపున్నపుంసకభేదభిన్నానాం క్షేత్రజ్ఞానాం వ్యవస్థితధారకపోషకభోగ్యవిశేషాణాం ముక్తానాం స్వస్య చావిశేషేణానుభవసమ్పదే స్వరూపరూపగుణవిభవచేష్టితైరనవధికాతిశయానన్దజననం పరం బ్రహ్మాస్తీతి బోధయద్వేదవాక్యం ప్రయోజనపర్యవసాయి — ప్రవృత్తినివృత్తినిష్ఠం తు యావత్పురుషార్థాన్వయబోధం న ప్రయోజనపర్యవసాయి. ఏవం హి బ్రహ్మ కథం ప్రాప్యత ఇత్యపేక్షాయాం *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్ *ఆత్మానమేవ లోకముపాసీతేత్యేవమాదిభిస్తదుపాసనం బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయతయా విధీయతే. యథా — స్వవేశ్మని నిధిరస్తీతి వాక్యేన నిధిసద్భావం జ్ఞాత్వా తస్య ప్రాప్త్యుపాదానే చ ప్రయతతే,- యథా చ - కశ్చిద్రాజకుమారో బాలక్రీడాసక్తో నరేన్ద్రభవనాన్నిష్క్రాన్తో మార్గాద్భ్రష్టో నష్ట ఇతి రాజ్ఞా విజ్ఞాతః స్వయం చాజ్ఞాతపితృకః కేనచిద్ద్విజవర్యేణ వర్ధితోఽధిగతవేదశాస్త్రః షోడశవర్షః సర్వకల్యాణగుణాకరస్తిష్ఠన్ - పితా తే సర్వలోకాధిపతిః

తిభావః. స్వయమసుఖరూపస్యాసుఖసాధనస్యాపి పురుషార్థత్వమస్తీతి ద్యోతయితుం వృత్తిశ్చ నవనీతాదిషు సిద్ధా. ఏతన్నిరస్యాచష్టే (శాస్త్రప్రమాణకత్వమితి) పూర్వపక్షవ్యావర్తకపదమశబ్దలబ్ధమర్థమాహ (సిద్ధ్యత్యేవేతి) *సత్యజ్ఞానాదిస్వరూపోపదేశపరవాక్యార్థజ్ఞానమాత్రేణావిద్యానివృత్తిం తన్మూలవాక్యస్య ప్రయోజనపర్యవసానం చ ఏవ తతో వ్యుత్పాదనోద్ధ్యానవిధ్యానర్థక్యం స్యాత్ - వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగిత్వస్య సమాధిసత్త్వాత్. మీమాంసకపక్షే బ్రహ్మణోఽసిద్ధిరిత్యుభయపక్షదోషాస్పృష్టేనాకారేణ వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యముపపాదయితుం తత్ర ప్రథమం బ్రహ్మణస్స్వతస్సర్వేషాం సర్వప్రకారభోగ్యత్వేన పురుషార్థత్వాధిక్యం, ప్రవృత్తినివృత్త్యోర్దుఃఖాత్మకత్వేన పురుషార్థత్వవైకల్యం, చాభిప్రేత్య ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వవిరహేఽపి పురుషార్థపర్యవసానాభావనిబన్ధనామప్రామాణ్యాశఙ్కాం పరిహరతి (నిరస్తేతి) రాజకులవాసీ- రాజకులప్రసూతః. రాజకులాన్తరజో వా. కౌలేయకాః- శ్వానః. శ్వోపజీవినో మ్లేచ్ఛా వా లక్ష్యన్తే. యద్యపి వాక్యగణస్థానే రాజకులవాసీ పురుషః ప్రతీయతే-తథాప్యర్థవశాద్వాక్యార్థప్రతిపత్తృపురుషస్థానే తన్నివేశః ఫలితః. స్వతో నిరవధికపురుషార్థపరవాక్యస్య ప్రయోజనశూన్యత్వకథనమనుపపన్నమిత్యర్థః. బ్రహ్మణో నిరవధికానన్దరూపతయా పురుషార్థత్వాధిక్యం- కథం చ ప్రవృత్తినివృత్త్యోః పురుషార్థత్వవైకల్యం- స్వరూపపరవాక్యస్య పురుషార్థపర్యవసానం కుత్ర దృష్టం- తథాపి కథం ధ్యానవిధిసాఫల్యమిత్యాకాఙ్క్షాయామాహ (ఏతదుక్తమితి) బ్రహ్మణః పురుషార్థతాధిక్యమాహ (అనాదీత్యాదినా) కర్మరూపావిద్యానాదిత్వాత్ క్షేత్రజ్ఞానాం తస్య పురుషార్థత్వజ్ఞానాభావః- సతి తత్ర తత్సాహిత్యాదివైధుర్యాత్ ప్రాయేణానుక్తసనాదికత్వాత్. దేవాసురాదిపరిగణనం తేషాం బ్రహ్మభోగ్యత్వప్రదర్శనార్థం. యోగ్యానుపలబ్ధిశ్చ జ్ఞాన్యప్రాసాయూనానుభవసంభవత్ర్యుక్తం. తద్విషయజ్ఞానానామసహాలత్వంహితస్వరూపత్వేన నిరాసాసంభవాత్- అతోఽనవధికాతిశయానన్దజననలోకోత్తర్యా బ్రహ్మణోఽనవధికాతిశయానుభాలత్వంసిద్ధ్యతీత్యానన్దత్వముపపాదితం భవతి. స్వరూపేత్యాదినా సర్వప్రకారభోగ్యత్వముక్తం. తేన పురుషార్థత్వాధిక్యం సిద్ధం. ప్రవృత్తీత్యాదినా ప్రవృత్తినివృత్త్యోః పురుషార్థత్వవైకల్యముక్తం- ఇష్టసుఖోపసాధనతయోపాదేయత్వాత్, దుఃఖాత్మకతయా స్వతో భోగ్యత్వాభావాచ్చ. ధ్యానాదివిధ్యానర్థక్యం పరిహరతి (ఏవం భూతమితి) పరోక్షజ్ఞానస్యాపి సుఖరూపత్వాత్ స్వరూపపరాణి వాక్యాని పురుషార్థపర్యవసాయీన్యేవ- తదాపరోక్ష్యాకాఙ్క్షిణ తత్సాధనజ్ఞాపకత్వాత్ ధ్యానవిధాయీని వాక్యాన్యపి సనిష్ఫలానీత్యర్థః. ఇమమర్థం దృష్టాన్తేన దర్శయతి (యథేతి) ఏవం పరోక్షజ్ఞానజనకస్యైవ వాక్యస్య పురుషార్థపర్యవసాయిత్వేపి ఫలవిశేషాపేక్షయా ధ్యానప్రవృత్తిర్యుక్తా- యథా *దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేత *జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేత *అగ్నిహోత్రం జుహుయాత్ స్వర్గకామ ఇత్యాదిషు దర్శపూర్ణమాసాదీనామేకైకస్య స్వర్గసాధనత్వే ఫలవిశేషాపేక్షయా తత్తత్సహకారప్రవృత్తికస్యైవకర్మణ ఆవృత్తిశ్చోపపద్యతే, యథా పుత్రజన్మశ్రవణసఞ్జాతహర్షస్యాపి పశ్చాత్తన్ముఖాపరోక్ష్యసుఖాయ యాత్రాప్రవృత్తిరుపపద్యతే, తథాత్రాపీత్యభిప్రాయః. అత్ర నిధిరాజకుమారదృష్టాన్తద్వయం చిదచిద్విభాగాదుక్తం- ఉభయగతం భోగ్యత్వం బ్రహ్మణ్యస్తీతి జ్ఞాపనాయ. *యథా హిరణ్యనిధిం నిహితమక్షేత్రజ్ఞా ఉపర్యుపరి సంచరన్తో న విన్దేయుః ఇతి హి శ్రుతిః. నిధిరస్తీతివాక్యస్య పురుషార్థపరత్వం దర్శయతి (తస్య ప్రాప్తావితి) *అవిజ్ఞాతాః కుమారకాః *భగవతోఽహం పుత్రః ప్రేష్యశ్శిష్యశ్చ *మాతా పితా భ్రాతా *భూతానాం యోఽవ్యయః పితా *ఏక ఇన్ద్రో జగతో బభూవ *రాజాధిరాజస్సర్వేషామిత్యాది శ్రుతిస్మృత్యనుసారేణ సర్వవిధభోగ్యత్వప్రదర్శనాయ రాజకుమార ఇతి భగవతి రాజత్వం చేతనేషు పుత్రత్వం చోపవర్ణితం. అత్ర కుశలవసమాధిర్ద్రష్టవ్యః. బాలక్రీడాసక్త ఇత్యనేన చేతనానాం బాహ్యవిషయప్రావణ్యం సూచితం. నరేన్ద్రభవనాన్నిష్క్రాన్త ఇత్యనేన భగవత్సకాశబహిష్ఠత్వం, దర్శితం పరమవ్యోమాలాభశ్చ. మార్గాద్భ్రష్ట ఇత్యనేన కర్మజ్ఞానాద్యుపాయానన్వయః ఖ్యాపితః. ద్విజవర్యేణ వర్ధిత ఇత్యనేన భగవద్దాస్యప్రవృత్తియోగ్యతాసిద్ధిహేతుభూతాధ్యయనాదినిష్పాదకాచార్యసంబన్ధోఽభిప్రేతః. షోడశవర్షః- భోక్తృత్వావస్థా భోగ్యతావస్థా చేతి భావః. సర్వకల్యాణగుణాకరః- *నిర్వాణమయ ఏవాయమాత్మా జ్ఞానమయోఽమల ఇత్యాద్యుక్తైర్భగవదభిమతైర్గుణైః పూర్ణతా సూచితా. పితా త ఇత్యాదినా భగవద్గుణ

గామ్భీర్యౌదార్యవాత్సల్యసౌశీల్యశౌర్యవీర్యపరాక్రమాదిసకలగుణసమ్పన్నస్తే [illegible] పుత్ర
స్తే ఇతి తేన విపశ్చితా ప్రయుక్తం వాక్యం శ్రోత్రిరేకేన [illegible] వానాహం [illegible]
తా చ సర్వసమ్పత్సమృద్ధ ఇతి [illegible] యహృష్టమనా భవతి - రాజా చ స్వపుత్రం జీవన్తం [illegible]
వర్ణనం విదితసకలవేద్యం శ్రుత్వా [illegible] సమస్తపురుషార్థో భవతి - పశ్చాత్తమన్వేషణాదౌ [illegible]
వృత్తః సంగచ్ఛేతే, చేతి. యత్పునః పరినిష్పన్నవస్తుగోచరస్య వాక్యస్య తజ్జ్ఞానమాత్రేణాపి పురుషార్థపర్యవసా
నాత్ బాలాతురాదిష్వివ వ్యుత్పన్నవాక్యవదర్థసద్భావే ప్రామాణ్యమితి - తదసత్ - అర్థసద్భావాభావే [illegible]
జ్ఞాతో హ్యర్థః పురుషార్థాయ న భవతి. బాలాతురాదీనామప్యర్థసద్భావభ్రాన్త్యా హర్షాదయః [illegible] - తేనైవ
స్మిన్నవస్థానే పద్యమానే యస్యార్థాభావనిశ్చయో జాయేత - తత్తదానీమేవ హర్షాదయో నివర్తేరన్. ఔపనిషదే
ష్వపి వాక్యేషు బ్రహ్మాస్తిత్వతాత్పర్యాభావనిశ్చయే బ్రహ్మజ్ఞానేనాప్యపి పురుషార్థపర్యవసానం న స్యాత్.

[illegible] గామ్భీర్యాదయ ఉపాసకం ప్రతి సౌలభ్యోపయుక్తా గుణాః. శౌర్యాదయ ఉపరక్షకత్వాః. గామ్భీర్యం- [illegible] దాస [illegible]
మానగౌరవానపేక్షత్వం. ఔదార్యం - దాతృ ప్రతిగ్రహీతృ విభాగబుద్ధిరహితేన [illegible] కృతమిత్యుచ్యతే [illegible] *ఋ
ణం ప్రవృద్ధమివ [illegible] వాత్సల్యం - దోషేష్వపి గుణత్వబుద్ధిః. యథా [illegible] హీనానామపి [illegible] సంశ్లేష స్వ
భావత్వం. తద్వత్తా సౌశీల్యం. శౌర్యం- శత్రుమధ్యే స్వగృహ ఇవ ప్రవేశసామర్థ్యం. * [illegible] శౌర్యం. వీర్యం-
అశ్రాన్తిః. పరాక్రమః - విక్రమణం. ఆశ్రాన్త ఉక్తమపి శైర్యమనుసన్ధేయం. తద్వశే [illegible] * సముపకల్పా
సుమద్గుణ [illegible] ప్రాయశ్చ [illegible] పురవరం తత్ర సేవ బ్రహ్మపురాఖ్య [illegible] ప్రైతా. [illegible]
వద్ధాన ప్రయోగ [illegible] ఉపేక్షితః. తన్యేతర [illegible] లక్షణ్యం కేనచిదిత్యభిప్రేతం. యదా అధ్యయనాదికారయితా సుతుకే [illegible] సంభవతి-తదాయ
మభియ క్రమశః పూర్వం ద్విజవర్యమేవాభిధత్తే-తదసంభవే [illegible] పురుషమాత్రాభిప్రాయః. అ [illegible] కేనచిదిత్యనేన [illegible]
నైవవేతి చ తాత్పర్యం గ్రాహ్యం. శృణోతి చేదిత్యనేన భగవజ్జ్ఞానస్య గుర్లభత్వమభిప్రేతం. నిరతిశయహర్షసమన్వితో భవతీత్యనేన వాక్యస్య పురుషార్థపర
త్వం దర్శితం. రాజా చేతి రాజస్థానీయో హ్యుపాసకో వివక్షితః. అనేన సర్వవిధభోగ్యత్వస్య భగవతి [illegible] సర్వప్రవిష్టత
ఇతి జ్ఞాపితం. సహి భగవతో జ్ఞానం పరోక్షరూపం. అవాప్తసమస్తపురుషార్థో భవతీత్యనేన చ వాక్యస్య ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వం [illegible] రాజా చేత్యా
దిగ్రన్థస్యాపాత ప్రతిపన్నార్థో హ్యవిరుద్ధః. ధ్యానవిధేరవైయర్థ్యం [illegible] ప్రవర్తతాం,
పశ్చాత్తావుభౌ సంగచ్ఛేతే చేతి, చ. అత్ర పూర్వమేవ అర్థార్థీ రాజకుటుమ్బం గచ్ఛేత్ [illegible]
చ్ఛాయ [illegible] కిం క్రియా [illegible] కార్యపరతయైవ వాక్యస్య ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వం-ఇతి క్రియాకార్యం [illegible]
భిదభత [illegible] పర్యవసాయిత్వమితి మతం. న ప్రథమః-అర్థార్థీ రాజానం సేవేతేత్యాదీనాం ప్రయోజనత్వాత్. న ద్వితీయః [illegible]
రక్షణపరాణాం శాస్త్రాణాం ప్రయోజనశాలిత్వాత్. న చ తత్రాపి [illegible] ప్రసక్తత్వాత్ [illegible]
కారస్య లోకసిద్ధత్వాచ్చ. అత్రాప్యైహికాన్తరిమయవత్. [illegible] వాక్యాని [illegible] సర్వ
వసాయీని. అతః ప్రవర్తకార్థపరతయైవ ప్రయోజనపర్యవసానమితి నియమో భగ్న ఇతి. అథ పూర్వపక్షిణో [illegible] (యత్పునరితి) వేదాన్త
వాక్యానాం నార్థసద్భావే ప్రామాణ్యమస్తీతి ప్రతిజ్ఞా- తదర్థసద్భావాభావేఽపి పురుషార్థపర్యవసానాదితి హేతుర్వివక్షితః. దూషయతి (తదసదితి) త
దిత్యత్రాహ (అర్థసద్భావాభావ ఇతి) ఇదం వాక్యం పక్షవిషయం. పక్షద్వయసాధారణం వా. [illegible] అర్థసద్భావాభావనిశ్చయే సతి
పురుషార్థపర్యవసానాభావాదిత్యర్థః. అర్థాసద్భావేఽపి పురుషార్థో దృశ్యత ఇతి శఙ్కాయాం తత్రాప్యర్థసద్భావనిశ్చయాభావము పాదయమాహ (బాలాతురాదీ
నామితి) [illegible] (తేనైవేతి) [illegible] స్ఫుటీకరోతి (ఔపనిషదేష్వపీతి) బాలాతురాద్యవ్యుత్పన్న
నవాక్యేష్విహాత్ర [illegible] పురుషార్థపర్యవసానం స్యాదితి చేత్-[illegible] పాంసుషు [illegible]
ద్యన్తే, ఇత్యాదీనాం ప్రవృత్తినివృత్తిపరవాక్యానామివ *స్వర్గకామో యజేత *సకలం [illegible] దివాక్యానామర్థసద్భావభ్రాన్త్యా పురుషా
ర్థపర్యవసానం కేవలం స్యాత్. అపౌరుషేయత్వాద్వేదవాక్యస్య విప్రలిప్సామూలవాక్యస్యేవ భ్రామకతయా పురుషార్థపర్యవసానమయుక్తం - తథా స
తిశాస్త్రస్య నిరూపకాధిగన్తవ్యత్వాత్ స్వపుత్రశిష్యాదీనామధ్యాపనాదౌ ప్రవృత్తిర్నోపపద్యత ఇతి చేత్- అపౌరుషేయత్వమధ్యాపనాది ప్రవృత్తినై
యర్థ్యం చ వేదాన్తవాక్యేష్వపి తుల్యం. కర్మవిధీనాం దేహాతిరిక్తాత్మజ్ఞానసాపేక్షత్వాత్ వేదాన్తవాక్యానాం కర్మవిధిశేషత్వేనాధ్యాపనాది ప్రవృత్త్యు
పపత్తిరితి చేత్. న- అసత్యే [illegible] భేదే తత్సద్భావభ్రాన్తిహేతుత్వశఙ్కాయాం సత్యాం పశ్చాదేవ ప్రరోచనానుపపత్త్యా విధిశేషతయాఽధ్యాపనాద్య
నుపపత్తేః. తర్కానుగృహీత [illegible] శ్రుతిసిద్ధదేహాత్మభేదస్తాత్త్విక ఇతి చేత్- తత్పురుషార్థభూతస్యపరమాత్మనః ప్రతిపాద్యత్వేఽపి తుల్యం. దేహాత్మభేదసాధ
కహేత్వన్తరసంవాదాన్న భ్రాన్తిహేతుత్వనిశ్చయ ఇతి చేత్- తర్హి తేనైవ హేత్వన్తరేణ దేహాత్మభేదస్సిద్ధ ఇతి తద్బోధనాయ వేదాన్తవాక్యానామనపేక్షిత
త్వాద్విధిశేషతయాఽధ్యాపనాదికం నోపపద్యతే. ఏవం నిరూపకాధికారస్య శాస్త్రస్యార్థసద్భావభ్రాన్త్యా పురుషార్థపర్యవసానానుపపత్త్యా ప్రవర్తక

అతః * యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇత్యాదివాక్యం నిఖిలజగదేకకారణం నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధం సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాద్యనన్తకల్యాణగుణాకరమనవధికాతిశయానన్దం బ్రహ్మాస్తీతి బోధయతీతి సిద్ధమ్.……

సమాప్తం సమన్వయాధికరణమ్.

వాక్యానాం ప్రవృత్తినివృత్తిష్వపి ప్రత్యక్షౌపనిషదేష్వపీత్యాదిభాష్యం ప్రవృత్తం. ఉక్తస్య హేతోర్విపర్యయే పర్యవసానం దర్శయన్నధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) కారణవాక్యానామర్థమాహ (నిఖిలేతి) నిఖిలశబ్దః పఞ్చత్రయతయాఽభిమతానామాకాశాదీనామపి కార్యత్వజ్ఞాపనార్థః ఏకశబ్దో నిమిత్తోపాదానైక్యప్రత్యాయకః. *యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యైః శోధకవాక్యార్థశ్చ గర్భిత ఇత్యభిప్రాయేణాహ (నిరస్తేతి) అత్ర నిఖిలశబ్దేన చిదచిద్గతాః క్లేశకర్మవిపాకాశయా జన్మాదయశ్చ వివక్షితాః. కదాచిద్దోషసంబన్ధార్హత్వవ్యావర్తకేన గన్ధశబ్దేన సదా తత్ప్రత్యనీకత్వముక్తం భవతి. కారణత్వోపయికాన్ గుణానాహ (సార్వజ్ఞ్యేతి) ఏతదధికరణసిద్ధమర్థమాహ (అనవధికేతి) (బోధయతీతి) అధ్యాపనాద్యుపపత్తయే పురుషార్థపర్యవసానస్యాపేక్షితత్వాత్, ప్రత్యుపపదధికార్యస్య శాస్త్రస్యార్థసద్భావాభావనిశ్చయే సతి పురుషార్థపర్యవసానానుపపత్తే, స్తదుపపత్త్యర్థం ప్రవర్తక వాక్యానామివ అర్థసద్భావే ప్రామాణ్యమఙ్గీకార్యమితి యథోక్తలక్షణం బ్రహ్మ *యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యం ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. ……………………………

శాస్త్రారమ్భసిద్ధ్యర్థమేషా చతుస్సూత్రీ మృషావాదినాం పక్షే న సఙ్గచ్ఛతే - తత్పక్షే విషయప్రయోజనానుపపత్త్యా శాస్త్రస్యానారమ్భణీయత్వాత్. తథాహి- విషయః కిం బ్రహ్మ- ఉత భేదమిథ్యాత్వం- ఉత జీవబ్రహ్మణోరైక్యం. న ప్రథమః- బ్రహ్మణో వేద్యత్వానభ్యుపగమాత్, వేద్యత్వే ఘటాదేరివానుభూతిత్వప్రసఙ్గస్య స్వోక్తత్వాచ్చ. వ్యావహారికం వేద్యత్వమస్తీతి చేత్ - ఘటస్యాపి వేద్యత్వం వ్యావహారికమితి తద్వదేవానుభూతిత్వప్రసఙ్గో దుర్వారః. వాస్తవవేద్యత్వాభావస్య బ్రహ్మణి సాధ్యత్వే ఘటస్య వ్యతిరేకదృష్టాన్తత్వం న ఘటతే- ఘటస్య వాస్తవవేద్యత్వాభావవిరహాభావాత్. అనుభూతిః పరమార్థతో న వేద్యా- అనుభూతిత్వాత్- యత్పరమార్థతో వేద్యం తన్నానుభూతిః- యథా ఘట ఇత్యుక్తే వ్యతిరేకదృష్టాన్తస్సాధ్యావ్యావృత్తో హి స్యాత్- న హి ఘటః పరమార్థతో వేద్యః. వేద్యత్వేఽననుభూతిత్వప్రసఙ్గమనాదృత్య బ్రహ్మణో వేద్యత్వాఙ్గీకారేపి బ్రహ్మణశ్శాస్త్రవిషయత్వమయుక్తం- ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రగ్రాహిత్వమభ్యుపగచ్ఛతస్తవమతే శాస్త్రానర్థక్యప్రసఙ్గాత్. అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవత్. న ద్వితీయః- దృశ్యత్వాదినాలిఙ్గేన భేదమిథ్యాత్వమనుమిమన్యమానస్య తవ శాస్త్రానర్థక్యప్రసఙ్గాత్. తత్త్వదర్శిగ్రాహకప్రత్యక్షాది ప్రమాణవిరుద్ధస్య ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వస్య యావాప్తైక్యస్యైవ శాస్త్రేణ ప్రతిపాదనాయోగాత్ శాస్త్రస్య నిర్విషయత్వం స్యాత్- అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవత్. సాధకస్యైవ బాధకస్యాప్యగోచరత్వం హ్యప్రాప్తత్వం. జ్వాలాభేదానుమానవైషమ్యం చ త్రివిధం ప్రాగేవ ప్రపఞ్చితం. ప్రమాణాన్తరవిరోధశ్చ తాత్పర్యలిఙ్గమితి తద్విరుద్ధార్థతాత్పర్యాఽసంభవశ్చ ప్రాగేవోక్తః. అతో భేదమిథ్యాత్వస్య విషయత్వమయుక్తం. తృతీయశ్చ కల్పోఽనుపపన్నః- బ్రహ్మణోఽపి వేద్యత్వప్రసఙ్గాత్. న హి ఘటపటయోరేకత్వముచ్యతే శాస్త్రేణ- అపి తు జీవబ్రహ్మణోరేకత్వం- తదానీం బ్రహ్మశబ్దేన బ్రహ్మణ్యనవబోధితే కథం తస్య జీవస్య చైక్యం వక్తుం శక్యతే. న హి జీవ ఏక ఇత్యుక్తే జీవబ్రహ్మణోరైక్యం సిధ్యతి- ఘట ఏక ఇత్యుక్తే ఘటపటైక్యవత్. యద్యైక్యోపదేశవాక్యేషు *అయమాత్మా బ్రహ్మేత్యాదిషు బ్రహ్మణశ్శబ్దబోధ్యత్వం సోఢవ్యం- తర్హి ప్రాథాన్యేన బ్రహ్మణ ఏవ శాస్త్రప్రతిపాద్యత్వం కిమితి నాభ్యుపగమ్యతే. *సర్వే వేదా యత్పదమామనన్తీత్యారభ్య *తద్విష్ణోః పరమం పదమిత్యాది శ్రుత్యస్వారస్యమేవ తదనభ్యుపగమఫలం. కిఞ్చ- ఉపదిశ్యమానమైక్యం కిం బ్రహ్మస్వరూపానతిరిక్తం- ఉతాతిరిక్తం. అనతిరిక్తత్వే స్వరూపవేద్యత్వపక్షఏవ స్యాత్. తథా చోపదేశవైయర్థ్యాదిదోషప్రసఙ్గః- స్వరూపమాత్రస్య ప్రతిపన్నత్వాత్. అతిరిక్తత్వే తత్కిం పరమార్థభూతం- ఉతాపరమార్థభూతం. ప్రథమే నిర్విశేషత్వభఙ్గః. ద్వితీయే జ్వాలైక్యదేహాత్మైక్యాపారమార్థ్యే జ్వాలాభేదదేహాత్మభేదపారమార్థ్యవజ్జీవబ్రహ్మభేదపారమార్థ్యం స్యాత్. కిఞ్చ- జీవబ్రహ్మణోరైక్యం నామ కిమన్తఃకరణస్య సంవిదశ్చైక్యం- ఉత సంవిదవచ్ఛిన్నాన్తఃకరణస్య సంవిదశ్చ- ఉతాన్తఃకరణావచ్ఛిన్నసంవిదః కేవలసంవిదశ్చ. న ప్రథమః- జడాజడయోరైక్యానుపపత్తేః. నాపి ద్వితీయతృతీయౌ- విశిష్టైక్యాభ్యుపగమ్యమానే విశేషణత్వేన విశేష్యత్వేన వా తదన్తర్భూతస్యాన్తఃకరణస్యాపి సంవిదైక్యప్రసఙ్గాత్. తయోశ్చ అజడత్వజడత్వాభ్యాం సత్యత్వానృతత్వాభ్యాం చైక్యమయుక్తమిత్యుక్తం. అన్తఃకరణోపలక్షితజ్ఞస్యైక్యం విషయ ఇతి చేత్- తదుపలక్షితజ్ఞస్య కేనైక్యముపదిశ్యతే. కిం స్వాత్మనైవ- ఉత జ్ఞప్త్యన్తరేణ. న ప్రథమః- ఉపదేశవైయర్థ్యాత్. న హి కస్యచిద్వస్తునః స్వస్మాదభిన్నత్వముపదేష్టవ్యం- స్వస్మాద్భేదప్రసఙ్గాభావాత్. జ్ఞప్త్యన్తరేణ చేత్. కిం పరమార్థతో భిన్నేన- ఉతాభిన్నేన. న ప్రథమః- అనభ్యుపగమాదనుపపన్నత్వాచ్చ. అభిన్నేన చేత్. భేదప్రతీతిరస్తి వా- న వా. న చేదైక్యోపదేశవైయర్థ్యం. అస్తి చేద్భేదమిథ్యాత్వోపదేశ ఏవైక్యోపదేశస్స్యాత్. భేదమిథ్యాత్వస్యానుమానసిద్ధత్వాభిమానాత్ శాస్త్రస్య నిర్విషయత్వం స్యాత్. భేదపారమార్థ్యే దృశ్యత్వానుపపత్తిరిత్యాదితర్కానుగృహీతం శాస్త్రం భేదమిథ్యాత్వే ప్రమాణమితి న శాస్త్రస్య నిర్విషయత్వమితి చేత్. న- ధర్మశ్చేద్ధింసా త్వం న స్యాదితి తర్కానుగృహీతేన *న హింస్యాదితి శాస్త్రేణ వైధపశ్వాలమ్భనస్యాధర్మత్వప్రతిపాదనానుపపత్తివచ్ఛాస్త్రసిద్ధభేదస్య శాస్త్రేణ మిథ్యాత్వప్రతిపాదనానుపపత్తేః, సంబన్ధిభేదభిన్నానాం సంయోగేచ్ఛాదీనామివజ్ఞప్తీనామపి పరస్పర

భేదస్య ప్రత్యక్షాదిసిద్ధత్వాత్తద్విరుద్ధత్వాదయోగ్యస్యజ్ఞప్తిభేదమిథ్యాత్వస్యశాస్త్రేణ ప్రతిపాదనానుపపత్తేః, కిం *నాహంఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానంజానాత్యయమహమస్మీతి *యదాసుప్తఃస్వప్నంనకథంచనపశ్యతి * ప్రాణేభ్యోదేవాదేవేభ్యోలోకాః-దేవాః-ఇన్ద్రియాణి. లోకాః-ఆలోకనాని - సంవిదః. ఏవమాదిశాస్త్రసిద్ధః ప్రత్యక్షాదిసిద్ధశ్చ కాలతోవిషయతఆశ్రయతశ్చజ్ఞప్తీనాంపరస్పరభేదః. అన్తఃకరణవృత్తిభేదవిషయాణాం శ్రుతిరితిచేన్న- స్వాప్నశ్రుతేర్వృత్తిగోచరత్వేసతిసంవిదైక్యం- సంవిదైక్యేసతిజ్ఞప్తిభేదశ్రుతేర్వృత్తిగోచరత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయణప్రసఙ్గాత్, జ్ఞాతృజ్ఞేయావచ్ఛిన్నతయా ప్రతీయమానస్యజ్ఞానస్యాన్తఃకరణక్రియాత్వేప్రతీతయోర్జ్ఞానస్యశశవిషాణాయమానత్వాత్, జ్ఞప్తిభేదమిథ్యాత్వప్రతిపాదనం శశవిషాణభేదమిథ్యాత్వప్రతిపాదనతుల్యమితిశాస్త్రస్యనవిషయత్వసిద్ధిః. సంప్రతిపన్నజ్ఞానానామేవమిథ్యాభేదస్య మిథ్యాత్వేశాస్త్రవిరోధాత్ ప్రత్యక్షవిరోధాచ్చపశ్వాలమ్భనాధర్మత్వవత్ యూపాదిత్యైక్యవచ్చనశాస్త్రం ప్రతిపాదయితుంశక్నోతి. అతశ్శాస్త్రస్యవిషయాభావాన్నారమ్భణీయత్వం.తథా - ప్రయోజనంచనఘటతే. తథాహి - ప్రయోజనం ద్వివిధంశాస్త్రస్య - ఉపాయభూతమవాన్తరప్రయోజనం, ఉత్పాద్యంపరమప్రయోజనం, చేతి. తత్ర బన్ధనివర్తకజ్ఞానసిద్ధిరవాన్తరం - మోక్షస్తు పరమంప్రయోజనం. తత్రేదానీముపజాయమానంవాక్యజన్యజ్ఞానమనివర్తకమిత్యవిగీతం - వసిష్ఠపరాశరకృష్ణద్వైపాయనాదీనామప్యనుత్పన్నం జ్ఞానమన్యేషాముత్పద్యత ఇత్యత్యన్తాసంభావితం. తేషాముత్పన్నంచేత్ భేదప్రతిభాసోనస్యాత్. సనివర్తిష్యతఇతిచేత్ - తతఏవతదధీనానామన్యేషామపి నివర్తిష్యతఇతినశాస్త్రమారమ్భణీయం స్యాత్. ప్రపఞ్చస్య సత్యత్వాదేవజ్ఞాననివర్త్యత్వాభావాదనివర్తకంజ్ఞానంనావాన్తరఫలమితి నతదర్థంశాస్త్రమారమ్భణీయం. పరమప్రయోజనంచనసిద్ధ్యతి- జ్ఞాతృజ్ఞేయభేదస్యసత్యస్యనివృత్తేరసమ్భావితత్వాత్. కించ- శాస్త్రశ్రవణాధికారోజ్ఞప్తిమాత్రస్యవా- జ్ఞాతుర్వా. నప్రథమః - జ్ఞప్తిమాత్రస్యశ్రోతృత్వాయోగాత్. నద్వితీయః - జ్ఞాతుస్స్వనాశస్యాపురుషార్థత్వేన శ్రవణేప్రవృత్త్యనుపపత్తేః. యస్సంబన్ధీసుఖందుఃఖనివృత్తిశ్చపురుషార్థః - సహ్యహమర్థః- అహంనిర్దుఃఖస్సుఖీస్యామితిహిప్రతీతిః. తస్యపురుషార్థపతేర్నాశఃకథంపురుషార్థః- పురుషార్థాన్తరంవాకథమర్థయితురసత్త్వేభవేత్. అథోచ్యేత - భవత్పక్షేబద్ధస్యవాముక్తస్యవాశాస్త్రాధికారః. ప్రథమేస్వనాశస్యాపురుషార్థత్వాదప్రవృత్తిః - ఉపాధివిశిష్టస్యబద్ధస్యస్వరూపనాశోహిస్వనాశః. ద్వితీయేతుముక్తస్యశాస్త్రానపేక్షత్వాదనధికారః. ఔపాధికాకారవినాశోనాపురుషార్థః- దుఃఖనివృత్తిముక్తస్వాభావికస్థానాదితిచేత్. తర్హి జ్ఞాతృత్వస్యాపాధికత్వాత్తన్నివృత్తౌస్వరూపంతిష్ఠతీతినాపురుషార్థఇతి. నైవం- సంవిదివాన్తరజ్ఞాతృత్వానభ్యుపగమాత్, తదాత్మనోపేత్వన్యత్రతత్సిద్ధేరవశ్యంభావాత్, అన్యస్యచజ్ఞాతుర్జ్ఞప్తిధర్మత్వాభావాత్,. యదిజ్ఞప్తిఃస్వరూపం- జ్ఞాతాతద్ధర్మః-తదానీమియంప్రతిపత్తిస్స్యాత్. అహంసుఖీదుఃఖీతిసుఖదుఃఖవదహంజానామీతిజ్ఞానస్యాహమర్థధర్మతా ప్రతీతేః, అహమర్థస్యధర్మితయాప్రతీతేః, శ్చావిగీతత్వాత్. సుఖదుఃఖనివృత్త్యోరాశ్రయస్యతస్యనాశోఽపురుషార్థఏవ - ధర్మిణినష్టేకస్యదుఃఖనివృత్తిఃపురుషార్థస్స్యాత్. అచేతనప్రకృతిబద్ధత్వమౌపాధికదుఃఖావహమితి. మలినోహమితి ప్రత్యయవతఃపురుషస్యమాలిన్యనివృత్తివత్తన్నివృత్తిర్నాపుమర్థః- అత్యన్తాభిమతస్యధర్మిస్వరూపస్యస్థిరత్వాదనిష్టాన్నివృత్తేరిష్టత్వాచ్చ సలౌకికప్రతీత్యానిరూపకప్రతీత్యావాఽహమర్థస్యస్వరూపత్వం- ప్రథమేస్థూలోహంకృశోహమితిలోకదృష్ట్యాప్రతిపన్నత్వాత్స్థూలత్వాదివిశిష్టదేహనివృత్తిరప్యపుమర్థస్స్యాత్. ద్వితీయేస్థౌల్యాదివదధ్యస్తోఽహమర్థోజ్ఞాతాపినస్వరూపమితినతన్నాశోఽపురుషార్థః. నైవం - మమదేహోమమదేహ ఇతిలోకదృష్ట్యాప్యహమర్థస్యదేహవ్యతిరేకప్రతీతేః, అహమర్థస్యైవాత్మత్వేశ్రుతిస్మృతిసూత్రాణాంప్రాగేవదర్శితతయానిరూపకప్రతీత్యాప్యహమర్థస్యైవస్వరూపతాప్రతీతేః, శ్చాహమర్థనివృత్తేర్దేహనివృత్తితుల్యత్వాభావేనాపురుషార్థత్వస్యదుర్నివారత్వాత్.అతోవిషయప్రయోజనాభావాచ్చాశాస్త్రస్యానారమ్భణీయత్వంమృషావాదినాంపక్షేస్థితం. పశ్చాద్భావినోనిత్యానిత్యవివేకాదేఃపూర్వవృత్తత్వాయోగాదథశబ్దార్థపరోక్తోనుపపన్నఇతిపూర్వమేవోక్తం. శాస్త్రాన్తరజన్యస్య నిత్యానిత్యవివేకస్యవేదాన్తవిరుద్ధత్వాత్, తైర్మోక్షోపాయోపదేశేన నిరాకాఙ్క్షత్వాచ్చ బ్రహ్మవిచారహేతుత్వాభావాత్, నిత్యానిత్యవిషయాపాతప్రతీతేస్తు ఉభయభాగసాధారణత్వాదేకాన్తతో బ్రహ్మవిచారహేతుత్వాభావాత్, ఇతిహాసపురాణయోస్సంశయవిపర్యయగ్రస్తతయాతజ్జన్యనిత్యానిత్యాదిప్రతీతేస్త్రివర్గజిహాసాజనకత్వాభావేన బ్రహ్మవిచారంప్రతిహేతుత్వాభావాత్, చ్చాతశ్శబ్దార్థోనుపపన్నః. యన్నిత్యంతదుపాదేయం- యదనిత్యంతద్ధేయమితివివేకోనిత్యానిత్యవివేకఇత్యుత్ప్రేక్షణమప్యయుక్తం - వేదాన్తేషునిత్యపురుషార్థప్రతిపాదనావగమాత్తదారమ్భః- తదారమ్భాత్తేషునిత్యపురుషార్థప్రతిపాదనావగమఇత్యన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్, శాస్త్రాన్తరేష్వపినిత్యపురుషార్థసంభావనయా బ్రహ్మవిచారంప్రత్యేకాన్తతోహేతుత్వాభావాత్, శాస్త్రాన్తరేషుతదభావస్యవేదాన్తేషుతత్సద్భావనిశ్చయస్యచతర్కపాదాధీనత్వేనపూర్వమపినోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్, వేదాన్తతదితరశాస్త్రేషునిత్యపురుషార్థసద్భావాసద్భావయోర్గురువచనావగమ్యత్వే బ్రహ్మోపాసనస్యాపిగురువచనాదవగమ్యత్వేనశారీరకమీమాంసాశాస్త్రవైయర్థ్యేణతదనారమ్భణీయత్వప్రసఙ్గాచ్చ. జీవబ్రహ్మణోరైక్యస్యశాస్త్రవిషయత్వాఙ్గీకారేబ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదంచనసంగచ్ఛతే - బ్రహ్మణోజిజ్ఞాస్యత్వంహి- శబ్దాదవగమ్యతే - నజీవబ్రహ్మణోరైక్యస్య. యథా ధర్మజిజ్ఞాసాపదంధర్మమాత్రస్యజిజ్ఞాస్యతాంవక్తి - నతుధర్మాధర్మయోరైక్యస్యజిజ్ఞాస్యత్వం - తద్వదేవహి బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదం. నిర్విశేషస్యవస్తునోలక్షణోక్తిశ్చనఘటతే - విశేషణతయాలక్షణత్వే సవిశేషత్వప్రసఙ్గాత్, ఉపలక్షణతయాలక్షణత్వేపూర్వప్రతిపన్నాకారాతిరిక్తస్యోపలక్షణజ్ఞాప్యస్య ఆకారాన్తరస్యాభావేనోపలక్షణవైయర్థ్యాత్, తదభ్యుపగమే సవిశేషత్వప్రసఙ్గాచ్చ. స్వరూపమేవోపలక్షణజ్ఞాప్యమితిచేత్. తత్స్వరూపం ప్రాక్ప్రతిపన్నం- నవా. ప్రతిపన్నంచేదుపలక్షణవైయర్థ్యం. అప్రతిపన్నత్వే స్వప్రకాశతానస్యాత్, ఉపలక్షయితుమశక్యతా చ - కేనాకారేణావగతస్యాదేవదత్తసంబన్ధితయా సారసేన జ్ఞాప్యత్వం హ్యుపలక్ష్యత్వం. ప్రాగనవగతా ప్రపఞ్చవ్యావృత్తి రుపలక్ష్యాకారఇతిచేత్ - ప్రపఞ్చవ్యావృత్తిః స్వరూపా

అతిరిక్తత్వే సవిశేషత్వప్రసఙ్గాత్. అనతిరిక్తత్వే తత్స్వరూపం ప్రాగేవ జ్ఞాతమిత్యుపలక్షణవైయర్థ్యం. కించ - కథం కారణత్వేలక్షణేసతి ప్రపఞ్చ వ్యావృత్తిః. కారణత్వం నామ కార్యజగదధ్యాసాధిష్ఠానత్వం- అతోఽధ్యస్తాదనృతాత్ ప్రపఞ్చాదధిష్ఠానస్య బ్రహ్మణస్సత్యతయా వ్యావృత్తిరితి చేత్. న- ఘటాద్యధిష్ఠానస్య మృద ఇవ బ్రహ్మణోఽప్యనృతత్వేన వ్యావృత్తిప్రసక్తాత్. ఘటాదికారణస్యాపి మృదాదేః కారణాన్తరేఽధ్యస్తత్వాదసత్యత్వం- కాలత్రయవర్తికృత్స్నకార్యాధిష్ఠానస్య బ్రహ్మణోఽన్యత్రాధ్యస్తత్వాభావాన్నాసత్యత్వమితి చేత్. న - *ఇదమగ్ర ఆసీదితీదంశబ్దవాచ్యం కార్యమాత్రం ప్రత్యధిష్ఠానత్వశ్రవణేన బ్రహ్మణోఽపి కారణాన్తరాధ్యస్తత్వావిరోధాత్, బీజాఙ్కురన్యాయేన ప్రవాహానాదిత్వోపపత్తేశ్చ. కృత్స్నకార్యకారణస్య బ్రహ్మణః కారణాన్తరప్రతిషేధేనాకార్యత్వాత్సత్యత్వమితి ప్రపఞ్చవ్యావృత్తిరితి చేత్. తర్హ్యకార్యత్వమాత్రేణ జగద్వ్యావృత్తిసిద్ధేః కారణత్వోక్తివైయర్థ్యాదకార్యత్వప్రతిపాదకశ్రుతిరేవ లక్షణవాక్యత్వేనోదాహర్తవ్యా స్యాత్ -నతు *యతో వా ఇమానీత్యాది శ్రుతిః. అకార్యత్వశ్రుతిరేవ వివక్షితేతి చేత్- న, *స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిప ఇత్యకార్యత్వశ్రుతేః కరణాధిపాధిపశబ్దవాచ్యేశ్వరవిషయత్వాల్లక్ష్యవస్తునో నిర్విశేషత్వం న సిధ్యేత్. కించ- జగత్కారణత్వరూపలక్షణం విశేషో లక్ష్యస్య నిర్విశేషత్వవిరోధీ - సార్వజ్ఞ్యాదిగుణాక్షేపకత్వాత్తస్య. ఆక్షిప్తమపి సార్వజ్ఞ్యాది కల్పితమాత్రోపలక్షణమితి చేత్. న - సార్వజ్ఞ్యేన వస్తున్యుపలక్షితే సతి సర్వశక్తిత్వాద్యుపలక్షణాన్తరవైయర్థ్యాత్. నహి శాఖయా చన్ద్ర ఉపలక్షితే ప్రాసాదాగ్రేణ ప్రయోజనం. సార్వజ్ఞ్యేన నిర్విశేషవస్తూపలక్షణం వ్యాహతం చ- స్వేనసవిశేషస్యాశ్రయస్య నిర్విశేషత్వజ్ఞాపనాయోగాత్, సర్వశక్తిత్వాదివిశేషాన్తరరాహిత్యజ్ఞాపనాసామర్థ్యాచ్చ. అతో లక్షణసూత్రం నిర్విశేషపక్షవిరుద్ధం. తృతీయం సూత్రమపి న ఘటతే- నిర్విశేషవస్తుని తాత్పర్యనిశ్చయే సతి కారణత్వాక్షిప్తసార్వజ్ఞ్యాదిసమర్థనం కోపయుజ్యతే. ప్రసఙ్గాదపి న తత్సమర్థనం న్యాయ్యం- నిర్విశేషత్వవిరోధాత్. కించ- బుద్ధ్యాదిశాస్త్రం స్వవిషయాదధికవిషయజ్ఞానవదుపాదానకం- వాక్యత్వాదిత్యనుమానమప్యసంగతం. తథాహి - కిమధికవిషయజ్ఞానవదుపాదానకత్వం సాధ్యం- ఉత తద్వక్తృకత్వం- ఉత తదుచ్చారితత్వం. ప్రథమే దృష్టాన్తస్సాధ్యవికలః- ఆకాశగుణస్య శబ్దస్య కాళిదాసాద్యుపాదానకత్వాభావాత్. న ద్వితీయః- వేదస్య పౌరుషేయత్వప్రసఙ్గాత్. న తృతీయః- అనైకాన్తికత్వాత్. నహి వైదికమన్యద్వా వాక్యముచ్చారయతాం బాలాదీనాం తద్విషయాదధికవిషయజ్ఞానమస్తి. శాస్త్రప్రమాణకత్వం సూత్రార్థ ఇతి చ వ్యాఖ్యా బ్రహ్మణోఽనుభావ్యత్వమనభ్యుపగచ్ఛతాం న ఘటతే. చతుర్థసూత్రే బ్రహ్మణః ప్రాధాన్యేన శాస్త్రయోనిసూత్రనిర్దిష్టత్వాభావాత్తచ్ఛబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వం న స్వారసికం. వేదాన్తవాక్యానాం భ్రమనివర్తకవాక్యార్థజ్ఞానజనకతయా ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వం- వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రేణ బన్ధనివృత్తేశ్శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధధ్వస్తత్వాదనుపపన్నం. తదన్యథాసిద్ధిప్రతివిధానం చ పూర్వమేవ కృతం. కించ - కస్య భ్రమనివృత్తిః. కిం జ్ఞప్తేః- ఉత చేతనస్య. న తావజ్జ్ఞప్తేః - తస్యా అచేతనత్వేన భ్రమాశ్రయత్వాభావాత్. చేతనో హి భ్రాన్త్యాశ్రయః. జడత్వం భ్రమానాశ్రయత్వే ప్రయోజకమితి చేత్ - త్వయా జడత్వేనాభిమతే జ్ఞాతరి భ్రమానాశ్రయత్వాభావేన సాధ్యసమవ్యాప్త్యసిద్ధేః. చేతనస్య భ్రమనివృత్తిరపి భవత్పక్షేన పురుషార్థస్స్యాత్ - జ్ఞాతురపి నివర్త్యకోటినివిష్టత్వాత్తం ప్రతి స్వనాశస్యాపురుషార్థత్వాచ్చ. రాజ్ఞశ్శత్రునివృత్తిరివ జ్ఞానరూపస్యాత్మనో జ్ఞాతృనివృత్తిః పురుషార్థ ఇతి చేత్. న-జ్ఞాతురేవాత్మత్వాత్, జ్ఞాతృధర్మతయాఽవగతస్య జ్ఞానస్యేచ్ఛాద్వేషాదేరివాత్మత్వాభావాద్, ఆత్మత్వాభ్యుపగమేఽపి తస్య పురుషార్థార్థయితృత్వాభావేన పురుషార్థప్రతిసంబన్ధిత్వానుపపత్త్యా జ్ఞానం ప్రతి జ్ఞాతృనివృత్తేః పురుషార్థత్వాయోగాత్. పురుషేణార్థనీయస్య హి పురుషార్థత్వం. జ్ఞానస్యాత్మత్వే పురుషార్థప్రతిసంబన్ధిత్వాభ్యుపగమేఽపి తదపేక్ష్య జ్ఞాతృనివృత్తేః పురుషార్థత్వమయుక్తం- జ్ఞానం ప్రతి జ్ఞాతుర్దుఃఖితద్ధేతుష్వన్యతమత్వాభావాత్. సుఖదుఃఖభోక్తారం ప్రతి సుఖతద్ధేతూనాం దుఃఖతద్ధేతునివృత్తేరపి హి పురుషార్థత్వం. న హి జ్ఞాతా జ్ఞప్తేర్దుఃఖరూపః, న చ దుఃఖజనయితా,- జ్ఞానస్య దుఃఖానుభవితృత్వాయోగాత్. ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వేన ప్రయోజనపర్యవసానం త్వయైవాపాస్తం ధ్యాననియోగవాదప్రతిక్షేపే. అతోఽనుపపన్నం శాస్త్రస్య త్వదుక్తం ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వం.—— యాదవప్రకాశీయాస్తు - దుఃఖత్రయాభిఘాతజ్ఞానానన్తరం తదుపశమోపాయే పురుషప్రవృత్తేరేవ హేతోర్బ్రహ్మైవ జిజ్ఞాస్యం- న తు ప్రధానాదీనీతి ప్రథమసూత్రార్థం వర్ణయన్తి. అస్తు బ్రహ్మణో జిజ్ఞాస్యత్వం- నైతావతా ప్రధానాదీనామజిజ్ఞాస్యత్వం- తేష్వన్యతమస్యైవ బ్రహ్మశబ్దార్థత్వాత్. శాస్త్రేణ హి బ్రహ్మానూద్య తజ్జ్ఞానం విధీయతే. ఏకేన వాక్యేనైకస్యార్థస్య విధానానువాదాయోగాత్ అనువాదః ప్రమాణాన్తరసాపేక్షః. ప్రమాణాన్తరైశ్చ వాదిభిస్సంభావితాస్తత్త్వప్రకారవిశేషాస్సర్వే పరికల్పితా ఇతి తత్త్వాన్తరోత్ప్రేక్షణశఙ్కా. అతస్తేష్వన్యతమస్యైవాజ్ఞాతత్వవిధానాయ శాస్త్రేణానువాదః క్రియత ఇతి శఙ్కాపరిహారార్థం జన్మాదిసూత్రం. సన్మాత్రవపుషోఽనేకశక్తిశాలిన ఏకస్మాదద్వితీయాత్ బ్రహ్మణః కృత్స్నస్య చిదచిత్ప్రపఞ్చస్య జన్మస్థితిలయం ప్రతిపాద్యం- అత ఈదృశం తత్త్వం వాద్యన్తరైరపరికల్పితమితి న తత్పరికల్పితార్థేష్వన్యతమస్య బ్రహ్మశబ్దార్థత్వమితి సూత్రార్థమాహుః. ఏవం తర్హి ప్రమాణాన్తరాసిద్ధత్వాచ్ఛాస్త్రేణానువాదాసంభవ ఇతి శఙ్కాయాం శాస్త్రయోనిత్వాదిత్యుచ్యతే. వేదాన్తేష్వేకేనాపి వాక్యేన ప్రతిపాదితస్య వాక్యాన్తరేణానువాద ఉపపన్నః - ప్రమాణాన్తరానాఘ్రాతచరవస్తుప్రతిపాదనక్షమత్వం శబ్దమహిమేతి సూత్రతాత్పర్యం వదన్తి. తథాపి సిద్ధే వ్యుత్పత్త్యభావాత్, ప్రవృత్తినివృత్తివిరహే వాక్యస్య ప్రయోజనాభావాచ్చ బ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రతిపాద్యత్వాయోగశఙ్కాపరిహారపరం సమన్వయసూత్రం వ్యాచక్షతే. తత్ర తావత్ప్రథమసూత్రే దుఃఖత్రయాభిఘాతజ్ఞానస్య పూర్వవృత్తత్వం ప్రాగేవ ప్రతిక్షిప్తం- ప్రత్యక్షాదినా తజ్జ్ఞానే వివక్షితే తత్పరిహారస్యాయుర్వేదాదిసిద్ధత్వాత్, స్వర్గాదేరపి తాపత్రయాన్తర్భావజ్ఞానస్య చ సాఙ్ఖ్యాదిశాస్త్రాన్తరాధీనత్వే మోక్షోపాయస్యాపి తత్రైవ సులభతయా వేదాన్తనైరపేక్ష్యాద్వేదేన తజ్జ్ఞానస్య కర్మవిచారసాపేక్షతయా తత్పూర్వవృత్తత్వాపాతాచ్చేతి. ప్రధానాదీనామజిజ్ఞాస్యతాపరత్వం చ పూర్వమేవ నిరస్తం- శ్రుత్యవిరుద్ధాంశే సాఙ్ఖ్యాదిశాస్త్రస్య భవద్భిరఙ్గీకృతత్వాద్, విరుద్ధాంశే చాప్రామాణ్యస్య విరోధాధికరణన్యాయసిద్ధత్వాత్, తత్ప్రమేయదోషస్య స్వతర్కపాదే దర్శయిష్య

మాణత్వాత్, వేదాన్తవాక్యానాంతత్పరత్వస్య ఈక్షత్యధికరణాదిషువక్ష్యమాణత్వా, చ్చసూత్రస్యకృతకరత్వప్రసఙ్గాదిఽ. జన్మాదిసూత్రస్యా ద్యన్తరాపరికల్పితప్రకారేణౌపనిషదతత్త్వవైలక్షణ్యాత్ బ్రహ్మశబ్దస్యతత్పరికల్పితప్రధానాద్యన్యతమవిషయత్వనిరాసపరత్వంచాయుక్తం- విశేషణభేదాయత్తవిశేష్యబహుత్వపరిహారాభావేసత్యద్వితీయవస్తునస్సమస్తజగత్కారణత్వప్రతిపాదనానుపపత్తేః. ఏవంచిత్ప్రపఞ్చస్యాద్వితీయకారణతయాహివాద్యన్తరక్ల్ప్తతత్త్వేభ్యఔపనిషదతత్త్వవైలక్షణ్యంభవన్నిరుక్తం. వేదాన్తవేద్యతత్త్వస్యత్వదుక్తప్రకారేణ ప్రధానాదివైలక్షణ్యంచేక్షత్యధికరణాదిన్యాయనైరపేక్ష్యేణనసిధ్యతి-ఇహవక్ష్యమాణవ్యతిరిక్తన్యాయాన్తరానుక్తేః, వక్ష్యమాణానుపపత్తీనాంవక్ష్యమాణన్యాయాన్తర్భావేనాపరిహారాద్యోగాచ్చ. వక్ష్యమాణోపజీవనేచతతఏవతత్త్వవైలక్షణ్యం ప్రధానాదేరజిజ్ఞాస్యత్వంచసిధ్యతీతికృతకరత్వంస్యాత్. వాక్యాన్తరేణ ప్రతిపాదితస్యవాక్యాన్తరేణానువాదసంభవపరత్వంచశాస్త్రయోన్యధికరణస్యాయుక్తం- కృతకరత్వాదేవ. *అగ్నిహోత్రంజుహోతీతివాక్యాన్తరేణవిహితస్యహోమస్య *దధ్నాజుహోతీతివాక్యాన్తరేణానువాదః పూర్వకాణ్డప్రసిద్ధః, అగ్నేయాదిషట్కస్యతద్వాక్యవిహితం *యఏవంవిద్వాన్పౌర్ణమాసీంయజతే * యఏవం విద్వానమావాస్యాంయజత ఇతివాక్యాభ్యామనూద్యత ఇతిచతత్రతత్రప్రసిద్ధం,. అతో వాక్యభేదేనవిధానానువాదసంభవోనాత్రవ్యుత్పాద్యః. సమన్వయసూత్రస్యచప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వాభావేపిశాస్త్రస్య ప్రయోజనవత్తా ప్రతిపాదనపరత్వమిష్టం. సిద్ధేవ్యుత్పత్తిప్రతిపాదనపరత్వంత్వయుక్తం - ప్రథమసూత్రేణైవసిద్ధార్థవ్యుత్పత్తేస్సమర్థితత్వాత్, తత్రచతస్సమర్థనాభావేనత్వదుక్తార్థపరత్వేతత్సూత్రస్యవైయర్థ్యస్యోపపాదితత్వాచ్చ. సిద్ధవస్తుమాత్రేశబ్దశక్తిసమర్థనాభావేసతిసిద్ధవస్తువైలక్షణ్యతద్విధానానువాదతత్ప్రయోజనాదినిరూపణస్యానపేక్షితత్వేన జన్మాదిసూత్రత్రయోత్థానస్యతత్పూర్వకతావశ్యంభావాత్, వక్ష్యమాణోపజీవనేనోత్థానేప్రతిపత్తిక్రమసామఞ్జస్యాభావా, దాద్యసూత్రస్యాపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానపరత్వాయోగాచ్చ. అతోభాష్యకారోక్తార్థపరత్వమేవచతుస్సూత్ర్యాయుపపన్నమ్. ....*

సమాప్తంసమన్వయాధికరణమ్.

చతుస్సూత్రీవృత్తా.

౫॥ సూ. ఈక్షతేర్నాశబ్దం.

యతో వా ఇమానీత్యాదిజగత్కారణవాదివాక్యప్రతిపాద్యం సర్వజ్ఞం సర్వశక్తిసమస్తహేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానం బ్రహ్మ జిజ్ఞాస్యమిత్యుక్తం. ఇదానీం జగత్కారణవాదివాక్యానామానుమానికప్రధానాదిప్రతిపాదనానర్హతోచ్యతే (ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యాదినా) ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే - *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతేత్యాది. తత్ర సన్దేహః - కిం సచ్ఛబ్దవాచ్యం జగత్కారణం పరోక్తమానుమానికం ప్రధానం- ఉతోక్తలక్షణం బ్రహ్మేతి.

౫॥ సూ. ఈక్షతేర్నాశబ్దం॥ ప్రథమే సూత్రే ఉద్దేశః కృతః. ద్వితీయే లక్షణముక్తం. తృతీయచతుర్థాభ్యాం లక్ష్యస్య బ్రహ్మణః పరీక్ష్యత్వే సిద్ధే లక్షణస్వభావాత్ సిద్ధరూపలక్ష్యస్వభావాచ్చోత్థితే జ్ఞాతత్వాప్రయోజనత్వశఙ్కే పరిహృతే. అథ లక్ష్యం వస్తు కిం- చిదచిద్విలక్షణం- ఉతావిలక్షణమితి పరీక్ష్యతే. యద్వా- పూర్వం కారణత్వమనూద్య తస్య లక్షణత్వముక్తం. లక్షణలక్ష్యస్వభావనిబన్ధనశఙ్కాద్వయం చ పరిహృతం. అథ లక్షణభూతకారణత్వప్రాపకవాక్యాని నిరూప్యన్తే. యద్వా - చతుస్సూత్ర్యా వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యరూపపరీక్ష్యతా పరికరస్థాపనం కృతం. అథ ప్రమేయవిశేషపరీక్షా క్రియత ఇతి వేటికానఙ్గతిః. నను ఈక్షత్యధికరణమనారమ్భణీయం- సమన్వయాధికరణే పురుషార్థభూతస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత్వనిశ్చయేన హేయాస్పదస్య ప్రధానస్య ప్రసక్త్యభావాదితి. నైవం- పురుషార్థభూతస్య బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత్వం న సంభవతి - అపురుషార్థభూతస్య ప్రధానాదేః ప్రతిపాదనాదితి సమన్వయాధికరణోక్తార్థస్యాక్షేపేణోత్థానాదితి. ఇయమవాన్తరసఙ్గతిః. ఇత్యేతదభిప్రాయేణ వేటికాభేవతత్సఙ్గత్యావాన్తరసఙ్గతీరాహ (యతో వా ఇమానీత్యాది) ఉద్దిష్టస్య బ్రహ్మణో లక్షణముక్తం- లక్షితస్య పరీక్షణం వర్తిష్యత ఇత్యభిప్రాయేణ లక్షణవాక్యముపాత్తం. కారణత్వానువాదేన తస్య లక్షణత్వవిధానాత్ కారణస్య చిదచిద్వైలక్షణ్యనిర్ణయస్య కారణత్వప్రాపకవాక్యనిరూపణసాపేక్షత్వాదస్మిన్నధికరణే కారణవాక్యాని నిరూప్యన్త ఇతి చ జ్ఞాపనార్థం లక్షణవాక్యోపాదానం. ఆదిశబ్దేన కారణత్వప్రాపకవాక్యాని గృహ్యన్తే. అత ఏవ వహ్యనువాదపురోవాదసాధారణ్యేన జగత్కారణవాదీత్యుక్తం. సమన్వయాధికరణార్థాక్షేపహేతుకావాన్తరసఙ్గత్యుపయోగీని సర్వజ్ఞత్వాదివిశేషణాని. (జిజ్ఞాస్యమిత్యుక్తమితి) ప్రామాణికతయా పరీక్ష్యమిత్యుక్తమిత్యర్థః. తదనన్తరం పరీక్షా హి సఙ్గతేత్యభిప్రాయేణాహ (ఇదానీమితి) అనేన చతుస్సూత్ర్యనన్తర్యం, బ్రహ్మణః పురుషార్థతాప్రతిపాదనపరసమన్వయాధికరణానన్తర్యమప్యుక్తం. ఆనుమానికప్రధానాదీత్యనేనానన్తరోక్తసమన్వయాక్షేపేణోత్థానాదవాన్తరసఙ్గతిరితి సూచ్యతే. ప్రధానాదీత్యాదిశబ్దేన క్షేత్రజ్ఞమాత్రం, చిద్విశేషాః, అచిద్విశేషాశ్చ గృహ్యన్తే. (ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యాదినేతి) పాదశేషేణాధ్యాయశేషేణేతి వార్థః. విషయముదాహరతి (ఇదమితి) ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తోపేతం సంకల్పప్రతిపాదకం సామాన్యశబ్దవత్కారణవాక్యం విషయః. తత్ర సద్విద్యావాక్యమేవాస్యాధికరణస్య సాక్షాద్విషయః- సద్విద్యాద్వారేణేదృశకారణవాక్యానాం విషయత్వం- న తు సాక్షాదేవ - విషయవాక్యోపాదానసమయే వాక్యాన్తరాణామనుపాదానాత్, దీపసారయోశ్చ తేషామనుపాత్తత్వాత్, ప్రతిజ్ఞావిరోధస్యాప్యనయోరత్రత్యమోక్షేణ సూత్రితత్వాత్, తదనుగ్రాహకత్వేనోపనిషదన్తరగతిసామాన్యస్య అస్యాముపనిషది వ్యాన్తరేషు శ్రుతత్వస్యాపి సూత్రితత్వాత్, బుద్ధ్యవతరణక్రమేణ ప్రథమముపాదానతో ఉచితాచేతనత్వశఙ్కాయాః ప్రతిక్షేప్యత్వాత్, సద్బ్రహ్మాత్మాదిపదచిహ్నితేషు వాక్యేషు సామాన్యశబ్దచిహ్నితవాక్యస్య ప్రథమనిరూపణీయత్వాచ్చ. సామాన్యద్వారా హి విశేషబుద్ధిమధిరోహతి. సామాన్యపరిగ్రహే ప్రతిక్షేపే చ విశేషవిషయసంశయోఽనవకాశవాక్-విశేషేషు ప్రతిపన్నే హి సామాన్యాకాఙ్క్షా న స్వరసవాహినీ. స్పష్టే హి న్యాయప్రవృత్తిః- అతస్సంశయసద్భావమాహ (తత్రేతి) కారణస్యేదంశబ్దవాచ్యకార్యసాలక్షణ్యావశ్యంభావేక్షితృత్వాభ్యాం సంశయః. సంశయశరీరం దర్శయతి (కిమితి) సచ్ఛబ్దవాచ్యమితి ధర్మివాచిపదస్య సాధారణతయా సంశయసహత్వం దర్శితం. జగత్కారణమితి ఉపాదానత్వాత్ కార్యసాలక్షణ్యం దర్శ్యతే- నిమిత్తత్వాన్ముఖ్యేక్షితృత్వం చేతి సంశయహేతుస్థిరీకరణం. (పరోక్తమితి) విప్రతిపత్తిరపి సంశయహేతోరనుగ్రాహికేతి భావః. పూర్వపక్షబీజస్మారణపరసాత్రపదద్యోతనార్థమానుమానికమితి పదం. ఉక్తలక్షణం- సర్వజ్ఞత్వాదిలక్షణం. ఆనుమానికోక్తలక్షణపదాభ్యాం సంశయహేతుద్వయసూచనం. కిం జగత్కారణవాదివేదాన్తవాక్యాని ప్రధానాదిప్రతిపాదనపరాణి- ఉత తద్విలక్షణబ్రహ్మపరాణీతి పాదశేషసాధారణో విచారః. అత్ర తు- తదర్థం సద్విద్యావాక్యాని కిం ప్రధానప్రతిపాదనపరాణి- ఉతోక్తలక్షణబ్రహ్మపరాణీతి విచారః. తదర్థం కిమత్రేక్షణం గౌణం- ఉత ముఖ్యమితి. తదర్థం కిమనుమానాకారతా, గౌణేక్షణసాహచర్యం, చ విద్యతే- నేతి. తదర్థం ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తౌ కిం హేతోరాక్షేపకౌ- నేతి,. తేజః ప్రభృతిశబ్దాః కిం తేజః ప్రభృతిమాత్రవాచినః- ఉత పరమాత్మపరా ఇతి, చ. తదర్థమాత్మశబ్దస్తేజః ప్రభృతిశబ్దానామబ్రహ్మపరత్వస్యావిరోధీ- ఉత విరోధీతి. తదర్థమాత్మశబ్దస్వారస్యభఙ్గహేతవోఽనురోద్ధవ్యాః- ఉత తదనుగ్రాహకహేతవ ఇతి విచారః. తత్ స్వారస్యభఙ్గహేతవోఽనురోద్ధవ్యా ఇతి పూర్వః పక్షః. తదనుగ్రాహకా ఏవానురోద్ధవ్యా ఇతి సిద్ధాన్తః. యదా స్వారస్యభఙ్గహేతోరనురోద్ధవ్యత్వేనాత్మశబ్దస్య తేజః ప్రభృతిశబ్దానామబ్రహ్మపరత్వావిరోధితయా తేజః ప్రభృతిశబ్దాస్తేజః ప్రభృతిమాత్రవాచినః, ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తౌ చ యదాహేత్వాక్షేపకౌ,- తదాహేత్వాక్షేపో గౌణేక్షణసాహచర్యం చాస్తీతి ప్రథమశ్రుతేక్షణస్య గౌణత్వేన సద్విద్యావాక్యానాం ప్రధానపరత్వాత్తదేకార్థతయా సర్వాణి కారణవాక్యాని ప్రధానపరాణీతి పూర్వపక్షే ఫలఫలిభావః. యదా ఆత్మశబ్దస్వారస్యాత్తద్భఙ్గహేతోరనురోద్ధవ్యత్వేన ఆత్మశబ్దస్య తేజః ప్రభృతిశబ్దానామబ్రహ్మపరత్వవిరోధిత్వేన తేజః ప్రభృతిశబ్దాః పరమాత్మపరాః, ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తౌ చ యదానహేత్వాక్షేపకౌ,- తదాఽను

కిం ప్రాప్తం. ప్రధానమితి. కుతః. *సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవేతీదంశబ్దవాచ్యస్య చేతనభోగ్యభూతస్య సత్త్వరజస్తమోమయస్య వియదాదినానారూపవికారావస్థస్య వస్తునః కారణావస్థాం వదతి. కారణభూతద్రవ్యస్యావస్థాన్తరాపత్తిరేవ హి కార్యతా - అతో యద్ద్రవ్యం యత్స్వభావం చ కార్యావస్థం. తత్స్వభావం తదేవ ద్రవ్యం కారణావస్థం. సత్త్వాదిమయం చ కార్యమితి గుణసామ్యావస్థం ప్రధానమేవ కారణం. తదేవోపసంహృతసకలవిశేషం సన్మాత్రమితి *సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమిత్యభిధీయతే. తత ఏవ చ కార్యకారణయోరనన్యత్వం. తథా సత్యేవైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపత్తిః. అన్యథా *యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేనే[illegible] తత్కార్యదృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయోః సారూప్యం చేతి జగత్కారణవాదివాక్యేన మహర్షిణా కపిలేనోక్తం ప్రధానమేవ ప్రతిపాద్యతే. ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తరూపేణానుమానవేషమేవ చేదం వాక్యమితి సచ్ఛబ్దవాచ్యమానుమానికమేవ. ...

మానాకారత్వగౌణేక్షణసాహచర్యయోరసిద్ధ్యా ప్రాథమికేక్షణస్యాగౌణత్వాత్ సద్విద్యావాక్యాని పరబ్రహ్మపరాణి-అతస్సర్వైకార్థ్యాత్ సర్వాణి కారణవాక్యాని పరబ్రహ్మపరాణీతి సిద్ధాన్తే ఫలమితి భావః. తత్ర పూర్వపక్షం వక్తుమన్యతరశిరసో యుక్తిమత్త్వేన సిద్ధాన్తకాఙ్క్షాం దర్శయతి (కిం ప్రాప్తమితి) ప్రాప్తం - యుక్తం. యుక్తిమదిత్యర్థః. పూర్వపక్షీ స్వపక్షం యుక్తిమత్త్వేన ప్రతిజానీతే (ప్రధానమితి) సంశయకోట్యుక్తే శిరోద్వయే ప్రధానమితి శిరో యుక్తిమదిత్యర్థః. యుక్తివిశేషాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (కుత ఇతి) తముపపాదయతి (సదేవేతి) కారణస్య ప్రధానత్వసిద్ధ్యుపయికాని తద్విలక్షణపురుషవిశేషత్వవిరోధీని చ విశేషణాన్యాహ (ఇదంశబ్దేత్యాదినా) (ఇదంశబ్దవాచ్యస్యేతి) పరామృశ్యమానేదంశబ్దస్వారస్యం - నతు ప్రత్యగ్రూపే చేతన ఇతి భావః. జగతశ్చిదచిదాత్మకతయా చేతనస్యాపీదంశబ్దవాచ్యాన్తర్భావవ్యుదాసాయాహ (చేతనభోగ్యభూతస్యేతి) చిదంశస్య కార్యత్వకారణత్వాయోగాన్న తస్య కార్యాన్తర్భావ ఇతి భోక్తృతయాఽవస్థానమేవ తస్య - భోగ్యస్యైవ తు కార్యత్వమితి, భావః. చేతనస్య జ్ఞేయతైకస్వభావజగద్రూపత్వమయుక్తమితి, చాభిప్రాయః. కార్యస్య భోగ్యత్వోపయికం కారణస్య ప్రధానత్వోపయికం చ విశేషణమాహ (సత్త్వరజస్తమోమయస్యేతి) సత్త్వాది కార్యసుఖదుఃఖమోహాన్వయహేతుత్వదర్శనాజ్జగతస్సత్త్వాదిమయత్వం. నిర్గుణాత్కథం గుణమయస్య కారణమితి చాభిప్రాయః. భోగ్యత్వోపపాదనాయాహ (వియదాదీతి) యద్వా- ఇదంశబ్దవాచ్యద్రవ్యస్య కారణత్వే కార్యత్వకారణత్వయోః కో భేద ఇత్యత్రాహ (వియదాదీతి) ఏకత్వావస్థం కారణం- బహుత్వావస్థం కార్యమితి భేద ఇత్యర్థః. ఏకరూపస్య పురుషస్య నానారూపకార్యభావోఽనుపపన్నశ్చేతి భావః. కారణస్య కార్యసాలక్షణ్యావశ్యంభావే హి చేతనస్య ఇదంశబ్దవాచ్యం ప్రతి కారణత్వానుపపత్తిః- కారణావస్థాయా ఉపాదానభూతద్రవ్యాన్తరనిష్ఠేతి కథం సాలక్షణ్యావశ్యంభావ ఇతి శఙ్కాయాం కార్యకారణయోరేకద్రవ్యత్వమాహ (కారణభూతద్రవ్యస్యేతి) తర్హి కిమిత్యపేక్షాయాం కార్యకారణసాలక్షణ్యనియమం ఫలితమాహ (అత ఇతి) తతః కిమిత్యాశఙ్కాయాం కార్యస్య ప్రధానసాలక్షణ్యమాహ (సత్త్వాదిమయం చేతి) ప్రధానస్య కార్యసారూప్యమాహ (గుణసామ్యావస్థమితి) కార్యే గుణవైషమ్యదర్శనాత్ కారణమపి తథావిధం స్యాదితి శఙ్కాపాకరణార్థం గుణసామ్యావస్థమిత్యుక్తం- నతు గుణమయమితి. విషమావస్థస్య సర్వస్య కార్యత్వదర్శనాత్, కారణస్యాపి తథాత్వే కారణాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థాప్రసఙ్గాచ్చ ప్రధానస్య గుణసామ్యావస్థత్వసిద్ధిరితి భావః. అనేకగుణసామ్యావస్థస్య ప్రధానస్య కారణత్వే ఏకత్వావధారణమనుపపన్నం - ఏకస్యైవ బ్రహ్మణః కారణత్వే తూపపన్నమిత్యత్రాహ (తదేవోపసంహృతేతి) ఏకమేవేతి నామరూపవిభాగవ్యుదాసః- అద్వితీయమితి గుణవైషమ్యవ్యుదాస ఇత్యభిప్రాయేణ ఉపసంహృతసకలవిశేషమిత్యుక్తం. (సన్మాత్రమితి) సదేవేతి కాదాచిత్కాసత్త్వవ్యుదాస ఇతి భావః. సన్మాత్రమితీత్యత్ర ఇతిశబ్దో హేతౌ. ప్రధానకారణత్వమేవ యుక్త్యన్తరేణోపపాదయితుమాహ (తత ఏవేతి) ఇదంశబ్దవాచ్యం ప్రతి కారణస్య త్రిగుణాత్మకస్య ప్రధానస్య సచ్ఛబ్దవాచ్యత్వాదేవ హి కార్యకారణయోరనన్యత్వసిద్ధిః- న హి విజాతీయయోరనన్యత్వమితి భావః. అనన్యత్వం మా భూదిత్యత్రాహ (తథా సతీతి) అనన్యత్వే సతి హ్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానసిద్ధిః- తచ్చ చిదచిద్విలక్షణకారణత్వపక్షే న సంభవతీతి భావః. ఏవం ప్రతిజ్ఞాసిద్ధిరూపయుక్తిరుక్తా భవతి. యద్వా- ఇదమగ్రే సదితి సామానాధికరణ్యాత్, *తదైక్షత బహు స్యామిత్యసత్కార్యవాదప్రతిషేధాచ్చానన్యత్వసిద్ధిః పూర్వగ్రన్థేఽభిప్రేతా. హేత్వన్తరం చాహ (తథా సతీతి) తథా సతి- ప్రధానకారణత్వే సతీత్యర్థః. కార్యకారణయోరనన్యత్వే ప్రతిజ్ఞావాక్యతాత్పర్యాత్తత్రైకశబ్దోపి గుణసముదాయైక్యాద్యుక్త ఇతి భావః. యుక్త్యన్తరమాహ (అన్యథేతి) అచేతనమృత్పిణ్డలోహమణ్యాదిదృష్టాన్తశ్చేతనకారణస్య దార్ష్టాన్తికత్వే- న సఙ్గచ్ఛత ఇత్యభిప్రాయః. యద్వా- సరూపమృత్పిణ్డఘటాదికార్యకారణదృష్టాన్తో న విరూపకార్యకారణయోర్దార్ష్టాన్తికత్వే ఘటత ఇతి భావః. కపిలస్మృత్యైకార్థ్యం హేతుత్వేనాభిప్రయన్నాహ (జగత్కారణేతి) ఉక్తన్యాయేన శ్రుత్యవిరోధాత్ స్మృతినిరాసో న యుక్త ఇతి భావః. మహర్షిణేతి పదేన *ఋషిం ప్రసూతం కపిలం మహాన్తమితి శ్రుతిస్స్మారితా. హేత్వన్తరమాహ (ప్రతిజ్ఞేతి) ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోర్వ్యాప్త్యాక్షేపకత్వాభిప్రాయేణోక్తమనుమానవేషమేవేతి. నను న కారణవిషయా ప్రతిజ్ఞా- అపి త్వేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానవిషయా. అతోఽనుమానవేషత్వేపి న ప్రధానకారణత్వసిద్ధిరితి న వాచ్యం - ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయాస్సర్వస్యైకస్య చానన్యత్వేన నిర్వాహ్యత్వా, దనన్యత్వస్య కార్యకారణభావనిబన్ధనత్వా, చ్చ ప్రధానకారణత్వప్రతిజ్ఞానస్య ఫలితత్వాత్. అత్రాయం ప్రయోగోఽభిమతో వేదితవ్యః - జగత్స్వానన్యోపాదానకం- కార్యత్వాద్ఘటవత్. యద్వా- ఇదం జగత్స్వకారణైకజ్ఞానేన జ్ఞాతం భవితుమర్హతి- కార్యత్వాత్ ఏకమృత్పిణ్డారబ్ధఘటాదివదితి. పూర్వపక్షం నిగమయతి (ఇతీతి) ఇతిస్మృతా. సుఖదుఃఖమోహాన్వయసత్త్వరజస్తమోమయస్యేదంశబ్దవాచ్యస్య కా

ఇత్యేవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (ఈక్షతేర్నాశబ్దమితి) యస్మిన్ శబ్దఏవ ప్రమాణం న భవతి తదశబ్దం-ఆనుమానికం. ప్రధానమిత్యర్థః. నతజ్జగత్కారణవాదివాక్యప్రతిపాద్యం. కుతః. ఈక్షతేః- సచ్ఛబ్దవాచ్యసమ్బన్ధివ్యాపారవిశేషాభిధాయిన ఈక్షతేర్ధాతోశ్శ్రవణాత్ *తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి. ఈక్షణక్రియాయోగశ్చాచేతనే ప్రధానే న సమ్భవతి- అత ఈదృశేక్షణక్షమశ్చేతనవిశేషస్సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిః పురుషోత్తమస్సచ్ఛబ్దాభిధేయః. తథాచ సర్వేష్వేవ సృష్టిప్రకరణేష్వీక్షాపూర్వికైవ సృష్టిః ప్రతీయతే *స ఈక్షత లోకాన్నుసృజా ఇతి స ఇమాల్లోకానసృజత *స ఈక్షాఞ్చక్రే స ప్రాణమసృజత ఇత్యాదిషు. నను చ కార్యానుగుణేనైవ కారణేన భవితవ్యం. సత్యం- సర్వకార్యానుగుణ ఏవ సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తి

రణత్వమేకః పూర్వపక్షహేతుః. కార్యకారణానన్యత్వఫలభూతమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానం తదుత్తమ్భకం. అనుమానాకారప్రతీతిశ్చాన్యో హేతుః. ....

అస్మిన్పూర్వపక్షే సిద్ధాన్తస్థాపనాయ సూత్రస్యావతీర్ణత్వం దర్శయతి (ఇత్యేవం ప్రాప్త ఇతి) ఉచ్యమానా విషయసంశయపూర్వపక్షా అస్యాధికరణస్యేతి జ్ఞాపనాయ పూర్వం సూత్రోపాదానం- అస్య రాద్ధాన్తసూత్రత్వజ్ఞాపనార్థమక్షరవ్యాఖ్యానార్థం చేదానీం తదుపాదానమితి వైషమ్యం. శబ్దవేద్యతయాఽభిమతస్య కథమశబ్దత్వమితి శఙ్కాయామాహ (యస్మిన్నితి) అబ్భక్షో వాయుభక్ష ఇతివదవధారణగర్భితమితి భావః. శబ్దైకప్రమాణకత్వం న చేత్తత్ర కిమన్యత్ప్రమాణమిత్యత్రాహ (ఆనుమానికమితి) తర్హి ప్రమాణాన్తరప్రాప్తం శాస్త్రం న ప్రతిపాదయతీతి చేన్న- సామాన్యతో దృష్టానుమానేన కారణమాత్రే ప్రతిపన్నేఽపి తద్విశేషాణామప్రతిపన్నతయా తద్విశిష్టేన రూపేణ శాస్త్రప్రతిపాద్యత్వాత్. అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవదితి మీమాంసకానాం మతం- నతు సాంఖ్యానామితి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః. తస్యానుపపన్నతాం చ జ్ఞాపయితుమశబ్దశబ్దప్రయోగః. ఆనుమానికత్వమిన్ద్రియాణాం పరమాణూనామప్యవిశిష్టమితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం సౌత్రమేకవచనమిత్యభిప్రాయేణాహ (ప్రధానమితి) ప్రధానం హ్యేకం సదనేకేషాం కారణం. పరమాణవస్త్వనేకే సన్త ఏకైకస్య కార్యస్య కారణం- ఇన్ద్రియాణి తు బహూని జ్ఞానకారణాని- న త్వర్థకారణానీతి తద్వ్యవచ్ఛేదసిద్ధిః. నేతిపదస్య ప్రధానస్వరూపప్రతిక్షేపార్థత్వశఙ్కాం వ్యుదస్యన్ వాక్యార్థం యోజయతి (న తదితి) ధర్మినిషేధపరత్వేఽపి శాస్త్రస్య వాక్యనిరూపణపరత్వా, ద్ధేతుపదేన ధాతుస్వరూపోపాదానా, చ్చ ప్రతిపాద్యతావేషేణ నిషేధ్యత్వం వివక్షితమితి భావః. వాక్యప్రతిపాద్యత్వాభావః ప్రమాణాన్తరప్రతిపన్నత్వబాధితత్వాభ్యాం వాక్యస్యాన్యపరత్వాద్వా స్యాత్- యోగ్యానుపలమ్భాద్యభావాదప్రతిపన్నాకారవైశిష్ట్యసద్భావాచ్చ బాధితత్వప్రతిపన్నత్వాసంభవః- అన్యపరత్వం తు పూర్వపక్షయుక్తిభిరేవ నిరస్తం- అతో హేతుర్న సంభవతీత్యభిప్రాయేణ హేత్వాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (కుత ఇతి) హేతోరసిద్ధిమన్యథాసిద్ధిం చ వ్యుదసితుం వ్యాచష్టే (సచ్ఛబ్దవాచ్యేతి) సచ్ఛబ్దవాచ్యసంబన్ధీతి వ్యధికరణాసిద్ధివ్యుదాసః. ప్రకృతం సదేవ హి *తదైక్షతేతి తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యత ఇతి భావః. వ్యాపారవిశేషశబ్దేనాభిధాయిశబ్దేన చాన్యథాసిద్ధివ్యుదాసః. న హి చేతనాచేతనసాధారణం కార్యోన్ముఖ్యమాత్రమీక్షతిధాత్వభిధేయం- అపి తు చేతనరూపకర్తృసాధారణో వ్యాపారవిశేషః. న చ ముఖ్యే సంభవతి ఉపచారో యుక్త ఇతి భావః. *ఇక్ శ్తిపౌ ధాతునిర్దేశే వక్తవ్యావితి ప్రక్రియయా ఈక్షతిశబ్దేన ధాతూపాదానం- నార్థోపాదానం- తథా సతీక్షితేరితి హి వక్తవ్యం స్యాత్. అనేన చ- శబ్దస్య వివక్షితార్థే స్వారస్యం సూచితమిత్యభిప్రాయేణాహ (ధాతోరితి) శ్రవణాదిత్యజ్ఞానాసిద్ధిపరిహారః. శ్రూయమాణాదీక్షతేరితి సూత్రవివక్షితం. తత్ఫలితం తు పక్షస్యానిష్కృష్య వ్యాఖ్యాతం. ఈక్షతిశబ్దేనేక్షణం లక్షితమితి వేదాన్తదీపే వ్యాఖ్యాతమర్థస్వారస్యాయ- అత్ర తు- శబ్దస్వారస్యేన వ్యాఖ్యాతం. నను *తత్తేజ ఐక్షత *తా ఆప ఐక్షన్తేతి వాక్యద్వయగతమీక్షణమచిత్సంబన్ధితయా ప్రతీయతే. *సేయం దేవతైక్షతేత్యత్రాపీక్షణమచిద్గతముచితం- దేవతాశబ్దస్య *హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా ఇత్యాసన్నవాక్యస్థదేవతాశబ్దవిరూపార్థత్వాయోగాత్. ప్రథమేక్షణం చ సేయమితి తచ్ఛబ్దపరామృష్టసత్సంబన్ధిత్వాదచిద్గతమేవేత్యాకాఙ్క్షాయామాహ (తదైక్షతేతి) చరమవాక్యానురోధేనోపక్రమస్వారస్యభఙ్గో న యుక్త ఇతీదం తావదీక్షణం ముఖ్యమితి భావః. ధాత్వర్థానాం క్రియాత్వాదచేతనస్య చ క్రియాయోగసంభవాన్నాత్రానుపపత్తిరిత్యత్రాహ (ఈక్షణక్రియేతి) అయం క్రియావిశేషో న సంభవతీత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) అతః- అచేతనస్యాసమ్భావితత్వే నేక్షణస్య తత్పక్షవిరుద్ధత్వాదిత్యర్థః. (ఈదృశేక్షణక్షమ ఇతి) అనేనాచిద్వ్యావృత్తిరుక్తా. ఈదృశశబ్దేన చేతనవిశేషశబ్దేన చేక్షణస్వభావఫలితాచ్చేతనమాత్రాదపి వ్యావృత్తిరుక్తా. యచ్చేతనమాత్రేఽపి న సంభవతి- తత్కథమచేతనే సంభవతీతి భావః. *తదైక్షతేతి సిద్ధం గుణమాహ (సర్వజ్ఞ ఇతి) *బహు స్యామితి ఫలితమర్థమాహ (సర్వశక్తిరితి) చిదచిద్వ్యావర్తకలిఙ్గబలసిద్ధం సదితి సామాన్యశ్రుతేః పర్యవసానస్థలం దర్శయతి (పురుషోత్తమ ఇతి) *సేయం దేవతేతి దేవతాశబ్దోఽపీక్షణవిశేషసామర్థ్యాచ్ఛాగపశున్యాయేన చానుగృహీతః ప్రకరణాన్తరోక్తదేవతావిశేషవిషయ ఇతి భావః. సద్విద్యావాక్యస్యోక్తార్థపరత్వమనేకశ్రుత్యన్తరస్వారస్యేనోపపాదయతి (తథా చేతి) నాత్ర విషయవాక్యతయా శ్రుత్యన్తరోపాదానం. సర్వేష్వేవ - సర్వేష్వపి. అనేన ప్రాచుర్యమభిప్రేతం. ఈక్షణస్య గౌణత్వాశ్రయణే అనేకశ్రుతిస్వారస్యభఙ్గప్రసఙ్గ ఇతి భావః. (ప్రతీయత ఇతి) ప్రతీతిస్తావదవిగీతేతి భావః. స్వపక్షసాధకముక్త్వా పూర్వపక్షయుక్తిం పరిహర్తుం చోద్యముపక్షిపతి (నను చేతి) కార్యకారణయోస్సాలక్షణ్యం తావదఙ్గీకార్యం - మృత్తత్కార్యాదిషు దర్శనాత్. తచ్చ సాలక్షణ్యం బ్రహ్మణస్త్రిగుణాత్మకత్వాదియోగేన వా జగతస్తద్విధురత్వేన వా నిర్వాహ్యం. ఆద్యే శబ్దాన్తరేణ ప్రధానాఙ్గీకారః. ద్వితీయే సుఖదుఃఖమోహాన్వయాద్యుపలమ్భవిరోధ ఇతి భావః. పరిహరతి (సత్యమితి) అర్ధాఙ్గీకారే సత్యశబ్దః. కార్యానుగుణ్యమఙ్గీకృతం - న తు ప్రధానత్వమితి. (సర్వేతి) ప్రధానస్యైవ హి సర్వకార్యాననుగుణత్వం - కార్యానుప్రవిష్టచిదచేతనయోః తస్య కారణత్వోపయికాకారవిరహాదితి భావః. కార్యానుగుణనిమిత్తోపాదానభావసిద్ధ్యర్థం సర్వజ్ఞసర్వశక్తిపదద్వయం. తదుభయఫలిత

స్సత్యసఙ్కల్పః పురుషోత్తమస్సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరకః- యథాహ *పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః *యస్యావ్యక్తం శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం యస్య మృత్యుశ్శరీరం ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మేతి. తదేతత్ *నవిలక్షణత్వాదిత్యాదిషు ప్రతిపాదయిష్యతే. అత్ర సృష్టివాక్యాని న ప్రధానప్రతిపాదనయోగ్యానీత్యుచ్యతే- వస్తువిరోధస్తు తత్సూత్రైః పరిహరిష్యతే. యత్తూక్తం ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోగాదనుమానరూపమేవేదం వాక్యమితి- తదసత్ - హేత్వనుపాదానాత్. *యేనాశ్రుతం శ్రుతమిత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానే ప్రతిపిపాదయిషితే సర్వాత్మనా తదసమ్భవం మన్వానస్య తత్సమ్భవమాత్రప్రదర్శనాయ హి దృష్టాన్తోపాదానం. ఈక్షత్యాదిశ్రవణాదేవ హ్యనుమానగన్ధాభావోఽవగతః.............

———

అథ స్యాత్ -న చేతనగతం ముఖ్యమీక్షణమిహోచ్యతే- అపితు ప్రధానగతం గౌణమీక్షణం - *తత్తేజ ఐక్షత *తా ఆప ఐక్షన్తేతి గౌణేక్షణసాహచర్యాత్. భవతి చాచేతనేష్వపి చేతనధర్మోపచారః- యథా వృష్టిప్రతీక్షాశ్శాలయః, *వర్షేణ బీజం ప్రతిసఞ్జహృష్టేతి. అతో గౌణమీక్షణమితీమామాశఙ్కామనుభాష్య పరిహరతి.

౬॥ సూ. గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్. యదుక్తం గౌణేక్షణసాహచర్యాత్ సతోఽపీక్షణవ్యపదేశస్సర్గనియతపూర్వావస్థాభిప్రాయో గౌణ ఇతి- తన్న - *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మేతి సచ్ఛబ్దప్రతిపాదితస్య ఆత్మశబ్దేన వ్యపదేశాత్.

మాహ (సత్యసఙ్కల్ప ఇతి) సర్వశక్తిత్వాసఙ్కోచాన్న తస్య సఙ్కల్పప్రతిబన్ధసమ్భావనేతి భావః. వికారాదీనాం సద్వారకత్వసిద్ధ్యర్థం సూక్ష్మేత్యాది పదం - ఉక్తాకారవిరహే కారణత్వాయోగాత్. తద్వత్త్వే శ్రుతివాక్యాని దర్శయతి (పరాస్యేతి) చిదచితోశ్శరీరత్వం కథం - శరీరత్వే చ తద్వత్తః కర్మవశ్యత్వాదిదోషస్స్యాదిత్యత్రాహ (తదేతదితి) *నవిలక్షణత్వాదిత్యాదిసూత్రైరేషాం సూత్రాణాం పౌనరుక్త్యమాశఙ్క్యాహ (అత్ర సృష్టీతి) వస్తువిరోధః- అర్థసామర్థ్యవిరోధః. అత్ర వాక్యతత్త్వార్థనిష్కర్షః - తత్ర త్వాభిమానికవ్యాప్త్యాభాసనిబన్ధనబాహ్యతర్కవిమర్శనిరాసముఖేనార్థనిష్కర్ష ఇతి భేదేత్యర్థః. ఏవం సత్త్వాదిగుణమయస్యైవ దంశబ్దవాచ్యస్య కారణత్వం, తదుత్తమ్యక మేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞానం చ పరస్యాలమ్భవతి. అథ పరోక్తం హేత్వన్తరమనువదతి (యత్తూక్తమితి) తస్యానుపపన్నత్వమాహ (తదసదితి) కథమిత్యత్రాహ (హేత్వనుపాదానాదితి) వక్తురనుమానవివక్షా స్యాచ్చేత్తత్ర ప్రధానావయవో హేతురవశ్యోపాదేయః- తదభావాన్న తద్వివక్షేతి భావః. ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తాభ్యాం హేత్వాక్షేపోఽప్యయుక్త ఇత్యాహ (యేనాశ్రుతమితి) అనన్యథాసిద్ధం హ్యాక్షేపకం- సర్వప్రమాణసాధారణత్వాత్ప్రతిజ్ఞాఽన్యథాసిద్ధేతి సిద్ధం కృత్వా దృష్టాన్తస్య హేత్వాక్షేపకత్వాయోగ ఉచ్యతే. న కేవలం వ్యాప్తిప్రదర్శనాయైవ దృష్టాన్తోపన్యాసః- అపి త్వసమ్భవవ్యావృత్తిప్రదర్శనాయాపి సమ్భవతీత్యన్యథాసిద్ధత్వాత్ నాక్షేపక ఇత్యర్థః. (సర్వాత్మనా తదసమ్భవమితి) ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ధర్మైక్యాదేకాకారాన్వయాద్వా వస్త్వన్తరవ్యతిరేకాద్వా సమ్భవతి. ఘటపటాదిషు త్రేధాపి తన్న సమ్భవతి- ఘటపటాదిషు ధర్మైక్యస్యా, న్వయేనాన్యస్మాద్వ్యతిరేకేణ వా సమానాకారయోగస్య, చాభావాదితి భావః. అస్తు దృష్టాన్తస్యానుమానాఙ్గత్వే సమ్భవప్రదర్శనార్థత్వే చ సాధారణ్యం- తథా సత్యస్మన్మతేఽపి సమ్భవః పాక్షికస్స్యాదిత్యత్రాహ (ఈక్షత్యాదీతి) ఆదిశబ్దేన వక్ష్యమాణ హేతవో వివక్షితాః. ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోస్సాధారణ్యేనానుమానత్వం శఙ్కితం- ఈక్షణాద్యసాధారణహేతుసద్భావాచ్ఛఙ్కాపి నిరస్తేత్యభిప్రాయేణోక్తమనుమానగన్ధాభావ ఇతి.॥

———

ఉత్తరసూత్రమవతారయితుమీక్షణస్య గౌణత్వం శఙ్క్యతే (అథ స్యాదితి) చేతనగతం- చేతనత్వానుగుణం. (ఇహేతి) ప్రకరణమాలోచనీయమితి భావః. ప్రధానగతం- అచేతనత్వానుగుణమిత్యర్థః. ప్రథమేక్షణస్య తేజః ప్రభృతికార్యాచిద్గతత్వాయోగాత్ ప్రధానశబ్దః. హేతుమాహ (తత్తేజ ఇతి) ప్రాయదర్శనాయ వాక్యద్వయముపాత్తం. అగ్ర్యప్రాయన్యాయోఽపి బాధకాభావే జీవతీతి భావః. *సేయం దేవతేతి దేవతాశబ్దోఽప్యనేనైవ న్యాయేన *ఇమాస్తిస్రో దేవతా ఇతివత్ అచిద్విషయత్వౌచిత్యాన్న గౌణత్వబాధక ఇతి భావః. గౌణప్రయోగం దర్శయతి (భవతి చేతి) ఈక్షణతుల్యయోగక్షేమహర్షాదిధర్మాన్తరసఙ్గ్రహాయ చేతనధర్మశబ్దః. లోకశాస్త్రైశ్చ ప్రయోగద్వయం దర్శితం. గౌణత్వం నిగమయన్నుక్తశఙ్కాపరిహారాయ సూత్రస్యావతీర్ణత్వమాహ (అత ఇతి) శఙ్కాయా ఉత్సూత్రత్వాభావాత్ అనుభాష్యేత్యుక్తమ్.

౬॥ గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్॥ కేన గుణయోగేన గౌణత్వమితి శఙ్కాం పరిహరన్ సూత్రం యోజయతి (యదుక్తమితి) పుల్లిఙ్గగౌణశబ్దవిశేష్యః ప్రకృత ఈక్షతిరిత్యభిప్రాయేణోక్తమీక్షణవ్యపదేశ ఇతి. గౌణ ఈక్షతిర్నేత్యుక్తే విశేష్యప్రతిషేధశఙ్కా వ్యుదాసాయ తచ్ఛబ్దాధ్యాహారం విశేషణనిషేధపరత్వేన వ్యాఖ్యాతం. యద్గౌణత్వముక్తం- తన్నేత్యర్థః. (సర్గేతి) గౌణోఽర్థస్సర్గప్రాగవస్థా- తత్ర నియతపూర్వత్వలక్షణం కార్యానురూప్యం గుణయోగ ఇత్యర్థః. ఆత్మశబ్దాదితి సూత్రేణ పదేనావిశేషేణ *ఐతదాత్మ్యం *స ఆత్మేతి వాక్యద్వయగతాత్మశబ్దో వివక్షిత ఇత్యభిప్రాయేణ వాక్యద్వయముపాత్తం. (సచ్ఛబ్దప్రతిపాదితస్యేతి) ఐతదాత్మ్యమిత్యత్ర ఏతచ్ఛబ్దస్య స ఆత్మేత్యత్ర స ఇతి పదస్య చ ప్రకృతపరామర్శిత్వాదితి భావః. ఆ

ఏతదుక్తంభవతి- *ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం *సఆత్మేతిచేతనాచేతనప్రపఞ్చనిర్దేశేనసతఆత్మత్వోపదేశోఽయం నాచేతనేప్రధానేసఙ్గచ్ఛతఇతి. అతస్తేజోఽబన్నానామపిపరమాత్మైవాత్మేతి తేజఃప్రభృతయోఽపిశబ్దాఃపరమాత్మనఏవవాచకాః. తథాహి- *హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణీతిపరమాత్మానుప్రవేశాదేవ తేజఃప్రభృతీనాంవస్తుత్వంతత్తన్నామభాక్త్వంచేతి *తత్తేజఐక్షత *తాఆపఐక్షన్తేత్యపిముఖ్యఏవేక్షణవ్యపదేశః. అతస్సాహచర్యాదపి *తదైక్షతేత్యత్రగౌణత్వాశఙ్కాదూరోత్సారితేతిసూత్రాభిప్రాయః. ....

ఇతశ్చనప్రధానంసచ్ఛబ్దప్రతిపాద్యం.

౭॥ సూ. తన్నిష్ఠస్యమోక్షోపదేశాత్ ॥ ముముక్షోశ్శ్వేతకేతోః*తత్త్వమసీతిసదాత్మకత్వానుసన్ధానముపదిశ్యతన్నిష్ఠస్య *తస్యతావదేవచిరంయావన్నవిమోక్ష్యేఅథసమ్పత్స్యఇతి

(శ్రు) న్యాయోఽపి దాత్మకోఘటః ఘటస్యాత్మా చాత్మైతివత్ స్వరూపానతిరిక్తార్థస్స్యాదిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) (చేతనాచేతనప్రపఞ్చనిర్దేశేనేతి) *ఇదంసర్వమితిసర్వశబ్దాసఙ్కోచస్యస్వతః ప్రాప్తత్వాత్, *సన్మూలాస్సర్వాః ప్రజా ఇతిపూర్వవాక్యైకార్థ్యాత్, *ఇదంసర్వమసృజత *సచ్చత్యచ్చాభవత్ *విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచేతి శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాచ్చ సర్వశబ్దశ్చిదచిదాత్మకజగద్వాచకఇతిభావః. (నాచేతనఇతి) నహిచేతనస్యాచేతనేనస్వరూపైక్యంసంభవతీత్యర్థః. ఏవంగౌణేక్షణసాహచర్యమభ్యుపగమ్యదూషణముక్తం. అథతదేవనాస్తీత్యాహ (అతఇతి) అతః-చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చస్యాత్మత్వనిర్దేశాత్. కిమర్థమీక్షణోపదేశరహితస్యాన్నస్యోపాదానం. ఉచ్యతే- ఈక్షణోపదేశవిరహనిబన్ధనాబ్రహ్మాత్మకత్వశఙ్కానిరాకరణార్థం. అన్యథాసర్వస్యకార్యస్యబ్రహ్మాత్మకత్వాసమాదిదంసదితిసామానాధికరణ్యాయోగ్యత్వేనైకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానంనఘటేత - అతస్తదుపాదానేనప్రతిజ్ఞాసిద్ధ్యౌపయికస్సనుప్రవేశశ్రుతిసిద్ధమన్నస్యబ్రహ్మాత్మకత్వమిహానుషఙ్గికందర్శితం. నహికించిదప్యతదాత్మకమితిఅపిశబ్దాభిప్రాయః. అతదాత్మకత్వేనస్వపక్షపాతానామపీతివా. యద్వా శ్రయతయా ప్రథమమీక్షణంముఖ్యం- సఏవేత్యేవకారాభిప్రాయః. (తేజఃప్రభృతయోఽపీతి) సచ్ఛబ్దవదిత్యపిశబ్దస్యభావః. లోకేతేజఃప్రభృతిమాత్రపరత్వేనవ్యుత్పన్నాఅపీతివా. (పరమాత్మనఏవేతి) విశేష్యతయాప్రాధాన్యేనప్రతిపాద్యఃపరమాత్మైవ- తేజఃప్రభృతయస్తుద్వారమాత్రమితిభావః. పరమాత్మవాచిత్వముపపాదయతి (తథాహీతి) వస్తుత్వం- తద్రూపవత్త్వం. తేజసోవస్తుత్వం తేజస్త్వం. అపాంవస్తుత్వంఅప్త్వం. పృథివ్యావస్తుత్వంపృథివీత్వం. దేవమనుష్యాదీనాంవస్తుత్వందేవత్వమనుష్యత్వాదికం. తత్తదవస్థాభాక్త్వమిత్యర్థః. నామభాక్త్వం- నామవాచ్యత్వం. నసుకథంపరస్యనామవ్యాకర్తృత్వశ్రవణాన్నామవాచ్యత్వసిద్ధిః. ఉచ్యతే-*తన్నామరూపాభ్యాంవ్యాక్రియతేతిసనామకవాక్యేవ్యాకృతత్వశ్రవణాత్. నామ్నావిశేషితత్వంహినామవ్యాకృతత్వం. నామవిశేషితత్వంచనామవాచ్యత్వరూపమితిప్రసిద్ధం- నతుతదుత్పాదకత్వమాత్రం- నహ్యాకాశస్యనామకర్తాపిత్రాదేర్వా దేవదత్తాదినామవిశేషితత్వప్రసిద్ధిః. అతోనామవ్యాకృతత్వం- నామవాచ్యత్వం. అతస్తత్తత్కార్యాదిహానేనాపివాచ్యత్వంవివక్షితం. *వచసాంవాచ్యముత్తమమితిచాయమర్థఉచ్యతే. ఏవం తేజఃప్రభృతిశబ్దానాంపరమాత్మవాచిత్వోపపాదనఫలమాహ (ఇతితత్తేజఐక్షతేతి) ఇతిశబ్దోహేతుపరః. ముఖ్యత్వఫలమాహ (అతఇతి) అపిశబ్దోగౌణత్వశఙ్కాహేతుసముచ్చయపరః. ఇదంశబ్దవాచ్యజగత్కారణత్వాదినాగౌణత్వశఙ్కాపరిహృతా - గౌణేక్షణసాహచర్యాచ్చగౌణత్వశఙ్కానిరస్తేత్యర్థః. యద్వా- త్వన్మతసాధకాదపిత్వన్మతంనిరస్తమితిభావః. (దూరోత్సారితేతి) గౌణసాహచర్యేసత్యపిసర్వశబ్దతత్ప్రతిసంబన్ధివాచకాత్మశబ్దస్వారస్యేన *తదైక్షతేత్యత్రగౌణత్వాశఙ్కోత్సారితా- గౌణసాహచర్యాసిద్ధ్యాదూరోత్సారితేత్యర్థః. గౌణేక్షణసాహచర్యేసత్యపిఆత్మశబ్దాత్ ప్రథమేక్షణమగౌణం, ఆత్మశబ్దాదేవగౌణేక్షణసాహచర్యమసిద్ధం, చేత్యర్థద్వయంకథమేకేనవాక్యేనోచ్యతఇత్యత్రాహ (ఇతిసూత్రాభిప్రాయఇతి) ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోర్హేతుత్వనాక్షేపకత్వం, ముఖ్యాముఖ్యార్థానుగ్రాహకేషుముఖ్యానుగ్రాహకస్యానురోద్ధవ్యత్వం, చాస్మిన్నధికరణేవ్యుత్పాద్యమితిసూత్రద్వయేస్పష్టం. ....

అవాన్తరసాధ్యవిషయత్వశఙ్కాంవ్యుదస్యన్నుత్తరసూత్రమవతారయతి (ఇతశ్చేతి) కారణత్వోపయికేక్షణధర్మనిరూపణేనపరమాత్మత్వంసదసమర్థితం-అథ*కారణంతుధ్యేయఇతికారణవస్త్వసాధారణమోక్షప్రదత్వధర్మేణపరమాత్మత్వంసాధ్యతఇతిసఙ్గతిః.

౭॥ సూ. తన్నిష్ఠస్యమోక్షోపదేశాత్ ॥ *తస్యతావదితిశ్రుతౌ తస్యేతిపదస్యవ్యాఖ్యానంసూత్రేతన్నిష్ఠస్యేతిపదమితిదర్శయంస్తచ్ఛబ్దనిష్ఠాశబ్దయోరర్థంవివృణ్వంస్సూత్రార్థమాహ(ముముక్షోరితి)అర్వాచీనఫలకదృష్టివిధిసంభవాత్ చేతనేకృత్స్నజగదుపాదానతయోత్ప్రేక్షితప్రధానదృష్టివిధిరయమితిశఙ్కాముముక్షోరితిపదేనవ్యుదస్తా.(తత్త్వమసీతిసదాత్మకత్వానుసన్ధానముపదిశ్యేతి) సదాత్మకత్వోపదేశవాక్యగతస్తచ్ఛబ్దః ప్రకృతసద్విషయఇతిజ్ఞాపనపరస్సూత్రేతచ్ఛబ్దఇత్యభిప్రాయేణసదాత్మకత్వేత్యుక్తం. అనుసన్ధానశబ్దేననిష్ఠాశబ్దార్థఉక్తః. ఇహోపదేశస్యానుసన్ధానార్థత్వంకథమవగతం. ఉచ్యతే-ఉపక్రమే *యేనాశ్రుతంశ్రుతంభవతిఅమతంమతమవిజ్ఞాతంవిజ్ఞాతమితిశ్రవణమననసమనన్తరభావివిజ్ఞానశబ్దఉపాసనపరః- *శ్రోతవ్యోమన్తవ్యోనిదిధ్యాసితవ్యఇత్యనేనైకార్థ్యాత్. ఉపసంహారేచ *తద్ధాస్యవిజిజ్ఞావితికతుల్యార్థంవిజిజ్ఞావితిపదమావర్తితం.మధ్యేపి *ఆచా

శరీరపాతమాత్రాన్తరాయో బ్రహ్మసమ్పత్తిలక్షణో మోక్ష ఇత్యుపదిశతి. యది చ ప్రధానమచేతనం కారణముపదిశ్యేత-తదా తదాత్మకత్వానుసన్ధానస్య మోక్షసాధనతోపదేశో నోపపద్యతే. *యథాక్రతురస్మింల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీతి తన్నిష్ఠస్యాచేతనసమ్పత్తిరేవ స్యాత్. నచ మాతాపితృసహస్రేభ్యోఽపి వత్సలతరం శాస్త్రమేవంవిధతాపత్రయాభిహతిహేతుభూతామచిత్సమ్పత్తిముపదిశతి. ప్రధానకారణవాదినోఽపి హి ప్రధాననిష్ఠస్య మోక్షం నాభ్యుపగచ్ఛన్తి.

ఇతశ్చ న ప్రధానం.

౮॥ సూ. హేయత్వావచనాచ్చ॥ యది ప్రధానమేవ కారణం సచ్ఛబ్దాభిహితం భవేత్-తదా ముముక్షోః శ్వేతకేతోస్తదాత్మకత్వం మోక్షవిరోధిత్వాద్ధేయత్వేనైవోపదేశ్యం స్యాత్. న చ తత్క్రియతే - ప్రత్యుతోపాదేయత్వేనైవ *తత్త్వమసి *తస్య తావదేవ చిరమిత్యుపదిశ్యతే. ....

ఇతశ్చ న ప్రధానం.

౯॥ సూ. ప్రతిజ్ఞావిరోధాత్॥ ప్రధానకారణత్వే ప్రతిజ్ఞావిరోధశ్చ భవతి. వాక్యోపక్రమే హ్యా

ర్యవాన్ పురుషో వేదేత్యాచార్యవత్తాఫలత్వేన ప్రతిపాదితార్థవిశేషవేదనవచనమాచార్యోపదిష్టార్థస్యానుసంధేయత్వే లిఙ్గం. ఏవమేవ కారణస్య సదాత్మకత్వోపదేశస్యోపాసనార్థత్వావగమః. (శరీరపాతమాత్రాన్తరాయ ఇతి) అన్తరాయశబ్దేన విళమ్బో లక్ష్యతే. శరీరపాతావధివిళమ్బ ఇత్యర్థః. *యావన్న విమోక్ష్య ఇత్యుక్తైకఫంశరీరాన్మోక్షసిద్ధిః. ఉచ్యతే-మోక్ష ఇత్యుక్తైకస్మాన్మోక్ష ఇతి బన్ధకం కిం చిదాకాఙ్క్షితం-శచ్ఛకమిత్యపేక్షాయామస్యానేన విద్యాయుక్తం *అథ యదాస్య వాఙ్మనసి సంపద్యత ఇత్యాదినా దేహాదుత్క్రమణశ్రవణా, దన్యత్ర చ *అస్మాచ్ఛరీరాత్ సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య *ధూత్వా శరీరం *అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి శ్రవణాత్, *త్యక్త్వా దేహం పునర్జన్మ నైతీత్యాదిస్మరణా, చ్చ శరీరమిత్యవగమ్యతే. (బ్రహ్మసంపత్తిలక్షణ ఇతి) *అథ సంపత్స్య ఇతి సంపత్తేః *సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతీతి వాక్యాన్తరప్రతిపన్నం బ్రహ్మైవకత్మేతి భావః. (మోక్ష ఇతి) సౌత్రస్య మోక్షశబ్దస్య శరీరపాతపూర్వికా బ్రహ్మసంపత్తిరేవార్థః - న తు శరీరపాతమాత్రమిత్యభిప్రాయః. తత్ కిం ప్రధానవైలక్షణ్యస్యైవాపేక్షాయాం ముముక్షోరితిపదేనాభిప్రేతం వివృణోతి (యది చేతి) కథమనుపపత్తిః - తీర్థక్షేత్రసేవాదివదచిదుపాసనస్య మోక్షోపయోగిత్వం శాస్త్రబలాత్ కిం న స్యాదిత్యాశఙ్కాయామాహ (యథా క్రతురితి) ఉపాసనానురూపఫలభాక్త్వం శ్రుత్యర్థః- తతశ్చ హేయోపాసనాద్ధేయప్రహాణానుపపత్తిః. అచేతనసంపత్తిః- అచిత్ప్రాప్తిః. సంసారిత్వం. కర్మకృతాఽచిత్సంబన్ధో హి సంసారః. సంపత్తిశబ్దస్య ప్రాప్త్యర్థత్వం తాపత్రయాభిహతిహేతుభూతామచిత్సంపత్తిమిత్యనన్తరభాష్యేణ వ్యక్తం. అచేతనసంపత్తిరస్తు- తతః కిమిత్యత్రాహ (న చేతి) అత్ర *శాస్త్రం హి వత్సలతరం మాతాపితృసహస్రత ఇతి పురాణవచనం స్మారితం. (మాతాపితృసహస్రేభ్య ఇతి) మాతాపితరావేకస్మిన్ జన్మన్యైహికపోషణమాత్రపరౌ - శాస్త్రం త్వనేకేషు జన్మస్వైహికాముష్మికసర్వవిధరక్షణపరమితి భావః. (తాపత్రయేతి) శాస్త్రస్య ప్రయోజనపర్యవసానం న స్యాదిత్యభిప్రాయః. ఏవం శ్రుతిసిద్ధన్యాయవిరోధ, ప్రయోజనపర్యవసానాభావా, భ్యాం మోక్షోపయోగిత్వం నిరస్తం. అస్మిన్నర్థే పరమతసంవాదం దర్శయతి (ప్రధానకారణేతి) (ప్రధాననిష్ఠస్యేతి) *వ్యక్తావ్యక్తజ్ఞవిజ్ఞానాదితి వదతాపి సాంఖ్యేన ప్రధానస్యవ్యావృత్తేరివ పరిజ్ఞానమాత్రం వివక్షితం - న తూపాసనమితి భావః. ....

నను *తత్త్వమసీతి న సదాత్మకత్వానుసన్ధానోపదేశః- కిం తు స్థూలోఽహమిత్యాదిదేహాత్మభ్రమానువాదః. అతస్సచ్ఛబ్దవాచ్యాచేతనస్య ముముక్షుణా జ్ఞాతవ్యత్వం హానార్థమితి శఙ్కాయామనన్తరసూత్రసంగతిమభిప్రయన్నాహ (ఇతశ్చేతి)

౮॥ సూ. హేయత్వావచనాచ్చ॥ *న పరం ప్రత్యానుకూల్యాభావమాత్రం- కిం తు ప్రాతికూల్యం చాస్తీత్యాహ (ప్రత్యుతేతి) స్థూలోఽహమిత్యాద్యనుసన్ధానస్యేవ న సదాత్మకత్వానుసన్ధానస్య హేయత్వం ప్రతిపాద్యతే-అపి తూపాదేయత్వమేవోచ్యతే. తచ్చ ప్రధానపరత్వేఽనుపపన్నం- *అనాదిమాయయా సుప్తః *మాయయా సన్నిరుద్ధః *అనీశయా శోచతి ముహ్యమానః *జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోఽన్య ఇత్యాదిషు ప్రధానప్రస్తావేషు తస్య హేయత్వేనైవ ప్రతిపాదనాదిత్యర్థః. ఏవం *తదైక్షతేత్యాదివాక్యప్రభృతి తదుపరితనవాక్యావగతహేతవ ఉక్తాః- తేషాం సమాప్తౌ చశబ్దః ప్రయుక్తః. యద్వా- ఉపాదేయతోక్త్యనుపాదేయతానుక్త్యోస్సూత్రద్వయప్రతిపాదితయోరన్వయవ్యతిరేకాత్మనా పరస్పరసఙ్గతిద్యోతకః. సమాచ్చయార్థ ఇహ చశబ్దః - అత ఏవ హి ప్రత్యుతేత్యాదినా పూర్వసూత్రార్థనిగమనం కృతం. ....

అథోపక్రమవిరోధే సత్యుత్తరవాక్యగతహేతూనాం దౌర్బల్యాత్ ప్రధానమేవ ప్రతిపాద్యమితి శఙ్కాం పరిహరతి.

౯॥ సూ. ప్రతిజ్ఞావిరోధాత్॥ *కస్మిన్నర్థే విరోధ ఇత్యపేక్షాం పూరయన్ వ్యాచష్టే (ప్రధానకారణత్వ ఇతి) త్వన్మతానుగుణత్వేన యదుక్తం- తదేవ త్వన్మతప్రతికూలమితి సూత్రకారహృదయమితి భావః. కథమిత్యత్రాహ (వాక్యోపక్రమే హీతి) ప్రతిజ్ఞావాక్యస

కవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానంప్రతిజ్ఞాతం-తచ్చకార్యకారణయోరనన్యత్వేన కారణభూతసద్విజ్ఞానాత్తత్కార్యభూత చేతనాచేతనప్రపఞ్చస్యజ్ఞాతతయైవోపపాదనీయం. తత్తుప్రధానకారణత్వే చేతనవర్గస్యప్రధానకార్యత్వా భావాత్ ప్రధానవిజ్ఞానేనచేతనవర్గవిజ్ఞానాసిద్ధేర్విరుధ్యతే.....................

ఇతశ్చ న ప్రధానం.

౧౦॥ సూ. స్వాప్యయాత్॥ తదేవసచ్ఛబ్దవాచ్యంప్రకృత్యాహ *స్వప్నాన్తంమే సోమ్యవిజానీహీతియత్రైతత్పురుషస్స్వపితినామసతాసోమ్యతదాసమ్పన్నోభవతి స్వమపీతోభవతితస్మాదే నంస్వపితీత్యాచక్షతేస్వంహ్యపీతోభవతీతి-సుషుప్తంజీవంసతాసమ్పన్నంస్వమపీతః-స్వస్మిన్ప్రలీనఇతివ్యప దిశతి. ప్రలయశ్చస్వకారణేలయః. నచాచేతనంప్రధానంచేతనస్యజీవస్యకారణంభవితుమర్హతి.*స్వమపీతో భవతి-ఆత్మానమేవజీవోఽపీతోభవతీత్యర్థః. చిద్వస్తుశరీరకంతదాత్మభూతం బ్రహ్మైవజీవశబ్దేనాభిధీయతఇతి నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యోక్తం. తజ్జీవశబ్దాభిధేయంబ్రహ్మసుషుప్తికాలేపిప్రలయకాలఇవనామరూపపరిష్వ ఙ్గాభావాత్ కేవలసచ్ఛబ్దాభిధేయమితి * సతాసోమ్యతదాసమ్పన్నోభవతి స్వమపీతోభవతీత్యుచ్యతే.

ర్వశబ్దాభావేపి * కస్మిన్నుభగవోవిజ్ఞాతేసర్వమిదంవిజ్ఞాతంభవతి*ఆత్మనిఖల్వరేదృష్టేశ్రుతేమతేవిజ్ఞాతఇదంసర్వంవిజ్ఞాతమితిసమానప్రకరణవాక్యై కార్థ్యాత్, * సర్వాః ప్రజాఇతివక్ష్యమాణస్వారస్యాచ్చసర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాతమిత్యుక్తం. నచసర్వంమృణ్మయమితివత్ కార్యభూతసర్వాచిద్విజ్ఞా నమేవసర్వవిజ్ఞానమితివాచ్యం- *సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాఃప్రజాఇతిసర్వశబ్దసమానాధికరణప్రజాశబ్దస్వారస్యావగతానాంచేతనానామపిసన్మూ లతయాజ్ఞాతవ్యసర్వకార్యాన్తర్భావాదితిభావః. తతఃకిమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) (కార్యకారణయోరనన్యత్వేనేతి) నహిచిదచితోరనన్యత్వమితిభావః. న ష్వన్యత్వేప్యేకవిజ్ఞానాత్ సర్వవిజ్ఞానంఘటతే-పృథివ్యాదీనాంకార్యతయాచిదంశస్యాకార్యతయాచజ్ఞానసంభవాదిత్యత్రాహ (తత్కార్యభూతచేత నాచేతనప్రపఞ్చస్యేతి) మృత్పిణ్డతత్కార్యాదిదృష్టాన్తబలాత్, *సన్మూలాస్సర్వాః ప్రజాఇతివాక్యేప్రజాశబ్దస్వారస్యాచ్చ చేతనస్యాపికార్యతయైవ జ్ఞాతత్వంవక్తవ్యమితిభావః. (జ్ఞాతతయైవోపపాదనీయమితి) దేవదత్తజ్ఞానేనగ్రామవిజ్ఞానవన్నాత్రసర్వవిజ్ఞానమౌపచారికం-ఔపచారికత్వేసర్వవి జ్ఞానస్యలోకదృష్టత్వేనకథంనుభగవఇతిప్రశ్నాయోగాత్, అనన్యభూతమృత్తత్కార్యాదిదృష్టాన్తముఖేనముఖ్యతయైవసర్వవిజ్ఞానోపపాదనదర్శనాచ్చే తిభావః. ఉక్తవిపర్యయేణప్రతిజ్ఞావిరోధందర్శయతి (తత్త్వితి)॥ ....

ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానంకార్యకారణభావనిబన్ధనం- సుషుప్తౌపరమాత్మనిచేతనస్యప్రలయశ్చతన్నిబ

న్ధనఇతికార్యకారణభావనిబన్ధనత్వసామ్యాత్ సఙ్గతంసుషుప్తౌలయంహేతుత్వేనాహేత్యభిప్రాయన్నాహ (ఇతశ్చేతి)

౧౦॥ సూ. స్వాప్యయాత్॥ *సచ్ఛబ్దస్యజీవోపస్థాపకస్వశబ్దసమానవిషయత్వనిబన్ధనామర్థాన్తరత్వశఙ్కాంవ్యుదస్యతి (తదేవసచ్ఛబ్దవాచ్యమితి) జగత్కారణవస్తువిషయఏవాత్రాపిసచ్ఛబ్దఇత్యభిప్రాయః. యత్ర - యదేత్యర్థః. నను సతాసంపత్తిః ప్రకృతిసంసర్గో స్తు- స్వాప్యయోపిజీవస్యస్వస్వరూపేఽవస్థానమితిస్వసచ్ఛబ్దయోర్భిన్నార్థస్స్యాదితినైతద్వాక్యంప్రధానకారణతావిరోధీతి. తదేతత్పరిహరన్వ్యాచ ష్టే (సుషుప్తమితి) * స్వమపీతఇతీదం వివృణోతి (స్వస్మిన్ప్రలీనఇతి) స్వమితిద్వితీయాసతేతి తృతీయాచఫలతస్సతిసంపద్యేతి సప్తమ్యను గుణార్థే - వ్యపదేశభేదస్తు ధాతుస్వభావభేదాదిత్యభిప్రాయః. అపీతేః ప్రాప్తిరూపత్వాత్ ద్వితీయానిర్దేశః * బ్రహ్మైవసన్. బ్రహ్మాప్యేతి * యత్ప్రియన్త్యభిసంవిశన్తీతిహి శ్రుత్యన్తరం. సాహిత్యసద్భావాత్ తృతీయానిర్దేశః. సంపన్నఇతికర్మణినిష్ఠావా - తదానీంసంపత్తేః ప్రాప్తి రూపత్వాత్ సతఃకర్తృత్వవివక్షయాత్రతృతీయా- * ప్రాజ్ఞేనాత్మనాసంపరిష్వక్తఇతివత్. అప్యయస్యస్థానసాపేక్షత్వాత్ సప్తమీనిర్దేశః. వ్యు త్పత్తివశేనప్రలయవాచినాం శబ్దానాంస్థానాపేక్షయా ఉత్కటత్వాత్ సప్తమ్యనురోధేనవ్యాఖ్యాతం. ఏవంసంపత్త్యప్యయశబ్దయోః ప్రల యపరత్వమైకార్థ్యముక్తం - స్వసచ్ఛబ్దయోశ్చ ప్రలయస్థానపరతయైకార్థ్యముక్తం. అయమభిప్రాయః - *సతాసోమ్యతదాసంపన్నః *స తిసంపద్యేతిప్రతిజ్ఞానిగమనవాక్యమధ్యగతస్యస్వాప్యయవాక్యస్యానపేక్షితార్థాన్తరపరత్వేఽన్వయవైఘట్యంస్ఫుటం. *అథైతదపియన్త్యన్తతః*బ్ర హ్మైవసన్బ్రహ్మాప్యేతి *తదాసంపద్యతేబ్రహ్మాత్మేత్యాదిప్రయోగప్రాచుర్యాదప్యయసంపత్తిశబ్దస్వారస్యాపస్థాపితస్య ప్రలయస్యస్థానప్రతిపాద కత్వాత్ స్వసచ్ఛబ్దయోరేకార్థపర్యవసాయిత్వంతూచితం. *జీవేనాత్మనా *తత్త్వమసీతిజీవాత్మశబ్దయోస్త్వన్తచ్ఛబ్దయోరివచస్వసచ్ఛబ్దయోరపిజీవ రూపేణస్వేనరూపేణచావస్థితకారణవస్తువిషయతయైకార్థపరత్వం ప్రకరణవశాదప్యుచితం. జీవాదర్థాన్తరేసతితస్యలయానుపపత్తిశఙ్కాపరిహారార్థం స్వశబ్దాభిధేయస్యతస్యసత్పర్యన్తతాప్రతిపాదనస్యాపేక్షితత్వాచ్చతయోరేకార్థత్వంయుక్తమితి. అస్తులయస్థానోపస్థాపకయోస్స్వసచ్ఛబ్దయోరైకా ర్థ్యం- తత్తుస్వశబ్దస్యస్వీయపరత్వేనస్వసచ్ఛబ్దయోరుభయోరపిప్రధానపరత్వేప్యుపపద్యతఇత్యత్రాహ (ప్రలయశ్చేతి) కార్యతారూపవిసదృశావ స్థాప్రహాణేనకారణాన్తర్భావోహిలయః. తతఃకిమిత్యత్రాహ (నచేతి) అచేతనం - అచిత్త్వాదిత్యర్థః. స్థూలావస్థస్యజీవస్యసూక్ష్మావస్థేస్వకారణీభూ

తథా సమానప్రకరణే నామరూపపరిష్వఙ్గాభావేన ప్రాజ్ఞేనైవ పరిష్వఙ్గాత్ *ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చన వేద నాన్తరమిత్యుచ్యతే - అయమర్థః - జీవస్య నామరూపపరిష్వఙ్గాదేవ హి స్వవ్యతిరిక్తవిషయజ్ఞానోదయః సుషుప్తికాలే హి నామరూపే విహాయ సతా సమ్పరిష్వక్తః పునరపి జాగరదశాయాం నామరూపే పరిష్వజ్య తత్తన్నామరూపో భవతీతి శ్రుత్యన్తరే స్పష్టమభిధీయతే - *యదా సుప్తః స్వప్నం న కథఞ్చన పశ్యత్యథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతి *తస్మాద్వా ఆత్మనః ప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠన్తే - తథా *త ఇహ వ్యాఘ్రో వా సింహో వా వృకో వా వరాహో వా దంశో వా మశకో వా యద్యద్భవన్తి తథా భవన్తీతి. తథా సుషుప్తం జీవం *ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్త ఇతి చ వదతి.

తేః సత్తాయోగిని స్వాత్మని లయోపపత్తేః స్వచ్ఛబ్దస్య తత్పరత్వం సంభవతీతి శఙ్కాం వ్యుదస్యన్ తుమాహ (తథా సుషుప్తమితి) స్వప్యదేహే స్వస్త్రియా నవే ద్వేషణాదిస ణకపరమకారణవిషయత్వాత్ తత్సంవాదిశ్రుత్యన్తరానుగుణ్యాచ్చ నాత్ర సచ్ఛబ్దోఽపి సఙ్కుచితజ్ఞానసూక్ష్మావస్థజీవమాత్రవిషయ ఇత్యభిప్రాయః. నను నిత్యస్య జీవస్య లయోఽనుపపన్నః. కార్యకారణయోరనన్యత్వాత్, జీవవిలక్షణస్య పరస్య తత్కారణత్వాయోగాత్, తస్మిన్ జీవస్య లయశ్చానుపపన్నః. నైవం- సర్వదా జీవవిశిష్టస్య పరమాత్మనోఽవస్థావిశేషరూపకార్యకారణభావోపపత్తేః. తథా హి- *స్వమపీత ఇత్యత్ర స్వశబ్దస్తావన్న జీవమాత్రపరః- *సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి స్వమపీతో భవతీతి స్వశబ్దస్య సచ్ఛబ్దసమానవిషయత్వాత్, సచ్ఛబ్దస్య చాస్మిన్ప్రకరణే పరమాత్మవిషయత్వాత్,. నాపి నిష్కృష్టబ్రహ్మపరః- నిత్యనిర్వికారస్య తస్యోపాదానత్వాయోగేనాప్యయస్థానత్వాయోగాత్. కార్యస్య హి ప్రలయ ఉపాదాన ఏవ. అతో జీవరూపేణావస్థితపరమాత్మపరత్వం వక్తవ్యం. తత్రాపి న శుక్తౌ రజతస్యేవ లయః- తస్యేవ జీవస్య స్వరూపనివృత్తిప్రసఙ్గాత్. నాపి మహాకాశే ఘటాకాశస్యేవ లయః- దేహాద్యుపాధేరవస్థితత్వాత్. నాపి క్షితితలే ఘటస్యేవ లయః- ఘటస్యేవ జీవత్వస్య ప్రహాణే జీవనిత్యత్వశ్రుతివిరోధాత్, ఉపాధేరవస్థితత్వేన జీవత్వప్రహాణాయోగాచ్చ, దామోత్సవస్థాయితయాఽభిమతస్య జీవభావస్య స్వాపమాత్రేణ నివృత్తౌ మోక్షోపాయవైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్, అకృతాభ్యాగమాదిప్రసఙ్గాత్, ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధాత్, *ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చన వేద నాన్తరమితి తదానీమజ్ఞత్వసర్వజ్ఞత్వాభ్యాం భేదవ్యపదేశాచ్చ జీవత్వే స్థిత ఏవ స్వాప్యయస్య సర్వైరభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్. అతో భేదాదేవ స్వశబ్దో జీవవిశిష్టపరమాత్మపరః. అత ఏవ హ్యుక్తం సారే *ఆత్మానమేవ జీవోఽపీతో భవతీత్యర్థః జీవస్వరూపో హి పర ఏవ నామరూపవ్యాకరణశ్రుతేరితి. తస్య సంపత్తిర్నామ బహిర్ముఖజ్ఞానప్రసరవిరహితజీవరూపేణావస్థానం. నిర్గమో నామ బహిర్ముఖజ్ఞానప్రసరః. నను కథం దేహవిశిష్టస్య సతో జీవస్య స్థితే వా హి విశేష్యాంశలయః. నైవం - విశేష్యాంశే రాగద్వేషాద్యన్వయవత్ తత్రైవ ప్రలయరూపావస్థాన్వయోపపత్తేః. నను తర్హి స్వాపే జ్ఞానేన దేహధారణాభావాత్, స్వరూపేణ ధారణస్య మహాప్రలయేఽపి తుల్యత్వాత్, దేహస్య జీవం ప్రత్యపృథక్సిద్ధిర్దేహలక్షణం చ న ఘటతే. న - జీవస్య దేహాపరిత్యాగాత్, దేహస్య తత్సంకల్పేన ధారణయోగ్యత్వాచ్చాపృథక్సిద్ధిదేహలక్షణోపపత్తేః. అతో మనుష్యాదినామరూపాభిమానరాగలోభాద్యనుగుణబహిర్ముఖజ్ఞానప్రసరవజ్జాగరితావస్థజీవవిశిష్టః పరమాత్మా- దేవమనుష్యాదినామరూపరాగద్వేషలోభమోహాద్యుపాధికబాహ్యాభ్యన్తరాకారాభిమానకాలుష్యవిరహితజీవశరీరకః స్వస్మిన్నాత్మన్యస్తమ్యాత ఇతి శ్రుత్యర్థః. అప్యయస్య ప్రాప్తిరూపత్వాత్ సారే ఆత్మానమితి ద్వితీయానిర్దేశః. అప్యయస్య స్థానసాపేక్షత్వాత్ స్వస్మిన్ ప్రలీన ఇత్యుక్తం భాష్యే. ఏకస్య పరమాత్మనః స్థానస్థానిభావవ్యపదేశశ్చాంశభేదాభిప్రాయః. ఘటాదేర్లయస్థానస్య ఘటానుపయుక్తస్యాపి పృథివ్యంశస్య హి కారణజాతీయత్వాత్ కారణత్వం- బ్రహ్మణి తు జీవవిశేషవిశిష్టతదితరాంశభేదేన స్థానస్థానిభావో, ధర్మ్యైక్యాత్ కారణత్వం,. కారణావస్థాన్వయిని ధర్మిణ్యన్తర్భావస్సర్వత్ర సమానః. ఔపాధికాకారాభిమానానుగుణజ్ఞానవికాసవజ్జీవవిశిష్టతా కార్యావస్థా- అతదభిమానజీవవిశిష్టతా కారణావస్థా. తత్ర లయస్థానభూతస్య పరమాత్మనః కారణావస్థాపేక్షయా లీయమానాంశస్య విసదృశావస్థా హి నామరూపాద్యౌపాధికాకారాభిమానానుగుణజ్ఞానప్రసరవజ్జీవవిశిష్టతా- తస్మాదౌపాధికాకారానభిమానజీవవిశిష్టతారూపకారణావస్థాశ్రయే స్వాత్మన్యవస్థానం స్వాప్యయ ఇత్యుపపన్నం. అత ఏవ జీవస్య నిత్యత్వావిరోధశ్చ- జ్ఞానసఙ్కోచవికాసవిశేషవ్యతిరేకేణ జీవత్వప్రహాణాభావాత్. అయమర్థః జీవభావస్య స్థిరత్వం హి పరైరప్యభ్యుపేయం- అతస్తదవిరోధేన స్వాప్యయో వర్ణనీయః. తదానీం *ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్త ఇతి భేదప్రతిపాదనావిరోధశ్చైవం సతి భవతి. ఏవంవిధ ఏవ ప్రలయో మహాప్రలయోఽపీత్యభ్యుపగన్తవ్యం- జీవబహుత్వానాదిత్వకర్మవాసనావిశేషస్థిత్యుపగమేన వైషమ్యనైర్ఘృణ్యాదేః పరిహర్తవ్యత్వాత్. న చ *న విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యత ఇతి జ్ఞాననిత్యత్వశ్రుతివిరోధః- తస్య సఙ్కోచమాత్రవతస్తుచ్ఛత్వాభావాత్. న చ ప్రసరోపలబ్ధ్యోరభావాత్ జ్ఞానద్రవ్యస్య తుచ్ఛత్వం శఙ్కనీయం - న హ్యనుల్లిఖితరత్నప్రభాయాః ప్రసరోపలబ్ధ్యభావాన్నాస్తిత్వం. *యథా న క్రియతే జ్యోత్స్నా మలప్రక్షాలనాన్మణేః। దోషప్రహాణాన్న జ్ఞానమాత్మనః క్రియతే తథా॥ ఇతి హి స్మృతిః. ఆత్యన్తికప్రలయేఽపి యథోక్తప్రకార ఉపపద్యతే - తదానీం నామరూపాద్యౌపాధికాకారాభిమానరూపవిసదృశదశాప్రహాణేన కారణావస్థే పరమాత్మన్యవస్థానాత్. ఔపాధికాకారాభిమానార్హత్వరూపకార్యావస్థావిరహితజీవవిశిష్టత్వం హి పరస్య కారణావస్థత్వం. వికృతివిరహితజీవవిశిష్టత్వమితి యావత్. తన్మహాప్రలయే ముక్తౌ చ సమానం. నను *ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చన వేద నాన్తర మితి సుషుప్తౌ ప్రాజ్ఞత్వాజ్ఞత్వరూపవైషమ్యావగమాన్మోక్షే చేశ్వరత్వేశితవ్యత్వాది వైషమ్యస్థిత్యభ్యుపగమాత్, భవదభిమతప్రలయప్రకారోఽనుపపన్న ఇతి. నైవం- కారణావస్థామపేక్ష్య విసదృశావస్థాయా వివక్షితత్వాత్. నామరూపాద్యౌపాధికాకారాభిమానవిరహితజీవవిశిష్టతా కారణావస్థా- తదపేక్షయా విసదృ

తస్మాత్ సచ్ఛబ్దవాచ్యః పరం బ్రహ్మ సర్వజ్ఞః పరమేశ్వరః పురుషోత్తమ ఏవ. తదాహ వృత్తికారః *సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతీతి సమ్పత్త్యసమ్పత్తిభ్యామేతదధ్యవసీయతే- ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్త ఇతి చాహేతి.

ఇతశ్చ న ప్రధానమ్.

౧౦॥ సూ. గతిసామాన్యాత్॥ ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీన్నాన్యత్ కిఞ్చన మిషత్ స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి స ఇమాꣳల్లోకానసృజత *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః ఆకాశాద్వాయుః వాయోరగ్నిః అగ్నేరాపః అద్భ్యః పృథివీ *తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమేతదృగ్వేద ఇత్యాదిసృష్టివాక్యానాం యా గతిః- ప్రవృత్తిః తత్సామాన్యాత్- తత్సమానార్థత్వాదస్య. తేషు చ సర్వేషు సర్వేశ్వరః కారణమవగమ్యతే- తస్మాదత్రాపి సర్వేశ్వర ఏవ కారణమితి నిశ్చీయతే. ……………

ఇతశ్చ న ప్రధానమ్.

౧౧॥ సూ. శ్రుతత్వాచ్చ॥ శ్రుతమేవ హ్యస్యాముపనిషది అస్య సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యాత్మత్వేన నామరూపయోర్వ్యాకర్తృత్వం, సర్వజ్ఞత్వం, సర్వశక్తిత్వం, సర్వాధారత్వ, మపహతపాప్మత్వాదికం, సత్యకామత్వం, సత్యసఙ్కల్పత్వం, చ *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి *సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా *యచ్చాస్యేహాస్తి యచ్చ నాస్తి సర్వం తదస్మిన్ సమాహితం *తస్మిన్ కామాస్సమాహితాః *ఏష ఆత్మాపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇతి. తథా చ శ్రుత్యన్తరాణి *న తస్య కశ్చిత్పతిర

శాపస్థా చ తాదృగభిమానవజ్జీవవిశిష్టతా. తత్పరిహారస్య చాత్ర విద్యమానత్వాత్ సుషుప్తౌ లయ ఉపపన్నః. మోక్షే చేశితవ్యత్వాకారేణ వైషమ్యం నాత్యన్తికప్రళయవిరోధి- ఈశితవ్యతాయా అవస్థారూపత్వాభావాత్. కాదాచిత్కధర్మో హ్యవస్థా. ఈశితవ్యత్వాదితు నిత్యం- *స ఈశోఽస్య జగతో నిత్యమేవ నాన్యో హేతుర్విద్యత ఈశనాయ *యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతీత్యాదిశ్రుతేః. అతో నేశితవ్యత్వాదికమవస్థితివైధర్మ్యరూపస్యాపితస్యాప్రహాణం న దోషః. అతో యథోక్త ఏవ స్వాప్యయః. సూత్రం హేతుం పరమసాధ్యేన సఙ్గమయతి (తస్మాదితి) అప్యయస్థానస్య పరమకారణత్వాద్యాహ (పరం బ్రహ్మేతి) జీవవ్యావృత్త్యర్థం సర్వజ్ఞశబ్దః. *ప్రాజ్ఞేనాత్మనేతి హి శ్రుతిః *తదైక్షతేత్యే తత్సంవాదినీ. అప్యయేఽపి జీవనియన్తృత్వజ్ఞాపనార్థమీశ్వరోక్తిః తత్త్వవ్యుదాసార్థం చ పరమేశ్వరశబ్దః. సు●ప్తపురుషవైలక్షణ్యపరో దేవతావిశేషపరశ్చ పురుషోత్తమశబ్దః. వ్యాఖ్యానాన్తరస్యాప్యనన్యథాసిద్ధ్యర్థమాహ (తదాహేతి) (సమ్పత్త్యసమ్పత్తిభ్యామితి) *సతి సమ్పద్య న విదుస్సతి సమ్పత్స్యామహ ఇతి సత ఆగమ్య న విదుస్సత ఆగచ్ఛామహ ఇత్యుక్తాభ్యాం సమ్పత్తినిర్గమాభ్యామిత్యర్థః. యద్వా- పరమాత్మని సమ్పత్త్యా, అన్యత్రాసమ్పత్త్యా, చేత్యర్థః. స్వాప్యయశబ్దేనాసమ్పత్తిరప్యభిప్రేతేతి వృత్తికారస్య భావః. ఏతత్- పరబ్రహ్మకారణత్వమిత్యర్థః. ……………………………………………

పూర్వసూత్రే *ప్రాజ్ఞేనాత్మనేత్యాదేస్సుషుప్తివిషయస్య శ్రుత్యన్తరస్య ప్రకృతార్థోపపాదకతయా బుద్ధిస్థత్వాత్ కారణస్య పరమాత్మత్వమపి కారణవిషయైశ్శ్రుత్యన్తరైరుపపాద్యతే.

౧౦॥ సూ. గతిసామాన్యాత్॥ పూర్వం *గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాదిత్యుక్తత్వాదాత్మశబ్దవతీః శ్రుతీరుదాహరతి (ఆత్మా వా ఇత్యాదినా) తస్య హ వా ఏతస్యేత్యత్రాప్యాత్మశబ్దశ్శ్రూయతే *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః *ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే *యోఽన్యత్రాత్మనస్సర్వం వేదేతి చ. గతిశబ్దం వ్యాచష్టే (ప్రవృత్తిరితి) బోధనవ్యాపారపరః ప్రవృత్తిశబ్దః- *భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానామిత్యత్ర ప్రవృత్తిశబ్దవత్. సమానత్వమర్థద్వారకమిత్యాహ (తత్సమానేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (తేషు చేతి) తతోఽపి కిమిత్యత్రాహ (తస్మాదితి)॥ ……………………………………

న కేవలముపనిషదన్తరేషు- అత్రైవ సర్వేశ్వరకారణత్వం స్ఫుటమిత్యాహ.

౧౧॥ సూ. శ్రుతత్వాచ్చ॥ ఆత్మత్వేన నామరూపవ్యాకర్తృత్వం దర్శయతి (అనేన జీవేనేతి) సర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వే *తదైక్షత బహు స్యామిత్యాదివాక్యేన పూర్వమేవ దర్శితే, సన్మూలా ఇతి సూచితే, చ. ఆధారత్వం దర్శయతి సదాయతనా ఇతి, యచ్చాస్యేతి, చ. ధారకత్వం చాత్మత్వేనేతి దర్శయతి (ఐతదాత్మ్యమితి) న హ్యత్ర కారణతయా కార్యాధారత్వమాత్రం వివక్షితమితి భావః. యచ్చేత్యాదికం సత్యకామత్వప్రతిపాదనోపయుక్తం చ. అపహతపాప్మత్వాదిగుణాన్ దర్శయతి (ఏష ఆత్మేతి) ఉక్తగుణవైశద్యార్థం, అనుక్తగుణదర్శనార్థం, తద్వత ఈశ్వరత్వ దేవతావిశేషత్వస్ఫుటీకరణార్థం, చ పూర్వసూత్రాభిప్రేతాన్యనుదాహృతాని శ్రుత్యన్తరాణ్యుదాహరతి (తథా చేతి) న త్వేతత్సూత్రవిషయవాక్యత్వేన - అస్య సూత్రస్య

స్తిలోకేనచేశితా నైవచతస్యలిఙ్గం * సకారణంకరణాధిపాధిపోనచాస్యకశ్చిజ్జనితానచాధిపః * సర్వాణిరూపాణివిచిత్యధీరో నామానికృత్వాభివదన్యదాస్తే * అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానాంసర్వాత్మా * విశ్వాత్మానంపరాయణం * పతింవిశ్వస్యాత్మేశ్వరం * యచ్చకిఞ్చిజ్జగత్యస్మిన్ దృశ్యతే శ్రూయతేపివా। అన్తర్బహిశ్చతత్సర్వం వ్యాప్యనారాయణస్స్థితః * ఏషసర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకోనారాయణ ఇత్యాదిషు. తస్మాత్కారణవాదివాక్యంనప్రధానాదిప్రతిపాదనయోగ్యం. అతస్సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిస్సర్వేశ్వరేశ్వరో నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధోఽనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణౌఘమహార్ణవః పురుషోత్తమో నారాయణ ఏవ నిఖిలజగదేకకారణం జిజ్ఞాస్యం బ్రహ్మేతి స్థితం.॥——— అతఏవ నిర్విశేషచిన్మాత్రబ్రహ్మవాదోపి సూత్రకారేణాభిరీక్షత్యాదిభిర్నిరస్తో వేదితవ్యః- పారమార్థికముఖ్యేక్షణాదిగుణయోగిజిజ్ఞాస్యం బ్రహ్మేతి స్థాపనాత్. నిర్విశేషవాదేహి సాక్షిత్వమప్యపారమార్థికం. వేదాన్తవేద్యం బ్రహ్మజిజ్ఞాస్యతయా ప్రతిజ్ఞాతం- తచ్చ చేతనమితి * ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యాదిభిస్సూత్రైః ప్రతిపాద్యతే. చేతనత్వంనామ చైతన్యగుణయోగః - అత ఈక్షణగుణవిరహిణః ప్రధానతుల్యత్వమేవ. కిఞ్చ-నిర్విశేషప్రకాశమాత్రబ్రహ్మవాదేతస్య ప్రకాశత్వమపి దురుపపాదం- ప్రకాశోహి నామ స్వస్య పరస్య చ వ్యవహారయోగ్యతామాపాదయన్వస్తువిశేషః. నిర్విశేషస్యవస్తునస్తదుభయరూపత్వాభావాత్ ఘటాదివదచిత్త్వమేవ. తదుభయరూపత్వాభావేపి తత్క్షమత్వమస్తీతి చేత్.

ఛాన్దోగ్యోపనిషన్మాత్రవిషయత్వం దీపసారయోరపిహ్యుక్తం * స్రుత ఏవ హ్యస్యా మేవోపనిషదీతి. నాత్ర క్రమవివక్షా. ఇక్షుం-శరీరం. * నాశబ్దమిత్యుపక్రమసూత్రానురోధేన ప్రధానస్యాప్రతిపాద్యత్వం నిగమయతి (తస్మాదితి) లేనఫలితం బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత్వం నిగమయతి (అతఇతి) సర్వజ్ఞత్వాదయస్సృష్ట్యాదికారణతోపయోగిగుణాః. శోధకవాక్యోక్తాగుణానిరస్తనిఖిలేత్యాదినోక్తాః. అనవధికేత్యాదినా పురుషార్థత్వంచదర్శితం. ఓఘశబ్దోక్తేః చేత్ గుణానామనన్తత్వ పర్యవసాయిత్వంపర్శయతి. మహార్ణవశబ్దోగుణేభ్యోపి తదాశ్రయస్య మహత్త్వం దర్శయతి. పురుషోత్తమనారాయణశబ్దౌ పురుషసూక్తనారాయణానువాకసిద్ధవిశేషపర్యవసాయిత్వంకారణశోధకవాక్యానాం దర్శయతస్తాదివదిద్విలక్షణత్వంతచ్ఛరీరకత్వం దర్శయతః. (నిఖిలజగదేకకారణమితి) నిఖిలశబ్దేనగగనాదికమపికబళీకృతం. ఏకశబ్దేన నిమిత్తోపాదానత్వే అభిప్రేతే.——— ఏషాంసూత్రాణాం బ్రహ్మజ్ఞానవాదినోఽననుగుణత్వం పూర్వముక్తం విస్తరేణాహ (అతఏవేతి) (సూత్రకారేణేతి) న్యాయనిబన్ధనకృతేత్యభిప్రాయః. అభిరీక్షత్యధికరణప్రత్యాయకస్వాభావికం. న్యాయానుగృహీతాభిర్విశదార్థాభిశ్శ్రుతిభిరితిభావః. కిఞ్చ- ప్రామాణికస్యాప్రామాణికత్వే మానాభావసిద్ధాన్తలా, సిద్ధాన్తస్యాపి ప్రామాణికత్వాద ప్రామాణికతా, చలోకేదృష్టేతిదుభయవ్యవచ్ఛేదార్థస్సూత్రకారకృతోన్యశ్చిద్రేశః. (నిరస్తోవేదితవ్యఇతి) నిరాసఫలితఇత్యర్థః. ఆసోపి వ్యక్తం వివృణోతి (పారమార్థికేతి) ఈక్షణస్యాపారమార్థికత్వే సాఙ్ఖ్యాభిమతప్రధానమేవ బ్రహ్మస్యాత్ -సక్తిత్వాపారమార్థ్యేహిరజతమేవపరమార్థస్స్యాదితి సాఙ్ఖ్యనిరాసానుపపన్నస్స్యాదితి పారమార్థికశబ్దాభిప్రాయః. సచ్ఛబ్దోక్తస్వరూపస్యసంశయసహత్వాత్తదతిరిక్తేన వ్యావర్తకేన భావ్యమితిసుణశబ్దస్యభావః. అతస్సదాదిశబ్దానాం సాఙ్ఖ్యాభిమతప్రధానపరత్వవ్యవచ్ఛేదసిద్ధ్యర్థమీక్షణాదిగుణపరత్వ పారమార్థికత్వవిషయవద్భిస్సూత్రైర్నిర్విశేషనిరాసఃఫలితఇత్యర్థః. * తదైక్షతేత్యాదివాక్యాని సాక్షిత్వమాత్రపరాణి- నతుగుణవిశేషపరాణి- సాక్షిత్వమాత్రేణాపి సూత్రాభిమతా ప్రధానవ్యావృత్తిస్సిద్ధ్యతీత్యత్రాహ (నిర్విశేషేతి) సచ్ఛబ్దోపస్థాపితవిమతిపదస్వరూపాతిరేకేణ సాక్షిత్వమప్యపారమార్థికం త్వన్మతఇత్యర్థః. జ్ఞాతృత్వాభావే సాక్షిత్వమపి నసిధ్యతీతి ప్రాగేవోక్తమిత్యపిశబ్దాభిప్రాయః. అపారమార్థికత్వే కిం స్యాదిత్యత్రాహ (వేదాన్తేతి) నహ్యారోపితాకారవత్త్వావేదకప్రమాణవిషయః. నచార్వాచీనం బ్రహ్మజిజ్ఞాస్యతయా ప్రతిజ్ఞాతమితిభావః. తతఃకిమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) తతోపికిం - నహ్యస్మాభిరచేతనముచ్యతఇత్యత్రాహ (చేతనత్వంనామచైతన్యగుణయోగఇతి) ఈక్షితృత్వంహిన చిన్మాత్రతామాత్రమిత్యభిప్రాయః. నిర్విశేషనిరాసస్యఫలితత్వం నిగమయతి (అతఇతి) నహ్యత్ర చిన్మాత్రతామాత్రేణ ప్రధానవ్యావృత్తిస్సూత్రితా-అపి త్వీక్షణగుణయోగేన. తదనభ్యుపగచ్ఛతో వ్యావర్తకాభావే వ్యావృత్తిరేవనస్యాదిత్యర్థః. పారమార్థికేత్యాదినా ఏతదధికరణవిరోధ ఉక్తః. వేదాన్తేత్యాదినా పూర్వాధికరణద్వయవిరోధ ఉక్తః. యద్వా - స్వరూపమేవ సాక్షిత్వం సత్యం-అతో నాపారమార్థికమిత్యత్రాహ (వేదాన్తేతి) స్వరూపమేవ చేత్తత్పూర్వసూత్రైస్సిద్ధమితి ప్రతిపాద్యాధిక్యాభావాత్ * ఈక్షతేరిత్యాదిసూత్రవైయర్థ్యమిత్యభిప్రాయః. స్వరూపవిశేషః ప్రతిపన్న ఇతిచేత్. కింస్వరూపమేవవిశేషః- ఉతస్వరూపస్యవిశేషః. ప్రథమే ప్రాగుక్తదోషః. ద్వితీయే సవిశేషత్వం. పూర్వసూత్రేషు బ్రహ్మ కారణాత్మనా సిద్ధం- నతుచేతనరూపేణ. అతః * ఈక్షతేరిత్యాదిసూత్రాణామారమ్భణీయత్వమితి శఙ్కాయాం చేతనరూపేణ ప్రతిపాద్యత్వమభ్యుపగచ్ఛన్నాహ (తచ్చేతి) చేతనతయా ప్రధానవ్యావృత్తిశ్చైతన్యగుణవిరహేన సిధ్యతీతి వక్తుం చేతనత్వం శోధయతి (చేతనత్వంనామేతి) గుణశబ్దో ధర్మపరః. తతఃకిమిత్యత్రాహ (అతఇతి) వ్యావర్తకాభావాద్వ్యావృత్త్యసిద్ధిరిత్యర్థః. చేతనశబ్దస్యస్వరూపమాత్రపరత్వే అధికరణారమ్భవైయర్థ్యమర్థసిద్ధం. న ప్రధానతుల్యత్వం- ప్రకాశత్వాభ్యుపగమాత్ -యథా ఆత్మధర్మభూతజ్ఞానస్య జ్ఞానాన్తరాయోగేపి చిద్వ్యావృత్తిస్స్వస్మతే-తద్వదిత్యత్రాహ (కిఞ్చేతి) కథం దురుపపాదత్వమిత్యత్రాహ (ప్రకాశోహీతి) వ్యవహారయోగ్యతా- వ్యవహారప్రతిసంబన్ధితా. తదుభయరూపత్వాభావాత్ -స్వవ్యవహారహేతుత్వపరవ్యవహారహేతుత్వాభావాదిత్యర్థః. అథ తదుభయక్షమత్వం శఙ్కతే (తదుభయేతి) తత్క్షమత్వమభ్యు

తస్య- శక్తిమత్త్వం హి తత్సామర్థ్యమేవ-సామర్థ్యగుణయోగే హి నిర్విశేషవాదః పరిత్యక్తస్స్యాత్. అథ ప్రతిప్రాణివాక్యాపయమేకోఽపి విశేషోఽభ్యుపగమ్యత ఇతి చేత్ -హన్త తర్హి తత ఏవ సర్వజ్ఞతా, సర్వశక్తిత్వం, సర్వేశ్వరేశ్వరత్వం, సర్వకల్యాణగుణాకరత్వం, సకలహేయప్రత్యనీకతే, త్యాదయస్సర్వేఽభ్యుపగన్తవ్యాః. శక్తిమత్త్వం చ కార్యవిశేషానుగుణత్వం-తచ్చ కార్యవిశేషైకనిరూపణీయం. కార్యవిశేషస్య నిష్ప్రమాణకత్వే తదేకనిరూపణీయం శక్తిమత్త్వమపి నిష్ప్రమాణకం స్యాత్. కించ - నిర్విశేషవస్తువాదినో వస్తుత్వమపి నిష్ప్రమాణం-ప్రత్యక్షానుమానాగమాస్సర్వే సవిశేషగోచరా ఇతి పూర్వమేవోక్తం. తస్మాద్విచిత్రచేతనాచేతనాత్మకజగత్సర్గేణ బహుస్యామితీక్షణక్షమః పురుషోత్తమ ఏవ జిజ్ఞాస్య ఇతి సిద్ధం॥.....................

సమస్యాపూరణమాహ (తస్యేతి) పరస్యాభిధ్యానపిర్యయి తమాహ (కథేతి) పరిహరతి (హన్త తర్హీతి) శక్తిమత్త్వమేవ నాస్తీత్యాహ (శక్తిమత్త్వం చేతి) కార్యవిశేషస్య నిష్ప్రమాణకత్వే- స్వపరవ్యవహారయోగ్యతా హి వస్తుత్వే సంభవత్యపి ప్రధానతుల్యత్వము క్తం, అసత్త్వమేవ న సిధ్యతీత్యాహ (కించేతి) వస్తుత్వం- తుచ్ఛాద్వ్యావృత్తత్వం. కుత ఇత్యత్రాహ (ప్రత్యక్షేతి) ప్రత్యక్షస్యాఖ్యాతస్యాపి స్వాపక్షస్య పృథక్ప్రమాణత్వం పరమతాభ్యుపగమేనోక్తం. సవిశేషగోచరాః - వస్తుతస్సవిశేషసజాతార్థగోచరా ఇత్యర్థః. వస్తుత్వం చ విచిత్రాధారణం. తచ్చ తుచ్ఛవ్యావృత్తత్వం. తన్న సిధ్యతీత్యర్థః. పరపక్షమాక్షేపాన న్తరం స్వపక్షం నిగమయతి (తస్మాదితి)॥..................................

ఏతైస్సూత్రయోజనాకృతా- ప్రధానం స్వ ప్రతిపాద్యం- అశబ్దం హి తత్- శబ్దేన ప్రతిపాదయితుమశక్యం హి తత్. అశక్యత్వం చ ఈక్షతి శ్రవణాదితి. నైషా నితా- ప్రతిజ్ఞావాక్యే ధర్మ్యవస్థాపకశబ్దస్యాధ్యాహార్యత్వాత్, అశబ్దం హి తదిత్యుక్తేపి హేత్వన్తరసాకాఙ్క్షత్వాచ్చ. *నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్ *ఆనుమానికమప్యేకేషామిత్యాదిసూత్రేషు ఆనుమానికాదిశబ్దవదశబ్దశబ్దస్యాప్యవయవార్థముఖేన ధర్మ్యవస్థాపనక్షమతయాఽధ్యాహారనిరపేక్షత్వాత్, పదయోజకత్వైవాసమానాకారావగమరూపపూర్వపక్షబీజస్య సూత్రే నైవ ద్యోతమానత్వసిద్ధేః, శ్చ భాష్యకారాభిమతా యోజనా సాధీయసీ. *గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాదిత్యత్రాత్మశబ్దస్య స్వరూపపరత్వమాశ్రిత్య- జీవం నిర్దిశ్య సచ్ఛబ్దవాచ్యస్వరూపత్వేన వ్యపదేశాదగౌణమితీక్షణనిత్యన్వయ ఉక్తం- తస్యామోక్షోపదేశాత్ ఇత్యాయోగాత్ సూత్రాన్స్వారస్యాచ్చ. న హి గౌణశ్చేన్న జీవశబ్దాదిత్యుక్తం. స్వరూపపర ఆత్మశబ్దస్సాపేక్షః- జీవవాచిపదసమభివ్యాహారేణ వినా తస్యాచిద్వ్యావర్తనాసామర్థ్యాత్. చేతనపరస్త్వాత్మశబ్దః *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి చిదచిదాత్మకసమస్తప్రపఞ్చం ప్రత్యాత్మత్వం దర్శయన్నచిద్వ్యావర్తనేఽపి నిరాకాఙ్క్షః- అతస్సాకాఙ్క్షహేతునిర్దేశాదపి నిరాకాఙ్క్షహేతునిర్దేశో వరమితి తస్యాపి సూత్రస్య యథోక్త ఏవార్థః. చిదచిదాత్మకసమస్తజగదన్తరాత్మవాచిన ఆత్మశబ్దస్య ముమూర్త్వాభద్రసేన ఇతివన్ముఖ్యార్థానుపపత్త్యభావేన గౌణత్వశఙ్కానుదయాద్, దాత్మశబ్దానగౌణత్వఇతి ప్రతిజ్ఞావాక్యాన్తరనిరపేక్షత్వాచ్చ తృతీయం సూత్రమపి పరమసాధ్యహేతువాచీతి యుక్తం. సర్వవేదాన్తానామైకకణ్ఠ్యం దర్శయతా గతిసామాన్యసూత్రేణైవ శ్వేతాశ్వతరవాక్యస్యాపి క్రోడీకృతత్వాచ్ఛ్వేతాశ్వతరవాక్యస్య *శ్రుతత్వాదితి సూత్రవిషయత్వాశ్రయణమయుక్తం.—యత్తూక్తం యాదవప్రకాశీయైః-సతా సంపన్న ఇతి సత్ప్రాప్తిమాత్రముక్తం-న త్వైక్యం-సచ్ఛబ్దస్య ప్రధానపరత్వేపి సతి సంపత్తిర్ఘటతే. స్వాప్యయశ్చ సర్వేషాం జీవానాం పృథక్పృథక్స్వస్మిన్నప్యయో భవత్వితి శఙ్కాపరిహారాయ సుషుప్తౌ సర్వజీవానాం గన్తవ్యస్య వస్తున ఏకత్వం, తత్ర సతి తేషామైక్యాపత్తి, శ్చ గతిసామాన్యసూత్రేణోచ్యతే. విషయశ్చ *యథా సోమ్య మధు మధుకృతో నిస్తిష్ఠన్తి నానాత్యయానాం వృక్షాణాం రసాన్ సమవహారమేకతాం రసం గమయన్తి తే యథా తత్ర న వివేకం లభన్తే అముష్యాహం వృక్షస్య రసోస్మి అముష్యాహం వృక్షస్య రసోస్మీత్యేవమేవ ఖలు సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సతి సంపద్య న విదురితి వాక్యమితి. తదప్యయుక్తం- తథా హి-దృష్టాన్తానుగృహీతమేకతామవగమయత్ *సతి సంపద్యేత్యాదివాక్యం కిం కారణత్వముపజీవ్య సతః ప్రధానత్వవ్యుదాసకం- ఉత కారణత్వమనుపజీవ్య. ప్రథమే గతిసామాన్యసూత్రవైయర్థ్యం స్యాత్ -స్వాప్యయస్య కారణత్వాపత్తిరూపతయా స్వాప్యయసూత్రేణైవ ప్రధానత్వవ్యుదాససిద్ధేః. దృష్టాన్తవైఘట్యం చ- బహూనాం రసానామేకస్మిన్కారణే లయస్యానిదర్శితత్వాభావాత్. రసవతామవయవానాం మధుస్వరూపేణ సమానరసత్వాపత్తిరేవ హి తత్ర దృశ్యతే. ద్వితీయే చ జీవానాం కీదృశమేకత్వం సతః ప్రధానత్వవ్యుదాసకం. న తావజ్జీవత్వప్రహాణేన సతైకత్వం-జీవత్వప్రహాణస్య భవతాఽనభ్యుపగమాత్, జీవనిత్యత్వశ్రుతివిరోధాత్, *ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద నాన్తరమిత్యుక్తస్య జీవస్య తదా ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వశ్రవణవిరోధాత్, పునరపి వ్యవస్థితకర్మఫలభోగాద్యనుపపత్తే, శ్చ. న చ సద్రూపేణైకత్వం- తజ్జాగ్రద్దశాయామప్యస్తీతి తదానీమివ జీవానాం స్వాపేస్వస్వరూపావస్థానప్రధానసంసర్గయోరవిరోధాదభిమతాసిద్ధేః. న చ దేవత్వమనుష్యత్వరాగద్వేషాదిబాహ్యభ్యన్తరవికల్పాభిమాననిరహేణైకత్వం- తస్యాపి స్వస్వరూపావస్థానప్రధానసంసర్గయోరవిరోధిత్వేన సంపత్త్యప్యయాధికరణస్య స్వస్వరూపప్రధానవ్యతిరేకాసిద్ధేః. అతస్సూత్రవైయర్థ్య, శఙ్కాపరిహారాసిద్ధ్యో, రన్యతరావశ్యంభావాత్ పరోక్తార్థపరత్వం సూత్రస్యాయుక్తం. యచ్చ *శ్రుతత్వాదితి సూత్రస్య ప్రతిజ్ఞావాక్యప్రభృతి *స య ఏషోఽణిమైతదాత్మ్యమిత్యాదివాక్యజాతం విషయతయోపాత్తం - తదప్యయుక్తం - *ప్రతిజ్ఞావిరోధాత్ *నాత్మశబ్దాదిత్యాదిభిస్సూత్రపదైరస్య పునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. అతస్సూత్రాణాం యథోక్త ఏవార్థః. ఈక్షత్యధికరణం సమాప్తమ్..............

ఏవం జిజ్ఞాసితస్య బ్రహ్మణశ్చేతనభోగ్యభూతజడరూపసత్త్వరజస్తమోమయప్రధానాద్వ్యావృత్తిరుక్తా. ఇదానీం కర్మవశ్యాత్ త్రిగుణాత్మకప్రకృతిసంసర్గనిమిత్తనానావిధానన్తదుఃఖసాగరనిమగ్నత్వేనాశుద్ధాచ్ఛుద్ధాచ్చప్రత్యగాత్మనోఽన్యన్నిఖిలహేయప్రత్యనీకనిరతిశయానన్దం బ్రహ్మేతి ప్రతిపాద్యతే.

౧౩॥ సూ. ॥ ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్ ॥

తైత్తిరీయా అధీయతే *స వా ఏష పురుషోఽన్నరసమయః ఇతి ప్రస్తుత్య *తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాత్ అన్యోఽన్తర ఆత్మాఽఽనన్దమయః ఇతి తత్ర సన్దేహః- కిమయమానన్దమయో బన్ధమోక్షభాగినః ప్రత్యగాత్మనోఽన్యః ... లవనీయాదన్యః పరమాత్మా- ఉత స ఏవేతి. కిం యుక్తం. ప్రత్యగాత్మేతి. కుతః. *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా ఇత్యానన్దమయస్య శారీరత్వశ్రవణాత్. శారీరో హి శరీరసమ్బన్ధీ జీవాత్మా. నను చ జగత్కారణతయా ప్రతిపాదితస్య బ్రహ్మణస్సుఖప్రతిపత్త్యర్థమన్నమయాదీననుక్రమ్య తదేవ జగత్కారణమానన్దమయ ఇత్యుపదిశ్యతే- జగత్కారణం చ *తదైక్షత ఇతీక్షణశ్రవణాత్సర్వజ్ఞస్సర్వేశ్వర ఇత్యుక్తం. సత్యముక్తం- స తు జీవాన్నాతిరిచ్యతే- *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య *తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి కారణతయా నిర్దిష్టస్య జీవసామానాధికరణ్యనిర్దేశాత్. సామానాధికరణ్యం హ్యైకత్వప్రతిపాదనపరం- యథా సోఽయం దేవదత్త ఇత్యాదౌ. ఈక్షాపూర్వికా చ సృష్టిశ్చేతనస్య జీవస్యోపపద్యత ఏవ. అతః * బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి జీవస్యాచిత్సంసర్గవియుక్తం స్వరూపం ప్రాప్యత్వేనోపది

అథోత్తరాధికరణస్య పూర్వాధికరణేన సఙ్గతిమాహ (ఏవం జిజ్ఞాసితస్యేతి) జగత్కారణస్య నిరూపణీయత్వే చ ... సిద్ధతయా ప్రసిద్ధ్యతిశయాదచేతనే ప్రథమమవతరన్నిర్బన్ధేక్షణాదిభిస్తతో వ్యావర్త్య చేతనవత్త్వాభిముఖీకృతా. ఇదానీమచేతనాపేక్షయా ప్రసిద్ధిమాన్ద్యేఽపి పరమాత్మాపేక్షయా ప్రసిద్ధతరేఽహం ప్రత్యయసిద్ధే ప్రత్యగాత్మన్యవతరన్తీ బుద్ధిస్తతో వ్యావర్త్యత ఇత్యర్థః.

౧౩॥ సూ. ॥ ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్ ॥ కారణవిషయస్య *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఇతి వాక్యస్యోత్తరత్ర చోద్యపరిహారయోః ... నోదాహరిష్యమాణత్వాత్ ప్రథమమాత్మశబ్దవ్యాఖ్యానోపక్రమభూతం * స వా ఏష పురుష ఇత్యాదికముపాత్తం. అత ఏవ హి ప్రపఞ్చాన్తరే *... ద్వా ఇత్యాదికముదాహృతం. (తత్రేతి) శారీరత్వానన్దప్రాచుర్యాభ్యాం సంశయ ఇత్యభిప్రాయః. సద్విద్యాయాం *జీవేనాత్మనేతి సామానాధికరణ్యమత్ర పూర్వపక్షోత్థానబీజమితి సూచనార్థం జీవశబ్దాభిలపనీయాదిత్యేవం. కిం కారణవాదినస్సర్వే వేదాన్తాః పరిశుద్ధప్రత్యగాత్మస్వరూపపరాః- ఉత ... లక్షణపరా ఇతి ప్రథమవిచారః. తదర్థమానన్దమయః కిం పరిశుద్ధావస్థః ప్రత్యగాత్మా- ఉత పరమాత్మేతి. తదర్థమిహ ప్రతిపన్నశ్శరీరసమ్బన్ధః కిం జీవాత్మా సాధారణః- ఉత న. తదర్థం మయట్ కిం స్వార్థకత్వవికారార్థకత్వయోరన్యతరవాన్- ఉత ప్రాచుర్యార్థః. తదర్థం కిం వికారాద్యర్థానుగుణహేతూనాం ... ఉత ప్రాచుర్యార్థానుగుణహేతవః. విజ్ఞానమయశబ్దః కిం విజ్ఞానమాత్రపరః- ఉత జీవపరః. తదర్థం తత్ర మయట్ కిం స్వార్థికః- ఉత న. తదర్థం *విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత ఇతి విజ్ఞానశబ్దః కిం జ్ఞానమాత్రే వర్తతే- ఉత జ్ఞానగుణకే ప్రత్యగాత్మనీతి. పూర్వే కల్పాః పూర్వపక్షః- ఇతరే తు రాద్ధాన్తః. య చావికారార్థత్వాద్యనుగుణహేతోరనురోద్ధవ్యత్వేన మయట్ స్వార్థకో వికారార్థో వా భవతి- తదా నిరతిశయప్రాచుర్యప్రతిపత్తేరానన్దమాత్రస్య జీవే సంభవాత్ స్వతో జీవానుగుణతయా ప్రతిపన్నస్య శరీరసంబన్ధస్య జీవాసాధారణత్వే విరోధాభావాదానన్దమయో జీవః. యదా చ శ్లోకస్థవిజ్ఞానశబ్దో విజ్ఞానమాత్రపరః- తదా విజ్ఞానమయశబ్దస్యాపి స్వార్థికమయడన్తత్వేన విజ్ఞానమాత్రపరత్వాద్విజ్ఞానశబ్దస్య బుద్ధిపరత్వసంభవాత్ తదన్తర ఆనన్దమయః ప్రత్యగాత్మే, తి పూర్వపక్షే ఫలఫలిభావః. రాద్ధాన్తే తు యదా ప్రాచుర్యార్థానుగుణహేతోరనురోద్ధవ్యత్వేనానన్దమయ ఇత్యత్ర మయట్ ప్రాచుర్యార్థః- తదానీమానన్దప్రాచుర్యస్య నిరవధికతయాఽవగతస్య శ్రుతవిరుద్ధాత్ శ్రుతోపాధికల్పనాయోగేన స్వతో నిరతిశయస్య జీవాత్ అసంభవాత్ ... శరీరసంబన్ధస్య జీవాసాధారణకర్మమూలత్వాభావాచ్చ నానన్దమయః ప్రత్యగాత్మా, యదా చ శ్లోకస్థవిజ్ఞానశబ్దో విజ్ఞానగుణకే ప్రత్యగాత్మని వర్తతే- తదా విజ్ఞానమయశబ్దస్యాపి ప్రాచుర్యార్థమయడన్తతయా ప్రత్యగాత్మవాచిత్వాచ్చ తదన్తర ఆనన్దమయః పరమాత్మే, తి ఫలఫలిభావః. పూర్వపక్షోత్థానమాశఙ్కతే (నను చేతి) (సుఖప్రతిపత్త్యర్థమన్నమయాదీననుక్రమ్యేతి) అనేన జగత్కారణప్రకరణస్యావిచ్ఛిన్నత్వోక్తిః. (తదేవ జగత్కారణమితి) ... లోచనయా విభూతిప్రకర్షాధీనాతిశయితానన్దస్యాశ్రయత్వోపపాదకం సకలజగత్కారణత్వమితి భావః. తత్ కిమిత్యత్రాహ (...)జ్ఞానశక్త్యుపయోగజ్ఞాపనాయ జగత్కారణమితి పునరుపాదానం. పరిహరతి (సత్యమితి) చేతనత్వాద్యవభ్యుపగమః- జీవాదతిరేకే వివాదః ... స్తు- తతః కిం జీవాదనైలక్షణ్యస్యేత్యత్రాహ (సామానాధికరణ్యమితి) ఈక్షతిశ్రవణాజ్జీవవిలక్షణత్వముక్తమిత్యత్రాహ (...) ఏవేత్యేవకారః అస్వారస్యసూచకః. సాక్షిత్వమేవేక్షితృత్వమితి భావః. *భేదవ్యపదేశాచ్చేతి భేదవ్యపదేశః సిద్ధాన్తహేతుం వదతా సూ... స్య పూర్వపక్షహేతుత్వం వివక్షితమిత్యవగమ్యతే. ఏవముత్థానోపపత్తిస్సాత హేతువశాదైక్యవ్యపదేశః పూర్వపక్షహేతుతయా ... జ్ఞానికరణేన జీవవ్యతిరేకాసిద్ధేరధికరణాన్తరమారమ్భణీయమితి భావః. నను * బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యత్ర బ్రహ్మప్రాప్యం ... తత్ర సత్యత్వమానన్త్యం చాన్తర్భూతం. జీవస్యానిత్య ... త్వాత్ ప్రాప్యత్వమనుపపన్నం, జాతత్వాల్లక్షణం చ న వా ... లక్షణవిశేషశ్చానేకరూపజ్ఞానస్యాపరిచ్ఛిన్నస్యానోపపద్యతే, అతః పరమాత్మైవ ప్రతిపాద్యత ఇతి శఙ్కాం పరిహరన్ పూర్వపక్షః ... శారీరత్వశ్రవణాత్, సామానాధికరణ్యబలేనైక్యస్య ప్రతిపన్నత్వాచ్చాచిద్వియుక్తస్వరూపప్రాప్తతా ... ప్యే

శ్యతే. అవిద్యావియుక్తస్వరూపస్య లక్షణమిదముచ్యతే *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి. తత్స్వరూపప్రాప్తిరేవహి మోక్షః-నహ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి। అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి. అతో జీవస్యావిద్యావియుక్తం స్వరూపం ప్రాప్యతయా ప్రక్రాన్తమానన్దమయ ఇత్యుపదిశ్యతే. తథాహి- శాఖాచన్ద్రన్యాయేనాత్మస్వరూపం దర్శయితుం *అన్నమయః పురుష ఇతి శరీరం ప్రథమం నిర్దిశ్య తదన్తరభూతం తస్య ధారకం పఞ్చవృత్తిం ప్రాణం, తస్యాప్యన్తరభూతం మనః, తదన్తరభూతాం చ బుద్ధిం, *ప్రాణమయో *మనోమయో *విజ్ఞానమయ ఇతి తత్ర తత్ర బుద్ధ్యవతరణక్రమేణ నిర్దిశ్య సర్వాన్తరభూతం జీవాత్మానం *అన్యోన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యుపదిశ్యాన్తరాత్మపరమ్పరాం సమాపయతి- అతో జీవాత్మస్వరూపమేవ *బ్రహ్మవిదాప్నోతీతి ప్రక్రాన్తం బ్రహ్మ-తదేవానన్దమయ ఇత్యుపదిష్టమితి నిశ్చీయతే.—— ననుచ *బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యానన్దమయాదన్యద్బ్రహ్మేతి ప్రతీయతే. నైవం-బ్రహ్మణ ఏవ స్వస్వభావవిశేషేణ పురుషవిధత్వరూపితం శిరః పక్షపుచ్ఛరూపేణ వ్యపదిశ్యతే. యథాఽన్నమయో దేహోఽవయవీ స్వస్మాదనతిరిక్తైః స్వావయవైరేవ *తస్యేదమేవ శిర ఇత్యాదినా శిరః పక్షపుచ్ఛవత్తయా నిదర్శితః-తథా ఆనన్దమయం బ్రహ్మాపి స్వస్మాదనతిరిక్తైః ప్రియాదిభిర్నిదర్శితం-తత్రావయవత్వేన రూపితానాం ప్రియమోదప్రమోదానన్దానామాశ్రయతయాఽఖణ్డరూపమానన్దమయం *బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యుచ్యతే. యదిచానన్దమయాదన్యద్బ్రహ్మ భవిష్యత్-తస్మాద్వా ఏతస్మాదానన్దమయాదన్యోన్తర ఆత్మా బ్రహ్మేత్యపి నిరదేక్ష్యత - నచైవం నిర్దిశ్యతే. ఏతదుక్తం భవతి-*బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి ప్రక్రాన్తం బ్రహ్మ * సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి లక్షణతస్సకలేతరవ్యావృత్తాకారం ప్రతిపాద్య

పత్త్యర్థం, తద్విశేషోక్తిశ్చాచిద్వియుక్తస్వరూపే సంభవతీత్యాహ (అచిద్వియుక్తేతి) న కేవలం శారీరత్వసామానాధికరణ్యబలాదచిద్వియుక్తస్వరూపస్య ప్రాప్యత్వం-కింతు కణ్ఠోక్తం చేత్యాహ (తత్స్వరూపేతి) హిశబ్దః శ్రుతిప్రసిద్ధిద్యోతకః. యద్వా-స్వరూపస్యైవాపాధికాకారనివృత్తిమాత్రపరమోక్షశబ్దస్వారస్యసూచకః. శ్రుతిమేవ దర్శయతి (నహవా ఇతి) ఇతి- శ్రవణాదితి శేషః. ప్రాప్యత్వాసగుణపురుషార్థతాం దర్శయన్నిగమయతి (అత ఇతి) ననునాత్రాచిద్వియుక్తజీవస్వరూపముపదిశ్యతే- *స వా ఏష పురుషోన్నరసమయ ఇతి శరీరసంబన్ధశ్రవణాదపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వశ్రవణాచ్చేత్యత్రాహ (తథాహీతి) శరీరముపలక్షణమాత్రం - నతు విశేషణమితి తద్వియోగేనాపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వాదికముపదిశ్యత ఇత్యర్థః. (తదన్తరభూతాం చ బుద్ధిమితి) ప్రాణమయమనోమయయోర్మయట్ప్రత్యయస్య స్వార్థికత్వాద్విజ్ఞానమయ ఇత్యత్రాపి మయట్ స్వార్థికః - *విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత ఇతి మయడన్తత్వం వినావక్ష్యమాణత్వాత్, *విజ్ఞానసారథిర్యస్తు *బుద్ధిం తు సారథిం విద్ధీతి బుద్ధివిజ్ఞానశబ్దయోరేకార్థత్వేన ప్రయోగాచ్చ విజ్ఞాయతేఽనేనేతి వ్యుత్పత్త్యా విజ్ఞానం బుద్ధిరితి భావః. కిమర్థమన్నమయాదినిర్దేశ ఇత్యత్రాహ (తత్ర తత్ర బుద్ధ్యవతరణేతి) అపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వమపి పరిశుద్ధాత్మస్వరూపస్య సంభవతీత్యగ్నిష్ఠం. శారీరత్వశ్రవణా, జ్జీవసామానాధికరణ్యా, ద్విజ్ఞానమయశబ్దస్యాన్తఃకరణపరత్వాత్, ప్రాప్యత్వాద్దేహపరిశుద్ధస్వరూపేవ్యుపపన్నత్వా, చ్ఛరీరస్యోపలక్షణత్వేన తద్వియుక్తస్వరూపేణ ప్రాప్యత్వాదిసంభవాత్, మయట్ప్రత్యయస్య స్వార్థికత్వేన వికారపరత్వాభావా, చ్చ పరిశుద్ధప్రత్యగాత్మస్వరూపవిషయమిదం వాక్యమితి పూర్వపక్షసఙ్గ్రహః. తత్ర ద్వౌ హేతూ సాధకౌ - అన్యే తు శఙ్కితదూషణాన్యథాసిద్ధిరూపాః.—— ఏవమానన్దమయశబ్దస్య ప్రత్యగాత్మపరత్వవాదినం పూర్వపక్షిణం సాంఖ్యం మృషావాదిపక్షస్థశ్చోదయతి (ననుచేతి) తస్య పుచ్ఛమితిషష్ఠ్యాఽవయవిసంబన్ధప్రతీతేస్సంబన్ధస్య ద్వినిష్ఠతయా, ప్రతిష్ఠాతద్వద్భావేన, చ వ్యతిరేకావగమాత్ అన్యత్వమిత్యర్థః. పరిహరతి (నైవమితి) * అన్వయం పురుషవిధ ఇతి శ్రుతివాక్యస్మరణార్థం పురుషవిధత్వరూపితమిత్యుక్తం- పురుషవిధత్వేన రూపితం. అనతిరిక్తత్వముపపాదయతి (యథేతి) ప్రకరణే స్వస్మాదనతిరిక్తైస్స్వావయవైః పుచ్ఛప్రతిష్ఠాత్వరూపణదర్శనాత్ అత్రాపి పుచ్ఛప్రతిష్ఠాత్వేన రూపితం బ్రహ్మ ఆనన్దమయాదనతిరిక్తమిత్యర్థః. షష్ఠీనిర్దేశస్సముదాయతదేకదేశత్వనిబన్ధనతయోపపన్న ఇతి భావః. నను *ఆనన్ద ఆత్మేత్యానన్దోఽవయవిత్వేన రూపితః-నత్వవయవత్వేన- తత్కథముచ్యతే అవయవత్వేన రూపితానాం ప్రియమోదప్రమోదానన్దానామితి. నైష దోషః- ఆత్మశబ్దస్యావయవివాచిత్వాభావాత్. కాయస్య మధ్యభాగో హ్యాత్మశబ్దవాచ్యః - *దశ హస్త్యా అఙ్గులయో దశ పాద్యా ద్వావూరూ ద్వౌ బాహూ పఞ్చవింశ ఆత్మా ఇత్యాదౌ తథా ప్రయోగదర్శనాత్. అత ఏవ తస్యానన్ద ఆత్మేతి షష్ఠ్యా వ్యతిరేకనిర్దేశస్వారస్యం సిధ్యతి. తస్మాదానన్దో మధ్యభాగత్వేన రూపితః. నన్వేవమపి పుచ్ఛతయా నిర్దిష్టం బ్రహ్మేత్యఙ్గీకృతం స్యాత్. తతః కిం. తర్హి కిం నిరసనీయం. ఆనన్దమయస్య బ్రహ్మత్వం. అత స్తన్నిరాసముఖేన పుచ్ఛస్య తదన్తర్భావోఽభిధీయతే. హేత్వన్తరమాహ (యదిచేతి) నను తస్మాద్వా ఏతస్మాదానన్దమయాదన్యోన్తర ఆత్మా బ్రహ్మేత్యన్తరాత్మతయైవ భేదో వక్తవ్య ఇతి నహ్యస్తి నియమః-*పృథగాత్మానం ప్రేరితారం *పతిం విశ్వస్యేత్యాదివద్వ్యావర్తకాకారాన్తరేణాప్యన్యత్వప్రతిపాదనసంభవాదిత్యాశఙ్క్యాహ (ఏతదుక్తమితి) ప్రకరణస్య తత్తదన్తరతయైవాన్యత్వప్రతిపాదనపరత్వాత్ తత్ప్రకరణస్థేన వాక్యేన తాదృశేన భవితవ్యమిత్యర్థః. ఆత్మశబ్దస్య శ్రుత్యైవ వ్యాఖ్యానం కృతమితి కథమవగమ్యత ఇతి శఙ్కాయాం స్వోక్తస్య స్వయమేవ వ్యాఖ్యానం ప్రకరణసిద్ధమితి దర్శయితు,మాత్మశబ్దనిర్దిష్టస్యైవ బ్రహ్మత్వోపపాదనోపయోగితయా, చ- * బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యాద్యుక్తం. తత్ర బ్రహ్మశబ్దవ్యాఖ్యానం సత్యజ్ఞానాదివాక్యం. ఆత్మశబ్దవ్యాఖ్యానమానన్దమయే సమాప్తమస్తు తతః కిమానన్దమయస్యైవ బ్రహ్మత్వ ఇతి శఙ్కాయాం, బ్రహ్మశబ్దేన ప్రకృతస్యైవాత్మశబ్దేన నిర్ది

తదేవ *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఇత్యాత్మశబ్దేన నిర్దిశ్య తస్య సర్వాన్తరత్వేనాత్మత్వం వ్యజ్ఞ్య యద్వాక్యమన్నమయాదిషు తత్తదన్తరతయా ఆత్మత్వేన నిర్దిష్టాన్ ప్రాణమయాదీనతిక్రమ్య *అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యాత్మశబ్దేన నిర్దేశమానన్దమయే సమాపయతి- అత ఆత్మశబ్దేన ప్రక్రాన్తం బ్రహ్మానన్దమయ ఇతి నిశ్చీయత ఇతి. నను చ *బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యుక్త్వా *అసన్నేవ స భవతి అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్। అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద సన్తమేనం తతో విదురితి బ్రహ్మజ్ఞానాజ్ఞానాభ్యామాత్మనస్సద్భావాసద్భావౌ దర్శయతి- నానన్దమయజ్ఞానాజ్ఞానాభ్యాం. న చానన్దమయస్య ప్రియమోదాదిరూపేణ సర్వలోకవిదితస్య సద్భావాసద్భావజ్ఞానాశఙ్కా యుక్తా. అతో నానన్దమయమధికృత్యాయం శ్లోక ఉదాహృతః - తస్మాదానన్దమయాదన్యద్బ్రహ్మ. నైవం- *ఇదం పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా *పృథివీ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా *అథర్వాఙ్గిరసః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా *మహః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యుక్త్వా తత్ర తత్రోదాహృతాః *అన్నాద్వై ప్రజాః ప్రజాయన్తే ఇత్యాదిశ్లోకా యథా న పుచ్ఛమాత్రప్రతిపాదనపరాః- అపి త్వన్నమయాదిపురుషప్రతిపాదనపరాః - ఏవమత్రాప్యానన్దమయస్యాయం *అసన్నేవేతి శ్లోకః- నానన్దమయవ్యతిరిక్తస్య పుచ్ఛస్య. ఆనన్దమయస్యైవ బ్రహ్మత్వేఽపి ప్రియమోదాదిరూపేణ రూపితస్యాపరిచ్ఛిన్నానన్దస్య సద్భావాసద్భావజ్ఞానాశఙ్కా యుక్తైవ- పుచ్ఛబ్రహ్మణోఽప్యపరిచ్ఛిన్నానన్దతయైవ హ్యప్రసిద్ధతా. శిరః ప్రభృత్యవయవిత్వాభావాద్బ్రహ్మణో నానన్దమయో బ్రహ్మేతి చేత్ -బ్రహ్మణః పుచ్ఛత్వప్రతిష్ఠాత్వాభావాత్ పుచ్ఛమపి బ్రహ్మ న భవేత్. అథావిద్యాపరికల్పితస్య వస్తునస్తస్యాశ్రయభూతత్వాత్ బ్రహ్మణః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేతి రూపణమాత్రమిత్యుచ్యేత-హన్త తర్హి తస్యాసుఖాద్వ్యావృత్తస్యానన్దమయస్య బ్రహ్మణః ప్రియశిరస్త్వాదిరూపణం భవిష్యతి. ఏవం చ *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి వికారాస్పదజడపరిచ్ఛిన్నవస్త్వన్తరవ్యావృత్తస్యాసుఖాద్వ్యావృత్తిరానన్దమయ ఇత్యుపదిశ్యతే. తతశ్చాఖణ్డైకరసానన్దరూపే బ్రహ్మణ్యానన్దమయ ఇతి మయట్ ప్రాణమయ ఇవ స్వార్థికో ద్రష్టవ్యః.

ష్టత్వం దర్శయతి (తదేవేతి) * తస్మాద్వా ఏతస్మాదితి తదేతచ్ఛబ్దౌ ప్రకృతపరామర్శినావిత్యభిప్రాయః. పునశ్చోదయతి (నను చేతి) పూర్వం ప్రాధాన్యేనోక్తానామన్నమయాదీనాం శ్లోకేషు తత్తచ్ఛబ్దైరేవ నిర్దేశో దృష్టః- ఏవమత్రాప్యానన్దమయః ప్రధానశ్చేత్తద్విషయశ్లోకేఽపి తచ్ఛబ్దేనైవ నిర్దేష్టవ్యం. యద్వా- యద్యానన్దమయ ఆత్మశబ్దవ్యాఖ్యానపరిసమాప్తిః- తర్హ్యాత్మశబ్దేన నిర్దేష్టవ్యం. తథా చ న కృతం- అపి తు బ్రహ్మశబ్దేన నిర్దిష్టం. తస్మాదానన్దమయస్య న ప్రాధాన్యం- అతః పుచ్ఛబ్రహ్మైవ ప్రధాన ప్రతిపాద్యమిత్యర్థః. బ్రహ్మశబ్దస్యానన్దమయవిషయత్వే సిద్ధే బ్రహ్మశబ్దేన నిర్దేశో న దోష ఇతి శఙ్కామర్థాత్పరిహరన్ యుక్త్యన్తరమాహ (న చానన్దమయస్యేతి) ఆశఙ్కాశబ్దేనోదాహృతశ్రుతివాక్యద్వయస్థః చేదర్థో వ్యాఖ్యాతః. సర్వలోకప్రసిద్ధస్యాపహ్నవత్వేనాసద్భావ ఇవ సద్భావేఽప్యాశఙ్కావాదో న యుక్త ఇత్యర్థః. పరిహరతి (నైవమితి) బ్రహ్మత్వానన్దమయశబ్దానామైకార్థ్యే నిశ్చితే ఆనన్దమయశబ్దనిర్దేశసమో బ్రహ్మశబ్దనిర్దేశ ఇతి స్ఫుటమితి బుద్ధ్వా ఆనన్దమయప్రాధాన్యే యుక్తిమాహ (ఇదం పుచ్ఛమితి) ప్రకరణస్థపూర్వశ్లోకానాం పుచ్ఛమాత్రప్రతిపాదనపరత్వాభావాదయమపి శ్లోకో న పుచ్ఛమాత్రప్రతిపాదనపర ఇత్యర్థః. ప్రసిద్ధానన్దస్య సద్భావాసద్భావశఙ్కానుపపత్తిం పరిహరతి (ఆనన్దమయస్యేతి) ప్రతిబన్దీమభిప్రేత్యాహ (పుచ్ఛబ్రహ్మణోఽపీతి) *విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మ *ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యాదివాక్యైర్బ్రహ్మణ ఆనన్దరూపత్వస్యోక్తత్వాదానన్దస్య చ ప్రసిద్ధత్వాన్న తస్య సద్భావాసద్భావజ్ఞానాశఙ్కా యుక్తేతి చోదితే - తస్యానన్దరూపస్య బ్రహ్మణోఽవిదితత్వమపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వాదేవ హి త్వయోపపాదనీయం- తదత్రాపి తుల్యమిత్యర్థః. శఙ్కతే (శిరః ప్రభృతీతి) పరిహరతి (బ్రహ్మణ ఇతి) పుచ్ఛత్వం- అవయవవిశేషత్వం. ప్రతిష్ఠాత్వం- ఆధారత్వం. బ్రహ్మణోఽవయవిత్వమనుపపన్నమితి చేత్ అవయవత్వమప్యనుపపన్నమిత్యర్థః. అవయవత్వం రూపణమాత్రమితి శఙ్కతే (అథేతి) పరిహరతి (హన్త తర్హీతి) (అసుఖాదితి) అసుఖవ్యావృత్తివిశేషాః శిరః ప్రభృతిత్వేన రూపితా ఇత్యర్థః. సత్యజ్ఞానాదివాక్యేన సకలేతరవ్యావృత్తత్వే సిద్ధే కిమత్ర క్రియత ఇత్యత్రాహ (ఏవం చేతి) సత్యశబ్దనిర్దిష్టస్య బ్రహ్మణః కస్యచిద్వికారత్వాభావాదానన్దమయశబ్దవాచ్యత్వమప్యయుక్తమిత్యత్రాహ (తతశ్చేతి) తతః- ఉక్తానుపపత్తీనాం పరిహృతత్వాదుపపత్త్యన్తరసద్భావాచ్చేత్యర్థః. కిం చ- *సోఽకామయతేతి వాక్యే స ఇతి పుల్లిఙ్గతచ్ఛబ్దేన కారణవస్తునిర్దేశాచ్చానన్దమయః పరం బ్రహ్మ. *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఇత్యాత్మశబ్దనిర్దిష్టాత్మాభిప్రాయోఽయం పుల్లిఙ్గనిర్దేశ ఇతి చేన్న - వ్యవహితావ్యవహితస్య గ్రాహ్యత్వేనానన్దమయస్య గ్రాహ్యత్వాత్. * బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేతి వాక్యాత్ పశ్చాత్పఠితస్య * తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేతి వాక్యస్థస్యాత్మశబ్దస్య వ్యవధానాభావాత్తదభిప్రాయస్స ఇతి పుల్లిఙ్గనిర్దేశః - ఆనన్దమయస్త్వే తద్వాక్యాపేక్షయా వ్యవహిత ఇతి న స పరామృశ్యత ఇతి చేన్న - * తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేతి వాక్యస్థస్యాత్మనస్సర్వపర్యాయసాధారణత్వేనైతత్ పర్యాయస్య ప్రధానప్రతిపాద్యత్వాభావాత్, సర్వనామశబ్దస్య ప్రధానపరామర్శిత్వస్వారస్యాచ్చ స ఇత్యానన్దమయ ఏవోచ్యతే. * విజ్ఞానం బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ * ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాదిత్యత్ర, * విజ్ఞానమయమాత్మానముపసంక్రమ్య * ఆనన్దమయమాత్మానముపసంక్రమ్యేత్యత్ర, చ స్థానప్రమాణే నానన్దానన్దమయశబ్దయోరేకార్థత్వావగమాదానన్దశబ్దస్య పరబ్రహ్మవిషయత్వప్రసిద్ధేశ్చానన్దమయః పరం బ్రహ్మ. న చ * ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యత్రానన్దశబ్దోఽప్యానన్దమయశబ్దవత్ బాహ్యకోశపర ఇతి వాచ్యం - * అన్నం బ్రహ్మ * ప్రాణో బ్రహ్మేత్యాది విజ్ఞానానన్తరమివ * ఆనన్దో బ్రహ్మేతి విజ్ఞానానన్తరం భృగోర్వ

తస్మాదవిద్యాపరికల్పితవివిధవిచిత్రదేవాదిభేదభిన్నస్య జీవాత్మనస్స్వాభావికం రూపమఖణ్డైకరసం సుఖైకతాన మానన్దమయ ఇత్యుచ్యత ఇత్యానన్దమయః ప్రత్యగాత్మా. ....

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్) ఆనన్దమయః పరమాత్మా. కుతః. అభ్యాసాత్ - * సైషానన్దస్య మీమాంసా భవతీత్యారభ్య * యతో వాచో నివర్తన్త ఇత్యేవమన్తేన వాక్యేన శత

గుణోపసత్త్యభావాత్. నహి *తద్విజ్ఞాయ పునరేవ వరుణం పితరముపససారేతి పునశ్శ్రూయతే. ఏతదుక్తం భవతి- *అన్నం బ్రహ్మేతి వ్యజానాదిత్యత్ర కిమన్నాద్యుపలక్షితబ్రహ్మవేదనముక్తం- ఉతాన్నమయాదౌ బ్రహ్మబుద్ధ్యవతరణం. ఆద్యేఽన్నం బ్రహ్మేతి జ్ఞానానన్తరం వరుణోపసత్తిర్న స్యాత్- ఉపలక్షణభూతేనాపి తేన బ్రహ్మణః ప్రతిపన్నత్వాత్. ద్వితీయే త్వన్నవిషయబ్రహ్మబుద్ధేర్యథార్థత్వం స్యాత్ - పునర్వరుణోపసత్త్యభావాదితి. కించ- *ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యత్రానన్దశబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వం యుష్మాభిరేవ వ్యాఖ్యాతం - ఉక్తం హి * సైషా భార్గవీ వారుణీ విద్యా ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాదితి తస్యాం మయడభావశ్రవణాత్ ప్రియశిరస్త్వాద్యశ్రవణాచ్చ యుక్తమానన్దస్య బ్రహ్మత్వమితి. అతశ్చ *ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యస్య వాక్యస్య పరమాత్మపరత్వాత్ స్థానప్రమాణేన *ఆనన్దమయమాత్మానమిత్యత్రానన్దమయశబ్దోఽపి పరమాత్మపరః. ఆనన్దమయస్య శోధ్యత్వం చ తదనుగుణసంసారనిర్హ్మారణాదిరూపమితి చానుసన్ధేయం. ప్రత్యగాత్మస్వరూపమేవాపరిచ్ఛిన్నానన్దరూపం చేత్ కథం జీవానాం దుఃఖిత్వసుఖిత్వతారతమ్యం చోపలభ్యత ఇతి శఙ్కాం చ పరిహరన్ పూర్వపక్షముపసంహరతి (తస్మాదితి) *తస్య ప్రియమేవ శిర ఇతి సంబన్ధవాచిన్యా షష్ఠ్యా వ్యతిరేకప్రతీతే, ర్బ్రహ్మవిషయస్యోపరితనశ్లోకస్య ఆనన్దమయవిషయత్వాభావేన పుచ్ఛతయోక్తబ్రహ్మణ ఏవ ప్రధానత్వావగమాత్, ప్రియమోదాదిరూపేణ లోకవిదితస్యానన్దమయస్య సద్భావాసద్భావజ్ఞానాశఙ్కానుపపత్తేః, నిరవయవస్య పరమాత్మనోఽవయవిత్వానుపపత్తేః, వికారస్య వికారిత్వానుపపత్తేః, *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యానన్దమయవిషయవాక్యావగతస్యాత్మాన్తరస్య పరమాత్మతయాఽఽనన్దమయస్య పరమాత్మత్వానుపపత్తేః, *అన్నమయప్రాణమయమనోమయవిజ్ఞానమయానన్దమయా మే శుధ్యన్తామితి శ్రుతస్య శోధ్యత్వస్య నిత్యశుద్ధపరమాత్మన్యనుపపత్తేశ్చ నానన్దమయః పరమాత్మా - అపితు పుచ్ఛతయా నిర్దిష్టమేవ బ్రహ్మ పరమాత్మేతి పుచ్ఛబ్రహ్మవాదహేతుసంగ్రహః. ప్రకరణస్య స్వస్మాదనతిరిక్తైస్స్వావయవైశ్శిరఃపక్షాదిరూపణపరత్వా, త్తదన్తరతయా ఆత్మశబ్దవ్యాఖ్యానస్యానన్దమయే పర్యవసితత్వా, దన్నమయాదివిషయాణాం ప్రకరణస్థశ్లోకానాం పుచ్ఛవద్విషయత్వాత్, కారణత్వప్రతిపాదకే * సోఽకామయతేత్యనన్తరవాక్యే స ఇతి పుల్లిఙ్గాన్తేన ప్రధానప్రకృతార్థపరామర్శినా తచ్ఛబ్దేనావ్యవహితస్యానన్దమయస్యైవ వక్తుం యుక్తత్వాత్, *ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యానన్దశబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వాభ్యుపగమాత్ * ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ * ఆనన్దమయమాత్మానముపసంక్రామతీత్యానన్దానన్దమయశబ్దయోరేకార్థత్వేనానన్దమయశబ్దస్యాపి పరబ్రహ్మపరత్వాత్, ఆనన్దమయశబ్దతుల్యార్థానన్దశబ్దవాచ్యబ్రహ్మజ్ఞానానన్తరం వరుణోపసత్త్యశ్రవణాత్, సూత్రస్వారస్యాత్, స్వస్మాదనతిరిక్తస్వావయవైరేవ శిరఃపక్షపుచ్ఛాదిరూపణపరప్రకరణానుగుణ్యేన షష్ఠీనిర్దేశస్య సముదాయసముదాయిభావనిబన్ధనత్వోపపత్తే, రానన్దమయాత్మబ్రహ్మశబ్దానామైకార్థ్యేన తేష్వన్యతమేన తద్విషయశ్లోకే నిర్దేశస్య యుక్తత్వా, దపరిచ్ఛిన్నానన్దస్య ప్రసిద్ధత్వేన *ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యుక్తతయాఽభ్యుపేతపుచ్ఛబ్రహ్మణ ఇవ సద్భావాసద్భావశఙ్కాసంభవా, దవయవత్వవదవయవిత్వేన రూపణసంభవా, దానన్దమయ ఇత్యత్ర మయట్ప్రత్యయస్య స్వార్థికత్వేన ప్రాచుర్యార్థత్వేన వా వికారపరత్వాభావేన బ్రహ్మణో నిర్వికారత్వావిరోధాత్, *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేతి వాక్యస్యానన్యాత్మత్వప్రతిపాదనపరత్వాత్, * అన్నమయప్రాణమయమనోమయవిజ్ఞానమయానన్దమయా మే శుధ్యన్తామిత్యత్ర శోధనం తత్తద్వస్త్వనుగుణం కార్యమితి ప్రత్యగాత్మత్వపక్షే సంసారనిర్హ్మరణేన శోధ్యత్వా, త్తదతిరిక్తత్వపక్షే భగవతః కాలుష్యశాన్తిరూపశోధ్యత్వస్య ప్రపదనసాధ్యస్యోపపన్నత్వా, చ్చానన్దమయాతిరిక్తం పుచ్ఛబ్రహ్మేత్యానన్దమయ ఏవ పరమాత్మేతి పుచ్ఛబ్రహ్మవాదనిరాకరణయుక్తిసంగ్రహః. అత్రాద్యం హేతుషట్కం సిద్ధాన్తసాధకం- ఇతరహేతుగణశ్శఙ్కితవిపక్షయుక్తిపరిహారపరః ....

అస్మిన్పూర్వపక్షే ప్రాప్తే సిద్ధాన్తసూత్రమవతారయతి (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) తత్ర ప్రతిజ్ఞాంశం సాధ్యసమర్పకపదేన పూరయన్ వ్యాచష్టే (ఆనన్దమయ ఇతి) ఉత్తరాధికరణే *భేదవ్యపదేశాచ్చాన్య ఇత్యన్యశబ్దః ప్రయుక్తః- ఇహ తదాకర్షణలబ్ధోర్థ ఉక్తః పరమాత్మేతి. యద్వా - పూర్వాధికరణసూత్రస్థయోరాత్మశబ్దమితిపదయోరనుషఙ్గలబ్ధార్థమాహ (పరమాత్మేతి) యస్మిన్ శబ్ద ఏవ ప్రమాణం నభవతి స హ్యశబ్దః- స్వయంప్రకాశప్రత్యక్షానుమానాదిభిస్సిద్ధ్యతో జీవస్యాపి తదశబ్దత్వముపపద్యతే. యథా ఆత్మసిద్ధౌ *ఏవమాత్మా స్వతస్సిద్ధ్యన్నాగమేనానుమానతః। యోగాభ్యాసభువా స్పష్టం ప్రత్యక్షేణ ప్రకాశత ఇతి. యద్వా- ఏతదధికరణసూత్రస్థ ఏవ నేతర ఇతి సాధ్యాంశోఽత్రాపి వివక్షిత ఇత్యభిప్రాయేణోక్తం పరమాత్మేతి. అన్తరాత్మపరంపరాసమాప్తిద్యోతనాయాత్ర పరమాత్మశబ్దేన ధర్మినిర్దేశః. అభ్యాసాదానన్దమయత్వం శ్రుతౌ ప్రతీతం- అత ఆనన్దమయత్వాపేక్షయా హేతునిర్దేశశఙ్కావ్యుదాసాయ సాధ్యాంశే హేత్వాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (కుత ఇతి) నను భేదవ్యపదేశస్య జీవాదన్యత్వే స్ఫుటతరతయా నిరపేక్షహేతుత్వాత్ స్వవాక్యస్థత్వాచ్చ స ఏవ ప్రథమం వక్తవ్యః - స తు వాక్యాన్తరస్థోఽనుగ్రాహకయుక్త్యపేక్షోఽభ్యాసః. నైవం - స్వవాక్యస్థాద్భేదవ్యపదేశాదపి స్వపదైకదేశమయడ్వాచ్యస్య ప్రాచుర్యస్యోపపాదనసాపేక్షస్యాప్యాసన్నతరత్వా త్తద్వివరణరూపస్య నిరతిశయదశాశిరస్కస్యాభ్యాసస్యైవ ప్రథమం హేతుతయా వక్తుం యుక్తత్వాత్. కస్యాభ్యాసాదిత్యాకాఙ్క్షాం పూరయన్ హేతుపదం వ్యాచష్టే (సైషానన్దస్యేతి) అభ్యాసః- గుణనం, ఆవృత్తిః. *యతో వాచో నివర్తన్త ఇత్యన్తరమవి. పే. తేన నిరతిశయదశాశిరస్క ఇత్యుక్తం. *స ఏకో బ్రహ్మణ ఇతి వాక్యస్యార్థమభిప్రేత్యాభ్యస్యమాన ఇత్యుక్తం. శత

గుణితోత్తరక్రమేణ నిరతిశయదశాశిరస్కోఽభ్యస్యమాన ఆనన్దోఽనన్తదుఃఖమిశ్రపరిమితసుఖలవభాగిని జీవాత్మన్యసమ్భవన్నిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానం సకలేతరవిలక్షణం పరమాత్మానమేవ స్వాశ్రయమావేదయతి. యథాహ *తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మాఽఽనన్దమయ ఇతి. విజ్ఞానమయో హి జీవః - న బుద్ధిమాత్రం-మయట్ప్రత్యయేన వ్యతిరేకప్రతీతేః.

గుణితోత్తరక్రమేణ గుణితత్వాదిత్యర్థః. *స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్ద ఇతి వాక్యస్య చతుర్ముఖానన్దవిషయత్వేన *యతో వాచ ఇత్యాది వాక్యస్యైవ బ్రహ్మానన్దవిషయత్వాఙ్గీకారేఽభ్యాసాదిరిహేతోర్వ్యధికరణతా స్యాత్. కించ-అయం బ్రహ్మశబ్దః పరబ్రహ్మవాచకః- బ్రహ్మశబ్దస్య స్వభావతః పరబ్రహ్మవాచిత్వాత్, *బ్రహ్మవిదాప్నోతి *అస్తి బ్రహ్మేతీత్యాదిషు వాక్యేషు పరబ్రహ్మపరత్వేన బ్రహ్మశబ్దస్య ప్రకృతత్వాత్, *యతో వాచో నివర్తన్తే ఇతి పూర్వోత్తరయోర్వాక్యయోరానన్దప్రతిసంబన్ధివాచిత్వస్య బ్రహ్మశబ్దస్య పరబ్రహ్మపరత్వనిశ్చయాత్. *సైషానన్దస్య మీమాంసేతి ప్రకృతబ్రహ్మానన్దనిగమనస్యాపేక్షితత్వాత్, *స యశ్చాయం పురుష ఇతి ప్రకృతపరామర్శినాఽనన్తరవాక్యేనైవ కారణపరత్వస్థితేన పూర్వవాక్యస్థస్యాస్య బ్రహ్మశబ్దస్య పరబ్రహ్మపరత్వనిశ్చయాత్, అన్యథా చతుర్ముఖస్య సర్వాన్తరాత్మత్వపరమకారణత్వప్రసఙ్గాత్, *తదప్యేష శ్లోకో భవతీతి భాగవదానన్దవిషయశ్లోకోత్థానస్య భగవదానన్దప్రసఙ్గసాపేక్షత్వాత్, నిరుపపదప్రజాపతిశబ్దస్య చతుర్ముఖస్వరసత్వాత్, ద్రష్టాదిపరత్వే వికల్పనస్వారస్యాభావాత్, *దేవానాం *దేవగన్ధర్వాణాం *ఇన్ద్రస్య *బృహస్పతేరితి బహువచనస్యాపి నైకవచనేషు నైకవచనస్య ప్రకరణే ప్రయుజ్యమానత్వాచ్చ. తథా *స ఏకః ప్రజాపతిలోక ఆనన్దో యశ్చ శ్రోత్రియోఽవృజినోఽకామహతోఽథ యే శతం ప్రజాపతిలోక ఆనన్దాః స ఏకో బ్రహ్మలోక ఆనన్దో యశ్చ శ్రోత్రియోఽవృజినోఽకామహతోఽథ ఏష ఏవ పరమ ఆనన్ద ఏష బ్రహ్మలోకస్సమ్రాడితి హోవాచేతి బృహదారణ్యకవాక్యైకార్థ్యాచ్చ *స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్ద ఇతి వాక్యస్య పరమాత్మానన్దపరత్వం సిద్ధం. న చ *స ఏక ఇత్యనేన బ్రహ్మానన్దస్య పరిచ్ఛిన్నత్వం - అనేకత్వమాత్రే వాక్యతాత్పర్యాత్. యథా *క్షీరేషు రివ సర్వ ఇతి వాక్యం సూర్యగతిమాన్ద్యనివృత్తిపరం-న త్విషుసామ్యపరం- సూర్యస్య నిమేషమాత్రే బహుయోజనాతిలఙ్ఘిత్వస్య ప్రమాణసిద్ధత్వాత్-తథాఽత్రాపి పూర్వాపరవాక్యాదిభిరపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వసిద్ధేః *స ఏక ఇతి వాక్యస్య చతుర్ముఖానన్దాదాధిక్యే తాత్పర్యమిత్యవగమ్యతే. యద్వా-*రోమకూపేష్వనన్తాని బ్రహ్మాణ్డాని భ్రమన్తి తే *అణ్డానాం తు సహస్రాణాం సహస్రాణ్యయుతాని చ । ఈదృశానాం తథా తత్ర కోటికోటిశతాని చ *నస్థాయాం నికతాధారాయథావర్తతి వాసవే । శక్యాగణయితుం లోకే సవ్యతీతాః పితామహా ఇత్యాదిభిరణ్డానాం తత్ర తత్ర చతుర్ముఖానాం చాసంఖ్యేయత్వావగమాన్నియామ్యాన్నియన్తుశ్శతగుణానన్దత్వే కథితే చతుర్ముఖేభ్యోఽసంఖ్యాతేభ్యశ్శతగుణానన్దతయాఽవగతస్య భగవతః అపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వమర్థసిద్ధమితి. అతో యథోక్త ఏవార్థః. (అభ్యస్యమాన ఇతి) అభ్యాసశబ్దః కర్మాద్యర్థేషు న్త ఇత్యభిప్రాయః. యద్వా-ధాత్వర్థత్వే హ్యానన్దస్యాభ్యస్తత్వం ఫలితమితి తథోక్తం. తచ్చ హేతోర్నైయధికరణ్యశఙ్కావ్యుదాసార్థం. నను గుణనం- వర్ధనం. ప్రజాపత్యానన్దో హి శతగుణత్వేన వర్ధతే - న తు బ్రహ్మానన్దః. సత్యం - తథాపి గుణితః ప్రజాపత్యానన్ద ఏవ బ్రహ్మానన్ద ఇత్యుపచారేణోక్తిః - వ్రీహిచతుష్టయం గుఞ్జా ఇతివత్. గుణితతత్తదానన్దసదృశస్సైవకదేశతయా ప్రతిపాద్యమానో బ్రహ్మానన్ద ఇత్యర్థః. యద్వా - ముహుర్ముహురుక్తిరభ్యాసః. తేన తాత్పర్యలిఙ్గత్వం సూచితం. ఆస్యానన్దస్యాపరిచ్ఛిన్నత్వం- తతః కిమిత్యత్రాహ (అనన్తదుఃఖేతి) అనేన నిరతిశయానన్దవిరుద్ధధర్మయోగ ఉక్తః. పరిమితేతి నిరతిశయానన్దాభావ ఉక్తః. విరుద్ధధర్మోపలమ్భాదభావోపలమ్భాచ్చాసంభవ ఇత్యర్థః. కథమసంభవః- ముక్తస్యాపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వం శ్రుతమిత్యత్రాహ(నిఖిలహేయేతి) ప్రత్యనీకత్వమత్ర నివర్తకత్వం వివక్షితం. ముక్తస్యాపి పరమాత్మప్రసాదాదేవ హి హేయనివృత్తిపూర్వకనిరతిశయానన్దప్రాప్తిః- ఇహ చ స్వత ఏవాపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వమవగమ్యతే- హేత్వశ్రవణాన్నిరతిశయత్వశ్రవణవిరోధేన హేతుకల్పనాయోగాచ్చ. న చ ముక్తస్య స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వం- *అథ సోఽభయం గతో భవతి *ఏష హ్యేవానన్దయాతి *రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వాఽఽనన్దీ భవతీతి పరమాత్మాయత్తత్వశ్రుతేః. న హ్యేవం పరమాత్మానన్దస్యాన్యాధీనత్వం శ్రుతం. *శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్యేతి ముక్తః పృథఙ్నిర్దిశ్యతే. శ్రోత్రియః - శ్రుతవేదాన్తః. అకామహతః- ఉపాసనాన్నివృత్తసమస్తక్లేశః. *యశ్చ శ్రోత్రియోఽవృజినోఽకామహత ఇతి శ్రుత్యన్తరం. ముక్తస్య జగద్వ్యాపారాభావాచ్చ పరస్యైవ స్వతో నిరతిశయానన్దయోగః. ఏవం నిరతిశయానన్దస్య జీవాత్మన్యయోగ్యతారూపతర్కానుగృహీత ఆనన్దమయశబ్దః పరమాత్మవిషయ ఇత్యుక్తం భవతి. న కేవలం నిరతిశయానన్దత్వరూపవస్తుసామర్థ్యానుగృహీతత్వాదైవేతి న్యాయమవగతం- తత్కణ్ఠోక్తం చేత్యాహ (యథాహేతి) నను *భేదవ్యపదేశాదితి సూత్రస్య విషయవాక్యం హీదం - తత్ర వ్యాఖ్యాస్యమానస్యాస్యేహ కథమిహోపాదానమనర్థోపపాదనం చ. ఉచ్యతే- నిరతిశయానన్దస్య జీవాత్మన్యయోగ్యతారూపతర్కోపహ్యానన్దమయశబ్దస్య పరమాత్మవిషయత్వవ్యవస్థాపక ఉక్తః-అస్య తర్కస్యానేన వాక్యేన గర్భితత్వాత్తత్సూచకత్వేనేదం వాక్యమత్రోపన్యస్తం. అత్ర హ్యేతస్మాదితిపదేన *విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే కర్మాణి తనుతేపి చేతి పూర్వవాక్యప్రకృతకర్మవశ్యత్వాదివైశిష్ట్యం జీవస్యాభిప్రేతం- ధర్మివాచినాపి మయడన్తేన విజ్ఞానమయశబ్దేన సర్వోపాధివినిర్ముక్తం స్వాభావికరూపమసఙ్కుచితజ్ఞానమిత్యవయవశక్త్యా దర్శితం- అనేన వాక్యేన స్వభావపరిశుద్ధస్యాపి జీవస్య కర్మకృతానన్తదుఃఖభాజనస్య నిరతిశయానన్దాసంభవాత్తతః పరమాత్మనో విలక్షణత్వం ప్రతిపాదితమిత్యత్రేదముపాత్తం. అస్మిన్వాక్యే విజ్ఞానమయశబ్దస్య బుద్ధిమాత్రపరత్వం వ్యుదస్యతి(విజ్ఞానమయో హీతి) *యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతిః పురుష ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధిద్యోతకో హిశబ్దః. శబ్దస్వారస్యానుగ్రాహకప్రత్యక్షప్రసిద్ధిద్యోతకో వా- అహం జానామీతి జ్ఞాతృత్వం హ్యాత్మనః ప్రతీయతే. జ్ఞప్తివాచినో విజ్ఞానమయశబ్దస్య జ్ఞాయతే నేనేతి వ్యుత్పత్త్యాఽన్తఃకరణపరత్వమస్వరసమిత్యభిప్రాయేణాహ (న బుద్ధిమాత్రమితి) మాత్రచాఽభిప్రేతం ప్రత్యయవైయర్థ్యం విశదయతి (మయట్ప్రత్యయేనేతి) ప్రకరణవశాత్స్వార్థికత్వమాశఙ్క్యాహ

ప్రాణమయేత్వగత్యాస్వార్థికతాశ్రీయతే- ఇహతుతద్వతోజీవస్యసమ్భవాన్నానర్థక్యంన్యాయ్యం. బద్ధోము క్తశ్చప్రత్యగాత్మాజ్ఞాతైవేత్యభ్యధిష్మహి. ప్రాణమయాదౌచమయడర్థసమ్భవోఽనన్తరమేవవక్ష్యతే. కథంత ర్హివిజ్ఞానమయవిషయశ్లోకే *విజ్ఞానంయజ్ఞంతనుతఇతికేవలవిజ్ఞానశబ్దోపాదానముపపద్యతే. జ్ఞాతురేవాత్మన స్స్వరూపమపి స్వప్రకాశతయా,విజ్ఞానమిత్యుచ్యతఇతినదోషః. జ్ఞానైకనిరూపణీయత్వాచ్చజ్ఞాతుస్స్వరూప స్య,- స్వరూపనిరూపణధర్మశబ్దాహిధర్మముఖేనధర్మిస్వరూపమపిప్రతిపాదయన్తి- గవాదిశబ్దవత్ . *కృత్యల్యు టోబహుళమితివాకర్తరిల్యుడాశ్రీయతే. నన్ద్యాదిత్వంవాశ్రిత్య *నన్దిగ్రహీత్యాదినాకర్తరిల్యుః. అతఏవ చ *విజ్ఞానంయజ్ఞంతనుతేకర్మాణితనుతేపిచేతియజ్ఞాదికర్తృత్వంవిజ్ఞానస్యశ్రూయతే- బుద్ధిమాత్రస్యహినక ర్తృత్వంసమ్భవతి. అచేతనేషుహిచేతనోపకరణభూతేషువిజ్ఞానమయాత్ప్రాచీనేష్వన్నమయాదిషు నచేతన ధర్మభూతంకర్తృత్వంశ్రూయతే. అతఏవచేతనమచేతనంచస్వాసాధారణైర్నిలయనత్వానిలయనత్వాదిభిర్ధ ర్మవిశేషైర్విభజ్యనిర్దిశద్వాక్యం *విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచేతివిజ్ఞానశబ్దేనతద్గుణంచేతనంవదతి. తథాఽన్తర్యామి బ్రాహ్మణే *యోవిజ్ఞానేతిష్ఠన్నిత్యస్యకాణ్వపాఠగతస్యపర్యాయస్యస్థానే *యఆత్మనితిష్ఠన్నితిపర్యాయమధీ యానామాధ్యన్దినాఃకాణ్వపాఠగతంవిజ్ఞానశబ్దనిర్దిష్టంజీవాత్మేతిస్ఫుటీకుర్వన్తి. విజ్ఞానమితిచనపుంసకలిఙ్గంవస్తు త్వాభిప్రాయం. తదేవంవిజ్ఞానమయాజ్జీవాదన్యస్తదన్తరఃపరమాత్మాఆనన్దమయః. యద్యపి *విజ్ఞానంయజ్ఞం

(ప్రాణమయేత్వితి) అగత్యా- వికారప్రాచుర్యాద్యర్థాన్తరాసంభవాత్. పక్షేతద్వైషమ్యమాహ(ఇహత్వితి) (తద్వతఇతి)ప్రాచుర్యార్థత్వంసంభవతీ త్యర్థః. నాత్రమయడర్థస్సంభవతి - జ్ఞప్తిమాత్రస్వరూపోహ్యాత్మా- జ్ఞాతృత్వంహికాల్పనికం - ముక్తావస్థాయాంతదపినాస్తీత్యత్రాహ (బద్ధఇతి) ప్రాణమయాదౌస్వార్థకత్వమభ్యుపగమ్యపరిహారఉక్తః. అథతదేవనాస్తీత్యాహ (ప్రాణమయాదావితి) విజ్ఞానమయశబ్దస్యతద్విషయశ్లోకస్థవిజ్ఞాన శబ్దసమానార్థత్వాన్మయట్స్వార్థికఇత్యభిప్రాయేణపృచ్ఛతి (కథంతర్హీతి) ఉపపద్యతే- నహివిజ్ఞానస్యవిజ్ఞానాన్తరాశ్రయత్వంసంభవతీతిభావః. వి జ్ఞానమయశబ్దస్యజ్ఞాతరిప్రవృత్తౌనిమిత్తందర్శయతి (జ్ఞాతురేవేతి) ఏవకారశ్శఙ్కితవిరోధాభావద్యోతకః. అపిశబ్దఃస్వరూపధర్మయోర్నిమిత్తసాధార ణ్యపరః. జ్ఞాతృశబ్దతుల్యార్థతయాపినిర్వాహందర్శయతి (జ్ఞానైకేతి) తతఃకిమిత్యత్రాహ (స్వరూపేతి) స్వరూపనిరూపణధర్మశబ్దాః- అయుతసిద్ధధ ర్మవాచిశబ్దాః. ఆకృతినయవిషయతయాసంప్రతిపన్నంశబ్దంనిదర్శయతి (గవాదీతి) ఏవంసౌత్రన్యాయాభ్యాం ద్విధానిర్వాహఉక్తః. అథశాబ్దమ ర్యాదయాద్విధానిర్వాహమాహ (కృత్యేతి) ప్రథమేపక్షేకర్తృపరత్వంకల్పనీయం - ద్వితీయేగణాన్తర్భావఃకల్పనీయఇత్యుభయత్రాశ్రయణశబ్ద ప్రయోగః. ప్రత్యయానుగుణ్యాత్, శ్రుత్యన్తరప్రత్యభిజ్ఞానాత్,ప్రథమశ్రుతత్వాత్, ప్రకృతిస్వారస్యాత్, ప్రకృత్యయానర్థక్యానుపపత్తేశ్చప్రబల విజ్ఞానమయశబ్దానురోధేనవిజ్ఞానశబ్దోనిర్వాహ్యఇతిభావః. స్వవాక్యస్థంయుక్త్యన్తరమాహ (అతఏవేతి) అతఏవ - విజ్ఞానశబ్దస్యచేతనపరత్వాదేవే త్యర్థః. యజ్ఞాదికర్తృత్వేశ్రుతేకథంవిజ్ఞానశబ్దవాచ్యస్యచేతనత్వమిత్యత్రాహ (బుద్ధిమాత్రస్యేతి) బోద్ధురేవహికర్తృత్వంప్రత్యక్షశ్రుతిభిస్సూత్రై శ్చసిద్ధమితిభావః. ననుసర్వేషాంస్వవ్యాపారకర్తృత్వమస్తి. సత్యం- నాత్రతావన్మాత్రంవివక్షితం - కింతుచేతనాసాధారణఃకర్తృత్వవిశేషఃప్రయ త్నాధారత్వలక్షణః-యజ్ఞాదికర్తృత్వమితిహ్యుక్తం. అత్రవిజ్ఞానశబ్దాస్వారస్యముభయోరప్యవిశిష్టం-యజ్ఞాదికర్తృత్వాస్వారస్యంతుపరస్యాధికం. నను *అద్యతేత్తిచభూతానీత్యన్నమయఇవప్రాకరణికమౌపచారికంకర్తృత్వముపకరణత్వావిశేషాద్బుద్ధేరపిస్యాదిత్యత్రాహ (అచేతనేషుహీతి)బా ధకాభావేసత్యుపచారఏవదోషః- సచప్రకరణానువృత్తశ్చేత్స్యాత్ . నచతదనువృత్తిః - ప్రాణమయేమనోమయేచతస్యవిచ్ఛిన్నత్వాదిత్య భిప్రాయః. విజ్ఞానశబ్దస్యచేతనపరత్వేప్రయోగాన్తరందర్శయతి (అతఏవచేతనమితి) అతఏవ- విజ్ఞానశబ్దస్యచేతనపరత్వాదేవేత్యర్థః. (చేతనమచేతన ఞ్చేతి)నహ్యన్తఃకరణానన్తఃకరణవిభాగోత్రక్రియతే-కింతుచిదచిద్విభాగఏవేతిభావః. కుతఇత్యత్రాహ (నిలయనత్వేతి)అచిద్వికారవిశేషస్యాన్తఃకరణ స్య *జీవభూతాంమహాబాహోయయేదంధార్యతేజగదితిప్రకారేణచేతనధార్యస్యవిశ్వనిలయనత్వాయోగాత్, పరేణతస్యసత్యత్వానభ్యుపగమా చ్చేతిభావః. విజ్ఞానశబ్దస్యసంవిత్పరత్వమప్యయుక్తం-*అనుప్రవిశ్యేత్యనేనానుప్రవేశశ్రవణాత్. నహిసంవిద్రూపఆత్మాఅత్మాన్తరవ్యాప్యతయాఽభిమతఃపరస్య.విజ్ఞానశబ్దస్యచేతనపరత్వేనప్రయోగాన్తరందర్శయతి(తథేతి)విజ్ఞానశబ్దస్యాత్మశబ్దస్థానేశ్రుతత్వాదన్తఃకరణపరత్వమనుపపన్నం. న చాత్మశబ్దోప్యన్తఃకరణపరః- విజ్ఞానశబ్దవత్తస్యాపితత్రాస్వరసత్వాత్. యథాజ్ఞాయతేనేనేతివ్యుత్పత్త్యాశ్రయణంవిజ్ఞానశబ్దస్యక్లిష్టం- తద్వచ్చేతన వ్యతిరిక్తేష్వాత్మశబ్దోపిహ్యస్వరసః. అన్తఃకరణపరత్వేవిజ్ఞానాత్మశబ్దయోర్ద్వయోరప్యస్వారస్యం- చేతనపరత్వేతువిజ్ఞానశబ్దమాత్రాస్వారస్యంనతుద్వ యోరితివిశేషః. అత్రాత్మశబ్దస్యపరమాత్మతయాస్వాభిమతసంవిత్పరత్వంచపరేణదుర్వచం- *యఆత్మనితిష్ఠన్నిత్యత్రాత్మాన్తరస్థితిశ్రవణాత్- ఆ త్మాన్తరవ్యాప్యస్యపరమాత్మత్వాసిద్ధేః. సర్వత్రప్రయుక్తస్యవిజ్ఞానశబ్దస్యవ్యుత్పత్త్యన్తర్వేవిశేష్యానుగుణలిఙ్గత్వాదాత్మవిషయస్యతస్యకథంన పుంసకత్వమిత్యత్రాహ(విజ్ఞానమితి) ఉపపాదితమర్థంపరమసాధ్యేనఘటయతి (తదేవమితి) తత్ -ఉక్తోపపత్తిభిః. ఏవం-విజ్ఞానశబ్దస్యచేతనపరత్వసిద్ధే రిత్యర్థః. శ్లోకస్థవిజ్ఞానశబ్దస్యజ్ఞాతృపరత్వోపపాదనేనవిజ్ఞానమయశబ్దస్యజ్ఞాతృపరత్వముక్తం. అథశ్లోకస్యజ్ఞాతృపరత్వాభావేపివిజ్ఞానమయశబ్దస్యజ్ఞా తృపరత్వమాహ(యద్యపీతి)మయడ్గృహీతవాక్యతదర్థఃపరిత్యక్తఇతితద్వత్యపివాక్యేసనత్యాజ్యఇత్యర్థః. తర్హిబ్రాహ్మణస్యశ్లోకస్యచకథమైకార్థ్యమి

తనుత ఇతి శ్లోకేన-జ్ఞానమాత్రమేవోపాదీయతే-న జ్ఞాతా-తథాపి *అన్యోఽన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయ ఇతి తద్వాక్యజ్ఞాతైవోపదిశ్యతే. యథా *అన్నాద్వై ప్రజాః ప్రజాయన్త ఇత్యత్ర శ్లోకే కేవలాన్నోపాదానేఽపి *స వా ఏష పురుషోఽన్నరసమయ ఇత్యత్ర నాన్నమాత్రం నిర్దిష్టం- అపి తు తన్మయః-తద్వికారః. ఏతత్సర్వం హృది నిధాయ సూత్రకారః స్వయమేవ *భేదవ్యపదేశాదిత్యనన్తరమేవ వదతి. యదుక్తం జగత్కారణతయా నిర్దిష్టస్య *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య *తత్త్వమసీతి చ జీవసామానాధికరణ్యనిర్దేశాజ్జగత్కారణమపి జీవస్వరూపాన్నాతిరిచ్యత ఇతి కృత్వా జీవస్యైవ స్వరూపం *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి ప్రక్రాన్తమసుఖాద్వ్యావృత్తత్వేనానన్దమయ ఇత్యుపదిశ్యత ఇతి-తదయుక్తం- జీవస్య చేతనత్వే సత్యపి *తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతేతి స్వసఙ్కల్పపూర్వకానన్తవిచిత్రసృష్టియోగానుపపత్తేః. శుద్ధావస్థస్యాపి హి తస్య సర్గాదిజగద్వ్యాపారాసమ్భవో *జగద్వ్యాపారవర్జం *భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాదిత్యత్రోపపాదయిష్యతే. కారణభూతస్య బ్రహ్మణో జీవస్వరూపత్వానభ్యుపగమే *అనేన జీవేనాత్మనా *తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యనిర్దేశః కథముపపద్యత ఇతి చేత్. కథం వా నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధస్య సత్యసఙ్కల్పస్య సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేరనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణస్య సకలకారణభూతస్య బ్రహ్మణః నానావిధానన్తదుఃఖాకరకర్మాధీనచిన్తితనిమిషితాదిసకలప్రవృత్తిజీవస్వరూపత్వం. అన్యతరస్య మిథ్యాత్వే నోపపద్యత ఇతి చేత్-కస్య భోః. కిం హేయసమ్బన్ధస్య-కిం వా హేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానస్వభావస్య. హేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానస్య బ్రహ్మణోఽనాద్యవిద్యాశ్రయత్వేన హేయసమ్బన్ధమిథ్యాప్రతిభాసో మిథ్యారూప ఇతి చేత్. విప్రతిషిద్ధమిదమభిధీయతే-బ్రహ్మణో హేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానత్వమనాద్యవిద్యాశ్రయత్వేనానన్తదుఃఖవిషయమిథ్యాప్రతిభాసాశ్రయత్వం చేతి. అవిద్యాశ్రయత్వం తత్కార్యదుఃఖప్రతిభాసాశ్రయత్వం చైవ హి హేయసమ్బన్ధః. తత్సమ్బన్ధిత్వం తత్ప్రత్యనీకత్వం చ విరుద్ధమేవ. తథాపి తస్య మిథ్యాత్వాన్న విరోధ ఇతి మా వోచః-మిథ్యాభూతమప్యపురుషార్థ ఏవ- యన్నిరసనాయ సర్వే వేదా

త్యత్రాహ (యథేతి) పూర్వవాక్యోక్తార్థైకదేశవిషయత్వాచ్ఛ్లోకస్య తదైకార్థ్యం-యథాఽన్నమయవిషయశ్లోకస్యేత్యర్థః. తన్మయ ఇతి శ్రుతివాక్యగతమయడర్థానువాదః. తద్వికార ఇతి తద్వ్యాఖ్యానం. ఉక్తార్థజాతస్యోత్సూత్రత్వశఙ్కాం పరిహరన్ వ్యాఖ్యాస్యమానసూత్రోపయోగిత్వం చ దర్శయితుమాహ (ఏతత్సర్వమితి) *తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదితి వాక్యం జీవపరయోర్భేదప్రతిపాదకం వదన్ సూత్రకారో విజ్ఞానశబ్దస్య జ్ఞాతృపరత్వం తదుపపత్తీశ్చ హృది నిదధదేవ వదతీత్యర్థః. పూర్వపక్షే జీవసామానాధికరణ్యం శారీరత్వశ్రవణం చ హేతుద్వయముక్తం - తత్ర సామానాధికరణ్యస్యాభేదావహత్వముపపాదయితుం యదుక్తమిత్యాదినోపదిశ్యత ఇత్యన్తేనానూదితం పూర్వపక్షహేతుం దూషయతి (తదయుక్తమితి) ప్రాకరణికవాక్యైః సమానాధికరణపదప్రాతిపదికాంశేన చ విరుద్ధధర్మాధ్యాసప్రతిపత్త్యా భేదసిద్ధేః కాలాత్యయాపదిష్టహేతురివ పరోక్తహేతుర్న సాధ్యసాధక ఇతి దూషణం వక్తుం తత్పదోపస్థాప్యవిశేషసమర్పకైః ప్రాకరణికవాక్యైః పరాభిమతైక్యవిరుద్ధభేదసిద్ధిం దర్శయతి (జీవస్యేతి) ప్రలయదశాయాముపసంహృతకరణకళేబరస్య కర్మవశ్యస్య సంకల్పమాత్రేణ విచిత్రజగత్సర్గాయోగాద్బద్ధస్య స్రష్టృత్వమనుపపన్నమిత్యర్థః. శుద్ధావస్థస్య సంభవతీత్యత్రాహ (శుద్ధేతి) ఉక్తం వర్తితుం శఙ్క్యతే (కారణేతి) సమానవిభక్త్యవగతైక్యోపపత్తిః కథమిత్యర్థః. (కథం వేతి) ప్రాతిపదికావగతవిశేషణాన్వయః కథమిత్యర్థః. నిరస్తేత్యాదిపదైస్తత్పదప్రాతిపదికావగతవిశేషణాన్వయో దర్శితః. *తదైక్షత *అసృజతేతి యథాసంకల్పం జగత్సృష్టిశ్రవణేన సత్యసంకల్పాదిగుణానామతిరోహితత్వావగమాత్తిరోధాయకహేయసంబన్ధానర్హత్వమర్థసిద్ధమిత్యభిప్రాయేణ నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధత్వముక్తం. జగద్వ్యాపారోపయికగుణాన్తరాణామన్యత్ర కణ్ఠోక్తానాం సద్విద్యాయాం గతిసామాన్యన్యాయాదర్థసిద్ధత్వమభిప్రేత్యోక్తమనవధికేతి. త్వమ్పదప్రాతిపదికావగతవిశేషణాన్వయోపదర్శితో నానావిధేతి. జీవస్వరూపత్వం - జీవేన సహ స్వరూపైక్యం. జీవత్వమిత్యుక్తే జీవశరీరకత్వప్రతిపత్తిశ్చ సంభవతీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం జీవస్వరూపత్వమిత్యుక్తం. సామానాధికరణ్యోపపత్తయే పదద్వయావగతవిశేషణపరిత్యాగపక్షం దూషయిష్యన్ సంభావితం పక్షద్వయం శఙ్క్యతే (అన్యతరస్యేతి) తత్త్వంపదప్రతిపన్నవిశేషణయోరన్యతరస్యేత్యర్థః. వికల్పయతి (కస్యేతి) ప్రత్యక్షసిద్ధాగమసిద్ధత్వేన తత్పదావగతవిశేషణజాతం దుస్త్యజమితి భావః. సహేతుకమిమం పక్షం పరేణ ప్రథమశిరఃపరిగ్రహం శఙ్క్యతే (హేయప్రత్యనీకేతి) హేయం - దుఃఖం. మిథ్యాప్రతిభాసః - భ్రాన్తిజ్ఞానం. స్వతశ్శుద్ధస్య పటస్యౌపాధికమాలిన్యవత్పరమార్థతో నిర్మలస్య స్ఫటికస్యాధ్యాసాదరుణిమవచ్చ బ్రహ్మణో నిర్దోషకల్యాణైకతానత్వం హేయసంబన్ధశ్చ స్వాభావికౌపాధికవిభాగేన పరమార్థాపరమార్థవిభాగేన వాఽవిరుద్ధం-ఉభయోరపి స్వాభావికత్వసత్యత్వాభ్యుపగమే హి విరోధ ఇతి శఙ్కాఽభిప్రేతా. దూషయతి (విప్రతిషిద్ధమితి) విప్రతిషేధముపపాదయతి (అవిద్యాశ్రయత్వమితి) న కేవలం దుఃఖమేవ హేయం-అపి తు తద్ధేతుతత్ప్రతిభాసావపి హేయావిత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తత్సంబన్ధిత్వమితి) అవిద్యాతత్కార్యదుఃఖతత్ప్రతిభాసరూపహేయానామాశ్రయత్వం తత్ప్రత్యనీకత్వం చ విరుద్ధమిత్యర్థః. సంబన్ధమిథ్యాత్వాదవిరోధం శఙ్క్యతే (తథాపీతి) తథాపి- అవిద్యాదీనాం హేయత్వేఽపి. తస్య- ఆశ్రయత్వరూపసంబన్ధస్యేత్యర్థః. దూషయతి (మిథ్యాభూతమపీతి) ఆశ్రయత్వం మిథ్యాభూతమప్యపురుషార్థ ఇత్యర్థః. అపురుషార్థత్వముపపాదయతి (యన్నిరసనాయేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ

స్తాఽఽరభ్యన్త ఇతి బ్రూషే. నిరసనీయాపురుషార్థయోగశ్చ హేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానతయా విరుధ్యతే. కిం పునః - *యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యాదినా నిఖిలజగదేककారణతాం, *తదైక్షత బహు స్యామితి సత్యసఙ్కల్పతాం, చ ప్రతిపాద్య తస్యైవ బ్రహ్మణః *తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యేనానన్తదుఃఖాశ్రయజీవైక్యం ప్రతిపాదితం. తదన్యథానుపపత్త్యా బ్రహ్మణ ఏవావిద్యాశ్రయత్వాదిపరికల్పనీయమితి చేత్. శ్రుతోపపత్తయేప్యనుపపన్నం విరుద్ధం చ న కల్పనీయం. అథ హేయసమ్బన్ధ ఏవ పారమార్థికః - కల్యాణైకస్వభావతా తు మిథ్యాభూతా. హన్తైవం తాపత్రయాభిహతచేతసో జిజీవిషయా ప్రవృత్తం శాస్త్రం - తాపత్రయాభిహతిరేవ తస్య పారమార్థికీ - కల్యాణైకస్వభావస్తు భ్రాన్తిపరికల్పిత ఇతి బోధయత్సమ్యగుజ్జీవయతి. అస్త్వేతత్ తద్దోషపరిజిహీర్షయా బ్రహ్మణో నిర్విశేషచిన్మాత్రస్వరూపాతిరిక్తజీవత్వదుఃఖిత్వాదికం, సత్యసఙ్కల్పత్వకల్యాణగుణాకరత్వజగత్కారణత్వాద్యపి మిథ్యాభూతమితి కల్పనీయమితి చేత్. అహో భవతాం వాక్యార్థపర్యాలోచనకుశలతా - ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానం సర్వస్య మిథ్యాత్వే సర్వస్య జ్ఞాతవ్యస్యాభావాన్న సేత్స్యతి. యత్త్వేకవిజ్ఞానం పరమార్థవిషయం తథైవ సర్వవిజ్ఞానమపి యది పరమార్థవిషయం, తదన్తర్గతం, చ - తదా తజ్జ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానమితి శక్యం వక్తుం. న హి పరమార్థశుక్తికాజ్ఞానేన తదాశ్రయమపరమార్థరజతం జ్ఞాతం భవతి. అథోచ్యేత - ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయా అయమర్థః - నిర్విశేషవస్తుమాత్రమేవ సత్యమన్యదసత్యమితి. న తర్హి *యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమితి బ్రూయేత. యేన శ్రుతేనాశ్రుతమపి శ్రుతం భవతీతి హ్యస్య వాక్యస్యార్థః. కారణతయోపలక్షితనిర్విశేషవస్తుమాత్రస్యైవ సద్భావశ్చేత్ప్రతిజ్ఞాతః - *యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతమితి దృష్టాన్తోఽపి న ఘటతే - మృత్పిణ్డవిజ్ఞానేన హి తద్వికారస్య జ్ఞాతతా నిదర్శితా. తత్రాపి వికారస్యాసత్యతాఽభిప్రేతేతి చేత్ - మృద్వికారస్య రజ్జుసర్పాదివదసత్యత్వం శ్రోతురసిద్ధమితి ప్రతిజ్ఞాతార్థసమ్భావనాప్రదర్శనాయ * యథా సోమ్యేతి ప్రసిద్ధవదుపన్యాసో న యుజ్యతే. న చ *తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానోత్పత్తేః ప్రాగ్వికార

(నిరసనీయేతి) ఏతదుక్తం భవతి - మిథ్యాత్వం కిమత్యన్తాభావః - ఉత జ్ఞానబాధ్యత్వం. ప్రథమే నిరసనీయాభావాత్తన్నిరాసాయ శాస్త్రారమ్భో న స్యాత్. ద్వితీయే చ మిథ్యాభూతస్యాపురుషార్థత్వమస్తి - న వా. న చేన్నిరసనీయత్వాభావాచ్ఛాస్త్రారమ్భనైరర్థక్యం. అపురుషార్థత్వమస్తి చేద్ధేయప్రత్యనీకత్వవ్యాఘాతో దుష్పరిహర ఇతి. తద్విరోధేఽపి హేయసమ్బన్ధస్య శ్రుతిబలాదభ్యుపగన్తవ్యత్వం శఙ్క్యతే (కిం పునరితి) పరిహరతి (శ్రుతోపపత్తయ ఇతి) అనుపపన్నం - తర్కపరాహతం. విరుద్ధం - ప్రమాణవిరుద్ధం. *అపహతపాప్మా *విశోకో విజిఘత్సః *ఏష హి సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదితః *అనశ్నన్నన్యః *అనీశయా శోచతి ముహ్యమానః। జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశం *అస్మాన్మాయీ సృజతే *తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః *తమక్రతుం పశ్యతి *అనాత్తాం దేవతాం ప్రపద్యే ఇత్యాదిశ్రుతివిరోధః. ఏకస్మిన్ హేయప్రత్యనీకత్వహేయాస్పదత్వాదివిరుద్ధధర్మాన్వయానుపపత్తిస్తర్కవిరోధః. శిరోన్తరం శఙ్క్యతే (అథేతి) దూషయతి (హన్తైవమితి) శాస్త్రస్య ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వాభావాదప్రామాణ్యం ప్రసజేదిత్యర్థః. పరస్య సిద్ధాన్తభూతముభయప్రహాణం శఙ్క్యతే (అస్త్వేతదితి) పరిహరతి (అహో భవతామితి) అర్థనిష్కర్షోపయుక్తపదద్వయ, వాక్యైక్య, తత్ప్రకరణ, ప్రకరణాన్తర, ఉపనిషదన్తర, ప్రమాణాన్తర, తర్క, సామానాధికరణ్య, నిరూపణం పర్యాలోచనం. ప్రథమమేవ తత్ప్రకరణోపక్రమవిరోధం దర్శయతి (ఏకేతి) సర్వస్యాసత్యత్వేఽపి కథం న సేత్స్యతీత్యత్రాహ (యత్త్వేకేతి) పరమార్థవిషయమిథ్యావిషయత్వే జ్ఞానయోర్వైరూప్యం స్యాదితి భావః. (తదన్తర్గతం చేతి) పరిషజ్జ్ఞానేన తద్గతాః పురుషా హి జ్ఞాతా భవన్తి - న తు తద్బహిఃస్థా ఇతి భావః. జ్ఞానస్య తదన్తర్గతత్వం తద్విషయాన్తర్గతత్వం. యద్వా - తదన్తర్గతం - సర్వమితి శేషః. పరమార్థవిషయం తదన్తర్గతమిత్యుక్తమర్థం వ్యతిరేకేణోపపాదయతి (న హి పరమార్థేతి) న హి శుక్తిరజతయోరేకధీవిషయత్వమిత్యర్థః. ఏకత్వసర్వత్వావస్థాభేదే సత్యపి ధర్మ్యైక్యాదేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానముపపద్యతే - జ్ఞాతత్వసర్వత్వే హ్యేకాశ్రయవర్తినీ. న హి జ్ఞాతత్వవిశిష్టాకారేణ సర్వత్వం - సర్వత్వవిశిష్టాకారేణ జ్ఞాతత్వం వా. ప్రాగేవాయం మయా జ్ఞాత ఇత్యపి హి ధర్మిమాత్రస్యైవ జ్ఞాతత్వం - న త్వేతదవస్థావిశేషవిశిష్టస్య - దేశకాలాదిభేదాత్. న హి పూర్వమేతత్కాలాదివిశిష్టతయా జ్ఞాతత్వం. బ్రహ్మైకమేవ సత్యమితి జ్ఞాతేఽన్యన్మిథ్యాత్వేన జ్ఞాతం స్యాదితి శఙ్క్యతే (అథోచ్యేతేతి) పరిహరతి (న తర్హీతి) సర్వం మిథ్యాత్వేన జ్ఞాతం భవతీతి వా సర్వం నివృత్తం భవతీతి వా బ్రూయేతేత్యర్థః. ఏవం చార్థే సతి మిథ్యాత్వేనేతి పదస్యాధ్యాహారః, ధర్మ్యన్తరవిషయతయా జ్ఞానశబ్దయోర్వైరూప్యం, - స్వరసతః ప్రాప్తం హి జ్ఞానైకరూప్యం - తచ్చ భజ్యేత. జ్ఞాతం భవతీతి జ్ఞాతృజ్ఞేయతదవచ్ఛిన్నజ్ఞానాభావాన్నివృత్తిలక్షణా, చేతి దోషత్రయమభిప్రేతం. శ్రూయమాణాన్వయప్రకారస్యాపరవిరుద్ధతామాహ (యేనేతి) ఏవం ప్రతిజ్ఞావాక్యాస్వారస్యముక్తం. అథ దృష్టాన్తవాక్యాననుగుణత్వమాహ (కారణతయేతి) అఘటితత్వముపపాదయతి (మృత్పిణ్డేతి) న హి శుక్తిజ్ఞానాద్రజతనివృత్తివత్ మృత్పిణ్డజ్ఞానాద్ఘటాదినివృత్తిర్నిదర్శితేతి భావః. దృష్టాన్తావిరోధం శఙ్క్యతే (తత్రాపీతి) ప్రసిద్ధవదుపన్యాసానుపపత్త్యా దూషయతి (మృద్వికారస్యేతి) మృద్వికారాసత్యత్వమనుమానాదినాఽవగతమిత్యత్రాహ (న చేతి) అననుగృహీత

జాతస్యాసత్యతామాపాదయత్తర్కానుగృహీతమననుగృహీతంవా ప్రమాణముపలభామహ ఇతి. అయమర్థః *తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్య ఇత్యత్ర వక్ష్యతే. తథా *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం *తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత *హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి *సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమిత్యాదినాఽస్య జగతస్సదాత్మకతా, సృష్టేః పూర్వకాలే నామరూపవిభాగప్రహాణేన, జగదుపాదానస్య సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య బ్రహ్మణస్స్వవ్యతిరిక్తనిమిత్తాన్తరానపేక్షత్వం, సృష్టికాలేఽహమేవ నానాప్రకారః స్యామితి బహుభవనసఙ్కల్పః, స్వమేవ బహుస్యామిత్యనన్యసాధారణసఙ్కల్పవిశేషో, యథా సఙ్కల్పానన్తరం విచిత్రతత్త్వానాం విశేషణప్రకారవిశేషవిశిష్టా సృష్టిః, స్వసృష్టేష్వచేతనేషు వస్తుషు స్వాత్మకజీవానుప్రవేశేనానన్తనామరూపవ్యాకరణం, స్వవ్యతిరిక్తస్య సమస్తస్య స్వమూలత్వం, స్వాయతనత్వం, స్వప్రవర్త్యత్వం, స్వేనైవ జీవనం, స్వప్రతిష్ఠత్వమిత్యాద్యనన్తవిశేషాశ్శాస్త్రైకసమధిగమ్యాః ప్రతిపాదితాః. తత్సమభివ్యాహృతయా ప్రకరణాన్తరేష్వప్యపహతపాప్మత్వాదినిరస్తనిఖిలదోషతా సర్వజ్ఞతా సర్వేశ్వరత్వ సత్యకామత్వ సత్యసఙ్కల్పత్వ సర్వావభాసకత్వ నిరతిశయానన్దయోగాదయస్సకలేతరప్రమాణావిషయాస్సహస్రశః ప్రతిపాదితాః. ఏవమనన్యగోచరానన్తవిశేషవిశిష్టప్రకృతబ్రహ్మపరామర్శితచ్ఛబ్దస్య నిర్విశేషవస్తుమాత్రోపదేశపరత్వమసఙ్గతత్వేనోన్మత్తప్రలపితాయేత. త్వంపదం చ సంసారిత్వవిశిష్టజీవవాచి-తస్యాపి నిర్విశేషస్వరూపోపస్థాపనపరత్వే స్వార్థః పరిత్యక్తస్స్యాత్. నిర్విశేషప్రకాశస్వరూపస్య చ వస్తునోఽప్యవిద్యయా తిరోధానం స్వరూపనాశప్రసఙ్గాదిభిర్న సమ్భవతీతి పూర్వమేవోక్తం. ఏవం చ సతి సమానాధికరణవృత్తయోస్తత్త్వమితి ద్వయోరపి పదయోర్ముఖ్యార్థపరిత్యాగేన లక్షణా చ సమాశ్రయణీయా. అథోచ్యేత-సమానాధికరణవృత్తానామేకార్థప్రతిపాదనపరతయా విశేషణాంశే తాత్పర్యాసమ్భవాదేవ విశేషణనివృత్తేర్వస్తుమాత్రైకత్వప్రతిపాదనాన్న లక్షణాప్రసఙ్గః. యథా నీలముత్పలమితి పదద్వయస్య విశేష్యైకత్వప్రతిపాదనపరత్వేన నీలత్వోత్పలత్వరూపవిశేషణద్వయం న వివక్ష్యతే- తద్వివక్షాయాం హి నీలత్వవిశిష్టాకారేణోత్పలత్వవిశిష్టాకారస్యైకత్వప్రతిపాదనం ప్రసజ్యేత. తత్తు న సమ్భవతి - న హి నైల్యవిశిష్టాకారేణ తద్వస్తూత్పలపదేన విశేష్యతే- జాతిగుణయోరన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గాత్.

మితి జ్ఞానైక్యబుద్ధివదాపాతప్రతీతిమాత్రజనకం వివక్షితం. ఉపక్రమవాక్యపర్యాలోచనాం దర్శయతి (తథేతి) సదాయతనత్వ ఫలితం స్వప్రవర్త్యత్వం స్వేనైవ జీవనం చ- ప్రశాసనేన హి ధారణం- భృత్యా చ తజ్జీవనం. నిషేధాయ గుణానువాద ఇతి శఙ్కాయాం వ్యుదాసాయాహ (శాస్త్రైకేతి) న హి విధేరనువాదిత్వమితి భావః. శ్రుత్యన్తరపర్యాలోచనాం దర్శయతి (తత్సంబన్ధితయా ప్రకరణాన్తరేష్వపీతి) అపహతపాప్మత్వాదిరూపా నిరస్తనిఖిలదోషతేత్యర్థః. అపూర్వతాలక్షణం గుణేషు తాత్పర్యలిఙ్గం దర్శయితుం సకలేతరప్రమాణావిషయా ఇత్యుక్తం. తత్ కిమిత్యాకాఙ్క్షాం పూరయన్ ఉపక్రమపర్యాలోచనాభావం దర్శయతి (ఏవమితి) ఏవమనన్యగోచరానన్తవిశేషవిశిష్టప్రకృతేత్యనేన ప్రాకరణికవాక్యవిరోధో వివక్షితః. ప్రకృతబ్రహ్మపరామర్శితచ్ఛబ్దస్యేత్యనేన యత్ర క్వాపి ప్రకృతాకారవిశిష్టపరామర్శితయా తచ్ఛబ్దవ్యుత్పత్తివిరోధ ఉక్తః. త్వంపదస్యాపి వస్తుమాత్రపరత్వే ముఖ్యార్థప్రహాణమాహ (త్వంపదం చేతి) స్వాభిముఖశ్చేతనస్త్వంశబ్దార్థః. అభిముఖ్యం చ స్వవాక్యబోధ్యత్వం. బోధ్యత్వం చాజ్ఞస్య సంసారిణః స్వతః ప్రాప్తమితి భావః. తస్మాద్బోధనార్హతోపయోగ్యాకారవిశిష్టస్త్వమర్థః- అతస్స పరిత్యక్తో భవతి. ప్రమాణతర్కాపర్యాలోచనాపూర్వోక్తేత్యాహ (నిర్విశేషేతి) పదద్వయనిమిత్తప్రహాణే నిర్విశేషత్వస్య బుద్ధిస్థత్వాత్తదనుపపత్తిరూపతర్కాపర్యాలోచనం దర్శితం. సామానాధికరణ్యబలాన్నిర్విశేషవస్త్వభ్యుపగమ ఇతి శఙ్కాయాం పదద్వయలక్షణాలక్షణం దూషణమాహ (ఏవం చేతి) ఏవం చ సతి- నిర్విశేషస్వరూపోపస్థాపనపరత్వే. ముఖ్యార్థసంబన్ధితయా వస్తుమాత్రావబోధనేఽభ్యుపగతే లక్షణాస్వీకార ఇత్యర్థః. అథ పరమతముపన్యస్యతి (అథోచ్యేతేతి) సమానాధికరణవృత్తానామిత్యాది గ్రన్థోపక్షేపవిషయసంగ్రహరూపః. (విశేషణాంశే తాత్పర్యాసంభవాదితి) అన్యథా విశేషణబహుత్వాదేకార్థత్వాసిద్ధేరితి భావః. పూర్వమప్యుక్తాదేవేత్యేవకారాభిప్రాయః. ప్రథమసూత్రే హి బహుశ ఉక్తః. యద్వా- అన్యనైరపేక్ష్యపర ఏవకారః. (న లక్షణాప్రసఙ్గ ఇతి) వాచ్యబహిర్భూతప్రతిపాదనాదితి భావః. ఏవం పక్షవిషయే సంక్షేపేణోక్తమర్థముపపాదయతి (యథేత్యాదినా) తత్ర మహాభాష్యోక్తైవ్యుదాహరణే విశేషణాంశే తాత్పర్యాసంభవం సిద్ధం కృత్వోదాహృతః. కథం తత్ర విశేషణాంశావివక్షేత్యత్రాహ (తద్వివక్షాయామితి) ప్రసక్తస్యానిష్టతాం దర్శయతి (తత్త్వితి) యుగపదభిధానే ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగహానిప్రసఙ్గాత్, పదద్వయప్రకృత్యుపస్థాపితవిశిష్టైక్యేన మాత్రవిభక్త్యా ప్రతిపాద్యమానే విశేష్యాంశస్యేవ విశేషణభూతజాతిగుణాంశయోరప్యైక్యప్రసఙ్గాత్, చక్రమేణాభిధానపక్షోఽభ్యుపగన్తవ్య ఇతి హృది నిధాయాహ (న హీతి) క్రమపక్షేఽపి పూర్వపదప్రతిపన్నాకారవిశిష్టస్య పదాన్తరప్రతిపన్నాకారవిశిష్టవస్తుతాదాత్మ్యం కిం సమానవిభక్త్యా బోధ్యం - ఉత పూర్వపదప్రతిపన్నే విశిష్టే విశేషణాన్తరాన్వయ ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమే విశేషణభూతజాతిగుణయోరప్యైక్యప్రసఙ్గం సిద్ధం బుద్ధ్వా ద్వితీయే శిరస్యన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గమాహ (జాతిగుణయోరితి) తాత్పర్యబ

అతో నీలత్వోత్పలత్వోపలక్షితవస్త్వైకత్వమాత్రం సామానాధికరణ్యేన ప్రతిపాద్యతే. తథా సోఽయం దేవదత్త ఇత్యతీతకాలవిప్రకృష్టదేశవిశిష్టస్య తేనైవ రూపేణ సన్నిహితదేశవర్తమానకాలవిశిష్టతయా ప్రతిపాదనానుపపత్తేరుభయదేశకాలోపలక్షితస్వరూపమాత్రైక్యం సామానాధికరణ్యేన ప్రతిపాద్యతే. యద్యపి నీలమిత్యాద్యేకపదశ్రవణే ప్రతీయమానం విశేషణం సామానాధికరణ్యవేళాయాం విరోధాన్న ప్రతిపాద్యతే- తథాపి వాచ్యైకదేశప్రధానాంశస్య ప్రతిపాదనాన్న లక్షణా - అపితు విశేషణాంశస్యావివక్షామాత్రం. సర్వత్ర సామానాధికరణ్యస్యైష ఏవ స్వభావ ఇతి న కశ్చిద్దోష ఇతి. తదిదమసారం-సర్వేష్వేవ వాక్యేషు పదానాం వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థసంసర్గవిశేషమాత్రం ప్రత్యాయ్యం. తత్ర సమానాధికరణవృత్తానామపి నీలాదిపదానాం నైల్యాదివిశిష్టపదార్థో వ్యుత్పత్తిసిద్ధః పదాన్తరార్థసంసృష్టోఽభిధీయతే. యథా నీలముత్పలమానయేత్యుక్తే నీలిమాదివిశిష్టమేవానీయతే, యథా చ విన్ధ్యాటవ్యాం మదముదితో మాతఙ్గగణస్తిష్ఠతీతి పదద్వయావగతవిశేషణవిశిష్టపదార్థః ప్రతీయతే,- ఏవం వేదాన్తవాక్యేష్వపి సమానాధికరణనిర్దేశేషు తత్తద్విశేషణవిశిష్టమేవ బ్రహ్మ ప్రతిపత్తవ్యం. న చ విశేషణవివక్షాయామితరవిశిష్టాకారం వస్త్వన్యేన విశేష్టవ్యం - అపితు సర్వైర్విశేషణైస్స్వరూపమేవ విశేష్యం. తథా హి *భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం శబ్దానామేకస్మిన్నర్థే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యం.

హిష్ఠస్యాపి విశేషణస్యోపయోగం దర్శయన్ ఫలితమాహ (అత ఇతి) నీలోత్పలమిత్యత్ర విశేషణాన్వయేప్యుపేక్షితాత్పర్యాభావ ఉక్తః. తత్ర విశేషణాన్వయస్యాస్ఫుటత్వాద్విశేషణాన్వయే స్పష్టతాత్పర్యాభావముదాహరణాన్తరం దర్శయతి (తథేతి) విశిష్టవాచినశ్శబ్దస్య విశిష్టపరిత్యాగేన విశిష్టైకదేశతయా తత్సంబన్ధినివిశేష్యస్వరూపమాత్రే వృత్తిర్లక్షణైవ స్యాదిత్యత్రాహ (యద్యపీతి) పరిహరతి (తథాపీతి) వాచ్యైకదే- నహి శక్తివిషయాద్విశిష్టాద్బహిర్భూతం విశేష్యమితి భావః. (ప్రధానాంశస్యేతి) తాత్పర్యవిషయతయా ధర్మితయా చ ప్రధానస్య విశేష్యాంశస్యావర్జనాదప్రధానవిశేషణత్యాగేప్యఙ్గుళ్యాదివికలే పురుషశబ్దస్యేవ న లక్షణేతి భావః. ముఖ్యార్థత్వే తుల్యేపి విశిష్టప్రతిపాదనదశాతో వైలక్షణ్యం దర్శయతి (అపిత్వితి) (అవివక్షామాత్రమితి) అశక్యే క్వచిద్వ్యాపారాభావాత్ వ్యాపారవిషయాంశేపి నహ్యశక్తిరితి భావః. పూర్వం పక్షే లక్షణాఽభావ ఉక్త ఇదానీం స పక్షో విశదీకృతో భవతి. విశేషణావివక్షాయామస్వారస్యం స్యాదిత్యత్రాహ (సర్వత్రేతి) సామానాధికరణ్యవ్యుత్పత్తేరీదృశత్వాన్నాస్వారస్యం- వ్యుత్పత్త్యనను రోధే సతి హ్యస్వారస్యం. అత ఐకార్థ్యవ్యుత్పత్తివిరోధివిశేషణవివక్షాయామేవాస్వారస్యమితి భావః. ఇమం పూర్వపక్షం ప్రతిక్షిపతి (తదిదమసారమితి) ప్రథమం చరమోక్తతయా బుద్ధిస్థం వ్యుత్పత్త్యన్తరాశ్రయణం నిరస్యతి (సర్వేష్వేవేతి) సర్వేషు-సమానాధికరణేషు వ్యధికరణేషు చ వాక్యేష్విత్యర్థః. గామానయ గాం బధానేత్యాదివ్యధికరణవాక్యేషు న హి ప్రతివాక్యం పదానామర్థభేదవ్యుత్పత్తికల్పనం- *క్లృప్తకల్ప్యవిరోధే తు యుక్తః క్లృప్తపరిగ్రహ ఇతి న్యాయేన క్లృప్తవ్యుత్పత్త్యైవ స్వార్థబోధనసంభవే వ్యుత్పత్త్యన్తరకల్పనానుపపత్తేః. తథా సమానాధికరణవాక్యేష్వపి న పదానాం వ్యుత్పత్త్యన్తరం ప్రవృత్తినిమిత్తావిశిష్టార్థవిషయం కల్పనీయమితి భావః. వ్యుత్పత్త్యన్తరాభావేపి వాక్యానాం పరస్పరవైషమ్యసంభవోపపాదనపరం వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థసంసర్గవిశేషమాత్రమితి పదం. వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థసంసర్గవిశేషాద్వాక్యవైషమ్యం - న తు ప్రకృత్యంశస్య వ్యుత్పత్త్యనవగతార్థాన్తరకల్పనాదిత్యభిప్రాయః. ఏవం సర్వవాక్యసాధారణం రూపముక్తం. అనేన సమానాధికరణవాక్యేషు ఫలితమర్థమాహ (తత్రేతి) తత్ర - తేషు వాక్యేషు. సమానాధికరణపదానాం విశిష్టైకార్థప్రతీతిహేతుత్వముదాహరణేన దర్శయతి (యథేతి) ప్రత్యక్షవిషయం పరోక్షవిషయం చోదాహరణద్వయం- అత ఏవ హ్యానీయతే ప్రతీయత ఇత్యుక్తం. కారకవిభక్త్యన్తత్వం న సామానాధికరణ్యవిరోధీత్యభిప్రాయేణ నీలముత్పలమానయేత్యుక్తం. (నీలిమాదివిశిష్టమేవానీయత ఇతి) సమానాధికరణపదసముదాయో వస్తుమాత్రప్రత్యాయకశ్చేద్వస్తుమాత్రత్వావిశేషాదనీలమప్యానీయేతేత్యభిప్రాయః. కించ - సమానాధికరణపదానాం విశేషణపరిత్యాగే కో హేతుః. సమానవిభక్త్యవగతమైక్యమితి చేన్న- ప్రాతిపదికావగతవిశేషణాన్వయబలాత్సమానవిభక్తిరైక్యం న ప్రతిపాదయేత్. తదేవ యుక్తం - విభక్త్యర్థాదపి ప్రాతిపదికార్థప్రాధాన్యాత్. *అదితిః పాశాన్ *గ్రహం సంమార్ష్టీత్యాదిషు హి విభక్త్యర్థోఽనాదృతః. ఐక్యవిషయప్రయోగదర్శనాదైక్యపరమితి చేత్- విశేషణాన్వయేపి ప్రయోగదర్శనాద్విశేషణాన్వయమపి ప్రతిపాదయతి. శాబ్దప్రతీతిర్వస్తుమాత్రస్యైవ- విశేషణాన్వయస్తు ప్రత్యక్షబలాత్స్వీక్రియతే- ప్రత్యక్షాగోచరే తు యథా శబ్దం న విశేషణప్రతీతిరితి చేన్న- విశేషణాన్వయశ్శాబ్దప్రతీతివిషయః- ఐక్యం తు ప్రత్యక్షబలాదఙ్గీక్రియత ఇతి కిం న స్యాత్. ప్రత్యక్షాగోచరేపి దేవదత్తశ్శ్యామో యువేత్యాదిప్రయోగేష్వైక్యధీదర్శనాదైక్యం శాబ్దప్రతీతివిషయ ఇతి చేత్- తత్రైవ పరోక్షవిషయప్రయోగే విశేషణాన్వయస్యాపి ప్రతీతేర్విశేషణాన్వయశ్శాబ్ద ఏవ - న ప్రత్యక్షసిద్ధ ఇతి. ఇత్థం ప్రత్యక్షపరోక్షవిభాగరహితం సమానాధికరణపదానామనేకవిశేషణవిశిష్టైకార్థబోధకత్వం దృశ్యత ఇతి చరమపర్యాయాభిప్రాయేణోదాహరణద్వయం దర్శితం. తస్మాత్ *య ఏవ లౌకికాస్త ఏవ వైదికా ఇతి లోకవేదాధికరణన్యాయేన వేదాన్తవాక్యేష్వపి పదద్వయావగతవిశేషణాపరిత్యాగేనైవార్థః ప్రతిపత్తవ్య ఇత్యాహ (ఏవం వేదాన్తేతి) అన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గం పరిహరతి (న చేతి) అరుణాధికరణే విస్తరేణ పరిహరిష్యత ఇత్యత్ర సంక్షిప్తః. న హి యథాఽనుపపత్తిస్స్యాత్తథా వక్తవ్యమితి భావః. యుగపదభిధానం హ్యదినిధాయ సర్వైర్విశేషణైస్స్వరూపమేవ విశేష్యమిత్యుక్తం. సర్వవిశేషణైః స్వరూపస్యైవ విశేష్యత్వేఽనుగుణం సామానాధికరణ్యలక్షణమిత్యాహ (తథా హీతి) న హి విశేషణాన్తరవిశిష్టాకారే విశేషణాన్తరాన్వయప్రతిపాదనం సామానాధికరణ్యమిత్యుక్త

అన్వయేన నివృత్త్యా వా పదాన్తరప్రతిపాద్యాకారాదాకారాన్తరయుక్తతయా తస్యైవ వస్తునః పదాన్తరప్రతిపాద్యత్వం సామానాధికరణ్యకార్యం - యథా దేవదత్తశ్శ్యామో యువా లోహితాక్షోఽదీనోఽకృపణోఽనవద్య ఇతి. యత్ర త్వేకస్మిన్ వస్తుని సమన్వయాయోగ్యం విశేషణద్వయం సమానాధికరణపదనిర్దిష్టం - తత్రాన్యతరస్య పరత్వేన ముఖ్యవృత్తమాశ్రీయతే - నద్వయం - యథా గౌర్వాహీక ఇతి. నీలోత్పలాదిషు తు విశేషణద్వయాన్వయావిరోధాదేకమేవోభయవిశిష్టం ప్రతిపాద్యతే. అథమనుషే-ఏకవిశేషణప్రతిసమ్బన్ధిత్వేన నిరూప్యమాణం విశేషణాన్తరప్రతిసమ్బన్ధిత్వాద్విలక్షణమితి ఘటపటయోరివైకవిభక్తినిర్దేశస్యైక్యప్రతిపాదనాసమ్భవాత్సామానాధికరణశబ్దస్య న విశిష్టప్రతిపాదనపరత్వం - అపి తు విశేషణముఖేన స్వరూపముపస్థాప్య తస్యైక్యప్రతిపాదనపరత్వమేవేతి. స్యాదేతదేవం-యది విశేషణద్వయప్రతిసమ్బన్ధిత్వమాత్రమేవైక్యం నిరున్ధ్యాత్ -న చైతదస్తి. ఏకస్మిన్ధర్మిణ్యుపసంహర్తుమయోగ్యధర్మద్వయవిశిష్టత్వమేవ హ్యేకత్వం నిరుణద్ధి. అయోగ్యతా చ ప్రమాణాన్తరసిద్ధా ఘటత్వపటత్వ

ఇత్యర్థః. సామానాధికరణ్యలక్షణగ్రన్థం వివృణోతి (అన్వయేన నివృత్త్యా వేతి) అన్వయరూపార్థస్య వ్యావృత్తిరూపార్థత్వం న కల్ప్యం- యథా శ్యామస్య ద్రవ్యయముఖేన వ్యావృత్తిముఖేన వా వస్తునః పదాన్తరప్రతిపాద్యాకారాదాకారాన్తరయుక్తతా ప్రతిపాదనం సమానాధికరణపదసముదాయకార్యమిత్యర్థః. తత్రోదాహరతి (యథేతి) అన్వయముఖేనానేకప్రవృత్తినిమిత్తవైశిష్ట్యోదాహరణం శ్యామో యువేతి. వ్యతిరేకముఖేనానేకాకారాన్వయోదాహరణమదీన ఇత్యాది. దీనత్వం - అభాస్వరమనస్కత్వం. కృపణత్వం- నిర్ధనత్వం. అత్రాయమర్థః- క్రమేణాభిధానే వ్యధికరణవాక్యే స్వకరణకారకవిశిష్టేఽధికరణకారకాన్వయస్స్యాత్ -తద్విశిష్టే ఇతరకారకాన్వయో వా ప్రసజ్యేదిత్యన్యోన్యవిశేషణవిశేష్యభావచోద్యం వ్యధికరణవాక్యే పరిహరణం. తత్ర య పరిహారస్స ఏవాత్రాపి. తథాహి- *పదజాతం శ్రుతం సర్వం స్మారితానన్వితార్థకం। న్యాయసంపాదితవ్యక్తిపశ్చాద్వాక్యార్థబోధక మిత్యుక్తప్రకారేణ స్మరణదశాయాం సర్వైః పదైః పృథక్పృథక్స్వార్థస్మరణాన్న విశేషణానామన్యోన్యసమవాయప్రసక్తిః. పరామర్శదశాయాం చోపపన్నం భవతి యథా-తథా పరామర్శాన్న్యాయసంప్రసక్తిః. పశ్చాద్యుగపత్సర్వైః పదైర్వాక్యార్థబోధనాన్న మిథస్సమవాయప్రసక్తిః. తస్మాత్సమానాధికరణపదైర్యుగపత్తత్తత్పదప్రవృత్తినిమిత్తవిశిష్టైకవిశేష్యప్రతిపాదనేన క్రమాభావాన్నాన్యోన్యసమవాయ ఇతి. సర్వైర్విశేషణైః స్వరూపమేవ విశేష్యమితి గ్రన్థేఽయమర్థోఽభిప్రేతః. అత్ర సామానాధికరణ్యలక్షణగ్రన్థోపాదానేన అన్యదపి చోద్యం పరిహృతం భవతి-యుగపదభిధానే విశిష్టయోరైక్యం సమానవిభక్తిః ప్రతిపాదయతీతి విశిష్టైక్యవద్విశేషణైక్యమపి స్యాదితి చోద్యం. అత్ర పరిహారః - *ఏకస్మిన్నర్థే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమితి సమానవిభక్త్యా విశేష్యస్యైవైక్యప్రతిపాదనాన్న విశేషణైక్యమితి. నను విశేషణే విశేష్యే చావిశేషేణ ప్రాతిపదికేనావగతే సతి సమానవిభక్తిర్విశేష్యమాత్రైక్యపరా- న తు విశేషణైక్యపరేతి కిం నియామకమితి చేత్ -సమానవిభక్తిరైక్యబోధికా-న తు భేదబోధికేతి కిం నియామకం. వ్యుత్పత్తిరితి చేత్ - సాఽత్రాపి తుల్యా. కించ-పదాన్తరాసమానాధికృతే ఘట ఇతి పదే ప్రయుక్తైకత్వసవిభక్తిః ప్రాతిపదికావగతానాం విశేషణవిశేష్యతత్సంబన్ధానామైక్యం న ప్రతిపాదయతి విశేష్యమాత్రైక్యమేవ ప్రతిపాదయతీతి కిం నియామకం. ప్రత్యక్షమూలా హి వ్యుత్పత్తిః- ప్రత్యక్షం చ విశేష్యమాత్రైక్యం దర్శయతి-న తు విశేషణవిశేష్యతత్సంబన్ధానామైక్యం- అతః ప్రత్యక్షమూలా వ్యుత్పత్తిర్నియామికేతి చేత్ -సైవాత్రాపి నియామికేతి తుల్యమితి. ఏవం సర్వత్ర వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థస్వీకారశ్చేన్న క్వచిదపి వృత్త్యన్తరకల్పనం వ్యుత్పత్త్యన్తరకల్పనం వా స్యాదిత్యత్రాహ (యత్ర త్వితి) విశేషణద్వయమితి త్రిత్వాదేరప్యుపలక్షణం. వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థస్వీకార ఏవ సర్వత్ర స్వతః ప్రాప్తః-తస్య ప్రమాణవిరోధాదన్వయాయోగ్యత్వే సతి వృత్త్యన్తరకల్పనం ప్రాప్తం-తదసంభవే వ్యుత్పత్త్యన్తరకల్పనం- గోశబ్దస్యైకిరణవాచిత్వే వృత్త్యన్తరాభావాద్ధిశక్తికల్పనం. యదా వృత్త్యన్తరకల్పనం తదా నిమిత్తమన్యతరపదస్యాముఖ్యత్వకల్పనం- తావతైవ విరోధశమనాత్. న పునస్సర్వేషాం పదానాం-తాత్పర్యనిశ్చాయకాభావప్రసక్తాత్. గౌర్వాహీక ఇతి ప్రయోగే గోపదస్యైవ హ్యముఖ్యత్వం-న తు వాహీకపదస్యాపి. అన్యతరపదస్య వృత్త్యన్తరకల్పనేఽపి న నిర్విశేషవస్తుపరత్వం-ముఖ్యవృత్త్యుపనీతవిశేషణానన్వయేఽపి వృత్త్యన్తరోపనీతవిశేషణాన్వయాదిత్యభిప్రాయః. నీలోత్పలాదివాక్యే ముఖ్యవృత్త్యన్తరకల్పనహేతురేవ నాస్తీత్యాహ (నీలేతి) విశేషణభేదేన విశేష్యభేదం శఙ్కతే (అథమనుష ఇతి) విశేషణప్రతిసంబన్ధిత్వం - విశేషణవిశిష్టతా. ఏకవిశేషణప్రతిసంబన్ధిత్వేన నిరూప్యమాణమితి భావప్రధాననిర్దేశః-నిరూప్యమాణత్వం వివక్షితం. ఏకవిశేషణప్రతిసంబన్ధిత్వం విశేషణాన్తరప్రతిసంబన్ధిత్వాద్విలక్షణమిత్యర్థః. యద్వా-ఏకవిశేషణప్రతిసంబన్ధిత్వేన నిరూప్యమాణం వస్తు విశేషణాన్తరప్రతిసంబన్ధిత్వాద్ధేతోస్తస్మాద్విశేషణాన్తరవిశిష్టాత్పదార్థాద్విలక్షణమిత్యర్థః. విశేషణప్రతిసంబన్ధిత్వభేదాద్విశేష్యస్వరూపభేదం నిదర్శయతి (ఘటపటయోరివేతి) యథా ఘటత్వవిశిష్టతాయాః పటత్వవిశిష్టతాయాశ్చ భేదేన తద్విశిష్టయోర్ఘటపటయోర్విశేష్యయోర్భేదః-తథా విశేషణాన్తరాన్వయస్యాన్యవిశేషణాన్వయస్య చ భేదేన తద్విశేష్యయోశ్చ భేదః సమానవిభక్తినిర్దేశే సత్యప్యవర్జనీయ ఇతి సామానాధికరణ్యం న విశిష్టైక్యప్రతిపాదనక్షమమిత్యర్థః. (న విశిష్టప్రతిపాదనపరత్వమితి) విశేషణాన్వయప్రతీతేరవర్జనీయత్వేఽపి న తత్ర తాత్పర్యమితి భావః. విశేషణత్యాగే తత్ప్రతిసంబన్ధివిశేష్యోపస్థాపనాయోగాత్తదైక్యమపి దుష్ప్రతిపాదమిత్యత్రాహ (అపి త్వితి) తాత్పర్యావిషయస్యాపి విశేషణస్య పరామర్శదశాప్రతీతిమాత్రేణ తద్విశేష్యప్రతీతిసిద్ధౌ తదైక్యప్రతిపాదనం సంభవతీత్యర్థః. పరిహరతి (స్యాదేతదితి) యత్రాయోగ్యత్వమభ్యుపగతం-తత్రాపి విశేషణత్వమేవ హ్యయోగ్యత్వే ప్రయోజకం-అతో నీలత్వాదివిశేషణమపి విరుద్ధం స్యాదిత్యత్రాహ (అయోగ్యతా చేతి) (ప్రమాణాన్తరసిద్ధేతి) న పునర్విశేషణత్వప్రయుక్తమయోగ్యత్వమితి భావః. ప్రమాణాన్తరమ

యోః- నీలముత్పలమిత్యాదిషు శుక్లత్వకుణ్డలిత్వవత్ రూపవత్త్వరసవత్త్వగన్ధవత్త్వాదివచ్చ విరోధో నోపలభ్యతే. న కేవలమవిరోధ ఏవ - ప్రవృత్తినిమిత్తభేదేనైకార్థనిష్ఠత్వరూపం సామానాధికరణ్యముపపాదయత్యేవ ధర్మద్వయవిశిష్టతా. అన్యథా స్వరూపమాత్రైక్యే అనేకపదప్రవృత్తినిమిత్తాభావాత్ సామానాధికరణ్యమేవ న స్యాత్. విశేషణానాం స్వసమ్బన్ధానాకారేణ వస్తుస్వరూపోపలక్షణపరత్వే సత్యేకేనైవ వస్తూపలక్షితమిత్యుపలక్షణాన్తరమనర్థకమేవ. ఉపలక్షణాన్తరోపలక్ష్యాకారభేదాభ్యుపగమే తేనాకారేణ సవిశేషత్వప్రసక్తిః. సోయం దేవదత్త ఇత్యత్రాపి లక్షణాగన్ధో న విద్యతే - విరోధాభావాత్. దేశాన్తరసమ్బన్ధితయాఽతీతస్య సన్నిహితదేశసమ్బన్ధితయా వర్తమానత్వావిరోధాత్. అత ఏవ హి సోయమితి ప్రత్యభిజ్ఞయా కాలద్వయసమ్బన్ధినో వస్తున ఐక్యముపపాద్యతే వస్తునస్స్థిరత్వవాదిభిః- అన్యథా ప్రతీతివిరోధే సతి సర్వేషాం క్షణికత్వమేవ స్యాత్. దేశద్వయసమ్బన్ధవిరోధస్తు కాలభేదేన పరిహ్రియతే. యతస్సమానాధికరణపదానామనేకవిశేషణవిశిష్టైకార్థవాచిత్వం-

---

నీఘటస్వపటత్వయోస్సామానాధికరణత్వం దృష్టమితి విరోధమభ్యుపగమయ్య - నీలత్వోత్పలత్వయోరపి సవిరోధస్తుల్యః- ఘటపటదేశయోర్దేశపృథక్త్వదర్శనాదిత్యత్రాహ (నీలముత్పలమిత్యాదిష్వితి) న కేవలం భిన్నాశ్రయత్వమాత్రం విరోధః- అపి తు తత్స్థితయైవ. న చ నీలత్వోత్పలత్వయోస్తాదృశవిరోధః-క్వచిత్సహ ప్రతీతత్వాదితి భావః. (వస్త్రత్వేతి) వస్త్రాదికం యదుపనీతం-రూపాదికమయుపనీతం. యుతసిద్ధత్వాయుతసిద్ధత్వాదివద్విశేషణత్వమపి విరోధాప్రయోజకమితి భావః. యద్వా-వస్త్రత్వాదికం పరస్పరపరిహారేణైవ వర్తతే. రూపం తు రసం పరిహృత్యైవ వర్తతే-రసస్తు రూపం పరిహృత్యైవ వర్తతే. తత్ర రూపాపరిహారిణో రసస్య రూపస్య చావిరోధో దురపహ్నవః- క్వచిత్సహోపలమ్భాత్. తథా పరస్పరపరిహారిణోరపి నీలత్వోత్పలత్వయోః క్వచిత్సహోపలమ్భాదవిరోధ ఇత్యభిప్రాయేణోదాహరణద్వయం దర్శితం. అవిరోధేఽపి వివక్షితైక్యానుపయోగాద్విశేషణావివక్షేత్యత్రాహ (న కేవలమితి) పర్యాయయోః పదయోరేకార్థవృత్తౌ నిమిత్తసాపేక్షత్వాత్తేనైవ నాలత్రవృత్త్యయోగాచ్చాత్యన్తోపయోగాద్విశేషణస్యావివక్షితత్వమిత్యర్థః. ఉపపాదకత్వమేవ విపక్షే బాధదర్శనేన ద్రఢయతి (అన్యథేతి) అన్యథా-విశేషణత్యాగే. ఉపలక్షణతయా నిమిత్తత్వం స్యాదిత్యత్రాహ (విశేషణానామితి) అనాదరః-తాత్పర్యాభావః. యథోపలక్షణభూతాయాం శాఖాయాం న తాత్పర్యం- అపి తు చన్ద్ర ఏవ తాత్పర్యం - తద్వదిత్యర్థః. నన్వోపలక్షణాన్తరవైయర్థ్యం తథాపి ప్రసజేత్ - ఏకస్మిన్నుపలక్ష్యే జన్మాద్యనేకోపలక్షణాభ్యుపగమాదిత్యత్రాహ (ఉపలక్షణాన్తరేతి) అస్మాభిస్తు జన్మాదిభిరుపలక్షితైరుపలక్ష్యైస్తదనుగుణజ్ఞానశక్త్యాద్యాకారభేదాస్స్వీకృతా ఇతి న నైరర్థక్యమితి భావః. (తేనాకారేణేతి) అన్తతోగత్యాప్యవర్జనీయం సవిశేషత్వం - ఏవం చ సత్యుపలక్ష్యాకారాన్తరాభ్యుపగమే సదసతోరుపలక్షణత్వాజ్జీకారాదప్యుపలక్షణతయాభిమతానామేవ విశేషణత్వాఙ్గీకారో వరమితి భావః. పూర్వం లక్షణాఙ్గీకారపక్షేఽన్యతరపదాముఖ్యత్వాది దూషణాన్యుక్తాని. యత్తు వాచ్యైకప్రధానాంశస్య ప్రతిపాదనాన్న లక్షణేతి - తత్రాపి లక్షణాస్యాదేవ - ద్వారభూతప్రవృత్తినిమిత్తాభావేన తద్ద్వారకస్యాభిధానస్యానుపపత్తేరితి. ఇదం చ దూషణం ప్రవృత్తినిమిత్తాభావాదితి భాష్యేణ ఫలితం. అథోభయపదవిశేషణావివక్షాయామపి సామానాధికరణ్యం సోయం దేవదత్త ఇత్యాదిషు దృశ్యత ఇతి యదుక్తం - తత్ప్రతివక్తి (సోయమిత్యాదినా) విరోధాభావాత్- ముఖ్యార్థభూతవిశేషణద్వయసమ్బన్ధే విరోధాభావాత్. ప్రథమం కాలద్వయసమ్బన్ధవిరోధాభావముపపాదయతి (దేశాన్తరేతి) వస్తువిశేషణతయా నిర్దిష్టావపి దేశాన్తరసమ్బన్ధసన్నిహితదేశసమ్బన్ధావతీతవర్తమానకాలోపాధితయా వివక్షితౌ. ఇదం చ కాలోపాధ్యన్తరాణాముపలక్షణం. అతీతవర్తమానశబ్దావతీతవర్తమానకాలసమ్బన్ధిపరౌ. దేశాన్తరసమ్బన్ధితయాఽతీతస్య - దేశాన్తరసమ్బన్ధాద్యుపాధ్యవచ్ఛిన్నాతీతకాలసమ్బన్ధినః. సన్నిహితదేశసమ్బన్ధాద్యుపాధిమద్వర్తమానకాలసమ్బన్ధావిరోధాదిత్యర్థః. అతీతత్వం చాన్యాపేక్షయా వివక్షితం - న తూభయకాలానుగతవస్త్వపేక్షయా. ఏతదుక్తం భవతి - ఏకస్య కాలద్వయాసమ్బన్ధం వదతో ఽతీతత్వవర్తమానత్వవిరోధో వివక్షితః. స కిం ప్రధ్వస్తస్య వర్తమానత్వవిరోధో వివక్షితః - స నాస్తి - ప్రధ్వంసానభ్యుపగమాత్. యద్యతీతోపాధిమత్కాలసమ్బన్ధినో వర్తమానత్వవిరోధ ఉచ్యతే - తన్నిరూప్యం. కిం స్వాపేక్షయాఽతీతోపాధిమత్కాలసమ్బన్ధిత్వం-ఉతాన్యాపేక్షయాఽతీతోపాధిమత్కాలసమ్బన్ధిత్వం. న ప్రథమః - స్వాపేక్షయాఽతీతోపాధిమత్కాలసమ్బన్ధిత్వాభావాత్ఘటాదేః. న ద్వితీయః- ఏకక్షణసమ్బన్ధస్యాపి విరోధప్రసఙ్గాత్. ఏకస్య వస్తున ఏకోఽపి క్షణః స్వపాశ్చాత్త్యయత్కించిదుపాధ్యపేక్షయాఽతీతో భవతి. అతోఽన్యాపేక్షయాఽతీతోపాధిమత్కాలసమ్బన్ధినో వర్తమానత్వమవిరుద్ధం. ఏవమేకస్య స్వప్రాగభావస్వధ్వంసోపహితకాలసమ్బన్ధస్యైవ విరుద్ధత్వాత్, దన్యాపేక్షయాఽతీతానాగతోపాధిమత్కాలసమ్బన్ధే తదభావాచ్చ స్వాభావానుపహితకాలద్వయసమ్బన్ధ ఏకస్య వస్తున ఉపపన్న ఇతి. యుక్త్యన్తరం చాహ (అత ఏవేతి) అత ఏవ- కాలద్వయసమ్బన్ధావిరోధాదేవ. ఉపపాద్యతే- సౌగతాన్ప్రతీతి శేషః. సౌగతమతనిరాసకస్య కాలద్వయసమ్బన్ధవిరోధాభ్యుపగమో విరుద్ధ ఇత్యర్థః. తదేవోపపాదయతి (అన్యథేతి) అన్యథా- కాలద్వయసమ్బన్ధవిరోధేన. ప్రతీతివిరోధే- వస్తుస్థిరత్వవిషయప్రతీతివిరోధే. (సర్వేషాం క్షణికత్వమేవ స్యాదితి) ఏకస్య దేశద్వయకాలద్వయాన్వయవిరోధే దేశకాలాన్తరసాధ్యఫలసాధనవిధానమాత్మనిత్యత్వోపదేశశ్చ ప్రమాణం స్యాదిత్యభిప్రాయః. దేశద్వయసమ్బన్ధవిరోధం పరిహరతి (దేశద్వయేతి) పరిచ్ఛిన్నస్య వస్తునః స్వానవచ్ఛిన్నదేశసమ్బన్ధో యౌగపద్యేన విరుధ్యతే-న తు క్రమభావిత్వ ఇత్యర్థః. ఏవం లోకసిద్ధస్య నీలోత్పలాదిసమానాధికరణపదప్రయోగస్య విశేషణవివక్షా స్థాపితా. ఏవం ప్రవృత్తినిమిత్తభేదేనైకార్థపర్యవసాయిత్వం సమానాధికరణపదానాం వైదికప్రయోగసిద్ధం చేత్యాహ (యత ఇతి) అనేన వస్తుమాత్రపరత్వే అరుణాధికరణసిద్ధాన్తన్యాయవిరోధశ్చోక్తస్స్యాత్. య

అత ఏవ "అరుణయైకహాయన్యా పిఙ్గాక్ష్యా సోమం క్రీణాతి" ఇత్యరుణాయా ఏకహాయన్యాః క్రయసాధనతయా విధీయతే.——తదుక్తం "అర్థైకత్వే ద్రవ్యగుణయోరైకకర్మ్యాన్నియమః స్యాత్" ఇతి. తత్ర పూర్వపక్షీ మన్యతే- యద్యప్యరుణయేతి పదమాకృతేరివ గుణస్యాపి ద్రవ్యప్రకారతైకస్వభావత్వాద్ద్రవ్యపర్యన్తమేవారుణిమానమభిదధాతి- తథాప్యేకహాయన్యన్వయనియమో ఽరుణిమ్నో న సమ్భవతి- ఏకహాయన్యా క్రీణాతి, తచ్చారుణయే,త్యర్థద్వయవిధానాసమ్భవాత్. తతశ్చారుణయేతి వాక్యం భిత్త్వా ప్రకరణవిహితసర్వద్రవ్యపర్యన్తమేవారుణిమానమవిశేషేణాభిదధాతి. అరుణయేతి స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశః ప్రకరణవిహితసర్వలిఙ్గద్రవ్యాణాం ప్రదర్శనార్థః. తస్మాదేకహాయన్యన్వయ నియమో ఽరుణిమ్నో న స్యాదితి. అత్రాభిధీయతే (అర్థైకత్వే ద్రవ్యగుణయో

ఇతి- అత ఏవేతి లౌకికప్రయోగసిద్ధవత్తారోక్త్యా పూర్వోక్తస్య పక్షపరపక్షసాధనదూషణస్యారుణాధికరణే వ్యక్తీకరణమితి భావః.—— "అరుణయైకహాయన్యే"త్యాదివాక్యపదానాం న సామానాధికరణ్యమిత్యత్రాహ (తదుక్తమితి) "అర్థైకత్వ" ఇత్యాదిసూత్రస్యాన్యథావ్యాఖ్యాతత్వాన్న సామానాధికరణ్యపరత్వమిత్యత్రాహ (తత్రేతి) (ఏవమితి) అస్మదుక్తావేవ పూర్వపక్షసిద్ధాన్తౌ సూత్రకారాభిప్రేతావితి భావః. కిమత్రారుణయేతి పదోక్తమారుణ్యమేకహాయనీమాత్రాన్వయి- ఉత ప్రాకరణికసర్వద్రవ్యాన్వయీతి ప్రథమో విచారః. తత్రారుణయేతి పదమేకహాయన్యేత్యాదిపదైః సహైకవాక్యతయాన్వేతి - ఉత భిన్నవాక్యతయాన్వితమితి తదర్థవిచారః. ఇదం విచారద్వయం పూర్వమీమాంసావ్యాఖ్యాతృభిరభ్యుపేతం. అనేక ప్రసక్తవిచారో ఽభిధీయతే- కిమరుణయేత్యాదిపదాని వ్యధికరణాని- ఉత సమానాధికరణానీతి. పునస్తదర్థవిచారః - కారకవిభక్త్యన్తత్వం కిం సామానాధికరణ్యవిరోధి - ఉతావిరోధీతి. విరోధీతి పూర్వపక్షః- అవిరోధీతి సిద్ధాన్తః. యదా విరోధి- తదా సామానాధికరణ్యాభావేనైకవాక్యత్వాభావాత్ప్రాకరణికసర్వద్రవ్యాన్వయీతి పూర్వపక్షే ఫలఫలిభావః. అవిరోధే సామానాధికరణ్యేన వాక్యభేదాభావాదేకహాయన్యన్వయనియమ ఇతి సిద్ధాన్తే ఫలఫలిభావః. అస్మాకం తు పూర్వపక్షే సిద్ధాన్తే చారుణయేతి పదస్య ద్రవ్యపర్యన్తత్వమనుయాయి- పరేషాం తు గుణమాత్రపర్యన్తత్వముభయత్రానుయాయి. ఆకృత్యధికరణే గుణవాచి శుక్లాదిపదానాం జాతివాచిగవాదిశబ్దవద్ద్రవ్యపర్యన్తత్వం నిర్ణీతం- "ఆక్షిప్త ద్రవ్యే గుణజాతీ" ఇతి హి టీకాకారః. తత్ర చాశ్రయకోటిశేషత్వమితి చేత్. ఏతచ్చ ప్రాతిపదికార్థనిరూపణమాకృత్యధికరణే- అత్ర త్వనేకప్రాతిపదికస్య సమానవిభక్త్యర్థనిరూపణమితి భేదః. నను గుణవాచిపదస్య ద్రవ్యపర్యన్తత్వేఽపి పూర్వపక్షోత్థానం న స్యాత్. గుణమాత్రపర్యన్తత్వే హి గుణస్యాకారకతయా నిష్క్రియస్య క్రయాన్వయస్య ద్రవ్యాన్వయస్య చైకవాక్యేన బోధయితుమశక్యత్వేన వాక్యభేదాత్ప్రాకరణికసర్వద్రవ్యాన్వయీతి పూర్వపక్షోత్థానం స్యాత్- ద్రవ్యపర్యన్తత్వే త్వేకహాయనీసమానాధికరణ్యేన విశిష్టకరణైకత్వాత్తస్య క్రయాన్వయమాత్రస్యైకవాక్యేన బోధయితుం శక్యత్వేన వాక్యభేదాభావాదేకహాయనీమాత్రాన్వయీతి వాక్యభేదాయ పూర్వపక్షానుదయ ఇత్యాశఙ్క్యాహ (యద్యపీతి) ఆకృతేరివ గుణస్యాపి ద్రవ్యప్రకారతైకస్వభావత్వాత్తద్వాచిశబ్దో యద్యపి ద్రవ్యమాత్రపర్యన్తః తథాప్యేకహాయనీత్వాశ్రయద్రవ్యవిశేషపర్యన్తత్వం న సిద్ధ్యతీత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (ఏకహాయన్యా క్రీణాతి తచ్చారుణయేత్యర్థద్వయవిధానాసమ్భవాదితి) న చ వాచ్యమరుణయేతి పదం క్రీణాతినాన్వేతి- ద్రవ్యవిశేషాకాఙ్క్షాయాం సవిశేషణస్వవాక్యస్థైకహాయనీపదోపస్థాపితం ద్రవ్యం భవతీతి. క్రయస్యైకహాయన్యవరుద్ధతయా ఽరుణాపదవిభాగే సాకాఙ్క్షత్వాభావాదాకాఙ్క్షోత్థాపకశబ్దద్వయాభావాచ్చ. అత ఆరుణ్యస్య క్రయాన్వయద్వారా వైకహాయన్యన్వయః. స కిం పదయోః సామానాధికరణ్యేన- ఉత వైయధికరణ్యేన స్వవాక్యస్థతయా. న తావత్పదద్వయసామానాధికరణ్యేనైకహాయన్యన్వయనియమ ఆరుణ్యస్య సమ్భవతి- కారకవిభక్త్యన్తత్వప్రయుక్తానుపపత్త్యా విశేషణవివక్షానుపపత్త్యా చ సామానాధికరణ్యాయోగాత్. తత్ర యద్యపి విశేషణవివక్షాయాం విశేషణభేదేన విశేష్యభేదో జన్మాద్యధికరణన్యాయేన పరిహృతః - విశేషణైక్యాన్యోన్యసమన్వయశ్చ పూర్వమేవ పరిహృతః- తథాపి కారకవిభక్త్యన్తత్వప్రయుక్తానుపపత్తిః స్థితా- కారకవిభక్తీ హి క్రియాన్వయబోధాపేక్షిణ్యౌ న పరస్పరాన్వయబోధం జనయితుం శక్నోతి. పరస్పరాన్వయో హి విశేష్యైక్యం. ఏవం విశేషణవివక్షాకారకవిభక్త్యన్తత్వప్రయుక్తానుపపత్తిభ్యాం న సామానాధికరణ్యం - అతో ఽరుణయైకహాయన్యేతి పదద్వయం పృథక్కరణవాచీత్యేతావత్సిద్ధం కృత్వా వైయధికరణ్యే సతి స్వవాక్యస్థతయా ఆరుణ్యస్యైకహాయన్యన్వయనియమో ఽనుపపత్తిరుచ్యతే. ఏకహాయన్యా క్రీణాతీతి వాక్యేనైకహాయన్యాః క్రయస్య చ సమ్బన్ధః ప్రతిపన్నః. తచ్చ క్రయణమరుణయా కర్తవ్యమితి వాక్యేనైకహాయనీసాధ్యత్వవిశిష్టరూపేణ క్రయణమరుణద్రవ్యసాధ్యమితి ప్రతిపన్నం- తత్పదం హ్యేకహాయనీసాధ్యత్వవిశిష్టక్రయణోపస్థాపకం. తత్ర ద్రవ్యాంశస్య తత్సాధ్యక్రయణస్య చ పూర్వప్రతిపన్నత్వేనానూదితత్వాదేకహాయనీద్రవ్యస్యారుణిమసమ్బన్ధ ఏవ విధేయః. ఏవం చైకహాయన్యాః క్రయసాధ్యః- తయా చారుణయా భవితవ్యమిత్యుక్తం భవతి. తతశ్చైకహాయన్యాః క్రయసమ్బన్ధో ఽరుణిమసమ్బన్ధశ్చేత్యర్థద్వయస్యైకవాక్యేన విధానాసమ్భవాదిత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తతశ్చేతి) వాక్యభేదే సతి స్వవాక్యస్థత్వాభావాదవాన్తరప్రకరణేన వా మహాప్రకరణేన వా ద్రవ్యవిశేషనిశ్చయో వా సా యజమానాదిసర్వద్రవ్యాణాం ప్రకరణాన్వయావిశేషాత్ క్రీణాతీతి వాక్యం భిత్త్వా ఽరుణయేతి పదం ప్రాకరణిక సర్వద్రవ్యపర్యన్తం స్వార్థమరుణిమానమభిదధాతీత్యర్థః. అరుణయేతి స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశః కథమిత్యత్రాహ (అరుణయేతీతి) పూర్వపక్షముపసంహరతి (తస్మాదితి) (అత్రాభిధీయత ఇతి) అస్మిన్ పూర్వపక్షే ప్రాప్తే సూత్రకారః సిద్ధాన్తమాహేత్యర్థః. సూత్రముపాదత్తే (అర్థైకత్వ ఇతి) సూత్రస్యాక్షరార్థమాహ

నైకకర్మ్యాన్వయనియమస్స్యాత్) *అరుణయైకహాయన్యేత్యారుణ్యవిశిష్టద్రవ్యైకహాయనీ ద్రవ్యవాచిపదయో
స్సామానాధికరణ్యేనార్థైకత్వే సిద్ధే సత్యేకహాయనీద్రవ్యారుణ్యగుణయోరరుణయేతిపదేనైవ విశేషణవిశేష్య
భావేనసమ్బన్ధితయాఽభిహితయోః క్రియాయామైకకర్మ్యాన్వయావిరోధాదరుణిమ్నః క్రియసాధనభూతైకహా
యన్యన్వయనియమస్స్యాత్. యద్యేకహాయన్యాః క్రియాసమ్బన్ధవదరుణిమసమ్బన్ధోపివాక్యావసేయస్స్యాత్ -
తదావాక్యస్యార్థద్వయవిధానంస్యాత్ - నచైతదస్తి. అరుణయేతిపదేనైవారుణిమవిశిష్టద్రవ్యమభిహితం- ఏ
కహాయనీపదసామానాధికరణ్యేనతస్యైకహాయనీత్వమాత్రమవగమ్యతే - నగుణసమ్బన్ధః. విశిష్టద్రవ్యైక్యమే
వహిసామానాధికరణ్యస్యార్థః- *భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాంశబ్దానామేకస్మిన్నర్థేవృత్తిస్సామానాధికరణ్యమితి
హి సామానాధికరణ్యలక్షణం. అతఏవహిరక్తఃపటోభవతీత్యాదిష్వేకార్థ్యాదేకవాక్యత్వం. పటస్యభవన
క్రియాసమ్బన్ధేహివాక్యవ్యాపారః - రాగసమ్బన్ధస్తురక్తపదేనైవాభిహితః- రాగసమ్బన్ధిద్రవ్యంపటఇత్యే
తావన్మాత్రంసామానాధికరణ్యావసేయం. ఏవమేకేనగుణేనద్వాభ్యాంబహుభిర్వా తేనతేనపదేనసమస్తేనవ్య
స్తేనవావిశిష్టముపస్థాప్యసామానాధికరణ్యేనసర్వవిశేషణవిశిష్టోఽర్థఏకఇతిజ్ఞాపయిత్వాతస్యక్రియాసమ్బన్ధా

(అరుణయేత్యాదినా)కయోరర్థైకత్వఇత్యాకాఙ్క్షాయాంశబ్దస్యార్థప్రతిసంబన్ధిత్వాత్పదవిశేషయోస్సన్నిహితవిషయవాక్యస్థత్వాచ్చారుణ్యవిశిష్టద్ర
వ్యైకహాయనీ ద్రవ్యవాచిపదయోరిత్యర్థాహృతం.పదద్వయసన్నిధిజ్ఞాపనార్థంఅరుణయైకహాయన్యేతీత్యుక్తం.ఆరుణ్యవిశిష్టమేకహాయనీత్వవిశిష్టంచ
ద్రవ్యం. తద్వాచిపదయోస్సామానాధికరణ్యేనతత్తద్విశేషణద్వారైకవిశేష్యవృత్తిత్వాదర్థైకత్వేసిద్ధఇత్యర్థః. ద్రవ్యగుణయోరైకకర్మ్యాదిత్యేతద్వ్యా
చష్టే (ఏకహాయనీద్రవ్యారుణ్యగుణయోరిత్యాదినా) గుణాన్వయస్యక్రియాన్వయస్యచవాక్యబోధ్యత్వేవాక్యభేదప్రసఙ్గోవిరోధఉక్తః- గుణాన్వ
యస్యప్రాతిపదికసిద్ధత్వాన్నవాక్యబోధ్యత్వంనార్థసిద్ధత్వంచ - అతః క్రియాన్వయబోధనమేవవాక్యకృత్యమిత్యభిప్రాయేణారుణయేతిపదేనైవేత్యు
క్తం. (క్రియాయామైకకర్మ్యాన్వయావిరోధాదితి) వాక్యభేదప్రసఙ్గరూపవిరోధాభావాదిత్యర్థః. నియమస్స్యాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (అరుణిమ్నఇత్యా
ది) సర్వద్రవ్యసాధారణప్రకరణానపేక్షత్వాద్వాక్యస్థత్వేనైవనియమసిద్ధిరిత్యర్థః. అత్ర గుణద్రవ్యయోర్విశేషణవిశేష్యభావః ప్రాతిపదికావసేయః.
విశేష్యైక్యంసామానాధికరణ్యావసేయం- క్రియాన్వయోవాక్యావసేయఇతివాక్యస్యక్రియాన్వయబోధనమేవకృత్యం- తస్మాదేకస్మిన్వాక్యేఽర్థ
ద్వయవిధానప్రసఙ్గాభావాద్వాక్యభేదాభావేనఆరుణ్యంనప్రాకరణికసర్వద్రవ్యాన్వయి- అపిత్వేకహాయనీమాత్రాన్వయీతిసూత్రార్థః. నైయ
ధికరణ్యేనపదయోరర్థభేదఇతిపూర్వపక్షే ప్రాప్తేఅర్థైకత్వఇత్యుక్తం. ద్రవ్యగుణయోః క్రియాన్వయేద్వారద్వారిభావేనవినాతదయోగాద్ద్వారాన్వయ
ద్వార్యన్వయరూపార్థయోర్భిన్నత్వాద్వాక్యభేదప్రసఙ్గరూపవిరోధస్స్యాదితిశఙ్కాయామైకకర్మ్యాదిత్యుక్తం. ఏకహాయన్యన్వయానియమఇతిపూ
ర్వపక్షేనియమస్స్యాత్ ఇత్యుక్తమితి. అత్రగుణసంబన్ధః ప్రాతిపదికావసేయోస్తు - తతఃకింవాక్యభేదాయత్తానియమపరిహారస్యేతిశఙ్కాయాంసూ
త్రాక్షరయోజనాయాంసంగ్రహేణోక్తమర్థంవివృణోతి (యదీత్యాదినా) కిమారుణ్యస్యద్రవ్యమాత్రాన్వయోవాద్రవ్యవిశేషాన్వయోవావాక్యబో
ధ్యేతద్దేవఉచ్యతఇతివికల్పే ద్రవ్యమాత్రాన్వయస్యప్రాతిపదికావసేయత్వమాహ (అరుణయేతి) యదిగుణగుణిసంబన్ధః ప్రాతిపదికావసేయః-తర్హి
సామానాధికరణ్యస్యకింకృత్యమిత్యపేక్షాంశమయన్ ద్వితీయంశిరః ప్రతివక్తి (ఏకహాయనీపదేతి) తస్యైకహాయనీత్వమాత్రం- అరుణిమవిశిష్టద్ర
వ్యస్యైకహాయనీత్వాశ్రయత్వం. విశేష్యైక్యమిత్యర్థః. అనేన అరుణాధికరణాకృత్యధికరణయోః ప్రతిపాద్యభేదశ్చోక్తోభవతి. ప్రాతిపదికస్యధర్మి
పర్యన్తత్వమాకృత్యధికరణార్థః-అనేకప్రాతిపదికస్థసమానవిభక్తేర్విశేష్యైక్యపరత్వప్రతిపాదకమరుణాధికరణమితి. కథంగుణసంబన్ధోనసామానాధికర
ణ్యావసేయఇత్యత్రాహ (విశిష్టద్రవ్యైక్యమేవహిసామానాధికరణ్యస్యార్థఇతి) విశిష్టైక్యమిత్యుక్తౌ విశేషణాంశస్యైక్యంమాభూదితివిశిష్టద్రవ్యైక్యమి
త్యుక్తం. ద్రవ్యశబ్దేనవిశేష్యాంశోవివక్షితః. ఏతదుపపాదకత్వేనసామానాధికరణ్యలక్షణగ్రన్థమాహ (భిన్నేతి) నహివిశేషణవిశేష్యవాచినోఃపద
యోర్విశేషణవిశేష్యభావసంబన్ధేవృత్తిస్సామానాధికరణ్యమిత్యుక్తమిత్యర్థః. ఏవంప్రాతిపదికేనగుణాన్వయః, సమానవిభక్త్యాపరస్పరాన్వయో, వా
క్యేనక్రియాన్వయ, శ్చబోధ్యతఇతికృత్యత్రయముక్తం. ఏతత్ప్రకరభ్యుపేతమిత్యాహ (అతఏవేతి) కించ - ద్రవ్యపర్యన్తాభిధానేప్యేకహాయనీప
దేనవాక్యస్యనిరాకాఙ్క్షత్వాదరుణయేతిపదంనతత్రాన్వేతీతిశఙ్కాచపరిహృతాభవతి - అర్థవాదాధికరణేఅర్థవాదనైరపేక్ష్యేణవిధేరేవప్రవర్తకత్వా
ద్విధివాక్యేనార్థవాదస్యనైకవాక్యత్వమితిశఙ్కాయాం - అర్థవాదస్యశ్రూయమాణత్వాత్తత్రాపివిధేరాకాఙ్క్షాస్తీతికల్ప్యం- తస్మాదుత్థాపితాకాఙ్క్షో
ఽర్థవాదో విధినైకవాక్యతయాఽన్వితఇతినిశ్చితః. తత్రత్రైరేవోక్తముదాహరణమిదం రక్తఃపటోభవతీతి. తత్రహిపటోభవతీత్యేతావతానిరాకాఙ్క్ష
త్వేపివాక్యస్య- ప్రయుక్తంరక్తపదంకీదృశఃపటఇత్యుత్థాపితాకాఙ్క్షమన్వేతి - ఏవమత్రాప్యరుణయేతిపదం శ్రూయమాణముత్థాపితాకాఙ్క్షత్వా
దేకవాక్యతయాఽన్వితమితిభావః. అతఏవ- కృత్యత్రయస్యాపియథోక్తప్రకారత్వాదేవ. రక్తఃపటోభవతీతివాక్యేయథోక్తప్రకారేణకృత్యత్ర
యందర్శయతి (పటస్యేతి) రక్తఃపటఇత్యాదివాక్యేవిశేషణస్యైకత్వాత్తదుత్థాపితాకాఙ్క్షమన్వేతి. బహూనివిశేషణాని సమస్తపదోక్తానిచేదన్వి
తానిస్యుః - నతువ్యస్తపదోక్తాని - అత్రతుపదానివ్యస్తాని. తత్ర ప్రథమాన్తత్వాత్సామానాధికరణ్యం - అత్రతు పదానికారకవిభక్త్యన్తాని-
తస్మాన్నాత్ర సామానాధికరణ్యమితి శఙ్కాత్రయమభిప్రేత్యాహ (ఏవమేకేనేతి) (పదేనసమస్తేనవ్యస్తేనవేతి) కారకవిభక్త్యన్తేన ప్రథ

భిధానమవిరుద్ధం- దేవదత్తశ్శ్యామో యువా లోహితాక్షో దణ్డీ కుణ్డలీ తిష్ఠతి, శుక్లేన వాససా యవనికాం సమ్పాదయేత్, నీలముత్పలమానయ, నీలోత్పలమానయ, గామానయ శుక్లాం శోభనాక్షీం, *అగ్నయే పథికృతే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేత్, ఇతి- ఏవం *అరుణయైకహాయన్యా పిఙ్గాక్ష్యా సోమం క్రీణాతీతి. ఏతదుక్తం భవతి- యథా కాష్ఠైః స్థాల్యామోదనం పచేదిత్యనేకకారకవిశిష్టైకా క్రియా యుగపత్ప్రతీయతే - తథా సమానాధికరణపదసఙ్ఘాతాభిహితమేకైకం కారకం తత్తత్కారకప్రతిపత్తివేళాయామేవానేకవిశేషణవిశిష్టం యుగపత్ప్రతిపన్నం క్రియాయామన్వేతీతి న కశ్చిద్విరోధః- ఖాదిరైశ్శుష్కైః కాష్ఠైస్సుపరిమాణే భాజనే స్థాల్యాం సంశాల్యోదనం సమర్థః పాచకః పచేదిత్యాదిష్వివేతి.

మాన్తేన వేతి చాత్రాభిప్రేతం. తత్ర ప్రథమాన్తబహువిశేషణాన్వయే ఉదాహరణమాహ (దేవదత్తఇతి) దేవదత్తశ్శ్యామ ఇత్యాదికముదాహరతో ఽయం భావః - రక్తః పట ఇతి పదద్వయమచిద్వాచకం - అరుణయేతి పదం చేతనవాచకమితి వైషమ్యం యథా న ప్రయోజకం - తథా ప్రథమాన్తత్వకారకవిభక్త్యన్తత్వవైషమ్యమప్యప్రయోజకమితి. అన్తరఙ్గబహిరఙ్గవిశేషణాన్యప్యేవమిత్యభిప్రాయేణ దణ్డీ కుణ్డలీత్యుక్తం- కారకవిభక్త్యన్తైకపదాన్వయోదాహరణమాహ (శుక్లేన వాససేతి) కర్మకారకముదాహరతి (నీలముత్పలమితి) సమస్తోదాహరణమాహ (నీలోత్పలమితి) కారకవిభక్త్యన్తానేకపదాన్వయోదాహరణమాహ (గామితి) సమ్ప్రదానకారకవిషయం వైదికం చోదాహరణమాహ (అగ్నయ ఇతి) పురోడాశమష్టాకపాలమితి కర్మకారకమపి సిద్ధం. ఏవం *అరుణయేత్యాదివాక్యేపి తుల్యమిత్యాహ (ఏవమితి) నను కారకవిభక్తేః క్రియాన్వయబోధోపక్షీణత్వాన్న పరస్పరాన్వయబోధకత్వం. ఉచ్యతే- కారకవిభక్తిః క్రియాన్వయబోధికా స్యాత్- కిమత్రాయోగవ్యవచ్ఛేద ఏవ- ఉతాన్యయోగస్యాప్యవచ్ఛేదశ్చ. అయోగవ్యవచ్ఛేదమాత్రం న విరుద్ధం. అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదశ్చేత్తర్హి క్రియాఽన్వయబోధోపక్షీణా కారకవిభక్తిః *పశునా యజేతేత్యాదిషు సంఖ్యాన్వయమపి న బోధయేత్. కారకవిభక్తిత్వాకారాత్ క్రియాన్వయబోధనం- ఏకవచనత్వద్వివచనత్వాకారాత్సంఖ్యాన్వయబోధనమిత్యాకారభేదాదవిరోధ ఇతి చేత్. సమానవిభక్తిత్వాకారవిశేషేణ తద్వత్పరస్పరాన్వయమపి బోధయేత్. నన్వేకపదస్థా కారకవిభక్తిర్యుగపత్సంఖ్యాన్వయం క్రియాన్వయం చ బోధయతీతి తుల్యబలత్వాన్నాన్యోన్యాసహత్వం- పరస్పరాన్వయస్తు పదాన్తరపరామర్శసాపేక్ష ఇతి విలమ్బితత్వాత్స బాధిత ఇతి చేత్. కిం విళమ్బితత్వావిళమ్బితత్వమాత్రమేవ ప్రాబల్యదౌర్బల్యహేతుః- తర్హి ప్రత్యక్షమేకమేవ ప్రమాణమన్యత్సర్వ బలం స్యాత్- తత్సాపేక్షత్వేన విళమ్బితత్వాత్. తస్మాద్వ్యాజయీ లోకాయతికః. కించ- శ్రుతిరేవ ప్రమాణం- న స్మృతిః- విలమ్బాత్. శ్రుతిలిఙ్గాదిష్వపి శ్రుతిరేవ ప్రమాణం- న లిఙ్గాది - విళమ్బాదేవ. ప్రథమావిభక్త్యన్తేషు చైకపదస్థైకవచనాదినా ప్రాగేవ సఙ్ఖ్యాన్వయప్రతీతేః పదాన్తరస్థసమానవిభక్తిపరామర్శసాపేక్షసామానాధికరణ్యాసిద్ధిస్స్యాత్. ఇహాపి ద్రవ్యగుణయోః పరాభిమతఅర్థః పరస్పరాన్వయో న సిధ్యేత్ - శబ్దతః ప్రథమావగతక్రియాన్వయాపేక్షయా తస్య అర్థత్వేన చరమావగతత్వాభ్యుపగమాత్. నైవం - విరోధే సతి హ్యవిళమ్బితావిళమ్బితయోర్బాధ్యబాధకభావ ఇతి చేత్. తర్హ్యత్రాపి క్రియాన్వయసంఖ్యాన్వయవత్ పరస్పరాన్వయస్యాపి విరోధాభావాత్ విలమ్బావిలమ్బావకించిత్కరౌ. అత్రావిరోధః పరైరభ్యుపేతః - పశ్చాదర్థాన్వయసిద్ధ్యతీతి సిద్ధాన్తోక్తేః. న కేవలమవిరోధమాత్రాత్పరస్పరాన్వయసిద్ధిః- ప్రయోగస్య నియామకత్వాత్ - కారకవిభక్త్యన్తపదానాం సంఖ్యాన్వయేన సహ క్రియాన్వయబోధనే హి ప్రయోగో దృశ్యత ఇతి చేత్. తథా పరస్పరాన్వయబోధనమపి ప్రయోగసిద్ధమితి చరమయుక్త్యభిప్రాయేణ ప్రథమాన్తకారకవిభక్త్యన్త బహూదాహరణముదాహృతం దేవదత్తశ్శ్యామ ఇత్యాదికం. యద్యైకవచనాదీనామేకత్వాదిసంఖ్యాన్వయబోధకత్వం ప్రథమాన్తేషు కారకవిభక్త్యన్తేషు చావిశిష్టమఙ్గీక్రియతే- ఉభయత్రావిశేషేణ ప్రయోగదర్శనాత్ - సమానవిభక్తైరప్యవిరుద్ధార్థైక్యబోధకత్వముభయత్రావిశేషేణ ప్రయోగదర్శనాదఙ్గీకరణీయమిత్యర్థః. ఏవం కారకవిభక్తిప్రయుక్తానుపపత్తిః పరిహృతా. తథా విశేషణవివక్షయాఽయదనుపపత్తిత్రయం- తత్ర విశేషణభేదే విశేష్యభేదో జన్యాద్వ్యధికరణన్యాయేన పరిహృత ఇతి నాత్ర వివక్షితః. విశేషణైక్యపరిహారః ప్రాగుక్తో త్రానుసన్ధేయః. అథాన్యోన్యసమవాయః పరిహర్తవ్యః- విశిష్టత్వముపస్థాప్య, విశిష్టార్థ ఏక ఇతి జ్ఞాపయిత్వే, తిల్యాబన్తత్వాన్తనిర్దేశేన కృత్యత్రయస్య క్రమభావిత్వం ప్రతీయతే - తతశ్చాన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గ ఇతి తదపనోద్యం. కరణకారకవిభక్త్యన్తసామానాధికరణ్యం వదతః సూత్రకారస్య తావన్మాత్రాభిప్రాయత్వశఙ్కా చ నివార్యా. అతస్తదర్థమాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) *పదజాతం శ్రుతం సర్వం స్మారితానన్వితార్థకం ఇతి న్యాయేన యుగపద్బోధనాత్క్రమభావిత్వాభావాన్న విశేషణాన్తరవిశిష్టే విశేషణాన్తరాన్వయవిధానేన విశేషణానామన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. యాగపద్యకథనేన పూర్వం ల్యబన్తనిర్దేశః కృత్యత్రయభేదనిర్వాహకపరామర్శక్రమప్రకటనార్థమిత్యుక్తం భవతి. తత్తత్కారకప్రతిపత్తివేళాయామిత్యనేన ఇదం సూత్రం సర్వకారకవిభక్త్యన్తపదప్రదర్శనార్థమితి దర్శితం. ఇత్యాదిషు న కశ్చిద్విరోధ ఇత్యన్వయః. విరోధోఽన్యోన్యసమవాయాదిర్వివక్షితః-యుగపత్ప్రతిపన్నమిత్యనేన తత్ర పరిహారో వివక్షితః. యథా కాష్ఠైరిత్యాదికం వదతా సమానాధికరణపదవిషయచోద్యపరిహారో వ్యధికరణవాక్యేపి సమానా ఇతి ప్రతిబన్ద్యభిప్రేతా. అయమర్థః- వ్యధికరణాని పదాని తత్తత్కారకవిశిష్టాం క్రియాం కిం యుగపత్ప్రతిపాదయన్తి. యాగపద్యే ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగాభావప్రసఙ్గః, అనేకకారకవిశిష్టక్రియైకత్వే విశేష్యక్రియైక్యవద్విశేషణభూతకారకైక్యమపి స్యాత్, క్రమేణ చేత్తత్కారకాన్తరవిశిష్టక్రియాయాం కారకాన్తరాన్వయవిధానం స్యాత్ - తదా కాష్ఠస్థాల్యాదేరన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గేన కాష్ఠస్య స్థాల్యధికరణం స్థాల్యాః కాష్ఠకరణకత్వం చ స్యాత్. న తథా స్తి- విశేష్యభూతక్రియాయా ఏకత్వం వాక్యస

యత్తూపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థగుణశబ్దః కేవలగుణాభిధాయీత్యరుణయేతిపదేన కేవలగుణస్యైవాభిధానమితి-తన్నోపపద్యతే-లోకవేదయోర్ద్రవ్యవాచిపదసమానాధికరణస్య గుణవాచినః క్వచిదపి కేవలగుణాభిధానాదర్శనాత్. ఉపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థం గుణపదం కేవలగుణాభిధాయీత్యప్యసఙ్గతం - పటశ్శుక్ల ఇత్యాదిషూపాత్తద్రవ్యకేపి గుణవిశిష్టస్యైవాభిధానాత్. పటస్య శుక్ల ఇత్యత్ర శౌక్ల్యవిశిష్టపటాప్రతిపత్తిరసమానవిభక్తినిర్దేశకృతా-న పునరుపాత్తద్రవ్యకత్వకృతా- తత్రైవ పటస్య శుక్లో భాగ ఇత్యాదిషు సమానవిభక్తినిర్దేశే శౌక్ల్యవిశిష్టద్రవ్యం ప్రతీయతే. యత్పునః క్రయస్యైకహాయన్యవరుద్ధతయాఽరుణిమ్నః క్రయాన్వయో న సమ్భవతీతి-తదపి విరోధిగుణరహితద్రవ్యవాచిపదసమానాధికరణగుణపదస్య తదాశ్రయగుణాభిధానేన క్రియాపదాన్వయావిరోధాదసఙ్గతం. రాద్ధాన్తే చోక్తన్యాయేనారుణిమ్నశ్శాబ్దే ద్రవ్యాన్వయే సిద్ధే ద్రవ్యగుణయోః క్రయసాధనత్వానుపపత్త్యాఽర్థాత్పరస్పరాన్వయసిద్ధ్యతీత్యప్యసఙ్గతం. అతో యథోక్త ఏవార్థః.———

ద్యం-న తు విశిష్టస్య-అతో న విశేషణభూతకారకైక్యప్రసఙ్గః; సర్వకారకైః క్రియాయా ఏవ విశేష్యత్వేన నాన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గ, ఇతి చేత్. తథా సమానవిభక్తేర్విశేష్యాంశమాత్రైక్యపరత్వాన్న విశేషణైక్యం,- ప్రత్యక్షమూలా వ్యుత్పత్తిరత్ర నియామికా. యథా పట ఇత్యేకపదప్రయోగే తత్స్థమేకవచనం న విశేషణవిశేష్యైక్యం ప్రతిపాదయతి-కిం తు విశేష్యైక్యమేవ-తత్ర నియామికా వ్యుత్పత్తిః-ఇహాపి తద్వత్. యుగపత్సర్వైర్విశేషణైరేకస్యైవార్థస్య విశేష్యత్వేన న విశేషణానామన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గశ్చేతి. ఏవం సూత్రకారాభిప్రేతపూర్వపక్షరాద్ధాన్తావభిహితౌ. అథ పరోక్తపూర్వపక్షరాద్ధాన్తయోరననుయాయినమర్థం తత్తదసాధారణార్థం చ వ్యుదస్యతి (యత్త్విత్యాదినా) కృష్ణో గచ్ఛతి ✱శ్వేతమాలభేతేత్యాదిషు గుణవాచిపదానాం గుణిపర్యన్తత్వం తైరభ్యుపేతమాకృత్యధికరణనయాత్. తత్రోపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థత్వం గుణవాచిపదానాం గుణమాత్రపర్యన్తత్వే ప్రయోజకమభ్యుపేతం-పటస్య శుక్ల ఇత్యాదిషు తథాదర్శనాత్. పటశ్శుక్ల ఇత్యాదిషూపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థత్వేపి తదపవాదకసామానాధికరణ్యాత్ గుణిపర్యన్తాభిధానమితి చాభ్యుపేతం. తత్ర గుణమాత్రపర్యన్తత్వే యత్ప్రయోజకముక్తం-తదభ్యుపగమ్య ప్రకృతే గుణమాత్రపర్యన్తత్వం దూషయతి (తన్నోపపద్యత ఇతి) కుత ఇత్యత్రాహ (లోకవేదయోరితి) కారకవిభక్త్యన్తత్వస్య సామానాధికరణ్యావిరోధితోపపాదనముపజీవ్యేదం దూషితం. గుణిపర్యన్తత్వాపవాదకముపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థగుణవాచిపదత్వం యత్ - తస్యాపవాదరూపసామానాధికరణ్యస్య ✱అరుణయేత్యాదివాక్యే విద్యమానతోపపాదనాత్కేవలగుణాభిధాయిత్వమయుక్తమిత్యర్థః. ఏవం పరోక్తప్రయోజకాభ్యుపగమేన తత్సాధ్యప్రయోజ్యం గుణమాత్రపర్యన్తత్వం దూషితం. అథ తదుక్తం ప్రయోజకం దూషయతి (ఉపాత్తద్రవ్యకేతి) తత్ర హేతుమాహ (పటశ్శుక్ల ఇత్యాదిష్వితి) గుణమాత్రపర్యన్తత్వే గుణిపర్యన్తత్వేపి సాధారణముపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థగుణవాచిత్వం గుణమాత్రపర్యన్తతాయాః ప్రయోజకం న భవతీత్యర్థః. నను న తస్య ప్రయోజకత్వహానిః-అపవాదే హి క్వచిద్గుణ్యభిధానమిత్యత్రాహ (పటస్యేతి) అసమానవిభక్తినిర్దేశః ప్రయోజక ఇత్యర్థః. అసమానవిభక్తినిర్దేశః-అసమానాయా విభక్తేర్నిర్దేశః. న సమానవిభక్తినిర్దేశాభావః-శ్వేతో యాతీత్యాదిష్వపి గుణమాత్రపర్యన్తత్వప్రసఙ్గాత్. వ్యభిచారిణః ప్రయోజకత్వకల్పనం, వ్యభిచారస్థలే తదపవాదకల్పనం, చాయుక్తం-అవ్యభిచారిప్రయోజకసద్భావాదిత్యభిప్రాయః. గుణమాత్రపర్యన్తత్వే-నేదమపి ప్రయోజకమసాధారణం-పటస్య శుక్లో భాగ ఇత్యసమానవిభక్తినిర్దేశేపి గుణిపర్యన్తత్వాదితి చేత్తత్రాహ (తత్రైవ పటస్యేతి) అయమర్థః-పటశబ్దేనాసమానవిభక్తినిర్దేశేపి శుక్లశబ్దస్య విశేష్యవాచిభాగశబ్దేనాసమానవిభక్తినిర్దేశాభావాన్న తస్య గుణమాత్రపర్యన్తత్వే ప్రయోజకత్వభఙ్గః-యథా త్వత్పక్షే గుణమాత్రపరత్వాపవాదకాభిమతభాగశబ్దసామానాధికరణ్యాన్న తస్య ధర్మిపర్యన్తత్వాత్ప్రయోజకత్వహానిరితి. కించ-న కేవలముపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థతాయా వ్యభిచార ఏవ-కల్పనాగౌరవమప్యస్తి పరమతే. ✱శ్వేతమాలభేతేత్యాదిషు గుణవాచిపదస్య గుణిపర్యన్తత్వముక్తం- పటస్య శుక్ల ఇత్యాదిషు తదపవాదకత్వేనోపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థత్వమభ్యుపేతం-తస్యాప్యపవాదకత్వేన పటశ్శుక్ల ఇత్యాదిషు సామానాధికరణ్యముక్తమితి ప్రయోజకత్రయకల్పనాస్తి. అస్మత్పక్షే తు ✱శ్వేతమాలభేత పటశ్శుక్ల ఇత్యాదిప్రయోగేష్వపృథక్సిద్ధధర్మవాచిత్వాదేవ గుణిపర్యన్తత్వం సిద్ధం- పటస్య శుక్ల ఇత్యత్ర అసమానవిభక్తినిర్దేశకృతం గుణపర్యన్తత్వమితి ప్రయోజకద్వయమేవేతి. ఇదమర్థసిద్ధమితి కల్పనాగౌరవం న కణ్ఠోక్తం. ఏవం పరస్య పూర్వపక్షసిద్ధాన్తానుగతమరుణయేతిపదస్య గుణమాత్రపరత్వం నిరస్తం. అథ పూర్వపక్షాసాధారణార్థస్య స్వసిద్ధాన్తయుక్త్యా పరిహృతత్వం వక్తుమాహ (యత్పునరితి) ఏకహాయన్యవరుద్ధతయా- ఏకహాయన్యా నిరాకాఙ్క్షత్వాత్. విభాగే సాకాఙ్క్షత్వేన త్వేవ హ్యేకవాక్యత్వం - ఇహ తు తదభావాన్న క్రయాన్వయ ఇత్యర్థః. తస్య పరిహృతత్వం దర్శయతి (తదపీతి) నీలం శుక్లమిత్యాదివ్యావృత్త్యర్థం విరోధిగుణరహితశబ్దప్రయోగః. గుణపదస్యైవ గుణిపర్యన్తత్వేన గుణవిశిష్టమేకం కరణమితి అరుణిమ్నో ద్రవ్యద్వారా క్రయాన్వయాత్క్రియాన్వయాసంభవోఽనుపపన్న ఇత్యర్థః. రాద్ధాన్తాసాధారణమర్థం దూషయతి (రాద్ధాన్తే చేతి) ✱సంభవత్యేకవాక్యత్వే వాక్యభేదశ్చ నేష్యత ఇతి న్యాయేన వాక్యైకత్వే కథంచిత్సంభవతి వాక్యభేదాశ్రయణాయోగాత్ ✱గుణే ద్రవ్యవ్యపేక్షే చ ద్రవ్యే చ గుణకాఙ్క్షిణీతి న్యాయేన ద్రవ్యగుణయోః పరస్పరాపేక్షత్వాన్నష్టాశ్వదగ్ధరథన్యాయేనార్థాదన్వయ ఇతి తద్రాద్ధాన్తః-తదయుక్తం- శాబ్దాన్వయసిద్ధేరిత్యర్థః. స్వోక్తాధికరణార్థముపసంహరతి (అతో యథోక్త ఏవార్థ ఇతి) కించ-✱గుణే శుక్లాదయః పుంసీతి గుణపర్యన్తత్వే పుల్లిఙ్గతాయాః ప్రాప్తత్వాదరుణయేతి స్త్రీప్రత్యయాన్తపదస్య గుణమాత్రపరత్వం దుర్వచం. కించ- పూర్వపక్షశ్చాత్యన్తాభాసః - భిన్నవాక్యమితి హి పూర్వపక్షః-తథా సత్యరుణయేతి పదం నోపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థం భవతి. ఉపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థత్వే సిద్ధే హి గుణమాత్రపర్యన్తత్వసిద్ధిరితి. వాక్యభేదేపి ✱అరుణ

తస్మాత్ *తత్త్వమస్యాదిసామానాధికరణ్యేపదద్వయాభిహితవిశేషణాపరిత్యాగేనైవైక్యప్రతిపాదనంవర్ణనీయం-తత్త్వనాద్యవిద్యోపహితానవధికదుఃఖభాగినశ్శుద్ధ్యశుద్ధ్యుభయావస్థాచ్చేతనాదర్థాన్తరభూతమశేషహేయప్రత్యనీకానవధికకల్యాణైకతానంపరమాత్మానమనభ్యుపగచ్ఛతోనసమ్భవతి. అభ్యుపగచ్ఛతోపిసమానాధికరణపదానాంయథావస్థితవిశేషణవిశిష్టైక్యప్రతిపాదనపరత్వాశ్రయణేత్వమ్పదప్రతిపన్నసకలదోషభాగిత్వంపరస్యప్రసజ్యేతేతిచేత్.నైతదేవం-త్వమ్పదేనాపిజీవాన్తర్యామిణఃపరస్యైవాభిధానాత్.ఏతదుక్తంభవతి-సచ్ఛబ్దాభిహితంనిరస్తనిఖిలదోషగన్ధం.సత్యసఙ్కల్పమిశ్రానవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణంసమస్తకారణభూతం పరంబ్రహ్మబహుస్యామితి సఙ్కల్ప్య తేజోఽబన్నప్రముఖంకృత్స్నంజగత్సృష్ట్వాతస్మిన్ దేవాదివిచిత్రసంస్థానసంస్థితేజగతిచేతనంజీవవర్గంస్వకర్మానుగుణేషుశరీరేష్వాత్మతయాప్రవేశ్యస్వయంచస్వేచ్ఛయైవజీవాన్తరాత్మతయాఽనుప్రవిశ్యైవమ్భూతేషు స్వపర్యన్తేషు దేవాద్యాకారేషుసఙ్ఘాతేషు నామరూపేవ్యాక

రైకహాయన్యేతిప్రత్యాసత్త్యతిశయాదేకవాక్యతుల్యతయాహ త్తద్రవ్యకవాక్యస్థత్వమితిచేత్. సన్నిధివిశేషాదేకవాక్యస్థత్వఫలభూతగుణమాత్రపర్యన్తత్వసిద్ధిశ్చేత్ - తతఏవైకవాక్యస్థతాఫలభూతైకహాయన్యన్వయనియమోపిస్యాదితివాక్యభేదహేతుకస్యపూర్వపక్షస్యానుదయఏవస్యాదితి. రాద్ధాన్తోపిదుస్స్థః- ఏకహాయన్యాఆరుణ్యేనచక్రయస్యాధ్యఇత్యేకక్రియాయాఃకరణద్వయసాకాఙ్క్షత్వకల్పకస్యచశబ్దస్యద్వన్ద్వసమాసస్యచాశ్రవణాత్. అతఇహ పూర్వపక్షరాద్ధాన్తావతిదుస్స్థతయాసూత్రకారాభిమతావితివక్తుమయుక్తం. అతోస్యాధికరణస్య యథోక్తావేవపూర్వపక్షరాద్ధాన్తౌసూత్రకారాభిమతౌ.————ఏవమస్తుతతఃకింప్రస్తుతసామానాధికరణ్యస్యేత్యత్రాహ (తస్మాదితి) తస్మాత్- సామానాధికరణ్యస్యానేకవిశేషణవిశిష్టైకార్థపరత్వస్యలోకవేదసిద్ధత్వాత్. ఈదృశంసామానాధికరణ్యంపరపక్షేనసమ్భవతి- పదద్వయావగతగుణహానాదిత్యాహ(తత్త్వేతి) జీవబ్రహ్మభేదమనభ్యుపగచ్ఛతోన సమ్భవతీతిప్రతిజ్ఞాయా ఉపపాదనార్థమనాద్యవిద్యేత్యాదిక, మశేషహేయప్రత్యనీకేత్యాదికం, చవిశేషణముభయత్రప్రవృత్తినిమిత్తఫలతయోక్తం. కర్మవశ్యోనిగ్రాహ్యోఽనుగ్రాహ్యశ్చజీవోనిగ్రాహకోఽనుగ్రాహకశ్చపరమాత్మాభవితుంనార్హతీత్యేషాంవిశేషణానామభిప్రాయః. ముక్తిదశాయామైక్యశఙ్కావ్యుదాసార్థంశుద్ధ్యశుద్ధ్యుభయావస్థాదిత్యుక్తం. నహినిగ్రహదశాయాంనిగ్రహకర్తుర్నరపతేరన్యః పురుషోఽనుగ్రహదశాయామనుగ్రాహ్యోయమనుగ్రహకృతాతేనన్ర్పేణాభిన్నోభవతీతిభావః. స్వేతరవైలక్షణ్యంలక్షణాదేరప్యస్తీతితద్వ్యావృత్త్యర్థం ఉభయలిఙ్గత్వేనవైషమ్యముక్తంఅశేషేత్యాదినా. నిర్విశేషవాదినఇత్యేతావతాపర్యాప్తత్వేపిస్వపక్షమనభ్యుపగచ్ఛతోదూషణవచనంకుదృష్టిపక్షత్రయేపిదూషణసామ్యజ్ఞాపనార్థం. తచ్ఛబ్దావగతవిశేషణాభ్యుపగమవత్ త్వంశబ్దావగతవిశేషణమభ్యుపగన్తవ్యం-తథాసతిబ్రహ్మణోదుఃఖిత్వాదిప్రసఙ్గఇతిశఙ్కతే (అభ్యుపగచ్ఛతోపీత్యాదినా) పరిహరతి (నైతదితి)కుతఇత్యత్రాహ (త్వమితి) (ఏవేతి)తత్పదప్రతిపన్నస్యజీవవిలక్షణస్యైవేతిభావః. జీవవాచిత్వేనవ్యుత్పన్నస్యపదస్యతదన్తర్యామిపరత్వంలాక్షణికం- తత్కథంపరస్యైవాభిధానాదిత్యుక్తమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) ద్వారద్వారిభావవిపర్యయశఙ్కావ్యుదాసార్థోయమారమ్భః. వేదవ్యుత్పత్తిసిద్ధంసర్వశబ్దానాంపరమాత్మవాచిత్వమప్యుపపాదయతి (సచ్ఛబ్దేత్యాదినా) సామానాధికరణ్యబలాత్తత్త్వం పదావగతవిశేషాస్స్వీకార్యాః, బ్రహ్మణోనిర్దోషత్వమఙ్గళాస్పదత్వాదిశ్రుత్యన్తరసిద్ధం, చ - అతస్తదవిరోధాయాన్తర్యామిపరత్వంయుక్తమితితత్త్వంపదసామానాధికరణ్యముఖ్యత్వ, నిర్దోషత్వశ్రుత్యన్యథానుపప, త్త్యభిప్రాయేణనిరస్తనిఖిలేత్యాదివిశేషణముక్తం. (సచ్ఛబ్దాభిహితమితి)కారణవస్తువాచిసచ్ఛబ్దఃకారణత్వానుగుణగుణాన్వితవస్తుపరఇతిభావః.(బహుస్యామితీతి)యథా*దర్శపూర్ణమాసాభ్యాంస్వర్గకామోయజేతేత్యత్రలిఙ్గాచ్యేనగ్రాహకేణపరమాపూర్వేణసన్నిధిసమామ్నాతేషుపదార్థేష్వవిశేషేణస్వశేషతయాగృహీతేషుతత్రప్రోక్షణావఘాతగోత్వాదేఃపరమాపూర్వంప్రతిశేషత్వంవ్రీహిగవాదిద్వారకం, యాగాదేస్తుతచ్ఛేషత్వమద్వారకం, చకైశ్చిన్నిశ్చీయతే-తథా*బహుస్యామితిగ్రాహకగ్రహణేనతేజఃప్రభృతిసర్వనామరూపేషుసామాన్యేనపరమాత్మీయతయాఽవగతేషుతత్రానుప్రవేశపూర్వకనామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యాదిభిస్సద్వారకమధ్యవసేయతఇత్యనుసన్ధేయం. యథోపబృంహణేషు *గుణవాన్ *కమేవంగుణసంపన్నమిత్యవిశేషోక్తేషుభగవద్గుణేషు *సమస్తమవిభక్తాఙ్గస్స్నిగ్ధవర్ణఇత్యుక్తానాంస్నిగ్ధవర్ణాదీనాం *ధర్మజ్ఞస్సత్యసన్ధశ్చేత్యుక్తానాంసత్యసన్ధత్వాదీనాంచగుణానాందివ్యవిగ్రహద్వారకత్వమద్వారకత్వంచదృశ్యతే- తథేహాపీశ్వరశరీరభూతచిదచిద్ద్వారకోఽద్వారకశ్చగుణాన్వయోయథాశ్రుతిస్స్వీకార్యఇతిభావః.(బహుస్యామితి) బహునామరూపభాగ్భవేయమిత్యర్థః. (తేజోబన్నప్రముఖమితి) ప్రముఖశబ్దేనతత్త్వాన్తరసృష్టిర్వివక్షితా. దేవాదివిచిత్రసంస్థానసంస్థితఇతిచవక్ష్యమాణచిదచిదంశవిభాగార్థంజగదాకారకథనం-నతుజీవానుప్రవేశపూర్వావస్థాకథనం. పరమాత్మనఏవకృత్స్నజగచ్ఛరీరిత్వంచేత్కథంజీవాత్మనఃశరీరిత్వమితిశఙ్కాఽపనోద్యతేచేతనమితిశబ్దేన- చేతనత్వంశరీరిత్వేప్రయోజకమిత్యర్థః. చేతనమిత్యనేన *విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచేత్యత్రవిజ్ఞానశబ్దస్యజ్ఞాతృవాచిత్వందర్శితం. జీవవర్గశబ్దేన *విజ్ఞానం *జీవేనేతిచైకవచనం *నిత్యోనిత్యానాంచేతనశ్చేతనానామేకోబహూనాంయోవిదధాతికామానిత్యాదిభిరైకార్థ్యజ్ఞాతావితివ్యాఖ్యాతంభవతి. *అనేనజీవేనేత్యత్రానేనేతినిర్దేశస్యాభిప్రాయవివరణంస్వకర్మానుగుణేష్వితి- జీవవిశిష్టపరమాత్మవిశేషణేదంశబ్దస్యజీవద్వారకవైచిత్ర్యపరత్వాత్,జీవవైచిత్ర్యస్యకర్మవైచిత్ర్యాధీనత్వాత్,, జీవకర్తృకప్రవేశవ్యావృత్త్యర్థం స్వేచ్ఛయైవేత్యుక్తం-పారతన్త్ర్యంస్వాతన్త్ర్యంచ అనుప్రవేశహేతువైషమ్యమిత్యర్థః. ఏవంభూతేషు-ద్వారద్వారిభావేనవ్యవస్థితేషుచిదచిదాత్మకేష్విత్యర్థః. స్వపర్యన్తేషుదేవాద్యాకారేషుసంఘాతేషు

రోత్ -ఏవంరూపసఙ్ఘాతస్యైవ వస్తుత్వం శబ్దవాచ్యత్వం చాకరోదిత్యర్థః. అనేన జీవేనాత్మనా-జీవేనమయేతి నిర్దేశో జీవస్య బ్రహ్మాత్మకత్వం దర్శయతి. బ్రహ్మాత్మకత్వం చ జీవస్య జీవాన్తరాత్మతయా బ్రహ్మణోఽనుప్రవేశాదిత్యవగమ్యతే- *ఇదం సర్వమసృజత యదిదం కించ తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్ ఇత్యత్రేదం సర్వమితి నిర్దిష్టం చేతనాచేతనవస్తుద్వయం సత్త్యచ్ఛబ్దాభ్యాం విజ్ఞానావిజ్ఞానశబ్దాభ్యాం చ విభజ్య నిర్దిశ్య చిద్వస్తున్యపి బ్రహ్మణోఽనుప్రవేశాభిధానాత్. అత ఏవం నామరూపవ్యాకరణాత్సర్వే వాచకశబ్దా అచిజ్జీవవిశిష్టపరమాత్మవాచిన ఇత్యవగతమితి. కించ- *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి చేతనమిశ్రం ప్రపఞ్చమిదం సర్వమితి నిర్దిశ్య తస్యైష ఆత్మేతి ప్రతిపాదితం-ఏవం చ సర్వం చేతనాచేతనం ప్రతి బ్రహ్మణ ఆత్మత్వేన సర్వం సచేతనం జగత్తస్య శరీరం భవతి. తథా చ శ్రుత్యన్తరాణి *అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి ప్రారభ్య *య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇత్యాది *యః పృథివీమన్తరే సఞ్చరన్ యస్య పృథివీ శరీరం యో ఽపామన్తరే సఞ్చరన్ యస్యాపశ్శరీరమిత్యారభ్య *యో ఽక్షరమన్తరే సఞ్చరన్ యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరం న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యాదీని సచేతనం జగత్తస్య శరీరత్వేన నిర్దిశ్య తస్యాత్మత్వేన పరమాత్మానముపదిశన్తి. అతశ్చేతనవాచినోఽపి శబ్దాశ్చేతనస్యాప్యాత్మభూతం చేతనశరీరకం పరమాత్మానమేవాభిదధతి-యథా అచేతనదేవాదిసంస్థానపిణ్డవాచినశ్శబ్దాస్తత్తచ్ఛరీరకజీవాత్మన ఏవ వాచకాః * చత్వారః పఞ్చదశరాత్రం దేవత్వం గచ్ఛన్తీత్యాదిషు-దేవా భవన్తీత్యర్థః. శరీరస్య శరీరిణం ప్రతి ప్రకారత్వాత్, ప్రకారవాచినాం చ శబ్దానాం ప్రకారిణ్యేవ పర్యవసానాత్, శరీరవాచినాం శబ్దానాం శరీరిపర్యవసానం న్యాయ్యం. ప్రకారో హి నామ ఇదమిత్థమితి ప్రతీయమానే వస్తుని ఇత్థమితి ప్రతీయమానోంశః- తస్య తద్వస్త్వపేక్షత్వేన తత్ప్రతీతేస్తదపేక్ష

త త్తద్దేవాద్యవస్థాస్తత్తద్వాచిశబ్దాంశ్చాకరోదిత్యర్థః. *నామరూపే వ్యాకరోదిత్యుక్తే నామరూపవ్యాకరణస్య పరమాత్మపర్యన్తత్వస్యాస్ఫుటత్వాత్తద్వివృణోతి (ఏవమితి) పూర్వం ల్యబన్తనిర్దిష్టానాం క్రియాణాం క్రమవివక్షారాహిత్యం చానేన ప్రదర్శ్యతే. ఏవంరూపసంఘాతస్య- చిదచిదీశ్వరాత్మకస్య సంఘాతస్యేత్యర్థః. ఏవం స్వరూపసంఘాతస్యేతి పాఠేఽయమర్థః-స్వం రూపం చ స్వరూపం. తస్య సంఘాతః. స్వశబ్దేన శరీరీ-ఈశ్వర ఉచ్యతే. రూపశబ్దేన చిదచిద్వస్తునీ. శరీరిశరీరరూపసంఘాతస్యేత్యర్థః. వస్తుత్వం- దేవాదివస్తుత్వం. *జీవేనాత్మనేత్యత్ర జీవవైలక్షణ్యస్యాస్పష్టత్వాదాత్మశబ్దస్యానేకార్థసాధారణ్యాచ్చ తద్వివృణ్వన్ స్వపరపక్షసాధారణమన్వయార్థం తావదాహ (అనేనేతి) మయేత్యాత్మశబ్దవ్యాఖ్యానం- ఆత్మశబ్దస్యాస్మద్వాచిత్వే సతి హి బ్రహ్మాత్మకత్వం దర్శితం భవతి. స్వరూపైక్యశఙ్కాం వ్యుదస్యతి (బ్రహ్మాత్మకత్వం చేతి) ఇదం సర్వమితి నిర్దిష్టం చేతనాచేతనవస్తుద్వయమిత్యత్ర సర్వశబ్దస్యాసఙ్కోచోఽభిప్రేతః. *తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్ *విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చేత్యనన్తరవాక్యేన సర్వశబ్దస్య స్వతః ప్రాప్తసఙ్కుచితత్వం స్థాపితమిత్యాహ (ఇదం సర్వమితి) *అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీత్యత్ర నామరూపవ్యాకరణస్యానుప్రవేశపూర్వకత్వం గమ్యతే- *తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశదిత్యనుప్రవేశస్య సృష్టిపూర్వకత్వం గమ్యతే- తస్మాన్నాత్ర పౌర్వాపర్యవివక్షా- సమానకర్తృకత్వమేవాత్ర వివక్షితం-*తస్య తావదేవ రూపమితి వాక్యే సృష్ట్యనుప్రవేశయోస్సమానకాలీనత్వావగమాత్. తస్మాద్భాష్యే ప్యనుప్రవిశ్యేతి ల్యబన్తనిర్దేశోఽనుప్రవేశసృష్ట్యోర్వివిచ్య జ్ఞాపనార్థ ఇత్యవగన్తవ్యం. సృష్ట్వానుప్రావిశదితి స్థిత్యర్థానుప్రవేశో వా. ఏవం నామరూపవ్యాకరణప్రకార ఉక్తః. తతః కిం ప్రస్తుతస్యేత్యత్రాహ (అత ఏవమితి) అతః- ఉదాహృతశ్రుతివాక్యాత్. ఏవం- పరమాత్మపర్యన్తనామరూపవ్యాకరణప్రతిపాదనాత్. సర్వశబ్దానాం పరమాత్మపర్యన్తత్వే మానం దర్శితం. దేహవాచిశబ్దే ష్వాకృతిసయసంచారణేన పరమాత్మపర్యన్తత్వముపపాదయిష్యన్ శరీరత్వాక్షేపకం వాక్యం దర్శయతి (కించేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (ఏవం చేతి) న కేవలమాత్మశబ్దేన శరీరత్వం గమ్యం- అపితు శరీరత్వం శరీరలక్షణేన కణ్ఠోక్తం చేత్యాహ (తథా చ శ్రుత్యన్తరాణీతి) *అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తేతి సర్వాత్మశబ్దవివరణం. విశేషణద్వయేన న్యపనభో వ్యావృత్తిః. భగవతో నియన్తృత్వకథనాత్తదేకనియామ్యత్వం శరీరలక్షణముక్తం భవతి. జగత్పరమాత్మశరీరమస్తు-తతః కిం ప్రస్తుతసామానాధికరణ్యస్య-శరీరాత్మభావో హి భేదరూపతయా సామానాధికరణ్యస్య విరోధీత్యత్రాహ (అతశ్చేతనవాచిన ఇతి) అతః-చిదచిదాత్మకజగతః పరమాత్మశరీరత్వాత్. శరీరభూతచేతనవాచిపదానాం తచ్ఛరీరిపరమాత్మవాచిత్వం కథమితి శఙ్కాయాం శరీరవాచిపదానాం శరీరిపర్యన్తాభిధాయిత్వదర్శనాదిత్యాహ (యథేతి) శరీరిపర్యన్తం వైదికప్రయోగం దర్శయతి (చత్వార ఇతి) దేవశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తత్వం స్పష్టయతి (దేవా భవన్తీతి) దేవత్వం గచ్ఛన్తీత్యుక్తం-న తు దేవం గచ్ఛన్తీతి. దేవశబ్దస్య శరీరమాత్రపరత్వే శరీరత్వం గచ్ఛన్తీత్యుక్తం స్యాత్ -తతశ్చ దేహాత్మైక్యముక్తం స్యాత్. అతశ్శరీరిత్వం గచ్ఛన్తీత్యభ్యుపగన్తవ్యం-అతో భావప్రత్యయాన్తత్వం ప్రకృతిభూతదేవశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తత్వజ్ఞాపకమిత్యర్థః. శరీరవాచిపదానాం శరీరిపర్యన్తబోధకత్వముపిలాక్షణికమిత్యత్రాహ (శరీరస్యేతి) శరీరవాచినాం ప్రకారిపర్యన్తత్వం జాతిగుణవాచిపదానామివ ఆకృత్యధికరణన్యాయసిద్ధమిత్యర్థః. జాతిగుణవాచినాం ద్రవ్యపర్యన్తవాచిత్వం కథమిత్యపేక్షాయామాకృత్యధికరణన్యాయం వివక్షుస్తదర్థం ప్రథమం ప్రకారప్రకారిణౌ వివిచ్య దర్శయతి (ప్రకారో హి నామేతి) తద్వాచిశబ్దస్య ప్రకారిపర్యన్తత్వముపపాదయతి (తస్యేతి) తస్య తద్వస్త్వపేక్షత్వేన- ప్రకారస్య ప్రకార్యపేక్షస్వరూప

త్వాత్ తస్మిన్నేవపర్యవసానంయుక్తమితితస్యప్రతిపాదకోపిశబ్దస్తస్మిన్నేవపర్యవస్యతి. అతఏవగౌరశ్వోమనుష్య ఇత్యాదిప్రకారభూతాకృతివాచినశ్శబ్దాః ప్రకారిణిపిణ్డేపర్యవస్యన్తః పిణ్డస్యాపిచేతనశరీరత్వేన తత్ప్రకారత్వాత్, పిణ్డశరీరకచేతనస్యాపిపరమాత్మప్రకారత్వాచ్చపరమాత్మన్యేవపర్యవస్యన్తీతి సర్వశబ్దానాంపరమాత్మైవవాచ్య ఇతిపరమాత్మవాచిశబ్దేనసామానాధికరణ్యంముఖ్యమేవ. నను ఖణ్డో గౌః ఖణ్డశ్శుక్ల ఇతిజాతిగుణవాచినామేవపదానాం ద్రవ్యవాచిపదైస్సహసామానాధికరణ్యందృష్టం - ద్రవ్యాణాంతుద్రవ్యాన్తరప్రకారత్వే మత్వర్థీయప్రత్యయోదృష్టః-యథాదణ్డీకుణ్డలీతి. నైవం-జాతిర్వాగుణోవాద్రవ్యంవానైతేష్వేకమేవసామానాధికరణ్యేప్రయోజకం-అన్యోన్యస్మిన్ వ్యభిచారాత్. యస్యపదార్థస్యకస్యచిత్ప్రకారతయైవసద్భావః తస్యతదపృథక్సిద్ధిస్థితిప్రతీతిభిస్తద్వాచినాంశబ్దానాంస్వాభిధేయవిశిష్టద్రవ్యవాచిత్వాద్ధర్మ్యన్తరవిశిష్టతద్ద్రవ్యవాచినాశబ్దేనసామానాధికరణ్యంయుక్తమేవ. యత్రపునఃపృథక్సిద్ధస్యస్వనిష్ఠస్యైవద్రవ్యస్యకదాచిత్క్వచిద్ద్రవ్యాన్తరప్రకారత్వమిష్యతే-తత్రమత్వర్థీయప్రత్యయ ఇతినిరవద్యం. తదేవంపరమాత్మనశ్శరీరతయాతత్ప్రకారత్వాదచిద్విశిష్టజీవస్యాపి-జీవనిర్దేశవిశేషరూపాః అహంత్వమిత్యాదిశబ్దాః పరమాత్మానమేవాచక్షత ఇతి *తత్త్వమసి

స్థితిత్వేన. తత్ప్రతీతేః-ప్రకారస్యయథావస్థితస్వరూపప్రతీతేః. తదపేక్షత్వాత్-ప్రకారిసాపేక్షత్వాత్. (తస్మిన్నేవపర్యవసానంయుక్తమితి) ప్రకారప్రతీతేః ప్రకారిణ్యేవపర్యవసానంయుక్తమితి ప్రకారవాచిశబ్దః ప్రకారిణిపర్యవస్యతీత్యర్థః. శబ్దశక్తేర్విశేషణమాత్రవిషయత్వేప్యర్థసామర్థ్యాద్విశేష్యాంశబోధనం- అతోఽర్థసామర్థ్యసచివాశబ్దశక్తిర్విశిష్టార్థబోధసామగ్రీ- తచ్చబోధనంముఖ్యకోటినివిష్టం- యథాసంస్కారసచివేన్ద్రియజన్యమపి ప్రత్యభిజ్ఞానమిన్ద్రియప్రసూతత్వాత్ప్రత్యక్షమేవ- నస్మృతిర్భవతి- తథాత్రముఖ్యత్వం- అతశ్శబ్దశక్తేః ప్రవృత్తినిమిత్తమాత్రేపర్యవస్యతి-విశేష్యబోధనమర్థసామర్థ్యాదితికేచిదాహుః. తదయుక్తం-శబ్దశక్తేర్విశేష్యపర్యన్తత్వాభావేనిష్కర్షకశబ్దేష్వర్థసామర్థ్యాద్విశేష్యపర్యన్తధీప్రసఙ్గాత్. రూపగ్రహణేనయనశక్తిః- రూపిజ్ఞానమర్థసామర్థ్యజన్యంస్యాత్. తదభ్యుపగమేగన్ధశబ్దాదిగ్రహణేసత్యర్థసామర్థ్యాత్పృథివీగగనాదిప్రతిపత్తిశ్చస్యాత్- నచతథాప్రతీతిరస్తి. జాత్యాదిశబ్దశక్తిర్జాత్యాదిస్వరూపమాత్రవిషయా- గవాదిశబ్దశక్తిర్ద్రవ్యపరతన్త్రజాత్యాదివిషయేతినిష్కర్షకానిష్కర్షకశబ్దవిభాగ ఇతిచేత్. తర్హిశబ్దశక్తేః ప్రకారివిషయత్వమభ్యుపగతంస్యాత్- ధర్మిపరతన్త్రరూపతావగతేర్ధర్మిప్రతిపత్తిసాపేక్షత్వాచ్ఛబ్దశక్తేస్తత్ప్రతిపత్తిహేతుత్వాచ్చ. కించ- *వచసాంవాచ్యముత్తమం *నతాస్సర్వవచసాంప్రతిష్ఠాయత్రశాశ్వతీత్యాదివచనస్వారస్యంచశబ్దశక్తేరేవవిశేష్యపర్యన్తత్వేసిధ్యతి. అతోవిశేష్యపర్యన్తాశబ్దశక్తిరిత్యత్రతాత్పర్యం. ఏవంన్యాయశ్శ్లోకృతా. ఇత్థంప్రమాణోపపత్తిసిద్ధత్వాత్సర్వశబ్దానాంపరమాత్మైవవాచ్య ఇతిపరమాత్మవాచితత్పదేనత్వంపదసామానాధికరణ్యంముఖ్యవృత్తమిత్యాహ (అతఏవేతి) పర్యవస్యన్తః- పూర్వంక్వచిద్వ్యాపృతస్యతత్రానుపరమ్యతదన్వయిన్యన్యత్రవ్యాపారపర్యవసానమిహవివక్షితం-నతువ్యాపారోపరమః. వ్యాపారోపరమవాచిత్వేసత్యపర్యవస్యన్ ఇతిపదచ్ఛేదః. యద్వా- పర్యవస్యన్తః- పర్యవస్థాతుంప్రవృత్తా ఇత్యర్థః. పరమాత్మప్రకారత్వాచ్చేత్యనేనపూర్వోక్తన్యాయస్స్మారితః. నామరూపవ్యాకరణశ్రుతిః ప్రమాణత్వేనపూర్వోదాహృతాఽత్రాభిప్రేతా. విశేషణవాచిశబ్దోవిశేష్యపర్యన్తోస్తు - నతువిశేషణవాచిశబ్దస్యపరమవిశేష్యవాచిశబ్దేనసామానాధికరణ్యందృష్టమితిచేత్. ఉచ్యతే- యథానైల్యగుణగతావాన్తరజాతివాచినీలశబ్దోనైల్యగుణద్వారాతద్విశిష్టేపర్యవసితః ఉత్పలశబ్దేనసమానాధికరణోదృశ్యతే, యథాగవాదిశబ్దాగోత్వాదిజాతివాచినస్తద్విశేష్యపిణ్డద్వారాతద్విశిష్టచేతనేపర్యవసితాః ఖణ్డాదిశబ్దైస్సమానాధికరణాదృశ్యన్తే, తద్వత్. ఉక్తంప్రయోజకమతివ్యాప్త్యాద్యూహయంశ్చోదయతి (నన్వితి) పరిహరతి (నైవమితి) ప్రయోగదర్శనమవిశిష్టమిత్యభిప్రాయేణద్రవ్యంవేత్యుక్తం. సామానాధికరణ్య-మత్వర్థీయప్రత్యయానపేక్షే ఇతిభావః. హేతుమాహ (అన్యోన్యస్మిన్నితి) వ్యభిచారాత్-సాధ్యస్యసామానాధికరణ్యస్యజాతివాచిమాత్రంగుణవాచిమాత్రంచాతిలఙ్ఘ్య వృత్తేరిత్యర్థః. జాతిర్వాగుణోవామత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యప్రయోజకమితికిమితినాభ్యుపేతం. మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యస్యజాతిగుణవాచిశబ్దయోరవిశేషేణప్రయోగదర్శనాదితిచేత్- తర్హిశరీరవాచిశబ్దానామపిమత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యేన ప్రయోగదర్శనాత్సర్వప్రయోగవిషయానుయాయి ప్రయోజకంవాచ్యమితిభావః. జాతిగుణయోరన్యతరత్వం చావ్యాప్తమిత్యర్థః. ఇదమవ్యాప్తం- ప్రకారత్వంచాతివ్యాప్తం- తర్హికింప్రయోజకమిత్యత్రాహ (యస్యేతి) (తదపృథక్సిద్ధిస్థితిప్రతీతిభిరితి) సిద్ధిః-సత్తా. ప్రమాణసంబన్ధయోగ్యత్వరూపా. స్థితిః-తదనువృత్తిః. అపృథక్శబ్దస్సిద్ధ్యాదిసాధారణః. ప్రతీతిశబ్దేనాపృథక్ప్రతీతేః స్వతః ప్రాప్తత్వంవివక్షితం. ప్రకారతైకస్వభావవస్తువాచిశబ్దత్వంమత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యప్రయోజకమిత్యర్థః. నిష్కర్షకశబ్దాన్యత్వేసతీతివిశేష్టవ్యం. మత్వర్థీయప్రత్యయసాపేక్షసామానాధికరణ్యహేతుంపక్షేతదభావజ్ఞాపనాయవర్ణయతి (యత్రపునరితి) (ఇతినిరవద్యమితి) మత్వర్థీయప్రత్యయసాపేక్షదణ్డకుణ్డలాదివ్యావృత్తంమత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసర్వప్రయోగవిషయానుయాయిప్రయోజకంసిద్ధమితినావ్యాప్త్యాదిదోష ఇత్యర్థః. ఇతినిరవద్యమిత్యనేనసహోపలమ్భనియమాదేః ప్రయోజకత్వశఙ్కాపరిహారాదిః ప్రథమసూత్రోక్తోఽభిప్రేతః. పరిహృతచోద్యనశిక్షితేనన్యాయేనపరమసాధ్యసిద్ధిమాహ (తదేవమితి) తత్-చోద్యస్యపరిహృతత్వాత్. ఏవం-పూర్వంశిక్షితప్రకారేణ. *ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వమితిపూర్వమేవసైయదధికరణ్యేనబ్రహ్మాత్మకత్వంసర్వస్యవిహితం-తస్యసామానాధికరణ్యేనజీవవిశేషేఉపసంహారః-యథా *సతఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతిజీవవిశేషకృత్స్నస్యబ్రహ్మశరీ

తిసామానాధికరణ్యేనోపసంహృతం. ఏవం చ సతి పరమాత్మానం ప్రతి జీవస్య శరీరతయాఽన్వయాజ్జీవగతా ధర్మాః పరమాత్మానం న స్పృశన్తి- యథా స్వశరీరగతా బాలత్వయువత్వాదయో ధర్మాః జీవం న స్పృశన్తి. అతః *తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యే తత్పదం జగత్కారణభూతం సత్యసఙ్కల్పం సర్వకల్యాణగుణాకరం నిరస్తసమస్తహేయగన్ధం పరమాత్మానమాచష్టే- త్వమితి చ తమేవ సశరీరజీవశరీరకమాచష్ట ఇతి సామానాధికరణ్యం ముఖ్యవృత్తం, ప్రకరణావిరోధ, స్సర్వశ్రుత్యవిరోధో, బ్రహ్మణి నిరవద్యైకల్యాణైకతానే అవిద్యాదిదోషగన్ధాభావ, శ్చ. అతో జీవసామానాధికరణ్యమపి విశేషణభూతాజ్జీవాదన్యత్వమేవాపాదయతీతి విజ్ఞానమయాజ్జీవాదన్య ఏవానన్దమయః పరమాత్మా. యదుక్తం *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మే త్యానన్దమయస్య శారీరత్వశ్రవణాజ్జీవాదన్యత్వం న సమ్భవతీతి- తదయుక్తం- అస్మిన్ ప్రకరణే సర్వత్ర *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా యః పూర్వస్యేతి పరమాత్మన ఏవ శారీరాత్మత్వాభిధానాత్. కథం. *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాకాశాదిసృజ్యవర్గస్య పరమకారణత్వేన ప్రజ్ఞాతజీవవ్యతిరేకస్య పరస్య బ్రహ్మణ ఆత్మత్వేన వ్యపదేశాత్తద్వ్యతిరిక్తాకాశాదీనామన్నమయపర్యన్తానాం తచ్ఛరీరత్వమవగమ్యతే- *యస్య పృథివీ శరీరం యస్యాపశ్శరీరం యస్య తేజశ్శరీరం యస్య వాయుశ్శరీరం యస్యాకాశశ్శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం యస్య మృత్యుశ్శరీరం ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి సుబాలశ్రుత్యా సర్వతత్త్వానాం పరమాత్మశరీరత్వం స్పష్టమభిధీయతే- అతః *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఇత్యత్రైవాన్నమయస్య పరమాత్మైవ శారీర ఆత్మేత్యవగతః. ప్రాణమయం ప్రకృత్యాహ *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా యః పూర్వస్యేతి- పూర్వస్యాన్నమయస్య యశ్శారీర ఆత్మా శ్రుత్యన్తరసిద్ధః పరమకారణభూతః పరమాత్మా- స ఏవ తస్య ప్రాణమయస్యాపి శారీర ఆత్మేత్యర్థః. ఏవం మనోమయవిజ్ఞానమయయోర్ద్రష్టవ్యం. ఆనన్దమయే తు *ఏష ఏవేతి నిర్దేశస్తస్యానన్యాత్మత్వం దర్శయితుం. తత్కథం.

రత్వం వైయధికరణ్యేనోపసంహృతం తద్వదిత్యర్థః. అనేనోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగనిబన్ధనచోద్యపరిహారోఽభిప్రేతః. ఏవం పదప్రతిపన్నదోషధారక్త్వప్రసఙ్గస్య పరిహృతత్వం దర్శయతి. యద్వా- అపురుషార్థస్య బ్రహ్మణ్యసమ్బన్ధాయ హి శరీరశరీరిభావ ఉక్తః- తథాపి తత్సంసర్గాత్తత్ప్రసఙ్గ ఇత్యత్రాహ (ఏవం చ సతీతి) జీవశరీరగతధర్మా జీవనిష్ఠ- జీవధర్మాః పరమాత్మానం న స్పృశన్తీత్యర్థః. పూర్వం యాని దూషణాని పరమతే స్వోక్తాని తాని స్వపక్షే నాయాన్తీత్యాహ (అత ఇత్యాదినా) అతః- సామానాధికరణ్యస్య శరీరశరీరిభావనిబన్ధనత్వోపపాదనాత్. అయం హేతుః ప్రకరణావిరోధాదీనామపి సాధారణః. పదద్వయోపగతవిశేషణాపరిత్యాగేన విశేష్యైక్యాత్సామానాధికరణ్యస్య ముఖ్యత్వసిద్ధిః. (ప్రకరణావిరోధ ఇతి) *తదైక్షత *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం *అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీత్యాదివాక్యావిరోధ ఇత్యర్థః. సర్వశ్రుత్యవిరోధ ఇతి భేదశ్రుతిఘటకశ్రుత్యవిరోధ ఉక్తః. అవిద్యాదిదోషగన్ధాభావశ్చేత్యుభయలిఙ్గశ్రుతిసిద్ధార్థవిరోధాభావ ఉక్తః. పూర్వోక్తజీవగతధర్మాస్పర్శస్య ఫలమవిద్యాద్యభావ ఇతి న పౌనరుక్త్యం. పూర్వపక్షిణా జీవానతిరేకసాధకతయోక్తస్య జీవసామానాధికరణ్యస్య రాద్ధాన్తానుగుణత్వమాహ (అత ఇతి) అతః- తత్త్వం పదయోః ప్రవృత్తినిమిత్తస్యావశ్యాశ్రయణీయత్వాత్, త్వం శబ్దావగతధర్మాణాం బ్రహ్మణి సాక్షాదన్వయవిరోధేన జీవద్వారాఽన్వయాత్, ద్వారభూతజీవాద్ద్వారిణో బ్రహ్మణో వైలక్షణ్యసాధకం సామానాధికరణ్యమిత్యర్థః. ఉక్తమర్థం పరమప్రకృతేన సఙ్గమయతి (ఇతి విజ్ఞానమయాదితి) ఇతి శబ్దో హేతౌ. పూర్వపక్షే జీవానతిరేకసాధకతయోక్తస్య జీవసామానాధికరణ్యస్య భేదావసూత్వాదేతదధికరణసాధ్యమానన్దమయస్య జీవాదన్యత్వం సుస్థమిత్యర్థః. అథ శారీరత్వశ్రవణం పూర్వపక్షహేతుమనువదతి (యదుక్తమితి) పరిహరతి (తదయుక్తమితి) నను ప్రాణమయపర్యాయస్థశారీరాత్మశబ్దోపి మనోమయపరః- మనోమయపర్యాయస్థస్తు విజ్ఞానమయపరః- తత్తదన్తరసద్భావజ్ఞాపనార్థత్వాచ్ఛారీరాత్మశబ్దస్య. అతస్సర్వత్ర శారీరాత్మత్వం పరమాత్మన ఏవేతి కథమవగతమితి పృచ్ఛతి (కథమితి) ప్రతివక్తి (తస్మాద్వా ఇత్యాదినా) అన్నమయే శారీరాత్మత్వకణ్ఠోక్త్యభావాత్, ప్రాణమయే *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా యః పూర్వస్యేత్యుక్తత్వాచ్చ తస్య వాక్యస్యార్థం వివక్షుస్తత్సంఘటనాయాహ (తస్మాద్వా ఇతి) ఆకాశాదిసృష్టేః పశ్చాద్ధి జీవకరణకళేబరసృష్టిః- అతస్తతః పూర్వం జీవస్యాసృష్ట్యత్వమత్వాదాకాశాదిస్రష్టృత్వం జీవవైలక్షణ్యసాధకం. తస్య జీవవిలక్షణస్యాత్మశబ్దేనాభిధానాదాత్మశబ్దస్య పుత్రాదివత్ప్రతియోగికత్వాదన్నమయాదీనాం పరమాత్మశరీరత్వమపేక్షాదవగతమిత్యర్థః. శరీరత్వం కణ్ఠోక్తం చేత్యాహ (యస్య పృథివీతి) (అత ఇతి) శ్రుత్యన్తరేషు శరీరత్వస్య కణ్ఠోక్తత్వాత్, *తస్మాద్వా ఇత్యాది వాక్యే ఆత్మశబ్దనిర్దేశేనాన్నమయాదీనాం శరీరత్వస్యార్థసిద్ధత్వాచ్చ పరమాత్మైవాన్నమయస్యాత్మేత్యవగత ఇత్యర్థః. ఏవమాత్మశబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మైవాన్నమయస్యాత్మేతి *యః పూర్వస్యేత్యుత్తరత్ర అనువాదస్య పురోవాదనిర్వాహః కృతః. ఉపాదిత్సితస్య *తస్యైష ఇతి వాక్యస్య ప్రాణమయపరత్వజ్ఞాపనాయాహ (ప్రాణమయం ప్రకృత్యేతి) తద్వ్యాచష్టే (పూర్వస్యేతి) య ఇతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశః శ్రుత్యన్తరసిద్ధిహేతత్ప్రకరణసిద్ధిం చ జ్ఞాపయతీత్యభిప్రాయేణ శ్రుత్యన్తరసిద్ధః పరమకారణభూత ఇతి విశేషణద్వయముక్తం. ఉక్తమర్థం మనోమయాదావతిదిశతి (ఏవమితి) ఆనన్దమయస్య పరమాత్మత్వమయుక్తం- తస్యాత్మాన్తరశ్రవణాదిత్యత్రాహ (ఆనన్దమయే త్వితి) అనన్యాత్మత్వం దర్శయితుం- * పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం * న తస్యేశే కశ్చన * నాన్యోతోస్తి ద్రష్టేత్యాదివదయం నిర్దేశ ఇత్యర్థః. అత్రోపపత్తిజిజ్ఞాసయా పృచ్ఛతి (తత్కథమితి) అనన్యాత్మత్వప్రదర్శనార్థత్వం కథమిత్యర్థః. పరిహరతి

విజ్ఞానమయస్యాపి పూర్వోక్తయా నీత్యా పరమాత్మైవ శారీర ఆత్మేత్యవగతః- ఏవం సతి విజ్ఞానమయస్య యశ్శారీర ఆత్మా స ఏవానన్దమయస్యాపి శారీర ఆత్మేత్యుక్తే ఆనన్దమయస్యాభ్యాసావగతపరమాత్మభావస్య పరమాత్మనస్స్వయమేవాత్మేత్యవగమ్యతే. ఏవం చ స్వవ్యతిరిక్తం చేతనాచేతనవస్తుజాతం స్వశరీరమితి స ఏవ నిరుపాధికశ్శారీర ఆత్మా. అత ఏవేదం పరం బ్రహ్మాధికృత్య ప్రవృత్తం శాస్త్రం శారీరకమిత్యభియుక్తైరభిధీయతే. అతో విజ్ఞానమయాజ్జీవాదన్య ఏవ పరమాత్మానన్దమయః ....

ఆహ- నాయమానన్దమయో జీవాదన్యః- వికారశబ్దస్య మయట్ప్రత్యయస్య శ్రవణాత్. *మయడ్వైతయోరితి ప్రకృత్య * నిత్యం వృద్ధశరాదిభ్య ఇతి వికారార్థే మయట్ స్మర్యతే. వృద్ధశ్చాయమానన్దశబ్దః. నను ప్రాచుర్యేపి మయడస్తి- *తత్ప్రకృతవచనే మయడితి స్మృతేః- యథా అన్నమయో యజ్ఞ ఇతి. స ఏవాయం భవిష్యతి. నైవం- అన్నమయ ఇత్యుపక్రమే వికారార్థత్వం దృష్టం- అత ఔచిత్యాదస్యాపి వికారార్థత్వమేవ యుక్తం. కిఞ్చ - ప్రాచుర్యార్థత్వేపి జీవాదన్యత్వం న సిధ్యతి. తథాహి- ఆనన్దప్రచుర ఇత్యుక్తే దుఃఖమిశ్రత్వమవర్జనీయం- ఆనన్దస్య హి ప్రాచుర్యం దుఃఖస్యాల్పత్వమవగమయతి. దుఃఖమి

(విజ్ఞానమయస్యాపీతి) ఆనన్దమయం ప్రతి శ్రూయమాణే *యః పూర్వస్యేతి వాక్యే పూర్వశబ్దవివరణార్థం విజ్ఞానమయస్యేత్యుక్తం. విజ్ఞానమయశారీరాత్మనః పరమాత్మత్వే సిద్ధే హ్యానన్దమయశారీరాత్మనః పరమాత్మత్వసిద్ధిరితి శఙ్కావ్యుదాసాయ విజ్ఞానమయస్యాపీత్యుక్తం. పూర్వోక్తయా- ప్రాణమయాదావుక్తయా. తతః కిమిత్యత్రాహ (ఏవం సతీతి) (అభ్యాసావగతపరమాత్మభావస్యేతి) *ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానితి పూర్వమభ్యస్తస్యానన్దస్య బ్రహ్మసంబన్ధిత్వనిర్దేశా, ద్బ్రహ్మణశ్చ *ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యానన్దశబ్దవాచ్యత్వాత్, *ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాదిత్యానన్దశబ్దవాచ్యస్థానే *ఏతమానన్దమయమాత్మానముపసంక్రమ్యేత్యానన్దమయశబ్దనిర్దేశేనానన్దానన్దమయశబ్దయోః పర్యాయత్వా, చ్చానన్దమయస్య పరమాత్మభావోఽవగత ఇత్యభిప్రాయః. అభ్యాసావగతపరమాత్మభావత్వం పుచ్ఛబ్రహ్మవాదనిరాసాయ యుక్తీనాముపలక్షణతయోక్తం. *బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేతి పుచ్ఛబ్రహ్మప్రాధాన్యేన నిర్దిష్టం చేత్ - *సోకామయతేత్యనన్తరవాక్యేపి తచ్ఛబ్దేన పుచ్ఛబ్రహ్మపరామర్శనీయం- తదయుక్తం- స ఇతి పుల్లిఙ్గనిర్దేశాత్. *ఆత్మన ఆకాశస్సంభూత ఇత్యాత్మశబ్దాభిప్రాయః పుల్లిఙ్గత్వనిర్దేశ ఇతి చేన్న- వ్యవహితాదవ్యవహితస్యానన్దమయస్యైవ పరామర్శనీయత్వాత్. * తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యనన్తరపూర్వోక్తస్యాత్మనః పుల్లిఙ్గనిర్దేశేన పరామర్శ ఇతి చేన్న- తస్యాన్నమయాదిసర్వపర్యాయసాధారణత్వేన ఏతత్పర్యాయప్రధానప్రతిపాద్యత్వాభావాత్. అతః ప్రధానప్రతిపాద్యావ్యవహితానన్దమయ ఏవ స ఇతి పరామృశ్యతే. అతః కారణభూతస్స ఏవ పరమాత్మేతి. ఏవం విజ్ఞానమయస్య జీవస్యాన్తరాత్మతయా వ్యపదేశా, దభ్యాసావగతపరమాత్మభావా, త్తదన్తరత్వేనాత్మశబ్దవ్యాఖ్యానపర్యవసానభూమిత్వా, దాత్మశబ్దవాచ్యస్యాదావేవ జగత్కారణత్వేనోక్తత్వాదనన్తరకారణవాక్యే *సోకామయతేతి పుల్లిఙ్గనిర్దేశా, త్పుచ్ఛతయా నిర్దిష్టబ్రహ్మణోప్యానన్దమయానతిరిక్తత్వా, ద్వక్ష్యమాణసూత్రస్థహేతుభి, శ్చానన్దమయః పరమాత్మేత్యవగతం- తస్య చ పరమాత్మన ఆత్మాన్తరవత్త్వం *ఆత్మేశ్వరం *న తస్యేశే కశ్చన *నాన్యోతోస్తి ద్రష్టేత్యేవమాదిశ్రుతివిరుద్ధముపపత్తివిరుద్ధం చ. ఆకాశాదిసృజ్యవర్గపరమకారణత్వాదినా శారీరాత్మనః పరమాత్మత్వమవగతం. ఏవమానన్దమయస్య శారీరాత్మనశ్చ పరమాత్మత్వే సతి పరమాత్మద్విత్వాసంభవా, త్పరమాత్మన ఆత్మాన్తరవత్త్వవ్యాఘాతా, చ్చ *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యుక్తిః *ఆత్మేశ్వరమిత్యాదివత్తస్యానన్యాత్మత్వజ్ఞాపనార్థేత్యర్థసామర్థ్యాదవగమ్యత ఇత్యర్థః. శారీరాత్మత్వం పరమాత్మన ఏవ ముఖ్యమిత్యాహ (ఏవం చేతి) (నిరుపాధిక ఇతి) క్వచిత్కదాచిత్కిఞ్చిత్ప్రతికర్మానుగుణం హి కశ్చిదాత్మా భవతి- అయం తు సర్వేషాం సర్వదా సర్వత్రాకర్మవశ్యః స్వత ఆత్మేతి నిరుపాధిక ఇతి భావః. తదేవోపపాదయతి (అత ఏవేతి) అభియుక్తైః- భగవద్బోధాయనాదిభిః. *సంహితమేతచ్ఛారీరకమితి హి వృత్తికారవచః. సూత్రార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ....

ముఖాన్తరేణానన్దమయశబ్దస్య పరమాత్మపరతామాక్షిప్య ప్రతివక్తి వికారేత్యాదినా సూత్రేణ - తత్ర పూర్వపక్షముపన్యస్యతి (ఆహేత్యాదినా) మయటో వికారవాచిత్వముపపాదయతి (మయడ్వైతయోరిత్యాదినా) వికారార్థత్వస్య జ్ఞాపనార్థం *మయడ్వైతయోరిత్యుక్తం. ఏతయోః- *తస్య వికారః *అవయవే చ ప్రాణ్యోషధివృక్షేభ్య ఇతి ప్రకృతయోర్వికారావయవయోరితి హితస్యార్థః. అయమర్థః- *ప్రాగ్దీవ్యతోణిత్యధికారసూత్రం- అస్మిన్నర్థద్వయేపి వృద్ధసంజ్ఞానాం శరాదిగణాన్తర్గతానాం చ మయడేవనాణ్ ప్రత్యయ ఇత్యేవ వదతి *నిత్యం వృద్ధశరాదిభ్య ఇతి సూత్రం. *వృద్ధిర్యస్యాచామాదిస్తద్వృద్ధమితి సూత్రేణానన్దశబ్దస్య వృద్ధసంజ్ఞత్వాద్వికారార్థే మయట్ప్రత్యయో విహిత ఇతి. సిద్ధాన్తచ్ఛాయయా చోదయతి (నన్వితి) (స ఏవాయం భవిష్యతీతి) వికారార్థత్వేపి జీవాత్మని వికారాసంభవాద్వికారపరత్వం త్వన్మతేప్యనుపపన్నమితి భావః. అగ్ర్యప్రాయన్యాయేన పరిహరతి (నైవమితి) అతః- ఉపక్రమదర్శనాత్. ఔచిత్యాత్ - ఉపక్రమప్రతిపన్నస్వీకారౌచిత్యాత్. ప్రాచుర్యార్థత్వేప్యభిమతాసిద్ధిమాహ (ప్రాచుర్యేతి) జీవాదనన్యత్వే హేతుమాహ (తథాహీతి) దుఃఖమిశ్రత్వే హేతుమాహ (ఆనన్దస్యేతి) ప్రాచుర్యార్థస్య భావప్రతియోగిన్యపేక్షితే సుఖప్రతిసంబన్ధితయా సాహచర్యప్రసిద్ధదుఃఖగతాల్పత్వస్య ప్రతియోగిత్వమితి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ (దుఃఖేతి) ఉభయథాపి జీవత్వసిద్ధౌ కిమితి వికారార్థత్వమాద్రియత ఇత్య

శ్రత్వమేవహిజీవత్వం. అతఔచిత్యప్రాప్తవికారార్థత్వమేవయుక్తం. కించ – లోకేమృణ్మయంహిర ణ్మయందారుమయమిత్యాదిషు, వేదేచపర్ణమయీజుహూః *శమీమయ్యస్స్రుచః *దర్భమయీరశనే త్యాదిషు, మయటోవికారార్థేప్రయోగబాహుళ్యాత్సఏవప్రథమతరంధియమధిరోహతి. జీవస్యచాన న్దవికారత్వమస్త్యేవ-తస్యస్వతఆనన్దరూపస్య సతస్సంసారిత్వావస్థాతద్వికారఏవేతి. అతోవికారవా చినోమయట్ప్రత్యయస్యశ్రవణాదానన్దమయోజీవాదనతిరిక్తఇతి. తదేతదనుభాష్యపరిహరతి.

౧౪॥ సూ. ❀ వికారశబ్దాన్నేతిచేన్నప్రాచుర్యాత్ ॥ ❀ నైతదుక్తం. కుతః. (ప్రాచుర్యాత్) పరస్మిన్బ్రహ్మణ్యానన్దప్రాచుర్యాత్, ప్రాచుర్యార్థేచమయటస్సమ్భవాత్,. ఏతదుక్తంభవతి-శ తగుణితోత్తరక్రమేణాభ్యస్యమానస్యానన్దస్యజీవాశ్రయత్వాసమ్భవాద్బ్రహ్మైశ్రయోయమానన్దఇతినిశ్చితే సతితస్మిన్బ్రహ్మణివికారాసమ్భవాత్ ప్రాచుర్యేపిమయడ్విధిసమ్భవాచ్చానన్దమయః పరంబ్రహ్మేతి. ఔచి త్యాత్ప్రయోగప్రాధ్యాచమయటోవికారార్థత్వమర్థవిరోధాన్నసమ్భవతి. కించ-ఔచిత్యంప్రాణమయఏవప రిత్యక్తం- తత్రవికారార్థత్వాసమ్భవాత్. అతస్తత్రపఞ్చవృత్తేర్వాయోః ప్రాణవృత్తిమత్తామాత్రేణప్రా ణమయత్వం. ప్రాణాపానాదిషుపఞ్చసువృత్తిషుప్రాణవృత్తేఃప్రాచుర్యాద్వా. నచప్రాచుర్యేమయట్ప్ర త్యయస్యప్రౌఢిర్నాస్తి-అన్నమయోయజ్ఞఃశకటమయీయాత్రేత్యాదిషుదర్శనాత్. యదుక్తమానన్దప్రాచు ర్యమల్పదుఃఖసద్భావమవగమయతీతి-తదసత్-తత్ప్రచురత్వంహితత్ప్రభూతత్వం- తచ్చేతరస్యసత్తాంనావ గమయతి-అపితుతస్యాల్పత్వంనివర్తయతి. ఇతరసద్భావాసద్భావౌతుప్రమాణాన్తరావసేయౌ. ఇహచప్ర మాణాన్తరేణతదభావోఽవగమ్యతే *అపహతపాప్మేత్యాదినా.

త్రాహ (అతఇతి) అతః- ప్రాచుర్యేపిజీవాన్యత్వాసిద్ధేరౌచిత్యస్యాధికత్వాచ్చ. వికారార్థత్వమేవగ్రాహ్యమిత్యర్థః. ప్రయోగప్రా చుర్యమాహ (కించేతి) అవయవార్థాదపిప్రాచుర్యార్థేప్రయోగబాహుళ్యాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థంప్రథమతరమితితరపః ప్రయోగః. ప్ర సిద్ధమప్యయోగ్యంనగ్రాహ్యమితిశఙ్కాయాం జీవస్యవికారత్వముపపాదయతి (జీవస్యచేతి) తర్హ్యజత్వనిత్యత్వాదివిరోధఇత్యత్రాహ (తస్యేతి) స్వతఆనన్దరూపస్యతస్యదుఃఖిత్వాద్యవస్థాయోగోజీవత్వం - అతఆనన్దవికారోజీవః. ఆనన్దాత్మకస్వరూపాపేక్షయానిత్య త్వాదివాదఇత్యర్థః. శఙ్కాయాస్సూత్రస్థత్వాదనుభాష్యేత్యుక్తం.

౧౪॥ సూ. ❀ వికారశబ్దాన్నేతిచేన్నప్రాచుర్యాత్ ॥ ❀ సూత్రముపాదత్తే (వికారశబ్దాన్నేతిచేన్నప్రాచుర్యాదితి) ద్వితీయ స్యనఞోనిషేధ్యంపూర్వపక్షిమతస్యోపపన్నత్వమిత్యభిప్రాయేణనైతదుక్తమిత్యుక్తం. ప్రతిజ్ఞాంహేతుపదేనఘటయితుమాకాఙ్క్షాందర్శయతి (కుత ఇతి) కస్మిన్కస్యప్రాచుర్యమిత్యపేక్షాయామాహ (పరస్మిన్నితి) నకేవలంప్రాచుర్యరూపార్థసద్భావేనాలం-శబ్దశక్తిశ్చాపేక్షితేతిశఙ్కాయాంసూత్రా భిప్రేతార్థమాహ (ప్రాచుర్యార్థేచేతి) మయట్ప్రత్యయస్యప్రాచుర్యార్థత్వమపిసంభవతు- తథాపివికారార్థత్వపరిత్యాగేకోహేతురిత్యత్రాహ (ఏ తదుక్తమితి) అభ్యస్యమానానన్దయోగఉత్తరసూత్రగతానామన్యేషామపిహేతూనాంప్రదర్శనార్థః. అయోగ్యత్వంత్యాగహేతురిత్యర్థః. బాధకసద్భా వాద్వికారార్థత్వంత్యజ్యతేచేత్ పూర్వోక్తసాధకసద్భావాత్ తత్స్వీక్రియతామితిశఙ్కాయాంపరేణవికారార్థత్వస్వీకారసాధకతయోక్తమగ్యప్రా యన్యాయంప్రయోగప్రాచుర్యంచపరిహరతి (ఔచిత్యాదితి) ఔచిత్యం - ప్రకరణౌచిత్యం. తల్లిఙ్గబాధ్యం. ప్రయోగప్రసిద్ధిరపిగఙ్గాపదాదిష్వర్థ విరోధేనబాధితా. అతఉభయమపిప్రమాణాన్తరాబాధితత్వేసత్యేవార్థసాధకం- అత్రత్వర్థవిరోధాన్నసాధకమిత్యర్థః. అర్థవిరోధాత్ - ఆనన్దమయే జీవత్వవికారత్వయోఃపూర్వోక్తాదసంభవాదిత్యర్థః. ప్రకరణరూపమౌచిత్యమేవనాస్తీత్యాహ (కించేతి) అర్థాన్మయట్ప్రత్యయస్యవికారవాచిత్వం ప్రకరణవివక్షితమితిశఙ్కాంశమయన్ప్రాణమయశబ్దస్యార్థమాహ (అతఇతి) ప్రాణశబ్దోఽననరూపవృత్తిమాత్రపరః. మయట్ప్రత్యయః ప్రాచు ర్యేణసహసంబన్ధమభిదధాతి. తత్రసంబన్ధమాత్రపరత్వేనప్రథమయోజనాయాంప్రాణనవృత్తిమానిత్యర్థః. కృత్స్నముఖ్యార్థత్యాగాదపిముఖ్యార్థైక దేశాఙ్గీకారోన్యాయ్యఇతిభావః. యద్వా- ప్రాణాఖ్యవృత్తివిశేషసంబన్ధిత్వమాత్రేణప్రత్యయస్యానర్థక్యాదముఖ్యార్థత్వంవరమితిభావః. ఉచితతమ యోజనాన్తరమాహ (ప్రాణాపానాదిష్వితి) పూర్వపక్షయుక్త్యన్తరమనువదతి (యదుక్తమితి) ఆనన్దప్రాచుర్యప్రతియోగితత్సమానాశ్రయం దుఃఖాల్పత్వమేవ- ఆశ్రయాన్తరగతస్యానన్దప్రాచుర్యస్యాశ్రయాన్తరగతమానన్దాల్పత్వంనప్రతియోగితామర్హతి - స్వాశ్రయగతదుఃఖాల్పత్వస్యై వాన్తరఙ్గత్వేనగ్రాహ్యత్వాదితిపరాభిప్రాయః. దూషయతి (తదసదితి) ప్రమాణాన్తరవిరుద్ధప్రతియోగ్యపేక్షత్వంనయుక్తం- అపితుప్రమాణా న్తరసిద్ధప్రమాణాన్తరావిరుద్ధప్రతియోగ్యపేక్షత్వమేవయుక్తమితి పరిహర్తుం ప్రచురశబ్దస్యార్థాన్తరసద్భావవ్యావృత్త్యర్థమాహ (తత్ప్రచురత్వం హీతి) తతఃకిమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) తర్హివ్యవచ్ఛేద్యాభావేప్రత్యయవైయర్థ్యమిత్యత్రాహ (అపిత్వితి) యదిప్రాచుర్యవాచిమయట్ప్రత్యయఃస్వ యంనార్థాన్తరసద్భావేప్రమాణం- తర్హితత్సద్భావః కేనావగమ్యతఇత్యత్రాహ (ఇతరేతి) తతః కిమిత్యపేక్షాయాంపరాభిమతప్రతియోగ్యభావోబ్ర హ్మణిప్రమాణసిద్ధఇత్యాహ (ఇహచేతి) తర్హిబ్రహ్మణిప్రమాణవిరుద్ధప్రతియోగిదుఃఖాల్పత్వాయద్యోతకోమయడర్థస్త్యజ్యతాం- ఇతరథాతస్యానన్దప్రా

తత్రైతావదేవవక్తవ్యం-బ్రహ్మానన్దస్యప్రభూతత్వమన్యానన్దస్యాల్పత్వమపేక్షతఇతి- ఉచ్యతేచతత్ *సఏకోమానుషఆనన్దఇత్యాదినాజీవానన్దాపేక్షయాబ్రహ్మానన్దోనిరతిశయదశాపన్నఃప్రభూతఇతి. యచ్చోక్తంజీవస్యానన్దవికారత్వంసమ్భవతీతి - తదపినోపపద్యతే - జీవస్యజ్ఞానానన్దస్వరూపస్యకేనచిదాకారేణమృదఇవఘటాద్యాకారేణపరిణామస్సకలశ్రుతిస్మృతిన్యాయవిరుద్ధః. సంసారదశాయాంతుకర్మణాజ్ఞానానన్దౌసఙ్కుచితావిత్యుపపాదయిష్యతే. అతశ్చానన్దమయోజీవాదన్యఃపరంబ్రహ్మ. ....

ఇ త శ్చ జీ వా ద న్య ఆ న న్ద మ య ః.

౧౫॥ సూ. తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ॥ కోహ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్ యదేషఆకాశ ఆనన్దోనస్యాత్ ఏషహ్యేవానన్దయాతీతి- ఏషఏవ జీవానానన్దయతీతిజీవానామానన్దహేతురయంవ్యపదిశ్యతే- అతశ్చానన్దయితవ్యాజ్జీవాదానన్దయితాయమన్యఆనన్దమయఃపరమాత్మేతి విజ్ఞాయతే. ఆనన్దమయఏవాత్రఆనన్దశబ్దేనోచ్యతఇతిచానన్తరమేవవక్ష్యతే. ....

ఇ త శ్చ జీ వా ద న్య ఆ న న్ద మ య ః.

౧౬॥ సూ. మాన్త్రవర్ణికమేవచగీయతే॥ *సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేతిమన్త్రవర్ణోదితంబ్రహ్మైవానన్దమయఇతిగీయతే-తచ్చజీవస్వరూపాదన్యత్ పరంబ్రహ్మ. తథాహి- *బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమితిజీవస్యప్రాప్యతయాబ్రహ్మనిర్దిష్టం.

చుర్యస్యప్రతియోగికిమిత్యత్రాహ (తత్రైతావదితి) ప్రమాణాన్తరసిద్ధార్థాన్తరప్రతియోగికంప్రాచుర్యమభిదధతోమయట్ప్రత్యయస్యస్వయమర్థాన్తరసాధకత్వాభావాత్, బ్రహ్మణిచదుఃఖసంబన్ధస్యప్రమాణబాధితత్వాత్, జీవానన్దాల్పత్వస్యలోకసిద్ధత్వాచ్చ బ్రహ్మానన్దప్రాచుర్యప్రతియోగిజీవానన్దాల్పత్వమిత్యర్థాత్సిద్ధమిత్యర్థః. జీవానన్దాల్పత్వస్యప్రతియోగిత్వంనకేవలమర్థసిద్ధం - అపితుకణ్ఠోక్తంచేత్యాహ (ఉచ్యతేచేతి) అయమర్థః- యదిసజాతీయాల్పత్వంసమానాశ్రయంప్రతియోగి- తద్వ్యాహతం. యదివిజాతీయంసమానాశ్రయం- తత్ప్రమాణాన్తరాధీనసద్భావాసద్భావం. అన్యాశ్రయమపిసజాతీయంవిజాతీయంవా ప్రతియోగి- మానాన్తరావసేయం. తత్రచయథాతేజః ప్రచురోగభస్తిమానిత్యుక్తేతేజఃప్రాచుర్యస్యచన్ద్రాదిగతంసజాతీయతేజోమాన్ద్యంప్రతియోగి- నతుగభస్తిమద్గతతిమిరాల్పత్వాది - తద్ధిప్రమాణబాధితం-ఇతరత్ప్రమాణసిద్ధం. తారతమ్యవాచిశబ్దస్యసజాతీయప్రతియోగిజ్ఞాపనపరత్వంస్వారసికం- బలవత్తరఇత్యుక్తేపురుషాన్తరబలంహిప్రతియోగితయాప్రతీయతే- నతుస్వగతంవిజాతీయంజ్ఞానం. అతోన్తరజ్ఞత్వంవిఫలం. ఏవంబ్రహ్మణిసమానాశ్రయమానన్దవిజాతీయ దుఃఖాల్పత్వరూపంప్రతియోగిశ్రుతినిషిద్ధం- అన్యాశ్రయసజాతీయాల్పత్వలక్షణంప్రతియోగిశ్రుత్యైవసిద్ధమితి. జీవస్యానన్దవికారత్వమనువదతి (యచ్చోక్తమితి) ఆనన్దవికారత్వం- మయడ్వాచ్యమిత్యర్థః. దూషయతి (తదపీతి) స్వరూపాన్యథాభావలక్షణవికారార్థత్వమేవమయటోవ్యుత్పత్తిసిద్ధం- తచ్చాత్రనాస్తీత్యర్థః. జ్ఞానానన్దౌజీవస్యస్వరూపంచేత్కథందుఃఖాజ్ఞానసంభవఇత్యత్రాహ (సంసారదశాయాంత్వితి) సూత్రార్థంప్రకృతార్థసంగమయతి (అతఇతి) ప్రసిద్ధతరముఖ్యార్థాసంభవేతదనుగ్రాహకహేత్వనురోధేనసంభవదసతి ప్రసిద్ధముఖ్యార్థానుగ్రాహకహేతూనామనురోద్ధవ్యత్వమస్మిన్ప్రకరణేవ్యుత్పాద్యమితిస్ఫుటం..........................

హేత్వన్తరంచాహసూత్రకారః.

౧౫॥ సూ. తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ॥ పూర్వోక్తమానన్దప్రాచుర్యమప్యనేనోపపాదితంభవతి- అనితరసుకరమోక్షప్రదానక్షమత్వంహినితరామానన్దహేతుర్భవతి. కించ-ధనప్రచురోహిపురుషోఽన్యస్మైతదభిప్రేతంధనందదాతీతిసూత్రాన్తర్యం. అస్యసూత్రస్యవిషయవాక్యమాహ (కోహ్యేవేతి) శ్రుతేరర్థమాహ (ఏషఏవేతి) అన్యాత్ప్రాణ్యాదితిభోగాపవర్గసుఖహేతుత్వముక్తం. యద్వా- సత్తాహేతుత్వంసుఖహేతుత్వంచోక్తం. పూర్వోక్తఏవసమ్యగర్థః. ఫలితహేతుమాహ (అతశ్చేతి) కర్మకర్త్రైక్యంనసంభవతీతిహేతుః. ఆనన్దశబ్దవాచ్యస్యహ్యానన్దయితృత్వముక్తం- నత్వానన్దమయస్యేత్యత్రాహ (ఆనన్దమయఏవేతి) ....

ఏవమానన్దమయపదప్రకృతిప్రత్యయార్థవిషయంసూత్రత్రయంప్రవృత్తం. అథానన్దవల్లీమాదిమధ్యాన్తతోఽనుసన్ధాయార్థంనిష్కృష్టుకామః ప్రథమముపక్రమస్థహేతుమవతారయతి (ఇతశ్చేతి)

౧౬॥ సూ. మాన్త్రవర్ణికమేవచగీయతే॥ అక్షరార్థమాహ (సత్యమితి) శబ్దఏవార్థః-నతూచ్ఛబ్దఃఫలితఇతిజ్ఞాపయితుంవర్ణశబ్దః. తతఃకిమిత్యత్రాహ (తత్త్వితి) బ్రాహ్మణస్థపరశబ్దప్రత్యభిజ్ఞానాయపరంబ్రహ్మేత్యుక్తం. మాన్త్రవర్ణికస్యజీవాదన్యత్వంకథమిత్యత్రాహ (తథాహీతి) ప్రాప్యత్వమస్తు - తతఃకింమాన్త్రవర్ణికబ్రహ్మణోజీవాదన్యత్వఇత్యపేక్షాయాం బ్రాహ్మణమన్త్రయోర్ఘటకంవాక్యమాహ-

*తదేషాభ్యుక్తేతి- తత్-బ్రహ్మ. అభిముఖీకృత్య - ప్రతిపాద్యతయాపరిగృహ్య. ఋగేషా-అధ్యేతృభిరుక్తా. బ్రాహ్మణోక్తస్యార్థస్యవైశద్యమనేనమన్త్రేణక్రియతఇత్యర్థః. జీవస్యోపాసకస్యప్రాప్యంబ్రహ్మతస్మాద్విలక్షణమేవ. అనన్తరంచ * తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మనఆకాశస్సమ్భూతఇత్యారభ్యోత్తరోత్తరైర్బ్రాహ్మణైర్మన్త్రోక్తతదేవవిశదీక్రియతే. అతోజీవాదన్యఆనన్దమయః. ....

అత్రాహ- యద్యప్యుపాసకాత్ప్రాప్యస్యభేదేనభవితవ్యం- తథాపినవస్త్వన్తరంజీవాన్మాన్త్రవర్ణికంబ్రహ్మ- కింతుతస్యైవోపాసకస్యనిరస్తసమస్తావిద్యాగన్ధనిర్విశేషచిన్మాత్రైకరసంశుద్ధంస్వరూపం. తదేవ * సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేతిమన్త్రేణవిశోధ్యతే. తదేవచ *యతోవాచోనివర్తన్తే అప్రాప్యమనసాసహేతివాఙ్మనసాగోచరతయానిర్విశేషమితిగమ్యతే. అతస్తదేవమాన్త్రవర్ణికమితి తస్మాదనతిరిక్తఆనన్దమయఇతి. అతఉత్తరంపఠతి.

౧౭॥ సూ. నేతరోనుపపత్తేః॥ పరమాత్మనఇతరోజీవశబ్దాభిలప్యోముక్తావస్థోపినభవతిమాన్త్రవర్ణికః. కుతః.(అనుపపత్తేః) తథావిధస్యాత్మనోనిరుపాధికంవిపశ్చిత్త్వంనోపపద్యతే. ఇదమేవహినిరుపాధికంవిపశ్చిత్త్వం *సోకామయతబహుస్యాంప్రజాయేయేతి సత్యసఙ్కల్పత్వప్రదర్శనేనవివరిష్యతే. వివిధంపశ్యచ్చిత్త్వంహివిపశ్చిత్త్వం. పృషోదరాదిత్వాత్పశ్యచ్ఛబ్దావయవస్య యచ్ఛబ్దస్యలోపంకృత్వావ్యుత్పాదితోవిపశ్చిచ్ఛబ్దః. యద్యపిముక్తస్యవిపశ్చిత్త్వంసమ్భవతి- తథాపితస్యైవాత్మనస్సంసారదశాయామవిపశ్చిత్త్వమప్యస్తీతినిరుపాధికవిపశ్చిత్త్వం నోపపద్యతే. నిర్విశేషచిన్మాత్రతాపన్నస్యముక్తస్యవివిధదర్శనాభావాత్సుతరాంవిపశ్చిత్త్వంనసమ్భవతీతి.

(తదేషాభ్యుక్తేతి) తద్వ్యాచష్టే (తదితి)తత్పదంబ్రహ్మవాచి. అభిముఖీకరణంచేతనధర్మఇతితద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ(ప్రతిపాద్యతయేతి)ఏషేతిపదస్యవిశేష్యమాహ (ఋగితి) ఉక్తేతికథితేపౌరుషేయత్వశఙ్కాస్యాదితితద్వ్యుదాసార్థమాహ (అధ్యేతృభిరితి) కిముక్తంభవతీత్యత్రాహ (బ్రాహ్మణేతి) శ్రుతిషుమన్త్రాణాంప్రాబల్యంకేచిద్వదన్తి- తద్వ్యుదాసార్థమాహ (బ్రాహ్మణోక్తేతి) బ్రాహ్మణోక్తార్థవిశదీకరణరూపోమన్త్రఇతిప్రయోజకం. సంగ్రహేణోక్తస్యవిస్తరేణకథనం, విస్తృతస్యప్రతిపత్తిసౌకర్యాయసంగ్రహేణకథన, మపివైశద్యావహం. నిత్యనిర్దోషత్వావిశేషాన్మన్త్రబ్రాహ్మణయోః ప్రాబల్యదౌర్బల్యవిభాగోఽనుపపన్నఇతిభావః. ఏవంమన్త్రవర్ణేనజీవబ్రహ్మభేదసిద్ధింఫలితాందర్శయతి (జీవస్యేతి) ప్రాప్తురస్యోపాసకాత్మస్వరూపస్యప్రాప్తవ్యస్యపరబ్రహ్మణశ్చకథమైక్యమిత్యర్థః. మాన్త్రవర్ణికంబ్రహ్మజీవాదన్యదస్తు- అస్యైవానన్దమయత్వంకథమిత్యత్రాహ (అనన్తరంచేతి) పూర్వస్మిన్నస్మిన్నపిసూత్రే- చశబ్దోహేతుసముచ్చయే. *వికారశబ్దాదితిసూత్రేస్వతన్త్రహేత్వన్తరాభావాత్ న-చశబ్దః. తద్ధి *ఆనన్దమయోభ్యాసాదితిసూత్రశేషం. ....

ఉత్తరసూత్రస్యశఙ్కామాహ (అత్రాహేతి) అత్ర- ఉపాసకప్రాప్యభేదేఽభిహితేసతీత్యర్థః. (తస్యైవేతి) కారణావిద్యా ఆచ్ఛాదికాఽవిద్యా, కార్యావిద్యావిక్షేపికాఽవిద్యాచ, వివక్షితాసమస్తశబ్దేన. గన్ధశబ్దేనాపారమార్థ్యంఫలితం. అపునస్సంబన్ధోవాఽభిప్రేతః. శుద్ధం- కర్మతత్ఫలాన్వయరహితం. నిర్విశేషత్వమేవోపపాదయతి (తదేవేతి) జ్ఞానపదేననిర్విశేషత్వమర్థసిద్ధం- జ్ఞానస్యజ్ఞానాన్తరాశ్రయత్వాద్యయోగాత్. వాఙ్మనసనివృత్తివచనాచ్చనిర్విశేషత్వసిద్ధిమాహ (తదేవచేతి) తదేవ-శుద్ధస్వరూపమేవ. ఉపాసకప్రాప్యభేదోఽవస్థాభేదేనాప్యుపపన్నఇతినజీవవిలక్షణత్వసిద్ధిరిత్యర్థః.

౧౭॥ సూ. నేతరోనుపపత్తేః॥ ఇతరశబ్దస్యసప్రతియోగికత్వాత్ పరమాత్మనఇత్యుక్తం. అనుపపత్తేరిత్యస్మిన్పదేపఞ్చమ్యర్థంపశ్చాద్వక్ష్యన్ననుపపత్తిస్వరూపమాహ(తథేతి) (నిరుపాధికంవిపశ్చిత్త్వమితి) కర్మవిశేషేష్ట్యాద్యనపేక్షత్వంనిరుపాధికత్వం. ఇహచోపాధిరస్తిచేత్ సవక్తవ్యః- తదభావాదేవతదనుక్తిరితి కేవలవిపశ్చిచ్ఛబ్దోనిరుపాధికంవిపశ్చిత్త్వమాహేత్యర్థః. నకేవలంనిరుపపదత్వాద్విపశ్చిత్త్వస్యనిరుపాధికత్వమర్థసిద్ధం- శ్రుతిసిద్ధమపీత్యాహ (ఇదమేవేతి) ముక్తస్యనిరుపాధికవిపశ్చిత్త్వంసంభవతీతిశఙ్కాయాంకింభవదభిమతముక్తస్యవిపశ్చిత్త్వాపపత్తిః- ఉతాస్మదభిమతస్యేతివికల్పమభిప్రేత్యస్వాభిమతస్యముక్తస్యతదనుపపత్తిరిదమెవేత్యాదిభాష్యేణోచ్యతే. విపశ్చిచ్ఛబ్దార్థజ్ఞాతేహిజీవేతదనుపపత్తిర్వాచ్యేత్యత్రాహ (వివిధమితి) తర్హివిపశ్యచ్చిదితివక్తవ్యమిత్యత్రాహ (పృషోదరాదిత్వాదితి) *పృషోదరాదీనియథోపదిష్టమితిపాణినిః. పృషచ్ఛబ్దావయవతకారలోపవద్యచ్ఛబ్దలోపః. పాణినివదాప్తతమమునిభిఃకృతనిర్వాహత్వాదీదృశశబ్దానాం సాధుత్వస్యపాణిన్యభిమతత్వమనేనజ్ఞాతంభవతి- అతోవివిధంపశ్యచ్చేతనత్వంవిపశ్చిత్త్వమిత్యర్థః. చిచ్ఛబ్దస్యజ్ఞానవాచిత్వేవివిధంపశ్యచ్చిత్త్వమితిబహువ్రీహిః. స్వపక్షేముక్తస్యనిరుపాధికవిపశ్చిత్త్వాయోగఉక్తః. అథపరాభిమతముక్తస్యవిపశ్చిత్త్వాయోగమాహ (నిర్విశేషేతి)విపశ్చిత్త్వమాత్రమేవనసంభవతీత్యభిప్రాయేణసుతరామిత్యు

నకేనాపిప్రమాణేననిర్విశేషంవస్తుప్రతిపాద్యతఇతిచపూర్వమేవోక్తం. *యతోవాచోనివర్తన్తఇతివాక్యంయదివాఙ్మనసయోర్బ్రహ్మణోనివృత్తిమభిదధీత-నతతోనిర్విశేషతాంవస్తునోఽవగమయితుంశక్నుయాత్-అపితువాఙ్మనసయోస్తత్రాప్రమాణతాంవదేత్ - తథాచసతితస్యతుచ్ఛత్వమాపద్యతే. *బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యారభ్యబ్రహ్మణోవిపశ్చిత్త్వం, జగత్కారణత్వం, జ్ఞానానన్దైకతానతా, మితరాన్ప్రత్యానన్దయితృత్వం, కామాదేవచిదచిదాత్మకస్యకృత్స్నస్యస్రష్టృత్వం, సృజ్యవర్గానుప్రవేశకృత తదాత్మకత్వం, భయాభయహేతుత్వం, వాయ్వాదిత్యాదీనాంప్రశాసితృత్వం, శతగుణితోత్తరక్రమేణ నిరతిశయానన్దత్వ, మన్యచ్చానేకం, ప్రతిపాద్యవాఙ్మనసయోర్బ్రహ్మణిప్రవృత్త్యభావేన నిష్ప్రమాణకం - బ్రహ్మేత్యుచ్యతఇతి భ్రాన్తజల్పితం. *యతోవాచోనివర్తన్తఇతియచ్ఛబ్దనిర్దిష్టమానన్దం * ఆనన్దంబ్రహ్మణోవిద్వానిత్యానన్దశబ్దేనప్రతినిర్దిశ్యతస్యబ్రహ్మసమ్బన్ధిత్వంబ్రహ్మణఇతివ్యతిరేకనిర్దేశేనప్రతిపాద్యతదేవవాఙ్మనసాగోచరంవిద్వానితితద్వేదనమభిదధద్వాక్యంజరద్గవాదివాక్యవదనర్థకంవాచ్యనన్తర్గతంచస్యాత్. అతశ్శతగుణితోత్తరక్రమేణ బ్రహ్మానన్దస్యాతిశయేయత్తాంవక్తుముద్యమ్యతస్యేయత్తాయా అభావాదేవవాఙ్మనసయోస్తతోనివృత్తిః*యతోవాచోనివర్తన్తఇత్యుచ్యతే- ఏవమియత్తారహితంబ్రహ్మణ ఆనన్దంవిద్వాన్కుతశ్చననబిభేతీత్యుచ్యతే. కించ- అస్యమాన్త్రవర్ణికస్యవిపశ్చితః *సోకామయతేత్యారభ్యవక్ష్యమాణస్వసఙ్కల్పావక్లృప్తజగజ్జన్మస్థితిజగదన్తరాత్మత్వాదేర్ముక్తాత్మస్వరూపాదన్యత్వంసుస్పష్టమేవ.

క్తం. నసంభవతీతీత్యత్రేతిశబ్దఃసూత్రస్థపఞ్చమీవ్యాఖ్యానం. నకేవలంవిపశ్చిచ్ఛబ్దమాత్రాసంగతిః- సర్వప్రమాణవిరోధశ్చేత్యాహ (నకేనాపీతి) ఆర్థగుణనిషేధపరస్యసత్యజ్ఞానాదివాక్యస్యపరిహారః ప్రథమసూత్రోక్తోఽనుసన్ధేయః. *యతోవాచఇత్యస్యవాక్యస్యనిర్విశేషపరత్వంవ్యుదస్యతి (యతోవాచఇత్యాదినా) యదీత్యనుజ్ఞానప్రదర్శనం. తర్హికిమవగమయేదిత్యపేక్షాయాంనకేవలమిష్టాబోధకత్వం- కింత్వనిష్టబోధకత్వంచేత్యభిప్రయన్నాహ (అపిత్వితి)కథమస్యానిష్టత్వమిత్యత్రాహ (తథాచసతీతి) మనసోప్యగోచరత్వేనసర్వప్రమాణాగోచరత్వంసిద్ధంకృత్వాప్రమాణాన్తరాగోచరత్వమప్యుపజీవ్యతుచ్ఛత్వమాపాదితం. కింసర్వథావాఙ్మనసనివృత్తిరుచ్యతే- ఉతేయత్తాగోచరవాఙ్మనసనివృత్తిః. ద్వితీయశిరసోఽభ్యుపగమోవక్ష్యతఇతిప్రథమశిరసితుచ్ఛత్వముక్తం. *బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమితిపూర్వాపరవాక్యవిరోధాత్ బ్రహ్మణస్తుచ్ఛత్వంవ్యాహతమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మవిదితి) వ్యాహతార్థంశ్రుతిర్నప్రతిపాదయతీతిచేత్తన్నిర్విశేషపరత్వేపితుల్యమిత్యభిప్రాయేణతత్తద్వాక్యప్రతిపన్నాన్గుణానాహ (విపశ్చిత్త్వమిత్యాదినా) *బ్రహ్మణావిపశ్చితా *ఆకాశస్సంభూతః *రసోవైసః *ఏషహ్యేవానన్దయాతి *సోకామయతబహుస్యాంప్రజాయేయ *తదనుప్రవిశ్య *అథసోభయంగతోభవతి *భీషాస్మాద్వాతఃపవతే *సఏకోమానుషఆనన్దఇత్యేతేషాంవాక్యానామర్థోవిపశ్చిత్త్వమిత్యాదినోక్తః. (శతగుణితోత్తరక్రమేణేతి) నిర్విశేషత్వంవివక్షితంచేత్ గుణాపకర్షోవాచ్యః- గుణప్రకర్షముక్త్వావాఙ్మనసనివృత్త్యభిధానమానన్త్యవివక్షాకృతమిత్యభిప్రాయః.(అన్యచ్చేతి)ఆదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తిత్వాదికంవివక్షితం. ఏవంపూర్వాపరవాక్యవ్యాహతిపరిహారార్థంస్వరూపమఙ్గీక్రియతేచేత్ తద్వత్- గుణాశ్చస్వీకార్యాఇత్యుక్తంభవతి. ఏవంప్రకరణవిరోధఉక్తః. అథస్వవాక్యవిరోధమాహ (యతోవాచఇతి) యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టమానన్దమిత్యత్ర *కశ్చైషహానః *యతోనవేదాఇతిసనత్సుజాతోక్తశ్లోకద్వయైకార్థ్యమనుసన్ధేయం. వ్యతిరేకనిర్దేశేన-భేదనిర్దేశేన. వైయధికరణ్యేనేత్యర్థః. యచ్ఛబ్దేనానన్దనిర్దేశః, ఆనన్దశబ్దేనప్రతినిర్దేశో, బ్రహ్మసంబన్ధిత్వనిర్దేశ, శ్చవాగవిషయత్వేవ్యాహతాస్స్యుః- విద్వానితితద్వేదనాభిధానంమనోగోచరత్వాభావేవ్యాహతంస్యాదిత్యర్థః. (అనర్థకంవాచ్యనన్తర్గతంచస్యాదితి) అనర్థకం- వ్యాహతార్థంస్యాత్.వ్యాహతిపరిహారోఽభిమతశ్చేత్- బ్రహ్మనశబ్దవాచ్యమితీదంసముద్రఘోషాదివద్వాక్యమేవనస్యాదిత్యర్థః. వాక్యత్వేవ్యాహతిరనివార్యేతిభావః. బ్రహ్మణోఽశబ్దగోచరత్వం బ్రహ్మనశబ్దగోచరఇత్యనేనాపిశబ్దేనవ్యాహతంస్యాదితిచాభిప్రాయః. *సత్యంజ్ఞానమితిస్వరూపస్యసత్యత్వంకణ్ఠోక్తం- నగుణానాం- అతస్తన్నిషేధఇతిచేత్. న- తత్రసత్యపదేనహ్యవికారిత్వముక్తం-నతుమిథ్యాత్వవ్యావృత్తిః. మిథ్యాత్వవ్యావృత్తిరుక్తాస్తు-తథాపిగుణానాంచసత్యత్వందురపహ్నవం-ప్రమాణసిద్ధత్వాత్. ప్రామాణికత్వంహిసత్యత్వం. కించ - గుణానాంసత్యత్వంకణ్ఠోక్తం *సత్యకామస్సత్యసంకల్పః *తఇమేసత్యాఃకామాః *ఏతాంశ్చసత్యాన్కామానిత్యాదిభిః - అతస్స్వరూపవద్గుణాఅపిస్వీకార్యాః- ప్రమాణోపపత్తిసామ్యాత్. అతోవాఙ్మనసనివృత్తిర్ననిర్విశేషత్వనిబన్ధనా. ననునశబ్దేనముఖ్యవృత్త్యాప్రతిపాద్యతేబ్రహ్మ- అపితులక్షణయా - అతో *యతోవాచఇతిముఖ్యవృత్తివిషయోనిషేధఇతివిషయవిభాగాన్నవ్యాహతిరితిచేన్న- నివర్తన్తఇత్యేకస్యవాక్యస్యముఖ్యత్వాయానేకవాక్యలక్షణాశ్రయణాయోగాత్. భూయసాంస్యాత్ బలీయస్త్వమితిన్యాయాదేకవాక్యస్వారస్యభఙ్గేనానేకవాక్యస్వారస్యంహ్యనువర్తనీయం. కించ-అత్ర *నహింస్యాత్సర్వాభూతాని *అగ్నీషోమీయంపశుమాలభేతేతివద్విషయవిభాగేనోభయముఖ్యత్వంసిధ్యతిచేత్ తదేవహియుక్తం- లోకేచగామానయబలీవర్దంవినేతివిషయవిభాగోముఖ్యత్వానురోధీదృశ్యతే. అవిరుద్ధార్థకఇత్యపేక్షాయాంవిషయవిభాగందర్శయతి (అతఇతి) వాఙ్మనసనివృత్తిరస్తిచేత్ కథంవేదనవచనమిత్యత్రాహ (ఏవమితి) ఇయత్తారహితత్వేనవేదనముచ్యతఇత్యర్థః. *అనుపపత్తేరితిసూత్రపదస్యవిపశ్చిచ్ఛబ్దోక్తసర్వజ్ఞత్వానుపపత్తిరర్థఉక్తః. అథ సర్వశక్తిత్వానుపపత్తిమర్థాన్తరమాహ (కించేతి) ఇదంసూత్రంమాన్త్రవర్ణికసూత్రోక్తహేత్వన్యథాసిద్ధిపరిహారపరతయాతచ్ఛేషమితిస్వతన్త్రహేతుపరత్వాభావాత్ చశబ్దాప్రయోగః..........................

ఇతశ్చోభయావస్థాత్ప్రత్యగాత్మనోఽన్య ఆనన్దమయః.

౧౮॥ సూ. భేదవ్యపదేశాచ్చ॥ *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశ ఇత్యారభ్య మాన్త్రవర్ణికం బ్రహ్మ వ్యఞ్జయద్వాక్యమన్నప్రాణమనోభ్య ఇవ జీవాదపి తస్య భేదం వ్యపదిశతి *తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇతి. అతో జీవాద్భేదస్య వ్యపదేశాచ్చాయం మాన్త్రవర్ణిక ఆనన్దమయోఽన్య ఏవేతి జ్ఞాయతే. ....

ఇతశ్చ జీవాదన్యః.

౧౯॥ సూ. కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా॥ జీవస్యావిద్యాపరవశస్య జగత్కారణత్వే హ్యావర్జనీయా ఆనుమానిక ప్రధానాదిశబ్దాభిధేయాచిద్వస్తుసంసర్గాపేక్షా- తథైవ హి చతుర్ముఖాదీనాం కారణత్వం. ఇహ చ *సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేత్యచిత్సంసర్గరహితస్య స్వకామాదేవ విచిత్రచిదచిద్వస్తునస్సృష్టిః * ఇదం సర్వమసృజత యదిదం కిం చేత్యామ్నాయతే - అతోఽస్యానన్దమయస్య జగత్సృజతో నానుమానికాచిద్వస్తుసంసర్గాపేక్షా ప్రతీయతే. ....

ఇతశ్చ జీవాదన్య ఆనన్దమయః.

౨౦॥ సూ. అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి॥ (అస్మిన్) ఆనన్దమయే. (అస్య) జీవస్య. (తద్యోగం) ఆనన్దయోగం. (శాస్తి) శాస్త్రం *రసో వై సః రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వాఽఽనన్దీ భవతీతి. రసశబ్దాభిధేయానన్దమయలాభాదయం జీవశబ్దాభిలపనీయ ఆనన్దీ భవతీత్యుచ్యమానే- యల్లాభాద్య ఆనన్దీ భవతి స స ఏవేత్యనున్మత్తః కో బ్రవీతీత్యర్థః. ఏవమానన్దమయః పరం బ్రహ్మేతి నిశ్చితే సతి *యదేష ఆకాశ ఆనన్దః *విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మేత్యాదిష్వానన్దశబ్దేనానన్దమయ ఏవ పరామృశ్యతే- యథా విజ్ఞానశబ్దేన విజ్ఞానమయః.

ఏవమనేన సూత్రద్వయేనోపక్రమస్థహేతురనుసంహితః. అథ మధ్యగతం స్ఫుటతరం హేతుమనుసంధత్తేఽనన్తరసూత్రేణ. ఆనన్దమయస్య జీవాదన్యత్వం స్వవాక్యైకదేశమయడన్తపదవాచ్యనిరతిశయానన్దయోగేన ప్రథమసూత్రేణోపపాదితం- అతోఽత్ర స్వవాక్యస్థహేతుశ్చోక్తో భవతి.

౧౮॥ సూ. భేదవ్యపదేశాచ్చ॥ యది జీవాత్మస్వరూపం శుద్ధావస్థం బ్రహ్మ- తర్హ్యన్నమయాదేరివైకావస్థాయాం భేదవ్యపదేశో న సంభవతి- తస్మాదన్నమయాదిభిరివ జీవేనైక్యం బ్రహ్మణో న సంభవతీత్యర్థః. విజ్ఞానశబ్దస్యాన్తఃకరణపరత్వానుపపత్త్యాదికం పూర్వోక్తమిహానుసన్ధేయం. ....

అథోపసంహారస్థహేతుమాహ.

౧౯॥ సూ. కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా॥ కైశ్చిత్ప్రధానవ్యావృత్తిపరమిదం సూత్రం వ్యాఖ్యాతం - తత్ప్రథమోఽతిదుష్టత్వాన్నానూద్య దూషితః, పూర్వాధికరణే అచిద్వ్యావృత్తిః కృతా, ప్రధానశఙ్కాహేతుశ్చాస్మిన్ననువాకే నాస్తి, అపేక్షాశబ్దస్వైయర్థ్యం చ స్యాదితి. (జీవస్యేతి) అత్యన్తమచిదనపేక్షత్వే స్వరూపపరిణామప్రసఙ్గః - దేహాతిరిక్తాచిదనపేక్షత్వం దేవాది సృష్టౌ చతుర్ముఖాదీనామప్యస్తి - అత స్తత్పరిహారార్థమాహ (ఇహ చేతి) సంకల్పహేతుభూతకరణకళేబరావస్థాచిత్సంసర్గాపేక్షా నాస్తీత్యర్థః. ....

దేహానపేక్షం సత్యసంకల్పత్వకార్యం స్రష్టృత్వమావిర్భూతగుణాష్టకస్య ముక్తస్యాపి శ్రూయత ఇతి శఙ్కాం పరిహరన్ * సోఽకామయతేతి వాక్యాదుపరితనహేత్వన్తరమాహ.

౨౦॥ సూ. అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి॥ కస్మిన్కస్య కేన యోగం కిం శాస్తీత్యపేక్షాయామక్షరార్థమాహ (అస్మిన్నానన్దమయ ఇతి) అస్మిన్నితి విషయసప్తమీ- బ్రహ్మానుభవరూపానన్దస్య హ్యవచ్ఛేదకం బ్రహ్మ. శాస్తిశబ్దార్థః కః- శాస్త్రం కిం- ఏతత్సూత్రార్థస్య హేతుత్వం కథమిత్యత్రాహ (రసో వై స ఇతి) *రసో వై స ఇతి శాస్త్రముక్తం. ఉచ్యమాన ఇతి శాస్తిశబ్దార్థ ఉక్తః. హేతుత్వముపపాదయతి (యల్లాభాదితి) హేతుత్వస్యాస్ఫుటతరత్వాత్ సూత్రే హేతుత్వానిర్దేశ ఇత్యభిప్రాయేణానున్మత్తః కో బ్రవీతీత్యుక్తం. మాన్త్రవర్ణికసూత్రేఽపి హేతుత్వానిర్దేశస్యాయమేవాభిప్రాయః. కథమానన్దమయే జీవస్యానన్దయోగం వదతి శాస్త్రం- ఆనన్దే హ్యానన్దయోగం వదతీతి శఙ్కాయామానన్దానన్దమయశబ్దయోరేకవిషయత్వమాహ (ఏవమితి) కథమానన్దశబ్దస్యానన్దమయవాచిత్వమిత్యపేక్షాయాం విజ్ఞానశబ్దనిర్వాహే పూర్వోక్తన్యాయమిహాతిదిశతి (యథా విజ్ఞానేతి) అత్ర పూర్వోక్తహేతవోఽనుసన్ధేయాః. స్వరూపస్యానుకూలవేదనీయత్వాదానన్దశబ్దో ధర్మిపరః - ధర్మపరత్వేఽప్యపర్యవసానాద్ధర్మిపర ఇతి భావః. వ్యతిరేకనిర్దేశం హేతుమాహ

అతఏవ *ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్ ఇతి వ్యతిరేకనిర్దేశః. అతఏవచ *ఆనన్దమయమాత్మానముపసఙ్క్రామతీతి ఫలనిర్దేశశ్చ. ఉత్తరే చానువాకే పూర్వానువాకోక్తానామన్నమయాదీనాం *అన్నం బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ *ప్రాణో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ * మనో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ * విజ్ఞానం బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ ఇతి ప్రతిపాదనాత్ *ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యత్యాప్యానన్దమయస్యైవ ప్రతిపాదనమితి విజ్ఞాయతే. తతఏవచ తత్రాపి *ఆనన్దమయమాత్మానముపసఙ్క్రామేత్యుపసంహృతం. అతః ప్రధానశబ్దాభిలప్యాదర్థాన్తరభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణో జీవశబ్దాభిలపనీయాదపి వస్తునోఽర్థాన్తరత్వం సిద్ధమ్. ఆనన్దమయాధికరణం సమాప్తమ్. ....

(అతఏవేతి) అతఏవ- ఆనన్దానన్దమయశబ్దయోరేకవిషయత్వే నైవేత్యర్థః. హేత్వన్తరమాహ (అతఏవేతి) స్థానప్రమాణమాహ (ఉత్తరేచేతి) పూర్వానువాకేఏతదనువాకోర్ధ్వభాగే చ మయడన్తపదనిర్దిష్టానామత్రమయడ్రహితపదనిర్దేశ ప్రకరణే ఆనన్దశబ్దేన ప్రతిపాదనాదానన్దమయఏవానన్దశబ్దవాచ్య ఇత్యర్థః. ఆనన్దశబ్దవాచ్యస్య పరమాత్మత్వం హి పరాఙ్గీకృతం. *తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ *అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తీతి సూత్రయోరియంభిదా - పూర్వత్ర సామాన్యేన సమస్తసుఖహేతుత్వం- ఉత్తరత్ర మోక్షసుఖహేతుత్వం చోక్తమితి. తదా-*కో హ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్ ఇత్యత్రాన్యాత్ ప్రాణ్యాదితిపదాభ్యాం సత్తాహేతుత్వం సుఖహేతుత్వం చోక్తం భవతి. యద్వా-పూర్వసూత్రముపాయపరం-ఏతత్సూత్రముపేయపరమితి భిదా-*ఆనన్దయాతి*రసో వై సః ఇతి తాదృశత్వప్రతీతేః. తదా అన్యాత్ప్రాణ్యాదితిపదాభ్యాం సాంసారికసుఖహేతుత్వం మోక్షసుఖహేతుత్వం చోక్తం భవతి. అథవా-అన్యాదితి సత్తాహేతుత్వం - ప్రాణ్యాదిత్యవిశేషేణ త్రైవర్గికాపవర్గికసకలసుఖహేతుత్వం. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) జీవసామానాధికరణ్యం, శరీరసమ్బన్ధః, శోధ్యత్వం, వికారశ్రవణం, ప్రాప్యత్వానన్ద్యాదీనామవస్థాభేదేనోపపత్తిః, జ్ఞానస్వరూపత్వవాఙ్మనసనివృత్త్యభిధానరూపార్థగుణనిషేధ, శ్చానన్దమయస్య ప్రత్యగాత్మావ్యతిరిక్తత్వే హేతుః. స్వతస్సిద్ధనిరతిశయదశాశిరస్థానన్దాభ్యాస, ఆనన్దయితృత్వం, భయాభయహేతుత్వం, సమస్తప్రశాసితృత్వం, ప్రాప్యత్వం, నిరుపాధికవిపశ్చిత్త్వం, బద్ధముక్తయోరసంభావితమాకాశాదిసమస్తజగత్కారణత్వం, బద్ధదశాయామేవ విజ్ఞానమయాజ్జీవాత్ భేదవ్యపదేశః, కరణకళేబరాద్యనపేక్షసత్యసంకల్పత్వం, ముక్తానాం నిరతిశయభోగ్యత్వం, చ సిద్ధాన్తహేతుః. శరీరశరీరిభావ, స్తస్య నిరుపాధికత్వం, ప్రసాద్యత్వం, ప్రాచుర్యసంభవః, బద్ధదశాయామేవ భేదవ్యపదేశస్యావస్థాభేదేన నిర్వాహానుపపత్తిః, ప్రభాప్రభావన్న్యాయేన స్వరూపతో ధర్మతశ్చ జ్ఞానత్వోపపత్తి, ర్వాఙ్మనసనివృత్తేరియత్తారాహిత్యనిబన్ధనత్వం, పూర్వపక్షయుక్తిపరిహారహేతవః. *పశ్యన్నత్వమవేదిన్నైనమవదచ్ఛ్లోకోన చాజ్ఞాతతాజ్ఞాతస్యాప్యతథాపినావయనితాతస్యాన్య ఆత్మా శ్రుతః। శోధ్యత్వం చ వికారవాచకవచస్తద్బ్రహ్మపుచ్ఛం భవేత్ నత్వానన్దమయః సచాన్నమయవత్కోశో బహిఃకృత్యతే ॥ పుల్లిఙ్గాన్తప్రధానప్రకృతపరవచోరూపణంచాప్యనన్యైః శ్లోకైః పుచ్ఛం న చాపహుస్స్వరసమపిహినస్సూత్రమన్యోన్తరోన। పశ్యాదిశ్యాంశభావాన్నిరతిశయతయారూపణాదానురూప్యాత్ పర్యాయత్వాదనన్యాత్మకవచనతయా పుచ్ఛహేతుః పరాస్త ఇతి పుచ్ఛబ్రహ్మవాదతన్నిరాససంగ్రహః. ....

భాష్యరీయే తు అభ్యాసాదితిపదస్యానన్దశబ్దాభ్యాసాదిత్యర్థ ఉక్తః. కథమానన్దశబ్దాభ్యాసస్య పరమాత్మత్వసాధకత్వమిత్యపేక్షాయామానన్దశబ్దస్యాకారణవిషయత్వాన్నిరతిశయానన్దవిషయత్వాచ్చేతి వక్తవ్యం - తత్ర హేత్వన్తరసాకాఙ్క్షస్య హేతుత్వోక్తేరపి నిరాకాఙ్క్షస్య హేతుత్వపరత్వం యుక్తం. * నేతరోఽనుపపత్తేరిత్యత్ర చ సంసారిజీవాదన్యత్వోపపాదనమయుక్తం- నిరతిశయానన్దయోగినో మాన్త్రవర్ణికస్య బ్రహ్మణః సంసారిత్వశఙ్కాయా అభావాత్. *భేదవ్యపదేశాచ్చేతి సూత్రస్యాపి *రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వానన్దీ భవతీతి లబ్ధృలబ్ధవ్యభావేన భేదోపపాదకత్వముక్తం. తతోఽపి విజ్ఞానమయాదన్య ఇత్యన్యత్వవ్యపదేశస్యైవ హేతుత్వోక్తిపరత్వమత్యన్తోచితం- భేదవ్యపదేశశబ్దస్వారస్యాత్. *కామాచ్చేత్యాదిసూత్రం చ న ప్రధానవ్యుదాసపరం-అపేక్షాశబ్దనైయర్థ్యాత్, నిరతిశయానన్దయోగినః ప్రధానత్వశఙ్కాయా హేత్వభావాత్,.. తృతీయసూత్రచరమసూత్రగతయోస్తచ్ఛబ్దయోరానన్దపరతయా ఏకరూపార్థవాచిత్వం యుక్తం - * యదా హ్యేవైష ఇత్యాదివాక్యవిషయతయా నిర్వాహేతన్న సిధ్యతి. వక్ష్యమాణమపి దూషణమిహానుసన్ధేయం.——— యాదవప్రకాశీయే చాభ్యాసాదితి పదస్య బ్రహ్మశబ్దాభ్యాసపరత్వమయుక్తం - విజ్ఞానమయపర్యాయేపి * బ్రహ్మజ్యేష్ఠముపాసతే విజ్ఞానం బ్రహ్మచేద్వేదేతి బ్రహ్మశబ్దస్యాభ్యస్తతయా హేత్వనైకాన్త్యాత్. * తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చేత్యస్య ప్రాచుర్యస్య హేతువ్యపదేశాదిత్యర్థోఽనయుక్తః - తద్విషయస్య * ఏష హ్యేవానన్దయాతీతి వాక్యస్యానన్దహేతుత్వప్రతిపాదకస్య ప్రాచుర్యహేతువాచిత్వాభావాత్, ప్రథమప్రకృతస్యాసాధ్యస్య హేత్వన్తరవాచిత్వాభావేన చ శబ్దానన్వయా, చ్చ. *నేతరః * భేదవ్యపదేశాదిత్యనయోరనుపపత్తిః పూర్వవత్. * కామాచ్చేత్యాదిసూత్రే చ * అధీహి భగవో బ్రహ్మేతి బ్రహ్మవిషయాయా విద్యాయాః * సైషా భార్గవీ వారుణీ విద్యా పరమే వ్యోమన్ ప్రతిష్ఠితేతి పరమవ్యోమవిషయత్వావగమాత్, పరమాకాశస్య చాచేతనస్య ప్రధానావిలక్షణత్వా, దచేతనస్యస్వకార్యాపేక్షయా కారణత్వసంభవా, చ్చ బ్రహ్మశబ్దవాచ్యం ప్రధానమిత్యాశఙ్క్య నిరాక్రియత ఇతి యదుక్తం- తదయుక్తం-పరమవ్యోమప్రతిష్ఠితత్వమాత్రేణ తద్విషయత్వాసిద్ధేః-నహి బ్రాహ్మణభూయిష్ఠదేశే వేదవిద్యాప్రతిష్ఠితేత్యుక్తే తస్యాస్తద్విషయత్వం. * పరమే వ్యోమన్ సోఽశ్నుతే సర్వాన్కామాన్సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి పరమాకాశస్య బ్రహ్మాధారత్వావగమాత్తస్య బ్రహ్మత్వశఙ్కానిరాకరణమస్మిన్ సూత్రే క్రియత ఇత్యప్యయుక్తం-*మాన్త్రవర్ణికమేవ చ గీయత ఇతి మాన్త్రవర్ణం విషయీకుర్వతా సూత్రేణైవా

యద్యపిమన్దపుణ్యానాంజీవానాంకామాజ్జగత్సృష్టిరతిశయితానన్దయోగో
భయాభయహేతుత్వమిత్యాదినసమ్భవతి- తథాపివిలక్షణపుణ్యానామాదిత్యే
న్ద్రప్రజాపతిప్రభృతీనాం సమ్భవత్యేవేతీమామాశఙ్కాంనిరాకరోతి.
౨౧॥ సూ. అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్ ॥ ఇదమామ్నాయతేచ్ఛాన్దోగ్యే *య
ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయఃపురుషోదృశ్యతే హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశ ఆప్రణఖాత్సర్వఏవ సువర్ణ

స్యాశఙ్కాయాః ప్రతిహతోదయత్వాత్. నాపిసత్యత్వజ్ఞానత్వత్రివిధపరిచ్ఛేదవిరహోదయఃపరమాకాశస్యసామర్థ్యేనసంభవన్తి. అపేక్షాశబ్దనైయ
ర్థ్యంచపూర్వవత్. చరమసూత్రమప్యేవంవ్యాఖ్యాతం-అస్మిన్బ్రహ్మణిప్రతిబుద్ధస్యాస్యజీవస్యతద్యోగంపరమాత్మప్రాప్తిందర్శయతి *సోఽశ్నుతేస
ర్వాన్కామాంత్సహ బ్రహ్మణావిపశ్చితేతి, తథా *యదాహ్యేవైష ఇత్యాదివాక్యేష్వస్మిన్నిష్ఠాంగతస్యాస్య *అథసోఽభయంగతోభవతీతి బ్రహ్మ
ప్రాప్తిరుచ్యత,ఇతి. తదనుపపన్నం- మన్త్రవర్ణోదితాయాఃపరమాత్మవిదన్తప్రాప్తేః *యూన్త్రవన్ద్రికమేవచగీయతఇతిసూత్రేణైవదర్శితత్వాదిహతదు
క్త్యనపేక్షణాత్. యదాహ్యేవైషఇత్యాదివాక్యోక్తాభయప్రాప్తిహేతుత్వంచ *తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చేతిసూత్రేణైవదర్శితమితీహతదుక్తిరనపేక్షితా.
తద్విషయభూతవాక్యోక్తమానన్దయితృత్వంహిమోక్షానన్దహేతుత్వం- మోక్షానన్దశ్చసంసారభయనివృత్తిపూర్వకః. తస్మాదానన్దయితృత్వవాక్యాన
న్తరవాక్యోక్తమభయప్రాప్తిహేతుత్వంమోక్షప్రదత్వాన్నర్థ్యాతమితినపృథగ్వాచ్యః. *ఆనన్దయాతీతివాక్యే ఆనన్దహేతుత్వముక్తం - బ్రహ్మప్రా
ప్తస్యైవచానన్దః- అతోఽస్మిన్వాక్యేఽభయశబ్దవాచ్యబ్రహ్మప్రాప్తిరుచ్యతఇతిచేన్న- తస్యబ్రహ్మశబ్దసామానాధికరణ్యాభావాత్, *అథతస్యభయం
భవతీత్యుక్తభయాభావప్రాప్తేరేవ *అథసోఽభయంగతోభవతీత్యుచ్యమానత్వాచ్చ. అతోభయనివృత్తిపూర్వకనిరతిశయానన్దహేతుత్వం *తద్ధే
తువ్యపదేశాదిత్యన్తర్భూతమితినపృథగ్వక్తవ్యం - అతోమోక్షప్రదత్వేఽభిహితేముక్తప్రాప్యత్వకథనం ప్రాప్తేర్నిరతిశయానన్దత్వరూపవిశేషకథనం
చాత్యన్తాపేక్షితమితితదేవవక్తవ్యం. అతఃసూత్రాణాంయథోక్తఏవార్థః. సమాప్తమానన్దమయాధికరణమ్..

అథావాన్తరసఙ్గతిమాహ (యద్యపీతి) కారణవాదివాక్యానాంపరమాత్మపరత్వంహినిరూప్యతే-కారణవాక్యత్వాభావేపికథం
అన్తరాదిత్యవిద్యాత్రనిరూప్యతఇతిచేత్. ఉచ్యతే- ఆనన్దమయాధికరణశేషతయేతి. కథముపనిషద్భేదేసత్యపితచ్ఛేషతయానిరూప
ణం. ఇత్థం- ఆనన్దవల్ల్యాం *సయశ్చాయంపురుషేయశ్చాసావాదిత్యేసఏకఇత్యానన్దమయస్యైవాదిత్యమణ్డలవర్తిత్వముక్తం- ఛాన్దో
గ్యప్రతిపాదితస్యాదిత్యాన్తర్వర్తినోదేహసంబన్ధేన జీవాసతిరేకేసత్యానన్దవల్ల్యామపిజీవానతిరిక్త ఆదిత్యాన్తర్వర్తిపురుషఉక్తః స్యాది
త్యానన్దమయోజీవఏవేతిశఙ్కాయాం తచ్ఛేషత్వేనోత్తరాధికరణారమ్భఇతి. అధికరణభేదశ్చఉక్తన్యాయావిషయభూతోపనిషద్భేదహే
తుకః. నను *తస్యైషఏవశారీరఆత్మేతివాక్యప్రతిపన్నశరీరసంబన్ధస్యపరిహృతత్వాత్ శారీరత్వశ్రవణహేతుకజీవత్వశఙ్కానోపపద్యేత
ఇతిచేత్. ఉచ్యతే-తత్రహ్యన్నమయాదీనాంశరీరత్వముక్తం-నహితేప్రత్యేకంకరచరణాదిసంస్థానవన్తః, తైస్సమ్బన్ధశ్చాస్తాత్రధిష్ఠే
యభావలక్షణఃశేషశేషిభావలక్షణోవాయేనకేనాపిప్రకారేణోపపద్యతే,. అత్రతు * హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశఇత్యాదినాకరచర
ణాదిసంస్థానకంశరీరంశ్రూయతే- తస్యచకర్మకృతత్వంలోకప్రసిద్ధం. అతఉపకరణోపకరణిత్వలక్షణస్సంబన్ధశ్చార్థసిద్ధః. ననుతత్రా
ప్యన్నమయస్యాత్మత్వశ్రవణాదాత్మప్రతిసంబన్ధినః శరీరస్య కరచరణాదిమత్త్వాత్తత్కృతజీవత్వశఙ్కాపితత్రైవనిరస్తేతిచేన్న- ప్రాణమ
యాదీనాంకరచరణాదిమత్త్వాభావాత్, అన్నమయస్యతుతథావిధత్వేసత్యపితంప్రతివిజ్ఞానమయస్యైవశరీరిత్వాత్,. విజ్ఞానమయం
ప్రతిశరీరిణఆనన్దమయస్యకరచరణాదిమచ్ఛరీరకత్వాభావాత్ శరీరమాత్రేణసంబన్ధమాత్రనిబన్ధనశఙ్కైవతత్రనిరస్తా- అత్రత్వానన్దమ
యస్యైవాదిత్యాన్తర్వర్తినఃకరచరణాదిమత్త్వంప్రతీయతే- అతఃపూర్వాధికరణే శరీరమాత్రేణసంబన్ధమాత్రశ్రవణాదుత్థితాయాం
జీవత్వశఙ్కాయాంనిరస్తాయాంపునఃకరచరణాదిసంస్థానకదేహవిశేషేణోపకరణోపకరణిత్వలక్షణసంబన్ధవిశేషావగమేన జీవత్వశఙ్కా
స్యాదితితన్నిరాసార్థమానన్దమయాధికరణశేషత్వేనైతదధికరణారమ్భఇతి. అయమర్థోయద్యపీత్యాదిసఙ్గతిగ్రన్థేఽభిప్రేతః.

౨౧॥ సూ. అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్ ॥ విషయందర్శయతి (ఇదమితి) యఏషఇతిప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాన్నానువాదరూపతాశ
ఙ్క్యా- అస్యార్థస్యప్రమాణాన్తరాప్రాప్తత్వాత్- *యదాగ్నేయోఽష్టాకపాలఇతివత్. ఆదిత్యశబ్దః * దిత్యదిత్యాదిత్యపత్యుత్తరపదాణ్ణ్యఇతిణ్యప్ర
త్యయాన్తోమణ్డలవాచీ- * యఏషఏతస్మిన్మణ్డలేపురుషోయశ్చాయందక్షిణేఽక్షన్నితిబృహదారణ్యకే, *యఏషఏతస్మిన్మణ్డలేఽర్చిషిపురుషఇతితైత్తిరీయ
కే, చపురుషస్యమణ్డలవర్తిత్వశ్రవణాత్. హిరణ్మయశబ్దోరమణీయత్వపరః-*హిరణ్మయఇతిరూపసామాన్యాత్ చన్ద్రముఖవదితిహివాక్యకారః. దృశ్య
తే - యోగిభిరిత్యర్థః- *దృశ్యతేత్వగ్ర్యయాబుద్ధ్యాసూక్ష్మయాసూక్ష్మదర్శిభిరితిశ్రుత్యైకార్థ్యాత్. *యఏవంవేదేత్యుత్తరశ్రుత్యాపాసనవిధానాదు
పాసనార్థమారోపితరూపపరమిదం వాక్యమితినాశఙ్కనీయం - *నసందృశేతిష్ఠతిరూపమస్యేత్యుక్త్వా *హృదామనీషామనసాభిక్లృప్తోయఏనంవిదుర
మృతాస్తేభవన్తీతి,*యదాపశ్యఃపశ్యతేరుక్మవర్ణమితిప్రకరణే *మనసాతువిశుద్ధేనేతి, చవిశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వేనోక్తేః. ఆరోపితాకారోహిదుష్టమ
నోగ్రాహ్యః. నచ * రూపమస్యేతిస్వరూపముచ్యతే- షష్ఠీస్వారస్యభఙ్గప్రసఙ్గాత్. అతోవిగ్రహవిశిష్టస్యవిశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వాద్విగ్రహపార

స్తస్య యథా కప్యాసం పుణ్డరీకమేవమక్షిణీ తస్యోదితి నామ స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదితః ఉదేతి హ వై సర్వేభ్యః పాప్మభ్యో య ఏవం వేద తస్యర్క్చ సామ చ గేష్ణౌ ఇత్యధిదైవతమథాధ్యాత్మమపి అథ య ఏషోన్తరక్షిణి పురుషో దృశ్యతే సైవర్క్తత్సామ తదుక్థం తద్యజుస్తద్బ్రహ్మ తస్యైతస్య తదేవ రూపం యదముష్య రూపం యావముష్య గేష్ణౌ తౌ గేష్ణౌ యన్నామ తన్నామేతి. తత్ర సన్దిహ్యతే- కిమయమక్ష్యాదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తీ పురుషః పుణ్యోపచయనిమిత్తైశ్వర్య ఆదిత్యాదిశబ్దాభిలప్యో జీవ ఏవ- ఆహోస్విత్తదతిరిక్తః పరమాత్మేతి. కిం యుక్తం.

మార్థ్యం. కించ- దృశ్యత ఇతి వర్తమానవ్యపదేశాచ్చ ఉపాసనాయారోపితత్వమయుక్తం. ఆత్మన్యారోప్యమాణం హి గరుడత్వం నతతః పూర్వం కేనాప్యవగమ్యతే- ఇహ తూపాసనవిధానాత్ ప్రాగేవ విద్యమానతాఽనేన వర్తమానవ్యపదేశేన ప్రతీయతే- అతో వాస్తవత్వం. దృశ్యత ఇత్యనేన పూర్వపూర్వోపాసకప్రవాహైరారోపేణానుసన్ధీయమానత్వముచ్యత ఇతి చేన్న- అశాబ్దత్వాత్. న హ్యారోప్యం దృశ్యత ఇతి శ్రూయతే. దృశ్యత్వమేవారోపితత్వమితి చేన్న- వ్యుత్పత్తివిరోధాత్, *దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యేతి దృశ్యతయోక్తపరమాత్మస్వరూపస్యాప్యవాస్తవత్వప్రసఙ్గాచ్చ. తన్మిథ్యాత్వం ప్రమాణవిరుద్ధమితి చేత్- తుల్యం- *ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాదితి స్థితస్య విగ్రహస్య స్వరూపస్యేవ మిథ్యాత్వం హి ప్రమాణవిరుద్ధం. అతో వాస్తవత్వసిద్ధిః. అశరీరత్వశ్రుతేరవకాశో వక్ష్యతే. (తస్య యథేతి) అస్య వాక్యస్య వాక్యకారేణ షడర్థాః పూర్వపక్షతయా సిద్ధాన్తత్వేన చోక్తాః- తత్రార్థత్రయస్య పూర్వపక్షత్వం తత్స్వభావాదేవావగతం. కపిః- ఆదిత్యః. *కపి చలన ఇతి ధాతోర్నిష్పన్నః కపిశబ్దః. కం పిబతీతి చ. *కపిర్భస్తి తేజనమితి చ వైదికప్రయోగః. తస్య ఆసం- మణ్డలం. కప్యాసం. యథా ఆదిత్యమణ్డలం హృదయపుణ్డరీకం చ పరమాత్మన ఉపాసనస్థానం- తథా తస్యోపాసకస్యాక్షిణీ అప్యుపాసనస్థానమిత్యేకోఽర్థః. అయం నోపపద్యతే. తథా హి- *అగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చేతివదపవాదకచశబ్దాద్యభావేపి సమానవిభక్త్యన్తయోః పదయోస్స్వతః ప్రాప్తసామానాధికరణ్యస్వారస్యభఙ్గః. పుణ్డరీకసదృశే హృదయే పుణ్డరీకశబ్దో గౌణస్స్యాత్. హృదయపుణ్డరీకమితి ప్రయోగస్తు పురుషవ్యాఘ్ర ఇతివత్ *ఉపమితం వ్యాఘ్రాదిభిః సామాన్యాప్రయోగ ఇతి సూత్రవిహితసమాసత్వాదుపమానోపమేయవాచకశబ్దసద్భావాచ్చ ముఖ్య ఏవ- అత్ర తు తదభావాత్ గౌణత్వమవర్జనీయం. ఉపాసనస్థానమితి ప్రథమాన్తపదాధ్యాహార, ఉపాసకస్యేతి షష్ఠ్యన్తపదాధ్యాహార, శ్చ. తత్పరిహారాయ తస్యేత్యుపాసకపరత్వే సత్యప్రకృతపరామర్శిత్వ, మనన్తరవాక్యస్థషష్ఠ్యన్తశబ్దవిరూపార్థతా, చ స్యాత్. దివ్యాఙ్గవర్ణనప్రకరణానౌచిత్యం చ- నామవిధివాక్యాత్పూర్వం రూపకథనస్యోచితం. *య ఏష ఏతస్మిన్మణ్డలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణేఽక్షన్నితి దక్షిణస్యాక్ష్ణ ఉపాసనస్థానత్వశ్రవణాదక్షిణీ ఇతి ద్వివచనవిరోధశ్చ. ఊర్ధ్వమక్షివిద్యాయాముక్తత్వాదిహ తదుక్త్యనపేక్షణాదస్య వాక్యస్య పునరుక్తిశ్చ. అన్తరాదిత్యవిద్యాయాం *య ఏషోన్తరాదిత్య ఇతి స్థానస్యోక్తత్వా, దక్షివిద్యాయాం చ *య ఏషోన్తరక్షిణీతి స్థానస్యోక్తత్వా, దుభయత్ర స్థానవిధ్యపేక్షా నాస్తీత్యనాకాఙ్క్షితత్వాదిదం వాక్యమనన్వితం స్యాత్. *అన్తరాదిత్య ఇత్యాదిత్యమణ్డలస్య స్థానతయా విహితత్వాత్ *ఏవమక్షిణీ ఇత్యక్ష్ణః స్థానత్వే విహితే సతి స్థానభేదాద్రూపభేదేన విద్యాభేదా, దేకవాక్యేన విద్యాద్వయస్య విధాతుమశక్యత్వా, చ్చ వాక్యభేదస్స్యాత్- స చైకవాక్యత్వే సంభవతి నోపపద్యతే. కప్యాసం పుణ్డరీకం చ దృష్టాన్తతయా అనూద్య *ఏవమక్షిణీ ఇత్యక్ష్ణః స్థానత్వస్య విధేయత్వం గమ్యత ఇతి చేత్- తథా చ *అన్తరాదిత్య ఇత్యుపక్రమవిరోధః. ఉపక్రమేపి ఆదిత్యమణ్డలస్యానువాద ఇతి చేత్- తథా సతీయమక్షివిద్యైవ స్యాత్. తథా చాన్తరాదిత్యవిద్యేత్యాఖ్యావిరోధః, అక్షివిద్యాయామేతద్విద్యోక్తరూపాద్యతిదేశానుపపత్తి, శ్చ. న కేవలం కప్యాసవాక్యమాత్రస్య- అపి తు కృత్స్నాయా అన్తరాదిత్యవిద్యాయాః పునరుక్తిశ్చ స్యాత్- ఉభయోరప్యక్షివిద్యాత్వావిశేషాత్ రూపాదివైషమ్యాభావాచ్చ. తస్మాదస్య వాక్యస్యోపాసనస్థానవిధిపరత్వమనుపపన్నం. కపిః- మర్కటః. తస్య ఆసం- జఘనప్రదేశః. మర్కటపృష్ఠసామ్యముచ్యత ఇతి యావత్. తదప్యయుక్తం- మర్కటపృష్ఠం పుణ్డరీకం చ కిముపమానద్వయం- ఉతైకోపమా. తత్రోపమాద్విత్వమయుక్తం- స్వతః ప్రాప్తసామానాధికరణ్యపరిత్యాగప్రసఙ్గాత్, శ్లాఘ్యార్థేన నిర్వాహే సంభవత్యపి హీనోపమాశ్రయణాయోగా, చ్చ. యద్యేకోపమా- తథా సతి మర్కటపృష్ఠసదృశపుణ్డరీకసదృశే ఇత్యుక్తం స్యాత్- తదా కప్యాసపదస్య గౌణతా స్యాదితి. కప్యాసం- ఈషద్వికసితమిత్యపరోఽర్థః. తత్రాత్యన్తార్థానౌచిత్యం నాస్త్యేవ- తథాప్యవయవశక్త్యావారూఢ్యా వేష ద్వికాసపరత్వం నాస్తీతి సోప్యయుక్తః. ఏవం శబ్దార్థస్వభావపర్యాలోచనయామిదమర్థత్రయం పూర్వపక్షతయా వాక్యకారాభిప్రేతమిత్యవగతం. అర్థాన్తరత్రయం తూపపన్నం. కం పిబతీతి కపిః- ఆదిత్యః. తేన అస్యతే- క్షిప్యతే- వికాస్యత ఇతి కప్యాసం. తథాహ వాక్యకారః *ఆదిత్యక్షిప్తం వా శ్రీమత్త్వాదితి. కం పిబతీతి కపిః- నాళం. తస్మిన్నాస్త ఇతి కప్యాసం. అపచితాదపి పఙ్కజాన్నాళస్థపుణ్డరీకస్య శోభాతిశయోస్తీతి సోత్ర వివక్షితః. కం- జలం. *ఆసఉపవేశన ఇతి ధాతురపిపూర్వకః. *వష్టి భాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోః ఇతి వచనాదపేరకారలోపః. కప్యాసం- సలిలస్థమిత్యుక్తం భవతి. ఏవమస్యార్థత్రయస్యోపపన్నతయా వాక్యకారేణ సిద్ధాన్తతయోక్తత్వమభిప్రేత్య హి భగవతా భాష్యకారేణ వేదార్థసంగ్రహేఽభిహితం *గమ్భీరామ్భస్సముద్భూతసుమృష్టనాళరవికరవికసితపుణ్డరీకదళామలాయతేక్షణ ఇతి. గేష్ణౌ- గానవిశేషౌ. అధిదైవతం- దేవతాయాముపాసనం. అధ్యాత్మం- ఆత్మన్యుపాసనం. ఆత్మశబ్దో దేహవచనః. అముష్య- ఆదిత్యస్థస్య. ఆదిత్యే తద్ధర్మోపదేశాదితి వా అక్షిణి తద్ధర్మోపదేశాదితి వా న సూత్రితం- అపి త్వన్తః శబ్దః సూత్రకారేణ ప్రయుక్తః- అన్తః శబ్దస్య *అన్తరాదిత్యే *అన్తరక్షిణీత్యుభయత్ర శ్రవణాద్విద్యాద్వితయమపి సంగృహీతమిత్యభిప్రాయేణాక్షివిద్యావాక్యమప్యుదాహృతం. సంశయం దర్శయతి (తత్రేతి) శరీరసంబన్ధాపహతపాప్మత్వాదియోగాత్ సంశయః. (ఆదిత్యాదిశబ్దాభిలప్యో జీవ ఏవేతి) యత్ర యత్ర ప్రకరణేషు కరణకళేబరావస్థశరీరసంబన్ధేన జీవత్వశఙ్కా- తేషాం ప్రకరణానాం సర్వేషాం పరమాత్మపరత్వస్య ప్రదర్శనార్థమయమధికరణారమ్భ ఇత్యభిప్రాయేణాదిశ

ఉపచితపుణ్యో జీవ ఏవేతి. కుతః. సశరీరత్వశ్రవణాత్. శరీరసమ్బన్ధో హి జీవానామేవ సమ్భవతి- కర్మానుగుణ ప్రియాప్రియయోగాయ హి శరీరసమ్బన్ధః. అత ఏవ హి కర్మసమ్బన్ధరహితస్య మోక్షస్య ప్రాప్యత్వమశరీరత్వేనోచ్యతే *న హ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి। అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి. సమ్భవతి చ పుణ్యాతిశయాజ్జ్ఞానాధిక్యం శక్త్యాధిక్యం చ- అత ఏవ లోకకామేశత్వాది తస్యైవోపపద్యతే- తత ఏవ చోపాస్యత్వం, ఫలదాయిత్వం, చ పాపక్షపణకరత్వేన మోక్షోపయోగిత్వం, చ. మనుష్యేష్వప్యుపచితపుణ్యాః కేచిజ్జ్ఞానశక్త్యాదిభిరధికతరా దృశ్యన్తే. తతశ్చ సిద్ధగన్ధర్వాదయః. తతశ్చ దేవాః. తతశ్చేన్ద్రాదయః. అతో బ్రహ్మాదిష్వన్యతమ ఏవైకైకస్మిన్ కల్పే పుణ్యవిశేషేణైవమ్భూతమైశ్వర్యం ప్రాప్తో జగత్సృష్ట్యాద్యపి కరోతీతి జగత్కారణత్వజగదన్తరాత్మత్వాదివాక్యమస్మిన్నేవోపచితపుణ్యవిశేషే సర్వజ్ఞే సర్వశక్తౌ వర్తతే. అతో న జీవాదతిరిక్తః పరమాత్మా నామ కశ్చిదస్తి. ఏవం చ సతి *అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమిత్యాదయో జీవాత్మనః స్వరూపాభిప్రాయా భవన్తి. మోక్షశాస్త్రాణ్యపి తత్స్వరూపతత్ప్రాప్త్యుపాయోపదేశపరాణీతి..............

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్) అన్తరాదిత్యేఽన్తరక్షిణి చ యః పురుషః ప్రతీయతే- స జీవాదన్యః పరమాత్మైవ. కుతః. తద్ధర్మోపదేశాత్ -జీవేష్వసమ్భవం స్తదతిరిక్తస్యైవ పరమాత్మనో ధర్మోఽయమపహతపాప్మత్వాదిః *స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదిత ఇత్యాదినోపదిశ్యతే. అపహతపాప్మత్వం హ్యపహతకర్మత్వం-

---

బ్దః ప్రయుక్తః. అత ఏవ హిరణ్యగర్భాదిజీవేభ్యోఽన్య ఇతి అధికరణోపసంహారే, మధ్యే హ్యాదిత్యాదిజీవవ్యతిరిక్త ఇతి, చోక్తం. వేదాన్తవేద్యం కారణం బ్రహ్మ కిం ప్రకృష్టపుణ్యో జీవః- ఉత నేతి విచారః. తదర్థమానన్దమయః కిం జీవః- ఉత పరమాత్మేతి. తదర్థమన్తరాదిత్యేఽన్తరక్షిణి చ వర్తమానః కిం జీవః- ఉత పరమాత్మా. తదర్థం సశరీరత్వం కిం జీవస్యైవ- ఉత పరమాత్మనోఽపి సంభవతీతి. తదర్థం శరీరసంబన్ధస్యేచ్ఛత్వం సంభవతి - నేతి. తదర్థం హాప్మాదిలత్వాదిశ్రుతిః *అజాయమాన ఇత్యాదిశ్రుతిరాదిత్యవర్ణత్వాదిశ్రుతిశ్చ కిమైచ్ఛత్వం జ్ఞాపయతి- నేతి. తదర్థమిహ పాప్మశబ్దః కిం పాపమాత్రపరః- ఉత పుణ్యపాపరూపకర్మపరః,. అపహతశబ్దః కిం ప్రధ్వంసపరః- ఉతాత్యన్తాభావపరః,. అజత్వాదిశ్రుతిః కిం కర్మకృతజన్మవిషయతయా వ్యవస్థాపయితుం శక్యతే- నేతి,. ఆదిత్యవర్ణత్వాదిశ్రుతిర్విగ్రహస్య ప్రకృతిప్రాకృతవిలక్షణత్వప్రాపికా- న వేతి, చ-చతుర్థాసంశయః. అత్ర పూర్వకల్పాః పూర్వపక్షాః- అపరే తు సిద్ధాన్తాః. యదా పాప్మశబ్దః పాపమాత్రపరః, అపహతిః ప్రధ్వంసః, జన్మనిషేధశ్చ న కర్మమూలజన్మవిషయః, విగ్రహశ్చ న ప్రాకృతవిలక్షణః,- తదానీం విగ్రహసంబన్ధస్యేచ్ఛామాత్రమూలత్వాసంభవేన కర్మనిబన్ధనతయా పరస్మిన్నసంభవేన జీవాసాధారణ్యాదాదిత్యాదివర్తిపురుషో జీవ ఇత్యన్తరాదిత్యవాక్యైకార్థ్యాదానన్దవల్లీవాక్యేఽపి జీవస్య ప్రతిపాద్యత్వాత్ సర్వాణి కారణవాక్యాని ప్రకృష్టపుణ్యోపచయజీవపరాణీతి పూర్వః పక్షః. యదా పాప్మశబ్దః కర్మమాత్రపరః, అపహతశబ్దోఽత్యన్తాభావపరః, జన్మనిషేధశ్చ కర్మమూలజన్మవిషయః, విగ్రహశ్చ ప్రాకృతవిలక్షణః,-తదానీం విగ్రహస్యేచ్ఛతయా తస్య జీవాత్ పరస్మిన్ సంభవాచ్చాదిత్యాద్యన్తర్వర్తిపురుషః పర ఇతి తదైకార్థ్యాదానన్దవల్లీప్రతిపాద్యస్య పరమాత్మత్వమవిచాల్యమితి తదైకకణ్ఠ్యాత్ సర్వాణి కారణవాక్యాని పరమాత్మపరాణీతి రాద్ధాన్తఫలఫలిభావః. పూర్వపక్షమాహ (ఉపచితేతి) జీవానామేవ శరీరసంబన్ధముపపాదయతి (కర్మానుగుణేతి) కర్మకృతప్రియాప్రియయోగార్థత్వం వ్యతిరేకేణోపపాదయతి (అత ఏవ హీతి) అత ఏవ-శరీరసంబన్ధస్య కర్మమూలప్రియాప్రియయోగార్థత్వాదేవ హి కర్మసంబన్ధరహితో మోక్షోఽశరీరతయా ప్రాప్యత్వేనోచ్యత ఇత్యర్థః. జ్ఞానశక్త్యాదికం లోకకామేశిత్వాదికం చ కథం జీవస్య స్యాదిత్యత్రాహ (సంభవతి చేతి) తథా దర్శయతి (మనుష్యేష్వపీతి) అత్ర *స ఏకో మానుష ఆనన్ద ఇత్యాద్యభిప్రేతం. ఆదిత్యేన్ద్రప్రజాపతిప్రభృతీనాం సర్వేషాం కారణత్వశ్రవణాద్వ్యాహతిః స్యాత్, పుణ్యహేతుత్వాత్ క్షయిత్వం చ స్యాత్, ఇత్యత్రాహ (అతో బ్రహ్మాదిష్వితి) సర్వవిధవాక్యానాం జీవపరత్వమాహ (జగదిత్యాదినా) అపహతపాప్మత్వాదిశ్రుతయో న కర్మవశ్యతాం వదన్తి-అపి తు కేవలపుణ్యహేతుకశరీరవతః పాపరాహిత్యం-పాపహేతుకం, పుణ్యహేతుకం, మిశ్రహేతుకం, చేతి త్రివిధం శరీరం ఇత్యభిప్రాయేణోపచితపుణ్యవిశేష ఇత్యుక్తం. మోక్షశాస్త్రాణి-ఉపాయపరాణ్యుపేయపరాణి చేత్యర్థః...

రాద్ధాన్తే- సౌత్రం ప్రతిజ్ఞాపరమన్తఃశబ్దం వ్యాచష్టే (అన్తరాదిత్య ఇతి) ద్వితీయసూత్రస్థాన్యశబ్దాన్వయలబ్ధం సాధ్యధర్మమాహ (స జీవాదన్య ఇతి) తేన ఫలితమాహ (పరమాత్మేతి) హేత్వంశమవతార్య వ్యాచష్టే (కుత ఇత్యాదినా) *తద్ధర్మోపదేశాదితి తచ్ఛబ్దః పరమాత్మపరః. పరమాత్మని సిద్ధతద్ధర్మోపదేశః-తద్ధర్మోపదేశాత్ పరమాత్మసిద్ధిరితి పరస్పరాశ్రయశఙ్కాయామాహ (జీవేష్వసంభవన్నితి) జీవేష్వసమ్భవన్నయం ధర్మో జీవాతిరిక్తస్యాశ్రయ ప్రతిపాదకత్వం శ్రుతేస్సూచయతి. యోగ్యతాపరామర్శసహకృతేయం శ్రుతిః పరమాత్మానమభిధత్త ఇత్యర్థః. అపహతపాప్మత్వం పాపహేతుకమిశ్రహేతుకశరీరవత్త్వవ్యావర్తకమిత్యత్రాహ (అపహతేతి) యద్యపి *సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదిత ఇతి విషయవాక్యం - తథాప్యపహతపాప్మశబ్దప్రయోగః శ్రుత్యన్తరస్మరణార్థః. (అపహతకర్మత్వమితి) పాప్మభ్య ఇతి పాప్మశబ్దః పుణ్యపాపరూపోభయవిధకర్మపర ఇత్యర్థః. హిశబ్దః పరమాత్మప్రకరణేషు పాపశబ్దస్య పుణ్యపాపపరత్వప్రసిద్ధిం సూచయతి-*నైతం సేతుమహోరాత్రే తరతో న జరా న మృత్యుర్న శోకో న సుకృతం న దుష్కృతం సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తన్త ఇతి *స న సాధునా కర్మణా భూయాన్నో ఏవాసాధునా కనీయాన్ *న కర్మణా వర్ధతే నో కనీయానిత్యాదిశ్రుతయో హ్యస్మిన్నర్థే ప్రమాణం ష్యః. *పాప్మానః కాలజరామృత్యుశోకాదయః సంఖ్యాతత్వాదితి వాక్యకారవచః. అలౌకికత్వే సత్యనిష్టఫలసాధనత్వరూపప్రవృత్తినిమిత్తయోగాదు

కర్మవశ్యతాగన్ధరహితత్వమిత్యర్థః. కర్మాధీనసుఖదుఃఖభాగిత్వేన కర్మవశ్యా హి జీవాః-అతోఽపహతపాప్మత్వం జీవాదన్యస్య పరమాత్మన ఏవ ధర్మః. తత్పూర్వకం స్వరూపోపాధికం లోకకామేశత్వం, సత్యసఙ్కల్పత్వాదికం, సర్వభూతాన్తరాత్మత్వం, చ తస్యైవ ధర్మః. యథాహ * ఏష ఆత్మాపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇతి-తథా *ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి. *సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతీత్యాది సత్యసఙ్కల్పత్వపూర్వక సమస్తచిదచిద్వస్తుసృష్టియోగో, నిరుపాధిక భయాభయహేతుత్వం, వాఙ్మనసపరిమితికృతపరిచ్ఛేదరహితానవధికాతిశయా

పపన్నం చ పుణ్యస్యాపి పాపశబ్దాభిధేయత్వం. ఉక్తం హి ముముక్షోరపేక్షయా స్వర్గాదీనామనిష్టఫలత్వం *అమూని యాని స్థానాని దేవానాం పరమాత్మన ఇత్యారభ్య *ఏతే వై నిరయాస్తాత స్థానస్య పరమాత్మన ఇతి, *స్వర్గాకపృష్ఠగమనం పునరావృత్తిలక్షణం। క్వజపో వాసుదేవే ముక్తిబీజమనుత్తమమితి, చ. పాప్మశబ్దవ్యాఖ్యానముఖేన బద్ధవ్యావృత్తిరుక్తా. అథాపహతశబ్దవ్యాఖ్యానముఖేన ముక్తవ్యావృత్తిమాహ (కర్మేతి) జీవవ్యావృత్తిం స్ఫుటయతి (కర్మాధీనేతి) అపహతపాప్మశబ్దోఽసఙ్కోచాత్ స్వస్మిన్ పరత్ర చ పాప్మనామవఘాతకత్వం స్వతస్సిద్ధం వదతీతి హేయప్రత్యనీకత్వసిద్ధిః. నన్వపహతశబ్దః ప్రధ్వంసపరః. ఉత్పన్నస్యైవ ప్రధ్వంసః- అతః ప్రధ్వస్తపాప్మత్వశ్రవణాత్ పరమాత్మనః కర్మసంబన్ధస్య ప్రాగ్విద్యమానత్వం గమ్యతే. అతశ్చ ప్రధ్వస్తపాప్మనః పరమాత్మనో ముక్తాద్వైలక్షణ్యం స్యాత్. యది నిత్యాసంస్పృష్టపాప్మత్వం వివక్షితం-తదత్యన్తమశాబ్దం. పరస్య కుర్వతోఽకుర్వతో వా పాప్మాసంస్పృష్టత్వం. ప్రథమే వ్యాఘాతః- కర్తృసమవేతత్వాత్ క్రియాయాః. ద్వితీయే త్వస్మదాదేరవైలక్షణ్యం- న హ్యకృతేన కర్మణా కశ్చిల్లిప్యత ఇతి. ఉచ్యతే- పరస్య తావత్పాప్మాభావపరాణి వాక్యాని వివిధాని శ్రూయన్తే- *స సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదిత ఇతి పాప్మభ్య ఉదయశ్శ్రూయతే, *అపహతపాప్మేతి పాప్మనామపహతిశ్శ్రుతా, * నైతం సేతుమహోరాత్రే తరతో న జరా న మృత్యుర్న శోకో న సుకృతం న దుష్కృతం సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తన్త ఇతి తరతేః ప్రాప్తివాచిత్వాదప్రాప్తిర్నివృత్తిశ్చ శ్రూయతే, *స న సాధునా కర్మణా భూయాన్నో ఏవాసాధునా కనీయానితి కర్మఫలాస్పర్శ ఉచ్యతే,. తత్ర ప్రథమముదితశబ్దస్య ముఖ్యార్థోఽనుపపన్నః- విభోః పరస్య పాప్మన్వితదేశాదూర్ధ్వగమనాయోగాత్. తస్మాదశ్లేషలక్షణా యుక్తా. తత్రాకృతకర్మాశ్లేషస్య సర్వసాధారణస్య ప్రతిపాదనవైయర్థ్యం స్యాత్- అతః కృతానామపి కర్మణామశ్లేషపరత్వం తస్య వాక్యస్యాభ్యుపగన్తవ్యం. క్రియాయాః కర్తృసమవేతత్వేన స్వరూపాసంశ్లేషస్య వ్యాఘాతాదేవ ఫలాసంశ్లేషపరత్వమాశ్రయణీయం. తత్ర హేత్వకథనాత్, తిరోధానావిర్భావయోః నిష్ప్రమాణకత్వాచ్చ తస్య స్వాభావికత్వం నిత్యావిర్భూతత్వం చ సిద్ధం. అపహతశబ్దశ్చ హింసారూపధాత్వర్థాసంభవాద్వినాశం లక్షయన్ క్రియాస్వరూపస్య నశ్వరతయా స్వరూపనాశప్రతిపాదనవైయర్థ్యాత్ ఫలజననశక్తివిశిష్టరూపేణ నాశం ప్రతిపాదయతి-యథా *సర్వమేకపదే నష్టం దానమశ్రోత్రియే యథేతి నాశశబ్దో దానస్య ఫలజననశక్తిహానం ప్రతిపాదయతి-తద్వత్. అత ఈశ్వరేణ కృతాని పుణ్యపాపసజాతీయాని కర్మాణి న శుభాశుభఫలజననశక్తాని స్యుః. ఈదృశమపహతపాప్మత్వం చ పూర్వోక్తన్యాయాన్నిరుపాధికం నిత్యావిర్భూతం చాభ్యుపగన్తవ్యం. *స న సాధునా కర్మణేత్యత్రాప్యసాధుకర్మఫలాస్పర్శస్తత్ప్రియశ్చిత్తరూపసాధుకర్మనిబన్ధన ఇతి శఙ్కా చ సాధుకర్మప్రతిషేధేనైవ నిరస్తా. న చ సాధుకర్మహానిస్తస్యాపి నివర్తక విద్యాబలాదితి శఙ్కనీయం - ధ్యానకర్తృత్వానుక్తేః, *ఉదేతి హ వై సర్వేభ్యః పాప్మభ్యో య ఏవం వేదేతి తస్య ధ్యేయత్వశ్రవణాచ్చ. సాధుకర్మనిషేధాదేవ ధ్యానకర్తృత్వమపి నిషిద్ధం భవతి-యజ్ఞాదికముపాసనాత్మకం చ కర్మ హి సాధుకర్మశబ్దాభిలాప్యం. అతః ప్రాయశ్చిత్తాదిభిర్వినైవ కర్మఫలాఽశ్లేష ఇత్యపహతపాప్మశబ్దస్థో హన్తిధాతుశ్చ హానిపరః-న ప్రధ్వంసపరః. *నైతం సేతుమిత్యత్రాపి కృతానామేవ కర్మణాం ఫలజననశక్తిమత్త్వవేషేణ ప్రాప్త్యభావ ఉచ్యతే. అతో నిరుపాధికమపహతపాప్మత్వం నామ కర్మవశ్యతాగన్ధరహితత్వం. న చ పరమాత్మని ఫలజననాసమర్థస్య తత్కృతకర్మణస్తం ప్రతి న పాప్మత్వమితి శ్రుతివాక్యస్థపాప్మశబ్దస్యాముఖ్యత్వమితి వాచ్యం- *అనన్తఖ్యాతిర్నిర్వీర్యం జరయామాస తద్విషం *జపన్విషధరో హర ఇత్యాదిషు నిగీర్ణజీర్ణవిషానీశ్వరాదీన్ ప్రతి విషశబ్దస్యేవ ముఖ్యత్వోపపత్తేః. క్షేత్రజ్ఞేషు ప్రత్యవాయకరపాపసజాతీయానాం కర్మణాం స్వలీలాకృతానామపి ఫలజననశక్తిప్రతిభటత్వం నామ కశ్చిదయమీశ్వరస్య స్వభావవిశేషః. పరిశుద్ధాత్మస్వరూపవిషయస్యాప్యపహతపాప్మశబ్దస్యాయమేవార్థః. స తు తస్య తిరోధానార్హః ప్రతిబన్ధనివృత్తావావిర్భవతి - ఈశ్వరస్య తు తిరోధానానర్హో నిత్యావిర్భూత ఇతి విశేషః. అతోఽపహతపాప్మత్వవిషయశ్రుతీనాం యథోక్త ఏవార్థ ఇతి తేన ధర్మేణాన్తరాదిత్యేఽవస్థితస్య భగవతో జీవవైలక్షణ్యసిద్ధిః. గుణాన్తరాణామపి జీవేష్వసంభవం దర్శయతి (తత్పూర్వకం స్వరూపోపాధికమితి) అపహతపాప్మత్వపూర్వకత్వాత్ స్వరూపోపాధికం - స్వాభావికమిత్యర్థః. ఏవం ప్రసిద్ధాప్రసిద్ధయోరర్థయోరేకనిమిత్తసంభవే ప్రసిద్ధవాచినైకేనైవ శబ్దేనోపాదానార్హత్వమిహ వ్యుత్పాదితం. ఆదిత్యాన్తర్వర్తినోఽపహతపాప్మత్వగుణయోగేనానన్దవల్లీదహరవిద్యాసుబాలోపనిషత్ప్రతిపాద్యస్యేహ ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ తత్ర తత్రోక్తా గుణా అప్యస్యైవ హిరణ్మయపురుషస్య ధర్మా ఇత్యభిప్రాయేణ సత్యసంకల్పత్వాదికం సర్వభూతాన్తరాత్మత్వం చేత్యుక్తం. అపహతపాప్మత్వపూర్వకసత్యసంకల్పత్వాదౌ శ్రుతిం దర్శయతి (ఏష ఆత్మేతి) తత్పూర్వకసర్వభూతాన్తరాత్మత్వే శ్రుతిముదాహరతి (ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మేతి) తత్తదన్తరత్వేనాత్మత్వవ్యాఖ్యానపరస్యానన్దవల్లీవాక్యస్య నారాయణపరత్వజ్ఞాపనార్థం చ *ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మేతి వాక్యోపాదానం. కేషుచిద్వాక్యేష్వపహతపాప్మత్వపూర్వకగుణవిధానాత్ సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన వాక్యాన్తరేష్వపి తత్పూర్వకత్వం వివక్షితమిత్యభిప్రాయేణాహ (సోఽకామయతేతి) జగత్కారణత్వమేవ వేదాన్తవేద్యస్య బ్రహ్మణో లక్షణం-కారణం చేత్సత్యసంకల్పం-సత్యసంకల్పత్వం చేదపహతపాప్మత్వపూర్వకం-తచ్చ నారాయణప్రత్యభిజ్ఞాపకం-సుబాలాద

నన్దయోగ, ఇత్యాదయోఽకర్మసమ్పాద్యాస్స్వాభావికాధర్మా జీవస్యన సమ్భవన్తి. యత్తుశరీరసమ్బన్ధాన్నజీవాతిరిక్త ఇత్యుక్తం- తదసత్ -నహిసశరీరత్వం కర్మవశ్యతాం సాధయతి-సత్యసఙ్కల్పస్యేచ్ఛయాపి శరీరసమ్బన్ధసమ్భవాత్. అథోచ్యేత - శరీరం నామ త్రిగుణాత్మకప్రకృతిపరిణామరూపభూతసఙ్ఘాతః-తత్సమ్బన్ధశ్చాపహతపాప్మనస్సత్యసఙ్కల్పస్యపురుషస్యేచ్ఛయా న సమ్భవతి- అపురుషార్థత్వాత్. కర్మవశ్యస్యతుస్వస్వరూపానభిజ్ఞస్యకర్మానుగుణఫలోపభోగాయానిచ్ఛతోపి తత్సమ్బన్ధోఽవర్జనీయ ఇతి. స్యాదేతదేవం- యదిగుణత్రయమయః ప్రాకృతోస్యదేహస్స్యాత్ - సతుస్వాభిమతస్స్వానురూపోఽప్రాకృతఏవేతి సర్వముపపన్నం. ఏతదుక్తం భవతి - పరస్యైవ బ్రహ్మణో నిఖిలహేయప్రత్యనీకానన్తజ్ఞానానన్దైకస్వరూపతయా సకలేతరవిలక్షణస్యస్వాభావికానవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణాశ్చసన్తి- తద్వదేవ స్వాభిమతానురూపైకరూపాచిన్త్యదివ్యాద్భుత నిత్యనిరవద్యనిరతిశయౌజ్జ్వల్యసౌన్దర్యసౌగన్ధ్యసౌకుమార్యలావణ్య యౌవనాద్యనన్తగుణగణనిధిదివ్యరూపమపిస్వాభావికమస్తి- తదేవోపాసకానుగ్రహేణ తత్తత్ప్రతిపత్త్యనురూపసంస్థానం కరోత్యపారకారుణ్యసౌశీల్యవాత్సల్యౌదార్యజలనిధి ర్నిరస్తనిఖిలహేయగన్ధోఽపహతపాప్మా పరమాత్మా పరం బ్రహ్మ పురుషో

నిషద్వైకార్థ్యాదితిభావః. వాఙ్మనసేతిపరిచ్ఛేదకాసిద్ధిమాహ. పూర్వపక్షమనువదతి(యత్త్వితి)పరిహరతి(తదసదితి)శాస్త్రైకప్రమాణకేవస్తునిలోకదృష్టవ్యాప్తిమూలసర్గోనకర్మవశ్యత్వసాధక ఇత్యభిప్రాయేణాహ (నహీతి)కల్పకస్యాన్యథాసిద్ధిమాహ(సత్యసంకల్పస్యేతి)సత్యసఙ్కల్పస్యకర్మనైరపేక్ష్యమపహతపాప్మత్వపూర్వకసత్యసఙ్కల్పత్వ శ్రుత్యుపపాదనేనసమర్థితం. అతఏవ *సఏషయే చాముష్మాత్ పరాఞ్చో లోకాస్తేషాంచేష్టే దేవకామానాంచ *సఏషయేచైతస్మాదర్వాఞ్చో లోకాస్తేషాంచేష్టే మనుష్యకామానాంచేత్యాదిశ్రుత్యాక్షిపురుషవిషయవాక్యద్వయేన ప్రతిపన్నమైశ్వర్యమనవచ్ఛిన్నం-తదవచ్ఛేదేశఙ్క్యమానేపిసోఽవచ్ఛేదో స్వేచ్ఛతయాఽన్యథాసిద్ధ ఇతిఫలితత్వాన్నకణ్ఠోక్తం. విగ్రహవిషయాయాఇచ్ఛాయాఅసమ్భవంశఙ్కతే(అథోచ్యేతేతి)హేయత్వసూచకస్త్రిగుణాత్మకశబ్దః-*సత్త్వంలఘుప్రకాశకమిష్టముపష్టమ్భకంచలంచరజః గురువరణకమేవతమ ఇత్యుక్తేః. ఇచ్ఛాయాఅభావేపికర్మపారవశ్యాత్ జీవస్యతత్సంబన్ధసంభవమభిప్రేత్యాహ (కర్మేతి)కర్మాచరణహేతుః స్వస్వరూపానభిజ్ఞస్యేతివిశేషణం. పరిహరతి(స్యాదితి)స్వాభిమతేత్యుక్తేఽభిమతత్వమయోగ్యేపిసంభవతీతితద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (అనురూపేతి) కుతఇత్యత్రాహ (అప్రాకృతఇతి)పరమాత్మస్వరూపంహినిరతిశయానన్దరూపం-సర్వజ్ఞత్వాత్తచ్చజానాత్యేవేతిస్వస్వరూపాదన్యత్రభోగ్యత్వజ్ఞానంనవక్తుంయుక్తం- అతస్సర్వజ్ఞస్యతస్యవిగ్రహేస్పృహణీయేస్వరూపస్యభోగ్యతావైకల్యంస్యాదిత్యత్రాహ(సర్వముపపన్నమితి)కథముపపన్నమిత్యత్రాహ(ఏతదుక్తమితి)స్వతస్సర్వజ్ఞస్యసర్వశక్తేర్జ్ఞానార్థంప్రవృత్త్యర్థంచకరణానపేక్షత్వాత్ నదేహాపేక్షా, రూపాదిమత్త్వేచ ప్రాకృతత్వంస్యాత్, నిత్యత్వేచానిత్యబహ్వవతారాసంభవః, తిర్యగాదిరూపపరిగ్రహే *వాచికైః పక్షిమృగతామిత్యాదిప్రకారేణశస్మాలకర్మసంబన్ధస్స్యాదితిశఙ్కాపరిహారార్థంచైతదుక్తమిత్యారమ్భః. యథాపరస్యబ్రహ్మణోధర్మిస్వరూపంస్వాభావికాగుణాశ్చప్రామాణికత్వాదఙ్గీక్రియన్తే- తథావిలక్షణశరీరమభ్యుపగన్తవ్యమిత్యభిప్రాయేణాహ(పరస్యైవేతి) (స్వాభిమతేతి)కరణానపేక్షజ్ఞానక్రియస్యాపిపరస్యభోగార్థోవిగ్రహః. నిరతిశయానన్దస్యాపితస్యప్రీతివిశేషాపేక్షోఘటతే- ప్రభూతానన్దానామప్యానన్దాన్తరాపేక్షావర్శనాదితిభావః. (ఏకరూపేతి) హేయప్రతిభటత్వమఙ్గళాకారత్వాద్యాకారేణైకరూప్యం. శరీరత్వాదస్మదాదిశరీరవద్దుఃఖావహమిత్యాదితర్కాగోచరత్వమభిప్రయన్నాహ(అచిన్త్యేతి)అచిన్త్యత్వేహేతుమాహ(దివ్యేతి)అనేనదివ్యశబ్దేనవిలక్షణద్రవ్యత్వముక్తం. రూపాదిమత్త్వాత్ప్రాకృతత్వంధర్మిగ్రాహకమానబాధితమితిభావః. ద్వితీయేనదివ్యశబ్దేనవిలక్షణసన్నివేశత్వం-యథా *తద్విశ్వరూపవైరూప్యంరూపమన్యద్ధరేర్మహదితి. అద్భుతత్వం-ప్రతిక్షణమపూర్వత్వం.(నిత్యేతి)సావయవత్వాదనిత్యమిత్యాద్యనుమానంధర్మిగ్రాహకప్రమాణబాధితమితిభావః. కల్యాణాకరత్వేపిహేయమిశ్రత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థోనిరవద్యశబ్దః. నిరతిశయావక్ష్యమాణసర్వగుణాః. ఆదిశబ్దేనపరాక్రమాదయోవివక్షితాః. నిత్యత్వేకథమనిత్యబహ్వవతారసంభవః, కథంచనికృష్టదేవాదిసాజాత్య, మిత్యత్రాహ (తదేవేతి)తదేవ-అప్రచ్యుతసన్నివేశమేవేత్యర్థః. సంస్థానాశ్రైథిల్యేపిదేవాద్యనేకదేహోపాదానాదకత్వంచతుర్ముఖదేహాదృష్టంపరమాత్మవిగ్రహేయుజ్యతఇతిభావః. *నిత్యాలిఙ్గాస్స్వభావసంసిద్ధిరిన్ద్రియాకారాఽజప్రత్యఙ్గవ్యఙ్జనవతీ *ఉజ్జహారాత్మనః కేశౌసితకృష్ణౌ *అంశాంశేనావతీర్యోర్వ్యాం *సమస్తశక్తిరూపాణితత్కరోతిజనేశ్వర *కల్పేకల్పేజాయమానస్స్వమూర్త్యా *సోంశోవిష్ణుమయంస్థానమిత్యాద్యత్రానుసన్ధేయం. ఉపాసకానుగ్రహోపయుక్తాగుణాఉచ్యన్తే (అపారేతి) కారుణ్యం-పరదుఃఖాసహిష్ణుత్వం. సౌశీల్యం- మహతోమన్దైస్సహనీరన్ధ్రేణసంశ్లేషస్వభావత్వం. వాత్సల్యం- దోషానాదరహేతుస్స్నేహః- యథామాతుఃపుత్రే. ఔదార్యం-దాతృప్రతిగృహీతృవిభాగబుద్ధిరహితందాతృత్వం. ఏతేసౌలభ్యోపయుక్తాగుణాః. అథపరత్వముచ్యతే (నిరస్తేతి)పరత్వసౌలభ్యేఅప్యుపాస్యత్వోపయోగినీ. మనుష్యాదిసాజాత్యేపితత్ప్రయుక్తశోకమోహాద్యస్పృష్టత్వమభిప్రయన్నాహ (నిరస్తేతి) జీవానుప్రవేశేషుశోకాదయోజీవాంశగతాః- సాక్షాదవతారేష్వభినయమాత్రం. నిఖిలశబ్దేనచిదచిద్గతాదోషావివక్షితాః. శోకాద్యస్పర్శహేతుమాహ (అపహతేతి) అర్వాచీనాత్మవ్యావృత్త్యర్థః పరమాత్మశబ్దః. ప్రధానవ్యావృత్త్యర్థస్తత్సమానాధికృతః పరబ్రహ్మశబ్దః. పురుషోత్తమశబ్దోవైలక్షణ్యపరః. నారాయణశబ్దోఘటకః. యథాపరమాత్మపరబ్రహ్మశబ్దౌసామాన్యశబ్దావేకవిషయౌ యథాపురుషోత్తమనారాయణశబ్దౌవిశేషశబ్దావేకవిషయౌ,- తథా సామాన్యవిశేషశబ్దావేకవిషయావితిభావః. అత్ర స్వరూపస్యభోగ్యత్వవైకల్యశఙ్కాచ

త్తమో నారాయణ ఇతి. *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ *ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ *ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీన్న బ్రహ్మా నేశాన ఇత్యాదిషు నిఖిలజగదేకకారణతయాఽవగతస్య పరస్య బ్రహ్మణః *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మేత్యాదిష్వేవమ్భూతం స్వరూపమిత్యవగమ్యతే. * నిర్గుణం నిరఞ్జనం అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసః సత్యకామః సత్యసఙ్కల్పః *న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే *పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ *తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం తం దైవతానాం పరమం చ దైవతం *స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః *సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరో నామాని కృత్వాఽభివదన్ యదాస్తే *వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తమాదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ *సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషాదధీత్యాదిషు పరస్య బ్రహ్మణః ప్రాకృతహేయగుణాన్ ప్రాకృతహేయదేహసమ్బన్ధం తన్మూలకర్మవశ్యతాసమ్బన్ధం చ ప్రతిషిధ్య కల్యాణగుణాన్ కల్యాణరూపం చ వదన్తి. తదిదం స్వాభావికమేవ రూపముపాసకానుగ్రహేణ తత్ప్రతిపత్త్యనుగుణాకారం దేవమనుష్యాదిసంస్థానం కరోతి స్వేచ్ఛయైవ పరమకారుణికో భగవాన్. తదిదమాహ శ్రుతిః *అజాయమానో బహుధా విజాయత ఇతి. స్మృతిశ్చ *అజోఽపి సన్నవ్యయాత్మా భూతానామీశ్వరోఽపి సన్। ప్రకృతిం స్వామధిష్ఠాయ సమ్భవామ్యాత్మమాయయా। పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయ చ దుష్కృతామితి. సాధవో హ్యుపాసకాః. తత్పరిత్రాణమేవోద్దేశ్యం- అనుషఙ్గికస్తు దుష్కృతాం వినాశః- సఙ్కల్పమాత్రేణాపి తదుపపత్తేః. ప్రకృతిం స్వామితి- ప్రకృతిః- స్వభావః. స్వమేవ స్వభావమాస్థాయ- న సంసారిణాం స్వభావమిత్యర్థః. ఆత్మమాయయేతి- స్వసఙ్కల్పరూపేణ జ్ఞానేనేత్యర్థః. *మాయా వయునం జ్ఞానమితి జ్ఞానపర్యాయమ

పరిహృతా భవతి- స్వసంబన్ధిభోగ్యత్వం స్వస్య స్వభోగ్యతావిరోధి- అపితు స్వభోగ్యత్వాతిశయావహం- యథా స్వసంబన్ధిగుణగణభోగ్యత్వం. న హి స్వసంబన్ధినామప్యామోదకరస్య కస్తూరికాదేరామోదవైకల్యం- అపితు తత్పుష్కల్యమేవ- తథా స్వసంబన్ధాద్విగ్రహభోగ్యత్వమపి స్వభోగ్యత్వాతిశయావహమితి. అథోక్తార్థప్రమాణాన్యాహ (యతో వా ఇమానీత్యాది) జగత్కారణత్వధర్మిస్వరూపవిషయప్రమాణోపన్యాసో దృష్టాన్తార్థః. గుణవిభాగకథనం వాదివివాదశమనార్థం దృష్టాన్తార్థం చ. విద్యుతః- విద్యుద్వర్ణాత్. *ఆదిత్యవర్ణం *రుక్మవర్ణమితి వాక్యసరూపార్థస్వీకారస్యోచితత్వాత్. ఆదిత్యవర్ణో విగ్రహశ్చ న ప్రాకృతః- *తమసః పరస్తాదితి శ్రుతేః. అతిసూక్ష్మప్రకృతిర్హి తమః- అతస్తత్కార్యవైలక్షణ్యసిద్ధిః. అన్యథా స్వరూపస్య తమసోఽన్యత్వకథనం స్యాత్- తదానీం పరస్తాదిత్యస్తాతిప్రత్యయస్యాదిత్యవర్ణోక్తేశ్చ వైయర్థ్యం స్యాత్. అతో విగ్రహవిశిష్టస్యైవ తమస్స్పర్శాభావోక్తిరితి విగ్రహవైలక్షణ్యసిద్ధిః. (ప్రాకృతహేయేతి) క్వచిత్సతో హి క్వచిన్నిషేధః- అతో నిషేధ్యహేయగుణానాం ప్రకృతితత్సంశ్లిష్టజీవేషు విద్యమానత్వం ప్రాకృతేత్యాదినా శబ్దేన దర్శితం. విగ్రహవిశేషవిధానదర్శనాద్విగ్రహసామాన్యనిషేధస్తద్వ్యతిరిక్తవిషయః- *న హింస్యాదితివత్ *నిర్గుణమితివచ్చ. విశేషనిషేధదర్శనాద్దేహసామాన్యనిషేధో విశేషే పర్యవస్యతి- *పశునా యజేతేతి పశుశబ్దవన్నిర్గుణశబ్దవచ్చేతి తాత్పర్యం. పూర్వోక్తమర్థం వక్ష్యమాణవచనస్యైతదర్థవిషయతాజ్ఞాపనార్థమనువదన్ పూర్వోక్తసంస్థానశబ్దం వివృణోతి (తదిదమితి) (పరమకారుణిక ఇతి) దేవాదిసాజాత్యం న కర్మనిబన్ధనం- ఉపాసకానుగ్రహార్థత్వాదిత్యర్థః. శ్రుతిం దర్శయతి (తదిదమితి) అజాయమాన ఇతి కర్మహేతుకసుఖాద్యర్థప్రాకృతదేహసఙ్గతిరూపజన్మనిషేధః- విజాయత ఇతి చేచ్ఛాహేతుకజగద్రక్షణార్థాప్రాకృతవిగ్రహాధిష్ఠానరూపజన్మవిధిః. నను అజాయమాన ఇతి పరమార్థజన్మనిషేధః - బహుధా విజాయత ఇత్యపరమార్థజన్మవిధిః స్యాత్. న- కృత్స్నమిథ్యాత్వవాదిపక్షే ప్రయోజనాభావాత్. ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవచనేనైవేశ్వరరూపమిథ్యాత్వమపి హి సిద్ధం- కిం విశేషతోఽభిధానేన. విహితస్య నిషేధాయోగాచ్చాయుక్తం- మానాన్తరాగోచరం జన్మాభిధాయ తదేవ కథం నిషిధ్యతే. స్వరూపస్యాజత్వం, శరీరద్వారా బహుభవనం, చోచ్యత ఇతి చేన్న- స్వరూపనిత్యత్వదేహద్వారకజన్మనోః జీవానామపి సమానతయా *తస్య ధీరాః పరిజానన్తి యోనిమితి అనన్తరవాక్యప్రతిపన్నవైలక్షణ్యానుపపత్తేః. సర్వసాధారణలోకవిదితజన్మప్రకారవైజాత్యే సత్యేవ హ్యేవం వక్తుం యుక్తం. న హి దేవదత్తస్య జన్మ ధీరైరేవ పరిజ్ఞాయత ఇతి వక్తవ్యం- యజ్ఞదత్తజన్మనో వైలక్షణ్యాభావాత్. స్వరూపేణాజస్య విచిత్రసమస్తజగద్రూపేణ బహుభవనముచ్యతే- తద్ధి జీవేషు న సంభవతీతి చేన్న- *సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరో నామాని కృత్వాఽభివదన్ యదాస్త ఇతి పూర్వానువాకేఽభిధాయ *తస్య త్వష్టా విదధద్రూపమేతీత్యస్మిన్నప్యనువాకే జగద్రూపేణ బహుభవనస్యోక్తత్వాత్. ఏవమర్థాన్తరపరత్వే సత్యానర్థక్యప్రసఙ్గాత్తత్పరిహారాయాస్యాః శ్రుతేః అవతారపరత్వమభ్యుపగన్తవ్యం. తథాఽస్యాః శ్రుతేరవతారవిషయత్వే సత్యేవ *అజోఽపి సన్నిత్యాద్యుపబృంహణైకార్థ్యం సిధ్యేత్- అతోఽస్య వాక్యస్య యథోక్త ఏవార్థః. ఉపబృంహణైకార్థ్యం దర్శయతి (స్మృతిశ్చేతి) అజోఽపి సన్ సంభవామీతి విధినిషేధయోరపి యథోక్త ఏవార్థః. ఉపాసకానుగ్రహార్థత్వం కథమత్రావగమ్యత ఇత్యత్రాహ (సాధవ ఇతి) (ఆనుషఙ్గిక ఇతి) *వినాశాయ చ దుష్కృతామితి చశబ్దోఽన్వాచయపర ఇతి భావః. సముచ్చయస్సమప్రధానయోః- అన్వాచయః ప్రధానానుషఙ్గికయోః. దుష్కృద్వినాశస్యానుషఙ్గికత్వముపపాదయతి (సఙ్కల్పేతి) ప్రకృతిసంబన్ధభ్రమనివృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (ప్రకృతిం స్వామితీతి) స్వభావః- నిరుపాధికధర్మః. అనేన విగ్రహశ్చ స్వాభావిక ఇత్యుక్తం భవతి. అపారమార్థికత్వభ్రమనివృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (ఆత్మమాయయేతి) నైఘణ్టుకాః-

పిమాయాశబ్దం నైఘణ్టుకా అధీయతే. ఆహ చ భగవాన్ పరాశరః- *సమస్తాశ్శక్తయశ్చైతా నృప యత్ర ప్రతిష్ఠితాః। తద్విశ్వరూపవైరూప్యం రూపమన్యద్ధరేర్మహత్ । సమస్తశక్తిరూపాణి తత్కరోతి జనేశ్వర। దేవతిర్యఙ్మనుష్యాఖ్యాచేష్టావన్తి స్వలీలయా। జగతాముపకారాయ న సా కర్మనిమిత్తజేతి. మహాభారతే చావతారరూపస్యాప్యప్రాకృతత్వముచ్యతే *న భూతసఙ్ఘసంస్థానో దేహోఽస్య పరమాత్మన ఇతి. అతః పరస్యైవ బ్రహ్మణ ఏవం రూపరూపవత్త్వాదయమపి తస్యైవ ధర్మః- అత ఆదిత్యమణ్డలాక్ష్యధికరణ ఆదిత్యాదిజీవవ్యతిరిక్తః పరమాత్మైవ. ······

———

౨౨॥ సూ. ॥ భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః॥ ఆదిత్యాదిజీవేభ్యో భేదో వ్యపదిశ్యతేఽస్య పరమాత్మనః. *య ఆదిత్యే తిష్ఠన్నాదిత్యాదన్తరో యమాదిత్యో న వేద యస్యాదిత్యశ్శరీరం య ఆదిత్యమన్తరో యమయతి *య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి *యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరం న వేద యో మృత్యుమన్తరే సఞ్చరన్ యస్య మృత్యుశ్శరీరం యం మృత్యుర్న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి చాస్యాపహతపాప్మనః పరమాత్మనః సర్వాన్ జీవాన్ శరీరత్వేన వ్యపదిశ్య తేషామన్తరాత్మత్వేనైనం వ్యపదిశతి - అతస్సర్వేభ్యో హిరణ్యగర్భాది జీవేభ్యోఽన్య ఏవ పరమాత్మేతి సిద్ధమ్. అన్తరధికరణం సమాప్తమ్. ······························

———

యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇతి జగత్కారణం బ్రహ్మేత్యవగమ్యతే- కిం తజ్జగత్కారణమిత్యపేక్షాయాం *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ *తత్తేజోఽసృజత *ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ *స ఇమాఁల్లోకానసృజత *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇతి సాధారణైశ్శబ్దైర్జగత్కారణే

వేదనిఘణ్టుకారాః. తన్మూలభూతప్రయోగశ్చ *యావన్తః పాంసవో భూమేస్సంఖ్యాతా దేవమాయయేతి. స్మృత్యుక్తార్థే శబ్దార్థమాహ (ఆహ చేతి) అయమపి తస్యైవ ధర్మః- ఏవం రూపరూపమపి జీవాదన్యత్వసాధకమిత్యర్థః. *తద్ధర్మోపదేశాదితి సూత్రే ధర్మశబ్దేనైవం రూపరూపవత్త్వమపి వివక్షితమితి భావః. సూత్రార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ···

———

హేత్వన్తరమాహ.

౨౨॥ సూ. ॥ భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః॥ అయమన్యశబ్దః పూర్వాపరసూత్రేష్వప్యన్వేతవ్యః. ఆదిత్యాఖ్యజీవాత్ భేదవ్యపదేశే శ్రుతిమాహ (య ఆదిత్య ఇతి) ఆదిత్యపర్యాయోపాదానం ప్రకరణస్థజీవాన్తరవిషయపర్యాయాణాం ప్రదర్శనార్థం. ఆదిత్యాదీత్యత్రాదిశబ్దోపాత్తదేవతావిశేషేభ్యో భేదవ్యపదేశశ్చాత ఏవ దర్శితో భవతి- తత్ర హి ప్రకరణే *యస్సర్వేషు దేవేషు తిష్ఠన్నితి పర్యాయే సర్వదేవతాభ్యో భేదో వ్యపదిశ్యతే. ఆసాం దేవతానాం ముక్తావస్థాయామపి తాభ్యః పరమాత్మనో భేదజ్ఞాపనార్థం నిష్కృష్టాత్మనః పరమాత్మనియామ్యత్వాది ప్రతిపాదకం పర్యాయముదాహరతి (య ఆత్మనీతి) కారణావస్థాయామపి భేదజ్ఞాపనార్థమాహ (యస్యాక్షరమితి) అక్షరం- అచిత్సమష్టిసంసృష్టపురుషసమష్టిః. మృత్యుః- చిత్సమష్టిసంసృష్టాచిత్సమష్టిః.——— *దేవకామానాం చేష్ట ఇతి వాక్యమస్య సూత్రస్య విషయతయోపాత్తం యాదవప్రకాశైః. తన్నాత్యన్తోచితం- ఇన్ద్రాదీనామపి స్వావరదేవకామనిష్పాదకత్వసంభవేన క్షేత్రజ్ఞవైలక్షణ్యసాధకత్వాభావాద్దేవకామేశనస్య. ఆదిత్యపురస్కారేణోక్తిస్తే పూర్వపక్షేతమాదిత్యం కణ్ఠోక్త్యా నిర్దిశ్య తదితరదేవతానాం తస్య చ నియామ్యత్వం వ్యాప్యత్వమజ్ఞత్వం చోక్త్వా నియన్తృత్వవ్యాపిత్వసార్వజ్ఞ్యైః పరమాత్మనస్తేభ్యస్స్ఫుటతరభేదవ్యపదేశపరప్రకరణస్య విషయతయోదాహరణం హ్యత్యన్తోచితం.——— శరీరసంబన్ధావచ్ఛిన్నైశ్వర్యశ్రవణసిద్ధకర్మవశ్యత్వాత్, బ్లోకకామేశత్వాదీనాం సుకృతప్రకర్షేణోపపత్తేః, పాప్మాదయశ్రవణస్య పాపసంబన్ధనివర్తకత్వేన పుణ్యసంబన్ధనివర్తకత్వాభావాచ్చ పూర్వః పక్షః. మోక్షప్రకరణేషూభయకర్మవిషయపాప్మశబ్దప్రయోగశ్రుత్యన్తరైకార్థ్యప్రవృత్తినిమిత్తయోగైః పాప్మశబ్దస్యోభయపరత్వేన కర్మవశ్యత్వనిషేధాత్, తత్పూర్వకగుణాన్తరాణామపి జీవేష్వసంభవాత్, ద్ధితత్ఫలతో ద్రవ్యతశ్చ విలక్షణవిగ్రహయోగస్య జీవవైలక్షణ్యసాధకత్వాత్, ఆదిత్యాదిజీవేభ్యో భేదవ్యపదేశాచ్చ పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తః. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) సమాప్తమన్తరధికరణమ్. ·························

———

అథ చిదచిద్విలక్షణస్య వస్తునో వేదాన్తవేద్యత్వనిర్ణయాత్తదుత్తరాధికరణమనారమ్భణీయమితి శఙ్కాం పరిహరన్నేవ టీకాభేదతత్సఙ్గతీ ఆహ (యతో వా ఇమానీత్యాదినా) సద్బ్రహ్మాత్మాదిసాధారణశబ్దానాం జగత్కారణవాచినామర్థస్వభావాదభిమతవిశేషపర్యవసానం కృతం- వస్త్వన్తరవిశేషాసాధారణత్వేన వ్యుత్పన్నైరపి శబ్దైః జగత్కారణే నిర్దిష్టే తేషామప్యర్థస్వభావాదభిమతవిశేషపర్యవసానం క్రియత ఇత్యర్థః. పూర్వం సంశయవ్యుదాసః కృతః- అథ విపర్యయవ్యుదాసః క్రియత ఇతి యావత్. లిఙ్గాచ్ఛ్రుతేర్బలీయస్త్వాత్ కారణవిశేషే ఆకా

నిర్దిష్టే ఈక్షణవిశేషానన్యవిశేషరూపవిశేషార్థస్వభావాత్ప్రధానక్షేత్రజ్ఞాదివ్యతిరిక్తం బ్రహ్మేత్యుక్తం. ఇదా
నీమాకాశాదివిశేషశబ్దైర్నిర్దిశ్య జగత్కారణత్వజగదైశ్వర్యాదివాదేష్వాకాశాదిశబ్దాభిధేయతయా ప్రసి
ద్ధచిదచిద్వస్తునోఽర్థాన్తరముక్తలక్షణమేవ బ్రహ్మేతి ప్రతిపాద్యతే ఆకాశస్తల్లిఙ్గాదిత్యాదినా పాదశేషేణ.

౨౩॥ సూ. ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్ ॥

ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే *అస్య లోకస్య కా గతిరిత్యాకాశ ఇతి హోవాచ సర్వాణి హ వా ఇమాని
భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే ఆకాశం ప్రత్యస్తం యన్త్యాకాశో హ్యేవైభ్యో జ్యాయానాకాశః పరాయణ
మితి. తత్ర సన్దేహః కిం ప్రసిద్ధాకాశ ఏవాత్రాకాశశబ్దేనాభిధీయతే-ఉతోక్తలక్షణమేవ బ్రహ్మేతి. కిం ప్రాప్తం.
ప్రసిద్ధాకాశ ఇతి. కుతః. శబ్దైకసమధిగమ్యే వస్తుని యథావ్యుత్పత్తి సిద్ధశ్శబ్దేన ప్రతీయతే స ఏవ గృహీతవ్యః-
అతః ప్రసిద్ధాకాశ ఏవ చరాచరభూతజాతస్య కృత్స్నస్య కారణం. అతస్తస్మాదనతిరిక్తం బ్రహ్మ. నన్వీక్షాపూర్వి
కసృష్ట్యాదిభిరచేతనాజ్జీవాచ్చ వ్యతిరిక్తం బ్రహ్మేత్యుక్తం. సత్యముక్తం-అయుక్తం తు తత్. తథాహి- *యతో
వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే తద్బ్రహ్మేత్యుక్తే- కుత ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇత్యాదివిశేషాపేక్షాయాం *స
ర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇత్యాదినా విశేషప్రతీతేర్జగజ్జన్మాదికారణమాకాశ ఏ

శాదిపదశ్రుత్యా నిశ్చితే సతి లిఙ్గాత్తద్విరుద్ధవిశేషనిశ్చయోఽనుపపన్న ఇతి పూర్వపక్షోత్థానాదధికరణస్యారమ్భణీయత్వం సిద్ధమితి భావః.
(పాదశేషేణేతి) పాదశేషోఽధికరణచతుష్టయాత్మకః. తత్ర ప్రథమే స్వతన్త్రప్రసిద్ధశబ్దవిశేషేణ ప్రత్యవస్థానం - అర్థవిరోధేన
పరిహారః. అర్థావిరోధశఙ్కయా ప్రత్యవస్థానం ద్వితీయే- విరోధోద్ఘాటనముఖేన పరిహారః. విరోధిలిఙ్గాభావేనాల్పానుకూలలిఙ్గసద్భా
వేన చ ప్రత్యవస్థానం తృతీయే- స్వవాక్యే విరోధిలిఙ్గాభావేఽప్యుపక్రమవాక్యస్థవిరోధిలిఙ్గప్రదర్శనేన సిద్ధాన్తః. ఉపక్రమ ఏవానుకూలలిఙ్గ
భూయస్త్వేన ప్రత్యవస్థానం చతుర్థే- తన్నిరాసేన సిద్ధాన్త ఇతి భిదా. అనేనాధికరణసఙ్గతిశ్చ ఫలితా.

౨౩॥ సూ. ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్ ॥ సిద్ధాన్తే కారణత్వానువాదస్య వక్ష్యమాణత్వాద్విధేయం కిమిత్యపేక్షాయాం విధేయార్థజ్ఞా
పనార్థం *అస్య లోకస్య కా గతిరిత్యాదికముపాత్తం. గతిః- ప్రాప్యం. సంశయమాహ (తత్రేతి) భూతాకాశే ప్రసిద్ధ్యతిశయపరాయణత్వాభ్యామనుపప
త్తిభ్యాం సంశయః.——భూతాకాశే పరమాత్మని చాకాశశబ్దప్రయోగాత్సంశయ ఇత్యుక్తం పరైః. తదయుక్తం-అశ్రుతవేదాన్తస్య *సర్వాణి హ వా
ఇమాని భూతానీతి వాక్యస్థాకాశశబ్దవత్ *ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితేత్యాదివాక్యస్థాకాశశబ్దస్య చ పరమాత్మవిషయత్వాప్రతిపత్తేః, శ్రు
తవేదాన్తస్య సంశయాభావాచ్చ. చిదచిద్విలక్షణకారణాస్తిత్వాయోగవ్యవచ్ఛేదో హి ప్రథమపాదసాధ్యః- నత్వన్యయోగవ్యవచ్ఛేదః. స త్రిపాదీసా
ధ్య ఏవ. ఇతః పూర్వైరధికరణైరేవాయోగవ్యవచ్ఛేదస్సిద్ధ ఇతి చేన్న- *సదేవ *బ్రహ్మవిదాప్నోతి *ఆత్మన ఆకాశస్సంభూత ఇత్యాదిషు కారణవిష
యాణాం సద్బ్రహ్మాదిశబ్దానాం సాధారణానామాకాశప్రాణేన్ద్రాదివిశేషపర్యవసానే సతి చిదచిద్విలక్షణకారణాస్తిత్వాసిద్ధేః, రాకాశాదిపదానామీక్ష
ణానన్దవిశేషయోగానుగుణతయా నేయత్వే సత్యేవ తత్సిద్ధేశ్చ. అతో యథోక్తహేతునిబన్ధనస్సంశయః.——జగత్కారణవాదివాక్యప్రతిపాద్యం
వస్తు కిమాకాశః - ఉత పరమాత్మేతి విచారః. తదర్థం *అస్య లోకస్య కా గతిరిత్యాకాశ ఇత్యత్రాకాశః కిం ప్రసిద్ధః - ఉత పరః. తదర్థం కిమత్రాకాశశ
బ్దో రూఢ్యా వర్తతే- ఉతావయవశక్త్యా. తదర్థం జ్యాయస్త్వాదిగుణాః కిం ముఖ్యతయా నేయాః- ఉత న. తదర్థం *ఆత్మన ఆకాశస్సంభూత ఇత్యాత్మశ
బ్దః కిం కారణాకాశపరః- ఉత పరమాత్మపరః. తదర్థం కిమయమాత్మశబ్దః స్వరూపపరః- ఉత దేహప్రతిసంబన్ధిపర ఇతి విచారః. యదా స్వరూపపరః-తదా
*ఆత్మన ఆకాశ ఇత్యత్రాత్మశబ్దస్య కారణాకాశపరతయా జ్యాయస్త్వాదిగుణానామపి కథంచిన్నేయత్వేన రూఢిశక్తేః స్థితత్వాద్విషయవాక్యస్థాకాశశ
బ్దః ప్రసిద్ధాకాశపర ఇతి వేదాన్తవేద్యం వస్తు ప్రసిద్ధాకాశ ఇతి పూర్వపక్షే ఫలఫలిభావః. యదా ఆత్మశబ్దః శరీరప్రతిసంబన్ధిపరః-తదా *ఆత్మన ఆకాశ ఇత్య
త్రాత్మశబ్దస్య పరమాత్మపరతయా జ్యాయస్త్వాదిగుణానామపి ముఖ్యత్వాద్యౌగికవృత్త్యా విషయవాక్యస్థాకాశశబ్దః పరమాత్మపర ఇతి కారణవాక్యప్రతిపా
ద్యః పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తే ఫలఫలిభావః. పూర్వపక్షసమర్థనోపయికం ప్రయోజకం శిక్షయతి (శబ్దేతి) ప్రమాణాన్తరసిద్ధార్థానువాదే సతి హి తదనురోధా
యక్లిష్టగత్యాఽర్థస్య వర్ణనీయత్వం స్యాత్ -*ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదిషు యథా పాదేః ప్రమాణాన్తరగోచరతయా హి తదనురోధాదైక్యహానం. మానాన్త
రాగోచరే వస్తుని ప్రతిపాద్యే న తథా వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థస్త్యాజ్యః - అనురోధ్యమానాన్తరాభావేన శబ్దస్వాతన్త్ర్యస్యాకుణ్ఠితత్వాదితి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ
(అత ఇతి) (ప్రసిద్ధాకాశ ఏవేతి) అర్థాన్తరపరత్వే హి యౌగికవృత్తిరాశ్రయణీయా- న తద్యుక్తం-రూఢిర్హి యోగాత్ప్రబలేతి భావః. అర్థవిరోధాద్వ్యుత్ప
త్తిసిద్ధార్థస్త్యజ్యత ఇతి చోదయతి (నన్వితి) పరిహరతి (సత్యమితి) ఇత్యాదీత్యాదిశబ్దేన కిం ప్రయన్తి కేన జీవన్తీత్యపేక్షా వివక్షితా. విశేషప్రతీతేరితి ఏతద్వా
క్యవిశేషేణ వస్తువిశేషప్రతీతిర్హేతుతయోక్తా. (జగజ్జన్మాదికారణమాకాశ ఏవేతి నిశ్చిత ఇతి) సద్విద్యాదిప్రతిపన్నకారణానువాదిలక్షణవాక్యోక్తం బ్ర
హ్మాకాశ ఏవేతి నిశ్చిత ఇత్యర్థః. యద్వా - ఆపాతప్రతీతిః పూర్వముక్తా- నిశ్చిత ఇతి యుక్తితో నిర్ణయ ఉక్తః. నను *యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్య
ప్రకరణ ఏవ *ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యానన్దశబ్దేన విశేషనిర్ణయోఽస్తి. నైవం-*యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాదిత్యాకాశశబ్దసామానాధికరణ్యాదానన్దశబ్దః కిమా

వేతినిశ్చితే సతి *సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యాదిష్వపి సదాదిశబ్దాస్సాధారణాకారాస్తమేవ విశేషమాకాశ మభిదధతి. *ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీదిత్యాదిష్వాత్మశబ్దోపి తత్రైవ వర్తతే- తస్యాపి హి చేతనైకాన్తత్వం న సమ్భవతి- యథా మృదాత్మకో ఘట ఇతి. ఆప్నోతీత్యాత్మేతి వ్యుత్పత్త్యా సుతరామాకాశేప్యాత్మశబ్దో వర్తతే. అత ఏవమాకాశ ఏవ కారణం బ్రహ్మేతి నిశ్చితే సతీక్షణాదయస్తదనుగుణా గౌణా వర్ణనీయాః. యది హి సాధారణ శబ్దైరేవ సదాదిభిః కారణమభ్యధాయిష్యత- ఈక్షణాద్యర్థానురోధేన చేతనవిశేష ఏవ కారణమితి నిరచేష్యత- ఆకాశశబ్దేన తు విశేష ఏవ నిశ్చిత ఇతి నార్థస్వభావాన్నిర్ణేతవ్యమస్తి. నన్వాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాకాశస్యాపి కార్యత్వం ప్రతీయతే. సత్యం- సర్వేషామేవాకాశవాయ్వాదీనాం సూక్ష్మావస్థా స్థూలావస్థా చేత్యవస్థాద్వయమస్తి- తత్రాకాశస్య సూక్ష్మావస్థా కారణం- స్థూలావస్థా తు కార్యం. *ఆత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇతి - స్వస్మాదేవ సూక్ష్మరూపాత్స్వయం స్థూలరూప స్సమ్భూత ఇత్యర్థః. *సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇతి సర్వస్య జగత ఆకాశాదేవ ప్రభవాప్యయాది శ్రవణాత్తదేవ హి కారణం బ్రహ్మేతి నిశ్చితం. యత ఏవం ప్రసిద్ధాకాశాదనతిరిక్తం బ్రహ్మ- అత ఏవ చ * యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్ *ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితేత్యేవమాదినిర్దేశోప్యుపపన్నతరః. అతః ప్రసిద్ధాకాశాదనతిరిక్తం బ్రహ్మేతి. ....

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః (ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్) ఆకాశశబ్దాభిధేయః ప్రసిద్ధాకాశాదచేతనాదర్థాన్తరభూతో యథోక్తలక్షణః పరమాత్మైవ. కుతః. (తల్లిఙ్గాత్) నిఖిలజగదేకకారణత్వం, సర్వస్మాజ్జ్యాయస్త్వం, పరాయణత్వమిత్యాదీని పరమాత్మలిఙ్గాన్యుపలభ్యన్తే. నిఖిలకారణత్వం హ్యచిద్వస్తునః ప్రసిద్ధాకాశశబ్దాభిధేయస్య నోపపద్యతే- చేతనవస్తునస్తత్కార్యత్వాసమ్భవాత్. పరాయణత్వం చ- చేతనానాం పరమప్రాప్యత్వం. తచ్చాచేతనస్య హేయస్య సకలపురుషార్థవిరోధినో న సమ్భవతి.

-కాశపరః- ఆకాశశబ్దః కిమానన్దపర ఇతి సంశయస్స్యాత్- తస్మాదానన్దశబ్దసామానాధికరణ్యరహితాత్ *ఆకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇతి వాక్యాదేవ విశేషనిర్ణయ ఇత్యభిప్రాయేణాకాశ ఏవేతి నిశ్చిత ఇత్యుక్తం. సాధారణాకారాః- సాధారణరూపాః. *భాగో వా మస్త్రివర్షాదితి న్యాయో౽భిప్రేతః. ఆత్మశబ్దేన విశేషనిర్ణయశఙ్కాం నిరస్యతి (ఆత్మా వా ఇత్యాదినా) తత్రైవ- ఆకాశే. ఆకాశశబ్దాపేక్షయా ఆత్మశబ్దోపి సాధారణ ఇత్యర్థః. ఆత్మశబ్దస్యావయవశక్త్యాప్యాకాశపరత్వం దర్శయతి (ఆప్నోతీతి) వ్యవస్థితరూఢిశక్తేరాకాశశబ్దస్య రూఢిభఙ్గాదపి నానార్థసాధారణరూఢిశక్తేరాత్మశబ్దస్య రూఢిభఙ్గ ఉచిత ఇతి భావః. ఈక్షణాదీనాం గౌణత్వేన నిర్వాహ్యత్వమాహ (అత ఏవమితి) శ్రుతిప్రాబల్యాల్లిఙ్గం తదనుగుణం నేయమిత్యర్థః. ఈక్షణాదిముఖ్యత్వానురోధి సదాదిశబ్దైరేవ విశేషనిర్ణయ ఇతి శఙ్కాయాం సదాదిశబ్దేభ్య ఆకాశాదిపదశ్రుతేః ప్రాబల్యముపపాదయతి (యది హీతి) సాధారణశబ్దైరేవేతి) న తు విశేషశబ్దాన్తరే సతీతి భావః. యదీత్యభిప్రేతం విపర్యయేణ విశేషనిశ్చాయకసద్భావం దర్శయతి (ఆకాశశబ్దేన త్వితి) రూఢిర్హి యోగమపహరతీతి న్యాయాద్విలమ్బితప్రతిపన్నాద్యౌగికాదపి శీఘ్రసుగ్రహవిషయే రూఢ్యర్థ ఏవాకాశశబ్దస్య పరిగ్రాహ్యః- సదాదిశబ్దానామీక్షణాదిలిఙ్గపరామర్శసాపేక్షత్వేన విలమ్బితప్రవృత్తితయా- అతిశీఘ్రప్రవృత్తిత్వాత్ ప్రబలతరాకాశపదశ్రుత్యా౽పేక్షితే విశేషే లబ్ధే అర్థస్వభావనిర్ణాతవ్యవిశేషాభావాదీక్షణాదయస్తదనురోధేన వర్ణనీయాః- అతో న చేతనవిశేషకారణత్వసిద్ధిరిత్యర్థః. కార్యతయా౽వగతస్య పరమకారణత్వానుపపత్తిముఖేన చోదయతి (నన్వితి) పరిహరతి (సత్యమితి) కార్యత్వే౽భిమతే- తస్య కారణత్వభఙ్గ ఇత్యనఙ్గీకారః. వాయ్వాద్యుపాదానం నివర్తనతయా. సూక్ష్మావస్థాశబ్దేన తన్మాత్రావస్థా కథ్యతే. *ఆత్మన ఆకాశ ఇతి వాక్యే ఆత్మశబ్దః స్వవాచీత్యర్థః. కుత ఇష్టపస్వారస్యేనార్థోపవర్ణ్యత ఇత్యత్రాహ (సర్వాణీతి) ప్రభవాప్యయాదీత్యాదిశబ్దేనావకాశప్రదానేన స్థితిహేతుత్వముచ్యతే * పరాయణమితి హ్యత్రోక్తం. నామరూపయోర్నిర్వహితేత్యేవమాదీత్యాదిశబ్దేన * కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ * ప్రాణం చాస్మై తదాకాశం చోచుః *పరమే వ్యోమన్ప్రతిష్ఠితేతి వాక్యాన్యభిప్రేతాని. పూర్వపక్షముపసంహరతి (అత ఇతి) ....

రాద్ధాన్తమారభతే (ఏవమితి) పూర్వాధికరణ ఇవ నాత్ర తద్ధర్మోపదేశాదిత్యుక్తం- అపి తు తల్లిఙ్గాదిత్యుక్తం- వాక్యాన్తరప్రసిద్ధార్థస్యానూదితస్య హేతుతయా వివక్షితత్వాత్. లిఙ్గిసంబన్ధిత్వేన ప్రమాణాన్తరోపలబ్ధం హి లిఙ్గం భవతి. లిఙ్గం చ కిమిత్యత్రాహ (నిఖిలజగదితి) *సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతానీత్యస్మిన్విషయవాక్యే సర్వశబ్దస్యాసఙ్కోచమభిప్రేత్య నిఖిలేత్యుక్తం. భూతశబ్దస్య వాయ్వాదిచతుష్టయమాత్రపరత్వవ్యుదాసాయ జగచ్ఛబ్దః. మహాచ్ఛబ్దపఞ్చశబ్దపృథివ్యాదిశబ్దసమభివ్యాహారాభావే భూతశబ్దస్యాచిత్సంసృష్టచేతనపరత్వం స్వతః ప్రాప్తం- *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే యేన జాతాని జీవన్తి యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి *న హింస్యాత్సర్వా భూతాని *భూతానాం ప్రాణినశ్శ్రేష్ఠా ఇత్యాది ప్రయోగస్వారస్యాత్. అతస్సర్వభూతకారణత్వోక్త్యా చిదచిదాత్మకసమస్తప్రపఞ్చకారణత్వముక్తం భవతీత్యభిప్రాయేణ నిఖిలజగదిత్యుక్తం. తత్ర నిమిత్తాన్తరాశ్రవణాద్వాక్యాన్తరైకార్థ్యాచ్చ నిమిత్తోపాదానాదిరూపసర్వవిధకారణత్వాభిప్రాయేణైకకారణత్వమిత్యుక్తం. ఆకాశస్య తల్లిఙ్గానుపపత్తిమాహ (నిఖిలకారణత్వమితి) అనేనైకకారణత్వానుపపత్తిశ్చాభిప్రేతా- న హ్యాకాశో నిమిత్తకారణం భవితుమర్హతి. హేయత్వాత్ పురుషార్థవిరోధిత్వాచ్చ ప్రాప్యత్వం చ న సంభవతీత్యాహ (పరాయణత్వం చేతి) అచేతనస్య- అచేతనత్వేన స్వరూపాన్తర్భూతత్వాద్ధేయత్వమిత్యర్థః. సకలపురుషార్థవిరోధినః- సకలానాం పురుషార్థానాం సాక్షాత్ప

సర్వస్మాజ్జ్యాయస్త్వం చ నిరుపాధికం-సర్వైః కల్యాణగుణైస్సర్వేభ్యో నిరతిశయోత్కృష్టః. తదప్యుచితో నోపపద్యతే. యదుక్తం జగత్కారణవిశేషాకాఙ్క్షాయామాకాశశబ్దేన విశేషసమర్పణాదన్యత్సర్వం తదనురూపమేవ వర్ణనీయమితి-తదయుక్తం-*సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్. ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశో హి ప్రమాణాన్తరప్రాప్తిమపేక్షతే-ప్రమాణాన్తరాణి చ *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యేవమాదీన్యేవ వాక్యాని - తాని చ యథోదితప్రకారేణైవ బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తీతి తత్ప్రతిపాదితం బ్రహ్మైవాకాశశబ్దేన ప్రసిద్ధవన్నిర్దిశ్యతే. సమ్భవతి చ పరస్య బ్రహ్మణః ప్రకాశకత్వాదాకాశశబ్దాభిధేయత్వం ఆకాశతే, ఆకాశయతి, చేతి. కిఞ్చ- అనేనాకాశశబ్దేన విశేషసమర్పణక్షమేణాపి చేతనాంశం ప్రత్యసమ్భావితకారణభావమచేతనవిశేషమభిదధానేన *తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయ *సోకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేత్యాదివాక్యశేషావధారితసార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదివిశిష్టాపూర్వార్థప్రతిపాదనసమర్థవాక్యార్థాన్యథాకరణం న ప్రమాణపదవీమధిరోహతి. ఏవమపూర్వానన్తవిశేషణవిశిష్టాపూర్వార్థప్రతిపాదనసమర్థానేకవాక్యగతిసామాన్యం చైకేనానువాదసరూపేణాన్యథాకర్తుం న శక్యతే. యత్త్వాత్మశబ్దశ్చేతనైకాన్తో న భవతి- మృదాత్మకో ఘట ఇత్యాదిదర్శనాదిత్యుక్తం-తత్రోచ్యతే-యద్యపి చేతనాదన్యత్రాపి క్వచిదాత్మశబ్దః ప్రయుజ్యతే - తథాపి శరీరప్రతిసమ్బన్ధిన్యాత్మశబ్దస్య ప్రయోగప్రాచుర్యాత్ *ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ *ఆత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాదిషు శరీరప్రతిసమ్బన్ధిచేతన ఏవ ప్రతీయతే-యథా గోశబ్దస్యానేకార్థవాచిత్వేపి ప్రయోగప్రాచుర్యాత్సాస్నాదిమానేవ స్వతః ప్రతీయతే. అర్థాన్తరప్రతీతిస్తు తత్తదసాధారణనిర్దేశాపేక్షా. తథా స్వతః ప్రాప్తం శరీరప్రతిసమ్బన్ధిచేతనాభిధానమేవ *స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి *సోకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేత్యాదితత్తద్వాక్యవిశేషా ఏవ స్థిరీకుర్వన్తి.

రుషార్థో మోక్షః- బన్ధహేతుతయా తస్య విరోధిన ఇత్యర్థః. యద్వా-మోక్షవిరోధితయా హేయస్య. శబ్దాదినిషిద్ధవిషయప్రావణ్యజననాద్ధర్మాదిసకలపురుషార్థవిరోధినః. సర్వవిధసుఖస్య మోక్షేऽన్తర్భావాత్ సకలపురుషార్థరూపో మోక్షః- తద్విరోధిన ఇతి వార్థః. యద్వా- కారణావస్థాయామత్యన్తజ్ఞానసఙ్కోచహేతుతయా చతుర్ణామపి పురుషార్థానాం విరోధిన ఇత్యర్థః. జ్యాయస్త్వానుపపత్తిమాహ (సర్వస్మాదితి) అత్ర పూర్వపక్షయుక్త్యేకైకపరిహార ఉక్తో భవతీత్యపేక్షాయాం సూత్రాభిప్రేతార్థం వక్ష్యన్ పరోక్తమనువదతి (యదుక్తమితి) పరిహరతి (తదయుక్తమితి) ప్రథమం పురోవాదసాపేక్షేణానువాదేన పురోవాదివాక్యవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనాయోగం వక్తుం అనువాదలిఙ్గవత్త్వమాహ (సర్వాణీతి) ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశోస్తు-తతః కిమిత్యత్రాహ (ప్రసిద్ధవదితి) సాపేక్షత్వమస్తు-తతః కిమిత్యత్రాహ (ప్రమాణాన్తరాణి చేతి) కథమాకాశశబ్దస్య పరబ్రహ్మవాచిత్వమిత్యత్రాహ (సంభవతి చేతి) ప్రకాశకత్వాత్- అన్యేషాం సర్వార్థప్రకాశకత్వాత్. ఆకాశతే- స్వస్మై ప్రకాశతే. ఆకాశయతి-అన్యం ప్రకాశయతి స్వాత్మనే ఇత్యర్థః. యద్వా-ప్రకాశకత్వాదితి ణిజన్తత్వేన చాణిజన్తత్వేన చ వ్యుత్పత్తిద్వయస్య తన్త్రోక్తిః. తస్యైవ వివరణమాకాశత ఇత్యాది. రూఢిప్రాబల్యమర్థావిరోధే సతీత్యపశూద్రాధికరణన్యాయోపజీవనేనాత్రావయవశక్త్యా నిర్వాహః కృతః. రూఢ్యపరిత్యాగేనాపర్యవసానవృత్త్యా ఆకాశశబ్దస్యాకాశశరీరకపరమాత్మపరతయా నిర్వాహోప్యభిమతః - వైశ్వానరాధికరణే వైశ్వానరశబ్దస్యోభయథాపి పరమాత్మపరత్వస్య వక్ష్యమాణత్వాత్, ఆకాశాదిశబ్దానాం తచ్ఛరీరకపరమాత్మవాచిత్వస్యానన్తరపాదేऽనువదిష్యమాణత్వాచ్చ. ఆకాశశబ్దస్యావ్యాకృతశరీరకపరమాత్మపరత్వం తు యాదవప్రకాశోక్తం విళమ్బద్వయవత్త్వాదుపేక్షితం. న కేవలం ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశమాత్రమనువాదకత్వసాధకం- *యదాగ్నేయోష్టాకపాలః *ఉపరి హి దేవేభ్యో ధారయతీత్యాదావదర్శనాచ్చితిశబ్దాయామయోగ్యత్వే నిశ్చితే సతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశోऽనువాదకత్వసాధక ఇత్యభిప్రాయేణాహ (కిఞ్చేతి) (విశేషసమర్పణక్షమేణాపీతి) ఏకపదశ్రవణవేళాయాం విశేషసమర్పణక్షమేణాపి. పరామర్శదశాయామయోగ్యతయా నిశ్చితోర్థో న ప్రతిపాదయితుం శక్యత ఇత్యభిప్రేత్యాసమ్భావితకారణభావమిత్యుక్తం. *తదైక్షతేతి సద్విద్యావాక్యశేషః *సోకామయతేతి *బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యనువాకవాక్యశేషః. బ్రహ్మణో యోగ్యార్థత్వజ్ఞాపనాయ సార్వజ్ఞ్యాదికముక్తం. (న ప్రమాణపదవీమధిరోహతీతి) అయోగ్యార్థేనానువాదరూపేణ వాక్యేన యోగ్యాపూర్వార్థవాక్యానామన్యథాకరణమయుక్తమిత్యర్థః. ఉక్తవైషమ్యద్వయానువాదేనానేకవాక్యాన్యేకేన వాక్యేన బాధయితుమశక్యానీత్యాహ (ఏవమితి) గతిసామాన్యం- ప్రవృత్తిసామాన్యం. * అస్య లోకస్య కా గతిరిత్యుపక్రమవశాత్ అన్యపరత్వం స్ఫుటం. ఏవమాకాశకారణపక్షే అన్యపరత్వ, మేకవాక్యత్వ, మయోగ్యార్థత్వ, మనువాదరూపత్వం, -స్వపక్షే అనన్యపరత్వం, వాక్యబహుత్వం, యోగ్యార్థత్వ, మపూర్వత్వం, చేతి వైషమ్యచతుష్టయముక్తం. ఏవం యోగ్యార్థశ్రుతిమూలం లిఙ్గం అయోగ్యార్థశ్రుతితః ప్రబలమితి సిద్ధాన్తన్యాయ ఉక్తో భవతి. యథా గఙ్గాశబ్దస్స్వార్థసమర్పణక్షమో మోఘాతలధర్మతయా ప్రత్యక్షసిద్ధఘోషాధికరణత్వలిఙ్గవిరోధే నాన్వయాయోగ్యః స్వార్థప్రతిపాదనక్షమత్వాభావాచ్ఛ్రుత్యాభాసః- ఏవం యోగ్యార్థశ్రుతిమూలలిఙ్గాపేక్షయా ఆకాశశ్రుతిః శ్రుత్యాభాస ఇతి. ఆత్మశబ్దస్యైకాన్త్యం యత్త్విత్యాదినాऽనూద్య పరిహరతి (తత్రేతి) స్వతః ప్రాప్త్యా ఆత్మశబ్దో విశేషవాచీత్యర్థః. ప్రకృతబ్రహ్మవాచితచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యాచ్చ న స్వరూపపరత్వమిత్యర్థసిద్ధం. న కేవలమర్థాన్తరసాధకనిర్దేశాభావః-స్వతః ప్రాప్తార్థసాధకనిర్దేశోప్యస్తీత్యాహ (స ఈక్షతేతి)

ఏవం వాక్యశేషావధారితానన్యసాధారణానేకాపూర్వార్థవిశిష్టం నిఖిలజగదేకకారణం *సదేవ సోమ్యేత్యాది వాక్యసిద్ధం బ్రహ్మైవాకాశశబ్దేన ప్రసిద్ధవత్ *సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతానీత్యాదివాక్యేన నిర్దిశ్యత ఇతి సిద్ధమ్.

సమాప్తమాకాశాధికరణమ్.

౨౪॥ సూ. అతఏవ ప్రాణః॥

ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే *ప్రస్తోతర్యా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తేతి ప్రస్తుత్య *కతమా సా దేవతేతి ప్రాణ ఇతి హోవాచ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే సైషా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తా తాం చేదవిద్వాన్ ప్రాస్తోష్యో మూర్ధా తే వ్యపతిష్యదితి. అత్ర ప్రాణశబ్దోప్యాకాశశబ్దవత్ప్రసిద్ధప్రాణవ్యతిరిక్తే పరస్మిన్నేవ బ్రహ్మణి వర్తతే- తదసాధారణనిఖిలజగత్ప్రవేశనిష్క్రమణాదిలిఙ్గాత్ప్రసిద్ధవన్నిర్దిష్టాత్. అధికాశఙ్కా తు - కృత్స్నస్య భూతజాతస్య ప్రాణాధీనస్థితిప్రవృత్త్యాదిదర్శనాత్ ప్రసిద్ధ ఏవ ప్రాణో జగత్కారణతయా నిర్దేశమర్హతీతి. ....

పరిహారస్తు శిలాకాష్ఠాదిషు చేతనస్వరూపే చ తదభావాత్ *సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహత ఇతి నోపపద్యత ఇతి. అతః ప్రాణయతి సర్వాణి భూతానీతి కృత్వా పరం బ్రహ్మైవ ప్రాణశబ్దేనాభిధీయతే. అతః ప్రసిద్ధాకాశప్రాణాదేరన్యదేవ నిఖిలజగదేకకారణమపహతపాప్మత్వ సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాద్యనన్తకల్యాణగుణగణం పరం బ్రహ్మైవాకాశప్రాణాదిశబ్దాభిధేయమితి సిద్ధమ్. ....

సమాప్తం ప్రాణాధికరణమ్.

అధికరణార్థముపసంహరతి (ఏవమితి) యోగాద్రూఢేః ప్రాబల్యాత్ ప్రసిద్ధార్థపరత్వే సతి శ్రుతివిరోధాద్దుర్బలం లిఙ్గాదితదనురోధేన నేయమితి పూర్వపక్షయుక్తిః. యోగ్యార్థశ్రుతిమూలలిఙ్గాదయోగ్యార్థస్య పదస్య శ్రుత్యాభాసత్వాద్యోగ్యార్థస్సీవకార్య ఇతి రాద్ధాన్తయుక్తిః. ఆకాశాధికరణం సమాప్తమ్.

ఉక్తాధికరణన్యాయమతిదిశతి.

౨౪॥ సూ. అతఏవ ప్రాణః॥ విషయమాహ (ఇదమితి) మూర్ధా తే వ్యపతిష్యత్ - అత్మసత్తాం నలభ్యేతేత్యర్థః. కిం వేదాన్తవేద్యః ప్రసిద్ధప్రాణః- ఉత పరమాత్మా. తదర్థం *ప్రాణ ఇతి హోవాచ *ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తీత్యుక్తః ప్రాణః కిం ప్రసిద్ధః - ఉత పరః. తదర్థం కిం ప్రాణశబ్దో రూఢః- ఉత యౌగికః. తదర్థం భూతజాతస్య ప్రసిద్ధప్రాణాయత్తస్థితిప్రవృత్తిత్వమస్తి- ఉత నేతి విచారః. యదాఽస్తి- తదా రూఢత్వాద్విషయవాక్యస్థప్రాణశబ్దః ప్రసిద్ధప్రాణపర ఇతి సర్వవేదాన్తవేద్యః ప్రసిద్ధప్రాణ ఇతి పూర్వపక్షే ఫలితం. రాద్ధాన్తే తు- యదా ప్రాణాయత్తస్థితిప్రవృత్తిత్వం నాస్తి- తదాఽవయవశక్త్యా విషయవాక్యస్థప్రాణశబ్దః పరమాత్మపర ఇతి సర్వవేదాన్తవేద్యః పరమాత్మేతి ఫలఫలిభావః. అక్షరార్థమాహ (అత్రేతి) ఆకాశశబ్దవదిత్యత్ర రూఢిప్రాబల్యతత్పరిహారాదికం పూర్వోక్తం సర్వమనుసన్ధేయం. న హి ప్రత్యుదాహరణన్యాయోఽతిదేష్టవ్యః- అతిదేశస్య హి ప్రయోజనమధికాశఙ్కాపరిహారః- అతః సూత్రకారాభిమతామధికాశఙ్కాం దర్శయతి (కృత్స్నస్యేతి) అత్రావిరోధశఙ్కయా ప్రత్యవస్థానం విరోధస్ఫుటీకరణం చానుసన్ధేయం. స్థితిప్రవృత్త్యాదీత్యాదిశబ్దేన నివృత్తి, రుచ్యతే ప్రవృత్తిహేతుభూతజ్ఞానచికీర్షా, చ. స్థితిప్రవృత్తిహేతుత్వే నోత్పత్తికారణత్వమర్థసిద్ధమితి భావః. యద్వా- *యదా వై పురుషః స్వపితి ప్రాణం తర్హి వాగప్యేతి ప్రాణం చక్షుః ప్రాణం శ్రోత్రం ప్రాణం మనః యదా ప్రబుధ్యతే ప్రాణాదేవాధిపునర్జాయన్త ఇతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశరహితయా శ్రుత్యా ప్రాణస్యాప్యయోద్గమనహేతుత్వావగమస్త్వాదిశబ్దేన వివక్షితః. అస్మిన్ప్రకరణే ఉద్గీథప్రతిహారయోర్దేవతాత్వేనాన్నాదిత్యావుక్తౌ - తయోశ్చాబ్రహ్మత్వాత్ ప్రాణోపి బ్రహ్మవ్యతిరిక్తః ప్రసిద్ధ ఏవ గ్రాహ్య ఇతీదం భాష్యేఽనాదృతం- ప్రకరణోక్తానామన్నమయాదీనామబ్రహ్మత్వేపి కారణస్య పరబ్రహ్మత్వమానన్దవల్ల్యాం సమర్థితమితి ప్రకరణమాత్రస్య పూర్వపక్షౌపల్యత్వేన బుద్ధావనారోహాత్. (జగత్కారణతయేతి) సంసృష్టం ప్రతి కారణత్వం సంభవతీతి భావః.

అధికం పరిహారం దర్శయతి (పరిహారస్త్వితి) ఆదిశబ్దోక్త ఆకాశాదిః. *ప్రాణం తర్హి వాగప్యేతీతి శ్రుతిరిన్ద్రియవ్యాపారవిషయా. ప్రాణశబ్దస్య పరబ్రహ్మవాచిత్వం కథమితి శఙ్కాం పరిహరన్నధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) వృత్తాధికరణద్వయస్యావాన్తరపేటికాత్వం దర్శయతి (అతః ప్రసిద్ధేతి) ప్రాణాధికరణం సమాప్తమ్. ....

అతః పరం జగత్కారణత్వవ్యాప్తేన యేన కేనాపి నిరతిశయోత్కృష్టగుణేన జుష్టం జ్యోతిరిత్యాదిశబ్దైరర్థాన్తరప్రసిద్ధైరప్యభిధీయమానం పరం బ్రహ్మైవేత్యభిధీయతే జ్యోతిశ్చరణాభిధానాదిత్యాదినా.

౨౫॥ సూ. జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ ॥

ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే * అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యతే విశ్వతః పృష్ఠేషు సర్వతః పృష్ఠేష్వనుత్తమేషూత్తమేషు లోకేష్విదం వావ తద్యదిదమస్మిన్నన్తః పురుషే జ్యోతిరితి. తత్ర సంశయః కిమయం జ్యోతిశ్శబ్దేన నిర్దిష్టో నిరతిశయదీప్తియుక్తోఽర్థః ప్రసిద్ధమాదిత్యాదిజ్యోతిరేవ కారణభూతం బ్రహ్మ - ఉత సమస్తచిదచిద్వస్తుజాతవిసజాతీయః పరమకారణభూతోఽమితభాస్సర్వజ్ఞస్సత్యసఙ్కల్పః పురుషోత్తమ ఇతి. కిం యుక్తం. ప్రసిద్ధమేవ జ్యోతిరితి. కుతః. ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశేప్యాకాశప్రాణాదివత్స్వవాక్యోపాత్తపరమాత్మవ్యాప్తలిఙ్గవిశేషాదర్శనాత్ పరమపురుషప్రత్యభిజ్ఞానాసమ్భవాత్. కౌక్షేయజ్యోతిషైక్యోపదేశాచ్చ ప్రసిద్ధమేవ జ్యోతిః కారణత్వవ్యాప్తనిరతిశయదీప్తియోగాజ్జగత్కారణం బ్రహ్మేతి. ....

వర్తిష్యమాణాధికరణద్వయస్య పేటికాన్తరత్వమాహ (అతః పరమితి) వస్త్వన్తరాసాధారణైశ్శబ్దైర్జగత్కారణే నిర్దిశ్యమానేఽపి కారణత్వాభిధాయినాం వాక్యానాం విశేషపర్యవసానం కృతం. అథ కారణత్వాక్షేపకలిఙ్గవాచినాం వాక్యానామభిమతవిశేషపర్యవసానముచ్యత ఇత్యవాన్తరపేటికాభేద స్తత్సఙ్గతిశ్చేత్యర్థః. జ్యోతిశ్శబ్దేనావాన్తరసఙ్గతిశ్చ ద్యోతితా- ప్రాణో వాయువిశేషః - ఆదిత్యాదిజ్యోతిస్తేజోవిశేషః- అత ఆకాశప్రాణజ్యోతిషాం క్రమో యుక్త ఇతి. నన్వాకాశాదిశబ్దత్రయం పరమాత్మపరమితి సిద్ధాన్తితం. సత్యం- తథాపి ప్రసిద్ధ్యనుసారిణ్యా పూర్వపక్షదృష్ట్యా సఙ్గత్యుపపత్తిః. యేన కేనాపీతి న లిఙ్గాల్పత్వం వివక్షితం - కిన్తూదాహృతవిషయవాక్యప్రతిపన్నోఽయమేవ గుణః కారణత్వాక్షేపక ఇతి గుణవిశేషానియమ ఇతి భావః. ఉభయోః పేటికయోః అనుయాయినమాకారం దర్శయతి (అర్థాన్తరప్రసిద్ధైరపీతి)

౨౫॥ సూ. జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ ॥ (ఇదమిత్యాది) పృష్ఠేషు- ఉపరితనేషు. * త్రిపాదూర్ధ్వః *తమసః పరస్తాదిత్యాదిశ్రుతిభ్యః. వ్యష్టిసమష్టివివక్షయా విశ్వతః సర్వత ఇత్యుక్తం. అనుత్తమేషు- స్వస్మాదన్య ఉత్తమో నాస్తీత్యనుత్తమః. విశ్వతః - కృత్స్నభూమిప్రదేశాత్. సర్వతః- కృత్స్నాన్తరిక్షప్రదేశాత్. పృష్ఠేషు- బహిర్భూతేషు. ఇతి యోజనాసమ్భవాత్ పూర్వపక్షోత్థానం - ఆదిత్యో హ్యూర్ధ్వలోకేష్వపి రశ్మిద్వారా దీప్యతే. (తత్రేతి) లోకప్రసిద్ధిభూతచరణత్వాభ్యాం సంశయః. నిరతిశయదీప్తియుక్తోఽర్థ ఇతి పూర్వపక్షసిద్ధాన్తసాధారణనిర్దేశః. నిరతిశయదీప్తిరేవ కారణత్వాక్షేపకలిఙ్గం *న తత్ర సూర్యో భాతి * తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతీతి ప్రకరణే * తథాక్షరాత్సమ్భవతీహ విశ్వమితి నిరతిశయదీప్తియుక్తస్య వస్తునః కారణత్వశ్రవణాత్. తత్ప్రకరణస్య కారణవిషయత్వం హ్యవిగీతం - పరమాత్మవిషయత్వే హి వివక్షితిః. నిరతిశయదీప్తియోగాత్ కారణభూతం బ్రహ్మ భవత్ జ్యోతిశ్శబ్దనిర్దిష్టోఽర్థః కిం ప్రసిద్ధమాదిత్యాదిజ్యోతిరేవేత్యన్వయార్థః. సావాన్తరభేదసమష్టివ్యష్ట్యాదివివక్షయా సమస్తచిదచిద్వస్తుజాతశబ్దః. వ్యాప్తిగ్రహణస్థానోపనిషత్ప్రసిద్ధం విశేషణమాహ (సర్వజ్ఞస్సత్యసంకల్ప ఇతి) *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ యస్య జ్ఞానమయం తప ఇతి హి శ్రూయతే. అస్యాముపనిషది పురుషసూక్తప్రత్యభిజ్ఞానాత్ పురుషోత్తమ ఇత్యుక్తం. *అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యత ఇత్యత్ర జ్యోతిశ్శబ్దః కిం ప్రసిద్ధాదిత్యాదిజ్యోతిర్విషయః- ఉత పరమాత్మపర ఇతి. తదర్థం పూర్వవాక్యే ద్యుసంబన్ధితయా నిర్దిష్టస్య పరమాత్మనః కిమత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానం నాస్తి- ఉతాస్తి. తదర్థం కౌక్షేయజ్యోతిషైక్యోపదేశః ఉపదేశభేదశ్చ కిం ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధినా- ఉతావిరోధినా,. పూర్వస్మిన్బ్రాహ్మణవాక్యే గాయత్రీశబ్దః కిం ప్రసిద్ధగాయత్రీపరః- ఉత నేతి, విచారః. యదా విరోధినౌ, గాయత్రీశబ్దార్థశ్చ ప్రసిద్ధః,- తదాఽస్మిన్వాక్యే పరమాత్మప్రత్యభిజ్ఞాభావాత్ ద్యుసంబన్ధిజ్యోతిః ప్రసిద్ధాదిత్యాదిజ్యోతిరేవేతి పూర్వపక్షే ఫలఫలిభావః. యదా కౌక్షేయజ్యోతిషైక్యోపదేశో విభక్తిభేదశ్చ న పరప్రత్యభిజ్ఞావిరోధినా, గాయత్రీశబ్దశ్చ బ్రహ్మపరః,- తదా పూర్వవాక్యోక్తద్యుసంబన్ధిపరమాత్మన ఇహ ప్రత్యభిజ్ఞానాద్దివః పరత్వేనోక్తజ్యోతిః పరమాత్మైవేతి రాద్ధాన్తే ఫలఫలిభావః. నను కథం స్వవాక్యే పరమాత్మలిఙ్గాభావః- నిరతిశయదీప్తియోగాక్షిప్తం కారణత్వం హి పరమాత్మలిఙ్గం. నైవం-న హి జగత్కారణత్వమాత్రం పరమాత్మలిఙ్గం- అపితు కారణత్వవిశేష ఏవ తల్లిఙ్గం- కృత్స్నచేతనాచేతనం ప్రతి సర్వవిధకారణం హి పరమాత్మా. పూర్వాధికరణద్వయవిషయవాక్యేపి *సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతానీతి సమస్తచేతనాచేతనం ప్రతి కారణత్వరూపం పరమాత్మలిఙ్గం స్వవాక్యస్థం- న తథాత్ర పరమాత్మలిఙ్గభూతకారణత్వవిశేషః స్వవాక్యే దృశ్యత ఇత్యభిప్రాయేణోక్తం పరమాత్మవ్యాప్తలిఙ్గవిశేషాదర్శనాదితి. తతః కిమిత్యత్రాహ (పరమపురుషేతి) హేత్వన్తరమాహ (కౌక్షేయేతి) ప్రాకృతతేజస్తత్త్వకార్యతయా ఆదిత్యాదేః కౌక్షేయజ్యోతిషశ్చైకజాతీయతయా సామానాధికరణ్యనిర్దేశ ఐక్యోపదేశః. కౌక్షేయజ్యోతిషశ్చ భౌతికత్వం ఉష్ణత్వఘోషగుణకత్వామననాత్సిద్ధం- *తస్యైషా దృష్టిర్యత్రైతదస్మిన్శరీరే సంస్పర్శేనోష్ణిమానం విజానాతి తస్యైషా శ్రుతిర్యత్రైతత్కర్ణావపిగృహ్య నినదమివ నదథురివాగ్నేరివ జ్వలత ఉపశృణోతీతి హి శ్రూయతే. (ప్రసిద్ధమేవ జ్యోతిరితి) ఆదిత్యాదౌ జ్యోతిశ్శబ్దస్య ప్రసిద్ధత్వాదితి భావః. ఏవం స్వవాక్యేత్యాదినా కౌక్షేయేత్యాదినా చ స్వవాక్యే విరోధిలిఙ్గాభావాత్ అనుకూలలిఙ్గసద్భావాదస్మితా భవతః *దీప్యత ఇతి శ్రూయమాణాదీప్తిశ్చరూపవత్పదార్థనిష్ఠా భవతీత్యభిప్రేతం- అస్యాపి హేతోః పరిహరిష్యమాణత్వాత్.—— సర్వగతస్య బ్రహ్మణో ద్యుమర్యాదత్వాసంభవస్తు పరైః పూర్వపక్షహేతుతయో

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్) ద్యుసమ్బన్ధితయా నిర్దిష్టం నిరతిశయదీప్తియుక్తం జ్యోతిః పరమపురుష ఏవ. కుతః. *పాదోఽస్య సర్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీత్యస్యైవ ద్యుసమ్బన్ధినశ్చరణత్వేన సర్వభూతాభిధానాత్.

క్తౌ భాష్యేనాదృతః- భౌతికజ్యోతిషో విద్యుమర్యాదత్వాసంభవాత్. సర్వత్ర భౌతికాని జ్యోతీంషి హి విద్యన్తే. ఉపాసనార్థప్రదేశవిశేషపరిగ్రహస్తు బ్రహ్మణోఽప్యుపపద్యతే. లోకేష్విత్యధికరణబహుత్వప్రతీతిశ్చ సర్వత్ర సతో బ్రహ్మణ ఉపపన్నా. * తదేతద్దృష్టం చ శ్రుతం చేత్యుపాసీత చక్షుష్యశ్శ్రుతో భవతి య ఏవం వేదేత్యల్పఫలత్వశ్రవణం తు బ్రహ్మవిదామపి విద్యానుగుణసకలఫలప్రదత్వాత్ పరమాత్మన ఉపపద్యతే. ఏవమేతేషాం హేతూనామధికరణాన్తరపరిహార్యత్వాదమీ పూర్వపక్షే నాదృతాః. ....

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) చరణత్వేన సర్వభూతాభిధానం కారణస్య జీవవైలక్షణ్యనిశ్చాయకం- జీవమాత్రస్య సర్వభూతపాదవత్త్వానుపపత్తేః. తత ఏవ పురుషసూక్తప్రత్యభిజ్ఞాపకతయా దేవతావిశేషనిశ్చయః, తద్ద్వారా దీప్తియోగస్య భౌతికజ్యోతిష్ట్వహేతుతాపరిహారశ్చ భవతి. పురుషసూక్తం కస్మాత్సూత్రకారేణ న నిరూపితం. సంశయహేత్వభావాదితి బ్రూమః- సన్దిగ్ధే హి న్యాయః ప్రవర్తతే. పురుషసూక్తే చ జ్యోతిశ్శబ్దశ్ఛన్దోఽభిధానాదికం ప్రధానపక్షేత్రజ్ఞసాధారణలిఙ్గాన్తరం వాక్యచిహ్నం న దృశ్యతే. సర్వభూతపాదవత్త్వాదిధర్మాశ్చ తయోరసంభావితాః. తర్హి చిదచిద్విలక్షణకారణాస్తిత్వవిషయస్య ప్రథమపాదస్యానారమ్భః స్యాదితి చేన్న- బహూనాం వేదాన్తవాక్యానాం ప్రకృతిపురుషకారణమాత్రవాదిత్వేన తద్విరోధేనాత్రాపి సంశయప్రసఙ్గాత్, తేషాం భూయసాం బలీయస్తయా విపరీతనిశ్చయప్రసఙ్గాచ్చ, తద్వ్యుదాసాయారమ్భణీయత్వాత్. తేషు చ ప్రకృతిపురుషవిలక్షణవిషయతయా న్యాయతో నిశ్చితేషు సంశయవిపర్యయాభావాత్ పురుషసూక్తస్య చిదచిద్విలక్షణే పరబ్రహ్మణి ప్రామాణ్యమప్రతిభటమవతిష్ఠతే- అతో న తత్ర నిరూపణీయం. తస్య చ తత్త్వపరత్వం, తత్రాపి మహాపురుషసంజ్ఞదేవతావిశేషవిషయత్వ, మప్యవిగీతం అనేకోపపత్తిసిద్ధం చ. తథా హి- ఇదం తావత్ - *అగ్నిమీడే పురోహితం *అభిత్వా శూర నోనుమః *త్వామిన్ద్ర నాధితో జోహవీమి *త్వామగ్నే నాధితో జోహవీమీత్యాదివదస్య స్వవాక్యం న స్తుతిపరత్వమవగమయతి. *అర్హన్బిభర్షి సాయకాని ధన్వేత్యాహ స్తౌత్యేవైనమేతత్ *తతో దేవా ఊర్ధ్వబాహవో రుద్రమస్తువన్నిత్యాదేరివ వాక్యాన్తరేణాస్య స్తుతిపరత్వం నావగమ్యతే. నాపి స్తుతిపరత్వే లిఙ్గముపలభ్యతే- న హి *నమస్తే అస్తు మా మా హింసీః *దేహి మే దదామి తే ఇతివన్నమస్కారోఽనిష్టనివృత్తిరిష్టలాభప్రార్థనా వా దృశ్యతే. *విశ్వస్మాదిన్ద్ర ఉత్తరః *తస్య వజ్రమాదాయ శీర్షాణ్యచ్ఛినత్ తం భూతాన్యభ్యక్రోశన్ బ్రహ్మహన్నితి *అగ్నిస్సర్వా దేవతాః *అగ్నిం వై జాతం పాప్మా జగ్రాహేత్యాదిభిరగ్నీన్ద్రాదీనామివ ప్రతిపన్నస్య ప్రకర్షస్య బాధకశ్చ న దృశ్యతే- స హి పరమపురుషస్య కార్యత్వకర్మవశ్యత్వాదికం క్వచిదనన్యపరవాక్యేనావగమ్యతే. *ఆకాశో హ వై నామ *యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యానామివాస్య వాదరూపతయా నాన్యసాకాఙ్క్షత్వం ప్రతీయతే. * తదేషాభ్యుక్తా *తదేతదృచాభ్యనూక్తమితివత్ స్వోపదిష్టార్థసాక్షిత్వేన ప్రమాణాన్తరానుపస్థాపనాచ్చ నైరపేక్ష్యమవగమ్యతే. *తదేతదృచాభ్యనూక్తం తావానస్య మహిమేత్యాదిభిః సాక్షిత్వేనోదాహృతత్వాచ్చ స్వయమన్యానపేక్షస్య ప్రమాణాన్తరోపజీవ్యత్వం చ ప్రతీయతే. *ఇదం పురుషసూక్తం హి సర్వవేదేషు పఠ్యతే| ఋతం సత్యం చ విఖ్యాతం ఋషిసింహేన చిన్తితమితి మోక్షధర్మే తత్త్వనిష్కర్షకతయా వ్యాసేనోదాహృతం. అత్ర చ సర్వవేదేషు పఠితతయా సన్నిహితత్వాత్ తత్తచ్ఛాఖాగతానాం తత్త్వపరవాక్యానామాకాఙ్క్షితయోగ్యవిశేషసమర్పకతయాఽనురోద్ధవ్యమిదమిత్యవగమ్యతే. ఏవం తత్త్వపరస్యాస్య సూక్తస్య దేవతావిశేషపరత్వం దురపహ్నవం- * పురుషో హ వై నారాయణోఽకామయతేతి బృహదారణ్యకే పురుషశబ్దస్య నారాయణపరత్వదర్శనాత్. కించ- ఛాన్దోగ్యే * ఏషా వైష్ణవీ నామ సంహితా ఏతాం ప్రయుఞ్జన్ విష్ణుం ప్రీణాతీత్యుక్తం. అథర్వణే అష్టాదశమహాశాన్తిప్రకరణే తత్తద్దైవత్యశాన్తిషు తత్తద్దైవత్యమన్త్రవినియోగావసరే *వైష్ణవ్యాం పురుషసూక్తమితి వైష్ణవ్యాం శాన్తౌ పురుషసూక్తం వినియుజ్యతే. తథా *ఆద్యయా వాహయేద్దేవమృచా తు పురుషోత్తమమిత్యాదినా శౌనకేన భగవత్సమారాధనే *జితన్త ఇత్యాదిమన్త్రతుల్యం వినియుజ్యతే. మహాపురుషశబ్దశ్చ కల్పసూత్రకారైర్దైవతావిశేష ఏవ ప్రయుక్తః *మహాదేవం వా మహాపురుషం వాఽర్చయేదితి. ఇహ చ *వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తమిత్యుచ్యతే. అతశ్చ భగవదసాధారణ్యం. తథా *పురుషస్య హరేస్సూక్తం స్వర్గ్యం ధన్యం యశస్కరమితి చ స్మర్యతే. *యోఽనూచానం ద్విజం హత్వా హతవానర్థలోభతః| స పఠేత్పౌరుషం సూక్తం స్మరన్విష్ణుం జలే సకృదితి యమస్మృతౌ రహస్యప్రాయశ్చిత్తేషూక్తం. తథా యోగవాసిష్ఠే *ఆసీనః ప్రాఙ్ముఖస్సద్భిస్తయ న్మనసా హరిం | పౌరుషేణైవ సూక్తేన జుహుయాద్ధవ్యవాహనమిత్యుక్తం. లక్ష్మీపతిప్రతిపాదకోత్తరనారాయణసమానప్రకరణం చేదం. *సహస్రశీర్షా పురుషః *పురుష ఏవేదం సర్వమితి నారాయణానువాకైకార్థ్యం చ ప్రతీయతే. *పురుష ఏవేదం సర్వమితి వాక్యస్య సుబాలోపనిషదైకార్థ్యం చ ప్రతీయతే - తత్ర హి *దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి నారాయణపరత్వమవగమ్యతే - తత్ర చ *పురుష ఏవేదం సర్వమిత్యుపసంహృతం. తథా పాద్మే పురాణే* బ్రహ్మహత్యాదిపాపానాం సర్వేషామపనుత్తయే| పఠేత్తు పౌరుషం సూక్తమేకాన్తే సంస్మరన్హరిమిత్యుచ్యతే. తథా స్కాన్దే *యథా భాస్కరశబ్దోఽయమాదిత్యే ప్రతితిష్ఠతి| యథా చాగ్నౌ బృహద్భానుః యథా వాయౌ సదాగతిః| యథా పురుషశబ్దోఽయం వాసుదేవే ప్రతిష్ఠితే| తథా శఙ్కరశబ్దోఽయం మహాదేవే ప్రతిష్ఠిత ఇతి శఙ్కరశబ్దదృష్టాన్తత్వేన పురుషశబ్దస్య భగవదసాధారణత్వకథనాచ్చ పురుషసూక్తస్య తదసాధారణ్యం ప్రతీయతే. పాద్మే పురాణే నామనిర్వచనాధ్యాయే *పూస్సంజ్ఞే తు శరీరేఽస్మిన్ శయనాత్పురుషో హరిః| శకారస్య షకారోఽయం వ్యత్యాసేన ప్రయుజ్యతే|యద్వా పురే శరీరేఽస్మిన్ ఆస్తే స పురుషో హరిః| యది వా పురివాసీతి పురుషః ప్రోచ్యతే హరిః| యది వా పూర్వమేవాసమిహేతి పురుషం విదుః|యది వా బహుదానాద్వై విష్ణుః పు

ఏతదుక్తం భవతి- యద్యపి * అథయదతఃపరోదివోజ్యోతిరిత్యస్మిన్వాక్యే పరమపురుషాసాధారణలిఙ్గం నోపలభ్యతే- తథాపిపూర్వవాక్యేద్యుసమ్బన్ధితయాపరమపురుషస్యనిర్దేశాదిదమపిద్యుసమ్బన్ధిజ్యోతిస్సఏవేతి ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇతి. కౌక్షేయజ్యోతిష్యైక్యోపదేశశ్చ ఫలాయతదాత్మకత్వానుసన్ధానవిధిరితి నకశ్చిద్దోషః. కౌక్షేయజ్యోతిషశ్చతదాత్మకత్వంభగవతాస్వయమేవోక్తం * అహంవైశ్వానరోభూత్వాప్రాణినాందేహమాశ్రితఇతి. ....

రుషఉచ్యతే। పూర్ణత్వాత్పురుషోవిష్ణుఃపురాణత్వాచ్చశార్ఙ్గిణః। పురాణభజనాచ్చాపివిష్ణుఃపురుషఈర్యతే। యద్వాపురుషశబ్దోయంరూఢ్యావక్తిజనార్దనమితిచయోగరూఢత్వమవగమ్యతే. అతఃపురుషప్రతిపాదకంసూక్తంభగవదసాధారణమితి * చరణాభిధానాదితివదతాసూత్రకారేణదేవతావిశేషనిష్కర్షఃకృతః. సారేచైవంవిశదతమముక్తంభగవతాభాష్యకారేణ. అతోయథోక్తార్థఉపపన్నః.——— అత్ర *పాదోస్యేతిమన్త్రే *త్రిపాదస్యామృతందివీతిద్యుశబ్దేనద్యోతమానసంవిదాత్మస్వరూపముచ్యతేఇతికేచిదాహుః- తదానీమస్యదివీతివ్యతిరేకనిర్దేశస్యక్లిష్టతాస్పష్టా. కించ- ద్యుసంబన్ధిప్రత్యభిజ్ఞాపకతయాతదేకార్థత్వేనసూత్రకారోదాహృతే *అథయదతఃపరోదివోజ్యోతిర్దీప్యతఇతివాక్యేపఞ్చమ్యన్తతయాశ్రూయమాణేనద్యుశబ్దేనవిరోధశ్చస్యాత్ -నహిద్యోతమానమాత్మస్వరూపంస్వస్వరూపాత్పరంభవతి. దివిహృదయాకాశేస్థితమితిభాస్కరః. తదయుక్తం- *అతఃపరోదివోజ్యోతిర్దీప్యతేవిశ్వతఃపృష్ఠేషుసర్వతఃపృష్ఠేష్వనుత్తమేషూత్తమేషులోకేష్వితిశ్రుతివిరోధాత్. నహిహృదయాకాశోదివఉపరితనేషులోకేషువర్తతే. పరమాత్మనఆదిత్యమణ్డలేప్యవస్థానాత్తద్విషయంతద్వాక్యమితిచేన్న - రవిమణ్డలస్యభూమేర్యోజనలక్షేఽవస్థితస్యవిశ్వప్రపఞ్చబహిర్భావాభావాత్, విశ్వసర్వశబ్దయోర్భూమ్యన్తరిక్షమాత్రపరత్వేస్వారస్యభఙ్గా, చ్చ. కించ- సప్తమ్యన్తపఞ్చమ్యన్తయోఃద్యుశబ్దయోఃఅవిరోధేనార్థైకత్వంచతుర్థసూత్రేసమర్థితం- తచ్చతయోర్హృదయాకాశరవిమణ్డలపరత్వేఽనుపపన్నం. విశ్వసర్వశబ్దస్వారస్యభఙ్గప్రసఙ్గాదేవద్యుశబ్దస్యప్రసిద్ధద్యుపరత్వంచాయుక్తం. జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యవస్థాసుజీవసంచారభూమితయాత్రేధావిభక్తాఃకార్యాకాశప్రదేశవిశేషాస్త్రయఃపాదాః-తదుపలక్షణంకారణబ్రహ్మస్వరూపంత్రిపాదమృతముచ్యతఇతిచాయుక్తం- అస్యత్రిపాదితివ్యతిరేకనిర్దేశస్యాముఖ్యత్వాత్. జీవస్యజాగ్రదవస్థాయాం బాహ్యాకాశస్సంచారభూమిరితిచాయుక్తం- తదానీమపిశరీరాన్తర్వర్తిత్వాత్. స్వప్నేశరీరాకాశవర్తిత్వమప్యయుక్తం- ఈశ్వరసృష్టశరీరైర్బహిరప్యవస్థానాత్, తదనభ్యుపగమేపిపూర్వసంస్కారసహకృతమనోవ్యాపారమాత్రేణహృదయావస్థానేపిజీవస్యస్వాప్నభ్రమోపపత్తేః, స్వప్నేజీవస్యహృదయాన్నిష్క్రమణస్యనిష్ప్రమాణకత్వా, చ్చ. * హృదిహ్యయమాత్మేతిజీవస్యస్వతోహృద్యవస్థానంశ్రూయమాణం స్వప్నావస్థాయాంకథంవచనేనవినాఽపోద్యతే.——— తస్మాదృచోఽయమర్థః-సర్వాభూతానీతికార్యజగదన్తర్గతాచిత్సంసృష్టచేతనాఉచ్యన్తే. ద్యుశబ్దస్తుసమస్తవ్యష్టిసమష్టితత్త్వబహిర్భూతస్థానవిశేషపరః- *విశ్వతఃపృష్ఠేషుసర్వతఃపృష్ఠేష్వితిశ్రవణాత్. విశ్వశబ్దవివరణంసర్వశబ్దఇతిగత్యభావలిఙ్గం. *తథాక్షరాత్సంభవతీహవిశ్వమితిజగదన్తర్వర్తివ్యష్టిజాతేవిశ్వశబ్దప్రయోగాత్ విశ్వశబ్దోవ్యష్టిపరః. సర్వశబ్దః పరిశేషాత్ సమష్టితత్త్వపరః. అతఏవహిగద్యేపిగదితంభాష్యకారైః *సమస్తకార్యకారణజాతమతీత్యవర్తమానఇతి. పురుషసూక్తే * తేహనాకంమహిమానస్సచన్తఇతిముక్తప్రాప్యదేశస్య నాకశబ్దేనోక్తత్వాత్, ముక్తస్యచదుఃఖమిశ్రకార్యలోకానాంహేయత్వా, న్నాస్మిన్నకంభవతీత్యవయవార్థపౌష్కల్యోపపత్తేః, తత్రైవ *తమసఃపరస్తాదితివిశేషితత్వాత్, *క్షయంతమస్యరజసఃపరాకఇతినివాసశబ్దాత్, *తదక్షరేపరమేవ్యోమన్ *విశ్వంపురాణంతమసఃపరస్తాదితితమసఃపరస్యస్థానస్యస్థానినోబ్రహ్మణశ్చ వ్యతిరేకనిర్దేశాత్, తస్యతమసఃపరత్వవిశేషణేనపురుషసూక్తప్రత్యభిజ్ఞానా, చ్చదివీత్యప్రాకృతంస్థానముచ్యతే. త్రిపాత్త్వంచాప్రాకృతైర్భోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానవిశేషైర్వాభూషణాస్త్రాదిరూపేణజగదన్తర్గతవస్త్వభిమానిభిర్నిత్యై, ర్భగవదనుభవమాత్రపరైశ్చ నిత్యసిద్ధై, ర్ముక్తైశ్చాత్మభి, ర్వాసంభవతి. ఏవంచాస్యదివీతివ్యతిరేకనిర్దేశోఽమృతత్వంచముఖ్యంభవతీతి. ఏవంపూర్వవాక్యేద్యుసంబన్ధినశ్చరణాభిధానేసతికథమస్యవాక్యస్యపరమాత్మపరత్వం. ఏకవిషయత్వాదితిచేత్ -కథమేకవిషయత్వమిత్యత్రాహ(ఏతదుక్తమితి)జ్యోతిశ్శబ్దశ్రుత్యపేక్షయాస్వవాక్యస్థంపూర్వవాక్యప్రత్యభిజ్ఞాపకం -ద్యుసంబన్ధిత్వలిఙ్గం ప్రకరణంచదుర్బలమితిచేన్న - అనువాదలక్షణయచ్ఛబ్దసమభివ్యాహారేణాన్యసాపేక్షతాజ్ఞాపకేనజ్యోతిశ్శబ్దస్య దుర్బలత్వావగమాత్, ప్రథమప్రతిపన్నయచ్ఛబ్దశ్రుత్యాసహకృతస్యద్యుసంబన్ధిత్వలిఙ్గస్యప్రబలత్వా, చ్చ. ఇదం జ్యోతిశ్శబ్దస్యాదిత్యాద్యసాధారణ్యాభ్యుపగమేనోక్తం. తచ్చన- అవభాసకత్వనిమిత్తకత్వాత్ జ్యోతిశ్శబ్దస్య, *నారాయణపరోజ్యోతిరిత్యాదిప్రయోగా, చ్చ. ఉక్తంపూర్వపక్షహేతుంపరిహరతి (కౌక్షేయేతి) (ఫలాయేతి) *చక్షుష్యశ్శ్రుతోభవతీత్యుక్తఫలాయేత్యర్థః. (తదాత్మకత్వేతి) *తదేతద్దృష్టంచశ్రుతంచేత్యుపాసీతేత్యత్రతదేతచ్ఛబ్దాత్ తదాత్మకజ్యోతిర్విషయా- తదాత్మకత్వేనప్రకృతత్వాదితిభావః. *అన్నాదోవసుదానః *చతుర్విధాభజన్తేమాం *సకలఫలప్రదోహివిష్ణుఃఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతివశాత్ సకలఫలప్రదస్యపరమాత్మనశ్చక్షుష్యత్వాదివిద్యానుగుణఫలహేతుత్వమత్రయుక్తమిత్యభిప్రాయేణాహ (నకశ్చిద్దోషఇతి) తదాత్మకత్వేప్రమాణందర్శయతి (కౌక్షేయజ్యోతిషశ్చేతి) వేదనస్యయథార్థవిషయత్వేసంభవత్యతస్మింస్తద్దృష్టిరూపతాశ్రయణంపరోక్తమయుక్తమితిభావః. ....

౨౬॥ సూ. ఛన్దోభిధానాన్నేతిచేన్నతథాచేతోర్పణనిగమాత్తథాహిదర్శనమ్॥ పూర్వస్మిన్వాక్యే *గాయత్రీవాఇదంసర్వమితిగాయత్ర్యాఖ్యంఛన్దోఽభిధాయ *తదేతదృచాభ్యనూక్తమిత్యుదాహృతాయామ్ *తావానస్యమహిమేత్యస్యామృచ్యపిచ్ఛన్దోవిషయత్వాన్నాత్రపరమపురుషాభిధానమితిచేత్. తన్న (తథాచేతోర్పణనిగమాత్) నగాయత్రీశబ్దేనచ్ఛన్దోమాత్రమిహాభిధీయతే- ఛన్దోమాత్రస్యసర్వాత్మకత్వానుపపత్తేః. అపితు బ్రహ్మణ్యేవగాయత్రీచేతోర్పణమిహనిగమ్యతే - బ్రహ్మణిగాయత్రీసాదృశ్యానుసన్ధానంఫలాయోపదిశ్యతఇత్యర్థః. సమ్భవతిచ *పాదోఽస్యసర్వాభూతానిత్రిపాదస్యామృతందివీతిచతుష్పదో బ్రహ్మణశ్చతుష్పదాగాయత్ర్యాచసాదృశ్యమ్. చతుష్పదాచగాయత్రీక్వచిద్దృశ్యతే-తద్యథా- *ఇన్ద్రశ్శచీపతిః। వలేనపీడితః। దుశ్చ్యవనోవృషా। సమిత్సుసాసహిరితి. తథా హ్యన్యత్రాపిసాదృశ్యాచ్ఛన్దోఽభిధాయీశబ్దోఽర్థాన్తరేప్రయుజ్యమానోదృశ్యతే-యథాసంవర్గవిద్యాయామ్ *తేవాఏతేపఞ్చాన్యేపఞ్చాన్యేదశసమ్పద్యన్తఇత్యారభ్య *సైషావిరాడన్నాదీత్యుచ్యతే........

ద్యుసంబన్ధివిషయస్యపూర్వవాక్యస్యపరమాత్మపరత్వమాక్షిప్యసమాధత్తే.

౨౬॥ సూ. ఛన్దోభిధానాన్నేతిచేన్నతథాచేతోర్పణనిగమాత్తథాహిదర్శనమ్॥ సూత్రేశఙ్కోపన్యాసపరమంశంవ్యాచష్టే (పూర్వస్మిన్నితి) పరిహారఖణ్డస్థంనేతిపదంసపూరకమాదత్తే (తన్నేతి) ఛన్దోఽభిధానంనేత్యర్థః.*తథాచేతోర్పణనిగమాదితిస్వాభిమతనిర్వాహంవదతాసూత్రకారేణాభిప్రేతాంఛన్దోమాత్రపరత్వానుపపత్తిమాహ(నగాయత్రీతి)కుతఇత్యత్రాహ (ఛన్దోమాత్రస్యేతి)పూర్వసూత్రే *చరణాభిధానాదితి స్వపక్షసాధకతయాకణ్ఠోక్తస్యహేతోఃపూర్వపక్షేఽనుపపత్తిఃసూత్రకారాభిప్రేతేతిభావః. ననుగాయత్ర్యాంబ్రహ్మదృష్టిరితిదృష్టివిశేషణభూతబ్రహ్మణశ్చరణాభిధానోపపత్తిరితిచేన్న- *మనోబ్రహ్మేతివద్దృష్టివిశేషణభూతబ్రహ్మవాచిపదసామానాధికరణ్యాభావాత్, దృష్టివిధానాభ్యుపగమేపి *తావానితిమన్త్రస్యదృష్టివిశేషణబ్రహ్మపరత్వేనోత్తరవాక్యేబ్రహ్మప్రత్యభిజ్ఞానోపపత్తేస్తదభ్యుపగమనైయర్థ్యాత్, అతోగాయత్ర్యాంబ్రహ్మదృష్టిశ్చోదయితురనభిమతా.——యాదవప్రకాశైస్తు*గాయత్రీవాఇత్యాదిబ్రాహ్మణోక్తసర్వభూతవాక్పృథివీశరీరహృదయప్రాణాత్మకత్వాభిధానాన్నచ్ఛన్దోమాత్రమితివ్యాఖ్యాతమ్. తతోపీదముచితం-అశ్రుతంహేతుంకల్పయిత్వాతదనుపపత్త్యాఛన్దఃపరత్వప్రతిక్షేపాదపి పూర్వసూత్రశ్రుతహేతోరేవానుపపత్త్యాతత్ప్రతిక్షేపోపపత్తేః.స్వవాక్యస్థహేతువివక్షాన్యాయ్యేతిచేత్.సత్యం-సతుహేతురనన్తరసూత్రేవివక్షితః. మన్త్రవర్ణోక్తపాదవత్త్వంతత్రవివక్షితమితిచేన్న- స్వపక్షసాధనాయతస్యాద్యసూత్రేకణ్ఠోక్తత్వాత్, ఛఙ్కాపరిహారాయతన్నేత్యత్రతస్యైవాభిప్రేతత్వాశ్రయణోపపత్తేః,. క్వచిదుక్తస్యహ్యన్యత్రోపజీవ్యత్వంన్యాయ్యమ్ - అన్యత్రానుక్తస్యచక్వచిదుక్తిరపేక్షితా- సాచేత్సిధ్యతి- తదనుగుణో నిర్వాహోన్యాయ్యః.—— ఏవం ఛన్దఃపరత్వేఽనుపపన్నేసతితస్య వాక్యస్యకోఽర్థఇత్యత్రాహ (అపిత్వితి) చేతోర్పణశబ్దంనిగమశబ్దంచవివృణ్వన్కస్మిన్కమర్థమిత్యాకాఙ్క్షాంచపూరయతి (బ్రహ్మణీతి)అనుసన్ధానోపదేశశబ్దాభ్యాంచేతోర్పణనిగమశబ్దౌవివృతౌ. కేనాకారేణసాదృశ్యమిత్యత్రాహ(సంభవతిచేతి)గాయత్రీసాదృశ్యంచతుష్పాత్త్వలక్షణమ్. చతుష్పాత్త్వమేవానుసన్ధేయమ్. నన్విహనానుసన్ధేయత్వంఫలంచశ్రూయతే. న- *పూర్ణమప్రవర్తినీంశ్రియంలభతేయఏవంవేదేతిశ్రవణాత్. పూర్ణత్వం - అపరిచ్ఛిన్నత్వమ్. అప్రవర్తిత్వం - అచలత్వం.స్థిరత్వమ్. అనన్తస్థిరాచశ్రీఃముక్తైశ్వర్యమ్. ననుహార్దాకాశవిశిష్టపరమాత్మోపాసనఫలంహితచ్ఛ్రూయతే- *యద్వైతద్బ్రహ్మేతీదంవావతద్యోఽయంబహిర్ధాపురుషాదాకాశఃయోవైసబహిర్ధాపురుషాదాకాశోఽయంవావసయోఽయమన్తఃపురుషఆకాశోయోవైసోఽన్తఃపురుషఆకాశోఽయంవావసయోఽయమన్తర్హృదయఆకాశస్తదేతత్పూర్ణమప్రవర్తీతిహిశ్రూయతే. అతోనగాయత్రీసాదృశ్యానుసన్ధానఫలమిదమితి. ఉచ్యతే-స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నత్వేపిబ్రహ్మణఃపరిచ్ఛిన్నైఃపదార్థైశ్చతుష్పాత్త్వోపదేశస్యోపాసనార్థత్వాభావేవైయర్థ్యాత్, ప్రకరణేతస్యఫలాన్తరావిధానాచ్చగాయత్రీసాదృశ్యరూపస్యచతుష్పాత్త్వస్యానుసన్ధేయతాప్రతీయతే. తత్రభూతపృథివీశరీరహృదయైశ్చతుష్పాత్త్వేఽభిహితే బ్రహ్మణోఽపూర్ణత్వాస్థిరత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థంపూర్ణత్వాప్రవర్తిత్వగుణకతయైవచతుష్పాద్బ్రహ్మణఉపాసనంవిధీయతఇతి.*త్రిపదాగాయత్రీతిహిశ్రుతిః-తత్కథంచతుష్పాత్త్వమిత్యత్రాహ(చతుష్పదాచేతి)గాయత్రీశబ్దస్యముఖ్యార్థావివక్షాకథమితిశఙ్కాయామ్ *తథాహిదర్శనమితిసూత్రఖణ్డంవ్యాచష్టే(తథాహ్యన్యత్రాపీత్యాదినా)వాయ్వగ్నిసూర్యచన్ద్రసలిలానిప్రాణవాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనాంసిచదశసంఖ్యత్వాద్విరాట్. సదృశేసదృశాన్తరవాచిశబ్దప్రయోగశ్శ్రుతిసమాధిరిత్యర్థః. అన్నాత్ - అన్నంచతదత్తిచేత్యన్నాత్. ననుజ్యోతిర్వాక్యేపరమాత్మలిఙ్గాభావాత్ ఆద్యంసూత్రంతస్యపరమాత్మపరత్వసమర్థనార్థమితిసప్రయోజనమ్. ద్వితీయంతుకిమర్థమ్ - ఛన్దోమాత్రప్రసిద్ధస్యాపిగాయత్రీశబ్దస్యపరమాత్మాసాధారణసర్వాత్మకత్వలిఙ్గబలాత్పరమాత్మవిషయత్వంహ్యాకాశాధికరణన్యాయేనసిద్ధమ్. ఉచ్యతే-గాయత్రీశబ్దస్యస్వార్థప్రహాణేనబ్రహ్మపరత్వేచతుష్పాత్త్వమవివక్షితంస్యాత్ -తచ్చోపదిశ్యతే. గాయత్ర్యవచ్ఛిన్నబ్రహ్మపరత్వేసర్వాత్మకత్వమనుపపన్నమ్. గాయత్ర్యవచ్ఛిన్నబ్రహ్మణస్సర్వాత్మకత్వోక్తేస్స్తుతిరితిచేత్ - తతోపిగాయత్ర్యాఏవస్తుతిస్సర్వాత్మకత్వోక్తిరితిపక్షమిత్యధికాశఙ్కాపరిహారపరంసూత్రమ్.గాయత్రీశబ్దస్యతత్సదృశబ్రహ్మపరత్వాచ్చతుష్పాత్త్వసర్వాత్మకత్వోపపత్తిరితిపరిహారః. ....

ఇతశ్చ గాయత్రీశబ్దేన బ్రహ్మైవాభిధీయతే.

౨౭॥ సూ. భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తేశ్చైవం॥ భూతపృథివీశరీర హృదయానినిర్దిశ్య *సైషా చతుష్పదేతి వ్యపదేశో బ్రహ్మణ్యేవ గాయత్రీశబ్దాభిధేయ ఉపపద్యతే.

ఉపక్రమస్థగాయత్రీశబ్దానురోధేన మన్త్రగతసర్వాత్మకత్వమస్వారస్యేన నిర్వాహ్యం- నతు సర్వాత్మకత్వానురోధేనోపక్రమస్థగాయత్రీపదాస్వారస్యం న్యాయ్యమితి శఙ్కాయాముపక్రమ ఏవ గాయత్రీపరత్వే స్వారస్యహానిరుచ్యతే.

౨౭॥ సూ. భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తేశ్చైవం॥ పూర్వస్మిన్ సూత్రే *పాదోస్యేతిమన్త్రోక్తసర్వాత్మకత్వానుపపత్తిరుక్తా - అత్ర తు *గాయత్రీవా ఇత్యాది బ్రాహ్మణోక్తచతుష్పాత్త్వానుపపత్తిరుచ్యతే. భూతం-ఆత్మవర్గః. పృథివీ-అయం లోకః. కర్మార్జనభోగస్థానం. తదుపకరణం శరీరం. హృదయం-ఆత్మనః స్థిత్యనుగుణః ప్రదేశవిశేషః. ఏవముపక్రమస్యైవ పరమాత్మపరత్వం దర్శితం.——యాదవప్రకాశైస్త్విదం సూత్రం *పాదోస్యేతిమన్త్రవర్ణోక్తభూతాదిపాదానుపపత్త్యా బ్రహ్మప్రతిపాదనసమర్థనపరం వ్యాఖ్యాతం. *గాయత్రీవా ఇదం సర్వమిత్యాది బ్రాహ్మణం న చతుష్పాత్త్వపరం- కిన్తు సర్వభూతవాక్పృథివీశరీరహృదయప్రాణరూపవిధాషట్కపరం. *సైషా చతుష్పదా షడ్విధేతి వాక్యఞ్చ షాడ్విధ్యానువాదేన చతుష్పాత్త్వవిధానపరం. చతుష్పాత్త్వఞ్చ *పాదోస్యేతిమన్త్రవర్ణప్రతిపాద్యం. తత్ర చేతనాచేతనరూపస్సఖిలవికారాత్మా ప్రథమః పాదః. *త్రిపాదస్యామృతం దివీతి వాఙ్మయప్రాణమయమనోమయాత్మానస్త్రయః పాదా ఉచ్యన్త ఇతి ప్రతిపాదితం. తదనుపపన్నం. కథం. ఉచ్యతే- తత్ర మన్త్రవర్ణోక్తచతుష్పాత్త్వపరత్వాదపి బ్రాహ్మణోక్తార్థవిషయత్వోపపత్తిః పూర్వమేవ దర్శితా. కిఞ్చ- ప్రాథమికగాయత్రీవాక్యానురోధేన పశ్చాదుదాహృతమన్త్రవర్ణో నేయ ఇతి శఙ్కా తావదవతరతి- సా చ మన్త్రవర్ణోక్తార్థస్య హేతుతయోపన్యాసే వ్యవతిష్ఠతే. ఉపక్రమస్థగాయత్రీవాక్య ఏవ పరమాత్మసాధకహేతుప్రదర్శనే సతు నివర్తతే. సతు హేతుస్సూత్రే నేత్యనేనాభిప్రేత ఇతి చేత్. న- శఙ్కాయాః పరిహారస్య చోత్సూత్రత్వాదపి శఙ్కామాత్రస్యోత్సూత్రస్య శబ్దాదేవ పరిహారసిద్ధ్యనుగుణనిర్వాహస్య న్యాయ్యత్వాత్. *గాయత్రీవా ఇదం సర్వమిత్యాదివాక్యస్య షాడ్విధ్యపరత్వమప్యయుక్తం- *సైషా చతుష్పదా షడ్విధేతి నిగమనవాక్యస్య స్వరసతశ్చతుష్పాత్త్వషాడ్విధ్యనిగమనపరత్వప్రతీతేః. నను సర్వభూతవాక్పృథివీశరీరహృదయప్రాణాఖ్యపదార్థషట్కప్రతిపాదనాత్ స్వారస్యభఙ్గేనాపి షాడ్విధ్యనిగమనపరత్వమాస్థేయమితి చేన్న- వాక్ప్రాణయోర్గానత్రాణాదివదన్యార్థముక్తతయా భూతపృథివ్యాదివత్ ప్రాధాన్యతః ప్రతిపాద్యత్వాభావేన పదార్థషట్కాసిద్ధేః. బ్రహ్మణో గానత్రాణాభ్యాం గాయత్రీశబ్దవాచ్యత్వోపపాదనాయ వాక్ ప్రస్తుతా- శరీరస్య ప్రాణప్రతిష్ఠాత్వోపపాదనాయ ప్రాణప్రసఙ్గః. తథాహి- గాయత్రీవా ఇదం సర్వం భూతమితి గాయత్రీశబ్దశ్చతుష్పాద్బ్రహ్మపరః. సర్వభూతశబ్ద ఆత్మపరః. ఆత్మవర్గస్య తత్త్వాదత్త్వం సామానాధికరణ్యేనోక్తం. తస్యైవ బ్రహ్మణో గానత్రాణాదిభిర్గాయత్రీత్వం చ వివక్షుః శ్రుతిర్గానత్రాణోపపాదనాయ వాగ్రూపత్వమాహ వాగ్వై గాయత్రీతి- గాయత్రీశబ్దవాచ్యం చతుష్పాద్బ్రహ్మ వాగ్రూపవిశిష్టమిత్యర్థః. *రసోహమప్సు కౌన్తేయేత్యారభ్యోచ్యతే*శబ్దః ఖే పౌరుషం నృష్వితి- తథా భగవత్పరాశరవచనం *శబ్దమూర్తిధరస్యైతద్రూపం విష్ణోర్మహాత్మన ఇతి. తతః కిం వివక్షితషాడ్విధ్యస్యేత్యత్రాహ వాగ్వా ఇదం సర్వం భూతం గాయతి చ త్రాయతే చేతి-వాగ్విశిష్టం పరం బ్రహ్మ సర్వం భూతం గాయతి- అభిధత్తే హితాహితవిధినిషేధముఖేన త్రాయతే చేత్యర్థః. ఏవమేకః పాదో గానత్రాణరూపవిధాద్వయం చోక్తం. తదనువాదపూర్వకం ద్వితీయం పాదం సామానాధికరణ్యేనాహ యా వై సా గాయత్రీయం వావ సా యేయం పృథివీతి- ఉక్తాకారవిశిష్టప్రకృతధర్మిపరో యత్తచ్ఛబ్దౌ-యా-సర్వభూతరూపైకపాదా గాయత్రీ-గాయత్ర్యాఖ్యం బ్రహ్మ తదేవ పృథివీత్యర్థః. కథం పృథివ్యా బ్రహ్మాత్మకత్వమిత్యత్రాహ అస్యాం హీతి- బ్రహ్మాత్మకత్వాదేవ హి సర్వభూతప్రతిష్ఠాత్వం-నహి కేవలపృథివ్యాః సర్వభూతధారణశక్తిరిత్యర్థః. ప్రతిష్ఠాత్వం చ నియతమిత్యాహ ఏతామేవ నాతిశీయత ఇతి-పృథివీం భూతజాతం నాతివర్తతే- కర్మవశ్యానాం నియమేన ప్రతిష్ఠాత్వాదశక్యాతిక్రమణేత్యర్థః. పృథివీమయబ్రహ్మాణ్డోదరే హి కర్మభోక్తృవర్గః పరివర్తతే. ఏవం ద్వితీయః పాదో భూతప్రతిష్ఠాత్వతదనతివర్త్యత్వరూపం విధాద్వయం చోక్తం. అథ తృతీయం పాదమాహ యా వై సా పృథివీయం వావ సా యదిదమస్మిన్పురుషే శరీరమితి-పురుషశబ్దః శరీరవిశిష్టజీవపరః-పృథివీరూపపాదవిశిష్టా యా సా గాయత్రీ-గాయత్ర్యాఖ్యం బ్రహ్మ సా శరీరం-శరీరాఖ్యపాదవిశిష్టేత్యర్థః. భూతపృథివ్యోర్గాయత్రీసామానాధికరణ్యేన నిర్దిష్టతయా పృథివీశబ్దస్య బ్రహ్మపర్యన్తత్వేన తదుపస్థాపనక్షమత్వాత్, దగ్ధపట్టన్యాయేన అత్రాపి పాదాన్తరస్య తత్సామానాధికరణ్యేన నిర్దేష్టుం యుక్తత్వాచ్చ. శరీరస్య బ్రహ్మాత్మకత్వం ప్రాణప్రతిష్ఠాత్వతదనతివర్త్యత్వాభ్యాముపపాదయతి అస్మిన్హీమే ప్రాణాః ప్రతిష్ఠితాః ఏతదేవ నాతిశీయన్త ఇతి. చతుర్థం పాదమాహ యద్వై తత్పురుషే శరీరమిదం వావ తద్యదిదమస్మిన్నన్తః పురుషే హృదయమితి - శరీరాఖ్యపాదవిశిష్టం యద్గాయత్ర్యాఖ్యం బ్రహ్మ తదేవ హృదయమిత్యర్థః. పూర్వవద్బ్రహ్మాత్మకత్వముపపాదయతి అస్మిన్హీమే ప్రాణాః ప్రతిష్ఠితాః ఏతదేవ నాతిశీయన్త ఇతి. ప్రాణాః- ప్రాణాపానాదయః. ఇన్ద్రియాణి వా. తేషాం హృదయసమ్బన్ధినాడీద్వారా హృదయప్రతిష్ఠితత్వం. ప్రాణశబ్దస్య జీవపరత్వం కేచిదాహుః. తదయుక్తం - భూతప్రాణశబ్దయోరర్థవైషమ్యాభావేన తదభిమతషాడ్విధ్యాసిద్ధేః. భూతపృథివీశరీరహృదయవాక్ప్రాణైర్హి తేషాం షాడ్విధ్యం వదన్తి. ఏవం తృతీయచతుర్థౌ పాదౌ ప్రాణప్రతిష్ఠాత్వతదనతివర్త్యత్వరూపం విధాద్వయం చోక్తం. ఏవముక్తం చతుష్పాత్త్వం షాడ్విధ్యం చ నిగమయతి సైషా చతుష్పదా షడ్విధా గాయత్రీతి. నన్వేవం తర్హి బ్రహ్మణః పరిచ్ఛిన్నత్వం స్యాదితి శఙ్కాయాముక్తస్య మహిమ్న ఏతావత్త్వప్రతిషేధికామృచముదాహరతి తదేతదితి. బ్రహ్మాభిప్రాయేణ నపుంసకత్వం. తదేతత్ -చతుష్పాత్ షడ్విధం చ బ్రహ్మేత్యర్థః. *స భూమిం విశ్వతో వృత్వేత్యుక్త్వా *ఏతావాన

స్యమహిమా అతో జ్యాయాంశ్చ పూరుష ఇతి పురుషసూక్తే శ్రూయతే. ఇహ చ పృథివ్యాం భూతశరీరహృదయాన్యన్తర్గతాని- అతః * తావానస్య మహిమేత్యనేన పృథివీతదన్తర్గతపదార్థైశ్చతుష్పాత్త్వరూపమహిమానువాదః. తావత్త్వం ప్రతిషేధతి అతో జ్యాయానితి. పాదోఽస్యేతి- ఇహోక్తం పాదచతుష్టయమేకపాదస్థానీయం- అతోఽతిరిక్తా త్రిపాద్విభూతిః - తస్మాదతో జ్యాయానిత్యుపపన్నమిత్యర్థః. ఏవమస్యా ఋచః పరిచ్ఛిన్నత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థత్వం యుక్తం - అనన్తరమపి * తదేతత్సర్వమప్రవర్తి పూర్ణమప్రవర్తినీం శ్రియం లభతే య ఏవం వేదేతి పూర్ణత్వాదిగుణకతయోపాసనవిధానాత్. నన్వేవం సతి బ్రాహ్మణోక్తచతుష్పాత్త్వవిషయత్వాభావేన బ్రాహ్మణస్య ఋచశ్చైకార్థ్యం న సిద్ధ్యేత్. న- ఉభయోర్బ్రహ్మవిషయత్వాత్. యదీయమృగుక్తచతుష్పాత్త్వవిషయా న భవతి - తర్హి కిమర్థం తదుదాహరణం. పరిచ్ఛిన్నత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థమిత్యుక్తం. తథా సత్యేవార్థవత్త్వం- న హ్యుక్తమాత్రజ్ఞాపనే ప్రయోజనం. న చేయమృక్ పూర్వోక్తవివరణరూపా దృశ్యతే. కించ- ఋచశ్చతుష్పాత్త్వాన్తరపరత్వం పరేషామప్యవర్జనీయం- జాగ్రదాద్యవస్థాత్రయోపలక్షితం బాహ్యశరీరహార్దరూపేణ త్రేధా విభక్తకార్యాకాశోపలక్షితం వా కారణస్వరూపం త్రిపాదుచ్యత ఇతి హి తత్కృతయోజనా- తత్ర కథం సర్వభూతైర్జాగ్రదాద్యవస్థాత్రయత్రివిధాకాశోపలక్షితరూపేణ చతుష్పాత్త్వం, భూతపృథివీశరీరహృదయైశ్చతుష్పాత్త్వం, చైకరూపం భవతి. చతుష్పాత్త్వం హి బహువిధం శ్రూయతే- * చతుష్పాద్బ్రహ్మ వాక్పాదః ప్రాణః పాదశ్చక్షుః పాదః శ్రోత్రం పాద ఇతి- తథా *అగ్నిః పాదో వాయుః పాద ఆదిత్యః పాదో దిశః పాద ఇతి చ. ఏవం జ్ఞాతమాత్రజ్ఞాపనే ప్రయోజనాభావాత్, పురుషసూక్తప్రక్రియానుగుణ్యాత్, వచనాన్తరవాక్యానుగుణ్యాత్, బ్రహ్మణో వివిధచతుష్పాత్త్వసంభవాత్, చతుష్పాత్త్వభేదస్య పరపక్షేఽప్యవర్జనీయత్వాచ్చ యథోక్త ఏవాస్యా ఋచోఽర్థః. అథ చతుర్థపాదత్వేనోక్తహృదయస్థాకాశస్య మహత్త్వం వక్తుం బాహ్యాకాశస్య బ్రహ్మతుల్యత్వం సామానాధికరణ్యేనాహ యద్వై తద్బ్రహ్మేతీదం వావ తద్యోఽయం బహిర్ధా పురుషాదాకాశ ఇతి - ఆకాశః స్వకార్యవ్యాపిత్వామూర్తత్వాచలత్వాదిభిః బ్రహ్మతుల్య ఇత్యర్థః. అయం వావ స యోఽయమన్తః పురుష ఆకాశః అయం వావ స యోఽయమన్తర్హృదయ ఆకాశ ఇతి నిర్దేశో ధర్మైక్యాభిప్రాయః. ఏవం హార్దాకాశమాహాత్మ్యేన హృదయం స్తుతం భవతి. ఏవం చతుష్పదః షడ్విధస్య బ్రహ్మణః ప్రపఞ్చాన్తర్భావేన పరిచ్ఛిన్నత్వాస్థిరత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం పూర్ణత్వాప్రవర్తిత్వగుణకతయోపాసనం మోక్షఫలకం విదధాతి తదేతదితి. తదేతత్-చతుష్పాత్ షడ్విధమిత్యర్థః. నాత్ర హృదయమాత్రే బ్రహ్మోపాసనవిధిః-సప్తమ్యశ్రవణాత్. అథ బ్రహ్మోపాసనాఙ్గత్వేన ద్వారపోపాసనం విధీయతే తస్య హ వా ఏతస్య హృదయస్యేత్యాదినా. తత్ర చ ప్రాణవృత్తివిశేషాప్యాయితచక్షురాద్యనుగ్రాహకా ఆదిత్యాదయ ఉపాస్యాః. న చ హృదయస్యేత్యుక్తత్వాత్ ద్వారపోపాసనం హృదయోపాసనాఙ్గమితి వాచ్యం- కింతు ప్రకృతచతుష్పాద్బ్రహ్మోపాసనాఙ్గం. హృదయస్యేతి నిర్దేశస్తు చతుర్థపాదత్వేన హృదయస్యావ్యవహితప్రకృతత్వాత్, నాడీద్వారా చక్షురాదీనాం తత్సంబద్ధత్వాచ్చ కృతః. ఏవం గాయత్రీవిద్యాప్రకృతస్య సకలఫలప్రదస్య ద్యుసంబన్ధినః పరస్య జ్యోతిష ఆభిరూప్యకీర్తిమత్త్వరూపఫలవిశేషార్థం కౌక్షేయజ్యోతీరూపత్వేన ఉపాసనవిధానాయాథ యదతః పరో దివో జ్యోతిరిత్యాద్యారభ్యతే. ఏవం వాక్ప్రాణయోరన్యార్థముదాహృతత్వాత్, నిగమనవాక్యస్వారస్యాచ్చ భూతపృథివీశరీరహృదయాన్యేవ పాదాః-గానత్రాణభూతప్రతిష్ఠాత్వతదనతిశయప్రాణప్రతిష్ఠాత్వతదనతిశయాభ్యాం షడ్విధాః. నను *సైషేత్యాదివాక్యస్య షడ్విధ్యానువాదేన చతుష్పాత్త్వవిధానపరత్వే సతి ఋచశ్చతుష్పాత్త్వోపదేశపరత్వం సిధ్యతి - తతశ్చ * తదేతదృచాభ్యనూక్తమితి ఘటకవాక్యస్వారస్యం భవేదితి చేత్. తదయుక్తం- ప్రథమశ్రుతస్య బ్రాహ్మణవాక్యనిగమనస్య స్వారస్యభఙ్గేన పాశ్చాత్యసందంశకవాక్యానురోధానుపపత్తేః, అన్యార్థతయా ప్రస్తుతయోర్వాక్ప్రాణయోర్భూతపృథివ్యాదితుల్యతాపరికల్పనస్యోపక్రమస్వారస్యవిరుద్ధత్వాచ్చ. ఋగుపన్యాసస్య ప్రయోజనం తత్రోపపత్తయశ్చ దర్శితాః. న హ్యేకరూపమేవ బ్రహ్మణశ్చతుష్పాత్త్వమితి నియన్తుం శక్యం- చతుష్పాత్త్వవైవిధ్యస్యాన్యత్రాపి శ్రుతత్వాత్. కించ- త్రిపాచ్ఛబ్దనిర్వాహశ్చ నిరూపణీయః. తథా హి- మనోమయవాఙ్మయప్రాణమయాస్త్రయ ఈశ్వరవ్యూహాః - తైత్తిరీయప్రకారమవస్థితం బ్రహ్మ త్రిపాదమృతం వివక్షితమిత్యుచ్యతే. తత్ర తావత్ప్రసిద్ధమనోవాక్ప్రాణానామచిద్వికారత్వాన్నేశ్వరవ్యూహత్వమమృతత్వం చ సంభవతి. సప్తాన్నబ్రాహ్మణోక్తానాం మనోవాక్ప్రాణానుగ్రాహకానామగ్న్యాదిత్యచన్ద్రాణాం చ కర్మవశ్యత్వాత్ సృజ్యత్వాచ్చ నేశ్వరవ్యూహత్వమమృతత్వం చ యుజ్యతే- * చన్ద్రమా మనసో జాతః చక్షోః సూర్యో అజాయత। ముఖాదిన్ద్రశ్చాగ్నిశ్చ *భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః। భీషాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ *అసౌ యోఽపక్షీయతి అసౌ య ఆపూర్యత ఇతి తేషాం సృజ్యత్వకర్మవశ్యత్వే హి శ్రూయేతే. మనోవాక్ప్రాణశబ్దవాచ్యతయాఽభిమతానాం సత్త్వతమోరజసాం శక్తిరూపాణాం ప్రజ్ఞాశక్తివాక్శక్తిక్రియాశక్తిశబ్దవాచ్యానాం ద్యుపృథివ్యప్శబ్దవాచ్యతయాఽభిమతానాం స్థూలానాం సవికారాణాం సత్త్వతమోరజసాం చాధిష్ఠాతార ఈశ్వరాంశాస్త్రయ ఈశ్వరవ్యూహా ఇతి చేత్. తైరపి త్రిపాత్త్వం దుర్వచం-వాఙ్మయప్రాణమయయోర్మనోమయాదుత్పత్త్యభ్యుపగమేన త్రయాణాం నిత్యత్వాయోగేన త్రిపాదమృతమితి నిర్దేశానుపపత్తేః. తేషాం శక్తిరూపేణామృతత్వమితి చేత్-శక్తిరూపేణామృతత్వం *పాదోఽస్య సర్వా భూతానీతి పాదత్వేనోక్తానాం సర్వభూతానాం స్వప్రకృతికానామప్యస్తీతి *త్రిపాదస్యామృతం దివీతి వచనవైయర్థ్యం స్యాత్. కించ-*ఈశ్వరః పర ఆత్మా తపో బ్రహ్మ మనోమయ ఇత్యారభ్య * తస్య ద్వౌ వ్యూహౌ వాకాశశరీరః ప్రాణశరీరశ్చ తయోరన్యే ప్రత్యేకమసంఖ్యాతాః ప్రతిజీవమవస్థితా వ్యూహా ఇత్యుపనిషత్కల్పే భవద్భిరుచ్యతే. కిమసఙ్ఖ్యేయానామీశ్వరవ్యూహానాం జీవానామివ స్వత ఏవ స్వరూపగతో భేదః - ఉతాధిష్ఠేయగతభేద ఏవేశ్వరవ్యూహభేద ఇత్యుపచారాదుచ్యతే. ప్రథమే జీవబహుత్వేశ్వరైకత్వశ్రుతీనాం వైయర్థ్యం- సమష్ట్యైక్యస్య వ్యష్టిభేదస్య చ జీవేశ్వరయోస్తుల్యత్వాత్. శ్రూయతే హి *త్వమేకోఽసి బహూననుప్రవిష్టః * అన్తః ప్రవిష్టః శాస్తా జనానాం * ఏకః సన్ బహుధా విచారః *ఏకో దేవః సర్వభూతేషు గూఢః * ఏకో వశీ నిష్క్రియాణాం బహూనాం ఏకం బీజం బహుధా యః కరోతి *ఏకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్ *యః పృథివీమన్తరే సంచరన్నిత్యారభ్య బహుష్వవస్థానము

క్త్వా *ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యాది. ద్వితీయే చ పక్షే కిమీశ్వరవ్యూహాధిష్ఠేయా గుణాః- ఉత గుణశక్తయః. ప్రథమే సత్త్వతమోరజసాముత్పత్తేః పూర్వం నిర్గుణానాం తేషామవస్థానవాదో న ఘటతే. ఉక్తం హి తత్త్వవిచారణాయాం భవద్భిః *యస్మాదేషాం ప్రళయకాలేష్వవస్థానమామ్నాయతే తస్మాద్గుణోత్పత్తేః ప్రాగప్యేషామవస్థానాన్నిర్గుణా ఏతే ఇతి. ద్వితీయే చ గుణప్రళయాత్పశ్చాద్గుణశక్తీనామీశ్వరాధిష్ఠేయత్వం నోపపద్యతే- తాసామధిష్ఠానం హి కార్యాభిముఖీకరణలక్షణం ప్రేరణం- తత్తదానీమస్తి చేదా సర్గకాలాద్గుణానుత్పత్తిరనుపపన్నా. కార్యానుత్పాదనమపీశ్వరాధిష్ఠానాధీనమితి చేత్- తర్హి పరమాత్మనస్స్వాపే గుణశక్తీనాం తదధిష్ఠితత్వాభావాత్కార్యోత్పత్తిప్రసఙ్గః. స్వాపప్రబోధౌ హి ఈశ్వరస్య త్వదభ్యుపగతౌ- అలఃకార్యానుత్పాదనస్యేశ్వరాధిష్ఠానానపేక్షత్వేన గుణశక్తీనామధిష్ఠాతృత్వాభావేన వ్యూహభేదాభావాద్గుణోత్పత్తేః ప్రాక్ నిర్గుణత్వేన త్రయాణాం వ్యూహానాం కించిత్కాలమవస్థానమయుక్తం. అధిష్ఠేయభేదమనపేక్ష్య స్వత ఏవ భేదశ్చేత్- త్రిత్వస్యానాదిత్వాన్మనోమయాదితరయోరుత్పత్తిరనుపపన్నా. కించ- తిసృష్వపీశ్వరవ్యష్టిషు కిం ప్రమాణం. *ఏతన్మయో వా అయమాత్మా వాఙ్మయో మనోమయః ప్రాణమయ ఇతి శ్రుతిరితి చేత్. న- జీవస్య మనోవాక్ప్రాణోపకరణత్వప్రతిపాదనపరత్వాత్తస్యాః. తథా హి - *యత్సప్తాన్నాని మేధయా తపసాఽజనయత్పితేత్యుపక్రమాత్మనస్సంకల్పాద్దేహినాముపజీవ్యత్వాదన్నశబ్దవాచ్యానాం సప్తానాముత్పత్తిముక్త్వా తత్ర ప్రసిద్ధాన్నం దర్శపూర్ణమాసౌ పయశ్చేత్యన్నచతుష్టయస్య మానుషదేవతిర్యక్షు వినియోగముక్త్వా * త్రీణ్యాత్మనే కురుతేత్యవశిష్టాన్నత్రయస్య సర్వవిధప్రవృత్తిహేతుత్వాత్ సామాన్యేన సర్వభోక్తృవర్గశేషముకరోదిత్యుక్త్వా * అన్యత్రమనా అభూవం నాదర్శమన్యత్రమనా అభూవం నాశ్రౌషం కామస్సంకల్పో విచికిత్సా శ్రద్ధాఽశ్రద్ధా ధృతిరధృతిర్హ్రీర్ధీర్భీరిత్యేతత్సర్వం మన ఏవేతి ప్రసిద్ధం మన ఏవ ప్రతిపాదితం. కామాదీనాం మనఃకార్యత్వాత్సామానాధికరణ్యం. *యః కశ్చ శబ్దో వాగేవ సేతి సామానాధికరణ్యమపి శబ్దస్య వాగిన్ద్రియాధీనోచ్చారణత్వనిబన్ధనం - అతశ్శబ్దోచ్చారణకారణం ప్రసిద్ధవాగిన్ద్రియమేవోక్తం. * ప్రాణోఽపానో వ్యాన ఉదానస్సమాన ఇత్యేతత్సర్వం ప్రాణ ఏవేతి పఞ్చవృత్తిః ప్రాణ ఏవ స్పష్టమభిహితః. * ఏతన్మయ ఇత్యేతచ్ఛబ్దశ్చ ప్రకృతమనోవాక్ప్రాణపరః. * అయమాత్మేత్యయంశబ్దవిశేషిత ఆత్మా చ ప్రసిద్ధో జీవః- నతు పరమప్రకృతః పరమాత్మా. తస్య జీవస్య త్రివిధోపకరణవత్త్వమేతన్మయ ఇతి ప్రతిపాదితం. పశ్చాత్ * త్రయో లోకా ఏత ఏవేత్యాదినా తేషాం ప్రశంసా కృతా. * యత్కించ విజ్ఞాతం వాచస్తద్రూపం వాగ్ఘి విజ్ఞాతా వాగేనం తద్భూత్వాఽవతీతి- యద్వ్యాగ్వ్యవహారాద్విజ్ఞాతం తత్సర్వం వాచో రూపం- అవచ్ఛేదకం. వాగ్విజ్ఞాతా- విజ్ఞాయమానం సర్వం వాగధీనం. ఉపచారాత్సామానాధికరణ్యం. వాగేవైనం తద్భూత్వాఽవతి - యద్వా వాచా విజ్ఞాతం వస్తు పురుషస్యోపకరోతి- తద్భూత్వా తత్స్వరూపేణ వాగేవోపకరోతీత్యర్థః. *విజిజ్ఞాస్యమితి- చిన్తనీయం. పూర్వవద్యోజనా. యచ్చిన్తితం దేవతాదికం ఉపకరోతి- తద్భూత్వా మన ఏవోపకరోతీత్యర్థః. *అవిజ్ఞాతమితి- పూర్వవద్యోజనా. పూర్వసుకృతవశాదచిన్తితం యదుపకరోతి - తద్భూత్వా ప్రాణ ఉపకరోతీత్యర్థః. ఏవం ప్రశస్య త్రయాణామధిష్ఠానాని అధిష్ఠాతౄంశ్చ దర్శయతి *తస్యై వాచ ఇత్యాదినా- వాచః వాగిన్ద్రియస్య పృథివీ శరీరం - ఆయతనం. జిహ్వాగోళకస్థం పార్థివాంశమాశ్రిత్య వాగిన్ద్రియం తిష్ఠతీత్యర్థః. *జ్యోతీరూపమయమగ్నిః- జ్యోతిర్మయమధిష్ఠాతృదేవతాస్వరూపమగ్నిరిత్యర్థః. *యావత్యేవ వాక్ తావతీ పృథివీ తావానయమగ్నిరితి- యత్ర యత్ర వాగిన్ద్రియం తత్ర తత్ర తదధిష్ఠానతయా పృథివ్యస్తి- అధిష్ఠాతృతయాఽగ్నిరప్యస్తీత్యర్థః. *అథైతస్య మనసో ద్యౌశ్శరీరమితి- ఇహ ద్యుశబ్ద ఆకాశమాత్రపరః- నతు లోకవిశేషపరః- అనుపపత్తేః. నహి స్వర్గలోక ఏవ మనసోఽధిష్ఠానం- మనుష్యాణాం అమనస్కత్వప్రసఙ్గాత్. ద్యుశబ్దో హి లోకవిశేషే నభోమాత్రే చ వర్తతే- *సురలోకో ద్యోదివౌ ద్వే స్త్రియాం *ద్యోదివౌ ద్వే స్త్రియామభ్రం వ్యోమ పుష్కరమమ్బరమితి హి నామానుశాసనం. అత ఆకాశమాత్రవివక్షా. తత్రాపి సామర్థ్యాత్ హృదయాకాశే పర్యవస్యతి. హృదయచ్ఛిద్రరూపాకాశ ఆయతనమిత్యర్థః. *జ్యోతీరూపమిత్యాదేః పూర్వవత్. తౌ- అగ్న్యాదిత్యౌ. మిథునం సమైతాం- మిథునీభావమగచ్ఛతాం. తతః ప్రాణోఽజాయత. అయమస్యాభిప్రాయః- ఆదిత్యాధిష్ఠేయమనఃపూర్వికాఽగ్న్యధిష్ఠేయవాక్ప్రవృత్తిః- తదుభయపూర్వికా పఞ్చవృత్తిప్రాణాధీనా శరీరప్రవృత్తిరితి. ప్రాణస్యాసపత్నత్వం - చక్షురాదిష్వసదృశస్య ప్రతిస్పర్ధివిరహితత్వం. *అథైతస్య ప్రాణస్యాపశ్శరీరమితి- * ప్రాణా వా ఆప ఇతి శ్రుతిః, *పానీయం ప్రాణినాం ప్రాణా విశ్వమేవ చ తన్మయమిత్యాయుర్వేదవిదః,- అతః ప్రాణస్య ఆప ఆయతనం. *జ్యోతీరూపమిత్యాది పూర్వవత్. మనఃప్రాణయోరభిమానిదేవతాన్తరశ్రవణేపి శ్రుతిత్వావిశేషాదేవమపి సంభవతీత్యభ్యుపగన్తవ్యం. ఆనన్త్యం ప్రతిశరీరం మన ఆదివ్యష్టిభేదాత్. *స ఏష సంవత్సర ఇత్యాదినా- *దిన్త్రిమాష్షడ్ఢౌ తా సఙ్గుట్ఠాక్ కల్పయాతీతి ప్రకారేణ సర్వర్తుప్రవర్తకతయా సంవత్సరసంజ్ఞస్య రాత్ర్యధీనోపచయాపచయాన్వితకలామయస్య ప్రాణాధిదైవస్య చన్ద్రస్య ప్రజారక్షకత్వం, *సౌమ్యో వై దేవతయా పురుష ఇతి ప్రక్రియయా పురుషస్య చన్ద్రాధీనత్వం, తద్వేదనఫలం, చోక్తం. పశ్చాన్మనోవాక్ప్రాణానాం వ్యాపారస్య పరలోకేఽభ్యధికత్వం వక్తుం *అథ త్రయో లోకా ఇత్యాదినా లోకత్రయం ప్రస్తుత్య పుత్రే విన్యస్తభారస్య తన్ముఖేనైహలౌకికార్థప్రాప్తిం, కేవలకర్మణా స్వర్గప్రాప్తిం, కామ్యవిద్యావిశేషేణ దేవలోకప్రాప్తిం, చాభిధాయ పిత్రా మ్రియతో మనుష్యస్యాధ్యయనయజ్ఞాదికం శ్రేయస్సర్వం పుత్రేణ సంపాద్యమితి తస్మిన్నిహితభరత్వముక్త్వా *అయం యద్వై వంవిదస్మాల్లోకాత్ప్రైత్యథైభిరేవ ప్రాణైస్సహ పుత్రమావిశతీత్యుక్తం- పుత్రో భూత్వా యజ్ఞాదికమయమేవ కరోతి- పుత్రకృతం సర్వం పరలోకగతస్య పితుస్స్వానుష్ఠితసుకృతవదుపకారకం భవతీత్యర్థః. *అథైనమేతే దేవాః ప్రాణా అమృతా ఆవిశన్తీతి- ఏవం పుత్రే నిక్షిప్తభరం పరలోకగతం పుణ్యకర్మాణం పురుషం దేవాః ప్రాణశబ్దవాచ్యాః మన ఆదయ ఆవిశన్తీత్యర్థః. తదేవ ప్రపఞ్చయతి *పృథివ్యై చైనమిత్యాదినా- శాపానుగ్రహసమర్థా వాగ్దైవీ వాక్. అమోఘసంకల్పమానస్తైక కారణం మనో దైవం మనః. అప్రతిహతగగనగమనాదివ్యాపారహేతుః ప్రాణో దైవః ప్రాణః. ఏతే పృథివీద్యుసలిలరూపాధిష్ఠానేభ్యోఽగ్న్యాదిత్యచన్ద్రరూపాధిష్ఠాతృదేవతాభ్యశ్చాస్య సంభవన్తి- దేవతాప్రసాదాదేవాస్య మనోవాక్ప్రా

ణా ఏవం విధా భవన్తీత్యర్థః. ఏవం జీవోపకరణానాం తేషాం పరలోకేశత్వాతిశయముక్త్వా *స ఏవం విత్సర్వేషాం భూతానామాత్మా భవతీతి-వాగిన్ద్రియాది
దేవతావిజ్ఞానప్రకర్షేణాస్య సర్వభూతాన్తర్వర్తిజ్ఞానసామర్థ్యం, తస్య దుఃఖాసంస్పర్శం చాభిధాయోపసంహృతం. అత్ర ద్యుపృథివ్యప్శబ్దానాం మనో వా
క్ప్రాణశబ్దానాం చ స్తత్త్వత మోరజోవాచిత్వాభావాత్, ప్రజ్ఞాశక్తి వాక్శక్తి క్రియాశక్తివాచిత్వాభావాచ్చ తదధిష్ఠాత్రీశ్వరవ్యూహప్రతిపాదనమను
పపన్నం. శబ్దస్వారస్యాభావేప్యర్థానుపపత్త్యా తాదృగర్థపరత్వమాశ్రయణీయమితిచేత్. కా పునరత్రానుపపత్తిః. *యావతీ వాక్తావతీ పృథివీత్యాది
వాక్యైః పృథివ్యాదీనాం వ్యాప్త్యవగమాత్ప్రసిద్ధపృథివ్యాదిపరత్వమనుపపన్నమితిచేన్న-వాగిన్ద్రియాదిభిస్తదధిష్ఠానభూతానాం పృథివ్యాదీనాం తుల్యదే
శత్వమాత్రప్రతిపాదనాత్. ఇన్ద్రియసమష్టేరపి హి న వ్యాప్తిమత్త్వం-కార్యాణాం తత్త్వానాం దశగుణకారణపరిచ్ఛిన్నత్వే నేన్ద్రియసమష్టేరహఙ్కారత
త్త్వపరిచ్ఛిన్నత్వాత్. నను తలవకారిణాం శ్రుతౌ *నాసదాసీన్నో సదాసీత్తదానీం నాసీద్రజో నో వ్యోమాపరో యత్ కిమావరీవః కుహ కస్య శర్మన్ అమ్భః
కిమాసీద్గహనం గభీరం ఇతి తస్మిన్న సలిలే నకస్మింశ్చ న సత్యం తం జ్యోతిష్మదుదప్లవత సత్యం జ్యోతిష్మదుదప్లవత తపో జ్యోతిష్మదుదప్లవతేత ద్వ్యధృతమితి వాక్
యస్సత్యమితి ప్రాణస్స య స్తప ఇతి మన స్తత్తేషామన్నమేవ జ్యోతిరాసీత్తాన్యేకమభవం స్తదేకం భూత్వాఽన్నేన జ్యోతిషాప్యాయత తద్యథా మధ్వష్ఠీలా వా
స్వాసిక్తాస్యావృతి ర్వ్యవతద్ధైషు తహ న్నప్రాణం కరవా ఇత్యాదినా తేషామృతసత్యతపః శబ్దవాచ్యానాం వాక్ప్రాణమనసాం ప్రళయేప్యవస్థానాత్ సత్త్వా
ద్యధిష్ఠాతార ఈశ్వరవ్యూహా ఏవ మన ఆదిశబ్దవాచ్యా ఇతి చేన్న- అస్యాం శ్రుతౌ ప్రళయేప్యవస్థానాప్రతీతేః. ఉదప్లవతేతి హి శ్రూయతే. ఉత్ప్లవనం చ నస్థితిః
కింతూద్గమనం. తేనోత్పత్తిరేవావగమ్యతే-యథా బ్ధేస్తరఙ్గోద్గమ ఇతి, కారణాత్కార్యోదయ ఇతి, చ. నహ్యుద్గమనాదిశబ్దైః క్వచిదప్యవస్థానం ప్రతీయతే
అత్ర ప్రసిద్ధవాగాద్యుత్పత్తౌ ప్రతిపాద్యమానాయామాఖ్యాతపదానాం కారకపదానాం చ స్వరసతా స్యాత్ -ఇతరథాఽస్వారస్యమేవ. *తేషామన్నమే
వ జ్యోతిరాసీదిత్యత్ర జ్యోతిశ్శబ్ద ఓజశ్శబ్దవత్ ప్రవృత్తిసామర్థ్యపరః. త్రివిధకరణానామప్యన్నమేవ ప్రవృత్తిసామర్థ్యహేతురిత్యర్థః. *తాన్యేకమభవన్ని
తి-ఏకకార్యోత్పత్తిం ప్రత్యేకసామగ్రీత్వమభజన్నిత్యర్థః. కరణత్రయేణాపి హి యజ్ఞాదికర్మనిష్పత్తిః. అనన్తరం *తదైక్షత తేతి తచ్ఛబ్దశ్చ సృష్టిప్రతిపా
నాక్షిప్తకారణబ్రహ్మపరః ఏవం ప్రళయదశాయామప్యవస్థానశ్రవణరూపాపవాదాభావాత్ మన ఆదిశబ్దా నేశ్వరవ్యూహపరాః. యత ఏవం తస్మాత్
సప్తాన్నసృష్టౌ *తౌ మిథునం సమైతాం తతః ప్రాణోఽజాయత స ఇన్ద్రః స ఏషోఽసపత్న ఇతి వాఙ్మయవ్యూహపత్నీకాన్మనోమయాదీశ్వరాత్ ప్రాణమ
యవ్యూహోత్పత్తిరుచ్యత ఇతి చానుపపన్నం. నను బృహదారణ్యక ఏవ షష్ఠేధ్యాయే *ఇన్ధో హ వై నామైష యోఽయం దక్షిణేఽక్షన్ పురుషస్తం వా ఏతమి
న్ధం సన్తమిన్ద్ర ఇత్యాచక్షతే పరోక్షేణ పరోక్షప్రియా ఇవ హి దేవాః ప్రత్యక్షద్విషః అథైతద్వామేఽక్షణి పురుషరూపమేషాస్య పత్నీ విరాట్ తయోరేష సం
స్తావో య ఏషోన్తర్హృదయ ఆకాశ ఇత్యత్ర దక్షిణాక్షిప్రతిష్ఠితస్య పురుషస్య వామాక్షిగతం పురుషరూపం పత్నీత్వేనోచ్యతే -*అతోత్ర వాఙ్మయపత్నీ
కో మనోమయః ప్రతిపాదిత ఇతి. న- *తతః ప్రాణోజాయత స ఇన్ద్ర ఇతి మిథునోత్పన్నస్యేన్ద్రశబ్దవాచ్యత్వావగమాత్. ఇహ చ పత్నీవతః పురుషస్యేన్ద్ర
శబ్దవాచ్యత్వావగమాచ్చ. తతశ్చేన్ద్రశబ్దవాచ్యప్రాణమయస్య వాఙ్మయ్యః పత్నీ ప్రసజేత్- న తు మనోమయస్య. మనోమయస్య వాఙ్మయపత్నీకత్వం
ప్రాణమయస్య తదుత్పన్నత్వమపి హి భవదభిమతం. తస్మాదత్రాయమర్థః- దక్షిణాక్షిస్థః పురుషోత్తమః- *య ఏష ఏతస్మిన్మణ్డలే పురుషో యశ్చాయం
దక్షిణేక్షన్నితి దక్షిణాక్షిస్థస్యాదిత్యాన్తరవస్థితత్వశ్రవణాత్తస్య చ పుణ్డరీకాక్షత్వాత్. *ఇన్ద్రం నిచిక్యుః పరమే వ్యోమన్ *ఇన్ద్రో మాయాభిరిత్యాదిష
పరమపురుషస్యేన్ద్రశబ్దవాచ్యత్వం చ సిద్ధం. వామాక్షిస్థా తత్పత్నీ సా హ్యౌల్లక్ష్మీరేవ- ఇన్ద్రశబ్దవాచ్యస్య పత్నీత్వేన ప్రతీతేః, తైత్తిరీయకే చ రాడసి బృహతీ
శ్రీరసీన్ద్రపత్నీ ధర్మపత్నీతీన్ద్రపత్న్యాః శ్రీశబ్దవాచ్యత్వావగమాత్,. కించ-హృదయగుహాయామవస్థానమనయోరిహ శ్రూయతే *తయోరేష సంస్తా
వో య ఏషోన్తర్హృదయ ఆకాశ ఇతి. సంస్తావః-అధికరణే ఘఞ్. సంస్తావః-స్థానం. సంస్తవః-పరిచయః. సహవాసః. *పద్మకోశప్రతీకాశమిత్యారభ్య
*తస్యాశ్శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థిత ఇతి నారాయణస్య హృదయస్థితి శ్రవణాదత్రాపి శ్రియః పతిర్నారాయణ ఏవ ప్రతిపాదిత ఇతి వాఙ్మయపత్నీ
కపురుషప్రతిపాదనమసఙ్గతం. తలవకారిశ్రుతావపీశ్వరవ్యూహత్రయప్రతిపాదనాభావాత్ అఘమర్షణసూక్తేపి న తత్ప్రతిపాదనమితి వాఙ్మయపత్నీక
పురుషప్రతిపాదనమసఙ్గతం. అపి తు తపశ్శబ్దః పరమాత్మపరః-*యస్య జ్ఞానమయం తప ఇతి తపశ్శబ్దస్య జ్ఞానవాచిత్వాత్, పరస్య జ్ఞానగుణసారత్వేన జ్ఞాన
శబ్దస్యైవ ధర్మిపర్యన్తాభిధానోపపత్తేః,. తస్మాదృతశబ్ద సత్యశబ్దవాచ్యయోర్యజ్ఞాదికర్మ తద్భోక్తృచేతనవర్గయోరుత్పత్తిః. వాక్ప్రాణయోర్వా. *పశ్యదృత
మితి వాక్ *సత్యమితి ప్రాణస్స ఇతి శ్రుతేః. యద్వా-ఋతం-యథార్థశబ్దః. సత్యం-అబాధ్యోర్థః. నామరూపే ఉత్పన్నే ఇత్యర్థః. అతో మిథః కార్య
కారణభావేనావస్థితం వాఙ్మయాదివ్యూహత్రయం నిష్ప్రమాణకం. కించ-వాఙ్మయపత్నీకాన్మనోమయాత్ ప్రాణమయోత్పత్తిః కిం ప్రళయదశాయాం
మహదాదిసర్గాత్ పూర్వభావినీ-ఉత మహదాదిసర్గానన్తరభావినీ. తత్ర ప్రథమశ్చిరో నిష్ప్రమాణకత్వాన్నిరస్తం. ద్వితీయే తు బ్రూమః-*వాఙ్మయః పృథివీ
శరీరో లయపరిణామశక్తిమధితిష్ఠతీతి మహాపృథివీత్యుచ్యతే లయపరిణామశక్తిర్వాగితి మోక్షస్థానమితిచేత్యుక్తముపనిషత్కల్పే. తత్రైవ *ప్రాణమయోప్
రీరః క్రియాశక్తిమధితిష్ఠతి రజ ఆప ఉచ్యన్తే క్రియాశక్తిః ప్రాణ ఇతి చోక్తం. యది తమోరజశ్శక్త్యధిష్ఠాతారౌ వాఙ్మయప్రాణమయౌ- తదా వాఙ్మయప
త్నీకాన్మనోమయాత్ప్రాణమయోత్పత్తిం వదతా చతుర్ముఖోత్పత్తేః పూర్వమేవ రుద్రోత్పత్తిరుక్తా స్యాత్. తచ్ఛ్రుతివిరుద్ధం-మహోపనిషది *తత్ర బ్ర
హ్మా చతుర్ముఖోఽజాయతేతి బ్రహ్మసృష్టిముక్త్వా *అథ పునరేవ నారాయణః సోన్యం కామం మనసా ధ్యాయీత తస్య ధ్యానాన్తస్థస్య లలాటాత్త్ర్యక్ష
శ్శూలపాణిః పురుషో జాయతేతి రుద్రసృష్టేః పశ్చాత్తనత్వశ్రవణాత్, సుబాలోపనిషది *లలాటాత్క్రోధజో రుద్రో జాయతేతి రుద్రస్య చతుర్ముఖలలా
టోత్పన్నత్వశ్రవణాత్, శైలాలిబ్రాహ్మణే రుద్రస్య చతుర్ముఖసృష్టాగ్న్యాదిజీవవదుత్పత్తిశ్రవణాత్, శతపథే చాష్టమూర్తిబ్రాహ్మణే సంవత్సర
శబ్దవాచ్యేన ప్రజాపతినా రుద్రసృష్టేః శ్రుతత్వాత్, తద్రోదనపరిహారాయ తేన తస్య నామమూర్త్యష్టకప్రదానప్రతిపాదనాచ్చ. నను శ్వేతాశ్వత

＊విశ్వాధికో రుద్రో మహర్షిః హిరణ్యగర్భం జనయామాస పూర్వమితి శ్రూయత ఇతి చేత్. తదపి భవత్పక్షే విరుద్ధం-అనన్తరమేవ ＊వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తం ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ ＊మహాన్ ప్రభుర్వై పురుషః సత్త్వస్యైష ప్రవర్తకః ＊అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోఽన్తరాత్మా ＊సహస్రశీర్షా పురుష ఇత్యాదిషు వాక్యేషు ＊ఏతం మహాన్తం పురుషం ＊మహాన్ ప్రభుర్వై పురుష ఇతి ప్రకృతరుద్రపరామర్శినైతచ్ఛబ్దేన మహాపురుషశబ్దసామానాధికరణ్యాత్, ＊యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్ ఇత్యానన్దశబ్దసామానాధికరణ్యా దాకాశశబ్దస్య ప్రసిద్ధాకాశప్రహాణేన పరమాత్మపరత్వవ ద్రుద్రశబ్దస్యాపి ప్రసిద్ధార్థప్రహాణేన మహాపురుషపరతాయా న్యాయ్యత్వాత్, సత్త్వప్రవర్తకవిషయస్య వాక్యస్య తమోఽధిష్ఠాతృవాఙ్మయపరత్వాభావాత్, పురుషసూక్తవాక్యోపాదానేన పురుషోత్తమవిషయత్వస్య స్ఫుటత్వాచ్చ పరమపురుషాదేవ హిరణ్యగర్భోత్పత్తేః తత్ర ప్రతిపాద్యమానతయా వాఙ్మయపక్షే కస్య ప్రసక్త్యభావాచ్చ. యథా ＊మృత్యునైవేదమావృతమాసీత్ అశనాయయాఽశనాయా హి మృత్యుః తన్మనోఽకురుతాత్మన్వీ స్యామితి సోఽర్చన్నచరత్ తస్యార్చత ఆపోఽజాయన్తే త్యారభ్య అశనాయాలక్షణాత్ మృత్యోరప్పృథివ్యగ్నీనాం సృష్టిప్రతీతావపి న ప్రసిద్ధమృత్యోః క్షుధో వా పృథివ్యాదిప్రపఞ్చకారణత్వమభ్యుపగమ్యతే- ＊భీషాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమః ＊మృత్యుర్యస్యోపసేచనం ＊తచ్ఛ్రేయోరూపమత్యసృజత క్షత్రం యాన్యేతాని దేవక్షత్రాణీన్ద్రో వరుణః సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యురీశాన ఇతి పరమాత్మసృజ్యత్వసంహార్యత్వనియామ్యత్వశ్రవణాత్-ఏవం బ్రహ్మసృష్టస్య రుద్రస్య న బ్రహ్మణం ప్రతి స్రష్టృత్వమిహోచ్యత ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యం. శైలాలిబ్రాహ్మణశతపథసుబాలోపనిషదాం తు నైవమర్థాన్తరపరత్వం వక్తుం శక్యం. నన్వేవమపి కల్పభేదే స సృష్టిప్రకార ఇత్యాస్థేయం. నైవం-త్వదభిమతసృష్టిప్రకారస్య స్ఫుటశ్రవణాభావాత్, ఆకాశాదీనామపి కల్పభేదేన పరమకారణత్వకల్పనాప్రసఙ్గాత్, శ్రుతివిరోధేన కల్పనానుపపత్తేశ్చ. అతో వాఙ్మయరుద్రపక్షే కాన్యనోమయాత్ ప్రాణమయహిరణ్యగర్భోత్పత్తిః శ్రుతివిరుద్ధా. కించ-＊వాఙ్మయో లయపరిణామశక్తిమధిష్ఠితిలయపరిణామశక్తిశ్చ వాగితి కథ్యతే మోక్షస్థానమితి చ మోక్షస్థానం పరమాకాశః స చ ప్రకృతేస్తమశ్శబ్దవాచ్యాయా ఆద్యావస్థేతి చ భవద్భిరుచ్యతే- తథా తత్త్వవిచారణాయాముక్తం ＊పరమాకాశో నామ ప్రకృతేరాద్యావస్థేత్యుపక్రమ్య＊సా చ తమోవస్థాపన్నా ప్రకృతిః పరస్మాదాత్మనో విభాగరూపం వికారం ప్రతిపద్యతే స ఏవ పరమాకాశః స ఏవ ముక్తానామీశ్వరస్య చ స్థానం శబ్దపరిణామశక్తియుక్తత్వాద్వాగితి చోచ్యతేఽక్షరమితి చేతి. యద్యవ్యక్తతమసోర్మధ్యపతితమక్షరం పరమాకాశః-స తావన్నాద్యో విభాగః-＊తమ ఏకీభవతి ＊మృత్యుర్వై పరే దేవ ఏకీభవతి ＊తస్మాత్తమస్సఞ్జాయత ఇతి తమస ఏవ విభాగశ్రవణాత్. విభక్తాత్తమసో హ్యక్షరవిభాగః. తమస్తస్మాదక్షరరూపేణ జాయత ఇతి యోజనా త్వస్వరసా, ＊అక్షరం తమసి లీయత ఇతి లయశ్రవణవిరుద్ధా, చ. తచ్చాక్షరం న ముక్తానామీశ్వరస్య చ స్థానం-తస్యావ్యక్తాద్యపేక్షయాఽక్షరత్వేఽపి తమసి లయశ్రవణేనాక్షరత్వాత్, ＊పదక్షరే పరమే వ్యోమన్నితి పరమవ్యోమ్నః క్షరణాభావాచ్చ. తత్రాపేక్షికమక్షరత్వమితి చేన్న- తత్ర స్వారస్యభఙ్గకప్రళయశ్రవణాభావాత్. తమసో విభక్తమక్షరమేవ తత్రాక్షరశబ్దేన ప్రత్యభిజ్ఞాప్యత ఇతి చేన్న- వర్ణానుపూర్వీసాదృశ్యేఽప్యన్యవిశేషణతయా ప్రయుక్తేనాక్షరశబ్దేన విశేష్యసమర్పకాక్షరశబ్దార్థస్య ప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్. న హ్యరుణః పట ఇతి వాక్యస్థోఽరుణశబ్దోఽరవిరథస్థమరుణం ప్రత్యభిజ్ఞాపయతి. కించ-స్వప్రకరణే ＊విశ్వం పురాణం తమసః పరస్తాదితి- సమానప్రకరణే చ ＊ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ ＊తే హ నాకం మహిమానస్సచన్తే ＊ఆదిత్యవర్ణం తమసస్తు పార ఇతి ముక్తాత్మేశ్వరస్థానస్య తమసః పరత్వశ్రవణాత్తమసోఽర్వాచీనస్యాక్షరస్య న తత్ర ప్రత్యభిజ్ఞా. ＊తమసః పరస్తాదితి పరస్వరూపస్య తమోవైలక్షణ్యముచ్యత ఇతి చేత్. న- దిగ్దేశకాలేష్వస్తాతి ప్రత్యయస్య విహితత్వేన వైలక్షణ్యమాత్రపరత్వస్యాక్లిష్టత్వాత్, స్థానవిశేషస్య సన్నిహితత్వాచ్చ తమసః పరత్వస్య దేశవిశేషవర్తిపరమాత్మవిశేషణత్వోపపత్తేః. ＊తమసస్తు పార ఇతి పారశబ్దశ్చావధివాచకః- న తు వైలక్షణ్యవాచకః. అతస్తమసః పరస్య స్థానస్యేహ ప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్ తమోవిభాగరూపమక్షరం న ముక్తాత్మపరమాత్మస్థానం. తమోవిభాగరూపం చాక్షరం న వాఙ్మయాధిష్ఠేయం-తస్యాక్షరస్య బ్రహ్మరుద్రసృష్టేః పూర్వభావిత్వాత్, ＊యః పృథివీమన్తరే సఞ్చరన్నిత్యారభ్య ＊యోఽక్షరమన్తరే సఞ్చరన్ యస్యాక్షరం శరీరం ＊యస్య మృత్యుశ్శరీరమిత్యుక్త్వా ＊ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి తస్యాక్షరతత్కారణభూతమృత్యుశరీరకస్య నారాయణత్వప్రతిపాదనాచ్చ. తస్యైవాన్తరాత్మత్వశ్రవణాద్వాఙ్మయోఽన్తరాత్మేతి చానుపపన్నం. అత ఏవ హిరణ్యగర్భస్య ప్రాణమయస్యాన్తర్యామిత్వం చ నిరస్తం- నారాయణస్యైవ హ్యన్తర్యామిత్వం శ్రుతం. హిరణ్యగర్భస్య మహత్తత్త్వాభిమానిత్వం తు బ్రహ్మాణ్డాన్తర్గతవ్యష్టిశరీరవిషయం క్వచిదుక్తమితి మన్తవ్యం - పరమకారణత్వాభావాత్-అగ్నీన్ద్రాదీనాం వాక్పాణ్యాద్యభిమానిత్వవత్. ＊సర్వభూతాన్తరాత్మేత్యత్ర సర్వభూతశబ్దేన బ్రహ్మరుద్రయోరపి జీవాన్తర్భావః- ＊తస్మాద్విరాడజాయత విరాజో అధిపూరుషః ＊త్ర్యక్షశ్శూలపాణిః పురుషోఽజాయత ＊ ఇన్ద్రో వరుణః సోమో రుద్రః ＊ స బ్రహ్మా స శివః సేన్ద్ర ఇతీన్ద్రవద్భార్యత్వాదిశ్రవణాత్. ఏవమేవ మహ్యోపబృంహితం భగవతా వ్యాసేన బ్రహ్మరుద్రసంవాదే ＊మమాన్తరాత్మా తవ చ యే చాన్యే దేహిసంజ్ఞితాః। సర్వేషాం సాక్షిభూతోఽసౌ న గ్రాహ్యః కేనచిత్ క్వచిత్ ＊అహం బ్రహ్మా ఆద్య ఈశః ప్రజానాం తస్మాజ్జాతస్త్వం చ మత్తః ప్రసూతః। మత్తో జగత్స్థావరజఙ్గమం చ సర్వే వేదాస్సరహస్యాశ్చ పుత్రేతి. అత ఏవ మానవే ధర్మశాస్త్రేఽపి ＊యోఽస్యాత్మనః కారయితేత్యాదివచనాని చ న భవదభిమతవాఙ్మయప్రాణమయవిషయాణి- శ్రుత్యనుసారిత్వాత్ స్మృతివచనానాం. అత ఏవ ＊మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూపః సత్యసంకల్ప ఆకాశాత్మా ＊ ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేత్యాది శ్రుతయశ్చ న భవదభిమతపరిపాటీప్రతిపాదికాః - స్వవాక్యస్వారస్యాభావాత్ శ్రుత్యన్తరవిరోధాదనుపపన్నత్వాచ్చ. యత ఈశ్వరస్య న ప్రళయకాలే వ్యూహత్రయం ప్రామాణికం - అత ఏవ బ్రహ్మరుద్రయోర్వాఙ్మయప్రాణమయవ్యూహత్వం చ దూరోత్సారితం. స్మృతయశ్చ శ్రుత్యనురోధేన వర్ణనీయాః- అశక్యవర్ణనాశ్చేదనాదరణీయాః. ఏవం వాఙ్మయాదివ్యూహత్రయకల్పనస్య నిర్మూలత్వాత్ ＊త్రిపాదస్యామృతం దివీతి వాక్యస్య యాదవప్రకాశైరభిహితార్థోఽనుపపన్నః. తస్మాత్ ＊భూతాదిపాదేత్యాదిమాత్రస్య భాష్యకారాభిమత ఏవార్థ ఉపపన్న ఇతి స్థితమ్. ....

౨౭॥ సూ. ఉపదేశభేదాన్నేతిచేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్ ॥ పూర్వవాక్యే *త్రిపాదస్యామృతందివీతిదివోఽధికరణత్వేననిర్దేశా, దిహచదివఃపరఇత్యవధిత్వేననిర్దేశా, దుపదేశస్యభిన్నరూపత్వేనపూర్వవాక్యోక్తంబ్రహ్మపరస్మిన్నప్రత్యభిజ్ఞాయతఇతిచేత్. తన్న- (ఉభయస్మిన్నపి) ఉపదేశేఅర్థస్వభావైక్యేనప్రత్యభిజ్ఞాయాఅవిరోధాత్-యథావృక్షాగ్రేశ్యేనోవృక్షాగ్రాత్పరతశ్శ్యేనఇతి. తస్మాత్పరమపురుషఏవనిరతిశయతేజస్కో-దివః పరోజ్యోతిర్దీప్యతఇతిప్రతిపాద్యతే. *ఏతావానస్యమహిమాఅతోజ్యాయాంశ్చపురుషః। పాదోఽస్యవిశ్వాభూతానిత్రిపాదస్యామృతందివీతిప్రతిపాదితస్యచతుష్పదఃపరమపురుషస్య*వేదాహమేతంపురుషంమహాన్తమాదిత్యవర్ణంతమసస్తుపారఇత్యభిహితాప్రాకృతరూపస్యతేజోప్యప్రాకృతమితితద్వత్తయాసఏవజ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయఇతినిరవద్యమ్. సమాప్తంజ్యోతిరధికరణమ్…………….

నిరతిశయదీప్తియుక్తంజ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయంప్రసిద్ధవన్నిర్దిష్టంపరమపురుషఏవేత్యుక్తం. ఇదానీం కారణత్వవ్యాప్తామృతత్వప్రాప్త్యుపాయతమోపాస్యత్వేనశ్రుతఇన్ద్రప్రాణాదిశబ్దాభిధేయోపిపరమపురుషఏవేత్యాహ.

౨౮॥ సూ. ప్రాణస్తథానుగమాత్ ॥

కౌషీతకీబ్రాహ్మణేప్రతర్దనవిద్యాయాం *ప్రతర్దనోహవైదైవోదాసిరిన్ద్రస్యప్రియంధామోపజగామ యుద్ధేనచపౌరుషేణచేత్యారభ్య*వరంవృణీష్వేతివక్తారమిన్ద్రంప్రతి *త్వమేవమేవరంవృణీష్వయంత్వంమనుష్యాయహితతమంమన్యసఇతిప్రతర్దనేనోక్తే *సహోవాచప్రాణోఽస్మిప్రజ్ఞాత్మాతంమామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వేతిశ్రూయతే. తత్రసంశయః కిమయంహితతమోపాసనకర్మతయేన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టోజీవఏవ-

---

౨౭॥ సూ. ఉపదేశభేదాన్నేతిచేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్ ॥ (యథావృక్షాగ్రేశ్యేనఇతి)సప్తమ్యన్తర్బహిరధరోర్ధ్వభాగస్థితిసాధారణీ - పఞ్చమీతూపరిస్థిత్యసాధారణీ - అతఉభాభ్యాంస్థానవిశేషాదుపరిస్థితిరేవవివక్షితేతిభావః. సూత్రార్థంపరమసాధ్యేనఘటయతి (తస్మాదితి) నఖల్వాత్మస్వరూపేదీప్తిరస్తి-తత్కథం *జ్యోతిర్దీప్యతఇత్యుక్తజ్యోతిఃశబ్దాభిధేయత్వమితిశఙ్కాంపరిహరన్నధికరణార్థంనిగమయతి (ఏతావానితి) పురుషసూక్తవాక్యోపాదానంవిగ్రహవిశేషజ్ఞాపనార్థం. జ్యోతిరధికరణంసమాప్తమ్……………………

అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (నిరతిశయేతి) (జ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయమితి)ఆకాశప్రాణతేజసాంక్రమోపపత్తేః *అతఏవప్రాణఇత్యస్యానన్తరం *జ్యోతిశ్చరణాభిధానాదిత్యధికరణంసఙ్గతమితిభావః. (ప్రసిద్ధవన్నిర్దిష్టమితి) అనేనాధికరణయోఃపౌర్వాపర్యనియమఉక్తః. *సర్వాణిహవాఇమానిభూతానీతిపూర్వస్మాత్పూర్వాధికరణద్వయవిషయవాక్యయోఃప్రసిద్ధవన్నిర్దేశోదృశ్యతే- అత్రాపి *అథయదతఃపరఇతియచ్ఛబ్దేనప్రసిద్ధవన్నిర్దేశోదృశ్యతే - తస్మాత్ జ్యోతిరధికరణంపూర్వాధికరణద్వయేనసఙ్గతం. ఏవం సత్యుత్తరాధికరణస్యజ్యోతిరధికరణానన్తరభావిత్వంప్రాప్తమితిభావః. అవాన్తరపేటికానుగతమర్థమాహ (కారణత్వవ్యాప్తేతి) పూర్వాధికరణేపరమపురుషస్యజ్యోతిఃశబ్దాభిధేయత్వముక్తం- తదయుక్తం - పరమపురుషాదన్యస్యేన్ద్రాదిశబ్దవాచ్యస్యవేదాన్తప్రతిపాద్యత్వాదితిశఙ్కాయాసఙ్గతిరిత్యర్థః. తత్రకారణత్వాక్షేపకలిఙ్గభూయస్త్వమనుసన్ధేయం. ……………………

౨౮॥ సూ. ప్రాణస్తథానుగమాత్ ॥ (తత్రేతి) *ఇన్ద్రస్యప్రియంధామోపజగామేత్యుపక్రమఇన్ద్రశబ్దనిర్దిష్టత్వాత్, *ప్రాణోఽస్మిప్రజ్ఞాత్మా*సఏషప్రాణఏవప్రజ్ఞాత్మానన్దోజరోమృతఇతి ప్రాణశబ్దేననిర్దిష్టత్వా, చ్చేన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టఇత్యుక్తం. ప్రాణశబ్దస్యపరమాత్మలిఙ్గప్రతిపాదకవాక్యస్థత్వేనసిద్ధాన్తహేతుద్యోతకత్వాత్సూత్రేప్రాణశబ్దేనధర్మీనిర్దిష్టః-నత్విన్ద్రశబ్దేన. ఇన్ద్రశబ్దనిర్దిష్టస్యవిచారవిషయత్వమర్థమితిసూత్రకారాభిప్రాయఇతిభావః. జీవమాత్రలిఙ్గసద్భావేపివిశేషాకాఙ్క్షాయాంజీవధర్మస్యేన్ద్రశబ్దవాచ్యప్రకృతజీవవిశేషనిష్ఠత్వప్రతీతేర్జీవేతిశిరోన్తరంపరోక్తమయుక్తమితిభావః. ప్రాణలిఙ్గేసత్యపి *ప్రాణోఽస్మీతిసామానాధికరణ్యేనప్రాణస్యజీవవిశేషణత్వప్రతీతేఃప్రాధాన్యేనప్రతిపాద్యత్వశఙ్కాయాఅసంభవాత్ ప్రాణోవేతిచానుపన్యస్తం. కారణవాక్యప్రతిపాద్యంబ్రహ్మకింప్రసిద్ధజీవభావఇన్ద్రః- ఉతపరమాత్మేతివిచారః. తదర్థంహితతమోపాసనకర్మతయేన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టఃకింప్రసిద్ధఇన్ద్రః- ఉతపరమాత్మేతి. తదర్థమానన్దాదిగుణాఃకింగౌణాః-ఉతముఖ్యాః. తదర్థంకిముపక్రమావగతత్వాష్ట్రహననాదిలిఙ్గానురోధేనానన్దాదివర్ణనం - ఉతానన్దాదిలిఙ్గానుగుణతయాత్వాష్ట్రహననాదివర్ణనం. తదర్థం * మాముపాస్స్వేతికింస్వోపాసనముచ్యతే - ఉతస్వావస్థపరమాత్మోపాసనమితివిచారః. యదాస్వోపాసనోక్తిః-తదాత్వాష్ట్రవధాద్యనుగుణమానన్దాదేర్వర్ణనీయత్వేనానన్దాదిగుణానామముఖ్యత్వాద్ధితతమోపాసనకర్మతయోక్తఇన్ద్రఇతిజగత్కారణంప్రసిద్ధజీవభావఇన్ద్రఇతిపూర్వపక్షేఫలభావః.యదాస్వావస్థపరమాత్మోపాసనోపదేశః- తదాఅనన్దాదిగుణానుగుణంత్వాష్ట్రవధాదేర్వర్ణనీయత్వాత్ ఆనన్దాదిగుణానాంముఖ్యత్వాద్ధితతమోపాసనకర్మీభూతేన్ద్రప్రాణ

ఉత తదతిరిక్తః పరమాత్మేతి. కింయుక్తం. జీవ ఏవేతి. కుతః. ఇన్ద్రశబ్దస్య జీవవిశేష ఏవ ప్రసిద్ధేః, తత్సమానాధికరణస్య ప్రాణశబ్దస్యాపి తత్రైవ వృత్తేః,. అయమిన్ద్రాభిధానో జీవః ప్రతర్దనేన *త్వమేవ మే వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస ఇత్యుక్తః *మాముపాస్స్వేతి స్వాత్మోపాసనం హితతమముపదిదేశ- హితతమశ్చామృతత్వప్రాప్త్యుపాయ ఏవ. జగత్కారణోపాసనస్యైవామృతత్వప్రాప్తిహేతుతా *తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సమ్పత్స్య ఇత్యవగతా. అతః ప్రసిద్ధజీవభావ ఇన్ద్ర ఏవ కారణం బ్రహ్మ. ......

ఇత్యాశఙ్కాయామభిధీయతే (ప్రాణస్తథానుగమాదితి) అయమిన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టో న జీవమాత్రం-అపి తు జీవాదర్థాన్తరభూతం పరం బ్రహ్మ. * స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మా ఆనన్దోఽజరోఽమృత ఇతీన్ద్రప్రాణశబ్దాభ్యాం ప్రస్తుతస్యానన్దాజరామృతశబ్దసామానాధికరణ్యేనానుగమో హి తథా సత్యేవోపపద్యతే............

౩౦॥ సూ. న వక్తురాత్మోపదేశాదితి చేదధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమా హ్యస్మిన్ ॥ యదుక్తమిన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్య *ఆనన్దోఽజరోఽమృత ఇత్యనేనైకార్థ్యాదయం పరం బ్రహ్మేతి తన్నోపపద్యతే-*మామేవ విజానీహి *ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వేతి వక్తా హీన్ద్రః *త్రిశీర్షాణం త్వాష్ట్రమహనమిత్యేవమాదినా త్వాష్ట్రవధాదిభిః ప్రజ్ఞాతజీవభావస్య స్వాత్మన ఏవోపాస్యతాం ప్రతర్దనాయోపదిశతి. అత ఉపక్రమే జీవవిశేష ఇత్యవగతే సతి *ఆనన్దోఽజరోఽమృత ఇత్యాదిభిరుపసంహారస్తదనుగుణ ఏవ వర్ణనీయ ఇతి చేత్. పరిహరతి (అధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమా హ్యస్మిన్) ఆత్మని యస్సమ్బన్ధస్సోఽధ్యాత్మసమ్బన్ధః. తస్య భూమా-భూయస్త్వం. బహుత్వమిత్యర్థః. ఆత్మన్యాధేయతయా సమ్బధ్యమానానాం బహుత్వేన సమ్బన్ధబహుత్వం. తచ్చాస్మిన్వక్తరి పరమాత్మన్యేవ హి సమ్భవతి. * తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితా ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఽర్పితాః స ఏష ప్రాణ ఏవ

శబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మేతి సర్వవేదాన్తవేద్యం జగత్కారణం బ్రహ్మ పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తే ఫలఫలిభావః. (జీవవిశేష ఏవ ప్రసిద్ధేరితి) అనేన జీవమాత్రపక్షస్యానుదయస్సూచితః. ప్రాణశబ్దస్య కథం జీవపరత్వమిత్యత్రాహ (తత్సమానాధికరణస్యేతి) అనేన ప్రాధాన్యేన ప్రాణపరత్వశఙ్కానుత్థానమప్యర్థాత్సూచితం. ఇన్ద్రస్య జీవత్వే కథం కారణస్య జీవానతిరిక్తత్వమిత్యత్రాహ (అయమితి) స్వాత్మోపాసనం హితతమముపదిష్టమస్తు- తతః కిమిన్ద్రస్య జగత్కారణత్వ ఇత్యత్రాహ (హితతమ ఇతి) తతః కిమిత్యపేక్షాయాం ముముక్షూపాస్యత్వస్య కారణత్వవ్యాప్తిం దర్శయతి (జగదితి) అత ఇతి పూర్వపక్షోపసంహారః...

రాద్ధాన్తం ప్రతిజానీతే (అయమితి) ఉపపాదయతి (స ఏష ఇతి) అనుగమః- పూర్వవాక్యప్రకృతస్యోత్తరవాక్యసంబన్ధః. స్వవాక్యానభివ్యక్తస్య సిద్ధాన్తహేతోరుత్తరవాక్యాభివ్యక్తతయా అనుగమాదిత్యుక్తం. ఆకాశాధికరణే జ్యోతిరధికరణే చ సిద్ధాన్తహేతోర్హి స్వవాక్యపూర్వవాక్యాభివ్యక్తతయా అనుగమాదిత్యనుక్తిః. సౌత్రం తథాపదం సాధ్యాకారపరామర్శిత్వేన వ్యాచష్టే (ఆనన్దాజరేతి) ప్రాణః పరమాత్మా- తథానుగమాత్-పరమాత్మత్వానుగుణ్యేనానుగమాదితి సూత్రయోజనా. తథాశబ్దస్య సాధ్యాకారపరామర్శిత్వమప్యభిప్రయన్నాహ (తథా సత్యేవేతి) తథా సతి- ఇన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టే పరస్మిన్బ్రహ్మణి సత్యేవేత్యర్థః. ప్రాణః పరమాత్మా- తథానుగమాత్ - పరమాత్మతయాఽనుగమాదితి యోజనా. అనుగమక్రియావిశేషణం తథాశబ్దః. బుద్ధిస్థసాధ్యసాధకధర్మవత్తయాఽనుగమో వివక్షిత ఇత్యభిప్రాయః. ఆద్యసూత్రం *స ఏష ప్రాణ ఏవేత్యాదివాక్యమాత్రవిషయం వ్యాఖ్యాతం- న తు పరైరివ వాక్యాన్తరస్థహేతవోఽప్యత్ర వివక్షితత్వేనోక్తాః- *అధ్యాత్మసంబన్ధభూమేతి ద్వితీయసూత్ర ఏవ బహువాక్యస్థహేతుబాహుళ్యస్య వివక్షితత్వావగమాత్. ఆనన్దాదిగుణప్రతిపాదకవాక్యస్య ప్రాణశబ్దచిహ్నితత్వాత్ తద్గతహేతుపరత్వేన హి ప్రాణశబ్దచిహ్నితసూత్రవ్యాఖ్యానం యుక్తం. ప్రాణశబ్దచిహ్నితస్యాపి *ప్రాణోఽస్మీత్యాదేరత్రానుదాహరణమన్యవిశేషణభూతపరమాత్మలిఙ్గత్వాత్. *ప్రాణేఽర్పితా ఇత్యస్యానుదాహరణం తు సూత్రాన్తరైకార్థ్యాత్ ......

౩౦॥ సూ. న వక్తురాత్మోపదేశాదితి చేదధ్యాత్మసంబన్ధభూమా హ్యస్మిన్ ॥ నిషేధ్యాధ్యాహారేణ నఞర్థమాహ (యదుక్తమితి) త్వాష్ట్రవధాదీత్యత్రాదిశబ్దేన సాలావృకయతిప్రదానదైత్యాతిసంధానపౌలోమనిరాసేన్ద్రశబ్దా వివక్షితాః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) ఉపక్రమో బలీయానిత్యర్థః. *వికారశబ్దాన్నేతి చేన్నేతి వత్ సూత్రే సిద్ధాన్తఖణ్డనిషేధవాచిశబ్దాభావాత్ ఖణ్డాన్తరస్య సిద్ధాన్తపరత్వద్యోతనాయ పరిహరతీత్యుక్తం. భూమశబ్దో భూయస్త్వశబ్దేన వ్యాఖ్యాతః. భూమశబ్దప్రకృతిం దర్శయితుం బహుత్వమిత్యుక్తం. ఆపేక్షికం హి బహుత్వం-పూర్వపక్షయుక్తిబహుత్వాదపి బహుతరమితి భావః. సంబన్ధబహుత్వనిబన్ధనమాహ (సంబధ్యమానానామితి) సంబన్ధః కీదృశ ఇత్యత్రాహ (ఆధేయతయేతి) అస్మిన్నితి పదం వ్యాచష్టే (తచ్చేతి) ఆధేయతయా సంబన్ధే శ్రుతిమాహ (తద్యథేతి) న కేవలముపసంహారవచనమాత్రం కిం తు పూర్వమప్యస్తీతి బహుత్వాభిప్రాయేణ *స

ప్రజ్ఞాత్మానన్దోఽజరోఽమృతఇతి భూతమాత్రాశబ్దేనాచేతనవస్తుజాతమభిధాయ ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దేన

ఏషప్రాణఏవేత్యాదికముపాత్తం. పూర్వోపాత్తశ్రుత్యర్థమాహ (భూతమాత్రేతి)ననుకథం ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దేనచేతనవర్గాభిధానం-వాఘ్రాణచక్షుశ్శ్రోత్రజిహ్వాః పాణిపాదోపస్థశరీరమనాంసిచ ప్రతిపాద్య * తావాఏతాదశైవభూతమాత్రాఅధిప్రజ్ఞందశప్రజ్ఞామాత్రా అధిభూతంయద్ధ్యే హ్యేవైదశ భూతమాత్రానస్యుః నప్రజ్ఞామాత్రాస్స్యుః యద్ధ్యేవైనప్రజ్ఞా మాత్రాస్స్యుః నభూతమాత్రాస్స్యురితి భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాశ్చప్రత్యేకం దశసంఖ్యాః పరస్పరసాకాఙ్క్షా ఉక్తాః. తత్ర ప్రజ్ఞామాత్రా శబ్దోగన్ధాదిచతుష్టయవాగాదివ్యాపారచతుష్టయ శారీరసుఖదుఃఖమన్తవ్య విషయజ్ఞప్తిపరః. యద్వా - భోగ్యాగన్ధాదయః శరీరానుప్రవిష్టభూతాంశాశ్చ భూతమాత్రాః. దశేన్ద్రియాణి ప్రజ్ఞామాత్రాః. ప్రత్యేకందశసంఖ్యా శ్రవణబలాదనుక్తాః పదార్థాన్యాజహల్లక్షణయావివక్షితాఇత్యభ్యుపేత్యం. ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దస్యజీవపరత్వేదశసంఖ్యావిరోధాత్. ఏవం *తాశ్చతాశ్చదశదశోక్తాఃనహ్యన్యతరతోరూపంకించనసిధ్యేత్ నోఏవైతన్నానేత్యాసాముభయ విధానామపిపరస్పరావినాభావముక్త్వాతత్రదృష్టాన్తమాహ * తద్యథారథస్యేతివాక్యేన. నచవాచ్యం *యోవై ప్రాణఃసాప్రజ్ఞాయావప్రజ్ఞాసప్రాణస్సహహ్యేతావస్మిఞ్ఛరీరేవసతః సహోత్క్రామతఇతిప్రకృతజీవవిషయోయం ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దఇతి. మాత్రాస్తేన ప్రజ్ఞాశబ్దేనవ్యవహితవాక్యస్థకేవల ప్రజ్ఞాశబ్దనిర్దిష్టజీవ ప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్, అనన్తరపూర్వవాక్యప్రకృతదశసంఖ్యప్రజ్ఞామాత్రాణామేవస్వతః ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వా, చ్చేతి. తదయుక్తం - అర్థవిరోధాత్, దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికభావానుపపత్తే, శ్చ ప్రత్యభిజ్ఞానస్యభగ్నత్వాత్. నహివాగాదీన్ద్రియాణిభూతమాత్రాణామాశ్రయః- భూతసంఘాతరూపశరీరమేవహీన్ద్రియాశ్రయఇత్యర్థవిరోధస్స్ఫుటః. తథా *దశైవభూతమాత్రాఅధిప్రజ్ఞందశ ప్రజ్ఞామాత్రాఅధిభూతమితిపరస్పరసాకాఙ్క్షత్వంపూర్వవాక్యోక్తం - అరనాభిదృష్టాన్తవాక్యేతునపరస్పరసాకాఙ్క్షత్వం ప్రదర్శ్యతే- * భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాఇత్యుక్త్వాప్రజ్ఞామాత్రాభూతమాత్రాస్వర్పితాఇతినహ్యుక్తం- తథాసతిహిపరస్పరసాకాఙ్క్షత్వేదృష్టాన్తతావివక్షితాస్యాత్. అపితు *ప్రాణేఅర్పితాఇత్యేవోక్తం - ప్రాణశ్చపరమాత్మా - అనన్తరమేవ * సఏష ప్రాణఏవప్రజ్ఞాత్మానన్దోఽజరోఽమృతఇత్యుక్తేః అతో దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికభావానుపపత్తిః. అతః ప్రత్యభిజ్ఞానభఞ్జకహేతుసద్భావాత్ * తపసాచీయతేబ్రహ్మ * తస్మాదేతద్బ్రహ్మేతివాక్యద్వయస్థబ్రహ్మశబ్దయోరివ పూర్వాపరవాక్యస్థయోః ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దయోఃనైకార్థ్యం. కించ - ద్వయోర్వాక్యయోర్మిథస్సన్నికృష్టత్వేప్యన్యతరస్య సంభవన్ముఖ్యార్థత్వే నయోర్నైకార్థ్యశ్రద్ధయానత్యాజ్యః - తయోరేవ బ్రహ్మశబ్దయోస్తథాదర్శనాత్. ప్రజ్ఞాశబ్దశ్చేన్ద్రియేష్వముఖ్యః- జీవేషుతుముఖ్యః- తేషాంజ్ఞానస్వరూపత్వాత్. ప్రజ్ఞాశబ్దోపితత్తదర్థవిషయజ్ఞానపర ఇతిచేత్తర్హిదృష్టాన్తవిరోధః - శరీరగతానాంభూతమాత్రాణాంవైషయికజ్ఞానైర్ధార్యత్వాభావాత్. ఏవమర్థవిరోధాదిభిర్భిన్నార్థత్వేసతిమాత్రాశబ్దః సంఘాతైకదేశాభిప్రాయః- విశిష్టస్యబ్రహ్మణఏకదేశభూతానిహిచిదచిత్తత్త్వాని. కించ - అస్మిన్ప్రకరణే ప్రాణశబ్దస్యేవ ప్రజ్ఞాశబ్దస్యాపిబహ్వర్థవిషయప్రయోగదర్శనాన్నైకార్థనియతత్వం- అతశ్చజీవవిషయత్వంయుక్తమాశ్రయితుం- విశేషతోజీవేప్రయుక్తత్వాచ్చ. ప్రాణశబ్దస్తావన్ముఖ్యప్రాణేప్రయుక్తః *యావదస్మిఞ్ఛరీరే ప్రాణోవసతితావదాయురితి. తథేన్ద్రియేషు *ప్రాణం ప్రాణన్తంసర్వేప్రాణాఅనుప్రాణన్తీతి. తథాపరమాత్మని * యత్రైతత్పురుషస్స్వప్నంనకథంచనపశ్యతిఅథాస్మిన్ప్రాణఏవైకధాభవతీతి. తథాజీవేషు *ఏతస్మాదాత్మనః ప్రాణాయథాయతనంవిప్రతిష్ఠన్తే ప్రాణేభ్యోదేవాదేవేభ్యోలోకాఇతి. నచాత్రబహువచనాన్తఃప్రాణశబ్దఃపఞ్చవృత్తిప్రాణపరః-తస్యసుషుప్తావుపరత్యభావాన్నిష్క్రమణానుపపత్తేః. నాపీన్ద్రియపరః- దేవశబ్దేనపృథగుక్తత్వాత్. నచదేవశబ్దః ప్రకాశరూపజ్ఞానవాచీ - లోకశబ్దేనతదుక్తేఃఅస్వారస్యాచ్చ. నచలోకశబ్దోలోకనీయవిషయపరః- దేవేభ్యోలోకాఇత్యత్రవిషయాణాంజ్ఞానతోనిష్క్రమణాభావాత్. జ్ఞానైర్గ్రాహ్యాఇత్యర్థఇతిచేన్న-పఞ్చమ్యస్తైకరూప్యభఙ్గాదస్వారస్యాత్ గ్రాహ్యపదాధ్యాహారప్రసఙ్గాచ్చ. అతోస్మిన్వాక్యేబహువచనాన్తః ప్రాణశబ్దోజీవపరః. ప్రాణసాహచర్యాజ్జీవేప్రయోగః. పరమాత్మనితుప్రాణశరీరకత్వాత్. తథా ప్రజ్ఞాశబ్దశ్చజీవేతావత్ప్రయుక్తః *ప్రాణోస్మిప్రజ్ఞాత్మేతి. ప్రజ్ఞారూపఆత్మాప్రజ్ఞాత్మా. తథా * యోవైప్రాణస్సాప్రజ్ఞాయా ప్రజ్ఞాసప్రాణః సహహ్యేతావస్మిఞ్ఛరీరేవసతస్సహోత్క్రామత స్తస్యైషైవదృష్టిరేతద్విజ్ఞానంయత్రైతత్పురుషస్స్వప్నంనకథంచనపశ్యతిఅథాస్మిన్ప్రాణఏవైకధాభవతీతిచ. నచాయం ప్రజ్ఞాశబ్దఉపరితనఖణ్డగత ప్రజ్ఞాశబ్దవన్మనోవిషయః- *సహోత్క్రామతఇతిశ్రవణాత్, *తముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతీతిశ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాచ్చ,, తథోత్తరత్ర వాగాదీన్ద్రియాణాంజీవోపకరణత్వప్రపఞ్చనేనపృథఙ్నిర్దేశాచ్చాయం ప్రజ్ఞాశబ్దోజీవపరః. * అస్యైప్రజ్ఞాయైసర్వాణిభూతాన్యేకంభవన్తీత్యుపక్రమ్య * వాగేవాస్యాఏకమఙ్గమదూదుహత్ ఘ్రాణఏవాస్యాఏకమఙ్గమదూదుహత్ ఇత్యేవమాదిపర్యాయైఃపాదపర్యన్తానాంకరణానాంకృత్యముక్త్వా* ప్రజ్ఞైవాస్యాఏకమఙ్గముదూదుహదిత్యుక్తం. అత్రహ్యస్యాఇతిచతుర్థ్యన్తంపదంప్రజ్ఞాశబ్దనిర్దిష్టజీవపరం- ప్రథమాన్తప్రజ్ఞాశబ్దోహిమనోవాచీ- *నేతింనవిజిజ్ఞాసీతనేతారంవిద్యాత్ *నమనోవిజిజ్ఞాసీతమన్తారంవిద్యాదితిస్థానప్రమాణాత్. తస్మాచ్చతుర్థ్యన్తః ప్రజ్ఞాశబ్దః ప్రథమాన్తప్రజ్ఞాశబ్దవాచ్యమనఃకరణకజీవవిషయః. అతస్సహోత్క్రమణపృథగుపదేశాభ్యాం *యోవైప్రాణస్సాప్రజ్ఞేతిప్రజ్ఞాశబ్దోజీవవిషయః. ఉత్క్రమణశ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞాపకత్వాత్ వాగాదీనాముపకరణత్వాచ్చ బుద్ధిపరత్వమప్యనుపపన్నం. అతోజీవవిషయత్వందృష్టం. తథామనసిచప్రజ్ఞాశబ్దః ప్రయుజ్యతే * నహిప్రజ్ఞాపేతావాఙ్నామకించనప్రజ్ఞాపయేదన్యత్రమేమనోభూదిత్యాహనాహమేతన్నామప్రాజ్ఞాసిషమితి. తథేన్ద్రియేషుచ *దశప్రజ్ఞామాత్రాఇతి. అతఃపూర్వం ప్రజ్ఞాశబ్దనిర్దిష్టజీవఇహప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దోక్తః. జాత్యభిప్రాయేణైకవచననిర్దిష్టస్యవ్యక్త్యభిప్రాయేణబహువచననిర్దేశఉపపద్యతే- యథా *సతాసోమ్యతదాసంపన్నోభవతి *సతిసంపద్యనవిదుస్సతి

తదాధారతయా చేతనవర్గం చాభిధాయ తస్యాప్యాధారతయా ప్రకృతమిన్ద్రప్రాణశబ్దాభిధేయం నిర్దిశ్య తమేవా
నన్దోఽజరోఽమృత ఇత్యుపదిశతి- తదేతచ్చేతనాచేతనాత్మకకృత్స్నవస్త్వాధారత్వం జీవాదర్థాన్తరభూతేఽస్మిన్
పరమాత్మన్యేవోపపద్యత ఇత్యర్థః. అథవా- (అధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమా హ్యస్మిన్) పరమాత్మాసాధారణధర్మసమ్బ
న్ధోఽధ్యాత్మసమ్బన్ధః. తస్య భూమా- బహుత్వం హి అస్మిన్- ప్రకరణే విద్యతే. తథా హి - ప్రథమం *త్వమేవ
మేవ వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస ఇతి * మాముపాస్స్వేతి చ పరమాత్మాసాధారణమో
క్షసాధనోపాసనకర్మత్వం ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్యేన్ద్రస్య ప్రతీయతే. తథా-*ఏష ఏవ సాధు కర్మ కారయతి తం యమే
భ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషత ఏష ఏవాసాధు కర్మ కారయతి తం యమధో నినీషతీతి సర్వస్య కర్మణః కారయితృత్వం చ ప
రమాత్మధర్మః. తథా- *తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితా ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్ర
జ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఽర్పితాః ఇతి సర్వాధారత్వం చ తస్యైవ ధర్మః. తథా-*స ఏష ప్రాణ
ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానన్దోఽజరోఽమృత ఇత్యేతేఽపి పరమాత్మన ఏవ ధర్మాః. *ఏష లోకాధిపతిరేష సర్వేశ ఇతి చ పరమాత్మ
న్యేవ సమ్భవతి. తదేవమధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమ్నోఽత్ర విద్యమానత్వాత్ పరమాత్మైవాత్రేన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః.

సంపత్స్యామహ ఇతి చ. యద్వా- మా భూత్ ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దస్యార్థద్వైరూప్యాశ్రయణం - అరనాభిదృష్టాన్తవాక్యే ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దస్య భూతే
న్ద్రియాభిమానిదేవతారూపవిషయిచేతనపరత్వం స్యాత్. తథా నేమిపదార్థతయాఽచేతనాధారత్వం పరస్యార్థసిద్ధం. ఏవమేతత్ప్రకరణపర్యాలోచ
నానుభవముపపత్తిజాతం సర్వం భాష్య ఏవ వ్యక్తీభవిష్యతి (ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దేన తదాధారతయేతి) సహీన్ద్రియాణాం పృథివ్యాదిభూతాధారత్వం యు
క్తమితి భావః. (చేతనవర్గమితి) ప్రాకరణికప్రజ్ఞాశబ్దైకవచనం జాత్యభిప్రాయమితి భావః. (తస్యాప్యాధారతయా ప్రకృతమిన్ద్రప్రాణశబ్దాభిధేయం
నిర్దిశ్యేతి) *తా వా ఏతా ఇత్యాదిపూర్వవాక్యైకదేశైః పరస్పరసాకాఙ్క్షత్వే దృష్టాన్తత్వం న ఘటతే - ప్రజ్ఞామాత్రాణామాధారాన్తరకథనాదితి భావః. తస్య
చ పరమాత్మత్వం కథమిత్యత్రాహ (తమేవానన్దోఽజర ఇతి) ఏవముక్తో హేతుః, దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికభావవైఘట్యం, ముఖ్యత్వం, ప్రాకరణికప్రయోగసాధారణ్యం,
రసంగృహీతస్య శ్రుతివాక్యస్యార్థముపన్యస్య సూత్రార్థముపసంహరతి (తదేతదితి) ఏవం ప్రథమయోజనాయాం * తద్యథా రథస్యారేష్విత్యాదివా
క్యమేకమేవ విషయస్స్యాత్. *స ఏష ప్రాణ ఏవేత్యేతద్వాక్యోదాహరణం వాక్యాన్తరాణ్యపి పరబ్రహ్మపరాణీతి సన్నీతిప్రదర్శనార్థం. తేనోపక్రమస్వా
రస్యాదపి సముదాయస్వారస్యం ప్రబలమితి ఫలితం. ఏవమవయవిస్వారస్యప్రాబల్యస్యార్థసిద్ధత్వాదపేక్షితోక్తత్వం యుక్తమితి ముఖాన్తరేణ యోజయతి
(అథవేతి) పూర్వయోజనాయామధ్యాత్మశబ్దస్యాత్మనిత్యర్థః. అస్యాం త్వాత్మని వర్తమానపరోఽధ్యాత్మశబ్దః. ఉపసంహారవాక్యముపక్రమబాధితమితి
పూర్వపక్షిణోక్తం- తత్రేదముత్తరముక్తం భవతి- ఉపక్రమోపసంహారౌ వాక్యావయవౌ- తయోరవయవభూతయోః పరస్పరవిరోధే ఉపక్రమప్రాబ
ల్యం- న త్వవయవివిరోధే. అత్ర త్వనేకావాన్తరవాక్యైః పర్యాలోచితైః ప్రతిపన్నస్య మహావాక్యార్థస్యావయవినో విరోధే అవయవభూతోపక్ర
మో న ప్రబలః- యథా గఙ్గాయాం ఘోషః ప్రతివసతీత్యాదిషు ఘోషః ప్రతివసతీతి పదాభ్యాం ప్రతిపన్నవాక్యార్థముపక్రమస్థగఙ్గాపదం న బాధతే- అ
పితు స్వయం తదనుగుణార్థం భవతి- తద్వదితి. తదేతత్ప్రక్రియయా పరమాత్మాసాధారణధర్మభూయస్త్వం దర్శయతి (తథాహీతి) *హితతమం మన్యస
ఇతి వాక్యం త్వాష్ట్రవధాదేరప్యుపక్రమగతం- ఉపక్రమోపక్రమస్యాపి మహావాక్యాన్తర్భావాత్తదుక్తిః - న తు తావన్మాత్రస్య సాధకత్వాభిప్రాయే
ణ. లోకాధిపతిః- లోకస్వామీ. సర్వేశః- సర్వనియన్తా. నను *పా రక్షణ ఇతి ధాతోః పతిశబ్దః- తత్కథం శేషివాచిత్వం. ఉచ్యతే- న హి సర్వత్రా
వయవశక్తిరేవ- రూఢిశక్తిరపి హ్యస్తి- అన్యథా *గచ్ఛతీతి గౌరితి వ్యుత్పత్త్యా గోశబ్దస్య సర్వజఙ్గమవాచిత్వప్రసఙ్గాత్, స్థితాయా గోరవాచకత్వప్రసఙ్గా
చ్చ. అతశ్శేషిణి పతిశబ్దో రూఢః- అన్యథా *వృద్ధౌ చ మాతాపితరౌ సాధ్వీ భార్యా సుతశ్శిశుః। అప్యకార్యశతం కృత్వా భర్తవ్యా మనురబ్రవీదితి న్యాయే
న పితుస్సంరక్షకే పుత్రే పితరం ప్రతి పతిశబ్దప్రయోగప్రసఙ్గాదితి. సూత్రార్థం నిగమయతి—— (తదేవమితి) *అధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమా హ్యస్మిన్నితి
సూత్రాంశ ఏవ పరైరేవం వ్యాఖ్యాతః- అధ్యాత్మసంబన్ధః- ప్రత్యగాత్మసంబన్ధః. తస్య భూమా- బాహుల్యముపలభ్యతేఽస్మిన్నధ్యాయే- ఆయుష్ప్రభు
త్వ, మిన్ద్రియాశ్రయత్వం, శరీరోత్థాపకత్వం, విషయేన్ద్రియాదివిజ్ఞానప్రతిషేధేన ప్రత్యగాత్మవేదనం చోపదిశ్యత ఇతి. అపరైశ్చ- ప్రజ్ఞాదేహే
న్ద్రియమనఃప్రాణాత్మనాం సంబన్ధోఽధ్యాత్మసంబన్ధః- స భూయానితి వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం- ఆయురధిపతిత్వాదీనాం మనఃప్రాణసంబన్ధత్వాదీనాం
చ పరమాత్మసాధకత్వాభావాత్. ఇన్ద్రసంజ్ఞదేవతావిశేషతాత్పర్యనిషేధపరం సూత్రమితి చేన్న- ఇన్ద్రస్య శరీరేఽపి ప్రాణేన్ద్రియమనఃప్రభృతీనాం విద్య
మానతయా తత్ప్రతిషేధాసామర్థ్యాత్. *అస్మిన్ శరీర ఇతి నిర్దేశో హీన్ద్రశరీరేఽపి సంభవతి - *సదేవ సోమ్యేదమితీదంశబ్దవత్ సర్వనామపదస్య సాధారణ
త్వాత్. ప్రత్యగర్థవిషయస్యోపదేశస్య పరాచీనదేవతావిషయత్వమయుక్తమితి చేన్న- ఇన్ద్రస్యాపి స్వాత్మానం ప్రత్యహమితి ప్రత్యక్తయాఽవభాసాత్.
* ప్రాణోఽస్మి *మాముపాస్స్వేతి హితవాక్యం. ఇన్ద్రమాత్రస్య ప్రాధాన్యతః ప్రతిపాద్యతా ప్రతిక్షిప్యత ఇతి చేన్న- ప్రాణేన్ద్రియమన ఆదిసంబన్ధానాం
తత్ప్రతిషేధాసామర్థ్యాత్. సూత్రవచనవ్యక్త్యనుగుణతా చ న స్యాత్- ప్రాణః పరమాత్మేతి ప్రతిజ్ఞాతమాద్యే సూత్రే- ద్వితీయసూత్రస్థేన నఞాపరమా
త్మత్వమేవ నిషేధ్యం - న పరమాత్మేతి పూర్వపక్షితే తస్య ప్రతిసమాధానపరేణ పరమాత్మైవ ప్రాణ ఇతి ప్రతిజ్ఞాయ సమర్థనీయం. న పరమాత్మేతి వదన్తం

కథంతర్హి ప్రజ్ఞాతజీవభావస్యేన్ద్రస్యస్వాత్మనఉపాస్యత్వోపదేశస్సఙ్గచ్ఛతేత్యత్రాహ.

౩౧ ॥ సూ. శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశోవామదేవవత్ ॥ ప్రజ్ఞాతజీవభావేనేన్ద్రేణ *మామేవవిజానీహి*మాముపాస్స్వేత్యుపాస్యస్యబ్రహ్మణస్స్వాత్మత్వేనోపదేశోఽయంనప్రమాణాన్తరప్రాప్తస్వాత్మావలోకనకృతః-అపితుశాస్త్రేణస్వాత్మదృష్టికృతః. ఏతదుక్తంభవతి- *అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణి *ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం *అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానాంసర్వాత్మా *యఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోన్తరోయమాత్మానవేదయస్యాత్మాశరీరంయఆత్మానమన్తరోయమయతి * ఏషసర్వభూతాన్తరాత్మాఅపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకోనారాయణఇత్యేవమాదినాశాస్త్రేణ జీవాత్మశరీరకం పరమాత్మానమవగమ్య జీవాత్మవాచినామహంత్వమాదిశబ్దానామపి పరమాత్మన్యేవ పర్యవసానంజ్ఞాత్వా * మామేవవిజానీహి *మాముపాస్స్వేతిస్వాత్మశరీరకం పరమాత్మానమేవోపాస్యత్వేనోపదిదేశేతి. (వామదేవవత్) యథావామదేవఃపరస్యబ్రహ్మణస్సర్వాన్తరాత్మత్వం, సర్వస్యచతచ్ఛరీరత్వం, శరీరవాచినాంచశబ్దానాంశరీరిణిపర్యవసానం, పశ్యన్నహమితిస్వాత్మశరీరకంపరంబ్రహ్మనిర్దిశ్యతత్సామానాధికరణ్యేనమనుసూర్యాదీన్వ్యపదిశతి*తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదేఅహంమనురభవంసూర్యశ్చాహంకక్షీవానృషిరస్మివిప్రఇత్యాదినా.
యథాచప్రహ్లాదః *సర్వగత్వాదనన్తస్యసఏవాహమవస్థితః। మత్తస్సర్వమహంసర్వంమయిసర్వంసనాతనేఇత్యాదివదతి........................

అస్మిన్ప్రకరణే జీవవాచిభిశ్శబ్దైరచిద్విశేషాభిధాయిభిశ్చోపాస్య
భూతస్యపరస్యబ్రహ్మణోఽభిధానేకారణంచోద్యపూర్వకమాహ.

౩౨॥సూ. జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతిచేన్నోపాసాత్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహతద్యోగాత్ ॥ స

ప్రతినేన్ద్రఇత్యుక్తేకఃప్రతిక్షేపః-నఘటోఽస్తీత్యుక్తే-నపటఇతివత్ తయోర్విరోధాభావాత్. పరమాత్మత్వే ప్రతిజ్ఞాతేమనఃప్రాణసంబన్ధాదయస్తునపరమాత్మత్వసాధనసమర్థాః. ననునాయంపరమాత్మా- అపిత్విన్ద్రఇతి ప్రతిజ్ఞాతేసతినేన్ద్రఇతి ప్రతివిధానంయుక్తమితిచేన్న- త్వదుక్తయుక్తైరిన్ద్రప్రతిక్షేపకత్వాభావాత్. అస్తువాతత్ప్రతిక్షేపః- తతఃకిం. సతుపరమసాధ్యస్యపరమాత్మపరత్వస్యోపయోగీతిచేన్న - పరమసాధ్యస్యావ్యవహితసాధకహేతూపస్థాపకత్వేసంభవతిపరమ్పరయాసాధకార్థపరత్వేననిర్వాహానుపపత్తేః........................

ఉత్తరసూత్రంశఙ్కయాఽవతారయతి(కథంతర్హీతి) (ప్రజ్ఞాతజీవభావస్యేతి) *ఇదిపరమైశ్వర్యఇత్యాది ప్రకృతిప్రత్యయవిభాగేనపరమాత్మపరత్వమిన్ద్రాదిశబ్దానామయుక్తం- త్వాష్ట్రవధాదిలిఙ్గనిర్వాహానుపపత్తేః. తత్కథమిన్ద్రశబ్దేనపరమాత్మనిర్దేశఇతిభావః. పూర్వంపరమాత్మపరత్వసాధకహేతురుక్తః- పూర్వపక్షయుక్త్యేకపరిహారఇత్యపేక్షాయాంసూత్రావతారఇత్యర్థః.

౩౧॥ సూ. శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశోవామదేవవత్ ॥ కీదృశఉపదేశఇత్యత్రాహ(ప్రజ్ఞాతేతి)శాస్త్రదృష్టిశబ్దస్యవ్యవచ్ఛేద్యమాహ (నప్రమాణాన్తరేతి) శాస్త్రస్యదృష్టిః- శాస్త్రరూపాదృష్టిరితిచప్రతీతిస్స్యాదితితద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (శాస్త్రేణేతి) కస్యదృష్టిరిత్యపేక్షాయాంస్వాత్మశబ్దః. స్వానుభవప్రత్యక్షేణాత్మావలోకనేజీవమాత్రప్రకాశః- శాస్త్రేణతన్నియమనయోగేనచాత్మానుభవేపరమాత్మపర్యన్తతయాప్రకాశఇతిభావః. నహిప్రమాణవిశేషేణాన్యత్ ప్రమేయమన్యత్ భవతి- తచ్ఛాస్త్రంకిమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) జీవవాచిపదానాంపరమాత్మసామానాధికరణ్యోపపాదికాశ్శ్రుతీరుదాజిహీర్షన్నామరూపవ్యాకరణశ్రుతిమాహ (అనేనేతి) జీవేష్వనుప్రవేశందర్శయితుమాహ (ఐతదాత్మ్యమితి) తదేవస్పష్టయతి (అన్తఃప్రవిష్టఇతి) శరీరత్వతల్లక్షణేదర్శయతి (యఆత్మనీతి) పర్యవసానంజ్ఞాత్వేతినామరూపవ్యాకరణశ్రుతిలబ్ధార్థఉక్తః. ఉపదిదేశేత్యన్తేన *శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశఇత్యంశోవ్యాఖ్యాతః. *వామదేవవదిత్యంశంవ్యాచష్టే(యథేతి) శరీరిణిపర్యవసానంపశ్యన్నిత్యన్తేన *తద్ధైతత్పశ్యన్నిత్యేతద్వ్యాఖ్యాతం. ఉక్తార్థవిశదీకరణాయాహ (యథాచప్రహ్లాదఇతి)........................

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (అస్మిన్నితి) (జీవవాచిభిరిత్యాది) త్వాష్ట్రవధాదిలిఙ్గప్రతిపాదనకారణమపికథనీయమిత్యభిప్రేతం- ఉపరితనగ్రన్థానుగుణ్యాత్. కారణం- ప్రయోజనరూపం. ఉపదేష్టుమితిహివక్ష్యతే. చోద్యపూర్వకమాహ-నతూక్తార్థప్రతిక్షేపార్థకంచోద్యం- విశేషణాంశేతాత్పర్యం ప్రతీయతఇతితస్యప్రయోజనమేవప్రష్టవ్యం - తచ్చోద్యరూపేణపృష్టవానిత్యర్థః.

౩౨॥ సూ. జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతిచేన్నోపాసాత్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహతద్యోగాత్ ॥ నవాచంవిజిజ్ఞాసీతవక్తా

వాచంవిజిజ్ఞాసీతవక్తారంవిద్యాత్ *త్రిశీర్షాణంత్వాష్ట్రమహనం అరున్ముఖాన్యతీన్సాలావృకేభ్యః ప్రాయచ్ఛమిత్యాదిజీవలిఙ్గాత్, యావదస్మిన్శరీరే ప్రాణో వసతి తావదాయుః * అథఖలు ప్రాణఏవప్రజ్ఞాత్మేదం శరీరంపరిగృహ్యోత్థాపయతీతి ముఖ్యప్రాణలిఙ్గాచ్చ నాధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమేతిచేన్న- (ఉపాసాత్రైవిధ్యాత్) హేతోః. ఉపాసనాత్రైవిధ్యముపదేష్టుంతత్తచ్ఛబ్దైనాభిధానం - నిఖిలకారణభూతస్య బ్రహ్మణస్స్వరూపేణానుసన్ధానం, భోక్తృవర్గశరీరకత్వానుసన్ధానం, భోగ్యభోగోపకరణశరీరకత్వానుసన్ధానం, చేతి త్రివిధమనుసన్ధానముపదేష్టుమిత్యర్థః. తదిదంత్రివిధంబ్రహ్మానుసన్ధానంప్రకరణాన్తరేష్వప్యాశ్రితం. * సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ *ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యాదిషుస్వరూపానుసన్ధానం, *తత్సృష్ట్వాతదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్యసచ్చత్యచ్చాభవత్ నిరుక్తంచానిరుక్తంచనిలయనంచానిలయనంచవిజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచ సత్యంచానృతంచ సత్యమభవదిత్యాదిషు భోక్తృశరీరతయా, భోగ్యభోగోపకరణశరీరతయా, చానుసన్ధానం. ఇహాపిప్రకరణేతత్త్రివిధమనుసన్ధానంయుజ్యతఏవేత్యర్థః. ఏతదుక్తంభవతి-యత్ర

రంవిద్యాదితి- న కేవలంతద్వచనమేవవిజానీహివక్తారంమాంచవిజానీహీత్యర్థః. ముఖ్యప్రాణః- పఞ్చవృత్తిః. ముఖ్యశబ్దఇన్ద్రియాదివ్యావృత్త్యర్థః. నఇన్ద్రోనిషేధ్యాకాఙ్క్షాయామనతివిప్రకృష్టంశాస్త్రంపఠమధ్యాహృతం అధ్యాత్మేతి. హేతుత్వంవివృణోతి (ఉపాసనేతి) ఉపదేష్టుమిత్యనేనప్రయోజనతయాహేతుత్వంస్పష్టం. త్రైవిధ్యంవివృణోతి (నిఖిలేతి) స్వరూపేణానుసన్ధానం- అద్వారకగుణవిశిష్టానుసన్ధానం. త్రివిధానుసన్ధానస్య ప్రమాణమూలత్వేసిద్ధేహ్యయంనిర్వాహఉపపన్నస్స్యాదితిశఙ్కాయామాశ్రితత్వాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (తదిదమితి) కుత్రేత్యపేక్షాయాం ప్రకరణాన్తరేష్వపీత్యుక్తం. ఆశ్రితం- ప్రతిపన్నమిత్యర్థః. (తత్సృష్ట్వేత్యాది) *సత్యంజ్ఞానమనన్తమితిదేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదరహితస్య బ్రహ్మణః *బ్రహ్మవిదాప్నోతీతివేద్యత్వవిధానాత్ ప్రకరణస్యవేద్యబ్రహ్మప్రతిపాదనపరత్వాత్, *సయఏవంవిదితినిగమనవాక్యేపిపూర్వోక్తసమస్తప్రకారవిశిష్టవేదనప్రతీతేశ్చచిదచిచ్ఛరీరకత్వానుసన్ధానమత్రవివక్షితమితిభాష్యాభిప్రాయః. నను *సయశ్చాయంపురుషే.యశ్చాసావాదిత్యేసఏక ఇత్యుక్త్వానన్తరం *సయఏవంవిదితివాక్యేనజీవాన్తర్యామిణఆదిత్యాన్తర్వర్తినశ్చోపాసనముద్యతఇతిచేన్న- స్థానభేదేనవిద్యాభేదప్రసఙ్గాత్. సచానుపపన్నః- *ఏతమానన్దమయమాత్మానముపసంక్రామతీత్యానన్దమయప్రాప్తిఫలశ్రవణేన *బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరం *తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మనఇత్యాదినాప్రతిపాదితానన్దమయవిషయవిద్యైకత్వావగమాత్, ప్రకరణస్యసంభవత్యేకవాక్యత్వేవాక్యభేదానుపపత్తేశ్చ. *సయశ్చాయమిత్యాదివాక్యే కిముచ్యతఇతిచేత్. త్రివిధానుసన్ధానరూపైకవిద్యాయామోక్షఫలకత్వేనవివక్షితత్వేసతి తత్రస్వరూపేణావస్థితస్యానుసన్ధానేజ్ఞానాదిగుణవద్విగ్రహయోగస్యాపిఅనుసన్ధేయతాసిద్ధ్యర్థంపుణ్డరీకాక్షమప్రాకృతవపురతిదిశ్యతే. తత్ర *సయశ్చాయంపురుషఇతివిజ్ఞానమయాదన్తరస్యానన్దమయస్యానువాదః- *యశ్చాసావాదిత్యఇతివిగ్రహాతిదేశః. కించ- ఆనన్దమయప్రతిపాదనానన్తరం *బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యుపక్రమాభిహితప్రాప్తివిశదీకరణార్థం *అథాతోనుప్రశ్నాఇతిప్రశ్నాఉపక్షిప్తాః. పూర్వప్రతిపాదనస్యబుభుత్సాహేతుత్వమతశ్శబ్దేనోచ్యతే. *ఉతావిద్వానితి. ఉత- విద్వానితిపదం. *నిపాతస్యేతిఛాన్దసోదీర్ఘః- *అథాసపత్నానితివత్. అవిద్వానితిపదేసతిహ్యాద్యుదాత్తత్వంస్యాత్- *తత్పురుషేతుల్యార్థేత్యాదిస్మరణాత్ -*అవిద్వాన్ప్రతిగృహ్ణాతీతివత్. అన్తోదాత్తంచేదంపదం-తస్మాద్విద్వానితిపదం. కశ్చన- అవిప్రకృష్టహృదయాదిస్థానస్థమనవచ్ఛిన్నంచ బ్రహ్మోపాసీనోవిద్వాన్కిమతఃప్రేత్యఅముంలోకం-*పరమేవ్యోమన్నిత్యుక్తంలోకంగచ్ఛతీత్యేకఃప్రశ్నః.ఉతగత్యనపేక్షమిహైవబ్రహ్మప్రాప్నోతీత్యర్థసిద్ధఃప్రశ్నః. *ఆహోవిద్వానితి. సమశ్నుతాఇతిభోక్తృత్వంవివక్షితం. కశ్చిత్ - అహంగ్రహేణోపాసీనోపివిద్వానముంలోకంగత్వాకింసమశ్నుతే- భోగ్యభూతంబ్రహ్మానుభవతీత్యేకఃప్రశ్నః. ఉతబ్రహ్మస్వరూపేణైకీభవతీత్యర్థసిద్ధఃప్రశ్నః. ఏవంశాస్త్రవైవిధ్యమూలాఃగతివిశేషస్వరూపభేదభావాభావవిషయాఃప్రశ్నాఃబహువచనవివక్షితాః. ఏతాన్ప్రతివక్తుంజగత్కారణత్వోపయికగుణవిశిష్టస్యైవవిలక్షణస్యబ్రహ్మణఃప్రాప్యత్వాదిజ్ఞాపనాయ *సోకామయతేత్యాదినాజగత్కారణత్వాదికంనిరతిశయానన్దపర్యన్తంమహిమానముక్త్వా *సయశ్చాయమిత్యాదివాక్యంవదతి - సన్నికృష్టహృదయస్థంవావిప్రకృష్టరవిమణ్డలాదిస్థానస్థంవాపూర్వోక్తం సత్యత్వాదిలక్షణమానన్దాదిగుణకంవా బ్రహ్మోపాసీనఃసర్వోపివిద్వానస్మాల్లోకాత్ ప్రేత్యాన్నమయాదిసమష్టివ్యష్టివిభూతికంనిరతిశయానన్దంపరమాత్మానంభోగ్యభూతంభోక్తాసన్ననుభవతీతిప్రశ్నస్యోత్తరముక్తం. అతస్సర్వేషాంవిద్యావిశేషనిష్ఠానామర్చిరాదిగతిమత్త్వంభోక్తృభోగ్యభావేనావస్థానంచప్రతిపాదయితుంసన్నికృష్టవిప్రకృష్టస్థానవిశేషోపలక్షణార్థంసయశ్చాయమిత్యుక్తం- తస్మాదాదిత్యాన్తర్వర్తితయోపాసనమానన్దవల్ల్యాంనవిధిత్సితం. అతఉక్తలక్షణత్రివిధోపాసనమేవాత్రవివక్షితం. ఏవం *భోక్తాభోగ్యంప్రేరితారంచమత్వాసర్వంప్రోక్తంత్రివిధంబ్రహ్మమేతదిత్యాదీనిసదృశానిశ్రుత్యన్తరాణిచవివక్షితాని- త్రివిధోపాసనస్యాస్ఫుటతరత్వాత్. భోక్తృభోగ్యయోరీశ్వరవిధాత్వంకథమిత్యపేక్షాయాంచిదచిదనుప్రవేశాదీశ్వరస్యతత్ప్రకారిత్వమితిత్రివిధోపాసనపరశ్రుత్యన్తరార్థవిశదీకారహేతుత్వాదానన్దవల్లీవాక్యమిహోదాహృతం- అన్యత్త్వభిప్రేతం. *ఇహతద్యోగాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (ఇహాపీతి) *ఆనన్దోజరోమృతఇతిస్వేనరూపేణానుసన్ధానం *ప్రాణోస్మీత్యచిద్విశిష్టానుసన్ధానం *మాముపాస్స్వేతిచిద్విశిష్టానుసన్ధానమితిత్రివిధానుసన్ధానమిహోపపద్యతఇత్యర్థః. త్రివిధానుసన్ధానేకర్తవ్యేపృథక్చిద్విశేషాచిద్విశేషవిశిష్టతయోక్తిఃకథం- సామాన్యేనచిదచిద్విశిష్టానుసన్ధానంహిప్రకరణాన్తరోక్తమిత్యపేక్షాంప్రశమయన్నస్యన్యాయస్యప్రతర్దనవిద్యామాత్రవిషయత్వంచనివారయన్విశిష్టోపాసనపరత్వచిహ్నంచదర్శయతి (ఏతదుక్తంభవతీతి) (యత్రేతి) అయంన్యాయో

హిరణ్యగర్భాదిజీవవిశేషాణాం ప్రకృత్యాద్యచేతనవిశేషాణాంచ పరమాత్మాసాధారణధర్మయోగః తదభిధాయినాం శబ్దానాం పరమాత్మవాచిశబ్దైస్సామానాధికరణ్యం వా దృశ్యతే- తత్ర పరమాత్మనస్తత్తచ్చిదచిద్విశేషాన్తరాత్మత్వానుసన్ధానం ప్రతిపిపాదయిషితమితి. అతోఽత్రేన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టో జీవాదర్థాన్తరభూతః పరమాత్మైవేతి సిద్ధమ్. సమాప్తమిన్ద్రప్రాణాధికరణమ్..........................

ఇతి శ్రీమద్భగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే
ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

సప్రతర్దనవిద్యామాత్రవిషయః- అపిత్వేవంవిధసర్వప్రకరణవిషయ ఇతి భావః. సామాన్యేన చిదచిద్విశిష్టోపాసనం హి విహితత్వాత్ స్వీక్రియతే విధేరవైయర్థ్యార్థం- తథా చిదచిద్విశేషవిశిష్టోపాసనం విహితం చేత్తత్ర తత్ర చిదచిద్విశేషాన్తర్యామిత్వమనుసన్ధేయమిత్యభిప్రాయేణాహ (హిరణ్యగర్భాదీతి). హిరణ్యగర్భాదిజీవవిశేషాణామితి పదేన పరమాత్మశబ్దేన చ *పరమాత్మా వ్యవస్థితః స బ్రహ్మా స శివస్సేన్ద్ర ఇతి శ్రుతిస్స్మార్యతే- అనన్యపరేణ నారాయణానువాకేన సర్వవిద్యాసూపాస్యో నారాయణ ఏవేతి నిర్ణీతత్వాదిన్ద్రాద్యుపాసనేఽపి తదన్తర్యామీ నారాయణ ఏవోపాస్య ఇతి భావః. పాశుపతాధికరణే తథాఽనువదిష్యమాణత్వాత్. పరమాత్మపర్యన్తత్వవివక్షాజ్ఞాపకం ద్వివిధం ప్రదర్శయతి (పరమాత్మాసాధారణేతి) పరమాత్మాసాధారణధర్మయోగాత్ తద్వాచిశబ్దసామానాధికరణ్యాచ్చ విశిష్టోపాసనపరత్వమవగమ్యత ఇత్యర్థః. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ....

అత్ర కైశ్చిదేవం వర్ణితం- ప్రాణవ్యాపారస్యాపి పరమాత్మాయత్తత్వాత్ తత్సంకీర్తనం- జీవసంకీర్తనం తు తస్యౌపాధికభేదప్రతిక్షేపేణ పరబ్రహ్మరూపతాజ్ఞాపనార్థం- అన్యథా త్రివిధముపాసనం ప్రసజ్యేత- తతశ్చ వాక్యభేదస్స్యాదితి. తదయుక్తం-*నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసక్తిః *అపీతౌ తద్వత్ ప్రసఙ్గాదితివత్ ప్రసఙ్గశబ్దస్యాశ్రుతత్వాత్ వాక్యభేదాభావాచ్చ. ఏకవాక్యేనైవ హి విధీయతే- *తం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వేత్యత్ర మామితి జీవవిశిష్టతోక్తా- ఆయురితి ప్రాణవిశిష్టతా- *ఆయుః ప్రాణ ఇతి హ్యనన్తరవాక్యం- అమృతమితి స్వేన రూపేణావస్థితిః. అత ఏవంవిధం పరమాత్మానముపాస్స్వేత్యేకవాక్యత్వం. ఉపాసాత్రైవిధ్యవిధానస్య వృత్తికారాభిమతత్వాత్ తదసతి క్రమాయపన్నైరేవ త్రివిధోపాసనపరత్వేన యోజనాన్తరం కృతం. తత్ర జ్ఞానక్రియాశక్తిద్వయాశ్రయబుద్ధిప్రాణరూపోపాధిధర్మైః స్వధర్మైణ చ త్రివిధం బ్రహ్మోపాస్యమితి. తదయుక్తం-జీవేశ్వరభేదస్యాన్తఃకరణరూపోపాధ్యవచ్ఛేదకల్పితత్వాభావాత్, *యస్యాత్మా శరీరం *మనోమయః ప్రాణశరీర ఇతి జీవప్రాణయోః పరమాత్మానం ప్రతి శరీరతయా ప్రకారత్వస్య శ్రుతత్వేన ప్రకారాన్తరేణ త్రైవిధ్యకల్పనాఽయోగాచ్చ.—— అన్యే త్వేవముపాసాత్రైవిధ్యేన వాక్యైకత్వమాహుః- ప్రజ్ఞాశరీరో జీవశరీరః ప్రాణశరీరశ్చ పరమాత్మోపాస్యః. తత్ర ప్రజ్ఞాశరీరో మనోమయః. జీవశరీరో వాఙ్మయః- వాక్శబ్దస్య శబ్దపరిణామశక్తియోగాత్ పరమాకాశవిషయః-అతో వాఙ్మయ ఆకాశశరీరః. ఆకాశశరీరత్వం చ జీవశరీరత్వపర్యన్తం- *తస్యాన్తే సుషిరం సూక్ష్మం *తస్య మధ్యే మహానగ్నిరితి హ్యాకాశమధ్యే అగ్నిశబ్దేన జాఠరాగ్నిపరమాత్మజ్వాలయా సంస్పృష్టం జీవమభిధాయ *తస్యాశ్శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థిత ఇత్యామ్నానాదితి. తదప్యనుపపన్నం- మనోమయాదివ్యూహానామప్రామాణికత్వస్య పూర్వమేవ దర్శితత్వాత్. కించ- అస్మిన్ప్రకరణే ప్రజ్ఞాశబ్దస్య సహోక్తప్రాణపృథగ్వ్యవహారాభ్యాం స్థానప్రమాణేన చ జీవప్రసిద్ధమనోవిషయత్వోపపాదనే నేశ్వరప్రజ్ఞాశక్తివాచిత్వాభావాత్, ప్రాణశబ్దస్య ఘటశబ్దస్యేవాహారణశక్తివాచిత్వాభావవత్ క్రియాశక్తివాచిత్వాభావాచ్చ. అతః ప్రజ్ఞాప్రాణశబ్దౌ న మనోమయప్రాణమయవాచకౌ. యది ప్రసిద్ధమనోవాక్ప్రాణా వివక్షితాః - తర్హ్యస్మిన్ప్రకరణే చక్షుఃశ్రోత్రాదీనామపి ప్రకృతత్వాత్తేషాం చ పరమాత్మశరీరతయోపాస్యత్వాదుపాసాత్రైవిధ్యం విరుధ్యతే. ఆకాశశరీరత్వం జీవశరీరత్వపర్యన్తమిత్యప్యయుక్తం- *తస్య మధ్యే మహానగ్నిరిత్యగ్నిశబ్దస్య జీవవాచిత్వాభావాత్. * తత్రాయస్సంశ్రితోఽసహ్యం స్థాల్యాపస్త్విరివార్పితః । ఆత్మానం తం విజానీయాదితి స్మృతివచనం తు న జీవస్య శ్రుతావగ్నిశబ్దవాచ్యత్వే ప్రమాణం- కింతు స్థానస్థానినోర్నైల్యలక్ష్యస్య దృష్టాన్తమాత్రసమర్పకం. వాఙ్మయస్య జీవశరీరకత్వం భవత్ప్రక్రియయా విరుద్ధం చ- ప్రాణమయస్యాన్తర్యామిత్వాభ్యుపగమాత్ అన్తర్యామిణో జీవశరీరకత్వశ్రవణాచ్చ. *యస్యాత్మా శరీరం *స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి హి శ్రూయతే. తమోఽధిష్ఠాతృతయాఽభ్యుపగతస్య వాఙ్మయస్య జీవశరీరకత్వం శ్రుతివిరుద్ధం చ - *యః పృథివీమన్తరే సంచరన్యస్య పృథివీ శరీరమిత్యారభ్య *ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి సమానప్రకరణే నారాయణస్యైవాన్తర్యామిత్వశ్రవణాత్. ధర్మైక్యాత్ సర్వముపపన్నమితి చేన్న- సర్వేషాం వ్యూహానాం సర్వధర్మసంభవేన వ్యూహత్రయతద్వ్యాపారవిభాగవ్యవస్థోపన్యాసానుపపత్తేః. అతో యథోక్తమేవోపాసాత్రైవిధ్యమితి సిద్ధం. ఇన్ద్రప్రాణాధికరణం సమాప్తమ్. ....

ఇతి శ్రీహారీతకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత భగవద్రామానుజవిరచిత శారీరకమీమాంసా భాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః॥

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ప్రథమాధ్యాయే-ద్వితీయపాదః-సర్వత్రప్రసిద్ధ్యధికరణమ్.

ప్రథమే పాదే అధీతవేదః పురుషః కర్మమీమాంసాశ్రవణాధిగతకర్మయాథాత్మ్యవిజ్ఞానః కేవలకర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వమవగమ్య, వేదాన్తవాక్యేషు చాపాతప్రతీతానన్తస్థిరఫలబ్రహ్మస్వరూపతదుపాసనసముపజాత పరమపురుషార్థలక్షణమోక్షాపేక్షో, ఽవధారితపరినిష్పన్నవస్తుబోధనశబ్దశక్తిర్వేదాన్తవాక్యానాం పరస్మిన్ బ్రహ్మణి నిశ్చితప్రమాణభావస్తదితికర్తవ్యతారూపశారీరకమీమాంసాశ్రవణమారభేతేత్యుక్తం శాస్త్రారమ్భసిద్ధయే. అనన్తవిచిత్రస్థిరత్రసరూపభోక్తృభోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానలక్షణనిఖిలజగదుదయవిభవలయమహానన్దైకకారణం పరం బ్రహ్మ *యతో వా ఇమాని భూతానీత్యాదివాక్యం బోధయతీతి చ ప్రత్యపాది. జగదేకకారణం పరం బ్రహ్మ సకలేతరప్రమాణావిషయతయా శాస్త్రైకప్రమాణకమిత్యభ్యధామ. శాస్త్రప్రమాణకత్వం చ బ్రహ్మణః ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహేఽపి స్వరూపేణైవ పరమపురుషార్థభూతే పరస్మిన్ బ్రహ్మణి వేదాన్తవాక్యానాం సమన్వయాన్నిరూప్యత ఇత్యబ్రూమ. నిఖిలజగదేకకారణతయా వేదాన్తవేద్యం బ్రహ్మ చేక్షణాద్యన్వయాదానుమానికప్రధానాదర్థాన్తరభూతశ్చేతనవిశేష ఇవేత్యుపాపీపదామ. స చ స్వాభావికానవధికాతిశయానన్దవిపశ్చిత్త్వ నిఖిల

(ప్రథమే పాదే ఇత్యాది) కిమర్థమత్ర ప్రథమపాదాధికరణార్థానుక్రమణం. ఉచ్యతే- పాదానుయాయినోఽర్థస్య ప్రత్యధికరణమనుయాయిత్వస్ఫుటీకరణాయ. కిమర్థమనుయాయిత్వకథనం. త్రిపాదీసఙ్గత్యర్థం. సఙ్గతిః కుతః. సూత్రకారాభిప్రేతత్వాత్- పాదభేదో హ్యర్థభేదాత్- తత్క్రమశ్చ సఙ్గతివిశేషాత్. తత్ర కిం ప్రమాణం. సంప్రదాయక్రమః. కిం చ- అత్రాధికరణార్థానుక్రమణేన త్రిపాద్యా అనారమ్భణీయత్వశఙ్కా చార్థాత్ పరిహృతా భవతి- త్రిపాద్యాముదాహరిష్యమాణానాం శ్రుతీనాం ప్రథమపాదాధికరణోక్తన్యాయావిషయత్వజ్ఞాపనార్థత్వాదనుక్రమస్య. అత ఏవ ప్రథమపాదే వేదాన్తవాక్యానాం పరమాత్మపరత్వే దర్శితేఽపి త్రిపాద్యా ఆరమ్భణీయత్వం సిద్ధం. ప్రథమే పాదే ఈక్షత్యానన్దమయాధికరణయోః కారణస్య చిదచిద్వైలక్షణ్యే సిద్ధేఽపి పూర్వాధికరణన్యాయావిషయశ్రుతివాక్యార్థనిర్ణయార్థో హ్యుత్తరోత్తరాధికరణారమ్భః- తద్వదత్రాపీతి. శాస్త్రారమ్భప్రయోజనాయాశ్చతుస్సూత్ర్యాః కథం ప్రథమపాదే సఙ్గతిః. ఉచ్యతే- తస్యాః శాస్త్రారమ్భార్థత్వేన శాస్త్రోపోద్ఘాతరూపత్వాదర్థతః ప్రథమపాదాన్తర్గతత్వం- న తు ప్రథమపాదస్య ప్రథమాధ్యాయస్య వా అసాధారణత్వాత్సఙ్గతిః. (ప్రథమే పాదే ఇతి) అధీతవేదః- కృతసాఙ్గసశిరస్కాధ్యయనః. తావత్యపర్యవసానమాహ (కర్మేతి) తత్రాప్యపర్యవసానే హేతుమాహ (కేవలేతి) తథాపి బ్రహ్మవిచారప్రవర్తనక్షమాపాతప్రతీతిరేవ న జాయతే- సిద్ధవస్తునిష్పత్త్యభావాదితి శఙ్కాయాం ప్రథమసూత్రస్య తాత్పర్యమాహ (అవధారితేతి) తర్హి వేదాన్తవాక్యైరేవాలం- కిమర్థో బ్రహ్మవిచార ఇత్యత్రాహ (తదితికర్తవ్యతేతి) నను చతుస్సూత్రీ హి శాస్త్రారమ్భార్థా- తత్కథం ప్రథమాధికరణార్థానుక్రమే శాస్త్రారమ్భసిద్ధయ ఇత్యుక్తం. జన్మాదిసూత్రత్రయస్యాపి ప్రథమాధికరణాధీనారమ్భత్వాత్తథోక్తిః- న తు తేషాం సూత్రాణాం శాస్త్రారమ్భార్థత్వాభావాత్. యద్వా- జన్మాదిత్రిసూత్ర్యాః శాస్త్రారమ్భార్థత్వే సత్యపి ప్రథమపాదే సంగతిరప్యస్తి- చిదచిద్విలక్షణకారణాస్తిత్వవిషయత్వాత్తస్యాః. ప్రథమపాదో హి సమస్తచిదచిద్విలక్షణకారణాస్తిత్వనిరూపణపరః. జన్మాదిసూత్రే జన్మాదికారణత్వం లక్షణముక్తం- కారణస్య ప్రమాణాన్తరాసిద్ధిః ప్రయోజనరూపతా చానన్తరసూత్రద్వయేనోక్తే- అతః ప్రథమాధికరణార్థానుక్రమే శాస్త్రారమ్భసిద్ధయ ఇత్యుక్తమితి. యద్వా- శాస్త్రారమ్భసిద్ధయ ఇతి పదముత్తరాధికరణత్రయేఽనుషజ్యత ఇతి చతుస్సూత్ర్యాః శాస్త్రారమ్భసిద్ధ్యర్థత్వముక్తం భవతి. జన్మాదిసూత్రార్థమనుక్రామతి (అనన్తేతి) సూత్రస్యాస్యేతి పదస్య వివక్షితమర్థమాహ- అనన్తవిచిత్రాదివిశేషణైః. అనన్తవిచిత్రశబ్దో భోక్తృభోగ్యసాధారణః. మహానన్దైకకారణత్వం * తద్విజిజ్ఞాసస్వేతి వాక్యాభిప్రేతం- తాపత్రయాతురజిజ్ఞాస్యస్య హి లక్షణం నిరూపితం- అతో మహానన్దైకకారణమిత్యుక్తం. యద్వా - *యత్ప్రయన్తీత్యస్యాత్యన్తికలయపర్యన్తత్వాభిప్రాయేణోక్తం మహానన్దేతి. *యేయం ప్రేతే * న ప్రేత్యేతి చాత్యన్తికలయో హి ప్రాయణం శ్రుతం. అవిరుద్ధవిశేషణభేదో న విశేష్యభేదావహ ఇత్యభిప్రాయేణైకశబ్దప్రయోగః. నిమిత్తోపాదానైకత్వాభిప్రాయేణ వా. (శాస్త్రేతి) సమన్వయాత్ - పరమపురుషార్థభూతస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రతిపాదకతయా శాస్త్రస్య తేనాన్వయాత్. (న చేత్యాది) స్వాభావికానవధికాతిశయశబ్దా ప్రతివిశేషణమన్వితా. ఆకాశప్రాణాధికర

చేతనభయాభయహేతుత్వసత్యసఙ్కల్పత్వసమస్తచేతనాచేతనాన్తరాత్మత్వాదిభిర్బద్ధముక్తోభయావస్థాజ్జీవశబ్దాభిలపనీయాచ్చార్థాన్తరభూత ఇతి చ సమర్థిథామహి. స చాప్రాకృతాకర్మనిమిత్తస్వాసాధారణదివ్యరూప ఇత్యుదైరిరామ. ఆకాశప్రాణాద్యచేతనవిశేషాభిధాయిభిర్జగత్కారణతయా ప్రసిద్ధవన్నిర్దిశ్యమానస్సకలేతరచేతనాచేతనవిలక్షణస్స ఏవేతి సమగరిష్మహి. పరతత్త్వాసాధారణనిరతిశయదీప్తియుక్తజ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయో ద్యుసమ్బన్ధితయా ప్రత్యభిజ్ఞానాత్స ఏవేత్యతిష్ఠామహి. పరమకారణాసాధారణామృతత్వప్రాప్తిహేతుభూతః పరమపురుష ఏవ శాస్త్రదృష్ట్యేన్ద్రాదిశబ్దైరభిధీయత ఇత్యబ్రూమహి. తదేవమతిపతితసకలేతరప్రమాణసమ్భావనాభూమిస్సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాద్యపరిమితోదారగుణసాగరతయా స్వేతరసమస్తవస్తువిలక్షణః పరం బ్రహ్మ పురుషోత్తమో నారాయణ ఏవ వేదాన్తవేద్య ఇత్యుక్తమ్. అతః పరం ద్వితీయతృతీయచతుర్థేషు పాదేషు యద్యపి వేదాన్తవేద్యం బ్రహ్మైవ-తథాపి కానిచిద్వేదాన్తవాక్యాని ప్రధానక్షేత్రజ్ఞాన్తర్భూతవస్తువిశేషస్వరూపప్రతిపాదనపరాణ్యేవేత్యాశఙ్క్య తన్నిరసనముఖేన తత్తద్వాక్యోదితకల్యాణగుణాకరత్వం బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యతే. తత్రాస్పష్టజీవాదిలిఙ్గకాని వాక్యాని ద్వితీయే పాదే విచార్యన్తే-స్పష్టలిఙ్గకాని తృతీయే-తత్ప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారీణి చతుర్థే.

౧॥ సూ. సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్ ॥

ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే *అథ ఖలు క్రతుమయః పురుషో యథాక్రతురస్మిఁల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి స క్రతుం కుర్వీత మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూప ఇత్యాది.

ణార్థయోః పృథగనుక్తిర్న్యాయస్యానతిభిన్నత్వాత్ (పరమేతి) పరమకారణస్యాసాధారణం - తస్య ప్రదేయత్వేనాసాధారణమమృతత్వం - తత్ప్రాప్తిహేతురిత్యర్థః. యద్వా - పరమకారణస్యాసాధారణం - చిహ్నభూతమిత్యర్థః. ఉపాసకస్యామృతత్వప్రాప్తిర్హ్యుపాస్యస్య పరమకారణత్వమావేదయతి. యద్వా-పరమకారణాసాధారణం - తద్ధర్మభూతమమృతత్వం. తత్ప్రాప్తిః-పరమసామ్యాపత్తిరిత్యర్థః. పాదార్థమాహ (తదేవమితి) పురుషత్వాదస్మదాదివదిత్యాదికుతర్కపరిహారార్థమాహ(అతిపతితేతి) తేషాం ధర్మిగ్రాహకమానబాధ ఇతి భావః. జ్యోతిరధికరణార్థాభిప్రాయం పురుషోత్తమశబ్దః. ప్రతర్దనవిద్యాభిప్రాయో నారాయణశబ్దః - *మాముపాస్స్వేత్యస్యాపి నారాయణానువాకైక్యేన సర్వవిద్యోపాస్యతయోక్తనారాయణోపాసనపరత్వాత్. చిదచిద్విలక్షణకారణాస్తిత్వం పాదానుగతార్థ ఇత్యర్థః. నారాయణ ఏవేత్యవధారణాక్షేపేణ ద్వితీయాదిపాదోత్థానమిత్యభిప్రాయేణాహ (అతః పరమితి) (ద్వితీయతృతీయచతుర్థేష్వితి) ప్రథమపాదస్య న కేవలమనన్తరపాదేన సంగతిః-అపి తు త్రిపాద్యైవేతి భావః. యథా *చోదనాలక్షణోఽర్థో ధర్మ ఇత్యత్ర చోదనైవ ప్రమాణం, ప్రమాణమేవ చోదనేత్యవధారణద్వయం- తత్ర ప్రమాణమేవ చోదనేత్యవధారణమౌత్పత్తికసూత్రే సాధితం-చోదనైవ ప్రమాణమిత్యవధారణం ప్రత్యక్షసూత్రే స్థాపితం- తథా జన్మాదిసూత్రేఽపి బ్రహ్మ కారణమేవ, బ్రహ్మైవ కారణమిత్యవధారణద్వయమపి వివక్షితం- జన్మాదికారణత్వస్య బ్రహ్మలక్షణత్వాత్, లక్షణస్యావ్యాప్త్యతివ్యాప్త్యసంభవపరిహారావశ్యంభావాత్,. తత్ర వ్యక్త్యైక్యాన్నావ్యాప్తిః- అసంభవపరిహారరూపాయోగవ్యవచ్ఛేదః ప్రథమపాద ఉక్తః - అతివ్యాప్తిపరిహారరూపాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదస్త్రిపాద్యాం క్రియత ఇతి విభాగాభిప్రాయేణ కానిచిద్వేదాన్తవాక్యానీత్యాద్యుక్తం. (తత్తద్వాక్యోదితకల్యాణగుణాకరత్వం బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత ఇతి) చిదచిద్విలక్షణస్వరూపం సాధితం - అథ తస్య గుణవిశేషప్రతిపాదనం త్రిపాద్యాం క్రియత ఇతి చ ప్రథమపాదత్రిపాద్యోర్విభాగ ఇతి భావః. పాదత్రయస్యావాన్తరభేదమాహ (తత్రేతి) అస్పష్టేత్యాదివైషమ్యం బ్రహ్మలిఙ్గగతమితి పరైరుక్తం-అత్ర తు జీవాదిలిఙ్గగతమితి భిదా. ద్వితీయతృతీయపాదాద్యాధికరణయోర్జీవస్య పూర్వపక్షితత్వాత్ జీవాదీత్యుక్తం.(తత్ప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారీణి చతుర్థ ఇతి) తత్ప్రతిపాదనం- జీవాదిలిఙ్గప్రతిపాదనం. తల్లిఙ్గప్రతిపాదనం. అస్పష్టస్పష్టస్పష్టతరపూర్వపక్షోత్థానహేతుభేదేన భిన్నాస్త్రయః పాదా ఇత్యర్థః. ప్రథమపాదచరమాధికరణే అవయవభూతోపక్రమగతజీవలిఙ్గమవయవిభూతవాక్యార్థస్వారస్యేన బాధితమిత్యుక్తం- సర్వతాదాత్మ్యమనః ప్రాణసంబన్ధార్భకౌకస్త్వాణీయస్త్వవ్యపదేశరూపలిఙ్గానామవయవిగతత్వేనాబాధ్యత్వమితి ప్రత్యవస్థానం పరిహ్రియత ఇతి ద్వితీయపాదప్రథమాధికరణ ఇత్యవాన్తరసంగతిః.

౧॥ సూ. సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్ ॥ *సర్వం ఖల్విత్యాదేర్ద్వితీయయోజనాయాముదాహరిష్యమాణత్వాత్ ప్రథమయోజనాపేక్షితం *అథ ఖల్విత్యాదికముపాత్తం. ద్వితీయసూత్రే * భారూప ఇత్యస్యోపరితనవాక్యస్యోపాదాస్యమానత్వాత్ అత్ర భారూప ఇత్యన్తముపాత్తం- ఆదిశబ్దేనాన్యత్ గృహీతం. అత్ర రాత్రిసత్రన్యాయేన మనోమయ ఉపాస్యతయా సంబధ్యతే- అర్థవాదికస్యాపి విధ్యపేక్షితస్య స్వీకార్యత్వాత్. నను *స క్రతుం కుర్వీతేత్యాదికముపాదీయతాం- కిమర్థం * యథాక్రతురస్మిన్నిత్యాదివాక్యోపాదానం. ఉచ్యతే- * ఫలవత్సన్నిధావఫలం తదఙ్గమితి న్యాయేన* స క్రతుం కుర్వీతేతి విధేః ఫలాశ్రవణనిమిత్తం పూర్వవిహితోపాసనాఙ్గత్వం మాభూదితి ఫలసంబన్ధప్రదర్శనార్థం తదుపాదానం. *శాస్త్రఉ

అత్ర *సక్రతుం కుర్వీతేతి ప్రతిపాదితస్యోపాసనస్యోపాస్యః *మనోమయః ప్రాణశరీర ఇతి నిర్దిశ్యత ఇతి ప్రతీయతే. తత్ర సంశయః కిం మనోమయత్వాదిగుణకః క్షేత్రజ్ఞః-ఉత పరమాత్మేతి. కిం యుక్తం. క్షేత్రజ్ఞ ఇతి. కుతః. మనఃప్రాణయోః క్షేత్రజ్ఞోపకరణత్వాత్, పరమాత్మనస్తు *అప్రాణో హ్యమనా ఇతి తత్ప్రతిషేధాచ్చ. నచ *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి పూర్వనిర్దిష్టం బ్రహ్మాత్రోపాస్యతయా సమ్బధ్యం శక్యతే- *శాన్త ఉపాసీతేత్యుపాసనోపకరణశాన్తినిర్వృత్త్యుపాయభూతబ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశాయోపాత్తత్వాత్. నచ *సక్రతుం కుర్వీతేత్యుపాసనస్యోపాస్యసాకాఙ్క్షత్వాద్వాక్యాన్తరస్థమపి బ్రహ్మ సమ్బధ్యత ఇతి యుక్తం వక్తుం-స్వవాక్యోపాత్తేన మనోమయత్వాదిగుణకేన నిరాకాఙ్క్షత్వాత్, *మనోమయః ప్రాణశరీర ఇత్యనన్యార్థతయా నిర్దిష్టస్య విభక్తివిపరిణామమాత్రేణోభయాకాఙ్క్షానివృత్తిసిద్ధేః. ఏవం నిశ్చితే జీవత్వే *ఏతద్బ్రహ్మేత్యుపసంహారస్థబ్రహ్మపదమపి జీవపవపూజార్థం ప్రయుక్తమిత్యధ్యవసీయత ఇతి..............................

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః (సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్) మనోమయత్వాదిగుణకః పరమాత్మా. కుతః. సర్వత్ర-వేదాన్తేషు పరస్మిన్నేవ బ్రహ్మణి ప్రసిద్ధస్య మనోమయత్వాదేరుపదేశాత్. ప్రసిద్ధం హి మనోమయత్వాది బ్రహ్మ

పాసీతేతి విహితోపాసనాధికృతస్యైవోపాసనాన్తరవిధానమనుపపన్నమితి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం *అథ ఖలు క్రతుమయః పురుష ఇతి వాక్యం ఘటకత్వేనోపాత్తం - జీవస్య బహువిధోపాసనప్రచురత్వాదనేకోపాసనవిధానం యుక్తమితి భావః. అత్ర వ్యాఖ్యాత్రన్తరైః *సర్వం ఖల్వితి వాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వం స్పష్టమితి బుద్ధ్వా *సక్రతుమిత్యాదివాక్యయోర్జీవవిషయత్వేన పూర్వపక్షం కృత్వా బ్రహ్మవిషయత్వేన సిద్ధాన్త ఉక్తః - ఇహ తు విషయైక్యే స్థిత ఏవ పూర్వపక్షసిద్ధాన్తావపశ్చాదభిధాస్యేతే. ప్రథమం వ్యాఖ్యాత్రన్తరోక్తదిశా పూర్వపక్షసిద్ధాన్తావుపపద్యేతే. నన్వత్రోపాసనాన్తరం న విధిత్సితం-పూర్వవిహితోపాసనాఙ్గభూతక్రతువిధిపరత్వాదస్య వాక్యస్య. తతశ్చ మనోమయాదిపదాన్యుపాస్యాన్తరాభావాత్ ప్రకృతబ్రహ్మపరాణీతి నిశ్చయాన్న విచారవిషయ ఇతి శఙ్కాం వ్యుదస్యతి (అత్రేతి) మనోమయాదిపదానాం ప్రకృతోపాస్యవిషయత్వే ప్రమాణాభావాత్ బ్రహ్మపరత్వానిశ్చయాత్, *సక్రతుమితి నిర్దిష్టోపాసకవిశేషణత్వాశ్రయణే తస్యానావిర్భూతగుణాష్టకస్య సత్యసంకల్పత్వాదేరఘటమానత్వాచ్చ పాశ్చాత్యవిద్యాన్తరోపాస్యపరత్వనిశ్చయే సతి తద్విశేషనిశ్చయాభావాద్విచారస్యారమ్భణీయత్వమిత్యర్థః. ఉపాసనస్యేతి పదేన *తం యథా యథోపాసతే తదేవ భవతి *యథాక్రతురస్మింల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీత్యనయోర్వాక్యయోరైకార్థ్యాత్ *క్రతుం కుర్వీతేత్యత్ర క్రతుశబ్దశ్చోపాసనపర ఇతి తదుపాస్యే మనోమయత్వాదిగుణకే సంశయ ఇతి భావః. (తత్రేతి) *సక్రతుం కుర్వీతేత్యత్రోపాస్యతయా నిర్దిష్టో మనోమయత్వాదిగుణకః కిం జీవః-ఉత పరమాత్మేతి విచారః. తదర్థం కర్మకర్తృవ్యపదేశశబ్దవిశేషోపసంహారగతబ్రహ్మశబ్దాదయః కిం ముఖ్యాః-ఉతాముఖ్యాః. తదర్థం కిం మనోమయత్వాదికం జీవస్యైవ సంభవతి- ఉత పరమాత్మనోపి ఘటత ఇతి. తదర్థం *అప్రాణో హ్యమనా ఇతి కిం మనఆదిసంబన్ధమాత్రనిషేధః - ఉత సంబన్ధవిశేషనిషేధ ఇతి. యదా సంబన్ధమాత్రనిషేధః - తదా మనోమయత్వాదేర్జీవాసాధారణతయా కర్మకర్తృవ్యపదేశాదీనామముఖ్యత్వేన *సక్రతుం కుర్వీతేతి విహితోపాసనస్యోపాస్యో జీవ ఇతి పూర్వపక్షస్థితిః. యదా సంబన్ధవిశేషనిషేధః - తదా మనోమయత్వాదేః పరస్మిన్సమ్భవేన కర్మకర్తృవ్యపదేశాదీనాం ముఖ్యత్వాత్తత్రోపాస్యతయా విహితః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తఫలమితి భావః. పూర్వపక్షముపపాదయతి (కుత ఇత్యాదినా) నను కథమస్య పాదస్యాస్పష్టజీవలిఙ్గకవాక్యవిషయత్వం - మనోమయత్వాదికం హి స్పష్టం జీవలిఙ్గమితి చేన్న - స్పష్టస్య మనస్సంబన్ధమాత్రస్య జీవలిఙ్గత్వాభావాత్, జీవలిఙ్గభూతస్యోపకరణోపకరణిత్వలక్షణసంబన్ధవిశేషస్యాస్పష్టత్వాచ్చేత్యభిప్రాయేణ మనఃప్రాణయోః క్షేత్రజ్ఞోపకరణత్వాదిత్యుక్తం. నను *సర్వం ఖల్వితి వాక్యే ప్రకృతం బ్రహ్మైవ *సక్రతుం కుర్వీతేత్యత్రోపాస్యతయా సంబధ్య మనోమయత్వాదిగుణానాం విశేష్యం స్యాదితి శఙ్కాయాం కిం బ్రహ్మశబ్దస్య విధిపదాకాఙ్క్షయోత్తరత్రాన్వయః- ఉత *క్రతుం కుర్వీతేతి విధిపదస్యోపాస్యసాకాఙ్క్షత్వాత్, సన్నిహితానాం మనోమయాదిపదానాం విశేష్యసాకాఙ్క్షత్వాచ్చ బ్రహ్మశబ్దస్యోత్తరత్రాన్వయ ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం శిరో దూషయతి (నచ సర్వమితి) అనన్యార్థతయా నిరాకాఙ్క్షత్వాదిత్యర్థః. ద్వితీయం దూషయతి (నచ సక్రతుమితి) (స్వవాక్యోపాత్తేనేతి) విచ్ఛేదకాభావాన్మహావాక్యైకత్వం వివక్షితం. తతశ్చ *ఏష ఆత్మేతి స్వవాక్యస్థేనానన్యార్థేన సమానలిఙ్గేనాత్మశబ్దేన విశేష్యాకాఙ్క్షాశమనాత్ వాక్యాన్తరస్థాన్యార్థభిన్నలిఙ్గబ్రహ్మశబ్దాకర్షో న యుక్త ఇతి భావః. ప్రథమాన్తానాం మనోమయాదిపదానాముపాసనవాచిపదేనాన్వయాయోగాత్ బ్రహ్మపదమన్వేతవ్యమిత్యత్రాహ (మనోమయ ఇతి) క్రతుశబ్దేన ద్వితీయాన్తపదస్యాప్యనన్వయాత్ షష్ఠ్యన్తతయా విభక్తివిపరిణామే కార్యే సన్నిహితస్య సాకాఙ్క్షస్యైవ పదస్య విభక్తివిపరిణామో న్యాయ్యః-న తు వాక్యాన్తరస్థస్య నిరాకాఙ్క్షస్యేత్యర్థః. ఉభయాకాఙ్క్షా- మనోమయాదిపదస్య *క్రతుం కుర్వీతేత్యస్య చాకాఙ్క్షా. న వక్తుం యుక్తమితి పఞ్చమ్యన్వయః. మనోమయత్వాది చ సత్యసంకల్పత్వాత్ పూర్వమేవ ప్రతిపన్నం - అణీయస్త్వం చ జ్యాయస్త్వాత్ పూర్వం శ్రుతం-వ్యతిరేకనిర్దేశశ్చ మనోమయత్వాదేః పాశ్చాత్యః - అతో మనోమయత్వాదిస్వారస్యానుగుణమితరన్నేయమిత్యభిప్రాయేణ చోక్తం మనోమయత్వాదిగుణకేనేతి. జీవపరత్వే బ్రహ్మశబ్దః కథమిత్యత్రాహ (ఏవమితి)..............................

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) ప్రతిజ్ఞావాక్యమధ్యాహరతి (మనోమయత్వాదీతి) సత్యసంకల్పత్వాదివిశేషితప్రాకరణికాత్మశబ్దానురోధేన పరమాత్మేత్యుక్తం. సర్వత్రేతి వ్యాఖ్యేయం పదం. తద్వ్యాచష్టే (వేదాన్తేష్వితి) సామాన్యశబ్దవత్సు విశేషశబ్దవత్సు చేతి భావః. హేతుపదం వ్యాచష్టే (ప్రసిద్ధస్యేతి) నను సర్వవేదాన్తేషు పరతత్త్వపరతయా ప్రసిద్ధబ్రహ్మశబ్దశ్రవణాదితి పరైర్వ్యాఖ్యాతం-తన్మతేన వ్యాఖ్యానే సత్యపి తద్విహాయ కథం యుక్త్య

ణః- యథా *మనోమయః ప్రాణశరీర నేతా *స ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశః తస్మిన్నయం పురుషో మనోమయః అమృతో హిరణ్మయః *హృదా మనీషా మనసాభిక్లృప్తో య ఏనం విదురమృతాస్తే భవన్తి *న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా మనసా తు విశుద్ధేన- తథా *ప్రాణస్య ప్రాణః *అథ ఖలు ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మేదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతి *సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహత ఇత్యాదిషు. మనోమయత్వం-విశుద్ధేన మనసా గ్రాహ్యత్వం. ప్రాణశరీరత్వం-ప్రాణస్యాప్యాధారత్వం నియన్తృత్వం చ. ఏవం చ సతి *ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయ ఏతద్బ్రహ్మేతి బ్రహ్మశబ్దోఽపి ముఖ్య ఏవ భవతి. *అప్రాణో హ్యమనా ఇతి మనఆయత్తం జ్ఞానం, ప్రాణాయత్తాం స్థితిం, చ బ్రహ్మణో నిషేధతి. ......

అథవా *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీతేత్యత్రైవోపాసనం విధీయతే- సర్వాత్మకం బ్రహ్మ శాన్తస్సన్నుపాసీతేతి. *స క్రతుం కుర్వీతేతి తస్యైవ గుణోపాదానార్థోఽనువాదః. ఉపాదేయాశ్చ గుణా మనోమయత్వాదయః. అతస్సర్వాత్మకం బ్రహ్మ మనోమయత్వాదిగుణకముపాసీతేతి వాక్యార్థః. తత్ర సన్దేహః కిమిహ బ్రహ్మశబ్దేన ప్రత్యగాత్మా నిర్దిశ్యతే-ఉత పరమాత్మేతి. కిం యుక్తం. ప్రత్యగాత్మేతి. కుతః. తస్యైవ సర్వపదసామానాధికరణ్యనిర్దేశోపపత్తేః.

స్వరోక్తిః. ఉచ్యతే- పూర్వవాక్యస్థ బ్రహ్మశబ్దానన్వయస్యోపసంహారస్థ బ్రహ్మశబ్దదౌర్బల్యస్య చ పూర్వపక్షిణోక్తత్వాన్న తథోత్తరం వక్తుం యుక్తమితి భావః. మనస్సామాన్యేన సమ్బన్ధసామాన్యపరం వాక్యమాహ (మనోమయః ప్రాణశరీర నేతేతి) *అమృతో హిరణ్మయ ఇతి పరమాత్మపరత్వవైశద్యాయోపాత్తం. మనస్సామాన్యేన సమ్బన్ధవిశేషపరం వాక్యమాహ (హృదా మనీషేతి) హృదితి భక్తిరుచ్యతే- మనీషేతి ధృతిః- *న సన్దృశే తిష్ఠతి రూపమస్య న చక్షుషా పశ్యతి కశ్చనైనమితి పూర్వార్ధమేకరూపం పఠిత్వా *భక్త్యా చ ధృత్యా చ సమాహితాత్మా జ్ఞానస్వరూపం పరిపశ్యతీహేతి మహాభారత ఉక్తత్వాత్. అభిక్లృప్తః- గ్రాహ్యః. మనోవిశేషేణ సమ్బన్ధవిశేషవాచి వాక్యమాహ (న చక్షుషేతి) ప్రాణశరీరత్వే శ్రుతిమాహ (తథేతి) ప్రాణస్య ప్రాణః - ఆధారః. *సర్వాణీత్యాదివాక్యే ప్రాణశబ్దస్య యౌగికవృత్త్యా పరమాత్మపరత్వం ప్రాగుక్తం- ఇదానీమపర్యవసానవృత్త్యాపి పరమాత్మపరత్వేన తద్వాక్యముపాత్తం - వైశ్వానరాధికరణన్యాయేనోభయథాపి పరమాత్మపరత్వం యుక్తమితి భావః. అత్ర వాక్యజాతే ప్రతిపన్నం మనోమయాదిశబ్దార్థమాహ (మనోమయత్వమితి) గ్రాహ్యగ్రాహకలక్షణసమ్బన్ధవిశేషాభిప్రాయేణ మనోమయ ఇత్యుక్తమిత్యర్థః. ప్రాణశరీరశబ్దార్థమాహ (ప్రాణేతి)—— మనోవికారో మనోమయః- సర్వవికారాణాం బ్రహ్మాధిష్ఠానత్వాత్ బ్రహ్మసామానాధికరణ్యమితి కైశ్చిదుక్తం. తదా హి మనోవికారాస్సుఖదుఃఖేచ్ఛాద్వేషాదయో బ్రహ్మేత్యుక్తం స్యాత్ - తదయుక్తం - సత్యసంకల్పత్వాది కల్యాణగుణప్రకరణవిరోధాత్, హేయగుణవిశేషాణాముపాస్యత్వానుపపత్తేశ్చ. ఉక్తం హి *యథా క్రతురస్మిన్ లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీతి- అతో హేయగుణాపత్తిరేవ ఫలం స్యాత్. ప్రాణప్రేర్యం శరీరమస్యేత్యర్థశ్చేత్ ప్రాణశబ్దేన ప్రాణసమ్బన్ధ్యభిధానం క్లిష్టం స్యాత్. ప్రాణశ్చ శరీరం చాస్యేతి సమాసో న ఘటతే. ప్రాణశ్శరీరే యస్యేతి వ్యధికరణబహువ్రీహిశ్చ క్లిష్టః. అతో యథోక్త ఏవార్థ ఇత్యభిప్రాయః.—— ఉపసంహారస్వారస్యమాహ (ఏవం చేతి) మనః ప్రభృతినిషేధవాక్యార్థముక్తార్థావిరుద్ధమాహ (అప్రాణ ఇతి) గ్రాహ్యగ్రాహకభావనియన్తృనియామ్యత్వాదిరూపసమ్బన్ధవిశేషో విధేయః - ఉపకరణోపకరణిత్వలక్షణసమ్బన్ధవిశేషో నిషేధ్య ఇత్యభిప్రాయః. ......

అథ స్వాభిమతార్థయోజనాం కర్తుమారభతే (అథవేతి) పూర్వస్యాం యోజనాయాం సూత్రే ప్రతిజ్ఞావాక్యస్యాధ్యాహార్యత్వాత్, ఉపక్రమోపసంహారగతబ్రహ్మశబ్దైకవిషయత్వప్రతీతిస్వారస్యేన భిన్నవిషయత్వప్రతీతిపూర్వకపూర్వపక్షోత్థానుదయేనాధికరణానారమ్భాత్, శ్రవణమననాభ్యామేవ నిష్పాద్యాయాశ్శాన్తేరుపాసననిష్పాదకత్వస్య *ఏవం విచ్ఛాన్త ఇతి శ్రుతిసిద్ధత్వాత్, అన్యత్రాపి శాన్త్యుపాయత్వేనోపాసనవిధానాదర్శనాత్, శాన్తశబ్దస్య శాన్తికామపరత్వాస్వారస్యాత్, వృత్త్యనురోధాచ్చ శ్రేయస్యేవ యోజనా సముచితేతి భావః. (అత్రైవోపాసనం విధీయత ఇతి) అత్ర శాన్త్యుపాయోపాసనం- ఉత్తరత్ర మోక్షోపాయోపాసనమితి నాయమర్థః- అపి త్వత్రైవ మోక్షార్థోపాసనం విధీయత ఇత్యర్థః. శాన్తశబ్దార్థం స్వరసతో వదన్వాక్యార్థమాహ (సర్వాత్మకమితి) న త్వాశంసాయాం క్త ఇహ విహితోఽయమితి భావః. తర్హి *స క్రతుం కుర్వీతేతి కిముచ్యత ఇత్యత్రాహ (స క్రతుమితి) కే పునర్విధేయా గుణా ఇత్యత్రాహ (ఉపాదేయాశ్చేతి) ఉపాదేయాః- విధేయాః. యథా *అగ్నిహోత్రం జుహోతీతి హోమే సువిహితే *దధ్నా జుహోతీత్యత్ర దధ్నో హోమసాధనత్వమాత్రం విధేయం-జుహోతీత్యనువాదః- తద్వదితి. నను ఉపాసనవిధేరుత్పత్తిశిష్టసర్వాత్మకత్వగుణావరోధాన్న మనోమయత్వాదీనాం నోపాస్యాకారత్వమితి చేన్న- సర్వాత్మకత్వస్యోపాసనవిధివాక్యస్థత్వాభావాత్. తజ్జత్వతల్లత్వతదనత్వైస్సర్వమిదం బ్రహ్మ ఖల్వితి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశ ఉపాసనవిధ్యేకవాక్యత్వం నివారయతి- న హ్యుపాసీత ఖల్వితి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశవచనవ్యక్తిర్ఘటతే. వాక్యార్థమాహ (అత ఇతి). ఏవమేకవిషయత్వమఙ్గీకృత్యైవ పూర్వపక్షసిద్ధాన్తౌ దర్శయితుం సంశయమాహ (తత్రేతి) తత్ర - ఏకవిషయత్వే సిద్ధే, కిమత్రోపాస్యతయా నిర్దిష్టో జీవః- ఉత పరమాత్మేతి విశయః. తదర్థం కిం బ్రహ్మశబ్దో జీవపరః- ఉత పరమాత్మపరః. తదర్థం కిం బ్రహ్మశబ్దకర్మకర్తృవ్యపదేశాదయో ముఖ్యాః-ఉత నేతి. తదర్థమణీయస్త్వవ్యపదేశః కిం ముఖ్యత్వవిరోధి- ఉత న. తదర్థమణీయస్త్వజ్యాయస్త్వయోః కిం స్వాభావికం కిమౌపాధికమితి. యదా ఽణీయస్త్వం

సర్వశబ్దనిర్దిష్టం హి బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తం కృత్స్నం జగత్ - బ్రహ్మాదిభావశ్చ ప్రత్యగాత్మనోఽనాద్యవిద్యామూలకర్మవిశేషోపాధికో విద్యత ఏవ - పరస్య తు బ్రహ్మణస్సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేరపహతపాప్మనో నిరస్తసమస్తావిద్యాదిదోషగన్ధస్య సమస్తహేయాకరసర్వభావో నోపపద్యతే. ప్రత్యగాత్మన్యపి క్వచిత్క్వచిద్బ్రహ్మశబ్దః ప్రయుజ్యతే. అత ఏవ పరమాత్మా పరం బ్రహ్మేతి పరమేశ్వరస్య క్వచిత్సవిశేషణో నిర్దేశః. ప్రత్యగాత్మనశ్చ నిరుపాధేర్బృహత్త్వం చ విద్యతే - *స చానన్త్యాయ కల్పత ఇతి శ్రుతేః. అవిముక్తస్యైవ కర్మనిమిత్తత్వాజ్జగజ్జన్మస్థితిలయానాం *తజ్జలానితి హేతునిర్దేశోఽప్యుపపద్యతే. తదయమర్థః - అయం జీవాత్మా స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నస్వరూపత్వేన బ్రహ్మభూతస్సన్ననాద్యవిద్యయా దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మనాఽవతిష్ఠత ఇతి........

అత్ర ప్రతివిధీయతే (సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాత్) సర్వత్ర - *సర్వం ఖల్విదమితి నిర్దిష్టే సర్వస్మిఞ్జగతి బ్రహ్మశబ్దేన తదాత్మతయా విధీయమానం పరం బ్రహ్మైవ - న ప్రత్యగాత్మా. కుతః. (ప్రసిద్ధోపదేశాత్) తజ్జలానితి హేతుతస్సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి ప్రసిద్ధవదుపదేశాత్. బ్రహ్మణో జాతత్వాద్బ్రహ్మణి లీనత్వాద్బ్రహ్మాధీనజీవనత్వాచ్చ హేతోర్బ్రహ్మాత్మకం సర్వం ఖల్విదం జగదిత్యుక్తే యస్మాజ్జగజ్జన్మస్థితిలయా వేదాన్తేషు ప్రసిద్ధాస్తదేవాత్ర బ్రహ్మేతి ప్రతీయతే. తచ్చ పరమేవ బ్రహ్మ - తథా హి - *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే యేన జాతాని జీవన్తి యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మేత్యుపక్రమ్య *ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ ఆనన్దాద్ధ్యేవ ఖల్విమాని భూతాని జాయన్త ఇత్యాదినా పూర్వానువాకప్రతిపాదితానవధికాతిశయానన్దయోగినో విపశ్చితః పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఏవ జగదుత్పత్తిస్థితిలయా నిర్దిశ్యన్తే - తథా - *స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిప ఇతి కరణాధిపస్య జీవస్యాధిపః పరం బ్రహ్మైవ కారణం వ్యపదిశ్యతే - ఏవం సర్వత్ర పరస్యైవ బ్రహ్మణః కారణత్వం ప్రసిద్ధం. అతః పరబ్రహ్మణో జాతత్వాత్తస్మిన్ప్రలీనత్వాత్తేన ప్రాణనాత్తదాత్మకతయా తాదాత్మ్యముపపన్నం.

స్వాభావికం, జ్యాయస్త్వమన్యథాసిద్ధం,- తదాఽణీయస్త్వస్య బ్రహ్మశబ్దాదిముఖ్యతావిరోధిత్వేన బ్రహ్మశబ్దస్య జీవపరత్వాదుపాస్యతయా నిర్దిష్టో జీవ ఇతి పూర్వపక్షస్థితిః. యదాఽణీయస్త్వమౌపాధికం, జ్యాయస్త్వం స్వాభావికం,- తదాఽణీయస్త్వవ్యపదేశస్య బ్రహ్మశబ్దాదిముఖ్యతావిరోధిత్వాభావేన బ్రహ్మశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వే నాత్రోపాస్యతయా నిర్దిష్టః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తే ఫలఫలిభావః. హేతుం వివృణోతి (సర్వశబ్దేతి) తతః కిమిత్యపేక్షాయాం జీవస్య సామానాధికరణ్యోపపత్తిమాహ (బ్రహ్మాదీతి) బ్రహ్మాదిభావః- చతుర్ముఖాదిభావః. (అనాదీతి) అహితకర్మోత్పాదనహేతురవిద్యా- తద్ధేతుః కర్మేతి బీజాఙ్కురాదిన్యాయాదనాదిః. తస్యైవేత్యవధారణసూచితాం పరస్య సర్వభావానుపపత్తిం వివృణోతి (పరస్యేతి) సర్వజ్ఞత్వాద్ధేయం జానాతి - సర్వశక్తిత్వాన్నివారయితుం శక్నోతి - న చ జ్ఞానశక్త్యోస్సఙ్కోచః - అవిద్యామూలకర్మవిరహాత్ - అతో న సర్వభావః సంభవతీతి భావః. బ్రహ్మశబ్దః కథమిత్యత్రాహ (ప్రత్యగితి) తదుపపాదయతి (అత ఏవేతి) పరమాత్మేతి దృష్టాన్తతయోక్తం- యథా ఆత్మశబ్దో జీవేశ్వరసాధారణః- తద్వత్ బ్రహ్మశబ్ద ఇతి భావః. త్రిపాద్యాం పరబ్రహ్మాభ్యుపగమేన వాక్యశేషవిచారపరత్వాదత్ర పూర్వపక్షిణః పరమేశ్వరాభ్యుపగమవాద ఉపపన్నః. ఆత్మశబ్దస్య సాధారణ్యం యుక్తం - ప్రవృత్తినిమిత్తసాధారణ్యాత్ - ఆప్నోతీతి హి తద్వ్యుత్పత్తిః - జగద్దేహం వ్యాప్నోతీతి- ఏవముభయసాధారణం బ్రహ్మశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం వక్తవ్యమిత్యత్రాహ (ప్రత్యగాత్మనశ్చేతి) కథం జన్మాదికారణత్వం హేతుతయోచ్యతే - హేతునిర్దేశో హి పూర్వప్రసిద్ధ్యపేక్షః - ప్రసిద్ధిశ్చ పరమాత్మవిషయేత్యుక్తమిత్యత్రాహ (అవిదుష ఇతి) జన్మాదిహేతుత్వం బద్ధస్య - బ్రహ్మత్వం తు శుద్ధస్య. తస్య సర్వశబ్దసామానాధికరణ్యం కథం ఘటత ఇత్యత్రాహ (తదయమర్థ ఇతి) ....

సిద్ధాన్తమాహ (అత్రేతి) యథా *అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాదిత్యన్తశ్శబ్దః ప్రతిజ్ఞాపరః - ఏవం సర్వత్రేతి సూత్రపదం ప్రతిజ్ఞాపరమిత్యాహ (సర్వత్రేతి) తదేవ పదం వ్యాచష్టే (సర్వమితి) సర్వత్రేతిపదం న వాచకవేదాన్తపరం - అపి తు వాచ్యజగత్పరమిత్యర్థః. నాశబ్దమితి వా నేతర ఇతి వా అస్య ఇతి వా పూర్వపాదాదనువర్తతే- అతః పర్యవసానలబ్ధం ప్రతిజ్ఞాపదం పరం బ్రహ్మైవేతి. *నశారీర ఇత్యత్ర వక్ష్యమాణమనుసంధాయాహ (న ప్రత్యగాత్మేతి) ప్రసిద్ధోపదేశాదితిపదం వ్యాచష్టే (తజ్జేతి) జగజ్జన్మస్థితిలయానాం తత్కృతతాదాత్మ్యస్య చ ప్రసిద్ధత్వేనోపదేశాదిత్యర్థః. ఇతిశబ్దేన హేతుతయోక్తత్వాజ్జన్మాదీనాం ప్రసిద్ధత్వం. ప్రమాణసిద్ధస్యైవ హి హేతుతా. తత్కృతతాదాత్మ్యస్య ప్రసిద్ధత్వం- ఖలునా సిద్ధం. తత్స్పష్టయతి (బ్రహ్మణ ఇతి) కారణత్వనిబన్ధనతాదాత్మ్యస్య చాత్ర ప్రసిద్ధత్వేనోపదేశః ఫలితః. ప్రసిద్ధత్వమస్తు- తతః కిమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) ప్రసిద్ధిం దర్శయతి (తథా హీతి) *యతో వా ఇమానీతి వాక్యస్య జీవవిషయత్వవ్యావృత్త్యర్థమాహ (ఆనన్దో బ్రహ్మేతి) ఆనన్దశబ్దస్యానన్దమయపరత్వవ్యక్తీకరణాయాహ (పూర్వానువాకేతి) వాక్యాన్తరమాహ (తథేతి) వాక్యాన్తరాణామప్యుక్తార్థపరత్వాత్తేష్వపి తత్ప్రసిద్ధిమాహ (ఏవమితి) శ్రుత్యన్తరేష్వపి జన్మాదిహేతుత్వకృతతాదాత్మ్యమపృథక్సిద్ధమిత్యాహ (అత ఇతి) (తదాత్మకతయా తాదాత్మ్యమితి) తదాత్మకతయేతి శ్రుత్యన్తరవిషయం- తజ్జత్వతదనత్వతల్లత్వైః శ్రుత్యన్తరేషు తదాత్మకత్వేనోపపాదనాదిహ ప్రతిపన్నమపి తాదాత్మ్యముపపన్నమిత్యర్థః. చిదచిద్విలక్షణస్య కథం తాదాత్మ్యోపపత్తిరిత్యత్రాహ

అతస్సర్వప్రకారం సర్వశరీరం సర్వాత్మభూతం పరం బ్రహ్మ శాన్తోభూత్వోపాసీతేతి శ్రుతిరేవ పరస్య బ్రహ్మణస్సర్వాత్మకత్వముపపాద్య తస్యోపాసనముపదిశతి- పరం బ్రహ్మ హి కారణావస్థం కార్యావస్థం సూక్ష్మస్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరతయా సర్వదా సర్వాత్మభూతం. ఏవమ్భూతతాదాత్మ్యస్య ప్రతిపాదనే పరస్య బ్రహ్మణస్సకలహేయప్రత్యనీకకల్యాణగుణాకరత్వం న విరుధ్యతే- ప్రకారభూతశరీరగతానాం దోషాణాం ప్రకారిణ్యాత్మన్యప్రసఙ్గాత్ - ప్రత్యుత నిరతిశయైశ్వర్యాపాదనేన గుణాయైవ భవతీతి పూర్వమేవోక్తం. యదుక్తం జీవస్య సర్వతాదాత్మ్యముపపద్యత ఇతి- తదసత్ - జీవానాం ప్రతిశరీరం భిన్నానామన్యోన్యతాదాత్మ్యాసమ్భవాత్ . ముక్తస్యాప్యనవచ్ఛిన్నస్వరూపస్యాపి జగత్తాదాత్మ్యం జగజ్జన్మస్థితిప్రళయకారణత్వనిమిత్తం న సమ్భవతీతి *జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యత్ర వక్ష్యతే. జీవకర్మనిమిత్తత్వాజ్జగజ్జన్మస్థితిలయానాం స ఏవ కారణమిత్యపి న సాధీయః - తత్కర్మనిమిత్తత్వేపీశ్వరస్యైవ జగత్కారణత్వాత్ . అతః పరమాత్మైవాత్ర బ్రహ్మశబ్దాభిధేయః. ఇమమేవ సూత్రార్థమభియుక్తా బహుమన్వతే- యథాహ వృత్తికారః *సర్వం ఖల్వితి సర్వాత్మా బ్రహ్మేశ ఇతి. ....

———

౨॥ సూ. వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ॥ వక్ష్యమాణాశ్చ గుణాః పరమాత్మన్యేవోపపద్యన్తే *మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూపస్సత్యసఙ్కల్ప ఆకాశాత్మా సర్వకర్మా సర్వకామస్సర్వగన్ధస్సర్వరసస్సర్వమిదమభ్యాత్తోవాక్యనాదర ఇతి. మనోమయః పరిశుద్ధేన మనసైకేన గ్రాహ్యః. వివేకవిమోకాదిసాధనసప్తకానుగృహీతపరమాత్మోపాసననిర్మలీకృతేన హి మనసా గృహ్యతే. అనేన హేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానతయా సకలేతరవిలక్షణస్వరూపతోచ్యతే- మలినమనోభిర్నిర్మలినామేవ గ్రాహ్యత్వాత్ . ప్రాణశరీరః-జగతి సర్వేషాం ప్రాణానాం ధారకః. ప్రాణో యస్య శరీరం-ఆధేయం విధేయం శేషభూతం చ స ప్రాణశరీరః. ఆధేయత్వవిధేయత్వశేషత్వాని శరీరశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమిత్యుపపాదయిష్యతే. భారూపః-

(అతస్సర్వేతి) సర్వాత్మశబ్దవైశద్యాయ సర్వశరీరమిత్యుక్తం. ఆకృత్యధికరణన్యాయేన ప్రకారిపర్యన్తాభిధానసిద్ధ్యర్థమాహ (సర్వప్రకారమితి) శ్రుతిరేవ- *సర్వం ఖల్విత్యాది శ్రుతిరేవ. ఉపపాద్య- *తజ్జలానిత్యంశేన కార్యకారణభావేన శరీరాత్మభావేన చోపపాద్యేత్యర్థః. తత్ర హ్యన్తర్యామిరూపేణ కృతస్య ప్రాణనస్య శరీరాత్మభావాపేక్షత్వాత్తేన చ తథోపపాదితం భవతి. స్థితిదశాయాం హి శరీరాత్మభావః- ప్రళయావస్థాయాం తు *ఏకమేవాద్వితీయమితి సర్వభేదశూన్యత్వాన్న శరీరాత్మభావసిద్ధిరిత్యత్రాహ (పరం బ్రహ్మ హీతి) స్థితౌ శరీరాత్మభావోపపాదనాదుభయలిఙ్గకస్య బ్రహ్మణః కారణావస్థాయామపి విశిష్టత్వమర్థసిద్ధం శ్రుత్యన్తరైః కణ్ఠోక్తం చేత్యభిప్రాయః. సర్వదా విశిష్టం చేత్ కార్యకారణావస్థయోః కో భేద ఇతి శఙ్కాపరిహారాయ సూక్ష్మస్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరతయేత్యుక్తం. తచ్ఛ్రుతేరుభయలిఙ్గకత్వస్యేత్యత్రాహ (ఏవంభూతేతి) జీవస్యైవ సర్వతాదాత్మ్యం పూర్వపక్షిణోక్తమనూద్య దూషయతి (యదుక్తమిత్యాదినా) ముక్తస్య తత్సంభవతీత్యత్రాహ (ముక్తస్యేతి) జగజ్జన్మస్థితిప్రళయకారణత్వనిమిత్తమితి బహువ్రీహిః-కారణత్వప్రయుక్తమిత్యర్థః. జీవస్య కర్మద్వారా జగత్కారణత్వమనూద్య దూషయతి (జీవకర్మేతి) (తత్కర్మనిమిత్తత్వేపీతి) న హి కర్మ జగత్కర్తృరూపనిమిత్తముపాదానం చ- ఉభయమీశ్వర ఏవ- కర్మ తు కేవలం వైషమ్యహేతుః- యథా ఘటాదినిర్మాణస్య భోక్తృకర్మనిమిత్తత్వేపి భోక్తృకర్మణాం న కర్తృత్వముపాదానత్వం వా-కులాలమృత్పిణ్డయోరేవ హి తదుభయం. న చ *తజ్జలానిత్యత్ర తచ్ఛబ్దస్య కర్మవాచిత్వం-అతో న జీవస్య జగత్కారణత్వకృతం తాదాత్మ్యమస్తీత్యభిప్రాయః. సూత్రార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ద్వితీయయోజనోక్తార్థస్యైవ సాంప్రదాయికత్వమాహ (ఇమమేవేతి) *సర్వం ఖల్విత్యాదివాక్యేన సర్వాత్మతయోక్తం బ్రహ్మ ఈశః- పరమాత్మేత్యర్థః.......................

౨॥ సూ. వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ॥ వివక్షితత్వం- వక్తుమిచ్ఛావిషయత్వం. అపౌరుషేయవాక్యప్రతిపాద్యగుణానాం పురుషేచ్ఛాపూర్వకత్వాయోగాత్ కథం వివక్షితత్వమితి శఙ్కాయాం వివక్షితపదం వ్యాచష్టే (వక్ష్యమాణా ఇతి) వివక్షితానామేవ వక్ష్యమాణత్వాద్వివక్షితశబ్దేన వక్ష్యమాణత్వం లక్ష్యత ఇత్యర్థః. *సర్వం ఖల్వితి ప్రథమవాక్యాపేక్షయా వక్ష్యమాణం హ్యనన్తరవాక్యగతగుణజాతం. నిషేధవాక్యవిరోధపరిహారాయ సామాన్యం మనోమయశబ్దం విశేషవాక్యానుగుణం వ్యాచష్టే (మనోమయ ఇతి) (పరిశుద్ధేన మనసైకేనేతి) *అబ్భక్షో వాయుభక్ష ఇతివదవధారణగర్భ ఇత్యేకశబ్దస్య భావః. తచ్చ *న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా మనసా తు విశుద్ధేనేతి శ్రుత్యానుగుణ్యాత్ . తద్వివృణోతి (వివేకేతి) ఫలితార్థమాహ (అనేనేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (మలినేతి) మలినమనోగ్రాహ్యత్వం హేయార్హత్వవ్యాపకం - అతో వ్యాపకనివృత్త్యా వ్యాప్యనివృత్తిరిత్యుభయలిఙ్గకత్వసిద్ధిరితి భావః. ముక్తస్యాపి విశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వం న సంభవతి- ముక్తం స్యాత్ తస్మిన్ గృహ్యత ఇతి చేత్ మనోఽశుద్ధం- బ్రహ్మపర్యన్తత్వేన చేద్విశిష్టస్య బ్రహ్మణ ఏవ విశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వమితి. ప్రాణశరీరశబ్దం వ్యాచష్టే (జగతీతి) ప్రాణశరీరశబ్దేన ప్రాణధారకత్వం కథమవగమ్యత ఇత్యత్రాహ (ప్రాణో యస్యేతి) శరీరత్వే సతి కథమాధేయత్వాదికమిత్యత్రాహ (ఆధేయత్వేతి) (భారూప ఇతి) జ్ఞానస్వరూప ఇత్యర్థస్త్వతిక్లిష్టః- రూపశబ్దో హి ధర్మవాచీ- భాశబ్దో హి దీప్తిపరః. దీప్తిధర్మకత్వం విగ్రహద్వారకం- *ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ *రుక్మవర్ణమిత్యాది శ్రుత్యైకార్థ్యాత్ ఇ

భాస్వరరూపః. అప్రాకృతస్వాసాధారణనిరతిశయకల్యాణదివ్యరూపత్వేననిరతిశయదీప్తియుక్తఇత్యర్థః. సత్యసఙ్కల్పః- అప్రతిహతసఙ్కల్పః. ఆకాశాత్మా-ఆకాశవత్సూక్ష్మస్వచ్ఛస్వరూపః. సకలేతరకారణభూతస్యాకాశస్యాప్యాత్మభూతఇతివాఆకాశాత్మా. స్వయంచప్రకాశతే అన్యానపిప్రకాశయతీతివా ఆకాశాత్మా. సర్వకర్మా - క్రియతఇతికర్మ. సర్వంజగద్యస్యకర్మఅసౌసర్వకర్మా. సర్వావాక్రియాయస్యాసౌసర్వకర్మా. సర్వకామః - కామ్యన్తఇతికామాః - భోగ్యభోగోపకరణాదయః. తేపరిశుద్ధాఃసర్వవిధాస్తస్యసన్తీత్యర్థః. సర్వగన్ధః- సర్వరసః- *అశబ్దమస్పర్శమిత్యాదినాప్రాకృతగన్ధరసాదినిషేధాదప్రాకృతాస్స్వాసాధారణా నిరవద్యానిరతిశయాఃకల్యాణాస్స్వభోగ్యభూతాస్సర్వవిధాగన్ధరసాస్తస్యసన్తీత్యర్థః. సర్వమిదమభ్యాత్తః- ఉక్తంరసపర్యన్తంసర్వమిదంకల్యాణగుణజాతం స్వీకృతవాన్. అభ్యాత్తఇతి భుక్తాబ్రాహ్మణాఇతివత్కర్తరి క్తఃప్రతిపత్తవ్యః. అవాకీ- వాకః-ఉక్తిః. సోఽస్యనాస్తీత్యవాకీ. కుతఇత్యాహఅనాదరఇతి- అవాప్తసమస్తకామత్వేనాదర్తవ్యాభావాదాదరరహితః. అతఏవఅవాకీ-అజల్పాకః. పరిపూర్ణైశ్వర్యత్వాద్బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తంనిఖిలంజగత్తృణీకృత్యజోషమాసీనఇత్యర్థః. ఏతేవివక్షితాగుణాఃపరమాత్మన్యేవోపపద్యన్తే. ....

౩॥ సూ. అనుపపత్తేస్తునశారీరః॥ తమిమంగుణసాగరంపర్యాలోచయతాం ఖద్యోతకల్పస్యశరీరసమ్బన్ధనిబన్ధనాపరిమితదుఃఖసమ్బన్ధయోగ్యస్య బద్ధముక్తావస్థస్యజీవస్యప్రస్తుతగుణలేశసమ్బన్ధగన్ధోపినోపపద్యతఇతినాస్మిన్ప్రకరణేశారీరపరిగ్రహాశఙ్కాజాయతఇత్యర్థః. ....

త్యభిప్రాయేణాహ (భాస్వరరూపఇతి) తద్వివృణోతి (అప్రాకృతేతి) (సూక్ష్మస్వచ్ఛస్వరూపఇతి) సూక్ష్మత్వం- వ్యాప్త్యర్హత్వం. స్వచ్ఛత్వం- నిర్మలత్వం. సకలేతరకారణభూతస్యాకాశస్యేత్యనేన *ఆకాశఏవతదోతంచప్రోతంచేతివాక్యంస్మారితం- *అక్షరమమ్బరాన్తధృతేరిత్యధికరణన్యాయాదాకాశశబ్దఃప్రకృతివాచీతిభావః. అన్యానపిప్రకాశయతి- స్వస్మైప్రకాశయతీత్యర్థః. (సర్వావాక్రియేతి) లౌకికవైదికసకలక్రియాణాం సద్వారకకర్తాఽసౌ. యద్వా-సర్వవైదికక్రియాఆరాధనంయస్యససర్వక్రియఇత్యర్థః. ఇచ్ఛాబాహుళ్యవ్యావృత్త్యర్థంసర్వకామపదంవ్యాచష్టే (కామ్యన్తఇతి) భోగ్యభోగోపకరణాదీనాంప్రాకృతత్వవ్యావృత్త్యర్థమాహ (తేపరిశుద్ధాఇతి) అప్రాకృతాఇత్యర్థః. సత్యకామపదైకార్థ్యాదిత్యభిప్రాయః. (సర్వగన్ధఇత్యాది)రూపస్పర్శాదినిషేధపరవాక్యాన్తరాణామపితుల్యన్యాయత్వద్యోతనార్థఆదిశబ్దః. గన్ధరసాదీనామవ్యవధానేనస్వరూపాన్వయిత్వాభావాత్ సద్వారకత్వేనతి ప్రాకృతానాంపృథివ్యాదిగతగన్ధరసాదీనాంహేయత్వేనకల్యాణగుణప్రకరణవిరోధాత్ *భారూపఇతిదివ్యవిగ్రహస్యప్రకృతత్వాచ్చాప్రాకృతదేహద్వారకగన్ధరసాదివిధిరిత్యర్థః. *తంబ్రహ్మగన్ధఃప్రవిశతిబ్రహ్మరసఃప్రవిశతీతి ముక్తాత్మనిసామ్యాపన్నేబ్రహ్మగన్ధరసప్రవేశవ్యపదేశశ్చాస్యార్థస్యోత్తమ్భకః. (సర్వమిదమితి) జగతోపిసర్వకర్మాదిగుణాన్తర్భావాత్ గుణపరంతద్వ్యాఖ్యాతం. *అభ్యాత్తఇత్యత్రస్వీకరణరూపగుణవిధిః. ననునాయమాదికర్మణిక్తః-గుణగణాదానస్యనిత్యత్వాత్. నచాభ్యాదదాతిర్గత్యర్థః- స్వీకరణార్థత్వాత్. నాప్యకర్మకః- సర్వమిదమితిశ్రవణాత్. నచశ్లిష్టాదిష్వన్యతమః-అపఠితత్వాత్. తత్కథంకర్తరిక్తః-*తయోరేవకృత్యక్తఖలర్థాఇతిభావకర్మణోరేవహితత్స్మరణమిత్యత్రాహ (భుక్తాఇతి) ప్రయుక్తానుశాసనత్వాద్వ్యాకరణశాస్త్రస్య- యథాప్రయోగమనుశాసనంకార్యం - నతుయథానుశాసనంప్రయోగాన్యథాకరణమితిభావః. యేతుభుక్తాబ్రాహ్మణాఇత్యత్రమత్వర్థీయాకారప్రశ్లేషమిచ్ఛన్తి- తేషాంభుక్తశబ్దస్యార్శఆదిగణాన్తర్భావకల్పనం, అకారప్రశ్లేషణమితితత్రగౌరవంపశ్యతోక్తంకర్తరీతి. కర్త్రర్థతయాప్రయోగఏవహిభుక్తాదీనామాకృతిగణాన్తర్భావకల్పననిమిత్తం - తేనైవకర్త్రర్థత్వంక్తప్రత్యయస్యకల్ప్యతాం- కిమశ్రూయమాణాకారప్రశ్లేషేణేతిభావః. యద్వా-కర్తరిప్రతీతిఃప్రతిపత్తిః. సాయథాభుక్తాబ్రాహ్మణాఇత్యత్రప్రతిపాద్యతే- నిరూప్యతే- ఏవమత్రాపినిర్వోఢవ్యేత్యర్థః. (సోఽస్యనాస్తీత్యవాకీతి) ఫలితార్థకథనమేతత్. వాకః- ఉక్తిః. అవాకః- తదభావః. అవాకోఽస్యాస్తీత్యవాకశబ్దాత్తద్ధితప్రత్యయః. యద్వా-వాకీనభవతీత్యవాకీ. కుతఇత్యాహ- కుతఇత్యత్రహేత్వర్థః. అవాకత్వంవాక్సామర్థ్యాభావాదితిశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమనాదరఇతిపదమితిభావః. తదుపపాదయతి (అవాప్తేతి) అనాకిత్వస్యతత్ఫలతామాహ (అతఏవేతి) నిషేధ్యవాకోహేయరూపఇతిదర్శయతి (అజల్పాకఇతి) సాపేక్షత్వనిబన్ధనబహుప్రలాపోనిషేధ్యః- నతువాక్సామర్థ్యవిరహఇత్యర్థః. పదద్వయప్రతిపాద్యోయమేకోగుణఇత్యాహ (పరిపూర్ణేతి) సూత్రార్థముపసంహరతి (తఏతఇతి) ....

ఏవమన్వయఉక్తః. కథంపరమాత్మన్యేవేత్యవధారణసిద్ధిః-ముక్తేపిహ్యేతేగుణా
శ్శఙ్కనీయాఇత్యపేక్షాయాంపూర్వసూత్రోక్తాన్వయస్థేమ్నేవ్యతిరేకమాహ.

౩॥ సూ. అనుపపత్తేస్తునశారీరః శారీరశబ్దేనముక్తావస్థస్యాపిక్రోడీకారోపపాదకోయోగ్యశబ్దః. అనుపపత్తేస్తునేతరఇతి వక్ష్యేపిముక్తావస్థజీవస్యప్రతిపాద్యత్వానుపపత్తిస్ఫోరణార్థంశారీరశబ్దనిర్దేశఇతిభావః. బద్ధోపాదానందృష్టాన్తతయా- యథానిగ్రాహ్యస్యనిగ్రాహకస్వరూపైక్యానుపపత్తిః- తథాఽనుగ్రాహ్యస్యాప్యనుగ్రాహకస్వరూపైక్యానుపపత్తిరిత్యభిప్రాయః. ప్రస్తుతగుణానుపపత్తిఃప్రతిగుణమను

౪॥ సూ. కర్మకర్తృవ్యపదేశాచ్చ॥ * ఏతమితః ప్రేత్యాభిసమ్భవితాస్మీతి ప్రాప్యతయా పరం బ్రహ్మ వ్యపదిశ్యతే- ప్రాప్తృతయా చ జీవః. అతః ప్రాప్తా జీవ ఉపాసకః- ప్రాప్యం పరం బ్రహ్మోపాస్యమితి ప్రాప్తురన్యదేవేదమితి విజ్ఞాయతే. ....

౫॥ సూ. శబ్దవిశేషాత్॥ * ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయ ఇతి శారీరః షష్ఠ్యా నిర్దిష్టః- ఉపాస్యస్తు ప్రథమయా. ఏవం సమానప్రకరణే వాజినాం చ శ్రుతౌ శబ్దవిశేషః శ్రూయతే జీవపరయోః- యథా * వ్రీహిర్వా యవో వా శ్యామాకో వా శ్యామాకతణ్డులో వా ఏవ మయమన్తరాత్మన్ పురుషో హిరణ్మయో యథా జ్యోతిరధూమమితి. అత్ర * అన్తరాత్మన్నితి సప్తమ్యన్తేన శారీరో నిర్దిశ్యతే - * పురుషో హిరణ్మయ ఇతి ప్రథమయోపాస్యః- అతః పర ఏవోపాస్యః......................

సన్దేయా. పర్యాలోచయతాం శఙ్కా న జాయత ఇత్యన్వయః. నను క్తపరిగ్రహశఙ్కాహేత్వన్యథాసిద్ధిః-కింతు హేత్వసిద్ధిరేవేతి-తుశబ్దాభిప్రాయ ఇత్యాశయవతోక్తం శారీరపరిగ్రహశఙ్కా న జాయత ఇతి.——— * అనుపపత్తేస్తు న శారీర ఇత్యత్ర యదుక్తం పరైః-జీవపరయోరైక్యాజ్జీవధర్మైః పరస్యావిశిష్టత్వానుసన్ధానోపపత్తిశ్చేత్-తదనన్యత్వాదేవ పరమాత్మధర్మాః సత్యసంకల్పత్వాదయోపి జీవ ఉపపద్యన్త ఇతి శఙ్కానిరాసార్థమిదం సూత్రం. ఆరోప్యగతధర్మైరధిష్ఠానం విశేష్యతే-యథా సర్పగతభీషణత్వాదినా తదధిష్ఠానం. న చాధిష్ఠానధర్మైరారోప్యం విశేష్యతే-యథా రజ్జుత్వేన సర్పః. అతో జీవధర్మైర్మనోమయత్వాదిభిః పరమాత్మనో విశేష్యత్వం యుక్తం- న తు పరమాత్మధర్మైః సత్యసంకల్పత్వాదిభిర్జీవస్య విశేష్యత్వమితి సూత్రార్థ ఇతి. తదయుక్తం- సర్పాదివ్యావర్తకరజ్జుత్వాదిధర్మప్రతీతౌ సర్పాదిధర్మభూతభీషణత్వాదిభిరధిష్ఠానస్య విశేషణాయోగాత్. ఇహ చ జీవవ్యావర్తకాః సత్యసంకల్పత్వాదయః ప్రతీయన్తే- అతోఽధ్యస్తజీవధర్మైః పరమాత్మనో విశేష్యత్వమయుక్తం. మనోమయత్వాదిభిః సత్యసంకల్పత్వాదిభిశ్చ పదైర్వస్తుమాత్రం లక్ష్యత ఇతి చేత్తర్హి వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చేతి పూర్వసూత్రం విరుధ్యతే. ఉభయవిధగుణానామవివక్షితత్వం సూత్రకారాభిమతం చేత్ * అనుపపత్తేస్తు న శారీర ఇతివదనుపపత్తేస్తు నేశ్వర ఇతి చ సూత్రం వక్తవ్యం- వస్తుమాత్రవివక్షాయాం జీవధర్మాణామీశ్వరధర్మాణామప్యనుపపత్త్యవిశేషాత్. అత ఈశ్వరధర్మేషు తాత్పర్యమవగమ్యతే- అతస్తేషు ప్రతీయమానేషు రజ్జ్వాం భీషణత్వాదినేవ మనోమయత్వాదినా పరమాత్మనో విశేష్యత్వమనుపపన్నం. మనోమయత్వాదికం న జీవాసాధారణమితి చేత్. కిం మనోమయాదిపదైర్మనః ప్రాణాద్యధీనజ్ఞానప్రవృత్తిత్వం వివక్షితం- ఉత విశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వప్రాణశరీరకత్వాదికం. ప్రథమే జీవాసాధారణత్వాన్మనోమయత్వాదిభిః పరమాత్మనో విశేష్యత్వానుపపత్తిః. ద్వితీయే తు మనోమయత్వాదీనామారోపితధర్మత్వాభావాత్ ఆరోప్యగతధర్మైరధిష్ఠానస్య విశేష్యత్వసంభవరూపన్యాయావిషయత్వం వాక్యస్య స్యాత్. కించ - నిత్యస్య జీవస్య పరస్మిన్నారోపితత్వాభావాదేవోక్తన్యాయః సుతరామిహ న సంగచ్ఛతే. తస్మాత్పరోక్తః సూత్రార్థోఽనుపపన్నః. ....

అథ పరమసాధ్యహేతుమాహ.

౪॥ సూ. కర్మకర్తృవ్యపదేశాచ్చ॥ అభిసమ్భవితా- ప్రాప్తా. ప్రాప్యప్రాప్తృభేదః సూత్రవివక్షితః. తత్ కిం * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యుక్తస్యోపాస్యస్య బ్రహ్మణో జీవవైలక్షణ్యేనేత్యత్రాహ (అత ఇతి) ప్రాప్యప్రాప్తారావేవ హ్యుపాస్యోపాసకౌ - అత ఉపాస్యం బ్రహ్మోపాసకాజ్జీవాద్విలక్షణమిత్యర్థః. స్వరూపస్యైవ ప్రాప్యత్వమితి చేత్ శ్రుతిస్వారస్యభఙ్గః. (ప్రాప్తురన్యదేవేదమితి) అత్రేదమితి సర్వనామ్నో బ్రహ్మశబ్దాభిహితవస్త్వభిప్రాయః. ....

అవస్థాభేదేన ప్రాప్యత్వప్రాప్తృత్వోపపత్తిరితి శఙ్కాపరిహారార్థమేకస్యైవావస్థాయాం భేదవ్యపదేశం దర్శయత్యనన్తరసూత్రద్వయేన.

౫॥ సూ. శబ్దవిశేషాత్॥ అస్మిన్సూత్రే అసమానవిభక్తికశబ్దో వివక్షితః. (ఏవం సమానప్రకరణ ఇతి) తత్రాపి శాణ్డిల్యవిద్యాయామిత్యర్థః. సూత్రపదశక్తేస్సఙ్కోచకాభావాత్ సమానప్రకరణేన ప్రకృతోపపాదనస్యాస్యత్ర దృష్టత్వాచ్చ న చ్ఛాన్దోగ్యవాక్యమాత్రవిషయమిదం సూత్రమితి భావః. (జీవపరయోరితి) ఉపాస్యోపాసకయోరిత్యర్థః. జీవపరయోరిత్యుక్తిః ఫలితార్థాభిప్రాయేణ- అతో నాన్యోన్యాశ్రయః. అత్ర హిరణ్మయశబ్దేన దివ్యవిగ్రహవత్త్వం చ సిద్ధం. ఉదాహృతవాక్యే శబ్దవిశేషం దర్శయతి (అత్రేతి) (సప్తమ్యన్తేనేతి) అన్తరాత్మన్నిత్యత్ర నకారలోపాభావాత్ * నఙి సంబుద్ధ్యోరితి నఙ్సంబుద్ధ్యోరేవ నకారలోపప్రతిషేధాదిహ సంబుద్ధ్యన్తత్వేఽనన్వయాచ్చ * ఆత్మన్ పశ్యన్ సర్వభూతానీతివత్ లుప్తసప్తమీకోఽయం నిర్దేశ ఇతి భావః. ఏవం స్వప్రకరణే షష్ఠీప్రథమాత్మకః, సమానప్రకరణే సప్తమీప్రథమాత్మకః శబ్దవిశేషో వివక్షితః. ....

౬॥ సూ. స్మృతేశ్చ॥ ఇతశ్చ శారీరాదన్యః- *సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టో మత్తస్స్మృతిర్జ్ఞానమపోహనంచ* *యో మామేవమసమ్మూఢో జానాతి పురుషోత్తమం* *ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి। భ్రామయన్ సర్వభూతాని యన్త్రారూఢాని మాయయా। తమేవ శరణం గచ్ఛ* ఇతి శారీరముపాసకం పరమాత్మానం చోపాస్యం స్మృతిర్దర్శయతి. ....

౭॥ సూ. అర్భకౌకస్త్వాత్తద్వ్యపదేశాచ్చ నేతి చేన్న నిచాయ్యత్వాదేవం వ్యోమవచ్చ॥ అల్పాయతనత్వమర్భకౌకస్త్వం. (తద్వ్యపదేశః) అల్పత్వవ్యపదేశః. *ఏష మ ఆత్మాఽన్తర్హృదయ* ఇత్యణీయసి హృదయాయతనే స్థితత్వాత్, *అణీయాన్ వ్రీహేర్వా యవాద్వే*త్యాదినాఽణీయస్త్వస్య స్వరూపేణ వ్యపదేశా,

---

హృదయస్థస్యేశ్వరత్వముపబృంహణేన విశదయితుమాహ.

౬॥ సూ. స్మృతేశ్చ॥ *ఏష మ ఆత్మాఽన్తర్హృదయ ఇతి హృదయశబ్దప్రత్యభిజ్ఞాపనార్థమాహ (సర్వస్యేతి) ఉపాస్యత్వజ్ఞాపనార్థం తదనన్తరవాక్యమాహ (యో మామితి) హృత్స్థస్యేశ్వరత్వకణ్ఠోక్తిం దర్శయతి (ఈశ్వర ఇతి) *తమేవ శరణం గచ్ఛే*త్యుపాదానం హృదయస్థస్య భజనప్రదర్శనార్థం. సర్వస్యేతి- సర్వశబ్దో జీవవిషయః- పరాధీనస్మృత్యాద్యాశ్రయభూతవస్తువిషయత్వాత్. పురుషోత్తమశబ్దవాచ్యస్య జీవవైలక్షణ్యం తత్రైవోక్తం. సర్వభూతశబ్దోఽపి జీవవిషయః-భ్రాన్త్యాశ్రయత్వాద్దేహాఖ్యయన్త్రారూఢత్వాచ్చ అత్ర చశబ్దోఽవాన్తరశఙ్కాపరిహారహేతుద్వయసముచ్చయార్థః. అన్వాచయో వా.——అత్ర కేచిత్ -కర్మకర్తృవ్యపదేశాదయః ఘటకరకాదికృతగగనభేదాశ్రయజనబాలిశకృతాల్పత్వమహత్త్వాదివ్యవహారా ఇవ కాల్పనికం భేదమాశ్రిత్య * తత్త్వమసీత్యాత్మైకత్వోపదేశగ్రహణాత్ ప్రాక్ప్రవర్తన్తే-ఐక్యోపదేశగ్రహణానన్తరం సర్వవ్యవహారపరిసమాప్తిరిత్యాహుః. అత్ర బ్రూమః-యస్య భ్రమః స ఏవ భ్రాన్తిసిద్ధమర్థం వ్యపదిశతి - తస్యైవోపదేశగ్రహణాత్తన్నివృత్తిః. ఏవం సతి జీవేశ్వరభేదభ్రాన్త్యోః తయోః కర్మకర్తృభావాదికం కో వ్యపదిశతి. కిం జీవః- ఉతేశ్వరః- ఉత వేద ఏవ. తత్రాశ్రుతశాస్త్రస్య జీవస్య దేహాతిరిక్తం జీవమప్యజానతః సత్యసంకల్పత్వాదిలక్షణేశ్వరప్రతీత్యసంభవాన్న తద్భ్రాన్తిమూలత్వం కర్మకర్తృవ్యపదేశస్య సంభవతి. నాపి శ్రుతశాస్త్రస్య జీవస్య - తస్య జీవేశ్వరభేదభ్రాన్తౌ శ్రుతిరేవ మూలమితి పరమనిశ్శ్రేయసార్థిభిర్వేదాన్తానామనుపాదేయత్వప్రసఙ్గః. స్వనిమిత్తామపి భ్రాన్తిం శ్రుతిస్స్వయమేవైక్యోపదేశేన నివర్తయతీతి చేత్ - తథాపి *ప్రక్షాళనాద్ధి పఙ్కస్య దూరాదస్పర్శనం వరమితి న్యాయాదనుపాదేయత్వమేవ స్యాత్. కర్మకర్తృభావాదివ్యపదేశస్యేశ్వరభ్రాన్తిమూలత్వమపి న ఘటతే- వ్యపదేశవైఘట్యాత్. తథా సతి హి *ఏతమితః ప్రేత్యాభిసంభవితాస్మీతి వ్యపదేశో న స్యాత్ - అపి త్వితః ప్రేతైరభిసంభావ్యోఽహమిత్యేవ స్యాత్. కించ- భ్రమనివృత్త్యర్థమీశ్వరం ప్రత్యుపదేష్టవ్యం - న హ్యన్యస్య భ్రమే సత్యన్యం ప్రత్యుపదేష్టవ్యం. తథా చ *తత్త్వమసీత్యుపదేశో న ఘటతే- కింతు త్వం జీవోఽసీత్యేవ వక్తవ్యం. అతః శ్రుతిషు కర్మకర్తృవ్యపదేశో నేశ్వరభ్రమమూలః. యది వేద ఏవ భ్రాన్తో వ్యపదిశతి - తర్హి వేదస్యతత్త్వోపదేష్టృత్వం న స్యాత్- భ్రాన్తత్వాత్. పశ్చాత్ప్రతిబుద్ధ ఉపదిశతీతి చేత్. తదయుక్తం - స్వస్య భ్రమనివృత్తైరన్యేషాం జీవేశ్వరభ్రమాభావాచ్చోపదేశవైయర్థ్యాత్. అన్యేషాం జీవేశ్వరభేదభ్రాన్త్యభావేఽపి జీవబహుత్వభ్రమనివృత్త్యర్థముపదేశః కార్య ఇతి చేత్. న- ఉపదేశవైఘట్యాదేవ. న హి తదానీం *తత్త్వమసీత్యుపదేశో ఘటతే-కింతు సర్వే జీవా న స్వమిత్యుపదేష్టవ్యం. న చైవముపదేశో వేదాన్తేషు క్వచిదపి దృశ్యతే. న చ *అహం మనురభవం సూర్యశ్చాహం కక్షీవానృషిరస్మి విప్ర ఇత్యాద్యనుసన్ధానదర్శనాత్తన్మూలభూత ఉపదేశః సర్వజీవైకత్వవిషయోఽస్తీత్యభ్యుపగన్తవ్యం-ఏకస్య జీవస్య *సింహో నభూత్వా బహవో మయా త్తాః *వ్యాఘ్రో ఘుణభూత్వా బహవో మయాత్తా ఇతివత్ కల్పభేదేనాతీతస్వీయమనుసూర్యాదిజన్మస్మరణపరత్వసంభవాత్తస్య వాక్యస్య. యతశ్శాస్త్రేణ వినా శరీరిణాం జీవేశ్వరవిభాగప్రతీతిర్న సంభవతి-అత ఏవ లోకసిద్ధభేదోనిషేధార్థం శ్రుత్యాఽనూద్యత ఇత్యేతన్నిరస్తం. న చేశ్వరస్యానుమేయత్వసంభవాజ్జీవేశ్వరభేదప్రత్యయస్య లోకసిద్ధత్వసంభవ ఇతి వాచ్యం - తర్కవశ్యపురుషానుమానస్య దూషితత్వాత్, అనుమానసంభవేఽపి భాష్యరూపత్వ సత్యసంకల్పత్వముక్తప్రాప్యత్వాదీనామనుమాతుమశక్యత్వాచ్చ. కర్మకర్తృవ్యపదేశోఽపి హ్యుపాస్యత్వాదినిబన్ధనః. తత్ఫలవిశేషార్థినాం కర్మకర్తృసాపేక్షోపాసనసిద్ధ్యర్థం జీవేశ్వరభేదం శ్రుతిః కల్పయతీతి చేత్ *తథా సతి తత్త్వనిరూపణదశాయాం *అత్తా చరాచరగ్రహణాత్ *అనుపపత్తేస్తు న శారీర ఇతి జీవవిలక్షణం వస్తు ప్రతిజ్ఞాయ కర్మకర్తృవ్యపదేశస్య హేతుతయోపన్యాసాయోగాత్. కథముపాసనార్థమపరమార్థభేదవ్యపదేశం విజానన్ సూత్రకారస్తత్త్వార్థహేతుతయా తం బ్రూయాత్. న హ్యతాత్త్వికభేదః ప్రతిజ్ఞాతః - *బ్రహ్మజిజ్ఞాసేత్యుపక్రమవిరోధాత్, *సంపత్తేరితి జైమినిః *ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిః *ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాదితివ జీవేశ్వరభేదాపారమార్థ్యవిషయప్రతిజ్ఞాన్తరాభావాచ్చ. గరుడనరేన్ద్రయోరివ వస్తుతోఽభిన్నయోః పరావరాత్మనోరైక్యోపదేశస్యైవోపాసనార్థత్వాశ్రయణౌచిత్యాచ్చ గరుడనరేన్ద్రయోరివ భేదస్య కాల్పనికత్వాశ్రయణమయుక్తం. అతశ్శ్రుతిసూత్రాణాం కాల్పనికభేదవిషయత్వమనుపపన్నం. ....

౭॥ సూ. అర్భకౌకస్త్వాత్తద్వ్యపదేశాచ్చ నేతి చేన్న నిచాయ్యత్వాదేవం వ్యోమవచ్చ॥ (అల్పాయతనత్వమిత్యాది) అణీయ

చ్చూనాయం పరమాత్మా - అపితు జీవ ఏవ - *సర్వగతం సుసూక్ష్మం యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరా ఇత్యాదిభిః ప
రమాత్మనోఽపరిచ్ఛిన్నత్వావగమాత్, జీవస్య చారాగ్రమాత్రత్వవ్యపదేశాదితి చేత్. నైతదేవం - పరమా
త్మైవహ్యణీయానిత్యేవం నిచాయ్యత్వేన వ్యపదిశ్యతే. ఏవం నిచాయ్యత్వేన - ఏవం ద్రష్టవ్యత్వేన. ఏవముపాస్య
త్వేనేతి యావత్. న పునరణీయస్త్వమేవాస్య స్వరూపమితి. వ్యోమవచ్చాయం వ్యపదిశ్యతే-స్వాభావికం మహ
త్త్వం చాత్రైవ వ్యపదిశ్యతే *జ్యాయాన్ పృథివ్యా జ్యాయానన్తరిక్షాజ్జ్యాయాన్ దివో జ్యాయానేభ్యో లోకే
భ్య ఇతి. అత ఉపాసనార్థమేవాల్పత్వవ్యపదేశః. తథాహి- *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీతే
తి సర్వోత్పత్తిప్రళయకారణత్వేన సర్వస్యాత్మతయాఽనుప్రవేశకృతజీవయితృత్వేన చ సర్వాత్మకం బ్రహ్మో
పాసీతేత్యుపాసనం విధాయ * అథ ఖలు క్రతుమయః పురుషో యథాక్రతురస్మిల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య
భవతీతి యథోపాసనం ప్రాప్యసిద్ధిమభిధాయ *స క్రతుం కుర్వీతేతి గుణవిధానార్థముపాసనమనూద్య * మనో
మయః ప్రాణశరీరో భారూపస్సత్యసఙ్కల్ప ఆకాశాత్మా సర్వకర్మా సర్వకామస్సర్వగన్ధస్సర్వరసస్సర్వమిద
మభ్యాత్తోఽవాక్యనాదర ఇతి జగదైశ్వర్యవిశిష్టస్య స్వరూపగుణాంశ్చోపాదేయాన్ ప్రతిపాద్య *ఏష మ ఆత్మా
న్తర్హృదయేఽణీయాన్ వ్రీహేర్వా యవాద్వా సర్షపాద్వా శ్యామాకాద్వా శ్యామాకతణ్డులాద్వేత్యుపాసకస్య
హృదయేఽణీయస్త్వేన తదాత్మతయోపాస్యస్య పరమపురుషస్యోపాసనాస్థానావస్థానముక్త్వా *ఏష మ ఆత్మాన్త
ర్హృదయే జ్యాయాన్ పృథివ్యా జ్యాయానన్తరిక్షాజ్జ్యాయాన్ దివో జ్యాయానేభ్యో లోకేభ్యస్సర్వకర్మా సర్వ
కామస్సర్వగన్ధస్సర్వరసస్సర్వమిదమభ్యాత్తోఽవాక్యనాదర ఇత్యన్తర్హృదయేఽవస్థితస్యోపాస్యమానస్య ప్రా
ప్యాకారం నిర్దిశ్య *ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయ ఏతద్బ్రహ్మేత్యేవమ్భూతం పరం బ్రహ్మ పరమకారుణ్యేనాస్మదుజ్జీ
వయిషయాఽస్మద్ధృదయే సన్నిహితమితీదమనుసన్ధానం విధాయ *ఏతమితః ప్రేత్యాభిసమ్భవితాస్మీతి యథోపా
సనం ప్రాప్తినిశ్చయానుసన్ధానం చ విధాయ *ఇతి యస్య స్యాదద్ధా న విచికిత్సాస్తీత్యేవం విధప్రాప్యప్రాప్తినిశ్చ
యోపేతస్యోపాసకస్య ప్రాప్తౌ న సంశయోఽస్తీత్యుపసంహృతం. అత ఉపాసనార్థమర్భకౌకస్త్వమణీయ
స్త్వం చ.

స్వాపేక్షకార్థవ్యపదేశాత్ సాపేక్షాదణీయస్త్వవ్యపదేశాచ్చేత్యర్థః. పరమాత్మనస్తు వైధర్మ్యమాహ (సర్వగతమితి) నిచాయ్యశబ్దార్థమాహ (ద్రష్టవ్యత్వేనే
తి) *చాయృ దర్శన ఇతి హి ధాతుః. ఫలరూపదర్శనవ్యావృత్త్యర్థమాహ (ఉపాస్యత్వేనేతి) తద్వ్యావర్త్యమాహ (న పునరితి) తదుపపాదకం సూత్రఖణ్డం
వ్యాచష్టే (వ్యోమవదితి) వ్యోమవద్దృష్టవ్యమిత్యుక్తే ప్రతిజ్ఞామాత్రరూపత్వాత్ ప్రమాణాకాఙ్క్షా భవతి - వ్యపదిశ్యత ఇత్యుక్తే ప్రమాణమేవదర్శితం భ
వతి-అతోఽధ్యాహారస్య తుల్యత్వేపి నిరాకాఙ్క్షయోజనావరమిత్యభిప్రాయేణ వ్యపదిశ్యత ఇతి పదం పూరకతయాఽధ్యాహృత్య వ్యాఖ్యాతం. వ్యోమవచ్ఛ
బ్దఫలితం స్వాభావికమితి. (జ్యాయానితి) వృద్ధశబ్దస్య జ్యాదేశే జ్యాయశ్శబ్దనిష్పత్తిః- *జ్య చ వృద్ధస్య చేతి హి సూత్రం. నను *ప్రశస్యస్య శ్ర ఇతి తన్నిష్ప
త్తిః. వృద్ధిశ్చ పరిమాణాధిక్యమిహ వివక్షితం- న తు కాలాధిక్యం- అత్రాణీయస్త్వప్రతిసమ్బన్ధ్యాకారపరత్వాజ్జ్యాయశ్శబ్దస్య. (అత ఉపాసనార్థమేవే
తి) అతః- పృథివ్యాదిభ్యోపి జ్యాయస్త్వశ్రవణాదిత్యర్థః. మహత్తయాఽవగతస్య వస్తునః ఉపాధ్యుక్తిపూర్వకముక్తం పరిమాణమౌపాధికం - అసమ్భావి
తోపాధికం పరిమాణం స్వాభావికమితి న్యాయ ఇహాశిక్షితో భవతి. అత్ర హి హృదయమల్పతో వ్యాధిభూతం శ్రుతం- న తు జ్యాయస్త్వోపాధిర్నిర్దిష్టః. పృథి
వ్యాదయ స్తదుపాధయ ఇతి నాశఙ్కనీయం-తతోపి జ్యాయస్త్వశ్రవణాత్. న హి తతోఽధికపరిమాణత్వం తదుపాధికం భవితుమర్హతి. అణీయస్త్వస్యో
పాసనార్థత్వముపాసనప్రకరణావిచ్ఛేదేన స్వాభావికమహత్త్వప్రపఞ్చనేన చోపపాదయతి (తథాహీతి) (సర్వాత్మకం బ్రహ్మోపాసీతేతి) స
ర్వాత్మకత్వం నోపాస్యగుణతయోక్తం - తస్య వాక్యాన్తరస్థత్వాత్. అతో లక్షణతో ధర్మినిర్దేశః. తత్ప్రయోజనం చ శాన్తిరూపాధికారివిశేషణసి
ద్ధిః - భగవదాత్మకత్వే హి శాస్త్రతోఽవగతే రాగద్వేషాద్యభావరూపా శమాదినిష్పత్తిస్స్యాత్- యథోచ్యతే * సర్వభూతాత్మకే తాత జగన్నాథే జగన్మ
యే| పరమాత్మని గోవిన్దే మిత్రామిత్రకథా కుత ఇతి. శాస్త్రజన్యజ్ఞానపూర్వకశమాది నిష్పాద్యమేవోపాసనం శ్రుతం * తస్మాదేవంవిచ్ఛాన్తో దాన్త
ఉపరతస్తితిక్షుః సమాహితో భూత్వాఽఽత్మన్యేవాత్మానం పశ్యేదితి - తస్మాన్నోపాసననిష్పాద్యశ్శమః - కిన్తు శమనిష్పాద్యముపాసనం. బ్రహ్మాత్మక
త్వం సర్వస్య శాస్త్రాదవగమ్య రాగద్వేషాదిరహితస్సన్ వక్ష్యమాణగుణకం బ్రహ్మోపాసీతేత్యర్థః. సర్వాత్మకం బ్రహ్మేత్యనేనోపక్రమస్యాణీయస్త్వ
విరోధిత్వం దర్శితం. ప్రకరణావిచ్ఛేదద్యోతనాయ *అథ ఖల్విత్యాద్యుచ్యతే. (ఉపాసనమనూద్యేతి) యథా *అగ్నిహోత్రం జుహోతీతి విహిత
హోమః *దధ్నా జుహోతీత్యత్ర దధ్నో హోమసాధనత్వవిధానార్థం జుహోతిపదేనానూద్యతే- తథేతి భావః. జగదైశ్వర్యవిశిష్టస్యేత్యనేన * తజ్జ
లానిత్యస్యానువాదః. స్వరూపగుణాః- అద్వారకగుణాః. న హి తే ప్రకృతిపురుషద్వారకాః. నిచాయ్యత్వాదిత్యస్యార్థమాహ (ఏవమ్భూతమితి) స
ర్వకర్మత్వాదిగుణానాం ద్విరుక్తిరుపాస్యతయా ప్రాప్యతయా చ. - హృది స్థితేర్ద్విరుక్తిర్హృదయస్థితిజ్ఞాపనార్థం సాలభ్యానుసన్ధానార్థం చేత్యర్థః. ఏవమ
త్ర పూర్వత్రోత్తరత్ర చ విభుత్వాభిధానాదర్భకౌకస్త్వరూపోపాధికథనాచ్చ మధ్యగతమల్పత్వమౌపాధికమిత్యయమర్థ ఉక్తో భవతి. ....

౮॥ సూ. సమ్భోగప్రాప్తిరితిచేన్న వైశేష్యాత్॥ జీవస్యేవ పరస్యాపి బ్రహ్మణశ్శరీరాన్తర్వర్తిత్వమభ్యుపగతంచేత్ - తద్వదేవశరీరసమ్బన్ధప్రయుక్తసుఖదుఃఖోపభోగప్రాప్తిరితిచేత్. తన్న-హేతువైశేష్యాత్. నహిశరీరాన్తర్వర్తిత్వమేవసుఖదుఃఖోపభోగహేతుః - అపితుపుణ్యాపాపరూపకర్మపరవశత్వం. తత్త్వపహతపాప్మనఃపరమాత్మనోనసమ్భవతి-తథాచశ్రుతిః *తయోరన్యఃపిప్పలంస్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యోఅభిచాకశీతీతి. సర్వత్రప్రసిద్ధ్యధికరణంసమాప్తమ్.................

యదిపరమాత్మనభోక్తా-ఏవంతర్హి-సర్వత్రభోక్తృతయా ప్రతీయమానోజీవఏవస్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ.

౯॥ సూ. అత్తాచరాచరగ్రహణాత్॥

కఠవల్లీష్వామ్నాయతే*యస్యబ్రహ్మచక్షత్రంచ ఉభేభవతఓదనః। మృత్యుర్యస్యోపసేచనంక ఇత్థావేదయత్రసఇతి. అత్రౌదనోపసేచనసూచితోఽత్తాకింజీవఏవ - ఉతపరమాత్మేతిసన్దిహ్యతే. కింయుక్తం. జీవఇతి. కుతః. భోక్తృత్వస్యకర్మనిమిత్తత్వాత్, జీవస్యైవతత్సమ్భవాత్, ...

౮॥ సూ. సంభోగప్రాప్తిరితిచేన్నవైశేష్యాత్॥ శరీరాన్తర్వర్తిత్వ-హృదయవర్తిత్వం. వైశేష్యం-విశేషః. భోగప్రసఙ్గేనేసుఖగ్రహణంసాంసారికసుఖస్యాదిమధ్యావసానేషుదుఃఖమిశ్రత్వేనాపురుషార్థపక్షనిక్షేపనిబన్ధనం. తథాచశ్రుతిః-శరీరాన్తర్వర్తిత్వేపిఫలసంబన్ధాసంబన్ధావాహేత్వర్థః.———అధికరణార్థనిగమనమర్థసిద్ధం.అస్మిన్సూత్రేపరస్మాదన్యస్యజీవస్యానభ్యుపగమేపరస్యకర్మఫలభోక్తృత్వప్రసఙ్గఇతిపరిచోద్యపరిహర్తృత్వాభిమానేనకైశ్చిదేవముక్తం-ఆత్మాన్తరాభావోయద్యనవగతః-తదాతన్నిబన్ధనచోద్యానుదయః. అవగతత్వేకింశాస్త్రాదవగమః-ఉతాన్యద్వాక్యాత్. ప్రథమేశాస్త్రసిద్ధాత్మాన్తరాభావవత్పరస్యభోక్తృత్వాభావోపిశాస్త్రసిద్ధతయాస్వీకార్యః-నహ్యర్థజరతీయంన్యాయ్యం. ద్వితీయేతుభ్రాన్తిసిద్ధగగనతలమలినతావికల్పోగగనమివాపారమార్థికభోక్తృత్వంపరమార్థమద్వితీయంపరమాత్మానంనస్పృశతీతి. తత్రప్రథమంశిరోఽనభ్యుపగమనిరస్తం. శాస్త్రంజీవపరయోరనన్యత్వంప్రతిపాదయతీతిప్రతివాదివాక్యాత్ఆత్మాన్తరాభావమవగమ్యతథాసతిపరస్యజీవవత్భోక్తృత్వప్రసఙ్గాదయోగ్యంజీవపరైక్యంశాస్త్రంనప్రతిపాదయితుంశక్నోతీతిహిచోదయితురభిప్రాయః- అతోనార్ధజరతీయం. అపరమార్థత్వాన్నస్పృశతీతివచనవ్యక్తిర్దూషణస్యదుష్పరిహరతామవగమయతి- జీవవదుపభోక్తృత్వంహిచోదయిత్రాఆపాదితం- జీవస్యచభోక్తృత్వంత్వన్మతేమిథ్యా- అతోగగనేమాలిన్యవత్పరస్మిన్కల్పితంభోక్తృత్వంనతంస్పృశతీత్యేవదతాజీవవత్భోక్తృత్వమభ్యుపగతంస్యాత్. నచాంశభేదేనభోగవ్యవస్థా-వస్తునోనిరంశత్వాత్, సాంశత్వేప్యుపాధీనాంగత్వరతయాఘటేచలతినభస్యల్పత్వవత్సర్వప్రదేశైరౌపాధికదోషాన్వయప్రసఙ్గాత్,. అతఃపరపక్షేభోక్తృత్వప్రసఙ్గపరిహారోఽనుపపన్నః.——*సర్వత్రేతిసూత్రంస్వవాక్యస్థహేతుపరం. తదనన్తరవాక్యస్థహేతుపరంద్వితీయం. తద్వ్యతిరేకపరంతృతీయం ఉపసంహారస్థహేతుపరంచతుర్థం. తత్రశఙ్కావిశేషపరిహారపరమనన్తరసూత్రద్వయం. సూత్రద్వయోక్తహృదయావస్థానప్రయుక్తచోద్యపరిహారపరంతదనన్తరసూత్రద్వయమితిసూత్రసఙ్గతిః. సర్వత్రప్రసిద్ధ్యధికరణంసమాప్తమ్. ....

అథోత్తరాధికరణసంగతిమాహ (యదీతి)

౯॥ సూ. అత్తాచరాచరగ్రహణాత్॥ (కఠేత్యాది) యత్రసఇతి - యస్మిన్ప్రకారేస్థితః - యత్ప్రకారవిశిష్టః. తంప్రకారంకోవేదేత్యర్థః. విషయవాక్యేఅత్తేత్యశ్రవణాదస్యాశ్శ్రుతేరేతత్సూత్రావిషయత్వశఙ్కాం పరిహర్తుమాహ(అత్రేతి)యస్యేతిషష్ఠీనిర్దిష్టస్సంబన్ధః ఓదనోపసేచనసామర్థ్యాదదనీయాత్తృభావలక్షణవిశేషపర్యవసితః - తస్మాదత్తాసూచితఇత్యర్థః.——*అగ్నిరన్నాదఇతిశ్రుతిప్రసిద్ధి, మస్యాముపనిషద్యగ్నేఃప్రస్తుతత్వం, చాపలమ్బ్యాగ్నిర్జీవఃపరమాత్మేతిశిరస్త్రయంకల్పితంపరైః. చిత్యాగ్నేఃప్రస్తుతత్వేనసాక్షాదగ్నిప్రస్తావాభావా, దగ్నిప్రకరణస్యవిచ్ఛిన్నత్వా,దధ్యాత్మప్రకరణేవిద్యాఙ్గకర్మోపయోగిత్వమాత్రంవినాఽగ్నివైభవప్రతిపాదనాయోగా,చ్చతత్పరత్వాశఙ్కాయామన్త్రోత్థానత్వమభిప్రయతాభగవతాభాష్యకారేణశిరోద్వయంవిచారకోటౌనివేశితం.——అత్తాజీవః-ఉతపరమాత్మేతివిచారః.తదర్థమిదమత్తృత్వంకింకర్మఫలభోక్తృత్వరూపం- ఉతజగదుపసంహర్తృత్వరూపం. కిమత్రపూర్వప్రస్తుతబ్రహ్మప్రకరణంవిచ్ఛిన్నం-నేతి.* ఋతంపిబన్తావితికింబుద్ధిజీవానిర్దిశ్యేతే- ఉతజీవపరౌ. పిబన్తావితినిర్దేశఃకించత్రివల్లక్షణయాశబ్దశక్త్యావాప్రయోజ్యప్రయోజకవిషయతయానేయః- ఉతన. *తందుర్దర్శం*యాప్రాణేనేతిపరజీవయోర్దర్శనంకింలక్షణామాపాదయతి- ఉతనేతి. ఉపక్రమె *యేయంప్రేతఇతిప్రశ్నఃకింజీవవిషయః- ఉతపరవిషయఇతి. యదాజీవవిషయః - తదానీముపక్రమవిరోధేన * తందుర్దర్శమిత్యాదినాఋతపాననిర్దేశస్యప్రయోజ్యప్రయోజక విషయతాపాదనాయోగాత్ *ఋతంపిబన్తావితివాక్యస్యబుద్ధి జీవపరత్వేనబ్రహ్మప్రకరణంవిచ్ఛిన్నమితీహప్రతిపన్నమత్తృత్వంకర్మఫలభోక్తృత్వరూపమితిఅత్తాజీవఇతిఫలితం. యదా *యేయమితిప్రశ్నఃపరవిషయః-తదానీముపక్రమానుగుణ్యేన*తందుర్దర్శమిత్యాదినాఋతపాననిర్దేశస్యప్రయోజ్యప్రయోజకవిషయతాపాదనోపపత్తేః*ఋతంపిబన్తావితివాక్యస్యజీవపరమాత్మపరత్వేనబ్రహ్మప్రకరణవిచ్ఛేదాభావాదిహప్రతిపన్నమత్తృత్వంజగదుపసంహర్తృత్వరూపమెవేత్యత్తాపరమాత్మేతిఫలితం. (భోక్తృత్వస్యేతి) ఓదనోపసేచనసామర్థ్యావగతస్యేతిభావః. తతఃకిమిత్యత్రాహ (జీవస్యైవేతి)*సర్వభూతాన్తరాత్మా

అత్రోచ్యతే (అత్తా చరాచరగ్రహణాత్) అత్తా పరమాత్మైవ. కుతః (చరాచరగ్రహణాత్) చరాచరస్య కృత్స్నస్యాత్తృత్వం హి తస్యైవ సమ్భవతి. న చేదం కర్మనిమిత్తం భోక్తృత్వం - అపి తు జగజ్జన్మస్థితిలయహేతుభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోస్సంహర్తృత్వం- *సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమిత్యత్రైవ దర్శనాత్. తథా చ *మృత్యుర్యస్యోపసేచనమితి వచనాత్ *బ్రహ్మ చ క్షత్రం చేతి కృత్స్నం చరాచరం జగదిహాదనీయాదనత్వేన గృహ్యతే. ఉపసేచనం హి నామ స్వయమద్యమానం సదన్యస్యాదనహేతుః-అత ఉపసేచనత్వేన మృత్యోరప్యద్యమానత్వాత్తదుపసిచ్యమానస్య కృత్స్నస్య బ్రహ్మక్షత్రపూర్వకస్య జగతశ్చరాచరస్యాదనమత్ర వివక్షితమితి గమ్యతే. ఈదృశం చాదనముపసంహార ఏవ - తస్మాదీదృశం జగదుపసంహారిత్వరూపం భోక్తృత్వం పరమాత్మన ఏవ.

౧౦॥ సూ. ప్రకరణాచ్చ॥ ప్రకరణం చేదం పరస్యైవ బ్రహ్మణః- *మహాన్తం విభుమాత్మానం మత్వా ధీరో న శోచతి। నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన। యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యస్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామితి హి ప్రకృతం. * క ఇత్థా వేద యత్ర స ఇత్యపి హి తత్ప్రసాదాదృతే తస్య దురవబోధత్వమేవ పూర్వప్రస్తుతం ప్రత్యభిజ్ఞాయతే. ……

పహతపాప్మా *న కర్మణా వర్ధతే నో కనీయాన్ * అనశ్నన్నన్య ఇతి పరస్య భోక్తృత్వం నిషిద్ధమితి భావః. తత్సంభవాత్ - కర్మఫలభోక్తృత్వసంభవాత్. బ్రహ్మక్షత్రశబ్దవాచ్యానాం దేహినాం స్త్రీపుంసాత్మకత్వాత్ తత్తద్రూపజీవానాం పరస్పరభోక్తృభోగ్యభావః సంభవతి. జీవానాం నిత్యత్వాదేవ మృత్యువశ్యత్వాభావాత్ మృత్యుర్జీవస్య విధేయ ఇత్యభిప్రాయేణ మృత్యూపసేచనవాదోఽపి సంభవతీతి భావః. ……

రాద్ధాన్తమారభతే (అత్రేతి) చరాచరగ్రహణాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (చరాచరస్యేతి) కృత్స్నచరాచరవిషయం వా కతిపయవిషయం వాస్తు- తత్ కిం జీవవైలక్షణ్యస్య-ఉక్తం హి కర్మఫలభోక్తృత్వరూపమిదమత్తృత్వమిత్యత్రాహ (న చేదమితి) కృత్స్నచరాచరవిషయమత్తృత్వం జీవస్యానుపపన్నమితి భావః. అత్తృత్వం విష్ణుకర్తృకం చరాచరసంహర్తృత్వమితి కథమవగతమిత్యత్ర హేతుద్వయమాహ (సోఽధ్వన ఇతి) ప్రకరణే పరమాత్మవాచిపదశ్రవణం ప్రథమో హేతుః. ద్వితీయం హేతుమాహ (తథా చ మృత్యురితి) కథం చరాచరస్యాదనీయత్వసిద్ధిః-మృత్యూపసేచననిర్దేశో హి మృత్యువశ్యత్వాభావాభిప్రాయస్సంభవతీత్యత్రాహ (ఉపసేచనం హీతి) యద్యప్యుపసేచనశబ్దో గౌణ ఏవ నిర్వాహ్యః- తథాపి సాధారణాకారేణోపచారో న ఘటతే- విశేషాకారసంభవాత్ - న హ్యగ్నిర్మాణవక ఇత్యుక్తే అగ్నిశబ్దో ద్రవ్యత్వాభిప్రాయేణ వర్ణనీయః. మృత్యురుపసేచనం-అబాధక ఇత్యుక్తే విశేషాకారోపస్థాపనం న స్యాత్-అబాధకత్వస్య లోష్టతృణాదిసాధారణత్వాత్-స్వయమద్యమానత్వే సత్యన్యస్యాదనహేతుత్వం తు విశేషాకార ఇతి తేనైవౌపచారికప్రయోగోఽయుక్త ఇతి భావః. సాధారణాకారం విహాయ యావాన్తరాకారేణ గౌణార్థో వర్ణనీయ ఇతి న్యాయోఽత్ర వృత్త్యాదితః. పరస్య జగత్సంహారే మృత్య్వపేక్షాపి నాస్తీత్యన్యదుక్తమేవ అర్థ ఇతి శఙ్కాం పరిహరన్ ఫలితమాహ (అత ఇతి) కృత్స్నజగత్సంహారే మృత్య్వపేక్షాభావేఽపి తత్ర మృత్యోరద్యమానత్వం వ్యష్టిసంహారస్య తద్ద్వారకత్వం చాభిప్రేతం. ఏవం మృత్యూపసేచనత్వసామర్థ్యాత్ బ్రహ్మక్షత్రశబ్దౌ కృత్స్నచరాచరప్రదర్శనార్థావితి భావః. తతోఽపి కిమిత్యత్రాహ (ఈదృశమితి) సూత్రార్థముపసంహరతి (తస్మాదితి) * సోఽధ్వన ఇత్యాదివాక్యే విష్ణోశ్శ్రూయమాణత్వాన్మృత్యూపసేచనత్వసామర్థ్యసిద్ధచరాచరాదనీయత్వాచ్చ కృత్స్నజగదుపసంహర్తృత్వరూపమేవేదం భోక్తృత్వమితి నేదం కర్మనిమిత్తం- అతః పరమాత్మైవాత్తేత్యర్థః. ……

౧౦॥ సూ. ప్రకరణాచ్చ॥ స్వవాక్యస్థహేతుః పూర్వముక్తః- ప్రాకరణికహేతురత్రోచ్యతే.—— అస్య సూత్రస్య *న జాయతే మ్రియతే ఇత్యాదివాక్యం విషయతయా పూర్వైరుపాత్తం- తదయుక్తం - పిత్రాదిమరణస్యేవ పరమాత్మనో హన్యమానత్వస్య లోకప్రసిద్ధ్యభావేన తన్నిషేధాయోగాత్, ఏతత్సరూపేణ * న జాయతే మ్రియతే వా కదాచిదితి భగవద్గీతావచనేనాస్య వాక్యస్య జీవపరత్వావగమాత్, *ఉభౌ తౌ న విజానీతో నాయం హన్తి న హన్యతే ఇత్యనన్తరమన్త్రోక్తహన్తృహన్తవ్యతాభ్రాన్తేః పరమాత్మాశ్రయత్వాయోగేన జీవపరత్వోపపత్తేశ్చ. అతో *నాయమాత్మా *మహాన్తం విభుమిత్యాదిరేవ విషయః.—— ఏకప్రకరణత్వం కథమిత్యత్రాహ (క ఇత్థేతి) తత్ప్రసాదాదృతేఽస్య దురవబోధత్వస్య పూర్వోక్తస్య ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః.——కైశ్చిదేవముక్తం-*అశరీరం శరీరేష్వనవస్థేష్వవస్థితమితి పరమాత్మనః శరీరేఽవస్థితిశ్రవణాత్ *యస్య బ్రహ్మ చ క్షత్రం చేత్యనేన శ్లోకేన శరీరే హృదయప్రదేశే వా పరస్య స్థితిరితి జిజ్ఞాస్యతే-అత ఏవ హి *క ఇత్థా వేద యత్ర స ఇతి వచనం-స పునః కస్తం వేదేతీతి. తదనేన నిరస్తం వేదితవ్యం- ప్రశ్నానుగుణప్రతివచనాదర్శనాత్. నన్వనన్తరమేవ దృశ్యతే *ఋతం పిబన్తౌ సుకృతస్య లోకే గుహాం ప్రవిష్టావితీతి చేత్. సత్యం శ్రూయతే-తత్ర స్థానత్వేన కిముక్తం. కిం సుకృతస్య లోకః-ఉత గుహా. తత్ర సుకృతస్య లోక ఇతి శరీరం వా అన్యద్వా- ఉభయమపి శరీరసంబన్ధిదేశవిశేషో న భవతీతి తన్నోత్తరం భవితుమర్హతి. న చ స్థానమాత్రమేవ పృష్టం- *అశరీరం శరీరేష్విత్యనేనైవ తత్సిద్ధేః. అథ గుహాస్థానత్వేన నిర్దిష్టా-సాపి పూర్వమేవ జ్ఞాతేతి న ప్రశ్నసంభవః- *గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణమితి హి శ్రుతం. *యత్ర స ఇత్యేకవచనేన పృష్టే * పిబన్తావితి ద్వివచనోత్తరం చానుచితం. అతః *క ఇత్థా వేదేతి వాక్యస్య యథోక్త ఏవార్థః. ……

అథస్యాత్ - నాయంబ్రహ్మక్షత్త్రౌదనసూచితః పురుషోఽపహతపాప్మా పరమాత్మా- అనన్తరం *ఋతంపిబన్తౌ సుకృతస్య లోకే గుహాం ప్రవిష్టౌ పరమే పరార్ధ్యే। ఛాయాతపౌ బ్రహ్మవిదో వదన్తి పఞ్చాగ్నయో యే చ త్రిణాచికేతాః ఇతి కర్మఫలభోక్తురేవ సద్వితీయస్యాభిధానాత్. ద్వితీయశ్చ ప్రాణో బుద్ధిర్వా స్యాత్. ఋతపానం హి కర్మఫలభోగ ఏవ- స చ పరమాత్మనో న సమ్భవతి. బుద్ధిప్రాణయోస్తు భోక్తుర్జీవస్యోపకరణభూతయోర్యథాకథంచిత్పానేఽన్వయస్సమ్భవతీతి తయోరన్యతరేణ సద్వితీయో జీవ ఏవ ప్రతిపాద్యతే. తదేకప్రకరణత్వాత్పూర్వప్రస్తుతోఽప్యయమేవ భవితుమర్హతీతి. తత్రోచ్యతే.

౧౧॥ సూ. గుహాం ప్రవిష్టావాత్మానౌ హి తద్దర్శనాత్ ॥ న ప్రాణజీవౌ బుద్ధిజీవౌ వా గుహాం ప్రవిష్టావృతం పిబన్తావిత్యుచ్యేతే - అపితు జీవపరమాత్మానౌ హి తథా వ్యపదిశ్యేతే. కుతః. (తద్దర్శనాత్) అస్మిన్ప్రకరణే జీవపరయోరేవ గుహాప్రవేశవ్యపదేశో దృశ్యతే. పరమాత్మనస్తావత్ *తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టం గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణం । అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మత్వా ధీరో హర్షశోకౌ జహాతీతి. జీవస్యాపి *యా ప్రాణేన సమ్భవత్యదితిర్దేవతామయీ। గుహాం ప్రవిశ్య తిష్ఠన్తీ యా భూతేభిర్వ్యజాయతేతి. కర్మఫలాన్యత్తీత్యదితిర్జీవ ఉచ్యతే. ప్రాణేన సమ్భవతి - ప్రాణేన సహ వర్తతే. దేవతామయీ - ఇన్ద్రియాధీనభోగా. గుహాం ప్రవిశ్య తిష్ఠన్తీ - హృదయపుణ్డరీకోదరవర్తినీ. భూతేభిర్వ్యజాయత-పృథివ్యాదిభిర్భూతైస్సహితా దేవాదిరూపేణ వివిధా జాయతే. ఏవం చ సతి *ఋతం పిబన్తావితి వ్యపదేశశ్ఛత్త్రిణో గచ్ఛన్తీతివత్ప్రతిపత్తవ్యః. యద్వా- ప్రయోజ్యప్రయోజకరూపేణ పానేకర్తృత్వం జీవపరయోరుపపద్యతే. ....

ఉత్తరసూత్రస్య శఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) ప్రకరణవిచ్ఛేదం దర్శయతి (ఋతంపిబన్తావితి) లిఙ్గాద్ధి ప్రకరణం దుర్బలం-ఋతపానలిఙ్గబలాత్ ప్రకరణవిచ్ఛేదోఽత్ర ప్రతిపాద్యతే. *యస్య బ్రహ్మేత్యాదివాక్యాపేక్షయా *మహాన్తం విభుమిత్యాదిపరమాత్మప్రకరణవిచ్ఛేదో మాభూత్ - ఋతపానాన్వయవాక్యం తు విచ్ఛిన్నం స్యాదితి శఙ్కాపరిహారార్థమనన్తరమిత్యుక్తం- *మహాన్తమిత్యాదివాక్యానాం వ్యవహితత్వాద్విచ్ఛేదో యుక్తః-నతు *యస్య బ్రహ్మ చేత్యాదివాక్యేనావ్యవహితస్య *ఋతం పిబన్తావితివాక్యస్యేతి భావః. ద్వయోస్సమప్రాధాన్యశఙ్కాపరిహారార్థం సద్వితీయస్యేత్యుక్తం. అత్ర భోక్తుర్జీవత్వం కథం. ద్వితీయస్య చ బుద్ధిప్రాణయోరన్యతరత్వం కథం- కథం న పరమాత్మత్వమిత్యత్రాహ (ఋతపానం హీతి) (కర్మఫలభోగ ఏవేతి) న హి సర్వసంహర్తృత్వముచ్యతే ఇలవద్భక్షిత్వాపానస్య నిర్వాహకాన్తరం నుపచమితి భావః. తత్కిమిత్యత్రాహ (స చేతి) భవదభిమతస్య కథం తత్సంభవ ఇత్యత్రాహ (బుద్ధీతి) యథాకథంచిత్ -ఉపకరణత్వేనాన్వయ ఇత్యర్థః. కరణే కర్తృత్వోపచారాత్ పిబన్తావిత్యుక్తమితి భావః. (తయోరన్యతరేణ సద్వితీయో జీవ ఏవేతి) అయమభిప్రాయః- యద్యపి ప్రయోజకకర్తరి పరమాత్మని ఉపకరణభూతబుద్ధిప్రాణయోరన్యతరస్మిన్వా పిబన్తావితి నిర్దేశస్య క్లిష్టత్వం సమానం- తథాపి బుద్ధిప్రాణయోరన్యతరపరిగ్రహో న్యాయ్యః- ప్రథమమేవ పిబన్తావితి నిర్దేశేన భోక్తా జీవః ప్రతిపన్న ఇత్యవిగీతం-ద్వితీయవిశేషే హి విప్రతిపత్తిః-తత్ర గుహావచ్ఛిన్నత్వం సుకృతసాధ్యలోకవర్తిత్వం చ సర్వగతస్య పరస్య స్వరసతో న సంభవతి. అప్రకాశప్రకాశరూపార్థపరచ్ఛాయాతపశబ్దాభ్యామపి చిదచిత్కరణ చేతనోపస్థాపనం యుక్తం. తత్ర ప్రథమత ఏవానేకైకత్వేన స్వరసతః ప్రతిపన్నస్య భోక్తుః ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యత్వం యథా న విరుధ్యతే-తథా ద్వితీయో వక్తవ్యః. ద్వితీయస్య పరమాత్మత్వే భోక్తుః ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యత్వం విరుధ్యతే-ఉపకరణభూతాన్తఃకరణస్య ద్వితీయత్వే భోక్తుః ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యత్వం న విరుధ్యత ఇతి. తతః కిమత్రాస్తీవధావస్యేత్యత్రాహ (తదేకేతి)...

౧౧॥ సూ. గుహాం ప్రవిష్టావాత్మానౌ హి తద్దర్శనాత్ ॥ ఋతం పిబన్తావితి నిర్దిష్టావపి గుహాం ప్రవిష్టావితి సూత్రయతోఽయం భావః- ద్వితీయస్య పానం పక్షద్వయేఽపి క్లిష్టం-బుద్ధిప్రాణయోరన్యతరపక్ష ఏవ ఛాయాతపనిర్దేశో లోకశబ్దనిర్దేశశ్చ ఘటతాం-గుహాప్రవేశస్తు న కథంచిదపి ఘటతే- *ఆత్మా గుహాయాం నిహితః *యో వేద నిహితం గుహాయాం *గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం *విభూయ కవిరేతదనుతిష్ఠేత్ గుహాశయం *పూర్వః ప్రాణినస్సర్వ ఏవ గుహాశయస్యేతి పరమాత్మనో గుహాప్రవేశవ్యపదేశప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్, బుద్ధిప్రాణయోరన్యతరస్య తాదృశప్రసిద్ధ్యభావాచ్చేతి. ఏతమేవాభిప్రాయం హృది నిధాయ సూత్రే ప్రతిజ్ఞాఖణ్డం వ్యాచష్టే (న ప్రాణజీవావితి) (జీవపరమాత్మానౌ హీతి) సూత్రే-హిశబ్దః సాత్త్రార్థస్య పరమసాధ్యోపపాదకత్వసూచక ఇతి భావః. సూత్రే ప్రతిజ్ఞోపపాదకం హేతుఖణ్డం వ్యాచష్టే (అస్మిన్నితి) (పరమాత్మనస్తావదితి) గుహాప్రవేశవ్యపదేశో దృశ్యత ఇత్యన్వయః. (తం దుర్దర్శమితి) దుర్దర్శం- ద్రష్టుమశక్యం. కుతః. గూఢం- తిరోధాయకకర్మరూపావిద్యాదినా తిరోహితత్వాదిత్యర్థః. గుహాహితం- హృదయవర్తినం. గహ్వరేష్ఠం- ఆత్మాన్తర్యామిణం. పరమవ్యోమనిలయం వా. అధ్యాత్మయోగాధిగమేనేతి పరోపాసనస్య జీవోపాసనమజ్గత్వేన విధీయతే- జీవపరయోరుభయోరపి ప్రకరణప్రతిపాద్యమానత్వాత్. (జీవస్యాపీతి) గుహాప్రవేశవ్యపదేశో దృశ్యత ఇత్యన్వయః. అదితిశబ్దస్య దేవమాతరి భూమౌ చ వేదప్రసిద్ధేస్తద్వ్యావృత్త్యర్థమవయవశక్త్యా జీవవాచిత్వం దర్శయతి (కర్మఫలానీతి) రూఢార్థస్య గుహాప్రవేశాసంభవాద్యోగపరిగ్రహ ఇతి భావః. కర్మఫలశబ్దేన ఋతశబ్దార్థోఽపి దర్శితో భవతి. ఛత్త్రిణో గచ్ఛన్తీతిన్యాయేన నిర్వాహే లాక్షణికత్వం స్యాదితి ముఖ్యకల్పనిర్వాహమాహ (యద్వేతి) ముఖ్యత్వేఽప్యస్వారస్యమాత్రమస్తి- లాక్షణికత్వాదపి తద్వరం. బుద్ధిప్రాణయోరన్యతరపరత్వమతీవాస్వరసం- కరణత్వేన హి తయోః

౧౨॥ సూ. ॥ విశేషణాచ్చ॥ అస్మిన్ ప్రకరణే జీవపరమాత్మానావేవోపాస్యత్వోపాసకత్వప్రాప్యత్వప్రాప్తృత్వవిశిష్టౌ సర్వత్ర ప్రతిపాద్యేతే. * బ్రహ్మజజ్ఞం దేవమీడ్యం విదిత్వా నిచాయ్యేమాం శాన్తిమత్యన్తమేతీతి- బ్రహ్మజజ్ఞో జీవః- బ్రహ్మణో జాతత్వాత్ జ్ఞత్వాచ్చ. తం దేవమీడ్యం విదిత్వా- జీవాత్మానముపాసకం బ్రహ్మాత్మకత్వేనావగమ్యేత్యర్థః. తథా * యస్సేతురీజానానామక్షరం బ్రహ్మ యత్పరమ్। అభయం తితీర్షతాం పారం నాచికేతం శకేమహీత్యుపాస్యః పరమాత్మోచ్యతే. నాచికేతం- నాచికేతస్య కర్మణః ప్రాప్యమిత్యర్థః. * ఆత్మానం రథినం విద్ధి శరీరం రథమేవ చేత్యాదినోపాసకో జీవ ఉచ్యతే. తథా * విజ్ఞానసారథిర్యస్తు మనః ప్రగ్రహవాన్నరః। సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమితి ప్రాప్యప్రాప్తారావభిధీయేతే జీవపరమాత్మానౌ. ఇహాపి * ఛాయాతపావిత్యజ్ఞత్వసర్వజ్ఞత్వాభ్యాం తావేవ విశిష్య వ్యపదిశ్యేతే. అథ స్యాత్ - * యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యే అస్తీత్యేకే నాయమస్తీతి చైక ఇతి జీవస్వరూపయాథాత్మ్యప్రశ్నోపక్రమాత్ సర్వమిదం ప్రకరణం జీవపరమితి ప్రతీయత ఇతి. నైతదేవం- న హి జీవస్య దేహాతిరిక్తస్యాస్తిత్వనాస్తిత్వశఙ్కయాఽయం ప్రశ్నః- తథా సతి పూర్వవరద్వయవరణానుపపత్తేః. తథా హి- పితుస్సర్వవేదసదక్షిణక్రతుసమాప్తివేలాయాం దీయమానదక్షిణావైగుణ్యేన క్రతువైగుణ్యం మన్యమానేన కుమారేణ నచికేతసా ఆస్తికాగ్రేసరేణ స్వాత్మదానేనాపి పితుః క్రతుసాద్గుణ్యమిచ్ఛతా * కస్మై మాం దాస్యసీత్యసకృత్పితరం పృష్టవతా స్వనిర్బన్ధరుష్టపితృవచనాన్మృత్యుసదనం ప్రవిష్టేన స్వసదనాత్ప్రోషుషి యమే తదదర్శనాత్ త్రిరాత్రీరుపోషుషా స్వోపవాసభీతతత్ప్రీతివిధానప్రవృత్తమృత్యుప్రత్తవరత్రయే ఆస్తిక్యాతిరేకాత్ప్రథమేన వరేణ స్వాత్మానం ప్రతి పితుః ప్రసాదో వృతః- ఏతచ్చ సర్వం దేహాతిరిక్తమాత్మానమజానతో నోపపద్యతే. ద్వితీయేన చ వరేణోత్తీర్ణదేహాత్మానుభావ్యఫలసాధనభూతాఽగ్నివిద్యా వృతా - తదపి దేహాతిరిక్తాత్మానభిజ్ఞస్య న సమ్భవతి. అతస్తృతీయేన వరేణ యదిదం వ్రియతే * యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యే అస్తీత్యేకే నాయమస్తీతి చైకే। ఏతద్విద్యామనుశిష్టస్త్వయాఽహం వరాణామేష వరస్తృతీయ ఇతి - అత్ర పరమపురుషార్థరూపబ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణమోక్షయాథాత్మ్యవిజ్ఞానాయ తదుపాయభూతపరమాత్మోపాసనపరావరాత్మతత్త్వజిజ్ఞాసయాఽయం ప్రశ్నః క్రియతే. ఏవం చ * యేయం ప్రేత ఇతి న శరీరవియోగమాత్రాభిప్రాయం - అపి తు సర్వబన్ధవినిర్మోక్షాభిప్రాయం-

---

స్వయః. పరమాత్మనస్తు * తత్ప్రయోజకో హేతురిత్యుక్తప్రక్రియయా ప్రయోజకకర్తృతాయాః కర్తృత్వవిశేషత్వాత్తద్వాచిత్వే పిబన్తావితి నిర్దేశః స్వరస ఇతి భావః. పిబన్తావితి నిర్దేశస్వారస్యముభయోశ్చేతనత్వ ఏవ ఘటతే - ఉభౌ గృహం ప్రవిష్టావితి నిర్దేశో హి సదణ్డసద్వితీయపురుషవిషయః - అపి తు పురుషద్వయవిషయః. * బ్రహ్మవిదో వదన్తీత్యుక్తత్వాచ్చ జీవసద్వితీయపరమాత్మపరత్వం యుక్తం. ఏవం నిర్వాహద్వయేనాపి ప్రకరణవిచ్ఛేదకలిఙ్గత్వేన పరాభిమతస్య ఋతపానాన్వయస్యాన్యథాసిద్ధిరుక్తా భవతి. గత్యర్థావేయదముఖ్యం- తత్ర ద్వయోః ప్రతిపన్నయోః ప్రకరణానుగుణస్య గ్రాహ్యత్వం, సజాతీయయోరేవ ద్వివచననిర్దేశార్హత్వం, ఛత్రిన్యాయద్వయమత్ర శిక్షితం. ....

౧౨॥ సూ. ॥ విశేషణాచ్చ॥ తత్తద్వాక్యోదితవిశేషణాన్తరాణి చ ప్రాప్యత్వప్రాప్తృత్వోపాస్యత్వోపాసకత్వాన్తర్భావితానీత్యభిప్రాయేణోపాస్యత్వోపాసకత్వప్రాప్యత్వప్రాప్తృత్వవిశిష్టావిత్యుక్తం. * బ్రహ్మజజ్ఞమిత్యుపాసకం వదతి * శకేమహి- ఉపాసితుం ప్రాప్తుమితి శేషః. (ఆత్మానం రథినమిత్యాది) శరీరాద్యుపాసనపరికరసహితో జీవ ఉచ్యత ఇత్యర్థః. ఇహాపి- * ఋతం పిబన్తావితి వాక్యేపి. అజ్ఞత్వసర్వజ్ఞత్వాభ్యామిత్యనేన * జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావితి వాక్యం స్మారితం. ఉదాహృతవాక్యైకార్థ్యాచ్ఛాయాతపశబ్దయోరప్యయమేవార్థః. * విశేషణాచ్చేతి సూత్రే ఛాయాతపత్వరూపవిశేషణమపి వివక్షితమితి భావః. ఉత్తరత్ర * త్రయాణామేవ చైవమిత్యాదిసూత్రేణ వక్ష్యమాణత్వేపి చోద్యస్య బుద్ధిస్థత్వాత్ సుగ్రహత్వాయ తత్పూర్వకం పరిహారమాహ (అథ స్యాదితి) అస్మిన్ ప్రకరణే జీవపరమాత్మనోర్విశేష్యత్వమయుక్తం- ఉపక్రమస్య జీవపరత్వాదిత్యాహ (యేయమితి) పరిహరతి (నైతదితి) వరద్వయం కిం- తద్వరణానుపపత్తిః కథమిత్యత్రాహ (తథా హీతి) పితృప్రసాదవరణస్యాగ్నివిద్యావరణస్య చ ప్రత్యేకనిరపేక్షహేతుత్వసూచనార్థం ఏతచ్చ సర్వం, తదపీ, తి ద్విరుక్తం. (అత్ర పరమేతి) అత్ర యదిదం వ్రియతే- యద్వరణం క్రియతే తత్ర వరణ ఇత్యర్థః. (మోక్షయాథాత్మ్యవిజ్ఞానాయ తదుపాయభూతపరమాత్మోపాసనపరావరాత్మతత్త్వజిజ్ఞాసయేతి) మోక్షజ్ఞానాయ మోక్షానుబన్ధిజిజ్ఞాసయాఽయం ప్రశ్న ఇత్యర్థః. * యేయమిత్యాదిప్రశ్నవాక్యే మోక్షస్వరూపప్రశ్నః కణ్ఠోక్తః - ప్రతివచనప్రకారేణోపాసనాదిప్రశ్నస్యార్థసిద్ధ ఇత్యవగమ్యతే. ఏవం విభాగజ్ఞాపనార్థం విజ్ఞానాయ, జిజ్ఞాసయే, తి పృథగుక్తిః. మోక్షప్రాప్తిప్రశ్నే ప్రాప్యప్రాపకప్రాప్తృప్రశ్నోఽప్యన్తర్గత ఇతి భావో దర్శితో భవతి. నిర్విశేషతాపత్తిర్మోక్షశ్చేద్వాక్యార్థజ్ఞానస్యోపాయతా స్యాత్ - ఉభయలిఙ్గకం ప్రాప్యం చేత్తథాత్వేనోపాసనముపాయస్స్యాత్ - అతో మోక్షస్వరూపజ్ఞానం తదనుబన్ధిజ్ఞానాపేక్షం. ఏవం ప్రశ్నస్య జ్ఞాతేతరవిషయత్వాత్ ప్రతివచనానురూప్యాచ్చ యథోక్త ఏవార్థః. ప్రేతపదస్యాప్యుక్తార్థపరత్వే తు

యథా *న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీతి. అయమర్థః- మోక్షాధికృతే మనుష్యే ప్రేతే- సర్వబన్ధవినిర్ముక్తే. తత్స్వరూపవిషయవాదివిప్రతిపత్తినిమిత్తాఽస్తి నాస్త్యాత్మికాయేయం విచికిత్సా- తదపనోదనాయ తత్స్వరూపయాథాత్మ్యం త్వయాఽనుశిష్టోఽహం విద్యాం-జానీయామితి. తథాహి బహుధా విప్రతిపద్యన్తే- కేచిద్విత్తిమాత్రస్యాత్మనస్స్వరూపోచ్ఛిత్తిలక్షణం మోక్షమాచక్షతే. అన్యే విత్తిమాత్రస్యైవ సతోఽవిద్యాస్తమయం. అపరే పాషాణకల్పస్యాత్మనో జ్ఞానాద్యశేషవైశేషికగుణోచ్ఛేదలక్షణం కైవల్యరూపం. అపరే త్వపహతపాప్మానం పరమాత్మానమభ్యుపగచ్ఛన్తస్తస్యైవోపాధి సంసర్గనిమిత్తజీవభావస్యోపాధ్యపగమేన తద్భావలక్షణం మోక్షమాతిష్ఠన్తే. త్రయ్యన్తనిష్ణాతాస్తు నిఖిలజగదేకకారణస్యాశేషహేయప్రత్యనీకానన్తజ్ఞానానన్దైకస్వరూపస్య స్వాభావికానవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణాకరస్య సకలేతరవిలక్షణస్య సర్వాత్మభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణశ్శరీరతయా ప్రకారభూతస్యానుకూలాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానస్వరూపస్య పరమాత్మానుభవైకరసస్య జీవస్యానాదికర్మరూపావిద్యాతిరోహితస్వరూపస్యావిద్యోచ్ఛేదపూర్వకస్వాభావికపరమాత్మానుభవమేవ మోక్షమాచక్షతే. తత్ర మోక్షస్వరూపం తత్సాధనం చ త్వత్ప్రసాదాద్విద్యామితి నచికేతసా పృష్టో మృత్యుస్తస్యార్థస్య దురవబోధత్వం ప్రదర్శనేన వివిధభోగవితరణప్రలోభనేనైనం పరీక్ష్య యోగ్యతామభిజ్ఞాయ పరావరాత్మతత్త్వవిజ్ఞానం పరమాత్మోపాసనం తత్పదప్రాప్తిలక్షణం మోక్షం చ *తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టమిత్యారభ్య *సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమిత్యన్తేనోపదిశ్య తదపేక్షితాంశ్చ విశేషానుపదిదేశేతి సర్వం సమఞ్జసం. అతః పరమాత్మైవాత్తేతి సిద్ధమ్.

అత్త్రధికరణం సమాప్తమ్.

త్యన్తరసంవాదం దర్శయతి (యథేతి) *న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీతి శ్రుతిః. కః పునర్వాక్యార్థః - న హి మనుష్యమాత్రస్య బన్ధవినిర్మోక్షసంభవ ఇత్యత్రాహ (అయమర్థ ఇతి) అస్తినాస్త్యాత్మికా- అస్తి నాస్తీత్యేవమాదిరూపా. విద్యామితిపదస్య ద్వితీయాన్తకారకపదత్వశఙ్కాం నివర్తయన్నాచష్టే (జానీయామితి) విప్రతిపత్తిం దర్శయతి (తథాహీతి) కారణశోధకగుణప్రతిపాదకవాక్యార్థవిశిష్టమాహ (నిఖిలజగదేకకారణస్యేత్యాది) (అనుకూలాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానస్వరూపస్యేతి) స్వరూపశబ్దో ధర్మధర్మిణోస్సాధారణః. (తత్రేత్యాది) పరావరాత్మతత్త్వవిజ్ఞానం - జ్ఞాతవ్యపరావరాత్మతత్త్వం. ఉపదిశ్యేత్యన్వయః. తదపేక్షితాంశ్చ విశేషాన్-ప్రాణవాగ్నివిద్యాదీన్. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) *అత్తేతి సూత్రే స్వవాక్యస్థహేతురుక్తః. ప్రాకరణికపూర్వవాక్యస్థహేతుపరం ద్వితీయం. అనన్తరవాక్యశఙ్కాపరిహారపరం తృతీయం- అతస్తత్ర- చశబ్దాప్రయోగః. ఉపరితనవాక్యస్థహేతుభిస్తృతీయసూత్రార్థోపపాదకం చతుర్థమితి సూత్రసఙ్గతిః.......................................

*గుహాం ప్రవిష్టావిత్యాది సూత్రద్వయమధికరణాన్తరం కేచిదాహుః. తదయుక్తం - ఏకప్రకరణస్థవాక్యవిశేషవిషయాణామధికరణాన్తరపాదాన్తరావ్యవహితానాముపజీవ్యోపజీవకభావేన పరస్పరాన్వితార్థప్రతిపాదకానాం సూత్రాణాం విషయవాక్యభేదే సత్యపి భిన్నాధికరణత్వాభావాత్. ఉక్తత్యానన్దమయాధికరణాదిషు *తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్ *ప్రతిజ్ఞావిరోధాత్ *తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ *మాన్త్రవర్ణికమేవ చ గీయత ఇత్యాదీనాం సూత్రాణాం పూర్వాపరబహువాక్యవిషయత్వేఽప్యవ్యవహితత్వాత్ పరస్పరోపజీవ్యోపజీవకభావే నాన్వితార్థపరతయాపి హ్యైకాధికరణ్యం. *అదృశ్యత్వాదిగుణకః *ద్యుభ్వాద్యాయతనమిత్యధికరణయోస్తు ఏకప్రకరణస్థానేకవాక్యవిషయత్వేఽపి భేద ఉపపద్యతే - స్పష్టాస్పష్టలిఙ్గకవాక్యవిషయత్వేనైకస్మిన్ పాదే సఙ్గత్యనుపపత్తేరుపజీవ్యోపజీవకభావాభావాచ్చ. న హి *యస్మిన్ద్యౌః పృథివీత్యాదివాక్యస్య పరమాత్మపరత్వమదృశ్యత్వాదిగుణకస్యాక్షరాత్ పరతః పరస్య చ పరమాత్మత్వోపపాదకం- పరప్రకరణపఠితచ్ఛేషత్వేనాపరమాత్మప్రధానాదిప్రతిపాదనోపపత్తేః. అత ఉపజీవ్యోపజీవకభావాభావాదధికరణభేదస్తత్ర యుక్తః- ఇహ తు పూర్వవాక్యప్రతిపన్నమత్తృత్వం కర్మఫలభోక్తృత్వరూపమిత్యనన్తరవాక్యేన ప్రతిపన్నే సతి తస్యాత్తుః పరమాత్మత్వానుపపత్తేః అనన్తరవాక్యస్య పరమాత్మపరత్వోపపాదనమత్తుః పరమాత్మత్వోపయుక్తమేవ. ఏవమేకప్రకరణస్థవాక్యవిషయత్వే సత్యధికరణాన్తరపాదాన్తరావ్యవహితత్వే చ సతి పరస్పరోపయుక్తార్థప్రతిపాదకానాం సూత్రాణామైకాధికరణ్యమేవోచితం- అన్యథా ఉక్తత్యధికరణాదిష్వప్యైకాధికరణస్థసూత్రాణామధికరణభేదకల్పనా ప్రసజేత్. అత ఏకాధికరణ్యస్థిత ఏవానన్తరశఙ్కావిశేషపరిహారపరం సూత్రద్వయం వ్యాఖ్యాతవ్యం- వ్యాఖ్యాతం చ భగవతా భాష్యకారేణ. సూత్రభఙ్గ్యైకాధికరణ్యమేవోపపద్యతే- ఏకస్మింస్తు సూత్రే- హిశబ్దపఞ్చమ్యన్తపదయోశ్శ్రవణాత్. గుహాం ప్రవిష్టయోరాత్మత్వసాధకం పఞ్చమ్యన్తపదం- అత్తుః పరమాత్మత్వోపపాదకతాం సూత్రార్థస్య దర్శయతి- హిశబ్దః. సర్వగతస్య బ్రహ్మణో గుహావచ్ఛిన్నత్వాయోగాత్ గుహాగతౌ బుద్ధిజీవౌ న పర ఇతి గుహాం ప్రవిష్టావితి సూత్రఖణ్డః పూర్వపక్షపర ఇతి యోజనానుపపన్నా- *వికారశబ్దాన్నేతి చేత్ *జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేత్ *సంభోగప్రాప్తిరితి చేదితివత్ పూర్వపక్షద్యోతకనిర్దేశాభావాత్, *అర్భకౌకస్త్వాదితి పూర్వాధికరణసూత్రేణ గుహావచ్ఛేదనిబన్ధనశఙ్కాయాః పరిహృతత్వాచ్చ. ఆత్మానావితి ప్రతిజ్ఞాయాం- హిశబ్దోపపాదితాయాం తద్దర్శనాదితి సూత్రఖణ్డస్య ప్రతిజ్ఞాన్తరమధ్యాహర్తవ్యం గుహావచ్ఛేదోఽపి పరస్యోపపన్న ఇతి. అనధ్యాహారేణ యోజనాసంభవతి చేత్ నైవ వరం. తస్మాత్పఞ్చమ్యన్తపదోపపాదితసౌత్రార్థస్య పరమసాధ్యోపపాదకత్వద్యోతకో హిశబ్దః. అతశ్చ ఔచిత్యాత్ కృతకరత్వాత్ సూత్రశైల్యాశ్చ యుక్తమైకాధికరణ్యం

౧౩॥ సూ. అన్తర ఉపపత్తేః॥

ఇదమామనన్తి చ్ఛన్దోగాః *య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఏష ఆత్మేతి హోవాచ ఏతదమృతమేతదభయమేతద్బ్రహ్మేతి. తత్ర సందేహః కిమయమక్ష్యాధారతయా నిర్దిశ్యమానః పురుషః ప్రతిబిమ్బాత్మా- ఉత చక్షురిన్ద్రియాధిష్ఠాతా దేవతావిశేషః- ఉత జీవాత్మా- అథ పరమాత్మేతి. కిం యుక్తం. ప్రతిబిమ్బాత్మేతి. కుతః. ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్, *దృశ్యత ఇత్యపరోక్షాభిధానాచ్చ. జీవాత్మా వా- తస్యాపి హి చక్షుషి విశేషేణ సన్నిధానాత్ప్రసిద్ధిరుపపద్యతే. ఉన్మీలితం హి చక్షురుద్వీక్ష్య జీవాత్మనశ్శరీరే స్థితిం గతీం నిశ్చిన్వన్తి. * రశ్మిభిరేషోఽస్మిన్ప్రతిష్ఠిత ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధ్యా చక్షుః ప్రతిష్ఠో దేవతావిశేషో వా. ఏష్వేవ ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశోపపత్తేరేషామన్యతమః. ....

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే. (అన్తర ఉపపత్తేః) అక్ష్యన్తరః పరమాత్మా. కుతః. *ఏష ఆత్మేతి హోవాచైతదమృతమేతదభయమేతద్బ్రహ్మ ఏతం సంయద్వామ ఇత్యాచక్షత ఏతం హి సర్వాణి వామాన్యభిసంయన్తి ఏష ఉ ఏవ వామనిః ఏష హి సర్వాణి వామాని నయతి. ఏష ఉ ఏవ భామనిః ఏష హి సర్వేషు లోకేషు భాతీత్యేషాం గుణానాం పరమాత్మన్యేవోపపత్తేః. ....

౧౪॥ సూ. స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ॥ చక్షుషి స్థితి నియమనాదయః పరమాత్మన ఏవ *యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్నిత్యేవమాదౌ వ్యపదిశ్యన్తే- అతశ్చ *య ఏషోఽక్షిణి పురుష ఇతి స ఏవ ప్రతీయతే. అతః ప్రసిద్ధవన్ని

సూత్రచతుష్టయస్య. *ద్వా సుపర్ణావితి వాక్యే అత్రత్యన్యాయాతిదేశశ్చానుపపన్నః- *స్థిత్యదనాభ్యాం చేతి సూత్రేణ నిరూపయిష్యమాణస్య తస్యైతన్న్యాయసాపేక్షత్వాభావాత్. న చాస్యాధికరణస్య తద్వాక్యసాపేక్షత్వాదిహ తత్ప్రస్తావః- అస్యాధికరణస్యాప్రత్యన్యాయాతిదేశసాపేక్షవాక్యాన్తరోపపాద్యత్వేఽన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్. తస్య చ వాక్యస్య బుద్ధిజీవపరత్వం భవదభిమతం- తచ్చేహ న వక్తవ్యం- ప్రకృతానుపయోగాత్. *ఋతం పిబన్తావితి వాక్యస్య జీవసద్వితీయపరమాత్మవిషయత్వే వాక్యాన్తరస్య బుద్ధిజీవపరత్వం కథముపయుజ్యతే. తస్య చ వాక్యస్య బుద్ధిజీవవిషయత్వం పూర్వం నిరస్తం నిరసిష్యతే చ. అతో భాష్యసందర్శితా సరణిరేవ సాధీయసీ. అత్రాధికరణం సమాప్తమ్ ....

౧౩॥ సూ. అన్తర ఉపపత్తేః॥ అత్ర సఙ్గతిః పూర్వోక్తయా దిశా సిద్ధేతి సకణ్ఠోక్తా. *గూఢోత్మా న ప్రకాశతే *తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టం *క ఇత్థా వేదేతి చ పరమాత్మా దుర్దర్శశ్చేత్ సుదర్శతయా ప్రసిద్ధత్వేన నిర్దిష్టో న పరమాత్మా భవితుమర్హతీతి శఙ్కాయాః సఙ్గతిః. విషయాదికం దర్శయతి (ఇదమిత్యాది) కిం అక్ష్యాధారతయా నిర్దిశ్యమానః ప్రతిబిమ్బచక్షురధిష్ఠాతృజీవానామన్యతమః- ఉత పరమాత్మేతి. తదర్థం కిమమృతత్వాదయో యథాకథంచిన్నేయాః- ఉత ముఖ్యాః. *కం బ్రహ్మేతి ప్రకృతమేవ బ్రహ్మాహ కిముపాసనస్థానగుణవిధానార్థం నిర్దిశ్యతే- ఉత నేతి. కిమధ్యస్థాగ్నివిద్యయా బ్రహ్మప్రకరణం విచ్ఛిన్నం- ఉత న. కిమగ్నివిద్యా బ్రహ్మవిద్యాఙ్గం- ఉత న. కిమగ్నివిద్యాఫలం బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వానుగుణం- ఉత నేతి విచారః. యదాఽననుగుణం- తదాఽగ్నివిద్యాయాః బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వాభావేన బ్రహ్మప్రకరణవిచ్ఛేదేన పూర్వప్రకృతబ్రహ్మణ ఇహ పరామర్శాభావేనామృతత్వాదీనామముఖ్యతయా ప్రతిబిమ్బాదిష్వన్యతమ ఇతి ఫలితం. సిద్ధాన్తే- యదాఽనుగుణం- తదాఽఙ్గత్వేనాగ్నివిద్యాయా బ్రహ్మవిద్యాప్రకరణవిచ్ఛేదకత్వాభావేన ప్రకృతబ్రహ్మణ ఇహ పరామర్శసంభవేనామృతత్వాదీనాం చ స్వతః ప్రాప్తముఖ్యత్వసిద్ధేః పరమాత్మేతి ఫలితం. అపరోక్షప్రసిద్ధిర్లౌకికప్రసిద్ధిః శ్రుతిప్రసిద్ధిశ్చేతి యథాక్రమం ప్రతిబిమ్బజీవాదిత్యానామనుసన్ధేయాః. య ఏష ఇతి పదాభ్యాం ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశః- దృశ్యత ఇత్యపరోక్షాభిధానం. అనేన సప్తమీ రధిప్రేతా. సన్నిధానాత్- సన్నిధానావగమాత్. జీవస్య దేహాన్తర్భావశ్చక్షుష్యవగమాదిత్యర్థః. తదేవ వివృణోతి (ఉన్మీలితం హీతి) అస్మిన్కర్మణ్యస్య సామర్థ్యం దృష్టమిత్యుక్తే యథా తత్కర్మ తత్సామర్థ్యసాధకమిత్యుక్తం భవతి- ఏవమక్షిణి దృశ్యత ఇత్యుక్తే దేహే జీవావస్థానం చక్షురధీననిశ్చయమిత్యుక్తం భవతీత్యర్థః. ఉపక్రమానుగుణమస్య నేయం- తస్మాదమృతత్వసంయద్వామత్వాద్యుక్తిస్స్తుతిరూపా. *ఏష ఆత్మేతీతికరణం చార్థాతాత్పర్యద్యోతకం. దేవతావిశేషః- ఆదిత్యః. ఏష్వేవ- న తు పరమాత్మని. ....

రాద్ధాన్తే- (ఏషాం గుణానామితి) నిరుపాధికామృతత్వాదయో న జీవాదిషు సంభవన్తీత్యర్థః. (ఏషామితి) ఉపక్రమస్థమేకం లిఙ్గముపరితనానేకగుణవిరోధేదుర్బలం- అత ఏవ చ నామృతత్వాద్యుక్తిస్తుతిరితి భావః. *ఇతి హోవాచ ఇత్యబ్రవీదిత్యాదిష్వితికరణస్య తత్పరమేవ దృష్టమితి చానుసంధేయం. ఉపపత్తేరక్ష్యన్తరః పరమాత్మేత్యన్వయః.—— *తద్యద్యప్యస్మిన్ సర్పిర్వోదకం వా సించతి వర్త్మనీ ఏవ గచ్ఛతీత్యర్థవాదోక్తం సర్పిరుదకాదినిర్లేపత్వం హేతుం కృత్వా నిర్లేపస్య పరస్య నిర్లేపే చక్షుషి స్థితిరుపపన్నేతి వక్తుమయుక్తం- కాచాదిభిస్సలేపే చక్షుషి నిర్దోషస్య పరస్య స్థిత్యనుపపత్తేశ్చ వక్తుం శక్యత్వాత్. ......

౧౪॥ సూ. స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ॥ *అనవస్థితేరితి వ్యతిరేకస్య వక్ష్యమాణత్వాత్ * చక్షుషి తిష్ఠన్నితి శ్రుత్యనురోధేన స్థానశబ్దః స్థితిపరతయా వ్యాఖ్యాతః- న తు ప్రదేశపరతయా. సౌత్రస్యాదిశబ్దస్యార్థమాహ (నియమనేతి) ఆదిశబ్దస్య నామరూపాన్వయపరత్వేన వ్యాఖ్యానమయుక్తం- జీవాత్మని సంభవతస్తస్య పరమాత్మసాధకత్వాభావాదితి భావః. స్థితినియమనాదయ ఇత్యాదిశబ్దేన ధారకత్వాదిరభిప్రేతః. అస్య హేతోస్సిద్ధాన్తసాధకత్వం దర్శయతి (అతశ్చేతి) అనేన సిద్ధాన్తసాధకహేతుం వదతా పూర్వపక్షహేతోరన్యథాసిద్ధిశ్చ ఫలితా- తామాహ (అతః ప్రసిద్ధవదితి)

ర్దేశశ్చ పరమాత్మన్యుపపద్యతే. తత ఏవ * దృశ్యత ఇతి సాక్షాత్కారవ్యపదేశోఽపి యోగిభిర్దృశ్యమానత్వాదుపపద్యతే.

౧౫॥ సూ. సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవ చ॥ ఇతశ్చాక్ష్యాధారః పురుషోత్తమః - *కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి ప్రకృతస్య సుఖవిశిష్టస్య బ్రహ్మణ ఉపాసనస్థానవిధానార్థం సంయద్వామత్వాదిగుణవిధానార్థం చ *య ఏషోఽక్షిణి పురుష ఇత్యభిధానాత్. ఏవకారో నైరపేక్ష్యం హేతోర్ద్యోతయతి. నన్వగ్నివిద్యావ్యవధానాత్ *కం బ్రహ్మేతి ప్రకృతం బ్రహ్మ నేహ సన్నిధత్తే. తథా హి - అగ్నయః *ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి బ్రహ్మవిద్యాముపదిశ్య *అథ హైనం గార్హపత్యోఽనుశశాసేత్యారభ్యాగ్నీనాముపాసనముపదిదిశుః. న చాగ్నివిద్యా బ్రహ్మవిద్యాఙ్గమితి శక్యం వక్తుం - బ్రహ్మవిద్యాఫలాన న్తర్గతతద్విరోధిసర్వాయుః ప్రాప్తిసన్తత్యవిచ్ఛేదాదిఫలశ్రవణాత్. ఉచ్యతే- *ప్రాణో బ్రహ్మ *ఏతదమృతమేతదభయమేతద్బ్రహ్మేత్యుభయత్ర బ్రహ్మసంశబ్దనాత్, * ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేత్యగ్నివచనాచ్చ గత్యుపదేశాత్పూర్వం బ్రహ్మవిద్యాయా అసమాప్తేస్తన్మధ్యగతాగ్నివిద్యా బ్రహ్మవిద్యాఙ్గమితి నిశ్చీయతే. *అథ హైనం గార్హపత్యోఽనుశశాసేతి బ్రహ్మవిద్యాధికృతస్యైవాగ్నివిద్యోపదేశాచ్చ. కించ - *వ్యాధిభిః పరిపూర్ణోఽస్మీతి బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరిక్తనానావిధకామోపహతిపూర్వకగర్భజన్మజరామరణాదిభవభయోపతప్తాయోపకోసలాయ *ఏషా సోమ్య తేఽస్మద్విద్యాత్మవిద్యా చేతి సముచ్చిత్యోపదేశాన్మోక్షైకఫలాత్మవిద్యాఙ్గత్వమగ్నివిద్యాయాః ప్రతీయతే. ఏవం చాఙ్గత్వే ఽవగతే సతి ఫలానుకీర్తనమర్థవాద ఇతి గమ్యతే. న చాత్ర మోక్షవిరోధిఫలం కించిచ్ఛ్రూయతే - *అపహతే పాపకృత్యాం లోకీభవతి సర్వమాయురేతి జ్యోగ్జీవతి నాస్యావరపురుషాః క్షీయన్తే ఉప వయం తం భుఞ్జామోఽస్మింశ్చ లోకేఽముష్మింశ్చేత్యమీషాం ఫలానాం మోక్షాధికృతస్యానుగుణత్వాత్. *అపహతే పాపకృత్యాం- బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధిపాపం కర్మాపహన్తి. *లోకీభవతి- తద్విరోధినిపాపేన నిరస్తే బ్రహ్మలోకం ప్రాప్నోతి. *సర్వమాయురేతి బ్రహ్మోపాసనసమాప్తేర్యావదాయురపేక్షితం తత్సర్వమేతి. *జ్యోగ్జీవతి- వ్యాధ్యాదిభిరనుపహతో యావద్బ్రహ్మప్రాప్తిజీవతి.

శ్రుతిప్రసిద్ధత్వాత్ ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశః పూర్వపక్షిణోక్తోఽన్యత్ర పక్షేఽపి సంభవతీతి. పూర్వపక్షహేత్వన్తరస్య చాన్యథాసిద్ధిం సూత్రాభిప్రేతాం దర్శయతి- (తత ఏవేతి) తత ఏవ- శ్రుతిప్రసిద్ధేరేవ. శాస్త్రప్రతిపన్నం హితత్వం యోగిభిరుపాస్యం దృశ్యం చ- *య త్తదద్రేశ్యమిత్యుక్త్వా *ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢోత్మా న ప్రకాశతే, దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిరిత్యుక్తేశ్చ. అతోఽర్థతశ్శబ్దతశ్చ శ్రుత్యన్తర ప్రసిద్ధేరితి భావః.——— యాదసాం సముద్రాదివత్ స్థానినః పరమాత్మనోఽక్షిస్థానాత్ పరిచ్ఛిన్నత్వశఙ్కావ్యుదాసపరత్వం సూత్రస్యాయుక్తం- *అర్భకౌకస్త్వాదితి సూత్రేణ తస్యాః పరిహృతత్వాదయాంశఙ్కానుదయాత్. అతస్సాధకాన్తర ప్రదర్శనపరమిదం సూత్రం. ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాపరోక్షాభిధానరూపపూర్వపక్షయుక్తిద్వయం చార్థాత్పరిహృతమ్. ....

౧౫॥ సూ. సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవ చ॥ సుఖవిశిష్టం- సుఖత్వవిశిష్టం. *ద్వ్యేకయోరితివత్. *తద్గుణసారత్వాదితి న్యాయేన ధర్మభూత సుఖవిశిష్టమితి వా. * కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేత్యుక్తస్య బ్రహ్మణః పునరభిధానం కిమర్థమిత్యత్రాహ (ఉపాసనస్థానేతి) *ఏతదమృతమేతదభయమేతద్బ్రహ్మేతి బ్రహ్మశబ్దేన *కం బ్రహ్మేత్యుక్తస్య బ్రహ్మణః ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. ఏవకార ప్రయోజనమాహ (ఏవేతి) పూర్వసూత్రద్వయోక్తం హేతుద్వయం వ్యతిరేకోక్తిసాపేక్షం- *అనవస్థితేరసంభవాదితి హి వక్ష్యతే. అయం తు హేతుర్వ్యతిరేకోక్తినిరపేక్ష ఇతి భావః. ప్రకరణవిచ్ఛేదం దర్శయంశ్చోదయతి (నన్వితి) కథమగ్నివిద్యావ్యవధానమిత్యత్రాహ (తథా హీతి) తర్హి అఙ్గాఙ్గిభావేనావిరోధ ఇత్యత్రాహ (న చేతి) *ఫలవత్సన్నిధావఫలం తదఙ్గమితి న్యాయాదితి భావః. అఙ్గానామప్యఙ్గిఫలావిరుద్ధఫలముపపద్యత ఇతి శఙ్కాపరిహారార్థం తద్విరోధీత్యుక్తం. ప్రకరణావిచ్ఛేదేన పరిహరతి (ఉచ్యత ఇతి) ఉభయత్రోపక్రమోపసంహారయోర్బ్రహ్మసంశబ్దనం, అగ్నివిద్యాయాః ప్రాక్ బ్రహ్మవిద్యాయా అసమాప్తిః, బ్రహ్మవిద్యాధికృతస్యాగ్నివిద్యోపదేశ, స్తాపత్రయాతురస్య తచ్ఛాన్త్యర్థముభయోః సముచ్చిత్యోపదేశ, శ్చేతి హేతుచతుష్టయేనాఙ్గాఙ్గిత్వమాహ (ప్రాణో బ్రహ్మేత్యాదినా) *అథ హైనం గార్హపత్యోఽనుశశాసేత్యత్ర ఏనమిత్యన్వాదేశేన బ్రహ్మవిద్యాధికృతత్వే తాత్పర్యం సిద్ధం. శబ్దతః ప్రకృతస్యైవ పునః పరామర్శో హ్యన్వాదేశః - న తు యథాకథంచిత్ బుద్ధిస్థమాత్రపరామర్శః. అత ఏనమితి నిర్దేశశ్శ్రుత బ్రహ్మవిద్యస్యైవాగ్నివిద్యాధికారిత్వజ్ఞాపకః (సముచ్చిత్యోపదేశాదితి) సముచ్చయశబ్ద ఉపదేష్టవ్యత్వవిశేషవివక్షయా సమసముచ్చయపరః. యద్వాసంబద్ధమాత్రపరః- స చాఙ్గాఙ్గిభావే పర్యవస్యతి. ఫలవిరోధమభ్యుపగమ్య పరిహరతి (ఏవం చేతి) * ద్రవ్యగుణసంస్కారకర్మసు పరార్థత్వాత్ ఫలశ్రుతిరర్థవాదస్స్యాదితి హి కర్మమీమాంసాసూత్రం. అథ ఫలవిరోధ ఏవ నాస్తీత్యాహ (న చేత్యాదినా) జ్యోక్- ఉజ్జ్వలః. అనేన వ్యాధ్యాద్యనుపహతత్వం ఫలితం. తదాహ (వ్యాధ్యాదిభిరితి) కుతే బ్రహ్మవి

*నాస్యాపరపురుషాః క్షీయన్తే-అస్య శిష్యప్రశిష్యాదయః పుత్రపౌత్రాదయోపి బ్రహ్మవిద ఏవ భవన్తి. *నాస్యాబ్రహ్మవిత్కులే భవతీతి చ శ్రుత్యన్తరే బ్రహ్మవిద్యాఫలత్వేన శ్రూయతే. *ఉపవయం తం భుఞ్జామోఽస్మింశ్చ లోకేఽముష్మింశ్చ- వయం- అగ్నయస్తమేనముపభుఞ్జామః- యావద్బ్రహ్మప్రాప్తి విఘ్నేభ్యః పరిపాలయామ ఇతి. అతోఽగ్నివిద్యాయా బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వేన తత్సన్నిధానావిరోధాత్సుఖవిశిష్టం ప్రకృతమేవ బ్రహ్మోపాసనస్థానవిధానార్థం గుణవిధానార్థం చోచ్యతే. నను *ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేతి గతిమాత్రపరిశేషణాదాచార్యేణ గతిరేవోపదేశ్యేతి గమ్యతే- తత్కథం స్థానగుణవిధ్యర్థతోచ్యతే. తదభిధీయతే- *ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేత్యస్యాయమభిప్రాయః- బ్రహ్మవిద్యామనుపదిశ్య ప్రోషుషి గురౌ తదలాభాదనాశ్వాసముపకోసలముజ్జీవయితుం స్వపరిచరణప్రీతా గార్హపత్యాదయో గురోరగ్నయస్తస్మై బ్రహ్మస్వరూపమాత్రం తదఙ్గభూతాం చాగ్నివిద్యాముపదిశ్య *ఆచార్యాద్ధైవ విద్యా విదితా సాధిష్ఠం ప్రాపదితి శ్రుత్యర్థమాలోచ్య సాధుతమత్వప్రాప్త్యర్థమాచార్యస్యైవాస్య సంయద్వామత్వాదిగుణకం బ్రహ్మ తదుపాసనస్థానమర్చిరాదికాం చ గతిముపదిశత్వితి మత్వా *ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేత్యవోచన్. గతిగ్రహణముపదేశ్యవిద్యాశేషప్రదర్శనార్థం. అత ఏవాచార్యోపి *అహం తు తే తద్వక్ష్యామి యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యన్త ఏవమేవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యత ఇత్యుపక్రమ్య సంయద్వామత్వాదికల్యాణగుణవిశిష్టం బ్రహ్మాక్షిస్థానోపాస్యమర్చిరాదికాం చ గతిముపదిదేశ. అతః *కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి సుఖవిశిష్టస్య ప్రకృతస్యైవ బ్రహ్మణోఽత్రాభిధానాదయమక్ష్యాధారః పరమాత్మా................

ననుచ *కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి పరం బ్రహ్మాభిహితమితి కథమవగమ్యతే-యస్యైవాక్ష్యాధారతయాఽభిధానం బ్రూషే. యావతా *కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి ప్రసిద్ధాకాశలౌకికసుఖయోరేవ బ్రహ్మదృష్టిర్విధీయత ఇతి ప్రతిభాతి- *నామ బ్రహ్మ *మనో బ్రహ్మేత్యాదివచనసారూప్యాత్. తత్రాహ

౧౬॥ సూ. అత ఏవ చ స బ్రహ్మ॥ యతస్తత్ర యదేవ కం తదేవ ఖమితి సుఖవిశిష్టస్యాకాశస్యాభిధానం-అత ఏవ ఖశబ్దాభిధేయస్సః ఆకాశః పరం బ్రహ్మ.

దుక్తైః బ్రహ్మవిద్యాఽనుగుణఫలత్వం దర్శయతి (నాస్యేతి) (భుఞ్జామ ఇతి) *భుజ పాలనాభ్యవహారయోరితి ధాతోః *భుజోఽనవన ఇతి హ్యాత్మనేపదం-అతః పరస్మైపదత్వాదయం ధాతురవనార్థ ఇత్యర్థః. (పరిపాలయామ ఇతి) శ్రుతావుపశబ్దార్థః పరిణోపసర్గేణ సూచితః. విఘ్ననివారణపర్యన్తః కించిత్కారో బ్రహ్మవిద్యాం ప్రత్యగ్నివిద్యాయా అఙ్గత్వనిర్వాహక ఇత్యభిప్రాయః. ఉక్తహేతుభిరేకప్రకరణత్వే స్థితేపి బ్రహ్మణః పునరవక్తవ్యత్వముఖేన చోదయతి (నన్వితి) స్థానగుణయోర్విధేయత్వే సతి హి తదర్థం పునర్బ్రహ్మణోఽభిధానం-తత్తు నాస్తి- పూర్వం తయోరాచార్యేణ వక్ష్యమాణత్వాకథనాత్-అతః స్థానాదిపరవాక్యం న పరమాత్మవిషయమిత్యన్యపరమిదం వాక్యమిత్యర్థః. పరిహరతి (తదభిధీయత ఇత్యాదినా) పరిపూర్ణోపదేశోఽనుపదేశో వా స్యాత్- కథం వికలోపదేశ ఇత్యాశఙ్కాం చ పరిహరన్ స్థానగుణవిధ్యర్థతాముపపాదయతి (ఆచార్యస్త్విత్యాదినా) సాధిష్ఠశబ్దః సాధుతమత్వశబ్దేన వ్యాఖ్యాతః. సాధిష్ఠమితి భావప్రధానో నిర్దేశ ఇత్యర్థః. (గతిగ్రహణమితి) ఉపదేశ్యవిద్యాశేషమాచార్యో వక్తేతి *ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేతి వదతామభిప్రాయ ఇత్యర్థః. తదేవోపపాదయతి (అత ఏవేతి) సూత్రార్థం నిగమయతి (అత ఇతి) అతః- ఉపకోసలవిషాదపరిహారస్యాపేక్షితత్వాత్, గురుముఖాత్ శ్రవణేన సాధుతమత్వాయాపుష్కలముపదిష్టత్వాచ్చ గతిగ్రహణస్య ప్రదర్శనార్థత్వాదిత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (ననుచేతి) యావతా- ప్రత్యుత. (వచనసారూప్యాదితి) *నామ బ్రహ్మ *మనో బ్రహ్మేత్యాదివత్ దృష్టివిశేషణస్య బ్రహ్మణః పశ్చాదుపాదానం విశేష్యస్య ప్రథమోపాదానం చ సారూప్యమభిప్రేతం. *ప్రాణం చ హాస్మై తదాకాశం చోచురితి ప్రాణాకాశశబ్దాభ్యాం నిగమితం- న తు బ్రహ్మశబ్దేన - తతోపి దృష్టివిధిరితి భావః - తస్యాప్యుత్తరత్ర పరిహరిష్యమాణత్వాత్.

౧౬॥ సూ. అత ఏవ చ స బ్రహ్మ॥ అత ఏవేత్యేతద్వ్యాచష్టే (యతస్తత్రేతి) నిగమనవాక్యస్థపుల్లిఙ్గాకాశశబ్దకటాక్షేణ సూత్రే స ఇతి నిర్దేశః. అతశ్శబ్దస్సుఖవిశిష్టాభిధానపరః. నన్వతశ్శబ్దః ప్రకృతవాచీ-*ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మేతి వాక్యోదితస్య సుఖవిశిష్టస్య బ్రహ్మణః స్థానగుణవిధ్యర్థమభిధానం హి ప్రకృతం పూర్వసూత్రే-తదేవ సుఖవిశిష్టాభిధానమత్రాత ఇతి పరామృశ్యతే. తత్కథం యదేవ ఖం తదేవ కమితి సుఖవిశిష్టాభిధానమతశ్శబ్దార్థతయోచ్యతే. ఉచ్యతే-సామాన్యేన సుఖవిశిష్టాభిధానం హేతుతయాఽతశ్శబ్దేన పరామృశ్యతే- తత్ర సుఖవిశిష్టాభిధానవ్యక్తివిశేషౌ వాక్యద్వయస్థావిహ సూత్రద్వయేప్యర్థవశాద్ధేతుభూతౌ-యథా *నాత్మా శ్రుతేః *జ్ఞోఽత ఏవేత్యత్ర శ్రుతిమాత్రస్యాతశ్శబ్దపరామృష్టత్వేప్యర్థసామర్థ్యాచ్ఛ్రుతివ్యక్తివిశేషసిద్ధిః- తద్వదిహాపీతి. భాష్యే యదేవ కం తదేవ ఖమితి న వాక్యోపాదానం-అపి త్వర్థోపాదానం. *యద్వావ కం తదేవ ఖమితి హి వాక్యం. యదేవ కం తదేవ ఖమిత్యత్రాప్యన్యోన్యస్య దృష్టివిధిరేవాస్తు-నాన్యోన్యవ్యవచ్ఛేదకత్వం- వ్యవచ్ఛేదకత్వే వా కథం ఖశబ్దాభిధేయస్యాకాశస్య పరబ్రహ్మత్వమితి శ

ఏతదుక్తంభవతి-అగ్నిభిః * ప్రాణో బ్రహ్మకం బ్రహ్మఖం బ్రహ్మేత్యుక్తే ఉపకోసల ఉవాచ *విజానామ్యహం యత్ప్రాణో బ్రహ్మకంచతుఖంచనవిజానామీతి. అస్యాయమభిప్రాయః - నతావత్ప్రాణాదిప్రతీకోపాసనమగ్నిభిరభిహితం-జన్మజరామరణాదిభవభయభీతస్యముముక్షోర్బ్రహ్మోపదేశాయప్రవృత్తత్వాత్. అతో బ్రహ్మైవోపాస్యముపదిష్టం.తత్రప్రసిద్ధైఃప్రాణాదిభిస్సమానాధికరణంబ్రహ్మనిర్దిష్టం-తేషుచప్రాణవిశిష్టత్వం జగద్విధరణయోగేనవా ప్రాణశరీరతయాప్రాణస్యనియన్తృత్వేనవా బ్రహ్మణఉపపద్యతఇతి * విజానామ్యహంయత్ప్రాణో బ్రహ్మేత్యుక్తవాన్. తథాసుఖాకాశయోరపిబ్రహ్మణశ్శరీరతయాతన్నియామ్యత్వేనవిశేషణత్వం- ఉతాన్యోన్యవ్యవచ్ఛేదకతయా నిరతిశయానన్దరూపబ్రహ్మస్వరూపసమర్పణపరత్వేనవా. తత్ర పృథగ్భూతయోశ్శరీరతయావిశేషణత్వే వైషయికసుఖభూతాకాశయోర్నియామకత్వం బ్రహ్మణస్స్యాదితిస్వరూపావగతిర్నస్యాత్ - అన్యోన్యవ్యవచ్ఛేదకత్వేఽపరిచ్ఛిన్నానన్దైకస్వరూపత్వంబ్రహ్మణస్స్యాదిత్యన్యతరప్రకారనిర్ద్ధిధారయిషయా * కంచతుఖంచనవిజానామీత్యుక్తవాన్. ఉపకోసలస్యేమమాశయంజానన్తోగ్నయో *యద్వావకంతదేవఖంయదేవఖంతదేవకమిత్యూచిరే- బ్రహ్మణస్సుఖరూపత్వమేవాపరిచ్ఛిన్నమిత్యర్థః. అతఃప్రాణశరీరతయా ప్రాణవిశిష్టంయద్బ్రహ్మ- తదేవాపరిచ్ఛిన్నసుఖరూపంచేతినిగమితం *ప్రాణంచహాస్మైతదాకాశంచోచురితి. అతః *కంబ్రహ్మఖంబ్రహ్మేత్యత్రాపరిచ్ఛిన్నసుఖంబ్రహ్మప్రతిపాదితమితిపరంబ్రహ్మైవతత్రప్రకృతం- తదేవచాత్రాక్ష్యాధారతయాభిధీయతఇత్యక్ష్యాధారఃపరమాత్మా..................

౧౭॥ సూ. శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చ॥ శ్రుతోపనిషత్కస్య-

ఙ్కాద్వయంహృదినిధాయాహ (ఏతదుక్తమితి) (అగ్నిభిరిత్యాది)*దృష్టివిధిత్వేప్రాణో బ్రహ్మేత్యస్యజ్ఞాతత్వం *కంచతుఖంచేత్యస్యాజ్ఞాతత్వంచనోపపద్యతే-దృష్టివిధిత్వేనసర్వస్యజ్ఞాతత్వాదితిభావః.* ప్రాణో బ్రహ్మేత్యస్యజ్ఞాతత్వేఅన్యస్యాజ్ఞాతత్వేచకింవైషమ్యం-ఆకాశస్యసుఖవిశిష్టత్వంచకథమిత్యపేక్షాయాం *విజానామ్యహమితివాక్యస్యాభిప్రాయంవివృణోతి(అస్యాయమితి) (నతావదిత్యాది)ముముక్షోరుపదిష్టత్వాత్ ప్రతీకోపాసనప్రదాసః. ముముక్షోఃప్రతీకోపాసనంకర్తవ్యమితిజ్ఞానంపూర్వమేవసంభవతి-యథాముముక్షూపాస్యం బ్రహ్మేతిజ్ఞానంసంభవతితద్వత్. శరీరవాచిశబ్దస్యశరీరిపర్యన్తాభిధాయిత్వంచదేవమనుష్యాదిశబ్దేష్వవ్యుత్పన్నమేవ. (తథేత్యాది) శరీరంచనియామ్యమితిలోకసిద్ధత్వాత్ జ్ఞాతమేవ. *యదేషఆకాశఆనన్దఇత్యాదిశ్రుతిషు బ్రహ్మశబ్దేనవినాప్యాకాశశబ్దస్యానన్దవిశేషణత్వేనప్రయోగదర్శనాత్, తస్యచమహత్త్వోపస్థాపనేనైవానన్దవిశేషణత్వోపపత్తే, ర్బ్రహ్మణోఽపరిచ్ఛిన్నసుఖరూపత్వప్రతీతిసంభవాదేవంవిచారఉపపద్యతఇతిభావః. (ఉపకోసలస్యేత్యాది) *యద్వావకంతదేవఖంయదేవఖంతదేవకమిత్యత్రనదృష్టివిధిత్వంశఙ్కనీయం- తథాసతి *కంచతుఖంచనవిజానామీత్యస్యోత్తరత్వాయోగాత్. నహ్యర్థాన్తరదృష్టివిధ్యజ్ఞానస్య దృష్టివిధ్యన్తరముత్తరంభవతీత్యభిప్రాయః. ఏవం *కంచతుఖంచనవిజానామీత్యజ్ఞానవచనా, న్ముముక్షోరుపదిష్టత్వా,దర్థాన్తరాజ్ఞానం ప్రతిదృష్టివిధ్యన్తరస్యోత్తరత్వాయోగా, చ్చ *యద్వావకమిత్యాదివాక్యస్యదృష్టివిధిపరత్వానుపపత్తేరన్యోన్యవ్యవచ్ఛేదపరత్వంస్థితం. *అస్మద్విద్యాత్మవిద్యా చేతి అగ్నీనాంవచనేపూర్వప్రకృతవిద్యాయాః ఆత్మవిద్యాత్వావగమాచ్చ బ్రహ్మణో దృష్టివిశేషణత్వశఙ్కానిరస్తా. తథా సత్యస్యవాక్యస్యార్థమాహ (బ్రహ్మణఇతి) నిగమనవాక్యస్యార్థమాహ (అతఇతి)ఉక్తహేతుభిర్దృష్టివిధిత్వాయోగాత్,*యద్వావకమిత్యాదివాక్యేకంఖమితిశబ్దయోరన్యోన్యవ్యవచ్ఛేదకత్వేనాపరిచ్ఛిన్నసుఖరూపబ్రహ్మపరత్వా, దుపసంహారస్యోపక్రమానుగుణ్యస్యన్యాయ్యత్వాత్,*ప్రాణంచేత్యుపసంహారవాక్యముక్తార్థపరమిత్యర్థః.* ప్రాణంచేతి* ప్రాణో బ్రహ్మేత్యుక్తార్థస్యనిగమనం. *తదాకాశంచేతి *యద్వావకమిత్యాదివాక్యార్థనిగమనం. *తదాకాశమిత్యత్ర ప్రకృతపరామర్శినాతచ్ఛబ్దేనసుఖరూపత్వమభిప్రేతం. కఖయోరన్యోన్యవ్యవచ్ఛేద్యవ్యవచ్ఛేదకత్వేవిశేషణయోరన్యోన్యవిశేషణవిశేష్యభావప్రసఙ్గఇతిచేత్-తత్కిం. నీలోత్పలాదౌనీలత్వోత్పలత్వాదిధర్మాణామన్యోన్య విశేషణవిశేష్యభావస్యాప్రామాణికత్వాత్తత్రానిష్టత్వం- అత్రతు ప్రామాణికత్వాత్ నానిష్టత్వమితిభావః. *కం బ్రహ్మఖం బ్రహ్మేతివాక్యప్రతిపాద్యేన సుఖవిశిష్టం బ్రహ్మేతిశఙ్కాపరిహారార్థంహి *అతఏవచసబ్రహ్మేతిసూత్రస్యోత్థానం-తస్యాశ్శఙ్కాయాఅనేనపరిహృతత్వందర్శయతి (అతఃకంబ్రహ్మేతి) *యద్వావకమిత్యాదివాక్యస్యాపరిచ్ఛిన్నసుఖరూపబ్రహ్మపరత్వా, న్నిగమనవాక్యస్యాపితదనుగుణార్థత్వాత్,*కంబ్రహ్మఖంబ్రహ్మేతివాక్యేపరంబ్రహ్మైవప్రకృతమిత్యర్థః. తతః కిమక్షిపురుషస్యపరమాత్మత్వఇతిశఙ్కాయాంసూత్రార్థస్యాధికరణార్థోపపాదకత్వందర్శయతి (తదేవచేతి) అన్యథావాక్యభేదశ్చప్రసజేత్ - సంభవత్యేకవాక్యత్వేవాక్యభేదోఽనుపపన్నఇతిభావః. (ఇతీతి) *కంబ్రహ్మేతిప్రకృతస్యైవాక్ష్యాధారత్వప్రతిపా[illegible]దక్షిపురుషఃపరమాత్మేత్యర్థః. ....

౧౭॥ సూ. శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చ॥ శ్రుతోపనిషత్కస్యేతివ్యాఖ్యేయంపదం. సమస్తమపివ్యాఖ్యానార్థం

అధిగతపరమపురుషయాథాత్మ్యస్యానుసన్ధేయతయా శ్రుత్యన్తరప్రతిపాద్యమానా అర్చిరాదికా గతిర్యా-తా మపునరావృత్తిలక్షణపరమపురుషప్రాప్తికరీముపకోసలాయాక్షిపురుషం శ్రుతవతే * తేర్చిషమేవాభిసమ్భవ న్త్యర్చిషోఽహరహ్న ఆపూర్యమాణపక్షమిత్యారభ్య * చన్ద్రమసో విద్యుతం తత్పురుషోఽమానవస్సఏనాన్బ్రహ్మ గమయత్యేష దేవపథో బ్రహ్మపథ ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం నావర్తన్త ఇత్యన్తేనోపదిశతి- అతోఽప్యయమక్షిపురుషః పరమాత్మా. ....

౧౮॥ సూ. అనవస్థితేరసమ్భవాచ్చ నేతరః॥ ప్రతిబిమ్బాదీనామక్షిణి నియమేనానవస్థానా, దమృతత్వాదీనాం చ నిరుపాధికానాం తేష్వసమ్భవా, న్న పరమాత్మన ఇతరః-ఛాయాదిః అక్షిపురుషో భవితుమర్హతి. ప్రతిబిమ్బస్య తావత్పురుషాన్తరసన్నిధానాయత్తత్వాన్న నియమేనావస్థానసమ్భవః. జీవస్యాపి సర్వేన్ద్రియవ్యాపారానుగుణత్వాయ సర్వేన్ద్రియకన్దభూతే స్థానవిశేషే వృత్తిరితి చక్షుషి నావస్థానం. దేవతాయాశ్చ *రశ్మిభిరేషోఽస్మిన్ ప్రతిష్ఠిత ఇతి రశ్మిద్వారేణావస్థానవచనా, త్స్థానాన్తరావస్థితస్యాపీన్ద్రియాధిష్ఠానోపపత్తే, ర్న చక్షుష్యవస్థానం. సర్వేషామేవైషాం నిరుపాధికామృతత్వాదయో న సమ్భవన్త్యేవ. తస్మాదక్షిపురుషః పరమాత్మా.

వ్యస్య నిర్దిష్టం. ఉపనిషత్సు ప్రతీకోపాసనానామర్చిరాదిగతిరహితానామపి విద్యమానత్వాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (అధిగతేతి) పరమపురుషశబ్దేన *తం త్వౌపనిషదం పురుషం పృచ్ఛామీతి శ్రుతిస్మారితా. ఉపాసనఫలమర్చిరాదిగతిః-న తు శ్రవణఫలం-తదర్థం *శ్రుతోపనిషత్కగతీత్యుక్తమిత్యత్రాహ (అనుసన్ధేయతయేతి) తర్హి శ్రుతబ్రహ్మణ ఇతి వక్తవ్యే కిమితి సాధారణాధికారశ్రుతోపనిషత్కపదోపాదానమిత్యత్రాహ (శ్రుత్యన్తరప్రతిపాద్యమానేతి) ఛాన్దోగ్య ఏవ ప్రదేశాన్తరే *తద్య ఇత్థం విదుర్యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభిసంభవన్తీత్యాదిః-వాజసనేయకే *య ఏవమేతద్విదుర్యే చామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యముపాసతే తేఽర్చిషమేవాభిసంభవన్తీత్యాదిః-కౌషీతకీనాం పర్యఙ్కవిద్యాయాం *సోఽగ్నిలోకమాగచ్ఛతీత్యాదిః-తాభిః ప్రతిపాద్యమానేత్యర్థః. గతిచిన్తనస్య బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వజ్ఞాపకశ్రుత్యన్తరజ్ఞాపనార్థం శ్రుతోపనిషత్కవ్యపదేశ ఇత్యభిప్రాయః. అక్షిపురుషస్యాబ్రహ్మత్వే తత్క్రతున్యాయవిరోధ ఇత్యభిప్రాయేణాహ (అపునరావృత్తీతి) *అర్చిషమేవేత్యతః పూర్వం *అథ యదు చాస్మిఞ్ఛవ్యం కుర్వన్తి యది చ నేతి వాక్యం-తత్రాస్మిన్నిత్యేకవచనం జాత్యభిప్రాయం-* తేఽర్చిషమితి బహువచనానురోధాత్. పఞ్చాగ్నివిద్యోక్తాం గతిమిహానూదితామపునరావృత్తివిధానార్థం. ...

౧౮॥ సూ. అనవస్థితేరసంభవాచ్చ నేతరః॥ అనవస్థితేరితి పదం వ్యాచష్టే (ప్రతిబిమ్బాదీనామితి) అసంభవాదితి పదం వ్యాచష్టే (అమృతత్వాదీనామితి) *అసంభవాదిత్యనేన *అన్తర ఉపపత్తేరితి సూత్రార్థస్య వ్యతిరేక ఉక్తః-*అనవస్థితేరిత్యనేన *స్థానాదివ్యపదేశాచ్చేతి సూత్రార్థస్య వ్యతిరేకో దర్శితః. ఇతరసూత్రోక్తహేతూనాం వ్యతిరేకోపపాదనానపేక్షత్వాద్వ్యతిరేకశ్చార్థసిద్ధ ఇతి వా వ్యతిరేకో న ప్రదర్శితః. అనవస్థానాసంభవౌ ప్రతిబిమ్బాదిషు దర్శయతి (ప్రతిబిమ్బస్యేత్యాదినా) (సర్వేన్ద్రియకన్దభూతే స్థానవిశేష ఇతి) హృదీత్యర్థః. *శతం చైకా చ హృదయస్య నాడ్యః *సంతతం సిరాభిరిత్యుక్తప్రకారేణ హృదయసంబద్ధనాడీసంబద్ధానీన్ద్రియాణీత్యర్థః. ఏవంవిధే హృది జీవస్యావస్థానం *హృద్యయమాత్మేతి శ్రుతేరవగమ్యతే. నను *నేత్రస్థం జాగ్రతం విద్యాత్ కణ్ఠే స్వప్నం వినిర్దిశేత్ । సుషుప్తం హృదయస్థం తు తురీయం మూర్ధ్ని సంస్థితమితి శ్రుత్యా జీవస్య జాగరావస్థాయాం నేత్రస్థితిరుచ్యతే- న చేయం శ్రుతిః పరమాత్మవిషయా- తస్య జాగరస్వప్నసుషుప్త్యసంభవాత్. ఉచ్యతే- నేత్రశబ్దః సర్వేన్ద్రియప్రదర్శనార్థః- జాగ్రతమిత్యుక్తత్వాత్, తదానీం సర్వేన్ద్రియవ్యాపారదర్శనాత్, అణుపరిమాణస్య జీవస్య నేత్రమాత్రవర్తిత్వే సర్వశబ్దాదిజ్ఞానానుపపత్తేః. తత్ర చ స్థితత్వం నామ అధిష్ఠాతృత్వమాత్రముపసంగ్రాహ్యం- అధిష్ఠానస్యాపి స్థాధాత్వసద్భావత్వాత్. అణోస్తస్య యుగపదేవ తత్తదిన్ద్రియాధిష్ఠానానుపపత్తావపి తత్కర్ణ్యత్వాతో వాగమనాదానోచితపాదపాణ్యాద్యధిష్ఠానానుపపత్త్యా సర్వేన్ద్రియకన్దభూతే హృది స్థితస్య ధర్మభూతజ్ఞానప్రసరణద్వారేణాధిష్ఠాతృత్వమితి *నేత్రస్థం జాగ్రతం విద్యాదితి శ్రుతేరర్థ ఇత్యభిప్రాయేణ సర్వేన్ద్రియకన్దభూత ఇత్యుక్తం. కణ్ఠే స్వప్నమితి కణ్ఠశబ్దశ్చ కణ్ఠసమీపవర్తినాడీవిశేషపరః- *ఆసు తదా నాడీషు సుప్తో భవతీతి నాడీనాం స్వప్నస్థానత్వశ్రుత్యవిరోధాత్. ఇయం చ శ్రుతిః స్వప్నవిషయా-*యదా సుప్తః స్వప్నం న కథంచన పశ్యత్యథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతీత్యనన్తరవాక్యస్య సుషుప్తిస్థానపరత్వాత్. హృదయస్థమితి హృదయశబ్దో హృద్గతపరమాత్మపరః *సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతీతి పరమాత్మనస్సుషుప్తిస్థానత్వావగమాత్. తత్ర చ సచ్ఛబ్దో హృదయస్థపరమాత్మపరః-*ఆభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేత ఇతి సుషుప్తౌ హృదయాగమశ్రవణాత్. తురీయశబ్ద ఉత్క్రాన్త్యవస్థజీవపరః-*తాసాం మూర్ధానమభినిస్సృతైకా। తయోర్ధ్వమాయన్నితి చరమశరీరోత్క్రాన్తావేవ మూర్ధసంబన్ధశ్రవణాదవస్థాన్తరే తచ్ఛ్రవణాభావాచ్చ. అతో జీవస్య చక్షుష్యనవస్థితిరుపపద్యతే. (రశ్మిద్వారేణేతి) ఖట్వాదిద్వారకప్రాసాదశయనవద్రశ్మిద్వారకం చక్షుష్యవస్థానమిత్యర్థః. చక్షుష్యవస్థానం నామ చక్షుస్సంబన్ధిత్వం. యద్వా-యథా విద్యా నిష్ఠ ఇత్యుక్తే తద్వశీకార ఉక్తస్స్యాత్-తథా చక్షుష్యవస్థానమపి తద్వశీకరణం-తన్నియమనం. తచ్చ సద్వారకం-అతో నావస్థితిరిత్యర్థః. అసంభవమాహ (సర్వేషామితి) జీవానాం పరమాత్మోపాసనేనాభయత్వామృతత్వాదయో భవన్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం నిరుపాధికా ఇత్యుక్తం. అధికరణార్థం నిగమయతి (తస్మాదితి) *అన్తర ఇతి సూత్రే స్వవాక్యస్థహేతురుక్తః. శ్రుత్య

*స్థానాదివ్యపదేశాచ్చేత్యత్ర *యశ్చక్షుషితిష్ఠన్నిత్యాదినాప్రతిపాద్యమానంచక్షుషిస్థితినియమనాదికంపరమాత్మనఏవేతిసిద్ధంకృత్వాఽక్షిపురుషస్యపరమాత్మత్వంసాధితం - ఇదానీంతదేవసమర్థ్యతే.

౧౯॥ సూ. అన్తర్యామ్యధిదైవాధిలోకాదిషుతద్ధర్మవ్యపదేశాత్ ॥

న్తరప్రదర్శనముఖేనస్వవాక్యస్థశఙ్కాపరిహారపరంద్వితీయసూత్రం. స్వవాక్యస్థశఙ్కాయాంపరిహృతాయాం ప్రాకరణికపూర్వవాక్యేనపరమాత్మపరత్వోపపాదకంతృతీయం. పూర్వవాక్యస్యబ్రహ్మపరత్వోపపాదకంచతుర్థం. తతఃపాశ్చాత్త్యవాక్యేనసాధ్యోపపాదకంపఞ్చమం. షష్ఠంతుసాధ్యద్రఢిమ్నేపూర్వసూత్రద్వయోక్తహేతువ్యతిరేకప్రదర్శకమితిసూత్రసఙ్గతిః. ......

యాదవప్రకాశీయేతు * అన్తర ఉపపత్తే రిత్యాది సూత్రత్రయం ఛాయాపురుషవ్యుదాసపరంయోజితం. తత్రాపి ప్రతిబిమ్బస్య జీవస్యచ వ్యుదాసపరత్వం యుక్తం - అమృతత్వాభయత్వాదీనాం సర్వవ్యావర్తనక్షమత్వాత్తథాఽభ్యుపగమాచ్చ. * అతఏవచస బ్రహ్మేతి సూత్రస్యచ నైరర్థక్యం ప్రసజేత్ - అతఏవ - ఛాయా నిరాకరణహేతుభి రేవజీవోపి నభవతీతిహియోజితం. పూర్వోక్త హేతవోజీవవ్యావర్తనసమర్థాః - నవా. నచేత్తై రేవాక్షిపురుషస్య పరమాత్మత్వసాధనమనుపపన్నం. తద్వ్యుదాససమర్థాశ్చేత్ - తద్ధేతూపాదానాదేవజీవవ్యావృత్తిః సిధ్యతీతి తదనువాదేన పరమాత్మత్వసాధనాయ సూత్రాన్తర ప్రణయనవైయర్థ్యమేవస్యాత్. * ప్రాణో బ్రహ్మేత్యాది వాక్యస్యదృష్టివిధి పరత్వవ్యుదాసేన సుఖవిశిష్ట బ్రహ్మపరత్వ సమర్థనంచాపేక్షితం. అపేక్షితవిధే రనపేక్షితవిధానంచదుర్బలం. కించ - యథాక్రత్వధికరణాదిషు *. నాశబ్దమితి * ఆనన్దమయఇతి * అన్తరితిచపరమాత్మత్వంసాధ్యం ప్రతిజ్ఞాయతే - తథా తచ్ఛేషభూతవ్యతిరేక ప్రతిజ్ఞానంక్వచిత్క్రియతే- యథా *నానుమానమితి. అవాన్తరశఙ్కావిశేషపరిహారఃక్వచిత్ ప్రతిజ్ఞాయతే - యథా * వికారశబ్దాన్నేతిచేన్నేతి. అతోస్మింశ్చాధికరణే * అన్తర ఉపపత్తేరితిసూత్రఏవపరమాత్మత్వసాధ్యప్రతిజ్ఞా - యథా *అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్ *ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్ * ప్రాణస్తథానుగమాదిత్యాదిష్వాదిత్యాన్తర్వర్త్యాకాశప్రాణాదీనుద్దిశ్యపరమాత్మత్వంప్రతిజ్ఞాతం- ఏవమన్తరశబ్దనిర్దిష్టముద్దిశ్యపరమాత్మత్వం ప్రతిజ్ఞాతమితిహిస్వరసతఃప్రతీయతే. అతో బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత్వంనపునఃప్రతిజ్ఞాతవ్యం. ఇహచపరమాత్మత్వసాధ్యోపపాదకతయోదాహృతస్యపూర్వవాక్యస్యపరమాత్మపరత్వశైథిల్యశఙ్కితేతత్పరిహారాయపూర్వవాక్యప్రతిపాద్యస్యపరత్వంప్రతిజ్ఞాయతేచేద్యుజ్యతే- ప్రయోజనవత్త్వాత్. తదభావాత్పునఃప్రతిజ్ఞానంతన్మతేవిఫలం. *అన్తర ఇత్యాత్మమాత్రం ప్రతిజ్ఞాతం-నపరమాత్మేతిచేత్ -తత్సూత్రశైలీవిరుద్ధత్వా, దమృతత్వాదిధర్మాణాంజీవవ్యావర్తనక్షమత్వా, చ్చానుపపన్నం. సుఖవిశిష్టస్యైవ ప్రత్యభిజ్ఞానానుపపత్తిపరిహారపరం *అతఏవచేతిసూత్రమితిచేన్న-* సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవచేతిసూత్రేణైవపూర్వత్ర చాత్ర చ బ్రహ్మసంశబ్దనాదీనాంతత్ప్రత్యభిజ్ఞాపపత్తీనాంవివక్షితత్వాత్. నహిన్యాయనిబన్ధనాత్మకంసూత్రంప్రతిజ్ఞామాత్రపరం. ఛాయాపురుషనిరాకరణహేతుతయోక్తానామమృతత్వాభయత్వాదీనాంఅక్షిపురుషే సుఖవిశిష్టబ్రహ్మప్రత్యభిజ్ఞాపపాదకత్వాయోగాత్ ప్రత్యభిజ్ఞానుపపత్తిపరిహారపరత్వమయుక్తం. ప్రత్యభిజ్ఞోపపాదనప్రకారశ్చానుపపన్నః. పూర్వవాక్యే *ప్రాణో బ్రహ్మకం బ్రహ్మఖం బ్రహ్మేతి ప్రాణస్యసుఖవిశిష్టాకాశస్యచోక్తత్వాత్ శ్రుత్యన్తరే దక్షిణవామయోరక్ష్ణోరిన్ద్రశబ్దవాచ్యస్య ప్రాణస్యతత్పత్న్యాశ్చస్థిత్యవగమాత్ వాక్శక్తిరూపపరమాకాశపత్నీకః ప్రాణాయమక్షిపురుషఃపూర్వవాక్యోక్తఃప్రత్యభిజ్ఞాయతఇతిహ్యుక్తం. వాఙ్మయ్యాజ్ఞాతస్య ప్రాణస్యవాఙ్మయపత్నీకత్వాయోగాదితిశ్రుతివ్యాకోపస్యజ్యోతిరధికరణేదర్శితతయాఽస్యార్థస్యానుపపన్నత్వంస్ఫుటం. కించ- ఇయంతావత్ సూత్రకారశైలీ- యత్సర్వేష్వధికరణేషు ఏకస్మిన్నేవసూత్రేపరమసాధ్యోర్థః ప్రతిజ్ఞాయతే. *స్థానాదివ్యపదేశాచ్చేతిదమపి *య ఏషోన్తరక్షిణిపురుషోదృశ్యతఇతిశ్రుతౌచక్షుష్యవస్థానపరిదృశ్యమానత్వవ్యపదేశాత్ పరమాత్మత్వసాధకమితివ్యాఖ్యాతం- తతోప్యన్తర్యామిబ్రాహ్మణవిషయతయావ్యాఖ్యానంయుక్తం- ఉపజీవకవాక్యాదప్యుపజీవ్యవాక్యప్రాబల్యాత్. *య ఏషోన్తరక్షిణీతివాక్యంహ్యన్తరాదిత్యవిద్యాతుల్యయోగక్షేమం- తత్రచదేహవిశేషయోగాధీనజీవత్వశఙ్కానిరస్తా. అతస్తత్రాపిప్రసిద్ధవన్నిర్దేశదృశ్యత్వవ్యపదేశాభ్యాంజీవవిషయత్వేశఙ్కితేఅన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదికమేవశరణం. అతఏవహ్యాదిత్యాన్తర్వర్తినోజీవాదన్యత్వసిద్ధయే * భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యఇతిసూత్రంతద్విషయంప్రణీతం- తత్రచనియన్తృత్వాదిభిఃపరమాత్మత్వంస్ఫుటం. అతఉపజీవ్యవాక్యవిషయతయావ్యాఖ్యానంయుక్తం. అనన్తరాధికరణేఽన్తర్యామిణఃపరమాత్మత్వసాధనంచాస్యసూత్రస్యాన్తర్యామిబ్రాహ్మణవిషయతాంద్యోతయతి- ప్రయుక్తేఽర్థఅసిద్ధిశఙ్కాపరిహారోహియౌక్తికశైలీ. నచవాచ్యంత్వదుదాహృతవాక్యమప్యుపపాద్యత్వాద్దుర్బలమితి. తస్యవాక్యాన్తరోపజీవ్యత్వాభావాత్ - తత్ఫల్గ్వనుగ్రాహకన్యాయమాత్రాపేక్షం. అతోన్యాయానుగృహీతవాక్యాన్తరసాపేక్షవాక్యవిషయత్వాద్వాక్యాన్తరనిరపేక్షవాక్యవిషయత్వంవరం. *శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చేత్యత్రాక్షిపురుషవిద్యాయాగతిచిన్తనానువాదేనతదఙ్గత్వముచ్యతఇత్యుక్తం. తదప్యయుక్తం - అక్షిపురుషస్యపరమాత్మత్వనిర్ణయాత్, పరమాత్మోపాసనస్యానుష్ఠేయాన్తరంప్రత్యఙ్గత్వాయోగాత్, గతిచిన్తనస్యసర్వపరవిద్యాఙ్గత్వా, చ్చ. గత్యనువాదస్యప్రయోజనంత్వపునరావృత్తివిధానమిత్యుక్తం- నత్వఙ్గాన్తరవిధానం. అతోయథోక్తార్థపరాణ్యేవసూత్రాణి. అన్తరాధికరణంసమాప్తమ్. ......

ఉత్తరాధికరణసఙ్గతిమాహ (స్థానాదీతి)

౧౯॥ సూ. అన్తర్యామ్యధిదైవాధిలోకాదిషుతద్ధర్మవ్యపదేశాత్ ॥ విషయంశోధయతి (కాణ్వాఇత్యాదినా) వేదయజ్ఞ

కాణ్వా మాధ్యన్దినాశ్చ వాజసనేయినస్సమామనన్తి *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరో యమయత్యేష త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి. ఏవమప్స్వగ్న్యన్తరిక్షవాయ్వాదిత్యదిక్చన్ద్రతారకాకాశతమస్తేజస్సు దైవేషు చ సర్వేషు భూతేషు ప్రాణవాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనస్త్వగ్విజ్ఞానరేతస్స్వాత్మీయేషు చ తిష్ఠన్తం తత్తదన్తరభూతం తత్తదవేద్యం తత్తచ్ఛరీరకం తత్తద్యమయన్తం కఞ్చిన్నిర్దిశ్య *ఏష త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇత్యుపదిశ్యతే. మాధ్యన్దినపాఠే తు *యస్సర్వేషు లోకేషు తిష్ఠన్ *యస్సర్వేషు వేదేషు *యస్సర్వేషు యజ్ఞేష్వితి చ పర్యాయాః, *యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నిత్యస్య పర్యాయస్య స్థానే *య ఆత్మని తిష్ఠన్నితి పర్యాయః, *స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి, చ విశేషః. తత్ర సంశయ్యతే కిమయమన్తర్యామీ ప్రత్యగాత్మా- ఉత పరమాత్మేతి. కిం యుక్తం. ప్రత్యగాత్మేతి. కుతః. వాక్యశేషే *ద్రష్టా శ్రోతేతి కరణాయత్తజ్ఞానతాశ్రుతేః. ఏవం ద్రష్టురేవాన్తర్యామిత్వోపదేశాత్, *నాన్యోతోస్తి ద్రష్టేతి ద్రష్ట్రన్తరనిషేధాచ్చేతి.......

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే. (అన్తర్యామ్యధిదైవాధిలోకాదిషు తద్ధర్మవ్యపదేశాత్) అధిదైవాధిలోకాదిపదచిహ్నితేషు వాక్యేషు శ్రూయమాణోన్తర్యామ్యపహతపాప్మా పరమాత్మా నారాయణః. కాణ్వపాఠసిద్ధేభ్యోఽధిదైవాదిమద్భ్యో వాక్యేభ్యోఽధికాన్యధిలోకాదిమన్తి వాక్యాని మాధ్యన్దినపాఠే సన్తీతి జ్ఞాపనార్థమధిదైవాధిలోకాదిష్విత్యుభయోరుపాదానం. తదేవముభయేష్వపి వాక్యేష్వన్తర్యామీ పరమాత్మేత్యర్థః. కుతః. (తద్ధర్మవ్యపదేశాత్) పరమాత్మధర్మో హ్యయం - యదేక ఏవ సన్త్సర్వలోకసర్వభూతసర్వదైవాదీన్నియమయతీతి. తథా హ్యుద్దాలకప్రశ్నః *య ఇమం చ లోకం పరం చ లోకం సర్వాణి చ భూతాని యోన్తరో యమయతీత్యుపక్రమ్య *తమన్తర్యామిణం బ్రూహీతి-తస్య చోత్తరం *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్నిత్యారభ్యోక్తం.

శబ్దాత్తదభిమానిదేవతావిశేషపరా- గుణక్రియాదేరద్రవ్యతయా శరీరత్వాయోగాత్. అద్రవ్యస్యాపి శరీరత్వమనేనైవ ప్రయోగేణ కల్ప్యతామితి చేన్న- అనన్యథాసిద్ధస్యైవ ప్రయోగస్య కల్పకత్వాత్ అభిమానిదేవతాపరత్వేనాపి ద్రవ్యపరత్వమేవోచితమితి. సంశయమాహ (తత్రేతి) ప్రత్యగాత్మశబ్దః ఐశ్వర్యయోగవిశేషనిమిత్తప్రకర్షాదుత్కృష్టజీవపరః. సమస్తచేతనాచేతనాన్తర్యామిత్వేన శ్రూయమాణస్యాపి కథం జీవత్వశఙ్కోత్థానం. ఉచ్యతే- *ద్రష్టా శ్రోతేత్యాదిశబ్దేన కరణాయత్తజ్ఞానవత్తాప్రతీతిబలాదమృతత్వాదిలిఙ్గానాం *ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదివ్యతిరేకనిర్దేశస్య నియమనస్య చాముఖ్యత్వశఙ్కయాఽధికరణోత్థానమితి. కిమన్తర్యామీ జీవః-ఉత పరమాత్మేతి ప్రథమవిచారః. తదర్థం *ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదికం కిం ముఖ్యం-ఉతాముఖ్యం. తదర్థం ద్రష్టృత్వం కిం జీవస్యైవ- ఉతాన్తర్యామిణోపి సంభవతి. తదర్థం *ద్రష్టా శ్రోతేతి కిం కరణాయత్తజ్ఞానత్వముచ్యతే- ఉత రూపాదిసాక్షాత్కార ఇతి. తదర్థం రూపాదిసాక్షాత్కర్తా చేత్ ద్రష్ట్రన్తరనిషేధః కిం నోపపద్యతే- ఉతోపపద్యత ఇతి విచారః. నోపపద్యత ఇతి పూర్వపక్షః. ఉపపద్యత ఇతి సిద్ధాన్తః. యదా నిషేధోఽనుపపన్నః- తదా ద్రష్టృత్వాదికం కరణాయత్తజ్ఞానవత్త్వమితి తస్య జీవాత్మన్యేవ సంభవాదాత్మని స్థిత్యాదికమముఖ్యమిత్యన్తర్యామీ జీవస్స్యాత్. యదా నిషేధ ఉపపన్నః- తదా రూపాదిసాక్షాత్కారరూపద్రష్టృత్వాదేః పరమాత్మని సమ్భవేనాత్మని స్థిత్యాదీనాం ముఖ్యతయా నేయత్వాదన్తర్యామీ పరమాత్మేతి ఫలితం స్యాత్. (కుత ఇతి) ప్రత్యగాత్మనోప్యన్తర్యామిత్వేన శ్రుతస్య కథం ప్రత్యగాత్మత్వమితి భావః. తత్ర జీవత్వే హేతుమాహ (వాక్యశేష ఇత్యాదినా) జ్ఞానస్య కరణాధీనత్వోక్త్యా నియమనస్య చ కరణాధీనత్వమర్థసిద్ధం - పరప్రేరణరూపస్య సంకల్పస్య మనఃకరణకత్వదర్శనాత్. కరణాయత్తం జ్ఞానమస్తు- తతః కిమన్తర్యామిణో జీవత్వస్యేత్యత ఆహ (ఏవం ద్రష్టురేవేతి) తర్హి రూపాదిసాక్షాత్కార ఏవ ద్రష్టృశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమస్తు- న కరణాయత్తం జ్ఞానమిత్యత్రాహ (నాన్యోతోస్తీతి) రూపాదిసాక్షాత్కారస్య జీవపరయోస్సాధారణత్వాత్ స న నిషేద్ధుం శక్యతే- కరణాయత్తజ్ఞానవత్త్వం తు జీవస్యైవేతి తదన్యస్య నిషేద్ధుం శక్యత్వమిత్యర్థః. ప్రతిపర్యాయం యచ్ఛబ్దావృత్త్యా చాన్తర్యామిబహుత్వమవగమ్యతే. *ఆత్మని తిష్ఠన్నితి వ్యపదేశః స్వే మహిమ్ని స్థిత ఇతివత్ భవతి. తదన్తరత్వం తన్నియన్తృత్వం చ *ఆత్మేశ్వరమితివద్వ్యాపకనియామకవస్త్వన్తరాభావాభిప్రాయేణోచ్యతే. *యమాత్మా న వేదేతి సంసృష్టేన నిష్కృష్టస్వరూపాజ్ఞానముచ్యత ఇతి నేయం. యత్తు జీవవిశేషాః ప్రత్యన్తర్యామిత్వం తత్తదవేద్యత్వాదికం- తదష్టమూర్త్యాదేరివ తత్తద్గణాధ్యక్షాణాం జీవానాం తన్నియన్తృత్వేన సంభవతి. యద్వా- ఆదిత్యచన్ద్రశబ్దా మణ్డలపరాః-సర్వేషు దేవేష్విత్యాదిశబ్దాశ్చ శరీరమాత్రపరాః. *స త ఆత్మేతి నిర్దేశః శిలాపుత్రస్య శరీరమితివత్ స్యాత్- స ఇతి పదం జాత్యభిప్రాయం- తజ్జాతీయస్త్వమిత్యర్థః. ఉపక్రమే చ *య ఇమం చ లోకం పరం చ లోకమిత్యత్ర యచ్ఛబ్దో జాత్యభిప్రాయ ఇతి భావః. ....

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) సూత్రే అధిదైవాధిలోకాదిపదచిహ్నితేషు వాక్యేష్విత్యనేన సర్వసూత్రేషు తత్తత్పదచిహ్నితవాక్యప్రతిపాద్యత్వం వివక్షితమితి గమ్యతే. అధిదైవాధిలోకపదద్వయోపాదానస్య ప్రయోజనమాహ (కాణ్వేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (తదేవమితి) మాధ్యన్దినపాఠే అధిలోకాద్యధికపర్యాయశ్రవణేన కాణ్వమాధ్యన్దినయోర్విషయభేదశఙ్కాయాముభయసాధారణబహుపర్యాయప్రదర్శనార్థేనాధిదైవశబ్దేనోభయత్రైకవిషయత్వప్రత్యభిజ్ఞానార్థం, న్యూనపర్యాయేపి పాఠే అనుక్తమన్యతో గ్రాహ్యమితి న్యాయేనాధికపర్యాయపాఠార్థవివక్షాజ్ఞాపనార్థం, చోభయపదోపాదానమిత్యర్థః. ఏకస్యైవ సతస్సర్వనియమనం కథమవగతమిత్యత్రాహ (తథా హీతి) యః పృథివ్యామిత్యాదికం తస్య ప్రశ్నస్యోత్తరమస్తు-తతః కిమిత్య

తదేతత్సర్వాల్లోకాంత్సర్వాణిచభూతానిసర్వాన్దేవాం సర్వాన్వేదాంత్సర్వాంశ్చయజ్ఞానన్తః ప్రవిశ్యస
ర్వప్రకారనియమనం,సర్వశరీరతయాసర్వస్యాత్మత్వం, చ సర్వజ్ఞాత్సత్యసఙ్కల్పాత్పురుషోత్తమాదన్యస్యన
సమ్భవతి. తథాహి-*అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానాంసర్వాత్మా *తత్సృష్ట్వాతదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య
సచ్చత్యచ్చాభవదిత్యాదీన్యౌపనిషదానివాక్యానిపరమాత్మనఏవ సర్వస్య ప్రశాసితృత్వం సర్వస్యాత్మత్వమి
త్యాదీనివదన్తి - తథాసుబాలోపనిషది *నైవేహకిఞ్చనాగ్ర ఆసీదమూలమనాధారమిమాః ప్రజాజాయన్తేది
వ్యోదేవఏకోనారాయణః చక్షుశ్చద్రష్టవ్యంచ నారాయణః శ్రోత్రంచశ్రోతవ్యంచనారాయణఇత్యారభ్య
* అన్తశ్శరీరేనిహితోగుహాయామజఏకోనిత్యః యస్య పృథివీశరీరంయః పృథివీమన్తరేసఞ్చరన్యంపృథివీనవేద
యస్యాపశ్శరీరమిత్యాది*యస్యమృత్యుశ్శరీరంయోమృత్యుమన్తరేసఞ్చరన్యంమృత్యుర్నవేదఏషసర్వభూతా
న్తరాత్మాపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకోనారాయణఇతిపరస్యైవబ్రహ్మణస్సర్వాత్మత్వం సర్వశరీరత్వంసర్వ
స్యనియన్తృత్వంచప్రతిపాద్యతే. స్వాభావికంచామృతత్వంపరమాత్మనఏవధర్మః. నచ పరస్యాత్మనః కరణా
యత్తంద్రష్టృత్వాదికం-అపితుస్వభావతఏవ - సర్వజ్ఞత్వాత్సత్యసఙ్కల్పత్వాచ్చస్వతఏవ. తథాచశ్రుతిః
*పశ్యత్యచక్షుస్సశ్రుణోత్యకర్ణః అపాణిపాదోజవనోగృహీతేతి. నచదర్శనశ్రవణాదిశబ్దాశ్చక్షురాదికరణ
జన్మనోజ్ఞానస్య వాచకాః- అపితురూపాదిసాక్షాత్కారస్య.

త్రాహ (తదేతదితి) నియామ్యాపరిజ్ఞానేమోఘసఙ్కల్పత్వేచసర్వనియమనాయోగాత్ సర్వజ్ఞాత్సత్యసంకల్పాదిత్యుక్తం. సుబాలోపనిషదిసమాన
ప్రకరణే *పురుషఏవేదంసర్వమిత్యుక్తత్వాదాహ (పురుషోత్తమాదితి) పురుషోత్తమస్యైవసర్వనియమనాదిసంభవేశ్రుత్యన్తరాణిదర్శయతి (తథా
హీతి) (పరమాత్మనఏవేతి) అత్రసర్వనియన్తృత్వాదితరేషాంనియామ్యకోటినివేశాదస్యైవేత్యవధారణంఫలితమితిభావః. ఏతద్వైశద్యాయసమాన
ప్రకరణోక్తిందర్శయతి (తథాసుబాలోపనిషదీతి) సూత్రవివక్షితంహేత్వన్తరంచాహ (స్వాభావికంచేతి) పూర్వపక్షయుక్తింపరిజిహీర్షన్దర్శన
శ్రవణాదిశబ్దానాంకరణాయత్తజ్ఞానవాచిత్వంకిమార్థం - ఉతశాబ్దమితివికల్పమభిప్రేత్యప్రథమంశిరఃప్రతివదతి (నచపరస్యేతి) *అదృష్టోద్రష్టాఅ
శ్రుతఃశ్రోతాఅమతోమన్తా అవిజ్ఞాతోవిజ్ఞాతేతివాక్యేఆత్మసాక్షాత్కారతదుపాయభూతశ్రవణమననినిదిధ్యాసనకర్తృత్వంహిప్రతీయతే - నతురూ
పాదిసాక్షాత్కారఇతిశఙ్కాంపరిహర్తుంపరస్యాత్మనఇత్యుక్తం. అత్రాయమభిప్రాయః- శ్రుత్యన్తరేషు*నదృష్టేర్ద్రష్టారంపశ్యేఃనశ్రుతేఃశ్రోతారంశృ
ణుయాఃనమతేర్మన్తారంమన్వీథాఃనవిజ్ఞాతేర్విజ్ఞాతారంవిజానీయాఇతి *ఆత్మావాఅరేద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యోమన్తవ్యోనిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యాదివాక్యైః
శ్రవణమననాదికర్తృత్వంపరస్య ప్రతిషిద్ధం-తత్కర్మత్వంచ శ్రుతం-తస్మాదిహద్రష్టాశ్రోతామన్తావిజ్ఞాతేతిప్రతీయమానంపరస్యాత్మనశ్శ్రవణాది
కర్తృత్వంతత్ప్రతిషేధకశ్రుతివిరుద్ధం. రూపాదిసాక్షాత్కర్తృత్వంతు *పశ్యత్యచక్షుస్సశృణోత్యకర్ణఃఇత్యాదిశ్రుత్యన్తరావగతం- అతఃశ్రవణా
దికర్తృత్వప్రతిషేధకశ్రుతివిరోధా, ద్రూపాదిసాక్షాత్కారవిధాయకశ్రుత్యన్తరానురోధా, చ్చేహశ్రూయమాణాద్రష్ట్రాదిశబ్దాశ్చరూపాదిసాక్షా
త్కారవాచకాః- నతుశ్రవణమననధ్యానతత్సాధ్యదర్శనపరాఇతి. ద్రష్టృత్వాదికంనకరణాయత్తమితి- రూపాదిభిరపరోక్షవ్యవహారానుగుణసంబ
న్ధోనచక్షురాద్యపేక్షఇత్యర్థః. ఆదిశబ్దేన శ్రోతృత్వాదికంకర్మేన్ద్రియకార్యగన్తృత్వగృహీతృత్వాదికంచవివక్షితం. కరణశబ్దశ్చజ్ఞానకర్మేన్ద్రియసా
ధారణః. కింతర్హీత్యాకాఙ్క్షాయామాహ (అపిత్వితి) (స్వభావతఏవేతి) ద్రష్టృత్వాదికమిత్యన్వయః. స్వభావశబ్దోధర్మపరః - స్వరూపస్వభావశబ్దయో
స్సమభివ్యాహారదర్శనాత్. ఏవకారశ్చక్షురాదికరణాపేక్షాంయోగిప్రత్యక్షహేతుభూతప్రకృష్టాదృష్టాపేక్షాంచవ్యావర్తయతి. అదృష్టేన్ద్రియనిరపే
క్షధర్మభూతజ్ఞానేనైవభవతీత్యర్థః. పరమాత్మేచ్ఛాసాపేక్షముక్తనిత్యసిద్ధజ్ఞానవ్యావృత్తిందర్శయన్హేతుమాహ (సర్వజ్ఞత్వాదితి) స్వతఏవసర్వజ్ఞత్వా
దిత్యన్వయః. (స్వతఏవేతి) స్వశబ్దస్స్వరూపపరః- సత్తాప్రయుక్తత్వాదిత్యర్థః. ఏవకారస్స్వవ్యతిరిక్తచేతనాన్తరసంకల్పాదృష్టచక్షురాదివ్యుదాస
పరః. యద్వా- నకరణాయత్తంద్రష్టృత్వాదికమపితుస్వభావతఏవేతి-రూపాదిసాక్షాత్కారాశ్రయత్వంనకరణాపేక్షంఅపితుసత్తాప్రయుక్తమిత్యర్థః.
కుతఇత్యత్రాహస్వతఏవసర్వజ్ఞత్వాదితి - కరణానపేక్షసత్తాప్రయుక్తసార్వజ్ఞ్యవత్త్వాదిత్యర్థః. సామాన్యేనేశ్వరజ్ఞానమాత్రస్యహేతుమాత్రనిరపే
క్షత్వాత్ రూపాదివిషయజ్ఞానవిశేషోప్యదృష్టేన్ద్రియరూపహేతువిశేష నిరపేక్షఇతియావత్. సర్వస్యబ్రహ్మాత్మకత్వాత్ త్వంచతదాత్మకఇతివద్వి
వక్షితవిశేషసిద్ధయే సామాన్యాకారయోగస్య హేతుతయోపన్యాసః. గృహీతృత్వగన్తృత్వాదిషు కర్మేన్ద్రియనైరపేక్ష్యసిద్ధ్యర్థమాహ (సత్యసంక
ల్పత్వాచ్చస్వతఏవేతి) తత్రప్రమాణందర్శయతి (తథాచేతి) ద్రష్టా శ్రోతేత్యత్రాపాద్యనుక్తిపూర్వక దర్శనాదిశ్రవణాత్ స్వతస్త్వంసి
ద్ధం - నిరుపాధికత్వ కణ్ఠోక్తిశ్చాస్తీతి - చార్థః. యద్వా - నకేవలం * యస్సర్వజ్ఞః * సత్యసంకల్పఇతిసామాన్యశ్రుత్యాతత్సిద్ధిః - విశేషవిషయ
శ్రుతిశ్చాస్తీతి - చార్థః. యద్వా- * స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియాచేతి శ్రుత్యాకరణనిషేధోఽర్థసిద్ధః - తస్య స్వాభావికతోక్తిబలాత్తద్విశేషభూ
తదర్శన శ్రవణాద్యేకరణనైరపేక్ష్యమపి సామాన్యతస్సిద్ధం - తదుభయంకణ్ఠోక్తంచేత్యర్థః. జవనః - ఝడితిదూరస్థసంబన్ధక్షమః. అతో విభుత్వావి
రోధః. ఏవందర్శనశ్రవణాదేరర్థవశాత్ కరణాధీనత్వకల్పనంశ్రుతివిరుద్ధమిత్యుక్తం. అథాచక్షుఃపశ్యతీతివ్యాహతం - దర్శనశ్రవణాదిశబ్దానాంకర
ణాయత్త జ్ఞానవాచిత్వాదితిశఙ్కాయాం దర్శనశ్రవణాదిశబ్దానాం కరణాయత్తజ్ఞానవాచితాం నిషేధతి (నచదర్శనేతి) సర్వప్రయోగానుగతం
ప్రవృత్తినిమిత్తమాహ (అపిత్వితి) ఏవంచసతి ద్రష్టాశ్రోతేతి- రూపశబ్దయోస్సాక్షాత్కర్తేత్యర్థః. మన్తా - యే మానసమననాఖ్య విచారవిష

సచరూపాదిసాక్షాత్కారః కర్మతిరోహితస్వాభావికజ్ఞానస్య జీవస్య చక్షురాదికరణజన్మా- పరస్య తు స్వత ఏవ. *నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టేత్యేతదపి పూర్వవాక్యోదితాన్నియన్తుర్గ్రష్టురన్యో ద్రష్టా నాస్తీతి వదతి- *యం పృథివీ న వేద * యమాత్మా న వేదేత్యేవమాదిభిర్వాక్యైః పృథివ్యాత్మాదినియామ్యైరనుపలభ్యమాన ఏవ నియమయతీతి యత్పూర్వముక్తం - తదేవ *అదృష్టో ద్రష్టాఽశ్రుతః శ్రోతేతి నిగమయ్య *నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టేత్యాదినా తస్య నియన్తుర్నియన్త్రన్తరం నిషిధ్యతే. * ఏష త ఆత్మా *స త ఆత్మేతి చ త ఇతి వ్యతిరేకవిభక్తినిర్దిష్టస్య జీవస్యాత్మత్వేనోపదిశ్యమానోఽన్తర్యామీన ప్రత్యగాత్మా భవితుమర్హతి. ....

౨౦॥ సూ. నచస్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాచ్ఛారీరశ్చ॥ (స్మార్తం) ప్రధానం. (శారీరః) జీవః. స్మార్తం చ శారీరశ్చ నాన్తర్యామీ. (అతద్ధర్మాభిలాపాత్) తయోరసమ్భావితధర్మాభిలాపాత్. స్వభావత ఏవ సర్వస్య ద్రష్టృత్వం, సర్వస్య నియన్తృత్వం, సర్వస్యాత్మత్వం, స్వత ఏవామృతత్వం, చ తయోర్న సమ్భవనాగన్ధమర్హతి. ఏతదుక్తం భవతి- యథా స్మార్తమచేతనం సర్వజ్ఞత్వనియన్తృత్వసర్వాత్మత్వాదికం నార్హతి- తథా జీవోఽప్యతద్ధర్మత్వాదితి. ....

అమీషాం గుణానాం పరమాత్మస్యన్వయః, ప్రత్యగాత్మని వ్యతిరేక, శ్చ సూత్రద్వయేన దర్శితః. నిరపేక్షం చ హేత్వన్తరమాహ.

౨౧॥ సూ. ఉభయేఽపి హి భేదేనైనమధీయతే॥ ఉభయే - మాధ్యన్దినాః కాణ్వాశ్చ అన్తర్యామిణో నియామ్యత్వేన వాగాదిభిరచేతనైస్సమం ఏనం-శారీరమపి విభజ్యాధీయతే. * య ఆత్మని తిష్ఠన్నా

యాన్తేషాం సాక్షాత్కర్తా. విజ్ఞాతా - బుద్ధ్యాధ్యవసేయానామేతేషాం సాక్షాత్కర్తేత్యర్థః. తత్తదిన్ద్రియవిషయసాక్షాత్కారపరత్వాత్ ప్రకరణస్య. చక్షురాదిబాహ్యకరణమనోబుద్ధిరూపాన్తః కరణకృత్యవిశేషాః సాధారణాకారగ్రహణవిచారాధ్యవసాయరూపాః - తదాశ్రయో జీవ ఇతి చ మోక్షధర్మేఽభిహితం - యథా *చక్షురాలోకనాయైవ సంశయం కురుతే మనః। బుద్ధిరధ్యవసాయాయ సాక్షీ క్షేత్రజ్ఞ ఉచ్యత ఇతి. సంసారిచేతనజ్ఞానానాం ప్రతినియతకరణసాపేక్షత్వం, ప్రమాణాప్రమాణరూపత్వం, పరోక్షాపరోక్షరూపత్వం, చ భవతి- పరమాత్మనస్తు తత్తత్కరణాదినిరపేక్షాణి తత్తత్కరణతత్తద్విషయాదిసర్వపదార్థగోచరాణి సమ్యఙ్నిశ్చయరూపాణ్యపరోక్షాత్మకాని జ్ఞానాని భవన్తీతి వైషమ్యం. కరణాధీనత్వం శాబ్దం మా భూత్ - తథాపి వ్యాప్తిబలాత్ పరమాత్మనోఽపి దర్శనశ్రవణాదయః కరణైర్వినా నోపపద్యన్త ఇతి సిద్ధవలోకితకేనాశఙ్క్య దర్శనాదీనాం కరణాపేక్షాయాః కర్మవశ్యత్వేన సోపాధికత్వాన్న వ్యాప్తిరిత్యభిప్రాయన్నాహ (స చేతి) కర్మవశ్యస్యైవ కరణాపేక్షా - న త్వకర్మవశ్యస్యేత్యర్థః. ఉపాధేస్సపక్షానుగతత్వం దర్శితం కర్మతిరోహితేతి. (పరస్య త్వితి) తుశబ్దోఽకర్మవశ్యత్వరూపవైలక్షణ్యపరః. తేనాపక్షవ్యావృత్తిత్వం దర్శితం భవతి. తర్హి ద్రష్ట్రన్తరనిషేధః కథముపపద్యత ఇత్యత్రాహ (నాన్యోఽత ఇతి) తదేవ వివృణోతి (యం పృథివీత్యాదినా) (నిగమయ్యేతి) * అదృష్టో ద్రష్టా- పృథివ్యాదినియామ్యాదృష్టస్తన్నియన్తృరూపద్రష్టేత్యుక్తార్థనిగమనమిత్యర్థః. *యః పృథివ్యామిత్యాదిపర్యాయేషు ద్రష్టృత్వమార్థం- నిగమనవాక్యే నియన్తృత్వమార్థం గర్భితం. విశిష్టస్య ప్రకృతత్వే సతి సామాన్యనిర్దేశావగతోఽపీతరనిషేధః ప్రకృతాకారవిశిష్టేతరవిషయో దృష్టః - యథాఽస్మిన్గ్రామే దేవదత్త ఏవ పురుషో నాన్య ఇత్యుక్తే న పురుషమాత్రం నిషిధ్యతే - కిన్తు నైవంవిధోఽన్యః పురుషోఽస్తీతి బుద్ధిస్థస్వాతన్త్ర్యాదివిశిష్టపురుషాన్తరం నిషిధ్యతే- అన్యథా ప్రమాణవిరోధాత్. అతః *నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టేత్యత్రాతశ్శబ్దస్వారస్యవశాత్ ప్రకృతయథోక్తలక్షణం ద్రష్ట్రన్తరం నిషిధ్యతే. తతశ్చ పరమాత్మనాఽప్యవేద్య స్సపన్తర స్తన్నియామకః కోఽపి ద్రష్టా నాస్తీత్యర్థస్స్యాత్. అపవాదాభావాత్ వ్యతిరేకనిర్దేశస్వారస్యసిద్ధిమాహ (ఏష త ఇతి) ఏతత్సూత్రాద్యాధికరణే *శబ్దవిశేషాదితి వ్యతిరేకనిర్దేశో హేతుతయోక్తః- తస్య ప్రదర్శనార్థత్వాత్తదుపజీవనేన వ్యతిరేకనిర్దేశో హేతురుక్తః. *ఏష త ఇతి సర్వపర్యాయానువృత్తషష్ఠీనిర్దేశోఽత్ర వివక్షితః- పర్యాయవిశేషస్థసప్తమీనిర్దేశస్తు *ఉభయేఽపీతి సూత్రవివక్షిత ఇతి విశేషః. ....

౨౦॥ సూ. నచస్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాచ్ఛారీరశ్చ॥ అక్షరార్థమాహ (స్మార్తమిత్యాదినా) కే పునస్తదసంభావితా ధర్మా ఇత్యత్రాహ (స్వభావత ఏవేతి) ప్రధానస్యాన్తర్యామిత్వప్రసఙ్గాభావేఽపి కిమర్థం సూత్రేణ తన్నిరసనమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) పూర్వసూత్రేత ద్ధర్మా ఉక్తాః- అస్మింస్తు సూత్రేఽపి ప్రకృతిపురుషయోరసంభావితా ధర్మా ఉక్తా ఇతి సూత్రస్యా పౌనరుక్త్యమాశఙ్క్య పరిహరతి (అమీషామితి).........

(నిరపేక్షం చేతి) పూర్వం వ్యతిరేకనిర్దేశసాపేక్షహేతురుక్తః - అయం తు వక్ష్యమాణో నిరపేక్ష ఇత్యర్థః.

౨౧॥ సూ. ఉభయేఽపి హి భేదేనైనమధీయతే॥ అత్రైకైకవస్తును పరిపూర్ణత్వేన నియన్తృతయా స్థితిజ్ఞాపనార్థం యచ్ఛబ్దావృత్తిః. *న

త్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి మాధ్యన్దినాః, *యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నితి చ కాణ్వాః, పరమాత్మనియామ్యతయా తస్మాద్విలక్షణత్వేనైనమధీయత ఇత్యర్థః. అతోఽన్తర్యామీ ప్రత్యగాత్మనో విలక్షణోఽపహతపాప్మా పరమాత్మా నారాయణ ఇతి సిద్ధమ్. ......

సమాప్తమన్తర్యామ్యధికరణమ్.

త ఇతి వ్యతిరేకనిర్దేశో దేవాదిశబ్దానాం శరీరమాత్రపరత్వం చాస్వరసం- తచ్చాపవాదాభావేఽనుపపన్నం. ఆత్మశబ్దస్య స్వవాచిత్వే *తిష్ఠన్నిత్యాదయోప్యస్వరసాః. *యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నితి కాణ్వపాఠైకార్థ్యాదాత్మశబ్దస్య స్వవాచిత్వమయుక్తం. ప్రశ్నవాక్యస్య చాస్వారస్యమితి భిదా. యచ్ఛబ్దావృత్తిరేకత్వేపి సంభవతీతి భావోఽనుసన్ధేయః. హిత్వాతౌ. న హి భేదశబ్దోత్ర శ్రూయత ఇత్యత్రాహ (పరమాత్మనియామ్యతయేతి) భేదకధర్మశ్రవణాత్ భేదేన వ్యపదేశస్సిద్ధ ఇత్యర్థః. న కేవలం వ్యతిరేకనిర్దేశాదీనామపవాదాభావః- కింతు తదస్వారస్యాపవాదశ్చాస్తీతి భావః. సుబాలోపనిషదుక్తవిశేషణైస్తదేకవిషయతాం స్మారయన్నధికరణార్థముపసంహరతి. (అత ఇతి) ......

అస్మిన్నధికరణే కైశ్చిచ్చతుర్ధా విచారో దర్శితః- పృథివ్యాద్యభిమానిదేవతావిశేషో వా యోగసిద్ధో వా పరమాత్మా వా అర్థాన్తరం వేతి. తత్రార్థాన్తరమితి పక్షస్త్వసంభవనిరస్తః. ఐశ్వర్యవిశేషయోగస్య ప్రకృష్టాదృష్టజన్యత్వావిశేషాత్ దేవతాస్వేవ యోగసమ్భవాచ్చ శిరోన్తరభేదకల్పనం విఫలం. కార్యకరణవత్త్వం జీవత్వే హేతుతయోక్తం- తదయుక్తం- పృథివ్యాదిష్వేకైకస్య శరీరత్వావగమాచ్చక్షురాదీనాం ప్రత్యేకం శరీరత్వావగమాచ్చ. తత్కృతజీవత్వశఙ్కాయా ఆనన్దమయాధికరణే వ్యుదస్తత్వాచ్చ తేన జీవత్వశఙ్కానుదయాత్. భూతేన్ద్రియాదీనాం సంఘాతరూపేణ శరీరేణోపకరణోపకరణిత్వలక్షణసమ్బన్ధో హి జీవత్వసాధకః. అదృష్టత్వశ్రవణేన ప్రధానత్వశఙ్కావ్యుదాసపరం ద్వితీయం సూత్రం వ్యాఖ్యాతం. తచ్చాయుక్తం- *అదృష్టో ద్రష్టా అశ్రుతశ్శ్రోతేత్యాదివాక్యే అదృష్టాశ్రుతాదిపదానాం ద్రష్టృశ్రోత్రాదిపదాన్తరితానామేవ శ్రూయమాణతయా ప్రధానపరత్వశఙ్కానుదయాత్. న హ్యేకపదశ్రవణేన వాక్యార్థనిర్ధారణం పూర్వపక్షేపి ఘటతే. ప్రధానస్య సర్వవికారకారణత్వేపి నియన్తృత్వముపచారతోపి న శక్యశఙ్కం- న హి ఘటాదిప్రవృత్తికాయా నియన్తృత్వం. అతః స్మార్తోపన్యాసో దృష్టాన్తతయైవ ఘటతే. అత ఏవ *న చ స్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాచ్ఛారీరశ్చేత్యేవమస్తమేకం సూత్రం- అన్యథాఽర్థవైఘట్యాత్. వైఘట్యం చ ప్రధానశఙ్కానుదయ ఏవ. పృథివ్యాదినియన్తౄణాం జీవానామీశ్వరస్యాపి సర్వనియన్తుర్నియన్త్రన్తరాపేక్షయా అనవస్థాయాం ప్రసక్తాయాం నియన్తృనియామ్యయోరభేదేన తత్పరిహార ఇత్యపి దురుక్తం- అనవస్థాప్రసఙ్గాభావాత్. యుక్త్యా కల్పనాయాం హ్యనవస్థానం- న శ్రుత్యాఽభ్యుపగమే. శ్రుతిశ్చ *న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యత ఇత్యాదిర్నియన్త్రన్తరం ప్రతిషేధతి. న చానవస్థాయా భేదప్రయుక్తత్వాదభేదేన తత్పరిహార ఇతి వాచ్యం- శ్రుతభేదనిబన్ధనచోద్యస్య శ్రుతవిరుద్ధాభేదకల్పనయా పరిహారానుపపత్తేః. కయోరభేదః. న తావత్పృథివ్యాదేః పరమాత్మనశ్చ- జడాజడయోరైక్యాభావాత్. నాపి జీవేన- పృథివ్యాదివన్నియామ్యతయాఽవగతస్య తస్య తేనైవ న్యాయేన పరమాత్మనైక్యాసంభవాత్ పక్షపాతస్యాహేతుకత్వాచ్చ. పరమాత్మసామానాధికరణ్యభేదనిషేధౌ హ్యుభయత్ర సమానౌ. కించ- పృథివ్యాదేస్స్వవ్యతిరిక్తజ్ఞానప్రకాశ్యత్వే జ్ఞానస్యాపి స్వవ్యతిరిక్తజ్ఞానప్రకాశ్యత్వేనానవస్థాప్రసఙ్గాత్ తత్పరిహారార్థం జడాజడయోరైక్యం కిం న స్యాత్. జ్ఞానస్య స్వప్రకాశత్వేనానవస్థానుదయాత్, మిథ్యాసత్యజడాజడయోస్తయోస్స్వభావవిరోధాచ్చేతి చేత్- తర్హి సర్వనియన్తురీశ్వరస్యాప్యాత్మేశ్వరతయా నియన్త్రన్తరాభావేనానవస్థిత్యభావాత్, స్థయోర్స్తాదనస్థయోస్స్వభావవిరోధాచ్చ న జీవేశ్వరయోరేకత్వం యుక్తం. ధారణాదావప్యయమనవస్థాపరిహారోఽనుసన్ధేయః. కించ- భేదో హి ప్రతీయతే- కథమభేదేనానవస్థాపరిహారః. ఇత్థం- ప్రతీయమానోపి భేదో మిథ్యా- న చ జడాజడయోరైక్యప్రసఙ్గః- నియామ్యపృథివ్యాదిమిథ్యాత్వాద్ధి పృథివ్యాదేః పరస్య చ భేదమిథ్యాత్వం- జీవపరయోస్తు స్వరూపైక్యాత్ భేదమిథ్యాత్వం- అత ఏవ చ నానవస్థితిచేత్. స్యాదేవానవస్థా- జీవపరైక్యేపి పృథివ్యాదికం ప్రతిజీవస్యైవ తదేకీభూతస్యాపి బ్రహ్మణో నియన్త్రన్తరాకాఙ్క్షాయా నివారకాభావాత్. యథా పృథివ్యాదేర్జీవస్య చ నియన్తృనియామ్యభావమిథ్యాత్వేపి లస్యేశ్వరం ప్రతినియామ్యత్వమపారమార్థికం సంభవతి - తథా జీవం ప్రతినియన్తుః పరమాత్మనోప్యపరమార్థనియన్తృత్వాదేవాన్యం ప్రత్యపరమార్థభూతనియామ్యత్వశఙ్కాం కో వారయేత్. నియన్త్రన్తరనిషేధకం ప్రమాణం నివారకమితి చేత్. యది ప్రమాణబలాదనవస్థాపరిహారః- తర్హి నియన్తృనియామ్యభావపారమార్థ్యమాశ్రిత్యైవ సాపి హ్రియతాం - ప్రమాణాన్తరాబాధేన నిర్వాహే సంభవతి బాధాశ్రయణాయోగాత్. అత ఏవ *నాన్యోతోస్తి ద్రష్టేత్యపి పరమాత్మైవావిద్యాకల్పితభేదేన నియన్తా నియామ్యశ్చ భవతీతి న పారమార్థికద్రష్ట్రన్తరనిషేధపరం - కింతు నియన్తృరూపద్రష్ట్రన్తరనివారణపరం - విశిష్టే ప్రకృతే సతీతరనిషేధస్య తత్తుల్యేతరవిషయత్వదర్శనాత్. కథం ప్రమాణాన్తరాప్రాప్తం నియన్తృనియామ్యభావాదికం విధాయ శాస్త్రం తదేవ ప్రతిషేద్ధుమలం. కథమేకస్మిన్ శరీరే ప్రత్యగాత్మద్విత్వమితి చేత్ - కాత్రానుపపత్తిః. బహుత్వే ప్రత్యక్త్వం హీయేతేతి చేత్. కిం ప్రత్యగాత్మద్విత్వమాత్రేఽనుపపత్తిః- ఉతైకస్మిన్ శరీరే. న ప్రథమః- సర్వేషామాత్మనామహమితి ప్రత్యక్తయైవ స్వాత్మానుభవదర్శనాత్. న ద్వితీయః- ఏకస్మిన్ శరీరే చక్షురాద్యభిమానినాం దేవానాం ప్రాణసంవాదే *అహం శ్రేయసే వివదమానా ఇత్యనేకేషాం ప్రత్యక్త్వేన స్వాత్మానుభవదర్శనాత్. తత్ర ప్రత్యక్త్వమేవ సత్యం- భేదో మిథ్యేతి చేత్. భేదస్సత్యః- ప్రత్యక్త్వం మిథ్యా కిం న స్యాత్. ఉభయోరపి హ్యబాధస్తుల్యః. *నేహ నానాస్తీత్యాదికం భేదబాధకమితి చేత్- *తత్త్వమసి *అయమాత్మేత్యాదికం ప్రత్యక్త్వబాధకం కిం న స్యాత్ - పరాగర్థో హీదమ్బుద్ధిగోచరః. అయమితి నిర్దేశః ప్రత్యక్త్వావిరోధీ- ప్రత్యక్త్వస్య ప్రమాణసిద్ధత్వాదితి చేత్- *నేహ నానేత్యాదికమపి తత ఏవ ప్రమాణవశాత్ ఆత్మబహుత్వావిరోధి. అతో బహుత్వస్య పరాక్త్వవ్యాప్యత్వాభావాద్వ్యాప్తిశూన్యస్తర్కాభాసోయం. అతోన్తర్యామివిద్యాయాం యథోక్త ఏవార్థః. అన్తర్యామ్యధికరణమ్ సమాప్తమ్....

౨౧॥ సూ. అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః॥

ఆథర్వణికా అధీయతే* అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యతే। యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణమచక్షుశ్శ్రోత్రం తదపాణిపాదం। నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం తదవ్యయం యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరా ఇతి, తథోత్తరత్ర * అక్షరాత్పరతః పర ఇతి,. తత్ర సన్దిహ్యతే కిమిహాదృశ్యత్వాదిగుణకమక్షరం, అక్షరాత్పరతః పరశ్చ ప్రకృతిపురుషౌ- అథోభయత్ర పరమాత్మైవేతి. కిం తావత్ప్రాప్తం. ప్రకృతిపురుషావితి. కుతః. అస్యాక్షరస్య *అదృష్టో ద్రష్టేత్యాదావివ ద్రష్టృత్వాదిశ్చేతనధర్మవిశేష ఇహ న శ్రూయతే- *అక్షరాత్పరతః పర ఇతి చ సర్వస్మాద్వికారాత్పరభూతాదక్షరాదస్మాత్పరః క్షేత్రజ్ఞస్సమష్టిపురుషః ప్రతిపాద్యతే.ఏతదుక్తం భవతి - రూపాదిమత్స్థూలరూపాచేతనపృథివ్యాదిభూతాశ్రయం దృశ్యత్వాదికం ప్రతిషిధ్యమానం పృథివ్యాదిసజాతీయసూక్ష్మరూపాచేతనమేవోపస్థాపయతి - తచ్చ ప్రధానమేవ. తస్మాత్పరత్వం చ సమష్టిపురుషస్యైవ ప్రసిద్ధం. తదధిష్ఠితం చ ప్రధానం మహదాదివిశేషపర్యన్తం వికారజాతం ప్రసూత ఇతి తత్ర దృష్టాన్తా ఉపన్యస్యన్తే*యథోర్ణనాభిస్సృజతే గృహ్ణతే చ యథా పృథివ్యామోషధయస్సమ్భవన్తి। యథా సతః పురుషాత్కేశలోమాని తథాక్షరాత్సమ్భవతీహ విశ్వమితి. అతోఽస్మిన్ ప్రకరణే ప్రధానపురుషావేవ ప్రతిపాద్యేతే ఇతి.

ద్రష్టృత్వాదిచేతనధర్మైర్నియన్తృత్వాదిపరమాత్మధర్మైశ్చ సహితే స*అదృష్టో ద్రష్టేత్యాద్యుక్తేనాదృశ్యత్వేన పరమాత్మపరత్వముక్తం పూర్వాధికరణే. చేతనధర్మాదిరహితకేవలాదృశ్యత్వప్రతిపాదకం వాక్యం ప్రధానపరమేవ భవితుమర్హతి-రూపాదిమత్పృథివ్యాదిగతదృశ్యత్వనిషేధస్య ధర్మ్యన్తరప్రతిపత్తౌ గౌరవేణ పృథివ్యాదికారణావస్థప్రధానోపస్థాపకత్వాదితి శఙ్కాయా ఉత్థానాత్ సఙ్గతిః. ఇయముత్తరత్ర పూర్వపక్షోపన్యాసే వ్యక్తీభవిష్యతి.

౨౧॥ సూ. అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః॥ అదృశ్యత్వాదిగుణకశబ్దేనాక్షరం, పుల్లిఙ్గనిర్దేశేనాక్షరాత్పరతః పరశ్చ ద్వయమపి విషయీక్రియత ఇత్యభిప్రాయేణ వాక్యద్వయం విషయతయోపాదదానస్సంశయం చ దర్శయతి (అథేత్యాదినా) అద్రేశ్యమగ్రాహ్యం- ఇన్ద్రియాదృశ్యమనుమానాద్యవేద్యం. చక్షురదృశ్యమిన్ద్రియాన్తరాదృశ్యం వా. యద్వా- అద్రేశ్యం- జ్ఞానేన్ద్రియావిషయః. అగ్రాహ్యం - పాణ్యాదికార్యహానోపాదానాద్యవిషయః. (కిమిహేతి) అదృశ్యత్వాదిగుణకాక్షరస్య ప్రకృతిత్వం, అక్షరాత్పరతః పరస్య జీవత్వం చ, శఙ్క్యతే- నతూభయోరుభయాత్మకత్వం. ఉభయత్ర - వాక్యద్వయేఽపి. కిమదృశ్యత్వాదిగుణకమక్షరాత్పరతః పరశ్చ ప్రధానపురుషౌ- ఉత పరమాత్మేతి విచారః. తదర్థం పృథివ్యాదిసమ్బన్ధితయా ప్రాప్తం దృశ్యత్వాదికం నిషిధ్యమానం కిం పృథివ్యాదిసజాతీయమచేతనమేవాశ్రయముపస్థాపయతి- ఉత నేతి. కిమూర్ణనాభిదృష్టాన్తోపాదానమచేతనాశ్రయోపస్థాపకత్వముపబృంహయతి- ఉత నేతి. కిం *అక్షరాత్సమ్భవతీహ విశ్వమితి విశ్వశబ్దశ్చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చముపస్థాపయతి - ఉతాచేతనమితి. అచేతనోపస్థాపకత్వే సత్యూర్ణనాభిదృష్టాన్తస్య చాచిదాశ్రయోపస్థాపకతోపబృంహకతయా నిషిధ్యమానదృశ్యత్వాదికమచిదుపస్థాపకమిత్యదృశ్యత్వాది గుణకం ప్రధానం, తతః పరశ్చ జీవ, ఇతి స్యాత్. యదా విశ్వశబ్దశ్చిదచిదాత్మకజగదుపస్థాపకః- తదోర్ణనాభిదృష్టాన్తస్య చాచేతనోపస్థాపకత్వానుపబృంహకత్వాన్నిషిధ్యమానం దృశ్యత్వాదికమపి నాచేతనోపస్థాపకమిత్యదృశ్యత్వాదిగుణకః పరమాత్మా, పరమాత్మనశ్చ పరాన్తరాసమ్భవాత్ అక్షరాత్పరతః పరశ్చ పరమాత్మేతి ఫలితం.(కుత ఇతి)అదృష్టశబ్దస్యాద్రష్టార్థీయతృజన్తపదవిశేషణతయా *ధాతుసమ్బన్ధే ప్రత్యయా ఇతి స్మృతివశేనార్థాద్విశ్రాన్తిరవగమ్యతే-*అద్రేశ్యమిత్యపి చ పదం కృత్యప్రత్యయాన్తత్వాదర్హార్థం- తథా చాదృశ్యత్వాదికం పూర్వాధికరణే పరమాత్మధర్మతయాఽవగతమితి నాక్షరం ప్రకృతిః- అత ఏవాక్షరాత్పరతః పరశ్చ న సమష్టిపురుషః-న హి పరమాత్మనోఽన్యత్పరం విద్యత ఇతి శఙ్కాయామదృశ్యత్వాదిగుణకస్య ప్రకృతిత్వముపపాదయతి (అస్యాక్షరస్యేతి) అన్తర్యామివిద్యాయామపి న కేవలమదృష్టత్వం పరమాత్మత్వసాధకం- కిన్తు ద్రష్టృత్వాదిసచివం- ఇహ తు తత్సాచివ్యాభావాదదృశ్యత్వం నాచిద్వ్యావర్తకమిత్యర్థః. అదృష్టో ద్రష్టేత్యాదినా సఙ్గతిశ్చాభిప్రేతా. తథా వ్యక్షరాత్పరతః పరో న జీవః- న హ్యక్షరాత్పర ఇత్యుక్తం-కిన్తు *పరతః పర ఇతీతి శఙ్కాయాం తస్య సమష్టిపురుషత్వముపపాదయతి (సర్వస్మాదితి) (సర్వస్మాద్వికారాత్ పరభూతాదక్షరాదితి)సమానవిభక్తినిర్దేశస్వారస్యాత్ పరతోఽక్షరాదితి సామానాధికరణ్యమితి భావః. చేతనధర్మవిశేషాశ్రవణే హ్యదృశ్యత్వం సాధారణతయా న నిర్ణాయకం-అతోఽనుకూలయుక్తిర్వక్తవ్యా- దృష్టాన్తశ్చేతనకారణత్వానుగుణ ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి)తదన్యార్థకనఞుపశ్లిష్టా అబ్రాహ్మణాదయశ్శబ్దా హి బ్రాహ్మణాదిప్రత్యాసన్నసజాతీయేషు క్షత్రియాదావ వర్తన్తే- న తు శ్వపచాదౌ పశ్వాదౌ వా. అబాలాకృశశబ్దాదయః ప్రత్యాసన్నావస్థాన్తరాశ్రయే తస్మిన్నేవ ధర్మిణి వర్తన్తే- న తు ధర్మ్యన్తరే - సన్నికృష్టబోధనస్య న్యాయ్యత్వాత్. ఏవమదృశ్యత్వాదిగుణానాం ధర్మివిశేషాకాఙ్క్షాయాం నిషిధ్యమానదృశ్యత్వస్యాచిదాధారత్వేనాచేతనే ప్రతిపన్నే, తస్యైవ సూక్ష్మావస్థస్యాదృశ్యత్వాదౌ చ సమ్భవతి, విజాతీయధర్మ్యన్తరకల్పనే గౌరవప్రసఙ్గాత్ తత్పరత్వాశ్రయణమయుక్తమితి భావః. దృశ్యత్వాదినిషేధాద్రూపాదివదచేతనత్వమపి నివర్తత ఇత్యత్రాహ (తచ్చేతి) న దృశ్యత్వాదివ్యాప్యమచేతనత్వం- మనఆదౌ వ్యభిచారాదితి భావః. అదృశ్యత్వాదిగుణకస్య ప్రధానత్వసమర్థనముపజీవ్యాక్షరాత్పరతః పరస్య జీవత్వమాహ (తస్మాదితి) *యథోర్ణనాభిరితి చేతనదృష్టాన్తః కథమిత్యత్రాహ(తదధిష్ఠితం చేతి) అనధిష్ఠితత్వేఽపి దృష్టాన్తోఽస్తి- *యథా పృథివ్యామితి. చేతనసన్నిధిమాత్రాపేక్షత్వే దృష్టాన్తః *యథా సత ఇతి. పూర్వపక్షముపసంహరతి(అత ఇతి)........

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః (అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః) అదృశ్యత్వాదిగుణకోఽక్షరాత్పరతః పరశ్చ పరమపురుష ఏవ. కుతః. తద్ధర్మోక్తేః - *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదినా సర్వజ్ఞత్వాదికా స్తస్యైవ ధర్మా ఉచ్యన్తే. తథాహి- *యయా తదక్షరమధిగమ్యత ఇత్యాదినా అదృశ్యత్వాదిగుణకమక్షరమభిధాయ *అక్షరాత్సమ్భవతీహ విశ్వమితి తస్మాద్విశ్వసమ్భవం చాభిధాయ *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః। తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయత ఇతి భూతయోనేరక్షరస్య సర్వజ్ఞత్వాదిః ప్రతిపాద్యతే- పశ్చాత్ *అక్షరాత్పరతః పర ఇతి చ ప్రకృతమదృశ్యత్వాదిగుణకం భూతయోన్యక్షరం సర్వజ్ఞమేవ పరత్వేన వ్యపదిశ్యతే. అతః *అక్షరాత్పరతః పర ఇత్యక్షరశబ్దః పఞ్చమ్యన్తః ప్రకృతమదృశ్యత్వాదిగుణకమక్షరం నాభిధత్తే- తస్య సర్వజ్ఞస్య విశ్వయోనేస్సర్వస్మాత్పరత్వేన తస్మాదన్యస్య పరత్వాసమ్భవాత్. అతోఽత్రాక్షరశబ్దో భూతసూక్ష్మమచేతనం బ్రూతే.

రాద్ధాన్తే- (అదృశ్యత్వేతి) *పరాత్పరం పురుషమితి వాక్యం స్మారయతి (పరమపురుష ఇతి) కస్య ధర్మోక్తేరిత్యపేక్షాం పూరయతి (తద్ధర్మోక్తేరితి) నన్వక్షరం ప్రకృతిః- సర్వజ్ఞస్తు స్వసన్నిధానాత్ ప్రకృత్యుపకారకః ప్రకృష్టపుణ్యో జీవ స్తదవస్థోపలక్షితో ముక్తో వేతి శఙ్కాయామాహ (తథాహీతి) (తస్మాదితి) అక్షరశబ్దః ప్రకృతాక్షరపర ఇతి భావః. (భూతయోనేరక్షరస్యేతి) సార్వజ్ఞ్యాదేర్ధర్మివిశేషాపేక్షాయాం ప్రకృత ఏవ ధర్మీ స్వీకార్యః- ఉపక్రమప్రతిపన్నపరిత్యాగేన అప్రతిపన్నకల్పనాఽయోగాత్, *భూతయోనిం *తస్మాదేతదితి కారణత్వప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ. అతః *యస్సర్వజ్ఞః *తస్మాదేతదితి యత్తచ్ఛబ్దౌ ప్రకృతాక్షరవిషయౌ- తతశ్చాక్షరస్య కారణత్వమనూద్య సృష్టిస్థిత్యుపయోగిత్వేన సార్వజ్ఞ్యాది విధీయత ఇత్యర్థః. నను భూతయోనిత్వలిఙ్గప్రత్యభిజ్ఞానాదపి *అక్షరాత్పరత ఇతి శ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞానం ప్రబలం - పఞ్చమ్యన్తాక్షరపదవాచ్యం హి ప్రధానం- అత స్తదేవ * యయా తదక్షరమిత్యత్రాపి ప్రతిపాద్యం- అత స్తదనువాదేన సార్వజ్ఞ్యాదివిధానమయుక్తమితి చేన్న- కేవలశ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞానాదపి *యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యమితి పూర్వోక్తభూతయోనిత్వలిఙ్గానుగృహీతస్యాక్షరశ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞానస్య ప్రబలత్వాత్. నను *భూతయోనిం *అక్షరాత్సమ్భవతీత్యుపాదానముచ్యతే- *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదితి నిమిత్తం- అతో లిఙ్గానుగృహీతత్వమసిద్ధం. న చైతావతా *అక్షరాత్పరతః *అక్షరం పురుషమితి శ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞానయో స్తుల్యత్వం- *అక్షరాత్పరత ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞానస్యోర్ణనాభిదృష్టాన్తానుగృహీతత్వేన ప్రాబల్యాదితి. నైవం - ఊర్ణనాభిదృష్టాన్తస్యాచిద్విశిష్టబ్రహ్మకారణత్వేఽప్యుపపత్తేః. న చైతావతా ప్రత్యభిజ్ఞానయో స్తుల్యత్వం- *అక్షరం పురుషమితి ప్రత్యభిజ్ఞానస్య ప్రథమభావినః ప్రబలతయా పఞ్చమ్యన్తాక్షరశబ్దస్య తదవిరోధేన వర్ణనీయత్వాత్. అతో భూతయోన్యక్షరమేవ *అక్షరం పురుషమిత్యుచ్యతే- పురుషత్వాత్ కారణత్వేన ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చాక్షరశబ్దవాచ్యస్స ఏవ సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకః- తథా చ సతి *అక్షరాత్సంభవతి *తస్మాదేతద్బ్రహ్మేతి పఞ్చమ్యోరైకరూప్యం న స్యాత్. నిమిత్తోపాదానాభేదే సత్యేవ హ్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానముపపద్యతే. అక్షరం న పరమాత్మా- అక్షరాదపి పరస్య ప్రతిపన్నత్వాదిత్యత్రాహ (పశ్చాదితి) పరత్వేన వ్యపదిశ్యతే- ప్రథమాన్తేన పరశబ్దేన వ్యపదిశ్యత ఇత్యర్థః. (ప్రకృతమదృశ్యత్వాదిగుణకమితి) అదృశ్యత్వాదిగుణకత్వేన ప్రకృతత్వాదిత్యర్థః. అపాణిపాదత్వేన సర్వగతత్వేన పురుషశబ్దవాచ్యత్వేన చ ప్రకృతం హి భూతయోన్యక్షరం *అపాణిపాదం *నిత్యం విభుం సర్వగతం *తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వం *యేనాక్షరం పురుషం వేదేతి చ- అక్షరాత్పరతః పరస్య *దివ్యో హ్యమూర్తః పురుష ఇతి పురుషశబ్దసామానాధికరణ్యదర్శనా, దమూర్తశబ్దేనాపాణిపాదత్వప్రత్యభిజ్ఞానాత్, *బాహ్యాభ్యన్తర ఇత్యనేన సర్వగతత్వప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ భూతయోన్యక్షరమేవాక్షరాత్పరతః పర ఇత్యర్థః. సర్వజ్ఞస్య భూతయోన్యక్షరాత్పరత్వశఙ్కావ్యుదాసాయ భూతయోన్యక్షరస్యైవ సార్వజ్ఞ్యాదిగుణకత్వోపపాదనం స్మారయతి (సర్వజ్ఞమేవేతి) నన్వక్షరశబ్దార్థనైరూప్యపరిహారాయ భూతయోన్యక్షరాత్ సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకః పర ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యమిత్యత్రాహ (అతోఽక్షరాదితి) (ప్రకృతమదృశ్యత్వాదిగుణకమితి) అదృశ్యత్వాదిగుణకమక్షరమేవ *యేనాక్షరం పురుషమితి పూర్వస్మిన్ సన్నికృష్టవాక్యే ప్రకృతం- తదేవ* ప్రోవాచేతి వక్తవ్యతయా ప్రతిపాదితమితి తస్యైవ ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యత్వమవగమ్యతే. అతోఽక్షరపురుష ఏవాక్షరాత్పరతః పరత్వేనోచ్యత ఇత్యభ్యుపేత్యం- అన్యస్య ప్రతిపాద్యత్వముక్త్వాఽర్థాన్తరస్య ప్రతిపాదనాయోగాత్. అతోఽక్షరపురుషో న పఞ్చమ్యన్తాక్షరశబ్దోక్తః- అపి త్వక్షరాత్పరతః పర ఏవేత్యభిప్రాయః. అత ఇత్యభిప్రేతం హేతుం వివృణోతి (తస్యేతి) (సర్వజ్ఞస్య విశ్వయోనేరితి) *అక్షరాత్సంభవతీహ విశ్వం *తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయత ఇత్యుభయత్ర కారణత్వప్రత్యభిజ్ఞానాత్ భూతయోన్యక్షరమేవ సర్వజ్ఞమితి న సర్వజ్ఞ స్తదపేక్షయా పర ఇత్యభిప్రాయః. (సర్వస్మాత్పరత్వేన తస్మాదన్యస్య పరత్వాసంభవాదితి) భూతయోన్యక్షరమభిధాయానన్తరమేవ *యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కించిదితి సమాభ్యధికనిషేధస్యోపక్రమావగతత్వాదిత్యర్థః. భూతయోన్యక్షరాదనన్యత్వేన సర్వజ్ఞస్య తతః పరత్వాసంభవః- ఉపక్రమవిరోధేనాక్షరాదర్థాన్తరస్య పరత్వాసంభవ ఇత్యుక్తం భవతి. *అక్షరాదితి కిముచ్యత ఇత్యత్రాహ (అతోఽత్రేతి) అతః- యస్య పరమాత్మధర్మోక్తిస్స హి పరమాత్మా- ప్రథమాన్తాక్షరశబ్దనిర్దిష్టస్య తద్ధర్మశ్రవణాత్, పఞ్చమ్యన్తాక్షరశబ్దనిర్దిష్టస్య తదభావాచ్చేత్యర్థః. అక్షరశబ్దయోర్భిన్నవిషయత్వముపపన్నం- అస్మిన్నేవ ప్రకరణే *తపసా చీయతే బ్రహ్మ* ఇతిహస్మయత్ బ్రహ్మవిదో వదన్తి *తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయత ఇత్యత్ర బ్రహ్మశబ్దయోర్భిన్నవిషయత్వదర్శనాత్. యత్తు సమానవిభక్తినిర్దేశస్వారస్యాత్సామానాధికరణ్యమితి - తన్న- పరశబ్దస్య పఞ్చమ్యన్తపదసాపేక్షత్వాత్తత్స్వారస్యార్థం న సామానాధికరణ్యం. కించ- పరతోఽక్షరాదితి న నిర్దిష్టం- *అక్షరాత్పరతః పర ఇతి హి క్రమః- తత్స్వారస్యాచ్చ న సామానాధికరణ్యం.

౨౩॥ సూ. విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాంచ నేతరౌ॥ ఇతశ్చనప్రధానపురుషౌ. విశినష్టిహిప్రకరణం- ప్రధానాచ్చపురుషాచ్చభూతయోన్యక్షరంవ్యావర్తయతీత్యర్థః ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపాదనాదిభిః, -తథాతాభ్యామక్షరస్యభేదశ్చవ్యపదిశ్యతే *అక్షరాత్పరతఃపరఇత్యాదినా. తథాహి - *సబ్రహ్మవిద్యాంసర్వవిద్యాప్రతిష్ఠా మథర్వాయజ్యేష్ఠపుత్రాయప్రాహేతిసర్వ విద్యాప్రతిష్ఠాభూతాంబ్రహ్మవిద్యాంప్రక్రాన్తా-పరవిద్యైవచసర్వవిద్యాప్రతిష్ఠా. తామిమాంసర్వవిద్యాప్రతిష్ఠాంవిద్యాంచతుర్ముఖాథర్వాదిగురుపరమ్పరయాఽఙ్గిరసాప్రాప్తాంజిజ్ఞాసుః * శౌనకోహవైమహాశాలోఽఙ్గిరసం విధివదుపసన్నః పప్రచ్ఛకస్మిన్నుభగవోవిజ్ఞాతేసర్వమిదంవిజ్ఞాతంభవతీతి- బ్రహ్మవిద్యాయాస్సర్వవిద్యాశ్రయత్వాద్బ్రహ్మవిజ్ఞానేనసర్వంవిజ్ఞాతంభవతీతికృత్వాబ్రహ్మస్వరూపమనేనపృష్టం. *తస్మైసహోవాచద్వేవిద్యేవేదితవ్యే ఇతిహస్మయద్బ్రహ్మవిదోవదన్తిపరాచైవాపరాచేతి - బ్రహ్మప్రేప్సునాద్వేవిద్యేవేదితవ్యే - బ్రహ్మవిషయేపరోక్షాపరోక్షరూపేద్వేవిజ్ఞానేఉపాదేయేఇత్యర్థః. తత్రపరోక్షంశాస్త్రజన్యంజ్ఞానం-అపరోక్షంయోగజన్యం. తయోర్బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయభూతమపరోక్షంజ్ఞానం. తచ్చభక్తిరూపాపన్నం- *యమేవైషవృణుతేతేనలభ్యఇత్యత్రైవవిశేష్యమాణత్వాత్. తదుపాయశ్శాస్త్రజన్యంవివేకాదిసాధనసప్తకానుగృహీతంజ్ఞానం- *తమేతంవేదానువచనేనబ్రాహ్మణావివిదిషన్తియజ్ఞేనదానేనతపసానాశకేనేతిశ్రుతేః. ఆహచభగవాన్పరాశరః *తత్ప్రాప్తిహేతుర్జ్ఞానంచకర్మచోక్తంమహామునే।ఆగమోత్థంవివేకాచ్చద్విధాజ్ఞానంతథోచ్యతఇతి. *తత్రాపరాఋగ్వేదోయజుర్వేదఇత్యాదినా*ధర్మశాస్త్రాణీత్యన్తేన ఆగమోత్థంబ్రహ్మసాక్షాత్కారహేతుభూతంపరోక్షజ్ఞానముక్తం-సాఙ్గస్యసేతిహాసపురాణస్యసధర్మశాస్త్రస్యసమీమాంసస్యవేదస్య బ్రహ్మజ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వాత్. *అథపరాయయాతదక్షరమధిగమ్యతే ఇత్యుపాసనాఖ్యంబ్రహ్మసాక్షాత్కారలక్షణం భక్తిరూపాపన్నంజ్ఞానం. * యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమిత్యాదినాపరోక్షాపరోక్షరూపజ్ఞానద్వయవిషయస్యపరస్యబ్రహ్మణస్స్వరూపముచ్యతే. *యథోర్ణనాభిస్సృజతేగృహ్ణతేచేత్యాదినాయథోక్తస్వరూపాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽక్షరాత్కృత్స్నస్యచేతనాచేతనాత్మకప్రపఞ్చస్యోత్పత్తిరుక్తా - విశ్వమితివచనాన్నాచేతనమాత్రస్య. * తపసాచీయతేబ్రహ్మతతోన్నమభిజాయతే।అన్నాత్ప్రాణోమనస్సత్యంలోకాఃకర్మసుచామృతమితిబ్రహ్మణోవిశ్వోత్పత్తిప్రకారఉచ్యతే. తపసా- జ్ఞానేన. *యస్యజ్ఞానమయంతపఇతివక్ష్యమాణత్వాత్. చీయతే- ఉపచీయతే. బహుస్యామితిసఙ్కల్పరూపేణజ్ఞానేనబ్రహ్మసృష్ట్యున్ముఖంభవతీత్యర్థః. * తతోన్నమభిజాయతే-

౨౩॥ సూ. విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాంచ నేతరౌ॥ విశేషణశబ్దంవ్యాచష్టే (విశినష్టిహీతి) కస్మాత్కిమిత్యత్రాహ(ప్రధానాదితి) కైర్ధర్మైరిత్యత్రాహ (ఏకేతి) భేదవ్యపదేశశబ్దంవ్యాచష్టే(తథేతి) హేతుద్వయంవివరీతుమాహ (తథాహీతి) నకేవలంవిశేష్యవాచినాబ్రహ్మవిద్యాశబ్దేన- విశేషణవాచినాసర్వవిద్యాప్రతిష్ఠామితిశబ్దేనాపిబ్రహ్మవిషయత్వంసిద్ధమిత్యాహ (పరవిద్యైవచేతి) పరబ్రహ్మవిషయావిద్యాపరవిద్యా. సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠాత్వం- సర్వవిద్యాశ్రయత్వం. జ్ఞాతవ్యేబ్రహ్మణికృత్స్నజ్ఞాతవ్యాన్తర్భావాత్ బ్రహ్మజ్ఞానేకృత్స్నవిషయజ్ఞానాన్యన్తర్భూతానీత్యర్థః. బ్రహ్మజిజ్ఞాసమానేనబ్రహ్మహిప్రష్టవ్యం-*కస్మిన్నుభగవఇతిప్రశ్నస్యకథంబ్రహ్మవిషయత్వమిత్యత్రాహ(బ్రహ్మవిద్యాయాఇతి)*ద్వేవిద్యేఇతివిద్యాద్వయంభిన్నవిషయత్వేనేతరైర్వ్యాఖ్యాతం- తత్రకైశ్చిత్పరవిద్యాపరమాత్మవిషయా - అర్థాన్తరవిషయాచాపరవిద్యేతి. కైశ్చిత్కర్మజ్ఞానమపరవిద్యా- బ్రహ్మజ్ఞానంపరవిద్యేత్యుక్తం. కైశ్చిదపరమాత్మజ్ఞానమపరవిద్యా- పరమాత్మజ్ఞానంపరవిద్యేత్యుక్తం. తద్వ్యావృత్త్యర్థంవ్యాచష్టే (బ్రహ్మప్రేప్సునేతి) బ్రహ్మైవవిషయశ్చేత్ద్వయోరపికోభేదఇత్యత్రాహ (పరోక్షాపరోక్షరూపేఇతి) తస్యేత్యాదిః. *సతపోతప్యత, ఓదనపాకంపచతి, ఇతివత్*ద్వేవిద్యేవేదితవ్యేఇత్యుక్తిః. తత్రఫలితమాహ(ఉపాదేయేఇత్యర్థఇతి)కింపరోక్షంకిమపరోక్షమిత్యత్రాహ (తత్రేతి) బ్రహ్మైవవిషయశ్చేత్ ప్రథమేనైవాలమిత్యత్రాహ (తయోరితి) ఉపాయభూతం- అవ్యవహితోపాయభూతం. తస్యాపినిష్ఫలత్వమత్రత్యవాక్యేనావగమ్యతఇత్యత్రాహ(తచ్చభక్తిరూపేతి) తర్హికింప్రథమేనేత్యత్రాహ (తదుపాయశ్చేతి)సాధనసప్తకంశాస్త్రజస్యజ్ఞానంచోభయమప్యుపాసనాత్మకజ్ఞానస్యహేతురితియావత్. ఏతద్ద్వైవిధ్యాయాహ (ఆహచేతి) అనేనవిద్యాద్వయస్యభిన్నవిషయత్వోక్తిరుపబృంహణవిరుద్ధేతిదర్శితంభవతి. వివేకాచ్చ- ఉత్థితమిత్యర్థః. యథోక్తలక్షణజ్ఞానద్వయేపికింవాక్యంకింవిషయమిత్యపేక్షాయామాగమోత్థంజ్ఞానం *తత్రేత్యాదివాక్యేనోక్తమిత్యాహ (తత్రేతి) వేదఏవహిబ్రహ్మజ్ఞానహేతుః- ధర్మశాస్త్రాదికీర్తనంకిమర్థం-నచాత్రాగమోత్థత్వంజ్ఞానస్యశాబ్దంప్రతీయతఇత్యత్రాహ (సాఙ్గస్యేతి)సపరికరస్యాగమస్యతజ్జ్ఞానహేతుత్వాదపరావిద్యేత్యుక్తమిత్యర్థః. *తత్రాపరాఋగ్వేదఇత్యాదివాక్యస్యాగమోత్థజ్ఞానవిషయత్వంపూర్వోక్తోపబృంహణవచనేన *ద్విధాజ్ఞానంతథోచ్యతఇత్యనేనస్పష్టీకృతం. *అథేత్యాదివాక్యస్యవివేకజన్యజ్ఞానవిషయత్వమాహ (అథేతి) ఉక్తమిత్యన్వయః. * యత్తదిత్యాదివాక్యస్యవిషయమాహ (యత్తదితి) (యథోర్ణనాభిరితి) భూతయోనిత్వవివరణమిత్యర్థః. *తపసాచీయతఇత్యాదికంవ్యాచష్టే (బ్రహ్మణఇత్యాది) విశ్వస్యభో

అద్యత ఇత్యన్నం. విశ్వస్య భోక్తృవర్గస్య భోగ్యభూతం భూతసూక్ష్మమవ్యాకృతం పరస్మాద్బ్రహ్మణో జాయత ఇత్యర్థః. ప్రాణమనఃప్రభృతి చ స్వర్గాపవర్గరూపఫలసాధనభూతకర్మపర్యన్తం సర్వం వికారజాతం తస్మాదేవ జాయతే. *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదినా సృష్ట్యుపకరణభూతం సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదికముక్తం - సర్వజ్ఞాత్సత్యసఙ్కల్పాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽక్షరాదేతత్ - కార్యాకారం బ్రహ్మనామరూపవిభక్తం భోక్తృభోగ్యరూపం చ జాయతే. *తదేతత్సత్యమితి పరస్య బ్రహ్మణో నిరుపాధికసత్యత్వముచ్యతే. *మన్త్రేషు కర్మాణి కవయో యాన్యపశ్యంస్తాని త్రేతాయాం బహుధా సన్తతాని। తాన్యాచరత నియతం సత్యకామా ఇతి - సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదికల్యాణగుణాకరమక్షరం పురుషం స్వతస్సత్యం కామయమానాస్తత్ప్రాప్తయే ఫలాన్తరేభ్యో విరక్తా ఋగ్యజుస్సామాథర్వసుకవిభిర్దృష్టాని వర్ణాశ్రమోచితాని త్రేతాగ్నిషు బహుధా సన్తతాని కర్మాణ్యాచరతేతి. *ఏష వః పన్థా ఇత్యారభ్య *ఏష వః పుణ్యస్సుకృతో బ్రహ్మలోక ఇత్యన్తేన కర్మానుష్ఠానప్రకారం, శ్రుతిస్మృతిచోదితేషు కర్మస్వేకతరకర్మవైధుర్యేఽపీతరేషామనుష్ఠితానామపి నిష్ఫలత్వం, అయథానుష్ఠితస్య చాననుష్ఠితసమత్వం, మభిధాయ *ప్లవా హ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపా అష్టాదశోక్తమవరం యేషు కర్మ। ఏతచ్ఛ్రేయో యేఽభినన్దన్తి మూఢా జరామృత్యుం తే పునరేవాపియన్తీత్యాదినా ఫలాభిసన్ధిపూర్వకత్వేన జ్ఞానవిధురతయా చావరం కర్మాచరతాం పునరావృత్తిముక్త్వా *తపశ్శ్రద్ధే యే హ్యుపవసన్తీత్యాదినా పునరపి ఫలాభిసన్ధిరహితం జ్ఞానినాఽనుష్ఠితం కర్మ బ్రహ్మప్రాప్తయే భవతీతి ప్రశస్య *పరీక్ష్య లోకానిత్యాదినా కేవలకర్మఫలేషు విరక్తస్య యథోదితకర్మానుగృహీతం బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయభూతం జ్ఞానం జిజ్ఞాసమానస్య చాచార్యోపసదనం విధాయ *తదేతత్సత్యం యథా సుదీప్తాదిత్యాదినా సోఽవిద్యాగ్రన్థిం వికిరతీహ సోమ్యేత్యన్తేన పూర్వోక్తస్యాక్షరస్య భూతయోనేః పరస్య బ్రహ్మణః పరమపురుష

క్తృవర్గస్యేత్యనేనైతద్వాక్యస్థసత్యశబ్దో వ్యాఖ్యాతో భవతి- సత్యశబ్దవాచ్యస్య భోక్తృవర్గస్యేత్యర్థః. (ఫలసాధనభూతకర్మపర్యన్తమితి) *లోకాః- స్వర్గాదయః. *కర్మసు చామృతం - కర్మస్వాయత్తమమృతం. అమృతత్వసాధనభూతం కర్మేత్యర్థ ఇతి భావః. పునస్సర్వాభిధానపౌనరుక్త్యం శఙ్క్యాహ (యస్సర్వజ్ఞ ఇతి) యథా *దధ్నా జుహోతీతి వాక్యే జుహోతిపదేన *అగ్నిహోత్రం జుహోతీతి విహితం హోమమనూద్య దధ్నస్తత్సాధనత్వం విధీయతే- తథా కారణానువాదేన సర్వజ్ఞత్వాదిగుణవిధానమిత్యర్థః. భోక్తృభోగ్యరూపం చ జాయత ఇత్యనేనాన్నశబ్దో వ్యాఖ్యాతో భవతి- *అద్యతేఽత్తి చ భూతానీతి హ్యన్నశబ్దనిర్వచనం. ద్వితీయఖణ్డార్థమాహ (తదేతత్సత్యమిత్యాదినా) (పరస్యేతి) కారణత్వశఙ్కితదోషవ్యావృత్త్యర్థముక్తమిత్యభిప్రాయః. (మన్త్రేష్విత్యాది) కేచిత్సత్యకామపదం చతుర్ముఖలోకకామపరం వ్యాచక్షత ఇతి తద్వ్యుదాసార్థమాహ (సార్వజ్ఞ్యేతి) కమనీయత్వాయ కల్యాణగుణాకరత్వముక్తం. (అక్షరం పురుషం స్వతస్సత్యం కామయమానా ఇతి) *తదేతత్సత్యం *యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం- ప్రశ్నశ్చ *తదేతత్సత్యమితి పూర్వాపరయోర్బ్రహ్మవాచిత్వేన ప్రయుక్తసత్యశబ్దైకార్థ్యాదితి భావః. బహుధేతి-అధికారమన్త్రఫలభేదేన. త్రేతా-అగ్నిత్రయం. *అగ్నిత్రయమిదం త్రేతేతి నైఘణ్టుకాః. (ఆచరతేతీతి) ఉచ్యత ఇతి పూర్వవాక్యాదనుషఙ్గః. (ఏష ఇత్యాది) ఏకతరకర్మవైధుర్యేఽపీతరేషాం నిష్ఫలత్వమిత్యనేన *యస్యాగ్నిహోత్రమదర్శపౌర్ణమాసమనాగ్రయణమతిథివర్జితం చ హుతమవైశ్వదేవమిత్యస్యార్థోఽభిప్రేతః. అయథానుష్ఠితస్యాననుష్ఠితసమత్వం చేత్యనేన *అశ్రద్ధయాఽవిధినా హుతమాసప్తమాంస్తస్య లోకాన్ హినస్తీత్యస్యార్థ ఉక్తః. ఇదం త్రివర్గఫలసాధనకర్మవిషయముక్తం- *ప్లవా హ్యేతే అదృఢా ఇతి తత్ప్రకరణత్వాత్, *నేహాభిక్రమనాశోఽస్తీతి మోక్షసాధనకర్మణాం యథోక్తవిపరీతత్వప్రతిపాదనాచ్చ. (ప్లవా హ్యేత ఇత్యాది) *అష్టాదశోక్తం - అష్టాదశస్మృత్యుక్తం. శ్రుతేరపి ప్రదర్శనార్థమిదం - శ్రుతిస్మృతిచోదితం కర్మేత్యర్థః. యద్వా - షోడశర్త్విక్పత్నీయజమానరూపాష్టాదశపురుషేషు విహితం. యద్వా-*నవ గ్రామ్యాన్ పశూనాలభతే నవారణ్యానుభయాన్ పశూనాలభత ఇతి శ్రుత్యుక్తాష్టాదశపశుహవిష్కం కర్మేతి. యజ్ఞశబ్దః కర్మసామాన్యవాచీ. యేషు పురుషేషు స్మృతివిహితమపరం కర్మ ఫలాభిసన్ధిమత్ - ఏతచ్ఛ్రేయో యేఽభినన్దన్తి తే పురుషా జరామృత్యుమపియన్తీత్యన్వయః. బ్రహ్మప్రాప్తయే భవతీత్యనేన *సూర్యద్వారేణ తే విరజాః ప్రయాన్తి యత్రామృతస్స పురుషో హ్యవ్యయాత్మేత్యస్యార్థ ఉక్తః. *పరీక్ష్య లోకానిత్యాదివాక్యే గురూపసత్తివిషయనియమవిధిః- అన్యన్న్యాయసిద్ధార్థానువాదరూపం. తృతీయఖణ్డార్థమాహ (తదేతత్సత్యం యథేత్యాదినా) భూతయోన్యక్షరస్యాక్షరాత్పరతః పరస్య చానన్యత్వసిద్ధయే ప్రథమతృతీయఖణ్డయోరైకార్థ్యప్రత్యభిజ్ఞాపకవిశేషణాని దర్శయతి (పూర్వోక్తస్యేత్యాదిపదైః) పూర్వోక్తస్యైవేహ ప్రతిపాద్యత్వోపపాదకాని పదాన్తరాణి. *తదక్షరమధిగమ్యతే *భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి *తథాఽక్షరాద్వివిధాః సోమ్య భావాః ప్రజాయన్తే తత్ర చైవాపియన్తీతి వాక్యయోరేకవిషయత్వం దర్శితం అక్షరస్య భూతయోనేరితి. *తపసా చీయతే బ్రహ్మ *తపో బ్రహ్మపరామృతమిత్యనయోరైకకణ్ఠ్యం దర్శితం పరస్య బ్రహ్మణ ఇతి. *తస్మాదేతద్బ్రహ్మేత్యవగతకార్యబ్రహ్మవ్యుదాసార్థః పరశబ్దః. *తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ *పురుష ఏవేదం సర్వమిత్యనయోరేకవిషయత్వాభిప్రాయేణ పరమపురుషస్యేత్యుక్తం. తత్ర *యస్మాత్పరం నాపరమస్తీత్యుక్తసమాభ్యధికరాహిత్యసూచనార్థః పరమశబ్దః. అక్షరపురుషశబ్దాభ్యాం *యేనాక్షరం పురుషమితి ద్వితీయఖణ్డైకార్థ్యం చ దర్శితం భవతి- అత్ర హి *తథాఽక్షరాద్వివిధాస్సోమ్య భావాః ప్రజాయన్తే తత్ర చైవాపియన్తీత్యుక్త్వా *దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషస్సబాహ్యాభ్యన్తరో హ్యజ ఇతి ప్రకృతకారణాక్షరపరామర్శితత్పురుషశబ్దేనాక్షరాత్పరతః పరస్య సామా.

స్యానుక్తైస్స్వరూపగుణైస్సహ సర్వభూతాన్తరాత్మతయా విశ్వశరీరత్వేన విశ్వరూపత్వం, తస్మాద్విశ్వసృష్టిం, చ విస్పష్టమభిధాయ * ఆవిస్సన్నిహితమిత్యాదినా తస్యైవాక్షరస్యావ్యాకృతాత్పరతోఽపి పురుషాత్పరభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణః పరమవ్యోమ్ని ప్రతిష్ఠితస్యానవధికాతిశయానన్దస్వరూపస్య హృదయగుహాయాముపాసనప్రకార, ముపాసనస్య చ పరభక్తిరూపత్వ, ముపాసీనస్యావిద్యావిమోక్షపూర్వకం బ్రహ్మసమం బ్రహ్మానుభవఫలం, చోపదిశ్యోపసంహృతం. అత ఏవం విశేషణాద్భేదవ్యపదేశాచ్చ నాస్మిన్ప్రకరణే ప్రధానపురుషౌ ప్రతిపాద్యేతే. భేదవ్యపదేశోఽపి హి తాభ్యాం పరస్య బ్రహ్మణోఽత్ర విద్యతే *దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషస్స బాహ్యాభ్యన్తరో హ్యజః। అప్రాణో హ్యమనాశ్శుభ్రో హ్యక్షరాత్పరతః పర ఇత్యాదిభిః- అక్షరాదవ్యాకృతాత్పరో యస్సమష్టిపురుషః- తస్మాదపి పరభూతోఽదృశ్యత్వాదిగుణకోఽక్షరశబ్దాభిహితః పరమాత్మేత్యర్థః.

నాధికరణ్యాత్ భూతయోన్యక్షరమేవాక్షరాత్పరతః పర ఇత్యవగమ్యతే- న హి తస్మాదక్షరాత్పర ఇత్యుక్తం- అపి త్వక్షరాత్పర ఇతి,- పశ్చాదపి *ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః *ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా *తస్మాదగ్నిస్సమిధో యస్య సూర్య ఇత్యారభ్య *అతస్సర్వా ఓషధయ ఇత్యన్తైర్వాక్యైస్తమేవ తదేతచ్ఛబ్దైః పరామృశ్య *ఏతేషు భూతేషు తిష్ఠతే హ్యన్తరాత్మేత్యుక్త్వా *పురుష ఏవేదం సర్వమిత్యభిధానాత్ భూతయోన్యక్షర బ్రహ్మశబ్దవాచ్యః పురుష ఏవాక్షరాత్పరతః పర ఇతి ప్రతీయతే,. అనుక్తైస్స్వరూపగుణైరిత్యనేన *దివ్యో హ్యమూర్తః పురుష ఇత్యాద్యుక్తాః దివ్యత్వామూర్తత్వవిభుత్వాదయో గుణాః వివక్షితాః. విశ్వరూపత్వం- విశ్వప్రకారత్వం. తదేవ విశ్వశరీరశబ్దేన విశేషితం. తదుపపాదకం సర్వభూతాన్తరాత్మతయేతిపదం. అన్తః ప్రవిశ్య నియన్తృత్వాదస్య విశ్వం శరీరతయా ప్రకార ఇత్యర్థః అనేన *పద్భ్యాం పృథివీ హ్యేష సర్వభూతాన్తరాత్మా *అతశ్చ సర్వా ఓషధయో రసాశ్చ *ఏతేషు భూతేషు తిష్ఠతే హ్యన్తరాత్మా *పురుష ఏవేదం సర్వమితి శ్రుత్యర్థోఽనుసంహితః. తస్మాద్విశ్వసృష్టిం చేత్యనేన *తస్మాదగ్నిస్సమిధో యస్య సూర్యః సోమః పర్జన్య ఓషధయ ఇత్యాద్యర్థ ఉక్తః. విస్పష్టమిత్యనేన ప్రథమతృతీయఖణ్డయోః పౌనరుక్త్యపరిహారః- పూర్వోక్తసృష్టిప్రపఞ్చనపరత్వాన్న పునరుక్తిరిత్యభిప్రాయః. చతుర్థఖణ్డార్థమాహ (ఆవిరితి) ఆవిస్సన్నిహితం- యోగినామపరోక్షం సన్నిహితం. తస్యైవ- ప్రథమద్వితీయఖణ్డప్రతిపాదితస్య. (అవ్యాకృతాదితి) *అక్షరాత్పరతః పరస్యేతి తృతీయఖణ్డప్రతిపాదితస్యేత్యర్థః. *తదేతదక్షరం బ్రహ్మేతి వాక్యమభిప్రయన్నాహ (పరస్య బ్రహ్మణ ఇతి) *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్యైష మహిమా భువి। దివ్యే బ్రహ్మపురే హ్యేష వ్యోమన్యాత్మా ప్రతిష్ఠిత ఇత్యస్యార్థమాహ (పరమవ్యోమ్ని ప్రతిష్ఠితస్యేతి) * యస్యైష మహిమా భువీతి లీలావిభూత్యన్వయ ఉక్తః. దివ్యే వ్యోమ్నీతి త్రిపాద్విభూతిరుక్తా. బ్రహ్మపురే ఇతి శబ్దః *ఏతత్సత్యం బ్రహ్మపురమితివన్న కర్మధారయః- బ్రహ్మపురే ఆత్మా ప్రతిష్ఠిత ఇతి వ్యతిరేకనిర్దేశాత్. *తద్విజ్ఞానేన పరిపశ్యన్తి ధీరాః ఆనన్దరూపమమృతం యద్విభాతీతి వాక్యం హృది నిధాయాహ (అనవధికాతిశయేతి) (హృదయగుహాయాముపాసనప్రకారమితి) *ఏతద్యో వేద నిహితం గుహాయామితి పూర్వఖణ్డావసానే హృదయగుహాయాముపాసనం విహితం- *తదేతత్సత్యం తదమృతం తద్వేద్ధవ్యం సోమ్య విద్ధీత్యారభ్య *ప్రణవో ధనుశ్శరో హ్యాత్మా* ఆత్మానమరణిం కృత్వా ఇత్యాదిభిరుపాసనస్య ప్రకార ఉక్త ఇత్యర్థః. హృదయగుహాసంబన్ధ్యుపాసనస్యైవ ప్రకారోపదేశోఽయం - న తూపాసనాన్తరస్యేతి ఇదమవగతం - * గుహాచరన్నామ మహత్పదం *ప్రతిష్ఠితోఽన్నే హృదయే సన్నిధాయ *పద్మకోశప్రతీకాశం సుషిరం చాప్యధోముఖం। హృదయం తద్విజానీయాద్విశ్వస్యాయతనం మహదితి చతుర్థఖణ్డ ఏవ తస్యోపాసనస్య హృదయగుహాసంబన్ధిత్వావగమాత్. పాఠక్రమాదర్థక్రమస్య ప్రబలత్వాత్ షష్ఠఖణ్డే ప్రతిపన్నమర్థమాహ (ఉపాసనస్య చేతి) *యమేవైష వృణుతే తేన లభ్య ఇతి హి తత్రోక్తం. అర్థక్రమేణ *తథా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతీతి పఞ్చమఖణ్డస్థవాక్యం హృది నిధాయాహ (బ్రహ్మసమమితి) భోగమాత్రేణ సామ్యమిత్యాహ (బ్రహ్మానుభవఫలమితి) అవిద్యావిమోక్షపూర్వకమిత్యనేన *పుణ్యపాపే విధూయేత్యస్యార్థ ఉక్తః. నను పఞ్చమఖణ్డే సామ్యాపత్తిరూపస్సగుణమోక్ష ఉక్తః. షష్ఠే తు *యుక్తాత్మానః సర్వమేవావిశన్తీతి పరబ్రహ్మప్రాప్తిరూపపరమమోక్ష ఉక్తః. * వేదాన్తవిజ్ఞానేతి మన్త్రేణ తస్య క్రమభావిత్వముక్తం. *పరేఽవ్యయే సర్వ ఏకీభవన్తీతి పరమమోక్షస్యైక్యాపత్తిరూపత్వముక్తం. *యథా నద్య ఇతి విశేష ప్రహాణముక్తం. *బ్రహ్మైవ భవతీత్యైక్యాపత్తినిగమనమితి. నైవం. తథా హి - *సర్వమేవావిశన్తీతి న నిర్గుణప్రాప్తిః- సర్వశబ్దస్య నిర్గుణవాచిత్వాభావాత్. కిన్తు బ్రహ్మవిభూతిభూత తద్వ్యాప్యసమస్తజగదనుభవోక్తిః - *తే సర్వగం సర్వతః ప్రాప్య ధీరా ఇతి సర్వగస్య బ్రహ్మణః ప్రాప్తేరుక్తత్వాత్, సర్వగశబ్దేన సర్వశబ్దవాచ్యస్య బ్రహ్మవ్యాప్యవిభూతిత్వావగమాచ్చ. *వేదాన్తవిజ్ఞానేతి తు వాక్యం చరమశరీరావసానే బ్రహ్మప్రాప్తిప్రతిపాదకమితి వక్ష్యతే. *గతాః కలాః పఞ్చదశ ప్రతిష్ఠా ఇతి మన్త్రశ్చ ముక్తాత్మపరిత్యక్తదేహేన్ద్రియతదభిమానిదేవతాదీనామితరచేతనాచేతనవత్ప్రకృతియే పరమాత్మనిలయపరః- న తు మోక్షపరః-, ముక్తైః కలాశబ్దోక్తభూతేన్ద్రియాణాం పరమాత్మనైక్యాపత్త్యభావాత్. పృథివ్యాదిషు లయ ఏవ పరమాత్మనిలయ ఇతి చేత్- అముక్తదేహస్యాపి పృథివ్యాదిషు లయాదస్య వాక్యస్య ముక్తవిషయత్వం న స్యాత్. ఏకస్మిన్ముక్తే సత్యగ్న్యాదిదేవతాశ్చ న పరమాత్మని లీయన్తే- అతశ్చేదం వాక్యం న ముక్తస్య పరమాత్మైక్యాపత్తిపరం. *యథా నద్య ఇతి తు వాక్యం ముక్తస్య బ్రహ్మప్రాప్తేః కర్మకృతనామరూపప్రహాణపూర్వకత్వపరం. *బ్రహ్మైవ భవతీతి పూర్వోక్తసామ్యాపత్తినిగమనపరం. బ్రహ్మపర్యన్తస్యాత్మావిర్భావపరం వా. అతో యథోక్త ఏవార్థః. ఏవం సూత్రహేతుద్వయే విశేషణం ప్రపఞ్చితం. ఉపపాదితం హేతుం హేత్వన్తరేణ సహానువదన్ సాధ్యార్థేన ఘటయతి (అత ఏవమితి) భేదవ్యపదేశస్యోపాదానం తస్య ప్రపఞ్చనాకాఙ్క్షాజననార్థం. అథ భేదవ్యపదేశం ప్రపఞ్చయతి (భేదవ్యపదేశోఽపీతి) అక్షరశబ్దస్యావ్యాకృతవాచిత్వం కథమిత్యపేక్షాయాం * ప్రాక్తనీష్వ

అశ్నుతఇతివా-నక్షరతీతివాఽక్షరం- తదవ్యాకృతేపిస్వవికారవ్యాప్త్యా వామహదాదివన్నామాన్తరాభిలాప
యోగ్యక్షరణాభావాద్వాఽక్షరత్వంకథఞ్చిదుపపద్యతే. ....

ర్థసంయోగాదితిన్యాయమభిప్రేత్యావయవశక్తిందర్శయతి(అశ్నుతఇతి)అశ్నుత ఇత్యవయవార్థఃకిమవ్యాకృతేసంభవతీత్యత్రాహ (అవ్యాకృతేపీతి)
(స్వవికారవ్యాప్త్యేతి) కార్యాకారేణవికృతమంశంవికృతాదన్యఃకారణాంశః ఽఽత్మతయావ్యాప్నోతీత్యర్థః. అతఏవేదమప్యసదర్థద్వయంనాశఙ్క
నీయం- యదుచ్యతే- ఇహాయంసర్వజ్ఞశబ్దఃకస్మింశ్చిద్దైవతావిశేషేరూఢః- నతుయౌగికః - అన్యథాసర్వవిచ్ఛబ్దపౌనరుక్త్యాత్- తస్మాత్ బ్రహ్మణఉ
త్పత్తిశ్శ్రూయతే *తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నంచజాయతఇతి - ఇహ బ్రహ్మశబ్దవాచ్యశ్చపరమపురుషః - *యేనాక్షరంపురుషంవేదసత్యం
ప్రోవాచతాంతత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామితి *పురుషఏవేదంసర్వంతపో బ్రహ్మపరామృతమితి బ్రహ్మపురుషశబ్దయోరేకవిషయత్వావగమాదితి - తత్ర
పురుషాక్షరశబ్దయోస్సామానాధికరణ్యాదక్షరస్యభూతయోనిత్వశ్రవణాత్ పురుషస్యోపాదానం - అక్షరాత్పరతఃపరశ్చసర్వవిత్త్వాదియోగాన్నిమిత్తం-
వివక్ష్య *అక్షరాత్ సంభవతి *అక్షరాత్పరతఇతిఅక్షరశబ్దయోర్విరూపార్థతాచనస్యాదితి. తత్ర తావన్నిమిత్తోపాదానభేదోఽనుపపన్నః-తథాసతిని
మిత్తాన్తరస్యస్థితత్వేన బ్రహ్మవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానానుపపత్తేః. నచకార్యవిషయతయాసర్వశబ్దసఙ్కోచాన్నిమిత్తాన్తరస్థిత్యుపపత్తిః-ఉపాదానభూతస్యై
వబ్రహ్మణోనిమిత్తత్వంవదతాం నిమిత్తాన్తరంచనిషేధతాం వాక్యానాం భూయస్త్వాత్. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానంచోపక్రమావగత
త్వాత్ప్రబలం. అక్షరపురుషస్య * యస్మాత్పరంనాపరమితిసమాభ్యధికనిషేధశ్చఉపక్రమావగతః - తేన తత్ప్రేరకం నిమిత్తాన్తరమనుపపన్నం. అ
స్యామేవోపనిషది * రుక్మవర్ణంకర్తారమీశం పురుషంబ్రహ్మయోనిమితి రుక్మవర్ణపురుషస్యైవకర్తృత్వయోనిత్వశ్రవణాచ్చననిమిత్తోపాదానభేదః.
అన్నాది ప్రపఞ్చకారణత్వప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చనసర్వజ్ఞాక్షరపురుషయోర్భేదః. * యస్సర్వజ్ఞఃసర్వవిద్యస్యజ్ఞానమయంతపః। తస్మాదేతద్బ్రహ్మనా
మరూపమన్నంచజాయతఇతి సర్వజ్ఞస్య తథాత్వంశ్రూయతే - * తపసాచీయతేబ్రహ్మతతోన్నమభిజాయతఇతి బ్రహ్మణశ్చతథాత్వం శ్రూయ
తే. *తపసాచీయతేబ్రహ్మ *యస్యజ్ఞానమయంతపఇతితపశ్శబ్దవాచ్యజ్ఞానవత్త్వంసర్వజ్ఞస్య బ్రహ్మణశ్చావగమ్యతే. బ్రహ్మపురుషశబ్దయోశ్చైక
విషయత్వందర్శితం. ఏవంసర్వజ్ఞశబ్దవాచ్యస్య బ్రహ్మశబ్దనిర్దిష్టపురుషస్యచాన్నాదికారణత్వతదుపయోగిసార్వజ్ఞ్యాదిగుణయోగేనానన్యత్వాన్నిమిత్తో
పాదానభేదోవిధ్వస్తః. తదభేదేచసతి * తథాక్షరాత్ సంభవతి * తస్మాదేతత్ బ్రహ్మేతిపఞ్చమ్యోర్వైరూప్యంచనస్యాత్. * బ్రహ్మవనంబ్రహ్మస
వృక్షఆసీదితిశ్రుత్యన్తరావిరోధశ్చస్యాత్. * తపసాచీయతే * యస్సర్వజ్ఞఃఇతిమన్త్రయోఃప్రతిపన్నస్యసర్వజ్ఞస్యబ్రహ్మణశ్చకారణతయాఽన
న్యత్వాత్ మిథఃకార్యకారణభావశఙ్కానిరస్తా. కించ - అస్యాముపనిషదిఅక్షరబ్రహ్మశబ్దౌకారణేకార్యేచప్రయుక్తౌ * అక్షరాత్సమ్భవతి *అక్ష
రాత్పరతఃపరః * తపసాచీయతేబ్రహ్మ *తస్మాదేతద్బ్రహ్మేతి. తత్ర పురుషశబ్దసమానాధికరణావక్షరబ్రహ్మశబ్దౌకింకారణవిషయౌ - ఉతకా
ర్యవిషయావితివిశయే * నాస్త్యకృతఃకృతేనేత్యుక్త్వా * యేనాక్షరంపురుషంవేదసత్యంప్రోవాచతాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యా మిత్యుక్తత్వాత్
కారణవిషయావితినిశ్చీయతే - తతశ్చ కారణపురుషాదన్యస్యపరత్వాసంభవాత్ భూతయోన్యక్షరమేవాక్షరాత్పరతఃపరః. కించ - * యేనాక్షరం
పురుషంవేదసత్యంప్రోవాచేత్యక్షరపురుషస్య వక్తవ్యత్వప్రతీతేఃతస్యైవప్రాధాన్యాత్ సఏవాక్షరాత్పరతఃపరశ్చభవితుమర్హతి- అన్యస్యప్రతిపా
ద్యత్వంప్రతిజ్ఞాయార్థాన్తరప్రతిపాదనవ్యాఘాతాత్. భూతయోన్యక్షరధర్మాణాంఅక్షరాత్పరతఃపరేదర్శనాత్, తస్యచసఇతి ప్రకృతాక్షరపురుష
పరామర్శితచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యాచ్చాక్షరాత్పరతఃపరఏవాక్షరపురుషః. కించ - యథాభూతయోన్యక్షరస్యపురుషత్వం *అక్షరంపురుషమితిపురు
షశబ్దసామానాధికరణ్యాదవగమ్యతే- తథా అక్షరాత్పరతఃపరస్యచపురుషత్వం * దివ్యోహ్యమూర్తఃపురుషఇతిపురుషశబ్దసామానాధికరణ్యాదవసీయ
తఇతి తయోరనన్యత్వసిద్ధిః. బ్రహ్మశబ్దవాచ్యాక్షరపురుషాదన్యఃసర్వజ్ఞఇహప్రతిపాద్యతేచేత్ * సబ్రహ్మవిద్యాం సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠామిత్యుపక్ర
మవిరోధశ్చస్యాత్. అక్షరపురుషస్సర్వజ్ఞాదపరశ్చేత్ *అథపరాయయాతదక్షరమధిగమ్యతఇత్యక్షరవిద్యాయాఃపరవిద్యాత్వకథనంవిరుధ్యేత. అ
క్షరపురుషఃపరమకారణంనచేత్ *ఉపాసతేపురుషంయేహ్యకామాః *పరాత్పరంపురుషముపైతిదివ్యమితిపరమపురుషస్యోపాస్యత్వప్రాప్యత్వశ్ర
వణవిరోధః- పరమకారణస్యైవహ్యుపాస్యత్వప్రాప్యత్వేవేదాన్తప్రసిద్ధే. పరమకారణంచేదక్షరపురుషస్తస్మాదన్యస్యపరత్వమనుపపన్నం-*సకా
రణంకరణాధిపాధిపోనచాస్యకశ్చిజ్జనితానచాధిపఇతికారణాన్తరాధిపత్యాన్తరనిషేధాత్. ఏవంచసతిసర్వజ్ఞశబ్దరూఢ్యనుగుణం నపురుషశబ్దోనేయః-
అపితుపురుషశబ్దరూఢ్యనుగుణంసర్వజ్ఞశబ్దోనేయః- తతశ్చతస్యపశుపతిపరత్వమయుక్తం. *దివ్యోహ్యమూర్తఃపురుషః *రుక్మవర్ణంకర్తారమీశంపు
రుషం *పరాత్పరంపురుషమిత్యాదివాక్యానాం *ఆదిత్యవర్ణంతమసఃపరస్తాత్ *ఆదిత్యవర్ణంతమసస్తుపారే *త్రిపాదస్యామృతందివి *పురుషఏ
వేదంసర్వమితిపురుషనారాయణోత్తరనారాయణైకార్థ్యప్రతీతేః, *నిత్యంవిభుంసర్వగతంసుసూక్ష్మమిత్యనేన *అణోరణీయాన్మహతోమహీ
యానితికఠవల్ల్యైకార్థ్యావగమాత్తత్ర చ *సోధ్వనఃపారమాప్నోతితద్విష్ణోఃపరమంపదమితిశ్రవణాచ్చ * పద్మకోశప్రతీకాశం *పురుషఏవేదం
సర్వమితినారాయణానువాకసుబాలోపనిషదైకార్థ్యావగమాచ్చ పరమపురుషపరత్వసిద్ధిః. బ్రహ్మరుద్రయోర్నారాయణసృజ్యత్వవాదిశ్రుతివి
రోధశ్చాన్యథాస్యాత్. అతస్సర్వజ్ఞశబ్దేనసర్వేషాంధర్మిణాంజ్ఞాతృత్వముక్తం- సర్వవిచ్ఛబ్దస్తుతత్తద్వస్తుగతసర్వప్రకారవేదిత్వపరః- ధర్మిమాత్రజ్ఞా
నాదపితద్గతప్రకారకార్త్స్న్యజ్ఞానంహిజ్ఞాతుఃప్రకర్షాపాదకం- అక్షసంజ్ఞవృత్తిమాత్రజ్ఞానంహిసర్వేషాంసంభవతి- సకృచ్చక్షుస్సంప్రయోగేఽపి

౨౪॥ సూ. రూపోపన్యాసాచ్చ॥ *అగ్నిర్మూర్ధాచక్షుషీచన్ద్రసూర్యౌదిశః శ్రోత్రేవాగ్వివృతాశ్చ వేదాః। వాయుఃప్రాణోహృదయంవిశ్వమస్యపద్భ్యాంపృథివీహ్యేషసర్వభూతాన్తరాత్మేతీదృశంరూపంసర్వభూతాన్తరాత్మనః పరమాత్మనఏవసమ్భవతి- అతశ్చపరమాత్మా. ....

అదృశ్యత్వాదిగుణకాధికరణంసమాప్తమ్.

౨౫॥ సూ. వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్॥

ఇదమామనన్తిచ్ఛన్దోగాః *ఆత్మానమేవేమంవైశ్వానరంసమ్ప్రత్యధ్యేషితమేవనోబ్రూహీతిప్రక్రమ్య *యస్త్వేతమేవంప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానంవైశ్వానరముపాస్తఇతి. తత్రసన్దేహః కిమయంవైశ్వానరఆత్మాపరమాత్మేతిశక్యనిర్ణయః- ఉతనేతి. కింప్రాప్తం. అశక్యనిర్ణయఇతి. కుతః.

వతద్గతశాఖాపత్రఫలసంఖ్యాదిజ్ఞానంహ్యుక్షహృదయాభిజ్ఞస్యైవసంభవతి. యద్వా- సర్వంవిన్దతీతిసర్వవిత్- సర్వస్వామీత్యర్థః- లబ్ధధనోహిధనస్వామీభవతి. అతస్సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకోనిమిత్తోపాదానభూతఃసర్వస్మాత్పరఃపరమపురుషఏవ. ....

౨౪॥ సూ. రూపోపన్యాసాచ్చ॥ (సర్వభూతాన్తరాత్మనఇతి) సర్వభూతాన్తరాత్మసంబన్ధితయోచ్యమానమీదృశంరూపంపరమాత్మనఏవసమ్భవతీత్యర్థః. ....

నిర్విశేషవాదేతావదిదంసూత్రత్రయమనుపపన్నం. అభావరూపాణామప్యదృశ్యత్వాదీనాం గుణత్వవ్యవహారాత్, సర్వజ్ఞత్వాదిధర్మవ్యవహారా, చ్చప్రథమసూత్రంవిరుద్ధం. వ్యావర్తకధర్మాపారమార్థ్యేవ్యావృత్త్యపారమార్థ్యాత్ భూతయోన్యక్షరస్యప్రధానవ్యావృత్త్యసిద్ధే, శ్చ. భేదమిథ్యాత్వేభేదవ్యపదేశేనపరమాత్మత్వసాధనమప్యయుక్తం. శారీరాద్వివిశినష్టిప్రధానాద్భేదంవ్యపదిశతీతిద్వితీయసూత్రార్థవర్ణనమప్యనుచితం- విశేషణభేదవ్యపదేశయోరేకైకస్యైవశారీరప్రధానవ్యావర్తనక్షమత్వాత్. దివ్యత్వామూర్తత్వపురుషత్వాదయోహికాత్స్న్యేన ప్రధానస్యాపినసంభవన్తి,- * అక్షరాత్పరతఃపరఇతిజీవవ్యావృత్తిరపిహిప్రతీయతే,- *సకారణంకరణాధిపాధిపఇతివత్. అక్షరాత్పరోహిజీవః. విశేషణశబ్దస్య * దివ్యోహ్యమూర్తఇతిశ్లోకోక్తార్థమాత్రవిషయత్వంచాయుక్తం- సంకోచకాభావాత్. ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానాభిధానాదీనాంభూతయోన్యక్షరస్యచిదచిద్వ్యావృత్తిఫలకత్వాద్విశేషణశబ్దేనవక్తుంయుక్తం- నతుధర్మశబ్దేన- నహ్యేకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానాభిధానంనామపరమాత్మగతోధర్మః. అతస్తాదృశంవిశేషణజాతంద్వితీయసూత్రేణవివక్షితంభవితుమర్హతి-నతు ప్రథమేన. *రూపోపన్యాసాచ్చేతిసూత్రస్య *పురుషఏవేదమితివాక్యప్రతిపన్నసర్వాత్మకత్వప్రతిపాదనపరత్వవర్ణనమనుపపన్నం- పూర్వసూత్రయోరన్యతరవివక్షితైకవిజ్ఞాననిబన్ధనసర్వవిజ్ఞానాన్తర్గతత్వాత్సర్వాత్మభావస్య. నచత్రైలోక్యశరీరహిరణ్యగర్భోత్పత్తిః *అగ్నిర్మూర్ధేత్యాదివాక్యప్రతిపాద్యా- అజాయతేత్యధ్యాహారప్రసఙ్గాత్. *ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణః *తస్మాదగ్నిఃసమిధఇత్యాదిప్రకరణవశాదధ్యాహారఇతిచేన్న - అవాన్తరప్రకరణస్య భూతయోన్యక్షరవిషయమహాప్రకరణవిరోధేదుర్బలత్వాత్, సర్వభూతాన్తరాత్మత్వలిఙ్గబాధితత్వా, చ్చ. తద్ధిపరమకారణస్యలిఙ్గం- నతుకార్యస్య. నచకారణస్యవిగ్రహవత్త్వానుపపత్త్యాహిరణ్యగర్భపరత్వాశ్రయణం- అనన్తరంవైశ్వానరాధికరణఏవత్రైలోక్యశరీరకస్యపరమాత్మతాయాఉపపాదయిష్యమాణత్వాత్. యస్యాగ్నిరాస్యంద్యౌర్మూర్ధేత్యాదిస్మృతిప్రసిద్ధంచభగవతఃత్రైలోక్యశరీరత్వం. యదిక్వచిద్ధిరణ్యగర్భస్యత్రైలోక్యశరీరత్వమవగమ్యతే- తదానీమపిపరమాత్మాత్మకత్వేనైవతస్యతథాత్వంవర్ణనీయం- *సృష్టింతతఃకరిష్యామిత్వామావిశ్యప్రజాపతే *తవాన్తరాత్మామమచయేచాన్యేదేహిసంజ్ఞితాఃఇతిచతుర్ముఖస్యభగవదనుప్రవేశతదన్తరాత్మకత్వావగమాత్. అతఃపరమాత్మనఏవత్రైలోక్యశరీరత్వం *అగ్నిర్మూర్ధేత్యాదినాఽభిధీయతే. అతఃసూత్రాణాంయథోక్తఏవార్థః. ....

అదృశ్యత్వాదిగుణకాధికరణంసమాప్తమ్.

ఏవంత్రైలోక్యశరీరత్వేనపరమాత్మత్వేసాధితేతాదృశశరీరత్వంతద్వ్యతిరిక్తస్యాపిశ్రూయతఇతిశఙ్కోత్థానాత్సఙ్గతిః.

౨౫॥ సూ. వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్॥ విషయమాహ (ఇదమితి) అధ్యేషి- * ఇక్స్మరణే. స్మరసి. ఉపాస్స ఇత్యర్థః. యద్వా - *ఇణ్గతౌ. గత్యర్థాబుద్ధ్యర్థాః. అవగచ్ఛసీత్యర్థః. యద్యపి * కోనఆత్మాకింబ్రహ్మేత్యాత్మబ్రహ్మశబ్దాభ్యాముపక్రమాదుపసంహారస్యచతదానుగుణ్యేననేయత్వాన్నసన్దేహోదయః - తథాపి సమానప్రకరణేవాజసనేయేఅగ్నివైశ్వానరశబ్దాభ్యాముపక్రమాత్ సంశయస్సంభవతీత్యభిప్రాయేణాహ (తత్రసందేహఇతి) శక్యనిర్ణయత్వాశక్యనిర్ణయత్వే సందేహశిరసీకృతే - తచ్చసాధారణశబ్దస్య సూత్రస్థస్య నిబన్ధనం. నను. ప్రయోగసాధారణ్యంహివైశ్వానరశబ్దస్యసాధారణత్వం- అక్షరశబ్దోపిహిప్రకృతిపురుషేశ్వరసాధారణః ప్రయుజ్యతే *అక్షరాత్పరతఃపరః * క్షరంప్రధానమమృతాక్షరంహరః * యయాతదక్షరమధిగమ్యతఇత్యాది - తతశ్చ * అక్షరమమ్బరాన్తధృతేరిత్యత్రాపి శక్యనిర్ణయత్వాశక్యనిర్ణయత్వే సందేహవిషయతయావక్తవ్యే. తథాచనకృతం - కింతు ప్రధానంవా జీవోవాపరమాత్మావేతివిచారఃకృతః - ఇహాపితథైవసంశయోవక్తవ్యఇతి. నైవం- తత్రహిప్రయోగసాధారణ్యాతిరిక్తఃప్రకృతిపురుషయోరన్యతరవిషయత్వనిర్ధారకఃపూర్వపక్షహేతుర్విద్యతే-అతస్తథాసందేహ

వైశ్వానరశబ్దస్య చతుర్ష్వర్థేషు ప్రయోగదర్శనాత్ - జాఠరాగ్నౌ తావత్ *అయమగ్నిర్వైశ్వానరో యేనేదమన్నం పచ్యతే యదిదమద్యతే తస్యైష ఘోషో భవతి యమేతత్కర్ణావపిధాయ శృణోతి స యదోత్క్రమిష్యన్భవతి నైనం ఘోషం శృణోతీతి, - మహాభూతతృతీయే చ *విశ్వస్మా అగ్నిం భువనాయ దేవా వైశ్వానరం కేతుమహ్నామకృణ్వన్నితి, - దేవతాయాం చ *వైశ్వానరస్య సుమతౌ స్యామ రాజా హి కం భువనానామభిశ్రీరితి, - పరమాత్మని చ *తదాత్మన్యేవ హృదయేఽగ్నౌ వైశ్వానరే ప్రాస్యేత్ *స ఏష వైశ్వానరో విశ్వరూపః ప్రాణోఽగ్నిరుదయత ఇతి చ, - వాక్యోపక్రమాదిషూపలభ్యమానాన్యపి లిఙ్గాని సర్వాణ్యనుగుణతయా నేతుం శక్యానీతి. ....

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్) వైశ్వానరః పరమాత్మా. కుతః. (సాధారణశబ్దవిశేషాత్) విశేష్యత ఇతి విశేషః. సాధారణస్య వైశ్వానరశబ్దస్య పరమాత్మాసాధారణైర్ధర్మైర్విశేష్యమాణత్వాదిత్యర్థః. తథా హి - ఔపమన్యవాదయః పఞ్చేమే మహర్షయస్సమేత్య *కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మేతి విచార్య *ఉద్దాలకో హ వై భగవన్తోఽయమారుణిస్సమ్ప్రతీమమాత్మానం వైశ్వానరమధ్యేతి తం హన్తాభ్యాగచ్ఛామేత్యుద్దాలకస్య వైశ్వానరాత్మవిజ్ఞానమవగమ్య తమభ్యాజగ్ముః. స చోద్దాలక ఏతాన్వైశ్వానరాత్మజిజ్ఞాసూనఖిలవిద్యాత్మనశ్చ తత్రాకృత్స్నవేదిత్వం మత్వా *తాన్హోవాచ అశ్వపతిర్వై భగవన్తోఽయం కేకయస్సమ్ప్రతీమమాత్మానం వైశ్వానరమధ్యేతి తం హన్తాభ్యాగచ్ఛామేతి. తే చోద్దాలకషష్ఠాస్తమశ్వపతిమభ్యాజగ్ముః. స చ తాన్మహర్షీన్యథార్హం పృథగభ్యర్చ్య *న మే స్తేన ఇత్యాదినా *యక్ష్యమాణో హ వై భగవన్తోఽహమస్మీత్యన్తేనాత్మనో వృత్తస్థతయా ప్రతిగ్రహయోగ్యతాం జ్ఞాపయన్నేవ బ్రహ్మవిద్భిరపి ప్రతిషిద్ధ పరిహరణీయతాం విహితకర్మకర్తవ్యతాం చ ప్రజ్ఞాప్య *యావదేకైకస్మా ఋత్విజే ధనం దాస్యామి తావద్భగవద్భ్యో దాస్యామి వసన్తు భవన్త ఇత్యవోచత్. తే చ ముముక్షవో వైశ్వానరమాత్మానం జిజ్ఞాసమానాస్తమేవాత్మానమస్మాకం బ్రూహీత్యవోచన్. తదేవం

ఉపపద్యతే. ఇహ తు ప్రయోగసాధారణ్యస్యైవ పూర్వపక్షహేతుత్వాత్, తస్య చ జాఠరభూతతృతీయదేవతాస్వన్యతమనిర్ధారకత్వాభావాత్, తస్య పరమాత్మలిఙ్గాదర్శనే తద్విషయత్వనిర్ణయప్రతిబన్ధకత్వాత్, త్రేతాకల్పనాదీనామనిర్ధారకత్వస్య వక్ష్యమాణత్వాచ్చ శక్యనిర్ణయత్వాశక్యనిర్ణయత్వే సంశయవిషయతయోక్తే. నన్వేవం సతి సంశయలక్షణాప్రామాణ్యం పూర్వపక్షితం స్యాత్ - తచ్చాయుక్తం - ప్రథమే కాణ్డే వేదప్రామాణ్యస్య సమర్థితత్వాదుపజీవ్యార్థత్వాచ్ఛారీరకస్య. అతోఽర్థవిశేషపరత్వం పూర్వపక్షీకర్తవ్యం - న త్వశక్యనిర్ణయత్వం. నైవం - చతుర్ష్వర్థేష్వన్యతమానిర్ధారణేఽపి సర్వథా కస్మింశ్చిదర్థే ప్రమాణమేవేదమితి సామాన్యతః ప్రామాణ్యనిశ్చయస్యానపోద్యత్వాత్. తద్ధి నిత్యనిర్దోషవాక్యతయాస్థాపితం. *విధిశబ్దస్య మన్త్రత్వే భావస్స్యాదితి న్యాయేన ప్రామాణ్యసిద్ధిః. కిమయం వైశ్వానరాత్మా పరమాత్మేతి శక్యనిర్ణయః - ఉత న. తదర్థమాత్మబ్రహ్మశబ్దోపక్రమో వైశ్వానరస్య బ్రహ్మభావమవగమయతి - నేతి. తదర్థమగ్నిశబ్దసామానాధికరణ్య, త్రేతాకల్పన, ప్రాణాహుత్యాధారత్వాని, కిం వైశ్వానరస్య బ్రహ్మభావవిరోధీని - ఉత నేతి. కిం *ఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానర ఇత్యగ్నిశబ్దోఽగ్నిమాత్రపరః - ఉతాగ్న్యవస్థపరమాత్మపర ఇతి. అగ్నిశబ్దస్యాగ్నిమాత్రపరత్వే - అగ్నిశబ్దసామానాధికరణ్యాదీనాం బ్రహ్మభావవిరోధితయాఽఽత్మబ్రహ్మశబ్దోపక్రమస్యాపి బ్రహ్మభావావగమకత్వాభావేనాశక్యనిర్ణయ ఇతి పూర్వః పక్షః. అగ్నిశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వే - అగ్నిశబ్దసామానాధికరణ్యాదీనాం బ్రహ్మభావావిరోధితయాఽఽత్మబ్రహ్మశబ్దోపక్రమస్య బ్రహ్మభావావగమకత్వోపపత్తేర్వైశ్వానరః పరమాత్మేతి శక్యనిర్ణయ ఇతి రాద్ధాన్తః. (వైశ్వానరశబ్దస్య చతుర్ష్వర్థేష్వితి) జీవపరసాధారణాత్మశబ్దసద్భావేఽప్యాత్మశబ్దస్య వైశ్వానరమాత్మానమితి వైశ్వానరశబ్దవిశేషితత్వాద్, వైశ్వానరశబ్దస్య చ జీవమాత్రే ప్రయోగాభావాదిహ జీవవిషయత్వశఙ్కా న సమ్భవతి - న హి గోశబ్దవిశేషితస్య చతుష్పాచ్ఛబ్దస్యాశ్వాదిపరత్వశఙ్కా సమ్భవ ఇత్యభిప్రాయేణ పఞ్చస్విత్యనుక్తిః. (విశ్వస్మా అగ్నిమితి) విశ్వస్మై భువనాయ - విశ్వభువనోపకారార్థం. వైశ్వానరం - మహాభూతతృతీయం. అహ్నాం కేతుం - ఆదిత్యం. అకృణ్వన్నిత్యర్థః. (వైశ్వానరస్యేతి) సుమతిః - శోభనమతిః. సుమతౌ స్యామ - తద్విషయభూతాస్స్యామ. అభితః శ్రీర్యస్యాసావభిశ్రీః - *శ్రియమిచ్ఛేద్ధుతాశనాదిత్యుక్తత్వాత్. హి కమిత్యవ్యయం. ప్రయోగసాధారణ్యాతిరిక్తేషు త్రేతాగ్నికల్పనాదిష్వాత్మబ్రహ్మశబ్దాదిషు చ ప్రతీయమానేషు కథం శక్యనిర్ణయత్వతదభావసందేహోక్తిరిత్యత్రాహ (వాక్యోపక్రమేతి) కాల్పనికం త్రేతారూపత్వం సర్వత్ర సమ్భవతి. బ్రహ్మాగ్నిశబ్దౌ మిథః ప్రతిబన్ధకత్వాదనిర్ధారకౌ. అన్నాదనరూపం ఫలం చ సర్వత్రోపపన్నమిత్యభిప్రాయః. ....

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) *సాధారణశబ్దవిశేషాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (విశేష్యత ఇతి విశేష ఇతి) నేదం విశేషశబ్దస్య ప్రత్యయార్థవ్యాఖ్యానం - అపి తు *సాధారణశబ్దవిశేషాదితి సమాసాన్తర్గతషష్ఠీవ్యాఖ్యానం. కర్మణి షష్ఠీ - న తు కర్తరీత్యర్థః. విశేష ఇతి కృదన్తం పదం కర్మార్థషష్ఠీనిమిత్తమిత్యభిప్రాయేణ విశేషపదోపాదానం. యద్వా - విశేష్యత ఇతి విశేష ఇతి ఘఞః కర్మార్థతామాహ. సాధారణశబ్ద ఏవ విశేష ఇతి కర్మధారయః. కిం కేన విశేష్యత ఇత్యత్రాహ (సాధారణస్యేతి) ధర్మశబ్దో లిఙ్గపరః. విశేష్యమాణత్వాదితి ఫలితార్థోక్తిః - నాభిధానికః. కే పునరసాధారణా ధర్మా ఇత్యత్రాహ (తథాహీతి) *కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మేతి కింశబ్దద్వయమాత్మత్వబ్రహ్మత్వయోర్ద్వయోరపి జిజ్ఞాతవ్యత్వాభిప్రాయం. ఆత్మబ్రహ్మశబ్దవాచ్యధర్మ్యైకత్వానేకత్వజిజ్ఞాసయా వా కింశబ్దద్వయప్రయోగః. విషయవాక్యే *న మే స్తేన ఇత్యాదేః ప్రయోజనమాహ (ఆత్మన ఇతి) ఫలితాని సాధకలిఙ్గాని దర్శయతి (తదేవమితి)

*కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మేతి జీవాత్మనామాత్మభూతం బ్రహ్మ జిజ్ఞాసమానైస్తజ్జ్ఞమన్విచ్ఛద్భిర్వైశ్వానరాత్మజ్ఞ సకాశమాగమ్య పృచ్ఛ్యమానో వైశ్వానరాత్మా పరమాత్మేతి విజ్ఞాయతే,- ఆత్మబ్రహ్మశబ్దాభ్యాముపక్రమ్యోపక్రమ్య పశ్చాత్సర్వత్రాత్మవైశ్వానరశబ్దాభ్యాం వ్యవహారాచ్చ బ్రహ్మశబ్దస్థానే నిర్దిశ్యమానో వైశ్వానరశబ్దో బ్రహ్మైవాభిధత్త ఇతి విజ్ఞాయతే,-కించ-*స సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తి తద్యథేషీకతూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేతైవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్త ఇతి చ వక్ష్యమాణం వైశ్వానరాత్మవిజ్ఞానఫలం వైశ్వానరాత్మానం పరం బ్రహ్మేతి జ్ఞాపయతి. ....

ఇతశ్చ వైశ్వానరః పరమాత్మా.

౨౬॥ సూ. ॥ స్మర్యమాణమనుమానం స్యాదితి॥ ద్యుప్రభృతి పృథివ్యన్తమవయవవిభాగేన వైశ్వానరస్య రూపమిహోపదిశ్యతే-తచ్చ శ్రుతిస్మృతిషు పరమపురుషరూపతయా ప్రసిద్ధం- తదిహ తదేవేదమితి స్మర్యమాణం-ప్రత్యభిజ్ఞాయమానం వైశ్వానరస్య పరమపురుషత్వే అనుమానం-లిఙ్గమిత్యర్థః. ఇతిశబ్దః ప్రకారవచనః. ఇత్థంభూతం రూపం ప్రత్యభిజ్ఞాయమానం వైశ్వానరస్య పరమాత్మత్వేఽనుమానం స్యాత్. శ్రుతిస్మృతిషు హి పరమపురుషస్యేత్థం రూపం ప్రసిద్ధం - యథా అథర్వణే *అగ్నిర్మూర్ధా చక్షుషీ చన్ద్రసూర్యౌ దిశః శ్రోత్రే వాగ్వివృతాశ్చ వేదాః। వాయుః ప్రాణో హృదయం విశ్వమస్య పద్భ్యాం పృథివీ హ్యేష సర్వభూతాన్తరాత్మేతి. అగ్నిరిహ ద్యులోకః-*అసౌ వై లోకోఽగ్నిరితి శ్రుతేః. స్మరన్తి చ మునయః- *ద్యాం మూర్ధానం యస్య విప్రా వదన్తి ఖం వై నాభిం చన్ద్రసూర్యౌ చ నేత్రే। దిశః శ్రోత్రే విద్ధి పాదౌ క్షితిం చ సోఽచిన్త్యాత్మా సర్వభూతప్రణేతేతి, *యస్యాగ్నిరాస్యం ద్యౌర్మూర్ధా ఖం నాభిశ్చరణౌ క్షితిః। సూర్యశ్చక్షుర్దిశః శ్రోత్రం తస్మై లోకాత్మనే నమ ఇతి, చ. ఇహ చ ద్యుప్రభృతయో వైశ్వానరస్య మూర్ధాద్యవయవత్వేనోచ్యన్తే. తథాహి- ఔపమన్యవప్రభృతిభిర్మహర్షిభిః *ఆత్మానమేవేమం వైశ్వానరం సంప్రత్యధ్యేషి తమేవ నో బ్రూహీతి పృష్టః కేకయస్తేభ్యో వైశ్వానరాత్మానముపదిదిక్షుర్విశేషప్రశ్నాన్యథానుపపత్త్యా వైశ్వానరాత్మన్యేతైః కించిజ్జ్ఞాతం కించిదజ్ఞాతమితి విజ్ఞాయ జ్ఞాతాజ్ఞాతాంశబుభుత్సయా తానేకైకం పప్రచ్ఛ. తత్ర *ఔపమన్యవ కం త్వమాత్మానముపాస్స ఇతి పృష్టే *దివమేవ భగవో రాజన్నితి తేన చోక్తే దివి తస్య పూర్ణవైశ్వానరాత్మబుద్ధిం నివర్తయన్వైశ్వానరస్య ద్యౌర్మూర్ధేతి చోపదిశంస్తస్యా వైశ్వానరాంశభూతాయా దివః సుతేజా ఇతి గుణనామధేయం ప్రాచిఖ్యపత్. ఏవం సత్యయజ్ఞాదిభిరాదిత్యవాయ్వాకాశాప్పృథివీనామేకైకస్యైకైకముపాస్యమానతయా కథితానాం విశ్వరూపః పృథగ్వర్త్మా బహులో రయిః ప్రతిష్ఠేత్యేకైకగుణనామధేయాని వైశ్వానరాత్మనశ్చక్షుః ప్రాణసన్దేహవస్తిపాదావయవత్వం చోపదిష్టం.

ముముక్షుభిః పృచ్ఛ్యమానత్వ, మాత్మత్వం, బ్రహ్మత్వం, బ్రహ్మశబ్దస్థానే వైశ్వానరశబ్దప్రయోగః, ఫలనిర్దేశ, శ్చ వైశ్వానరస్య పరమాత్మత్వసాధకలిఙ్గానీత్యర్థః. ద్యుమూర్ధత్వాదివిశిష్టతారూపధర్మస్యాస్మింత్సూత్రేఽనుక్తిస్తస్యానన్తరసూత్రోక్తత్వాత్. ....

౨౬॥ సూ. ॥ స్మర్యమాణమనుమానం స్యాదితి॥ స్మర్యమాణశబ్దస్య విశేష్యం దర్శయన్ సూత్రం వ్యాచష్టే (ద్యుప్రభృతీతి) (లిఙ్గమిత్యర్థ ఇతి) అనుమానశబ్దః కరణార్థల్యుడన్తః *శ్రుతిలిఙ్గవాక్యేత్యాదిసూత్రపఠితలిఙ్గపరశ్చేతి భావః. అనుమానశబ్దేన హేతుత్వసిద్ధేరితిశబ్దవైయర్థ్యమిత్యత్రాహ (ఇతిశబ్ద ఇతి) ఇతిశబ్దార్థేనాన్వితం వాక్యార్థమాహ (ఇత్థమితి) పరమపురుషరూపత్వేన ప్రసిద్ధిం దర్శయతి (శ్రుతీతి) పరమాత్మపరత్వేన సాధితత్వాత్ *అగ్నిర్మూర్ధేత్యాదివాక్యముదాహృతం. ఇహ ద్యౌర్మూర్ధత్వేన శ్రూయతే-ఉదాహృతవాక్యే *అగ్నిర్మూర్ధేతి-తత్కథమైకార్థ్యమిత్యత్రాహ (అగ్నిరిహేతి) పరమాత్మనస్తథావిధరూపవత్త్వే స్మృతిముదాహరతి (స్మరన్తి చేతి) *యస్యాగ్నిరాస్యమిత్యత్రాగ్నిశబ్దః ప్రసిద్ధాగ్నిపరః-ద్యౌర్మూర్ధేతి పృథగుక్తేః. శ్రుతిస్మృతిష్వభిజ్ఞాతస్య రూపస్య ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వం దర్శయతి (ఇహ చేతి) నన్వత్ర *అగ్నిర్మూర్ధేత్యాదావివ ద్యుప్రభృతిపృథివ్యన్తానాం మూర్ధాదిపాదాన్తావయవత్వేన సంభూయోపదేశో న దృశ్యత ఇతి శఙ్కాయాం విప్రకీర్ణప్రతిపాదనహేతుమాహ (తథాహీతి) (విశేషప్రశ్నాన్యథాఽనుపపత్త్యేతి) న హ్యాత్మబ్రహ్మాదిశబ్దైః ప్రశ్నః కృతః-వైశ్వానరశబ్దేన హి ప్రశ్నః. అనేన ద్యుప్రభృతీనామపూర్వనామనిర్దేశహేతుశ్చోక్తో భవతి-అజ్ఞాతాంశః సర్వోపిహ్యుపదేష్టవ్యః. (గుణనామధేయానీతి) ద్యౌర్నక్షత్రాదితేజస్వినీతి సుతేజాః. ప్రకాశకస్యాదిత్యస్య విశ్వం రూపం-ప్రకాశ్యం-తస్మాత్ ఆదిత్యో విశ్వరూపః. వాయుర్వివిధగతిస్వభావత్వాత్ పృథగ్వర్త్మా. ఆకాశో భూతాన్తరేభ్యో మహత్త్వాత్ బహులః. ఆపో వేగవత్త్వాద్రయిః. రయో హి వేగః-ఇత్యాకారా

సన్దేహో మధ్యకాయ ఉచ్యతే. అతఏవమ్భూతద్యుమూర్ధత్వాదివిశిష్టం పరమపురుషస్యైవరూపమితి వైశ్వానరః పరమపురుషఏవ..

పునరప్యనిర్ణయమేవాశఙ్క్య పరిహరతి.

౨౭॥ సూ. శబ్దాదిభ్యోఽన్తఃప్రతిష్ఠానాచ్చ నేతిచేన్న తథాదృష్ట్యుపదేశాదసమ్భవాత్పురుషమపిచైనమధీయతే॥ యదుక్తం వైశ్వానరః పరమాత్మేతి నిశ్చీయత ఇతి-తన్న-శబ్దాదిభ్యోఽన్తఃప్రతిష్ఠానాచ్చ జాఠరస్యాప్యగ్నేరిహ ప్రతీయమానత్వాత్. శబ్దస్తావద్వాజినాం వైశ్వానరవిద్యాప్రకరణే*సఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానరఇతి వైశ్వానరసమానాధికరణతయాఽగ్నిరితిశ్రూయతే,-అస్మిన్ప్రకరణే చ*హృదయం గార్హపత్యో మనోఽన్వాహార్యపచన ఆస్యమాహవనీయ ఇతి వైశ్వానరస్య హృదయాదిస్థస్యాగ్నిత్రయకల్పనం క్రియతే,- *తద్యద్భక్తం ప్రథమమాగచ్ఛేత్తద్ధోమీయం సయాం ప్రథమామాహుతిం జుహుయాత్తాం జుహుయాత్ ప్రాణాయస్వాహేత్యాదినా ప్రాణాహుత్యాధారత్వం చ వైశ్వానరస్యావగమ్యతే, తథా వైశ్వానరస్యాస్మిన్పురుషేఽన్తఃప్రతిష్ఠానం వాజసనేయినస్సమామనన్తి *సయో హైతమేవమగ్నిం వైశ్వానరం పురుషవిధం పురుషేఽన్తఃప్రతిష్ఠితం వేదేతి,. అతోఽగ్నిశబ్దసామానాధికరణ్యా, దగ్నిత్రేతాపరికల్పనా, త్ప్రాణాహుత్యాధారభావా,దన్తఃప్రతిష్ఠానా, చ్చ వైశ్వానరస్య జాఠరత్వమపి ప్రతీయత ఇతి నైకాన్తతః పరమాత్మత్వమితి చేత్.

స్తత్వం ఛాన్దసం. రైరూపధనప్రాప్తిహేతుత్వాద్వా రయిః. పృథివీ ప్రాణ్యాధారత్వాత్ ప్రతిష్ఠేతి భావః. శ్రుతిస్థం సందేహశబ్దం వ్యాచష్టే (సన్దేహో మధ్యకాయ ఇతి) మధ్యం హి పూర్వాపరాంశసాధారణ్యాత్ కుత్రానుప్రవిష్టమితి సందిహ్యతే. ఏతజ్జ్ఞాపయితుం మధ్యకాయ ఇతి వ్యాఖ్యాతం-నతు నాభిరితి. గుణనామధేయానీత్యనేనాన్యదపి ప్రయోజనం ఫలితం- న కేవలం నామధేయాని-అపితు గుణనామధేయాని-తత్తద్గుణకత్వం మూర్ధాదిత్వేనోపదిష్టానాం ద్యుప్రభృతీనామనుసంధేయమిత్యర్థః. అత్రాయమభిప్రాయః-వాజసనేయకే మూర్ధభూతాయా దివోఽతిష్ఠాత్వముక్తం-నతు సుతేజస్త్వం. చక్షుర్భూతస్యాదిత్యస్య సుతేజస్త్వముక్తం- నతు విశ్వరూపత్వం. నచైతావతా విద్యాభేదః-తత్తన్నామధేయోపస్థాపితగుణేష్వేవ తాత్పర్యసంభవాత్, అతీత్యస్థితత్వం హి దివోఽతిష్ఠాత్వం- తచ్చ సర్వోత్కృష్టత్వం- తచ్చ నక్షత్రాదితేజశ్శాలిత్వరూపమిత్యేకగుణత్వేన ఫలితమిత్యవిరోధః. ఆదిత్యస్య చ సుతేజస్త్వఫలరూపం విశ్వరూపత్వం- తద్ధి విశ్వనిరూపకత్వం- విశ్వప్రకాశకత్వం. అతోఽనర్థాన్తరతయా ఫలితం- అతో న విద్యాభేద ఇతి. ఏత[illegible]భిప్రాయేణ గుణనామధేయానీత్యుక్తం.——పరమాత్మనస్త్రైలోక్యశరీరత్వవిషయం *ద్యాం మూర్ధానమిత్యాదిస్మృతివచనం స్వమూలత్వేన వైశ్వానరవిద్యాయాః పరమాత్మవిషయత్వం కల్పయతీతి వ్యాఖ్యానమనుపపన్నం- స్మృతివచనం హి స్వమూలత్వేన శ్రుతిం కల్పయతి-నతు వైశ్వానరవిద్యామేవ కల్పయితుం ప్రభవతి - శ్రుత్యన్తరసంభవేన కల్పకస్యాన్యథాసిద్ధత్వాత్. అస్తి హి *అగ్నిర్మూర్ధా చక్షుషీ చన్ద్రసూర్యావిత్యాది శ్రుతిస్తన్మూలతయా సంభావ్యమానా. తస్మాదాభ్యాం శ్రుతిస్మృతిభ్యామైకార్థ్యప్రత్యభిజ్ఞానమేవాస్మిన్సూత్రే హేతుతయా వివక్షితం. స్మర్యమాణశబ్దశ్చ ప్రత్యభిజ్ఞాయమానోపస్థాపకః- తర్కపాదే *అనుస్మృతేశ్చేత్యత్రానుస్మృతిశబ్దస్య ప్రత్యభిజ్ఞాపరత్వేన సూత్రకారైః ప్రయుక్తత్వాత్..............................

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (పునరపీతి) అర్థచతుష్టయే ప్రయోగసాధారణ్యాదనిర్ణయః పూర్వముక్తః-ఇదానీం తు విశేషకధర్మాణాం బ్రహ్మశబ్దాదీనాం తత్తదనురూపవిశేషకాచ్ఛబ్దాదేః ప్రతిరోధాదనిర్ణయో వివక్షితః.

౨౭॥ సూ. శబ్దాదిభ్యోఽన్తఃప్రతిష్ఠానాచ్చ నేతి చేన్న తథాదృష్ట్యుపదేశాదసంభవాత్ పురుషమపిచైనమధీయతే॥ నేతిపదం వ్యాచష్టే (యదుక్తమిత్యాదినా) శ్రుత్యన్తరస్థహేత్వోరుభయోర్దూరస్థత్వాత్తౌ కణ్ఠోక్తౌ-ఏతత్ప్రకరణస్థమగ్నిత్రయకల్పనం ప్రాణాహుత్యాధారత్వం చాదిశబ్దోపాత్తం- సన్నికృష్టత్వాత్. ఏతదభిప్రాయేణ వాజినాం వైశ్వానరవిద్యాప్రకరణే, వాజసనేయినస్సమామనన్తీతి చోక్తం. (అస్మిన్ప్రకరణే చేతి) చశబ్దేన వాజినామప్యస్తీతి సూచితం. (అగ్నిత్రయకల్పనం క్రియత ఇతి) అగ్నిత్రయకల్పనేన హోమాధారత్వమాత్రం ఫలితం. హోమాధారత్వవిశేషమాహ (తద్యద్భక్తమితి) అగ్నిశబ్దనిర్దేశసహితమన్తఃప్రతిష్ఠానం వివక్షితం- అన్తఃప్రతిష్ఠత్వమాత్రం హి పరస్యాపి సంభవతి. *సయో హైతమేవమగ్నిం వైశ్వానరం పురుషవిధం పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితం వేదేతి హి శ్రూయతే. ఉక్తహేత్వనుక్రమేణ పూర్వపక్షత్వేన శఙ్కితమర్థముపసంహరతి (అత ఇతి) *శబ్దాదిభ్య ఇత్యాదిసూత్రఖణ్డం జాఠరశఙ్కామాత్రపరం- నతు దేవతాభూతపరం - అన్తఃప్రతిష్ఠానోపన్యాసాద్ధేత్వన్తరాణాం చ తత్సాహచర్యాత్. యద్యపి దేవతాయాః *అగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖం ప్రావిశదితి ముఖే ప్రవేశోఽవగమ్యతే- తథాపి పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితత్వం న స్వరసం. జాఠరస్య హి తత్స్వరసతః ప్రతీయతే - *సోఽగ్ర భుగ్విభజంస్తిష్ఠన్నాహారమజరః కవిః। సంతాపయతి స్వం దేహమాపాదతలమస్తకమితి కృత్స్నదేహవ్యాప్తత్వాత్తస్య. భూతతృతీయస్య తు పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితత్వం తదేకదేశభూతజాఠరద్వారకమితి వక్తవ్యం-అత స్తచ్చక్లిష్టం. అతోఽన్తః ప్రతిష్ఠానసహచరైస్తైర్హేతుభిః జాఠరభావశ్శఙ్కిత ఇహ సూత్రే. అత ఏవ హి దేవతాభూతతృతీయయోస్సూత్రాన్తరేణ వ్యుదాసః - న త్వేతస్మిన్నేవ సూత్రే ఖణ్డాన్తరేకృతః. ఏ

తన్న- (తథాదృష్ట్యుపదేశాత్) పూర్వోక్తస్య త్రైలోక్యశరీరస్య పరస్య బ్రహ్మణో వైశ్వానరస్య జాఠరాగ్నిశరీరతయా తద్విశిష్టస్యోపాసనోపదేశాత్. అగ్నిశబ్దాదిభిర్హి న కేవలో జాఠరః ప్రతిపాద్యతే - అపితు జాఠరాగ్నివిశిష్టః పరమాత్మా. కథమిదమవగమ్యత ఇతి చేత్. (అసమ్భవాత్) జాఠరస్య కేవలస్య త్రైలోక్యశరీరత్వాసమ్భవాత్ త్రైలోక్యశరీరతయా ప్రతిపన్న వైశ్వానర సమానాధికరణో జాఠరవిషయతయా ప్రతీయమానోఽగ్నిశబ్దో జాఠరశరీరతయా తద్విశిష్టం పరమాత్మానమేవాభిదధాతీత్యర్థః. యథోక్తం భగవతా *అహం వైశ్వానరో భూత్వా ప్రాణినాం దేహమాశ్రితః। ప్రాణాపానసమాయుక్తః పచామ్యన్నం చతుర్విధమితి- జాఠరానలశరీరో భూత్వేత్యర్థః. అతస్తద్విశిష్టస్యోపాసనమత్రోపదిశ్యతే. కించ - పురుషమపి చైనమధీయతే వాజసనేయినః *స ఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానరో యత్పురుష ఇతి. నహి జాఠరస్య కేవలస్య పురుషత్వం. పరమాత్మన ఏవ హి నిరుపాధికం పురుషత్వం - యథా *సహస్రశీర్షా పురుషః *పురుష ఏవేదం సర్వమిత్యాదౌ. ....

౨౮॥ సూ. అత ఏవ న దేవతా భూతం చ॥ ఉక్తేభ్య ఏవ హేతుభ్యో దేవతాయాశ్చ తృతీయస్య మహాభూతస్యాపి న వైశ్వానరత్వప్రసఙ్గః. ....

వంశఙ్కితం జాఠరవిషయత్వం పరిహరతి (తన్నేతి) హేత్వాకాఙ్క్షాయాం సూత్రఖణ్డాన్తరస్థం హేతువాచిపదముపాదత్తే (తథాదృష్ట్యుపదేశాదితి) *యస్యాగ్నిశ్శరీరమితి శ్రుత్యభిప్రాయేణాహ (జాఠరాగ్నిశరీరతయేతి) ఉపాసనశబ్దేన సూత్రదృష్టిశబ్దవ్యాఖ్యానం- *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః * తస్మిన్దృష్టే పరావర ఇతి శ్రౌతప్రయోగాత్, *వైశ్వానరముపాస్త ఇతి చాత్ర శ్రూయతే. నను దృష్టిశబ్దోఽతస్మింస్తథాత్వానుసంధానపరః కిం న స్యాత్. నైవం- పరమార్థవిషయత్వే సమ్భవత్యపరమార్థవిషయత్వాశ్రయణాయోగాత్. ద్యుమూర్ధత్వాదికం హి జాఠరేఽత్యన్తబాధితం - అత ఏవ హి న *మనో బ్రహ్మేత్యాదిదృష్టితుల్యత్వశఙ్కా. తత్తుల్యత్వం చ గత్యన్తరే సంభవత్యయుక్తం. జాఠరాగ్నిశరీరతయేత్యనేన పరమార్థవిషయసమ్భవశ్చ దర్శితః. ఉత్కృష్టే పరమాత్మన్యపకృష్టాగ్నిదృష్ట్యయోగాచ్చ న పరస్మిన్నగ్నిదృష్టిః. అగ్నౌ పరమాత్మదృష్టిపరత్వం తు పరమాత్మత్వసమర్థనపరసూత్రతాత్పర్యవిరుద్ధం. అతః పరమాత్మలిఙ్గానాం జాఠరలిఙ్గానాం చ దర్శనాద్విశిష్టోపాసనపరత్వమభ్యుపగన్తవ్యం- యథా ప్రతర్దనవిద్యాయామితి వాక్యార్థః. విశిష్టప్రతిపాదనేనైవ హి విశిష్టోపాసనపరత్వమిత్యత్రాహ (అగ్నిశబ్దాదిభిర్హీతి) ఆదిశబ్దేన ప్రాణాహుత్యాధారత్వాదికం గృహ్యతే. జాఠరః ప్రతిపాద్యతే- జ్ఞాప్యత ఇత్యర్థః. అగ్నిశబ్దత్రేతాకల్పనాదిలిఙ్గాన్వితేన వాక్యేన పరమాత్మాఽభిధీయత ఇతి వార్థః. తదా త్రేతాకల్పనాదినా అగ్నిద్వారా పరమాత్మా విశేష్యతే. అసమ్భవాదితిపదస్యాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (కథమితి) కేవలాగ్నౌ ప్రసిద్ధస్య కథం తద్విశిష్టపరత్వమిత్యర్థః. జాఠరస్య త్రైలోక్యశరీరత్వాసమ్భవోఽస్తు - తతః కిమగ్నిశబ్దస్య విశిష్టపరత్వ ఇత్యత్రాహ (త్రైలోక్యేతి) జాఠరవిషయతయా ప్రసిద్ధస్య శబ్దస్య తద్విశిష్టే పరమపురుషే ప్రవృత్తిం స్మృత్యా ద్రఢయతి (యథోక్తమితి) సూత్రఖణ్డమవతారయతి (కించేతి) *అపి చేత్యత్ర విభక్తశ్చశబ్దో హేతుసముచ్చయార్థ ఇతి భావః. న కేవలమగ్నిత్వం, పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితత్వం, చ- కింతు పురుషశబ్దవాచ్యతయాప్యధీయత ఇత్యభిప్రాయేణాహ (పురుషమపి చేతి) పురుషత్వం- పురుషశబ్దవాచ్యత్వం. (నిరుపాధికమితి) జీవస్య పురుషశబ్దవాచ్యత్వం *ద్వావిమౌ పురుషౌ లోకే *ప్రధానపురుషావేతావిత్యాదిషు ప్రధానాదిపదాన్తరసమభివ్యాహారాక్షరత్వాద్యుపాధినా శ్రీయతే- న తు స్వతః. అతః పురుషశబ్దవాచ్యత్వం పరమాత్మన ఏవ నిరుపాధికం. అతో జాఠరస్య పురుషత్వం దూరతో నిరస్తమితి భావః. *స ఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానరో యత్పురుష ఇతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్, తస్య చ ప్రాపకప్రమాణసాపేక్షత్వాత్, పరమాత్మన ఏవ నిరుపాధికపురుషత్వవిషయాం ప్రమాణతః ప్రసిద్ధిం దర్శయతి (యథేతి) అగ్నిశబ్దః త్రేతాకల్పనాదిలిఙ్గత్రయం జాఠరవిషయత్వసాధకం శఙ్కితం - తత్ర పురుషశబ్దస్త్రైలోక్యశరీరత్వాసమ్భవరూపమేకం లిఙ్గం చ పరమాత్మవిషయత్వసాధకముక్తం. తత్ర *తథా దృష్ట్యుపదేశాదిత్యనేనాగ్నిశబ్దలిఙ్గత్రయయోరన్యథాసిద్ధిర్దర్శితా- అసంభవలిఙ్గపురుషశబ్దయోరనన్యథాసిద్ధతయా ప్రాబల్యం స్థితం. అత ఏవ *పురుషమపి చైనమధీయత ఇతి సూత్రఖణ్డం నాన్తః ప్రతిష్ఠానమాత్రపరిహారపరం - తథా దృష్ట్యుపదేశాదిత్యనేనైవాన్తః ప్రతిష్ఠానస్య హేత్వన్తరాణాం చాన్యథాసిద్ధేర్దర్శితత్వాద్, అసంభవహేతౌ చ సతి అన్తః ప్రతిష్ఠానస్య దుర్బలత్వాన్, నిరుపాధికపురుషత్వశ్రవణే సతి హేత్వన్తరాణామపి దుర్బలత్వాచ్చ. అతో యథోక్తా ఏవ శఙ్కాపరిహారౌ..........................

౨౮॥ సూ. అత ఏవ న దేవతా భూతం చ॥ జాఠరప్రసిద్ధిశఙ్కా పూర్వసూత్రే పరిహృతా - తద్వ్యతిరిక్తార్థద్వయశఙ్కాఽత్ర పరిహ్రియతే. దేవతాభూతతృతీయయోర్జాఠరవత్ పరిచ్ఛిన్నత్వాభావాత్ త్రైలోక్యశరీరత్వోపపత్తిః- దేవతాయా అధిష్ఠాతృతయా త్రైలోక్యశరీరత్వం- మహాభూతతృతీయస్య చ త్రివృత్కృతస్య త్రైలోక్యరూపేణ పరిణతత్వాత్ సముదితస్య ద్యావాపృథివ్యాదయో మూర్ధపాదాద్యవయవాస్స్యుః- అతస్త్రైలోక్యశరీరత్వకల్పనోపపత్తిరిత్యసంభవాక్షేపేణాధికాశఙ్కా. (ఉక్తేభ్య ఏవ హేతుభ్య ఇతి) ఆత్మబ్రహ్మపురుషశబ్దనిర్దేశాసంకుచితఫలావాప్తిసర్వపాపప్రదాహాదయః సర్వే హేతవః తయోరనుపపన్నా ఇతి పరిహార ఇత్యభిప్రాయః. ....

౨౯॥ సూ. సాక్షాదప్యవిరోధం జైమినిః॥ వైశ్వానరసమానాధికరణస్యాగ్నిశబ్దస్య జాఠరాగ్నిశరీరతయా తద్విశిష్టస్య పరమాత్మనో వాచకత్వం, తస్యైవ పరమాత్మన ఉపాస్యత్వం, చోక్తం. జైమినిస్త్వాచార్యో వైశ్వానరశబ్దవదగ్నిశబ్దస్యాపి పరమాత్మన ఏవ సాక్షాత్ - అవ్యవధానేన వాచకత్వే న కశ్చిద్విరోధ ఇతి మన్యతే. ఏతదుక్తం భవతి - యథా వైశ్వానరశబ్దస్సాధారణోఽపి పరమాత్మాసాధారణధర్మవిశేషితో విశ్వేషాం నరాణాం నేతృత్వాదినా గుణేన పరమాత్మానమేవాభిదధాతీతి నిశ్చీయతే - ఏవమగ్నిశబ్దోఽప్యగ్రనయనాదినా యోగేనైవ గుణేన యోగాజ్జ్వలనే వర్తతే - తస్యైవ గుణస్య నిరుపాధికస్య కాష్ఠాగతస్య పరమాత్మని సమ్భవాదస్మిన్ప్రకరణే పరమాత్మాసాధారణధర్మవిశేషితః పరమాత్మానమేవాభిధత్త ఇతి. ....

౨౯॥ సూ. సాక్షాదప్యవిరోధం జైమినిః॥ సూత్రార్థస్య సంగతత్వాయ పూర్వోక్తమనువదతి (వైశ్వానరేతి) *తథా దృష్ట్యుపదేశాదిత్యనేన సంగతిరిత్యర్థః. అక్షరార్థమాహ (జైమినిరితి) అగ్నివైశ్వానరశబ్దయోరుభయోరపి సాక్షాత్పరమాత్మప్రతిపాదకత్వపరమిదం సూత్రం పరైర్వ్యాఖ్యాతం- తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (వైశ్వానరశబ్దవదితి) వైశ్వానరశబ్దస్య పక్షభూతస్య బహ్వర్థసాధారణస్యాగ్నిశబ్దసామానాధికరణ్యేన వినా జాఠరవిషయత్వనిశ్చయాయోగాత్ తదుపపాదకత్వేన హ్యగ్నిశబ్దః ప్రకృతః- అత ఉపపాదకస్యైవాన్యథాసిద్ధిర్వక్తవ్యా- న తూపపాద్యస్య-ఉపపాదకాన్యథాసిద్ధౌ హ్యుపపాద్యం స్వయమేవ న భవతి. అత ఉపపాదకాగ్నిశబ్దస్యైవ జాఠరవిశిష్టపరమాత్మవిషయత్వముక్తం *తథా దృష్ట్యుపదేశాదితి. అత ఇహాపి తస్యైవాగ్నిశబ్దస్య ప్రకారాన్తరేణ పరమాత్మపరత్వముచ్యత ఇతి వైశ్వానరశబ్దో దృష్టాన్తతయోదాహర్తవ్యః. తస్య చ తథాత్వం సిద్ధం - వైశ్వానరశబ్దస్తావత్ పరమాత్మని ప్రయుక్తః. న చ క్లిష్టా నేయరూఢిమాశ్రిత్యాపర్యవసానాద్వైశ్వానరశరీరకః పరమాత్మాఽభిధేయః - అగ్నిశబ్దేనైవాగ్నిశరీరకే పరమాత్మన్యభిహితే * అగ్నిర్వైశ్వానర ఇత్యేకవాక్యస్థవైశ్వానరశబ్దస్యాగ్నిశరీరకవాచిత్వే పునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. న చావ్యవధానేన పరమాత్మని రూఢ్యన్తరం కల్ప్యం - అవయవశక్త్యైవ ప్రయోగేఽన్యథాసిద్ధేః ప్రోక్షణీన్యాయేన సముదాయశక్తికల్పనానుపపత్తేః. అతోఽగ్నిశబ్దసమానాధికరణవైశ్వానరశబ్దస్యావయవశక్త్యా పరమాత్మవిషయత్వే వాక్యాన్తరేష్వప్యేకప్రయోజకత్వాయావయవశక్త్యైవ వృత్తిరాస్థేయేత్యభిప్రాయేణావ్యవధానేన వాచకత్వే వైశ్వానరశబ్దో దృష్టాన్తతయోక్తః వైశ్వానరశబ్దవదితి. సాక్షాదితి వ్యాఖ్యేయపదం. సాక్షాచ్ఛబ్దస్య విశదతరత్వేఽపి ప్రయోగాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (అవ్యవధానేనేతి) వైశ్వానరశబ్దస్యావయవశక్త్యా వృత్తిః కథం. న తావదయం శబ్దః *ఖిదాదిభ్యోఽఞ్ *ఋష్యన్ధకవృష్ణికురుభ్యశ్చేత్యనుశాసనానుసారేణ ఖిదాద్యఞన్తః ఋష్యణన్తో వా-తయోరపత్యార్థత్వాత్, పరమాత్మనశ్చ విశ్వానరసంజ్ఞం కంచిత్ప్రత్యపత్యత్వాభావాత్,. విశ్వానరశబ్దస్య పురుషసమష్టివాచకత్వేఽపి తదపత్యత్వాయోగాత్ ఖిదాద్యఞన్తత్వమృష్యణన్తత్వం చాయుక్తం. అతో గుణాన్తరయోగో వక్తవ్యః. తత్ర వైశ్వానరశబ్దస్య కేన గుణేన వృత్తిః. తద్వదగ్నిశబ్దః కేన గుణయోగేన వర్తతే. తేన తస్య పరమాత్మన్యవ్యవధానేన వృత్తిః కథమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) (నేతృత్వాదినేతి) ఆదిశబ్దేన విశ్వైర్నరైర్నేయత్వం- ప్రాప్యత్వం వివక్షితం. (అగ్రనయనాదినేతి) ఆదిశబ్దేనాగ్రత్వేన ప్రాప్యత్వం వివక్షితం. యథా నిరాహుః- *వైశ్వానరః కస్మాత్ విశ్వాన్నరాన్నయతి విశ్వ ఏనం నరా నయన్తీతి వా విశ్వానర ఏవ వైశ్వానరః రాక్షసో వా యసః ఇతివత్ రక్ష ఏవ హి రాక్షసః వయస ఏవ హి వాయసః యథా చాగ్నిః కస్మాత్ అగ్రణీర్భవతి అగ్రం నీయతే అగ్రం నయతి సన్నమయతి సన్నమనో క్నౌ ప్రసన్నో భవతీతి స్థూలాద్యష్టివిధిరితి. అవ్యవధానమాహ (తస్యైవేతి) (కాష్ఠాగతస్యేతి) అగ్నిశబ్దావయవార్థస్య బ్రహ్మణి పుష్కలత్వాత్ బ్రహ్మశబ్దరూఢిర్నత్యాజ్యా- బ్రహ్మశబ్దావయవార్థపౌష్కల్యస్యాగ్నావసంభవాదగ్నిశబ్దరూఢిరేవ త్యాజ్యేతి భావః. (పరమాత్మాసాధారణధర్మవిశేషిత ఇతి) ఉపక్రమాద్యానుగుణ్యాచ్చ బ్రహ్మశబ్దః ప్రబలః - అగ్నిశబ్దస్తు తదనుగుణార్థో నేయ ఇతి భావః. నన్వగ్నిశరీరకతయాఽనుసన్ధానే సాక్షాదేవాగ్రనయనాదిగుణకత్వానుసన్ధానే చ విద్యాభేదస్స్యాత్. న చ వాచ్యమేకస్యామేవ విద్యాయామేకస్మిన్ కర్మణి వ్రీహియవయోరివాగ్నిశరీరకత్వస్యాగ్రనయనాదిగుణకత్వస్య చ వికల్పేన ప్రాప్తిః- వికల్పశ్చ తయోస్తుల్యబలత్వాదవర్జనీయః- అగ్నిశరీరకత్వపరిగ్రహే రూఢ్యపరిత్యాగాదవిలమ్బః- అర్థానుపపత్త్యా పరమాత్మపర్యన్తత్వనిర్ణయ ఇతి విశేష్యప్రతిపత్తిర్విలమ్బితా - అగ్రనయనాదిగుణకత్వపక్షే రూఢార్థానుపపత్త్యాఽవయవార్థప్రతిపత్తిర్విలమ్బితా-అవయవశక్త్యుపస్థాపితగుణస్య విశేష్యప్రతిపత్తిస్త్వవిలమ్బితా-గుణస్యాద్వారకతయాఽన్వయసమ్భవాత్ - అతః పక్షద్వయేఽపి విలమ్బావిలమ్బసామ్యాత్తుల్యబలత్వమితి వికల్ప ఇతి. ఏకేనైవ వాక్యేన వైకల్పికార్థద్వయవిధానానుపపత్తేః. వ్రీహియవయోర్హి వాక్యభేదేన ప్రాప్తిః. ఉచ్యతే- నాత్ర విద్యాభేదప్రసఙ్గః- అస్య సూత్రస్య బ్రహ్మాగ్నిశబ్దయోస్తుల్యతాప్రతిక్షేపపరత్వేనోపాస్యాకారపరత్వాభావాత్. తథా హి- బ్రహ్మాగ్నిశబ్దయోర్ద్వయోరపి రూఢార్థద్వయావిరోధేన నిర్వాహః పూర్వముక్తః - రూఢార్థవిరోధాభ్యుపగమే నాన్యతరస్య యౌగికత్వే గ్రాహ్యేఽపి న బ్రహ్మాగ్నిశబ్దయోస్తుల్యత్వాదశక్యనిర్ణయత్వం వాచ్యం - ఉపక్రమాద్యానుగుణ్యాదగ్నిశబ్దావయవార్థస్య బ్రహ్మణి పుష్కలతయా చ బ్రహ్మశబ్దప్రాబల్యాత్తద్విపరీతోఽగ్నిశబ్దో దుర్బలత్వాద్యౌగిక ఇతి హి సూత్రతాత్పర్యం. ఏవం వా- అస్యాం విద్యాయామగ్నిశరీరత్వానుసన్ధానమేవ సూత్రకారమతం *తథా దృష్ట్యుపదేశాదితి దర్శితం - జైమినిమతం తు సామాన్యేన పరమాత్మపరతయా తాత్పర్యలిఙ్గైరవగతేషు ప్రకరణేష్వర్థాన్తరరూఢశబ్దానాం పరమాత్మపరత్వేఽవశ్యంభావిని సతి అవయవశక్త్యా సాక్షాదేవ తత్పరత్వం వర్ణనీయమిత్యేవంరూపం నైతత్ప్రకరణవిశేషమాత్రవిషయం. అస్య చ న్యాయస్య సామాన్యేనోపజీవ్యతయాయత్ర క్వచిద్వక్తవ్యత్వే సతి అత్ర పరమాత్మపర్యన్తనిర్వాహప్రసఙ్గాదిహాభ్యధాయి-

*యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమిత్యపరిచ్ఛిన్నస్యపరస్య బ్రహ్మణో ద్యుప్రభృతిపృథివ్యన్తప్రదేశసమ్బన్ధిన్యామాత్రయాపరిచ్ఛిన్నత్వం కథముపపద్యతే - తత్రాహ.

౩౦॥ సూ. అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్యః॥ ఉపాసకాభివ్యక్త్యర్థం ప్రాదేశమాత్రత్వం పరమాత్మన ఇత్యాశ్మరథ్య ఆచార్యో మన్యతే - ద్యౌర్మూర్ధా ఆదిత్యశ్చక్షుర్వాయుః ప్రాణ ఆకాశో మధ్యకాయ ఆపో వస్తిః పృథివీ పాదావితి ద్యుప్రభృతిప్రదేశసమ్బన్ధిన్యామాత్రయాపరిచ్ఛిన్నత్వం కృత్స్నమభివ్యాప్తవతో విగతమానస్య హ్యభివ్యక్తేరేవ హేతోర్భవతి. ....

మూర్ధప్రభృత్యవయవవిశేషైః పురుషవిధత్వం పరస్య బ్రహ్మణః కిమర్థమితి చేత్ - తత్రాహ.

౩౧॥ సూ. అనుస్మృతేర్బాదరిః॥ తథోపాసనార్థమితి బాదరిరాచార్యో మన్యతే. *యస్త్వేతమేవమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే స సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తీతి బ్రహ్మప్రాప్తయే హ్యుపాసనముపదిశ్యతే. ఏతమేవమితి-ఉక్తప్రకారేణ పురుషాకారమిత్యర్థః. సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మసు వర్తమానం యదన్నం- భోగ్యం తదత్తి- సర్వత్ర వర్తమానం స్వత ఏవానవధికాతిశయానన్దం బ్రహ్మానుభవతి. యత్తు సర్వైః కర్మవశ్యైరాత్మభిః ప్రత్యేకమనన్యసాధారణమన్నం భుజ్యతే - తన్ముముక్షుభిస్త్యాజ్యత్వాదిహ న గృహ్యతే. ....

యది పరమాత్మా వైశ్వానరః- కథం తస్య జఠరః ప్రభృతీనాం వేద్యాదిత్వోపదేశః - యావతా జాఠరాగ్నిపరిగ్రహ ఏవైతదుపపద్యత ఇత్యత్రాహ.

౩౨॥ సూ. సమ్పత్తేరితి జైమినిస్తథా హి దర్శయతి॥ అస్య పరమాత్మన ఏవ వైశ్వానరస్య ద్యుప్రభృతిపృథివ్యన్తశరీరస్య సమారాధనభూతాయాః ఉపాసకైరహరహః క్రియమాణాయాః ప్రా

సత్త్వే తద్విద్యాయా అసాధారణత్వాత్. అత ఏవ హ్యవయవశక్త్యా అ-కాశశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. సామాన్యేనోపజీవ్యస్యాన్యాయస్యేహాప్యుపజీవ్యత్వాద్విద్యాభేద ఇతి చేన్న-చిదచిద్విశేషాసాధారణలిఙ్గాన్వితేషు వాక్యేషు తచ్ఛరీరత్వాశ్రయణస్య న్యాయ్యత్వే నాస్య న్యాయస్య చిదచిదసాధారణలిఙ్గరహితవాక్యవిషయత్వాత్. అత్ర చ జాఠరలిఙ్గాన్యుపలభ్యన్తే- అత ఏవ హి సూత్రకారస్తథా దృష్ట్యుపదేశాదిలిఙ్గ్వ్యపతముక్తవాన్. యథా న ద్వితీయేతి కృత్వా అవఘాతాదీనాం వ్రీహిశేషత్వం చిన్తితం- తద్వజ్జాఠరలిఙ్గాభావేన తద్విశిష్టత్వాసంభవే ఏవ పరమాత్మపరత్వం సిధ్యతీత్యన్వారుహ్యాదర్శితం జైమినిమతం. అతో న విద్యాభేదః. ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యస్త్వేతమితి)

౩౦॥ సూ. అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్యః॥ పరిచ్ఛిన్నత్వం మహాభూతతృతీయదేవతయోరేవ సమ్భవతీతి శఙ్కాపరిహారార్థమిదం సూత్రం. అభివ్యక్త్యర్థం- బుద్ధిసౌకర్యాయేత్యర్థః. పరిచ్ఛిన్నత్వే హి బుద్ధిసౌకర్యం స్యాత్. ఉక్తమర్థం వివృణోతి (ద్యౌర్మూర్ధేత్యాదినా) ద్యుప్రభృతిప్రదేశేత్యాదినా ప్రాదేశమాత్రశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. *అభివిమానమిత్యత్రాభిశబ్దం వ్యాచష్టే (కృత్స్నమభివ్యాప్తవత ఇతి) విమానశబ్దం వ్యాచష్టే (విగతమానస్యేతి)

ఉత్తరసూత్రస్య శఙ్కామాహ (మూర్ధప్రభృతీతి) ప్రాకృతమూర్ధాదిద్రవ్యావయవత్త్వమప్రాకృతరూపస్య పరమాత్మనో న సంభవతి - అపి తు దేవతాయా ఏవ సంభవతీత్యభిప్రాయః.

౩౧॥ సూ. అనుస్మృతేర్బాదరిః॥ ప్రాకృతమూర్ధాద్యవయవత్త్వాసంభవపరిహారార్థత్వాభిప్రాయేణ సూత్రం వ్యాచష్టే (తథేత్యాదినా) అనుస్మృతిః- ఉపాసనం. ఉపాసనార్థం పురుషవిధత్వమిత్యర్థః. కథముపాసనార్థత్వం - బుద్ధ్యారోహార్థత్వం కిం న స్యాదిత్యత్రాహ (యస్త్వేతమితి) ఉదాహృతవాక్యే పురుషవిధత్వముపాస్యాకారతయా న ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (ఏతమేవమితి) అత్ర ముక్తిఫలవాచిశబ్దః క ఇత్యత్రాహ (సర్వేష్వితి) అన్నశబ్దస్య ప్రసిద్ధాన్నపరత్వానుపపత్తిమాహ (యత్త్వితి) ....

ఏవం పరమాత్మనో ద్యుప్రభృతిప్రదేశసంబన్ధిన్యామాత్రయాపరిచ్ఛిన్నత్వే పురుషవిధత్వే చ ప్రయోజనముక్తే న భూతతృతీయదేవతావ్యుదాసః కృతః. అథోత్తరసూత్రస్య జాఠరశఙ్కావ్యుదాసకత్వం దర్శయన్ తదవతారయతి (యదీతి) యావతా- ప్రత్యుతేత్యర్థః.

౩౨॥ సూ. సంపత్తేరితి జైమినిస్తథా హి దర్శయతి॥ కస్య సంపత్తిః- సా చ కీదృశీత్యపేక్షాయామాహ (అస్యేతి) సంపత్తిః-

ణాహుతేరగ్నిహోత్రత్వసమ్పాదనాయాఽయమురః ప్రభృతీనాం వేదిత్వాద్యుపదేశ ఇతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. తథాహి పరమాత్మోపాసనోచితమేవ ఫలం, ప్రాణాహుత్యా అగ్నిహోత్రసమ్పత్తిం చ దర్శయతీయం శ్రుతిః * స య ఇదమవిద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతి యథాఙ్గారానపోహ్య భస్మని జుహుయాత్తాదృక్తత్స్యాత్ అథ య ఏతదేవం విద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతి తస్య సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మసు హుతం భవతి తద్యథేషీకతూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేతైవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్త ఇతి. . . .

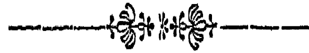
౩౩॥ సూ. ⁂ ఆమనన్తి చైనమస్మిన్ ॥ ⁂ (ఏనం) పరమపురుషం ద్యుమూర్ధత్వాది విశిష్టం వైశ్వానరం (అస్మిన్) ఉపాసకశరీరే ప్రాణాహుత్యాధారత్వాయ ఆమనన్తి చ * తస్య హ వా ఏతస్యాత్మనో వైశ్వానరస్య మూర్ధైవ సుతేజా ఇత్యాదినా. అయమర్థః-*యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్త ఇతి త్రైలోక్యశరీరస్య పరమాత్మనో వైశ్వానరస్యోపాసనం విధాయ *సర్వేషు లోకేష్విత్యాదినా బ్రహ్మప్రాప్తిం చ ఫలముపదిశ్య అస్యైవోపాసనస్యాఙ్గభూతం ప్రాణాగ్నిహోత్రం *తస్య హ వా ఏతస్యేత్యాదినోపదిశతి- యః పూర్వముపాస్యతయోపదిష్టో వైశ్వానరస్తస్యావయవభూతానగ్న్యాదిత్యాదీంత్సుతేజోవిశ్వరూపాదినామధేయానుపాసకశరీరే మూర్ధాదిపాదాన్తేషు సమ్పాదయతి. *మూర్ధైవ సుతేజాః - ఉపాసకస్య మూర్ధైవ పరమాత్మమూర్ధభూతా ద్యౌరిత్యర్థః. * చక్షుర్విశ్వరూపః - ఆదిత్య ఇత్యర్థః. *ప్రాణః పృథగ్వర్త్మా-వాయురిత్యర్థః. *సన్దేహో బహులః- ఉపాసకస్య మధ్యకాయ ఏవ పరమాత్మమధ్యకాయభూత ఆకాశ ఇత్యర్థః. *వస్తిరేవ రయిః - అస్య వస్తిరేవ తదవయవభూతా ఆప ఇత్యర్థః. *పృథివ్యేవ పాదౌ -అస్య పాదావేవ తత్పాదభూతా పృథివీత్యర్థః. ఏవముపాసకస్య శరీరే పరమాత్మానం త్రైలోక్యశరీరం వైశ్వానరం సన్నిహితమనుసన్ధాయ స్వకీయాన్యురోలోమహృదయమనఆస్యాని ప్రాణాహుత్యాధారస్య పరమాత్మనో వైశ్వానరస్య వేదిబర్హిర్గార్హపత్యాన్వాహార్యపచనాహవనీయానగ్నిహోత్రోపకరణభూతాన్పరికల్ప్య ప్రాణాహుతేశ్చాగ్నిహోత్రత్వం పరికల్ప్యైవం విధేన ప్రాణాగ్నిహోత్రేణ పరమాత్మానం వైశ్వానరమారాధయేదితి *ఉర ఏవ వేదిర్లోమాని బర్హిర్హృదయం గార్హపత్య ఇత్యాదినోపదిశ్యతే. అతః పరమాత్మా పురుషోత్తమ ఏవ వైశ్వానర ఇతి సిద్ధమ్. సమాప్తం వైశ్వానరాధికరణమ్. ....

సంపాదనం. అతస్మిన్ తత్కల్పనం. *తథా హి దర్శయతీతి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (తథేతి) (పరమాత్మోపాసనోచితమేవ ఫలమితి) అగ్నిహోత్రసంపత్తేః పరమాత్మసమారాధనార్థత్వం *తస్య సర్వేషు లోకేష్విత్యాద్యుక్తః ఫలవిశేష ఏవ జ్ఞాపయతీతి భావః. (స య ఇదమిత్యాది) ఇదమవిద్వాన్- ఇదం- ఉరః ప్రభృతీనామగ్నిహోత్రోపకరణతామజానన్. యః అగ్నిహోత్రం-ప్రాణాహుతిం. జుహోతి - అనుతిష్ఠతీత్యర్థః. *ఏతదేవం విద్వానిత్యత్రాప్యేవమర్థః. *సర్వేష్వాత్మసు హుతం భవతీతి - సర్వాత్మకభగవదారాధనేన సర్వమారాధితం భవతీతి హుతప్రకర్షోక్తిః. అస్యాగ్నిహోత్రస్య పరమాత్మారాధనత్వజ్ఞాపనార్థం తదఙ్గకపరోపాసనఫలం దర్శయతి (తద్యథేషీకేతి)..........................

పరస్యాత్మనో ద్యుప్రభృతిశరీరకత్వమయుక్తం- ఉపాసకస్య మూర్ధాద్యవయవానామేవ ద్యుప్రభృతిత్వేనోపాసనవిధానాదితిశఙ్కాయామాహ.

౩౩॥ సూ. ⁂ ఆమనన్తి చైనమస్మిన్ ॥ ⁂ ఏనమితి పదం వ్యాచష్టే (ద్యుమూర్ధత్వాదీతి) అన్వాదేశవిషయో హ్యేనాదేశః - అన్వాదేశః- అన్వాఖ్యానం. తస్మాదేనమితి పదముక్తధర్మోపేతముక్తధర్మిణం పరామృశతీతి భావః. ఉపాసకశరీరే ద్యుమూర్ధతాద్యనుసన్ధానం పరమాత్మనో ద్యుమూర్ధత్వాదేర్న విరోధి-ఉభయస్యాపి విహితత్వాత్. అత ఉపాసకశరీర ఏవ ద్యుమూర్ధత్వాద్యవయవత్వమిత్యవధారణకల్పనమయుక్తమిత్యర్థః. ఏనమిత్యత్ర గర్భితమర్థం వివృణ్వన్నుభయస్య విహితత్వముపపాదయతి (అయమర్థ ఇత్యాదినా) (బ్రహ్మప్రాప్తిం చ ఫలముపదిశ్యేతి) ఫలవత్సన్నిధావఫలం తదఙ్గమితి న్యాయాత్ బ్రహ్మప్రాప్తిఫలకత్వేనోక్తస్య వైశ్వానరోపాసనస్య ప్రాణాగ్నిహోత్రమఙ్గమిత్యభిప్రాయః. కథం ప్రాణాగ్నిహోత్రస్యాఫలత్వం- *అథ య ఏతదేవం విద్వాన్ * తద్యథేషీకతూలమిత్యాదినా తస్య హి ఫలం శ్రూయత ఇతి చేన్న- ప్రాణాహుతిమాత్రస్య సర్వపాపనివృత్తిపూర్వకాపరిచ్ఛిన్నఫలహేతుత్వాయోగాత్ అఙ్గభూతస్యాపి ప్రాణాగ్నిహోత్రస్యాఙ్గిద్వారా ముక్తిరేవ ఫలమితి జ్ఞాపయితుం *యస్త్వేతమేవమిత్యాదినోక్తవైశ్వానరోపాసనఫలాన్తర్గతానిష్టనివృత్త్యంశస్యోక్తతయాఽఙ్గిఫలవిరోధిఫలాశ్రవణేన *తస్య హ వా ఇత్యాదివాక్యప్రతిపన్నస్యాఙ్గభావస్యానపోదితత్వాత్. *తస్య హ వా ఇత్యాదివాక్యస్యార్థమాహ(యః పూర్వమితి)అవాన్తరవాక్యాని ప్రత్యేకం వ్యాచష్టే(మూర్ధైత్యాదినా)అధికరణార్థప్రతిపత్తిసౌకర్యార్థం పూర్వసూత్రవిషయవాక్యార్థం క్రమప్రాప్తసూత్రార్థేన సంగతముపన్యస్యతి(ఏవమిత్యాదినా)అధికరణార్థముపసంహరతి(అత ఇతి)...

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే
ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

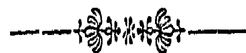

అభివ్యక్తిరనుస్మరణీయత్వం, ద్యుప్రభృతిషుమూర్ధత్వాదిసంపాదనం, మస్తకచిబుకాన్తరాళేపరస్యస్థితేర్జాబాలశ్రుత్యాప్రతిపాదన,మితి॥అభివ్యక్తేరిత్యాదిసూత్రచతుష్టయార్థఇతరైరుక్తః- తన్మతేసూత్రాణాంపరిహారణీయశఙ్కాయాఅభావాద్వైయర్థ్యమేవస్యాత్. అతోయథోక్తఏవార్థః.

వైశ్వానరాధికరణంసమాప్తమ్.

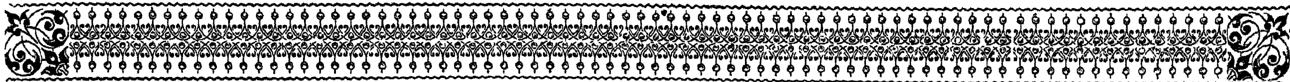
ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదరాజాచార్యపాదసేవాసమధిగత భగవద్రామానుజవిరచితశారీరక మీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణావిలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ప్రథమస్యాధ్యాయస్యద్వితీయఃపాదః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

ఏతత్పర్యన్తసూత్రసముదాయసఙ్ఖ్యా-౬౫.— సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా-౧౬.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ప్రథమాధ్యాయే— తృతీయపాదః.

ద్యుభ్వాద్యధికరణమ్.

౧॥ సూ. ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశబ్దాత్ ॥

ఆథర్వణికా అధీయతే *యస్మిన్ద్యౌః పృథివీ చాన్తరిక్షమోతం మనస్సహ ప్రాణైశ్చ సర్వైః తమేవైకం జానథ ఆత్మానమన్యా వాచో విముఞ్చథ అమృతస్యైష సేతురితి. తత్ర సంశయః కిమయం ద్యుపృథివ్యాదీనామాయతనత్వేన శ్రూయమాణో జీవః – ఉత పరమాత్మేతి. కిం యుక్తం. జీవ ఇతి. కుతః. *అరా ఇవ రథనాభౌ సంహతా యత్ర నాడ్యస్స ఏషోన్తశ్చరతే బహుధా జాయమాన ఇతి పరస్మిన్ శ్లోకే పూర్వవాక్యప్రస్తుతం ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనం యత్రేతి పునరపి సప్తమ్యన్తేన పరామృశ్య తస్య నాడ్యాధారత్వముక్త్వా పునరపి *స ఏషోన్తశ్చరతే బహుధా జాయమాన ఇతి తస్య బహుధా జాయమానత్వం చోచ్యతే- నాడీసమ్బన్ధో దేవాదిరూపేణ బహుధా జాయమానత్వం చ జీవస్యైవ ధర్మః. అస్మిన్నపి శ్లోకే * ఓతం మనస్సహ ప్రాణైశ్చ సర్వైరితి ప్రాణపఞ్చకస్య మనసశ్చాశ్రయత్వముచ్యమానం జీవధర్మ ఏవ. ఏవం జీవత్వే నిశ్చితే సతి ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనత్వాదికం యథాకథఞ్చిత్సఙ్గమయితవ్యమితి ……………………………

ఏవమస్పష్టజీవలిఙ్గకాని వాక్యాని పరమాత్మపరత్వేన నిర్ణీతాని. అథ స్పష్టజీవలిఙ్గకాని విచార్యన్త ఇతి పాదసఙ్గతిః. పూర్వస్మిన్నధికరణే ద్యుపృథివ్యాదిసంబన్ధినః పరమాత్మత్వముక్తం. ద్యుపృథివ్యాదిసంబన్ధిత్వం పరమాత్మవ్యతిరిక్తస్య దృశ్యత ఇతి శఙ్కయాఽనన్తరాధికరణారమ్భ ఇత్యవాన్తరసంగతిః. యద్వా- *అదృశ్యత్వాదిగుణక ఇత్యధికరణత్రైలోక్యశరీరత్వేన పరమాత్మత్వే సాధితే తచ్ఛరీరకత్వమపరమాత్మనోపి దృశ్యత ఇతి శఙ్కాయాం వైశ్వానరాధికరణం ప్రాప్తం- అథాస్యామేవోపనిషది కతిపయవాక్యానాం పరమాత్మవ్యతిరిక్తపరత్వశఙ్కాయామదృశ్యత్వాదిగుణకచిన్తనస్యాసమాప్తిబుద్ధ్యా తృతీయపాదాద్యాధికరణారమ్భ ఇత్యవాన్తరసంగతిః. అత్ర నిరసనీయజీవలిఙ్గానాం స్పష్టత్వాదిదమధికరణమదృశ్యత్వాదిగుణకనిరూపణాత్పృథక్కృత్య తృతీయపాదే నివేశితం- పాదభేదస్యస్పష్టాస్పష్టజీవలిఙ్గతానిబన్ధనత్వాత్.

౧॥ సూ. ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశబ్దాత్ ॥ ద్యుభ్వాద్యాయతనమిత్యేతావతి వక్తవ్యే పిద్యుభ్వాదీత్యుక్తేరయం భావః- ఊర్ధ్వా అధరాశ్చేతి కోటిద్వయాన్తర్గతా లోకాః- తత్ప్రదర్శనార్థా ద్యుభూశబ్దావితి. విషయమాహ (ఆథర్వణికా ఇతి) (తత్రేతి) కిం ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనం జీవః- ఉత పరమాత్మేతి విచారః. తదర్థం *యస్మిన్ద్యౌరిత్యాదివాక్యజాతం కిమదృశ్యత్వాదిగుణకప్రకరణాద్భిన్నం- ఉతాభిన్నం. తదర్థం మనః ప్రాణాదిసంబన్ధః కిముపకరణోపకరణిత్వలక్షణః- ఉతాధారాధేయభావలక్షణః. తదర్థం ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనత్వామృతసేతుత్వాదిధర్మాః కిం కర్మఫలాత్ జీవస్య సంభవన్తి- ఉత అనశ్వరా ఇతి. యదా కర్మఫలాత్ సంభవన్తి- తదా మనఆదిసంబన్ధస్య కరణతద్వత్తారూపతయా తస్య పరప్రకరణవిచ్ఛేదకత్వేన ద్యుభ్వాద్యాయతనం జీవస్స్యాత్. యదాఽమృతసేతుత్వాదయోఽనశ్వరా ధర్మాః- తదా మనఆదిసంబన్ధస్య ఆధారాధేయభావరూపత్వేన పరప్రకరణావిచ్ఛేదాద్ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనం పరమాత్మేతి ఫలితం స్యాత్. *అరా ఇవేత్యాదేరనన్తరశ్లోకస్య ద్యుభ్వాద్యాయతనవిషయత్వం దర్శయన్ జీవలిఙ్గమాహ (పూర్వవాక్యేతి) లిఙ్గాన్తరమాహ (పునరపి స ఏష ఇతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (నాడీసంబన్ధ ఇతి) నాడీనామిన్ద్రియసంబన్ధిత్వేన జీవస్య జ్ఞానప్రసరహేతుత్వాత్, *తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేతే *తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవన్తీత్యాది శ్రుతిభిర్జీవస్య నాడీసంయోగప్రసిద్ధేశ్చ తత్సంబన్ధో జీవలిఙ్గమితి భావః, దేవాదిరూపేణేతి బహుధాశబ్దవివరణం. అన్తరాదిత్యవిద్యాయామకర్మకృతస్వేచ్ఛాపరిగృహీతదివ్యవిగ్రహయోగస్సమర్థితః- నతు దేవాదిసజాతీయరూపైర్బహుధా జాయమానత్వం బహుధాశబ్దార్థ ఇతి సూత్రకారేణ నిరూపితం- అతస్తస్య జీవత్వశఙ్కాయా యుక్తేతి భావః. *యస్మిన్ద్యౌరితి పూర్వశ్లోకే జీవధర్మం దర్శయతి (అస్మిన్నపీతి) నను కథం మనః ప్రాణసంబన్ధస్య జీవత్వసాధకతయోపన్యాసః- స హి పరస్య సంభవతీతి *సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాదిత్యత్రోక్తం. సత్యం- తథాపి మనః ప్రాణైరుపకరణోపకరణిత్వలక్షణసంబన్ధస్య స్వరసతః ప్రతీతేస్తస్య చాపవాదాభావే సతి కార్యకరత్వేన ప్రాగుక్తనిర్వాహాయోగాచ్చ యుక్తా శఙ్కా. అతో నాడీసంబన్ధబహుధాజాయమానత్వమనః ప్రాణాధారత్వజీవలిఙ్గైః పూర్వపక్షోత్థానం యుక్తం. తత్రైవ శ్లోకే ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనత్వరూపపరమాత్మలిఙ్గం చ దృశ్యత ఇత్యత్రాహ (ఏవం జీవత్వే నిశ్చిత ఇతి) ద్వయోరపి జీవపరయోర్లిఙ్గప్రతిభానేన విరోధాదన్యతరలిఙ్గభఙ్గేఽవశ్యమ్భావిని - యల్లిఙ్గస్యోత్తర శ్లోకప్రతిపన్నలిఙ్గద్వయానుగుణ్యం - తల్లిఙ్గానుసారిణ్యర్థనిర్ణయే కర్తవ్యే సతీత్యర్థః. (యథాకథఞ్చిత్సంగమయితవ్యమితి) జీవస్య ద్యుపృథివ్యాద్యాధారత్వం స్వరూపేణ వా కర్మద్వారా వా ముక్తావస్థాయాం వికసితే న జ్ఞానేన వా సంభవతీతి భావః....

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశబ్దాత్) ద్యుపృథివ్యాదీనామాయతనం పరం బ్రహ్మ. కుతః. (స్వశబ్దాత్) పరబ్రహ్మాసాధారణశబ్దాత్. *అమృతస్యైష సేతురితి పరస్య బ్రహ్మణోఽసాధారణశ్శబ్దః- *తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి। నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యత ఇతి సర్వత్రోపనిషత్సు స ఏవామృతత్వప్రాప్తిహేతుశ్శ్రూయతే. సినోతేర్బన్ధనార్థత్వాత్ సేతుః- అమృతస్య ప్రాపక ఇత్యర్థః. సేతురివ వా సేతుః. నద్యాదిషు సేతుర్హి కూలస్య ప్రతిలమ్భకః-సంసారార్ణవపారభూతస్యామృతస్యైష ప్రతిలమ్భక ఇత్యర్థః. ఆత్మశబ్దశ్చ నిరుపాధికః పరస్మిన్ బ్రహ్మణి ముఖ్యవృత్తః - ఆప్నోతీతి హ్యాత్మా - స్వేతరసమస్తస్య నియన్తృత్వేన వ్యాప్తిస్తస్యైవ సమ్భవతి. అతస్సోఽపి తస్యైవ శబ్దః. *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదయశ్చోపరితనాః పరస్యైవ బ్రహ్మణశ్శబ్దాః. నాడ్యాధారత్వం తస్యాపి సమ్భవతి - *సన్తతం సిరాభిస్తు లమ్బత్యాకోశసన్నిభమిత్యారభ్య*తస్యాశ్శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థిత ఇతి శ్రవణాత్. *బహుధా జాయమాన ఇత్యపి పరస్మిన్ బ్రహ్మణి సఙ్గచ్ఛతే - *అజాయమానో బహుధా విజాయతే తస్య ధీరాః పరిజానన్తి యోనిమితి దేవాదీనాం సమాశ్రయణీయత్వాయ తత్తజ్జాతీయరూపసంస్థానగుణకర్మసమన్వితః స్వకీయం స్వభావమజహదేవ స్వేచ్ఛయా బహుధా విజాయతే పరః పురుష ఇత్యభిధానాత్. స్మృతిరపి *అజోఽపి సన్నవ్యయాత్మా భూతానామీశ్వరోఽపి సన్। ప్రకృతిం స్వామధిష్ఠాయ సమ్భవామ్యాత్మమాయయేతి. మనః ప్రభృతిజీవోపకరణాధారత్వం చ సర్వాధారస్య పరస్యైవోపపద్యతే. ....

ఇతశ్చ పరమపురుషః.

౨॥ సూ. ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాచ్చ॥ అయం ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనభూతః పురుషః సంసారబన్ధాన్ముక్తైరపి ప్రాప్యతయా వ్యపదిశ్యతే *యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిం। తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతి * యథా నద్యస్స్యన్దమానాస్సముద్రేఽస్తం గచ్ఛన్తి నామరూపే విహాయ। తథా విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యమితి. సంసారబన్ధాద్విముక్తాః ఏవ హి విధూతపుణ్యపాపా నిరఞ్జనా నామరూపాభ్యాం వినిర్ముక్తాశ్చ- పుణ్యపాపనిబన్ధనాచిత్సంసర్గప్రయుక్తనామరూపభాక్త్వమేవ హి సంసారః. అతో విధూతపుణ్యపాపైర్నిరఞ్జనైః ప్రకృతిసంసర్గరహితైః పరేణ బ్రహ్మణా పరమం సామ్యమాపన్నైః ప్రాప్యతయా నిర్దిష్టో ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనభూతః పురుషః పరం బ్రహ్మైవ. ....

పరబ్రహ్మాసాధారణశబ్దాదిభిః పరమేవ బ్రహ్మేతి ప్రసాధ్య ప్రత్యగాత్మాసాధారణశబ్దాభావాచ్చాయం పర ఏవేత్యాహ.

(ద్యుపృథివ్యాదీనామిత్యాది) సేతుశబ్దస్య సలిలనిరోధకే ప్రసిద్ధత్వేనామృతస్య నిరోధకత్వప్రసఙ్గేన రూఢార్థానుపపత్తేస్సత్యామస్వారస్యసామ్యాత్తముభయథా వ్యాచష్టే (సినోతేరితి, సేతురివ వేతి,చ) ప్రథమనిర్వాహే రూఢిపరిత్యాగాదస్వారస్యం-ద్వితీయే త్వగత్యా రూఢార్థగతగుణయోగపరత్వాదస్వారస్యం. గుణయోగఫలితమర్థమాహ (సంసారేతి) శ్యేనసాదృశ్యాద్యాగే శ్యేనశబ్దవత్ సేతుసాదృశ్యాత్పరమాత్మని సేతుశబ్దః-విహఙ్గయాగయోర్హి నిపత్యాదానం సామ్యం. *అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మేతి శ్రుత్యనుసారేణాత్మశబ్దం వ్యాచష్టే. (ఆత్మశబ్దశ్చేతి) ఆత్మశబ్దో న వ్యాప్తృమాత్రవాచీ-కింతు వ్యాప్తృవిశేషవాచీ-యోగరూఢత్వాత్. న హి గగనాదిష్వాత్మశబ్దప్రయోగః-అతో నియన్తృరూపవ్యాప్తృవిశేషవాచీత్యర్థః. *అమృతస్యైష సేతుః*ఆత్మానం *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదయః స్వశబ్దా ఇత్యర్థః. పరోక్తహేతునిర్వాహమాహ (నాడ్యాధారత్వమిత్యాదినా) నాడ్యాధారత్వం హృదయద్వారా పరమాత్మనస్సంభవతీత్యర్థః. (అజాయమాన ఇతి) జన్మనో హేతువిశేషః ఫలవిశేషశ్చేతి భావః. తద్ద్వైవిధ్యాయాహ (స్మృతిరపీతి)........

౨॥ సూ. ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాచ్చ॥ నామరూపప్రహాణమాత్రం ప్రశయదశాయామప్యస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం విధూతపుణ్యపాపత్వపూర్వకత్వం నామరూపప్రహాణస్య దర్శయితుం శ్రుతివాక్యద్వయోపాదానం. ఉపాత్తశ్రుతివాక్యైర్బన్ధాన్ముక్త ఇతి శబ్దస్యాశ్రుతత్వాన్ముక్తిప్రతిపాదనం దర్శయతి (సంసారబన్ధనాదితి) వాక్యద్వయోక్తవిశేషణాన్యాహ (విధూతేతి) ముక్తత్వముపపాదయతి (పుణ్యపాపేతి) వాక్యద్వయోక్తవిశేషణాని విశదీకుర్వన్సూత్రార్థం పరమసామ్యేన ఘటయతి (అత ఇతి) నిరఞ్జనశబ్దవ్యాఖ్యానం ప్రకృతిసంసర్గరహితైరితి పదం. (పరమం సామ్యమితి) యేన గుణేన సామ్యం తస్యాపరిచ్ఛిన్నత్వం పరమసామ్యం - న తు సర్వథా సామ్యం. ....

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (పరబ్రహ్మేతి) పూర్వమస్యాయముక్తః- అథ తద్బాధ్యాయ వ్యతిరేక ఉచ్యత ఇత్యర్థః.

౩॥ సూ. నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్ప్రాణభృచ్చ॥ యథాఽస్మిన్ప్రకరణే ప్రతిపాదకశబ్దాభావాత్ప్రధానం న ప్రతిపాద్యం- ఏవం ప్రాణభృదపీత్యర్థః. అనుమీయత ఇత్యనుమానం పరోక్తం ప్రధానముచ్యతే. అనుమానప్రమితత్వాదానుమానమితి వా. (అతచ్ఛబ్దాత్) తద్వాచిశబ్దాభావాదిత్యర్థః. అర్థాభావేయదవ్యయమిత్యవ్యయీభావః. ....

ఇతశ్చాయం న ప్రత్యగాత్మా.

౪॥ సూ. భేదవ్యపదేశాత్॥ *సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్నో అనీశయా శోచతి ముహ్యమానః। జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమస్య మహిమానమితి వీతశోక ఇత్యాదిభిర్జీవాద్విలక్షణత్వేనాయం వ్యపదిశ్యతే. అనీశయా- భోగ్యభూతయా ప్రకృత్యా ముహ్యమానశ్శోచతి జీవః - అయం యదా స్వస్మాదన్యం సర్వస్యేశం ప్రియమాణం, అస్య- ఈశ్వరస్య మహిమానం చ నిఖిలజగన్నియమనరూపం, పశ్యతి- తదా వీతశోకో భవతి.

౫॥ సూ. ప్రకరణాత్॥ ప్రకరణం చేదం పరస్య బ్రహ్మణ ఇతి *అదృశ్యత్వాదిగుణ

౩॥ సూ. నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్ప్రాణభృచ్చ॥ సూత్రసఙ్గతేర్బుద్ధిస్థత్వాయ ప్రథమం సంగచ్ఛమానం సూత్రస్య వాక్యార్థమాహ (యథేతి) ముక్తోపసృప్యత్వేఽభిహితే ప్రధానశఙ్కానుదయేన తస్య వ్యుదసనీయత్వాభావాత్తదుపన్యాసో దృష్టాన్తతయేతి భావః. కిమత్ర ప్రధానోపస్థాపకం పదమిత్యాకాఙ్క్షాయామ్ వ్యాఖ్యేయం పదం వ్యాచష్టే (అనుమీయత ఇతి) *కృత్యల్యుటో బహులమితి బహులగ్రహణాత్ కర్మణి ల్యుడితి భావః. (అనుమానేతి) *శేష ఇత్యణ్ప్రత్యయే ఆదివృద్ధౌ చ సత్యామానుమానమితి రూపం భవతి. తద్వ్యతిరిక్తవాచిశబ్దాదితి ప్రతీతిశఙ్కానివృత్త్యర్థం *అతచ్ఛబ్దాదితి పదం వ్యాచష్టే (తద్వాచీతి) అర్థాభావే యదవ్యయమితి న సూత్రోపాదానం- అపి త్వర్థోపాదానం- సూత్రస్య ద్రాఘీయస్త్వాత్. అయమభిప్రాయః- *అతచ్ఛబ్దాదితి బహువ్రీహిస్తావదనుపపన్నః- తదా తచ్ఛబ్దరహితాదితి స్యాత్- తతశ్చ విశేష్యాన్తరం హేతుతయాఽన్వేష్టవ్యం- తచ్చానుపలభ్యమానం. తత్పురుషత్వే నఞస్తత్పదేన శబ్దపదేన వా సమాసస్స్యాత్. తత్ర ప్రథమే అసః క ఇత్యపేక్షాయాం ప్రకృతాత్పరమాత్మనోఽన్యత్ప్రధానం జీవో వా యద్యతచ్ఛబ్దార్థః- తదా ప్రధానపురుషవాచిశబ్దాదిత్యుక్తం స్యాత్- తతశ్చాసిద్ధిః ప్రతిజ్ఞాతార్థవిరోధశ్చ స్యాత్. అసః ప్రధానాదివ్యతిరిక్తః పరమాత్మా చేత్- తద్వాచిశబ్దాదిత్యుక్తే *స్వశబ్దాదిత్యనధికార్థత్వం స్యాత్- తథా చ సతి నానుమానమత ఏవ ప్రాణభృచ్చేత్యార్జవేన శక్యే సూత్రప్రణయనే కుటిలోక్తిర్విఫలా స్యాత్. నఞస్తచ్ఛబ్దపదేన సమాసపక్షేఽపి తద్వాచిశబ్దవ్యతిరిక్తశబ్దాదిత్యుక్తం స్యాత్. తదా తచ్ఛబ్దః ప్రధానజీవపరశ్చేత్తద్వాచిశబ్దవ్యతిరిక్తశబ్దాదిత్యుక్తం భవతి- తత్ * స్వశబ్దాదిత్యనధికార్థం. తచ్ఛబ్దః పరమాత్మపరశ్చేత్- తద్వాచిశబ్దవ్యతిరిక్తాదితి హేతుః ప్రతిజ్ఞాతార్థవిరుద్ధార్థస్స్యాత్. అతః పారిశేష్యాదర్థాభావేఽవ్యయీభావ ఇతి. ....

(ఇతశ్చాయం న ప్రత్యగాత్మేతి) ప్రాణభృత్ప్రతిషేధకసూత్రానన్తర్యాత్తదనన్తరసూత్రస్యాపి ప్రాణభృత్ప్రతిక్షేపస్సాధ్య ఇత్యర్థః. అయం శబ్దో ద్యుభ్వాద్యాయతనాత్మవిషయః. ముక్తోపసృప్యసూత్రవిషయవాక్యే *పశ్యతే రుక్మవర్ణమిత్యుక్తం- *జుష్టం యదా పశ్యతీతి తత్తుల్యార్థతయా బుద్ధిస్థవాక్యాన్తరప్రతిపన్నం హేతుమాహ.

౪॥ సూ. భేదవ్యపదేశాత్॥ *సమానే వృక్ష ఇతి మన్త్రే అన్యశబ్దార్థో భేదవ్యపదేశశబ్దేన వివక్షితః. అత్రాన్యశబ్దస్య ద్యుభ్వాద్యాయతనవిషయత్వం కథమితి శఙ్కాయాం మన్త్రం వ్యాచష్టే (అనీశయేతి) స్త్రీలిఙ్గసామర్థ్యాత్ ప్రకృతేర్విశేష్యత్వముక్తం. అన్యశబ్దసామర్థ్యలబ్ధం ప్రతియోగినం నిర్దిశతి (స్వస్మాదితి) ఈశశబ్దసామర్థ్యప్రాప్తమీశితవ్యం మానాన్తరానురోధేనాహ (సర్వస్యేతి) జుష్టశబ్దం వ్యాచష్టే (ప్రియమాణమితి) ఆదికర్మణి క్త ఇతి భావః. సముచ్చేతవ్యసామర్థ్యప్రాప్తశ్చశబ్ద ఇత్యభిప్రాయేణాహ (మహిమానం చేతి) ఇతిశబ్దార్థమాహ (నిఖిలజగన్నియమనరూపమితి) ఇతిశబ్దో బుద్ధిస్థప్రకారపరః- ఈశశబ్దశ్రవణాన్నియమనరూపప్రకారో బుద్ధిస్థ ఇతి భావః. యత్తదోర్నిత్యసంబన్ధాదాహ (తదేతి) ఇతిశబ్దః కాలసంబన్ధరూపప్రకారవాచీ- అత స్తదర్థస్తదాశబ్దవివక్షితో వా స్యాత్. ద్రష్టృత్వసమానాధికరణం ముహ్యమానత్వాదికం దృశ్యత్వసమానాధికరణం జుష్టత్వాదికమన్యత్వం చ వ్యపదిశన్తీయం శ్రుతిః * తమేవైకం జానథేతి జ్ఞేయతయా నిర్దిష్టం ద్యుభ్వాద్యాయతనమాత్మానమన్యశబ్దవాచ్యత్వేన ప్రత్యభిజ్ఞాపయన్తీ తస్య జీవత్వం వారయతీతి వాక్యార్థః. ....

ద్వితీయచతుర్థసూత్రవిషయాభ్యాం * యదా పశ్యః పశ్యతే * జుష్టం యదా పశ్యతీతి వాక్యాభ్యామదృశ్యత్వాదిగుణకవిషయస్య * యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తీతి వాక్యస్య సమానార్థత్వాత్ బుద్ధిస్థప్రకరణమేవ హేతుం స్థిత్యదనాభ్యాం పూర్వమేవాహ.

౫॥ సూ. ప్రకరణాత్॥ భాష్యే అస్య సూత్రస్య సాధ్యనిర్దేశాభావః ప్రకరణాఖ్యస్య హేతోః ప్రాణభృత్ప్రతిక్షేపపరమా

కోధర్మోక్తైరిత్యత్రైవప్రదర్శితం. నాడీసమ్బన్ధబహుధాజాయమానత్వమనః ప్రాణాధారత్వైశ్చ ప్రకరణవిచ్ఛేదాశఙ్కామాత్రమత్రపర్యహార్షి. ...."

౭॥ సూ. స్థిత్యదనాభ్యాంచ॥ *ద్వాసుపర్ణా సయుజా సఖాయా సమానంవృక్షంపరిషస్వజాతే।తయోరన్యఃపిప్పలంస్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యోఅభిచాకశీతీత్యేకస్యకర్మఫలాదన,మన్యస్యచకర్మఫలమనశ్నతఏవదీప్యమానతయాశరీరాన్తస్స్థితిమాత్రంప్రతిపాద్యతే- తత్రకర్మఫలమనశ్నన్దీప్యమానఏవసర్వజ్ఞోఽమృతసేతుస్సర్వాత్మాద్యుభ్వాద్యాయతనంభవితుమర్హతి- నపునఃకర్మఫలమదఞ్శోచన్ప్రత్యగాత్మా.

త్మసాధనేచసామర్థ్యాత్పూర్వత్రోత్తరత్రచాన్వయోభవిష్యతీత్యభిప్రాయనిబన్ధనః - ఉత్తరసూత్రవ్యాఖ్యానేప్యుభయమపిసాధ్యత్వేననిర్దిశ్యతే. "అదృశ్యత్వాదీత్యస్మిన్నధికరణే *విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాంచనేతరావితిసూత్రవ్యాఖ్యానావసరేతథాహీత్యాదినోప సంహృతమిత్యనేన భాష్యేణ ప్రకరణస్యపరబ్రహ్మపరత్వం ప్రతిపాదితమిత్యర్థః. పూర్వమేవాస్యప్రకరణస్యపరమాత్మపరత్వంసాధితంచేత్ కిమేతదధికరణారమ్భేణేత్యత్రాహ (నాడీసంబన్ధేతి) ప్రకరణస్యలిఙ్గేనబాధఃపరిహృతఇత్యర్థః. నాడ్యాధారత్వంతస్యాపిసంభవతీత్యాదినా భాష్యేణాస్యాధికరణస్యలిఙ్గబాధపరిహారపరత్వంహిదర్శితం. ....

అనుక్తంప్రధానభూతంహేతుమాహ.

౭॥ సూ. స్థిత్యదనాభ్యాంచ *అల్పాచ్తరమితిస్థితిశబ్దస్యపూర్వనిపాతః. *అభ్యర్హితంపూర్వం ప్రయోక్తవ్యమితివా. అభ్యర్హితత్వంపరమాత్మప్రత్యభిజ్ఞాపనేనప్రకరణావిచ్ఛేదహేతుత్వాత్స్థితేః. భాష్యేశ్రుతిక్రమేణవ్యాఖ్యాతం- నపునస్సూత్రక్రమేణ అస్మిన్మన్త్రేజీవస్యాపిప్రస్తుతత్వాత్ *యస్మిన్ద్యౌరితిమన్త్రోపితత్ప్రతిపాదకస్స్యాత్ - అత్రాదనశబ్దవాచ్యభోగోపకరణమనఃప్రాణ సంబన్ధదర్శనాదిత్యత్రాహ (తత్రకర్మఫలమితి) సర్వజ్ఞోఽమృతసేతురిత్యాదివిశేషణాని ప్రాకరణికతయోక్తాని. ఉభయోఃప్రస్తుతత్వేపిసార్వజ్ఞ్యాదిసమానాశ్రయత్వాత్, స్వయంయోగ్యత్వా, న్మనఃప్రాణసంబన్ధాదేఃపరమాత్మన్యముఖ్యత్వాభావా, చ్చద్యుభ్వాద్యాయతనత్వంపరమాత్మధర్మఇత్యర్థః. జీవాన్వయాయోగ్యత్వమాహ (నపునరితి) కర్మఫలమనశ్నన్నితి, కర్మఫలమదన్నితి, చసూత్రహేత్వనువాదః. శోచన్నిత్యనేన *భేదవ్యపదేశాదితిసూత్రహేతోరిహాన్వయోఽభిప్రేతః- *శోచతిముహ్యమానఇతిహితద్విషయవాక్యం. తదపి ప్రత్యగాత్మపరత్వప్రతిషేధద్వారాపరమాత్మపరత్వసాధకం- వ్యతిరేకస్యాన్వయశేషత్వాదితిభావః. అస్మిన్సూత్రేపరమాత్మపరత్వంశ్రుత్యాసాధ్యం- ప్రత్యగాత్మపరత్వప్రతిషేధస్త్వర్థఇతినవాక్యభేదః. * అభిచాకశీతీతిపరస్యదీప్యమానత్వేహిమన్త్రస్యతాత్పర్యమవగమ్యతే- జీవస్యాత్తృత్వంతదుపయోగితయాప్రతీయతే. ననుకథం *ద్వాసుపర్ణేతిమన్త్రస్యజీవపరమాత్మభేదపరత్వం- అన్తఃకరణజీవపరోహ్యయంమన్త్రః-పైఙ్గిరహస్యబ్రాహ్మణేనాస్యమన్త్రస్యతథావ్యాఖ్యాతత్వాత్. తథాహి - *తయోరన్యఃపిప్పలంస్వాద్వత్తీతిసత్త్వంఅనశ్నన్నన్యోఅభిచాకశీతీతిఅనశ్నన్నన్యోభిపశ్యతిజ్ఞఃతావేతౌసత్త్వక్షేత్రజ్ఞావిత్యత్ర *స్వాద్వత్తీత్యేతదన్తస్యవాక్యస్యసత్త్వపరత్వం *అనశ్నన్నిత్యాదేఃక్షేత్రజ్ఞపరత్వంచప్రతీయతే. నచసత్త్వక్షేత్రజ్ఞశబ్దౌజీవపరమాత్మపరావితివాచ్యం - తయోశ్శబ్దయోరన్తఃకరణజీవపరతయాప్రసిద్ధత్వాత్, *తదేతత్సత్త్వంయేనస్వప్నంపశ్యతిఅథయోయంశారీరఉపద్రష్టాసక్షేత్రజ్ఞఃతావేతౌసత్త్వక్షేత్రజ్ఞావితిసత్త్వక్షేత్రజ్ఞశబ్దయోరన్తఃకరణజీవశబ్దాభ్యాంపైఙ్గిశ్రుత్యైవవ్యాఖ్యాతత్వా,చ్చ.యేనపశ్యతీతికరణత్వప్రతీతేస్సత్త్వంహ్యన్తఃకరణం-స్వప్నద్రష్టృత్వాచ్చక్షేత్రజ్ఞోహిజీవః. అతోఽయంమన్త్రోఽన్తఃకరణజీవపరఇతి. ఉచ్యతే-నతావజ్జీవపరమాత్మపరత్వమస్యమన్త్రస్యాపవదితుంశక్యతే-అనేనమన్త్రేణతుల్యార్థతయాప్రత్యభిజ్ఞాయమానే *సమానేవృక్షేపురుషోనిమగ్నఇత్యనన్తరేమన్త్రేజీవపరయోఃప్రతిపన్నత్వా, దస్యమన్త్రస్యతదైకార్థ్యా,చ్చ. *సమానంవృక్షంపరిషస్వజాతే *సమానేవృక్షేపురుషోనిమగ్నఇతితయోరైకార్థ్యంహిప్రతీయతే. *సమానేవృక్షఇతిమన్త్రేచపురుషోజీవః-అన్తఃకరణస్యపురుషశబ్దవాచ్యత్వాభావాత్,*శోచతిముహ్యమానః *పశ్యతివీతశోకఇతిపదానామస్వారస్యప్రసఙ్గా, చ్చ. అన్యశ్చపరమాత్మా-ఈశశబ్దోక్తత్వాత్, స్వవిషయజ్ఞానేనవీతశోకత్వహేతుత్వా, చ్చ. నకేవలమనన్తరమన్త్రైకార్థ్యాత్ *ద్వాసుపర్ణేతిమన్త్రస్యజీవపరమాత్మపరత్వం-కింతు *స్వాద్వత్తిఅనశ్నన్నన్యఇతిభోక్తృత్వాభోక్తృత్వశ్రవణాచ్చతదవసీయతే- చక్షుశ్శ్రోత్రాదీనాంద్రష్టృత్వశ్రోతృత్వాదివదన్తఃకరణస్యాపికరణత్వాదేవభోక్తృత్వంహినసంభవతి, జీవస్యచవృక్షశబ్దోక్తదేహపరిష్వఙ్గదశాయామేవానశ్నత్త్వమపినోపపద్యతే., తర్హిపైఙ్గిశ్రుతేఃకోర్థః. ఉచ్యతే- సత్త్వం- బద్ధజీవః. *ద్రవ్యాసువ్యవసాయేషుసత్త్వమస్త్రీతుజన్తుష్వితినామానుశాసనాజ్జన్తుపరత్వావగతేః,. జన్తుశ్చచేతనః- *ప్రాణీతుచేతనోజన్మీజన్తుజన్యశరీరిణఇతినామపాఠాత్. *వన్యాన్యపినేష్యన్తివదుష్టసత్త్వానితిప్రయోగాత్, *నతదస్తిపృథివ్యాంవాదివిదేవేషువాపునః। సత్త్వంప్రకృతిజైర్ముక్తంయదేభిస్స్యాత్త్రిభిర్గుణైరితిదర్శనా, చ్చ. క్షేత్రజ్ఞశబ్దశ్చాత్రపరమాత్మపరః- అర్థాన్తరప్రసిద్ధాకాశప్రాణాదిశబ్దవదర్థానుపపత్త్యాపరమాత్మపరత్వోపపత్తేః. *విష్ణోర్నామసహస్రంమఇత్యుపక్రమ్య *క్షేత్రజ్ఞోఽక్షరఏవచేతిప్రయోగాత్, క్షేత్రంజానాతీత్యవయవార్థస్యతస్మిన్నేవపుష్కలత్వా, చ్చ. మోక్షధర్మే *తతస్తైర్గుణ్యహీనాస్తేపరమాత్మానమఞ్జసా।ప్రవిశన్తిద్విజశ్రేష్ఠక్షేత్రజ్ఞంనిర్గుణాత్మకం। సర్వావాసంవాసుదేవంక్షేత్రజ్ఞంవిద్ధితత్త్వ

అతోద్యుభ్వాద్యాయతనంపరమాత్మేతిసిద్ధమ్.
ద్యుభ్వాద్యధికరణంసమాప్తమ్.

తఇతి- తత్రైవ *విశ్వమూర్ధావిశ్వభుజోవిశ్వపాదాక్షినాసికః। ఏకశ్చరతిక్షేత్రేషుస్వైరచారీయథాసుఖం। క్షేత్రాణిచశరీరాణిజ్ఞానానిచశుభాశు
భే।తానివేత్తిసయోగాత్మాతతఃక్షేత్రజ్ఞఉచ్యతఇతిప్రయోగాత్, తత్రైవకపిలాసురిసంవాదే *జ్ఞానానామాసురేక్షేత్రే క్షేత్రజ్ఞోద్రష్టాశుచిరుపే
క్షకఃజ్ఞాత్వకోబుధ్యమానా ప్రతిబుద్ధయోఃపరమమృతంవిదిత్వానిరవయవమనామయమస్మాద్దుఃఖాద్విముచ్యత ఏవేతిబుధ్యమానా ప్రతిబుద్ధశబ్దాభిహిత
యోశ్చిదచితోఃపరస్యక్షేత్రజ్ఞశబ్దేనాభిధానాత్, తత్రైవపఞ్చవింశతితత్త్వానివర్ణశబ్దేనోక్త్వా *ఏతస్మాద్వర్గాదపవృత్తాఽపవర్గదఃక్షేత్రజ్ఞశ్శుచిరు
పేక్షకోబుధ్యమానా ప్రతిబుద్ధయోఃపరస్తాదితి- తత్రైవ * అన్యదుదకమన్యత్పుష్కరపర్ణంతథాన్యత్ క్షేత్రమన్యఃపురుషఃపఞ్చవింశకఃఅన్యజ్ఞాస్మాత్
క్షేత్రజ్ఞఇతి - పునశ్చతత్రైవ *ఏవమాసురేఅన్యద్ద్రవ్యమన్యఃపురుషఃపఞ్చవింశతితత్త్వమన్యోస్మాత్క్షేత్రజ్ఞఇతిపఞ్చవింశాత్ పరస్మిన్క్షేత్రజ్ఞశబ్దప్ర
యోగాత్, సనత్కుమారనారదసంవాదేచ *పశ్యఃపశ్యతిపశ్యన్తమపశ్యన్తంచపశ్యతి। పశ్యన్తంపశ్యపశ్యత్వాత్ పశ్యాపశ్యేనపశ్యతఇతిశ్లోకముక్త్వా
*ప్రకృతింక్షేత్రంక్షేత్రజ్ఞంచాపరఃక్షేత్రజ్ఞష్షడ్వింశకోవపశ్యతినతుపఞ్చవింశకఃక్షేత్రజ్ఞశ్చప్రకృతిర్వాపరంక్షేత్రజ్ఞంపశ్యతీతిప్రయోగా, చ్చ.
అత్రహ్యాత్మశబ్దవత్ క్షేత్రజ్ఞశబ్దస్యజీవపరసాధారణస్యపఞ్చవింశతికపరశబ్దవిశేషితస్యజీవపరమాత్మవిషయత్వదర్శనా,చ్చ.*యోస్యాత్మనఃకారయి
తాతంక్షేత్రజ్ఞంప్రచక్షతే। యఃకరోతితుకర్మాణిసభూతాత్మేతిచోచ్యతఇతిమానవప్రయోగా, చ్చ. * యేనస్వప్నంపశ్యతీత్యత్రయేనేతీత్థంభావే
తృతీయా- యేనవిశిష్టఃపరమాత్మాస్వప్నంపశ్యతీత్యుచ్యతే. తతశ్చ *కాఠిన్యవాన్యోబిభర్తీతిపృథివీద్వారాకాఠిన్యవత్ స్వప్నద్రష్టృత్వంజీవద్వారా
పరమాత్మవిశేషణంభవతీతినవిరోధః. శారీరశబ్దశ్చ *తస్యైషఏవశారీరఆత్మేతివదత్రైవస్వవ్యతిరిక్తసమస్తచిదచిచ్ఛరీరకేపరమాత్మన్యుపపద్యతే. *ఉప
ద్రష్టేతినిరుపాధికద్రష్టృత్వంచతస్యైవోపపద్యతే. ఏవంశారీరఉపద్రష్టేతిపదద్వయేనపరస్యక్షేత్రజ్ఞశబ్దవాచ్యత్వముపపాదితంభవతి. అతోద్వా
సుపర్ణేతిమన్త్రోజీవపరమాత్మపరః. అధికరణార్థముపసంహరతి (అతఇతి) ....

ఇహకైశ్చిదేవంపూర్వపక్షితం- ద్యుభ్వాద్యాయతనస్యసేతుత్వశ్రవణాత్ సేతోశ్చపారవత్త్వేనపరస్యచ * అనన్తమపారమిత్యపారత్వశ్రవ
ణాత్ ద్యుభ్వాద్యాయతనంప్రధానంవాయుర్వాజీవోవాస్యాత్- ఏషాంధారకత్వయోగాదితి. తదయుక్తం-పారవదర్థోపస్థాపకస్యసేతుత్వవ్యపదేశ
స్యపూర్వపక్షహేతోరస్మిన్నధికరణే పరిహృతత్వేసత్యుత్తరత్ర * పరమతస్సేతూన్మాన సంబన్ధభేదవ్యపదేశేభ్యఇత్యధికరణే సేతుత్వవ్యపదేశస్య పూ
ర్వపక్షహేతుత్వేనోపన్యాసాయోగాత్. నహిపరిహృతస్యహేతోః పునఃపరిహారోన్యాయ్యః - కృతకరత్వాపత్తేః. అత్ర సేతోఃపరిచ్ఛిన్నత్వం పూ
ర్వపక్షశఙ్కాబీజం- తత్రతుకూలాన్తరప్రాపకత్వమితిముఖభేదోస్తీతిచేన్న - కూలాన్తరప్రాపకత్వంచసేతోఃకూలావధికత్వ నిబన్ధనమితిపరిచ్ఛిన్నత్వే
పరిహృతేతస్యాపిపరిహృతత్వాత్ పరిహారహేతుసామ్యాచ్చ. విధరణార్థతయైవహ్యుభయత్రపరిహారః. అత ఉత్తరత్రపూర్వపక్షబీజతయోపన్యాసా
న్యథానుపపత్త్యాఅస్మిన్నధికరణేసేతుత్వవ్యపదేశస్సూత్రకారేణనపూర్వపక్షబీజతయావివక్షితః. ప్రధానవాయ్వోశ్శఙ్కాచానుపపన్నా-*తమేవైకం
జానథాత్మానమిత్యాత్మశబ్దశ్రవణాత్,*గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాదిత్యత్రఆత్మశబ్దస్యాచిద్వ్యావర్తకతోపపాదనా, చ్చఅచేతనశఙ్కోత్థానాసంభవాత్.
స్వశబ్దస్య *సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాఇతిసద్విద్యావాక్యవిషయత్వంచాయుక్తం- అపక్షధర్మత్వాత్. సద్విద్యావాక్యంహినాత్రశ్రూయతే. ఇహత
ద్వైకార్థ్యంహేతుతయావివక్షితమితిచేత్-తర్హి విగీతస్యహేతుతయోపన్యాసోనఘటతే-ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనప్రతిపాదకవాక్యస్యపరమాత్మప్రతిపా
దకవాక్యాన్తరైకార్థ్యంహిపూర్వపక్షిణోవిమతిపదం. ద్వితీయసూత్రస్యచ * అన్యావాచోవిముఞ్చథేతిశ్రవణాద్వాస్విముక్తైజ్ఞేయత్వవ్యపదేశపర
త్వమయుక్తం - *నామరూపాద్విముక్తఃపరాత్పరంపురుషముపైతీతివాక్యస్థవిముక్తిశబ్దార్థస్యఉపైతిశబ్దార్థస్యచస్వరసతఃప్రత్యభిజ్ఞాపకత్వాన్ముక్తోప
సృప్యవ్యపదేశస్య. *విముఞ్చథేతిశ్రుతస్యవాక్యకర్మకస్యముచిధాతోఃప్రత్యయవిపరిణామేనఅవాక్కర్మకముక్తప్రత్యభిజ్ఞానంహ్యస్వరసం, ఉప
సృప్యశబ్దస్యజ్ఞేయవాచిత్వంచాస్వారసికం,. స్వారసికార్థానుపపత్త్యభావేఅస్వరసార్థాచిత్యాతిశయాభావేవాఽస్వరసార్థస్వీకారోఽనుపపన్నః.
*ప్రాణభృచ్చేతిసూత్రపృథక్త్వకల్పనంచాయుక్తం-హేతువైషమ్యాభావాత్,ఉభయవ్యావర్తకహేతూపాదానవత్యైకేనసూత్రేణైవోభయవ్యుదాసద
ర్శనా,చ్చ. యథా *విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాంచనేతరా *అతఏవనదేవతాభూతంచేతిచ. ఉపరితనసూత్రోక్తహేతూనాం.*నానుమానమితిప్రతి
జ్ఞాయామనన్వయాత్ పృథగ్యోగకరణమితిచేన్న- నానుమానమిత్యుపాదానస్యదృష్టాన్తార్థత్వాత్, దృష్టాన్తార్థత్వాభావేపిజీవవ్యావర్తకానాముత్తరసూ
త్రహేతూనాంకింపునర్న్యాయేనప్రధానవ్యావర్తకత్వా, చ్చ. *భేదవ్యపదేశాదితిసూత్రస్యచ *తమేవైకంజానథేతివాక్యవిషయత్వాదపి*జుష్టం
యదాపశ్యత్యన్యమీశమితివాక్యవిషయత్వముచితం- వ్యపదేశశబ్దస్వారస్యాత్. కర్మకర్తృభావోహిభేదగమకః- అన్యశబ్దశ్చభేదాభిధాయకః. *ద్వా
సుపర్ణేతివాక్యస్యచబుద్ధిజీవపరత్వపక్షోఽనుపపన్నః-*ప్రాణభృచ్చేతిజీవవ్యావృత్తింప్రతిజ్ఞాయబుద్ధివ్యావృత్త్యుపపాదనస్యాసఙ్గతత్వాత్. జీవఏవో
పాధివ్యవచ్ఛేదవిరహితఃపరమాత్మాభవతీతినాసఙ్గతిరితిచేన్న- వృక్షశబ్దవివక్షితదేహోపాధిపరిష్వఙ్గవేళాయామేవానశ్నన్నన్యస్యస్థితేస్తత్తయోప
న్యాసాయోగాత్.* అనశ్నన్నిత్యనేనప్రతీయమానస్యాప్యుపాధిపరిష్వఙ్గస్యాపారమార్థ్యంవివక్షితమితిచేత్- తర్హ్యనేనవాక్యేనఅపరమార్థోపాధ్యనన్వ
యోనప్రతిషిద్ధస్స్యాత్- కింత్వనుమతస్స్యాత్. ద్యుభ్వాద్యాయతనంనప్రాణభృత్ స్థిత్యదనాభ్యామిత్యుక్తైపరమార్థతోఽనశ్నత్తయాస్థితేరపరమార్థ

౭॥ సూ. భూమా సమ్ప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్॥

ఇదమామనన్తి ఛన్దోగాః యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి స భూమా అథ యత్రాన్యత్పశ్యత్యన్యచ్ఛృణోత్యన్యద్విజానాతి తదల్పమితి. అత్రాయం భూమశబ్దో భావప్రత్యయాన్తో వ్యుత్పాద్యతే. తథా హి - పృథ్వాదిషు బహుశబ్దః పఠ్యతే - తతః * పృథ్వాదిభ్య ఇమనిజ్వా ఇతి ఇమనిచ్ప్రత్యయే కృతే * బహోర్లోపో భూ చ బహోః ఇతి ప్రకృతిప్రత్యయయోర్వికారే భూమేతి భవతి. భూమా - బహుత్వమిత్యర్థః. అత్ర చాయం బహుశబ్దో వైపుల్యవాచీ- న సఙ్ఖ్యావాచీ- * యత్రాన్యత్పశ్యతి తదల్పమిత్యల్పప్రతియోగిత్వశ్రవణాత్. అల్పశబ్దనిర్దిష్టధర్మిప్రతియోగిప్రతిపాదనపరత్వాదేవ ధర్మిపరశ్చ నిశ్చీయతే- న ధర్మమాత్రపరః. తదేవం భూమేతి- విపుల ఇత్యర్థః. వైపుల్యవిశేష్యశ్చ పరమాత్మేత్యవగతః- * తరతి శోకమాత్మవిదితి ప్రక్రమ్య భూమవిజ్ఞానముపదిశ్య * ఆత్మైవేదం సర్వమితి తస్యైవోపసంహారాత్. అత్ర సంశయ్యతే కిమయం భూమగుణవిశిష్టః ప్రత్యగాత్మా- ఉత పరమాత్మేతి. కిం యుక్తం. ప్రత్యగాత్మేతి. కుతః. * శ్రుతం హ్యేవ మే భగవద్దృశేభ్యస్తరతి శోకమాత్మవిదిత్యాత్మజిజ్ఞాసయోపసేదుషే నారదాయ నామాదిప్రాణపర్యన్తేషూపాస్యతయోపదిష్టేషు * అస్తి భగవో

తోఽత్రత్వాచ్చేత్యుక్తం భవతి- అపరమార్థోపాధ్యవచ్ఛిన్నాత్మత్వమేవ హి త్వన్మతే జీవత్వం- తతశ్చ జీవవ్యావృత్తిం ప్రతిజ్ఞాయ జీవత్వావిరుద్ధతదుపపాదకహేతూపన్యాసో న ఘటతే. ఉపాధిమిథ్యాత్వమేవాధికరణప్రతిపాద్యమితి చేత్ - తర్హి స్వశబ్దముక్తోపసృప్యత్వభేదవ్యపదేశాదిహేతవో న ఘటన్తే- తేషాం మిథ్యాత్వసాధకత్వాభావాత్, భవత్పక్షే విశ్వమిథ్యాత్వస్య ప్రథమాధికరణసిద్ధత్వేన ఇహోపాధిమిథ్యాత్వవర్ణనవైయర్థ్యాచ్చ. * ద్వా సుపర్ణేతి మన్త్రార్థస్య చ హేతుత్వోక్తిరయుక్తా- అత్రోపాధిమిథ్యాత్వాప్రతీతేః. న హ్యేకవృక్షాధిరూఢయోః పక్షిణోర్మిథో విరుద్ధాకారయోర్భేదేఽభిహితే వృక్షమిథ్యాత్వముక్తం భవతి. యదపి కైశ్చిదుత్ప్రేక్షితం- * ద్యుభ్వాద్యాయతనమిత్యాదిసూత్రద్వయమాత్మవిషయత్వప్రతిపాదకం - * నానుమానమతచ్ఛబ్దాదితి ప్రధానవ్యుదాసపరం- * ప్రాణభృచ్చేతి సూత్రం జీవవ్యావృత్తిపరం- అన్యత్సూత్రత్రయం ముక్తవ్యుదాసకమితి. తదయుక్తం. తథా హి- ఆద్యస్య సూత్రద్వయస్య నిరసనీయశఙ్కాఽభావాత్తత్ప్రణయనవైయర్థ్యం స్యాత్. న చ తృతీయసూత్రం ప్రధానవ్యావృత్తిపరం- ముక్తోపసృప్యతయా వ్యపదిష్టస్యాత ఏవ జీవాదపి వ్యావృత్తస్య ప్రధానత్వశఙ్కానుదయాత్. అత ఏవానుమానోపాదానం దృష్టాన్తార్థం. అత ఏవ పృథగ్యోగకరణం చానుపపన్నమిత్యుక్తం. అతస్తృతీయసూత్రం వ్యతిరేకేణ జీవవ్యావృత్త్యుపపాదనపరం. * తద్విజ్ఞానేన పరిపశ్యన్తి ధీరాః ఆనన్దరూపమమృతం యద్విభాతి * తద్యదాత్మవిదో విదురితి భేదవ్యపదేశేన ముక్తవ్యావృత్తిపరం చతుర్థసూత్రమిత్యప్యయుక్తం- ముముక్షుభిర్జ్ఞాతవ్యత్వం ముక్తవ్యావర్తకం- న వా. ప్రథమే * తమేవైకం జానథేతి వాక్యాదేవ ముక్తవ్యావృత్తిసిద్ధేః * భేదవ్యపదేశాదితి వాక్యాన్తరవిషయసూత్రప్రణయనవైయర్థ్యం. ద్వితీయేఽనుత్తరాంశవైయర్థ్యం- * తమేవైకం జానథేతి వాక్యోదితజ్ఞాతృజ్ఞేయభావవత్ * పరిపశ్యన్తీత్యాదివాక్యోక్తద్రష్టృదృశ్యభావస్యాపి ముక్తవ్యావర్తనాసామర్థ్యాత్. అతో యథోక్త ఏవ సూత్రాణామర్థః. ద్యుభ్వాద్యధికరణం సమాప్తమ్॥ ....

౭॥ సూ. భూమా సమ్ప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్॥ పరమాత్మప్రకరణావిచ్ఛేదేన పరమాత్మపరత్వం సాధితం- తర్హి జీవప్రకరణావిచ్ఛేదేన జీవపరత్వమితి శఙ్కోత్థానాత్ సఙ్గతిః. ఇయం ప్రమాణద్వారికా. పూర్వం * ఓతం మనః సహ ప్రాణైశ్చ సర్వైరితి ప్రాణసమ్బన్ధినః పరమాత్మత్వముక్తం- అత్ర ప్రాణసమ్బన్ధిన ఏవ హింసాయోగ్యత్వశ్రవణాజ్జీవత్వం ప్రతీయత ఇత్యర్థద్వారా చ సఙ్గతిః. విషయమాహ (ఇదమితి) భూమశబ్దస్య రూఢితోఽవయవశక్త్యా వా జీవపరమాత్మోపస్థాపకత్వసమ్భవే హి ప్రత్యగాత్మా వా పరమాత్మా వా భూమశబ్దవాచ్య ఇతి సంశయోదయః - అన్యథా భూమశబ్దస్య కోఽర్థ ఇతి హి వక్తవ్యం - అతో విశేషవిషయసంశయసమ్భవప్రదర్శనాయ భూమశబ్దవ్యుత్పత్తిప్రకారమనుసరన్విచారవిషయసంశయసిద్ధిం దర్శయతి (అత్రాయం భూమశబ్ద ఇతి) భావప్రత్యయాన్తత్వముపపాదయతి (తథా హీతి) ఆకృతిగణత్వవ్యావృత్త్యర్థం పఠ్యత ఇత్యుక్తం. (బహోరిత్యాది) బహుశబ్దాత్ పరస్య ప్రత్యయస్యాదేరచో లోపః,- * ఆదేః పరస్యేతి సూత్రవశాత్. బహుశబ్దస్య భూశబ్దాదేశశ్చేత్యేవం ప్రకృతిప్రత్యయయోర్వికారః. * బహవః పురుషా రాజన్నుతాహో ఏక ఏవ ను * ద్వ్యేకయోర్ద్వివచనైకవచనే * బహుషు బహువచనమితి సంఖ్యాయామపి ప్రయోగో దృశ్యతే- * అల్పం వా బహు వా యస్య శ్రుతస్యోపకరోతి యదితి వైపుల్యేఽపి ప్రయోగోఽస్తి - తస్మాత్సంఖ్యావ్యావృత్త్యర్థమాహ (అత్ర చాయమితి) కథం వైపుల్యపరత్వమిత్యత్రాహ (యత్రాన్యదితి) నను సంఖ్యావాచిశబ్దప్రతియోగిత్వాదల్పశబ్దోఽపి సంఖ్యాపరః స్యాదిత్యత్. నైవం- బహుశబ్దస్య సంఖ్యావిపులత్వయోః ప్రయోగదర్శనాదల్పశబ్దస్య సంఖ్యాయాం ప్రయోగాదర్శనాచ్చానన్యథాసిద్ధాల్పశబ్దానుగుణార్థో బహుశబ్ద ఇతి. ధర్మిపరత్వముపపాదయతి (అల్పేతి) ధర్మవాచిభూమశబ్దప్రతియోగిత్వాదల్పశబ్దోఽపి ధర్మపరః స్యాదితి చేన్న- తత్రాపి ధర్మివాచిషష్ఠ్యన్తశబ్దాన్తరాభావాత్, * యత్ర నాన్యత్పశ్యతీతి శ్రుతేశ్చ. న హి ధర్మమాత్రే జ్ఞాతే ధర్మిస్వరూపం జ్ఞాతం భవతీతి. ఏవం సిద్ధమర్థమాహ (తదేవమితి) వైపుల్యవిశేష్యః క ఇత్యాకాఙ్క్షాయామాహ (వైపుల్యేతి) కథమాత్మనో విశేష్యత్వమిత్యత్రాహ (తరతీతి) ఉపక్రమోపసంహారయోరాత్మశబ్దదర్శనాదిత్యర్థః. (అత్రేతి) కిం భూమా ప్రత్యగాత్మా - ఉత పరమాత్మా. తదర్థం కిం ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టే ప్రత్యగాత్మని ప్రశ్నప్రతివచనసమాప్త్యా భూమశబ్దస్తత్ర పర్యవసితః- ఉతాతిరిక్తవిషయః. కిం

నామ్నో భూయః *అస్తి భగవో వాచో భూయ ఇత్యాదయః ప్రశ్నాః, *వాగ్వావ నామ్నో భూయసీ *మనో వా
వ వాచో భూయ ఇత్యాదీని చ ప్రతివచనాని, ప్రాణాత్ప్రాచీనేషు దృశ్యన్తే- ప్రాణే తు న పశ్యామః- అతః ప్రా
ణపర్యన్త ఏవాయమాత్మోపదేశ ఇతి ప్రతీయతే. తేనేహ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః ప్రాణసహచారీ ప్రత్యగాత్మైవ- న వా
యువిశేషమాత్రం. *ప్రాణో హ పితా ప్రాణో హ మాతేత్యాదయశ్చ ప్రాణస్య చేతనతామవగమయన్తి. *పి
తృహా మాతృహేత్యాది నా స ప్రాణేషు పితృప్రభృతిషూపమర్దకారిణి హింసకత్వనిమిత్తోపక్రోశవచనా, త్తే
ష్వేవ విగతప్రాణేష్వత్యన్తోపమర్దకారిణ్యప్యుపక్రోశాభావవచనా, చ్చ హింసాయోగ్యశ్చేతన ఏవ ప్రాణశ
బ్దనిర్దిష్టః. అప్రాణేషు స్థావరేష్వపి చేతనేషూపమర్దభావాభావయోర్హింసాతదభావదర్శనాదయం హింసా
యోగ్యతయా నిర్దిష్టః ప్రాణః ప్రత్యగాత్మైవేతి నిశ్చీయతే. అత ఏవ చారనాభిదృష్టాన్తాద్యుపన్యాసేన ప్రాణశబ్ద
నిర్దిష్టః పర ఇతి న భ్రమితవ్యం- పరస్య హింసాప్రసఙ్గాభావాత్, జీవాదితరస్య తద్భోగ్యభోగోపకరణభూతస్య
కృత్స్నస్య చిద్వస్తునో జీవాయత్తస్థితిత్వేన ప్రత్యగాత్మన్యేవారనాభిదృష్టాన్తోపపత్తే, శ్చ. అయమేవ చ ప్రాణ
శబ్దనిర్దిష్టో భూమా - అస్తి భగవః ప్రాణాద్భూయ ఇతి ప్రశ్నస్య, దో వావ ప్రాణాద్భూయ ఇతి ప్రతివచనస్య,
చాభావాద్భూమసంశబ్దనాత్ప్రాక్ప్రాణప్రకరణస్యావిచ్ఛేదాత్. కించ- ప్రాణవేదినోఽతివాదిత్వముక్త్వా త
మేవ *ఏష తు వా అతివదతీతి ప్రత్యభిజ్ఞాప్య *యః సత్యేనాతివదతీతి తస్య సత్యవదనం ప్రాణోపాసనాఙ్గతయో
పదిశ్య ఉపాదేయస్య సత్యవదనస్య శేషితయా పూర్వనిర్దిష్ట ప్రాణయాథాత్మ్యవిజ్ఞానం *యదా వై విజానాత్యథ
సత్యం వదతీత్యుపదిశ్య తత్సిద్ధ్యర్థం చ మననశ్రద్ధానిష్ఠాప్రయత్నానుపదిశ్య తదారమ్భాయ చ ప్రాప్యభూత ప్రా

*ఏష తు వా అతివదతి యః సత్యేనాతివదతీతి ప్రాణాతివాదినోఽఙ్గతయా సత్యవచనం విధత్తే- ఉత సత్యశబ్దవాచ్యపరోపాసకస్యాతివాదిత్వం వదతి. కిమ
స్మిన్వాక్యే ప్రాణాతివాదినః ప్రత్యభిజ్ఞాస్తి-నేతి. తుశబ్దః కిం ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధీ- నేతి. యదా తుశబ్దః ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధీ న భవతి - తదా ప్రాణాతివాదినః
ప్రత్యభిజ్ఞాసంభవాత్ *ఏష తు వా ఇతి వాక్యం తదఙ్గభూతసత్యవచనవిధిపరమితి ప్రాణాతిరిక్తవస్త్వభావాత్ భూమశబ్దః ప్రాణే పర్యవసిత ఇతి భూమా ప్ర
త్యగాత్మేతి పూర్వః పక్షః. యదా తుశబ్దః ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధీ భవతి- తదా ప్రాణాతివాదినః ప్రత్యభిజ్ఞానాభావేన *సత్యేనాతివదతీతి వాక్యస్య సత్యోపాస
కాతివదనపరత్వేన ప్రాణాతిరిక్తవస్తుసద్భావేన ప్రశ్నప్రతివచనసమాప్తావపి భూమశబ్దస్య ప్రాణపర్యవసితత్వాభావాత్ భూమా పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తః.
(తేనేతి) తేన- ఆత్మజిజ్ఞాసయా ప్రక్రాన్తే ప్రకరణే ప్రాణపర్యన్తోపాస్యోపదేశేన హేతునేత్యర్థః. ప్రాణశబ్దః కథమాత్మని వర్తత ఇత్యత్రాహ (ప్రాణ
సహచారీతి) ఇతరవ్యాఖ్యాతృషు కైశ్చిత్పఞ్చవృత్తిః ప్రాణః ప్రాణశబ్దవాచ్య ఇత్యుక్త్వా తత్ప్రకరణావిచ్ఛేదేన భూమా ప్రాణ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా ప్రకర
ణవిచ్ఛేదేన భూమా పరమాత్మేత్యుక్తం,- కైశ్చిచ్చ పఞ్చవృత్తిప్రాణస్య ప్రాణశబ్దవాచ్యత్వమభ్యుపగమ్య పూర్వపక్షే సిద్ధాన్తే చ తత్ప్రకరణవిచ్ఛేదం వదద్భిః
భూమా ప్రత్యగాత్మేతి పూర్వపక్షం కృత్వా పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితం,- తదుభయమాశఙ్క్యాహ (న వాయువిశేషమాత్రమితి) ఉపక్రాన్తస్యాత్మోపదేశ
స్య ప్రాణపర్యన్తత్వనిర్దేశాత్ ప్రాణస్య చాత్మత్వయోగాదితి భావః. హేత్వన్తరమాహ (ప్రాణో హేతి) న హి కేవలం దేహస్య వాయువిశేషస్య వా పితృత్వా
దికం వేదాన్తిషు కశ్చిదభ్యుపగచ్ఛతి. హేత్వన్తరమాహ (పితృహేతి) అత్ర ప్రకరణే సప్రాణేషు హింసకే హింసానిమిత్తోపక్రోశవచనం దృశ్యతే- అప్రాణే
షు హింసకే హింసానిమిత్తోపక్రోశాభావశ్చ దృశ్యతే- లోకే చ సజీవనిర్జీవశరీరయోరుపమర్దకారిషూపక్రోశతదభావౌ దృశ్యేతే- న హి నిష్కృష్టాత్మనః కేవ
లస్య శరీరస్య వా హింస్యత్వం- అపి త్వచిద్విశిష్టస్యైవ చేతనస్య- తస్మాత్ప్రాణనిష్ప్రాణవిషయోపమర్దతదభావయోః సజీవనిర్జీవశరీరోపమర్దనిమిత్తహిం
సాతదభావశ్రవణాద్ధింసాకర్మత్వం ప్రాణశబ్దవాచ్యస్య జీవత్వసాధకమిత్యర్థః. ఉపక్రోశతదభావౌ పఞ్చవృత్తిప్రాణవత్త్వతద్రహితత్వనిబన్ధనౌ స్యా
తాం- న తు సజీవత్వనిర్జీవత్వకృతావిత్యత్రాహ (అప్రాణేష్వితి) (స్థావరేష్వపి చేతనేష్వితి) *ఓషధివనస్పతయో యచ్చ కించిత్ ప్రాణభృత్ స ఆత్మాన
మావిస్తరాం వేద *శరీరజైః కర్మదోషైర్యాతి స్థావరతాం నర ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభిః స్థావరాణాం క్షేత్రజ్ఞత్వకర్మఫలభోక్తృత్వావగమాత్తేషాం చేతనత్వం వే
దాన్తాః స్మృతివచనాని చ ప్రమాణయద్భిరభ్యుపేత్యమితి భావః. ప్రక్రాన్తస్యాత్మోపదేశస్య ప్రాణపర్యన్తత్వం మాతృత్వపితృత్వాదికం హింసాయోగ్య
త్వం చేతి త్రితయం జీవత్వసాధకం పూర్వపక్షే - సిద్ధాన్తే తు పితృత్వాదికం హింసాకర్మత్వం చ ద్వయమేవ జీవత్వసాధకమితి భిదా. అరనాభిదృష్టాన్తపూ
ర్వకసర్వాధారత్వోపన్యాసేన ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మేతి ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (అత ఏవేతి) దృష్టాన్తాదీత్యాదిశబ్దేన ధారకత్వం. ప్రాణశబ్దనిర్ది
ష్టస్య ముఖ్యప్రాణత్వశఙ్కానిరాసహేతురేవ పరమాత్మత్వశఙ్కాయా అపి నిరాసహేతురితి సూచయత్యేవకారః. కుత ఇత్యత్రాహ (పరస్యేతి) హింసా
యా అభావో ముక్తస్యాప్యస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం హింసాప్రసఙ్గాభావాదిత్యుక్తం. తర్హ్యరనాభిదృష్టాన్తః కథమిత్యత్రాహ (జీవాదితరస్యేతి) ఏవం
హింసాయోగ్యత్వం పఞ్చవృత్తిప్రాణాత్ పరమాత్మనశ్చ వ్యావర్తకమిత్యుక్తం భవతి. ఏవం జీవః ప్రాణశబ్దవాచ్యోఽస్తు- తతః కిం భూమవిశిష్టస్య జీవత్వ ఇత్య
త్రాహ (అయమేవ చేతి) ప్రకరణావిచ్ఛేదం హేతుమాహ (అస్తి భగవ ఇతి) ప్రశ్నప్రతివచనాభావః ప్రకరణావిచ్ఛేదహేతుః- తదవిచ్ఛేదో భూమ
విశిష్టస్య జీవత్వే హేతురిత్యర్థః. తుశబ్దస్య ప్రకరణవిచ్ఛేదకత్వమాశఙ్క్యాహ (కించేతి) *ఏష తు వా అగ్నిహోత్రీ యః సత్యం వదతీత్యత్ర అగ్నిహోత్రి
వత్ ప్రాణాతివాదినః ప్రత్యభిజ్ఞానాత్తస్యైవ తదఙ్గతయా సత్యకథనముక్తమిత్యర్థః. కథం జీవస్వరూపస్య విపులసుఖత్వం - తద్ధి శోకప్రచురమిత్యత్రా

ణశబ్దనిర్దిష్టప్రత్యగాత్మస్వరూపస్య సుఖరూపతాజ్ఞానముపదిశ్య తస్య చ సుఖస్య విపులతా *భూమా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్య ఇత్యుపదిశ్యతే. తదేవం ప్రత్యగాత్మన ఏవావిద్యావియుక్తం రూపం విపులసుఖమిత్యుపదిష్టమితి *తరతి శోకమాత్మవిదిత్యుపక్రమావిరోధశ్చ. అతో భూమగుణవిశిష్టః ప్రత్యగాత్మా. యత ఏవం భూమగుణవిశిష్టః ప్రత్యగాత్మా- అత ఏవాహమర్థే ప్రత్యగాత్మని *అహమేవాధస్తాదహముపరిష్టాదిత్యారభ్య *అహమేవేదం సర్వమితి ప్రత్యగాత్మనో వైభవముపదిశతి. ఏవం ప్రత్యగాత్మత్వే నిశ్చితే సతి తదనుగుణతయా వాక్యశేషో నేతవ్య ఇతి......

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (భూమా సమ్ప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్) భూమగుణవిశిష్టో న ప్రత్యగాత్మా-అపితు పరమాత్మా. కుతః. (సమ్ప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్) సమ్ప్రసాదః - ప్రత్యగాత్మా. *ఏష సమ్ప్రసాదోస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యుపనిషత్ప్రసిద్ధేః. సమ్ప్రసాదాత్-ప్రత్యగాత్మనోఽధికతయా భూమవిశిష్టస్య సత్యశబ్దాభిధేయస్యోపదేశాదిత్యర్థః. సత్యశబ్దాభిధేయం చ పరం బ్రహ్మ. ఏతదుక్తం భవతి - యథా నామాదిషు ప్రాణపర్యన్తేషు పూర్వపూర్వాధికతయోత్తరోత్తరాభిధానాత్పూర్వేభ్య ఉత్తరేషామర్థాన్తరత్వం- ఏవం ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాత్ప్రత్యగాత్మనోఽధికతయా నిర్దిష్టస్సత్యశబ్దాభిధేయస్తస్మాదర్థాన్తరభూత ఏవ-సత్యశబ్దనిర్దిష్ట ఏవ భూమేతి సత్యాఖ్యం పరం బ్రహ్మైవ భూమేత్యుపదిశ్యత ఇతి. తదాహ వృత్తికారః *భూమా త్వేవేతి భూమా బ్రహ్మ నామాదిపరమ్పరయా ఆత్మన ఊర్ధ్వమస్యోపదేశాదితి. ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాదధికతయా సత్యస్యోపదేశః కథమవగమ్యత ఇతి చేత్. *స వా ఏష ఏవం పశ్యన్నేవం మన్వాన ఏవం విజానన్నతివాదీ భవతీతి ప్రాణవిదోఽతివాదిత్వముక్త్వా *ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీతి సత్యవేదిత్వేనాతివాదినం - తుశబ్దేన పూర్వస్మాదతివాదినో వ్యావర్తయతి- అత ఏవ * ఏష తు వా అతివదతీత్యత్ర ప్రాణాతివాది

హ (అవిద్యావియుక్తం రూపమితి) ఉపక్రమే *తరతి శోకమాత్మవిదితి శోకావిష్టత్వం జీవస్య ప్రతిపన్నం- తత్కథం విపులసుఖత్వమిత్యత్రాహ (ఉపక్రమావిరోధశ్చేతి) బద్ధో హి సశోకః- ముక్తస్వరూపం విపులసుఖమిత్యర్థః. అహంశబ్దనిర్దేశం చ హేతుమాహ (యత ఏవమితి) కథమహంశబ్దనిర్దేశః ప్రత్యగాత్మత్వసాధక ఇత్యత్రాహ (అహమర్థే ప్రత్యగాత్మనీతి) అహమర్థస్య ప్రత్యగాత్మత్వాదిత్యర్థః. (తదనుగుణతయేతి) స్వమహిమప్రతిష్ఠితత్వాదిపరాణి వాక్యాన్యస్వరసం యోజనీయానీత్యర్థః. ....

సూత్రం వ్యాచష్టే (భూమేతి) శుద్ధస్వరూపాభిప్రాయేణ సూత్రే సంప్రసాదనిర్దేశః కృతః. సంప్రసాదశబ్దస్య ప్రత్యగాత్మపరత్వం కథమిత్యత్రాహ (ఏష ఇతి) హేతువాచిపదేషు సంప్రసాదశబ్దో వ్యాఖ్యాతః- పదాన్తరద్వయం వ్యాచష్టే (సంప్రసాదాదితి) నహి ప్రాణకథనానన్తరం భూమవిశిష్టస్యాధికత్వం శ్రూయత ఇత్యత్రాహ (సత్యశబ్దాభిధేయస్యేతి) సత్యశబ్దాత్ పశ్చాత్ప్రకరణవిచ్ఛేదాభావేన సత్యశబ్దవాచ్య ఏవ భూమవిశిష్ట ఇతి భావః. భూమవిశిష్టస్సత్యశబ్దాభిధేయోఽస్తు- తతః కిం తస్య భూమ్నః పరమాత్మత్వసిద్ధిరిత్యత్రాహ (సత్యశబ్దాభిధేయం చేతి) సత్యశబ్దాభిధేయస్య తుశబ్దోపేతాతివాదిశబ్దేనాధికతయోపదేశోఽస్తు- ఆధిక్యస్య చ ప్రాణశబ్దవాచ్యజీవప్రతియోగికత్వం కథం- నహి *సనో వావ వాచో భూయ ఇత్యాదివత్ పఞ్చమ్యన్తః ప్రాణశబ్దః శ్రుతః- అతో న సత్యస్య ప్రాణశబ్దవాచ్యాజ్జీవాదర్థాన్తరత్వం- అపి తు పూర్వనిర్దిష్టాయా ఆశాయా అధికతయోపదిష్టః ప్రాణ ఏవ సత్యశబ్దవాచ్యః- పరిశుద్ధప్రత్యగాత్మస్వరూపస్యాపి *సత్యం చానృతం చ సత్యమభవదిత్యాదావివ సత్యశబ్దవాచ్యత్వం సమ్భవేదిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) పూర్వనిర్దిష్టాదూర్ధ్వమభిధానం హి పూర్వనిర్దిష్టప్రతియోగితయోత్తరోత్తరేషామధికతయార్థాన్తరత్వే హేతుః- తస్య హేతోః సపక్షే వ్యాప్తిం దర్శయతి (యథేతి) ఏవంశబ్దేన హేతురభిప్రేతః. ఉత్తరోత్తరనిర్దిష్టానాం పూర్వపూర్వనిర్దిష్టాదధికతయాఽర్థాన్తరప్రతిపాదనప్రకరణత్వాత్ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాదూర్ధ్వం నిర్దిష్టస్సత్యశబ్దవాచ్యస్తస్మాత్ ప్రాణాదధికతయాఽర్థాన్తరభూత ఏవేత్యర్థః. తతః కిం భూమశబ్దవాచ్యస్య పరమాత్మత్వ ఇత్యత్రాహ (సత్యశబ్దేతి) అనేన పూర్వం సూత్రాక్షరయోజనాయాముక్తస్య సత్యశబ్దాభిధేయస్యేతి పదస్యాభిప్రాయో వివృతో భవతి. (తదాహేతి) పూర్వనిర్దిష్టాదధికతయోత్తరోత్తరనిర్దేశప్రకరణత్వాత్ ప్రాణశబ్దవాచ్యాజ్జీవాదూర్ధ్వముక్తస్సత్యశబ్దవాచ్య ఉపాస్యో భూమా తతోఽధికం పరం బ్రహ్మేతి వృత్తికారగ్రన్థస్యార్థః. *ఆత్మన ఊర్ధ్వమిత్యనేన ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్య జీవాత్మత్వం వృత్తికారాభిమతం-న తు పఞ్చవృత్తిప్రాణపరత్వమిత్యవగతం- అతః ప్రాణశబ్దవాచ్యస్య జీవత్వమాశ్రిత్యైవ పూర్వపక్షసిద్ధాన్తవర్ణనం వృత్తికారాభిమతమితి జ్ఞాపనం వృత్తికారగ్రన్థోపాదానఫలం. ఏవమధికతయోపదేశసిద్ధవద్ద్వారేణ సత్యస్య ప్రాణాదధికతయాఽర్థాన్తరత్వముక్తం- అథ ప్రాణప్రతియోగికార్థాన్తరత్వహేతుత్వేనోక్తోఽధికతయోపదేశ ఏవ కథం-సత్యవచనం హి ప్రాణోపాసనాఙ్గతయోపదిష్టమిత్యుక్తమితి పరాభిప్రాయం శఙ్కతే (ప్రాణశబ్దేతి) తుశబ్దేన ప్రకరణవిచ్ఛేదాన్నాఙ్గవిధిరితి ప్రతివదతి (స వా ఏష ఇతి) వ్యావర్తయతి-అధికతయా వ్యావర్తయతీత్యర్థః. పూర్వనిర్దిష్టాదుత్తరనిర్దిష్టస్యాధికత్వోపదేశపరప్రకరణత్వాదితి భావః. ఉపాసకాధిక్యాత్తన్నిమిత్తోపాస్యాధిక్యం వక్తుం తుశబ్దస్వారస్యేనోపాసకవైలక్షణ్యముక్తం - తుశబ్దో వ్యాసఙ్గుచితవృత్తిః ధర్మధర్మిణోరవిశేషేణ భేదకః. నను కథం తుశబ్దస్వారస్యాదతివాద్యన్తరప్రతిపత్తిః- ఏతచ్ఛబ్దసామర్థ్యేన పూర్వాతివాదీహి ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇత్యత్రాహ (అత ఏవేతి) ప్రకృతప్రకరిష్యమాణసాధారణ ఏతచ్ఛబ్దః-నాయమేకాన్తతః ప్రకృతమభినివిశతే-పాశ్చాత్త్యయద్వృత్తప్రతినిర్దేశరూపత్వాచ్చ నాయం ప్రకృతపరః-తుశబ్దస్వారస్యం చ ప్రకరణవిచ్ఛేదకం-అతః

నోన ప్రత్యభిజ్ఞా- అతోఽస్యాతివాదిత్వనిమిత్తం సత్యం పూర్వాతివాదిత్వనిమిత్తాత్ప్రాణాదధికమితి విజ్ఞాయతే. నను చ ప్రాణవేదిన ఏవ సత్యవదనమఙ్గత్వేనోపదిష్టం- అతః ప్రాణప్రకరణావిచ్ఛేద ఇత్యుక్తం. నైతదుక్తం- తుశబ్దేన హ్యతివాద్యేవాన్యః ప్రతీయతే - న తు తస్యైవాతివాదినస్సత్యవదనాఙ్గవిశిష్టతామాత్రం. *ఏష తు వా అగ్నిహోత్రీ యస్సత్యం వదతీత్యాదిష్వగ్నిహోత్ర్యన్తరాప్రతీతేః ప్రతీతస్యైవాగ్నిహోత్రిణస్సత్యవదనాఙ్గవిధానమితి క్లిష్టాగతిరాశ్రీయతే- అత్ర త్వతివాద్యన్తరత్వనిమిత్తం సత్యశబ్దాభిధేయం పరం బ్రహ్మ ప్రతీయతే. సత్యశబ్దశ్చ *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాదిషు పరస్మిన్ బ్రహ్మణి ప్రయుక్తః- అతస్తన్నిష్ఠస్యాతివాదినః పూర్వస్మాదధికత్వం సమ్భవతీతి వాక్యస్వరససిద్ధమన్యత్వం న బాధితవ్యం. అతివాదిత్వం హి వస్త్వన్తరాత్పురుషార్థతయాఽతిక్రాన్తస్యోపాస్యవస్తువాదిత్వం. నామాద్యాశాపర్యన్తోపాస్యవస్త్వతిక్రాన్తస్యోపాస్యప్రాణశబ్దనిర్దిష్టప్రత్యగాత్మవాదిత్వాత్ప్రాణవిదోఽతివాదిత్వం - తస్యాపి సాతిశయపురుషార్థత్వాన్నిరతిశయపురుషార్థతయోపాస్య పరబ్రహ్మవాదిన ఏవ సాక్షాదతివాదిత్వమితి *ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీత్యుక్తం. సత్యేనేతీత్థంభూతలక్షణే తృతీయా- సత్యేన- పరేణ బ్రహ్మణోపాస్యేనోపలక్షితో యోఽతివదతీత్యర్థః. అత ఏవైవం శిష్యః ప్రార్థయతే *సోఽహం భగవస్సత్యేనాతివదానీతి. ఆచార్యశ్చ *సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్య

పూర్వాతివాదినః ప్రత్యభిజ్ఞా నాస్తీత్యతివాద్యన్తరం ప్రతిపన్నమిత్యర్థః. అతివాద్యన్తరప్రతిపత్తిరస్తు- తతః కిం సత్యస్య ప్రాణశబ్దవాచ్యాదధికత్వ ఇత్యత్రాహ (అతోఽస్యేతి) తుశబ్దః పూర్వాతివాదినోఽతిశయితోపాస్యాన్తరవిశిష్టమేవాతివాద్యన్తరం భినత్తి- స్వోపాస్యవస్త్వాధిక్యం హ్యతివదననిమిత్తం- అతః ప్రాణాతివాదినోఽతివదననిమిత్తాత్తదుపాస్యాత్ ప్రాణాదపి తదుత్తరవాక్యనిర్దిష్టస్య సత్యాతివాదినోఽతివదననిమిత్తం తదుపాస్యం సత్యమధికమిత్యర్థః. అగ్నిహోత్రివాక్యదృష్టాన్తే- తుశబ్దస్య వ్యభిచారం హృది నిధాయాఽతివాద్యన్తరాప్రతిపత్తిముఖేన చోదయతి (నను చేతి) పరిహరతి (నైతదుక్తమితి) అగ్నిహోత్రివైషమ్యం వక్ష్యంస్తుశబ్దస్వారస్యాదతివాద్యన్తరప్రతిపత్తిమాహ (తుశబ్దేనేతి) అగ్నిహోత్రివాక్యదృష్టాన్తాద్దార్ష్టాన్తికస్య సత్యాతివాదివాక్యస్య వైషమ్యం వక్తుం దృష్టాన్తే స్వారస్యహానిమాహ (ఏష త్వితి) (అగ్నిహోత్ర్యన్తరాప్రతీతేరితి) అతివాదిస్థానీయోఽగ్నిహోత్రీ- ఉపాసనస్థానీయమగ్నిహోత్రం- ద్రవ్యదేవతాస్థానీయముపాస్యం. అత్ర అగ్నిహోత్ర్యన్తరాప్రతీతిరగ్నిహోత్రాన్తరాప్రతీతేః- సా చ ద్రవ్యదేవతావిశేషాప్రతీతేః- సా చ సత్యవచనశబ్దస్య దధ్యాది ద్రవ్యదేవతావిశేషోపస్థాపనాసామర్థ్యాత్. ఏవమగ్నిహోత్ర్యన్తరసమర్పకశబ్దాభావాత్తత్ర తుశబ్దస్వారస్యం భగ్నమిత్యర్థః. ఇహాపి తర్హ్యతివాద్యన్తరాప్రతీతేరగ్నిహోత్రిన్యాయో భవతీత్యత్రాహ (అత్ర త్వితి) అత్ర త్వతివాద్యన్తరత్వనిమిత్తముపాసనాన్తరం తద్ధేతుభూతముపాస్యాన్తరం చ ప్రతీయతే- ఇహ తత్సమర్పణసమర్థస్య సత్యశబ్దస్య సద్భావాత్తుశబ్దస్వారస్యం న భఙ్గనీయం- అతః అతివాద్యన్తరం సిద్ధమిత్యర్థః. కించ- న పరం ద్రవ్యదేవతోపస్థాపకశబ్దాభావాదగ్నిహోత్రాన్తరాప్రతీతిః- కింతు కర్మస్వరూపోపస్థాపకశబ్దాభావాచ్చ. న హి జుహోత్యాదిపదాన్తరం శ్రూయతే. న చ శ్రూయమాణో వదతిశబ్దో జుహోత్యర్థః. అతశ్చాగ్నిహోత్రాన్తరాప్రతీతేరగ్నిహోత్రశబ్దస్సజాతీయవ్యక్తిమలభమానః ప్రకృతమేవాగ్నిహోత్రమవలమ్బతే- ఇహ తు న పరముపాస్యాన్తరసమర్పణక్షమస్సత్యశబ్ద ఏవ- * సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యుపాసనాన్తరోపస్థాపకశబ్దశ్చ శ్రూయతే - అత ఉపాసనాన్తరప్రతీతేరుపాసకాన్తరప్రతీతిసద్భావాదతివాదిశబ్దస్తద్విషయో భవితుమర్హతీతి తుశబ్దస్వారస్యం న భఞ్జనీయం- అతః ప్రకరణవిచ్ఛేద ఇతి చాభిప్రాయః. తుశబ్దస్య ధర్మిభేదకత్వే సిద్ధే సత్యశబ్దస్యోపాస్యాన్తరసమర్పకత్వం- సత్యశబ్దస్యోపాస్యాన్తరసమర్పకత్వే తుశబ్దస్య ధర్మిభేదకత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయమాశఙ్క్య సత్యశబ్దస్యోపాస్యాన్తరపరత్వప్రసిద్ధిం దర్శయతి (సత్యశబ్దశ్చేతి) తతః కిమిత్యపేక్షాయాం తుశబ్దస్వారస్యఫలితమర్థమాహ (అత ఇతి) న హి తుశబ్దస్య ధర్మిభేదకత్వస్వారస్యం సత్యశబ్దాపేక్షం- సత్యశబ్దస్యోపాస్యాన్తరసమర్పణక్షమత్వం శ్రుతిసిద్ధం- న- తుశబ్దాపేక్షం. సత్యశబ్దస్య న జీవపరసాధారణ్యం- పరస్యైవ నిరుపాధికసత్యత్వాత్. సాధారణ్యేఽపి విలక్షణోపాస్యవాచకత్వమపి సంభవతి - తథా సతి న తుశబ్దస్వారస్యభఙ్గః- అతోఽన్యోన్యసాపేక్షత్వాభావాన్నాన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యభిప్రాయేణ పూర్వస్మాదధికత్వం సమ్భవతీతి వాక్యస్వరససిద్ధమన్యత్వం న బాధితవ్యమిత్యుక్తం. ప్రాణోపాసకస్యాసాధారణమతివాదిత్వం నాతివాద్యన్తరం సహతే- అతోఽతివాదిశబ్దస్వారస్యార్థం తుశబ్దస్వారస్యభఙ్గ ఇత్యత్రాహ (అతివాదిత్వం హీతి) న హి ప్రాణాతివాదిన్యేవాతివాదిశబ్దో రూఢః- * క్లృప్తావయవశక్త్యైవ లబ్ధేస్స్వార్థావబోధనే। నష్టావయవనామత్వం ప్రత్యాచష్టే హి సూత్రకృదితి దర్శితాత్ *ప్రోక్షణీష్వర్థసంయోగాదితి సూత్రితాత్ ప్రోక్షణీనయాదవయవశక్త్యా స్వార్థబోధే సమ్భవతి రూఢికల్పనాఽయోగాత్. అతో న ప్రాణాతివాదిన్యేవాతివాదిశబ్దస్వారస్యమిత్యర్థః. అతిక్రాన్తస్యోపాస్యవస్తువాదిత్వమతివాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమితీమమర్థం ప్రాణాతివాదిని దర్శయతి (నామాదీతి) అస్య ప్రవృత్తినిమిత్తస్య పరమాత్మోపాసక ఏవ పుష్కలత్వాత్తస్మిన్నేవ అతివాదిశబ్దో ముఖ్య ఇతి *యస్సత్యేనాతివదతీతి వదత ఆచార్యస్యాభిప్రాయ ఇత్యాహ (తస్యాపీతి) తుశబ్దస్యాతివాదిశబ్దస్యోభయస్యాప్యస్మత్పక్ష ఏవ స్వారస్యమితి భావః. సత్యముపాస్యం చేత్ *స వా ఏష ఏవం పశ్యన్నితివత్ సత్యం పశ్యన్నతివదతీతి వక్తవ్యం- న తు సత్యేనేతీతి శఙ్కాయాం తృతీయాయా అర్థమాహ (సత్యేనేతి) సత్యవదనపక్ష ఏవ తృతీయానుపపత్తిః- ఉపసర్గవైయర్థ్యం చేతి భావః. ఉపాస్యాన్తరత్వముపపాదయతి (అత ఏవైవమితి) అత ఏవ- సత్యశబ్దస్యోపాస్యాన్తరపరత్వాదేవ. *సోఽహం భగవస్సత్యేనాతివదానీతి శిష్యః ప్రార్థయతే- న తు ప్రాణేనాతివదానీతీత్యర్థః (ఆచార్యశ్చేతి) *సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యాహ- న తు ప్రాణ ఏవేతి

మిత్యాహ. *ఆత్మనః ప్రాణ ఇతి చ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్యాత్మన ఉత్పత్తిరుచ్యతే-అతః *తరతి శోకమాత్మవిదితి ప్రక్రాన్త ఆత్మా ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాదన్య ఇతి గమ్యతే. యత్తూక్తమస్తి భగవః ప్రాణాద్భూయ ఇతి ప్రశ్నస్యాదో వావ ప్రాణాద్భూయ ఇతి ప్రతివచనస్య చాదర్శనాత్ప్రక్రాన్త ఆత్మోపదేశః ప్రాణోపదేశపర్యవసానో గమ్యత ఇతి- తదయుక్తం- న హి ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామేవార్థాన్తరత్వం గమ్యతే- ప్రమాణాన్తరేణాపి తత్సమ్భవాత్. ఉక్తం చ ప్రమాణాన్తరం. అస్తి భగవః ప్రాణాద్భూయ ఇత్యపృచ్ఛతోఽయమభిప్రాయః- నామాదిష్వాశాపర్యన్తేష్వచేతనేషు పురుషార్థభూయస్తయా పూర్వపూర్వమతిక్రాన్తేష్వప్యుత్తరోత్తరేషూపదిష్టేషు తత్తద్వేదిన ఆచార్యేణాతివాదిత్వం నోక్తం - ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టప్రత్యగాత్మయాథాత్మ్యవేదినస్తు పురుషార్థభూయస్త్వాతిశయం మన్వానేన *స వా ఏష ఏవం పశ్యన్నేవం మన్వాన ఏవం విజానన్నతివాదీ భవతీత్యతిక్రాన్తవస్తువాదిత్వముక్తం - అతోఽత్రైవాత్మోపదేశస్సమాప్త ఇతి మత్వా శిష్యో భూయో న పప్రచ్ఛ. ఆచార్యస్త్విదమపి సాతిశయం మత్వా నిరతిశయపురుషార్థ భూతం సత్యశబ్దాభిధేయం పరం బ్రహ్మ *ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీతి స్వయమేవోపదిదేశ. శిష్యోఽపి పరమపురుషార్థరూపే పరస్మిన్బ్రహ్మణ్యుపక్షిప్తే తత్స్వరూపతదుపాసనయాథాత్మ్యబుభుత్సయా *సోఽహం భగవస్సత్యేనాతివదానీతి ప్రార్థయామాస. తతో బ్రహ్మసాక్షాత్కారనిమిత్తాతివాదిత్వసిద్ధయే బ్రహ్మసాక్షాత్కారోపాయభూతం బ్రహ్మోపాసనం * సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యుపదిశ్య తదుపాయభూతం బ్రహ్మమననం *మతిస్త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేత్యుపదిశ్య శ్రవణప్రతిష్ఠార్థత్వాన్మననస్య మననోపదేశేన శ్రవణమర్థసిద్ధం మత్వా శ్రవణోపాయభూతాం బ్రహ్మణి శ్రద్ధాం *శ్రద్ధా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేత్యుపదిశ్య తదుపాయభూతాం చ తన్నిష్ఠాం *నిష్ఠా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేత్యుపదిశ్య తదుపాయభూతాం తదుద్యోగప్రయత్నరూపాం కృతిమపి *కృతిస్త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేత్యుపదిశ్య శ్రవణాద్యుపక్రమరూపకృతిసిద్ధయే ప్రాప్యభూతస్య సత్యశబ్దాభిహితస్య బ్రహ్మణస్సుఖరూపతాం జ్ఞాతవ్యేతి *సుఖం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యుపదిశ్య నిరతిశయవిపులమేవ సుఖం పరమపురుషార్థరూపం భవతీతి తస్యైవ బ్రహ్మణస్సుఖరూపస్య నిరతిశయవిపులతాం జ్ఞాతవ్యేతి *భూ

ఇత్యర్థః. యద్వా-అతివాదిశబ్దస్య యౌగికత్వముపపాదయతి (అత ఏవైవమితి) అతివాదిశబ్దస్య యౌగికత్వాదేవ హి *అతివదానీత్యాఖ్యాతనిర్దేశ ఇత్యర్థః. యద్వా-అతిక్రాన్తస్యోపాస్యవస్తువాదిత్వస్యైవాతివాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తత్వాదేవ హి శిష్యప్రార్థనమిత్యర్థః. అయమర్థః పూర్వోక్తార్థఫలం. (ఆచార్యశ్చేతి) అత ఏవేత్యనుషఙ్గః. అతిక్రాన్తస్యోపాస్యవస్తువాదిత్వస్యైవ ప్రవృత్తినిమిత్తత్వాదేవ హి సత్యశబ్దాభిధేయం *సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యుపాస్యతయోక్తమిత్యర్థః. కిం చ-సత్యవదనమఙ్గతయా విహితం చేత్ సత్యం సంపాద్యమిత్యుక్తం స్యాత్-తదానీం విజిజ్ఞాసితవ్యశబ్దాస్వారస్యం భవేత్. సత్యం విజిజ్ఞాసితవ్యం-వదనార్థం జ్ఞాతవ్యమిత్యర్థ ఇతి చేత్-అధ్యాహారప్రసఙ్గ ఇతి భావః. సూత్రాభిప్రేతేన హేత్వన్తరేణాప్యధికతరోపాస్యాన్తరత్వముపపాదయన్ సంప్రసాదాదధ్యుపదేశం వివృణోతి (ఆత్మన ఇతి) పూర్వపక్షయుక్తిమనువదతి (యత్త్వితి) పరిహరతి (తదయుక్తమితి) (ఉక్తం చేతి) ప్రశ్నప్రతివచనే హి లిఙ్గం-తదభావేఽపి తు శబ్దశ్రుతిరాత్మనః ప్రాణోత్పత్తిశ్చ లిఙ్గమితి ప్రమాణాన్తరముక్తమిత్యర్థః. తత్ర ప్రశ్నాభావః కింనిబన్ధన ఇత్యత్రాహ (అస్తీతి) పురుషార్థభూయస్త్వాతిశయం మన్వానేన-ఆత్మోపదేశస్య తత్పర్యన్తత్వం మన్వానేనేత్యర్థః. (స్వయమేవోపదిదేశేతి) భగవద్గీతాయామపి *తస్మాద్యోగీ భవార్జునేతి జీవాత్మయోగం పరిసమాప్య *యోగినామపి సర్వేషాం మద్గతేనాన్తరాత్మనా। శ్రద్ధావాన్భజతే యో మాం స మే యుక్తతమో మత ఇతి పరమాత్మోపాసనం భగవానేవాప్యుపక్షిప్తవాన్- తద్వదితి భావః. (తతో బ్రహ్మేతి) బ్రహ్మసాక్షాత్కారనిమిత్తేత్యనేన *యదా వై విజానాత్యథ సత్యం వదతీత్యస్య వాక్యస్యార్థ ఉక్తో భవతి. విజానాతిశబ్దః సాక్షాత్కారపరః- న తు శాస్త్రజన్యజ్ఞానపరః - *యదా వై మనుతేఽథ విజానాతీతి జానాత్యర్థస్య మననసాధ్యత్వావగమాత్. *సత్యం వదతి- సత్యమతివదతీత్యర్థః. అతివాదస్య ప్రకృతత్వాత్. యదా బ్రహ్మసాక్షాత్కరోతి తదాఽతివదతి- తస్మాదతివాదిత్వనిమిత్తతత్సాక్షాత్కారాయ తదుపాయభూతం సత్యోపాసనం కుర్యాదిత్యర్థః. (శ్రవణోపాయభూతాం బ్రహ్మణి శ్రద్ధామితి) శ్రవణమనననిదిధ్యాసనప్రాప్తివిషయో హి బ్రహ్మ- తద్విషయశ్రద్ధా చ తచ్ఛ్రోతుమస్తం ద్రష్టుం ప్రాప్తుం చ భవతి- తత్ర శ్రవణోపాయభూతాం శ్రద్ధామిత్యనేన శ్రోతుం శ్రద్ధా వివక్షితా. శ్రద్ధా- త్వరా. (తదుపాయభూతాం చ తన్నిష్ఠామితి) తస్మిన్బ్రహ్మణి నిష్ఠా తన్నిష్ఠా; బ్రహ్మైవ శ్రోతవ్యం నాన్యదితి వ్యవసాయో నిష్ఠా. శ్రోతవ్యత్వనిశ్చయే హి శ్రోతుం త్వరా భవతి. (తదుద్యోగప్రయత్నరూపాం కృతిమితి) ఉద్యోగశబ్దవాచ్యప్రయత్నరూపాం కృతిమిత్యర్థః. సా చ శ్రోతవ్యాన్తరేషు హేయత్వానుసన్ధానేన మనసో నియమనరూపా. అన్యస్మిన్నుపాదేయబుద్ధ్యా ప్రవణమనస్కస్య హి బ్రహ్మైవ శ్రోతవ్యం నాన్యదిత్యధ్యవసాయో న భవతి. (శ్రవణాదీతి) జిజ్ఞాసితస్య పురుషార్థత్వే తస్య నిరతిశయత్వే చ జ్ఞాతే సతి మనసః సాతిశయపురుషార్థాన్తరవైముఖ్యకరణం సంభవతీత్యభిప్రాయః. నిరతిశయపురుషార్థత్వావగమశ్చ శాస్త్రాదేవాప్తప్రతీతిదశాయాం భవతి,- యాదృచ్ఛికసజ్జనసంవాదాదినా చ సిధ్యతి,. *యదా వై శ్రద్దధాత్యథ మనుతే యదా వై నిస్తిష్ఠత్యథ శ్రద్దధాతి యదా వై కరోత్యథ నిస్తిష్ఠతీతి మననాదీనాం శ్రద్ధాద్యానన్తర్యశ్రవణాత్ భాష్యే తేషాముపాయోపేయభావ ఉక్తః- *యదా వై సుఖం లభతే ఇతి శ్రుతౌ లాభశబ్దో బుద్ధివాచీ-లభతేః ప్రాప్త్యర్థత్వాదిత్యభిప్రాయేణ సుఖరూపతాం జ్ఞాతవ్యేత్యుక్తం. న హి శ్రవణాదేః పూర్వ

మాత్మైవ విజిజ్ఞాసితవ్య ఇత్యుపదిశ్య నిరతిశయవిపులసుఖరూపస్య బ్రహ్మణో లక్షణమిదముచ్యతే *యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి స భూమేతి. అయమర్థః- అనవధికాతిశయసుఖరూపే బ్రహ్మణ్యనుభూయమానే తతోఽన్యత్కిమపి న పశ్యత్యనుభవితా - బ్రహ్మస్వరూపతద్విభూత్యన్తర్గతత్వాచ్చ కృత్స్నస్య వస్తుజాతస్య. అత ఐశ్వర్యాపరపర్యాయవిభూతిగుణవిశిష్టం నిరతిశయసుఖరూపం బ్రహ్మానుభవన్ తద్వ్యతిరిక్తస్య వస్తునోఽభావాదేవ కిమప్యన్యన్న పశ్యతి,- అనుభావ్యస్య సర్వస్య సుఖరూపత్వాదేవ దుఃఖం చ న పశ్యతి,. తదేవ హి సుఖం -యదనుభూయమానం పురుషానుకూలం భవతి. నను చేదమేవ జగద్బ్రహ్మణోఽన్యతయాఽనుభూయమానం దుఃఖరూపం పరిమితసుఖరూపం చ భవత్కథమివ బ్రహ్మవిభూతిత్వేన తదాత్మకతయాఽనుభూయమానం సుఖరూపమేవ భవేత్. ఉచ్యతే-కర్మవశ్యానాం క్షేత్రజ్ఞానాం బ్రహ్మణోఽన్యత్వేనానుభూయమానం కృత్స్నం జగత్తత్తత్కర్మానురూపం దుఃఖం చ పరిమితసుఖం చ భవతి - అతో బ్రహ్మణోఽన్యతయా పరిమితసుఖత్వేన దుఃఖత్వేన చ జగదనుభవస్య కర్మనిమిత్తత్వాత్కర్మరూపావిద్యావిముక్తస్య తదేవ జగద్విభూతిగుణవిశిష్టబ్రహ్మానుభవాన్తర్గతం సుఖమేవ భవతి- యథా పిత్తోపహతేన పీయమానం పయః పిత్తతారతమ్యేనాల్పసుఖం విపరీతం చ భవతి- తదేవ పయః పిత్తానుపహతస్య సుఖాయైవ భవతి. యథైవ రాజపుత్రస్య పితుర్లీలోపకరణమతథాత్వేనానుసన్ధీయమానం ప్రియత్వమనుపగతం తథాత్వానుసన్ధానే ప్రియతమం భవతి-తథా నిరతిశయానన్దస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణాకరస్య లీలోపకరణం తదాత్మకం చానుసన్ధీయమానం జగన్నిరతిశయప్రీతయే భవత్యేవ. అతో జగదైశ్వర్యవిశిష్టమనవధికాతిశయసుఖరూపం బ్రహ్మానుభవన్ తతోఽన్యత్కిమపి న పశ్యతి, దుః

మేవ నిరతిశయసుఖప్రాప్తిరుపపద్యతే. సత్యవ్యతిరిక్తవిషయాణి జిజ్ఞాసితవ్యపదాని సంపాద్యత్వవాచీని. *యత్ర నాన్యదితి వాక్యేఽన్యదర్శనశ్రవణాదినిషేధాత్ దృశ్యమిథ్యాత్వశఙ్కా స్యాదితి తద్వ్యుదాసాయ తస్య వాక్యస్యార్థమాహ (అయమర్థ ఇతి) అర్థస్వభావాదనుభూయమాన ఇత్యధ్యాహారః కృతః- న హి బ్రహ్మసద్భావాద్దుఃఖరూపవస్త్వన్తరాదర్శనం భవతి. తతోఽన్యత్ - సుఖరూపాత్ బ్రహ్మణోఽన్యత్. న పశ్యతి-దుఃఖరూపం తద్వ్యతిరిక్తం చ కించిన్న పశ్యతీత్యర్థః. *యో వై భూమా తత్సుఖమిత్యుక్తనిరతిశయసుఖరూపబ్రహ్మలక్షణపరత్వాద్వాక్యస్య తత్ర దుఃఖదర్శనాభావహేతురనవధికాతిశయసుఖరూపత్వం. అనవధికాతిశయసుఖరూపత్వాద్దుఃఖం న పశ్యతీత్యర్థః. అన్యదర్శనాభావే హేతుమాహ (బ్రహ్మస్వరూపేతి) (కృత్స్నస్య వస్తుజాతస్యేతి) స్వరూపాన్తర్గతా జ్ఞానాదిగుణాః-విభూత్యన్తర్గతం జగదఖిలమిత్యభిప్రాయః. అభిప్రేతహేతుసముచ్చయార్థశ్చ శబ్దః. నను యత్రేతి పదం బ్రహ్మపరం- న తు విభూతిపరం. న చ తద్విషయం పదాన్తరమస్తి. అతో బ్రహ్మస్వరూపతద్విభూత్యన్తర్గతత్వాదిత్యయుక్తం. అస్తు వా తద్వాచి శబ్దః-*నాన్యత్పశ్యతీత్యయుక్తం- విభూతిర్హి బ్రహ్మణోఽన్యేతి శఙ్కాయాముక్తం వివృణోతి (అత ఐశ్వర్యేతి) అతః- బ్రహ్మణస్సుఖరూపతాయాః, కృత్స్నవిభూతేస్తదన్తర్భావస్య, చ ప్రామాణికత్వాత్. విభూతివిషయో గుణః విభూతిగుణః- స ఏవ ఐశ్వర్యాపరపర్యాయం నియమనం-తద్విశిష్టం బ్రహ్మ. న హీశితవ్యజ్ఞానం వినైశ్వర్యవిశిష్టానుభవసంభవః- నిరూపకేణ వినా నిరూప్యజ్ఞానాయోగాదితి భావః. యద్వా - అత్రైవోపనిషది *స భగవః కస్మిన్ప్రతిష్ఠిత ఇతి స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠిత ఇతి యది వా న మహిమ్నీతి గో అశ్వమిహ మహిమేత్యాచక్షతే హస్తిహిరణ్యం దాసభార్యం క్షేత్రాణ్యాయతనానీతి నాహమేవం బ్రవీమి బ్రవీమ్యన్యో హ్యన్యస్మిన్ప్రతిష్ఠిత ఇతి శ్రూయతే- అత్ర *స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠిత ఇత్యుక్తే హస్త్యాదీనాం నియామ్యానాం మహిమశబ్దవాచ్యత్వాత్ తత్ప్రతిష్ఠితత్వశఙ్కాయాం *యది వా న మహిమ్నీతి హస్తిహిరణ్యాదిమహిమనిష్ఠత్వం నిషిద్ధం-తదేవ శఙ్కాబీజముపన్యస్యత్యుదస్యతి *గో అశ్వమిత్యాదినా. *అస్య మహిమానమితి వీతశోకః *ఏతాం విభూతిం యోగం చ ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతిషు పరమాత్మనో మహిమవత్త్వావగమాదిహ న మహిమనిషేధః-అపి తు విభూతిరూపమహిమప్రతిష్ఠితత్వనిషేధ ఇత్యవగమ్యతే. అతో మహిమవిభూత్యాదిశబ్దాశ్చ న స్వరూపమాత్రపరాః-*విభూతిర్భూతిరైశ్వర్యమిత్యైశ్వర్యపర్యాయత్వాదితి మహిమాపహ్నవశఙ్కావ్యుదాసాయైశ్వర్యాపరపర్యాయేత్యుక్తం. ఇదానీం విభూతిరేవ గుణః. గుణశబ్దో విభూతేరపృథక్సిద్ధ్యభిప్రాయః. విభూత్యా గుణైశ్చేతి వార్థః. (విభూతిగుణవిశిష్టేతి) యచ్ఛబ్ద ఏవ విశిష్టబ్రహ్మపర ఇతి భావః. పూర్వం విభూత్యన్తర్గతత్వాదిత్యన్వయహేతురుక్తః- వ్యతిరేకరూపం హేతుమాహ (తద్వ్యతిరిక్తస్యేతి) విశిష్టబ్రహ్మణోఽన్యదర్శనం నిషిధ్యతే-న త్వన్యదర్శనమిత్యర్థః. విభూతివిశిష్టం బ్రహ్మానుభావ్యం చేద్విభూతేర్దుఃఖరూపత్వదర్శనాద్దుఃఖాదర్శనమనుపపన్నమిత్యత్రాహ (అనుభావ్యస్యేతి) సర్వస్య సర్వవిభూతికస్యేత్యర్థః. పూర్వాభిప్రేతాదేవ హేతోరిత్యేవకారాభిప్రాయః. సర్వస్య సుఖరూపత్వం కథం - ఆత్మగుణవిశేషో హి సుఖమిత్యత్రాహ (తదేవ హి సుఖమితి) అనుకూలత్వం నామ స్వత ఇష్టత్వం - తచ్చానిష్టనివృత్తిరూపతయేష్టసాధనతయా చ వినాపీష్టత్వం. అనుభవవిరోధేన చోదయతి (నను చేతి) న హ్యేకమేకదైవ సుఖదుఃఖాత్మకవిరుద్ధస్వభావాలిఙ్గితమితి యద్యుజ్యతే- న హి నిమ్బపత్రం కస్యచిన్మధురం భవతి,- న చ సర్పః కస్యచిదనుకూలబుద్ధిబోధ్యో భవతి,. న చ జగతః శక్యం దుఃఖరూపత్వమపహ్నోతుం-తస్య సర్వైరభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్. ఇతరథా తజ్జిహాసయా బ్రహ్మజిజ్ఞాసానుపపత్తేః, అతః పరిశేషాత్ సుఖరూపత్వమేవ త్యక్తమిత్యభిప్రాయః. స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నసుఖరూపస్యాప్యుపాధితోఽన్యథారూపసంభవాదవిరోధ ఇతి పరిహరతి (ఉచ్యత ఇతి) కర్మకృతతిరోధానకృతమబ్రహ్మాత్మకత్వజ్ఞానం చోపాధిః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అతో బ్రహ్మణ ఇతి) స్వతో మధురస్యాపి దోషసంబన్ధాదననుకూలత్వే, అనుకూలబుద్ధ్యవిషయస్య కేనచిత్సంబన్ధిత్వజ్ఞానాదనుకూలత్వే, చ దృష్టాన్తద్వయమాహ (పిత్తోపహతేనేతి) దార్ష్టాన్తికే పితాద్యుక్త్వమాహ (తథేతి)*యత్ర నాన్యదితి వాక్యస్యార్థం నిగమయతి (అత ఇతి) ఏతత్ -ఔపాధికదుఃఖరూ

ఖంచనపశ్యతి,. ఏతదేవోపపాదయతివాక్యశేషః *సవా ఏష ఏవంపశ్యన్నేవం మన్వాన ఏవంవిజానన్నాత్మరతి రాత్మక్రీడఆత్మమిథున ఆత్మానన్దస్సస్వరాడ్భవతితస్య సర్వేషులోకేషుకామచారోభవతిఅథయేన్యథాతోవిదు రన్యరాజానస్తేక్షయ్యలోకాభవన్తి తేషాంసర్వేషులోకేష్వకామచారోభవతీతి,. స్వరాట్- అకర్మవశ్యః. అన్యరాజానః- కర్మవశ్యాః. తథా *నపశ్యోమృత్యుంపశ్యతినరోగంనోతదుఃఖతాం। సర్వంహపశ్యఃపశ్యతిసర్వమాప్నోతిసర్వశ ఇతి, చ. నిరతిశయసుఖరూపత్వంచబ్రహ్మణః*ఆనన్దమయోఽభ్యాసాదిత్యత్ర ప్రపఞ్చితం.అతః ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాత్ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతస్యసత్యశబ్దాభిధేయస్యబ్రహ్మణోభూమేత్యుపదేశాద్భూమా పరంబ్రహ్మ..

౮॥ సూ. ధర్మోపపత్తేశ్చ॥ అస్యభూమ్నోయేధర్మాఆమ్నాయన్తే- తేపిపరస్మిన్నేవోపపద్యన్తే- *ఏతదమృతమితిస్వాభావికమమృతత్వం, * స్వేమహిమ్నీత్యనన్యాధారత్వం, *సఏవాధస్తాదిత్యాది* సఏవేదంసర్వమితిసర్వాత్మకత్వం,*ఆత్మనఃప్రాణఇత్యాదిప్రాణప్రభృతిసర్వస్యోత్పాదకత్వ, మిత్యాదయోహిధర్మాఃపరమాత్మనఏవ. యత్తు *అహమేవాధస్తాదిత్యాదినాసర్వాత్మకత్వముపదిష్టం- తద్భూమవిశిష్టస్యబ్రహ్మణోఽహఙ్గ్రహేణోపాసనముపదిశ్యతే - అథాతోఽహఙ్కారాదేశఇత్యహఙ్గ్రహోపదేశోపక్రమాత్. అహమర్థస్య ప్రత్యగాత్మనోపిహ్యాత్మాపరమాత్మేత్యన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదిషూక్తం- అతఃప్రత్యగర్థస్యపరమాత్మపర్యవసానాదహంశబ్దోపిపరమాత్మపర్యవసాయీతి ప్రత్యగాత్మశరీరకత్వేనపరమాత్మానుసన్ధానార్థోయమహఙ్గ్రహోపదేశః.పరమాత్మనస్సర్వశరీరతయాసర్వాత్మత్వాత్ప్రత్యగాత్మనోప్యాత్మాపరమాత్మా- తదేవ* అథాతఆత్మాదేశఇత్యాదినా *ఆత్మైవేదంసర్వమిత్యన్తేనోచ్యతే. ఏతదేవోపపాదయితుంప్రత్యగాత్మనోప్యాత్మభూతాత్పరమాత్మనస్సర్వస్యోత్పత్తిరుచ్యతే *తస్యహవాఏతస్యైవంపశ్యతఏవంమన్వానస్యైవంవిజానతఆత్మనఃప్రాణఆత్మనఆకాశఇత్యాదినా - ఉపాసకస్యాన్తర్యామితయాఽవస్థితాత్పరమాత్మనస్సర్వస్యోత్పత్తిరిత్యర్థః. అతఃపరమాత్మనఃప్రత్యగాత్మశరీరకత్వజ్ఞానప్రతిష్ఠార్థమహఙ్గ్రహోపాసనంకర్తవ్యం. తస్మాద్భూమవిశిష్టఃపరమాత్మేతిసిద్ధమ్................................

భూమాధికరణంసమాప్తమ్.

ఏతాయాస్తద్విగమేనవస్థానం. (సవాఏషఇతి) రత్యాదిశబ్దానాం ప్రీతిపరత్వేవ్యధికరణబహువ్రీహిః - అనుకూలవిషయపరత్వేసామానాధికరణ్యబహువ్రీహిః. ఆత్మశబ్దోవిభూతిగుణవిశిష్టబ్రహ్మపరః. రతిః- స్రక్చన్దనాదిజన్యాప్రీతిః. క్రీడా - ఉద్యానాదిజన్యా. మిథునం - స్త్రీసంభవా. ఆనన్దః - విభూతిజన్యః. ఏవంసర్వవిధసుఖానుభవఉక్తః. *స్వరాడ్భవతి * అన్యరాజానస్తేక్షయ్యలోకాఇతిచపరమాత్మప్రతిక్షేపః ప్రతీయతఇత్యాశఙ్క్యాహ (స్వరాడితి) అన్యరాజానఃస్వరాడితిపదద్వయేనఉపాధితద్విగమౌదర్శితౌ. దుఃఖరూపతయాప్రతిపన్నస్యాపిస్వతఃసుఖరూపత్వేశ్రుతిమాహ (నపశ్యఇతి) సర్వంపశ్యతి- నతత్రదుఃఖతాంపశ్యతి- సుఖరూపతామేవపశ్యతీత్యర్థః. ఉదాహృతవాక్యేవిభూత్యాదివిశిష్టస్యానన్దరూపత్వమస్పష్టమితితద్విశదయ్యాహ (నిరతిశయేతి) * తదాత్మానంస్వయమకురుతతస్మాత్తత్సుకృతముచ్యతఇతియద్వైతత్సుకృతంరసోవైసః రసంహ్యేవాయంలబ్ధ్వానన్దీభవతి *ఆనన్దోబ్రహ్మేతివ్యజానాత్ ఆనన్దాద్ధ్యేవఖల్విమానిభూతానిజాయన్తఇతిచవాక్యేషు కార్యకారణావస్థవిభూత్యాదివిశిష్టస్యైవఆనన్దత్వంహిస్ఫుటతరం. సూత్రార్థముపసంహరతి (అతఇతి)..

౮॥ సూ. ధర్మోపపత్తేశ్చ॥ కస్యధర్మాఇత్యాకాఙ్క్షాంపూరయన్వ్యాచష్టే (అస్యేతి) పూర్వపక్షయుక్తింపరిహరతి (యత్త్వితి) అహంగ్రహేణోపాసనం- అహమర్థశబ్దయోఃపరమాత్మపర్యన్తత్వబుద్ధ్యోపాసనం. తర్హ్యేతస్మిన్తద్బుద్ధిస్స్యాదిత్యత్రాహ (అహమర్థస్యేతి) నకేవలమన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదిషుఅస్మిన్ప్రకరణేపిసర్వాత్మత్వముక్తమితిదర్శయిష్యన్ తత్ప్రతిపాదకస్య *అథాత ఆత్మాదేశఇతివాక్యస్యార్థమాహ (పరమాత్మనఇతి) ఉపాసకాత్మనోప్యాత్మత్వంఫలితమిత్యుక్తం- అర్థకణ్ఠోక్తమితిదర్శయితుంకణ్ఠోక్తిమద్వాక్యస్యార్థమాహ (ఏతదేవేతి) విజానతఇతిపదస్యపక్షస్థత్వజ్ఞాపనాయవ్యాచష్టే(ఉపాసకస్యేతి)పూర్వపక్షయుక్తింపరిహరన్నిగమయతి(అతఇతి)అధికరణార్థముపసంహరతి(తస్మాదితి) ......

భూమాధికరణంసమాప్తమ్.

౯॥ సూ. అక్షరమమ్బరాన్తధృతేః॥

వాజసనేయినో గార్గిప్రశ్నే సమామనన్తి *స హోవాచైతద్వై తదక్షరం గార్గి బ్రాహ్మణా అభివదన్త్యస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘమలోహితమస్నేహమచ్ఛాయమిత్యాది. తత్ర సంశయః కిమేతదక్షరం ప్రధానం-జీవో వా-ఉత పరమాత్మేతి. కిం యుక్తం. ప్రధానమితి. కుతః. *అక్షరాత్పరతః పర ఇత్యాదిష్వక్షరశబ్దస్య ప్రధానే ప్రయోగదర్శనాత్, అస్థూలత్వాదీనాం చ తత్ర సమన్వయాత్,. *యయా తదక్షరమధిగమ్యత ఇత్యాదిషు పరస్మిన్నప్యక్షరశబ్దో దృశ్యత ఇతి చేన్న - ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధశ్రుతిప్రసిద్ధయోః ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధస్య ప్రథమప్రతీతేః, ప్రతీతపరిగ్రహావిరోధాభావాత్,. కించ - *యదూర్ధ్వం గార్గి దివో యదర్వాక్పృథివ్యా ఇత్యారభ్య సర్వస్య కాలత్రితయవర్తినః కారణభూతాకాశాధారత్వే ప్రతిపాదితే *కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేత్యాకాశస్యాపి కారణం తదాధారభూతం కిమితి పృష్టే ప్రత్యుచ్యమానమక్షరం సర్వవికారకారణతయా తదాధారభూతం ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధం ప్రధానమితి ప్రతీయతే - అతోఽక్షరం ప్రధానం. ....

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే(అక్షరమమ్బరాన్తధృతేః)అక్షరం పరం బ్రహ్మ. కుతః.(అమ్బరాన్తధృతేః) అమ్బరస్య-ఆకాశస్య అన్తః- పారభూతం అవ్యాకృతమమ్బరాన్తః. తస్య ధృతేః- తదాధారతయాఽస్యాక్షరస్యోపదేశాదితి యావత్. అయమర్థః-*కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేత్యత్రాకాశశబ్దనిర్దిష్టం న వాయుమదమ్బరం-అపి తు తత్పారభూతమవ్యాకృతం- అతస్తస్యావ్యాకృతస్యాప్యాధారత్వేనోచ్యమానమక్షరం నావ్యాకృతం భవితుమర్హతీతి. నన్వాకాశశబ్దనిర్దిష్టో న వాయుమానితి కథమవగమ్యతే. ఉచ్యతే-*యదూర్ధ్వం గార్గి దివో యదర్వాక్పృథివ్యా యదన్తరా ద్యావాపృథివీ ఇమే యద్భూతం చ భవచ్చ భవిష్యచ్చేత్యాచక్షత ఆకాశ ఏవ తదోతం చ ప్రోతం చేత్యుక్తత్రైకాల్యవర్తినో వికారజాతస్యాధారతయా నిర్దిష్ట ఆకాశో న వాయుమదాకాశో భవితుమర్హతి - తస్యాపి వికారాన్తర్గతత్వాత్. అతోఽత్రాకాశశబ్దనిర్దిష్టం భూతసూక్ష్మమితి ప్రతీయతే. తతస్తస్యాపి భూతసూక్ష్మస్యాధారభూతం కిమితి పృచ్ఛ్యతే *కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేతి-అతస్తదాధారతయా నిర్దిశ్యమా

౯॥ సూ. అక్షరమమ్బరాన్తధృతేః॥ పూర్వాధికరణే స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠితత్వముక్తం-తత్పరమాత్మవ్యతిరిక్తస్య శ్రూయత ఇతి శఙ్కయా సఙ్గతిం.——— వర్ణో వా పరమేశ్వరో వేతి విచార ఇతి పరైర్యదుక్తం తదయుక్తం-వర్ణానామహ్రస్వత్వాదీర్ఘత్వాద్యనుపపత్తేః, స్నేహలోహిత్యచ్ఛాయాది ధర్మాప్రసఙ్గాచ్చేత్యభిప్రాయేణాచ్ఛాయమిత్యన్తం విషయవాక్యముపాత్తం. ప్రసఙ్గాభావేఽపి ప్రతిషేధస్సంభవతి-యథా * నాన్తరిక్షే న దివీత్యగ్నిచయనని షేధ ఇతి చేన్న - నిషేధస్య ప్రసక్తవిషయతాయా ఏవ స్వతః ప్రాప్తత్వాత్. గత్యన్తరాభావే హ్యప్రసక్తవిషయత్వాశ్రయణం - నాన్యదా.——— సంశయమాహ (తత్రేతి) అక్షరం ప్రధానం వా - జీవో వా-పరమాత్మా వేతి సంశయః. తదర్థం లౌకికప్రమాణవిషయే శాబ్దప్రతీతిశైఘ్ర్యమస్తి - నేతి. * కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేత్యత్రాకాశశబ్దనిర్దిష్టః కిం భూతాకాశః - ఉతావ్యాకృతాకాశ ఇతి,. ధారణం చ కిం సత్తామాత్రేణ - ఉత ప్రశాసనేనేతి, చ. యదా ప్రతీతిశైఘ్ర్యమస్తి,- ఆకాశశబ్దవాచ్యశ్చ భూతాకాశః,- ధారణం చ సత్తయా స్యాత్,- తదా తద్ధారణస్య ప్రధానే సంభవాత్తద్ధారకమక్షరం ప్రధానం. యదా ఆకాశశబ్దవాచ్యోఽవ్యాకృతాకాశః,- ధారణం చ సత్తామాత్రేణ,- తదా జీవేఽపి తత్సంభవాత్తద్ధారకమక్షరం జీవః. యదా శాబ్దప్రతీతిశైఘ్ర్యస్య లౌకికప్రమాణగోచరత్వమప్రయోజకం,- ఆకాశశబ్దవాచ్యశ్చావ్యాకృతాకాశః,-ధారణం చ ప్రశాసనేన,- తదా తస్య జీవేష్వసంభవాత్తదాధారభూతమక్షరం పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తే ఫలఫలిభావః. సిద్ధాన్తే శఙ్కాతే (యయా తదక్షరమితి) అథవా-పార్శ్వస్థచోద్యం. తదా పరస్మిన్నిత్యుపలక్షణం-జీవేఽపీతి ద్రష్టవ్యం- *కూటస్థోఽక్షర ఉచ్యత ఇత్యాదిదర్శనాత్. పరిహరతి (న ప్రమాణాన్తరేతి) అనుమానస్య ప్రత్యక్షమాత్రాపేక్షా-శ్రుతేస్తు వ్యుత్పత్త్యాదావుభయాపేక్షాస్తి-అత ఆనుమానికాదక్షరాచ్ఛ్రుతిప్రతిపన్నస్య విశవ్య ఇతి లౌకికాలౌకికయోర్లౌకికస్య ప్రసిద్ధిప్రాథమ్యాత్ప్రాబల్యం- శ్రుతిలిఙ్గాదిష్వపి హి శీఘ్రధీహేతుత్వాత్ ప్రాబల్యమితి భావః. నను *సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇత్యత్ర ఆకాశశబ్దస్య భూతాకాశే ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యేఽపి బ్రహ్మవిషయత్వం దర్శితం-అత్రాప్యక్షరశబ్దే తథా కిం న స్యాదిత్యత్రాహ (ప్రతీతేతి) అక్షరశబ్దస్య ప్రధానే ప్రయోగదర్శనాత్, అస్థూలత్వాద్యన్వయాత్, పరబ్రహ్మణి ప్రసిద్ధత్వే సత్యపి ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధ్యా ప్రథమప్రతీతస్య పరిగ్రహావిరోధాభావాత్, ఆకాశకారణప్రశ్నస్యోత్తరత్వేనోచ్యమానత్వాచ్చ ప్రధానపరత్వమిత్యర్థః. ...

రాద్ధాన్తమాహ (అక్షరమిత్యాదినా)అమ్బరాన్తశబ్దం కేచిద్బహువ్రీహితయా వ్యాచక్షతే అమ్బరం- ఆకాశః అన్తః- అవసానం యేషాం తేషాం-పృథివ్యాదీనాం ధృతేరితి హేత్వర్థ ఇతి. తత్ప్రధానవ్యతిరేకప్రతిజ్ఞాయామకించిత్కరమిత్యభిప్రాయేణ షష్ఠీతత్పురుషం వ్యాచష్టే (అమ్బరస్య ఆకాశస్యేతి) అన్తశబ్దోఽవధివచనః. కార్యస్యామ్బరస్య దేశతః కాలతశ్చావధిః కారణం - నియతపూర్వభావినః కారణత్వాత్, కార్యం ప్రతి కారణతత్త్వానామావరణతయా బహిర్విద్యమానత్వాచ్చ. అతోఽమ్బరాన్తశబ్దోఽవ్యాకృతవాచీతి భావః. న హ్యత్రామ్బరాన్తవాచిశబ్దః శ్రూయత ఇత్యత్రాహ (అయమర్థ ఇతి) (నన్వితి) వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థలఙ్ఘనమయుక్తం-అపవాదాభావాదిత్యర్థః. పరిహరతి(ఉచ్యత ఇతి)అర్థవిరోధాన్న వాయుమదమ్బరగ్రహణమి

నమక్షరంన ప్రధానంభవితుమర్హతి. యత్తుశ్రుతిప్రసిద్ధాత్ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధంప్రథమంప్రతీయతఇతి-తన్న-అక్షరశబ్దస్యావయవశక్త్యాస్వార్థప్రతిపాదనే ప్రమాణాన్తరానపేక్షణాత్. సమ్బన్ధగ్రహణదశాయామర్థస్వరూపంయేనప్రమాణేనావగమ్యతే- నతత్ప్రతిపాదనదశాయామపేక్షణీయం. ....

ఏవంతర్హ్యక్షరశబ్దనిర్దిష్టోజీవోఽస్తు - తస్యభూతసూక్ష్మపర్యన్తస్యకృత్స్నస్యాచిద్వస్తునఆధారత్వోపపత్తేః, అస్థూలత్వాద్యుచ్యమానవిశేషణోపపత్తేశ్చ. *అవ్యక్తమక్షరేలీయతే *యస్యావ్యక్తంశరీరంయస్యాక్షరంశరీరం *క్షరస్సర్వాణిభూతానికూటస్థోఽక్షరఉచ్యతఇత్యాదిషుప్రత్యగాత్మన్యప్యక్షరశబ్దప్రయోగదర్శనాదిత్యత్రోత్తరః. ....

౧౦॥ సూ. సాచప్రశాసనాత్ ॥ సాచామ్బరాన్తధృతిరస్యాక్షరస్యప్రశాసనాదేవభవతీత్యుపదిశ్యతే *ఏతస్యవాఅక్షరస్యప్రశాసనేగార్గిసూర్యాచన్ద్రమసౌవిధృతౌతిష్ఠతఃఏతస్యవా అక్షరస్యప్రశాసనేగార్గిద్యావాపృథివ్యౌవిధృతేతిష్ఠతః ఏతస్యవాఅక్షరస్యప్రశాసనేగార్గినిమేషాముహూర్తా అహోరాత్రాణ్యర్ధమాసామాసాఋతవస్సంవత్సరాఇతివిధృతాస్తిష్ఠన్తీత్యాదినా. ప్రశాసనం- ప్రకృష్టంశాసనం.

త్యర్థః. నహిస్వయంవికారాన్తర్భూతఃకృత్స్నవికారజాతస్యాధారోభవితుమర్హతి. యత్త్వత్యాదినాపూర్వపక్షయుక్తిమనూద్యపరిహరతి (తన్నేతి) రూఢిశక్త్యాఅవయవశక్త్యావాశబ్దేనస్వార్థప్రతిపాదనంస్యాత్- తత్రవక్ష్యమాణపరిహారస్యపక్షద్వయసాధారణ్యేపి *ప్రత్యక్షేణీష్వర్థసంయోగాదితిన్యాయేనావయవశక్త్యాఽర్థప్రతిపాదనసంభవే సముదాయశక్తికల్పనాఽయోగాత్ అయమక్షరశబ్దోనరూఢ్యావర్తతఇత్యభిప్రేత్యయౌగికత్వపక్షేపరిహారఉచ్యతే. తత్రవ్యుత్పన్నానాంపదావయవానాంసంహత్యస్వార్థప్రతిపాదనేకింప్రమాణాన్తరాపేక్షా- ఉతతత్తత్పదావయవవ్యుత్పత్తివేళాయామితివికల్పంహృదినిధాయప్రథమేకల్పేపరిహారమాహ (అక్షరశబ్దస్యేతి) అవయవశక్తిరేవార్థప్రతీతికారణమితినప్రమాణాన్తరమపేక్షితం- నహిదణ్డిశబ్దస్స్వార్థప్రతిపాదనేదణ్డదేవదత్తగ్రాహిప్రత్యక్షాపేక్షః. ద్వితీయంపరిహరతి (సంబన్ధేతి) పదావయవానాంవ్యుత్పత్తౌప్రమాణాన్తరాపేక్షాఽస్త్యేవ- ప్రతిపాదనదశాయాంతునతదపేక్షా - యథా చక్షురాదీనాంతిమిరాదిదోషాపనయనస్యౌషధాద్యపేక్షత్వేపిఘటాదిపరిచ్ఛిత్తౌనభేషజగ్రాహిప్రమాణాపేక్షా. యథాహుః *అర్థబోధేనపేక్షత్వాత్ మానాన్తరమనాదృతం । వ్యుత్పత్త్యుపాయభూతంయత్తచ్ఛతన్మాత్రవర్తిత్వితి. వ్యుత్పన్నానాంపదావయవానాం ప్రతిపాదనకాలేపివ్యుత్పత్త్యపేక్షితమానాన్తరాకాఙ్క్షాఽస్తిచేత్ -దణ్డినమాహ్వాయగామానయేత్యాదివాక్యానామసన్నికృష్టార్థవిషయాణాంప్రత్యక్షసాచివ్యాభావేనస్వార్థాప్రతిపాదకతయాగవానయనాదిప్రవృత్త్యుచ్ఛేదప్రసఙ్గః,అలౌకికార్థప్రతిపత్త్యనుపపత్త్యాశాస్త్రవైయర్థ్యప్రసఙ్గాశ్చ. అతోమానాన్తరాపేక్షాభావాత్తన్నిబన్ధనమర్థప్రతిపత్తౌప్రాథమ్యచారమ్యరూపవైషమ్యంనాస్తీత్యర్థః. కించ - యౌగికానాంశబ్దానామవయవార్థయోగివస్తుసామాన్యప్రతిపాదనేకింమానాన్తరాపేక్షా-ఉతవిశేషపర్యవసానఇతివికల్పేప్రథమేశిరసిపరిహారోఽక్షరశబ్దస్యేతిగ్రన్థేనఫలితః. ద్వితీయేతువిశేషపర్యవసానస్యప్రాకరణికలిఙ్గాద్యధీనత్వాన్నమానాన్తరాపేక్షేతిచసంబన్ధేత్యాదిగ్రన్థేఽర్థసిద్ధం- నతత్ప్రతిపాదనదశాయామపేక్షణీయమితిహ్యుక్తం. విశేషపర్యవసానేనతిహిప్రతిపాదనంనిరాకాఙ్క్షంభవతి. అత్రపరమాత్మలిఙ్గందర్శితం. అపిచ- అవయవార్థపౌష్కల్యంయత్రసంభవతి- తదేవయౌగికశబ్దేనస్వరసతఃప్రతీయతే- యథేశ్వరశబ్దోలౌకికపార్థివాదిషుసత్స్వప్యలౌకికమీశ్వరంశీఘ్రంప్రత్యాయయతి- అతశ్చనక్షరతీత్యవయవశక్తిఃపరమాత్మానమేవశీఘ్రముపస్థాపయతి. ఏతదుక్తంభవతి- ప్రతిపాద్యస్యలౌకికాలౌకికప్రమాణగోచరత్వంశాబ్దప్రతీతివిళమ్బావిళమ్బయోరప్రయోజకం- ధర్మాధర్మేశ్వరాదిశబ్దైః శౌక్ల్యాదిభ్యఃపార్థివాదిభ్యోప్యలౌకికార్థేప్రతిపత్తిశైఘ్ర్యస్యదర్శనాత్. అతఏవప్రయోగప్రాచుర్యాద్యధీనంప్రసిద్ధితారతమ్యమేవతయోఃప్రయోజకం-యౌగికశబ్దానాంచఅసఙ్కుచితావయవార్థగోచరత్వేనస్వతోవాసితత్వాత్తద్వత్త్వేవప్రసిద్ధ్యతిశయాత్ ప్రతీతిశైఘ్ర్యమితి. నన్వవయవశక్త్యాఽర్థప్రతిపాదనేపిప్రధానస్యానేకప్రమాణగమ్యతయాఽభ్యస్తత్వాదస్తిప్రథమావగతిః- యథాగోశబ్దస్యసామాన్యనిమిత్తత్వేపిగోశబ్దోచ్చారణాత్ స్వాభ్యస్తాయామేవగవిప్రథమమేవప్రతీతిః. తదసత్ - ప్రధానస్యానేకప్రమాణగమ్యత్వానభ్యుపగమాత్. నహిప్రత్యక్షేణజగత్కారణభూతంసూక్ష్మంవస్తునిరీక్ష్యతే. నాపిశ్రుతివిరోధినోఽనుమానస్యతత్రప్రామాణ్యంసంభవతీతివక్ష్యతే. తతశ్చశ్రుతిరేవతత్రాపిప్రమాణంవక్తవ్యం- తథాచశ్రుతిప్రసిద్ధాత్ పరమాత్మనఃప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధస్యప్రధానస్యప్రథమప్రతిపత్తిరిత్యసిద్ధం. కించ-ప్రథమప్రతీతస్యాపిప్రధానస్యవిరోధేనత్యక్తవ్యతైవ. విరోధశ్చాత్రస్పష్టః- ఏకస్యైవాధారాధేయభావానుపపత్తేః.................

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (ఏవంతర్హీతి) *అవ్యక్తమక్షర ఇత్యవ్యక్తస్యపృథగుపాదానాదక్షరశబ్దో జీవపరః - నప్రధానపరఇతి జ్ఞాపనాయావ్యక్తముపాత్తం.

౧౦॥ సూ. సాచప్రశాసనాత్ ॥ ననునాత్రామ్బరాన్తధృతేఃపరమాత్మప్రశాసనాధీనత్వంసాక్షాచ్ఛ్రుతమితిశఙ్కాంపరిజిహీర్షన్ కతిపయవస్తుశాసనస్యజీవేపిసంభవాత్తద్వ్యావృత్తించదర్శయన్ ప్రశాసనశబ్దంవ్యాచష్టే (ప్రకృష్టమితి) క్వచిదప్యప్రతిహతత్వేనవిష

నచేదృశంస్వశాసనాధీన సర్వవస్తువిధరణంబద్ధముక్తోభయావస్థస్యాపిప్రత్యగాత్మనస్సమ్భవతి- అతఃపురుషోత్తమఏవప్రశాసితాక్షరం. ....

౧౧॥ సూ. అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ॥ అన్యభావః- అన్యత్వం. ప్రధానాదిభావః. అస్యాక్షరస్యపరమపురుషాదన్యత్వంవాక్యశేషేవ్యావర్త్యతే *తద్వాఏతదక్షరంగార్గ్యదృష్టంద్రష్ట్రశ్రుతంశ్రోత్రమతంమన్తృవిజ్ఞాతంవిజ్ఞాతృనాన్యదతోఽస్తి ద్రష్టృనాన్యదతోఽస్తిశ్రోతృనాన్యదతోఽస్తిమన్తృనాన్యదతోఽస్తివిజ్ఞాతృఏతస్మిన్నుఖల్వక్షరేగార్గ్యాకాశఓతశ్చప్రోతశ్చేతి. అత్రద్రష్టృత్వశ్రోతృత్వాద్యుపదేశాదస్యాక్షరస్యాచేతనభూతప్రధానభావోవ్యావర్త్యతే-సర్వైరదృష్టస్యైవసతస్సర్వస్యద్రష్టృత్వా ద్యుపదేశాచ్చప్రత్యగాత్మభావోవ్యావర్త్యతే-అతఇయమన్యభావవ్యావృత్తిరస్యాక్షరస్యపరమపురుషతాందృఢయతి.ఏవంవాఽన్యభావవ్యావృత్తిః-అన్యస్యసద్భావవ్యావృత్తిరన్యభావవ్యావృత్తిః. యత్తై తదక్షరమన్యైరదృష్టంసదన్యేషాం

యప్రకర్షాచ్ఛాసనస్యప్రకర్షః- ప్రకర్షస్యనివారకాభావాచ్ఛాసనస్యామ్బరాన్తవిషయత్వమపిసిధ్యతీతిహృదయం. తతఃకిమిత్యపేక్షాయాంప్రకృతేఃపరమాత్మశాసనకర్మత్వేహేత్వన్తరంచద్యోతయన్జీవవ్యావృత్తిసిద్ధిందర్శయతి (నచేదృశమితి) (స్వశాసనాధీనసర్వవస్తువిధరణమితి) అయమభిప్రాయః - నకేవలంశాసనప్రకర్షాదనపోదితాత్ప్రకృతేఃప్రశాసనకర్మత్వసిద్ధిః-కింతు *సర్వస్యవశీసర్వస్యేశానఃసర్వస్యాధిపతిస్సర్వమిదంప్రశాస్తీత్యాదిశ్రుత్యన్తరేషుశాసనకర్మోపస్థాపకసర్వశబ్దాసఙ్కోచాచ్చతత్సిద్ధిః. కించ- సత్యశబ్దనిర్వచనే *తానిహవాఏతానిత్రీణ్యక్షరాణిసత్యమితితద్యత్సత్తదమృతంఅథయత్తితన్మర్త్యం - అథయద్యంతేనోభేయచ్ఛతీతిమర్త్యశబ్దవాచ్యాచేతనస్యతన్నియామ్యత్వంచప్రతీయతే. మర్త్యశబ్దోహ్యవయవశక్త్యా పూర్వపూర్వావస్థాభాజ్యచేతనేవర్తతే-నశరీరమాత్రే-ద్యావాపృథివ్యాదీనాంతన్నియామ్యత్వాభావప్రసఙ్గాత్. కించ- *యస్యావ్యక్తంశరీరంయస్యాక్షరంశరీరం యస్యమృత్యుశ్శరీరమితిప్రధానస్యపరశరీరత్వశ్రవణాదత్యన్తనియామ్యస్యైవశరీరత్వాచ్చనియామ్యత్వసిద్ధిః. ఇహచ *కస్మిన్నుఖల్వాకాశఓతశ్చప్రోతశ్చేతిపృష్టే *ఏతద్వైతదక్షరంగార్గీత్యారభ్య *ఏతస్మిన్నుఖల్వక్షరేగార్గ్యాకాశఓతశ్చప్రోతశ్చేత్యక్షరేణావ్యాకృతస్యధారణంశ్రూయతే. అతశ్శాసనస్యప్రకర్షాచ్ఛ్రుత్యన్తరానుగ్రహాచ్చామ్బరాన్తధృతిరపిప్రశాసనాధీనేతి. సూత్రశ్చశబ్దోహ్యర్థతయాహేతువాచీత్యభిప్రాయేణాహ (అతఇతి) అమ్బరాన్తధృతిఃప్రశాసనాదేవసిధ్యతీతియతః- తతఏవేత్యర్థః. *ప్రశాసితారంసర్వేషాం *విద్యాత్తుపురుషంపరమితి *ఉత్తమఃపురుషస్త్వన్యఇత్యాదివచనాభిప్రాయేణపురుషోత్తమఏవప్రశాసితాక్షరమిత్యుక్తమ్. ....

ఏవం ప్రధానపురుషవ్యతిరేకౌ సూత్రద్వయేనపృథగుపపాదితౌ. అథై
కసూత్రేణ ప్రాకరణిక చరమవాక్యవిషయేణోభయ వ్యతిరేకమాహ.

౧౧॥ సూ. అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ॥ వ్యావర్త్యతే- నివర్త్యతే. నివర్తకధర్మఃప్రతిపాద్యతఇత్యర్థః. తతశ్చసూత్రస్థవ్యావృత్తిశబ్దోవ్యావర్తకధర్మపరఇతిదర్శితంస్యాత్-తేనవిషయవాక్యానుగుణ్యంసూత్రస్యస్యాత్-తత్రహ్యన్యనివర్తకధర్మోద్రష్టృత్వాదిరవగమ్యతే. ద్వితీయయోజనాయాఅపేక్షితత్వాత్ *నాన్యదతోఽస్తీత్యాదికముదాహృతం.అస్మిన్వాక్యేప్రధానవ్యావృత్తిసిద్ధిందర్శయతి(అత్రేతి)అత్ర-*అదృష్టమితివాక్యే. ద్రష్ట్రాదిశబ్దాఃరూపశబ్దప్రభృతిబాహ్యవిషయాణాంమన్తవ్యాధ్యవసేయాద్యన్తఃకరణవిషయాణాంచసాక్షాత్కర్తృవాచకాః-శాసనస్యశాసితవ్యవస్తుదర్శనసాకాఙ్క్షత్వాత్, *నదృష్టేర్ద్రష్టారం *నశ్రుతేశ్శ్రోతారం *నమతేర్మన్తారమిత్యాదినాపరస్యశ్రవణమననాదికర్తృత్వనిషేధేనతేషామయోగ్యత్వాత్,*పశ్యత్యచక్షుస్సశృణోత్యకర్ణఇతిరూపాదిసాక్షాత్కర్తృత్వశ్రవణాచ్చ. జీవవ్యావృత్తిందర్శయతి (సర్వైరితి) సర్వైః-యోగిభిః. (సర్వస్యేతి) రూపతదాశ్రయాదిష్వేకైకవర్గకార్త్స్న్యపరస్సర్వశబ్దః- అస్యాసఙ్కుచితవృత్తితయాద్రష్టృశబ్దేనసర్వసాక్షాత్కారస్యాభిహితత్వేసత్యాదిశబ్దోపాత్తశ్రోతృత్వాదీనాంనిర్విషయత్వప్రసఙ్గాత్. సర్వైరదృష్టత్వాదిమాత్రంప్రధానాదీనామపిసంభవతీతితద్వ్యావృత్త్యర్థమదృష్టస్యైవసతస్సర్వస్యద్రష్టృత్వాద్యుపదేశాచ్చేత్యుక్తం. అదృష్టత్వాదివిశేషితంద్రష్టృత్వాదికంప్రత్యగాత్మవ్యావర్తకమిత్యర్థః. ప్రత్యగాత్మానస్సర్వేప్రత్యేకంస్వస్యాహంప్రత్యయవేద్యాఃరూపాదివిజ్ఞాతారశ్చ - పరస్తురూపాదిజ్ఞానవేళాయాంయోగిభిరపిస్వస్వరూపవద్రూపాదివచ్చనజ్ఞాయతే. నిష్ఠాన్తైఃపదైఃతత్తద్విషయప్రతిపత్తివేళాయాంపరమాత్మనోఽనవగతత్వంవివక్షితం. అశ్రుతం- శబ్దశ్రవణదశాయామజ్ఞాతం. అమతం-స్థాణుపురుషాద్యర్థవిచారదశాయాంతద్విషయవదప్రతిపన్నం. అవిజ్ఞాతం- అధ్యవసాయదశాయాంఘటాదివత్స్వస్వరూపవచ్చానవగతం. అతఏవహ్యవిశేషితంద్రష్టృత్వాదికంపరమాత్మాసాధారణం. యద్వా-రూపశబ్దాద్యర్థవేదిభిస్సర్వైరవేద్యత్వేనవిశేషితంతత్తదర్థద్రష్టృత్వంసముచ్చిత్యచిదచిద్వ్యావర్తకమిత్యర్థః. *అన్యభావవ్యావృత్తేరిత్యుక్తహేతోస్సాధ్యావిశిష్టత్వశఙ్కాంచశమయన్నిగమయతి (అతఇతి) ఇయంవ్యావర్తకధర్మాన్వయరూపావ్యావృత్తిఃపరమపురుషత్వంసాధయతి - అతస్సాధ్యావిశిష్టత్వవ్యుదాసః. అస్యాంయోజనాయాంప్రధానపురుషవ్యావర్తకసకలధర్మవాచివాక్యానివిషయీభూతానీతిచిదచిద్వ్యావృత్తిఃకణ్ఠోక్తాస్యాత్. చశబ్దఉక్తహేతుసముచ్చయే. ముఖాన్తరేణసూత్రంయోజయతి (ఏవంవేతి) అక్షరార్థమాహ(అన్యస్యేతి)*నాన్యదిత్యాదివాక్యస్యసూత్రవిషయత్వమభిధాయతస్యార్థమాహ (యత్తైతదితి) యథాఽస్మిన్నాస్తేదేవదత్తఏవపురు

ద్రష్టృచసత్స్వవ్యతిరిక్తస్యసమస్తస్యాధారభూతం - ఏవమనేనాదృష్టమేతస్యద్రష్టృచసదేతస్యాధారభూతమన్యన్నాస్తీతివదన్ *నాన్యదతోఽస్తిద్రష్ట్రిత్యాదివాక్యశేషోఽన్యస్య సద్భావం వ్యావర్తయన్నస్యాక్షరస్య ప్రధానభావంప్రత్యగాత్మభావంచప్రతిషేధతి. కించ- *ఏతస్యవాఅక్షరస్యప్రశాసనేగార్గిదదతోమనుష్యాః ప్రశంసన్తి యజమానందేవాదర్వీంపితరోఽన్వాయత్తా ఇతి శ్రౌతంస్మార్తంచయాగదానహోమాదికం సర్వంకర్మయస్యాజ్ఞయాప్రవర్తతే - తదక్షరంపరబ్రహ్మభూతఃపురుషోత్తమఏవేతి విజ్ఞాయతే. అపిచ- *యోవాఏతదక్షరంగార్గ్యవిదిత్వాస్మిల్లోకేజుహోతియజతేతపస్తప్యతేబహూని వర్షసహస్రాణ్యన్తవదేవాస్యతద్భవతియోవాఏతదక్షరంగార్గ్యవిదిత్వాస్మాల్లోకాత్ప్రైతిసకృపణఃఅథయఏతదక్షరంగార్గివిదిత్వాస్మాల్లోకాత్ప్రైతిసబ్రాహ్మణఇతి యదజ్ఞానాత్సంసారప్రాప్తి, ర్యజ్జ్ఞానాచ్చామృతత్వప్రాప్తి, స్తదక్షరం పరంబ్రహ్మైవేతిసిద్ధమ్. ....

అక్షరాధికరణంసమాప్తమ్.

షోనాన్యఇత్యుక్తైనపురుషమాత్రనిషేధః-అపితుప్రస్తుతతుల్యపురుషాన్తరనిషేధస్స్యాత్-పురుషాన్తరాణాంప్రమాణసిద్ధతయానిషేద్ధుమశక్యత్వాత్-ఏవమిహాపిద్రష్ట్రాద్యన్తరాణాం ప్రామాణికత్వాత్ ప్రకృతతుల్యద్రష్ట్రాదినిషేధపరమిదంవాక్యమిత్యభిప్రాయేణప్రకృతగుణవిశిష్టత్వముక్తం. (ఆధారభూతమితి)సమస్తస్యప్రశాసనేనాధారభూతమిత్యర్థః. నిషేధవిషయందర్శయతి(ఏవమితి)ఏతస్య-అక్షరస్య.ఆధారభూతం- ప్రశాసనేనధారకం. ఏవంపరమాత్మనోనియన్తృతయాఆధారభూతద్రష్ట్రన్తరాభావాదధికనిషేధపరమిదంవాక్యంవ్యాఖ్యాతం. ఏవంవా- ఏతస్యేతిపదంవ్యతిరిక్తస్యసమస్తస్యేతిపదప్రకృతజగత్పరం. అక్షరాదన్యత్సమస్తజగతఃప్రశాసనేనధారకంతేనాదృష్టంద్రష్ట్రనాస్తీత్యర్థః. తదాసమనిషేధపరోవాక్యశేషస్స్యాత్. నను *నాన్యదతోఽస్తిద్రష్ట్రితివాక్యంద్రష్ట్రాణాంపురుషాణాంబ్రహ్మతాదాత్మ్యేనఅతదాత్మకత్వనిషేధపరంకింనస్యాత్. న- ఐక్యవిధానస్యాప్రకృతత్వాత్. ఐక్యవిధిశేషోహిభేదనిషేధః- వ్యతిరేకస్యాన్వయశేషత్వాత్. యదిక్వచిదైక్యవిధానాభావేపిభేదనిషేధస్సంభవతి- తత్రతునిర్వాహాన్తరాసంభవాదభ్యుపగన్తవ్యః- ఇహతుగత్యన్తరసంభవాదైక్యవిధ్యభావేభేదనిషేధపరత్వాశ్రయణమయుక్తం. కించ-*కస్మిన్నుఖల్వాకాశఓతశ్చప్రోతశ్చేత్యుపక్రమ్య*ఏతస్మిన్నుఖల్వక్షరేగార్గ్యాకాశ ఓతశ్చప్రోతశ్చేత్యుపక్రమోపసంహారాభ్యాంప్రకరణస్యపరమాత్మనోవిశ్వధారకత్వప్రతిపాదనపరత్వమవగమ్యతే-నత్వైక్యపరత్వం. ధారకత్వేఅభిహితేతస్యాపిధారకాన్తరశఙ్కాస్యాత్-లోకేధారకాణామపిధార్యత్వదర్శనాత్. యథాకారణానామపికార్యత్వదర్శనేనపరమాత్మనోపిజగత్కారణత్వేనాన్యకార్యత్వశఙ్కాయాంతద్వ్యావర్తనేనపరమకారణత్వసిద్ధయే*సకారణంకరణాధిపాధిపోనచాస్యకశ్చిజ్జనితానచాధిపఇతికారణాన్తరనిషేధఃపరమకారణత్వాపేక్షితత్వాత్క్రియతే - ఏవమిహాపిపరమాత్మనఃపరమాధారత్వసిద్ధయేధారకరూపద్రష్ట్రన్తరనిషేధోఽపేక్షితః. భేదనిషేధస్తుప్రకృతార్థానపేక్షితః-అపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానదౌర్బల్యమవిగీతం. కించ-*నాన్యదతోఽస్తిద్రష్ట్రనాన్యదతోఽస్తిశ్రోత్రితిద్రష్టృశ్రోత్రాదీనాంపృథక్పృథగ్భేదనిషేధశ్చవిఫలః- ద్రష్టురేవశ్రోతృత్వసంభవాత్.యథా*తదేవాగ్నిస్తద్వాయుః *జ్యోతీంషివిష్ణుర్భువనానివిష్ణురిత్యాదిష్వగ్నివాయుజ్యోతిర్భువనవనగిరిదిగాదీనామన్యోన్యభిన్నజాతీయతయాతేష్వన్యతమస్యబ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశేపితదన్యస్యబ్రహ్మాత్మకత్వాసిద్ధ్యాప్రత్యేకంబ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశస్సఫలః - ఏవంద్రష్టృశ్రోతృమన్త్రాదీనాంభిన్నజాతీయత్వాభావాత్పృథగ్భేదనిషేధవైయర్థ్యం. నచవాచ్యం*బ్రహ్మదాశాబ్రహ్మదాసాఇత్యాదౌదాశేష్వివదాసత్వకితవత్వాదిసంభవేపిపృథక్తాదాత్మ్యవ్యపదేశవదిహాప్యుపపద్యతఇతి. దాశేభ్యోభిన్నజాతీయానామపిదాసకితవాదీనాంసంభవేనశ్రుతివాక్యస్థపదానాంతద్విషయత్వోపపత్తేః.అన్యథాతత్రాపివైయర్థ్యప్రసఙ్గస్యదుర్నివారత్వాత్.అతఇదంవాక్యంప్రకృతతుల్యద్రష్ట్రన్తరనిషేధపరం.(అన్యస్యసద్భావంవ్యావర్తయన్నితి)సూత్రస్థైరన్యభావవ్యావృత్తిశబ్దైఃశ్రుతివాక్యస్థాఅన్యదస్తినేతిశబ్దాఃప్రత్యభిజ్ఞాప్యన్తఇతిభావః.వ్యావర్తయన్నిత్యన్తైనాక్షరార్థఉక్తః. ఫలితమాహ(అస్యాక్షరస్యేతి)అస్యాంయోజనాయాంసూత్రాక్షరానురూప్యందర్శితం. నియన్తృరూపధారకాన్తరరాహిత్యమేవకణ్ఠోక్తంభవతి - చిదచిద్వ్యావృత్తిరర్థసిద్ధాస్యాత్. చశబ్దఃపూర్వవన్నోక్తసముచ్చయపరః- అపిత్వనుక్తసముచ్చయపరఇత్యభిప్రాయేణచశబ్దార్థమాహ (కించేతి)*అన్వాయత్తా ఇతిపదందేవమనుష్యపితృసాధారణం. అన్వాయత్తాః- అనువశాఇత్యర్థః. ద్వితీయాన్తపదానాంప్రశంసన్తీత్యనేనాన్వయః. వాక్యప్రతిపన్నార్థస్యపరమాత్మలిఙ్గతాందర్శయతి (శ్రౌతంస్మార్తంచేతి) చశబ్దసముచ్చేతవ్యంహేత్వన్తరమాహ (అపిచేతి) ఉదాహృతవాక్యసిద్ధంహేతుంవదన్నధికరణార్థముపసంహరతి (యదజ్ఞానాదితి) ....

*నాన్యదతోఽస్తిద్రష్ట్రితివాక్యస్యబ్రహ్మవ్యతిరిక్తద్రష్టృమాత్రనిషేధపరత్వమయుక్తం-తథాసతిహిబ్రహ్మైవద్రష్ట్రనాన్యదిత్యుక్తంస్యాత్-తత్పరమతేవిరుద్ధం- బ్రహ్మణోద్రష్టృత్వానభ్యుపగమాత్. తన్మతేనైతదక్షరంద్రష్ట్రితిహివక్తవ్యం. యదిద్రష్టృమిథ్యాత్వమాత్రేపరం-తదాఅతోన్యదితినిర్దేశవైయర్థ్యం- ద్రష్ట్రనాస్తీత్యేతావతాతన్మిథ్యాత్వసిద్ధేః. నను బ్రహ్మైవద్రష్ట్రిత్యర్థః - తతశ్చబ్రహ్మణిద్రష్ట్రాణాంకల్పితత్వం సిద్ధ్యతీతిచేన్న- అయమేవపురుషఃనాన్యోఽతోఽస్తిపురుషఇత్యుక్తేపురుషత్వమస్మిన్కల్పితమిత్యర్థాప్రతీతేః. ఏతత్తుల్యపురుషాన్తరనిషేధోహిప్రతీయతే, అతోబ్రహ్మణోఽన్యోద్రష్టృవర్గోమిథ్యేత్యర్థఇతిచేన్న-.*అదృష్టంద్రష్ట్రితిపూర్వవాక్యేబ్రహ్మణఏవద్రష్టృత్వప్రతిపాదనాత్ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యైవ

౧౨॥ సూ. ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః॥

ఆథర్వణికాస్సత్యకామప్రశ్నేఽభిధీయతే * యః పునరేతం త్రిమాత్రేణోమిత్యనేనైవాక్షరేణ పరం పురుషమభిధ్యాయీత స తేజసి సూర్యే సమ్పన్నః యథా పాదోదరస్త్వచా వినిర్ముచ్యత ఏవం హైవ స పాప్మనా వినిర్ముక్తస్స సామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకం స ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షత ఇతి.— అత్ర ధ్యాయతీక్షతిశబ్దావేకవిషయౌ - ధ్యానఫలత్వాదీక్షణస్య *యథా క్రతురస్మిఁల్లోకే పురుష ఇతి న్యాయేన ధ్యానవిషయస్యైవ ప్రాప్యత్వాత్, *పరం పురుషమిత్యుభయత్ర కర్మభూతస్యార్థస్య ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ.— తత్ర సంశయ్యతే కిమిహ * పరం పురుషమితి నిర్దిష్టో జీవసమష్టిరూపాణ్డాధిపతిశ్చతుర్ముఖః- ఉత సర్వేశ్వరః పురుషోత్తమ ఇతి. కిం యుక్తం. సమష్టిక్షేత్రజ్ఞ ఇతి. కుతః. *స యో హ వై తద్భగవన్మనుష్యేషు ప్రాయణాన్తమోఙ్కారమభిధ్యాయీత కతమం వావ స తేన లోకం జయతీతి ప్రక్రమ్యైకమాత్రం ప్రణవముపాసీనస్య మనుష్యలోకప్రాప్తిమభిధాయ ద్విమాత్రముపాసీనస్యాన్తరిక్షలోకప్రాప్తిమభిధాయ త్రిమాత్రముపాసీనస్య ప్రాప్యతయాఽభిధీయమానో బ్రహ్మలోకోఽన్తరిక్షాత్పరో జీవసమష్టిరూపస్య చతుర్ముఖస్య లోక ఇతి విజ్ఞాయతే - తద్గతేన చేక్ష్యమాణస్తల్లోకాధిపతిశ్చతుర్ముఖ ఏవ. *ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్పరాత్పరమితి చ దేహేన్ద్రియాదిభ్యః పరాద్దేహేన్ద్రియాదిభిస్సహ ఘనీభూతాజ్జీవవ్యష్టిపురుషాద్బ్రహ్మలోకవాసినస్సమష్టిపురుషస్య చతుర్ముఖస్య పరత్వేనోపపద్యతే- అతోఽత్ర నిర్దిశ్యమానః పరః పురుషస్సమష్టిపురుషశ్చతుర్ముఖ ఏవ. ఏవం చతుర్ముఖత్వే నిశ్చితే అజరత్వాదయో యథా కథఞ్చిన్నేతవ్యాః. ... ...

ద్రష్టృత్వమితి వక్తుమయుక్తత్వాత్, ద్రష్టృమిథ్యాత్వే బ్రహ్మణోఽపి మిథ్యాత్వప్రసఙ్గాత్, తస్మిన్పరిజిహీర్షితే సతి *అదృష్టం ద్రష్ట్రితి పూర్వవాక్యప్రతిపాద్యస్యాబ్రహ్మత్వప్రసఙ్గాచ్చ. బ్రహ్మణో ద్రష్టృత్వేఽపి బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వాభావాన్న మిథ్యాత్వమితి చేత్ - తర్హి పరమార్థతో జ్ఞాతృత్వమభ్యుపగతం స్యాత్—— యత్తు భాస్కరేణోక్తం- ప్రధానవ్యావృత్తిరనేన సూత్రేణ క్రియతే - ప్రధానస్య శాసితృత్వసంభవేఽపి ద్రష్టృత్వాభావాత్ ప్రధానవ్యావృత్తిరితి- తదయుక్తం- ద్రష్టృవిశేషో హి ప్రశాసితా - శింశుపాత్వసంభవే వృక్షత్వాసంభవవత్ ప్రశాసితృత్వసంభవేఽపి ద్రష్టృత్వాసంభవః కథముచ్యతే. ప్రధానస్యేశ్వరత్వసంభవేఽపి క్షేత్రజ్ఞత్వం న సంభవతీత్యనున్మత్తః కో బ్రవీతి. ....

అక్షరాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౨॥ సూ. ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః అత్ర స ఇత్యుక్తిరస్మిన్పాదే సర్వాధికరణేషు సాధ్యప్రతిజ్ఞానువృత్త్యర్థా - యథా ప్రథమపాదే *భేదవ్యపదేశాచ్చాన్య ఇత్యన్యశబ్దోక్తిః, యథా చ ద్వితీయే *అత ఏవ చ స బ్రహ్మేతి బ్రహ్మశబ్దోక్తిః, యథా చతుర్థే *వదతీతి చేన్న ప్రాజ్ఞో హి ప్రకరణాదితి ప్రాజ్ఞశబ్దోక్తిశ్చ- తద్వత్. పూర్వం *అదృష్టం ద్రష్ట్రితి పరమాత్మనో ద్రష్టృత్వముక్తం-తర్హీక్షతికర్మత్వేనోక్తాన పరమాత్మేతి శఙ్కయా సఙ్గతిః. యద్వా- *అక్షరాధికరణే అర్థవిరోధేనాకాశశబ్దస్యామ్బరాన్తపరత్వముక్తం - తథాఽన్తరిక్షశబ్దస్యనముఖాన్తరేణ నిర్వాహస్స్వవచ ఇతి శఙ్కయా సఙ్గతిః. యద్వా-ఆకాశశబ్దస్య అమ్బరాన్తపరత్వవత్ బ్రహ్మలోకశబ్దస్యాన్యథా నిర్వాహో నాస్తీతి శఙ్కయా సఙ్గతిః. *స సామభిరున్నీయతే- *ఏతత్సామ గాయన్నాస్త ఇతివత్ సామగానసహితైరిత్యర్థః. యద్వా-సాన్త్వవాదయుక్తైరాతివాహికైరున్నీయత ఇత్యర్థః —— పద్వైరీక్షతికర్మణః పరమాత్మత్వం వ్యవస్థాప్య ధ్యాయతేస్తతో భిన్నవిషయతయా పూర్వపక్షం కృత్వా ఏకవిషయతయా సిద్ధాన్త ఉక్తః-తదనుపపన్నమిత్యభిప్రాయేణాహ(అత్ర ధ్యాయతీతి) యథోపాసనఫలప్రాప్తిన్యాయాత్ ధ్యాయతికర్మైవేక్షతికర్మ. ఏకత్ర *పరం పురుషం-అన్యత్ర *పరాత్పరం పురుషమితి చ శ్రూయతే- అతో న విషయైక్యమిత్యత్రాహ (పరం పురుషమితి) యత్ర పఞ్చమ్యన్తపదం నాస్తి- తత్రాప్యర్థసామర్థ్యాత్తత్ప్రాప్నోతీతి భావః.——యాదవప్రకాశీయే తు జీవో హి ధ్యాతవ్యః- తస్మాత్పర ఈక్షితవ్యస్తు ముక్తజీవ ఇతి పూర్వపక్షితం. తదప్యనేనాయుక్తమితి దర్శితం - అభిధ్యాతవ్యాజ్జీవాత్ పరో ముక్తజీవ ఇత్యుక్తే బద్ధజీవో ధ్యాతవ్య ఇత్యుక్తం స్యాత్ -బద్ధావస్థ జీవధ్యానాన్ముక్తావస్థస్య ప్రాప్తిరిత్యనుపపన్నం. తస్మాద్ధ్యాయతీక్షత్యోరుభయోరపి చతుర్ముఖవిషయత్వమేవ పూర్వపక్షీకర్తుం యుక్తం.—— సంశయమాహ (తత్రేతి) కిం ధ్యాయతీక్షతికర్మ చతుర్ముఖః- ఉత పరమాత్మా. తదర్థం శాన్తత్వాజరత్వాదయః కిం ముఖ్యాః- ఉతాముఖ్యాః. తదర్థం కిం జీవఘనశబ్దేన చతుర్ముఖవ్యతిరిక్తస్య గ్రహణం - ఉత తస్యాపి గ్రహణమితి. కిమత్ర బ్రహ్మలోకశబ్దశ్చతుర్ముఖస్థానపరః- ఉత పరమవ్యోమపరః. కిమీక్షతికర్మవిషయే వాక్యే * యత్తత్కవయో వేదయన్త ఇతి వైష్ణవం పదం ప్రత్యభిజ్ఞాయ్యతే- నేతి. యదా ప్రత్యభిజ్ఞానాసంభవాత్- బ్రహ్మలోకశబ్దస్య చతుర్ముఖలోకపరత్వం,- యదా చ జీవఘనశబ్దేన చతుర్ముఖస్యాగ్రహణం,- తదా శాన్తత్వాదీనామముఖ్యత్వాద్ధ్యాయతీక్షతికర్మ చతుర్ముఖస్స్యాత్. యదా వైష్ణవపదప్రత్యభిజ్ఞానేన బ్రహ్మలోకశబ్దః పరమవ్యోమవాచీ,-యదా చ జీవఘనశబ్దేన చతుర్ముఖస్యాపి గ్రహణం,- తదానీం శాన్తత్వాజరత్వాదీనాం ముఖ్యత్వాద్ధ్యాయతీక్షతికర్మ పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తః. (చతుర్ముఖస్యేతి) భూమ్యన్తరిక్షక్రమప్రాప్తశ్చతుర్ముఖలోక ఇత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తద్గతేన చేతి) *జీవఘనాత్పరాత్ పరమితి నిర్దేశః కథముపపద్యత ఇత్యత్రాహ (ఏతస్మాదితి) జీవఘనపరశబ్దయోస్సామానాధికరణ్యేనోపపద్యత ఇత్యర్థః. బ్రహ్మణస్సమష్టిపురుషత్వం దేవతిర్యగ్భావాద్యపేక్షయా. (అజరత్వాదయో యథా కథంచిన్నేత

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః) ఈక్షతికర్మ సః-పరమాత్మా. కుతః (వ్యపదేశాత్) వ్యపదిశ్యతే హీక్షతికర్మపరమాత్మత్వేన. తథాహి-ఈక్షతికర్మవిషయతయోదాహృతే శ్లోకే *తమోఙ్కారేణైవాయనేనాన్వేతి విద్వాన్యత్తచ్ఛాన్తమజరమమృతమభయం పరం చేతి పరం శాన్తమజరమభయమమృతమితి హి పరమాత్మన ఏవైతద్రూపం - *ఏతదమృతమేతదభయమేతద్బ్రహ్మేత్యేవమాదిశ్రుతిభ్యః. *ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్పరాత్పరమితి చ పరమాత్మన ఏవ వ్యపదేశః- న చతుర్ముఖస్య-తస్యాపి జీవఘనశబ్దగృహీతత్వాత్. యస్య హి కర్మనిమిత్తం దేహిత్వం స జీవఘన ఇత్యుచ్యతే - చతుర్ముఖస్యాపి తచ్ఛ్రూయతే *యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వమిత్యాదౌ. యత్పునరుక్తమన్తరిక్షలోకస్యోపరి నిర్దిశ్యమానో బ్రహ్మలోకశ్చతుర్ముఖలోక ఇతి ప్రతీయతే- అతస్తత్రస్థశ్చతుర్ముఖ ఇతి-తదయుక్తం-*యత్తచ్ఛాన్తమజరమమృతమభయమిత్యాదినేక్షతికర్మణః పరమాత్మత్వే నిశ్చితే సతి ఈక్షితుః స్థానతయా నిర్దిష్టో బ్రహ్మలోకో న క్షయిష్ణుశ్చతుర్ముఖలోకో భవితుమర్హతి. కిఞ్చ -*యథా పాదోదరస్త్వచా వినిర్ముచ్యత ఏవం హైవ స పాప్మనా వినిర్ముక్తస్స సామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకమితి సర్వపాపవినిర్ముక్తస్య ప్రాప్యతయోచ్యమానం న చతుర్ముఖస్థానం. అత ఏవ చోదాహరణశ్లోకే ఇమమేవ బ్రహ్మలోకమధికృత్య శ్రూయతే *యత్తత్కవయో వేదయన్త ఇతి. కవయః- సూరయః. సూరిభిర్దృశ్యం చ వైష్ణవం పదమేవ. *తద్విష్ణోః పరమం పదం సదా పశ్యన్తి సూరయ ఇత్యేవమాదిభ్యః. న చాన్తరిక్షాత్పరశ్చతుర్ముఖలోకః-మధ్యే స్వర్గలోకాదీనాం బహూనాం సద్భావాత్. అతః *ఏతద్వై సత్యకామ పరం చాపరం చ బ్రహ్మ యదోఙ్కారస్తస్మాద్విద్వానేతేనైవాయతనేనైకతరమన్వేతీతి ప్రతివచనే యదపరం కార్యం బ్రహ్మ నిర్దిష్టం తదైహికాముష్మికత్వేన ద్విధా విభజ్య ఏక

వ్యా ఇతి) చిరకాలస్థాయిత్వాభిప్రాయేణ వా చతుర్ముఖస్యైవ పరిశుద్ధావస్థస్వరూపపరత్వేన వా నిర్వాహ ఇతి భావః. అత ఏవోపక్రమే * పరం చాపరం చేతి నిర్దేశశ్చ కృతనిర్వాహః.... ... ...

సిద్ధాన్తే-(పరమాత్మన ఏవైతద్రూపమితి) ఏతద్రూపం-నపుంసకాన్తశబ్దనిర్దిష్టం స్వరూపం. చతుర్ముఖపరత్వే హి పుల్లిఙ్గాన్తతా స్యాత్. యద్వా-ఏతద్రూపం - ఏతద్వాక్యప్రతిపాదితం రూపం. ఏవమర్థద్వయేప్యనుగుణం శ్రుత్యన్తరవాక్యమాహ (ఏతదమృతమితి) అనేన స ఇతి సౌత్రపదస్య ప్రయోజనం దర్శితం భవతి - అధికారాదేవ సాధ్యప్రతిజ్ఞాసిద్ధేస్తస్య ప్రయోజనం హి వక్తవ్యం - * శాన్తమజరమమృతమభయమితి వ్యపదేశస్య కథం పరమాత్మసాధకత్వమిత్యపేక్షాయాం శ్రుత్యన్తరేషు పరమాత్మనః తాదృక్త్వేన ప్రసిద్ధేరితి వక్తవ్యం-అతస్తథాత్వేన శ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధిద్యోతనం స ఇతి పదస్య ప్రయోజనమితి. వ్యపదేశశబ్దవివక్షితం హేత్వన్తరమాహ (ఏతస్మాదితి) కథం చతుర్ముఖస్యైతద్వ్యపదేశాసంభవ ఇత్యత్రాహ (తస్యాపీతి) కథం తస్య జీవఘనశబ్దగృహీతత్వమిత్యత్రాహ (యస్య హీతి) కర్మకృతదేహం దర్శయతి (చతుర్ముఖస్యాపీతి) సశరీరత్వాదేవ హి చతుర్ముఖత్వమితి భావః. నను కథం *యో బ్రహ్మాణమితి శ్రుత్యా చతుర్ముఖదేహస్య కర్మనిమిత్తత్వావగమః- న హ్యత్ర కర్మసంబన్ధః శ్రూయతే. ఉచ్యతే- కారణవాక్యేషు *బ్రహ్మ వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీదిత్యారభ్య *యాన్యన్యాని దేవక్షత్రాణి ఇన్ద్రో వరుణస్సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యురీశాన ఇతి సృజ్యతయా శ్రుతానామిన్ద్రవరుణసోమయమాదీనాం కర్మవశ్యత్వమవతిష్ఠతే- ఏవమేవ చతుర్ముఖస్యాప్యపవాదశ్రుత్యభావాత్సృజ్యత్వేన స్వతః ప్రాప్తకర్మవశ్యత్వమవతిష్ఠత ఇతి. ఆదిశబ్దేన *యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మా ఇతి పాదోపి వివక్షితః. తేనోపదేశసాపేక్షజ్ఞానప్రసరతయా సఙ్కుచితజ్ఞానత్వం స్వతః ప్రాప్తం- ఇన్ద్రవిరోచనాదీనాముపదేశసాపేక్షతయా హి సఙ్కుచితజ్ఞానత్వావగమః. భగవతస్సాన్దీపని ప్రభృతిగురూపదేశసాపేక్షత్వం లీలాత్వవచనైర పోదితత్వాన్న జ్ఞానసఙ్కోచసాధకం - ఇన్ద్రవిరోచనాదీనామివ చతుర్ముఖస్యాప్యపవాదరహితముపదేశసాపేక్షత్వం సఙ్కుచితజ్ఞానత్వసాధకమితి తేనాపి సఙ్కోచకకర్మసంబన్ధసిద్ధిః. ఏవం సృజ్యత్వాదుపదేశసాపేక్షజ్ఞానప్రసరత్వాచ్చ కర్మవశ్యత్వాచ్చతుర్ముఖస్య జీవఘనశబ్దగృహీతత్వసిద్ధిః. యత్పునరిత్యనూదితం పూర్వపక్షహేతుం పరిహరతి (తదయుక్తమితి) పరమాత్మలోకత్వే హేతుత్రయమాహ (యత్తదిత్యాదినా) (కవయస్సూరయ ఇతి) కవయః-క్రాన్తదర్శినః. అకర్మవశ్యత్వాదసఙ్కుచితజ్ఞానాః. సూరయశ్చ జ్ఞానాధికాః ప్రసిద్ధాః. అతో ఽర్థవశాత్సూరిప్రత్యభిజ్ఞానమిత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (సూరిభిరితి) (ఏవమాదిభ్య ఇతి) ఆదిశబ్దేన *తద్విప్రాసో విపన్యవః *యత్రర్షయః ప్రథమజా యే పురాణాః * యత్ర పూర్వే సాధ్యాస్సన్తి దేవా ఇత్యాదివాక్యాని వివక్షితాని. అజరత్వాదిభిర్నిశ్చితపరమాత్మభావస్య స్థానత్వాత్, సర్వకర్మవినిర్ముక్తస్య ప్రాప్యస్థానత్వాత్, సూరిభిర్దృశ్యత్వప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ న చతుర్ముఖలోక ఇత్యర్థః. లోకక్రమప్రత్యభిజ్ఞానభఙ్గస్యాస్వారస్యమాశఙ్క్యాహ (న చేతి) అస్వారస్యం తుల్యమిత్యర్థః. నను నాస్మాకం వ్యవహితత్వాదస్వారస్యం- అన్తరిక్షశబ్దస్య బ్రహ్మలోకాదర్వాచీనలోకానాం ప్రదర్శనార్థత్వాత్. బ్రహ్మలోకశ్చ ప్రాకృతలోకద్వయసాహచర్యాత్ప్రాకృతలోక ఏవ స్యాదిత్యత్రాహ (అత ఏతద్వై సత్యకామేతి) అతః- ఉదాహృతబహువాక్యస్వారస్యానుగుణ్యాత్. *పరం చాపరం చ బ్రహ్మ యదోఙ్కార ఇతి సామానాధికరణ్యం వాచ్యవాచకభావనిబన్ధనం. ఓఙ్కారవాచ్యం పరాపరరూపం బ్రహ్మేతి వా పరాపరరూపబ్రహ్మవాచక ఓఙ్కార ఇతి వార్థః- అనన్తరం ఏతేనైవైకతరమితి పదాభ్యామోఙ్కారస్య బ్రహ్మణశ్చ నిర్దేశాత్. అయనేన- ఉపాయభూతేన. ఏకతరం- కార్యకారణబ్రహ్మణోరన్యతరత్. (యదపరం కార్యం బ్రహ్మేతి) చతుర్ముఖలోకస్యాపరబ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వమేవ యుక్తం-న తు పరబ్రహ్మలోకత్వం-*కార్యం బాదరిః *కార్యాత్యయే *పరం జైమినిరితి తస్య కార్యలోకత్వవ్యపదేశాత్, తతః పృథగేవ పరబ్రహ్మవ్యపదేశాచ్చేతి దర్శితం కార్యబ్రహ్మశబ్దేన. (ఐహికాముష్మికత్వేన ద్విధా విభజ్యేతి) ఉపరి

మాత్రం ప్రణవముపాసీనానామైహికం మనుష్యలోకావాప్తిరూపం ఫలమభిధాయ ద్విమాత్రముపాసీనానామాముష్మికమన్తరిక్షశబ్దోపలక్షితం ఫలం చాభిధాయ త్రిమాత్రేణ పరబ్రహ్మవాచినా ప్రణవేన పరం పురుషం ధ్యాయతాం పరమేవ బ్రహ్మ ప్రాప్యతయోపదిశతీతి సర్వం సమఞ్జసం. అత ఈక్షతికర్మ పరమాత్మా. ......

ఈక్షతికర్మాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౩॥ సూ. దహర ఉత్తరేభ్యః॥

ఇదమామనన్తి ఛన్దోగాః *అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశస్తస్మిన్ యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యం తద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి. తత్ర సన్దేహః కిమసౌ హృదయపుణ్డరీకమధ్యవర్తీ దహరాకాశో మహాభూతవిశేషః-ఉత ప్రత్యగాత్మా-అథ పరమాత్మేతి. కిం తావద్యుక్తం. మహాభూతవిశేష ఇతి. కుతః. ఆకాశశబ్దస్య భూతాకాశే ప్రసిద్ధిప్రకర్షాత్, *తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమిత్యన్వేష్టవ్యాన్తరస్యాధారతయా ప్రతీతేశ్చ.

పృథక్ఫలత్వేనకీర్తనాద్విభాగోఽభిప్రేత ఇత్యర్థః. పరాపరశబ్దయోః కార్యకారణపరత్వాత్ కార్యలోకస్య ప్రాకృతత్వం సిద్ధమితి కారణబ్రహ్మలోకస్యాప్రాకృతత్వమకార్యత్వాదేవ సిద్ధం-అతః ప్రాకృతాప్రాకృతరూపేణ ప్రాప్యలోకవిభాగః, ప్రాకృతేష్వైహికాముష్మికరూపేణ విభాగశ్చ శ్రుత్యభిప్రేతః-ఉపరి పృథక్ఫలత్వేనకీర్తనావిశేషాత్. అత ఐహికాముష్మికవిభాగోక్తిః ప్రాకృతాప్రాకృతవిభాగస్య ప్రదర్శనార్థత్వమాహ. (ఆముష్మికమితి) చతుర్ముఖలోకస్యాప్యన్తరిక్షశబ్దోపలక్ష్యత్వే సంగ్రాహకమాముష్మికత్వమస్తి-చతుర్ముఖలోకవ్యతిరిక్తోపలక్షణే సఙ్గ్రాహకాకారో నాస్తీతి వైషమ్యమభిప్రేతం. (అన్తరిక్షశబ్దోపలక్షితమితి) ఉపలక్షణతయా వ్యవధానపరిహారస్తుల్యః- సఙ్గ్రాహకలాభో హ్యధిక ఇతి భావః. (పరం పురుషం ధ్యాయతామితి) * పరం పురుషమభిధ్యాయీతేతి వాక్యం స్మారితం. తేన చతుర్ముఖలోకప్రాప్తౌ తత్క్రతున్యాయవిరోధస్సూచితః (పరమేవ బ్రహ్మేతి) చతుర్ముఖలోకస్య ప్రాప్యత్వే *పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షత ఇతి ఫలవచనస్థపురుషశబ్దవిరోధ ఏవ కారాభిప్రేతః. ఏవం కార్యబ్రహ్మణ్యర్థతస్య చతుర్ముఖలోకస్య తతః పృథక్కరణం, పరబ్రహ్మశబ్దావిషయస్యతస్య పరమాత్మప్రాప్తుః ప్రాప్యత్వాశ్రయణం, తత్క్రతున్యాయవిరోధః, ఫలవచనవిరోధశ్చేత్యనేకయుక్తిభిః ప్రాకృతలోకద్వయసాహచర్యం నిరస్తం- ఆదావేవ * పరం చాపరం చేతి ప్రాప్యవిభాగస్యాభిహితత్వాత్ ప్రాకృతసాహచర్యయుక్తిరుపక్రమోన్మీలితా చేత్యుక్తం భవతి. (సర్వం సమఞ్జసమితి) పరపక్షస్థాఽనుపపత్తయస్స్వపక్షే న సన్తి, ఉపలక్షణతయా వ్యవధానపరిహారస్సమానః, *అజరమభయం * పరాత్పరం పురిశయం పురుషం *యథా పాదోదరస్త్వచా వినిర్ముక్తః *యత్తత్కవయో వేదయన్త ఇత్యాదీని చ వాక్యాని స్వరసాని, తిష్ఠైషమ్యాదిత్యర్థః. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ....

ఈక్షతికర్మాధికరణమ్ సమాప్తమ్.

౧౩॥ సూ. దహర ఉత్తరేభ్యః॥ పూర్వాధికరణే * పరాత్పరం పురిశయం పురుషమిత్యుక్తస్య పరమాత్మత్వం సాధితం- అత్ర పురిశయస్యాకాశశబ్దవాచ్యస్యాపరమాత్మత్వం నిరస్యత ఇతి సఙ్గతిః. పూర్వం బ్రహ్మలోకశబ్దస్య పరమాత్మస్థానపరత్వముక్తం - తద్వదిహాపి బ్రహ్మలోకశబ్దబ్రహ్మపురశబ్దయోః స్థానపరత్వం స్యాదితి శఙ్కయా సఙ్గతిః. పూర్వత్రాన్తరిక్షశబ్దస్య ప్రసిద్ధాన్తరిక్షపరత్వం వ్యావర్తితం - ఏవం దహరాకాశశబ్దస్య ప్రసిద్ధాకాశాదన్యపరత్వముచ్యత ఇతి సఙ్గతిః. తర్హి *అక్షరమమ్బరాన్తధృతేరిత్యస్యానన్తరం దహరాధికరణం ప్రాప్తం- ఉభయత్రాకాశశబ్దస్య విషయవాక్యేషు శ్రుతత్వాత్. * ఈక్షతికర్మేత్యధికరణం దహరాధికరణానన్తర్యమర్హతి - తత్ర హ్యన్తరిక్షశబ్దః శ్రూయతే- న త్వాకాశశబ్ద ఇతి చేన్న- అక్షరేక్షతికర్మాధికరణయోరాకాశాన్తరిక్షశబ్దవాచ్యాదర్థాన్తరస్య పరమాత్మత్వనిర్ణయేన పరస్పరసఙ్గత్యతిశయాత్. దహరాధికరణే త్వాకాశశబ్దవాచ్యస్యైవ పరమాత్మత్వం వివక్షితమిత్యస్య పూర్వాధికరణద్వయానన్తరత్వం యుక్తం. విషయాదికం దర్శయతి (ఇదమిత్యాదినా) పరస్మిన్నన్వేష్టవ్యాన్తరప్రతీత్యనుపపత్తేః పరతోఽన్తరద్వయేప్యుపమానోపమేయభావాద్యనుపపత్తేశ్చ సంశయః. కిం దహరాకాశో భూతాకాశః - ఉత జీవః - అథ పరమాత్మేతి. తదర్థమన్వేష్టవ్యాన్తరనిర్దేశః కిం దహరాకాశస్య పరమాత్మత్వవిరోధి- ఉత న. *తస్మిన్యదన్తరితి నిర్దేశః కిం దహరాకాశస్య గుణజాతవిషయః-ఉతార్థాన్తరపరః,. *ఏష ఆత్మేతి వాక్యోక్తమపహతపాప్మత్వాదికం కిం ప్రజాపతివాక్యోక్తజీవధర్మః- ఉత న. జీవధర్మత్వేఽపహతపాప్మత్వాది శ్రుతిస్వారస్యమస్తి- నేతి, విచారః. యదా *తస్మిన్యదన్తరితి నిర్దేశోఽర్థాన్తరపరః-తదాఽన్వేష్టవ్యశబ్దస్య గుణవిషయత్వాభావేన దహరాకాశస్య భూతాకాశత్వం స్యాత్, యదా *ఏష ఆత్మేతి వాక్యోక్తగుణాష్టకస్య ప్రజాపతివాక్యోక్తజీవధర్మత్వే స్వారస్యమస్తి-తదానీం *ఏష ఆత్మేతి వాక్యస్య జీవవిషయతయా దహరాకాశో జీవస్స్యాదితి పూర్వపక్షే ఫలఫలిభావః. యదా *తస్మిన్యదన్తరితి గుణజాతవిషయోక్తిః - తదాఽన్వేష్టవ్యశబ్దస్య గుణజాతవిషయత్వాద్దహరాకాశో భూతాకాశాదతిరిక్త ఇతి స్యాత్, యదా *ఏష ఆత్మేతి వాక్యస్య ప్రజాపతివాక్యోక్తజీవధర్మవిషయత్వే స్వారస్యం నాస్తి- తదా స్వరసతో గుణాష్టకవిశిష్టపరమాత్మప్రతిపాదకతయా దహరాకాశః పరమాత్మా స్యాదితి రాద్ధాన్తే ఫలఫలిభావః. ఆకాశశబ్దస్య క్వచిత్పరమాత్మపరత్వం దృష్టమితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం ప్రసిద్ధిప్రకర్షాదిత్యుక్తం. *ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మేత్యాదిభిరస్యాకాశస్య పరమాత్మగుణేషు శ్రూయమాణేషు సత్సు కథం ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్ భూతాకాశత్వేన ప్రత్యవస్థానమిత్యత్రాహ (తస్మిన్యదన్తరితి) ఇతి చోత్తరత్ర ప్రథమస్యాదిత్యాదినా వ్యక్తీభవిష్యతి. ... ...

ఇత్యేవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (దహరఉత్తరేభ్యః) దహరాకాశః పరం బ్రహ్మ. కుతః. ఉత్తరేభ్యో వాక్యగతే
భ్యో హేతుభ్యః*ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప
ఇతి నిరుపాధికాత్మత్వమపహతపాప్మత్వాదికం సత్యకామత్వం సత్యసఙ్కల్పత్వం చేతి దహరాకాశే శ్రూయమా
ణా గుణాః దహరాకాశం పరం బ్రహ్మేతి జ్ఞాపయన్తి. *అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కా
మాంస్తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీత్యాదినా*యం కామం కామయతే సోఽస్య సఙ్కల్పాదేవ సముత్తి
ష్ఠతి తేన సమ్పన్నో మహీయత ఇత్యన్తేన దహరాకాశవేదినస్సత్యసఙ్కల్పత్వప్రాప్తిశ్చోచ్యమానా దహరాకా
శం పరం బ్రహ్మేత్యవగమయతి. *యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ ఇత్యుపమానోపమే
యభావశ్చ దహరాకాశస్య భూతాకాశత్వే నోపపద్యతే. హృదయావచ్ఛేదనిబన్ధన ఉపమానోపమేయభావ ఇతి
చేత్-తథా సతి హృదయావచ్ఛిన్నస్య ద్యావాపృథివ్యాదిసర్వాశ్రయత్వం నోపపద్యతే. నను చ దహరాకాశస్య
పరమాత్మత్వేఽపి బాహ్యాకాశోపమేయత్వం న సమ్భవతి- *జ్యాయాన్పృథివ్యా జ్యాయానన్తరిక్షాదిత్యాదౌ సర్వ
స్మాజ్జ్యాయస్త్వశ్రవణాత్. నైవం-దహరాకాశస్య హృదయపుణ్డరీకమధ్యవర్తిత్వప్రాప్తాల్పత్వనివృత్తిపరత్వా
దస్య వాక్యస్య-యథా అధికజవేఽపి సవితరి ఇషువద్గచ్ఛతి సవితేతి వచనం గతిమాన్ద్యనివృత్తిపరం. అథ స్యాత్-*ఏ
ష ఆత్మాఽపహతపాప్మేత్యాదినా దహరాకాశో న నిర్దిశ్యతే- *దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశస్తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్య
మితి దహరాకాశాన్తర్వర్తినస్తతోఽన్యస్యాన్వేష్టవ్యత్వేన ప్రకృతత్వాదిహ*ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మేతి తస్యైవా
న్వేష్టవ్యస్య నిర్దేష్టుం యుక్తత్వాత్. స్యాదేతదేవం-యది శ్రుతిరేవ దహరాకాశం తదన్తర్వర్తినం చ న వ్యభాఙ్క్ష్య
త్-వ్యభాఙ్క్షీత్తు సా. తథా హి-*అథ యదిదమస్మిన్బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశస్త
స్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమితి బ్రహ్మపురశబ్దేనోపాస్యతయా సన్నిహితపరబ్రహ్మణః పురత్వేనోపాసకశరీరం ని
ర్దిశ్య తన్మధ్యవర్తి చ తదవయవభూతం పుణ్డరీకాకారమల్పపరిమాణం హృదయం పరస్య బ్రహ్మణో వేశ్మతయాఽభి
ధాయ సర్వజ్ఞం సర్వశక్తిమాశ్రితవాత్సల్యైకజలధిముపాసకానుగ్రహాయ తస్మిన్వేశ్మని సన్నిహితం సూక్ష్మత

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) న హి పరమాత్మధర్మాణాముత్తరత్వాధరత్వాదికమస్తి- తస్మాద్ధేతోరుత్తరత్వం వాక్యద్వారకమిత్యాహ (వా
క్యగతేభ్య ఇతి) ఉత్తరేభ్య ఇత్యుక్తే చతుర్థ్యన్తత్వశఙ్కా మా భూదితి పఞ్చమీస్ఫుటీకరణాయ హేతుభ్య ఇత్యుక్తం. *షష్ఠీ హేతుప్రయోగ ఇతి నియమః ప్ర
యోజనతయా హేతుత్వవివక్షాయాం- న సర్వదా- యథా *అల్పస్య హేతోర్బహు హాతుమిచ్ఛన్నితి. ఉత్తరవాక్యగతహేతూన్దర్శయతి (ఏష ఇత్యా
దినా) (నిరుపాధికాత్మత్వమితి) జీవస్యాపి వ్యావర్తనక్షమమాత్మత్వమిత్యభిప్రాయేణ నిరుపాధికశబ్దః. దేవాదికతిపయశరీరవిశేషానవచ్ఛిన్నత్వం నిరు
పాధికత్వం. అపహతపాప్మత్వాదేరపి నిరుపాధికత్వమభిప్రేతం. యద్వా- ఆకాశస్యాపి స్వకార్యవ్యాప్త్యా యౌగిక ఆత్మశబ్ద ఉపపన్న ఇతి శఙ్కావ్యావృత్త్య
ర్థో నిరుపాధికశబ్దః. యౌగికత్వాశ్రయణం చ క్లిష్టం-స్వతః శరీరప్రతిసంబన్ధినియన్తృరూపవ్యాప్తౌ హి ఆత్మశబ్దప్రయోగ ఇతి భావః. అపహతపాప్మత్వాది
కమిత్యాదిశబ్దేన సత్యకామత్వాదిగ్రహణే శక్యేఽపి గుణానాం విధినిషేధరూపేణ ద్వైవిధ్యజ్ఞాపనాయ సత్యకామత్వాదేః పృథగుపాదానం. (ఉపమానేతి)
ఏకస్యైవోపమానోపమేయభావో న సంఘటత ఇత్యర్థః. ఉపమానోపమేయభావస్య హృదయావచ్ఛేదనిబన్ధనత్వమాశఙ్క్య పరిహరతి (హృదయేత్యాది
నా) అత ఏవేదమపి నాశఙ్కనీయం- *రామరావణయోర్యుద్ధం రామరావణయోరివేతివదుపమానశూన్యతాజ్ఞాపనపరం వాక్యమితి. యావచ్ఛబ్దానుప
పత్తేః అంశభేదోక్తేశ్చ. న్యూనపరిమాణస్యైవ అధికపరిమాణస్యాపి న మధ్యమపరిమాణేన సాధర్మ్యం యుక్తమితి చోదయతి (నను చేతి) అన్యూనపరిమాణ
త్వమాత్రం సాధర్మ్యమితి పరిహరతి (నైవమితి). (అథ స్యాదితి) యద్యపి *యావాన్వా అయమాకాశ ఇతి మధ్యగతవాక్యస్థాకాశ ఏవ ప్రథమనిర్దిష్ట
త్వాదాసన్నత్వాచ్చ ఏష ఇతి పరామర్శనీయః- తథాప్యుపక్రమే *తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమిత్యన్వేష్టవ్యతయా ప్రాధాన్యేనావగతత్వాత్, *ఆత్మా
వా అరే ద్రష్టవ్యః *సోఽన్వేష్టవ్య ఇత్యాదిష్వాత్మనోఽన్వేష్టవ్యత్వనిశ్చయాత్, ఇహాప్యన్వేష్టవ్యస్య తదన్తర్వర్తిన ఆత్మత్వావగమాత్ *ఏష ఆత్మేతి తదన్త
ర్వర్తినోఽన్వేష్టవ్యస్యాత్మనః పరామర్శః- అత ఆత్మాధికరణతయాఽవగతత్వేన తద్వ్యతిరిక్తత్వాద్వ్యుపపత్త్యనురోధేన భూతాకాశ ఏవాయం దహరా
కాశ ఇత్యర్థః. పూర్వపక్షేఽన్వేష్టవ్యాన్తరస్యాధారతయా ప్రతీతేశ్చేత్యనేన వాక్యేనాభిప్రేతోఽర్థ ఇహాథ స్యాదిత్యాదినా కణ్ఠోక్తో భవతి. పరిహరతి
(స్యాదేతదితి) బ్రహ్మపురశబ్దార్థమాహ (ఉపాస్యతయేతి) న కేవలం బ్రహ్మణస్సర్వవ్యాపిత్వాచ్ఛరీరేణ సాధారణం సమ్బన్ధమాత్రం - అపి తూపాసనస్థా
నభూతహృదయాధారత్వాత్ సమ్బన్ధవిశేషశ్చ విద్యతే,- బ్రహ్మశబ్దశ్చ పరస్మిన్ముఖ్యః,- అతో బ్రహ్మపురం శరీరమిత్యర్థః.——అత్రేదమప్యర్థసిద్ధం-
దహరాకాశో జీవ ఇతి పూర్వపక్షస్య సాధకతయా బ్రహ్మపురశబ్దనిర్దేశః పరైరుక్తః- తదయుక్తమితి. కథం. ఉచ్యతే - బ్రహ్మణస్సర్వవికారసాధారణ
త్వాదసాధారణేన వ్యపదేశస్య యుక్తత్వాత్, జీవస్య భోగోపకరణతయా సంబన్ధవిశేషసద్భావాత్, జీవశరీరమేవ బ్రహ్మపురమితి తద్విధేయపురాధిపో
జీవ ఇతి శఙ్కితం. తదయుక్తం- ముఖ్యార్థస్య స్వతో గ్రాహ్యత్వాత్, పరమాత్మన ఉపాస్యత్వాయ శరీరాన్తరవస్థానస్య *నిచాయ్యత్వాదేవమిత్య
త్ర దర్శితతయా సమ్బన్ధవిశేషసద్భావాత్, చ జీవసాధకత్వశఙ్కానుత్థానాదితి.——— అల్పపరిమాణమిత్యనేన *దహరం పుణ్డరీకమిత్యత్ర దహరశబ్దా

యాధ్యేయం దహరాకాశశబ్దేన నిర్దిశ్యతే తదన్తర్వర్తి చాపహతపాప్మత్వాదిస్వభావతో నిరస్తనిఖిలహేయత్వాస
త్యకామత్వాదిస్వాభావికానవధికాతిశయకల్యాణగుణజాతం చ ధ్యేయం *తదన్వేష్టవ్యమిత్యుపదిశ్యతే. అత్ర
*తదన్వేష్టవ్యమితి తచ్ఛబ్దేన దహరాకాశం, తదన్తర్వర్తిగుణజాతం, చ పరామృశ్య తదుభయమన్వేష్టవ్యమిత్యుపది
శ్యతే-*యదిదమస్మిన్బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మేత్యనూద్య తస్మిన్దహరపుణ్డరీకవేశ్మని యో దహరాకాశో,
యచ్చ తదన్తర్వర్తిగుణజాతం, తదుభయమన్వేష్టవ్యమితి విధీయత ఇత్యర్థః. దహరాకాశశబ్దనిర్దిష్టస్య పరబ్రహ్మ
త్వం, *తస్మిన్యదన్తరితి నిర్దిష్టస్య చ తద్గుణత్వం, తచ్ఛబ్దేనోభయం పరామృశ్యోభయస్యాప్యన్వేష్టవ్యతయా విధా
నం, చ కథమవగమ్యత ఇతి చేత్. తదవహితమనాః శృణు-*యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హృదయ
ఆకాశ ఇతి దహరాకాశస్యాతిమహత్త్వమభిధాయ * ఉభే అస్మిన్ద్యావాపృథివీ అన్తరేవ సమాహితే। ఉభావగ్ని
శ్చ వాయుశ్చ సూర్యాచన్ద్రమసావుభౌ। విద్యున్నక్షత్రాణీతి ప్రకృతమేవ దహరాకాశమస్మిన్నితి నిర్దిశ్య తస్య సర్వ

వ్యాఖ్యాతో భవతి. సత్యకామత్వసత్యసఙ్కల్పత్వసిద్ధాన్గుణానాహ (స్వాభావికేతి) నను ఆకాశశబ్దవాచ్యస్య గుణిత్వేన తస్య ధ్యేయత్వం వక్తవ్యం - తే
న వినా గుణధ్యానాయోగాత్. తచ్ఛబ్దస్య తదన్తర్వర్తిపరత్వాన్నాకాశాభిధాయిత్వం. గుణినో ధ్యేయత్వే కథితే గుణానాం ధ్యేయత్వమర్థసిద్ధం స్యాత్-న
తు గుణానాం ధ్యేయత్వే కథితే గుణినోఽన్తర్భావః. అతోఽన్వేష్టవ్యమితి పదం గుణిపరం- న తు గుణపరమిత్యత్రాహ (అత్రేతి) తచ్ఛబ్దేనోభయపరా
మర్శీత్యర్థః. నను యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టం హి తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యతే. యచ్ఛబ్దస్త్వన్తర్వర్తిపరః - నాకాశపరః. తత్కథముభయపరామర్శిత్వం తచ్ఛబ్దస్యేతిశ
ఙ్కాయామస్య వాక్యస్య పరోక్తార్థపరత్వం చ వ్యుదస్యన్ తచ్ఛబ్దస్య ఉభయపరామర్శిత్వమాహ (యదిదమస్మిన్నితి)——తస్మిన్దహరపుణ్డరీకవేశ్మని య
దన్తర్గతం దహరాకాశాఖ్యం వస్తు తదన్వేష్టవ్యమితి పరైరుచ్యతే. తద్వ్యుదస్యతి (యదిదమస్మిన్బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మేత్యనూద్యేత్యాదినా)
అయమర్థః- యదిదం దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ తస్మిన్దహరాకాశ ఇతి దహరాకాశస్య పుణ్డరీకవేశ్మాధారత్వస్యోక్తత్వాత్ పునరపి *తస్మిన్యదన్తరితి ఆకాశ
స్య పుణ్డరీకవేశ్మాధారత్వకథనవైయర్థ్యం స్యాదితి. *తస్మిన్యదన్తరితి గుణవిషయత్వే తు న వైయర్థ్యం - పూర్వమనుక్తత్వాత్ - అతోఽపేక్షితవిధేరన
పేక్షితవిధానం దుర్బలం. అత్ర దూషణాన్తరాణ్యప్యభిప్రేతాని. అవ్యవహితదహరాకాశం విహాయ వ్యవహితపుణ్డరీకవేశ్మపరామర్శోఽనుపపన్నః. కి
ఞ్చ - పుల్లిఙ్గశబ్దనిర్దిష్టస్య దహరాకాశస్య యదితి నపుంసకలిఙ్గాన్తపదేన పరామర్శానుపపత్తిశ్చ. * తస్మిన్యదన్తరితి వాక్యం దహరాకాశస్య పుణ్డరీకవే
శ్మాధారకత్వప్రతిపాదనపరం చేత్ - అనన్తరవాక్యస్య తదాక్షేపపరతయా వ్యాఖ్యానం చానుపపన్నం. పరమాత్మనోఽన్తర్వర్తితత్కారణం సూక్ష్మం కి
మపి న సంభవతీతి *కిం తత్ర విద్యత ఇతి వాక్యేనాక్షిప్య ద్యావాపృథివ్యాదికార్యస్య తదన్తర్వర్తితయా సమాధానమితి హి పరైర్వర్ణ్యతే - దహరాకాశః పు
ణ్డరీకవేశ్మవర్తీత్యుక్తే కిమత్రాక్షేప్యం. తథా *అస్మిన్కామాస్సమాహితాః *అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామానితి గుణా
నాం తదన్తర్వర్తిత్వముక్త్వా గుణగుణినోరుభయోరప్యుపాసనతత్ఫలప్రతిపాదకోపరితనవాక్యస్వారస్యభఙ్గశ్చ భవేత్. అతః పరోక్తార్థోఽనుపపన్న ఇత్య
భిప్రాయః.—— *దహరోఽస్మిన్నితి వాక్యం వ్యాచష్టే (తస్మిన్దహరేతి) పుల్లిఙ్గయచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణ యోజనాయాం యచ్ఛబ్దద్వయనిర్దిష్టముభయం
తచ్ఛబ్దేన ప్రతినిర్దిశ్యత ఇత్యభిప్రాయేణ యో దహరాకాశః యచ్చ తదన్తర్వర్తిగుణజాతం తదుభయమిత్యుక్తం. యద్వా- పుల్లిఙ్గయచ్ఛబ్దానధ్యాహారేణ
*దహరోఽస్మిన్నిత్యాదేరేకవాక్యత్వం మన్వాన ఆహ (తస్మిన్దహరేతి) శ్రుతివాక్యేఽన్తశ్శబ్దోఽన్తర్వర్తిపరః. అస్మిన్వర్తమానో దహరాకాశస్తదన్తర్వర్తి చ
యత్తదుభయమన్వేష్టవ్యమితి వాక్యస్యార్థ ఇత్యర్థః. *త్యదాదీని సర్వైర్నిత్యమితి పుల్లిఙ్గనపుంసకలిఙ్గయోర్యచ్ఛబ్దయోరేకశేషః. *నపుంసకమనపుంసకే
నైకవచ్చాస్యాన్యతరస్యామితి నపుంసకాన్తత్వమేకవచనాన్తత్వం చ. తస్మాదాకాశతదన్తర్గతాన్వేష్టవ్యగుణపరం పున్నపుంసకాన్తయచ్ఛబ్దద్వయా
ర్థవిషయం తదితి పదమిత్యభిప్రాయః. ఏవం * తదన్వేష్టవ్యమితి తత్పదేనైవాత్మనోప్యుక్తత్వాదన్వేష్టవ్యతయా ప్రాధాన్యావగతిరన్వేష్టవ్యస్యాత్మత్వ
ప్రసిద్ధిశ్చోపపన్నే ఇతి చోద్యపరిహారసిద్ధిః. (దహరాకాశేతి) వివక్షితార్థస్య ప్రామాణికత్వే సిద్ధే హి క్లిష్టనిర్వాహాశ్రయ ఉపపద్యతే-తస్మాద్దహరాకా
శస్య పరబ్రహ్మత్వే తదన్తర్వర్తినో గుణజాతత్వే తయోరన్వేష్టవ్యత్వే చ ప్రమాణం వక్తవ్యమిత్యర్థః. ప్రతివక్తి (తదవహితేత్యాదినా)—— *తదన్వే
ష్టవ్యం *యావాన్వా అయమాకాశ ఇతి వాక్యయోర్మధ్యే *కిం తదత్ర విద్యత ఇతి వాక్యం శ్రూయతే. పరమాత్మనోఽన్తర్వర్తినః కస్యచిదసంభవాత్ *కిం
తదత్ర విద్యత ఇతి వాక్యమాక్షేపపరమిత్యాహుః పరే. ప్రశ్నపరమిదం వాక్యమిత్యుచితం. బుభుత్సాఖ్యాపనమాత్రం ప్రశ్నః. అనుపపత్త్యుద్ఘాటనేనార్థా
క్షేపపూర్వకం పరిహారబుభుత్సాఖ్యాపనం చోద్యం. అబుభుత్సితపరిహారేణ వక్త్రా ప్రతిషేధః ప్రతిక్షేపః-*కుతస్తు ఖలు సోమ్యేతివత్. న ప్రతిక్షేపపర
మిదం- పరిహారస్య వక్ష్యమాణత్వాత్. న కేవలః ప్రశ్నః- అనుపపత్తేర్విద్యమానత్వాత్. సర్వాన్తరస్య పరమాత్మనో హ్యన్తరభూతం తత్త్వాన్తరమసం
భావితం. అనుపపత్త్యుద్ఘాటనముఖేనాక్షేపస్య కణ్ఠోక్త్యభావాన్న కేవలం చోద్యమిత్యప్యుచితం. అతో వినయం ప్రకాశయతా శిష్యేణానుపపత్తిమభిప్రే
త్యతామస్ఫుటం బ్రువతా బుభుత్సాఖ్యాపనం క్రియత ఇతి ప్రశ్నవాక్యతుల్యం ఫలతశ్చోద్యపరమిదం వాక్యం. తచ్ఛబ్దనిర్దిష్టయోరాకాశతదన్తర్వర్తినో
రన్తర్వర్తివిశేషానవగమాదుక్తానుపపత్తిగర్భస్తదన్తర్వర్త్యంశవిషయః ప్రశ్నః *కిం తదత్రేతి.—— *స బ్రూయాత్ - ఆచార్యో బ్రూయాదిత్య
ర్థః. ప్రాకరణికానామిదమేతచ్ఛబ్దానామాకాశపరామర్శపరత్వార్థం తస్యావ్యవహితత్వజ్ఞాపనార్థం శబ్దతోఽర్థతశ్చాకాశస్య ప్రాధాన్యజ్ఞాపనార్థం చ
* యావాన్వా అయమిత్యాది ప్రదర్శ్యతే. ఇదం వాక్యం దహరాకాశస్యాల్పత్వనివృత్తిపరమిత్యభిప్రాయేణాతిమహత్త్వమిత్యుక్తం (ప్రకృతమేవేతి)

జగదాధారత్వమభిధాయ*యచ్చాస్యేహాస్తి యచ్చ నాస్తి సర్వం తదస్మిన్ సమాహితమితి పునరప్యస్మిన్నితి తమే
వ దహరాకాశం పరామృశ్య తస్మిన్నస్యోపాసకస్యేహ లోకే యద్భోగ్యజాతమస్తి యచ్చ మనోరథమాత్రగోచర
మిహ నాస్తి సర్వం తద్భోగ్యజాతమస్మిన్ దహరాకాశే సమాహితమితి నిరతిశయభోగ్యత్వం దహరాకాశస్యాభిధా
య తస్య దహరాకాశస్య దేహావయవభూతహృదయాన్తర్వర్తిత్వేఽపి దేహస్య జరాప్రధ్వంసాదౌ సత్యపి పరమ
కారణతయాఽతిసూక్ష్మత్వేన నిర్వికారత్వముక్త్వా*తత ఏతత్ సత్యం బ్రహ్మపురమితి తమేవ దహరాకాశం సత్య
భూతం బ్రహ్మాఖ్యం పురం నిఖిలజగదావాసభూతమిత్యుపపాద్య *అస్మిన్ కామాస్సమాహితా ఇతి దహరాకా
శమస్మిన్నితి నిర్దిశ్య కామ్యభూతాంశ్చ గుణాన్ కామా ఇతి నిర్దిశ్య తేషాం దహరాకాశాన్తర్వర్తిత్వముక్త్వా తదేవ ద
హరాకాశస్య కామ్యభూతకల్యాణగుణవిశిష్టత్వం తస్యాత్మత్వం చ *ఏష ఆత్మాపహతపాప్మేత్యాదినా సత్యస

అన్తర్వర్తిన్యస్యేష్టవ్యం ఆకాశశబ్దవ్యవహితత్వాన్నేదం శబ్దవిషయ ఇతి భావః. దహరాకాశస్యానుగత్యవిచ్ఛేదం దర్శయతి (తమేవేతి) అస్యేతి వ్యాఖ్యే
యం- ఉపాసకస్యేతి వ్యాఖ్యానం. ఇదం శబ్దషష్ఠ్యన్తో బుద్ధిస్థపర ఇత్యర్థః. అన్వేషణవిజిజ్ఞాసయోః కర్తృత్వేన ఉపాసకో హి బుద్ధిస్థః. అస్యేహాస్తి నాస్తీతి అ
స్తిత్వనాస్తిత్వయోస్సప్రతియోగికత్వావగమాదనన్తరం చోదయితురనుభాషణవాక్యే *సర్వే చ కామా ఇత్యనుభాషణాద్యచ్ఛబ్దో భోగ్యజాతపర ఇత్యభి
ప్రాయః. ఫలితమర్థమాహ (నిరతిశయభోగ్యత్వమితి) యథా సముద్రే గోష్పదపల్వలాదీనామన్తర్భావవచనాత్ సముద్రస్యానవధికజలౌఘత్వం సిధ్యతి-
ఏవం *సర్వం తదస్మిన్ సమాహితమిత్యనేన నిరతిశయభోగ్యత్వసిద్ధిరిత్యర్థః. నను కథమస్య వాక్యస్యాముఖ్యార్థత్వమాశ్రీయతే-జీవభోగ్యవస్తూనామాధార
త్వముక్తం కిం న స్యాత్. ఉచ్యతే- అస్యేతి పదం తావన్న బ్రహ్మపరం- యచ్చాస్య నాస్తి సర్వమస్మిన్ సమాహితమితి వ్యాఘాతాత్. న చ జీవమాత్రపరం- జీ
వవిశేషస్యోపాసకస్య బుద్ధిస్థత్వాత్. ఉపాసకస్య స్వర్గపశ్వాదికం న భోగ్యమితి తదాధారత్వకథనమనుపపన్నం. తస్య చ బ్రహ్మైవ ప్రాప్యం-తస్యాపరిచ్ఛి
న్నత్వమితరఫలాన్తవత్త్వం చేహైవానన్తరముచ్యతే-అతో నిరతిశయభోగ్యతాపరత్వం. అన్వేష్టవ్యతోపయుక్తత్వాచ్చ నిరతిశయభోగ్యతాపరత్వం యు
క్తం. నన్వానన్దత్వస్య స్వరూపనిరూపకధర్మతయా సర్వవిద్యానుయాయిత్వాదర్థసిద్ధమితి నిరతిశయభోగ్యత్వం న పృథగ్వాచ్యం. నైవం-స్వరూపనిరూపక
స్య సత్యత్వస్యాత్ర పృథగుక్తత్వాత్. అపేక్షితేష్వర్థేష్వనుక్తస్య హ్యన్యతో గ్రాహ్యత్వం- న హ్యుక్తపరిత్యాగేనాన్యతో గ్రాహ్యత్వం యుక్తం. అతో
యథోక్త ఏవార్థః. *అథ తం చేద్బ్రూయురిత్యాదిచోద్యపరిహారవాక్యానామర్థం హృది నిధాయాహ (తస్య దహరాకాశస్యేతి) *అస్మింశ్చ యదిదం బ్రహ్మ
పురే సర్వం సమాహితం సర్వాణి భూతాని సర్వే చ కామాః యదైనం జరా వాప్నోతి ప్రధ్వంసతే వా కిం తతోఽతిశిష్యత ఇతి చోద్యం- *కిం తదత్ర విద్యత ఇతి ప్ర
శ్నస్య ప్రతివచనం *అస్మిన్ కామాస్సమాహితా ఇతి వక్ష్యతే. మధ్యే చోద్యాన్తరమిదముత్థితం-శరీరాన్తర్వర్తిని దహరాకాశే సర్వం ద్యావాపృథివ్యాదికం స్థి
తం చేద్దేహప్రధ్వంసే తదన్తర్గతస్యాకాశస్యాపి హృత్పుణ్డరీకస్యేవ ప్రధ్వంససంభవాత్ తస్య ద్యావాపృథివ్యాద్యాశ్రయత్వమనుపపన్నం-దేహప్రధ్వం
సేఽపి ద్యావాపృథివ్యాద్యవస్థానాత్ -అస్థిరత్వాదేవ నిరతిశయభోగ్యత్వం చ అనుపపన్నమితి. ఏవం చోద్యోత్థానబీజం సూచయతి (దేహావయవభూతహృద
యాన్తర్వర్తిత్వేఽపీతి)*యదైనం జరా వాప్నోతీత్యేతచ్ఛబ్దః పూర్వప్రకృతం వ్యవహితమపి బ్రహ్మపురాఖ్యం శరీరం పరామృశతి-జరాదిస్పర్శాభిధానాత్.
న తు తదన్తర్వర్తిపరామర్శీ-తస్య సత్యత్వస్య వక్ష్యమాణత్వాదిత్యభిప్రాయేణ దేహావయవేత్యుక్తం. చోద్యపరే శ్రుతివాక్యే *సర్వం సమాహితమితి ద్యా
వాపృథివ్యాద్యుపలక్షితభోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానాధారత్వమనూదితం-*సర్వాణి భూతానీతి సూర్యాచన్ద్రమోనక్షత్రోపలక్షితభోక్తృవర్గాధారత్వ
మనూదితం-*సర్వే చ కామా ఇతి నిరతిశయభోగ్యత్వమనూదితం-పురోవాదివాక్యానుగుణత్వాదనువాదివాక్యస్య. నను సర్వశబ్దసఙ్కోచేన జీవభోగ్యాధా
రపరమిదం వాక్యం-ముఖ్యత్వోపపత్తేరితి. నైవం- అముఖ్యత్వం సోఢవ్యం- ప్రథమశ్రుతసర్వశబ్దసఙ్కోచస్యాయుక్తత్వాత్, పురోవాదానురూప్యసి
ద్ధే, రుపాసకఫలస్య నిరతిశయతయా వక్ష్యమాణత్వానుగుణత్వాచ్చ. న చ గుణాష్టకవిషయోఽయం చోద్యవాక్యస్థః కామశబ్దః- *అస్మిన్ కామా ఇతి తస్య
వక్ష్యమాణస్య పూర్వముక్తత్వాయోగాత్, దుక్తానుభాషణరూపత్వాచ్చాస్య వాక్యస్య. అతః *సర్వే చ కామా ఇతి నిరతిశయభోగ్యత్వానువాదః. *న జీర్య
తి న హన్యత ఇత్యనేన ప్రతివచనవాక్యేనార్థసిద్ధమాకారమాహ (పరమకారణతయాఽతిసూక్ష్మత్వేనేతి) కార్యాద్వాయ్వాదేః కారణమాకాశాదికం హి
సూక్ష్మం-తత ఏవ వాయ్వాదివికారేష్వాకాశస్య న తాదృశవికారసంభవ ఇతి తత్తత్కారణత్వాన్తరాత్మనో నిరతిశయసూక్ష్మత్వాన్నిర్వికారత్వమితి భా
వః. (తత ఏవేతి) శ్రుతివాక్యస్థసత్యశబ్దస్య నిర్వికారత్వమర్థ ఇతి భావః. షష్ఠీతత్పురుషవ్యావృత్త్యర్థమాహ (బ్రహ్మాఖ్యమితి) సత్యశబ్దసామానాధికరణ్యా
న్న ప్రాకృతశరీరమిత్యభిప్రాయః. పురశబ్దవిషయత్వే హేతుం గుణమాహ (నిఖిలజగదితి) *సత్యం బ్రహ్మపురమిత్యన్తమవాన్తరచోద్యపరిహారపరం-
*అస్మిన్ కామా ఇతి తు ప్రథమచోద్యప్రతివచనం. (దహరాకాశమస్మిన్నితి నిర్దిశ్యేతి) అవ్యవహితైతత్సత్యం బ్రహ్మపురమిత్యాదిశబ్దోపస్థాపితత్వాద
స్యేతి భావః. గుణానాం కామశబ్దవాచ్యత్వముపపాదయతి (కామ్యభూతానితి) అవయవశక్త్యేత్యర్థః. సమాహితా ఇతి పదస్యార్థమాహ (దహరాకా
శాన్తర్వర్తిత్వమితి) ఏవం దహరాకాశస్య కామవైశిష్ట్యముక్తం. (తదేవేతి) కో దహరాకాశః- స చ కైః కామైర్విశిష్ట ఇత్యపేక్షాయాం *ఏష ఆత్మేతి వా
క్యం గుణవిశేషవిశిష్టధర్మివిశేషప్రతిపాదకమిత్యర్థః. *అపహతపాప్మేత్యాదివాక్యే సత్యకామశబ్దో న కామనాయాస్సత్యత్వపరః- అమోఘాశత్వస్య
సత్యసంకల్పశబ్దేనాపి సిద్ధత్వాత్. నాపి భోగానాం సత్యత్వపరః- ఇచ్ఛావిశేషవాచకతయా వ్యుత్పన్నస్య కామశబ్దస్య భోగవాచిత్వాభావాత్. నాపి కా
మ్యన్త ఇతి వ్యుత్పత్త్యా గుణమాత్రపరః-కతిపయగుణాన్తరాణాం పృథగుక్తత్వాత్, దసఙ్కుచితావయవార్థసమ్భవే గోబలీవర్దన్యాయేనానుక్తగుణవిషయత

ఙ్కల్ప ఇత్యన్తేన స్ఫుటీకృత్య *యథా హ్యేవేహ ప్రజా అన్వావిశన్తీత్యారభ్య *తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామ చారో భవతీత్యన్తేన తదిదం గుణాష్టకం తద్విశిష్టం దహరాకాశశబ్దనిర్దిష్టమాత్మానం చావిదుషామేతద్వ్యతిరిక్తభో గ్యసిద్ధయే చ కర్మ కుర్వతామన్తవత్ఫలావాప్తిమసత్యసఙ్కల్పత్వం చాభిధాయ *అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్ర జన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామాంస్తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీత్యాదినా దహరాకాశశబ్దనిర్దిష్టమా త్మానం తదన్తర్వర్తినశ్చ కామ్యభూతానపహతపాప్మత్వాదికాన్గుణాన్విజానతాముదారగుణసాగరస్య తస్య పర మపురుషస్య ప్రసాదాదేవ సర్వకామావాప్తిస్సత్యసఙ్కల్పతా చోచ్యతే– అతో దహరాకాశః పరం బ్రహ్మ, త దన్తర్వర్తి చాపహతపాప్మత్వాదికామ్యగుణజాతం, తదుభయమన్వేష్టవ్యం విజిజ్ఞాసితవ్యమితి, చోచ్యత ఇతి నిశ్చీ యతే. తదేతద్వాక్యకారోఽపి స్పష్టయతి *తస్మిన్యదన్తరితి కామవ్యపదేశ ఇత్యాదినా. అత ఏభ్యో హేతుభ్యో దహ రాకాశః పరమేవ బ్రహ్మ..

౧౪॥ సూ. గతిశబ్దాభ్యాం తథాహి దృష్టం లిఙ్గం చ॥ ఇతశ్చ దహరాకాశః పరం బ్ర హ్మ– * తద్యథా హిరణ్యనిధిం నిహితమక్షేత్రజ్ఞా ఉపర్యుపరి సఞ్చరన్తో న విన్దేయురేవమేవేమాస్సర్వాః ప్రజా అహరహర్గచ్ఛన్త్య ఏతం బ్రహ్మలోకం న విన్దన్త్యనృతేన హి ప్రత్యూఢా ఇతి ఏతమితి ప్రకృతం దహరాకాశం నిర్దిశ్య తత్రాహరహస్సర్వేషాం క్షేత్రజ్ఞానాం గమనం, గన్తవ్యస్యైతస్య దహరాకాశస్య బ్రహ్మలోకశబ్ద ని ర్దేశశ్చ దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మతాం గమయతః. కథమనయోరస్య పరబ్రహ్మత్వసాధకత్వమిత్యత ఆహ

యాసక్షోచాయోగాచ్చ. అతో భోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానరూపా నిత్యాః కామ్యా అస్య సన్తీత్యుచ్యతే. *తదక్షరే పరమే వ్యోమన్నిత్యుక్తనిత్యవిభూ తివిశిష్టత్వం సత్యకామశబ్దార్థః. (స్ఫుటీకృత్యేతి) ఆకాఙ్క్షితగుణగుణివిశేషప్రదర్శనం స్ఫుటీకారః. గుణగుణినోరుభయోరప్యుపాస్యత్వం ఫలవాక్యద ర్శయిష్యన్మధ్యగతవాక్యానామర్థం వదతి (యథా హ్యేవేతి) *యథా హ్యేవేహ ప్రజా అన్వావిశన్తి యథానుశాసనం యం యమన్తమభికామా భవన్తి యం జనపదం యం క్షేత్రభాగం తం తమేవోపజీవన్తి తద్యథేహ కర్మచితో లోక ఇత్యాది– ప్రథమస్య యథాశబ్దస్య తథోపజీవన్తీత్యన్వయః. ఇహ లోకే ప్రజాః యథానుశాసనం– రాజశాసనం యథా తథా అన్వావిశన్తి– లభన్తే. కిమిత్యత్రాహ యం యమన్తమితి. అన్తః– ఫలం. సాధనానుష్ఠానావసాన భావిత్వాత్. యం యమన్తం– ఫలం క్షేత్రజనపదాదికం ప్రతి అభికామాః– అభ్యర్థినో భవన్తి తత్తత్ఫలం తథోపజీవన్తీతి లౌకికరాజసేవాదిప్రవృత్త్యా లౌకికఫలభోగావుక్తౌ, తస్య క్షయిత్వమాహ తద్యథేహ కర్మచితో లోక ఇతి. అలౌకికఫలస్యాపి తద్వత్క్షయిత్వమాహ * ఏవమేవాముత్రేతి. దహరాకాశ లగ్నగుణానుపాసకానామన్తవత్ఫలభాక్త్వమాహ * తద్య ఇహాత్మానమననువిద్యేత్యాదివాక్యేన. అననువిద్య– అనుపాస్య. ప్రజన్తి– పరలోకమితి శేషః. భాష్యే (కర్మ కుర్వతామితి) *తద్యథేహ కర్మచిత ఇత్యాదిశ్రుత్యర్థోఽభిప్రేతః. అకామచారశబ్దార్థమాహ (అసత్యసంకల్పత్వం చేతి) అనావిర్భూతగు ణాష్టకత్వం వివక్షితం. (అథ య ఇహాత్మానమనువిద్యేతి) అత్రాత్మానమేతాంశ్చ సత్యాన్కామానితి దహరాకాశతదన్తర్వర్తిశబ్దార్థానువాదః– *కా మచారో భవతీతి సత్యసఙ్కల్పత్వపర్యన్తగుణాష్టకావిర్భావో వివక్షితః. *ఏతాంశ్చ సత్యాన్కామానితి వాక్యే కామశబ్దోఽపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టక పరః– న తు సత్యకామపదోక్తకామపరః– *ఏతాంశ్చేత్యేతచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతగుణవిషయతయా కామశబ్దస్య కామ్యగుణ ఇత్యవయవశక్త్యా వృత్త్యుపపత్తేః, *అస్మిన్కామాస్సమాహితా ఇతి వాక్యస్థ కామశబ్దైకార్థ్యాచ్చ. సత్యశబ్దవిశేషితత్వం ప్రాక్తననిర్విశేషణకామశబ్దార్థప్రత్యభిజ్ఞావిరోధి, సత్యకామ పదవాచ్యప్రత్యభిజ్ఞాపకం, చేతి చేన్న– తత్పూర్వం శ్రుతస్యైతచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతగుణపరామర్శక్షమతయా పశ్చాచ్ఛ్రుతస్య సత్యశబ్దస్య తదనువిధాయి త్వాత్, *త ఇమే సత్యాః కామా ఇతి ప్రకృతానాం కామానాం సత్యశబ్దవిశేషితత్వాచ్చ. అనేన శ్రుత్యర్థోపన్యాసేన పూర్వప్రస్తుతశఙ్కాయాః పరిహృ తత్వం దర్శయతి (అతో దహరాకాశ ఇతి) నను ఉపక్రమానుగుణముపసంహారో వర్ణనీయః – తత్కథముపసంహారానుగుణముపక్రమార్థవర్ణనమితి చే న్న– ఉపక్రమావగతస్య తదన్తర్వర్తినోఽన్వేష్టవ్యత్వస్య బాధాభావాత్. ఉపసంహారావగతస్య ఆత్మనోఽప్యన్వేష్టవ్యత్వస్య ఉపక్రమే వివక్షితత్వమాత్రం హ్యుక్తం – న తు ఉపక్రమావగతప్రహాణం. నను ఉపక్రమవాక్యమన్తర్వర్తిన ఏవ అన్వేష్టవ్యత్వపరం స్యాత్– ఆత్మనోఽన్వేష్టవ్యత్వం తు ఉపసంహార వాక్యాదేవ అవగతం స్యాత్– కిం క్లిష్టనిర్వాహేణేతి చేన్న– ఫలవాక్యగతోపాసనానువాదస్య పురోవాదస్యైకరూపతాయా అవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్. నహ్యప్రాప్తం గుణ్యుపాసనమనువదితుం శక్యం. న చ *అథ య ఇహాత్మానమితి వాక్యం విశిష్టవిధిపరం– గుణాంశస్య ప్రాప్తత్వాత్. నాపి గుణానువాదేన గుణ్యుపాసనవిధాయకం – ఉభయానువాదేన ఫలప్రతిపాదనపరత్వాత్. అతోఽప్రాప్తస్యానువాదాయోగాత్ ఫలవాక్యానూదితస్య గుణ్యుపాసన స్య గుణోపాసనస్యైవ *తదన్వేష్టవ్యమితి వాక్యేనైవ విహితత్వమవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యమితి దహరాకాశగుణాష్టకయోరుభయోరప్యుపాసనం *తదన్వేష్టవ్య మితి విహితం. అథాన్తర్వర్తినః కామత్వం సంప్రదాయతో దృఢయతి (తదేతదితి) సూత్రార్థముపసంహరతి (అత ఏతేభ్య ఇతి)........................

౧౪॥ సూ. గతిశబ్దాభ్యాం తథాహి దృష్టం లిఙ్గం చ॥ *అహరహర్గచ్ఛన్త్య ఇతి సుషుప్తౌ గమనం వివక్షితం– తచ్చ పృథక్ప్రతిప త్తివ్యవహారానర్హతయా స్థితిః. నిర్గమనం పృథక్ప్రతిపత్త్యర్హతాపత్తిః. (కథమనయోరితి) కథం – శ్రుతిషు పరమాత్మధర్మత్వేన అన్వయదర్శనాద్వాజి

(తథాహిదృష్టమితి) పరస్మిన్బ్రహ్మణిసర్వేషాంక్షేత్రజ్ఞానామహరహస్సుషుప్తికాలేగమనమన్యత్రాభిధీయ
మానందృష్టం *ఏవమేవఖలుసోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సతిసమ్పద్యనవిదుస్సతిసమ్పత్స్యామహఇతిసతఆగ
మ్యనవిదుస్సతఆగచ్ఛామహఇతిచ,-తథాబ్రహ్మలోకశబ్దశ్చపరస్మిన్బ్రహ్మణిదృష్టః*ఏషబ్రహ్మలోకస్సమ్రాడితి
హోవాచేతి,- మాభూదన్యత్రబ్రహ్మణిగమనదర్శనం-ఏతదేవతుదహరాకాశేసర్వేషాంక్షేత్రజ్ఞానాంప్రళ
యకాలఇవనిరస్తనిఖిలదుఃఖానాంసుషుప్తికాలేఽవస్థానంశ్రూయమాణమస్యపరబ్రహ్మత్వేపర్యాప్తంలిఙ్గం,-
తథాబ్రహ్మలోకశబ్దశ్చసమానాధికరణవృత్త్యాఽస్మిన్దహరాకాశేప్రయుజ్యమానోఽస్యబ్రహ్మత్వేప్రయో
గాన్తరనిరపేక్షంపర్యాప్తంలిఙ్గ,మిత్యాహ (లిఙ్గంచేతి) నిషాదస్థపతిన్యాయాచ్చషష్ఠీసమాసాత్సమానాధిక
రణసమాసోన్యాయ్యః. అథవా- *అహరహర్గచ్ఛన్త్యఇతినసుషుప్తివిషయంగమనముచ్యతే- అపిత్వన్తరాత్మ
త్వేనసర్వదావర్తమానస్యదహరాకాశస్య పరమపురుషార్థభూతస్యోపర్యుపర్యహరహర్గచ్ఛన్త్యః - సర్వస్మి
న్కాలేవర్తమానాఃతమజానన్త్యస్తంనవిన్దన్తి-నలభన్తే. యథాహిరణ్యనిధింనిహితంతత్స్థానమజానానాస్తదు
పరిసర్వదావర్తమానాఅపినలభన్తే-తద్వదిత్యర్థః. సేయమేవమన్తరాత్మత్వేనస్థితస్యదహరాకాశస్యోపరితన్ని
యమితానాంసర్వాసాంప్రజానామజానతీనాంసర్వదాగతిరస్యదహరాకాశస్యపరబ్రహ్మతాంగమయతి. త
థాహ్యన్యత్రపరస్యబ్రహ్మణోన్తరాత్మతయాఽవస్థితస్య స్వనియామ్యాభిస్స్వస్మిన్వర్తమానాభిఃప్రజాభిరవే
దనందృష్టం- యథాఅన్తర్యామిబ్రాహ్మణే *యఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోన్తరోయమాత్మానవేదయస్యాత్మాశరీరం
యఆత్మానమన్తరోయమయతి *అదృష్టోద్రష్టాఅశ్రుతశ్శ్రోతేతిచ. మాభూదన్యత్రదర్శనంస్వయమేవత్వియం
నిధి దృష్టాన్తావగతపరమపురుషార్థభావస్యాస్య హృదయస్థస్యోపరితదాధారతయాఽహరహస్సర్వదా సర్వా
సాంప్రజానామజానతీనాంగతిరస్యపరబ్రహ్మత్వేపర్యాప్తంలిఙ్గమ్. ....

వాదిప్రతిపాదకవాక్యేష్వదర్శనేనజీవాదిష్వసమ్భావితత్వాద్వాగతిశబ్దయోఃపరమాత్మసాధకత్వమిత్యర్థః. * తథాహిదృష్టమితిసూత్రఖణ్డంపరమాత్మ
పరసపక్షభూతవాక్యేష్వన్వయదర్శనపరంవ్యాచష్టే (తథాహీతి) గతేశ్శ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధిందర్శయతి (పరస్మిన్నితి) శబ్దస్యాన్యత్రప్రసిద్ధిందర్శయతి
(తథేతి) *లిఙ్గంచేతిసూత్రఖణ్డంజీవాదిప్రతిపాదకవిపక్షభూతవాక్యేష్వదర్శనరూపవ్యతిరేకాద్గతిశబ్దయోస్సాధ్యసాధకత్వపరంవ్యాచష్టే (మాభూది
తి) తత్రగతేఃశ్రుత్యన్తరేఽన్వయదర్శననైరపేక్ష్యేణసాధకత్వమాహ (ఏతదేవత్వితి) (శ్రూయమాణమితి) నిధిదృష్టాన్తసచివమితిభావః. * తద్యథ
త్యాదేర్వాక్యస్యోదాహృతత్వా, దత్రనిధిదృష్టాన్తస్యశ్రుతత్వా, న్నిధిదృష్టాన్తావగతపరమపురుషార్థభావస్యేతియోజనాన్తరేఽనన్తరమేవోచ్యమాన
త్వా, చ్చ. నిధిదృష్టాన్తశ్చపరమపురుషార్థత్వజ్ఞాపకః-అతోదృష్టాన్తానుగృహీతమహరహర్గమనమేకంపర్యాప్తంలిఙ్గమిత్యర్థః. శబ్దస్యచన్యాయవిశేషాను
గృహీతస్యశ్రుత్యన్తరేఽన్వయనిరపేక్షంసాధ్యసాధకత్వమాహ (తథాబ్రహ్మలోకేతి) ననుకథంబ్రహ్మలోకశబ్దస్యసమానాధికరణవృత్తిత్వావగమః-
వ్యధికరణవృత్తావపితదేవహిశబ్దరూపమితిశఙ్కాయాంవివక్షితమనుగ్రాహకందర్శయతి (నిషాదేతి) *ఏతయానిషాదస్థపతింయాజయేదిత్యత్రకర్మ
ధారయపరిగ్రహేనిషాదజాతీయస్యస్థపతేరగ్నివిద్యయోరసమ్భవేనస్వతోనిరధికారత్వాత్, షష్ఠీసమాసపరిగ్రహేచత్రైవర్ణికాన్తర్యాతస్థపతికటా
క్షేణాపినిషాదస్థపతిశబ్దనిర్వాహసంభవాత్, షష్ఠీసమాసపరిగ్రహేణాపశూద్రాధికరణన్యాయానురోధోయుక్తఇతిప్రాప్తేఽభిహితం *స్థపతిర్నిషా
దస్స్యాచ్ఛబ్దసామర్థ్యాదితి. అయమర్థః- షష్ఠీసమాసపక్షేనిషాదసంబన్ధవిశిష్టోఽభిధేయః-కర్మధారయపక్షేనిషాదత్వవిశిష్టః. తత్రషష్ఠ్యాఅశ్రవణా
న్నిషాదప్రాతిపదికేనవిభక్త్యర్థోలక్షణీయః. నచేదంయుక్తం- శ్రౌతార్థపరిగ్రహేవిరోధాభావాత్. నచాగ్నివిద్యారాహిత్యందోషః- ద్రవ్యవదేత
దుపయోగ్యగ్నివిద్యయోరపియథాకథంచిదార్జనస్యవిధ్యనుమతిసంభవాత్. తస్మాత్కర్మధారయఏవన్యాయ్యఇతి. ఏతన్న్యాయానుగృహీతోబ్రహ్మ
లోకశబ్దఃశ్రుత్యన్తరేఽన్వయనిరపేక్షఃపరమాత్మత్వసాధకఇత్యర్థః. తర్హి *ససామభిరున్నీయతేబ్రహ్మలోకమిత్యత్రకథంబ్రహ్మలోకశబ్దస్యవైయ
ధికరణ్యం. ఉచ్యతే- నయతిఃప్రాప్తివచనః. నిత్యప్రాప్తస్యబ్రహ్మణఃప్రాప్తిర్నామానుభవః- సచ *పరాత్పరంపురుషమీక్షతఇత్యుక్తః - అతోబ్ర
హ్మానుభవఃపునర్నవక్తవ్యఇతి *ఉన్నీయతఇత్యత్రోర్ధ్వనయతిరుపరిస్థితప్రాప్తివాచీ- నబుద్ధివాచీ- ప్రాప్యశ్చలోకఇతివైయధికరణ్యం. అత్రతుతా
దృశానుపపత్త్యభావాత్సామానాధికరణ్యమితి.——— బ్రహ్మలోకశబ్దస్యచతుర్ముఖలోకపరత్వశఙ్కానివర్తకలిఙ్గమహరహర్గమనం- నహిప్రజాఃప్ర
త్యహంచతుర్ముఖలోకంగచ్ఛన్తీత్యేతదర్థపరం * లిఙ్గంచేతిసూత్రఖణ్డమన్యైర్వ్యాఖ్యాతం. తదానీంగతిశబ్దయోఃపరస్పరోపపాద్యోపపాదకభావేనస
ముచ్చిత్యపరమాత్మత్వసాధకత్వంస్యాత్-నత్వేకైకస్య. తతోపివరంప్రత్యేకంపర్యాప్తలిఙ్గసిద్ధిరిత్యభిప్రాయేణతదనాదృత్యైవంవ్యాఖ్యాతం. ———
గతిశబ్దమాత్రస్యయోజనాన్తరమాహ (అథవేతి) పూర్వయోజనాయాందృష్టాన్తఏవోపరిశబ్దాన్వయః-అత్రతుదార్ష్టాన్తికేపి. (దహరాకాశస్యోపరీతి)
ధర్మైక్యాభిప్రాయేణైవముక్తం- అన్తరాత్మతయాస్థితత్వేనహ్యాధారః - నతుఉపాసకానుగ్రహతయాస్థితత్వేన. (ఉపరితన్నియమితానామితి) అ
స్మిన్ప్రకరణేసత్యశబ్దనిర్వచనావగతంహ్యచేతనాచేతనయోర్నియన్తృత్వంపరస్య, * యఆత్మానమన్తరోయమయతీత్యాదిశ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధం, చే
త్యభిప్రేతం. అస్యపరబ్రహ్మత్వేపర్యాప్తంలిఙ్గమితిలిఙ్గమిత్యన్వయార్థః. ....

ఇతశ్చ దహరాకాశః పరం బ్రహ్మ.

౧౫॥ సూ. ధృతేశ్చమహిమ్నోఽస్యాస్మిన్నుపలబ్ధేః॥ *అథయఆత్మేతి ప్రకృతందహరాకాశంనిర్దిశ్య *ససేతుర్విధృతిరేషాంలోకానామసమ్భేదాయేత్యస్మిన్జగద్విధరణంశ్రూయమాణందహరాకాశస్యపరబ్రహ్మతాంగమయతి - జగద్విధరణంహిపరస్య బ్రహ్మణోమహిమా- *ఏషసర్వేశ్వరఏషసర్వభూతాధిపతిరేషభూతపాలఏషసేతుర్విధరణఏషాంలోకానామసమ్భేదాయేతి- *ఏతస్యవాఅక్షరస్యప్రశాసనేగార్గిసూర్యాచన్ద్రమసౌవిధృతౌతిష్ఠతఇత్యాదిభ్యః. సచాయంతస్యపరస్యబ్రహ్మణోధృత్యాఖ్యోమహిమాఽస్మిన్దహరాకాశఉపలభ్యతే-అతోదహరాకాశః పరంబ్రహ్మ. ....

౧౬॥ సూ. ప్రసిద్ధేశ్చ॥ ఆకాశశబ్దశ్చపరస్మిన్బ్రహ్మణిప్రసిద్ధః *కోహ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్ యదేషఆకాశఆనన్దోనస్యాత్ *సర్వాణిహవాఇమానిభూతాన్యాకాశాదేవసముత్పద్యన్త ఇత్యాదిషు. అపహతపాప్మత్వాదిగుణసనాథాప్రసిద్ధిర్భూతాకాశప్రసిద్ధేర్బలీయసీత్యభిప్రాయః. ......

ఏవంతావద్దహరాకాశస్య భూతాకాశత్వంప్రతిక్షిప్తం. అథేదానీం
దహరాకాశస్య ప్రత్యగాత్మత్వమాశఙ్క్య నిరాకర్తుముపక్రమతే.

౧౭॥ సూ. ఇతరపరామర్శాత్సఇతిచేన్నాసమ్భవాత్ ॥ యదుక్తంవాక్యశేషవశాద్దహరాకాశఃపరంబ్రహ్మేతి-తదయుక్తం-వాక్యశేషేపరస్మాదితరస్య-జీవస్యైవసాక్షాత్పరామర్శాత్ *అథయఏషసమ్ప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయపరంజ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతేఏష ఆత్మేతిహోవాచఏతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మేతి. యద్యపి దహరోఽస్మిన్నన్తరఆకాశఇతిహృదయపుణ్డరీకమధ్యవర్తితయోపదిష్టస్యాకాశస్యోపమానోపమేయభావాద్యసమ్భవాద్భూతాకాశత్వంనసమ్భవతి-తథాపివాక్యశేషవశాత్ప్రత్యగాత్మత్వంయుక్తమాశ్రయితుం. ఆకాశశబ్దోఽపి ప్రకాశాదియోగాజ్జీవఏవవర్తిష్యత ఇతిచేత్. అత్రోత్తరం(నాసమ్భవాదితి) నాయంజీవః - నహ్యపహతపాప్మత్వాదయోగుణాజీవేసమ్భవన్తి. ......

౧౫॥ సూ. ధృతేశ్చమహిమ్నోఽస్యాస్మిన్నుపలబ్ధేః॥ అస్య- పరమాత్మనఃమహిమాధృతిః. తస్యాస్మిన్ - దహరాకాశేఉపలబ్ధేరిత్యర్థః. ధృతిః- విధృతిః. (అతోదహరాకాశఃపరం బ్రహ్మేతి) భూతాకాశాదన్యత్వేతాత్పర్యం- భూతాకాశత్వంప్రతిక్షిప్తమితిహివక్ష్యతే. సఏవవస్తుగత్యాపరమాత్మేతిపరం బ్రహ్మేత్యుక్తమ్. ....

౧౬॥ సూ. ప్రసిద్ధేశ్చ॥ ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యంహిభూతాకాశఇత్యత్రాహ(అపహతేతి)

పూర్వసూత్రచతుష్టయకృత్యంవదన్నుత్తరేషాంసూత్రాణాంకర్తవ్యమాహ (ఏవంతావదితి)పూర్వోక్తహేతూనాం
స్వరసతోజీవవ్యావర్తనక్షమత్వేఽపివక్ష్యమాణశఙ్కాప్రతిక్షేపానన్తరమేవస్వారస్యస్యానపోద్యత్వసిద్ధిః-అతోభూతాకాశత్వవ్యుదసనేతాత్పర్యమితిభావః. తత్పరత్వేవ్యుదస్తేహేత్వన్తరేణజీవపరత్వమాశఙ్క్యోక్తహేతుభిరేవతన్నిరాసఃక్రియతేఽనన్తరసూత్రేణ. ఉపక్రమతఇత్యనేనఅనన్తరసూత్రంనాధికరణాన్తరమితిసూచితం - అవిచ్ఛేదప్రతీతేః.

౧౭. సూ. ఇతరపరామర్శాత్సఇతిచేన్నాసమ్భవాత్. ఇతరశబ్దస్యప్రతిసంబన్ధిసాపేక్షత్వాదాహ (పరస్మాదితి) (జీవస్యైవేతి) దహరాకాశస్యపరమాత్మత్వంవదతోఽపిఅస్యవాక్యస్యజీవపరత్వంసంప్రతిపన్నమితిఏవకారాభిప్రాయః. (సాక్షాత్పరామర్శాదితి) నజీవసన్నిధిలిఙ్గద్వారాపరామర్శః- కింతుతద్వాచకశబ్దేనపరామర్శః- తస్మాదిత్యర్థః. *అథయఏషఇత్యేతచ్ఛబ్దోహిప్రకృతపరామర్శీ - అతఃపూర్వవాక్యేఽపిజీవఏవప్రతిపాద్యతఇతిపరామర్శశబ్దాభిప్రాయః. జీవపరామర్శసహకారిణీతదన్తర్వర్త్యన్వేష్టవ్యాన్తరప్రతీతిశ్చ జీవత్వహేతురనుసన్ధేయః.అణోర్జీవస్యవిపులతరప్రసిద్ధాకాశోపమేయత్వసర్వాధారత్వాద్యనుపపత్తేర్భూతాకాశప్రతిక్షేపయుక్తిభిరేవజీవత్వశఙ్కాపిప్రతిక్షిప్తేత్యత్రాహ(యద్యపీతి) ఉపమానోపమేయభావాద్యస్వారస్యంవాక్యశేషవశాత్సోఢవ్యమితిభావః. (నహ్యపహతేతి) పరామర్శాన్యథాసిద్ధేర్వక్ష్యమాణత్వాదపహతపాప్మత్వాదిశ్రుతిస్వారస్యమనపోదితమితిభావః. ....

౧౮॥ సూ. ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు॥ ఉత్తరాత్ - ప్రజాపతివాక్యాత్ జీవస్యైవాపహతపాప్మత్వాదిగుణయోగోనిశ్చీయతఇతిచేత్. ఏతదుక్తంభవతి- ప్రజాపతివాక్యంజీవపరమేవ. తథాహి-*యఆత్మాపహతపాప్మావిజరోవిమృత్యుర్విశోకోవిజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పస్సోఽన్వేష్టవ్యస్సవిజిజ్ఞాసితవ్యస్ససర్వాంశ్చలోకానాప్నోతిసర్వాంశ్చకామాన్యస్తమాత్మానమనువిద్యవిజానాతీతి ప్రజాపతివచనమైతిహ్యరూపేణోపశ్రుత్యాన్వేష్టవ్యాత్మస్వరూపజిజ్ఞాసయా ప్రజాపతిముపసేదుషేమఘవతేప్రజాపతిర్జాగరితస్వప్నసుషుప్త్యవస్థంజీవాత్మానంసశరీరంక్రమేణశుశ్రూషుయోగ్యతాపరిచిక్షిషయోపదిశ్యతత్రతత్రభోగ్యమపశ్యతేపరిశుద్ధాత్మస్వరూపోపదేశయోగ్యాయతస్మైమఘవతే *మఘవన్మర్త్యంవాఇదంశరీరమాత్తంమృత్యునాతదస్యామృతస్యాశరీరస్యాత్మనోఽధిష్ఠానమితిశరీరస్యాధిష్ఠానతామాత్మనశ్చాధిష్ఠాతృతామశరీరస్యచతస్యామృతత్వస్వరూపతాంచోక్త్వా *నహవైసశరీరస్యసతఃప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి। అశరీరంవావసన్తంనప్రియాప్రియేస్పృశతఇతికర్మారబ్ధశరీరయోగినస్తదనుగుణసుఖదుఃఖభాగిత్వరూపానర్థంతద్విమోక్షేచతదభావమభిధాయ*ఏవమేవైషసమ్ప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయపరంజ్యోతిరుపసమ్పద్యస్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతఇతి జీవాత్మనస్స్వరూపమేవశరీరవియుక్తముపదిదేశ. *సఉత్తమఃపురుషః

---

౧౮. సూ. ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు॥ సూత్రేశఙ్కాఖణ్డస్యార్థమాహ (ఉత్తరాదితి) ఉత్తరవాక్యానుసారేణదహరవాక్యేపిజీవస్యైవేతినిశ్చీయతఇత్యర్థః. కిమిదంప్రజాపతివాక్యం- తత్రాపహతపాప్మత్వాదిఃప్రతీతోపి పరమాత్మనఏవస్యాదిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) (జీవపరమేవేతి)*సఉత్తమఃపురుషఇత్యనేనపరమాత్మపరత్వంనశఙ్క్యం-తదుక్తిఃప్రాసఙ్గికీతిభావః.(మఘవతఇతి)యద్యపివిరోచనోపిప్రజాపతిముపాసదత్-తథాపిచ్ఛాయాపురుషాధిగమమాత్రతృప్తతయాఽపక్రాన్తః-అతస్తదనుక్తిః. ఇన్ద్రఏవార్థతత్త్వబుభుత్సయాస్థితఇతితచ్ఛిష్యత్వాత్తన్నిర్దేశః. ఖణ్డపఞ్చకస్యార్థంసఙ్క్షేపేణాహ (జాగరితేతి) *నాహమత్రభోగ్యంపశ్యామీత్యస్యార్థమాహ (తత్రతత్రభోగ్యమపశ్యతఇతి) *యఆత్మేత్యాదిప్రజాపతివాక్యంపరిశుద్ధజీవస్వరూపాభిప్రాయం. తచ్ఛ్రుత్వాపశ్చాదుపసన్నయోరిన్ద్రవిరోచనయోఃప్రజాపతిరుపదిశతి *యఏషోఽక్షిణిపురుషోదృశ్యతఇతి. నేహాక్షిపురుషఃపరమాత్మా- *ఏతన్త్వేవతేభూయోనువ్యాఖ్యాస్యామీత్యుపక్రమ్యస్వప్నాద్యవస్థాభిధానాత్ నచేహజీవస్యాక్షిణిస్థితిరుపదిశ్యతే- కింతుఅక్షివికారావికారాభ్యాంజీవస్యస్థితిగతీనిశ్చీయేతే-అతోఽక్ష్ణోఃజీవస్థితిగతిసూచకత్వాదక్షిణిదృశ్యతఇత్యుక్తం - అస్మిన్కర్మణ్యస్యసామర్థ్యందృష్టమితివత్. తతశ్చగృహేస్థిత్వానిర్గచ్ఛన్ పురుషోయథాగృహాదన్యః - ఏవంశరీరేస్థితిగతిమానాత్మాదేహాతిరిక్తఇత్యుక్తంభవతి. *అమృతమితినిరతిశయసుఖరూపత్వం *అభయమితిదుఃఖాసంభిన్నత్వం *బ్రహ్మేత్యసఙ్కుచితజ్ఞానతయాబృహత్త్వంబ్రహ్మాత్మకత్వంవోక్తం. ఏవంప్రజాపతిహృదయానభిజ్ఞానేనచ్ఛాయాపురుషఉపదిష్టఇతిమత్వాపునఃపప్రచ్ఛతుః *కతమఏషఇత్యాదినా-సర్వేష్వేతేషునేత్రాదిస్థానేషుపరిఖ్యాయతేకతమఏషఇత్యర్థః. పునశ్చాక్షుషదేహస్యానాత్మత్వమిదన్తయాఽవభాసనాదన్వయవ్యతిరేకాభ్యాంచదర్శయితుముదశరావబ్రాహ్మణేన కేవలదేహస్యవసనాభరణాద్యలంకృతదేహస్యచచ్ఛాయాదర్శనేప్రజాపతినియోగస్తయోస్తద్దర్శనంచోక్తం. యథావసనాభరణాదిరన్వయవ్యతిరేకాభ్యామనాత్మా- ఏవంచాక్షుషత్వాదిదఙ్కారగోచరత్వాచ్చదేహోనాత్మేతిప్రజాపతేరభిసన్ధిః. విరోచనోఽపక్వకషాయత్వాత్తావతాతృప్తోజగామ. ఇన్ద్రస్తుప్రజాపతేరభిసన్ధిమజానన్నపిదేహస్యామృతత్వాభయత్వానుపపత్తిందృష్ట్వా *నాహమత్రభోగ్యంపశ్యామీతిపునరుపససాద. ప్రజాపతిస్తుజాగ్రద్దశాయాంవసనాదీనామివ జీవాచ్ఛరీరస్యాపగమాభావాద్వ్యతిరేకోదుర్దర్శఇతిమత్వాస్వాప్నదేహాభిమానిన ఆత్మనశ్శయానదేహవ్యతిరేకస్యస్వావగమత్వాత్ స్వప్నావస్థాముపదిదేశ. తదభిప్రాయానభిజ్ఞఇన్ద్రస్స్వప్నేఽప్యమృతత్వాభయత్వానుపపత్తింజానన్ *నాహమత్రభోగ్యంపశ్యామీత్యుపాసదత్. బాహ్యాభ్యన్తరదేవత్వమనుష్యత్వరాగద్వేషాద్యుపాధికాకారకాలుష్యవిరహేణస్వయంప్రకాశమాత్మానందర్శయితుంసుషుప్త్యవస్థాముపాదిశత్. తదానీమపీన్ద్రస్తదభిప్రాయాజ్ఞానేనామృతత్వాభయత్వాద్యనుపపత్త్యా *నాహమత్రభోగ్యంపశ్యామీత్యుపసన్నోఽభూత్, ఏవమనతిస్ఫుటంగహనముపదిశతఃప్రజాపతేస్తాత్పర్యముక్తంశుశ్రూషుయోగ్యతాపరిచిక్షిషయేతి. *మఘవన్మర్త్యంవాఇదంశరీరమిత్యాదినా నిష్కృష్టాత్మస్వరూపంస్ఫుటతరముపాదిక్షత్. తదుపదేశప్రకారమాహ (శరీరస్యాధిష్ఠానతామిత్యాదినా) అథముక్త్యవస్థోపదేశందర్శయతి (ఏవమేవైషసంప్రసాదఇతి) ఏవమిత్యాదికముపాదదానస్యాయమభిప్రాయః- *అస్మాచ్ఛరీరాదిత్యాదివాక్యస్యపరోక్తార్థోదార్ష్టాన్తికవాక్యాననుగుణత్వాదిదోషవిధ్వస్తఇతి.——— తథాహి- శరీరాత్సముత్థానంనామశ్రవణమననధ్యానాభ్యాసరూపవివేకః. స్వేనరూపేణాభినిష్పత్తిర్నామప్రపఞ్చవిలాపకోవృత్తిరూపసాక్షాత్కారః. తేనపరంజ్యోతిర్భవతి. *ఉపసమ్పద్యేతినిర్దేశోముఖంవ్యాదాయస్వపితీతివదితికేచిద్వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- సముత్థానశబ్దస్యవివేకవాచిత్వాభావాత్. శరీరవిషయోవివేకఇతిచేత్పఞ్చమీనఘటతే- తస్యద్వితీయార్థత్వాభావాత్. శరీరాదాత్మనోవివేకశ్చేదాత్మానమిత్యధ్యాహారః, *తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీత్యాదిశ్రుత్యన్తరైకార్థ్యప్రత్యభిజ్ఞావిరోధశ్చ. శరీరాభిమానాదుత్థానమితిచేత్- శరీరశబ్దస్యలక్షణా. శరీరాదాత్మనఉత్థానంవివక్షితంచేత్ సశరీరస్యతత్సంభవాన్మోక్షస్యచాశరీరతాలక్షణత్వా, దస్యవాక్యస్యమోక్షవిషయత్వంనస్యాదితిచేత్, అర్చిరాదిమార్గగమనస్యసూక్ష్మదేహసాపేక్షత్వా, త్తేనగతవతఏవసవాసనసర్వహేయప్రహాణా, చ్చముఖ్యార్థపరత్వేసత్యేవముక్తివిషయతోపపత్తేః. ల్యబన్తపదస్యావివ

సతత్రపర్యేతిజక్షన్క్రీడన్రమమాణస్స్త్రీభిర్వాయానైర్వాజ్ఞాతిభిర్వానోపజనంస్మరన్నిదంశరీరమితిప్రాప్య
స్యపరస్యజ్యోతిషఃపురుషోత్తమత్వం,నివృత్తతిరోధానస్యపరంజ్యోతిరుపసమ్పన్నస్యప్రత్యగాత్మనోబ్రహ్మలో
కేయథేష్టభోగావాప్తిం, ప్రియాప్రియావియుక్తకర్మనిమిత్తశరీరాద్య పురుషార్థాననుసన్ధానం, చాభిధాయ
*సయథాప్రయోగ్యఆచరణేయుక్తఏవమస్మించ్ఛరీరేప్రాణోయుక్తఇతియథోక్తస్వరూపస్యైవసంసారదశా
యాంకర్మతన్త్రంశరీరయోగంయుగ్యశకటయోగదృష్టాన్తేనాభిధాయ *అథయత్రైతదాకాశమనువిషణ్ణంచ
క్షుస్సచాక్షుషఃపురుషోదర్శనాయచక్షురథయోవేదేదంజిఘ్రాణీతిసఆత్మాగన్ధాయఘ్రాణమథయోవేదేదమ
భివ్యాహరాణీతిసఆత్మాభివ్యాహారాయవాగథయోవేదేదంశృణవానీతి సఆత్మాశ్రవణాయశ్రోత్రమథయో

క్షితక్రమత్వంచక్లిష్టంగత్యభావద్యోతకం,. *సంపద్యావిర్భావఇతిసూత్రవిరోధశ్చ- నహ్యావిర్భావసంపత్తిరితిసూత్రితం. భేదప్రవిలయాతిరేకే
ణపరజ్యోతిర్భావాత్మకార్థాన్తరాసంభవాత్- * పరంజ్యోతిరుపసంపద్యేతినిర్దేశవైయర్థ్యం, చ- పరజ్యోతిర్భావోనామనధర్మాన్తరం నిర్విశేషవస్తు
న్యుత్పద్యతే, నచావిర్భవతి,. ననుపరజ్యోతిర్భావోనామ-అద్వితీయత్వం. తేననివర్తకజ్ఞానసద్వితీయత్వవ్యుదాసఇతిచేన్న-సంపత్తిశబ్దస్యేతరనివృత్తివా
చిత్వాభావాత్. నహిఘటోభవతీత్యుక్తేదణ్డచక్రాదిద్వితీయనివృత్తిరుక్తాభవతి. ఉపసంపత్తేస్సకర్మకత్వప్రతీతిస్వారస్యవిరోధశ్చ.అస్యవాక్యస్యైవ
మర్థపరత్వేదృష్టాన్తోపస్థాపకపూర్వవాక్యవిరోధశ్చస్యాత్- పూర్వంహి *అశరీరంవావసన్తంనప్రియాప్రియేస్పృశతఇత్యుక్త్వా *అశరీరోవాయు
రభ్రంవిద్యుత్స్తనయిత్నురితివాయ్వాదీనాంకర్మకృతశరీరాభావేనప్రియాప్రియాసన్వయందర్శయిత్వా *తద్యథైతాన్యముష్మాదాకాశాత్సము
త్థాయపరంజ్యోతిరుపసంపద్యస్వేనరూపేణాభినిష్పద్యన్తఇత్యుక్తం-నహివాయ్వాదీనామాకాశాత్సముత్థానంనామవివేకజ్ఞానరూపం- అపితుస్థితివేళా
యాంస్వకార్యకరణాయోర్ధ్వదేశేఽభివృద్ధిః. పరశబ్దోవాయ్వాదీనాంకారణవస్తువాచీ. జ్యోతిశ్శబ్దస్తుకారణానాంకార్యోత్పాదనద్వారేణతదభివ్యక్తి
హేతుతయాప్రయుక్తః. వాయ్వాదీనిచస్వకారణద్రవ్యముపగమ్యకార్యావస్థాంహిత్వాకారణసదృశేనరూపేణవిశిష్టానిభవన్తి- వాయుర్హ్యావహ
ప్రవహాదిరూపేణసప్తవిధత్వంహిత్వావాయుత్వమాత్రేణావతిష్ఠతే-విద్యుచ్చవిద్యుత్త్వంహిత్వాతేజస్త్వేన-అభ్రస్తనయిత్నూచాభ్రత్వాదిప్రహాణేనస్వ
కారణభూతరూపేణ - ఏవంజీవశ్చమార్గవిశేషేణగత్వాపరంబ్రహ్మప్రాప్యసంసార్యవస్థాప్రహాణేనపరమాత్మతుల్యరూపేణావిర్భవతీత్యేవమర్థేసతిహి
దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికవాక్యసామఞ్జస్యంభవతి. అస్యవాక్యస్యసుషుప్తివిషయత్వేప్యుక్తదూషణానతివృత్తిరనుసన్ధేయా. యతః*అస్మాచ్ఛరీరాదితివాక్యం
నముక్తస్యజీవస్యస్వరూపైక్యప్రతిపాదకం-అతఏవ- *నాసంభవాదితిసూత్రకారేణభేదనిర్దేశోనజీవపరయోర్వాస్తవభేదాభిప్రాయః-అపితువ్యోమ్ని
మాలిన్యాదికమివపరస్మిన్నవిద్యాకల్పితజీవభావమపనేతుంజీవస్వరూపవైలక్షణ్యాభిప్రాయఇతీదమపినిరస్తం. జైవంస్వరూపమపనినీషోర్భేదనిర్దేశేకింఫ
లం. యావద్భేదనిర్దేశేనఈశ్వరస్యాసంసారిత్వమప్రతిపన్నం- నతావత్తదైక్యాపత్తిఃపురుషార్థస్స్యాత్-అతస్తద్రూపాపత్తేఃపురుషార్థత్వాయతస్యా
సంసారిత్వప్రతిపత్తయేభేదనిర్దేశఇతిచేత్. తర్హిపశ్చాచ్చికీర్షితేనైక్యావబోధేనతస్యసంసారితయాతదైక్యాపత్తేరపురుషార్థత్వంకోవారయేత్.అవి
ద్యానివృత్తౌతత్కల్పితాపురుషార్థత్వంనివర్తతఇతిచేత్. పురుషార్థత్వప్రతిపత్తేర్జీవవైలక్షణ్యప్రతిపత్తిమూలకత్వాద్వైలక్షణ్యస్యావిద్యానివృత్తౌనివృ
త్తేఃపురుషార్థత్వప్రతిపత్తిరపినివర్తేత - అనభిరూపేఅభిరూపతాబుద్ధౌనివృత్తాయాంతస్మిన్స్పృహణీయతాబుద్ధినివృత్తివత్. తతశ్చతద్భావాపత్తిర
పురుషార్థఏవస్యాత్. కించ- ఐక్యముపదిదిక్షోర్భేదవాదముఖేనఅసంసారిత్వందర్శయతఃప్రతారకత్వంచస్యాత్. భేదవాదోఽనువాదరూపఃప్రతి
షేధార్థఃక్రియతఇతీదమత్యన్తమయుక్తం- జీవపరయోర్నియన్తృనియామ్యతాదిలక్షణభేదస్యాలౌకికత్వాత్. అతశ్శ్రుతిసూత్రాసామఞ్జస్యమేవ
మృషావాదినాంస్థితం.——— సఉత్తమఃపురుషఇతిశబ్దేనపరమాత్మపరత్వశఙ్కాయాంతత్పరిహారాయాహ (ప్రాప్యస్యపరస్యజ్యోతిషఃపురుషోత్తమ
త్వమితి) జీవస్యప్రాప్యతయాపురుషోత్తమప్రసఙ్గః- నతుప్రకరణప్రతిపాద్యతయేతిభావః. *సఉత్తమఃపురుషఇతి- యదుపసంపద్యతేసఉపసద
నీయఃపురుషఉత్తమఇత్యర్థః. *సతత్రపర్యేతీతి-సః-ఉపసంపత్తా. తత్ర-పరమాత్మని. పర్యేతి- తంపరితోఽనుభవతి. యద్వా-అనుసంచరతి.*కా
మరూప్యనుసంచరన్ *యేనయేనధాతాగచ్ఛతీతిశ్రుత్యన్తరాత్. ననుయఉపసంపద్యాభినిష్పద్యతేసఉత్తమఃపురుషఇతియుక్తం-తచ్ఛబ్దేనప్రథమా
నిర్దిష్టప్రకృతపరామర్శస్వారస్యాత్, *సతత్రపర్యేతీత్యనన్తరవాక్యస్థప్రథమాన్తతచ్ఛబ్దైకార్థత్వప్రతీతేశ్చ. నైవం - ఉపసంపత్తవ్యస్యాపిప్ర
కృతత్వాత్, ప్రథమానిర్దిష్టేతరవిషయత్వేతచ్ఛబ్దస్వారస్యాభావేప్యుత్తమపురుషశబ్దయోరుభయోరపిస్వారస్యాచ్చ. నహ్యుత్తమపురుషశబ్దోజీవేశ్వ
రసాధారణః- పురుషత్వమపిహిభగవత్యేవస్వరససిద్ధం- కేవలఏకవచనాన్తఃపురుషశబ్దోపిహిభగవత్యేవస్వరసః- * కుతఉత్తమపురుషశబ్దః-*ఉత్తమః
పురుషస్త్వన్యఇతిస్మృత్యర్థస్యర్షుడితిప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ. ఏవంచసతి *సతత్రేతిసప్తమ్యన్తతచ్ఛబ్దస్యావ్యవహితోత్తమపురుషపరామర్శిత్వంచస్యాత్-
నతువ్యవహితపరజ్యోతిః పరామర్శస్వారస్యం. నను *సఉత్తమఃపురుషఇతిముక్తస్యబ్రహ్మాత్మకత్వపరంస్యాత్-తదాతచ్ఛబ్దస్వారస్యంచస్యాత్-
ప్రకృతాప్రహాణాత్. నైవం- *సతత్రేత్యనన్తరవాక్యేసఇతిపదస్యవైయధికరణ్యేనజీవపరామర్శేరీతిభేదేనాస్వారస్యాపాతాత్. తదపిపదంసమా
నాధికరణమస్త్వితిచేన్న- తత్రేతిపరమాత్మనోవైయధికరణ్యేనోపాదానాత్. తత్రేతిపదస్యస్వస్మిన్నిత్యర్థోపిక్లిష్టః. అతోయథోక్తార్థవిషయం *సఉ
త్తమఃపురుషఇతివాక్యం. *నోపజనంస్మరన్నిత్యస్యార్థమాహ(ప్రియాప్రియేతి)అనుభూతస్యహిస్మరణం- పూర్వంఅబ్రహ్మాత్మకతయాదుఃఖాత్మకత్వే
నహ్యనుభూతం. నతథాస్మరతి-కృత్స్నస్యభగవదాత్మకత్వేన అనుభావ్యత్వాదిత్యర్థః. ప్రయోగ్యః-యుగ్యః. ఆచరణం-శకటం.*అథ యత్రైతదిత్యా

వేదేదం మన్వానీతి స ఆత్మా మనోఽస్య దైవం చక్షురితి చక్షురాదీనాం కరణత్వం, రూపాదీనాం జ్ఞేయత్వం, అస్య చ జ్ఞాతృత్వం, ప్రదర్శ్య తత ఏవ శరీరేన్ద్రియేభ్యోఽస్య వ్యతిరేకముపపాద్య *స వా ఏష ఏతేన దివ్యేన చక్షుషా మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోక ఇతి తస్యైవ విధూతకర్మనిమిత్తశరీరేన్ద్రియస్య మనశ్శబ్దాభిహితేన దివ్యేన స్వాభావికేన జ్ఞానేన సర్వకామానుభవముక్త్వా *తం వా ఏతం దేవా ఆత్మానముపాసతే తస్మాత్తేషాం సర్వే చ లోకా ఆత్తాః సర్వే చ కామా ఇత్యేవంవిధమాత్మానం జ్ఞానినో జానన్తీత్యభిధాయ *సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామాన్ యస్తమాత్మానమనువిద్య విజానాతీతి హ ప్రజాపతిరువాచేత్యేవంవిధమాత్మానం విదుషస్సర్వలోకసర్వకామావాప్త్యుపలక్షితం బ్రహ్మానుభవం ఫలమభిధాయోపసంహృతమ్. అతస్తత్రాపహతపాప్మత్వాదిగుణకో జ్ఞాతృతయా ప్రక్రాన్తో జీవ ఏవేత్యవగతమ్- అతో జీవస్యాపహతపాప్మత్వాదయస్సమ్భవన్తి- అతో దహరవాక్యశేషే శ్రూయమాణస్య జీవస్యాపహతపాప్మత్వాదిగుణసమ్భవాత్స ఏవ దహరాకాశ ఇతి నిశ్చీయత ఇతి చేదితి. తత్రాహ (ఆవిర్భూతస్వరూపస్త్వితి) పూర్వమనృతతిరోహితాపహతపాప్మత్వాదిగుణకస్స్వస్వరూపః పశ్చాద్విముక్తకర్మబన్ధశ్శరీరాత్సముత్థితః పరంజ్యోతిరుపసమ్పన్న ఆవిర్భూతస్వరూపస్సన్నపహతపాప్మత్వాదిగుణవిశిష్టస్తత్ర ప్రజాపతివాక్యేఽభిధీయతే- దహరవాక్యే త్వతిరోహితస్వభావాపహతపాప్మత్వాదివిశిష్ట ఏవ దహరాకాశః ప్రతీయతే. ఆవిర్భూతస్వరూపస్యాపి జీవస్యాసమ్భావనీయాస్సేతుత్వసర్వలోకవిధరణత్వాదయ, స్సత్యశబ్దనిర్వచనావగతం చేతనాచేతనయోర్నియన్తృత్వం, దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మతాం సాధయన్తి. సేతుత్వసర్వలోకవిధరణత్వాదయ ఆవిర్భూతస్వరూపస్యాపి న సమ్భవన్తీతి *జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యత్రోపపాదయిష్యామః.

యద్యేవం- దహరవాక్యే *అథ య ఏష సమ్ప్రసాద ఇత్యాదినా జీవప్రస్తావః కిమర్థ ఇతి చేత్తత్రాహ.

౧౯॥ సూ. అన్యార్థశ్చ పరామర్శః॥ దహరాకాశస్యైవాపహతపాప్మత్వ జగద్విధరణత్వాదివస్యుక్తస్య తదుపసమ్పత్త్యాఽపహతపాప్మత్వాదికల్యాణగుణవిశిష్టస్వాభావికరూపప్రాప్తికథనేన తద్ధేతుత్వరూపం పరమపురుషాసాధారణం గుణముపదేష్టుం ప్రజాపతివాక్యోక్తస్య జీవస్యాత్ర పరామర్శః. ప్రజాపతివాక్యే చ ముక్తాత్మస్వరూప యాథాత్మ్యవిజ్ఞానం దహరవిద్యోపయోగితయోక్తం- బ్రహ్మ ప్రేప్సోర్హి జీవాత్మనస్స్వస్వరూపం చ జ్ఞాతవ్యమేవ- స్వయమపి కల్యాణగుణ ఏవ సన్ననవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణం పరం బ్రహ్మానుభవిష్యతీతి బ్రహ్మోపాసనఫలాన్తర్గతత్వాత్స్వస్వరూప యాథాత్మ్యవిజ్ఞానస్య. *సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామాన్ * స తత్ర పర్యేతి జక్షత్ క్రీడన్నిత్యాదికం ప్రజాపతివాక్యే కీర్త్యమానం ఫలమపి దహరవిద్యాఫలమేవ. ....

దిశ్రుతేరర్థమాహ (చక్షురాదీనామితి) ఆకాశం- ప్రకాశకం ఆలోకాది- ప్రకాశమానం రూపం వా- ప్రకాశయతీ యస్స చాక్షుషః- చక్షురుపకరణకః. తత్ఫలితమర్థమాహ (తత ఏవేతి) (ఇతి చేదితీతి) ఏతదుక్తం భవతీత్యనేనాన్వయః. *ఆవిర్భూతస్వరూప ఇతి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (ఆవిరితి) తుశబ్దసిద్ధమర్థమాహ (ఆవిర్భూతస్వరూపస్యాపీతి) ఆవిర్భూతస్వరూపస్య ప్రజాపతివాక్యోక్తత్వా, ద్దహరాకాశస్య స్వత ఏవాపహతపాప్మత్వాది ప్రతిపాదనా, త్తచ్ఛరీరాన్తస్థితస్యైవ గుణాష్టక ప్రతిపాదనా, న్ముక్తేష్వసంభావితసర్వలోకవిధరణాదిశ్రుతే, శ్చ దహరాకాశః పరం బ్రహ్మేత్యర్థః. ......

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యద్యేవమితి) (కిమర్థ ఇతి) దహరవాక్యే జీవప్రస్తావో న ప్రష్టృప్రతివక్తృభావేన- తథా శ్రవణాభావాత్. నాప్యుక్తోపాసనవిషయతయా- దహరవిద్యాయాముపాసనవిధ్యన్తరాభావాత్. అతః ప్రకృతోపాసనకర్మత్వేనైవ జీవపరామర్శః- అన్యథా తత్ప్రతిపాదనవైయర్థ్యాత్. ప్రకృతోపాసనకర్మత్వే చ దహరాకాశో జీవస్స్యాదిత్యభిప్రాయః.

౧౯॥ సూ. అన్యార్థశ్చ పరామర్శః॥ దహరవిద్యైవ మోక్షోపాయశ్చేత్కథం జీవోపాసనవిధిః, కథం చ తస్య ఫలకథన, మిత్యత్రాహ (ప్రజాపతివాక్యే చేతి) పరమాత్మోపాసనే పరస్వరూపం హి వేద్యం- తత్కథమనుపాస్యజీవాత్మవిజ్ఞానోపయోగ ఇతి శఙ్కాయాం తదుపయోగిత్వముపపాదయతి (బ్రహ్మప్రేప్సోరితి) బ్రహ్మణః ప్రేప్సితవ్యత్వే జీవాత్మస్వరూపస్య కథం జ్ఞాతవ్యత్వమిత్యత్రాహ (స్వయమపీతి) ప్రాప్యాన్తర్భావాత్తస్య జ్ఞాతవ్యత్వం- అత స్తద్జ్ఞానం దహరవిద్యోపయోగీత్యర్థః. నను తర్హి విశేషణతయోపాస్యత్వాజ్జీవస్య జ్ఞాతవ్యత్వేవ క్తవ్యే ప్రాప్యాన్తర్భావాత్ జ్ఞాతవ్యతోక్తిః కిం నిబన్ధనా. ఉచ్యతే- *ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తీతి వక్ష్యమాణస్య జీవాత్మవేదనస్య ప్రాప్యాన్తర్భావనిబన్ధనత్వం హి *వ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్వాదిత్యత్ర వక్ష్యతే- తస్మాదితి. నను జీవాత్మజ్ఞానం దహరవిద్యాఙ్గం చేత్ కథం పృథక్ఫలకీర్తనం- *ఫలవత్సన్నిధావఫలం తదఙ్గమితి హి న్యాయ ఇత్యత్రాహ (సర్వాంశ్చేతి) అఙ్గినః ఫలమేవాఙ్గే కథితమిత్యర్థః. ....

౨౦॥ సూ. అల్పశ్రుతేరితిచేత్తదుక్తం॥ *దహరోఽస్మిన్నిత్యల్పపరిమాణశ్రుతిరారాగ్రోపమితస్యజీవస్యైవోపపద్యతే-నతుసర్వస్మాజ్జ్యాయసో బ్రహ్మణఇతిచేత్ - తత్రయదుత్తరంవక్తవ్యం-తత్పూర్వమేవోక్తం *నిచాయ్యత్వాదేవమిత్యనేన - అతోదహరాకాశోఽనాఘ్రాతావిద్యాద్యశేషదోషగన్ధస్స్వాభావికనిరతిశయజ్ఞానబలైశ్వర్యవీర్యశక్తితేజఃప్రభృత్యపరిమితోదారగుణసాగరఃపురుషోత్తమఏవ - ప్రజాపతివాక్య నిర్దిష్టస్తుఘున్నిత్వేవైనంపిచ్ఛాదయన్తీత్యేవమాదిభిరవగతకర్మనిమిత్తదేహ పరిగ్రహఃపశ్చాత్పరంజ్యోతి రుపసమ్పద్యావిర్భూతాపహతపాప్మత్వాదిగుణక స్స్వస్వరూపఇతినదహరాకాశః. ....

ఇతశ్చైతదేవం.

౨౧॥ సూ. అనుకృతేస్తస్యచ॥ తస్యదహరాకాశస్య పరస్యబ్రహ్మణోఽనుకారాదయమపహతపాప్మత్వాదిగుణకో విముక్తబన్ధః ప్రత్యగాత్మానదహరాకాశః. తదనుకారః - తత్సామ్యం. తథాహి ప్రత్యగాత్మనోవిముక్తస్యపరబ్రహ్మానుకారశ్శ్రూయతే *యదాపశ్యఃపశ్యతేరుక్మవర్ణంకర్తారమీశంపురుషంబ్రహ్మయోనిం। తదావిద్వాన్పుణ్యపాపేవిధూయనిరఞ్జనఃపరమంసామ్యముపైతీతి. అతోఽనుకర్తా ప్రజాపతివాక్యనిర్దిష్టః- అనుకార్యంబ్రహ్మదహరాకాశః. ....

౨౨॥ సూ. అపిస్మర్యతే॥ సంసారిణోపిముక్తావస్థాయాంపరమసామ్యాపత్తిలక్షణఃపరబ్రహ్మానుకారస్స్మర్యతే * ఇదంజ్ఞానముపాశ్రిత్యమమసాధర్మ్యమాగతాః। సర్గేపినోపజాయన్తేప్రళయే నవ్యథన్తిచేతి. ——కేచిత్ *అనుకృతేస్తస్యచ *అపిస్మర్యతఇతిసూత్రద్వయమధికరణాన్తరం *తమేవభాన్తమనుభాతిసర్వంతస్యభాసాసర్వమిదంవిభాతీత్యస్యాశ్శ్రుతేఃపర బ్రహ్మపరత్వనిర్ణయాయప్రవృత్తంవదన్తి-

---

అనేనసూత్రేణఉపసంహారగతహేతుఃప్రత్యుక్తః. అథోపక్రమగతంహేతుంప్రతివక్తి.

౨౦॥ సూ. అల్పశ్రుతేరితిచేత్తదుక్తం॥ *అర్భకౌకస్త్వాదిత్యస్యసూత్రస్యవిషయవాక్యే*సర్వంఖల్విత్యాదౌ *అణీయాన్వ్రీహేర్వాయవాద్వేతివాక్యంనోపక్రమస్థం - ఉపక్రమేహితత్రసర్వాత్మత్వమవగతం ఆకాశాత్మత్వంచ - ఉపసంహారేచజ్యాయస్త్వమవగతం- అతోఽల్పశ్రుతిస్తదనురోధేనవర్ణితేతియుక్తం. దహరవిద్యాయాంతూపక్రమఏవఅల్పత్వంశ్రుతమితితదనురోధేన *యావాన్వాఅయమిత్యాదికం నేయం- ఉపసంహారేచజీవపరామర్శస్తదుత్తమ్భకఇత్యధికాశఙ్కా. ఆకాశోపమానత్వసర్వాధారత్వనిరతిశయభోగ్యత్వనిరుపాధికగుణాష్టకగలితశఙ్కనిధరణత్వఫలవిశేషపరమహావాక్యస్వారస్యదర్శనా, జ్జీవపరామర్శకోపసంహారఏవపరమాత్మనిర్దేశమిశ్రత్వాచ్చ పరనిర్దేశమిశ్రోపసంహారస్యోత్తమ్భకత్వాయోగా, దుపక్రమమాత్రంమహావాక్యస్వారస్యబాధ్యమిత్యధికఃపరిహారః. ఉపసంహారేజీవపరామర్శాత్ పరమాత్మనిర్దేశమిశ్రతయాపరిహారాచ్చ *ప్రాణస్తథానుగమాదిత్యధికరణాద్వైషమ్యం. ఏవముపక్రమోపసంహారగతహేతునిరసనానన్తరంవక్ష్యమాణయో స్సూత్రయోఃపరమప్రకృతార్థేనసఙ్గతిః- నత్వవాన్తరార్థవిశేషేణేతిదర్శయితుంపరమప్రకృతదహరాకాశస్యార్థవిరోధేనజీవాదన్యత్వంస్ఫుటయతి (అతోదహరేతి)యద్వా-ఇహవాక్యశేషసహకృతాల్పత్వశ్రుతేరల్పత్వంస్వాభావికమిత్యధికాశఙ్కా- నహిశాణ్డిల్యవిద్యాయాంవాక్యశేషసహకృతాల్పత్వశ్రుతిః. ప్రకరణరూపవాక్యశేషాపేక్షయాఽపహతపాప్మత్వాదిలిఙ్గంప్రబలమిత్యధికఃపరిహారః. వస్తుసామర్థ్యందర్శయతి (అనాఘ్రాతేత్యాదినా) అత్రజ్ఞానశక్త్యాదయస్సత్యసంకల్పత్వఫలితత్వాదుక్తాః. ....

ఏవముపక్రమోపసంహారనిర్వాహః ప్రమాణాన్తరేణపరమాత్మాత్మనోరపహతపాప్మత్వా
దీనాం స్వాభావికత్వాస్వాభావికత్వేసిద్ధేహ్యుపపద్యతే-అన్యథా *అనుక్తమన్యతోగ్రాహ్యమితి
న్యాయాద్దహరవాక్యేపిముక్తావస్థస్యగుణాష్టకాన్వయోవివక్షితస్స్యాదితిశఙ్కాయామాహ.

౨౧॥ సూ. అనుకృతేస్తస్యచ॥ అతథాభూతస్యతథాభావాభినయశఙ్కాం ప్రతిక్షేపార్థమాహ(తదనుకారస్తత్సామ్యమితి) తద్వద్వృత్తిరిహానుకారోవివక్షితః- తేనతన్మూలభూతంగుణసామ్యమపిలక్షితంభవతి. సారేతు * స్వచ్ఛన్దవృత్తిరూపస్తదనుకారశ్శ్రూయతఇత్యుక్తిర్గుణసామ్యోపలక్షణార్థా. ....

౨౨॥ సూ. అపిస్మర్యతే॥ *సామ్యముపైతీత్యుక్తేకేనధర్మిణాసామ్యమిత్యపేక్షాపూరణార్థం *మమసాధర్మ్యమాగతాఇతి వచనముపాత్తం.—— పరైరైక్యకృతమధికరణభేదమనూద్యదూషయతి (కేచిదిత్యాదినా) భారూపత్వశ్రవణాత్ ప్రాకృతజ్యోతిష్ట్వశఙ్కానివృత్త్యర్థమధి

తత్తు *అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః *ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశబ్దాదిత్యధికరణద్వయేన తస్య ప్రకరణస్య పరబ్రహ్మవిషయత్వప్రతిపాదనాత్, *జ్యోతిశ్చరణాభిధానాదిత్యాదిషు పరస్య బ్రహ్మణో భారూపత్వావగతేశ్చ పూర్వపక్షానుత్థానాదయుక్తం, -సూత్రాక్షరవైరూప్యం, చ.....................

దహరాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౩॥ సూ. **శబ్దాదేవ ప్రమితః॥**

కఠవల్లీషు శ్రూయతే *అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో మధ్య ఆత్మని తిష్ఠతి। ఈశానో భూతభవ్యస్య న తతో విజుగుప్సతే ఏతద్వై తత్ *అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో జ్యోతిరివాధూమకః। ఈశానో భూతభవ్యస్య స ఏవాద్య స ఉ శ్వః। ఏతద్వై తత్ *అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోన్తరాత్మా సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః। తం స్వాచ్ఛరీరాత్ప్రవృహేన్ముఞ్జాదివేషీకాం ధైర్యేణ। తం విద్యాచ్ఛుక్రమమృతమితి.

కరణారమ్భాయుక్తం ఇత్యత్రాహ (జ్యోతిశ్చరణాభిధానాదిత్యాదిష్వితి) ఏకప్రకరణస్యానేకాధికరణనిరూప్యత్వం హ్యధికాశజ్ఞాయాం సత్యాముచితం-అత్ర తదభావాదయుక్తమిత్యభిప్రాయః. హేత్వన్తరమాహ (సూత్రాక్షరేతి) అనుకృతిరనుభానమితి హి పూర్వైరుక్తం. తదయుక్తం-కరోతిభాత్వోరేకార్థత్వాభావాత్. *తస్య చేతి శ్రుతిప్రతీకోపాదానమిత్యుక్తం. తదప్యయుక్తం- *యదేవ విద్యయేతి హి తివదతికరణాభావాత్. తస్యానుకృతేరిత్యస్య యే స్వారసికే పితత్ప్రహాణేనార్థవర్ణనం చ క్లిష్టం. యాదవప్రకాశీయే తు *అనుకృతిః-అనుశబ్దస్య కరణమిత్యుక్తం. తదయుక్తం-యథా స్వం రూపం శబ్దస్యాశబ్దసంజ్ఞేతి పరిభాషాసిద్ధం వ్యాకరణే శబ్దస్వరూపోపాదానం- ఏవమస్మింఛాస్త్రే పరిభాషాయా అభావా, చ్ఛబ్దస్వరూపవివక్షాయామితికరణస్యదర్శితత్వాచ్చ. *అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్ *ఆకాశస్తల్లిఙ్గాదిత్యాదిష్వివ ప్రతిజ్ఞాఖణ్డాభావః, చశబ్దవైయర్థ్యం, చేతి దూషణద్వయం సర్వసాధారణమభిప్రేతం.

దహరాకాశో భూతాకాశః- తదన్తర్వర్తీ జీవ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా దహరాకాశః పరమాకాశః - తదన్తర్వర్తీ పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితం. తత్ర తావత్పూర్వపక్షస్థితిరనుపపన్నా - భూతాకాశాన్తర్వర్తిత్వస్య జీవాసాధారణత్వాభావాత్, * యస్య వాయుశ్శరీరం * య ఆకాశే తిష్ఠన్ * యస్యాకాశశ్శరీరమిత్యన్తర్యామిబ్రాహ్మణే భూతాకాశాన్తర్వర్తినః పరమాత్మత్వనిశ్చయాత్, సిద్ధాన్తే చ * కిం తదత్ర విద్యతే యదన్వేష్టవ్యం యద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి ప్రశ్నస్య ప్రతివచనసామఞ్జస్యం న భవతి. న తావత్ * ఉభే అస్మిన్ద్యావాపృథివీ ఇత్యాది వాక్యోక్తద్యావాపృథివ్యాదికం తదన్తర్వర్తీతి ప్రతివచనం యుక్తం- తస్య విజిజ్ఞాస్యత్వాభావాత్. న హ్యన్తర్వర్తిమాత్రవిషయః ప్రశ్నః- కింతు ఉపాస్యభూతాన్తర్వర్తివిషయః. *అస్మిన్కామాస్సమాహితా ఇతి చ నోత్తరం- అస్మిన్నితి పదం తావత్ ప్రకృతబ్రహ్మపురవిషయం - * ఏతత్సత్యం బ్రహ్మపురమస్మిన్కామాస్సమాహితా ఇతి హి శ్రూయతే. పరమాకాశ ఏవ బ్రహ్మణః పురం - శరీరస్య బ్రహ్మపురత్వం తత్సమ్బన్ధాదౌపచారికమితి షష్ఠీతత్పురుషం వదద్భిర్బ్రహ్మపురశబ్దో దహరాకాశసంజ్ఞకపరమాకాశపర ఇతి వ్యాఖ్యాతం - తతశ్చాస్మిన్నితి పరమాకాశనిర్దేశస్స్యాత్. ఏవం చ సతి కామశబ్దః కిం పరమాత్మపరః- ఉతలక్షణపరః - ఉత ద్యావాపృథివ్యాదిపరః. న ప్రథమః - బహువచనాన్తత్వాత్, * ఆత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామానితి భేదనిర్దేశాచ్చ. న ద్వితీయః- పరమాత్మగుణాధారతయా ప్రతీయమానస్య పరమాత్మత్వాపత్త్యా అస్మదీయపక్షపరిగ్రహస్స్యాత్ - న హి పరమాత్మగుణానాం ధర్మీ పరమాకాశః. న తృతీయః-ఉపాస్యరూపతదన్తర్వర్తిప్రశ్నస్యోత్తరత్వాయోగాత్. అన్తర్వర్తిప్రశ్నస్యోత్తరం *ఏష ఆత్మేతి వాక్యమితి చేన్న-ఏకవచనాన్తస్యైతచ్ఛబ్దస్య బ్రహ్మపురవిషయత్వేన తదన్తర్వర్తివిషయత్వాయోగాత్. పరమాకాశశరీరః పరమాత్మైవైతచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యత ఇతి చేత్. తదప్యయుక్తం- పరమాకాశాన్తర్వర్తివిషయప్రశ్నప్రతివచనస్య పరమాకాశవిశిష్టవిషయత్వాయోగాత్. న హి గృహవిశిష్టస్య గృహమధికరణం. ఏష ఇతి పదం న ప్రకృతవిషయం- కింతు బుద్ధిస్థవిషయమితి చేత్. ప్రకృతపరామర్శిత్వస్వారస్యభఙ్గః. స చ ప్రకృతపరామర్శిత్వసమ్భవేఽనుపపన్నః *కింతదత్రేతి వైయధికరణ్యేన ప్రశ్నస్య *ఏష ఆత్మా- పరమాకాశశరీరక ఆత్మేతి సామానాధికరణ్యేనోత్తరం- తతశ్చ తదన్తర్వర్తిత్వం ఫలితమితి చేన్న- వైయధికరణ్యేన ప్రశ్నస్య వైయధికరణ్యేన ప్రతివచనే సంభవతి సామానాధికరణ్యేన ప్రతివచనకల్పనాఽయోగాత్. అసమ్భవే హి తథా నిర్వాహ ఉపపద్యతే. న కేవలం పరమాకాశశరీరస్య హృదయాన్తర్వర్తిత్వం ఏతత్ప్రకరణపర్యాలోచనవిరుద్ధం-సంవాదిప్రమాణాన్తరాభావవిధ్వస్తం చ. *యో వేద నిహితమితి వాక్యమన్యథాసిద్ధం- * పరమే వ్యోమన్ సోఽశ్నుత ఇత్యన్వయసమ్భవాత్. శాణ్డిల్యవిద్యాయాం చ *ఆకాశాత్మా * ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయ ఇత్యాదివాక్యైరాకాశవత్సూక్ష్మస్వచ్ఛవ్యాపిస్వరూపస్య హృదివర్తమానత్వముచ్యత ఇత్యన్యథాసిద్ధం. అతోఽనుపపన్నమిదం. ....

దహరాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౩॥ సూ. **శబ్దాదేవ ప్రమితః॥** *అల్పశ్రుతేరితి చేదిత్యత్రాల్పపరిమాణత్వం భగవత ఇత్యుక్తం. అథాల్పపరిమాణత్వవిశేషః పరమాత్మవ్యతిరిక్తస్య దృశ్యత ఇతి శఙ్కయా సఙ్గతిః.——*శుక్రమమృతమిత్యన్తం విషయవాక్యముపాదదానస్యాయం భావః-అఙ్గుష్ఠప్రమితత్వమాత్రం శ్రుతం- న తు స్థానవిశేషః- న చోపాసనం-అతః పరమాత్మపరత్వానాదరేణ జీవపరత్వం శఙ్క్యత ఇతి పూర్వపక్షం కేచిదాహుః. తదయుక్తం *సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః *తం విద్యాచ్ఛుక్రమమృతమిత్యనన్తరవాక్యే స్థానోపాసనావగమాత్ తదనవగమస్య హేతుత్వకథనాయోగాదితి.——

తత్ర సన్దిహ్యతే కిమయమఙ్గుష్ఠమాత్రప్రమితః ప్రత్యగాత్మా- ఉత పరమాత్మేతి. కిం యుక్తం. ప్రత్యగాత్మేతి. కుతః. జీవస్యాన్యత్రాఙ్గుష్ఠమాత్రత్వశ్రుతేః *ప్రాణాధిపస్సఞ్చరతి స్వకర్మభిరఙ్గుష్ఠమాత్రో రవితుల్యరూపః। సఙ్కల్పాహఙ్కారసమన్వితో య ఇతి. న చాన్యత్రోపాసనార్థతయాపి పరమాత్మనోఽఙ్గుష్ఠమాత్రత్వం శ్రూయతే. ఏవం నిశ్చితే జీవత్వే ఈశానత్వం శరీరేన్ద్రియభోగ్యభోగోపకరణాపేక్షయాపి భవిష్యతి. ... ...

ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః (శబ్దాదేవ ప్రమితః) అఙ్గుష్ఠప్రమితః పరమాత్మా. కుతః. *ఈశానో భూతభవ్యస్యేతి శబ్దాదేవ. న చ భూతభవ్యస్య సర్వస్యేశితృత్వం కర్మపరవశస్య జీవస్యోపపద్యతే. ....

కథం తర్హి పరమాత్మనోఽఙ్గుష్ఠమాత్రత్వమిత్యత్రాహ.

౨౫॥ సూ. హృద్యపేక్షయా తు మనుష్యాధికారత్వాత్ ॥ పరమాత్మన ఉపాసనార్థముపాసకహృదయే వర్తమానత్వాదుపాసకహృదయస్యాఙ్గుష్ఠప్రమాణత్వాత్తదపేక్షయేదమఙ్గుష్ఠప్రమితత్వముపపద్యతే. జీవస్యాప్యఙ్గుష్ఠప్రమితత్వం హృదయాన్తర్వర్తిత్వాత్తదపేక్షమేవ- తస్యారాగ్రమాత్రత్వశ్రుతేః. మనుష్యాణామేవోపాసకత్వసమ్భావనయా శాస్త్రస్య మనుష్యాధికారత్వాన్మనుష్యహృదయస్య చ తత్తదఙ్గుష్ఠప్రమితత్వాత్ఖరతురగభుజగాదీనామనఙ్గుష్ఠప్రమితత్వేఽపి న కశ్చిద్దోషః. స్థితం తావదుత్తరత్ర సమాపయిష్యతే...

పరమాత్మనోఽఙ్గుష్ఠపరిమితత్వానుపపత్తేర్జీవస్య సర్వేశానత్వానుపపత్తేశ్చ సంశయః. అఙ్గుష్ఠప్రమితః కిం ప్రత్యగాత్మా- ఉత పరమాత్మేతి. తదర్థమీశానత్వం కిం దేహేన్ద్రియాద్యపేక్షం- ఉత సర్వాపేక్షమితి. ఉపక్రమావగతం ప్రమితత్వం కిమీశానత్వలిఙ్గస్వారస్యవిరోధి- ఉత అవిరోధీతి. తత్ప్రమితత్వం కిం జీవే సమఞ్జసం - ఉతోభయత్రాసమఞ్జసమితి. యదా జీవే సమఞ్జసం - తదానీం స్వసామఞ్జస్యసిద్ధ్యర్థముపక్రమావగతం ప్రమితత్వమీశానత్వలిఙ్గస్వారస్యవిరోధీతీశానత్వస్య దేహేన్ద్రియాద్యపేక్షత్వాదఙ్గుష్ఠప్రమితో జీవ ఇతి పూర్వః పక్షః. యదోభయత్ర ప్రమితత్వమసమఞ్జసం - తదా ప్రత్యగాత్మన్యపి స్వారస్యాసిద్ధేస్తదర్థమీశానత్వలిఙ్గస్వారస్యానుపరోధకత్వాదీశానత్వం సర్వాపేక్షమితి అఙ్గుష్ఠప్రమితః పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తః ఫలఫలిభావః. కృత్వాచిన్తేయం - పరమాత్మనోఽన్యత్రాఙ్గుష్ఠప్రమితత్వశ్రవణాభావమభ్యుపగమ్యానేనైవ వాక్యేనాఙ్గుష్ఠప్రమితత్వం కిం సిధ్యతి- ఉత నేతి విచార్యతే. అన్యత్రాప్యఙ్గుష్ఠప్రమితత్వం భగవతః శ్రూయతే- శ్వేతాశ్వతరే *అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోఽన్తరాత్మా సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః। హృదా మనీషా మనసాభిక్లృప్తో య ఏనం విదురమృతాస్తే భవన్తీతి, తైత్తిరీయే చ *అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోఽఙ్గుష్ఠం చ సమాశ్రితః। ఈశః సర్వస్య జగతః ప్రభుః ప్రీణాతి విశ్వభుగితి,- అన్తరాత్మత్వం మోక్షప్రదత్వం సర్వస్య జగత ఈశత్వమపి హి తత్ర శ్రుతం. యదా సర్వజగచ్ఛబ్దాదికమపి క్లిష్టం కృత్వా తావపి మన్త్రౌ వివాదాస్పదీకృతౌ- తదానీం న కృత్వాచిన్తేయం. నను జీవస్యాప్యారాగ్రమాత్రస్యాఙ్గుష్ఠమాత్రత్వమముఖ్యం- అత ఉపాసనార్థమితి నిర్వాహ్యం- తత్పరమాత్మపరత్వేఽపి సంభవతి- ఉపాసనార్థమల్పపరిమాణత్వం పరస్యాపి హి శ్రుతం- తత్కథం జీవత్వాశఙ్కేత్యత్రాహ (న చేతి) ప్రాణాధిపస్య కర్మవశ్యస్యాఙ్గుష్ఠమాత్రత్వమముఖ్యమపి హి శ్రుతం- న తు పరమాత్మనః- అతో జీవస్య బుద్ధిస్థత్వాత్తస్య ప్రతిపాద్యత్వాశఙ్కేత్యర్థః. ఈశానత్వం కథమిత్యత్రాహ (ఏవం నిశ్చిత ఇతి)...

రాద్ధాన్తే- నను భూతభవ్యస్యేశాన ఇతి వాక్యం- తచ్చ ప్రమితత్వలిఙ్గాద్దుర్బలం. నైవం- ఈశానశబ్దస్యైవ శబ్దశబ్దేన వివక్షితత్వాత్. ఈశానశబ్దస్య దేహేన్ద్రియాద్యపేక్షయా సంకోచస్య అనుపపత్తిస్ఫోరణార్థమీశానో భూతభవ్యస్యేతి శబ్దాదేవేతి భూతభవ్యశబ్దోపాదానం. కిమీశ్వరః కిం జీవ ఇతి విచారే నేశ్వరసమ్బన్ధిలిఙ్గాన్నిర్ణయః - కిన్త్వీశత్వవాచిశబ్దాదేవేత్యేవకారాభిప్రాయః. యద్వా - పూర్వపక్ష్యభిప్రేతాయా ఈశానశబ్దాన్యథాసిద్ధేః ప్రతిక్షేప ఏవకారాభిప్రేతః. తం దర్శయతి (న చ భూతభవ్యస్యేతి)..........................

ఉత్తరసూత్రస్యాశఙ్కామాహ (కథం తర్హీతి)

౨౫॥ సూ. హృద్యపేక్షయా తు మనుష్యాధికారత్వాత్ ॥ వర్తమానత్వాదిత్యధ్యాహారేణ యోజనా. యద్వా- *హృదీతి విషయసప్తమీ - హృద్విషయాపేక్షయేతి. సూత్రార్థం వక్తుమర్థసిద్ధమర్థమాహ (వర్తమానత్వాదితి) యదపేక్షయా పరస్యాఙ్గుష్ఠప్రమితత్వవ్యవహారః- తస్య హృదయస్య తత్పరిమాణత్వమాహ (హృదయస్యేతి) అఙ్గుష్ఠమాత్రత్వస్యాస్వారస్యముభయత్ర తుల్యం- కో భేదః పరమాత్మపరిగ్రహ ఇత్యత్రాహ (జీవస్యాపీతి) అఙ్గుష్ఠప్రమితస్య జీవత్వపక్షే అఙ్గుష్ఠప్రమితేశానశబ్దయోరుభయోరప్యస్వారస్యం- పరమాత్మత్వపక్షేఽఙ్గుష్ఠప్రమితశబ్దస్యైకస్యైవాస్వారస్యమితి భావః. ఖరతురగాదీనామనఙ్గుష్ఠత్వేన తద్ధృదయానాం తత్తదఙ్గుష్ఠప్రమితత్వాభావాదఙ్గుష్ఠప్రమితత్వమనన్వయీతి శఙ్కాయాం *మనుష్యాధికారత్వాదితి పదం వ్యాచష్టే (మనుష్యాణామేవేతి)—— అత్రాఙ్గుష్ఠప్రమితస్య జీవత్వమభ్యుపగమ్యైవ జీవస్య పరమాత్మైక్యోపదేశపరతయా ప్రకరణస్య పరమాత్మప్రతిపాదకత్వం యత్పరైరుక్తం- తదయుక్తం - జీవత్వేశ్వరత్వయోరుభయోరపి కల్పితత్వాభ్యుపగమాత్ సర్పభూదళనయోరివ కాల్పనికయోరర్థయోరైక్యోపదేశానుపపత్తేః, జీవత్వేశానత్వాద్యనాదరేణ వస్తుమాత్రైక్యపరత్వే ఈశానాదిశబ్దానాం లాక్షణికత్వప్రసఙ్గాత్,—— ప్రాసఙ్గికార్థస్య నిరూపయిష్యమాణత్వం బుద్ధ్వాహ (స్థితం తావదితి) ....

౨౬॥ సూ. తదుపర్యపి బాదరాయణస్సమ్భవాత్ ॥

పరస్య బ్రహ్మణోఽఙ్గుష్ఠప్రమితత్వోపపత్తయే మనుష్యాధికారం బ్రహ్మోపాసనశాస్త్రమిత్యుక్తం-తత్ప్రసఙ్గేనే దానీం బ్రహ్మవిద్యాయాం దేవాదీనామప్యధికారోఽస్తి నాస్తీతి విచార్యతే. కిం తావద్యుక్తం. నాస్తి దేవాదీనామధికార ఇతి. కుతః. సామర్థ్యాభావాత్. న హ్యశరీరాణాం దేవాదీనాం వివేకవిమోకాదిసాధనసప్తకానుగృహీతబ్రహ్మోపాసనోపసంహారసామర్థ్యమస్తి. న చ దేవాదీనాం సశరీరత్వే ప్రమాణముపలభామహే. యద్యపి పరినిష్పన్నేఽపి వస్తుని వ్యుత్పత్తిసమ్భావనయా వేదాన్తవాక్యాని పరే బ్రహ్మణి ప్రమాణభావమనుభవన్తి-తథాపి దేవాదీనాం విగ్రహవత్త్వప్రతిపాదనపరం న కించిదపి వాక్యముపలభ్యతే. మన్త్రార్థవాదాస్తు కర్మవిధిశేషతయాఽన్యపరత్వాన్న దేవాదివిగ్రహసాధనే ప్రభవన్తి. కర్మవిధయశ్చ స్వాపేక్షితోద్దేశ్యకారకత్వాతిరేకి దేవతాగతం కిమపి న సాధయన్తి. అత ఏవ తేషామర్థిత్వమపి న సమ్భవతి. అతస్సామర్థ్యార్థిత్వయోరభావాద్దేవాదీనామనధికార ఇతి. ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (తదుపర్యపి బాదరాయణస్సమ్భవాత్.) తదుపర్యపి- తత్ - బ్రహ్మోపాసనం ఉపరి-దేవాదిష్వపి సమ్భవతీతి భగవాన్బాదరాయణో మన్యతే- తేషామర్థిత్వసామర్థ్యయోస్సమ్భవాత్. అర్థిత్వం తావదాధ్యాత్మికాదిదుర్విషహదుఃఖాభితాపాత్, పరస్మిన్బ్రహ్మణి చ నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధేఽనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణే నిరతిశయభోగ్యత్వాదిజ్ఞానాచ్చ సమ్భవతి. సామర్థ్యమపి పటుతరదేహేన్ద్రియాదిమత్తయా సమ్భవతి. దేహేన్ద్రియాదిమత్త్వం చ బ్రహ్మాదీనాం సకలోపనిషత్సు సృష్టిప్రకరణేషూపాసనప్రకరణేషు చ శ్రూయతే. తథా హి- *స దేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ *తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తే

౨౬॥ సూ. తదుపర్యపి బాదరాయణస్సమ్భవాత్ ॥ ప్రసఙ్గాత్సఙ్గతిమాహ (పరస్యేతి) *మనుష్యాధికారత్వాదిత్యత్ర మనుష్యశబ్దేనాధికృతజన్మమాత్రం వ్యావర్తితం- ఉత దేవాదిరపీతి బుభుత్సయా సఙ్గతిరిత్యర్థః. కిం బ్రహ్మవిద్యాయాం దేవాదీనామధికారోఽస్తి- నేతి విచారః. తదర్థం కిం తేషాం సాఙ్గబ్రహ్మవిద్యోపసంహారసామర్థ్యమస్తి- నేతి. తదర్థం కిం తేషాం విగ్రహవత్త్వం సమ్భవతి- నేతి. కిం తద్విగ్రహప్రతిపాదకమన్త్రార్థవాదానాం తత్పరత్వం సమ్భవతి - నేతి. కిం మన్త్రార్థవాదానాం అనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుతిపరత్వం విగ్రహాదివివక్షావిరోధి - ఉత నేతి. కిం విగ్రహాదిమత్త్వమనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుత్యోరుపయోగి- నేతి. యదాఽనుపయోగి - తదాఽనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుతిపరత్వస్య విగ్రహాదివివక్షావిరోధితయా మన్త్రార్థవాదానాం దేవతావిగ్రహాదిపరత్వాభావేన దేవానాం విగ్రహవిరహేణ సామర్థ్యాభావాత్తదనధికార ఇతి ఫలితం. యదోపయోగి- తదాఽనుష్ఠేయప్రకాశనస్తుతిపరత్వస్య విగ్రహాదివివక్షానుగుణతయా మన్త్రార్థవాదానాం తత్పరత్వేన దేవానాం విగ్రహవత్తయా సాఙ్గబ్రహ్మవిద్యోపసంహారసామర్థ్యాదస్తి బ్రహ్మవిద్యాధికార ఇతి ఫలితం. (సామర్థ్యాభావాదితి) అర్థిత్వాభావస్యాప్యుపలక్షణమేతత్. సామర్థ్యాభావముపపాదయతి (న హీతి) ఉపసంహారః- అనుష్ఠానం. అశరీరత్వం కథమిత్యత్రాహ (న చేతి) వేదాన్తాః ప్రమాణం స్యురిత్యత్రాహ (యద్యపీతి) ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వైవ హి శబ్దస్య ప్రామాణ్యం - తత్ర పూర్వభాగవచసాం ప్రవృత్తినివృత్తిరూపప్రయోజన పర్యవసానాత్ తత్ర తాత్పర్యం- బ్రహ్మణః పురుషార్థరూపతయా తత్ర వేదాన్తానాం తాత్పర్యం - దేవాదీనాం విగ్రహస్య తథాత్వాభావాన్న తాత్పర్యమిత్యర్థః. పూర్వభాగే మన్త్రార్థవాదాస్తత్ర ప్రమాణమిత్యత్రాహ (మన్త్రార్థవాదాస్త్వితి) మన్త్రాశ్చార్థవాదాశ్చేత్యర్థః. (అన్యపరత్వాదితి) అనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుత్యోరన్యపరత్వాదిత్యర్థః. మాస్తైత్సిద్ధ్యన్యపరేణ మన్త్రార్థవాదేన దేవతావిగ్రహాది-కింతు కర్మవిధిభిస్త్వేవ సేత్స్యతి-కర్మణో ద్రవ్యదేవతానిరూప్యత్వాత్, క్షణధ్వంసినః కర్మణః కాలాన్తరభావిఫలసాధనత్వనిర్వాహాయ దేవతైశ్వర్యస్యాపేక్షితత్వాచ్ఛ్రుతహానేనాశ్రుతాపూర్వకల్పనాయోగాచ్చేత్యత ఆహ (కర్మవిధయశ్చేతి) అయమభిప్రాయః-యద్యపి దేవతావత్సు యాగహోమాదికర్మసు దేవతైశ్వర్యాఙ్గీకారేణాపి ఫలప్రదత్వనిర్వాహసంభవః-తథాపి దానతపఃప్రభృతిషు దేవతానామభావాత్ కల్పనీయమేవాపూర్వం-తథా చ సమానన్యాయతయా యాగహోమాదావప్యపూర్వమేవ కల్ప్యతాం-కిమర్థనైశనేన. కించ-తత్రైవకల్పే సర్వకర్మఫలభోగనియమాభావా, ద్దేవతానాం సృష్టిప్రలయాభ్యుపగమాచ్చ ఫలప్రదాతురభావాత్ కేషాంచిత్కర్మణాం నైష్ఫల్యమేవ స్యాత్. అథ తత్తద్దేవతాశరీరకః పరమాత్మా తత్తత్కర్మభిరారాధితో నిత్యైశ్వర్యతయా ఫలప్రద ఇతి మతం-తథా సతి ప్రతిమాప్రతిమేయన్యాయస్స్యాత్. యథా ప్రతిమోద్దేశిభిరుపచారైర్దేవతాప్రీతిః-ఏవం దేవతోద్దేశిభిర్ద్రవ్యత్యాగైః పరమాత్మప్రీతిస్స్యాత్-తతశ్చ ప్రతిమాయా ఇవ దేవతాయా అప్యుద్దేశ్యకారకత్వమాత్రం వివక్షితం-నైశ్వర్యమపీత్యనపేక్షితం దేవతైశ్వర్యం న కల్ప్యమితి. ఉక్తోపజీవనేనార్థిత్వాభావమాహ (అత ఏవేతి) యత ఏవ న విగ్రహవత్త్వం దేవతానాం-అత ఏవార్థిత్వమపి న సంభవతి-దుఃఖస్య తజ్జిహాసాయాశ్చ దేహసంబన్ధమూలత్వాదర్థిత్వస్య దుఃఖజిహాసారూపత్వాచ్చేత్యర్థః.

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) అక్షరార్థమాహ (తదుపర్యపీతి) అర్థిత్వముపపాదయతి (అర్థిత్వమితి) సామర్థ్యముపపాదయతి (సామర్థ్యమపీతి) పటుతరశబ్దో మనుష్యదేహాదపి పటుత్వాతిశయపరః. ప్రమాణాకాఙ్క్షాయామాహ (దేహేతి) తత్త్వోపదేశప్రధానమన్త్రబ్రాహ్మణరూపవేదభాగా ఉపనిషదః-తాశ్చ ద్వివిధాః తత్త్వపరా ఉపాసనపరాశ్చేతి. ఉభయీష్వపి తాసు దేవతానాం విగ్రహాదిమత్త్వమవగమ్యత ఇత్యర్థః. కాని తత్త్వప్రతిపాదకవచాంసి- కథం తైర్విగ్రహవత్త్వప్రతిపాదనమిత్యత్రాహ (తథా హీతి) (సదేవేత్యాది) నామరూపవ్యాకరణస్యైకత్వోక్త్యా నామరూపాణాం చాతుర్విధ్య

జోఽసృజతేత్యారభ్యసర్వమచేతనంతేజోఽబన్నప్రముఖావస్థావిశేషవద్వ్యాకృత్య *అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణీతిసఙ్కల్ప్యబ్రహ్మాదిస్థావరాన్తంచతుర్విధంభూతజాతంతత్తత్కర్మోచితశరీరంతదుచితనామభాక్చాయమకరోదిత్యుక్తం. ఏవంసర్వత్రసృష్టివాక్యేషుదేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మనాచతుర్విధాసృష్టిరామ్నాయతే. దేవాదిభేదశ్చతత్తత్కర్మానుగుణబ్రహ్మలోకప్రభృతిచతుర్దశలోకస్థఫలభోగయోగ్యదేహేన్ద్రియాదియోగాయత్తః- ఆత్మనాంస్వతోదేవాదిత్వాభావాత్. తథా *తద్ధోభయేదేవాసురాఅనుబుబుధిరేతేహోచుః ఇన్ద్రోహవైదేవానామభిప్రవవ్రాజవిరోచనోఽసురాణాం తౌహాసంవిదానావేవసమిత్పాణీప్రజాపతిసకాశమాజగ్మతుః తౌహద్వాత్రింశతంవర్షాణిబ్రహ్మచర్యమూషతుఃతౌహప్రజాపతిరువాచేత్యాదినాస్పష్టమేవశరీరేన్ద్రియవత్త్వందేవాదీనాంప్రతీయతే.కర్మవిధిశేషభూతమన్త్రార్థవాదేష్వపి*వజ్రహస్తఃపురన్దరః *తేనేన్ద్రోవజ్రముదయచ్ఛదిత్యాభిఃప్రతీయమానం విగ్రహాదిమత్త్వంప్రమాణాన్తరావిరుద్ధంతత్ప్రమేయమేవ. నచానుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుతిపరత్వాభ్యాంప్రతీయమానార్థాన్తరావివక్షాశక్యతేవక్తుం-స్తుత్యాద్యుపయోగిత్వా, త్తేనవినాస్తుత్యాద్యనుపపత్తేశ్చ. గుణకథనేనహిస్తుతిత్వం-గుణానామసద్భావేస్తుతిత్వమేవహీయేత. నచాసతాగుణేనకథితేన ప్రరోచనాజాయతే - అతఃకర్మప్రరోచయన్తోగుణసద్భావంబోధయన్త్యేవార్థవాదాః. మన్త్రాశ్చకర్మసువినియుక్తాస్తత్రతత్రకిఞ్చిత్కరత్వాయానుష్ఠేయమర్థంప్రకాశయన్తోదేవతాదిగతవిగ్రహాదిగుణవిశేషమభిదధతఏవతత్రకిఞ్చిత్కుర్వన్తి-అన్యథేన్ద్రాదిస్మృత్యనుపపత్తేః.నచనిర్విశేషాదే

స్యప్రమాణసిద్ధత్వాన్నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యైవదేవతావిగ్రహవత్త్వంసామాన్యేనసిద్ధమిత్యర్థః. *ఇన్ద్రోవరుణస్సోమోరుద్రఃపర్జన్యోయమోమృత్యురీశానః *నారాయణాద్బ్రహ్మాజాయతఇత్యాదీనివిశేషోక్తిమన్తిచవాక్యాన్యభిప్రేతాని. చతుర్విధస్సృష్టిరామ్నాతాభవతు - తతఃకిమిత్యత్రాహ (దేవాదీతి) ఉపాసనదశాయాంపరమకారణభూతస్యోపాస్యస్యలక్షణత్వేన, ప్రాప్యదశాయాంప్రాప్యవిశేషణత్వేన, విగ్రహాదిమత్త్వంసిద్ధమిత్యర్థః. ఉపాసనప్రకరణేషుదర్శయతి (తథేతి) కర్మవిధిశేషత్వేనాపిసిధ్యతీత్యాహ (కర్మవిధీత్యాదినా) తత్ర ప్రథమసూత్రేసిద్ధవస్తునితాత్పర్యసంభవస్యఫలత్వేనసిద్ధిరుక్తా, అత్రస్తావకత్వప్రకాశకత్వహేతుతయా, *ఫలమతఉపపత్తేరిత్యత్రఫలసాధనత్వే, నేతిత్రిధావిభాగః. *ఆదిత్యోయూపఇత్యాదివ్యావృత్త్యర్థమాహ (ప్రమాణాన్తరావిరుద్ధమితి) అన్యపరత్వమనూద్యనిరస్యతి (నచేత్యాదినా) (స్తుత్యాద్యుపయోగిత్వాదితి) ఆదిశబ్దేనానుష్ఠేయార్థప్రకాశనంమన్త్రకృత్యంగృహ్యతే. మన్త్రార్థవాదేష్విత్యుద్దేశే, అనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుతిపరత్వాభ్యామిత్యనూద్దేశే, చావగతక్రమోత్రపరిత్యక్తః-తత్రకారణంమన్త్రైరపిక్వచిత్స్తుతిదర్శనేనస్తుతేర్వ్యాపకత్వం. దృశ్యతేహిమన్త్రేస్తుతిః*నకిరిన్ద్రత్వదుత్తరోనజ్యాయోఅస్తివృత్రహన్- తథా *అర్హన్బిభర్షిసాయకానిధన్వార్హన్నిష్కంయజతంవిశ్వరూపం। అర్హన్నిదందయసేవిశ్వమభ్వంనవాఓజీయోరుద్రత్వదస్తిఇత్యాదిభిః.*అర్హన్బిభర్షీత్యాదిమన్త్రస్యస్తుతిపరత్వంబ్రాహ్మణేనైవావగమ్యతే- *అర్హన్బిభర్షిసాయకానిధన్వేత్యాహస్తౌత్యేవైనమేతదితి. తేనవినా- ప్రతీయమానార్థేనవినా. తత్రస్తుత్యనుపపత్తింవివృణోతి (గుణకథనేనేతి) వ్యతిరేకేణోపపాదయతి (గుణానామితి) (స్తుతిత్వమేవహీయేతేతి) ప్రరోచకత్వమేవహీయేతేత్యర్థః. శేషభూతస్యశేషిణంప్రతికించిత్కారోఽపేక్షితః- సనసిధ్యతీతియావత్. నను యదిగుణకథనేనస్తుతిత్వం- తథాసతిగుణకథనాభావేస్తుతిత్వహానిఃస్యాత్- నగుణానామసద్భావఇత్యత్రాహ (నచాసతేతి) అనేన *నాసతాస్తుతిరుపపద్యతఇతిద్రమిడభాష్యంస్మార్యతే. అర్థప్రకాశనానుపపత్తింవివృణ్వన్మన్త్రాణాంవిగ్రహాదిమత్త్వేప్రామాణ్యముపపాదయతి (మన్త్రాశ్చేత్యాదినా) ద్రవ్యదేవతేహికర్మనిరూపికే-ఏతద్దైవత్యమిదంకర్మేతిప్రతిపత్తౌదేవతావిశిష్టత్వేనహికర్మప్రతిపత్తిః. *యస్యైదేవతాయైహవిర్గృహీతంస్యాత్తాంధ్యాయేద్వషట్కరిష్యన్నితిదేవతాధ్యాతవ్యేతిశ్రూయతే- దేవతాచేదృశీత్యేవప్రతిపత్తవ్యా- నిర్విశేషవస్తునఃప్రతిపత్తుమశక్యత్వాత్. ఇన్ద్రత్వాదికంచనశుద్ధాత్మస్వరూపస్యవిద్యతే. అతోవిగ్రహాదౌవివక్షితత్వం. ప్రతీతేరాలమ్బనమాత్రమపేక్షితం- నార్థసద్భావఇతిచేన్న - నహ్యతస్మిన్స్తద్దృష్టిఃఫలాయవిధీయతే - అపితుయథావస్థితకర్మస్వరూపబోధనంహిక్రియతే. తస్మాదనుష్ఠేయార్థప్రకాశకత్వసిద్ధ్యర్థంమన్త్రాణాంవిగ్రహాదిమత్త్వేచప్రామాణ్యమస్త్యేవేత్యర్థః.అర్థసద్భావాభావేపిప్రరోచనాదృశ్యతఇతిచేన్న-ఇష్టసాధనత్వాభావేపిబాలాతురాదిషువిప్రలమ్భవాక్యానాంప్రవృత్తిహేతుత్వందృశ్యతఇతివిధివాక్యస్యాప్యయథార్థత్వప్రసఙ్గాత్. అపౌరుషేయతయానిర్దోషంవిధివాక్యంనిరూపకవిషయమితియాథార్థ్యమితిచేత్-తర్హిమన్త్రార్థవాదానామప్యపౌరుషేయతయానిరూపకవిషయత్వా, దతస్మింస్తద్దృష్టివిధానపరత్వాభావా, చ్చస్వార్థేప్రామాణ్యమస్తీతిభావః. ఏవమర్థదిశాప్రదర్శనేనప్రయోగప్రకారోఽర్థసిద్ధః విమతాఇన్ద్రాదిశబ్దాఃస్వరూపాతిరిక్తపదార్థప్రతీతిహేతవః - అపారిభాషికత్వేసతిబోధకత్వా, న్నిర్దోషవాక్యస్థత్వా, ద్దధిపదవత్. విమతాచతుర్థీప్రకృత్యతిరిక్తార్థనిష్ఠస్వార్థా- అపారిభాషికశబ్దస్థవిభక్తిత్వాత్- *దధ్నేతివిభక్తివత్. విమతాసంప్రదానకారకబుద్ధిశ్శబ్దాతిరిక్తవిషయా-కారకబుద్ధిత్వాత్- కరణకారకబుద్ధివత్. విమతామన్త్రార్థవాదాఃప్రతీయమానార్థేప్రమాణాని- సాధకబాధకాగోచరార్థబోధకత్వాత్-విధివాక్యవత్. విమతశబ్దేన *ఆపోవైశాన్తాః *ఆదిత్యోయూపఇత్యాదివ్యావృత్తిః. విమతానిపదానిముఖ్యార్థసంసర్గేప్రమాణాని-సాధకబాధకాగోచరార్థప్రతిపాదకవాక్యస్థత్వాత్- విధిపదవత్. విమతానిపదానిపరమార్థభూతప్రతీయమానార్థసంసర్గాణి- సాధకబాధకాగోచరార్థప్రతిపాదకవాక్యస్థత్వాత్ - విధి.

వతాధియమధిరోహతి. తత్ర ప్రమాణాన్తరాప్రాప్తాన్గుణాంత్స్వయమేవబోధయిత్వా తైః కర్మప్రరోచయన్తి- గుణవిశిష్టంవా ప్రకాశయన్తి - ప్రాప్తాంశ్చానూద్య తైః ప్రరోచనప్రకాశనే కుర్వన్తి - విరుద్ధత్వే తు తద్వాచిభిశ్శబ్దైరవిరుద్ధాన్గుణాన్ లక్షయిత్వా కుర్వన్తి. కర్మవిధేశ్చ దేవతాయా ఐశ్వర్యమపేక్షితమేవ- కామినః కర్తవ్యతయా కర్మ విధీయమానం స్వయంతు క్షణప్రధ్వంసి కాలాన్తరభావినః ఫలస్య స్వర్గాదేస్సాధకమపేక్షతే - మన్త్రార్థవాదయోశ్చ *వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతా వాయుమేవ స్వేన భాగధేయేనోపధావతి స ఏవైనం భూతిం గమయతి *యదనేన హవిషాశాస్తే తదశ్యాత్ తదృధ్యాత్ తదస్మై దేవా రాధన్తామిత్యాదిషు దేవతాయాః కర్మణారాధితాయాః ఫలదాయిత్వం తదనుగుణం చైశ్వర్యం ప్రతీయమానమపేక్షితత్వేన వాక్యార్థే సమన్వీయతే. దేవపూజాభిధాయినో యజిధాతోశ్చ యాగాఖ్యం కర్మ స్వారాధ్యదేవతాప్రధానం ప్రతీయతే. తదేవం కృత్స్నవాక్యపర్యాలోచనయా వాక్యాదేవ విధ్యపేక్షితం సర్వమవగతమితి నాపూర్వాదికం వ్యుత్పత్తిసమయానవగతం కర్మవిధిష్వభిధేయతయా కల్ప్యతయా వాశ్రయితవ్యం. తథాసఙ్కీర్ణ బ్రాహ్మణమన్త్రార్థవాదమూలేషు ధర్మశాస్త్రేతిహాసపురాణేషు బ్రహ్మాదీనాం దేవాసురప్రభృతీనాం చ దేహేన్ద్రియాదయస్స్వభావభేదాస్స్థానాని భోగాః కృత్యాని చేత్యేవమాదయస్సువ్యక్తాః ప్రతిపాద్యన్తే.

పదవత్. నచార్థవాదానాం వాక్యత్వమసిద్ధం- ప్రవర్తకార్థానవబోధనాత్ -అతః పదశబ్దవాచ్యా అర్థవాదా ఇతి వాచ్యం. అర్థవాదాః నపదశబ్దవాచ్యాః- తిఙ్కారకపదసఙ్ఘాతరూపత్వాత్ - విధివాక్యవత్. అర్థవాదాః ప్రమాణభూతవాక్యరూపాః - సాధకబాధకాగోచరసంసర్గప్రత్యాయకతిఙన్తకారకపదాత్మకత్వాత్- విధివాక్యవత్. విమతా మన్త్రార్థవాదాః ప్రతీయమానార్థవివక్షాన్వితాః- సాధకబాధకాగోచరార్థత్వే సతి విధ్యైకవాక్యత్వాత్- ప్రయాజాదివాక్యవత్. నచ ప్రవర్తకవాక్యత్వముపాధిరితి వాచ్యం- సాధికారవిధివాక్యత్వేన తస్యాపి సోపాధికత్వప్రసఙ్గాత్. ప్రయాజాదివిధీనామవివక్షితార్థత్వేఽనుష్ఠానవిరోధాత్ సాధికారవిధివాక్యత్వం న వివక్షితార్థత్వే ప్రయోజకమితి చేత్. అనుష్ఠానస్య ప్రామాణికతయా హి తద్భఙ్గస్యానిష్టతా- ఏవమపవాదాభావే సతి స్వతస్సిద్ధతః ప్రమాణభావస్య భఙ్గప్రసఙ్గాత్ ప్రవర్తకవాక్యత్వమప్రయోజకం. తస్మాన్నిరుపాధికో హేతుః. విగీతా అర్థవాదాః పరమార్థస్వార్థోపస్థాపకాః- నిరూపకపురుషప్రరోచకత్వాత్ - రసాయనాయుష్యతాప్రతిపాదకవాక్యవత్. కారణదోషబాధకప్రత్యయవిరహితత్వాద్వా- స్వర్గయాగయోః సాధ్యసాధనభావప్రతిపాదకవాక్యవత్. విమతా మన్త్రార్థవాదాః ప్రతీయమానార్థే ప్రమాణాని- విధ్యపేక్షితార్థసమర్పకత్వాత్- *భగస్య వపాయా ఇతి మన్త్రవత్, రాత్రిసత్రార్థవాదవచ్చ. విమతా ప్రాశస్త్యబుద్ధిః ప్రాశస్త్యహేతుభూతార్థపారమార్థ్యనిబన్ధనా- నిరూపకపురుషాశ్రయప్రాశస్త్యబుద్ధిత్వాత్- ఔషధవిషయప్రాశస్త్యబుద్ధివదితి చ. *ఆపో వై శాన్తా *ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదిషు ప్రమాణాన్తరసిద్ధస్య తద్విరుద్ధార్థస్య చాప్యుచ్యమానత్వాన్న సర్వత్ర ప్రామాణ్యమితి శఙ్కాయామాహ (తత్ర ప్రమాణాన్తరేతి) బోధయిత్వా- విధాయ. ప్రరోచయన్తి- అర్థవాదాః ప్రరోచయన్తి. మన్త్రాః ప్రకాశయన్తి. (లక్షయిత్వా కుర్వన్తీతి) ప్రరోచనప్రకాశనే కుర్వన్తీత్యర్థః. నను విధ్యపేక్షితార్థహి తాత్పర్యం- దేవతావిగ్రహాదేర్విధ్యపేక్షితత్వం కథమిత్యత్రాహ (కర్మవిధేశ్చేతి) *ఫలమత ఉపపత్తేరిత్యధికరణార్థో బుద్ధిసౌకర్యార్థమత్ర సఙ్గమయ్యకథ్యతే - న చైతదధికరణాసాధారణార్థతయా. అసాధారణస్తు స్తావకత్వానుక్తే. యద్వా ప్రకాశకత్వసిద్ధ్యర్థం ప్రతీయమానార్థే ప్రామాణ్యమస్తీత్యయమర్థః- స చ పూర్వమేవోక్తః. కృష్యాదేరఙ్కురాదిద్వారకత్వమివాచేతనద్వారకత్వం కర్మణస్స్యాదిత్యత్రాహ (వాయుర్వా ఇతి) శ్రుతహానమశ్రుతకల్పనం చానుపపన్నం- రాత్రిసత్రాదిష్వివేతి భావః. (వాక్యార్థే సమన్వీయత ఇతి) అర్థవాదికార్థానాం శ్రూయమాణత్వాత్ తద్విశిష్టే వాక్యతాత్పర్యమితి నిశ్చితే సతి రక్తః పటో భవతీతివదుత్థాపితాకాఙ్క్షత్వేన విధ్యైకవాక్యతయా సమన్వయోఽర్థవాదానామితి భావః. యత్ర వాక్యశేషవశాదపేక్షితదేవతాప్రీతిద్వారకత్వం న సిధ్యతి- తత్రాపి యజిసామర్థ్యాత్తత్సిధ్యతి- అర్థవాదాభావేఽపి విధిసామర్థ్యాత్ స్తుతిరివేత్యాహ (దేవపూజాభిధాయిన ఇతి) స చ * యజ దేవపూజాసఙ్గతికరణదానేష్వితి శాబ్దికానాం స్మరణం భ్రాన్తిమూలమితి వాచ్యం- విధ్యపేక్షితార్థసమర్పకతయా స్వార్థే ప్రమాణభూతత్వాన్మన్త్రార్థవాదానాం అస్య స్మరణస్య తన్మూలత్వోపపత్తేః. విమతో విధిప్రత్యయః చేతనప్రీత్యతిరిక్తఫలసాధనకల్పననిరాకాఙ్క్షః- చేతనప్రీత్యతిరిక్తఫలసాధనవాచకత్వకల్పననిరాకాఙ్క్షశ్చ- కృతిసాధ్యచేతనప్రీత్యవగమకవాక్యస్థత్వాత్ -రాజానం సేవేతేతి వాక్యస్థవిధిప్రత్యయవత్. విమతశబ్దేన జుహుయాదిత్యాదివ్యావృత్తిః. జుహుయాదిత్యాదిషు విధిప్రత్యయేషు విధిప్రత్యయత్వలిఙ్గేన పూర్వోక్తసాధ్యద్వయం సమర్థనీయం. (తదేవమితి) కృత్స్నశబ్దేన మన్త్రార్థవాదవిధయో వివక్షితాః. వాచ్యాపూర్వవాదపక్షే అశ్రుతకల్పనం నాస్తీతి చేన్న- వాచ్యత్వస్యాపి కల్ప్యమానత్వాత్. కల్ప్యాపూర్వవాదే అపూర్వమేవ కల్ప్యం- వాచ్యపక్షే వాచ్యత్వమపి కల్ప్యమిత్యభిప్రాయేణ వ్యుత్పత్తిసమయానవగతమిత్యుక్తం (తథేత్యాది) బ్రాహ్మణశబ్దేన విధ్యర్థవాదశగ్రహణం. విధ్యర్థవాదమన్త్రరూపేణ విభాగవతాం అస్మదాదిభిరనధీతాసు అధీతాసు చ శాఖాసు తత్రాప్యన్యతరప్రకరణేషు ప్రసఙ్గాదనుప్రవిష్టానాం భగవతా వ్యాసేన వ్యస్తేష్వవ్యస్తేషు చ వేదభాగేషు విప్రకీర్ణానాం వాక్యానామర్థాః ఇతిహాసాదిషు సంకలయ్య కథ్యన్త ఇతి భావః. సంకీర్ణశబ్దేన నిత్యానుమేయశ్రుతిమూలత్వోత్పన్నశాఖామూలత్వవ్యుదాసః- తదుభయమపి హ్యనుపపన్నం. తత్ర యస్తావన్నిత్యానుమేయతయాఽభిమతో వర్ణసముదాయః- స కిం వర్ణమాత్రసఙ్ఘాతః- ఉతానుపూర్వీవిశేషవిశిష్టః. ప్రథమే కచటతపాదివదర్థావబోధకత్వాభావేన వాక్యత్వాభావాద్వాక్యవిశేషత్వరూపవేదత్వాసిద్ధేః స్మృతీనాం వేదమూలత్వం న స్యాత్.

అతోవిగ్రహాదిమత్త్వాద్దేవానామప్యధికారోఽస్త్యేవ.

ద్వితీయే నిత్యానుమేయత్వం వ్యాహతం - స్వతః క్రమరహితానాం వర్ణానాముచ్చారణేన వినా ఆనుపూర్వీవిశేషవిశిష్టత్వాయోగాత్. ఉచ్చారణయోగ్యతాఽస్తీతి చేన్న - ఉచ్చారణయోగ్యతా నామ పటుతరవాగిన్ద్రియపురుషబుద్ధిస్థితిః - సా చ యోగ్యతా కిం వర్ణమాత్రగతా - ఉతానుపూర్వీవిశేషవిశిష్టవర్ణగతా. న ప్రథమః - వర్ణమాత్రస్యార్థానవబోధకతయా స్మృతేర్నిర్మూలత్వప్రసఙ్గాత్. సత్యామానుపూర్వ్యాం స్మృతిప్రతిపన్నార్థావబోధనక్షమత్వం వర్ణానామస్తీతి చేత్ - తేష్వేవ వర్ణేష్వానుపూర్వ్యన్తరే సతి చైత్యవన్దనకర్తవ్యతాద్యర్థబోధనక్షమత్వమప్యస్తీతి బుద్ధస్మృతేరపి వేదమూలత్వప్రసఙ్గః. వేదబాహ్యతయా సంప్రతిపన్నత్వాన్న తస్యాః వేదమూలత్వానుమానశఙ్కోదయ ఇతి చేత్ - మేఘసన్దేశస్య వేదమూలత్వప్రసఙ్గః. ప్రవర్తకార్థపరత్వాభావాన్న వేదమూలత్వానుమానమితి చేత్ - *కార్యా సైకతలీనహంసమిథునా స్రోతోవహా మాలినీ ఇతి వాక్యస్య వేదమూలత్వప్రసఙ్గః. ఆనుపూర్వీవిశేషవిశిష్టవర్ణగతా యోగ్యతేత్యప్యయుక్తం - పూర్వం కేనచిదుచ్చరితత్వాభావాదానుపూర్వ్యసిద్ధేః. తతశ్చానాద్యానుపూర్వీవిశిష్టతారూపవేదత్వం దూరోత్సారితం. ఆనుపూర్వీవిశేషేణోచ్చారణయోగ్యత్వం వర్ణానామనాదీతి చేత్ - తచ్చైత్యవన్దనప్రతిపాదనానుగుణానుపూర్వ్యా అపి తుల్యం - అతస్తత్రాపి వేదమూలత్వం స్యాత్. కర్తృసామాన్యాభావాన్న తత్ర వేదమూలత్వానుమానం - శ్రుతిస్మృత్యర్థయోస్తుల్యతయా కర్తృసామాన్యాత్ స్మృతేర్వేదమూలత్వానుమానమితి చేత్, మాభూత్కర్తృసామాన్యం - తేన మన్వాదిస్మృతీనాం వేదమూలత్వేఽనుమితే తుల్యన్యాయతయా ఆపతితం వేదమూలత్వం కో వారయేత్ - స్వావగతార్థప్రతిపాదనానుగుణానుపూర్వీవిశేషేణానాదిసమ్బన్ధయోగ్యవర్ణాస్తిత్వజ్ఞానం హి సర్వత్ర సమానం. తద్జ్ఞాననియమో బుద్ధాదీనాం గ్రన్థనిర్మాణదశాయాం నాస్తీతి చేత్ - తద్జ్ఞానపూర్వకమేవేదానీం రథ్యాతృణాని గణయేత్ స్వర్గకామ ఇత్యుక్తస్య వాక్యస్య వేదమూలత్వప్రసఙ్గః. నన్వనేనైవ స్మృత్యవగతార్థవిశేషేణావచ్ఛిన్నానుపూర్వీవిశిష్టానాం వర్ణానాం వేదత్వమితి చేన్న - మన్వాదివాక్యస్యాపి తదర్థావచ్ఛిన్నానుపూర్వీవిశిష్టవర్ణసముదాయాత్మకతయా వేదత్వప్రసఙ్గే నానుమేయాన్తరాభావాన్నిత్యానుమేయశ్రుతిమూలత్వాసిద్ధేః. అతో నిత్యానుమేయశ్రుతిమూలత్వమనుపపన్నం. ఉత్సన్నశాఖామూలత్వపక్షేప్యధీయమానశాఖాస్వేవ ప్రమాదాత్కతిపయవాక్యానాం క్వచిత్క్వచిద్దేశే ప్రలీనత్వాత్ తన్మూలాః స్మృతయః ప్రణీతా ఇత్యప్యయుక్తం - పదవాక్యసఙ్ఖ్యానియమేన బహుభిరధ్యేతృభిరస్ఖలితమధీయమానత్వాత్ కతిపయవాక్యానాం ప్రలీనత్వానుపపత్తేః. స్మృతీనాం మూలభూతశాఖాకార్త్స్న్యేన కాచిదుత్సన్నా - తన్మూలాః స్మృతయ ఇత్యప్యయుక్తం. తథాహి - శాఖాయా ఉత్సాదో నామ కిం కతిపయదేశేష్విదానీమధ్యేతృవిరహః - ఉత సర్వదేశేష్వప్యధ్యేతృవిరహః. ప్రథమః కల్పోఽభ్యుపగతః. న ద్వితీయః - తపఃప్రభావాధిగతసార్వజ్ఞ్యాదీనాం వ్యాసాదీనాం తత్తచ్ఛాఖావిశేషాభిజ్ఞానాం తదధ్యయనపరిత్యాగే కారణాభావాత్ స్వశిష్యాధ్యాపనసమ్భవాచ్చ. న చేదానీం తనశిష్యబుద్ధిమాన్ద్యాదిదానీం తదధ్యాపనాసమ్భవః - బహుశాఖాధ్యయనాసామర్థ్యేప్యస్మదాదేరివ తత్తదేకశాఖాధ్యయనసమర్థశిష్యసమ్భవాత్. అతః ప్రాచీన ఏవ పక్షః పరిశిష్యతే - అతః స్మృతీనాం సంకీర్ణవేదభాగమూలత్వమేవ యుక్తం. స్మృతిమూలభూతవేదభాగసద్భావే స్మృతిప్రణయనవైయర్థ్యమితి చేన్న - తచ్ఛాఖాధ్యేతృపురుషవిరహితదేశేషు, తద్యుక్తదేశేష్వపి బహుశాఖాధ్యయనధారణతదర్థనిరూపణనిర్ణయాసమర్థపురుషేషు, చ సఫలత్వాత్. అతః స్మృతీనాం సంకీర్ణవేదభాగమూలత్వం యుక్తం. కర్మవిధేశ్చేత్యాదౌ భాష్యే ఇదమర్థసిద్ధం - యదుక్తం యాగదానాదౌ చార్థవైరూప్యాశ్రయణాదర్థవైశసమితి - తదసత్ - సర్వత్రాప్యపూర్వకల్పనానభ్యుపగమాత్. న చ ఫలసాధనతానుపపత్తిః - కర్మోపజనితప్రీతేః పరమాత్మన ఏవ తత్సిద్ధేః, *వాసో దదాతి సర్వదైవత్యం వై వాసః సర్వా ఏవ దేవతాః ప్రీణాతీత్యాదిభిర్దానాదీనామపి దేవతాప్రీతిహేతుత్వావగమాచ్చ. న చ పరమాత్మప్రీత్యా ఫలసమ్భవే దేవతైశ్వర్యానుపయోగః - ప్రధానావాన్తరాపూర్వకల్పనాన్యాయస్యాత్రాపీష్టత్వాత్. యథా హి పూర్వాపరభూతానామఙ్గప్రధానరూపాణామనేకేషాం కర్మణాం యౌగపద్యాభావాదవాన్తరాపూర్వద్వారా పరమాపూర్వనిష్పత్తిరఙ్గీక్రియతే - ఏవమేవాత్ర తత్కర్మజనితప్రీత్యతిశయాభిర్దేవతాభిః పరమాత్మన్యఖిలైకప్రీతిజననమాతిష్ఠామహే. ఇదమేవ చ దేవతాయాః ఫలదానానుగుణమైశ్వర్యం - యత్ఫలప్రదే పరమాత్మని స్వప్రీతిద్వారా ప్రీతిజననం - ఉక్తం హి భగవతా *యో యో యాం యాం తనుం భక్తః శ్రద్ధయార్చితుమిచ్ఛతీత్యారభ్య *లభతే చ తతః కామాన్మయైవ విహితాన్హి తానితి. తేన ఫలోపభోగస్యానియతకాలత్వేపి న దోషః. న చైవం సతి ప్రతిమాప్రతిమేయన్యాయేన దేవతాప్రీతిరనాస్థేయా. *యస్యై దేవతాయై హవిర్గృహీతం స్యాత్ తాం ధ్యాయేద్వషట్కరిష్యన్ *సాక్షాదేవ దేవతాః ప్రీణాతి *తృప్త ఏవైనమిన్ద్రః ప్రజయా పశుభిస్తర్పయతి *త ఏనం తృప్తా ఆయుషా తేజసా వర్చసా శ్రియా యశసా బ్రహ్మవర్చసేనాన్నాద్యేన చ తర్పయన్తి * యే చైవ దేవాస్సాయంయాజినో యే చ ప్రాతర్యాజిణః తానేవోభయాంస్తర్పయతి త ఏనం తృప్తాః ప్రజయా పశుభిస్తర్పయేయురితి దేవతాతృప్తేః శ్రుతత్వాత్తత్ప్రహాణానుపపత్తేః, *పితరి ప్రీతిమాపన్నే సర్వాస్తుష్యన్తి దేవతా ఇతి న్యాయాత్ భృత్యప్రీణనేన భూభృత్ప్రీణనన్యాయాచ్చ దేవతాప్రీతేః పరమాత్మప్రీతిహేతుత్వోపపత్తేశ్చేతి. సూత్రార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) నను కథం దేవతానాం బ్రహ్మవిద్యాధికారః - న హ్యత్రైవర్ణికానాం తేషాముపనయనాభావేన అధ్యయనసిద్ధస్వాధ్యాయలబ్ధవిద్యత్వం. న చ తేషాం విద్యాఙ్గభూతకర్మానుష్ఠానయోగ్యత్వం - అగ్నినిష్పత్త్యనుపపత్తేః; *వసన్తే బ్రాహ్మణోఽగ్నీనాదధీత గ్రీష్మే రాజన్య ఆదధీత శరది వైశ్య ఆదధీతేతి త్రైవర్ణికవిషయాధానవిధిః కథం దేవానధికరోతి. అత్రార్షేయస్య చానధికారోఽధికరణసిద్ధః - దేవానాం దేవర్షీణాం చ మూలభూతఋష్యన్తరాభావాదత్రార్షేయతయా చానధికారః. అగ్నీన్ద్రాదీనామగ్నీన్ద్రాదిదేవతాఽభావాదగ్న్యాద్యుద్దేశేన హవిఃప్రక్షేపానుపపత్తిశ్చేతి. ఉచ్యతే - న తావదుపనయనాభావాత్సాఙ్గవిద్యానధికారః - తస్యాధ్యయనాఙ్గత్వాత్, యజ్ఞాదికర్మబ్రహ్మోపాసనయోరఙ్గత్వాభావాత్, అధ్యయనాభావేపి దేవతానాం

౨౬॥ సూ. విరోధః కర్మణీతి చేన్నానేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్ ॥ దేవాదీనాం విగ్రహాదిమత్త్వాభ్యుపగమే కర్మణి విరోధః ప్రసజ్యేత-బహుషు యాగేషు యుగపదేకస్యైన్ద్రస్య విగ్రహవత్త్వే *అగ్నిమగ్న ఆవహ *ఇన్ద్రాగచ్ఛ హరివ ఆగచ్ఛేత్యాదినా ఆహూతస్య తస్య సన్నిధానానుపపత్తేః. దర్శయతి చాగ్న్యాదీనాం తత్ర తత్రాగమనం *కస్య వాహ దేవా యజ్ఞమాగచ్ఛన్తి కస్య వా న బహూనాం యజమానానాం యో వై దేవతాః పూర్వం పరిగృహ్ణాతి స ఏనాః శ్వో భూతే యజత ఇతి. అతో విగ్రహాదిమత్త్వే కర్మణి విరోధః ప్రసజ్యత ఇతి చేత్. తన్న- (అనేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్) దృశ్యతే హి సౌభరిప్రభృతీనాం శక్తిమతాం యుగపదనేకశరీరప్రతిపత్తిః....

"సుకృతప్రకర్షేణ పూర్వజన్మవిశేషాధీతస్వాధ్యాయతదర్థస్మరణోపపత్తేశ్చ. పిశాచాదయోఽపి హి పూర్వజాతిం స్మరన్తి - కింపునర్దేవా దేవర్షయశ్చ. న చోపనయనవిరహాచ్ఛూద్రాదివద్విద్యాకర్మణోరనధికారః - శూద్రాదీనామపి ఉపనయనవిరహప్రయుక్తత్వాభావాదనధికారస్య. స ఖలు తేషాం సామర్థ్యాభావానుగృహీతశాస్త్రనిషేధప్రయుక్తః. దేవతానాం హి విద్యాకర్మణీ న క్వచిత్ప్రతిషిద్ధే, ప్రాక్తనజ్ఞానాప్రమోషాత్సామర్థ్యం చ స్థితం,. న చాత్రైవర్ణికత్వాదగ్న్యాధానాభావాదత్రాధ్యక్షయతయా చ విద్యాఙ్గకర్మానధికారః - మనుష్యకర్తృకాధానస్యైవ త్రైవర్ణికత్రాధ్యక్షయాధికారిత్వనియమాత్. కిమత్ర నియామకమితి చేత్ - *దేవా వై సత్రమాసత *విశ్వసృజః ప్రథమాస్సత్రమాసతేత్యాది శ్రుతిభిస్తావాదీనాం క్రత్వనుష్ఠానదర్శనాత్, విశేషత ఇన్ద్రాదీనాం వృత్రవధాదిజనితకలుషశోధనాయ క్రత్వనుష్ఠానస్మరణా, చ్చేతి బ్రూమః. యద్వా - బ్రాహ్మణ్యాదికం దేవతాదీనామప్యస్తి-తచ్చాదృష్టవిశేషసంబన్ధరూపం- న తు జాతిరూపం బ్రాహ్మణాదిభిర్బ్రాహ్మణ్యాదిషూత్పత్తిమాత్రం వా- అన్యథా ఆదికాలే బ్రహ్మణో ముఖబాహూరుప్రభవానాం పశ్చాద్విశ్వామిత్రప్రభృతీనాం చ బ్రాహ్మణ్యాద్యభావప్రసఙ్గాత్. సన్తానవిశేషప్రసూతత్వం చ తాదృగదృష్టవత్త్వసూచకం- సన్తానవిశేషోత్పత్తేః ప్రకృష్టాదృష్టకార్యత్వాత్, అలౌకికప్రకర్షవిశేషకారణత్వా, చ్చ. ఈదృశం బ్రాహ్మణ్యాదికం దేవతాస్వపి సంభవతి. అవగమ్యతే చ తత్ - వాజపేయం ప్రకృత్య * తం బృహస్పతిరుదజయత్తేనాయజత తేనేన్ద్రమయాజయదితి బృహస్పతిసేన్ద్రేణ చ వాజపేయస్యానుష్ఠితత్వముక్త్వా తత ఏవ హేతోః *స వా ఏష బ్రాహ్మణస్యైవ రాజన్యస్య చ యజ్ఞ ఇతి వాజపేయస్య బ్రహ్మక్షత్రాధికారత్వముచ్యమానం బృహస్పతేర్బ్రాహ్మణ్యమిన్ద్రస్య క్షత్త్రత్వమప్యవగమయతి. * బ్రహ్మ బృహస్పతిః క్షత్త్రమిన్ద్ర ఇతి చ శ్రూయతే. తథా *మరుతో వై దేవానాం విశ ఇతి మరుతో విశః శ్రూయన్తే. అతో దేవతావిశేషాణాం బ్రహ్మక్షత్రవిడ్విభాగసిద్ధేరగ్నిసంబన్ధో యుక్తః. విద్యానుగ్రాహకం బ్రహ్మచర్యాదికం చ దేవానాం శ్రూయతే *ఏకశతం హ వై వర్షాణి మఘవాన్ ప్రజాపతౌ బ్రహ్మచర్యమువాసేత్యాదిషు. అతో విద్యాఙ్గకర్మగుణపౌష్కల్యాత్సామర్థ్యం సిద్ధం. న చ యష్టవ్యదేవతాన్తరాభావాద్యజనానుపపత్తిః-అగ్నీన్ద్రాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తానాం జ్ఞానశక్త్యైశ్వర్యవిశేషాణాం నిరుపాధికాశ్రయతయా తచ్ఛబ్దవాచ్యస్య పరమాత్మనోఽవ్యవధానేన దేవతాభిరారాధ్యత్వాత్. అగ్నీన్ద్రాదీనాం తు తత్తద్యజ్ఞభాగభాగిత్వం స్వారాధనప్రీతేన భగవతా దత్తం- న తు స్వాభావికం- యథోక్తం భగవతా వ్యాసేన కృష్ణద్వైపాయనేన మోక్షధర్మే యజ్ఞాగ్రహారాధ్యాయే * తత స్తే విబుధాస్సర్వే బ్రహ్మా తే చ మహర్షయః। వేదదృష్టేన విధినా వైష్ణవం క్రతుమాహరన్। తస్మిన్ సత్రే తదా బ్రహ్మా స్వయం భాగమకల్పయత్ ।దేవా మహర్షయశ్చైవ సర్వే భాగానకల్పయన్। తే కార్తయుగధర్మాణో భాగాః పరమసత్కృతాః। ప్రాపురాదిత్యవర్ణం తం పురుషం తమసః పరమిత్యవ్యవధానేన భగవతో యష్టవ్యత్వముక్తం. తత్ర భగవద్వచః *యేన యః కల్పితో భాగస్స తథా సముపాగతః । ప్రీతోఽహం ప్రదిశామ్యద్య ఫలమావృత్తిలక్షణం। తత్ర *యజ్ఞైర్యే చాపి యక్ష్యన్తి సర్వలోకేషు వై సురాః। కల్పయిష్యన్తి వో భాగాన్ తే నరా వేదకల్పితాన్।యో మే యథా కల్పితవాన్ భాగమస్మిన్మహాక్రతౌ।స తథా యజ్ఞభాగార్హో వేదసూత్రే మయా కృత ఇత్యత్ర భగవతా యజ్ఞభాగభాక్త్వం దేవానాం దత్తమితి స్పష్టతరం. అతో దేవానాం కర్మానధికారాభ్యుపగమేన విద్యామాత్రాధికారవాదోఽనుపపన్నః. అత స్సాఙ్గబ్రహ్మవిద్యోపసంహారసామర్థ్యం దేవాదీనామస్తీతి సిద్ధం దేవానాం బ్రహ్మవిద్యాధికారిత్వమ్. ....

౨౬॥ సూ. విరోధః కర్మణీతి చేన్నానేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్ ॥ విగ్రహాభ్యుపగమే తద్వదార్థవాదికే ఆహ్వానాగమనే చాభ్యుపేయే- తదా యుగపదనేకకర్మస్వాహ్వానే విరోధః- శరీరాధీనత్వాదాగమనస్యేత్యర్థః. ఆగమనమాత్రే ప్రమాణికే సతి హి తద్యౌగపద్యే విరోధ ఇత్యాగమనే ప్రమాణమాహ (దర్శయతి చేతి) నేత్యాదికం వ్యాచష్టే (తన్నేతి)*దర్శనాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (దృశ్యతే హీతి) *ఆత్మనో వై శరీరాణి బహూని మనుజేశ్వర।యోగీ కుర్యాద్బలం ప్రాప్య తైశ్చ సర్వాం మహీం చరేదితి భారతవచనాది ద్రష్టవ్యం. యోగ్యానుపలబ్ధిస్తు మన్త్రౌషధాదిభిర్మనుష్యాణామివ శక్తివిశేషైర్దేవానామపి సంభవతీతి న విరోధ ఇతి భావః, నను యది దేవా ఇహాగత్య హవిరదన్తి-తర్హ్యన్యత్ర మన్త్రార్థవాదప్రతిపన్నమగ్నేర్హవ్యవాహత్వం భజ్యేత. అవగమ్యతే చ తత్ *హవ్యవాడగ్నిరజరః పితా న ఇతి *అవాడ్ఢవ్యాని సురభీణి కృత్వా ప్రాదాః పితృభ్యస్స్వధయా తే అక్షన్నితి *అగ్నే త్రయో జ్యాయాంసో భ్రాతర ఆసన్ తే దేవేభ్యో హవ్యం వహన్తః ప్రామీయన్త ఇత్యాదిషు. ఇహ ప్రక్షిప్తస్య హవిషో లోకాన్తరప్రాప్తిశ్చ శ్రూయమాణాఽనుపపన్నా- అగ్నిహోత్రాహుతీ ప్రకృత్య * తే వా ఏతే ఆహుతీ హుతే ఉత్క్రామతః తే అన్తరిక్షమావిశతః తే అన్తరిక్షం తర్పయతః తే దివమావిశతః తే దివం తర్పయతః తే తత ఆవర్తేతే ఇమామావిశత ఇతి. స్మర్యతే చ * అగ్నౌ ప్రాస్తాహుతిస్సమ్యగాదిత్యముపతిష్ఠతే।ఆదిత్యాజ్జాయతే వృష్టిర్వృష్టేరన్నం తతః ప్రజా ఇతి.

౨౭॥ సూ. శబ్దఇతిచేన్నాతఃప్రభవాత్ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం॥ విరోధఇతివర్తతే. మాభూత్కర్మణివిరోధోఽనేకశరీరప్రతిపత్తేః. శబ్దేతువైదికేవిరోధఃప్రసజ్యతే - అనిత్యార్థసంయోగాత్. విగ్రహవత్త్వేహిసావయవత్వేనేన్ద్రాదేరర్థస్యానిత్యత్వమనివార్యం - తతోదేవదత్తాదిశబ్దవదిన్ద్రాద్యర్థజన్మనః ప్రాగ్వినాశాదూర్ధ్వం,చేన్ద్రాదిశబ్దానాంవైదికానామర్థశూన్యత్వమనిత్యత్వంవా వేదస్యస్యాదితిచేత్.

*తతఆవర్తతేఇతిఇహహవిషోరావృత్తిశ్చానుపపన్నా- కథందేవైర్భక్షితస్యావృత్తిః. ప్రత్యక్షేణవర్ధస్యహవిషఃకథందేవైర్భక్ష్యమాణత్వంచయుక్తమితి. ఉచ్యతే -*అవాఙ్గ్వ్యాణిసురభీణికృత్వాప్రాదాఇతిశ్రవణాదగ్నినాపరిణామ్యమానస్యహవిషఃసూక్ష్మంరూపంకిమప్యలౌకికంవిద్యతఇత్యభ్యుపేత్యం- శ్రేయస్సాధనత్వవత్. తచ్చదేవానామిచ్ఛావశాదతీవవర్ధతే-తథాహిబ్రాహ్మణం*యద్వైదేవాహవిర్జుషన్తేఅల్పమప్యేకామాహుతిమపితద్గిరిమాత్రం వర్ధయన్తఇతి. అతోఽపరిమితత్వేనకించిద్భుజ్యతేకించిన్నియతఇతిసర్వవాక్యానుగుణ్యేనకల్ప్యం. యద్వా - ఇహసన్నిధాయాపిహవిర్గృహీత్వాత త్స్వస్థానంగత్వాభుఞ్జతాం- కోబాధః. హవిషోరిహావృత్తిర్నామతత్ఫలభూతవృష్ట్యాదేరిహసంభవఉపచారాదుక్తః. యద్వా- *ఇన్ద్రఆగచ్ఛహరివ ఆగచ్ఛమేధాతిథే *అగ్నిమగ్నఆవహసోమమావహేతియేష్విష్ట్యాదికర్మసుదేవతాహ్వానతదాగమనేశ్రుతే- తేష్వేవకర్మస్విహాగత్యహవిరదనం- అన్యత్ర, త్వగ్నిభిర్హవిషఉన్నయనమితివిభాగః. *తేవాఏతేఆహుతీహుతేఉత్క్రామతఇతివాక్యమపిహ్యగ్నిహోత్రాహుతివిషయం- నతత్రదేవతాహ్వానాగమనే. ననుతత్రాపిసాయంయావప్రాతర్యావసంజ్ఞానాందేవానామాగమనంశ్రూయతే * సాయంయావానశ్చవైదేవాః ప్రాతర్యావాణశ్చాగ్నిహోత్రిణోగృహమాగచ్ఛన్తీతి. సత్యం- తేతునాగ్నిహోత్రాహుతిభోక్తారః-*సజూర్దేవైస్సాయంయావభిరితిసాయంసంసృష్టతిసజూర్దేవైఃప్రాతర్యావభిరితిప్రాతఃయేచైవదేవాఃసాయంయావానోయేచప్రాతర్యావాణఃతాసేవోభయాంస్తర్పయతీతిసంమర్శనమాత్రతృప్తిశ్రవణాత్తేషాం. హుతహవిర్భోక్తృత్వంతుసూర్యాదీనామేవ-నచతత్రసూర్యాదీనామాహ్వానం. అతోదేవతాహ్వానవత్సుకర్మస్విహాగత్యహవిరదనంఅన్యత్రహవిషఉన్నయనమితివిభాగఉపపన్నః.అతోఽగ్నేర్హవ్యవాహత్వశ్రుతిరాహుత్యోరుత్క్రమణశ్రుతిః *అగ్నౌప్రాస్తాహుతిస్సమ్యగాదిత్యముపతిష్ఠతఇతిస్మృతిశ్చ చరితార్థా. అతోఽనేకశరీరప్రతిపత్త్యాదేవానాంసన్నిధానాన్నకర్మణివిరోధః.——— ఇతరైస్తు *కతిదేవాఇత్యుపక్రమ్య * త్రయశ్చత్రీచశతాత్రయశ్చత్రిసహస్రేతీతినిరుచ్య *కతమేతఇత్యస్యాంపృచ్ఛాయాం *మహిమానఏవైషామేతేత్రయస్త్రింశత్త్వేవదేవాఇతినిర్బ్రువన్తీశ్రుతిరేకైకదేవతాయాఅనేకరూపతాయాంప్రమాణత్వేనోపన్యస్తా. అత్రత్రయస్త్రింశతాందేవానాం ప్రాధాన్యమితరేషాం తద్గుణభావశ్చప్రతీయతే- *మహిమానఏవైషామేతఇతిహిశ్రూయతే. మహిమశబ్దస్యశరీరవాచిత్వేనవ్యుత్పత్త్యభావాత్ఏతఇతిచనశరీరమాత్రనిర్దేశః- అపితుసశరీరచేతనవ్యపదేశః-*కతిదేవాఇత్యుపక్రమస్థదేవశబ్దసామానాధికరణ్యాదేతఇతిపదస్య- నహిదేవశబ్దోదేహమాత్రపరః. నచదేవశబ్దనిర్దిష్టాదేవాజీవాన్తరాణాంశరీరభూతాః- శరీరలక్షణస్యసర్వథాఽనుపపత్తేః. *కతమఏకోదేవఇతిపృష్ట్వా *ప్రాణఇతిప్రతివచనవాక్యేపిప్రాణశబ్దోనప్రసిద్ధప్రాణపరః-అపితుపరమాత్మపరః. అతోఽస్యాశ్శ్రుతేరేకైకదేవతాయాఅనేకరూపతాప్రతిపాదకత్వానుపపత్తిమభిప్రేత్యఅత్రనైషాశ్రుతిరనుదాహృతా. వ్యాఖ్యాత్రన్తరైః *అనేకప్రతిపత్తేరిత్యస్యశబ్దస్యయుగపదనేకార్థోపలమ్భసామర్థ్యపరత్వేనవ్యాఖ్యాతత్వేపి * ఆగచ్ఛన్తీతిశ్రుత్యక్షరస్వారస్యానుగుణం అనేకశరీరప్రాప్తిపరతయావ్యాఖ్యాతమ్. ....

౨౭॥ సూ. శబ్దఇతిచేన్నాతఃప్రభవాత్ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం॥ శబ్దశబ్దంవిశినష్టి(వైదికఇతి) అభిప్రేతంహేతుమాహ (అనిత్యార్థసంయోగాదితి) హేత్వర్థంవివృణోతి (విగ్రహవత్త్వేహీతి) (అర్థశూన్యత్వమనిత్యత్వంవేతి) దేవదత్తాదివినాశేదేవదత్తాదిశబ్దస్యేవానర్థకత్వం. అనిత్యత్వం- అనుచ్చార్యమాణత్వం. నిత్యత్వేఅర్థశూన్యత్వం - విగ్రహాదిమదిన్ద్రాద్యర్థస్యయావచ్ఛబ్దభావిత్వాభావాత్. అర్థవత్త్వేఅనిత్యత్వంవా- శబ్దస్యయావదర్థభావిత్వాదర్థానాంచానిత్యత్వాదిత్యర్థః. ననుకథమర్థశూన్యత్వంశబ్దానాం- అతీతానాగతభూతభవిష్యదాదయశ్శబ్దాహ్యర్థసమకాలత్వాభావేప్యర్థవన్తఏవ. నహితేషాంకదాచిదప్యర్థసమకాలత్వసంభవః - నచతేషామర్థశూన్యత్వం. యథావిన్ధ్యస్థేనోచ్చారితోమేరుశబ్దోదేశవిప్రకర్షేప్యర్థవాన్భవతి- ఏవమిన్ద్రాదిశబ్దాశ్చేన్ద్రాదివ్యక్తీనాంకాలవిప్రకర్షేప్యర్థవన్తఃకస్మాన్నభవన్తి - క్వచిత్కదాచిదర్థస్య ప్రామాణికత్వంహిశబ్దస్యార్థవత్త్వనిబన్ధనమితి. ఉచ్యతే- అనభిజ్ఞాభవన్తోభాష్యహృదయస్య- యఏవంపరిచోదయన్తి. ఏతదపాకరణాయహిశబ్దేతువైదికఇతివిశేషితంసూత్రంపదం,- ఇహాపీన్ద్రాదిశబ్దానాంవైదికానామిత్యుక్తం,. అయమభిప్రాయః- *ఇన్ద్రఆగచ్ఛహరివఆగచ్ఛేత్యాదికమ్మన్త్రజాతంవైదికకర్మసువినియుజ్యతే- తత్రపూర్వమేవేన్ద్రవ్యక్తౌవినష్టాయామిన్ద్రశబ్దవాచ్యవ్యక్తేఃపాశ్చాత్యయజ్ఞకర్మణ్యాగమనాభావాత్ *ఇన్ద్రఆగచ్ఛేత్యాదిశబ్దానాముచ్చార్యమాణానామర్థశూన్యత్వంఅనుచ్చార్యమాణత్వంవాస్యాదితి. ఇన్ద్రవ్యక్త్యన్తరేణార్థవత్త్వమితిచేత్. తద్వ్యక్త్యన్తరంపూర్వవ్యక్తిసమానాకారాయుథపరాక్రమవిభూతికంవా - నవా. ప్రథమమనుపపన్నం - స్రష్టృస్వాతన్త్ర్యస్యానివార్యత్వాత్ సరూపసృష్టినియమానుపపత్తేః వైరూప్యసమ్భవాత్. తతశ్చాన్యాకారవాచినామిన్ద్రాదిశబ్దానాం ప్రవృత్త్యావాకారాన్తరస్యనిమిత్తత్వాయోగాదర్థశూన్యత్వమవర్జనీయం. ద్వితీయేతు యావ్యక్తిరిన్ద్రశబ్దవిషయత్వేనాభిమతాస్యాత్ - తస్యాంవ్యక్తౌతచ్ఛబ్దప్రవృత్తినిమిత్తస్యకస్యచిదభావాదేవతదవాచకతయాఽర్థశూన్యత్వం. తథాపిస్రష్టృపురుషబుద్ధ్యధీనసఙ్కేతవశాత్ ప్రయోగశ్చేత్ - శబ్దసఙ్కేతగోచరస్యార్థస్యసఙ్కేతయితృపురుషబుద్ధ్యగోచరత్వేనసఙ్కేతానుపపత్తేః దేవదత్తాదిశబ్దానా

తన్న-(అతః ప్రభవాత్) అస్మాదిన్ద్రాదిశబ్దాదేవ పునః పునరిన్ద్రాద్యర్థస్య ప్రభవాత్. ఏతదుక్తం భవతి- నహి దేవదత్తాదిశబ్దవదిన్ద్రాదిశబ్దా వైదికా వ్యక్తివిశేషమాత్రే సఙ్కేతపూర్వకాః ప్రవృత్తాః-అపితు స్వాభావత ఏవ గవాదిశబ్దవదాకృతివిశేషవాచిత్వేన. తతశ్చైకస్యామిన్ద్రవ్యక్తౌ వినష్టాయాం తత ఏవ వైదికాదిన్ద్రశబ్దాన్మనసి విపరివర్తమానాదవగత తద్వాచ్యభూతేన్ద్రాద్యర్థాకారో ధాతా తదాకారమేవాపరమిన్ద్రం సృజతి- యథా కులాలో ఘటశబ్దాన్మనసి విపరివర్తమానాత్తదాకారమేవ ఘటమితి. కథమిదమవగమ్యతే. (ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం) శ్రుతిస్మృతిభ్యామిత్యర్థః. శ్రుతిస్తావత్ * వేదేన రూపే వ్యాకరోత్సతాసతీ ప్రజాపతిరితి- తథా * స భూరితి వ్యాహరత్ స భూమిమసృజత స భువ ఇతి వ్యాహరత్ సోఽన్తరిక్షమసృజతేత్యాది- వాచకశబ్దపూర్వకం తత్తదర్థసంస్థానం స్మరంస్తత్తత్సంస్థానవిశిష్టం తం తమర్థం సృష్టవానిత్యర్థః. స్మృతిరపి * అనాదినిధనా హ్యేషా వాగుత్సృష్టా స్వయమ్భువా। ఆదౌ వేదమయీ దివ్యా యతస్సర్వాః ప్రసూతయ ఇతి * సర్వేషాం తు స నామాని కర్మాణి చ పృథక్పృథక్। వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ పృథక్సంస్థాశ్చ నిర్మమ ఇతి- సంస్థాః- సంస్థానాని. రూపాణీతి యావత్. తథా * నామరూపం చ భూతానాం కృత్యానాం చ ప్రపఞ్చనమ్। వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ దేవాదీనాం చకార స ఇతి. అతో దేవాదీనాం విగ్రహవత్త్వేపి వైదికశబ్దానామానర్థక్యం, వేదస్యాదిమత్త్వం, చ న ప్రసజ్యతే........................

మివేన్ద్రాదిశబ్దానాం పురుషాన్తరబుద్ధిసాపేక్షప్రవృత్తిత్వాద్వేదస్యానపేక్షత్వలక్షణం ప్రామాణ్యం న స్యాత్. యది ప్రధానకాలపరమాత్మశబ్దవదేకైకవ్యక్తివాచిత్వమిన్ద్రాదిశబ్దానాం స్యాత్- తదా సఙ్కేతనైరపేక్ష్యేణ నిరపేక్షత్వలక్షణం ప్రామాణ్యం స్యాత్ - అత ఇన్ద్రాదీనాం ప్రధానాదీనామివ నిత్యత్వాభావాత్తన్నాశేఽర్థశూన్యత్వానుచ్చార్యమాణత్వయో రన్యతర ప్రసఙ్గో దుర్వార ఇతి. * నాతః ప్రభవాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (తన్నేత్యాదినా) శబ్దాదర్థస్యోత్పత్తిః కథం - తతశ్చార్థశూన్యత్వానిత్యత్వపరిహారః కథమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) ధాతా తదాకారమేవేతి పదైః * సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథా పూర్వమకల్పయదితి శ్రుతిః * యథర్తుష్వృతులిఙ్గాని నానారూపాణి పర్యయే। దృశ్యన్తే తాని తాన్యేవ తథా భావా యుగాదిష్వితి స్మృతిశ్చ స్మార్యతే. ధీస్థస్య శబ్దస్య తత్తదాకృతిస్మారకతయా హేతుత్వం. తదేవ దృష్టాన్తేన విశదయతి (యథేతి) మనసి విపరివర్తమానత్వం - ఆలోచ్యమానత్వం. (శ్రుతిస్మృతిభ్యామితి) ప్రత్యక్షగ్రాహ్యో వేదః ప్రత్యక్షశబ్దవాచ్యః - స్వానురూపవేదానుమాపికా స్మృతిరనుమానశబ్దవాచ్యేత్యర్థః. సతాసతీ- చిదచితీ రూపే వ్యాకరోత్ - వివిధమకరోదిత్యర్థః.——— పరైస్తు అనిత్యాచ్ఛబ్దాజ్జగతః ప్రభవానుపపత్తేరనిత్యవర్ణాతిరిక్తో నిత్యశ్శబ్దః స్ఫోట ఇత్యేకదేశిమతేనోపన్యస్య తద్వ్యుదస్య వర్ణానాం నిత్యత్వం ప్రసాధ్య వర్ణానిత్యత్వేపి తద్గతజాత్యా సంబన్ధగ్రహణాదికం జగతస్తతః ప్రభవాదికం చోపపన్నమిత్యుక్తం. తదయుక్తం- ఇహానుపయోగాద్విరోధాచ్చ. తథాహి- న తావచ్ఛబ్దో జగదుపాదానం- బ్రహ్మోపాదానత్వాభ్యుపగమాత్. నిమిత్తత్వం చ న దణ్డచక్రాదివత్ కారకతయా- కింతు బుద్ధిస్థిత్యాఽర్థస్మారకతయా. తత్ర చ ధర్మాధర్మయోరనిత్యయోరపి విషమజగదుత్పత్తౌ నిమిత్తత్వమభ్యుపగతం, దణ్డచక్రాదీనాం చానిత్యానామపి నిమిత్తత్వం దృశ్యతే,. కిం కార్యమాత్రస్య అనిత్యాదుత్పత్తిరనుపపన్నా- ఉత జగద్రూపకార్యవిశేషస్య. న ప్రథమః- దణ్డచక్రాదీనాం ఘటాదికారణత్వదర్శనాత్. న ద్వితీయః- ధర్మాధర్మయోర్జగన్నిమిత్తత్వాభ్యుపగమాత్. ఏవం సత్యుపకారకాణామప్యనిత్యానాం కారణత్వం యదా సంభవతి - తదా స్మర్యమాణతయోపకారకాణాం శబ్దానామనిత్యత్వేపి కారణత్వసంభవః కిం పునర్న్యాయసిద్ధః. అతో నిత్యత్వస్యానుపయోగాత్ స్ఫోటవాదో న ప్రస్తోతవ్యః- దూరే తస్య నిరసనీయతా. వర్ణానాం చ నిత్యత్వసమర్థనమత ఏవ నిష్ఫలం. కించ- నిత్యానామపి వర్ణానాం న వర్ణత్వాకారేణార్థవాచిత్వం - కింత్వానుపూర్వీవిశేషవిశిష్టపదవాక్యరూపేణ. విభుతయా నిత్యతయా చ దేశతః కాలతశ్చ క్రమరహితానామానుపూర్వ్యా ఉచ్చారణనిబన్ధనత్వాత్ తస్య చ క్షణభఙ్గురత్వాదర్థావబోధం ప్రయోజనమపేక్ష్య వర్ణనిత్యత్వసాధనం తద్గతజాత్యవస్థానవచనం చ విఫలం- అర్థావబోధకరూపస్యానిత్యత్వస్థితేః. యథోదకాహరణరూపం ప్రయోజనమపేక్ష్య పృథివీస్థిరత్వసమర్థనం పృథివీత్వజాత్యవస్థానవచనం చ నోపయుజ్యతే - పృథివ్యా ఘటరూపేణోదకాహరణసాధనత్వాత్ పార్థివావయవరచనావిశేషలబ్ధరూపస్య ఘటస్య చానిత్యత్వాత్. తద్వత్. కించ- వర్ణానాం నిత్యత్వం నామ కిమాప్రలయావస్థాయిత్వం- ఉతోభయావధిరాహిత్యం. ప్రథమే పూర్వోక్తం వైయర్థ్యం స్థితం - పృథివ్యా ఆప్రలయావస్థాయిత్వసమర్థనస్య ఘటేనోదకాహరణేఽనుపయోగాత్. ద్వితీయే శబ్దగుణకాకాశసృష్టిప్రలయశ్రుతివిరోధః. వర్ణానిత్యత్వేభ్యుపగమ్యమానేపి తద్గతజాత్యభ్యుపగమశ్చ విరుద్ధః- కృత్స్నవ్యక్త్యనవస్థానే జాత్యవస్థానానుపపత్తేః. మహాప్రలయే కతిపయవ్యక్త్యవస్థానం తు కారణవాక్యవిరుద్ధం- * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమితి హి శ్రుతిః. అవధారణద్వితీయనిషేధౌ కథం కతిపయవ్యక్త్యవస్థానం జాత్యవస్థానం చ సహేతే. కించ- వర్ణనిత్యత్వాదికం కిం బోధకత్వోపయోగితయా సమర్థ్యతే- కిం వా జగతః ప్రభవోపయోగితయా. ప్రథమే వర్ణనిత్యత్వాదికం సర్వమపి * అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేత్యత్రైవ వక్తవ్యం - అనవబోధకత్వస్య శాస్త్రానారమ్భహేతుత్వాత్. ద్వితీయే చ జన్మాదిసూత్రే తత్సర్వం సమర్థనీయం - లక్షణసిద్ధ్యుపయోగిత్వాత్. కించ- వర్ణనిత్యత్వాదికం సర్వాధికరణేషు యథాకథంచిత్ ఘటయితుం శక్యతే- అత ఏవైతదధికరణాసాధారణార్థానుపయోగాద్విరోధాచ్చాత్ర వర్ణనిత్యత్వాది ప్రపఞ్చనమయుక్తం. * ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామితి సూత్రపదమన్యథా వ్యాఖ్యాతం- ఘటాదినిర్మాణస్య శబ్దపూర్వకత్వస్య ప్రత్యక్షని

౨౯॥ సూ. అత ఏవ చ నిత్యత్వం॥ యత ఏవేన్ద్రవసిష్ఠాదిశబ్దానాం దేవర్షివాచినాం తత్తదాకారవాచిత్వం, తత్తచ్ఛబ్దేన తత్తదర్థస్మృతిపూర్వికా చ తత్తదర్థసృష్టిః,- తత ఏవ *మన్త్రకృతో వృణీతే* న మ ఋషిభ్యో మన్త్రకృద్భ్యః * అయం సో అగ్నిరితి విశ్వామిత్రస్య సూక్తం భవతీత్యాదిభిర్వసిష్ఠాదీనాం మన్త్రకృత్త్వకాణ్డకృత్త్వఋషిత్వాదౌ ప్రతీయమానేపి వేదస్య నిత్యత్వముపపద్యతే. ఏభిరేవ *మన్త్రకృతో వృణీత ఇత్యాదిభిర్వేదశబ్దైస్తత్తత్కాణ్డసూక్తమన్త్రకృతామృషీణామాకృతిశక్త్యాదికం పరామృశ్యత తత్తదాకారాంస్తత్తచ్ఛక్తియుక్తాంశ్చ సృష్ట్వా ప్రజాపతిస్తానేవ తత్తన్మన్త్రాదికరణే నియుఙ్క్తే - తేపి ప్రజాపతినా ఆహితశక్తయస్తత్తదనుగుణం తపస్తప్త్వా నిత్యసిద్ధాన్పూర్వపూర్వవసిష్ఠాదిదృష్టాంస్తానేవ మన్త్రాదీననధీత్యైవ స్వరతో వర్ణతశ్చాస్ఖలితాన్పశ్యన్తి - అతశ్చ వేదానాం నిత్యత్వమేషాం చ మన్త్రకృత్త్వముపపద్యతే. ……………………

ద్ధత్వాత్ జగత్స్రష్టావ్యైతదనుమానాదితి. తథా సతి నతయోస్సముచ్చిత్య హేతుత్వమేకసాధ్యే సిధ్యతి- జగత్స్రష్టేశ్శబ్దపూర్వకత్వే అనుమానస్యైవావ్యవధానేన ప్రవృత్తేః, ప్రత్యక్షస్య వ్యాప్తిగ్రహణౌపయికత్వేన తచ్ఛేషభూతత్వాత్,. తతశ్చ *ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామితి ద్వివచనం క్లిష్టం స్యాత్ -నహి దణ్డపరశుభ్యాం వృక్షశ్ఛిద్యత ఇతి వ్యపదిశ్యతే- దణ్డస్య పరశూపకరణత్వాత్. అతః ప్రత్యక్షమూలానుమానాదితి నిర్దేష్టవ్యం- తథా చ న నిర్దిష్టం. యది క్వచిదేవమపి దృష్టం - తద్గత్యభావాత్స్యాత్ - ఇహ చ గత్యన్తరసంభవాదయుక్తం. కల్పాదికాలీనసృష్టేః శబ్దపూర్వకత్వం సృష్టిత్వాదనుమాతుం చ న శక్యం- మూకకర్తృకఘటాదిసృష్ట్యా హేతోరనైకాన్త్యాత్. అతో యథోక్త ఏవార్థః. ……………………

ఏవమర్థద్వారకమనిత్యత్వమాశఙ్క్య పరిహృతం- అథ శబ్దద్వారకమనిత్యత్వం పరిహ్రియతే.

౨౯॥ సూ. అత ఏవ చ నిత్యత్వం॥ ఉక్తసంగతిర్మన్త్రకృతో వృణీత ఇత్యాదినా అభిప్రేతా. (యత ఏవేతి) అర్థవాదానాం ప్రతీయమానార్థతాత్పర్యమస్తి చేత్ - *మన్త్రకృత ఇత్యాదివాక్యేష్వపి మన్త్రకృత్త్వే తాత్పర్యసమ్భవాత్ అనిత్యత్వమితి శఙ్కా. ఇయమపీన్ద్రాదిశబ్దానామాకృతివాచిత్వాత్తత్తచ్ఛబ్దేన తత్తదర్థస్మృతిపూర్వకతత్తదర్థసృష్ట్యా పరిహృతేత్యర్థః. ఉక్తశఙ్కాపరిహారపరం సూత్రం యే- న వ్యాచక్షతే- తేషాం మతే సూత్రవైయర్థ్యం స్ఫుటం. శఙ్కాయాః పరిహృతత్వం స్పష్టయతి (ఏభిరేవేతి) మన్త్రకృత్త్వం నామానధీత్యైవ మన్త్రాణామస్ఖలితక్రమస్వరవర్ణతయా దర్శనం- తచ్చ తత్తన్మన్త్రస్మృతిపూర్వకం ప్రజాపతినా యథాపూర్వం సృష్టైస్తత్తన్నామరూపభాగ్భిః ప్రవాహపరంపరయా ఆగతైర్వసిష్ఠాదిభిః క్రియత ఇతి వేదనిత్యత్వమన్త్రకృత్త్వావిరోధ ఇత్యర్థః. నియుఙ్క్తే- మన్త్రదర్శనానుగుణం తపశ్చరతేతి నియుఙ్క్త ఇత్యర్థః. అస్ఖలితాన్పశ్యన్తి- పూర్వకల్పాధీతవేదమన్త్రత్వప్రత్యభిజ్ఞాపూర్వకం పశ్యన్తి- నత్విదం ప్రథమతయేత్యర్థః. శ్రుతిరపి ఋషిజ్ఞానపూర్వకమేవ మన్త్రాణామనుష్ఠానం దర్శయతి *యో హ వా అవిదితార్షేయచ్ఛన్దోదైవతేన మన్త్రేణ యజతి యాజయతి వాధ్యాపయతి వా స్థాణుం వర్ఛతి గర్తం వా పద్యతే ప్ర వా మీయతే పాపీయాన్భవతి యాతయామాన్యస్య చ్ఛన్దాంసి భవన్తి అథ యో మన్త్రే మన్త్రే వేద స సర్వమాయురేతి శ్రేయాంశ్చ భవతి అయాతయామాన్యస్య చ్ఛన్దాంసి భవన్తి తస్మాదేతాని మన్త్రే మన్త్రే విద్యాదితి. శౌనకాదిభిశ్చ స్మర్యతే *దాశతయ్యో మధుచ్ఛన్దః ప్రభృతిభిర్దృష్టా ఇతి. ఉక్తం చ భగవతా వ్యాసేనైవ *యుగాన్తేఽన్తర్హితాన్వేదాన్సేతిహాసాన్మహర్షయః। లేభిరే తపసా పూర్వమనుజ్ఞాతాః స్వయంభువేతి. ఏవమాది చాత్ర ప్రమాణం ద్రష్టవ్యం. నన్వితిహాసానామప్యపౌరుషేయత్వం వేదస్య వాపౌరుషేయత్వం ప్రసజేత్ - అస్మిన్వచనే వేదానామితిహాససహపాఠేన తుల్యయోగక్షేమత్వాదితి చేన్న- ఇతిహాసశబ్దేన వేదశబ్దాన్తర్గతానాం పురావృత్తానాం వివక్షితత్వాత్. యథా *వాతరశనా హ వా ఋషయః శ్రమణా ఊర్ధ్వమన్థినో బభూవుః *పృథుర్వైన్యోఽభిషిచ్యత *ఉశన్హ వై వాజశ్రవసస్సర్వవేదసం దదావిత్యాదీని పురావృత్తాని హి శ్రూయన్తే- తతశ్చ నేతిహాసానిత్యత్వేన వేదానామర్థజ్ఞానేన సహాలబ్ధత్వముక్తం భవతి - అతో న ప్రబన్ధవిశేషవాచకోయమితిహాసశబ్దః- అఙ్గేషు ధర్మశాస్త్రాదిషు చ సత్స్వపీతిహాసమాత్రోపాదానస్య ప్రయోజనాభావాత్. తథాఽన్యత్ర *ఋషీణాం నామధేయాని యాశ్చ వేదేషు దృష్టయః। శర్వర్యన్తే ప్రసూతానాం తాన్యేవైభ్యో దదాత్యజ ఇతి వేదదర్శనప్రదానం చ స్మర్యతే. కాఠకాదిశబ్దాశ్చ కల్పాదావృషిభిస్తపసా లబ్ధవేదభాగానాం ప్రవర్తితత్వముత్తభ్నాతి. న తావత్కఠేనాదౌ ప్రోక్తం కాఠకమితి వేదపౌరుషేయత్వవాదినోఽప్యభీష్టం - ఈశ్వరప్రణీతత్వవిరోధాత్. అథ కాఠకాదిసమాఖ్యాః ప్రవచననిమిత్తాః. న- ఇదానీంతనప్రవక్తృసంజ్ఞాభిశ్చ వ్యపదేశప్రసఙ్గాత్, కఠాదిభ్యః పూర్వపురుషసంజ్ఞాభిశ్చ సమాఖ్యానప్రసఙ్గాత్,. పూర్వే త్వనేకశాఖాధ్యాయినః- కఠాదయస్త్వేకశాఖాధ్యాయిన ఇతి తన్నామ్నా సమాఖ్యానమితి న వాచ్యం- సర్వేషాం తత్పూర్వపురుషాణాం బహుశాఖాధ్యాయిత్వనియమస్యామానకత్వాత్, దృష్టవిపర్యయేణ కల్పనానుపపత్తేశ్చ. అథ కల్పాదిషు ప్రథమప్రవచననిబన్ధనాః కఠాదిసమాఖ్యాః, తన్నిబన్ధనత్వం చ జగన్నిత్యత్వవాదేఽనుపపన్నం- ప్రథమప్రవచనాసమ్భవాత్. అతః కాఠకాదిసమాఖ్యాన్యథాఽనుపపత్తిశ్చ మహర్షీణాం తపసా దృష్టవేదభాగత్వే ప్రమాణం. ఏవం *యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి *బ్రహ్మ స్వయంభ్వభ్యానర్షత్ ఇత్యారభ్య *తపితం బ్రహ్మాయజ్ఞమపశ్యన్ *వాచా విరూప నిత్యయా *వేదేన రూపే వ్యాకరోత్ *అనాదినిధనా హ్యేషా *యాశ్చ వేదేషు దృష్టయః. *వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ *యుగాన్తేఽన్తర్హితాన్వేదానిత్యాదివచనైః, ఆద్యే కల్పే ప్రథమం వేదోచ్చారణం యథాపూర్వక్రమవిశేషవిశిష్టం- వేదోచ్చారణత్వాత్- ఇదానీన్తనవదిత్యాదిభిరనుమానైః రుపపత్తిభిశ్చ వేదనిత్యత్వస్యాప్రకమ్ప్యత్వాత్తదనురోధాయ మన్త్రకృత్త్వాదిపదాన్యస్వారస్యేన వ్యాఖ్యాతాని....

అథస్యాత్ - నైమిత్తికప్రళయాదిష్వినష్టానామ్యుత్పత్తౌ వేదశబ్దేభ్యః పూర్వపూర్వేద్యానుస్మరణేన ప్రజాపతినా దేవాదిసృష్టిరుపపద్యతాంనామ - ప్రాకృతప్రళయేతుస్రష్టుః ప్రజాపతేః, ఋష్యుతాద్యహఙ్కారపరిణామశబ్దస్య,చవినష్టత్వాత్కథంప్రజాపతేశ్శబ్దపూర్వికాసృష్టిరుపపద్యతే,-కథన్తరాంవినష్టస్యవేదస్యనిత్యత్వం,. అతో వేదనిత్యత్వవాదినా దేవాదీనాంవిగ్రహవత్త్వాభ్యుపగమేపిలోకవ్యవహారస్యప్రవాహానాదితాశ్రయణీయేతి. అత్రోత్తరంపఠతి.

౩౦॥ సూ. సమాననామరూపత్వాచ్చావృత్తావప్యవిరోధోదర్శనాత్స్మృతేశ్చ॥ కృత్స్నపసంహారేజగదుత్పత్త్యావృత్తావపిపూర్వోక్తాత్సమాననామరూపత్వాదేవనకశ్చిద్విరోధః. తథాహి-సభగవాన్పురుషోత్తమః ప్రళయావసానసమయేపూర్వసంస్థానంజగత్స్మరన్ *బహుస్యామితిసఙ్కల్ప్యభోగ్యభోక్తృజాతంస్వస్మింఛక్తిమాత్రావశేషంప్రలీనంవిభజ్యమహదాదిబ్రహ్మాణ్డంహిరణ్యగర్భపర్యన్తంయథాపూర్వంసృష్ట్వా వేదాంశ్చపూర్వానుపూర్వీవిశేషసంస్థితానావిష్కృత్యహిరణ్యగర్భాయోపదిశ్యపూర్వవద్దేవాదిదేవాద్యాకారజగత్సర్గేతంనియుజ్యస్వయమపితదన్తరాత్మతయాఽవతిష్ఠే-అతోయథోక్తంసర్వముపపన్నం. ఏతదేవచవేదస్యాపౌరుషేయత్వంనిత్యత్వంచ- యత్పూర్వపూర్వోచ్చారణక్రమజనితసంస్కారేణతమేవక్రమవిశేషంస్మృత్వాతేనైవక్రమేణోచ్చార్యత్వం. తదస్మాసుసర్వేశ్వరేపిసమానం. ఇయాంస్తువిశేషః-సంస్కా

ఉత్తరసూత్రంశఙ్కయాఽవతారయతి (అథస్యాదితి) మహాప్రళయేతత్తదర్థస్మృతిపూర్వకస్రష్టృసంప్రదాయప్రవర్తకస్యప్రజాపతేస్తత్ప్రవర్త్యస్యశబ్దస్యచాభావాన్నశబ్దనిత్యత్వమితిప్రపఞ్చప్రవాహానాదిత్వమాశ్రయణీయమితిచోద్యపరిహారార్థమిదంసూత్రమిత్యర్థః.

౩౦॥ సూ. సమాననామరూపత్వాచ్చావృత్తావప్యవిరోధోదర్శనాత్స్మృతేశ్చ॥ (పూర్వోక్తాత్సమాననామరూపత్వాదేవేతి) పూర్వసూత్రద్వయోక్తయాతత్తచ్ఛబ్దేనతత్తదర్థస్మృతిపూర్వికయాతత్తదాకృతివిశిష్టవస్తుసృష్ట్యాసమాననామరూపత్వముక్తమితిఫలితం-అతఃపూర్వోక్తాదిత్యుక్తం.ఏవకారేణసూత్రస్థశ్చశబ్దోఽవధారణార్థఇతిగమ్యతే.సమాననామరూపత్వమనుపపన్నం-తత్తచ్ఛబ్దస్మృతిపూర్వకతత్తదర్థస్రష్టురభావాదిత్యత్రాహ (తథాహీతి)సఇతిశ్రుతిప్రసిద్ధింద్యోతయతి. భగవానితి జ్ఞానశక్త్యాదివైచిత్ర్యం. భగవత్పురుషోత్తమశబ్దాభ్యాం *సర్వవ్యాపీచభగవాన్ *మహాన్ప్రభుర్వైపురుషఇత్యాదిశ్వేతాశ్వతరవాక్యంస్మారితం. (శక్తిమాత్రావశేషమితి)విద్యమానస్యైవభోగ్యభోక్తృవర్గస్యభోగ్యత్వాద్యనుగుణశక్తిరస్తి- నతుతత్కార్యం భోక్తృత్వాదికమితిభావః. చతుర్ముఖాదేరేవస్వతన్త్రస్రష్టృత్వభ్రమనిరాసాయాహ (స్వయమపీతి)*చవాన్తరాత్మా మమచయేచాన్యేదేహిసంజ్ఞితాః। సర్వేషాంసాక్షిభూతోసౌనగ్రాహ్యః కేనచిత్క్వచిదితిచతుర్ముఖవచనం, * సృష్టింతతఃకరిష్యామిత్వామావిశ్యప్రజాపతేఇతిభగవద్వచనం, *తదనుప్రవిశ్యేతిసామాన్యవిషయాంశ్రుతించప్రమాణమభిప్రేత్యాహ (తదన్తరాత్మతయేతి) అనేనచతుర్ముఖపరమాత్మనోఃకర్తృత్వవచసామైకకణ్ఠ్యసిద్ధిః(సర్వముపపన్నమితి)సమాననామరూపత్వతత్కృతవేదనిత్యత్వలత్స్వార్థకత్వాన్యుపపన్నానీత్యర్థః. శబ్దస్యోత్పత్తివినాశాభ్యుపగమేపికథంవేదనిత్యత్వసిద్ధిరిత్యత్రాహ (ఏతదేవచేతి) అక్షరాణాంపదానాంవానిత్యత్వంవేదనిత్యత్వంచేత్ కాళిదాసాదివాక్యానామపినిత్యత్వప్రసఙ్గః. వర్ణానుపూర్వీనిత్యత్వంచేత్తదప్యనుపపన్నం-యుగపత్సర్వప్రళయమనభ్యుపగచ్ఛద్భిః వర్ణానాంవిభుత్వాభ్యుపగమాత్ నదేశతఆనుపూర్వీసంభవతి- నిత్యత్వాభ్యుపగమాచ్చనకాలతః. తస్మాదుచ్చారణగతఃక్రమఇతిస్థైరభ్యుపేత్యం- ఉచ్చారణస్యోత్పత్తివినాశవద్వేవేతిక్రమనిత్యత్వమప్యనుపపన్నం. తస్మాత్పూర్వపూర్వోచ్చారణక్రమవిశేషోయాదృశఃతాదృశేనైవక్రమేణోత్తరోత్తరముచ్చార్యత్వంనిత్యత్వమిత్యస్మదభిమతమేవతైరపిస్వీకర్తవ్యమిత్యభిప్రాయేణైతదేవేత్యుక్తం. ననుపూర్వాన్తాభావఃపురుషకృతత్వాభావోవాస్యాదపౌరుషేయతా- ఉత్తరాన్తాభావఃఉభయాన్తవిరహోవానిత్యతా- క్రమవిశేషేణోచ్చార్యత్వంతువేదస్యస్వరూపం- కథమేషామేకత్వం. సత్యం- ద్వివిధావధివైధుర్యరూపనిత్యత్వమేవవేదేవివక్షితం- తథాపిపూర్వావధివిధూననంప్రాథాన్యేననిషాధయిషితం- స్వతన్త్రపురుషవిభ్రాన్తైర్నిరసనీయత్వాత్, తన్నిరసనేచప్రతికల్పంతథాభావేనోత్తరావధివైధుర్యసిద్ధేశ్చ. అతోవేదస్యనిత్యత్వమపౌరుషేయత్వంచైకమితిఫలితం. తచ్చాపౌరుషేయత్వంనిత్యత్వంవా వేదక్రమవిశేషవిశిష్టోచ్చారణభాక్త్వేపర్యవసితం- అపూర్వక్రమవిశిష్టోచ్చారయితృపురుషసద్భావాతిరేకేణానిత్యత్వపౌరుషేయత్వయోరభావాత్, నిత్యత్వాపౌరుషేయత్వయోస్తద్విపరీతరూపత్వాచ్చ. యద్వా- తేనైవక్రమేణసర్వదోచ్చార్యమాణత్వమపౌరుషేయత్వనిత్యత్వయోస్సాధకమితిహేతుహేతుమద్భావాదభేదవ్యపదేశః. ఏవమేవభగవతాప్యుచ్చార్యమాణత్వాద్యుగపత్సర్వోత్పత్తిసంహారేపినిత్యత్వముపపన్నమిత్యభిప్రాయేణాహ (తదస్మాస్వితి) సర్వేశ్వరోపిపూర్వక్రమవిశేషంస్మృత్వోచ్చారయతిచేత్తత్సంస్కారోద్భవాత్పూర్వమజ్ఞత్వమన్యాధీనజ్ఞానత్వంచస్యాదిత్యత్రాహ (ఇయాంస్త్వితి) అస్మాకంస్వోచ్చారణజనితసంస్కారానపేక్షోచ్చారణమధ్యాపయితృసాపేక్షం - అధ్యాపయితృనిరపేక్షోచ్చారణంస్వోచ్చారణజనితసంస్కా

రానపేక్షమేవస్వయమేవానుసన్ధత్తే పురుషోత్తమః. కుత ఇదం యథోక్తమవగమ్యత ఇతి చేత్తత్రాహ (దర్శనాత్స్మృతేశ్చ) దర్శనం తావత్ * యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మా ఇతి. స్మృతిరపి మానవీ * ఆసీదిదం తమోభూతమిత్యారభ్య * సోఽభిధ్యాయ శరీరాత్స్వాత్సిసృక్షుర్వివిధాః ప్రజాః। అప ఏవ ససర్జాదౌ తాసు వీర్యమపాసృజత్। తదణ్డమభవద్ధైమం సహస్రాంశుసమప్రభం। తస్మిన్జజ్ఞే స్వయం బ్రహ్మా సర్వలోకపితామహ ఇతి- తథా పౌరాణికీ * తత్ర సుప్తస్య దేవస్య నాభౌ పద్మమజాయత। తస్మిన్పద్మే మహాభాగ వేదవేదాఙ్గపారగః। బ్రహ్మోత్పన్నస్స తేనోక్తః ప్రజాస్సృజ మహామతే- తథా * పరో నారాయణో దేవస్తస్మాజ్జాతశ్చతుర్ముఖ ఇతి- తథా * ఆదిసర్గం మహం వక్ష్య ఇత్యారభ్యోచ్యతే * సృష్ట్వా నారం తోయమన్తస్థితోఽహం యేన స్యాన్మే నామ నారాయణేతి। కల్పే కల్పే తత్ర శయామి భూయస్సుప్తస్య మే నాభిజం స్యాద్యథాబ్జం। ఏవంభూతస్య మే దేవి నాభిపద్మే చతుర్ముఖః। ఉత్పన్నస్స మయాచోక్తః ప్రజాస్సృజ మహామత ఇతి.

రసాపేక్షం- ఏతదుభయం వ్యావర్తయతి సంస్కారానపేక్షం స్వయమేవేతి. స్వయమేవేత్యధ్యాపకోచ్చారణజనితసంస్కారాపేక్షావ్యావృత్తిః. యద్వా- సంస్కారానపేక్షం- అధ్యాపకోచ్చారణస్వోచ్చారణజనితసంస్కారానపేక్షమిత్యర్థః. స్వతన్త్రస్యేశ్వరస్య క్రమాన్తరాపరికల్పనేన పూర్వక్రమేణైవోచ్చారణే కో నియామక ఇత్యత్రాహ (స్వయమేవేతి) వేదాఖ్యం శబ్దరాశిం పూర్వపూర్వక్రమవిశిష్టమేవోచ్చారయేయం - న తు క్రమాన్తరం కల్పయేయమితి * బహు స్యామితివత్ స్వసఙ్కల్పాదేవ క్రమాన్తరమపరికల్ప్య యథాపూర్వమనుసన్ధత్తే- న త్వన్యపరతన్త్రతయేత్యర్థః. అనుసన్ధత్తే- జానాతీత్యర్థః. స్మరణార్థత్వే సంస్కారానపేక్షత్వవ్యాఘాతాత్. నను * సంస్కారాస్తే భవన్త్వేదా ఇతి స్మృత్యా వేదానామీశ్వరస్మృతివిషయత్వమవగమ్యతే. నైవం- సంస్కారశబ్దస్య స్మృతివిషయవాచిత్వాభావాత్. స్మృతేస్సంస్కారకార్యతయా తద్విషయో లక్షితలక్షణయా ప్రతిపాద్యత ఇతి చేత్- తర్హి ప్రమాణవిరుద్ధలక్షణాయాః ప్రమాణానుసారిణీ లక్షణా బలీయసీ - ఈశ్వరస్య చ స్వతస్సర్వదా సమ్యక్సర్వార్థసాక్షాత్కారిత్వం * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ * పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చేతి శ్రుతిసిద్ధం. జ్ఞానస్య స్వాభావికత్వం - ఇన్ద్రియాదినైరపేక్ష్యం. వివిధత్వం విషయవైవిధ్యాత్. పరత్వం- యాథార్థ్యాపరోక్షత్వరూపప్రకర్షః. అతస్తదనుగుణయా లక్షణయా భవితవ్యం. తతశ్చ సంస్కారా ఇతి- సంస్కారహేత్వాః. యథాపూర్వం బుద్ధిస్థా ఇత్యర్థః. యద్వా- సంస్కారవత్ స్వస్మిన్నవస్థితా ఇత్యర్థః. నన్వీశ్వరస్య సర్వజ్ఞతయా శబ్దానాం సర్వాస్వప్యానుపూర్వీషు సదా బుద్ధిస్థా ఇతి సర్వవాక్యానామనాద్యానుపూర్వీవిశిష్టతయా వేదత్వం స్యాత్, పౌరుషేయాపౌరుషేయవిభాగశ్చ న స్యాత్,, నైవం- ఈశ్వరస్య సార్వజ్ఞ్యాదేవ సర్వవిభాగసిద్ధేః. సర్వాసామానుపూర్వీణాం తద్బుద్ధిస్థత్వేపి యాదృశక్రమవిశిష్టశబ్దరాశేర్యాథార్థ్యం స్వరాదినియమవత్త్వం దేశకాలాదినియమవత్త్వమేవోచ్చార్యత్వం చ-తమేవ శబ్దరాశిం వేదాఖ్యం మన్వానస్తాదృశక్రమవిశిష్టం తమేవ ప్రతిబ్రహ్మాణ్డసర్గం ప్రమాణతయా ప్రవర్తయతి- న త్వన్యచ్ఛబ్దజాతం. అతో యాథార్థ్యస్వనియమకోచ్చార్యత్వాభ్యాం వేదావేదవిభాగసిద్ధిః. సర్వదా పూర్వపూర్వక్రమపరామర్శసాపేక్షోచ్చారయితృకత్వం తన్నిరపేక్షవక్తృకత్వం చేతి పౌరుషేయాపౌరుషేయవైషమ్యమితి న కాచిదనుపపత్తిరితి. * దర్శనాత్స్మృతేశ్చేతి సూత్రపదద్వయస్య శఙ్కామాహ (కుత ఇతి) యుగపత్సర్వస్రష్టా భగవతో యథాపూర్వవేదసమ్ప్రదాయప్రవర్తకత్వే చ శ్రుతిస్మృతీ దర్శయతి (దర్శనం తావదిత్యాదినా) ఉదాహృతశ్రుతిస్మృతివాక్యేషు సర్వేషు చతుర్ముఖస్య భగవతా సృష్టత్వం దృశ్యతే- వేదోపదేశస్తు కేషుచిన్న దృశ్యతే- తత్ర * అనుక్తమన్యతో గ్రాహ్యమితి న్యాయాత్ వేదోపదేశోఽపి సృష్ట్యుపయోగిత్వాత్ సిధ్యతీతి భావః. సమ్ప్రదాయప్రవర్తకసద్భావమాత్రే ప్రమాణం వా స్యాత్తద్వచనజాతం. ఉదాహృతవచనజాతం ప్రదర్శనార్థం- ఈదృశాని వచనాన్తరాణ్యపి అస్మిన్నర్థే ద్రష్టవ్యాని- యథా * సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్ దివం చ పృథివీం చాన్తరిక్షమథో సువః * యథర్తుష్వృతులిఙ్గాని నానారూపాణి పర్యయే। దృశ్యన్తే తాని తాన్యేవ తథా భావా యుగాదిష్వితి శ్రుతిస్మృత్యోః స్వేదాన్తసారే దర్శితత్వాత్. * హింస్రాహింస్రే మృదుక్రూరే ధర్మాధర్మావృతానృతే। తద్భావితాః ప్రపద్యన్తే తస్మాత్తత్తస్య రోచత ఇత్యనేన పూర్వసృష్టిసారూప్యం ప్రతీయతే. కిం చ- * తథాభిమానినోఽతీతాస్తుల్యాస్తే సాంప్రతైరిహ। దేవా దేవైరతీతైర్హి రూపైర్నామభిరేవ చ। * యస్మిన్యోఽయః పురాక్లృప్తో యస్మిం దేశే యథాస్థితిః। తస్య తస్యానురూప్యేణ ప్రజాసర్గః ప్రవర్తతే। * ఋషీణాం నామధేయాని యాశ్చ వేదేషు దృష్టయః। శర్వర్యన్తే ప్రసూతానాం తాన్యేవైభ్యో దదాత్యజ ఇత్యాది. కిం చ- * అగ్నిర్వా అకామయత అన్నాదో దేవానాం స్యామితి స ఏతమగ్నయే కృత్తికాభ్యః పురోడాశమష్టాకపాలం నిరవపత్ తతో వై సోఽన్నాదో దేవానామభవత్ అగ్నిర్వై దేవానామన్నాదః - తథా * ఇన్ద్రో వా అకామయత జ్యైష్ఠ్యం దేవానామభిజయేయమితి స ఏతమిన్ద్రాయ జ్యేష్ఠాయ పురోడాశమేకాదశకపాలం నిరవపన్మహావ్రీహీణాం తతో వై స జ్యైష్ఠ్యం దేవానామభ్యజయత్ ఇత్యాదినా పూర్వపూర్వాగ్నీన్ద్రాదియజనేన పాశ్చాత్యాగ్నీన్ద్రాదీనామైశ్వర్యప్రాప్తిరిత్యవగమ్యతే - ప్రథమాన్తాగ్న్యాదిశబ్దా యజమానం చేతనం సిషాధయిషితరూపేణ నిర్దిశన్తి - ఇదానీమిన్ద్రః పూర్వస్మా ఇన్ద్రాయ నిరవపదిత్యర్థః. అతః పూర్వపూర్వాగ్నీన్ద్రాదిసరూపతయా ఉత్తరోత్తరాగ్నీన్ద్రాదిసృష్టిరితి నిశ్చీయతే. కిం చ- కర్మవిధానమిష్టప్రాప్త్యనిష్టనివృత్తిఫలం- పురుషప్రవృత్తిశ్చ సుఖలిప్సాదుఃఖజిహాసామూలా - రాగద్వేషౌ చ దృష్టానుమితశ్రుతసుఖదుఃఖతత్సాధనభూతభోగ్యతదుపకరణతత్స్థానవిషయా- న త్వప్రతిపన్నవిషయా. అతః పూర్వకల్పావగతేన్ద్రాదిపదకామనాసఞ్చితధర్మఫలభోగానుగుణోత్తరోత్తరసృష్టిశ్చ పూర్వసృష్టిసజాతీయా భవితుమర్హతి. అతో వేదనిత్యత్వం నామ ప్రత్యుచ్చారణం పూర్వపూర్వక్రమానుసదృశానుపూర్వీవిశిష్టతయోచ్చార్యమాణత్వం.

౯౭

అతో దేవాదీనామప్యర్థిత్వసామర్థ్యయోగాద్బ్రహ్మవిద్యాయామధికారోఽస్తీతి సిద్ధమ్.
దేవతాధికరణం సమాప్తమ్.

౩౦॥ సూ. మధ్వాదిష్వసమ్భవాదనధికారం జైమినిః॥
బ్రహ్మవిద్యాయాం దేవాదీనామప్యధికారోఽస్తీత్యుక్తమ్. ఇదమిదానీం చిన్త్యతే యేషూపాసనేషు దేవతా

అర్థనిత్యత్వం నామ ప్రతిసర్గమిన్ద్రాదిశబ్దార్థానాం పూర్వపూర్వార్థాకారానుసదృశసంస్థానవిశిష్టత్వం. తథావిధార్థప్రతిపాదకత్వమేవ వేదస్య నిత్యార్థసంయోగః. నను ప్రళయదశాయామేకస్య ప్రతిభాతో వేదః కృతకాదవిశిష్టః స్యాత్- ఏకస్య ప్రతిభాతః కుమారసమ్భవో హి కృతక ఇతి చేత్. ఉచ్యతే- కృతకాదవిశిష్టత్వం వదతః కోఽభిప్రాయః-ఏకస్య ప్రతిభాతత్వం కృతకత్వవ్యాప్తమితి వా-కృతకత్వశఙ్కాజనకమితి వా. న ప్రథమః-బహుషు సుప్తేషు జాగ్రత ఏకస్య ప్రతిపన్నే స్వాత్మని వ్యభిచారాత్. న హ్యాత్మా కృతకః. ఏకస్య ప్రతిభాతవాక్యత్వం వివక్షితమితి చేత్. కిమేకస్య ప్రతిభాతత్వం నామ ఏకస్య ప్రతిపన్నత్వం- ఉతైకస్య ప్రథమప్రతిపన్నత్వం. న ప్రథమః- దృష్టాన్తస్య సాధనవికలత్వాత్. న హి కుమారసమ్భవోఽస్మాకమన్యేషాం చ కదాచిదప్రతిపన్నః. ద్వితీయే హేత్వసిద్ధిః- పక్షీకృతేషు వేదేషు హ్యేకస్య ప్రథమప్రతిపన్నత్వం నాస్తి- సర్గప్రవాహస్యానాదిత్వాత్. యస్య కల్పస్యాదౌ ప్రతిభానం ప్రథమమితి వివక్షితం - తతః పూర్వకల్పేఽపి తేషామేవ వేదానాం ప్రతిభాతత్వాత్ ప్రాథమ్యాసిద్ధిః. తేషామేవ వేదానాం తత్పూర్వకల్పేఽపి ప్రతిభాతత్వం వేదోచ్చారణత్వేన లిఙ్గేన సిద్ధం. విగీతం వేదోచ్చారణం పూర్వాధ్యయనసిద్ధక్రమవిశిష్టవిషయం- వేదోచ్చారణత్వాత్ - సంప్రతిపన్నవదితి. న చ వాచ్యం వేదాః కృతకాః- కల్పాదావేకస్య ప్రతిభాతత్వాత్ - చతుర్ముఖవక్త్రైకప్రథమవాక్యవదితి. దృష్టాన్తస్య సాధనవికలత్వాత్. చతుర్ముఖస్య ప్రథమవాక్యం హి స్వతస్సర్వజ్ఞేన తదన్తరాత్మనా జ్ఞాయతే. కల్పాదావేకక్షేత్రజ్ఞస్య ప్రతిపన్నత్వం హేతురితి చేన్న-అసిద్ధేః. అసిద్ధిశ్చ యోగపద్యేన ప్రవాహతశ్చాణ్డబాహుళ్యేన చతుర్ముఖతత్స్రష్టమహర్షిబాహుళ్యాత్. ఏకస్మిన్బ్రహ్మాణ్డ ఇతి హేతుర్విశేష్యత ఇతి చేత్-తర్హ్యేకస్మిన్నహ్న్యేవ సాధ్యావేకస్య ప్రతిపన్నత్వాదుపాధ్యాయవక్త్రైకప్రథమవాక్యవద్వేదస్య తదుక్తత్వం కిన్న స్యాత్. దేశకాలాన్తరవర్తిపురుషప్రతిపన్నత్వాత్, తేనాప్యుపాధ్యాయేన పూర్వసిద్ధత్వేన ప్రతిపన్నత్వాచ్చ తద్వక్త్రైకత్వస్య బాధితత్వాదితి చేత్-తుల్యం. తథా హి- ఏకస్మిన్నణ్డే కల్పాదావేకక్షేత్రజ్ఞప్రతిపన్నత్వరూపహేతునిర్దిష్టః * యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మా ఇత్యాదిశ్రుతేరితి చేత్ - తర్హి సైవ శ్రుతిర్వేదానాం పూర్వసిద్ధత్వమవగమయతీతి హేతుగ్రాహకప్రమాణేన బాధితవిషయతా స్యాత్. ఏకస్య ప్రతిభాతవాక్యత్వం కృతకత్వశఙ్కావహమితి చేత్. న - ఆప్తతయా పరిజ్ఞాతేన తేనైవ పురుషేణానాదిసిద్ధతయోపదిష్టవాక్యే కృతకత్వశఙ్కానుదయాత్. ఈశ్వరేణ ప్రథమసృష్టాశ్చతుర్ముఖాదయః ప్రాచీనసుకృతాతిశయాదీశ్వరాప్త్యవగమానుగుణజ్ఞానాన్వితా ఏవ జాయన్త ఇతి న శఙ్కోదయః. నన్వీశ్వరసిద్ధౌ వేదసంప్రదాయావిచ్ఛేదసిద్ధిః-తత్సిద్ధౌ వేదనిత్యత్వసిద్ధిః- తత్సిద్ధౌ వేదప్రామాణ్యసిద్ధిః- తత్సిద్ధావీశ్వరసిద్ధిరితి చక్రకమితి. ఏవం తర్హి పూర్వమీమాంసాయామపి వేదప్రామాణ్యసమర్థనపరే ప్రథమేఽధ్యాయే ప్రథమే పాదే బాహ్యహేతూత్థాప్రామాణ్యం నిరాకృత్య త్రిపాద్యామవాన్తరహేతూత్థాప్రామాణ్యనిరాసే క్రియమాణే త్వదుక్తం చక్రకం ప్రసజేత్. తథా హి - *సన్దిగ్ధేషు వాక్యశేషాదిత్యాదిషు *అక్తాశ్శర్కరా ఉపదధాతీత్యాది వేదవాక్యానామఞ్జనసాధనద్రవద్రవ్యవిశేషానుపస్థాపనేన సందేహలక్షణాప్రామాణ్యే పూర్వపక్షిణోక్తే *తేజో వై ఘృతమిత్యాదివాక్యశేషావగతద్రవ్యవిశేషసిద్ధ్యా తన్నిరాసస్సిద్ధాన్తినా క్రియతే-తత్ర *తేజో వై ఘృతమిత్యాదివాక్యశేషప్రామాణ్యసిద్ధావక్తాశ్శర్కరా ఇత్యాదివాక్యవిశేషస్య సందేహలక్షణాప్రామాణ్యనిరాససిద్ధిః - తత్సిద్ధౌ కృత్స్నవేదప్రామాణ్యసిద్ధిః - తత్సిద్ధౌ కృత్స్నవేదాన్తర్గతవాక్యశేషప్రామాణ్యసిద్ధిరితి చక్రకం ప్రసజ్యత ఏవేతి. న ప్రసజ్యతే - ప్రథమే పాదే శబ్దస్య స్వతః ప్రామాణ్యసమర్థనాదపవాదహేత్వోశ్చాపూర్వక్రమవిశేషవిశిష్టోచ్చారయితృవిశేషరూపకర్తుస్స్మర్తవ్యత్వే సత్యస్మర్యమాణత్వలక్షణయోగ్యానుపలబ్ధినిరస్తత్వాద్వేదప్రామాణ్యసిద్ధౌ తదన్తర్గతవాక్యవిశేషస్యాభిధానవృత్తిః ప్రాక్సిద్ధప్రామాణ్యవిరోధినీవ ప్రతిభాతీతి శఙ్కామాత్రస్య వాక్యశేషాదికృత్స్నపదాన్వితవాక్యపర్యాలోచనాన్నాభిధానవృత్తిస్తథా ప్రతిభాతీతి పరిహారమాత్రస్య క్రియమాణత్వాదితి చేత్ - తదస్మత్పక్షేఽపి సమానమితి పరితుష్యతామాయుష్మతా. యే తు *అక్తాశ్శర్కరా ఇత్యాదివాక్యమాత్రస్యాప్రామాణ్యశఙ్కా - న తు కృత్స్నవేదస్య - తావన్మాత్రస్య పరిహారశ్చేతి వదన్తి- తన్మతేఽపి ఇయమేవ ప్రతిబన్దీ - అక్తాశ్శర్కరా ఇత్యాదికతిపయవాక్యాప్రామాణ్యే సకృత్స్నాప్రామాణ్యశఙ్కా హి దుర్నివారా - వేదత్వావిశేషాత్. *అక్తాశ్శర్కరా ఇతి వాక్యాప్రామాణ్యనిరాసే కృత్స్నవేదాప్రామాణ్యశఙ్కానివృత్తిః-తన్నివృత్తౌ *తేజో వై ఘృతమిత్యాదివాక్యశేషాప్రామాణ్యశఙ్కానివృత్తిః- తన్నివృత్తౌ *అక్తాశ్శర్కరా ఇత్యాదివాక్యస్య సందేహలక్షణాప్రామాణ్యనివృత్తిరితి పరిహారస్తుల్యః. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ....

దేవతాధికరణం సమాప్తమ్.

౩౦॥ సూ. మధ్వాదిష్వసమ్భవాదనధికారం జైమినిః॥ పూర్వాధికరణే ఉపాసనసామాన్యే దేవతాసామాన్యస్యాధికారోఽస్తీత్యుక్తం. అథోపాసనవిశేషే దేవతావిశేషస్యాధికారో నిరూప్యత ఇతి సఙ్గతిః. ఇమమర్థమాహ (బ్రహ్మవిద్యాయామిత్యాదినా) ఇదమధికరణం న మధువిద్యామాత్రవిషయం- అపి త్వీదృశసర్వవాక్యవిషయం-అత ఏవ హి *మధ్వాదిష్వితి ఆదిశబ్దప్రయోగ ఇత్యభిప్రేత్యోక్తం (యేషూపాసనేష్వితి) కిం

ఏవోపాస్యాస్తేషు తాసామధికారోఽస్తి- నేతి. కిం ప్రాప్తం. నాస్త్యధికారస్తేషు మధ్వాదిష్వితి జైమినిర్మన్యతే. కుతః. (అసమ్భవాత్) నహ్యాదిత్యవస్వాదిభిరుపాస్యా ఆదిత్యవస్వాదయోఽన్యేసమ్భవన్తి, - నచవస్వాదీనాం సతాం వస్వాదిత్వం ప్రాప్యం భవతి, - ప్రాప్తత్వాత్. మధువిద్యాయామృగ్వేదాదిప్రతిపాద్యకర్మనిష్పాద్యస్య రశ్మిద్వారేణ ప్రాప్తస్య రసస్యాశ్రయతయాలబ్ధ మధువ్యపదేశస్యాదిత్యస్యాంశానాం వస్వాదిభిర్భుజ్యమానానాముపాస్యత్వం వస్వాదిత్వం చ ప్రాప్యం శ్రూయతే *అసౌవా ఆదిత్యో దేవమధ్విత్యుపక్రమ్య *తద్యత్ప్రథమమమృతం తద్వసవ ఉపజీవన్తీత్యుక్త్వా *సయఏతదేవమమృతం వేదవసూనామేవైకో భూత్వాగ్నినైవ ముఖేనైతదేవామృతం దృష్ట్వా తృప్యతీత్యాదినా. ……………………………………

———

మధువిద్యాదిషుయా దేవతోపాస్యా- తాసుకిం తస్యాధికారోఽస్తి- నేతి విచారః. తదర్థం *యఏతదేవమమృతం వేదేతి యచ్ఛబ్దః కిం సంకోచేన వస్వాదివ్యతిరిక్తవిషయః- ఉతాసంకుచితవృత్తిరితి. కిం తస్యా దేవతాయాస్తద్విద్యోపసంహారసామర్థ్యమస్తి - నేతి. కిం మధువిద్యాయాం వస్వాదిదేవతామాత్రముపాస్యం- ఉత తదవస్థం బ్రహ్మేతి. కిం వసుత్వమాత్రం మధువిద్యాఫలం-ఉత బ్రహ్మప్రాప్తిపర్యన్తం వసుత్వమితి. యదా వసుత్వమాత్రం ఫలం-తదా వస్వాది దేవతామాత్రస్యోపాస్యత్వేన తస్యా దేవతాయాస్తద్విద్యోపసంహారసామర్థ్యాభావాత్ యచ్ఛబ్దస్యతద్వ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్తత్రానధికార ఇతి. యదా బ్రహ్మప్రాప్తిపర్యన్తం వసుత్వం ఫలం- తదా తదవస్థ బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వేన తద్విద్యోపసంహారసామర్థ్యాద్యచ్ఛబ్దస్య తద్వ్యతిరిక్తవిషయత్వాభావాత్తస్యా దేవతాయాస్తస్యాం విద్యాయామస్త్యధికార ఇతి. నను తదవస్థబ్రహ్మణ ఉపాస్యతయా సిద్ధాన్తశ్చేత్- ప్రతర్దనవిద్యాన్యాయేన గతార్థత్వాదారమ్భవైయర్థ్యం. నైవం- తత్ర ప్రతిపాద్యవిశేషస్యైవ నిరూపితత్వాత్. నహి న్త్రస్యత స్యాం విద్యాయామధికారోఽస్తి నేతి నిరూపితం. అతోఽధికారనిరూపణార్థమారమ్భణీయత్వమితి. కించ - తత్రోపక్రమమాత్రే జీవలిఙ్గం- అవయవినో మహావాక్యస్య పరమాత్మలిఙ్గభూయస్త్వాదవయవివిరోధేఽవయవమాత్రస్య దుర్బలత్వాద్రాద్ధాన్తఉక్తః. ఇహతూపసంహారమాత్రే పరమాత్మలిఙ్గం-నతు మహావాక్యరూపేఽవయవిని- అతోఽధికరణమారమ్భణీయం. నన్వేవం సత్యుపక్రమాపేక్షయోపసంహారదౌర్బల్యాత్ రాద్ధాన్తానుపపత్తేరనారమ్భణీయతా స్యాత్. నైవం - ఉపక్రమోపసంహారయోర్మిథోవిరోధే నోపక్రమావగతార్థపరిత్యాగే ప్రాప్తేహి తత్ప్రాబల్యేనోపసంహారబాధః- ఇహతూపక్రమావగతార్థపరిత్యాగహేత్వభావాన్నోపసంహారబాధః. కథం తర్హి సంశయోత్థానం. అర్థిత్వాద్యసంభవ బ్రహ్మోపనిషత్త్వశ్రవణాభ్యాం సంశయః. (అసంభవాదితి) అర్థిత్వసామర్థ్యయోరితిశేషః. కర్మకర్తృవిరోధాత్ సామర్థ్యాభావ ఇత్యాహ (నహీతి) ప్రాప్తఫలత్వాదర్థిత్వాభావ ఇత్యాహ (నచేతి) ఆదిత్యవస్వాదయ ఇత్యాదిశబ్దేన మరుద్రుద్రసాధ్యా వివక్షితాః. వస్వాదిత్యమరుద్రుద్రసాధ్యగణా ఏకైకం ప్రతిదిశముపరి చస్థిత్వా ఆదిత్యం ప్రధానమనుభవన్తి. వస్వాదీనామేవోపాస్యత్వం వస్వాదిత్వస్యైవ ప్రాప్యత్వం చ కింశ్రూయత ఇత్యపేక్షాయాం కర్మకర్తృవిరోధం ప్రాప్తఫలత్వం చ శ్రుత్యర్థోపన్యాసేన విశదయతి (మధువిద్యాయామిత్యాదినా) (ఋగ్వేదాదీతి) *అగ్నౌప్రాస్తాహుతిస్సమ్యగాదిత్యముపతిష్ఠత ఇతి వచనార్థోఽభిప్రేతః.(ఆదిత్యస్యాంశానాం వస్వాదిభిర్భుజ్యమానానాముపాస్యత్వమితి) వస్వాదిభిర్భోక్తృభిస్సహ తద్భోగ్యభూతాః ఆదిత్యాంశాః ఉపాస్యా ఇత్యర్థః. నను కథం కర్మకర్తృవిరోధః- స్వాత్మవిషయమపిహ్యనుసన్ధానం సుకరం, భూమవిద్యాధీతాయాం ప్రాణవిద్యాయాం చ కర్మకర్తృవిరోధాభావశ్చ భవదభిమతః,. ఉచ్యతే- న తావత్స్మృతిసన్తతిమాత్రముపాసనం- ఘటాదిస్మృతిసంతతేరప్యుపాసనశబ్దవాచ్యత్వప్రసఙ్గాత్. అతః ప్రకృష్టవస్తువిషయస్మృతిసంతతిరేవోపాసనం. నామాద్యాశాపర్యన్తోపాసనేషు నామాదీనామన్తవత్ఫలప్రదానామపి ప్రకర్షవత్త్వం వివక్షితం. వస్వాదీనాం తు స్వస్మాత్ప్రకృష్టత్వాభావాత్ స్వాపేక్షయా ప్రకృష్టవిషయముపాసనం స్వస్మిన్కర్తుం న శక్యతే. ప్రాణవిద్యాయామప్యవస్థాభేదేనోపాస్య ప్రకర్షస్సమ్భవతి- బద్ధావస్థ ఉపాసకః- నిరతిశయభోగ్యం ముక్తావస్థస్వరూపముపాస్యం- తచ్చ బద్ధాదపీవ ప్రకృష్టం. ఉభయవిషయపరవిద్యాస్వపి స్వాత్మాంశే కర్మకర్తృవిరోధోఽవ్యవస్థాభేదేనైవ పరిహృతః. మధువిద్యాయాం తు వస్వాదీనామేవోపాస్యత్వం- నతు పరిశుద్ధావస్థానాం- అతోఽవస్థాభేదేనాప్యవిరోధస్యదుర్వచత్వాత్ కర్మకర్తృవిరోధ ఇతి. యద్వా- స్వయమేవ స్వాభీష్టసంప్రదానాశక్తేన ఫలార్థినా పురుషేణోపాస్యా దేవతా స్వోపాసనప్రీతా ఫలార్థినే ఫలం దిశతి- వస్వాదీనాం తు స్వోపాసనజనితస్వప్రీత్యా స్వస్య ఫలప్రదత్వమయుక్తమితి ఉపాసనప్రీణనీయత్వాకారేణ కర్మకర్తృవిరోధః. యద్వా - ఏకస్యైవ ఫలప్రదత్వఫలార్థిత్వరూపప్రకర్షాపకర్షరూపవిరోధగర్భత్వాత్ కర్మకర్తృవిరోధ ఇతి స్థితే సామర్థ్యాభావః- అతశ్శక్తత్వాశక్తత్వవిశేషప్రీణనీయత్వప్రీణయితృత్వఫలప్రదత్వార్థిత్వరూపవిరోధగర్భత్వాత్ కర్మకర్తృవిరోధః. ఈదృశవిరోధః ప్రాణవిద్యాయామపిస్థిత ఏవాత్ర వక్ష్యమాణన్యాయోపజీవనేన పరిహార్య ఇతి. ప్రాణవిద్యాయాం బ్రహ్మాత్మకత్వేనోపాసనస్యావివక్షితత్వేపి వస్తుతో జీవాన్తర్యామిణః పరస్య ప్రీతిజననద్వారా స్వస్వార్థయజ్ఞాదేరివ ఫలప్రదత్వమిత్యేతావతా వైషమ్యం- ప్రకర్షాపకర్షగర్భకర్మకర్తృవిరోధస్య బ్రహ్మాత్మకతయా పరిహారస్తు సమానః. అతః ప్రాణవిద్యాప్యేతన్న్యాయసాపేక్షేతి తత్రవిరోధస్యాపరిహృతత్వాత్ తన్నిబన్ధనస్య సామర్థ్యాభావస్యాత్ర పూర్వపక్షహేతుతయోపన్యాసః. ఇత్యాదినా యథోక్తార్థః శ్రూయత ఇత్యన్వయః. ……………………

———

౩౧॥ సూ. జ్యోతిషి భావాచ్చ॥ * తందేవాజ్యోతిషాం జ్యోతిరాయుర్హోపాసతే మృతమితిజ్యోతిషి - పరస్మిన్బ్రహ్మణిఉపాసనందేవానాం శ్రూయతే. దేవమనుష్యోభయసాధారణేపరబ్రహ్మోపాసనేదేవానాముపాసకత్వకథనందేవానామితరోపాసననివృత్తిం ద్యోతయతి- అతఏషువస్వాదీనామనధికారః................................

ఇతి ప్రాప్తే ఽభిధీయతే.

భావంతుబాదరాయణోऽస్తిహి॥ ఆదిత్యవస్వాదీనామపి తేష్వధికారభావం భగవాన్బాదరాయణోమన్యతే- అస్తిహ్యాదిత్యవస్వాదీనామపిస్వావస్థబ్రహ్మోపాసనేనవస్వాదిత్వప్రాప్తిపూర్వకబ్రహ్మప్రాప్తిసంభవః. ఇదానీంవసూనామపిసతాంకల్పాంతరేపివస్వాదిత్వప్రాప్తిశ్చాపేక్షితాభవతి. అత్రహికార్యకారణోభయావస్థబ్రహ్మోపాసనంవిధీయతే- *అసౌవాఆదిత్యోదేవమధ్విత్యారభ్య *అథతతఊర్ధ్వఉదేత్యేత్యతఃప్రాగాదిత్యవస్వాదికార్యవిశేషావస్థంబ్రహ్మోపాస్యముపదిశ్యతే- *అథతతఊర్ధ్వఉదేత్యేత్యాదినాఆదిత్యాంతరాత్మతయావస్థితంకారణావస్థమేవబ్రహ్మోపాస్యముపదిశ్యతే.తదేవంకార్యకారణోభయావస్థంబ్రహ్మోపాసీనః కల్పాంతరేవస్వాదిత్వంప్రాప్యతదంతేకారణం పరంబ్రహ్మైవాప్నోతి. * నహవాఅస్మాఉదేతిననిమ్రోచతిసకృద్దివాహైవాస్యభవతియఏతామేవం బ్రహ్మోపనిషదం వేదేతికృత్స్నాయామధువిద్యాయాం బ్రహ్మోపనిషత్త్వశ్రవణాద్బ్రహ్మప్రాప్తిపర్యంతవస్వాదిత్వఫలస్య శ్రవణాచ్చవస్వాదిభోగ్యభూతాదిత్యాంశస్యవిధీయమానముపాసనంతదవస్థస్యైవబ్రహ్మణఇత్యవగమ్యతే- అతఏవంవిధముపాసనమాదిత్యవస్వాదీనామపిసంభవతి. ఏవఞ్చబ్రహ్మణఏవోపాస్యత్వాత్ *తందేవాజ్యోతిషాంజ్యోతిరిత్యప్యుపపద్యతే. తదాహవృత్తికారః *అస్తిహిమధ్వాదిషుసంభవోబ్రహ్మణఏవసర్వత్రనిచాయ్యత్వాదితి. మధ్వధికరణంసమాప్తమ్. ....

౩౧॥ సూ. జ్యోతిషిభావాచ్చ॥ తతఃకిమిత్యత్రాహ (దేవమనుష్యేతి) దేవాఏవజ్యోతిరుపాసతే-దేవాజ్యోతిరేవోపాసతఇతివావాక్యభఙ్గఃస్యాత్- తత్రనప్రథమఃకల్పోయుజ్యతే- మనుష్యాణామనధికారప్రసఙ్గాత్. తస్మాజ్జ్యోతిరేవోపాస్యమిత్యర్థః. అన్యథావిశేషవచనవైయర్థ్యంస్యాదిత్యభిప్రాయః...

౩౨॥ సూ. భావన్తుబాదరాయణోऽస్తిహి॥ అథరార్థమాహ (ఆదిత్యేత్యాదినా) అర్థిత్వసామర్థ్యాభావంపరిహరతి (అస్తిహీతి) స్వావస్థబ్రహ్మోపాసనశబ్దేనకర్మకర్తృవిరోధఃపరిహృతః. వస్వాదిత్వస్యప్రాప్తత్వాన్నార్థిత్వసంభవఇత్యత్రాహ (ఇదానీమితి) ఉపాసనస్యబ్రహ్మపర్యంతత్వేఫలస్య బ్రహ్మ ప్రాప్తిపర్యంతత్వేచ ప్రతిపాద్యేసతిహికర్మకర్తృవిరోధాభావః, ప్రాప్తఫలత్వాభావ, శ్చ- తత్కథమిత్యత్రాహ (అత్రహీతి) ఆదిత్యాదినామతద్రూపవిశిష్టజీవశరీరకంబ్రహ్మకార్యావస్థం-తదుపాసనంవిహితమిత్యాహ (అసౌవాఇత్యాదినా) ఇదానీమాదిత్యాదినామరూపభాజోపిసృష్టేః పూర్వమాదిత్యాదినామరూపరహితజీవమాత్రస్యాన్తర్యామిబ్రహ్మకారణావస్థం - తదుపాసనంవిధీయతఇత్యాహ (అథతతఊర్ధ్వఉదేత్యేత్యాదినేతి) బ్రహ్మోపాసనంవిహితంచేత్ కథంతద్విరుద్ధఫలశ్రవణమిత్యత్రాహ (తదేవమితి) ఉదాహృతవాక్యేకార్యకారణావస్థాదిత్యస్యైవోపాసనం, వస్వాదిత్వమాత్రఫలప్రాప్తి, శ్చప్రతీయతే- నత్వాదిత్యాదిశరీరకబ్రహ్మోపాసనం,తత్ప్రాప్తి, శ్చేత్యత్రాహ(నహవాఇతి) * బ్రహ్మోపనిషదంవేద - బ్రహ్మవిద్యాంవెద. బ్రహ్మోపాసనంకరోతీత్యర్థః. ఓదనపాకంపచతీతివత్. ఉపసంహరతి (అతఏవమితి) అబ్రహ్మోపాసనపరత్వేనమైర్వ్యాఖ్యాతం- తన్మతాదస్యప్రామాణికత్వందర్శయతి (తదాహవృత్తికారఇతి). ... ...

పరేఽస్త్వేచ *మధ్వాదిష్వసంభవాదిత్యాదిసూత్రత్రయం *తదుపర్యపీత్యాదిభిస్సూత్రైరేకాధికరణమన్వానాఏవంవ్యాచక్షతే- బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవిషయేషుమధ్వాదివిద్యావిశేషేషుఅర్థిత్వాద్యసంభవాత్ సర్వాసువిద్యాస్వనధికారంజైమినిర్మన్యతే. కథంక్వచిదనధికారాదన్యత్రాప్యనధికారః- నహిరాజసూయానధికారిణోబ్రాహ్మణస్య బృహస్పతిసవానధికారఇతిశఙ్కాయామాదిత్యాదిజ్యోతిషిమణ్డలాద్యాకారత్వా, దచేతనేపిసవిత్రాదిశబ్దప్రయోగసద్భావాత్, అగ్న్యాదీనాంచాచేతనత్వా, న్మన్త్రార్థవాదయోరన్యపరత్వేన విగ్రహాదిమత్త్వాభావేనచ అర్థిత్వసామర్థ్యాభావా, న్నాధికారః. ఇతిసూత్రద్వయం వ్యాఖ్యాయ *భావన్త్వితి తృతీయసూత్రేణమన్త్రార్థవాదయోరపిప్రతీయమానార్థేప్రామాణ్యోపపాదనముఖేన అర్థిత్వాదిసద్భావాద్విద్యాధికారోऽస్తీత్యుచ్యతఇతి. తదయుక్తం- వృత్తికారానభిమతత్వా, దధ్యాహారసాపేక్షత్వా, దపేక్షితార్థాపరీక్షణాయోగాత్, కృతకరత్వప్రసఙ్గా, దధికరణాన్తరవైరూప్యా, చ్చ. తత్ర వృత్తికారానభిమతిర్భాష్యకణ్ఠోక్త్యాదర్శితా - తత్ర హేతురితరహేతుజాతం. అసమ్భ

౩౩॥ సూ. ❀ శుగస్యతదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతేహి ॥ ❀

బ్రహ్మవిద్యాయాంశూద్రస్యాప్యధికారోఽస్తి-నవేతివిచార్యతే. కింయుక్తం. అస్తీతి. కుతః. అర్థిత్వసామర్థ్యప్రయుక్తత్వాదధికారస్య, శూద్రస్యాపితత్సమ్భవాత్. యద్యప్యగ్నివిద్యాసాధ్యేషు కర్మస్వనగ్నివిద్యత్వాచ్ఛూద్రస్యానధికారః - తథాపిమనోవృత్తిమాత్రత్వాద్బ్రహ్మోపాసనస్యతత్రాధికారోఽస్త్యేవ. శాస్త్రీయక్రియాపేక్షిత్వేప్యుపాసనస్య తత్తద్వర్ణాశ్రమోచితక్రియాయాఅపాపేక్షితత్వాచ్ఛూద్రస్యాపి స్వవర్ణోచితపూర్వవర్ణశుశ్రూషైవక్రియాభవిష్యతి. * తస్మాచ్ఛూద్రోయజ్ఞేనవక్లృప్తఇత్యప్యగ్నివిద్యాసాధ్య

వాన్మధ్వాదిష్వనధికారంమన్యతఇతి అనధ్యాహారేణయోజనాసమ్భవేపిమధ్వాదిష్వసమ్భవాత్ కుత్రానధికారఇత్యపేక్షాయాంసర్వాసువిద్యాస్వప్యనధికార ఇత్యధ్యాహారేణయోజనాఽనుపపన్నా. *సకృద్విభాతోహవాస్యభవతియఏతామేవంబ్రహ్మోపనిషదంవేదేతి బ్రహ్మవిద్యాత్వంతదనుగుణఫలంచావగమ్యతే, వస్వాదీనాముపాస్యత్వంచప్రతీయతే, కథమిదంఘటతఇతివ్యుత్పన్నశఙ్కస్యసంశయోభవతి - తస్మాదియమబ్రహ్మవిద్యాహాబ్రహ్మవిద్యావేతినిరూపణమపేక్షితం - తస్యానిరూపితత్వాత్ బుభుత్సితాపరీక్షణంస్యాత్. * తదుపర్యపీతిసూత్రేణైవమన్త్రార్థవాదయోర్విగ్రహాదావప్రామాణ్యస్యపరిహృతత్వేన *జ్యోతిషీత్యాదిసూత్రద్వయస్యాన్యపరత్వశఙ్కాపరిహారపరత్వేనవ్యాఖ్యానస్యకృతకరత్వంచస్యాత్. *సమ్భవాదిత్యుక్తస్యార్థిత్వాదిసమ్భవరూపస్యహేతోరసమ్భవవ్యుదాసాధీనాత్మలాభత్వాదాద్యసూత్రేణ పరిహృతత్వమవగమ్యతే. అనన్తరమేవయుగపదనేకత్రసన్నిధివిరోధాదిపరిహారశ్చవిగ్రహాదిసిద్ధినిబన్ధనత్వాదన్యపరత్వస్యపరిహృతత్వమవగమయతి. యద్యాద్యసూత్రేణాసమ్భవశఙ్కాపరిహారానవివక్షితా- త్స్వాతచ్ఛఙ్కాపరిహారపరేణ * జ్యోతిషీత్యాదిసూత్రద్వయేనాద్యసూత్రానన్తరేణభవితవ్యం- స్వపక్షసాధకోపన్యాసానన్తరమేవతద్దోషస్యశఙ్కాపరిహారస్యాధికరణాన్తరేష్వపిదృశ్యమానత్వాత్- యథా *ఈక్షతేర్నాశబ్దం *గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్-యథా *జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ *ఛన్దోభిధానాన్నేతిచేన్నతథాచేతోర్పణనిగమాదితి- *ఆనుమానికమప్యేకేషామితిచేన్నశరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతిచ *సూక్ష్మంతుతదర్హత్వాదితిచ. తతోభిన్నాధికరణత్వంయుక్తం.——— అధికరణభేదమభ్యుపగమ్యవసుసముదాయస్యోపాస్యత్వం-ఏకైకవసోరుపాసకత్వం-రుద్రాదిష్వప్యేవంసముదాయప్రత్యేకభేదాదుపాస్యోపాసకభావః-ఉపాస్యత్వంచవస్వాదిభోగ్యాదిత్యాంశమాత్రస్య- నతుబ్రహ్మణః-ఫలంచవస్వాదిత్వమాత్రమితికైశ్చిదుక్తం. తదపవర్గరూపఫలబ్రహ్మోపనిషత్త్వశ్రవణవిరుద్ధత్వాత్ వృత్తికారస్యానభిమతమిత్యనాదరణీయం.——— నను * తదుపర్యపి * మధ్వాదిష్వసమ్భవాత్ ఇత్యధికరణద్వయేనకింప్రయోజనం. దేవానాందేవతావిశేషాణాంచార్థిత్వసామర్థ్యసమ్భవనిర్ణయాన్మనుష్యాణాంప్రయోజనం- తేనవినాప్యమీషాముపాసనోపపత్తేః. నచ దేవానాంకిమపిప్రయోజనం - తేషాంస్వకీయపటుతరదేహాదిమత్త్వేఽర్థిత్వసద్భావేచాధికరణన్యాయనిరపేక్షనిర్ణయకత్వాదితి. ఉచ్యతే-పరంబ్రహ్మసామాన్యేనదేవానామప్యుపాస్యంఫలప్రదంచ, దేవతావిశేషాణామప్యుపాసనవిశేషైరుపాస్యంఫలవిశేషప్రదంచే, త్యేవంవిధైశ్వర్యవిశిష్టత్వేనమనుష్యైరుపాసకైర్బ్రహ్మణోఽనుసన్ధేయత్వాత్తథానుసన్ధానమేవప్రయోజనమితి. ....

మధ్వధికరణంసమాప్తమ్.

———

౩౩॥ సూ. ❀ శుగస్యతదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతేహి ॥ ❀ మనుష్యవ్యతిరిక్తవస్వాదిదేవతావిశేషాణామర్థిత్వసామర్థ్యసమ్భవాదధికారోస్తీత్యుక్తం.అథార్థిత్వసామర్థ్యయోఃప్రయోజకత్వేమనుష్యవిశేషాణాం శూద్రాణామప్యధికారస్స్యాదితిశఙ్కాయాంసఙ్గతిరిత్యాహ(బ్రహ్మవిద్యాయామితి)కింబ్రహ్మవిద్యాయాంశూద్రస్యాధికారోస్తి-నేతివిచారః. తదర్థంతస్యతదుపసంహారసామర్థ్యమస్తి-నేతి. కింబ్రహ్మవిషయమనోవృత్తిరూపాబ్రహ్మవిద్యాఽనధీతవేదస్యాపిసమ్భవతి-నేతి.కింవేదాదేవబ్రహ్మావగతిః-ఉతేతిహాసపురాణాభ్యామపిసమ్భవతీతి.కింతయోర్వేదోపబృంహణంకుర్వతోరేవబ్రహ్మావగతిహేతుత్వం - ఉతస్వాతన్త్ర్యేణేతి. కింజానశ్రుతేశ్శూద్రత్వామన్త్రణమితిహాసపురాణయోర్నిరపేక్షబ్రహ్మావబోధకత్వముపోద్బలయతి- నేతి. కింతత్రశూద్రశబ్దోరూఢ్యాజాతిపరః-ఉతయౌగికతయాశోకవత్పరఇతి. యదారూఢః-తదాశూద్రశబ్దస్యేతిహాసపురాణయోర్నిరపేక్షోత్తమ్భకతయాతయోస్స్వాతన్త్ర్యేణబ్రహ్మావగతిహేతుత్వాత్ బ్రహ్మవిషయస్మృతిసన్తతిరనధీతవేదస్యాపిసమ్భవతీతిసామర్థ్యలాభాత్ శూద్రస్యాప్యధికారస్సమ్భవతీతిపూర్వఃపక్షః. యదాశూద్రశబ్దోయౌగికః- తదాశూద్రత్వామన్త్రణస్యఇతిహాసపురాణయోర్బ్రహ్మావబోధననైరపేక్ష్యానవగమకతయాస్వాతన్త్ర్యేణబ్రహ్మావబోధకత్వాభావాద్వేదాదేవబ్రహ్మావగతిరిత్యనధీతవేదస్యతదసమ్భవేనసామర్థ్యాభావాన్నబ్రహ్మోపాసనాధికారఇతిరాద్ధాన్తః. ననుకర్మకాణ్డాపశూద్రాధికరణేశూద్రస్యవైదికసర్వకర్మస్వనధికారఉక్తః- తత్కథమత్రతత్సమ్భవఇత్యత్రాహ (యద్యపీతి) విద్యా- వేదవిద్యా. అధ్యయనం. అగ్నిః- ఆహితః. పరిహరతి (తథాపీతి) ననువిద్యాయాఃకర్మాఙ్గకత్వంవక్ష్యతే - తత్కథంసాఙ్గబ్రహ్మవిద్యాయాంసామర్థ్యమిత్యత్రాహ (శాస్త్రీయేతి) నను * తస్మాచ్ఛూద్రోయజ్ఞేనవక్లృప్తఇత్యత్రయజ్ఞగ్రహణస్యోపలక్షణార్థత్వాద్విద్యాయామప్యనధికారస్సిధ్యతి. నహ్యసావర్థఃశ్రుత్యేకసమధిగమ్యః - యేనయావద్వచనతాస్యాత్ పరిసఙ్ఖ్యావా - కింతున్యాయసిద్ధః. న్యాయశ్చాగ్నివిద్యాసాధ్యేష్వనగ్నివిద్యస్యాధికారానుపపత్తిరూపఃకర్మోపాసనసాధారణః- అతోఽనధికారఇత్యత్రాహ (తస్మాచ్ఛూద్రఇతి) సత్యమసావనువాదః- నైతావతాబ్రహ్మవిద్యానధికారః- అగ్నివిద్యాసాధ్యకర్మవిషయత్వాన్న్యాయస్య. యజ్ఞాదికర్మణామేవాగ్నివిద్యాసాధ్యత్వాత్ బ్రహ్మవిద్యా

యజ్ఞాదికర్మానధికారవన్న్యాయసిద్ధోఽనూద్యతే. నన్వనధీతవేదస్యాశ్రుతవేదాన్తస్య బ్రహ్మస్వరూపతదుపాసనప్రకారానభిజ్ఞస్య కథం బ్రహ్మోపాసనం సమ్భవతి. ఉచ్యతే-అనధీతవేదస్యాశ్రుతవేదాన్తవాక్యస్యాపీతిహాసపురాణశ్రవణేనాపి బ్రహ్మస్వరూపతదుపాసనజ్ఞానం సమ్భవతి. అస్తి చ శూద్రస్యాపీతిహాసపురాణశ్రవణానుజ్ఞా *శ్రావయేచ్చతురో వర్ణాన్కృత్వా బ్రాహ్మణమగ్రత ఇత్యాదౌ. దృశ్యన్తే చేతిహాసపురాణేషు విదురాదయో బ్రహ్మనిష్ఠాః. తథోపనిషత్స్వపి సంవర్గవిద్యాయాం శూద్రస్యాపి బ్రహ్మవిద్యాధికారః ప్రతీయతే-శుశ్రూషుం హి జానశ్రుతిమాచార్యో రైక్వశ్శూద్రేత్యామన్త్ర్య తస్మై బ్రహ్మవిద్యాముపదిశతి *ఆజహారేమాశ్శూద్రానేనైవ ముఖేనాలాపయిష్యథా ఇత్యాదినా. అతశ్శూద్రస్యాప్యధికారస్సమ్భవతి. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే- న శూద్రస్యాధికారస్సమ్భవతి-సామర్థ్యాభావాత్. న హి బ్రహ్మస్వరూపతదుపాసనప్రకారమజానతస్తదఙ్గభూతవేదానువచన యజ్ఞాదిష్వనధికృతస్యోపాసనోపసంహారసామర్థ్యసమ్భవః. అసమర్థస్య చార్థిత్వసద్భావేఽప్యధికారో న సమ్భవతి. అసామర్థ్యం చ వేదాధ్యయనాభావాత్. యథైవ హి త్రైవర్ణికవిషయాధ్యయనవిధిసిద్ధస్వాధ్యాయసమ్పాద్యజ్ఞానలాభేన కర్మవిధయో జ్ఞానతదుపాయాదీనపరాన్ స్వీకుర్వన్తి- తథా బ్రహ్మోపాసనవిధయోఽపి. అతోఽధ్యయనవిధిసిద్ధస్వాధ్యాయాధిగతజ్ఞానస్యైవ బ్రహ్మోపా

యాస్తన్నిరపేక్షత్వాచ్చేత్యర్థః. అత్రార్థాద్ధేత్వన్తరం చోక్తం భవతి-యజ్ఞాధికారో నాస్తీత్యనేన ఉపాసనాధికారోఽనుమతో భవతీత్యభిప్రాయేణ యజ్ఞాదికర్మానధికారవదిత్యుక్తం. (న్యాయసిద్ధోఽనూద్యత ఇతి) కర్మకాణ్డాపశూద్రాధికరణన్యాయసిద్ధ ఇత్యర్థః. మా భూదగ్నిసాధ్యయజ్ఞాపేక్షా బ్రహ్మవిద్యాయాః-తథాప్యధ్యయనసాధ్యవేదజన్యజ్ఞానాపేక్షాస్తీతి చోదయతి (నన్వితి) (శ్రావయేదితి) ప్రయోజ్యాభావే ప్రయోజకాసిద్ధేః ప్రయోజ్యోపాదానపూర్వసిద్ధమితి భావః. న చ *అన్నాద్యకామం యాజయేదితివత్ ప్రయోజ్యవ్యాపారవిధిః- అధికారవిశేషాశ్రవణాత్. ఏతదభిప్రాయేణేతిహాసపురాణశ్రవణానుజ్ఞేత్యుక్తం. యదా చైవం సిద్ధం శ్రవణం- తదా సామర్థ్యాద్విచారోఽపి సిద్ధః- ఇతిహాసపురాణయోస్సంశయవిపర్యయగ్రస్తత్వే సతి సమ్యఙ్నిశ్చయానుపపత్తేః. అతో నిరపవాదశ్శూద్రస్యాప్యధికారో బ్రహ్మవిద్యాయాం. న చ వాచ్యం యజ్ఞాదికర్మణామపీతిహాసపురాణేషూపదిశ్యమానత్వాత్తత్రాపి శూద్రాధికారప్రసఙ్గ ఇతి. కర్మణామితిహాసపురాణేషు సామాన్యతః కీర్తనేఽపి విశేషోపదేశాభావాత్, వైదికేషు విశేషోపదేశేషు శూద్రస్యానధికారస్థితేరితి. యది బ్రూయాత్-నేదమితిహాసపురాణవిషయం శ్రవణానుజ్ఞానమర్థజ్ఞానావధికం - కింతు *శ్మశానవచ్ఛూద్రపతితావితి ప్రతిషిద్ధస్య సమీపపాఠస్య ప్రతిప్రసవమాత్రమితి. తన్న- *య ఇదం శృణుయాన్నిత్యమిత్యుపక్రమ్య *శూద్రస్సుఖమవాప్నుయాదితి శ్రవణఫలనిర్దేశాత్. శ్రవణకీర్తనే హి యథాయోగ్యమన్వీయేతే. *శూద్రయోనావహం జాతో నాతోఽన్యద్వక్తుముత్సహే ఇతి హ్యుక్తం. హేత్వన్తరమాహ (దృశ్యన్తే చేతి) కర్మకాణ్డేఽపశూద్రాధికరణేఽనధికారో నిర్ణీతశ్చేత్ కిమత్ర చిన్తనీయమితి శఙ్కాయాం బ్రహ్మోపాసనేఽపశూద్రాధికరణన్యాయప్రవృత్తౌ తత్రాపసిహృతామధికయుక్తిమాహ (తథోపనిషత్స్వపి సంవర్గేతి) ... ...

రాద్ధాన్తమారభతే (ఇతి ప్రాప్త ఇతి) సంవర్గవిద్యావాక్యగతశూద్రశబ్దనిర్వాహవిశేషస్సౌత్రః- అన్యత్పూర్వపక్షహేతుజాతం సూత్రకారాభిప్రేతం స్వయముపన్యస్తం ప్రథమం వ్యుదస్య పశ్చాత్ సూత్రమవతారయిష్యన్ ప్రథమం పూర్వపక్షహేతూన్ ప్రతిక్షిపతి (న శూద్రస్యేత్యాదినా) సామర్థ్యాభావముపపాదయతి (న హీతి) అర్థిత్వం హ్యస్తీత్యత్రాహ (అసమర్థస్య చేతి) ఉపాసనోపాయశ్రవణధారణాదిషు మత్వలక్షణం సామర్థ్యం తస్యాపి లోకసిద్ధమిత్యత్రాహ (అసామర్థ్యం చేతి) అలౌకికసామర్థ్యాభావాదిత్యర్థః. బ్రహ్మోపాసనవిధినా శూద్రస్యాప్యధికారః కల్ప్యః- యథా రథకారాదీనాం విధిబలేన తత్తత్కర్మాధికారస్తదపేక్షితమన్త్రాధ్యయనాధికారశ్చ సిధ్యతీత్యత్రాహ (యథైవ హీతి) జ్ఞానతదుపాయాదీనిత్యాదిశబ్దేనాధ్యయనవ్రతోపనయనాదయ ఉచ్యన్తే. అపరాన్ - అత్రైవర్ణికగతాన్ జ్ఞానతదుపాయాదీన్నాపేక్షన్త ఇత్యర్థః. విధయస్స్వవైయర్థ్యపరిహారాయానుష్ఠాతృసాపేక్షాస్సన్తోఽనుష్ఠానస్య జ్ఞానపూర్వకతయా జ్ఞానతద్ధేతుభూతాధ్యయనవ్రతోపనయనాదీనపేక్షన్తే-తత్రాన్యార్థం స్వయం క్లేశసాధ్యతయా ప్రయోజనసాకాఙ్క్షం సన్నిహితం త్రైవర్ణికగతజ్ఞానం క్లృప్తత్వాత్ కర్మవిధిభిస్సంబధ్యతే - తేన కర్మవిధయోఽత్రైవర్ణికగతజ్ఞానాదినిరపేక్షత్వాత్తదధికారం న కల్పయన్తి. ఏవం బ్రహ్మోపాసనవిధయోఽపి త్రైవర్ణికగతాధ్యయనసిద్ధానన్యార్థసాకాఙ్క్షజ్ఞానతో లబ్ధానుష్ఠానతయాఽన్యథాసిద్ధత్వాన్న శూద్రాధికారం కల్పయన్తి- అనన్యథాసిద్ధం హి కల్పకం. కించ - అధ్యయనస్యాపి ప్రయోజకతయా కల్పనాగౌరవం స్యాత్. *రథకారోఽగ్నీనాదధీతేతి విధిరధ్యయనసిద్ధజ్ఞానత్రైవర్ణికైరనిర్వృత్తానుష్ఠానతయాఽనన్యథాసిద్ధత్వాదధికారం కల్పయతీతి వైషమ్యం. కించ- రథకారాదీనాం *రథకారోఽగ్నీనాదధీతేతి విధివాక్యేనైవాధికారిత్వేన విశేషతశ్శ్రుతత్వాత్తదపేక్షితమన్త్రభాగాధ్యయనాధికారమాత్రం కల్ప్యం-ఇహ తు విశేషతశ్శూద్రాద్యుద్దేశేనోపాసనవిధానాభావాదుపాసనాధికారస్తదౌపయికాధ్యయనాధికారశ్చ కల్ప్య ఇతి గౌరవం స్యాత్ - అతోఽనధికార ఇతి. సంవర్గవిద్యాయాం శూద్రశబ్దశ్చ నోపాసనాధికారజ్ఞాపకః- రథకారాదిశబ్దవద్విధివాక్యగతత్వాభావాత్. తథా సతి హ్యధికారః కణ్ఠోక్తస్స్యాత్. శూద్రశబ్దో హ్యర్థవాదగతః. నన్వర్థవాదస్యాపి స్వార్థే ప్రామాణ్యముక్తం. సత్యం - తత్తు బాధకాభావే సతి భవతి - వైదికవిధీనామధ్యయనసిద్ధస్వాధ్యాయజన్యజ్ఞానసాపేక్షత్వం బాధకం. అధ్యయనస్యాపి ప్రయోజకత్వే గౌరవం స్యాదిత్యుక్తం, వక్ష్యమాణో రూఢిప్రతికూలలిఙ్గసద్భావోఽవయవశక్త్యనుకూలలిఙ్గసద్భావశ్చ బాధకః. రూఢిప్రాబల్య

పాసనోపాయత్వాచ్ఛూద్రస్య బ్రహ్మోపాసనసామర్థ్యాసమ్భవః. ఇతిహాసపురాణేఽపి వేదోపబృంహణంకుర్వతీ ఏవోపాయభావమనుభవతః- నస్వాతన్త్ర్యేణ. శూద్రస్యేతిహాసపురాణశ్రవణానుజ్ఞానం పాపక్షయాదిఫలార్థం-నోపాసనార్థం. విదురాదయస్తు భవాన్తరాధిగతజ్ఞానాః ప్రమోషాజ్ఞానవన్తః ప్రారబ్ధకర్మవశాచ్ఛేదృశజన్మయోగిన ఇతి తేషాం బ్రహ్మనిష్ఠత్వం. యత్తు సంవర్గవిద్యాయాం శుశ్రూషోః శూద్రేతి సమ్బోధనం శూద్రస్యాధికారం సూచయతీతి- తన్నేత్యాహ (శుగస్య తదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతే హి) శుశ్రూషోర్జానశ్రుతేః పౌత్రాయణస్య బ్రహ్మజ్ఞానవైకల్యేన హంసోక్తానాదరవాక్యశ్రవణాత్, తదైవ బ్రహ్మవిదో రైక్వస్య సకాశం ప్రత్యాద్రవణాత్, చ్ఛుగస్య సఞ్జాతేతి హి సూచ్యతే- అతస్స శూద్రేత్యామన్త్ర్యతే - న చతుర్థవర్ణత్వేన. శోచతీతి హి శూద్రః- *శుచేర్దశ్చేతి రప్రత్యయే ధాతోశ్చ దీర్ఘే చకారస్య చ దకారే శూద్ర ఇతి భవతి. అతశ్శోచితృత్వమేవాస్య శూద్రశబ్దప్రయోగేన సూచ్యతే- న జాతియోగః. జానశ్రుతిః కిల పౌత్రాయణో బహుద్రవ్యప్రదో బహ్వన్నప్రదశ్చ బభూవ. తస్య ధార్మికాగ్రేసరస్య ధర్మేణ ప్రీతయోః కయోశ్చిన్మహాత్మనోః రస్య బ్రహ్మజిజ్ఞాసాముత్పాదయిషతోర్హంసరూపేణ నిశాయామస్యావిదూరే గచ్ఛతోరన్యతర ఇతరమువాచ *భో భో భల్లాక్ష భల్లాక్ష జానశ్రుతేః పౌత్రాయణస్య సమం దివా జ్యోతిరాతతం తన్మా ప్రసాఙ్క్షీస్తత్త్వా మా ప్రధాక్షీదితి. ఏవం జానశ్రుతిప్రశంసారూపం వాక్య ముపశ్రుత్య పరో హంసః ప్రత్యువాచ * కమ్వర ఏనమేతత్సన్తం సయుగ్వానమివ రైక్వమాత్థేతి. కం స న్తమేనం జానశ్రుతిం సయుగ్వానం రైక్వం బ్రహ్మజ్ఞమివ గుణశ్రేష్ఠమేతదాత్థ - స బ్రహ్మజ్ఞో రైక్వ ఏవ లోకే గుణవత్తరః - మహతా ధర్మేణ సంయుక్తస్యాప్యస్య జానశ్రుతేరబ్రహ్మజ్ఞస్య కో గుణః-యద్గుణజనితం తేజో రైక్వతేజ ఇవ మాం దహేదిత్యర్థః. ఏవముక్తేన పరేణ కోఽసౌ రైక్వ ఇతి పృష్టః- లోకే యత్కిఞ్చిత్సాధ్వనుష్ఠితం కర్మ, యచ్చ సర్వచేతనగతం విజ్ఞానం, తదుభయం యదీయజ్ఞానకర్మాన్తర్భూతం- స రైక్వ ఇత్యాహ. తదేతద్ధంసవాక్యం బ్రహ్మజ్ఞానవిధురతయా ఆత్మనిన్దాగర్భం తద్వత్తయా చ రైక్వప్రశంసా

మర్థావిరోధేఽనుకూలలిఙ్గసద్భావే చ భవతి- న త్వర్థవిరోధే- అత ఏవ హి గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యత్ర గఙ్గాపదస్య లక్షణా. *రథకారోఽగ్నీనాదధీతేత్యత్రాపి *సౌధన్వానబుభవశ్శూరచక్షస ఇతి సౌధన్వత్వమనుకూలలిఙ్గం దృశ్యతే- బ్రాహ్మణాదేశ్చ శిల్పనిషేధోఽవగమ్యతే- అతోఽర్థవిరోధాచ్ఛూద్రశబ్దస్య రూఢిర్దుర్బలా. అతోఽనధికారః. అయం చార్థః *శుగస్యేతి సూత్రాభిప్రేత ఇహ ప్రతిపత్తిసౌకర్యాయోక్తః. నను క్తమితిహాసపురాణద్వారా శూద్రస్యాపి బ్రహ్మజ్ఞానం సమ్భవతీతీత్యత్రాహ (ఇతిహాసేతి) ఉపబృంహణీయవేదజ్ఞానానధికారాదుపబృంహణమాత్రేణ ఉపాసనోపయోగిజ్ఞాన పౌష్కల్యం న సమ్భవతి- న హి వ్యాఖ్యేయానధికారిణో వ్యాఖ్యానమాత్రేణ పుష్కలజ్ఞానసమ్భవ ఇతి దృష్టసామర్థ్యవైకల్యం, - *ఇతిహాసపురాణాభ్యాం వేదం సముపబృంహయేత్ ఇతి వేదార్థవిశదీకారహేతుతయైవ తదవగమవిధానాదజ్ఞతయా విహితస్య స్వతన్త్రతయోపాదానే తజ్జన్యజ్ఞానస్య పుస్తకపాఠాదిలబ్ధవేదార్థజ్ఞానస్యేవ శాస్త్రవిరోధాదృష్టసామర్థ్యవైకల్యం, చ. అతస్తదవిరోధస్య న్యాయ్యత్వాచ్ఛ్రవణవిధ్యవైయర్థ్యాచ్చ శూద్రస్య శ్రవణానుజ్ఞానం పుణ్యకథాఽవగతిద్వారేణ పాపక్షయఫలార్థం- న తూపాసనార్థమిత్యర్థః. యద్యేవం వేదవాక్యార్థజ్ఞానముపాసనాఙ్గం- కథం తర్హి విదురాదీనాముపాసనసమ్భవ ఇత్యత్రాహ (విదురాదయస్త్వితి) తేషాముప్యుపాసనే ప్రథమప్రవృత్తిర్న శూద్రజన్మని - అపి తు పూర్వజన్మన్యేవ-పాశ్చాత్త్యే తు జన్మని ప్రాక్తనజ్ఞానప్రమోషాభావాదవర్జనీయం తదనువృత్తిమాత్రమేవేత్యర్థః.——— విదురాదీనామపీతిహాసపురాణశ్రవణాత్ జ్ఞానసిద్ధిరితి యదితరైరుచ్యతే-తదయుక్తం - *ధర్మవ్యాధాదయోఽప్యన్యే పూర్వాభ్యాసాజ్జుగుప్సితే। వర్ణావరత్వే సమ్ప్రాప్తాస్సంసిద్ధిం శ్రమణీ యథా ఇతి శౌనకవచనవిరోధాత్.——— ఏవమర్థసిద్ధస్సూత్రకారాభిప్రేతో హేత్వన్తరపరిహార ఉక్తః- అథ ప్రధానయుక్తిపరిహారపరం సూత్రమవతారయితుమాహ (యత్త్వితి) శోచితృత్వం శూద్రశబ్దార్థః- తత్ర శోకకారణం శోకకార్యం చ హేతుత్వేనాహ (శుశ్రూషోరిత్యాదినా) అనాదరవాక్యశ్రవణం శోకకారణం - ఆద్రవణం తత్కార్యం. శూద్రశబ్దస్య శోచితృత్వవాచకత్వం కథమిత్యత్రాహ (శుచేర్దశ్చేతీతి) రప్రత్యయః ప్రకరణసిద్ధశ్చకారాకృష్టః - *అమితమ్యోర్దీర్ఘశ్చేతి సూత్రే దీర్ఘశ్చేత్యంశోఽనువర్తత ఇతి భావః.———పరైర్నిరుక్తప్రక్రియయా ఆద్రవణమప్యన్తర్భావ్య శూద్రశబ్దనిర్వాహః కృతః. ముఖ్యనిర్వాహే సమ్భవతి సోఽనుపపన్న ఇతి భావః. పాణినీయనిర్వాహో హి ముఖ్యః-తదనన్తరమూణాదికః-తతో నైరుక్తః. తత్రౌణాదికనిర్వాహస్య సమ్భావితత్వాత్ స ఏవాత్ర కృతః. అనాదరవాక్యశ్రవణస్యాద్రవణస్యాపి శూద్రశబ్దవాచ్యత్వం న సూత్రవివక్షితం-ఉపపాదకతయోపాదానస్య ద్వయోరపి తుల్యత్వాత్. శుచ ఏవ హ్యుపపాద్యత్వం ప్రతీయతే- ప్రథమాన్తనిర్దేశాత్. శ్రవణాద్రవణశబ్దౌ హి పఞ్చమ్యన్తౌ. తస్మాచ్ఛోక ఏవ శూద్రశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం.——— అనాదరవాక్యశ్రవణాదీనాం వైశద్యార్థముపన్యస్యతి (జానశ్రుతిః కిలేతి) భల్లాక్షః- హంసః. సమం దివా- స్వర్గేణ సమం. స్వర్గేపి తత్తేజః ప్రసృతమిత్యర్థః. యద్వా- దివసేన సమమిత్యర్థః నిశాయామిత్యుక్తత్వాత్. మా ప్రసాఙ్క్షీః- మా ప్రసక్తస్స్యాః. మా ప్రధాక్షీత్-త్వాం మా దహేదిత్యర్థః. (పరో హంస ఇతి) శ్రుతౌ పరశబ్దో హంసవాచీతి భావః. హంసాన్తరవాక్యస్యానాదరగర్భతాం వ్యనక్తి (కం సన్తమితి) సయుగ్వానమిత్యస్యార్థమాహ (గుణశ్రేష్ఠమితి) యద్వా- యుగ్వా- శకటం. తద్వన్తమిత్యర్థః. గుణశ్రేష్ఠమితి ప్రకరణసిద్ధార్థోక్తిః. * ఉపాస్స ఇతి మధ్యమపురుషనిర్దేశా

రూపంజానశ్రుతిరుపశ్రుత్య తత్క్షణాదేవ క్షత్తారం రైక్వాన్వేషణాయ ప్రేష్య తస్మిన్విదిత్వా ఆగతే స్వయమపి రైక్వముపసద్య గవాం షట్ఛతం నిష్కమశ్వతరీరథంచ రైక్వాయోపహృత్య రైక్వం ప్రార్థయామాస *అనుమ ఏతాంభగవో దేవతాం శాధి యాం దేవతాముపాస్స ఇతి. త్వదుపాస్యాం పరాం దేవతాం మమానుశాధీత్యర్థః. స చ రైక్వస్స్వయోగమహిమవిదితలోకత్రయో జానశ్రుతేర్బ్రహ్మజ్ఞానవిధురతానిమిత్తానాదరగర్భహంసవాక్యశ్రవణేన శోకావిష్టతాం తదనన్తరమేవ బ్రహ్మజిజ్ఞాసయోద్యోగంచ విదిత్వాఽస్య బ్రహ్మవిద్యాయోగ్యతామభిజ్ఞాయ చిరకాలసేవాం వినా ద్రవ్యప్రదానేన శుశ్రూషమాణస్యాస్య యావచ్ఛక్తిప్రదానేన బ్రహ్మవిద్యా ప్రతిష్ఠితా భవతీతి మత్వా తమనుగృహ్ణంస్తస్య శోకావిష్టతాముపదేశయోగ్యతాఖ్యాపికాం శూద్రశబ్దేనామన్త్రణేన జ్ఞాపయన్నిదమాహ *అహహారే త్వా శూద్ర తవైవ సహ గోభిరస్త్వితి. సహ గోభిరయం రథస్తవైవాస్తు- నైతావతా మహ్యం దత్తేన బ్రహ్మజిజ్ఞాసయా శోకావిష్టస్య తవ బ్రహ్మవిద్యా ప్రతిష్ఠితా భవతీత్యర్థః. స చ జానశ్రుతిర్భూయోఽపి స్వశక్త్యనుగుణమేవ గవాదికం ధనం కన్యాంచ ప్రదాయోపససాద. స రైక్వః పునరపి తస్య యోగ్యతామేవ ఖ్యాపయంఛూద్రశబ్దేనామన్త్ర్యాహ * ఆజహారేమాశ్శూద్రానేనైవ ముఖేనాలాపయిష్యథా ఇతి. ఇమాని ధనాని శక్త్యనుగుణాన్యాజహార్థ- అనేనైవ ద్వారేణ చిరసేవయా వినాపి మాం త్వదభిలషితం బ్రహ్మోపదేశరూపవాక్యమాలాపయిష్యసీత్యుక్త్వా తస్మా ఉపదిదేశ. అతశ్శూద్రశబ్దేన విద్యోపదేశయోగ్యతాఖ్యాపనార్థం శోక ఏవాస్య సూచితః- న చతుర్థవర్ణత్వమ్. ....*..................

౩౪॥ సూ. క్షత్రియత్వగతేశ్చ॥ *బహుదాయీ దానపతిత్వేన * బహుపాక్య ఇత్యాదినా సర్వత ఏవ మే తదన్నమత్స్యన్తీత్యన్తేన బహుతరపక్వాన్నప్రదాయిత్వప్రతీతేః, *స హ సఞ్జిహాన ఏవ క్షత్తారమువాచేతి క్షత్తృప్రేషణా, ద్బహుగ్రామప్రదానావగతజనపదాధిపత్యా, చ్చాస్య జానశ్రుతేః క్షత్రియత్వప్రతీతేశ్చ న చతుర్థవర్ణత్వమ్. ....

తదేవముపక్రమగతాఖ్యాయికాయాం క్షత్రియత్వప్రతీతిరుక్తా. ఉపసం
హారగతాఖ్యాయికాయామపి క్షత్రియత్వమస్య ప్రతీయత ఇత్యాహ.

౩౫॥ సూ. ఉత్తరత్ర చైత్రరథేన లిఙ్గాత్॥ అస్య జానశ్రుతేరుపదిశ్యమానాయామస్యామేవ సంవర్గవిద్యాయాముత్తరత్ర కీర్త్యమానేనాభిప్రతారినామ్నా చైత్రరథేన క్షత్రియేణాస్య క్షత్రియత్వం గమ్యతే. కథం. *అథ హ శౌనకం చ కాపేయమభిప్రతారిణం చ కాక్షసేనిం పరివిష్యమాణౌ బ్రహ్మచారీ బిభిక్ష ఇత్యాదినా * బ్రహ్మచారిన్నేదముపాస్మహ ఇత్యన్తేన కాపేయాభిప్రతారిణోర్భిక్షమాణస్య బ్రహ్మచారి

భిప్రాయం వ్యఞ్జయన్నాహ (త్వదుపాస్యామితి) యదుపాసనాత్త్వమేవంవిధప్రశస్తిర్జాతా- తం మే బ్రూహీత్యభిప్రాయ ఇత్యర్థః. (చిరకాలేతి) చిరకాలసేవాయా యావచ్ఛక్తిప్రదానం వా బ్రహ్మవిద్యాప్రతిష్ఠాహేతురిత్యర్థః. తమనుగృహ్ణన్- స తు రాగాదిత్యర్థః. (ఆజహార్థేతి) ఆజహారేత్యభవానితి భవచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణ చ్ఛాన్దసవ్యత్యయేన వా శ్రుతిర్యోజనేత్యభిప్రాయః. యద్యపి దశాశ్వమేధానాజహారేత్యాదిష్వాఙ్పూర్వస్య హరతేర్ధాత్వన్తరదర్శనేన నానార్థత్వసమ్భవాద్ధాతూనాం- ప్రతిగృహీతవానస్మీత్యుత్తమపురుషతయా వ్యాఖ్యాతుం శక్యతే - తథాపి *అగ్నయే సమిధమాహార్షం *అథాస్మే ధేనోప ఛ్ఛాజహారేతి దానార్థతయా వైదికప్రయోగప్రాచుర్యదర్శనాత్, *అనేనైవ ముఖేనాలాపయిష్యథా ఇత్యాలాపనహేతుతయా ప్రతిసంధీయమానస్యాహరణస్య స్వరసత ఆలాపనసమానకర్తృకతాప్రతీతే, శ్చ మధ్యమపురుషత్వేన వ్యాఖ్యాతం. ....

౩౪॥ సూ. క్షత్రియత్వగతేశ్చ॥ శూద్రశబ్దస్య యౌగికార్థానుకూలహేతురుక్తః - అథ రూఢిసిద్ధార్థవిరుద్ధహేతురుచ్యతే. సంజిహానః- ఆసనముజ్ఝన్. ఉత్తిష్ఠన్నేవేత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (తదేవమితి)

౩౫॥ సూ. ఉత్తరత్ర చైత్రరథేన లిఙ్గాత్॥ (కథమితి) చైత్రరథః క్షత్రియశ్చేజ్జానశ్రుతిరపి క్షత్రియస్స్యాదితి కథం నియమ ఇత్యర్థః. ఉత్తరమాహ (అథ హేతి) పరివిష్యమాణౌ- సూదేన భోజ్యమానౌ. బ్రహ్మచారిణో భిక్షణం కాపేయాభిప్రతారిణోస్సైవర్ణికత్వలిఙ్గమిత్యర్థసిద్ధం. ఏకత్ర బ్రాహ్మణక్షత్రియజాతిద్వయసంబన్ధితయాఽవగతాయామన్యత్రాపి బ్రాహ్మణసమ్బన్ధితయా నిర్ణీతాయాం తత్సమ్బన్ధిపురుషాన్త

ణశ్చ సంవర్గవిద్యాసమ్బన్ధిత్వం ప్రతీయతే. తేషు చాభిప్రతారీ క్షత్రియః- ఇతరౌ బ్రాహ్మణౌ - అతోఽస్యాం విద్యాయాం బ్రాహ్మణస్యతదితరేషు చ క్షత్రియస్యైవాన్వయో దృశ్యతే - న శూద్రస్య. అతోఽస్యాం విద్యాయామన్వితాద్ద్విజాద్బ్రాహ్మణాదన్యస్య జానశ్రుతేరపి క్షత్రియత్వమేవ యుక్తం - న చతుర్థవర్ణత్వం. న న్వస్మిన్ప్రకరణేఽభిప్రతారిణశ్చైత్రరథత్వం క్షత్రియత్వం చ న శ్రుతం - తత్కథమస్యాభిప్రతారిణశ్చైత్రరథత్వం- కథం వా క్షత్రియత్వం. తత్రాహ (లిఙ్గాదితి) *అథ హ శౌనకం చ కాపేయమభిప్రతారిణం చ కాక్షసేనిమిత్యభిప్రతారిణః కాపేయసాహచర్యాల్లిఙ్గాదస్యాభిప్రతారిణః కాపేయసమ్బన్ధః ప్రతీయతే- అన్యత్ర చ *ఏతేన వై చైత్రరథం కాపేయా అయాజయన్నితి కాపేయసమ్బన్ధినశ్చైత్రరథత్వం శ్రూయతే. తథా చైత్రరథస్య క్షత్రియత్వం *తస్మాచ్చైత్రరథో నామైకః క్షత్రపతిర్జాయత ఇతి. అతోఽభిప్రతారిణశ్చైత్రరథత్వం క్షత్రియత్వం చ గమ్యతే. ....

తదేవం న్యాయవిరోధిని శూద్రస్యాధికారే లిఙ్గం నోపలభ్యత ఇత్యుక్తం. ఇదానీం న్యాయసిద్ధశ్శూద్రస్యానధికారశ్శ్రుతిస్మృతిభిరనుగృహ్యత ఇత్యాహ.

3౬॥ సూ. సంస్కారపరామర్శాత్తదభావాభిలాపాచ్చ॥ బ్రహ్మవిద్యోపదేశప్రదేశేషూపనయనసంస్కారః పరామృశ్యతే * ఉప త్వా నేష్యే *తం హోపనిన్య ఇత్యాదిషు. శూద్రస్య చోపనయనాది సంస్కారాభావోఽభిలప్యతే * న శూద్రే పాతకం కిఞ్చిన్న చ సంస్కారమర్హతి *చతుర్థో వర్ణ ఏకజాతిర్న చ సంస్కారమర్హతీత్యాదిషు. ....

3౭॥ సూ. తదభావనిర్ధారణే చ ప్రవృత్తేః॥ *నైతదబ్రాహ్మణో వివక్తుమర్హతి సమిధం సోమ్యాహరేతి శుశ్రూషోర్జాబాలస్య శూద్రత్వాభావనిర్ధారణే సత్యేవ విద్యోపదేశప్రవృత్తేశ్చ న శూద్రస్యాధికారః. ....

3౮॥ సూ. శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతిషేధాత్॥ శూద్రస్య వేదశ్రవణతదధ్యయనతదర్థానుష్ఠానాని ప్రతిషిధ్యన్తే *పద్యు హ వా ఏతచ్ఛ్మశానం యచ్ఛూద్రస్తస్మాచ్ఛూద్రసమీపే నాధ్యేతవ్యం *తస్మాచ్ఛూద్రో బహుపశురయజ్ఞీయ ఇతి.

రవిషయసన్దేహే సత్యగ్రప్రాయన్యాయాత్తస్య పురుషస్య బ్రాహ్మణక్షత్రియయోరన్యతరత్వం పరిశేషేణ క్షత్రియత్వం చ నిశ్చీయత ఇత్యర్థః. సౌత్రం లిఙ్గాదితి పదం వ్యాఖ్యాతుం చోద్యముఖేనాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (నన్వితి) అభిప్రతారిణశ్చైత్రరథత్వం తస్య క్షత్రియత్వం చ నావగతమిత్యర్థః. కిమత్ర లిఙ్గం వివక్షితమిత్యత్రాహ (అథ హేతి) కాపేయసాహచర్యాత్ - కాపేయసహపాఠాదిత్యర్థః. కాపేయసహపాఠబలేన కాపేయసమ్బన్ధసిద్ధిః- తేన తత్పురోహితకస్య చైత్రరథత్వం సిద్ధం- తేన క్షత్రియత్వమవగతమిత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రసఙ్గతిమాహ (తదేవమితి) శూద్రశబ్దస్య రూఢిసిద్ధార్థవిరోధిలిఙ్గం యౌగికార్థానుగుణలిఙ్గం చేత్యుభయవిధం లిఙ్గమపి శూద్రానధికారజ్ఞాపకమిత్యర్థః. (ఇదానీమితి) అయమనధికారః శ్రుతిస్మృతిభిరనుగృహ్యత ఇత్యాహేత్యర్థః.

3౬॥ సూ. సంస్కారపరామర్శాత్తదభావాభిలాపాచ్చ సంస్కారః పరామృశ్యతాం- తతః కిమిత్యత్రాహ (శూద్రస్యేతి) న శూద్రే పాతకం కించిత్ - సన్ధ్యావన్దనాద్యభావనిమిత్తం పాపం నాస్తీత్యర్థః. చతుర్థో వర్ణ ఏకజాతిః - న తు ద్విజాతిరిత్యర్థః. ....

3౭॥ సూ. తదభావనిర్ధారణే చ ప్రవృత్తేః తచ్ఛబ్దస్య పూర్వసూత్రప్రకృతసంస్కారవాచితాయాం ఏతత్సూత్రవిషయవాక్యానుగుణ్యాభావాత్తచ్ఛబ్దః పరమప్రకృతపరామర్శీత్యాహ (శూద్రత్వాభావేతి) ....

3౮॥ సూ. శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతిషేధాత్॥ అర్థశబ్దేన తదనుష్ఠానం వివక్షితం. పద్యు- జఙ్గమం. సమీపోచ్చారణప్రతిషేధాదేవ శ్రవణాధ్యయనప్రతిషేధోఽర్థసిద్ధః. అర్థానుష్ఠానప్రతిషేధం దర్శయతి (తస్మాచ్ఛూద్ర ఇతి) నను తత ఏవార్థానుష్ఠాననిషేధోఽపి సిద్ధః. సత్యం- సాక్షాదేవత్వసౌ శ్రూయతే- తత్ర కిం ప్రకృతోద్యుపజీవనేనేతి పృథగుచ్యతే. పశుబాహుల్యవత్త్వం యజ్ఞాద్యర్హత్వోపయికం- కథమనేనాయజ్ఞీ

బహుపశుః- పశుసదృశ ఇత్యర్థః. అనుపశృణ్వతోఽధ్యయనతదర్థజ్ఞానతదర్థానుష్ఠానానిన సమ్భవన్తి - అతస్తాన్య
పిప్రతిషిద్ధాన్యేవ. ....

౩౯॥ సూ. ॥ స్మృతేశ్చ॥ స్మర్యతే చ శ్రవణాదినిషేధః *అథహాస్య వేదముపశృణ్వ
తస్త్రపుజతుభ్యాం శ్రోత్రప్రతిపూరణముదాహరణే జిహ్వాచ్ఛేదో ధారణే శరీరభేద ఇతి- *నచాస్యోపదిశేద్ధర్మం
నచాస్య వ్రతమాదిశేదితి చ. అతశ్శూద్రస్యానధికార ఇతి సిద్ధం.——— యే తు - నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మైవ
పరమార్థః- అన్యత్సర్వం మిథ్యాభూతం- బన్ధశ్చాపారమార్థికః- స చ వాక్యజన్యవస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానమాత్రని
వర్త్యః- తన్నివృత్తిరేవ మోక్ష ఇతి వదన్తి - తైర్బ్రహ్మజ్ఞానే శూద్రాదేరనధికారో వక్తుం న శక్యతే - అనుపనీత
స్యానధీతవేదస్యాశ్రుతవేదాన్తవాక్యస్యాపి యస్మాత్కస్మాదపి నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మైవ పరమార్థోఽన్యత్స
ర్వం తస్మిన్పరికల్పితం మిథ్యాభూతమితి వాక్యాద్వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానోత్పత్తేః, తావతైవ బన్ధనివృత్తే, శ్చ. న
చ *తత్త్వమస్యాదివాక్యైరేవ జ్ఞానోత్పత్తిః కార్యా - న వాక్యాన్తరేణేతి నియన్తుం శక్యం - జ్ఞానస్యాపురుషత
న్త్రత్వాత్. సత్యాం సామగ్ర్యమనిచ్ఛతోఽపి జ్ఞానోత్పత్తేః. న చ వేదవాక్యాదేవ వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానే సతి
బన్ధనివృత్తిర్భవతీతి శక్యం వక్తుం - యేన కేనాపి వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానే సతి భ్రాన్తినివృత్తేః. పౌరుషేయాదపి ని
ర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మపరమార్థోఽన్యత్సర్వం మిథ్యాభూతమితి వాక్యాజ్జ్ఞానోత్పత్తే,స్తావతైవ భ్రమనివృత్తే,
శ్చ. యథా పౌరుషేయాదప్యాప్తవాక్యాచ్ఛుక్తికారజతాదిభ్రాన్తిర్బ్రాహ్మణస్య శూద్రాదేరపి నివర్తతే-తద్వ
దేవ శూద్రస్యాపి వేదవిత్సమ్ప్రదాయాగతవాక్యాద్వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానేన జగద్భ్రమనివృత్తిరపి భవిష్యతి. *న
చాస్యోపదిశేద్ధర్మమిత్యాదినా వేదవిదశ్శూద్రాదిభ్యో న వదన్తీతి చ న శక్యం వక్తుం- *తత్త్వమస్యాదివాక్యావగత
బ్రహ్మాత్మభావానాం వేదశిరసి వర్తమానతయా దగ్ధాఖిలాధికారత్వేన నిషేధశాస్త్రకిఙ్కరత్వాభావాత్. అతి
క్రాన్తనిషేధైర్వా కైశ్చిదుక్తాద్వాక్యాచ్ఛూద్రాదేర్జ్ఞానముత్పద్యత ఏవ. న చ వాచ్యం శుక్తికాదౌ రజతాదిభ్రమ
నివృత్తివత్పౌరుషేయవాక్యజన్యతత్త్వజ్ఞానసమనన్తరం శూద్రస్య జగద్భ్రమో న నివర్తత ఇతి. *తత్త్వమస్యా
దివాక్యశ్రవణసమనన్తరం బ్రాహ్మణస్యాపి జగద్భ్రమానివృత్తేః. నిదిధ్యాసనేన ద్వైతవాసనాయాం నిరస్తా
యామేవ *తత్త్వమస్యాదివాక్యం నివర్తకజ్ఞానముత్పాదయతీతి చేత్ - పౌరుషేయమపి వాక్యం శూద్రాదేస్తథై
వేతి న కశ్చిద్విశేషః. నిదిధ్యాసనం హి నామ బ్రహ్మాత్మభావాభిధాయి వాక్యం యదర్థప్రతిపాదనయోగ్యం- తదర్థ

యత్వసిద్ధిరిత్యాశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం బహుపశుశబ్దం వ్యాచష్టే (పశుసదృశ ఇత్యర్థ ఇతి) ఈషదసమాప్తపశుత్వ ఇతి వక్తవ్యే సదృశశబ్దగ్రహణం ఈషదస
మాప్తేస్సాదృశ్యపర్యవసానజ్ఞాపనార్థం. *విభాషా సుపో బహుచ్ పురస్తాత్త్వితి పాణినీయసూత్రేణేషదసమాప్త్యర్థే బహుచ్ ప్రత్యయస్తస్య పురస్తాత్
ప్రయోగశ్చ విహితః. అధ్యయనాదినిషేధోఽర్థసిద్ధోఽపీత్యాహ (అనుపశృణ్వత ఇతి) *శూద్రో నాధీయీతేతి వాక్యమప్యనుసన్ధేయం. అనేన యజ్ఞే విశే
షనిషేధాదన్యత్ర వైదికే కర్మణి శూద్రస్యాధికారశఙ్కా చ నిరస్తా భవతి. ....

౩౯॥ సూ. ॥ స్మృతేశ్చ॥ (అథ హేత్యాది) అధ్యయనాదౌ ప్రాయశ్చిత్తస్మరణముపదేశనిషేధస్మరణం చానధికారజ్ఞాపకత్వా
త్సూచయదపి స్మృతిశబ్దవివక్షితమితి భావః. *రథకారోఽగ్నీనాదధీతేత్యాదిషు రూఢిర్యోగమపహరతీతి న్యాయేన రూఢ్యర్థస్స్వీకృతః-తదపవాదోఽర్థవిరోధః.
అనుకూలలిఙ్గసద్భావే విరోధిలిఙ్గాభావే చ రూఢేః ప్రాబల్యం-విరోధిలిఙ్గసద్భావస్తదపవాద ఇత్యుక్తం భవతి. *రథకారోఽగ్నీనాదధీతేత్యత్రాపి సౌధన్వన
ఋభవ ఇత్యనుకూలలిఙ్గం హ్యుపలభ్యత ఇతి.— అస్మిన్నధికరణే పరేషామనవకాశం దర్శయతి (యేత్విత్యాదినా) (అనుపనీతస్యేతి) న హి నాయం సర్పో ర
జ్జురేషేతి వాక్యాత్ భ్రమనివృత్తేరుపనయనాదిసంస్కారాపేక్షేతి భావః. *తత్త్వమస్యాదివ్యతిరిక్తవాక్యేన జ్ఞానం నోత్పద్యత ఇత్యత్రాహ (న చేతి) అ
పురుషతన్త్రత్వే హేతుమాహ (సత్యామితి) వ్యతిరిక్తవాక్యేనోత్పన్నమపి జ్ఞానం న నివర్తకం భవతీత్యత్రాహ (న చ వేదవాక్యాదితి) యేన కేనాపీతి సామా
న్యేనార్థశరీరోక్తిః. పక్షమాహ (పౌరుషేయాదపీతి) భ్రమనివృత్తేః- భ్రమనివృత్తేర్న్యాయ్యత్వాదిత్యర్థః. సపక్షమాహ (యథేతి) తత్తత్కిమిత్యపేక్ష
యాం దృష్టాన్తోక్తమర్థం పక్షేఽతిదిశతి (తద్వదితి) శఙ్కాన్తరముక్త్వా పరిహరతి (న చేత్యాదినా) వేదశిరసి- వేదాన్తే. స్థితత్వాత్. యద్వా- వేదస్యాపి
శిరసి నిహితచరణత్వాదితి యావత్. నిషేధశాస్త్రకిఙ్కరత్వాభావాదిత్యనేన *దగ్ధాఖిలాధికారత్వాత్ బ్రహ్మజ్ఞానాగ్నినా ముని॥ వర్తమానశ్శ్రుతేర్మూ
ర్ధ్ని నైవ స్యాద్వేదకిఙ్కర ఇతి నైష్కర్మ్యసిద్ధిగ్రన్థస్స్మర్యతే. ముఖాన్తరేణ జ్ఞానోదయసమ్భవమాహ (అతిక్రాన్తేతి) ప్రత్యక్షవిరోధమాశఙ్క్య పరి
హరతి (న చేత్యాదినా) శూద్రస్య నిదిధ్యాసనేఽనధికారాన్న వాక్యార్థజ్ఞానోత్పత్త్యా బన్ధనివృత్తిరిత్యత్రాహ (నిదిధ్యాసనం హీతి) న హి నిదిధ్యాసనమ
దృష్టద్వారా కిఞ్చిత్కరోతి- నివర్త్యసత్యత్వప్రసఙ్గాత్. అదృష్టద్వారా కిఞ్చిత్కరత్వే సతి హి యజ్ఞాదావివ శూద్రస్యానధికారః- న చ తదస్తి. అతో నా

భావనా. సైవవిపరీతవాసనాంనివర్తయతీతిదృష్టార్థత్వంనిదిధ్యాసనవిధేర్బ్రూషే. వేదానువచనాదీన్యపివివిదిషో త్పత్తా వేవోపయుజ్యన్తఇతిశూద్రస్యాపివివిదిషాయాంజాతాయాంపౌరుషేయవాక్యాన్నిదిధ్యాసనాదిభిర్విప రీతవాసనాయాంనిరస్తాయాంజ్ఞానముత్పత్స్యతే- తేనైవాపారమార్థికోబన్ధోనివర్తిష్యతే. అథవా-తర్కానుగృ హీతాత్ప్రత్యక్షాదనుమానాచ్చనిర్విశేషస్వప్రకాశచిన్మాత్రప్రత్యగ్వస్తున్యజ్ఞానసాక్షిత్వంతత్కృతవివిధవిచి త్రజ్ఞాతృజ్ఞేయవికల్పరూపంకృత్స్నంజగచ్చాధ్యస్తమితి నిశ్చిత్యైవమ్భూతపరిశుద్ధప్రత్యగ్వస్తున్యనవరతభావన యావిపరీతవాసనాంనిరస్యతదేవప్రత్యగ్వస్తుసాక్షాత్కృత్యశూద్రాదయోపివిమోక్ష్యన్తఇతిమిథ్యాభూతవి చిత్రైశ్వర్యవిచిత్రసృష్ట్యాద్యలౌకికానన్తవిశేషావలమ్బినావేదాన్తవాక్యేననకిఞ్చిత్ప్రయోజనమిహదృశ్యతఇ తిశూద్రాదీనామేవబ్రహ్మవిద్యాయామధికారస్సుశోభనః. అనేనైవన్యాయేనబ్రాహ్మణాదీనామపిబ్రహ్మవేద నసిద్ధేరుపనిషచ్ఛతపస్వినీదత్తజలాఞ్జలిస్స్యాత్. నచవాచ్యంనైసర్గికలోకవ్యవహారేభ్రాన్త్యాఽస్యకేనచిద యంలౌకికవ్యవహారోభ్రమః-పరమార్థస్త్వేవమితిసమర్పితేసత్యేవప్రత్యక్షానుమానవృత్తబుభుత్సాజాయతఇ తితత్సమర్పికాశ్రుతిరప్యాస్థేయేతి. యతోభవభయభీతానాంసాఙ్ఖ్యాదయఏవప్రత్యక్షానుమానాభ్యాంవస్తుని రూపణంకుర్వన్తఃప్రత్యక్షానుమానవృత్తబుభుత్సాంజనయన్తి- బుభుత్సాయాంచజాతాయాంప్రత్యక్షానుమా నాభ్యామేవవివిక్తస్వభావాభ్యాంనిత్యశుద్ధస్వప్రకాశాద్వితీయకూటస్థచైతన్యమేవసత్-అన్యత్సర్వంతస్మిన్న ధ్యస్తమితిసువివేచం. ఏవమ్భూతేస్వప్రకాశేవస్తునిశ్రుతిసమధిగమ్యంవిశేషాన్తరంచనాభ్యుపగమ్యతే-అధ్యస్తా తద్రూపనివర్తినీహిశ్రుతిరపిత్వన్మతే. నచసతఆత్మనఆనన్దరూపతాజ్ఞానాయోపనిషదాస్థేయా-చిద్రూపతాయా ఏవసకలేతరాతద్రూపవ్యావృత్తాయాఆనన్దరూపత్వాత్. యస్యతుమోక్షసాధనతయావేదాన్తవాక్యైర్విహి తం జ్ఞానముపాసనరూపం, తచ్చపరబ్రహ్మభూతపరమపురుషప్రీణనం, తచ్చశాస్త్రైకసమధిగమ్యం, ఉపాసన శాస్త్రంచోపనయనాదిసంస్కృతాధీతస్వాధ్యాయజనితం జ్ఞానంవివేకవిమోకాదిసాధనానుగృహీతమేవస్వో పాయతయాస్వీకరోతి,ఏవంరూపోపాసనప్రీతఃపురుషోత్తమ ఉపాసకంస్వాభావికాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానధ్వా నే నకర్మజనితాజ్ఞానంనాశయన్బన్ధాన్మోచయతీ,తిపక్షః-తస్యయథోక్తయానీత్యాశూద్రాదేరనధికారఉపపద్యతే.

అపశూద్రాధికరణంసమాప్తమ్.

తదేవంప్రసక్తానుప్రసక్తాధికారకథాంపరిసమాప్యప్రకృతస్యాఙ్గుష్ఠప్రమిత

స్య భూతభవ్యేశితృత్వావగతపరబ్రహ్మభావోత్తమ్భనం హేత్వన్తరమాహ.

యంసర్పఇతివాక్యేనసర్పమిథ్యాత్వ వాసనాయామివశూద్రాదేరపినిదిధ్యాసనేఽధికారోననిషేద్ధుంశక్యతఇతిభావః. శూద్రస్య యజ్ఞాదికర్మానధి కారాత్తత్సాపేక్షంవాక్యార్థజ్ఞానంనజాయతఇత్యత్రాహ (వేదానువచనాదీన్యపీతి) శూద్రస్యాపిజన్మాన్తరానుష్ఠితయజ్ఞాదికర్మణస్సంజాతవివి దిషస్యశూద్రజన్మనినిదిధ్యాసనమాప్తవాక్యావగతాద్వైతవిషయంకర్తుంశక్యమితిభావః. ముఖాన్తరేణజ్ఞానసమ్భవమాహ (అథవేతి) (తర్కానుగృ హీతాదితి) త్వదుక్తానాంప్రమాణానుపపత్తిప్రమేయానుపపత్త్యాదీనాంతర్కాణామవగమోహినశ్రుత్యపేక్షఇతిభావః.(సుశోభనఇతి) ఇతఃపూర్వ మవిద్యమానమీశ్వరేశితవ్యాదిభేదజ్ఞానంజనయద్వేదవాక్యంహిత్వాకేవలాద్వైతజ్ఞానజనకతర్కావలమ్బినామేవబ్రహ్మవిద్యాధికారస్సులభఇత్యర్థః. శ్రుతివైయర్థ్యమనుపపత్త్యన్తరమాహ (అనేనైవేతి) *అప్రాప్తేహిశాస్త్రమర్థవత్ - అతఃప్రాప్తార్థత్వాత్ భేదజ్ఞానజనకత్వాచ్చబ్రాహ్మణాదేరపి శ్రుతిరనాదరణీయేత్యర్థః. తపస్వినీ- శోచనీయా. దేశకాలవ్రతాద్యనేకనియమవతీతిభావః. (నచేతి) నైసర్గికశబ్దోఽనాదిత్వపరః. ప్రసఞ్జకత్వేన శ్రుతిరపేక్షితేతిశఙ్కాగ్రన్థార్థః. దూషయతి (యతఇతి) సాఙ్ఖ్యహైరణ్యగర్భనైయాయికవైశేషికబౌద్ధార్హతాదిభిరేవప్రత్యక్షానుమానాదిముఖేనవ స్తునిరూపణంప్రసక్తం- అతోనశ్రుత్యపేక్షేత్యర్థః.(సువివేచమితి) త్వన్నైవహియుక్తయఉపన్యస్తాఇతిభావః. తర్కాగోచరవిశేషాన్తరసిద్ధ్యర్థంశ్రు త్యపేక్షేత్యత్రాహ (ఏవంభూతఇతి) శ్రుతేస్తాత్త్వికవిశేషానవబోధకత్వముపపాదయతి (అధ్యస్తేతి) ఆనన్దత్వజ్ఞానాయతదపేక్షేత్యత్రాహ (నచే తి) అసుఖవ్యావృత్తిర్హ్యానన్దత్వం- తత్సకలేతరవ్యావృత్తిసాధకయుక్త్యైవసిధ్యతీత్యర్థః. స్వపక్షేసర్వముపపన్నమిత్యాహ (యస్యత్వితి) ....

అపశూద్రాధికరణంసమాప్తమ్.

(తదేవమితి) దేవాదీనామధికారనిరూపణంప్రసక్తం - ఇతరాధికరణద్వయమనుప్రసక్తం. (పరబ్రహ్మభావోత్తమ్భనమితి) *ఈశానోభూతభవ్యస్యేత్యవగతస్యనియమనస్యజగత్సర్వమేజతీతిసర్వవిషయత్వతత్కార్యకమ్పనజ్ఞాపనాదుత్తమ్భనం- ఈశానశబ్దస్యా స్వరసనిర్వాహేచికీర్షితేపితస్యవిరోధీత్యర్థః. నన్వధికారనిరూపకం*తథ్యపర్యపీత్యాద్యధికరణత్రయంతృతీయస్యచతుర్థపాదేనివేశ్యం.

౪౦॥ సూ. కమ్పనాత్॥ *అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో మధ్య ఆత్మని తిష్ఠతి। *అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోన్తరాత్మేత్యనయోర్వాక్యయోర్మధ్యే *యదిదం కిఞ్చ జగత్సర్వం ప్రాణ ఏజతి నిస్సృతమ్। మహద్భయం వజ్రముద్యతం య ఏతద్విదురమృతాస్తే భవన్తి। భయాదస్యాగ్నిస్తపతి భయాత్తపతి సూర్యః। భయాదిన్ద్రశ్చ వాయుశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమ ఇతి కృత్స్నస్య జగతోఽగ్నిసూర్యాదీనాం చాస్మిన్నఙ్గుష్ఠమాత్రే పురుషే ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టే స్థితానాం సర్వేషాం తతో నిస్సృతానాం తస్మాత్సఞ్జాతమహాభయనిమిత్తమేజనం - కమ్పనం శ్రూయతే. తచ్ఛాసనాతివృత్తౌ కిం భవిష్యతీతి మహతో భయాద్వజ్రాదివోద్యతాత్కృత్స్నం జగత్కమ్పత ఇత్యర్థః- * భయాదస్యాగ్నిస్తపతీత్యనేనైకార్థ్యాత్. * మహద్భయం వజ్రముద్యతమితి పఞ్చమ్యర్థే ప్రథమా.

సత్యం- తథాపి సఙ్గత్యతిశయాత్ సమన్వయాధ్యాయే నివేశితం. మనుష్యాధికారత్వప్రసఙ్గేన తావత్ సఙ్గతిః స్థితా. కార్యభూతదేవాదీనాం ప్రామాణికత్వసమర్థనం బ్రహ్మణః పరమకారణత్వోపయోగి - కార్యకారణావస్థాదిత్యాదిచేతనాన్తర్యామిణ ఉపాస్యత్వం మధువిద్యాయాముక్తం - అపశూద్రాధికరణే చ సంవర్గవిద్యాయాః పరమాత్మవిషయత్వం జ్ఞాపితం- అతః కారణానుబన్ధినో నిరూపణస్య సమన్వయలక్షణసఙ్గతత్వాత్తత్రాప్యస్మిన్పాదే మనుష్యాధికారప్రస్తావాచ్చాధికరణత్రయం నివేశితమితి.

౪౦॥ సూ. కమ్పనాత్॥ ——ఇదం సూత్రం * ప్రాణ ఏజతీతి వాక్యవిషయమధికరణాన్తరం యే వర్ణయన్తి - తాన్ప్రతిక్షిపతి (అనయోర్వాక్యయోర్మధ్య ఇతి) పరమాత్మపరత్వేనోపపాదితవాక్యద్వయమధ్యగతత్వాదస్య వాక్యస్య, అస్మిన్నేవ మన్త్రే *య ఏతద్విదురమృతాస్తే భవన్తీత్యమృతత్వప్రాప్తిహేతుత్వావగమాత్, ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మవాచకత్వస్యానేకాధికరణన్యాయసిద్ధత్వాచ్చ పూర్వపక్షానుదయ ఇతి భావః. ప్రాణః కమ్పనాదిత్యశ్రవణాత్ సూత్రాస్వారస్యఞ్చ. నను ప్రకరణాత్ ప్రాణశబ్దశ్రుతిర్బలీయసీ. ధూమతేజోజలమరుత్సన్నిపాతరూపమేఘాత్మనా పరిణతస్య వాయోరశనిరూపేణ వివర్తనాద్వజ్రశబ్దశ్రుతిశ్చ తత్సాధికా- వాయునిమిత్తమేవ చ మహద్భయానకం వజ్రముద్యతమితి హ్యర్థః. అమృతత్వహేతుతా చోపపద్యతే-*వాయురేవ వ్యష్టిర్వాయుస్సమష్టిరప పునర్మృత్యుం జయతి య ఏవం వేదేతి శ్రుతేః. అతోఽధికరణాన్తరం కార్యమితి. ఉచ్యతే- పూర్వాపరపర్యాలోచనేన పరమాత్మపరతయా నిర్ణీతేషు ప్రకరణేషు ముఖ్యప్రాణలిఙ్గే తద్వాచకశబ్దే సత్యపి పరమాత్మన ఏవ ప్రతిపాద్యత్వం * ప్రాణస్తథానుగమాదిత్యత్ర నిర్ణీతం. అచేతనరూపప్రధానస్యాపి మోక్షహేతుత్వానుపపత్తిః *తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాదిత్యత్రోక్తా- తత్కథం తత్కార్యైకదేశప్రాణజ్ఞానస్య మోక్షహేతుత్వశఙ్కోదయః. వాయోరశనికారణత్వేపి ప్రాణశబ్దస్య వాయుమాత్రవాచిత్వాభావాత్, స్వస్య ముఖ్యార్థస్య ముఖ్యప్రాణస్యాశనికారణత్వాభావాచ్చ వజ్రశబ్దేన న పఞ్చవృత్తిప్రాణశఙ్కా భవతి. ఉద్యతశబ్దోప్యశనిశఙ్కావిరోధీ- అశనిస్తు నిపతతి- ఆయుధమేవ హ్యుద్యతం భవతి- యథా *తేనేన్ద్రో వజ్రముదయచ్ఛదితి. అతోఽధికరణాన్తరత్వమయుక్తం.——నన్వేవం పరమాత్మపరత్వనిశ్చయాత్ పూర్వపక్షేపి సూత్రవైయర్థ్యమితి చేన్న- ఉక్తహేతూత్తమ్భనరూపప్రయోజనస్య దర్శితత్వాత్. సూత్రే-చశబ్దాభావోఽనన్తరపూర్వాధికరణశేషత్వభ్రమానుదయాయ- నత్వధికరణాన్తరత్వాత్. *ప్రాణ ఇతి సప్తమ్యన్తపదసామర్థ్యాత్ స్థితానామిత్యధ్యాహారః. కుతో నిస్సృతమిత్యపేక్షాయాం ప్రకృతస్యైవాపాదానత్వమాహ (తత ఇతి) కుత ఏజతీత్యపేక్షాయాం ప్రకృతస్యైవ భయనిమిత్తత్వమాహ (తస్మాదితి) భయం-ఆగామ్యనిష్టాపత్తిజ్ఞానరూపదుఃఖం. ఏజనం-తత్కార్యం. శ్రుతిసూత్రయోరభిన్నార్థత్వం జ్ఞాపయతి (ఏజనం కమ్పనమితి) *ఏజృ కమ్పన ఇతి హి ధాతుః. ప్రత్యవాయభయాత్ స్వస్వకార్యేషు ప్రవృత్తిః కమ్పనం- తథైవ హ్యవగమ్యతే *భయాదస్యాగ్నిస్తపతీతి- తపనం హ్యగ్న్యాదిత్యయోః కార్యం. *ధావతిశబ్ద ఇన్ద్రాదీనాం స్వస్వవ్యాపారపరః. భయం వివృణ్వన్వాక్యార్థం యోజయతి (తచ్ఛాసనేతి) (మహతో భయాదితి) భయశబ్దో న భయానకపరః- లక్షణాప్రసఙ్గాదితి భావః. (వజ్రాదివోద్యతాదితి) వజ్రశబ్ద ఆయుధపరః- నత్వశనిపరః - ఉద్యతశబ్దవిశేషితత్వాదితి భావః. వజ్రాదివేతి ఇవశబ్దేన- శ్రుతివాక్యే వజ్రశబ్ద ఉపచారాద్వజ్రతుల్యే వర్తతే- అధ్యాహారాదపి గౌణవృత్తేరుచితత్వాదితి వజ్రశబ్దస్య తత్తుల్యార్థత్వం ఫలతో దర్శితం. కథం హేతుత్వావగమ ఇత్యత్రాహ (భయాదస్యేతి) కథం ప్రథమాయాః పఞ్చమ్యర్థత్వమిత్యత ఆహ (మహద్భయం వజ్రముద్యతమితీతి) న వజ్రం భయదృష్టాన్తః- దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికవైఘట్యాత్. భయమవ్యవధానేన కమ్పనహేతుః- వజ్రం తు భయద్వారా తద్ధేతుః. అతో వజ్రం భయహేతుదృష్టాన్తః. ఉద్యతాద్వజ్రాదివ పరమపురుషాత్ సఞ్జాతేన భయేన కృత్స్నం జగత్కమ్పత ఇత్యర్థః- తస్మాత్సఞ్జాతమహాభయనిమిత్తమేజనమితి పూర్వగ్రన్థైకార్థ్యాత్. ఏవం తర్హి ప్రథమాన్తపదసామానాధికరణ్యస్వారస్యభఙ్గః ఇవశబ్దాధ్యాహారశ్చ స్యాత్ -తదుభయానాదరేణార్థవర్ణనం కిం నిబన్ధనమిత్యత్రాహ (భయాదస్యేతి) అనన్తరవాక్యే *భయాదస్యేతి భయతద్ధేతువాచిపదయోర్వ్యధికరణ్యదర్శనాత్, భయపదస్య పఞ్చమ్యన్తత్వదర్శనాత్, పూర్వాపరవాక్యయోరైకార్థ్యస్య న్యాయ్యత్వాత్, దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికసామఞ్జస్యాచ్చేత్యర్థః. నను భయశబ్దేన భయానకలక్షణా న్యాయ్యా - గఙ్గాపదాదిషు ప్రకృత్యంశేన ప్రకృత్యన్తరార్థలక్షణాయా దృష్టత్వాత్. ప్రథమాయా హేత్వర్థలక్షణా త్వయుక్తా- విభక్తీనాం విభక్త్యన్తరార్థలక్షణాయా అదర్శనాత్. తచ్చానుశాసనవిరోధాత్. పాశాధికరణేపి హి బహుత్వావివక్షామాత్రం- నతు విభక్త్యన్తరార్థలక్షణా. అతో భయానకం వజ్రమివ బ్రహ్మ యత్తస్మాత్ కృత్స్నం జగత్కమ్పత ఇత్యేవ హి యోజనా యుక్తా. అత ఆహ (మహద్భయం వజ్రముద్యతమితీతి) * సుపాం సులుగిత్యాదిసూత్రేణ సర్వవిభక్తిషు ప్రథమాయా విహితత్వాత్ ఇయం ప్రథమా పఞ్చమ్యర్థవాచినీత్యర్థః. వచనవ్యత్యయో వా. అయమభిప్రాయః- యోజనాద్వయేపి ఇవశబ్దాధ్యాహారో వజ్రశబ్దస్యాముఖ్యత్వం వాఽవశ్యం భావేత్. ప్రథమాన్తయోజనాయాం

అయంచ పరస్య బ్రహ్మణస్స్వభావః- *ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతః *భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః । భీషాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమ ఇతి పరస్య బ్రహ్మణః పురుషోత్తమస్యైవంవిధైశ్వర్యావగతేః. ....

ఇతశ్చాఙ్గుష్ఠప్రమితః పురుషోత్తమః.

౪౧॥ సూ. జ్యోతిర్దర్శనాత్॥ తయోరేవాఙ్గుష్ఠప్రమితవిషయయోర్వాక్యయోర్మధ్యే పరబ్రహ్మాసాధారణం సర్వతేజసాంఛాదకం సర్వతేజసాం కారణభూతమనుగ్రాహకం చాఙ్గుష్ఠప్రమితస్య జ్యోతిర్దృశ్యతే *న తత్ర సూర్యో భాతి న చన్ద్రతారకం నేమా విద్యుతో భాన్తి కుతోఽయమగ్నిః। తమేవ భాన్తమనుభాతి సర్వం తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతీతి.

ప్రథమావిభక్తిస్వారస్యం సామానాధికరణ్యస్వారస్యం చాభగ్నం స్యాత్ - భయశబ్దస్య తద్ధేతులక్షణాశ్రయణం, యత్తచ్ఛబ్దాధ్యాహారః, పదైకవాక్యతాయాం సంభవన్త్యాం తత్పరిహాణేన వాక్యైకవాక్యభావాఙ్గీకార, ఇతి త్రయో దోషాః. యోజనాన్తరే ప్రథమాయాః పఞ్చమ్యర్థతాశ్రయణాత్ స్వారస్యం సామానాధికరణ్యభఙ్గశ్చ ద్వౌ దోషౌ- భయపదప్రాతిపదికముఖ్యత్వం, యత్తచ్ఛబ్దానధ్యాహారః, పదైకవాక్యతా, *భయాదస్యేత్యనన్తరవాక్యైకరూప్యం చేతి చత్వారో గుణాః. అతో దోషభూయస్త్వగుణలాఘవయుక్తనిర్వాహాదపి దోషలాఘవగుణభూయస్త్వయుక్తనిర్వాహో వరమితి. కృత్స్నజగద్భయావహత్వలక్షణస్య ప్రశాసనస్య పరమాత్మధర్మత్వం శ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధ్యోపపాదయతి (అయంచేతి)..........

౪౧॥ సూ. జ్యోతిర్దర్శనాత్॥ ఏతత్ప్రకరణహేతుపరత్వేనైవ యుక్తమితి దర్శయతి (వాక్యయోర్మధ్య ఇతి) *న తత్ర సూర్య ఇత్యాదిమన్త్రపూర్వార్ధస్యార్థమాహ (సర్వతేజసాంఛాదకమితి.) ఉత్తరార్ధస్య పూర్వపాదార్థమాహ (సర్వతేజసాం కారణభూతమితి) అనుభానం- పశ్చాద్భానం. తేన కార్యకారణభావస్సిద్ధః- పౌర్వాపర్యనియమో హి కార్యకారణభావ ఇతి భావః. చతుర్థపాదార్థమాహ (అనుగ్రాహకమితి) *యస్యాదిత్యో భాముపయుజ్య భాతీత్యాది శ్రుతిశ్చానుగ్రాహకత్వే ప్రమాణం. (జ్యోతిర్దృశ్యత ఇతి) జ్యోతిః- దీప్తిః. *జ్యోతిష్మద్భ్రాజమానం మహస్వదితి ప్రయోగాత్. నను కథం కారణత్వానుగ్రాహకత్వే సమ్భవతః- తద్ధి ప్రాకృతతేజోవిసజాతీయం. సజాతీయతేజో హి తేజసాం కారణమనుగ్రాహకం చ దృష్టం- యథా దీపో దీపాన్తరస్య, దీపాదిప్రభా చ చాక్షుషప్రభాయాః, ఇతి. ఉచ్యతే- నిమిత్తతయా కారణత్వోపపత్తిః- ఉపాదానస్యైవ హి సాజాత్యాపేక్షా. ఆహఙ్కారికస్య విజాతీయస్యాపి చక్షుషస్తైజసద్రవ్యేణాప్యాయనం చ దృష్టం. నిమిత్తత్వం చ తేజఃకారణభూతవస్త్వనుగ్రాహకతయా భవతి. యథా కాలస్య నిమిత్తత్వం కారణవస్త్వనుగ్రాహకతయా, యథా చ సలిలదహనాతపాదీనాం ఘటోత్పత్తౌ నిమిత్తత్వం మృద్ద్రవ్యసంయోగేన తత్ర కిఞ్చిత్కారతయా, భవతి- ఏవమప్రాకృతతేజోఽపి ప్రాకృతతేజస ఉత్పత్తౌ తదుపాదానద్రవ్యస్యానుగ్రాహకతయా నిమిత్తం భవతీత్యభ్యుపగన్తవ్యం- ప్రమాణబలాత్. ఉత్పన్నస్యాపి తేజసస్స్వకార్యకరణసామర్థ్యస్య తత్సంబన్ధాపేక్షత్వాత్తదనుగ్రాహకం- యథా చాక్షుషరశ్మేశ్చన్ద్రాతపాదిః, యథా శుష్కకణ్ఠస్య వాగ్వ్యవహారే పానీయాస్వాదనం, యథా మనసో ధారణగ్రహణస్మరణాదిపాటవే సమ్యగాహారః,. ఉక్తలక్షణకారణత్వానుగ్రాహకత్వాభిప్రాయేణ భగవతా పరాశరేణ మూర్తబ్రహ్మశబ్దవాచ్యదివ్యవిగ్రహవిశిష్టత్వముక్త్వా *తతో జగజ్జగత్యస్మిన్ స జగచ్చాఖిలం మునే ఇత్యుచ్యతే. స జగదితి సామానాధికరణ్యం ధారకత్వనిబన్ధనం.——— అన్యవాక్యస్య పరోక్తార్థోఽనుపపన్నః. తథాహి- సూర్యాదిభిరప్రకాశ్యత్వం న పూర్వార్ధస్యార్థః- భాతిశబ్దస్య జ్ఞానవాచిత్వాభావాత్. స హి దీప్త్యర్థః- *భా దీప్తావితి హి ధాతుః. కిఞ్చ- యది భాసయితృత్వం నిషిధ్యతే- తదా బ్రహ్మవిషయజ్ఞానహేతుత్వనిషేధ ఇతి చ వక్తుం శక్యతే - ఇహ చ భానమేవ నిషిధ్యతే - న భాసయితృత్వం. యది నిజర్థాన్తర్భావనమిష్టం- తదా తత్రేతి సప్తమీ న ఘటతే- కర్మత్వస్యైవ ప్రాప్తత్వాత్. అతోఽర్థాన్తరానుపపత్తేః, *దివి సూర్యసహస్రస్య భవేద్యుగపదుత్థితా । యది భాస్సదృశీ సా స్యాత్ భాసస్తస్య మహాత్మన ఇతి స్మృత్యానుగుణ్యా, చ్చ తదీయదీప్తిసాక్షాత్కారసంభవే తేజోన్తరాణామభిభూతత్వమేవాత్ర ప్రతిపాద్యం. తృతీయపాదే చాధిష్ఠానస్ఫురణాధీనమధ్యస్తస్ఫురణముచ్యత ఇతి చాయుక్తం- తమితి పుల్లిఙ్గాన్తస్య తచ్ఛబ్దస్య చిదచిద్వ్యావర్తకానన్తగుణవిశిష్టపరమపురుషపరత్వాత్, తస్మిన్నాఖ్యసమానేఽధ్యాసానుపపత్తేరధ్యస్తవస్తుస్ఫురణాయోగాత్,. సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకో నిర్దోషః పరమపురుషో హి ముణ్డప్రకృతః- కఠవల్ల్యాం చాకర్మవశ్యోఽనన్తమహిమా సర్వనియన్తా సర్వాధారో విష్ణుశబ్దవాచ్యస్సర్వస్మాత్పరః స ఏవ పురుషః ప్రకృతః - శ్వేతాశ్వతరే చ సహస్రశీర్షత్వసహస్రాక్షత్వాదిమాన్ స్వాభావికపరజ్ఞానశక్త్యాదిగుణకస్సత్త్వప్రవర్తకో మహాపురుషః ప్రకృతః. సర్వజ్ఞత్వాదయశ్చ గుణాస్సమస్తచిదచిద్వ్యావర్తకాః- తైర్విశిష్ట ఏవ తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యతే- న వస్తుమాత్రం- తచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వస్వారస్యభఙ్గాత్, పుల్లిఙ్గనిర్దేశస్య ప్రకృతపురుషవిషయత్వజ్ఞాపకత్వా, చ్చ. అతః *తమేవ భాన్తమితి తద్దీప్తియోగస్య స్వాభావికత్వం నిత్యత్వమప్రతిహతత్వమితరతేజసాం తద్ధేతుకత్వం చోక్తం- *తమేవ భాన్తం- తం భాన్తమేవేతి హ్యన్వయః. తమేవేత్యన్వయే సతి వ్యవచ్ఛేద్యతేజోన్తరాసంభవాత్. తథాన్వయేఽపి న విరోధః. యద్యధిష్ఠానస్ఫురణాధీనమధ్యస్తస్ఫురణమిత్యుచ్యేత- తదా *తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతీతి పునరుక్తిశ్చ స్యాత్. తస్య వృత్తిరూపజ్ఞానేన సర్వం భాతీత్యర్థ ఇతి చేన్న- భాశ్శబ్దస్య వృత్తిజ్ఞానవాచిత్వాభావాత్, అతో భగవత్తైజసస్సర్వతేజో-

అయమేవశ్లోక ఆథర్వణే పరం బ్రహ్మాధికృత్య శ్రూయతే. పరజ్యోతిష్ట్వం చ సర్వత్ర పరస్య బ్రహ్మణశ్శ్రూయతే- యథా * పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే * తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరాయుర్హోపాసతేఽమృతం *అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యత ఇత్యాదిషు. అతోఽఙ్గుష్ఠప్రమితః పరం బ్రహ్మ..............

ప్రమితాధికరణం సమాప్తమ్.

౮౨॥ సూ. ॥ ఆకాశోఽర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాత్ ॥

ఛాన్దోగ్యే శ్రూయతే *ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదన్తరా తద్బ్రహ్మ తదమృతం స ఆత్మేతి. తత్ర సంశయః కిమయమాకాశశబ్దనిర్దిష్టో ముక్తాత్మా- ఉత పరమాత్మేతి. కిం యుక్తం. ముక్తాత్మేతి. కుతః.

ఽనుగ్రాహకత్వమేవ చతుర్థపాదార్థః. అతః ప్రకరణస్థరుక్మవర్ణశ్రుతిపురుషశబ్దప్రత్యభిజ్ఞాపితాదిత్యవర్ణశ్రుతిప్రసిద్ధదివ్యవిగ్రహద్వారకనిరవధికదీప్తివిశిష్టోఽనేన మన్త్రేణ ప్రతిపాద్యతే.— పరమాత్మపరతయా నిర్ణీతప్రకరణస్థతయా ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాచ్చాస్య మన్త్రస్య పరమాత్మసాధకత్వమిత్యాహ (అయమేవశ్లోక ఇతి) ఏవం శబ్దతః ప్రత్యభిజ్ఞానం హేతుతయోక్తం- అర్థతః శ్రుత్యన్తరప్రత్యభిజ్ఞానం చాస్య మన్త్రస్య పరమాత్మత్వసాధకతోపపాదకమిత్యభిప్రాయేణాహ (పరజ్యోతిష్ట్వఞ్చేతి) ఆదిశబ్దేన *తచ్ఛుభ్రం జ్యోతిషాం జ్యోతిః *నారాయణ పరో జ్యోతిరిత్యాద్యభిప్రేతం.—ఏవం స్వపక్షసాధకతయా శ్రుత్యన్తరస్థవాక్యత్రయోపాదానేన అర్థాత్పరపక్షవ్యుదాసశ్చ సిద్ధః- పరైః ఖల్విదం సూత్రం *ఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయేత్యాదివాక్యవిషయమధికరణాన్తరం వ్యాఖ్యాతం. తత్ర చ జ్యోతిశ్శబ్దస్యాదిత్యపరత్వం పూర్వపక్షీకృత్య పరబ్రహ్మపరత్వం సిద్ధాన్తితం. తదయుక్తం- పూర్వపక్షానుత్థానాత్. జ్యోతిశ్శబ్దశ్రుతిర్హి ప్రకరణాద్బలీయసీ- అత ఉత్థానమితి చేన్న- కిం జ్యోతిశ్శ్రుతిరాదిత్యాసాధారణ్యాత్ త్వత్సాధికా- ఉత సాధారణ్యేఽపి ప్రవృత్తినిమిత్తభూతప్రకాశకత్వపౌష్కల్యాద్వా. న ప్రథమః- *ఆపో జ్యోతిశ్చ పఞ్చమం *అగ్నిర్జ్యోతిరహశ్శుక్లః *జ్యోతీంషి శుక్రాణి చ యాని లోకే *జ్యోతీంషి విష్ణుర్భువనాని విష్ణురితి బహ్వర్థసాధారణతయా ప్రయుజ్యమానత్వాత్. న ద్వితీయః- *నారాయణ పరో జ్యోతిః *తచ్ఛుభ్రం జ్యోతిషాం జ్యోతిః *తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరితి నారాయణ ఏవ ప్రవృత్తినిమిత్తపౌష్కల్యదర్శనాదిత్యభిప్రాయేణ *తం దేవా జ్యోతిషామితి వాక్యముపాత్తం. *జ్యోతిషాం జ్యోతిరిత్యుక్తత్వాత్ జ్యోతిష్ట్వం తత్ప్రకర్షశ్చ హ్యవగమ్యతే- అతో జ్యోతిశ్శబ్దస్య సాధారణ్యం భగవత్యేవ ప్రవృత్తినిమిత్తపౌష్కల్యం చ తేన సిద్ధం. ఆదిత్యాసాధారణ్యాభ్యుపగమేఽపి కృతకరత్వజ్ఞాపనాయ *అథ యదతః పర ఇతి వాక్యముదాహృతం - *అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యత ఇత్యేతద్వాక్యవిషయేణ *జ్యోతిశ్చరణాభిధానాదిత్యధికరణేన జ్యోతిశ్శబ్దశ్రుతేః పరిహృతత్వాత్. తత్ర హి *పాదోఽస్య విశ్వా భూతానీతి ప్రకరణం. స్థితమపి తదనాదృత్య జ్యోతిశ్శబ్దస్య తమః ప్రతిద్వన్ద్విని ప్రసిద్ధతయా ఆదిత్యవిషయత్వం పరైరేవోక్తం పరిహృతం చ- అతః కృతకరత్వం. పరశబ్దవిశేషితజ్యోతిశ్శబ్దోఽపి నాదిత్యే రూఢః. పరత్వస్య నిరతిశయస్య తస్మిన్నసంభవాదేవ గుణయోగాదపి నాదిత్యప్రతీతిః. ఉత్థానశ్రుతిః క్రాన్త్యశ్రుతిశ్చ పూర్వపక్షహేతురితి చేన్న- పరబ్రహ్మవిషయత్వ ఏవ తయోరుపపత్తేర్వక్ష్యమాణత్వాత్. మాస్తు తయోః పరబ్రహ్మవిషయత్వసంభవః- తథాపి నారమ్భణీయతా- *ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్త్వితి సూత్రేణాస్య వాక్యస్య పరబ్రహ్మప్రాప్తిప్రతిపాదకత్వస్య సమర్థితత్వాత్. *య ఏతత్పరం జ్యోతిరుపసమ్పత్తవ్యం శ్రుతం తత్పరం బ్రహ్మ తచ్చాపహతపాప్మత్వాదిధర్మకం తదేవ చ జీవస్య పారమార్థికం రూపమితి హి తైరుక్తం,. *శ్రుతికృతం వివేకజ్ఞానం శరీరాత్సముత్థానం- వివేకజ్ఞానఫలం స్వరూపేణాభినిష్పత్తిరితి సముత్థానాదిశ్రుతినిర్వాహశ్చ తైః స్వైరేవ కృతః,. అతః కృతకరత్వం. ఇహ పరబ్రహ్మోపసమ్పత్త్యా ఆవిర్భూతస్వరూపవిషయత్వసమర్థనముపజీవ్య దహరాకాశస్య పరమాత్మత్వం తత్ర సమర్థితమితి చేత్ - తర్హి *ఉత్తరాచ్చేదితి సూత్రానన్తరం *జ్యోతిర్దర్శనాదితి సూత్రం నివేశయితవ్యం - హేతుప్రయోగానన్తరమేవ హేత్వసిద్ధేః పరిహరణీయత్వాత్. అపహతపాప్మత్వాదిగుణకస్యాత్మనో వక్తవ్యత్వేనానువృత్తిపర్యన్తేన హి తదసిద్ధిరిహ పరిహ్రియతే. ఇదం చ తైరేవోక్తం- *అపహతపాప్మత్వాదిగుణకమాత్మానం ప్రస్తుత్య ఏతన్త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీతి తమాకృష్య తస్య స్వప్నసుషుప్త్యాద్యుపన్యాసక్రమేణ పరమార్థస్వరూపావిర్భావోపదేశపరమిదం వాక్యమితి తత్ర తైరేవ ప్రతిపాదనాత్, తదప్రతిపాదనే చాస్య వాక్యస్యావిర్భూతస్వరూపవిషయత్వాసిద్ధేః,. అతః కృతకరత్వమన్యథా తైరేవ తత్సూత్రనివేశనం వా ప్రసజేత్.———అపరే త్వాహుః- శరీరాదుత్థానస్య స్వేన రూపేణాభినిష్పత్తేశ్చ మధ్యే శ్రూయమాణా పరజ్యోతిః ప్రాప్తిర్నామాదిత్యప్రాప్తిః- అర్చిరాదిమార్గప్రత్యభిజ్ఞానాత్. తత్ర హ్యాదిత్యప్రాప్తిర్మధ్యే శ్రూయతే. ఆదిత్యస్య పరత్వం చార్చిరాద్యపేక్షయేతి పూర్వపక్షోత్థానమితి. తదప్యేతదేవ నిరస్తం- *ఉత్తరాచ్చేదితి సూత్ర ఏవాస్య వాక్యస్య పరబ్రహ్మోపసంపత్త్యా ఆవిర్భూతస్వరూపాత్మవిషయత్వస్య సమర్థితత్వాదితి. ప్రమితాధికరణం సమాప్తమ్........................

౮౨॥ సూ. ॥ ఆకాశోఽర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాత్ ॥ పూర్వం దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మత్వే సాధ్యమానే *అల్పశ్రుతేరితి చేత్తదుక్తమితి సూత్రేణాల్పశ్రుతిః పరిహృతా - అల్పశ్రుతిప్రసక్తేనాఙ్గుష్ఠప్రమితస్య పరత్వం సాధితం - తత్ప్రసక్తానాధికరణత్రయముక్తం. అథ పూర్వప్రకృత దహరవిద్యాయాం బుద్ధిస్థత్వేన తదనన్తరభూతస్య * ఆకాశో హ వై నామేత్యాది ప్రకరణస్య జీవపరత్వమాశఙ్క్య పరిహ్రియత ఇతి సఙ్గతిః. ముక్తస్య ప్రకృతత్వాన్ముక్తాత్మపరమాత్మవిషయసంశయమాహ (కిమయమితి)——— పరైస్తు భూతాకాశః పూర్వపక్షితః. తథా చ సత్యనారమ్భణీ

* అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య। ధూత్వా శరీరమకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీతి ముక్తస్యానన్తరప్రకృతత్వాత్, * తే యదన్తరేతి చ నామరూపవినిర్ముక్తస్య తస్యాభిధానాత్, * నామరూపయోర్నిర్వహితేతి చ స ఏవ పూర్వావస్థయోపలిలక్షయిషితః- స ఏవ హి దేవాదిరూపాణి నామాని చ పూర్వమబిభ్రత్. తస్యైవ నామరూపవినిర్ముక్తా సాంప్రతిక్యవస్థా *తద్బ్రహ్మ తదమృతమిత్యుచ్యతే. ఆకాశశబ్దశ్చ తస్మిన్నప్యసఙ్కుచితప్రకాశయోగాదుపపద్యతే. నను దహరవాక్యశేషత్వాదస్య స ఏవ దహరాకాశోఽయమితి ప్రతీయతే- తస్య చ పరమాత్మత్వం నిర్ణీతం. నైవం- ప్రజాపతివాక్యవ్యవధానాత్. ప్రజాపతివాక్యే చ ప్రత్యగాత్మనో ముక్త్యవస్థాన్తం రూపమభిహితం - అనన్తరం చ * విధూయ పాపమితి స ఏవ ముక్తావస్థః ప్రస్తుతః. అతోఽత్రాకాశో ముక్తాత్మా. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (ఆకాశోఽర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాదితి) ఆకాశః పరం బ్రహ్మ. కుతః. (అర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాత్) అర్థాన్తరత్వవ్యపదేశస్తావత్ *ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితేతి. నామరూపయోర్నిర్వోఢృత్వం బద్ధముక్తోభయావస్థాత్ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరత్వమాకాశస్యోపపాదయతి. బద్ధావస్థస్స్వయం కర్మవశాన్నామరూపే భజమానో న నామరూపే నిర్వోఢుం శక్నుయాత్ - ముక్తావస్థస్య జగద్వ్యాపారాసమ్భవాన్నితరాం నామరూపనిర్వోఢృత్వం. ఈశ్వరస్య తు సకలజగన్నిర్మాణధురన్ధరస్య నామరూపయోర్నిర్వోఢృత్వం శ్రుత్యైవ ప్రతిపన్నం *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞా

యత్తైవస్యాత్- *ఆకాశస్తల్లిఙ్గాదిత్యనేనైవ చరితార్థత్వాత్. తత్ర హి * అస్య లోకస్య కా గతిరిత్యాకాశ ఇతి హోవాచేత్యాకాశశ్రుత్యా భూతాకాశపరత్వమాశఙ్క్య సర్వభూతకారణత్వజ్యాయస్త్వపరాయణత్వాదీనాం భూతాకాశేఽన్వయానర్హత్వాత్ బహుశ ఆకాశశబ్దాభ్యాసే సత్యపి తద్బాధేన పరమాత్మపరత్వం నిర్ణీతం. ఇహాపి నామరూపయోః నిర్వోఢృత్వబ్రహ్మశబ్దామృతత్వాదిభిరాకాశస్య బ్రహ్మత్వం నిశ్చీయత ఇతి న వైషమ్యం. దహరాకాశస్య తదన్తర్వర్త్యన్వేష్టవ్యాన్తరప్రతీతేరన్వేష్టవ్యస్యైవ తత్రత్యం పరమాత్మలిఙ్గం - న తు దహరాకాశస్యేతి శఙ్కావిశేషసంభవాద్దహరాధికరణోత్థానం యుక్తం- ఇహ తు న తథా శఙ్కా దృశ్యతే. నన్వవకాశప్రదానద్వారా నామరూపనిర్వహణహేతుత్వమాకాశస్య యుజ్యతే- అతః స్వవాక్యే పరమాత్మలిఙ్గాభావో వైషమ్యమితి. ఉచ్యతే-కిమత్ర స్వవాక్యే పరమాత్మలిఙ్గాభావః స్వరసార్థస్వీకారేణ వర్ణ్యతే-ఉత క్లిష్టార్థకల్పనయా. న ప్రథమః- స్వాయమప్యన్యేన నిర్వాహ్యనామరూపస్యాకాశస్య సర్వనామరూపనిర్వోఢృత్వానుపపత్తేః, తస్య చ పరమాత్మలిఙ్గభూతస్య స్వవాక్యస్థత్వేన *సర్వాణి హ వా ఇత్యాదివాక్యాదవిశేషాత్. న ద్వితీయః- అవకాశప్రదానద్వారా సర్వభూతోత్పత్తికారణత్వస్యాప్యాకాశే సంభావితతయా స్వవాక్యే పరమాత్మాసాధారణధర్మాభావస్య తత్ర చాత్ర చావిశేషాత్.———అపరైస్తు బ్రహ్మశబ్దస్య ముక్తాత్మపరత్వం వదద్భిరేవాకాశశబ్దస్య భూతాకాశపరత్వం పూర్వపక్షితం-తత్రాప్యాకాశవిషయనిరూపణస్య కృతకరత్వం తుల్యం. అతః పరపక్షే పూర్వపక్షో నుదయ ఏవ.——— అతః పరమాత్మలిఙ్గానాం భూతాకాశేఽన్వయానర్హతయా ఆకాశశబ్దస్య యోగికార్థగ్రాహ్యే సత్యనన్తరపూర్వవాక్యే ముక్తాత్మనః ప్రకృతత్వాన్నామరూపనిర్వోఢృత్వాదిలిఙ్గాచ్చ ముక్తాత్మపరమాత్మవిషయత్వేన సంశయోత్థానం యుక్తమిత్యభిప్రాయేణ ముక్తాత్మపరమాత్మవిషయత్వేన సంశయం దర్శయతి (తత్రేతి) కిమాకాశశబ్దనిర్దిష్టో ముక్తః-ఉత పరమాత్మేతి సంశయః. తదర్థం *ధూత్వా శరీరమితి ముక్తస్యానన్తరప్రకృతత్వమాకాశశబ్దస్య ముక్తపరతామవగమయతి-నేతి. కిం ముక్తస్య నామరూపనిర్వోఢృత్వం సంభవతి-నేతి. కిమత్ర నామరూపనిర్వోఢృత్వం నామరూపభాక్తయా-ఉత నామరూపవ్యాకర్తృతయేతి. కిం *తే యదన్తరేతి నిర్దేశః కర్తృతయా నిర్వోఢృత్వముపపాదయతి-నేతి. యదా నోపపాదయతి-తదా నామరూపభాక్త్వమేవ తన్నిర్వోఢృత్వమితి తస్య జీవేపి బద్ధదశాయాం సమ్భవేన ముక్తాత్మనః ప్రకృతత్వమాకాశశబ్దస్య ముక్తపరత్వావగమకమిత్యాకాశో ముక్తాత్మేతి పూర్వః పక్షః. యదా *తే యదన్తరేతి నిర్దేశః కర్తృతయా నామరూపనిర్వోఢృత్వముపపాదయతి - తదా నామరూపనిర్వోఢృత్వం నామ తత్కర్తృత్వరూపమితి తస్య ముక్తాత్మన్యసంభవాన్ముక్తాత్మనః పూర్వప్రకృతత్వేప్యస్మిన్వాక్యే ముక్తాత్మనోఽవగత్యనుపపత్తేరాకాశశబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తః. (తే యదన్తరేతి) ఉభయోర్మధ్యస్థత్వాత్తదస్పృష్టత్వం ఫలితం- మధ్యస్థస్యాన్యతరపక్షపాతాభావాత్. తేన పూర్వోక్తముక్తప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. ముక్తస్య నామరూపనిర్వోఢృత్వం కథమిత్యత్రాహ (నామరూపేతి) నామరూపయోర్నిర్వహితేతి శ్రుత్యనువాదః-నత్వర్థానువాదః. ఉపలక్షణతయాఽభిమతం నిర్వోఢృత్వం పూర్వావస్థాయామపి నాస్తీత్యత్రాహ (స ఏవ హీతి) నామరూపనిర్వోఢృత్వం న నామరూపకర్తృత్వం - అపి తు నామరూపభాక్త్వం- వహనం హి ధాత్వర్థః- ఉపసర్గాణాం నానార్థత్వసమ్భవాత్ నితరాం వోఢృత్వం నిర్వోఢృశబ్దార్థస్స్యాదితి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః. తర్హి కథమమృతత్వాదికమిత్యత్రాహ (తస్యైవేతి) (సాంప్రతికీతి) నామరూపవిమోక్షానన్తరకాలభావిన్యవస్థా తస్య కాలస్య ప్రకృతత్వాత్ సాంప్రతికీత్యుచ్యతే. ... ...

రాద్ధాన్తే- (వ్యపదేశస్తావదితి) ప్రదర్శ్యత ఇతి శేషః. యద్వా-నామరూపయోర్నిర్వహితేతి వ్యపదేశ ఇత్యన్వయః. *అర్థాన్తరత్వశబ్దస్తదుపపాదకం ధర్మం లక్షయతి- అర్థాన్తరత్వమాకాశస్యోపపాదయతీతి హ్యుక్తం- భేదకధర్మవ్యపదేశాదిత్యర్థః. (నామరూపయోరిత్యాది) నామరూపనిర్వోఢృత్వం చ స్పష్టభేదకధర్మః- అవయవశక్త్యా నిర్వోఢృశబ్దస్య వహనమాత్రపరత్వాదభిరూఢిర్యోగమపహరతీతి న్యాయాత్ కర్తృపరత్వం యుక్తమితి భావః.

నమయంతపః। తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నంచ జాయతే।*సర్వాణిరూపాణివిచిత్యధీరోనామానికృత్వా ఽభివదన్యదాస్త ఇత్యాదిషు. అతోనిర్వాహ్యానామరూపాత్ప్రత్యగాత్మనో నామరూపయోర్నిర్వోఢాయమాకాశోఽర్థాన్తరభూతఃపరమేవబ్రహ్మ. తదేవోపపాదయతి *తేయదన్తరేతి. యస్మాదయమాకాశో నామరూపేఅన్తరా-తాభ్యామస్పృష్టోఽర్థాన్తరభూతః-తస్మాత్తయోర్నిర్వోఢా-అపహతపాప్మత్వాత్సత్యసఙ్కల్పత్వాచ్చ నిర్వహితేత్యర్థః. ఆదిశబ్దేనబ్రహ్మత్వాత్మత్వామృతత్వానిగృహ్యన్తే. నిరుపాధికబృహత్త్వాదయోహిపరమాత్మనఏవసమ్భవన్తి- తేనాత్రాకాశఃపరమేవబ్రహ్మ. యత్పునరుక్తం-*ధూత్వాశరీరమితిముక్తోఽనన్తరప్రకృత ఇతి. తన్న-*బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీతిపరస్యైవబ్రహ్మణోఽనన్తరప్రకృతత్వాత్.యద్యప్యభిసమ్భవితుర్ముక్తస్యాభిసమ్భావ్యతయాపరంబ్రహ్మనిర్దిష్టం- తథాప్యభిసమ్భవితుర్ముక్తస్యనామరూపనిర్వోఢృత్వాద్యసమ్భవాదభిసమ్భావ్యంపరమేవబ్రహ్మతత్రప్రత్యేతవ్యం. కిఞ్చ- ఆకాశశబ్దేనప్రకృతస్యదహరాకాశస్యాత్రప్రత్యభిజ్ఞానాత్, ప్రజాపతి వాక్యస్యాప్యుపాసక స్వరూపకథనార్థత్వా, దుపాస్యఏవ దహరాకాశః ప్రాప్యతయేహోపసంహ్రియతఇతియుక్తం. ఆకాశశబ్దశ్చప్రత్యగాత్మనినక్వచిద్దృష్టచరః. అతోఽత్రాకాశఃపరంబ్రహ్మ.

అథస్యాత్ - ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతమాత్మాన్తరమేవనాస్తి-ఐక్యోపదేశాత్ ద్వైతప్రతిషేధాచ్చ. శుద్ధావస్థఏవహిప్రత్యగాత్మాపరమాత్మాపరంబ్రహ్మపరమేశ్వరఇతిచవ్యపదిశ్యతే-అతఃప్రకృతాన్ముక్తాత్మనోఽభిసమ్భవితురర్థాన్తరమభిసమ్భావ్యోబ్రహ్మలోకః. అతోనామరూపయోర్నిర్వహితా ఆకాశోఽపిసఏవ భవితుమర్హతీతి. అతఉత్తరంపఠతి.

౪౩॥ సూ. సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన॥ వ్యపదేశాదితివర్తతే. సుషుప్త్యుత్క్రా

న్త్యోరేవంసతి *తేయదన్తరేతికథంముక్తస్యానన్తరమభిధానమిత్యత్రాహ (తదేవోపపాదయతితేయదన్తరేతి) కర్మకృతనామరూపభాక్త్వాభావాత్తయోః స్వేచ్ఛయానిర్వోఢాపరమాత్మా - నహి కర్మపరాధీనచేష్టితస్యబద్ధస్యజగద్వ్యాపారానుగుణసంకల్పాదిరహితస్య ముక్తస్యచనామరూపనిర్వోఢృత్వంసంభవతీత్యర్థః. నిర్వహితేతిశ్రుతిస్థపదానుకారః. ఆదిశబ్దార్థమాహ (ఆదిశబ్దేనేతి) నిరుపాధికశబ్దోఽనవచ్ఛిన్నత్వపరః - ఉపాధిర్వ్యవచ్ఛేదకః. జీవస్యజ్ఞానతోబృహత్త్వం- తచ్చపరమాత్మప్రసాదాయత్తం. (బృహత్త్వాదయఇతి) ధర్మాఇతిశేషః. (ధూత్వేత్యాది) బ్రహ్మైవలోకోబ్రహ్మలోకః. ప్రథమానిర్దిష్టస్యాభిసమ్భవితుఃప్రాధాన్యేనప్రాకరణికత్వస్వారస్యేఽపిలిఙ్గబలాత్ ప్రాకరణికత్వస్వారస్యభఙ్గోయుక్తఇత్యభిప్రాయేణాహ (యద్యపీతి) అవాన్తరప్రకరణేనపూర్వవాక్యస్యజీవస్వరూపపరత్వమభ్యుపేత్యపరిహృతం - వస్తుతస్తుబ్రహ్మలోకశ్రుత్యనుగృహీతమహాప్రకరణబలాత్ పూర్వవాక్యమపినజీవపరం- కిన్తుతస్యపరమప్రాప్యభూతపరబ్రహ్మపరత్వమేవేత్యాహ (కించాకాశేతి) ప్రజాపతివాక్యస్యప్యవధాయకత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (ప్రజాపతివాక్యస్యేతి) హేత్వన్తరమప్యాహ (ఆకాశశబ్దశ్చేతి)..

ఉత్తరసూత్రమవతారయితుంశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) ననుకథమాత్మాన్తరమేవనాస్తీత్యుచ్యతే - త్రిపాదీహ్యన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరా- ప్రథమపాదఏవచిదచిద్విలక్షణవస్తుసద్భావస్సమర్థితః. ఉచ్యతే-సిద్ధిస్తావదుభయవిధా-సాధకప్రమాణసంభవాధీనా, బాధకప్రమాణవ్యుదాసాధీనా, చ. బాధకప్రమాణవ్యుదాసేనసాధకసత్తాయత్తాసిద్ధిః స్థేయసీభవతి-తదభావేసాధకమాత్రాధీనాసిద్ధిరస్థిరా. అస్థిరంచాసత్కల్పం. అత్రప్రథమపాదేసాధకసద్భావాధీనసిద్ధిర్దర్శితాయామప్యైక్యోపదేశభేదనిషేధరూపబాధకవ్యుదసనస్యసూత్రకారైరితఃపూర్వమకృతత్వాత్, సాధకాధీనసిద్ధేరస్థిరప్రాయత్వాన్నాస్తీత్యుక్తం. ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతమాత్మాన్తరందృఢప్రమాణసిద్ధంనభవతీత్యర్థః. చతుర్థపాదేఽపీదృశవ్యపదేశఃఉక్తార్థాభిప్రాయోవేదితవ్యః. యద్వా- త్రిపాద్యాఅన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వం ప్రాచుర్యనిబన్ధనమితినానుపపత్తిః. (ఐక్యోపదేశాద్ద్వైతప్రతిషేధాచ్చేతి)ముక్తప్రాప్యతయోక్తస్యబ్రహ్మలోకశబ్దనిర్వాచ్యతయా బృహదారణ్యకేప్రత్యభిజ్ఞాయమానస్య *ఏకధైవానుద్రష్టవ్యం *సవాఏషమహానజఆత్మాయోఽయంవిజ్ఞానమయః *నేహనానాస్తికిఞ్చనేతిజీవేనైక్యప్రతిపాదనాత్ భేదనిషేధాచ్చేత్యర్థః. తత్రహి *ఏషబ్రహ్మలోకస్సమ్రాడితిహోవాచేతి ప్రకరణావసానేతస్యపరమాత్మనోబ్రహ్మలోకశబ్దనిర్దేశోఽవగమ్యతే. చశబ్దస్సముచ్చయే- ఐక్యోపదేశభేదనిషేధయోఃప్రత్యేకంభేదవిరోధిత్వాత్. ఇతరేతరయోగేవాచశబ్దః- ఐక్యస్యాముఖ్యత్వశఙ్కానివారకత్వాద్భేదనిషేధస్య. నామరూపయోర్నిర్వహితేతిపూర్వవద్యథాశ్రుత్యనువాదః- అతఏవహినామరూపయోర్నిర్వోఢృత్వమితిస్వగ్రన్థేనిర్దిష్టం. ఆపాతతోఽర్థాన్తరత్వేప్రతీతేఽపినతత్సిద్ధాన్తీకర్తవ్యమితిశఙ్కాగ్రన్థస్యార్థః.

౪౩॥ సూ. సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన॥ సూత్రస్యాకాఙ్క్షాంపూరయతి (వ్యపదేశాదితివర్తతఇతి) యథా *అథశబ్దానుశాసనమిత్యత్ర *కేషాంశబ్దానామిత్యుక్తేసమస్తస్యాప్యనుశాసనపదస్యవిభాగేనానుషఙ్గః- తథైహాపీతిభావః. సూత్రే *సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోరితిస

న్యోః ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరత్వేన పరమాత్మనో వ్యపదేశాత్ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతః పరమాత్మాఽస్త్యేవ. తథాహి - వాజసనేయకే *కతమ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితి ప్రకృతస్య ప్రత్యగాత్మనస్సుషుప్త్యవస్థాయామకిఞ్చిజ్జ్ఞస్య సర్వజ్ఞేన పరమాత్మనా పరిష్వఙ్గ ఆమ్నాయతే *ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చన వేద నాన్తరమితి. తథోత్క్రాన్తావపి *ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢ ఉత్సర్జన్యాతీతి. న చ స్వపత ఉత్క్రామతో వాస్య కిఞ్చిజ్జ్ఞస్య తదానీమేవ స్వేనైవ సర్వజ్ఞేన సతా పరిష్వఙ్గాన్వారోహౌ సమ్భవతః. న చ క్షేత్రజ్ఞాన్తరేణ- తస్యాపి సర్వజ్ఞత్వాసమ్భవాత్. ....

ఇతశ్చ ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతః పరమాత్మేత్యాహ.

౪౪॥ సూ. పత్యాదిశబ్దేభ్యః॥ అయం పరిష్వఞ్జకః పరమాత్మోత్తరత్ర పత్యాదిశబ్దైర్వ్యపదిశ్యతే *సర్వస్యాధిపతిస్సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః *స న సాధునా కర్మణా భూయాన్నో ఏవాసాధునా కనీయాన్ *ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణ ఏషాం లోకానామసమ్భేదాయ *తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి। ఏతమేవ విదిత్వా మునిర్భవతి। ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తి స వా ఏష మహానజ ఆత్మాన్నాదో వసుదానోఽజరోఽమృతోఽభయో బ్రహ్మేతి. ఏతే చ పతిత్వ జగద్విధరణత్వ సర్వేశ్వరత్వాదయః ప్రత్యగాత్మని ముక్తావస్థేపి న కథఞ్చిత్సమ్భవన్తి - అతో ముక్తాత్మనోఽర్థాన్తరభూతో నామరూపయోర్నిర్వహితాకాశః. ఐక్యోపదేశస్తు సర్వస్య చిదచిదాత్మకస్య బ్రహ్మకార్యత్వేన తదాత్మకత్వా

ష్టమి. కస్య కస్మాద్భేద ఇత్యత్రాహ (ప్రత్యగాత్మన ఇతి) అర్థాన్తరత్వవ్యపదేశరూపహేత్వసిద్ధిశఙ్కాపరిహారపరత్వాదస్య సూత్రస్యార్థసిద్ధం సాధ్యనిర్దేశం దర్శయతి (అర్థాన్తరభూత ఇతి) అవాన్తరార్థప్రతిజ్ఞాత్వాత్ సూత్రే కణ్ఠోక్త్యభావః- ప్రధానార్థప్రతిజ్ఞానస్య హి ప్రాయేణ కణ్ఠోక్తైరుపలభ్యతే. దేహస్య ప్రాజ్ఞపరిష్వక్తత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితి ప్రకృతస్యేత్యుక్తం ॥ ఉత్సర్జన్ - శరీరమితి శేషః. క్షేత్రజ్ఞాన్తరేణ పరిష్వఙ్గాన్వారోహావాశఙ్క్యాహ (నచేతి) ....

ముక్తావస్థేనాత్మనాన్వారోహ ఇత్యత్రాహ (ఇతశ్చేతి)

౪౪॥ సూ. పత్యాదిశబ్దేభ్యః॥ సూత్రే *పత్యాదిశబ్దేభ్య ఇతి నిర్దిష్టత్వాత్తదనురోధాయ శ్రౌతపాఠక్రమానాదరేణ *సర్వస్యాధిపతిరితి వాక్యం ప్రథమముదాహృతం. సూత్రే చ తథా నిర్దేశః కిమర్థ ఇతి చేత్. ఉచ్యతే- కర్మసంబన్ధనిషేధముఖేన సర్వేశ్వరత్వాదిగుణానాం నిరుపాధికత్వజ్ఞాపకస్య *స న సాధునా కర్మణా భూయానిత్యాదివాక్యస్య పూర్వం *సర్వస్యాధిపతిరిత్యాదివాక్యం-పశ్చాత్ *ఏష భూతాధిపతిరితి వాక్యం. హేయసంబన్ధరాహిత్యపరవాక్యస్య తత్పూర్వాపరవాక్యానాంచ తన్త్రేణ క్రోడీకరణార్థమభ్యాసరూపతాత్పర్యలిఙ్గజ్ఞాపనార్థంచ *పత్యాదిశబ్దేభ్య ఇతి నిర్దేశః. అధిపత్యాదీత్యనుక్తిః *పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరమిత్యాదిభిరస్య ప్రకరణస్యైకార్థ్యేన విశేష్యస్య పరమాత్మనో నారాయణత్వద్యోతనార్థా. అత ఏవ హ్యయం పరిష్వఞ్జకః పరమాత్మేతి భాష్యే నిర్దేశః- సఖలు *పతిం విశ్వస్యేతి. ప్రకరణస్థం *తస్యాశ్శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థిత ఇతి పరమాత్మశబ్దం స్మారయతి. ముముక్షూపాస్యత్వరూప మహాగుణవాచిశబ్దత్వాత్ పత్యాదిశబ్దైస్సహ *తమేతమిత్యాదివాక్యముపాత్తం. *అన్నాదః - అన్నదః. అధిపత్యాదిశబ్దోక్తానాం ధర్మాణాం ముక్తవ్యావర్తకత్వం దర్శయతి (ఏతే చేతి) ముక్తస్య జగద్వ్యాపారరహితత్వాన్న సంభవన్తీత్యర్థః. కిం జీవమాత్రాదర్థాన్తరత్వే విప్రతిపత్తిః - ఉత ముక్తాదర్థాన్తరత్వ ఇతి వికల్పే ప్రథమం శిరః పూర్వసూత్రేణ ప్రత్యుక్తం - అనేన తు ద్వితీయం శిర ఇతి విభాగః. యద్వా - సూత్రద్వయోక్తైర్ధర్మైర్ముక్తవ్యావృత్తిసిద్ధిః కథమిత్యత్రాహ (ఏతే చేతి) ఏతచ్ఛబ్దస్సూత్రద్వయోదాహృతగుణపరః - అత ఆదిశబ్దైః పరిష్వఙ్గాన్వారోహావన్తర్భూతౌ. సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోః పరిష్వఙ్గస్యాన్వారోహస్యచ జగద్వ్యాపారాన్తర్భూతత్వాన్ముక్తస్య తద్రహితత్వాచ్చ తౌ చ తస్మిన్నసంభవతః. ఏతే అకర్మసంపాద్యా ఇతి చాభిప్రాయః- *స న సాధునా కర్మణా భూయానితి శ్రుతత్వాత్. తేన బద్ధాత్మనస్సంభవః. ముక్తైశ్వర్యస్య జగద్వ్యాపారవర్జత్వాత్ ముక్తాత్మన్యసంభవ ఇత్యర్థః. ఏవమనేన సూత్రద్వయేన పరమాత్మనశ్చిదచిద్వైలక్షణ్యే ప్రమాణదార్ఢ్యస్యోపపాదితత్వాత్ ఐక్యోపదేశభేదనిషేధౌ తదనురోధేన వర్ణనీయావితి శఙ్కాబీజం పరిహృతం భవతి. ఏతావదేవైతదధికరణకృత్యం. ఏవం ప్రబలతరభేదశ్రుత్యనురోధేన నిర్వాహ్యత్వే సత్యైక్యోపదేశభేదనిషేధయోరముఖ్యతయా నిర్వాహే ప్రాప్తే సూత్రకారైరేవ శ్రుతితోఽర్థతశ్చ వక్ష్యమాణం శ్రుతిసిద్ధం ముఖ్యనిర్వాహం తత్ర తత్ర ప్రసఙ్గే పూర్వమపి స్వేనోక్తమిహ స్మారయతి (ఐక్యోపదేశస్త్వితి) కార్యకారణైక్యనిబన్ధనః-న

యత్తఇతి *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానిత్యాదిభిర్వాక్యైః ప్రతిపాద్యత ఇతి పూర్వమేవ సమర్థితం. ద్వైతప్రతిషేధశ్చ తతఏవేత్యనవద్యమ్. ....

అర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

ప్రథమస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

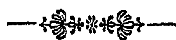
తుజీవేశ్వరైక్యనిబన్ధన ఇత్యర్థః. తతఏవ- కార్యకారణైక్యాదేవ. ఐక్యోపదేశశేషత్వాత్ భేదనిషేధశ్రుతిశ్చ కుతర్కసిద్ధకార్యకారణభేదప్రతిషేధపరేత్యర్థః. అత్ర భేదనిషేధస్య ప్రకారైక్యనిబన్ధనత్వమప్యర్థసిద్ధం- ప్రకారప్రకారిభావస్య జగత్కారణత్వనిర్వాహకత్వాత్. తత్రారమ్భణాధికరణే కార్యకారణైకత్వసమర్థనం కృతం- తేనైక్యోపదేశస్య ముఖ్యత్వమర్థం. సామానాధికరణ్యస్య శరీరశరీరిభావనిబన్ధనత్వం *అవస్థితేరితి కాశకృత్స్న ఇతి వక్ష్యతే- తత్రాకృతినయగోచరతయా ముఖ్యత్వసమర్థనం చిద్విషయమచిద్విషయం చ *అంశో నానావ్యపదేశాత్ *ఉభయవ్యపదేశాదిత్యధికరణద్వయేన కృతం. ఏవం వక్ష్యమాణో ముఖ్యనిర్వాహ ఇహ స్మారితః పాదద్వయోక్తమర్థమభిప్రేత్యాహ (ఇత్యనవద్యమితి) ... ...

సర్గైస్తు *సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోరిత్యాదిసూత్రద్వయం బృహదారణ్యకే *కతమ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయ ఇత్యాది ప్రకరణవిషయమధికరణాన్తరం వ్యాఖ్యాతం. తత్ర చోపక్రమే *యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితి శారీరలిఙ్గదర్శనా, దుపసంహారే చ *స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితి శారీరాపరిత్యాగా, న్మధ్యే చ సుషుప్త్యాదిసాంసారికతత్తదవస్థాప్రతిపాదనా, దత్ర సంసారిస్వరూపం ప్రతిపాద్యమితి పూర్వపక్షం కృత్వా సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోః ప్రాజ్ఞాద్భేదవ్యపదేశేన పత్యాదిశబ్దైశ్చాసంసారిస్వరూపం ప్రతిపాద్యమితి సిద్ధాన్త ఉక్తః. ఉపక్రమాదిషు శారీరలిఙ్గకథనమనువాదరూపం తస్యపరేణ బ్రహ్మణైక్యోపదేశార్థం కృతం. *యోఽయం విజ్ఞానమయః *స వా ఏష మహానజ ఆత్మేతి పరమేశ్వరేణైకత్వముపదిశ్యతే. *అత ఊర్ధ్వం విమోక్షాయైవ బ్రూహీతి పదే పదే ప్రశ్నాత్, *అనన్వాగతస్తేన భవత్యసఙ్గో హ్యయం పురుష ఇతి పదే పదే పుణ్యేనానన్వాగతత్వాదికథనరూపప్రతివచనా, చ్చాసంసారిస్వరూపప్రతిపాదనపరత్వసిద్ధిరితి శారీరలిఙ్గదర్శనపరిహారశ్చోక్తః. ఏవమధికరణభేదవర్ణనమయుక్తం-ద్వితీయతృతీయపాదాన్తర్గతాధికరణాన్తరసూత్రవైరూప్యాత్ నిరూపణీయాభావాచ్చ. నహ్యత్ర సూత్రద్వయే ప్రతిజ్ఞావాక్యం శ్రూయతే - వివక్షితతత్తత్ప్రకరణస్థధర్మివాచిశబ్దాభావాత్, ప్రతిషేధ్యవ్యుదాసకశబ్దాభావాచ్చ. *ఈక్షతేర్నాశబ్దం *ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్ *అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాదితి హి సూత్రశైలీ- అతోఽత్ర తథాభావాభావాదధ్యాహారస్స్యాత్ -స చానధ్యాహారేణ నిర్వాహే సంభవత్యనుపపన్నః. ఇహ చ పూర్వప్రకృతసాధ్యహేతుసమర్థకత్వేఽధ్యాహారోఽనపేక్షితః. చతుర్థేపి పాదేఽధికరణాన్తరారమ్భేషు ధర్మివాచిపదాశ్రవణం న దోషః- తస్య ప్రధానాదేః ప్రతిపాద్యత్వవ్యుదాసపరత్వాద్ధర్మివాచిపదనైరపేక్ష్యాత్ *ఆనుమానికమప్యేకేషామితి చేన్నేతి *న సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపీతి చ వ్యుదసన ప్రతిజ్ఞా శ్రూయతే. నేతిపదస్యోత్తరత్ర అనుషఙ్గేపి న దోషః. ప్రధానాదిపరత్వవ్యుదాసస్య పరమాత్మపరత్వోపపాదనశేషత్వాత్, పరమాత్మపరత్వస్య ప్రాధాన్యేన ప్రతిపిపాదయిషితతయా సర్వత్ర తద్విషయాం ప్రతిజ్ఞావాక్యశ్రవణాత్, క్వచిదధ్యాహారదర్శనేపి గత్యన్తరసద్భావే సతి గత్యభావ ఇవ నిర్వాహోఽనుపపన్నః. అతః పరమాత్మపరత్వసమర్థనపరాధికరణవైరూప్యాదయుక్తం. నిరూపణీయాభావాచ్చ అధికరణాన్తరత్వమయుక్తం - సందిగ్ధే హి న్యాయప్రవృత్తిః. యత్రైకస్మిన్వాక్యే ప్రకరణే వా పరస్పరవిరుద్ధార్థద్వయం ప్రధానప్రతిపాద్యతయా ప్రతీయతే- తత్ర సందేహే సతి న్యాయావతారః - ఇహ చ తాదృశసంశయవిషయో న దృశ్యతే. తథాహి- జాగ్రత్స్వప్నాద్యవస్థాప్రతిపాదకవాక్యానాం జీవవిషయత్వం న సంశయపదం, న చ తదపాకర్తుం శక్యం,-అతస్తన్నిరూపణపరత్వమధికరణస్యాయుక్తం. *అసఙ్గో హ్యయం పురుష ఇత్యాదివాక్యానాం శుద్ధస్వరూపపరత్వమపి న సందేహపదం - నిరవధికానన్దనిరఙ్కుశైశ్వర్యప్రతిపాదకానాం *స ఏకో బ్రహ్మలోక ఆనన్దః *సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశాన ఇత్యాదివాక్యానాం పరమాత్మపరత్వేపి న సందేహః-అత ఏతత్సమర్థనమనపేక్షితం. సమానాధికరణవాక్యానాం బ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశపరత్వేపి న విశయ ఇతి న తత్సమర్థనార్థమధికరణారమ్భో యుక్తః. జీవస్వరూపకథనం బ్రహ్మాత్మకత్వవిధానాయానువాద ఇత్యయమర్థో నిరూపణీయ ఇతి చేన్న- ప్రాప్తార్థానాం వాక్యానామనువాదకత్వస్య అప్రాప్తార్థానాం విధాయకత్వస్య చ స్వత ఏవ స్పష్టత్వాత్. న ఖలు *అగ్నిర్హిమస్య భేషజమిత్యస్య వాక్యస్యానువాదకత్వం *స్వర్గకామో యజేతేతి వాక్యస్య విధిత్వం చాత్ర నిరూపణీయం. అతో జీవస్వరూపకథనే ప్రాప్తవిశేషణోక్తైరనువాదత్వం న సమర్థనీయం - అప్రాప్తధర్మప్రతిపాదనస్య విధిత్వం చ న సాధ్యం. విహితధర్మనిషేధేన స్వరూపైక్యప్రతిపాదనం చానుపపన్నం. సూత్రాక్షరప్రాతికూల్యాచ్చ నేదం సూత్రద్వయం బ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశసమర్థనపరం-భేదసమర్థనపరత్వం హ్యక్షరస్వారస్యాదవగమ్యతే. న చ మృషావాద్యభిమతం బ్రహ్మాత్మకత్వమస్మిన్ప్రకరణే దృశ్యతే - *స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః స ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశస్తస్మింఛేతే సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానస్సర్వస్యాధిపతిరితీశ్వరతాదాత్మ్యోపదేశపరత్వావగమాత్. తన్మతేఽధిష్ఠానతాదాత్మ్యం హ్యుపదేశ్యం. న హీశ్వరోఽశేషజగదధ్యాసాధిష్ఠానం- ఈశ్వరస్యాపి సన్మాత్రవస్తుని కల్పితత్వాత్. న హి రజ్జుకల్పితస్సర్పస్తత్కల్పితభూదళనామ్బుధారాధిష్ఠానం.

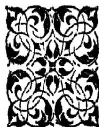
కించ- ఈశ్వరాధ్యస్తజీవదర్శనం నేశ్వరకర్తృకం- ఈశ్వరస్యసర్వజ్ఞతయా స్వారోపితాకారవిషయభ్రమానుపపత్తేః. నచాన్యకర్తృకం- అధిష్ఠానభూతేశ్వరస్యసంసార్యగోచరత్వాత్. నహ్యధిష్ఠానానవభాసేఽధ్యస్తప్రతీతిరుపపద్యతే. ఘటస్సన్ పటస్సన్నితి సన్మాత్రమేవాధిష్ఠానతయాఽనువృత్తమవభాసత ఇతి చ తదీయప్రక్రియా- నహీశ్వరోఽధిష్ఠానతయా ప్రతీయత ఇతి. అతస్సర్పభూదళనయోరన్యోన్యతాదాత్మ్యోపదేశవత్ జీవేశ్వరతాదాత్మ్యోపదేశోఽనుపపన్నః. ఈశ్వరధర్మాశ్చ అవివక్షితా ఇతి చేత్ -పదానాం లక్షణా. కించ- అప్రాప్తానాం ధర్మాణామనువాదాసంభవాత్, ద్విహితస్య నిషేధాయోగాత్, *ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఇతి తాత్పర్యలిఙ్గదర్శనాచ్చ తేషాం ధర్మాణామవివక్షితత్వం దుర్వచం. సిద్ధాన్త్యభిమతం తు తాదాత్మ్యం తదుపాసనం చోత్తరత్ర నిరూపయిష్యతే. అతస్సూత్రాక్షరప్రాతికూల్యాత్, సంశయవిషయాభావాత్, స్వాభిమతార్థశరీరస్యానుపపన్నత్వాత్, ప్రామాణికతాదాత్మ్యనిరూపణస్యాన్యత్ర క్రియమాణత్వాచ్చాకాశశబ్దనిర్దిష్టస్య పరమాత్మత్వోపపాదకం సూత్రద్వయమితి సిద్ధం.— యాదవప్రకాశపక్షేపి నిరూపణీయాభావాదనారమ్భణీయత్వదోషస్స్థితః. పూర్వపక్షసిద్ధాన్తవర్ణనప్రకారశ్చానుపపన్నః. పరిష్వఙ్గారోహాభ్యాం ప్రాజ్ఞస్యాత్మనశ్శారీరాద్భేదస్స్థిత ఇతి విషయశోధకమాద్యం సూత్రం వ్యాఖ్యాయ స ప్రాజ్ఞః కిం భోక్తావిద్యాకర్మాతిశయలబ్ధైశ్వర్యో జీవః- ఉత పర ఇతి విశయే భోక్తృవిజ్ఞానమయస్య ప్రకరణస్థతయా వశిత్వేశానత్వాదీనాం విద్యాకర్మలబ్ధతయా జీవత్వముక్త్వా పత్యాదిశబ్దానాం శాఖాన్తరే పరమాత్మవిషయత్వదర్శనాదన్యత్ర సుషుప్తౌ పరమాత్మని సంపత్తిశ్రవణాచ్చ పరమాత్మత్వం సాధితం. తత్ర తావదాద్యసూత్రవ్యాఖ్యానమయుక్తం - విషయశోధకత్వమాత్రే సూత్రవైయర్థ్యాత్. పూర్వపక్షపరత్వే శబ్దస్య హేతోర్విరుద్ధత్వాత్, భోక్తుః ప్రకృతతయా కర్మాధీనైశ్వర్యత్వస్య పూర్వపక్షహేతోరశబ్దత్వాచ్చ తచ్ఛబ్దార్థవ్యుదసనాసమర్థభేదానుభాషణే ప్రయోజనాభావాత్ సూత్రవైయర్థ్యం. కిఞ్చ - శారీరాత్ భేదకౌ పరిష్వఙ్గారోహౌ ప్రాజ్ఞకర్తృకౌ శ్రూయేతే, ప్రాజ్ఞత్వం చ స్వాభావికం- పతిత్వాదయశ్చ స్వాభావికా ఏవాత్ర ప్రతిపాద్యన్తే- ఉపాధ్యనుక్తేః, తత్రైవ * స న సాధునా కర్మణా భూయానిత్యుపాధినిషేధాచ్చ. అతస్తదనాదృత్య పత్యాదిశబ్దానాం శాఖాన్తరప్రసిద్ధ్యా పరమాత్మసాధకత్వోక్తిరచతురా. సద్విద్యాసంవాదస్తు యద్యపి ప్రాజ్ఞస్య జగత్కారణత్వావగమకః- తథాపి కారణస్య చిదచిద్వైలక్షణ్యే తు సంవాదనిరపేక్షహేతుః ప్రాజ్ఞత్వం నిరుపాధికైశ్వర్యవత్త్వం చ. యద్యకర్మహేతుకం నిరఙ్కుశైశ్వర్యమపి శ్రుత్యన్తరసంవాదసాపేక్షం- తర్హి శ్రుత్యన్తరేషు కథమాశ్వాసః - తత్రాపి సంవాదాన్తరాపేక్షణేఽనవస్థా స్యాత్. ఏతచ్ఛ్రుత్యపేక్షణేఽన్యోన్యాశ్రయస్స్యాత్. అతోఽధికరణాన్తరకల్పనం తన్నిర్వహణం చానుపపన్నం. అతస్సూత్రత్రయమేకాధికరణమ్.

అర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాధికరణం సమాప్తమ్.

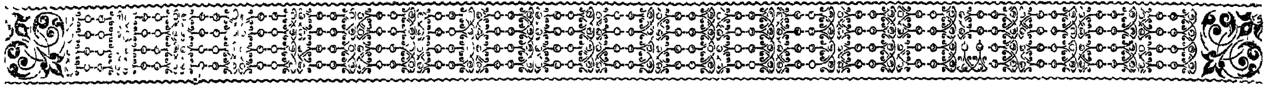
ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత భగవద్రామానుజవిరచిత శారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ప్రథమస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౨౮.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా- ౧౦౯.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ప్రథమాధ్యాయే— చతుర్థపాదః.

ఆనుమానికాధికరణమ్.

౧॥ సూ. ఆనుమానికమప్యేకేషామితిచేన్న శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతిచ॥

ఉక్తం పరమపురుషార్థలక్షణమోక్షసాధనతయా జిజ్ఞాస్యం జగజ్జన్మాదికారణం బ్రహ్మ చిద్వస్తునః ప్రధానాదేశ్చేతనాచ్చ బద్ధముక్తోభయావస్థాద్విలక్షణం నిరస్తసమస్తహేయగన్ధం సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి సత్యసఙ్కల్పం సమస్తకల్యాణగుణాత్మకం సర్వాన్తరాత్మభూతం నిరఙ్కుశైశ్వర్యమితి. ఇదానీం కాపిలతన్త్రసిద్ధాబ్రహ్మాత్మకప్రధానపురుషాదిప్రతిపాదనముఖేన ప్రధానకారణత్వప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారీణ్యపి కానిచిద్వాక్యాని కాసుచిచ్ఛాఖాసు సన్తీత్యాశఙ్క్య బ్రహ్మైకకారణత్వస్థేమ్నే తన్నిరాక్రియతే. కఠవల్లీష్వామ్నాయతే *ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మనః। మనసస్తు పరా బుద్ధిర్బుద్ధేరాత్మా మహాన్పరః। మహతః పరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషః పరః। పురుషాన్న పరం కిఞ్చిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతిరితి. తత్ర సన్దేహః కిం కాపిలతన్త్రసిద్ధమబ్రహ్మాత్మకం ప్రధానమిహావ్యక్తశబ్దేనోచ్యతే-ఉత నేతి. కిం యుక్తం. ప్రధానమితి. కుతః. *మహతః పరమవ్యక్తమవ్యక్తా

౧॥ సూ. ఆనుమానికమప్యేకేషామితిచేన్న శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతిచ ॥ ప్రథమపాదశ్చ పరవిద్విలక్షణకారణత్వాయోగవ్యవచ్ఛేదపరః- అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరాయాం త్రిపాద్యామస్పష్టస్పష్టజీవాదిలిఙ్గకవాక్యవిషయాద్వితీయతృతీయా- స్పష్టతరజీవాదిప్రతిపాదకవాక్యవిషయశ్చతుర్థ ఇతి పాదసఙ్గతిః ద్వితీయపాదారమ్భే కథితా. సూత్రకారైస్తు అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదస్య త్రిపాదీకృత్యత్వం చతుర్థపాదారమ్భే కణ్ఠోక్తం- *ఆనుమానికమప్యేకేషామితి హ్యుక్తం. అతో భాష్యకారశ్చతుర్థపాదారమ్భే త్రిపాద్యర్థస్పష్టీకరణముఖేన సఙ్గతిం వివక్షన్ ప్రథమపాదార్థానుభాషణపూర్వకం ద్వితీయతృతీయయోరర్థం వృత్తం దర్శయతి (ఉక్తమితి) ప్రధానాదేరిత్యాదిశబ్దేన ప్రాణాకాశాదిగ్రహణం. విలక్షణమిత్యన్తేన ప్రథమపాదార్థ ఉక్తః. వైలక్షణ్యం చోభయలిఙ్గతయేతి దర్శయన్ ద్వితీయతృతీయయోరర్థం దర్శయతి (నిరస్తేత్యాదిపదైః) సమస్తశబ్దేన చిద్గతమచిద్గతం చ హేయం వివక్షితం. గన్ధశబ్దేన ముక్తవ్యావృత్తిః. సమస్తకల్యాణగుణాత్మకమితి పదం ధర్మిస్వరూపపరం. సర్వజ్ఞమిత్యాదిపదైర్ద్వితీయపాదార్థస్సూచితః- *యస్సర్వజ్ఞః *సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇత్యాదివాక్యజాతం హి తద్విషయః. అన్తర్యామివైశ్వానరద్యుభ్వాద్యధికరణసిద్ధమర్థమాహ (సర్వాన్తరాత్మభూతమితి) *ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మేతి సుబాలోపనిషద్యన్తర్యామివిషయతయా శ్రూయమాణత్వాత్, *పద్భ్యాం పృథివీ హ్యేష సర్వభూతాన్తరాత్మేతి ముణ్డకోపనిషద్వాక్యస్య సపక్షత్వేనోపన్యాసాత్ తత్సమర్థనాత్, చ. నిరఙ్కుశైశ్వర్యమితి తృతీయపాదార్థసూచనం - * ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి * ఈశానో భూతభవ్యస్య * సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశాన ఇత్యాదివాక్యజాతం హి తద్విషయః. వృత్తిప్యమాణమాహ (ఇదానీమితి) (ప్రధానకారణత్వప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారీణీతి) న కేవలం లిఙ్గప్రతిపాదకాని- కిన్తు లిఙ్గినామేవ ప్రధానాదీనాం జగత్కారణత్వప్రతిపాదనశఙ్కాస్పదానీతి- అతో జీవాదివిషయతాయాః స్పష్టతరత్వమితి భావః. (ప్రధానపురుషాదిప్రతిపాదనముఖేన ప్రధానకారణత్వప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారీణీతి) ప్రధానపురుషాదిస్వరూపప్రతిపాదనప్రకారః తన్త్రసిద్ధప్రత్యభిజ్ఞాపకః- తేన ప్రధానకారణత్వప్రతిపాదనం ఫలితమిత్యర్థః. బ్రహ్మైకకారణత్వస్థేమ్న ఇత్యత్ర ఏకశబ్దేన త్రిపాద్యా అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వం సూచితం. స్థేమ్న ఇత్యనేన చతుర్థపాదార్థస్సూచితః- పూర్వపాదత్రయప్రతిపన్నస్యాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదస్య స్థైర్యమస్మిన్పాదే ప్రధానాదికారణత్వప్రతిపాదనవ్యుదసనేన క్రియతే హి భవతి. అత్రాన్తరపూర్వాధికరణేష్వుక్తాపి వైలక్షణ్యముక్తం - తదయుక్తం- ప్రత్యగాత్మనః పరస్య నిషేధాదిలిఙ్గాయా అవాన్తరసఙ్గతిరితి చార్థసిద్ధం- బద్ధముక్తోభయావస్థాద్విలక్షణమితి హ్యుక్తం. విషయమాహ (కఠవల్లీష్వితి) తన్త్రసిద్ధతత్త్వక్రమప్రత్యభిజ్ఞాభాసజనకాని వాక్యాని విషయః. తన్త్రసిద్ధక్రమతద్విపర్యయప్రతీతిభ్యాం సంశయః. సిద్ధాన్తే అవ్యక్తశబ్దస్య ప్రధానవాచకత్వాభావాత్ ఉత నేతి సంశయశిరో నిరన్తరం కృతం - అన్యథా ఉత బ్రహ్మాత్మకం ప్రధానమితి హి శిరో వక్తవ్యం. కఠవల్ల్యామబ్రహ్మాత్మకప్రధానకారణత్వప్రతిపత్తిరస్తి- న వేతి ప్రథమవిచారోఽభిప్రేతః. తదర్థం * ఇన్ద్రియేభ్యః పరా ఇత్యత్రావ్యక్తశబ్దః కిమబ్రహ్మాత్మకప్రధానపరః- ఉత నేతి విచారః. తదర్థం కిమస్మిన్మన్త్రే తన్త్రసిద్ధతత్త్వగణనక్రమప్రత్యభిజ్ఞానమస్తి - నేతి. తదర్థమవ్యక్తాత్పూర్వాపరనిర్దిష్టమహత్పురుషశబ్దాభ్యాం మహజ్జీవతత్త్వే నిర్దిశ్యేతే- ఉత జీవపరావితి. కిమిహేన్ద్రియాదిశబ్దైః పూర్వవాక్యస్థరూపకరూపితేన్ద్రియాదిప్రతిపత్తిరస్తి- నేతి. కిమత్ర పరత్వం కారణభావేన- ఉత వశీకార్యతయేతి. యదా కారణభావేన - తదా రూపితేన్ద్రియాదిప్రతిపత్త్యభావేన మహత్పురుషశబ్దయోర్మహజ్జీవత

త్పురుషః పర ఇతి తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రక్రియాప్రత్యభిజ్ఞానేన తస్యైవ ప్రతీతేః, *పురుషాన్న పరం కిఞ్చిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతిరితి పఞ్చవింశకపురుషాతిరిక్తతత్త్వనిషేధాచ్చ. అతోఽవ్యక్తం కారణమితి ప్రాప్తం. తదిదముక్తం (ఆనుమానికమప్యేకేషామితి చేదితి) ఏకేషాం శాఖినాం శాఖాస్వానుమానికం ప్రధానమపి కారణమామ్నాయత ఇతి చేత్.... ... ...

అత్రోత్తరం (నేతి) నావ్యక్తశబ్దేనాబ్రహ్మాత్మకం ప్రధానమిహాభిధీయతే. కుతః. (శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేః) శరీరాఖ్యరూపకవిన్యస్తస్యావ్యక్తశబ్దేన గృహీతేః. ఆత్మశరీరబుద్ధిమన ఇన్ద్రియవిషయేషు రథిరథాదిభావేన రూపితేషు రథరూపణేన విన్యస్తస్య శరీరస్యాత్రావ్యక్తశబ్దేన గ్రహణాదిత్యర్థః. ఏతదుక్తం భవతి-పూర్వత్ర హి *ఆత్మానం రథినం విద్ధి శరీరం రథమేవ చ। బుద్ధిం తు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవ చ। ఇన్ద్రియాణి హయానాహుర్విషయాంస్తేషు గోచరానిత్యాదినా *సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమిత్యన్తేన సంసారాధ్వనః పారం వైష్ణవం పదం ప్రేప్సన్తముపాసకం రథిత్వేన తచ్ఛరీరాదీని చ రథరథాఙ్గత్వేన రూపయిత్వా యస్యైతే రథాదయో వశే తిష్ఠన్తి - స ఏవాధ్వనః పారం వైష్ణవం పదమాప్నోతీత్యుక్త్వా తేషు రథాదిరూపితశరీరాదిషు యాని యేభ్యో వశీకార్యతాయాం ప్రధానాని - తాన్యుచ్యన్తే *ఇన్ద్రియేభ్యః పరా ఇత్యాదినా తత్ర హయత్వేన రూపితేభ్య ఇన్ద్రియేభ్యో గోచరత్వేన రూపితా విషయాః వశీకార్యత్వే పరాః - వశ్యేన్ద్రియస్యాపి విషయసన్ని

త్వసమర్పకతయా తాన్త్రికప్రక్రియాప్రత్యభిజ్ఞానాత్ అవ్యక్తశబ్దేనాబ్రహ్మాత్మకం ప్రధానముచ్యత ఇతి తస్యైవ కారణత్వం ప్రతీయత ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాన్తే తు యదా వశీకార్యతయా పరత్వం వివక్షితం - తదా పూర్వరూపితేన్ద్రియాదిప్రతిపత్త్యా మహత్పురుషశబ్దయోర్జీవపరమాత్మపరత్వేన తన్త్రసిద్ధప్రక్రియాప్రత్యభిజ్ఞానాభావాదవ్యక్తశబ్దేనాబ్రహ్మాత్మకప్రధానపర ఇతి న తస్యాత్ర కారణత్వప్రతీతిరితి ఫలఫలిభావః. శఙ్కాయా అనుత్పూత్రత్వమాహ (తదిదముక్తమితి) శఙ్కానువాదినం సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (ఏకేషామిత్యాదినా) ... ...

పరిహారఖణ్డం వ్యాచష్టే (శరీరాఖ్యేతి) శరీరమేవ రూపకవిన్యస్తం- రూప్యతేఽనేనేతి రూపకం- దృష్టాన్తః. రూపకత్వేన విన్యస్తం - రూపితమిత్యర్థః. శరీరం హి రథత్వేన రూపితం *శరీరం రథమేవ చేతి. నను రూపకవిన్యస్తశరీరగృహీతేరితి వక్తవ్యం- విశేషణస్య పూర్వనిపాతిత్వాదితి శఙ్కాపరిహారాయ శరీరాఖ్యేత్యుక్తం. అస్మిన్వాక్యే రూపకవిన్యస్తం వస్తు ప్రాధాన్యేన వివక్షితం- విశేషణాపేక్షయా విశేష్యం ప్రధానం - అతో రూపకవిన్యస్తపదం విశేష్య సమర్పకం. కీదృశం తదిత్యపేక్షాయాం శరీరాఖ్యం రూపకవిన్యస్తమితి శరీరశబ్దేన తద్విశేష్యతే- యథా ఖణ్డశబ్దేన గౌః- అతో రూపకవిన్యస్తప్రాధాన్యాభిప్రాయః శరీరశబ్దపూర్వనిపాత ఇత్యభిప్రాయః. కాని కథం రూపితానీత్యత్రాహ. (ఆత్మేతి) రూపకాభిధాయి వాక్యం కిం - రథిరథాదిభావేన రూపితానామత్ర గ్రహణం, తత్రాప్యవ్యక్తశబ్దేన శరీరస్య గ్రహణ, మితి చ కథమవగమ్యతే - రథ్యాదిత్వేన రూపితానామస్మిన్వాక్యే కీర్తనం కిమర్థమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) * ఆత్మానమిత్యాదికం రూపకాభిధాయి వాక్యం. తేషామత్ర గ్రహణం వశీకార్యతాయాం ప్రాధాన్యజ్ఞాపనార్థం. స్వశబ్దైరేవ ప్రత్యభిజ్ఞానాద్రథిరథాదిభావేన రూపితానామత్ర గ్రహణమితి జ్ఞాతం. పారిశేష్యాదవ్యక్తశబ్దేన శరీరగ్రహణమితీదమర్థజాతముచ్యతే (పూర్వత్ర హీత్యాదినా) రూపణస్య ప్రయోజనమాహ (యస్యైత ఇతి) వశీకార్యత్వజ్ఞాపనాయ రథిరథాదిభావేన రూపణమిత్యర్థః. రూపకరూపితానామిహ గ్రహణం వశీకార్యతాయాం ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యజ్ఞాపనార్థమిత్యాహ (యాని యేభ్య ఇత్యాదినా) నను వశీకార్యతాయాం ప్రాధాన్యస్య వివక్షితత్వం కథమవగమ్యతే. ఉచ్యతే - * ఇన్ద్రియేభ్యః పరా ఇత్యాదిమన్త్రే పరశబ్దస్తావన్నాన్యవచనః - అర్థేభ్య ఇన్ద్రియాదీనాం భేదస్య లోకసిద్ధత్వేన ఉపదేశవైయర్థ్యాత్. అతః పరశబ్దః ప్రకర్షపరః. ప్రకర్షశ్చ న తావత్కారణత్వనిబన్ధనః - అర్థానామిన్ద్రియకారణత్వాభావాత్. ఇన్ద్రియాణాం విషయసిద్ధ్యర్థతయా తచ్ఛేషత్వాత్ సాధ్యత్వలక్షణః ప్రకర్ష ఇతి చ న వాచ్యం - తథా సత్యర్థాపేక్షయా మనసః పరత్వాయోగాత్. న చాన్తరఙ్గత్వలక్షణః ప్రకర్షః - ఇన్ద్రియమనోబుద్ధీనాం తత్సమ్భవేపి ఇన్ద్రియాపేక్షయా బాహ్యానామర్థానాం పరత్వాయోగాత్. అతః పారిశేష్యాద్రథిరథాదిభావరూపణేన ఉపాసనోపకరణత్వావగమాత్, తత్రైవ *యస్త్వవిజ్ఞానవాన్భవత్యయుక్తేన మనసా సహ। తస్యేన్ద్రియాణ్యవశ్యాని దుష్టాశ్వా ఇవ సారథేః। యస్తు విజ్ఞానవాన్భవతి యుక్తేన మనసా సహ। తస్యేన్ద్రియాణి వశ్యాని సదశ్వా ఇవ సారథేః॥ యస్త్వవిజ్ఞానవాన్భవత్యమనస్కస్సదాఽశుచిః। న స తత్పదమాప్నోతి సంసారం చాధిగచ్ఛతి। యస్తు విజ్ఞానవాన్భవతి సమనస్కస్సదా శుచిః। స తు తత్పదమాప్నోతి యస్మాద్భూయో న జాయత ఇతీన్ద్రియాదివశీకారావశీకారయోరర్థానర్థదర్శనాత్, *యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞ ఇతీన్ద్రియాదీనాం వశీకారప్రకారదర్శనాచ్చ అస్మిన్మన్త్రే వశీకార్యతాయాం ప్రాధాన్యం పరశబ్దేన వివక్షితమిత్యవగమ్యతే. తత్రార్థాదీనామిన్ద్రియాదిభ్యః పరత్వముపపాదయతి (తత్రేతి) నను *అష్టౌ గ్రహాః అష్టావతిగ్రహా ఇతి ఘ్రాణజిహ్వావాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనోహస్తత్వగిన్ద్రియాణాం గ్రహత్వం, గన్ధరసనామరూపశబ్దకామకర్మస్పర్శాఖ్యానాం విషయాణామతిగ్రహత్వం చ శ్రుతం- తస్మాద్గ్రహేభ్య ఇన్ద్రియేభ్యః అతిగ్రహశబ్దోక్తానామర్థానాం పరత్వం కిం న స్యాత్. ఉచ్యతే- యది గ్రహేభ్యోఽతిగ్రహాణాం పరత్వమిహ వివక్షితం- తదాఽర్థేభ్యో మనసః పరత్వకథనమయుక్తం- మనసో గ్రహాన్తర్గతత్వాత్, అర్థానామతిగ్రహశబ్దోక్తత్వాచ్చ. అతస్స్వసన్నిధావిన్ద్రియాణాం దుర్నిగ్రహత్వాపాదనమేవ అర్థానాం వశీకార్యత్వే పరత్వం. తద్వశీకరణం చ అసన్నిధాపనం, హే

ధావిన్ద్రియాణాం దుర్నిగ్రహత్వాత్. తేభ్యోఽపిపరం ప్రగ్రహరూపితంమనః-మనసివిషయప్రవణేవిషయాసన్నిధానస్యాప్యకిఞ్చిత్కరత్వాత్. తస్మాదపిసారథిత్వరూపితాబుద్ధిఃపరా-అధ్యవసాయాభావేమనసోఽప్యకిఞ్చిత్కరత్వాత్. తస్యాఅపిరథిత్వరూపితఆత్మాకర్తృత్వేనప్రాధాన్యాత్పరః. సర్వస్యచాస్యాత్మేచ్ఛాయత్తత్వాదాత్మైవమహానితిచవిశేష్యతే. తస్మాదపిరథరూపితంశరీరంపరం. తదాయత్తత్వాజ్జీవాత్మనస్సకలపురుషార్థసాధనప్రవృత్తీనాం. తస్మాదపిపరస్సర్వాన్తరాత్మభూతోఽన్తర్యామ్యధ్వనఃపారభూతఃపరమపురుషః- యథోక్తస్యాత్మపర్యన్తస్యసమస్తస్యతత్సఙ్కల్పాయత్తప్రవృత్తిత్వాత్. సఖల్వన్తర్యామితయోపాసనస్యాపినిర్వర్తకః- * పరాత్తుతచ్ఛ్రుతేరితిహిజీవాత్మనఃకర్తృత్వంపరమపురుషాయత్తమితివక్ష్యతే. వశీకార్యోపాసననిర్వృత్త్యుపాయకాష్ఠాభూతఃపరమప్రాప్యశ్చసఏవ. తదిదముచ్యతే*పురుషాన్నపరంకిఞ్చిత్సాకాష్ఠాసాపరాగతిరితి. తథాచాన్తర్యామిబ్రాహ్మణే. *యఆత్మనితిష్ఠన్నిత్యాదిభిస్సర్వంసాక్షాత్కుర్వంత్సర్వంనియమయతీత్యుక్త్వా *నాన్యోఽతోఽస్తిద్రష్టేతినియన్త్రన్తరంనిషిధ్యతే. భగవద్గీతాసుచ *అధిష్ఠానంతథాకర్తాకరణంచపృథగ్విధం। వివిధాశ్చపృథక్చేష్టాదైవంచైవాత్రపఞ్చమమితి. దైవమత్రపురుషోత్తమఏవ-*సర్వస్యచాహంహృదిసన్నివిష్టోమత్తస్స్మృతిర్జ్ఞానమపోహనంచేతివచనాత్. తస్యచవశీకరణంతచ్ఛరణాగతిరేవ-యథాహ *ఈశ్వరస్సర్వభూతానాంహృద్దేశేఽర్జునతిష్ఠతి- భ్రామయంత్సర్వభూతానియన్త్రారూఢానిమాయయా। తమేవశరణంగచ్ఛేతి.

యతయాజ్ఞాపనం,చ. (తేభ్యోఽపీతి)స్వావధానాభావేవిషయాసన్నిధేరకించిత్కరత్వహేతుకంమనసఃప్రాధాన్యం. తస్యవశీకరణంనామతస్యముముక్షూపయుక్తవిషయదోషచిన్తనేనతేభ్యోనివర్తనసంశీలనం- * అభ్యాసేనచకౌన్తేయవైరాగ్యేణచగృహ్యతఇతిహ్యుక్తం. (తస్మాదపీతి) బుద్ధిశబ్దోఽధ్యవసాయరూపజ్ఞానవిశేషపరః- నత్వన్తఃకరణపరః. *యదాకర్మగుణాపేతాబుద్ధిర్మనసివర్తతే। వ్యవసాయగుణోపేతాతదాసంపద్యతేమనఇత్యాదిషుబుద్ధిశబ్దస్యాన్తఃకరణపరత్వంతత్కార్యభూతవ్యవసాయస్యపృథఙ్నిర్దేశాదిభిరవసీయతే- ఇహతుబుద్ధిశబ్దస్యధావార్థత్వస్వారస్యాత్తదపవాదాభావాచ్చవ్యవసాయపరత్వమితిఅధ్యవసాయాభావశబ్దంప్రయుఞ్జానస్యాభిప్రాయః. యద్వా- బుద్ధిశబ్దోఽన్తఃకరణపరః. ఇదానీమధ్యవసాయాభావఇత్యనేనతత్కార్యభూతాధ్యవసాయాభావఇత్యుక్తంస్యాత్. అల్పాస్థిరత్వదుస్సాధత్వదుఃఖమిశ్రత్వాదిదోషదర్శనేనవిషయాణాంహేయత్వాధ్యవసాయోఽధ్యవసాయశబ్దేనవివక్షితః. తదభావేహ్యన్యత్రవ్యాసఙ్గాదినాక్వచిద్విషయేప్రావణ్యరహితమపిమనఃకదాచిత్తత్ప్రవణమపిస్యాత్- అతోబుద్ధేఃపరత్వం. తస్యాశ్చవశీకరణంనామవిషయదోషదర్శనసంశీలనేనతద్దృఢీకరణరూపంమనోనివర్తనపాటవాపాదనం. (ఆత్మాకర్తృత్వేనప్రాధాన్యాత్పరఇతి) కర్తృత్వేన- అధ్యవసాయస్యాశ్రయత్వేన. బుద్ధిశబ్దస్యాన్తఃకరణపరత్వపక్షేతూపకరణిత్వేనేత్యర్థః. అణోరాత్మనఃకథంమహచ్ఛబ్దవిశేష్యత్వమిత్యత్రాహ (సర్వస్యచేతి) అస్యసర్వస్య- ఇన్ద్రియాదేరధ్యవసాయపర్యన్తస్య. ఇన్ద్రియాణిజేతవ్యాని-సమ్యగ్గవిషయోఽధ్యవసాయస్సంపాద్యఇత్యేవంరూపేచ్ఛాయత్తత్వాదిత్యర్థః. అనేనాత్మనోవశీకరణంనామాత్మస్వరూపయాథాత్మ్యాధ్యవసాయప్రావణ్యరూపేచ్ఛాపాదనమేవేతిచఫలితం. (తస్మాదపిరథరూపితంశరీరంపరమితి) శరీరస్యపరత్వంనామస్వగతగుణోన్మేషానుగుణమాత్మగతజ్ఞానాపాదకత్వం. రజస్తమోనుదయసత్త్వప్రాచుర్యకరపరిశుద్ధాహారేణసత్త్వోద్రిక్తతాపాదనంశరీరస్యవశీకరణమిత్యర్థః.——— జీవభేదస్యావిద్యాకల్పితత్వాత్ అవిద్యాసంజ్ఞమవ్యక్తంజీవాత్పరం- తత్కార్యత్వాచ్ఛరీరస్యపరత్వముపచర్యతఇతియత్కైశ్చిదుక్తం- తదయుక్తం - కారణగతపరత్వస్యకార్యేఉపచరణేస్వారస్యాభావాత్, జీవభేదస్యావిద్యాకల్పితత్వాభావాచ్చ.——— ఆత్మపర్యన్తస్య-స్వావధికస్య. యద్వా- జీవపర్యన్తస్యేత్యర్థః. నాస్మిన్వాక్యేవశీకార్యతయాపరత్వేనిర్దిష్టఃక్రమోవివక్షితః- కింతూపకరణితయాప్రాధాన్యం- అతఏవహి* ఆత్మానంరథినంవిద్ధిశరీరంరథమేవతు- ఇతిపూర్వనిర్దేశః. ఉపాసనోపకరణకోటినివేశఃపరస్యకథం - అవ్యక్తాత్పరస్యపురుషత్వమాత్రంశ్రుతం- నపరమత్వం- తత్కథమశ్రుతపరమశబ్దార్థాఙ్గీకారఇత్యత్రాహ (సఖల్వితి) ఉపాసననిర్వాహకత్వాత్ వశీకార్యత్వమిత్యర్థః. *సాకాష్ఠేతిశ్రుతివాక్యఖణ్డంవ్యాచష్టే (వశీకార్యోపాసనేతి)వశీకార్యశబ్దఉపాయవిశేష్యకః. రూపితేష్వశ్వాదిషుపారత్వేనరూపితస్యపదస్యాత్రాకథనాద్వక్ష్యమాణపరిశేషాసిద్ధిశఙ్కాంపరిహర్తుం *సాపరాగతిరిత్యనేనైవపారత్వరూపితపదస్యాపిప్రతిపాదితత్వమాహ (పరమేతి) *పురుషాన్నపరంకించిదిత్యుపాయకోటికాష్ఠాభూతమస్మాత్పరంనవిద్యతఇతివ్యతిరేకఉక్తః-*సాకాష్ఠేత్యనేనఅయమేవోపాయకాష్ఠాభూతఇత్యన్వయఉక్తః-ఇన్ద్రియాదీనామప్యుపాయభూతత్వమాత్రమస్తీతితద్వ్యావృత్త్యర్థం *పరాగతిరితిప్రాప్యత్వముచ్యతఇత్యర్థః. * యస్మాత్పరంనాపరమస్తీత్యాదిశ్రుత్యైకార్థ్యావగమాత్ స్వస్మాత్ పరాన్తరరహితస్యపరమాత్మత్వమర్థసిద్ధమితిచాభిప్రాయః. సర్వనియామకాదస్మాత్పరస్యాభావేన ఉపాయకాష్ఠాత్వోపపాదనార్థమన్తర్యామిబ్రాహ్మణముపాదీయతే (తథేతి) దైవమితికర్మవాకర్మారాధ్యమిన్ద్రాదికంవావివక్షితంస్యాత్ ఇత్యత్రాహ (దైవమత్రేతి) *నదైవంకేశవాత్పరం *శ్రూయతాంపరమందైవందుర్విజ్ఞేయంమయాపిచ। నారాయణస్తుపురుషోవిశ్వరూపోమహాద్యుతిః *నారాయణస్యచాజ్ఞానిసర్వదైవానిచాభవన్ *అన్యానిసర్వదైవానితస్యాజ్ఞానిమహాత్మనఇత్యాదిప్రయోగాదిత్యభిప్రాయః. పరమపురుషస్యాప్యుపాసననిర్వర్తకత్వమస్తు- కథంసర్వస్మాత్పరస్యఅనీశ్వరేణసంసారిణావశీకర్తుంశక్యత్వం- శక్యశ్చేత్తత్ప్రకారోపికశ్చిచ్ఛ్రూయేత- నచశ్రూయతే- *యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీప్రాజ్ఞఇత్యాదావనుపలబ్ధేరిత్యత్రాహ (తస్యచేతి)*యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీఇత్యాదౌతస్యవశీకార్యత్వశ్రవణందర్శయిష్యతే. కథమవ్యక్తశబ్దేనశరీరాఖ్య

తదేవం *ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదినా రథ్యాదిరూపకవిన్యస్తా ఇన్ద్రియాదయః *ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా ఇత్యత్ర స్వశబ్దైరేవ ప్రత్యభిజ్ఞాయన్తే- రథరూపితం శరీరమితి పరిశేషాత్తదవ్యక్తశబ్దేనోచ్యత ఇతి నిశ్చీయతే. అతః కాపిలతన్త్రసిద్ధస్య ప్రధానస్య ప్రసఙ్గ ఏవ నాస్తి. న చాత్ర తత్తన్త్రసిద్ధప్రక్రియా ప్రత్యభిజ్ఞా- *ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా ఇతీన్ద్రియేభ్యోఽర్థానాం శబ్దాదీనాం పరత్వకీర్తనాత్. న హి శబ్దాదయ ఇన్ద్రియాణాం కారణభూతాస్తద్దర్శనే. *అర్థేభ్యశ్చ పరం మన ఇత్యపి న తత్తన్త్రసఙ్గతం- అకారణత్వాదేవ. *తథా బుద్ధేరాత్మా మహాన్ పర ఇత్యప్యసఙ్గతం- బుద్ధిశబ్దేన మహత్తత్త్వస్యాభిధానాభ్యుపగమాత్. న హి మహతో మహాన్ పరస్సమ్భవతి. మహత ఆత్మశబ్దేన విశేషణం చ న సఙ్గచ్ఛతే. అతో రూపకవిన్యస్తానామేవ గ్రహణం. (దర్శయతి చ) తదేవ- *ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢోత్మా న ప్రకాశతే। దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిః। యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞస్తద్యచ్ఛేజ్జ్ఞాన ఆత్మని। జ్ఞానమాత్మని మహతి నియచ్ఛేత్తద్యచ్ఛేచ్ఛాన్త ఆత్మనీతి. అజితబాహ్యాభ్యన్తరకరణైరస్య పరమపురుషస్య దుర్దర్శత్వమభిధాయ హయాదిరూపితానామిన్ద్రియాదీనాం వశీకారప్రకారోఽయముచ్యతే. *యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ - వాచం మనసి నియచ్ఛేత్. వాక్పూర్వకాణి కర్మేన్ద్రియాణి జ్ఞానేన్ద్రియాణి చ మనసి నియచ్ఛేదిత్యర్థః. వాక్ఛబ్దే ద్వితీయాయాః *సుపాం సులుగితి లుక్. మనసీ ఇతి సప్తమ్యాశ్ఛాన్దసో దీర్ఘః. *తద్యచ్ఛే

రూపకవిన్యస్తాభిధానం- రూపకవిన్యస్తాన్తరాభిధానం కిం న స్యాదితి శఙ్కాయామవ్యక్తశబ్దేన శరీరస్యాభిధానం పారిశేష్యాదిత్యాహ (తదేవమాత్మానమితి) ప్రధానప్రతిపాదకత్వమఙ్గీకృత్య తస్య బ్రహ్మాత్మకత్వాద్ బ్రహ్మాత్మకత్వవివాదోపి క్వచిదస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం ప్రసఙ్గ ఏవ నాస్తీత్యుక్తం. వశీకార్యతయా పరత్వముపపాదితం- కారణత్వేన పరత్వస్యానుపపత్తిమాహ (న చాత్రేతి) ప్రత్యభిజ్ఞానాభావముపపాదయతి (ఇన్ద్రియేభ్య ఇతి) తదేవ నివృణోతి (న హీతి) (అకారణత్వాదేవేతి) *ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా ఇత్యత్ర తన్త్రప్రక్రియా ప్రత్యభిజ్ఞానవ్యుదాసహేతోరేవేత్యర్థః. అహఙ్కారద్వారా బుద్ధేః మనః కారణత్వసమ్భవాత్ *మనసస్తు పరా బుద్ధిరిత్యేతత్క్లిష్టగత్యా నిర్వోఢుం శక్యమితి తదనాదరేణ *బుద్ధేరాత్మేత్యత్రానుపపత్తిమాహ (తథేతి) బుద్ధిశబ్దేన మహత్తత్త్వమభిధీయతాం- తతః కిమిత్యత్రాహ (న హీతి) సమష్టివ్యష్టివిభాగేన పరత్వోపపత్తిరితి చేన్న- తత్కల్పనేన నిర్వాహస్యాస్వరసత్వాత్, ఇన్ద్రియాదిషు చార్థాన్తరేషు సమష్టివ్యష్టివిభాగాదర్శనాత్, రూపకవాక్యైకదేశాభావాచ్చ. అనుపపత్త్యన్తరమాహ (మహత ఆత్మశబ్దేనేతి) ఆత్మశబ్దః స్వతశ్చేతనైకాన్తః - అగత్యా క్వచిత్తస్యాతత్పరత్వాశ్రయణం. అవయవశక్త్యా స్వకార్యవ్యాప్తిపరత్వేపి మహత్తత్త్వాదపి ప్రధాన ఏవావయవార్థప్రకర్షాత్ మహత ఆత్మశబ్దవిశేష్యత్వమయుక్తమిత్యర్థః. నను *ఉద్బబర్హాత్మనశ్చైవ మనస్సదసదాత్మకం। మనసశ్చాప్యహఙ్కారమభిమన్తారమీశ్వరం। మహాన్తమేవ చాత్మానం సర్వాణి త్రిగుణాని చేతి స్మృతిసిద్ధప్రక్రియాప్రత్యభిజ్ఞానాన్మహచ్ఛబ్దో మహత్తత్త్వపరః- న త్వాత్మవిశేషక ఇతి చేత్. న - శ్రుతావిన్ద్రియార్థమనోబుద్ధిమహతాం పరత్వస్యోక్తత్వాదహఙ్కారస్యానుక్తత్వాత్ స్మృతౌ మనోఽహఙ్కారమహతామేవోక్తత్వాదిన్ద్రియార్థబుద్ధీనాం పరత్వస్య చానుక్తత్వాత్ శ్రుతిస్మృత్యర్థప్రత్యభిజ్ఞానాభావాన్మనసోఽహఙ్కారముద్బబర్హేత్యస్య తన్త్రప్రక్రియావిరోధప్రతీతేః పూర్వపక్షిణైవం పరిశోధనస్యాయుక్తత్వాచ్చ. నను మహచ్ఛబ్దస్యాత్మవిశేషణత్వే సతి *మహతః పరమితి నిర్దేష్టుమయుక్తం- అపి త్వాత్మన ఇత్యేవ నిర్దేష్టవ్యమితి చేన్న - విశేషణవాచిపదేనాపి ప్రకృతవిశేష్యాభిధానదర్శనాత్ దేవదత్తాద్యజ్ఞదత్తశ్శీఘ్రగతిరోఽయమశ్వారూఢః- అశ్వారూఢాద్విష్ణుమిత్ర, ఇతి- అవృద్ధసేవీ పురుషోఽమూఢః - మూఢాదమూఢ ఆదరణీయ, ఇత్యాదౌ. రూపకవిన్యస్తానామేవ గ్రహణమిత్యేతద్భాష్యమేతదుక్తం భవతీత్యనేనాన్వితం. ఇతి శబ్దాప్రయోగోఽతివిప్రకర్షాత్. దర్శయతి చేతి సూత్రఖణ్డోపాదానం. తదేవ-వశీకార్యత్వే పరత్వమేవ. ఏష ఇత్యాది శ్రుతిః. *న ప్రకాశత ఇత్యుక్తైకేషామిత్యపేక్షాయాం * యస్త్వవిజ్ఞానవాన్ భవత్యయుక్తేన మనసా సహ। తస్యేన్ద్రియాణ్యవశ్యాని దుష్టాశ్వా ఇవ సారథేః * యస్త్వవిజ్ఞానవాన్ భవత్యమనస్కః సదాఽశుచిః। న స తత్పదమాప్నోతి సంసారం చాధిగచ్ఛతీతి ప్రాకరణికవాక్యోపజీవనేన న ప్రకాశత ఇత్యస్యార్థమాహ (అజితబాహ్యేతి) వాక్ఛబ్దః సర్వేన్ద్రియోపలక్షణార్థ ఇత్యాహ (వాక్పూర్వకాణీతి) నన్విదమయథాక్షరమివ వ్యాఖ్యాతం-న హ్యత్ర వాక్ఛబ్దో ద్వితీయాన్తో మనశ్శబ్దశ్చ సప్తమ్యన్తః ప్రయుజ్యత ఇత్యత్రాహ (వాక్ఛబ్ద ఇతి) నను వాక్ఛబ్దాత్పరస్యాః ద్వితీయాయాః *సుపాం సులుగిత్యనుశాసనేన స్వాదేశాశ్రయణేన ద్వితీయాన్తత్వం కిం న స్యాత్. న - స్వాదేశేపి *హల్ఙ్యాబ్భ్యో దీర్ఘాత్సుతిస్యపృక్తం హలితి సూత్రేణ వాక్ఛబ్దస్య హలన్తతయా సులోపస్య ప్రాప్తత్వాత్ స్వాదేశాఙ్గీకారేపి లుకి పర్యవసానం స్యాత్- తత్ర ద్వితీయాస్థానే స్వాదేశమాశ్రిత్య తస్య లోపకల్పనాద్వరం ద్వితీయాయా ఏవ లుగాశ్రయణమితి. సప్తమ్యేకవచనాన్తస్య మనశ్శబ్దస్య దీర్ఘాన్తత్వం కథమిత్యత్రాహ (మనసీ ఇతి సప్తమ్యాశ్ఛాన్దసో దీర్ఘ ఇతి) *ఈదూతౌ చ సప్తమ్యర్థ ఇతి ప్రకృతివద్భావస్మరణనిబన్ధనో మనసీ ఇతి నిర్దేశః. నను *ఇయాడియాజీకారాణాముపసంఖ్యానమిత్యుపసంఖ్యానవశాదీకారాన్తత్వసంభవే కథం ఛాన్దసత్వాశ్రయణమితి చేత్. ఉపసంఖ్యానేన నిర్వాహాసంభవాదితి బ్రూమః. న హి *వాఙ్మనసీ ఇత్యత్ర వాక్చ మనశ్చేత్యర్థస్సంభవతి- *అచతురవిచతురేత్యాదిస్మరణేనాజన్తతయా వాఙ్మనసే ఇతి ప్రాప్తత్వాత్. అథ తత్రాపి ఛాన్దసత్వబలేన సమాసాన్తో నాద్రియతే- తథా సతి యథోక్తనిర్వాహే కః ప్రద్వేషః. న చ నిర్వాహద్వయతుల్యతా- ప్రారోక్తస్య ప్రకరణానుగుణ్యాదేకవచనోపపత్తేశ్చ. *యచ్ఛేదిత్యుక్తస్య నియమనస్య సప్తమ్యపేక్షా ప్రకరణసిద్ధా- *తద్యచ్ఛేత్ జ్ఞాన ఆత్మని, జ్ఞానమాత్మని మహతి నియచ్ఛేత్ తద్యచ్ఛేచ్ఛాన్త ఆత్మనీతి హి శ్రూయతే. వాక్చ మనశ్చేత్యర్థోఽభిమతశ్చేత్ తదితి పునః పరామర్శశ్చ న ఘటతే- తే ఇతి ద్వివచనాన్తత్వ

జ్ఞానఆత్మని - తన్మనోబుద్ధౌనియచ్ఛేత్. జ్ఞానశబ్దేనాత్ర పూర్వోక్తాబుద్ధిరభిధీయతే. *జ్ఞానఆత్మనీతివ్యధికరణేసప్తమ్యౌ. ఆత్మనివర్తమానేజ్ఞానేనియచ్ఛేదిత్యర్థః. * జ్ఞానమాత్మనిమహతినియచ్ఛేత్ - బుద్ధింకర్తరిమహాత్మన్యాత్మనినియచ్ఛేత్. *తద్యచ్ఛేచ్ఛాన్తఆత్మని- తంకర్తారం పరస్మిన్బ్రహ్మణిసర్వాన్తర్యామిణినియచ్ఛేత్. వ్యత్యయేనతదితినపుంసకలిఙ్గతా. ఏవముపాసీతేనరథినావైష్ణవంపదంగన్తవ్యమిత్యర్థః.....................

అవ్యక్తశబ్దేనకథంవ్యక్తస్యశరీరస్యాభిధానం. తత్రాహ

౨॥ సూ. సూక్ష్మంతుతదర్హత్వాత్ ॥ భూతసూక్ష్మమవ్యాకృతంహ్యవస్థావిశేషమాపన్నంశరీరంభవతి-తదవ్యాకృతమిహాశరీరావస్థమవ్యక్తశబ్దేనోచ్యతే- (తదర్హత్వాత్) తస్యావ్యాకృతయాఽహినిర్దేష్టవ్యం. అతఉక్తనిర్వాహఏవోపపన్నః *తద్యచ్ఛేజ్జ్ఞానఆత్మనీతివాక్యంమనసోఽహఙ్కారేనియమనపరంకేచిద్వ్యాచక్షతే- తదనుపపన్నమన్వానఆహ (తన్మనోబుద్ధౌనియచ్ఛేదితి) అహఙ్కారపరత్వమస్వరసం- బుద్ధిపరత్వంతుస్వరసమిత్యభిప్రాయేణాహ (జ్ఞానశబ్దేనేతి) పూర్వోక్తాబుద్ధిః- అనాత్మాత్మవిషయహేయోపాదేయతాధ్యవసాయః. జ్ఞానసామాన్యవాచిశబ్దస్యజ్ఞానవిశేషవాచిత్వంముఖ్యమితిభావః. ఆత్మశబ్దసమానాధికరణజ్ఞానశబ్దస్యబుద్ధిపరత్వమయుక్తమిత్యత్రాహ (జ్ఞానఆత్మనీతి) ఆత్మశబ్దస్యస్వతశ్చేతనైకాన్తత్వాదనన్తరవాక్యస్థాత్మశబ్దస్యాప్యస్యచైకరూప్యార్థత్వేస్వారస్యాచ్చ సామానాధికరణ్యమాత్రస్వారస్యముపేక్ష్యమిత్యభిప్రాయః. వైయధికరణ్యఫలితమాహ (ఆత్మనివర్తమానఇతి) సప్తమ్యర్థస్యస్ఫుటీకరణాయవర్తమానపదమధ్యాహృతం.——— జ్ఞానశబ్దస్యాహఙ్కారపరత్వాశ్రయణం-కింశబ్దస్వారస్యాత్-ఉతార్థవశాత్. నప్రథమః-దత్తోత్తరత్వాత్. నాపిద్వితీయః-అర్థసామర్థ్యాదర్శనాత్. మనోమహతోర్మధ్యగతత్వమర్థసామర్థ్యమిచేత్. యదిశబ్దతః ప్రత్యభిజ్ఞానాభావేపిజ్ఞానశబ్దోమనోమహతోర్మధ్యగతత్వరూపార్థసామర్థ్యాదహఙ్కారపరః-తర్హితుల్యన్యాయత్వాత్ *మనసస్తుపరాబుద్ధిరిత్యత్రాపిబుద్ధిశబ్దస్యాహఙ్కారపరత్వంస్యాత్. తదప్యస్త్వితినవాచ్యం- స్వగ్రన్థవిరోధాత్. *అథబుద్ధిశబ్దేనాహఙ్కారంబ్రూయుః తథాపితన్త్రసిద్ధస్యాహఙ్కారస్యప్రత్యభిజ్ఞానోపపద్యతేబుద్ధిశబ్దేనవ్యవహారాభావాత్ మహచ్చనతన్త్రసిద్ధమిహప్రత్యభిజ్ఞాయతేఆత్మశబ్దేనసామానాధికరణ్యాదితిహిఆనిమసూత్రవ్యాఖ్యానేతైరుక్తం. అథోచ్యేత- తత్రయద్యపిమనోమహతోర్మధ్యగతోబుద్ధిశబ్దః- తథాపినాహఙ్కారపరః- మహచ్ఛబ్దస్యాత్మశబ్దోపపదపీడితత్వేనమహత్తత్త్వాభిధాయకత్వాభావాదితి. తర్హ్యత్రాపిసప్తమ్యన్తమహచ్ఛబ్దస్యాపిఆత్మశబ్దోపపదపీడితత్వేనమహత్తత్త్వోపస్థాపకత్వాభావాన్మనోమహతోర్మధ్యగతత్వరూపమర్థసామర్థ్యంనవిద్యతే. యద్యత్రోపపదంనపీడకం - తర్హితత్రాపిపీడనాసామర్థ్యాత్ *మనసస్తుపరాబుద్ధిరిత్యప్యహఙ్కారఉక్తస్స్యాత్. తతశ్చాధికరణప్రయాసనైయర్థ్యమేవస్యాత్- తన్నప్రక్రియాస్థిరత్వసిద్ధిరిత్యలమనేన.——— జ్ఞానమాత్మనీత్య *స్యార్థమాహ (బుద్ధిమితి) వాచోమనసినియమనం - మనోనుగుణప్రవృత్తివైముఖ్యాపాదనం. మనసోబుద్ధౌనియమనం- అధ్యవసాయానుగుణప్రవృత్తితాపాదనం. బుద్ధిః- అర్థేషుహేయతాధ్యవసాయరూపా. తస్యాబుద్ధేరాత్మనినియమనంనామ- సఏవోపాదేయతయాసాక్షాత్కార్యఇత్యేతదర్థవిషయత్వాపాదనం. శాన్తే- స్వతఊర్మిషట్కప్రతిభటే. శాన్తఆత్మనిమహతఆత్మనోజీవస్యనియమనంనామ- తచ్ఛేషతాప్రతిపత్తిః. సైవపరస్యాపివశీకరణంభవతి. నతదితినిర్దేష్టవ్యం - ఆత్మశబ్దస్యపుల్లిఙ్గత్వాత్తచ్ఛబ్దస్యచాతపరామర్శిత్వాదిత్యత్రాహ (వ్యత్యయేనతదితి) (నపుంసకలిఙ్గతేతి) అత్రతదితివ్యాఖ్యేయపదం. *సుప్తిఙుపగ్రహలిఙ్గనరాణాంకాలహలచ్స్వరకర్తృయఙాంచ, వ్యత్యయమిచ్ఛతిశాస్త్రకృదేషాంసోపిచసిధ్యతి బాహులకేనఇతిశాబ్దైరుక్తలిఙ్గవ్యత్యయేనతదితినపుంసకలిఙ్గతేత్యర్థః. నన్వస్మిన్మన్త్రేరూపకరూపితానాం వశీకరణప్రకారఉచ్యతఇత్యుక్తం - తదయుక్తం - విషయాణాంశరీరస్యచ అత్రనియమనానుక్తేరితిచెన్న- తన్నియమనస్యార్థసిద్ధత్వాత్. విషయాణాంనియమనంహినామ- తదసన్నిధాపనం. శరీరస్యనియమనంనామ- సాత్త్వికాహారేణపరిశోధనం. నహిదూరతోఽనుజ్ఝితవిషయస్యదుష్టాహారసేవామలినమనసఇన్ద్రియాదినియమనంసంభవతి - అతోఽర్థసిద్ధస్యాహకణ్ఠోక్త్యభావః. తన్నిమిత్తమిదంవిషయసన్నిధిపరివర్జనంసాత్త్వికాహారసేవనంచయోగాద్యుత్పాదనకాలేసంపాద్యం- తదానీంవాక్చక్షురాదికర్మజ్ఞానేన్ద్రియాణాంనాత్యన్తవ్యాపారనిషేధః. అత్యన్తనిషేధస్తుయోగకాలఏవకర్తవ్యః. అతోయోగకాలఏవకర్తవ్యస్యనియమనస్యాస్మిన్మన్త్రేవిధానాత్ *ఇన్ద్రియేభ్యఇత్యస్మిన్మన్త్రేపివశీకార్యత్వే పరత్వంవివక్షితమితితన్త్రసిద్ధకార్యకారణతత్త్వప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్ రూపకరూపితేషుపరిశిష్టంశరీరమవ్యక్తశబ్దేనోచ్యతఇతిస్థితమ్. ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అవ్యక్తేతి) పారిశేష్యాచ్ఛరీరావ్యక్తశబ్దయోరైకార్థ్యేఽవశ్యంభావినిసతిఉపక్రమాధికరణన్యాయేనఉపక్రమస్థశరీరశబ్దానుగుణమవ్యక్తశబ్దేనైవేతత్రావ్యక్తశబ్దస్యవృత్తిఃకథమిత్యపేక్షాయామాహేత్యభిప్రాయః.

౨॥ సూ. సూక్ష్మంతుతదర్హత్వాత్ ॥ ద్రవ్యైక్యలక్షణసమ్బన్ధాత్ కార్యేకారణశబ్దోపచారఇత్యాహ (భూతసూక్ష్మమితి) కారణభూతావ్యక్తేకార్యవాచిశరీరశబ్దోపచారఃకింనస్యాదిత్యత్రాహ (తదర్హత్వాదితి)వ్యాఖ్యేయస్సూత్రస్థఃతచ్ఛబ్దస్తస్యేతివ్యస్యనిర్దిష్టః. సూక్ష్మత్వంస్వశబ్దేనోపస్థాపితం- స్థూలావస్థంశరీరమవ్యక్తశబ్దవిషయతయాబుద్ధిస్థం- అతస్తథావిధాచిద్ద్రవ్యపరామర్శఇతిభావః. అవస్థాద్వయానుగతవస్తులక్ష

స్యాచిద్వస్తునఏవవికారాపన్నస్యరథవత్పురుషార్థసాధనప్రవృత్త్యర్హత్వాత్.

యదిభూతసూక్ష్మమవ్యాకృతమభ్యుపగమ్యతే - కాపిలతన్త్రసిద్ధోపాదానే
కఃప్రద్వేషః-తత్రాపిహిభూతకారణమేవావ్యక్తమిత్యుచ్యతే. తత్రాహ.

3॥ సూ. ॥ తదధీనత్వాదర్థవత్ ॥ పరమకారణభూత పరమపురుషాధీనత్వాత్ప్రయోజనవద్భూతసూక్ష్మం. ఏతదుక్తంభవతి - నవయమవ్యక్తంతత్పరిణామవిశేషాంశ్చ స్వరూపేణనాభ్యుపగచ్ఛామః- అపితుపరమపురుషశరీరతయాతదాత్మకత్వవిరహేణ- తదాత్మకత్వేనైవహి ప్రకృత్యాదయస్స్వప్రయోజనంసాధయన్తి. అన్యథా స్వరూపస్థితిప్రవృత్తిభేదాస్తేషాంనస్యుః. తథాఽనభ్యుపగమాదేవతన్త్రసిద్ధప్రక్రియానిరసనమితి. శ్రుతిస్మృత్యోర్హిజగదుత్పత్తిప్రళయవాదేషుపరమపురుషగుహిముషవాదేషుచప్రకృతివికృతిపురుషాస్తదాత్మకాస్సృజ్యన్తే- యథా *పృథివ్యప్సులీయతఇత్యారభ్య *తన్మాత్రాణిభూతాదౌలీయన్తే

కానిమిత్తమాకారమాహ (అచిద్వస్తునఇతి) జ్ఞానసఙ్కోచవికాసరూపవికారాపత్తిశ్చిద్వస్తునోప్యస్తి- తద్వ్యావృత్త్యర్థమచిద్వస్తునఏవవికారాపన్నస్యేత్యుక్తం. అర్హత్వంకార్యాపేక్షం-తద్విశేషంప్రకరణసిద్ధమభిప్రేత్యాహ (పురుషార్థేతి) ఔపచారికత్వావిశేషేపిపురుషార్థప్రవృత్త్యనర్హతారూపార్థవిరోధాత్,తతఏవావ్యక్తస్యవశీకార్యత్వాయోగా, చ్చనకారణేకార్యోపచారాచ్ఛరీరశబ్దోభూతసూక్ష్మపరత్వేనవ్యాఖ్యాతఇత్యర్థః.——దవప్రకాశీయాస్తు- సూక్ష్మంశరీరమిహగృహ్యతే-తస్యావ్యక్తశబ్దార్హత్వాత్. పూర్వత్రాపితదేవరథత్వేనరూపితం-లోకాన్తరప్రాప్తేరపివివక్షితత్వాదితివ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- ఉపక్రమస్థశరీరశబ్దస్యస్వరసతస్థూలశరీరప్రతిపత్తిహేతుత్వాత్, *యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీప్రాజ్ఞ ఇత్యాదినాపురుషార్థసాధనప్రవృత్తివిశేషప్రతిపాదనేనపురుషార్థసాధనప్రవృత్త్యర్హత్వనివహౌమూలంరథత్వేనరూపణమిత్యవగమా,చ్చ. పురుషార్థసాధనప్రవృత్త్యర్హత్వం హిస్థూలశరీరస్య-లోకాన్తరప్రాప్తిఃఫలానుభవార్థతిత్వాత్సాధనస్యసూక్ష్మదేహస్యనోపాయానుష్ఠానార్హతా. అతోఽవ్యక్తశబ్దమాత్రస్వారస్యాదపిఉపక్రమస్థశరీరశబ్దస్వారస్యా, దుపాయదశాయాముపయోగప్రతీతిస్వారస్యా, చ్చయథోక్తఏవసూత్రార్థఇత్యేతదభిప్రాయేణాహ (రథవత్పురుషార్థసాధనప్రవృత్త్యర్హత్వాదితి) ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ(యదీతి) (భూతకారణమేవేతి) త్వయాపియదభ్యుపేతంభూతకారణత్వేన-తదేవేతిభావః.

3॥ సూ. ॥ తదధీనత్వాదర్థవత్ ॥ నహిప్రయోజనవత్త్వాప్రయోజనవత్త్వేచోదితే-ప్రధానాఙ్గీకారఃప్రధానవాదదూషణంచవ్యాహతమితిహ్యుక్తం- తత్కథంపరిహృతంభవతీత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) (తదాత్మకత్వవిరహేణేతి)నాభ్యుపగచ్ఛామఇత్యన్వయః. తదధీనశబ్దస్యప్రవృత్తిమాత్రేతాదధీన్యపరత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థంపరమపురుషశరీరతయాతదాత్మకత్వేనేత్యుక్తం. తేనప్రవృత్తౌపరాధీనత్వేపిసత్తాస్థిత్యోఃకులాలానపేక్షదణ్డచక్రాదివ్యావృత్తిః. స్వాతన్త్ర్యేణకింనాభ్యుపగమ్యతఇత్యపేక్షాయామర్థస్థితిమాహ (తదాత్మకత్వేనైవహీతి)హిశబ్దఃప్రమాణప్రసిద్ధిద్యోతకః. స్వప్రయోజనం- స్వకార్యం. ప్రకృతేఃకార్యంహిమహానేవ- మహదాదీనామపితత్తత్కార్యమేవప్రయోజనం. పురుషస్యభోగాపవర్గరూపంవా. ఉక్తమర్థముపపాదయతి (అన్యథేతి) అన్యథా- తదాత్మకత్వవిరహే. (స్వరూపస్థితిప్రవృత్తిభేదాఃతేషాంనస్యురితి) *నతదస్తివినాయత్స్యాత్ *మయిసర్వమిదంప్రోతం *మత్తస్సర్వంప్రవర్తతేఇత్యాదిభిఃస్వరూపస్థితిప్రవృత్తితాదధీన్యసిద్ధిః. స్వరూపం-వ్యవహారార్హత్వం. మానసంబన్ధార్హత్వంవా. తస్యకాలాన్తరావచ్ఛిన్నాకారపరిహారఃస్థితిః. ప్రవృత్తిః-కార్యోత్పత్త్యనుగుణవ్యాపారః. స్వరూపస్థితీనస్యాతాం-తతశ్చప్రవృత్త్యభావఃకైముత్యన్యాయసిద్ధః- యథాశరీరస్యాత్మవిశ్లేషేఇత్యర్థః. సూత్రేఅర్థవచ్ఛబ్దస్తదుపయుక్తార్థతాదధీన్యస్యాపిప్రదర్శనార్థః- అర్థోపయోగిత్వాత్ప్రవృత్తేః, ప్రవృత్త్యుపయోగిత్వాచ్చస్వరూపస్థిత్యో, రిత్యభిప్రాయః. పూర్వోక్తవ్యాఘాతస్యపరిహృతత్వందర్శయతి (తథానభ్యుపగమాదేవేతి) అబ్రహ్మాత్మకప్రధానవాదఏవదూష్యః- బ్రహ్మాత్మకంప్రధానంస్వీకృతమితినవ్యాహతిరిత్యభిప్రాయేణప్రక్రియానిరసనమిత్యుక్తం. హిశబ్దాభిప్రేతంతదాత్మకత్వేప్రమాణందర్శయతి(శ్రుతిస్మృత్యోర్హీతి) ప్రళయశ్రుతిః *పృథివ్యప్సులీయతఇత్యాదిః.మహిమవాదశ్రుతిః * యస్యపృథివీశరీరమిత్యాదిః. ప్రళయశ్రుతేరపి *తమఏకీభవతీత్యేతదన్తత్వాత్తదాత్మకత్వసిద్ధిః. *తస్మాత్తమస్సంజాయతఇత్యుత్పత్తివాక్యంద్రష్టవ్యం. అప్యయపూర్వకత్వాత్సృష్టేః- ప్రళయశ్రుత్యుపాదానంసృష్టివాక్యప్రదర్శనార్థం. ——శరీరస్యజీవాత్మాపేక్షయాపరత్వంకథమితిశఙ్కాయాంజీవస్యశరీరాధీనప్రవృత్తిత్వాజ్జీవాపేక్షయాశరీరస్యపరత్వం-యథేన్ద్రియేభ్యోఽర్థానాంపరత్వమితిపరిహారపరమిదంసూత్రమితరైర్వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం- అపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానదౌర్బల్యాత్. నహివేదాన్తిభిఃప్రకృతిఃస్వరూపేణనాభ్యుపగమ్యతే- అతస్తదభ్యుపగమతన్నిరాసయోర్వ్యాఘాతఃపరిహర్తవ్యఇతితత్పరిహారోపేక్షణంఅపేక్షితాకరణంస్యాత్. ననుశరీరస్యజీవాత్పరత్వానుపపత్తిశఙ్కాచపరిహర్తవ్యా- అతోనానపేక్షితవిధానంస్యాదితిచేత్-ఏవంతర్హీన్ద్రియేభ్యఃకథమర్థానాంపరత్వమితిశఙ్కాయాశ్చపరిహర్తవ్యత్వాత్తత్పరిహారాయసూత్రాన్తరంప్రణేయంస్యాత్. సాచ *అర్థవదిత్యనేనపరిజిహీర్షితేతిచేత్ - తర్హి *అర్థవదితిదృష్టాన్తతయోక్తిర్నఘటతే. అర్థేభ్యోమనసఃపరత్వంకథమితిశఙ్కాపరిహారాయసూత్రాన్తరంవక్తవ్యంచ

భూతాదిర్మహతి లీయతే మహానవ్యక్తే లీయతే అవ్యక్తమక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయతే తమః పరే దేవ ఏకీభవతి-తథా*యస్య పృథివీ శరీరం యస్యాపశ్శరీరం యస్య తేజశ్శరీరం యస్య వాయుశ్శరీరం యస్యాకాశశ్శరీరం యస్యాహఙ్కారశ్శరీరం యస్య బుద్ధిశ్శరీరం యస్యావ్యక్తం శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం యస్య మృత్యుశ్శరీరం ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః-తథా*భూమిరాపోఽనలో వాయుః ఖం మనో బుద్ధిరేవ చ। అహఙ్కార ఇతీయం మే భిన్నా ప్రకృతిరష్టధా। అపరేయమితస్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధి మే పరామ్। జీవభూతాం మహాబాహో యయేదం ధార్యతే జగత్। ఏతద్యోనీని భూతాని సర్వాణీత్యుపధారయ। అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రలయస్తథా। మత్తః పరతరం నాన్యత్కిఞ్చిదస్తి ధనఞ్జయ। మయి సర్వమిదం ప్రోతం సూత్రే మణిగణా ఇవేతి-*వ్యక్తం విష్ణుస్తథావ్యక్తం పురుషః కాల ఏవ చేతి *ప్రకృతిర్యా మయాఖ్యాతా వ్యక్తావ్యక్తస్వరూపిణీ। పురుషశ్చాప్యుభావేతౌ లీయేతే పరమాత్మని। పరమాత్మా చ సర్వేషామాధారః పరమేశ్వరః। విష్ణునామా స వేదేషు వేదాన్తేషు చ గీయత ఇతి చ……

౪॥ సూ. **జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ**॥ యది తన్త్రసిద్ధమిహావ్యక్తమువివక్షిష్యత్-తదాఽస్య జ్ఞేయత్వమవివక్షిష్యత్- వ్యక్తావ్యక్తజ్ఞవిజ్ఞానాన్మోక్షం వదద్భిస్తాన్త్రికైస్తేషాం సర్వేషాం జ్ఞేయత్వాభ్యుపగమాత్. న చాస్య జ్ఞేయత్వముచ్యతే- అతో న తన్త్రసిద్ధస్యేహ గ్రహణమ్……

౫॥ సూ. **వదతీతి చేన్న ప్రాజ్ఞో హి ప్రకరణాత్**॥ *అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయం తథాఽరసం నిత్యమగన్ధవచ్చ యత్। అనాద్యనన్తం మహతః పరం ధ్రువం నిచాయ్య తం మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యత ఇత్యవ్యక్తస్య జ్ఞేయత్వమనన్తరమేవ వదతీయం శ్రుతిరితి చేత్. తన్న-ప్రాజ్ఞః-పరమపురుష ఏవ హ్యత్ర శ్లోకే నిచాయ్యత్వేన ప్రతిపాద్యతే- *విజ్ఞానసారథిర్యస్తు మనః ప్రగ్రహవాన్నరః। సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్। ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢోత్మా న ప్రకాశతే। దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిరితి ప్రాజ్ఞస్యైవ ప్రకృతత్వాత్. అత ఏవ*పురుషాన్న పరం కిఞ్చిదితి న పఞ్చవింశకపురుషాతిరిక్తతత్త్వనిషేధః. తస్య చ పరమపురుషస్యాశబ్దత్వాదయో ధర్మాః *యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమిత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధాః. *మహతః పరమిత్యపి *బుద్ధేరాత్మా మహాన్పర ఇతి పూర్వప్రకృతాజ్జీవాత్మనః పరత్వమేవోచ్యతే…………

స్యాత్. అర్థమనోబుద్ధ్యాదీనాం పరత్వం యథాకథంచిత్ వ్యవహారే ప్రాధాన్యాదివివక్షయా నిరూహ్యత ఇతి న తత్ర పరిహర్తవ్యమితి చేత్ - అవ్యక్తస్య పరత్వమపి యథాకథంచిన్నిరూహ్యత ఇతి న సూత్రాపేక్షా. కేన యుక్తిబలేన యథాకథంచిన్నిర్వాహ ఇతి చేత్-అర్థమనోబుద్ధ్యాదీనాం యథాకథంచిత్పరత్వనిర్వాహః కేన యుక్తిబలేన. ప్రకరణపారిశేష్యాభ్యామాద్యసూత్రవివక్షితాభ్యామవ్యక్తశబ్దస్యరూపకవిన్యస్తశరీరవిషయత్వనిశ్చయబలేనేతి చేత్- తేనైవాయమపి నిర్వాహ ఆద్యసూత్రేణైవ సిద్ధ ఇత్యనపేక్షితవిధానం స్యాదేవ. అత ఉక్తార్థపరమేవేదం సూత్రం……………………………

౪॥ సూ. **జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ**॥ వ్యక్తావ్యక్తజ్ఞవిజ్ఞానాదితి సాఙ్ఖ్యగ్రన్థ ఏవ స్వవాక్యనివేశితః……………………

౫॥ సూ. **వదతీతి చేన్న ప్రాజ్ఞో హి ప్రకరణాత్**॥ (అవ్యక్తస్య జ్ఞేయత్వమితి) వ్యక్తధర్మభూతశబ్దాదినిషేధానామవ్యక్తపర్యవసానస్య న్యాయ్యత్వాత్, మహతః పరత్వోక్తేశ్చ సామాన్యేన యత్తచ్ఛబ్దనిర్దిష్టమపి కారణమవ్యక్తమితి భావః. (విజ్ఞానసారథిరితి) అనేన జ్ఞేయస్య ప్రాజ్ఞస్య పరమపురుషాసాధారణవిష్ణుశబ్దేన ప్రకృతత్వం దర్శితం. (ఏష సర్వేష్వితి) *నిచాయ్యేత్యుక్తస్య జ్ఞానస్య *దృశ్యత ఇతి పదేన ప్రాజ్ఞవిషయతయా ప్రకృతత్వం దర్శితం. అవాన్తరచోద్యపరిహారపరేఽస్మిన్సూత్రే పరమప్రకృతపూర్వపక్షయుక్తినిరాసశ్చార్థసిద్ధ ఇత్యాహ (అత ఏవేతి) వ్యక్తధర్మనిషేధానామవ్యక్తపర్యవసానచోద్యస్యాదృశ్యత్వాద్యధికరణే పరిహృతత్వమాహ (తస్య చేతి) మహతః పరత్వాదవ్యక్తమిహ వివక్షితమిత్యత్రాహ (మహత ఇతి) ఇన్ద్రియాదిపరికరవత్త్వలక్షణప్రాధాన్యవివక్షాతిశయాత్ మహచ్ఛబ్దేన ఆత్మనిర్దేశః……………………

ప్రకరణస్య ప్రాజ్ఞైకపరత్వం నాస్తి- ప్రధానస్యాపి ప్రతిపాద్యమానత్వాత్.
తస్మాత్ప్రాజ్ఞపరత్వం న ప్రధానపరత్వవిరోధీత్యత్రాహ సూత్రకారః.

౬॥ సూ. త్రయాణామేవ చైవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ॥ అస్మిన్ప్రకరణే హ్యుపాయోపేయోపేతౄణాం త్రయాణామేవ చైవముపన్యాసః- జ్ఞేయత్వేనోపన్యాసః తద్విషయశ్చ ప్రశ్నో దృశ్యతే- నాన్యస్యావ్యక్తాదేః. తథాహి- నచికేతా ముముక్షుస్సన్మృత్యుప్రత్తైర్వరైస్త్రిభిః ప్రథమేన వరేణాత్మనః పురుషార్థయోగ్యతాపాదినీమాత్మని పితుస్సుమనస్కతాం ప్రతిలభ్య ద్వితీయేన వరేణ మోక్షోపాయభూతాం నాచికేతాగ్నివిద్యాం వవ్రే *స త్వమగ్నిం స్వర్గ్యమధ్యేషి మృత్యో ప్రబ్రూహి తం శ్రద్దధానాయ మహ్యం। స్వర్గలోకా అమృతత్వం భజన్త ఏతద్ద్వితీయేన వృణే వరేణేతి. స్వర్గశబ్దేనాత్ర పరమపురుషార్థలక్షణో మోక్షోఽభిధీయతే- *అమృతత్వం భజన్త ఇతి తత్రస్థస్య జననమరణాభావశ్రవణాత్, ఉత్తరత్ర క్షయిఫలకర్మనిన్దాదర్శనాచ్చ *త్రిణాచికేతస్త్రిభిరేత్య సన్ధిం త్రికర్మకృత్తరతి జన్మమృత్యూ ఇతి చ ప్రతివచనాత్,. తృతీయేన వరేణ మోక్షస్వరూపప్రశ్నద్వారేణోపేయస్వరూపముపేతృస్వరూపముపాయభూతకర్మానుగృహీతోపాసనస్వరూపం చ పృష్టం *యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యే అస్తీత్యేకే నాయమస్తీతి చైకే। ఏతద్విద్యామనుశిష్టస్త్వయాహం వరాణామేష వరస్తృతీయ ఇతి. ఏవం మోక్షే పృష్టే తదుపదేశయోగ్యతాం పరీక్ష్యోపదిదేశ *తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టం గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణం। అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మత్వా ధీరో హర్షశోకౌ జహాతీతి.

౬॥ సూ. త్రయాణామేవ చైవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ॥ ప్రథమచశబ్దో హేతుసముచ్చయే. ద్వితీయశ్చశబ్దః ప్రశ్నోపన్యాసయోస్సముచ్చయే - కథమత్ర త్రయాణాముపన్యాసః - ప్రశ్నవాక్యం హి ముక్తమాత్రవిషయమితి శఙ్కాయాం ప్రతివచనప్రకారేణ ప్రశ్నార్థస్య విజ్ఞేయత్వాత్ ప్రశ్నవాక్యేఽపి త్రయమపి పృష్టం భవతీత్యభిప్రాయేణ ప్రశ్నస్య పశ్చాదుక్తిః. (అస్మిన్నిత్యాది) * త్రయాణామితి పదమిహ జీవపరమాత్మపరం పరైర్వ్యాఖ్యాతమితి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (ఉపాయేతి) ఏవముపన్యాస ఇతి వ్యాఖ్యేయం పదం. ఏవంపదం వ్యాచష్టే (జ్ఞేయత్వేనేతి) *జ్ఞేయత్వావచనాచ్చేతి పూర్వసూత్రస్థజ్ఞేయత్వమేవంశబ్దేన పరామృశ్యత ఇత్యర్థః. తదుపపాదయతి (తథాహీతి) (నచికేతా ఇత్యాది) ప్రథమవరవరణం ద్వితీయపాదే *అత్తా చరాచరగ్రహణాదిత్యధికరణే విస్తృతత్వాదిహ ప్రతిలభ్యేత్యనేన సంక్షిప్తం. తత్ర సంక్షిప్తత్వాద్ద్వితీయవరవరణం విస్తరేణ దర్శయతి (ద్వితీయేనేతి) (మోక్షోపాయభూతామితి) నాచికేతాగ్నివిద్యాయాః మోక్షోపాయత్వమఙ్గిద్వారా భవతి- తచ్చ తస్యోపాసనాత్మకస్వాత్మానుసన్ధానగర్భత్వాత్ -తథాహి తదుభయం శ్రూయతే *లోకాదిమగ్నిం తమువాచ తస్మా ఇత్యుపక్రమ్య * బ్రహ్మజజ్ఞం దేవమీడ్యం విదిత్వా నిచాయ్యేమాం శాన్తిమత్యన్తమేతి * త్రిణాచికేతస్త్రయమేతద్విదిత్వా య ఏవం విద్వాంశ్చినుతే నాచికేతం। స మృత్యుపాశాన్పురతః ప్రణోద్య శోకాతిగో మోదతే స్వర్గలోక ఇతి వాక్యేన పరమాత్మతదాత్మకస్వాత్మతదనుసన్ధానగర్భాగ్నివిద్యాజ్ఞానపూర్వకంచిన్వానస్య శోకాతిగత్వముక్తం,. * యో వా ఏతాం బ్రహ్మజజ్ఞాత్మభూతాం చితిం విదిత్వా చినుతే నాచికేతం। స ఏవ భూత్వా బ్రహ్మజజ్ఞాత్మభూతః కరోతి తద్యేన పునర్న జాయత ఇతి వాక్యేన బ్రహ్మాత్మకచేతనదృష్ట్యా వా తాదృశదేవతాధిష్ఠితత్వేన వాఽనుసన్ధానపూర్వకమగ్నిం చిన్వానస్యాపునర్భవహేతుభూతబ్రహ్మోపాసనద్వారా మోక్షప్రాప్తిరుక్తా,. తృతీయవరవరణశ్లోకార్థనిష్కర్షాపయికతయా ద్వితీయవరవరణశ్లోకముపాదాయ తత్ర వ్యాఖ్యేయస్య స్వర్గపదస్య ప్రకృత్యంశం వ్యాచష్టే (స్వర్గేతి) మోక్షశబ్దో మోక్షస్థానపరః- లోకశబ్దసామానాధికరణ్యాత్, భాష్యే తత్రస్థస్యేతి వక్ష్యమాణత్వాచ్చ. స్వర్గశబ్దస్య మోక్షవాచిత్వోపపాదకః పరమపురుషార్థలక్షణశబ్దః. స్వర్గశబ్దస్య ప్రకృష్టసుఖాపలక్షణత్వాత్, మోక్షస్య నిరవధికానన్దరూపత్వాచ్చ స్వర్గశబ్దవాచ్యత్వమితి భావః. ప్రసిద్ధస్వర్గపరత్వం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ (అమృతత్వమితి) (తత్రస్థస్యేతి) *స్వర్గలోకా ఇతి బహువ్రీహిః- నిరతిశయసుఖరూపపరమవ్యోమస్థా ఇతి భావః. మోక్షవాచిత్వే హేత్వన్తరమాహ (ఉత్తరత్రేతి) తృతీయవరవరణప్రశ్నే *శ్వోఽభావా మర్త్యస్య యదన్తకైతత్ సర్వేన్ద్రియాణాం జరయన్తి తేజః। అపి సర్వం జీవితమల్పమేవేతి- తథా *జీవిష్యామో యావదీశిష్యసి త్వం వరస్తు మే వరణీయస్స ఏవేతి చ నచికేతసైవ క్షయిఫలస్య నిన్దితత్వాత్ క్షయిఫలవిముఖేన నచికేతసా క్షయిఫలసాధనప్రశ్నానుపపత్తేరిత్యర్థః. ద్వితీయవరవరణప్రతివచనావగతం హేత్వన్తరమాహ (త్రిణాచికేత ఇతి) *త్రిణాచికేతః-*అయం వావ యః పవత ఇత్యాద్యనువాకత్రయాధ్యాయీ. త్రికర్మకృత్ - యజనాధ్యయనదానకృత్, పాకయజ్ఞహవిర్యజ్ఞసోమయజ్ఞకృద్వా. త్రిభిః- అగ్నిభిస్త్రైతుభిః. సన్ధిం- పరమాత్మోపాసనేన సమ్బన్ధం. ప్రాప్య జన్మమృత్యూ తరతీత్యర్థః - *కరోతి తద్యేన పునర్న జాయత ఇత్యనేనైకార్థ్యాత్. (తృతీయేనేతి) *యేయం ప్రేత ఇతి మన్త్రస్య దేహాతిరిక్తజీవస్వరూపమాత్రప్రశ్నపరత్వవ్యుదాసాయాహ (మోక్షేతి) అత్రోపాయోపేయప్రశ్నో గర్భిత ఇతి భావః. ప్రతివచనప్రకారేణ ప్రశ్నార్థస్యావగన్తవ్యత్వాత్. *ప్రేతే- పరిత్యక్తచరమశరీర ఇత్యర్థః- *న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీతి ప్రయోగాత్. అన్యథా పూర్వవరద్వయవరణానుపపత్తిర్నైతుః పూర్వముక్తత్వాదిహానకణ్ఠోక్తిః. ఇదం చ విస్తరేణోపపాదయిష్యామః. అస్మిన్ప్రకరణే *నచికేతో మరణం మానుప్రాక్షీరితి మరణశబ్దశ్చరమశరీరవియోగపరః- ఉక్తహేతోరేవ. *పఞ్చవింశతితత్త్వజ్ఞః పరమాత్మా భవేన్మృతః। సముక్తస్తత్త్వసన్తానాత్ పరేణ సమతాం వ్రజేత్ ఇతి పరమాత్మసామ్యాపన్నే ముక్తే మృతశబ్దస్య కపిలాసురిసంవాదే ప్రయుక్తత్వాత్. *దేవైరత్రాపి విచికిత్సితం పురేత్యారభ్య *ధృత్యా ధీరో నచికేతోఽత్యస్రాక్షీరిత్యన్తేనోచ్యమానం దురవగమత్వవివిధప్రలోభనప్రశ్నప్రతిషేధాదికమభిప్రేత్యాహ (తదుపదేశయోగ్యతాం పరీక్ష్యేతి) *దుర్దర్శం- ద్రష్టుమశక్యం. కుతః. గూఢం- గుణత్రయతిరోహితత్వాత్, అనుప్రవిష్టం- శరీరానుప్రవిష్టం. తత్రాపి- గుహాహితం- హృదయగుహాగతం. గహ్వరేష్ఠం-తదన్తర్వర్తేవస్తుని స్థితం. జీవాన్తస్స్థితమిత్యర్థః. జహాతీత్యుపదిదేశేత్యన్వయః.*యేయం ప్రేత ఇత్యాదివాక్యస్య జీవమాత్ర

తదేవం సామాన్యేనోపదిష్టే నచికేతాః ప్రీతస్సన్ *దేవం మత్వేత్యుపాస్యతయా నిర్దిష్టస్య ప్రాప్యభూతస్య దేవస్య, *అధ్యాత్మయోగాధిగమేనేతి వేదితవ్యతయా నిర్దిష్టస్య ప్రాప్తుః ప్రత్యగాత్మనశ్చ *మత్వా ధీరో హర్షశోకౌ జహాతీతి నిర్దిష్టస్య బ్రహ్మోపాసనస్య చ స్వరూపవిశోధనాయ పునః పప్రచ్ఛ *అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్। అన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వదేతి. ఏవం సకలేతరాతీతానాగతవర్తమానసాధ్యసాధనసాధకవిలక్షణే త్రయే పృష్టే ప్రథమం ప్రణవం ప్రశస్య తద్వాచ్యం ప్రాప్యస్వరూపం, తదన్తర్గతం చ ప్రాప్తృస్వరూపం, వాచకరూపం చోపాయం పునరపి సామాన్యేన ఖ్యాపయన్ ప్రణవం తావదుపదిదేశ *సర్వే వేదా యత్పదమామనన్తి తపాంసి సర్వాణి చ యద్వదన్తి। యదిచ్ఛన్తో బ్రహ్మచర్యం చరన్తి తత్తే పదం సఙ్గ్రహేణ బ్రవీమ్యోమిత్యేతదితి. ఏవముపదిశ్య పునరపి ప్రణవం ప్రశస్య ప్రథమం తావత్ప్రాప్తుః ప్రత్యగాత్మనస్స్వ

ప్రశ్నపరత్వే పరమాత్మవిషయతయా ప్రతివచనవైగుణ్యం స్యాదిత్యభిప్రాయః. అస్మిన్వాక్యే స్వోక్తమర్థత్రితయమపి విశదయతి (తదేవమితి) *అధ్యాత్మయోగశబ్దః ప్రాప్తృస్వరూపవిషయయోగపర ఇత్యభిప్రాయేణాహ (వేదితవ్యతయేతి) *తందుర్దర్శమితిమన్త్రేణ త్రితయముపన్యస్తం చేత్ శ్రోతవ్యాభావాత్ పునః ప్రశ్నానుపపత్తిరితిశఙ్కాపనోదనాయ ప్రశ్నాకాఙ్క్షాప్రయోజనే దర్శ్యతే (సామాన్యేనేతి,) (స్వరూపవిశోధనాయ పునః పప్రచ్ఛేతి,చ) పునః పప్రచ్ఛేతిపాఠః. ఉపాయోపేయోపేతౄణాం త్రయాణామపి సామాన్యేనోపదిష్టత్వాత్ స్వరూపశోధనాకాఙ్క్షాపి సర్వసాధారణీ - తత్కథం *అన్యత్ర ధర్మాదితిమన్త్రేణ పరమాత్మమాత్రవిషయప్రశ్న ఇతిశఙ్కాయాం ప్రశ్నస్య త్రితయవిషయత్వముపభాష్యవ్యాజేన పర్యాయశః అదనన్తరమన్త్రస్యాపి త్రితయవిషయత్వమాహ (ఏవం సకలేతరేతి) కాలత్రయసంబన్ధిత్వం హి వక్ష్యమాణత్రితయస్యాప్యస్తి- తత్కథం విలక్షణత్వమితిశఙ్కావ్యుదాసార్థ ఇతరశబ్దః. వర్తమానశబ్దేన కృతాకృతశబ్దో వ్యాఖ్యాతః- ప్రారబ్ధమసమాప్తం హి వర్తమానముచ్యతే. *అన్యత్రేతి వైలక్షణ్యం వివక్షితం. ధర్మః- ఉపాయః. ధర్మాదన్యత్ర- ప్రసిద్ధోపాయవిలక్షణ ఉపాయ ఇత్యర్థః. అధర్మః- ధర్మేతరః. ఉపేయః. అధర్మాదన్యత్ర- ప్రసిద్ధసాధ్యవిలక్షణం ఫలమిత్యర్థః. అస్మాదితిబుద్ధిస్థస్సాధకో వివక్షితః. సఏవోపేతా. సహి ప్రసిద్ధోపేతృసాధకవిలక్షణః- సాధకావస్థాయామితరఫలవిరక్తత్వాత్, ఫలదశాయామావిర్భూతగుణాష్టకవిశిష్టస్వరూపత్వాచ్చ. కృతాకృతాదితి ధర్మాదీనాం విశేషణం. కృతాకృతాద్ధర్మాదేర్విలక్షణం యత్, భూతాద్భవ్యాచ్చ ధర్మాదేర్విలక్షణం యదిత్యర్థః. యద్వా- ధర్మాదధర్మాచ్చ అన్యత్ర యదిత్యుపాసనప్రశ్నః- పుణ్యాపుణ్యరూపసాధనవిలక్షణత్వాదుపాసనస్య. కృతాకృతాద్భూతాద్భవ్యాచ్చాన్యత్ర యదితి కాలాపరిచ్ఛిన్నముపేయం పృష్టం. ఉపేతురపి చేతనస్య నిత్యత్వాత్ ప్రాప్యాన్తర్భావాచ్చ తదపి పృష్టప్రాయమితి మన్త్రేణ ప్రశ్నః. తదన్తర్గతం చ ప్రాప్తృస్వరూపమితి హి వక్ష్యతే. (త్రయ ఇతి) యత్తచ్ఛబ్దౌ త్రితయపరావితి భావః.——ననుధర్మాధర్మాసాధ్యత్రికాలవర్తివిలక్షణపరమాత్మవిషయోఽయం మన్త్రః కిం న స్యాత్. ఉచ్యతే- ధర్మాదన్యత్రేత్యుక్తే తత్ర సాధ్యత్వం న ప్రతీయతే - నహ్యదృష్టాదన్యద్దృష్టమిత్యుక్తే సత్యదృష్టసాధ్యత్వం దృష్టస్య ప్రతీయతే. ధర్మాధర్మాదివిలక్షణబ్రహ్మవిషయప్రశ్నస్స్యాదితి చేన్న- ప్రయోజనాభావాత్. కృతాకృతాద్భూతాద్భవ్యాచ్చాన్యత్రేత్యనేన కాలపరిచ్ఛిన్నాన్యవిలక్షణం వస్తు పృష్టం స్యాత్- తతశ్చ ధర్మాధర్మవైలక్షణ్యప్రశ్నో నిష్ఫల ఏవ - ధర్మాధర్మయోరపి కాలపరిచ్ఛిన్నవస్త్వన్తర్గతత్వాత్. అత ఇతరోపాయోపేయోపేతృవిలక్షణత్రయప్రశ్నపరత్వముపపన్నం.—— (ప్రణవం ప్రశస్యేతి) *సర్వే వేదా ఇత్యాదిపాదత్రయోక్తపరబ్రహ్మప్రతిపాదకతయా ప్రశస్యేత్యర్థః. *తత్తే పదం సఙ్గ్రహేణ బ్రవీమ్యోమితీతి ప్రణవేన బ్రహ్మప్రతిపాదనముచ్యతే. (ప్రాప్యస్వరూపమితి) పదశబ్దః పద్యత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా ప్రాప్యవాచీతి భావః. తదన్తర్గతం- ప్రణవవాచ్యాన్తర్గతం. ప్రణవవాచ్యైకదేశం. ప్రణవైకదేశవాచ్యోఽప్యుపేతా జీవః. యద్వా- ప్రాప్యే ప్రణవవాచ్యే పరమాత్మని ప్రకారతయాన్తర్గతమిత్యర్థః. పరిశుద్ధజీవస్య ప్రాప్యాన్తర్భావాత్ పదశబ్దవాచ్యాన్తర్భూతత్వమితి భావః. (వాచకరూపం చోపాయమితి) ఉపాయోపాయతయా ప్రణవస్యోపాయత్వం. ఉపాయో హి ధ్యానం- వాచకశబ్దశ్చ వాచ్యస్మరణోపాయః- *ఓమిత్యేకాక్షరం బ్రహ్మ వ్యాహరన్మామనుస్మరన్ *ఓమిత్యాత్మానం ధ్యాయథ *ఓమిత్యనేనైవాక్షరేణ పరం పురుషమభిధ్యాయీతేతి ధ్యానోపాయత్వం హి ప్రణవస్యావగమ్యతే. *తపాంసి జ్ఞానప్రధానా ఉపరి భాగాః. నను తత్తే పదం బ్రవీమీతి ప్రాప్యస్వరూపపరత్వం హి ప్రతీయతే- తత్కథం త్రితయఖ్యాపనే తాత్పర్యం. కథం బ్రహ్మణో జిజ్ఞాస్యత్వే ప్రతిజ్ఞాతే తదనుబన్ధినాం జిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధిః. తదుపయుక్తత్వాదుత్తరత్ర నిరూప్యమాణత్వాచ్చ అర్థతః ప్రతిజ్ఞాతత్వసిద్ధిరితి చేత్ - ఇహాపి బ్రహ్మవేదనోపయోగిత్వాత్, ఉత్తరత్ర ప్రతిపాద్యమానత్వాచ్చ ఉపాయోపేత్రోరపి ప్రతిపాద్యత్వం. న కేవలముపయోగాదిమాత్రాత్- కిన్తు పదశబ్దవాచ్యాన్తర్భావశ్చ దర్శితః *ఏతద్ధ్యేవాక్షరం బ్రహ్మేత్యాదివాక్యాభిప్రాయేణాహ (పునరపి ప్రణవం ప్రశస్యేతి) *న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిదిత్యాదిమన్త్రద్వయస్య పరమాత్మపరత్వానుపపత్తిం మన్వానఆహ (ప్రాప్తుః ప్రత్యగాత్మన ఇతి)—— కా పునరనుపపత్తిః. ఉచ్యతే- ఇదం మన్త్రద్వయం తావదేకవిషయం- *నహన్యతే హన్యమానే శరీర ఇత్యేతద్వివరణరూపత్వాత్ ద్వితీయమన్త్రస్య. *హన్తా చేదితి మన్త్రశ్చ జీవవిషయ ఏవ- లోకస్య పరమాత్మని హన్తృహన్తవ్యభావప్రతిపత్త్యభావాత్ తత్ప్రతిషేధానుపపత్తేః. పరమాత్మా హి ప్రత్యక్షాగోచరః- కథం తస్మిన్వధ్యత్వాదిప్రతిపత్తిః. అహమేనం హన్మి - అయమస్మాంహన్తుమాగచ్ఛతీతి వధ్యఘాతుకభావాభిమానో హి జీవవిషయ ఏవ దేహినాం భవతి. నను *నాస్య జరయైతజ్జీర్యతే న వధేనాస్య హన్యత ఇతివత్పరమాత్మన్యపి హనన ప్రతిషేధ ఉపపద్యతే. సత్యం- తత్ర దహరాకాశస్య దేహాన్తస్స్థిత్యా శఙ్కితవికారాదినిషేధ ఉపపద్యతే- ఇహ తు లోకభ్రాన్తిరనూద్య ప్రతిషిధ్యతే *హన్తా చేన్మన్యతే హన్తుం హతశ్చేన్మన్యతే

రూపమాహ*నజాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిదిత్యాదినా. ప్రాప్యస్య పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోస్స్వరూపం *అణోరణీయానిత్యాదినా *కఇత్థా వేద యత్ర సఇత్యన్తేనోపదిశన్మధ్యే *నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేనేత్యాదినోపాయభూతస్యోపాసనస్య భక్తిరూపతామప్యాహ.*ఋతంపిబన్తావితి చోపాస్యస్యోపాసకేన సహావస్థానాత్సూపాసతాముక్త్వా *ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదినా *మర్గంపథస్తత్ర-వయోావదస్తీత్యన్తేనోపాసనప్రకారం, ముపాసీనస్య చ వైష్ణవపరమపదప్రాప్తి, మభిధాయ *అశబ్దమస్పర్శమిత్యాదినోపసంహృతం. అతస్త్రయాణామేవాత్ర జ్ఞేయత్వేనోపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ - తస్మాన్నేహ తాన్త్రికస్యావ్యక్తస్య గ్రహణమ్. ....

తేహాతండ భౌతౌనవిజానీతఇతి. పరమాత్మనివధ్యఘాతుకత్వాన్నిర్నకస్యచిదప్యస్తి- అతోఽనువాదనిషేధావనుపపన్నౌ. *నజాయతఇతిమన్త్రేశ్చతేనైకార్థః- అతో మన్త్రద్వయమపిజీవవిషయం.—*అణోరణీయానిత్యాదేరర్థమాహ (ప్రాప్యస్యేతి) *నజాయతేమ్రియతఇత్యాదినా *అణోరణీయానిత్యాదినాచజీవపరయోస్స్వరూపేకథితే *ఋతంపిబన్తావితిమన్త్రేణతయోః ప్రతిపాదనవైయర్థ్యశఙ్కాపరిహారాయాహ(సూపాసతాముక్త్వేతి) ఏతద్వాక్యస్యోపాదానంపరకృతవ్యాఖ్యాననిరాసఫలకతయేతివక్ష్యామః. (ఉపసంహృతమితి) ప్రకృతోపసంహారస్యాపేక్షితత్వాత్, దర్థాన్తరపరత్వస్యాసఙ్గతత్వా, చ్చేతిభావః. సూత్రార్థంనిగమయతి (అతస్త్రయాణామితి) సూత్రార్థంపరమప్రకృతాధికరణఘటయతి(తస్మాన్నేహేతి)——న
ను *త్రయాణామితిపదమగ్నిజీవపరమాత్మపరంనస్యాత్- తేషాంహిప్రశ్నోపన్యాసౌదృశ్యేతే. *సత్వమగ్నింస్వర్గ్యమధ్యేషిమృత్యోప్రబ్రూహి *యేయంప్రేతే *అన్యత్రధర్మాదితిత్రయాణాంక్రమేణప్రశ్నః, *లోకాదిమగ్నింతమువాచతస్మై యాఇష్టకాః *హన్తతఇదంప్రవక్ష్యామిగుహ్యంబ్రహ్మసనాతనం। యథాహిమరణంప్రాప్యఆత్మాభవతిగౌతమ। నజాయతేమ్రియతేవావిపశ్చిదితిప్రతివచనంచ. నచ జీవవిషయప్రశ్నస్యపరమాత్మవిషయప్రతివచనవైఘట్యం- ఐక్యస్యవివక్షితత్వాదుపపత్తేరితి. ఉచ్యతే-అత్రానతివిరోధేపిభాష్యకారోక్తార్థఏవయుక్తతరః. తథాహి- జీవస్తావదుపేతా. పరమాత్మాచోపేయః. అగ్నినిస్యాచబ్రహ్మోపాసనాఙ్గత్వేన ఉపాయాన్తర్భూతా - తదన్తర్భావశ్చప్రాకరణికవాక్యైర్దర్శితః. అగ్నేరపిపృథగేవవివక్షితత్వేఽగ్నిజీవపరమాత్మతయపాసనానాంచతుర్ణాంప్రతిపాద్యత్వప్రసఙ్గాత్ *త్రయాణామేవేత్యవధారణమయుక్తం- అతోఽగ్నేరప్యుపాయాన్తర్భావవివక్షైకర్తవ్యా. తథాసత్యుపాయోపేయోపేతౄణామేవవ్యాఖ్యానంయుక్తతరం. ఉపాసనోపదేశశ్చాత్రస్ఫుటతరముపలభ్యతే-*నాయమాత్మాప్రవచనేనలభ్యః *నావిరతోదుశ్చరితాదిత్యాదినాకేవలశ్రవణాదివిలక్షణఃపరమాత్మవరణీయతాహేతుభూతఃప్రకృష్టజ్ఞానవిశేషోహిఉపాయతయాఽభిధీయతే.అవధారణంప్రధాన్యవ్యావృత్తిపరం-ఉపాయస్యోపేయప్రాప్త్యర్థతయాపరమాత్మన్యన్తర్భావాత్ త్రిత్వావిరోధఇతిచేత్-తర్హిత్రయాణాముపన్యాసఃప్రధానస్యాప్రతిపాద్యత్వేహేతుర్నభవితుమర్హతి-అర్థాన్తరాన్తర్భావసహత్వాత్.ప్రశ్నోపన్యాససముచ్చయస్త్రయాణామేవ- నహ్యుపాయస్యప్రశ్నోదృశ్యతే- అతోఽవధారణోపపత్తిరితిచేన్న - అస్మిన్ప్రకరణేప్రశ్నోపన్యాససముచ్చయస్యప్రతిపాద్యత్వేహేతుత్వాభావాత్తద్భావేనప్రతిపాద్యత్వాభావస్యదుర్వచత్వాత్. ఉపాయోహ్యపృష్టఏవోపన్యస్తః. సోప్యర్థతఃపృష్టఇతిప్రశ్నోపన్యాససముచ్చయోఽస్మిన్ప్రకరణేప్రతిపాద్యత్వేహేతురితిచేత్- తర్హిచతుర్ణామితివక్తవ్యం-శబ్దతోఽర్థతశ్చచతుర్ణాంప్రశ్నోపన్యాససద్భావాత్. యదికణ్ఠోక్త్యైవప్రశ్నోపన్యాససముచ్చయోవివక్షితః-తస్యప్రతిపాద్యత్వేప్రయోజకత్వాభావస్యప్రతిపాద్యమానోపాసనఏవదృష్టతయాసముచ్చయాభావస్యాప్రతిపాద్యత్వేహేతుత్వాయోగాత్.కిఞ్చ- *యేయంప్రేతఇత్యస్యదేహాతిరిక్తజీవసద్భావాసద్భావప్రశ్నవిషయత్వంచానుపపన్నం-దేహాతిరిక్తాత్మసద్భావనిశ్చయరహితస్యపితృసౌమనస్యాగ్నివిద్యావరణయోరనుపపత్తేః. అగ్నిప్రశ్నవాక్యఏవ *స్వర్గలోకాఅమృతత్వంభజన్తఇతిదేహాతిరిక్తాత్మజ్ఞానవత్త్వమవగమ్యతే. తత్ప్రతివచనఏవ *త్రికర్మకృత్తరతిజన్మమృత్యూ *కరోతితద్యేనపునర్నజాయతేఇత్యపవర్గరూపపురుషార్థోపయోగిత్వమగ్నివిద్యాయాఅవగతం- కుతోదేహాతిరిక్తాత్మసందేహసమ్భవః. తస్మాదపవర్గప్రకారవిశేషఏవసన్దేహసమ్భవః-అతస్తత్ప్రకారవిశేషప్రశ్నపరత్వం *యేయంప్రేతఇత్యాదివాక్యస్యయుక్తం. యదీదందేహాతిరిక్తాత్మసద్భావాసద్భావప్రశ్నపరం-అస్య*తందుర్దర్శమితిపరమాత్మవిషయప్రతివచనంచనఘటతే. జీవపరయోరైక్యజ్ఞాపనార్థంతథాప్రతివచనమితిచేన్న-పరమాత్మవిషయప్రతివచనఏవ *ఋతంపిబన్తౌసుకృతస్యలోకఇతిజీవపరయోర్భేదప్రతిపాదనేనతద్విరుద్ధార్థాభిప్రాయకల్పనానుపపత్తేః. నచభేదానువాదః-సర్వజ్ఞతాద్యాకారేణజీవవైలక్షణ్యస్యలౌకికప్రమాణాగోచరత్వాత్, విహితస్యనిషేధాయోగా, చ్చ. నచబుద్ధిజీవపరోయమ్మన్త్రః- *గుహాంప్రవిష్టావిత్యత్రాస్యమన్త్రస్యబుద్ధిజీవపరత్వంపూర్వపక్షీకృత్యజీవపరమాత్మపరత్వస్యభవద్భిరేవాస్యగౌర్ద్వితీయఇతిన్యాయేనసిద్ధాన్తితత్వాత్. *యదేవేహతదముత్రయదముత్రతదన్విహేతిహృదయాయతనఉపాస్యతయాస్థితస్యపరమపురుషస్యాదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తిత్వముచ్యతఇతి నజీవపరయోరైక్యప్రతీతిః. *మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతీతివాక్యముపసంహారగతమేతదపేక్షయాదుర్బలం,భేదసామాన్యనిషేధరూపత్వాద్విహితభేదవిశేషవ్యతిరిక్తవిషయ,శ్చ.అతశ్శ్రుతభేదవిరుద్ధాభిప్రాయకల్పనాఽయోగాత్ ప్రతివచనవైఘట్యమేవ. కిఞ్చ-* యేయంప్రేతఇతిప్రథమఖణ్డస్థంప్రశ్నంప్రతిప్రశ్నాన్తరవ్యవహితస్యపఞ్చమఖణ్డస్థస్య *హన్తత ఇదం ప్రవక్ష్యామీతివాక్యస్యప్రతివచనత్వంచాయుక్తం. అర్థక్రమఃపాఠక్రమాత్ బలీయానితి తేనతద్బాధ ఇతిచేన్న - మధ్యేజీవవిషయవాక్యస్యసద్భా

౭॥ సూ. మహద్వచ్చ॥ యథా *బుద్ధేరాత్మామహాన్పర ఇత్యత్రాత్మశబ్దసామానాధికరణ్యాన్న తన్త్రసిద్ధంమహత్తత్త్వంగృహ్యతే - ఏవమవ్యక్తమప్యాత్మనఃపరత్వేనాభిధానాన్న కాపిలతన్త్రసిద్ధంగృహ్యత ఇతిస్థితమ్..

ఆనుమానికాధికరణంసమాప్తమ్.

౮॥ సూ. చమసవదవిశేషాత్॥

అత్రాపి తన్త్రసిద్ధప్రక్రియానిరస్యతే- నబ్రహ్మాత్మకానాంప్రకృతిమహదహఙ్కారాదీనాంస్వరూపం-శ్రుతిస్మృతిభ్యాంబ్రహ్మాత్మకానాంతేషాంప్రతిపాదనాత్. యథా ఆథర్వణికాఅధీయతే * వికారజననీమజ్ఞామష్టరూపామజాంధ్రువాం। *ధ్యాయతేధ్యాసితాతేనతన్యతేప్రేర్యతేపునః। సూయతేపురుషార్థంచ తేనైవాధిష్ఠితాజగత్। *గౌరనాద్యన్తవతీసాజనిత్రీభూతభావినీ। సితాసితాచరక్తాచసర్వకామదుఘావిభోః। పిబన్త్యేనామవిషమామవిజ్ఞాతాఃకుమారకాః। ఏకస్తుపిబతేదేవఃస్వచ్ఛన్దోత్రవశానుగాం। ధ్యానక్రియాభ్యాంభగవాన్భుఙ్క్తేసౌప్రసభంవిభుః। సర్వసాధారణీందోగ్ధ్రీంపీడ్యమానాంతుయజ్వభిః। *చతుర్వింశతిసఙ్ఖ్యాతమవ్యక్తంవ్యక్తముచ్యత ఇతి. అత్రప్రకృత్యాదీనాంస్వరూపమభిహితం. యదాత్మకాశ్చతేప్రకృత్యాదయః-సపరమపు

మాన్. తచ్చదర్శితం. కిఞ్చ-*యన్మయంచజగద్బ్రహ్మ ఇత్యాదావివ యదా ప్రతివచనావ్యవహితాః ప్రశ్నాః ప్రశ్నావ్యవహితానిచ ప్రతివచనాని స్యుః- తదా క్రమకోపఉపపద్యతే- కోదేవదత్తః- దణ్డీ. కోయజ్ఞదత్తః- కుణ్డలీ. కోవిష్ణుమిత్రః- కమణ్డలుమానితివదేకైకప్రశ్నానన్తరంతత్ప్రతివచనదర్శనాత్ యజ్ఞదత్తప్రశ్నోత్తరస్యదేవదత్తప్రశ్నోత్తరత్వకల్పనవత్ క్రమకోపకల్పనమత్యన్తానుపపన్నం. *యేయంప్రేత ఇతిచనజీవసద్భావాసద్భావమాత్రప్రశ్న ఇత్యుక్తం-అతః *యేయంప్రేత ఇతిశ్లోకశ్శబ్దతోఽర్థతశ్చ మోక్షానుబన్ధితయాజ్ఞాతవ్యార్థత్రయవిషయః. తథాచసతితందుర్దర్శమిత్యాది ప్రతివచనమపిసఙ్ఘటతే. *అన్యత్రధర్మాదితిపునః ప్రశ్నాకాఙ్క్షాతస్యార్థస్యచదర్శితో. అర్థత్రయస్యచైకశ్లోకేనపృష్టత్వస్యనివక్షితత్వాత్ ప్రతివచనాచ్చ *త్రయాణామేవచైవమవధారణంచయుక్తం. అతఏవ *నజాయత ఇతిజీవవిషయవాక్యస్య *అణోరణీయానితిపరవిషయవాక్యస్య *నాయమాత్మేత్యుపాయవిషయవాక్యస్యచ ప్రతివచనత్వంసుఘటితం. ప్రశ్నప్రతివచనానన్తరావ్యవహితత్వంచసిధ్యతి. ఏకప్రశ్నేనైవార్థత్రయస్యపృష్టత్వేనాత్రప్రశ్నోపన్యాసశబ్దగతైకవచనస్వారస్యంచభవతి- నహ్యుపన్యాసాః ప్రశ్నాశ్చేత్యుక్తం. యతః*యేయంప్రేత ఇతిప్రశ్నోఽర్థత్రయవిషయః - అతఏవేహప్రశంసాప్రలోభనవిద్యావిద్యావిభాగకథనాదికముపపద్యతే. అతోయథోక్తఏవసూత్రార్థః. ....

౭॥ సూ. మహద్వచ్చ॥ తన్త్రసిద్ధమహత్తత్త్వాగ్రహణేసూత్రాభిప్రేతంహేతుమాహ (ఆత్మశబ్దసామానాధికరణ్యాదితి)...

ఆనుమానికాధికరణంసమాప్తమ్.

౮॥ సూ. చమసవదవిశేషాత్॥ కార్యశరీరవాచిపదస్యరూపకేశ్రవణాత్ తదవ్యక్తశబ్దేనోచ్యత ఇత్యుక్తం-అత్రతుకార్యశరీరవాచిశబ్దాశ్రవణాత్కారణంప్రధానమేవోచ్యత ఇతిశఙ్కాయాస్సఙ్గతిః.———వ్యాఖ్యాతత్రన్తరైర్గాణవృత్త్యాతేజోఽబన్నపరత్వేనవ్యాఖ్యాతం, కిమిదంవాక్యంప్రధానపరం- ఉతతేజోఽబన్నపరమితివిచారశ్చకృతః. తద్దూషయితుం కింశ్రుత్యన్తరస్వారస్యార్థమేవంవ్యాఖ్యాతం- ఉతస్వవాక్యస్వారస్యార్థమితివికల్పమభిప్రేత్యస్వవాక్యస్వారస్యాభావముత్తరత్రవక్ష్యన్ ప్రథమంప్రధానస్యప్రామాణికతయాతన్నిరాసేశ్రుత్యన్తరాస్వారస్యజ్ఞాపనాయప్రధానవిషయంవాక్యజాతముదాహర్తుమాహ (అత్రాపీతి) (వికారజననీమిత్యాది) అష్టరూపత్వం * భూమిరాపోనల ఇత్యాద్యుక్తప్రకారేణ. అజాం- ఉత్పత్తిరహితాం. ధ్రువాం- నాశరహితాం. ధ్యాయతే-పరమాత్మనాసఙ్కల్పరూపజ్ఞానేనజ్ఞాయతే. అధ్యాసితా-అధిష్ఠితా. తన్యతే- విస్తార్యతే. స్థూలావస్థం క్రియతే. సమష్టిభూతరూపేణ క్రియతే. ప్రేర్యతే- వ్యష్టిసృష్ట్యర్థంప్రేర్యతే. పురుషార్థం- పురుషాణామర్థనీయంభోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానరూపంజగత్సూయతే. (గౌరిత్యాది) జనిత్రీభూతభావినీతిసమష్టివ్యష్టిసృష్టిరుచ్యతే. సితాసితాచరక్తాచ - గౌణ్యాప్త్యాసత్త్వరజస్తమోమయీ. యద్వా- తేజోఽబన్నద్వారాసితాసితారక్తా. విభోః- ఈశ్వరస్య. సర్వకామదుఘా - లీలారసదోగ్ధ్రీ. అవిషమాం-భోక్తృకర్మానుగుణపరిణామిత్వాదపక్షపాతినీం. అవిజ్ఞాతాః- స్వాత్మభిర్దేహేభ్యోవివిచ్యాపరిజ్ఞాతాః. (ఏకస్త్వితి) కర్మవశ్యబహుభోక్తృవ్యావృత్త్యర్థంఏకఃస్వచ్ఛన్ద ఇత్యుక్తం. ధ్యానక్రియాభ్యాం- సఙ్కల్పసర్గాదివ్యాపారాభ్యాం. *ఐక్షత *అసృజతేతిద్వయమపిహిశ్రూయతే. (పీడ్యమానాన్తుయజ్వభిరితి) వత్సాహిమాతరంక్షీరక్షరణార్థంపీడయిత్వాభుఞ్జతే - తద్వత్కర్మవశ్యైరాత్మభిర్భోక్తవ్యఫలానురూపంపరిణామ్యమానామిత్యర్థః. (అత్రేతి) ప్రకృత్యాదీనాం - ప్రకృతిపురుషమహదాదీనాం. స్వరూపమభిహితం - ఏషువాక్యేష్వీశ్వరప్రతిపాదనంప్రధానాదీనామీశ్వరతాదధీన్యవిశిష్టత్వపరమితిభావః. ఏవంబ్రహ్మాత్మకప్రధానపరవాక్యాన్యుక్తాని. అథతదన్తర్యామిభగవత్ప్రతిపాదకంవాక్యందర్శయితుమాహ (యదా

రుషోపి *తంషడ్వింశకమిత్యాహుస్సప్తవింశమథాపరే। పురుషంనిర్గుణంసాఙ్ఖ్యమథర్వశిరసోవిదురితిప్రతిపాద్యతే. అపరేచాథర్వణికాః*అష్టౌప్రకృతయష్షోడశవికారాఇత్యధీయతే. శ్వేతాశ్వతరాశ్చైవంప్రకృతిపురుషేశ్వరస్వరూపమామనన్తి *సంయుక్తమేతత్క్షరమక్షరంచవ్యక్తావ్యక్తంభరతేవిశ్వమీశః। అనీశశ్చాత్మాబధ్యతేభోక్తృభావాజ్ఞాత్వాదేవంముచ్యతేసర్వపాశైః*జ్ఞాజ్ఞౌద్వావజావీశనీశావజాహ్యేకాభోక్తృభోగార్థయుక్తా। అనన్తశ్చాత్మావిశ్వరూపోహ్యకర్తా త్రయంయదావిన్దతేబ్రహ్మమేతత్ *క్షరంప్రధానమమృతాక్షరంహరఃక్షరాత్మానావీశతేదేవఏకః। తస్యాభిధ్యానాద్యోజనాత్తత్త్వభావాద్భూయశ్చాన్తేవిశ్వమాయానివృత్తిరితి. తథా*ఛన్దాంసియజ్ఞాఃక్రతవోవ్రతానిభూతంభవ్యంయచ్చవేదావదన్తి। అస్మాన్మాయీసృజతేవిశ్వమేతత్తస్మింశ్చాన్యోమాయయాసన్నిరుద్ధః। మాయాంతుప్రకృతింవిద్యాన్మాయినంతుమహేశ్వరం। తస్యావయవభూతైస్తువ్యాప్తంసర్వమిదంజగదితి. తథోత్తరత్రాపి* ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశస్సంసారమోక్షస్థితిబన్ధహేతురితి. స్మృతిరపి *ప్రకృతింపురుషంచైవవిద్ధ్యనాదీఉభావపి। వికారాంశ్చగుణాంశ్చైవవిద్ధిప్రకృతిసమ్భవాన్। కార్యకారణకర్తృత్వేహేతుఃప్రకృతిరుచ్యతే। పురుషస్సుఖదుఃఖానాంభోక్తృత్వేహేతురుచ్యతే। పురుషఃప్రకృతిస్థోహిభుఙ్క్తేప్రకృతిజాన్గుణాన్। కారణంగుణసఙ్గోఽస్యసదసద్యోనిజన్మసు*సత్త్వంరజస్తమఇతిగుణాఃప్రకృతిసమ్భవాః। నిబధ్నన్తిమహాబాహోదేహేదేహినమవ్యయం॥ తథా *సర్వభూతానికౌన్తేయప్రకృతింయాన్తిమామికాం। కల్పక్షయేపునస్తానికల్పాదౌవిసృజామ్యహం। ప్రకృతింస్వామవష్టభ్యవిసృజామిపునఃపునః। భూతగ్రామమిమంకృత్స్నమవశంప్రకృతేర్వశాత్ *మయాధ్యక్షేణప్రకృతిస్సూయతేసచరాచరం। హేతునానేనకౌన్తేయజగద్ధిపరివర్తతఇతి.— తస్మాదబ్రహ్మాత్మకత్వేనకాపిలతన్త్రసిద్ధాః ప్రకృత్యాదయోనిరస్యన్తే. శ్వేతాశ్వతరోపనిషదిశ్రూయతే*అజామేకాంలోహితశుక్లకృష్ణాంబహ్వీఃప్రజాస్సృజమానాంసరూపాః। అజోహ్యేకోజుషమాణోఽనుశేతేజహాత్యేనాంభుక్తభోగామజోఽన్యఇతి. తత్రసన్దేహఃకిమస్మిన్మన్త్రేకేవలాతన్త్రసిద్ధాప్రకృతిరభిధీయతే-ఉతబ్రహ్మాత్మికేతి. కింయుక్తం. కేవలేతి. కుతః. *అజామేకామిత్యస్యాఃప్రకృతేరకార్యత్వశ్రవణాత్, *బహ్వీఃప్రజాస్సృజమానాంసరూపాఇతిస్వాతన్త్ర్యేణసరూపాణాంబహ్వీనాంప్రజానాంస్రష్టృత్వశ్రవణాచ్చేతి.

ఏవంప్రాప్తేఽభిధీయతే(చమసవదవిశేషాత్)నజాయతఇత్యజేత్యజాత్వమాత్రప్రతిపాదనాత్తన్త్రసిద్ధాబ్రహ్మాత్మకాజాగ్రహణేవిశేషాప్రతీతేః(చమసవత్)యథా*అర్వాగ్బిలశ్చమసఊర్ధ్వబుధ్నఇత్యస్మిన్మన్త్రేచమస

త్మకా ఇతి) షడ్వింశకత్వంకాలస్యవిశేషణత్వేనప్రకృతితద్వికారేష్వన్తర్భావాత్. సప్తవింశత్వంకాలస్యతదనన్తర్భావవివక్షయా. పఞ్చవింశకేష్వేవలబ్ధైశ్వర్యః కశ్చిదుక్తః పఞ్చవింశకస్తుత్యర్థమిత్యన్యథాసిద్ధిరీశ్వరప్రతిపాదనస్యవక్తుమశక్యా - సఙ్ఖ్యాతఃపృథఙ్నిర్దేశాదిత్యభిప్రాయః. ప్రకృతేః ప్రామాణికత్వమాత్రప్రదర్శనార్థముక్తమష్టౌప్రకృతయఇతి. అత్రాపివాక్యాన్తరైకార్థ్యాత్ బ్రహ్మాత్మకత్వంసిద్ధమితిభావః. ఏతత్త్రయంయదావిన్దతేతదా బ్రహ్మాభవతి- ముక్తోభవతీత్యర్థః. అభిధ్యానం- ఆలమ్బనసంశీలనం. యోజనం- యోగః. తత్త్వభావః - తత్త్వావిర్భావః. సాక్షాత్కారః. అవయవభూతైః- అంశభూతైః- శరీరభూతైరిత్యర్థః. స్మృతింవర్ణయతి (స్మృతిరపీతి) ఏవంప్రధానస్యప్రామాణికత్వాదతత్పరత్వేనవ్యాఖ్యానమనుపపన్నమిత్యుక్తం.—— తతః కిమిత్యత్రాహ (తస్మాదితి) ప్రకృత్యాదయఇత్యాదిశబ్దేనమహదాదిరభిప్రేతః. విషయాదికందర్శయతి (శ్వేతేతి) ప్రకృతేరేవకర్తృత్వప్రతీతిజనకవాక్యజాతంవిషయః. అచేతనత్వసృజమానపదస్వారస్యాభ్యాంసంశయః. శ్వేతాశ్వతరే *అజామేకామితిమన్త్రేఅజాశబ్దోయౌగికః కిమబ్రహ్మాత్మకప్రకృతిపరః-ఉతబ్రహ్మాత్మకప్రకృతిపరఇతివిచారః. అజాశబ్దసృజమానాశబ్దౌకిమజాయాస్స్వాతన్త్ర్యేణస్రష్టృత్వమవగమయతః- నేతి. తైత్తిరీయకే *అజామేకామితిమన్త్రప్రతిపన్నాయాఅజాయాఃకింజ్యోతిరుపక్రమత్వమస్తి- నేతి. కిమజాత్వజ్యోతిరుపక్రమత్వేవిరుధ్యేతే- నేతి. యదావిరుధ్యేతే- తదాతైత్తిరీయకమన్త్రసిద్ధాయాఅజాయాజ్యోతిరుపక్రమత్వాభావేనతదైకార్థ్యాత్ అజాంసృజమానామితిపదయోస్స్వాతన్త్ర్యేణస్రష్టృత్వావగమకత్వాత్ శ్వేతాశ్వతరమన్త్రస్థాజాశబ్దోపిబ్రహ్మాత్మకత్వశూన్యప్రకృతిపరః. యదానవిరుధ్యేతే-తదాతైత్తిరీయకమన్త్రప్రసిద్ధాయాఅజాయాజ్యోతిరుపక్రమత్వేనతదైకార్థ్యాదజాంసృజమానామితిపదయోఃస్వాతన్త్ర్యస్రష్టృత్వావగమకత్వాభావాత్ శ్వేతాశ్వతరమన్త్రస్థోఽజాశబ్దోపిబ్రహ్మాత్మకప్రకృతిపరఇతి. (అజామితి) బ్రహ్మాత్మకత్వపక్షేఅజాత్వంనసమ్భవతి- తత్కార్యత్వాభ్యుపగమాదిత్యర్థః. (స్వాతన్త్ర్యేణేతి) *సృజమానామితికర్తరిశానచ్. స్వతన్త్రఃకర్తా. అతోనబ్రహ్మపరతన్త్రత్వమిత్యర్థః. ... ...

(ఏవంప్రాప్తఇతి)అత్రాపికాపిలతన్త్రసిద్ధప్రక్రియానిరస్యతఇత్యుపక్రమస్థంప్రతిజ్ఞావాక్యమనుషజ్యతఇతిమత్వాహేతుమాహ(నజాయతఇతీతి)అథవా-నజాయతఇతీత్యాదినాహేతుపదంవివృణ్వన్ *చమసవదితిసూత్రపదంప్రతిజ్ఞాపరంమన్యమానః తేనహేతుపదస్యాన్వయందర్శయతి (చమసవదితి) విశేషాప్రతీతేరిత్యన్తంహేతుపదవ్యాఖ్యానం. అవయవశక్త్యాఽజాత్వమాత్రప్రతిపాదనేనవిశేషాప్రతీతేశ్చమసవద్భవతి-వాక్యాన్తరమన్తరేణవిశేషతోనిర్ణేతుమశక్యాభవతీత్యర్థః. తదేవవివృణోతి(యథార్వాగితి) అస్యయథాశబ్దస్యతథాత్రాపీతిభాష్యేణాన్వయః. చమసశబ్దార్థంవి

స్యభక్షణసాధనత్వమాత్రం చమసశబ్దేన ప్రతీయత ఇతి న తావన్మాత్రేణ చమసవిశేషప్రతీతిః- యౌగికశబ్దానా మర్థప్రకరణాదిభిర్వినాఽర్థవిశేషనిశ్చయాయోగాత్. తత్ర * యదేతదంతచ్ఛిరఃఏషహ్యర్వాగ్బిలశ్చమసఊర్ధ్వబుధ్న ఇత్యాదినా వాక్యశేషేణ శిరసశ్చమసత్వనిశ్చయః - తథాఽత్రాప్యర్థప్రకరణాదిభిరేవాజానిర్ణేతవ్యా. నచాత్ర తన్త్రసిద్ధాజాగ్రహణహేతవోఽర్థప్రకరణాదయో దృశ్యన్తే. నచాస్యాస్స్వాతన్త్ర్యేణ స్రష్టృత్వం ప్రతీయతే- *బహ్వీః ప్రజాస్సృజమానామితి స్రష్టృత్వమాత్రప్రతీతేః. అతోఽనేన మన్త్రేణ నాబ్రహ్మాత్మికాఽజాఽభిధీయతే. ....

బ్రహ్మాత్మకాజాగ్రహణపవవిశేషహేతురస్తీత్యాహ.

౮॥ సూ. జ్యోతిరుపక్రమాతుతథాహ్యధీయతఏకే॥ తుశబ్దోఽవధారణార్థః. జ్యోతిరుపక్రమైవేయమజా. జ్యోతిః - బ్రహ్మ. *తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిః *అథయదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యత ఇత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధేః. (జ్యోతిరుపక్రమా) బ్రహ్మకారణికేత్యర్థః. (తథాహ్యధీయత ఏకే) హీతి హేతౌ. యస్మాదస్యా అజాయా బ్రహ్మకారణకత్వమేకే శాఖినస్తైత్తిరీయా అధీయతే. * అణోరణీయాన్మహతో మహీయానాత్మా గుహాయాం నిహితోఽస్య జన్తోరితి హృదయగుహాయాముపాస్యత్వేన సన్నిహితం బ్రహ్మాభిధాయ *సప్తప్రాణాః ప్రభవన్తి తస్మాదిత్యాదినా సర్వేషాం లోకానాం బ్రహ్మాదీనాంచ తత ఉత్పత్తిమభిధాయ సర్వకారణభూతాఽజా తత ఉత్పన్నాఽభిధీయతే*అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీం ప్రజాం జనయన్తీం సరూపాం। అజో హ్యేకో జుషమాణోఽనుశేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోఽన్య ఇతి. సర్వస్య తద్వ్యతిరిక్తస్య వస్తుజాతస్య తత ఉత్పత్త్యా తదాత్మకత్వోపదేశే ప్రక్రియమాణేఽభిధీయమానత్వాత్ గిరిసముద్రపర్వతాదివదేషాప్యజా బహ్వీనాం

శదయతి(భక్షణసాధనత్వమాత్రమితి)చమ్యతేఽనేనేతి చమసశబ్దవ్యుత్పత్తిరితిభావః. మాత్రశబ్దేన విశేషవ్యావృత్తిః. ఇతిశబ్దో హేతుపరః. విశేషప్రతీత్యభావాదిత్యర్థః విశేషప్రతీత్యభావే చమసస్య సాధర్మ్యదృష్టాన్తతయా వ్యాఖ్యాతః. *చమసవదవిశేషాదితి దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికసాధారణాకారం హేతుం దృష్టాన్తోపపాదకత్వేన దర్శయతి(యౌగికశబ్దానామితి)సాధారణమవయవార్థం బోధయతాం యౌగికశబ్దానామిత్యభిప్రాయః- తేనాసాధారణావయవార్థబోధకవలభిదాదిశబ్దవ్యావృత్తిః. అర్థః-వస్తుసామర్థ్యం. ఆదిశబ్దః స్వవాక్యస్థవిశేషశబ్దాదిపరః. విశేషనిశ్చయాయోగాదిత్యస్య పూర్వవాక్యేనాన్వయః. అవయవశక్త్యా సాధనమాత్రప్రత్యాయకత్వాదర్థప్రకరణాదిభిర్వినా విశేషనిశ్చయాయోగాత్ చమసశబ్దేన యథా న చమసవిశేషప్రతీతిరిత్యర్థః. నను యథా చమసవిశేషో వాక్యశేషావసేయః- తద్వదజావిశేషోఽపి హేత్వన్తరేణ నిశ్చేతుం శక్యత ఇతి శఙ్కాయాం పరపక్షే తథా నిశ్చయస్యాశక్యతాం దర్శయితుం స్వపక్షే విశేషనిశ్చయప్రకారమాహ (తత్రయదేతదంతచ్ఛిరఇతి) యథేతి శ్రుతిపఠం. దృష్టాన్తేఽస్మిన్నస్య న్యాయస్య దార్ష్టాన్తికేఽప్యపేక్షణీయత్వమాహ (తథాఽత్రాపీతి)యథా *అర్వాగ్బిలశ్చమస ఇతిమన్త్రే న చమసవిశేషప్రతీతిః, తత్ర విశేషనిశ్చయశ్చ నిశ్చాయకవాక్యాన్తరాధీనః,- తథాఽత్రాపి నిశ్చాయకాన్తరేణ అజావిశేషనిశ్చయః కార్య ఇత్యర్థః. తత్కిమిత్యత్రాహ (నచాత్రేతి)*సృజమానామితి స్వాతన్త్ర్యేణ స్రష్టృత్వప్రతీతిర్విశేషనిశ్చాయికేత్యత్రాహ (నచాస్యా ఇతి) స్వాతన్త్ర్యేణ- ఈశ్వరాధిష్ఠితత్వమన్తరేణేత్యర్థః. (స్రష్టృత్వమాత్రప్రతీతేరితి) స్వవ్యాపారాశ్రయత్వలక్షణం స్వాతన్త్ర్యమేవ ప్రత్యయవాచ్యం - న త్వపరప్రేర్యత్వరూపమితి మాత్రశబ్దాభిప్రాయః. రథో గచ్ఛతీత్యత్ర కర్తృప్రత్యయో హి స్వవ్యాపారాశ్రయత్వరూపస్వాతన్త్ర్యం రథస్యావగమయతి - న త్వపరప్రేర్యత్వం. అపరప్రేర్యత్వలక్షణస్వాతన్త్ర్యప్రతీత్యభ్యుపగమే హి తార్కికా[illegible]స్వతన్త్ర్యలక్షణం కర్తృత్వం కిం ప్రకృత్యాశ్రయం- ఉతాజాశబ్దవాచ్యప్రకృతిశరీరకబ్రహ్మాశ్రయమితి విశయే ప్రకృతిమాత్రాశ్రయమితి నిశ్చాయకాభావశ్చ మాత్రశబ్దాభిప్రేతః, యది బ్రహ్మాత్మకత్వం ప్రామాణికం స్యాత్ - తదానీమిహ ప్రతీయమానం స్వాతన్త్ర్యలక్షణకర్తృత్వం హి తత్ప్రతతయా బ్రహ్మాత్మకత్వావిరోధి స్యాత్. ....

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (బ్రహ్మాత్మకేతి)

౮॥ సూ. జ్యోతిరుపక్రమాతుతథాహ్యధీయతఏకే॥ తుశబ్దస్య పక్షవ్యావర్తకత్వశఙ్కావ్యుదాసాయ వ్యాచష్టే (తుశబ్ద ఇతి) ఇతరోక్తార్థవ్యావృత్త్యర్థం శ్రుతిప్రసిద్ధ్యనురోధేన వ్యాచష్టే (జ్యోతిర్బ్రహ్మేతి) తదేవ దర్శయతి (తం దేవా ఇతి) బ్రహ్మకారణత్వపరతాం ప్రకరణే దర్శయతి (అణోరణీయానితి) న హి *అజామేకామిత్యస్మిన్మన్త్రే ఉత్పత్తిః ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (సర్వస్యేతి) యథా *ఇడోఽయజతి బర్హిర్యజతి తనూనపాతం యజతీత్యాదిష్వఙ్గత్వాశ్రవణేఽపి * దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేతేత్యాది ప్రకరణస్థతయా తదఙ్గత్వం నిశ్చీయతే-తద్వత్సృష్టిప్రకరణస్థత్వాదుత్పత్తిసిద్ధిరిత్యర్థః. అస్మిన్మన్త్రే న సృష్టిర్వివక్షితా- సృష్టిప్రకరణస్య పూర్వమేవ విచ్ఛేదాత్, అత్ర *జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోఽన్య ఇత్యుక్తస్య ముక్తస్యోత్పత్త్యనుపపత్తేః, శ్చేత్యత్రాహ (బహ్వీనామితి) న సృష్టిప్రకరణవిచ్ఛేద ఇత్యర్థః. *యస్మాజ్జాతా న పరా నైవ కించనా

సరూపాణాం ప్రజానాం స్రష్ట్రీ కర్మవశ్యేనాత్మనా భుజ్యమానా అన్యేన విదుషాత్మనా త్యజ్యమానా చ బ్రహ్మణ ఉత్పన్నా బ్రహ్మాత్మికాఽవగన్తవ్యేత్యర్థః. అతో వాక్యశేషాచ్చ సవిశేషవచ్ఛాఖాన్తరీయాదేతత్సరూపాత్ప్రత్యభిజ్ఞాయమానాద్గాద్వాక్యాన్నియమితాఽజా బ్రహ్మాత్మికేతి నిశ్చీయతే. ఇహాపి ప్రకరణోపక్రమే *కింకారణం బ్రహ్మేత్యారభ్య* తే ధ్యానయోగానుగతా అపశ్యన్ దేవాత్మశక్తిం స్వగుణైర్నిగూఢామితి పరబ్రహ్మశక్తిరూపాయా అజాయా అవగతేః, ఉపరిష్టాచ్చ *అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః। మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరం *యో యోనిర్యోనిమధితిష్ఠత్యేక ఇతి చ తస్యా ఏవ ప్రతీతేః, ర్నాస్మిన్మన్త్రే తన్త్రసిద్ధస్వతన్త్రప్రకృతిప్రతిపత్తిగన్ధః..........................

కథం తర్హి జ్యోతిరుపక్రమాయా లోహితశుక్లకృష్ణరూపాయా అస్యాః ప్రకృతేరజాత్వం - అజాయా వా కథం జ్యోతిరుపక్రమాత్వమిత్యత్రాహ.

౧౦॥ సూ. ✤ కల్పనోపదేశాచ్చ మధ్వాదివదవిరోధః ✤ ప్రసక్తాశఙ్కానివృత్త్యర్థశ్చశబ్దః. అస్యాః ప్రకృతేరజాత్వం జ్యోతిరుపక్రమాత్వం చ న విరుధ్యతే. కుతః. (కల్పనోపదేశాత్) కల్పనం - క్లృప్తిః. సృష్టిః. జగత్సృష్ట్యుపదేశాదిత్యర్థః- యథా *సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయదితి కల్పనం సృష్టిః. అత్రాపి *అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతదితి జగత్సృష్టిరుపదిశ్యతే- స్వేనావిభక్తాదస్మాత్సూక్ష్మావస్థాత్కారణాన్మాయీ సర్వేశ్వరః సర్వం జగత్సృజతీత్యర్థః. అనేన కల్పనోపదేశేనాస్యాః ప్రకృతేః కార్యకారణరూపేణావస్థాద్వయాన్వయోఽవగమ్యతే. సా హి ప్రళయవేళాయాం బ్రహ్మతాపన్నా అవిభక్తనామరూపా సూక్ష్మరూపేణావతిష్ఠతే - సృష్టివేళాయాం తూద్భూతసత్త్వాదిగుణా విభక్తనామరూపావ్యక్తాదిశబ్దవాచ్యా తేజోఽబన్నాదిరూపేణ చ పరిణతా లోహితశుక్లకృష్ణాకారా చావతిష్ఠతే- అతః కారణావస్థాఽజా- కార్యావస్థా జ్యోతిరుపక్రమేతి న విరోధః. (మధ్వాదివత్) యథేశ్వరేణాదిత్యస్య కారణావస్థాయామేకస్యైవావస్థితస్య కార్యావస్థాయామృగ్యజుస్సామాథర్వప్రతిపాద్యకర్మనిష్పాద్యరసాశ్రయతయా వస్వాదిదేవతాభోగ్యత్వాయ మధుత్వకల్పనముదయాస్తమయకల్పనం చ న విరుధ్యతే. తదుక్తం మధువిద్యాయాం *అసౌ వా ఆదిత్యో దేవమధ్విత్యారభ్య *అ

సేత్యుత్తరత్రాపి సృష్ట్యనువృత్తేరితి చార్థసిద్ధం- సర్వస్య తద్వ్యతిరిక్తస్య వస్తుజాతస్య తత ఉత్పత్త్యా తదాత్మకతోపదేశే ప్రక్రియమాణ ఇతి హ్యుక్తం. ముక్తాత్మకీర్తనమేతద్విశేషణత్వేన- న తు సృష్టిప్రకరణవిచ్ఛేదాత్ -యథా బద్ధాత్మకీర్తనమిత్యభిప్రేత్యాహ (కర్మవశ్యేనాత్మనా భుజ్యమానాన్యేన విదుషాత్మనా త్యజ్యమానా చేతి) ఏవం తన్త్రసిద్ధాజాత్వవిరోధి జ్యోతిరుపక్రమాత్వం శాఖాన్తరే దర్శితం. అథ *సృజమానామితి పదప్రతీతస్వాతన్త్ర్యవిరోధి బ్రహ్మాత్మకత్వం స్వప్రకరణే దర్శయతి (ఇహాపీతి) శక్తిరూపాయాః - అపృథక్సిద్ధవిశేషణరూపాయాః. కార్యోపయోగ్యపృథక్సిద్ధవిశేషణం హి శక్తిః। యోనిం-జగద్యోనిభూతాం ప్రకృతిమిత్యర్థః. తస్యా ఏవ- బ్రహ్మాత్మికాయా ఏవ. (స్వతన్త్రప్రకృతిప్రతిపత్తిగన్ధ ఇతి) న కేవలం శాఖాన్తరైకార్థ్యాత్ - స్వప్రకరణాచ్చ బ్రహ్మాత్మకత్వావగమాదితి భావః..........................

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (కథం తర్హీతి) లోహితశుక్లకృష్ణాకారత్వం హి కార్యావస్థాయాముపపద్యతే- తదానీం జ్యోతిరుపక్రమాత్వాఙ్గీకారే అజాత్వానుపపత్తిః- అజాత్వే జ్యోతిరుపక్రమాత్వానుపపత్తిరిత్యర్థః.

౧౦॥ సూ. ✤ కల్పనోపదేశాచ్చ మధ్వాదివదవిరోధః॥ ✤ (ప్రసక్తేతి) చస్త్వర్థ ఇత్యర్థః. అవిరోధశబ్దార్థమాహ (అస్యా ఇతి) అతస్మింస్తద్బుద్ధ్యారోపణపరత్వవ్యుదాసాయ కల్పనశబ్దస్య సృష్టివాచిత్వం ధాతోస్సృష్టివాచిత్వేన దర్శయతి (కల్పనం క్లృప్తిరితి) క్లృప్తిశబ్దం విశదయతి (సృష్టిరితి) క్లృప్తశిఖ ఇత్యాదిప్రయోగో లోకసిద్ధ ఇతి మత్వా శ్రౌతప్రయోగం దర్శయతి (యథేతి) * ప్రాకల్పయద్యో భువనాని సప్తేత్యాదిస్మృతిప్రయోగశ్చ ప్రసిద్ధః. అతో జ్యోతిఃకల్పనశబ్దౌ వైదికశబ్దనిర్దేశానుసారిణౌ. తథా నిర్దేశశ్చ మునిసమాధిః - * సంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్ * సమానో జ్యోతిషేత్యాదిషు దర్శనాత్. అజాత్వజ్యోతిరుపక్రమాత్వయోరవిరోధసిద్ధిం దర్శయతి (అనేనేతి) అవస్థాద్వయం వివృణోతి (సాహీతి) బ్రహ్మతాపన్నా - కారణావస్థబ్రహ్మతాపన్నా. నను కథం ప్రకృతేర్బ్రహ్మతాపత్తిః - న హ్యన్యద్ద్రవ్యం ద్రవ్యాన్తరం భవతి. సత్యం - నాత్ర కేవలప్రకృతేర్బ్రహ్మతాపత్తిర్వివక్షితా - కిన్తు ప్రకృతిశరీరకబ్రహ్మణః కారణావస్థాప్రాప్తిః. భాష్యే ప్రకృత్యుపస్థాపకం సేతి పదం హి బ్రహ్మపర్యన్తం - కారణావస్థం బ్రహ్మైవ ప్రకృతిశబ్దేనాభిధీయతే బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావాదితి ప్రకృత్యధికరణే వక్ష్యమాణత్వాత్. (కార్యావస్థా జ్యోతిరుపక్రమేతి) కార్యావస్థాజాశరీరకం బ్రహ్మ కార్యం - కారణావస్థాజాశరీరకం బ్రహ్మ కారణమిత్యర్థః. సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (మధ్వితి) ఉదయాస్తమయమధుత్వకల్పనాని తదభావశ్చాదిత్యస్యావస్థాద్వయేన యథోపపద్యతే- తథాఽజాత్వజ్యోతిరుపక్రమాత్వే అవస్థాభేదేన ప్ర

ఘతతదూర్ధ్వ ఉదేత్య నైవోదేతా నాస్తమేతైకల ఏవ మధ్యే స్థాతేత్యత్రేవ. ఏకలః - ఏకస్వభావః. అతో౽నేనమన్త్రేణ బ్రహ్మాత్మికా౽జైవాభిధీయతే- నకాపిలతన్త్రసిద్ధేతిసిద్ధం.——అన్యేత్వస్మిన్మన్త్రే తేజో౽బన్నలక్షణా౽జైకాభిధీయత ఇతి బ్రువతే. తే ప్రష్టవ్యాః- కిం తేజో౽బన్నాన్యేవ తేజో౽బన్నాత్మికా౽జైకా - ఉత తేజో౽బన్నరూపం బ్రహ్మైవ- కిం వా తేజో౽బన్నకారణభూతా కాచిదితి. ప్రథమేకల్పే తేజో౽బన్నానామనేకత్వాత్ *అజామేకామితి విరుధ్యతే. న చ వాచ్యం తేజో౽బన్నానామనేకత్వేపి త్రివృత్కరణేనైకతాపత్తిరితి. త్రివృత్కరణేపి బహుత్వానపగమాత్. *ఇమాస్తిస్రో దేవతాః *తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీతి ప్రత్యేకం త్రివృత్కరణోపదేశాత్. ద్వితీయః కల్పో వికల్ప్యః కిం తేజో౽బన్నరూపేణ వికృతం బ్రహ్మైవాజైకా- కిం వా స్వరూపేణావస్థితమవికృతమితి. ప్రథమః కల్పో బహుత్వానపాయాదేవ నిరస్తః. ద్వితీయేపి *లోహితశుక్లకృష్ణామితి విరుధ్యతే. స్వరూపేణావస్థితం బ్రహ్మ తేజో౽బన్నలక్షణమితి వక్తుమపి న శక్యతే. తృతీయే కల్పేప్యజాశబ్దేన తేజో౽బన్నానినిర్దిశ్య తైస్తత్కారణావస్థోపస్థాపనీయేత్యాస్థేయం - తతో వరమజాశబ్దేన తేజో౽బన్నకారణావస్థాయాశ్శ్రుతిసిద్ధాయా ఏవాభిధానం. యత్పునరస్యాః ప్రకృతేరజాశబ్దేన ఛాగత్వపరికల్పనముపదిశ్యత ఇతి- తదప్యసఙ్గతం- నిష్ప్రయోజనత్వాత్. యథా *ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదిషు బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయతాఖ్యాపనాయ శరీరాదిషు రథాదిరూపణం క్రియతే, యథా చాదిత్యే వస్వాదీనాం భోగ్యత్వఖ్యాపనాయ మధుత్వకల్పనం క్రియతే,- తద్వదస్యాం ప్రకృతౌ ఛాగత్వపరికల్పనం కోపయుజ్యతే. న కేవలముపయోగాభావ ఏవ - విరోధశ్చ. కృత్స్నజగత్కారణభూతాయాః స్వస్మిన్ననాదికాలసమ్బద్ధానాం సర్వేషామేవ చేతనానాం నిఖిలసుఖదుఃఖోపభోగాపవర్గసాధనభూతాయాః అచేతనాయాః అత్యల్పప్రజాసర్గకరాగన్తుకసఙ్గమచేతన విశేషైకరూపాత్యల్పప్రయోజనసాధన స్వపరిత్యాగాహేతుభూత స్వసమ్బద్ధిపరిత్యాగసమర్థచేతనవిశేషరూపఛాగస్వభావఖ్యాపనాయ తద్రూపత్వకల్పనం విరుద్ధమేవ. *అజామేకాం *అజో హ్యేకః *అజో౽న్య ఇత్యత్రాజశబ్దస్య విరూపార్థకల్పనం చ న శోభనం. సర్వత్ర ఛాగత్వం పరికల్ప్యత ఇతి చేత్ - * జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజో౽న్య ఇతి

కృత్యాకైకధర్మిణ్యవిరుద్ధ ఇత్యర్థః. ఏకస్య- ఈశ్వరేచ్ఛైకస్య. అవిభక్తనామరూపస్యేత్యర్థః.——*జ్యోతిరుపక్రమేత్యాదిసూత్రద్వయస్య పరోక్తమర్థం నిరాచికీర్షుస్తత్ర ప్రథమస్య సూత్రస్యార్థం దూషయతి (అన్యేత్వితి) దూషయితుం వికల్పయతి (కిమితి) ఏకాజాత్వేన పకల్ప్యమానం వస్తు కిం తేజో౽బన్నాన్యేవేత్యర్థః. అజాత్వైకత్వసిద్ధ్యర్థం బ్రహ్మకారణవాదానుగుణ్యార్థం చ బ్రహ్మానుబన్ధిత్వేన మధ్యమం శిరోపన్యస్తం. తేజో౽బన్నరూపం- తేజో౽బన్నావస్థం బ్రహ్మ కిమేకఛాగత్వేన కల్ప్యత ఇత్యర్థః (తేజో౽బన్నకారణభూతా కాచిదితి) తేజో౽బన్నవాచిశబ్దైనలక్షితా తత్కారణభూతా కాచిదేకాజాత్వేన కిం రూప్యత ఇత్యర్థః. ప్రథమం శిరో దూషయతి (ప్రథమ ఇతి) వికల్పవిరోధపరిహారమాశఙ్క్యాహ (న చ వాచ్యమితి) కుత ఇత్యత్రాహ (త్రివృత్కరణేపీతి) బహుత్వానపగమముపపాదయతి (ఇమా ఇతి) న సముదాయైకత్వం- అపి తు సముదాయత్రయమేవేత్యర్థః. ద్వితీయం శిరో వికల్పయతి (కిమితి) తేజో౽బన్నరూపా బ్రహ్మణో వికారాః కిమజాశబ్దేనోచ్యన్తే - ఉత స్వరూపమితి వికల్పగ్రన్థార్థః. ప్రథమే శిరసి అవస్థాబహుత్వాదేకత్వవిరోధమాహ (ప్రథమ ఇతి) మధ్యమే శిరసి ద్వితీయకల్పం దూషయతి (ద్వితీయేపీతి) బ్రహ్మస్వరూపే లోహితశుక్లకృష్ణత్వాభావాత్ శ్రుత్యస్వారస్యమిత్యర్థః. తేజో౽బన్నాదిసర్వాత్మకస్య బ్రహ్మణః కిం నోపపద్యత ఇత్యత్రాహ (స్వరూపేణేతి) యద్వా- సూత్రాస్వారస్యమప్యాహ (స్వరూపేణేతి) *జ్యోతిరుపక్రమేతి హి సూత్రం పదం - జ్యోతిరుపక్రమశబ్దస్తేజో౽బన్నవాచీతి హి తైర్వ్యాఖ్యాతం. న హి బ్రహ్మస్వరూపం తేజో౽బన్నశబ్దవాచ్యం - అతస్సూత్రాస్వారస్యమిత్యర్థః. తేజో౽బన్నావస్థావిశిష్టం బ్రహ్మ అజాశబ్దవాచ్యమితి పక్షే కిమవస్థావిశిష్టత్వం సద్వారకం- అద్వారకం వా. అద్వారకత్వే లోహితశుక్లకృష్ణత్వవిరోధః- *అరసమలోహితమితి శ్రుతేః. సద్వారకత్వే అస్మత్పక్ష ఏవ పరిగృహీతస్స్యాత్ ఇతి వికల్పపరిహారయోస్స్పష్టత్వాన్నకణ్ఠోక్తిః. ప్రథమవికల్పితశిరస్త్రయే తృతీయం శిరో దూషయతి (తృతీయ ఇతి) లోహితశుక్లకృష్ణత్వాజాత్వైకత్వసిద్ధ్యర్థమయం పక్షశ్శఙ్కితః. తత్ర దూషణముచ్యతే (అజాశబ్దేనేతి) తేజో౽బన్నానామవాచకస్యాజాశబ్దస్య తేజో౽బన్నపరత్వమారోప్య తేన తత్కారణస్య లక్షణయోపస్థాపనాదపి ముఖ్యవృత్త్యా కారణప్రతిపాదనపరత్వాశ్రయణం యుక్తమిత్యర్థః. *కల్పనోపదేశాదితి సూత్రస్య పరోక్త[illegible]ర్థం దూషయతి (యత్పునరస్యా ఇతి) సర్వత్ర రూఢితో౽వయవశక్త్యా వా ప్రతిపాద్యమానముఖ్యార్థపరిగ్రహస్స్వతః ప్రాప్తః- గౌణార్థపరిగ్రహస్తు ముఖ్యార్థానుపపత్త్యా క్రియతే. తత్రౌచిత్యాతిశయలాభో౽నేకపదముఖ్యార్థత్వసిద్ధిశ్చ ప్రయోజనం. తత్ర ముఖ్యార్థానుపపత్త్యభావః ప్రదర్శితః- అజాత్వజ్యోతిరుపక్రమత్వయోరవస్థాభేదేనావిరోధస్యోక్తత్వాత్. అతో౽ర్థౌచిత్యలాభరూపప్రయోజనాభావం దూషణమాహ (నిష్ప్రయోజనత్వాదితి) ప్రయోజనాభావస్య దూషణత్వజ్ఞాపనాయ కల్పనస్య ప్రయోజనసిద్ధ్యర్థతాం దర్శయతి (యథాత్మానమితి) విరోధం దర్శయతి (కృత్స్నేతి) (ఏకరూపేతి) దుగ్ధాదిరేవ ప్రయోజనమిత్యర్థః. అచేతనాయా ఇత్యనేన స్వసమ్బన్ధిపరిత్యాగాసామర్థ్యం సిద్ధమితి తత్ప్రత్యనీకాకారమాహ (స్వసమ్బన్ధీతి) పరిమితకార్యకరత్వాదిరత్ర విరోధ ఉక్తః. దూషణాన్తరమాహ (అజామితి) అర్థైకరూప్యం శఙ్క్యతే (సర్వత్రేతి) తత్ర విరోధాన్తరమాహ (జహాతీతి) ఏవమర్థౌచిత్యలాభరూపప్రయోజనాభా

విముషఆత్యన్తిక ప్రకృతిపరిత్యాగం కుర్వతోఽనేనవాఽన్యేనవాపునరపిసమ్బన్ధయోగ్యచ్ఛాగత్వపరికల్పనమత్యన్తవిరుద్ధమ్. ....

చమసాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౧॥ సూ. న సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపినానాభావాదతిరేకాచ్చ॥

వాజసనేయినస్సమామనన్తి *యస్మిన్పఞ్చపఞ్చజనా ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠితః। తమేవమన్య ఆత్మానంవిద్వాన్బ్రహ్మామృతోఽమృతమితి. కిమయంమన్త్రః కాపిలతన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదనపరః - ఉత నేతిసన్దిహ్యతే. కిం యుక్తం. తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదనపర ఇతి. కుతః. పఞ్చశబ్దవిశేషితాత్పఞ్చజనశబ్దాత్పఞ్చవింశతితత్త్వప్ర

హోదన్వితః. సర్వత్రచ్ఛాగత్వపరికల్పనశఙ్కోపన్యాసేనైవానేకపదాన్తరముఖ్యార్థత్వసిద్ధిరూపప్రయోజనాభావశ్చఫలితః. ఏవంహేత్వభావాత్ ప్రయోజనాభావాచ్చచ్ఛాగత్వపరికల్పనంప్రత్యస్తం. నను నార్థవిరోధః-కార్యకారిత్వప్రయోజనసాధనత్వచేతనసఙ్గాదిమాత్రస్యవివక్షితత్వాత్. నహిదృష్టాన్తగతసర్వధర్మాణాంవివక్షానియమోఽస్తి - తథాసతిసర్వత్రదృష్టాన్తోపన్యాసభఙ్గప్రసఙ్గాత్. * గౌరనాద్యన్తవతీ * ఆత్మానంరథినంవిద్ధీత్యాదిషుచ ప్రకృత్యాదేర్గోత్వాదిపరికల్పనందృశ్యతే-తచ్చసర్వథాసాధర్మ్యవివక్షాయాంనఘటత ఇతి. ఉచ్యతే - * ఆత్మానం రథినంవిద్ధీత్యత్రపృథగేవరూప్యరూపకవాచిపదశ్రవణాత్ రూపకానఙ్గీకారేరూపకవాచిపదవైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్ యేనాకారేణ సాధర్మ్యంయోగ్యం ప్రాప్త్యుపాయతాదిరూపం-తదాకారమాత్రం తత్ర వివక్షితమితినిశ్చితం ప్రయుక్తపదవైయర్థ్యపరిహారార్థం. * అజామేకామితివాక్యేతు రూప్యరూపకవాచి పదద్వయాశ్రవణాత్ అర్థౌచిత్యంనావగమ్యతే - తేనగౌణవృత్త్యనఙ్గీకారేపినవైయర్థ్యం. * గౌరనాద్యన్తవతీత్యత్రరూప్యవాచిపదాశ్రవణాత్, అజాశబ్దవద్గోశబ్దస్యావయవశక్త్యాప్రకృత్యుపస్థాపనాసామర్థ్యాచ్ఛగత్యభావాద్గౌణీవృత్తిరాశ్రితా- * అనాద్యన్తవతీ * సర్వకామదుఘేత్యాద్యుచితవిశేషణశ్రవణాదర్థౌచిత్యమవగమ్యతే. అజాశబ్దేతునతథాగత్యన్తరాభావః - ఉచితావయవార్థసమ్భవాత్. ఉచితవిశేషణంచ రూఢిసిద్ధాజావ్యావర్తకం నశ్రూయతే, పుంలిఙ్గాజశబ్దయోశ్చాముఖ్యత్వం, * బహ్వీః ప్రజా ఇత్యాదిపదానాం సఙ్కోచశ్చవిఫలః,. అతః ప్రయుక్తపదవైయర్థ్య పరిహారపదాన్తరస్వారస్యార్థౌచిత్యసద్భావాసద్భావరూపవైషమ్యాత్ * ఆత్మానం రథినంవిద్ధీత్యాదివద్రూపణపరత్వమయుక్తం. కార్యకారిత్వాద్యర్థమాత్రవివక్షాయామర్థవిరోధాభావోయఉక్తః-సచేన్ముఖ్యయైవవృత్త్యాలభ్యతే- తదాగౌణవృత్తిపరిగ్రహోనిష్ఫలత్వాదనుపపన్నః. ఏవంపరోక్తస్య *జ్యోతిరుపక్రమేత్యాదిసూత్రార్థస్యైకశబ్దార్థవిరోధఉక్తః- *కల్పనోపదేశాదితిసూత్రస్యాజాశబ్దాస్వారస్యందూషణతయోక్తం. యద్యపిజ్యోతిరుపక్రమాశబ్దేనతేజః ప్రముఖత్వం, కల్పనశబ్దేనాతస్మింస్తద్భావారోపణం, చపరోక్తం సూత్రాక్షరానుగుణమివప్రతీయతే- తథాప్యనుపపత్తిపరాహతం. అస్మదుక్తార్థస్తువైదికనిర్దేశసమాధినాస్వరసఉపపన్నశ్చేతిభిదా. *చమసవదవిశేషాదితిసూత్రంపరస్యాస్వరసం-చమసశబ్దస్యయౌగికత్వాత్ రూఢార్థసదృశపరత్వాభావాచ్చ. ....

చమసాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౧॥ సూ. న సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపినానాభావాదతిరేకాచ్చ॥ అజాశబ్దస్యస్వతన్త్రప్రకృత్యుపస్థాపకత్వేవిశేషాభావాద్వాక్యాన్తరానురోధేన ప్రకృతేర్బ్రహ్మాత్మకత్వంసాధితం-తదత్రానుపపన్నం - పరమాత్మపరత్వేసఙ్ఖ్యాధిక్యాత్, పరమాత్మనావినాపిసఙ్ఖ్యాపూరణేనాబ్రహ్మాత్మికాప్రకృతిరితివిశేషనిశ్చయసమ్భవా, దితిశఙ్కాయాసఙ్గతిః. విషయాదికమాహ (వాజేతి) పఞ్చవింశతిసఙ్ఖ్యాన్వయతత్త్వాధిక్యాదిప్రతీతిజనకమిదంవాక్యం - ఏవంజాతీయకవాక్యానిసన్తిచేత్తాన్యపివిషయః. పఞ్చవింశతిసఙ్ఖ్యాన్వయతత్త్వాధిక్యప్రతీతిభ్యాంసంశయః. * యస్మిన్పఞ్చపఞ్చజనా ఇతిమన్త్రః కింకాపిలతన్త్రసిద్ధతత్త్వపరః-ఉత నేతి. కింపఞ్చపఞ్చజనశబ్దేనపఞ్చవింశతితత్త్వప్రతీతిరస్తి - నేతి. కిమాకాశస్యపృథఙ్నిర్దేశోఽవాన్తరసఙ్ఖ్యాన్వయనిమిత్తవిరోధీ- ఉత నేతి,. కింవాక్యశేషేణపఞ్చజనశబ్దస్య ప్రాణాదివిషయత్వనిశ్చయఃశక్యః - ఉత నేతి, చ. యదానవిరోధీ, యదాచనిశ్చయోనశక్యః, - తదాఽవాన్తరసఙ్ఖ్యాన్వయనిమిత్తసమ్భవేనసమాసస్యసమాహారవిషయతయాపఞ్చపఞ్చజనశబ్దేనపఞ్చపఞ్చకాస్యుచ్యన్తే ఇతిపఞ్చవింశతితత్త్వప్రతీతేరయంమన్త్రస్తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదనపరఇతిపూర్వఃపక్షః. యదా ఆకాశస్యపృథఙ్నిర్దేశోఽవాన్తరసఙ్ఖ్యాన్వయనిమిత్తవిరోధీ, వాక్యశేషేణచ ప్రాణాదివిషయత్వనిశ్చయశ్శక్యః,- తదాఽవాన్తరసఙ్ఖ్యాన్వయనిమిత్తాభావేనసమాసస్యసంజ్ఞావిషయతయా పఞ్చపఞ్చజనశబ్దేనపఞ్చపదార్థాఉచ్యన్త ఇతి పఞ్చవింశతితత్త్వాప్రతీతేరయం మన్త్రోనతన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదనపరఇతిరాద్ధాన్తః. యద్యపి * స్యుఃపుమాంసః పఞ్చజనా ఇతి మనుష్యనామతయాపఠితస్య సముద్రాన్తర్వర్తినిచ దానవవిశేషే ప్రయుక్తస్యపఞ్చజనశబ్దస్యసఙ్ఖ్యాపూర్వసమాసత్వంనాస్తి - సప్తర్షీణామేకైకస్యసప్తస్వన్యతమభావవత్ మనుష్యాణాం దానవవిశేషస్యచపఞ్చస్వన్యతమత్వాభావేన సఙ్ఖ్యాన్వయప్రతీత్యనుపపత్తేః సమాససామర్థ్యాభావః - తథాప్యత్రతుపఞ్చజనశబ్దస్యసఙ్ఖ్యాప్రతీతిస్వారస్యానురోధేసమ్భవతి తత్పరిత్యాగాయోగాత్ సఙ్ఖ్యాపూర్వసమాసత్వం యుక్తమిత్యభిప్రేత్యాహ (పఞ్చశబ్దవిశేషితాదితి) నను కథమిదమవసీయతేపఞ్చజనా ఇత్యేకంపదం-నతుపఞ్చ-పఞ్చ-జనా ఇతీతి. తదాహి

తీతేః. ఏతదుక్తం భవతి- *పఞ్చజనా ఇతి సమాసస్సమాహారవిషయః. పఞ్చానాం జనానాం సమాహారః పఞ్చజనాః - పఞ్చపూల్య ఇతివత్. పఞ్చజనా ఇతి లిఙ్గవ్యత్యయశ్ఛాన్దసః. తే చ సమాహారాః కతీత్యపేక్షాయాం పఞ్చజనశబ్దవిశేషణేన ప్రథమేన పఞ్చశబ్దేన సమాహారాః పఞ్చేతి ప్రతీయన్తే - యథా పఞ్చ పఞ్చపూల్యా ఇతి. అతః *పఞ్చ పఞ్చజనా ఇతి పఞ్చవింశతిపదార్థా అవగతాః తే కతమ ఇత్యపేక్షాయాం మోక్షాధికారాన్ముముక్షుభిర్జ్ఞాతవ్యతయా స్మృతిప్రసిద్ధాః ప్రకృత్యాదయ ఏవ జ్ఞాయన్తే- *మూలప్రకృతిరవికృతిర్మహదాద్యాః ప్రకృతివికృతయస్సప్త। షోడశకశ్చ వికారో న ప్రకృతిర్న వికృతిః పురుష ఇతి హి కాపిలానాం ప్రసిద్ధిః. అతస్తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదనపరః.

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (న సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపీతి) *పఞ్చ పఞ్చజనా ఇతి పఞ్చవింశతిసఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపి న తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతీతిః. కుతః (నానాభావాత్) ఏషాం పఞ్చసఙ్ఖ్యావిశేషితానాం పఞ్చజనానాం తన్త్రసిద్ధేభ్యస్తత్త్వేభ్యః పృథగ్భావాత్. *యస్మిన్ పఞ్చ పఞ్చజనా ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠిత ఇత్యేతేషాం యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టబ్రహ్మాశ్రయతయా బ్రహ్మాత్మకత్వం హి ప్రతీయతే- *తమేవ మన్య ఆత్మానం విద్వాన్ బ్రహ్మామృతోఽమృతమిత్యత్ర తమితి పరామర్శేన యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టం బ్రహ్మేత్యవగమ్యతే - అతస్తేభ్యః పృథగ్భూతాః పఞ్చజనా ఇతి న తన్త్రసిద్ధాపత్తే. (అతిరేకాచ్చ) తన్త్రసిద్ధేభ్యస్తత్త్వేభ్యోఽత్రతత్త్వాతిరేకోఽపి భవతి- యచ్ఛబ్దనిర్దిష్ట ఆత్మా ఆకాశశ్చాత్రాతిరిచ్యేతే - అతః *తం షడ్వింశకమిత్యాహుస్సప్తవింశమథాపర ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధసర్వతత్త్వాశ్రయభూతస్సర్వేశ్వరః పరమపురుషోఽత్రాభిధీయతే. *న సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపీత్యపిశబ్దస్య *పఞ్చ పఞ్చజనా ఇత్యత్ర పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతిపత్తిరేవ న సమ్భవతీత్యభిప్రాయః. కథం. పఞ్చభిరారబ్ధసమూహపఞ్చకాసమ్భవాత్. న హి తన్త్రసిద్ధతత్త్వేషు పఞ్చసు పఞ్చస్వనుగతం తత్సఙ్ఖ్యానివేశనిమిత్తం జాత్యాద్యస్తి. న చ వాచ్యం పఞ్చ కర్మేన్ద్రియాణి, పఞ్చ జ్ఞానేన్ద్రియాణి, పఞ్చ మహాభూతాని, పఞ్చ తన్మాత్రాణ్యవశిష్టాని పఞ్చేత్యనాన్త

దశత్వమాపద్యేత. యదా చ సమస్తః పఞ్చజనశబ్దః - తదాపి కథం తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపత్తిః. పఞ్చజనశబ్దేన పఞ్చసఙ్ఖ్యతయా ప్రతిపన్నార్థస్య పునః పఞ్చతయా విశేషణే పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతిపత్తిరితి చేన్న- పునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. విశిష్టస్య విశేషణాదదోష ఇతి చేత్. కిం విశేష్యస్య- ఉత విశేషణస్య- ఆహోస్విదుభయస్య. న తావద్విశేష్యస్య - తత్ర పఞ్చత్వసఙ్ఖ్యాన్వయస్య శబ్దాన్తరసిద్ధతయా పునరుక్తత్వాత్, సఙ్ఖ్యాభ్యాసేఽభిమతే దశసఙ్ఖ్యాప్రతీతేశ్చ. నాపి విశేషణస్య- విశేష్యపర్యన్తశబ్దోపస్థాపితస్య విశేషణస్య పునస్స్వపదనిర్దిష్టజాతీయవిశేషణాన్వయాయోగాత్. న హి గౌర్గౌరితి గోత్వం గోత్వేన విశేష్యం. న చోభయస్య- అంశే పౌనరుక్త్యాదంశే చ సఙ్ఖ్యాన్వయాయోగ్యత్వాత్. న చ ద్వేశతే త్రింశతానీతివద్విశేష్టుం యుక్తం- అవాన్తరసఙ్ఖ్యానివేశనిమిత్తైకోపాధ్యభావేన సమాహారైక్యాసిద్ధేః. ఏకగ్రామస్థిత్యాద్యుపాధినా హి శతసఙ్ఖ్యపురుషసమాహారైక్యం- తస్మింశ్చ సతి హ్యేకత్వద్విత్వాదినా పునర్విశేషణసమ్భవః- అన్యథా బహూనామేకత్వద్విత్వాద్యసమ్భవాత్. అతో న పఞ్చవింశత్యర్థసిద్ధిః. సిద్ధావపి న తన్త్రార్థత్వనిశ్చయః- నిశ్చాయకాభావాదిత్యాశఙ్క్యాయామాహ (ఏతదుక్తమితి) (సమాసస్సమాహారవిషయ ఇతి) *పఞ్చానాం త్వా పఞ్చజనానామిత్యత్ర పఞ్చజనశబ్దస్య సమస్తతయైకపద్యదర్శనాత్, ఇహాప్యౌచిత్యతస్తత్ప్రతిపత్తేః, ద్వితీయపఞ్చశబ్దసమభివ్యాహారబలేనేతరపఞ్చశబ్దస్య సఙ్ఖ్యాపరత్వప్రతీతేః, సమాహారసమాసత్వం స్వీక్రియత ఇతి భావః. తత్ఫలమాహ (పఞ్చానామితి) (ఛాన్దస ఇతి) త్రిభువనాదిశబ్దవత్ స్త్రీలిఙ్గస్యాపరపవాదాభావాత్ ఛాన్దసత్వమితి భావః. భూతత్వజ్ఞానేన్ద్రియత్వాదికమవాన్తరసఙ్ఖ్యానివేశనిమిత్తమస్తీత్యభిప్రేతం-తద్ధిస్ఫుటీభవిష్యతి. ఏవం సమాహారసిద్ధౌ పఞ్చతయా విశేషణోపపత్తిమాహ (తే చేతి) ఏవం పఞ్చవింశతిసఙ్ఖ్యాసిద్ధావస్య మన్త్రస్య మోక్షాధికారాత్ సాఙ్ఖ్యతత్త్వపరత్వసిద్ధిమాహ (తే కతమ ఇతి) ఆకాశేన *యస్మిన్నితి నిర్దిష్టేనాత్మనా చ సప్తవింశతితత్త్వప్రతీతిరపి న విరుద్ధా- సత్త్వరజస్తమసాం పృథక్ ద్రవ్యత్వాభ్యుపగమాత్ ఆత్మాకాశాభ్యాం వినా పఞ్చవింశతిసఙ్ఖ్యాసిద్ధేః. గుణత్రయమహదహఙ్కారాః పఞ్చ-వాయుతేజోజలపృథివీఘ్రాణాః పఞ్చ - తన్మాత్రాణి పఞ్చ- జిహ్వాదిజ్ఞానేన్ద్రియాణి చత్వారి మన ఇతి పఞ్చ-కర్మేన్ద్రియాణి పఞ్చేతి పఞ్చవింశతిసఙ్ఖ్యాన్వయసిద్ధిరితి. యద్వా-ఆత్మనః స్వస్మిన్నవస్థితత్వాత్, ఆకాశస్యాదరేణ భూయః కీర్తనాత్, అవిరోధ ఇతి. పఞ్చవింశతిపదార్థాస్తదన్తర్భూత ఆత్మని ప్రతిష్ఠితాః- కిమపరైః- తదన్తర్గత ఆకాశోఽపి తస్మిన్ ప్రతిష్ఠిత ఇత్యాదరాతిశయాదుక్తిర్హి సమ్భవతి. ... ...

రాద్ధాన్తమారభతే (న సఙ్ఖ్యేతి) (నానాభావాదితి) నానాభావః- పృథక్త్వం. అన్యత్వం వివక్షితం-న తు బహుత్వం. *వినానానా హి రుక్పృథగితి నైఘణ్టుకాః. తన్త్రసిద్ధతత్త్వేభ్యః పృథగ్భావః- అన్యత్వం. బ్రహ్మాత్మకత్వం. *యస్మిన్నితి సప్తమ్యర్థమభిప్రేత్యాహ (యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టబ్రహ్మాశ్రయతయేతి) యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టస్య బ్రహ్మత్వముపపాదయతి (తమేవమితి) నానాభావో వ్యాఖ్యాతః. అథాతిరేకం వ్యాచష్టే (తత్రేతి) అతిరేకః- సఙ్ఖ్యాధిక్యం (అతస్తం షడ్వింశకమితి) కాలస్య ప్రకృతివికారాణాం విశేషణతయాన్తర్భావాత్ షడ్వింశకత్వం. కాలస్య స్వతన్త్రవస్తుత్వాభిప్రాయేణ సప్తవింశకత్వమిత్యర్థః. సాఙ్ఖ్యప్రసిద్ధాదపి శ్రుతిప్రసిద్ధం గ్రాహ్యం- అన్తరఙ్గత్వాదితి భావవానాహ (శ్రుతిప్రసిద్ధేతి) అపిశబ్దాభిప్రేతమర్థమాహ (న సఙ్ఖ్యేత్యాదినా) (పఞ్చభిరారబ్ధసమూహపఞ్చకాభావాదితి) అనేన పఞ్చస్వనుగతోపాధ్యభావాదిత్యుక్తం భవతి - ఏకోపాధిగృహీతత్వం హి సమాహారత్వం. పఞ్చస్వనుగతానుపాధీనాశఙ్క్యాహ (న చ వాచ్యమితి) ఆకాశస్య పృథక్కరణాత్ ఘ్రాణపఞ్చమేషు వాయ్వాదిషు మనఃపఞ్చమేషు రసనాదిషు

రసఙ్ఖ్యానివేశనిమిత్తమస్త్యేవేతి. ఆకాశస్యపృథఙ్నిర్దేశేన పఞ్చభిరారబ్ధమహాభూతసమూహాసిద్ధేః. అతః *పఞ్చజనాఇత్యయంసమాసోనసమాహారవిషయః- అయంతు *దిక్సఙ్ఖ్యేసంజ్ఞాయామితిసంజ్ఞావిషయః. అన్యథా *పఞ్చజనాఇతిలిఙ్గవ్యత్యయశ్చ. పఞ్చజనానామకేచిత్సన్తి- తేచపఞ్చసఙ్ఖ్యయావిశేష్యన్తే *పఞ్చపఞ్చజనాఇతి- సప్తసప్తర్షయఇతివత్...

కేపునస్తేపఞ్చజనాఇత్యతఆహ.

౧౨॥ సూ. ప్రాణాదయోవాక్యశేషాత్ ॥ *ప్రాణస్యప్రాణముతచక్షుషశ్చక్షుశ్శ్రోత్రస్యశ్రోత్రమన్నస్యాన్నంమనసోమనోయేవిదురితివాక్యశేషాద్బ్రహ్మశ్రయాఃప్రాణాదయఏవపఞ్చపఞ్చజనాఇతివిజ్ఞాయన్తే..

గుణత్రయమహదహఙ్కారేషుచానుగతోపాధ్యభావాదిత్యర్థః. భూతసమూహాసిద్ధేరిత్యుపలక్షణం. సత్త్వరజస్తమసాంగుణత్వేన శ్రుతిస్మృతిసిద్ధానాం ద్రవ్యత్వాభావాత్ ఆత్మాకాశాభ్యాంసప్తవింశతిత్వప్రతీతిరపిపరస్యానుపపన్నా. కిఞ్చ- *సాత్త్వికోరాజసశ్చైవతామసశ్చేతిరయోమహాన్। త్రివిధోయమహఙ్కారోమహత్తత్త్వాదజాయతేతిమహదహఙ్కారయోశ్చత్రివిధత్వావగమాత్ ఏకత్రింశత్సఙ్ఖ్యత్వంతత్త్వానాంప్రసజేత్- అతశ్చైతన్మన్త్రప్రతిపన్నతత్త్వసఙ్ఖ్యావిరోధః. అతస్సత్త్వరజస్తమసాం ద్రవ్యతయాబహుత్వేననిర్వాహోఽనుపపన్నః. * యస్మిన్నితినిర్దేశస్య *స్వేమహిమ్నీతివత్ నిర్వాహోప్యనుపపన్నః- సప్తమ్యన్తస్యవాచిపదాశ్రవణేనస్వప్రతిష్ఠితత్వకల్పనాఽయోగాత్. ఆకాశస్యాదరాతిశయాత్ పృథగుక్తిరిత్యప్యయుక్తం- తతోపితత్కారణతత్త్వానాంవైపుల్యేసతితదనాదరేణాకాశస్యపృథగుక్త్యనుపపత్తేః. సాఙ్ఖ్యనిర్వాహమాహ (అయన్త్వితి) సంజ్ఞావిషయత్వోపపాదనాయసమాహారవిషయత్వేశాబ్దందూషణమాహ (అన్యథేతి) లిఙ్గవ్యత్యయశ్చక్లిష్టఇత్యర్థః. అర్థదూషణంహిసమాహారసిద్ధిలక్షణముక్తం. పఞ్చజనశబ్దస్యతన్త్రసిద్ధార్థవిషయత్వేవ్యుదస్తేఅర్థాన్తరసద్భావమాహ (పఞ్చజనానామేతి) పఞ్చశబ్దస్యచతేష్వర్థవత్త్వమాహ (తేచేతి) ననుసంజ్ఞాత్వేప్యజహదవయవార్థైవ పఞ్చజనశబ్దవృత్తిః. అన్యథానిరర్థకతయా సఙ్ఖ్యావాచిత్వాభావేనసమాససామర్థ్యాభావాత్. నహి నిరర్థకశబ్దస్య సమాససామర్థ్యం. తతశ్చసఙ్ఖ్యావిశిష్టార్థప్రతిపత్తౌపునస్సఙ్ఖ్యయా విశేషణమనుపపన్నమితిశఙ్కాంనిరాచికీర్షురాహ (సప్తసప్తర్షయఇతివదితి) *సప్తసప్తర్షయోమలాఇతిశ్రీమద్వైష్ణవపురాణప్రయోగోఽభిప్రేతః. అత్రాయమభిసన్ధిః - సంజ్ఞిపదప్రతిపన్నాసఙ్ఖ్యాశాఖావదుపలక్షణభూతాసంజ్ఞిప్రతిపత్త్యర్థా- నతుసంజ్ఞినిష్ఠాస్యైవిశేషణతయాఽన్తర్భూతా. అతోయథాగచ్ఛతీతిగౌరితివ్యుత్పత్తావపిగమనస్యతటస్థత్వాత్ తాత్పర్యావిషయతయావాక్యార్థాన్వయిత్వాభావేనగౌర్గచ్ఛతిగౌస్తిష్ఠతీత్యత్రనపునరుక్తిర్వ్యాఘాతోవా - తటస్థస్యాస్యవాక్యార్థాన్వయేఅవివక్షితేతత్ప్రతిపాదనస్యాకాఙ్క్షితత్వాత్ నగచ్ఛతీతిపునరుక్తిః, అవయవోపస్థాపితస్యగమనస్యావివక్షితత్వాత్ నతిష్ఠతీతివ్యాఘాతః,- ఏవం సంజ్ఞిపదప్రతిపన్నసఙ్ఖ్యాయా వ్యుత్పత్తిసమయేతటస్థత్వేనావగతాయాస్తాత్పర్యావిషయత్వాత్ పునర్వాక్యార్థాన్వయిత్వజ్ఞాపనాయపఞ్చశబ్దేనసఙ్ఖ్యయావిశేషణత్వజ్ఞాపనంయుక్తం. పదద్వయస్య సామర్థ్యంచేదమేవ - యద్విగ్రహవాక్యేఽర్థాభిధానశక్తిః. అతస్సమాసఉపపన్నః. అతోఽర్థస్యావివక్షితత్వాత్ పునస్తయాసఙ్ఖ్యయావిశేషణంసఫలమితి.——— అన్యైస్తు *నానాభావాదితిపదంఏకీకారోపాధ్యభావాత్ సమూహాసిద్ధిపరంవ్యాఖ్యాతం - తదానీంశబ్దస్వారస్యాభావఃస్ఫుటతరః. అపిశబ్దవైయర్థ్యంచస్యాత్ - అపిశబ్దోహిపఞ్చవింశతిత్వప్రతిపత్త్యభ్యుపగమేనదూషణోక్తిం ద్యోతయతి. అతఃపఞ్చభిరారబ్ధసమూహపఞ్చకాసమ్భవం పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతిపత్తిహేతుమభిప్రేత్య పునస్తదభ్యుపగమేపితన్త్రసిద్ధతత్త్వపరత్వంయథాభ్యుదస్తంభవతి తథాభాష్యే దర్శితైవయోజనాయుక్తాశబ్దానురోధినీచ. ....

ఉత్తరసూత్రస్యాకాఙ్క్షాందర్శయతి (కేపునరితి) సఙ్ఖ్యా పూర్వసమాసత్వమయుక్తం-అస్మిన్వాక్యేసఙ్ఖ్యయవిశేషాప్రతిపత్తేరిత్యర్థః.

౧౨॥ సూ. ప్రాణాదయోవాక్యశేషాత్ ॥ ననుకిమనేనసూత్రేణ- కర్మమీమాంసాయాం *సన్దిగ్ధేతువాక్యశేషాదితివాక్యశేషాత్ సందేహనిరాసస్యకర్తవ్యత్వంహినిర్ణీతం. శాస్త్రైక్యంచాభిమతం- అతఏవహిస్మృత్యధికరణాదిషుకర్మవిచారోక్తన్యాయైః కృతకరత్వమాశఙ్క్యభాష్యేపరిహ్రియతఇతి. నైవం-వాక్యశేషాత్ సందేహవ్యుదాసఃకార్యఇత్యేతావత్యుపజీవ్యేపివాక్యశేషయోరేవ నిర్ణీతార్థత్వానిర్ణీతార్థత్వరూపవైషమ్యాత్. *తేజోవైఘృతమితివాక్యస్యఘృతసమర్పకత్వేహిసన్దేహః- ఇహత్వనిన్ద్రియవాచిప్రాణాన్నశబ్దసమభివ్యాహారాత్ వాక్యశేషస్యేన్ద్రియపరత్వేసన్దేహానపగమాత్, ప్రాణాదిషుపఞ్చసఙ్ఖ్యానివేశనిమిత్తైకోపాధ్యభావాత్ ప్రాణాదీనామేవపఞ్చజనశబ్దవాచ్యత్వానుపపత్తే, రిన్ద్రియత్వరూపైకోపాధిసిద్ధ్యుపపాదనేనవాక్యశేషార్థనిర్ణయాయసూత్రప్రణయనంప్రయోజనవత్. సన్దేహవ్యుదాసకశ్చాత్రాగ్ర్యప్రాయన్యాయోఽభిప్రేతః- ప్రాణాన్నశబ్దాద్వా- చక్షుశ్శ్రోత్రమనశ్శబ్దాస్త్రయః- అతస్తదనుగుణతయాప్రాణాన్నశబ్దయోరపీన్ద్రియపరత్వాత్ ప్రాణాదయఃపదార్థా ఇన్ద్రియాణీతితఏవపఞ్చజనాఇత్యర్థః. ....

అథస్యాత్ - కాణ్వానాంమాధ్యన్దినానాంచ *యస్మిన్ పఞ్చపఞ్చజనాఇత్యయంమన్త్రస్సమానః-*ప్రాణస్యప్రాణమిత్యాది వాక్యశేషే కాణ్వానామన్నస్యపాఠో నవిద్యతే - తేషాంపఞ్చపఞ్చజనాః ప్రాణాదయఇతినశక్యం వక్తుమిత్యత్రోత్తరం.

౧౩॥ సూ. ❁ జ్యోతిషైకేషామసత్యన్నే ॥ ❁ ఏకేషాం- కాణ్వానాంపాఠేఅసత్యన్నే జ్యోతిషాపఞ్చజనాఇన్ద్రియాణీతిజ్ఞాయన్తే. తేషాంవాక్యశేషఃప్రదర్శనార్థః. ఏతదుక్తంభవతి - *యస్మిన్ పఞ్చపఞ్చజనాఇత్యస్మాత్పూర్వస్మిన్మన్త్రే *తందేవాజ్యోతిషాంజ్యోతిరాయుర్హోపాసతేమృతమితిజ్యోతిషాంజ్యోతిష్ట్వేనబ్రహ్మణ్యభిధీయమానే బ్రహ్మాధీనస్వకార్యాణికానిచిజ్జ్యోతీంషిప్రతిపన్నాని - తానిచవిషయాణాం ప్రకాశకానీన్ద్రియాణీతి *యస్మిన్ పఞ్చపఞ్చజనాఇత్యనిర్ధారితవిశేషనిర్దేశేనావగమ్యన్తఇతి. *ప్రాణస్యేతి ప్రాణశబ్దేనస్పర్శనేన్ద్రియంగృహ్యతే- వాయుసమ్బన్ధిత్వాత్స్పర్శనేన్ద్రియస్య. ముఖ్యప్రాణస్యజ్యోతిశ్శబ్దేన ప్రదర్శనాయోగాత్. చక్షుషఇతిచక్షురిన్ద్రియం. శ్రోత్రస్యేతిశ్రోత్రేన్ద్రియం.

అనన్తరసూత్రస్యశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) (పఞ్చపఞ్చజనాఃప్రాణాదయఇతినశక్యంవక్తుమితి) కాణ్వానామన్నపాఠవైకల్యేన ప్రాణాదిషుపఞ్చసఙ్ఖ్యానివేశానుపపత్తేఃపఞ్చజనత్వమయుక్తమితిభావః. ననుసర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేనమాధ్యన్దినపాఠస్యకాణ్వపాఠేప్యుపజీవ్యత్వాత్ పఞ్చసఙ్ఖ్యోపపత్తేఃనసూత్రాన్తరాపేక్షా. సత్యం - మాభూచ్ఛాఖాన్తరీయంవాక్యమితికృత్వాస్వప్రకరణే నైవప్రాణాదీనాం పఞ్చసఙ్ఖ్యోపపత్త్యాపఞ్చజనత్వసిద్ధిప్రతిపాదనార్థంసూత్రం. అగ్రయప్రాయన్యాయతిరస్కారకానుపపత్త్యన్తరశఙ్కాపరిహారశ్చార్థాత్సిధ్యతి. సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేనఅనుక్తస్యాన్నపాఠస్యాన్యతోగ్రహణేపికైశ్చిద్ధేతుభిఃప్రాణాదీనామిన్ద్రియత్వనిశ్చయదౌస్థ్యేనపఞ్చసఙ్ఖ్యానివేశనిమిత్తాభావాత్పఞ్చజనత్వమనుపపన్నమితిశఙ్కాఽపతిష్ఠతే - ప్రాణాదీనామిన్ద్రియత్వేహిప్రాణాన్నశబ్దయోఃఅస్వారస్యద్వయంస్యాత్, ప్రాణశబ్దశ్చోపక్రమస్థానభఙ్గనీయః, అన్నశబ్దస్యలక్షణార్థద్వయపరత్వంచక్లిష్టం,- అతోఽగ్రయప్రాయన్యాయస్యానేకహేత్వభిభూతస్యాకిఞ్చిత్కరతయా ప్రాణాదీనామిన్ద్రియత్వమశక్యనిశ్చయం. అతఃకాణ్వపాఠేపిమాధ్యన్దినాధీతాన్నపాఠోపజీవనమనపేక్షితంస్యాత్- ప్రాణాదీనామిన్ద్రియత్వానిశ్చయాత్. తన్నిశ్చయేసతిహ్యనుక్తేన్ద్రియగ్రహణాపేక్షా. ఏవమిన్ద్రియత్వానిశ్చయేన పఞ్చసఙ్ఖ్యానివేశనిమిత్తైకోపాధ్యభావాత్, క్వచిన్న్యూనతయాచ పఞ్చసఙ్ఖ్యానివేశాయోగాత్, నప్రాణాదీనాంపఞ్చజనత్వమితిశఙ్కాపరిహారార్థంసూత్రం. సన్త్విన్ద్రియత్వానిశ్చయహేతవఃశఙ్కాగ్రన్థేఽనుక్తాః. సత్యం- ఉత్తరత్రపరిహారాదిహాభిప్రేతత్వమవగమ్యతే- యథాన్తరాదిత్యాద్యధికరణసిద్ధాన్తేపరిహారదర్శనాత్పూర్వపక్షేప్యభిప్రేతత్వావగమః.

౧౩॥ సూ. ❁ జ్యోతిషైకేషామసత్యన్నే ॥ ❁ జ్యోతిషా- షష్ఠ్యన్తజ్యోతిశ్శబ్దేనేత్యర్థః. సూత్రేహిజ్యోతిశ్శబ్దఃశబ్దస్వరూపార్థః - శ్రుతివాక్యస్వారస్యసిద్ధ్యౌపయికత్వాత్ సూత్రస్థజ్యోతిశ్శబ్దాస్వారస్యం సోఢవ్యమితిభావః.——— షష్ఠైర్హి * తందేవాజ్యోతిషాం జ్యోతిరితి ద్వితీయాన్తజ్యోతిశ్శబ్దనిర్దిష్టబ్రహ్మణా పఞ్చసఙ్ఖ్యాసిద్ధిరుక్తా - తదానీమేకస్య మన్త్రస్యశాఖాద్వయగతస్య ఏకార్థత్వప్రత్యభిజ్ఞానభఙ్గేన బ్రహ్మపఞ్చమతయాఽన్నపఞ్చమతయాచ పఞ్చజనశబ్దనిర్వాహస్వారస్యమపహ్నవనీయంస్యాత్. కిఞ్చ - * యస్మిన్నిత్యాధారతయాబ్రహ్మణో నిర్దిష్టత్వేన ప్రాణాదిషుపఞ్చమస్యాపిప్రాణాదిచతుష్టయవద్బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వప్రతీతేశ్చ బ్రహ్మణఃపఞ్చమత్వమయుక్తం. * స్వేమహిమ్నిప్రతిష్ఠిత ఇతివన్నిర్వాహఇతిచేన్న - సప్తమీప్రతిష్ఠితశబ్దయోర్ముఖ్యార్థసమ్భవత్యముఖ్యార్థస్వీకారాయోగాత్. అతః పఞ్చజనశబ్దసప్తమీవిభక్తిప్రతిష్ఠిత శబ్దానామర్థవైరూప్యాస్వారస్యప్రసఙ్గాత్ జ్యోతిఃపఞ్చమత్వపరత్వమనుపపన్నమితి మన్వానేనభగవతాభాష్యకారేణషష్ఠ్యన్తజ్యోతిశ్శబ్దస్వరూపపరతయాజ్యోతిషేతిపదంవ్యాఖ్యాతం.——— ఇన్ద్రియాణీతిజ్ఞాయన్తేచేత్ కథంవాక్యశేషేచతుష్టయకీర్తనమిత్యత్రాహ (తేషామితి) జ్యోతిశ్శబ్దస్య కోఽర్థః- తేనేన్ద్రియాణీతికథంజ్ఞాయన్తే - తతఃకిమన్నపాఠవైకల్యచోద్యస్యేత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) బ్రహ్మాధీనస్వకార్యాణీత్యనేన * ప్రాణస్యప్రాణఇత్యాదేరర్థఉక్తః *పవిత్రాణాంపవిత్రమితివదితిభావః. జ్యోతీంషీత్యనేనప్రకాశకత్వమభిప్రేతం. తతశ్చకర్మేన్ద్రియాదివ్యావృత్తిసిద్ధిః- తేషాంప్రకాశకత్వాభావాత్ (కానిచిదితి) ఆదిత్యాదిజ్యోతీంషి- సర్వేషసంశయేవిశేషనిర్ధారణాకాఙ్క్షాతిష్ఠతీతిభావః. తతః కిమిత్యత్రాహ (తానిచేతి) అనిర్ధారితవిశేషనిర్దేశేనేతి సఙ్ఖ్యేయవిశేషోపస్థాపకవాక్యాన్తరసాపేక్షత్వంద్యోతితం. తతశ్చ తత్రశ్రుతపఞ్చసఙ్ఖ్యావిశేషితత్వాత్, పఞ్చసఙ్ఖ్యాకజ్యోతిరన్తరప్రసిద్ధ్యభావాచ్చ పరిశేషేణేన్ద్రియత్వావగమః. ఏవం వాక్యశేషస్యాప్యుపక్రమభూతేనపరస్పరసాకాఙ్క్షేణమన్త్రద్వయేనేన్ద్రియాణాంప్రతిపాదితత్వాత్, షష్ఠ్యన్తజ్యోతిశ్శబ్దోక్తానాంతేషాం*చక్షుషఃశ్రోత్రస్యమనసఇతిషష్ఠ్యన్తైఃపదైఃప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాచ్చ వాక్యశేషస్యేన్ద్రియపరత్వమభిప్రేత్యప్రాణశబ్దంవ్యాచష్టే (ప్రాణస్యేతీతి) వాయుసంబన్ధిత్వాత్-వాయ్వాప్యాయితత్వాత్. ప్రసిద్ధఃప్రాణఃకస్మాన్నగృహ్యతఇత్యత్రాహ (ముఖ్యప్రాణస్యజ్యోతిశ్శబ్దేనప్రదర్శనాయోగాదితి) జ్యోతిశ్శబ్దేన- *జ్యోతిషాంజ్యోతిరిత్యత్రషష్ఠ్యన్తజ్యోతిశ్శబ్దేనేత్యర్థః. అనేనముఖ్యాన్నస్యచజ్యోతిశ్శబ్దేనప్రదర్శనాయోగోఽపివివక్షితః. స్పష్టార్థానామపిచక్షుశ్శ్రోత్రాదిపదానాంవ్యాఖ్యానంకిమర్థం. షష్ఠ్యన్తజ్యోతిశ్శబ్దాభిహితానామర్థానాంషష్ఠ్యన్తపదైరేకైకశఉచ్యమానత్వజ్ఞాపనార్థం- తేనహిపూర్వసూత్రాభిప్రేతస్యాగ్రయప్రాయన్యాయస్యహేత్వన్తరాభిభూ

అన్నస్యేతి ఘ్రాణరసనయోస్తన్త్రేణోపాదానం. అన్నశబ్దోదితపృథివీసమ్బన్ధిత్వాద్ఘ్రాణేన్ద్రియమనేన గృహ్యతే- అద్యతేఽనేనేత్యన్నమితి రసనేన్ద్రియమపి గృహ్యతే. మనస ఇతి మనః. ఘ్రాణరసనయోస్తన్త్రేణోపాదానమితి పఞ్చత్వమప్యవిరుద్ధం. ప్రకాశకాని మనఃపర్యన్తానీన్ద్రియాణి పఞ్చజనశబ్దనిర్దిష్టాని - తదవిరోధాయ ఘ్రాణరసనయోస్తన్త్రేణోపాదానం. తదేవం *యస్మిన్పఞ్చ పఞ్చజనా ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠిత ఇతి పఞ్చజనశబ్దనిర్దిష్టానీన్ద్రియాణ్యాకాశశబ్దప్రదర్శితాని మహాభూతాని, చ బ్రహ్మణి ప్రతిష్ఠితానీతి సర్వతత్త్వానాం బ్రహ్మాశ్రయత్వప్రతిపాదనాన్న తన్త్రసిద్ధపఞ్చవింశతితత్త్వప్రసఙ్గః. అతస్సర్వత్ర వేదాన్తే సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహే తదభావే వా న కాపిలతన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతీతిరితి సిద్ధమ్. సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాధికరణం సమాప్తమ్. ....

తస్య పూర్వమన్త్రద్వయసాహచర్యోత్తమ్భితత్వేన ఇదానీం ప్రాబల్యం జ్ఞాయతే. ఏవం చ సతి ప్రాణశబ్దస్యోపక్రమస్థత్వమకిఞ్చిత్కరం - తస్యాప్యుపక్రమభూతమన్త్రద్వయప్రాబల్యాత్. అతో న ప్రాణాన్నశబ్దముఖ్యార్థానుగుణమితరపదాని వ్యాఖ్యేయాని-పదత్రయస్వారస్యానుగుణం పదద్వయస్య వ్యాఖ్యేయత్వాత్. న హ్యనేకపదస్వారస్యభఙ్గ ఉచిత ఇత్యభిప్రాయేణ చక్షుశ్శ్రోత్రమనాంసి త్రీణ్యపి స్వశబ్దైరేవ వ్యాఖ్యాతాని. ఏవముపక్రమస్థైకార్థ్యాత్ ప్రాణాదీనామిన్ద్రియత్వే నిశ్చితే సత్యనుక్తేన్ద్రియస్వీకారస్యాపేక్షితత్వాత్ సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన కాణ్వపాఠేఽప్యన్నపాఠస్సిద్ధ ఇత్యుభయసాధారణమన్నశబ్దం వ్యాచష్టే (అన్నస్యేతి) నను *యస్మిన్నిత్యాదిమన్త్రే పఞ్చసఙ్ఖ్యావశాద్ధి జ్యోతిషామిన్ద్రియత్వమధ్యవసితం - అతో వాక్యశేషస్యేన్ద్రియపరత్వనిశ్చయ ఉపక్రమమన్త్రసాపేక్షః - మన్త్రశ్చ విశేషకీర్తనాయ వాక్యశేషసాపేక్ష ఇత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి. నైవం- ఉపక్రమస్థమన్త్రద్వయస్యేన్ద్రియపరత్వనిశ్చయే వాక్యశేషానాకాఙ్క్షత్వాత్. వాక్యశేషస్యేన్ద్రియపరత్వనిశ్చయ ఏవ హ్యుపక్రమసాకాఙ్క్షః. ఏవముపక్రమాదేవేన్ద్రియత్వేఽవగతే ప్రత్యేకకీర్తనం వాక్యశేషస్థమితి న తావతాఽన్యోన్యాశ్రయ ఇతి. అన్నశబ్దం వ్యాచష్టే (అన్నస్యేతి) అన్నశబ్దస్య ఘ్రాణరసనోపస్థాపకత్వం కథమిత్యపేక్షాయామన్నశబ్దస్య ఘ్రాణవాచిత్వం దర్శయతి (అన్నశబ్దోదితేతి) పృథివీసమ్బన్ధిత్వాత్ - పృథివ్యాప్యాయితత్వాత్. లక్షణయేత్యర్థః. రసనావాచిత్వముపపాదయతి (అద్యత ఇతి) లక్షణయా బోధకత్వం దర్శయితుమన్నశబ్దవాచ్యభోగ్యవస్తువినియోగే కరణతయా సమ్బన్ధః ప్రదర్శ్యతే (అద్యతేఽనేనేతి) అద్యతేఽనేనేత్యేవంరూపసమ్బన్ధాదన్నమితి రసనేన్ద్రియం గృహ్యతే-అన్నశబ్దేన రసనేన్ద్రియం లక్ష్యత ఇత్యర్థః. అనేన ఘ్రాణస్యాప్యాయ్యతయా సమ్బన్ధః- తద్వినియోగకరణతయా రసనాయాః-అతోఽన్నసమ్బన్ధివస్తులక్షయతా అన్నశబ్దేన ఘ్రాణరసనయోరేకవ్యాపారేణ లక్షణా సమ్భవతీతి భావః. న తర్హి పఞ్చత్వసిద్ధిః-మనస్సహితత్వాదిత్యత్రాహ (ఘ్రాణరసనయోరితి) (పఞ్చత్వమప్యవిరుద్ధమితి) పఞ్చత్వం న నిర్దేశాపేక్షయా-కిన్తు నిర్దేశ్యాపేక్షయేత్యర్థః. తన్త్రేణోపాదానకల్పకం కిమిత్యత్రాహ (ప్రకాశకానీతి) ప్రకాశకత్వం, పఞ్చసఙ్ఖ్యావిశిష్టత్వం, మనఃపర్యన్తమిన్ద్రియాణాముక్తత్వేన పారిశేష్యం, చ ఘ్రాణరసనయోస్తన్త్రేణోపాదానకల్పకం - ఘ్రాణరసనసముదాయగతమేకత్వం పఞ్చజనవిశేషణభూతాయాః పఞ్చసఙ్ఖ్యాయా అవాన్తరసఙ్ఖ్యాత్వేన వివక్షితమిత్యర్థః. అవయవగతద్విత్వానాదరేణ సముదాయగతైకత్వవివక్షయా పఞ్చసఙ్ఖ్యానిర్దేశశ్చ శ్రుతిసమాధిః-యథా *ద్వాదశమాసాః పఞ్చర్తవ ఇతి. ఋతుషట్కే సత్యపి హేమన్తశిశిరసముదాయగతైకత్వవివక్షయా హి తత్ర పఞ్చసఙ్ఖ్యావ్యపదేశః. *వసన్తమృతూనాం ప్రీణామి గ్రీష్మమృతూనాం ప్రీణామీత్యాదినా సర్వానృతూన్ ప్రత్యేకం నిర్దిశ్య *హేమన్తశిశిరావృతూనాం ప్రీణామీతి సహవ్యపదేశాద్ధేమన్తశిశిరసముదాయగతైకత్వం *పఞ్చర్తవ ఇత్యత్ర వివక్షితమితి జ్ఞాయతే. ఏవమస్మిన్వాక్యే ఫలితమర్థమాహ (తదేవమితి) పఞ్చజనశబ్దనిర్దిష్టాని- ప్రదర్శితానీత్యర్థః. అత ఏవ హీన్ద్రియాణీత్యుక్తం - న తు జ్ఞానేన్ద్రియాణీతి. మహాభూతశబ్దేన భూతతన్మాత్రాణ్యపి వివక్షితాని - సర్వతత్త్వానాం బ్రహ్మాశ్రయత్వప్రతిపాదనాదిత్యుక్తేః. ఏవం సఙ్ఖ్యాభ్యుపగమాత్తదనభ్యుపగమాచ్చ ద్విధా పరిహృతం. ఏవం పరిహారద్వయకథనస్యాపి ప్రయోజనం వదన్నుపసంహరతి (అత ఇతి)———(సర్వత్ర వేదాన్తే సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహే తదభావే వేతి) అనేన గ్రన్థేనానన్తరసూత్రస్య యాదవప్రకాశమతయోజనావ్యుదాసోఽహేలయా కృతో భవతి. స ఖలు *కారణత్వేన చేత్యాదిసూత్రం తదుత్తరసూత్రాత్ పృథగధికరణత్వేన వర్ణయన్ *స వా ఏష పురుషః పఞ్చధా పఞ్చాత్మేతి వాక్యం విషయముదాహరత్. తదయుక్తం- కృతకరత్వాదిత్యనేన దర్శితం భవతి-పఞ్చసఙ్ఖ్యానివేశనిమిత్తైకాకారాసిద్ధ్యా సమాహారపఞ్చకాసిద్ధేః పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతిపాదనాయోగస్తావత్ స్థితః. *పఞ్చాత్మేతి మృదాత్మా ఘట ఇతివదర్థోఽనుపపన్నః-పురుషస్య ప్రకృతిప్రాకృతతత్త్వైస్స్వరూపైక్యాయోగాత్. తతశ్చ ప్రత్యేకం పఞ్చధాభూతపఞ్చతత్త్వసఙ్ఘాతానామాత్మేత్యర్థస్స్యాత్ - తథా సతి పఞ్చవింశతితత్త్వాతిరిక్తాత్మా పరమపురుషస్స్యాత్ - పఞ్చవింశతితత్త్వానాం తదాత్మకత్వాద బ్రహ్మాత్మకేభ్యస్తన్త్రసిద్ధతత్త్వేభ్యో విలక్షణత్వం చ స్యాత్. ఇదం చాభ్యుపగమ్యోక్తం-వస్తుతః ప్రత్యేకశశ్శిరఃపక్షాదిరూపేణ పఞ్చవిధాన్నమయప్రాణమయాదిరూపతయా సద్వారకమద్వారకం చ పఞ్చప్రకారత్వముచ్యత ఇతి పూర్వాధికరణసమర్థితార్థాత్ న కశ్చిద్విశేషః. తస్మాదధికరణాన్తరవైయర్థ్యమితి.——— ఏవమన్యత్రాపి సఙ్ఖ్యాసమ్భవే తథా వర్ణనీయం - అసమ్భవే చ సఙ్ఖ్యానాదరేణ నిర్వాహ్యమితి జ్ఞాపనం ప్రయోజనమిత్యర్థః. ....

సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౪॥ సూ. ❀ కారణత్వేనచాకాశాదిషుయథావ్యపదిష్టోక్తేః॥ ❀

పునఃప్రధానకారణవాదీప్రత్యవతిష్ఠతే - నవేదాన్తేష్వేకస్మాత్సృష్టిరామ్నాయతఇతిజగతోబ్రహ్మైకకారణత్వంనయుజ్యతేవక్తుం. తథాహి-*సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదితిసత్పూర్వికాసృష్టిరామ్నాయతే,- *అసద్వా ఇదమగ్రఆసీదిత్యసత్పూర్వికా, చ - అన్యత్ర *అసదేవేదమగ్రఆసీత్తత్సదాసీత్తత్సమభవదితి, చ. అతోవేదాన్తేషుస్రష్టురవ్యవస్థితేర్జగతోబ్రహ్మైకకారణత్వంననిశ్చేతుంశక్యం. ప్రత్యుతప్రధానకారణత్వమేవనిశ్చేతుంశక్యతే- *తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీదిత్యవ్యాకృతేప్రధానేజగతఃప్రళయమభిధాయ *తన్నామరూపాభ్యాంవ్యాక్రియతేత్యవ్యాకృతాదేవజగతస్సృష్టిశ్చాభిధీయతే - అవ్యాకృతంహ్యవ్యక్తం- నామరూపాభ్యాంనవ్యాక్రియతే- నవ్యజ్యతఇత్యర్థః. అవ్యక్తంప్రధానమేవ. అస్యచస్వరూపనిత్యత్వేనపరిణామాశ్రయత్వేనచజగత్కారణవాదివాక్యగతౌసదసచ్ఛబ్దౌబ్రహ్మణీవాస్మిన్నవిరోత్స్యేతే. ఏవమవ్యాకృతకారణత్వేనిశ్చితేసతీక్షణాదయఃకారణగతాస్సృష్ట్యాస్సాంఖ్యాభిప్రాయేణయోజయితవ్యాః. బ్రహ్మాత్మశబ్దావపిబృహత్త్వవ్యాపిత్వాభ్యాంప్రధానఏవవర్తేతే. అతస్స్మృతిన్యాయప్రసిద్ధంప్రధానమేవజగత్కారణం వేదాన్తవాక్యైఃప్రతిపాద్యతే. ... ...

౧౪॥ సూ. ❀ కారణత్వేనచాకాశాదిషుయథావ్యపదిష్టోక్తేః॥ ❀ సర్వతత్త్వానాం *యస్మిన్నితిబ్రహ్మాశ్రయత్వప్రతీత్యాస్వాతన్త్ర్యేణప్రధానస్యకారణత్వంనిరస్తం. అథ స్వాతన్త్ర్యేణకారణత్వంప్రతీయతే- బ్రహ్మాశ్రయత్వాప్రతీతేరితిశఙ్కాయాస్సఙ్గతిః. తామాహ (పునరితి) అవర్జనీయాచిద్బోధవ్యాకులార్థశబ్దోపలక్షితకారణవాక్యసముదాయోవిషయః. వ్యాకులత్వాదేవసంశయః. కింజగత్కారణవిషయవేదాన్తవాక్యప్రతిపాద్యమవ్యక్తం- ఉతబ్రహ్మేతి. కిం *అసద్వాఇదమగ్రఆసీత్ *తద్ధేదంతర్హ్యవ్యాకృతమాసీదిత్యత్రఅసదవ్యాకృతశబ్దావవ్యాకృతనామరూపావస్థబ్రహ్మపరౌ- ఉతావ్యక్తపరావితి. తదర్థంకిం *తదప్యేషశ్లోకోభవతీతిసాక్షిత్వేననిర్దేశోఽసచ్ఛబ్దస్యప్రకృతబ్రహ్మపరతామవగమయతి- నేతి,. *సఏషఇహప్రవిష్టఇతిప్రశాసితురనుకర్షశ్చావ్యాకృతశబ్దస్యబ్రహ్మపరతామవగమయతి- నేతిసంశయోఽర్థసిద్ధః. యదా *సఏషఇత్యనుకర్షోనావ్యాకృతశరీరబ్రహ్మపరతామవగమయతి, యదాచ *తదప్యేషఇతినిర్దేశఃప్రకృతబ్రహ్మపరతాంఅసచ్ఛబ్దస్యనావగమయతి,- తదానీమసదవ్యాకృతశబ్దయోరవ్యాకృతనామరూపావస్థబ్రహ్మపరత్వాభావాత్కారణవాక్యప్రతిపాద్యమవ్యక్తమితిప్రాప్నోతి. యదా*తదప్యేషఇతినిర్దేశోఽసచ్ఛబ్దస్యబ్రహ్మపరతామవగమయతి, యదాచ *సఏషఇత్యనుకర్షోఽవ్యాకృతశబ్దస్యావ్యాకృతశరీరకబ్రహ్మపరతామవగమయతి,- తదానీమసదవ్యాకృతశబ్దయోరవ్యాకృతనామరూపావస్థబ్రహ్మపరత్వాజ్జగత్కారణవాక్యప్రతిపాద్యంబ్రహ్మేతిసిధ్యతి. వేదాన్తేషు కారణవాక్యానామైకకర్త్ర్యేనహిబ్రహ్మకారణత్వముక్తం- తదనుపపన్నం- ఐకకర్త్ర్యాభావాదిత్యాహ (నవేదాన్తేష్వితి) ఏకస్మాత్- ఏకరూపాత్కారణాత్. స్రష్టురవ్యవస్థితేః- బ్రహ్మకారణవాదేసృష్టికారణస్యావ్యవస్థితేరిత్యర్థః. ప్రధానకారణవాదేసామఞ్జస్యమాహ (ప్రత్యుతేతి) నన్వవ్యాకృతాత్సృష్టిఃప్రతీయతే- నప్రధానాదిత్యత్రాహ (అవ్యాకృతంహీతి) అవ్యాకృతత్వంనామరూపవిశిష్టతయాఽనభివ్యక్తత్వమస్తు - తతఃకిమిత్యత్రాహ (అవ్యక్తంప్రధానమేవేతి) పరస్పరప్రతిక్షేపకార్థవిషయయోస్సదసచ్ఛబ్దయోఃకథంప్రధానవిషయత్వోపపత్తిరిత్యత్రాహ(అస్యచేతి) బ్రహ్మణీవేతివైధర్మ్యదృష్టాన్తః. నను *తద్ధేదమితిప్రకరణఏవ *పశ్యంశ్చక్షుశ్శృణ్వన్ శ్రోత్రమిత్యవ్యాకృతశబ్దవాచ్యస్యచేతనత్వమవగమ్యతే-అసచ్ఛబ్దస్యాప్యవ్యాకృతశబ్దసమానయోగక్షేమత్వాచ్చేతనవిషయత్వమాపతతి. ప్రకరణాన్తరేషుచేక్షణంశ్రూయతే. పరబ్రహ్మశబ్దస్యచేతనవిషయత్వంశ్రుతిప్రసిద్ధం.ఆత్మశబ్దశ్చచేతనైకాన్తఃఇతిశఙ్కాయామీక్షణధర్మయోగంప్రతివక్తి (ఏవమితి)ఏవంశబ్దేనకారణవాక్యస్థసదసదాదిశబ్దానాంపరమాత్మన్యసామఞ్జస్యంప్రధానేసామఞ్జస్యఞ్చపూర్వోక్తత్వాత్పరామృశ్యతే. ఈక్షణాదయఇత్యాదిశబ్దేన *సతపోఽతప్యత *ఇదంసర్వమసృజతేత్యాదివాక్యప్రతిపన్నాపూర్వాపరపర్యాలోచనాప్రయత్నావివక్షితా.(కారణగతాఇతి)అవ్యాకృతశబ్దేనప్రథమతఏవాచేతనస్యప్రతిపన్నతయాపశ్చాదవగతం *పశ్యంశ్చక్షురిత్యాదివాక్యోక్తంచేతయితృత్వంచక్షురాద్యుత్పాదనౌన్ముఖ్యాభిప్రాయం. ఏవంప్రకరణాన్తరేష్వపీక్షణోక్తైర్థస్మిన్వాచిపదనిర్దేశపూర్వకత్వాత్, ధస్మివాచిపదానాంచసర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేనావ్యాకృతశబ్దతుల్యార్థత్వాత్, తద్గతాఈక్షణాదయః సృష్ట్యౌన్ముఖ్యాభిప్రాయా ఇత్యర్థః. యద్వా- (కారణగతాఇతి) బ్రహ్మకారణవాదినాపిప్రధానం, తస్యానాదితయాపరమకారణత్వం, చానుమతం - తస్యవేదాన్తవాక్యప్రసిద్ధత్వాత్. అతః చిదచిదీశ్వరసముదాయస్యకారణత్వాదీక్షణస్యాంశేముఖ్యత్వభఙ్గస్స్వీకార్యః- తతశ్చాచిదతిరిక్తవస్తునివేదాన్తవాక్యానాంసామఞ్జస్యాభావేనామానతయానైవపరిత్యభఙ్గేనసర్వత్రేక్షణంగౌణమాస్థేయమిత్యభిప్రాయః. భూయసాంబలీయస్త్వశఙ్కాపిఅనేననిరస్తా- సర్వకారణవాక్యేష్వపీక్షణస్యాంశేగౌణతయాఽర్ధజరతీయప్రహాణేనగౌణత్వావశ్యంభావాత్. బ్రహ్మాత్మశబ్దయోఃప్రధానపరత్వముపపాదయతి (బ్రహ్మాత్మేతి) అనేనేక్షత్యధికరణాక్షేపఃఫలితః. అధికయుక్త్యన్తరమాహ (స్మృతిన్యాయేతి) నన్వయోగవ్యవచ్ఛేదనిషేధేనోత్థితస్యాధికరణస్యకథంత్రిపాద్యాంసఙ్గతిః - అస్యాంసఙ్గతస్యవాకథమయోగవ్యవచ్ఛేదప్రతిక్షేపేణోత్థానం. కిఞ్చ-నచాత్రనిరూపణీయమస్తి-పూర్వాపరవాక్యైషుసమాకర్షణేనహిఅర్థోనిష్కృష్యతేసిద్ధాన్తే. పూర్వాపరవర్ణనంచాసచ్ఛబ్దస్యానన్తరమయాధికరణేకృతం-అతస్సంశయోత్థానాభావాత్అనారమ్భణీయత్వంచేతి. నైవం - ప్రధానప్రతి

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (కారణత్వేనచాకాశాదిషుయథావ్యపదిష్టోక్తేః) చశబ్దస్తుశబ్దార్థే. సర్వజ్ఞాత్సర్వేశ్వరాత్సత్యసఙ్కల్పాన్నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణఏవజగదుత్పద్యతఇతి నిశ్చేతుంశక్యతే. కుతః. ఆకాశాదిషుకారణత్వేనయథావ్యపదిష్టస్యోక్తేః- సర్వజ్ఞత్వాదివిశిష్టత్వేన *జన్మాద్యస్యయతఇత్యేవమాదిషు ప్రతిపాదితంబ్రహ్మయథావ్యపదిష్టమిత్యుచ్యతే- తస్యైకస్యైవాకాశాదిషుకారణత్వేనోక్తేః. *తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మనఆకాశస్సమ్భూతః *తత్తేజోఽసృజతేత్యాదిషుసర్వజ్ఞంబ్రహ్మైవకారణత్వేనోచ్యతే. తథాహి- *సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ *సోఽశ్నుతేసర్వాన్కామాన్త్సహబ్రహ్మణా విపశ్చితేతిప్రకృతంవిపశ్చిదేవబ్రహ్మ * తస్మాద్వాఏతస్మాదితిపరామృశ్యతే,- తథా *తదైక్షతబహుస్యామితినిర్దిష్టంసర్వజ్ఞంబ్రహ్మైవ *తత్తేజోఽసృజతేతిపరామృశ్యతే,. ఏవంసర్వత్ర సృష్టివాక్యేషుద్రష్టవ్యం. అతోబ్రహ్మైకకారణంజగదితినిశ్చీయతే....

పాదనచ్ఛాయానుసారివాక్యవిషయత్వాత్. నచానన్దమయాధికరణేనచరితార్థతా-అసచ్ఛబ్దస్యప్రధానపరత్వశఙ్కాయాఃతత్రానపాకృతత్వాత్. పూర్వాపరవాక్యానాంపరవిషయత్వేనిరూపితేపిప్రకరణాచ్ఛ్రుతేర్బలీయస్త్వాత్ అసచ్ఛబ్దస్యబ్రహ్మపరత్వంహిదురవగమం. తర్హి, అస్మిన్నప్యచేతనోఽంశాస్తీతిసూత్రస్యానన్తరమేవానన్దిత్వప్రాప్తినిమిత్తస్యవస్తునోఽసచ్ఛబ్దవాచ్యతయాప్రధానత్వమాశఙ్క్యతత్త్ర్యవనిరాకరణంకర్తవ్యమితిచేన్న-ప్రధాన ప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారివాక్యవిచారస్యపాదసఙ్గత్యభావాత్. అతోఽత్రైవనిరూప్యత్వేసతి పూర్వపక్షయుక్తివశాదయోగవ్యవచ్ఛేదనిషేధఃఫలితః - కారణవాక్యానాంబ్రహ్మపరత్వేఅనుపపన్నేసతి, పూర్వపక్షిణాపి వేదప్రామాణ్యమభ్యుపగచ్ఛతాతేషామానర్థక్యపరిహారాయకస్యచిదర్థస్య ప్రతిపాదకత్వే అవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యే సతి, ప్రధానపరత్వేచసమఞ్జసే, అర్ధజరతీయ ప్రసఙ్గపరిహారాయ ఈక్షణాద్యముఖ్యత్వేచన్యాయ్యేసతి, ప్రధానాతిరిక్తకారణసద్భావానుపపత్తేః. అతస్త్రిపాద్యారమ్భేతస్యాఅన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వాభిధానంప్రాయికత్వాభిప్రాయంమన్తవ్యమితి. ... ...

(ఇతిప్రాప్తఇతి)తస్యార్థేనచశబ్దేనఫలితాంప్రతిజ్ఞామాహ(సర్వజ్ఞాదితి)పరస్మాద్బ్రహ్మణఏవేత్యేవకారేణనేతిపదానుషఙ్గఫలితప్రధానప్రతిక్షేపస్సూచితః. యథావ్యపదిష్టమిత్యుక్తేశ్శ్రుతౌవ్యపదిష్టమితిశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ(జన్మాద్యస్యయతఇత్యేవమాదిష్వితి)——అత్రాయమభిసన్ధిః-పరైస్తు *యథావ్యపదిష్టోక్తేరితిపదమేవంవ్యాఖ్యాతం - యథాశ్రుత్యన్తరేషువ్యపదిష్టంతథైవోక్తేరితి. తదయుక్తం - శ్రుత్యన్తరేష్వపిప్రధానమేవోక్తంస్యాత్ ఇత్యుక్తేరనుత్తరం. తేషుపరబ్రహ్మణఃపరమకారణత్వేనప్రతిపాదితత్వంప్రాచీనన్యాయైస్సమర్థితమితివక్తవ్యం. తర్హిపూర్వప్రతిపాదితప్రకారస్యకారణస్యైవాపిప్రతిపాదితత్వంహేతుతయావర్ణనీయం - అతఃకథ్యన్తరసాపేక్షయుక్తిప్రతిపాదకత్వాదపినిరపేక్షహేతుప్రతిపాదకత్వస్యసముచితత్వాదితి.——— ఆకాశాదిషుకారణత్వేన- ఆకాశాదీనాంకారణత్వేనేత్యర్థః. అర్థస్వారస్యేనాత్రవ్యాఖ్యాతం. దీపేతుసప్తమీస్వారస్యేన *ఆకాశాదిపదచిహ్నితేషువాక్యేష్విత్యుక్తం. (తస్మాద్వాఇతి) స్వతశ్చేతనైకాన్తాత్మశబ్దోపేతప్రకరణస్మారణార్థం * ఆకాశాదిష్విత్యుక్తమితిభావః. నత్వసచ్ఛబ్దోపేతప్రకరణంవివక్షితం- తస్యోత్తరసూత్రవివక్షితం. భూయసాంబలీయస్త్వమేవాస్మింత్సూత్రే హేతుతయావివక్షితం- అతఏవహిసద్విద్యావాక్యముపాదీయతే * తత్తేజోఽసృజతేతి. ఆదిశబ్దేనముణ్డకోపనిషదాదివివక్షితం. ధర్మివాచినోఽవ్యాకృతాదిపదస్యప్రథమశ్రుతత్వాచ్చరమావగతమీక్షణాదికంతదానుగుణ్యేనగౌణమిత్యుక్తమితిశఙ్కాయాంతేషుప్రకరణేషుసర్వజ్ఞత్వాదిగుణకస్యైవకారణత్వేనప్రతిపాదితత్వముపపాదయతి (తథాహీతి)కారణత్వప్రతిపాదనాత్ప్రాగేవకారణత్వధర్మిణఃప్రథమతఏవచేతనత్వప్రతిపాదనందర్శయతి (సత్యంజ్ఞానమితి) *సమ్భూతఇతిసృష్టిప్రతిపాదనాత్పూర్వమేవప్రయుక్తస్స్వతశ్చేతనైకాన్తఆత్మశబ్దఃప్రబలతరః - తతఃపూర్వమేవతస్యకారణస్యవిపశ్చిత్త్వప్రతిపాదనాదాత్మశబ్దస్యక్లిష్టనిర్వాహశఙ్కాదూరోత్సారితేత్యభిప్రాయేణాహ (ప్రకృతంవిపశ్చిదేవేతి) (తథేతి) * తత్తేజోఽసృజతేతికారణత్వప్రతిపాదనాత్పూర్వమేవ *తదైక్షతేతిఈక్షితృత్వప్రతిపాదనాత్ ఈక్షణానుగుణంకారణత్వంనేయం - నతుకారణత్వానుగుణమీక్షితృత్వంనేయమిత్యర్థః. తతః పూర్వనిర్దిష్టంసదితిపదంతుసాధారణత్వాన్నప్రధానపరతయాస్వతఃప్రతీయతే- ఈక్షణదర్శనాత్ప్రధానవిలక్షణంకారణంనిశ్చీయతఇతినోపక్రమవిరోధః. సచ్ఛబ్దస్యఇదంశబ్దసామానాధికరణ్యంతుసమ్భవతీత్యయమర్థః * ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యత్రసమర్థితఇత్యభిప్రాయః. (ఏవంసర్వత్రేతి) * ఆత్మావాఇదమేకఏవాగ్రఆసీత్ సఈక్షతలోకాన్నుసృజాఇతిసఇమాల్లోకానసృజత *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ యస్యజ్ఞానమయంతపః। తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నంచజాయతే * ఏకోహవైనారాయణఆసీత్ ఇత్యారభ్య *సఏకాకీనరమేతసోఽన్యంకామంమనసాధ్యాయీతతద్ధిరణ్మయమణ్డమభవత్ తత్ర బ్రహ్మచతుర్ముఖోఽజాయత * అథ పురుషోహవైనారాయణోఽకామయత ప్రజాస్సృజేయమితి * నారాయణాద్బ్రహ్మాజాయతే ఇత్యాదిషుసృష్ట్యుక్తేఃపూర్వమేవపరమచేతనతదసాధారణేక్షణాదికమవగన్తవ్యమిత్యర్థః. ఉపక్రమస్థబహుశ్రుతివిరోధాత్ అవ్యాకృతశ్రుతిమాత్రదౌర్బల్యమర్థసిద్ధమ్. ....

నను ● అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదిత్యసదేవ కారణత్వేన వ్యపదిశ్యతే - తత్కథమి
వ సర్వజ్ఞస్య సత్యసఙ్కల్పస్య బ్రహ్మణ ఏవ కారణత్వం నిశ్చీయత ఇత్యత ఆహ.

౧౫॥ సూ. సమాకర్షాత్ ॥ *అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదిత్యత్రాపి విపశ్చిదానన్దమయం సత్యసఙ్కల్పం బ్రహ్మైవ సమాకృష్యతే. కథం. *తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయః *సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి *ఇదం సర్వమసృజత యదిదం కిఞ్చ తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదిత్యాదినా బ్రాహ్మణేనానన్దమయం బ్రహ్మ సత్యసఙ్కల్పం సర్వస్య స్రష్టృ సర్వానుప్రవేశేన సర్వాత్మభూతమభిధాయ *తదప్యేష శ్లోకో భవతీత్యుక్తస్యార్థస్య సర్వస్య సాక్షిత్వేనోదాహృతోఽయం శ్లోకః * అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదితి - తథోత్తరత్ర *భీషాస్మాద్వాతః పవత ఇత్యాదినా తదేవ బ్రహ్మ సమాకృష్య సర్వస్య ప్రశాసితృత్వనిరతిశయానన్దత్వాదయోఽభిధీయన్తే - అతోఽయమన్త్రోఽస్తద్విషయ ఏవ. తదానీం నామరూపవిభాగాభావేన తత్సమ్బన్ధితయాఽస్తిత్వాభావాద్బ్రహ్మైవాసచ్ఛబ్దేనోచ్యతే. *అసదేవేదమగ్ర ఆసీదిత్యత్రాప్యయమేవ నిర్వాహః. యదుక్తం *తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీదితి ప్రధానమేవ జగత్కారణత్వేనాభిధీయత ఇతి. నేత్యుచ్యతే-తత్రాప్యవ్యాకృతశబ్దేనావ్యాకృతశరీరం బ్రహ్మైవాభిధీయతే- *స ఏష ఇహ ప్రవిష్ట ఆనఖాగ్రేభ్యః పశ్యం శ్చక్షుశ్శృణ్వంఛ్రోత్రం మన్వానో మన ఆత్మేత్యేవోపాసీతేత్యత్ర *స ఏష ఇతి తచ్ఛబ్దేనావ్యాకృతశబ్దనిర్దిష్టస్యాన్తః ప్రవిశ్య ప్రశాసితృత్వేనానుకర్షాత్, *తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి స్రష్టుస్సర్వజ్ఞస్య పరస్య బ్రహ్మణః కార్యానుప్రవేశ నామరూపవ్యాకరణప్రసిద్ధేశ్చ. *అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మేతి నియమనార్థత్వాదనుప్రవేశస్య ప్రధానస్యాచేతనస్యైవంరూపోఽనుప్రవేశో న సమ్భవతి. అతః అవ్యాకృతం- అవ్యాకృతశరీరం బ్రహ్మ. *తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి - తదేవావిభక్తనామరూపం బ్రహ్మ సర్వజ్ఞం సత్యసఙ్కల్పం స్వేనైవ విభక్తనామరూపం స్వయమేవ వ్యాక్రియతేత్యుచ్యతే. ఏవం చ సతీక్షణాదయో ముఖ్యా ఏవ భవన్తి. బ్రహ్మాత్మశబ్దావపి నిరతిశయ బృహత్త్వనియమనార్థవ్యాపిత్వాభావేన ప్రధానే న కథఞ్చిదుపపద్యేతే. అతో బ్రహ్మైకకారణం జగదితి స్థితమ్. కారణత్వాధికరణం సమాప్తమ్. ....

● ౨

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ(నన్వితి)

౧౫॥ సూ. సమాకర్షాత్ ॥ అసద్వా ఇత్యాదినా సమాకర్షః ప్రతిజ్ఞాతః. *బ్రహ్మణా విపశ్చితా * అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయః *సోఽకామయతేతి వాక్యాన్యభిప్రేత్య విపశ్చిత్త్వాదికముక్తం. ప్రతిజ్ఞాతార్థవిషయవాక్యబుభుత్సాం దర్శయతి (కథమితి) *తస్మాద్వా ఇత్యాత్మశబ్దేన కారణవిషయేణ నిర్దిష్టస్య విపశ్చిదానన్దమయస్య * స ఇతి పుల్లిఙ్గాన్తశబ్దేన, సత్యసఙ్కల్పాదిగుణకస్య *తదప్యేష ఇతి తచ్ఛబ్దేన, చ సమాకర్ష ఉపపాదితో భవతి. పూర్వస్మాద్వాక్యాత్ *అసద్వా ఇతి వాక్యే సమాకర్ష ఉక్తః. అనేన ప్రకరణాచ్ఛ్రుతిర్బలీయసీత్యేతదపి పరిహృతం - జ్ఞానవిపశ్చిదాదిబహుశ్రుతిప్రాబల్యసిద్ధేః. తస్మాదప్యుత్తరత్ర సమాకర్షమాహ(తథోత్తరత్రేతి)*భీషాస్మాదిత్యత్ర అస్మాదిత్యయం శబ్దో బ్రహ్మణ ఆకర్షకః- ప్రకృతపరామర్శిత్వాత్. అసచ్ఛబ్దార్థమాహ (తదానీమితి) శ్రుత్యన్తరస్థస్యాప్యసచ్ఛబ్దస్యోక్తార్థపరత్వమాహ (అసదేవేదమితి) తత్రాపి *అసద్వా ఇదమితి వాక్యస్థ కారణవిషయాసచ్ఛబ్దైకార్థ్యాత్ సత్యసఙ్కల్పత్వాదికం సిద్ధమిత్యభిప్రాయః. తత్రాసచ్ఛబ్దోక్తస్య *తత్సదాసీదిత్యనుకర్షాప్రదర్శనం సచ్ఛబ్దస్య చిదచిత్సాధారణ్యనిబన్ధనం- సచ్ఛబ్దో హి తుచ్ఛవ్యావర్తకః- న త్వచిద్వ్యావర్తకః. కారణావస్థాయామసద్వ్యవృత్తిస్త్వారమ్భణాధికరణావసేయా. *తద్ధేదమిత్యాదిశ్రుతావపి అనుకర్షం దర్శయతి (యదుక్తమితి) *తద్ధేదమితి శ్రుత్యుక్తానుప్రవేశనామరూపవ్యాకరణయోః పరమాత్మధర్మత్వేన ప్రసిద్ధిమాహ (తత్సృష్ట్వేతి) ప్రధానస్యాపి స్వకార్యానుప్రవేశో యుక్త ఇత్యత్రాహ (అన్తః ప్రవిష్ట ఇతి) *పశ్యంశ్చక్షుః శృణ్వఞ్ఛ్రోత్రమితి వాక్యాత్, *వ్యాకరవాణీతి సఙ్కల్పశ్రవణాచ్చ ప్రధానవ్యావృత్తిసిద్ధావపి అధికహేతుజ్ఞాపనార్థం పరిహారాన్తరముక్తం. వేదాన్తవాక్యవిశేషవివక్షితోఽనుప్రవేశవిశేషో న సమ్భవతీత్యర్థః. అనుప్రవిశ్య నియమనస్య పురుషవ్యావర్తనక్షమత్వేఽపి అత్రాపేక్షితం ప్రధానవ్యావర్తనమాత్రమితి ప్రధానమాత్రస్య తదసమ్భవోక్తిః. అన్యేన వ్యాకృతత్వశఙ్కావ్యుదసనార్థం *తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి వాక్యఖణ్డముపాదాయ వ్యాచష్టే (తదేవేతి) అసచ్ఛబ్దోక్తకారణవిషయేణ *తదాత్మానం స్వయమకురుత ఇత్యనేనైకార్థ్యాదితి భావః. అసదవ్యాకృతాదిశబ్దానాం బ్రహ్మణ్యఘటమానత్వేన పరాభిమతానాముపపన్నతోక్తా. అథేక్షణాదీనాం బ్రహ్మణ్యేవోపపన్నత్వం, ప్రధానేఽనుపపన్నత్వం, చాహ (ఏవం చేతి) అసదవ్యాకృతాదిశబ్దా ఈక్షణాదయశ్చ బ్రహ్మణ్యుపపన్నాః- ప్రధానే త్వీక్షణాదయోఽనుపపన్నా ఇతి వైషమ్యం దర్శితం భవతి. అధికరణార్థముపసంహరతి(అత ఇతి)...
కారణత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౬॥ సూ. జగద్వాచిత్వాత్ ॥

పునరపి సాఙ్ఖ్యాః ప్రత్యవతిష్ఠన్తే- యద్యపి వేదాన్తవాక్యాని చేతనం జగత్కారణత్వేన ప్రతిపాదయన్తి-తథాపి తన్త్రసిద్ధప్రధానపురుషాతిరిక్తం వస్తు జగత్కారణం వేద్యతయా న తేభ్యః ప్రతీయతే. తథాహి- భోక్తారమేవ పురుషం కారణం వేద్యతయాఽధీయతే కౌషీతకినో బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదే * బ్రహ్మ తే బ్రవాణీత్యుపక్రమ్య *యో వై బాలాక ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తా యస్య వై తత్కర్మ స వై వేదితవ్య ఇతి. ఉపక్రమ ఏవ వక్తవ్యతయా బాలాకినోపక్షిప్తం బ్రహ్మాజానత ఏతస్మా ఏవ అజాతశత్రుణా *స వై వేదితవ్య ఇతి బ్రహ్మోపదిశ్యతే- *యస్య వై తత్కర్మేతి కర్మసమ్బన్ధాత్ ప్రకృత్యధ్యక్షో భోక్తా పురుషో వేదితవ్యతయోపదిష్టం బ్రహ్మేతి నిశ్చీయతే. నార్థాన్తరం- తస్య కర్మసమ్బన్ధానభ్యుపగమాత్. కర్మ చ పుణ్యాపుణ్యలక్షణం క్షేత్రజ్ఞస్యైవ సమ్భవతి. న చ వాచ్యం- క్రియత ఇతి కర్మేతి వ్యుత్పత్త్యా ప్రత్యక్షాదిప్రమాణోపస్థాపితం జగదేతత్కర్మేతి నిర్దిశ్యతే-యస్యైతత్కృత్స్నం జగత్కర్మ స వేదితవ్య ఇతి క్షేత్రజ్ఞాదర్థాన్తరమేవ ప్రతీయత ఇతి. *యో వై బాలాక ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తా యస్య వై తత్కర్మేతి పృథఙ్నిర్దేశవైయర్థ్యాత్, కర్మశబ్దస్య చ లోకవేదయోః పుణ్యపాపరూప ఏవ కర్మణి ప్రసిద్ధేః, తత్తద్భోక్తృకర్మనిమిత్తత్వాజ్జగదుత్పత్తేరేతేషాం పురుషాణాం కర్తేతి చ భోక్తురేవోపపద్యతే. తదయమర్థః- ఏతేషామాదిత్యమణ్డలాద్యధికరణానాం క్షేత్రజ్ఞభోగ్యభోగోపకరణభూతానాం పురుషాణాం యః కారణభూతః- ఏతత్కారణభావహేతుభూతం పుణ్యాపుణ్యలక్షణం చ కర్మ యస్య-స వై వేదితవ్యః- తత్స్వరూపం ప్రకృతేర్వివిక్తం వేదితవ్యమితి. తథోత్తరత్ర *తౌ హ సుప్తం పురుషమాజగ్మతుః తం యష్టినాఽఽచిక్షేపేతి సుప్తపురుషాగమనయష్టిఘాతోత్థాపనాదీని చ భోక్తృప్రతిపాదన ఏవ లిఙ్గాని. తథోపరిష్టాదపి భోక్తైవ ప్రతిపాద్యతే * తద్యథా శ్రేష్ఠీ స్వైర్భుఙ్క్తే యథా వా స్వాః శ్రేష్ఠినం భుఞ్జన్త్యేవమేవైష ప్రజ్ఞాత్మైతైరాత్మభిర్భుఙ్క్తే ఏవమేవైత ఆత్మాన ఏనం భుఞ్జన్తీతి. తథా *క్వైష ఏతద్బాలాకే పురుషోఽశయిష్ట క్వ వా ఏతదభూత్కుత ఏతదాగాదితి పృష్టస్యార్థమజానత ఏతస్మై స్వయమేవాజాతశత్రురువాచ *హితా నామ నాడ్యస్తాసు తదా భవతి యదా సుప్తస్స్వప్నం న కథంచన పశ్యత్యథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతి తదైనం వాక్సర్వైర్నామభిస్సహాప్యేతి మనస్సర్వైర్ధ్యానైస్సహాప్యేతి స యదా ప్రతిబుధ్యతే యథాగ్నేర్జ్వలతస్సర్వా దిశో విస్ఫులిఙ్గా విప్రతిష్ఠేరన్నేవమేవైతస్మాదాత్మనః ప్రాణా

౧౬॥ సూ. జగద్వాచిత్వాత్ ॥ సఙ్గతిమాహ(యద్యపీతి) *స వై వేదితవ్య ఇత్యన్తం విషయవాక్యం దర్శితం. కారణవాక్యప్రతిపాద్యం కిం ప్రకృత్యధిష్ఠాతా పురుషః-ఉత పరమాత్మేతి సంశయస్వరూపమర్థసిద్ధం. తదర్థం బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదే వేదితవ్యతయా ఉపదిష్టం బ్రహ్మ కిం జీవః-ఉత పరమాత్మేతి. కిం *ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తా ఇతి నిర్దిష్టః కర్తా జీవః-ఉత పర ఇతి. *యస్య వై తత్కర్మేతి కర్మశబ్దః కిం పుణ్యాపుణ్యవాచీ-ఉత జగద్వాచీతి. కిమేతచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యేన కర్మశబ్దస్య జగద్వాచిత్వం యుక్తం-ఉత *ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తేతి పృథఙ్నిర్దేశవైయర్థ్యాయ పుణ్యాపుణ్యవాచిత్వం యుక్తం. *తౌ హ సుప్తం పురుషమిత్యాద్యవగతే జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గే పుణ్యాపుణ్యవాచితాముపోద్బలయతః-నేతి. కిమేతే లిఙ్గే జీవబోధనార్థే- ఉత *క్వ వా ఇత్యాదిప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం జీవాతిరిక్తబ్రహ్మబోధనపరే. యదా జీవబోధనార్థే - తదా తయోః పుణ్యాపుణ్యవాచిత్వోత్తమ్భకత్వేన పృథఙ్నిర్దేశవైయర్థ్యాయ కర్మశబ్దస్య పుణ్యాపుణ్యవాచితోపపత్తేస్తత్సమ్బన్ధికర్తా పురుష ఇతి బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదస్య జీవపరత్వాత్ సర్వవేదాన్తవేద్యో భోక్తా పురుష ఇతి ఫలితం స్యాత్. యదా బ్రహ్మప్రతిబోధనపరే-తదా తయోర్లిఙ్గయోః పుణ్యాపుణ్యవాచిత్వోత్తమ్భకత్వాభావాత్ ఏతచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యేనేహ కర్మశబ్దస్య జగద్వాచిత్వాత్తత్కర్తా జీవవిలక్షణ ఇతి బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదస్య పరమాత్మవిషయతయా సర్వవేదాన్తవేద్యః పరమాత్మేతి సిధ్యతి. ఇతి విశయేఽర్థసిద్ధే సతి పూర్వపక్షమాహ(ఉపక్రమ ఇతి) ప్రతివచనస్య ఉపక్రమస్థబ్రహ్మవిషయత్వేన బ్రహ్మణోఽన్యస్య జీవస్య కర్మసమ్బన్ధపరత్వశఙ్కా నిరస్తా. తతః కిమిత్యత్రాహ(యస్యేతి) నార్థాన్తరం- ప్రకృతివన్నేశ్వరోపీత్యర్థః. యజ్ఞాదికం కర్మ యస్య ప్రీణనమిత్యేతదర్థపరత్వవ్యుదాసాయాహ (కర్మ చేతి) కర్మశబ్దోఽసఙ్కుచితవృత్తిః పాపమపి వక్తీతి కర్మారాధ్యపరత్వమయుక్తమితి భావః. అత్ర ప్రాక్తనసమయాధికరణాక్షేపః ఫలితః. పాదసఙ్గతిః పూర్వవద్భోక్తృపురుషప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారివాక్యవిషయత్వాత్. కర్తృత్వస్య జీవే సమ్భవరూపపూర్వపక్షహేతువశాదయోగవ్యవచ్ఛేదాక్షేపః ఫలితః. సిద్ధాన్తమాశఙ్క్యాహ (న చేతి) పౌనరుక్త్యాపాదనేన పరిహరతి (యో వా ఇతి) హేత్వన్తరమాహ (కర్మశబ్దస్య చేతి) రూఢిర్హి యోగాద్బలీయసీత్యర్థః. సర్వకర్తృత్వం కథమిత్యత్రాహ (తత్తదితి) ఇహ నిర్దిష్టానాం భోక్తౄణామనిర్దిష్టానాఞ్చ తత్సజాతీయానాం జ్ఞాతతయా నోపదేష్టవ్యత్వం, న చ వేదితవ్యత్వమిత్యత్రాహ(తదయమర్థ ఇతి) కర్తృత్వే హేతుః క ఇత్యపేక్షాయాం *యస్య వై తత్కర్మేతి కర్మత్వోపపాదనం-శుద్ధస్వరూపం చావిదితం-కర్మసమ్బన్ధస్తూపలక్షణమిత్యర్థః. ఏవం కర్మనిమిత్తభోక్తృత్వాత్ జీవత్వముక్తం-తదేవ యష్టిఘాతోత్థాపనాత్, శ్రేష్ఠిదృష్టాన్తాత్, సుషుప్తిప్రబోధాదియోగాచ్చోపపాదయతి(తథోత్తరత్రేత్యాదినా) సుషుప్తిస్థానం నాడ్యః-న పరమాత్మేత్యభిప్రాయేణ *హితా నామ నాడ్య ఇతి వాక్యముదాహృతం. తదానీం తదాశబ్దస్సుషుప్తివేలాపరస్స్యాత్. (సర్వైర్నామభిః, సర్వైర్ధ్యానైరితి) తత్తత్కరణముపరతస్వస్వవ్యాపారమిత్యర్థః. (ఏతస్మాదాత్మనః ప్రాణా ఇతి) ప్రాణ

యథాయతనం విప్రతిష్ఠన్తే ప్రాణేభ్యో దేవా దేవేభ్యో లోకా ఇతి. సుషుప్త్యాధారతయా స్వప్నసుషుప్తిజాగరితావస్థాసు వర్తమానం వాగాదికరణాప్యయోద్గమస్థానమేనమేవ జీవాత్మానం *అథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతీత్యుక్తవాన్. అస్మిన్-జీవాత్మని. ప్రాణభృత్త్వనిబన్ధనోఽయం ప్రాణశబ్దః-స యదా ప్రతిబుధ్యత ఇతి ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్య ప్రబోధశ్రవణాత్, ముఖ్యప్రాణస్యేశ్వరస్య చ సుషుప్తిప్రబోధయోరసమ్భవాత్,. అథవా - *అస్మిన్ ప్రాణ ఇతి వ్యధికరణే సప్తమ్యౌ. అస్మిన్నాత్మని వర్తమానే ప్రాణ ఏవైకధా భవతి వాగాదికరణగ్రామ ఇతి ప్రాణశబ్దస్య ముఖ్యప్రాణపరత్వేఽపి జీవ ఏవాస్మిన్ప్రకరణే ప్రతిపాద్యతే - స్వతః ప్రాణస్య జీవోపకరణత్వాత్. అతో వక్తవ్యతయోపక్రాన్తం బ్రహ్మ పురుష ఏవేతి తద్వ్యతిరిక్తేశ్వరాసిద్ధిః. కారణగతాశ్చేక్షణాదయశ్చేతనధర్మా అస్మిన్నేవోపపద్యన్త ఇత్యేతదధిష్ఠితం ప్రధానమేవ జగత్కారణం. ... ...

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (జగద్వాచిత్వాత్) అత్ర పుణ్యాపుణ్యపరవశః క్షుద్రః క్షేత్రజ్ఞస్స్వస్మిన్ ప్రకృతిధర్మాధ్యాసేన తత్పరిణామహేతుభూతః పురుషో నాభిధీయతే - అపితు నిరస్తసమస్తావిద్యాది దోషగన్ధోఽనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణనిధిర్నిఖిలజగదేకకారణభూతః పురుషోత్తమోఽభిధీయతే. కుతః. *యస్య వై తత్కర్మేత్యత్ర తచ్ఛబ్దాన్వితస్య కర్మశబ్దస్య పరమపురుషకార్యభూతజగద్వాచిత్వాత్. ఏతచ్ఛబ్దో హ్యర్థప్రకరణాదిభిరసఙ్కుచితవృత్తిరవిశేషేణ

శబ్దః పఞ్చవృత్తిప్రాణపర ఇతి పూర్వపక్షీ మన్యతే. దేవాః-ఇన్ద్రియాణి. లోకాః-జ్ఞానం. విషయో వా. సుషుప్త్యాధారతా-సుషుప్తిమత్త్వం. సుషుప్త్యాధారతయోక్తవానిత్యన్వయః. ప్రాణశబ్దస్య ప్రథమాన్తత్వశఙ్కాం ముఖ్యప్రాణపరమాత్మపరత్వశఙ్కాం చ నిరాకర్తుం వ్యాచష్టే (అస్మిన్జీవాత్మనీతి) తదుపపాదయతి (స యదేతి) ప్రబోధశ్శ్రూయతాం-తతః కిమిత్యత్రాహ (ముఖ్యప్రాణస్యేతి) ప్రథమాన్తత్వాసమ్భవోఽతిప్రసిద్ధ ఇతి న కణ్ఠోక్తః-తదాహి *ఏకధా భవతీత్యనేన వాగాదికరణానామివ నివృత్తవ్యాపారతయాఽవస్థానం హ్యుక్తం స్యాత్-తచ్చ విరుద్ధం-స్వాపేఽపి ప్రాణవ్యాపారోపలబ్ధేః. అవధారణానుపపత్తిశ్చ-వాగాద్యుపరతేః ప్రతిపాద్యమానత్వాత్. న చ వాచ్యం ప్రాణ ఏవానుపరతవ్యాపార ఏకరూపస్థిత ఇత్యర్థ ఇతి. ప్రత్యక్షసిద్ధార్థస్య ప్రతిపాదనవైయర్థ్యాత్. ప్రాణస్య స్వాధీనేన్ద్రియస్థితిప్రవృత్తిత్వరూపం ప్రాధాన్యం వివక్షితమితి చేత్ - తత్తు సర్వదా భవతీతి స్వాపదశాయాం తత్ప్రతిపాదనమసఙ్గతం స్యాత్. అతస్సప్తమ్యన్తత్వమఙ్గీకృత్య జీవపరత్వముపపాదితం. అస్యాం యోజనాయాం సప్తమ్యన్తపదయోస్సామానాధికరణ్యస్వారస్యేఽపి ప్రాణశబ్దస్య లాక్షణికత్వం. తద్వ్యావృత్త్యర్థం యోజనాన్తరమాహ (అథ వేతి) క ఏకధా భవతీత్యత్రాహ (వాగాదికరణగ్రామ ఇతి) ప్రాణాధికరణవాచితయా వ్యధికరణస్య *అస్మిన్నితి పదస్య పరమాత్మపరత్వమాశఙ్క్యాహ (ప్రాణశబ్దస్యేతి) కుత ఇత్యత్రాహ (స్వత ఇతి) ధర్మాన్తరాణామపి జీవే సమ్భవం దర్శయన్ పూర్వపక్షముపసంహరతి (అత ఇతి) ——— అస్మిన్నధికరణే ప్రాణజీవపరమాత్మవిషయతయా త్రిశిరస్కో విచార ఇతర్నైః కృతః-తత్ర హి వేదితవ్యతయోపదిష్టపురుషస్య ప్రాణనామభిరాముస్త్రీణాం శ్రవణాదినా ముఖ్యప్రాణవైలక్షణ్యస్య స్ఫుటత్వాత్ ద్విశిరస్కో విచార ఉపపన్న ఇత్యభిప్రాయేణ జీవపరత్వమేవ పూర్వపక్షీకృతం. నను సమష్ట్యాత్మా హిరణ్యగర్భః ప్రాణశబ్దవిషయత్వేన శఙ్కిత ఇతి త్రిశిరస్కత్వం యుక్తం విచారస్య. న - పుణ్యపాపలక్షణకర్మసమ్బన్ధస్య హేతుతయోపన్యాసానుపపత్తేః. పుణ్యపాపాత్మకం కర్మ హి ముఖ్యప్రాణధర్మతయా ప్రసిద్ధం- న తు హిరణ్యగర్భధర్మతయా. ప్రాణసమష్ట్యభిమానిత్వాద్ధిరణ్యగర్భస్య ప్రాణధర్మేణ కర్మణా విశేష్యత్వం యుక్తమితి చేత్. హిరణ్యగర్భః కిం భవత్పక్షే క్షేత్రజ్ఞోఽభిమతః- ఉతేశ్వర ఇతి. ఈశ్వరత్వే హిరణ్యగర్భపరత్వం సిద్ధాన్తి కర్తవ్యం- అతో న పూర్వపక్షతామర్హతి. *పరమేశ్వర ఏవాయమేతేషాం పురుషాణాం కర్తా స్యాదిత్యుహభక్షతాం సిద్ధాన్తప్రతిజ్ఞా. యది క్షేత్రజ్ఞోఽభిమతః - తర్హి జీవపరత్వప్రతిక్షేపాదేవ తత్పరత్వం ప్రతిక్షిప్తం భవతీతి ప్రాణో న పృథగ్విచార్యః. కిం జీవమాత్రపరః- ఉత జీవవిశేషపరః ఇతి సన్దేహో యుక్త ఇతి చేన్న- ఏకస్మిన్ప్రకరణే సామాన్యశబ్దేనార్థప్రతిపాదనేఽపి విశేషోపస్థాపకే సతి తత్స్య తత్పర్యవసానస్య న్యాయ్యతయా హిరణ్యగర్భో వా-పరమాత్మా వేతి ద్విశిరస్క ఏవ సంశయస్స్యాత్. నను *జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేదితి సూత్రేణ పూర్వపక్షద్వయద్యోతనాద్యుక్తం విచారత్రయమితి చేన్న- జీవసాధకత్వేన ముఖ్యప్రాణలిఙ్గస్య శఙ్కితత్వాత్. జీవోపకరణవర్గో హి జీవసాధకః. అతో ముఖ్యప్రాణవైలక్షణ్యస్య స్ఫుటత్వాత్, ప్రాణశబ్దస్య హిరణ్యగర్భవాచిత్వే స్వారస్యాభావాచ్చ జీవవిషయః పూర్వపక్ష ఉపన్యస్తః. ... ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఇతి ప్రాప్త ఇతి) పూర్వపక్షే కర్త్రాదిశబ్దానామస్వారస్యం స్వమతే స్వారస్యం చాభిప్రేత్య తదుపపాదకం జీవపరయోస్స్వభావవిశేషం వదన్ ప్రతిజానీతే (అత్రేత్యాదినా) ప్రకృతిధర్మాధ్యాసేన-స్వస్మిన్ప్రకృతిగతకర్తృత్వాధ్యాసేనేత్యర్థః. నేతి పదానుషఙ్గసిద్ధార్థ ఉక్తో నాభిధీయత ఇత్యనేన. సౌత్రహేతుబలసిద్ధం ప్రతిజ్ఞాంశమాహ (అపిత్వితి) యాదృశస్య కర్మశబ్దస్య జగద్వాచిత్వం యుక్తం-తాదృశత్వం సూత్రకారాభిప్రేతమితి మన్వానః కర్మశబ్దం విశినష్టి (ఏతచ్ఛబ్దాన్వితస్యేతి) నన్వేతచ్ఛబ్దః ప్రకృతపరామర్శీ- తత్కథమప్రకృతజగత్పరామర్శ ఇత్యత్రాహ (ఏతచ్ఛబ్దో హీతి) (అర్థప్రకరణాదిభిరితి) అర్థశబ్దేన స్వవాక్యస్థపదాన్తరాన్వయయోగ్యత్వం వివక్షితం. ప్రాచీనవాక్యనిచయః ప్రకరణం. ఆదిశబ్దేనోపరితనవాక్యాని వివక్షితాని. యద్వా-పూర్వాపరవాక్యజాతం ప్రకరణం. ఆదిశబ్దేన తాత్పర్యలిఙ్గాని వివక్షితాని. (అసఙ్కుచితవృత్తిరితి) లిఙ్గవచనవిరోధాత్ పురుషపరామర్శోఽనుపపన్నః. పుణ్యపాపరూపం కర్మాప్యప్రకృతం. అప్రకృతమపి కర్తృత్వకారణతయా పరికల్ప్య బుద్ధిస్థత్వాపాదనమత్యన్తవిలమ్బితం. పురుష

ప్రత్యక్షాదిప్రమాణోపస్థాపితనిఖిలచిదచిన్మిశ్రజగద్విషయః. నచపుణ్యాపుణ్యలక్షణంకర్మాత్రకర్మశబ్దాభిధేయం- * బ్రహ్మ తే బ్రవాణీత్యుపక్రమ్య బ్రహ్మత్వేనబాలాకినానిర్దిష్టానామాదిత్యమణ్డలాద్యధికరణానాంపురుషాణామబ్రహ్మత్వేన * మృషా వై ఖలుమాసంవాదయిష్ఠాఇతితమబ్రహ్మవాదినమపోద్య తేనా విదితబ్రహ్మజ్ఞాపనాయాజాతశత్రుణేదంవాక్యమువతారితం * యో వై బాలాకఇత్యాది - పుణ్యాపుణ్యలక్షణకర్మసమ్బన్ధిన ఆదిత్యాద్యధికరణాస్తత్సజాతీయాశ్చ పురుషాస్తేనైవవిదితాఇతి తదవిదిత పురుషవిశేషజ్ఞాపన పరోయం కర్మశబ్దోనపుణ్యాపుణ్యమాత్రవాచి- క్రియామాత్రవాచీవా - అపితుకృత్స్నస్యజగతః కార్యత్వవాచీ. ఏవమేవ ఖల్వవిదితోఽర్థఉపదిష్టోభవతి. పురుషస్య కర్మసమ్బన్ధోపలక్షిత స్వాభావికస్వరూపస్యాజ్ఞాతస్యవేదితవ్యత్వోపదేశేచలక్షణా,- కర్మసమ్బన్ధమాత్రస్యైవ వేదితవ్య స్వరూపలక్షణత్వాద్యస్య కర్మసవేదితవ్యఇత్యేతావతైవతత్సిద్ధేః * యస్యవైతత్కర్మేత్యేతచ్ఛబ్దవైయర్థ్యం, చ. యఏతేషాంకర్తాయస్యవైతత్కర్మేతిపృథఙ్నిర్దేశస్యచాయమభిప్రాయః - యేత్వయాబ్రహ్మత్వేననిర్దిష్టాఃపురుషాః తేషాంయఃకర్తా- తేయత్కార్యభూతాః- కింవిశిష్యాభిధీయతే - కృత్స్నంజగద్యస్యకార్యం - ఉత్కృష్టాఅపకృష్టాశ్చేతనా అచేతనాశ్చసర్వేపదార్థాయత్కార్యత్వేతుల్యాః - సపరమకారణభూతఃపురుషోత్తమో వేదితవ్యఇతి. జగదుత్పత్తేర్జీవకర్మనిబన్ధనత్వేపినజీవస్స్వభోగ్యభోగోపకరణాదేస్స్వయముత్పాదకః - అపితుస్వకర్మానుగుణ్యేనేశ్వరసృష్టంసర్వంభుఙ్క్తే - అతోనతస్యపురుషాన్ప్రతికర్తృత్వముపపద్యతే. అతస్సర్వవేదాన్తేషుపరమకారణతయాప్రసిద్ధం పరం బ్రహ్మైవాత్ర వేదితవ్యతయోపదిశ్యతే. ....

నిర్మాణరూపవ్యాపారం * ఏతత్కర్మేతినిర్దిశ్య * యస్యేతితత్సమ్బన్ధేనివక్షితేపునరుక్తిస్స్యాత్ - నిర్మాణవ్యాపారాశ్రయత్వస్యకర్తృశబ్దేనైవాభిహితత్వాత్. అతస్సఙ్కోచకాభావాత్ అసఙ్కుచితవృత్తిరితిభావః. తర్హ్యప్రకృతంజగత్కథముపస్థాప్యేతేత్యత్రాహ (ప్రత్యక్షాదీతి) ఏతచ్ఛబ్దస్సన్నిహితపరామర్శీ - సన్నిధిశ్చబుద్ధిస్థితిః - సాచ ప్రకరణతోవా ప్రకృతార్థాన్తరసంబన్ధిత్వేనవా ప్రసిద్ధితోవాభవతి. తత్ర ప్రకరణాదినా సఙ్కోచానుపపత్తేఃపరిశేషాత్ప్రసిద్ధార్థపరామర్శిత్వేసతితత్రాపిసఙ్కోచకాభావాత్ నిఖిలచిదచిన్మిశ్రజగద్విషయఇత్యర్థః. (చిదచిన్మిశ్రేతి) జగదేకదేశభూతస్యాదిత్యాదేః ప్రకృతత్వాత్ ఏకదేశేచజగత్తద్ద్వారాబుద్ధిస్థం- అతశ్చజగత్పరామర్శోయుక్తఇతిభావః. రూఢేర్యోగాత్ ప్రాబల్య, మేతచ్ఛబ్దస్వారస్యం,చ తుల్యం- తత్కస్యానురూపోఽర్థనిశ్చయఇత్యపేక్షాయామాహ (నచపుణ్యేతి) తుల్యత్వనివారకబలీయస్త్వసిద్ధయేహేత్వన్తరమాహ (బ్రహ్మతఇతి) తతఃకిమిత్యత్రాహ (పుణ్యాపుణ్యేతి) క్రియామాత్రవాచీవేతిదృష్టాన్తతయోక్తం. యథావేదితవ్యతయా ప్రకృతస్య ప్రాణనామభిరామన్త్రణాశ్రవణాదినా ప్రాణవైలక్షణ్యస్యస్పష్టత్వాత్, ప్రకరణస్యబాలాక్యవిదితపురుషవిశేషజ్ఞాపనప్రవృత్తత్వా, చ్చముఖ్యప్రాణస్యలోకవిదితత్వా, చ్చకర్మశబ్దోనముఖ్యప్రాణవ్యాపారభూతక్రియామాత్రవాచీ - ఏవమేవపుణ్యాపుణ్యమాత్రవాచీనభవతీత్యర్థః. (ఆదిత్యమణ్డలాద్యధికరణానాంపురుషాణామితి) అస్యవాక్యస్య * యఃకర్తాఇత్యనూద్యవేదితవ్యవిధిపరత్వాత్ * చక్షోస్సూర్యోఅజాయత * నాభ్యాఆసీదన్తరిక్షం * సూర్యాచన్ద్రమసౌధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్ దివంచపృథివీంచేత్యాది ప్రాపకవాక్యేషుఆదిత్యాదిపురుషాణాంద్యుపృథివ్యాదిజగతశ్చ పృథక్సృష్టిప్రతిపాదనాదిహాపిపురోవాదానురోధేనాదిత్యాదిభిస్సహజగన్నిర్దేశాశ్రయణంయుక్తమితిభావః. క్రియతఇత్యవయవార్థస్య ప్రవృత్తినిమిత్తత్వజ్ఞాపనాయజగతః కార్యత్వవాచీత్యుక్తం. కార్యభూతజగద్వాచీత్యర్థః. జగద్వాచిత్వేసత్యవిదితార్థోపదేశపరత్వోపపత్తిమాహ (ఏవమేవేతి) అనేకహేత్వపేక్షయాఏకోహేతుర్దుర్బలః- అతస్సఙ్కోచరహితైతచ్ఛబ్దస్వారస్యా, దవిదితపురుషవిశేషోపదేశోపక్రమా, చ్చ పురోవాదానురోధా, చ్చ కర్మశబ్దస్యజగద్వాచిత్వంయుక్తమిత్యర్థః. అవిదితత్వంకర్మసమ్బన్ధరహితస్వరూపస్యపురుషస్యభవతీత్యత్రాహ (పురుషస్యేతి) కర్మసమ్బన్ధివాచిపదస్యకర్మరహితోపస్థాపకత్వమముఖ్యం. నచావస్థాద్వయసాధారణాత్మశబ్దోపి ప్రయుక్తః- యస్యకర్మసవేదితవ్యఇతిహినిర్దేశః. అతోలక్షణేత్యర్థః. ఏతచ్ఛబ్దస్యతదుక్తార్థపరత్వేఽనిష్టమాహ (యస్యకర్మేతి) త్వన్మతేపివైయర్థ్యంతుల్యమిత్యత్రాహ(యఏతేషామితి)యఏతేషాంపురుషాణాంకర్తేతి నిర్దేశోబాలాకినోక్తానాంకార్యత్వేనాబ్రహ్మత్వజ్ఞాపనార్థం. తేషాంకర్తేతిప్రతిపాదనమాత్రేణతదుక్తాదిత్యాదిభ్యోపిఅధికహిరణ్యగర్భాదిదేవతావిశేషసమన్వితకృత్స్నజగత్కారణత్వంనసిధ్యతీతి * యస్యవైతత్కర్మేత్యుక్తం. జగత్కర్తృత్వస్యసన్నిహితవిషయతయాఽవచ్ఛిన్నత్వవ్యావృత్త్యర్థమేతేషాం కర్తేత్యుక్తమిత్యర్థః. విపక్షేబాధకాన్తరమాహ (జగదుత్పత్తేరితి) (స్వకర్మానుగుణ్యేనేశ్వరసృష్టంసర్వంభుఙ్క్తఇతి) నహిఘటాదికర్తృత్వంవినియోగాదృష్టవతఃపురుషస్య- అపితుకులాలస్యేతిభావః. ముక్తపరత్వేకర్మవాచిపదలక్షణా, ఏతచ్ఛబ్దవైయర్థ్యం, కర్తృశబ్దాస్వారస్యంచోక్తం- చరమంహేతుద్వయంబద్ధపరత్వేపితుల్యం.(అతస్సర్వవేదాన్తేషుపరమకారణతయాప్రసిద్ధమితి) ఏతేషాంయఃకర్తాయస్యవైతత్కర్మేతియచ్ఛబ్దేనానువాదరూపత్వప్రతిపత్తేః * యతోవాఇమానీత్యాదిష్వవసర్వవేదాన్తప్రసిద్ధఃపరమపురుషఏవాత్ర కారణమనూద్యతఇతిభావః. ....

౧౭॥ సూ. జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేత్తద్వ్యాఖ్యాతమ్॥ అథ యదుక్తం - జీవలిఙ్గాన్ముఖ్యప్రాణసఙ్కీర్తనాచ్చ లిఙ్గాద్భోక్తైవాస్మిన్ప్రకరణే ప్రతిపాద్యతే - న పరమాత్మేతి - (తద్వ్యాఖ్యాతమ్) తస్య నిర్వాహః ప్రతర్దనవిద్యాయామభిహితః. ఏతదుక్తం భవతి - యత్రోపక్రమోపసంహారపర్యాలోచనయా బ్రహ్మపరం వాక్యమితి నిశ్చితం - తత్రాన్యలిఙ్గాని తదనురోధేన వర్ణనీయానీతి తత్ర ప్రతిపాదితమ్. అత్రాప్యుపక్రమే *బ్రహ్మ తే బ్రవాణీతి బ్రహ్మోపక్షిప్తం - మధ్యే చ *యస్య వై తత్కర్మేతి నిర్దిష్టం న పురుషమాత్రం - అపి తు నిఖిలజగదేకకారణం బ్రహ్మైవేత్యుక్తం - ఉపసంహారే చ *సర్వాన్పాప్మనోఽపహత్య సర్వేషాం చ భూతానాం శ్రైష్ఠ్యం స్వారాజ్యమాధిపత్యం పర్యేతి య ఏవం వేదేతి బ్రహ్మోపాసనైకాన్తం సర్వపాపాపహతిపూర్వకం స్వారాజ్యం చ ఫలం శ్రుతం - అతోఽస్య వాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వనిశ్చయేన జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్యపి తత్పరతయా వర్ణనీయానీతి. ప్రాతర్దనే హ్యుపాసాత్రైవిధ్యేన జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గానాం బ్రహ్మపరత్వముక్తం - అత్రాపి *అథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతీతి సామానాధికరణ్యసమ్భవే వైయధికరణ్యసమాశ్రయణాయోగాద్బ్రహ్మణ్యేవ ప్రాణశబ్దప్రయోగనిశ్చయేన, చ ప్రాణశరీరకబ్రహ్మోపాసనార్థం ప్రాణసఙ్కీర్తనం లిఙ్గం యుజ్యతే.

జీవలిఙ్గానాం పునః కథం బ్రహ్మపరత్వమిత్యత్రాహ

౧౮॥ సూ. అన్యార్థం తు జైమినిః ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపి చైవమేకే॥ తుశబ్దో

ఏవం ప్రథమవాక్యగతహేతుః పరిహృతః. అథోపరితనవాక్యగతహేతుమనూద్య పరిహరతి.

౧౭॥ సూ. జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేత్తద్వ్యాఖ్యాతమ్॥ (జీవలిఙ్గాన్ముఖ్యప్రాణసఙ్కీర్తనాచ్చేతి) సమాసాన్తర్గతౌ జీవముఖ్యప్రాణయోరితి షష్ఠీ సమ్బన్ధసామాన్యవిషయా - తత్ర చ జీవస్య లిఙ్గిత్వేన సమ్బన్ధః - ముఖ్యప్రాణస్య చ వాచ్యతయా సంబన్ధ ఇత్యర్థవశాత్ సిధ్యతీతి భావః. యద్వా - లిఙ్గం - జ్ఞాపకమ్. ఉభయోరపి జ్ఞాప్యతయా జ్ఞాపకేన సమ్బన్ధ ఇతి భావః. జీవస్య లిఙ్గం జ్ఞాపకం - ముఖ్యప్రాణస్య సఙ్కీర్తనం జ్ఞాపకం - ముఖ్యప్రాణసఙ్కీర్తనాచ్చ లిఙ్గాదితి హ్యుక్తమ్. కర్మశబ్దస్య స్పన్దరూపక్రియావాచిత్వానుపపత్తేః పరిశేషాత్కీర్తనమేవ ప్రాణలిఙ్గమిత్యభిప్రాయః. ఉపకరణభూతముఖ్యప్రాణజ్ఞాపకం తత్కీర్తనమపి తదుపకరణినో జీవస్య ప్రతిపాద్యత్వే హేతురిత్యభిప్రాయేణ సూత్రే ముఖ్యప్రాణలిఙ్గముపాత్తం - న తు ప్రాధాన్యేన ముఖ్యప్రాణస్య ప్రతిపాద్యత్వసాధకతయోక్తం - తత్ప్రతిపాదకశబ్దానుత్థానస్య దర్శితత్వాత్. నిర్వాహః - పరిహారః. ప్రతర్దనవిద్యాయాం కథం పరిహృతమ్. తత్రాతిదేష్టవ్యాంశః కః. స చాత్ర కథం ఘటత ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) తదనురోధేన వర్ణనీయానీత్యన్తేనాతిదేష్టవ్యాంశ ఉక్తః. న తూపాసనార్థత్వమప్యతిదేష్టవ్యమితి భావః. తస్యాత్ర సంఘటితత్వం దర్శయతి (అత్రాప్యుపక్రమ ఇతి) (బ్రహ్మోపక్షిప్తమితి) బ్రహ్మశబ్దస్య పరస్మిన్నేవ ముఖ్యత్వాత్తత్పరత్వం స్వతః ప్రాప్తమ్, ముపక్రమావగతత్వాత్ ప్రబలం చేతి భావః. (బ్రహ్మైవేత్యుక్తమితి) మధ్యగతవాక్యస్య పరమాత్మపరత్వస్యోపపాదితత్వాత్ మధ్యేఽపి పరమాత్మపరత్వం ప్రతిపన్నమిత్యర్థః. (ఉపసంహారే చేతి) (సర్వపాపహతిపూర్వకం స్వారాజ్యమితి) అనేన శ్రైష్ఠ్యాధిపత్యశబ్దయోః స్వారాజ్యవిశేషణత్వమేవ - న తు పృథక్ఫలవాచిత్వం - చశబ్దాభావాదిత్యభిప్రేతమ్. *సర్వాన్పాప్మనోఽపహత్యేత్యనేనాపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకముక్తం - జరాదీనామపి పాప్మాన్తర్గతత్వాత్. ఉక్తం చ వాక్యకారైః *స్యుః పాప్మానః కాలజరామృత్యుశోకాదయస్సఙ్ఖ్యాతత్వాదితి. స్వారాజ్యం - స్వాధీనత్వమ్. అతస్సత్యకామత్వం సత్యసఙ్కల్పత్వం చోక్తం భవతి. తత్స్వారాజ్యం సంసారిభ్యోఽస్య శ్రైష్ఠ్యరూపమాధిపత్యమ్. అధిపతిః - పరమాత్మా. *సర్వస్యాధిపతిరితి శ్రుతేః. తత్సమ్బన్ధ్యాధిపత్యమ్. గుణాష్టకం హి బ్రహ్మసంబన్ధితయా బ్రాహ్మముచ్యతే. *బ్రాహ్మేణ జైమినిరితి. అతో బ్రహ్మసమ్బన్ధితయా తత్సాధర్మ్యరూపం సంసారిభ్యశ్శ్రైష్ఠ్యరూపం స్వారాజ్యమేతీతి శ్రుతేరర్థ ఇత్యభిప్రాయః.——అనేన గ్రన్థేన ఫలవిశేషకీర్తనస్య పరమాత్మపరత్వే హేతుతోపన్యాసో బ్రహ్మజ్ఞానవాదినామనుపపన్న ఇత్యర్థాద్దర్శితో భవతి - అవిద్యానివృత్త్యతిరేకేణ స్వారాజ్యశబ్దవాచ్యాభావాత్. దుఃఖాభావాభిప్రాయత్వే లక్షణా. సగుణప్రాప్తివిషయం వాక్యమితి చేత్, సత్యం - నిర్గుణప్రాప్తేరప్రామాణికత్వాద్విశేషణనైయర్థ్యస్యైవ. సహితతత్పరం ప్రాప్యాన్తరముక్తం - ఉపనిషదస్సమాప్తత్వాత్.—— స్వారాజ్యం ఫలం శ్రూయతే - తతః కిమిత్యత్రాహ (అతోఽస్యేతి) అత్ర నిర్వాహప్రకారం దర్శయితుం తత్రోక్తం విశేషమాహ (ప్రాతర్దనే హీతి) త్రైవిధ్యే చేతి హేతౌ తృతీయా. ప్రయోజకతయా చ హేతుత్వమ్. ఉపాసాత్రైవిధ్యసిద్ధ్యర్థమిత్యర్థః. తస్మిన్నిర్వాహేఽత్ర సమ్భవదంశమాహ (అత్రాపీతి) ప్రాతర్దనోపాసనన్యాయేన ప్రాణలిఙ్గస్య బ్రహ్మపరత్వముక్తమిత్యర్థః......

జీవలిఙ్గస్య తు ప్రకారాన్తరేణ నిర్వాహప్రతిపాదకమనన్తరసూత్రమవ
తారయితుం జీవలిఙ్గనిర్వహణాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (జీవలిఙ్గానామితి)

౧౮॥ సూ. అన్యార్థం తు జైమినిః ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపి చైవమేకే॥ జీవప్రాణలిఙ్గయోరపి నిర్వాహముక్త్వా మతాన్తరేణ తయోర్నిర్వాహమాహేతి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (తుశబ్ద ఇతి) తుశబ్దేన పూర్వోక్తనిర్వాహవ్యావృత్త్యర్థః - అపి తు పూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థ ఇత్య

జీవసఙ్కీర్తనేనవాక్యస్యతత్పరత్వసమ్భావనావ్యావృత్త్యర్థః. (అన్యార్థం) జీవసఙ్కీర్తనంజీవాతిరిక్తబ్రహ్మస్వరూపప్రతిబోధనార్థమితిజైమినిరాచార్యోమన్యతే. కుతః. (ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యాం) ప్రశ్నస్తావత్ *తౌహసుప్తంపురుషమాజగ్మతురిత్యాదినాసుప్తస్యప్రబుద్ధప్రాణస్యైవ ప్రాణనామభిరామన్త్రణాశ్రవణయష్టిఘాతోత్థాపనాభ్యాం ప్రాణాదివ్యతిరిక్తంజీవం ప్రతిబోధ్యపునర్జీవవ్యతిరిక్తబ్రహ్మప్రతిబోధనపరోదృశ్యతే *క్వైషఏతద్బాలాకేపురుషోశయిష్టక్వవాఏతదభూత్కుతఏతదాగాదితి. వ్యాఖ్యానమపి *యదాసుప్తస్స్వప్నంనకథఞ్చనపశ్యత్యథాస్మిన్ప్రాణఏవైకధాభవతిఏతస్మాదాత్మనః ప్రాణాయథాయతనం విప్రతిష్ఠన్తే ప్రాణేభ్యోదేవాదేవేభ్యోలోకాఇతిజీవాదర్థాన్తరభూతపరమాత్మపరమేవ. సుషుప్తస్యహిజీవస్యప్రోషితస్యజాగరితస్వప్నదశాసమ్బన్ధివిచిత్రసుఖదుఃఖానుభవకాలుష్యవిరహేణసంప్రసన్నస్యస్వస్థతాపత్తిః-పునరప్యస్యయస్మాదోభోగాయనిష్క్రమణం- సోయంపరమాత్మా. తథాహి - *సతాసోమ్యతదాసమ్పన్నోభవతి *ప్రాజ్ఞేనాత్మనాసమ్పరిష్వక్తోనబాహ్యంకిఞ్చనవేదనాన్తరమితిసుషుప్త్యాధారతయాప్రసిద్ధోజీవాదర్థాన్తరభూతః ప్రాజ్ఞఃపరమాత్మా. అతఃప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాంజీవసఙ్కీర్తనంజీవాదర్థాన్తరభూత పరమాత్మప్రతిపాదనార్థమితినిశ్చీయతే. యదుక్తంప్రశ్నవ్యాఖ్యానేజీవపరే- సుషుప్తిస్థానంచనాడ్యఏవ- కరణగ్రామశ్చ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టేజీవఏవైకధాభవతీతి- తదయుక్తం- నాడీనాంస్వప్నస్థానత్వాత్,·

ర్థః. వ్యాఖ్యేయంపదంసవిశేష్యమాహ (అన్యార్థమితి) అన్యఃకః. తదర్థత్వంకథమిత్యత్రాహ (జీవాతిరిక్తేతి) ప్రబుద్ధప్రాణస్యైవ-అనుపరతవ్యాపారప్రాణవతఇత్యర్థః.(ప్రాణనామభిరితి) ప్రాణనామశబ్దైనబృహత్పాణ్డరవాసస్సోమరాజశబ్దావివక్షితాః-*తౌహసుప్తంపురుషమీయతుఃతంహాజాతశత్రురామన్త్రయాంచక్రేబృహన్పాణ్డరవాసస్సోమరాజన్నితీతిహిశ్రుతిః. *ప్రాణోవావజ్యేష్ఠశ్చశ్రేష్ఠశ్చేతిజ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణబృహత్త్వాత్ బృహన్నిత్యామన్త్రణం. పాణ్డరవాసస్త్వఞ్చప్రాణధర్మః-*కిమ్మేవాసఇతి ప్రాణేనపృష్టే*ఆపోవాసఇత్యపాంప్రాణవాసస్త్వోక్తేః,*యచ్ఛుక్లంతదపామిత్యపాంశుక్లవర్ణశ్రవణాచ్చ. సప్తాన్నబ్రాహ్మణే *అథైతస్యప్రాణస్యాపశ్శరీరంజ్యోతీరూపమసౌచన్ద్రఇతిచన్ద్రజ్యోతీరూపత్వదర్శనాచ్చన్ద్రసమ్బన్ధేన సోమేత్యామన్త్రణంలక్షణయా. *ప్రాణోవైసమ్రాట్పరంబ్రహ్మేతిసమ్రాట్త్వశ్రవణాత్ రాజన్నిత్యామన్త్ర్యతే. అతఃప్రాణనామభిరిత్యుక్తం. నను కథమామన్త్రణస్యప్రాణవిషయత్వనిశ్చయః-తన్నిశ్చయేసతిహ్యేవంనిర్వాహఇతి. యోగ్యతాసహకృతాత్పారిశేష్యాత్ ప్రాణవిషయత్వనిశ్చయఇతిబ్రూమః. స్వాపదశాయాంకాష్ఠకల్పత్వాత్ దేహస్యానాత్మత్వంస్ఫుటం,- ఇన్ద్రియాణాన్తుపాణ్డరవాసస్త్వాదికమనుపపన్నం, - అతస్స్వాపేప్యనుపరతవ్యాపారస్య ప్రాణస్యాచేతనత్వే నానాత్మత్వఖ్యాపనమపేక్షితం,- పాణ్డరవాసస్త్వాదీనాంతద్విశేషణత్వంశ్రుతిసమాధియోగ్యం, చ- అతో యథోక్తఏవార్థఇతి. నన్వత్రైవబాలాక్యజాతశత్రుసంవాదే *సహోవాచయఏవాసౌచన్ద్రేపురుషఇతిప్రక్రాన్తేచన్ద్రపర్యాయే * బృహత్పాణ్డరవాసాస్సోమోరాజేతిచన్ద్రవిషయతయాశ్రుతానామేషాంప్రాణవిషయత్వంకథం. ఉచ్యతే-సుషుప్తపురుషంగత్వాచన్ద్రామన్త్రణస్యాఘటమానత్వాత్, వాక్యస్యదేహాతిరిక్తాత్మబోధనపరత్వావగమాత్,అర్థాన్తరేషుపదానామనన్వయాత్, ప్రాణేఽన్వయార్హత్వాచ్చతద్విషయత్వమితి. కేచిత్తు-ఏతానిచన్ద్రనామాన్యేవ- పాణ్డరంశుభ్రగచ్ఛాదకత్వాత్ పాణ్డరవాసస్త్వం. *మనోధ్యాత్మంమన్తవ్యమధిభూతంచన్ద్రోధిదైవతమితి మనసశ్చన్ద్రదైవత్యత్వాత్ లక్షణయాఇన్ద్రియవర్గప్రధానస్యమనసఆమన్త్రణం- తచ్చేన్ద్రియాతిరిక్తత్వప్రతిబోధనార్థమిత్యాహుః. తత్రాపినదోషః. తదానీంభాష్యేప్రాణనామభిరిత్యత్రప్రాణశబ్దఃఇన్ద్రియవిషయోయోజనీయః. నహిముఖ్యప్రాణనామభిరిత్యుక్తం - అతః ప్రాణనామభిరితినిర్దేశస్యఇన్ద్రియాభిప్రాయత్వంఘటతే. జీవవ్యతిరిక్తబ్రహ్మప్రతిబోధనపరఃప్రశ్నోదృశ్యతఇత్యన్వయః. *క్వైషఇతిస్వప్నస్థానప్రశ్నః. క్వవాఏతదితిసుషుప్తిస్థానప్రశ్నః. ప్రాణాదివ్యతిరిక్తస్యజీవస్యయష్టిఘాతోత్థాపనాదినాఽవగతత్వాత్ ప్రశ్నస్య జీవాతిరిక్తవిషయత్వమిత్యర్థః. అతఏవ ప్రతివచనస్యాపిజీవాతిరిక్తవిషయత్వసిద్ధిః. వ్యాఖ్యానం- ప్రతివచనం. సప్తమ్యన్తఃప్రాణశబ్దఃప్రాణశరీరకపరమాత్మవాచీ- ప్రాణాః- జీవాః- దేవాః- ఇన్ద్రియాణి. లోకాః- లోకనాని. జ్ఞానాని. జీవాదర్థాన్తరపరమాత్మపరత్వందర్శయతి (సుషుప్తస్యహీతి) సుషుప్తిస్థానత్వనిష్క్రమణాపాదానత్వాభ్యాం పరమాత్మత్వంకథమిత్యపేక్షాయాంశ్రుత్యన్తరేణతదుపపాదయతి (తథాహీతి) సద్విద్యావాక్యస్యపరమాత్మపరత్వవైశద్యాయసుషుప్తివిషయంశ్రుత్యన్తరముపాదత్తే (ప్రాజ్ఞేనేతి) జీవకీర్తనస్యతదతిరిక్తబోధనార్థత్వంనిగమయతి (అతఇతి) అనేననిర్వాహవైషమ్యప్రదర్శనేనాతిదేశసూత్రస్యఅధికశఙ్కాపరిహారౌచదర్శితౌభవతః. ప్రతర్దనవిద్యాయాముపక్రమేజీవలిఙ్గావగమః - మహావాక్యస్వారస్యంతుపరమాత్మపరత్వే. ఇహతూపక్రమోపసంహారమధ్యేషుజీవలిఙ్గావగమాత్, అతఏవపరమాత్మనశ్చిదచిద్విశిష్టతాపరత్వాభావేనఉపాసాత్రైవిధ్యాప్రతిపత్తేః, ప్రాతర్దనన్యాయేనానవకాశఇత్యధికాశఙ్కా. త్రివిధోపాసనాభావేపిజీవాతిరిక్తబ్రహ్మబోధనరూపప్రయోజనాన్తరసమ్భవాత్ అన్యవకాశఇత్యనన్తరసూత్రే వివక్షితోఽధికఃపరిహారఇతిహ్యవగమ్యతే.అథప్రతివచనవాక్యస్యపూర్వపక్షితమర్థంయదుక్తమిత్యాదినాఽనూద్యదూషయతి(తదయుక్తమితి) (నాడీనాంస్వప్నస్థానత్వాదితి) *తాసుతదాభవతీత్యత్రతదాశబ్దస్స్వప్నావస్థాపరః - *యదాసుప్తస్స్వప్నంనకథంచనపశ్యతి అథాస్మిన్ప్రాణఏవైకధాభవతీత్యనన్తరవాక్యేఅథశబ్దేనతదాశబ్దనిర్దిష్టావస్థాయాస్సుషుప్తేశ్చావస్థాన్తరత్వావగమాదుత్తరవాక్యేస్వప్నప్రతిషేధేనపూర్వవాక్యస్యస్వప్నప్రసఙ్గకత

ఉక్తరీత్యా బ్రహ్మణ ఏవ సుషుప్తిస్థానత్వాత్, చ- ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టే బ్రహ్మణ్యేవ జీవస్య తదుపకరణభూతవాగాదికరణగ్రామస్య చైకతాపత్తివిభాగవచనాత్, చ. (అపి చైవమేకే) వాజసనేయినోఽస్మిన్నేవ బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదే సుషుప్త్వాద్విజ్ఞానమయాద్భేదేన తదాశ్రయభూతం పరమాత్మానమామనన్తి *య ఏష విజ్ఞానమయః పురుషః క్వైష తదాభూత్కుత ఏతదాగాత్ యత్రైష ఏతత్సుప్తోఽభూద్య ఏష విజ్ఞానమయః పురుషస్తదైషాం ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయ య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశస్తస్మిఞ్ఛేత ఇతి. ఆకాశశబ్దశ్చ పరమాత్మని ప్రసిద్ధః *దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశ ఇతి. అతోఽత్ర జీవసఙ్కీర్తనం తస్మాదర్థాన్తరభూతస్య ప్రాజ్ఞస్య పరస్య బ్రహ్మణః ప్రతిబోధనార్థమిత్యవగమ్యతే.

యా తద్విషయత్వావగమాచ్చేతి భావః. నను యదా స్వప్నం న పశ్యతి తదా తాసు నాడీషు భవతి - తదనన్తరమేవాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతి కరణగ్రామ ఇతీత్థం కిం న స్యాత్. నైవం - అథశబ్దాస్వారస్యప్రసక్తాత్, ప్రశ్నప్రతివచనవైఘట్యప్రసక్తాచ్చ. యదా స్వప్నం న పశ్యతి - తదా తాసు భవతి- అథాస్మిన్నేకధా భవతి కరణగ్రామ ఇత్యుక్తే స్వప్నాభావావచ్ఛిన్నకాలాదనన్తరం కరణగ్రామోపరమ ఇతి ప్రతీయతే - తథా సతి ప్రబోధదశాయాం కరణగ్రామాప్యయ ఉక్తస్స్యాత్. తదనుపపన్నం. సుషుప్తిప్రథమక్షణాదనన్తరం కరణగ్రామాప్యయ ఇతి చేత్ - తదానీం తదాశబ్దస్య క్లిష్టతా స్యాత్ - యదా న పశ్యతి తదేత్యుక్తే హి స్వప్నాభావావచ్ఛిన్నకృత్స్నకాలపరత్వం తదాశబ్దస్య ప్రతీయతే. న హి తత్ర స్వాపారమ్భవాచిశబ్దశ్శ్రూయతే. అతః *తదా భవతి * యదా సుప్త ఇతి ప్రతివచనవాక్యద్వయం స్వప్నసుషుప్త్యవస్థాద్వయపరం. కిఞ్చ- *క్వైవ ఏతదభూత్ ఇతి ప్రశ్నస్య కరణగ్రామపరత్వమయుక్తం- ఏతచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వాత్, కరణగ్రామస్యాప్రకృతత్వాత్,. *పురుషశ్శయిష్ట ఇతి పురుషస్య ప్రకృతత్వాత్ ఏతచ్ఛబ్దః పురుషవిషయః. లిఙ్గవ్యత్యయస్తు న పురుషపరత్వవిరోధీ - ప్రాతిపదికస్య ప్రధానస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వాత్, విభక్తేరప్రధానత్వాచ్చ. తస్మాత్ *క్వైష ఏతత్ *క్వైవ ఏతదితి ప్రశ్నయోః పురుషవిషయత్వే సతి ప్రతివచనవాక్యే స్వప్నతదభావయోః ప్రతిపాద్యమానత్వాత్ ప్రశ్నయోస్స్వప్నసుషుప్తివిషయత్వం యుక్తం. అన్యథా సుషుప్తిమాత్రప్రశ్నస్య స్వప్నసుషుప్తివిషయప్రతివచనస్య చ వైఘట్యం స్యాత్ - అపృష్టస్య ప్రతివచనాయోగాత్. ప్రతివచనస్యావస్థాద్వయవిషయత్వముపపాదితం. అపృష్టః కరణగ్రామాప్యయః కథముచ్యత ఇతి చేన్న - తస్య పృథక్ప్రశ్నానపేక్షత్వాత్. సుషుప్తే సకలబాహ్యాన్తఃకరణోపరతిరూపతయా సుషుప్త్యన్తర్భూతత్వాత్తస్య. అత ఏవ కరణగ్రామస్య సుషుప్తావప్యయో నామ వ్యాపారోపరతిరేవ - న తు స్వరూపనాశః. కరణగ్రామాప్యయోక్తిశ్చ జీవస్యైకధాభావోపపాదనరూపత్వాత్ కృతా - తత్తత్కరణద్వారకనానావిధజ్ఞానప్రసరాభావో హి తస్యైకధాభావః. అతో నాడీనాం స్వప్నస్థానత్వం. సుషుప్త్యాధారస్య ప్రాణశబ్దోక్తస్య పరమాత్మత్వే హేతుమాహ (ఉక్తరీత్యేతి) ఉదాహృతశ్రుత్యన్తరైకార్థ్యలక్షణయేత్యర్థః. నను ప్రాణశబ్దః ప్రథమాన్తో జీవవిషయో ముఖ్యప్రాణవిషయో వా కిం న స్యాత్. ఉచ్యతే- జీవవిషయత్వే లక్షణా స్యాత్ - ప్రాణశబ్దస్య తత్సహచారిణి వృత్తేః. పరమాత్మపరత్వే తు న లక్షణా - శరీరవాచిశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తతాయా ముఖ్యత్వాత్. నన్వేకధాభవనస్య కర్తాఽధ్యాహార్య ఇతి చేన్న- స్వప్నం యదా న పశ్యతి- తదైకధా భవతీతి యత్తదోర్నిత్యసమ్బన్ధేన ప్రత్యాసత్త్యతిశయాదేకవాక్యతుల్యత్వాత్ సుషుప్తస్యైవైకధాభవనకర్తృత్వసిద్ధేః. *అస్మిన్నితి పదస్య విశేష్యం చాకాఙ్క్షితం - అతస్సప్తమ్యన్తత్వం యుక్తం. అన్యథా *అస్మిన్నితి పదమాసన్నజీవపరం స్యాత్ - తదా జీవస్స్వస్య స్వయమేవాధార ఇత్యుక్తం స్యాత్. తదయుక్తం- శ్రుత్యన్తరవిరోధాత్. తర్హి ముఖ్యప్రాణస్యాధారోఽస్త్వితి చేన్న - తస్య సుషుప్తావేకధాభావస్య ప్రత్యక్షవిరుద్ధత్వాత్, *స యదా ప్రతిబుధ్యత ఇత్యనన్తరోక్తప్రబోధస్యైకధాభవనసమానకర్తృకత్వస్వారస్యాత్, సుషుప్తస్యైవ ప్రబోధసమ్భవాత్ ముఖ్యప్రాణస్యస్వాపాభావాచ్చ. తచ్ఛబ్దో హి స్వతః ప్రథమానిర్దిష్టపరామర్శీ-న తు తదనాదరేణాధికరణపరామర్శీ. ముఖ్యప్రాణః ప్రథమాన్తప్రాణశబ్దోక్తశ్చేత్- *ప్రాణ ఏవేత్యవధారణానుపపత్తిశ్చ- వాగాద్యస్యాపి ప్రతిపాద్యమానేకథమవధారణం ఘటతే. అత ఏవ ప్రథమాన్తత్వే ప్రాణశబ్దస్య కరణగ్రామవిషయత్వమప్యయుక్తం - తస్య ప్రబోధకర్తృత్వాయోగాత్. అత ఏవ పూర్వపక్షిణోక్తం *అస్మిన్నితి పదస్య జీవపరత్వం తద్వైయధికరణ్యేన ప్రాణశబ్దస్యాపి సప్తమ్యన్తతయైవ కరణగ్రామాప్యయాధారత్వమపి నిరస్తం- వైయధికరణ్యే స్వతః ప్రాప్తసామానాధికరణ్యాస్వారస్యభఙ్గాత్, ఏకధాభవనకర్తృత్వే న కరణగ్రామ ఇత్యధ్యాహారప్రసక్తాత్,. *స యదా ప్రతిబుధ్యత ఇత్యుక్తప్రబోధస్యైకధాభవనస్య చ సమానకర్తృకత్వప్రతిపాదకతచ్ఛబ్దస్వారస్యభఙ్గాభావాత్ సామానాధికరణ్యే ప్రాణశబ్దస్య లక్షణా పూర్వోక్తా. అతః ప్రాణశరీరకతయా తచ్ఛబ్దవాచ్యే బ్రహ్మణి సుషుప్తౌ జీవావస్థితిపరం *అథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతీతి వాక్యమిత్యభిప్రాయేణాహ (ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టే బ్రహ్మణ్యేవేతి) సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (అపి చైవమేక ఇతి) క్వైష తదాభూత్ - క్వ సుప్త ఇత్యర్థః. ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయ- ప్రాణశబ్దవాచ్యేన్ద్రియజన్యం జ్ఞానం మనసా సహాదాయేత్యర్థః. ఉపరతవ్యాపారం మన ఇత్యర్థః. అనేనేన్ద్రియాణామపి వ్యాపారోపరతిః ఫలితా - తేషాం మనస్సాపేక్షత్వాత్. *య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ ఇత్యత్రాకాశశబ్దస్య భూతాకాశవ్యావృత్తిస్సమానప్రకరణస్థప్రాణశబ్దశ్రవణసిద్ధా. ప్రాణశబ్దస్య చ ముఖ్యప్రాణవ్యావృత్తిరాకాశశబ్దేన సాధ్యేతి నాన్యోన్యాశ్రయణం. జీవలిఙ్గనిర్వాహముపసంహరతి (అత ఇతి) పరమాత్మగుణాన్వయస్య పరమాత్మశబ్దసామానాధికరణ్యస్య వా శ్రవణే సతి తద్విశిష్టోపాసనార్థత్వనిర్ణయః - అతోఽత్ర పరమాత్మధర్మాన్వయశ్రవణాభావాత్, వైయధికరణ్యనిర్దేశాచ్చాన్యథాసిద్ధత్వాన్నోపాసనార్థత్వం జీవలిఙ్గస్య- అపి తు భేదజ్ఞాపనార్థత్వమిత్యర్థః. కృత్స్నవేదాన్తస్య పురుషప్రధానపరత్వా

తస్మాదస్మిన్వాక్యే పురుషాదర్థాన్తరభూతస్య నిఖిలజగత్కారణస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణో వేదితవ్యతయాఽభిధానాన్న తన్త్రసిద్ధస్య పురుషస్య తదధిష్ఠితస్య వా ప్రధానస్య కారణత్వం క్వచిదపి వేదాన్తే ప్రతీయత ఇతి సిద్ధం.
జగద్వాచిత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. ॥ వాక్యాన్వయాత్ ॥

అత్రాపి కాపిలతన్త్రసిద్ధపురుషతత్త్వవేదనపరం వాక్యం క్వచిద్దృశ్యత ఇతి తదతిరిక్త ఈశ్వరో నామ న కశ్చిత్సమ్భవతీత్యాశఙ్కాం నిరాకరోతి. బృహదారణ్యకే మైత్రేయీబ్రాహ్మణే శ్రూయతే *న వా అరే పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియో భవత్యాత్మనస్తు కామాయ పతిః ప్రియో భవతీత్యారభ్య *న వా అరే సర్వస్య కామాయ సర్వం ప్రియం భవత్యాత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవత్యాత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః మైత్రేయ్యాత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదితమితి. తత్ర సంశయః కిమస్మిన్వాక్యే ద్రష్టవ్యతయోపదిశ్యమానస్తన్త్రసిద్ధః పురుష ఏవ - అథవా సర్వజ్ఞస్సత్యసఙ్కల్పస్సర్వేశ్వర ఇతి. కిం యుక్తం. పురుష ఇతి. కుతః. ఆదిమధ్యావసానేషు పురుషస్యైవ ప్రతీతేః. ఉపక్రమే తావత్పతిజాయాపుత్రవిత్తపశ్వాదిప్రియత్వయోగాజ్జీవాత్మైవ ప్రతీయతే, మధ్యేపి *విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీత్యుత్పత్తివినాశయోగాత్స ఏవావగమ్యతే, తథాఽన్తే చ *విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాదితి స ఏవ జ్ఞాతా క్షేత్రజ్ఞ ఏవ ప్రతీయతే,- నేశ్వరః- అతస్తన్త్రసిద్ధపురుషప్రతిపాదనపరమిదం వాక్యమితి నిశ్చీయతే. నను *అమృతత్వస్య తు నాశాస్తి విత్తేనేత్యుపక్రమాదమృతత్వప్రాప్త్యుపాయోపదేశపరమిదం వాక్యమిత్యవగమ్యతే- తత్కథం పురుషప్రతిపాదనపరత్వమస్య వాక్యస్య. తదుచ్యతే - అత ఏవ హ్యత్ర పురుషప్రతిపాదనం. తన్త్రే హ్యచిద్ధర్మాధ్యాసవియుక్తపురుషస్వరూపయాథాత్మ్యవిజ్ఞానమేవామృతత్వహేతుత్వేనోచ్యతే- అతో జీవాత్మనః ప్రకృతివియుక్తం స్వరూపమిహామృతత్వాయ *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యాదినోపదిశ్య

సిద్ధిముపసంహరతి (తస్మాదితి) ఇహ ప్రధానోపాదానం జీవస్య తేన వినా కారణత్వానుపపత్త్యభిప్రాయకృతం. యద్వా- అనేనాధికరణద్వయేన ఈక్షత్యానన్దమయాధికరణాక్షేపద్వయస్య పరిహృతత్వజ్ఞాపనార్థమ్. ....
• జగద్వాచిత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. ॥ వాక్యాన్వయాత్ ॥ బద్ధాసాధారణేన కర్మసమ్బన్ధవాచినా శబ్దేన కర్మరహితశుద్ధస్వరూపప్రతిపాదనం లాక్షణికమితి జీవపరత్వం నిరస్తం. అత్ర తు బద్ధముక్తసాధారణాత్మశబ్దనిర్దేశాత్ ముక్తలిఙ్గశ్రవణాచ్చ శుద్ధస్వరూపపరత్వం యుక్తమితి శఙ్కాయాస్సఙ్గతిః. యద్వా- కర్మశబ్దస్య క్రియత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా ప్రకరణస్య బ్రహ్మపరత్వముక్తం. కర్మఫలభూతభోక్తృత్వశ్రవణాత్ అస్య తథా వ్యుత్పత్తిర్ని శేష ప్రదర్శనాసమ్భవాత్ తన్త్రసిద్ధపురుషపరత్వమితి శఙ్కాయాస్సఙ్గతిః. ఉత్తరాధికరణే హి సేశ్వరసాఙ్ఖ్యప్రత్యవస్థానం - తస్మాదిదమపి నిరీశ్వరసాఙ్ఖ్యనిరాకరణపరమిత్యభిప్రాయేణ అత్రాపీత్యుక్తం. (బృహదిత్యాది) కర్మఫలభోక్తృత్వకర్తృత్వోక్తిముముక్షూపాస్యత్వాది బ్రహ్మలిఙ్గవద్వాక్యం విషయః. పతిజాయాదిప్రియసమ్బన్ధప్రతిపాదకోపక్రమమైత్రేయీబ్రాహ్మణం చతుర్థషష్ఠే చాధ్యాయే శ్రూయతే- తదుభయమపి మైత్రేయీబ్రాహ్మణశబ్దేన విషయవాక్యతయా వివక్షితం- యథా *అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాదిత్యత్ర *య ఏషోఽన్తరాదిత్యే *య ఏషోఽన్తరక్షిణీతి వాక్యద్వయం. సర్వజ్ఞస్సత్యసఙ్కల్ప ఇతి సిద్ధాన్తానుగుణవిశేషణం. జీవకర్మవిశేషాభిజ్ఞస్తత్తత్ఫలదానశక్త ఇతి భావః. కిం జగత్కారణవాదివేదాన్తప్రతిపాద్యం పురుషాధిష్ఠితం ప్రధానం- ఉత బ్రహ్మేతి ప్రథమవిచారః. తదర్థం బృహదారణ్యకే మైత్రేయీబ్రాహ్మణే ద్రష్టవ్యతయోక్త ఆత్మా కిం పఞ్చవింశకః- ఉత పరమాత్మేతి. కిముపక్రమే పతిజాయాపుత్రాదిప్రియసమ్బన్ధ ఆత్మశబ్దస్య పఞ్చవింశపురుషపరతామవగమయతి- నేతి. కిం వాక్యావయవానాం సర్వేషాం పరమాత్మన్యన్వయాసామఞ్జస్యం- ఉత పఞ్చవింశ ఇతి. యదా పరమాత్మన్యన్వయాసామఞ్జస్యం- తదా పతిజాయాదిప్రియసమ్బన్ధేనాత్మశబ్దస్య పురుషపరత్వావగమాద్ద్రష్టవ్యతయోక్తః పఞ్చవింశక ఇతి తదధిష్ఠితం ప్రధానం వేదాన్తవేద్యమితి స్యాత్. యదా పఞ్చవింశే వాక్యావయవానాం సమన్వయాసామఞ్జస్యం- తదా పతిజాయాదిప్రియసమ్బన్ధాదాత్మశబ్దస్య పఞ్చవింశపరత్వానవగమాన్మైత్రేయీబ్రాహ్మణే ద్రష్టవ్యతయోక్తః పఞ్చవింశాతిరిక్త ఇతి కారణవాక్యానాం పరమాత్మపరత్వం స్యాదితి. (తథాన్తే చేతి) ఆదిమధ్యగతజీవహేత్వనుగృహీతో విజ్ఞాతృశబ్దస్తత్పర ఇతి భావః. (నన్వితి) పతిజాయాదిప్రియసమ్బన్ధప్రతిపాదకవాక్యాత్ పూర్వమేవామృతత్వప్రాప్త్యుపాయపరత్వమవగమ్యత ఇత్యర్థః. పరిహరతి (తదుచ్యత ఇతి) అత ఏవ- అమృతత్వప్రాప్త్యుపాయోపదేశపరత్వాదేవేత్యర్థః. ఐక్యోపదేశఫలభూతమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం జీవప్రతిపాదనపరత్వే కథం ఘటతే- బహవో హి జీవాః, న చ మిథః కార్యకారణ

తే. సర్వేషామాత్మనాం ప్రకృతివియుక్తం స్వరూపమేకరూపమితి ప్రకృతివియుక్తస్వాత్మయాథాత్మ్యవిజ్ఞానేన సర్వ ఏవాత్మానో విదితా భవన్తీత్యాత్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానముపపన్నం. దేవాదిస్థావరాన్తేషు సర్వేషు భూతేష్వాత్మస్వరూపస్య జ్ఞానైకప్రకారత్వాత్ *ఇదం సర్వం యదయమాత్మేత్యైకాత్మ్యోపదేశః, దేవాద్యాకారాణామనాత్మాకారత్వాత్ *సర్వం తం పరాదాదిత్యాదినాఽన్యత్వనిషేధశ్చ. *యత్ర హి ద్వైతమివ భవతీతి చ నానాత్వనిషేధే నైకస్వరూపేష్వాత్మని దేవాదిప్రకృతిపరిణామభేదేన నానాత్వం మిథ్యేత్యుచ్యతే. * తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేద ఇత్యాద్యపి ప్రకృతేరధిష్ఠాతృత్వేన పురుషనిమిత్తత్వాజ్జగదుత్పత్తేరుపపద్యతే. ఏవమస్మిన్వాక్యే పురుషపరే నిశ్చితే సతి తదైకార్థ్యాత్సర్వే వేదాన్తాస్తన్త్రసిద్ధం పురుషమేవాభిదధతీతి తదధిష్ఠితా ప్రకృతిరేవ జగదుపాదానం- నేశ్వర ఇతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (వాక్యాన్వయాదితి) సర్వేశ్వర ఏవాస్మిన్వాక్యే ప్రతీయతే. కుతః. ఏవమేవ హి వాక్యావయవానామన్యోన్యాన్వయస్సమఞ్జసో భవతి. *అమృతత్వస్య తు నాశాస్తి విత్తేనేతి యాజ్ఞవల్క్యేనాభిహితే *యేనాహం నామృతా స్యాం కిమహం తేన కుర్యాం యదేవ భగవాన్వేద తదేవ మే బ్రూహీత్యమృతత్వానుపాయతయా విత్తాద్యనాదరేణామృతత్వప్రాప్త్యుపాయమేవ ప్రార్థయమానాయై మైత్రేయ్యై తదుపాయతయా ద్రష్టవ్యత్వేనోపదిష్టోఽయమాత్మా పరమాత్మైవ - *తమేవం విదిత్వాతి మృత్యుమేతి * తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి నాన్యః పన్థా ఇత్యాదిభిరమృతత్వస్య పరమపురుషవేదనైకోపాయతయా ప్రతిపాదనాత్. పరమపురుషవిభూతిభూతస్య ప్రాప్తురాత్మనస్స్వరూపయాథాత్మ్యమపవర్గసాధనపరమపురుష వేదనోపయోగితయాఽవగన్తవ్యం- న స్వత ఏవోపాయత్వేన. అతోఽత్ర పరమాత్మైవామృతత్వోపాయతయా *ద్రష్టవ్య ఇత్యాదినోపదిశ్యతే. తథా *తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేద ఇత్యాదినా కృత్స్నస్య జగతః కారణత్వముచ్యమానం పరమపురుషాదన్యస్య కర్మపరవశస్య ముక్తస్య నిర్వ్యాపారస్య చ పురుషమాత్రస్య న సమ్భవతి. తథా *ఆత్మనో వా అరే దర్శనేనేత్యాదినా ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానమభిధీయమానం సర్వాత్మభూతే పరమాత్మన్యేవావకల్పతే. యత్త్వేతదేకరూపత్వాదాత్మనామేకాత్మవిజ్ఞానేన సర్వాత్మవిజ్ఞానముచ్యత ఇతి - తదయుక్తం- అచేతనప్రపఞ్చజ్ఞానాభావేన సర్వవిజ్ఞానాభావాత్. ప్రతిజ్ఞోపపాదనాయ చ *ఇదం బ్రహ్మేదం క్షత్రమిత్యుపక్రమ్య *ఇదం సర్వం యదయమాత్మేతి ప్రత్యక్షాదిసిద్ధం చిదచిన్మిశ్రం ప్రపఞ్చమిదమితి నిర్దిశ్యైతదయమాత్మేత్యై

భూతా, శ్చేత్యాశఙ్క్య ప్రకారైక్యాదుపపద్యత ఇత్యాహ (సర్వేషామిత్యాదినా) ఐక్యోపదేశశ్చ తన్నిబన్ధన ఇత్యాహ (దేవాదిస్థావరాన్తేష్వితి) ఐక్యవిధిశేషభూతభేదనిషేధం ప్రతివివక్షుః భేదదర్శనేనానర్థప్రతిపాదకవాక్యస్యార్థమాహ (దేవాద్యాకారాణామితి) దేవాద్యాకారస్యానాత్మాకారత్వాత్తస్య తదనన్యత్వముక్తం - తస్మాదాత్మనోఽన్యత్వదర్శనం నామ నిష్కృష్టస్వరూపవ్యతిరిక్తదేవాద్యాకారదర్శనమితి తస్యానర్థహేతుత్వముచ్యత ఇత్యర్థః. ప్రబుద్ధస్య భేదనిషేధం ప్రతివదతి (యత్ర హీతి) అనాత్మాకారాణాం దేవత్వాదీనాం బహుత్వాత్ ఏకాకార ఆత్మని దేవత్వాదీని న సన్తీతి నిషిధ్యత ఇత్యర్థః. ఏవమనర్థహేతుతయా కదాచిన్నివృత్తిహేతుమత్తయా చ ప్రతిపన్నం భేదదర్శనం దేవాదిభేదదర్శనమేవేత్యుక్తం భవతి. కారణత్వం కథమిత్యత్రాహ (తస్య హ వా ఇతి) జీవాధిష్ఠితప్రధానాత్ ఆకాశగుణశబ్దోత్పత్తిరితి ఋగ్వేదాదికారణత్వముపపద్యత ఇత్యర్థః. ఏవం పూర్వపక్షయుక్తివశాత్ ఫలితమయోగవ్యవచ్ఛేదప్రతిక్షేపం దర్శయతి (ఏవమస్మిన్నితి) పాదసఙ్గత్యాదికం పూర్వవత్. ... ...

రాద్ధాన్తే- సమఞ్జసో భవతి- స్వారసికో భవతీత్యర్థః. అస్వరసాన్వయో హి పరైరుచ్యతే. శ్రుతేస్స్వారస్యం నామ సజాతీయశ్రుత్యా ఐకార్థ్యం- స తు బాహ్యస్మృత్యైకార్థ్యమిత్యభిప్రాయేణాహ (తమేవం విదిత్వేతి) శ్రుతావపి ప్రజాపతివాక్యాదిషు జీవస్వరూపస్య ప్రతిపాద్యమానత్వాత్ తదైకార్థ్యాత్ స్వారస్యమిత్యత్రాహ (పరమపురుషేతి) ప్రధానభూతోపాయపరవాక్యైకార్థ్యం స్వారసికమిత్యర్థః. శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాద్బ్రహ్మవేదనస్యైవామృతత్వోపాయత్వమిత్యుపపాదితముపసంహరతి (అతోఽత్రేతి) ఏవముపక్రమవాక్యసామఞ్జస్యం దర్శితం. వాక్యాన్తరాణామప్యన్వయస్వారస్యం దర్శయన్ కారణత్వం స్వపక్షోపపాదకమేవ సత్పరపక్షప్రతిక్షేపకం చేత్యాహ (తథా తస్యేతి) బద్ధస్య సర్వజ్ఞత్వాద్యయోగాత్, ముక్తస్య జగద్వ్యాపారశూన్యత్వాచ్చ కృత్స్నజగత్కారణత్వం న సంభవతీత్యర్థః. పురుషమాత్రస్య- జీవమాత్రస్య. అల్పశక్తిత్వం మాత్రచాఽభిప్రేతం. యద్వా- కర్మపరవశస్య ముక్తస్యేతి పదాభ్యాం స్వపక్షే సర్వావస్థస్య జీవస్య జగత్కారణత్వానుపపత్తిరుక్తా, సాఙ్ఖ్యమతే పి తదనుపపత్తిమాహ (నిర్వ్యాపారస్య చ పురుషమాత్రస్యేతి) నిమిత్తోపాదానభావానుగుణసఙ్కల్పశక్తియోగాభావాదితి భావః. కారణత్వఫలభూతమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానమపి రాద్ధాన్తోపపాదకమిత్యాహ (తథాత్మన ఇతి) ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాననిర్వాహం పరోక్తం యత్త్వేతదిత్యాదినాఽనూద్య తదయుక్తమిత్యాదినా దూషయతి. ఐకాత్మ్యోపదేశానుపపత్తిమాహ (ప్రతిజ్ఞోపపాదనాయేతి) శ్రుతిస్థేదంశబ్దస్య స్థానే ఏతచ్ఛబ్దో భాష్యే స్వవాక్యత్వజ్ఞాపనాయ ప్రయుక్తః. ఇ

కాత్మ్యోపదేశశ్చ పరమాత్మన ఏవోపపద్యతే- నహీదంశబ్దవాచ్యం చిదచిన్మిశ్రం జగత్స్వరూపేణాచిత్సంసృష్టేన తద్వియుక్తేన స్వరూపేణ వాఽవస్థితేన సైక్యముపగచ్ఛతి. అతఏవ *సర్వం తం పరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనస్సర్వం వేదేతి వ్యతిరిక్తత్వేన సర్వవేదననిన్దా చ. తథా ప్రథమే చ మైత్రేయీబ్రాహ్మణే *మహద్భూతమనన్తమపారమితి శ్రుతా మహత్త్వాదయో గుణాః పరమాత్మన ఏవ సమ్భవన్తి - అతస్స ఏవాత్ర ప్రతిపాద్యతే. యత్తూక్తం పతిజాయాపుత్రవిత్తపశ్వాదిప్రియాన్వయినో జీవాత్మన ఉపక్రమేత్వన్వేష్టవ్యతయా ప్రతిపాదనాత్తద్విషయమేవేదం వాక్యమితి - తదయుక్తం - *ఆత్మనస్తు కామాయేత్యాత్మశబ్దేన జీవాత్మసంశబ్దనే తస్య *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యనేనానన్వయప్రసఙ్గాత్. *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యాత్మనో ద్రష్టవ్యత్వోపయోగితయా *ఆత్మనస్తు కామాయేత్యుపదిష్టమితి ప్రతీయతే. *ఆత్మనస్తు కామాయ- ఆత్మనః కామసమ్ప్రాప్తయే. కామ్యన్త ఇతి కామాః. ఆత్మన ఇష్టసమ్ప్రాప్తయ ఇతి యావత్. నచ జీవాత్మన ఇష్టసమ్ప్రాప్తయే పత్యాదయః ప్రియా భవన్తీత్యుక్తే సతి తస్య జీవస్య స్వరూపమన్వేష్టవ్యం భవతి- ప్రియమేవ హ్యన్వేష్టవ్యం- నతు ప్రియం ప్రతి శేషిణః ప్రియవియుక్తం స్వరూపం. యస్మాదాత్మన ఇష్టసమ్ప్రాప్తయే పత్యాదయః ప్రియా భవన్తి- తస్మాత్పత్యాదిప్రియం పరిత్యజ్య తద్వియుక్తమాత్మస్వరూపమన్వేష్టవ్యమిత్యసఙ్గతం భవతి. ప్రత్యుత న పత్యాదిశేషతయా పత్యాదీనాం ప్రియత్వం - అపి త్వాత్మనశ్శేషతయా పత్యాదీనాం ప్రియత్వమిత్యుక్తే స్వశేషతయా త ఏవోపాదేయాస్స్యుః. *ఆత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవతీత్యస్య పరేణానన్వయే వాక్యభేదః ప్రసజ్యతే. అభ్యుపగమ్యమానేపి వాక్యభేదే పూర్వవాక్యస్య న కిఞ్చిత్ప్రయోజనం దృశ్యతే. అతః పత్యాదిసర్వం ప్రియం పరిత్యజ్యాత్మన ఏవాన్వేష్టవ్యత్వం యథా ప్రతీయతే- తథా వాక్యార్థో వర్ణనీయః. సోఽయముచ్యతే. *అమృతత్వస్య తు నాశాస్తి విత్తేనేతి విత్తాదీనాం నిత్యనిర్దోషనిరతిశయానన్దరూపామృతత్వప్రాప్త్యనుపాయతాముక్త్వా విత్తపుత్రపతిజాయాదీనాం సాతిశయదుఃఖమిశ్రకాదాచిత్కప్రియత్వమనుభూయమానం న పత్యాదిస్వరూపప్రయుక్తం- అపి తు నిరతిశయానన్దస్వభావపరమాత్మప్రయుక్తం- అతోఽయమేవ స్వయం నిరతిశయానన్దస్సన్నన్యేషామపి ప్రియత్వలేశాస్పదత్వమాపాదయతి- స పరమాత్మైవ ద్రష్టవ్య ఇత్యుపదిశ్యతే. తదయమర్థః- *న వా అరే పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియో భవతి-

---

దమయమాత్మేతి కార్యస్య కారణతాదాత్మ్యోపదేశః. జీవస్య తదనుపపత్తిముపపాదయతి (నహీతి) కార్యస్య కారణేన హి స్వరూపైక్యసమ్భవః. సూక్ష్మస్థూలచిదచిచ్ఛరీరకః పరమాత్మేతి కార్యేణ జగతైక్యం తస్యైవ హి సమ్భవతి- నతు బద్ధస్య వా ముక్తస్య వా. జీవస్యాకారణభూతస్య సమ్భవతీత్యర్థః. (అతఏవేతి) సర్వస్య పరమాత్మాత్మకత్వాదేవ తదాత్మకత్వానుసన్ధాననిషేధః- నతు దేవాదిదృష్టినిషేధః- ప్రాగుక్తహేతునిబన్ధనత్వాత్ భేదనిషేధస్యేత్యర్థః. (ప్రథమే చేతి) మైత్రేయీబ్రాహ్మణానామనేకత్వాత్ ప్రథమ ఇతి విశేషితం. ఉత్తరమైత్రేయీబ్రాహ్మణే *మహద్భూతమనన్తమపారమితి విశేషణాశ్రవణేపి అనుక్తమన్యతో గ్రాహ్యమితి న్యాయాత్ మహత్త్వభూతత్వాదికమప్యుక్తం భవతీతి భావః. పతిజాయాదిభోగ్యత్వవాచివాక్యస్యాప్యన్వయస్వారస్యం హి సూత్రాభిప్రేతం- వాక్యావయవేషు ప్రధానభూతోపక్రమావయవస్య వాక్యశబ్దేనావివక్షితత్వానుపపత్తేః. తస్మాత్తదుపపాదయితుం పరోక్తార్థం యత్తూక్తమిత్యాదినాఽనూద్య దూషయతి (తదయుక్తమిత్యాదినా) అనన్వయస్యానిష్టత్వం కథం. తస్య ప్రసక్తిర్వా కథమిత్యత్రాహ (ఆత్మా వా ఇతి) *ఆత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవతి ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యుక్తే *ఆత్మనస్తు కామాయేత్యుక్తస్య వాక్యస్యాత్మనో ద్రష్టవ్యత్వోపయోగిత్వం హి స్వరసతః ప్రతీయత ఇత్యర్థః. అతో మాభూదన్వయ ఇతి న వాచ్యమితి దర్శితం. అథ జీవపరత్వేఽనన్వయముపపాదయతి (ఆత్మనస్త్విత్యాదినా) ఇష్టసంప్రాప్తయే- సుఖాదిసంప్రాప్తయే. తతః కిమనన్వయస్యేత్యత్రాహ (నచేతి) నేత్యస్యాన్వేష్టవ్యం భవతీత్యుత్తరత్రాన్వయః. కథమన్వేష్టవ్యత్వాసిద్ధిరిత్యత్రాహ (ప్రియమేవహీతి) పత్యాదీనామాత్మనః ప్రియత్వే తేషామన్వేష్టవ్యత్వం స్యాత్ - ప్రియస్యైవ పురుషార్థత్వాదిత్యర్థః. ఏవకారాభిప్రేతమాహ (నత్వితి) ప్రియవియుక్తం- పుత్రపత్యాదివియుక్తం. తద్వివృణోతి (యస్మాదితి) న కేవలం స్వాభిమతార్థాసఙ్గతిః - అనభిమతార్థసఙ్గతిశ్చేత్యాహ (ప్రత్యుతేతి) (త ఏవోపాదేయాస్స్యురితి) సకలేతరత్యాగపూర్వకమాత్మనో ద్రష్టవ్యత్వస్య విరోధ ఏవ స్యాదిత్యర్థః. జీవపరత్వేఽనన్వయశ్చేన్మాభూదన్వయ ఇత్యత్రాహ (పరేణేతి) పరేణ- *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి పరేణ వాక్యేన. వాక్యభేదః- మహావాక్యభేదః. ఏకవాక్యత్వేన నిర్వాహే సుశకేపి వాక్యభేదోఽనుపపన్నః- *సమ్భవత్యేకవాక్యత్వే వాక్యభేదస్తు నేష్యతే ఇతి న్యాయాదిత్యర్థః. వాక్యభేదాభ్యుపగమేపి ప్రయోజనాభావాచ్చానన్వయోఽనుపపన్న ఇత్యాహ (అభ్యుపగమ్యమానేపీతి) ఏవం పరపక్షేఽనుపపత్తేః పరిశేషాదర్థాన్తరపరత్వం సిద్ధమిత్యాహ (అత ఇతి) ఉపపన్నార్థః క ఇత్యత్రాహ (సోఽయముచ్యత ఇతి) (స్వయం నిరతిశయానన్దస్సన్నన్యేషామపి ప్రియత్వలేశాస్పదత్వమాపాదయతీతి) అన్యేషామానన్దో యదధీనస్తస్యానన్దోఽనవధిక ఇత్యర్థసిద్ధం- యథాఽన్యేషాం విద్యాం ధనం వా దదతః పురుషస్య జ్ఞానాధికత్వం ధనాధికత్వం చార్థసిద్ధం. *స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః *యతో వాచో నివర్తన్తే *రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వానన్దీ భవతీత్యాది శ్రుత్యన్తరేషు తత్ స్పష్టమభిహితం చేత్యభిప్రాయః. ఉపదిశ్యత ఇత్యనేన శ్రుతేస్తాత్పర్యార్థ ఉక్తః. అస్యార్థస్య శబ్దవాచ్యత్వం కథమిత్యత్రాహ (తదయమర్థ ఇతి) పరమాత్మనస్స్వారాధకాభిమతదానస్యేష్టత్వం వివృణోతి

నహి పతిజాయాపుత్రవిత్తాదయోఽపత్ప్రియోజనాయాహమస్య ప్రియస్స్యామితి స్వసఙ్కల్పాత్ప్రియా భవన్తి- అపి త్వాత్మనః కామాయ- పరమాత్మనస్స్వారాధకప్రియప్రతిలమ్భనరూపేష్టనిర్వృత్తయ ఇత్యర్థః. పరమాత్మా హి కర్మభిరారాధితస్తత్తత్కర్మానుగుణం ప్రతినియతదేశకాలస్వరూపపరిమాణమారాధకానాం తత్తద్వస్తుగతం ప్రియత్వమాపాదయతి- *ఏష హ్యేవానన్దయాతీతి శ్రుతేః. నతు తత్తద్వస్తుస్వరూపేణ ప్రియమప్రియం వా- యథోక్తం *తదేవ ప్రీతయే భూత్వా పునర్దుఃఖాయ జాయతే। తదేవ కోపాయ యతః ప్రసాదాయ చ జాయతే। తస్మాద్దుఃఖాత్మకం నాస్తి న చ కిఞ్చిత్సుఖాత్మకమితి. *ఆత్మనస్తు కామాయేత్యస్య జీవాత్మపరత్వేఽపి *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి తు పరమాత్మవిషయమేవ. తత్రాయమర్థః - యస్మాత్పత్యాదీనామిష్టసమ్ప్రాప్తయే తత్పరవశేన పత్యాదయః ప్రియత్వేనోపాదీయన్తే- అపి త్వాత్మేష్టసమ్ప్రాప్తయే స్వతన్త్రేణ స్వప్రియత్వేనోపాదీయన్తే. తస్మాద్య ఏవాత్మనో నిరుపాధికనిర్దోషనిరవధికప్రియః పరమాత్మా- స ఏవ హి ద్రష్టవ్యః - న దుఃఖమిశ్రాల్పసుఖదుఃఖోదర్కాః పరాయత్తతత్తత్స్వభావాః పతిజాయాపుత్రవిత్తాదయో విషయా ఇతి. అస్మింస్తు ప్రకరణే జీవాత్మవాచిశబ్దేనాపి పరమాత్మన ఏవాభిధానాత్ *ఆత్మనస్తు కామాయ *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి పూర్వోక్తప్రక్రియయోభయత్రాత్మశబ్దావేకవిషయౌ......................................

మతాన్తరేణాపి జీవశబ్దేన పరమాత్మాభిధానోపపాదనాయాహ.

(పరమాత్మా హీతి) (ప్రతినియతేతి) స్వరూపనియమో నామ- స్రక్చన్దనాదిష్వస్యేదమేవ భోగ్యం నాన్యదితి నియమః. పరిమాణనియమః- భోగ్యత్వపరిమాణనియమః. నహి మనుష్యభోగ్యస్య స్రగాదేర్దేవభోగ్యస్రగాదితుల్యభోగ్యత్వమస్తి. ఆశ్రితప్రియప్రతిలమ్భకత్వే శ్రుతిమాహ (ఏష హ్యేవేతి) (తదేవ ప్రీతయ ఇతి) కస్యచిద్వస్తునః ప్రియత్వం తత్స్వరూపప్రయుక్తం చేత్- సర్వదా సర్వేషాం ప్రియత్వం స్యాత్ - న చ తదస్తి. కంచిత్ప్రతి కదాచిత్ ప్రియత్వమప్రియత్వం చ పరసఙ్కల్పాధీనమిత్యర్థః. నను * ఆత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవతి ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి వాక్యయోః జీవపరత్వేఽపి అన్వయస్సమ్భవతి. తథా హి- నహి తత్తత్పరతన్త్రో భోక్తా భుఙ్క్తే- అపి తు స్వాతన్త్ర్యేణ తత్స్వీకారపరిత్యాగక్షమః. తస్మాత్ప్రకృష్టానన్దరూపే నిష్కృష్ట ఆత్మని తేనైవ స్వాతన్త్ర్యేణ ప్రవర్తేతేతి శఙ్కాయాం *ఆత్మనస్తు కామాయేత్యస్య జీవపరత్వాభ్యుపగమేఽపి *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి వాక్యస్య పరమాత్మపరత్వమేవ స్వారస్యముపపాదయతి (ఆత్మనస్తు కామాయేత్యస్యేతి) యేన స్వాతన్త్ర్యేణ స్వాత్మదర్శనే ప్రవర్తతే- తేనైవ అనవధికాతిశయానన్దరూపపరబ్రహ్మప్రాప్తౌ ప్రవర్తతే- తస్యైవ స్వాభావికనిరతిశయానన్దయోగాదిత్యర్థః. ప్రకృష్టానన్దస్యైవ ప్రేప్సితవ్యతారూపార్థౌచిత్యాతిశయాదాత్మశబ్దార్థవైరూప్యం సోఢవ్యం- ముణ్డకోపనిషది *తపసా చీయతే బ్రహ్మ *తస్మాదేతద్బ్రహ్మేతి వాక్యద్వయస్థబ్రహ్మశబ్దవైరూప్యవదితి భావః. ఏవం తర్హ్యయమేవ నిర్వాహస్స్యాదితి శఙ్కాయామస్మాదప్యర్థాత్ పూర్వోక్తార్థ ఉపపన్నః- ఆత్మశబ్దవైరూప్యాభావాదిత్యభిప్రాయేణాహ (అస్మింస్తు ప్రకరణ ఇతి) వక్ష్యమాణసూత్రోక్తప్రకారేణ జీవవాచిశబ్దానాం పరమాత్మపర్యన్తాభిధాయిత్వముపజీవ్యోక్తం పరమాత్మన ఏవాభిధానాదితి. అయమర్థః- *మహద్భూతమనన్తమపారం విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీత్యత్ర విజ్ఞానఘనశబ్దో జీవవిషయః- భూతానువినాశిత్వావగమాత్. అత్రామృతత్వప్రాప్త్యుపాయత్వసర్వజగత్కారణత్వసర్వజ్ఞత్వతదేకవిజ్ఞాననిబన్ధనసర్వవిజ్ఞానవ్యతిరిక్తసేవననిన్దాదిభిః ప్రకరణస్య పరమాత్మపరత్వదార్ఢ్యావగమాత్, *మహద్భూతమనన్తమపారమితి పదైస్సామానాధికరణ్యాచ్చ జీవవాచినోఽప్యస్య విజ్ఞానఘనశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వమవర్జనీయం. తస్మాత్ జీవవాచిశబ్దస్యాపి పరమాత్మపరత్వనిశ్చయానుగుణబహువాక్యస్వారస్యభఙ్గే నాస్యైకాత్మశబ్దస్యైకరూపతా, ఆత్మశబ్దద్వయస్యైకరూప్యవర్ణనాదపి తాదృశబహువాక్యస్వారస్యానుగుణం పరమాత్మపరతయైవ *ఆత్మనస్తు కామాయ *ఆత్మా వా ఇతి వాక్యద్వయస్థాత్మశబ్దయోరైకరూప్యవర్ణనం యుక్తమితి. —— *ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేరిత్యాదిసూత్రత్రయం *ఆత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవతీత్యారభ్య *ఏతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీతి జీవోపక్రమనిర్వాహపరం పరైర్వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం- పూర్వసూత్రేణోపక్రమస్యోక్తనిర్వాహత్వాత్- వాక్యాన్వయో నామ- వాక్యావయవానాం మిథోఽన్వయః. నతు వాక్యాన్తరేణాన్వయః- సూత్రస్యైకప్రకరణవిషయత్వాత్, ప్రకరణస్య మహావాక్యరూపత్వాత్,. ఉపక్రమశ్చ వాక్యావయవేషు ప్రధానభూతః - స కథం వాక్యావయవానామన్వయం పరమాత్మవిషయతయైవ ప్రతిపాదయతా సూత్రేణావివక్షితస్స్యాత్. ....

అతో జీవశబ్దేన పరమాత్మాభిధాననిర్వాహపరముత్తరసూత్రత్రయం మన్వానస్తత్రాపి చరమసూత్రస్యైవ సూత్రకారాభిమతనిర్వాహపరత్వం హృది నిధాయ తతః పూర్వస్య సూత్రద్వయస్య మతాన్తరపరత్వం వదంస్సూత్రత్రయమవతారయతి (మతాన్తరేణాపీతి) మతాన్తరేణ- సూత్రకారానభిమతేనేత్యర్థః. అనేన యథోపవ్రకాశోక్తయోజనా వ్యావృత్తిః. (జీవశబ్దేన పరమాత్మాభిధానోపపాదనాయేతి) అనేన సర్వవ్యాఖ్యాతృభిమతనిర్వాహవ్యావృత్తిర్దర్శితా. జీవశబ్దేన- ఉపరితనవాక్యగతేనేత్యర్థః.

౨౦॥ సూ. ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లిఙ్గమాశ్మరథ్యః॥ ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాసిద్ధేరిదంలిఙ్గం- యజ్జీవాత్మవాచిశబ్దైః పరమాత్మనోఽభిధానమిత్యాశ్మరథ్య ఆచార్యో మన్యతే స్మ. యద్యయం జీవః పరమాత్మకార్యతయా పరమాత్మైవ న భవేత్ - తదా తద్వ్యతిరిక్తతయా పరమాత్మవిజ్ఞానాదేతద్విజ్ఞానం న సేత్స్యతి- *ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీదితి ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణాత్, *యథా సుదీప్తాత్పావకాద్విస్ఫులిఙ్గాస్సహస్రశః ప్రభవన్తే సరూపాః । తథాఽక్షరాద్వివిధాస్సోమ్య భావాః ప్రజాయన్తే తత్ర చైవాపియన్తీత్యాదిభిర్బ్రహ్మణో జీవానాముత్పత్తిశ్రవణాత్, తస్మిన్నేవ లయశ్రవణాచ్చ జీవానాం బ్రహ్మకార్యత్వేన బ్రహ్మణైక్యమవగమ్యతే- అతో జీవశబ్దేన పరమాత్మాభిధానమితి. ....

———

౨౧॥ సూ. ఉత్క్రమిష్యత ఏవంభావాదిత్యౌడులోమిః॥ యదుక్తం జీవస్య బ్రహ్మకార్యతయా బ్రహ్మణైక్యేనైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపాదనార్థం బ్రహ్మణో జీవశబ్దేన ప్రతిపాదనమితి- తదయుక్తం *న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిదిత్యాదినాఽజత్వశ్రుతేః, జీవాత్మనాం ప్రాచీనకర్మఫలభోగాయ జగత్సృష్ట్యభ్యుపగమాచ్చ- అన్యథా విషమసృష్ట్యనుపపత్తేశ్చ- బ్రహ్మకార్యస్య జీవస్య బ్రహ్మతాపత్తిలక్షణో మోక్ష ఆకాశాదివదవర్జనీయ ఇతి తదుపాయవిధానానుష్ఠానానర్థక్యాచ్చ. ఘటాదివత్కారణప్రాప్తిర్వినాశరూపత్వేన మోక్షస్యాపురుషార్థతా, చ. జీవాత్మన ఉత్పత్తిప్రళయవాదోపపత్తిరుత్తరత్ర ప్రపఞ్చయిష్యతే. అతః * ఏష సమ్ప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే *యథా నద్యస్స్యన్దమానాస్సముద్రేఽస్తం గచ్ఛన్తి నామరూపే విహాయ। తథా విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యమిత్యుత్క్రమిష్యతః పరమాత్మభావాజ్జీవశబ్దేన పరమాత్మనోఽభిధానమిత్యౌడులోమిరాచార్యో మన్యతే. ....

———

౨౨॥ సూ. అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః॥ యదుక్తముత్క్రమిష్యతో జీవస్య బ్రహ్మభావాద్బ్రహ్మణస్తచ్ఛబ్దేనాభిధానమితి- తదప్యయుక్తం- వికల్పాసహత్వాత్ - అస్య జీవాత్మన ఉత్క్రాన్తేః పూర్వమనేవంభావః కిం స్వాభావికః- ఉతౌపాధికః. తత్రాపి పారమార్థికః- అపారమార్థికో వేతి. స్వాభావికత్వే బ్రహ్మభావో నోపపద్యతే- భేదస్య స్వరూపప్రయుక్తత్వేన స్వరూపే విద్యమానే తదనపాయాత్. అథ భేదేన సహ స్వరూపమప్యపైతీతి- తథా సతి వినష్టత్వాదేవ తస్య న బ్రహ్మభావః, అపురుషార్థత్వాదిదోషప్రసఙ్గశ్చ. పారమార్థికౌపాధికత్వే ప్రాగపి బ్రహ్మైవేతి *ఉత్క్రమిష్యత ఏవంభావాదితి విశేషో న యుజ్యతే వక్తుం. అస్మి

౨౦॥ సూ. ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లిఙ్గమాశ్మరథ్యః॥ (ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాసిద్ధేరిదంలిఙ్గమితి) ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపాదకకార్యకారణభావకృతైక్యస్య లిఙ్గం జీవాత్మవాచిశబ్దేన పరమాత్మాభిధానమిత్యర్థః. హేతువశాత్ సాధ్యప్రతిజ్ఞాంశోఽధ్యాహృతః జీవాత్మవాచీతి. అయం చ యాదవప్రకాశపక్షోఽస్మిన్ సూత్ర ఉపన్యస్తః- తత్ర హి కార్యాత్మనా కారణాత్మనా చ జీవబ్రహ్మణోర్భేదాభేదౌ స్వాభావికౌ మతౌ. ....

———

౨౧॥ సూ. ఉత్క్రమిష్యత ఏవంభావాదిత్యౌడులోమిః॥ విరుద్ధమతాన్తరం హి పూర్వమతనిరాసేన వినా నోదేతి- తస్మాత్సూత్రాభిప్రేతమాశ్మరథ్యమతదూషణమాహ (యదుక్తమిత్యాదినా) అజత్వశ్రుతివిరోధః, అకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశాదిప్రసఙ్గః, ఫలభోగార్థసృష్టివిరోధః, ఉపాయానుష్ఠానవైయర్థ్యం, అపురుషార్థతా, చ దూషణం.. *తోయేన జీవాన్విససర్జేత్యాదయో జీవోత్పత్తిప్రళయవాదాః కథమిత్యత్రాహ (జీవాత్మన ఇతి) సూత్రార్థమాహ (అత ఇతి) ....

———

౨౨॥ సూ. అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః॥ అత్రాపి పూర్వవదభిప్రేతం దూషణమాహ (యదుక్తమిత్యాదినా) సమ్భావితయోః పక్షయోః పరాభిమతం పరిశేషయితుం స్వాభావికౌపాధికవికల్పః కృతః. శఙ్కరభాస్కరోక్తపక్షద్వయస్యాపి *ఉత్క్రమిష్యత ఇతి సూత్రైకదేశేన సూచితస్య తేన నిరాచికీర్షితత్వజ్ఞాపనాయ పారమార్థికత్వాపారమార్థికత్వవికల్పః కృతః. (స్వాభావికత్వ ఇత్యాది) ముక్తౌ స్వరూపం కిం విద్యమానం - ఉతావిద్యమానమితి వికల్పమభిప్రేత్య గ్రన్థద్వయేన శిరోద్వయం దూషయతి (భేదస్యేత్యాదినా) ప్రథమవికల్పస్య ద్వితీయం శిరో దూషయన్ తద్విశేషణీభూతద్వితీయవికల్పగతం ప్రథమం శిరశ్చ దూషయతి (పారమార్థికేతి) ప్రాగపి బ్రహ్మత్వముపపాదయతి (అస్మిన్పక్షే హీతి) ద్వితీయవికల్పే ద్వితీయం శిరో

స్వపక్షేహ్యుపాధిబ్రహ్మవ్యతిరేకేణవస్త్వన్తరాభావా, న్నిరవయవస్య బ్రహ్మణఉపాధినాచ్ఛేదాద్యసమ్భవా చ్చోపాధిగతఏవ భేదఇత్యుత్క్రాన్తేః ప్రాగపిబ్రహ్మైవ. ఔపాధికస్య భేదస్యాపారమార్థికత్వేకస్యాయముత్క్రాన్తౌ బ్రహ్మభావఇతివక్తవ్యం. బ్రహ్మణఏవావిద్యోపాధితిరోహితస్వస్వరూపస్యేతిచెన్న - నిత్యముక్తస్వప్రకాశజ్ఞానస్వరూపస్యావిద్యోపాధితిరోధానాసమ్భవాత్. తిరోధానంనామవస్తుస్వరూపేవిద్యమానేతత్ప్రకాశనివృత్తిః. ప్రకాశఏవవస్తుస్వరూపమిత్యఙ్గీకారేతిరోధానాభావస్స్వరూపనాశోవాస్యాత్. అతోనిత్యావిర్భూతస్వస్వరూపత్వాత్తస్యోత్క్రాన్తౌ బ్రహ్మభావేనకశ్చిద్విశేషఇతి *ఉత్క్రమిష్యత ఇతివిశేషణం వ్యర్థమేవ. *అస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయేతిపూర్వమనేవంరూపస్యనతదానీంబ్రహ్మతాపత్తిమాహ - అపితుపూర్వసిద్ధస్వరూపస్యావిర్భావం. తథాహివక్ష్యతే *సమ్పద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాదిత్యాదిభిః. అతః *అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య *యఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోన్తరోయమాత్మానవేదయస్యాత్మాశరీరం యఆత్మానమన్తరోయమయతిసతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః * యోక్షరమన్తరేసఞ్చరన్యస్యాక్షరంశరీరంయమక్షరంనవేదఏషసర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకోనారాయణః *అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానాంసర్వాత్మేతిస్వశరీరభూతేజీవాత్మన్యాత్మతయాఽవస్థితేజీవశబ్దేనబ్రహ్మప్రతిపాదనమితికాశకృత్స్నఆచార్యోమన్యతేస్మ. జీవశబ్దశ్చజీవస్యపరమాత్మపర్యన్తస్యైవవాచకోనజీవమాత్రస్యేతిపూర్వమేవోక్తం * నామరూపేవ్యాకరవాణీత్యత్ర. ఏవమాత్మశరీరభావేనతాదాత్మ్యోపపాదనేపరస్యబ్రహ్మణోఽపహతపాప్మత్వసర్వజ్ఞత్వాదిగోచరా,జీవస్యావిదుషశ్చతోబ్రహ్మోపాసనామోక్షవాదిన్యో,జగత్సృష్టిప్రళయాభిధాయిన్యో,జగతోబ్రహ్మతాదాత్మ్యోపదేశపరా,శ్చసర్వాశ్శ్రుతయస్సమ్యగుపపాదితాభవన్తీతికాశకృత్స్నీయమేవమతంసూత్రకారస్స్వీకృ

నూపయతి) (ఔపాధికస్యేతి) తిరోధానాసమ్భవఃకథమిత్యత్రాహ (తిరోధానంనామేతి) తిరోధానంనామఏవంవిధమస్తు - తతఃకిమిత్యత్రాహ (ప్రకాశఏవేతి) తిరోధానంనసమ్భవతిచేత్ నిత్యావిర్భూతంస్యాత్ - తతఃకిమిత్యత్రాహ (అతఇతి) నను *ఉత్క్రమిష్యతఇత్యత్రనతాత్పర్యం- సర్వదాబ్రహ్మభావోవివక్షితః - అత ఉపాధేః పారమార్థ్యాపారమార్థ్యపక్షద్వయేపినదోషఇతిచెన్న - పూర్వం తథాభావేబన్ధనివృత్తిప్రయోజనస్యశాస్త్రస్యానారమ్భణీయత్వప్రసఙ్గాత్. ఔపాధికహేయప్రహాణార్థమారమ్భణీయతేతిచెన్న - ఔపాధికహేయస్య బ్రహ్మణ్యచ్ఛేద్యేసమ్బన్ధిత్వాదేకత్వప్రతిసన్ధానేనజీవేశ్వరవిభాగాభావప్రసఙ్గాత్. ప్రదేశభేదాదప్రతిసన్ధానంచేత్ - ఏకస్యోపాధ్యాగచ్ఛత్యేకస్యాపిప్రతిసన్ధానంనస్యాదిత్యాదిదూషణజాతం ప్రదేశాన్తరోక్తత్వాదిహనప్రదర్శితం. అపరమార్థోపాధికృతభేదవాదేచ * ఉత్క్రమిష్యతఇతిపదమవివక్షితం కృత్వాసర్వదాబ్రహ్మభావావిర్భావాభ్యుపగమేఽధ్యాసానుపపత్తిః - తిరోధానాభావాత్. నహ్యతిరోహితస్వరూపే తత్త్వతోభాసమానేఽధ్యాససంభవః. తిరోధానాభ్యుపగమేచదూషణందర్శితం. అతిరోహితస్వరూపస్యాపిభేదదర్శనంసమ్భవతీతిచేత్ - ఆచ్ఛాదకావిద్యాకల్పనవైయర్థ్యం,. ముక్తావపిభేదదర్శనప్రసఙ్గశ్చ- స్వరూపయాథాత్మ్యావభాసస్యభ్రమవిరోధిత్వాభావాత్. నివర్తకజ్ఞానేనదోషస్యనివృత్తత్వాత్ నభేదదర్శనమితిచెన్న - నివర్తకజ్ఞానస్యాపిపూర్వమవభాసమానాత్ స్వరూపాదనతిరిక్తవిషయకత్వేనభ్రమనివర్తకత్వానుపపత్తేః-నహిచన్ద్రమితితలశోవిశదతరముపజాయమానమపిజ్ఞానంచన్ద్రభ్రమంనివర్తయతీత్యాదికమనుపపత్తిశతంపూర్వోక్తత్వాదిహలేశతోదర్శితం. తర్హి *అస్మాచ్ఛరీరాదిత్యాదిశ్రుతేఃకోఽర్థఇత్యత్రాహ(అస్మాదితి) తర్హికథమభినిష్పత్తిశ్రుతిరిత్యత్రాహ (తథాహివక్ష్యతఇతి) అథసూత్రంవ్యాచష్టే. (అతఇతి) అతః- ఏతాదన్తరేణనిర్వాహానుపపత్తేరిత్యర్థః. అవస్థితిశబ్దస్యస్వతోఽధికరణమాకాఙ్క్షితం. కుత్రేతి- నతు కింభావేనేతి. కథమవస్థానమిత్యాకాఙ్క్షాస్తీతిచేత్- సాఽపూర్ణాస్యా- నతుస్వతః. కింభావేనేత్యాకాఙ్క్షానక్వచిదప్యస్తి. అతస్సూత్రస్వారస్యానుగుణంవాక్యమాదత్తే (యఆత్మనీతి) అచిదన్తఃప్రవేశస్యస్పష్టత్వాత్ తద్జ్ఞాపనార్థం, జీవసామానాధికరణ్యస్యస్ఫుటతరార్థశ్రుత్యన్తరైకార్థ్యేనశరీరశరీరిభావనిబన్ధనత్వజ్ఞాపనార్థం, చ *అనేనజీవేనాత్మనేతివాక్యంప్రథమముపాత్తం. కారణావస్థాయామపిశరీరత్వజ్ఞాపనార్థం, దేవతావిశేషనిర్ణయార్థం, చోదాహరతి (యోక్షరమన్తరేసంచరన్నితి)అన్తస్స్థితినియమనయోరనుప్రవేశప్రశాసనశబ్దాభ్యాంప్రత్యభిజ్ఞాతతయాఏకార్థత్వాత్, సర్వాత్మత్వవివరణరూపత్వా, చ్చోపాదత్తే (అన్తఃప్రవిష్టఇతి) సప్తమ్యన్తపదైఃకుత్రేత్యాకాఙ్క్షా శమితా. నియన్తృత్వాదిభిఃకథమిత్యాకాఙ్క్షాశమితా. తత్రదపేదత్వేననియన్తృత్వేననిర్దోషత్వేనచతేష్వవస్థానమిత్యర్థః. నన్వవస్థితిరస్తు - తతఃకథం జీవశబ్దస్యబ్రహ్మవాచిత్వమిత్యత్రాహ (జీవశబ్దశ్చేతి)శరీరవాచిశబ్దస్యాకృతిన్యాయావతారస్సమర్థితఇత్యర్థః. కస్మిన్ప్రదేశఇత్యత్రాహ(నామేతి)సూత్రార్థోవ్యాఖ్యాతః. అస్యసూత్రస్యాశ్మరథ్యాదులోమిమతోక్తేఃపూర్వమనివేశితత్వాత్, అతఃపరంమతాన్తరానుపన్యాసా, చ్చకాశకృత్స్నమతేననిర్వాహస్యసూత్రకారాభిమతత్వమవగమ్యతే-అస్యసూత్రకారాభిమతత్వేహేతుభూతంపూర్వోక్తమతద్వయాద్వైషమ్యమాహ(ఏవమాత్మేతి)అపహతపాప్మత్వసర్వజ్ఞత్వశబ్దౌఉభయలిఙ్గత్వప్రదర్శనార్థౌ.ఆదిశబ్దోవిజరత్వసర్వశక్తిత్వాదిపరః.మోక్షవాదిన్యఇత్యనేనభేదశ్రుతయోవివక్షితాః.అభేదశ్రుత్యభిప్రాయేణాహ (జగత్సృష్టీతి) (సమ్యగితి) ప్రత్యక్షాదివిరోధఃపరస్పరవిరోధశ్చయథానభవతి-తథేత్యర్థః. సకలశ్రుత్యవిరోధముఖ్యార్థత్వానుగుణ్యమేతన్నిర్వాహస్వీకారహేతురిత్యర్థః.అభేదనిర్దేశస్యావస్థితినిబన్ధనత్వంసూత్రకారేణైవభగవతావ్యాసేనమోక్షధర్మేచయాజ్ఞవల్క్యజనకసంవాదేస్పష్ట

తదాహ. అయమత్ర వాక్యార్థః- అమృతత్వోపాయో మైత్రేయ్యా పృష్టే యాజ్ఞవల్క్యః *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యాదినా పరమాత్మోపాసనమమృతత్వోపాయముక్త్వా * ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే ఇత్యాదినోపాస్యలక్షణం, దున్దు

ఉభ్యాదిదృష్టాన్తైః ... (continued)

పరమభిహితం-*పశ్యంస్తథైవాపశ్యంచ పశ్యత్యన్యస్తథానఘ। షడ్వింశః పఞ్చవింశంచ చతుర్వింశంచ పశ్యతీత్యాదినా చిదచిదీశ్వరవైలక్షణ్యం జనకః ప్రతిపాద్య *యదా తు మన్యతే న్యోహమన్య ఏష ఇతి ద్విజ। తదా స కేవలీభూతః షడ్వింశమనుపశ్యతీతి ప్రకృత్యాత్మవివేకానన్తరం జీవవిలక్షణపరమాత్మదర్శనముక్త్వా *అన్యశ్చ రాజన్ స పరస్తథాన్యః పఞ్చవింశకః। తత్స్థత్వాదనుపశ్యన్తి ఏక ఏవేతి సాధవ ఇతి శరీరశరీరిణోర్భేదేపి శరీరాన్తస్స్థితస్య శరీరిణ ఏకత్వాదయమేకః పురుష ఇతి వ్యవహారవదన్తరవస్థితినిబన్ధనాః ప్రకాశైక్యవిషయా అభేదవ్యవహారా ఇత్యుక్త్వా * తేనైతన్నాభిజానన్తి పఞ్చవింశకమచ్యుతమితి తాభ్యామేవ హేతోః పఞ్చవింశస్యాచ్యుతశబ్దవాచ్యస్య పరమాత్మనశ్చ స్వరూపైక్యం సాధూనామనభిమతమిత్యుక్త్వా * జన్మమృత్యుభయాత్ భీతా యోగాస్సాఙ్ఖ్యాశ్చ కాశ్యప। షడ్వింశమనుపశ్యన్తి శుచయస్తత్పరాయణా ఇతి సంసారభయనిరాసకం షడ్వింశకత్వేన పరమాత్మనో భేదజ్ఞానమిత్యత్రాధ్యాత్మశాస్త్రవిదామైకకణ్ఠ్యమిత్యుక్త్వా * యదా స కేవలీభూత షడ్వింశమనుపశ్యతి। తదా సర్వత్ర సిద్ధత్వాన్న పునర్జన్మవిన్దతీతి షడ్వింశజ్ఞానాదపవర్గముక్త్వా * ఏవమప్రతిబుద్ధశ్చ బుధ్యమానశ్చ తేనఘ। బుద్ధశ్చోక్తో యథాతత్త్వం యథా శ్రుతినిదర్శనాత్ ఇతి చిదచిదీశ్వరవైలక్షణ్యేనోపసంహృతం. తథా వైష్ణవే పురాణే చ స్ఫుటమిదముచ్యతే- యథా భగవన్తం ప్రతి ధ్రువః * సర్వాత్మకోసి సర్వేశ సర్వభూతస్థితో యతః। కథయామి తతః కిం తే సర్వం వేత్సి హృది స్థితమితి. అత్రాప్యవస్థితినిబన్ధనం సర్వాత్మకత్వం స్పష్టం. అవస్థానం చ శరీరప్రతిసమ్బన్ధితయైతి తత్రైవ దృశ్యతే *సర్వేన్ద్రియాన్తఃకరణపురుషాఖ్యం హి యజ్జగత్। స ఏవ సర్వభూతాత్మా విశ్వరూపో యతోవ్యయః ఇతి. న చ విశ్వరూపశబ్దశ్చారురూపా సాలభఞ్జికేతివత్ అముఖ్యతయా నేయః- స్వారస్యాపవాదాభావాత్. తత్రైవ స్వారస్యోత్తమ్భకమపి దృశ్యతే- ప్రహ్లాదవచనేన * ఏతద్విజానతా సర్వం జగత్ స్థావరజఙ్గమం। ద్రష్టవ్యమాత్మవత్తస్మాద్యతోయం విశ్వరూపభాక్ ఇతి ధార్యత్వధారకత్వరూపవైధర్మ్యనిర్దేశేన రూపతద్వతోర్హి భేద ఉపలభ్యతే. తత్రైవ ధ్రువవచనాదేవ ధార్యధారకభావోఽవగమ్యతే * సర్వస్మిన్సర్వభూత స్త్వం సర్వస్సర్వస్వరూపధృక్। సర్వం త్వత్తస్తతశ్చ త్వం నమస్సర్వాత్మనోస్తు తే ఇతి. సర్వస్మిన్- శరీరే సర్వచేతనభూతస్సర్వతో పపాదకం సర్వస్వరూపధృగితి. కారణత్వమపి తదుపపాదకమాహ సర్వం త్వత్త ఇతి. తతశ్చ త్వమితి- తతః- తస్మాత్. సర్వస్వరూపధృక్త్వాత్ సర్వకారణత్వాచ్చ సర్వం త్వమిత్యర్థః. రూపత్వం చ శరీరతయేతి దర్శయతా ప్రహ్లాదేనోక్తం *సర్వగత్వాదనన్తస్య స ఏవాహమవస్థిత ఇతి. శరీరం హి చేతనేన వ్యాప్యో ద్రవ్యవిశేషః- తథా చ భగవన్తం ప్రత్యర్జునవచనం *సర్వం సమాప్నోషి తతోసి సర్వ ఇతి, ఏషు శ్రుతిస్మృతివచనేషు *అను క్రమన్యతో గ్రాహ్యమితి న్యాయాద్ధారణవ్యాపనాదిష్వన్యతమోక్తావపి అన్యతమాన్తరసిద్ధిరనుసన్ధేయా - తథ శ్చ వ్యాపనమేవ ధారణనియమనయోరన్యతరసచివం హి నృపస్య భోక్తృత్వ కుటుమ్బ్యాదివ్యావృత్తేన శరీరత్వమవగమయతి. శరీరలక్షణం చ భాష్య ఏవ దర్శయిష్యతే. అత ఏవ *తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదిత్యత్రాపి శరీరశరీరిభావనిబన్ధనం తత్త్వచ్ఛబ్దవాచ్యత్వమవగమ్యతే- అన్తఃప్రవేశనేన ప్రశాసనాదీనామర్థసిద్ధత్వాత్. శ్రూయతే హ్యన్తఃప్రవేశసహచారితయా ప్రశాసనాదికం *అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం * ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతః ఇతి. తథా * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానిత్యత్రాననశబ్దవాచ్యా స్థితిర్ధారణనిబన్ధనా - * సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇతి సదాయతనశబ్దేన స్థితిహేతుత్వాభిధానాత్. ధారణం చానుప్రవిశ్య ప్రశాసనేన- ఉదాహృతశ్రుత్యైకార్థ్యాత్, *మయి సర్వమిదం ప్రోతం సూత్రే మణిగణా ఇవేతి స్మరణాత్, *తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశదితి సృష్ట్యనన్తరం స్థిత్యర్థానుప్రవేశదర్శనాచ్చ. ఉత్పత్తిలయౌ చ నిష్కృష్టస్వరూపే నిర్వికారే సమ్భవతః - అతో జన్మాదికారణత్వస్య హేతుత్వోపన్యాసాత్ శరీరశరీరిభావ ఏవ సామానాధికరణ్యే హేతురితి శ్రుత్యైవ దర్శితం. అస్య సూత్రస్య- న కేవలం సర్వశ్రుత్యవిరోధముఖ్యత్వోపపత్తేః- కిన్తు ప్రబన్ధాన్తరస్థసూత్రకారవచనైకార్థ్యా, త్తదుపబృంహణైకార్థ్యాత్, ప్రత్యక్షశ్రుతావేవ హేతుహేతుమద్భావదర్శనాచ్చ అన్తరాత్మతయాఽవస్థానస్యైవాభేదనిర్దేశహేతుత్వపరత్వం సిద్ధం. ఇహ జీవవాచిశబ్దః కః. తస్య పరమాత్మపర్యన్తత్వే కిం కారణం- తస్మిన్సతి హి తత్పర్యన్తత్వనిర్వాహప్రకారాపేక్షా. తత్పర్యన్తత్వే చ ఫలం కిమిత్యపేక్షాయామాహ (అయమత్ర వాక్యార్థ ఇతి) *అమృతత్వస్య తు నాశాస్తి విత్తేన * న వా అరే పత్యుః కామాయేత్యాదీనాం వాక్యానామాద్యసూత్రవ్యాఖ్యానావసరే ప్రపఞ్చితార్థత్వాదిహ తదర్థోపి విస్తరేణ న ప్రతిపాదితః. (ఆత్మని ఖల్వరే దృష్ట ఇత్యాదినేతి) ఆత్మనో వా అరే దర్శనేన శ్రవణేన మత్యా విజ్ఞానేనేదం సర్వం విదితమిత్యాత్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానం, *బ్రహ్మ తం పరాదాత్ * క్షత్రం తం పరాదాదిత్యాదినావ్యతిరిక్తవేదననిన్దనం, *ఇదం బ్రహ్మేదం క్షత్రమితి సర్వాత్మకత్వోక్తిశ్చ కారణత్వఫలం- అతః ప్రతిజ్ఞాదిభిర్లక్షణాభిధానం హి ఫలితం స్యాత్. * యోన్యత్రాత్మనస్సర్వం వేదేతి- అన్యత్ర- పరమాత్మానం వినా. అబ్రహ్మాత్మకం స్వనిష్ఠం యో వేద- తం సర్వం పరాదాత్ - అభిభవేత్. సంసారయతీత్యర్థః. యద్వా- అన్యత్ర- పరమాత్మనోఽన్యత్ర స్థితం. న తు పరమాత్మనిష్ఠితం. స్వనిష్ఠమిత్యర్థః. దున్దుభ్యాదిదృష్టాన్తైః కరణనియమనమభిధాయేత్యన్వయః.——— అత్రాయమభిప్రాయః- *స యథా దున్దుభేర్హన్యమానస్య న బాహ్యాఞ్ఛబ్దాఞ్ఛక్నుయాత్ గ్రహణాయ దున్దుభేస్తు గ్రహణేన దున్దుభ్యాఘాతస్య వా శబ్దో గృహీత ఇతి వాక్యస్యాపరైరేవమర్థ ఉక్తః- దున్దుభిశబ్దేన దున్దుభిశబ్దసామాన్యం లక్ష్యతే. యత్ఖలు యద్గ్రహణం వినా గృహీతుం న శక్యతే- తత్తతో న వ్యతిరిచ్యతే- యథా రజతం శుక్తికాయాః. దున్దుభిశబ్దావాన్తరవిశేషా హి తత్సామాన్యగ్రహణేనైవ గృహీతాస్స్యుః. అయం దున్దుభిశబ్ద ఇత్యేవ గృహ్యన్తే - న దున్దుభిశబ్దతో వ్యతిరేకేణ. అతస్తదవాన్తరవిశేషా యథా దున్దుభిశబ్దే అధ్యస్తాః. ఏవం చిదాత్మవ్యతిరేకేణ బ్రహ్మక్షత్రాదిజగదనవభాసాత్ సర్వం చిదాత్మన్యధ్యస్తమితి. ఏవం * స హోవాచ

భ్యాదిదృష్టాన్తైశ్చోపాసనోపకరణభూతమనఃప్రభృతికరణనియమనం, చ సామాన్యేనాభిధాయ * స యథార్ద్రైధాగ్నేరిత్యాదినా, * స యథా సర్వాసామపాం సముద్ర ఏకాయనమిత్యాదినా, చోపాస్యభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణో నిఖిలజగదేకకారణత్వం, సకలవిషయప్రవృత్తిమూలకరణగ్రామనియమనం, చ విస్తీర్ణముపదిశ్య * స యథా సైన్ధవఘన ఇత్యాదినా ఽమృతత్వోపాయప్రవృత్తిప్రోత్సాహనాయ జీవాత్మస్వరూపేణావస్థితస్య పరమాత్మనోఽపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానైకాకారతాముపపాద్య తస్యైవాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానైకాకారస్య సంసారదశాయాం భూతపరిణామానువృత్తిం * విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీత్యభిధాయ * న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీతి

ప్సునియమనాదభేదో నీలతద్ధియోరితి బౌద్ధరాద్ధాన్తప్రతిపాదకమిదం వాక్యం వ్యాఖ్యాతం. తదనుపపన్నం - ముఖ్యార్థసమ్భవతి ఉపరితనయోర్దున్దుభిశబ్దయో ర్లాక్షణికార్థపరత్వాయోగాత్. లక్షణాయాం చ * దున్దుభేర్హన్యమానస్యేతి పూర్వవాక్యవైయర్థ్యం చ - న హి గఙ్గాయామితి పదేనైవ కూలే లక్షితే గఙ్గాతీరాయాం గఙ్గాయామితి వాక్యం సఫలం. తథా * దున్దుభేస్తు గ్రహణేనేత్యేతావతాఽలం- తేనైవ దున్దుభిశబ్దసామాన్యగ్రహణస్య ప్రతిపన్నత్వాత్ ఆఘాతశబ్దస్య న ప్రయోజనం. వాశబ్దవైయర్థ్యం చ.——— అత ఏవం యోజనీయం- దున్దుభేరిత్యనాదరే షష్ఠీ. గ్రహణశబ్ద ఇహ నిరోధపరః - ఉపాదాననిరోధయోరపి వాచకత్వాత్ - యథా గృహీతాని పుష్పాణి గృహీతశ్చోర ఇతి. యథా దున్దుభౌ హన్యమానే తతో బహిర్నిస్సరతశ్శబ్దాన్ గ్రహీతుం న శక్నుయాత్ ఏకన్తు నిరుణద్ధీత్యత్రాహ దున్దుభేస్త్వితి. పరేణోపాదీయమాన దున్దుభినిరోధేన తదాహన్తృపురుషనిరోధేన వా శబ్దో నిరుధ్యతే - ఏవమిన్ద్రియేషు వ్యాప్రియమాణేషు బాహ్యార్థజ్ఞానం దుర్నిరోధం- తస్మాదిన్ద్రియనిరోధేన తత్ప్రవృత్తిమూలస్య మనసో నిరోధేన చ పరమాత్మసాక్షాత్కారవిరోధి బాహ్యార్థజ్ఞానం నిరుధ్యత ఇతి. ఏవం శఙ్ఖవీణాదృష్టాన్తోపన్యాసశ్చ యోజనీయః. వీణాశబ్దస్సా చతుర్థీషష్ఠ్యర్థా- పూర్వవాక్యద్వయైకార్థ్యాత్. అతో దున్దుభ్యాదిదృష్టాన్తత్రయోపన్యాసవాక్యత్రయే * ద్రష్టవ్య ఇత్యుక్తపరోపాసనోపకరణభూతకరణగ్రామనియమనముక్తమితి. (మనఃప్రభృతీతి) దున్దుభినిరోధస్థానీయం చక్షురాదినియమనం- తదాహన్తృపురుషనిరోధస్థానీయం మనోనియమనమితి భావః. (సామాన్యేనాభిధాయేతి) నిమిత్తోపాదానరూపవిభాగానభిధానాత్, కార్యవిశేషానుపాదానాచ్చ ఉపాస్యలక్షణభూతం కారణత్వం సామాన్యేనోక్తం- చక్షురాదికరణవిశేషాణాం నియమనప్రకారవిశేషానభిధానాత్ కరణనియమనం చ సామాన్యేనోక్తమిత్యర్థః. (స యథేతి) తృతీయాన్తయోరిత్యాదిశబ్దయోర్నిరిత్యాదిపదద్వయేన యథాయోగమన్వయః. ఏధశబ్దోఽకారాన్త ఇన్ధనవాచీ. ఆర్ద్రైధనాగ్నిగ్రహణం నిమిత్తోపాదానయోర్జ్ఞాపనార్థం- అగ్నిర్హి ధూమోత్పత్తౌ నిమిత్తం- ఇన్ధనముపాదానం. *ఋగ్వేదో యజుర్వేద ఇత్యాదినా వాచకసృష్టిమాత్రముక్తం ప్రథమమైత్రేయీబ్రాహ్మణే- ఉత్తరేతు *ఇష్టం హుతమాశితం పాయితమయం చ లోకః పరశ్చ లోకస్సర్వాణి చ భూతాన్యస్యైవైతాని సర్వాణి నిశ్వసితానీతి సాధనసాధ్యభోగ్యభోగస్థానభోక్తృవర్గరూపవాచ్యజగత్సృష్టిరుక్తా- అనుక్తస్యాన్యతో గ్రాహ్యత్వాత్ ప్రథమే చ వాచ్యసృష్టిరుక్తా భవతీత్యభిప్రాయేణాహ (నిఖిలజగదేకకారణత్వమితి) నిఖిలశబ్దో వాచ్యవాచకభోగ్యభోగస్థానాదిపరః. ఏకశబ్దో నిమిత్తోపాదానైకత్వపరః. *స యథా సర్వాసామపామిత్యాదివాక్యానామర్థమభిప్రయన్నాహ (సకలవిషయేతి) యథా సర్వాసామపాం సముద్ర ఏకాయనం- ఏవం సర్వేషాం స్పర్శానాం త్వగేకాయనం- సర్వేషాం రసానాం- సర్వేషాం గన్ధానామితి తత్తదిన్ద్రియాణాం తత్తద్విషయాయనత్వముక్తం. దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయోరనువృత్తమయనత్వం నామ తత్తదుపాదానత్వం. తేనైకైకకరణస్యైకైకజాతీయస్పర్శాద్యవాన్తరవిశేషేషు వృత్తివిశేషా బహవో దర్శితా భవన్తి- *సర్వేషాం స్పర్శానామితి శ్రవణాత్. అస్య వృత్తివిశేషప్రదర్శనస్య కిం ప్రయోజనమిత్యపేక్షాయాముపదేశస్య వైయర్థ్యాయోగాత్, *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి ఆత్మసాక్షాత్కారస్య ప్రకృతత్వాత్, దున్దుభ్యాదిదృష్టాన్తైస్సామాన్యేన కరణనియమనస్యోక్తత్వాత్, తన్నియమనవిశేషకథనస్యాపేక్షితత్వాత్, ఉత్తరవాక్యేన పూర్వవాక్యవివరణస్యైతత్ప్రకరణదృష్టత్వాచ్చ కరణవృత్తివిశేషప్రదర్శనం తద్వృత్తివిశేషనిరోధేనాత్మసాక్షాత్కారనిష్పాదనార్థమిత్యభిప్రాయః. (విస్తీర్ణమితి) కారణత్వం నిమిత్తోపాదానవిభాగకథనాత్ కార్యబాహుళ్యప్రదర్శనాచ్చ విస్తృతం- కరణనియమనం తు కరణవిశేషాణాం నిరోద్ధవ్యవృత్తివిశేషప్రదర్శనేన విస్తృతమిత్యర్థః. (ఉపదిశ్యేతి) న హి నిష్ప్రయోజనోపదేశస్సమ్భవతీతి భావః. *స యథా సైన్ధవఘన ఇతి వాక్యోపాదానం *స యథా సైన్ధవఖిల్య ఇతి వాక్యస్యాపి ప్రదర్శనార్థం. (ప్రోత్సాహనాయేతి) ఆత్మాభిమానవిషయదేహస్య పౌర్వాపర్యాదిదర్శనేఽపి ఆత్మాభిమానవిషయత్వాదేవ హి తత్సంస్కారవిషయే ప్రవర్తతే- తస్యైవాత్మబుద్ధ్యస్య స్వస్వరూపస్యైవ ప్రాప్యత్వేఽత్యన్తం హి ప్రవృత్త్యాధిక్యం జాయత ఇత్యర్థః. విజ్ఞానఘనశబ్దస్య *మహద్భూతమనన్తమపారమితి సామానాధికరణ్యం ప్రథమమైత్రేయీబ్రాహ్మణప్రతిపన్నముపజీవ్యోక్తం జీవాత్మస్వరూపేణావస్థితస్యేతి. భగవాన్ నృసింహశ్శ్వేతః, బ్రాహ్మణశ్చతుర్వేదాభిజ్ఞో గౌర, ఇత్యత్ర శ్వైత్యాదివత్ విశేషణద్వారా పరముద్దేశ్య విశేషణం జ్ఞానైకాకారత్వమిత్యర్థః. అనేన పూర్వోక్తస్య జీవవాచిశబ్దేన పరమాత్మాభిధాననిర్వాహస్యోపయోగస్థలం విజ్ఞానఘనశబ్ద ఇతి దర్శితం. తత్పర్యన్తత్వమేవ నిర్వాహ్యత్వే హేతుః పరమాత్మధర్మవాచిమహద్భూతానన్తాపారశబ్దసామానాధికరణ్యమిత్యర్థసిద్ధం. న చాఽవ్యవస్థా నేన పరమాత్మపరో విజ్ఞానఘనశబ్దః- *ఉత్థాయ వినశ్యతి *ప్రేత్యేతి శ్రవణాత్. సర్వావస్థాస్వపి జీవస్వరూపస్య పరమాత్మనిష్ఠతయా స్వాతన్త్ర్యాభావజ్ఞాపనం జీవశబ్దేన తత్పర్యన్తనిర్దేశస్య ప్రయోజనమితి ఫలితం. ఉపపాద్యేతి- దృష్టాన్తముక్త్వేత్యర్థః. *తాన్యేవానువినశ్యతీత్యత్రానుశబ్దార్థమాహ (భూతపరిణామానువృత్తిమితి) భూతేషు నశ్యత్స్వేవ నశ్యతీత్యర్థః. వినాశో నామాత్ర ప్రజ్ఞానసంకోచః- *అవినాశీ వా అరేఽయమాత్మేత్యనన్తరవాక్యావిరోధాత్. అత్ర ప్రేత్యశబ్దస్య పూర్వోక్తవినాశానువాదకశబ్దత్వాద్వ్యుత్పత్త్యర్థమాహ

మోక్షదశాయాం స్వాభావికాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానసఙ్కోచాభావేన భూతసఙ్ఘాతైర్నైకీకృత్యాత్మని దేవాదిరూప జ్ఞానాభావముక్త్వా పునరపి * యత్ర హి ద్వైతమివ భవతీత్యాదినా అబ్రహ్మాత్మకత్వేన నానాభూతవస్తుదర్శన మజ్ఞానకృతమితి నిరస్తనిఖిలాజ్ఞానస్య బ్రహ్మాత్మకం కృత్స్నం జగదనుభవతో బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావేన భేదదర్శనం నిరస్య * యేనేదం సర్వం విజానాతి తం కేన విజానీయాదితి చ - జీవాత్మా స్వాత్మతయాఽవస్థితేన యేన పరమాత్మనా ఆహితజ్ఞానస్సన్నిదం సర్వం విజానాతి - అయం తం కేన విజానీయాత్ - న కేనాపీతి పరమాత్మనో దురవగమత్వముపపాద్య * స ఏష నేతి నేతీత్యాదినాఽయం సర్వేశ్వరః స్వేతరసమస్తచిదచిద్వస్తువిలక్షణ స్వరూప ఏవ సర్వశరీరస్సర్వస్యాత్మతయాఽవస్థిత ఇతి స్వశరీరభూతచిదచిద్వస్తుగతైర్దోషైర్న సంస్పృశ్యత ఇత్యభిధాయ * విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాదిత్యుక్త్వానుశాసనాసి మైత్రేయ్యేతావదరే ఖల్వమృతత్వమితి

(మోక్షదశాయామితి) * న ప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీతి న దేహవిగమదశాయాం జ్ఞాననిషేధః - దేహవిగమదశాయామజ్ఞానస్య * తాన్యేవానువినశ్యతీత్యుక్తత్వాత్. నాపి లోకాన్తరే జ్ఞాననిషేధః - కర్మఫలభోగావగమకశాస్త్రాన్తరవిరోధాత్. నాపి నైమిత్తికప్రాకృతప్రళయయోరజ్ఞానముచ్యతే - తయోరప్రస్తుతత్వాత్. అతః పారిశేష్యాత్ ప్రేత్యశబ్దః చరమదేహావసానపరః - * నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరమితి శ్రుత్యన్తరార్థప్రత్యభిజ్ఞానాత్. అత్రాపి * ఏతావదేవ ఖల్వరే అమృతత్వమిత్యమృతత్వస్యోక్తత్వవచనాచ్చ మోక్షవిషయత్వం యుక్తమిత్యభిప్రాయః. పూర్వాపరవాక్యానుగుణమర్థమాహ (స్వాభావికేతి) స్వరూపస్య జ్ఞానాత్మకత్వం * స యథా సైన్ధవఘన ఇత్యాదినోక్తం - అతస్స్వాభావికత్వం ఫలితం. అనన్తరశబ్దేన బహిరపి జ్ఞానాత్మకత్వస్యోక్తత్వాత్ ధర్మభూతజ్ఞానవత్త్వం సిద్ధం - తస్య చాపరిచ్ఛిన్నత్వం * సర్వం హ పశ్యః పశ్యతీతి శ్రుత్యన్తరసిద్ధమిత్యభిప్రేత్య స్వాభావికాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానసఙ్కోచాభావేనేత్యుక్తం. సమిత్యేకీకార ఇత్యభిప్రాయేణాహ (ఏకీకృత్యేతి) కేనేత్యపేక్షాయాం * ఏతేభ్యో భూతేభ్య ఇతి పూర్వవాక్యముపజీవ్యాహ (భూతసంఘాతైరితి) (దేవాది రూపజ్ఞానాభావముక్త్వేతి) * నోపజనం స్మరన్నితి ప్రకరణ ఏవ * మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోక ఇతి జ్ఞానవికాసప్రతిపాదనాత్, * న ప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీతి వాక్యం శ్రుత్వా * న హ వా అహమిమం జానామీతి మైత్రేయ్యా పృష్టే * అవినాశీ వా అరేయమాత్మా ఇత్యాత్మస్వరూపనిత్యత్వముక్త్వా * అనుచ్ఛిత్తిధర్మేతి జ్ఞాననిత్యత్వవచనాచ్చేతి భావః. ముక్తౌ జ్ఞానం నాస్తి చేత్ జ్ఞానైకాకారత్వం పూర్వోక్తం విరుధ్యేతేతి మైత్రేయీవాక్యాభిప్రాయః. * అనుచ్ఛిత్తిధర్మేతి జ్ఞాననిత్యతాం యాజ్ఞవల్క్యః ప్రత్యభాషిష్ట. న చోచ్ఛిత్త్యభావ ఏవాస్య ధర్మ ఇత్యుచ్యతే - * అవినాశీతి స్వరూపనిత్యత్వస్యోక్తత్వాత్, అవినాశపదాభావేఽపి ధర్మశబ్దవైయర్థ్యప్రసఙ్గాచ్చ. దీపాదౌ ప్రతిక్షణవినాశసంతతివినాశయోర్దృష్టత్వాత్ తదుభయవ్యుదాసాయ పదద్వయమితి న శఙ్కనీయం - అవినాశశబ్దేనైవాసఙ్కోచాదుభయవినాశాభావసిద్ధేః, ధర్మశబ్దవైయర్థ్యప్రసఙ్గాచ్చ - అవ్యయ ఇతివత్ అనుచ్ఛిత్తిరిత్యేతావతాపి స్వరూపానుచ్ఛిత్తిసిద్ధేః. (పునరపీతి) భ్రాన్తిర్ద్వివిధా అనాత్మని దేహే బుద్ధిః, అబ్రహ్మాత్మకతయా స్వాతన్త్ర్యబుద్ధిశ్చేతి. తత్ర * న ప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీత్యనేన బన్ధదశానువృత్తదేహాత్మభ్రమనివృత్తిరుక్తా - అథ స్వనిష్ఠతాభ్రమనివృత్తిరుచ్యత ఇత్యర్థః. * యత్ర - యస్యామవస్థాయాం. ద్వైతమివ భవతి - పరమాత్మనః పృథక్త్వం - స్వనిష్ఠతయా పృథక్త్వం - భవతి. ఇవశబ్దస్స్వాతన్త్ర్యస్యాప్రామాణికత్వద్యోతకః. తత్ - తదా. ఇతరః - పరమాత్మన ఇతరః. పృథక్స్థితః. ఇతరం - స్వనిష్ఠం వస్తు. ఇతరేణ - స్వనిష్ఠదర్శనసాధనేన. పశ్యతీతి స్వనిష్ఠభ్రమానువాదః. ముక్తౌ తన్నివృత్తిమాహ యత్ర త్వితి. యత్ర - యస్యాం ముక్తిదశాయాం. సర్వమాత్మైవాభూత్ - పరమాత్మాత్మకత్వేన ప్రకాశతే. తత్ - తదా. కః - చేతనః. కేన - కరణేన. కం - స్వనిష్ఠమర్థం. పశ్యేత్. అబ్రహ్మాత్మకం స్వనిష్ఠతయా భాసమానం వస్తు తద్దర్శనసాధనం తద్ద్రష్టా చ ముక్తిదశాయాం నాస్తీత్యర్థః. తదిదం వాక్యం హృది నిధాయాహ (అబ్రహ్మాత్మకత్వేనేతి) నానాత్వనిషేధస్య విహితనానాత్వవ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్ స్వనిష్ఠనానాత్వం నిషేధ్యమిత్యభిప్రాయః. (నానాభూతవస్తుదర్శనమజ్ఞానకృతమితి) న తత్తద్వస్తుదర్శనమాత్రమజ్ఞానకృతం - కిన్తు స్వనిష్ఠదర్శనమేవ తదుపాధికమితి భావః. (అజ్ఞానకృతమితి) స్వనిష్ఠవస్తుదర్శనస్యౌపాధికత్వాదుపాధినివృత్తౌ తన్నివృత్తిర్యుక్తేతి భావః. ఉపాధ్యభావేఽపి బ్రహ్మస్వరూపావభాసే స్వనిష్ఠార్థాన్తరదర్శనం స్యాదిత్యత్రాహ (బ్రహ్మాత్మకం కృత్స్నం జగదనుభవత ఇతి) * యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ ఇతి నభవనమత్ర వివక్షితం - బ్రహ్మాత్మకత్వస్య నిత్యత్వేన యత్రేత్యవస్థావిశేషాన్వయోక్త్యనుపపత్తేః. అతో * బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాదావివావిర్భావాభిప్రాయకం వాక్యమిత్యభిప్రాయః. కృత్స్నానుభవేఽపి బ్రహ్మణో జగతశ్చ పృథగనుభవః కిం న స్యాదిత్యత్రాహ (బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావేనేతి) అప్రామాణికజ్ఞానం హి దోషాదుత్పద్యతే - దోషాభావే తు వస్తుసద్భావం వినా దర్శనం నోపపద్యత ఇత్యర్థః. (యేనేదమితి) * క ఇత్థా వేద యత్ర సః ఇతివత్ పరమాత్మప్రసాదాద్యతేతస్య దురవబోధత్వమత్రోచ్యతే - అన్యథా * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యుపక్రమావగతద్రష్టవ్యత్వవిరోధాత్, * తమక్రతుం పశ్యతి వీతశోకో ధాతుః ప్రసాదాన్మహిమానమీశమితి తత్ప్రసాదేన తద్దర్శనస్య శ్రుత్యన్తరసిద్ధత్వాచ్చేతి భావః. (స్వేతరసమస్తచిదచిద్వస్తువిలక్షణస్వరూప ఏవేతి) చిదచిద్గతప్రకారాణాం ప్రమాణాన్తరసిద్ధత్వాదితిశబ్దద్వయేన చిదచిద్గతశ్చ ప్రకారో వ్యుదస్యతే - విహితప్రకారస్య నిషేధాయోగాత్, * అగ్రాహ్యో న గృహ్యతే అశీర్యో న హి శీర్యతే అసఙ్గో న హి సజ్యతే ఇతి చిదచిద్గతప్రకారవిశేషనిషేధేన తద్వివరణాచ్చేతి భావః. * అగ్రాహ్యః - చక్షురాదినా గ్రహణానర్హః. అతో న గృహ్యతే. ఏవమశీర్య ఇత్యాదియోజనీయం. అసఙ్గ ఇత్యాదినా జీవధర్మనిషేధః - న హ్యచిత్సఙ్గోఽస్య స్వరూపతిరోధానకృద్భవతి. న హి సజ్యత ఇత్యాదావుక్తే - సఙ్గాదియోగ్యస్యాపి దూరస్థతయా తదభావ ఇతి శఙ్కా వ్యావృత్త్యర్థమసఙ్గ ఇత్యుక్తం. అసఙ్గః - సఙ్గవిరోధీ. సఙ్గానర్హత్వమర్థసిద్ధం - తేన సఙ్గాద్యభావః. న దేశకాలవిప్రకర్షాత్ సఙ్గాద్యభావః - కిన్తు స్వ

సమస్తవస్తువిసజాతీయం నిఖిలజగదేకకారణభూతం సర్వస్య విజ్ఞాతారం పురుషోత్తమముక్తప్రకారాద్ధ్యుపాసనాద్ధృతే కేన విజానీయాదితీదమేవోపాసనమమృతత్వోపాయః- బ్రహ్మప్రాప్తిరేవ చామృతత్వమభిధీయత ఇత్యుక్తవాన్. అతః పరం బ్రహ్మైవాస్మిన్వాక్యే ప్రతిపాద్యత ఇతి పరమేవ బ్రహ్మ జగత్కారణం- న పురుషస్తదధిష్ఠితా చ ప్రకృతిరితి స్థితమ్. ....

వాక్యాన్వయాధికరణం సమాప్తమ్.

నావని ప్రకర్షాదిత్యర్థః. పూర్వవాక్యోక్తాసజ్జాదిఫలమాహ (సమస్తవస్తువిసజాతీయమితి) (నిఖిలజగదేకకారణభూతం సర్వస్య విజ్ఞాతారమితి) ప్రకరణోపక్రమోదితకారణత్వవ్యాప్తసర్వజ్ఞత్వాదిగుణ ప్రదర్శకో విజ్ఞాతృశబ్ద ఇతి భావః * తం కేన విజానీయాదితి పూర్వవాక్యేన పునరుక్తిశఙ్కాపరిహారాయాహ (ఉక్తప్రకారాదితి) పరమాత్మప్రసాదాద్ధృతే తస్యమరవగమత్వపరం పూర్వవాక్యం- తత్ప్రసాదనోపాయశ్చాత్రాభిహితముపాసనమేవేతి కేవలయజ్ఞదానాద్యుపాయాన్తరనిషేధపరమిదం వాక్యమిత్యర్థః. విపరీతం కిన్న స్యాదితి నాశఙ్కనీయం- * ద్రష్టవ్య ఇత్యుపక్రమావగతజ్ఞానస్యైవ నిగమనస్యయుక్తత్వాత్. నహి పరమపురుషోపాయాన్తరనిగమనం న్యాయ్యం - ఉపక్రమవిరోధాత్. * ఏతావదిత్యస్యార్థమాహ (బ్రహ్మప్రాప్తిరేవచేతి) ఉపాయాన్తరవ్యుదసనముఖేన ఉక్తోపాయనిగమనపరం * విజ్ఞాతారమితి వాక్యం- * ఏతావదిత్యాదివాక్యము పేయనిగమనపరమిత్యర్థః. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి)... ... ...

ఇతరైస్సర్వైస్సూత్రత్రయవ్యాఖ్యానమన్యథాకృతం- తత్తు ప్రతిజ్ఞాయాదిసంబన్ధేన జీవత్వశఙ్కానిరాసస్యానుపయోగాద్విరుద్ధత్వాచ్చానుపపన్నమిత్యనుసన్ధేయం. తత్ర మిథ్యావేదాన్తిభిస్తు * ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేరిత్యాదిసూత్రత్రయం ద్వేధా వ్యాఖ్యాతం. తత్ర ప్రథమం * ఇదం సర్వం యదయమాత్మేత్యభేదవ్యపదేశస్య కార్యకారణభావనిబన్ధనత్వపరమాద్యం సూత్రం - ఉత్క్రమిష్యతో బ్రహ్మభావాపత్తిహేతుకత్వపరం ద్వితీయం- బ్రహ్మణ ఏవానికృతస్య విజ్ఞానాత్మభావేనావస్థానమూలత్వపరం తృతీయమిత్యుక్తం. ఏవం వదతోఽభిప్రాయశ్శోధనీయః - యది కార్యకారణభావం వదతా ఆశ్మరథ్యేన బ్రహ్మపరిణామో జీవోఽభిమతః, పూర్వపక్షేవంభావశ్చౌడులోమ్యభిమతః, ఇతి సూత్రద్వయార్థః పూర్వపక్షీకృతః - ఏతావదస్మాకమవిరుద్ధం. అథ కార్యకారణభావో నామ-- అధ్యాసరూపః. ఉత్క్రమిష్యత ఏవంభావశ్చ - అధ్యస్తాకారనివృత్తిరూపః. బ్రహ్మణ ఏవ జీవభావారోపతన్నివృత్తిమత్త్వాభ్యామభేదవ్యపదేశపరం సూత్రద్వయమితి మతం- తదానీం సిద్ధాన్తతయాఽభిమతాత్ కాశకృత్స్నమతాద్భేదాభావేన సూత్రద్వయవైయర్థ్యం స్యాత్. భవత్పక్షేహి బ్రహ్మణ ఏవ విజ్ఞానాత్మభావేనావస్థానం కాశకృత్స్నమతం- జీవబ్రహ్మణోరైక్యమభ్యుపగచ్ఛతశ్చ కాశకృత్స్నస్య జీవభావస్యాధ్యస్తత్వం నివర్త్యత్వం చాభిమతమేవేతి కాశకృత్స్నమతాద్విశేషాభావేన సూత్రద్వయవైయర్థ్యం స్థితం. కాశకృత్స్నమతస్యైవాచార్యాన్తరస్యాయాభిమతత్వాస్థిరీకరణార్థం సూత్రద్వయమితిచేత్ - వ్యతిరిక్తసర్వాచార్యానభిమతత్వశఙ్కాభ్యుదాసార్థం ఆచార్యభూయస్త్వాయ సూత్రసహస్రేత్ప్రణేతవ్యాని స్యుః. విస్తరభయాదాచార్యద్వయమాత్రప్రదర్శనార్థమితిచేత్ - కాశకృత్స్నకీర్తనస్యైవ సర్వాచార్యప్రదర్శనార్థత్వసంభవాత్ సూత్రద్వయవైయర్థ్యమేవ స్యాత్. అన్యన్మతేతు పరిణామాధ్యాసపక్షద్వయపూర్వపక్షీకరణార్థత్వాత్ సాఫల్యం స్ఫుటతరం. పునస్తైః పంచయోజితం సూత్రత్రయం * విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయేత్యుక్తం మహతో భూతస్య బ్రహ్మణో భూతేభ్యస్సముత్థానం కార్యకారణావ్యతిరేకప్రతిజ్ఞాసిద్ధిసూచకం- * తాన్యేవానువినశ్యతీత్యుక్తం విశేషవిజ్ఞానోచ్ఛేదరూపమభేదాభిధానం ఉత్క్రమిష్యత్ప్రరేణాత్మనైక్యసంభవాత్, బ్రహ్మణ ఏవ విజ్ఞానాత్మభావేనావస్థానాచ్చోపపన్నమితి. ఇదమప్యయుక్తం- ప్రకృతానుపయోగాత్. ద్రష్టవ్యతయోపదిష్టస్యాత్మనః పరమాత్మత్వం హి సాధ్యం - జీవోత్పత్తిప్రళయవాదః ప్రకరణస్య పరమాత్మపరత్వం న నివారయతి. నహి స్థిత్యుత్పత్తిప్రళయవాదాన్తత్ప్రకరణానాం పరమాత్మపరత్వం వారయన్తి- అతో జీవోత్పత్తిప్రళయచిన్తనం ప్రకృతస్యానుపయుక్తం, అతఏవ పాదాసఙ్గతం, చ. ఇదం చ జీవనిత్యత్వాజత్వాదిశ్రుత్యవిరోధేన * నాత్మాశ్రుతేరిత్యత్ర కరిష్యతే - భవద్భిరపీదమేవ వాక్యముపాదాయ తథోత్పత్తిప్రళయాభిప్రాయమితి తత్రైవ వ్యాఖ్యాతం- అతః పృథక్ప్రయత్నవైయర్థ్యం,చ. తత్రోపజీవ్యత్వాయాత్ర ప్రసఙ్గాచ్చిన్తితమితిచేన్న- ఇహోక్తస్య సూత్రద్వయార్థస్య తథావిసాధ్యానుపయోగాత్. ప్రతిజ్ఞాసిద్ధిసూచకత్వం, ప్రళయే బ్రహ్మతాపత్తివచనం, చోత్పత్తిప్రళయయోర్న గౌణత్వసాధకం - తేజః ప్రభృత్యుత్పత్తిప్రళయయోరపి గౌణత్వప్రసఙ్గాత్. అవికృతస్యైవ బ్రహ్మణో విజ్ఞానాత్మభావేనావస్థానమపి న గౌణత్వసాధకం - అవికృతస్యైవ బ్రహ్మణోఽధ్యస్తతేజోఽబన్నరూపేణావస్థితత్వేన తదుత్పత్త్యాదేరపి గౌణత్వప్రసఙ్గాత్. అస్త్వితిచేత్ - తేజోఽబన్నాద్యుత్పత్తేర్జీవోత్పత్తే వైషమ్యస్య దుర్వచత్వాత్ ప్రయాసవైయర్థ్యమేవ స్యాదితి. అతః ప్రకృతానుపయోగాదిభిరనుపపన్నత్వాత్ జీవోత్పత్త్యాదినిర్వాహపరత్వమనాదృతం భాష్యకారైః. అభేదవ్యపదేశనిర్వాహస్త్వత్యన్తాపేక్షితః- ద్రష్టవ్యస్యాత్మనో జీవవాచిశబ్దనిర్దిష్టత్వశఙ్కాయా అపరమాత్మత్వశఙ్కాయా నిరాకరణీయత్వాత్.—యాదవప్రకాశైస్తుభోక్తృబ్రహ్మణోరైక్యాద్ధృతే సర్వస్య బ్రహ్మతాదాత్మ్యప్రతిజ్ఞానాసిద్ధేః జీవేనోపక్రమో జీవబ్రహ్మణోరభేదేన ప్రతీతిసిద్ధ్యర్థ ఇత్యాద్యసూత్రార్థో వర్ణితః- అత్ర సామాన్యేన బ్రహ్మణైక్యజ్ఞాపనం ప్రయోజనముక్తం భవతి. ఉత్క్రాన్తస్య బ్రహ్మణి లీనతయా తేనైక్యాత్ జీవేనోపక్రమ ఇత్యేతదర్థపరం * ఉత్క్రమిష్యత ఏవంభావాదితి సూత్రం వ్యాఖ్యాతం. బ్రహ్మణస్సర్వత్ర తృణకణాదావపి పూర్ణత్వేనావస్థానాద్యేన కేనచిత్తృణాదివాచకశబ్దేనాప్యుపక్రమే బ్రహ్మపరత్వం యుక్తమి

౨౩॥ సూ. ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ ॥

ఏవం నిరీశ్వరసాఙ్ఖ్యే నిరస్తే సతి సేశ్వరసాఙ్ఖ్యాః ప్రత్యవతిష్ఠన్తే-

తితృతీయసూత్రార్థ ఉక్తః. తత్ర తావదాద్యసూత్రద్వయస్య సూత్రకారాభిమతనిర్వాహపరత్వముక్తం-ముక్తిదశాయామాదులోమ్యభిమతస్య బ్రహ్మతాదాత్మ్యస్య ముక్తిపాదే "చితితన్మాత్రేణ తదాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిః" ఇతి సూత్రోపన్యస్తస్య సూత్రకారైరేవ పూర్వపక్షీకృతత్వాత్, తథా తైర్వ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ. స్వప్రకాశసన్మాత్రమేవ స్వరూపం-గుణాష్టకోక్తిస్తు గుణానాం శక్తిరూపత్వాత్, శక్తీనాం చ భేదాభేదాదివికల్పాయోగ్యత్వాత్, గుణశక్తియుక్తసన్మాత్రస్వరూపాభిప్రాయః- క్రీడాజక్షణాద్యుపన్యాసః స్తుతిపరో దుఃఖాభావాభిప్రాయ ఇత్యౌడులోమిమతముపన్యస్య "ఏవమప్యుపన్యాసాత్ పూర్వభావాదవిరోధం బాదరాయణః" ఇతి సూత్రేణ తత్ప్రతిక్షిప్తం- శక్తిమాత్రస్య న పురుషార్థత్వం- న హి గానమశృణ్వతః శ్రవణసామర్థ్యమాత్రం పురుషార్థః. అతః "నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామి" ఇత్యుక్తవతో మఘోనః పురుషార్థజ్ఞాపనాయోపదిశ్యమానం గుణాష్టకం న శక్తిమాత్రాభిప్రాయం- అతశ్శక్తిమాత్రోపన్యాసస్య వైయర్థ్యాత్ క్రీడాదికం బ్రహ్మభూతస్య ముక్తస్యేశ్వరస్యేవాభ్యుపగన్తవ్యమితి హి సిద్ధాన్తితం. అతో యాదృశం బ్రహ్మతాదాత్మ్యమౌడులోమ్యభిమతం ముక్తిపాదే పూర్వపక్షీకృతం-తాదృశమేవ బ్రహ్మతాదాత్మ్యమిహాప్యుపన్యస్తం స్యాత్- న హ్యేక ఏవాచార్యః స్వపురుషస్వాభిమతవిరుద్ధమర్థం కదాచిదఙ్గీకరోతి. అత ఉత్తరత్ర నిరాకరిష్యమాణస్య పక్షస్యేహ ప్రసఙ్గాదుపన్యస్తస్యాపి స్వీకారో వ్యాహత ఇతి ప్రతిక్షేప్యత్వాదౌడులోమిమతోపన్యాస ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యం- ఇహోపన్యస్తతాదాత్మ్యస్య నిరాకరిష్యమాణత్వాత్, వైషమ్యస్య చ దుర్వచత్వాత్. అవస్తత్వాహచర్యాదాశ్మరథ్యమతమపి ప్రతిక్షేప్యతయోపన్యస్తం స్యాత్. స్వరూపపరిణామస్య సకలవిశేషశూన్యబ్రహ్మతాదాత్మ్యస్య చ సకలప్రమాణన్యాయవిరుద్ధత్వాచ్చ ప్రతిక్షేప్యత్వం దుర్నివారం. అతశ్చరమం సూత్రమేవ స్వాభిమతనిర్వాహపరం. తత్ర చ "అవస్థితేః" ఇతి పదం సర్వత్ర ఘటపటతృణాదౌ బ్రహ్మణః పూర్ణతయాఽవస్థానాదితి వ్యాఖ్యాతం - పూర్ణతయాఽవస్థానం చ సన్మాత్రరూపేణేతి వివక్షితం- యథోక్తం "అస్తిత్వం బ్రహ్మణో రూపం సర్వవికల్పప్రత్యాఖ్యానాత్ న చాస్తిత్వం ఘటే పటే చ ఖణ్డితం వర్తత ఉభయత్రాపి కృత్స్నాస్తిత్వదర్శనాత్" ఇతి. తదయుక్తం. తథా హి- న తావదిదం బ్రహ్మస్వరూపభూతమస్తిత్వం సామాన్యరూపం వ్యవహారార్హత్వమనార్హత్వాద్యుపాధిరూపం వా భవితుమర్హతి- తస్య లోకసిద్ధత్వేన "ఇదం పూర్ణమదః పూర్ణమ్" ఇత్యాదిశాస్త్రవైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్, తస్యేన్ద్రియయోగ్యత్వేన "అద్రేశ్యమగ్రాహ్యమ్" ఇత్యాదిశ్రుతివిరోధాత్, ద్రవ్యాశ్రయస్య తస్య స్వే మహిమ్ని స్థితత్వాయోగాత్, జగదాధారత్వాయోగాత్, జడస్య జ్ఞానస్వరూపత్వాయోగాత్, ద్రవ్యనిష్ఠధర్మతయా తదధీనాత్మలాభస్య తస్య జగద్రూపేణ పరిణామాయోగాత్, సార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తిత్వాదిగుణాశ్రయత్వాయోగాత్, సఙ్కల్పాశ్రయత్వాభావేన నిమిత్తత్వాయోగాత్, కారణత్వాభావేనైవ లక్ష్యత్వేన ప్రాప్యత్వాయోగాత్, భవద్భిరనభ్యుపగతత్వాచ్చ. అతస్సద్ద్రవ్యమేవ ఏకైకస్మిన్ ఘటాదౌ పూర్ణమితి భవతాం మతం. "న చాస్తిత్వం ఘటే పటే చ ఖణ్డితం వర్తత ఉభయత్రాపి కృత్స్నాస్తిత్వదర్శనాత్" ఇతి భవద్భిరుక్తత్వాత్ సదితి ప్రతీయమానం ద్రవ్యమేవ బ్రహ్మస్వరూపమితి "అద్రేశ్యమగ్రాహ్యమ్" ఇత్యాది శ్రుతివిరోధో దుష్పరిహరః. కించ- ఘటే సద్వస్తునః పూర్ణత్వం న్యూనమనసంభవతి - సజాతీయవిజాతీయ ఘటపటాద్యనన్తపదార్థరూపేణ సద్ద్రవ్యస్య విభక్తత్వాత్. ఘటత్వాదిభిరవచ్ఛిన్నం సత్పూర్ణమితి చేన్న-అవచ్ఛిన్నత్వదర్శనాదేవానవచ్ఛేదాసిద్ధేః. ఘటత్వావచ్ఛిన్నస్య సతః పటత్వాద్యవచ్ఛిన్నాంశాన్తరైరభిన్నత్వం పూర్ణత్వమితి చేత్-తర్హి ఏకస్థానావస్థితస్యాంశస్య స్థానాన్తరావచ్ఛిన్నాంశైరభిన్నత్వేన పూర్ణత్వవత్ ఘటావచ్ఛిన్నస్య సద్ద్రవ్యస్యాపూర్ణత్వమంశాన్తరసాపేక్షమిత్యుక్తం స్యాత్. తతశ్చ ఘటమాత్రరూపస్య సద్ద్రవ్యస్యాపూర్ణత్వమేవోక్తం భవతి. కథం తర్హి భవత్పక్షే శరీరభూతేషు చిదచిద్వస్తుషు పరమాత్మనః పూర్ణత్వం. అణుమాత్రేఽపి వస్తుని స్థితస్య నిరవధికమాహాత్మ్యవిశిష్టతయా ప్రతిపత్తియోగ్యత్వమితి బ్రూమః. తచ్చ శాస్త్రబలాదభ్యుపేతం- న తు ప్రత్యక్షాదినేతి న కాచిదనుపపత్తిః. కించ- పరమాత్మనస్తృణాదావపి సద్రూపేణ పూర్ణత్వప్రతిపాదనప్రయాసశ్చ తత్ర భవతాం విఫలః- యేన కేనచిత్తృణాదివాచకశబ్దేనాప్యుపక్రమే బ్రహ్మపరత్వోపపాదనార్థం హి పూర్ణత్వకథనం. తత్తు న సిధ్యతి-అస్తిత్వస్య తత్తచ్ఛబ్దవాచ్యత్వాభావాత్. అస్తిత్వస్యాపి ఘటాదిశబ్దవాచ్యత్వే ఘటోఽస్తి ఘటో నాస్తీతి ప్రయోగస్య పునరుక్తివ్యాఘాతౌ ప్రసజ్యేయాతాం. నను ఘటాదిశబ్దానాం విశిష్టవాచిత్వం తవాభిమతం. తత్ర విశేష్యం ద్రవ్యం సదితి చేత్. సత్యం- తథాపి ఘటాదయశ్శబ్దా ఘటత్వాద్యాశ్రయరూపేణ విశేష్యం వదన్తి - న తు సత్తారూపేణ ద్రవ్యత్వరూపేణ వా-అతో నాస్మత్పక్షే పునరుక్తివ్యాఘాతాదిదోషప్రసఙ్గః. అతః పూర్ణస్యాపూర్ణస్య వా సద్ద్రవ్యస్య శబ్దవాచ్యత్వాభావాత్ పూర్ణతయాఽవస్థానకథనం పరమాత్మోపక్రమత్వానుపయోగీతి సూత్రత్రయస్య యథోక్తార్థపరత్వం సిద్ధమ్. వాక్యాన్వయాధికరణం సమాప్తమ్.........................

౨౩॥ సూ. ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ ॥ పేటికాసఙ్గతిమాహ (ఏవమితి) ఏవంశబ్దేనాతీతాధికరణత్రయాత్మకపేటికాద్వయకృతనిరసనప్రకారో వివక్షితః. ఆద్యాధికరణత్రయేణ హి సాఙ్ఖ్యసఙ్గతేన వికల్పేన పురుషాధిష్ఠితప్రకృతేర్జగత్కారణత్వం నిరస్తం. ద్వితీయేన తు పాదాసఙ్గతేనాపి ప్రసఙ్గప్రాప్తేన నియమేన కారణత్వం ప్రతిక్షిప్తం. తత్ర చ్ఛాయానుసారివాక్యవిషయతయా పాదసఙ్గతత్వేఽపి అయోగవ్యవచ్ఛేదప్రతిక్షేపేణోత్థితత్వాత్ తేనాకారేణ ప్రాసఙ్గికత్వమపి విద్యతే. ఏవం వికల్పేన నియమేన చ కారణత్వే ప్రతిక్షిప్తే సముచ్చయేన కారణత్వం ప్రతిక్షిప్యత ఇతి నాసఙ్గతిరిత్యర్థః. స్వనిష్ఠవస్తుద్వయస్య నిమిత్తభావేనోపాదానభావేన చాన్యోన్యసాపేక్షతయా ఏకస్మిన్ కార్యేఽన్వయో హి వ్యుదస్యతే సిద్ధాన్తే తు జ్ఞానాదివదుపాదానభూతస్య బ్రహ్మణః ప్రకృతిర్విశేషణం- తస్య సర్వశక్తిత్వాదితి న సముచ్చయనిరాసవిరోధః. అత ఏవావాన్తరసఙ్గతిరప్య

యద్యపీక్షణాదిగుణయోగాత్సర్వజ్ఞమీశ్వరం జగత్కారణత్వేన వేదాన్తాః ప్రతిపాదయన్తి- తథాపి వేదాన్తైరేవ జగదుపాదానతయా ప్రధానమేవ ప్రతిపాద్యత ఇతి ప్రతీయతే. నహి వేదాన్తాస్సర్వజ్ఞస్యాపరిణామినోఽధిష్ఠాతురీశ్వరస్యాధిష్ఠేయేనాచేతనేన పరిణామినా ప్రధానేన వినా జగతః కారణత్వమవగమయన్తి. తథాహ్యపరిణామిత్వమేనం, ప్రకృతిం చైతదధిష్ఠితాం పరిణామినీం, మధీయతే* నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యం నిరఞ్జనం *స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరః *వికారజననీమజ్ఞామష్టరూపామజాం ధ్రువామ్ *ధ్యాయతే ధ్యాసితా తేన తన్యతే ప్రేర్యతే పునః। సూయతే పురుషార్థం చ తేనైవాధిష్ఠితా జగత్ * గౌరనాద్యన్తవతీ సా జనిత్రీ భూతభావినీ ఇతి. తథా ప్రకృతిముపాదానభూతామధిష్ఠాయైవేశ్వరో విశ్వం జగత్సృజతీతి శ్రూయతే* అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్ * మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరమితి. స్మృతిరపి * మయాధ్యక్షేణ ప్రకృతిస్సూయతే సచరాచరమితి. ఏవమశ్రుతేఽపి ప్రధానోపాదానత్వే బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వశ్రుత్యన్యథానుపపత్త్యైవ- ప్రధానస్వరూపం, తస్యేశ్వరాధిష్ఠితస్య జగదుపాదానత్వం, చ సిధ్యతి. ఏవమేవ హి లోకే నిమిత్తోపాదానయోరత్యన్తభేదో దృశ్యతే- మృత్సువర్ణాదేరచేతనస్య ఘటకటకాద్యుపాదానత్వం, చేతనస్య కులాలసువర్ణకారాదేర్నిమిత్తత్వం, చ నియతముపలభ్యతే. కార్యనిష్పత్తిశ్చ నియమేనానేకకారకసవ్యపేక్షా దృష్టా. ఏవం నిమిత్తోపాదానయోర్భేదనియమం కార్యనిష్పత్తేరనేకకారకసవ్యపేక్షత్వనియమం చాతిక్రమ్యైకమేవ బ్రహ్మోపాదానం నిమిత్తం చ ప్రతిపాదయితుం న ప్రభవన్తి వేదాన్తవాక్యాని- అతో బ్రహ్మ నిమిత్తకారణమేవ- నోపాదానం. ఉపాదానం తు తదధిష్ఠితం ప్రధానమేవేతి. ... ...

స్తి- మైత్రేయీబ్రాహ్మణే హి పరబ్రహ్మణ ఏవ సర్వవిధకారణత్వముక్తం ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానాదిభిః. తదయుక్తం- పరబ్రహ్మణో నిమిత్తమాత్రత్వాత్. ఉపాదానం తు ప్రధానమితి శఙ్కయా ఉత్థానప్రతీతేః. కిం బ్రహ్మ నిమిత్తమాత్రం - ఉతోపాదానమపీతి. కిం కారణవాక్యం బ్రహ్మణో నిమిత్తత్వమాత్రం ప్రతిపాదయతి- ఉతోపాదానతామపీతి. ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తౌ కిం స్వారస్యేన నేయౌ - ఉత క్లిష్టతయా నేయౌ. కిమస్య శ్రౌ పాదాననిమిత్తభేదనియమో, నిర్దోషత్వశ్రుతిః, నిమిత్తోపాదానభేదశ్రుతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తోపరోధకా భవన్తి- నేతి. యదా ఉపరోధకా భవన్తి- తదా ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోః క్లిష్టతయా నిర్వాహ్యత్వాత్ నిమిత్తత్వమాత్రం వేదాన్తాః ప్రతిపాదయన్తీతి బ్రహ్మ నిమిత్తమాత్రమితి పూర్వః పక్షస్స్యాత్. యదా నోపరోధకా భవన్తి- తదా ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోః స్వరసతయా నేయత్వాత్ ఉపాదానత్వమపి వేదాన్తాః ప్రతిపాదయన్తీతి ఉపాదానమపి బ్రహ్మేతి రాద్ధాన్తే ఫలఫలిభావః. ఈక్షత్యాద్యనన్తమయాన్తవ్యధికరణసిద్ధార్థాక్షేపపరిహారముఖేన పరబ్రహ్మకారణత్వే సముద్ఘాటితే కథం పునస్సాఙ్ఖ్యస్యోత్థానమితి శఙ్కామనువదన్పూర్వపక్షీ స్వమతం ప్రతిజానీతే (యద్యపీతి) ఈక్షణాదీత్యాదిశబ్దః ఆనన్దాదిపరః. వేదాన్తైరేవ- బ్రహ్మైకకారణత్వపరతయాఽభ్యుదగతైర్వేదాన్తైరేవేతి భావః. ప్రతిజ్ఞాతముపపాదయతి (నహీతి) ఈశ్వరస్య చేతనత్వాదపరిణామిత్వేన అధిష్ఠాతృత్వేన, చ ప్రధానస్యాచేతనతయా పరిణామిత్వేన అధిష్ఠేయత్వేన, చ వేదాన్తప్రతిపాదితత్వం ప్రతిజ్ఞాతార్థే హేతురిత్యర్థః. హేతుసిద్ధిం దర్శయతి (తథాహీతి) *నిష్కలమిత్యాదివాక్యమీశ్వరస్యాపరిణామిత్వవిషయం. *వికారజననీమితి ప్రకృతేర్వికారిత్వాధిష్ఠేయత్వవిషయం. జనిత్రీ- సమష్టిసృష్టికరీ. భూతభావినీ- వ్యష్టిసృష్టికరీ. ప్రధానప్రతిపాదకవాక్యైతద్విశేషణతయా ఈశ్వరస్యాధిష్ఠాతృత్వం దర్శితం - ఈశ్వరప్రతిపాదకవాక్యైతస్య ప్రధానాధిష్ఠాతృతయా ఉపాదానభూతాత్తస్మాత్ భేదం దర్శయతి (తథేతి) మహేశ్వరశబ్దేన మాయిశబ్దనిర్దిష్టస్య నిమిత్తకారణస్య మాయాం ప్రతి ప్రేరకత్వం వివక్షితమితి భావః. శ్రుతేరుక్తార్థపరత్వం స్మృతిసంవాదేన ద్రఢయతి (స్మృతిరపీతి) శ్రుతిషు ప్రధానప్రతిపాదనాభావమభ్యుపగమ్య తస్యోపాదానత్వం సమర్థయతి (ఏవమశ్రుతేపీతి) (బ్రహ్మణ ఇతి) సత్యజ్ఞానాదిలక్షణత్వాత్ అపరిణామిన ఇతి భావః. (ప్రధానస్వరూపం తస్యేశ్వరాధిష్ఠితస్య జగదుపాదానత్వం చేతి) సమస్తప్రపఞ్చనిర్మాణానుగుణమచేతనస్వరూపం, తస్య చాచేతనత్వాదేవ తదధిష్ఠితత్వం చ సిధ్యతీత్యర్థః. కారణత్వశ్రుతేరన్యథానుపపత్త్యుపయోగిసంవ్యాప్తిం దర్శయతి (ఏవమేవ హీతి) అత్యన్తభేదః- శరీరతయా ఆత్మని స్థిత్వమపి అసహమానో భేదః. యద్వా- తర్కమపి పృథక్సాధనత్వేనాహ (ఏవమేవ హీతి) పూర్వోక్తశ్రుత్యర్థాపత్త్యుపపాదకత్వే హి శబ్దస్స్వరసః. ననుయత్ర నిమిత్తోపాదానయోరుభయోరప్యపేక్షా- తత్ర తయోర్భవతు భేదః- యథా వృశ్చికో వృశ్చికోత్పాదనే గోమయానపేక్షః, యథా చ స్వర్గసాధ్యే జ్యోతిష్టోమో దర్శపూర్ణమాసనిరపేక్షః,- ఏవం నిమిత్తమాత్రేణ కార్యం సిధ్యతి చేత్కిం ప్రధానకారణత్వాశ్రయణేనేత్యత్రాహ (కార్యనిష్పత్తిశ్చేతి) ఏవమేవ హీత్యాదిభాష్యం యదా పృథక్సాధనత్వేన తర్కప్రతిపాదకం- తదా ఈశ్వరచేతనస్యేత్యాదిపదైర్హేతవోఽభిప్రేతాస్స్యుః. ఈశ్వరో న ద్రవ్యం ప్రత్యుపాదానం - చేతనత్వాత్- జీవవత్. విమతముపాదానం స్వకార్యనిమిత్తాద్భిన్నం- ఉపాదానత్వాత్- మృత్పిణ్డవత్. విమతం కార్యమనేకకారకసాపేక్షం- కార్యత్వాత్-పటవదితి ప్రయోగః. * ఏకమేవాద్వితీయం * బ్రహ్మవనం బ్రహ్మ స వృక్ష ఆసీదిత్యాది శ్రుతిబలాన్నిమిత్తోపాదానైక్యమభ్యుపగన్తవ్యమిత్యత్రాహ (ఏవన్నిమిత్తోపాదానయోరితి) (ఏవమితి) పూర్వోక్తశ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్త్యనుగుణ్యేన. తర్కసహచరితశ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్తీనాం ప్రబలత్వాత్ కేవలశ్రుతిమాత్రం ప్రతీయమానమపి స్వార్థం యథాప్రతీతైక్యమివన ప్రతిపాదయితుం శక్నోతీత్యర్థః. (ఏకమేవ బ్రహ్మోపాదానం నిమిత్తం చేతి) పరిణామిత్వాపరిణామిత్వయోశ్చేతనత్వాచేతనత్వయోః ప్రేర్య

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాదితి) (ప్రకృతిశ్చ) ఉపాదానం చ. న నిమిత్తకా
రణమాత్రం బ్రహ్మ- ఉపాదానకారణం చ బ్రహ్మైవేత్యర్థః. కుతః. (ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్) ఏవమేవ హి ప్ర
తిజ్ఞాదృష్టాన్తౌ నోపరుధ్యేతే. ప్రతిజ్ఞా తావత్ *స్తబ్ధోస్యుత తమాదేశమప్రాక్ష్యః యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమ
తం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమిత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానవిషయా. దృష్టాన్తశ్చ *యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం
మృణ్మయం విజ్ఞాతం స్యాత్ *యథా సోమ్యైకేన లోహమణినా *యథా సోమ్యైకేన నఖనికృన్తనేనేతి కారణవిజ్ఞా
నాత్కార్యవిజ్ఞానవిషయః. యది నిమిత్తకారణమేవ జగతో బ్రహ్మ- తదా తద్విజ్ఞానాన్న సమస్తం జగద్విజ్ఞాతం స్యాత్ -
న హి కులాలాదివిజ్ఞానేన ఘటాదిర్విజ్ఞాయతే. అతః ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోర్బాధ ఏవ. బ్రహ్మణ ఏవోపాదానత్వే ఉ
పాదానభూతమృత్పిణ్డలోహమణినఖనికృన్తనవిజ్ఞానేన ఘటమణికకటకముకుటవాసీపరశ్వధాదితత్కార్యవిజ్ఞానవ
న్నిఖిలజగదుపాదానభూతే బ్రహ్మణి విజ్ఞాతే తత్కార్యం నిఖిలం జగద్విజ్ఞాతం స్యాత్. కారణమేవావస్థాన్తరాప
న్నం కార్యం - న ద్రవ్యాన్తరమితి కార్యకారణరూపేణావస్థితమృత్తద్వికారాదినిదర్శనేన ప్రతిజ్ఞాసమర్థనాద్బ్ర
హ్మ జగదుపాదానం చేతి నిశ్చీయతే. యత్తు నిమిత్తోపాదానయోర్భేదశ్శ్రుత్యైవ ప్రతీయత ఇతి- తదసత్ - నిమిత్తో
పాదానయోరైక్యప్రతీతేః * ఉత తమాదేశమప్రాక్ష్యః యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీతి. ఆదిశ్యతే- ప్రశిష్యతేఽ
నేనేత్యాదేశః. *ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ఇత్యాదిశ్రుతేః. సాధకతమత్వేన కర్తా వివక్షితః. తమాదే
ష్టారమప్రాక్ష్యః- యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతి- యేనాదేష్ట్రాఽధిష్ఠాత్రా శ్రుతేనాశ్రుతమపి శ్రుతం భవతీతి ని
మిత్తోపాదానయోరైక్యం ప్రతీయతే. *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవేతి ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణా, ఏ
ద్వితీయపదేనాధిష్ఠాత్రన్తరనివారణా, చ్చ. నన్వేవం సతి * వికారజననీం * గౌరనాద్యన్తవతీత్యాదిభిః ప్రకృతేరా

త్వప్రేరకత్వయోశ్చైకస్మిన్వ్యాహతత్వాచ్చ అయోగ్యం నిమిత్తోపాదానైక్యం న వేదాన్తాః ప్రతిపాదయితుం శక్నువన్తీత్యభిప్రాయః, నోపాదానం-
నోపాదానమపీత్యర్థః. న హి నిమిత్తం చోపాదానం చేతి విశయే ఉపాదానత్వం నిషిధ్యతే- కింతూభయాత్మకత్వం హి ప్రతిషేధ్యం. ... ...

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) స్వభావమూలప్రకృతివ్యావృత్త్యర్థం ప్రకృతిశబ్దం వ్యాచష్టే (ఉపాదానం చేతి) సూత్రస్థ చశబ్దం వివృణ్వన్వాక్యార్థం యో
జయతి (న నిమిత్తేతి) కా ప్రతిజ్ఞా. కో దృష్టాన్తః. తయోరనుపరోధః కథమిత్యత్రాహ (ఏవమేవ హీతి) బహుదృష్టాన్తోపాదానం తాత్పర్యజ్ఞాపనార్థం. అ
నుపరోధం వివృణోతి (యదీతి) ఉక్తముపపాదయతి (న హీతి) ఏవం విపర్యయేఽనుపపత్తిరుక్తా- అథోక్తార్థోపపత్తిమాహ (బ్రహ్మణ ఏవేతి) ఏవం
సూత్రం హేతువాదిపదం వ్యాఖ్యాతం. వైశేషికమతేన బుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభిః కారణాత్కార్యస్య ద్రవ్యాన్తరత్వేన ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపపత్తిమాశఙ్క్య
తాం పరిహరన్ సహేతుకం వాక్యార్థమాహ (కారణమేవేతి) ఏవం *వాచారమ్భణమిత్యాదివాక్యార్థ ఉక్తః - తత్ర హి కార్యకారణైక్యం ప్రతిపాద్య
తే. నన్వవ్యక్తశబ్దవాచ్యావస్థాయామేవ బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వే సర్వోపాదానత్వాభావాత్ ప్రతిజ్ఞాపరోధః - ఘటాద్యవస్థాస్వపి బ్రహ్మణ ఉపాదాన
త్వే మృద ఉపాదానత్వాభావాత్ దృష్టాన్తవిరోధ ఇతి. తత్ర న ప్రథమం శిరః - అనభ్యుపగమహతత్వాత్. ద్వితీయే మృదాద్యవస్థద్రవ్యశరీరకస్యైవ బ్ర
హ్మణ ఉపాదానత్వాదవిరోధః. విశేషణభూతమృద్ద్రవ్యమాత్రస్య కార్యకారణభావో లోకప్రసిద్ధత్వాద్దృష్టాన్తీకృతః- తత్తదవస్థద్రవ్యశరీరకస్యైవ
బ్రహ్మణః కార్యకారణభావస్తు లోకప్రసిద్ధత్వాభావాద్దార్ష్టాన్తిక ఇతి ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధః. బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వే నిమిత్తాన్తరం స్యాత్ ఇతి శఙ్కాం ప
రిహరిష్యన్ పరోక్తాం శ్రుత్యైవ నిమిత్తోపాదానభేదసిద్ధిమనువదతి (యత్త్వితి) తత్ - నిమిత్తోపాదానభేదప్రతిపాదనమసదిత్యర్థః. నిమిత్తోపాదా
నైక్యే శ్రుతిమాహ (ఉత తమాదేశమితి) ప్రత్యయార్థః కర్మ- ప్రకృత్యర్థ ఉపదేశః- ఉపదేశ్యమిత్యర్థః - ఇత్యాదేశశబ్దః పరైర్వ్యాఖ్యాతః. తద్వ్యావృ
త్త్యర్థం వ్యాచష్టే (ఆదిశ్యత ఇత్యాదినా) ప్రశిష్యత ఇతి ప్రకృత్యర్థవ్యాఖ్యానం - అనేనేతి ప్రత్యయార్థవ్యాఖ్యానం. *అకర్తరి చ కారకే సంజ్ఞాయా
మితి ఘఞః కర్తృవ్యతిరిక్తార్థవిషయత్వాత్ ఆదిశతీత్యాదేశ ఇత్యనుక్తిః - అత ఆదిశ్యతే ప్రశిష్యతేఽనేనేత్యేవోక్తం. ప్రశాసితృత్వే బ్రహ్మణస్సిద్ధే హి ఏ
వం వక్తవ్యమిత్యత్రాహ (ఏతస్య వా ఇతి) అకర్త్రర్థప్రత్యయాన్తస్య కథం శాసితృవాచిత్వమిత్యత్రాహ (సాధకతమత్వేనేతి) అవ్యవహితసాధన
త్వం సాధకతమత్వం - తథాత్వేన కర్తా వివక్షితః- వివక్షాతః కారకాణి భవన్తీతి న్యాయాత్ ఇతి భావః. పరేషాం ప్రత్యయార్థస్వారస్యం- అత్ర తు ప్ర
కృత్యర్థస్వారస్యం. అన్యతరాస్వారస్యముభయత్రావిశిష్టమితి చేన్న - ప్రకృత్యర్థస్వారస్యమర్థౌచిత్యం చేతి హేతుద్వయసిద్ధేః. ప్రశాసితృత్వేకధితే హి
బ్రహ్మణోఽసాధారణధర్మ ఉక్తస్స్యాత్ - ఉపదేశ్యత్వం హి సాధారణం. ఉపదేశశ్చోపదేశ్యవస్త్వసాధారణాకారేణ వక్తుం యుజ్యతే- న హి గవయే బు
భుత్సితే చతుష్పాద్గవయ ఇత్యుపదేశో యుక్తః. తస్మాత్ప్రకృత్యర్థస్వారస్యమర్థౌచిత్యం చాభ్యధికమితి వైషమ్యం. ఏవం ప్రశాసితుర్విజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞా
నోక్త్యా నిమిత్తోపాదానైక్యం సిద్ధమిత్యాహ (యేనేతి) కారణవాక్యేపి నిమిత్తోపాదానైక్యం దర్శయతి (సదేవేతి) ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణస్తు ని
మిత్తోపాదానభేదే న ఘటతే- అత ఏకత్వావధారణం చ హేతుః- అధిష్ఠాత్రన్తరనివారణం చ హేతురిత్యర్థః. (నన్వేవమితి) ఏవం సతి- బ్రహ్మణ ఏవ జగ
దుపాదానత్వే సతీత్యర్థః. ప్రకృతేర్జగదుపాదానత్వశ్రవణేపి బ్రహ్మణో జగదుపాదానత్వం యుక్తం. ప్రకృతేరపి బ్రహ్మోపాదానకత్వాదిత్యత్రా

ద్యన్తవిరహేణనిత్యత్వంజగదుపాదానత్వంచ శ్రూయమాణంకథముపపద్యతే. తదుచ్యతే-తత్రావ్యవిభక్తనామరూపంకారణావస్థంబ్రహ్మైవప్రకృతిశబ్దేనాభిధీయతే-బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావాత్. తథాహిశ్రుతయః *సర్వంతంపరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనస్సర్వంవేద *యత్రత్వస్యసర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేనకంపశ్యేదిత్యాద్యాః *సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మ *ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వమితికార్యావస్థంకారణావస్థంచసర్వంజగద్బ్రహ్మాత్మకమితిశ్రవణాచ్చ. ఏతదుక్తంభవతి- *యఃపృథివీమన్తరేసఞ్చరన్యస్యపృథివీశరీరంయంపృథివీనవేదేత్యారభ్య *యోఽవ్యక్తమన్తరేసఞ్చరన్యస్యావ్యక్తంశరీరంయమవ్యక్తంనవేదయోఽక్షరమన్తరే సఞ్చరన్యస్యాక్షరం శరీరంయమక్షరంనవేద *యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్పృథివ్యాఅన్తరోయంపృథివీనవేదయస్యపృథివీశరీరంయః పృథివీమన్తరోయమయతీత్యారభ్య *యఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరోయమాత్మానవేదయస్యాత్మాశరీరం యఆత్మానమన్తరోయమయతిసతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతఇతిసర్వచిదచిద్వస్తుశరీరతయాసర్వదాసర్వాత్మభూతం పరంబ్రహ్మ కదాచిద్విభక్తనామరూపం- కదాచిచ్చావిభక్తనామరూపం. యదావిభక్తనామరూపంతదాతదేవబహుత్వేన కార్యత్వేనచోచ్యతే-యదాచావిభక్తనామరూపంతదైకమద్వితీయంకారణమితిచ.ఏవంసర్వదాచిదచిద్వస్తుశరీరస్యపరస్యబ్రహ్మణోఽవిభక్తనామరూపాయాకారణావస్థాసా*గౌరనాద్యన్తవతీ *వికారజననీమజ్ఞాం *అజామేకామిత్యాదిభిరభిధీయతఇతి. ననుచ*మహానవ్యక్తేలీయతే అవ్యక్తమక్షరేలీయతఇతిప్రళయశ్రుతేరవ్యక్తస్యోత్పత్తిప్రళయౌప్రతీయేతే - తథాచమహాభారతే *తస్మాదవ్యక్తముత్పన్నంత్రిగుణంద్విజసత్తమ *అవ్యక్తంపురుషేబ్రహ్మన్నిష్క్రియేసమ్ప్రలీయతఇతి. నైషదోషః - అచిద్వస్తుశరీరస్యబ్రహ్మణోఽవ్యక్తశబ్దవాచ్యాయాస్త్రిగుణావస్థాయాఃకార్యత్వాత్. *యదాతమస్తన్నదివానరాత్రిరితికృత్స్న ప్రళయదశాయామపిబ్రహ్మాత్మకస్యాతి సూక్ష్మస్యాచిద్వస్తునస్సత్త్యభిధానాజ్జగత్కారణస్యపరస్యబ్రహ్మణఃప్రకారభూతమతిసూక్ష్మంచాచిద్వస్తునిత్యమేవేతితత్ ప్రకారంబ్రహ్మైవ *గౌరనాద్యన్తవతీత్యాదిష్వభిధీయతే. అతఏవచ *అక్షరంతమసిలీయతేతమఃపరేదేవఏకీభవతీతితమసఏకీభావమాత్రమేవశ్రూయతే- నతులయః. ఏకీభావఇతి-త

హ (ఆద్యన్తవిరహేణనిత్యత్వమితి) ప్రకృతేర్బ్రహ్మోపాదానకత్వముక్తం - తస్యాస్తునిత్యత్వశ్రవణాత్. అతస్సైవోపాదానమితి బ్రహ్మనిమిత్తమేవేత్యాశయః. (తదుచ్యతఇతి) ప్రకృతిశబ్దేన - ప్రకృతివాచకశబ్దేనేత్యర్థః. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావాత్ - యుతసిద్ధవస్త్వన్తరాభావాదిత్యర్థః. కేనకంపశ్యేత్ - కేన-అబ్రహ్మాత్మకస్వనిష్ఠదర్శనసాధనేన. కం- స్వనిష్ఠమర్థం. కః- చేతనః. పశ్యేత్. స్వనిష్ఠార్థదర్శనసాధనం, స్వనిష్ఠందృశ్యం, తద్ద్రష్టా, చనాస్తీత్యర్థః. నద్రష్టృదృశ్యనిషేధఇహప్రతిపాద్యః - *యత్రత్వస్యసర్వమాత్మైవాభూత్ ఇతిస్వవాక్యైకదేశేన *సర్వంహపశ్యఃపశ్యతీత్యాదివాక్యాన్తరేణచ బ్రహ్మాత్మకత్వేనసర్వానుభవస్యవిహితత్వాత్. స్వనిష్ఠవస్త్వన్తరాభావేశ్రుతిరుక్తా- అథసర్వస్యతదాత్మకత్వేశ్రుతిమాహ (సర్వంఖల్వితి) ఏవంవ్యతిరేకోఽన్వయశ్చోక్తః. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావేన ప్రకృతిశబ్దవాచ్యం బ్రహ్మైవచేత్ వికారాపురుషార్థరూపాదోషాబ్రహ్మణఏవస్యురిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) ప్రకృతిపురుషకాలవిశిష్టమేవకారణంచేత్ కారణావస్థా, తస్యాంచైకత్వం, కార్యావస్థా, తస్యాంచబహుత్వం, బ్రహ్మణఃకారణత్వంచిదచితోఃకార్యత్వం, చకథంఘటతఇత్యాశఙ్క్యాహ (కదాచిద్విభక్తేతి) కదాచిత్-సృష్ట్యుత్తరకాలం. కదాచిత్ - సంజిహీర్షోత్తరకాలం. ఏకమద్వితీయమితినిమిత్తోపాదానయోరైక్యవిషయశ్రుతిస్మారణార్థః - తర్హికిం *గౌరనాద్యన్తవతీత్యాదేః ప్రస్తుతవాక్యస్యేత్యత్రాహ (ఏవంసర్వదేతి) యాకారణావస్థాసాఽభిధీయతఇతి - నావస్థానిత్యత్వవివక్షయోచ్యతే - కిన్తుకారణావస్థోపలక్షితద్రవ్యనిత్యత్వమభిధీయతఇత్యర్థః. అవ్యక్తశబ్దవాచ్యాయాఅవస్థాయాఃపరమకారణావస్థయైక్యంపున్యాసఃపార్శ్వస్థశ్చోదయతి (ననుచేతి) అవిభక్తనామరూపప్రధానవిశిష్టబ్రహ్మణఃకారణత్వమనుపపన్నం - అవిభక్తనామరూపస్యసూక్ష్మావస్థస్యావ్యక్తశబ్దవాచ్యస్యోత్పత్తిప్రళయశ్రవణాదిత్యర్థః. (నైషఇతి)అచిద్వస్తునోఽవ్యక్తావస్థాయాఅపిసూక్ష్మావస్థాసంభవాత్ తదవస్థాచిద్విశిష్టంబ్రహ్మవ్యక్తకారణమిత్యర్థః. తత్రప్రమాణమాహ (యదాతమఇతి) (అతఏవేతి) అతఏవ - తదానీమపితమశ్శబ్దవాచ్యస్యబ్రహ్మప్రకారస్యాచిత్త్వస్యసద్భావాదేవేత్యర్థః. శబ్దైజాత్యమర్థైజాత్యనిబన్ధనం- అర్థైజాత్యంచసకలశ్రుత్యనుసారేణభవతీతిభావః. అర్థైజాత్యమేవవివృణోతి (ఏకీభావఇతీతి) *పృథివ్యప్సులీయతఇత్యాదిషులయశబ్దేనపూర్వపూర్వావస్థస్యద్రవ్యస్యపూర్వపూర్వావస్థాప్రహాణేనోత్తరోత్తరావస్థత్వమభిహితం- పృథివ్యేవహ్యప్స్వవస్థాభూత్. పృథివీత్వంవిహాయపృథివ్యమ్భోభిరేకద్రవ్యంయథాభూత్ - ఏవంతమశ్శబ్దవాచ్యమపివస్తుతమస్త్వావస్థాప్రహాణేనపరమాత్మద్రవ్యంభవతిచేత్ లయశబ్దఃప్రయోక్తవ్యః- నతథాశ్రూయతే- అతఃపరమాత్మనితమోఽవస్థితమిత్యర్థః. తత్రపృథివీత్వప్రహాణేనయద్వస్తుసలిలమభూత్ - తత్సలిలత్వప్రహాణేనపూర్వమేవస్థితేనాప్స్వైకీభవతి, యథాచత్యక్తజలత్వావస్థజలద్రవ్యంయత్తేజోఽభూత్ -తత్తేజస్త్వప్రహాణేనప్రాగవస్థితతేజసైకీభవతి,-ఏవంవిభక్తంతమఃతమస్త్వావస్థామజహదేవకార్యానుపయుక్తస్వసజాతీయతమసైకీభవతి. తత్రపరమాత్మనస్స్వరూపేణతమస్త్వాయోగాత్, *యస్యమృత్యుశ్శరీరమితిస్థానప్రమాణేనమృత్యుసంజ్ఞతయాఽవగతస్యతమసఃపరశరీరత్వశ్రవణాచ్చకార్యానుపయుక్తతమశ్శరీరపరమాత్మనా ఏకీభవతి. ఏకీభావశ్చ

మోఽభిధానాతిసూక్ష్మచిత్ప్రకారస్య బ్రహ్మణోఽవిభక్తనామరూపతయాఽవస్థానమభిధీయతే. *తమఆసీత్తమసాగూఢమగ్రే ప్రకేతంతమస స్తన్మహినాజాయతైకమిత్యాద్యప్యేతదేవవదతి. తథాచమానవంవచః*ఆసీదిదంతమోభూతమప్రజ్ఞాతమలక్షణం। అప్రతర్క్యమవిజ్ఞేయంప్రసుప్తమివసర్వతఇతి. *అస్మాన్మాయీసృజతేవిశ్వమేతదిత్యా, ద్యనన్తరమేవోపపాదయిష్యతే- బ్రహ్మణోఽపరిణామిత్వశ్రుతయ, శ్చ. యత్త్వేకస్యనిమిత్తత్వముపాదానత్వం, చనసమ్భవతి - ఏకకారకనిష్పాద్యత్వంచకార్యస్య,- లోకేతథానియమదర్శనాత్. అతోఽగ్నినాసిఞ్చేదితివద్వేదాన్తవాక్యాన్యేకస్మాదేవోత్పత్తిం ప్రతిపాదయితుంనప్రభవన్తీతి. అత్రోచ్యతే- సకలేతరవిలక్షణస్యపరస్యబ్రహ్మణస్సర్వశక్తేస్సర్వజ్ఞస్యైకస్యైవసర్వముపపద్యతే. మృదాదేరచేతనస్యజ్ఞానాభావేనాధిష్ఠాతృత్వాయోగా, దధిష్ఠాతుఃకులాలాదేర్విచిత్రపరిణామశక్తివిరహాదసత్యసఙ్కల్పతయా, చతథాదర్శననియమః. అతోబ్రహ్మైవజగతోనిమిత్తముపాదానంచ. ....

౨౪॥ సూ. అభిధ్యోపదేశాచ్చ॥ ఇతశ్చోభయంబ్రహ్మైవ-*సోకామయతబహుస్యాంప్రజాయేయేతి * తదైక్షతబహుస్యాంప్రజాయేయేతిస్రష్టుర్బ్రహ్మణస్స్వస్యైవబహుభవనసఙ్కల్పోపదేశాత్. విచిత్రచిదచిద్రూపేణాహమేవబహుస్యాంతథాప్రజాయేయేతి సఙ్కల్పపూర్వికాహిసృష్టిరుపదిశ్యతే. ....

తమస్స్వేష్టితఏవతతోఽప్యతిసూక్ష్మతాపత్తిః. నహిపూర్వంక్షిత్తంతమఃపశ్చాదేకీభవతి- కిన్త్వవస్థావైషమ్యేన- అవస్థావైషమ్యంహివిభాగః. అతోఽనతిప్రకృష్టసూక్ష్మత్వంవిభాగః. అవిభాగశ్చ- నిరతిశయసూక్ష్మతాపత్తిః. వస్తుస్వరూపైక్యాభావేపితదన్తర్భావమాత్రేణఏకశబ్దప్రయోగోదృష్టః-యథామథనాత్పూర్వమనుద్భూతాగ్నావారుణ్యేకశబ్దః, యథావాఆహితమాత్రగర్భాయాంయోషాయాంఏకేయమితిప్రయోగః,. తత్రహిచేతనద్వయమస్తి-తథాప్యన్యస్యాన్యతరాన్తర్భావాదేకశబ్దప్రయోగవిషయత్వం. యథావాఽనేకక్రిమికీటాదిజన్తుసంవృతవపుషిపురుషేఏకశబ్దప్రయోగః,తథేత్యర్థః. (ఆసీదిదమితి) లయశబ్దార్థోఽవస్థాన్తరాపత్తిరేవ- నతుద్రవ్యవినాశఇతీమమర్థంవిశదయతి-తమోభూతమితి-తమోఽవస్థమిత్యర్థః. *అగ్నౌవస్థేచసలిలేవాయ్వవస్థేచతేజసీతివచనాత్. తర్హ్యుపలభ్యం- ఉపలబ్ధ్యభావాత్తన్నాస్తీత్యత్రాహఅప్రజ్ఞాతమితి- ప్రకృష్టం- స్పష్టం. జ్ఞానం- అపరోక్షజ్ఞానం. తద్విషయమిత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహఅలక్షణం-రూపాదిరహితత్వాదిత్యర్థః. కారణగుణప్రక్రమేణకార్యగుణారమ్భఇతిన్యాయాత్ రూపాదిమత్కారణమపిరూపాదిమత్స్యాత్ ఇత్యత్రాహఅప్రతర్క్యం- అతర్కగోచరం. ఏవం విభక్తావస్థంతమఉక్తం. అవిభక్తంతమ ఆహ అవిజ్ఞేయం- వివిచ్య- విభజ్య. జ్ఞాతుమశక్యమిత్యర్థః. ప్రసుప్తమివ- యథాసుషుప్తాపరమాత్మనిలీనస్యచేతనస్యలయోనపరమాత్మత్వాపత్తిః- అపితునామరూపప్రహాణేనసత్తామాత్రమేవ- తథామహాప్రళయేపిచిదచితోఃపృథఙ్నామరూపప్రహాణమేవ- నసత్తాహానిరిత్యర్థః. విశేషమాహసర్వతఇతి - సుషుప్తావేకదేశలయః- అత్రతుసర్వలయఇత్యర్థః. యద్వా - అవిజ్ఞేయమిత్యనేనఅచిదంశలయఉక్తః- ప్రసుప్తమివేతిచిదంశలయః. తత్రాపినసత్తాహానిః- యథాసుషుప్తావిత్యర్థః. ఏవంబ్రహ్మణఏవసర్వవిధకారణత్వంప్రామాణికమిత్యుక్తం. తర్హిపూర్వోక్తశ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్తినిర్వాహఃకథమిత్యత్రాహ (అస్మాన్మాయీతి) అపరిణామిత్వశ్రుతయశ్చ- ఉపపాదయిష్యన్తఇత్యన్వయః. శ్రుత్యర్థాపత్తిఃపరిహరిష్యతఇత్యర్థః. శ్రుత్యనుగ్రాహకతయాపరాభిమతంతర్కమనుభాషతే (యత్త్వేకస్యేతి) పరాభిమతతర్కాణాంసోపాధికత్వంవక్తుముపాధీనామజ్ఞత్వాదీనాంపక్షేబ్రహ్మణ్యవిద్యమానతాందర్శయతి (సకలేతరేతి) పరేణహితర్కానుగృహీతశ్రుతిప్రాబల్యముక్తం- తత్రశరీరశరీరిభావశ్రుతిభిరేవఉపాదానత్వనిర్వికారత్వాదిశ్రుతీనామవిరోధస్యనిరూప్యమాణత్వాత్ ద్వారద్వారిభావేనసర్వశ్రుత్యైకార్థ్యసమ్భవత్యపి విరోధారోపణేననిమిత్తోపాదానైకత్వపరానేకశ్రుతివాక్యబాధకల్పనస్యాయుక్తత్వాత్- సర్వవాక్యానామైకార్థ్యమభ్యుపగన్తవ్యం-తథాసతితద్విరుద్ధస్తర్కః కేవలతర్కఇతితస్యదుర్బలత్వాత్ రాద్ధాన్తస్థిరతరఇత్యభిప్రాయన్సోపాధికత్వమాహ (మృదాదేరితి) ఉపాదానస్యమృదాదేరనిమిత్తత్వంఅజ్ఞత్వాత్- నిమిత్తస్యకులాలాదేరనుపాదానత్వంస్వశరీరేణతథాపరిణామశక్తిరహితత్వాత్- తస్యానేకకారకసాపేక్షత్వంచాసత్యసఙ్కల్పత్వాదితిపరోక్తతర్కాస్సోపాధికాః. అతోమృత్పిణ్డకులాలాదివిపరీతస్వభావస్యబ్రహ్మణఃసర్వముపపన్నమిత్యభిప్రాయః. ....

౨౪॥ సూ. అభిధ్యోపదేశాచ్చ॥ (ఇతశ్చోభయంబ్రహ్మేతి) పూర్వసూత్రస్థప్రతిజ్ఞావాక్యేనాస్యహేతోరన్వయఇత్యర్థః. సఙ్కల్పోపదేశాదిత్యనేనసూత్రాక్షరార్థఉక్తః. బహుభవనం రామకృష్ణాదివచ్చసమ్భవతీతితద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (విచిత్రచిదచిద్రూపేణేతి) *తత్తేజోఽసృజతేతితేజఃప్రభృతిసృష్టేఃఅనన్తరోక్తత్వాచ్చిదచిద్రూపేణబహుత్వస్యవివక్షితత్వమిత్యర్థః. స్వస్యైవబహుభవనాత్ ఉపాదానత్వం, బహుభవనస్యసఙ్కల్పసామానాధికరణ్యాన్నిమిత్తత్వమితిభావః. ....

౨౫॥ సూ. సాక్షాచ్చోభయామ్నానాత్ ॥ న కేవలం ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తాభిధ్యోపదేశాదిభిరయమర్థో నిశ్చీయతే-బ్రహ్మణ ఏవ నిమిత్తత్వముపాదానత్వం చ సాక్షాదామ్నాయతే *కింస్విద్వనం క ఉ స వృక్ష ఆసీద్యతో ద్యావాపృథివీ నిష్టతక్షుః। మనీషిణో మనసా పృచ్ఛతేదు తద్యదధ్యతిష్ఠద్భువనాని ధారయన్। బ్రహ్మ వనం బ్రహ్మ స వృక్ష ఆసీద్యతో ద్యావాపృథివీ నిష్టతక్షుః । మనీషిణో మనసా విబ్రవీమి వో బ్రహ్మాధ్యతిష్ఠద్భువనాని ధారయన్నితి. అత్ర హి ప్రష్టుర్బ్రహ్మణః కిముపాదానం కాని చోపకరణానీతి లోకదృష్ట్యా పృష్టే సకలేతరవిలక్షణస్య బ్రహ్మణస్సర్వశక్తియోగో న విరుద్ధ ఇతి బ్రహ్మైవోపాదానముపకరణాని చేతి పరిహృతం - అతశ్చోభయం బ్రహ్మ.......................

———

౨౬॥ సూ. ఆత్మకృతేః॥ *సో కామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి సిసృక్షుత్వేన ప్రకృతస్య బ్రహ్మణః *తదాత్మానం స్వయమకురుతేతి సృష్టేః కర్మత్వం కర్తృత్వం చ ప్రతీయత ఇత్యాత్మన ఏవ బహుత్వకరణాత్తస్యైవ నిమిత్తత్వముపాదానత్వం చ ప్రతీయతే. అవిభక్తనామరూప ఆత్మా కర్తా - స ఏవ విభక్తనామరూపః కార్యమితి కర్తృత్వకర్మత్వయోర్న విరోధః. స్వయమేవాత్మానం తథాఽకురుతేతి నిమిత్తముపాదానం చ.......................

———

సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *ఆనన్దో బ్రహ్మ *అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసః * నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యం నిరఞ్జనం *స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమర ఇతి స్వభావతో నిరస్తసమస్తచేతనాచేతనవర్తిదోషగన్ధస్య నిరతిశయజ్ఞానానన్దైకతానస్య పరస్య బ్రహ్మణో విచిత్రానన్తాపురుషార్థాస్పదచిదచిన్మిశ్రప్రపఞ్చరూపేణాత్మనో బహుభవనసఙ్కల్పపూర్వకం బహుత్వకరణం కథముపపద్యత ఇత్యాశఙ్క్యాహ.

౨౫॥ సూ. సాక్షాచ్చోభయామ్నానాత్॥ ఆదిశబ్దేన వక్ష్యమాణా ఆత్మకృతి ప్రభృతయో వివక్షితాః. *కింస్విద్వనం - పూర్వం కుత్ర స్థిత ఇతి భావః. క ఉ స వృక్ష ఆసీత్ - కిముపాదానమిత్యర్థః. యదధ్యతిష్ఠద్భువనాని ధారయన్ - భువనాని ధారయతా ఈశ్వరేణాధిష్ఠేయముపకరణాదికం కిమిత్యర్థః. ప్రతివచనేఽపి *బ్రహ్మ వనం- అధికరణం. బ్రహ్మ స వృక్షః-ఉపాదానం. నిష్టతక్షురితి బహుత్వమవివక్షితం-*సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథా పూర్వమకల్పయత్ దివం చ పృథివీం చేతి ద్యావాపృథివ్యాదీనామేకకర్తృకత్వశ్రవణేన కర్తృబహుత్వాసంభవాత్. నను బ్రహ్మశబ్దః ప్రకృతివచనః- భువనాని ధారయతేశ్వరేణాధిష్ఠితత్వశ్రవణాత్. * ధారయన్నితి పుల్లిఙ్గతయా బ్రహ్మశబ్దసామానాధికరణ్యాయోగాత్ అధిష్ఠానే హి బ్రహ్మ కర్మభూతమితి. న- బ్రహ్మశబ్దముఖ్యార్థపరిగ్రహస్య స్వతః ప్రాప్తత్వాదుపక్రమస్థానేకబ్రహ్మశబ్దబాధాయోగాత్. ఏతదుక్తం భవతి- *బ్రహ్మాధ్యతిష్ఠత్ భువనాని ధారయన్నితి- భువనాని ధారయన్నీశ్వరో బ్రహ్మశబ్దవాచ్యస్స్వాత్మానమేవ అధ్యతిష్ఠత్. అధిష్ఠేయముపకరణాదికమపి బ్రహ్మైవేత్యర్థ ఇతి. అత్ర ప్రశ్నప్రతివచనరూపేణ కథనస్య ప్రయోజనం-లోకదృష్ట్యా కృతం చోద్యం సర్వవిలక్షణే బ్రహ్మణి న జీవతీతి జ్ఞాపనమిత్యాహ. (అత్ర హీతి)——— ఉభయశబ్దస్సర్గప్రలయపరః పరైర్వ్యాఖ్యాతః. తదయుక్తం- నిమిత్తోపాదానభేదేఽపి తయోరన్యతరస్య సర్గప్రలయకారణత్వావిరోధాత్ తదైక్యసాధకత్వాభావాత్, * ఆకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇత్యేవ ధారణస్య జగతో బహూపాదానకత్వబహుకర్తృకత్వయోరన్యతరశఙ్కావ్యావర్తనసంభవేన నిమిత్తోపాదానభేదనివారకత్వాభావాచ్చ.——— ననూభయామ్నానమితి విరుధ్యతే-అధికరణస్య, ఉపాదానకారణస్య, కర్తుః, శ్చైకత్వప్రతీతేరితి. నైవం- అధిష్ఠేయమధిష్ఠాతేతి కోటిద్వయాన్తర్భావాత్ కారకాణాం. ఉపాదానాధికరణయోరుపకరణాని హ్యధిష్ఠేయకోటిరనుప్రవిష్టాని - యదధ్యతిష్ఠత్ *బ్రహ్మాధ్యతిష్ఠత్ భువనాని ధారయన్నితి హి శ్రూయతే, అత ఉభయామ్నానమితియుక్తమ్.......................

———

౨౬॥ సూ. ఆత్మకృతేః॥ ఆత్మానం ప్రతి స్వస్యైవ కర్తృత్వమనుపపన్నం-కార్యం హి సాధ్యం-కర్తా హి సిద్ధ ఇత్యేకస్య సిద్ధసిద్ధివిరోధాదిత్యత్రాహ (అవిభక్తేతి) ఆకారభేదాత్ సిద్ధసిద్ధ్యోరవిరోధ ఇత్యర్థః. ఆకారైక్యాన్నిమిత్తోపాదానైక్యమిత్యాహ (స్వయమేవేతి)......

———

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (సత్యం జ్ఞానమితి) పూర్వసూత్రవిషయవాక్యస్యానన్తవక్ష్యమాణత్వాత్ తత్ప్రకరణస్థపూర్వాపరవాక్యైః నిర్దోషత్వకల్యాణగుణాకరత్వవిరోధస్య ఝటితి ప్రతిపన్నత్వాత్ ప్రథమం *సత్యం జ్ఞానమిత్యాదివాక్యద్వయముపాత్తం. సత్యశబ్దో హి వికారరాహిత్యపరః. నిర్దోషత్వాదిస్ఫుటీకరణాయ వాక్యాన్తరాణ్యుపాదత్తే (అపహతేత్యాది) పూర్వపక్షే హి నిమిత్తోపాదానభేదశ్రుతిర్నిర్దోషశ్రుత్యన్యథానుపపత్తిశ్చ హేతుతయోపన్యస్తే. రాద్ధాన్తే తు *ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ *అభిధ్యోపదేశాచ్చేతి

౨౭॥ సూ. పరిణామాత్ ॥ పరిణామస్వాభావ్యాత్. నాత్రోపదిశ్యమానస్యపరిణామస్యపరస్మిన్బ్రహ్మణిదోషావహత్వంస్వభావః-ప్రత్యుతనిరఙ్కుశైశ్వర్యావహత్వమేవేత్యభిప్రాయః.ఏవమేవహిపరిణామఉపదిశ్యతే-అశేషహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానంస్వేతరసమస్తవస్తువిలక్షణంసర్వజ్ఞంసత్యసఙ్కల్పమవాప్తసమస్తకామమనవధికాతిశయానన్దంస్వలీలోపకరణభూతసమస్తచిదచిద్వస్తుజాతశరీరతయాతదాత్మభూతంపరంబ్రహ్మ. స్వశరీరభూతేప్రపఞ్చేతన్మాత్రాహఙ్కారాదికారణపరమ్పరయాతమశ్శబ్దవాచ్యాతిసూక్ష్మాచిద్వస్త్వేకశేషేసతి, తమసిచ స్వశరీరతయాపిపృథఙ్నిర్దేశానర్హాతి సూక్ష్మదశాపత్త్యాస్వస్మిన్నేకతామాపన్నేసతి, తథాభూతతమశ్శరీరంబ్రహ్మ-పూర్వవద్విభక్తనామరూపచిదచిన్మిశ్రప్రపఞ్చశరీరంస్యామితిసఙ్కల్ప్యవ్యయక్రమేణజగచ్ఛరీరతయాఆత్మానంపరిణమయతీతిసర్వేషువేదాన్తేషుపరిణామోపదేశః. తథైవబృహదారణ్యకేకృత్స్నస్యజగతోబ్రహ్మశరీరత్వంబ్రహ్మణస్తదాత్మత్వంచామ్నాయతే *యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్పృథివ్యాఅన్తరోయంపృథివీనవేదయస్యపృథివీశరీరంయఃపృథివీమన్తరోయమయత్యేషతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతఇత్యారభ్య*యస్యాపశ్శరీరం *యస్యాగ్నిశ్శరీరంయస్యాన్తరిక్షంశరీరం *యస్యవాయుశ్శరీరం*యస్యద్యౌశ్శరీరం*యస్యాదిత్యశ్శరీరం*యస్యదిశశ్శరీరం*యస్యచన్ద్రతారకంశరీరం*యస్యాకాశశ్శరీరం*యస్యతమశ్శరీరం*యస్యతేజశ్శరీరం *యస్యసర్వాణిభూతానిశరీరం *యస్యప్రాణశ్శరీరం *యస్యవాక్ఛరీరం *యస్యచక్షుశ్శరీరం యస్యశ్రోత్రంశరీరం *యస్యమనశ్శరీరం *యస్యత్వక్ఛరీరం *యస్యవిజ్ఞానంశరీరం *యస్యరేతశ్శరీరమిత్యేవమన్తేనకాణ్వపాఠే- మాధ్యన్దినేతుపాఠేవిజ్ఞానస్థానే *యస్యాత్మాశరీరమితివిశేషః- లోకయజ్ఞవేదానాంపరమాత్మశరీరత్వమధికం. సుబాలోపనిషదిచపృథివ్యాదీనాంతత్త్వానాంపరమాత్మశరీరత్వమభిధాయవాజసనేయకేఽనుక్తానామపితత్త్వానాంశరీరత్వంబ్రహ్మణఆత్మత్వంచశ్రూయతే *యస్యబుద్ధిశ్శరీరం *యస్యాహఙ్కారశ్శరీరం *యస్యచిత్తంశరీరం *యస్యావ్యక్తంశరీరం *యస్యాక్షరంశరీరంయోమృత్యుమన్తరేసఞ్చరన్యస్యమృత్యుశ్శరీరంయంమృత్యుర్నవేదఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకోనారాయణఇతి. అత్రమృత్యుశబ్దేనపరమసూక్ష్మమచిద్వస్తుతమశ్శబ్దవాచ్యమభిధీయతే- *అవ్యక్తమ

సిద్ధాన్తసాధకతయాశ్రుత్యర్థాపత్తిద్వయందర్శితం.*సాక్షాచ్చోభయామ్నానాదిత్యాదిసూత్రద్వయేన*యోనిశ్చహిగీయతఇత్యనేనచసిద్ధాన్తసాధకశ్రుతయోదర్శితాః. *పరిణామాదితిసూత్రంతుపూర్వపక్ష్యుపన్యస్తశ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్తిపరిహారపరమిత్యర్థః. శఙ్కాగ్రన్థేనిర్దోషత్వశ్రుత్యుపన్యాసేనశ్రుత్యర్థాపత్తిఃపూర్వోక్తాఽనూదితాభవతి. నిమిత్తోపాదానభేదశ్రుత్యుపన్యాసశ్చాభిప్రేతః- అవాప్తసమస్తకామస్య సృష్ట్యనుపపత్తిరూపానిమిత్తభావవిరోధినీశ్రుత్యర్థాపత్తిశ్చాభిప్రేతా-ఉత్తరత్రతత్పరిహారస్యచవక్ష్యమాణత్వాత్. ద్వితీయాధ్యాయేబహ్వధికరణేషుసమర్థయిష్యమాణంబ్రహ్మాత్మకత్వప్రకారముపజీవ్యశ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్తిపరిహారపరమిదంసూత్రం.

౨౭॥ సూ. పరిణామాత్ ॥ *పరిణామాదిత్యుక్తేవిరోధహేతుత్వమేవాస్యప్రతీయతే-నతువిరోధపరిహారహేతుత్వమిత్యాశఙ్క్యాహ (పరిణామస్వాభావ్యాదితి) స్వభావఏవహివిరోధహేతురిత్యత్రాహ (నాత్రేతి) పరిణామశబ్దఃపరిణామవిశేషపరః. వివక్షితవిశేషాభిప్రాయేణసామాన్యశబ్దప్రయోగోగామానయేత్యాదిషుదృష్టః, *శబ్దాదేవప్రమితః *ధర్మోజ్ఞైరిత్యాదిషువిశేషాభిప్రాయేణసామాన్యనిర్దేశఃసూత్రఏవదృశ్యతే. ఇహ ప్రతిపన్నాచ్ఛబ్దాదితివదిహప్రతిపన్నాత్పరిణామాదిత్యర్థః. కథంభూతఃపరిణామోపదేశఇతిశఙ్కాయాంతంవివృణోతి (ఏవమేవహీతి) యథాతత్త్వక్రమసృష్టిరనుక్తాప్యన్యతోగ్రాహ్యాయథాచసృష్ట్యాద్యుపయుక్తాగుణాఅనుక్తాఅప్యన్యతోగ్రాహ్యాః,- తథా పరిణామస్యసద్వారకత్వమప్యనుక్తమన్యతోగ్రాహ్యమితిదర్శయన్ ప్రధానకారణత్వవాదినీనామపిశ్రుతీనాంపరమాత్మపర్యన్తతామాహ (అశేషహేయేత్యాదినా) అవాప్తసమస్తకామస్యసృష్ట్యనుపపత్తింపరిహరతి (స్వలీలేతి) ఏకీభావపదంవ్యాచష్టే (స్వశరీరతయాపీతి)ననుతమఆదిశబ్దైఃతన్నిర్దిశ్యతే-తత్కథంనిర్దేశానర్హత్వం. ఉచ్యతే-నాత్రసర్వథానిర్దేశానర్హత్వంవివక్షితం.-అగ్నిశబ్దేనవ్యవహ్రియమాణాత్ బాహ్యాగ్నేస్తాదృశ్యస్తప్తస్యపృథగగ్నిరిత్యనిర్దేశ్యమానస్యాగ్నేర్యాదృశంసాత్మ్యవిశేషరూపంవైషమ్యంవిద్యతే,అగ్నిత్వాప్రహాణమపివిద్యతే,-ఏవంతమస్త్వాప్రహాణేఽపివిభక్తాత్తమసోఅవిభక్తతమసస్సూక్ష్మత్వాతిశయరూపంవైషమ్యమస్తీత్యభిప్రాయఇతి.ఈదృశతమశ్శరీరకత్వంతున*తదాత్మానంస్వయమకురుతేత్యాదిప్రకరణేశ్రూయతఇత్యత్రాహ (ఇతిసర్వేషువేదాన్తేష్వితి)ఉక్తార్థేప్రమాణందర్శయతి(తథైవేతి) అవాన్తరతత్త్వానాముత్తరోత్తరంప్రతికారణత్వేశ్రుతేపితత్తచ్ఛరీరకపరమాత్మనఏవకారణత్వమితిదర్శయితుం,ప్రకృతిపురుషకాలవిశిష్టత్వమపిఅత్రాన్యత్రచక్వచిదనుక్తతత్త్వక్రమసృష్టివదన్యతోగ్రాహ్యమితిచజ్ఞాపయితుం, *యస్యాపశ్శరీరమిత్యాదిసకలవాక్యజాతోపాదానం. కాణ్వపాఠేఅనుక్తానామపిబ్రహ్మశరీరత్వజ్ఞాపనార్థం,విజ్ఞానశబ్దస్యాత్మశబ్దేనవివరణార్థం,చాహ (మాధ్యన్దినేత్వితి)అపహతపాప్మశబ్దేనఅమృతశబ్దవివరణార్థం,కారణావస్థాయామపిబ్రహ్మశరీరత్వజ్ఞాపనార్థం,దేవతావిశేషస్యకారణత్వజ్ఞాపనార్థం, చాహ(సుబాలేతి) మృత్యుశబ్దస్యదేవతావిశేషేసంసారేచప్రయుక్తత్వాత్, తయోశ్చాత్రాన్వయానర్హత్వాదాహ(అత్రమృత్యుశబ్దేనేతి) కః పు

షు రేలీయతే! అక్షరం తమసి లీయత ఇతి తస్యామేవోపనిషది క్రమప్రత్యభిజ్ఞానాత్. సర్వేషామాత్మనాం జ్ఞానావ
రణానర్థమూలత్వేన తదేవ హి తమో మృత్యుశబ్దవ్యపదేశ్యం. సుబాలోపనిషద్యేవ బ్రహ్మశరీరతయా తదాత్మకా
నాం తత్త్వానాం బ్రహ్మణ్యేవ ప్రళయ ఆమ్నాయతే *పృథివ్యప్సు ప్రలీయతే ఆపస్తేజసి లీయన్తే తేజో వాయౌ లీయ
తే వాయురాకాశే లీయతే ఆకాశమిన్ద్రియేష్విన్ద్రియాణి తన్మాత్రేషు తన్మాత్రాణి భూతాదౌ లీయన్తే భూతాది
ర్మహతి లీయతే మహానవ్యక్తే లీయతే అవ్యక్తమక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయతే తమః పరే దేవ ఏకీభవతీతి. అవి
భాగాపన్నదశాయామపి చిదచిద్వస్త్వతిసూక్ష్మం సకర్మసంస్కారం తిష్ఠతీత్యుత్తరత్ర వక్ష్యతే * న కర్మావిభా
గాదితి చేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చేతి. ఏవం స్వస్మాద్విభాగవ్యపదేశానర్హతయా పరమాత్మ
న్యేకీభూతాత్యన్తసూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరాదేకస్మాదేవాద్వితీయాన్నిరతిశయానన్దాత్సర్వజ్ఞాత్సత్యసఙ్కల్పా
ద్బ్రహ్మణో నామరూపవిభాగార్హస్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరతయా బహుభవనసఙ్కల్పపూర్వకో జగదాకారేణ
పరిణామశ్శ్రూయతే *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోన్తర ఆత్మానన్దమ
యః *ఏష హ్యేవానన్దయాతి *సోకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి స తపోతప్యత స తపస్తప్త్వా ఇదం సర్వమ
సృజత యదిదం కిఞ్చ తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్ నిరుక్తం చానిరుక్తం చ నిల
యనం చానిలయనం చ విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చ సత్యం చానృతం చ సత్యమభవదితి. అత్ర తపశ్శబ్దేన ప్రాచీనజగదాకా
రపర్యాలోచనరూపం జ్ఞానమభిధీయతే-*యస్య జ్ఞానమయం తప ఇత్యాదిశ్రుతేః. ప్రాక్సృష్టం జగత్సంస్థానమా
లోచ్యేదానీమపి తత్సంస్థానం జగదసృజదిత్యర్థః. తథైవ హి బ్రహ్మా సర్వేషు కల్పేష్వేకరూపమేవ జగత్సృజతి-*సూ
ర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్ దివం చ పృథివీం చాన్తరిక్షమథో సువః *యథర్తుష్వృతులిఙ్గాని నా
నారూపాణి పర్యయే| దృశ్యన్తే తాని తాన్యేవ తథా భావా యుగాదిష్వితి శ్రుతిస్మృతిభ్యః. తదయమర్థః-స్వయమప
రిచ్ఛిన్నజ్ఞానానన్దస్వభావోఽత్యన్తసూక్ష్మతయాఽసత్కల్ప స్వలీలోపకరణచిదచిద్వస్తుశరీరతయా తన్మయః
పరమాత్మా విచిత్రానన్తక్రీడనకోపాదిత్సయా స్వశరీరభూతప్రకృతిపురుషసమష్టిపరమ్పరయా మహాభూతపర్య
న్తమాత్మానం తచ్ఛరీరకం పరిణమయ్య తన్మయః పునస్సత్త్యచ్ఛబ్దవాచ్యవిచిత్రచిదచిన్మిశ్ర దేవాదిస్థావరాన్తజ

చిద్వస్తువాచీ మృత్యుశబ్దః. తమశ్శబ్దపదలిచేత్ - తమశ్శబ్దో వాక్యథమచిద్వస్తువాచీ తత్రాహ (సర్వేషామితి) జ్ఞానావరణరూపత్వాత్ తమశ్శబ్దవాచ్యం-త
దేవ జ్ఞానావరణరూపానర్థమూలత్వాన్మృత్యుశబ్దవాచ్యమిత్యర్థః. *ఆకాశమిన్ద్రియేష్విన్ద్రియాణి తన్మాత్రేష్విత్యత్ర లయశబ్దాప్రయోగః లయస్థాన
త్వాభావాత్. తత్ర సాహిత్యమాత్రం వివక్షితం. తన్మాత్రేష్వితి బహువచనేన తాత్పర్యం- * అదితిః పాశాన్ప్రముమోక్త్వితివత్. శబ్దతన్మాత్ర ఇత్యర్థః. లయశబ్దేన జీ
వ బ్రహ్మణోస్స్వరూపైక్యశఙ్కా వ్యావృత్త్యర్థమాహ (అవిభాగాపన్నేతి) యద్వా- న కేవలం ప్రళయే చిత్సంసృష్టాచిద్వస్త్వవస్థానం శ్రుత్యాఽవగమ్యతే-
శ్రుత్యర్థాపత్త్యా చేత్యాహ (అవిభాగాపన్నేతి) విషమసృష్ట్యనుపపత్త్యా చేతనబహుత్వస్థితివత్ తత్కర్మానుగుణదేహసృష్ట్యనుగుణాచిద్వస్తుస్థితిరపి స్వ
రూపపరిణామానుపపత్తిబలసిద్ధేత్యర్థః. యద్వా- లయదశాయాం సూక్ష్మరూపేణాచిదవస్థానం శ్రుతం-సకర్మవాసనజీవబహుత్వావస్థానం దర్శయతి (అ
విభాగాపన్నేతి) ఆనన్దవల్లీవాక్యస్థస్య నిర్వికారత్వాదిపరవాక్యస్యోపాదానత్వపరవాక్యస్య చ అవిరోధనిర్వాహార్థం హి శ్రుత్యన్తరాణ్యుదాహృతాని- త
త్కిం ప్రస్తుతస్యావిరోధస్యేతి శఙ్కాయామవిరోధం పశ్చాద్వక్ష్యతి ప్రథమం పూర్వపక్ష్యభిప్రేతమూలప్రతిపన్నానామేతత్ప్రకరణస్థవాక్యానాం నిర్వాహపరిణా
మపరత్వమాహ (ఏవం స్వస్మాదితి) ఏకత్వావధారణాదినా చిదచిచ్ఛరీరకత్వమయుక్తమిత్యత్రాహ (విభాగవ్యపదేశానర్హేతి) (ఏకస్మాదేవాద్వితీ
యాదితి) అతిసూక్ష్మచిదచిచ్ఛరీరకత్వమేకత్వావధారణవివక్షితం- శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాత్, విషమసృష్ట్యన్యథానుపపత్త్యా చేత్యభిప్రాయః. య
ద్వా- ఆనన్దవల్ల్యామనుక్తమప్యవిభక్తనామరూపత్వం శ్రుత్యన్తరస్థమేకత్వావధారణాదినాఽవగమ్యతే - ఏవం చిదచిచ్ఛరీరకత్వమపి కారణావ
స్థాయామిహ వివక్షితమిత్యభిప్రాయ ఇతి భావః. స్వరూపైక్యానుపపత్తిద్యోతనాయ ప్రాకరణికాన్కల్యాణగుణానాహ (నిరతిశయానన్దాదిత్యా
దిపదైః) ఉక్తకల్యాణగుణవిషయవాక్యాన్యాహ (సత్యం జ్ఞానమితి) పరిణామపరవాక్యస్యోపాదత్తే (సోకామయతేతి) ఉదాహృతవా
క్యేషు కర్మసమ్బన్ధప్రతీతిప్రసఙ్గసార్థకం తపశ్శబ్దం వ్యాచష్టే (అత్రేతి) (ప్రాక్సృష్టమితి) ఔచిత్యాజ్జగదాలోచనమస్త్విత్యర్థః. *తప ఆలోచన ఇత్య
స్మాద్ధాతోస్తపశ్శబ్దనిష్పత్తిరితి భావః. పూర్వజగదాలోచనం కిమర్థం- నిస్సృష్టితం జగదేవ హ్యాలోచనీయమిత్యత్రాహ (తత్సంస్థానమితి) యథాపూర్వం
సృష్ట్యర్థమిత్యభిప్రాయః. న కేవలమౌచిత్యాదయమర్థః- లిఙ్గాదపీత్యాహ (తథైవ హీతి) యథాపూర్వసృష్టిప్రతిపాదనం హి తదాలోచనే లిఙ్గం భవతి.
అథ పూర్వోదాహృతశ్రుత్యన్తరవాక్యానుగృహీతస్యైతత్ప్రకరణస్థవాక్యజాతస్యార్థావిరోధిత్వం వక్తుం ప్రతిపన్నమర్థమాహ (తదయమర్థ ఇతి) *సత్యం
జ్ఞానం *అన్యోన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యాదేరర్థమాహ (స్వయమపరిచ్ఛిన్నేతి) *సోకామయతేత్యత్ర సఙ్కల్పపరస్య వాక్యాన్తరానుగృహీతస్యార్థమాహ
(అత్యన్తసూక్ష్మతయేతి) *అకామయతేత్యస్యార్థమాహ (విచిత్రేతి) (ప్రకృతిపురుషసమష్టిపరమ్పరయేతి) తచ్ఛరీరకమాత్మానం మహాభూతపర్యన్తం
పరిణమయ్యేత్యన్వయః. సమష్టిపరమ్పరయా-మహదాదిక్రమేణేత్యర్థః. తచ్ఛరీరకం-మహదాదిశరీరకం. పూర్వపూర్వతత్త్వశరీరకః పరమాత్మా హ్య

గ్రూపోఽభవదితి. *తదేవానుప్రావిశత్తదనుప్రవిశ్యేతి-కారణావస్థాయామాత్మతయాఽవస్థితః పరమాత్మైవ కార్యరూపేణ విక్రియమాణద్రవ్యస్యాప్యాత్మతయాఽవస్థాయ తత్తదభవదిత్యుచ్యతే. ఏవం పరమాత్మచిదచిత్సఙ్ఘాతరూపజగదాకారపరిణామే పరమాత్మశరీరభూతచిదంశగతాస్సర్వ ఏవాపురుషార్థాః - తథాభూతాచిదంశగతాశ్చ సర్వే వికారాః. పరమాత్మని కార్యత్వం- తదవస్థయోస్తయోర్నియన్తృత్వేనాత్మత్వం. పరమాత్మా తు తయోస్స్వశరీరభూతయోర్నియన్తృతయాత్మభూతస్తద్గతాపురుషార్థైర్వికారైశ్చ న స్పృశ్యతే, అపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానానన్దమయస్సర్వదైకరూప ఏవ జగత్పరివర్తనలీలయాఽవతిష్ఠతే,- తదేతదాహ *సత్యం చానృతం చ సత్యమభవదితి-విచిత్రచిదచిద్రూపేణ విక్రియమాణమపి బ్రహ్మ సత్యమేవాభవత్ - నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధమపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానానన్దమేకరూపమేవాభవదిత్యర్థః. సర్వాణి చిదచిద్వస్తూని సూక్ష్మదశాపన్నాని స్థూలదశాపన్నాని చ పరస్య బ్రహ్మణో లీలోపకరణాని- సృష్ట్యాదయశ్చ లీలేతి భగవద్ద్వైపాయనపరాశరాదిభిరుక్తం *అవ్యక్తాదివిశేషాన్తం పరిణామర్ద్ధిసంయుతం । క్రీడా హరేరిదం సర్వం క్షరమిత్యుపధార్యతాం * క్రీడతో బాలకస్యేవ చేష్టాం తస్య నిశామయ *బాలః క్రీడనకైరివేత్యాదిభిః. వక్ష్యతి చ *లోకవత్తు లీలాకైవల్యమితి. * అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధ ఇతి బ్రహ్మణి జగద్రూపతయా విక్రియమాణేఽపి తత్ప్రకారభూతాచిదంశగతాస్సర్వే వికారా, స్తత్ప్రకారభూతక్షేత్రజ్ఞగతాశ్చాపురుషార్థా, ఇతి వివేక్తుం ప్రకృతిపురుషయోర్బ్రహ్మశరీరభూతయోస్తదానీం తథా నిర్దేశానర్హాతిసూక్ష్మదశాపత్త్యా బ్రహ్మణైకీభూతయోరపి భేదేన వ్యపదేశః- *తదాత్మానం స్వయమకురుతేత్యాదిభిరైకార్థ్యాత్ . తథా చ మానవం వచః *సోఽభిధ్యాయ శరీరాత్స్వాత్సిసృక్షుర్వివిధాః ప్రజాః। అప ఏవ ససర్జాదౌ తాసు వీర్యమపాసృజదితి. అత ఏవ బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వనిర్వికారత్వశ్రుతయశ్చోపపన్నాః. అతో బ్రహ్మైవ జగతో నిమిత్తముపాదానం చ. ....

---

౨౭. సూ. *యోనిశ్చ హి గీయతే॥ *ఇతశ్చ జగతో నిమిత్తముపాదానం చ బ్రహ్మ-

తరోత్తరతత్త్వకారణం. తచ్ఛరీరకం పరిణమయ్యేత్యనేన సమష్టిసృష్టిరుక్తా. పునరితి వ్యష్టిసృష్టిః. నన్వనుప్రవేశస్య సృష్ట్యనన్తరభావిత్వశ్రవణాత్ కారణావస్థాయాం చిదచిచ్ఛరీరకత్వం న సిధ్యేదితి శఙ్కాయాముదాహృతప్రకరణస్థవాక్యైకఘటకస్య వాక్యవిశేషస్యార్థమాహ (తదేవేతి) (విక్రియమాణద్రవ్యస్యాపీతి) *తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్ *అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి వచోభ్యాం సృష్ట్యనుప్రవేశయోః పౌర్వాపర్యనియమో పి న వివక్షితః- అనుప్రవేశపూర్వకసృష్టివచనాత్, సృష్టిపూర్వకానుప్రవేశవచనాచ్చ. తస్మాత్సమకాలీనత్వమేవ వివక్షితం-వక్త్రింవ్యాదాయ స్వపితీతివత్. తథా *తస్యత్వష్టా విదధద్రూపమేతీతి హ్యుచ్యత ఇత్యభిప్రాయః. యద్వా- సృష్టిపూర్వకానుప్రవేశస్స్థితిహేతురిత్యభిప్రాయః. తదానీమిహోక్తమనుప్రవేశస్య సామానాధికరణ్యహేతుత్వం, శ్రుత్యన్తరసిద్ధమవ్యక్తాక్షరతమఃప్రభృత్యన్తరాత్మత్వం, చోపజీవ్యాహ (విక్రియమాణద్రవ్యస్యాపీతి) ప్రకృతవిరోధః కథం పరిహృత ఇత్యత్రాహ (ఏవమితి) తర్హి కథం బ్రహ్మణః కార్యత్వమిత్యత్రాహ (పరమాత్మనీతి) తర్హి సర్వప్రయుక్తదోషః స్యాదిత్యత్రాహ (పరమాత్మా త్వితి) ఉక్తదోషాసంస్పృష్టత్వం ప్రాకరణికవాక్యేన దర్శయతి(తదేతదాహేతి) *సత్యం చేత్యాదివాక్యస్యార్థమాహ (విచిత్రేతి) పూర్వసత్యశబ్దోఽనృతశబ్దసాహచర్యాత్ కార్యచేతనపరః- ఉత్తరస్తు విశేష్యాకాఙ్క్షాయామవిక్రియమాణత్వాత్ బ్రహ్మణి తద్విషయవాక్యోక్తసృష్ట్యవస్థచిదచిచ్ఛరీరకత్వానువాదేన సత్యత్వం విధత్త ఇత్యర్థః. ఏవముపాదానభావవిరోధినీ శ్రుత్యర్థాపత్తిః పరిహృతా- సద్వారకత్వేన పరిణామస్యనిర్వికారత్వశ్రుత్యవిరోధాత్. అథవా ప్రసమస్తకామస్యవ్యాపారానుపపత్తిరూపాం నిమిత్తత్వావవిరోధినీం శ్రుత్యర్థాపత్తిం వక్ష్యమాణాధికరణార్థోపజీవనేన పరిజిహీర్షన్ అవాప్తసమస్తకామస్యాపి లీలయా సృష్టిసంభవే ప్రమాణమాహ (సర్వాణీతి) నిమిత్తమాత్రత్వేపరోక్తాయాః *అస్మాన్మాయీ సృజతే ఇతి శ్రుతేరర్థమాహ (అస్మాదితి) *అస్మాత్ - స్వశరీరభూతాదిత్యర్థః. శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాత్. *అస్మాన్మాయీతి భేదవ్యపదేశప్రయోజనం స్వభావాసంకరజ్ఞాపనం. నిమిత్తభూతస్యైవ బ్రహ్మణ ఉపాదానభావతన్నిబన్ధనజగత్సామానాధికరణ్యానుబన్ధిబహ్వనుపపత్తిపరిహారపరానేకాధికరణార్థజాతస్య ఏతదధికరణార్థోపపాదకత్వేన స్మారణపరమిదం సూత్రం.——— ఇదం సూత్రం బ్రహ్మజ్ఞానపక్షవిరుద్ధం- నహి వివర్తాదితి సూత్రం. భేదాభేదపక్షేఽపి భోగ్యాంశేన పరిణామ ఇతి వక్తవ్యం- అత్ర తు విశేషణాంశేన పరిణామ ఉచ్యతే- అతోఽంశతః పరిణామపరత్వయా సఙ్కోచాస్వారస్యం తుల్యం. శ్రుత్యన్తరోపపత్త్యానుగుణ్యమస్మన్మత ఇతి వైషమ్యం.———ఇదం సూత్రం పూర్వసూత్రైకీకృత్య సిద్ధస్య కర్తుస్సాధ్యత్వమవస్థాభేదాదుపపన్నమిత్యేవం పరమైర్వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం- పూర్వపక్ష్యుక్తశ్రుతిశ్రుత్యర్థాపత్తిపరిహారస్యాపేక్షితస్యాకథనేన అనపేక్షితవిధానాయోగాత్. ఏకస్య కార్యత్వకారణత్వావిరోధోఽవస్థాభేదేనోపపన్న ఇతి హ్యర్థసిద్ధమ్. ....

౨౭॥ సూ. *యోనిశ్చ హి గీయతే॥ *అస్య చ సూత్రస్య నిమిత్తోపాదానైక్యసాధకత్వమాహ (నిమిత్తముపాదానం చేతి) *క

యస్మాద్యోనిత్వేనాప్యభిధీయతే *కర్తారమీశంపురుషంబ్రహ్మయోనిమితి, *యద్భూతయోనింపరిపశ్యన్తిధీరా ఇతి, చ. యోనిశబ్దశ్చోపాదానవాచక ఇతి *యథోర్ణనాభిస్సృజతేగృహ్ణతేచేతివాక్యశేషాదవగమ్యతే. ...

ప్రకృత్యధికరణంసమాప్తమ్.

ర్తారమితి, విషయవాక్యేహిశ్రుతం- *తపసాచీయతే బ్రహ్మ, *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ ఇతి,చ. *శాస్త్రయోనిత్వాత్ *యోనిష్టఇన్ద్రనిషదేఅకారీత్యాదిష్వివబ్రహ్మయోనిశబ్దస్యకారణమాత్రపరత్వవ్యావృత్త్యర్థంతంవ్యాచష్టే (యోనిశబ్దశ్చేతి) ఇయంసూత్రసఙ్గతిః- ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తాభ్యాంనిమిత్తోపాదానైకత్వముపపాదితంఆద్యసూత్రే. తదుపపాదనవాక్యస్థహేతుపరంద్వితీయసూత్రం ఏవంశ్రుత్యర్థాపత్తిద్వయముక్తం. అథశ్రుతిప్రదర్శకంతృతీయం. *బ్రహ్మవనమిత్యాదివాక్యస్యాస్ఫుటత్వాత్ స్ఫుటార్థవాక్యోపస్థాపకంచతుర్థం. ఆత్మకృతిప్రతిపాదకవాక్యస్యాస్ఫుటార్థతయావాక్యాన్తరనిరపేక్షార్థనిశ్చయత్వాద్ధేతోర్నైరపేక్ష్యాభిప్రాయశ్చశబ్దప్రయోగః. తత్ప్రకరణస్థపూర్వాపరవాక్యవిరోధఃపఞ్చమేనపరిహృతః *కర్తారమీశంపురుషంబ్రహ్మయోనిమితివాక్యంజగత్కారణోపాసనఫలపరం- *భూతయోనిమితివాక్యంతూపాదానత్వమాత్రప్రతిపాదకం- తన్నైవనిమిత్తత్వం *యస్సర్వజ్ఞఇత్యాద్యుపరితనవాక్యపర్యాలోచనయావిశేషేణనావగమ్యతే- ఏవమన్యపరత్వనిశ్చయాభావాద్వాక్యద్వయవిషయత్వాత్ *యోనిశ్చహిగీయతఇతిసూత్రముభయప్రతిపాదకవాక్యవిషయమపి *సాక్షాచ్చోభయామ్నానాదితిసూత్రాన్తరంసన్నివేశితం. అనన్యపరస్పష్టార్థవాక్యేలబ్ధేతదేకార్థతయానిశ్చితవాక్యద్వయవిషయత్వాత్ *యోనిశ్చహిగీయతఇతిసూత్రంచరమమభూదితి. ... ...

ఉపాదానత్వంబ్రహ్మజ్ఞానపక్షేనసఙ్గచ్ఛతే-లక్షణాయోగాత్. యద్గ్రహణేనవినాయన్నగృహ్యతే-తత్తస్యోపాదానమిత్యయుక్తం-అతీన్ద్రియంలిఙ్గినంప్రతిలిఙ్గస్యోపాదానత్వప్రసఙ్గాత్. నహిపుణ్యాపుణ్యయోస్సుఖదుఃఖేఉపాదానే. నాప్యనువృత్తంవ్యావృత్తస్యోపాదానం-గురుత్వంప్రతిరూపస్యఉపాదానత్వప్రసఙ్గాత్. రూపంహితేజోఽబన్నేష్వనువృత్తం- గురుత్వన్తుతేజసోవ్యావృత్తం. భ్రమాధిష్ఠానత్వముపాదానత్వమితిచేత్ - శుక్తిరూప్యంప్రతిదేవదత్తస్యోపాదానత్వప్రసఙ్గః. సహిభ్రాన్తిజ్ఞానాశ్రయః. అధ్యస్తాధిష్ఠానత్వమధ్యస్తంప్రత్యుపాదానత్వమితిచేత్-అధిష్ఠానశబ్దస్యకోఽర్థః. యదధికరణతయాఽధ్యస్తంప్రతీయతే-తత్తస్యాధిష్ఠానమితిచేత్-తర్హిరజతస్యశుక్తిరుపాదానంనస్యాత్-తదధికరణత్వేనరజతప్రతీత్యభావాత్. ఇదంరజతమితిహిప్రతీతిః-నత్వస్మిన్రజతమితి. అధ్యస్తంయత్సామానాధికరణ్యేనప్రతీయతే-తత్తస్యోపాదానమితిచేత్-తర్హిపీతశ్శఙ్ఖఇత్యత్రపీతిమ్నశ్శఙ్ఖఉపాదానంనస్యాత్. నహిపీతిమాశఙ్ఖఇతిసామానాధికరణ్యేనప్రతీతిః-అపితుపీతిమయుక్తశ్శఙ్ఖఇతిహిప్రతీతిః. ద్రవ్యాన్తరవాచిశబ్దసమానాధికరణఃపీతశబ్దోహిపీతిమగుణాన్వితేవర్తతే. పీతశఙ్ఖస్యశఙ్ఖాన్తరేణసామానాధికరణ్యాదుక్తంలక్షణమితిచేన్న- పీతిమమాత్రస్యైవబాధదర్శనాత్, శఙ్ఖస్యాబాధితత్వాత్, తదుభయవ్యతిరేకేణబాధ్యశఙ్ఖాన్తరకల్పనాఽయోగాత్. కించ-ద్వౌచన్ద్రావిత్యత్రద్వితీయచన్ద్రస్యప్రథమచన్ద్రఉపాదానంనస్యాత్-నహిద్వౌఘటావిత్యత్రైకఘటయోస్సామానాధికరణ్యం- విశేష్యభేదాత్. ద్విత్వమాత్రమధ్యస్తమితిచేత్-తతోఽపిలక్షణావ్యాప్తిః - ద్విత్వస్యవిశేషణతయాప్రతీతేః, విశేషణవిశేష్యయోరైక్యాప్రతీతేశ్చ. నహిదణ్డినౌపురుషావిత్యత్రైకదణ్డపదయోరైక్యం. కించ-ఆత్మానంప్రతిదేహస్యోపాదానత్వంప్రసజేత్- ఆత్మనోదేహేఽధిష్ఠానేఽధ్యస్తత్వాత్. ఆత్మనిదేహాధ్యాసఇతిచేత్-దేహేష్వాత్మాధ్యాసోభవద్భిరుక్తశ్శాస్త్రసిద్ధశ్చ. *అస్మత్ప్రత్యయగోచరేవిషయిణిచిదాత్మకేయుష్మత్ప్రత్యయగోచరస్యవిషయస్యతద్ధర్మాణాంచాధ్యాసఃతద్విపర్యయేణవిషయిణస్తద్ధర్మాణాంచవిషయేఽధ్యాసోమిథ్యేతిభవితుంయుక్తమితి, *అన్యోన్యస్మిన్నన్యోన్యాత్మకతాంఅన్యోన్యధర్మాంశ్చాధ్యస్యేతి, చవిషయేయుష్మదర్థేదేహాదౌవిషయిణోఽస్మదర్థస్యాధ్యాసఉక్తః- *పఞ్చభూతాత్మకేదేహేదేహీమోహతమోవృతః। అహంమమైతదిత్యుచ్చైఃకురుతేకుమతిర్మతిమితి, *ఆకాశవాయ్వగ్నిజలపృథివీభ్యఃపృథక్స్థితే। అనాత్మన్యాత్మమయంభావంకఃకరోతికళేవరేఇతి, చ. అతోఽతివ్యాప్తిః. నకేవలంపరాభిమతస్థలేష్వేవావ్యాప్త్యతివ్యాప్తీ- కింతుశ్రుతిస్మృతిలోకప్రసిద్ధోపాదానకారణేష్వవ్యాప్తిశ్చ- మృత్పిణ్డలోహమణినఖనికృన్తనతత్కార్యాదిదృష్టాన్తోపదేశసిద్ధః- కటకమకుటాదిష్వప్యస్తిసిద్ధం-తేష్వవ్యాప్తిః-తత్కార్యాణాంమిథ్యాత్వాభావాత్. తన్మిథ్యాత్వంవివక్షితమితిచేత్. *యథేతిప్రసిద్ధవదుపన్యాసోనసఙ్ఘటతే- అప్రసిద్ధేదానస్యశ్రోతకేశోర్ఘటాదిమిథ్యాత్వాసిద్ధేః. తన్మిథ్యాత్వంయుక్తిభిరుపపాదయిష్యామఇతిచేన్న-కుయుక్తీనాంప్రబలయుక్తిభిర్నిరస్తత్వాత్. పశ్చాల్లక్షణంపర్యాయమూహ్యపశ్య. అతఏవలోకసిద్ధేష్వవ్యాప్తిస్సిద్ధా. అస్తువామిథ్యాత్వంఘటాదీనాం-తథాపితదధిష్ఠానత్వంనోపాదానశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం- తద్విషయవ్యుత్పత్త్యభావాత్ ప్రయోగాభావాచ్చ. యద్యద్వస్తునివిద్యతే-నతత్సర్వంశబ్దవాచ్యం-నహ్యయంబ్రాహ్మణఇత్యత్రైతద్గతసుఖదుఃఖాదికమపిబ్రాహ్మణశబ్దవాచ్యం. యదాకారవిషయతయాశబ్దోవ్యుత్పన్నః-సతస్యప్రవృత్తినిమిత్తం. నచోపాదానశబ్దోఽధ్యస్తాధిష్ఠానవిషయతయావ్యుత్పన్నః. నచతద్విషయతయాప్రయుజ్యతే- తస్మాదవ్యాప్తిరితి.——యచ్చాపి-ఈశ్వరఏవబ్రహ్మ-తేనస్వతఏవభిన్నాభిన్నాప్రకృతిరిత్యపదిశతి- తన్న, తేషాంజగదుపాదానత్వంబ్రహ్మణోఽనుపపన్నం-చేతనాంశస్యానాదిత్వాదేవ. జీవత్వావస్థాసర్గాత్పూర్వంనాస్తీతిచేత్-జీవస్యాదిమత్త్వం, తత్ప్రయుక్తాదోషాశ్చస్యుః. ఘటత్వావస్థాయాఃపూర్వమభావాదేవహిఘటస్యాదిమత్త్వం. జీవత్వంప్రాగప్యస్తీతిచేత్-తదుపాదానత్వానుపపత్తిః. దేవమనుష్యాదినామరూపాభావాసత్త్వావస్థాపేక్షయోపాదానత్వమితిచేన్న-కార్యకారణయోరనన్యత్వస్యదురుపపాదత్వాత్. అనన్యత్వంవదతాహికార్యేకారణాసాధారణాకారస్యవాపరమకారణాకారస్యవాఽనువృత్తిర్వక్తవ్యా- యథాకుణ్డలేతత్కారణస్యస్వర్ణత్వాకారేణానువృత్తిః, యథాచవృశ్చికేతత్కారణస్యపృథివీత్వాకారేణానువృత్తిః,

తత్ర బ్రహ్మణః కారణాన్తరాభావాత్ ద్వితీయః కల్పో నోపపద్యతే. ప్రథమే చ తత్ర కేనాకారేణ జీవబ్రహ్మణోరైక్యం. న తావద్దేయప్రత్యనీకనిత్యావిర్భూతజ్ఞానానన్దాదిరూపేణ-జీవే తదసంభవాత్. నాపి జీవత్వరూపేణ-కారణే పరబ్రహ్మణీశ్వరే తదభావాత్. యది సత్త్వద్రవ్యత్వచేతనత్వాదిరూపేణ-తర్హి తతశ్చ ఇదానీందేవాద్యవస్థా జీవాః కారణావస్థాయాం సన్తో ద్రవ్యభూతాశ్చేతనా ఇత్యుక్తం భవతి. వైశేషికాదిమతేష్వేతావత్సంప్రతిపన్నం-తతశ్చ బ్రహ్మకార్యత్వోపదేశవైయర్థ్యం - న హి పూర్వం జీవా అచేతనా అద్రవ్యభూతా ఇతి కశ్చిన్మన్యతే. అత ఈశ్వరాసాధారణాకారానువృత్త్యభావాత్ బ్రహ్మోపాదానకత్వం న సిధ్యేత్ - న హి ఘటే ద్రవ్యత్వానువృత్త్యా తన్తూపాదానకత్వం సిధ్యేత్ - తన్తుపటత్వాకారణకార్యాపసతూలాద్యసాధారణాకారాననువృత్తైరనన్యత్వాభావాత్. అనేనైవ న్యాయేన మహదాదికం ప్రతి బ్రహ్మోపాదానత్వం చ నిరస్తం.——— యాదవప్రకాశీయేషు * ప్రకృతిశ్చేతి- మూలప్రకృతిశ్చ బ్రహ్మేతి వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం. తథా హి- ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తా హి జగదుపాదానత్వసాధకౌ - కథం బ్రహ్మణ ఏవ మూలప్రకృతిత్వసాధకౌ. * గౌరనాద్యన్తవతీత్యాదివాక్యాన్తరైః మహదాదిప్రపఞ్చస్య ప్రకృతికార్యత్వప్రతిపాదనాత్ తదేకత్వాభావే బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వానుపపత్త్యా ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తోపరోధప్రసఙ్గాదితి చేత్ - సూత్రే హేతుపదస్యావ్యవహితసాధ్యేనాన్వయే సంభవతి వ్యవహితసాధ్యాన్వయే క్లిష్టత్వమేవ ఫలం. నను ప్రకృతేర్బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వం ముపాదానత్వోపయోగి. సత్యం- అవ్యవహితం ప్రధానసాధ్యం చ వక్తవ్యం- బ్రహ్మవ్యతిరేకనిర్వాహ్యముపాదానత్వం హి ప్రధానసాధ్యం. తదాస్థమస్త్వితి చేన్న-అవ్యవహితస్య ప్రధానసాధ్యస్య శ్రౌతత్వేన తదుపయోగ్యర్థాన్తరస్యార్థసిద్ధత్వోపపత్తేః. తదుపయోగి బ్రహ్మాత్మకత్వం తు నిర్దోషత్వశ్రుత్యవిరోధేన అన్యత్ర సమ్యఙ్నిరూపితమిహార్థసిద్ధమితి ప్రకృతిశబ్దస్య ఉపాదానపరత్వం యుక్తం. ఏవం సతి చ శబ్దశ్చార్థవాన్-నిమిత్తభూతమేవోపాదానం చేతి హ్యర్థః. మూలప్రకృతిత్వే-చశబ్దస్య న ప్రయోజనం. బహుభవనసమానకర్తృకాభిధ్యోపదేశశ్చ నిమిత్తభూతస్యైవోపాదానభావం ప్రథయమవగమయతి. తృతీయసూత్రార్థః పూర్వమేవ శిక్షితః. * పరిణామాదిత్యస్య వ్యాఖ్యానావసరే చ యదుక్తం * బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి- బహు స్యామితి ప్రకృతిపురుషేశ్వరభావేన విభాగం దర్శయతి- ప్రజాయేయేతి మహదాదిరూపేణ విక్రియామితి. తత్సకలప్రమాణోపపత్తివిరుద్ధం-ప్రకృతిపురుషేశ్వరాణాం నిత్యత్వానాదిత్వశ్రుతివిరోధాత్, అకృతాభ్యాగమాదిప్రసఙ్గాత్, జీవస్యాప్యనవత్వేన మోక్షశాస్త్రానర్థక్యప్రసఙ్గాచ్చ. శక్తిరూపేణావస్థానాన్నిత్యత్వాదికమితి చేత్. యది శక్తిశబ్దస్తదుత్పాదనసామర్థ్యవాచీ-తదా ఘటాదితుల్యత్వం. యది త్రివిధశక్తిమద్ద్రవ్యమవస్థితం- తదా స్వశక్తిభేదేన ప్రళయవేళాయామపి ద్రవ్యత్రయం విలక్షణం స్థితమితి ప్రకృతిపురుషేశ్వరభావేన బహు స్యామితి సఙ్కల్పోఽనుపపన్నః. కించ-సఙ్కల్పమాత్రమేవానుపపన్నం- ఈశ్వరాంశస్య విభాగో నామ జ్ఞానాదిగుణోద్బోధః - న తు ఖణ్డితత్వం - ప్రళయే నియన్త్రంశస్యాపి శక్తిమాత్రావశిష్టతయా తదానీం సార్వజ్ఞ్యాద్యుద్భవాభావాత్. యది సార్వజ్ఞ్యాదికముద్భూతం- తదానీమీశ్వరః స్యామితి సఙ్కల్పోఽనుపపన్నః- ఉద్భూతసర్వజ్ఞత్వాదిగుణకత్వమేవ హీశ్వరత్వం. చైతన్యశక్తియోగాత్ సఙ్కల్పోపపత్తిరితి చేన్న- ఘటరూపేణ పరిణామశక్తియోగేపి ఘటత్వానుదయే సలిలాహరణాదికార్యానుపపత్తివత్ జ్ఞానాదిగుణానుద్భవేన కార్యసఙ్కల్పవిశేషానుపపత్తేః. అతస్సంకల్పాదీశ్వరత్వవిభాగః - ఈశ్వరత్వవిభాగాత్సఙ్కల్ప ఇత్యన్యోన్యాశ్రయః. పూర్వం జగదవసానే ఇయన్తం కాలం స్వప్స్యామి - తతః ప్రబోద్ధాహమితి సఙ్కల్పబలాత్ ప్రబుద్ధస్సఙ్కల్పయతీతి చేత్ - తర్హి ఈశ్వరాంశస్య ప్రబుద్ధత్వమేవ విభాగ ఇతి ప్రబుద్ధస్య ప్రకృతిపురుషేశ్వరరూపేణ విభక్తః స్యామితి సఙ్కల్పోఽనుపపన్నః. త్రిధా విభాగవిషయః * బహు స్యామితి సఙ్కల్పః పూర్వజగత్సంహారసమయ ఇతి చేన్న - * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవేతి శ్రుతివిరోధాత్. న హి ప్రళయాత్పూర్వం సేకత్వాపత్తిః. అతః పరార్థోఽనుపపన్నః. * యోనిశ్చ హి గీయత ఇత్యత్రాపి * బ్రహ్మయోనిమితి పదస్య బ్రహ్మణః- అవ్యక్తస్యోపాదానమితి వ్యాఖ్యానమప్యనుపపన్నం- బ్రహ్మశబ్దస్య ముఖ్యార్థబాధకాభావాత్, సమానేపి నిషాదస్థపతిన్యాయేన షష్ఠీసమాసాత్ కర్మధారయస్య ప్రబలత్వాద్, దలుప్తవిభక్తికత్వేన ద్వితీయార్థత్వే సంభవతి లుప్తవిభక్తిత్వాశ్రయణేనాశ్రుతవిభక్త్యర్థలక్షణాఽయోగాత్, అస్మిన్ప్రకరణే * యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామితి పురుషశబ్దాసన్న బ్రహ్మశబ్దస్య పురుషవిషయత్వదర్శనేన పురుషం బ్రహ్మయోనిమితి బ్రహ్మశబ్దస్యాపి పురుషశబ్దసమానవిషయత్వోపపత్తేశ్చ. కించ- స్వాభావికభేదాభేదపక్షే బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వమపి దుర్ఘటం. భోక్తృభోగ్యనియన్తౄణామంశానామనాదిత్వాత్తేషాం న బ్రహ్మోపాదానకత్వముపపన్నం. ఈశ్వరాతిరిక్తస్యాంశినః కస్యచిదప్రామాణికత్వం చ వక్ష్యతే. త్రయాణామప్యంశానాం శక్తిరూపేణానాదిత్వమప్యనుపపన్నం- వికల్పాసహత్వాత్. కిం తదుత్పాదనసామర్థ్యం శక్తిః-ఉత తేషామేవాంశానాం సూక్ష్మరూపాః. ప్రథమేఽనాదిత్వం న స్యాత్ - న హి ఘటకరకశరావోత్పాదనసామర్థ్యం మృత్తికాయామస్తీతి ఘటాదీనామనాదిత్వం. ద్వితీయే చ సూక్ష్మరూపా స్త ఏవ కారణమితి తేషామేవ బ్రహ్మలక్షణయోగిత్వాత్, కారణాతిరిక్తబ్రహ్మణో మానశూన్యత్వాత్, తేషాం మిథః ప్రకారిప్రకారభావానభ్యుపగమాచ్చ బ్రహ్మబహుత్వం స్యాత్. కించ- కిం భోగ్యభోక్తృనియన్తారః ప్రత్యేకం బ్రహ్మ - ఉతాంశత్రయసముదాయో బ్రహ్మ - ఉత తేష్వనుగతం తైర్భిన్నాభిన్నస్వరూపం సన్మాత్రం బ్రహ్మ. ప్రథమే ప్రకృతేరేవ మహదాద్యుపాదానత్వం స్యాత్. న ద్వితీయః- సముదాయరూపస్య బ్రహ్మణః ఉపాదానత్వేన భోక్తరి నియన్తరి చ మహదాద్యవస్థాన్వయప్రసఙ్గాత్. తృతీయే జగదుపాదానవస్తువాచినశ్శబ్దస్య కిం ప్రవృత్తినిమిత్తం. కిం సత్తాసామాన్యం - ఉత మానార్హత్వవ్యవహారార్హత్వరూప ఉపాధిః- ఉత ద్రవ్యత్వం- ఉతార్థాన్తరం. తత్ర సామాన్యం భవద్భిరనభ్యుపగతం. అభ్యుపగమేపి చ తుర్థ్వపి శిరస్సు శాస్త్రవైయర్థ్యం - సామాన్యస్య వైశేషికాదిభిరభ్యుపగమాత్, ప్రామాణికం వ్యవహారార్హం ద్రవ్యం జగత్కారణమిత్యస్యార్థస్య ప్రధానపరమాణుకారణవాదినామవిగీతత్వాచ్చ. న హ్యద్రవ్యమవ్యవహార్యం మానశూన్యం జగదుపాదానమితి తైరభిమతం. అర్థాన్తరం చేత్ - తచ్చిద్రూపత్వం వా త్రివిధశక్తిమత్త్వం వా నిరతిశయబృహత్త్వం వాయత్కించిద్భవతు. తత్కిం వృక్షసముదాయే వనత్వవదంశత్రయసముదాయే వర్తతే- ఉత సముదాయేపి కైకస్మిన్. ప్రథమే అంశత్రయ సముదాయో

బ్రహ్మాస్యాత్, ఏకత్వంచసమూహైక్యమేవభవేత్,- నతుసమూహాన్తర్గతద్రవ్యైక్యం. తతశ్చయథాసహకారఫలానాంవనగతకృత్స్నవృక్షసముదాయఉపాదానం- అపితుసహకారఏవ- ఏవంమహదాదీనాం ప్రకృతిరేవోపాదానంస్యాత్- నతుసముదాయః. ద్వితీయేచతత్ప్రవృత్తినిమిత్తంకిం గోత్వాదివత్సాధారణం- ఉతఖణ్డత్వాదివదసాధారణం. ప్రథమేత్రయాణామేకత్వంనామైకజాతీయత్వమేవభవేత్. తతశ్చప్రకృతిరేవమహదాద్యుపాదానంస్యాత్- యథాఖణ్డగతగోత్వంఖణ్డఏవోపాదానం-నముణ్డః, యథాచ ద్రవ్యత్వేనైకజాతీయత్వేపిఘటస్యమృత్పిణ్డఏవోపాదానం-నకులాలాదిద్రవ్యమాత్రం,- తద్వత్. త్రయాణాం మిథోభిన్నత్వేపిసన్మాత్రరూపేణాభిన్నత్వాత్ సన్మాత్రస్యైకస్యాంశినో బ్రహ్మణఉపాదానత్వంయుక్తమితిచేన్న - ఖణ్డముణ్డాదీనాంవ్యక్తీనాంమిథోభిన్నత్వేపితాసాం ద్రవ్యత్వగోత్వాద్యాకారేణాభిన్నత్వాదంశినఏకస్య గోద్రవ్యమాత్రస్యశృఙ్గిణ్యాద్యుపాదానత్వవచనతుల్యత్వాత్. ద్వితీయేదకస్యైకస్యాంశస్యాసాధారణః. యది ప్రకృత్యంశస్య- తదా ప్రకృతిరేవోపాదానమిత్యుక్తంస్యాత్. ఇతరాంశయోరన్యతరాసాధారణత్వే ప్రకృతేరబ్రహ్మత్వాత్ మహదాదికంబ్రహ్మోపాదానకంనస్యాత్. యథావృక్షత్వంస్కన్ధప్రకాణ్డశాఖాద్యనేకాంశానాంఅంశిభూతైకద్రవ్యవృత్తి- ఏవంసచ్ఛబ్దనిమిత్తమపిత్రయాణామంశానామంశిభూతైకద్రవ్యవృత్తీతిచేన్న- తథాసతిసన్మాత్రస్యతదంశభూతేషువస్తుషుపూర్ణవృత్తిత్వానుపపత్తేః. నహివృక్షస్యశాఖాపత్రపుష్పాదిషు ప్రత్యేకంపూర్ణః - తత్సముదాయోహిపూర్ణవృక్షః. యది బహ్వంశేషు ప్రత్యేకంసత్త్వంపూర్ణవృత్తి- తదాజాతిరేవస్యాత్- మిథోవిరుద్ధాకారేషుబహుషు ప్రత్యేకంపూర్ణవృత్తిరాకారోహిజాతిః - యథా గోత్వం. తతశ్చ బ్రహ్మైకత్వంనామజాత్యైక్యంస్యాత్. ఆకారత్వేన బ్రహ్మణోజాతిత్వప్రసక్తిః. యదివృక్షత్వవత్సంహతేష్వంశేషువర్తతే - తదా బ్రహ్మైకత్వంనామసమూహైకత్వంస్యాత్. నన్వేకజాతీయానాంసమూహభావముపగతానామపిపత్త్రాణామేకవృక్షానన్యత్వవత్త్రయాణామేకద్రవ్యానన్యత్వముపపద్యతఇతిచేత్- తన్నిరన్తరసమ్బన్ధవిశేషైకత్వంస్యాత్- భేదకాకారవతాంబహూనాంనిశ్ఛిద్రసంశ్లేషవిశేషేణవినైకత్వానుపపత్తేః. తత్రవనస్థవృక్షస్యచైతావాన్భేదః- పరస్పరంనిరన్తరసంశ్లేషరహితవృక్షసమూహోవనం - నిరన్తరసంసర్గవిశేషయుక్తపదార్థసఙ్ఘాతోవృక్షఇతి. తత్రచవయవానాంస్వావయవసజాతీయవస్త్వసాధారణకార్యోత్పాదనానుగుణస్సంసర్గోవిశేషశబ్దేనవివక్షితః - తేనభిన్నానాంవృక్షావయవానాంమిథస్సంసర్గవ్యావృత్తిః. ఉక్తలక్షణసంబన్ధవిశేషఏవవృక్షస్యైకత్వప్రతీతివ్యవహారహేతుః-తదభావాత్తదుత్థబీజాన్తరోత్పన్నవృక్షాణాంవృక్షాన్తరాణాంచాన్యోన్యైకత్వవ్యవహారాభావః. తత్ర కేచిత్పదార్థాః భేదకాకారప్రహాణేనైకత్వంభజన్తే-యథావిలీనాః కటకముకుటాదయఃపిణ్డత్వం. కేచిచ్చభేదకాకారాప్రహాణేనైకత్వంభజన్తే-యథాఇష్టకాఇష్టకాత్వాప్రహాణేసభిత్తిత్వం. తత్ర భేదకాకారప్రహాణాప్రహాణేయథాప్రమాణమభ్యుపగన్తవ్యే. తత్రభోక్తృభోగ్యనియన్తౄణామసఙ్కీర్ణస్వభావత్వస్యతత్తదసాధారణశక్తియోగస్యనిత్యత్వాభ్యుపగమాత్ స్వాసాధారణాకారాప్రహాణేనైవ బ్రహ్మత్వేనైకత్వంవర్ణనీయం. తత్ర భేదకాకారస్యయథాప్రమాణమజ్ఞీకార్యత్వేసతినియన్త్రంశస్యాశ్రయత్వమితరాంశద్వయస్య తదాశ్రితత్వం చభవతి- *ఏతస్యవాఅక్షరస్యప్రశాసనేగార్గిసర్వమిదంవిధృతంతిష్ఠతీత్యాదిశ్రుతేః. తథాచసతిఈశ్వరం ప్రతిచిదచితోశ్శరీరత్వమర్థసిద్ధం- చేతనేనధార్యద్రవ్యవిశేషోహిశరీరం. వృక్షేతుప్రకాణ్డశాఖాంశినోఽచేతనత్వాచ్ఛాఖాదీనాంనతచ్ఛరీరత్వం - ఈశ్వరస్యతుచేతనత్వాదంశాన్తరస్యతద్ధార్యత్వేనశరీరత్వంఫలితం. ఏతదుక్తంభవతి- సన్మాత్రస్య బ్రహ్మణోమృత్పిణ్డవదేకత్వేత్రయాణాంనిత్యత్వానాదిత్వశ్రుతివిరోధః. స్వతోభిన్నేష్వంశేషు ప్రత్యేకంపూర్ణవృత్తిసత్త్వాకారేణైకత్వేజాత్యైక్యం. సత్త్వంసంహతేషువర్తతేచేత్సమూహైక్యం. అతోనిమిత్తోపాదానభేదఏవభవేత్-ధర్మ్యైక్యాభావాత్. సంహతేషువర్తతేచేదనాదిభేదాప్రహాణేనసంహతత్వాత్, ఆశ్రయాశ్రయిభావాదిలక్షణస్యభేదస్యప్రామాణికత్వాచ్చ, చిదచితోశ్శరీరత్వమర్థసిద్ధమితిచిదచిచ్ఛరీరకం బ్రహ్మసచ్ఛబ్దవాచ్యముపాదానంస్యాత్. తతశ్చాస్మదీయఃపక్షఃపరిగృహీతస్స్యాత్. ఆశ్రయాశ్రయిభావానభ్యుపగమేజాత్యైక్యంవాసమూహైక్యంవాస్యాత్ -తతశ్చనిమిత్తోపాదానైక్యాసిద్ధిరితి. కించ *బహుస్యామితిసఙ్కల్పశ్చఘటస్స్యామితికులాలసఙ్కల్పకల్పస్స్యాత్- సఙ్కల్పస్యసద్ద్రవ్యైకదేశగతత్వాత్, పరిణామస్యతదేకదేశాన్తరగతత్వాచ్చ. సామానాధికరణ్యనైక్యోపదేశాస్సర్వేప్యముఖ్యాస్స్యురితిప్రథమసూత్రేసమ్యగుపపాదితం. సన్మాత్రంబ్రహ్మ కింస్వాంశగతంనరకాదిదుఃఖంస్వగతత్వేనజానాతి- నవా. నచేదజ్ఞత్వమేవ. స్వగతత్వేనజానాతిచేద్దుఃఖిత్వంస్యాత్. జీవాంశస్యభిన్నత్వాదదోషఇతిచేన్న- భేదేసత్యప్యభేదాభిమానస్యాపరోక్షస్యవిద్యమానతయాదుఃఖిత్వమేవస్యాత్. పాణిపాదాదీనాంపురుషాంశతయాభేదేసత్యపిఅభిన్నత్వప్రతిపత్త్యాహిపన్నగదష్టపాదస్యపురుషస్యాజ్ఞాస్తేమ్ప్రదాహోభవతి, పాదౌసంజాతవ్రణస్యకరణాన్తరపాటవంచశిథిలీభవతి, హృదినిహితహరిచన్దనబిన్దోః సర్వాఙ్గాప్యాయనం భవతి,- భిన్నాయామఙ్గుళౌచస్ఖలితాయాం జ్వలజ్జ్వలితాయాం చసుఖదుఃఖేపురుషస్యనభవతః- స్వగతత్వేనజ్ఞానాభావాత్. అతస్స్వగతత్వేనజ్ఞానవత్త్వేబ్రహ్మణోదుఃఖిత్వంస్యాత్ - తతశ్చ *బహుస్యామితిదుఃఖాకరబహుభవనసఙ్కల్పస్సర్వజ్ఞస్యనస్యాత్. కించ *తదరూపమనామయమిత్యాదయోఽపురుషార్థనిషేధశ్రుతయోనిర్విషయాః. కించ- నిర్వికారత్వశ్రుతయశ్చనిష్ఫలాః. ననునియన్త్రంశవిషయానిర్వికారత్వశ్రుతయః- బ్రహ్మవిషయావికారిత్వశ్రుతయఇతిసవిషయత్వం. నైతదుపపద్యతే- యత్తచ్ఛాన్తమజరమమృతం *ఏతదమృతమేతదభయమేతత్ బ్రహ్మ *సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ *యతోవాఇమానిభూతానిజాయన్తే-తద్బ్రహ్మ *సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మతజ్జలానితిబ్రహ్మణఏవవికారతదభావశ్రవణాత్,*నిత్యోనిత్యానాం *జ్ఞాజ్ఞౌద్వౌ *సవాఏషమహానజఆత్మాజరోమరః *సవాఏషమహానజఆత్మాఅన్నాదోవసుదానః *సతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః *సకారణంకరణాధిపాధిపః *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్- తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నంచజాయతే *ధాతుఃప్రసాదాన్మహిమానమీశం- సప్తప్రాణాఃప్రభవన్తితస్మాత్ *సహస్రశీర్షాపురుషః - తస్మాద్విరాడజాయతవిరాజోఅధిపురుషఇతీశ్వరస్యైవవికారతదభావశ్రవణాచ్చ. తథాస్మృతిష్వపి *తద్బ్రహ్మపరమంనిత్యమజమక్షరమవ్యయం।ఏకస్వరూపంచ

సదా హేయాభావాచ్చ నిర్మలం - కారణం కాలగగనే యథా సన్నిధిమాత్రతః। అవికారతయా బ్రహ్మ తథా స్రష్టృ మహీయత ఇతి *సకాశాదాత్మనస్తస్వదాత్మానః ప్రభవన్తి హి ఇతి బ్రహ్మణ ఏవ వికారిత్వావికారిత్వస్మరణాత్, *సన్నిధానాద్యథాకాశకాలాద్యాః కారణం తరోః। తథైవాపరిణామేన విశ్వస్య భగవాన్ హరిః *కటకమకుటకర్ణికాదిభేదైః కనకమనేకమపీష్యతే యథైకం। సురపశుమనుజాదికల్పనాభిర్హరిరఖిలాభిరుదీర్యతే తథైక ఇతి ఈశ్వరేఽపి వికారతదభావస్మరణాచ్చ. వికారవాక్యేష్వీశ్వరవాచిశబ్దాః బ్రహ్మపరాః - అవికారిత్వవాక్యేషు బ్రహ్మవాచిశబ్దా ఈశ్వరవిషయా ఇతి చేన్న- సార్వజ్ఞ్యాదిగుణవిశిష్టేశ్వరవాచినాం ద్రవ్యమాత్రవాచిత్వస్యాముఖ్యత్వాత్, పత్రమాత్రే వృక్షశబ్దవత్ బ్రహ్మైకదేశే బ్రహ్మవాచిశబ్దానామముఖ్యత్వాచ్చ ఈశ్వరాతిరిక్తస్య కారణస్యాప్రామాణికత్వస్య వక్ష్యమాణత్వాచ్చ. అతో నిమిత్తోపాదానయోః మృత్కులాలయోరివ నైక్యానుపపత్తేః, రథపురుషార్థాన్వయప్రసఙ్గాత్, వికారవిధినిషేధవిరోధానుపపత్తే, శ్చస్వాభావికభేదాభేదపక్షే ఉపాదానత్వమనుపపన్నం.——— ననుకథం తర్హి భవత్పక్షే సవికారత్వం నిర్వికారత్వం చేశ్వరస్యోపపద్యత ఇతి చేత్. శరీరభూతప్రకృతిద్వారకో వికారాన్వయః - నిర్వికారత్వం చావ్యవధానేన ఘటత ఇత్యవిరోధః. నను తర్హ్యుపాదానత్వమముఖ్యం స్యాత్ - దేవాదినామరూపాభిమానానుగుణజ్ఞానప్రసరస్య మహదాద్యవస్థాయాశ్చ ఈశ్వరగతత్వాభావాత్. భావ్యవస్థావిశేషవతః ప్రాగవస్థాయోగోఽప్యుపాదానత్వం. అవస్థావిశేషశబ్దస్స్థూలావస్థాపరః- తేనాప్రలీనజగతః ప్రళయావస్థాపేక్ష్య ఉపాదానత్వవ్యుదాసః. ఉచ్యతే- చిదచిచ్ఛరీరకం బ్రహ్మ మహదాదికార్యం ప్రతి ముఖ్యోపాదానం- ఉపాదానలక్షణయోగిత్వాత్ - మకుటం ప్రతి కనకవత్. నన్వసిద్ధో హేతుః- మహదాద్యవస్థానాం బ్రహ్మగతత్వాభావాత్. న - బ్రహ్మణశ్చిదచిచ్ఛరీరకతయా ప్రకృతేర్బ్రహ్మస్వరూపాన్తర్గతత్వాత్ ప్రకృత్యవస్థానాం బ్రహ్మావస్థాత్వాత్. నహి విశేష్యమాత్రం కస్యచిత్స్వరూపం - విశిష్టస్య వస్తునో విశిష్టమేవ హి స్వరూపం. నహి ఘటస్య మృన్మాత్రం స్వరూపం-కింతు ఘటత్వవిశిష్టం. నను యది విశేషణమపి స్వరూపాన్తర్భూతం-తర్హి దణ్డాదయస్సంయోగాదయశ్చ స్వరూపం స్యుః. న-యావద్విశేష్యభావినామపృథక్సిద్ధప్రకారాణామేవ స్వరూపాన్తర్భావాత్. కించ-ఘటాదివస్తున ఉదకాహరణాదితత్తదసాధారణకార్యయోగ్యమేవ స్వరూపం- న మృణ్మాత్రం- పిణ్డేష్టకాదీనామపి ఘటస్వరూపత్వప్రసఙ్గాత్. ఘటస్యోదకాహరణం ప్రతి యోగ్యతా నామ-అచ్ఛిద్రఘటత్వమేవ. యస్య వస్తునో యత్కార్యం యదాకారాన్వయవ్యతిరేకానువిధాయి- స ఆకారస్తస్య వస్తునస్తత్కార్యం ప్రతి యోగ్యతా- యథా అగ్నేరుష్ణత్వం స్ఫోటజననే, యథా చ పరశోస్తైక్ష్ణ్యం ఛేదనే, యథా చ మృదో మృత్త్వం ఘటాదిరూపపరిణామే శ్లక్ష్ణార్ద్రభావశ్చ. ఏవం ప్రకృతిపురుషకాలాశ్చ జగద్రూపేణ బహుభవనే పరమాత్మనో యోగ్యతాస్థానీయాః అయుతసిద్ధప్రకారాః. అత ఏవ హి క్వచిచ్ఛక్తిశబ్దేన జగదభిధీయతే - కార్యోపయోగ్యపృథక్సిద్ధవిశేషణం హి శక్తిః. సా చ యోగ్యతా యోగ్యవస్తునస్స్వరూపాన్తర్గతా-అతో మహదాద్యవస్థాశ్చిదచిద్విశిష్టబ్రహ్మస్వరూపగతా ఇతి న హేత్వసిద్ధిః. యతో విశిష్టం బ్రహ్మస్వరూపం- అత ఏవ హి *తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితాః ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణే అర్పితా ఇత్యరనాభిదృష్టాన్త ఉపన్యస్యతే. నహి నాభిమాత్రం రథచక్రం-కింతు నాభివదరనేమీ అపి హి స్వరూపాన్తర్గతే. తథా *అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోన్తరాత్మా సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః। తం స్వాచ్ఛరీరాత్ ప్రవృహేన్ముఞ్జాదివేషీకామితి ముఞ్జేషీకాదృష్టాన్తశ్శ్రుతః. నహీషీకామాత్రం ముఞ్జః- కింతు బాహ్యదళవిశిష్టేషీకా హి ముఞ్జస్వరూపం. విశేష్యాంశస్య దృష్టాన్త ఇషీకా. తథా *యథా హి కదళీ నాన్యా త్వక్పత్రాన్నాధ జాయతే। ఏవం విశ్వస్య నాన్యస్త్వం త్వం చాపీశ్వర దృశ్యస ఇతి త్వక్పత్రకదళీదృష్టాన్తశ్చ చిదచిద్విశిష్టం బ్రహ్మస్వరూపమవగమయతి. నహి బాహ్యత్వక్పత్రేణ వినా కాణ్డమాత్రం కదళీ- అపి తు త్వక్పత్రవిశిష్టకాణ్డస్వరూపా. ఏవం విశ్వవిశిష్టం యత్స్వరూపం-తత్ర విశేష్యభూతస్త్వం విశేషణాంశవిలక్షణశ్చ దృశ్యస ఇత్యర్థః. ఇయాన్ భేదః- నాభీషీకాకాణ్డానామరనేమిబాహ్యత్వక్పత్రాణాం చాచేతనతయా మిథో నియన్తృనియామ్యభావాభావాత్ న శరీరశరీరిభావః- అత ఏవ నేమ్యాదిశబ్దాశ్చ న విశేష్యవాచకాః. ఇహ తు నియన్తృనియామ్యభావాదినా శరీరాత్మభావసంభవాత్ శరీరవాచిశబ్దాః బ్రహ్మపర్యన్తా ఇతి. అతో మహదాద్యవస్థానాం విశిష్టబ్రహ్మస్వరూపగతత్వాత్ ఉపాదానత్వం ముఖ్యం. కిఞ్చ- మాభూత్ప్రకృతిపురుషయోః స్వరూపాన్తర్భావః-తథాపి ముఖ్యత్వం యుక్తం- నహి శరీరద్వారకం బ్రహ్మణో మహదాద్యుపాదానత్వమముఖ్యం-ముఖ్యనిర్వాహకవ్యవహితత్వాత్ -జ్వాలావ్యవహితస్య కాష్ఠస్య కరణత్వవత్. న చావ్యవహితత్వముపాధిః-దర్శితసపక్షే వృత్త్యభావేన సాధ్యసమవ్యాప్త్యభావాత్. నను మృద్ద్రవ్యవ్యవహితకులాలస్యాపి ఘటం ప్రత్యుపాదానత్వం స్యాత్. న-నిర్వాహకవ్యవహితత్వాభావాత్. తదభావశ్చ స్వనిష్ఠస్య మృత్పిణ్డస్య ఘటం ప్రత్యుపాదానత్వనిర్వాహకత్వాయోగాత్. కరణకారకస్య తు స్వనిష్ఠత్వాత్తన్నిష్ఠజ్వాలాయాస్తన్నిర్వాహకత్వం యుక్తం. ఆశ్రయినిష్ఠామవస్థాం ప్రతి ఆశ్రయభావస్య స్వనిష్ఠస్య నిర్వాహకత్వం హి న ఘటతే. నన్వవస్థాతద్వతోర్వ్యవహితత్వాదాశ్రయాశ్రయిభావాభావాదుపాదానత్వమముఖ్యమితి. కిముపాదాన ఏవాయం నిర్బన్ధః- ఉత కర్త్రాదికారకాన్తరేష్వపి. న ప్రథమః-దర్శితసపక్షానాదరేణ పక్షపాతస్య నిర్నిబన్ధనత్వేనాకించిత్కరత్వాత్. ద్వితీయే తు కులాలస్య ఘటం ప్రతి కర్తృత్వం న సిధ్యేత్ - తద్వ్యాపకహేతుత్వాసిద్ధేః - వృక్షత్వనివృత్తౌ శింశుపాత్వనివృత్తివత్. హేతుత్వాసిద్ధిశ్చ హేతుహేతుమతోః పురుషఘటయోః పాణివ్యాపారదణ్డచక్రాదిహేత్వన్తరవ్యవహితత్వాత్. *యథా ప్రకాశయత్యేకః కృత్స్నం లోకమిమం రవిరిత్యత్ర రవేః ప్రకాశకత్వం న ముఖ్యం సిధ్యేత్ - కిరణవ్యవహితత్వాత్. జగతః ప్రకాశమానత్వే రవిః కిరణవ్యవహితో హేతుః. తథా జలం వహతీత్యత్ర జలస్య కర్మత్వం న సిధ్యేత్ - ఘటవ్యవహితత్వాత్. పాకే కాష్ఠస్య కరణత్వం న సిధ్యేత్ - జ్వాలావ్యవహితత్వాత్. *గవా యజేత అరుణయా క్రీణాతీతి జాతిగుణయోః యాగక్రయసాధనత్వం ద్రవ్యద్వారకత్వాదముఖ్యం స్యాత్. యజ్ఞాయ పశవ ఇత్యత్ర పశూనాం యజ్ఞతాదర్థ్యం న స్యాత్ - తేషాం హవిరర్థతయా తద్వ్యవహితత్వాత్. *ఆదిత్యాజ్జాయతే వృష్టిర్వృష్టేరన్నం తతః ప్రజా ఇత్యత్రాదిత్యాదీనాం వృష్ట్యాద్యుపాదానత్వం చ న సిధ్యేత్ - కిరణమేఘాదివ్యవహితత్వాత్. *ఇక్ష్వాకూణామియం భూమిరిత్యాదౌ

స్వస్వాతన్త్ర్యలక్షణసంబన్ధోఽపి నసిధ్యేత్ - కరదానాంరాజ్ఞామవాన్తరస్వాతన్త్ర్యవ్యవహితత్వాత్. పర్యఙ్కే శేత ఇతి పర్యఙ్కస్యాధికరణత్వం న స్యాత్ - ఆస్తరణవ్యవహితత్వాత్. సర్వేషాం వ్యవహారో న ముఖ్య ఇతి చేన్న - ముఖ్యత్వే సమ్భవత్యనేక వ్యవహారాముఖ్యతాశ్రయణానుపపత్తేః. ఉక్తం హి నిర్వాహకవ్యవధానం న ముఖ్యత్వవిరోధీతి. కిఞ్చ - వ్యవహితస్య కార్యం ప్రతి హేతుత్వే - కో విరోధః. లక్షణాభావ ఇతి చేన్న - నియతపూర్వభావిత్వస్య లక్షణస్య సంభవాత్. నియతానన్తరపూర్వభావిత్వం లక్షణమితి చేన్న - తద్ధి సామగ్ర్యా ఏవ - న హేతుమాత్రస్య - అన్యథా కృష్యాదివ్యవహితవృష్టినదీపూరాదేస్సుభిక్షతాహేతుత్వం న స్యాత్. తద్ధేతుత్వం హి వ్యవహ్రియతే. కాష్ఠాదీనాం కరణత్వాదికం చ న స్యాత్. అపూర్వస్య కృతిసాధ్యత్వం చ న స్యాత్ - భావార్థవ్యవహితత్వాత్. నను వ్యవహితస్యాపి హేతుత్వేఽతిప్రసఙ్గస్స్యాదితి చేత్ - తర్హ్యవ్యవహితస్యాపి హేతుత్వే రాసభాదావతిప్రసఙ్గస్స్యాత్. న - అన్వయవ్యతిరేకాభ్యామతిప్రసఙ్గస్య నివార్యమాణత్వాదితి చేత్ - తుల్యం. అవ్యాప్తిస్తు భవతోఽధికా. సజాతీయవ్యవహితస్య న కారణత్వమితి చేత్. కిం యేన కేనాప్యాకారేణ సజాతీయత్వం - ఉత హేతుత్వాకారేణ - ఉత హేత్వన్తరాకారేణ. న ప్రథమః - వ్యవహితపత్రవేధే పురుషస్యాహేతుత్వప్రసఙ్గాత్. న ద్వితీయః - కులాలస్య ఘటం ప్రత్యహేతుత్వప్రసఙ్గాత్. న తృతీయః - శరవ్యవహితస్య ధనుషో జయసాధనత్వాభావప్రసఙ్గాత్. వ్యవహితహేతురన్యథాసిద్ధత్వాత్ న వ్యవహితకార్యం ప్రతి హేతురితి చేత్. వ్యవహితస్యాన్యథాసిద్ధిః కిం తస్మిన్సత్యపి కార్యానుదయాత్ - ఉతాసత్యపి కార్యోదయాత్ - ఉత కార్యాన్తరనిష్పత్త్యర్థత్వాత్ - ఉత వ్యవహితకార్యం ప్రతి కించిత్కారాయోగాత్ - ఉత వ్యవహితత్వాదేవ. న ప్రథమః - అవ్యవహితేఽపి బీజాదౌ హేతౌ సత్యపి కదాచిదఙ్కురాద్యనుదయే సబీజాదేరహేతుత్వప్రసఙ్గాత్. సామగ్రీవైకల్యాదనుదయః - నాహేతుత్వాదితి చేత్ - ఇహాపి స్వకార్యస్య సామగ్రీవైకల్యాదనుదయః - న త్వహేతుత్వాదితి తుల్యం. న ద్వితీయః - వృష్టినదీపూరాద్యభావే సస్యానుదయాత్. న తృతీయః - గమనాదికార్యాన్తరహేతూనాం కులాలాదిశరీరాణాం ఘటాదికార్యాన్తరోత్పత్తిహేతుత్వాత్. న చతుర్థః - కర్తుః కార్యం ప్రతి కరణప్రేరణరూపకించిత్కారవత్, కాష్ఠస్యాదనం ప్రతి జ్వాలోత్పాదనరూపకించిత్కారవత్, తన్నిష్పాదకకార్యనిష్పాదనరూపకించిత్కారసద్భావాత్. వ్యవహితవ్యాపారస్యాపి కించిత్కారరూపత్వేఽతిప్రసఙ్గః పరిహృతః. పఞ్చమేఽపి కిం వ్యవహితత్వం అవ్యవహితకారణత్వం వారయతి - ఉత వ్యవహితకారణత్వం. ప్రథమమిష్టం. ద్వితీయే తు కథమిదమహేతుత్వసాధకం. వ్యవహితానామశనిపాతాదీనాం సస్యాద్యహేతుత్వదర్శనాదితి చేత్ - అవ్యవహిత రాసభాదేరప్యహేతుత్వాత్. అగ్న్యాదేరపి ధూమాదిహేతుత్వం న స్యాత్. సన్నికర్షమనాదృత్యాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం హేతుత్వనిశ్చయే వ్యవస్థాసమప్యనాదృత్యాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం హేతుత్వనిశ్చయ ఇహాప్యుపపన్నః - అన్యథా కులాలాదేర్ఘటాదిహేతుత్వాభావప్రసఙ్గాత్. ఏవం హేతుమాత్రస్య సద్వారకత్వోపపత్తేః తదవాన్తరవిశేషస్య నిమిత్తత్వవదుపాదానత్వమపి సద్వారకం ముఖ్యం. ననూపాదానస్య కార్యావస్థాశ్రయత్వం వాచ్యం - కథం వ్యవహితస్యావస్థావిశేషాశ్రయత్వం. ఉచ్యతే - కుమ్భోదరసంభృతమమ్భః ప్రతిపురుషస్యేవ పరమాత్మనో మహదాద్యవస్థాశ్రయత్వముపపన్నమితి. కుమ్భవ్యవహితస్యామ్భసః పురుషనాధేయస్యాపి స్వాధారధారకాయత్తస్థితిత్వం హి దృశ్యతే. న చ వాచ్యం పరమాధారస్స్వాధేయధారణోపక్షీణః - న తు వ్యవహితధారణపర ఇతి. పురుషస్య సలిలధారణఫలాన్వయదర్శనాత్. న హి నిరుదకస్యేవ ఉదకపూర్ణస్య ఘటస్య ధారణే గురుత్వాతిశయనిబన్ధనశ్రమాతిశయో న భవతి. యది ఘట ఏవ పురుషేణ ధార్యతే - న జలం - తర్హి నిరమ్భఃకుమ్భధారణ ఇవ శ్రమాతిశయో న స్యాత్ - కుమ్భమాత్రధారణస్యావిశేషాత్. జలస్య ఘటసంసర్గమాత్రాత్ శ్రమాతిశయః - న ధార్యత్వాదితి చేన్న - అన్యేన ధృతస్యోదకఘటస్య పాణిస్పర్శమాత్రేణ శ్రమప్రసఙ్గాత్. విపులం దేవదత్తధార్యం - తదుపరిభాగస్థత్వే సలిలచ్ఛిద్రమహేతుత్వాత్ - తుల్యగౌరవసంప్రతిపన్నపదార్థవత్. ఉదకవిశిష్టఘటో ధార్యశ్చేత్ శ్రమాతిశయోపపత్తిః, వ్యవహితధారణం చ న స్యాదితి చేత్. తత్ర విశేషణాంశస్య ధార్యత్వమస్తి వా - న వా. న చేచ్ఛ్రమాతిశయో న స్యాత్. అస్తి చేత్ - తద్వదేవ మహదాద్యవస్థావిశిష్టమచిద్ద్రవ్యం పరమాత్మధార్యమితి విశేషణభూతమహదాద్యవస్థావిశేషస్యాపి సద్వారకతయా తత్స్థితిత్వాత్ తస్య తదాశ్రయత్వముపపన్నం. కిఞ్చ - అవ్యవహితాదపి వ్యవహితస్యైవాశ్రయత్వం ముఖ్యం దృశ్యతే - యథా ఆస్తరణాంశుకాపేక్షయా పర్యఙ్కస్య, యథా దర్భేభ్యో భూతలస్య,. అవ్యవహితమపి హ్యంశుకం న పురుషస్య ధారకం - అసామర్థ్యాత్. శ్వభ్రముఖపిధాయకం తిర్యక్సంస్థితం కంబళం హి న పదన్యాసం ధారయితుం ప్రభవతి, దర్భాచ్ఛాదకా హి దర్భాస్తత్ర నిహితపదం పురుషం న ధారయన్తి,. తస్మాదంశుకస్య దర్భాణాం చ ధారణాసామర్థ్యాత్ పర్యఙ్కభూతలయోరేవ హి ధారణసామర్థ్యాన్ముఖ్యమాశ్రయత్వం. పర్యఙ్కభూతలస్థయోరాస్తరణదర్భయోరపి ధారణసామర్థ్యకల్పనే గౌరవం స్యాత్. అతశ్చాస్తరణదర్భాణాం సంయోగమాత్రేణ వ్యవధాయకత్వం. ఏవం మహదాద్యవస్థామపేక్ష్య ప్రకృతేరాశ్రయత్వాసంభవే సపరసూక్ష్మస్సర్వశక్తేస్తదాశ్రయత్వం ముఖ్యం - వ్యవధాయకసద్భావస్తు వ్యవహితయోరాశ్రయాశ్రయిభావవిరోధీ. విమతం వ్యవధాయకం స్వసమ్బన్ధినోర్వ్యవహితయోరాశ్రయాశ్రయిభావవిరోధి - స్వధారణసమర్థవస్తునిష్ఠవ్యవధాయకత్వాత్ - ఆస్తరణవత్ దర్భవచ్చ. ఏవం మహదాద్యవస్థాం ప్రతి చిదచిచ్ఛరీరకస్య పరబ్రహ్మణః ఆశ్రయత్వోపపత్తేస్తదుపాదానత్వం ముఖ్యం. నను యద్యేవం శరీరశరీరిభావమాశ్రిత్యోపాదానత్వముచ్యతే - వైశేషికాదిపక్షాత్ కో భవత్పక్షస్య భేదః - నియామ్యాదిశేషో హి శరీరమభిమతం - చిదచితోరీశ్వరప్రేర్యత్వం హి తన్మతేఽప్యస్తి. అహో మహత్తరోఽయం పర్యనుయోగః - వైశేషికాదయశ్చేద ప్రామాణికమేవ బ్రూయుః - తదుక్తం చేదనాదరణీయమితి నః ప్రతిజ్ఞా. అస్మదుక్తార్థస్తదభ్యుపగతశ్చేత్ - ప్రామాణికోఽర్థోఽఙ్గీకృతస్స్యాత్ - కా నః క్షతిః. కించ - సామ్యమపి దురుపపాదం - కాలదిగాకాశాద్యచేతనస్య ఈశ్వరధార్యత్వానభ్యుపగమాత్. శబ్దాదిగుణోత్పత్తావేవాకాశాదీనాం పద్భోక్తృపురుషాదృష్టప్రేరణముఖేనేశ్వరాపేక్షా - న త్వాకాశాదిస్వరూపస్య. చేతనానామప్యదృష్టానుగుణదేహేన్ద్రియసంయోజనముఖేన సుఖదుఃఖజ్ఞానాదిహేతురీశ్వర ఇత్యేతావతా తత్ప్రేర్యత్వం - న తు స్వరూపస్థితౌ తదపేక్షా. ముక్త్యవస్థాయాం తు న కదాచిదపి తదపేక్షా. పశ్చాద్దుఃఖాద్యసంయోగాయ తదపేక్షేతి చేన్న - పుణ్యపాపయోరాత్యన్తి

౨౮॥ సూ. ఏతేనసర్వేవ్యాఖ్యాతావ్యాఖ్యాతాః॥

(ఏతేన) పాదచతుష్టయోక్తన్యాయకలాపేన. సర్వవేదాన్తేషు జగత్కారణ ప్రతిపాదనపరాస్సర్వే - వాక్యవిశేషాశ్చేతనాచేతనవిలక్షణసర్వజ్ఞసర్వశక్తిబ్రహ్మప్రతిపాదన పరావ్యాఖ్యాతాః.

కవిచ్ఛేదాదేవతత్సిద్ధేః, ప్రధ్వంసస్యానన్తతయాతస్యైవరసెమ్యో, చ్చ. అదృష్టాభావేపిదుఃఖోత్పాదనక్షమఈశ్వరః-అతస్తదనుదయాయతదపేక్షేతిచేన్న-అపార్థివత్వేపిఖేపుష్పంజనయితుమీశ్వరఃక్షమఇతిపుష్పానుదయాయఖస్యేశ్వరాపేక్షేతివచనతుల్యమిదం - ఉభయోరప్యయోగ్యత్వావిశేషాత్. అతోధారణాద్యనుగుణమసఙ్కుచితమీశనంతన్మతేనాస్తీతియావద్ద్రవ్యభావిలయాత్సన్నియామ్యత్వఘార్యత్వాద్యభావాత్ పరాభిమతేసనావ్యస్మదభిమతేనవాలక్షణేనకథంచిదపిచిదచితోశ్శరీరశరీరిభావానుపపత్తేర్జగదుపాదానత్వంతన్మతేదురుపపాదం. అతోభాష్యోక్తప్రకారణైవపరమాత్మనోజగదుపాదానత్వమితిస్థితమ్. ....

ప్రకృత్యధికరణంసమాప్తమ్.

———

౨౮॥ సూ. ఏతేనసర్వేవ్యాఖ్యాతావ్యాఖ్యాతాః॥ కృత్స్నాధికరణన్యాయాతిదేశరూపత్వాత్సఙ్గతిః. ప్రథమసూత్రస్య సమన్వయసూత్రస్యచ సిద్ధపరాస్సర్వే వేదాన్తావిషయాః - వాక్యవిశేషా ఇతరేష్వధికరణేషువిషయాః - ఏష్వనుదాహృతవాక్యవిశేషాస్సర్వేప్యస్య పఞ్చత్రింశస్య విషయాః. పూర్వాధికరణేష్వివవిచారోఽర్థసిద్ధః. అనుదాహృతాః కారణవాదివాక్యవిశేషాః కిముక్తలక్షణ చిదచిద్విలక్షణ బ్రహ్మపరాః - ఉతనేతి విచారః. తదర్థంతే కిముక్తన్యాయానామవిషయాః - ఉత విషయాఇతి. విషయత్వంసంభవతి - నేతి. యదా నసంభవతి - తదా తదవిషయత్వాదుక్త లక్షణ బ్రహ్మపరత్వాభావః. యదా సమ్భవతి - తదా ఉక్త న్యాయవిషయత్వా దుక్తలక్షణబ్రహ్మపరా ఇతి ఫలఫలిభావః. * ఏతేనేతి పదస్య * ఏతేనయోగః ప్రత్యుక్తః * ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహాఇతి సూత్రస్థితచ్ఛబ్దవదనన్తరపూర్వప్రకృతార్థవిషయతయా ప్రకృత్యధికరణ న్యాయమాత్రపరామర్శిత్వ వ్యుదాసాయవ్యాచష్టే (పాదచతుష్టయోక్తేతి) ఉపాసన తత్ఫలాది ప్రతిపాదకవాక్యానాం నిరూపయిష్యమాణానాం వ్యవచ్ఛేదాయాహ (జగత్కారణప్రతిపాదనపరాఇతి) ఇదంపదం హేతుగర్భం - కారణవిషయత్వమేవహ్యధికాశఙ్కాయాః పరిహారహేతుః. నిరూపితవాక్య వ్యవచ్ఛేదాయ వాక్యవిశేషా ఇత్యుక్తం. పూర్వమనుదాహృతా అనిశ్చితార్థా ఇత్యర్థః. యథైతేషు త్రయఏవ యజ్వాన ఇత్యుక్తే అన్యేషామయజ్వత్వం వ్యాఖ్యాతంభవతి - ఏవముదాహృతవాక్యానాం చిదచిద్విలక్షణ బ్రహ్మపరత్వప్రతిపాదనేనాన్యేషాంఅతత్పరత్వేసవ్యాఖ్యాతత్వశఙ్కాంవ్యావర్తయితుమాహ (చేతనాచేతనవిలక్షణేతి) వైలక్షణ్యహేతుభూతగుణప్రదర్శనార్థం తేషుప్రధానంగుణద్వయమాహ (సర్వజ్ఞసర్వశక్తిశబ్దాభ్యాం) సర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వేహినిమిత్తోపాదానతోపయోగినీ. కాపునరత్రాధికాశఙ్కా. ఉచ్యతే-జగత్కారణత్వవాక్యవిశేషేషుకేచిత్సర్వసాధారణశబ్దేనకారణనిర్దేశపరాః- యథా *సదేవసోమ్యేత్యాదయఃసద్బ్రహ్మాక్షరశబ్దైః. కేచిచ్చేతనమాత్రాసాధారణశబ్దాన్వితాః- యథా *తావేతౌసత్త్వక్షేత్రజ్ఞావితిపైఙ్గిశ్రుతిఃక్షేత్రజ్ఞశబ్దేన. కేచిదచిన్మాత్రాసాధారణశబ్దాన్వితాః- యథా *గౌరనాద్యన్తవతీ *అజామేకామిత్యాది. కేచిజ్జీవేశ్వరసాధారణశబ్దాన్వితాః- యథా *ఆత్మనఆకాశఇతి *పురిశయంపురుషమితిచ. కేచిచ్చిదచిద్విశేషాసాధారణశబ్దాః- యథావైశ్వానరశబ్దవతీశ్రుతిః. కేచిచ్చాచిద్విశేషాసాధారణశబ్దాః- యథా *ఆకాశాదేవసముత్పద్యన్తఇతి. కేచిచ్చేతనవిశేషాసాధారణశబ్దాః- యథేన్ద్రశబ్దవతీప్రదర్దనోపాసనశ్రుతిః. కేచిత్తుపరమపురుషాసాధారణశబ్దాః-యథా అన్తరాదిత్యవిద్యాశ్రుతిః,యథాచపురుషసూక్తం. ఏవంవిధేష్వేవవాక్యేషుకేచిత్స్వౌదేవకారణత్వప్రతిపాదకాః- కేచిచ్చకారణత్వవ్యాప్తవేదితవ్యత్వనిరతిశయదీప్తియోగాదిపరాఇతివిభాగోయథాసమ్భవంద్రష్టవ్యః. ఉక్తకోటిష్వనన్తర్భూతంకారణవిషయంవాక్యంనక్వచిత్సంభవతి. తత్రచిదచిత్సాధర్మ్యైర్లిఙ్గశబ్దాదిభిఃపూర్వపక్షేప్రాప్తేచిదచిద్వ్యావర్తనక్షమైరీక్షణవిశేషానన్దవిశేషసర్వప్రశాసితృత్వసమస్తహేయప్రత్యనీకత్వసర్వచిదచిద్ధారకత్వపతిత్వాన్తరాత్మత్వముక్తప్రాప్యత్వాదిభిర్ధర్మవిశేషైస్తేషాంవాక్యానాంచిదచిద్విలక్షణజగదేకకారణభూతదేవతావిశేషప్రతిపాదకత్వంసమర్థితం. ఉక్తకోట్యన్తర్భూతేష్వపియేష్వనుదాహృతవాక్యవిశేషేషుజగత్కారణత్వమాత్రంశ్రుతం - నత్వీక్షణవిశేషాదయశ్చిదచిద్వ్యావర్తకాః పరమపురుషాసాధారణధర్మాశ్చశ్రుతాః - తేషుయథాప్రతిపన్నవస్త్వభ్యుపగమేవిరోధాభావాన్నపరమాత్మపరత్వమిత్యనుయాయిన్యధికాశఙ్కా.అభ్యుచ్చయహేతవశ్చయథాసంభవంతత్రతత్రద్రష్టవ్యాః. ఈక్షణవిశేషాదిధర్మాన్తరాశ్రవణేపిజగత్కారణత్వస్యఈక్షణవిశేషాదివత్ పరమపురుషాసాధారణ్యస్యద్వాత్రింశదధికరణన్యాయనిర్ణీతత్వాత్ జగత్కారణత్వమేవ చిదచిద్విలక్షణసర్వవిధకారణభూతపరబ్రహ్మశబ్దవాచ్యదేవతావిశేషపరత్వ సాధకమిత్యధికానుయాయిపరిహారః. పరిహారేచాభ్యుచ్చయయుక్తయఃతత్రతత్రద్రష్టవ్యాః. ననుజగత్కారణత్వంపరమాత్మలిఙ్గంస్యాత్ - కథంపరమాత్మనోదేవతావిశేషత్వసాధకం. *జన్మాద్యస్యయతఇత్యాదీనామధికరణానాంసర్వేషాందేవతావిశేషనిర్ణయపర్యన్తత్వాదితి బ్రూమః. తథాహి - బ్రహ్మశబ్దస్యభగవచ్ఛబ్దతుల్యత్వంప్రథమసూత్రే ప్రతిపాదితం. * యతఇతియచ్ఛబ్దస్యానువాదరూపతయాప్రాపకవాక్యానురోధిత్వాత్, తేషుచసదాదిశబ్దానాందేవతావిశేషపర్యన్తత్వావగమాత్, సూత్రేచ *యతఇతిజనికర్తుఃప్రకృతౌనపఞ్చమీ- కింతుహేతావితిసమర్థనేననారాయణాతిరిక్తనిమిత్తపరోధిత్వా, చ్చజన్మాద్యధికరణందేవతావిశేషనిష్ఠమేవలక్షణంస్థాపయతి. తృతీయంతుసామాన్యేనోపయుక్తం. చతుర్థందేవతావిశేషనిష్ఠంపరమప్రయోజనత్వందర్శ

యతి- *ఆనన్దో బ్రహ్మ *రసో వై సఇత్యాదివాక్యానామానన్దవల్లీస్థత్వాత్, తస్యాశ్చాన్తరాదిత్యవిద్యైకార్థ్యాత్,. ఈక్షత్యధికరణేతుగతిసామాన్య స్యోక్తత్వాత్ సాధారణస్యసచ్ఛబ్దస్యదేవతావిశేషనిష్ఠత్వమేవదర్శితం. ఆనన్దవల్ల్యాస్తు *సయశ్చాయంపురుషేయశ్చాసావాదిత్యఇత్యన్తరాదిత్యవి ద్యైకార్థ్యావగమాత్, *అన్యోన్తరఆత్మానన్దమయఇతిఅన్తరాత్మశబ్దేనసుబాలోపనిషత్ప్రత్యభిజ్ఞానా, దుపక్రమస్థస్యానన్దశబ్దస్య రూఢిపరిత్యాగే హేత్వభావా, చ్చసిద్ధంభగవత్పరత్వం. అన్తరాదిత్యవిద్యాయాంతు పుణ్డరీకాక్షత్వప్రతిపాదనాత్, పురుషశబ్దేనహిరణ్మయత్వవిశేషణేనచపురుషసూ క్తప్రత్యభిజ్ఞానాత్, సర్వపాప్మభ్యఉదయేన * ఏషసర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకోనారాయణఇతిసుబాలోపనిషదైకార్థ్యావగ మా, చ్చసిద్ధంపరమపురుషపరత్వం. ఇతరాధికరణచతుష్టయస్యఆకాశప్రాణజ్యోతిరిన్ద్రాదిశబ్దానామపిపురుషసూక్తప్రతిపాద్యపరమపురుషవిషయ తయాసమర్థనపరత్వంతత్రతత్రస్ఫుటం. మనోమయస్వభారూపత్వప్రత్యభిజ్ఞాపితైత్తిరీయదహరహిరణ్మయపురుషపరైః *హృదామనీషామనసాభిక్లృ ప్తః *విద్యుతఃపురుషాదధి *తస్మిన్నయంపురుషోమనోమయఃఅమృతోహిరణ్మయఇత్యాదిభిరైకార్థ్యాత్ శాణ్డిల్యవిద్యాదేవతావిశేషవిషయా. కఠ వల్లీభగవత్పరేతిస్ఫుటం- అధ్వనఃపారభూతవైష్ణవపరమపదవిషయత్వాత్ తస్యాః. అక్ష్యన్తరఃపరమపురుషః - పురుషశబ్దవాచ్యత్వాదమృతత్వాచ్చ *తస్మిన్నయమితివాక్యప్రత్యభిజ్ఞానాత్. అన్తర్యామివిద్యానారాయణవిషయేతిస్ఫుటం-సుబాలోపనిషదైకార్థ్యాత్. ముణ్డోపనిషదఃకాత్స్న్యే న పరమపురుషవిషయత్వం, బ్రహ్మాక్షరశబ్దయోశ్చపురుషశబ్దసమానార్థత్వం, చదర్శితం. తత్రశ్రుతరూపవిశేషాన్వయాదేవవైశ్వానరవిద్యాతదేకవి షయా- *పురుషమపిచైనమధీయతఇతిచస్ఫుటముక్తం. ద్యుభ్వాద్యధికరణంతుముణ్డోపనిషద్విషయత్వాదేవపరమపురుషపరం. భూమవిద్యాతునిర తిశయసుఖరూపవస్తువిషయత్వాత్ ఆనన్దవల్లీతుల్యవిషయా. అమ్బరాన్తధారకమక్షరంసూర్యచన్ద్రాదిప్రశాసితృత్వాదానన్దవల్లీప్రత్యభిజ్ఞానా, ద క్షరశబ్దవాచ్యతయాముణ్డకోపనిషత్ప్రత్యభిజ్ఞానా, చ్చబృహదారణ్యకేఅన్తర్యామివిద్యానన్తరవాక్యప్రతిపాద్యత్వా,చ్చ పరమపురుషః. ఈక్షతికర్మ పరమపురుషఏవశ్రుతః. దహరాధికరణంతువ్యోమాతీతమతప్రత్యనీకత్వాత్, *సఉత్తమఃపురుషఇతిపరమపురుషవిషయత్వా, చ్చదేవతావిశేషసా ధకం. ప్రమితశ్చపురుషఏవశ్రుతః. దేవతాధికరణమధువిద్యేహిరణ్యగర్భేన్ద్రాదీనామపిగురుశిష్యభావప్రదర్శనేన, ఆదిత్యాన్తర్యామివిషయత్వేన, చభగవతోమహామహిమప్రతిపాదికే. * ఆకాశోహవైనామేతివాక్యంపురుషసూక్తప్రత్యభిజ్ఞానాత్ పరమపురుషవిషయం. చతుర్థాద్యేతు *పురు షాన్నపరంకించిదితిసమర్థితం. అనన్తరేచాధికరణేఅజాయాఃపరమపురుషాత్మకత్వంస్థితం-తైత్తిరీయకేఅజావాక్యచిహ్నితానువాకే *యస్మాత్పరమి తివాక్యస్యాధీతత్వాత్. *యస్మిన్పఞ్చపఞ్చజనాఇతివాక్యంచభగవత్పరం - అమృతాత్మబ్రహ్మశబ్దనిర్దేశాత్- *అన్తరక్షిణిపురుషోదృశ్యతేఏషఆ త్మేతిహోవాచఏతదమృతమేతదభయమేతద్బ్రహ్మ *అమృతోహిరణ్మయః *సతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతఇతివాక్యైకార్థ్యంహితస్యప్రతీయతే-*య శ్చక్షుషితిష్ఠన్నిత్యాద్యన్తర్యామిబ్రాహ్మణైకార్థ్యేనపఞ్చజనసంజ్ఞానామిన్ద్రియాణాంభగవదధీనత్వమపిహ్యవగమ్యతే. * కారణత్వేనచేత్యత్రానన్ద వల్లీవాక్యస్యవిషయత్వాత్ సిద్ధంపరమపురుషత్వనిర్ధారణం. బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదేచవేదితవ్యతయోక్తఃపరమపురుషః- *యస్యైతదనువాదస్య ప్రాపకసాపేక్షత్వా, ద్వేదితవ్యత్వస్యచ *తమేవంవిద్వానిత్యాదివాక్యైకార్థ్యజ్ఞాపకత్వా, చ్చ. *అవస్థితేరితిసూత్రస్యాన్తర్యామిబ్రాహ్మణవి షయత్వాత్ మైత్రేయీబ్రాహ్మణేచజీవసమానాధికరణవాక్యానాంనారాయణపరత్వంస్థితం. ప్రకృత్యధికరణస్యతునిమిత్తోపాదానభేదవాదిపా శుపతప్రక్రియావిరోధిత్వాత్, రుక్మవర్ణపురుషస్యయోనిత్వకథనా, చ్చపరమపురుషవిషయత్వంస్పష్టం. ఏతదుక్తంభవతి- కేచిద్వాక్యవిశేషా అను వాదరూపతయాప్రాపకసాకాఙ్క్షాః- *యతోవాఇమాని * యోవైబాలాకఏతేషాంపురుషాణాంకర్తేత్యేవమాదయః. కేచిత్సాధారణశబ్దచిహ్ని తత్వాద్విశేషాకాఙ్క్షాః- యథా*సదేవేత్యాదయః. కేచిచ్చాయోగ్యస్వార్థతయాయోగ్యవిశేషాకాఙ్క్షాః- యథాఆకాశప్రాణాదిశబ్దచిహ్నితాః. కే చిచ్చయోగ్యవిశేషప్రత్యభిజ్ఞాపకవిశేషణోపస్థాపకాః- యథా *సర్వవ్యాపీసర్వభూతాన్తరాత్మేత్యాదయః - సర్వవ్యాపిత్వంసర్వభూతాన్తరాత్మత్వ మపినారాయణప్రత్యభిజ్ఞాపకం - *వ్యాప్యనారాయణఃస్థితః *సర్వభూతాన్తరాత్మాఅపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకోనారాయణఇతిశ్రూయమాణ త్వాత్. కేచిచ్చయోగ్యవిశేషోపస్థాపకాః- *హిరణ్మయఃపురుషః *తస్యయథాకప్యాసంపుణ్డరీకమేవమక్షిణీ * సహస్రశీర్షాపురుషః *సోఽధ్వ నఃపారమాప్నోతితద్విష్ణోఃపరమంపదం *పరాత్పరంపురుషముపైతి *పరమపురుషమభిధ్యాయీత * దివ్యోదేవఏకోనారాయణఇత్యాదయః. అ తోయోగ్యవిశేషపరేషువాక్యవిశేషేషుతదితరకోటిచతుష్టయనివిష్టవాక్యవిశేషాఃపర్యవస్యన్తి-అన్యథానిరాకాఙ్క్షత్వాయోగాదితి. అతోజగదేకకార ణచిదచిద్విలక్షణదేవతావిశేషేకారణవాక్యానాంసమస్తానామధ్యాయప్రతిపాద్యఇతిస్థితం. అతోఽధికాశఙ్కాస్పదానామనుదాహృత వాక్యవిశే షాణామపినారాయణపరత్వమేవచరమాధికరణేసూత్రకారైరుపపిపాదయిషితమితిసిద్ధం. ఏవంపాదచతుష్టయేపివిషయత్వేనోదాహృతానాం వాక్యా నామైకకణ్ఠ్యంస్థితం. అనుదాహృతవాక్యవిశేషాణాంతునకస్మింశ్చిదర్థేఐకకణ్ఠ్యంప్రతీయతే - అతస్తేష్వేకైకంనిరూప్యమాణేషు నిరూపితచరాణాం భూయసాంవాక్యానాంబలీయస్త్వాత్ ఏకైకస్యవాక్యస్యతదనుగుణత్వంయుక్తమితిచసిద్ధం. కేపునస్తేవాక్యవిశేషాః- యేషూక్తన్యాయాతిదేశః. ఉ చ్యతే- అనుదాహృతవాక్యానామానన్త్యాన్నకాత్స్న్యేనతత్ప్రదర్శనంశక్యం-అతఃకేషుచిద్వాక్యేషుదిఙ్మాత్రంప్రదర్శ్యతే.... ... ...

బృహదారణ్యకేశ్రూయతే *బ్రహ్మవాఇదమగ్రఆసీదేకమేవేత్యాది. అత్రనపరంబ్రహ్మప్రతిపాద్యం - తదసాధారణేక్షణవిశేషాద్యభా వాత్. అత్రబ్రహ్మశబ్దోబ్రాహ్మణజాతిపరః- తదభిమాన్యగ్నిదేవతాపరోవా- తదధిష్ఠితబ్రాహ్మణజాతిపరోవా. *తత్క్షత్రమసృజతక్షత్రమితిక్షత్రియ సృష్టిశ్రవణాత్, *తస్మాద్బ్రాహ్మణఃక్షత్రియమధస్తాదుపాస్తేరాజసూయఇతిక్షత్రప్రశంసనవాక్యేబ్రాహ్మణశబ్దేననిర్దేశాత్, * యఉఏనంహినస్తి స్వాంయోనిమృచ్ఛతిసపాపీయాన్భవతీతి బ్రాహ్మణహింసాయాంప్రత్యవాయకథనాత్, పరస్యహింసాప్రసక్త్యభావాత్, *సవిశమసృజతసశా

ద్రం వర్ణమసృజతేతి స ఇతి పుల్లిఙ్గేన శబ్దేన బ్రాహ్మణం పరామృశ్య వైశ్యశూద్రయోరపి తత్సృష్టత్వకథనాత్, *తదేతద్బ్రహ్మ క్షత్త్రం విట్ఛూద్ర ఇతి వర్ణ
చతుష్టయనిగమనాచ్చ బ్రహ్మశబ్దో బ్రాహ్మణపరః. తదభిమాన్యగ్నిపరో వా- తదధిష్ఠితబ్రాహ్మణవర్ణపరో వా-*ఆగ్నేయో వై బ్రాహ్మణ ఇతి శ్రుత్య
న్తరాచ్చేహాపి *అగ్నినైవ దేవేషు బ్రహ్మాభవత్ బ్రాహ్మణో మనుష్యేష్వితి నిర్దేశేన బ్రాహ్మణవర్ణస్యాగ్నిసమ్బన్ధప్రతిపత్తేశ్చేతి.——తదేతత్త్రి
యమనుపపన్నం-*సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యాదివాక్యసారూప్యభఙ్గాయోగాత్, కారణత్వస్య పరమాత్మాసాధారణ్యస్య సమర్థితత్వాచ్చ. కిఞ్చ-
ఉపక్రమస్థబ్రహ్మశబ్దముఖ్యార్థహానిప్రసఙ్గః. వర్ణమాత్రస్యాగ్నిసంజ్ఞదేవతాయాస్తదధిష్ఠితవర్ణస్య చేన్ద్రవరుణసోమాదిసమస్తదేవతాస్రష్టృత్వా
యోగశ్చ. *బ్రాహ్మణోఽస్య ముఖమ్ *పద్భ్యాం శూద్రః *ముఖాదిన్ద్రశ్చాగ్నిశ్చేతి బ్రాహ్మణస్యేన్ద్రాదేరగ్నేశ్చ పరమపురుషసృష్టత్వశ్రవణే నేన్ద్రా
దీనామగ్నిసృష్టత్వాయోగశ్చ. అస్యాశ్శ్రుతేర్గత్యన్తరసంభవే సకల్పభేదేన సృష్టిభేదపరత్వకల్పనం చానుపపన్నం. *తదగ్నినైవ దేవేషు బ్రహ్మాభవత్
బ్రాహ్మణో మనుష్యేష్వితి తచ్ఛబ్దపరామృష్టప్రకృతబ్రహ్మణోఽగ్నిబ్రాహ్మణాన్యత్వం చ ప్రతీయతే. *తస్మాదగ్నావేవ దేవేషు లోకమిచ్ఛన్తే బ్రా
హ్మణే మనుష్యేష్వేతాభ్యాం హి రూపాభ్యాం బ్రహ్మాభవదిత్యగ్నిబ్రాహ్మణయోర్వైయధికరణ్యేన బ్రహ్మరూపత్వనిర్దేశేన తాభ్యాం రూపిణో బ్రహ్మణో వి
లక్షణత్వం చ ప్రతీతం. ఏవమిన్ద్రాదిస్రష్టృత్వాత్ పృథగ్వ్యపదేశాచ్చ బ్రహ్మశబ్దస్యాగ్న్యవస్థబ్రహ్మపరత్వం చ వ్యుదస్తం. నహ్యగ్నిరూపాద్బ్రహ్మణ
ఇన్ద్రాద్యుత్పత్తిః-అతోఽగ్నివిశిష్టత్వోపస్థాపనకల్పనవైయర్థ్యం. అశాబ్దత్వం చ-నహి కేవలబ్రహ్మశబ్దోఽగ్న్యవస్థపరమాత్మవాచీ. ప్రథమబ్రహ్మ
శబ్దోఽగ్న్యవస్థబ్రహ్మపరశ్చేత్ *తదగ్నినైవేతి ప్రకృతపరామర్శినస్తచ్ఛబ్దస్య వైయధికరణ్యమనుపపన్నం. అగ్న్యవస్థస్య బ్రహ్మణోఽగ్నినావిశిష్ట
త్వం చాయుక్తం- ఏకస్యైవాగ్నేర్విశేషణత్వవిశేష్యత్వానుపపత్తేః, అగ్న్యన్తరకల్పనే చ తస్యాగ్న్యన్తరం ప్రతి రూపత్వానుపపత్తేశ్చ. నన్విన్ద్రాది
సృష్టిరవివక్షితా- తద్వివక్షాయాం హి అగ్నిబ్రాహ్మణపరత్వానుపపత్తిః- కిన్తు తద్దేవతాధిష్ఠేయక్షత్త్రాదిసృష్టిరేవ వివక్షితా. *తదగ్నినైవ దేవేషు
బ్రహ్మాభవత్ బ్రాహ్మణో మనుష్యేషు ఏతాభ్యాం హి రూపాభ్యాం బ్రహ్మాభవదితి చ వాక్యద్వయం బ్రాహ్మణవర్ణస్యైవ దేవమనుష్యవిభాగేన ద్వైవిధ్యపర
మితి. ఉచ్యతే- న తావదిన్ద్రాదిసృష్ట్యవివక్షా వాచ్యా- *తదేతద్బ్రహ్మ క్షత్త్రం విట్ఛూద్ర ఇతి చాతుర్వర్ణ్యనిగమనే- కథం చాతుర్వర్ణ్యం- క్షత్త్రాదివర్ణ
త్రయసృష్టిర్హ్యుక్తేత్యపేక్షాయాం *తదగ్నినైవ దేవేషు బ్రహ్మాభవత్ ఇత్యగ్నినా దేవేషు చతుస్సఙ్ఖ్యాపూరణాత్. అగ్నిశ్చ మృత్యుసంజ్ఞసూక్ష్మచిచ్ఛరీర
కపరమాత్మసృష్టతయా ప్రాగుక్తః- *తస్య శ్రాన్తస్య తప్తస్య తేజో రసో నిరవర్తతాగ్నిరితి. శ్రాన్తశబ్దః కారణలక్షణయా ఆయత్నపరః- కృతసంకల్పస్యేత్య
ర్థః. తప్తస్య- *తప ఆలోచనే - సృజ్యవర్గపర్యాలోచనవత ఇత్యర్థః. ఏవం తత్రాగ్నిరేవ సృష్టతయా శ్రుతః- న తు తదధిష్ఠితో బ్రాహ్మణవర్ణః. ఇహాపి
తేన చతుస్సఙ్ఖ్యాపూరణాత్ అగ్ర్యప్రాయన్యాయేన క్షత్త్రాదివిభాగవత్ తదభిమానీన్ద్రాదిసృష్టిర్వివక్షితేత్యవగమ్యతే- న తు తదధిష్ఠితవర్ణమాత్రసృష్టిః.
*తదగ్నినైవ దేవేషు బ్రహ్మాభవత్ బ్రాహ్మణో మనుష్యేష్విత్యుక్తిః పూర్వం బ్రాహ్మణవర్ణస్య బ్రహ్మశబ్దానుక్తతాం జ్ఞాపయతి- పూర్వోక్తానామిన్ద్ర
క్షత్త్రియాదీనామనయా వచనవ్యక్త్యా పునరనుక్తత్వాత్. నహి క్షత్త్రవర్గో దేవేష్విన్ద్రేణ క్షత్త్రమభవత్ మనుష్యేషు క్షత్త్రియేణేతి వాక్యం శ్రూయతే. అత
ఏవాగ్నేరపి బ్రహ్మశబ్దానుక్తత్వం సిద్ధం-నహీన్ద్రో దేవేష్విన్ద్రరూపేణ క్షత్త్రమభవత్ మనుష్యేషు క్షత్త్రియేణేతి వాక్యమస్తి. నను *క్షత్త్రియేణ క్షత్త్రియో వై
శ్యేన వైశ్యః శూద్రేణ శూద్ర ఇతి శ్రూయత ఇతి చేత్-తతః కిం. వర్ణాన్తరేష్వపి ద్వైవిధ్యం ప్రతీయత ఇతి చేన్న-*తదగ్నినైవేత్యాదివాక్యవైరూప్యాత్. నహి
క్షత్త్రవర్గో దేవేష్విన్ద్రాదిరూపేణ క్షత్త్రియో భూత్ మనుష్యేషు క్షత్త్రియేణేతి శ్రుతం. తథాపి వర్ణాన్తరద్వైవిధ్యపరత్వేఽధ్యాహారబాహుళ్యప్రసఙ్గః. త
ర్హ్యస్యాః శ్రుతేః కోఽర్థః. ఉచ్యతే- బ్రాహ్మణాభిమాన్యగ్నిసృష్టేః పూర్వముక్తత్వాత్ క్షత్త్రాద్యభిమానీన్ద్రాదిసృష్టిమిహోక్త్వా అగ్నిసృష్టిస్స్మారితా *తద
గ్నినైవేతి వాక్యేన. అగ్నినేతీత్థంభావే తృతీయా. అగ్నినావిశిష్టం తత్పరం బ్రహ్మ దేవేషు బ్రహ్మాభవత్-అగ్నిద్వారా బ్రాహ్మణాభిమాన్యభవదిత్యర్థః. అనేనే
న్ద్రాదిద్వారా పరబ్రహ్మణ ఏవ క్షత్త్రాద్యభిమానిత్వమిత్యర్థసిద్ధం. వర్ణాభిమానిదేవతానాం చ తపోవిశేషాత్ బ్రాహ్మణ్యాదివిభాగోఽస్తీతి వా బ్రహ్మక్షత్త్రా
దివ్యవహారః- *బ్రహ్మ బృహస్పతిః క్షత్త్రమిన్ద్రః మరుతో వై దేవానాం విశ ఇత్యాదిశ్రుతేః. తదానీమగ్న్యాదిద్వారా పరబ్రహ్మణ ఏవ బ్రాహ్మణత్వాది
విభాగ ఉక్తస్స్యాత్- *బహు స్యామితి సర్వవిధబహుత్వం హి తద్ద్వారా బ్రహ్మగతం. ఏవం వర్ణాభిమానిదేవతాసృష్టిరుక్తా- అథాభిమానవిషయభూత
బ్రాహ్మణాదిసృష్టిం *బ్రాహ్మణోఽస్య ముఖమాసీత్ బాహూ రాజన్యః కృత ఇత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధాముపజీవ్య తద్ద్వారా తత్ఫలభూతమానుషవర్ణవిభాగభా
క్త్వం పరమాత్మన ఉచ్యతే *బ్రాహ్మణో మనుష్యేష్వితి. తత్పరం బ్రహ్మ మనుష్యేషు బ్రాహ్మణరూపభాక్ తద్ద్వారా బ్రహ్మాభవత్-క్షత్త్రియేణ విశిష్టం
స తద్బ్రహ్మ తద్ద్వారా క్షత్త్రియత్వవదభూత్ - యథా భూమిద్వారా కాఠిన్యవదభూత్ తద్వదిత్యర్థః- శ్రుతపదానుషఙ్గేణ నిర్వాహసంభవతి వాక్యా
ధ్యాహారేణ యోజనానుపపత్తేః. మధ్యే అగ్నిబ్రాహ్మణయోః ప్రశంసా *తస్మాదగ్నావేవ దేవేషు లోకమిచ్ఛన్తే బ్రాహ్మణే మనుష్యేష్వితి. తత్ప్రశ
స్త్యహేతుమాహ *ఏతాభ్యాం హి రూపాభ్యాం బ్రహ్మాభవదితి-అగ్నిబ్రాహ్మణరూపాభ్యాం పరం బ్రహ్మ విశిష్టమభవదిత్యర్థః. ఇన్ద్రక్షత్త్రాదీనాం చ పరమా
త్మరూపత్వావిశేషేఽపి అగ్నిబ్రాహ్మణయోస్తద్రూపత్వకథనం తత్ప్రశంసాయా వివక్షితత్వాత్. *ఏతాభ్యాం హీత్యాదివాక్యస్య వర్ణద్వైవిధ్యపరత్వం
ప్రయోజనాభావాదయుక్తం-నహి వర్ణద్వైవిధ్యమాత్రకథనముత్కర్షాయ భవతి. ఇదం చ వాక్యముత్కర్షోపపాదకమితి-హిశబ్దేన జ్ఞాయతే. బ్రహ్మశబ్దా
ర్థవైరూప్యం తు *తపసా చీయతే బ్రహ్మ *తస్మాదేతద్బ్రహ్మేతి ముణ్డకోపనిషదీవ ఘటతే-ముఖ్యార్థాసంభవే లాక్షణికార్థస్వీకారస్య తత్సంభవేఽప్యముఖ్యా
ర్థస్వీకారహేతుత్వాభావాత్. వక్ష్యతే హి *స్యాచ్చైకస్య బ్రహ్మశబ్దవదితి. పూర్వపక్షహేతుముక్త్వా విట్ఛూద్రసృష్ట్యుక్తేరన్యథాసిద్ధిరుక్తా. కిఞ్చ-క్ష
త్త్రాదివర్ణత్రయసృష్టిశ్రవణేన *బ్రహ్మ వా ఇదమితి వాక్యస్య కారణవాక్యసారూప్యనిబన్ధనం పరమాత్మపరత్వం భఙ్క్త్వా బ్రహ్మశబ్దస్య ప్రథమవర్ణతదభి
మానిదేవతావిషయత్వాశ్రయణమయుక్తం - *సదేవేత్యాదివాక్యేఽపి తేజోఽబన్నసృష్టేర్వక్ష్యమాణత్వేన సచ్ఛబ్దస్యాపి వాయుతదభిమానిదేవతావిష

యత్వ ప్రసఙ్గాత్. *సవిశమస్సృజత ఇతి పుల్లిఙ్గనిర్దేశస్త్వాత్మశబ్దాభిప్రాయః-ఏతద్బ్రాహ్మణోపక్రమే హి *ఆత్మైవేదమగ్ర ఆసీదితి శ్రూయతే. అత స ఇతి నిర్దేశో న క్షత్రప్రశంసార్థః ప్రస్తుతబ్రాహ్మణశబ్దాభిప్రాయః. వ్యవహితశబ్దానుగుణలిఙ్గభాక్త్వం సర్వనామపదస్య శ్రుతిషు దృశ్యతే- యథా ముణ్డకోపనిషది *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ యస్యైష మహిమా భువి। దివ్యే బ్రహ్మపురే హ్యేష వ్యోమన్యాత్మా ప్రతిష్ఠితః। మనోమయః ప్రాణశరీరనేతా ప్రతిష్ఠితోఽన్నే హృదయం సన్నిధాయ। తద్విజ్ఞానేన పరిపశ్యన్తి ధీరాః ఆనన్దరూపమమృతం యద్విభాతీతి-అత్రాత్మశబ్దే సన్నిహితేఽపి బ్రహ్మ-తల్లక్షణమమృతమితి వ్యవహితబ్రహ్మశబ్దాభిప్రాయేణామృతం యత్తదితి నిర్దిశ్యతే- నను *స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతివత్ పుల్లిఙ్గత్వేన. నన్వస్మిన్నేవ బ్రాహ్మణే *తదాహుర్యద్బ్రహ్మవిద్యయా సర్వం భవిష్యన్తో మనుష్యా మన్యన్తే కిము తద్బ్రహ్మావేత్ యస్మాత్సర్వమభవదితి పృష్ట్వా *తదాత్మానమేవావేదహం బ్రహ్మాస్మీతి తస్మాత్తత్సర్వమభవత్ తద్యో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తదభవత్ తథర్షీణాం తథా మనుష్యాణామితి బ్రహ్మశబ్దవాచ్యస్యావిద్యాతిరోహితస్యాహం బ్రహ్మాస్మీతి జ్ఞానేన సర్వాత్మభావాపత్తిశ్రవణాత్, పరబ్రహ్మణోఽవిద్యాతిరోధానాసంభవాత్, బ్రాహ్మణాదిషు తత్సంభవాత్, ఉపక్రమస్థబ్రహ్మశబ్దో బ్రాహ్మణవర్ణపర ఇతి అత్రాపి తదనురోధేన బ్రాహ్మణవర్ణపరత్వం బ్రహ్మశబ్దస్యోపపన్నమితి. నైవం - ఉపక్రమేఽపి బ్రహ్మశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వాత్. తత్ర చ నావిద్యాతిరోధానం శ్రూయతే- తద్వాచకశబ్దాభావాత్. తథా హి- *బ్రహ్మవిద్యయా సర్వం భవిష్యన్తః - సర్వశబ్దవాచ్యపరమాత్మపర్యన్తావిర్భావకామాః. మనుష్యా మన్యన్తే - కిము తద్బ్రహ్మావైత్ యస్మాత్తత్సర్వమభవదితి - తద్బ్రహ్మ కిం వేద్యం వస్త్వన్తరమవైత్- యస్మాద్వేదనాత్తత్సర్వమభవదితి బ్రహ్మణోఽపి పరం తదుపాస్యం వస్త్వస్తి న వేతి బుభుత్సోత్థాపితా. ఉపాస్యాన్తరశూన్యమిత్యుత్తరమాహ *తదాత్మానమేవావైత్ అహం బ్రహ్మాస్మీతి తస్మాత్తత్సర్వమభవదితి. ఆత్మానమేవావైత్ - న త్వన్యదుపాస్యం- తస్మాత్తత్సర్వమభవదిత్యర్థః. అన్యవేదనస్యోపాయతానిషేధే తాత్పర్యం-న తు స్వవేదనస్యోపాయత్వవిధానే. యథా *స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిప ఇతి కారణాన్తరనిషేధేన పరమకారణత్వసిద్ధిః- ఏవముపాస్యాన్తరనిషేధేన బ్రహ్మణః పరమోపాస్యత్వమిహ వివక్షితం. కారణాన్తరాభావఫలముపాస్యాన్తరాభావః-కారణస్యైవ హి ధ్యేయత్వం. ఏవముపాస్యాన్తరశూన్యం బ్రహ్మ జానతః ఫలమాహ *తద్యో య ఇతి. అత ఉపక్రమైకార్థ్యం చ పరమాత్మపరత్వసాధకం. తస్మాత్ *బ్రహ్మ వా ఇదమగ్ర ఆసీదేకమేవేత్యాదివాక్యస్య పరమపురుషపరత్వం సిద్ధం. ... ...

తథా బృహదారణ్యక ఏవ *ఆత్మైవేదమగ్ర ఆసీత్ పురుషవిధస్సోఽనువీక్ష్య నాన్యదాత్మనోఽపశ్యదిత్యాది శ్రూయతే. ఇహాత్మశబ్దాదీక్షణాచ్చ చేతనస్య ప్రతిపాద్యత్వేఽపి న స పరమాత్మా-స హి నిరతిశయానన్దః-ఇహ చ *సోఽబిభేత్ తస్మాదేకాకీ బిభేతి స హాయమీక్షాం చక్ర ఇతి భయాన్వయోఽవగతః. పరమాత్మా హి న భయాశ్రయః- కిం తు భయహేతుః- *భీషాస్మాద్వాతః పవత ఇత్యాది శ్రుతేరితి.———ఉచ్యతే- అయం పరమాత్మా-కారణవాక్యసారూప్యాత్ అస్య వాక్యస్య. *అగ్ర ఆసీదితి కారణవాక్యత్వం హి ప్రతీయతే. అస్యాత్మనః పురుషవిధత్వం చానన్దమయత్వం జ్ఞాపయతి- *ఆత్మన ఆకాశస్సంభూత ఇత్యుపక్రమ్య *అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యుక్త్వా తస్య పురుషవిధత్వప్రతిపాదనాత్. *స యత్పూర్వోఽస్మాత్ సర్వస్మాత్ సర్వాన్పాప్మన ఔషత్ తస్మాత్ పురుష ఇతి సర్వపాప్మప్రదాహకత్వపురుషశబ్దవాచ్యత్వావగమాచ్చ పర ఏవ. భయాన్వయస్తు న పరమాత్మనః-కిం తు శక్త్యార్యభూతపురుషస్య- *సోఽహమస్మీత్యగ్రే వ్యాహరత్ తతోఽహన్నామాభవత్ ఇతి తత్రైవ హ్యుక్తం. అహమితి హిరణ్యగర్భనామ- అహమభిమానాశ్రయవ్యష్టిపురుషాణాం ప్రథమత్వాద్ధిరణ్యగర్భస్య. తథా మోక్షధర్మే చతుర్ముఖస్యాహఙ్కారసంజ్ఞత్వమవగమ్యతే *మయా స్పృష్టః పురా బ్రహ్మ మద్యజ్ఞమయజత్స్వయం। తతస్తస్మై వరాన్ప్రీతో దదావహమనుత్తమాన్। మత్పుత్రత్వం చ కల్పాదౌ లోకాధ్యక్షత్వమేవ చ। అహఙ్కారకృతం చైవ తథా పర్యాయవాచకమితి. తత్రైవ భృగుభరద్వాజసంవాదే *తస్మాత్పద్మాత్సమభవద్బ్రహ్మ వేదమయో విధిః। అహఙ్కార ఇతి ఖ్యాతస్సర్వభూతాత్మభూతకృత్। బ్రహ్మ వై సుమహాతేజా య ఏతే పఞ్చధాతవ ఇత్యుక్తత్వాత్. తస్మాదయమర్థః-*అహమస్మి-అహం స్యాం. చతుర్ముఖః స్యాం. ఇతి సఙ్కల్పవాక్యం వ్యాహరత్ - తతోఽహన్నామా చతుర్ముఖోఽభవదిత్యర్థః. అతశ్చతుర్ముఖరూపస్య పరమాత్మనః ప్రకృతత్వాత్తస్య సర్వపాప్మప్రదాహకత్వం సాక్షాద్విశేషణముక్తం- తద్రూపభూతశ్చతుర్ముఖః *సోఽబిభేదితి భయాశ్రయతయోచ్యత ఇతి. అత ఆత్మా పరమాత్మేతి స్థితం. ... ...

తథా తత్రైవ బృహదారణ్యకే శ్రూయతే *నైవేహ కించనాగ్ర ఆసీన్మృత్యునైవేదమావృతమాసీత్ అశనాయయా హి మృత్యుస్తన్మనోఽకురుతేత్యాది. అత్ర మృత్యుసంజ్ఞో న పరమాత్మా- తదసాధారణధర్మాశ్రవణాత్, తస్యాశనాయయాఽవిశిష్టత్వాచ్చ. *అవిజిఘత్సోఽపిపాస ఇతి హి పరస్య శ్రూయతే. *సోఽర్చన్నచరదితి తస్యార్చనాదికర్మకర్తృత్వం శ్రూయతే- పరశ్చాకర్మవశ్యః- *స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదిత ఇతి *అపహతపాప్మేతి శ్రవణాత్. అత ఏవ అష్టత్వస్పృష్ట్యా నారాయణ ఇతి చ న శక్యం-*అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి తస్యాపహతపాప్మత్వాత్. అతః ప్రసిద్ధమృత్యురిహ వివక్షితః. సూర్యో వా- *తదర్కస్యార్కత్వమిత్యుక్తత్వాత్.——— ఉచ్యతే - *అగ్ర ఇతి కారణావస్థత్వాదయం మృత్యుసంజ్ఞోఽచిచ్ఛరీరకః పరమాత్మా- *యస్య మృత్యుశ్శరీరం స దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి శ్రుతేః. అశనాయా నామ - జగత్సిసృక్షా. తద్వత్తయా అశనాయాశబ్దః తస్మిన్ప్రయుక్తః. *తన్మనోఽకురుతేతి మనస్కారశ్చ పరత్వసాధకః. *అర్చన్నితి పదస్యాయమర్థః-అర్చనం-ప్రీణనం. కర్మకారకం చ స్వయమేవ-అశ్రుతాధ్యాహారాదపి ప్రకృతస్యైవ కర్మత్వోపపత్తేః. *లక్షణహేత్వోః క్రియాయా ఇతి శతృప్రత్యయాజ్జగద్వ్యాపారలీలయా స్వాత్మానం ప్రీణయితుమచరదిత్యర్థః. అపాం స్రష్టిశ్చ స్రష్టుర్నారాయణత్వే లిఙ్గం - *ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీదిత్యుపక్రమ్య *తా ఇమా ఆప ఇతి శ్రుతేః. అర్కశబ్దశ్చ పరస్మిన్ ప్రీణనగుణయోగాద్వర్తతే. అత ఏవ హి భగవన్నామసహస్రే పఠ్యతే *అర్కో వాజసనశ్శృఙ్గీతి. *అపాం రసః- సారాంశః. *తత్సమహన్యత సా పృథివ్యభవదితి బ్రహ్మాణ్డసృష్టిరుచ్యతే- *తా ఇమా ఆపః తద్ధిరణ్మయమణ్డమభవత్ ఇతి మహోపనిషదైకార్థ్యాత్. అతో మృత్యుశరీరో నారాయణ ఇహ ప్రతిపాద్యః. ... ...

సుబాలోపనిషది *తదాహుః కిం తదాసీత్ తస్మై స హోవాచ న సన్నాసన్న సదసదితి తస్మాత్తమస్సంజాయత ఇతి శ్రూయతే. అత్ర ఈక్షణాదికం నావగమ్యతే, ధర్మివాచిశబ్దశ్చ సద్బ్రహ్మాదిర్న ప్రయుక్తః- అతస్సదసదనిర్వచనీయం కారణం ప్రతీయతే. ఉత్తరత్ర ప్రతిపాద్యమానో నారాయణ ఏవ న పరమకారణం - తమః ప్రభృతిసృష్టిముక్త్వా *తదణ్డం సమభవదితి అణ్డోత్పత్తిమభిధాయ *మధ్యే పురుషో దివ్యస్సహస్రశీర్షా పురుష ఇతి తస్య కార్యాన్తర్వర్తిత్వప్రతిపాదనాత్. *మృత్యుర్వై పరే దేవ ఏకీభవతీతి పరస్తాన్న సన్నాసన్న సదసదితి సదసదుభయవిలక్షణస్య దేవాత్పరత్వం చావగమ్యతే.— నైవం. ఉచ్యతే- కారణత్వాదేవ నారాయణపరత్వం సిద్ధం. అస్యాముపనిషది నారాయణస్యైవ భూయో భూయః ప్రతిపాదనం చ తాత్పర్యలిఙ్గం. *సోఽయం విజ్ఞానఘన ఉత్క్రామన్ స కేన కతరద్వా స్థానముత్సృజ్యోత్క్రామతీతి తస్మై స హోవాచేత్యుపక్రమ్య *అపునర్భవాయ కోశం భినత్తీత్యారభ్య *అక్షరం భిత్త్వా మృత్యుం భినత్తి మృత్యుర్వై పరే దేవ ఏకీభవతీతి పరస్తాన్న సన్నాసన్న సదసదితి మృత్యోః పరే దేవ ఏకీభావః శ్రూయతే. మృత్యుశ్చ తమః - స్థానప్రమాణాత్. తద్వ్యపరాత్ పరం శ్రుతం. అతస్తమస్సంజ్ఞమృత్యోః కారణం సదసదుభయవిలక్షణతయోక్తం వస్తు పరో దేవ ఇతి ప్రతీయతే - ఏకీభావాభిధానస్యైవ అవిభాగస్థానత్వాత్. పరో దేవశ్చ నారాయణః- *దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యుక్తత్వాత్. న చ దేవాత్పరం సదసదుభయవిలక్షణం- కింతు దేవ ఏవ- మృత్యుసంజ్ఞతమోఽపాదానావిభాగస్థానయోరేకత్వాత్. అతస్తమోఽపాదానత్వావిభాగస్థానత్వాభ్యాం దేవత్వావగమాత్, దేవస్య నారాయణత్వాత్, ముక్తప్రాప్యత్వాచ్చ నారాయణ ఏవ సదసదుభయవిలక్షణః. కేవలాచ్చేతనాదచేతనాన్మిశ్రాత్ తదుభయరూపవ్యష్టిభ్యశ్చ విలక్షణతయా నారాయణో *న సన్నాసన్న సదసదిత్యుచ్యతే. *మధ్యే పురుషో దివ్య ఇతి వాక్యం తస్యాణ్డమధ్యే స్వసృష్టచతుర్ముఖరూపేణావస్థానం దర్శయతి. కేవలపురుషశబ్దశ్చతుర్ముఖపరః- తచ్ఛరీరకః పరమాత్మా *సహస్రశీర్షా పురుష ఇత్యుచ్యతే. *సోఽగ్రే భూతానాం మృత్యుమసృజదితి త్రిశిరస్కమృత్యుసృష్టిశ్చ చతుర్ముఖరూపధరపరమాత్మకర్తృకా- అత ఏవ హి తస్య బ్రహ్మాభీత ఇత్యనన్తరముచ్యతే. అతః *న సన్నాసన్న సదసదిత్యుక్తం జగత్కారణం నారాయణ ఇతి స్థితం....

*అసావాదిత్యో బ్రహ్మేతి బ్రహ్మైవ సన్బ్రహ్మాప్యేతి య ఏవం వేద తదుక్తమృషిణా సూర్య ఆత్మా జగతస్తస్థుషశ్చేత్యాదిష్వపి అసావాదిత్య ఇత్యపరోక్షనిర్దేశాపవాదకచిదచిద్వ్యావర్తకధర్మాన్తరాశ్రవణాత్ ప్రసిద్ధాదిత్యోఽయముపాస్య ఆత్మా.—— ఇతి నాశఙ్కనీయం - జగదన్తరాత్మత్వస్య, బ్రహ్మసామ్యాపత్తిపూర్వకబ్రహ్మప్రాప్తిరూపమోక్షోపాయభూతవేదనవిషయత్వస్య, చ పరమకారణవ్యాప్తత్వాత్, కారణత్వస్య చ పరమపురుషత్వసాధకత్వాత్,. అవయవశక్త్యా అపర్యవసానాద్వా సూర్యాదిశబ్దవాచ్యపరమపురుషవిషయం సూర్య ఆత్మేత్యాదివాక్యం. ... ...

తథా ప్రశ్నోపనిషది చ *కుతో హ వా ఇమాః ప్రజాః ప్రజాయన్త ఇతి తస్మై స హోవాచ ప్రజాకామో హ వై ప్రజాపతిస్స తపోఽతప్యత రయిం చ ప్రాణం చేత్యేతౌ మే బహుధా ప్రజాః కరిష్యత ఇతి ఆదిత్యో హ వై ప్రాణో రయిరేవ చన్ద్రమా ఇత్యాది శ్రూయతే ఇహాపీక్షణవిశేషనిరతిశయానన్దాద్యశ్రవణాత్. *స తపోఽతప్యతేతి కర్మాధీనసృష్ట్యవగమాచ్చ చతుర్ముఖ ఏవ.——— ఇతి నాశఙ్కనీయం - కింతు చన్ద్రాదిత్యాదిసృష్టేరణ్డాన్తర్వర్తివిషయాయాశ్చతుర్ముఖకర్తృకత్వసమ్భవేఽపి తదన్తర్యామి పరమపురుష ఏవ ప్రజాపతిశబ్దవాచ్యః- అపర్యవసానాదవయవశక్త్యా వా తస్యైవ వాచ్యత్వం స్యాత్ - అస్మిన్నేవ ఖణ్డే పరబ్రహ్మప్రాప్తేరుక్తత్వాత్. *తపసా బ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయా విద్యయాఽఽత్మానమన్విష్యాదిత్యమభిజాయత ఇత్యుక్త్వా *ఏతస్మాన్న పునరావర్తన్త ఇత్యర్చిరాదిగత్యాఽనావృత్తిప్రతిపాదనాత్, *యేషాం తపో బ్రహ్మచర్యం యేషు సత్యం ప్రతిష్ఠితం తేషామసౌ విరజో బ్రహ్మలోక ఇతి నిర్దోషపరమాత్మలాభవచనాచ్చ. బ్రహ్మైవ లోకో బ్రహ్మలోకః- విరజశబ్దేన ప్రసిద్ధబ్రహ్మలోకవ్యావృత్తేః. అతః పరమాత్మపరత్వం హి ప్రతీయతే. ఉత్తరఖణ్డేషు చ *ఏష హి ద్రష్టా శ్రోతా ఘ్రాతా రసయితేత్యాదినా ప్రత్యగాత్మా నిశోధ్యతే- తతశ్చోపరిష్టాత్ *పరం పురుషమభిధ్యాయీత *పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షత ఇతి పరమపురుషోపాసనం తత్ప్రాప్తిరూపఫలం చ శ్రూయతే. అత ఉపక్రమే ప్రజాపతిశబ్దవాచ్యో మహావాక్యస్వారస్యాత్ పరమపురుష ఇతి సిద్ధం. ... ...

*హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్ర ఇత్యత్రాపి ప్రసిద్ధహిరణ్యగర్భ ఏవ కారణత్వేన వివక్షితః - తద్వ్యావర్తకధర్మాశ్రవణాత్. స హ్యత్ర సముద్గార్యోత్పత్త్యనుగుణేక్షణవిశేషానవధికానన్దాకర్మవశ్యత్వాదయోఽవగమ్యన్తే. పృథివ్యాదిధారకత్వం తు న వ్యావర్తకం - అణ్డాన్తర్గతపదార్థధారణాదేరణ్డాధిపతౌ సంభవాత్. అమృతమృత్యుశబ్దౌ చ దేవభోగ్యప్రాణాపహర్తృవిషయావితి తయోస్తన్నియామ్యత్వం. పృథివ్యాద్యాధారత్వాదీనాం చ వివ్యావర్తకత్వేఽపి పరమపురుషాసాధారణత్వాభావాత్ ప్రసిద్ధహిరణ్యగర్భపరత్వం.—— ఇతి శఙ్కాయాముచ్యతే- హిరణ్యగర్భశబ్దో భగవత్పరః- అగ్రే సమవర్తతేతి కారణత్వశ్రవణాత్. అనవచ్ఛిన్నం పతిత్వం చ భగవదసాధారణం- *పతిం విశ్వస్యేతి నారాయణానువాకే శ్రవణాత్. తస్య చానన్యపరత్వం వక్ష్యతే. ద్యుపృథివ్యాదిధారణం చ తదసాధారణం- *విష్టభ్నావిధృతే భూమీ ఇతి శ్రుతేః. కారణప్రకరణస్థావమృతమృత్యుశబ్దౌ ముక్తబద్ధపరావితి బన్ధమోక్షహేతుత్వం చ తదసాధారణం- *తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి నాన్యః పన్థా ఇతి శ్రుతేః. *యస్య విశ్వ ఉపాసతే ప్రశిషం యస్య దేవాః *యత్రాధి సూర ఉదితో వ్యేతీతి ప్రతిపాదితం ఆదిత్యాదిసర్వదేవతానియమనం చ తత్ప్రత్యభిజ్ఞాపకం- *భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః *య ఆదిత్యే తిష్ఠన్ *యస్సర్వేషు దేవేషు తిష్ఠన్నిత్యాది శ్రుతిప్రసిద్ధేః. కిఞ్చ- *యమన్తస్సముద్రే కవయో వయన్తి *విద్యుతః పురుషాదధి ఇతి సముద్రాన్తర్వర్తివిద్యుద్వర్ణపురుషప్రతిపాదకేన *అమ్భస్యపార ఇత్యనువాకేన, లక్ష్మీపతిత్వప్రతిపాదకేనోత్తరనారాయణేన, అస్యాప్యర్థస్యైకత్వాచ్చ నారాయణపరత్వం- *అద్భ్యస్సంభూతో హిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టావితి హ్యుచ్యతే. శ్రీవిష్ణుస్మృతౌ చ భగవత్సమారాధనే *హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్ర ఇత్యష్టాభిర్హవిర్నివేదయేదితి హవిర్నివేదనే వినియోగాదస్యాప్యర్థస్య భగవత్ప్రతిపాదకత్వమవగమ్యతే. అత ఏవ *హిరణ్యగర్భశ్శత్రుఘ్న ఇతి భగవన్నామసహస్రే పఠ్యతే. అతోఽత్ర హిరణ్యగర్భశబ్దవాచ్యో నారాయణ ఇతి స్థితం. ... ...

అతఏవ *సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయదిత్యత్ర ధాతృశబ్దశ్చ పరమపురుషవిషయో నిశ్చితః- ఇదం హి వాక్యం *అమ్భస్యపారఇత్యనువాకస్థం.———నన్వత్రాప్యుపక్రమే * ప్రజాపతిశ్చరతి గర్భే అన్తరితి ప్రజాపతిః శ్రుతః. ప్రజాపతిశ్చ హిరణ్యగర్భః-సముద్రశాయిత్వలిఙ్గసచివపురుషశబ్దశ్రుతేః ఉపక్రమోపసంహారస్థప్రజాపతిధాతృశబ్దరూపశ్రుతిద్వయపరాహతత్వాదితి.——— న - ఉపక్రమస్థప్రజాపతిశబ్దస్య హిరణ్యగర్భపరత్వానుపపత్తేః. *తదేవాగ్నిస్తద్వాయుస్తత్సూర్యస్తదు చన్ద్రమాః ।తదేవ శుక్రమమృతం తద్బ్రహ్మ తదాపస్స ప్రజాపతిః ఇత్యగ్నివాయ్వాదీనామివ ప్రజాపతేరపి కారణభూతప్రజాపతివిభూతితయా తద్వ్యతిరేకోఽప్యవగమ్యతే- యథా * యమిన్ద్రమాహుర్వరుణం యమాహుర్యం మిత్రమాహుర్యము సత్యమాహుః । యో దేవానాం దేవతమస్తపోజాస్తస్మా ఇన్ద్రాయ నుతమాజుహోమేత్యత్ర ఇన్ద్రశబ్దవాచ్యస్య ప్రసిద్ధేన్ద్రవ్యతిరిక్తత్వావగమః. అతః *సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతేత్యత్ర ధాతృశబ్దస్తదుపశ్లిష్టేన పూర్వప్రస్తుతపరమాత్మపరః. ... ...

అతఏవ *ధాతుః ప్రసాదాన్మహిమానమీశమిత్యత్ర ధాతృశబ్దోఽపి వ్యాఖ్యాతః- ముముక్షూపాస్యత్వస్య కారణత్వవ్యాప్తత్వాత్, *అజస్య నాభావధ్యేకమర్పితం యస్మిన్నిదం విశ్వం భువనమధిశ్రితం విశ్వకర్మా హ్యజనిష్ట దేవః। స ప్రజాపతిరేకః పుష్కరపర్ణే సమభవత్ *యన్నాభిపద్మాదభవన్మహాత్మా ప్రజాపతిర్విశ్వసృడ్విశ్వరూపః *తత్ర బ్రహ్మా చతుర్ముఖోఽజాయత *నారాయణాద్బ్రహ్మా జాయతే *యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వమిత్యాదిభిశ్చతుర్ముఖస్య భగవన్నాభిపద్మసృష్టత్వావగమాత్ కార్యభూతే తస్మిన్నసంభవేన ముముక్షూపాస్యత్వస్య భగవదసాధారణత్వాత్, ఉపక్రమభూతే *అమ్భస్యపారఇత్యనువాకే *యఏనం విదురమృతాస్తే భవన్తీతి భగవతః విద్యామృతత్వప్రాప్త్యుపాయతాప్రతిపాదనస్యానురోద్ధవ్యత్వాత్, ఉపక్రమస్థధాతృశబ్దైకరూప్యస్య న్యాయ్యత్వాత్, ఉత్తరేచానువాకే చతుర్ముఖశివయోరిన్ద్రవన్నారాయణవిభూతిత్వప్రతిపాదనాత్, అస్మిన్నప్యనువాకే *యస్మాత్పరం నాపరమితి మన్త్రేణ పరమపురుషస్యైవ సర్వస్మాత్పరత్వప్రతిపాదనాత్. బ్రహ్మకార్యవర్గప్రతిపాదనప్రకరణే *బ్రహ్మా దేవానాం పదవీః కవీనామితి మన్త్రేణ ప్రాణసముద్రాదీనామివ చతుర్ముఖస్య కార్యత్వావగమాచ్చ. నను *సప్త ప్రాణాః ప్రభవన్తీతి వన్నోత్పత్తిః శ్రూయతే. న-మహిషశ్యేనాదీనామివ ఉత్పత్తేః ప్రకరణసిద్ధత్వాత్, తస్య బాధకాభావాచ్చ. నను *యస్మాత్పరమిత్యతః పూర్వమేవ *విశ్వాధికో రుద్రో మహర్షిరితి శ్రవణాత్, *యః పరస్స మహేశ్వరఇత్యుపసంహారే శ్రుతత్వాచ్చ ధాతృశబ్దస్యాపి రుద్రపరత్వం న్యాయ్యమితి. ఉచ్యతే - ఉపక్రమస్థతయా ప్రబలస్య ధాతృశబ్దస్య రూఢిపరిత్యాగే కో హేతుః - ఉపసంహారోహి దుర్బలః. రుద్రమహేశ్వరశబ్దరూపశ్రుతిద్వయమితి చేత్. తథాపి న బాధకత్వం - తుల్యబలత్వాత్. ధాతృపదశ్రుతిరేకాపి ఉపక్రమస్థతయా అనుగృహీతా- రుద్రమహేశ్వరశ్రుత్యోరనేకత్వేఽప్యుపక్రమవిరోధాద్దుర్బలత్వం- తస్మాత్తుల్యబలతా. కించ- *యో దేవానాం ప్రథమం పురస్తాత్ *యః పరస్స మహేశ్వరఇత్యనువాదరూపవాక్యస్థత్వాచ్చ దౌర్బల్యమధికం. అతో ధాతృరుద్రమహేశ్వరశబ్దానామన్యోన్యవిరోధాద్, అన్యోన్యబాధ్యబాధకభావానుపపత్తేః, శ్చార్థనిశ్చాయకత్వేఽనుపపన్నే సతి ప్రమాణాన్తరాయత్తోఽర్థనిశ్చయః. తత్ర ధాతృశబ్దస్య భగవత్పరత్వముపపాదితం. తదుపపాదకహేతుభిః ధాతృశబ్దరూఢిత్యాగే నాగ్న్యిన్ద్రాయన్యాయాచ్చ రుద్రమహేశ్వరశబ్దయోరపి రూఢిత్యాగస్య న్యాయ్యత్వాత్ *యో దేవానాం *యః పరఇత్యనువాదస్యాన్యసాపేక్షత్వాత్, *అ ఇతి బ్రహ్మేతి శ్రుత్యా బ్రహ్మణోఽకారవాచ్యత్వావగమాత్, బ్రహ్మణశ్చ లక్షణం జగత్కారణత్వమితి కారణవాక్యప్రతిపాద్యనారాయణస్యాకారవాచ్యత్వావగమాత్, తస్య లోకప్రసిద్ధత్వాత్, *అకారేణోచ్యతే విష్ణురితి శ్రుత్యన్తరాచ్చ నారాయణస్యాకారవాచ్యత్వసిద్ధేశ్చ రుద్రమహేశ్వరశబ్దౌ రోదయతి-మహానీశ్వర ఇత్యవయవశక్త్యా భగవత్పరావితి యుక్తం. నారాయణస్యైవ యచ్ఛబ్దానూదితత్వాత్ తస్యైవ హి మహేశ్వరస్వరూపగుణవిధానం యుజ్యతే- న హి జుహూమసూద్యవిధీయమానం పర్ణమయత్వం కపాలస్య భవతి. అతో ధాతృరుద్రమహేశ్వరశబ్దవాచ్యో నారాయణ ఇతి స్థితం. ... ...

అతఏవ శ్వేతాశ్వతరోపనిషది చ *విశ్వాధికో రుద్రో మహర్షిః హిరణ్యగర్భం జనయామాస పూర్వమితి వాక్యం చ వ్యాఖ్యాతం - అనువాదరూపతయా పూర్వోదాహృతప్రమాణాన్తరసాపేక్షత్వాత్. తథాహి- బహ్వృచశతపథసుబాలమహోపనిషత్సామవచనాదిభిః హిరణ్యగర్భజన్యత్వే, శ్వేతాశ్వతరవాక్యేన హిరణ్యగర్భజనకత్వే, చ రుద్రస్యావగమ్యమానే తయోరవిరోధేన నిర్వాహసంభవే ప్రాబల్యదౌర్బల్యచిన్తాయుక్తా. అవిరోధశ్చ వస్త్వైక్యే సతి- కల్పభేదేన వా- జన్మనోఽవతారరూపతయా వా - సంభవేత్. తత్ర తావద్వస్త్వైక్యమిహ నావిరోధనిర్వాహకం సంభవేత్-క్షీరాద్దధి- దధ్నః క్షీరమితి వచనయోరివావస్థాద్వయపౌర్వాపర్యవిపర్యాసవిరోధస్య దుష్పరిహరత్వాత్. కల్పభేదాదవిరోధకల్పనం సూర్యాకాశప్రాణాదిష్వపి ప్రసజేత్. నన్వశ్రుతస్య కల్పభేదస్య కల్పనమనన్యథాసిద్ధేన కల్పకేన స్యాత్ - సూర్యాకాశాదివిషయవాక్యానాం పరమాత్మపరతయాప్యుపపత్తేః న తత్కల్పనమితి చేత్ - ఇహాపి తుల్యం. అవతారపక్షోఽపీన్ద్రాదిప్రకరణేష్వివ హిరణ్యగర్భరుద్రప్రకరణేష్వపి తస్యాశ్రుతత్వాత్, ఇన్ద్రాదీనామివ కర్మవశ్యత్వం ప్రతిపాదయన్త్యాముత్పత్తిశ్రుతౌ పరిపన్థిన్యామన్యతరోత్పత్తేరవతారరూపత్వకల్పనాయోగాత్, అనుపపన్నః. రుద్రస్యానపహతపాప్మత్వం చ శతపథేఽవగతం- *అనపహతపాప్మా వా అహమస్మీతి రుద్రవచః. అతఏవ నైకస్యైవేశ్వరస్య కదాచిద్ధిరణ్యగర్భావస్థాత్ స్వస్మాద్రుద్రరూపోఽవతరతి- కదాచిద్రుద్రావస్థాత్ స్వస్మాత్ హిరణ్యగర్భరూపోఽవతరతీతి కల్పనమప్యనుపపన్నం,. గౌరవం నిరస్తం,చ- వస్త్వైక్యం ద్వయోరుత్పత్త్యోరవతారరూపత్వమపి హి కల్ప్యం. వస్త్వైక్యకల్పభేదజన్మద్వయావతారరూపత్వపక్షేషు రుద్రోత్కర్షవాదిమతం చ న జీవతి. ఏవం విరోధస్య దుష్పరిహరత్వే సతి హిరణ్యగర్భరుద్రశబ్దయోరన్యతరపదప్రసిద్ధ్యనాదరేణ నిర్వాహస్స్యాత్ - యథాకాశాదిపదానాం. తత్ర హిరణ్యగర్భశబ్దస్య ప్రసిద్ధ్యనాదరేణ స్రష్టాద్యుత్పత్తిరుక్తా స్యాత్ - తతశ్చ రుద్రస్య పరమకారణత్వం న సిధ్యేత్ - చతుర్ముఖకార్యత్వస్య శ్రుత్యన్తరావగతస్యానపోదితత్వాత్. తతోఽపి రుద్రశబ్దస్యైవ ప్రసిద్ధ్యనాదరో న్యాయ్యః- ప్రసిద్ధేతరార్థపరిగ్రహస్య మానాన్తరాధీనత్వాత్, మానాన్తరప్రసిద్ధిద్యోతకస్య యద్వృత్తస్య రుద్రసామానాధికరణ్యాచ్చ రుద్రశబ్దస్య మానాన్తరా

నుగుణేఽర్థే నిశ్చితే తావతైవ విరోధస్య పరిహృతత్వేన హిరణ్యగర్భశబ్దప్రసిద్ధ్యనాదరే కారణాభావాత్. తథా చ శ్రుతయో రుద్రస్య కార్యత్వం హిరణ్యగర్భస్య స్రష్టృత్వం చావగమయన్తి - బహ్వృచే తావత్ * తదిదాస భువనేషు జ్యేష్ఠం యతో జజ్ఞ ఉగ్రస్త్వేషనృమ్ణః। సద్యో జజ్ఞానో నిరిణాతి శత్రూనితి. న చాస్య మన్త్రస్య * ఉదగాదితి బ్రాహ్మణానురోధేనాదిత్యవిషయత్వం శఙ్కనీయం - భూతపతిత్వ సద్యోజాతత్వాభ్యాముగ్రశబ్దరూఢిబలాచ్చ రుద్రవిషయత్వ సిద్ధేరుదయలిఙ్గస్య దుర్బలత్వాత్, * ఉదగాదితిపదస్య తదుత్పత్తిదర్శనయోరన్యతరపరత్వేఽపి ముఖ్యవృత్తిభఙ్గాభావాద్, ద్విరోధిహేత్వన్తరాభావాచ్చ. తథా సుబాలోపనిషది * అపానాన్నిషాదా యక్షరాక్షసగన్ధర్వాశ్చాస్థిభ్యః పర్వతా లోమభ్య ఓషధివనస్పతయో లలాటాత్క్రోధజో రుద్రోఽజాయతేతి. మహోపనిషది * అథ పునరేవ నారాయణస్సోఽన్యం కామం మనసాధ్యాయీత త్ర్యక్షశ్శూలపాణిః పురుషోఽజాయత. నారాయణోపనిషది * నారాయణాద్రుద్రో జాయత ఇతి. బృహదారణ్యకే * బ్రహ్మ వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ తదేకం సన్న వ్యభవత్ - యాన్యేతాని దేవక్షత్రాణి ఇన్ద్రో వరుణస్సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యురీశాన ఇతి. శతపథే చాష్టమూర్తి బ్రాహ్మణే * అభూద్వా ఇదమ్ప్రతిష్ఠేత్యారభ్య * భూతానాం చ ప్రజాపతిః సంవత్సరాయాదీక్షత భూతానాం పతిర్గృహపతిరాసీదుషాః పత్నీత్యాదికముక్త్వా * భూతానాం పతిస్సంవత్సర ఉషసి రేతోఽసిఞ్చత్ సంవత్సరే కుమారో జాయత సోఽరోదీత్తం ప్రజాపతిరబ్రవీత్ కుమార కిం రోదిషి యచ్ఛ్రమాత్తపసోఽధిజాతోఽసీతి సోఽబ్రవీత్ అనపహతపాప్మా వా అహమస్మ్యాహితనామా నామ మే ధేహి పాప్మనోఽపహత్యా ఇతి తం ప్రజాపతిరబ్రవీత్ రుద్రోఽసీతి తద్యదస్య తన్నామాకరోదగ్నిస్తద్రూపమభవత్ అగ్నిర్వై రుద్రో యదరోదీత్తస్మాద్రుద్రః సోఽబ్రవీత్ జ్యాయాన్వా అహమస్మి ధేహ్యేవ మే నామేతి తం ప్రజాపతిరబ్రవీత్ భవోఽసీతి శర్వోఽసీతి ఈశానోఽసీతి పశుపతిరసీతి ఉగ్రోఽసీతి భీమోఽసీతి మహాదేవోఽసీతి. అత్ర * ప్రజాపతిస్సంవత్సరో మహాన్క ఇతి సంవత్సరశబ్దవాచ్యతయా ప్రసిద్ధచతుర్ముఖసృష్టత్వాత్ అనపహతపాప్మత్వతద్ధతసంజ్ఞామూర్త్యష్టకో రుద్రః ప్రతీయతే. శైలాలిబ్రాహ్మణే చతుర్ముఖాద్రుద్రోత్పత్తిశ్శ్రూయతే. సామ్ని చ విరూపాక్షాయ దత్తాఞ్జయే బ్రహ్మణః పుత్రాయ జ్యేష్ఠాయ శ్రేష్ఠాయామోఘాయ కర్మాధిపతయ ఇతి బ్రహ్మపుత్రత్వం రుద్రస్య ప్రతీయతే. చతుర్ముఖస్య నారాయణాత్మకత్వాత్ రుద్రస్య నారాయణసృష్టత్వశ్రుతిశ్చావిరుద్ధా. * క ఇమామనిష్యతీతి రుద్ర ఇత్యబ్రువన్ రుద్రో వై క్రూరస్సోఽస్య త్వితి సోఽబ్రవీత్ వరం వృణా అహమేవ పశూనామధిపతిరసానీతి తస్మాద్రుద్రః పశూనామధిపతిరితి దేవతావరదానలబ్ధపశుపతిభావః ప్రతిపాద్యతే. తథా * అస్య దేవస్య మీఢుషో వయా విష్ణోరేతస్య ప్రభృథే హవిర్భిః విదే హి రుద్రో రుద్రియం మహిత్వమిత్యనేన చ పూర్వోదాహృతవచనానుగ్రహాత్ స్వారస్యాచ్చ భగవదారాధనబలలబ్ధమహిమత్వం రుద్రస్యావగమ్యతే. అతశ్చతుర్ముఖసృజ్యస్య భగవత్సమారాధనలబ్ధమహిమ్నో రుద్రస్య చతుర్ముఖసృష్టత్వం యుక్తం. నను పరమకారణత్వం శివశబ్దవాచ్యస్యైవ శ్రూయతే * యదాతమస్తన్న దివా న రాత్రిర్న సన్న చాసచ్ఛివ ఏవ కేవల ఇతి. న - తస్య భగవదసాధారణ్యస్య బహూపనిషద్వాక్యైర్వ్యాఖ్యయానుగృహీతైర్నిశ్చితత్వాత్. కిం చ - నారాయణమహాపురుషాదిశబ్దానామసాధారణత్వాత్ బహూపనిషత్ప్రసిద్ధత్వాత్ ఏకోపనిషద్యభ్యస్తత్వాత్ సాధారణానామేకోపనిషత్స్థానాం శివాదిశబ్దానాం తదనురోధేన వర్ణనీయత్వాద్, దహరవ్యుపక్రమోపసంహారాది పర్యాలోచనాయాం భగవత్ప్రత్యభిజ్ఞాపకబహువిశేషణదర్శనాద్, ద్విశేషతః పురుషసూక్తైకార్థ్యావగమాచ్చ శివరుద్రాదిశబ్దానామపి పరమపురుషపరత్వసిద్ధేః. * రుద్రో బహుశిరా బభ్రురితి భగవతి రుద్రశబ్దః ప్రయుక్తః. అగ్నౌ చ * రుద్రో భూత్వాగ్నిరనూత్థాయాధ్వర్యుం చ యజమానం చ హన్యాదితి ప్రయుక్తః. * శివశ్శివానామశివోఽశివానాం * శివాస్తే సన్తు పన్థానః * శివమస్త్వితి. విశేషతో భగవతి చ * శాశ్వతం శివమచ్యుతమితి శివశబ్దః ప్రయుక్తః. పుంలిఙ్గైకవచనాన్తస్యాసాధారణ ఇతి చేత్ - తర్హి ప్రాతిపదిక సాధారణ్యమనుజ్ఞాతం భవతి. పుంలిఙ్గైకవచనాన్తోఽపి అసాధారణో న భవతి - తాదృశస్యాప్యర్థాన్తరపరత్వశక్త్యనపగమాత్ - అరుణః కపిల ఇతి శబ్దవత్. న హి తౌ రవిసారథిమునివిశేషాసాధారణ్యాత్ అర్థాన్తర ప్రత్యాయనశక్తివిధురౌ భవతః. నైవం నారాయణమహాపురుషాదిశబ్దా అన్యత్ర ప్రయుక్తాః * మహాదేవం వా మహాపురుషం వార్చయేదితి దేవతావిశేషవిషయో హి ప్రయోగః. పురుషశబ్దోఽపి స్వతో భగవద్విషయః. * పురుషో వై రుద్ర ఇత్యప్యస్తీతి చేత్. సత్యం - స చ భగవద్విషయ ఏవ - * సర్వో వై రుద్ర ఇత్యస్యోపపాదనాయ రుద్రస్య పురుషాత్మకత్వపరత్వాత్ వాక్యస్య. * సర్వగత్వాదనన్తస్య స ఏవాహమితి వత్. అతో హిరణ్యగర్భకార్యతయా శ్రుత్యన్తరసిద్ధస్య తజ్జనకత్వాయోగః. కిం చ - న కేవలమనువాదరూపత్వాదస్మిన్వాక్యే రుద్రశబ్దస్య భగవత్పరత్వనిశ్చయః - కింతు హిరణ్యగర్భజనకత్వ విశేషితత్వాచ్చ తస్య భగవద్విషయత్వ నిశ్చయః - తజ్జనకత్వస్య నారాయణచిహ్నత్వాత్. యథా * సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరః నామాని కృత్వాఽభివదన్యదాస్త ఇతి పరమపురుషస్య నామరూపనిర్వోఢృత్వ శ్రవణాత్ * ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితేత్యత్ర ఆకాశశబ్దస్య భగవద్విషయత్వనిశ్చయః - తద్వత్. న చానయైవ శ్రుత్యా హిరణ్యగర్భజనకత్వం రుద్రచిహ్నమితి శఙ్కనీయం - హిరణ్యగర్భజనకతాయా రుద్రచిహ్నతానిశ్చయస్య హిరణ్యగర్భజన్యత్వ శ్రుతి ప్రతిబద్ధత్వాత్, భగవతో హిరణ్యగర్భజన్యత్వశ్రుత్యభావేన తజ్జనకతాయాస్తచ్చిహ్నతా నిశ్చయస్యానపవాదత్వాచ్చ. అస్య వాక్యస్య రుద్రపరత్వనిశ్చయే సతి హిరణ్యగర్భజనకత్వస్య రుద్రచిహ్నత్వనిశ్చయః - తన్నిశ్చయే సతి అస్య వాక్యస్య రుద్రపరత్వనిశ్చయ ఇతి అన్యోన్యాశ్రయశ్చ. అనువాదరూపత్వాచ్చ రుద్రపరత్వానిశ్చయ ఇత్యుక్తం. కిం చ - కార్యభూతస్య విశ్వాధికత్వాయోగాత్ విశ్వాధికత్వవిశేషితరుద్రశబ్దస్య- విశోకత్వోపలక్షితసత్యకామత్వాదివిశేషితస్య * తత్రాపి దహ్రం గగనం విశోకః * దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశ ఇత్యాదివాక్యస్థగగనాదిశబ్దస్యేవ ప్రసిద్ధార్థపరత్వాభావేన భగవత్పరత్వం సిద్ధం. నన్విదమిష్టం రుద్రశబ్దస్య కార్యవ్యవచ్ఛేదేన కారణరుద్రపరత్వం. సత్యం - స తు పరమపురుష ఏవ - తస్యైవ పరమకారణత్వాత్. నను రుద్ర ఏవ కారణావస్థః ప్రతిపాద్యత ఇతి చేత్ - ఇన్ద్ర ఏవ వా ఆకాశ ఏవ వా కారణావస్థః తత్తద్వాక్యప్రతిపాద్యః కిం న స్యాత్. ఇన్ద్రాదేః ప్రసిద్ధస్యైవ పరమకారణావస్థాసద్భావే మానాన్తరాభావాదితి చేత్ - తత ఏవాత్రాపి ప్రసిద్ధస్యైవ పరమకారణత్వాసిద్ధిరితి తుల్యం. శివాదిశబ్దా

నాం విశేషోపస్థాపనాక్షమత్వముక్తం- అతోఽస్యవాక్యస్య భగవద్విషయత్వం సిద్ధం. యద్యపి కల్పభేదేన హిరణ్యగర్భజనకత్వేఽపి రుద్రస్య-న భగవతః పర
మకారణత్వవిరోధః- తథాపి న్యాయపర్యాలోచనాయాం నారాయణపరత్వం రుద్రశబ్దస్య యుజ్యత ఇతి ప్రతీయతే. కించ- అస్యామప్యుపనిషది ప్ర
థమద్వితీయఖణ్డయోః *దేవాత్మశక్తిం *ప్రేరితారం చ మత్వా*వ్యక్తావ్యక్తం భరతే విశ్వమీశః *యదాత్మతత్త్వేన తు బ్రహ్మతత్త్వం దీపోపమేనేహ
యుక్తః ప్రపశ్యేత్ *జ్ఞాత్వా దేవం *ఏకో హి దేవః ప్రదిశోఽను సర్వా ఇతి దేవాత్మప్రేరితృశబ్రహ్మశబ్దైః పరమాత్మా నిర్దిష్టః- తే చ *దివ్యో దేవ ఏకో నా
రాయణః *విశ్వం నారాయణం దేవమక్షరం పరమం ప్రభుం *ఆత్మా నారాయణః పరః *అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో ఙ్గుష్ఠం చ సమాశ్రితః ఈశస్సర్వస్య జ
గతః *వేదాహమేతం పురుషం వేద సత్యం ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామిత్యాదివాక్యప్రతిపన్న నారాయణప్రత్యభిజ్ఞాపకాః. అత్రేశశబ్దశ్చ
న రూఢః ప్రయుక్తః- కింతు యోగాత్- *అనీశశ్చాత్మా *ద్వావజావీశనీశౌ *ఈశః సర్వస్యేతి నిర్దిష్టేశస్య స ప్రతిసంబన్ధితయా అవయవార్థవిషయజ్ఞాప
కత్వాత్. *అనన్తశ్చాత్మా విశ్వరూపో హ్యకర్తేత్యత్రానన్తశబ్దస్తు యోగరూఢః- రూఢ్యవివక్షాయామపి తత్సప్రతియోగికనిర్దేశాభావాత్. తృతీయే చ *య
ఏతద్విదురమృతాస్తే భవన్తీత్యనేన *అమృతస్యైష సేతురిత్యనువాకః ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే- స హి పరమపురుషవిషయః. ఏవముపక్రమో భగవత్పరః. *ఏకో హి
రుద్ర ఇత్యస్యానన్తరం *విశ్వతశ్చక్షురుత విశ్వతోముఖ ఇత్యాదిమన్త్రశ్చ భగవత్ప్రత్యభిజ్ఞాపకః- తస్య విశ్వరూపపురుషవిషయత్వాత్ *ద్యావాపృ
థివీ జనయన్నితి చ *శీర్ష్ణో ద్యౌస్సమవర్తత పద్భ్యాం భూమిరితి వాక్యప్రత్యభిజ్ఞాపకం. *యో దేవానామితి వాక్యమనువాదరూపమితి స్ఫుటం- కార్యస్య
పరమకారణత్వాయోగాత్ రుద్రశబ్దస్య కార్యరుద్రవ్యతిరిక్తవిషయత్వే సతి వాక్యస్యానువాదరూపతయా యోగ్యార్థప్రాపకవాక్యానుగుణమత్రత్య
భగవదసాధారణవిశేషణానుగుణం చ భగవద్విషయత్వనిశ్చయః. *యా తే రుద్ర శివా తనూరిత్యతోఽనన్తరం *తతః పరం బ్రహ్మ పరం బృహన్తమితి వా
క్యం చ *నారాయణః పరం బ్రహ్మేతి మహోపనిషత్ప్రత్యభిజ్ఞాపకం. *ఈశం తం జ్ఞాత్వాఽమృతా భవన్తీత్యత్ర ఈశశబ్దః పూర్వవద్యౌగికః - వైరూ
ప్యాయోగాత్. *వేదాహమేతమిత్యనన్తరవాక్యస్థైతచ్ఛబ్దశ్చ పూర్వరుద్రశబ్దవాచ్యస్య మహాపురుషతామవగమయతి - ప్రకృతపరామర్శిత్వాత్. *త
తో యదుత్తరతరమితి వాక్యం తు *పరమతస్సేతూన్మానేత్యత్ర ఉపపాదయిష్యతే. సర్వాననశిరోగ్రీవత్వం చ పుంసూక్తార్థస్మారకం. సర్వవ్యాపిత్వం
తు *సర్వం వ్యాప్య నారాయణః స్థిత ఇత్యేతత్స్మారయతి. భగవచ్ఛబ్దస్తు *భగవాన్పవిత్రం వాసుదేవః పవిత్రం *భగవాన్వాసుదేవః పరా ప్రకృ
తిః *పరం పవిత్రం భగవాన్వాసుదేవః *యే భగవన్తం వాసుదేవమేవం విదురితి వాసుదేవాసాధారణః. అత ఏవ హి స్మర్యతే *ఏవమేష మహాశబ్దో మై
త్రేయ భగవానితి। పరమబ్రహ్మభూతస్య వాసుదేవస్య నాన్యగ ఇతి. సత్త్వప్రవర్తకత్వం భగవత ఇతి స్ఫుటం- *యో హ ఖలు వా అస్య సాత్త్వికోంశస్సో
సౌ బ్రహ్మచారిణో యోఽయం విష్ణురితి మైత్రాయణీయశ్రుతేః. అన్తరాత్మత్వం చ తథా- సుబాలోపనిషత్ప్రత్యభిజ్ఞాపకత్వాత్. *హృదా మనీషేతి తు
విద్యుద్వర్ణపురుషస్మారకం. అథ *సహస్రశీర్షేత్యాదిమన్త్రద్వయమేవాధీతం. ఈశానపదం తు నపుంసకత్వాద్యౌగికమేవ- న తు రూఢం - పుంలిఙ్గతా
ప్రసఙ్గాత్. *సర్వస్య శరణం సుహృదితి *మాతా పితా భ్రాతా నివాసశ్శరణం సుహృద్గతిర్నారాయణ ఇతి శ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞాపకం. *వేదాహమేతం
పురుషం మహాన్తమితి మహాపురుష ఏవ స్పష్టముక్తః. ధాతృశబ్దమపి మహాపురుషశబ్దైకార్థ్యయతి *అణోరణీయానితి. చతుర్థే చ *ద్వా సుపర్ణేత్యాది
మన్త్రద్వయం ముణ్డకోపనిషదైకార్థ్యాత్ పరమపురుషపరత్వజ్ఞాపకం. అతః *మాయినం తు మహేశ్వరమితి మహేశ్వరశబ్దో మాయాప్రేరకత్వపరః- *స
ర్వలోకమహేశ్వరం *క్షీరోదన్వత్ప్రతరంతీరం జగత్త్రైలోక్యహితాన్వితః ఇతస్సద్వారమిత్యారభ్య*వాక్యం ఖస్థం మహేశ్వర ఇత్యాదిషు యౌగికో మహేశ్వరశ
బ్దో భగవతి ప్రయుక్తః. *యస్మిన్నిదం సం చ వి చైతి సర్వమితి ప్రకృతస్య సర్వస్య నియన్తృత్వమీశానశబ్దేనోచ్యతే- పూర్వం *అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోన్త
రాత్మేత్యుక్తత్వాత్, తత్ర *ఈశానో భూతభవ్యస్యేతి ఈశనస్య ప్రతిసంబన్ధ్యభిధానేన రూఢివిరహావగమాత్, భూతభవ్యశబ్దనిర్దిష్టస్య ఇహ సర్వశబ్దేన
ప్రతిపన్నత్వాచ్చ. *య ఈశోఽస్య ద్విపదశ్చతుష్పదః కస్మై దేవాయ హవిషా విధేమేత్యనేన *హిరణ్యగర్భ ఇత్యాద్యృక్ప్రత్యభిజ్ఞాపనాయత్వం ప్రతీయతే-
తచ్చ భగవత్పరమిత్యుపపాదితం. ఏవం భగవత్పరానేకోపనిషదైకార్థ్యప్రతీతేః *జ్ఞాత్వా శివం *శివ ఏవ కేవల ఇతి శివశబ్దద్వయం తత్పరమేవ. ముహుర
భ్యస్యమానస్యాపి శివశబ్దస్య రూఢార్థత్యాగ ఆకాశశబ్దస్యేవోపపన్నః- *ఆకాశ ఇతి హోవాచ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే
ఆకాశం ప్రత్యస్తం యన్తి ఆకాశో హ్యేవైభ్యో జ్యాయానాకాశః పరాయణమితి హ్యాకాశశబ్దోఽభ్యస్తః. కించ- *సర్వవ్యాపీ చ భగవాంస్తస్మాత్ సర్వ
గతశ్శివ ఇత్యయం శివశబ్దః ప్రాకరణికశివశబ్దానాం మాఙ్గల్యాభిప్రాయత్వమేవ దర్శయతి-సర్వగతత్వే హి భగవచ్ఛబ్దవాచ్యత్వాత్ నిర్దోష ఇతి హి తస్యార్థః-అ
న్యథా సర్వవ్యాపి సర్వగతశబ్దయోః పునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. *తదక్షరం తత్సవితుర్వరేణ్యం ధ్రువమిత్యనేన *అక్షరం పరమం ప్రభుం *ఏతత్సవితుర్వరేణ్యం
ధ్రువమచలమమృతం విష్ణుసంజ్ఞం సర్వాధారం ధామేతి శ్రుతిద్వయైకార్థ్యమవగమ్యతే. * హృదా మనీషేతి వాక్యం * నైనమూర్ధ్వమిత్యాదిమన్త్రద్వ
యం చ మధ్యగతవాక్యస్థశివశబ్దస్య పరమపురుషవిషయతాం జ్ఞాపయతి- తద్ధి వాక్యత్రయం సముద్రాన్తర్వర్తివిద్యుద్వర్ణపురుషవిషయం. అతః *మాన
స్తోక ఇతి మన్త్రస్థరుద్రశబ్దోఽప్యవయవశక్త్యా అపర్యవసానాద్వా భగవద్విషయః. అతః పఞ్చమేఽపి * భావాభావకరం శివమితి శివశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. షష్ఠే
పి కాలస్యాపి పరిచ్ఛేదకః కాల ఉక్తః. * భగేశం - ఐశ్వర్యాదీనాం షణ్ణామీశం. ఐశ్వర్యాదినిర్వాహకత్వస్య నిరఙ్కుశత్వమీశపదోక్తం * తమీశ్వరా
ణాం పరమం మహేశ్వరమితి. మహేశ్వరమితి యౌగికనిర్దేశః - న తు రూఢార్థపరః - వాక్యస్యైశ్వర్యపారమ్యప్రతిపాదకత్వాత్, * ఈశ్వరాణామితి
ప్రతిసంబన్ధినిర్దేశాచ్చ - దైవతానాం పరమం దైవతం పతీనాం పరమం పతిమిత్యనన్తరనిర్దేశవత్. తద్ధి వాక్యం దైవతత్వపతిత్వపారమ్యపరం- తత్ర దై
వతపతిశబ్దౌ న క్వచిద్దేవతావిశేషే రూఢౌ- మహేశ్వరశబ్దశ్చ తత్తుల్య ఇతి స్ఫుటం. * న తత్సమశ్చ *పరాస్య శక్తిరిత్యాదిభిశ్చ తత్పారమ్యోపపాదనం.
*ఏకో దేవ ఇత్యాదివాక్యస్థవిశేషణాని చ నారాయణప్రత్యభిజ్ఞాపకాని-*గూఢోఽత్మా న ప్రకాశతే *వ్యాప్య నారాయణస్థితః*సర్వభూతాన్తరాత్మా

ఉపసంహారాదిభ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యాద్యైకార్థ్యాత్. *నతత్ర సూర్యో భాతీతిమన్త్రశ్చ ముణ్డకోపనిషత్కఠవల్ల్యధీతత్వాత్ విష్ణోః ప్రత్యభిజ్ఞాపకః. *నాన్యః పన్థా ఇతి పుంసూక్తం స్మారయతి. ఈశాదిశబ్దానాం యౌగికత్వమీశనస్య నిరుపాధికత్వం చ దర్శయతి * స ఈశోఽస్యేతి. *యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై తం హ దేవమాత్మబుద్ధిప్రకాశం ముముక్షుర్వై శరణమహం ప్రపద్యే అమృతస్య పరం సేతుమితి నిర్దిశ్చ నారాయణపరత్వసాధకాః- య ఇత్యనువాదరూపత్వాత్, బ్రహ్మణో భగవన్నాభిసంభవత్వశ్రుతేర్దర్శితత్వాత్, *ఏవా సన్నుష్టృత్ప్రతిర్నారాయణ ఇతి శ్రుతత్వాత్, అమృతస్యైష సేతురితి ముణ్డకోపనిషది శ్రుతత్వాచ్చ. * యదా చర్మవదితి వాక్యముపాయాన్తరాభావపరం * నాన్యః పన్థా ఇత్యుక్తార్థవివరణరూపం. ఏవముపక్రమోపసంహారాదిభిర్భగవత్పరత్వావగమాత్ అస్యా ఉపనిషదో భగవత్పరత్వం సిద్ధం. నను మహాపురుషాదిశబ్దానాం శివాదిశబ్దసమభివ్యాహృతానాం శివపరత్వం స్యాత్. సత్యం- యద్యేకవిషయత్వమిష్టం శబ్దానాం- ఇష్టమేవ తత్ -తే హి శబ్దా ఏకవిషయాః. యది పరమపురుషేతరవిషయత్వం-న- సాధారణస్యాయోగ్యార్థస్య చ శబ్దస్య యోగ్యార్థాసాధారణబహూపనిషచ్ఛబ్దోపస్థాపితవిశేషపర్యవసానం హి యుక్తమితి హి ఉదా. న హి చ్ఛాగశబ్దః పశుమాత్రపర్యవస్యతి, న చ పరమాత్మాదిశబ్దః ప్రసిద్ధాకాశే పర్యవస్యతి,. యోగ్యత్వాయోగ్యత్వవైషమ్యం తు విశదయిష్యతేఽనన్తరమేవ. అతః పరమపురుషవిషయత్వముపనిషదః స్థితం. ఏవమీశ్వరమహేశ్వరపురుషమహాపురుషాదిశబ్దానాం భగవద్విషయత్వాత్ ప్రపదనోపదేశశిరస్కత్వాచ్చ అస్యా ఉపనిషదో భగవదైకార్థ్యం స్ఫుటతరం. యత్తు కైశ్చిజ్జల్పితం- సోపపదనిరుపపదపురుషశబ్దవాచ్యాత్తథావిధేశ్వరశబ్దవాచ్యస్య ప్రకర్ష ఇతి. తత్తుచ్ఛం - తథా సోపపదనిరుపపదేన్ద్రశబ్దవాచ్యస్యాత్యన్తప్రకర్షప్రసఙ్గాత్. * ఇది పరమైశ్వర్య ఇతి ధాతోర్హీన్ద్రశబ్దనిష్పత్తిః. * ఇన్ద్రో మహేన్ద్రస్సురనాయకో వేతి హి ప్రసిద్ధిః. శ్రుత్యాదివిరోధే సమాఖ్యాదౌర్బల్యాత్ సృజ్యతయా సంహార్యతయా చావగతస్యేన్ద్రస్య సర్వస్మాత్పరత్వమనుపపన్నమితి చేత్- తుల్యం. కించ- జీవవిషయపురుషశబ్దో నిరుపాధిపురుషయ ఇతి పరమాత్మనః పురుషశబ్దవాచ్యత్వం నినికర్షాయ భవతి- న హ్యాత్మశబ్దో జీవేఽపి ప్రయుక్త ఇతి పరమాత్మన ఆత్మశబ్దవాచ్యతయా నికర్షస్స్యాత్. న హి హరిశబ్దో మణ్డూకవాచీతి హరిశబ్దవాచ్యతయా సింహస్య మణ్డూకసామ్యమిన్ద్రస్యాదిత్యస్య వాతదుభయసామ్యం భగవతో నాత్రైస్సామ్యం భవతీతి. ... ...

అథర్వశిఖాయాం చ * కారణం తు ధ్యేయస్సర్వైశ్వర్యసంపన్నః సర్వేశ్వరశ్శంభురాకాశమధ్యే ధ్యేయ ఇతి ప్రతిపాద్యమానం ధ్యేయత్వం పరమపురుషాసాధారణధర్మాన్తరాశ్రవణాత్ ప్రసిద్ధశంభువిషయం.—— ఇతి న శఙ్కనీయం- కారణత్వస్య తదసాధారణ్యాదేవ తద్వాక్యస్థస్య ముముక్షుధ్యేయత్వస్యాపి తదసాధారణత్వాత్. కించ- అస్య ప్రకరణస్య *కశ్చ ధ్యేయ ఇత్యుపక్రమ్య * కారణం తు ధ్యేయ ఇత్యనేన కారణత్వమనూద్య ధ్యేయత్వవిధిపరత్వావగమాత్ పురుషసూక్తాదిప్రతిపన్నస్యైవ పరమాత్మనో ధ్యేయత్వవిధానపరమిదం వాక్యం. న చ శంభుః కారణమితి వాక్యవృత్తిః - కింతు కారణం శంభుః ధ్యేయ ఇతి- అన్యథా *కశ్చ ధ్యేయ ఇత్యస్యోత్తరత్వాయోగాత్. శంభుశబ్దస్యాసాధారణ్యేఽపి ఆకాశప్రాణాదిశబ్దవత్ పరమాత్మపరత్వం న్యాయ్యం- న చాయమసాధారణః- *శంభుస్స్వయంభూర్ద్రుహిణ ఇతి నామపాఠాత్. తథా నారదీయపురాణే రుక్మాఙ్గదచరితే బ్రహ్మాణం ప్రతి యమవచనే *శృణు మే వచనం శంభో పితామహపితామహ। మరణాదధికం దేవ యచ్ఛ్రోతాపస్యఖిణ్డనమితి, తత్రైవ *తమేవ దేవతాశ్రేష్ఠసంప్రాప్తే హరివాసరే। యది చాలయసే ధైర్యాత్ తతోఽహం తవ కిఙ్కరః। సమేత శ్రుర్మహాన్స శంభో తేన లుప్తః పదో మమేతి, ద్రుహిణవిషయతయా ప్రయుక్తత్వాత్ * విశ్వాక్షం విశ్వశంభువమితి భగవత్యపి శ్రౌతప్రయోగాచ్చ. * బ్రహ్మా విష్ణురుద్రేన్ద్రాస్తే సర్వే సంప్రసూయన్త ఇత్యుత్పత్తివాదశ్చానువాదరూపత్వాత్ ప్రాపకవాక్యానురోధీతి భగవదుత్పత్తిరవతారరూపాఽనూద్యతే. భగవతా సూత్రకారేణైవాథర్వశిఖావాక్యస్థస్య శంభుశబ్దస్య భగవద్విషయత్వముత్పత్తేరవతారరూపత్వం చోపబృంహితం *ఇతి నారాయణశ్శంభుః భగవాన్ జగతః ప్రభుః। ఆదిత్యవిబుధాన్సర్వాన్ అజాయత యదా తు తే ఇతి. అవతారవచనే శంభుశబ్దస్య నారాయణవిషయత్వదర్శనాత్ పూర్వవాక్యప్రతిపన్నస్య భగవజ్జన్మనోఽవతారరూపత్వం, శంభుశబ్దస్య భగవద్విషయత్వం, చ హి దర్శితం. ఈశానశబ్దశ్చ యౌగికః కారణవిశేషణం-*సర్వస్యేశాన ఇతి శ్రుత్యన్తరే స ప్రతియోగికనిర్దేశా, దిహాపి తత్ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, ప్రయోగసాధారణ్యాచ్చ. మోక్షధర్మే హి *తస్మాత్ప్రసూతో యః కర్తా కార్యం కారణమేవ చ। సోఽనిరుద్ధస్స ఈశానో వ్యక్తిస్స సర్వకర్మస్వితి భగవతి ప్రయుజ్యతే, తత్ర భగవద్వచనే చ * నిత్యం హి నాస్తి జగతి భూతం స్థావరజఙ్గమం। ఋతే మామేకమీశానం పురుషం లోకజీవనమితి చ ప్రయుక్తః,. నను న కారణం విశేష్యం- కిన్తు శంభురేవ. కారణశబ్దస్తు తద్విశేషణం- అన్యథా *కారణం తు ధ్యేయ ఇతి పుల్లిఙ్గానుపపత్తేః. సత్యం- శంభుశబ్దో విశేష్యసమర్పకః- తతః కిం. ప్రసిద్ధశంభోర్ధ్యేయత్వసిద్ధిరితి చేత్. న- కారణశబ్దస్య కార్యశంభువ్యావర్తకత్వాత్. న చ కారణత్వాదితి హేతుగర్భతాకల్ప్యా- కార్యత్వస్య శ్రుతిసిద్ధత్వాత్. భగవతః * ప్రసూయన్త ఇత్యుత్పన్నత్వే హ్యస్య వాక్యస్యానువాదరూపత్వాత్, అనువాదస్య ప్రాపకానురోధిత్వాత్, ఉత్పత్తిప్రాపకవాక్యేషు చాకర్మహేతుకత్వేన అతత్ఫలార్థత్వేన చ విలక్షణతయా భగవజ్జన్మనః స్వేచ్ఛాకృతస్య నిరఙ్కుశైశ్వర్యావిరోధిత్వాత్, అజహత్స్వభావతయా విచిత్రైశ్వర్యోద్దీపకత్వాచ్చ పరమకారణత్వాప్రచ్యుతేః. స్వపారతన్త్ర్యావహకర్మాన్తరాభావో హి పరమకారణత్వం. *న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిప ఇతి హి శ్రుతిః. అవతారవైలక్షణ్యం చ * అజాయమానో బహుధా విజాయత ఇతి ప్రతిపాద్యతే. అజాయమాన ఇతి సాంసారికవజ్జన్మనిషేధః- న స్వరూపానిత్యత్వపరః- నాపి జన్మమిథ్యాత్వపరః-అస్మదాదేరపి స్వరూపనిత్యత్వాదేరవిశిష్టతయా * తస్య ధీరాః పరిజానన్తి యోనిమితి వాక్యస్య నిరర్థకత్వప్రసఙ్గాత్. ఇదం చ స్పష్టముచ్యతే * యేన సూర్యస్తపతి తేజసేద్ధః పితా పుత్రేణ పితృమాన్యోనియోనౌ। నావేదవిన్మనుతే తం బృహన్తం సర్వానుభూమాత్మానం సంపరాయే। ఏష నిత్యో మహిమా బ్రాహ్మణస్య న కర్మణా వర్ధతే నో కనీయాన్। తస్యైవాత్మా పదవిత్తం విదిత్వా న కర్మణా లిప్యతే పాపకేనేతి. *యోనియోనావిత్యనేన *పరిజానన్తి యోనిమితి శ్రుతిః ప్రత్యభిజ్ఞాయతే. *యేన సూర్యస్తపతీత్యనేన *తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతి

తిముణ్డోపనిషత్- సాహిపరమపురుషపరా. *నావేదవిన్మనుతే తం బృహన్తమిత్యనేన *వేదాహమేతమితి * ధీరాః పరిజానన్తీతి శ్రుతిః. *పదవిదిపదశబ్దేన *తత్తే పదం సంగ్రహేణ బ్రవీమ్యోమితి *తద్విష్ణోః పరమం పదమితికఠశ్రుతిః. *నకర్మణేత్యనేన *అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతివాక్యంచ. అత ఇదం వాక్యం భగవద్విషయం. పుత్రేణ- స్వకార్యభూతేన దశరథాదినా పితృమత్త్వం, తస్యా వేదవిదవేద్యత్వం, తదవతారస్యాకర్మమూలత్వం, తద్జ్ఞానవతాం భవభయధ్వంసశ్చ హ్యత్ర ప్రతిపాద్యతే. ఈదృశజన్మానువాదశ్చ ధ్యానవిధ్యుపయోగీ - ఇతరసృజ్యసజాతీయతయాఽవతీర్ణస్య ఉపాసకసౌలభ్యజ్ఞాపనార్థత్వాత్. ఏవమత్ర ప్రతిపన్నస్య భగవజ్జన్మనః స్వేచ్ఛావతారరూపత్వాదేవ హేయదోషకులేజాయమానో నారాయణ శ్శమ్భుశబ్దేన మహాభారతే విశేష్యతే. నన్వేవం సతి బ్రహ్మాదీనామపి జన్మ స్వేచ్ఛావతారరూపం కిం న స్యాత్. న- ప్రాపకవాక్యానురోధిత్వాత్ అనువాదస్య. కుతస్తేషాం జన్మనః కర్మమూలత్వావగమః. ఉత్పత్తిశ్రుతేరేవ. ఉత్పత్తిశ్చేత్ కర్మమూలేత్యౌత్సర్గికం. భగవతస్త్వవతారశ్రుత్యాతదపోదితం. అపవాదాభావేప్యకర్మమూలత్వాశ్రయణే సతీన్ద్రాదిజన్మనోప్యవతారత్వప్రసఙ్గః- బ్రహ్మాదీనామిన్ద్రాదీనాంచ జన్మనివిశేషాశ్రవణాత్, ఉత్పత్తిపదస్యత్రాపి స్వేచ్ఛగవతఇవ అకర్మవశ్యత్వాశ్రవణాచ్చ. * హిరణ్మయః పురుషః - ఏషహి సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదితః * అపహతపాప్మా దివ్యోదేవ ఏకో నారాయణః * అపహతపాప్మా - సఉత్తమః పురుష ఇతిహి భగవతో ఽకర్మవశ్యత్వం శ్రూయతే. తదైక్యాత్ బ్రహ్మాదీనామకర్మవశ్యత్వమితిచేన్న - ఇన్ద్రాదీనామపి తథాత్వప్రసఙ్గాత్. ఐక్యే సత్యకర్మవశ్యత్వం - కర్మవశ్యత్వరూప భేదక ధర్మాభావే సత్యైక్య మిత్యన్యోన్యాశ్రయశ్చ. భగవతో ఽకర్మవశ్యత్వంతు స్వప్రకరణసిద్ధమితి నాన్యోన్యాశ్రయః. ఏవముత్పత్తి ప్రాపకవాక్యసిద్ధం భగవతోఽజాయమానస్యజాయమానత్వరూపం బ్రహ్మాదిభ్యో వైలక్షణ్యమనైవోచ్యతే *నకారణం కారణానామితి. న ప్రసూయత ఇతి విభక్తివిపరిణామేనానుషఙ్గః. కారణానాం కారణస్య భగవతో న బ్రహ్మాదివదుత్పత్తిరిత్యర్థః *శివ ఏకోధ్యేయ ఇత్యత్రాపి ఏకశబ్దః ప్రాధాన్యపరః- *శివమేకం ధ్యేయమితివత్. నహ్యారత్వసంఖ్యాశ్రయదేవతా ప్రశ్నః- ప్రశ్నవైయర్థ్యాత్. తస్మాత్ *శాశ్వతం శివమచ్యుతం సమాభ్యధికరహిత ఇతి శివో విశేష్యతే- తేన ప్రసిద్ధశివవ్యావృత్తిః. అతోఽథర్వశిఖాయామపి భగవత ఏవ ధ్యేయత్వం ప్రతిపాదితం. యతో హిరణ్యగర్భ ప్రజాపతిధాతృస్వయంభ్వాదయః ఈశానశమ్భురుద్రమహాదేవమహేశ్వరపరమేశ్వరాదయశ్చ కారణవిషయాశ్శబ్దా అవయవశక్త్యావా అపర్యవసానాద్వా నారాయణపరా ఇతియుక్తం- అతఏవ హిభగవాన్స్వాత్రకారణవిభక్తితాన్శబ్దాన్మహాభారతే ప్రాయుఙ్క్త యథా *హిరణ్యగర్భశ్చ త్రయీవ్యాప్తో వాయురథోపజ ఇతి. కృష్ణం ప్రతి ద్రౌపదీ *పూర్వే ప్రజానిసర్గేత్వామాహురేకం ప్రజాపతిమితి. మోక్షధర్మే *ఏకస్తద్వేద భగవాన్ధాతా నారాయణస్స్వయమితి. ఆశ్వమేధికే * విష్ణుర్దేవాదిసర్గేషు స్వయమ్భూర్భవతి ప్రభుః ఇతి చ. స్వయమ్భూర్విష్ణురేవ చతుర్ముఖోత్పత్తేః ప్రాచీనత్వస్పష్టః ప్రభుర్భవతి- నచతుర్ముఖాదిరిత్యర్థః. *సోనిరుద్ధస్స ఈశానో వ్యక్తిస్సా సర్వకర్మస్వితి. *ఇతినారాయణశ్శమ్భుర్భగవాన్ జగతః ప్రభుః। ఆదిశ్యనిబుధాస్సర్వాన్ అజాయత యదోః కుల ఇతి. * రుద్రో బహుశిరా బభ్రుః. తథా *నమశ్చకార హృష్టాత్మా పరమం పరమేశ్వరం। జగాద జగతాం స్రష్టా పరమం పరధర్మవిదిత్యారభ్య *వాసుదేవ తదేతత్తే మయోద్గీతం యథాతథమితి *జయ విశ్వమహాదేవజయ లోకహితేరత ఇత్యారభ్య *నారాయణ సుదుష్పారజయశార్ఙ్గధనుర్ధరేతి. *భోక్తారం యజ్ఞతపసాం సర్వలోకమహేశ్వరం *మామజమనాదించ వేత్తి లోకమహేశ్వరమితిచ. *తతస్తే విబుధాస్సర్వే బ్రహ్మా తే చ మహర్షయః। వేదదృష్టేన విధినా వైష్ణవం క్రతుమారభన్నిత్యారభ్య *తేకాగ్రయః షడ్ధర్మాణో భాగాః పరమసత్కృతాః। ప్రాపురాదిత్యవర్ణం తం పురుషం తమసః పరం। బృహన్తం సర్వగం దేవమీశానం వరదం ప్రభుం। తతోఽథ వరదో దేవస్తాన్సర్వానమరాన్స్థితాన్। అశరీరో బభాషేదం వాక్యం ఖస్థో మహేశ్వర ఇతిచ. ... ...

అథర్వశిరసి చ రుద్రస్యైవ సర్వాత్మభావాదయ ఉచ్యన్తే- పరమపురుషసాధారణలిఙ్గాభావాత్. సర్వాత్మభావాదయస్తు సర్వ చిదచిద్వ్యావర్తకాత్మసాధారణాః- అతో రుద్రస్యైతే సంభవన్తి. అతఏవాత్ర ప్రత్యస్తమిద్యాన్యాయోపి నావతరతి- ప్రసిద్ధస్యైతే ఽజ్ఞస్య చిదచిద్వ్యావర్తకధర్మాస్వయోగాత్ తత్ర తచ్ఛరీరకపరమాత్మోపాసనపరత్వముక్తం- నతు పరమపురుషాసాధారణధర్మాసంభవాత్. ఇన్ద్రాదీనామపి సంహారాదికారణస్య రుద్రస్య చిదచిద్వ్యావర్తకధర్మాన్వయస్సంభవతీతి స ఏవ ప్రతిపాద్యత ఇతి న తచ్ఛరీరకాత్మాన్తరపరత్వం ——— ఇతిశఙ్కాయాముచ్యతే- కారణత్వవ్యాప్తేర్యః కశ్చిదపి చిదచిద్వ్యావర్తకధర్మః పరమపురుషాసాధారణ ఇతి స్థితత్వాత్ రుద్రస్య తదసంభవేన తచ్ఛరీరక పరమాత్మపరత్వమాస్థేయం. కిఞ్చ- రుద్రస్య సృజ్యత్వాది శ్రవణాత్ పరమకారణత్వాభావశ్చ దర్శితః. సంహార్యత్వంచ *న బ్రహ్మా నేశాన ఇతి. ఉపబృంహితాచేయం శ్రుతిః శ్రీవిష్ణుధర్మోత్తరే *బ్రహ్మా శమ్భుస్తథైవార్కశ్చన్ద్రమాశ్చ శతక్రతుః। ఏవమాద్యాస్తథైవాన్యే యుక్తా వైష్ణవతేజసా। జగత్కార్యావసానేతు వియుజ్యన్తేచ తేజసా। వితేజసశ్చ తేసర్వే పఞ్చత్వముపయాన్తివై ఇతి. అతః కార్యకోటినివిష్టస్య సర్వాత్మభావాద్యసమ్భవాత్ ప్రత్యగ్దనోపాసనన్యాయేన తచ్ఛరీరకపరమాత్మపరతయైవ నిర్వాహో యుక్తః. నచాత్ర న్యాయాపేక్షా- పరమాత్మానుప్రవేశస్యకణ్ఠోక్తేః. తథాహి-*దేవాహవై స్వర్గంలోకమగమన్ తే దేవా రుద్రమపృచ్ఛన్ కో భవానితి సోబ్రవీత్ అహమేకః ప్రథమమాసం వర్తామి చ భవిష్యామి చ నాన్యః కశ్చిన్మత్తో వ్యతిరిక్త ఇతి సోఽన్తరాదన్తరం ప్రావిశత్ దిశశ్చాన్తరం సంప్రావిశత్ సోహం నిత్యోనిత్యో బ్రహ్మాహం ప్రాఞ్చః ప్రత్యఞ్చోహం దక్షిణాఞ్చోదఞ్చోహమధశ్చోర్ధ్వం చాహం దిశశ్చవిదిశశ్చాహం పుమానహమపుమాన్ స్త్రియశ్చాహం సావిత్ర్యహం గాయత్ర్యహం త్రిష్టుప్ జగత్యనుష్టుప్చాహమిత్యాది. తత్ర సర్వాత్మభావమనుసందధతో రుద్రస్య బుద్ధిస్థః పరమాత్మా స ఇతి పరామృశ్యతే. సః అన్నమయాదేరన్తరాత్మనో బుద్ధ్యహఙ్కారరూపాన్తఃకరణవర్గాత్ అన్తరం-జీవాత్మానం సః- పరమాత్మా ప్రావిశత్, దిక్ఛబ్దోపలక్షితబాహ్యచేతనానామన్తరంచ జీవం సః- పరమాత్మా ప్రావిశ, దితి తదనుప్రవేశః కణ్ఠోక్తః. ననుం *సోన్తరాదిత్యాదికం శ్రుతివాక్యం- నతు రుద్రవాక్యం- తస్యేతికరణేన సమాప్తత్వాత్ ఇతి. న-*సోహం నిత్యోనిత్య ఇత్యాదీనాం రుద్రవాక్యానామనుగతిదర్శనేన రుద్రవాక్యాప

ర్పసమాప్తేః. తథాసతిసోబ్రవీదితివాక్యాన్తరాధ్యాహారప్రసఙ్గః- సచానధ్యాహారేసంభవతినోపపద్యతే. తదయమర్థః - దేవతాత్వేనసాజాత్యేపిప్రభావాతిశయదర్శనేనసందేహాద్దేవాఅపృచ్ఛన్ *కోభవానితి. కిమస్మదాదివద్దైవతామాత్రం- ఉత పరమకారణభూతఇతి ప్రశ్నాభిప్రాయః. *అహమేకఆసమితి కారణత్వముక్తం. *ప్రథమమాసంవర్తామిచభవిష్యామితిసర్వాత్మభావఉక్తః. అన్వయముఖేనోక్తంసర్వాత్మభావంవ్యతిరేకేణోపపాదయతి *నాన్యఇతి. ఇతిర్హేతౌ. మద్వ్యతిరిక్తాభావాదిత్యర్థః. అయంసర్వాత్మభావవ్యపదేశఃకింపరమాత్మత్వాత్ - ఉతపరమాత్మాత్మకత్వాదితిశఙ్కాయాంపరమాత్మానుప్రవేశనిబన్ధనఇత్యాహ *సోన్తరాదితి. స్వస్మిన్పరమాత్మానుప్రవేశస్యదృష్టాన్తాభిప్రాయేణేదముక్తం *దిశశ్చాన్తరమితి. యద్వా- *నాన్యఃకశ్చిన్మత్తోవ్యతిరిక్తఇత్యుక్తేసర్వాత్మవ్యపదేశఃకీదృశఇత్యాశఙ్కాయామాహఇతీతి. ఇతిః ప్రకారే. ఇత్థమిత్యర్థః. వివక్షితంసర్వాత్మత్వప్రకారమాహ *సోన్తరాదితి. యద్వా-ఇతిశబ్దస్యోత్తరత్రాన్వయః *దిశశ్చాన్తరంప్రావిశదితీతి. యస్మాత్పరమాత్మాప్రావిశత్ తస్మాదన్యచ్ఛరీరకపరమాత్మనోఽన్యన్నాస్తీత్యర్థః. అధ్యాహారాదపిశ్రుతపదస్యాన్వయవిశేషకల్పనంన్యాయ్యం. అస్తువాఅయమితిశబ్దస్సమాప్త్యర్థః- ఉత్తరప్రశ్నసోబ్రవీదితిఅధ్యాహారస్స్యాత్తాం- తదానీమప్యయమర్థః- సః- రుద్రః దేహేన్ద్రియాదేరన్తరాత్-జీవాదన్తరం-పరమాత్మానంబుద్ధ్వాప్రావిశదితి. యథా *యస్యయస్యహియోభావస్తేనతేనహితంసమం| అనుప్రవిశ్యమేధావీక్రమాత్మసమంనయేదితి. ఏవం*మాముపాస్వ*తద్ధైతత్ పశ్యన్నృషిర్వామదేవఃప్రతిపేదేఅహంమనురభవంసూర్యశ్చ *సర్వగత్వాదనన్తస్యసఏవాహమవస్థితః| మత్తస్సర్వమహంసర్వం మయిసర్వంసనాతనే| అహమేవావ్యయోనిత్యఃపరమాత్మేత్యనిన్తయదితిఇన్ద్రవామదేవప్రహ్లాదాదీనామివస్వాన్తర్యామిపరమాత్మబుద్ధ్యారుద్రస్యసర్వాత్మభావోపదేశఇత్యుక్తంభవతి. తథాహ్యుపబృంహితవాన్ సూత్రకారస్త్రిపురవిజయే*విష్ణురాత్మా భగవతోభవస్యామితతేజసః- బ్రహ్మరుద్రసంవాదే *తవాన్తరాత్మామమచయేచాన్యేదేహిసంజ్ఞితాః| సర్వేషాంసాక్షిభూతోసౌనగ్రాహ్యఃకేనచిత్క్వచిదితిచ. *సోహమిత్యాదినాసర్వాత్మభావప్రపఞ్చనం. ద్వితీయఖణ్డోరుద్రవాక్యానువాదేనస్తుతిపరత్వాత్ తదన్తర్యామిపరమాత్మవిషయః. *యోవైరుద్రస్సభగవానితి- యోరుద్రాన్తర్యామీసవాసుదేవఇత్యర్థః- భగవచ్ఛబ్దస్యవాసుదేవాసాధారణత్వాత్. తచ్చదర్శితం. *యోవైరుద్రస్సభగవాన్ యశ్చవిష్ణురిత్యన్తర్యామిణఏవావతారరూపవిశిష్టత్వముక్తం. తృతీయేతుపరమాత్మనోవైభవం. తద్వాచకస్యఓఙ్కారస్యనామధేయానిచతుర్థే. తన్నిర్వచనంపఞ్చమే. షష్ఠేతు*తదేతదుపాసితవ్యంనిచాయ్యతంశాన్తిమేతీతిరుద్రశరీరకపరమాత్మోపాసనంసాఙ్గముక్తం. * వ్రతమేతత్పాశుపతమితి- పశుపతిరూపపరమాత్మోపాసనాఙ్గతయాపశుపతిసంబద్ధంపాశుపతం - నతుపాశుపతాగమప్రతిపాద్యం- తద్విధిద్వయకల్పకాభావాత్. సమన్త్రకభసితస్పర్శనంతుప్రకరణగృహీతత్వాత్ నసర్వత్రప్రాప్నోతి-దర్శపూర్ణమాసప్రకరణగృహీతప్రయాజవత్, సౌత్రామణిప్రకరణగృహీతసురాగ్రహవత్, చ. తస్మాదథర్వశిరసిరుద్రాన్తరాత్మానారాయణఏవప్రతిపాద్యః- యథా ప్రతర్దనవిద్యాయామిన్ద్రాన్తర్యామీ. ... ...

*ఇన్ద్రోమాయాభిఃపురురూపఈయతే *మాముపాస్వ * ఇన్ద్రంనిచిక్యుఃపరమేవ్యోమన్నితికారణత్వోపాస్యత్వప్రాప్యత్వానీన్ద్రవిషయాణి యథా ప్రసిద్ధేన్ద్రవ్యతిరిక్తవిషయాణివ్యాఖ్యాతాని- తథైవాన్యత్రాపిరుద్రవిషయాణికారణత్వాదిపరాణివాక్యానినేతవ్యాని - *సబ్రహ్మసశివస్సేన్ద్రఇతితన్యేన్ద్రతుల్యతయాభగవద్విభూతిత్వాత్. నను *హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే *ఏకోహవైనారాయణఆసీత్ * నసన్నచాసచ్ఛివఏవకేవలఇతి-*విరాజోఅధిపురుషః *ఇన్ద్రోవరుణస్సోమోరుద్రఃపర్జన్యోయమోమృత్యురీశానః *బ్రహ్మావిష్ణురుద్రేన్ద్రాస్తేసర్వేసంప్రసూయన్తఇతిత్రయాణామపికారణత్వేకార్యత్వేచావిశేషశ్రుతేనారాయణాదిశబ్దానాంరూఢిమాత్రత్వహిరణ్యగర్భాదిశబ్దానాంప్రసిద్ధార్థత్యాగేకోహేతుః. *ఆకాశాదేవసముత్పద్యన్తే *ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తిప్రాణమభ్యుజ్జిహతే *ఇన్ద్రోమాయాభిఃపురురూపఈయతే *ఆత్మనఆకాశస్సంభూతః *ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణః *ఇన్ద్రోవరుణఇత్యాకాశప్రాణేన్ద్రాదీనాంచ కార్యత్వకారణత్వశ్రవణావిశేషేపి ఆకాశాదిశబ్దానాం రూఢిత్యాగేకోహేతుః. కార్యతయావగతానాం పరమకారణత్వాయోగ్యత్వమితిచేత్- తుల్యం. నను నకారణవిషయయోర్హిరణ్యగర్భరుద్రశబ్దయోఃప్రసిద్ధార్థాయోగ్యతా- కార్యత్వేసతిహ్యయోగ్యత్వం- కారణవిషయరుద్రాదిశబ్దాఃప్రసిద్ధపరాఏవ-కార్యవిషయాస్తుప్రసిద్ధేతరవిషయాస్స్యుః. న- కారణవిషయాణాంరుద్రాదిశబ్దానాంప్రసిద్ధార్థపరత్వేసత్యేకకారణత్వానుపపత్తేః. తదనుపపత్తిశ్చ రుద్రాదిశబ్దానామేకవ్యక్తివిషయత్వేనవ్యుత్పత్త్యభావాత్. కారణైకత్వంచావర్జనీయం - అన్యథా అద్వితీయత్వప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తసమాభ్యధికనిషేధాద్యనుపపత్తేః. అతః కారణవిషయాణాంరూఢిత్యాగేప్రాప్తేసత్యయోగ్యార్థానామేవరూఢిరనాదరణీయా- నతుయోగ్యస్వార్థానామపి. ఇత్థంహిరణ్యగర్భాదిశబ్దానాం ప్రసిద్ధార్థాయోగ్యత్వం, నారాయణాదిశబ్దానాం యోగ్యార్థత్వం, చ దర్శితం. అతోఽన్యత్రాపిరుద్రహిరణ్యగర్భాదివిషయాణివాక్యాన్యేవమున్నేయాని.... ... ...

ఏవందిఙ్మాత్రందర్శితం. అనన్తాఃకారణపరవాక్యవిశేషాఏవంవ్యాఖ్యేయాః. యతో అనువాదరూపతయా, సాధారణతయా, యోగ్యేతరార్థతయా,యోగ్యార్థప్రత్యభిజ్ఞాపకధర్మపరతయా, చ ప్రాపకాసాధారణయోగ్యార్థతద్ధర్మప్రత్యభిజ్ఞాప్యవస్తువిశేషవిషయవాక్యసాకాఙ్క్షాస్త్వేవాక్యవిశేషాఃతత్తదధికరణన్యాయానుగృహీతానారాయణపరాః - అతఏవహ్యుక్తంభగవతావేదవ్యాసేనసూత్రకారేణ *తత్త్వంజిజ్ఞాసమానానాం హేతుభిస్సర్వతోముఖైః| తత్త్వమేకోమహాయోగీహరిర్నారాయణఃపరఇతి. హేతుభిః- సమన్వయలక్షణోక్తన్యాయైః. సర్వతోముఖైః- తత్తన్ముఖభేదభిన్నైరిత్యర్థః. తథాసర్వవిద్యోపాస్యశ్చసఏవేత్యుక్తం *ఆలోడ్యసర్వశాస్త్రాణివిచార్యచపునఃపునః| ఇదమేకంసునిష్పన్నంధ్యేయోనారాయణస్సదాఇతి. ఆలోడ్యేత్యనేనప్రమాణపర్యాలోచనముక్తం. విచార్యేత్యనేనశాస్త్రితఃపరీక్షణముక్తం. సునిష్పన్నం- బాహ్యకుదృష్ట్యవిచాల్యంనిశ్చితమిత్యర్థః. తస్మాదయోగ్యయోగవ్యవచ్ఛేదేననారాయణస్యకారణత్వంపాదచతుష్టయేనప్రతిపాదితమితిసిద్ధం.... ... ...

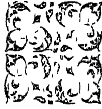
వ్యాఖ్యాతా ఇతి పదాభ్యాసోఽధ్యాయపరిసమాప్తిద్యోతనార్థః.

సర్వవ్యాఖ్యానాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

ప్రథమస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయః.

*వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతా ఇత్యుక్తే వ్యాఖ్యాతశబ్దస్య అవ్యాఖ్యాతశబ్దస్య చ సమానేనైకపద్యేన సర్వవాక్యవిశేషాణాం వ్యాఖ్యాతత్వము క్తం న స్యాదితి తద్వ్యుదాసార్థమసమస్తతయా పృథక్పదత్వం జ్ఞాపయన్నభ్యాసస్య ప్రయోజనమాహ (వ్యాఖ్యాతా ఇతీతి) నన్వభ్యాసస్య కథం సమాప్తిద్యోతకత్వం. శ్రుతిసమాధేరితి బ్రూమః శ్రుతిషు హి కర్మభాగే జ్యోతిష్టోమదర్శపూర్ణమాసాదివిషయతత్తత్ప్రకరణావసానేషు నాభ్యాసో దృశ్యతే - వేదాన్తేషు దృశ్యతే- యథా *న చ పునరావర్తతే న చ పునరావర్తతే *నావర్తన్తే నావర్తన్తే *అమృతస్స భవత్యమృతస్స భవతి *ఇతి వేదానుశాసనమితి వేదానుశాసనం *తస్మాద్బ్రాహ్మణో మహిమానమాప్నోతి తస్మాద్బ్రాహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి చ. అత్రాయమభిప్రాయః- కస్యచిత్పురుషస్య పురుషార్థతదుపాయప్రతిపాదనం హి శాస్త్రకృత్యం- జ్యోతిష్టోమాదిజ్ఞానమాత్రేణ పురుషార్థతదుపాయజ్ఞానం వస్తుతో న పరిసమాప్తం- అపవర్గతత్సాధనయోరవిదితత్వాత్. అమృతత్వతదుపాయవిశేషజ్ఞానే సతి హి జ్ఞాతవ్యజ్ఞానం సమాప్తం భవతి- తదధికపురుషార్థాన్తరతదుపాయయోరభావేనాజ్ఞాతవ్యత్వాత్, ఉపవర్గోపాయభూతవిద్యాన్తరేషు సత్స్వపి ఏకేనైవ విద్యావిశేషేణ పురుషార్థసిద్ధేర్విద్యాన్తరస్యాకృతకరత్వాదనపేక్షితత్వేన జ్ఞాతవ్యత్వనియమాభావాత్. అతః పురుషార్థసిద్ధ్యర్థం జ్ఞాతవ్యార్థస్య సమాప్తిసూచకో వేదాన్తభాగేషు తత్తత్ప్రకరణావసానస్థోఽభ్యాస ఇత్యవగమ్యతే. అత ఏవ కర్మవిచారలక్షణావసానేష్వనభ్యాసః, శారీరలక్షణావసానేష్వభ్యాసశ్చేత్యవగమ్యతే. తత్రాధ్యాయావసానశాస్త్రావసానయోస్సముద్యోతనార్థం ఆద్యాధ్యాయత్రయావసానేషు పదాభ్యాసశ్శాస్త్రావసానే సూత్రాభ్యాసశ్చ కృతః. ... ...

యాదవమిశ్రపక్షస్థాస్త్వేవమాహుః- నాధ్యాయపరిసమాప్తిద్యోతకత్వమభ్యాసస్య యుక్తం - అర్థపరిసమాప్తేరేవాధ్యాయపరిసమాప్త్యవగమాత్ సూచనస్య విఫలత్వాత్. అతోఽధ్యాయావసానసూచకోఽభ్యాసోఽర్థాపరిసమాప్తిద్యోతకః-అధ్యాయశేషాన్ విచారశ్చతుర్థ్యాం పాదాభ్యాం వక్ష్యత ఇతి. నైతద్యుక్తం- కార్త్స్న్యేనాల్యామిత్యేతావతా వాక్యార్థాపరిసమాప్తావపి వాక్యపరిసమాప్తేరివ అధ్యాయార్థాపరిసమాప్తావధ్యాయపరిసమాప్తేరుపపన్నత్వాత్, కర్మమీమాంసాయామివాధ్యాయానాం పాదచతుష్టయాత్మకత్వనియమమతిలఙ్ఘ్య ప్రథమాధ్యాయస్య పాదషట్కాత్మకత్వేన నిబన్ధనీయత్వప్రసఙ్గాచ్చ. కిం ప్రథమాధ్యాయార్థస్యైవాపరిసమాప్తిద్యోతక ఇత్యుచ్యతే-ఉత వృత్తవర్తిష్యమాణయోః పరస్పరసాకాఙ్క్షత్వద్యోతక ఇతి. ప్రథమే దూషణమవ్యయం దత్తం. ద్వితీయే త్వభ్యాసవైయర్థ్యమేవ-ద్వితీయాధ్యాయనిబన్ధనాదర్థస్వభావాచ్చ పరస్పరసాకాఙ్క్షత్వసిద్ధేః. శాస్త్రాన్తే సూత్రాభ్యాసశ్చానుక్తనిఖిలన్యాయాస్తిత్వసూచక ఇతి చాయుక్తం-అర్థాపరిసమాప్తౌ శాస్త్రపరిసమాప్తేః కార్త్స్న్యేనాల్యామితి వాక్యసమాప్తివదుపపన్నత్వాత్, అధ్యాయాన్తరనిబన్ధనే చిరంజీవినస్సూత్రకారస్యాశక్త్యభావాచ్చ. అఖిలన్యాయజాతమసమ్భవవిధ్వస్తం చ-అదర్శనాత్. సాఙ్ఖ్యాదిషు శాస్త్రేషు దృశ్యత ఇతి చేన్న-తత్ర విరుద్ధాంశస్యోపాదేయతయాఽవిరుద్ధాంశస్య త్యాజ్యతయా చాస్మిన్నేవ శాస్త్రే నిర్ణీతత్వాత్, సుగతాగమాదీనాం శాస్త్రే ఏవ త్యాజ్యతానిర్ణయాత్, త్వదుక్తన్యాయానాం అఖిలన్యాయత్వేనాస్తిత్వద్యోతనే హానోపాదానరూపోభయవిధప్రయోజనాభావాత్, ఇతిహాసపురాణాదీనాం వేదాన్తోపబృంహణతయా జగత్కారణవస్తువిషయాణాం మన్వాదిధర్మశాస్త్రాణాం జైమినీయన్యాయైరివ శారీరకన్యాయైరేవానుగృహీతార్థత్వాచ్చ. కింతర్హ్యభ్యాసస్య ఫలం- అర్థపరిసమాప్తిర్హి *సర్వే వ్యాఖ్యాతా ఇత్యనేనైవావగతా- ఉక్తన్యాయానాం విషయవాక్యాభావాత్. నైవం- *ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తః *ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహా ఇతివదేతచ్ఛబ్దస్యానన్తరపూర్వోక్తార్థపరామర్శకత్వే ప్రకృత్యధికరణోక్తన్యాయపరామర్శితయా నిమిత్తా పాదానభేదపరవాక్యవిశేషా వ్యాఖ్యాతా ఇత్యుక్తం స్యాత్. తతశ్చ *సర్వే వ్యాఖ్యాతా ఇత్యనేనాప్యధ్యాయసమాప్త్యవగమో న స్యాత్ - అతః పదాభ్యాసేనాధ్యాయసమాప్త్యవగమే సత్యేవ ఏతచ్ఛబ్దస్య పాదచతుష్టయోక్తన్యాయపరామర్శిత్వావగమ ఇత్యధ్యాయపరిసమాప్తిద్యోతనమభ్యాసఫలం. శాస్త్రావసానే ప్రకృతపరామర్శిపదాభావాత్ తదసఙ్కోచేనావసానసూచనఫలకాభ్యాసోఽనుపపన్న ఇతి చేన్న- శాస్త్రావసానే తు *సర్వే వ్యాఖ్యాతా ఇతీదృశనిర్దేశాభావాత్ శాస్త్రపరిసమాప్తేరభ్యాసేనైవ జ్ఞాప్యత్వాత్. పాదావసానేషు పాదార్థపరిసమాప్తావప్యనభ్యాసః పాదార్థస్యాల్పతయా జ్ఞాతవ్యాన్తరబాహుళ్యేన కృతాంశసంతోషాభావాత్. అతోఽధ్యాయార్థపరిసమాప్తిద్యోతనమేవాభ్యాసఫలం. న కేవలమభ్యాసప్రయోజనమేవానుపపన్నం - త్రైశంకృతాసూత్రయో

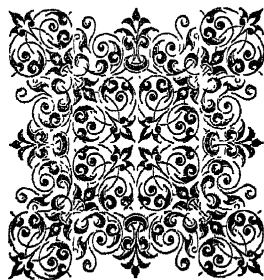
జనాప్యనుపపన్నా. ప్రకృతేః బ్రహ్మత్వసమర్థనేన సర్వే-మహదాదయోఽపి బ్రహ్మత్వేన వ్యాఖ్యాతా ఇతిహి తద్యోజనా. *ప్రకృతిశ్చేతి సూత్రే ప్రకృతిశబ్ద ఉపాదానపరః- న తు అవ్యక్తపర ఇతి సమర్థనేన సాఽప్యుదస్తా భవతి. కిఞ్చ- ప్రకృతేర్బ్రహ్మానన్యత్వేన బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వే ప్రతిపాదితే మహదాదీనాం బ్రహ్మత్వం న పృథక్సమర్థనీయం- తేషాం ప్రకృతికార్యతయా తద్ద్వారా బ్రహ్మానన్యత్వాత్. కార్యకారణయోరనన్యత్వం సమర్థనీయమితి చేన్న - తస్యారమ్భణాధికరణకృత్యత్వాత్. *మహతః పరమిత్యాదివాక్యానాఞ్చ మహదాదితత్త్వప్రతిపాదకత్వం చతుర్థాద్యవిరుద్ధం. న చ చతుర్థాద్యే నైష భవవాదః - ఇహ త్వర్థతత్త్వోక్తిరితి కల్ప్యం- అస్య సూత్రస్య గత్యన్తరసంభవేన కల్పకాభావాత్, మహదాదితత్త్వప్రతిపాదనపరత్వే *పురుషాన్న పరం కిఞ్చిదితి వాక్యస్య ప్రకృతిపురుషాతిరిక్తేశ్వరనిషేధకత్వప్రసఙ్గాచ్చ.——ఏతేన- ప్రధానకారణనిరాసేన సర్వే-పరమాణ్వాదికారణవాదా హేయతయా వ్యాఖ్యాతా ఇతి భాస్కరః. తదప్యయుక్తం- తత్స్వరూపప్రతిక్షేపస్య తర్కపాదకృత్యత్వాత్ పూర్వమకృతత్వాచ్చ. తేషాం శ్రుతిసిద్ధత్వం ప్రతిక్షేప్యమితి చేత్- ఉదాహృతవాక్యానాం అతత్పరత్వం తన్నిరూపణాదేవ సిద్ధమితి న పృథగ్వక్తవ్యం. అనుదాహృతవాక్యానామతత్పరత్వం వివక్షితం చేత్-తర్హి తేషాం ప్రధానకారణతాప్రతిపాదకత్వం చ ప్రతిక్షేప్యం. తదానీమయమర్థః - అనుదాహృతవాక్యేష్వపి ప్రధానపరమాణుకారణవాదాదయో నిరస్తా ఇతి. తదానీం * ఏతేనేతిపదస్య ప్రధానకారణవాదనిరాకరణేనేతి వ్యాఖ్యానమయుక్తం- పరబ్రహ్మపరత్వసమర్థనేనేతి వక్తవ్యం. తస్మాద్భాష్యోక్తయోజనైవ సామఞ్జస్యవతీ.——పాదచతుష్టయవిభాగమేవం వర్ణయన్తి కేచిదాచార్యాః- ప్రథమే పాదే పరమకారణభూతచిదచిద్విలక్షణపురుషవిశేషనిర్ణయః. ద్వితీయే జగచ్ఛరీరకత్వం. తృతీయే సర్వాత్మకత్వప్రకారః. చతుర్థే త్వతత్కార్యాతచ్ఛరీరాతదాత్మకవస్త్వసంభవః ప్రతిపాద్యత ఇతి. తేషు ద్వితీయాద్యేన సర్వజగచ్ఛరీరకత్వం * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యత్ర దర్శితం. తత్ర చ న సౌభరివత్ జ్ఞానాధిష్ఠితశరీరకత్వం-కిన్తు స్వరూపేణ సర్వశరీరేషు గుహాప్రవిష్టస్య తచ్ఛరీరకత్వమిత్యుక్తం ద్వితీయే. న కేవలమిన్ద్రియాశ్రయశరీరాణామేవ-ఇన్ద్రియాణామపి తచ్ఛరీరత్వముక్తం తృతీయే. చతుర్థే తు న కేవలమిన్ద్రియాణాం-కిన్తు సర్వతత్త్వానామపి తచ్ఛరీరత్వం ప్రత్యేకముక్తం. పఞ్చమే తు సముదాయరూపేణ చ శరీరత్వముక్తం *రూపోపన్యాసాదితి. తస్య ముముక్షూపాస్యత్వం ప్రపఞ్చితం షష్ఠ ఇతి ద్వితీయపాదార్థః. తృతీయే తు *స్థిత్యదనాభ్యాం చేతి సర్వహేయాస్పృష్టత్వముక్తం ఆద్యే. న తావన్మాత్రం-నిరతిశయానన్ద ఉక్తో ద్వితీయే *యో వై భూమా తత్సుఖమితి. న ముక్తస్యేవానన్దమాత్రం-కిన్తు ప్రశాసితృత్వముక్తం తృతీయే. భయానకత్వమాత్రవ్యావృత్త్యర్థం ముక్తప్రాప్యత్వం చతుర్థే. ప్రాప్యస్యైవ నిరతిశయభోగ్యం గుణాష్టకముక్తం పఞ్చమే. తస్య మాతృవదజుగుప్సనం, పితృవచ్ఛిక్షకతయా భయహేతుత్వం, ముక్తం షష్ఠే. త్రితయం ప్రాసఙ్గికం. సుషుప్త్యాదిసర్వావస్థాస్వప్రహాణముక్తం చరమే. ఏవమాత్మత్వప్రకారస్తృతీయపాదార్థః. శరీరగతదోషాస్పృష్టతయా స్వాసాధారణరూపాన్యథాభావాభావేన చ స్థితస్య సర్వావస్థాసు శరీరధారకస్య హ్యాత్మత్వం- *తమేవైకం జానథ ఆత్మానమితి హ్యద్యాధికరణవిషయవాక్యం. చతుర్థపాదే త్వతదధీనత్వం జగత ఆద్యే వ్యుదస్తం. అతత్కార్యత్వం ద్వితీయే. అతదాత్మకత్వం తృతీయే-*తమేవం మన్య ఆత్మానమితి హి వాక్యం. అసదవ్యాకృతాదినా యేన కేనాపి శబ్దేన ప్రతిపన్నస్యాపి వస్తునోఽతదాత్మకత్వం చతుర్థే. విశేషతశ్చేతనస్యాతదాత్మకత్వం పఞ్చమషష్ఠయోః. సేశ్వరసాఙ్ఖ్యోక్తమతదాత్మకత్వం వ్యుదస్తం సప్తమే. సమర్థితస్యార్థస్య సార్వత్రికత్వముక్తమష్టమే. ఏవం జగతస్తదధీనత్వతత్కార్యత్వాదిప్రతిపాదనముఖేన అతదధీనాతత్కార్యత్వాదివ్యుదాసాత్ బ్రహ్మైకకారణత్వం స్థిరీకృతం చతుర్థపాదేనేతి. అయం చ విభాగస్సంప్రదాయసిద్ధత్వాదుపపన్నశ్చానుసన్ధేయః. ...

సర్వవ్యాఖ్యానాధికరణం సమాప్తమ్.

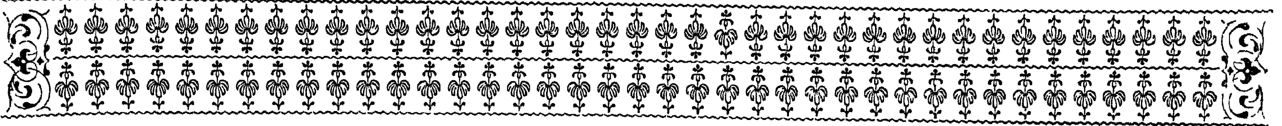
ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత భగవద్రామానుజవిరచిత శారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ప్రథమస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౩౫.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా- ౧౩౮.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ద్వితీయాధ్యాయే— ప్రథమపాదః.

స్మృత్యధికరణమ్.

—✻—

౧॥ సూ. స్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గ ఇతి చేన్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గాత్ ॥

ప్రథమేఽధ్యాయే ప్రత్యక్షాదిప్రమాణగోచరాదచేతనాత్తత్సంసృష్టాత్తద్వియుక్తాచ్చ చేతనాదర్థాన్తరభూతం నిరస్తనిఖిలావిద్యాద్యపురుషార్థగన్ధమనన్తజ్ఞానానన్దైకతానమపరిమితోదారగుణసాగరం నిఖిలజగదేకకారణం సర్వాన్తరాత్మభూతం పరం బ్రహ్మ వేదాన్తవేద్యమిత్యుక్తం. అనన్తరమస్యార్థస్య సమ్భావనీయసమస్తప్రకారదుర్ధర్షణత్వప్రతిపాదనాయ ద్వితీయోఽధ్యాయ ఆరభ్యతే. ప్రథమం తావత్కపిలస్మృతివిరోధాద్వేదాన్తానామతత్పరత్వమాశఙ్క్య తన్నిరాక్రియతే. కథం స్మృతివిరోధాచ్ఛ్రుతేరన్యపరత్వం- ఉక్తం హి *విరోధే త్వనపేక్ష్యం స్యాదితి శ్రుతివిరుద్ధాయాస్స్మృతేరనాదరణీయత్వం. సత్యం- *ఔదుమ్బరీం స్పృష్ట్వోద్గాయేది

౧॥ సూ. స్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గ ఇతి చేన్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గాత్ ॥ ప్రథమద్వితీయాధ్యాయయోస్సఙ్గతిజ్ఞాపనార్థం, ప్రథమాధ్యాయపాదచతుష్టయార్థస్య సఙ్గ్రహేణ జ్ఞాపనార్థం చ ప్రథమాధ్యాయార్థం సఙ్గ్రహేణాహ (ప్రథమేఽధ్యాయ ఇత్యాదినా) ప్రత్యక్షాదిప్రమాణగోచరాదిత్యనేనేక్షత్యానన్దమయాధికరణయోః పౌర్వాపర్యహేతుర్వివక్షితః. ఆదిశబ్దోఽనుమానపరః. ప్రత్యక్షేణ పృథివ్యాదీనామనురూపం కారణం హ్యనుమీయతే - తస్మాదచేతనస్య ప్రథమం బుద్ధిస్థతయా తన్నిరాస ఇత్యర్థః. అర్థాన్తరత్వముపపాదయతి (నిరస్తేతి) ముక్తవ్యావృత్త్యర్థం నిరస్తనిఖిలావిద్యాద్యపురుషార్థగన్ధమిత్యుక్తం. ధర్మిస్వరూపమాహ (అనన్తేతి) సాగరశబ్దేన సమూహో వివక్షితః. అపరిమితః ఉదారగుణసాగరో యస్యేతి బహువ్రీహిః. నిఖిలజగదేకకారణం- ఆకాశాదేరపి కారణం, నిమిత్తోపాదానరూపోభయవిధకారణం, చేత్యర్థః. జగత్కారణత్వే పూర్వోక్తహేయప్రత్యనీకత్వానుపపత్తిమాశఙ్క్యాహ (సర్వాన్తరాత్మభూతమితి) ఏవం ప్రథమాధ్యాయార్థముక్త్వా ద్వితీయాధ్యాయార్థమాహ (అనన్తరమితి) ప్రసక్తవిరోధో హి పరిహార్యః- అతో విరోధప్రసఙ్గమాహ (సంభావనీయేతి) సమస్తప్రకారశబ్దేన పాదచతుష్టయేఽపి యే విరోధావతరణముఖభేదాః- తే వివక్షితాః. ప్రథమేఽధ్యాయేఽయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదముఖేన వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మైకకారణతాపరత్వం వాక్యతాత్పర్యపర్యాలోచనయా సమర్థితం- అథ ద్వితీయేఽధ్యాయే బాహ్యతర్కవిరోధపరిహార ఉచ్యత ఇత్యర్థః. పాదార్థో ద్వితీయపాదసఙ్గత్యర్థం వక్ష్యతే- తస్మాత్ప్రథమాధికరణకృత్యమాహ (ప్రథమం తావదితి) ప్రథమాధ్యాయనిరూపితం కారణత్వం విషయః. కపిలమన్వాదిస్మృతివిప్రతిపత్తేస్సంశయః. అత్రైవం విచారః- కిం బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం చాలయితుం శక్యతే - న వేతి. తదర్థం కిం వేదాన్తవాక్యాని బ్రహ్మకారణత్వపరాణి - ఉతాన్యపరాణీతి. తదర్థం సాఙ్ఖ్యస్మృతివిరోధో వేదాన్తవాక్యానామతత్పరత్వమాపాదయతి - నేతి. తదర్థం సాఙ్ఖ్యస్మృత్యా వేదాన్తోపబృంహణం కార్యం - ఉత మన్వాదిస్మృత్యేతి. తదర్థం సాఙ్ఖ్యస్మృతిః కిం భ్రాన్తిమూలా- ఉత నేతి. యదా న భ్రాన్తిమూలా - తదా తయా వేదాన్తానాముపబృంహణీయత్వేన తద్విరోధే తేషామన్యపరత్వాద్బ్రహ్మకారణత్వం చాలయితుం శక్యమితి. యదా భ్రాన్తిమూలా- తదా తయా తేషామనుపబృంహణీయత్వాత్తద్విరోధే తేషామన్యపరత్వాభావాద్బ్రహ్మకారణత్వమవిచాల్యమితి. అధికరణారమ్భమాక్షిపతి (కథమితి) కథంశబ్దః క్షేపే. హేతుమాహ (ఉక్తమితి) హిర్హేతౌ. *విరోధే త్వనపేక్ష్యం స్యాదసతి హ్యనుమానమితి సూత్రం. ప్రత్యక్షశ్రుతివిరుద్ధం స్మృతివచనమనపేక్ష్యం- అనాదరణీయం. స్మృతేరపి శ్రుతిమూలత్వానుమానాదాదరణీయత్వమిత్యత్రాహ అసతి హ్యనుమానమితి- అసతి ప్రత్యక్షశ్రుతివిరోధే హి స్మృతిమూలశ్రుత్యనుమానమిత్యర్థః. తదేతదభిప్రేత్యాహ (ఉక్తం హీతి) పరిహరతి (సత్యమితి) సత్యం- తత్ర శ్రుతివిరోధాత్స్మృతేరనాదరణీయత్వముక్తమేవ- అత్ర తు విశేషోఽస్తీత్యర్థః. (ఔదుమ్బరీమిత్యాది) *ఔదుమ్బరీం స్పృష్ట్వోద్గాయేదితి శ్రుతిః. *ఔదుమ్బరీ సర్వా వేష్టయితవ్యేతి స్మృతిః. అత్రాయం వివక్షితో భేదః- *ఔదుమ్బరీమిత్యాదిషు ప్రత్యక్షశ్రుతేరర్థో నానాశిరస్కః- అపిత్వేకరూప ఏవ ప్రతీయతే- అతస్తత్ర ప్రత్యక్షశ్రుతేరవ్యాకులత్వేన స్మృతిన్యాయనిరపేక్షం స్వత ఏవార్థో నిశ్చేతుం శక్యతే- తత్ర విరుద్ధార్థా స్మృతిరుపేక్ష్యా. వేదాన్తవాక్యేషు నానాశిరస్కతయాఽర్థః ప్రతీయతే- అతో వ్యాకులత్వాద్వేదాన్తవాక్యార్థః స్మృతిన్యాయనిరపేక్షం స్వతో నిశ్చేతుం న శక్యతే. శ్రుతేరయమర్థ ఇతి నిశ్చితే న హి తద్విరోధాత్స్మృతేరనాదరణీయత్వం - స చ స్వతో దుర్నిశ్చయ ఇతి తదర్థం స్మృత్యపేక్షా. ప్రథమాధ్యాయోక్తతర్కైరర్థో నిశ్చిత ఇతి చేన్న- వచనవిరోధే న్యాయస్య దుర్బలత్వాత్. అతస్స్మృత్యైవార్థే నిశ్చితే తద్విరుద్ధస్తర్క ఆ

త్యాదిషు స్వతఏవార్థనిశ్చయసమ్భవాత్తద్విరుద్ధా స్మృతిరనాదరణీయైవ - ఇహ తు వేదాన్తవేద్యతత్త్వస్యదురవబోధత్వేన పరమర్షిప్రణీతస్మృతివిరోధే సత్యయమర్థ ఇతి నిశ్చయాయోగాత్స్మృత్యా శ్రుతేరతత్పరత్వోపపాదనమవిరుద్ధం. ఏతదుక్తం భవతి- ప్రాచీనభాగోదితనిఖిలాభ్యుదయసాధనభూతాగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసజ్యోతిష్టోమాదికర్మాణి యథావదభ్యుపగచ్ఛతా శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణేషు *ఋషిం ప్రసూతం కపిలమిత్యాదివాక్యైరాప్తత్వేన సఙ్కీర్తితేన పరమర్షిణా కపిలేన పరమనిశ్శ్రేయససతత్సాధనావబోధిత్వేనోపనిబద్ధస్మృత్యుపబృంహణేన వినా అల్పశ్రుతైస్త్వన్మతిభిర్వేదాన్తార్థనిశ్చయాయోగాద్యథా శ్రుతార్థగ్రహణే చాప్తప్రణీతాయాస్సాఙ్ఖ్యస్మృతేస్సకలాయా ఏవానవకాశప్రసఙ్గాచ్చ స్మృతిప్రసిద్ధ ఏవార్థో వేదాన్తవేద్య ఇతి బలాదభ్యుపగమనీయమితి. న చ వాచ్యం మన్వాదిస్మృతీనాం బ్రహ్మైకకారణత్వవాదినీనామేవం సత్యనవకాశత్వదోషప్రసఙ్గ ఇతి. ధర్మప్రతిపాదనపరప్రాచీనభాగోపబృంహణ ఏవ సావకాశత్వాత్. అస్యాస్తు కృత్స్నాయాస్తత్త్వప్రతిపాదనపరత్వాత్తథానభ్యుపగమే నిరవకాశత్వమేవ స్యాత్. తదిదమాశఙ్క్యతే (స్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గ ఇతి చేదితి) ... ...

తత్రోత్తరం (నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గాదితి) అన్యా హి మన్వాదిస్మృతయో బ్రహ్మైకకారణతాం వదన్తి- యథాహ మనుః *ఆసీదిదం తమోభూతమిత్యారభ్య *తతస్స్వయమ్భూర్భగవానవ్యక్తో వ్యఞ్జయన్ని

భాసస్స్యాత్ -అతశ్స్మృతివచనవిరుద్ధన్యాయేన శ్రుత్యర్థో న నిర్ణేతవ్యః-స్మృతివచనేనైవ తు నిర్ణేతవ్య ఇతీమమర్థమభిప్రేత్యాహ (స్వతఏవార్థనిశ్చయసంభవా, ద్వేదాన్తవేద్యతత్త్వస్య దురవబోధత్వేనేతి) కపిలస్య పరమర్షిత్వే కిం ప్రమాణం. తథా సత్యపి తాదృశబృహస్పత్యాద్యుక్తలోకాయతాదివదనాదరణీయం. శ్రుతేస్స్మృత్యపేక్షా చ నాస్తి- న్యాయైరేవ నిరపేక్షత్వాదిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) జ్యోతిష్టోమాదికర్మాణి యథావదభ్యుపగచ్ఛతేత్యనేన లోకాయతవ్యావృత్తిరుక్తా. *ఋషిం ప్రసూతం కపిలమితి తస్యాప్తత్వే ప్రమాణముక్తం. పరమనిశ్శ్రేయసేత్యాదినాఽనన్యపరత్వముక్తం. స్మృత్యుపబృంహణేన-స్మృతిరూపోపబృంహణేన. అల్పశ్రుతైర్మన్దమతిభిరిత్యనేన స్మృతిసాపేక్షత్వముక్తం- అనన్తశాఖానుగతస్య వాక్యార్థస్యైకదేశజ్ఞైర్దురవబోధత్వాదితి భావః. అన్యథాఽనిష్టమాహ (యథాశ్రుతేతి) సకలాయా ఇతి సూచితమర్థం శఙ్కోత్తరముఖేన వివృణోతి (న చేతి) న హి మన్వాదిస్మృతేః కర్మపరత్వాత్సాకల్యేన అనవకాశత్వం- సాఙ్ఖ్యస్మృతేస్తు నిరవకాశత్వం న సహ్యం - ఆప్తతమత్వేన శ్రుతిగతత్వాచ్చ, వనన్తశాఖానుగతవాక్యార్థస్య దురవబోధత్వేన అపేక్షితత్వాచ్చేతి గ్రన్థాభిప్రాయః. పూర్వపక్షస్యానుత్థాపకత్వమాహ (తదిదమితి)... ... ...

పరిహారఖణ్డమవతారయతి (తత్రోత్తరమితి) కాః పునరన్యాస్స్మృతయః. కథం తాసామనవకాశత్వమిత్యత్రాహ (అన్యా హీతి) స్మృతివచనం దర్శయతి (యథాహ మనురితి) ప్రళయావస్థాజ్ఞాపనార్థమాహ (ఆసీదిదం తమోభూతమిత్యారభ్యేతి) భాష్యే*తతస్స్వయంభూః *సోభిధ్యాయేతి శ్లోకద్వయముపాత్తం- తయోరర్థస్పష్టీకరణాయ ఆసీదిదమిత్యారభ్య సప్తశ్లోకీ వ్యాఖ్యాయతే- తఇమే శ్లోకాః - *ఆసీదిదం తమోభూతమప్రజ్ఞాతమలక్షణం। అప్రతర్క్యమవిజ్ఞేయం ప్రసుప్తమివ సర్వతః॥ తతస్స్వయంభూర్భగవానవ్యక్తో వ్యఞ్జయన్నిదం। మహాభూతాదివృత్తౌజాః ప్రాదురాసీత్తమోనుదః॥ యోఽసావతీన్ద్రియగ్రాహ్యస్సూక్ష్మోఽవ్యక్తస్సనాతనః। సర్వభూతమయోఽచిన్త్యస్స ఏష స్వయముద్బభౌ ॥ సోభిధ్యాయ శరీరాత్స్వాత్సిసృక్షుర్వివిధాః ప్రజాః। అప ఏవ ససర్జాదౌ తాసు వీర్యమపాసృజత్॥ తదణ్డమభవద్ధైమం సహస్రాంశుసమప్రభం। తస్మిన్జజ్ఞే స్వయం బ్రహ్మా సర్వలోకపితామహః॥ ఆపో నారా ఇతి ప్రోక్తా ఆపో వై నరసూనవః। తా యదస్యాయనం పూర్వం తేన నారాయణస్స్మృతః॥ యత్తత్కారణమవ్యక్తం నిత్యం సదసదాత్మకం। తద్విసృష్టస్స పురుషో లోకే బ్రహ్మేతి కీర్త్యత ఇతి. *ధర్మాన్నో వక్తుమర్హసీతి మునిభిః పృష్టో భగవాన్మనుర్ధర్మాన్వివక్షుర్భగవదారాధనరూపస్య వర్ణాశ్రమధర్మస్యారాధ్యజ్ఞానసాపేక్షత్వాత్ ప్రథమమారాధ్యస్వరూపమాహ ఆసీదిదమిత్యాదిభిశ్శ్లోకైః. తత్ర పరమకారణభూతస్యైవ సర్వతాదాత్మ్యసంభవాదగ్నీన్ద్రాదిసర్వదేవతాతాదాత్మ్యోపపత్త్యర్థం *యతో వా ఇమానీత్యాద్యనుసారేణ లక్షణం చ వివక్షుర్భగవతః పరమకారణత్వం వక్తుం వేదాన్తేషు సృష్టేః ప్రళయపూర్వకత్వేన ప్రతిపాదితత్వాత్ ప్రథమం ప్రళయదశామాహ ఆసీదితి. అత్ర సుబాలోపనిషదర్థో భగవతా మనునాఽనుసన్ధీయతే- అతస్సుబాలోపనిషదుక్తప్రకారేణాత్ర ప్రళయ ఉచ్యతే. తత్ర హి *పృథివ్యప్సు ప్రలీయత ఇత్యాదినా పృథివ్యాదిక్రమేణ తమఃపర్యన్తప్రళయ ఉక్తః- తమాహ ఇదం తమోభూతమాసీదితి. తత్ర పృథివ్యాదీనాం స్వకారణేషు లయో వైయధికరణ్యేన ప్రతిపాదితః- *తదేతదక్షయం నిత్యం జగన్మునివరాఖిలం। ఆవిర్భావతిరోభావజన్మనాశవికల్పవదితి ప్రక్రియయా సత్కార్యవాదకాష్ఠామభిప్రేత్య సామానాధికరణ్యేన ఇదం తమోభూతమిత్యుక్తం. తమోభూతం-తమోభావవత్. తమోఽవస్థమాసీదిత్యర్థః. *తమసి లీయత ఇతి నిర్దిష్టస్యాయమర్థ ఇత్యభిప్రాయః. యథాహ భగవాన్బాదరాయణపితా పరాశరః *అవ్యక్తే వైచ సలిలే వాయ్వవస్థే చ తేజసీతి. తమోఽవస్థస్య కారణస్య యోగ్యానుపలబ్ధినిరస్తత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ అప్రజ్ఞాతమితి. ప్రకృష్టం జ్ఞానం- అపరోక్షజ్ఞానం. తేన విషయీకర్తుమశక్యమిత్యర్థః. అయోగ్యత్వాదనుపలబ్ధిః- తస్మాన్న యోగ్యానుపలబ్ధిరిత్యభిప్రాయః. అయోగ్యత్వముపపాదయతి అలక్షణమితి. *శబ్దస్పర్శవిహీనం తద్రూపాదిభిరసంహితమిత్యుక్తప్రకారేణ రూపాదిలక్షణరహితత్వాత్ప్రత్యక్షయితుమయో

దం । మహాభూతాదివృత్తౌజాః ప్రాదురాసీత్తమోనుదః ॥ సోఽభిధ్యాయశరీరాత్స్వాత్సిసృక్షుర్వివిధాః ప్ర

గ్యమిత్యర్థః. కార్యేషురూపాదిమత్త్వదర్శనాత్కారణేనాపిరూపాదివిశేషగుణవతాభావ్యం- అతోనయథోక్తకారణముపపద్యతఇత్యత్రాహ అప్ర
తర్క్యమితి. ప్రతర్కాః-బాహ్యతర్కాః. తదగోచరభూతం. తేతర్కాఃకాలాత్యయాపదిష్టాఇతిభావః. యద్వా-అప్రజ్ఞాతమితిప్రత్యక్షాగోచరత్వస్యో
క్తత్వాదప్రతర్క్యమిత్యనుమానాగోచరత్వముక్తంస్యాత్. *తమఏకీభవతీతివాక్యోక్తమవిభాగావస్థత్వం తమసాదర్శయతిఅవిజ్ఞేయమితి. విజ్ఞానం-
విభాగేనజ్ఞానం. పరస్మాద్బ్రహ్మణఃపృథగ్వ్యపదేశానర్హావస్థాంక్షీరనీరమివ ప్రాప్తమిత్యర్థః. స్వరూపైక్యాశఙ్కాపరిహారార్థమాహ ప్రసుప్తమివసర్వ
తఇతి. యథాసుషుప్తౌజీవస్య- పరమాత్మనోఽపృథగ్వ్యవహారానర్హావస్థాప్రాప్తిరేవ- నతుస్వరూపైక్యం-ఏవంచిదచిదాత్మకస్యజగతో బ్రహ్మణిపృథగ్వ్య
వహారానర్హసంసర్గఏవ- నస్వరూపైక్యమిత్యర్థః. సుషుప్తౌసర్వథాసామ్యవ్యావృత్త్యర్థంసర్వతఇతిపదం. యద్వా- పూర్వమచిదంశప్రళయప్రకార
ఉక్తః-ప్రసుప్తమివసర్వతఇతిచిదంశప్రళయప్రకారఉక్తః. తతఇతి. తతః-సర్గకాలేప్రాప్తఇత్యర్థః- *సంప్రాప్తేసర్గకాలేవ్యయావ్యయావితి
వత్. భగవతఃకారణాన్తరసద్భావకృతోత్పత్తిప్రళయవ్యావృత్త్యర్థమాహస్వయంభూరితి. పరమకారణవిషయోహిస్వయంభూశబ్దోఽవయవార్థపౌష్క
ల్యాన్నారాయణపర్యాయోదృష్టః- యథాసభాపర్వణి *అవ్యక్తోఽవ్యక్తలిఙ్గస్థోయఏషభగవాన్ప్రభుః । పురానారాయణోదేవఃస్వయంభూఃప్రపితామ
హఇత్యారభ్య *తతస్సభగవాంస్తోయేబ్రహ్మాణమసృజత్స్వయమితి, మోక్షధర్మేచ *నారాయణోజగన్మూర్తిరిత్యారభ్య *తతస్తేజోమయందివ్యం
పద్మంసృష్ట్వాస్వయంభువా। తస్మాత్పద్మాత్సమభవత్ బ్రహ్మావేదమయోనిధిరితి, అశ్వమేధికేచ *విష్ణురేవాదిసర్గేషుస్వయంభూర్భవతిప్రభురితిచ. అ
తోఽయంస్వయంభూశబ్దోనారాయణవిషయః- చతుర్ముఖస్రష్టరిప్రయుక్తత్వాత్, ప్రబన్ధాన్తరవచనైస్తత్ప్రకరణానుగుణ్యాత్, భగవచ్ఛబ్దసామా
నాధికరణ్యాచ్చ. దేవతావిశేషనిర్ణయార్థం, కారణత్వోపయోగిగుణపౌష్కల్యజ్ఞాపనార్థం, చాహభగవానితి. *తత్రపూజ్యపదార్థోక్తిపరిభాషాస
మన్వితః। శబ్దోఽయంనోపచారేణఅన్యత్రహ్యుపచారతఇతివచనాత్. ఇదంవ్యఞ్జయన్- వ్యష్టిరూపకార్యజాతంవ్యఞ్జయితుం. *లక్షణహేత్వోఃక్రి
యాయాఇతిశతృప్రత్యయః. మహాభూతాదివృత్తౌజాః - వ్యష్టికారణానిపృథివ్యాదీనిమహాభూతాని. ఆదిశబ్దేనతత్కారణభూతమహదహఙ్కారా
గృహ్యేతే. తేషుప్రవృత్తసఙ్కల్పజ్ఞానరూపతేజాః. తదర్థమవ్యక్తఃప్రాదురాసీత్. అర్శఆద్యజన్తత్వాత్పుల్లిఙ్గతా. అత్రాక్షరావస్థాప్యర్థసిద్ధా-*మ
హానవ్యక్తేలీయతే అవ్యక్తమక్షరేలీయతె అక్షరంతమసిలీయతఇతిహిక్రమః. పూర్వమవిభక్తతమశ్శరీరకోభగవాన్వ్యష్టిసృష్టిహేతుభూతతన్మాత్రా
హఙ్కారసృష్ట్యర్థం స్వసఙ్కల్పాద్విభక్తతమశ్శరీరకోఽక్షరావస్థాప్రాప్తిపూర్వకమవ్యక్తావస్థప్రకృతిశరీరకోఽభూదిత్యర్థః. అవ్యక్తశబ్దమపి వి
వృణ్వన్ సమష్టివ్యష్టిసృష్టిమనన్తరవర్తినీం సంక్షేపేణాహయోఽసావితి. అతీన్ద్రియగ్రాహ్యః - ఇన్ద్రియమతీత్యవర్తమానేన శాస్త్రేణైవగ్రాహ్యః.
యద్వా - ఇన్ద్రియగ్రాహ్యనతీత్యవర్తమానః. ఇన్ద్రియగ్రాహ్యనతీత్యవర్తమానత్వం తుచ్ఛస్యాప్యస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ సూక్ష్మఇతి. అత
ఏవ అవ్యక్తః- నతుచ్ఛతయేత్యర్థః. సనాతనః- అవ్యక్తశరీరకత్వేపి స్వయమప్రచ్యుతస్వభావఇత్యర్థః. సఏషఇతి కార్యకారణయోరేకద్రవ్యత్వం
సూచితం. స్వయమేవకారణంకార్యంచేన్నిమిత్తాన్తరాపేక్షాస్యాదిత్యత్రాహస్వయమితి. మృత్కులాలాదౌనిమిత్తోపాదానయోర్భేదదర్శనాదేకస్యై
వనిమిత్తోపాదానత్వేఅనుపపన్నేఇత్యత్రాహఅచిన్త్యఇతి. బాహ్యతర్కాః శ్రుతినిరస్తాఇతిభావః. సర్వభూతమయఉద్బభౌ - సర్వసమష్టివ్యష్టిరూ
పఉద్బభౌ. కార్యకారణయోరేకద్రవ్యత్వే కార్యకారణవైషమ్యంకిమిత్యత్రాహఉద్బభావితి. సూక్ష్మఃఉద్బభావితిపదాభ్యాంసూక్ష్మత్వస్థూలత్వేఏ
వకార్యకారణదశావైషమ్యం- నతుద్రవ్యభేదఇత్యుక్తంభవతి. ఏవం సంక్షేపేణసమష్టివ్యష్టిసృష్టిముక్త్వాసమష్టిసృష్టిం పృథగాహసోఽభిధ్యాయేతి.
అభిధ్యానం- సఙ్కల్పః. స్వరూపేణైవసమష్టివ్యష్టిరూపేణపరిణతశ్చేత్-భగవచ్ఛబ్దోక్తనిర్దోషత్వాదివిరోధఇత్యత్రాహశరీరాత్స్వాదితి. శరీరశబ్దేనత
మోఽవ్యక్తావస్థంచిత్సంసృష్టమచిద్వస్తూచ్యతే. సిసృక్షుర్వివిధాః ప్రజాః- వ్యష్టిసిసృక్షయేత్యర్థః. అపఏవససర్జాదౌ - అప్ఛబ్దోఽణ్డకారణసమస్తత
త్త్వప్రదర్శనార్థః. పృథివీమయస్యాణ్డస్యానన్తరకారణంహ్యాపః- అతోఽప్ఛబ్దనిర్దేశః. అపఇతివ్యాఖ్యేయశ్రుతిగతాప్ఛబ్దఃస్మారితః *తాఇమాఆప
స్తద్ధిరణ్మయమణ్డమభవదితిహిశ్రుతిః. అప్ఛబ్దార్థశ్చపూర్వమేవమహాభూతాదివృత్తౌజాఇత్యాదినావ్యాఖ్యాతః. ఏవకారేణత్రివృత్కరణంవ్యావర్త్యం.
అత్రివృత్కృతాఆపఇత్యర్థః. తాసువీర్యమవాసృజత్-వీర్యం- త్రివృత్కరణజనితాఽణ్డోత్పాదనశక్తింతాస్వజనయదిత్యర్థః. అత్ర *నానావీర్యాః
పృథగ్భూతాః - నాశక్నువన్నిత్యాద్యనుసన్ధేయం. ఏవంసమష్టిసృష్టిముక్త్వాఅథవ్యష్టిసృష్టిమాహతదణ్డమితి. తత్- అణ్డకారణతత్త్వజాతం. ఇతర
హైమవ్యావృత్త్యర్థమాహసహస్రాంశుసమప్రభమితి. తత్రచతుర్ముఖసృష్టిమాహతస్మిన్నితి. సర్వలోకపితామహఇత్యనేన- దేవమనుష్యాదీనాంపిత్రా
దయఃస్రష్టారః- తేషాంస్రష్టాచతుర్ముఖఇతిభగవతోఽణ్డాన్తర్గతవస్తుసర్గస్సద్వారకఇత్యుక్తంభవతి. స్వయం- భగవాన్నారాయణఃపరమకారణభూ
తఃస్వయమేవచతుర్ముఖశరీరకోఽభవదిత్యర్థః. *విష్ణుర్బ్రహ్మస్వరూపేణస్వయమేవవ్యవస్థితఇతివచనాత్. సుబాలోపనిషది *అజఏకోనిత్యఇతిని
ర్వికారత్వంజగత్కారణత్వంజగదన్తరాత్మత్వంచోక్త్వానారాయణశబ్దోఽసకృదావర్తితః- అతోజగత్కారణత్వాదికంత్రితయమపినారాయణశబ్దస్యా
వయవార్థఇతిశ్రుతేరభిప్రాయఇతిమత్వాజగత్కారణత్వాదిప్రవృత్తినిమిత్తకంనారాయణశబ్దం పరమకారణస్యవాచకత్వేనాహఆపోనారాఇతి. చి
త్సంసృష్టాన్యణ్డకారణతత్త్వాన్యాపః. తాసాంనారత్వముపపాదయతిఆపోవైనరసూనవఇతి. *రీఙ్ క్షయఇత్యస్మాద్ధాతోఃడప్రత్యయేటిలోపేచకృతే
రఇతిభవతి. నరః- అక్షయః. నిర్వికారఇత్యర్థః. *జహ్నుర్నారాయణోనరఇతివచనాన్నరఇతిభగవన్నామ. తస్మాజ్జాతాఇత్యణ్ప్రత్యయేకృతేనారాఇ
తిభవతి. నారాఖ్యాఆపోఽయనమస్యేతినారాయణః. ఏవంనరశబ్దేననిర్వికారత్వం, నారశబ్దేనజగత్కారణత్వ, మయనశబ్దేనజగదన్తరాత్మత్వం, చేత్య

-గాః। అపఏవససర్జాదౌ తాసువీర్యమపాసృజదితి. భగవద్గీతాసుచ* అహంకృత్స్నస్యజగతః ప్రభవః ప్రళయస్తథా *అహంసర్వస్యప్రభవో మత్తస్సర్వంప్రవర్తతఇతిచ. మహాభారతే *కుతస్సృష్టమిదంసర్వంజగత్స్థావరజఙ్గమం। ప్రళయేచకమభ్యేతితన్మేబ్రూహిపితామహేతిపృష్టఆహ * నారాయణోజగన్మూర్తిరనన్తాత్మాసనాతనఇతి. తథా *తస్మాదవ్యక్తముత్పన్నంత్రిగుణంద్విజసత్తమేతి *అవ్యక్తంపురుషేబ్రహ్మన్నిష్క్రియేసమ్ప్రలీయతఇతిచ. ఆహచభగవాన్పరాశరః*విష్ణోస్సకాశాదుద్భూతంజగత్తత్రైవచస్థితం। స్థితిసంయమకర్తాసౌజగతోఽస్యజగచ్చసఇతి. ఆహచాపస్తమ్బః *పూః ప్రాణినస్సర్వఏవగుహాశయస్యఅహన్యమానస్యవికల్మషస్యేత్యారభ్య * తస్మాత్కాయాః ప్రభవన్తి సర్వే సమూలంశాశ్వతికస్సనిత్యఇతి. యదికపిలస్మృత్యావేదాన్తవాక్యార్థవ్యవస్థాస్యాత్-తదైతాసాంసర్వాసాంస్మృతీనామనవకాశత్వరూపో మహాన్ దోషః ప్రసజ్యేత.
అయమర్థః - యద్యపి వేదాన్తవాక్యానామతిక్రాన్తప్రత్యక్షాదిసకలేతరప్రమాణసమ్భావనాభూమిభూతార్థప్రతిపాదనపరత్వాత్తదర్థవైశద్యాయాల్పశ్రుతానాంప్రతిపత్తౄణాంతదుపబృంహణమపేక్షితం - తథాపి తదర్థానుసారిణీనామాప్తతమప్రణీతానాంబహ్వీనాం స్మృతీనాం తదుపబృంహణాయప్రవృత్తానామనవకాశత్వంమాప్రసాఙ్క్షీదితి శ్రుతివిరుద్ధార్థా కపిలస్మృతిరుపేక్షణీయా. ఉపబృంహణంచశ్రుతిప్రతిపన్నార్థవిశదీకరణం- తచ్చవిరుద్ధార్థయాస్మృత్యానశక్యతేకర్తుం. నచైతాసాం స్మృతీనాంప్రాచీనభాగోదితధర్మాంశవిశదీకరణేనసావకాశత్వం- పరబ్రహ్మభూతపరమపురుషారాధనత్వేనధర్మాన్విదధతీనామేతాసామారాధ్యభూతపర

ర్థత్రయముక్తంభవతి. తస్మిన్నక్షేస్వయంబ్రహ్మేతిభగవతఏవ ప్రస్తుతత్వాత్ సఏవాత్రాస్యేతిసర్వనామశబ్దేనపరామృశ్యతేఇతినవ్యవహితపరామర్శిత్వదోషః. యత్తువ్యాఖ్యాత్రన్తరైః- సర్వనామశబ్దైః ప్రధానపరామర్శి- శబ్దప్రాధాన్యంచ ప్రథమనిర్దిష్టస్యచతుర్ముఖస్యేతిసఏవనారాయణసంజ్ఞ ఇత్యాశఙ్క్యబహుశ్రుతివచనవిరోధా, దుపరిచతుర్ముఖస్యభగవద్విసృష్టతావచనా. చ్చభగవతఏవనారాయణసంజ్ఞేతిపరిహృతం- తచ్చావిరుద్ధం. అథచతుర్ముఖస్యనారాయణసంజ్ఞత్వవ్యావృత్త్యర్థ, మితరదేవానాం ద్రుహిణసృష్టానాంపరత్వశఙ్కాదూరోత్సారణార్థంచ చతుర్ముఖస్య భగవద్విసృష్టతామాహయత్తదితి. యత్తదిత్యనువాదరూపత్వాత్సభగవానత్రానూద్యతే. అవ్యక్తస్యచిదచిత్సముదాయరూపత్వాదవ్యక్తశరీరకంబ్రహ్మసదసచ్ఛరీరకంభవతి. తద్విసృష్టః- తేనవిశేషేణ- జీవబుద్ధ్యవ్యవధానేనభగవతైవసృష్టఃసబ్రహ్మేతికీర్త్యతఇత్యర్థః. అస్మిన్పరిబర్హేఽవసానేపి *ప్రశాసితారమిత్యాదినాభగవాన్కీర్తితః. మధ్యేచ *బ్రహ్మవిద్యఇత్యాదినాభగవద్జ్ఞానవిదఃకీర్తితాః. ఏవంభగవతామనునాపురుషసూక్తనారాయణానువాకప్రతిపాద్యస్యపరబ్రహ్మశబ్దవాచ్యస్యభగవతస్సమారాధనరూపాణి కర్మాణివివక్షితాభగవత్స్వరూపముపదిష్టం - ఏవంస్మృత్యన్తరేష్వపి ద్రష్టవ్యం. కార్త్స్న్యేనతత్త్వపరాణామపిస్మృతీనామనవకాశత్వంస్యాదిత్యభిప్రాయేణాహ (భగవద్గీతాసుచేతి) ఆపస్తమ్బోక్తిమాహ (ఆహేతి) అధ్యాత్మఖణ్డస్యప్రథమేఖణ్డే *పూః ప్రాణినఇతివాక్యం- ద్వితీయేఖణ్డే *తస్మాత్కాయాఇతివాక్యం. *యస్మాదిత్యుక్తైకవాక్యత్వాపేక్షాపూరణార్థం, కాయశబ్దస్యభగవచ్ఛరీరపరత్వదర్శనార్థం, చ *పూః ప్రాణినఇతివాక్యముపాత్తం. పూః- పురం. శరీరమిత్యర్థః. యథాభట్టహలాయుధః *అఙ్గంవపుర్వర్ష్మపురంప్రతీకమితి. నతావదుపబృంహణనైరపేక్ష్యాత్ కపిలస్మృతేరుపేక్ష్యత్వంనువచం, మన్వాదిస్మృతేస్సావకాశత్వంచోక్తం, కపిలస్యాప్తత్వేప్రమాణంచోక్తం,- కపిలస్మృతింవిహాయస్మృత్యన్తరేణోపబృంహణేదకోహేతురితిశఙ్కాయామాహ (అయమర్థఇతి) (సంభావనాభూమిభూతేతి) భూతశబ్దస్సిద్ధపరః- సిద్ధార్థప్రతిపాదనపరత్వాత్. అయమర్థః - కార్యపరత్వేతుల్యవికల్పత్వేనాధికారిభేదేనవాఽర్థవిరోధస్సుపరిహరః. సిద్ధవస్తుపరత్వేఽన్యతరస్మృత్యనుగుణంవేదార్థోనేయః- నతూభయానుగుణమితి. తథాపీత్యాదినాకపిలస్మృతింవిహాయమన్వాదిస్మృతిభిరేవఉపబృంహణీయత్వేవైషమ్యమాహ. ఆప్తతమశబ్దస్యాయంభావః- యథావస్థితవస్తుదర్శిత్వం, యథాదృష్టార్థవాదిత్వం, చేతిద్వివిధాఆప్తిః. తత్ర *ఋషింప్రసూతంకపిలమితికపిలస్యమహర్షిత్వముచ్యమానమన్త్రద్రష్టృత్వాతీన్ద్రియానేకార్థద్రష్టృత్వాదినాప్యుపపద్యతే- నతుసార్వత్రికంయథావస్థితార్థదర్శిత్వమపేక్షతే. మన్వాదీనాంతు *యద్వైకించనమనురవదత్ *సహోవాచవ్యాసఃపారాశర్యఇత్యాదిభిస్సార్వత్రికయథావస్థితదర్శనపూర్వకయథాదృష్టార్థవాదిత్వముక్తం- తస్మాదాప్తతమామన్వాదయః- కపిలస్త్వాప్తమాత్రమితి. శ్రుతివిరుద్ధార్థా- న్యాయానుగృహీతశ్రుతివిరుద్ధార్థేతిభావః. అత్రాయమర్థః-పరేణనహివచనవిరోధేన్యాయః ప్రవర్తతఇతిన్యాయానుగృహీతశ్రుతేరపిస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతిః ప్రబలేత్యుక్తం. తత్రోత్తరం-న్యాయవిరుద్ధస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతేరపిన్యాయావిరుద్ధస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతిః ప్రబలా, ఋషిమాత్రప్రణీతస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతేరప్యాప్తతమప్రోక్తస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతిః ప్రబలా, ఏకస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతేరపిబహుస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతిః ప్రబలే, తి. ఆప్తతమప్రణీతన్యాయానుగృహీతానేకస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతిరాప్తమాత్రోక్తన్యాయవిరుద్ధైకస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతేరపిప్రబలేతిసఙ్గ్రహోక్తిః. గూఢమన్తరమాహ (ఉపబృంహణంచేతి) విరుద్ధార్థయా- న్యాయానుగుణస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతివిరుద్ధార్థయా. ఉపబృంహణానుపపత్తిర్దూషణమిత్యర్థః. సావకాశత్వం ప్రతివదతి (నచైతాసామితి) అస్థిరాణాంకాలాన్తరభావిఫలప్రదత్వంసద్వారకమేవ. తత్రకృష్యాదేరఙ్కురాదిద్వారకత్వవత్ కిమచేతనద్వారకత్వం- ఉతరాజసేవాదేరివచేతనద్వారకత్వమిత్యపేక్షాయాంచేతనద్వారకత్వంశ్రుతిరేవాహేతిశ్రుతహానాశ్రుతకల్పనానుపపత్త్యాపరబ్రహ్మణితాసాం తాత్ప

మపురుషప్రతిపాదనాభావేసతితదారాధనభూతధర్మప్రతిపాదనాసమ్భవాత్. తథాహిపరమపురుషారాధనరూపతాసర్వేషాంకర్మణాంస్మర్యతే *యతఃప్రవృత్తిర్భూతానాంయేనసర్వమిదంతతం। స్వకర్మణాతమభ్యర్చ్యసిద్ధింవిన్దతిమానవః *ధ్యాయేన్నారాయణందేవం స్నానాదిషుచకర్మసు।బ్రహ్మలోకమవాప్నోతినచేహావర్తతేపునః *యైస్స్వకర్మపరైర్నాథనరైరారాధితోభవాన్। తేతరన్త్యఖిలామేతాంమాయామాత్మవిముక్తయ ఇతి. నచైహికాముష్మికసాంసారికఫలసాధనకర్మప్రతిపాదనేనైతాసాంసావకాశత్వం-యతస్తేషామపికర్మణాంపరమపురుషారాధనత్వమేవస్వరూపం. యథోక్తం * యేప్యన్యదేవతాభక్తాయజన్తేశ్రద్ధయాన్వితాః। తేపిమామేవకౌన్తేయయజన్త్యవిధిపూర్వకం।అహంహిసర్వయజ్ఞానాంభోక్తాచప్రభురేవచ।నతుమామభిజానన్తితత్త్వేనాతశ్చ్యవన్తితఇతి, తథా *యజ్ఞైస్త్వమిజ్యసేనిత్యంసర్వదేవమయాచ్యుత।హవ్యకవ్యభుగేకస్త్వంపితృదేవస్వరూపధృగితి. యదుక్తం * ఋషింప్రసూతంకపిలమితికపిలస్యాప్తతయాసఙ్కీర్తనాత్తత్స్మృత్యనుసారేణవేదాన్తార్థవ్యవస్థాపనంన్యాయ్యమితి- తదసత్ -బృహస్పతేశ్శ్రుతిస్మృతిషుసర్వేషామతిశయితజ్ఞానానాంనిదర్శనత్వేనసఙ్కీర్తనాత్తత్ప్రణీతేనలోకాయతేనశ్రుత్యర్థవ్యవస్థాపనప్రసక్తేరితి. ....

అథస్యాత్ - కపిలస్యస్వయోగమహిమ్నావస్తుయాథాత్మ్యోపలబ్ధేస్తత్స్మృత్యనుసారేణ వేదాన్తార్థోవ్యవస్థాపయితవ్యఇతి. అత ఉత్తరంపఠతి.

౨॥ సూ. ఇతరేషాంచానుపలబ్ధేః॥ చశబ్దస్తుశబ్దార్థశ్చోదితాశఙ్కానివృత్త్యర్థః. ఇతరేషాం- మన్వాదీనాంబహూనాంస్వయోగమహిమసాక్షాత్కృతపరావరతత్త్వయాథాత్మ్యానాంనిఖిలజగద్భేషజభూతస్వవాక్యతయా *యద్వైకిఞ్చమనురవదత్తద్భేషజమితిశ్రుతిప్రసిద్ధానాంకపిలదృష్టప్రకారేణతత్త్వానుపలబ్ధేశ్శ్రుతివిరుద్ధాకపిలోపలబ్ధిర్భ్రాన్తిమూలేతినతయాయథోక్తోవేదాన్తార్థశ్చాలయితుంశక్యఇతిసిద్ధమ్...

స్మృత్యధికరణంసమాప్తమ్.

౩॥ సూ. ఏతేనయోగఃప్రత్యుక్తః॥

ర్యమస్తీత్యర్థః. కర్మణాంభగవదారాధనరూపత్వేప్రమాణమాహ (తథాహీతి) *యతఃప్రవృత్తిరితిభగవద్గీతా. *ధ్యాయేన్నారాయణందేవమితివిష్ణుస్మృతిః. *యైస్స్వకర్మైతివైష్ణవేపురాణే. అత్రాయమభిప్రాయః- పూర్వభాగోపబృంహణపరాణామపిస్మృతీనాంకర్మారాధ్యేభగవతి తాత్పర్యమస్త్యేవ- ఉపనిషద్భాగోపబృంహణపరాణామతఏవాన్యత్రనిరవకాశానామితిహాసపురాణానామతీవతాత్పర్యమస్తి. ఇతిహాసపురాణయోఃకర్మకీర్తనంభగవదుపాసనాఙ్గత్వేన- ధర్మశాస్త్రేషుబ్రహ్మకీర్తనంకర్మారాధ్యత్వేనేతి. అనభిసంహితఫలకర్మణాంహిభగవదారాధనరూపతా - ఫలప్రదానాంతుకర్మణాంతదారాధనరూపత్వాభావాన్నతత్ప్రతిపాదకశాస్త్రస్యబ్రహ్మణితాత్పర్యమిత్యాశఙ్క్యపరిహరతి (నచైహికేత్యాదినా) (యదుక్తమిత్యాది) నసునలోకాయతేనశ్రుత్యర్థవ్యవస్థాపనప్రసఙ్గః- నహిలోకాయతేఽస్మిన్నౌత్రాద్యభ్యుపేతం. కపిలస్యతుతదభ్యుపగతౌతద్వాక్యేనశ్రుత్యర్థవ్యవస్థాపనంయుక్తమితిచేన్న - బృహస్పతిప్రణీతస్యాపిలోకాయతస్యపరిత్యాగోయద్ధేతుకః - సశ్రుత్యర్థవిరోధోఽత్రాపివిద్యతేచేత్ - తద్వదేవకపిలస్మృతిరపివిరుద్ధాంశేత్యాజ్యా. తథాచ * ఔదుమ్బరీసర్వావేష్టయితవ్యేత్యత్రచనిర్ణీతం- తద్వదితిపరిహారః.......................

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) మన్వాదీనాంధర్మప్రవర్తనాదిష్వన్యపరత్వా-
న్నయోగావసరః - కపిలస్తుయోగసాక్షాత్కృతార్థతత్త్వఇతితత్స్మృతిరాదరణీయేత్యర్థః.

౨॥ సూ. ఇతరేషాంచానుపలబ్ధేః॥ వ్యాచష్టే (చశబ్దఇతి) యదికపిలస్యస్వస్మృతిప్రకారేణోపలబ్ధిరస్తి-సాబహూనాంస్మర్తౄణాంతత్త్వోపలబ్ధివిరోధాద్భ్రాన్తిరిత్యర్థః. నచతేషాంధర్మానుష్ఠానేఽన్యపరత్వాద్యోగానవసరః-అనభిసంహితఫలధర్మానుష్ఠానస్యయోగాఙ్గతయాఽత్యన్తానుకూలత్వాత్. తద్రహితస్యయోగోనసమీచీనః- సరజస్తమస్కత్వాత్. ....

స్మృత్యధికరణంసమాప్తమ్.

౩॥ సూ. ఏతేనయోగఃప్రత్యుక్తః॥ అత్రవిషయసంశయహేతూపూర్వవత్, బ్రహ్మకారణత్వంవిచాల్యం- ఉతనేతివిచారః, తదర్థమీశ్వరాధిష్ఠితంప్రధానంకారణం- ఉతబ్రహ్మేతి, కింయోగస్మృతివిరోధేనవేదాన్తానామన్యపరత్వమాపాద్యం- ఉతనేతి. కింతయా

ఏతేనకాపిలస్మృతినిరాకరణేనయోగస్మృతిరపిప్రత్యుక్తా. కాపునరత్రాధికాశఙ్కా— యన్నిరాకరణాయన్యాయాతిదేశః. యోగస్మృతావపీశ్వరాభ్యుపగమా, న్మోక్షసాధనతయా వేదాన్తవిహితయోగస్య చాభిధానా, ద్వక్తుర్హిరణ్యగర్భస్యసర్వవేదాన్తప్రవర్తనాధికృతత్వా, చ్చతత్స్మృత్యా వేదాన్తోపబృంహణంన్యాయ్యమితి.

పరిహారస్త్వబ్రహ్మాత్మకప్రధానకారణవాదా, న్నిమిత్తకారణమాత్రేశ్వరాభ్యుపగమా, ద్ధ్యానాత్మకస్య యోగస్య ధ్యేయైకనిరూపణీయస్య ధ్యేయభూతయోరాత్మేశ్వరయోర్బ్రహ్మాత్మకత్వజగదుపాదానతాదిసర్వకల్యాణగుణాత్మకత్వవిరహేణావైదికత్వా, ద్వక్తుర్హిరణ్యగర్భస్యాపి క్షేత్రజ్ఞభూతస్య కదాచిద్రజస్తమోఽభిభవసమ్భవా,చ్చ యోగస్మృతిరపితత్ప్రణీతరజస్తమోమూలపురాణవద్భ్రాన్తిమూలేతినతయా వేదాన్తోపబృంహణంన్యాయ్యమితి. ....

యోగప్రత్యుక్త్యధికరణంసమాప్తమ్.

———

వేదాన్తోపబృంహణంకార్యం- ఉత నేతి. కింసాభ్రాన్తిమూలా- ఉత నేతి. కింహిరణ్యగర్భస్యభ్రమస్సంభవతి-నేతి. యదానసంభవతి- తదాతదుపబృంహణీయతయావేదాన్తానాంతద్విరోధేఽన్యపరత్వాదీశ్వరాధిష్ఠితంప్రధానంకారణమితి బ్రహ్మకారణత్వంవిచాల్యమితి. యదాభ్రమస్సంభవతి- తదాతయోపబృంహణీయత్వాభావాద్వేదాన్తవాక్యానాంతద్విరోధేఽన్యపరత్వాభావాదీశ్వరాధిష్ఠితప్రధానస్య జగత్కారణత్వాభావాద్బ్రహ్మకారణత్వమవిచాల్యమితి. సూత్రస్యాక్షరార్థమాహ (ఏతేనేతి) వైదికతత్త్వాభ్యుపగమమనుష్ఠానాభ్యుపగమంచాహ (ఈశ్వరాభ్యుపగమా, ద్యోగస్యచాభిధానాదితి)... ... ...

పరిహారేతత్త్వవైషమ్యమాహ (అబ్రహ్మాత్మకేతి) అనుష్ఠానవైషమ్యంచాహ (ధ్యానాత్మకస్యేతి) నహిధ్యానస్యధ్యానత్వాన్మోక్షోపాయత్వం- గర్దభధ్యానాదిషువ్యభిచారాత్. తస్మాద్ధ్యేయవిశేషవిషయమేవధ్యానంమోక్షసాధనమితిధ్యేయవైషమ్యాత్తదేకనిరూపణీయధ్యానవైషమ్యాదిత్యర్థః. (ఆత్మేశ్వరయోరితి) బ్రహ్మాత్మకత్వంజీవస్య- జగదుపాదానతాది కల్యాణగుణయోగఈశ్వరస్య. (క్షేత్రజ్ఞభూతస్యేతి) *యోబ్రహ్మాణంవిదధాతీతి సృజ్యత్వశ్రుతిరవతారశ్రుత్యనపోదితా బ్రహ్మణఃక్షేత్రజ్ఞత్వేప్రమాణం- యథేన్ద్రవరుణాదీనాం. కర్మకృతనామరూపాభ్యాంయోజనీయత్వంహిచేతనస్యసృజ్యత్వమితిభావః. (కదాచిద్రజస్తమోఽభిభవసంభవాదితి) కల్పవిశేషేషుగుణవిశేషాన్మేషవిషయపురాణవచనార్థోఽభిప్రేతః. ననుతానతత్రైవబ్రహ్మణోభగవదంశత్వంభగవద్వచనేనైవప్రదర్శ్యతే *త్వమప్యత్రమహాభాగమదంశఃకమలోదరాత్। మన్నాభిసంభవాజ్జాతఃప్రజాస్సృష్టికర్తృపరఇతి. తస్మాత్ *ఆబ్రహ్మస్తమ్బపర్యన్తాఇతినాభివిధిర్వివక్షితః - కిన్తుమర్యాదేతి. నైవం- స్తమ్బస్యాప్యకర్మవశ్యత్వప్రసఙ్గాత్. స్థావరదేహస్యకర్మనిబన్ధనత్వంచస్మర్యతే *పుమాన్నదేవోననరోనపశుర్నచపాదపః। శరీరాకృతిభేదాస్తుభూపైతేకర్మయోనయఇతి. భగవదంశత్వవ్యపదేశస్తుతదనుప్రవేశనిబన్ధనఇతితత్రైవోక్తం- *యదితేనుగ్రహకృతామయిబుద్ధిర్జనార్దన।తన్మాంభక్తఇతిజ్ఞాత్వాకథయాత్మానమచ్యుతేతి బ్రహ్మణఃప్రాగవిదితభగవత్స్వరూపజిజ్ఞాసయాప్రార్థనముక్తం. అనుగ్రహకృతా - అనుగ్రహరూపేణకృతా. అనుగ్రహాయకృతావా. *కథయామితవాత్మానమనాఖ్యాగోచరంపరం।నవాచాంవిషయోయోసావవిశేషస్వలక్షణః। ప్రసాదసుముఖస్సోహమిమంయచ్ఛామితేవరం।అనాఖ్యాతస్వరూపంమాంభవాఞ్జ్ఞాస్యసియోగతః। భక్త్యేమాంతత్త్వతోవేత్తిమయిభక్తిశ్చతేపరా।జిజ్ఞాసాపరమాబ్రహ్మంస్తేనజాతామతిస్తవ।ఏవముక్తస్తతోబ్రహ్మవిష్ణునాప్రభవిష్ణునా।విష్ణుస్వరూపజిజ్ఞాసుర్యయోజాత్మానమాత్మనా। సదదర్శాతిసూక్ష్మాణాంసూక్ష్మంజ్యోతిరజంప్రభుం। నిమేషార్ధార్ధమాత్రేణవ్యాప్తాశేషచరాచరం।ఆత్మానమిన్ద్రరుద్రార్కచన్ద్రాశ్వివసుమారుతాన్।ఖాదీనపిచశబ్దాదీన్దదృశేసచతన్మయానితిభక్తిప్రీతభగవత్ప్రసాదలబ్ధయోగేన బ్రహ్మణాయుగపద్విశ్వవ్యాపిభగవత్స్వరూపసాక్షాత్కారః, తత్రభగవత్స్వరూపేచేన్ద్రవస్వాదిజీవవదాకాశాద్యచేతనవచ్చస్వాత్మనోరుద్రస్యచదర్శనం, చోక్తం. తత్రావతారప్రశ్నానన్తరంభగవతా *పవిత్రాణాయసాధూనామిత్యారభ్య *పూర్వోత్పన్నేషుభూతేషునృదేవాదిషుచాప్యహం। అనుప్రవిశ్యధర్మస్యకరోమిపరిపాలనం। ప్రవిశ్యచతథాపూర్వాంతనుంధర్మభృతాంవర। జగతోఽస్యజగత్యస్మిన్కరోమిపరిపాలనమిత్యవతారద్వైవిధ్యముక్త్వా *యద్వైధర్మోపకారాయయచ్చదుష్టనిబర్హణం। చరితంమానుషాదీనాం తద్ద్వైజానీష్వమత్కృతమిత్యనేనఅనుప్రవేశావతారేషు స్వానుప్రవిష్టజీవగతప్రకృష్టచేష్టితానామేవస్వచేష్టితత్వం- ననికృష్టచేష్టితానామితిప్రతిపాద్య *ఉత్పాద్యపృథివీంసమ్యక్స్థాపయిత్వాయథాపురా।స్రష్టుంతతఃకరిష్యామిత్వామావిశ్యప్రజాపతిమితిచతుర్ముఖస్యభగవదంశత్వమనుప్రవేశకృతమితిసుస్పష్టముక్తం. తత్రబ్రహ్మణోయుక్తావస్థాయామిన్ద్రస్యేవరుద్రస్యభగవదాత్మకత్వదర్శనస్యోపక్రమావగతతయా *సంకర్షణాత్మకశ్చైవకల్పాన్తేవరసాతలాత్। సముత్పన్నేస్తదాకాలాగ్నిరితివిశ్రుతఇతిచసఙ్కర్షణానుప్రవేశేనరుద్రస్యభగవదాత్మకతాయాఃప్రతిపాదితత్వాత్, *నృత్యత్యన్తేచయద్రూపమితిరూపతయోక్తత్వాత్, *తవాన్తరాత్మామమచేతిభగవదన్తర్యామికత్వవచనా, చ్చరుద్రస్యాపిభగవదంశత్వమనుప్రవేశకృతం. తథా శ్రీవిష్ణుధర్మోత్తరే *బ్రహ్మశమ్భుస్తథైవార్కఃచన్ద్రమాశ్చశతక్రతుః। ఏవమాద్యాస్తథైవాన్యేయుక్తావైష్ణవతేజసా। జగత్కార్యావసానేతువియుజ్యన్తేచతేజసా। వితేజసశ్చతేసర్వేపఞ్చత్వముపయాన్తిచేతి బ్రహ్మాదీనాంభగవత్తేజోవియోగేనప్రళయప్రతిపాదనాచ్చఅనుప్రవేశస్సిద్ధః. తథామోక్షధర్మే *నారాయణోమహాయోగీశుభాశుభవివర్జితః। స

౪॥ సూ. ॥ నవిలక్షణత్వాదస్యతథాత్వంచశబ్దాత్ ॥
పునరపిస్మృతివిరోధవాదీతర్కమవలమ్బమానః ప్రత్యవతిష్ఠతే-

సర్జనాభిజంపుత్రం బ్రహ్మాణమమితప్రభం। తతస్స ప్రాదురభవత్ అథైనంవాక్యమబ్రవీత్। మమత్వంనాభితోజాతః ప్రజాసర్గకరః ప్రభుః।సృజప్రజాస్త్వంవివిధా బ్రహ్మన్సజడపణ్డితాః। సఏవముక్తోవిముఖశ్చిన్తావ్యాకులమానసః। ప్రణమ్యవరదందేవమువాచహరిమీశ్వరం। కాశక్తిర్మమదేవేశ ప్రజాస్స్రష్టుంనమోస్తుతే। అప్రజ్ఞావానహందేవవిధత్స్వయదనన్తరం। సఏవముక్తోభగవాన్బభూవాన్తర్హితస్తతః। చిన్తయామాసవిశ్వేశోబుద్ధింబుద్ధిమతాంవరః। స్వరూపిణీతతోబుద్ధిరుపతస్థేహరింప్రభుం। యోగేనచైనాంసంయోజ్యస్వయంయుయుజేతదా। సతామైశ్వర్యయోగస్థాంబుద్ధింశక్తిమతీంసతీం। ఉవాచవచనందేవోబుద్ధింవై ప్రభురవ్యయః। బ్రహ్మాణంప్రవిశస్వేతిలోకసృష్ట్యర్థసిద్ధయె।తదర్థమీశ్వరాదిష్టాబుద్ధిఃక్షిప్రందివేశసా। అథైనంబుద్ధిసంయుక్తంపునస్సందదృశేహరిః। భూయశ్చైనంవచః ప్రాహస్సృజేమావివిధాః ప్రజాః।బాఢమిత్యేవజగ్రాహయథాజ్ఞాంశిరసాహరేః। తథాకరోచ్చధర్మాత్మా బ్రహ్మలోకపితామహ ఇతిభగవదనుప్రవిష్టయాశక్త్యాబుద్ధ్యాఽనుప్రవిష్టత్వాత్ సృష్టిసామర్థ్యం బ్రహ్మణఉక్తం. * సస్వయంయుయుజఇతి బుద్ధేరన్తరనుప్రవేశోప్యుక్తః - అర్థాన్తరానుపపత్తేః. అతశ్చతుర్ముఖస్యభగవదవతారత్వమనుప్రవేశకృతం. తస్మాత్ *ఆబ్రహ్మస్తమ్బపర్యన్తా ఇత్యత్రభిన్నధిరేవవివక్షితః.... ... ...

పరైస్త్వేవంద్వితీయంసూత్రమేవంవ్యాఖ్యాతం- ఇతరేషాం-అహఙ్కారాదీనాంతత్త్వానాం శ్రుతావనుపలబ్ధేః- అతః-కార్యస్మృత్యనుపపత్త్యా చకారణస్మృత్యనుపపత్తిస్స్యాత్పూర్వార్థఇతి. తదయుక్తం- శ్రుతావేవోపలబ్ధేః *తస్మాత్ప్రాణిభూతాదౌలీయన్తేభూతాదిర్మహతిలీయతే మహానవ్యక్తేలీయతెఅవ్యక్తమక్షరేలీయతేఅక్షరంతమసిలీయతేఇతి-తథా *బుద్ధిరధ్యాత్మంబోద్ధవ్యమధిభూతం బ్రహ్మతత్రాధిదైవతమితి *అహఙ్కారోధ్యాత్మం అహఙ్కర్తవ్యమధిభూతంరుద్రస్తత్రాధిదైవతమితి- తథా *యస్యాహఙ్కారశ్శరీరంయస్యబుద్ధిశ్శరీరంయస్యావ్యక్తం శరీరమితి - తథా *మనోభిత్వాభూతాదింభినత్తిభూతాదింభిత్వామహాన్తంభినత్తిమహాన్తంభిత్వాఽవ్యక్తంభినత్తీతి. ఏషువాక్యేషుబుద్ధిశబ్దోమహత్తత్త్వవ్యాపారపరః- *మహాన్వైబుద్ధిలక్షణఇతిశ్రుతేః. అతోఽవ్యక్తమహదహంకారాః శ్రుతావుపలభ్యన్తే. స్మర్యన్తేచ * యత్తత్కారణమవ్యక్తమిత్యుపక్రమ్య * త్రివిధోయమహఙ్కారోమహత్తత్త్వాదజాయతేతి. అతస్స్మృత్యుపబృంహితాశ్రుతిర్మహదాదౌప్రమాణం. సూత్రకారైస్తు *మహతఃపరమవ్యక్తమిత్యాదేఃకఠవల్లీవాక్యస్యైవమహదాదితత్త్వపరత్వంప్రతిక్షిప్తం - అర్థవిరోధాత్. సుబాలోపనిషద్వాక్యానాంతువిరోధాభావాన్నప్రతిక్షిప్తం. అతశ్శ్రుతావనుపలబ్ధేరితివ్యాఖ్యానమయుక్తం. అబ్రహ్మాత్మకానాం మహదాదీనాం శ్రుతావనుపలబ్ధిర్వివక్షితేతిచేత్ - అబ్రహ్మాత్మకప్రధానమపిశ్రుతిష్వనుపలబ్ధమితి ప్రధానాదీతరేషాంలోకవేదేచఅనుపలబ్ధేరితివ్యాఖ్యానమనుపపన్నం. *ఏతేనయోగఃప్రత్యుక్తఇత్యత్రాధికశఙ్కాపరిహారావపరైరేవముక్తౌ- * త్రిరున్నతంస్థాప్యసమంశరీరం * తాంయోగమితిమన్యన్తేస్థిరామిన్ద్రియధారణాం * విద్యామేతాంయోగవిధించకృత్స్నమిత్యాదిషు శ్రుతిషుయోగస్మృత్యర్థస్యపరిగృహీతత్వాద్యోగస్మృతేః ప్రామాణ్యశఙ్కా. ఏకదేశసంప్రతిపత్తావప్యేకదేశాన్తరవిప్రతిపత్తేరప్రామాణ్యమితిపరిహారఇతి. తత్రతావదధికశఙ్కోక్తిరనుపపన్నా- ఆధిక్యాభావాచ్ఛఙ్కాయాః. శ్రుతిపరిగ్రహోహిసాఙ్ఖ్యస్మృతేరపితుల్యః * తత్కారణంసాఙ్ఖ్యయోగాధిగమ్యంజ్ఞాత్వాదేవంముచ్యతేసర్వపాశైః *పురుషంనిర్గుణంసాఙ్ఖ్యమథర్వశిరసోవిదురితి. శ్రుత్యవిరుద్ధాంశస్యశ్రుత్యాపరిగ్రహఇతినిర్వాహశ్చద్వయోరపితుల్యః. అతశ్శఙ్కాయాఅధికత్వాభావాత్పరిహారశ్చానధికః - ఏకదేశసంప్రతిపత్తావప్యేకదేశవిప్రతిపత్తేరప్రామాణ్యమపిద్వయోఃతుల్యం. అతశ్శఙ్కాపరిహారావనుపపన్నౌ. ——యాదవప్రకాశైస్తుద్వితీయంసూత్రమేవంవ్యాఖ్యాతం- కార్యేషుసుఖదుఃఖమోహదర్శనేనకథంచిత్ప్రధానానుమానేపికుణ్డలాదౌస్వర్ణాదేరివకార్యేష్వనుపలబ్ధానాంపురుషమహదహఙ్కారాదీనాంతత్త్వాన్తరత్వేనపరికల్పనమయుక్తం - పృథివ్యాదీనామేవకశ్చిదంశోహృదయాదిస్థానస్థఃపురుషోమహదహఙ్కారాదయశ్చస్యురిత్యుపగమేబాధాభావాదితి - అతఃకార్యస్మృత్యనుపపత్తేశ్చకారణస్మృత్యనుపపత్తిరితి, * ఏతేనేతిసూత్రంచకపిలాదిస్మృతీనామేవయోగిప్రత్యక్షమూలత్వంస్మృత్యనవకాశదోషనిరాకరణేనప్రత్యుక్తమితివ్యాఖ్యాతం,. తత్రతావత్ *ఇతరేషామితిసూత్రయోజనాఽనుపపన్నా - భోక్తృత్వాధ్యవసాయాభిమానాదికార్యోపలమ్భాత్. తానికార్యాణిపృథివ్యాదీనామంశవిశేషేష్వేవస్యురితిచేత్ - సుఖదుఃఖమోహాదయశ్చతేష్వేవస్యురితి ప్రసఙ్గస్యావిశిష్టత్వాత్ప్రధానకల్పనమనుమత్యపురుషమహదాదివ్యుదాసోనిర్నిబన్ధనః. తస్యాపివ్యుదాసోఽభిమతశ్చేత్ *ఇతరేషామితిపదవైయర్థ్యం- తదాహిసర్వేషాంచానుపలబ్ధేరితివక్తవ్యం. తథాచమన్దఫలం - యుక్తిభిస్తత్కల్పనానాంతర్కపాదేనిరసిష్యమాణత్వాత్. అతఃకపిలస్మృతేర్యోగిప్రత్యక్షమూలత్వవ్యుదసనమపేక్షితమితితదేవవివక్షితం. *ఏతేనేతిసూత్రేణతద్వ్యుదస్యతఇతిచేన్న - సాఙ్ఖ్యస్మృతేరివయోగస్మృతేః శ్రుతివిరుద్ధాంశవ్యుదసనస్యాపేక్షితత్వాత్, తస్యచశబ్దానుకూలత్వాత్, దపేక్షితసిద్ధ్యనుగుణనిర్వాహసంభవతితదననుగుణనిర్వాహాశ్రయణస్యానుపపన్నత్వాత్,. స్మృత్యనవకాశసూత్రేణైవయోగస్మృతివ్యుదాసోపిసిద్ధః- తుల్యన్యాయత్వాదితిచేన్న - అధికశఙ్కాయాస్సమ్భవాత్. అతోయోగస్మృతివిషయమతిదేశాధికరణం *ఏతేనేతిసూత్రమితియుక్తమ్. ....

యోగప్రత్యుక్త్యధికరణంసమాప్తమ్.

———

౪॥ సూ. ॥ నవిలక్షణత్వాదస్యతథాత్వంచశబ్దాత్ ॥ సఙ్గతిమాహ (పునరపీతి) మన్వాదిస్మృతిభిరుపబృంహణంకార్యమిత్యు

యత్సాఙ్ఖ్యస్మృతినిరాకరణేన జగతో బ్రహ్మకార్యత్వముక్తం- తన్నోపపద్యతే-అస్య- ప్రత్యక్షాదిభిరచేతనత్వే నాశుద్ధత్వేనానీశ్వరత్వేన దుఃఖాత్మకత్వేన చోపలభ్యమానస్య చిదచిదాత్మకస్య జగతః భవదభ్యుపేతాత్సర్వజ్ఞాత్సర్వేశ్వరాద్ధేయప్రత్యనీకాదానన్దైకతానాద్బ్రహ్మణో విలక్షణత్వాత్. న కేవలం ప్రత్యక్షాదిభిరేవ జగతో వైలక్షణ్యముపలభ్యతే- శబ్దాచ్చ తథాత్వం- విలక్షణత్వముపలభ్యతే- *విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చ *ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఽర్పితాః *సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్నోఽనీశయా శోచతి ముహ్యమానః *అనీశశ్చాత్మా బధ్యతే భోక్తృభావాదిత్యాదిభిః కార్యస్య హి జగతోఽచేతనత్వదుఃఖిత్వాదయో నిర్దిశ్యన్తే. యద్ధి యత్కార్యం - తత్తస్మాదవిలక్షణం- యథా మృత్సువర్ణాదికార్యం ఘటరుచకాది. అతో బ్రహ్మవిలక్షణస్యాస్య జగతస్తత్కార్యత్వం న సమ్భవతీతి సాఙ్ఖ్యస్మృత్యనురోధేన కార్యసలక్షణం ప్రధానమేవ కారణం భవితుమర్హతి. అవశ్యం చ శాస్త్రస్యానన్యాపేక్షస్యాతీన్ద్రియార్థగోచరత్వేపి తర్కోఽనుసరణీయః- యతస్సర్వేషాం ప్రమాణానాం క్వచిత్క్వచిద్విషయే తర్కానుగృహీతానామేవార్థనిశ్చయహేతుత్వం. తర్కో హి నామ అర్థస్వభావవిషయేణ వా సామగ్రీవిషయేణ వా నిరూపణేనార్థవిశేషే ప్రమాణం వ్యవస్థాపయత్తదితికర్తవ్యతారూప ఊహాపరపర్యాయం జ్ఞానం. తదపేక్షా చ సర్వేషాం ప్రమాణానాం సమానా. శాస్త్రస్య తు విశేషేణాకాఙ్క్షాసన్నిధియోగ్యతాజ్ఞానాధీనప్రమాణభావస్య సర్వత్రైవ తర్కానుగ్రహాపేక్షా. ఉక్తం చ మనునా *యస్తర్కేణానుసన్ధత్తే స ధర్మం వేద నేతర ఇతి. తదేవం హి తర్కానుగృహీతశాస్త్రార్థప్రతిష్ఠాపనం శ్రుత్యా చ మన్తవ్య ఇత్యుచ్యతే. అథోచ్యేత- శ్రుత్యా జగతో బ్రహ్మైకకారణత్వే నిశ్చితే సతి తత్కార్యస్యాపి జగతశ్చైతన్యానువృత్తిరభ్యుపగమ్యతే. యథా చేతనస్య సుషుప్తిమూర్ఛాదిషు చైతన్యానుపలమ్భః - తథా ఘటాదిష్వపి సదేవ చైతన్యమనుద్భూతం. అత ఏవ చేతనాచేతనవిభాగ ఇతి. నైతదుపపద్యతే - యతో నిత్యానుపలబ్ధిరసద్భావమేవ సాధయతి. అత ఏవ చైతన్యశక్తియోగోపి తేషు నిరస్తః- యస్య హి క్వచిత్కదాచిదపి యత్కార్యానుపలబ్ధిః- త

క్తం- మన్వాదిస్మృతయస్తర్కవిరుద్ధాః- సాఙ్ఖ్యస్మృతిస్తర్కానుగృహీతా- అతస్తయోపబృంహణం కార్యమితి ప్రత్యవస్థానాత్సఙ్గతిరిత్యర్థః. ప్రథమవిచారః పూర్వవత్. తదర్థం కిం చేతనాద్బ్రహ్మణోఽచేతనజగదుత్పత్తిస్సంభవతి- నేతి విచారః. తదర్థం కిం జగత్కారణస్య జగత్సాలక్షణ్యానుమితిహేతుర నైకాన్తికః- నేతి. యదానైకాన్తికః- తదా చేతనాద్బ్రహ్మణోఽచేతనజగదుత్పత్తేరసంభవాద్బ్రహ్మకారణవాదవ్యాకోపః. యదా త్వనైకాన్తికః- తదా బ్రహ్మణో విలక్షణజగదుత్పత్తిసంభవాత్ బ్రహ్మకారణత్వమవిచాల్యమితి. సూత్రం నేతి పదం వ్యాచష్టే (యదితి) అస్యేతి వ్యాఖ్యేయం. తద్వ్యాచష్టే (ప్రత్యక్షాదిభిరితి) అస్యేతి పదం లౌకికప్రమాణసిద్ధాకారవిశిష్టపరామర్శీతి భావః. విలక్షణత్వాదితి పదం వ్యాచష్టే (భవదభ్యుపేతాదితి) అచేతనత్వేనేత్యాదివిశేషణచతుష్టయప్రతియోగిత్వేన సర్వజ్ఞత్వాదివిశేషణచతుష్టయముక్తం. * తథాత్వమిత్యాదికం సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (న కేవలమితి) తథాత్వపదవ్యాఖ్యానం విలక్షణత్వమితి. విలక్షణత్వోపలమ్భకశబ్దానుదాహరతి (విజ్ఞానమితి) తర్కః కిమిత్యత్రాహ (యద్ధియత్కార్యమితి) అపౌరుషేయస్య శాస్త్రస్య మానాన్తరాగోచరార్థవిషయత్వాత్ ప్రత్యక్షాదిపరిదృష్టవ్యాప్తిమూలస్తర్కశ్శాస్త్రసిద్ధమర్థం న గోచరయతీత్యత్రాహ (అవశ్యం చేతి) అనన్యాపేక్షస్య - ప్రమాణాన్తరానపేక్షస్య. ప్రమాణాన్తరనైరపేక్ష్యేపి ప్రమాణాఙ్గభూతతర్కోఽనుసరణీయ ఇత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (యత ఇతి) క్వచిత్క్వచిద్విషయే-స్వత ఏవాస్పష్టార్థే. ప్రామాణ్యస్యపరానపేక్షత్వం నామ ప్రమిత్యన్తరనైరపేక్ష్యం - న త్వితికర్తవ్యతానైరపేక్ష్యమిత్యభిప్రాయః. తర్కేణ ప్రమాణస్య కించిత్కారం దర్శయతి (తర్కో హి నామేతి) యన్నభసో నీరూపత్వాదచాక్షుషత్వముచ్యతే - తదర్థస్వభావవిషయనిరూపణేనార్థవిశేషే ప్రమాణవ్యవస్థాపనం. వైధహింసాయామశ్రేయస్కరత్వప్రమితిజనకవాక్యనిరూపణేన * న హింస్యాదితి వాక్యస్య వైధహింసావ్యతిరిక్తవిషయత్వం యదుచ్యతే- తత్సామగ్రీవిషయనిరూపణేనార్థవిశేషే ప్రమాణవ్యవస్థాపనం. ప్రత్యక్షస్య జ్వాలైక్యవిషయత్వం వినా- జ్వాలోత్పత్తినిరూపణేన తత్స్వరూపమాత్రవిషయత్వనిరయశ్చ. యద్వా - అర్థస్వభావవిషయనిరూపణం నామ బాధ్యత్వాబాధ్యత్వనిరూపణం. కారణదోషస్య బాధకప్రత్యయస్య వా భావాభావనిరూపణేన ప్రమాణస్య విషయవిశేషపరిచ్ఛేదకత్వనిశ్చయో వివక్షితః. (శాస్త్రస్యేతి) తుశబ్దః సామ్యవైషమ్యం ద్యోతయతి. విశేషేణేతిశబ్దస్సాధనవైషమ్యం. ఆకాఙ్క్షాసన్నిధియోగ్యతాసాపేక్షత్వం సాధనవైషమ్యం- తేన సర్వత్ర తత్సాపేక్షత్వం సాధ్యవైషమ్యమిత్యభిప్రాయః. యాదవప్రకాశమతేన చోద్యం శఙ్క్యతే- (అథేతి) చైతన్యానుపలమ్భః కథమిత్యత్రాహ (యథా చేతనస్యేతి) వేదాన్తిభిర్నిత్యస్యాత్మస్వరూపావభాసరూపస్య చైతన్యస్యేష్యమాణస్యాపి సుషుప్తావస్ఫుటతరోపలమ్భాభావాభ్యుపగమాత్తం ప్రతిబన్దీకృత్య పరిహార ఉక్తః. సర్వత్ర చైతన్యసద్భావే చేతనాచేతనవ్యవస్థా కథమిత్యత్రాహ (అత ఏవేతి) పరిహరతి (నైతదితి) ఇతరవాదిభిస్సుషుప్తౌ చైతన్యోత్పత్తిశక్తియోగస్యాభ్యుపగతత్వాత్తత్ప్రతిబన్దీకారేణ ఘటాదీనాం చ చైతన్యానుపలమ్భేపి చైతన్యశక్తియోగాత్కారణసాలక్షణ్యసిద్ధిరిత్యాశఙ్క్యాహ (అత ఏవ చైతన్యేతి) వేదాన్తప్రామాణ్యమభ్యుపగచ్ఛతా త్వయాప్యేవమఙ్గీకార్యమిత్యాశఙ్క్యాహ

స్యతత్కార్యశక్తిం బ్రువాణో వన్ధ్యాసుతసమితిషు తజ్జననీనాం ప్రజననశక్తిం బ్రూతాం. కిఞ్చ-వేదాన్తైర్జగతో బ్రహ్మోపాదానతాప్రతిపాదననిశ్చయే సతి ఘటాదీనాం చైతన్యశక్తే, శ్చైతన్యస్యవాऽనుద్భూతస్య, సద్భావనిశ్చయః-తన్నిశ్చయే సతి వేదాన్తైర్జగతో బ్రహ్మోపాదానతాప్రతిపాదననిశ్చయ ఇతీతరేతరాశ్రయత్వం- విలక్షణయోర్హి కార్యకారణభావః ప్రతిపాదయితుమేవ న శక్యతే. కింపునః ప్రకృతివికారయోస్సాలక్షణ్యమభిప్రేతం- యదభావాజ్జగతో బ్రహ్మోపాదానతాప్రతిపాదనాసమ్భవం బ్రూషే. న తావత్సర్వధర్మసారూప్యం- కార్యకారణభావానుపపత్తేః. న హి మృత్పిణ్డకార్యేషు ఘటశరావాదిషు పిణ్డత్వాద్యనువృత్తిర్దృశ్యతే. అథ యేనకేనచిద్ధర్మేణ సారూప్యం- తజ్జగద్బ్రహ్మణోరపి సత్తాదిలక్షణం సమ్భవతి. తదుచ్యతే- యేన స్వభావేన కారణభూతం వస్తు వస్త్వన్తరాద్వ్యావృత్తం - తస్య స్వభావస్య తత్కార్యేప్యనువృత్తిః కార్యకారణసాలక్షణ్యం- యేన హ్యాకారేణ మృదాదిభ్యో హిరణ్యం వ్యావర్తతే - తదాకారానువృత్తిస్తత్కార్యేషు కుణ్డలాదిషు దృశ్యతే. బ్రహ్మ చ హేయప్రత్యనీకజ్ఞానానన్దైశ్వర్యస్వభావం- జగచ్చ తత్ప్రత్యనీకస్వభావమితి న తదుపాదానం. నను చ వైలక్షణ్యేపి కార్యకారణభావో దృశ్యతే- యథా చేతనాత్పురుషాదచేతనాని కేశనఖదన్తలోమాని జాయన్తే, యథా చాచేతనాద్గోమయాచ్చేతనో వృశ్చికో జాయతే, చేతనాచ్చోర్ణనాభేరచేతనస్తన్తుః, నైతదేవం- యతస్తత్రాప్యచేతనాంశ ఏవ కార్యకారణభావః ....

అథ స్యాత్ - అచేతనత్వేనాభిమతానామపి చైతన్యయోగశ్శ్రుతిషు శ్రూయతే *తం పృథివ్యబ్రవీత్ *ఆపో వా అకామయన్త *తే హేమే ప్రాణా అహం శ్రేయసే వివదమానా బ్రహ్మణం జగ్మురితి, నదీసముద్రపర్వతాదీనామపి చేతనత్వం పౌరాణికా ఆతిష్ఠన్తే, - అతో న వైలక్షణ్యమితి. అత ఉత్తరం పఠతి.

౫॥ సూ. అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యాం॥ తుశబ్దశ్చోదితాశఙ్కానివృత్త్యర్థః. పృథివ్యాద్యభిమానిన్యో దేవతాః *తం పృథివ్యబ్రవీదిత్యాదిషు పృథివ్యాదిశబ్దైర్వ్యపదిశ్యన్తే. కుతః (విశేషానుగతిభ్యాం) విశేషః- విశేషణం. దేవతాశబ్దేన విశేష్య పృథివ్యాదయోऽభిధీయన్తే. *హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా ఇతి తేజోऽబన్నాని దేవతాశబ్దేన విశేష్యన్తే, *సర్వా హ వై దేవతా అహం శ్రేయసే వివదమానాః *తే దేవాః ప్రాణే నిశ్శ్రేయసం విదిత్వేతి, చ. అనుగతిః-అనుప్రవేశః. *అగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖం ప్రావిశత్ ఆదిత్యశ్చక్షుర్భూత్వాऽక్షిణీ ప్రావిశత్ వాయుః ప్రాణో భూత్వా నాసికే ప్రావిశదిత్యాదినా వాగాద్యభిమానిత్వేనాగ్న్యాదీనామనుప్రవేశశ్శ్రూయతే. అతో జగతోऽచేతనత్వేన విలక్షణత్వాద్బ్రహ్మకార్యత్వానుపపత్తేస్తర్కానుగృహీతస్మృత్యనురోధేన జగతః ప్రధానోపాదానత్వం వేదాన్తైః ప్రతిపాద్యతే. ... ...
ఇతి ప్రాప్తేऽభిధీయతే.

౬॥ సూ. దృశ్యతే తు॥ తుశబ్దాత్పక్షో విపరివర్తతే. యదుక్తం జగతో బ్రహ్మవిల

(కించేతి) బ్రహ్మోపాదానతాప్రతిపాదనస్య కథం ఘటాదిషు చైతన్యనిశ్చయసాపేక్షత్వమిత్యత్రాహ (విలక్షణయోర్హీతి) న హి *ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదివాక్యమయోగ్యార్థప్రతిపాదనక్షమం - తస్మాద్యోగ్యత్వనిశ్చయే సతి బ్రహ్మోపాదానతాప్రతిపాదనసంభవ ఇత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యర్థః. సిద్ధాన్తిచ్ఛాయయా చోదయతి (కింపునరితి) సత్తాదీత్యాదిశబ్దేన ద్రవ్యత్వం వివక్షితం. పరిహరతి (తదుచ్యత ఇతి) సాలక్షణ్యమేవం స్యాత్ - తతః కిమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మ చేతి) బ్రహ్మణో జగతశ్చ ద్రవ్యత్వావాన్తరజాతివిశేషస్సాలక్షణ్యమితి ఫలితం. తచ్చాత్ర చేతనత్వం - తేన చ సాలక్షణ్యం నాస్తీత్యర్థః. ఏవం వైలక్షణ్యాసిద్ధిరాశఙ్క్య పరిహృతా- అథానైకాన్త్యమాశఙ్క్య పరిహరతి (నను చేతి)..........

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (అథ స్యాదితి)

౫. సూ. అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యాం॥ తుశబ్దస్య పూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థతా మాభూదితి వ్యాచష్టే (తుశబ్ద ఇతి) *హన్తాహమిమాః ఇత్యాదివాక్యే పృథివ్యాదీనామస్పష్టత్వాదాహ (తేజోऽబన్నానీతి) ....

౬॥ సూ. దృశ్యతే తు॥ కిం యేనకేనచిదాకారేణ కార్యకారణయోస్సాలక్షణ్యం వివక్షితం- తదస్మత్పక్షేప్యస్తి. సర్వధర్మసాదృశ్యం చేత్- మృద్ఘటాదిష్వపి నాస్తి. ద్రవ్యత్వావాన్తరచేతనత్వజాత్యనువృత్తిశ్చేత్ - బ్రహ్మకారణత్వవాదిబహుశ్రుతిస్మృతివిరోధాద్బ్రహ్మ

క్షణత్వేనబ్రహ్మోపాదానత్వంనసమ్భవతీతి-తదయుక్తం-విలక్షణయోరపికార్యకారణభావదర్శనాత్. దృశ్యతేహిమాక్షికాదేర్విలక్షణస్యక్రిమ్యాదేస్తస్మాదుత్పత్తిః. ననూక్తమచేతనాంశ ఏవకార్యకారణభావాత్తత్రసాలక్షణ్యం. సత్యముక్తం - నతావతాకార్యకారణయోర్భవదభిమతసాలక్షణ్యసిద్ధిః. యథా కథఞ్చిత్సాలక్షణ్యేసర్వస్యసర్వసాలక్షణ్యేన సర్వస్మాత్సర్వోత్పత్తిప్రసఙ్గభయాద్వస్తునోవస్త్వన్తరాద్వ్యావృత్తిహేతుభూతస్యాకారస్యానువృత్తిస్సాలక్షణ్యంభవతాఽభ్యుపేతం- సతునియమోమాక్షికాదిభ్యఃక్రిమ్యాద్యుత్పత్తౌనదృశ్యతఇతి బ్రహ్మవిలక్షణస్యాపిజగతోబ్రహ్మకార్యత్వంనానుపపన్నం. నహిమృద్ధిరణ్యఘటముకుటాదిష్వివవస్త్వన్తరవ్యావృత్తిహేతుభూతాసాధారణాకారానువృత్తిర్మాక్షికగోమయక్రిమివృశ్చికాదిషుదృశ్యతే....

౭॥ సూ. అసదితిచేన్నప్రతిషేధమాత్రత్వాత్ ॥ యదికార్యభూతాజ్జగతఃకారణభూతంబ్రహ్మవిలక్షణం- తర్హికార్యకారణయోర్ద్రవ్యాన్తరత్వేనకారణేపరస్మిన్బ్రహ్మణికార్యంజగన్నవిద్యతఇత్యసతఏవజగతఉత్పత్తిఃప్రసజ్యతఇతిచేత్. నైతదేవం- కార్యకారణయోస్సాలక్షణ్యనియమప్రతిషేధమాత్రమేవహిపూర్వసూత్రేఽభిప్రేతం- నతుకారణాత్కార్యస్యద్రవ్యాన్తరత్వం. కారణభూతంబ్రహ్మైవస్వస్మాద్విలక్షణజగదాకారేణపరిణమతఇత్యేతత్తునపరిత్యక్తం- క్రిమిమాక్షికయోరపిహిసతిచవైలక్షణ్యేకుణ్డలహిరణ్యయోరివద్రవ్యైక్యమస్త్యేవ......

అత్ర చోదయతి.

౮॥ సూ. అపీతౌతద్వత్ప్రసఙ్గాదసమఞ్జసం॥ అపీతావిత్యపీతి పూర్వకసృష్ట్యాదేఃప్రదర్శనార్థం- *సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీత్ *ఆత్మావాఇదమేకఏవాగ్రఆసీదిత్యాదిష్వప్యయావస్థోపదేశపూర్వకత్వదర్శనాత్సృష్ట్యాదేః. యదికార్యకారణయోర్ద్రవ్యైక్యమభ్యుపేతం- తదాకార్యస్యజగతోబ్రహ్మణ్యప్యయసృష్ట్యాదిషుసత్సుబ్రహ్మణఏవతత్తదవస్థాన్వయ ఇతికార్యగతాస్సర్వఏవాపురుషార్థాబ్రహ్మణిప్రసజ్యేరన్- సువర్ణఇవకుణ్డలగతావిశేషాః. తతశ్చవేదాన్తవాక్యంసర్వమసమఞ్జసంస్యాత్ - *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ *అపహతపాప్మావిజరోవిమృత్యుః*నతస్యకార్యంకరణంచవిద్యతేనతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చదృశ్యతే *తయోరన్యఃపిప్పలంస్వాద్వత్తి *అనీశశ్చాత్మాబధ్యతేభోక్తృభావాత్ *అనీశయాశోచతిముహ్యమానఇత్యేకస్మిన్నేవవస్తున్యేషాంపరస్పరవిరుద్ధానాంప్రసక్తేః. అథోచ్యేత-చిదచిద్వస్తుశరీరకస్యపరస్యైవబ్రహ్మణఃకార్యకారణభావాచ్ఛరీరభూతచిదచిద్వస్తుగతత్వాచ్చదోషాణాం, నశరీరిణిబ్రహ్మణికార్యావస్థేకారణావస్థేచప్రసఙ్గఇతి. తదయుక్తం-జగద్బ్రహ్మణోశ్శరీరశరీరిభావస్యైవాసమ్భవాత్, సమ్భవేచబ్రహ్మణిశరీరసమ్బన్ధనిబన్ధనదోషా

స్తర్క-ఇతి *తర్కాప్రతిష్ఠానాదితిసూత్రేణపరిహరిష్యతే. చేతనత్వానువృత్తిరప్యస్తి- విశిష్టస్యకారణత్వాత్. కార్యేప్యచిదంశేఅచేతనత్వానువృత్తివచ్చిదంశేచేతనత్వానువృత్తిరపివిద్యతేఇతిసాఽప్యుత్తరపరిహారఉపరితనాధికరణేషువక్ష్యతే. కారణంయేనాకారేణవస్త్వన్తరాద్వ్యావృత్తం-తేనాకారేణకార్యస్యసాలక్షణ్యంచేత్- తస్యవ్యభిచారోఽస్మిన్సూత్రేవివక్షితః. మాక్షికస్యవస్త్వన్తరాద్వ్యావర్తకాకారోమాక్షికత్వం- తత్తుక్రిమ్యాదౌనాస్తీత్యర్థః. నదృశ్యతఇత్యేతద్వివృణోతి (నహీతి)..

---

౭. సూ. అసదితిచేన్నప్రతిషేధమాత్రత్వాత్ ॥ ఆరమ్భణాధికరణార్థఃప్రసఙ్గాదనేనసూత్రేణస్మారితః. (యదీతి) విలక్షణత్వకథనేనద్రవ్యాన్తరత్వముక్తంభవతి - తతోఽసత్కార్యవాదస్స్యాదితిపూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః. (నైతదేవమిత్యాది) కార్యకారణయోః సజాతీయత్వమేవ. అన్యేదమితిప్రత్యభిజ్ఞానార్హావాన్తరజాత్యాసాలక్షణ్యనియమఃప్రతిషిద్ధః- నత్వేకద్రవ్యత్వమిత్యర్థః.......................

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (అత్రేతి)

౮. సూ. అపీతౌతద్వత్ప్రసఙ్గాదసమఞ్జసం॥ (సృష్ట్యాదేరితి) ఆదిశబ్దేనస్థితిరుచ్యతే. అపీతేస్సృష్ట్యాదిప్రదర్శనార్థత్వం కథమిత్యత్రాహ (సదేవేతి) సువర్ణకుణ్డలాదిదృష్టాన్తస్యబుద్ధిస్థత్వాత్ *తద్వదిత్యుక్తం. యద్వా- బ్రహ్మణిజగద్వదపురుషార్థాదిప్రసఙ్గాదిత్యర్థః. యద్వా- *తద్వదితిమత్వర్థీయప్రత్యయః. జగద్గతాపురుషార్థాదిమత్త్వప్రసఙ్గాదిత్యర్థః. అసమఞ్జసత్వందర్శయతి (యస్సర్వజ్ఞఇత్యాదినా) పరస్పరవిరుద్ధానాం- విరుద్ధార్థానాంవాక్యానామిత్యర్థః. సిద్ధాన్తీశఙ్కతే (అథోచ్యేతేతి) (శరీరసమ్బన్ధనిబన్ధనదోషాణామితి) రుమాగతవస్త్వన్తరాణాంలవ

ణానునివార్యత్వాత్,. నహి చిదచిద్వస్తునోర్బ్రహ్మణశ్శరీరత్వం సమ్భవతి-శరీరం హి నామ కర్మఫలరూపసుఖదుఃఖభోగసాధనభూతేన్ద్రియాశ్రయః, పఞ్చవృత్తిప్రాణాధీనధారణః, పృథివ్యాదిభూతసఙ్ఘాతవిశేషః,- తథావిధస్యైవలోకవేదయోశ్శరీరత్వప్రసిద్ధేః. పరమాత్మనశ్చ *అపహతపాప్మా విజరః *అనశ్నన్నన్యోఽభిచాకశీతి *అపాణిపాదో జవనో గృహీతా పశ్యత్యచక్షుస్సశృణోత్యకర్ణః *అప్రాణో హ్యమనా ఇత్యాదిభిః కర్మతత్ఫలభోగయోరభావా, దిన్ద్రియాధీనభోగత్వాభావా, త్ప్రాణవత్త్వాభావా, చ్చ న తం ప్రతి చేతనాచేతనయోశ్శరీరత్వం. న చాచేతనవ్యష్టిరూపతృణకాష్ఠాదీనాం సమష్టిరూపస్య భూతసూక్ష్మస్య చేన్ద్రియాశ్రయత్వాదిసమ్భవతి. భూతసూక్ష్మస్య పృథివ్యాదిసఙ్ఘాతత్వం చ న విద్యతే. చేతనస్య తు జ్ఞానైకాకారస్య సర్వమేతన్న సమ్భవతీతి నతరాం శరీరత్వసమ్భవః. న చ భోగాయతనత్వం శరీరత్వమితి శరీరత్వసమ్భవః- భోగాయతనేషు వేశ్మాదిషు శరీరత్వాప్రసిద్ధేః. యత్ర వర్తమానస్యైవ సుఖదుఃఖోపభోగః- తదేవ భోగాయతనమితి చేన్న - పరకాయప్రవేశజన్మసుఖదుఃఖోపభోగాయతనస్య పరకాయస్య ప్రవిష్టశరీరత్వాప్రసిద్ధేః. ఈశ్వరస్య తు స్వతస్సిద్ధనిత్యనిరతిశయానన్దస్య భోగం ప్రతి చిదచితోరాయతనత్వనియమో న సమ్భవతి. ఏతేన భోగసాధనమాత్రస్య శరీరత్వం ప్రత్యుక్తం. అథమతం- యదిచ్ఛాధీనస్వరూపస్థితిప్రవృత్తి యత్ - తత్తస్య శరీరమితి-సర్వస్యేశ్వరేచ్ఛాధీనస్వరూపస్థితిప్రవృత్తిత్వే నేశ్వరశరీరత్వం సమ్భవతీతి. తదపి న సాధీయః - శరీరతయా ప్రసిద్ధేషు తత్తచ్చేతనేచ్ఛాయత్తస్వరూపత్వాభావా, ద్రుగ్ణశరీరస్య తదిచ్ఛాధీనప్రవృత్తిత్వాభావా, న్మృతశరీరస్య తదాయత్తస్థితిత్వాభావా, చ్చ-సాలభఞ్జికాదిషు చేతనేచ్ఛాధీనస్వరూపస్థితిప్రవృత్తిషు తచ్ఛరీరత్వాప్రసిద్ధే, శ్చ. చేతనస్య నిత్యస్యేశ్వరేచ్ఛాయత్తస్వరూపత్వాభావాచ్చ న తచ్ఛరీరత్వసమ్భవః. న చ యద్యదేకనియామ్యం, యదేకధార్యం, యస్యైకశేషభూతం, తత్తస్య శరీరమితి వాచ్యం- క్రియాదిషు వ్యభిచారాత్. *అశరీరం శరీరేషు *అపాణిపాదో జవనో గృహీతేత్యాదిభిశ్చేశ్వరస్య శరీరాభావః ప్రతిపాద్యతే - అతో జగద్బ్రహ్మణోశ్శరీరశరీరిభావస్యాసమ్భవా, త్తత్సమ్భవే చ బ్రహ్మణి దోషప్రసఙ్గా, ద్బ్రహ్మకారణవాదే వేదాన్తవాక్యానామసామఞ్జస్యమితి.

అత్రోత్తరం.

౯॥ సూ. నతు దృష్టాన్తభావాత్ ॥ నైవమసామఞ్జస్యం ఏకస్యైవావస్థాద్వయాన్వయేఽపి గుణదోషవ్యవస్థితేర్దృష్టాన్తస్య విద్యమానత్వాత్. తుశబ్దోత్ర హేయసమ్బన్ధగన్ధస్యాసమ్భావనీయతాం ద్యోతయతి. ఏతదుక్తం భవతి- చిదచిద్వస్తుశరీరతయా తదాత్మభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణస్సఙ్కోచవికాసాత్మకకా

ణత్వాపత్తిర్దృశ్యతే, *తత్సంయోగీ చ పఞ్చమ ఇత్యుచ్యతే, చేత్యభిప్రాయః. శరీరత్వాసంభవముపపాదయితుం శరీరస్వభావమాహ (శరీరం హీతి) వ్యాపకనివృత్త్యా వ్యాప్యశరీరత్వనివృత్తిం దర్శయితుం శరీరత్వవ్యాపకాకారాన్ దర్శయతి (కర్మఫలేతి) అత్ర పరోక్తం లక్షణమప్యన్తర్గతం. సుఖదుఃఖేతి భోగాశ్రయత్వేన్ద్రియాశ్రయతోక్తిః. కర్మఫలభోగసాధనత్వం ముక్తేశ్వరశరీరస్యేన్ద్రియవ్యావర్తకం. పఞ్చవృత్తీతి చేష్టాశ్రయతోక్తిః. తతః కిమిత్యపేక్షాయాం శరీరితయాఽభిమతపరమాత్మస్వభావపర్యాలోచనయా శరీరత్వాసంభవమాహ (పరమాత్మనశ్చేతి) కర్మసంబన్ధరాహిత్యమాహ (అపహతేతి) తత్ఫలాభావమాహ (అనశ్నన్నితి) ఇన్ద్రియానపేక్షతామాహ (అపాణీతి) చేష్టాశ్రయత్వాభావమాహ (అప్రాణ ఇతి) శరీరతయాఽభిమతానాం శరీరలక్షణవిరుద్ధస్వభావతాం దర్శయతి (న చాచేతనేతి) భోగాయతనత్వం పృథగ్దూషయతి (న చేతి) చేష్టాశ్రయత్వేన్ద్రియాశ్రయత్వయోః పూర్వోక్తం దూషణమేవ. భోగాయతనం-భోగసాధనవిశేషః. అత ఏవ హి భోగసాధనమాత్రస్యేత్యుక్తం. సిద్ధాన్త్యభిమతలక్షణం దూషయతి (అథ మతమిత్యాదినా) అవ్యాప్తిమాహ (శరీరతయేతి) అతివ్యాప్తిమాహ (సాలభఞ్జికాదిష్వితి) అసంభవమాహ (చేతనస్యేతి) (న చేత్యాది) ఆదిశబ్దేన గుణో వివక్షితః. తద్ద్వైవిధ్యాద్బహువచనం. ఏవం పరమాత్మనశ్చిదచితోశ్చ స్వభావాలోచనయా శరీరత్వం ప్రతిక్షిప్తం- అథ పరస్య శరీరప్రతిషేధాచ్చ కస్యచిత్తం ప్రతి శరీరత్వాసంభవమాహ (అశరీరమితి) *అపాణీత్యాదివాక్యమిన్ద్రియాభావజ్ఞాపనాయ పూర్వముపాత్తం- ఇదానీమిన్ద్రియాధిష్ఠానావయవనిషేధముఖేన శరీరాభావజ్ఞాపనార్థమ్. ....

౯॥ సూ. నతు దృష్టాన్తభావాత్ ॥ అక్షరార్థమాహ (నైవమితి) నేతిపదే నైవ పూర్వపక్షే వ్యావర్తితే పి తు శబ్దశ్శరీరశరీరిభావసంభవజ్ఞాపనార్థః. (తుశబ్దోత్రేతి) శరీరాత్మత్వసంభవాదిత్యభిప్రాయః. హేయసంబన్ధస్యాసంభావనీయత్వే దృష్టాన్తః క ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి)

ర్యకారణభావావస్థాద్వయాన్వయేపినకశ్చిద్విరోధః- యతస్సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరస్యాపరబ్రహ్మణశ్శరీరభూతచిదచిద్వస్తుగతా. శరీరగతాస్తుదోషానాత్మనిప్రసజ్యన్తే - ఆత్మగతాశ్చగుణానశరీరే - యథాదేవమనుష్యాదీనాంసశరీరాణాంక్షేత్రజ్ఞానాం శరీరగతాబాలత్వయువత్వస్థవిరత్వాదయోనాత్మనిసమ్బధ్యన్తే- ఆత్మగతాశ్చజ్ఞానసుఖాదయోనశరీరే, అథచదేవోజాతో మనుష్యోజాతః - తథాసఏవబాలోయువాస్థవిరశ్చేతి వ్యపదేశశ్చముఖ్యః,. భూతసూక్ష్మశరీరస్యైవక్షేత్రజ్ఞస్యదేవమనుష్యాదిభావఇతి *తదన్తరప్రతిపత్తావితివక్ష్యతఇతి. యత్పునరుక్తం చిదచిదాత్మకస్యజగతస్స్థూలస్యసూక్ష్మస్యచపరమాత్మానంప్రతిశరీరభావోనోపపద్యతఇతి- తదనాకలితసమ్యజ్న్యాయానుగృహీతవేదాన్తవాక్యగణస్యస్వమతిపరికల్పితకుతర్కవిజృమ్భితం - సర్వఏవహివేదాన్తాస్స్థూలస్యసూక్ష్మస్యచేతనస్యాచేతనస్యసమస్తస్యచపరమాత్మానంప్రతిశరీరత్వంశ్రావయన్తి. వాజసనేయకేతావత్కాణ్వశాఖాయాంమాధ్యన్దినశాఖాయాంచాన్తర్యామిబ్రాహ్మణే *యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్ *యస్యపృథివీశరీరమిత్యారభ్యపృథివ్యాదిసమస్తమచిద్వస్తు, *యోవిజ్ఞానేతిష్ఠన్ *యస్యవిజ్ఞానంశరీరం*యఆత్మనితిష్ఠన్ *యస్యాత్మాశరీరమితిచేతనం,చపృథక్పృథఙ్నిర్దిశ్యతస్యతస్యపరమాత్మశరీరత్వమభిధీయతే.సుబాలోపనిషదిచయః పృథివీమన్తరేసఞ్చరన్యస్యపృథివీశరీరమిత్యారభ్యతద్వదేవచిదచితోస్సర్వావస్థయోః పరమాత్మశరీరత్వమభిధాయ *ఏషసర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకోనారాయణఇతితస్యసర్వభూతానిప్రత్యాత్మత్వమభిధీయతే. స్మరన్తిచ *జగత్సర్వంశరీరంతే *యదమ్బువైష్ణవఃకాయః *తత్సర్వంవైహరేస్తనుః*తానిసర్వాణితద్వపుః *సోభిధ్యాయశరీరాత్స్వాదిత్యాది. భూతసూక్ష్మాత్స్వచ్ఛరీరాదిత్యర్థః. లోకేచశరీరశబ్దోఘటాదిశబ్దవదేకాకారద్రవ్యనియతవృత్తిమనాసాదితః క్రిమికీటపతఙ్గసర్పనరపశుప్రభృతిష్వత్యన్తవిలక్షణాకారేషుద్రవ్యేష్వగౌణఃప్రయుజ్యమానోదృశ్యతే- తేనతస్యప్రవృత్తినిమిత్తవ్యవస్థాపనంసర్వప్రయోగానుగుణ్యేనైవకార్యం. త్వదుక్తంచకర్మఫలభోగహేతురిత్యాదికంప్రవృత్తినిమిత్తలక్షణంనసర్వప్రయోగానుగుణం- యథోక్తేష్వీశ్వరశరీరతయాఽభిహితేషుపృథివ్యాదిష్వవ్యాప్తేః. కించ- ఈశ్వరస్యేచ్ఛావిగ్రహేషు, ముక్తానాంచ *సఏకధాభవతీత్యాదివాక్యావగతేషువిగ్రహేషు, తల్లక్షణమవ్యాప్తం- కర్మఫలభోగనిమిత్తత్వాభావాత్తేషాం. పరమపురుషేచ్ఛావిగ్రహాశ్చనపృథివ్యాదిభూతసఙ్ఘాతవిశేషాః-*నభూతసఙ్ఘసంస్థానోదేహోఽస్యపరమాత్మనఇతిస్మృతేః. అతోభూతసఙ్ఘాతరూపత్వంచశరీరస్యావ్యాప్తం. పఞ్చవృత్తిప్రాణాధీన

అముఖ్యత్వమాశఙ్క్యాహ (అథచేతి) *పశ్చన్యామాహుతావాపఃపురుషవచసోభవన్తీత్యపామేవదేవత్వాదిధర్మాః - నపురుషస్యేత్యత్రాహ (భూతసూక్ష్మశరీరస్యేతి) యద్వా - జీవస్యశరీరోత్పత్తేః ప్రాగప్యచిత్సంబన్ధసత్త్వేహి బ్రహ్మణఃకార్యకారణోభయావస్థాయామపి చిదచిద్విశిష్టస్యతద్గతదోషరాహిత్యేదృష్టాన్తత్వమిత్యత్రాహ (భూతసూక్ష్మేతి) పరోక్తంశరీరత్వాసంభవమనువదతి (యత్పునరితి) సమ్యఙ్న్యాయః- ప్రమాణానుగుణన్యాయః. కుతర్కః- ప్రమాణవిరుద్ధస్తర్కః. సర్వత్రవ్యాప్తంలక్షణంవివక్షుశ్చిదచితోర్బ్రహ్మశరీరత్వేనవేదేప్రయోగందర్శయతి (సర్వఏవహీతి) *సోభిధ్యాయశరీరాత్స్వాదిత్యత్రచిదచితోశ్శరీరత్వమస్పష్టమితితద్వ్యాచష్టే(భూతసూక్ష్మాదితి)*ఆసీదిదంతమోభూతమితిప్రకృతమేవశరీరత్వేనోచ్యతఇత్యర్థః (లోకేచేత్యాది) (ఘటాదిశబ్దవత్)యథాఘటాదిశబ్దాఃఏకాకారవస్తుషుముఖ్యాఃప్రయుజ్యన్తే-నతథాశరీరశబ్దః-అపిత్వనేకాకారవస్తుషుముఖ్యఃప్రయుక్తః. అతోఽనుగతత్వాయహిక్రిమికీటాదివ్యాపకం లక్షణముక్తం- తస్యావ్యాప్తత్వాత్సార్వత్రికంలక్షణాన్తరంస్వీకార్యమితిభావః. (అగౌణఃప్రయుజ్యమానోదృశ్యతఇతి)అస్యాయమభిప్రాయః-ద్విపాత్త్వంమనుష్యత్వంబ్రాహ్మణత్వంవాశరీరలక్షణత్వేనకిమితినోచ్యతే.అన్యత్రాపిముఖ్యప్రయోగదర్శనాదితిచేత్. తర్హిలోకవేదయోర్యత్రయత్రప్రయోగోదృశ్యతే-తదనుయాయిలక్షణంవాచ్యం-నత్వననుయాయిలక్షణముక్త్వాఅన్యత్రగౌణత్వంకల్పనీయమితి. తత్కిమిత్యత్రాహ(తేనతస్యేతి)అనుగుణంనిమిత్తంప్రయుక్తమిత్యత్రాహ(త్వదుక్తంచేతి) (ప్రవృత్తినిమిత్తలక్షణమితి) ప్రవృత్తినిమిత్తం-సముదాయశక్తినిమిత్తం. వాచ్యభూతం. తచ్చతల్లక్షణం. తేనవ్యుత్పత్తినిమిత్తభూతస్యోపలక్షణభూతస్యచలక్షణస్యావ్యావృత్తిః. గోశబ్దస్యగమిధాత్వర్థోవ్యుత్పత్తినిమిత్తం-పృథివీశబ్దవాచ్యస్యపృథివీత్వస్యోపలక్షణభూతంగన్ధవత్త్వం-తదుభయమపినప్రవృత్తినిమిత్తం. అయమర్థః- శరీరదేహాదివ్యుత్పత్తినిమిత్తభూతావిశరణోపచయాదయోనానుగతాః- గన్ధోపలక్ష్యపృథివీత్వవచ్ఛబ్దప్రవృత్తినిమిత్తభూతముపలక్షణాన్తరోపలక్ష్యంజాత్యాదికమపినదృశ్యతే- అతోలక్షణతయాఽభిమతమిదమేవప్రవృత్తినిమిత్తమేష్టవ్యం- తచ్చాయుక్తం - అననుగతత్వాదితి. పాణిపాదాదిమచ్ఛరీరేష్వవ్యాప్తిమాహ (కించేతి) (తల్లక్షణమితి) ప్రథమోపాత్తం కర్మఫలోపభోగహేతుత్వంవివక్షితం. భూతసఙ్ఘాతరూపత్వస్యావ్యాప్తిందర్శయతుమాహ (పరమపురుషేచ్ఛేతి) (పఞ్చవృత్తీతి) ప్రాణసద్భావమాత్రవివక్షాయాంచేతనేష్వవ్యక్తాదిషుచేశ్వరశరీరభూతేష్వవ్యాప్తిరభిప్రేతా.

ధారణత్వం చ స్థావరశరీరేష్వవ్యాప్తం - స్థావరేషు హి ప్రాణసద్భావేపి తస్య పఙ్చధా అవస్థాయ శరీరస్య ధారకత్వేనావస్థానం నాస్తి. అహల్యాదీనాం కర్మనిమిత్తశిలాకాష్ఠాదిశరీరేష్విన్ద్రియాశ్రయత్వం సుఖదుఃఖహేతుత్వం చావ్యాప్తం. అతో యస్య చేతనస్య యద్ద్రవ్యం సర్వాత్మనా స్వార్థే నియన్తుం, ధారయితుం, చ శక్యం- తచ్ఛేషతైకస్వరూపం, చ- తత్తస్య శరీరమితి శరీరలక్షణమాస్థేయం. రుగ్ణశరీరాదిషు నియమనాద్యదర్శనం విద్యమానాయా ఏవ నియమనశక్తేః ప్రతిబన్ధకృతం- అగ్న్యాదేశ్శక్తిప్రతిబన్ధాదౌష్ణ్యాద్యదర్శనవత్. మృతశరీరం చ చేతనవియోగసమయ ఏవ విశరితుమారబ్ధం- క్షణాన్తరే చ విశీర్యతే. పూర్వం శరీరతయా పరిక్లృప్తసఙ్ఘాతైకదేశత్వేన చ తత్ర శరీరత్వవ్యవహారః. అతస్సర్వం పరమపురుషేణ సర్వాత్మనా స్వార్థే నియామ్యం, ధార్యం, తచ్ఛేషతైకస్వరూప, మితి సర్వం చేతనాచేతనం తస్య శరీరం. *అశరీరం శరీరేష్వి త్యాది చ కర్మనిమిత్తశరీరప్రతిషేధపరం- యథోక్తసర్వశరీరత్వశ్రవణాత్. ఉపరితనాధికరణేషు చైతదుపపాదయిష్యతే. *అపీతౌ తద్వత్ప్రసఙ్గాదసమఞ్జసం *న తు దృష్టాన్తభావాదితి సూత్రద్వయేన *ఇతరవ్యపదేశాదిత్యధికరణసిద్ధోఽర్థస్స్మారితః. ....

౧౦॥ సూ. ❋ స్వపక్షదోషాచ్చ॥ ❋ న కేవలం బ్రహ్మకారణవాదస్య నిర్దోషతయైతత్సమాశ్రయణం - ప్రధానకారణవాదస్య దుష్టత్వాచ్చ తత్పరిత్యజ్యైతదేవ సమాశ్రయణీయం. ప్రధానకారణవాదే హి జగత్ప్రవృత్తిర్నోపపద్యతే - తత్ర హి నిర్వికారస్య చిన్మాత్రైకరసస్య పురుషస్య ప్రకృతిసన్నిధానేన ప్రకృతిధర్మాధ్యాసనిబన్ధనా జగత్ప్రవృత్తిః. నిర్వికారస్య చిన్మాత్రరూపస్య ప్రకృతిధర్మాధ్యాసహేతుభూతం ప్రకృతిసన్నిధానం కింరూపమితి వివేచనీయం. కిం ప్రకృతేస్సద్భావ ఏవ- ఉత తద్గతః కశ్చిద్వికారః- అథ పురుషగత ఏవ కశ్చిద్వికారః. న తావత్పురుషగతః- అనభ్యుపగమాత్. నాపి ప్రకృతేర్వికారః- తస్యాధ్యాసకార్యతయాఽభ్యుపేతస్యాధ్యాసహేతుత్వాసమ్భవాత్. సద్భావమాత్రస్య సన్నిధానత్వే ముక్తస్యాప్యధ్యాసప్రసఙ్గ ఇతి త్వత్పక్షే జగత్ప్రవృత్తిర్నోపపద్యతే. అయమర్థస్సాఙ్ఖ్యపక్షప్రతిక్షేపసమయే * అభ్యుపగమేప్యర్థాభావా దిత్యాదినా ప్రపఞ్చయిష్యతే. ....

(అహల్యాదీనామితి) ఇన్ద్రియాశ్రయత్వం- జ్ఞానప్రవృత్తిజననపటుతరేన్ద్రియాశ్రయత్వం. ఇన్ద్రియసద్భావమాత్రవివక్షాయాం పూర్వవదవ్యాప్తిరభిప్రేతా. (అత ఇతి) అతః- అనుయాయినోలక్షణత్వా, త్త్వదుక్తస్య చాననుయాయిత్వా, దిత్యర్థః. *చేష్టేన్ద్రియార్థాశ్రయశ్శరీరమితి న్యాయసూత్రే శరీరస్య లక్షణత్రయముక్తం - *చేష్టాభోగేన్ద్రియాశ్రయ ఇతి హి న్యాయవిదః. అస్య లక్షణత్రయస్యావ్యాప్తత్వాద్వ్యపిలక్షణత్రయమాహ (యస్యేత్యాదినా) యస్య చేతనస్య యద్ద్రవ్యం సర్వాత్మనా స్వార్థే నియన్తుం శక్యం- తత్తస్య శరీరం. యస్య చేతనస్య యద్ద్రవ్యం సర్వాత్మనా స్వార్థే ధారయితుం శక్యం- తత్తస్య శరీరం. యస్య చేతనస్య యద్ద్రవ్యం శేషతైకస్వరూపం- తత్తస్య శరీరమితి లక్షణత్రయం. (తచ్ఛేషతైకస్వరూపమితి) అత్రైకశబ్దప్రయోగస్సర్వాత్మనేతిపదస్య స్థానే ద్రష్టవ్యః. సర్వాత్మనేతిపదేన యావద్ద్రవ్యభావిత్వం వివక్షితం. తచ్ఛేషతైకస్వరూపమితి పృథగుక్తిః స్వార్థశక్యశబ్దప్రయోగానపేక్షణాత్. యస్యేతిపదేన శరీరస్య న ఘటపటాదివదప్రతియోగిపదార్థత్వం- అపి తు పితృపుత్రాదివత్ సప్రతియోగికపదార్థత్వమితి దర్శితం. సప్రతియోగికపిత్రాదీనాం శరీరత్వవ్యావృత్త్యర్థం నియామ్యమిత్యుక్తం. నియామ్యమిత్యుక్తే భృత్యాదీనామపి శరీరత్వం స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం సర్వాత్మనేతిపదం. యావద్ద్రవ్యభావీత్యర్థః. క్రియాగుణాదివ్యావృత్త్యర్థం ద్రవ్యమిత్యుక్తం. ఆకాశాదిప్రదేశగమనాదిష్వశక్యేష్వర్థేషు శరీరస్య నియమనాసంభవాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం స్వార్థ ఇత్యుక్తం. స్వవిషయ ఇత్యర్థః- * అర్థస్స్యాద్విషయే మోక్ష ఇత్యభిధానవిదః. స్వశబ్దః శరీరపరః. తత్తచ్ఛరీరసంపాద్యేషు కార్యేష్వితి యావత్. రుగ్ణశరీరేషు వ్యభిచారో మాభూదితి శక్యమిత్యుక్తం. తత్ర శక్తేః ప్రతిబన్ధ ఏవ- న తు శక్త్యభావః- అగ్న్యాదావౌష్ణ్యాదివత్. జ్ఞానవ్యావృత్త్యర్థం చేతనస్యేత్యుక్తం. న హి జ్ఞానం జ్ఞానవిశిష్టేన నియామ్యం - అపి తు స్వాశ్రయేణ - తస్య చ చేతననియామ్యత్వాభావేన న తత్రాతివ్యాప్తిః. ఏవం లక్షణాన్తరద్వయేపి వ్యావర్త్యముచ్యతే - యస్య, సర్వాత్మనా, ద్రవ్యం, శక్య, మితిపదానాం పూర్వవద్వ్యావృత్తిః. చేతనస్యేతిపదేన ప్రభావ్యావృత్తిః. శరీరిత్వప్రయుక్తదోషాదిశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (ఉపరితనాధికరణేష్వితి) ....

౧౦॥ సూ. ❋ స్వపక్షదోషాచ్చ॥ ❋ యా తు పరేణ పూర్వం నిర్దోషత్వజగదుపాదానత్వాదివ్యాహృతిరుక్తా - సైవ వ్యాహృతిరనేన సూత్రేణ పరస్యాపాదితా. (అనభ్యుపగమాత్) నిత్యనిర్వికారత్వాదితి భావః. ....

౧౧॥ సూ. తర్కాప్రతిష్ఠానాదపి ॥ తర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వాదపి శ్రుతిమూలో బ్రహ్మకారణవాద ఏవ సమాశ్రయణీయః- న ప్రధానకారణవాదః. శాక్యౌలూక్యాక్షపాదక్షపణకకపిలపతఞ్జలితర్కాణామన్యోన్యవ్యాఘాతాత్తర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వం గమ్యతే. ....

౧౨॥ సూ. అన్యథానుమేయమితి చేదేవమప్యనిర్మోక్షప్రసఙ్గః॥ ఇదానీం విద్యమానానాం శాక్యాదీనాం తర్కాణాం దుష్టత్వేఽప్యన్యథా- ప్రధానకారణవాదమతిక్రాన్తతదుపదర్శితదూషణత్వేనానుమాస్యామహ ఇతి చేత్. ఏవమపి పురుషబుద్ధిమూలతర్కైకావలమ్బనస్య తథైవ దేశాన్తరకాలాన్తరేషు త్వదధికకుతర్కకుశలపురుషోత్ప్రేక్షితతర్కదూష్యత్వసమ్భావనయా తర్కాప్రతిష్ఠానదోషాదనిర్మోక్షో దుర్వారః. అతోఽతీన్ద్రియేఽర్థే శాస్త్రమేవ ప్రమాణం- తదుపబృంహణాయైవ తర్క ఉపాదేయః. తథా చాహ *ఆర్షం ధర్మోపదేశం చ వేదశాస్త్రావిరోధినా। యస్తర్కేణానుసన్ధత్తే స ధర్మం వేద నేతర ఇతి. వేదాఖ్యశాస్త్రావిరోధినేత్యర్థః. అతో వేదవిరోధిత్వేన వేదార్థవిశదీకరణరూపవేదోపబృంహణతర్కోపాదానాయ సాఙ్ఖ్యస్మృతిర్నాదరణీయా.

విలక్షణత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౧॥ సూ. తర్కాప్రతిష్ఠానాదపి॥ (తర్కస్యేతి) కేవలతర్కస్యేత్యర్థః..........

౧౨॥ సూ. అన్యథానుమేయమితి చేదేవమప్యనిర్మోక్షప్రసఙ్గః॥ —— *తర్కాప్రతిష్ఠానాదిత్యాదికం *అనిర్మోక్షప్రసఙ్గ ఇత్యన్తమేకం సూత్రం- సూత్రకారశైలీవిరోధాత్. ప్రయుక్తహేతుశైథిల్యాశఙ్కాపరిహారో హి సూత్రాన్తరకృతో దృష్టః- యథా *ఈక్షతేర్నాశబ్దం *గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్, *ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్ *వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్, *జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ *వదతీతి చేన్న ప్రాజ్ఞో హి ప్రకరణాదితి, చ. * నను *వ్యపదేశాచ్చ క్రియాయాం న చేన్నిర్దేశవిపర్యయ ఇత్యత్ర కథం సూత్రైక్యం. ఉక్తహేతుదౌర్బల్యశఙ్కాపరిహారపరత్వాభావాత్. సాధ్యాభావేఽనిష్టప్రసఞ్జనముఖేన హేతుదార్ఢ్యపరో హి *న చేదిత్యాదికస్సూత్రాంశః- న తూక్తహేతుదౌర్బల్యశఙ్కాపరిహారపరః.—
(ఇదానీమిత్యాది) భూతతర్కస్య భూతతర్కాన్తరప్రతిహతివత్ భావితర్కస్యాపి భావితర్కాన్తరప్రతిహతిస్సమ్భవతీత్యర్థః. * వేదశాస్త్రావిరోధినేత్యత్ర వేదశాస్త్రశబ్దయోర్వైయధికరణ్యే సాఙ్ఖ్యశాస్త్రస్యాప్యనురోధః స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (వేదేతి) యథా * పితృదేవమనుష్యాణాం వేదశ్చక్షుస్సనాతనం। అతర్క్యం చాప్రమేయం చ వేదశాస్త్రమితి స్థితిరితి. అతర్క్యం-బాధకాగోచరభూతం. అప్రమేయం-సాధకావిషయభూతం....

*అపీతావిత్యాదిసూత్రత్రయం పరైస్త్వేవం వ్యాఖ్యాతం - అపీతౌ లీయమానం కార్యం స్వాకారేణ కారణం దూషయేత్ - లవణమివ మధురోదకం-తతశ్చ స్థౌల్యసావయవత్వాచేతనత్వపరిచ్ఛిన్నత్వాదిధర్మకత్వం బ్రహ్మణస్స్యాత్. సమస్తస్య బ్రహ్మణ్యవిభాగే సతి నియామకాభావాత్ పునర్భోక్తృవిభాగస్తేషాం భోగ్యనియమశ్చానుపపన్నః. ప్రలయేఽపి బ్రహ్మణి విభక్తం చేదపీతిరేవ న సమ్భవతి. బ్రహ్మణి ప్రలీనానాం పునరుత్పత్తౌ ముక్తానామప్యుత్పత్తిప్రసఙ్గ ఇత్యసామఞ్జస్యపరం *అపీతావితి సూత్రం. తత్ర దృష్టాన్తేన పరిహరతి *న తు దృష్టాన్తేతి. ఘటశరావాదయ ఉచ్చావచాస్స్వాకారప్రహాణేన ప్రలీనత్వాన్నోచ్చావచాకారేణ కారణం దూషయన్తి- ఏవం జగదపి స్థూలత్వాద్యాకారప్రహాణేన లీనత్వాదవిభాగదశాయామపి న బ్రహ్మ దూషయతి. స్వప్నదర్శీ చ పురుషః స్వమాయయా న స్పృశ్యతే. సుప్తప్రబుద్ధపురుషాణామివ పునర్విభాగేన నిష్క్రమణోపపత్తిః - మిథ్యాజ్ఞానస్యానపోదితత్వాత్. తస్యాపోదితత్వాదేవ ముక్తానాం న పునరుత్పత్తిః. జగతో బ్రహ్మణి విభాగేన స్థిత్యభావాద్ద్వయోరుపపత్తిరితి. శబ్దాదిహీనాత్ ప్రధానాత్తద్వ్యక్తవిలక్షణకార్యోదయానుపపత్తిః, సర్వవికారప్రలయే పునస్సృష్టావిదమస్యోపాదానం-న త్విదమితి నియామకాభావాద్భోక్తౄణాం భోగ్యావ్యవస్థితిః, నియామకాభావేఽపి నియమాభ్యుపగమే కారణాభావసామ్యాన్ముక్తానాం పునర్బన్ధప్రసఙ్గః, కతిపయవిభాగస్థితౌ తేషాం ప్రధానకార్యత్వాభావ, ఇతి దోషసాధారణ్యాపాదనం *స్వపక్షదోషాచ్చేతి సూత్రితమితి. తదిదమనుపపన్నం. తథా హి- స్థూలత్వహ్రస్వత్వాద్యాకారపరిత్యాగేఽపి జడత్వానృతత్వపరిత్యాగాభావాదవిద్యాకర్మవాసనాప్రహాణాభావాచ్చ బ్రహ్మణ్యవిభక్తం జగత్తేనాకారేణ బ్రహ్మ దూషయేత్. యది జడత్వానృతత్వకర్మవాసనాదిప్రహాణేన ప్రపఞ్చలయః- తర్హ్యవిద్యాతత్కల్పితజీవభేదశ్చ నివృత్తిః స్యాత్ - న హి జడత్వానృతత్వవిరహే నిస్స్వభావాయా అవిద్యాయా అవస్థానముపపద్యతే, సవాసనకర్మప్రహాణాత్తన్మూలావిద్యానివృత్త్యా చ జీవాశ్చ ముక్తాస్స్యుః,- తతశ్చ పునర్జగదుత్పత్తిర్న సమ్భవేత్. అవిద్యాన్తరేణ సర్గసమ్భవే తస్యాస్తత్కల్పితజీవానాం చాదిమత్త్వం స్యాత్, వైషమ్యనైర్ఘృణ్యాది చ ప్రసజేత్,. మోక్షోపాయనిష్పాదనవైయర్థ్యం, చ- ప్రాకృతప్రలయాదేవావిద్యానివృత్తేః, తస్యాస్మదాదియత్ననిరపేక్షత్వా, చ్చ. అతోఽప్యయదశాయామపి జడత్వానృతత్వాదిప్రహాణాభావాత్తేనాకారేణ బ్రహ్మణో దూష్యత్వం దుస్తరం. జడత్వాద్యాకారోఽపరమార్థ ఇతి చేత్ - తర్హ్యపరమార్థత్వం బ్రహ్మశాస్త్రం విహాయ కిమర్థం స్వాకారప్రహాణ

ర్బలయష్టిగ్రహణే ప్రయస్యతే. అపరమార్థత్వాపాశ్రయణమపివిఫలం- మిథ్యాత్వమపిహి ప్రపఞ్చాకారః. నహిమిథ్యాత్వస్యమిథ్యాత్వం - అతోన మిథ్యాత్వప్రసాణమితిమిథ్యాభూతం జగదవిభక్తంస్వాకారేణమిథ్యాత్వేన బ్రహ్మదూషయత్యేవ, మిథ్యాభూతేనాపిజడత్వాద్యాకారేణచదూషయేత్,. ననునమిథ్యాత్వేనమిథ్యాభూతజడత్వాదినాచదూషితత్వప్రసఙ్గః-శుక్తిరూప్యస్యమిథ్యాత్వేపిమిథ్యాత్వేనమిథ్యాభూతరజతాకారేణచశుక్తేర్దూషితత్వాభావాదితిచేన్న- శుక్తైరపిత్వన్మతేమిథ్యాత్వాత్,. పాతకిసంసర్గేణపురుషస్యరూపసంసర్గేణతద్గతవస్తునశ్చమిథ్యాభూతపాతకిత్వలవణత్వాకారాపత్త్యాదూషితత్వదర్శనాచ్చ- పాతకిరూపాదయోహిపదార్థాస్త్వన్మతేమిథ్యాభూతాః. తేషాంవ్యావహారికసత్త్వాద్దూషకత్వమితిచేత్ - బ్రహ్మజగతశ్చవ్యావహారికసత్యత్వాత్ బ్రహ్మావిభక్తంజగద్దూషకంస్యాత్. స్వప్నదృక్పురుషోఽపియథాసస్వ్యశ్వరణఇతిదుఃఖిరూపశ్శయం. అస్వరూపేణసతావదజ్ఞానస్యపురుషానాశ్రితత్వం- ఆరోప్యగ్రాహిపురుషాశ్రయత్వాత్తత్కల్పకాజ్ఞానస్య. నాప్యకార్యకారిత్వం-హస్తిశస్త్రాదికార్యకల్పకత్వాత్. నాపికార్యస్యదేశవిప్రకర్షః- హస్తిశస్త్రాదేరవిప్రకర్షాత్. నాపికార్యస్యాపురుషార్థత్వవిరహః- స్వప్నేభయశోకవ్యథాదర్శనాత్. నాపిదుఃఖస్యాపరమార్థత్వం- శస్త్రాదిదుఃఖహేతోరివదుఃఖస్యప్రబోధేబాధాభావాత్, అపరమార్థహారస్యాపితస్యపరసనీయపయాపురుషం ప్రత్యవభాసమానత్వాత్,. జాగ్రద్దశాయామపిస్వగతత్వేనదుఃఖసాక్షాత్కర్తృత్వమేవహిదుఃఖిత్వం. అవభాసప్రతిసంబన్ధిత్వమపిపరమార్థఇతిచేన్న - బాధకప్రత్యయాభావాత్. హస్తిశస్త్రాదివిషయస్యైవప్రబోధేబాధః - నతుశస్త్రాదిజ్ఞానస్యభయాదేశ్చ. భోక్తృభేదానీయమప్రసఙ్గస్యసాఙ్ఖ్యపక్షేతుల్యత్వాపాదనమప్యయుక్తం- ఆత్మనాంస్వతోభిన్నత్వాత్తత్పక్షేకృత్స్నవినాశప్రళయేపితేషాంకర్మానుగుణభోగ్యవిశేషేపునరపిభోక్తృత్వవ్యవస్థోపపత్తేః, త్వన్మతేత్వాత్మభేదస్యాన్తఃకరణభేదకల్పితత్వాన్మనోబుద్ధ్యహఙ్కారాణాంప్రళయేఽప్యయశ్రవణాదాత్మభేదాభావేన పునస్సృష్టావస్యేనాన్తఃకరణేనోపహితస్యాత్మనఇదమప్యదృష్టమిదంశరీరమిదంభోగ్యమితినియమానుపపత్తేశ్చ. ప్రళయేప్యన్తఃకరణస్థిత్యభ్యుపగమేతేషామన్తఃకరణానామనాదితయాబ్రహ్మకార్యత్వంనస్యాత్. సాఙ్ఖ్యపక్షేతుతేషాంనప్రధానకార్యత్వహానిః - అన్తఃకరణప్రళయేపిస్వతఆత్మభేదసద్భావేనాన్తఃకరణస్థితేరనపేక్షితత్వాత్. ఆత్మభేదస్యతత్తత్కర్మవిశేషాణాంచసద్భావాన్నియామకహేత్వభావసామ్యందుర్వచం. సాఙ్ఖ్యపక్షేముక్తానాం పునర్బన్ధప్రసఙ్గోపిదుర్వచః- యస్యసమ్యగ్జ్ఞానేననిశ్శేషకర్మక్షయః- తస్యహేత్వభావేనపునశ్శరీరయోగాభావా, దక్షిణకర్మణాంపునర్బన్ధఇతిపునర్దేహసంబన్ధోపపత్తేశ్చ. త్వన్మతేమూలభూతావిద్యాయాఏకత్వా, దాత్మనఏకత్వా, దిదానీమపిబన్ధానువృత్తే, శ్చేతఃపూర్వంనకశ్చిన్ముక్తఃసమ్భవతి. అస్తిచేత్సఏవాత్మాపునరపిదేహయోగమనుభవతీతిముక్తస్యపునరుత్పత్తిప్రసఙ్గోదుర్వారః,. వర్తమానావిద్యాయాఆదిమత్త్వంచభవేత్,. జీవాజ్ఞానపక్షస్యభవద్భిరేవదూషితత్వాత్తదనన్తర్భావేనబన్ధమోక్షవ్యవస్థోక్తిరయుక్తా. తత్రాపిముక్తానాంపునరుత్పత్తిప్రసఙ్గోదుష్పరిహరః- అధ్యస్తజీవభావనివృత్త్యా బ్రహ్మైకతాపత్తిర్మోక్షః. తత్రాపిఅధ్యస్తజీవభావోఽయమంశోముక్తః- అధ్యస్తజీవభావమంశాన్తరంతుదేహభాగ్భవతీతివక్తుంశక్యం- బ్రహ్మణస్స్వతోనిరంశత్వాత్. అతోబ్రహ్మైకతాపన్నానామేవపునరుత్పత్తిస్స్యాత్ - ఉపహితాంశభేదాభావాత్. నన్వంశభేదస్యాపికాల్పనికతయాఽభ్యుపగమాన్నోక్తదోషఇతిచేత్. ముక్తౌనివృత్తజీవభావేఽంశేసకాల్పనికభేదోఽస్తివా - నవా. అస్తిచేన్ముక్తఏవనస్యాత్. నచేత్పూర్వోక్తదోషఃస్యాత్. నివృత్తోపాధిత్వమేవభేదఇతిచేత్. ఉపాధినివృత్తిస్స్వరూపాతిరిక్తా-నవా. నచేత్ - తత్స్వరూపమేవజీవభావేనపునరపిసంసరతీత్యుక్తదోషస్థితిః. అతిరిక్తత్వేసానివృత్తిరూపవిశేషఃకింకృత్స్నబ్రహ్మవృత్తిః - ఉతబ్రహ్మైకదేశవృత్తిః. ఆద్యేపూర్వోక్తదోషః. ద్వితీయేత్వేకదేశస్యాంశాన్తరాద్భేదోవక్తవ్యః. భేదకాన్తరయోగేనచేత్. తస్యభేదకోపాధేఃపారమార్థ్యేఅద్వైతహానిః. అపారమార్థ్యేముక్తాంశస్యైవబద్ధత్వంస్యాత్-అపరమార్థోపాధిసంబన్ధోహిత్వన్మతేబన్ధః. నభేదకాన్తరయోగాపేక్షా- అపితూపాధివిరహఏవభేదఇతిచేత్. సకింబాధ్యః-ఉతాబాధ్యః. ఉపాధివిరహస్యబాధ్యత్వేతదవచ్ఛిన్నాంశస్యపునరుపాధిసమ్బన్ధాన్ముక్తోత్పత్తిస్స్యాత్. అంశభేదస్యాబాధ్యత్వేతస్యభేదస్యాభేదవత్పరమార్థత్వాద్భేదాభేదపక్షఏవాఙ్గీకృతస్స్యాత్. అథతత్పరిహారాయపరమార్థతోఽంశభేదోనాభ్యుపగతః - తర్హిముక్తస్యపునరుత్పత్తిరవర్జనీయాస్యాత్. —— యతఏవంశరావాదీనాంపృథివ్యామివస్థూలత్వాదిస్వాకారప్రహాణేనబ్రహ్మణ్యవిభాగాపన్నస్యజగతస్తద్దూషకత్వాభావః ప్రతిక్షిప్తః- అతఏవ *నతుదృష్టాన్తభావాదితిసూత్రస్యభాష్యకారోక్తయోజనాపివ్యర్థాభవతి. తస్యాపరమార్థత్వానాశ్రయేణక్షణమాత్రమప్యుపసరణమశక్యమితివిశేషః.——యాదవమితాస్తు * అసదితిచేదితిసూత్రమేకమధికరణాన్తరం *నాసదాసీదిత్యాదివిషయంవర్ణయన్తి- సత్త్వాసత్త్వనిషేధౌపరస్పరప్రతిపక్షవిధిరూపౌ - వ్యాహతౌ. అతోఽనుభయాత్మకంనిస్స్వభావంశూన్యంప్రతీయతఇతిపూర్వపక్షీకృత్యలోకతఃప్రాప్తస్యప్రతిషేధ్యత్వాల్లోకేచకార్యావస్థాయామేవఘటసంస్థానాదివ్యాప్తిరూపసత్త్వం,తదభావరూపకపాలత్వాదివ్యాప్తిలక్షణమసత్త్వంచోపలభ్యతఇతికారణదశాయాంతదుభయంనిషిధ్యతే- * ఆనీదవాతమితివాక్యశేషవిరోధాచ్చ. అతోనసస్వరూపసత్త్వనిషేధః-అప్రస్తుతమదీక్ష్యంవ్యోమేతివత్. నహ్యత్రపరస్పరప్రతిపక్షవిధిః, నాపినిస్స్వభావత్వోక్తిః,- తద్వదితినిర్ధారితం. *అపీతావిత్యాదిచాధికరణాన్తరమాహుః. తత్రభావాభావరూపసర్వావస్థాప్రతిషేధోఽనుపపన్నః - వినాశహేతువైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్. వినాశహేతునానకారణమేవనిష్పాద్యం - తస్యప్రాగపిసత్త్వాత్. నాపికార్యాన్తరం - ప్రళయేసర్వకార్యవినాశానుపపత్తిప్రసఙ్గాత్. అతోఽవస్థాన్తరోత్పాదకఃప్రళయః- అతఃపూర్వాధికరణసిద్ధాన్తానుపపత్తేఃశూన్యంతత్త్వమిత్యాక్షిప్యఘటత్వకపాలత్వాదిస్థానీయభావాభావరూపవికల్పశబ్దవాచ్యస్థూలావస్థానిషేధేపిశక్తిమాత్రావశేషసూక్ష్మావస్థాభ్యుపగమాత్తత్రదృష్టాన్తభావాన్నతద్వ్యాప్తిరజ్ఞానాదసామఞ్జస్యమితిసిద్ధాన్తితం. దృష్టాన్తశ్చతప్తలోహాప్రసమావర్తితంజలం-తద్ధిజలంజలరూపేణానుపలభ్యం-సక్తుపిణ్డశైథిల్యహేతుజలవత్. ఖడ్గధారాద్యశైథిల్యహేతుసూక్ష్మరూపేణపునర్జలపరిణామశక్తియుక్తంలోహేవనన్యత్వేబన్ధవిషయస్తిష్ఠతీత్యుక్తం. తత్రతావత్ * అసదితిచేదితిసూత్రవ్యాఖ్యానమయుక్తం- సూత్రాక్షరానుగుణ్యాభావాత్.

౧౩॥ సూ. ఏతేనశిష్టాపరిగ్రహా అపివ్యాఖ్యాతాః॥

శిష్టాః-పరిశిష్టాః. నవిద్యతే వేదపరిగ్రహో యేషామిత్యపరిగ్రహాః. శిష్టాశ్చాపరిగ్రహాశ్చ శిష్టాపరిగ్రహాః. ఏతేన వేదాపరిగృహీతసాఙ్ఖ్యపక్షక్షపణేన పరిశిష్టాశ్చ వేదాపరిగృహీతాః కణభక్షాక్షపాదక్షపణకభిక్షుపక్షాః క్షపితా వేదితవ్యాః. పరమాణుకారణవాదే మీమాంసకైః సంవాదాత్కారణవస్తువిషయస్యతర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వం నశక్యతేవక్తుమిత్యధికాశఙ్కా. ... ...

సదసతోరన్యతరకోటివాచకోఽసచ్ఛబ్దః కథంకోటిద్వయోత్తీర్ణతాముపస్థాపయేత్. అన్యతరకోటిసమర్పకతయాహి సచ్ఛబ్దస్యానుభయాత్మకత్వానుపస్థాపకత్వం. నిరూపణీయాభావాచ్చ తదయుక్తం. *నాసదాసీన్నోసదాసీత్తదానీమిత్యత్ర ప్రళయదశాయాం నిషిధ్యమానం సచ్ఛబ్దవాచ్యం కార్యావస్థంకిమపీతి సిద్ధం. సహప్రయోగాన్నఞ్సమాససామర్థ్యాచ్చ అసచ్ఛబ్దవాచ్యమపి సద్వ్యతిరిక్తమితి సర్వసమ్మతం. తదుభయంకిమిత్యపేక్షాయాం *తత్సృష్ట్వాతదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చత్యచ్చాభవత్ *విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచేతి వాక్యైన చేతనమచేతనంచేతిజ్ఞాయతే. ఇదంచగతిసామాన్యనయస్థాన ప్రమాణాభ్యాం సిద్ధమితిసపూర్వపక్షోత్థానం. కించ- యద్యర్థాన్తరపరత్వంశఙ్కనీయం- తర్హి సదసదాత్మకత్వంకింనశఙ్క్యతే. ఏకస్యతథాత్వం విరుద్ధమితిచేత్. ఏకస్యానుభయాత్మకత్వమపివిరుద్ధం- అదర్శనాత్. అహ్రస్వమదీర్ఘంవ్యోమేతివదనుభయాత్మకత్వమవిరుద్ధమితిచేత్ - దశారజ్జుత్వం చతురజ్జుకాపేక్షయాదీర్ఘం,ద్వాదశారజ్జుకాపేక్షయాహ్రస్వ, మితి వదవిరోధాదుభయాత్మకత్వమపిశఙ్కనీయం. సదసద్రూపేణోభయాత్మకత్వం విరుద్ధమితిచేత్ - తదుభయవైలక్షణ్యరూపమనుభయాత్మకత్వమపివిరుద్ధత్వాన్నశఙ్క్యం. ఆపాతతశ్శఙ్కైత్యప్యయుక్తం - ఉభయాత్మకత్వేప్యాపాతతశ్శఙ్కాయానివారకాభావాత్. కించ - ఉత్తరత్ర *అసద్వ్యపదేశాన్నేతిచేన్నధర్మాన్తరేణేతి శఙ్కాపరిహారయోరుత్థానాయోగాచ్చ నైవమధికరణద్వయంకల్పనీయం. తత్రహి కార్యస్యాసత్త్వాత్ కారణాదభేదోఽనుపపన్న ఇత్యాక్షేపృభావవికారషట్కాన్తర్గత నామరూపసంయోగలక్షణసత్త్వాదర్థాన్తరేణ శక్తిమాత్రావశేషవస్తుమాత్రత్వరూపేణ ధర్మాన్తరేణాసద్వ్యపదేశః- నతుస్వరూపసత్త్వాభావేనేతి భవద్భిర్వ్యాఖ్యాస్యతే. ఇహచవికల్పసంజ్ఞికభావాభావాత్మకస్థూలరూపనామసంయోగలక్షణంసత్త్వం ప్రళయదశాయాంనిషేధ్యం - నతుస్వరూపసత్త్వమిత్యధికరణద్వయేన నిర్ణీయతే- కథమసద్వ్యపదేశఃస్వరూపాసత్త్వశఙ్కాముజ్జ్వరయేత్. నన్వత్ర సత్త్వాసత్త్వయోరుభయోరపి ప్రతిషేధో నిరూపితః - తత్రతు కేవలాసత్త్వవిధిర్నిరూప్యత ఇతిచేన్న- *అపీతావిత్యధికరణే ప్రళయదశాయాంనిషేధ్యం సత్త్వం స్థూలావస్థాయోగలక్షణం- శక్తిమాత్రావశేషవస్తుమాత్రరూపేణ సత్త్వంతునని షేధ్యమితిశిక్షితత్వా,దసచ్ఛబ్దస్యసత్త్వప్రతిషేధకత్వా,త్తదభావస్యశక్తిమాత్రావశేషసూక్ష్మదశారూపత్వా,దసచ్ఛబ్దస్యతదవస్థవస్తుమాత్రోపస్థాపకత్వసిద్ధేరధికాశఙ్కాఽభావాచ్చ. పరస్పరప్రతిపక్షాకారద్వయనిషేధేనవ్యాకులత్వాభావఏవ *అసద్వాఇదమితివాక్యస్యవైషమ్యం- తత్కథంశిక్షితార్థస్యైధిల్యశఙ్కాంజనయేత్. తస్మాత్సాలక్షణ్యనియమనిషేధానన్తరమసత్కార్యత్వశఙ్కానిరాసపరం *అసదితిచేదితిసూత్రం-కార్యకారణయోరనన్యత్వే కారణస్యబ్రహ్మణఃపరిణామాదిదోషశఙ్కావ్యుదాసకం *అపీతావిత్యాదిసూత్రద్వయమిత్యేషాంసూత్రాణాంపరమప్రకృతసాలక్షణ్యనియమభఙ్గానుబన్ధిత్వాదైకాధికరణ్యంయుక్తం. ....

విలక్షణత్వాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౩॥ సూ. ఏతేనశిష్టాపరిగ్రహా అపివ్యాఖ్యాతాః॥ కింబ్రహ్మకారణత్వంవిచాల్యం- ఉతనేతి. కింవేదాన్తవాక్యానాంకణాదాక్షపాదాదితర్కవిరోధోఽన్యపరత్వమాపాదయతి- నేతి. కింబహువాదిసమ్మతపరమాణుకారణవాదసరసనేతర్కాప్రతిష్ఠానహేతుః ప్రభవతి- నేతి. యదానప్రభవతి- తదాకణాదాద్యుక్తతర్కవిరోధేన శ్రుతీనామన్యపరత్వాద్బ్రహ్మకారణత్వంవిచాల్యంభవతి. యదాప్రభవతి- తదాతదుక్తవిరోధస్య శ్రుతీనామన్యపరతాహేతుత్వాభావాద్బ్రహ్మకారణత్వమవిచాల్యంభవతి. శిష్టశబ్దమపరిగ్రహశబ్దం సమాసంచవ్యాచష్టే (శిష్టాఇత్యాదినా)—— అనేనశిష్టైరపరిగృహీతా ఇతివరోక్తవ్యాఖ్యానవ్యావృత్తిః - తథాసతిహి ప్రధానకారణవాదస్యాపిశిష్టైరపరిగృహీతత్వాసిద్ధిః. ననుకథం మోక్షధర్మాదిషుపరిగృహీతస్యసాఙ్ఖ్యస్యశిష్టాపరిగృహీతత్వం. కథంధర్మశాస్త్రపరిగృహీతస్యన్యాయవైశేషికాదిపక్షస్యశిష్టాపరిగృహీతత్వం. స్మర్యతేహి *అఙ్గానివేదాశ్చత్వారోమీమాంసాన్యాయవిస్తరః। పురాణంధర్మశాస్త్రంచవిద్యాహ్యేతాశ్చతుర్దశేతి- *అఙ్గానిచతురోవేదామీమాంసాన్యాయవిస్తరః। పురాణంధర్మశాస్త్రంచవిద్యాహ్యేతాశ్చతుర్దశేతిపరాశరః. తత్ప్రణీతాప్రమాణప్రమేయవ్యవహారమర్యాదాసర్వైస్స్వీకార్యా. వేదప్రామాణ్య, మీశ్వరః, తదుపాసనాన్మోక్ష, ఇత్యాదిచతైరభ్యుపేతం. తత్కథంతస్యాపరిగ్రహః. నైయాయికోవైశేషికశ్చేతినాతీవభేదఇతి. కారణతత్త్వస్యప్రధానప్రతిపాద్యత్వాత్, పరమాణుకారణవాదస్యోపనిషద్బ్రహ్మకారణత్వవిరోధా,ద్విరుద్ధాంశస్యాపరిగృహీతత్వా,త్తదభిప్రాయోవైశేషికాదీనాంశిష్టాపరిగ్రహవ్యపదేశ ఇతిచేత్. స్వతన్త్రప్రధానకారణవాదస్యాపిబ్రహ్మకారణవాదవిరుద్ధత్వా, దుపనిషద్విరుద్ధప్రధానప్రతిపాద్యేపరిగ్రహాభావా,చ్చ సాఙ్ఖ్యపక్షస్యాపి శిష్టాపరిగ్రహవ్యపదేశస్తుల్యతయాప్రాప్తః - ఏకదేశావిరోధేపిప్రధానప్రతిపాద్యాంశవిరోధస్యావిశిష్టత్వాత్.—— సూత్రాభిప్రేతార్థమాహ (పరమాణ్విత్యాదినా)... ... ...

తావన్మాత్రసంవాదేపి తర్కమూలత్వావిశేషా, త్పరమాణుస్వరూపేపి శూన్యాత్మకత్వా శూన్యాత్మకత్వజ్ఞానాత్మకత్వార్థాత్మకత్వక్షణికత్వనిత్యత్వైకాన్తత్వానేకాన్తత్వసత్యాసత్యాత్మకత్వాదివిసంవాదదర్శనా, చ్చాప్రతిష్ఠితత్వమేవేతి పరిహారః. ......

*శిష్టాపరిగ్రహాధికరణం సమాప్తమ్.

---

౧౪. సూ. భోక్త్రాపత్తేరవిభాగశ్చేత్స్యాల్లోకవత్ ॥

పునరపి సాఙ్ఖ్యైః ప్రత్యవతిష్ఠతే- యదుక్తం స్థూలసూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరస్య పరస్య బ్రహ్మణః కార్యకారణరూపత్వాజ్జీవబ్రహ్మణోస్స్వభావవిభాగ ఉపపద్యత ఇతి- స తు విభాగో న సమ్భవతి- బ్రహ్మణస్సశరీరత్వే తస్య భోక్తృత్వాపత్తేః. సశరీరత్వే జీవస్యైవేశ్వరస్యాపి సశరీరత్వప్రయుక్తసుఖదుఃఖయోర్భోక్తృత్వస్యావర్జనీయత్వాత్. నను చ *సమ్భోగప్రాప్తిరితి చేన్న వైశేష్యాదిత్యత్రేశ్వరస్య భోగప్రసఙ్గపరిహార ఉక్తః. నైవం- తత్ర హ్యుపాస్యతయా హృదయాయతనే సన్నిహితస్య శరీరాన్తర్వర్తిత్వమాత్రేణ భోగప్రసఙ్గో న విద్యత ఇత్యుక్తం- ఇహ తు జీవవద్బ్రహ్మణోపి సశరీరత్వే తద్వదేవ సుఖదుఃఖయోర్భోక్తృత్వప్రసఙ్గో దుర్వార ఇత్యుచ్యతే. దృశ్యతే హి సశరీరాణాం జీవానాం శరీరగతబాలత్వస్థవిరత్వాదివికారాసమ్భవేపి శరీరధాతుసామ్యవైషమ్యనిమిత్తసుఖదుఃఖయోగః. శ్రుతిశ్చ * న హ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి. అతస్సశరీరబ్రహ్మకారణవాదే జీవేశ్వరస్వభావవిభాగాసమ్భవా, త్కేవలబ్రహ్మకారణవాదే మృత్సువర్ణాదివజ్జగద్గతాపురుషార్థాదిసర్వవిశేషాశ్రయత్వప్రసఙ్గా, చ్చ ప్రధానకారణవాద ఏవ జ్యాయానితి చేత్. ... ...

. మాధ్యమికమతం శూన్యాత్మకత్వం. యోగాచారమతం జ్ఞానాత్మకత్వం. క్షణికత్వం బౌద్ధత్రయాభిమతం. ఏకాన్తత్వమార్హతవ్యతిరిక్తానామభిమతం. సత్యత్వం వైశేషికాదిమతం. అసత్యత్వం యోగాచారమతం. ఆదిశబ్దేనైకవిధత్వచతుర్విధత్వం వివక్షితం. ఏకవిధత్వమార్హతమతే. ... ...

పరైస్తు సౌగతవైశేషికాదీనాం తర్కకుశలతాప్రసిద్ధేరధికాశఙ్కా- తర్కమూలత్వావిశేషాత్పరిహార ఇత్యుక్తం. తర్కమూలత్వావిశేషేపి పరమాణుకారణవాదే సర్వసంవాదాత్ప్రతిష్ఠితత్వమితి శఙ్కావతిష్ఠతే- అస్యాం తు పరిహృతాయాం తార్కికత్వప్రసిద్ధిరకిఞ్చిత్కరీ - అతః ప్రబలశఙ్కాపరిహారావేవ సూత్రాభిప్రేతావితి యుక్తమ్. ......

శిష్టాపరిగ్రహాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౪॥ సూ. భోక్త్రాపత్తేరవిభాగశ్చేత్స్యాల్లోకవత్ ॥ సఙ్గతిమాహ (పునరపీతి) *న తు దృష్టాన్తభావాదిత్యత్ర శరీరగతబాలత్వయువత్వాదిధర్మాణాం శరీరిణ్యప్రసఙ్గం దృష్టాన్తీకృత్య పరమాత్మని శరీరభూతచిదచిద్గతదోషాప్రసక్తిరుక్తా- అత్ర శరీరసంసర్గప్రయుక్తభోక్తృత్వప్రసఙ్గః పరిహ్రియతే. పూర్వవదేవ ప్రథమో విచారః. తదర్థం కిం భోక్తృజీవశరీరకస్య బ్రహ్మణః స్వశరీరభూతాత్ జీవాన్నిరతిశయానన్దస్వభావతయా విలక్షణత్వమస్తి- నేతి. తదర్థం కిం బ్రహ్మణః సశరీరత్వే జీవవత్సుఖదుఃఖభోక్తృత్వం ప్రసజ్యతే- ఉత నేతి. దుఃఖాదిభోక్తృత్వం కిం శరీరప్రయుక్తం- ఉతాన్యప్రయుక్తమితి. *న హ వై సశరీరస్యేతి శ్రుతౌ శరీరశబ్దః కిం శరీరమాత్రపరః- ఉత పుణ్యాపుణ్యనిమిత్తశరీరపర ఇతి. అత్ర చరమో విచారః ప్రస్తుతోపయోగేన బుద్ధిస్థతయా కృతః- సత్త్వసాధారణతయా కర్తవ్యత్వాత్. యదా శరీరమాత్రపరః- తదా దుఃఖాదిభోగస్య శరీరత్వప్రయుక్తత్వాద్బ్రహ్మణోపి తద్భోగప్రసక్తేః శరీరభూతాజ్జీవాన్నిరతిశయానన్దతయా విలక్షణత్వం నాస్తీతి స్యాత్. యదా తస్మిన్వాక్యే శరీరశబ్దః కర్మకృతశరీరపరః- తదా దుఃఖాదిభోగస్య శరీరత్వప్రయుక్తత్వాభావాత్ బ్రహ్మణస్తద్భోగాప్రసక్తేః శరీరభూతాజ్జీవాన్నిరతిశయానన్దతయా వైలక్షణ్యమస్తీతి సిధ్యతి. కథం శరీరిత్వే భోక్తృత్వమితి శఙ్కాయాం వివృణోతి (సశరీరత్వ ఇతి) అధికరణారమ్భమాక్షిపతి (నను చేతి) పరిహరతి (నైవమితి) (శరీరాన్తర్వర్తిత్వమాత్రేణేతి) మాత్రశబ్దేన శరీరం ప్రతి స్వామ్యవ్యావృత్తిః. జీవవత్సశరీరత్వ ఇత్యనేన శరీరస్వామ్యమభిప్రేతం. ఏవం శఙ్కాయాముఖభేదో దర్శితః. యథా కార్యవశాత్పరగృహం ప్రవిష్టస్య గృహసన్నిధిమాత్రేణ గృహపతిత్వప్రయుక్తానర్థాభ్యుదయభాక్త్వం న భవతి - తథోపాస్యత్వాయ హృదయస్థస్య శరీరసన్నిధిమాత్రేణ శరీరత్వప్రయుక్తభోక్తృత్వాపత్తిర్నాస్తీతి *సమ్భోగప్రాప్తిరితి చేదిత్యత్రోక్తం. అత్ర తు శరీరస్వామిత్వప్రయుక్తభోక్తృత్వమాశఙ్క్యమితి భేద ఇత్యర్థః. తథాపి పరిహారైక్యాచ్ఛఙ్కానుదయ ఇతి న వాచ్యం - అత్రైవ వక్తవ్యం దుఃఖాదేః కర్మోపాధికత్వముపజీవ్య సన్నిధిమాత్రప్రసక్తాయాః భోక్తృత్వశఙ్కాయాస్తత్ర పరిహృతత్వాత్. సూత్రభేదస్తు భోక్తృత్వశఙ్కాద్వారభేదనిబన్ధనః. (అసమ్భవేపీతి) అనేన *న తు దృష్టాన్తభావాదిత్యత్ర పరిహృతాంశ ఉక్తః. అపరిహృతాంశమాహ (అత ఇతి)... ... ...

అత్రోత్తరం (స్యాల్లోకవదితి) స్యాదేవవిభాగో జీవేశ్వరస్వభావయోః-నహిజీవస్యశరీరధాతుసామ్యవై షమ్యనిమిత్తంసుఖదుఃఖయోర్భోక్తృత్వం సశరీరత్వకృతం-అపితుపుణ్యపాపరూపకర్మకృతం. *నహవైసశరీర స్యేత్యపికర్మారబ్ధదేహవిషయం-*సఏకధాభవతిత్రిధాభవతి *సయదిపితృలోకకామోభవతి *సతత్రపర్యేతి జక్షత్క్రీడన్రమమాణఇతికర్మబన్ధవినిర్ముక్తస్యావిర్భూతస్వరూపస్యసశరీరస్యైవాపురుషార్థగన్ధాభావాత్. అ పహతపాప్మనస్తుపరమాత్మనస్థూలసూక్ష్మరూపకృత్స్న జగచ్ఛరీరత్వేపికర్మసమ్బన్ధగన్ధోనాస్తీతినతరామపురు షార్థగన్ధప్రసఙ్గః. (లోకవత్) యథాలోకేరాజశాసనానువర్తినాంతదతివర్తినాంచరాజానుగ్రహనిగ్రహకృ తసుఖదుఃఖయోగేపినశరీరిత్వమాత్రేణశాసకేరాజ్ఞ్యపిశాసనానువృత్త్యతివృత్తినిమిత్త సుఖదుఃఖయోర్భో క్తృత్వప్రసఙ్గః. యథాహద్రమిడభాష్యకారః *యథా లోకేరాజాప్రచురదన్దశూకేఘోరేనర్థసఙ్కటేపి ప్రదేశేవర్తమానోవ్యజనాద్యవధూతదేహోదోషైర్నస్పృశ్యతే అభిప్రేతాంశ్చ లోకాన్పరిపాలయిష్యతి భోగాంశ్చగన్ధాదీనవిశ్వజనోపభోగ్యాన్ధారయతి తథా సౌలోకేశ్వరోభ్రమత్స్వసామర్థ్యచామరోదోషైర్న స్పృశ్యతేరక్షతిచలోకాన్బ్రహ్మలోకాదీన్భోగాంశ్చావిశ్వజనోపభోగ్యాన్ధారయతీతి. మృత్సువర్ణాదివద్బ్రహ్మ స్వరూపపరిణామస్తునైవాభ్యుపగమ్యతే-అవికారత్వనిర్దోషత్వాదిశ్రుతేః.——— యత్తుపరైర్బ్రహ్మకారణ వాదేభోక్తృభోగ్యవిభాగాభావమాశఙ్క్యసముద్రఫేనతరఙ్గదృష్టాన్తేనవిభాగప్రతిపాదనపరంసూత్రం వ్యా ఖ్యాతం - తదయుక్తం - అన్తర్భావితశక్త్యవిద్యోపాధికాద్బ్రహ్మణస్సృష్టిమభ్యుపగచ్ఛతామేవమాక్షేపపరి హారయోరసఙ్గతత్వాత్. కారణాన్తర్గతశక్త్యవిద్యోపాధ్యుపహితస్యభోక్తృత్వాదుపాధేశ్చభోగ్యత్వాత్, విలక్షణయోస్తయోఃపరస్పరభావాపత్తిర్హినసమ్భవతి. స్వరూపపరిణామస్తుతైరపినాభ్యుపేయతే- *నకర్మా విభాగాదితిచేన్నానాదిత్వాదితిక్షేత్రజ్ఞానాం తద్గతకర్మణాంచానాదిత్వప్రతిపాదనాత్. స్వరూపపరిణామా భ్యుపగమేపిభోక్తృభోగ్యావిభాగాశఙ్కైకస్యచిదపినజాయతే - మృత్సువర్ణాదిపరిణామరూపఘటశరావ కటక మకుటాదివిభాగవద్భోక్తృభోగ్యవిభాగోపపత్తేః. స్వరూపపరిణామేచబ్రహ్మణఏవభోక్తృభోగ్యత్వాపత్తేరితి పునరప్యసామఞ్జస్యమేవ. ....

భోక్త్రాపత్త్యధికరణంసమాప్తమ్.

పరిహరతి (అత్రోత్తరమితి) అత్రవ్యుత్పాద్యన్యాయందర్శయతి (అపిత్వితి) (నహవైసశరీరస్యేత్యపీతి) ముక్తిపాదేవక్ష్యమాణమర్థముప జీవ్యాత్రనిర్వాహఃకృతః- నత్వత్రైవనిర్వాహ్యత్వాచ్ఛ్రుతేః. (వ్యజనాదీతి) ఆదిశబ్దేనతత్తదనిష్టనివారణసాధనానివివక్షితాని. (భ్రమత్స్వసామర్థ్య చామరఇతి) అత్రచామరగ్రహణమనిష్టనివారణానురూపవస్తూనాముపలక్షణం. సశరీరబ్రహ్మకారణత్వేజీవేశ్వరవిభాగాభావఃపరిహృతః - కేవల బ్రహ్మకారణవాదేపూర్వోక్తజగద్గతాపురుషార్థాదిప్రసఙ్గమనభ్యుపగమేనపరిహరతి (మృత్సువర్ణాదీతి).——— అస్యసూత్రస్యపరైఃకృతమన్యథా వ్యాఖ్యానమనువదతి (యత్త్వితి) భోక్తృశబ్దోభోక్తృత్వపరఇతితైరప్యుక్తం. భోగ్యస్యభోక్తృత్వాపత్తింభోక్తుర్భోగ్యత్వాపత్తించాశఙ్క్యపరైఃపరి హృతం. తద్దూషయతి (తదయుక్తమితి) ఆక్షేపపరిహారయోరసఙ్గతత్వముపపాదయతి (కారణాన్తర్గతేతి) (ఉపాధేశ్చభోగ్యత్వాదితి) అత్రఉపా ధిశబ్దఃశక్త్యవిద్యోపాధీనాంత్రయాణామపివాచకః- యథా వాదశబ్దఃకథాసామాన్యవాచీకథావిశేషవాచీచ- తద్వత్. యద్వా - ఉపాధిశబ్దేనాచి దంశోవివక్షితః. ఉపహితబ్రహ్మణోభోక్తృత్వం, ఉపాధేర్భోగ్యత్వం, చాస్తు- తథాపితయోరుపాధిబ్రహ్మణోరవిభాగ ఆశఙ్క్యపరిహ్రియతఇత్య త్రాహ (విలక్షణయోరితి) స్వరూపస్యైవపరిణామేశఙ్కాపరిహారావుపపద్యేతేఇత్యత్రాహ (స్వరూపేతి) కుతఇత్యత్రాహ (నకర్మేతి) క్షేత్రజ్ఞానాదిత్వాభ్యుపగమే ఉపహితస్యబ్రహ్మణః క్షేత్రజ్ఞత్వేన, ఉపాధేశ్చభోగ్యత్వరూపేణ, నిత్యత్వాభ్యుపగమాత్ నిత్యత్వేనాభ్యుపగతయోస్త యోరవిభాగాభావస్సిద్ధపీవేత్యర్థః. అభ్యుపగమ్యదూషణమాహ (స్వరూపపరిణామాభ్యుపగమేపీతి) దృష్టాన్తమాహ (మృత్సువర్ణాదీతి) కటకమకుటాదీ నాంకాలభేదేనఅవిభాగఉపపద్యతఇతిచేత్ - తత్ఫేనతరఙ్గదృష్టాన్తేపిసమానం. యస్తువిభాగఃఫేనతరఙ్గదృష్టాన్తేనసాధ్యతే-సస్స్వరూపపరిణామాభ్యుపగమే పిస్వయమేవసిధ్యతీతిభావః. స్వరూపపరిణామాభ్యుపగమే- *అపీతౌతద్వత్ప్రసఙ్గాదసమఞ్జసం *నతుదృష్టాన్తభావాదితివికారాపురుషార్థాపాతాన్నిర్వి కారత్వాదిశ్రుతీనామసామఞ్జస్యముక్తం, పరిహృతం,- తచ్చదూషణముపరిహృతంస్యాదిత్యాహ(స్వరూపపరిణామేచేతి)..

భోక్త్రాపత్త్యధికరణంసమాప్తమ్.

౧౫॥ సూ. తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః॥

* అసదితిచేన్నప్రతిషేధమాత్రత్వాదిత్యాదిషు కారణభూతాద్బ్రహ్మణః కార్యభూతస్య జగతోఽనన్యత్వమభ్యుపగమ్యబ్రహ్మణోజగత్కారణత్వముపపాదితం- ఇదానీంతదేవానన్యత్వమాక్షిప్యసమాధీయతే.

౧౫॥ సూ. తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః॥ సఙ్గతిమాహ (అసదితీతి) ఇత్యాదిషు- సూత్రేష్విత్యర్థః. బ్రహ్మణోజగత్కారణత్వంసంభవతి- నేతి. కింబ్రహ్మకార్యత్వేజగతఃశ్రుతిసిద్ధం బ్రహ్మణోఽనన్యత్వంసంభవతి- నేతి. కిం *వాచారమ్భణమిత్యాదివాక్యానికారణస్యైవావస్థాన్తరాపత్త్యాకార్యత్వంబోధయితుంప్రభవన్తి- నేతి. కింబుద్ధిశబ్దాన్తరాదయోఽవస్థాభేదనిబన్ధనాః- ఉతద్రవ్యభేదనిబన్ధనాఇతి. యదాబుద్ధిభేదాదయస్స్వరూపాన్యత్వనిబన్ధనాః- తదాకార్యస్యకారణాదన్యతయాజగతోబ్రహ్మాన్యత్వాపత్తేస్తదనన్యతయావ్యపదిశ్యమానంబ్రహ్మనకారణంభవతీతిస్యాత్. యదా బుద్ధిభేదాదీనామవస్థాన్తరనిబన్ధనత్వం - తదాకార్యస్యకారణాదనన్యత్వేనజగతోబ్రహ్మానన్యత్వసిద్ధేస్తదనన్యతయావ్యపదిశ్యమానస్యబ్రహ్మణోజగత్కారణత్వంసమ్భవతీతిసిధ్యతి.——— అత్ర కేచిత్తదనన్యత్వంవర్ణయన్తి - తస్మాత్ - కారణాద్బ్రహ్మణఃకార్యస్యానన్యత్వం- పరమార్థతోవ్యతిరేకేణాభావఇతి. జడాజడయోరేకత్వాయోగాదనన్యత్వంనామనైక్యం- కింతుభేదాభావః. భేదస్యప్రతీయమానత్వాదసత్త్వస్యదుర్వచత్వాత్పరమార్థతోవ్యతిరేకేణాభావఇత్యుక్తం. తత్తావన్నిరూప్యం- యద్యనన్యశబ్దోబహువ్రీహిరభిమతః - తదాఅన్యశూన్యత్వమనన్యత్వం- తేనకార్యధర్మినిషేధాత్ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వంసిధ్యతి- యథానిర్ధనత్వమితిధనాభావః. తథాసతితస్యానన్యత్వమితియోజనీయం- నతుతస్మాదితి - పురుషస్యనిర్ధనత్వమితిహివ్యపదేశః- నతుపురుషాన్నిర్ధనత్వమితి. తస్మాత్ - కారణాత్పరమార్థతోఽనన్యత్వం - వ్యతిరేకేణాభావఃకార్యస్యావగమ్యతఇతిహితేషాంయోజనా- అతస్తత్పురుషసామర్థ్యాదనన్యత్వమన్యత్వాభావఃస్యాత్. తతశ్చైక్యంవిహితంస్యాత్ - నతుమిథ్యాత్వం - యథామనుష్యాదనన్యత్వంబ్రాహ్మణస్య, వృక్షాదనన్యత్వంపలాశస్య, తినహిబ్రాహ్మణపలాశయోర్మిథ్యాత్వముచ్యతే. అతోఽనన్యత్వశబ్దేననకార్యమిథ్యాత్వసిద్ధిః. పరమార్థతఇత్యధ్యాహారశ్చతన్నిరపేక్షార్థసమ్భవత్యనుపపన్నః. యదిపరమార్థవ్యతిరేకాభావశబ్దఐక్యపరోనభవేత్ - తదావ్యతిరేకశబ్దవైయర్థ్యంచ - పరమార్థతోఽభావ ఇత్యేతావతాకార్యమిథ్యాత్వసిద్ధేః. అతస్తదనన్యత్వమితిసూత్రంశిక్షణీయం. *మృత్తికేత్యేవసత్యమితి(?)విషయవాక్యస్థ ఇతిశబ్దశ్చవృథాస్యాత్. ననుతత్పురుషపక్షేపిచన్ద్రాదనన్యోద్వితీయశ్చన్ద్రఇత్యత్రద్వితీయచన్ద్రస్యేవకార్యస్యమిథ్యాత్వసిద్ధిరితిచేన్న - తత్రాపిద్విత్వస్యైవమిథ్యాత్వాచ్చన్ద్రైకత్వసిద్ధేః. రజ్జోరనన్యస్సర్పఇత్యత్ర సర్పమిథ్యాత్వవత్కార్యమిథ్యాత్వమితిచేన్న-మాతురనన్యాపత్యే(?)వదాక్యస్య వ్యాహతార్థత్వాత్. నవ్యాహతిః- సర్పమిథ్యాత్వస్యవివక్షితత్వాదితిచేన్న- అశాబ్దత్వాన్మిథ్యాత్వస్య. ననుఅగ్నినాసిఞ్చేదిత్యత్ర సేచనవాచిశబ్దస్యదాహవాచిత్వాభావాద్ధివ్యాహతిః- అత్రత్వముఖ్యవృత్త్యావ్యాహతిపరిహారఇతిచేత్ - అనన్యసర్పశబ్దయోఃకస్యాముఖ్యతామతా. యద్యనన్యశబ్దస్యారోపితపరత్వమాశ్రిత్యసర్పోరజ్జ్వారోపితఇత్యర్థోవివక్షితస్స్యాత్ - తర్హితద్వదేవ *తదనన్యత్వమితిసూత్రంపదమప్యారోపితపరంస్యాత్. తదానీం *సత్త్వాచ్చాపరస్యేతిసూత్రవైఘట్యంస్యాత్ - తద్ధికారణదశాయాంచపికార్యస్యకారణేసత్త్వంబ్రూతే. నహ్యారోప్యస్యాప్యాత్సత్త్వం-ఆరోపితవస్తుప్రాగపిసదితియుజ్యతే. ప్రాగపికారణాత్మనాసత్త్వంయుక్తమితిచేన్న- అసతఃకార్యస్యపరమార్థభూతకారణాత్మనాసత్త్వాయోగాత్. యదిసర్పశబ్దేనాధిష్ఠానంలక్ష్యతే- ఏవమేవకార్యశబ్దోపలక్షితస్యసన్మాత్రస్యకారణాదనన్యత్వంస్యాత్. తథాసతికార్యస్యకారణాదనన్యత్వంనసిధ్యతి - సన్మాత్రస్యాపరిణామినోనిర్దోషస్యకారణత్వాభావా, దవికారస్యాకల్పితస్య కార్యత్వాభావా, చ్చ. ననుసన్మాత్రమేవకారణావిద్యాశబలం కారణం(?) - కల్పితాకారోపహితం ఘటస్సన్ పటస్సన్నిత్యవభాసమానం తదేవకార్య మిత్యనన్యత్వమితిచేత్. అవిద్యాశబలత్వం నామకిం అవిద్యోపలక్షితత్వం - ఉతావిద్యా విశిష్టత్వం. ప్రథమేబ్రహ్మకారణత్వాసిద్ధిరేవ - నహిశాఖోపలక్షితస్య చన్ద్రస్య పత్రపుష్పాద్యుపాదానత్వం, నాపి సారసోపలక్షిత కేదారస్య సారసగతగతిశబ్దాద్యుపాదానత్వం,. యదికారణావిద్యావిశిష్టంసన్మాత్రమేవకల్పితాకారవిశిష్టంకార్యమిత్యనన్యత్వం - తతోపికారణావస్థప్రకృతిశరీరకమేవబ్రహ్మకార్యావస్థప్రకృతిశరీరకమిత్యనన్యత్వోపపాదనంవరం - * యస్యావ్యక్తంశరీరం * యస్య పృథివీశరీరమితిశ్రుతానుగుణనిర్వాహసమ్భవత్యశ్రుతకల్పనానుపపత్తేః, సకలప్రమాణబాధాభావా, త్పరమార్థతఇత్యధ్యాహారనైరపేక్ష్యా, చ్ఛ్రుతావితిశబ్దవైయర్థ్యాభావా, చ్చ. యద్వ్యతిరేకేణయస్యనోపలమ్భసద్భావౌ- సతస్మాదనతిరిక్తః- యథామృదోఘటఇత్యనుమానపరం *భావేచోపలబ్ధేరితిసూత్రంవ్యాఖ్యాతం. ఉపలమ్భసద్భావయోస్సముచ్చయాద్ధూమాగ్న్యోరాలోకచాక్షుషరూపయోశ్చానన్యత్వవ్యుదాసఇతి. అత్రోచ్యతే- నతావత్కార్యావస్థాయాఃకారణేనైకత్వంసాధ్యం - అనువృత్తసత్యనిత్యాజడస్యతస్యావ్యావృత్తాసత్యానిత్యజడావస్థాయాశ్చైకత్వవ్యాఘాతాత్, జాతివ్యక్త్యోరనేకాన్తత్వా, చ్చ. తత్రాపృథక్భేదేఽభిమతేగుణగుణినోరనైకాన్త్యం. తత్రాపృథక్భిన్నత్వందుర్వచం- జాతిగుణయోరైక్యప్రసఙ్గాత్. జాత్యభిన్నంహివస్తుజాతిరేవ-తస్మైవగుణాదభిన్నత్వేజాతిరేవగుణఃస్యాత్. అస్త్వితినవాచ్యం- అయంనీలఃపటఃనాయంనీలఇతిజాతిసద్భావేపిగుణాభావవ్యవహారదర్శనాత్. కార్యమిథ్యాత్వేసాధ్యేదృష్టాన్తస్సాధ్యవికలః- మృత్కార్యస్యఘటస్యబాధాదర్శనాత్. శుక్తిరూప్యదృష్టాన్తపరిగ్రహేప్యనైకాన్త్యం - హేతోఃఘటేపివృత్తేః. ప్రతిపన్నోపాధౌబాధితత్వేనసోపాధికంచ. కార్యగ్రాహిప్రమాణబాధితత్వంచ. తృతీయేచసూత్రేయస్యకారణపూర్వంసత్త్వంనాస్తి-నతత్తతోజాయతే- యథాసికతాసుతైలమిత్యనన్యత్వేయుక్తిరుక్తా.ఇయంచకార్యమిథ్యాత్వవాదినోఽనుపపన్నా-రజ్జౌప్రాగసతఃకాల్పనికసర్పస్యారోపదర్శనాత్. ప్రాగపిసోఽస్తి

తత్ర కాణాదాః ప్రాహుః- న కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వం సమ్భవతి- విలక్షణబుద్ధిబోధ్యత్వాత్,. న ఖలు తన్తుపటమృత్పిణ్డఘటాదిషు కార్యకారణవిషయా బుద్ధిరేకరూపా. శబ్దభేదాచ్చ. న హి తన్తవః పట ఇత్యుచ్యన్తే- పటో వా తన్తవ ఇతి. కార్యభేదాచ్చ. న హి మృత్పిణ్డేనోదకమాహ్రియతే- ఘటేన వా కుడ్యం నిర్మీయతే. కాలభేదాచ్చ. పూర్వకాలం చ కారణం - అపరకాలం చ కార్యం. ఆకారభేదాచ్చ. పిణ్డాకారం కారణం - కార్యం చ పృథుబుధ్నోదరాకారం. తథా సత్యామేవ మృది ఘటో నష్ట ఇతి వ్యవహ్రియతే,. సఙ్ఖ్యాభేదశ్చ దృశ్యతే, - బహవస్తన్తవః - ఏకశ్చ పటః. కారకవ్యాపారవైయర్థ్యం, చ - కారణమేవ చేత్కార్యం కిం కారకవ్యాపారసాధ్యం స్యాత్. సత్యపి కార్యే కార్యోపయోగితయా కారకవ్యాపారేణ భవితవ్యం చేత్ - సర్వదా కారకవ్యాపారేణోపరన్తవ్యం. సర్వస్య సర్వదా సత్త్వేన నిత్యానిత్యవిభాగశ్చ న స్యాత్. అథ కార్యం సదేవ పూర్వమనభివ్యక్తం కారకవ్యాపారేణాభివ్యజ్యతే - అతః కారకవ్యాపారార్థవత్త్వం నిత్యానిత్యవిభాగశ్చోచ్యతే. తదసత్ -

చేత్ ప్రతీయేత- కాల్పనికానామర్థానాం ప్రతీయమానతయైవ హి సత్త్వం. నను కల్పితాకారోపహితమధిష్ఠానం కార్యం- తత్రాధిష్ఠానస్వరూపం ప్రాజ్ఞాస్తి చేత్- న తత్ర కార్యకల్పనాభవతీతి సూత్రార్థ ఇతి చేత్- తత్తు నిరధిష్ఠాన భ్రమాసంభవనిరాకరణేన దత్తోత్తరం భవతి. యదుక్తం కారణస్య సత్త్వం ప్రామాణికం- కార్యం చ సదేవావభాసతే- తత్ర సత్త్వద్వయానుపలమ్భాత్సన్మాత్రాతిరిక్తః కార్యాకారో మిథ్యేతి- తదయుక్తం- సామాన్యరూపముపాధిరూపమసద్వ్యావృత్తిరూపం వా సత్త్వం విశేషణవిశేష్యయోస్సాధారణం దృష్టమితి తావతా విశేషణమిథ్యాత్వాసిద్ధేః. న హి దణ్డినిష్పన్దమానేస్పన్దమానత్వమేకం దృష్టమితి దణ్డదేవదత్తయోరనన్యత్వం. అతో మృషావాద్యభిమతమనన్యత్వమనుపపన్నం.——— ఔపాధికభేదాభేదవాదేపి పరిణామాస్పదస్యోపాధేశ్చ బ్రహ్మణశ్చ భిన్నాభిన్నతయాఽనన్యత్వం వాచ్యం- తత్ర ఖణ్డగళశృఙ్గలోమాదీనాం ఖణ్డాదభిన్నేన ముణ్డేనానన్యత్వవత్ జగద్బ్రహ్మణోరనన్యత్వముఖ్యం. నను న కేవలం ఖణ్డముణ్డయోరివ భిన్నాభిన్నత్వమాత్రమభిప్రేతం బ్రహ్మణోః- కింతు బ్రహ్మణశ్శక్తిరూపత్వాదుపాధేః- యథా అగ్నేరౌష్ణ్యాదిః. అతశ్శక్తిశక్తిమద్రూపేణోపాధిబ్రహ్మణోర్భిన్నాభిన్నత్వాజ్జగతో బ్రహ్మానన్యత్వమితి. ఉచ్యతే- శక్తిర్నామ కిం సామర్థ్యపర్యాయో బ్రహ్మధర్మవిశేషః- ఉత సూక్ష్మావస్థా ప్రకృతిరేవ. ఆద్యే బ్రహ్మణో నిర్వికారత్వశ్రుతివిరోధః- బ్రహ్మణో మృత్పిణ్డనిర్విశేషత్వాత్. మృత్పిణ్డో హి ఘటాదిపరిణామశక్తియుక్తో వికారీత్యుచ్యతే. ద్వితీయే తు ఖణ్డకార్యస్య శృఙ్గాదేర్ముణ్డాదనన్యత్వవదముఖ్యత్వం. అతస్తదనుపపన్నం. ——— యాదవప్రకాశమతేపి భోక్తృభోగ్యనియన్తౄణాం బ్రహ్మాంశత్వాభ్యుపగమాన్మహదాదికార్యాణాం భోక్తృనియన్తృభ్యామనన్యత్వమయుక్తం కార్యస్వరూపస్య స్వర్ణరజతాభ్యామివ అనుపపన్నం. మహదాదీనాం ప్రకృతేరనన్యత్వే బ్రహ్మకారణవాదాసిద్ధిః - సన్మాత్రబ్రహ్మణోఽనన్యత్వం సచ్ఛబ్దప్రవృత్తినిమిత్తవిశేషనిరూపణాచ్ఛిథిలీభవతి- అబాధ్యత్వాదికం హి ప్రవృత్తినిమిత్తత్వేన వర్తతే- జగత్సతోఽనన్యదిత్యుక్తే జగదబాధ్యమిత్యుక్తం భవతి- తతశ్చ బ్రహ్మానన్యత్వమనుక్తం స్యాత్. యస్య భావ ఏవ యదుపలబ్ధిస్తత్తస్య కారణం - తదవస్థతన్త్వాదిభావ ఏవ ప్రావరణాదికార్యదర్శనాత్తన్త్వాదికం ప్రావరణాదేః కారణం. ఏవం తత్కారణభూతేతన్తావపి న ద్రవ్యాన్తరం కారణమితి- ద్రవ్యాన్తరకల్పకతయా పరాభిమతస్య కార్యభేదస్యాన్యథాసిద్ధిపరం ద్వితీయసూత్రం వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం - పూర్వపక్షయుక్తీనామన్య[illegible]సిద్ధేరాద్యసూత్ర ఏవ వివక్షితత్వాత్ తద్విషయభూతేవాక్యైకదేశ ఏవ వికారనామధేయయోర్వాక్యార్వకసర్వవ్యవహారసిద్ధ్యర్థతోపపాదనాత్. అతస్తత్రాన్యత్వహేత్వన్యథాసిద్ధావుక్తాయామనన్యత్వనియామకహేతుపరత్వం ద్వితీయస్యాయుక్తం. ఇదం సత్ ఇదం సదితి కార్యస్య సర్వస్య సత్త్వవిషయప్రతీతిః సర్వైరవిభజ్యమానం సన్మాత్రముపస్థాపయతి- తదేవ సన్మాత్రం బ్రహ్మ- అతో బ్రహ్మానన్యత్వమితి ప్రత్యక్షేణైవానన్యత్వోపపాదనపరం * సత్త్వాచ్చావరస్యేతి సూత్రం వ్యాఖ్యాతం. తదప్యనుపపన్నం- * న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా నాన్యైర్దేవైః *స హ్యేవ సన్తం న విజానన్తి దేవాః *న సందృశే తిష్ఠతి రూపమస్య *హృదా మనీషా మనసాభిక్లృప్తో య ఏనం విదురమృతాస్తే భవన్తి *కఇత్థా వేద యత్ర సః *తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టం *అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మత్వేత్యాది శ్రుతిభిః ప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వాభిధానాద్యోగైకదృశ్యత్వాభిధానాచ్చ. అదృశ్యత్వాదివిషయం శాస్త్రమీశ్వరవిషయం- న తు సన్మాత్రబ్రహ్మవిషయమితి చేన్న- *యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యం *యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరాః * తపసా చీయతే బ్రహ్మ తతోన్నమభిజాయత ఇతి కృత్స్నోపాదానస్య బ్రహ్మణ ఏవ అదృశ్యత్వాద్యభిధానాత్, ఈశ్వరాతిరిక్తబ్రహ్మణో నిష్ప్రమాణకత్వాత్, కారణవాక్యానాం నిర్విషయత్వప్రసఙ్గాచ్చ. సద్ద్రవ్యం హి ప్రత్యక్షసిద్ధం, అవస్థావిశేషాచ్చ ద్రవ్యానన్యత్వం చ అనన్యత్వసాధకయుక్తిభిస్సిద్ధం,- కిమత వేదాన్తకృత్యం. అతస్సూత్రాణాం వక్ష్యమాణ ఏవార్థ ఉపపన్నః. కాణాదాః- వైశేషికాః. విలక్షణబుద్ధిబోధ్యత్వం, శబ్దభేదః, కార్యభేదః, కాలభేదః, ఆకారభేదః, పరిణామభేదః, భావాభావవిరోధః, సఙ్ఖ్యాభేదః, కారకవ్యాపారవైయర్థ్యం, నిత్యానిత్యవిభాగానుపపత్తి, శ్చేతి హేతవ ఉచ్యన్తే. (న కారణాదిత్యాదినా) న ఖల్విత్యాదిభిస్తత్తద్ధేతునిర్దేశానన్తరభాష్యగ్రన్థైర్హేత్వసిద్ధిశఙ్కావ్యావృత్తిః క్రియతే. (సత్యపీతి) కార్యోపయోగితయా - ఉదకాహరణాదికార్యోపయోగితయేత్యర్థః. కార్యోపయోగసామర్థ్యోత్పాదనద్వారేణ వా- సాక్షాద్వా. తత్ర వైశేషికైశ్శక్త్యనభ్యుపగమాత్సాక్షాదుపయోగః పరిశిష్యత ఇతి తత్ర దూషణముక్తం. (తదసదిత్యాది) కిమభివ్యక్తిరుత్పద్యతే- ఉతాభివ్యజ్యతే- ఉతా

అభివ్యక్తేరభివ్యక్త్యన్తరాపేక్షత్వేఽనవస్థానా, దనపేక్షత్వే కార్యస్యనిత్యోపలబ్ధిప్రసఙ్గా, త్తదుత్పత్త్యభ్యుపగమే చాసత్కార్యవాదప్రసఙ్గాత్,. కిఞ్చ- కారకవ్యాపారస్యాభివ్యఞ్జకత్వే ఘటార్థేన కారకవ్యాపారేణ కరకాదేరప్యభివ్యక్తిః ప్రసజ్యతే-సమ్ప్రతిపన్నాభివ్యఞ్జకభావేషు దీపాదిష్వభివ్యఙ్గ్యవిశేషనియమాదర్శనాత్. నహి ఘటార్థమారోపితః ప్రదీపః కరకాదీన్నాభివ్యనక్తి. అతోఽసతః కార్యస్యోత్పత్తిహేతుత్వేనైవ కారకవ్యాపారార్థవత్త్వం - అతశ్చ సత్కార్యవాదాసిద్ధిః. నచ నియతకారణోపాదానం సత ఏవ కార్యత్వం సాధయతి - కారణశక్తినియమాదేవ తదుపపత్తేః. నన్వసత్కార్యవాదినోపి కారకవ్యాపారో నోపపద్యతే- ప్రాగుత్పత్తేః కార్యస్యాసత్త్వాత్ కార్యాదన్యత్ర కారకవ్యాపారేణ భవితవ్యం- తత్రాన్యత్వావిశేషాత్తన్తుగతకారకవ్యాపారేణ ఘటోత్పత్తిరపి ప్రసజ్యతే. నైవం - యత్కార్యోత్పాదనశక్తం యత్కారణం- తద్గతకారకవ్యాపారేణ తత్కార్యోత్పత్తిసిద్ధేః. —— అత్రాహుః- కారణాదనన్యత్కార్యం. నహి పరమార్థతః కారణవ్యతిరిక్తం కార్యం నామ వస్త్వస్తి - అవిద్యానిబన్ధనత్వాత్సకలకార్యతద్వ్యవహారయోః. అతో యథా కారణభూతాన్మృద్ద్రవ్యాద్ఘటాదిషు వికారేషూపలభ్యమానాద్వ్యతిరిక్తం ఘటశరావాది కార్యం వ్యవహారమాత్రాలమ్బనం మిథ్యా - కారణభూతం మృద్ద్రవ్యమేవ సత్యం - తథా నిర్విశేషసన్మాత్రాత్ కారణభూతాద్బ్రహ్మణోఽన్యోఽహఙ్కారాదివ్యవహారాలమ్బనః కృత్స్నః ప్రపఞ్చో మిథ్యా - కారణభూతం సన్మాత్రం బ్రహ్మైవ సత్యం. తస్మాత్కారణవ్యతిరిక్తం కార్యం నాస్తీతి కారణాదనన్యత్కార్యం. నచ వాచ్యం శుక్తికారజతాదీనామివ ఘటాదికార్యాణామసత్యత్వాప్రసిద్ధేర్దృష్టాన్తానుపపత్తిరితి. యతస్తత్రాపి యుక్త్యా మృద్ద్రవ్యమాత్రమేవ సత్యతయా వ్యవస్థాప్యతే-తదతిరిక్తం తు యుక్త్యా బాధ్యతే. కా పునరత్ర యుక్తిః. మృద్ద్రవ్యమాత్రస్యానువర్తమానత్వం, తదతిరిక్తస్య చ వ్యావర్తమానత్వం,. రజ్జుసర్పాదిష్వప్యనువర్తమానస్యాధిష్ఠానభూతస్య రజ్జ్వాదేస్సత్యతా, వ్యావర్తమానస్య చ సర్పభూదళనామ్బుధారాదేరసత్యతా, దృష్టా - తథాఽనువర్తమానమధిష్ఠానభూతం మృద్ద్రవ్యమేవ సత్యం- వ్యావర్తమానాస్తు ఘటశరావాదయోఽసత్యభూతాః. కిఞ్చ- సత ఆత్మనోపి నాశాభావా, దసతశ్చ శశవిషాణాదేరుపలబ్ధ్యభావా, దుపలబ్ధివినాశయోగి కార్యం సదసద్భ్యామనిర్వచనీయమితి గమ్యతే - అనిర్వచనీయం చ శుక్తికారజతాదివన్మృషైవ. తస్య చానిర్వచనీయత్వం ప్రతీతిబాధాభ్యాం సిద్ధం. కిఞ్చ- కార్యముత్పాదయన్మృదాదికారణద్రవ్యం కిమవికృతమేవ కార్యముత్పాదయతి- ఉత కఞ్చన విశేషమాపన్నం. న తావదవికృతముత్పాదయతి. సర్వదోత్పాదకత్వప్రసఙ్గాత్. నాపి విశేషాన్తరమాపన్నం- విశేషాన్తరాపత్తేరపి విశేషాన్తరాపత్తిపూర్వకత్వేన భవితవ్యం- తస్యా అపి తథేత్యనవస్థానాత్. అవికృతమేవ దేశకాలనిమిత్తవిశేషసమ్బద్ధం కార్యముత్పాదయతీతి చేన్న - దేశాదివిశేషసమ్బన్ధోపి హ్యవికృతస్య విశేషాన్తరమాపన్నస్య చ పూర్వవన్నసమ్భవ

భివ్యక్త్యనపేక్షానిత్యేతి వికల్పాభిప్రాయేణ దూషయతి (అభివ్యక్తేరిత్యాదినా) దూషణాన్తరమాహ (కించేతి) (నచేతి) మృత్పిణ్డే ఘటో న విద్యతే చేత్ - అసత్త్వావిశేషాత్తన్తురపి ఘటచికీర్షుణోపాదీయేత- న చ తథా క్రియతే - అతః కారణవిశేషోపాదాననియమానుపపత్త్యా కార్యం సదేవేత్యర్థః. పరిహరతి (కారణేతి) ఘటో మృత్పిణ్డ ఏవ విద్యతే - న తన్తుష్వితి నియమః కథం. తదేవ తత్సద్భావయోగ్యమితి చేత్ - తదుత్పాదనయోగ్యం తదేవేతి తస్యైవోపాదాననియమో యుక్త ఇత్యర్థః. ఏవముపాదానకారణనియమానుపపత్తిరూపం చోద్యం పరిహృతం. అథ కారకవ్యాపారానుపపత్తిముఖేన చోదయతి (నన్వితి) పరిహరతి (నైవమితి) అనన్యత్వశ్రుతీనామముఖ్యత్వమభిమతం. అస్మిన్పక్షే సిద్ధాన్త్యేకదేశిముఖేనోత్తరమాహ (అత్రాహురితి) * వాచారమ్భణమిత్యాదివాక్యస్యార్థమభిప్రేత్యాహ (అతో యథేతి) (వికారేషూపలభ్యమానాదితి) అనేనానువర్తమానత్వహేతుర్వివక్షితః *ఏకమేవాద్వితీయమిత్యస్యార్థమాహ (తథేతి) అహఙ్కారాదివ్యవహారాలమ్బనః- * అహమితి ప్రథమో ధ్యాస ఇతి హి తేషాం గ్రన్థః. ఆదిశబ్దేన[illegible]యము-చ్యతే. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తపరమార్థభూతకార్యాభావస్తదనన్యత్వశబ్దార్థ ఇతి భావః. దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలతాం శఙ్కతే (నచ వాచ్యమిత్యాదినా) పరిహరతి (యత ఇతి) యథా జ్వాలావత్క్షణికమిత్యుక్తే జ్వాలాభేదస్య ప్రత్యక్షత్వేన న తత్ర సాధ్యవైకల్యం- తద్వదిత్యర్థః. (కా పునరిత్యాది) సదసద్విలక్షణత్వం నామ మిథ్యాత్వే హేత్వన్తరమాహ (కించేతి) కార్యస్య సదసద్విలక్షణత్వే వ్యతిరేకిణం హేతుమాహ (సత ఆత్మన ఇతి) సదసద్విలక్షణత్వం మిథ్యాత్వేఽన్వయి హేతురితి దర్శయతి (అనిర్వచనీయం చేతి) సపక్షస్య శుక్తిరజతాదేః అనిర్వచనీయత్వం దర్శయతి (తస్య చేతి) వ్యావర్తమానత్వహేతోరుపాధిశఙ్కాపరిహారాయ కార్యస్య దుర్నిరూపతామనుగ్రాహకతర్కరూపేణాహ (కించేతి) సత్యం చేత్సునిరూపం స్యాదిత్యర్థః. (నాపీతి) విశేషాన్తరాపత్తిః కిం వికృతస్య- ఉత న. నో చేత్సర్వదా విశేషాన్తరాపత్తిప్రసఙ్గః. విశేషాన్తరాపత్తిపూర్వకత్వే తస్యాపి విశేషాన్తరాపత్తిపూర్వకత్వం- తస్యాపి తథేత్యనవస్థేత్యర్థః. (అవికృతమేవేత్యాది) విశేషశబ్దో దేశకాలనిమిత్తైః ప్రత్యేకం సంబధ్యతే. అవికృతస్య చేత్సర్వదా దేశకాలాదిసమవధానం స్యాత్ -

తి, నచ వాచ్యం మృత్సువర్ణదుగ్ధాదిభ్యో ఘటరుచకదధ్యాదీనాముత్పత్తిర్దృశ్యతే- శుక్తికారజతాదివద్దేశకాలా
దిప్రతిపన్నోపాధౌ బాధశ్చ న దృశ్యతే - అతః ప్రతీతిశరణానాం కారణాత్కార్యోత్పత్తిరవశ్యాశ్రయణీయేతి.
వికల్పాసహత్వాత్. కిం హేమాదిమాత్రమేవ స్వస్తికాదేరారమ్భకం - ఉత రుచకాది- అథ రుచకాద్యా
శ్రయో హేమాది. న తావద్ధేమాదిమాత్రమారమ్భకం - హేమవ్యతిరిక్తస్య కార్యస్యాభావాత్, స్వాత్మా
నం ప్రత్యాత్మన ఆరమ్భకత్వాసమ్భవాచ్చ. హేమవ్యతిరిక్తం స్వస్తికం దృశ్యత ఇతి చేత్. న హేమవ్యతిరిక్తం
తత్ - హేమప్రత్యభిజ్ఞానాత్తదతిరిక్తవస్త్వన్తరానుపలబ్ధేశ్చ. బుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభిర్వస్త్వన్తరత్వం సాధితమి
తి చేన్న- అనిరూపితవస్త్వవలమ్బనానాం బుద్ధిశబ్దాన్తరాదీనాం శుక్తికారజతశబ్దబుద్ధ్యాదివద్భ్రాన్తిమూలత్వే
న వస్త్వన్తరసద్భావస్యాసాధకత్వాత్. నాపి రుచకాది స్వస్తికాదేరారమ్భకం- స్వస్తికే హి రుచకం పట ఇవ త
న్తవో భవతాపి నోపలభ్యతే. నాపి రుచకాశ్రయభూతం హేమ- రుచకాశ్రయాకారేణ హేమ్నః స్వస్తికేఽను
పలబ్ధేః. అతో మృదాదికారణాతిరిక్తస్య కార్యస్యాసత్యత్వదర్శనాద్బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం కృత్స్నం జగత్కార్యత్వే
న మిథ్యాభూతం. తదిదం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వసుఖప్రతిపత్తయే కాల్పనికమృదాదిసత్యత్వమాశ్రిత్య కార్య
స్యాసత్యత్వం ప్రతిపాదితం. పరమార్థతస్తు మృత్సువర్ణాదికారణమపి ఘటరుచకాదికార్యవన్మిథ్యాభూతం- బ్ర
హ్మకార్యత్వావిశేషాత్. *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం *నేహ నానాస్తి కిఞ్చన మృత్యోస్స మృత్యుమా
ప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి *యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్త
త్కేన కం పశ్యేత్ *ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే ఇత్యేవమాదిభిశ్శ్రుతిభిశ్చ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య మిథ్యా
త్వమవగమ్యతే. న చాగమావగతార్థస్య ప్రత్యక్షవిరోధశ్శఙ్కనీయః- యథోక్తప్రకారేణ కార్యస్య సర్వస్య మి
థ్యాత్వావగమాత్, ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రవిషయత్వాచ్చ- విరోధే సత్యప్యసమ్భావితదోషస్య చరమభావిన
స్స్వరూపసద్భావాదౌ ప్రత్యక్షాద్యపేక్షత్వేపి ప్రమితౌ నిరాకాఙ్క్షస్య నిరవకాశస్య శాస్త్రస్య బలీయస్త్వాత్.
అతః కారణభూతాద్బ్రహ్మణోఽన్యత్సర్వం మిథ్యా. న చ ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వే జీవమిథ్యాత్వమాశఙ్కనీయం- బ్ర
హ్మణ ఏవ జీవభావాత్. బ్రహ్మైవ హి సర్వశరీరేషు జీవభావమనుభవతి- *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య *ఏకో దేవ
స్సర్వభూతేషు గూఢః *ఏకో దేవో బహుధా నివిష్టః *ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢోత్మా న ప్రకాశతే *నాన్యోఽతో
ఽస్తి ద్రష్టేత్యేవమాదిభ్యః. నన్వేకమేవ బ్రహ్మ సర్వశరీరేషు జీవభావమనుభవతి చేత్ - పాదే మే వేదనా శిరసి మే సు
ఖమితివత్సర్వశరీరేషు సుఖదుఃఖప్రతిసన్ధానం స్యాత్, జీవేశ్వరబద్ధముక్తశిష్యాచార్యజ్ఞత్వాజ్ఞత్వాదివ్యవస్థా చ

వికృతస్య చేదనవస్థేత్యర్థః. ఉక్తతర్కస్య ప్రత్యక్షవిరోధమాశఙ్క్యాహ (నచ వాచ్యమితి) పరిహరతి (వికల్పాసహత్వాదితి) కిం ద్రవ్యమాత్రం కారణం- ఉతాకారమాత్రం- ఉతాకారవిశిష్టం ద్రవ్యమితి వికల్పాః. తేషు ప్రథమం శిరో దూషయతి (న తావదిత్యాదినా) సమవాయికారణాంశవిషయం ప్రత్యభిజ్ఞానమిత్యాశఙ్క్యాహ (తదతిరిక్తేతి) తర్హి తత్ర వ్యక్తిద్వయముపలభ్యేత- న తథోపలబ్ధిరిత్యర్థః. ద్వితీయం శిరో దూషయతి (నాపీతి) కార్యే సమవాయికారణానువృత్త్యా తదుపలబ్ధిః పరేణాభ్యుపగమ్యతే- తత్ర పటే తన్తవ ఇవ స్వస్తికే రుచకముపలభ్యేతేత్యర్థః. తృతీయం శిరో దూషయతి (నాపీతి) రుచకాకారవిశిష్టం కారణం చేత్ - స్వస్తికే రుచకాకారవిశిష్టహేమోపలమ్భః ప్రసజ్యత ఇత్యర్థః. ఏవమత్ర కేవలప్రమాణాత్తర్కానుగృహీతం ప్రమాణం ప్రబలమితి ప్రత్యక్షవిరోధపరిహార ఇత్యుక్తం భవతి. (అత ఇతి) కారణాతిరిక్తవస్త్వనుపలబ్ధ్యా న ప్రత్యక్షబాధ ఇత్యర్థః. తత ఏవ న సోపాధికత్వం- పక్షేపి సాధితత్వేనోపాధిత్వాభావాదితి భావః. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తకృత్స్నమిథ్యాత్వే మృత్తికాదీనాం సత్యత్వం వ్యాహతమిత్యత్రాహ (తదిదమితి) న మృత్తికాసత్యత్వే తాత్పర్యం- అపి తు బ్రహ్మవ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వ ఏవ తాత్పర్యమిత్యర్థః. న కేవలం బ్రహ్మకార్యత్వేన జగతో మిథ్యాత్వం సిధ్యతి- కణ్ఠోక్తమపీత్యాహ (ఐతదాత్మ్యమితి) *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి బాధార్థసామానాధికరణ్యమితి భావః. *ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదిషు ప్రత్యక్షేణ బాధమభిప్రేత్య ఇహాపి తమాశఙ్క్యాహ (న చాగమావగతేతి) పరిహరతి (యథోక్తేతి) *ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదివాక్యమన్యపరం- అత్ర తూపక్రమోపసంహారాదిలిఙ్గైస్తాత్పర్యమస్త్యేవేతి న ప్రత్యక్షేణ బాధ ఇత్యభిప్రాయః. అవిరోధమాహ (ప్రత్యక్షస్యేతి) యద్వా - కింశబ్దతః ప్రతీత్యభావాత్- ప్రత్యక్షవిరోధాద్వాఽన్యపరత్వం శఙ్క్యత ఇత్యభిప్రేత్య శబ్దతః ప్రతిపత్త్యభావం పరిహరతి (యథోక్తేతి) ప్రత్యక్షవిరోధం పరిహరతి (ప్రత్యక్షస్యేతి) విరోధమభ్యుపగమ్యాహ (విరోధే సత్యపీతి) భేదవాసనామూలత్వం సంభావితదోషత్వం. అపచ్ఛేదన్యాయాభిప్రాయేణాహ (చరమభావిన ఇతి) (స్వరూపేతి) ఆదిశబ్దేన వ్యుత్పత్తిరభిప్రేతా. (ప్రమితౌ నిరాకాఙ్క్షస్యేతి) ప్రమితౌ- ప్రమితిహేతుత్వే. అర్థనిశ్చాయకత్వ ఇత్యర్థః. శాస్త్రస్య శబ్దస్వరూపగ్రహణవ్యుత్పత్త్యాదిషు ప్రత్యక్షాద్యపేక్షాఽస్తి- తథాపి శాస్త్రజ్ఞానం స్మృతిజ్ఞానవత్ స్వార్థవిషయజ్ఞానాన్తరానుభూతత్వేన న స్వవిషయం దర్శయతి- అపి త్వనన్యగోచరమేవ దర్శయతీత్యర్థః. (నన్విత్యాది) పాదే మే వేదనేత్యాదినా జీవేశ్వరేత్యాదినా చ లౌకికవైదికవ్యవస్థానుపపత్తిరుక్తా.——ఏతద్వ్యవస్థాని

నస్యాత్,—— అత్ర కేచిదద్వితీయత్వం బ్రహ్మణోఽభ్యుపయన్త ఏవైవం సమాదధతే- ఏకస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రతిబిమ్బభూతానాం జీవానాం సుఖిత్వదుఃఖిత్వాదయ ఏకస్యైవ ముఖస్య ప్రతిబిమ్బానాం మణికృపాణదర్పణాదిషూపలభ్యమానానామల్పత్వ మహత్త్వమలినత్వవిమలత్వాదివత్తత్తదుపాధివశాద్వ్యవస్థాప్యన్తే. నను *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యేత్యాదిశ్రుతేర్న జీవా బ్రహ్మణో భిద్యన్త ఇత్యుక్తం. సత్యం-పరమార్థతః. కాల్పనికం తు భేదమాశ్రిత్యేయం వ్యవస్థోచ్యతే. కస్య పునః కల్పనా. న తావద్బ్రహ్మణః-తస్య పరిశుద్ధజ్ఞానాత్మనః కల్పనాశూన్యత్వాత్. నాపి జీవానాం- ఇతరేతరాశ్రయత్వప్రసఙ్గాత్- కల్పనాధీనో హి జీవభావః- జీవాశ్రయా చ కల్పనేతి. నైతదేవం-అవిద్యాజీవభావయోర్బీజాఙ్కురన్యాయేనానాదిత్వాత్. కిఞ్చ- ప్రాసాదనిగరణాదివదనుపపన్నత్వైకవేషాయామవస్తుభూతాయామవిద్యాయాం నేతరేతరాశ్రయత్వాదయో వస్తుదోషా అనవక్లృప్తిమావహన్తి. వస్తుతో బ్రహ్మవ్యతిరిక్తానాం జీవానాం స్వతో విశుద్ధత్వేఽపి కృపాణాదిగతముఖ ప్రతిబిమ్బశ్యామతాదివదౌపాధికాశుద్ధిసమ్భవాదవిద్యాశ్రయత్వోపపత్తేః కాల్పనికత్వోపపత్తిః. ప్రతిబిమ్బగతశ్యామతాదివజ్జీవగతాశుద్ధిరపి భ్రాన్తిరేవ - అన్యథాఽనిర్మోక్షత్వప్రసఙ్గాత్. జీవానాం భ్రమస్య ప్రవాహానాదిత్వాన్న తద్ధేతురన్వేషణీయ ఇతి. —— తదేతదవిదితాద్వైతయాథాత్మ్యానాం భేదవాదశ్రద్ధాళుజనసబహుమానావలోకనలిప్సావిజృమ్భితం. తథా హి - జీవస్యాకల్పితస్వాభావికరూపేణావిద్యాశ్రయత్వే బ్రహ్మణ ఏవావిద్యాశ్రయత్వముక్తం స్యాత్. తదతిరిక్తేన తస్మిన్కల్పితేనాకారేణావిద్యాశ్రయత్వే జడస్యావిద్యాశ్రయత్వముక్తం స్యాత్ - న ఖల్వద్వైతవాదినస్తదుభయవ్యతిరిక్తమాకారమభ్యుపగచ్ఛన్తి. కల్పితాకారవిశిష్టేన స్వరూపేణైవావిద్యాశ్రయత్వమితి చేత్. తన్న - స్వరూపస్యాఖణ్డైకరసస్యావిద్యామన్తరేణ విశిష్టరూపత్వాసిద్ధేః. అవిద్యాశ్రయాకార ఏవ హి నిరూప్యతే. కిఞ్చ - బన్ధమోక్షాదివ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థం హి జీవాజ్ఞానవాదాశ్రయణం - సా తు వ్యవస్థా జీవాజ్ఞానపక్షేఽపి న సిధ్యతి. అవిద్యావినాశ ఏవ హి మోక్షః - తత్రైకస్మిన్ముక్తే అవిద్యావినాశాదితరేఽపి విముచ్యేరన్. అన్యస్యాముక్తత్వాదవిద్యా తిష్ఠతీతి చేత్. తర్హ్యేకస్యాప్యముక్తిస్స్యాత్- అవిద్యాయా అవినష్టత్వాత్. ప్రతిజీవమవిద్యాభేదః కల్ప్యతే - తత్ర యస్యావిద్యా వినష్టా స మోక్ష్యతే - యస్య త్వవినష్టా స బత్స్యత ఇతి చేత్. తన్న - ప్రతిజీవమితి జీవభేదమాశ్రిత్య బ్రూషే - స జీవభేదః

క్ష్యర్థం జీవాజ్ఞానవాదపక్షముపన్యస్యతి (అత్ర కేచిదితి) (నన్విత్యాది) సత్యం పరమార్థతః- పరమార్థతో న భిద్యన్త ఇతి సత్యం. వయం త్వౌపాధికభేదమాశ్రిత్య బ్రూమ ఇత్యర్థః. (కస్యేత్యాది) అత్రోక్తమితరేతరాశ్రయం పరిహరతి (నైతదేవమితి) ముఖాన్తరేణాపి పరిహరతి (కిం చేతి) అవస్తుభూతాయాం- అపరమార్థభూతాయాం. అనవక్లృప్తిః- అసిద్ధిః. యథా బ్రహ్మణః స్వతశ్శుద్ధత్వేన నావిద్యాశ్రయత్వం - తథా బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యాపి జీవస్య స్వతశ్శుద్ధత్వేన అవిద్యాశ్రయత్వానుపపత్త్యా తత్కార్యజన్మజరామరణాదిభ్రమానుపపత్తిరిత్యత్రాహ (వస్తుతో బ్రహ్మేతి) యథౌపాధికాశుద్ధిర్వస్తుతో ముఖావ్యతిరిక్తత్వేఽపి ముఖప్రతిబిమ్బే సమ్భవతి- తథా వస్తుతో బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వేన స్వతశ్శుద్ధత్వేఽస్యౌపాధికాశుద్ధిసంభవాదవిద్యాశ్రయత్వేన కాల్పనికత్వమిత్యర్థః. అశుద్ధిర్నామ స్వతశ్శుద్ధత్వప్రతియోగ్యాకారః- అవిద్యాసంబన్ధయోగ్యతేత్యర్థః. కాల్పనికత్వోపపత్తిః- జన్మజరామరణాదేః కాల్పనికత్వోపపత్తిరిత్యర్థః. ఔపాధికాశుద్ధేరపి జ్ఞానానివర్త్యత్వం స్యాదిత్యత్రాహ (ప్రతిబిమ్బగతేతి) అశుద్ధివిషయభ్రమేణోత్తరోత్తరావిద్యాశ్రయత్వం- అవిద్యాశ్రయత్వేనోత్తరోత్తరాశుద్ధివిషయభ్రమ ఇత్యన్యోన్యాశ్రయత్వమాశఙ్క్యాహ (జీవానాం భ్రమస్యేతి) జీవాజ్ఞానపక్షసమాప్తిద్యోతనార్థమితికరణం.—— దూషయతి (తదేతదితి) అవిదితాద్వైతయాథాత్మ్యానాం- అద్వైతానిపుణానాం. శ్రద్ధాళుశబ్దేన భేదవాదేష్వకౌశలం వివక్షితం. ఉభయతోఽపి భ్రష్టైరేవముక్తమితి భావః. కిమకల్పితస్వాభావికరూపేణావిద్యాశ్రయత్వం - ఉత కల్పితాకారేణ - అథ కల్పితాకారవిశిష్టరూపేణేతి వికల్పత్రయమభిప్రేత్య ప్రథమం శిరో దూషయతి (జీవస్యేతి) ద్వితీయం దూషయతి (తదతిరిక్తేనేతి) కథం జడస్యావిద్యాశ్రయత్వముక్తం స్యాత్- జీవో హ్యవిద్యాశ్రయ ఇత్యత్రాహ (న ఖల్వితి) బ్రహ్మ చిద్రూపం - కల్పితం తు జడం - తదుభయాతిరిక్తానభ్యుపగమాత్కల్పితాకారేణావిద్యాశ్రయత్వే జడస్యైవావిద్యాశ్రయత్వముక్తం స్యాదిత్యర్థః. తృతీయం శిరశ్శఙ్కతే (కల్పితేతి) దూషయతి (తన్నేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అవిద్యాశ్రయాకార ఇతి) అవిద్యాశ్రయత్వేన తద్విశిష్టత్వం- విశిష్టాకార ఏవ అవిద్యాశ్రయ ఇత్యాత్మాశ్రయణమిత్యర్థః. (కిం చేత్యాది) అవిద్యా కిమేకా- ఉత బహ్వీతి వికల్పమభిప్రేత్యైకత్వపక్షే దూషణమాహ (తత్రైకస్మిన్నితి) తత్రాపి కిమవిద్యా నశ్యతి - ఉత న నశ్యతీతి వికల్పమభిప్రేత్య నాశపక్షే దూషణముక్తం తత్రేతి. అవినాశపక్షం దూషయతి (అన్యస్యేతి) అథావిద్యాబహుత్వపక్షమనువదతి (ప్రతిజీవమితి) బత్స్యతే- బద్ధో భవిష్యతీత్యర్థః. దూషయతి (తన్నేతి) అత్రాపి వికల్పయతి (స జీవభేద ఇతి) అనభ్యుపగమాత్- అద్వైతహానిప్రసఙ్గేనానభ్యుపగమాత్. ద్వితీ

కింస్వాభావికః-ఉతావిద్యాకల్పితః. నతావత్స్వాభావికః - అనభ్యుపగమాత్, భేదసిద్ధ్యర్థస్యచావిద్యాకల్పనస్యవ్యర్థత్వాత్,. అథావిద్యాకల్పితః - తత్రేయంజీవభేదకల్పికాఽవిద్యాకింబ్రహ్మణః - ఉతజీవానాం. బ్రహ్మణఇతిచేత్ - ఆగతోఽసిమదీయంమార్గం. అథజీవానాం- కిమస్యాజీవభేదక్లృప్తిసిద్ధ్యర్థతాంవిస్మరసి. అథప్రతిజీవంబద్ధముక్తవ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థంయాఅవిద్యాఃకల్ప్యన్తే- తాభిరేవజీవభేదోఽపీతిమనుషే- జీవభేదసిద్ధౌతాస్సిద్ధ్యన్తి- తాసుసిద్ధాసుజీవభేదసిద్ధిరితీతరేతరాశ్రయత్వం. నచాత్రబీజాఙ్కురన్యాయస్సిధ్యతి- బీజాఙ్కురేషుహ్యన్యదన్యద్బీజమన్యస్యాన్యస్యాఙ్కురస్యోత్పాదకం- ఇహతుయాభిరవిద్యాభిర్యేజీవాఃకల్ప్యన్తే- తానేవాశ్రిత్యతాసాంసిద్ధిరిత్యశకనీయతా. అథబీజాఙ్కురన్యాయేనపూర్వపూర్వజీవాశ్రయాభిరవిద్యాభిరుత్తరోత్తరజీవకల్పనాంమన్యసే- తథాసతిజీవానాంభఙ్గురత్వ, మకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశాదిప్రసఙ్గశ్చ. అతఏవబ్రహ్మణఃపూర్వపూర్వజీవాశ్రయాభిరవిద్యాభిరుత్తరోత్తరజీవభావకల్పనమిత్యపినిరస్తం - అవిద్యాప్రవాహోఽభ్యుపగమ్యమానేతత్కల్పితజీవభావస్యాపితద్వత్ప్రవాహానాదితాస్యాత్ - నధ్రువరూపతా. ఆమోక్షాచ్చజీవస్యధ్రువత్వమిష్టంనసిధ్యేత్. యచ్చోక్తమవిద్యాయాఅవస్తురూపత్వేనానుపపన్నతైకవేషాయానేతరేతరాశ్రయత్వాదయోవస్తుదోషాఅనవక్లృప్తిమావహన్తీతి-తథాసతిముక్తాన్పరంచబ్రహ్మాశ్రయేదవిద్యా. శుద్ధవిద్యాస్వరూపత్వాదశుద్ధిరూపానతత్రప్రసజతీతిచేత్. కిముపపత్త్యనువర్తిన్యవిద్యా- ఏవంతర్హ్యుక్తాభిరుపపత్తిభిర్జీవానపినాశ్రయేత్. కిఞ్చ- జీవాశ్రయాయాఅవిద్యాయాస్తత్త్వజ్ఞానోదయాన్నాశేసతిజీవోనశ్యేద్వా- నవా. యదినశ్యేత్ -స్వరూపోచ్ఛిత్తిలక్షణోమోక్షస్స్యాత్. నోచేదవిద్యానాశేప్యనిర్మోక్షః- బ్రహ్మస్వరూపవ్యతిరిక్తజీవత్వావస్థానాత్. యచ్చోక్తంమణికృపాణదర్పణాదిషూపలభ్యమానముఖమలినత్వవిమలత్వాదివచ్ఛుద్ధ్యశుద్ధ్యాదివ్యవస్థోపపత్తిరితి-తత్రేదంవిమర్శనీయం- అల్పత్వమలినత్వాదయఔపాధికాదోషాఃకదానశ్యేయురితి. కృపాణాద్యుపాధ్యపగమఇతిచేత్. కింతదాఽల్పత్వాద్యాశ్రయఃప్రతిబిమ్బంతిష్ఠతివా- నవా. తిష్ఠతిచేత్ - తత్స్థానీయస్యజీవస్యాపిస్థితత్వాదనిర్మోక్షప్రసఙ్గః. నశ్యతిచేత్ - తద్వదేవజీవనాశాత్స్వరూపోచ్ఛిత్తిలక్షణోమోక్షస్స్యాత్. కిఞ్చ- యస్యహ్యపురుషార్థరూపదోషప్రతిభాసః-తస్యతదుచ్ఛేదఃపురుషార్థః. తత్రకిమౌపాధికదోషప్రతిభాసోబిమ్బస్థానీయస్యబ్రహ్మణః - ఉతప్రతిబిమ్బస్థానీయస్యజీవస్య - ఉతాన్యస్యకస్యచిత్. ఆద్యయోఃకల్పయోర్దృష్టాన్తోయంనసంగచ్ఛతే- ముఖస్యముఖప్రతిబిమ్బస్యచాల్పత్వాదిదోషప్రతిభాసశూన్యత్వాత్. నహిముఖంతత్ప్రతిబిమ్బంవాచేతయతే.

యంశిరోవికల్పయతి (కిమితి) ప్రథమపక్షస్యోత్తరమాహ (బ్రహ్మణఇతిచేదితి) ద్వితీయంశిరోదూషయతి (అథేతి) (కిమస్యాజీవభేదక్లృప్తిసిద్ధ్యర్థతాంవిస్మరసీతి) జీవభేదకల్పకాఽవిద్యాజీవకల్పనాత్ప్రాగేవనజీవానాశ్రయితుంక్షమా- జీవానిద్ధేరిత్యర్థః. యాజీవభేదకల్పకావిద్యాః-తాఏవజీవాశ్రయాఃబద్ధముక్తాదివ్యవస్థాహేతవఇతిపక్షమనూద్యదూషయతి (అథ ప్రతిజీవమితి) బీజాఙ్కురన్యాయేనపరిహారస్యానుపపత్తిమాహ (నచేతి) బీజాఙ్కురేషూత్పాదకబీజస్యోత్పాద్యాఙ్కురాపేక్షానాస్తి- ఉత్పాదకాఙ్కురమన్యత్ - ఉత్పాద్యంచాన్యత్ - అత్రతు జీవభేదకల్పకావిద్యాయాఃకల్పనీయజీవాశ్రయాపేక్షాఽస్తి- కల్పకావిద్యాశ్రయోజీవః-సఏవకల్ప్యశ్చేతివైషమ్యం. అశకనీయతా-సాధయితుమశక్యతేత్యర్థః. ఉత్పాద్యోత్పాదకాఙ్కురవ్యక్తిభేదవత్కల్పకావిద్యాశ్రయకల్ప్యజీవవ్యక్తిభేదార్థంప్రవాహానాదిత్వాభ్యుపగమేదూషణమాహ (అథేతి) అకృతాభ్యాగమకృతనాశః శ్రుత్యర్థాపత్తిః. ఆదిశబ్దేనజీవస్వరూపనిత్యత్వాదిశ్రుతివిరోధోవివక్షితః. ఏవంజీవాఖ్యధర్మిణఃప్రవాహానాదిత్వకల్పనేదూషణముక్తం. జీవత్వధర్మతత్కల్పకావిద్యయోః ప్రవాహానాదిత్వేప్యుక్తందూషణమతిదిశతి (అతఏవేతి) పూర్వపూర్వజీవాశ్రయావిద్యయోత్తరోత్తర జీవభావకల్పనం- తత్తదాశ్రయావిద్యయాతదుత్తరోత్తరజీవభావకల్పనమిత్యర్థః. అస్యపక్షస్యనిరస్తతాంవివృణోతి (అవిద్యాప్రవాహఇతి) ధర్మిధర్మకల్పనపక్షయోరుభయోరపితుల్యందూషణమాహ (ఆమోక్షాచ్చేతి) జీవస్య- జీవభావవిశిష్టస్యేత్యర్థః. అవిద్యాయాఃదుర్ఘటత్వేనపరిహారందూషయతి (యచ్చోక్తమితి) శుద్ధవిద్యాస్వరూపత్వాత్- శుద్ధజ్ఞప్తిరూపత్వాత్. ఉక్తాభిరుపపత్తిభిః- అన్యోన్యాశ్రయాదిభిః. మోక్షానుపపత్త్యాదూషయతి (కించేతి) (నోచేదితి) అవిద్యాకార్యస్యజీవత్వస్యావస్థానాదనిర్మోక్షఇత్యర్థః. దార్ష్టాన్తికపర్యాలోచనయాదూషణముక్తం - అథదృష్టాన్తాలోచనయాదూషయతి (యచ్చోక్తమితి) అపురుషార్థప్రతిభాసానుపపత్తిముఖేనదూషయిష్యన్దోషప్రతిభాసస్యావశ్యమ్భావితామాహ (కించయస్యహీతి) అపురుషార్థదోషప్రతిభాసస్యనిరసనీయత్వాత్తన్నిరాసాయహివేదాన్తారమ్భః- బిమ్బప్రతిబిమ్బస్థానీయయోర్జీవబ్రహ్మణోర్దోషప్రతిభాసాయోగాత్ తన్నిరాసార్థోవేదాన్తోఽనారభ్యఇతిదూషణందర్శయితుం యస్యహీత్యాద్యుక్తం. దృష్టాన్తేముఖతత్ప్రతిబిమ్బతద్వ్యతిరిక్తచేతన సద్భావాత్తదభిప్రాయేణవికల్పయతి (ఉతాన్యస్యకస్యచిదితి) (నహిముఖంతత్ప్రతిబిమ్బంవాచేతయతఇతి) రూపవదచేతనవిశేషస్యైవప్రతిబిమ్బందృష్టం- తస్మా

బ్రహ్మణో దోషప్రతిభాసే బ్రహ్మావిద్యాప్రసఙ్గశ్చ. తృతీయోఽపి కల్పో న కల్పతే- జీవబ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య ద్రష్టురభావాత్. కిఞ్చ- అవిద్యాకల్ప్యస్య జీవస్య కల్పకః క ఇతి నిరూపణీయం. న తావదవిద్యా- అచేతనత్వాత్. నాపి జీవః - ఆత్మాశ్రయదోషప్రసఙ్గాత్, శుక్తికారజతాదివదవిద్యాకల్ప్యత్వాచ్చ జీవభావస్య. బ్రహ్మైవ కల్పకమితి చేత్ - బ్రహ్మాజ్ఞానమేవాయాతం. కిఞ్చ- బ్రహ్మాజ్ఞానాభ్యుపగమే కిం బ్రహ్మ జీవాన్ పశ్యతి వా- న వా. న పశ్యతి చేత్ - ఈక్షాపూర్వికా విచిత్రసృష్టిర్నామరూపవ్యాకరణమిత్యాది బ్రహ్మణో న స్యాత్. అథ పశ్యతి- అఖణ్డైకరసం బ్రహ్మ నావిద్యామన్తరేణ జీవాన్ పశ్యతీతి బ్రహ్మాజ్ఞానప్రసఙ్గః. అత ఏవ మాయాఽవిద్యావిభాగవాదోఽపి నిరస్తః - అజ్ఞానమన్తరేణ హి మాయినోఽపి బ్రహ్మణో జీవదర్శిత్వం న స్యాత్. న చ మాయావీ పరాన్ దృష్ట్వా మోహయితుమలం. నాపి మాయా మాయావినో దర్శనసాధనం - దృష్టేషు పరేషు తన్మోహనసాధనమాత్రత్వాత్తస్యాః. అథ బ్రహ్మణో మాయా తస్య జీవదర్శిత్వం కుర్వతీ జీవమోహనస్య హేతురితి మన్యసే- తర్హి పరిశుద్ధస్యాఖణ్డైకరసస్వప్రకాశస్య బ్రహ్మణః పరదర్శనం కుర్వతీ మాయా - మాయాఽపరపర్యాయా అవిద్యైవ స్యాత్. అథ మతం - విపరీతదర్శనహేతురవిద్యా- మాయా తు మిథ్యాభూతం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం మిథ్యాత్వేన దర్శయన్తీ న బ్రహ్మణో విపరీతదర్శనహేతుః - అతస్తస్యా నావిద్యాత్వమితి. నైవం - చన్ద్రైకత్వే జ్ఞాయమానే ద్విచన్ద్రదర్శనహేతోరప్యవిద్యాత్వాత్. యది చ బ్రహ్మ మిథ్యాత్వేనైవ స్వవ్యతిరిక్తం జానాతి- న తర్హి తన్మోహయతి- న హ్యున్మత్తో మిథ్యాత్వేన జ్ఞాతాన్మోహయితుమీహతే. అథాపురుషార్థాపరమార్థదర్శనహేతురవిద్యా - మాయా తు బ్రహ్మణో నాపురుషార్థదర్శనహేతుః - అతోఽస్యా నావిద్యాత్వమితి మతం. తన్న - ద్విచన్ద్రజ్ఞానస్య దుఃఖహేతుత్వాభావేనాపురుషార్థత్వాభావేఽపి తద్ధేతురవిద్యైవ,- తన్నిరసనే చ ప్రయస్యన్తి. యది చ నాపురుషార్థదర్శనకరీ మాయా- తర్హ్యనుచ్ఛేద్యతయా నిత్యా బ్రహ్మస్వరూపానుబన్ధినీ స్యాత్. అస్తు కో దోష ఇతి చేత్ - ద్వైతదర్శనమేవ దోషః. *యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి *యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేదిత్యాద్యద్వైతశ్రుతయః ప్రకుప్యేయుః. పరమార్థవిషయా అద్వైతశ్రుతయః- మాయాయాస్త్వపరమార్థత్వాదవిరోధ ఇతి చేత్ - అపరిచ్ఛిన్నానన్దైకస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽపరమార్థభూతమాయాదర్శనం తద్వృత్తాచావిద్యామన్తరేణ నోపపద్యతే. కిఞ్చ - అపరమార్థభూతయా నిత్యయా మాయయా కిం ప్రయోజనం బ్రహ్మణః. జీవమోహనమితి చేత్. అపురుషార్థేన మోహనేన కిం ప్రయోజనం. క్రీడేతి చేత్. అపరిచ్ఛిన్నానన్దస్య కిం క్రీడయా. పరిపూర్ణభోగానామేవ క్రీడా పురుషార్థత్వేన లోకే దృష్టేతి చేత్. నైవమిహోపపద్యతే- న హ్యపరమార్థభూతైః క్రీడోపకరణైరపరమార్థతయా ప్రతిభాసమానైర్నిష్పన్నయాఽపరమార్థభూతయా క్రీడయాఽపరమా

ద్బ్రహ్మజీవయోర్బిమ్బప్రతిబిమ్బభావాభ్యుపగమే తయోరచేతనత్వమాపతతీతి భావః. బ్రహ్మణో దోషప్రతిభాసపక్షేఽధికం దూషణమాహ (బ్రహ్మణ ఇతి) అన్యస్యేతి పక్షం దూషయతి (తృతీయోఽపీతి) పూర్వమవిద్యాశ్రయానుపపత్తిరుక్తా- ఇదానీమవిద్యాకార్యభ్రమాశ్రయో నిరూప్యతే (కిం చేతి) కః కల్పకః- కో భ్రమాశ్రయ ఇత్యర్థః. (నాపి జీవ ఇతి) కల్పకత్వాత్సిద్ధిః, కల్ప్యత్వాదసిద్ధిః, శ్చేతి స్వసిద్ధేః స్వాపేక్షా- జీవవిషయభ్రమాశ్రయే సిద్ధే హి జీవక్లృప్తిః. జీవసిద్ధేః స్వవిషయభ్రమాశ్రయభూతేన స్వేనైవ సాపేక్షత్వాదాత్మాశ్రయత్వమిత్యర్థః. అనుపపత్త్యన్తరమాహ (శుక్తికేతి) కల్ప్యత్వాచ్చ భ్రమాశ్రయత్వమనుపపన్నం- న హి దోషకల్ప్యం రజతమర్థాన్తరవిషయభ్రమాశ్రయ ఇత్యర్థః. (కిం చేత్యాది) (అథ పశ్యతీతి) అపరమార్థజీవప్రతీతిరవిద్యయా వినా న సంభవతీత్యర్థః. అత ఏవ- ఈక్షాపూర్వకసృష్ట్యాద్యర్థం, బ్రహ్మణోఽపరమార్థజీవదర్శనార్థం, చ అవిద్యాన్వయాభ్యుపగమాదేవేత్యర్థః. మాయా పరభ్రమహేతుః- అవిద్యా స్వభ్రమహేతురితి హి తన్మతం. *మాయినం తు మహేశ్వరమితి శ్రుతిరేతద్విభాగహేతుః. అపరమార్థజీవదర్శనమజ్ఞానే నైవ సమ్భవతీత్యేతదేవోపపాదయతి (అజ్ఞానమిత్యాదినా) కిమవిద్యయా వినా జీవదర్శిత్వం - ఉత జీవదర్శనేన వినా తన్మోహనమితి పక్షయోః ప్రథమం దూషితం అజ్ఞానమితి. అనన్తరం శిరో దూషయతి (న చేతి) మాయైవ జీవదర్శనహేతురిత్యత్రాహ (నాపీతి) న హి పరమోహనహేతురేవ మాయా మోహయితుర్మోహనీయదర్శనహేతుః. అస్యాస్తు మాయాయా అయం విశేష ఇత్యాశఙ్క్యతే (అథేతి) ప్రతివదతి (తర్హీతి) నామవివాద ఏవ యోరిత్యర్థః. శఙ్క్యతే. (అథేతి) పరిహరతి (నైవమితి) న కేవలం సత్యత్వేన దర్శనహేతురేవ దోషః - అపరమార్థప్రతిభాసమాత్రహేతుర్దోష ఇత్యభిప్రాయేణాహ (చన్ద్రైకత్వ ఇతి) అపురుషార్థదర్శనహేతుత్వతదభావరూపం వైషమ్యం శఙ్క్యతే (అథేతి) పరిహరతి (తన్నేతి) (అపరిచ్ఛిన్నేతి) స్వరూపస్యైవాపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వాదిచ్ఛయా మాయాదర్శనమనుపపన్నం- తస్యాశ్చాపరమార్థత్వాదవిద్యాకృతమేవ తద్దర్శనమిత్యర్థః. తద్వృత్తా- తత్సమ్బన్ధః. (కిం చేతి) అపురుషార్థత్వాభావేన నిరసనీయత్వాభావాభిప్రాయేణాహ (నిత్యయేతి) ఆశ్రయవిభాగానుపపత్త్యా చ మాయాఽవిద్యా

ర్థభూతేనచతత్ప్రతిభాసేనా, నున్మత్తానాంక్రీడారసోనిష్పద్యతే. మాయాశ్రయతయాఽభిమతబ్రహ్మవ్యతిరేకేణావిద్యాశ్రయస్య జీవస్యకల్పనాఽసమ్భవశ్చపూర్వమేవద్రష్టవ్యః. అతో బ్రహ్మైవానాద్యవిద్యాశబళంస్వగతనానాత్వంపశ్యతీత్యద్వితీయత్వంబ్రహ్మణోఽభ్యుపయద్భిరభ్యుపేత్యం. యత్తుబన్ధమోక్షవ్యవస్థానోపపద్యతఇతి - నతద్బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినశ్చోద్యం - ఏకస్యైవబ్రహ్మణోఽజ్ఞస్యస్వాజ్ఞాననివృత్త్యా మోక్ష్యమాణత్వాద్బద్ధముక్తాదివ్యవస్థాయాఏవాభావాత్, వ్యవహ్రియమాణాయాశ్చబద్ధముక్తశిష్యాచార్యాదివ్యవస్థాయాః కాల్పనికత్వాత్, స్వప్నదర్శినఇవచైకస్యైవావిద్యయాసర్వకల్పనోపపత్తేః. స్వప్నదృశాహ్యేకేనదృష్టాశ్శిష్యాచార్యాదయస్తదవిద్యాకల్పితాఏవ. అతఏవ బహ్వవిద్యాకల్పనమపినయుక్తిమత్. పారమార్థికీబన్ధమోక్షవ్యవస్థాస్వపరవ్యవస్థాచజీవాజ్ఞానవాదినాపినాభ్యుపేయతే - అపారమార్థికీత్వేకస్యైవావిద్యయోపపద్యతే. ప్రయోగశ్చ- బన్ధమోక్షవ్యవస్థాస్స్వపరవ్యవస్థాశ్చస్వావిద్యాకల్పితాః- అపారమార్థికత్వాత్ -స్వప్నదృష్టవ్యవస్థావదితి. శరీరాన్తరాణ్యపిమయైవాత్మవన్తి-శరీరత్వాత్ -ఏతచ్ఛరీరవత్. శరీరాన్తరాణ్యపిమదవిద్యాకల్పితాని-శరీరత్వాత్ -కార్యత్వాత్ -జడత్వాత్ -కల్పితత్వాద్వా-ఏతచ్ఛరీరవత్. వివాదాధ్యాసితంచేతనజాతమహమేవ-చేతనత్వాత్ - యదనహం-తదచేతనందృష్టం-యథాఘటః. అతస్స్వపరవిభాగో, బద్ధముక్తశిష్యాచార్యాదివ్యవస్థా, శ్చైకస్యావిద్యాకల్పితాః. ద్వైతవాదినాపిబద్ధముక్తవ్యవస్థాదురుపపాదా- అతీతానాంకల్పానామానన్త్యాదేకైకస్మిన్కల్పేఏకైకముక్తావపిసర్వేషాంమోక్షసమ్భవాదముక్తానుపపత్తేః. అనన్తత్వాదాత్మనామముక్తాశ్చసన్తీతిచేత్. కిమిదమనన్తత్వం. అసఙ్ఖ్యేయత్వమితిచేన్న-భూయస్త్వాదల్పజ్ఞైరసఙ్ఖ్యేయత్వేపీశ్వరస్యసర్వజ్ఞస్యసఙ్ఖ్యేయాఏవ. తస్యాప్యశక్యత్వేసర్వజ్ఞత్వంనస్యాత్. ఆత్మనాంనిస్సఙ్ఖ్యత్వాదీశ్వరస్యావిద్యమానసఙ్ఖ్యావేదనాభావోనాసార్వజ్ఞ్యమావహతీతిచేత్. భిన్నత్వే సఙ్ఖ్యావిధురత్వంనోపపద్యతే. ఆత్మానస్సఙ్ఖ్యావన్తః- భిన్నత్వాత్ -మాషసర్షపఘటపటాదివత్. భిన్నత్వేచాత్మనాంఘటాదివజ్జడత్వ,మనాత్మత్వం, క్షయిత్వం, చప్రసజ్యతే. బ్రహ్మణశ్చానన్తత్వంనస్యాత్ -అనన్తత్వంనామపరిచ్ఛేదరహితత్వం. భేదవాదేచవస్త్వన్తరాద్విలక్షణత్వేనబ్రహ్మణోవస్తుతఃపరిచ్ఛేదరహితత్వంనశక్యతేవక్తుం-వస్త్వన్తరభావఏవహివస్తుతఃపరిచ్ఛేదః. వస్తుతఃపరిచ్ఛిన్నస్యదేశతఃకాలతశ్చాపరిచ్ఛిన్నత్వంచనయుజ్యతే. వస్త్వన్తరాద్విలక్షణత్వేనవస్తుతఃపరిచ్ఛిన్నాఏవఘటాదయోదేశతఃకాలతశ్చపరిచ్ఛిన్నాహిదృష్టాః-తథాసర్వేచేతనాఃబ్రహ్మచవస్తుతఃపరిచ్ఛిన్నాఃదేశకాలాభ్యామపిపరిచ్ఛిద్యన్తే.

విభాగానుపపత్తిమాహ (మాయాశ్రయతయేతి) (పూర్వమేవేతి) అన్యోన్యాశ్రయాదిభిర్దూషణైరిత్యర్థః. మాయాఽవిద్యావిభాగానుపపత్త్యా బ్రహ్మణఏవావిద్యాశ్రయత్వముపసంహరతి (అతఇతి) బన్ధమోక్షాదివ్యవస్థానుపపత్తిం జీవాజ్ఞానకల్పనహేతుభూతాం పూర్వోక్తామనూద్యపరిహరతి (యత్త్వితి) నేదంచోద్యమనిష్టమిత్యర్థః. తర్హిబద్ధముక్తాదివ్యవహారః కథమిత్యత్రాహ (వ్యవహ్రియమాణాయాశ్చేతి) వక్ష్యమాణానుమానగర్భమాహ (కాల్పనికత్వాదితి) స్వాప్నవ్యవస్థాఃకాల్పనికత్వాద్యథైకావిద్యయోపపద్యన్తే - తథాసర్వాసాంవ్యవస్థానాంకాల్పనికత్వాదేకావిద్యయైవ తత్కల్పనోపపత్తిరిత్యర్థః. (సర్వకల్పనోపపత్తేరితి) అన్యథాఽనుపపన్నంహికల్పకం - అన్యథోపపన్నత్వాన్నావిద్యాభేదక్లృప్తిర్న్యాయ్యేత్యర్థః. దృష్టాన్తంశిక్షయతి (స్వప్నదృశాహీతి) అతఏవ- ఆశ్రయైకత్వేపిసర్వవ్యవస్థోపపత్తిరేవ హేతునాసిద్ధాతేనైవకాల్పనికత్వేనహేతునాఽవిద్యాబహుత్వకల్పనమపినయుక్తమిత్యర్థః. పరమార్థకార్యాణాంహిబహుహేత్వపేక్షా - అపరమార్థానాం త్వేకేనైవాలమిత్యభిప్రాయేణాహ (పారమార్థికీతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అపారమార్థికీత్వితి) (ప్రయోగశ్చేతి) జీవాజ్ఞానవాదినం ప్రతి ప్రథమతృతీయే అనుమానే ఉచ్యేతే. తంచభేదవాదినంచ ప్రతిద్వితీయహేతుః ప్రయుజ్యతే. తృతీయఃప్రత్యేకనిరపేక్షహేతుచతుష్టయగర్భః తురీయం వ్యతిరేక్యనుమానం. వ్యవస్థానుపపత్తిపరిహారముపసంహరతి (అతఇతి) కాణాదపక్షేపిస్వపక్షోక్తంచోద్యమాపాదయతి (ద్వైతవాదినాపీత్యాది) (అసఙ్ఖ్యేయత్వమితిచేదితి) దేశకాలాద్యపరిచ్ఛేదస్యానన్తశబ్దేన వివక్షితత్వావ్యావృత్త్యర్థమసఙ్ఖ్యేయత్వమిత్యుక్తం. భిన్నత్వేన సఙ్ఖ్యావత్త్వంసాధయతి (ఆత్మానఇతి) (మాషసర్షపఘటపటాదివదితి) సఙ్ఖ్యావత్తారతమ్యేపి సఙ్ఖ్యావత్త్వమవిశిష్టమితిభావః. భిన్నత్వే దూషణాన్తరంచాహ (భిన్నత్వేచేతి) అత్రవ్యతిరేకిత్రయంవివక్షితం - ఆత్మానభిన్నాః - ఆత్మత్వాత్ - యద్భిన్నంనతదాత్మా - యథాఘటాది. ఆత్మానభిన్నాః - అజడత్వాత్ - యద్భిన్నం నతదజడం - యథాఘటాది. ఆత్మానభిన్నాః - అక్షయిత్వాత్ - యద్భిన్నంనతదక్షయి-యథాఘటాదిరితి. దూషణాన్తరమాహ (బ్రహ్మణశ్చేతి) అనన్తత్వంనామకిం-తస్యభేదవాదేఽనుపపన్నత్వంకథమిత్యత్రాహ (అనన్తత్వంనామేతి) (వస్త్వన్తరభావఇతి) వస్త్వన్తరవత్త్వంవస్తుతఃపరిచ్ఛేదఇత్యర్థః. వస్తుతః పరిచ్ఛేదవ్యాప్తందేశకాలపరిచ్ఛిన్నత్వమప్యాపతతీత్యాహ (వస్తుతఇతి) వ్యాప్తిందర్శయతి (వస్త్వన్తరాదితి) అస్యార్థస్యానిష్ట

ఏవఞ్చ *సత్యంజ్ఞానమనన్తమిత్యాదిభిస్సర్వప్రకారపరిచ్ఛేదరహితత్వంవదద్భిర్విరోధః. ఉత్పత్తివినాశాద యశ్చజీవానాంబ్రహ్మణశ్చప్రసజ్యేరన్- కాలపరిచ్ఛేదఏవహ్యుత్పత్తివినాశభాగిత్వం. అతఏకస్యైవాపరిచ్ఛిన్నస్యబ్రహ్మణోఽవిద్యావిజృమ్భితం బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తంకృత్స్నంజగత్. సుఖదుఃఖప్రతిసన్ధానవ్యవస్థాదయోఽపిస్వాప్నవ్యవస్థావదవిద్యాస్వాభావ్యాదుపపద్యన్తే.తస్మాదేకమేవనిత్యముక్తస్వప్రకాశస్వభావమనాద్యవిద్యావశాజ్జగదాకారేణవివర్తతఇతిపరమార్థతోబ్రహ్మవ్యతిరిక్తాభావాత్తదనన్యత్వంజగతఇతి.— అత్రోచ్యతే-నిర్విశేషస్వప్రకాశమాత్రంబ్రహ్మనాద్యవిద్యాతిరోహితస్వస్వరూపంస్వగతనానాత్వంపశ్యతీత్యేతత్-ప్రకాశస్వరూపస్యనిరంశస్యప్రకాశనివృత్తిరూపతిరోధానేస్వరూపనాశప్రసఙ్గేన తిరోధానాసమ్భవాదిభ్యస్సకలప్రమాణవిరుద్ధంస్వవచనవిరుద్ధంచేతిపూర్వమేవోక్తం. యత్పునరుక్తంకారణవ్యతిరిక్తంకార్యంయుక్తిబాధితత్వేనశుక్తికారజతాదివన్మిథ్యేతి - తదయుక్తం - యుక్తేరభావాత్. యత్త్వనువర్తమానస్యకారణమాత్రస్యసత్యత్వం - వ్యావర్తమానానాంఘటశరావాదికార్యాణామసత్యత్వమితి - తదప్యన్యత్రదృష్టస్యాన్యత్రవ్యావర్తమానతానబాధికేత్యాదిభిఃపూర్వమేవపరిహృతం. యచ్చోపలభ్యమానత్వవినాశిత్వాభ్యాంసదసదనిర్వచనీయత్వేనకార్యస్యమృషాత్వమితి- తదసత్ - ఉపలబ్ధివినాశయోగోహినమిథ్యాత్వంసాధయతి-కిన్త్వనిత్యత్వం- యద్దేశకాలసమ్బన్ధితయాయదుపలబ్ధం - తద్దేశకాలసమ్బన్ధితయాబాధితత్వమేవహిసత్యమిథ్యాత్వేహేతుః. దేశాన్తరకాలాన్తరసమ్బన్ధితయోపలబ్ధస్యాన్యదేశకాలసమ్బన్ధిత్వేనబాధితత్వందేశాన్తరకాలాన్తరావ్యాప్తిమాత్రంసాధయతి- నతుమిథ్యాత్వం. ప్రతిప్రయోగశ్చ- ఘటాదికార్యంసత్యం- దేశకాలాదిప్రతిపన్నోపాధావబాధితత్వాత్ - ఆత్మవత్. యచ్చోక్తంకారణస్వరూపాదవికృతాద్వికృతాచ్చకార్యోత్పత్తిర్నసమ్భవతీతి- తదసత్ - దేశకాలాదిసహకారిసమవహితాత్కారణాత్కార్యోత్పత్తిసమ్భవాత్. తత్సమవధానంచవికృతస్యావికృతస్యచనసమ్భవతీతియదుక్తం- తదయుక్తం- పూర్వమవికృతస్యైవకాలాదిసమవధానసమ్భవాత్. అవికృతత్వావిశేషాత్పూర్వమపిదేశకాలాదిసమవధానం ప్రసజ్యతఇతిచేన్న - దేశకాలాదిసమవధానస్య కారణాన్తరాయత్తస్యైతదాయత్తత్వాభావాత్. అతోదేశకాలాది సమవధానరూప

త్వందర్శయతి (ఏవంచేతి) నిరుపపదమనన్తపదమసఙ్కుచితవృత్తి త్రివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్యమాహేతిభావః. ఏవమపరిచ్ఛిన్నస్యపరిచ్ఛిన్నత్వప్రసఙ్గఉక్తః-అథావికారస్యసవికారత్వప్రసఙ్గమాహ (ఉత్పత్తీతి) అవికారత్వశ్రుతివిరోధశ్చేత్యర్థః. ఏకస్యావిద్యయాసర్వవ్యవస్థోపపత్తిముపసంహరతి (అత ఇతి) బ్రహ్మాజ్ఞానవాదపక్షముపసంహరతి (తస్మాదితి) వివర్తతే-అధ్యాసాధిష్ఠానంభవతి. నతుపరిణమతీత్యర్థః.(బ్రహ్మవ్యతిరిక్తాభావాత్తదనన్యత్వం జగతఇతి) బ్రహ్మణఃపరమార్థభూతమన్యన్నజగదిత్యర్థః.— బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినంవైశేషికఃప్రతివదతి (అత్రోచ్యతఇతి) తిరోధానేపితద్రహితాంశస్తిష్ఠతీతినవక్తుంయుక్తం-నిరంశత్వాదిత్యభిప్రాయేణనిరంశస్యేత్యుక్తం. (స్వరూపనాశప్రసఙ్గేనేతి) తిరోధానంనామప్రకాశనివృత్తిః. తత్రజడస్యప్రకాశవ్యతిరిక్తత్వాత్ప్రకాశనివృత్తావపితస్యస్థితిరుపపద్యతే- ప్రకాశైకరూపస్యబ్రహ్మణఃప్రకాశనివృత్తిరూపతిరోధానంనామస్వరూపనివృత్తిరేవేత్యర్థః.(స్వవచనవిరుద్ధంచేతీతి)నిత్యత్వాదిసాధకవచనవిరుద్ధంనిర్విశేషత్వం- జ్ఞప్తిత్వవిరుద్ధమస్మత్ప్రత్యయగోచరత్వమిత్యర్థః.పూర్వమేవోక్తం-అస్మిన్ప్రబన్ధేసిద్ధాన్తినోక్తమిత్యర్థః. (యత్పునరితి) సోపాధికత్వకాలాత్యయాపదిష్టత్వవచనవ్యాహతిభిరనైకాన్త్యాదిభిశ్చపూర్వమేవపరిహృతమిత్యర్థః. మిథ్యాత్వానిత్యత్వయోర్భేదందర్శయతి (యద్దేశకాలేతి) యద్యనిత్యత్వమేవమిథ్యాత్వముచ్యతే - తర్హిసిద్ధసాధనంమిథ్యాత్వానుమానం. యద్యనిత్యత్వవిలక్షణంమిథ్యాత్వంసాధ్యతే-తర్హిసోపాధికత్వాదిదూషణానిస్యురితిభావః. ప్రత్యనుమానమాహ (ప్రతిప్రయోగశ్చేతి) ననుమిథ్యాత్వానుమానంనసోపాధికం-ఉపాధేరభావాత్. ప్రతిపన్నదేశకాలోపాధౌబాధోనసాధ్యసమవ్యాప్తః- దేశకాలభ్రమేషుప్రతిపన్నోపాధౌబాధాభావాత్ నహిదేశకాలభ్రమస్యదేశకాలాన్తరోపాధిప్రతిపత్తిః- తస్మాన్నసాధ్యసమవ్యాప్తిః. యదిబాధమాత్రమేవహేతుః- తన్న- పక్షేపివిద్యమానత్వాత్. పక్షేష్వవిద్యమానస్సర్వసపక్షానుయాయీహ్యుపాధిః. తస్మాన్నసోపాధికత్వమితి. అత్రాయంపరిహారః- దేశకాలభ్రమేష్వపిప్రతిపన్నోపాధౌబాధోస్తి-నహిదేశకాలావేవసర్వత్రోపాధిః. తౌతుదేశకాలవ్యతిరిక్తవిషయభ్రమేషు. దేశకాలవిషయభ్రమేష్వన్యేపదార్థాఉపాధయః-యథాదుర్దినేసాయంకాలభ్రమాన్వితఃపురుషః పశ్చాదాదిత్యదర్శనాత్ప్రబుద్ధఃఏవంమన్యతే- యదాహంసన్ధ్యాముపాసితవాన్- నతదాసాయమితి, యదాహం బుద్ధః- నతదానీంప్రభాతమితి, చ - యత్రాహంసుప్తః- నాయంసదేశఇత్యాది,. కించ- దేశభ్రమేకాలఉపాధిఃస్యాత్- కాలభ్రమేదేశఉపాధిస్స్యాత్. నచాన్యోన్యాశ్రయః- భ్రమవ్యక్తిభేదాత్. తస్మాత్ప్రతిపన్నోపాధౌబాధస్యసాధ్యసమవ్యాప్తిరస్త్యేవ. ఇమమర్థమభిప్రేత్యదేశకాలాదిప్రతిపన్నోపాధావబాధితత్వాదిత్యత్రాదిశబ్దఃప్రయుక్తః. దేశకాలాదిప్రతిపన్నోపాధౌబాధార్హత్వంమిథ్యాత్వం - తత్కార్యభూతఃప్రతిపన్నోపాధౌబాధోమిథ్యాత్వసాధకః- యథాఽగ్నేర్దాహార్హస్యదాహకార్యందాహార్హత్వేలిఙ్గం- తద్వత్ - అతస్సాధ్యావిశిష్టత్వచోద్యమపాస్తం. సమవహితాత్-సమన్వితాత్. కారణాన్తరం- కర్మఈశ్వరసంకల్ప, ఇత్యాది. ఏతదాయత్తత్వాభావాత్, వికారాయత్తత్వాభావాత్. ఏవమనుగ్రాహకస్త

విశేషమాపన్నం కారణం కార్యముత్పాదయతీతి న కిఞ్చిదవహీనం. కారణస్య చ కార్యం ప్రత్యారమ్భకత్వమబాధితం దృశ్యమానం న కేనాపి ప్రకారేణాపహ్నోతుం శక్యతే. యత్తు హేమాదిమాత్రస్య, రుచకాదికార్యస్యై, తదాశ్రయస్య వా హేమాదే, రారమ్భకత్వం న సమ్భవతీతి- తదయుక్తం - హేమాదిమాత్రస్యైవ యథోక్తపరికరయుక్తస్యారమ్భకత్వసమ్భవాత్. న చారమ్భకహేమవ్యతిరిక్తం కార్యం న దృశ్యత ఇతి వక్తుం శక్యం - హేమాతిరిక్తస్య స్వస్తికస్య దర్శనాత్, బుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభిర్వస్త్వన్తరస్య సాధితత్వా, చ్చ. న చాయం శుక్తికారజతాదివద్భ్రమః - ఉత్పత్తివినాశయోరన్తరాళ ఉపలభ్యమానస్య తద్దేశకాలసమ్బన్ధితయా బాధాదర్శనాత్. న చాస్యా ఉపలబ్ధేర్బాధికా కాచిదపి యుక్తిర్దృశ్యతే. ప్రాగనుపలబ్ధస్వస్తికోపలబ్ధివేళాయామపి హేమప్రత్యభిజ్ఞా స్వస్తికాశ్రయతయా హేమ్నోప్యనువృత్తేరవిరుద్ధా. శ్రుతిభిస్తు ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వసాధనం పూర్వమేవ నిరస్తం. యచ్చాన్యదత్ర ప్రత్యక్షావిరోధాది ప్రతివక్తవ్యం- తదపి సర్వం పూర్వమేవ సూక్తం. యచ్చోక్తమేకేనాత్మనా సర్వాణి శరీరాణ్యాత్మవన్తీతి- తదసత్ - ఏకస్యైవ సర్వశరీరప్రయుక్తసుఖదుఃఖప్రతిసన్ధానప్రసఙ్గాత్. సౌభరిప్రభృతిషు హ్యాత్మైకత్వే నానేకశరీరప్రయుక్తసుఖాదిప్రతిసన్ధానమేకస్య దృశ్యతే. న చాహమర్థస్య జ్ఞాతృత్వాత్తద్భేదాత్ప్రతిసన్ధానాభావో నాత్మభేదాదితి వక్తుం శక్యం- ఆత్మా జ్ఞాతైవ- స చాహమర్థ ఏవ- అన్తఃకరణభూతస్త్వహఙ్కారో జడత్వాత్కరణత్వాచ్చ శరీరేన్ద్రియాదివన్న జ్ఞాతేత్యుపపాదితత్వాత్. యచ్చ శరీరత్వజడత్వకార్యత్వకల్పితత్వైస్సర్వశరీరాణామేకస్యావిద్యాకల్పితత్వముక్తం- తదపి సర్వశరీరాణామవిద్యాకల్పితత్వస్యైవాభావాదయుక్తం. తదభావశ్చ బాధితస్య సత్యత్వోపపాదనాత్. యచ్చ చేతనాదన్యస్య జడత్వదర్శనాత్సర్వచేతనానామనన్యత్వముక్తం - తదపి సుఖదుఃఖవ్యవస్థయా భేదోపపాదనాదేవ నిరస్తం. యత్తు మయ్యైవాత్మవత్త్వి, మదవిద్యాకల్పితాన్య, హమేవ సర్వం చేతనజాత, మిత్యహమర్థస్యైక్యముపపాదితం- తదజ్ఞాతస్వసిద్ధాన్తస్య భ్రాన్తిజల్పితం - అహంత్వమాద్యర్థవిలక్షణం చిన్మాత్రం హ్యాత్మత్వేన మతే. కిఞ్చ - నిర్విశేషచిన్మా

ర్క ఉక్తః - అథానుగ్రాహ్యం ప్రమాణమాహ (కారణస్యచేతి) పూర్వపక్షిణా కార్యకారణభావమిథ్యాత్వగ్రాహిప్రమాణానుగ్రాహకత్వేన హి తర్క ఉక్తః. తథాఽత్రాప్యనుగ్రాహకతర్కపూర్వకం ప్రమాణముక్తం. పరోక్తతర్కశ్చ జాత్యుక్తిః- స్వవ్యాఘాతాత్. కార్యకారణభావభఙ్గవాచి వాక్యం కిం పరస్య కార్యకారణభావభఙ్గవిషయప్రమితేః కారణం - తర్హి న కార్యకారణభావభఙ్గః. ఉత న- తతోపి న తద్భఙ్గః. సా ప్రతీతిర్మిథ్యా చేత్- తతోపి న భఙ్గః- బాధబాధే పూర్వబాధితస్య సత్యత్వాత్. ఏవం కార్యకారణభావస్య ప్రామాణికత్వాత్తద్విరుద్ధబాహ్యతర్కానుదయ ఏవేతి స్థితం. (యత్త్వితి) హేమమాత్రస్య, రుచకాదికార్యమాత్రస్య, కార్యాశ్రితద్రవ్యమాత్రస్య, చారమ్భకత్వం న సంభవతీత్యుక్తమిత్యర్థః. యథోక్తపరికరః- దేశకాలాదిః. అనిరూపితవస్త్వవలమ్బనబుద్ధిశబ్దాదీనాం అసాధకత్వం పూర్వపక్షిణోక్తం ప్రతిక్షిపతి (నచాయమితి) (ఉత్పత్తివినాశయోరన్తరాళ ఉపలభ్యమానస్యేతి) అనిత్యత్వే సాధ్యే సిద్ధసాధనత్వం. ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధశ్చేత్- తదనుపలమ్భాదేవ నిరస్తమితి భావః. హేమప్రత్యభిజ్ఞా కథం ఘటత ఇత్యత్రాహ (ప్రాగితి) (శ్రుతిభిస్త్వితి) సిద్ధాన్తినా నిరస్తమిత్యర్థః. (యచ్చాన్యదితి) ప్రత్యక్షం సన్మాత్రగ్రాహి- విరోధే సత్యపి శాస్త్రం బలీయ ఇత్యాదికం. త్వదుక్తం పూర్వమేవానేన గ్రన్థకారేణ నిరస్తమిత్యర్థః. తదుక్తమనుమానగణం దూషయతి (యచ్చోక్తమితి) వ్యాప్తివిరోధమాహ (ఏకస్యైవేతి) యత్సంప్రతిపన్నైకాత్మకం శరీరం - తత్ర హి సుఖాది ప్రతిసన్ధానం దృష్టమితి భావః. ప్రతిసన్ధానాభావశ్శరీరభేదనిబన్ధన ఇత్యత్రాహ (సౌభరిప్రభృతిష్వితి) విలక్షణజ్ఞానానాం కేషాంచిచ్ఛరీరభేదేపి పూర్వజన్మసుఖాదిప్రత్యభిజ్ఞానాదితి ప్రభృతిశబ్దస్య భావః. కించ - కిమేకశరీరవర్త్యాత్మన ఏకత్వం సాధ్యతే - ఉతానేకశరీరవర్తినః. ప్రథమే కల్పే సిద్ధసాధనత్వం. ద్వితీయే ధర్మిగ్రాహకప్రమాణబాధః - పరశరీరే తచ్చేష్టాదిభిరాత్మా హ్యనుమీయతే - తచ్చానుమానం స్వస్మాదన్యత్వేనైవ సందర్శయతి. స్వాత్మా హ్యహమిత్యపరోక్షమవభాసతే - న హి పరశరీరగత ఆత్మా అపరోక్ష ఇతి. అన్తఃకరణభేదాత్ ప్రతిసన్ధానాభావ ఇత్యాశఙ్కాం దూషయతి (నచేతి) అన్తఃకరణస్య జ్ఞాతృత్వేపి పూర్వపూర్వకల్పేషూత్పన్నవినష్టాన్తఃకరణానామపి సనకాదీనాం తత్ప్రతిసన్ధానసంభవాన్నాన్తఃకరణభేదః ప్రతిసన్ధానాభావహేతుః. అన్తఃకరణస్య జ్ఞాతృత్వమేవ నాస్తి - తత్త్వాత్మన ఇత్యాహ (ఆత్మా జ్ఞాతైవేతి) (యచ్చేతి) శరీరాణామవిద్యాకల్పితత్వే సిద్ధే హ్యేకావిద్యాకల్పితత్వసిద్ధిః- తదేవ నాస్తీతి సపక్షభూతశరీరస్యావిద్యాకల్పితత్వాభావాద్దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలత్వ, ముక్తం భవతి. కల్పితత్వహేతోరన్యతరాసిద్ధి, శ్చ. కల్పితత్వాభావముపపాదయతి (తదభావశ్చేతి) సర్వం చేతనజాతమహమేవ- చేతనత్వాదితి యద్వ్యతిరేకి పూర్వముక్తం- తదర్థత ఉదాహృతం భవతి యచ్చేతి. దూషయతి (తదపీతి) కాలాత్యయాపదిష్టత్వం దూషణముక్తం భవతి. ఏష్వనుమానేషూక్తిదూషణమాహ (యత్త్వితి) బద్ధముక్తాదివ్యవస్థానామేకావిద్యాకల్పితత్వం యదుక్తం- తత్రాప్యపారమార్థికత్వహేతో రసిద్ధిస్సోపాధికత్వం చానుసన్ధేయం. (కించేతి) అవిద్యాకార్యత్వాదిత్యాదిహేతుగణైరనిష్టప్రసఙ్గమాహ.

త్రాతిరేకిసర్వంమిథ్యేతివదతో మోక్షార్థశ్రవణాదిప్రయత్నోనిష్ఫలః-అవిద్యాకార్యత్వాత్ - శుక్తికారజతాదిషురజతాద్యుపాదానాది ప్రయత్నవత్. మోక్షార్థప్రయత్నోవ్యర్థః - కల్పితాచార్యాయత్తజ్ఞానకార్యత్వాత్ - శుకప్రహ్లాదవామదేవాదిప్రయత్నవత్. తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానంనబన్ధనివర్తకం- అవిద్యాకల్పితవాక్యజన్యత్వాత్ - స్వయమవిద్యాత్మకత్వాత్ - అవిద్యాకల్పితజ్ఞాత్రాశ్రయత్వాత్ - కల్పితాచార్యాయత్తశ్రవణజన్యత్వాద్వా- స్వాప్నబన్ధనివర్తనవాక్యజన్యజ్ఞానవత్. కించ-నిర్విశేషచిన్మాత్రంబ్రహ్మమిథ్యా- అవిద్యాకార్యజ్ఞానగమ్యత్వాత్ - అవిద్యాకల్పితజ్ఞాత్రాశ్రయజ్ఞానగమ్యత్వాత్ -అవిద్యాత్మకజ్ఞానగమ్యత్వాద్వా- యదేవంతత్తథా - యథాస్వాప్నగన్ధర్వనగరాదిః. నచనిర్విశేషచిన్మాత్రంబ్రహ్మస్వయంప్రకాశతే- యేననప్రమాణాన్తరమపేక్షతే. యత్త్వాత్మసాక్షికంస్వయంప్రకాశజ్ఞానందృశ్యతే - తత్తుజ్ఞేయవిశేషసిద్ధిరూపంజ్ఞాతృగతమేవదృశ్యతఇతిపూర్వమేవోక్తం. యానిచతస్యనిర్విశేషత్వసాధకానియుక్తికానిజ్ఞానాన్యుపన్యస్తాని - తానిచానన్తరోక్తైరవిద్యాకార్యత్వాదిత్యాదిభిరనుమానైర్నిరస్తాని. నచనిర్విశేషస్యచిన్మాత్రస్యాజ్ఞానసాక్షిత్వమహజ్ఞారాదిజగద్భ్రమశ్చోపపద్యతే - సాక్షిత్వభ్రమాదయోపిహిజ్ఞాతృవిశేషగతాదృష్టాః- నజ్ఞప్తిమాత్రగతాః. నచతస్యప్రకాశత్వంస్వాయత్తప్రకాశతావాసిధ్యతి- ప్రకాశోహికస్యచిత్పురుషస్యకంచసార్థవిశేషంప్రతిసిద్ధిరూపోదృశ్యతే. తతఏవహితస్యస్వయంప్రకాశతోపపాద్యతేభవద్భిరపి.నచాతాదృశస్యనిర్విశేషస్యప్రకాశతాసమ్భవతి. యఃపునఃస్వగోష్ఠీష్వపరమార్థాదపిపరమార్థకార్యందృశ్యతఇత్యుద్ఘోషః-సోపి- తానికార్యాణిసర్వాణ్యబాధితకల్పానివ్యావహారికసత్యానివస్తుతస్త్వవిద్యాత్మకాన్యేవేతిస్వాభ్యుపగమాదేవనిరస్తః. అస్మాభిరపిసర్వత్రపరమార్థాదేవకారణాత్సర్వకార్యోత్పత్తిముపపాదయద్భిఃపూర్వమేవనిరస్తః. నచత్వదీయైషామనుమానానాంశ్రుతివిరోధోవక్తుంశక్యతే - శ్రుతేరప్యవిద్యాకార్యత్వేనావిద్యాత్మకత్వేనచోక్తదృష్టాన్తైభ్యోవిశేషాభావాత్. యత్తుబ్రహ్మణోఽపారమార్థికజ్ఞానగమ్యత్వేపిపశ్చాత్తనబాధాదర్శనాద్బ్రహ్మసత్యమేవేతి - తదసత్ - దుష్టకారణజన్యజ్ఞానగమ్యత్వేనిశ్చితేసతిపశ్చాత్తనబాధాదర్శనస్యాకించిత్కరత్వాత్. యథాశూన్యమేవతత్త్వమితివాక్యజన్యజ్ఞానస్యపశ్చాత్తనబాధాదర్శనేపిదోషమూలత్వనిశ్చయాదేవతదర్థస్యాసత్యత్వం. కించ-*నేహనానాస్తికించన *విజ్ఞానమానన్దంబ్రహ్మేతివిజ్ఞానమాత్రాతిరిక్తస్యకృత్స్నస్యవస్తుజాతస్యనిషేధకత్వేనసర్వస్మాత్పరత్వాత్పశ్చాత్తనబాధాదర్శనముచ్యతే - శూన్యమేవతత్త్వమితితస్యాప్యభావంవదతస్తస్మాత్పరత్వేనపశ్చాత్తనబాధోదృశ్యతే. సర్వశూన్యత్వాతిరేకినిషేధాసమ్భవాత్తస్యైవపశ్చాత్తనబాధాదర్శనం. దోషమూలత్వంతుప్రత్యక్షాదీనాంవేదాన్తజన్మనస్సర్వశూన్యజ్ఞానస్యాప్యవిశిష్టం. అతస్సర్వంవిజ్ఞానజాతంపారమార్థికజ్ఞాతృగతం-స్వయంచపరమార్థభూతమర్థవిశేషసిద్ధిరూపం, తత్రకించిత్-జ్ఞానందోషమూలం, దోషశ్చపరమార్థః, కించిచ్చ నిర్దోషపారమార్థికసామగ్రీజన్య, మితియావన్నాభ్యుపే

(తత్త్వమస్యాదీతి) అవిద్యామూలత్వాశ్రయణేతత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానస్యానివర్తకత్వప్రసఙ్గఇత్యర్థః. యథాసంవిత్సిద్ధా *అభావిన్యేవసాపశ్చాద్భావినీత్యుపదిశ్యతాం|సన్తిహిస్వప్నదృష్టానిదృష్టాన్తవచనానితఇతి. సా-ముక్తిః. మృషావాదినాంద్విధాప్రక్రియా- బ్రహ్మనవేదాన్తైఃప్రతిపాద్యతే - అపితుభేదనిషేధవివక్రియతఇతి, స్వరూపపరవాక్యైఃప్రతిపాద్యతఇతి, చ. తత్రస్వరూపపరవాక్యప్రతిపాద్యత్వపక్షేఽనిష్టం ప్రసఞ్జయతి (కించనిర్విశేషేతి) (నచేత్యాది)జ్ఞేయవిశేషసిద్ధిరూపం-జ్ఞేయవిశేషవ్యవహారానురూపమిత్యర్థః. (యానిచేతి) అనుమానైః-తర్కైః. తర్కస్యానుమానశబ్దవాచ్యత్వంవ్యాప్తిసాపేక్షత్వాత్. *ఊహస్తర్కోనుమానోక్తిరితిహలాయుధః. (నిరస్తానీతి) అవిద్యాకార్యత్వాదిహేతుభిస్స్వాభిమతార్థసాధకత్వంనిరస్తమిత్యర్థః. (ఉపపాద్యతేభవద్భిరితి) స్వసంబన్ధాదర్థాన్తరేతద్ధర్మవ్యవహారహేతుత్వాదితిహేతోరిత్యర్థః. (నచేతి)అతాదృశస్య- నిర్విశేషత్వాత్కర్మకర్తృరహితస్యేత్యర్థః. తాదృశస్యేతిపాఠేఽయమర్థః-తాదృశస్య-కర్మకర్తృసహితోయఃప్రకాశతేతస్య-నిర్విశేషత్వేఽభిమతేసానసిధ్యతీతి. పూర్వమపరమార్థహేతోశ్శుక్తిరజతాద్యుపాదానాదిప్రయత్నవన్నిష్ఫలత్వముక్తం-తన్న-అపరమార్థాదపిపరమార్థోత్పత్తేరితిశఙ్కతే(యఃపునరితి)కిమియమపరమార్థాత్పరమార్థోత్పత్తిర్భవత్పక్షేణోచ్యతే-ఉతాస్మత్పక్షేణేతివికల్పమభిప్రేత్యఆద్యపక్షేతదసిద్ధిమాహ (సోపితానీతి) ద్వితీయపక్షేదూషణమాహ(అస్మాభిరితి) (విశేషాభావాత్) ప్రబలవిరోధేహిదౌర్బల్యమితిభావః. బాధాదర్శనాభ్యుపగమేనదూషయతి(దుష్టకారణేతి) తదనభ్యుపగమేనదూషయతి (కించేతి)- ప్రత్యక్షాదిప్రమాణంవేదేపిసవిశేషపరవాక్యజాతంచవిహాయనిషేధపరవాక్యప్రాబల్యంహిత్వదుక్తం. తత్రవిధిరూపత్వాత్పూర్వేషాందౌర్బల్యం-నిషేధరూపత్వాచ్చపశ్చాత్తనస్యప్రాబల్యం- తచ్చసర్వశూన్యవాదినపివేత్యర్థః. (అతస్సర్వమితి)అతఇత్యస్యనసేత్స్యతీత్యన్వయః. లోకవ్య

యతే - నతావత్సత్యమిథ్యార్థ వ్యవస్థాలోకవ్యవహారశ్చ సేత్స్యతి. లోకవ్యవహారోహి పారమార్థికో భ్రాన్తిరూపశ్చ పారమార్థికజ్ఞాతృగతార్థవిశేషసిద్ధిరూపప్రకాశపూర్వకః - నిర్విశేషసన్మాత్రస్యతు పారమార్థికస్యాపారమార్థికస్య చ ప్రతిభాసాదేర్హేతుత్వాసమ్భవాల్లోకవ్యవహారో నసమ్భవతి. యచ్చ త్వైర్నిరధిష్ఠానభ్రమాసమ్భవాత్సర్వాధ్యాసాధిష్ఠానస్యసన్మాత్రస్యాపారమార్థికత్వముక్తం - తదపిదోషదోషాశ్రయత్వజ్ఞాతృత్వ జ్ఞానానామపారమార్థ్యేపి భ్రమోపపత్తివదధిష్ఠానాపారమార్థ్యేపి భ్రమోపపత్తేర్నిరస్తం. అథాధిష్ఠానాపారమార్థ్యే-నక్వచిద్భ్రమోదృష్టఇతిసన్మాత్రస్య పారమార్థికత్వమవశ్యాశ్రయణీయ మితి మన్యసే-హన్తతర్హిదోషదోషాశ్రయత్వజ్ఞాతృత్వజ్ఞానానామపారమార్థ్యేపి నక్వచిద్భ్రమోదృష్టఇతిదర్శనానుగుణ్యేన తేషామపి పారమార్థ్యమవశ్యాశ్రయణీయమితినకశ్చిద్విశేషో ఽన్యత్రతత్సంరమ్భాత్. యత్తు భేదపక్షేప్యతీతకల్పానామానన్త్యాత్సర్వేషామాత్మనాంముక్తత్వేనబద్ధాసమ్భవాద్బద్ధముక్తవ్యవస్థాసమ్భవతీతి - తదాత్మానన్త్యేనపరిహృతం. యత్త్వాత్మనాంభిన్నత్వే మాషసర్షపఘటపటాదివత్సఙ్ఖ్యావత్త్వమవర్జనీయమితి - తత్రఘటాదీనామప్యనన్తత్వాద్దృష్టాన్తస్సాధ్యవికలస్స్యాత్. దశఘటాస్సహస్రంమాషాఇతిసఙ్ఖ్యావత్త్వందృశ్యత ఇతిచేత్. సత్యం- తత్తునఘటాదిస్వరూపగతం - అపితుదేశకాలాద్యుపాధిమద్ఘటాదిగతం. తాదృశంతుసఙ్ఖ్యావత్త్వమాత్మనామభ్యుపగచ్ఛామః. నచ తావతాసర్వముక్తిప్రసఙ్గః- ఆత్మస్వరూపానన్త్యాత్ యత్త్వాత్మనాం భిన్నత్వే ఘటాదివజ్జడత్వానాత్మత్వక్షయిత్వ ప్రసఙ్గఇతి - తదయుక్తం- ఏకజాతీయానాం భేదస్యతజ్జాతీయానాం జాత్యన్తరీయత్వానాపాదకత్వాత్. నహిఘటానాంభేదస్తేషాంపటత్వమాపాదయతి. యత్తుభిన్నత్వేవస్తుతఃపరిచ్ఛేదాద్దేశకాలాభ్యామపిపరిచ్ఛేదోబ్రహ్మణః ప్రసజ్యతఇత్యనన్తత్వం బ్రహ్మణోనసిధ్యతీతి-

వహారస్యాసిద్ధిముపపాదయిష్యన్నాహ (లోకేతి) తాముపపాదయతి (లోకవ్యవహారోహీతి) తతఃకిమిత్యత్రాహ (నిర్విశేషేతి) నిర్విశేషజ్ఞానస్య జ్ఞాతృత్వాభావాన్నప్రతిభాసహేతుత్వం,- జ్ఞాత్రైవహ్యాశ్రయతయా ప్రతిభాసహేతుర్దృష్టః. జ్ఞాతృగతజ్ఞానత్వాభావాచ్చనవ్యవహారహేతుత్వం,- జ్ఞాతృగతజ్ఞానంహిస్వపరవ్యవహారహేతుతయాదృష్టమిత్యర్థః. యద్వా - నిర్విశేషజ్ఞానస్యజ్ఞాతృత్వాభావాత్ప్రతిభాసస్యాశ్రయతయాహేతుత్వం, నాస్తి- నిర్విశేషత్వాదేవకారణతయాహేతుత్వ, మపినాస్తీత్యర్థః. పారమార్థికాపారమార్థికశబ్దౌపరమార్థాపరమార్థవిషయత్వపరౌ. ప్రతిభాసాదేరిత్యత్రాదిశబ్దోవ్యవహారపరః. (యచ్చేత్యాది) (నకశ్చిద్విశేషోన్యత్రతత్సంరమ్భాదితి) అత్రాయమభిప్రాయః- అధిష్ఠానస్యాపారమార్థ్యేతస్యాప్యధిష్ఠానాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థేతిచేన్న- దోషస్యాపారమార్థ్యేతస్యాపిదోషాన్తరమిత్యనవస్థాస్యాత్. తత్రస్వరూపానాదిత్వేనపరిహారస్తుల్యః. ప్రవాహానాదిత్వేనపరిహారశ్చేత్- సోపితుల్యః. దుర్ఘటత్వేనపరిహారశ్చేత్- సోపితుల్యః. పరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తి, రపరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తి, రితిద్విధా- తత్రపరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తినిరపేక్షత్వందుర్ఘటత్వం- ఇయంచాపరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తిరధిష్ఠానపారమార్థ్యాపేక్షేతిచేత్. దోషపరమార్థత్వమప్యపరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తిరిత్యపితుల్యమితి. (యత్త్విత్యాది) (తదాత్మానన్త్యేనపరిహృతం) యథామాషసర్షపాదిష్వేకైకజాతీయాఏవానన్తాః, సముదితాశ్చానన్తాః,- తథాబద్ధాశ్చానన్తాః, ముక్తాశ్చానన్తాః, సముదితాశ్చసర్వేచేతనాఅనన్తా, ఇత్యర్థః. సర్వేషామాత్మనామేకత్వసఙ్ఖ్యాప్రత్యేకమస్త్యేవ - అతో నసఙ్ఖ్యావత్త్వమాత్రంనిషిధ్యతే - ద్విత్వాదిసఙ్ఖ్యయా అవధిరేవనిషిధ్యతే. అతీతకల్పానామానన్త్యాదేకస్మిన్కల్ప ఏకఘటసద్భావేపి ఘటానామానన్త్యంసిద్ధమితి సాధ్యవికలతాదృష్టాన్తస్య. కిం దేశకాలకర్మాద్యుపాధ్యవచ్ఛిన్నా ఘటాస్సపక్షీకృతాః- ఉతకృత్స్నఘటాః. తత్రాన్తరపక్షేసాధ్యవికలతా. ఆద్యేపి దేశాద్యవచ్ఛేదప్రయుక్తత్వాత్సోపాధికత్వం. సపక్షదర్శనానుగుణ్యేనపక్షేపి సాధ్యధర్మస్య వక్తవ్యత్వాదుపాధ్యవచ్ఛిన్నచేతనానాంసఙ్ఖ్యావత్త్వంసాధ్యంస్యాత్- తదాసిద్ధసాధ్యతా. కిమేతదణ్డాన్తర్వర్తినాం చేతనానామవధిమత్సఙ్ఖ్యావత్త్వం సాధ్యం - ఉతసర్వేషాం. ప్రథమేసిద్ధసాధ్యతా - అన్యత్రధర్మిగ్రాహకప్రమాణబాధః- అతీతాణ్డానాం, తదన్తర్వర్తినాం చేతనానాం, చసద్భావేప్రమాణంవక్తవ్యం - నోచేదాశ్రయైకదేశాసిద్ధిప్రసఙ్గాత్. ప్రమాణంచశాస్త్రం. తచ్చతానానన్తత్వేనప్రతిపాదయతీతితద్విరుద్ధత్వాత్కాలాత్యయాపదిష్టఇత్యర్థః. విగీతఃకాలఃసావధిః- కాలత్వాత్ - మాససంవత్సరాదివదితివక్తుంశక్యత్వేప్యతీతకల్పానామానన్త్యంహిశాస్త్రబలాదభ్యుపగతం - తథా సఙ్ఖ్యావత్త్వసాధకహేతోః శాస్త్రబాధాచ్చేతనానన్త్యమభ్యుపగన్తవ్యమిత్యర్థః. దృష్టాన్తస్యసాధ్యవికలత్వంకణ్ఠోక్తం - వికల్పముఖేనసోపాధికత్వకాలాత్యయాపదేశసిద్ధసాధనతా అభిప్రేతాః. ఘటసర్షపాదివ్యక్తిబాహుళ్యానాం పరస్పరంసఙ్ఖ్యావధిన్యూనాధికభావేసత్యపితథాత్వేనతేషామానన్త్యందర్శయితుం దశఘటాస్సహస్రంమాషాఇత్యుక్తం. (దేశకాలాద్యుపాధిమదితి) అత్రాదిశబ్దేనకర్తావివక్షితః - ఏతత్కులాలనిర్మితాఘటాదశేత్యపివక్తుంశక్యత్వాత్. (ఆత్మస్వరూపానన్త్యాదితి) దేశాద్యుపాధిరాహిత్యేఆత్మస్వరూపమాత్రస్యాసఙ్ఖ్యేయత్వాదిత్యర్థః. యత్త్విత్యాదినాభిన్నత్వేనఅనాత్మత్వాదిప్రసఞ్జనమనూదితంపరిహరతి (తదయుక్తమితి) (నహీతి) ఘటోనభిన్నః - ఘటత్వాత్ - యద్భిన్నం- నతద్ఘటః - యథా పటఇత్యుక్తేయథాకాలాత్యయాపదిష్టత్వం - తథాత్వదుక్తవ్యతిరేకిణామపి కాలాత్యయాపదిష్టత్వమిత్యర్థః. వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నత్వేదేశకాలపరిచ్ఛేదప్రసఞ్జనందూషయతి (యత్త్వితి) (భిన్నత్వేవస్తుతఃపరిచ్ఛేదాదితి) ఇదమిదంనభవతీతిసామానాధికరణ్యానర్హత్వంవస్తుతః పరిచ్ఛే

తదయుక్తం-వస్తుతఃపరిచ్ఛిన్నానామపి దేశకాలపరిచ్ఛేదస్య న్యూనాధికభావేనానియమదర్శనాత్. దేశకాలస
మ్బన్ధేయత్తాయాః ప్రమాణాన్తరాయత్తనిర్ణయత్వేన బ్రహ్మణస్సర్వదేశకాలసమ్బన్ధస్యాపి ప్రమాణాన్తరాదా
పతతో విరోధాభావాత్. వస్తుతః పరిచ్ఛేదమాత్రాదపి సర్వప్రకారపరిచ్ఛేదరహితత్వాభావాదానన్త్యాసిద్ధిరితి
చేత్-తద్భవతోఽప్యవిద్యావిలక్షణత్వం బ్రహ్మణోఽభ్యుపేయత స్సమానం. అతస్సతోఽవిద్యావిలక్షణత్వాభ్యు
పగమాద్బ్రహ్మణోఽపి భిన్నత్వేన భేదప్రయుక్తాదోషాస్సర్వే తవాపి ప్రసజ్యేరన్. యద్యవిద్యావిలక్షణత్వం నాభ్యు
పేయతే-తర్హ్యవిద్యాత్మకమేవ బ్రహ్మ స్యాత్. *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి లక్షణవాక్యమపి తత ఏవాపార్థ
కం స్యాత్. భేదతత్త్వానభ్యుపగమే హి స్వపక్షపరపక్షసాధనదూషణాదివివేకాభావాత్సర్వమసమఞ్జసం స్యాత్.
ఆనన్త్యప్రసిద్ధిశ్చ దేశకాలపరిచ్ఛేదరహితత్వమాత్రేణ-న వస్తుతోఽపి పరిచ్ఛేదరహితత్వేన- తథావిధస్యాశశవిషా
ణాయమానస్యానుపలబ్ధేః. భేదవాదినస్తు సర్వచిదచిద్వస్తుశరీరత్వేన బ్రహ్మణస్సర్వప్రకారత్వాత్స్వతః పరతోఽపి ప
రిచ్ఛేదో న విద్యతే. తదేవం కారణాద్భిన్నస్య కార్యస్యాసత్యత్వాద్బ్రహ్మకార్యం కృత్స్నం జగద్బ్రహ్మణోఽన్యదేవ.

.దఇతి మృషావాద్యభిమతమితి జ్ఞాపితం. సిద్ధాన్త్యభిమతః ప్రకారాన్తరేణ వస్తుపరిచ్ఛేదస్తు మృషావాద్యనభిమతః - తద్విపరీతరూపస్యాపరిచ్ఛేదస్య నిర్విశేషత్వవిరోధాత్. అతో మృషావాదినా స్వాభిమతవస్తుపరిచ్ఛేదస్య దేశకాలపరిచ్ఛేదప్రయోజకత్వాభిమానేన దేశకాలపరిచ్ఛేదౌ ప్రసఞ్జితౌ. తౌ దూషయతి (తదయుక్తమితి) కుత ఇత్యపేక్షాయామప్రయోజకత్వం వక్తుం తదుపయోగినమర్థమాహ (వస్తుత ఇతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (దేశకాలేతి) (ప్రమాణాన్తరాయత్తనిర్ణయత్వేనేతి) వస్తుపరిచ్ఛేదోఽప్రయోజక ఇతి భావః. ప్రతిబన్ద్యభిప్రాయేణైవముక్తం. అయమర్థః- దేశకాలపరిచ్ఛేదయోర్న్యూనాధికభావో దృశ్యతే - పరాభిమతస్య వస్తుపరిచ్ఛేదస్య తు స నాస్తి. తథాపి పరిచ్ఛేదత్వాత్సోఽపి న్యూనాధికభావవానితి ప్రసఞ్జనస్య ప్రమాణబాధితత్వేన పరిచ్ఛేదత్వం యథా న్యూనాధికభావవత్త్వస్యాప్రయోజకం - తథా వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నత్వమపి దేశకాలపరిచ్ఛేదయోరప్రయోజకం - ప్రమాణబాధాదితి. యద్వా- యథా వస్తుతః పరిచ్ఛేదో ముహూర్తావధికకాలపరిచ్ఛేదవిశేషే మాషమాత్రావధికదేశపరిచ్ఛేదవిశేషే చ ప్రయోజక ఇత్యభ్యుపగన్తుమయుక్తం- తయోర్న్యూనాధికభావగ్రాహిప్రమాణేన బాధాత్ - ఏవం దేశకాలపరిచ్ఛేదావాన్తరవిశేషస్యేవ దేశకాలపరిచ్ఛేదమాత్రస్యాపి ప్రమాణబాధాద్వస్తుపరిచ్ఛేదో న ప్రయోజక ఇతి భావః. అథవా- ప్రయోజ్యాకారతారతమ్యం ప్రయోజకాకారతారతమ్యనిబన్ధనం దృష్టం - యథా పతనతారతమ్యం గురుత్వతారతమ్యనిబన్ధనం, యథా వా గతిశైఘ్ర్యతారతమ్యం వేగతారతమ్యనిబన్ధనం,. అతస్తారతమ్యవతి ప్రయోజ్యధర్మే ప్రయోజకధర్మేణ తారతమ్యవతా భావ్యం- అతో వస్తుపరిచ్ఛేదస్య దేశకాలపరిచ్ఛేదప్రయోజకత్వే సతి న్యూనాధికభావవత్త్వప్రసఙ్గః. న చ వస్తుపరిచ్ఛేదో న్యూనాధికభావవాన్దృశ్యతే- తస్మాద్దేశకాలపరిచ్ఛేదప్రయోజకత్వం తస్యానుపపన్నం. అతో వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నస్యాపి బ్రహ్మణో దేశకాలపరిచ్ఛేదాభావ ఉపపన్న ఇత్యర్థః. భాష్యే న్యూనాధికభావేనానియమదర్శనాదితి, ప్రమాణాన్తరాయత్తనిర్ణయత్వేన చేతి, నిర్దేశేనాయమర్థో వివక్షిత ఇతి స్ఫుటమవగమ్యతే. అథానన్త్యశ్రుతేః సఙ్కోచం శఙ్కతే (వస్తుతః పరిచ్ఛేదమాత్రాదపీతి) సఙ్కోచస్య పరపక్షేఽపి తుల్యతాం దర్శయతి (తద్భవతోఽపీతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అతస్సతో విద్యేతి) ప్రసఙ్గదార్ఢ్యాయ ప్రసఞ్జకస్య విపర్యయేఽనిష్టమాహ (యద్యవిద్యేతి) తతోఽపి కిమిత్యత్రాహ (సత్యం జ్ఞానమితి) పరమార్థాదన్యత్వం వస్తుపరిచ్ఛేదః- స తు బ్రహ్మణో నాస్తీతి చేత్. తదయుక్తం- పరమార్థాదన్యత్వం హి మిథ్యాత్వం-తచ్చ బాధ్యత్వం- బాధఫలం చ కదాచిన్నివృత్తిరితి తస్య కాలపరిచ్ఛేదాన్తర్భావాత్. అతో విలక్షణత్వమాత్రం వస్తుపరిచ్ఛేద ఇతి త్వయా వక్తవ్యం, ఉక్తం, చ- అతోఽవిద్యావిలక్షణబ్రహ్మణో వస్తుపరిచ్ఛేదప్రసఙ్గో దుర్వారః. పూర్వస్మిన్గ్రన్థే అవిద్యాబ్రహ్మణోర్భేదానభ్యుపగమే దూషణముక్తం - అథ సామాన్యేన భేదో నామ కశ్చిదస్తీత్యనభ్యుపగమే దూషణమాహ (భేదతత్త్వేతి) స్వపక్షో నిర్దూషణః ప్రబలః- పరపక్షస్సదూషణో దుర్బల ఇతి భేదః కిమస్తి వా- న వా. అస్తి చేద్భేదాఙ్గీకారః. న చేత్పరపక్ష ఏవ ప్రబలస్స్యాత్, స్వేనాపి స ఏవాభ్యుపగతస్స్యాత్,. స భేదోఽపరమార్థ ఇతి చేత్- తతోఽపి పరపక్షప్రాబల్యం స్యాదిత్యర్థః. బ్రహ్మజ్ఞానపక్షం ఖణ్డయన్వైశేషికః స్వాభిమతనిర్వాహమాహ (ఆనన్త్యప్రసిద్ధిశ్చేతి) సాక్షాత్సిద్ధాన్తిపక్షే వస్త్వపరిచ్ఛేద ఉపపన్న ఇత్యాహ (భేదవాదినస్త్వితి) బ్రహ్మణస్సర్వప్రకారత్వాదిత్యనేన సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వం వస్త్వపరిచ్ఛేద ఇతి భాష్యకారాభిప్రాయ ఇత్యవగమ్యతే. ఇదమిదం న భవతీతి హి వస్తుపరిచ్ఛేదః-ఇదమిదం భవతీతి నిర్దేశయోగ్యత్వం వస్త్వపరిచ్ఛేదః. సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వమిత్యర్థః. అనేకవిశేషణానామేకవిశేష్యపర్యన్తతాభిధానం హి సామానాధికరణ్యకృత్యం- తచ్చ వస్తునస్తథావిధత్వాత్. యద్వా- వస్త్వపరిచ్ఛేదో నామ వస్తుగతస్వభావవిశేషో దేశకాలాపరిచ్ఛేదవిలక్షణః-యథా దేశకాలపరిచ్ఛేదసామ్యేఽపి షడ్వర్ణస్వర్ణస్య దశవర్ణాత్ స్వర్ణాత్పరిచ్ఛేదో దేశకాలపరిచ్ఛేదవిలక్షణో దృశ్యతే. షడ్వర్ణతయాపరిచ్ఛేదో దశవర్ణస్వర్ణస్య నాస్తి- తథా బ్రహ్మణోఽపి వస్త్వపరిచ్ఛేదో నామ స్వభావతోఽపరిచ్ఛేదః. గుణానన్త్యమితి ఫలితం. ఉక్తం ప్రకారద్వయం సాధీయః. వస్త్వన్తరాప్రతిహతిర్వస్త్వపరిచ్ఛేద ఇతి కేచిత్- ఆలోకాదిర్హి సర్వదేశసంబన్ధయోగ్యోఽపి ప్రతిహన్యతే- న తథేత్యర్థః. కేచిదేవమాహుః - వస్తుపరిచ్ఛేదో వస్తునః పరిమితత్వం - తదభావో వస్త్వపరిచ్ఛేదః. దేశాపరిచ్ఛేదస్తత్కార్యః- వస్తునః పరిమితత్వాభావాద్ధి సకలదేశసంబన్ధ ఇతి. ఇతోఽపి పూర్వోక్తపక్షద్వయం వరం (స్వతః పరతోఽపి పరిచ్ఛేదో న విద్యత ఇతి) స్వత ఇతి ఘటాదివ్యావృత్తిః- ఘటాదయో హి స్వతః పరిచ్ఛిన్నాః. పరత ఇతి ధర్మభూతజ్ఞానవ్యావృత్తిః- తద్ధి పరాధీనసఙ్కోచం. ఏవం దేశకాలపరిచ్ఛేదాభావ ఉక్తః. యద్వా- స్వత ఇతి స్వతః పరిమితత్వాభావ ఉక్తః - అయం వస్త్వపరిచ్ఛేదః. తత్కార్యపరిమితదేశకాలసమ్బన్ధాభావ ఉక్తః పరత ఇతి. అథ వైశేషికపక్షముపసంహరన్ సూత్రమవతారయతి (తదేవమితి) ....

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః) తస్మాత్ -పరమకారణాద్బ్రహ్మణః అనన్యత్వం జగతః ఆరమ్భణశబ్దాదిభ్యః తదుపపాదయద్భ్యోఽవగమ్యతే. ఆరమ్భణశబ్ద ఆదిర్యేషాం వాక్యానాం- తాన్యారమ్భణశబ్దాదీని *వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యం * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య* సన్మూలాః సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇత్యేతాని. ప్రకరణాన్తరస్థాన్యప్యేవంజాతీయకాన్యత్రాభిప్రేతాని. ఏతాని హి వాక్యాని చిదచిదాత్మకస్య జగతః పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽనన్యత్వముపపాదయన్తి. తథా హి- *స్తబ్ధోఽస్యుత తమాదేశమప్రాక్ష్యో యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమితి కృత్స్నస్య జగతో బ్రహ్మైకకారణత్వం, కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వం, చ హృది నిధాయ కారణభూతబ్రహ్మవిజ్ఞానేన కార్యభూతస్య సర్వస్య విజ్ఞానే ప్రతిజ్ఞాతే సతి కృత్స్నస్య బ్రహ్మైకకారణతామజానతా శిష్యేణ *కథం ను భగవస్స ఆదేశ ఇత్యన్యజ్ఞానేనాన్యజ్ఞాతతాఽసమ్భవం చోదితో జగతో బ్రహ్మైక కారణతాముపదేక్ష్యన్ లౌకికప్రతీతిసిద్ధం కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వం తావత్ *యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతం స్యాదితి దర్శయతి. యథైకమృత్పిణ్డారబ్ధానాం ఘటశరావాదీనాం తస్మాదనతిరిక్తద్రవ్యతయా తజ్జ్ఞానేన జ్ఞాతతేత్యర్థః. అత్ర కాణాదవాదేన కారణాత్కార్యస్య ద్రవ్యాన్తరత్వమాశఙ్క్య లోకప్రతీత్యైవ కారణాత్కార్యస్యానన్యతాముపపాదయతి * వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యమితి. ఆరభ్యతే - ఆలభ్యతే- స్పృశ్యత ఇత్యారమ్భణం. *కృత్యల్యుటో బహులమితి కర్మణి ల్యుట్. వాచా - వాక్పూర్వకేణ వ్యవహారేణ హేతునేత్యర్థః. ఘటేనోదకమాహరేత్యాదివాక్పూర్వకో హ్యుదకాహరణాదివ్యవహారః. తస్య వ్యవహారస్య సిద్ధయే తేనైవ మృద్ద్రవ్యేణ పృథుబుధ్నోదరత్వాదిలక్షణో వికారః- సంస్థానవిశేషః, తత్ప్రయుక్తం చ ఘట ఇత్యాదినామధేయం, స్పృశ్యతే. ఉదకాహరణాదివ్యవహా

(తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః) కస్య కస్మాదనన్యత్వమిత్యత్రాహ (తస్మాదితి) పూర్వవాక్యఖణ్డానుపాదానేనారమ్భణశబ్దోపాదానస్య హేతుమాహ (తదుపపాదయద్భ్య ఇతి) పూర్వవాక్యే ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాతం,- తత్ర దృష్టాన్తశ్చోక్తః, ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తవాక్యద్వయం ప్రకృత్యధికరణఉపాత్తం. ఉక్తదృష్టాన్తేఽపి వైశేషికమతేన కారణాత్కార్యస్యాన్యత్వాదేకవిజ్ఞానేన సర్వజ్ఞానానుపపత్తిమాశఙ్క్య తదుపపాదయతి *వాచారమ్భణమిత్యాదివాక్యం-అతస్తదిదం వాక్యమనేన సూత్రేణోపాత్తమిత్యర్థః. తర్హి *ఆరమ్భణశబ్దాదిభ్య ఇతి కిమర్థముక్తం- న తు వాచాదిభ్య ఇతి. ఉచ్యతే- కేచిత్ *వాచారమ్భణమిత్యేకం పదం వ్యాచక్షతే వాగాలమ్బనమితి - *యథా వాచాదిశాని శేతి వచనాత్. తద్వ్యావృత్త్యర్థం * వాచేతి పదాన్తరం- *ఆరమ్భణమిత్యపి పదాన్తరమితి దర్శయితుం *ఆరమ్భణశబ్దాదిభ్య ఇత్యుక్తం. సమాసస్య షష్ఠీతత్పురుషత్వవ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (ఆరమ్భణేతి) ఆదిశబ్దోపాత్తాని వాక్యాన్యాహ (సదేవేతి) ఏతదభిప్రేతాన్యాహ (ప్రకరణాన్తరేతి) ఏషాం వాక్యానామనన్యత్వబోధకతాముపపాదయతి (తథా హీతి) ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజానతోఽభిప్రాయమాహ (కృత్స్నస్యేతి) దృష్టాన్తవాక్యం వ్యాచష్టే (యథేతి) *మృణ్మయమితి పదం వ్యాచష్టే (మృత్పిణ్డారబ్ధానామితి) వాక్యాభిప్రేతార్థమాహ (తస్మాదనతిరిక్తద్రవ్యతయా తజ్జ్ఞానేనేతి) *కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతి *ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదితమిత్యాది శ్రుత్యన్తరానుగుణ్యాద్దృష్టాన్తసామర్థ్యాద్దార్ష్టాన్తికసామర్థ్యాచ్చ తజ్జ్ఞానేనేతి వ్యాఖ్యాతం. న హి మృత్పిణ్డసత్తయా ఘటశరావాదిజ్ఞాతం భవతి, న హి పరబ్రహ్మసద్భావాత్సర్వం జగద్విజ్ఞాతం చ భవతి,. *వాచారమ్భణమిత్యాదివాక్యస్య శఙ్కామాహ (అత్రేతి) కార్యమిథ్యాత్వపక్షే ప్రతీతిమాత్రేణ సతః కార్యస్య వాగారబ్ధత్వాభావాత్ వాచః పూర్వమపి ప్రతీయమానత్వాత్, పరిణామపక్షే చ బ్రహ్మకార్యస్య జగతః శబ్దపరిణామత్వాభావా, చ్చారమ్భణశబ్దస్యోపాదానార్థత్వమయుక్తం (ఆరభ్యతే ఆలభ్యతే స్పృశ్యత ఇత్యారమ్భణమితి) *ఆలమ్భస్స్పర్శహింసయోరితి నిఘణ్టుకారాః. నామధేయస్య మృదారబ్ధత్వాభావాద్వికారనామధేయయోరుభయోరప్యారమ్భణశబ్దవాచ్యత్వసిద్ధయే స్పర్శార్థత్వేన వ్యాఖ్యాతం. *విభ్రాజమానస్సరిరస్య మధ్యాదిత్యత్ర యథా సరిరశబ్దేన సలిలముచ్యతే- తద్వదారభ్యత ఇత్యత్రాపి రలయోరభేదో వివక్షిత ఇతి భావః. *వాచేతి తృతీయాన్తం పదం. అజహల్లక్షణేయం. వికారనామధేయయోరుభయోరపి హేతుత్వాయ వాక్పూర్వకేణ వ్యవహారేణ హేతునేతి వ్యాఖ్యాతం. హేతుత్వం చ ప్రయోజనతయా- న తు సాధనతయా హేతుత్వమిత్యర్థః. తదాహ (తస్య వ్యవహారస్య సిద్ధయ ఇతి) కేన స్పృశ్యత ఇత్యపేక్షాయాం పూర్వవాక్యప్రస్తుతేన మృద్ద్రవ్యేణేత్యాహ (తేనైవేతి) ధర్మిపరత్వవ్యావృత్త్యర్థం వికారశబ్దం వ్యాచష్టే (సంస్థానవిశేష ఇతి) స్పర్శశబ్దార్థం వివృణ్వన్నుక్తమర్థం సఙ్గ్రహేణాహ (ఉదకాహరణాదీతి) వ్యాహారపూర్వకవ్యవహారసిద్ధ్యర్థం కారణద్రవ్యమేవావస్థాన్తరనామాన్తరభాగ్భవతీత్యుక్తం. ఆస్తే శేత ఇత్యాదిష్వవస్థాన్తరేణాపి బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయో దృశ్యన్తే, ఘటః పట ఇత్యాదిషు వస్త్వన్తరత్వేనాపి బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయో దృశ్యన్తే,- అత్ర త్వవస్థాన్తరనిబ

రవిశేషసిద్ధ్యర్థంమృద్ద్రవ్యమేవ సంస్థానాన్తరనామధేయాన్తరభాగ్భవతి - అతో ఘటాద్యపిమృత్తికేత్యేవసత్యం- మృత్తికాద్రవ్యమిత్యేవసత్యం- ప్రమాణేనోపలభ్యతఇత్యర్థః- నతుద్రవ్యాన్తరత్వేన. అతస్తస్యైవమృద్ధిరణ్యాదేర్ద్రవ్యస్య సంస్థానాన్తరభాక్త్వమాత్రేణబుద్ధిశబ్దాన్తరాదయఉపపద్యన్తే - యథైకస్యైవదేవదత్తస్యావస్థాభేదైర్బాలోయువాస్థవిర ఇతిబుద్ధిశబ్దాన్తరాదయఃకార్యవిశేషాశ్చదృశ్యన్తే. యదుక్తంసత్యామేవ మృదిఘటోనష్టఇతివ్యవహారాత్కారణాదన్యత్కార్యమితి - తదుత్పత్తివినాశాదీనాంకారణభూతస్యైవద్రవ్యస్యావస్థావిశేషత్వాభ్యుపగమాదేవపరిహృతం. తత్తదవస్థస్యైకస్యైవద్రవ్యస్య తేతేశబ్దాస్తానిచకార్యాణీతియుక్తం. ద్రవ్యస్యతత్తదవస్థత్వంకారకవ్యాపారాయత్తమితితస్యార్థవత్త్వం.అభివ్యక్త్యనుబన్ధీనిచోద్యానితస్యాఅనభ్యుపగమాదేవపరిహృతాని. ఉత్పత్త్యభ్యుపగమేపిసత్కార్యవాదోనవిరుధ్యతే-సతఏవోత్పత్తేః. విప్రతిషిద్ధమిదమభిధీయతే- పూర్వమేవసత్ - తదుత్పద్యతేచేతి. అజ్ఞాతోత్పత్తివినాశయాథాత్మ్యస్యేదంచోద్యం. ద్రవ్యస్యోత్తరోత్తరసంస్థానయోగఃపూర్వపూర్వసంస్థానసంస్థితస్యవినాశః - స్వావస్థస్యతూత్పత్తిః. అతస్సర్వావస్థస్యద్రవ్యస్యసత్త్వాత్సత్కార్యవాదోనవిరుధ్యతే. సంస్థానస్యాసత ఉత్పత్తావసత్కార్యవాదప్రసఙ్గ ఇతిచేత్. అసత్కార్యవాదినోప్యుత్పత్తేరనుత్పత్తిమత్త్వే సత్కార్యవాదప్రసఙ్గః. ఉత్పత్తిమత్త్వేచానవస్థా. అస్మాకంత్వవస్థానాంపృథక్ప్రతిపత్తికార్యయోగానర్హత్వాదవస్థావతఏవోత్పత్త్యాదికంసర్వమితినిరవద్యం. కపాలత్వచూర్ణత్వపిణ్డత్వావస్థాప్రహాణేనఘటత్వావస్థావదేకత్వావస్థాప్రహాణేనబహుత్వావస్థా, తత్ప్రహాణేనైకత్వావస్థాచేతినకశ్చిద్విరోధః. తథా *సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమితి - సదేవేదం - ఇదానీంవిభక్తనామరూపత్వేననానారూపంజగత్ అగ్రేనామరూపవిభాగాభావేనైకమేవాసీత్, సర్వశక్తిత్వేనాధిష్ఠాత్రన్తరాసహతయా అద్వితీయం, చేత్యనన్యత్వమేవోపపాదితం. తథా * తదైక్షతబహుస్యాంప్రజాయేయేతిప్రక్ష్యమాణతేజఃప్రభృతివివిధవిచిత్రస్థిరత్రసరూపజగత్త్వేనాత్మనోబహుభవనసఙ్క-

---

ల్పనత్వేకింనిశ్చాయకమిత్యపేక్షాయాం ప్రత్యభిజ్ఞా ప్రత్యక్షమితిశ్రుతిరాహేత్యాహ (అతోఘటాద్యపీతి) సత్యశబ్దంవ్యాచష్టే (ప్రమాణేనోపలభ్యతఇతి) ఏవకారంవ్యాచష్టే (నతుద్రవ్యాన్తరత్వేనేతి) వికారాసత్యత్వంవివక్షితంచేత్- ఇతికరణవైయర్థ్యంస్యాత్. ద్రవ్యాన్తరత్వసాధకతయాపరోక్తానాంబుద్ధిశబ్దాన్తరాదీనాంసామాన్యేనాన్యథాసిద్ధిమాహ (అతఇతి) దృష్టాన్తమాహ (యథైకస్యేతి) బాలయువశరీరాణామపివస్త్వన్తరత్వంనైకైశ్చిత్తైరుచ్యతఇతిదృష్టాన్తోవిప్రతిపన్నఇతిచేన్న- బాలయువాదిశబ్దాశ్శరీరద్వారాశరీరిణమభిదధతే - తస్యచనశ్వరత్వాభావాచ్చేతనపర్యన్తబుద్ధిశబ్దాన్తరాదయోఽవస్థానిబన్ధనాఏవేతి. యద్వా- ఆసైశేతేతిష్ఠతిగచ్ఛతీత్యాదివద్బుద్ధిశబ్దాన్తరాదీనామవస్థాభేదనిబన్ధనత్వోపపత్తేర్బాలయువాదిశరీరస్యాబాధితప్రత్యభిజ్ఞాగోచరస్యాభఙ్గురత్వసిద్ధవత్కారేణదృష్టాన్తతయోపన్యాసః. భావాభావవిరోధంపృథక్పరిహరతి (యదుక్తమితి) తస్యపరిహృతత్వందర్శయన్ కార్యభేదంపరిహరతి(తత్తదవస్థస్యతస్యైవేతి)కారకవ్యాపారవైయర్థ్యంపరిహరతి(ద్రవ్యస్యేతి)అభివ్యక్తిపక్షచోద్యాన్యనభ్యుపగమాత్ పరిహరతి(అభివ్యక్త్యనుబన్ధీనీతి)అభివ్యక్తిరనభ్యుపేతాచేదుత్పత్తిఃస్వీకృతాస్యాత్ -తదానీమసత్కార్యవాదస్స్యాదిత్యత్రాహ(ఉత్పత్త్యభ్యుపగమఇతి)అనిత్యధర్మోఽవస్థా.చోద్యంశఙ్కతే(సంస్థానస్యేతి)పరిహరతి(అసత్కార్యేతి)అయమర్థః - యథోత్పత్తేరుత్పత్తిచోద్యంధర్మాన్తరారోపణేననిత్యసమావజ్జాత్యుక్తిర్హిభవతి- తథాఽవస్థాయాముత్పత్తిచోద్యమపిజాత్యుక్తిః. ననుతత్రోత్పత్తేరుత్పత్తిచోద్యంజాత్యుక్తిర్భవతి- నత్వవస్థాయాఉత్పత్తికథనంజాత్యుక్తిరితిచేన్న- అవస్థైవోత్పత్తిరిత్యభ్యుపగమాదవస్థాయాఉత్పత్తిమత్త్వచోదనంఉత్పత్తేరుత్పత్తిమత్త్వచోదనమేవేతిజాత్యుక్తిరితి.తదేతదభిప్రేత్యప్రతిబన్దీముఖేనోక్తముత్పత్తేరనుత్పత్తిమత్త్వఇతి.(అస్మాకంత్వితి)అపృథక్సిద్ధధర్మతయాపృథక్ప్రతిపత్తికార్యానర్హవ్యతిరిక్తానాముత్పత్త్యాదికంపృథగపేక్షతే-పృథక్ప్రతిపత్తికార్యానర్హధర్మాఃపృథగుత్పత్తినిరపేక్షాః. అతఏవహ్యుత్పత్తేరుత్పత్త్యాదినైరపేక్ష్యం. తస్మాదపృథక్సిద్ధధర్మాస్తుస్వయంధర్మిణఉత్పత్త్యాద్యవస్థాభూతాఇత్యర్థః. అవస్థైవవస్తునఉత్పత్తిః- నత్వవస్థాయాఉత్పత్తిర్నామాస్తీతిస్వపక్షవైషమ్యద్యోతనార్థస్తుశబ్దః. సఙ్ఖ్యాభేదంపరిహరతి (కపాలత్వేతి) సద్వారకత్వాదవిరోధః- కాలభేదాచ్చావిరోధఇత్యర్థః. ఏవం *వాచారమ్భణమిత్యాదివాక్యస్యార్థఉక్తః - అథసూత్రస్థాదిశబ్దోపాత్తేషువాక్యేషు *సదేవేత్యాదికందార్ష్టాన్తికవాక్యంవ్యాచష్టే (తథేతి)తథాఅనన్యత్వమేవోపపాదితమిత్యన్వయః. సచ్ఛబ్దః ప్రమాణసంబన్ధార్హతాం వదతి.యద్వా- బ్రహ్మవదతి.అన్యతరార్థత్వేప్యనన్యపదార్థత్వంసిధ్యతి. *సదేవేత్యవధారణేనకదాచిదసత్యత్వంవ్యావర్తితం. *ఏకమేవేతినామరూపవిభాగాభావఉక్తః. అద్వితీయపదేనాధిష్ఠాత్రన్తరనిషేధఇత్యర్థః. *సదేవేత్యాదివాక్యస్థమిదంశబ్దంవ్యాచష్టే(విభక్తనామరూపత్వేనేతి) ఇదంజగత్సదేవచేత్ - కథంసృష్ట్యుపపత్తిరిత్యత్రాహ (అగ్రఇతి) అద్వితీయపదంవ్యాచష్టే (సర్వశక్తిత్వేనేతి) ఏషాంపదానాముక్తార్థపరత్వమేకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపాదనార్థత్వాదేవావగమ్యతే- నహిసజాతీయవిజాతీయాదివ్యావృత్త్యాప్రతిజ్ఞోపపాదనోపయోగః. ఏషాంపదానాముక్తార్థపరత్వముపరితనవాక్యైరప్యుపపాదయతి (తథాతదైక్షతేతి) (తేజఃప్రభృతీతి) సఙ్కల్పానన్తరంతేజఃప్రభృతిసృష్టిప్రతిపాదనాత్ *బహుస్యా

ల్ప్యజగత్సర్గాభిధానాత్కార్యభూతస్యజగతఃపరమకారణాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽనన్యత్వమవసీయతే. సచ్ఛ
బ్దవాచ్యస్యపరస్యబ్రహ్మణస్సర్వజ్ఞస్యసత్యసఙ్కల్పస్యనిరవద్యస్యైవసదేవేదమితినిర్దేశార్హంజగత్త్వం,సచ్ఛ
బ్దవాచ్యస్యైవజగతో నామరూపవిభాగాభావేనైకత్వ, మధిష్ఠాత్రన్తరనిరపేక్షత్వం,పునరపితస్యైవవిచిత్రస్థిర
త్రసరూపజగత్త్వేనబహుభవనసఙ్కల్పగూపేక్షణం, యథాసఙ్కల్పంసర్గ, శ్చకథముపపద్యతఇత్యాశఙ్క్యా
హ*సేయందేవతైక్షతహన్తాహమిమాస్తిస్రోదేవతాఃఅనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణీతి
తాసాంత్రివృతంత్రివృతమిత్యాది. *తిస్రోదేవతాఇతికృత్స్నమచిద్వస్తునిర్దిశ్య స్వాత్మకజీవానుప్రవేశేనైత
ద్విచిత్రనామరూపభాక్కరవాణీత్యుక్తం.అనేనజీవేనాత్మనా-మదాత్మకజీవేనఆత్మతయాఽనుప్రవిశ్యైతద్విచి
త్రనామరూపభాక్కరవాణీత్యర్థః. స్వాత్మనోజీవస్యచాత్మతయానుప్రవేశకృతంనామరూపభాక్త్వమిత్యుక్తం
భవతి.*తత్సృష్ట్వాతదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్యసచ్చత్యచ్చాభవదితిశ్రుత్యన్తరేణస్పష్టం-సజీవంజగత్పరే
ణబ్రహ్మణాఆత్మతయాఽనుప్రవిష్టమితి.తదేతత్కార్యావస్థస్యచకారణావస్థస్యచచిదచిద్వస్తునఃసకలస్యస్థూలస్య
సూక్ష్మస్యచపరబ్రహ్మశరీరత్వం,పరస్యచబ్రహ్మణఆత్మత్వ,మన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదిషుసిద్ధంస్మారితం.అనేనపూ
ర్వోక్తాశఙ్కానిరస్తా- అచిద్వస్తునిసజీవేబ్రహ్మణ్యాత్మతయాఽవస్థితేనామరూపవ్యాకరణవచనాచ్చిదచిద్వస్తుశ
రీరకంబ్రహ్మైవజగచ్ఛబ్దవాచ్యమితి *సదేవేదమగ్రఏకమేవాసీదిత్యాదిసర్వముపపన్నతరం,శరీరభూతచిదచి
ద్వస్తుగతాస్సర్వే వికారాశ్చాపురుషార్థాశ్చేతిబ్రహ్మణోనిరవద్యత్వంకల్యాణగుణాకరత్వంచసుస్థితం,. తదే
తత్ *అధికంతుభేదనిర్దేశాదిత్యనన్తరమేవవక్ష్యతి. తథా *ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వమితికృత్స్నస్యచేతనాచేత
నస్యబ్రహ్మతాదాత్మ్యముపదిశతి- తదేవచ *తత్త్వమసీతినిగమయతి.తథాప్రకరణాన్తరస్థేష్వపివాక్యేషు*స
ర్వంఖల్విదంబ్రహ్మ *ఆత్మనిఖల్వరేదృష్టేశ్రుతేమతేవిజ్ఞాతఇదంసర్వంవిదితం *ఇదంసర్వంయదయమాత్మా
*బ్రహ్మైవేదంసర్వం *ఆత్మైవేదంసర్వమిత్యనన్యత్వంప్రతీయతే, తథాఽన్యత్వంచనిషిధ్యతే * సర్వంతంప
రాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనస్సర్వంవేద *నేహనానాస్తికించన *మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతియఇహనానేవపశ్య
తీతి,. తథా *యత్రహిద్వైతమివభవతితదితరఇతరంపశ్యతియత్రత్వస్యసర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేనకంపశ్యే
దిత్యవిదుషోద్వైతదర్శనంవిదుషశ్చాద్వైతదర్శనంప్రతిపాదయదనన్యత్వమేవతాత్త్వికమితిప్రతిపాదయతి.
తదేవమారమ్భణశబ్దాదిభ్యోజగతఃపరమకారణాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽనన్యత్వముపపాద్యతే.అత్రేదంతత్త్వం-
చిదచిద్వస్తుశరీరతయాతత్ప్రకారంబ్రహ్మైవ సర్వదా సర్వశబ్దాభిధేయం. తత్కదాచిత్స్వస్మాత్స్వశరీరత

నితిబహుశబ్దః తేజఃప్రభృతిరూపేణబహుత్వపరఇత్యర్థః. బహుశబ్దోక్తనామరూపవిభాగాభావఏకశబ్దోక్తఇతిగమ్యతే. * ఐక్షతేత్యనేనఅద్వితీయపద
స్యాధిష్ఠాత్రన్తరనివారకత్వంజ్ఞాతం. *కథమసతస్సజ్జాయేతేత్యనేన *సదేవేత్యవధారణస్యకదాచిదసత్త్వవ్యావృత్తిపరత్వమవగతం. కారణభూత
స్యైవబ్రహ్మణోబహుభవనసఙ్కల్పాభిధానాత్కార్యకారణయోరనన్యత్వంచలబ్ధమిత్యాహ (తథాతదైక్షతేతి) వ్యష్టిసృష్టిసఙ్కల్పవాక్యస్యశఙ్కావిశే
షవ్యుదాసకత్వాత్తద్వ్యుదసనీయాంశఙ్కామాహ (సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యేతి) సచ్ఛబ్దస్యబ్రహ్మపరత్వేఇదంశబ్దవాచ్యజగత్సామానాధికరణ్యమనుపపన్న
మిత్యభిప్రాయేణాహ (సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యేతి) సచ్ఛబ్దస్యజగత్పరత్వే *తదైక్షతేత్యాదిభిఃవిరోధఇత్యభిప్రాయేణాహ (సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యైవజగతఇతి)
చేతనాంశస్యైక్యానుపపత్తిమభిప్రేత్యాహ (నామరూపవిభాగాభావేనైకత్వమితి) సేయమిత్యాద్యుదాహృతవాక్యసముదాయస్యార్థోఽన్యత్రో
క్తః. తత్రవాక్యైకదేశేనోక్తార్థవిరోధశఙ్కాంపరిహరిష్యన్నుదాహృతవాక్యసముదాయప్రతిపన్నమర్థంసాధారణ్యేనవదతి(తిస్ర ఇతి) అస్మిన్వాక్యే
స్వాత్మకజీవవాచిపదందర్శయన్ననుప్రవేశవద్గగనాదివ్యావృత్త్యర్థంనియన్తృతయాఽనుప్రవేశంచదర్శయతి (అనేనేతి) స్వాత్మకజీవేనేత్యుక్తే
మృదాత్మకఇతివత్స్యాదితి శఙ్కాయాంవివక్షితార్థవిశేషమాహ (స్వాత్మనోజీవస్యచేతి) *సిహ్మానభూత్వాబహవోమయాత్తాఇతివజ్జీవేనాత్మనేత్య
స్యార్థఇతిభావః. ఇమమర్థంశ్రుత్యన్తరేణస్పష్టయతి (తత్సృష్ట్వేతి) ఆత్మతయాఽనుప్రవిష్టమితిశ్రుత్యన్తరేణస్పష్టమిత్యన్వయః. బహుత్వేసతిహ్య
నుప్రవేశః- సతుకారణావస్థాయామేకత్వాన్నోపపద్యతఇత్యత్రాహ (తదేతదితి) తతఃకిమిత్యత్రాహ (అనేనేతి) పూర్వోక్తాశఙ్కా- ఇదంశబ్దసా
మానాధికరణ్యేనబ్రహ్మణిజగద్గతదోషాశఙ్కేత్యర్థః. తదుపపాదయతి (అచిద్వస్తునీత్యాదినాఽనన్తరవాక్యేన) ఉపపన్నతరం- ముఖ్యమేవేతిభావః. అ
థప్రకరణాన్తరస్థవాక్యానామప్యేతత్సూత్రాభిప్రేతత్వాత్తైరనన్యత్వముపపాదయతి (తథాప్రకరణాన్తరస్థేష్వితి) ద్వైతదర్శనస్యాతాత్త్వికత్వం
కదాచిన్నివృత్తివచనేనాపిసిద్ధమిత్యాహ (యత్రత్వస్యేతి) (తదేవమిత్యాది) బ్రహ్మణశ్చిదచితోరుత్పత్తిప్రలయశ్రవణాత్, కారణాత్కార్యస్యాన
న్యత్వా, త్కారణావస్థాయాంబహుత్వాభావా, చ్ఛరీరశరీరిభావస్యానుపపన్నత్వేనస్వభావవ్యవస్థానస్యాదిత్యత్రాహ. యద్వా - *భేదవ్యపదేశాది
త్యాదిభిఃసూత్రైర్భేదోపపాదనేనేదమనన్యత్వోపపాదనంవ్యాహతమిత్యత్రాహ (అత్రేదంతత్త్వమితి) విశిష్టాత్కారణాద్విశిష్టంకార్యంజాయతఇతి

యాపిపృథగ్వ్యపదేశానర్హసూక్ష్మదశాపన్న చిదచిద్వస్తుశరీరం- తత్కారణావస్థంబ్రహ్మ. కదాచిచ్చవిభక్త నామరూపవ్యవహారార్హస్థూలదశాపన్నచిదచిద్వస్తుశరీరం- తచ్చకార్యావస్థమితికారణాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణః కార్యరూపంజగదనన్యత్. శరీరభూతచిదచిద్వస్తునఃశరీరిణోబ్రహ్మణశ్చకారణావస్థాయాంకార్యావస్థాయాంచ శ్రుతిశతసిద్ధయాస్వభావవ్యవస్థయాగుణదోషవ్యవస్థాచ *నతుదృష్టాన్తభావాదిత్యత్రోక్తా.—— యేతుకార్యకారణయోరనన్యత్వంకార్యస్యమిథ్యాత్వాశ్రయణేనవర్ణయన్తి - నతేషాంకార్యకారణయోరనన్యత్వంసిధ్యతి- సత్యమిథ్యార్థయోరైక్యానుపపత్తేః.తథాసతిబ్రహ్మణోమిథ్యాత్వంజగతస్సత్యత్వంవాస్యాత్.—— యేచ - కార్యమపిపారమార్థికమభ్యుపయన్తఏవజీవబ్రహ్మణోరౌపాధికమన్యత్వం, స్వాభావికంచానన్యత్వం,- అచిద్బ్రహ్మణోస్తుద్వయమపిస్వాభావికమితివదన్తి - తేషాముపాధిబ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావా, న్నిరవయవస్యాఖణ్డితస్యబ్రహ్మణఏవోపాధిసమ్బన్ధా, ద్బ్రహ్మస్వరూపస్యైవ హేయాకారపరిణామా, చ్ఛక్తిపరిణామాభ్యుపగమేశక్తిబ్రహ్మణోరనన్యత్వా, చ్చజీవబ్రహ్మణోః కర్మవశ్యత్వాపహతపాప్మత్వాదివ్యవస్థావాదినో ఽచిద్బ్రహ్మణోశ్చపరిణామాపరిణామవాదినశ్శ్రుతయోవ్యాకుప్యేయుః.—— యేపునః- నిరస్తనిఖిలభోక్తృత్వాదివికల్పవిప్లవంసర్వశక్తియుక్తంసన్మాత్రద్రవ్యమేవకారణంబ్రహ్మ-తచ్చప్రళయవెళాయాంశాన్తాశేషసుఖదుఃఖానుభవవిశేషంస్వప్రకాశమపిసుషుప్తాత్మవదచిదవిలక్షణమవస్థితం- సృష్టివేళాయాంమృత్తికాద్రవ్యమివఘటశరావాదిరూపం, సముద్రఇవచఫేనతరఙ్గబుద్బుదాదిరూపో,భోక్తృభోగ్యనియన్తృరూపేణాంశత్రయావస్థమవతిష్ఠతే-అతోభోక్తృభోగ్యనియన్తృత్వానితత్ప్రయుక్తాశ్చగుణదోషాఃశరావత్వఘటత్వమణికత్వవత్తద్గతకార్యభేదవచ్చవ్యవతిష్ఠన్తే, భోక్తృభోగ్యనియన్తౄణాంసదాత్మనైకత్వంచఘటశరావమణికాదీనాంమృదాత్మనైకత్వవదుపపద్యతే,-అతస్సన్మాత్రద్రవ్యమేవసర్వావస్థావస్థితమితిబ్రహ్మణోఽనన్యజ్జగదాతిష్ఠన్తే- తేషాంసకలశ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణన్యాయవిరోధః. సర్వాహిశ్రుతయఃసస్మృతీతిహాసపురాణాస్సర్వేశ్వరేశ్వరంసదైవసర్వజ్ఞంసర్వశక్తింసత్యసఙ్కల్పంనిరవద్యం దేశకాలానవచ్ఛిన్నానవధికాతిశయానన్దంపరమకారణంబ్రహ్మప్రతిపాదయన్తి - నపునరీశ్వరాదపిపరమీశ్వరాంశిసన్మాత్రం. తథాహి-*సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయంతదైక్షతబహుస్యాంప్రజాయేయేతి *బ్రహ్మవాఇదమగ్రఆసీదేకమెవతదేకంసన్నవ్యభవత్ తచ్ఛ్రేయోరూపమత్యసృజతక్షత్రంయాన్యేతానిదేవక్షత్రాణీన్ద్రోవరుణస్సోమోరుద్రఃపర్జన్యోయమోమృత్యురీశానఇతి *ఆత్మావాఇదమేకఏవాగ్రఆసీత్ నాన్యత్కిఞ్చనమిషత్ సఐక్షతలోకాన్నుసృజాఇతి *ఏకోహవైనారాయణఆసీత్ నబ్రహ్మనేశానోనేమేద్యావాపృథివీననక్షత్రాణినాపోనాగ్నిర్నసోమోనసూర్యఃసఏకాకీనరమేతతస్యధ్యానాన్తస్థస్యేత్యాదిభిఃపరమకారణంసర్వేశ్వరేశ్వరోనారాయణఏవేత్యవగమ్యతే- సద్బ్రహ్మాత్మశబ్దాహితుల్యప్రకరణస్థాస్తత్తుల్యప్రకరణస్థేననారాయణశబ్దేనవిశేషితాస్తమేవావగమయన్తి.*తమీశ్వరాణాంపరమంమహేశ్వరం *సకారణంకరణాధిపాధిపోనచాస్యకశ్చిజ్జనితానచాధిపఇతీశ్వరస్యైవకారణత్వంశ్రూయతే. స్మృతిరపిమానవీ *తతస్స్వయమ్భూర్భగవానితిప్రకృత్య *సోభిధ్యాయశరీరాత్స్వాత్సిసృక్షుర్వివిధాఃప్రజాః। అపఏవససర్జాదౌతాసువీర్యమపాసృజదితి. ఇతిహాసపురాణాన్యపిపురుషోత్తమమేవపరమకారణమభిదధతి *నారాయణోజగన్మూర్తిరన్తాత్మాసనాతనః। ససిసృక్షుస్సహస్రాంశాదసృజత్పురుషాన్ద్విధా *విష్ణోస్సకాశాదుద్భూతంజగత్తత్రైవచస్థితమిత్యాదిషు. నచేశ్వరస్స

శరీరశరీరిభావాదిరుపపద్యత ఇత్యర్థః.—— బ్రహ్మాజ్ఞానవాదిభిరస్యసూత్రస్యోక్తమర్థందూషయతి (యేత్వితి)—— భాస్కరమతందూషయతి (యేచేతి) నిరవయవత్వాదివిశేషణంబ్రహ్మణిదోషసమ్బన్ధజ్ఞాపనాయ. (శక్తిపరిణామాభ్యుపగమఇతి) శక్తేర్బ్రహ్మానన్యత్వాభ్యుపగమాత్తేనాపివ్యాకులమేవేత్యర్థః.—— యాదవప్రకాశమతంనిరస్యతి (యేపునరితి) విప్లవః- వికారః. (తేషామిత్యాది) (సదైవసర్వజ్ఞమితి) అనేనకారణావస్థాయామపిసర్వజ్ఞత్వాదికంవివక్షితం- *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్యజ్ఞానమయంతపఃతస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నంచజాయతఇతిహిశ్రుతిః. మహోపనిషద్యేవనారాయణకారణత్వంశ్రూయతే- అన్యత్రతుసద్బ్రహ్మాత్మాదీనాం-తత్కథం సర్వోపనిషత్స్వీశ్వరస్యకారణత్వంశ్రూయతఇత్యత్రాహ (సద్బ్రహ్మేతి) సద్బ్రహ్మశబ్దాదృష్టాన్తార్థా. యథాసద్బ్రహ్మశబ్దాసామాన్యవిశేషశబ్దావేకార్థతయాస్వీకృతౌ-తద్వదితిభావః. (తమీశ్వరాణామిత్యాది) ఈశ్వరస్యైవేత్యేవకారేణ *నచాస్యకశ్చిదిత్యుక్తనిషేధోవివక్షితః. (తతఃస్వయంభూరితి) అత్రభగవచ్ఛబ్దఈశ్వరవాచీతిభావః.

న్మాత్రమేవేతి వక్తుం శక్యం- తస్యతదంశత్వాభ్యుపగమాత్సవిశేషత్వాచ్చ. నచతస్యాజ్ఞానానన్దాద్యనన్తకల్యాణగుణయోగః కాదాచిత్క-ఇతివక్తుంశక్యతే- తేషాంస్వాభావికత్వేనసదాతనత్వాత్. *పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతేస్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచ *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదిభ్యః జ్ఞానాదిశక్తియోగపవాస్యస్వాభావికఇతిమావోచః-శక్తిఃస్వాభావికీ, జ్ఞానబలక్రియాచస్వాభావికీ, తిపృథక్నిర్దేశానర్థక్యాత్, లక్షణాప్రసఙ్గాచ్చ. నచపాచకాదివత్ *సర్వజ్ఞ ఇత్యాదిషుశక్తిమాత్రేకృత్ప్రత్యయఇతివక్తుంశక్యం-కృత్ప్రత్యయమాత్రస్యశక్తావస్మరణాత్,*శక్తౌహస్తికవాటయోరిత్యాదిషుకేషాంచిదేవకృత్ప్రత్యయానాంశక్తివిషయత్వస్మరణాత్,.పాచకాదిషుత్వగత్యాలక్షణాసమాశ్రీయతే. కించ-ఈశ్వరస్యతదంశవిశేషత్వాత్తస్యచాంశిత్వేతరజ్జాత్సముద్రస్యేవాంశాదంశినోఽధికత్వాత్ *తమీశ్వరాణాంపరమంమహేశ్వరం *నతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చదృశ్యతఇత్యాదీనీశ్వరవిషయాణిపరశ్శతానివచాంసిబాధ్యేరన్. కించ- సన్మాత్రస్యసర్వాత్మకత్వేఽంశిత్వేచేశ్వరస్యతదంశవిశేషత్వాత్తస్య సర్వాత్మకత్వాంశిత్వోపదేశావ్యాహన్యేరన్- నహిమణికాత్మకత్వంతదంశత్వంవాఘటశరావాదేః. స్వాంశేషుసర్వేషుసన్మాత్రస్యపూర్ణత్వేనేశ్వరాంశేపితస్యపూర్ణత్వాత్ తదాత్మకానితదంశాశ్చేతరాణివస్తూనీతిచేన్న-ఘటేపిసన్మాత్రస్యపూర్ణత్వాదీశ్వరస్యాపిఘటాత్మకత్వ తదంశత్వప్రసఙ్గాత్. నచసన్మాత్రస్యఘటోస్తిపటోస్తీతివస్తుధర్మతయాఽవగతస్యద్రవ్యత్వంకారణత్వంవోపపద్యతే-వ్యవహారయోగ్యతాహిసత్త్వం. విరోధివ్యవహారయోగ్యతాతద్వ్యవహారయోగ్యస్యాసత్త్వం. ద్రవ్యమేవసదిత్యభ్యుపగమేక్రియాదీనామసత్త్వప్రసఙ్గః- క్రియాదిషుకాశకుశావలమ్బనేనాపిసర్వత్రైకరూప్యాసత్త్వాదురుపపాదా. సదాత్మనాచసర్వస్యాభిన్నత్వేసర్వజ్ఞత్వేనసర్వస్వభావప్రతిసన్ధానాత్సర్వగుణదోషసఙ్కరప్రసఙ్గశ్చ పూర్వమేవోక్తః. అతోయథోక్తప్రకారమేవానన్యత్వమ్. . . . .

అథోచ్యేత-ఏకస్యైవావస్థాన్తరయోగేపిబుద్ధిశబ్దాన్తరాదయోబాలత్వయువత్వాదిషుదృశ్యన్తే-మృద్దారుహిరణ్యాదిషుద్రవ్యాన్తరత్వేపిదృశ్యన్తే- తత్రమృద్ఘటాదిషుకార్యకారణేషుబుద్ధిశబ్దాన్తరాదయోఽవస్థానిబన్ధనాఏవేతికుతోనిర్ణీయతఇతి. తత్రోత్తరం

౧౬॥ సూ. ॥భావేచోపలబ్ధేః॥ కుణ్డలాదికార్యసద్భావేచకారణభూతహిరణ్యస్యోపలబ్ధేః-ఇదంకుణ్డలంహిరణ్యమితిహిరణ్యత్వేనప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. నచైవంహిరణ్యాదిషుద్రవ్యాన్తరేషుమృదాదయ ఉపలభ్యన్తే - అతోబాలయువాదివత్కారణభూతమేవద్రవ్య మవస్థాన్తరాపన్నంకార్యమితిగీయతే.

న్యాయవిరోధమాహ (నచేతి) సవిశేషత్వాచ్చ - నియన్తృత్వరూపవిశేషవత్త్వాత్. సన్మాత్రంహినియన్తృత్వాదివిశేషరహితం. (శక్తిఃస్వాభావికీత్యాది) శక్తివిశేషేఅఘటితఘటనాసామర్థ్యరూపే, శక్తిశబ్దోవర్తతే- జ్ఞానాదికార్యకరత్వే, చ. తత్రోభయమప్యసఙ్కుచితంశక్తిశబ్దేనోచ్యతే. తత్సఙ్కోచేనపృథఙ్నిర్దేశవైయర్థ్యమాశఙ్క్యాహ (లక్షణాప్రసఙ్గాచ్చేతి) జ్ఞానాదిశబ్దైఃతత్తచ్ఛక్తిః ప్రతిపాద్యాచేల్లక్షణా- శక్తిశబ్దస్యసంకోచాపృష్టరసః- అసంకోచేపృథఙ్నిర్దేశవైయర్థ్యమిత్యర్థః. నలక్షణా-శక్తిమాత్రేపిప్రత్యయవిధానాదిత్యత్రాహ(నచేతి)(శక్తౌహస్తికవాటయోరిత్యాదిష్వితి) అత్రాదిశబ్దేన *శకిలిజ్భేత్యాదిసూత్రంవివక్షితం. *శకిలిజ్భేత్యత్రచశబ్దాత్కృత్ప్రత్యయాన్తరాణామపిశక్తౌవిధానంసూచితం - తత్రవిశేషవిధానాభావేపిపాచకాదిషుశక్తౌకృదన్తత్వేనప్రయోగదర్శనాత్ కతిపయవిధానముపలక్షణమితిచేన్న- విశేషోపాదానాన్యథానుపపత్త్యాకృన్మాత్రస్యశక్త్యర్థానుపపత్తేరిత్యర్థః. శక్తివిషయప్రత్యయాభావేపిపాచకాదిషుశక్త్యర్థత్వందృశ్యతఇత్యత్రాహ (పాచకాదిష్వితి) (నచసన్మాత్రస్యేతి) అనువర్తమానంసన్మాత్రంకింవస్తుధర్మః- ఉతద్రవ్యమితివికల్పమభిప్రేత్యధర్మపక్షేదూషణమాహ (నచేతి) సత్త్వప్రసఙ్గాదసత్త్వంశిక్షయతి (విరోధీతి) ద్రవ్యపక్షేదూషణమాహ (ద్రవ్యమేవేతి) (క్రియాదిష్వితి) కాశస్యకుశత్వేనకుశస్థానేఽవలమ్బనంకాశకుశావలమ్బనం. అముఖ్యమిత్యర్థః. ద్రవ్యసమ్బన్ధఃక్రియాదేస్సత్త్వంచేత్- ఏకంప్రయోజకంనస్యాదిత్యర్థః. స్వోక్తస్యైవసూత్రార్థత్వముపసంహరతి (అతఇతి) . . . .

---

*వృత్తికేత్యేవసత్యమితివాక్యోక్తప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యక్షసిద్ధానన్యత్వంవదతఉత్తరసూత్రస్యశఙ్కామాహ(అథోచ్యేతేతి)

౧౬॥ సూ. ॥భావేచోపలబ్ధేః॥ కస్యభావేకస్యోపలబ్ధేరిత్యత్రాహ (కుణ్డలాదీతి) ఇదంకుణ్డలంహిరణ్యమితిసామానాధికరణ్యేనప్రత్యభిజ్ఞానమత్రాభిప్రేతం - సమవాయికారణానువృత్తింవదతోఽసత్కార్యవాదినోప్యభిమతాయావైయధికరణ్యేనప్రత్యభిజ్ఞాయాఃస్వప

ద్రవ్యాన్తరవాదినాప్యభ్యుపేతేనావస్థాన్తరయోగేనబుద్ధిశబ్దాన్తరాదిషూపపన్నేష్వనుపలబ్ధద్రవ్యాన్తరకల్ప
నానుపపత్తేశ్చ. నచజాతినిబన్ధనేయంప్రత్యభిజ్ఞా- జాత్యాశ్రయభూతద్రవ్యాన్తరానుపలబ్ధేః. ఏకమేవహైమ
జాతీయంద్రవ్యంకార్యకారణోభయావస్థందృశ్యతే. నచ ద్రవ్యభేదేసమవాయికారణానువృత్త్యాకార్యేప్రతి
సన్ధానమితివక్తుంశక్యం- ద్రవ్యాన్తరత్వేసత్యాశ్రయానువృత్తిమాత్రేణతదాశ్రితద్రవ్యాన్తరేప్రతిసన్ధానా
నుపపత్తేః. గోమయాదికార్యేవృశ్చికాదౌగోమయాదిప్రతిసన్ధానంనదృశ్యతఇతిచెన్న - తత్రాప్యాద్యకారణ
భూతపృథివీద్రవ్యప్రత్యభిజ్ఞానాత్. అగ్నికార్యేధూమేఅగ్నిప్రత్యభిజ్ఞానంనదృశ్యతఇతిచేత్. భవతునతత్రప్ర
త్యభిజ్ఞానం - తథాపినదోషః- అగ్నేర్నిమిత్తకారణమాత్రత్వాత్. అగ్నిసంయుక్తాదార్ద్రేన్ధనాద్ధిధూమోజాయ
తే. గన్ధైక్యాచ్చార్ద్రేన్ధనకార్యమేవధూమః. అతఃకార్యభావేచత దేవేదమిత్యుపలబ్ధే ర్బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయోఽవ
స్థాభేదమాత్రనిబన్ధనాఇత్యవగమ్యతే. తస్మాత్కారణాదనన్యత్కార్యమ్. ....

ఇతశ్చ.

౧౭॥ సూ. సత్త్వాచ్చాపరస్య॥ అపరస్య - కార్యస్యకారణేసత్త్వాచ్చకారణాత్కా
ర్యస్యానన్యత్వం. లోకవేదయోర్హికార్యమేవకారణతయావ్యపదిశ్యతే- యథాలోకేసర్వమిదంఘటశరావా
దికంపూర్వాహ్ణేమృత్తికైవాసీదితి, వేదేచ *సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదితి........

౧౮॥ సూ. అసద్వ్యపదేశాన్నేతిచేన్నధర్మాన్తరేణవాక్యశేషాద్యుక్తేశ్శబ్దాన్తరాచ్చ॥ య
దుక్తంకారణేకార్యస్యసత్త్వంలోకవేదాభ్యామవగమ్యతేఇతి-తదయుక్తం(అసద్వ్యపదేశాత్)*అసదేవేదమ
గ్రఆసీత్ *అసద్వాఇదమగ్రఆసీత్ *ఇదంవాఅగ్రేనైవకించనాసీదితి,లోకేచసర్వమిదంఘటశరావాదికంపూ
ర్వాహ్ణేనాసీదితి,. అతోయథోక్తంనోపపద్యతఇతిచేత్. తన్న- ధర్మాన్తరేణతథావ్యపదేశాత్. సఖల్వసద్వ్య
పదేశస్తస్యైవకార్యద్రవ్యస్యపూర్వకాలేధర్మాన్తరేణ-సంస్థానాన్తరేణ. నభవదభిప్రేతేనతుచ్ఛత్వేన-సత్త్వ

షోసాధకత్వాత్. తథాపిబుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభిర్వస్త్వన్తరత్వంకల్ప్యతఇత్యత్రాహ (ద్రవ్యాన్తరవాదినేతి) అభ్యుపేతేన - అసమవాయికారణత్వేనా
భ్యుపేతేనేత్యర్థః. అనన్యథాసిద్ధంహికల్పకం - బుద్ధిశబ్దాన్తరాదీనామన్యథాసిద్ధత్వాన్నకల్పకత్వమిత్యర్థః. (నచేతి) సోయంగౌరిత్యాదిషుజాతినిబన్ధ
నంప్రత్యభిజ్ఞానందృష్టం- తథాత్రాపిజాతినిబన్ధనమిత్యర్థః. పరిహరతి (జాత్యాశ్రయేతి) తత్రహివ్యక్తిద్వయోపలబ్ధిరస్తి- అత్రతునతథావ్యక్త్య
న్తరముపలభ్యతఇత్యర్థః. కథముపలభ్యతఇత్యత్రాహ (ఏకమేవేతి) పునశ్శఙ్కతే (నచేతి) పరిహరతి (ద్రవ్యాన్తరత్వేసతీతి) నహిఘటస్థేజలేఘటో
జలమితిసామానాధికరణ్యేనప్రత్యభిజ్ఞానంభవతీత్యర్థః. చోద్యంశఙ్కతే (గోమయేతి) పరిహరతి (నేతి) అయమర్థః- సమవాయికారణానువృత్తింవ
దతాత్వయాపిప్రతిసన్ధానాభావచోద్యంపరిహరణీయం. తత్రాదికారణపృథివీప్రత్యభిజ్ఞానమస్తీతివదసిచేత్ - తదస్మాకమపితుల్యమితి. పునరప్యా
పాతప్రతీతినిబన్ధనంచోద్యంశఙ్కతే (అగ్నికార్యఇతి) పరిహరతి (భవత్వితి) నిమిత్తకారణాప్రత్యభిజ్ఞానంనదోషః - ఉపాదానమేవప్రత్యభి
జ్ఞాతవ్యం- తచ్చధూమేగన్ధవత్త్వాత్పృథివీత్వంప్రత్యభిజ్ఞాయతఏవేత్యర్థః. సూత్రార్థముపసంహరతి (అతఇతి) అధికరణార్థనసూత్రస్యాన్వితత్వ
మాహ (తస్మాదితి) ....

౧౭॥ సూ. సత్త్వాచ్చాపరస్య॥ కారణేసత్త్వాత్-కారణావస్థాయాంసత్త్వాత్. కేచిదనయోస్సూత్రయోరిమాంభిదామా
హుః- సోయమితిజ్ఞానంప్రత్యభిజ్ఞా- సాపూర్వోక్తా. అయంసఇతిజ్ఞానమభిజ్ఞా- సాత్రోచ్యతఇతి. అథవా- పూర్వత్రఏకద్రవ్యతావిషయబుద్ధిరు
క్తా- అత్రతుతథావ్యపదేశఉచ్యతఇతిభిదా. అతఏవహ్యుత్తరసూత్రే *అసద్వ్యపదేశాన్నేతిచేదిత్యుక్తం. ఏతదభిప్రాయేణభాష్యేపికార్యమేవ
కారణతయావ్యపదిశ్యతఇత్యుక్తం. శ్రుతిసిద్ధంప్రత్యభిజ్ఞానంపూర్వముక్తం- లోకవేదయోరుభయత్రాపివ్యపదేశస్త్వత్రోక్తః. అత్రకార్యేకా
రణవ్యపదేశోనకథితః - కారణేకార్యవ్యపదేశఉక్తః - తత్రహేతుస్సదేవేదమగ్రఏకమేవేతిశ్రుత్యనుసారః. నన్వస్మృదయంఘటఇతిప్రత్యభిజ్ఞానం
జ్వాలాప్రత్యభిజ్ఞానవద్భ్రాన్తంస్యాత్ - బుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభిర్వస్త్వన్తరస్యసాధితత్వాత్. నైవం-జ్వాలాయాంహ్యనన్యథాసిద్ధహేతునాభేదసిద్ధేః ప్ర
త్యభిజ్ఞానస్యభ్రాన్తత్వనిర్ణయః - అత్రబుద్ధిశబ్దాన్తరాదయోఽన్యథాసిద్ధాః- జ్ఞానంతుస్వతఃప్రమాణమితియథోక్తఏవార్థః. ....

౧౮॥ సూ. అసద్వ్యపదేశాన్నేతిచేన్నధర్మాన్తరేణవాక్యశేషాద్యుక్తేశ్శబ్దాన్తరాచ్చ॥ (యదుక్తమితి) (సత్త్వాసత్త్వేహి

త్త్వేహి ద్రవ్యధర్మావిత్యుక్తం. తత్ర సత్త్వధర్మాద్ధర్మాన్తరమసత్త్వం. ఇదంశబ్దనిర్దిష్టస్య జగతస్సత్త్వధర్మో నామరూపే - అసత్త్వధర్మస్తుతద్విరోధినీసూక్ష్మావస్థా. అతో జగతో నామరూపయుక్తస్య తద్విరోధిసూక్ష్మదశాపత్తిరసత్త్వం. కథమిదమవగమ్యతే. (వాక్యశేషాద్యుక్తేఃశబ్దాన్తరాచ్చ) వాక్యశేషస్తావత్ *ఇదంవాఅగ్రేనైవకించనాసీదిత్యత్ర *తదసదేవసన్మనోకురుతస్యామితీతి.అనేనవాక్యశేషగతేనమనస్కారలిఙ్గేనాసచ్ఛబ్దార్థతుచ్ఛాతిరిక్తేనిశ్చితేతదైకార్థ్యాత్ * అసదేవేదమిత్యాదిష్వప్యసచ్ఛబ్దస్యాయమేవార్థఇతినిశ్చీయతే. యుక్తేశ్చాసత్త్వస్యధర్మాన్తరత్వమవగమ్యతే- యుక్తిర్హిసత్త్వాసత్త్వేపదార్థధర్మావవగమయతి. మృద్ద్రవ్యస్యపృథుబుధ్నోదరాకారయోగోఘటోఽస్తీతి వ్యవహారహేతుః- తస్యైవతద్విరోధ్యవస్థాన్తరయోగో ఘటోనాస్తీతివ్యవహారహేతుః. తత్రకపాలాద్యవస్థాయాస్తద్విరోధిత్వేనసైవఘటావస్థస్యనాస్తీతివ్యవహారహేతుః. నచతద్వ్యతిరిక్తోఘటాభావోనామకశ్చిదుపలభ్యతే. నచకల్ప్యతే-తావతైవాభావవ్యవహారోపపత్తేః. తథాశబ్దాన్తరాచ్చపూర్వకాలేధర్మాన్తరయోగఏవావగమ్యతే. శబ్దాన్తరంచపూర్వోదాహృతం * సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదిత్యాదికం-తత్రహి *కుతస్తుఖలుసోమ్యైవంస్యాదితితుచ్ఛత్వమాక్షిప్య *సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదితిస్థాపితం. * తద్ధేదంతర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాంవ్యాక్రియతేతిసుస్పష్టముక్తమ్. ...

ఇదానీంకార్యస్యకారణాదనన్యత్వేనిదర్శనద్వయంద్వాభ్యాంసూత్రాభ్యాందర్శయతి.

౧౯॥ సూ. ❀ పటవచ్చ॥ ❀ యథాతన్తవఏవవ్యతిషఙ్గవిశేషభాజః పటఇతినామరూపకార్యాన్తరాదికంభజన్తే- తద్వద్బ్రహ్మాపి..

ద్రవ్యధర్మావిత్యుక్తమితి)వ్యవహారయోగ్యతాసత్త్వం- విరోధివ్యవహారయోగ్యతాతద్వ్యవహారయోగ్యస్యాసత్త్వమిత్యుక్తమిత్యర్థః. *ధర్మాన్తరేణేత్యత్రాన్తరశబ్దస్యార్థమాహ (తత్రేతి)సత్త్వాసత్త్వయోరాపేక్షికత్వమభిప్రేత్యాహ (ఇదంశబ్దనిర్దిష్టస్యేతి) (వాక్యశేషాదితి) *అసద్వాఇదమగ్రఆసీదిత్యత్ర. *తదాత్మానంస్వయమకురుతేతివాక్యశేషః. అశ్రుతవాక్యశేషేషుప్రదేశేషునిర్వాహమాహ(తదైకార్థ్యాదితి)(యుక్తేశ్చేతి)పిణ్డత్వకపాలత్వావస్థయోస్సాధారణమాహ(తస్యైవతద్విరోధ్యవస్థాన్తరయోగోఘటోనాస్తీతివ్యవహారహేతురితి) ఏతద్వివృణోతి (తత్రేతి) (నచతద్వ్యతిరిక్తఇతి) అభావాన్తరవాదినాఽప్యభావాభావోభావఇత్యభ్యుపగతః- అన్యథాఅనవస్థాప్రసఙ్గాత్. తద్వత్సర్వత్రాభావవ్యవహారస్యవిరోధ్యవస్థాన్తరేణైవోపపన్నత్వాన్నతద్వ్యతిరిక్తస్యకల్పనమిత్యర్థః. పిణ్డత్వకపాలత్వేఘటస్యప్రాక్ప్రధ్వంసాభావౌ. ఘటత్వమేవపటాదన్యోన్యాభావః. కాలవిశేషవిశిష్టదేశవిశేషత్వంసంసర్గాభావః- యథామధ్యాహ్నవిశేషితప్రాఙ్గణత్వం. యద్వా - ఘటస్యాల్పత్వవిశేషితదేశాన్తరసంసర్గపిణ్డత్వకపాలత్వేష్వన్యతమస్తద్దేశాపేక్షయాసతిసర్గాభావః..

ఉత్తరసూత్రద్వయకృత్యమాహ (ఇదానీమితి) నిదర్శనత్వేనవక్ష్యమాణస్యపటాదేరపివిప్రతిపన్నత్వాన్నదృష్టాన్తత్వముపపద్యతఇతిశఙ్కావ్యుదాసార్థమిదానీమిత్యుక్తం. పూర్వసూత్రైరనన్యత్వేసాధితేసతీత్యర్థః. (నిదర్శనద్వయమితి) లౌకికంవైదికమితినిదర్శనయోర్విభాగః. బహూనామేకావస్థత్వేఏకస్యబహుత్వావస్థత్వేచదృష్టాన్త ఇతివావిభాగః.

౧౯॥ సూ. ❀ పటవచ్చ॥ ❀ ఇహబహూనామేకావస్థత్వేలౌకికదృష్టాన్తఉక్తః. వ్యతిషఙ్గః - మిథస్సంసర్గః. ననుతన్తుబహుత్వాప్రహాణేనపటైకత్వదర్శనాత్ ద్రవ్యభేదాభావాచ్చఏకస్మిన్నేవద్రవ్యేయుగపద్బహుత్వైకత్వవర్తేఇతిభిన్నాభిన్నత్వమభ్యుపగతంస్యాత్. ఉచ్యతే-దూష్యభిన్నాభిన్నత్వావివేకనిబన్ధనమిదంపరిచోదనం. నహిభిన్నాభిన్నశబ్దవాచ్యంసర్వందూష్యం-అపితుయత్రభావాభావవిరోధః-తదేవభిన్నాభిన్నత్వందూష్యం. తచ్చధర్మధర్మిణోర్ధర్మిద్వయస్యచమిథస్తాదాత్మ్యతదభావలక్షణం- యథాజాతిర్వ్యక్తిర్భవతి- నభవతిచేతి, యథాఖణ్డోముణ్డోభవతి-నభవతిచేతి,, నచైవంతన్తుపటేషుభావాభావవిరోధః - తన్తుభ్యఃపటోహ్యభిన్నఏవాభ్యుపగతః- నతుభిన్నః. తన్తవశ్చమిథోభిన్నాఏవాభ్యుపగతాః- నత్వభిన్నాః. తేషాంచపటాదభిన్నత్వాన్నామతస్యపరస్పరసంసృష్టేభ్యస్తేభ్యోఽనన్యత్వం- నచతేషామన్యోన్యాభేదః. యద్యభేదోనామఏకస్యతన్తోస్తన్త్వన్తరానతిరేకః-తర్హిద్వితీయతన్త్వనుపలమ్భప్రసఙ్గః,పరిమాణాధిక్యంచనస్యాత్,, యదిసంసర్గఏవాభేదః-నాస్మిన్వివాదస్స్యాత్. యద్యేకత్వంసఙ్ఖ్యోత్పత్తిః-సోత్పత్తిః-పటత్వావస్థాప్రాప్తావేవైకత్వోత్పత్త్యభ్యుపగమాత్. తర్హిభేదాభేదాభ్యుపగమఇతిచేన్న - తస్యభేదప్రతిక్షేపకత్వాభావాత్. యథావిశిష్టేవస్తునివిశేష్యైక్యంనవిశేషణభేదప్రతిక్షేపకం - తద్వత్. కథంతత్తుల్యత్వం. ఉచ్యతే-తన్తుషుతన్తుత్వస్యేవపటత్వస్యప్రత్యేకతన్తుపరిసమాప్తత్వాభావాత్కృత్స్నతన్తువృత్తినాపటత్వేనతన్తవఏకకార్యతాంభజన్తే. పృథగవస్థానదశాయాం కస్యచిదనంశభూతాఅపితన్తవఃపటత్వావస్థా

౨౦॥ సూ. యథాచ ప్రాణాదిః॥ యథాచ వాయురేక ఏవ శరీరే వృత్తివిశేషం భజమానః ప్రాణాపానాదినామరూపకార్యాన్తరాణి భజతే- తద్వద్బ్రహ్మైకమేవ విచిత్రస్థిరత్రసరూపం జగద్భవతీతి పరమకారణాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽనన్యత్వం జగతస్సిద్ధమ్....... ....

ఆరమ్భణాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౧॥ సూ. ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః॥

జగతో బ్రహ్మణోఽనన్యత్వం ప్రతిపాదయద్భిః *తత్త్వమసి *అయమాత్మా బ్రహ్మేత్యాదిభిర్జీవస్యాపి బ్రహ్మణోఽనన్యత్వం వ్యపదిశ్యత ఇత్యుక్తం- తత్రేదం చోద్యతే- యదీతరస్య- జీవస్య బ్రహ్మభావోఽమీభిర్వాక్యైర్వ్యపదిశ్యతే- తదా బ్రహ్మణః సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదియుక్తస్యాత్మనో హితరూపజగదకరణమహితరూపజగత్కర

యాం సంభూతాపేక్షయాఽంశత్వం భజన్తే. అత స్తన్తుగతాశ్చ సంస్థానవర్ణపరిమాణాదయః పటస్య ప్రాదేశికవిశేషణాని భవన్తి- గగనస్య దుస్త్యాదిశబ్దవత్- భేదకాకారేణ వినాంశభేదస్య ప్రతిపత్తుం వక్తుం చాశక్యత్వాత్. అంశభేదో నామ విశేషణభేదః- అంశిన ఏకత్వం చ విశేష్యైక్యమితి ఫలితం. ఇయాంస్తు విశేషః- కేచిత్ప్రాదేశికధర్మా యావద్ద్రవ్యభావినః- కేచిదయావద్ద్రవ్యభావినశ్చేతి. యతో నభసి ప్రాదేశికవిశేషాః కాదాచిత్కాః- అత ఏవ తత్ర స్వాభావికాంశభేదవాదోఽపి నిరస్తః. ననుగగనం ఘటాద్యుపాధిభిః కార్త్స్న్యేన సంబధ్యతే చేత్- గగనస్యాల్పత్వం ఘటస్య విభుత్వం వా స్యాత్. గగనాంశభేదేన చేత్. సోఽంశభేదః కిముపాధికృతః- తదానీం తస్యాప్యుపాధేః కార్త్స్న్యేన సంబన్ధాయోగాదంశభేదేన సబన్ధార్థముపాధ్యన్తరాపేక్షాయామనవస్థా స్యాత్. అతో ఘటాదిసంయుక్తగగనాంశభేదః స్వాభావిక ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యః. నైవం- గగనాదివ్యాపకపదార్థానాం తత్రత్యసూక్ష్మతరోపాధ్యన్వితాత్యల్పాంశభేదానాం స్వాభావికత్వే పరమాణుపుఞ్జాత్మకత్వప్రసఙ్గాత్, క్షణికత్వప్రసఙ్గాత్, చ- గగనాదీనాం పరిణామవిశేషాః క్షణికాః, క్షణికసంయోగాదయ, శ్చ గగనాదిభిః కిం కాలానవచ్ఛిన్నైస్సంబధ్యన్తే- ఉత కాలభేదావచ్ఛిన్నైః. క్షణోపాధయశ్చ కిం కాలేనానవచ్ఛిన్నేన సంబధ్యన్తే- ఉతావచ్ఛిన్నేన. ఆద్యే గగనాదీనాం క్షణకాలవర్తిత్వం - పరిణామవిశేషసంయోగాదీనాం నిత్యత్వాదికం వా స్యాత్. ద్వితీయే చ అవచ్ఛేదకోపాధీనాం పూర్వవదనవచ్ఛిన్నగగనాదినా సంబన్ధాయోగేన అవచ్ఛిన్నేన సంబన్ధసిద్ధ్యర్థమవచ్ఛేదకోపాధ్యన్తరాపేక్షయాఽనవస్థా స్యాదితి తత్పరిహారాయ గగనాదేః ప్రతిక్షణభేదస్య స్వాభావికత్వముపగన్తవ్యమితి గగనాదీనాం క్షణికత్వం స్యాత్. ఏవం బ్రహ్మపర్యన్తానాం వ్యాపకపదార్థానాం క్షణికత్వం పరమాణుపుఞ్జాత్మకత్వం స్యాత్. త్వయా చ భిన్నాభిన్నత్వమభ్యుపగతం- అతో భిన్నాభిన్నస్వభావక్షణికపరమాణుపుఞ్జకారణకం జగదితి బ్రహ్మకారణవాదః పరిత్యక్తస్స్యాత్. అతో గగనాదిషు ప్రదేశభేదః ఔపాధికోఽభ్యుపగన్తవ్యః. ఉపాధిశ్చ న కృత్స్నాకాశేన సంబధ్యతే- పరిమితత్వాత్. నాపి స్వతో భిన్నాంశేన- స్వతోఽంశభేదే పూర్వోక్తదూషణస్య దుస్తరత్వాత్. నాప్యుపాధ్యన్తరభిన్నేన- తన్నైరపేక్ష్యాత్. తన్నైరపేక్ష్యం చోపాధిత్వాదేవ- స్వత స్తదాకారరహితే వస్తుని తదాకారనిష్పాదనసమర్థో హ్యుపాధిః. స్వతో నిర్దుఃఖే హ్యాత్మన్యుపాధిర్దుఃఖహేతుః - నహి నపూర్వమేవాత్మని సహజదుఃఖాన్తరయోగమపేక్షతే. అత ఉపాధిః కశ్చిత్కల్ప్యాకారకల్పనే సహజతజ్జాతీయయోగం నాపేక్షతే. కించ- ఉపాధిసంబన్ధ ఏవ గగనస్య భేదః- అర్థాన్తరాదర్శనాత్, తావతా భేదవ్యవహారేణ సమ్భవత్యర్థాన్తరకల్పనాయోగా, చ్చ. ఉపాధిసంబన్ధరూపా భేదశ్చ స్వావచ్ఛేద్యవస్త్వవచ్ఛేదే భేదాన్తరనిరపేక్షః- భేదత్వాత్ - స్వతస్సిద్ధభేదవత్. నహి దేహాత్మనోర్భేదః స్వాశ్రయావచ్ఛేదే భేదాన్తరమపేక్షతే. అతో న స్వతో నభసి భిన్నాంశత్వం. పటస్యాంశభేదే సత్యపి భావాభావవిరోధగర్భం భిన్నాభిన్నత్వం నాస్తీతి దర్శితం, తత్రాంశభేదశ్చ విశేషణభేదే పర్యవస్యతీత్యుక్తం,- అతో నిర్దోషస్సత్కార్యవాదః. ....

౨౦॥ సూ. యథాచ ప్రాణాదిః॥ ఏకస్య బహుత్వావస్థత్వే నైదికదృష్టాన్తోఽత్ర ప్రదర్శ్యతే. అధికరణార్థముపసంహరతి (ఇతీతి) ....

ఆరమ్భణాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౧॥ సూ. ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః॥ కిం బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం సమ్భవతి - ఉత నేతి. కిం బ్రహ్మణో జగత్సృష్టృత్వే హితాకరణాదిదోషః ప్రసజ్యతే- నేతి. కిం బ్రహ్మణః * తత్త్వమసీత్యాదిసామానాధికరణ్యావగతం తాదాత్మ్యం స్వరూపైక్యలక్షణం- ఉతాత్మశరీరభావలక్షణమితి. కిమాత్మశరీరరూపతాదాత్మ్య ఏవ భేదశ్రుతిసామఞ్జస్యం- ఉతైక్యలక్షణేపీతి. యదా స్వరూపైక్యలక్షణతాదాత్మ్యేఽపి భేదశ్రుతిసామఞ్జస్యం- తదా * తత్త్వమస్యాదివాక్యానాం స్వరూపైక్యపరత్వేన హితాకరణాదిదోషప్రసఙ్గాత్ బ్రహ్మకారణత్వాసమ్భవ ఇతి ఫలం. యదా ఆత్మశరీరభావ ఏవ భేదశ్రుతిసామఞ్జస్యం- తదా * తత్త్వమస్యాదివాక్యానాం శరీరాత్మభావపరతయా హితాకరణాదిదోషప్రసఙ్గాభావాత్ బ్రహ్మకారణత్వసమ్భవ ఇతి సిధ్యతి. అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (జగత ఇతి) (సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదియుక్తస్యేతి) హితానభిజ్ఞశ్చేత్ - అహితజగత్కారణ

ణమిత్యాదయో దోషాః ప్రసజ్యేరన్. ఆధ్యాత్మికాధిదైవికాధిభౌతికానన్తదుఃఖాకరం చేదం జగత్-న చేదృశే స్వానర్థే స్వాధీనో బుద్ధిమాన్ప్రవర్తతే. జీవాద్బ్రహ్మణో భేదవాదిన్యశ్శ్రుతయో జగద్బ్రహ్మణోరనన్యత్వం వదతా త్వయైవ పరిత్యక్తాః- భేదే సత్యనన్యత్వాసిద్ధేః.— ఔపాధిక భేదవిషయా భేద శ్రుతయః-స్వాభావికాభేదవిషయాశ్చాభేదశ్రుతయ ఇతి చేత్. తత్రేదం వక్తవ్యం-స్వభావతః స్వస్మాదభిన్నం జీవం కిమనుపహితం జగత్కారణం బ్రహ్మ జానాతి వా-న వా. న జానాతి చేత్-సర్వజ్ఞత్వహానిః. జానాతి చేత్-స్వస్మాదభిన్నస్య జీవస్య దుఃఖం స్వదుఃఖమితి జానతో బ్రహ్మణో హితాకరణాహితకరణాదిదోషప్రసక్తిరనివార్యా.— జీవబ్రహ్మణోరజ్ఞానకృతో భేదః-తద్విషయా భేదశ్రుతిరితి చేత్. తత్రాపి జీవాజ్ఞానపక్షే పూర్వోక్తో వికల్పస్తత్ఫలం చ తదవస్థం. బ్రహ్మాజ్ఞానపక్షే స్వప్రకాశస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽజ్ఞానసాక్షిత్వం తత్కృతజగత్సృష్టిశ్చ న సమ్భవతి- అజ్ఞానేన ప్రకాశస్తిరోహితశ్చేత్- తిరోధానస్య ప్రకాశనివృత్తికరత్వేన ప్రకాశస్యైవ స్వరూపత్వాత్స్వరూపనివృత్తిరేవేతి స్వరూపనాశాదిదోషసహస్రం ప్రాగేవోదీరితం. అత ఇదమసఙ్గతం బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వమ్.........

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౨౨॥ సూ. అధికన్తు భేదనిర్దేశాత్ ॥ తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. ఆధ్యాత్మికాదిదుఃఖయోగార్హాత్ప్రత్యగాత్మనః అధికం-అర్థాన్తరభూతం బ్రహ్మ. కుతః. (భేదనిర్దేశాత్) ప్రత్యగాత్మనో హి భేదేన నిర్దిశ్యతే పరం బ్రహ్మ *య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః *పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా జుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతి*స కారణం కరణాధిపాధిపః *తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి *జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ *ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తః *ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢః *అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్ తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః *ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః *నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్ *యోఽవ్యక్తమన్తరే సంచరన్ యస్యావ్యక్తం శరీరం యమవ్యక్తం న వేద యోఽక్షరమన్తరే సంచరన్ యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరం న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యాదిభిః ....

౨౩॥ సూ. అశ్మాదివచ్చ తదనుపపత్తిః ॥ అశ్మకాష్ఠలోష్టతృణాదీనామత్యన్తహేయానాం సతతవికారాస్పదానామచిద్విశేషాణాం నిరవద్యనిర్వికారనిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానస్వేతరసమస్తవస్తువిలక్షణానన్తజ్ఞానానన్దైకస్వరూపనానావిధానన్తమహావిభూతిబ్రహ్మస్వరూపైక్యం యథా నోపపద్యతే- తథా చేతనస్యాప్యనన్తదుఃఖయోగార్హస్య ఖద్యోతకల్పస్య *అపహతపాప్మేత్యాదివాక్యావగతసకలహేయప్రత్యనీకానవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణాకరబ్రహ్మభావానుపపత్తిః. సామానాధికరణ్యనిర్దేశః *యస్యాత్మా శరీరమిత్యాదిశ్రుతేర్జీవస్య బ్రహ్మశరీరత్వాద్బ్రహ్మణో జీవశరీరతయా తదాత్మత్వేనావస్థితేర్జీవప్రకారబ్రహ్మప్రతిపాదనపరశ్చేత్తదవిరోధీ, ప్రత్యుతైతస్యార్థస్యోపపాదకశ్చేతి *అవస్థితేరితి కాశ

త్వముపపద్యతే. తన్న-సర్వజ్ఞత్వాత్. హితజ్ఞస్యాపి సత్యసఙ్కల్పత్వాభావాదహితజగత్కారణత్వమితి న వాచ్యం-సత్యసఙ్కల్పత్వాదితి భావః. భేదశ్రుతిభిర్జీవవిలక్షణత్వప్రతిపాదనాన్న దోష ఇతి వక్తుం సిద్ధాన్తినమాశఙ్క్యాహ (జీవాద్బ్రహ్మణ ఇతి)— భాస్కరమతమనూద్య దూషయతి (ఔపాధికేతి) (అహితకరణాదీతి) ఆదిశబ్దేన సుఖదుఃఖభోక్తృత్వం వివక్షితం.— బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినోఽస్మిన్నధికరణేఽనవకాశత్వమాహ (జీవబ్రహ్మణోరితి)...

౨౨॥ సూ. అధికన్తు భేదనిర్దేశాత్ ॥ (దుఃఖయోగార్హాదితి) అత్రార్హశబ్దో ముక్తవ్యావృత్తిపరః.....................

ఏవం శ్రుతిర్దర్శితా - అథ శ్రుత్యర్థోపపత్తిరుచ్యతే.

౨౩॥ సూ. అశ్మాదివచ్చ తదనుపపత్తిః॥ చిదచిద్వాచకశబ్దైస్సామానాధికరణ్యే తుల్యేఽపి యథా బ్రహ్మణో జడస్య చ స్వరూపైక్యాసమ్భవాత్ వ్యావృత్తిరభ్యుపేతా బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినా- తథా చేతనస్యాపీత్యభిప్రాయేణాహ (అశ్మకాష్ఠేతి) తర్హి జీవసామానాధికరణ్యం కథమిత్యత్రాహ (సామానాధికరణ్యేతి) *అవస్థితేరితి కాశకృత్స్న ఇతి సూత్రమేతదధికరణశేషమిత్యభిప్రాయేణాహ (అవస్థితేరితి) ఆదిశబ్దేన *న తు ద్ర

కృత్స్నఇత్యాదిభిరసకృదుపపాదితం. అతస్సర్వావస్థం బ్రహ్మ చిదచిద్వస్తు శరీరమితి సూక్ష్మచిదచిద్వస్తు శరీరం బ్రహ్మ కారణం - తదేవ బ్రహ్మ స్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరం జగదాఖ్యం కార్యమితి జగద్బ్రహ్మణోస్సామానాధికరణ్యోపపత్తిః, జగతో బ్రహ్మకార్యత్వం, బ్రహ్మణోఽనన్యత్వం, అచిద్వస్తునో జీవస్య చ బ్రహ్మణశ్చ పరిణామిత్వదుఃఖిత్వకల్యాణగుణాకరత్వస్వభావాసఙ్కర, స్సర్వశ్రుత్యవిరోధ, శ్చ భవతి. *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవ ఇత్యవిభాగావస్థాయామప్యభివ్యక్తజీవస్య బ్రహ్మశరీరతయా సూక్ష్మరూపేణావస్థానమవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యం- *వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్ * న కర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చేతి సూత్రద్వయోదితత్వాత్తదానీమపి సూక్ష్మరూపేణావస్థానస్య. అవిభాగస్తు నామరూపవిభాగాభావాదుపపద్యతే. అతో బ్రహ్మకారణత్వం సమ్భవత్యేవ.——యే పునరస్యైవ జీవస్యావిద్యావియుక్తావస్థామభిప్రేత్యేమం భేదం వర్ణయన్తి- తేషామిదం సర్వమసఙ్గతం స్యాత్ - న హి తదవస్థస్య సర్వజ్ఞత్వం సర్వేశ్వరత్వం సమస్తకారణత్వం సర్వాత్మత్వం సర్వనియన్తృత్వమిత్యాదీని సన్తి. అనేనైవ రూపేణ హ్యాభిః శ్రుతిభిః ప్రత్యగాత్మనో భేదః ప్రతిపాద్యతే. తస్య సర్వస్యావిద్యాపరికల్పితత్వాత్. తత్సర్వం హ్యవిద్యాపరికల్పితం త్వన్మతే. న చావిద్యాపరికల్పితస్యావిద్యావస్థాయాం శుక్తికారజతాదిభేదవత్పరస్పరభేదోఽత్ర సూత్రకారేణ *అధికన్తు భేదనిర్దేశాదిత్యాదిషు ప్రతిపాద్యతే - బ్రహ్మజిజ్ఞాసా కర్తవ్యేతి జిజ్ఞాస్యతయా ప్రక్రాన్తస్య బ్రహ్మణో జగజ్జన్మాదికారణస్య వేదాన్తవేద్యత్వం, తస్య చ స్మృతిన్యాయవిరోధపరిహార, శ్చ క్రియతే.——

ష్టాన్తభావాత్ *ఉభయేపి హి భేదేనైనమధీయత ఇత్యాదికం వివక్షితం. *ఉభయేపీత్యాదిసూత్రం భేదజ్ఞాపనార్థమపి ఘటకవాక్యవిషయం. ఇత్థం చేతనసామానాధికరణ్యనిర్వాహః కృతః- చిదచిదాత్మకజగత్సామానాధికరణ్యనిర్వాహమాహ (అతస్సర్వేతి) కారణావస్థాయామేకత్వావధారణాత్ చిదచిచ్ఛరీరకత్వాభావేన గుణదోషవ్యవస్థా నోపపద్యత ఇత్యత్రాహ (సదేవేతి) అవిభాగః కథమిత్యత్రాహ (అవిభాగస్త్వితి)— అనయోస్సూత్రయోః పరోక్తమర్థం దూషయతి (యే పునరితి) జీవాదవిద్యావియుక్తస్య బ్రహ్మణః కిం భేద ఉచ్యతే- ఉతావిద్యాసంసృష్టస్యేశ్వరస్యేతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం పక్షం దూషయతి (తేషామితి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అనేనైవేతి) తేషాం తదానీమభావః కథమిత్యత్రాహ (తత్సర్వమితి) తస్య సర్వస్యావిద్యాపరికల్పితత్వాదితి పాఠే అసఙ్గతం స్యాదితి పూర్వేణాన్వయః. తత్సర్వం హ్యవిద్యాపరికల్పితం త్వన్మత ఇతి చ పాఠోఽస్తి. అవిద్యాపరికల్పితస్యేశ్వరస్య భేద ఉచ్యత ఇతి పక్షం దూషయతి (న చావిద్యేతి) కల్పితభేదో న ప్రతిపాద్యతే- అకల్పితజీవస్వరూపజ్ఞానస్య ప్రక్రాన్తత్వాదిత్యర్థః. వేదాన్తవేద్యత్వమితి సమన్వయాధ్యాయార్థః. స్మృతిన్యాయవిరోధపరిహార ఇతి ద్వితీయాధ్యాయార్థః. కించ- *తత్త్వమస్యాదివాక్యార్థప్రతిబోధనాత్ప్రాగీశ్వరస్య భేదేన ప్రతిపద్యమానస్య మిథ్యాభూతైర్జీవగతదోషైరాత్మనో లేపాభావం పశ్యత ఉదాసీనవృత్తేర్హితాకరణాద్యప్రసక్తిః- ఐక్యజ్ఞానోదయాత్ పశ్చాజ్జగత్స్రష్టృత్వం దుఃఖాదిభోక్తృత్వం చ నాస్తీతి న హితాకరణాదిప్రసక్తిరితి చ పరైరుచ్యతే. తదయుక్తం- వక్తౄణాం స్వవాక్యవిషయాదధికవిషయజ్ఞానవత్త్వాత్ సమస్తశాస్త్రయోనిభూతస్యేశ్వరస్య బ్రహ్మణశ్శాస్త్రేభ్యోఽప్యధికవిషయజ్ఞానతయా సర్వజ్ఞత్వం హి *శాస్త్రయోనిత్వాత్ ఇత్యత్ర పరైస్సమర్థితం- అతశ్శాస్త్రాదప్యధికార్థాభిజ్ఞస్యేశ్వరస్య *తత్త్వమస్యాదివాక్యార్థానవబోధాద్భేదేన ప్రతిపత్తేరహితకరణాదిదోషపరిహారోఽనుపపన్నః. *అహమాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయస్థితః। *క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధీత్యర్జునాదీనాం తత్త్వముపదిశత ఈశ్వరస్యైక్యజ్ఞానాభావోఽనుపపన్నః. ఐక్యజ్ఞానే జాతే సతి స్రష్టృత్వభోక్తృత్వాద్యభావాదహితకరణాద్యప్రసక్తిశ్చాయుక్తా - గీతోపదేశాత్పశ్చాదపీశ్వరేణ సంసారస్య ప్రవర్త్యమానత్వాత్. న చ వాచ్యమిదానీం సంసారప్రవృత్తిర్నేశ్వరస్యాధీనా- కిన్తు చక్రభ్రమణవద్వాసనయాఽనువర్తత ఇతి. *అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తస్సర్వం ప్రవర్తతే *తానహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్। క్షిపామ్యజస్రమశుభానాసురీష్వేవ యోనిషు ఇతి సంసారప్రవర్తనస్య స్వేచ్ఛాధీనత్వాభిధానాత్, *మత్ప్రసాదాత్తరిష్యసీతి భవిష్యతస్సంసారతరణస్య స్వప్రసాదాధీనత్వాభిధానాచ్చ. న హి చక్రభ్రమనివృత్తేః పూర్వవేగోపరమనిబన్ధనాయాః పురుషవిశేషప్రసాదాపేక్షత్వం. బాధితానువృత్తిశ్చ అనుపపన్నేత్యుక్తం. కించ- వాసనాధీనా సంసారానువృత్తిః కిమవధిమతీ- ఉతావధివిధురా. ప్రథమే *అనాదిర్భగవాన్ కాలో నాన్తోఽస్య ద్విజ విద్యతే। అవ్యుచ్ఛిన్నాస్తతస్త్వేతే సర్గస్థిత్యన్తసంయమా ఇతి శాస్త్రవిరోధః. ద్వితీయే వాక్యార్థజ్ఞానవైయర్థ్యప్రసఙ్గః వాక్యార్థజ్ఞానోదయేపి బన్ధభ్రమానువృత్తేరవసానాభావాత్, ఆగామినాం స్వర్గనరకాదిసర్గాణామీశ్వరసఙ్కల్పాధీనత్వాదహితకరణదోషస్య దుర్వారత్వాత్,. స్వాప్నదృశ్యభావానాం వైచిత్ర్యవజ్జీవప్రాజ్ఞపృథక్త్వోపపత్తిరితి దోషపరిహారశ్చానుపపన్నః - స్వప్నద్రష్టుః పురుషస్య స్వాప్నపురుషాన్తరస్య చ పరస్పరైక్యజ్ఞానాభావాత్ పరస్పరదుఃఖాపాదనం నాహితకరణదోషావహం. స్వప్నే సర్పవ్యాఘ్రాదిభిః పీడ్యమానస్య పరవశతయా స్వాహితకరణం న స్యాత్ - ఐక్యజ్ఞానవతః స్వతన్త్రస్యేశ్వరస్య నరకాదిసర్గే స్వాహితకరణాదిప్రసఙ్గో దుష్పరిహరః.——— పృథ్వీపాషాణత్వావిశేషేపి వజ్రవైడూర్యసూర్యకాన్తాదివైచిత్ర్యవ, దేకస్మిన్నపి వృక్షే పత్రపుష్పఫలాదివ, చ్చ బ్రహ్మానన్యత్వేపి జీవప్రాజ్ఞపృథక్త్వప్రతిపాదకం *అశ్మాదివదితి సూత్రమితరైర్వ్యాఖ్యాతం సర్వైర్వరపి. తదయుక్తం- ఈశ్వరస్య మృషా వా పరమార్థతో వా సార్వజ్ఞ్యస్య శ్రౌతస్య పరైరభ్యుపగతత్వాత్. స్వానన్యతయా సర్వం జానత ఈశ్వరస్య

*అపీతౌతద్వత్ప్రసఙ్గాదసమఞ్జసం * నతుదృష్టాన్తభావాదితిసూత్రద్వయమేతదధికరణసిద్ధమనువదతి. తత్ర హివిలక్షణయోః కార్యకారణభావసమ్భవపవాధికరణార్థః-*అసదితిచేన్నప్రతిషేధమాత్రత్వాదితిచపూర్వా ధికరణస్థమనువదతి. ఇతరవ్యపదేశాధికరణంసమాప్తమ్.

౨౪॥ సూ. ఉపసంహారదర్శనాన్నేతిచేన్నక్షీరవద్ధి॥

పరస్యబ్రహ్మణస్సర్వజ్ఞస్యసత్యసఙ్కల్పస్యస్థూలసూక్ష్మావస్థసర్వచేతనాచేతనవస్తుశరీరతయాసర్వ ప్రకారత్వేనసర్వాత్మత్వంసకలేతరవిలక్షణత్వంచావిరుద్ధమితిస్థాపితం - ఇదానీంసత్యసఙ్కల్పస్యపరస్యబ్ర హ్మణస్సఙ్కల్పమాత్రేణవిచిత్రజగత్సృష్టియోగోనవిరుద్ధఇతిస్థాప్యతే. ననుచపరిమితశక్తీనాంకారకకలాపోప సంహారసాపేక్షత్వదర్శనేనసర్వశక్తేర్బ్రహ్మణఃకారకకలాపానుపసంహారేణజగత్కారణత్వవిరోధఃకథమాశ ఙ్క్యతే. ఉచ్యతే- లోకేతత్తత్కార్యజననశక్తియుక్తస్యాపితత్తదుపకరణాపేక్షిత్వదర్శనాత్సర్వశక్తియుక్త స్యాపరస్య బ్రహ్మణోపితత్తదుపకరణవిరహిణఃస్రష్టృత్వంనోపపద్యతఇతి కస్యచిన్మన్దధియశ్శఙ్కాజాయత ఇతి సానిరాక్రియతే. ఘటపటాది కారణభూతానాంకులాలకువిన్దాదీనాం తజ్జననసామర్థ్యేసత్యపికాని చిదుపకర ణాన్యుపసంహృత్యైవజనయితృత్వందృశ్యతే. తజ్జననాశక్తాఃకారకకలాపోపసంహారేపిజనయితుంనశక్నువన్తి- శక్తాః పునఃకారకకలాపోపసంహారేజనయన్తీత్యేతావానేవవిశేషః. బ్రహ్మణోపి సర్వశక్తేః సర్వస్యజనయి తృత్వం తదుపకరణానామనుపసంహారేనోపపద్యతే, ప్రాక్సృష్టేశ్చాసహాయత్వం * సదేవసోమ్యేదమగ్ర

సరకసృష్టిపాపకరణతత్ఫలప్రదానాదిషు స్వాహితకరణప్రసఙ్గస్యానివార్యత్వాత్. అహితకరణస్యదోషత్వంహిఫలభోక్తుః స్వానన్యత్వజ్ఞాననిబన్ధనం. సర్వవైచిత్ర్యకృతం- పాణిపాదచక్షుశ్శ్రోత్రాదీనామాకారవైచిత్ర్యేసత్యపిస్వప్నేవాప్రబోధేవాదుఃఖితమాత్మానంస్వానన్యత్వేన జానతోదుఃఖం సాక్షాత్కుర్వతశ్చేతనస్యస్వహస్తాదిచ్ఛేదనంహిస్వాహితకరణమేవభవతి. ననుస్వశరీరగతత్వేనదుఃఖంజానతఈశ్వరస్యాపిస్వాహితకరణంస్యాత్. న-శ రీరగతత్వేన దుఃఖజ్ఞానస్యక్వచిదప్యపురుషార్థత్వదర్శనాభావాత్. ఆత్మగతంహిదుఃఖంజీవానాం - నశరీరగతం. స్వశరీరగతత్వేనచ్ఛేదనభేదనదహనా దికంజానతఃస్వాత్మనిదుఃఖదర్శనాత్ శరీరభూతజగత్సంహారాదివ్యాపారఃపరమాత్మనశ్చాహితకరణంస్యాత్. నైవం- ఛేదనాదేర్దుఃఖహేతుతాయాశ్శ రీరమాత్రాన్వయప్రయుక్తత్వాభావాత్. స్వకర్మభోగార్థశరీరప్రతికూలత్వంహిచ్ఛేదనాదీనాం దుఃఖావహత్వేప్రయోజకం. ఏవం కర్మార్థసర ర్వవశ్యేనావస్తునాఽనన్యత్వంజానతఈశ్వరస్యసర్వశక్తేఃస్వాహితకరణాదిదోషప్రసక్తిర్హ్యపరేషాంసర్వైషామవర్జనీయః. వృషావాదినస్తు ఈశ్వర త్వంతదనుబన్ధిగుణజాతంచావిద్యాకల్పితమితివదతః *సఈశోస్యజగతోనిత్యమేవనాన్యోహేతుర్విద్యతఈశనాయ *పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతే స్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచేత్యాదిశ్రుతివిరోధోప్యాధిక ఇతివైషమ్యం.——— వైలక్షణ్యం *అపీతావిత్యాదినాఽధికరణాన్తరోక్తమిత్యత్రాహ (అ పీతావిత్యాది) న *అపీతావిత్యాదిసూత్రద్వయంతత్రప్రసఞ్జితం- *అపీతావిత్యాదిసూత్రమస్మిన్నధికరణేపూర్వపక్షసూత్రేణసఞ్జితం- తత్పరిహారసూ త్రంచసిద్ధాన్తసూత్రేణసఞ్జితం. *అపీతావిత్యాదిసూత్రద్వయేబ్రహ్మణ్యచిద్గతదోషశఙ్కాపరిహారఃకృతః - *ఇతరవ్యపదేశాదిత్యాదౌచిద్గతదోషశ ఙ్కాపరిహారః. ఏవంవిలక్షణత్వేసిద్ధేసామానాధికరణ్యనిర్వాహార్థం * అవస్థితేరితికాశకృత్స్నఇతిసూత్రమత్రైవసఙ్గతం. ఏవంసూత్రత్రయమేతదధిక రణశేషమిత్యర్థః. అధికరణసిద్ధమనువదతి- తస్యశేషత్వేనవదతీత్యర్థః. తస్యాధికరణస్యాయమర్థోనప్రతిపాద్యశ్చేత్ -తత్రకోర్థఃప్రతిపాద్యతఇత్యత్రా హ (తత్రహీతి) తత్రాసత్కార్యవాదనిరాకరణందృశ్యతఇతివిలక్షణయోఃకార్యకారణభావసంభవఏవకథంప్రతిపాద్యతఇత్యత్రాహ (అసదితిచే దితి) ప్రసఙ్గాదారమ్భణాధికరణార్థానువాదస్తస్మిన్నధికరణే. అభేదశ్రుత్యవిరోధేనభేదశ్రుతీనాంముఖ్యార్థప్రతిపాదనమత్రైవక్రియతఇత్యర్థః....
ఇతరవ్యపదేశాధికరణంసమాప్తమ్.

౨౪॥ సూ. ఉపసంహారదర్శనాన్నేతిచేన్నక్షీరవద్ధి॥ అనన్తరసఙ్గతిమాహ (పరస్యేతి) సత్యసఙ్కల్పత్వాదిభిర్వై లక్షణ్యంప్రతిపాదితం- తత్రసఙ్కల్పమాత్రపరికరత్వమనుపపన్నమితితస్యసత్యసఙ్కల్పత్వస్యసఙ్కుచితవృత్తిత్వశఙ్కయోత్థానాత్ సఙ్గతిరిత్యర్థః. స ర్వాత్మత్వం - సర్వభావఇత్యర్థః. కింబ్రహ్మణోజగత్కారణత్వంసమ్భవతి - నేతి. కిం కార్యజననసమర్థస్యకార్యజనకత్వం నియమేనసహకార్యన్త రాపేక్షం - ఉతనేతివిచారః. యదా అపేక్షానియమః - తదా సహకారిశూన్యస్యకారణత్వాసమ్భవః. యదా నసహకార్యపేక్షానియమః - తదా కారణత్వసమ్భవఇతిసిద్ధం. పూర్వపక్షోత్థానమాక్షిపతి (ననుచేతి) సర్వశక్తేరుపకరణవిరహఃకారణత్వవిరోధీతిశఙ్కైవనజాయతే- సర్వశక్తిత్వాది తిచోదితం. ఉపకరణసాపేక్షత్వనిరపేక్షత్వరూపంనశక్తాశక్తయోర్వైషమ్యం - శక్తఃపరికరసంపత్త్యాకరోతి- అశక్తస్తుపరికరసంపత్తావపి నకరోతీతి తయోర్వైషమ్యం- తస్మాద్బ్రహ్మణస్సఙ్కల్పమాత్రపరికరత్వమయుక్తమిత్యనుత్థానచోద్యపరిహారంసఙ్గ్రహేణాహ (ఉచ్యతఇత్యాదినా) ఇమమ ర్థంవివృణ్వన్ పూర్వపక్షమాహ (ఘటపటాదీతి) తతఃకిమిత్యత్రాహ (ప్రాక్సృష్టేశ్చేతి) సూత్రేచోద్యఖణ్డోవ్యాఖ్యాతః. ... ...

ఆసీత్ * ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీదిత్యాదిషు ప్రతీయతే,- అతస్స్రష్టృత్వం నోపపద్యత ఇత్యేవం ప్రాప్తం. తదిదమాశఙ్క్యతే (ఉపసంహారదర్శనాన్నేతిచేదితి) ... ...

పరిహరతి (నక్షీరవద్ధీతి) న సర్వేషాం కార్యజననశక్తానాముపసంహారసాపేక్షత్వమస్తి - యథా క్షీరజలాదేర్దధిహిమజననశక్తస్య తజ్జననే- ఏవం బ్రహ్మణోఽపి స్వయమేవ సర్వజననశక్తేస్సర్వస్య జనయితృత్వముపపద్యతే. హీతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశశ్చోద్యస్య మన్దతాఖ్యాపనాయ. క్షీరాదిష్వాతఞ్చనాద్యపేక్షా నపథ్యాదిభావాయ- అపితు శైఘ్ర్యార్థం రసవిశేషార్థం చ. ....

౨౫॥ సూ. దేవాదివదపి లోకే॥ యథా దేవాదయః స్వే స్వే లోకే సఙ్కల్పమాత్రేణ స్వాపేక్షితాని సృజన్తి- తథాఽసౌ పురుషోత్తమః కృత్స్నం జగత్సంకల్పమాత్రేణ సృజతి. దేవాదీనాం వేదావగతశక్తీనాం దృష్టాన్తతయోపాదానం - బ్రహ్మణో వేదావగతశక్తేస్సుఖగ్రహణాయేతి ప్రతిపత్తవ్యం.

ఉపసంహారదర్శనాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోపో వా॥

*సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ *ఇదం వా అగ్రే నైవ కించనాసీత్ *ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ ఇత్యాదిషు కారణావస్థాయాం బ్రహ్మైకమేవ - నిరవయవమాసీదితి - కారణావస్థాయాం నిరస్తచిదచిద్విభాగతయా నిరవయవం బ్రహ్మైవాసీదిత్యుక్తం, తదవిభాగమేకం - నిరవయవమేవ బ్రహ్మ *బహు స్యామితి సంకల్ప్య ఆకాశవాయ్వాదివిభాగం బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తక్షేత్రజ్ఞవిభాగం చాభవదితి చోక్తం,. ఏవం సతి తదేవ పరం బ్రహ్మ కృత్స్నం కార్యత్వేనోపయుక్తమిత్యభ్యుపగన్తవ్యం.

పరిహారఖణ్డం వ్యాచష్టే (నక్షీరవద్ధీతి) జలం స్వయమేవ హిమరూపేణ పరిణమతి- రవికిరణాస్తు తదుత్సర్గమాత్ర హేతవ ఇతి భావః. క్షీరస్యాతఞ్చనస్యాపేక్షా శైఘ్ర్యరసవిశేషార్థా. ....

అథ వైదికం దృష్టాన్తమాహ.

౨౫॥ సూ. దేవాదివదపి లోకే॥ దృష్టాన్తాన్తరోపాదానఫలమాహ (దేవాదీనామితి) ....

ఉపసంహారదర్శనాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోపో వా॥ దృష్టాన్తతయోపన్యస్తస్య క్షీరజలాదేస్సావయవత్వం దృష్టం - తద్వద్బ్రహ్మణోఽపి సావయవత్వం- నిరవయవత్వే కృత్స్నప్రసక్తిర్వా స్యాదితి శఙ్కాయాస్సఙ్గతిః. కిం బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం సమ్భవతి- నేతి. తదర్థం కిం బ్రహ్మణో జగదాకారేణ కార్యత్వే నిరవయవత్వశ్రుతిర్బాధ్యతే- నేతి. తదర్థం కిం సర్వశక్తియోగో యుజ్యతే- నేతి. యదా న యుజ్యతే - తదా నిరవయవత్వశ్రుతిబాధప్రసఙ్గాత్ కారణత్వాసమ్భవః. యదా యుజ్యతే- తదా నిరవయవత్వశ్రుత్యబాధాత్ కారణత్వసమ్భవ ఇతి. (సదేవేత్యాది) ఏకమేవాద్వితీయమిత్యనన్తరవాక్యం ప్రసిద్ధత్వాదనుదాహృతమప్యర్థత ఉపాత్తం. తత్రైకశబ్దస్త్వవయవతోఽపి విభాగాసహః - యావద్బాధం హి సఙ్కోచః- ఇహ తదభావాదసఙ్కుచితమేకపదం విభాగాసహమితి భావః. ఏకశబ్దసిద్ధం నిరవయవత్వం బ్రహ్మణ ఇతి జ్ఞాపనార్థం *సదేవేతి వాక్యముపాత్తం. (ఇదం వా ఇతి) అత్ర *నైవ కించనాసీదితి దేవాది ప్రాణిజాతాభావ ఉచ్యతే. అత్రాపి * నద్యౌరాసీన్న పృథివీత్యాదికమపి ప్రతీకగ్రహణేనోపాత్తం భవతి. ద్యుపృథివ్యాదిజగదవయవాభావకథనాన్నిరవయవత్వసిద్ధిరితి భావః. (ఆత్మా వా ఇదమితి) అత్రాప్యేకశబ్దోఽవయవతోఽపి విభాగాసహః. ఉదాహృతవాక్యానామర్థమాహ (ఇత్యాదిష్వితి) ఆదిశబ్దాత్ - *నిష్కలం నిష్క్రియమిత్యాదిర్గృహ్యతే. ఏకమేవేతి వ్యాఖ్యేయపదం- నిరవయవమితి వ్యాఖ్యానం. ఉదాహృతశ్రుత్యర్థఫలితమాహ (కారణావస్థాయామితి) నిరవయవత్వస్య కారణవాక్యప్రతిపన్నత్వాత్కారణావస్థాయాం చిదచిద్విభాగాభావసిద్ధిరిత్యర్థః. విరోధం దర్శయితుమాహ (తదవిభాగమితి) ఏకం నిరవయవమవిభాగమిత్యన్వయక్రమః. వేదాన్తేష్వేకశబ్దేన ప్రతిపాదితత్వాన్నిరవయవం- అతో నిరస్తచిదచిద్విభాగమిత్యర్థః. సిద్ధాన్తినా అనభ్యుపగతేఽప్యాపాతప్రతీతే స్వరూపైక్యపక్షే దూషణమాహ (ఏవం సతీతి) తత్రాంశభేదే

అథ చిదంశః క్షేత్రజ్ఞవిభాగవిభక్తః, అచిదంశశ్చాకాశాదివిభాగవిభక్త, ఇత్యుచ్యతే-తదా *సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీత్ ఏకమేవాద్వితీయం- బ్రహ్మైకమేవ-ఆత్మైకఏవేత్యేవమాదయః కారణభూతస్య బ్రహ్మణోనిరవయవత్వవాదినశ్శబ్దాః కుప్యేయుః- బాధితాభవేయుః. యద్యపిసూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరంబ్రహ్మకారణం- స్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరంబ్రహ్మకార్యమిత్యభ్యుపగమ్యతే - తథాపిశరీర్యంశస్యాపికార్యత్వాభ్యుపగమాదుక్తదోషోదుర్వారః. తస్యనిరవయవస్యబహుభవనంచనోపపద్యతే, కార్యత్వానుపయుక్తాంశస్థితిశ్చనోపపద్యతే,- తస్మాదసమఞ్జసమివాభాతి - అతోబ్రహ్మకారణత్వంనోపపద్యతే. ....

ఇత్యాక్షిప్తేసమాధత్తే.

౨౭॥ సూ. ॥ శ్రుతేస్తుశబ్దమూలత్వాత్ ॥ తుశబ్దఉక్తదోషంవ్యావర్తయతి. నైవాసామఞ్జస్యం. కుతః. (శ్రుతేః) శ్రుతిస్తావన్నిరవయవత్వంబ్రహ్మణ, స్తతోవిచిత్రసర్గం, చాహ. శ్రౌతేఽర్థేయథాశ్రుతిప్రతిపత్తవ్యమిత్యర్థః. ననుచశ్రుతిరపిఅగ్నినాసిఞ్చేదితివత్పరస్పరాన్వయాయోగ్యమర్థంప్రతిపాదయితుంనసమర్థా. అతఆహ (శబ్దమూలత్వాదితి) శబ్దైకప్రమాణకత్వేనసకలేతరవస్తువిసజాతీయత్వాదస్యార్థస్యవిచిత్రశక్తియోగోనవిరుధ్యతఇతినసామాన్యతోదృష్టంసాధనందూషణంవాఽర్హతిబ్రహ్మ. ......

౨౮॥ సూ. ॥ ఆత్మనిచైవంవిచిత్రాశ్చహి॥ కించ- ఏవం-వస్త్వన్తరసంబన్ధినోధర్మస్యవస్త్వన్తరేచారోపణేసతి - అచేతనేఘటాదౌదృష్టాధర్మాస్తద్విసజాతీయేచేతనేనిత్యేఆత్మన్యపిప్రసజ్యన్తే. తదప్రసక్తిశ్చభావస్వభావవైచిత్ర్యాదిత్యాహ (విచిత్రాశ్చహీతి) యథాఽగ్నిజలాదీనామన్యోన్యవిసజాతీయానామౌష్ణ్యాదిశక్తయశ్చవిసజాతీయాదృశ్యన్తే- తద్వల్లోకదృష్టవిసజాతీయేపరేబ్రహ్మణితత్రతత్రాదృష్టాస్సహస్రశఃశక్తయస్సన్తీతినకించిదనుపపన్నం. యథోక్తంభగవతాపరాశరేణ *నిర్గుణస్యాప్రమేయస్యశుద్ధస్యాప్యమలాత్మనః । కథంసర్గాదికర్తృత్వంబ్రహ్మణోభ్యుపగమ్యతేఇతిసామాన్యదృష్ట్యాపరిచోద్య *శక్తయస్సర్వభావానామచిన్త్యజ్ఞానగోచరాః।యతోతో బ్రహ్మణస్తాస్తుసర్గాద్యాభావశక్తయః । భవన్తితపతాంశ్రేష్ఠపావకస్యయథోష్ణతేతి. శ్రుతిశ్చ *కింస్విద్వనంకఉసవృక్షఆసీద్యతోద్యావాపృథివీనిష్టతక్షుః। మనీషిణోమనసాపృచ్ఛతేదుతద్యదధ్యతిష్ఠద్భువనానిధారయన్।బ్రహ్మవనంబ్రహ్మసవృక్షఆసీద్యతోద్యావాపృథివీనిష్టతక్షుః। మనీషిణోమనసావిబ్రవీమివోబ్రహ్మాధ్యతిష్ఠద్భువనానిధారయన్నితి. సామాన్యతోదృష్టంచోద్యంసర్వవస్తువిలక్షణేపరేబ్రహ్మణినావతరతీత్యర్థః. ....

పరిహారంశఙ్కతే (అథేతి) సౌత్రంపదమాఖ్యాతరూపేణదర్శయతి (కుప్యేయురితి) ముఖ్యార్థాయోగాద్వ్యాచష్టే (బాధితాభవేయురితి) బాధకహేతుకోపశబ్దేనబాధఉపచరితఇతిభావః. (యద్యపీతి) ఏకశరీరేశరీర్యంశేపరిసమాప్తఇతినాన్యత్రస్యాదిత్యర్థః. ....

౨౭॥ సూ. ॥ శ్రుతేస్తుశబ్దమూలత్వాత్ ॥ *శ్రుతేస్త్వితిసూత్రఖణ్డంవ్యాచష్టే (తుశబ్దఇత్యాదినా) ఖణ్డాన్తరంశఙ్కాఽవతారయతి (ననుచేతి) (శబ్దమూలత్వాదితీతి) అగ్నినాసిఞ్చేదిత్యాదిషుసేచనసాధనతానర్హత్వంధర్మిణః ప్రత్యక్షసిద్ధం-అతోనతదర్హత్వంవా ప్రతిపాదయతి. ప్రమాణాన్తరాగోచరస్యతుధర్మిణో విలక్షణత్వంశాస్త్రేణప్రతిపన్నమితి విలక్షణధర్మిణోవిలక్షణధర్మయోగోనవిరుద్ధఇత్యర్థః. (సామాన్యతోదృష్టమితి) లోకేద్రవ్యత్వాదగ్నిరనుష్ణఇతివద్యేనకేనచిదాకారేణయస్యకస్యచిత్సాహచర్యమాత్రదర్శనేనతత్సామాన్యాద్యత్సాధనందూషణంవాక్రియతే- సతదర్హ్మతీత్యర్థః. ....

౨౮॥ సూ. ॥ ఆత్మనిచైవంవిచిత్రాశ్చహి॥ తదప్రసక్తిశ్చేత్యధ్యాహారేణవ్యాఖ్యాతం. ఉక్తస్ఫుటీకరణాయాహ (యథోక్తమితి) పురాణవచనస్యస్ఫుటార్థత్వాత్ పూర్వోపాదానం.వచనద్వయమధ్యగతస్యపరిచోద్యేతిపదస్యయథోక్తమితిపూర్వేణాన్వయః. పురాణశ్రుతివచనయోరర్థమాహ (సామాన్యతఇతి)..............................

ఇతశ్చ.

౨౯॥ సూ. స్వపక్షదోషాచ్చ॥ స్వపక్షే- ప్రధానాదికారణవాదే లౌకికవస్తువిసజాతీయత్వాభావేన ప్రధానాదేః లోకదృష్టా దోషాస్తత్ర భవేయురితి సకలేతరవిలక్షణం బ్రహ్మైవ కారణమభ్యుపగన్తవ్యం. ప్రధానం చ నిరవయవం - తస్య నిరవయవస్య కథమివ మహదాదివిచిత్రజగదారమ్భ ఉపపద్యతే. సత్త్వం రజస్తమ ఇతి తస్యావయవా విద్యన్త ఇతి చేత్ - తత్రేదం వివేచనీయం. కిం సత్త్వరజస్తమసాం సమూహః ప్రధానం- ఉత సత్త్వరజస్తమోభిరారబ్ధం ప్రధానం. అనన్తరే కల్పే ప్రధానం కారణమితి స్వాభ్యుపగమవిరోధః, స్వాభ్యుపేతసఙ్ఖ్యావిరోధశ్చ - తేషామపి నిరవయవానాం కార్యారమ్భవిరోధశ్చ. సమూహపక్షే చ తేషాం నిరవయవత్వేన ప్రదేశభేదమనపేక్ష్య సంయుజ్యమానానాం న స్థూలద్రవ్యారమ్భకత్వసిద్ధిః. పరమాణుకారణవాదేపి తథైవ అణవో నిరంశాః నిష్ప్రదేశాః ప్రదేశభేదమనపేక్ష్య పరస్పరం సంయుజ్యమానా అపి న స్థూలకార్యారమ్భాయ ప్రభవేయుః. ....

———

౩౦॥ సూ. సర్వోపేతా చ తద్దర్శనాత్॥ సకలేతరవస్తువిసజాతీయా పరా దేవతా సర్వశక్త్యుపేతా చ- తథైవ పరాం దేవతాం దర్శయన్తి హి శ్రుతయః *పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ- తథా *అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోపిపాస ఇతి సకలేతరవిసజాతీయతాం పరస్యా దేవతాయాః ప్రతిపాద్య *సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇతి సర్వశక్తియోగం ప్రతిపాదయన్తి, తథా *మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూపస్సత్యసఙ్కల్ప ఆకాశాత్మా సర్వకర్మా సర్వకామస్సర్వగన్ధస్సర్వరసః సర్వమిదమభ్యాత్తోవాక్యనాదర ఇతి, చ. ....

———

౩౧॥ సూ. వికరణత్వాన్నేతి చేత్తదుక్తం॥ యద్యప్యేకమేవ బ్రహ్మ సకలేతరవిలక్షణం సర్వశక్తి- తథాపి * న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యత ఇతి కరణవిరహిణస్తస్య న కార్యారమ్భస్సమ్భవతీతి చేత్. తత్రోత్తరం *శబ్దమూలత్వాత్ *విచిత్రాశ్చ హీత్యుక్తం. శబ్దైకప్రమాణకం సకలేతరవిలక్షణం తత్తత్కరణవిరహేణాపి తత్తత్కార్యసమర్థమిత్యర్థః. తథా చ శ్రుతిః *పశ్యత్యచక్షుస్స శృణోత్యకర్ణః అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతా ఇత్యేవమాద్యా. ....

కృత్స్నప్రసక్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

———

౨౯॥ సూ. స్వపక్షదోషాచ్చ॥ దర్శనానుగుణమనుమీయమానస్యైవ లోకదృష్టప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. స్వాభ్యుపగమవిరోధః- ప్రధానస్య పరమకారణత్వాసిద్ధేః. సఙ్ఖ్యావిరోధః- చతుర్వింశతితత్త్వాధిక్యాత్. (ప్రదేశభేదమనపేక్ష్య సంయుజ్యమానానామితి) అసంయుక్తప్రదేశభేదరహితసంయోగవతామిత్యర్థః. లోకే హి ప్రస్తకాదయః పూర్వపూర్వాసంయుక్తైః ప్రదేశైః సంయుజ్యమానాః పృథుకార్యారమ్భకా దృష్టా ఇత్యర్థః.

———

౩౦॥ సూ. సర్వోపేతా చ తద్దర్శనాత్॥ శ్రుత్యా నిరవయవత్వకార్యత్వప్రతిపాదనాత్తదనుగుణశక్తియోగః కల్ప్యః, ధర్మివైజాత్యం చ కల్ప్యమిత్యుక్తం- ఇదానీం ధర్మివైలక్షణ్యవిలక్షణధర్మయోః కణ్ఠోక్తిః ప్రదర్శితేతి భేదః. అపహతపాప్మత్వాదినా ధర్మివైలక్షణ్యసిద్ధిః. ఏవం ధర్మివైలక్షణ్యాత్ ధర్మవైలక్షణ్యకల్పనాదపి సర్వశక్తిత్వకార్యేణ సత్యసఙ్కల్పత్వేన విలక్షణశక్తిప్రతీతిరాసన్నేత్యభిప్రాయేణాహ (సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇతి) ....

———

౩౧॥ సూ. వికరణత్వాన్నేతి చేత్తదుక్తం॥ *ఉపసంహారదర్శనాదితి సూత్రే పరికరాభావేపి సఙ్కల్పమాత్రేణ సృష్ట్యుపపత్తిరుక్తా - అత్ర తు దణ్డచక్రాదిపరికరనిరపేక్షస్యాపి కరణకళేబరాపేక్షా దృష్టేతి శఙ్కాపరిహ్రియత ఇతి విశేషః. *న తస్యేతి వాక్యే కార్యశబ్దేన శరీరముచ్యతే. కరణం- ఇన్ద్రియం. సూత్రే భాష్యే చ కరణశబ్దః కార్యస్య శరీరస్యాప్యుపలక్షణార్థః. ... ...

అత్ర న్యుషావాదిన ఆహుః- నిరవయవం బ్రహ్మైకదేశేన కార్యోపయుక్తం చేతి వ్యాహతం- అతస్తదుభయం న శాస్త్రేణ శక్యప్రతిపాదనం- శబ్దస్యాకాఙ్క్షాసన్నిధియోగ్యతాపేక్షప్రతిపాదనాత్. అతః పరమార్థరూపేణ నిరవయవస్య సావయవత్వమవిద్యాకల్పితరూపభేదే నేతి వాచ్యం- నహి చన్ద్రద్విత్వాభావేపి చన్ద్రో బహుధా విభజ్యత ఇతి. అత్రోచ్యతే- తత్ర తావత్ *శబ్దమూలత్వాదితి సూత్రాననుగుణత్వం-తదా మిథ్యాత్వాదితి హి వక్తవ్యం. ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వగోచరశబ్దో వివక్షిత ఇతి చేన్న- *నాత్మాశ్రుతేః *శబ్దవిశేషాత్ *అనావృత్తిశ్శబ్దాదితివత్ అత్రాపి మిథ్యావిషయత్వాప్రతీతేః, ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవిషయస్య కస్యచిదపి వాక్యస్యాభావాచ్చ. కిఞ్చ-అవిద్యాకల్పితరూపేణ సావయవం బ్రహ్మేతి న సూక్తం భవద్భిః. అవిద్యా కిం బ్రహ్మైకదేశాశ్రయా- తదేకదేశే కార్యం కల్పయతి-ఉత కృత్స్నే బ్రహ్మణి. ఆద్యే సావయవత్వప్రసక్తిః. ద్వితీయే అవిద్యానిర్ముక్తబ్రహ్మాసమ్భవః. తతశ్చ సుషుప్తాసత్సమ్పత్తిః, ద్రష్టృత్వ, మిన్ద్రియాగోచరత్వం, *అతో జ్యాయాంశ్చ పురుష ఇత్యాదికమనుపపన్నం స్యాత్-వికృతేన బ్రహ్మణా సత్యసమ్పన్నత్వాత్, తస్యైవేన్ద్రియకత్వాత్, అతో జ్యాయసస్త్వాభావాచ్చేతి భవద్భిరేవోక్తం. యదేవ బ్రహ్మ కాల్పనికరూపేణ కారణం-తదేవ పరమార్థతోఽవిద్యానిర్ముక్తమితి చేత్. పరమార్థతోఽవిద్యానిర్ముక్తత్వం నామ కిం నివృత్తావిద్యత్వం-ఉతానివృత్తస్యాప్యవిద్యాసంసర్గస్యాపరమార్థత్వం. ప్రథమే చ కిం బ్రహ్మస్వరూపే క్వచిదవిద్యానిరహః - ఉత సర్వత్ర. ఆద్యే సావయవత్వం. ఇతరత్ర సంసారభ్రమానవభాసప్రసక్తిః. ప్రథమవికల్పద్వితీయే ఽపి చాపరమార్థభూతోఽవిద్యాసంసర్గః కిం బ్రహ్మణి క్వాచిత్కః-ఉత సార్వత్రికః. ఆద్యే సావయవత్వం. ద్వితీయే కృత్స్నప్రసక్తిరఙ్గీకృతా స్యాత్-కృత్స్నస్య బ్రహ్మణోఽవిద్యాతిరోహితత్వాత్. పరమార్థభూతోఽవిద్యాయోగో నాస్తీతి చేత్, న తావతాఽవిద్యానిర్ముక్తబ్రహ్మసిద్ధిః-అవిద్యాయోగో యావద్దృశ్యోఽభిమతః-తావద్దృశ్యస్యానివృత్తత్వాత్. యథా స్వప్నద్రష్టా పరమార్థపఙ్కసంసర్గాభావేన జాగ్రద్దశాయామ్ పరమార్థపఙ్కలిప్తోఽనలిప్తో న భవతి. కిఞ్చ-కిమవిద్యాకల్పితరూపమిత్యవిద్యావిశిష్టం బ్రహ్మ వివక్షితం- ఉత తదుపలక్షితం-ఉత త్రిగుణాత్మకం ప్రధానమవిద్యాకల్పితరూపమితి వివక్షితం. ఆద్యే విశేషణాంశస్యేవ విశేష్యాంశస్యాపి సావయవత్వం స్యాత్. ద్వితీయే విశేష్యాంశస్యైవ సావయవత్వం స్యాత్. తృతీయే చ ప్రధానం సావయవం పరిణమతే చేత్ - బ్రహ్మణః కథం కారణత్వం. ప్రకృతేర్బ్రహ్మాశ్రయత్వేనేతి చేత్ -తర్హ్యనాదేరబాధితాయాస్తస్యా అవిద్యాకల్పితత్వాభావేన ప్రకృతిశరీరకం బ్రహ్మవాస్తవప్రపఞ్చకారణమిత్యభ్యుపగమో వరం- సకలప్రమాణన్యాయానువరోధిత్వాత్. నను ప్రకృతివిశిష్టస్య కారణత్వే విశేష్యాంశస్యాపి సావయవత్వం త్వన్మతేపి స్యాత్. నైవం-విశిష్టతాఙ్గీకారేపి విశేషణవిశేష్యయోః స్వభావవ్యవస్థాదర్శనాత్. శరీరవిశిష్టస్య ప్రవృత్తిహేతుత్వేపి శరీరాత్మనోః స్వభావవ్యవస్థా హి దృశ్యతే. విశిష్టస్య కారణత్వమేవ హ్యభ్యుపగతం-న తు సావయవత్వం. తత్తు విశేషణాంశస్యైవ-అతో న కశ్చిద్దోషః. ఆత్మని స్వప్నదృశి స్వరూపానుపమర్దేన వివిధసృష్టివ, న్మాయావినో హస్త్యాదిసృష్టివచ్చ బ్రహ్మస్వరూపానుపమర్దేన అనేకాకారసృష్టిరితి *ఆత్మని చైవమితి సూత్రవ్యాఖ్యానమప్యయుక్తం- స్వప్నసృష్టివాక్యస్య పరమాత్మవిషయత్వాత్. *స హి కర్తా తస్మిన్ లోకాస్శ్రితా ఇతి హి వాక్యశేషః. తతశ్చ పరమాత్మకారణత్వవిమతౌ తదేవ దృష్టాన్తత్వేన వక్తుమయుక్తం. మన్త్రౌషధాదిభిస్సృజతో మాయావినశ్చ హస్త్యాదికార్యం ప్రత్యుపాదానత్వాభావాత్ సావయవత్వాచ్చ ఘటశరావాదికం ప్రతి కులాలాదేరివ కర్తృత్వమాత్రమితి నిరవయవస్యాకృత్స్నప్రసక్తౌ దృష్టాన్తత్వమనుపపన్నం.——— యాదవమిశ్రాస్తు భోక్తృభోగ్యనియన్తృష్వన్యతమాంశే కృత్స్నపరిసమాప్తేరితరాంశద్వయాసంభవ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా స్వతో నిరవయవమపి సర్వశక్తియోగాత్ పరిణామేన సావయవం బహు భవతీతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం- ఏకస్య బీజస్య శక్తిమత్త్వః పరిణామేన శాఖాపత్రపుష్పాదిరూపేణేవ ప్రకృత్యాదిరూపేణ బహుభవనే ప్రకృతిపురుషేశ్వరాణామనాదిత్వనిత్యత్వశ్రుతివిరోధస్యావర్జనీయత్వాత్. సన్తతిమాత్రానాదితయా తేషామనాదిత్వే శాఖాపత్రపుష్పాదీనామపి తథాఽనాదిత్వాత్ త్రైరవిశేషప్రసక్తిః. పరిణామానపేక్షనాద్యంశభేదే స్వతో నిరవయవత్వం న స్యాత్. నిరవయవత్వశ్రుతిరీశ్వరాంశవిషయేతి చేత్ - తర్హి జగదుపాదానస్య బ్రహ్మణః కృత్స్నప్రసక్తినిరవయవత్వవిరోధోఽపరిహృతః స్యాత్ - నిరంశస్యోపాదానత్వాభావాత్. ఏవం జీవానామపి ప్రత్యేకం నిరవయవత్వే దోషస్సమానః - భోక్త్రంశస్యాప్యుపాదానత్వాభావాత్. ప్రకృత్యంశస్య తదుభయవిరోధపరిహారే ప్రధానకారణవాదే చోద్యం పరిహృతం స్యాత్ - న తు బ్రహ్మకారణవాదే. కిఞ్చ- నిరవయవత్వాకృత్స్నప్రయోగవిషయశ్రుతిబలాద్బ్రహ్మణో విలక్షణత్వేపి నిరవయవత్వమాకాశరూపరసాదీనాం నిరవయవత్వాదవిలక్షణం సావయవతయా పరిణామప్రతిభటమిత్యుక్తదోషప్రసక్త ఇత్యాశఙ్క్య నిరవయవత్వమపి శబ్దమూలత్వాదపూర్వం బ్రహ్మణస్సావయవతయా పరిణామార్హత్వానివారకమితి వ్యాఖ్యాతం. తదప్యయుక్తం- ధర్మివైలక్షణ్యే సతి విలక్షణధర్మాసమ్భవశఙ్కానుదయాత్. ధర్మవైలక్షణ్యాభావే హి ధర్మివైలక్షణ్యమేవ న స్యాత్. తస్మాద్విలక్షణధర్మయోగే *శ్రుతేరితి ప్రతిపాదితే తదసమ్భవశఙ్కాయాం తత్సమ్భవాయ *శబ్దమూలత్వాదితి ధర్మివైలక్షణ్యప్రతిపాదనమేవ యుక్తం. తథా *సర్వోపేతేత్యధికరణాన్తరం చ వర్ణితం- *అశబ్దమస్పర్శం *సర్వకర్మా సర్వకామః *బహు స్యాం *ఆసీనో దూరం వ్రజతి శయానో యాతి సర్వతః *అనేజదేకం మనసో జవీయస్తద్ధావతోఽన్యానత్యేతి తిష్ఠత్ *పశ్యత్యచక్షురిత్యాది విరుద్ధకార్యాణాం భ్రాన్తిసిద్ధత్వం పూర్వపక్షీకృత్య - అంశభేదేనోపపన్నానీతాని సత్యాని - తేషాం చ కార్యాణాం చక్షుశ్శ్రోత్రపాణిపాదాదిసాపేక్షత్వవ్యాప్తిభఙ్గేన సర్వశక్తియోగోపపత్తేరితి సిద్ధాన్తితం. తత్రాధికరణభేదోఽనుపపన్నః - *సర్వోపేతా చేతి చశబ్దేన పూర్వసూత్రసాధ్యస్యైవోపపాదకత్వావగమాత్, ప్రకృతసాధ్యం ప్రత్యుపయోగితయా పాశ్చాత్త్యసూత్రద్వయార్థస్య తాదర్థ్యసమ్భవాచ్చ. తత్సంభవశ్చ ఫలఫలిభావే దర్శితః. సర్వనామరూపోపేతత్వం చ సర్వోపేతశబ్దార్థ ఉక్తః- భాష్యే తు తదనుక్తిస్తస్యోపపాదకత్వాభావాత్. నిరవయవస్యాపి సర్వకారణత్వే సర్వశక్త్యస్త్వయ ఏవ హ్యుపపాదకః- నామరూపోపేతత్వం తూపపాద్యకోటిఘటకం. శ్రుతివాక్యం తు *శ్రుతేస్త్విత్యత్రైవ వివక్షితమత ఇహ తదనుపాదానమ్..........................

కృత్స్నప్రసక్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

———

౩౨॥ సూ. నప్రయోజనవత్త్వాత్॥ యద్యపీశ్వరః ప్రాక్సృష్టేరేక ఏవాసన్ సకలేతరవిలక్షణత్వేన సర్వార్థశక్తియుక్తః స్వయమేవ విచిత్రం జగత్స్రష్టుం శక్నోతి - తథాపీశ్వరకారణత్వం న సమ్భవతి- ప్రయోజనవత్త్వాద్విచిత్రసృష్టేః, ఈశ్వరస్య చ ప్రయోజనాభావాత్,. బుద్ధిపూర్వకారిణామారమ్భో ద్వివిధం హి ప్రయోజనం- స్వార్థః పరార్థో వా. నహి పరస్య బ్రహ్మణస్స్వభావత ఏవావాప్తసమస్తకామస్య జగత్సర్గేణ కించన ప్రయోజనమనవాప్తమవాప్యతే. నాపి పరార్థః - అవాప్తకామస్య పరార్థతా హి పరానుగ్రహేణ భవతి - న చేదృశగర్భజన్మజరామరణనరకాదినానావిధానన్తదుఃఖబహులం జగత్కరుణావాన్ సృజతి- ప్రత్యుత సుఖైకతానమేవ జనయేజ్జగత్కరుణయా సృజన్. అతః ప్రయోజనాభావాద్బ్రహ్మణః కారణత్వం నోపపద్యత ఇతి.……

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే.

౩౩॥ సూ. లోకవత్తు లీలాకైవల్యం॥ అవాప్తసమస్తకామస్య పరిపూర్ణస్య స్వసఙ్కల్పవికార్యవివిధవిచిత్రచిదచిన్మిశ్రజగత్సర్గే లీలైవ కేవలా ప్రయోజనం - (లోకవత్) యథా లోకే సప్తద్వీపామేవ మేదినీమధితిష్ఠత స్సంపూర్ణశౌర్యవీర్యపరాక్రమస్యాపి మహారాజస్య కేవలలీలైకప్రయోజనాః కన్దుకాద్యారమ్భా దృశ్యన్తే- తథైవ పరస్యాపి బ్రహ్మణః స్వసఙ్కల్పమాత్రావక్లృప్తజగజ్జన్మస్థితిధ్వంసాదేర్లీలైవ ప్రయోజనమితి నిరవద్యమ్.……

౩౪॥ సూ. వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్తథాహి దర్శయతి॥ యద్యపి పరమపురుషస్య సకలేతరచిదచిద్వస్తువిలక్షణస్యాచిన్త్యశక్తియోగాత్ప్రాక్సృష్టేరేకస్య నిరవయవస్యాపి విచిత్రచిదచిన్మిశ్రజగత్సృష్టిస్సంభావ్యేత - తథాపి దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మనోత్కృష్టమధ్యమాపకృష్టసృష్ట్యా పక్షపాతః ప్రసజ్యేత, అతిఘోరదుఃఖయోగకరణాన్నైర్ఘృణ్యం చావర్జనీయమితి. తత్రోత్తరం (న సాపేక్షత్వాదితి) న ప్రసజ్యేయాతాం వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే. కుతః. (సాపేక్షత్వాత్) సృజ్యమానదేవాదిక్షేత్రజ్ఞకర్మసాపేక్షత్వాద్విషమసృష్టేః దేవాదీనాం క్షేత్రజ్ఞానాం దేవాదిశరీరయోగం తత్తత్కర్మసాపేక్షం దర్శయన్తి హి శ్రుతిస్మృతయః *సాధుకారీ సాధుర్భవతి పాపకారీ పాపో భవతి *పుణ్యః పుణ్యేన కర్మణా భవతి పాపః పాపేన కర్మణా- తథా భగవతా పరాశరేణాపి దేవాదివైచిత్ర్యహేతుః సృజ్యమానానాం క్షేత్రజ్ఞానాం ప్రాచీనకర్మశక్తిరేవేత్యుక్తం * నిమిత్తమాత్రమేవాసౌ సృజ్యానాం సర్గకర్మణి। ప్రధానకారణీభూతా యతో వై సృజ్యశక్తయః।ని

౩౨॥ సూ. నప్రయోజనవత్త్వాత్॥ సఙ్గతిః స్పష్టా. కారణత్వం సమ్భవతి- నేతి విచారః. తదర్థమవాప్తసమస్తకామస్య లీలా ప్రయోజనం- నేతి,. లీలాయాం వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే ప్రసజ్యేతే - నేతి, చ. యదా ప్రసజ్యేతే, యదా చ లీలా న ప్రయోజనం,- తదా లీలారూపవ్యాపారాసమ్భవాత్ కారణత్వాసమ్భవః. యదా న వైషమ్యాదిప్రసఙ్గః, యదా చ లీలా ప్రయోజనం,- తదా అవాప్తసమస్తకామస్య లీలారూపవ్యాపారసమ్భవాత్కారణత్వసమ్భవ ఇతి సిధ్యతి. ప్రయోజనవత్త్వం కస్యేత్యపేక్షాం పూరయతి (విచిత్రసృష్టేరితి) తస్య *నేతిపదేనాన్వయస్య విరుద్ధత్వాదభిప్రేతమాహ (ఈశ్వరస్య చేతి) తదేవ వివృణోతి (బుద్ధిపూర్వేతి)……

౩౩॥ సూ. లోకవత్తు లీలాకైవల్యం॥ (లీలైవ కేవలేతి) పణబన్ధపూర్వకద్యూతాదివ్యావృత్త్యర్థః కేవలశబ్దః. ప్రయోజనాన్తరానుద్దేశేన ప్రవృత్తత్వేపి యదృచ్ఛోపనతప్రయోజనస్యార్థాత్సిద్ధిర్యదా స్వార్థ ఏవకారః. ననుకన్దుకాద్యారమ్భస్య లీలాత్వం యుక్తం- యత్నగౌరవాభావాత్. జగద్వ్యాపారస్య తు లీలాత్వమనుపపన్నం- మహాయాసరూపత్వాదితి శఙ్కానివృత్త్యర్థమాహ (స్వసంకల్పమాత్రావక్లృప్తేతి)……

౩౪॥ సూ. వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్తథాహి దర్శయతి॥ వైషమ్యశబ్దః పక్షపాతశబ్దేన వ్యాఖ్యాతః. కస్య కిమపేక్ష్యమిత్యత్రాహ (సృజ్యమానేతి) ఈశ్వరశ్చేన్న సృష్టా కర్మసాపేక్షః- కింతు వైషమ్యాంశ ఏవ తదపేక్షా - అతో విషమసృష్టేరిత్యధ్యాహృతం. (నిమిత్తమాత్రమేవాసావితి) అప్రధానకారణం నిమిత్తశబ్దవివక్షితం- *ప్రధానకారణీభూతా ఇతి తత్ప్రతినిర్దేశాత్. యథా *నిమిత్తమాత్రం భవ సవ్యసా

మిత్తమాత్రంముక్త్వైవనాన్యత్కించిదపేక్షతే । నీయతేతపతాంశ్రేష్ఠస్వశక్త్యావస్తువస్తుతామితి. స్వశక్త్యా-స్వకర్మణైవదేవాదివస్తుతాప్రాప్తిరితి. ....

౩౫॥ సూ. నకర్మావిభాగాదితిచేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతేచాప్యుపలభ్యతేచ॥ ప్రాక్సృష్టేః క్షేత్రజ్ఞానామసత్త్వే. కుతః. అవిభాగశ్రవణాత్ * సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీత్ ఇతి. అతస్తదానీం తదభావాత్తత్కర్మనవిద్యతే- కథంతదపేక్షంసృష్టివైషమ్యమిత్యుచ్యతఇతిచేత్. న-అనాదిత్వాత్-క్షేత్రజ్ఞానాంతత్కర్మప్రవాహాణాంచ. తదనాదిత్వేప్యవిభాగఉపపద్యతేచ-యతస్తత్ క్షేత్రజ్ఞవస్తుపరిత్యక్తనామరూపంబ్రహ్మశరీరతయాపిపృథగ్వ్యపదేశానర్హమతిసూక్ష్మం. తథాఽనభ్యుపగమేఅకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశప్రసఙ్గశ్చ. ఉపలభ్యతేచ- తేషామనాదిత్వం *నజాయతేమ్రియతేవావిపశ్చిదితి. సృష్టిప్రవాహానాదిత్వంచ *సూర్యాచన్ద్రమసౌధాతాయథాపూర్వమకల్పయదిత్యాదౌ. *తద్ధేదంతర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాంవ్యాక్రియతేతినామరూపవ్యాకరణమాత్రశ్రవణాత్ క్షేత్రజ్ఞానాం స్వరూపానాదిత్వంసిద్ధం. స్మృతావపి *ప్రకృతింపురుషంచైవవిద్ధ్యనాదీఉభావపీతి. అతస్సర్వవిలక్షణత్వాత్, సర్వశక్తిత్వాత్, లీలైకప్రయోజనత్వాత్, క్షేత్రజ్ఞకర్మానుగుణ్యేన విచిత్రసృష్టియోగాత్, బ్రహ్మైవజగత్కారణమ్..................

౩౬॥ సూ. సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ॥ ప్రధానపరమాణ్వాదీనాం కారణత్వేయద్ధర్మవైకల్యముక్తం వక్ష్యమాణంచ - తస్యసర్వస్యధర్మజాతస్యకారణత్వోపపాదినో బ్రహ్మణ్యుపపత్తేశ్చ బ్రహ్మైవ జగత్కారణమితిస్థితమ్...

ప్రయోజనవత్త్వాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే
ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమఃపాదః.

[illegible]- తద్వత్. ప్రాధాన్యంచఅసాధారణకారణత్వం. సాధారణకారణత్వమప్రాధాన్యం. యథాక్షేత్రసలిలాదికంసర్వసస్యసాధారణకారణం- తద్బీజశక్తివిశేషాఅఙ్కురవిశేషప్రత్యసాధారణకారణం- తథేశ్వరస్యసాధారణకారణత్వాన్నిమిత్తమాత్రత్వం - కర్మణాంవిషమసృష్ట్యసాధారణకారణత్వాత్ ప్రాధాన్యమిత్యర్థః. ....

౩౫॥ సూ. నకర్మావిభాగాదితిచేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతేచాప్యుపలభ్యతేచ॥ [illegible]వ్యాచష్టే (తదనాదిత్వేపీతి) ఉపపద్యతేచేత్యస్యచశబ్దాభిప్రేతార్థమాహ (అకృతాభ్యాగమేతి) స్వరూపానాదిత్వేసత్యపిసృష్టిప్రవాహానాదిత్వాసిద్ధౌకర్మప్రవాహానాదిత్వాసిద్ధిః- అతఃసృష్టిప్రవాహానాదిత్వందర్శయతి (సూర్యాచన్ద్రమసావితి) ప్రతికల్పమనీతస్యాస్యవాక్యస్యార్థవత్త్వాత్సర్గస్యానాదిత్వసిద్ధిః. తత్సూత్రోక్తార్థాన్యథాక్రమంనవన్నధికరణార్థముపసంహరతి (అతఇతి) ....

౩౬॥ సూ. సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ॥ ఇదంసూత్రంసర్వాధికరణశేషం. కేషాం- తన్నిష్ఠోపపత్తిః - కింవ్యాపస్యేర్ష్యామిత్యపేక్షాయాంవ్యాచష్టే (ప్రధానేతి) షష్ఠ్యాఅన్వయందర్శయతి (బ్రహ్మైవేతి) పరమప్రకృతసాధ్యేనాన్వయఇత్యర్థః. ... ...

ఇదమధికరణంబ్రహ్మజ్ఞానపక్షేనసఙ్గచ్ఛతే-జగద్వ్యాపారస్యనిష్ప్రయోజనతయా చోదితేలీలాత్వేనపరిహారాత్. ప్రసక్తస్యభ్రాన్తిపరికల్పితత్వేభ్రాన్తకృత్యస్యనిష్ప్రయోజనత్వంనదోషఇతిహివక్తవ్యం. నహిశుక్తిరూప్యచన్ద్రద్విత్వాధ్యాసాదికంప్రయోజనాయప్రవర్తతే, నచపిత్రోస్సహాలోకప్రయోజనాకాఙ్క్షయాఽపటంభినత్తి- గృహంచదహతి, నహిస్వప్నదర్శీప్రయోజనాపేక్షయాస్వశిరశ్ఛేదంపశ్యతి,, ననుభ్రాన్తస్యాపిహిక్రీడాసంభవతి- అపస్తదుక్తిరితిచేన్న- కేషాంచిద్వ్యాపారాణాంక్రీడాతుల్యత్వేపిస్వశిరఃప్రహారాదీనామివభ్రాన్తవ్యాపారత్వాదేవతేషాంక్రీడాత్వానుపపత్తేః. కించ- *బహుస్స్యామితిసంకల్పేనహీశ్వరఃసృష్ట్యాదికరోతి- తదయుక్తం- నహికశ్చిద్భ్రాన్తస్స్యామితిసంకల్ప్యభ్రామ్యతి. కించ- ఈశ్వరఃసర్వ

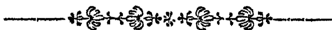
జ్ఞశ్చేత్ - స్వానర్థరూపసంసారప్రవర్తనం క్రీడేతి నమన్యతే. అజ్ఞశ్చేత్ - సర్వజ్ఞత్వశ్రుతివిరోధః. వివేకజ్ఞాననిష్పాదనేన స్వానర్థపరిహారాయ జగత్సృజతీతి చేత్ - తథాపి లీలాత్వమనుపపన్నం - నహి వ్యాధ్యుపహతస్య ఔషధానయనప్రవృత్తిర్లీలా భవతి. స్వయంప్రయోజనరూపవ్యాపారో హి లీలా. ఋగ్వేదాదిప్రవర్తకస్య శాస్త్రాద్యధికవిషయజ్ఞానవత ఈశ్వరస్య జగత్సృష్టినిష్పాద్యం వివేకజ్ఞానం న సంభవతి - "యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ - తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయతే" ఇతి హి శ్రుతిః. యదీశ్వరః స్వబన్ధభ్రమనివర్తనాయ జగత్సృజతి - తర్హి బన్ధచ్ఛేదనోపాయకానేవార్థాన్ సృజతు - కిమర్థం బన్ధవర్ధకానర్థకామాదీన్ సృజతి. కించ - కిం భ్రాన్తిహేతుర్లీలా- ఉత భ్రాన్తికార్యా- ఉత భ్రాన్తిరేవ. నాద్యః - లీలయా స్వభ్రమసంపాదనానుపపత్తేః. నద్వితీయః - ప్రథమసంకల్పస్య లీలాత్వానుపపత్తేః, తద్వదేవోత్తరోత్తరలీలాయామన్తరేణ భ్రమానుపపత్తే, శ్చ. నాపి తృతీయః - ద్విచన్ద్రజ్ఞానస్య లీలాత్వాప్రసిద్ధేః. స్వయమభ్రాన్తోప్యనీశ్వరో లీలయా పరాన్మోహయతీతి చేన్న - స్వస్మాత్ భ్రాన్తాన్యాదినా పరదర్శనాయోగాత్, పరదర్శనేసమ్భవతి తేషాం స్వానన్యత్వజ్ఞానా, చ్చ. నిర్విశేషసన్మాత్రస్య బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వాదేవ న లీలాసమ్భవః - ఈశ్వరస్యతు సర్వజ్ఞత్వేన సంసారమహితత్వేన, జీవానాం స్వానన్యత్వేన, చ జానతో జన్మజరామరణాదినిర్వర్తననరకపాతనాదివ్యాపారో న లీలాభవితుమర్హతి. అత ఇదమధికరణం బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినాం విరుద్ధం. * వైషమ్యేత్యాదిసూత్రాణి చాధికరణాన్తరం సన్త్యైవ వ్యవస్థితం. నచతద్యుక్తం - ఫలఫలిభావేన ప్రకృతసాధ్యేన తేషామన్వితార్థత్వాత్. ఫలఫలిభావశ్చ దర్శితః. కర్మసాపేక్షతయా వైషమ్యనైర్ఘృణ్యపరిహారశ్చ భ్రాన్తబ్రహ్మవాదినాం న ఘటతే- పిత్రోపహతో హి శుభాశుభాన్యపేక్ష్య కంచిత్ స్తౌతి, సాన్త్వవాదినమపి కంచిన్నిన్దతి, కాంశ్చిదమ్బసానిచ్ఛతి. కాంశ్చన్ముసలేన హన్తి, నచ తస్మిన్ వైషమ్యనైర్ఘృణ్యయోర్దోషరూపతా - నచ యుక్త్యాపరిహర్తవ్యత్వం. * సాపేక్షత్వాదితి పదం చ విషమసృష్ట్యాసమ్బన్ధమస్థాని - నహీశ్వరశ్చేత్ కర్మసాపేక్షః - తస్య స్వతన్త్రత్వాత్. సృష్టిశ్చేన్న కర్మసాపేక్షా - సమష్టితత్త్వసృష్టౌ సర్వశక్తితయేశ్వరస్య నిరపేక్షత్వాత్. యస్మిన్నంశే వైషమ్యనైర్ఘృణ్యప్రసక్తిః - తత్రైవ హి కర్మణోఽపేక్షా. అతః ప్రాప్తాప్రాప్తవివేకేన వైషమ్యాంశస్య కర్మసాపేక్షత్వాద్విషమసృష్టేరిత్యుక్తం. *ఉపపద్యత ఇతి చానాదిత్వముపపద్యత ఇతి వ్యాఖ్యాతం- తదానీం * అవిభాగాదితి శఙ్కితహేతురపరిహృతః స్యాత్. అతః క్షేత్రజ్ఞానామనాదిత్వేప్యవిభాగ ఉపపద్యత ఇతి వ్యాఖ్యాతం. ఉక్తలక్షణస్యావిభాగస్య తథాత్వోపపాదకత్వేనాకృతాభ్యాగమాదిప్రసఙ్గరూపస్తర్కోపి సూత్రాభిప్రేతో భవతీత్యభిప్రాయేణాహ- (తథానభ్యుపగమ ఇతి) అకృతాభ్యాగమశబ్దేన ముక్తానామప్యుత్పత్తిప్రసక్తోఽభిప్రేతః. ఏవం *ఉపపద్యతే * ఉపలభ్యత ఇతి ద్వయం యథాక్రమమవిభాగానాదిత్వయోః సమర్థనపరం. * సర్వధర్మోపపత్తేశ్చేతి సూత్రం నిర్విశేషవాదేఽత్యన్తమఘటితమితి దరపహ్నవం. బ్రహ్మణో మహామాయత్వాత్తస్మిన్మాయాకల్పితధర్మోపపత్తిరితి తు శ్రద్ధామాత్రం- అశాబ్దత్వాత్, *పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చేతి శ్రుతివిరోధా, చ్చ.—

యాదవమిశ్రానుసారిణస్తు * సర్వధర్మోపపత్తేశ్చేతి సూత్రమప్యధికరణాన్తరమాహుః- తత్ర చైతన్యశక్తిః క్రియాశక్తిః పరిణామశక్తిరూపాస్స్వధర్మాః బ్రహ్మణి నోపపద్యన్తే- నిత్యసర్గాదిప్రవృత్తిప్రసక్తాత్. నచేచ్ఛయానిత్యప్రసఙ్గపరిహారః. ఇచ్ఛాయా నిత్యత్వే నిత్యప్రసక్తాత్, అనిత్యత్వేపి హేతుసాపేక్షత్వాద్ధేతోశ్చ మానకత్వాత్,. కథంచిన్నైత్వన్వేషణే తస్యాపి నిత్యానిత్యవికల్పే పూర్వోక్తదోషప్రసక్తాదిచ్ఛయావ్యవస్థానుపపత్తేర్నిత్యసర్గప్రసఙ్గః. అతో బ్రహ్మణి సర్వే ధర్మా నోపపద్యన్త ఇతి పూర్వః పక్షః కృతః. ఇచ్ఛాయాః ప్రళయకాలాత్యయజ్ఞానజన్యత్వాత్, తజ్జ్ఞానస్య- ప్రళయదాఽకంచిత్కాలం స్వప్స్యామి- తతః ప్రబోద్ధాహే ఇతి సఙ్కల్పస్య నష్టత్వేపి తదాహితవిశేషప్రబోధశక్త్యా ప్రళయకాలాత్యయే జన్యత్వాత్, ప్రళయకాలస్య ప్రకృతిపరిణామరూపత్వా, దన్త్యపరిణామస్య నిత్యప్రసక్త్యభావా, దిచ్ఛాయాః కాదాచిత్కత్వోపపత్తేర్నిత్యసర్గాదిప్రసక్త్యభావాత్ బ్రహ్మణి జ్ఞానక్రియాపరిణామశక్తిరూపసర్వధర్మోపపత్తేరితి రాద్ధాన్తితం. తత్ర తావదధికరణాన్తరత్వమయుక్తం- సన్మాత్రస్యాపి బ్రహ్మణః ప్రకృత్యంశేన మహదాద్యుపాదానత్వాత్పరిణామశక్తిమత్త్వేపి ప్రకృత్యంశస్యాన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదిష్వీశ్వరనియామ్యతయాఽవగతస్య స్వాతన్త్ర్యేణ పరిణామాయోగాత్, * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ తదైక్షత బహు స్యాం * సోకామయత ఇతి జగత్సర్గాదివిషయస్యేశ్వరసఙ్కల్పస్య కాదాచిత్కత్వావగమా, చ్చ నిత్యసర్గాదిప్రవృత్త్యప్రసక్తేః పూర్వపక్షోత్థానాసమ్భవాత్. ఆద్విపరార్ధకాలభావిసదృశతరసూక్ష్మపరిణామపరమ్పరాయా అన్త్యపరిణామలక్షణస్య ప్రళయకాలాత్యయస్య జ్ఞానం సిసృక్షాహేతుః. తత్ర యదుక్తం- సుప్తస్యేశ్వరస్య పూర్వసఙ్కల్పాహితవిశేషః ప్రబోధశక్తిః ప్రళయకాలాత్యయసహకృతా ప్రబోధం జనయతి- తేన ప్రళయాత్యయం జ్ఞాత్వా సఙ్కల్పయతీతి- తదయుక్తం- స్వతస్సర్వజ్ఞస్య జ్ఞానసఙ్కోచకకర్మపారవశ్యరహితస్యేశ్వరస్య స్వాపాయోగాత్. స్వేచ్ఛయా స్వాప ఇతి చేన్న- ఇచ్ఛానుపపత్తేః. అజ్ఞాతాంశే హి జ్ఞానమేవ హి సర్వో వాఞ్ఛతి- నతు జ్ఞానలోపం. నిద్రాయా అభిమతత్వం దృశ్యత ఇతి చేత్. ఆహారాజరణశ్రమయదుఃఖపరిశ్రమతమోగుణాభిభూతానామన్తత్తదనిష్టశమనాయ నిద్రాకాఙ్క్షా- లఘుశరీరస్య వ్యాధ్యాదిరహితస్య ప్రసన్నమనసోపి రాత్రౌ పథి మతం విషయమవలోకయతో హి నిద్రాఽనభిమతైవ భవతి. అత ఊర్మిషట్కాతిగస్యానామయస్య సర్వశక్తేస్తమసః పరస్యేశ్వరస్య కథం జ్ఞానలోపోఽభిమతః స్యాత్. ప్రబోధశక్తేః పూర్వసఙ్కల్పాహితవిశేషత్వమప్యయుక్తం- విశేషస్య ప్రబోధజననయోగ్యతాలక్షణత్వా, ద్యోగ్యతాన్తరానుపపత్తేః, ద్రవ్యస్యైవ సర్వవిధయోగ్యతాపాదనదర్శనా, చ్చ. సచ యోగ్యతాలక్షణవిశేషః కిం ప్రళయకాలాత్యయజ్ఞానాత్ప్రబోధమీశ్వరే జనయతి- ఉతాజ్ఞానాత్. న ప్రథమః- యోగ్యతాయాశ్చైతన్యాభావాత్, ద్వితీయే సయోగ్యతారూపవిశేషస్తదానీమీశ్వరాధిష్ఠితః- నవా. న ప్రథమః- అప్రబుద్ధస్యాధిష్ఠాతృత్వాయోగాత్. ద్వితీయే చానధిష్ఠితస్య విశేషస్య యథా ప్రబోధకార్యకరత్వం- ఏవమీశ్వరానధిష్ఠితస్య ప్రకృత్యంశస్యైవ జగజ్జననసమ్భవాత్ ప్రబోధపరికల్పనం విఫలం. తద్ధి కల్ప్యం - అశ్రుతత్వాత్. ప్రబోధాన్తరభావితయా త్వదభిమత సఙ్కల్పస్య

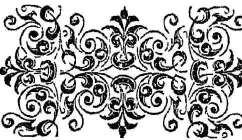
వహి *తదైక్షతేతిశ్రుతః- నతుప్రబోధః. అప్రబుద్ధస్యసఙ్కల్పాయోగాత్ తతఏవ ప్రబోధఃకల్ప్యతఇతిచెన్న- స్వాపప్రబోధయోరుభయోఃకల్ప నాదపీశ్వరజ్ఞానస్యనిత్యతామాత్రకల్పనస్యన్యాయ్యత్వాచ్ఛ్రుత్యనురోధాచ్చ. స్వాపప్రబోధావపివచనసిద్ధావితిచేత్- నిత్యజ్ఞానత్వంచవచనసిద్ధం. త ద్వచనంజ్ఞానశక్తినిత్యత్వపరమితిచేత్ - స్వాపప్రబోధవచనమపిజగద్వ్యాపారవైముఖ్యాన్ముఖ్యవిషయంస్యాత్. ఇయాన్విశేషః- క్వచిజ్జ్ఞానలోప స్యాభిమతత్వానుపపత్తి, శ్శక్తైరాహితవిశేషత్వానుపపత్తి, రీశ్వరానధిష్ఠితాయాఃకార్యకరత్వేఽతిప్రసఙ్గ, శ్చజగత్సర్గాదివిషయసఙ్కల్పాతిరేకేణ స్వాపప్రబోధయోరశ్రుతయోఃపరికల్పనగౌరవం, చ- అన్యత్రతద్విరహశ్చేతి. కించ-స్వాపశబ్దస్యాముఖ్యత్వంచాగ్ర్యప్రాయన్యాయసిద్ధం- యదాస్వపితిశాన్తాత్మాతదాసర్వంనిమీలతీతిహ్యుచ్యతే - నిమీలనశబ్దస్యహిప్రవృత్త్యనర్హసూక్ష్మదశాపత్తివిషయత్వమముఖ్యం. ప్రబోధానన్తరభావిస ఙ్కల్పానుపపత్తిశ్చభవతాం- *బహుస్యాంప్రజాయేయేతిహిసఙ్కల్పః - ప్రకృతిపురుషేశ్వరస్వరూపేణబహుస్యాం- మహదాదిరూపేణప్రజాయే యేతిహిభవద్భిర్వ్యాఖ్యాతంప్రకృత్యధికరణే- ఈశ్వరాంశస్యవిభాగోనామప్రబోధఏవ- నహిఖణ్డితత్త్వం- అతఃప్రబోధాత్సఙ్కల్పః- సఙ్కల్పాద్వి భాగఇత్యన్యోన్యాశ్రయః. *బహుస్యామితిసఙ్కల్పఃపూర్వంప్రళయాదావితిచెన్న- *ప్రజాయేయేతి సఙ్కల్పతుల్యకాలతాప్రతీతిస్వారస్యాత్. సోపిసఙ్కల్పఃపూర్వంప్రళయాదావితిచెన్న- *తత్తేజఐక్షత *తదపోఽసృజతేత్యాదిసర్గానన్తరపూర్వభావిసఙ్కల్పపరప్రకరణవిరోధాత్, *సదేవ సోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవేతిపూర్వవాక్యవిరోధా, చ్చ. *సఏకాకీనరమేతేత్యరతిరపిహినప్రళయారమ్భేయుజ్యతే. అతస్సఙ్కల్పానుపపత్తేశ్చరా ద్ధాన్తవర్ణనమయుక్తమ్. ....

ప్రయోజనవత్త్వాధికరణంసమాప్తమ్.

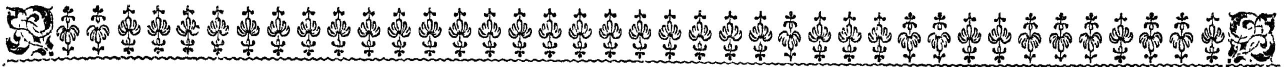
ఇతిశ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత భగవద్రామానుజవిరచిత శారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణావిలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాంద్వితీయస్యాధ్యాయస్యప్రథమఃపాదః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౪౫. సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా- ౧౬౪.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ద్వితీయాధ్యాయే— ద్వితీయః పాదః.

రచనానుపపత్త్యధికరణమ్.

రచనానుపపత్తేశ్చ నానుమానం ప్రవృత్తేశ్చ॥

ఉక్తం జగజ్జన్మాదికారణం పరం బ్రహ్మేతి, తత్ర పరైరుద్భావితాశ్చ దోషాః పరిహృతాః, - ఇదానీం స్వపక్షరక్షణాయ పరపక్షాః ప్రతిక్షిప్యన్తే. ఇతరథా కస్యచిన్మన్దధియస్తేషాం పక్షాణాం యుక్త్యాభాససమూలతామజానతః ప్రామాణికత్వశఙ్కయా వైదికపక్షే కిఞ్చిచ్ఛ్రద్ధావైకల్యం జాయేతాపి - అతః పరపక్షప్రతిక్షేపాయానన్తరః పాదః ప్రవర్తతే. తత్ర ప్రథమం తావత్కాపిలమతం నిరస్యతే - వైదికానుమతసత్కార్యవాదాద్యర్థసఙ్గ్రాహిణ్యేతస్య సత్పక్షనిక్షేపసమ్భావనాభ్రమహేతుత్వాతిరేకాత్. *ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యాదిభిః వైదికవాక్యానామతత్పరత్వమాత్రముక్తం - అత్రైవ తత్పక్షస్వరూపప్రతిక్షేపః క్రియత ఇతి న పౌనరుక్త్యాశఙ్కా. ఏషా హి సాఙ్ఖ్యానాం దర్శనస్థితిః - *మూలప్రకృతిరవికృతిర్మహదాద్యాః ప్రకృతివికృతయస్సప్త। షోడశకశ్చ వికారో న ప్రకృతిర్న వికృతిః పురుషః ఇతి తత్త్వసఙ్గ్రహః. మూలప్రకృతిర్నామ సుఖదుఃఖమోహాత్మకాని లాఘవప్రకాశచలనోపష్టమ్భనగౌరవావరణకార్యాణ్యత్యన్తాతీన్ద్రియాణి కార్యైకనిరూపణవివేకాన్యన్యోన్యానతిరేకాణి సమతాముపేతాని సత్త్వరజస్తమాంసి ద్రవ్యాణి. సా చ సత్త్వరజస్తమసాం సామ్యరూపా ప్రకృతిరేకా స్వయమచేతనాఽనేకచేతనభోగాపవర్గార్థా నిత్యా సర్వగతా సతతవిక్రియా న కస్యచిద్వికృతిః - అపితు పరమకారణమేవ. మహదాద్యాస్తద్వికృతయోఽన్యేషాం చ ప్రకృతయస్సప్త - మహాన్ అహఙ్కారః శబ్దతన్మాత్రం స్పర్శతన్మాత్రం రూపతన్మాత్రం రసతన్మాత్రం గన్ధతన్మాత్రమితి. తత్రాహఙ్కారస్త్రిధా - వైకారికస్తైజసో భూతాదిశ్చ - క్రమాత్సాత్త్వికో రాజసస్తామసశ్చ. తత్ర వైకారికస్సాత్త్విక ఇన్ద్రియాదిః. భూతాదిస్తామసో మహాభూతహేతుభూతతన్మాత్రహేతుః. తైజసో రాజసస్తూభయోరనుగ్రాహకః. ఆకాశాదీని పఞ్చ మహాభూతాని, శ్రోత్రాదీని పఞ్చ జ్ఞానేన్ద్రియాణి, వాగాదీని పఞ్చ కర్మేన్ద్రియాణి, మన, ఇతి కేవలవికారాః షోడశ. పురుషస్తు నిష్పరిణామత్వేన న కస్యచిత్ప్రకృతిః - న కస్యచిద్వికృతిః - తత ఏవ నిర్ధర్మకశ్చైతన్యమాత్రవపుర్నిత్యో నిష్క్రియస్సర్వగతః ప్రతిశరీరం భిన్నశ్చ. నిర్వికారత్వాన్నిష్క్రియత్వాచ్చ తస్య కర్తృత్వం భోక్తృత్వం చ న సమ్భవతి. ఏవంభూతేపి తత్త్వే

౧॥ సూ. రచనానుపపత్తేశ్చ నానుమానం ప్రవృత్తేశ్చ ॥ ప్రథమాధ్యాయార్థపూర్వకం ప్రథమపాదార్థం వదన్ ద్వితీయపాదేన సఙ్గతిమాహ (ఉక్తమితి) స్వపక్షే కారణవిషయే పరోక్తదోషాః పరిహృతాః - పరపక్షోక్తకారణవిషయం దూషణం క్రియత ఇత్యర్థః. అనేన తృతీయపాదస్య పూర్వశేషత్వశఙ్కా నిరస్తా - తత్ర కార్యవిషయే పరోక్తదూషణపరిహారో హి క్రియతే. అత్ర కారణవిషయే స్వమతస్థాపనం పరపక్షదూషణం చ సఙ్గతం. కిమర్థం పరపక్షప్రతిక్షేప ఇత్యత్రాహ (ఇతరథేతి) కాపిలమతనిరాసప్రాథమ్యే హేతుమాహ (తత్రేతి) (సత్కార్యవాదాదీతి) ఆదిశబ్దేన చతుర్వింశతితత్త్వస్వీకారో వివక్షితః. పౌనరుక్త్యమాశఙ్క్య నిరాకరోతి (ఈక్షతేరితి) కిం బ్రహ్మకారణవాద ఏకాన్తతః శ్రద్ధేయః - ఉత నేతి. తదర్థం ప్రధానం జగత్కారణం - నేతి. కిం ప్రధానస్య పురుషసన్నిధానాత్పఙ్గుసన్నిధానాదన్ధస్యేవ ప్రవృత్తిస్సమ్భవతి - నేతి. కిమన్ధస్య పఙ్గుసన్నిధానాన్మార్గావలోకనవ్యాపారవత్పురుషసన్నిధానాత్తచ్ఛాయాపత్త్యా వా జ్ఞాతృత్వం సమ్భవతి - నేతి. యదా జ్ఞాతృత్వసమ్భవః - తదా ప్రవృత్తిసమ్భవాత్ ప్రధానకారణత్వముపపన్నమితి నైకాన్తతో బ్రహ్మకారణవాదః శ్రద్ధేయః, యదా జ్ఞాతృత్వాసమ్భవః - తదా ప్రవృత్త్యసమ్భవాత్ ప్రధానకారణవాదానుపపత్తేర్బ్రహ్మకారణవాద ఏకాన్తతః శ్రద్ధేయ ఇతి సిధ్యతి. (ఏషేత్యాది) తత్త్వసఙ్గ్రహశ్లోకం వ్యాచష్టే (మూలప్రకృతిర్నామేత్యాదినా) ఉపష్టమ్భనం - ధారణం. అత్యన్తాతీన్ద్రియాణి - నిత్యానుమేయానీత్యర్థః. సమతాముపేతానీత్యుక్తే కేనచిదాకారేణ సామ్యం స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం సమశబ్దవ్యాఖ్యానాయాన్యోన్యానతిరేకాణీత్యుక్తం. సత్త్వరజస్తమస్సమూహః ప్రకృతిరిత్యర్థః. వికృతిః - కార్యం. (మహదాద్యా ఇతి) స్వకారణాపేక్షయా వికృతయః, స్వకార్యాపేక్షయా ప్రకృతయ, ఇత్యర్థః. *షోడశకశ్చ వికార ఇత్యత్ర చ ఏవార్థః - షోడశకో వికార ఏవేత్యర్థః. *న ప్రకృతిరిత్యాదిశ్లోకఖణ్డం వ్యాచష్టే (పురుషస్త్వితి) నిర్ధర్మకః - జ్ఞాతృత్వరహితః. తద్ధ్యన్తఃకరణస్యేతి తన్మతం. తర్హి భోగమోక్షౌ న స్యాతామిత్యత్రాహ (ఏవంభూతేపీతి) తత్త్వం - అర్థస్థితిః.

మూఢాః ప్రకృతిపురుషసన్నిధిమాత్రేణ పురుషస్యచైతన్యం ప్రకృతావధ్యస్య, ప్రకృతేశ్చకర్తృత్వం స్ఫటికమణావివజపాకుసుమస్యారుణిమానం పురుషేఽధ్యస్యాహంకర్తాభోక్తేతిమన్యన్తే. ఏవమజ్ఞానాద్భోగః-తత్త్వజ్ఞానాచ్చాపవర్గః.తదేతత్ప్రత్యక్షానుమానాగమైస్సాధయన్తి.తత్రప్రత్యక్షసిద్ధేషుపదార్థేషునాతీవవివాదపదమస్తి.ఆగమోపికపిలాదిసర్వజ్ఞజ్ఞానమూలఇతి-సోపిప్రథమేకాణ్డేప్రమాణలక్షణేనిరస్తప్రాయః. యదిదంప్రధానమేవజగత్కారణమిత్యనుమానం-తన్నిరసనేనతన్మతంసర్వంనిరస్తంభవతీతితదేవనిరస్యతే. తేచైవంవర్ణయన్తి-కృత్స్నస్యజగతఏకమూలత్వమవశ్యాభ్యుపగమనీయం-అనేకేభ్యఃకార్యోత్పత్త్యభ్యుపగమేకారణానవస్థానాత్.తన్తుప్రభృతయోహ్యవయవాఃస్వాంశభూతైష్షడ్భిఃపార్శ్వైఃపరస్పరంసంయుజ్యమానాఅవయవినమారభన్తే- తేచతన్త్వవయవాఃస్వావయవైస్తథాభూతైరుత్పాద్యన్తే-తేచతథాభూతైఃస్వావయవైరితిపరమాణుభిరపిస్వకీయైష్షడ్భిఃపార్శ్వైస్సంయుజ్యమానైరేవస్వకార్యోత్పాదనమభ్యుపేతవ్యం-అన్యథాప్రథిమానుపపత్తేః. పరమాణవోప్యంశిత్వేనస్వాంశైస్తథైవోత్పాద్యన్తే - తేచస్వాంశైరితినక్వచిత్కారణవ్యవస్థితిః. అతఃకారణవ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థమేకంద్రవ్యంవివిధవిచిత్రపరిణామశక్తియుక్తంస్వయమప్రచ్యుతస్వరూపమేవమహదాద్యనన్తావస్థాశ్రయఃకారణమాశ్రయణీయం. తచ్చైకంకారణంగుణత్రయసామ్యరూపంప్రధానమితితత్కల్పనేహేతూనుపన్యస్యన్తి *భేదానాంపరిమాణాత్సమన్వయాచ్ఛక్తితఃప్రవృత్తేశ్చ। కారణకార్యవిభాగాదవిభాగాద్వైశ్వరూప్యస్య। కారణమస్త్యవ్యక్తమితి. అయమర్థః- విశ్వరూపమేవవైశ్వరూప్యం-విచిత్రసన్నివేశంతనుభువనాదికృత్స్నంజగత్. తచ్చజగద్విచిత్రసన్నివేశత్వేనకార్యభూతంతత్సరూపావ్యక్తకారణకం. కుతః. కార్యత్వాత్. కార్యస్యహిసర్వస్య తత్సరూపాత్కారణవిశేషాద్విభాగ, స్తస్మిన్నేవావిభాగ, శ్చదృశ్యతే-యథాఘటమకుటాదేఃకార్యస్యతత్సరూపాన్మృత్సువర్ణాదేఃకారణాద్విభాగ,స్తస్మిన్నేవచావిభాగః,.అతోవిశ్వరూపస్యజగతస్తత్సరూపాత్ప్రధానాదుత్పత్తి, స్తస్మిన్నేవలయ, శ్చేతిప్రధానకారణకమేవజగత్. గుణత్రయసామ్యరూపంప్రధానమేవజగత్సరూపంకారణం-సత్త్వరజస్తమోమయసుఖదుఃఖమోహాత్మకత్వాజ్జగతః-యథామృదాత్మనోఘటస్యమృద్ద్రవ్యమేవకారణం. తదేవహితదుత్పత్త్యాఖ్యప్రవృత్తిశక్తిమత్ -తథాదర్శనాత్. అవ్యక్తస్యగుణసామ్యరూపస్యదేశతఃకాలతశ్చాపరిమితస్యైవకారణత్వం- భేదానాం- మహదహఙ్కారతన్మాత్రాదీనాంపరిమితత్వాదవగమ్యతే. మహదాదీనిచఘటాదివత్పరిమితానికృత్స్నంజగదుత్పత్తౌనప్రభవన్తి- అతస్త్రిగుణంజగద్గుణత్రయసామ్యరూపప్రధానైకకారణమితినిశ్చీయతే. ... ...

(తదేతదిత్యాది) (నాతీవవివాదపదమస్తీతి) సత్కార్యవాదసమవాయానభ్యుపగమాదిఃస్వల్పవివాదఇత్యర్థః. అభివ్యక్త్యవస్థావైషమ్యాదికమభిప్రేత్యనాతీవేత్యుక్తం. (నిరస్తప్రాయఇతి) ఆగమఃకింకపిలప్రోక్తః- ఉతవేదః. తత్రవేదస్యప్రధానాదిపరత్వవ్యావృత్తిఃప్రథమాధ్యాయేదర్శితా. కపిలాగమస్యతునిరాసోధర్మవిచారారమ్భఫలితఇత్యర్థః. అనుమానమేకంస్థితం- తస్మిన్నిరస్తేసర్వంనిరస్తంభవతీత్యాహ (యదిదమితి) అనుమానవ్యుదాసాయప్రథమంవిషయశుద్ధింకరోతి (తేచైవమిత్యాదినా) అనేకేభ్యఃకార్యోత్పత్తౌకారణానవస్థానముపపాదయతి(తన్తుప్రభృతయఇతి) అసంయుక్తప్రదేశేనసంయుక్తైరేవపృథ్వ్యాదికార్యోత్పాదనందృశ్యతే-యద్యసంయుక్తప్రదేశభేదమనపేక్ష్యైకత్రసంయుజ్యన్తే-తర్హ్యేకస్మాత్పరమాణోరనతిరిక్తప్రదేశతయాపృథ్వ్యాదికార్యంనోత్పద్యతే.ప్రదేశభేదఃపరమాణోరస్తీతిచేత్-సాంశత్వాత్తస్యాప్యారమ్భకాపేక్షయాఽనవస్థేత్యర్థః.(అతఇతి) ఏకస్మిన్కార్యేకృత్స్నస్యకారణస్యనిరవశేషాన్వయవ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వయమప్రచ్యుతేతి) ఏవంపరమాణువ్యావృత్తిస్సిద్ధా. అథబ్రహ్మవ్యావృత్త్యర్థమాహ (తచ్చైకమితి) *భేదానామిత్యాదిశ్లోకంవ్యాచష్టే (అయమర్థఇతి) వైశ్వరూప్యపదంవ్యాచష్టే (విశ్వరూపమిత్యాదినా) ।కారణకార్యవిభాగాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (కార్యస్యహీతి) వ్యాప్తిప్రదర్శనమిత్యర్థః. వ్యాప్తిస్థలమాహ (యథేతి) పక్షధర్మతాబలాత్సిద్ధమర్థమాహ (అతోవిశ్వరూపస్యేతి) కార్యంసరూపకారణకమస్తు- తత్కథంప్రధానకారణత్వసిద్ధిరితిశఙ్కాయాంసమన్వయాదితిపదంవ్యాచష్టే (సత్త్వరజస్తమోమయేతి)శక్తితఃప్రవృత్తేశ్చేత్యేతద్వ్యాచష్టే (తదేవహీతి) సరూపత్వంమహదాదీనామప్యస్తీతితేషాంకారణత్వశఙ్కాయాం *భేదానాంపరిమాణాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (అవ్యక్తస్యేతి) నిగమయతి (అతఇతి) జగద్విచిత్రసన్నివేశత్వాత్ కార్యం- రథాదివత్. జగత్స్వసమానరూపకారణకం-కార్యత్వాత్ - యత్కార్యంతత్స్వసమానరూపకారణకందృష్టం - యథాఘటాదీత్యనుమానశరీరం. అత్ర సత్త్వరజస్తమోమయసుఖదుఃఖమోహానాం కార్యేఽన్వయదర్శనాత్ తదుత్పాదనశక్తం సత్త్వరజస్తమోమయమేవకారణం - తస్యపరిమితత్వేకృత్స్నకారణత్వానుపపత్త్యాతస్యాపి కారణాపేక్షయాఽనవస్థానాచ్చాపరిచ్ఛిన్నంవస్తుకారణంభవతీతిపక్షధర్మతాబలాత్సిద్ధం- యథాకార్యత్వాత్సకర్తృకత్వేఽనుమీయమానేపక్షధర్మతాబలాదీశ్వరసిద్ధిః. తద్వత్. తత్రనిమిత్తం- అత్రోపాదానమితివిశేషః. ... ...

అత్రోచ్యతే (రచనానుపపత్తేశ్చ నానుమానం ప్రవృత్తేశ్చ) అనుమీయత ఇత్యనుమానం. న భవదుక్తం ప్రధానం విచిత్రజగద్రచనాసమర్థం- అచేతనత్వే సతి తత్స్వభావాభిజ్ఞానధిష్ఠితత్వాత్- యదేవం తత్తథా - యథా రథప్రాసాదాదినిర్మాణే కేవలదార్వాదికం. దార్వాదేరచేతనస్య తజ్జ్ఞానధిష్ఠితస్య కార్యారమ్భానుపపత్తేర్దర్శనాత్, తజ్జ్ఞాధిష్ఠితస్య కార్యారమ్భప్రవృత్తేర్దర్శనాచ్చ న ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితం ప్రధానం కారణమిత్యుక్తం భవతి. చకారాదన్వయస్యానైకాన్త్యం సముచ్చినోతి- న హ్యన్వితం శౌక్ల్యగోత్వాదికారణత్వవ్యాప్తం. న చ వాచ్యం మా భూదన్వితానామపి శౌక్ల్యాదిధర్మాణాం కారణత్వం- ద్రవ్యస్య తు హేమాదేః కార్యేఽన్వితస్య కారణత్వవ్యాప్తిరస్త్యేవ- సత్త్వాదీన్యపి ద్రవ్యాణి కార్యేఽన్వితాని కారణత్వవ్యాప్తానీతి. యతస్సత్త్వాదయో ద్రవ్యధర్మాః- న తు ద్రవ్యస్వరూపం. సత్త్వాదయో హి పృథివ్యాదిద్రవ్యగతలఘుత్వప్రకాశాదిహేతుభూతాస్తత్స్వభావవిశేషా ఏవ - న తు మృద్ధిరణ్యాదివద్ద్రవ్యతయా కార్యాన్వితా ఉపలభ్యన్తే. గుణా ఇత్యేవ చ సత్త్వాదీనాం ప్రసిద్ధిః. యచ్చ కారణవ్యవస్థాసిద్ధయే జగత ఏకమూలత్వముక్తం- తదపి సత్త్వాదీనామనేకత్వాన్నోపపద్యతే. అత ఏవ కారణవ్యవస్థా చ న సిధ్యతి- సామ్యావస్థాస్సత్త్వాదయ ఏవ హి ప్రధానమితి త్వన్మతం- అతః కారణబహుత్వాదనవస్థా తదవస్థైవ. న చ తేషామపరిమితత్వేన వ్యవస్థాసిద్ధిః- అపరిమితత్వే హి త్రయాణామపి సర్వగతత్వేన న్యూనాధికభావాభావాద్వైషమ్యాసిద్ధేః కార్యారమ్భాసమ్భవాత్ కార్యారమ్భాయైవ పరిమితత్వమవశ్యాశ్రయణీయమ్.

యత్ర రథాదిషు స్పష్టం చేతనాధిష్ఠితత్వం దృష్టం - తద్వ్యతిరిక్తం సర్వం పక్షీకృతమిత్యాహ.

౨॥ సూ. ॥ పయోఽమ్బువచ్చేత్తత్రాపి॥ యదుక్తం ప్రధానస్య ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితస్య విచిత్రజగద్రచనానుపపత్తిరితి- తన్న - యతః పయోఽమ్బువత్ప్రవృత్తిరుపపద్యతే. పయసస్తావద్దధిభావేన పరిణమమానస్యానన్యాపేక్షస్యాద్యపరిస్పన్దప్రభృతి పరిణామపరమ్పరా స్వత ఏవోపపద్యతే, యథా చ వారిదవిముక్తస్యామ్బున ఏకరసస్య నారికేళతాళచూతకపిత్థనిమ్బతిన్త్రిణ్యాదివిచిత్రరసరూపేణ పరిణామప్రవృత్తిః స్వత ఏవ దృశ్యతే,- తథా ప్రధానస్యాపి పరిణామస్వభావస్యాన్యానధిష్ఠితస్యైవ ప్రతిసర్గావస్థాయాం సదృశపరిణా

(అత్రోచ్యత ఇత్యాది) అనుమానశబ్దస్యానుమితిపరత్వే కస్యేత్యపేక్షాయాం ప్రధానస్యేతి ధర్మివాచిషష్ఠ్యన్తపదాధ్యాహారప్రసఙ్గాత్తన్నిరపేక్షనిర్వాహసమ్భవతి తస్యైవ న్యాయ్యత్వాదాహ (అనుమీయత ఇతి) ప్రత్యనుమానోపయోగినీం వ్యాప్తిం శిక్షయతి (న భవదుక్తమిత్యాదినా) అపేక్షితాన్వయవ్యతిరేకౌ దృష్టాన్తే దర్శయన్ సూత్రస్య వాక్యార్థమాహ (దార్వాదేరిత్యాదినా) ప్రథమస్య చశబ్దస్యార్థమాహ (చకారాదితి) కార్యేఽన్వితస్య మృదాదేః కారణత్వం దృశ్యతే- తథా సత్త్వాదిమయసుఖదుఃఖాదేః కార్యేఽన్వయాత్ కార్యే సత్త్వాద్యన్వయస్సిద్ధ ఇతి సత్త్వాదీనాం కారణత్వమితి యదుక్తం- తస్య శౌక్ల్యాదిష్వనైకాన్త్యమిత్యర్థః. కార్యే సమన్వితద్రవ్యత్వాదితి చేత్- ద్రవ్యత్వమసిద్ధమిత్యాహ (మా భూదిత్యాదినా) (సత్త్వాదయో హీతి) లఘుత్వాదికార్యద్వారా సత్త్వాదీనాం సుఖదుఃఖాదిహేతుత్వమితి మన్తవ్యం. (గుణా ఇత్యేవ చేతి) సత్త్వాదీనాం ద్రవ్యత్వస్య ప్రామాణికతయా గుణశబ్దస్యాస్వారస్యపదయుక్తమితి భావః. జగత్ ప్రజ్ఞానధిష్ఠితాచేతనకారణకం న భవతి- కార్యత్వాత్ - యత్కార్యం - తత్స్వాభిజ్ఞానధిష్ఠితాచేతనోపాదానకం న భవతి- యథా ఘటాదికం చేతనాధిష్ఠితకారణకం దృష్టం- యత్ప్రజ్ఞాధిష్ఠితాచేతనోపాదానకం న భవతి- తత్కార్యమపి న భవతి- యథా నిత్యం- తుచ్ఛం వేతి ప్రత్యనుమానశరీరం. యద్వా - నాత్ర ప్రత్యనుమానం వివక్షితం- ఈశ్వరానుమాన ఇవ విశేషవిరోధో వివక్షితః. అచేతనత్వం ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వం సాధయేదితి తదుపయోగినీ వ్యాప్తిర్దర్శితా. (యచ్చేతి) సత్త్వాదీనామనేకత్వాదేకమూలత్వం నాస్తీత్యర్థః. (అత ఏవేతి) అనేకత్వాదేవ కారణవ్యవస్థా చ నాస్తీత్యర్థః. అనేకత్వాభ్యుపగమం దర్శయతి (సామ్యావస్థా ఇతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) బహూనాం కారణానాం విషమావస్థత్వే నైవ కారణత్వదర్శనాత్, పరిమితానామేవ వైషమ్యదర్శనాచ్చ విషమావస్థానాం పరిమితానాం పార్శ్వవిశేషైస్సంయుక్తానామేవ పృథుకార్యారమ్భకత్వం స్యాత్ - తేషామపి విషమత్వాత్పరిమితత్వాచ్చ కార్యత్వాత్కారణాన్తరాపేక్షత్వం స్యాత్ - తేషామపి తథా ఆరమ్భాయ విషమత్వాత్ పరిమితత్వాచ్చ సకారణత్వమిత్యనవస్థేత్యర్థః. అపరిమితత్వాన్నానవస్థేత్యత్రాహ (అపరిమితత్వే హీతి) (కార్యారమ్భాయైవ పరిమితత్వమవశ్యాశ్రయణీయమితి) కార్యారమ్భసిద్ధ్యర్థవైషమ్యసిద్ధ్యర్థం పరిమితత్వమాశ్రయణీయం - తథా సతి తేషామపి సకారణత్వమిత్యనవస్థేత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (యత్రేతి) క్షీరాదిదృష్టాన్తేన ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితత్వం సాధయామ ఇతి చేత్ - తత్పక్షీకృతం- తత్రాపి ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వం సిషాధయిషితమిత్యర్థః.

౨॥ సూ. ॥ పయోఽమ్బువచ్చేత్తత్రాపి॥ (ఆద్యపరిస్పన్దేతి) చక్రభ్రమపరిణామాదివ్యావృత్త్యర్థమాద్యశబ్దః. పరిస్పన్దశ

మేనావస్థితస్య సర్గావస్థాయాం గుణవైషమ్యనిమిత్తవిచిత్రపరిణామ ఉపపద్యతే. యథోక్తం *పరిణామతస్సలిలవత్ప్రతిప్రతిగుణాశ్రయవిశేషాదితి. తదేవమవ్యక్తమనన్యాపేక్షం ప్రవర్తత ఇతి చేత్. అత ఉత్తరం (తత్రాపీతి) యత్ క్షీరజలాదిదృష్టాన్తతయా నిదర్శితం-తత్రాపి ప్రాజ్ఞానధిష్ఠానే ప్రవృత్తిర్నోపపద్యతే. తదపి పూర్వత్ర పక్షీకృతమిత్యభిప్రాయః. *ఉపసంహారదర్శనాన్నేతి చేన్న క్షీరవద్ధీత్యత్ర దృష్టపరికరాన్తరరహితస్యాపి స్వాసాధారణపరిణామ ఉపపద్యత ఇత్యేతావదుక్తం - న ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వం పరాకృతం- *యోఽప్సు తిష్ఠన్నిత్యాదిశ్రుతేః.

3॥ సూ. *॥ వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చానపేక్షత్వాత్ ॥* ఇతశ్చ. సత్యసఙ్కల్పేశ్వరాధిష్ఠానానపేక్షపరిణామిత్వే సర్గవ్యతిరేకేణ ప్రతిసర్గావస్థయాఽనవస్థితిప్రసఙ్గాచ్చ న ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితం ప్రధానం కారణం. ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వే తస్య సత్యసఙ్కల్పత్వేన సర్గప్రతిసర్గవిచిత్రసృష్టివ్యవస్థాసిద్ధిః. న చ వాచ్యం ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వేఽపి తస్యావాప్తసమస్తకామస్య పరిపూర్ణస్యానవధికాతిశయానన్దస్య నిరవద్యస్య నిరఞ్జనస్య సర్గప్రతిసర్గవ్యవస్థాహేత్వభావాద్, విషమసృష్టౌ నిర్దయత్వప్రసఙ్గాచ్చ సమానోఽయం దోష ఇతి. పరిపూర్ణస్యాపి లీలార్థప్రవృత్తిసమ్భవాత్, సర్వజ్ఞస్య తస్య పరిణామవిశేషాపన్నప్రకృతిదర్శనరూపసర్గప్రతిసర్గవిశేషహేతోస్సమ్భవాత్, క్షేత్రజ్ఞకర్మణామేవ విషమసృష్టివ్యవస్థాపకత్వాచ్చ. నన్వేవం క్షేత్రజ్ఞపుణ్యాపుణ్యరూపకర్మభిరేవ సర్వా వ్యవస్థాస్సిధ్యన్తీతి కృతమీశ్వరేణాధిష్ఠాత్రా - పుణ్యాపుణ్యరూపానుష్ఠితకర్మసంస్కృతా ప్రకృతిరేవ పురుషార్థానురూపం తథా తథా వ్యవస్థయా పరిణంస్యతే - యథా విషాదిదూషితానామన్నపానాదీనామౌషధవిశేషాప్యాయితానాం చ సుఖదుఃఖహేతుభూతః పరిణామవిశేషో దేశకాలవ్యవస్థయా దృశ్యతే- అతస్సర్గప్రతిసర్గవ్యవస్థా దేవాదివిషమసృష్టిః కైవల్యవ్యవస్థా చ సర్వప్రకారపరిణామశక్తియుక్తస్య ప్రధానస్యైవోపపద్యత ఇతి. అనభిజ్ఞో భవాన్ పుణ్యాపుణ్యకర్మస్వరూపయోః. పుణ్యాపుణ్యస్వరూపే హి శాస్త్రైకసమధిగమ్యే- శాస్త్రం చానాదినిధనావిచ్ఛిన్నపాఠసమ్ప్రదాయానాఘ్రాతప్రమాదాదిదోషగన్ధవేదాఖ్యాక్షరరాశిః. తచ్చ పరమపురుషారాధనతద్విపర్యయరూపే కర్మణీ పుణ్యాపుణ్యే, తదనుగ్రహనిగ్రహాయత్తే చ తత్ఫలే సుఖదుఃఖే, ఇతి వదతి. తథాహ ద్రమిడాచార్యః *ఫలసంవిభిత్సయా హి కర్మభిరాత్మానం పిప్రీషన్తి స ప్రీతోఽలం ఫలాయేతి శాస్త్రమర్యాదేతి. తథా చ శ్రుతిః *ఇష్టాపూర్తం బహుధా జాతం జాయమానం విశ్వం బిభర్తి భువనస్య నాభిరి

త్యేనాన్యథాభావాద్యోగో వివక్షితః- న తు చలనం. (యథోక్తమితి) (ప్రతిప్రతీతి) వస్తుషు ప్రత్యేకం గుణానాముద్భూతాభిభూతావస్థానరూపవైషమ్యాత్ సలిలవత్ స్వత ఏవ పరిణామాత్ జగత్ప్రవృత్తిశ్చేతననిరపేక్షోపపద్యత ఇత్యర్థః. * రచనానుపపత్తేరితి పూర్వసూత్రనిర్దేశసామర్థ్యానురోధాదిహాప్యనుపపత్తేరిత్యధ్యాహార ఉపపన్న ఇత్యభిప్రాయేణ నోపపద్యత ఇత్యుక్తం. విరోధమాశఙ్క్య పరిహరతి (ఉపసంహారేతి) శరీరవ్యతిరిక్తదణ్డచక్రాదిస్థానీయాచిద్రూపపరికరాన్తరనైరపేక్ష్యముక్తమిత్యవిరోధ ఇత్యర్థః. ....

3॥ సూ. *॥ వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చానపేక్షత్వాత్ ॥* ఇతశ్చేతి వాక్యభేదః. వ్యతిరేకశబ్దం వ్యాచష్టే (సర్గేతి) (ప్రతిసర్గావస్థయానవస్థితిప్రసఙ్గాచ్చేతి) ప్రతిసర్గావస్థోపలక్షితావస్థానాభావప్రసఙ్గాచ్చేత్యర్థః. (న చేత్యాది) అవాప్తసమస్తకామస్య- అబ్భక్ష ఇతివత్ అవధారణగర్భమిదం. అవాప్తా ఏవ సమస్తాః కామా యేన-సోఽవాప్తసమస్తకామః. అవాప్తవ్యం నాస్తీత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (పరిపూర్ణస్య) గుణవిభూతిభిః పరిపూర్ణత్వాదవాప్తవ్యం నాస్తీత్యర్థః. విభూత్యాదేరననుకూలత్వేఽప్యవాప్తసమస్తకామత్వం నాస్తీత్యత్రాహ. యద్వా- తిష్ఠన్తు గుణవిభూతయశ్చ- తథాపి స్వేనైవావాప్తసమస్తకామత్వమాహ (అనవధికాతిశయానన్దస్యేతి) నిరవద్యస్య- అకర్మవశ్యస్య. నిరఞ్జనస్య- అగుణవశ్యస్య. సర్గస్థితిప్రళయాః రజస్సత్త్వతమః కార్యాః - గుణవశ్యత్వం చ కర్మవశ్యస్య - అకర్మవశ్యస్యేశ్వరస్య గుణవశ్యత్వాభావాద్గుణానుగుణేచ్ఛయా సర్గాదివ్యాపారో న సమ్భవతీతి భావః. ఇతి న చ వాచ్యమిత్యన్వయః. (సర్వజ్ఞస్యేత్యాది) సర్గప్రతిసర్గవ్యవస్థాహేతురీశ్వరేణానుసన్ధీయమానా ప్రకృతేః పరిణామవిశేషాపత్తిః. న చ తయా స్వాతన్త్ర్యహానిః- ప్రత్యుత స్వాతన్త్ర్యపూర్తిరేవ- పరిణామవిశేషాపత్తౌ సత్యామేవ సర్గాదివ్యాపారస్య తత్సఙ్కల్పాయత్తత్వాత్. యథాసంకల్పమనుష్ఠానం హి స్వాతన్త్ర్యమితి భావః. (నన్విత్యాది) కాలాదివ్యవస్థాయాం దృష్టాన్తమాహ (యథేతి) ఉష్ణవర్జితే శీతవర్జితే వా వర్తమానస్య పథ్యాపథ్యవిభాగో దేశవ్యవస్థా. కైవల్యవ్యవస్థా- మోక్షవ్యవస్థా. పరిహరతి (అనభిజ్ఞ ఇత్యాదినా) కపిలాగమాదివ్యావృత్త్యర్థమాహ (శాస్త్రం చేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) శాస్త్రజ్ఞైరేవముక్తమిత్యాహ (తథాహేతి) * ఇష్టాపూర్తే- శ్రౌతస్మార్తకర్మణీ. బాహువిధ్యం దేవతాఫలాదిభేదేన. భువనస్య నాభిః- * తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా ఇత్యాది శ్రుతిప్రక్రియయాన్తర్యామిరూపేణ సర్వాధారభూత ఇత్యర్థః. బిభర్తి - ఆరాధనతయా

తి. తథాచ భగవతా స్వయమేవోక్తం * యతః ప్రవృత్తిర్భూతానాం యేన సర్వమిదం తతం। స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విన్దతి మానవ ఇతి, * తానహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్। క్షిపామ్యజస్రమశుభానాసురీష్వేవ యోనిష్వితి, చ. స భగవాన్ పురుషోత్తమోఽవాప్తసమస్తకామః సర్వజ్ఞః సర్వేశ్వరః సత్యసఙ్కల్పః స్వమాహాత్మ్యానుగుణలీలాప్రవృత్తః ఏతాని కర్మాణి సమీచీనాన్యేతాన్యసమీచీనానీతి కర్మద్వైవిధ్యం సంవిధాయ తదుపాదానోచితదేహేన్ద్రియాదికం తన్నియమనశక్తిం చ సర్వేషాం క్షేత్రజ్ఞానాం సామాన్యేన ప్రదిశ్య స్వశాసనావబోధి శాస్త్రం చ ప్రదర్శ్య తదుపసంహారార్థం చాన్తరాత్మతయాఽనుప్రవిశ్యానుమన్తృతయా చ నియచ్ఛంస్తిష్ఠతి. క్షేత్రజ్ఞాస్తు తదాహితశక్తయస్తత్ప్రదిష్టకరణకళేబరాదికాస్తదాధారాశ్చ స్వయమేవ స్వేచ్ఛానుగుణ్యేన పుణ్యాపుణ్యరూపే కర్మణీ ఉపాదదతే - తతశ్చ పుణ్యరూపకర్మకారిణం స్వశాసనానువర్తినం జ్ఞాత్వా ధర్మార్థకామమోక్షైర్వర్ధయతే, శాసనాతివర్తినం చ తద్విపర్యయైర్యోజయతి,- అతః స్వాతన్త్ర్యాదివైకల్యచోద్యాని నావకాశం లభన్తే.

స్వీకరోతి. పాపస్య తదపరాధరూపత్వజ్ఞాపనార్థం చ భగవద్గీతావచనం దర్శయతి (తథాచేతి) * తేషాం సతతయుక్తానామితి వచనస్య వక్ష్యమాణత్వాన్న తన్నోపాత్తం. ఏభిర్వచనైః ప్రస్తుతచోద్యస్య కిముక్తం భవతి- దయాళుస్సన్ సంసారిణోఽహితరూపకర్మణి కథం ప్రవర్తయతి- కర్మసాపేక్షనిగ్రహానుగ్రహత్వే స్వాతన్త్ర్యహానిః- తస్య స్వాతన్త్ర్యే జీవానాం ఫలాన్వయానుపపత్తిరిత్యత్రాహ (స భగవానితి) నిర్దోషత్వం మఙ్గళగుణత్వం చ భగవచ్ఛబ్దార్థః. తాభ్యాం వైలక్షణ్యం పురుషోత్తమశబ్దార్థః. వివిధఫలప్రదానసామర్థ్యోపయోగివిశేషణాని సర్వజ్ఞత్వాదీని. సర్గాదేరాయాసరూపత్వాన్న లీలాత్వమిత్యత్రాహ (స్వమాహాత్మ్యేతి) సర్వం తదిచ్ఛాధీనం చేత్ - జ్యోతిష్టోమాదేః పుణ్యత్వం బ్రహ్మహత్యాదేః పాపత్వం చ విపర్యయేణ స్యాతామిత్యత్రాహ (ఏతాని కర్మాణీత్యాది) అనాదిపుణ్యపాపవ్యవస్థా చ తదీయానాదిస్వాతన్త్ర్యనిబన్ధనేత్యర్థః. సర్వప్రవృత్తేస్తదిచ్ఛాధీనత్వాత్ క్షేత్రజ్ఞానాం సుఖాదిభోక్తృత్వం న స్యాత్, తస్య నిర్దయత్వాదిప్రసఙ్గశ్చేత్యత్రాహ (తదుపాదానోచితేతి) యథా పితృభ్యాముత్పాద్య వర్ధితశ్శిక్షితోఽర్థగృహక్షేత్రదానాదినోపకృతః పుత్రః పితృదత్తైరేవార్థాదిభిర్యజ్ఞాదికం వా కరోతి- విషయచాపలం వాఽనువర్తతే- న తత్ర పిత్రోర్దోషః, తదధీనవైభవత్వం చ పుత్రస్య న హీయతే, తద్వదితి భావః. (సామాన్యేన ప్రదిశ్యేతి) దేహేన్ద్రియాదికం సర్వేషాం దదాతి- న కస్యచిద్దత్వా కస్యచిన్న దదాతి- దేహేన్ద్రియాదివైషమ్యం తు కర్మకృతమిత్యభిప్రేత్యాహ (దేహేన్ద్రియాదికమిత్యాది) పరమాత్మనశ్శక్తస్యాప్యనివారణం దోష ఇతి చేన్న- ఉపేక్షకత్వం ప్రయోజయితృత్వమనుమన్తృత్వం చేతి త్రయమస్తి. తత్ర ప్రయోజయితృత్వం - అప్రవృత్తస్య ప్రవర్తకత్వం. తచ్చాజ్ఞాపయితృత్వముద్ధయితృత్వముపదేష్టృత్వం చేతి త్రిధా. అనుమన్తృత్వం - ప్రవృత్తస్య ప్రవర్తకత్వం. ఉపేక్షకత్వం - ఔదాసీన్యం. తత్ర భగవతః పుణ్యపాపయోః ప్రయోజయితృత్వం నాస్తి. ప్రాగుపేక్షమాణ ఏవాస్తే. పశ్చాదనుమన్తృత్వమస్త్యేవ. అభిమతే ప్రవృత్తం కేనచిద్విఘ్నేన నివృత్తమవిఘ్నం ప్రవర్తయతి, పశ్చాత్ఫలం చ దదాతి,. ఆజ్ఞాతిలఙ్ఘనప్రవృత్త్యేనకుపితత్వాద్భగవాననుమన్తా భవతి. అనుమతిః ఫలదానముభయమపి దణ్డప్రకార ఏవ - తథా చ దృశ్యతే - రాజా నో హి స్వశాసనాతివృత్తప్రవృత్తిం జ్ఞాత్వా కోపాత్తథా కరోత్వ్యనుమన్యతే - అనుమతిశ్చ కోపకృతో దణ్డవిశేష ఏవ. అతీవానుకూల్యప్రాతికూల్యప్రవృత్తయోరుత్తరోత్తరహితాహితకర్మసు ప్రయోజయితా చ భవతి భగవాన్. అహితప్రవృత్తవిషయే ఉపేక్షకత్వేఽనుమన్తృత్వే ప్రయోజయితృత్వే చ తస్య నిర్దయత్వాదిప్రసఙ్గ ఇతి చేత్. తతః కిం. దయా చేద్గుణః- నిగ్రహశ్చేద్దోష ఇతి న నియమోఽస్తి- లోకే స్థానదయాయాః అస్థాననిగ్రహస్య చ గుణత్వదోషత్వదర్శనాభావాత్. రాజాదీనాం దణ్డ్యదణ్డనాదేర్దోషత్వం శాస్త్రవశ్యక్షేత్రజ్ఞత్వప్రయుక్తమితి చేత్. తర్హి తేషామనుగ్రహాదేర్గుణత్వమపి క్షేత్రజ్ఞత్వప్రయుక్తం స్యాత్ - తత్రైవ నిగ్రహానుగ్రహాదేర్దోషత్వగుణత్వదర్శనాత్. అతో నిర్దయత్వహేతురనైకాన్తికః. శక్తస్యాపీశ్వరస్య కథముపేక్షకత్వం. నోపేక్షణం- శాస్త్రప్రవర్తనముఖేన సామాన్యేనాహితప్రవృత్తినివారణస్య కృతత్వాత్. ప్రవృత్తికాలే తు విశేషతో నివారకత్వాభావరూపముపేక్షకత్వం స్వాతన్త్ర్యాత్. తచ్చ స్వాతన్త్ర్యం దోష ఇతి చేత్ - తత్ర కిం ప్రమాణం. ఈశ్వరస్యాప్రత్యక్షత్వాన్న తత్ప్రమాణం. యద్యనుమానం- తత్రేదం వక్తవ్యం. కిమీశ్వరాఖ్యం ధర్మిణం శాస్త్రైకసమధిగమ్యమభ్యుపగమ్య తత్స్వాతన్త్ర్యస్య దోషత్వమనుమీయతే - ఉతానభ్యుపగమ్య. అనభ్యుపగమే హేతోరాశ్రయాసిద్ధిః. అభ్యుపగమే ధర్మిగ్రాహకప్రమాణేన శాస్త్రేణ తస్య గుణత్వేన ప్రతిపన్నత్వాత్కాలాత్యయాపదిష్టత్వమితి. ఏతదభిప్రేత్యాహ (అనుమన్తృతయా చ నియచ్ఛంస్తిష్ఠతీతి) (క్షేత్రజ్ఞాస్త్వితి) అనుమన్తృతయా నియన్తృత్వాత్, ధారకత్వాత్, సామాన్యేన దేహేన్ద్రియాదిప్రదత్వాచ్చ సర్వం తదధీనమిత్యభిప్రాయేణ తదాహితశక్తయ ఇత్యాదికం విశేషణముక్తం. పుణ్యాపుణ్యయోః ప్రవృత్తస్య ప్రవృత్తిస్తదనుగుణేచ్ఛయా - తదనుగుణజ్ఞానం చ క్షేత్రజ్ఞాధీనమేవ- భగవత ఉపేక్షకత్వాత్. తత్రోపేక్షకత్వమపి స్వాతన్త్ర్యవిశేష ఏవేత్యభిప్రాయేణాహ (స్వయమేవ స్వేచ్ఛానుగుణ్యేనేతి) కర్మానుగుణఫలప్రదత్వే స్వాతన్త్ర్యవైకల్యం - నోచేన్నిర్దయత్వాదిప్రసఙ్గ ఇత్యత్రాహ (అత ఇతి) స్వాతన్త్ర్యాదివైకల్యశబ్దేన దయావైకల్యం సర్వేషు సమత్వవైకల్యం జీవానాం ఫలాన్వయరాహిత్యం చ వివక్షితం. ఏతత్కర్మకారిణే ఏతత్ఫలం దాస్యామీతి తస్య సఙ్కల్పః - తత్ర యథాసఙ్కల్పం కుర్వతస్తస్య స్వాతన్త్ర్యపౌష్కల్యమేవేతి భావః. అపరాధినం దణ్డయతో

దయాహినామస్వార్థనిరపేక్షాపరదుఃఖాసహిష్ణుతా. సాచస్వశాసనాతివృత్తివ్యవసాయిన్యపివర్తమానానగుణాయావకల్పతే-ప్రత్యుతాపుంస్త్వమేవావహతి. తన్నిగ్రహఏవతత్రగుణః-అన్యథాశత్రునిగ్రహాదీనామగుణత్వప్రసఙ్గాత్. స్వశాసనాతివృత్తివ్యవసాయనివృత్తిమాత్రేణానాద్యనన్తకల్పోపచితదుర్విషహానన్తాపరాధానఙ్గీకారేణనిరతిశయసుఖసంవృద్ధయేస్వయమేవప్రయతతే. యథోక్తం * తేషాంసతతయుక్తానాంభజతాంప్రీతిపూర్వకమ్। దదామిబుద్ధియోగన్తంయేనమాముపయాన్తితే। తేషామేవానుకమ్పార్థమహమజ్ఞానజంతమః। నాశయామ్యాత్మభావస్థోజ్ఞానదీపేనభాస్వతేతి. అతఃప్రాజ్ఞానధిష్ఠితంప్రధానంనకారణమ్..............

అథస్యాత్ - యద్యపిప్రాజ్ఞానధిష్ఠితాయాఃప్రకృతేః పరిస్పన్దప్రవృత్తిరపినసమ్భవతీత్యుక్తం-తథాప్యనపేక్షాయాఏవపరిణామప్రవృత్తిస్సమ్భవతి- తథాదర్శనాత్. ధేన్వాదినోపయుక్తంహి తృణోదకాదిస్వయమేవ క్షీరాద్యాకారేణ పరిణమమానందృశ్యతే. అతఃప్రకృతిరపిస్వయమేవజగదాకారేణపరిణంస్యతఇతి. తత్రాహ.

౪॥ సూ. అన్యత్రాభావాచ్చనతృణాదివత్॥ నైతదుపపద్యతే- తృణాదేఃప్రాజ్ఞానధిష్ఠితస్యపరిణామాభావాద్దృష్టాన్తాసిద్ధేః. కథమసిద్ధిః. (అన్యత్రాభావాత్) యదిహితృణోదకాదికమనడుహాద్యుపయుక్తంప్రహీణంవాక్షీరాకారేణపర్యణంస్యత- తతఃప్రాజ్ఞానధిష్ఠితమేవపరిణమతఇతివక్తుమశక్ష్యత- నచైతదస్తి - అతోధేన్వాద్యుపయుక్తంప్రాజ్ఞఏవక్షీరీకరోతి. *పయోమ్బువచ్చేత్తత్రాపీత్యుక్తమేవాత్రప్రపఞ్చితంతత్రైవవ్యభిచారప్రదర్శనాయ..............

౫॥ సూ. పురుషాశ్మవదితిచేత్తథాపి॥ అథోచ్యేత - యద్యపిచైతన్యమాత్రవపుఃపురుషోనిష్క్రియః- ప్రధానమపిదృక్ఛక్తివికలం- తథాపిపురుషసన్నిధానాదచేతనంప్రధానంప్రవర్తతే- తథాదర్శనాత్. గమనశక్తివికలదృక్ఛక్తియుక్తపఙ్గుసన్నిధానాత్తచ్చైతన్యోపకృతోదృక్ఛక్తివికలః ప్రవృత్తిశక్తోన్ధఃప్రవర్తతే, అయస్కాన్తాశ్మసన్నిధానాచ్చాయఃప్రవర్తతే,- ఏవంప్రకృతిపురుషసంయోగకృతోజగత్సర్గఃప్రవర్తతే. యథోక్తం * పురుషస్యదర్శనార్థంకైవల్యార్థంతథాప్రధానస్య।పఙ్గ్వన్ధవదుభయోరపిసంయోగస్తత్కృతస్సర్గఇతి. పురుషస్యప్రధానోపభోగార్థంకైవల్యార్థంచపురుషసన్నిధానాత్ప్రధానం సర్గాదౌప్రవ

ఽనపరాధినమదణ్డయతశ్చరాజ్ఞానహిస్వాతన్త్ర్యవైకల్యం- తద్వదితి. తన్నిష్ఠయత్వమితిశఙ్కాయాందయాస్వరూపంశిక్షయతి (దయాహీతి) ఉపజీవినాముపజీవ్యాపదియద్దుఃఖాసహిష్ణుత్వం- తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వార్థనిరపేక్షేతి) తర్హిదయాయాఅనవకాశత్వప్రసఙ్గఇత్యత్రాహ (స్వశాసనాతివృత్తీతి) (యథోక్తమితి) అత్ర ప్రీతిపూర్వకందదామిత్యన్వయః. *సతతయుక్తానామిత్యత్రాశంసాస్థిన *ఆశంసాయాంక్తఇతిసూత్రవిహితేనక్తేనోపాసకప్రీతేరుక్తత్వాత్. తస్యాశంసార్థత్వమవివక్షితంచేత్ - *సతతయుక్తానాంభజతామితిపౌనరుక్త్య, మనపేక్షితకథనమపేక్షితాకథనం, చస్యాతాం. తస్మాదయమర్థః. సూత్రార్థముపసంహరతి (అతఇతి) ఈశ్వరస్యస్వాతన్త్ర్య వైకల్యాదిప్రసఙ్గాభావేనకర్మణాం తదారాధనరూపతయైవఫలప్రదత్వాత్ సర్గప్రతిసర్గాదివ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థం బ్రహ్మైకకారణత్వం సిద్ధమిత్యర్థః..............

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) (ధేన్వాదినేతి) కేవలదార్వ్యాదివ్యావృత్త్యర్థంచిత్సన్నిధిమాత్రమేవోపగన్తవ్యం - నతుసఙ్కల్పవిశేషవత్పురుషాధిష్ఠితత్వం - గవిసుప్తాయామపి తదుపయుక్తతృణాదేః క్షీరాదిభావదర్శనాత్. నచతదపిపక్షీకార్యం - తావతాకార్యేసమ్భవత్యధికకల్పనాఽయోగాదితిభావః.

౪॥ సూ. అన్యత్రాభావాచ్చనతృణాదివత్॥ కేవలాచిన్మాత్రస్యపరిణామేదృష్టాన్తత్వంవివక్షితంచేత్ - తద్దూషితంప్రహీణంవేతి. చిత్సన్నిధిమాత్రేణపరిణామోదూషితఃఅనడుహాద్యుపయుక్తమితి. సఙ్కల్పవిశేషాన్వితచేతనవిశేషాధిష్ఠానేనపరిణామిత్వంతుపరస్యానిష్టమిత్యభిప్రేతం.(ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితమితి)ఏవంవికల్పత్రయమత్రాభిప్రేతం.అదృష్టవిశేషవదాత్మసంయోగాద్ధేనూపయుక్తతృణాదేఃక్షీరభావఇతిచేన్న- అదృష్టస్యాప్యనడుహాద్యుపయుక్తప్రహీణతృణతుల్యయోగక్షేమతయాతస్యాపికార్యకరత్వేప్రాజ్ఞాధిష్ఠానమపేక్షితమిత్యేతత్సర్వమధికశఙ్కాపరిహారరూపమర్థజాతమిహోపపాదితం. సూత్రప్రయోజనమాహ(ప్రపఞ్చితమితి)ఉక్తశఙ్కావిశేషపరిహారరూపంప్రపఞ్చనం. తత్రైవ-పయోదృష్టాన్తఏవేత్యర్థః.

౫॥ సూ. పురుషాశ్మవదితిచేత్తథాపి॥ ఉదాహృతామార్యాంవ్యాచష్టే (పురుషస్యేతి) ఉపభోగశబ్దేనదర్శనశబ్దోవ్యా

ర్తత ఇత్యర్థః. అత్రోత్తరం (తథాపీతి) ఏవమపి ప్రధానస్య ప్రవృత్త్యసమ్భవ స్తదవస్థ ఏవ. పఙ్గోర్గమనశక్తివికల
స్యాపి మార్గదర్శనతదుపదేశాదయః కాదాచిత్కా విశేషాః సహ స్రశస్సన్తి - అన్ధోఽపి చేతన స్సం స్తదుపదేశాద్య
వగమేన ప్రవర్తతే,- తథా అయసాన్తమణే రప్యయస్సమీపాగమనాదయస్సన్తి,- పురుషస్య తు నిష్క్రియస్య
న తాదృశా వికారాస్సమ్భవన్తి. సన్నిధానమాత్రస్య నిత్యత్వేన నిత్యసర్గప్రసఙ్గో నిత్యముక్తత్వేన బన్ధాభావోఽప
వర్గాభావశ్చ. ....

———

౬॥ సూ. అఙ్గిత్వానుపపత్తేశ్చ॥ గుణానాముత్కర్షనికర్షనిబన్ధనాఙ్గాఙ్గిభావాద్ధి జగత్ప్ర
వృత్తిః *ప్రతిప్రతి గుణాశ్రయవిశేషాదితి వదద్భిర్భవద్భిరభ్యుపగమ్యతే- ప్రతిసర్గావస్థాయాంతు సామ్యావస్థా
నాం సత్త్వరజస్తమసామన్యోన్యాధిక్యన్యూనత్వాభావాదఙ్గాఙ్గిభావానుపపత్తేర్న జగత్సర్గ ఉపపద్యతే. తథా
పి వైషమ్యాభ్యుపగమే నిత్యసర్గప్రసఙ్గః. అతశ్చ న ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితం ప్రధానం కారణం. ....

———

౭॥ సూ. అన్యథానుమితౌ చ జ్ఞశక్తివియోగాత్॥ దూషితప్రకారాతిరిక్తప్రకా
రాన్తరేణ ప్రధానానుమితౌ చ ప్రధానస్య జ్ఞాతృత్వశక్తివియోగాత్త ఏవ దోషాః ప్రాదుష్ష్యుః- అతో న కథంచిద
ప్యనుమానేన ప్రధానసిద్ధిః. ....

———

౮॥ సూ. అభ్యుపగమేఽప్యర్థాభావాత్॥ అనుమానేన ప్రధానసిద్ధ్యభ్యుపగమే
పి ప్రధానేన ప్రయోజనాభావాన్న తదనుమాతవ్యం - *పురుషస్య దర్శనార్థం కైవల్యార్థం తథా ప్రధానస్యేతి
ప్రధానస్య ప్రయోజనం పురుషభోగాపవర్గావభిమతౌ - తౌ చ న సమ్భవతః. పురుషస్య చైతన్యమాత్రవపుషో ని
ష్క్రియస్య నిర్వికారస్య నిర్మలస్య తత ఏవ నిత్యముక్తస్వరూపస్య ప్రకృతిదర్శనరూపో భోగ, స్తద్వియోగరూపో
ఽపవర్గ, శ్చ న సమ్భవతి. ఏవంరూపస్యైవ ప్రకృతిసన్నిధానాత్తత్పరిణామవిశేషసుఖదుఃఖదర్శనరూపభోగస
మ్భవనాయాం ప్రకృతిసన్నిధానస్య నిత్యత్వేన కదాచిదప్యపవర్గో న సేత్స్యతి. ....

———

౯॥ సూ. విప్రతిషేధాచ్చాసమఞ్జసం॥ విప్రతిషిద్ధం చేదం సాఙ్ఖ్యానాం ద
ర్శనం. తథాహి - ప్రకృతేః పరార్థత్వేన దృశ్యత్వేన భోగ్యత్వేన చ ప్రకృతే ర్భోక్తార మధిష్ఠాతారం,

---

ఖ్యాతః. *తథాపీతి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (ఏవమపీతి) ప్రవృత్త్యసమ్భవ స్తదవస్థ ఇతి పూర్వాపరసూత్రస్థానుపపత్తిశబ్దానురోధేన అధ్యాహారః కృ
తః. నిత్యనిర్వికారస్య పురుషస్య పఙ్గోర్మార్గదర్శనోపదేశాదివన్న కాదాచిత్కవిశేషోఽస్తి - అన్ధస్య తదుపదేశావగతివన్న ప్రకృతేర్విశేషోఽస్తి. అయస్కా
న్తస్య సమీపాగమనాదివత్పురుషస్య న వికారసమ్భవః. విభుత్వాత్సమీపాగమనాపేక్షా న చేత్ - నిత్యసర్గప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. ....

———

౬॥ సూ. అఙ్గిత్వానుపపత్తేశ్చ॥ ఏవం పరోక్తానుమానస్య ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వప్రసఙ్గముఖేన విషమావస్థత్వప్రసఙ్గముఖే
న చ విశేషవిరోధ ఉక్తః. ....

———

అనుమానాన్తరేఽప్యుక్తదూషణమతిదిశతి.

౭॥ సూ. అన్యథానుమితౌ చ జ్ఞశక్తివియోగాత్॥ జ్ఞాతృత్వే సతి హి సఙ్కల్పాదధిష్ఠాత్రన్తరనిరపేక్షప్రవృత్త్యుపపత్తిః- త
చ్చ నాస్తి - తస్మాన్నిత్యసర్గాదిప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. అచేతనత్వాదేవ ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వం ప్రసజేదితి భావః. ఇదం విషమావస్థత్వప్రసఙ్గస్యాపి ప్రదర్శనా
ర్థముక్తమ్. ....

———

౮॥ సూ. అభ్యుపగమేఽప్యర్థాభావాత్॥ కస్యాభ్యుపగమ ఇత్యపేక్షాయాం పూర్వసూత్రప్రత్యాసత్త్యా అనుమితిరేవార్థ
తో బుద్ధిస్థేత్యభిప్రాయేణాహ (అనుమానేనేతి) ప్రవృత్తిస్త్వనేకసూత్రవ్యవహితత్వాన్నాఽనుబన్ధమర్హతీతి భావః. ....

———

* నిత్యనిర్వికారస్యాపి భోగాపవర్గాభ్యుపగమశఙ్కాయామనన్తరసూత్రం.

౯॥ సూ. విప్రతిషేధాచ్చాసమఞ్జసం॥ పరార్థత్వప్రతియోగిత్వేనాహ (అధిష్ఠాతారమితి) అధిష్ఠాతా-స్వతన్త్రః. సా

ద్రష్టారం సాక్షిణం చ పురుషమభ్యుపగమ్య ప్రకృత్యైవ సాధనభూతయా తస్య కైవల్యమపి ప్రాప్యం వదన్త ఏవ తస్య నిత్యనిర్వికారచైతన్యమాత్రస్వరూపతయా అకర్తృత్వం కైవల్యం చ స్వరూపమేవాహుః, తత ఏవ బన్ధమోక్షసాధనానుష్ఠానం మోక్షం చ ప్రకృతేరేవేత్యాహుః, ఏవంభూతనిర్వికారోదాసీనపురుషసన్నిధానాత్ప్రకృతేరితరేతరాధ్యాసేన సర్గాదిప్రవృత్తిం పురుషభోగాపవర్గార్థత్వం చాహుః, *సఙ్ఘాతపరార్థత్వాత్ త్రిగుణాదివిపర్యయాదధిష్ఠానాత్। పురుషోఽస్తి భోక్తృభావాత్ కైవల్యార్థప్రవృత్తేశ్చ। తస్మాచ్చ విపర్యాసాత్సిద్ధం సాక్షిత్వమస్య పురుషస్య। కైవల్యం మాధ్యస్థ్యం ద్రష్టృత్వమకర్తృభావశ్చేతి- *పురుషవిమోక్షనిమిత్తం తథా ప్రవృత్తిః ప్రధానస్యేత్యుక్త్వైవమాహుః *తస్మాన్న బధ్యతే నాపి ముచ్యతే నాపి సంసరతి కశ్చిత్। సంసరతి బధ్యతే ముచ్యతే చ నానాశ్రయా ప్రకృతిరితి- తథా. *తస్మాత్తత్సంయోగాదచేతనం చేతనావదివ లిఙ్గం। గుణకర్తృత్వే చ తథా కర్తేవ భవత్యుదాసీనః। పురుషస్య దర్శనార్థం కైవల్యార్థం తథా ప్రధానస్య। పఙ్గ్వన్ధవదుభయోరపి సంయోగస్తత్కృతస్సర్గ ఇతి. సాక్షిత్వద్రష్టృత్వభోక్తృత్వాదయో నిత్యనిర్వికారస్యాకర్తురుదాసీనస్య కైవల్యైకస్వరూపస్య న సమ్భవన్తి, ఏవంరూపస్య తస్యాధ్యాసమూలభ్రమోఽపి న సమ్భవతి, - అధ్యాసభ్రమయోరపి వికారత్వాత్. ప్రకృతేశ్చ తౌ న సమ్భవతః- తయోశ్చేతనధర్మత్వాత్. అధ్యాసో హి నామ చేతనస్యాన్యస్మిన్నన్యధర్మానుసన్ధానం-స చ చేతనధర్మో వికారశ్చ. న చ పురుషస్య ప్రకృతిసన్నిధిమాత్రేణాధ్యాసాదయస్సమ్భవన్తి. నిర్వికారత్వాదేవ సమ్భవన్తి చేత్ - నిత్యం ప్రసజ్యేరన్. సన్నిధేరకించిత్కరత్వం చ *నవిలక్షణత్వాదిత్యత్ర ప్రతిపాదితం. ప్రకృతేరేవ సంసరతి బధ్యతే ముచ్యతే చేత్ - కథం నిత్యముక్తస్య పురుషస్యోపకారిణీ సేత్యుచ్యతే - వదన్తి హి *నానావిధైరుపాయైరుపకారిణ్యనుపకారిణః పుంసః। గుణవత్యగుణస్య సతస్తస్యార్థమపార్థకం చరతీతి. తథా ప్రకృతిర్యేన పురుషేణ యథాస్వభావా దృష్టా- తస్మాత్పురుషాత్తదానీమేవ నివర్తత ఇతి చాహుః*రఙ్గస్య దర్శయిత్వా నివర్తతే నర్తకీ యథా నృత్తాత్। పురుషస్య తథాత్మానం ప్రకాశ్య వినివర్తతే ప్రకృతిః। ప్రకృతేస్సుకుమారతరం న కించిదస్తీతి మే మతిర్భవతి। యా దృష్టాస్మీతి పునర్న దర్శనముపైతి పురుషస్యేతి. తదప్యసఙ్గతం-పురుషో హి నిత్యముక్తత్వాన్నిర్వికారత్వాన్న తాం కదాచిదపి పశ్యతి, నాధ్యస్యతి, చ. స్వయం చ స్వాత్మానం న పశ్యతి-అచేతనత్వాత్. పురుషస్య స్వాత్మదర్శనం స్వదర్శనమితి నాధ్యస్యతి చ - స్వయమచేతనత్వాత్, పురుషస్య చ దర్శనరూపవికారాసమ్భవాత్,. అథ సన్నిధిమాత్రమేవ దర్శనమిత్యుచ్యతే. సన్నిధేర్నిత్యత్వేన నిత్యదర్శనప్రసఙ్గ ఇత్యుక్తం. స్వరూపాతిరిక్తకాదాచిత్కసన్నిధిరపి నిత్యనిర్వికారస్య నోపపద్యతే. కించ- మోక్షహేతుస్తు స్వసన్నిధానరూపమేవ దర్శనం చేత్ - బన్ధహేతురపి తదేవేతి నిత్యవద్బన్ధో మోక్షశ్చ స్యాతాం. అయథాదర్శనం బన్ధహేతుః- యథావత్స్వరూపదర్శనం మోక్షహేతురితి చేత్ - ఉభయవిధస్యాపి దర్శనస్య సన్నిధానరూపతానతిరేకాత్సదోభయప్రసఙ్గ ఏవ. సన్నిధేరనిత్యత్వే తస్య హేతురన్వేషణీయః- తస్యాపీత్యనవస్థా. అథైతద్దోషపరిజిహీర్షయా స్వరూపసద్భావ ఏవ సన్నిధిరితి- తదా స్వరూపస్య నిత్యత్వేన నిత్యవద్బన్ధమోక్షౌ. అత ఏవమాదేర్విప్రతిషేధాత్సాఙ్ఖ్యానాం దర్శనమసమఞ్జసం.——యేఽపి కూటస్థనిత్యనిర్విశేషస్వప్రకాశచిన్మాత్రం బ్రహ్మైవావిద్యాసాక్షిత్వేనాపారమార్థికబన్ధమోక్షభాగితి వదన్తి- తేషామప్యుక్తనీత్యాఽవిద్యాసాక్షిత్వాధ్యాసాద్యసమ్భవాదసామఞ్జస్యమేవ. ఇయాంస్తు విశేషః - సాఙ్ఖ్యాః జననమరణప్రతినియమాదివ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థం పురుషబహుత్వమిచ్ఛన్తి - తే తు తదపి నేచ్ఛన్తీతి సుతరామసామఞ్జస్యం. యత్తు ప్రకృతేః పారమార్థ్యాపారమార్థ్యవిభాగే న వైషమ్యముక్తం- తదయుక్తం - పారమార్థికత్వేఽప్యపారమార్థికత్వేఽపి నిత్యనిర్వికారస్వప్రకాశైకరసచిన్మాత్రస్య స్వవ్యతిరిక్తసాక్షిత్వాద్యనుపపత్తేః. అపారమార్థికత్వే తు తస్యాః దృశ్యత్వబాధ్యత్వాభ్యుపగమాత్సత

ష్టీ- స్వరూపేణావస్థాతా. ద్రష్టా- ఇన్ద్రియాదిభిర్ద్రష్టా. ఉక్తార్థవిషయం తద్గ్రన్థమాహ (సఙ్ఘాతేతి) (త్రిగుణాదివిపర్యయాత్) ఆదిశబ్దః కార్యపరః. త్రిగుణతత్కార్యం జడం- జడస్యాధిష్ఠాతృత్వాయోగాత్తదన్యోఽధిష్ఠాతేత్యర్థః. (అధిష్ఠానాదితి) అధిష్ఠేయాత్ త్రిగుణాదేరధిష్ఠాతుర్వైలక్షణ్యాత్. కర్మకర్తృవిరోధాదిత్యర్థః. (కైవల్యార్థప్రవృత్తేశ్చ) న హి త్యాజ్యమేవ త్యాగకర్తేత్యర్థః. ఉక్తార్థానాం విప్రతిషేధం దర్శయతి (సాక్షిత్వేతి) (చేతనధర్మో వికారశ్చేతి) చేతనధర్మత్వాన్న ప్రధానస్య సమ్భవతి- వికారరూపత్వాన్నాత్మనస్సమ్భవతీత్యర్థః. ప్రథమభ్రమోఽధ్యాసః. తన్మూలా అన్యే భ్రమశబ్దవాచ్యాః. ప్రకృతిదర్శనం పురుషకర్తృకం, స్వాత్మకర్తృకం, చానుపపన్నమిత్యాహ (పురుషో హీత్యాదినా) సన్నిధేః స్వరూపానతిరిక్తత్వే చ దూషణమాహ (అథేత్యాదినా) —— అస్మిన్ సాఙ్ఖ్యపక్షనిరాసే మాయావాదినామనవకాశత్వమాహ (యేఽపీతి) నిర్వికారస్యావిద్యాసమ్భవాధ్యాసాయోగాదిత్యర్థః. అధికం దూషణమాహ (ఇయాంస్త్వితి) (దృశ్యత్వబాధ్యత్వాభ్యుపగమాదితి) యదవిద్యావిరోధి - తదేవ సత్యాస్సాక్షీతి వచ

రామసఙ్గతం.—— ఔపాధికభేదాభేదవాదేపిఉపాధిసమ్బన్ధినో బ్రహ్మణోఽయమేవస్వభావఇత్యుపాధిసమ్బన్ధాద్యనుపపత్తేరసామఞ్జస్యంపూర్వమేవోక్తమ్. ....

రచనానుపపత్త్యధికరణంసమాప్తమ్.

నమసఙ్గతమిత్యర్థః. యద్వా- అవిద్యానుభవరూపదర్శనం, తద్బాధకదర్శన, మపివికారః- సతునిర్వికారస్యనోపపద్యతఇత్యర్థః.—— (అయమేవస్వభావఇతి) నిత్యనిర్వికారత్వనిర్దోషత్వాదిస్వభావఇత్యర్థః. హేయప్రత్యనీకత్వకల్యాణైకతానత్వశ్రుతివిరోధోఽభిప్రేతః. ... ...

సరైర్వరపిపరైః *ప్రవృత్తేశ్చేతిసూత్రాన్తరంకృతం. తత్ర జగద్రచనాసిద్ధ్యర్థా ప్రకృతేరాద్యాగుణసామ్యప్రచ్యుతివ్యాపారరూపా ప్రవృత్తిః - సాపిప్రధానస్యస్వతన్త్రత్వేఽనుపపన్నా - మృదాదిష్వదర్శనాదితిశఙ్కరభాస్కరాభ్యాం, రథశకటాదిష్వదర్శనాదితియాదవమిశ్రైశ్చ వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం - చేతనాధిష్ఠితస్యైవాచేతనస్యకార్యకరత్వదర్శనరూపయుక్తేర్భేదాభావాత్, జగద్రచనానురూపవ్యాపారస్యతదర్థస్యాద్యవ్యాపారస్యచతుల్యన్యాయవిషయతయాతుల్యార్థానాంవిషయవాక్యానామివసూత్రభేదప్రణయనేప్రయోజనాభావాచ్చ. అతోఽన్వయవ్యతిరేకరూపేణోభయవ్యాప్తిప్రదర్శకమేకసూత్రం. పయసోవత్సవివృద్ధయేప్రవృత్తివ, దమ్బునోలోకోపకారాయస్యన్దనప్రవృత్తివ, చ్చప్రధానస్య స్వతఏవపురుషార్థానుగుణప్రవృత్తిరితి *పయోమ్బువదిత్యంశోవ్యాఖ్యాతః. తతోపి దధ్యాదిపరిణామె, నారికేళాదిరసాత్మనా పరిణామే, చప్రవృత్తివదితివ్యాఖ్యానంయుక్తం- కారణావస్థస్యప్రధానస్యకార్యజగద్రూపేణపరిణతౌచేతనాధిష్ఠాననిరపేక్షత్వంవదతాపూర్వపక్షిణాచేతనసమ్బన్ధానపేక్షతయాప్రతిపన్నపరిణామస్యప్రదర్శయితుంయుక్తత్వాత్, పురుషార్థసిద్ధ్యనుగుణత్వదూషణస్య *అభ్యుపగమేప్యర్థాభావాదితివక్ష్యమాణతయాఽత్రతత్పృథగుక్తేర్విఫలత్వాత్,. కార్యంప్రతిపురుషస్యఫలిత్వమేవనిమిత్తత్వం- అతోనాధిష్ఠానాపేక్షేతిశఙ్కాచపరిహర్తవ్యేతిచెన్న- ఫలిత్వస్యపురుషసన్నిధితుల్యయోగక్షేమతయా * అన్యత్రాభావాచ్చనతృణాదివదితి న్యాయేనార్థతఃపరిహృతత్వాత్. పురుషస్యఫలిత్వమాత్రేణకార్యంప్రతినిమిత్తత్వేఽనడుహాద్యుపయుక్తంతృణాదికమపిక్షీరీభవేదితిహితర్కఃసమానః. అమ్బునఃస్యన్దనేచనిమ్నభూమ్యపేక్షాఽస్తీతిపరిహారశ్చనసాధీయాన్- చేతనసాపేక్షత్వాపాదనేనిమ్నభూమ్యపేక్షణస్యానుపయోగాత్. *ఉపసంహారదర్శనాన్నేతిచెన్నక్షీరవద్ధీతిసూత్రేణాస్యసూత్రస్యవ్యాహతిపరిహారశ్చలోకదృష్టిశాస్త్రదృష్టిభేదాదిత్యుక్తం. తస్మిన్నధికరణేబాహ్యనిమిత్తనిరపేక్షతాయాంలోకదృష్ట్యాదస్మితస్యదృష్టాన్తస్యాత్రప్రతిపన్నయాశాస్త్రదృష్ట్యాస్వపక్షేణసాధ్యవైకల్యేపరిచోదితేనిరుత్తరత్వాపత్తేఃతదయుక్తం.అతోదణ్డచక్రాదివదుపకరణాన్తరనైరపేక్ష్యంతత్రాభిప్రేతమిత్యేవపరిహర్తవ్యం. *అన్యత్రాభావాచ్చనతృణాదివదిత్యస్యానన్తరం *అభ్యుపగమేప్యర్థాభావాదితిసూత్రంవ్యాఖ్యాతం. భాష్యేత్వన్త్యసూత్రాత్పూర్వంనివేశితం- తత్ర హేతుర్వృత్త్యనురోధఇతిజ్ఞాతవ్యం. అర్థాసఙ్గతిశ్చాన్యథాస్యాత్- ప్రాజ్ఞస్యైవక్షీరీభావనిమిత్తత్వేఽభిహితేపక్షేపిచేతనాన్వయస్స్వవచఇతిశఙ్కాయాంపరిహారపరం *పురుషాశ్మవదితిసూత్రంసఙ్గచ్ఛతే-*అభ్యుపగమేప్యర్థాభావాదితిభోగాపవర్గరూపప్రయోజనాభావాద్దూషితే *పురుషాశ్మవదితిచెదితిపఙ్గ్వన్ధాయస్కాన్తలోహదృష్టాన్తనిబన్ధనశఙ్కాయాఃకథంసఙ్గతిః. ప్రవృత్త్యుపపత్త్యా హిపఙ్గ్వన్ధాదిదృష్టాన్తః- నపురుషార్థోపపత్త్యా - అయస్కాన్తలోహయోఃప్రయోజనభాక్త్వాభావాత్. వ్యాప్తినిబన్ధనకృత్స్నానుపపత్తిషూక్తాసుచాభ్యుపగమేనపరిహారోక్తిర్ఘటతే. ఏకం కారణం- త్రీణితాని. సప్తేన్ద్రియాణి- తాన్యేకాదశ. మహతస్తన్మాత్రాసర్గః-అహఙ్కారాదితివిప్రతిషేధాదస్మితశ్శఙ్కరే. అన్తర్భావానన్తర్భావాభ్యాంవివక్షావశాత్, సద్వారకాద్వారకభావా, చ్చతాదృశవిప్రతిషేధస్యసుపరిహరత్వాత్ భాష్యేతదనాదరః. వేదాన్తవిరోధాదితిభాస్కరః.అసామఞ్జస్యప్రతిజ్ఞానస్యపరస్పరవ్యాహతినిబన్ధనత్వౌచిత్యాత్తద్వాచిత్వస్వారస్యాచ్చభాష్యేతదనాదరః. వేదాన్తవిరోధాదితివివక్షితంచేత్ -ఆద్యసూత్రస్థప్రధానకారణత్వప్రతిక్షేపఏవసాధ్యతయాన్వీయతఇతిప్రతిజ్ఞాన్తరమనపేక్షితంస్యాత్ -అతోఽవాన్తరప్రతిజ్ఞాన్తరాసాధారణహేతుపరతయావిప్రతిషేధవ్యాఖ్యానంభాష్యే. తేనపరమసాధ్యప్రధానకారణవాదనిషేధస్సిధ్యతీతి. నిర్విశేషజ్ఞప్తిమాత్రస్యప్రవర్తకత్వానుపపత్తిఃమృషావాదినామపితుల్యా. స్వరూపవ్యపాశ్రయమౌదాసీన్యం- మాయావ్యపాశ్రయంప్రవర్తకత్వమిత్యవిరోధశ్చానుపపన్నః- మాయాయాశ్చబ్రహ్మణిసర్వవిధకార్యాధ్యాసజననప్రవృత్తౌస్వతన్త్రత్వేతద్వత్సాఙ్ఖ్యాభిమతప్రధానస్యాపిప్రవృత్త్యుపపత్తేః. తస్యాఈశ్వరాధీనత్వేమాయాప్రవృత్తేరీశ్వరాధ్యాసః- అధ్యస్తేశ్వరవశాన్మాయాప్రవృత్తిరిత్యన్యోన్యాశ్రయః. తదధ్యాసస్యానాదిత్వే ప్రధానస్యాపిపురుషేస్వధర్మాణామనాద్యధ్యాసముఖేనజగత్ప్రవృత్తిహేతుత్వమితితుల్యం. నిత్యసర్గప్రసఙ్గశ్చతుల్యః-ప్రధానస్యేవావిద్యాయాస్సన్నిహితత్వాత్.అధ్యస్తేశ్వరేచ్ఛయానిత్యసర్గప్రసఙ్గఇతిచెన్న-ఈశ్వరేచ్ఛాయాఅధ్యాసనిబన్ధనత్వా,దధ్యాసహేతోఃమాయాయాస్సదాసన్నిహితత్వాత్, క్షేత్రజ్ఞేచ్ఛాయాఇవకర్మణావ్యవస్థాపయితుమశక్యత్వా,చ్చనిత్యేచ్ఛాప్రసఙ్గాత్.——యాదవార్యైస్తు *ప్రవృత్తేశ్చేతిపదంరథశకటాదీనాంస్పన్దాత్మకప్రవృత్తేశ్చేతనసాపేక్షత్వదర్శనాదితివ్యాఖ్యాతం- తత్రచపూర్వోక్తమేవోత్తరమనుసన్ధేయం. అర్థాన్తరంచతైరభిహితం - స్వఫలాయప్రవృత్తాశ్శకునాదయఃస్వఫలాయప్రవృత్తానాంమనుష్యాణాంశుభాశుభేసూచయన్తి- తత్రచశకునికర్మనపురుషప్రవర్తకం, పురుషకర్మచనశకునిప్రవర్తకం,- అతఉభయకర్మాభిజ్ఞేనేశ్వరేణసర్వశక్తినాశకునిచేష్టితపురుషఫలాధికంసర్వంసఙ్ఘటయితవ్యమితి. తదపిమన్దం- శకునిసన్నిధానస్యపురుషవ్యాపారద్వారాపురుషఫలోపయోగితయాతదుపయోగివ్యష్ట్యాదేరివతదౌపయికశకునసన్నిధానాదీనామపితత్ఫలభోక్తృపురుషకర్మనిబన్ధనత్వోపపత్తేః.పరిస్పన్దప్రవృత్తేశ్చేతనసాపేక్షత్వేపిపరిణామప్రవృత్తేస్తన్నైరపేక్ష్యంయుక్తమితిశఙ్కాపరిహా

౧౦॥ సూ. మహద్దీర్ఘవద్వా హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యాం॥

ప్రధానకారణవాదస్య యుక్త్యాభాససమూలతయా విప్రతిషిద్ధత్వాచ్చాసామఞ్జస్యముక్తం- సమ్ప్రతి పరమాణుకారణవాదస్యాప్యసామఞ్జస్యం ప్రతిపాద్యతే (మహద్దీర్ఘవద్వా హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యామితి) అసమఞ్జసమితి వర్తతే. వాశబ్దశ్చార్థే. హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యాం - ద్వ్యణుకపరమాణుభ్యాం మహద్దీర్ఘవత్ - త్ర్యణుకోత్పత్తివాదవత్ అన్యచ్చ తదభ్యుపగతం సర్వమసమఞ్జసం. పరమాణుభ్యో ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ జగదుత్పత్తివాదవదన్యదప్యసమఞ్జసమిత్యర్థః. తథాహి - తన్తుప్రభృతయో హ్యవయవాః స్వాంశైష్షడ్భిః పార్శ్వైస్సంయుజ్యమానా అవయవినముత్పాదయన్తి - పరమాణవోఽపి స్వకీయైః షడ్భిః పార్శ్వైస్సంయుజ్యమానా ఏవ ద్వ్యణుకాదీనాముత్పాదకా భవేయుః - అన్యథా పరమాణూనాం ప్రదేశభేదాభావే సతి సహస్రపరమాణుసంయోగేఽప్యేకస్మాత్పరమాణోరనతిరిక్తపరిమాణతయా అణుత్వహ్రస్వత్వమహత్త్వదీర్ఘత్వాద్యసిద్ధిస్స్యాత్. ప్రదేశభేదాభ్యుపగమే పరమాణవోఽపి సాంశాః స్వకీయైరంశైః- తే చ స్వకీయైరంశైరిత్యనవస్థా. నచ వాచ్యం అవయవాల్పత్వమహత్త్వాభ్యాం హి సర్షపమహీధరయోః వైషమ్యం- పరమాణోరప్యనన్తావయవత్వే అవయవానన్త్యసామ్యాత్సర్షపమహీధరయోః వైషమ్యాసిద్ధేః అవయవాపకర్షకాష్ఠాఽవశ్యాభ్యుపగమనీయేతి. పరమాణూనాం ప్రదేశభేదాభావే సత్యేకపరమాణుపరిమాణాతిరేకి ప్రథిమా న జాయేతేతి సర్షపమహీధరయోరేవా

రపరం *అన్యత్రాభావాచ్చేత్యాదిసూత్రం వ్యాఖ్యాతం. తచ్చ *పయోఽమ్బువచ్చేతి సూత్రస్యైవ పరిణామప్రవృత్తౌ నైరపేక్ష్యపరిహారపరత్వోపపాదనాయ యుక్తం. అతః *పయోఽమ్బువదిత్యుక్తస్యైవ ప్రపఞ్చనమిదం. *అభ్యుపగమేఽప్యర్థాభావాదితి- ప్రకృతేః ప్రతిసర్గాదివ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థం సహకారికారణాభ్యుపగమేఽపి తాదృశసహకారిరూపార్థాభావాన్నిత్యసర్గాదిప్రవృత్తినిత్యతదభావప్రసఙ్గపరిహారోఽనుపపన్న ఇతి చ వ్యాఖ్యాతం. సాఙ్ఖ్యైః ప్రకృతిపరిణామసఙ్ఖ్యావిశేషవ్యతిరేకేణ ప్రతిసర్గాదివ్యవస్థానిమిత్తభూతార్థవిశేషానభ్యుపగమాచ్చ జ్ఞాపరిహారావుభావపి నిష్ఫలౌ. *విప్రతిషేధాదితి సూత్రమేవమపి వ్యాచష్టే- *హేతుమదనిత్యమవ్యాపి సక్రియమనేకమాశ్రితం లిఙ్గం। సావయవం పరతన్త్రం వ్యక్తం విపరీతమవ్యక్తమితి ప్రకృతేర్వ్యక్తవిపరీతత్వమభ్యుపగమ్యతే- తద్విప్రతిషిద్ధం - వ్యక్తవద్ధేతుమత్త్వానిత్యత్వాభ్యుపగమేఽప్యనుమానప్రవృత్తిసమ్భవాత్ - వృక్షస్య పరిణామపరంపరాం ప్రాప్తస్యావృక్ష ఇవ త్రిగుణాత్మకప్రధానస్యాపి పరిణామపరంపరయా త్రైగుణ్యాతిక్రమేణావస్థాన్తరం తన్మూలం స్యాత్ - తస్యాపి ప్రహాణేన తతోఽప్యవస్థాన్తరమితి క్వచిదపి న తత్త్వనిష్ఠా, ప్రధానస్యానిత్యత్వం, సహేతుకత్వం, తత్త్వసఙ్ఖ్యానియమాసిద్ధిశ్చ- అతోఽసమఞ్జసమితి. ఇదమప్యనుచితం- అనిత్యత్వప్రసఙ్గాదీనాం విప్రతిషేధశబ్దవాచ్యత్వాభావాత్. మిథోవిరుద్ధార్థభాషణం హి విప్రతిషిద్ధాభిధానమ్. ....

రచనానుపపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧౦॥ సూ. మహద్దీర్ఘవద్వా హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యాం॥ సఙ్గతిమాహ (ప్రధానేతి) ప్రధానకారణవాదస్యాసన్నత్వేన ధీస్థత్వాత్తద్దూషితం - ఆనుమానికప్రధానకారణత్వే నిరస్తే ఆనుమానికపరమాణుకారణత్వం స్యాదితి ప్రస్తావాత్ సఙ్గతిరిత్యర్థః. ప్రధానకారణవాదసామ్యేఽపి శైవమతస్య పశ్చాన్నిరాసస్తు బాహ్యత్వాధిక్యాద్వేదబాహ్యమతానన్తర్యస్య యుక్తత్వాత్. కిం విపక్షే జీవాదృష్టసచివాః పరమాణవో జగత్కారణం- ఉత న. పరమాణూనాం సంయోగద్వారా అవయవ్యారమ్భకత్వే కారణానవస్థితికార్యప్రథిమాసిద్ధ్యోరన్యతరప్రసక్తిరవర్జనీయా- నేతి. యదా న ప్రసక్తిః- తదా పరమాణూనాం జగదారమ్భకత్వోపపత్తేర్బ్రహ్మకారణవాదస్య శ్రద్ధేయతమత్వహానిః. యదా ప్రసక్తిరవర్జనీయా- తదా పరమాణుకారణవాదానుపపత్తేర్బ్రహ్మకారణవాదస్య శ్రద్ధేయతమత్వం. వాశబ్దశ్చార్థే - సముచ్చయ ఇత్యర్థః. దూష్యసముచ్చయోఽభిప్రేతః. హ్రస్వం- ద్వ్యణుకం. పరిమణ్డలం- పరమాణుః. మహద్దీర్ఘం- త్ర్యణుకం. తచ్చ ద్వ్యణుకత్రయారబ్ధం. త్ర్యణుకస్య ద్వ్యణుకత్రయారబ్ధత్వేఽపి సూత్రే ద్వ్యణుకేన పరమాణునా చారబ్ధత్వం ప్రతీయత ఇవేతి తద్వ్యావృత్త్యర్థ, మన్యచ్చ తదభ్యుపగతమిత్యుక్తస్య ఘటాదికార్యాన్తరవ్యావృత్త్యర్థం, చాహ (పరమాణుభ్య ఇతి) భాష్యస్థత్ర్యణుకశబ్ద ఏవ కార్యాన్తరస్యోపలక్షణం. పరమాణుభ్యో ద్వ్యణుకాదికార్యోత్పత్తివాదవత్ గగననిత్యత్వాదికమన్యత్తదభ్యుపగతమసమఞ్జసమిత్యర్థః. సూత్రే హ్రస్వపరిమణ్డలశబ్దాభ్యాం కారణద్వయముక్తం. మహద్దీర్ఘశబ్దోఽణుహ్రస్వస్య ద్వ్యణుకస్యాప్యుపలక్షణం. ద్వ్యణుకపరమాణుభ్యాం త్ర్యణుకద్వ్యణుకాదికార్యవదన్యచ్చాసమఞ్జసమిత్యర్థః. కార్యద్వయోపలక్షణత్వముత్తరత్ర వక్ష్యతే. మహద్దీర్ఘశబ్దౌ భావప్రధానౌ. మహత్త్వం దీర్ఘత్వంచ. అతస్సామానాధికరణ్యాభావాత్ *ఆన్మహత ఇత్యాదినా మహచ్ఛబ్దస్యాత్త్వాభావః. ఏవం భావప్రధానాభ్యాం మహద్దీర్ఘశబ్దాభ్యాం - తద్గుణకం త్ర్యణుకం లక్ష్యతే. పరమాణుభ్యో ద్వ్యణుకాద్యుత్పత్త్యనుపపత్తిః కథమిత్యత్రాహ (తథాహీతి) అణుత్వహ్రస్వత్వే ద్వ్యణుకస్య ధర్మౌ. మహత్త్వదీర్ఘత్వే త్ర్యణుకస్య. (నచవాచ్యమిత్యాది) సర్షపమహీధరవైషమ్యసిద్ధ్యర్థం పరమాణూనాం నిరవయవత్వమాస్థేయం- అన్యథాఽవయవానన్త్యసామ్యాత్తయోర్వైషమ్యాసిద్ధేరిత్యర్థః. పరిహరతి (పరమాణూనామితి) నిరవయవత్వే సహస్రపరమాణుసంయోగేఽప్యేకపరమాణ్వనతిరిక్తపరిమాణతయా సర్షపమహీధరాఖ్యధర్మ్యసిద్ధేః పరమాణూనాం సాంశత్వమాస్థేయమిత్య

సిద్ధిః. కింకర్మ ఇతి చేత్ - వైదికైః పక్షః పరిగృహ్యతామ్.——— యత్తు పరైః బ్రహ్మకారణవాదదూషణపరిహారపరమిదం సూత్రం వ్యాఖ్యాతమ్- తదసఙ్గతం పునరుక్తం చ- బ్రహ్మకారణవాదే పరోక్తానాం దోషాణాం పూర్వస్మిన్ పాదే పరిహృత్య పరపక్షప్రతిక్షేపో హ్యస్మిన్ పాదే క్రియతే. చేతనాద్బ్రహ్మణో జగదుత్పత్తిసమ్భవశ్చ * నవిలక్షణత్వాదిత్యత్రైవ ప్రపఞ్చితః. అతో హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యాం మహద్దీర్ఘాణుహ్రస్వోత్పత్తివదన్యచ్చ తదభ్యుపగతం సర్వమసమఞ్జసమిత్యేవ సూత్రార్థః. ....

కిమత్రాన్యదసమఞ్జసమిత్యత ఆహ.

౧౧॥ సూ. ఉభయథాపి న కర్మాతస్తదభావః॥ పరమాణుకారణవాదే హి పరమాణుగతకర్మజనితతత్సంయోగపూర్వకద్వ్యణుకాదిక్రమేణ జగదుత్పత్తిరిష్యతే. తత్ర నిఖిలజగదుత్పత్తికారణభూతపరమాణుగతమాద్యం కర్మాదృష్టకారితమిత్యభ్యుపగమ్యతే *అగ్నేరూర్ధ్వజ్వలనం వాయోస్తిర్యగ్గమనమణుమనసోశ్చాద్యం కర్మేత్యదృష్టకారితానీతి. తదిదం పరమాణుగతం కర్మ స్వగతాదృష్టకారితమ్- ఆత్మగతాదృష్టకారితం వా. ఉభయథాపి న సమ్భవతి - క్షేత్రజ్ఞపుణ్యపాపానుష్ఠానజనితస్యాదృష్టస్య పరమాణుగతత్వాసంభవాత్. సంభవే చ సదోత్పాదకత్వప్రసఙ్గః. ఆత్మగతస్య చాదృష్టస్య పరమాణుగతకర్మోత్పత్తిహేతుత్వం న సమ్భవతి. అథాదృష్టవదాత్మసంయోగాదణుషు కర్మోత్పత్తిః. తదాతస్యాదృష్టప్రవాహస్య నిత్యత్వేన నిత్యసర్గప్రసఙ్గః. న హ్యదృష్టం విపాకాపేక్షం ఫలాయాలమ్. కానిచిదదృష్టాని తదానీమేవ విపచ్యన్తే - కానిచిజ్జన్మాన్తరే- కానిచిత్కల్పాన్తరే. అతో విపాకాపేక్షత్వాన్న సర్వదోత్పాదకత్వప్రసఙ్గ ఇతి. నైతత్ - అనన్తైరాత్మభిరసఙ్ఖ్యేయతపూర్వకమయుగపదనుష్ఠితానేకవిధకర్మజనితానామదృష్టానామేకస్మిన్ కాలే ఏకరూపవిపాకస్యాప్రామాణికత్వాత్. అత ఏవ యుగపత్సర్వసంహారో, ద్విపరార్ధకాలమవిపాకేనావస్థానం, చ న సఙ్గచ్ఛతే. న చేశ్వరేచ్ఛాహితవిశేషాదృష్టసంయోగాదణుషు కర్మ- ఆనుమానికేశ్వరాసిద్ధేః *శాస్త్రయోనిత్వాదిత్యత్రోపపాదితత్వాత్. అతో జగదుత్పత్తేరణుగతకర్మపూర్వకత్వాభావః..

౧౨॥ సూ. సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ సామ్యాదనవస్థితేః॥ సమవాయాభ్యుపగమాచ్చాసమఞ్జసమ్. కుతః. (సామ్యాదనవస్థితేః) సమవాయస్యాప్యవయవివిజాతీయగుణవదుపపాదకాన్తరాపే

ర్థః. ఏవం వైషమ్యాఖ్యధర్మసిద్ధ్యర్థం నిరవయవత్వముక్తమ్- సర్షపమహీధరాఖ్యధర్మిసిద్ధ్యర్థం సావయవత్వముక్తమ్. (కింకర్మ ఇతి చేదితి) సావయవత్వే వైషమ్యాసిద్ధిః- నిరవయవత్వే ధర్మ్యసిద్ధిరితి కిమవలమ్బనీయమిత్యర్థః. (వైదికైః పక్షః పరిగృహ్యతామ్) యుక్తిబాధాగోచరశాస్త్రైకసమధిగమ్యార్థః స్వీక్రియతామ్. తత్ర హీనస్యాల్పేన విపులస్యోత్పత్తిః- దశగుణం బృహతో బ్రహ్మణః కారణాదల్పస్య కార్యత్వం హి ప్రతిపాద్యతే - తత్తు న యుక్తిబాధగోచరమిత్యర్థః.——— అస్య సూత్రస్య పరోక్తనిర్వాహమనూద్య దూషయతి (యత్త్విత్యాదినా) అసఙ్గతమ్-పాదసఙ్గతిర్నాస్తి. పునరుక్తం చ- అనపేక్షితం చేత్యర్థః. తత్రాసఙ్గతిముపపాదయతి (బ్రహ్మకారణేతి) పునరుక్తిముపపాదయతి (చేతనాదితి) ఏవం హి పరైర్వ్యాఖ్యాతమ్- యథా విలక్షణాభ్యాం పరమాణుద్వ్యణుకాభ్యాం విలక్షణం ద్వ్యణుకాది కార్యముత్పద్యతే-తథా విలక్షణాద్బ్రహ్మణో విలక్షణం జగదుత్పద్యత ఇతి. తదిదమసఙ్గతి పునరుక్తిభ్యామనుపపన్నమిత్యర్థః. (అత ఇతి) అత్ర కారణద్వయోపాదానం కార్యద్వయోపాదానం చ స్పష్టముక్తమ్- హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యాం మహద్దీర్ఘాణుహ్రస్వోత్పత్తివదిత్యుక్తేః. ద్వ్యణుకాత్త్ర్యణుకోత్పత్తిః, పరమాణోర్ద్వ్యణుకోత్పత్తి, రిత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (కిమత్రేతి)

౧౧॥ సూ. ఉభయథాపి న కర్మాతస్తదభావః॥ (ఆత్మగతస్య చేతి) వ్యధికరణత్వాదిత్యర్థః. విపాకః- ఫలార్హదశా. (న చేతి) సంయోగశబ్దః పరమ్పరయా సమ్బన్ధపరః. ఈశ్వరాహితవిశేషాదృష్టవదాత్మసంయోగాదిత్యర్థః. దూషయతి (ఆనుమానికేతి) సిద్ధావపీశ్వరేతస్య నిత్యేచ్ఛాయాః పరాభ్యుపగమాన్నిత్యసర్గప్రసఙ్గస్య పూర్వోక్తయా దిశా స్ఫుటత్వాత్తదనుక్తిః. ....

౧౨॥ సూ. సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ సామ్యాదనవస్థితేః ॥ ప్రథమపఞ్చమ్యన్తపదస్య పరమసాధ్యేనాన్వయం దర్శయన్వ్యాచష్టే (సమవాయేతి) సమవాయాభ్యుపగమస్యాసామఞ్జస్యహేతుత్వోపపాదికాఽనవస్థితిరిత్యభిప్రాయేణాహ (కుత ఇతి) అనవస్థిత్యుపపాదకం సామ్యపదమిత్యభిప్రాయేణ సామ్యాదనవస్థితేరిత్యుపాదానమ్. తత్ర సామ్యం కేనాకారేణేత్యత్రాహ (అవయవివిజాతీయగుణవదుపపాదకాన్తరాపేక్షా

త్వసామ్యాదుపపాదకాన్తరస్యాపి తథేత్యనవస్థితేరసమఞ్జసమేవ. ఏతదుక్తం భవతి - అయుతసిద్ధానామాధారాధేయభూతానామిహప్రత్యయహేతుర్యస్సమ్బన్ధః - స సమవాయ ఇతి సమవాయోఽభ్యుపగమ్యతే. అపృథక్స్థిత్యుపలబ్ధీనాం జాత్యాదీనాం తథాభావస్య నిర్వాహకత్వేన చేత్సమవాయోఽభ్యుపగమ్యతే - సమవాయస్యాపి తత్సామ్యాత్తథాభావహేతురన్వేషణీయః - తస్యాపి తథేత్యనవస్థితిః. సమవాయస్య తదపృథక్సిద్ధత్వం స్వభావ ఇతి పరికల్ప్యతే చేత్ - జాతిగుణానామేవైష స్వభావః పరికల్పనీయః - న పునరదృష్టచరం సమవాయమభ్యుపగమ్య తస్యైవైష స్వభావ ఇతి కల్పయితుం యుక్తమితి.......................

సమవాయస్య నిత్యత్వే అనిత్యత్వే చాయం దోషస్సమానః - నిత్యత్వే దోషాన్తరం చాహ.

౧౩॥ సూ. నిత్యమేవ చ భావాత్ ॥ సమవాయస్య సమ్బన్ధత్వాత్ తత్సమ్బన్ధస్య నిత్యత్వే సమ్బన్ధినోర్జగతశ్చ నిత్యమేవ భావాదసమఞ్జసం.............................

౧౪॥ సూ. రూపాదిమత్త్వాచ్చ విపర్యయో దర్శనాత్ ॥ పరమాణూనాం పార్థివాప్యతైజసవాయవీయానాం చతుర్విధానాం రూపరసగన్ధస్పర్శవత్త్వాభ్యుపగమాదభిమతనిత్యత్వసూక్ష్మత్వనిరవయవత్వాదివిపర్యయేణానిత్యత్వస్థూలత్వసావయవత్వాది ప్రసజ్యతే-

---

ప్యాదితి) —— అత్యన్తభేదసామ్యాదితి పరే. తదయుక్తం- భిన్నయోర్ఘటయోస్సమవాయాభావాత్, భేదస్య సమవాయకల్పకత్వేన వైశేషికైరనుక్తత్వాచ్చ.—— ఇహ ప్రత్యయసామ్యాదిత్యన్యే. తచ్చాయుక్తం. కుణ్డబదరయోస్సమవాయాభావాత్. తస్మాదిహ ప్రత్యయవిశేషస్య నిర్వాహకాన్తరసాపేక్షత్వం సామ్యమిత్యర్థః.—— అవయవిజాతిగుణానాముపపాదకాన్తరాపేక్షా కథం- సమవాయస్య తదపేక్షాసామ్యం వా కథం- తత్ర స్వపరనిర్వాహకత్వం వా స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (ఏతదుక్తమితి) అయుతసిద్ధిః- అపృథక్సిద్ధిః. పృథక్సిద్ధానామాధారాధేయభావోపపాదకస్సంయోగః - అపృథక్సిద్ధానాం తు తదుపపాదకస్సమవాయ ఇత్యర్థః. తథాభావస్య- అపృథక్స్థిత్యుపలబ్ధిత్వస్యేత్యర్థః. సంయోగస్తు ప్రత్యక్షసిద్ధః - అనుపలబ్ధం సమవాయం కల్పయిత్వా తస్యోపపాదకాన్తరనైరపేక్ష్యకల్పనాదపి ప్రత్యక్షసిద్ధస్యాపృథక్సిద్ధవస్త్వాధారాధేయభావస్యైవ సమ్బన్ధస్యోపపాదకాన్తరనైరపేక్ష్యకల్పనం యుక్తం - ధర్మికల్పనాతోఽవరం ధర్మకల్పనేతి న్యాయాదిత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (సమవాయస్యేతి) సమవాయస్యానిత్యత్వం బహుత్వం చ ప్రాభాకరాభ్యుపేతం- వైశేషికైరేకత్వం నిత్యత్వం చాభ్యుపేతమితి తత్పక్షే సూత్రమిదముచ్యతే.

౧౩॥ సూ. నిత్యమేవ చ భావాత్ ॥ (సమవాయస్య సమ్బన్ధత్వాదితి) సమ్బన్ధివినాశవినాశిత్వం సంయోగే దృష్టమితి సమవాయస్యాపి సమ్బన్ధత్వాదేవ సమ్బన్ధివినాశవినాశిత్వోపపత్తేస్తన్నిత్యత్వాయ సమ్బన్ధిజగన్నిత్యత్వం స్యాత్ - తతశ్చ జగత్కారణతయా పరమాణ్వీశ్వరక్లృప్తిరయుక్తేత్యర్థః. దిక్కాలాదిద్రవ్యతద్గతసఙ్ఖ్యాపరిమాణాదినిత్యసమ్బన్ధిసద్భావాన్నిత్యత్వోపపత్తిరితి చేన్న- ఘటాద్యనిత్యసమ్బన్ధివినాశప్రయుక్తానిత్యత్వస్యావర్జనీయత్వాత్. నిత్యత్వవిరోధాదనిత్యత్వం న స్యాదితి చేత్ - అనిత్యత్వవిరోధాన్నిత్యత్వమేవ న స్యాత్. ఉభయాత్మకత్వం విరుద్ధమితి చేత్ - తర్హి నిత్యత్వానిత్యత్వరూపవిరుద్ధాకారయోగాయ సమవాయానేకత్వమభ్యుపగన్తవ్యం. కిఞ్చ - సమవాయస్య ఘటతద్గుణాదీన్ ప్రతిసమ్బన్ధాత్మకత్వం స్వరూపం- న వా. స్వరూపం చేత్ - ఘటాదివినాశే స్వరూపాభావాదనిత్యత్వం. న చేత్ - స్వరూపస్య దుర్నిరూపతయా సమవాయస్య తుచ్ఛత్వమేవ స్యాత్. పదార్థత్వాద్యాకారేణ సునిరూపమితి చేన్న- తస్య ద్రవ్యాదివ్యావృత్తత్వాభావాత్. అవ్యావృత్తత్వే హి ద్రవ్యాన్తర్భావేన తదతిరిక్తసమవాయస్య తుచ్ఛతైవ స్యాదితి పదార్థషట్కవాదో హీయేత. తస్మాదయుతసిద్ధసమ్బన్ధినః ప్రతిసమ్బన్ధాత్మకత్వమేవ సమవాయస్య ద్రవ్యాదివ్యావృత్తం స్వరూపమితి ఘటతద్గుణాదీన్ ప్రతిసమ్బన్ధాత్మకత్వం స్వరూపం ఘటాదివినాశాన్నాస్తీత్యనిత్యత్వం దుర్వారం. నిత్యసమ్బన్ధినోస్సమ్బన్ధాత్మకత్వం స్వరూపమస్తీతి చేత్ - అనిత్యసమ్బన్ధినోః సమ్బన్ధాత్మకత్వం స్వరూపం నాస్తీత్యనిత్యతైవ స్యాత్. అయుతసిద్ధయోః సమ్బన్ధాత్మకత్వమాత్రం స్వరూపమితి చేత్ - తథాపి నిత్యానిత్యరూపసమ్బన్ధిద్వైవిధ్యేనోభయప్రసక్తిర్దుర్నివారా. అతస్తదుభయవిరోధపరిహారాయ ఘటాదినిత్యత్వం వా సమవాయానేకత్వం వాఽభ్యుపగన్తవ్యం స్యాత్. తత్ర ఘటాదినిత్యత్వే ప్రత్యక్షవిరోధః, పరమాణ్వీశ్వరక్లృప్త్యనుపపత్తిశ్చ స్యాత్. సమవాయానేకత్వే తు పూర్వసూత్రోక్తప్రకారేణ సమవాయస్యైవాకల్పనీయత్వాత్తదేకత్వం దూరోత్సారితమ్. ....

౧౪॥ సూ. రూపాదిమత్త్వాచ్చ విపర్యయో దర్శనాత్ ॥ ప్రసఙ్గాకారస్య పరాభ్యుపగమమాహ (పరమాణూనామితి) విపర్యయశబ్దస్య పరాభ్యుపగతార్థవిపర్యయపరత్వాత్తద్ద్యోతనాయ పరాభ్యుపగమప్రకారం దర్శయతి (అభిమతనిత్యత్వేతి) * దర్శనాదితి సా

రూపాదిమతాం ఘటాదీనామనిత్యత్వతథావిధకారణాన్తరారబ్ధత్వాదిదర్శనాత్. న హి దర్శనానుగుణ్యేనాదృష్టార్థః కల్ప్యమానః స్వాభిమతవిశేషవ్యవస్థాపయితుం శక్యః. దర్శనానుగుణ్యేన హి పరమాణూనాం రూపాదిమత్త్వం త్వయా కల్ప్యతే. అతోఽప్యసమఞ్జసమ్. ....

అథైతద్దోషపరిజిహీర్షయా పరమాణూనాం రూపాదిమత్త్వం నాభ్యుపగమ్యతే. తత్రాహ.

౧౫॥ సూ. ఉభయథా చ దోషాత్॥ న కేవలం పరమాణూనాం రూపాదిమత్త్వాభ్యుపగమ ఏవ దోషః - రూపాదివిరహేఽపి కారణగుణపూర్వకత్వాత్కార్యగుణానాం పృథివ్యాదయో రూపాదిశూన్యాస్స్యుః. తత్పరిజిహీర్షయా రూపాదిమత్త్వాభ్యుపగమే పూర్వోక్తదోష ఇత్యుభయథా చ దోషాదసమఞ్జసమ్.

౧౬॥ సూ. అపరిగ్రహాచ్చాత్యన్తమనపేక్షా॥ కాపిలపక్షస్య శ్రుతిన్యాయవిరోధపరిత్యక్తస్యాపి సత్కార్యవాదాదినా క్వచిదంశే వైదికైః పరిగ్రహోఽస్తి - అస్య తు కాణాదపక్షస్య కేనాప్యంశేనాపరిగ్రహాదనుపపన్నత్వాచ్చాత్యన్తమనపేక్షైవ నిశ్శ్రేయసార్థిభిః కార్యా. ....

మహద్దీర్ఘాధికరణం సమాప్తమ్.

త్రం పపఞ్చం వివృణోతి (రూపాదిమతామితి) పరమాణూనామయం విశేషః-యద్ఘటాదివైధర్మ్యేణ నిత్యత్వం - తద్ధర్మిగ్రాహకప్రమాణసిద్ధమిత్యపేక్షాయాం *దర్శనాదితిపదాభిప్రేతం వివృణోతి (న హీతి)..

౧౫॥ సూ. ఉభయథా చ దోషాత్॥ (న కేవలమితి) అన్యథా చేతి నోక్తం- అపి తు *ఉభయథేత్యుక్తం - అత్ర శిరోన్తరం నాస్తీత్యభిప్రాయః..

౧౬॥ సూ. అపరిగ్రహాచ్చాత్యన్తమనపేక్షా॥ అత్యన్తశబ్దవ్యావర్త్యం కాపిలమతమిత్యభిప్రేత్యాహ (కాపిలేతి) వేదవిరుద్ధార్థత్వం దూషణముక్తం భవతి. ... ...

* నిత్యమేవ చ భావాదితి సూత్రం పరైరేవం వ్యాఖ్యాతం- పరమాణూనాం ప్రవృత్తిస్వభావత్వే నిత్యసర్గః- నివృత్తిస్వభావత్వే ప్రళయాన్తేఽపి న సర్గః- ఉభయస్వభావత్వం విరుద్ధం-అనుభయస్వభావత్వే అదృష్టవశాత్ప్రవృత్తిరిత్యదృష్టస్య చ నిత్యసద్భావాత్ నిత్యసర్గ ఇతి. తదయుక్తం- *ఉభయథేతివత్ *సర్వథేతివచ్చ వికల్పద్యోతకపదాభావాత్. అయం చ వికల్పో బ్రహ్మకారణవాదేఽపి సువచః. తథా సతి బ్రహ్మ స్వేచ్ఛయా సత్యాం ప్రవర్తతే-ఇతరథా నివర్తత ఇతి హి వక్తవ్యం- తర్హీశ్వరేచ్ఛయా పరమాణవోఽపి ప్రవర్తన్త ఇతి తుల్యముత్తరం ప్రాప్నోతి.అతః స్వపక్షే తుల్యత్వాత్ సూత్రస్యైతదర్థ్యమయుక్తం. ఆనుమానికేశ్వరాసిద్ధిరధికయుక్తిరితి చేత్ - *ఉభయథాపి న కర్మేత్యత్రైవ సాఽపేక్షితత్వాద్విపక్షితేతి సూత్రవైయర్థ్యం స్యాత్. *ఉభయథా చ దోషాదితి- గన్ధరసరూపస్పర్శగుణాః స్థూలా భూః- త్రిగుణాస్సూక్ష్మా ఆపః-ద్విగుణం సూక్ష్మం తేజః - స్పర్శగుణస్సూక్ష్మో వాయురితి పృథివ్యాదిభూతానాముపచితాపచితగుణవత్త్వం కల్ప్యతే-న వా. కల్ప్యతే చేత్ -గుణోపచయాపచయస్య మూర్త్యుపచయాపచయనిబన్ధనత్వస్య కార్యభూతేషు దర్శనాత్ గుణోపచయాపచయవత్త్వేన పరమాణూనామపి మూర్త్యుపచయాపచయవత్త్వాదపరమాణుత్వం స్యాత్.ఉపచితాపచితగుణకత్వం న కల్ప్యతే చేత్ -సర్వపరమాణూనామేకరూపత్వం స్యాత్ -ఏకైకగుణకతయా ఏకరూపత్వే పృథివ్యాదిషు రూపాద్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గః. చతుర్గుణకతయైకరూపత్వే వాయ్వాదిష్వపి రూపాద్యుపలబ్ధిప్రసఙ్గ ఇతి వ్యాఖ్యాతం. తత్రోపచితాపచితగుణకత్వే మూర్త్యుపచయాదపరమాణుత్వమితి యత్- తన్నిత్యత్వాణుత్వాదివిపర్యయేణానిత్యత్వస్థూలత్వాదిప్రసఙ్గాత్ పూర్వసూత్రోక్తాదవిశిష్టమతోఽత్ర తదుక్తిర్విఫలా. వికల్పభేదేన తదాపాదనం ప్రయోజనమితి చేన్న- ముఖభేదస్య దుష్టత్వాత్. గుణోపచయస్య మూర్త్యుపచయహేతుకతయా హ్యపరమాణుత్వమాపాదితం. తదయుక్తం-గుణోపచయశబ్దః కిం గుణబాహుల్యపరః- ఉతాపేక్షికప్రకర్షపరః-ఉతోత్పత్తిపరః. నాద్యః-సార్వజ్ఞ్యాద్యనేకగుణకస్యేశ్వరస్యోపచితస్వరూపత్వాభావేనానైకాన్త్యాత్. న ద్వితీయః- జీవాపేక్షయా ప్రకృష్టజ్ఞానస్య తస్యోపచయాత్మకత్వాభావాత్. న తృతీయః - పరమాణుషు స్పర్శాదిగుణానాం నిత్యత్వాభ్యుపగమాత్, ఉత్పత్తావపి బుద్ధిసుఖదుఃఖాద్యుత్పత్తిషు అనేకగుణకస్య జీవస్యోపచయాత్మకత్వాభావాచ్చ.——అన్యేఽపి *ఉభయథాపి న కర్మేత్యాదికమేవం వ్యాచక్షతే- కిమాగన్తుకేభ్యో హేతుభ్యః పరమాణుగతకర్మోత్పత్తిః- ఉత ప్రళయదశాయామపి స్థితేభ్యో హేతుభ్య ఇతి. ప్రథమే ఆగన్తుకహేతోరపి హేత్వన్తరాపేక్షయాఽనవస్థా. ద్వితీయే సదా సర్గప్రసఙ్గ ఇతి. అయం వికల్పస్తావదనిర్ధారితవిశేషో హేతుమాత్రేణావతరితుమర్హతి-*అణుమనసోశ్చాద్యం కర్మేత్యదృష్టకారితానీతి హేతువిశేషస్య సూత్రితత్వాదుక్తానాదరేణ దూషణానుపపత్తేః. స్థితే చాదృష్టే తస్య తదానీమాగన్తుకత్వశఙ్కానోదేతి - అదృష్టస్య పూర్వ

౧౭॥ సూ. ॥ సముదాయ ఉభయహేతుకేఽపి తదప్రాప్తిః ॥

పరమాణుకారణవాదినో వైశేషికా నిరస్తాః- సౌగతాశ్చ జగతః పరమాణుకారణత్వమభ్యుపగచ్ఛన్తీత్యనన్తరం తన్మతేఽపి జగదుత్పత్తితద్వ్యవహారాదికం నోపపద్యత ఇత్యుచ్యతే. తే చ చతుర్విధాః- కేచిత్పార్థివాప్యతైజసవాయవీయపరమాణుసఙ్ఘాతరూపాన్ భూతభౌతికాన్ బాహ్యాంశ్చిత్తచైత్తరూపాంశ్చాభ్యన్తరానర్థాన్ ప్రత్యక్షానుమానసిద్ధానభ్యుపయన్తి. అన్యే తు బాహ్యార్థాన్ సర్వాన్ పృథివ్యాదీన్ విజ్ఞానానుమేయాన్ వదన్తి. అపరే త్వర్థశూన్యం విజ్ఞానమేవ పరమార్థసత్ - బాహ్యార్థాస్తు స్వాప్నార్థకల్పా ఇత్యాహుః. త్రయోఽప్యేతే స్వాభ్యుపగతం వస్తు క్షణికమాచక్షతే- ఉక్తభూతభౌతికచిత్తచైత్తవ్యతిరిక్తమాత్మాకాశాదికం స్వరూపేణైవ నానుమన్యతే. అన్యే తు సర్వశూన్యత్వమేవ సఙ్గిరన్తే. తత్ర యే బాహ్యార్థాస్తిత్వవాదినః- తే తావన్నిరస్యన్తే. తే చైవం మన్యన్తే-రూపరసస్పర్శగన్ధస్వభావాః పార్థివాః పరమాణవః, రూపరసస్పర్శస్వభావా ఆప్యాః, రూపస్పర్శస్వభావాస్తైజసాః, స్పర్శస్వభావాశ్చ వాయవీయాః, పృథివ్యప్తేజోవాయురూపేణ సంహన్యన్తే - తేభ్యశ్చ పృథివ్యాదిభ్యః శరీరేన్ద్రియవిషయరూపసఙ్ఘాతా భవన్తి. తత్ర చ శరీరాన్తర్వర్తీ గ్రాహకాభిమానారూఢో విజ్ఞానసన్తాన ఏవాత్మత్వేనావతిష్ఠతే - తత ఏవ సర్వో లౌకికో వ్యవహారః ప్రవర్తత ఇతి. ... ...

తత్రాభిధీయతే (సముదాయ ఉభయహేతుకేఽపి తదప్రాప్తిః) యోఽయమణుహేతుకః పృథివ్యాదిభూతాత్మకస్సముదాయః, యశ్చ పృథివ్యాదిహేతుకశ్శరీరేన్ద్రియవిషయరూపస్సముదాయః,- తస్మిన్నుభయహే

క్లృప్తసద్భావితత్వాత్. తస్మాదాత్మగతమణుగతం వేత్యేవ వికల్ప ఉపపద్యతే. నను ప్రత్యాత్మనియతభోగసాధనస్యాదృష్టస్యాణుగతత్వాశఙ్కానభవితుమర్హం-కథం వికల్ప ఇతి చేన్న-అదృష్టస్య కారణత్వేఽభిహితే కారణత్వస్య సామాన్యరూపత్వాత్, తదదృష్టస్య చ సమవాయితయా కారణత్వాసమ్భవాత్, తదసమవాయిత్వనిమిత్తత్వశఙ్కోపపత్తేః. । నిత్యమేవ చ భావాదిత్యత్ర ప్రశ్నేయేఽప్యదృష్టసంభవాదణుషు నిత్యకర్మోత్పత్తిప్రసఙ్గ ఇతి వ్యాఖ్యాతం. తదప్యయుక్తం- * ఉభయథాపి న కర్మేతి సూత్ర ఏవాదృష్టవదాత్మసంయోగస్య కారణత్వేన శఙ్కాసమ్భవాత్ పరిహారస్యాపి తత్రైవ వివక్షితత్వోపపత్తేః. తత్రాపేక్షితమస్మిన్ సూత్రే కణ్ఠోక్తమితి చేన్న- తథా సత్యస్య సూత్రస్య తదనన్తరభావిత్వాపత్తేః. ఇదం హి సమవాయవ్యుదాససూత్రవ్యవహితం-అతస్తేన వ్యవహితత్వాత్, తదనేనావ్యవహితత్వాచ్చ సమవాయస్య వైశేషికాభిమతే నిత్యత్వపక్ష ఏవ దూషణపరత్వం యుక్తం. *ఉభయథా చ దోషాదిత్యత్రాపి పార్శ్వభేదేన సంయోగే, ఏకభాగేనైవ సర్వైస్సంయోగే, చ దోష ఇత్యుక్తం. తథా త్వేవ * మహద్దీర్ఘవద్వేతి సూత్రే నైవ ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ కార్యోత్పత్త్యసామఞ్జస్యం దృష్టాన్తీకుర్వతా పరమాణూనాం పార్శ్వభేదాభేదప్రయుక్తదూషణజాతమభిప్రేతమితీహ తదుక్తిః పునరుక్తిస్స్యాత్. తస్య చ సూత్రస్య పరాభిమతార్థపరత్వానుపపత్తిశ్చ దర్శితా. అత ఇదం సూత్రం పరమాణూనాం రూపాదిమత్త్వ ఇవ తద్విరహే చ దోషప్రతిపాదకమితీయుక్తమ్. ....

మహద్దీర్ఘాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౭॥ సూ. ॥ సముదాయ ఉభయహేతుకేఽపి తదప్రాప్తిః ॥ సఙ్గతిమాహ (పరమాణ్వితి) అసత్కార్యవాదసామ్యాత్ కార్యవిశేషశరీరే క్షణికత్వాభ్యుపగమసామ్యాద్వా బుద్ధిస్థతయా వైశేషికమతనిరాసానన్తరం బౌద్ధనిరాస ఇతి కేచిత్. పరమాణూనామనేకాన్తత్వచాతుర్విధ్యాభ్యుపగమసామ్యాద్బుద్ధిస్థతయా బౌద్ధమతనిరాస ఇతి సఙ్గతిః. ఆర్హతమతే స్థిరత్వాస్థిరత్వాదిభిరనైకాన్త్యమైకవిధ్యం చ పరమాణూనాం హి స్వీకృతం. సహి సర్వైరపి బౌద్ధైః పరమాణుకారణత్వమఙ్గీకృతమిత్యత్రాహ (తే చ చతుర్విధా ఇతి) వైభాషికసౌత్రాన్తికయోః పరమాణుకారణవాదాభ్యుపగమేన ప్రస్తావే సతి బాహ్యశూన్యసాజాత్యాద్యోగాచారమాధ్యమికయోరపి నిరాసః క్రియత ఇత్యర్థః. కిం క్షణికాః పరమాణవో జగదారమ్భకాః- నేతి. క్షణికానాం తేషాం కిం సఙ్ఘాతకారణత్వం సమ్భవతి- నేతి. అస్థిరాదిషు స్థిరత్వాదిరూపాఽవిద్యా పరమాణూనాం పృథివ్యాదిసఙ్ఘాతహేతుత్వముపపాదయతి- నేతి. యదోపపాదయతి-తదా సఙ్ఘాతహేతుత్వోపపత్తేః పరమాణూనాం క్షణికానాం కారణత్వం స్యాత్. యదా నోపపాదయతి-తదా సఙ్ఘాతహేతుత్వానుపపత్తేః క్షణికానాం పరమాణూనాం జగదారమ్భకత్వం న స్యాత్. వైభాషికాదీనామభ్యుపగమప్రకారం యథాక్రమమాహ (కేచిత్యాదినా) (చిత్తచైత్తరూపానితి) చిత్తం-జ్ఞానసన్తానః. చైత్తం-రాగాదికం. రూపవిజ్ఞానవేదనాసంజ్ఞాసంస్కారాః పఞ్చ స్కన్ధాః. భూతేన్ద్రియవిషయా రూపస్కన్ధః. తద్విషయగ్రాహకత్వేనాహమిత్యభిమానారూఢా జ్ఞప్తిరేవ విజ్ఞానస్కన్ధః. ప్రియాప్రియానుభయానుభవజన్యసుఖదుఃఖోపేక్షాత్మకశ్చిత్తస్యావస్థావిశేషో వేదనాస్కన్ధః. సంజ్ఞాస్కన్ధః సవికల్పకః ప్రత్యయః. సంస్కారస్కన్ధో రాగద్వేషమోహాదయః. కాయస్థత్వాదాన్తరచిత్తవిషయత్వాద్వా రూపస్కన్ధోఽపి చిత్తచైత్తాన్తర్గత ఇతి వాచస్పత్యాదయశ్శఙ్కరభాష్యం చ. రూపస్కన్ధవ్యతిరిక్తస్కన్ధచతుష్టయం చిత్తచైత్తాన్తర్గతమితి భాస్కరభాష్యే. తదిదమాహ (చిత్తచైత్తరూపాంశ్చాభ్యన్తరానర్థానితి) (అన్యే త్వితి) పృథివ్యాదివిషయజ్ఞానేన తత్తద్విషయానుమానమిత్యర్థః. (తత్ర చేతి) అహం జానామీతి గ్రాహకత్వేనాభిమానో గ్రాహకాభిమానః. తమారూఢ ఇత్యర్థః. ... ...

తు కేపి సముదాయేతత్ప్రాప్తిర్నోపపద్యతే- జగదాత్మకసముదాయోత్పత్తిర్నోపపద్యత ఇత్యర్థః. పరమాణూనాం పృథివ్యాదిభూతానాం చ క్షణికత్వాభ్యుపగమాత్. క్షణధ్వంసినః పరమాణవో భూతాని చ కదా సంహతౌ వ్యాప్రియన్తే, కదా వా సంహన్యన్తే, కదా విజ్ఞానవిషయభూతాః, కదా చ హానోపాదానాదివ్యవహారాస్పదతాం భజన్తే. కో వా విజ్ఞానాత్మాకం చ విషయం స్పృశతి, కశ్చ విజ్ఞానాత్మాకమర్థం కదా వేదయతే, కం వా విదితమర్థం కశ్చ కదోపాదత్తే. స్ప్రష్టా హి నష్టః, స్పృష్టశ్చ నష్టః, తథా వేదితా విదితశ్చ నష్టః. కథం చాన్యేన స్పృష్టమన్యో వేదయతే, కథం చాన్యేన విదితమర్థమన్య ఉపాదత్తే. సన్తానానామేకత్వేపి సన్తానిభ్యస్తేషాం వస్తుతో వస్త్వన్తరత్వానభ్యుపగమాన్న తన్నిబన్ధనం వ్యవహారాదికముపపద్యతే. అహమర్థ ఏవాత్మా, స చ జ్ఞాతైవ, ఇతి చోపపాదితం పురస్తాత్. ....

౧౮॥ సూ. ఇతరేతరప్రత్యయత్వాదుపపన్నమితి చేన్న సఙ్ఘాతభావానిమిత్తత్వాత్ ॥ అవిద్యాదీనామితరేతరహేతుత్వేనోపపన్నం సఙ్ఘాతభావాదికమితి చేత్. ఏతదుక్తం భవతి- యద్యపి క్షణికాస్సర్వే భావాః- తథాప్యవిద్యయైతత్సర్వముపపద్యతే- అవిద్యా హి నామ విపరీతబుద్ధిః క్షణికాదిషు స్థిరత్వాదిగోచరా. తయా సంస్కారాఖ్యాః రాగద్వేషాదయో జాయన్తే. తతశ్చిత్తాభిజ్వలనరూపం విజ్ఞానం. తతశ్చ నామాఖ్యాశ్చిత్తచైత్తాః పృథివ్యాదికం చ రూపి ద్రవ్యం. తతష్షడాయతనాఖ్యమిన్ద్రియషట్కం. తతః స్పర్శాఖ్యః కాయః. తతో వేదనాదయః. తతశ్చ పునరప్యవిద్యాదయో యథోక్తా ఇత్యనాదిరియమవిద్యాదికాఽన్యోన్యమూలా చక్రపరివృత్తిః. ఏతచ్చ సర్వం పృథివ్యాదిభూతభౌతికసఙ్ఘాతమన్తరేణ నోపపద్యతే - అతస్సఙ్ఘాతభావాదికముపపన్న

తత్ప్రాప్తిః - సముదాయత్వప్రాప్తిరిత్యర్థః. క్షణికత్వమస్తు - తేన కథం సముదాయత్వప్రాప్తిరిత్యత్రాహ (క్షణధ్వంసిన ఇతి) (సంహతౌ వ్యాప్రియన్త ఇతి) వ్యాపారః - చలనం. కిం శబ్దః క్షేపే. విషయం స్పృశతి - ఇన్ద్రియేణ సంబద్ధం కరోతి. ఇన్ద్రియవ్యాపారో, జ్ఞానం, హానోపాదానాది, చ నోపపద్యత ఇత్యర్థః. కదా - న కదాచిదితి భావః. ఉపపాదయతి (స్ప్రష్టా హీతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (కథమితి) ఏకసన్తానత్వాదుపపద్యత ఇత్యత్రాహ (సన్తానానామితి) స్థిరత్వేనానుయాయిత్వేన సన్తానస్య వస్త్వన్తరత్వానభ్యుపగమాదిత్యర్థః. విజ్ఞానస్య చాత్మత్వమయుక్తమిత్యాహ (అహమర్థ ఏవేతి)——— అణుహేతుకో భూతభౌతికసఙ్ఘాతః, పఞ్చస్కన్ధైరారబ్ధః పఞ్చస్కన్ధీరూపసఙ్ఘాత, శ్చోభయహేతుకసముదాయ ఇతి పరైర్వ్యాఖ్యాతం. తత్ర స్కన్ధానాముపపన్నత్వే తత్సముదాయాత్మా పఞ్చస్కన్ధీ న దుష్యతీతి - స్కన్ధానామేవ నిరాచికీర్షితత్వే తద్ధేతుకసముదాయశబ్దేన తేషాముపస్థాపనమతిక్లిష్టం.——— సముదాయో గర్భరూపః - మాతృభుక్తాహారః కర్మ చ తద్ధేతురితి తన్నిరాసపరం యాదవప్రకాశైర్వ్యాఖ్యాతం. తదప్యయుక్తం - గర్భారమ్భదూషణాదపి జగదారమ్భదూషణస్య ప్రాధాన్యేన చాస్మిన్పాదే ప్రక్రాన్తత్వాత్. అతస్సముదాయశబ్దస్యైవ పర్యః ప్రతిపాదితః. ....

౧౮॥ సూ. ఇతరేతరప్రత్యయత్వాదుపపన్నమితి చేన్న సఙ్ఘాతభావానిమిత్తత్వాత్ ॥ అయమేవాక్షరక్రమో వృత్తిసిద్ధః పాఠః. (అవిద్యాదీనామితి) ప్రత్యయశబ్దో హేతువాచీ. (సఙ్ఘాతభావాదికమితి) ఆదిశబ్దేన విజ్ఞానవిషయత్వం వ్యవహారాస్పదత్వం చ వివక్షితం. అవిద్యాదయః కే- కథం తేషామన్యోన్యహేతుత్వం- తేన సఙ్ఘాతభావోపపత్తిః కథమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) అవిద్యాం వివృణోతి. (క్షణికాదిష్వితి) ఆదిశబ్దద్వయం కార్యత్వనిత్యత్వాదిమిథో విరుద్ధాకారపరం. క్షణికకార్యదుఃఖశూన్యస్వభావేషు పదార్థేషు స్థాయినిత్యసుఖవస్తుత్వబుద్ధిరిత్యర్థః. తస్యాః రాగాదిహేతుత్వం స్ఫుటం. రాగాదయస్సంస్కారాః. తే చ గ్రాహకాభిమానారూఢస్య సూక్ష్మచిత్తసన్తానస్య ప్రదేశాన్తరం నీయమానస్య ప్రతిక్షణముపజాయమానస్య దీపసన్తానస్యేవ మాతృకుక్షిప్రవేశహేతవః. గర్భగతస్య తదనన్తరభావినీ విషయజ్ఞప్తిర్విజ్ఞానం. తదిదమాహ (తతశ్చిత్తాభిజ్వలనరూపమితి) (తతశ్చేతి) తదుత్తరోత్తరవిషయజ్ఞప్తిశ్చిత్తం- తేన సహజన్మవినాశభాజః స్పర్శవేదనాసంజ్ఞాచేతనావితర్కవిచారప్రీతిరేకాగ్రతాశ్రద్ధావీర్యస్మృతిప్రజ్ఞాదయః కుశలాకుశలరూపా ధర్మాః. ఏతే చిత్తచైత్తా నామాఖ్యాః. (తతశ్చ పృథివ్యాదికం చ రూపి ద్రవ్యమితి) కాలాతిక్రమేణ పుఞ్జీభావసిద్ధిరిత్యర్థః. తత ఇన్ద్రియషట్కనిష్పత్తిమాహ (తత ఇతి) అత్ర స్పర్శశబ్దశ్చైత్తకుశలధర్మాన్తర్గతస్పర్శాదర్థాన్తరపరః- కాయవాచిత్వాత్. (తతో వేదనాదయ ఇతి) వేదనా- సుఖదుఃఖాదిబుద్ధిః. ఆదిశబ్దేన తృష్ణోపాదానభవజాతిజరామరణశోకపరివేదనదుఃఖదౌర్మనస్యాని ఉపక్లేశరూపమదమానాదయశ్చ ఉపవాసాశ్చ గృహ్యన్తే. అత్ర తృష్ణా- వాక్కాయచేష్టా. భవశబ్దో ధర్మాధర్మవాచీ. తతః స్కన్ధప్రాదుర్భావో జాతిః. మానసదుఃఖం దౌర్మనస్యం. అవిద్యాదిభిర్వేదనాదయః - వేదనాదిభిరవిద్యాదయః. అవిద్యాదిభిర్జన్మజరాదయః - తైరవిద్యాదయ ఇతి వా స్యాదితరేతరప్రత్యయత్వం. ఉభయథాపి నార్థభేదః- వేదనాదిషు జన్మజరాదీనామన్తర్గతత్వాత్ (ఏతచ్చేతి) అవిద్యాదిభిస్సఙ్ఘాతః - సఙ్ఘాతాదవిద్యాదికమిత్యుపలభ్యమానం చక్రకమవిద్యాదిహే

మితి. తత్రోత్తరం (నసఙ్ఘాతభావానిమిత్తత్వాదితి) నైతదుపపద్యతే- ఏషామవిద్యాదీనాం పృథివ్యాదిభూతభౌతికసఙ్ఘాతభావం ప్రత్యనిమిత్తత్వాత్. నఖల్వస్థిరాదిషు స్థిరత్వాదిబుద్ధ్యాత్మికాఽవిద్యా తన్నిమిత్తౌ రాగద్వేషాదయో వాఽర్థాన్తరస్య క్షణికస్య సంహతిహేతుతాం ప్రతిపద్యన్తే. శుక్తికారజతాదిబుద్ధిర్హి న శుక్త్యాద్యర్థసంహతిహేతుర్భవతి. కించ- యస్య క్షణికే స్థిరత్వబుద్ధిః- స తదైవ నష్ట ఇతి కస్య రాగాదయ ఉత్పద్యన్తే. సంస్కారాశ్రయం స్థిరమేకం ద్రవ్యమనభ్యుపగచ్ఛతాం సంస్కారానువృత్తిరపి న శక్యా కల్పయితుం. ……………

౧౯॥ సూ. ఉత్తరోత్పాదే చ పూర్వనిరోధాత్॥ ఇతశ్చ క్షణికత్వపక్షే జగదుత్పత్తిర్నోపపద్యతే- ఉత్తరక్షణోత్పత్తివేళాయాం పూర్వక్షణస్య వినష్టత్వాత్ తస్యోత్తరక్షణం ప్రతి హేతుత్వానుపపత్తేః. అభావస్య హేతుత్వే సర్వం సర్వత్ర సర్వదోత్పద్యేత. అథ పూర్వక్షణవర్తిత్వమేవ హేతుత్వమిత్యుచ్యతే- ఏవం తర్హి కశ్చిదేవ ఘటక్షణస్తదుత్తరకాలభావినాం సర్వేషామేవ గోమహిషాశ్వకుడ్యపాషాణాదీనాం త్రైలోక్యవర్తినాం హేతుస్స్యాత్. అథైకజాతీయస్యైవ పూర్వక్షణవర్తినో హేతుత్వమిష్యతే- తథాపి సర్వదేశవర్తినాముత్తరక్షణభావినాం ఘటానామేక ఏవ పూర్వక్షణవర్తిఘటో హేతుస్స్యాత్. అథైకస్యైవ హేతురేక ఇతి మనుషే- తథాపి కస్యైకస్య కో హేతురితి న జ్ఞాయతే. అథ యస్మిన్ దేశే యో ఘటక్షణః స్థితః - తద్దేశసమ్బన్ధిన ఏవోత్తరఘటక్షణస్య స హేతురితి- కిం దేశస్య స్థిరత్వం మనుషే. కించ-చక్షురాదిసమ్ప్రయుక్తస్యార్థస్య జ్ఞానోత్పత్తికాలేఽనవస్థితత్వాన్న కస్యచిదర్థస్య జ్ఞానవిషయత్వం సమ్భవతి………

౨౦॥ సూ. అసతి ప్రతిజ్ఞోపరోధో యౌగపద్యమన్యథా॥ అసత్యపి హేతౌ కార్యముత్పద్యతే చేత్ - సర్వం సర్వత్ర సర్వదోత్పద్యేతేత్యుక్తం. న కేవలముత్పత్తివిరోధ ఏవ - ప్రతిజ్ఞా చ భవతాముపరుధ్యేత. అధిపతిసహకార్యాలమ్బనసమనన్తరప్రత్యయాశ్చత్వారో విజ్ఞానోత్పత్తౌ హేతవ ఇతి వః ప్రతిజ్ఞా. అధిపతిః- ఇన్ద్రియం. అథ ప్రతిజ్ఞానుపరోధాయ ఘటక్షణే స్థిత ఏవ ఘటక్షణాన్తరోత్పత్తిరిష్యతే - తథా చ సతి ద్వయోః కార్యకారణయోర్ఘటక్షణయోర్యౌగపద్యేనోపలబ్ధిః ప్రసజ్యేత. న చ తథోపలభ్యతే. క్షణికత్వప్రతిజ్ఞా చైవం హీయేత. క్షణికత్వం స్థితమేవేతి చేత్ - ఇన్ద్రియసంప్రయోగజ్ఞానయోర్యౌగపద్యం ప్రసజ్యేత. ……

తుభూతసఙ్ఘాతానభ్యుపగమే తు నోపపద్యత ఇత్యర్థః. అవిద్యాదీనాం స్వరూపేణ కార్యకరత్వానుపపత్తిమాహ (శుక్తికేతి) న హి శుక్తికాదౌ రజతాదిభ్రమే సతి శుక్తికాద్వయం సంహతం భవతీత్యర్థః. యద్వా- న శుక్తిరఙ్గుళీయకాదికార్యకరీ భవతీత్యర్థః. సూత్రాభిప్రేతం సహకారివైకల్యమాహ (కించేతి) సంస్కారేణేతి చేత్తత్రాహ (సంస్కారాశ్రయమితి) సంస్కారశ్చ తదాశ్రయశ్చ నష్ట ఇత్యర్థః. ……………………………

౧౯॥ సూ. ఉత్తరోత్పాదే చ పూర్వనిరోధాత్॥ క్షణశబ్దః క్షణికపదార్థవాచీ. కిం దేశస్యేత్యాదిభాష్యానన్తరమిదమపి పదకపర్యాభిప్రేతం- యద్దేశసన్తానస్థితో యో ఘటస్స తద్దేశసన్తానసమ్బన్ధిన ఉత్తరఘటక్షణస్య హేతురితి చేన్న - దేశాన్తరం నీయమానస్య తస్యాప్యుత్తరోత్తరం నీయమానస్య దేశాన్తరసమ్బన్ధిసన్తానదర్శనాదితి. ఉక్తం దూషణం న వస్తున్యేవ- జ్ఞానేఽపి తుల్యమిత్యభిప్రాయేణాహ (కించేతి) ……………

౨౦॥ సూ. అసతి ప్రతిజ్ఞోపరోధో యౌగపద్యమన్యథా॥ సహకారీ- ఆలోకాదిః. ఆలమ్బనం- విషయః. సమనన్తరప్రత్యయః- అనన్తరపూర్వక్షణప్రత్యయః. అనుపరోధం శఙ్కతే (అథేతి) పూర్వక్షణస్యోత్తరక్షణానువృత్తౌ యుగపదుపలబ్ధిప్రసక్తిః, క్షణికత్వహానిశ్చేతి దూషణద్వయమాహ (తథా చేత్యాది) శఙ్కతే (క్షణికత్వమితి) (క్షణికత్వం స్థితమేవేతి చేదితి) ఉత్తరక్షణః పూర్వక్షణవర్తీ చేదిత్యర్థః. దూషయతి (ఇన్ద్రియసంప్రయోగజ్ఞానయోర్యౌగపద్యం ప్రసజ్యేతేతి) తతః కార్యకారణభావాభావప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. యుగపదుపలబ్ధిప్రసఙ్గశ్చార్థసిద్ధః. జ్ఞానతత్కారణయౌగపద్యప్రసఙ్గః ప్రదర్శనార్థః- అర్థేష్వపి కారణభూతఘటక్షణకార్యభూతఘటక్షణయోర్యౌగపద్యప్రసఙ్గ ఇత్యభిప్రాయః…

౨౧॥ సూ. ప్రతిసఙ్ఖ్యాప్రతిసఙ్ఖ్యానిరోధాప్రాప్తిరవిచ్ఛేదాత్ ॥ ఏవం తావదసత ఉత్పత్తిర్నిరస్తా- సతో నిరన్వయవినాశోఽపి నోపపద్యత ఇత్యుచ్యతే. క్షణికత్వవాదిభిర్ముద్గరాభిఘాతాద్యనన్తరభావితయోపలబ్ధియోగ్యస్సదృశసన్తానావసానరూపస్థూలో యః, సదృశసన్తానే ప్రతిక్షణభావీ చోపలబ్ధ్యనర్హస్సూక్ష్మశ్చ యో నిరన్వయో వినాశః, ప్రతిసఙ్ఖ్యాప్రతిసఙ్ఖ్యానిరోధశబ్దాభ్యామభిధీయేతే. తావసమ్భవత ఇత్యర్థః. కుతః. (అవిచ్ఛేదాత్) సతో నిరన్వయవిచ్ఛేదాసమ్భవాత్. అసమ్భవశ్చ - సత ఉత్పత్తివినాశౌ నామావస్థాన్తరాపత్తిరేవ-అవస్థాయోగి తు ద్రవ్యమేకమేవ స్థిరమితి కారణాదనన్యత్వం కార్యస్యోపపాదయద్భిరస్మాభిః *తదనన్యత్వమిత్యత్ర ప్రతిపాదితః. నిర్వాణస్య దీపస్య నిరన్వయవినాశదర్శనాదన్యత్రాపి వినాశో నిరన్వయోఽనుమీయత ఇతి చేన్న- ఘటశరావాదౌ మృదాదిద్రవ్యానువృత్త్యుపలబ్ధ్యా సతో ద్రవ్యస్యావస్థాన్తరాపత్తిరేవ వినాశ ఇతి నిశ్చితే సతి ప్రదీపాదౌ సూక్ష్మదశాపత్త్యాఽప్యనుపలమ్భోపపత్తేః తత్రాప్యవస్థాన్తరాపత్తికల్పనస్యైవ యుక్తత్వాత్. ......

౨౨॥ సూ. ఉభయథా చ దోషాత్ ॥ క్షణికత్వవాదిభిరభ్యుపేతా తుచ్ఛాదుత్పత్తి, రుత్పన్నస్య తుచ్ఛతాపత్తి, శ్చ న సమ్భవతీత్యుక్తం. తదుభయప్రకారాభ్యుపగతౌ దోషశ్చ భవతి - తుచ్ఛాదుత్పత్తౌ తుచ్ఛాత్మకమేవ కార్యం స్యాత్. యద్ధి యస్మాదుత్పద్యతే-తత్తదాత్మకం దృష్టం-యథా మృత్సువర్ణాదేరుత్పన్నం మణికమకుటాది మృత్సువర్ణాద్యాత్మకం దృష్టం. న చ జగత్తుచ్ఛాత్మకం భవద్భిరభ్యుపగమ్యతే, న చ ప్రతీయతే,. సతో నిరన్వయవినాశే సత్యేకక్షణాదూర్ధ్వం కృత్స్నస్య జగతస్తుచ్ఛతాపత్తిరేవ స్యాత్ - పశ్చాత్తుచ్ఛాజ్జగదుత్పత్తౌ అనన్తరోక్తం తుచ్ఛాత్మకత్వమేవ స్యాత్. అత ఉభయథాపి దోషాన్న భవదుక్తప్రకారావుత్పత్తినిరోధౌ....

౨౩॥ సూ. ఆకాశే చావిశేషాత్ ॥ బాహ్యాభ్యన్తరవస్తునః స్థిరత్వప్రతిపాదనాయ ప్రతిసఙ్ఖ్యాప్రతిసఙ్ఖ్యానిరోధయోస్తుచ్ఛరూపతా నిరాకృతా- తత్ప్రసఙ్గేన తాభ్యాం సహ తుచ్ఛత్వేన సౌగతైః పరిగణితస్యాకాశస్యాపి తుచ్ఛతా ప్రతిక్షిప్యతే. ఆకాశే చ నిరుపాఖ్యతా న యుక్తా - భావరూపత్వేనాభ్యుపగతపృథివ్యాదివదాకాశస్యాపి అబాధితప్రతీతిసిద్ధత్వావిశేషాత్. ప్రతీయతే హ్యాకాశోఽత్ర శ్యేనః పతత్యత్ర గృధ్ర ఇతి శ్యేనాదిపతనదేశత్వేన. న చ పృథివ్యాద్యభావమాత్రమాకాశ ఇతి వక్తుం శక్యం- వికల్పాసహత్వాత్. పృథివ్యాదేః ప్రాగభావః- ప్రధ్వంసాభావః- ఇతరేతరాభావః- అత్యన్తాభావో వా ఆకాశః - సర్వథాప్యాకాశప్రతీత్యనుపపత్తిః స్యాత్. ప్రాగభావప్రధ్వంసాభావయోరాకాశత్వే పృథివ్యాదిషు వర్తమానేషు ఆకాశప్రతీత్యయోగాత్ నిరాకాశం జగత్స్యాత్. ఇతరేతరాభావస్యాకాశత్వేఽపి ఇతరేతరాభావస్య తత్తద్వస్తుగతత్వేన తేషామన్తరాళే ఆకాశప్రతీతిర్న స్యాత్. అత్యన్తాభావస్తు పృథివ్యాదీనాం న సమ్భవతి. అభావస్య విద్యమానపదార్థావస్థావిశేషత్వోపపాదనాచ్చాకాశస్యాభావరూపత్వేఽపి న నిరుపాఖ్యత్వం. అణ్డాన్తర్వర్తిన ఆకాశస్య త్రివృత్కరణోపదేశప్రదర్శితపఞ్చీకరణేన రూపవత్త్వాచ్చాక్షుషత్వేఽప్యవిరోధః. ......

౨౧॥ సూ. ప్రతిసఙ్ఖ్యాప్రతిసఙ్ఖ్యానిరోధాప్రాప్తిరవిచ్ఛేదాత్ ॥ (తదనన్యత్వమిత్యత్ర ప్రతిపాదిత ఇతి) వస్త్వన్తరానుపలబ్ధే, ర్బుద్ధిశబ్దాన్తరాదీనామన్యథోపపత్తే, శ్చేత్యర్థః. (నిర్వాణస్యేతి) అబాధితప్రత్యభిజ్ఞయా మృదనువృత్తౌ సత్యాం న తదపహ్నవో యుక్తః. దృష్టేనాదృష్టకల్పనం హి యుక్తం- న తు దృష్టహానమిత్యర్థః. ......

౨౨॥ సూ. ఉభయథా చ దోషాత్ ॥ న చ ప్రతీయతే- న తుచ్ఛత్వేన ప్రతీయత ఇత్యర్థః. ......

౨౩॥ సూ. ఆకాశే చావిశేషాత్ ॥ (బాహ్యేత్యాది) క్షణికత్వదూషణోపయుక్తత్వాభావాత్ ప్రసఙ్గాత్సఙ్గతిరిత్యర్థః. (చాక్షుషత్వేఽప్యవిరోధ ఇతి) అనేనానుమేయత్వమప్యనుమతమితి గమ్యతే. యద్వా- చాక్షుషమేవ - తథాపి తత్ప్రయుక్తవిరోధో నాస్తీత్యర్థః. ......

౨౫॥ సూ. అనుస్మృతేశ్చ॥ పూర్వప్రస్తుతంవస్తునఃస్థిరత్వమేవోపపాద్యతే. అనుస్మరణం - పూర్వానుభూతవస్తువిషయంజ్ఞానం. ప్రత్యభిజ్ఞానమిత్యర్థః. తదేవేదమితిసర్వంవస్తుజాతమతీతకాలానుభూతంప్రత్యభిజ్ఞాయతే. నచభవద్భిర్జ్వాలాదిష్వివసాదృశ్యనిబన్ధనోయమేకత్వవ్యామోహఇతివక్తుంశక్యం- వ్యాముహ్యతోజ్ఞాతురేకస్యానభ్యుపగమాత్. నహ్యన్యానుభూతేనైకత్వంసాదృశ్యం వాన్యానుభూతస్యాన్యోఽనుసన్ధత్తే - అతోభిన్నకాలవస్త్వాశ్రయసాదృశ్యానుభవనిబన్ధనమేకత్వవ్యామోహంవదద్భిర్జ్ఞాతురేకత్వమవశ్యాశ్రయణీయం. నచజ్వాలాదిష్విపి ఘటాదిషు జ్వాలాదిష్వివభేదసాధనప్రమాణముపలభామహే- యేనసాదృశ్యనిబన్ధనాంప్రత్యభిజ్ఞాంకల్పయేమ. యదపిచేదముచ్యతే- ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాంఘటాదేః క్షణికత్వంసిధ్యతి- ప్రత్యక్షంతావద్వర్తమానార్థవిషయమువర్తమానాద్వస్తునోవ్యావృత్తంస్వ విషయమవగమయతి- నీలమివపీతాత్ - ఏవంచభూతభవిష్యద్భ్యాంవర్తమానస్యవస్త్వన్తరత్వమవగతంభవతి. అనుమానమపి- అర్థక్రియాకారిత్వాత్సత్త్వాచ్చఘటాదిః క్షణికః- యదక్షణికంశశవిషాణాది- తదనర్థక్రియాకార్యసచ్చ. తథాఽన్త్యఘటక్షణసత్త్వాత్పూర్వఘటక్షణసత్త్వానివినాశీని- ఘటక్షణసత్త్వాత్ - అన్త్యఘటక్షణసత్త్వవదితి. తచ్చకార్యకారణభావానుపపత్త్యాదిభిఃపూర్వమేవనిరస్తం. కించ - ప్రత్యక్షగమ్యావర్తమానస్యావర్తమానాద్వ్యావృత్తిర్నవర్తమానస్యవస్త్వన్తరత్వమవగమయతి- అపితువర్తమానకాలయోగితామాత్రం. నచతావతావస్త్వన్తరత్వంసిధ్యతి- తస్యైవకాలాన్తరయోగసమ్భవాత్. యత్తుసత్త్వాదర్థక్రియాకారిత్వాచ్చేతిక్షణికత్వేహేతుద్వయముక్తం- తదభిమతవిపరీతసాధనత్వాద్విరుద్ధం- సత్త్వాదర్థక్రియాకారిత్వాద్వాఘటాదిస్థాస్ను- యదస్థాస్ను- తదసదనర్థక్రియాకారిచ- యథాశశవిషాణమిత్యపిహివక్తుంశక్యం. కించ-అర్థక్రియాకారిత్వమక్షణికత్వమేవసాధయేత్ - క్షణధ్వంసినోహివ్యాపారాసమ్భవాదర్థక్రియాకారిత్వంనసమ్భవతీత్యుక్తం. తథాఽన్త్యఘటక్షణస్యహేతుతోనాశదర్శనాదితరేషిఘటక్షణాహేత్వపేక్షవినాశాస్స్యురిత్యాముద్గరాదిహేతూపనిపాతాత్ స్థాస్నుత్వమేవ. నచవాచ్యంనముద్గరాదయోవినాశహేతవః - అపితుకపాలాదివిసదృశసన్తానోత్పత్తిహేతవఇతి. కపాలత్వావస్థాపత్తిరేవఘటాదీనాంవినాశఇత్యుపపాదితత్వాత్. కపాలోత్పత్తివ్యతిరిక్తత్వాభ్యుపగమేపివినాశస్య- వినాశహేతుత్వమేవముద్గరాదేరానన్తర్యాద్యుక్తం.అతః ప్రత్యభిజ్ఞయాస్థిరత్వమవగమ్యమానంనకేనాపిప్రకారేణాపహ్నోతుంశక్యం.పూర్వాపరకాలసమ్బన్ధ్యర్థైక్యవిషయాయాః ప్రత్యభిజ్ఞాయాఅన్యవిషయత్వంబ్రువన్నీలాదిజ్ఞానానామపినీలాదేరర్థాన్తరవిషయత్వంబ్రూయాత్. కించ-ప్రమాతృప్రమేయయోఃక్షణికత్వంవదద్భిర్వ్యాప్త్యవధారణతత్స్మరణపూర్వకానుమానాభ్యుపగమోపిదుశ్శకః. తథాఇదంక్షణికమిత్యాది ప్రతిజ్ఞాపూర్వకహేతూపన్యాసాదికమపినోపపద్యతేభవతాం- ప్రతిజ్ఞోపక్రమక్షణఏవవక్తుర్వినష్టత్వాత్. నహ్యన్యేనోపక్రాన్తమజానద్భిరన్యైస్సమాపయితుంశక్యమ్. . . .

౨౫॥ సూ. అనుస్మృతేశ్చ॥ ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. స్మృతిసాదృశ్యాదనుస్మృతిశబ్దేనాభిధానం(ఘటాదిషుజ్వాలాదిష్వివేతి) ఉత్పత్తివినాశసామగ్ర్యనువృత్త్యభావాదిత్యర్థః. (తచ్చకార్యకారణేతి) తర్కానుగృహీతప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యక్షేణతర్కవిరుద్ధమనుమానంబాధితమిత్యర్థః. కార్యకారణభావానుపపత్త్యాదిభిరితిప్రత్యక్షానుమానసాధారణందూషణముక్తం. అథప్రత్యక్షస్యక్షణికవిషయత్వందూషయతి(కించేతి) (తస్యైవేతి) యథావస్తునోనీలత్వోత్పలత్వయోగోనవస్త్వన్తరత్వసాధకః- తథాకాలద్వయయోగోపిసమ్భవతీత్యర్థః. అనుమానద్వయమపిదూషయతి (యత్త్వితి) తదభిమతవిపరీతసాధనత్వాత్ - విపర్యయేణాపివ్యాప్తిసద్భావాత్. విరుద్ధం - విపరీతస్యాపిసాధకమిత్యర్థః. విపరీతవ్యాప్తిందర్శయతి (సత్త్వాదితి) ప్రకరణసమత్వముక్తం. అర్థక్రియాకారిత్వస్యహేతోరభిమతవిరుద్ధస్యైవసాధకత్వమాహ (కించేతి) వ్యాపారాసమ్భవాత్-వ్యాపారస్యహేతుత్వమాశ్రయత్వంచనసమ్భవతి-ఉత్పత్త్యనన్తరక్షణఏవవినష్టత్వాత్, అతోనాభిమతకార్యకరత్వమిత్యర్థః. సమీహితవిపర్యయసాధనోవిరుద్ధఇతివిరుద్ధలక్షణం. ఘటక్షణసత్త్వస్యహేతోస్సోపాధికత్వమాహ (తథాన్త్యేతి) (ఆనన్తర్యాద్యుక్తమితి) నహిఘటేతిష్ఠతికపాలోత్పత్తిః- అపితువినాశాదనన్తరమేవోత్పత్తిః- ముద్గరాభిఘాతాద్యనన్తరభావీవినాశఇత్యనన్తరభావినంప్రతిహేతుత్వంయుక్తం- నతువ్యవహితంప్రతీత్యభిప్రాయః. (పూర్వేతి) జ్ఞానంయథాస్వవిషయందర్శయతి- తస్యతథాత్వమేవ- అన్యథాఅతిప్రసఙ్గఇత్యర్థః. (కించేత్యాది) ప్రమాతృప్రమేయయోరిత్యాదినావ్యాప్త్యనుమానస్యదుర్వచత్వముక్తం- తథేత్యాదినాపరార్థానుమానానుపపత్తిరుక్తా. నచప్రత్యభిజ్ఞాయాస్సామగ్ర్యనుపపత్తిర్వక్తుంశక్యతే-సం

౨౫॥ సూ. నాసతోఽదృష్టత్వాత్ ॥ ఏవం తావద్వైభాషికసౌత్రాన్తికయోర్బాహ్యార్థాస్తిత్వవాదినోస్సాధారణాని దూషణాన్యుక్తాని. తత్ర యదుక్తం సమ్ప్రయుక్తస్యార్థస్య జ్ఞానోత్పత్తికాలేఽనవస్థితత్వాన్నకస్యచిదర్థస్య జ్ఞానవిషయత్వం సమ్భవతీతి - తత్ర సౌత్రాన్తికః ప్రత్యవతిష్ఠతే - నజ్ఞానకాలేఽనవస్థానమర్థస్య జ్ఞానావిషయత్వహేతుః-జ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వమేవహి జ్ఞానవిషయత్వం. నచైతావతా చక్షురాదేర్జ్ఞానవిషయత్వప్రసఙ్గః- స్వాకారసమర్పణేన జ్ఞానహేతోరేవ జ్ఞానవిషయత్వాభ్యుపగమాత్. జ్ఞానే స్వాకారం సమర్ప్య వినష్టోఽప్యర్థో జ్ఞానగతేన నీలాద్యాకారేణానుమీయతే. నచ పూర్వపూర్వజ్ఞానేనోత్తరోత్తరజ్ఞానాకారసిద్ధిః - నీలజ్ఞానసన్తతౌ పీతజ్ఞానానుత్పత్తిప్రసఙ్గాత్. అతోఽర్థకృతమేవ జ్ఞానవైచిత్ర్యమితి. అత్రోచ్యతే (నాసతోఽదృష్టత్వాదితి) యోఽయం జ్ఞానే నీలాదిరాకార ఉపలభ్యతే- స వినష్టస్యాసతోఽర్థస్యాకారో భవితుం నార్హతి. కుతః. (అదృష్టత్వాత్) నఖలు ధర్మిణి వినష్టే తద్ధర్మస్యార్థాన్తరే సఙ్క్రమణం దృష్టం. ప్రతిబిమ్బాదికమపి స్థిరస్యైవ భవతి- తత్రాపి న ధర్మమాత్రస్య. అతోఽర్థవైచిత్ర్యకృతం జ్ఞానవైచిత్ర్యమర్థస్య జ్ఞానకాలేఽవస్థానాదేవ భవతి..

పునరపి సాధారణం దూషణమాహ.

౨౬॥ సూ. ఉదాసీనానామపి చైవం సిద్ధిః॥ ఏవం క్షణికత్వాసదుత్పత్త్యహేతుకవినాశాద్యభ్యుపగమే ఉదాసీనానాం-అనుద్యుఞ్జానానామపి సర్వార్థసిద్ధిస్స్యాత్. ఇష్టప్రాప్తిరనిష్టనివృత్తిర్వా ప్రయత్నాదిభిస్సాధ్యతే-క్షణధ్వంసే హి సర్వేషాం భావానాం-పూర్వపూర్వం వస్తు తద్గతో వా విశేషః సంస్కారాదికో విద్యాదిర్వా ఉత్తరత్ర న కశ్చిదనువర్తత ఇతి ప్రయత్నాదిసాధ్యం న కించిదస్తి. ఏవం సత్యహేతుసాధ్యత్వాత్సర్వసిద్ధీనాముదాసీనానామప్యైహికాముష్మికఫలం మోక్షశ్చ సిద్ధ్యేత్. ....

సముదాయాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౭॥ సూ. నాభావ ఉపలబ్ధేః॥ విజ్ఞానమాత్రాస్తిత్వవాదినో యోగాచారాః ప్రత్యవతిష్ఠన్తే- యదుక్తమర్థవైచిత్ర్యకృతం జ్ఞానవైచిత్ర్యమితి - తన్నోపపద్యతే - అర్థవత్ జ్ఞానానామేవ సాకా

స్కారసచివేన్ద్రియసంప్రయోగస్య సామగ్రీత్వాత్. లికుచస్య కర్పూరసాహచర్యాద్విలక్షణకార్యకరత్వం దృష్టం- తద్వత్. అతీతవిషయే స్మృతిత్వాత్, సన్నిహితవిషయేఽనుభవత్వాత్, ప్రత్యభిజ్ఞాస్వరూపం దుర్ఘటమితి చేన్న - ఏకజ్ఞానతయైవావభాసమానత్వాత్. సంప్రతిపన్నైకజ్ఞానవదేకత్వం హి ప్రతీయతే. నాపి విషయానుపపత్తిః- ఏకస్య వస్తునః కాలద్వయసమ్బన్ధవిషయత్వాత్ కాలవిశిష్టాకారే కాలాన్తరాన్వయపరత్వాభావాత్...

౨౫॥ సూ. నాసతోఽదృష్టత్వాత్ ॥ సౌత్రాన్తికస్య ప్రత్యవస్థానావసరం దర్శయతి (తత్ర యదుక్తమితి) *ఉత్తరోత్పాదే చేత్యాదిసూత్రషట్కం దృష్టముఖేన దూషణపరం - అతో దృష్టానుబన్ధిదూషణానన్తరం సౌత్రాన్తికావసరః దృష్టానుబన్ధిదూషణపరిహారార్థః. యోగాచారమతమాశఙ్క్య దూషయతి (నచపూర్వేతి) వినష్టస్యాకారః ప్రతిబిమ్బిత ఇత్యత్రాహ (ప్రతిబిమ్బాదికమితి) ఆదిశబ్దేన స్ఫటికే జపాకుసుమస్వచ్ఛాయాపత్తిర్వివక్షితా. (తత్రాపీతి) న కేవలం ధర్మమాత్రస్య ప్రతిబిమ్బో దృష్టః - ధర్మిణ ఏవతు దృష్ట ఇత్యర్థః..........

౨౬॥ సూ. ఉదాసీనానామపి చైవం సిద్ధిః॥ ఉదాసీనానామర్థసిద్ధేరనిష్టత్వమాహ (ఇష్టేతి) ప్రయత్నసాధ్యత్వాసమ్భవమాహ (క్షణధ్వంసే హీతి) స్వర్గాదిహేతుభూతవిశేషస్సంస్కారాదిః. మోక్షహేతుభూతవిశేషో విద్యాదిః..........

సముదాయాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౭॥ సూ. నాభావ ఉపలబ్ధేః॥ కిమర్థశూన్యజ్ఞానవాదే జగదుత్పత్తిస్సంభవతి- నేతి. సపక్షస్సమీచీనయుక్తిమూలః - నేతి. ఘటాద్యాకారో జ్ఞానాకారః- ఉతార్థాకార ఇతి. కిమర్థాసాధారణ్యం నామ తత్తదర్థసారూప్యం- ఉతార్థసమ్బన్ధ ఇతి,. కిం ఘటాద్యాకారాతిరేకేణార్థవ్యవహారానుగుణ్యం నామ జ్ఞానాకారో భాసతే- న వేతి,. యదా ఆకారాన్తరం న భాసతే, యదా చార్థసారూప్యలక్షణమర్థాసాధారణ్యం,- తదా ఘటాద్యాకారో విజ్ఞానాకార ఇతి విజ్ఞానమాత్రవాదస్య సమ్యగ్యుక్తిమూలత్వాత్ తత్ర జగదుదయసమ్భవః. యదా జ్ఞానస్య తత్తదర్థవ్యవహారానుగుణ్యమాకా

రాణాం స్వయమేవ విచిత్రత్వాత్. తచ్చ స్వరూపవైచిత్ర్యం వాసనావశాదేవోపపద్యతే. వాసనా చ విలక్షణప్రత్యయప్రవాహ ఏవ. యద్ఘటాకారజ్ఞానం కపాలాకారజ్ఞానస్యోత్పాదకం—తస్య తథావిధస్యోత్పాదకం తత్పూర్వఘటజ్ఞానం—తస్య చ తథావిధస్యోత్పాదకం తతః పూర్వఘటజ్ఞానమిత్యేవం రూపః ప్రవాహ ఏవ వాసనేత్యుచ్యతే. కథం బహిష్ఠసన్నికృష్టపరిమితీరాదేరాకారఆన్తరస్య జ్ఞానస్యేత్యుచ్యతే. ఇత్థం—అర్థస్యాపి వ్యవహారయోగ్యత్వం జ్ఞానప్రకాశాయత్తం—అన్యథా స్వపరవేద్యయోరనతిశయప్రసఙ్గాత్. ప్రకాశమానస్య చ జ్ఞానస్య సాకారత్వమవశ్యాశ్రయణీయం—నిరాకారస్య ప్రకాశాయోగాత్. ఏకశ్చాయమాకార ఉపలభ్యమానో జ్ఞానస్యైవ. తస్య చ బహిర్వదవభాసోఽపి భ్రమకృతః. జ్ఞానార్థయోస్సహోపలమ్భనియమాచ్చ జ్ఞానాదవ్యతిరిక్తోఽర్థః. కిఞ్చ—బాహ్యానర్థమభ్యుపేయద్భిరపి ఘటపటాదివిజ్ఞానేషు జ్ఞానస్య తత్తదర్థాసాధారణ్యం తత్తదర్థసారూప్యమన్తరేణ నోపపద్యత ఇత్యవశ్యం జ్ఞానేఽర్థసరూపం రూపమాస్థేయం—తావతైవ సర్వవ్యవహారోపపత్తేః తద్వ్యతిరిక్తార్థకల్పనా నిష్ప్రామాణికా. అతో విజ్ఞానమాత్రమేవ తత్త్వం—న బాహ్యోఽర్థోఽస్తీతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (నాభావ ఉపలబ్ధేరితి) జ్ఞానాతిరిక్తస్యార్థస్యాభావో వక్తుం న శక్యతే. కుతః. (ఉపలబ్ధేః) జ్ఞాతురాత్మనోఽర్థవిశేషవ్యవహారయోగ్యతాఽఽపాదనరూపేణ జ్ఞానస్యోపలబ్ధేః. ఏవమేవ హి సర్వే లౌకికాః ప్రతియన్తి—ఘటమహం జానామీతి. ఏవం రూపేణ సకర్మకేణ సకర్తృకేణ జ్ఞాత్రర్థేన సర్వలోకసాక్షికమపరోక్షమవభాసమానేనైవ జ్ఞానమాత్రమేవ పరమార్థ ఇతి సాధయన్తస్సర్వలోకోపహాసోపకరణం భవన్తీతి వేదవాదచ్ఛద్మప్రచ్ఛన్నబౌద్ధనిరాకరణే నిపుణతరం ప్రపఞ్చితం. యత్తు *సహోపలమ్భనియమాదభేదో నీలతద్ధియోరితి—తత్స్వవచనవిరుద్ధం—సాహిత్యస్యార్థభేదహేతుకత్వాత్. తదర్థవ్యవహారయోగ్యతైకస్వరూపస్య జ్ఞానస్య తేన సహోపలమ్భనియమస్తస్మాద్వైలక్షణ్యసాధనమితి చ హాస్యం. నిరన్వయవినాశినాం జ్ఞానానామనువర్తమానస్థిరాకారవిరహాద్వాసనా చ దురుపపాదా—వినష్టేన పూర్వజ్ఞానేనానుత్పన్నముత్తరజ్ఞానం కథం వాస్యతే. అతో జ్ఞానవైచిత్ర్యమప్యర్థవైచిత్ర్యకృతమేవ. తత్తదర్థవ్యవహారయోగ్యతాఽఽపాదనరూపతయా సాక్షాత్ప్రతీయమానస్య జ్ఞానస్య తత్తదర్థసమ్బన్ధాయత్తం తత్తదసాధారణ్యం. సమ్బన్ధశ్చ సంయోగలక్షణః—జ్ఞానమపి హి ద్రవ్యమేవ. ప్రభాద్రవ్యస్య ప్రదీపగుణభూతస్యేవ జ్ఞానస్యాప్యాత్మగుణభూతస్య ద్రవ్యత్వమవిరుద్ధమిత్యుక్తం. అతో న బాహ్యార్థాభావః..............................

రాన్తరం భాసతే, యదాచార్థాసాధారణ్యం తత్సమ్బన్ధలక్షణం,- తదా ఘటాద్యాకారస్య జ్ఞానాకారత్వాభావాద్యోగాచారమతస్య యుక్తిశూన్యతయా తత్పక్షే న జగదుత్పత్తిసమ్భవః. వైచిత్ర్యం కథమిత్యత్రాహ (స్వరూపేతి) విజాతీయజ్ఞానోత్పత్తిః కథమిత్యత్రాహ (యద్ఘటాకారేతి) సజాతీయజ్ఞానసన్తానేషు చరమజ్ఞానం విజాతీయోత్పాదనశక్తమిత్యర్థః. యథాఽర్థాభ్యుపగమేఽపి విజాతీయఘటాదేర్విజాతీయకపాలాద్యుత్పాదకత్వం- తథేతి భావః. (జ్ఞానార్థయోరితి) ద్విచన్ద్రజ్ఞానే చన్ద్రద్వయసహోపలమ్భనియమాద్ధి ద్వితీయచన్ద్రస్య చన్ద్రాదవ్యతిరిక్తత్వం- తద్వదితి భావః. (కిఞ్చేత్యాది) జ్ఞానానామేవ వాసనావశాద్వైచిత్ర్యోపపత్తేః, చరమజ్ఞానస్యైవార్థవద్విజాతీయోత్పాదనశక్తత్వాచ్చ, జ్ఞానానాం సాకారతయైవ ప్రకాశమానత్వేన ఆకారద్వయానుపలబ్ధ్యా జ్ఞానస్యైవ తత్తదాకారభాక్త్వాచ్చ, సహోపలమ్భనియమాచ్చ, బాహ్యార్థాభ్యుపగమేఽపి జ్ఞానస్య తత్తదర్థాసాధారణ్యస్య తత్తదర్థసారూప్యనిబన్ధనత్వాచ్చ, తావతైవ సర్వవ్యవహారోపపత్తేశ్చ జ్ఞానమాత్రమేవ తత్త్వమిత్యర్థః. ... ...

(ఏవం ప్రాప్త ఇత్యాది) (జ్ఞాతురాత్మనోఽర్థవిశేషవ్యవహారయోగ్యతాపాదనరూపేణేతి) అనేన నిరాకారస్య ప్రకాశాయోగాదితి హేతుః ప్రత్యుక్తః- న నీలాదిర్జ్ఞానాకారః-తత్తన్నీలాద్యర్థవ్యవహారానుగుణ్యమేవ జ్ఞానస్యాకార ఇత్యస్యార్థస్యోక్తత్వాత్. ఉపలబ్ధిం దర్శయతి (ఏవమేవ హీతి) (ఏవం రూపేణేతి) జ్ఞానం సకర్మకం సకర్తృకమేవ భాసతే-తత్ర జ్ఞానమాత్రస్యైవ పారమార్థ్యం కిమనేనైవ జ్ఞానేన సాధ్యతే-ఉత జ్ఞానాన్తరేణ. చరమః పక్షోఽనుపలబ్ధినిరస్తః. ప్రథమే చ సకర్మకే చ సకర్తృకే జ్ఞానేఽపరోక్షం భాసమానే తత్ర కస్యచిదంశస్యాపారమార్థ్యే తదన్యస్యాప్యపారమార్థ్యప్రసఙ్గః. తస్మాదపరోక్షసిద్ధౌ సర్వం జ్ఞానవత్ సత్యమిత్యర్థః. (యత్త్వితి) సాహిత్యం ద్వయోరేవేతి తద్భేదసాధకం. ఉపలమ్భనియమోఽభిన్నేష్వభిన్నేష్వపి నాస్తీత్యసాధారణానైకాన్తికత్వం. కిఞ్చ - భేదహేతోర్నియమో భేదస్యైవ సాధక ఇత్యభిప్రాయేణోక్తం తదర్థేత్యాది. తత్తదసాధారణ్యస్య తత్తత్సారూప్యనిబన్ధనత్వం పరిహరతి (తత్తదర్థేతి) (సమ్బన్ధశ్చేతి) సాక్షాత్సమ్బన్ధస్సంయోగ ఇత్యర్థః. సంయోగో హి ద్రవ్యయోరిత్యత్రాహ (జ్ఞానమపి హీతి) ద్రవ్యస్య ద్రవ్యాన్తరధర్మతైకస్వరూపత్వం కథమితి శఙ్కాయాం ప్రదీపదృష్టాన్తేన పరిహరతి (ప్రభాద్రవ్యస్యేతి)..............................

యత్పరైః స్వప్నజ్ఞానదృష్టాన్తేన జాగరితజ్ఞానానామపి నిరాలమ్బనత్వముక్తం- తత్రాహ.

౨౮॥ సూ. ❀ వైధర్మ్యాచ్చ న స్వప్నాదివత్ ॥ ❀ స్వప్నజ్ఞానవైధర్మ్యాజ్జాగరితజ్ఞానానామర్థశూన్యత్వం న యుజ్యత ఏవ క్తుం. స్వప్నజ్ఞానాని హి నిద్రాదిదోషదుష్టకరణజన్యాని బాధితాని చ - జాగరితజ్ఞానాని తు తద్విపరీతానీతి తేషాం న తత్సామ్యం. సర్వేషాం చ జ్ఞానానామర్థశూన్యత్వే భవద్భిస్సాధ్యోప్యర్థో న సిధ్యతి- నిరాలమ్బనానుమానస్యాప్యర్థశూన్యత్వాత్. తస్యార్థవత్త్వే జ్ఞానత్వస్యానైకాన్త్యాత్సుతరామర్థశూన్యత్వాసిద్ధిః. ....

———

౨౯॥ సూ. ❀ న భావోఽనుపలబ్ధేః ॥ ❀ న కేవలస్యార్థశూన్యస్య జ్ఞానస్య భావస్సమ్భవతి. కుతః. క్వచిదప్యనుపలబ్ధేః. న హ్యకర్తృకస్యాకర్మకస్య వా జ్ఞానస్య క్వచిదుపలబ్ధిః. స్వప్నజ్ఞానాదిష్వపి నార్థశూన్యత్వమితి ఖ్యాతినిరూపణే ప్రతిపాదితమ్. ....

ఉపలబ్ధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

———

౩౦॥ సూ. ❀ సర్వథానుపపత్తేశ్చ ॥ ❀

అత్ర సర్వశూన్యవాదీ మాధ్యమికః ప్రత్యవతిష్ఠతే- శూన్యవాద ఏవ హి సుగతమతకాష్ఠా- శిష్యబుద్ధియోగ్యతానుగుణ్యేనార్థాభ్యుపగమాదినా క్షణికత్వాదయ ఉక్తాః- విజ్ఞానం బాహ్యార్థాశ్చ సర్వే న సన్తి, శూన్యమేవ తత్త్వం, అభావాపత్తిరేవ చ మోక్షః, ఇత్యేవ బుద్ధస్యాభిప్రాయః. తదేవ హి యుక్తం-శూన్యస్యాహేతుసాధ్యతయా స్వతస్సిద్ధేః. సత ఏవ హి హేతురన్వేషణీయః. తచ్చ సద్భావాదభావాచ్చ నోత్పద్యతే. భావాత్తావన్న కస్యచిదుత్పత్తిర్దృష్టా- న హి ఘటాదిరనుపమృదితే పిణ్డాదికే జాయతే. నాప్యభావాదుత్పత్తిస్సమ్భవతి - నష్టే పిణ్డాదికే హ్యభావాదుత్పద్యమానం ఘటాదికమభావాత్మకమేవ స్యాత్. తథా స్వతః పరతశ్చోత్పత్తిర్న సమ్భవతి. స్వతః స్వోత్పత్తావాత్మాశ్రయదోషప్రసఙ్గాత్ ప్రయోజనాభావాచ్చ. పరతః పరోత్పత్తౌ పరత్వావిశేషాత్సర్వేషాం సర్వేభ్య ఉత్పత్తిప్రసఙ్గః. జన్మాభావాదేవ వినాశస్యాప్యభావః- అతః శూన్యమేవ తత్త్వం. అతో జన్మవినాశసదసదాదయో భ్రాన్తిమాత్రం.——— న చ నిరధిష్ఠానభ్రమాసమ్భవాద్భ్రమాధిష్ఠానం కించిత్పారమార్థికం తత్త్వమాశ్రయితవ్యం - దోషదోషాశ్రయత్వజ్ఞాతృత్వాద్యపారమార్థ్యేపి భ్రమోపపత్తివదధిష్ఠానాపారమార్థ్యేపి భ్రమోపపత్తేః.——— అతః శూన్యమేవ తత్త్వం.

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (యత్పరైరితి)

౨౮॥ సూ. ❀ వైధర్మ్యాచ్చ న స్వప్నాదివత్ ॥ ❀ సోపాధికత్వం స్వప్నాదేర్మిథ్యాత్వాభ్యుపగమే నోక్తం సూత్రకారైః - తదేవనాస్తీతి వక్ష్యతే. ....

———

౨౯॥ సూ. ❀ న భావోఽనుపలబ్ధేః ॥ ❀ (క్వచిదపీతి) అస్యాయమభిప్రాయః- సుషుప్తౌ కేవలధర్మిస్వరూపస్ఫురణమేవ- న ధర్మభూతజ్ఞానస్యేతి. కథం క్వచిదనుపలబ్ధిః- స్వప్నే హ్యర్థశూన్యం జ్ఞానమిత్యత్రాహ (స్వప్నజ్ఞానాదిష్వపీతి) ....

ఉపలబ్ధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

———

౩౦॥ సూ. ❀ సర్వథానుపపత్తేశ్చ ॥ ❀ కిం మాధ్యమికేనోక్తః సర్వశూన్యవాదః సమ్భవతి- నేతి. కిం సర్వం కార్యం భావరూపం-ఉతాభావరూపమితి. సర్వకార్యేష్వపి భావ ఏవ కారణం-ఉతాభావ ఇతి. కిం భావాన్తరమభావరూపం-ఉత తుచ్ఛం నామార్థాన్తరం. యదాఽతుచ్ఛనామార్థాన్తరమభావః-తదా సర్వకార్యేష్వభావ ఏవ కారణమితి కార్యస్యాప్యభావాత్మకతయా శూన్యవాద ఉపపన్నస్స్యాత్. యదా భావాన్తరమభావః-తదా సర్వకార్యేషు భావ ఏవ కారణమితి కార్యస్యాపి భావరూపత్వాత్ సర్వశూన్యవాదోఽనుపపన్నస్స్యాత్. (అహేతుసాధ్యతయేతి) సతో హేత్వభావాదేవ శూన్యసిద్ధిః-న తు సాధకహేత్వన్తరాపేక్షయేత్యర్థః. కథం సతో హేత్వభావ ఇత్యత్రాహ (తచ్చేతి) (న హీతి) వినాశాదేవ జాయత ఇత్యర్థః (ప్రయోజనాభావాచ్చేతి) స్వయం విద్యమానత్వాదుత్పత్తిర్నైరపేక్ష్యం ప్రయోజనాభావః. స్వసత్తాప్యుత్పత్తేః ప్రయోజనం- పూర్వమేవ సత్త్వాన్నోత్పత్త్యా ప్రయోజనం. కిం సత ఉత్పత్తిః-ఉతాసతః. సచ్చేత్- నోత్పత్త్యపేక్షా. అసచ్చేత్ - శశవిషాణవన్నోత్పత్తిరితి భావః.——— న చేత్యాది బ్రహ్మజ్ఞానవాదిచోద్యనిరాకరణం.——— పూర్వపక్షముపసంహరతి (అత ఇతి) ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (సర్వథానుపపత్తేశ్చేతి) సర్వథానుపపత్తేస్సర్వశూన్యత్వంచ భవదభిప్రేతంన సమ్భవతి. కింభవాన్ సర్వంసదితివా ప్రతిజానీతే - అసదితివా- అన్యథావా. సర్వథాతవాభిప్రేతంతుచ్ఛత్వంనసమ్భవతి- లోకేభావాభావశబ్దయోస్తత్ప్రతీత్యోశ్చవిద్యమానస్యైవవస్తునోఽవస్థావిశేష గోచరత్వస్య ప్రతిపాదితత్వాత్. అతస్సర్వంశూన్యమితిప్రతిజానతా సర్వంసదితి ప్రతిజానతేవ సర్వస్యవిద్యమానస్యావస్థావిశేషయోగిత్వైవ ప్రతిజ్ఞాతా భవతీతిభవదభిమతాతుచ్ఛతానకుతశ్చిదపిసిధ్యతి. కించ- కుతశ్చిత్ప్రమాణాచ్ఛూన్యత్వముపలభ్యశూన్యత్వంసిసాధయిషతాతస్య ప్రమాణస్యసత్యత్వమభ్యుపేత్యం - తస్యాసత్యత్వేసర్వంసత్యంస్యాదితిసర్వథాసర్వశూన్యత్వంచానుపపన్నమ్.........................

సర్వథానుపపత్త్యధికరణంసమాప్తమ్.

---

* సర్వథాశబ్దేన ప్రమాణవికల్పానుపపత్తిః ప్రమేయవికల్పానుపపత్తిశ్చవివక్షితా. తత్ర ప్రమేయంవికల్పయతి (కింభవానితి) (అన్యథావా) కిమఃభయాత్మకత్వేన-ఉతానుభయాత్మకత్వేనేత్యర్థః. ఉభయాత్మకత్వేఽనుభయాత్మకత్వేచఅవస్థాన్తరాపత్తిరేవోక్తాస్యాత్-లోకప్రతీత్యాపరాభ్యుపగమప్రకారేణవాసత్త్వాసత్త్వయోరవస్థావిశేషరూపత్వాత్.నహిశూన్యవాదినఉభయప్రకారాతిరేకేణసాధనదూషణవ్యవహారసమ్భవః. ఘటత్వంస్వాపేక్షయాసత్-కపాలాపేక్షయా అసదిత్యుభయాత్మకత్వం. ఘటస్స్వాపేక్షయానాసన్-కపాలాపేక్షయాఅసన్-అతోఽనుభయాత్మకత్వమప్యవస్థావిశేషఇతి.(సదితిప్రతిజానతేవేతి)కింసదితివికల్పోదృష్టాన్తార్థఇత్యుక్తంభవతి. ప్రమాణానుపపత్తిమాహ (కించేతి) ప్రమాణశబ్దఃప్రమితేరప్యుపలక్షణార్థః. కింసర్వంశూన్యమితిప్రమితిస్తత్కారణంవాసత్యం-ఉతనసత్యం. సత్యంచేత్- నసర్వశూన్యత్వం.అసత్యంచేత్-నితరామిత్యర్థః.

అధికరణత్రయాత్మకోబౌద్ధమతనిరాసః. అణుహేతుకోభూతభౌతికసంహతిరూపః, స్కన్ధహేతుకశ్చపఞ్చస్కన్ధీరూప, ఇత్యుభయహేతుకస్సముదాయఇతిపరే. చిత్తచైత్తహేతుకశ్చాభ్యన్తరో, బాహ్యశ్చభూతభౌతికసఙ్ఘాతఇత్యపరే. తత్ర పఞ్చస్కన్ధీరూపసముదాయానావరహేతుఃపూర్వోక్తః. *ఉభయథాచదోషాదిత్యత్రఅవిద్యారాగాదీనాంవినాశస్సపరికరాత్సమ్యగ్జ్ఞానాచ్చేత్ - వినాశస్యనిర్హేతుకత్వప్రతిజ్ఞాభఙ్గః. స్వయమేవావిద్యావినాశశ్చేత్- సర్వముక్తిప్రసఙ్గః, మోక్షమార్గోపదేశానర్థక్యం, చేతిపరే. తదయుక్తం-*ఉదాసీనానామపిచైవంసిద్ధిరితిసూత్రేఐహికాముష్మికఫలసాధనప్రవృత్తివైయర్థ్యస్యవక్ష్యమాణతయాపునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. *నాసతోదృష్టత్వాదిత్యత్రఅభావాద్భావోత్పత్తిరనుపపన్నా- అసతశ్శశవిషాణాదేస్సదుత్పత్త్యదర్శనాత్. అభావాదుత్పత్త్యభ్యుపగమేశశవిషాణాదిభ్యోప్యఙ్కురాదయోజాయేరన్నితిపరే. తచ్చాయుక్తం- *ఉత్తరోత్పాదేచపూర్వనిరోధాదిత్యత్రైవాభావాద్భావోత్పత్తౌదూషణస్యదర్శితత్వాత్. తత్రైవహికార్యోత్పత్తిదశాయాం క్షణికస్య కారణస్యావస్థానాభావనిబన్ధనందూషణందర్శితం. దూషణభేదాన్నపునరుక్తిరితిచేన్న- దూషణభేదాభావాత్. కథంచిద్దూషణభేదోత్పేక్షణేప్యభావాద్భావోత్పత్త్యనుబన్ధితయాసర్వస్యదూషణస్యైకసూత్రాభిప్రేతత్వసమ్భవాత్, శబ్దవిరోధాభావాత్,. పూర్వనిరోధాదితిహిశబ్దః. నహ్యత్రేదందూషణంవివక్షితం- సత్త్వస్యద్వివక్షితమితివక్తుంశక్యతే- నిరోధస్యశాబ్దత్వా, త్తదనుబన్ధిదూషణస్యాభిప్రేతత్వా, చ్చ. అభిప్రాయికత్వేహియదేవాభిప్రేతవ్యం - నాన్యదితికోనివారకః. పృథగ్యోగకరణమేవనివారకమితిచేన్న- తస్యార్థాన్తరపరత్వేన ప్రయోజనవత్తరత్వాత్. క్షణికత్వప్రయుక్తదూషణస్యసాధారణత్వాదసాధారణదూషణేనసౌత్రాన్తికనిరసనంహిప్రయోజనవత్తరం- అపేక్షితస్యశాబ్దత్వేసమ్భవతి కథంతదుపేక్షణేనాన్యథాసిద్ధానపేక్షితార్థాన్తరపరత్వాశ్రయణంయుక్తం. నీలాదిరాకారఇతిపదద్వయాధ్యాహారస్తదాస్యాదితిచేత్- తవాపితుల్యం- భావస్యోత్పత్తిరితిపదద్వయాధ్యాహారేణహిభవద్యోజనా. నస్వేవంతర్హి *ఉదాసీనానామిత్యనన్తరసూత్రేకథంసాధారణదూషణోక్తిః. న - పరపక్షేష్వసాధారణదూషణాన్వితేషుసాధారణదూషణమప్యనుసన్ధేయమితిప్రదర్శనార్థత్వాత్తదుక్తేః. *వైధర్మ్యాచ్చేత్యాదిసూత్రవ్యాఖ్యానంపరేషాంస్వపక్షవిరుద్ధం - కృత్స్నప్రపఞ్చమిథ్యాత్వనిరాసకత్వాత్తస్యసూత్రస్య. నసునవిరోధః- జ్ఞానార్థయోరభేదోయోగాచారాభిమతః- వయంతుభేదమఙ్గీకృత్యఅర్థమిథ్యాత్వంబ్రూమఇతిచేత్. అర్థమిథ్యాత్వస్యైవయోగాచారాభిమతత్వాత్- అన్యథాజ్ఞానమిథ్యాత్వార్థసత్యత్వయోరన్యతరప్రసఙ్గాత్. నన్వర్థతుచ్ఛత్వంతదభిమతం- వయంతుతన్నిరాసేనానిర్వాచ్యత్వంబ్రూమఇతిచేత్. తుచ్ఛత్వమితికిమప్రతీతత్వంవివక్షితం-ఉతప్రతీతత్వేపిబాధార్హత్వం. నతావదప్రతీతత్వంయోగాచారాభిమతం-సహోపలమ్భనియమస్యతైరుచ్యమానత్వాత్. ద్వితీయేతుశబ్దవైషమ్యమేవతేషాంయుష్మాకంచ - ప్రతీతత్వేసతిబాధార్హత్వస్యఉభయాభిమతత్వాచ్చ. అస్తువాకించిద్వైషమ్యంభవతాంగ్రన్థేష్వగ్రన్థాత్- తదానీమపిసూత్రంవిరుద్ధం-కారణదోషబాధకప్రత్యయయోరనిర్వాచ్యపక్షేప్యుపాధితోప్యుపపత్తేరవిశిష్టత్వాత్. నహ్యనిర్వాచ్యపక్షస్పర్శీకశ్చిదుపాధిఃసూత్రితఃవ్యాఖ్యాతశ్చ- అతోవిరుద్ధత్వంస్థితం *నభావోనుపలబ్ధేరితి - ఉత్తరోత్తరజ్ఞానవైచిత్ర్యహేతుతయానుగతాభిమతానామనాదివాసనానాంనభావః-అర్థానుపలబ్ధేః. యద్వా-అర్థానాంక్రమేణవినాధీవైచిత్ర్యహేతుభూతవాసనానుపలబ్ధేశ్చ. అర్థోపలబ్ధినిబన్ధనాస్థిరాశ్రయనిష్ఠాహివాసనేతివ్యాఖ్యాతం. తత్రార్థాభావేపిస్వప్నానుభవజన్యాఃపాశ్చాత్త్యస్మృతిహేతుభూతావాసనాజాయన్తే- తద్వదిహాపిసమ్భవతీత్యుక్తేకిముత్తరం. స్వాప్నానిజ్ఞానానిచనవిషయశూన్యానీతివక్తవ్యమితిచేత్-తర్హిహేత్వన్తరసాపేక్షయోజనాయాఅపిసూత్రస్యనైరపేక్ష్యసిద్ధ్యర్థంచరమహేతువిషయతయావర్ణనంయుక్తం. అతోఽర్థశూన్యజ్ఞానానామనుపలబ్ధిపరాహతత్వప్రతిపాదనపరంసూత్రమిదం.

౩౧॥ సూ. నైకస్మిన్నసమ్భవాత్॥

నిరస్తాస్సౌగతాః- జైనాఅపిపరమాణుకారణత్వాదికంజగతోవదన్తీత్యనన్తరంజైనపక్షః ప్రతిక్షిప్యతే.

వాసనానామాశ్రయానుపలబ్ధేరిహాస్యపృథక్కథనమనపేక్షితం- *అనుస్మృతేశ్చేతిసూత్రేతదవగమాత్. పూర్వానుభవజనితసంస్కారాశ్రయస్యస్థిరస్యాభావే ప్రతిసన్ధానానుపపత్తిస్తత్రావగతా. *సర్వథానుపపత్తేశ్చేతిసూత్రమపినుగతమాత్రవిషయం- నతుశూన్యవాదప్రతిక్షేపపరం- తస్యతుసర్వప్రమాణవిరుద్ధత్వాన్నిరసనానాదరఇతిపరే. తదయుక్తం- నాస్తిక్యకాష్ఠాగతస్యాసత్తర్కాకరస్యతస్యావశ్యంనిరసనీయత్వాత్. యదిసర్వప్రమాణవిరోధేనదుర్బలతయానతన్నిరాసః - తర్హిపక్షాన్తరాణామపితత్ప్రత్యనీకప్రమాణవిరుద్ధతయాదుర్బలత్వాత్తన్నిరాసస్యానాదరణీయతాకింనస్యాత్. వస్తుతోదుర్బలత్వేప్యాపాతతః ప్రాబల్యప్రతీతేర్నిరసనీయత్వమితిచేత్ - తచ్ఛూన్యవాదేపితుల్యం. పక్షాన్తరాణాంకతిపయప్రమాణానుగుణత్వాత్ప్రాబల్యావభాసః-శూన్యవాదస్యతుసర్వప్రమాణవిరోధాన్న ప్రాబల్యావభాసఇతిచేత్. పక్షాన్తరేషుప్రమాణానుగుణాంశస్యనిరసనమశక్యం-విరుద్ధాంశస్యతు ప్రాబల్యావభాసాభావాత్కింనిరసనేన. విరుద్ధాంశస్యప్రమాణవిరోధనిమిత్తదౌర్బల్యస్యాపాతతోఽనవభాసాత్తద్జ్ఞాపనమపేక్షితమితిచేత్ - శూన్యవాదస్యాపికార్త్స్న్యేనప్రమాణవిరోధస్యజ్ఞాప్యత్వాత్తన్నిరసనమపేక్షితం. యదివిరుద్ధైకదేశమపిమతంనిరస్యతే-తర్హికార్త్స్న్యేనవిరుద్ధస్యనిరసనీయత్వంకింపునర్న్యాయసిద్ధం. కించ- యద్యపిప్రమాణవిరోధోఽభాసతే-తథాపితదుక్తకుతర్కాణాంప్రబలత్వభ్రమోనిరాకరణీయః-అన్యథాజ్వాలాభేదయుక్త్యాతదైక్యజ్ఞానస్యేవప్రమాణజ్ఞానానామపిభ్రాన్తిత్వశఙ్కాప్రసఙ్గాత్. అతోఽపేక్షితత్వాచ్ఛబ్దానురోధాచ్చశూన్యవాదప్రతిక్షేపపరమిదంసూత్రమితియుక్తం.——— అన్యేత్వేవంవర్ణయన్తి - మాతృశరీరంప్రాప్తాత్కార్మణఃప్రథమంహృదయవస్తు, స్త్రీప్రియపురుషేన్ద్రియయోరన్యతరసచివోఽష్టద్రవ్యకలాపః, సదనన్తరంచిత్తమప్యుత్పద్యతే-తస్మాచ్చిత్తాత్పూర్వస్మాచ్చకలాపాన్మాతృభుక్తాహారాచ్చయథాయథమష్టద్రవ్యకలాపః, ఉత్పద్యతేచక్షురాదీని, చ. కర్మశబ్దశ్చపూర్వకర్మవాసితవిలక్షణచిత్తసన్తానపరః. ఏవముభయహేతుకే - కర్మమాతృభుక్తాహారహేతుకేపిగర్భేసముదాయస్యప్రాప్తిః- సంయోజయితుః స్థిరస్యప్రశాసితురీశ్వరస్యానభ్యుపగమాదితి. తదయుక్తం - పరపక్షేషుజగత్కారణానుపపత్తేర్వక్తవ్యత్వాత్, సంయోజకేశ్వరానభ్యుపగమరూపహేతోఃకృత్స్నజగదుత్పత్తిప్రతిక్షేపకస్యగర్భస్థదేహమాత్రవిషయతయాసఙ్కోచానుపపత్తేః, *ఉభయథాచదోషాదిత్యత్రనిరోధస్యసహేతుకత్వేనిర్హేతుకత్వప్రతిజ్ఞావిరోధః- అహేతుకత్వేనిత్యనిరోధః ప్రసజ్యేత-హేత్వభావావిశేషాదిత్యుక్తం. తదప్యయుక్తం - ఈదృశానామన్యేషామపిప్రధ్వంసవిషయదూషణానాం ప్రతిసఙ్ఖ్యాప్రతిసఙ్ఖ్యానిరోధప్రతిక్షేపకసూత్రఏవవివక్షితత్వోపపత్తేః, కార్యకారణభావతావిషయదూషణస్యాత్రవివక్షితత్వోపపత్తేశ్చ. *నాసతోఽదృష్టత్వాదితిసూత్రంశూన్యవాదినిరాసపరంవ్యాఖ్యాతం,*నభావోఽనుపలబ్ధేరిత్యాదిసూత్రద్వయంచబాహ్యార్థానుమేయతావ్యుదాసపరంవర్ణితం,. తదయుక్తం-స్వారసికక్రమాభావాత్. ప్రత్యక్షాదినాస్థిరతయోపలబ్ధాబాహ్యార్థాఃక్షణికాః-క్షణికాశ్చానుమేయాః-ఉభయవిధాశ్చార్థామిథ్యాభూతాః-తద్విషయజ్ఞానమపిమిథ్యేతిహిలోకబుద్ధ్యవతరణక్రమః. వైభాషికసౌత్రాన్తికయోర్బాహ్యార్థాస్థిరత్వాభ్యుపగమాచ్చసఙ్గతిర్యుక్తా-నతువైభాషికమాధ్యమికయోః. బాహ్యార్థానభ్యుపగమాద్యోగాచారమాధ్యమికయోస్సఙ్గతత్వేబుద్ధ్యవతరణక్రమాన్మాధ్యమికస్యపాశ్చాత్యత్వంయుక్తం. నతుయోగాచారసౌత్రాన్తికయోఃపౌర్వాపర్యంయుక్తం- ఉక్తసఙ్గత్యభావాత్. జ్ఞానాస్తిత్వసామ్యాత్సఙ్గతిరితిచేత్. తర్హిపౌర్వాపర్యవిపర్యయోయుక్తః- జ్ఞానాస్తిత్వసామ్యస్యార్థసద్భావప్రతిషేధరూపేణవైషమ్యస్యచానుగుణతయాసఙ్గతేర్వక్తవ్యత్వాత్. కించ- శబ్దానౌచిత్యమపిభవతి- నాసతస్సదుత్పత్తిర్దృష్టా, నాపిస్వయమసదితియుక్తం,- అసతఃకేనాపిప్రమాణేనాదృష్టత్వాదితిహితద్యోజనా. తత్ర *అసతఇతిపదస్యపఞ్చమ్యన్తత్వేప్రథమంప్రతిజ్ఞావాక్యమధ్యాహార్యంస్యాత్. షష్ఠ్యన్తత్వేద్వితీయంప్రతిజ్ఞావాక్యమధ్యాహార్యంస్యాత్. అస్మాకంతునవాక్యాధ్యాహారః - ననీలాదిరసతఆకారఇతిపదద్వయాధ్యాహారఏవ. ఏతావాంశ్చాధ్యాహారఃసర్వేషామవర్జనీయః. *నభావోఽనుపలబ్ధేరితి- నతాదృశస్యప్రత్యక్షస్యభావః- అనుపలబ్ధేః- అనుపలభ్యమానస్యవ్యాప్తిగ్రహణాయోగాదితివర్ణితం. తదయుక్తం - నిత్యాతీన్ద్రియాణామిన్ద్రియాదీనామనుమానాభావప్రసఙ్గాత్. తేషుకల్పకమనన్యథాసిద్ధం - ఇహతుబాహ్యార్థకల్పకంజ్ఞానవైచిత్ర్యమన్యథాసిద్ధం- సంస్కారేణతత్సంభవాదితిచేత్. న - ఉత్సూత్రత్వాద్దైతోః. ననునసర్వేషుహేతుస్సూత్రేషుశబ్దః- అభిప్రేతహేతుభిరాకాఙ్క్షాపూరణస్య సర్వవ్యాఖ్యాతృసమ్మతత్వాదితిచేత్. సత్యం- నిర్దిష్టహేతుర్న్యైరుపపాదకైర్వినానస్థిరీభవతి - తేషామభిప్రేతత్వంయుక్తం - నిర్దిష్టహేతూపయోగిత్వాత్. కణ్ఠోక్తహేతుదౌస్థ్యేనతత్పరిహారానుపయోగిహేత్వన్తరస్యాభిప్రేతత్వకల్పనమనుపపన్నం - నహిసమ్యఞ్చంహేతుంవాచకేనవక్తుమశక్నువంస్తస్యాభిప్రేతతాసిద్ధ్యర్థందుష్టంహేతుంసూత్రకారోవదతీతియుక్తం. శశ్వదనుపలబ్ధస్యాశక్యానుమానత్వంహిదుష్టం - కల్పకహేత్వన్యథాసిద్ధిరేవహిసమ్యగ్యుక్తిః. *సర్వథానుపపత్తేశ్చేతినిర్దిష్టశ్చవికల్పితశిరోభేదేష్వనుపపత్తేర్వివక్షితత్వమవగమయతి - నత్వేకరూపస్యైవార్థస్యబహ్వానుపపత్తియుక్తత్వం-*ఉభయథాచదోషాదితివత్. అతోరూపాదీనామనుమేయత్వేప్రత్యక్షానుభవవిరోధాద్యనేకోపపత్తిపరతయావ్యాఖ్యానమయుక్తం. తత్రచార్థసఙ్గతివశాచ్ఛబ్దానురోధాచ్చసర్వశూన్యవాదనిరాసపరత్వంయుక్తమ్. ....

సర్వథానుపపత్త్యధికరణంసమాప్తమ్.

౩౧॥ సూ. నైకస్మిన్నసమ్భవాత్॥ సఙ్గతిమాహ (నిరస్తాఇతి) వైశేషికబౌద్ధయోఃపరమాణుకారణవాదినోరేకాన్తత్వప

తేకిలమన్యన్తే- జీవాజీవాత్మకంజగదేతన్నిరీశ్వరం. తచ్చషడ్ద్రవ్యాత్మకం. తానిచద్రవ్యాణిజీవధర్మాధర్మపుద్గలకాలాకాశాఖ్యాని. తత్రజీవాః - బద్ధాయోగసిద్ధాముక్తాశ్చేతిత్రివిధాః. ధర్మోనామగతిమతాంగతిహేతుభూతోద్రవ్యవిశేషోజగద్వ్యాపీ. అధర్మశ్చస్థితిహేతుభూతోవ్యాపీ. పుద్గలోనామవర్ణగన్ధరసస్పర్శవద్ద్రవ్యం. తచ్చద్వివిధం- పరమాణురూపం, తత్సఙ్ఘాతరూపంచపవనజ్వలనసలిలధరణీతనుభువనాదికం,. కాలస్తుఅభూదస్తిభవిష్యతీతివ్యవహారహేతురణురూపోద్రవ్యవిశేషః. ఆకాశోప్యేకోఽనన్తప్రదేశశ్చ. తేషుచాణువ్యతిరిక్తద్రవ్యాణిపఞ్చాస్తికాయాఇతిచసంగృహ్యన్తే- జీవాస్తికాయోధర్మాస్తికాయోఽధర్మాస్తికాయఃపుద్గలాస్తికాయఃఆకాశాస్తికాయఇతి. అనేకదేశవర్తినిద్రవ్యేఽస్తికాయశబ్దఃప్రయుజ్యతే. జీవానాంమోక్షోపయోగినముపరమపిసఙ్గ్రహంకుర్వన్తి- జీవాజీవాస్రవబన్ధనిర్జరసంవరమోక్షాఇతి. మోక్షసంగ్రహేణమోక్షోపాయశ్చగృహీతః. సచసమ్యగ్జ్ఞానదర్శనచారిత్రరూపః. తత్రజీవస్తుజ్ఞానదర్శనసుఖవీర్యగుణః. అజీవశ్చజీవభోగ్యవస్తుజాతం. ఆస్రవః- తద్భోగోపకరణభూతమిన్ద్రియాదికం. బన్ధశ్చాష్టవిధః - ఘాతికర్మచతుష్టయమఘాతికర్మచతుష్టయంచేతి. తత్రాద్యంజీవగుణానాంస్వాభావికానాంజ్ఞానదర్శనవీర్యసుఖానాంప్రతిఘాతకరం. అపరంశరీరసంస్థానతదభిమానతత్స్థితితత్ప్రయుక్తసుఖదుఃఖోపేక్షాహేతుభూతం. నిర్జరం - మోక్షసాధనమర్హదుపదేశావగతంతపః. సంవరోనామేన్ద్రియనిరోధః - సమాధిరూపః. మోక్షస్తునివృత్తరాగాదిక్లేశస్య స్వాభావికాత్మస్వరూపావిర్భావః. పృథివ్యాదిహేతుభూతాశ్చాణవోవైశేషికాదీనామివనచతుర్విధాః- అపిత్వేకస్వభావాః. పృథివ్యాదిభేదస్తుపరిణామకృతః. సర్వంచవస్తుజాతంసత్త్వాసత్త్వనిత్యత్వానిత్యత్వభిన్నత్వాభిన్నత్వాదిభిరనైకాన్తికమిచ్ఛన్తి-స్యాదస్తి-స్యాన్నాస్తి-స్యాదస్తిచనాస్తిచ-స్యాదవక్తవ్యం- స్యాదస్తిచావక్తవ్యంచ- స్యాన్నాస్తిచావక్తవ్యంచ-స్యాదస్తిచనాస్తిచావక్తవ్యంచేతిసర్వత్రసప్తభఙ్గీనయావతారాత్. సర్వం వస్తుజాతంద్రవ్యపర్యాయాత్మకమితిద్రవ్యాత్మనాసత్త్వైకత్వనిత్యత్వాద్యుపపాదయన్తి - పర్యాయాత్మనాచతద్విపరీతం. పర్యాయాశ్చద్రవ్యస్యావస్థావిశేషాః. తేషాంచ భావాభావరూపత్వాత్సత్త్వాసత్త్వాదికం సర్వముపపన్నమితి. ... ...

అత్రాభిధీయతే (నైకస్మిన్నసమ్భవాదితి) నైతదుపపద్యతే. కుతః. (ఏకస్మిన్నసమ్భవాత్) ఏకస్మిన్వస్తునిఅస్తిత్వనాస్తిత్వాదేర్విరుద్ధస్యచ్ఛాయాతపవద్యుగపదసమ్భవాత్. ఏతదుక్తంభవతి- ద్రవ్యస్యతద్విశేషణభూతపర్యాయశబ్దాభిధేయావస్థావిశేషస్యచ పృథక్పదార్థత్వానైకస్మిన్విరుద్ధధర్మసమావేశస్సంభవతీతి. తథాహి- ఏకేనాస్తిత్వాదినాఽవస్థావిశేషేణవిశిష్టస్యతదానీమేవనతద్విపరీతనాస్తిత్వాదివిశిష్టత్వంసంభవతి. ఉత్పత్తివినాశాఖ్యపరిణామవిశేషాస్పదత్వంచద్రవ్యస్యానిత్యత్వం, తద్విపరీతంచనిత్యత్వం, తస్మిన్కథంసమవైతి. విరోధిధర్మాశ్రయత్వంచభిన్నత్వం, తద్విపరీతంచాభిన్నత్వం,కథంవాతస్మిన్సమవైతి. యథా

రమాణుచాతుర్విధ్యసామ్యాత్తన్నిరాసానన్తరం- బౌద్ధానన్తరమార్హతమతనిరాసః ప్రాప్తః. కిమేకాన్తబ్రహ్మకారణవాదోవిచాల్యః - ఉతనేతి - కిం జైనమతంసమీచీనయుక్తిమూలం-ఉతనేతి. కిమేకస్యవస్తునస్సత్త్వాసత్త్వభిన్నత్వాభిన్నత్వనిత్యత్వానిత్యత్వాద్యనేకస్వభావత్వంసమ్భవతి- నేతి. కింపర్యాయస్వభావాభ్యామేకస్యవస్తునో ఽనేకస్వభావత్వముపపాదయితుంశక్యతే- నేతి. యదాశక్యతే - తదైకస్యవస్తునోఽనేకస్వభావత్వసమ్భవాజ్జైనమతస్యసమీచీనయుక్తిమూలతయాబ్రహ్మకారణవాదస్యాశ్రద్ధేయతాస్యాత్. యదాతునశక్యతే- తదావస్తునోఽనేకస్వభావత్వాసమ్భవేనజైనమతస్యకుతర్కమూలతయా బ్రహ్మకారణవాదస్యశ్రద్ధేయతమత్వం. (తేకిలేత్యాది) స్థితిహేతుభూతః-స్థావరత్వాదిహేతుః. అప్రవృత్తిహేతురిత్యర్థః. సఙ్ఘాతరూపమేవవివృణోతి (పవనేతి) (అపరమితి) శరీరసంస్థానం, తదభిమానః, తత్స్థితిః, తత్ప్రయుక్తసుఖదుఃఖోపేక్షా, ఇత్యేషాంహేతురిత్యర్థః. అన్యథాచతుష్టయాయోగాత్. పర్యాయః-అవస్థా. అవస్థావిశేషాణాంభావాభావరూపత్వాత్ ద్రవ్యస్యసత్త్వాదికముపపన్నమిత్యర్థః.

దూషయతి (అత్రాభిధీయతఇత్యాదినా) ఆకారభేదాదవిరోధఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తంభవతీతి) కింద్రవ్యావస్థేభిన్నే- ఉతాభిన్నే - ఉతభిన్నాభిన్నే- ఇతివికల్పమభిప్రేత్యభేదపక్షేదూషణమాహ (ద్రవ్యస్యేతి) అభిన్నత్వపక్షేపినాకారభేదాదవిరోధః- భిన్నాభిన్నత్వపక్షేపితదవిరోధనిర్వాహకాకారాన్తరాభావాన్నావిరోధఇతీదంపూర్వముక్తత్వాన్నాత్రకణ్ఠోక్తం. పూర్వప్రస్తుతాస్తిత్వాదేఃకథంవిరోధఇత్యత్రాహ (తథాహీతి) సత్త్వాసత్త్వాదివిరోధోనాకారభేదేనపరిహ్రియతే- అపితుద్రవ్యస్యైవోచ్యతఇతిపూర్వంప్రస్తుతం - తదనుపపన్నమిత్యాహ (తథాహీతి) ఆకారభేదాభ్యుపగమేఆకారేణాస్తిత్వాదిధర్మః- ద్రవ్యేత్వస్తిత్వాదిధర్మః. అనభ్యుపగమేతుద్రవ్యమేవోభయధర్మీతివిరోధః- సత్త్వాసత్త్వనిత్యత్వానిత్యత్వభి

ఽశ్వత్వమహిషత్వయోర్యుగపదేకస్మిన్నసమ్భవః. అయమర్థః పూర్వమేవ భేదాభేదవాదినిరసనసమయే *తత్తుసమన్వయాదిత్యత్ర ప్రపఞ్చితః. కాలస్య పదార్థవిశేషణతయైవ ప్రతీతేస్తస్యాపృథగస్తిత్వనాస్తిత్వాదయో నవక్తవ్యాః, నచ పరిహర్తవ్యాః,. కాలోఽస్తి నాస్తీతి వ్యవహారో వ్యవహర్తౄణాం జాత్యాద్యస్తిత్వనాస్తిత్వవ్యవహారతుల్యః- జాత్యాదయో హి ద్రవ్యవిశేషణతయైవ ప్రతీయన్త ఇతి పూర్వమేవోక్తం. కథం పునరేకమేవ బ్రహ్మసర్వాత్మకమితి శ్రోత్రియైరుచ్యతే. సర్వచేతనాచేతన శరీరత్వాత్సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేస్సత్యసఙ్కల్పస్య పురుషోత్తమస్యేత్యుక్తం. శరీరశరీరిణోస్తద్ధర్మాణాంచాత్యన్తవైలక్షణ్యమప్యుక్తం. కించ - జీవాదీనాం షణ్ణాం ద్రవ్యాణామేకద్రవ్యపర్యాయత్వాభావాత్తేషు ద్రవ్యైకత్వేన పర్యాయాత్మనా చైకత్వానేకత్వాదయో దురుపపాదాః. అథోచ్యేత- షడేతాని ద్రవ్యాణి స్వకీయైః పర్యాయైః స్వేన స్వేన చాత్మనా తథా భవన్తీతి. ఏవమపి సర్వమనైకాన్తికమిత్యభ్యుపగమవిరోధః- అన్యోన్యతాదాత్మ్యాభావాత్. అతో నయుక్తమిదం జైనమతం. ఈశ్వరానధిష్ఠితపరమాణుకారణవాదే పూర్వోక్తా దోషాస్తథైవావతిష్ఠన్తే.......................

౩౨॥ సూ. ఏవం చాత్మాకార్త్స్న్యం॥ ఏవం - భవదభ్యుపగమే సతి ఆత్మనశ్చాకార్త్స్న్యం ప్రసజ్యతే. జీవోఽసఙ్ఖ్యాతప్రదేశో దేహపరిమాణ ఇతి హి భవతాం స్థితిః- తత్ర హస్త్యాదిశరీరేఽవస్థితస్యాత్మనస్తతో న్యూనపరిమాణే పిపీలికాదిశరీరే ప్రవిశతోఽల్పదేశవ్యాపిత్వేనాకార్త్స్న్యం ప్రసజ్యతే- అపరిపూర్ణతా ప్రసజ్యత ఇత్యర్థః. ....—.......................

అథ సఙ్కోచవికాసధర్మతయాత్మనః పర్యాయశబ్దాభిధేయావస్థాన్తరాపత్త్యా విరోధః పరిహ్రియత ఇత్యుచ్యేత. తత్రాహ.

౩౩॥ సూ. నచ పర్యాయాదప్యవిరోధో వికారాదిభ్యః॥ నచ సఙ్కోచవికాసరూపావస్థాన్తరాపత్త్యా విరోధః పరిహర్తుం శక్యతే- వికారతత్ప్రయుక్తానిత్యత్వాదిదోషప్రసక్తేర్ఘటాదితుల్యత్వప్రసఙ్గాత్. ....

న్నత్వాభిన్నత్వవిరోధః క్రమేణోపపాదితః. (కాలస్యేతి) (పదార్థవిశేషణతయైవేతి) అనేన కాలస్యాణుత్వనిరాకరణం ఫలితం. అనేకకాలకల్పనమయుక్తం- ఏకస్మిన్కాలేఽనేకపదార్థాస్సన్తీత్యేవ ప్రతీతేః. కాలస్య ద్రవ్యవిశేషణతయాఽస్తిత్వం ప్రతిపన్నం- తతస్తస్య నాస్తిత్వశఙ్కానిరవకాశేత్యర్థః. కథమిత్యాదినా పరిచోద్యపరిహారతి (సర్వేతి) శరీరాణామన్యోన్యం బ్రహ్మణశ్చ భేదః- శరీరిణా బ్రహ్మణైకత్వమిత్యర్థః. సర్వజ్ఞస్యేత్యాదివిశేషణమేకస్య సర్వచిదచిన్నియన్తృత్వాద్యసంభావితత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం. శరీరదోషాణాం శరీరిణ్యస్పర్శముపపాదయతి (శరీరశరీరిణోరితి) అనేకాన్తత్వస్య వ్యభిచారమాహ (కించేతి) ....

౩౨॥ సూ. ఏవంచాత్మాకార్త్స్న్యం॥ ఏవంశబ్దం వ్యాచష్టే (భవదితి) బుద్ధిస్థతదభ్యుపగమప్రకార ఏవంశబ్దోక్త ఇత్యర్థః.———యథా పూర్వోక్తదోషః ఏవం దోషాన్తరమితి పరే. అన్యత్రాపి దూషణాన్తరవివక్షితే పూర్వోక్తదూషణస్య దృష్టాన్తీకరణాదర్శనాత్ ప్రయోజనాభావాచ్చ ధీస్థప్రకారపరత్వేన వ్యాఖ్యాతం- తత్ర హి దూష్యం జీవస్య దేహపరిమాణత్వమన్తర్గతముపస్థాపితం స్యాత్. ——— అసఙ్ఖ్యాతప్రదేశః- ఏకరూపసఙ్ఖ్యాహీనప్రదేశః. అనియతప్రదేశ ఇత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథేతి)

౩౩॥ సూ. నచపర్యాయాదప్యవిరోధో వికారాదిభ్యః॥ ———అవస్థాభేదాదవిరోధవర్ణనే వికారత్వమవయవోపగమాపగమాభ్యాముపపాదయన్తి పరే సర్వే. తపనాతపరత్నాలోకాదీనాం సఙ్కోచవికాసభాజామశీర్ణావయవత్వస్య పూర్వముపపాదితత్వాత్ సఙ్కోచవికాసయోరవయవాపగమోపగమాభ్యాం వినాపి సమ్భవాత్తదసుక్తిః. అత ఏవ హి సఙ్కోచవికాసరూపేత్యవస్థావిశేషితా - తేన వృద్ధ్యాదిగతవృద్ధిత్వయాదివ్యావృత్తిః. వికారః - ఉత్పత్తిర్వినాశశ్చ. అనిత్యత్వం - పరిమితకాలవర్తిత్వం. యద్వా - వికారః - జన్మాది. అనిత్యత్వం - వినాశః. ఆదిశబ్దః పరాక్త్వ చైతన్యానాశ్రయత్వపరః. నను త్వన్మతే ధర్మభూతజ్ఞానస్య సఙ్కోచవికాసాభ్యుపగమే కథం నిత్యత్వాది. స్వరూపేణ నిత్యస్య వస్తునో నిరుపా

౩౪॥ సూ. అన్త్యావస్థితేశ్చోభయనిత్యత్వాదవిశేషః॥ జీవస్య యదన్త్యం పరిమాణం మోక్షావస్థాగతం- తస్య పశ్చాద్దేహాన్తరపరిగ్రహాభావాదవస్థితత్వాదాత్మనశ్చ మోక్షావస్థస్య తత్పరిమాణస్య చోభయోర్నిత్యత్వాత్తదేవాత్మనః స్వాభావికం పరిమాణమితి పూర్వమపి తస్మాదవిశేషః స్యాత్. అతో దేహపరిమాణత్వమాత్మనో న స్యాదిత్యసఙ్గతమేవేదమార్హతమతం....................

ఏకస్మిన్నసమ్భవాధికరణం సమాప్తమ్.

ధికధర్మత్వాదితి బ్రూమః. ధర్మభూతజ్ఞానస్య పరాక్త్వం చైతన్యానాశ్రయత్వం చేష్టం. తవ తు జీవస్వరూపమేవ సఙ్కోచవికాసభాగితి తస్యాలోకస్యేవానిత్యత్వపరాక్త్వచైతన్యానాశ్రయత్వప్రసఙ్గో దుర్వారః..

౩౪॥ సూ. అన్త్యావస్థితేశ్చోభయనిత్యత్వాదవిశేషః॥ జీవస్య తావదణ్వాదేరివాపరిమాణత్వమనభ్యుపగతం, విభుత్వం చానిష్టం, దేహపరిమాణవాదేఽణుత్వం చాసంభావితం,- అణుపరిమాణదేహాభావాత్. ఏవం చ యథాస్వరూపం మోక్షావస్థాస్థితం నిత్యతయా పూర్వమపి సత్- తథాఽన్త్యపరిమాణం మోక్షావస్థాస్థితమదేహోపాధికం నిత్యతయా పూర్వమపి సత్స్యాత్. తత ఆత్మనో దేహపరిమాణత్వహానిరిత్యర్థః. ... ...

* అన్త్యావస్థితేశ్చ-అన్త్యపరిమాణస్య నిత్యత్వే తస్యాభూత్వాభావిత్వానుపపత్తేః ప్రాగపి తదస్తీతి తద్విరుద్ధపరిమాణావరోధాయోగాదాద్యం మధ్యమం చ పరిమాణం తదేవేత్యాద్యమధ్యమపరిమాణయోరపి నిత్యత్వాదవిశేషః- ఏకపరిమాణశరీరతారూపః స్యాదితి పరే, ఉభయోః-ఆద్యమధ్యమావస్థయోరన్త్యపరిమాణస్య నిత్యత్వాదవిశేషః-సర్వదాఽణుత్వమేకరూపం మహత్త్వం వా స్యాదితి చ తే, చాపరే చ యోజనాన్తరమాహుః. తన్న రోచతే-ఆత్మనోఽనాదిత్వాత్తద్గతపరిమాణేష్వవస్థాన్తరేషు వా కస్యచిదాద్యత్వానుపపత్తేః, ఆద్యాభావాచ్చ కస్యచిన్మధ్యమత్వానుపపత్తేశ్చ. న చాద్యశబ్దేనాణుత్వవివక్షోపపన్నా - అణుపరిమాణశరీరాసమ్భవేన దేహపరిమాణస్యాత్మనోఽణుత్వానుపపత్తేః. ఆద్యమధ్యమయోరభావే కథమన్త్యవ్యపదేశ ఇతి చేన్న - అన్త్యశబ్దస్యావసానవాచిత్వాదనాదేరప్యవసానసమ్భవాచ్చ. ఉభయేషామపి భిన్నాభిన్నత్వవాదినామిదమధికరణం విరుద్ధం - ఏకస్మిన్భిన్నాభిన్నత్వాద్యసమ్భవస్యోక్తత్వాత్. భిన్నాభిన్నత్వయోశ్చ పరస్పరప్రతిక్షేపకత్వం దర్శితం. నను న తయోర్మిథః ప్రతిక్షేపకత్వం-మృదాదిద్రవ్యరూపేణాభేదస్య, ఘటాద్యవస్థారూపేణ భేదస్య, చ దర్శనాదితి చేత్- తర్హి సాధారణాకారస్యాసాధారణాకారస్య చ భేదాభేద ఇతి నామమాత్రం కృతం స్యాత్. తతశ్చ భేద ఏవావతిష్ఠేత - అసాధారణధర్మస్య స్వవిరోధిధర్మాశ్రయాత్ స్వాశ్రయవ్యావర్తకత్వాత్. నన్వభేదోఽప్యవస్థితః కిన్న స్యాత్ - సాధారణాకారస్య స్వాశ్రయైక్యనిర్వాహకత్వదర్శనాదితి చేన్న- సాధారణాకారస్య భేదసహస్యైక్యనిర్వాహకత్వాభావాత్, అసాధారణాకారస్యాభేదాసహత్వాచ్చ. ఏకస్య వస్తునస్సాధారణ్యం హి బహుప్రతియోగికం. విరోధిధర్మానాశ్రయతాలక్షణత్వాదభేదస్య - విరోధిధర్మసంసర్గస్తం ప్రతిక్షిపతి. అతో ఘటత్వాద్యవస్థావిశేషాః స్వాభావరూపైర్వా స్వాభావావినాభూతైర్వా శరావత్వపిణ్డత్వాదిధర్మైరాక్రాన్తాన్మృద్ద్రవ్యాత్ స్వాశ్రయద్రవ్యం భిన్దన్తి యదా న భిన్దన్తి- తదా ఘటత్వాదిరాకారః స్వయం న స్యాత్- అభేదస్య స్వాభావరూపత్వాత్ స్వాభావావినాభావాద్వా. అతో భిన్నాభిన్నత్వయోరేకస్మిన్నసమ్భవో దుర్వారః. ద్రవ్యపర్యాయాత్మనా భిన్నత్వాభిన్నత్వే ఏకవస్తుని వదతో వివసనాల్లింఙ్గవైషమ్యం యువయోః. పర్యాయాననపేక్షమాణస్య ద్రవ్యస్య పర్యాయాణాం చ నిత్యత్వానిత్యత్వసత్త్వాసత్త్వభిన్నత్వాభిన్నత్వాదికం స బ్రూతే- వయం తు న తథేతి చేన్న - అవస్థాతద్వతోరప్యవస్థాన్తరమనపేక్ష్య భిన్నాభిన్నత్వాభ్యుపగమాత్. యథైకస్య ద్రవ్యస్య స్వరూపేణ నిత్యత్వానిత్యత్వాదికమవస్థామనపేక్ష్య న శక్యతే వక్తుం-తథాఽవస్థాతద్వతోః స్వరూపేణాభిన్నత్వే కథమవస్థామనపేక్ష్య భిన్నత్వమాశ్రీయతే, స్వరూపేణ తయోర్భిన్నత్వే కథం ఘటమకుటయోరివావస్థాన్తరమనపేక్ష్యాభిన్నత్వమాశ్రీయతే,. అవస్థాయాః స్వపరనిర్వాహకత్వాదవస్థాన్తరనిరపేక్షత్వమితి చేత్ - తర్హి ద్రవ్యస్యావస్థాన్తరసాపేక్షత్వాదుభయాతిరిక్తమవస్థాన్తరమాశ్రయణీయం. యయాఽవస్థయా ద్రవ్యస్య భేదాభేదౌ- తామేవ ద్రవ్యం తన్నిర్వహణాయాపేక్షతే-నావస్థాన్తరమితి చేత్. న- వికల్పాసహత్వాత్. సా యద్యభేదనిర్వాహికా- తర్హి భేదనిర్వహణాయావస్థాన్తరమన్వేష్టవ్యం. సా యది భేదనిర్వాహికా-అభేదనిర్వహణాయావస్థాన్తరమన్వేష్టవ్యం. ఉభయనిర్వాహకత్వమేకస్యా అవస్థాయా విరుద్ధం- నిర్వాహ్యద్వయవిరోధాత్. న హ్యగ్నిగతం పైఙ్గల్యముష్ణత్వశీతత్వయోర్నిర్వాహకం భవతి. నను న నిర్వాహ్యద్వయం విద్యతే- భిన్నత్వమభిన్నత్వం చ సైవ ఘటావస్థేతి చేత్ - తర్హి నామ్ని వివాదః. తస్మాదవస్థాతద్వతోర్భిన్నాభిన్నత్వం నైవోక్తం స్యాత్ - యథా పటస్య ఘటత్వం కుడ్యత్వం చ పటత్వమేవేత్యుక్తే పటే ఘటత్వకుడ్యత్వానుక్తిరేవ స్యాత్ - తద్వత్. ఏవమవస్థాన్తరమనపేక్ష్యావస్థాతద్వతోర్భిన్నాభిన్నత్వం వదతామర్హతో న వైషమ్యం. అత ఏవ సూత్రయోజనాపి న సమ్భవతి- సత్త్వాసత్త్వాదేరేకస్మిన్ధర్మిణ్యసమ్భవాదితి - కథమేకో భావోఽస్తి నాస్తి చేతి భాష్యకారః. న హ్యేకస్మిన్ద్రవ్యే సన్మాత్రరూపేణ సర్వే గుణపర్యాయాస్సమ్భవన్తి-తస్మిన్ షట్సు నైషద్ద్రవ్యాభ్యుపగమాత్. యద్యేకం సన్మాత్రరూపమనన్తసర్వపర్యాయమద్వితీయమభ్యుపగమ్యతే- తతోఽయుక్తమిదం దర్శనం. న చైతదభ్యుపగన్తుం జైనైశ్శక్యం- తేషాం ప్రమాణాభావాదితి యాదవార్యః. అత్ర కించిద్బ్రూమః-కిమేకస్మిన్భిన్నాభిన్నత్వాద్యసమ్భవమాత్రం సూత్రకారేణాభిప్రేతం-ఉత పరమతే తదసమ్భవః. ఆద్యే స్వపక్షవ్యాఘాతకత్వం స్యాద్భేదతోః. ద్వితీయే వైషమ్యం వక్తవ్యం. షడ్ద్రవ్యాభ్యుపగమస్తస్య వైషమ్యమితి చేత్ - తతః కిం. షణ్ణాం భిన్నస్వభావానాం పరస్పరం ద్రవ్యపర్యాయాత్మనా భిన్నాభిన్నత్వాభావాత్ స

౩౫॥ సూ. పత్యురసామఞ్జస్యాత్ ॥ కపిలకణాదసుగతార్హతమతానామసామఞ్జస్యాద్వేదబాహ్యత్వాచ్చ నిశ్శ్రేయసార్థిభిరనాదరణీయత్వముక్తం- ఇదానీం పశుపతిమతస్య వేదవిరోధాదసామఞ్జస్యాచ్చ అనాదరణీయతోచ్యతే. తన్మతానుసారిణశ్చతుర్విధాః - కాపాలాః కాళాముఖాః పాశుపతాః శైవాశ్చేతి. సర్వే చైతే వేదవిరుద్ధాం తత్త్వప్రక్రియా, మైహికాముష్మికనిశ్శ్రేయససాధనకల్పనాశ్చ కల్పయన్తి- నిమిత్తోపాదానయోర్భేదం నిమిత్తకారణం చ పశుపతిమాచక్షతే- తథా నిశ్శ్రేయససాధనమపి ముద్రికాషట్కధారణాదికం,· యథాహుః కాపాలాః *ముద్రికాషట్కతత్త్వజ్ఞః పరముద్రావిశారదః। భగాసనస్థమాత్మానం ధ్యాత్వా నిర్వాణమృచ్ఛతి। కణ్ఠికా రుచకం చైవ కుణ్డలం చ శిఖామణిః। భస్మ యజ్ఞోపవీతం చ ముద్రాషట్కం ప్రచక్షతే। ఆభిర్ముద్రితదేహస్తు న భూయ ఇహ జాయత ఇత్యాదికం. తథా కాళాముఖా అపి కపాలపాత్రభోజనశవభస్మస్నానతత్ప్రాశనలగుడధారణసురాకుమ్భస్థాపనతదాధారదేవపూజాదికమైహికాముష్మికసకలఫలసాధనమభిదధతి- *రుద్రాక్షకఙ్కణం హస్తే జటా చైకా చ మస్తకే। కపాలం భస్మనా స్నానమిత్యాది చ ప్రసిద్ధం శైవాగమేషు. తథా కేనచిత్క్రియావిశేషేణ విజాతీయానామపి బ్రాహ్మణ్యప్రాప్తిముత్తమాశ్రమప్రాప్తిం చాహుః *దీక్షాప్రవేశమాత్రేణ బ్రాహ్మణో భవతి క్షణాత్। కాపాలం వ్రతమాస్థాయ యతిర్భవతి మానవ ఇతి. ... ...

తత్రేదముచ్యతే (పత్యురసామఞ్జస్యాదితి) *నైకస్మిన్నసంభవాదిత్యతో నేత్యనువర్తతే. పత్యుః-పశుపతేః మతం నాదరణీయం. కుతః. అసామఞ్జస్యాత్. అసామఞ్జస్యం చాన్యోన్యవ్యాఘాతాత్ వేదవిరోధాచ్చ. ముద్రికాషట్కధారణభగాసనస్థాత్మధ్యాన సురాకుమ్భస్థాపనతత్స్థదేవతార్చనగూఢాచారశ్మశానభస్మస్నాన ప్రణవపూర్వాభిధ్యానాన్యన్యోన్యవిరుద్ధాని. వేదవిరుద్ధం చేదం తత్త్వపరికల్పనముపాసనమాచారశ్చ- వేదాః ఖలు పరం

ర్వానేకాన్తత్వహానిరితి చేత్. తర్హి వేదాన్తినామేవ సర్వానైకాన్త్యవాదో ఘటతే- న త్వార్హతస్యేతి సూత్రకారనిర్దేశః స్వశ్రూభిః ప్రతిక్షేపాయేత. తచ్చాయుక్తం- క్షణికవాదజైనమిథ్యాత్వసర్వశూన్యవాదనిరాకరణేషు పరపక్షేష్వనుపపన్నానాం తేషాం స్వపక్షే సామఞ్జస్యాభ్యుపగమాభావాత్. తేషాం శ్రుతివిరోధాదనభ్యుపగమశ్చేత్- అనేకాన్తవాదేపి శ్రుతివిరోధస్తుల్యః- శ్రుతిభిర్బ్రహ్మణో వైలక్షణ్యప్రతిపాదనాత్. తాదాత్మ్యశ్రుతయస్సన్తీతి చేత్- తాసాం నిర్వాహోఽసకృదుక్త ఇతి న తాసామనేకాన్తత్వే ప్రమాణత్వం. కిఞ్చ- *అణుభిశ్చ మహద్భిశ్చ *జాయస్వ మ్రియస్వ *విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చ సత్యం చానృతం చ * నేహ నానాస్తి *నేతి నేతీత్యాదీనాం పరమాణుత్ర్యణుకక్షణికవాదజైయ మిథ్యాత్వసర్వమిథ్యాత్వపరత్వమాపాతప్రతిపన్నమాశ్రిత్య పూర్వాధికరణేష్వపి పరపక్షేష్వసామఞ్జస్యం స్వపక్షే తత్సామఞ్జస్యం చోచ్యత ఇతి న కస్మాద్వ్యాఖ్యాయతే. తేషాం పూర్వాపరవాక్యవిరోధాత్ బహ్వనుపపత్తివిధ్వస్తత్వాచ్చ తథా నిర్వహణమయుక్తమితి చేత్- తదనేకాన్తవాదేపి తుల్యం. యథా సత్త్వాసత్త్వనిత్యత్వానిత్యత్వాదయ ఏకదైకత్ర ఏకస్య స్వరూపేణ న సమ్భవన్తి- ఏవం ఘటస్య ఘటత్వావస్థాయామేవ మృదన్తరేణ భిన్నత్వమభిన్నత్వం చ న సమ్భవతి, అవస్థాతద్వతోశ్చ తదుభయం న సమ్భవతి,- విరోధస్య పూర్వమేవోపపాదితత్వాత్. అతో వేదాన్తమవలమ్బ్య భిన్నాభిన్నత్వవాదినామిదమధికరణం విరుద్ధం. * అన్త్యావస్థితేరిత్యస్య ఉభయోర్ద్రవ్యపర్యాయయోర్నిత్యత్వాదవిశేషః- అనిత్యాః పర్యాయాః- ద్రవ్యం నిత్యమితి విభాగో న స్యాదితి యాదవార్యః. తదనాదరహేతుస్తాతు హేతుమతోరవిశిష్టత్వం. నిత్యానిత్యవిభాగాభావో హ్యుభయోర్నిత్యత్వమేవ. నను న సాధ్యసాధనయోరవైశిష్ట్యం- అనిత్యాః పర్యాయాః- ద్రవ్యం నిత్యమితి స్వాభ్యుపగమే విరోధస్సాధ్య ఇతి చేన్న- అశాబ్దత్వాత్. అవిశేషశబ్దో హి తద్వైషమ్యాభావవాచీ- న త్వభ్యుపగమవిరోధవాచీ. అశాబ్దత్వేప్యభిప్రేతత్వే కో విరోధ ఇతి చేత్. న విరోధః - కిన్తూక్తాంశస్య దూషణతయా పర్యవసానం నాస్తి చేత్- దూషణపర్యవసానాయ కక్ష్యాన్తరస్యాభిప్రేతత్వం కల్పనీయం. అవిశేషశబ్దేన యః పూర్వావస్థాయామప్యాత్మనో దేహానురూపపరిమాణతారతమ్యాభావః ప్రసఞ్జితః- తదాతతః కిమిత్యాకాఙ్క్షానుదయాద్దూషణం పర్యవస్యతి. అతో హేతుహేతుమతోరవైశిష్ట్యకక్ష్యాన్తరకల్పనోపేతాదపి నిర్వాహాద్వరం తదుభయనిర్ముక్తో నిర్వాహః. ....

ఏకస్మిన్నసంభవాధికరణం సమాప్తమ్.

౩౫॥ సూ. పత్యురసామఞ్జస్యాత్ ॥ సఙ్గతిమాహ (కపిలేతి) ప్రధానకారణత్వాభ్యుపగమసామ్యాత్ సాఙ్ఖ్యనిరాసానన్తరభావిత్వే పాశుపతనిరాసస్య ప్రాప్తేపి సౌగతార్హతమతనిరాసానన్తరం తత్ప్రతిక్షేపస్తస్యాత్యన్తవేదబాహ్యత్వజ్ఞాపనాయ కృతః. పశుపతిమతం నిశ్శ్రేయసార్థిభిరుపాదేయం- నేతి. కిమస్య శ్రుతివిరోధోఽస్తి- నేతి. యదా న శ్రుతివిరోధః- తదానీముపాదేయతా. యదా తు విరోధః- తదాఽనుపాదేయతా. తత్త్వవిపర్యయమాహ (నిమిత్తేతి) అనుష్ఠానవిపర్యయమాహ (తథేతి) ... ...

(తత్రేదముచ్యత ఇతి) వ్యాఘాతమాహ (ముద్రికేతి) ఏకతన్త్రోక్తార్థస్తన్త్రాన్తరేణ దూషిత ఇత్యన్యోన్యవ్యాఘాతాదుపహతం-న కేవలం వేదవిరోధాదిత్యర్థః. ముద్రికాషట్కధారణాదయో బహుషు తన్త్రేషూక్తాః క్రమేణ పరిగణితాః-న త్వేకత్ర. వైదికపక్షస్య తద్వైషమ్యమాహ (వేదాః ఖల్వితి)

బ్రహ్మనారాయణమేవజగన్నిమిత్తముపాదానంచవదన్తి*నారాయణపరంబ్రహ్మతత్త్వం నారాయణఃపరఃనారాయణపరోజ్యోతిరాత్మానారాయణఃపరః*తదైక్షతబహుస్యాంప్రజాయేయేతి*సోకామయతబహుస్యాంప్రజాయేయేతి *తదాత్మానంస్వయమకురుతేత్యాదయః,- పరబ్రహ్మభూతపరమపురుషవేదనమేవచమోక్షసాధనముపాసనంవదన్తి*వేదాహమేతంపురుషంమహాన్తమాదిత్యవర్ణంతమసస్తుపారే*తమేవంవిద్వానమృతఇహభవతినాన్యఃపన్థాఅయనాయవిద్యతఇత్యాదినైకతాంగతాస్సర్వేవేదాన్తాః,-తదితికర్తవ్యతాభూతంకర్మచవేదవిహితవర్ణాశ్రమసమ్బన్ధియజ్ఞాదికమేవవదన్తి *తమేతంవేదానువచనేనబ్రాహ్మణావివిదిషన్తి యజ్ఞేనదానేనతపసానాశకేన *ఏతమేవలోకమిచ్ఛన్తఃప్రవ్రాజినఃప్రవ్రజన్తీత్యాదయః,. కేవలపరతత్త్వప్రతిపాదనపరనారాయణానువాకసిద్ధతత్త్వపరాః కేషుచిదుపాసనాదివిధిపరేషువాక్యేషుశ్రుతాఃప్రజాపతిశివేన్ద్రాకాశప్రాణాదిశబ్దాఇతి *శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశో వామదేవవదిత్యత్రప్రతిపాదితం,- తథా *ఏకోహవైనారాయణఆసీన్నబ్రహ్మనేశానఇత్యారభ్య *సఏకాకీనరమేతేతిసృష్టివాక్యోదితంస్రష్టారంనారాయణమేవసమానప్రకరణస్థాః *సదేవసోమ్యేదమగ్రఇత్యాదిషుసాధారణాస్సద్బ్రహ్మాదిశబ్దాఃప్రతిపాదయన్తీతి *జన్మాద్యస్యయతఇత్యత్రప్రతిపాదితం,. అతోవేదవిరుద్ధతత్త్వోపాసనానుష్ఠానాభిధానాత్పశుపతిమతమనాదరణీయమేవ.........

౩౮॥ సూ. అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ॥ వేదబాహ్యానామనుమానాద్ధి కేవలనిమిత్తేశ్వరకల్పనా-తథాసతిదృష్టానుసారేణకులాలాదివదధిష్ఠానంకర్తవ్యం. నచకులాలాదేర్మృదాద్యధిష్ఠానవత్పశుపతేర్నిమిత్తభూతస్యప్రధానాధిష్ఠానముపపద్యతే - అశరీరత్వాత్. సశరీరాణామేవహికులాలాదీనామధిష్ఠానశక్తిర్దృష్టా. నచేశ్వరస్యసశరీరత్వమభ్యుపగన్తవ్యం-తచ్ఛరీరస్యసావయవస్యనిత్యత్వేఽనిత్యత్వేచ *శాస్త్రయోనిత్వాదిత్యత్రదోషస్యోక్తత్వాత్...................................

౩౭॥ సూ. కరణవచ్చేన్నభోగాదిభ్యః॥ యథాభోక్తుర్జీవస్యకరణకళేబరాద్యధిష్ఠానమశరీరస్యైవదృశ్యతే - తద్వన్మహేశ్వరస్యాప్యశరీరస్యచప్రధానాధిష్ఠానముపపద్యతఇతిచేత్. న- (భో

(ఏకతాంగతాః)సర్వశాఖాప్రత్యయనయాదితిభావః. సద్బ్రహ్మాత్మశమ్భుశివాదిశబ్దనిర్వాహోర్థమాహ (కేవలపరేతి)నారాయణానువాకానుగుణముపనిషదన్తరార్థఃకథంస్యాదిత్యత్రాహ (కేవలేతి)యథా *జుహ్వాజుహోతీతివాక్యస్యహోమసాధనత్వమాత్రపరత్వేనద్రవ్యవిశేషనిర్ణయేనతాత్పర్యం-*యస్యపర్ణమయీజుహూరిత్యేతద్వాక్యస్యద్రవ్యవిశేషనిర్ణయపరత్వేనతదనుగుణార్థత్వం *జుహ్వాజుహోతీతివాక్యస్యభవతి-తథా *శమ్భురాకాశమధ్యేధ్యేయఇత్యాదీనాంవాక్యానాముపాసనవిధిపరత్వాన్నోపాస్యవిశేషనిర్ణయపరత్వం- నారాయణానువాకస్యతూపాసనవిధ్యాద్యన్యపరత్వాభావాదుపాస్యవిశేషనిర్ణయైకపరత్వమస్తి- అతస్తదనుగుణార్థత్వం *శమ్భురాకాశేత్యాదివాక్యానామభ్యుపగన్తవ్యమిత్యర్థః. కారణవాక్యేషుదేవతాన్తరప్రతీతిరస్తీత్యత్రాహ(ఏకోహవాఇతి)సద్బ్రహ్మశబ్దేషుపూర్వపూర్వేఉత్తరోత్తరశబ్దంప్రతిసామాన్యశబ్దాః-ఏవంపూర్వపూర్వంప్రత్యుత్తరోత్తరశబ్దావిశేషశబ్దాః. ఏవంనారాయణశబ్దంప్రతిశమ్భుశివాదయఃసామాన్యశబ్దాః-*శమ్భుస్స్వయమ్భూర్ద్రుహిణః *సుశ్రేయసంశివంభద్రం *విశ్వాక్షంవిశ్వశమ్భువం *శాశ్వతంశివమచ్యుతం *శివశ్శివానామశివోశివానామిత్యాదిష్వనేకార్థేషుప్రయోగదర్శనాన్, నారాయణశబ్దస్యతథాఽర్థాన్తరేప్రయోగాభావాచ్చ. తస్మాత్ *పశునాయజేత *ఛాగోవామన్త్రవర్ణాదితిన్యాయాత్ సామాన్యశబ్దానాంవిశేషపర్యవసానాత్ బ్రహ్మాదిసామాన్యశబ్దానాం నారాయణవిశేషపర్యవసాయిత్వంయుక్తమిత్యర్థః. (జన్మాద్యస్యయతఇత్యత్రప్రతిపాదితమితి) *యతోవాఇమానీత్యాదివాక్యేఅస్యార్థస్యాభిప్రేతత్వాత్సూత్రకారేణాపితథాఽభిప్రేతమిత్యర్థః. జన్మాదిసూత్రభాష్యేణపరస్మాత్పుంసఇత్యనేనఅయమర్థస్సూచితః. ......

౩౮॥ సూ. అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ॥ పౌరుషేయవాక్యస్యప్రమాణమూలత్వేబుభుత్సితేసత్యతీన్ద్రియార్థేశ్రుతిమూలత్వమనుమానమూలత్వంవాసంభవేత్ - తత్రశ్రుతిమూలత్వంశ్రుతివిరుద్ధపరావరతత్త్వప్రతిపాదనప్రదర్శనాదపాస్తమిత్యనుమానమూలత్వనిరాసపరంసూత్రత్రయం. శాస్త్రయోన్యధికరణఏవాభిప్రేతానాందూషణానామత్రాప్యపేక్షితత్వాత్కణ్ఠోక్తిఃకృతా- తేషాంవక్ష్యమాణత్వబుద్ధ్యాశాస్త్రయోన్యధికరణేకణ్ఠోక్త్యభావః. వక్ష్యమాణదూషణస్యస్వాస్పర్శిత్వాయాహ (వేదబాహ్యానామితి) ....

౩౭॥ సూ. కరణవచ్చేన్నభోగాదిభ్యః॥ కింశరీరత్వేనజగదధితిష్ఠతి- ఉతతద్వ్యతిరిక్తత్వేన. శరీరత్వేనచేత్ - భోగాదిప్ర

గాదిభ్యః) పుణ్యపాపరూపకర్మఫలభోగార్థం పుణ్యపాపరూపాదృష్టకారితం హి తదధిష్ఠానం- తద్వత్పశుపతేరపి పుణ్యపాపరూపాదృష్టవత్తయా తత్ఫలభోగాదిసర్వం ప్రసజ్యేత. అతో నాధిష్ఠానసంభవః. ....

౩౮॥ సూ. అన్తవత్త్వమసర్వజ్ఞతా వా॥ వాశబ్దశ్చార్థే. పశుపతేః పుణ్యపాపరూపాదృష్టవత్త్వే జీవవదన్తవత్త్వం - సృష్టిసంహారాద్యాస్పదత్వమసర్వజ్ఞతా చ స్యాదిత్యనాదరణీయమేవేదం మతం. *విరోధే త్వనపేక్ష్యం స్యాదిత్యాదినా వేదవిరుద్ధస్యానాదరణీయత్వే సిద్ధేపి పశుపతిమతస్య వేదవిరుద్ధతాఖ్యాపనార్థం *పత్యురసామఞ్జస్యాదితి పునరారమ్భః. యద్యపి పాశుపతశైవయోర్వేదావిరోధిన ఇవ కేచన ధర్మాః ప్రతీయన్తే- తథాపి వేదవిరుద్ధనిమిత్తోపాదానభేదకల్పనాపరావరతత్త్వవ్యత్యయకల్పనామూలత్వాత్ సర్వమసమఞ్జసమేవేత్యసామఞ్జస్యాదిత్యుక్తమ్. ....

పశుపత్యధికరణం సమాప్తమ్.

సజ్యః. నో చేత్- శరీరాన్తరసాపేక్షత్వం స్యాదిత్యర్థః. శరీరనిరపేక్షాధిష్ఠానం శరీరే దృష్టమితి చేన్న- శరీరత్వప్రయుక్తం తదిత్యుక్తం భవతి. తదా జగతశ్శరీరత్వే భోగాదిప్రసఙ్గ ఇతి. అయమశరీరత్వాభ్యుపగమేన పరిహారః- అశరీరత్వానభ్యుపగమేన పరిహారః ఆగమప్రామాణ్యే ఉక్తః *శరీరమపి సశరీరేణైవాధిష్ఠీయతే శరీరం హ్యన్యాధిష్ఠానే కరణభూతం స్వాధిష్ఠానే కరణం కర్మ చ యథా దీపోఽన్యప్రకాశహేతుః స్వప్రకాశే స్వయమేవ హేతుః సదీపాన్తరసాపేక్షః యథా చ మనో యుగపదనేకజ్ఞానానుత్పత్తిలిఙ్గేనానుమీయమానం స్వానుమానే కరణభూతం కర్మ చ తథేతి. ఏవం స్వపరనిర్వాహకత్వేన పరిహారః. ···

౩౮॥ సూ. అన్తవత్త్వమసర్వజ్ఞతా వా॥ (వేదావిరోధిన ఇవేతి) అత్రేవశబ్దో విప్రలమ్భకత్వద్యోతకః. నను వేదవిరుద్ధత్వఖ్యాపనార్థత్వమధికరణస్యాయుక్తం- తాన్త్రికగ్రన్థైరేవార్థవిరోధప్రతీతేః. విరోధప్రతిపన్నే విరోధాధికరణన్యాయాద్వేదవిరుద్ధస్యాప్యప్రామాణ్యసిద్ధేశ్చాస్యాధికరణస్య కృతకరత్వప్రసఙ్గః. నైవం- విరోధస్యాపాతప్రతిపన్నత్వబుద్ధ్యా న్యాయేనావిరోధే నినీషితే పితస్యాతివిరుద్ధేషు కర్మసు ప్రతీయమానేషు తత్స్వరసభఙ్గకే శ్రుత్యన్తరే చానుపలభ్యమానే కథం బాధవికల్పసముచ్చయసఙ్కోచైః ప్రత్యక్షశ్రుతయోర్నేతుం శక్యన్త ఇతి ప్రతిపాదనార్థత్వాదస్య. నను స్మృత్యాపి శ్రుతిసఙ్కోచో దృశ్యతే- *న హింస్యాదితి నిషేధో హి శ్రాద్ధకల్పస్థమాంసవిధానేన సఙ్కుచతి. నైవం- మాంసేనాపి శ్రాద్ధం కర్తవ్యమిత్యవశ్యం శ్రాద్ధకర్తవ్యతాతివాదరూపత్వాత్తాదృశవచనానాం. అత ఏవ హితథాఽననుష్ఠానం. యద్వా- బహ్వర్థవిరోధః ప్రధానప్రతిపాద్యవిరోధో వా యయా నవిద్యేతే- తాస్స్మృతయః శ్రుతిం సఙ్కోచయన్తి - నతు వేదవిరోధబహుళాః ప్రధానార్థవిరుద్ధాశ్చ. విరోధబాహుళ్యం తత్ర తత్ర ద్రష్టవ్యం, దర్శితప్రాయం, చ. యద్యపీత్యవిరోధమాశఙ్క్య. ప్రధానప్రతిపాద్యవిరోధం భాష్యకార ఏవాహ తథాపీతి. న చాకాశప్రాణేన్ద్రాదిశబ్దానామివ తన్త్రస్థశివాదిశబ్దానాం పరమాత్మపరతాశ్రయణేన పరావరతత్త్వవ్యత్యాసః పరిహర్తుం శక్యతే. ప్రతర్దనవిద్యాదిషు నారాయణాదిశబ్దవాచ్యస్య పరతత్త్వస్యేన్ద్రాదిశబ్దవాచ్యాపేక్షయాఽపకృష్టత్వేన వ్యపదేశాభావాత్ ఇన్ద్రాదిశబ్దానామిన్ద్రాద్యర్థద్వారా కారణతత్త్వదన్తర్యామిభూతపరమాత్మపరత్వాశ్రయణం న పూర్వాపరవాక్యశ్రుత్యన్తరవిరుద్ధం. న హీన్ద్రస్య నారాయణాత్పరత్వం క్వచిచ్ఛ్రుతం. పాశుపతాదిషు పరత్వేనోక్తం రుద్రం ప్రత్యవరత్వేనోక్తస్య తత్త్వస్య కారణత్వాన్తర్యామిత్వాద్యసూతా రుద్రశివాదిశబ్దానాం నారాయణపరత్వేన నిర్వాహోఽనుపపన్నః. వేదాన్తవాక్యేషు ద్వైతాద్వైతయోరేవ హి వ్యాఖ్యాతౄణాం విప్రతిపత్తిః- నారాయణస్య బ్రహ్మశివాదీనాం చ ద్వైతం వాఽద్వైతం వా భవతు - సర్వథాపి నారాయణస్యాపరత్వం తస్మాత్కస్యచిత్తత్త్వస్య పరత్వం మోక్షప్రదత్వం చ శ్రుతివిరుద్ధమితి సర్వావిగీతం. పరమపురుషాదన్యస్య పరత్వేనోపాసనం చ మోక్షహేతురితి శ్రుతివిరుద్ధం - *నాన్యః పన్థా ఇతి పరమపురుషాదన్యస్య మోక్షప్రదత్వనిషేధాత్. నను మోక్షప్రదజగత్కారణవిషయాస్తన్త్రేషు శివాదిశబ్దాః వస్తుమాత్రవిషయాస్స్యుః - భగవద్విషయా వా. కార్యవిషయా నారాయణాదిశబ్దాః భగవతోఽర్థాన్తరపరాస్స్యుః. అతో న విరోధ ఇతి చేన్న - అతిప్రసఙ్గాత్. సర్వశబ్దానాం ముఖ్యార్థపరతయావిరోధశమనే సుగతాగమాదయోపి హ్యవిరోధేన నేతుం శక్యన్తే- క్షణికశబ్దః క్షణపరిణామిత్వపరః. చిత్తసన్తతిశబ్దోపి చిత్తస్యావిచ్ఛేదపరః- నిత్యజ్ఞానరూప ఆత్మేత్యర్థః. వేదానప్రమాణమితి- ఉక్తప్రమాణవిలక్షణా ఇత్యర్థః. తేషాం పౌరుషేయత్వం చ పురుషైరధీతత్వం. అర్థాన్తరాణి తు వ్యాఖ్యాతృబుద్ధిదోషమూలాని- న తు సుగతాభిమతానీతి కిమితి న వ్యాఖ్యాయతే. అతోఽనుష్ఠానవిరోధస్తత్త్వవిరోధశ్చ దుష్పరిహరః. నను కథం మోహనార్థత్వం పాశుపతస్య- ఉక్తం హి భగవత్ప్రణీతే తత్ప్రతిపాదకతయా సాత్త్వికే శ్రీమతి వారాహే పురాణే పాశుపతతన్త్రస్యానుగ్రహమూలత్వేన వేదానుగుణ్యాచ్చ స్వర్గాపవర్గార్థత్వం, రుద్రరూపస్య భగవతస్తదుక్తమార్గేణ పూజనీయత్వం, తన్త్రాన్తరాణాం విప్రలిప్సామూలత్వేన నరకఫలత్వం, చ. తత్ర యథా మహేశ్వరవచః *ఏవమభ్యర్థితస్తైస్తు పురాహం ద్విజసత్తమాః । వేదక్రియాసమాయుక్తాం కృతవానస్మి సంహితాం । నిశ్వాసాఖ్యాం తతస్తస్యాం లీనా బాభ్రవ్యశాణ్డిలాః । అల్పాపరాధా ఇత్యేవ శేషా వైలాలికా భవన్ । మయ్యైవ మోహితా

స్తైర్హి భవిష్యజ్జ్ఞానతో ద్విజా ఇతి, తత్ర *నిశ్వాససంహితాయాం హి లక్షమాత్రా ప్రమాణతః । శైవపాశుపతీ దీక్షా యోగః పాశుపతశ్చ సః । ఏతస్మా ద్వేదమార్గాద్ధి యదన్యదిహ జాయతే । తచ్ఛూద్రకర్మ విజ్ఞేయం రౌద్రం శౌచవివర్జితమ్ । యే రుద్రముపజీవన్తి కలౌ వైలాలికా నరాః । ఉచ్ఛిష్టరు ద్రాస్తే జ్ఞేయా నాహం తేషు వ్యవస్థిత ఇతి, తథా *తేషాం గౌతమశాపాద్ధి భవిష్యన్త్యన్వయే ద్విజా ఇతి ప్రక్రమ్య *తేషాం మధ్యే సదాచారా యే తేవ చ్ఛాసనే రతాః । తే స్వర్గమపవర్గం చ యాన్త్యేవ ఖలు నిశ్చయః । వైలాలికా యే యాస్యన్తి మమ శాస్త్రానతిదూషకాః । ప్రాగ్గౌతమాగ్నినిర్దగ్ధాః పునర్మద్వ చనాద్ద్విజాః । నరకం తు గమిష్యన్తి నాత్ర కార్యా విచారణేతి, తత్రాష్టషష్టితమే *విష్ణురూపేణ యాజ్యోఽహం సర్వదేవైర్ద్విజోత్తమ । సాత్త్వికీ సా సమాఖ్యాతా వృత్తిర్మే మునిపుఙ్గవ । జటామకుటధారీ వ నాగభూతైస్సమావృతః । సిద్ధాన్తనయమార్గస్థైరహం రుద్రైరతిపూజితః । రాజసీం మే తు తాం వృత్తిం జానీహి ద్విజసత్తమేతి, సిద్ధాన్తనయమార్గశబ్దశ్చ పాశుపతవిషయః-న తు శైవాదితన్త్రాన్తరవిషయః-తథా హార్ద్రమద్యభక్షిణాం వైలాలవ్రతికైరహమ్ । తమోఽతిరిక్తై ర్యష్టవ్యస్తాంస్తమస్యేవ పాతయే ఇత్యత్ర నరగ్రన్థే వైలాలవ్రతికశబ్దేన తన్త్రాన్తరనిష్ఠానాం రాజసేభ్యః సిద్ధాన్తనయమార్గస్థేభ్యః తామసతయా పృథగుక్తైః. న చ వైలాలవ్రతికశబ్దో బౌద్ధాదివిషయః - అస్మిన్నేవ గ్రన్థే తత్పృథగుక్తేః. న చేతరదుష్టాశయమాత్రవిషయః - * వైలాలికా యే యాస్యన్తి మమ శాస్త్రానతిదూషకా ఇతి రుద్రసమ్బన్ధిత్వావగమాత్. న చ పాశుపతవిషయః- శైవపాశుపతీ దీక్షా యోగః పాశుపతశ్చ సః । ఏతస్మాద్వేదమార్గాత్తు యదన్యదిహ జాయతే । తచ్ఛూద్రకర్మవిజ్ఞేయం రౌద్రం శౌచవివర్జితమ్ । యే రుద్రముపజీవన్తి కలౌ వైలాలికా నరా ఇతి పాశుపతనిష్ఠేభ్యః పృథగ్వ్యపదేశాత్. అతః పాశుప తేతరతన్త్రనిష్ఠానాం వైలాలికశబ్దోక్తతయా విశేషా, త్తామసేభ్యః తన్త్రాన్తరేభ్యః సిద్ధాన్తనయమార్గస్య రాజసత్వరూపవైధర్మ్యయోగా, చ్చ సిద్ధాన్తనయశబ్దః పాశుపతవిషయః. రౌద్రత్వే తుల్యేఽపి వైలాలికేభ్యః పూర్వనిర్దిష్టతయా స్థానప్రమాణా, చ్చ సిద్ధాన్తనయశబ్దః పాశుపతవిషయః- *శైవపాశుపతీ దీక్షా యోగః పాశుపతశ్చ స ఇత్యుక్త్వా * యే రుద్రముపజీవన్తి కలౌ వైలాలికా నరా ఇత్యత్ర వైలాలికేభ్యః పూర్వమేవ హి పాశుపతమార్గః కీర్త్యతే. తథా * వెవ క్రియాసహాయస్త్వాం కృతవానస్మి సంహితామ్ । నిశ్వాసాఖ్యాం తతస్తస్యాం లీనా బాభ్రవ్యశాణ్డిలాః । అల్పాపరాధా ఇత్యేవ శేషా వైలాలికా భవన్ ఇత్యత్రాపి వైలాలికేభ్యః పూర్వమేవ హి నిశ్వాసాఖ్యా పాశుపతదీక్షా సంహితా వ్యపదిశ్యతే. నిశ్వాసాఖ్యాయాః పాశుపతగోచరత్వం తత్రైవ స్పష్టం *నిశ్వాససంహితాయాం హి లక్షమాత్రా ప్రమాణతః । శైవపాశుపతీ దీక్షేతి. అతః పృథగ్వ్యపదేశా, త్తన్త్రాన్తరేభ్యో వైధర్మ్యాత్, స్థానప్రమాణా, చ్చ సిద్ధాన్తనయశబ్దః పాశుపతవిషయః. అతః పాశుపతాగమస్తమఃపతనహేతుభ్యః తన్త్రాన్తరేభ్యో విలక్షణో భగవత్తోషకరః స్వర్గాపవర్గహేతుశ్చావగమ్యతే. అతోఽనుగ్రహమూలత్వవేదానుసారిత్వభగవత్ప్రీణనత్వస్వర్గాపవర్గార్థత్వాత్తామససమ్మోహనార్థదుర్గతి నిమిత్తతామసతన్త్రాన్తరేభ్యో విలక్షణస్య పాశుపతస్య కథమవైదికత్వమితి. నైవమ్- తన్త్రాన్తరేభ్యో వివక్షితస్య వైషమ్యస్యాల్పతరత్వాత్. పాశుపతస్య త్రయీబాహ్యాధికారత్వమోహనార్థత్వతమోమిశ్రరజోమూలత్వై, స్తన్నిష్ఠానాం భగవచ్ఛాసనపరాఙ్ముఖత్వోక్త్యా, చ పఞ్చరాత్రస్యైవ వేదతుల్యప్రామాణ్యప్రతిపాదనపరత్వం హి నాత్రావగమ్యతే- తథా హ్యష్టషష్టితమే *పౌరుషం సూక్తమాస్థాయ యే యజన్తి ద్విజోత్తమామ్ । సంహితాం జపమాస్థాయ తే మాం ప్రాప్స్యన్తి బ్రాహ్మణాః । అలాభే వేదమన్త్రాణాం పఞ్చరాత్రోదితేన హి । మార్గేణ మాం ప్రపద్యన్తే తే మాం ప్రాప్స్యన్తి మానవాః । బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం పఞ్చరాత్రం విధీయతే । శూద్రాదీనాం న తచ్ఛ్రోత్రపదవీముపయాస్యతి । ఏవం మయోక్తం విప్రేన్ద్ర పురా కల్పే పురాతనమ్ । పఞ్చరాత్రం సహస్రాణాం యదికశ్చిద్గ్రహీష్యతి । కర్మక్షయే చ మాం కశ్చిద్యది భక్తో భవిష్యతి । తస్య వేదాః పఞ్చరాత్రం నిత్యం హృది వసిష్యతి । వేదేన పఞ్చరాత్రేణ భక్త్యా యజ్ఞేన చ ద్విజాః । ప్రాప్యోఽహం నాన్యథా ప్రాప్యో వర్షలక్షశతైరపి ద్విజేతి పఞ్చరాత్రస్య వేదతుల్యవికల్పత్వాత్తదనుగుణం ప్రామాణ్యమభిహితమ్. తథా పాశుపతనిష్ఠానాం రౌద్రతన్త్రాన్తరనిష్ఠానామివ భగవచ్ఛాసనపరాఙ్ముఖత్వం తామసయుగానువర్తిత్వం చ తత్రోక్తమ్ *ఇతరే రాజసైర్భావైస్తామసైశ్చ సమావృతాః । భవిష్యన్తి ద్విజశ్రేష్ఠ మచ్ఛాసనపరాఙ్ముఖాః । కృతం త్రేతా ద్వాపరశ్చ యుగాని త్రీణి నారద । సత్త్వస్థా మాం సమేష్యన్తి కలౌ రజస్తమోధికా ఇతి. రాజసైర్భావైరితి-భావశబ్దశ్చేష్టాపరః. రాజసీ వృత్తిర్వివక్షితా. సా చ పాశుపతీ *రాజసీం మే తు తాం వృత్తిం జానీహీతి సిద్ధాన్తనయమార్గవృత్తేర్హి రాజసత్త్వం పూర్వముక్తమ్. సిద్ధాన్తనయశబ్దస్య పాశుపతగోచరత్వం పృథగ్వ్యపదేశవైధర్మ్యస్థానప్రమాణైః పూర్వమేవోపపాదితమ్. తామసైర్భావైరితి భావశబ్దేన రౌద్రాన్తరసౌగతాదివృత్తయ ఉచ్యన్తే- *తథా హార్ద్రమద్యభక్షిణాం వైలాలవ్రతికైరహమ్ । తమోఽతిరిక్తైర్యష్టవ్య ఇతి హ్యుక్తమ్. భక్షిణామితి-తృతీయార్థే షష్ఠీ. యష్టవ్య ఇతి యజనరూపతోక్తిస్తదభిప్రాయేణ-అన్యథా *తాంస్తమస్యేవ పాతయే ఇతి విరోధాత్. అహం యష్టవ్య ఇత్యుక్తిర్వస్తుతస్సర్వస్య స్వాత్మకత్వాత్ - న తు తదభిప్రాయేణ- తామసశాస్త్రే జగతో భగవదాత్మకత్వానభ్యుపగమాత్. ఏవం రాజసత్వతామసత్వయోః క్రమస్య చ ప్రత్యభిజ్ఞానాదనేన తామసతన్త్రాన్తరనిష్ఠానామివ రాజసపాశుపతనిష్ఠానాం చ భగవచ్ఛాసనాతిలఙ్ఘిత్వముచ్యతే- తథా *యే వేదమార్గనిర్ముక్తాస్తేషాం మోహార్థమేవ చ । నయసిద్ధాన్తసంజ్ఞం హి మయా శాస్త్రం తు దర్శితమ్ । పాశోఽయం పశుభావస్తు న యదా పతితో భవేత్ । తదా పాశుపతం శాస్త్రం జాయతే వేదసంజ్ఞితమితి నయసిద్ధాన్తసంజ్ఞస్య పాశుపతస్య మోహనాయ ప్రవర్తితత్వం వేదానధికారిణాం తత్రైవ వేదబుద్ధ్యా మోహితత్వం చోక్తమ్. తథా రాజసస్యాపి పాశుపతస్య తామసానామితరతన్త్రాణాం చ సాత్త్వికత్వమవిశిష్టం ప్రతీయతే- *రాజసీం వృత్తిం *తమోఽతిరిక్తైరితి హ్యుక్తమ్. రాజసీమిత్యనేన తమోమిశ్రరజోమూలత్వం వివక్షితమ్. రజః ప్రాచుర్యాత్ పాశుపతస్య రాజసత్వనిర్దేశః. తథా ద్విసప్తతితమే * యత్సత్త్వం స హరిర్దేవో యో హరిస్తత్పరం పదమ్ । యే సత్త్వరజసీ సోఽపి బ్రహ్మణః కామసమ్భవః । యో బ్రహ్మా స ఏవ వేదస్తు యో వేదస్స క్రతుర్ద్విజాః । యద్రజస్తమసోపేతం సోఽహం నాస్త్యత్ర సంశయః । సత్త్వం రజస్తమశ్చైవ త్రితయం చైతదుచ్యతే । సత్త్వేన ముచ్యతే జన్తుస్సత్త్వం నారాయణాత్మకమ్ । రజసా సత్త్వయుక్తేన భవేచ్ఛ్రీమాన్యశోఽధికః । తచ్చ పైతామహం వృత్తం సర్వశాస్త్రేషు పఠ్యతే । యద్వేదబాహ్యం కర్మ స్యాన్మాముద్దిశ్యోపసేవ్యతే । తద్రౌద్రమితి విఖ్యాతం కనిష్ఠగతిదం నృణామ్ । త

ద్వైపాశుపతంనామకనిష్ఠం మోహనంన్నృణామితిచపాఠః । యద్ధీనంరాజసాకర్మ కేవలంతామసంతుయత్ । తద్దుర్గతిప్రదంన్నౄణా మిహలోకేపర త్రచేతి సాత్త్వికరాజసంప్రైతామహంవృత్తముక్తం, కేవలం తామసందుర్గతిప్రదముక్తం,- తచ్చబౌద్ధార్హతవైలాలికవృత్తం-వైలాలికవ్రతికైస్త మోతిరిక్తైరితిహ్యుక్తం. తదుభయాతిరిక్తమధ్యమశ్లోకోక్తం కర్మరాజసతామసమిత్యవగమ్యతే - కేవలతామసమిత్యుత్తరత్రవిశేషితత్వాత్,. *యత్రజస్తమసోపేతం సోహమిత్యుక్తత్వా, చ్చ తమోమిశ్రరజోమయత్వమవగమ్యతే. నను *యద్వేదబాహ్యమితిశ్లోకో వైలాలికవిషయః- * యద్ధీనమితిబౌద్ధార్హతవిషయం. నైవం- బౌద్ధార్హతవైలాలికానామేకకోటినివిష్టతయోక్తత్వాత్ పృథక్కరణస్యానుచితత్వాత్. తమః పతనం తేషాంతుల్యమవగతం * తథార్హద్బుద్ధభిక్షూణాంవైలాలవ్రతికైరహం । తమోతిరిక్తైర్యష్టవ్యస్తాం స్తమస్యేవపాతయేఇతి. అతఇహ నిమశ్లోకేదుర్గతిరుచ్యమానా బౌద్ధార్హతవైలాలికానాంసమానాభవితుమర్హతి- అతో మధ్యగతశ్లోకః పాశుపతవిషయః. *తద్వైపాశుపతంనామేతిపాఠే పాశుపతవిషయత్వంసిద్ధం. తతశ్చతస్య రజోమిశ్రతమోమూలత్వంసాత్త్వికరాజసప్రబన్ధాత్కనిష్ఠత్వంచస్థితం, వేదబాహ్యత్వంచస్థితం,. మోహనాయప్రవృత్తత్వంచతత్రోక్తంపాశుపతస్య- యథా * ద్విసప్రతితమేనూంవిష్ణోర్వ్యతిరిక్తంయేబ్రహ్మాణంచద్విజోత్తమ । యజన్తెపాపకర్మాణస్తేయాన్తినరకంనరాః । యేవేదమార్గనిర్ముక్తాస్తేషాంమోహార్థమేవచ । నయసిద్ధాన్తసంజ్ఞంహిమయాశాస్త్రంతువర్శితం । పాశోయంపశుభావస్తుసయదాపతితోభవేత్ । తదాపాశుపతంశాస్త్రంజాయతేవేదసంజ్ఞితమితి. సచనయసిద్ధాన్తమార్గోనపాశుపతః-కిన్తువైలాలికశబ్దవాచ్యశైవాదిమార్గఇతివాచ్యం-అష్టషష్టితమేవైలాలికవ్యతిరేకేణనయసిద్ధాన్తమార్గస్యోక్తత్వాత్.తత్రహిసిద్ధాన్తనయమార్గస్యరాజసత్వేనవైలాలికమార్గస్యతామసత్వేనచభేదోదర్శితః. కించ-తత్రరుద్రవచః * దేవదేవజనస్సర్వోముక్తిమార్గేవ్యవస్థితః|కథంసృష్టిః ప్రభవితానరకేషుచకోవసేత్| ఏవముక్తస్తతోదేవైర్బ్రహ్మామువాచజనార్దనః|యుగానిత్రీణిసహస్రాణామువేష్యన్తిమానవాః । అన్త్యేయుగేప్రవిరళాభవిష్యన్తిమదాశ్రయాః|ఏషమోహంసృజామ్యాశుయోజనంమోహయిష్యతి । త్వంచరుద్రమహాబాహోమోహశాస్త్రాణికారయ|అల్పాయాసందర్శయిత్వా ఫలందీర్ఘం ప్రదర్శయ|కుహకానీన్ద్రజాలానివిరుద్ధాచరణానిచ|దర్శయిత్వాజనంసర్వంమోహయాశుమహేశ్వర| ఏవముక్తస్తదాతేనదేవేనపరమేష్ఠినా|ఆత్మాతుగోపితస్సద్యః ప్రకాశోహంకృతస్తతః|తస్మాదారభ్యకాలాత్తుమత్ప్రణీతేషుసత్తమ|శాస్త్రేష్వభిరతోలోకోబాహుళ్యేననవేదతమితిమోహనార్థత్వ,మసాత్త్వికయుగప్రవృత్తత్వం, తదాభగవతస్తిరోధానం, రుద్రస్యప్రకాశితత్వం, చోక్తం. పాశుపతేచభగవత్ప్రకాశనాభావాత్ తస్యాప్యుక్తలక్షణమోహనార్థగ్రన్థాన్తర్భావస్సిద్ధః- సిద్ధాన్తనయసంజ్ఞస్యమోహనార్థత్వోక్తై, స్తస్యచతన్త్రాన్తరవ్యతిరేకస్యోపపాదితతయాపాశుపతత్వసిద్ధే, శ్చ. తథాగౌతమశాపోపహతత్రయీబాహ్యజనాధికారత్వంచపాశుపతస్యతన్త్రాన్తరాణామప్యవిశేషేణప్రతీయతే-యథాత్రిసప్తతితమే *మోహనార్థంతులోకానాంత్వయాశాస్త్రంపృథక్కృతం|తత్కదాహేతునాకేనకృతందేవవదస్వనఇతిపృష్టే *దుర్భిక్షోద్ధాతమేనరక్షితైరనసుమత్తైర్ద్విగమిసుభిర్మునిభిర్గౌతమాశ్రమస్థానముక్త్వాఽభిహితం *ఏవముక్తస్తదాతైస్తుగౌతమఃకిమిదంత్వితి| గోవధ్యాకారణంముఖ్యంస్త్రావత్పశ్యతియోగవిత్| ఋషీణాంమాయయాసర్వమిదంజాతంవిచిన్త్యవై|శశాపతాంస్తదాభస్మమిథ్యాభూతపరాంస్తథా| భవిష్యథత్రయీబాహ్యావేదకర్మబహిష్కృతాః| తచ్ఛ్రుత్వాక్రూరవచనంగౌతమస్యమహామునేః । ఊచుస్సప్తర్షయోహ్యేవంసర్వకాలంద్విజోత్తమాః| భవన్తుకిన్తుతేవాక్యమమోఘంనాత్రసంశయః| త్వద్వాక్యవహ్నినిర్దగ్ధాస్సదాకలియుగేద్విజాః । భవిష్యన్తిక్రియాహీనాస్సర్వవేదబహిష్కృతా ఇతిగౌతమశాపం, తల్లఘూకరణాయకలౌజన్మ, తదనుగ్రహాయతట్రాత్రప్రవర్తకైస్సప్తఋషిభిఃమహేశ్వరస్యాభ్యర్థనం, చోక్త్వా *ఏవమభ్యర్థితస్తైస్తుపురాహంద్విజసత్తమాః| వేదక్రియాసమాయుక్తాంకృతవానస్మిసంహితాం । నిశ్వాసాఖ్యాంతతస్తస్యాంలీనాబాభ్రవ్యశాణ్డిలాః| అల్పాపరాధాఇత్యేవశేషావైలాలికాభవన్| మయైవమోహితాస్తేతుభవిష్యజ్జ్ఞానతాద్విజాః - తత్ర *నిశ్వాససంహితాయాహిలక్షమాత్రాప్రమాణతః| సైవపాశుపతీదీక్షాయోగఃపాశుపతశ్చసః| ఏతస్మాద్వేదమార్గాద్ధియదన్యదిత్యాది, *తేషాంగౌతమశాపాద్ధీత్యాది, చోక్తం. తస్యాపరాధతారతమ్యేపిశాపోపహతత్రయీబాహ్యాధికారత్వంపాశుపతస్యతన్త్రాన్తరాణాంచావిశిష్టం. నన్వేవంతర్హిపాశుపతస్యవేదక్రియాసమాయుక్తత్వస్వర్గాపవర్గప్రాప్తిహేతుత్వంకథంఘటతే. ఉచ్యతే- త్రయీబాహ్యాధికారత్వస్యవ్యవస్థితత్వాదల్పాపరాధత్వాచ్చబాభ్రవ్యాదీనాం సాక్షాద్వేదవైదికకర్మాన్వయే,ఽత్యన్తత్రయీవిరుద్ధాచారాన్వయే, చానుపపన్నే సతివేదార్థవ్యామిశ్రావైదికార్థపరతయానాతివిరుద్ధం పాశుపతతన్త్రంప్రణీతమిత్యేతావద్వైషమ్యమితి. *వేదక్రియాసమాయుక్తామితినిర్దేశోహినైదికానైదికార్థసఙ్కరమవగమయతి. ననుకథంతర్హిమోహనార్థత్వం. ఉచ్యతే- మునిభిరభ్యర్థితేనత్రయీబాహ్యతానిమిత్తశాపావిరోధతస్త్రితుకామేనమహేశ్వరేణాథర్వశిరోభిహితంస్వోపాసనతదఙ్గభూతభస్మధారణాదిపరంతన్త్రంప్రణీతం. అథర్వశిరశ్చప్రతర్దనవిద్యాన్యాయాత్పరమాత్మాత్మకరుద్రోపాసనపరమితిస్థితం. తథాసతివిపులాపరాధానాంతత్రశ్రద్ధాయాంసత్యామపివేదరహస్యాప్రకాశనార్థంపాశుపతేరుద్రేణస్వస్యనారాయణాత్మకత్వంనాభిహితం - అపిత్వర్థవాదరూపేణస్వప్రకర్ష ఏవోక్తః. బాభ్రవ్యాదయస్తుశాపవశాదవ్యవధానేన శ్రుతిసిద్ధభగవదుపాసనానర్హాఅపిస్వల్పాపరాధతయావేదవిరుద్ధోక్తిమర్థవాదం జ్ఞాత్వాఅథర్వశిరోభిప్రాయానురోధేనపాశుపతావగతంరుద్రంనారాయణాత్మకముపాస్యనిస్తీర్ణాః. అన్యేతుపాపప్రాచుర్యాదథర్వశిరోహృదయానభిజ్ఞతయాభగవదాత్మకత్వంరుద్రస్యాజానన్తఃపాశుపతానుప్రవిష్టాఅపి సమ్యగ్జ్ఞానాభావాత్ తమసిభ్రామ్యన్తీతి తన్మోహనఫలకత్వాత్ *తేషాంమోహార్థమేవచేతిమహేశ్వరవచనంఘటతే. అతఏవహితత్రోచ్యతేస్పష్టతరం * మాంవిష్ణోర్వ్యతిరిక్తంయేబ్రహ్మాణంచద్విజోత్తమాః । యజన్తెపాపకర్మాణస్తేయాన్తినరకంనరాః| యేవేదమార్గనిర్ముక్తాస్తేషాంమోహార్థమేవచ|నయసిద్ధాన్తసంజ్ఞంహిమయాశాస్త్రంతుదర్శితమితిచ. నయసిద్ధాన్తశబ్దశ్చనిశ్వాసాఖ్యపాశుపతతన్త్రవిషయఇతిదర్శితం.

ఏవమధికారిభేదేన భ్రాన్తస్య భ్రాన్తిజననాభిసన్ధిమతా తదర్థం పుష్కలోపదేశమకుర్వతా మహేశ్వరేణ ప్రణీతత్వాత్ పాశుపతస్య మోహఫలకత్వ, మనుగ్రహనిబన్ధనతయా తన్త్రాన్తరవైషమ్యం, చయుక్తం. ... ...

ఇతరే త్వత్ర సూత్రస్యాధికరణస్య పాశుపతపరీక్షార్థత్వమనభ్యుపగచ్ఛన్తో నిమిత్తమాత్రేశ్వరపక్షనిరాకరణపరత్వం వర్ణయన్తి. తేషు పరానసరాంశ్చ ప్రతి బ్రూమః- నిమిత్తమాత్రేశ్వరపక్షం నిరాచికీర్షతా న కేవలమనుమానమేవ- కిన్తు తన్మూలభూత ఆగమోఽపి నిరాకార్యః - తత్ప్రామాణ్యే జీవతి తస్య నిరాసాయోగాత్. ఏవం ద్వయోరపి వ్యుదసనీయత్వే సత్యనుమానం శాస్త్రోపక్రమ ఏవ నిరసనీయం- తన్నిరాసేన వినా శాస్త్రారమ్భానుపపత్తేః. నిమిత్తమాత్రేశ్వరవిషయాగమో యోగస్మృతిః పాశుపతాగమశ్చ. తత్ర * ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్త ఇత్యత్ర యోగస్మృతేః ప్రత్యుక్తత్వాత్ పాశుపతనిరాస ఏవ పరిశేషాదత్ర క్రియత ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యం. ఏవం చ సతి శాస్త్రోపక్రమేఽనుమానం నిరస్తం- నవా. న చేత్ - అపేక్షితాకరణం స్యాత్. తత్ర కృతం చేత్ - ఇహానపేక్షితకరణం స్యాత్. అత్రైవ కృతం నిమిత్తేశ్వరానుమాననిరసనం తత్రోపజీవ్యమితి చేత్ - తర్హి నిమిత్తమాత్రేశ్వరాగమప్రతిక్షేపస్య క్వచిదప్యకృతత్వాత్ పునశ్చాపేక్షితాకరణం స్యాత్. నిమిత్తమాత్రేశ్వరాగమస్య శ్రుతివిరుద్ధత్వాద్విరోధాధికరణన్యాయేన తత్ప్రతిక్షేపసిద్ధిరితి చేత్. తర్హి పఞ్చరాత్రస్యాప్యపరీక్ష్యత్వం స్యాత్ - తత్రాపి భవద్భిర్విరుద్ధతయాఽభిమతాంశస్య విరోధనయేనైవ ప్రతిక్షిప్తత్వాత్. తతశ్చ *ఉత్పత్త్యసమ్భవాదిత్యాదిసూత్రచతుష్టయవైయర్థ్యం స్యాత్. తత్ర విరోధసమ్భవస్యావిరోధనిర్వహణాశక్యతాయాశ్చ జ్ఞాపనార్థం తన్నిరూపణమితి చేత్ - తర్హి తదర్థమేవ పాశుపతమపి పరీక్ష్యమితి తదకరణే అపేక్షితాకరణమేవ స్యాత్. యద్యుచ్యేత- పాశుపతతన్త్రస్యాచారాంశే వేదవిరోధస్య స్ఫుటతరత్వాత్ సౌగతమతాదేరివ నిరాకరణం తుల్యన్యాయతయా సిద్ధమితి తత్త్వాంశే నిమిత్తేశ్వరవాదమాత్రమనుమానమూలమితి తన్నిరాసేన పాశుపతనిరసనమేవ ఫలతః కృతమితి నాపేక్షితాకరణప్రసఙ్గ ఇతి. అస్త్వేవం- తథాపి తత్ర వేదప్రామాణ్యాద్యభ్యుపగమేన సౌగతాదివైలక్షణ్యాత్తత్ర కార్యకారణతత్త్వవిపర్యాసస్యానుమాననిరసననిరస్తత్వాయోగాత్తన్నిరాసార్థ, మాచారాంశే చోత్సర్గాపవాదాధికారివిశేషాదినా విషయవ్యవస్థాదిశఙ్కాపరిహారార్థం, విరోధాధికరణన్యాయః స్థాపనీయ ఏవ. తచ్చానుమాననిరాసమాత్రాన్న సిధ్యతి- తత్త్వానుష్ఠానవిపర్యాసస్యానుమానమూలత్వాభావాత్. అతోఽస్మన్మతేఽధికరణస్య ప్రయోజనవత్తరత్వం శాస్త్రారమ్భోపయోగినోఽనుమాననిరాసస్య స్థానపాతిత్వం చేతి వైషమ్యం.— నను యాదవప్రకాశమతే త్వస్యాధికరణస్యానుమానమాత్రనిరాసపరత్వేన పాశుపతవ్యుదాసఫలకత్వాభావేఽపి నాపేక్షితాకరణప్రసఙ్గః - చతుర్ణామపి సాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతపఞ్చరాత్రాణాం పరీక్షార్థముత్తరాధికరణమితి వ్యాఖ్యాతత్వాదితి చేత్, న- *ఉత్పత్త్యసమ్భవాదిత్యాదిసూత్రాణాం వక్ష్యమాణప్రకారేణ చతుష్టయపరీక్షార్థత్వానుపపత్తేః. నను భవన్మతేఽప్యనుమానం పూర్వమేవ నిరస్తం చేత్ - *అధిష్ఠానానుపపత్తేరిత్యాదిసూత్రత్రయప్రణయనమనపేక్షితకరణం స్యాత్. న- ప్రయోజనభేదాత్. తత్ర శాస్త్రస్య ప్రాప్తార్థత్వబాధితవిషయత్వాభ్యామప్రామాణ్యప్రసఙ్గపరిహారార్థస్తన్నిరాసః - ఇహ తు శ్రుతివిరుద్ధాగమప్రామాణ్యభఙ్గార్థః. అనుమానేన సర్వజ్ఞే జగత్కారణే సిద్ధే హి తద్విషయా శ్రుతిః ప్రాప్తార్థా స్యాత్ - తదనువాదస్యానుమానమూలతయా తద్విరుద్ధాకారసమర్పికా శ్రుతిః ప్రతిరుద్ధా బాధితా వా స్యాత్. నన్వేవం సతి పూర్వోక్తమనుమానదూషణమిహ తదుక్తమిత్యతిదేష్టవ్యం - ఉక్తార్థస్యాన్యత్రోపజీవ్యత్వేఽతిదేశదర్శనాత్ - యథా *అల్పశ్రుతేరితి చేత్తదుక్తం *జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేత్తద్వ్యాఖ్యాతమితి. పూర్వభాగవిచారసిద్ధన్యాయో వి ప్రకృష్టోఽపి *ప్రదానవదేవ తదుక్తమిత్యాదినాఽతిదిశ్యతే- కిం పునస్సన్నికృష్టే శారీరకసైన్యవారమ్భోఽభిహితః. అతోఽధిష్ఠానానుపపత్త్యాదిసూత్రత్రయవైయర్థ్యమితి చేన్న- కణ్ఠోక్తత్వాభావేన దూషణస్యాతిదేశాప్రాప్తేః. వక్ష్యమాణదూషణానాముపజీవ్యత్వమపి ప్రేత్యశాస్త్రైకప్రమాణకత్వం హి సూత్రితం- న తు దూషణానాం కణ్ఠోక్తిః. భాష్యే చ వక్ష్యమాణం దూషణమనుకృష్య వ్యాఖ్యాతం. అర్భకౌకస్త్వపరిహారాదయశ్చ *నని చాయ్యత్వాదిత్యాదిభిః కణ్ఠోక్తత్వాదుత్తరత్రాతిదిష్టాః. తత్ర వక్తుమపేక్షితానామపి దూషణానాం వక్ష్యమాణత్వబుద్ధ్యైవ పూర్వం కణ్ఠోక్త్యభావః. అత ఏవాతిదేశాభావ ఉపపన్నః. యతో నిమిత్తమాత్రకల్పనాయాః తన్మతస్య చోభయోః ప్రతిక్షేప్యత్వం- అత ఏవ సూత్రయోజనాయాం చ *నైకస్మిన్నితి సూత్రాదనుషక్తస్య నశబ్దస్య నిషేధ్యేఽధ్యాహర్తవ్యే సతి పత్యుర్మతమాదరణీయమిత్యధ్యాహార ఉచితః. న తు ప్రధానపురుషాధిష్ఠాతృత్వేన కారణత్వముపపద్యత ఇతి వా - కర్తుః కల్పనేతి వా- పరిగ్రహ ఇతి వా. తథా సత్యుభయోః ప్రతిక్షేప్యత్వాసిద్ధేః.——*అన్తవత్త్వమసర్వజ్ఞతా వేతి సూత్రస్య పరైరపరైశ్చైవమర్థ ఉక్తః- ప్రధానపురుషేశ్వరాస్సర్వజ్ఞేనేశ్వరేణేయత్తయా పరిచ్ఛిన్నాశ్చేత్ - అన్తవన్తస్స్యుః. తతశ్చ శూన్యవాదప్రసఙ్గః. సర్వేషాం సంసారిణాం క్రమేణ మోక్షోదన్తవత్త్వే పురుషభోగార్థం ప్రధానస్యేశ్వరాధిష్ఠేయత్వాభావాదీశ్వరస్య సార్వజ్ఞ్యమైశ్వర్యం చ నిర్విషయతయాఽనుపపన్నే స్యాతాం. యది నేశ్వరజ్ఞానేన ప్రధానాదయః పరిచ్ఛిన్నాః- తస్య సార్వజ్ఞ్యహానిరితి. తదయుక్తం. తథాహి- న తావచ్ఛూన్యవాదప్రసఙ్గః- ప్రధానాదీనామన్తవత్త్వప్రసఙ్గాభావాత్. అన్తవత్త్వస్య ప్రసఞ్జకః కిం దేశతః పరిచ్ఛేదః- ఉత కాలతః- ఉత సఙ్ఖ్యాతః. న ప్రథమః- *ఆరాగ్రమాత్రోహ్యవరోఽపి దృష్టః *నిత్యో నిత్యానాం *న జాయతే మ్రియతే ఇత్యణూనామేవ నిత్యత్వశ్రవణేన భగ్నవ్యాప్తికత్వా, త్సఙ్ఖ్యాదీనాం పక్షే ప్రధానస్య పురుషాణాం చ కస్యచిదపి పక్ష ఈశ్వరస్య చ దేశతః పరిచ్ఛిన్నత్వాభావా, చ్చ. న ద్వితీయః - సాధ్యావిశిష్టత్వప్రసఙ్గాత్. యద్యాదిమత్త్వం కాలతః పరిచ్ఛిన్నత్వం - తదన్తవత్త్వే ప్రయోజకమితి వివక్షితం. తదపి న- అవిద్యానివృత్తౌ వ్యభిచారాత్. న తృతీయః - వికల్పాసహత్వాత్. కిం వాస్తవసఙ్ఖ్యాపరిచ్ఛిన్నత్వం వివక్షితం - ఉత వ్యావహారికసఙ్ఖ్యాపరిచ్ఛిన్నత్వం. ఆద్యే ఘటాదిష్వపి త్వన్మతే నాసిద్ధత్వాద్వ్యాప్తిశూన్యతా. ద్వితీయే తు * ఏకమేవాద్వితీయమిత్యేకత్వవ్యవహారవిషయే నిత్యతయా స్వాభ్యుపగతే బ్రహ్మణి వ్యభిచారః. వైశేషికైస్సఙ్ఖ్యాశూన్యత్వేనాభిమతేషు క్రియాదిష్వనిత్యత్వమస్తీతి తద్వదేవ సఙ్ఖ్యాశూన్యత్వే స్వాభి

౩౯॥ సూ. ఉత్పత్త్యసమ్భవాత్ ॥

కపిలాదితన్త్రసామాన్యాద్భగవదభిహితపరమనిఃశ్రేయససాధనావబోధిని పఞ్చరాత్రతన్త్రేఽప్యప్రామాణ్యమాశఙ్క్యనిరాక్రియతే. తత్రైవమాశఙ్క్యతే- * పరమకారణాత్పరబ్రహ్మభూతాద్వాసుదేవాత్సఙ్కర్షణో నామ జీవో జాయతే సఙ్కర్షణాత్ప్రద్యుమ్నసంజ్ఞం మనో జాయతే తస్మాదనిరుద్ధసంజ్ఞోఽహఙ్కారో జాయత ఇతి హి భాగవతప్రక్రియా - అత్ర జీవస్యోత్పత్తిః శ్రుతివిరుద్ధా ప్రతీయతే. శ్రుతయో హి జీవస్యానాదిత్వం వదన్తి *న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిదిత్యాద్యాః. ....

———

౪౦॥ సూ. న చ కర్తుః కరణమ్॥ *సఙ్కర్షణాత్ప్రద్యుమ్నసంజ్ఞం మనో జాయత ఇతి కర్తుః - జీవాత్ కరణస్య - మనస ఉత్పత్తిర్న సమ్భవతి - *ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేన్ద్రియాణి చేతి పరస్మాదేవ బ్రహ్మణో మనసోఽప్యుత్పత్తిశ్రుతేః. అతః శ్రుతివిరుద్ధార్థప్రతిపాదనాదస్యాపి తన్త్రస్యాప్రామాణ్యం ప్రతిషిధ్యత ఇతి. ....

———

మత బ్రహ్మణోఽప్యనిత్యత్వప్రసఙ్గః స్యాత్. త్రైకాల్యవిషయతయాఽభిమతజాతౌ వ్యభిచారాదప్రసక్తిశ్చేత్ - త్రైకాల్యతయాఽభిమతదిక్కాలాదిషు వ్యభిచారాత్ సఙ్ఖ్యావత్త్వేఽప్యనిత్యత్వాప్రసక్తిః. తేషామపి పక్షీకారాద్దోష ఇతి చేత్ - నిత్యతయాఽభిమతజాతేరపి త్వయా పక్షీకార్యత్వాదవ్యభిచరితసఙ్ఖ్యాశూన్యత్వేఽనిత్యత్వం క్రియాదేరివ బ్రహ్మణః ప్రసజ్యేత. అతః ప్రసఞ్జకవిపర్యయేఽపి ప్రసఞ్జనీయానిష్టధర్మాపత్తిలక్షణప్రతితర్కపరాహతత్వాచ్చ తర్కాభాసతా. ఆత్మానన్త్యస్య పూర్వముపపాదితత్వాదేకైకస్మిన్ కల్పేఽప్యేకైకముక్తావపి సర్వమోక్షప్రసఙ్గో న స్యాదితి ప్రధానపురుషయోరీశ్వరాధిష్ఠేయత్వసమ్భవాన్న తద్జ్ఞానశక్త్యోర్నిర్విషయత్వం. సర్వమోక్షాభ్యుపగమేఽపి న నిర్విషయత్వం- ప్రధానస్యజ్ఞానబాధ్యత్వాభావేన సర్వముక్తిదశాయామప్యవస్థితిసమ్భవాత్, ముక్తానామపీశ్వరసాక్షాత్కార్యత్వనియామ్యత్వోపపత్తేశ్చ. కదాచిత్సర్వమోక్షమిచ్ఛతాం పక్షే తదానీమీశ్వరేచ్ఛాప్రయత్నాదీనాం నిర్విషయత్వం చ నానిష్టమితి న తత్ప్రసఞ్జనీయం.—— అన్యే తు పరమాణూనాం పురుషాణాం చ సఙ్ఖ్యయా అన్తమీశ్వరో గచ్ఛతి చేత్ -సర్వపురుషమోక్షాదీశ్వరస్యేశనమవిషయం స్యాత్. అన్తం న గచ్ఛతి చేత్ అసర్వజ్ఞతేత్యస్య సూత్రస్యార్థమాహుః. తత్రాపి వైశేషికాదిషు కదాచిత్సర్వమోక్షమిచ్ఛతాం నాయమనిష్టప్రసఙ్గః స్యాత్. తదానీమపి సార్వజ్ఞ్యస్య న నిర్విషయత్వం - ముక్తానాం పరమాణూనాం చ నిత్యతయా సాక్షాత్కార్యత్వాదతీతాగామినామపి సాక్షాత్కారసమ్భవాచ్చ. సర్వముక్తిమనిచ్ఛతాం పక్షే త్వముక్తాత్మవిషయమీశనం సమ్భవతీతి న తస్య నిర్విషయత్వప్రసఙ్గః. సర్వమోక్షాభావశ్చాత్మానన్త్యాదుపపద్యత ఇత్యుక్తం. సన్త్వేకోపాధిగృహీతానాం భిన్నానాం ఘటాదీనాం సఙ్ఖ్యేయత్వదర్శనాత్తద్విపరీతమానన్త్యం శ్రుతిమనపేక్ష్య తర్కమాత్రేణ కల్పయితుమశక్యమితి చేన్న - అనాదీనాం నిమేషకాష్ఠాకలాముహూర్తోపాధీనామసఙ్ఖ్యేయత్వస్య సర్వాభ్యుపగన్తవ్యత్వేన తేష్వేకోపాధిగృహీతత్వే సతి భిన్నత్వస్య వ్యభిచారాదితి......................

పశుపత్యధికరణం సమాప్తమ్.

———

౩౯॥ సూ. ఉత్పత్త్యసమ్భవాత్ ॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (కపిలాదీతి) ఆశఙ్క్యేతి పూర్వపక్షసూత్రద్వయార్థః - నిరాక్రియత ఇతి సిద్ధాన్తసూత్రద్వయార్థ ఇతి విభాగః. పఞ్చరాత్రం కిం సాఙ్ఖ్యాదివత్ క్వచిత్ప్రమాణం- ఉత కార్త్స్న్యేన ప్రమాణం. కిమస్య క్వచిచ్ఛ్రుతివిరోధోఽస్తి-ఉత క్వచిదపి నాస్తీతి. కిమత్ర జీవోత్పత్త్యాదికం వివక్షితం-ఉత నేతి. సఙ్కర్షణప్రద్యుమ్నాదిశబ్దాః కిం జీవాదిశబ్దవిశేషణతయా నిర్దిష్టాః-ఉత జీవాదిశబ్దాః సఙ్కర్షణాదిశబ్దవిశేషణతయా నిర్దిష్టా ఇతి. సఙ్కర్షణాదిశబ్దానాం జీవాదిశబ్దవిశేషణత్వే - జీవోత్పత్త్యాదికం వివక్షితమితి శ్రుతివిరోధసద్భావాదవిరుద్ధాంశే ప్రామాణ్యాత్తదేకదేశస్యోపాదేయత్వం. జీవాదిశబ్దానాం సఙ్కర్షణాదిశబ్దవిశేషణత్వే జీవోత్పత్త్యాదేరవివక్షితత్వేన క్వచిదపి శ్రుతివిరోధో నాస్తీతి కార్త్స్న్యేన ప్రమాణత్వాత్కార్త్స్న్యేన నిఃశ్రేయసార్థిభిరుపాదేయత్వం సిధ్యేత్. కథమాశఙ్క్యత ఇత్యత్రాహ (తత్రైవమితి) *పరమకారణాదిత్యాదిః పఞ్చరాత్రగ్రన్థః. ....

———

౪౦॥ సూ. న చ కర్తుః కరణమ్॥ కర్తా - జీవః. ....

———

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే.

౪౧॥ సూ. విజ్ఞానాదిభావే వా తదప్రతిషేధః॥ వాశబ్దాత్పక్షో విపరివర్తతే. విజ్ఞానం చాది చేతి పరం బ్రహ్మ విజ్ఞానాది. సఙ్కర్షణప్రద్యుమ్నానిరుద్ధానామపి పరబ్రహ్మభావే సతి తత్ప్రతిపాదనపరస్య శాస్త్రస్య ప్రామాణ్యం న ప్రతిషిధ్యతే. ఏతదుక్తం భవతి - భాగవతప్రక్రియామజానతామిదం చోద్యం- యజ్జీవోత్పత్తిర్విరుద్ధాఽభిహితేతి. వాసుదేవాఖ్యం పరం బ్రహ్మ ఆశ్రితవత్సలం స్వాశ్రితసమాశ్రయణీయత్వాయ స్వేచ్ఛయా చతుర్ధాఽవతిష్ఠత ఇతి హి తత్ప్రక్రియా. యథా పౌష్కరసంహితాయాం *కర్తవ్యత్వేన వై యత్ర చాతురాత్మ్యముపాస్యతే। క్రమాగతైస్స్వసంజ్ఞాభిః బ్రాహ్మణైరాగమం తు తత్ ఇత్యాది. తచ్చ చాతురాత్మ్యోపాసనం వాసుదేవాఖ్యపరబ్రహ్మోపాసనమితి సాత్త్వతసంహితాయాముక్తం *బ్రాహ్మణానాం హి సద్బ్రహ్మవాసుదేవాఖ్యయాజినామ్। వివేకదం పరం శాస్త్రం బ్రహ్మోపనిషదం మహదితి. తద్ధి వాసుదేవాఖ్యం పరం బ్రహ్మ సమ్పూర్ణషాడ్గుణ్యవపుః సూక్ష్మవ్యూహవిభవభేదభిన్నం యథాధికారం భక్తైర్జ్ఞానపూర్వేణ కర్మణాఽభ్యర్చితం సమ్యక్ప్రాప్యతే- విభవార్చనాద్వ్యూహం ప్రాప్య వ్యూహార్చనాత్పరం బ్రహ్మ వాసుదేవాఖ్యం సూక్ష్మం ప్రాప్యత ఇతి వదన్తి. విభవో హి నామ రామకృష్ణాదిప్రాదుర్భావగణః. వ్యూహో వాసుదేవసఙ్కర్షణప్రద్యుమ్నానిరుద్ధరూపశ్చతుర్వ్యూహః. సూక్ష్మం తు కేవలషాడ్గుణ్యవిగ్రహం వాసుదేవాఖ్యం పరం బ్రహ్మ. యథా పౌష్కరే *యస్మాత్సమ్యక్పరం బ్రహ్మ వాసుదేవాఖ్యమవ్యయం। అస్మాదవాప్యతే శాస్త్రాత్ జ్ఞానపూర్వేణ కర్మణేత్యాది. అతస్సఙ్కర్షణాదీనామపి పరస్యైవ బ్రహ్మణః స్వేచ్ఛావిగ్రహరూపత్వాత్ * అజాయమానో బహుధా విజాయత ఇతి శ్రుతిసిద్ధస్యైవాశ్రితవాత్సల్యనిమిత్తస్వేచ్ఛావిగ్రహసఙ్గ్రహరూపజన్మనోఽభిధానాత్తదభిధాయిశాస్త్రప్రామాణ్యస్యాప్రతిషేధ ఇతి. తత్ర జీవమనోఽహఙ్కారతత్త్వానామధిష్ఠాతారః సఙ్కర్షణప్రద్యుమ్నానిరుద్ధా ఇతి తేషామేవ జీవాదిశబ్దైరభిధానమవిరుద్ధం- యథా ఆకాశప్రాణాదిశబ్దైః బ్రహ్మణోఽభిధానమ్.

౪౧॥ సూ. విజ్ఞానాదిభావే వా తదప్రతిషేధః॥ సిద్ధాన్తసూత్రతాం దర్శయతి (వాశబ్దాదితి) *అపి వా కర్తృసామాన్యాత్ *ఏకం వా సంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాదితివదితి భావః. (విజ్ఞానం చాది చేతీతి) *చైతన్యస్వరూపిణ ఇతి మన్త్రలిఙ్గాత్, *భగవాన్వాసుదేవః పరా ప్రకృతిరితి వచనాచ్చ వాసుదేవస్య జ్ఞానస్వరూపత్వపరమకారణత్వే ప్రతిపాదితే- తస్మాద్విజ్ఞానాదిశబ్దేన భగవాన్వాసుదేవః స్మారిత ఇతి భావః. విజ్ఞానైశ్వర్యాదిగుణసద్భావ ఇతి యోజనాయాం తేషాం సఙ్కర్షణాదీనాం వాసుదేవత్వమార్థం స్యాత్ - తతోఽపి శాబ్దత్వానుగుణయోజనా వరం. *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇతి జ్ఞానస్వరూపస్య బ్రహ్మణః పరమకారణత్వప్రతిపాదకవేదాన్తైకకణ్ఠ్యద్యోతనార్థం చ విజ్ఞానం చాది చేతి వ్యాఖ్యాతం. సఙ్కర్షణేత్యాదినా సూత్రస్య వాక్యార్థ ఉక్తః. కే పునస్సఙ్కర్షణాదయః- తేషాం పరబ్రహ్మభావః కథం- తథా బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిర్వా కథం- శాస్త్రప్రామాణ్యం వా కథమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) (భాగవతేత్యాది) *కర్తవ్యత్వేనేత్యాదివచనమాగమశబ్దనిర్వచనపరం. స్వసంజ్ఞాభిః- నమశ్శబ్దాద్యుపేతైస్తత్తద్వ్యూహనామభిరిత్యర్థః. క్రమాగతైరుపాస్యవస్తుప్రతిపాదనాచ్ఛాస్త్రస్యాగమత్వమితి శ్లోకార్థః. *చాతురాత్మ్యముపాస్యతే ఇత్యనేన సఙ్కర్షణాదిచాతుర్విధ్యం సమాశ్రయణీయత్వాయేతి దర్శితం. సఙ్కర్షణాదీనాం పరబ్రహ్మభావః కథమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) చాతురాత్మ్యోపాసనపరశాస్త్రస్య వాసుదేవాఖ్యపరబ్రహ్మోపాసనపరత్వదర్శనాచ్చాతుర్విధ్యం వాసుదేవస్యేతి సిద్ధం. సఙ్కర్షణాద్యర్చనం కిమర్థం- వాసుదేవార్చనం హి మోక్షప్రదం- న కేవలం చాతురాత్మ్యోపాసనమేవ ప్రతిపాద్యతే- విభవార్చాదికమపి ప్రతిపాద్యత ఇతి శఙ్కాయామయోగవ్యవచ్ఛేదజ్ఞాపనార్థం చాతురాత్మ్యవివరణార్థం చాహ (తద్ధీతి) సూక్ష్మం- పరమిత్యేకార్థం పదద్వయం. విభవాదయః క ఇత్యత్రాహ (విభవో హీతి) చతుర్వ్యూహః- చతుర్విభాగః. ఉక్తార్థే ప్రమాణమాహ (యథా పౌష్కర ఇతి) *యస్మాదిత్యాదివచనేన పరస్య బ్రహ్మణో వాసుదేవాఖ్యస్య ప్రాప్యత్వం దర్శితం. ఆదిశబ్దోపాత్తేషు తత్ప్రకరణస్థవచనేషు వ్యూహవిభవార్చనతత్ఫలాది ద్రష్టవ్యమిత్యర్థః. న కేవలం శ్రుతివిరోధాభావః - తదానుగుణ్యమేవాస్తీతి దర్శయితుం *అజాయమాన ఇత్యాదివాక్యముపాత్తం. జీవాదిసామానాధికరణ్యనిర్వాహమాహ (తత్రేతి)..................................

జీవాదిశబ్దైః సఙ్కర్షణాదీనాం విశేష్యత్వేఽనుకూలలిఙ్గముక్తం-

సఙ్కర్షణాదిశబ్దైర్జీవాదీనాం విశేష్యత్వే ప్రతికూలలిఙ్గముచ్యతే.

౪౨॥ సూ. విప్రతిషేధాచ్చ॥ విప్రతిషిద్ధాహిజీవోత్పత్తిస్తస్మిన్నపితన్త్రే- యథోక్తంపరమసంహితాయాం *అచేతనాపరార్థాచనిత్యాసతతవిక్రియా। త్రిగుణాకర్మిణాంక్షేత్రంప్రకృతేరూపముచ్యతే। వ్యాప్తిరూపేణసమ్బన్ధస్తస్యాశ్చపురుషస్యచ।సహ్యనాదిరనన్తశ్చపరమార్థేననిశ్చితఇతి. ఏవం సర్వాస్వపిసంహితాసుజీవస్యనిత్యత్వవచనా జ్జీవస్వరూపోత్పత్తిఃపఞ్చరాత్రతన్త్రేప్రతిషిద్ధైవ. జన్మమరణాదివ్యవహారస్తులోకవేదయోర్జీవస్యయథోపపద్యతే- తథా *నాత్మాశ్రుతేరిత్యత్రవక్ష్యతే. అతోజీవస్యోత్పత్తిస్తత్రాపిప్రతిషిద్ధైవేతిజీవోత్పత్తివాదనిమిత్తా ప్రామాణ్యశఙ్కానూరోత్సారితా.— యత్త్వేషకేషాంచిదుద్ఘోషః-*సాఙ్గేషువేదేషునిష్ఠామలభమానఃశాణ్డిల్యఃపఞ్చరాత్రశాస్త్రమధీతవానితి-సాఙ్గేషువేదేషుపురుషార్థనిష్ఠానలబ్ధేతివచనాద్వేదవిరుద్ధంతన్త్రమితి - సోప్యనామ్నాతవేదవచసామనాకలితతదుపబృంహణన్యాయకలాపానాంశ్రద్ధామాత్రవిజృంభితః- యథా * ప్రాతఃప్రాతరనృతంతేవదన్తిపురోదయాజ్జుహ్వతియేగ్నిహోత్రమితి అనుదితహోమనిన్దాఉదితహోమప్రశంసార్థేత్యుక్తం, యథాచభూమవిద్యాప్రక్రమేనారదేన *ఋగ్వేదంభగవోధ్యేమియజుర్వేదంసామవేదమాథర్వణంచతుర్థమితిహాసపురాణం పఞ్చమమిత్యారభ్యసర్వంవిద్యాస్థానమభిధాయ *సోహంభగవోమన్త్రవిదేవాస్మినాత్మవిదితిభూమవిద్యావ్యతిరిక్తాసుసర్వాసువిద్యాస్వాత్మవేదనాలాభవచనంవక్ష్యమాణభూమవిద్యాప్రశంసార్థంకృతం,. అథవా-అస్యనారదస్యసాఙ్గేషువేదేషుయత్పరతత్త్వంప్రతిపాద్యతే - తదలాభనిమిత్తోఽయంవాదః- ఏవమేవశాణ్డిల్యస్యేతిపశ్చాద్వేదాన్తవేద్యవాసుదేవాఖ్యపరబ్రహ్మతత్త్వాభిధానాదవగమ్యతే. తథావేదార్థస్యదుర్జ్ఞానతయాసుఖావబోధార్థశ్శాస్త్రారమ్భఃపరమసంహితాయాముచ్యతే *అధీతాభగవన్ వేదాస్సాఙ్గోపాఙ్గాస్సవిస్తరాః। శ్రుతానిచమయాఙ్గానివాకోవాక్యయుతానిచ। నచైతేషుసమస్తేషుసంశయేనవినాక్వచిత్। శ్రేయోమార్గంప్రపశ్యామియేనసిద్ధిర్భవిష్యతీతి, *వేదాన్తేషుయథాసారంసంగృహ్యభగవాన్హరిః। భక్తానుకమ్పయావిద్వాన్సంచిక్షేపయథాసుఖమితి, చ. అతస్సభగవాన్వేదైకవేద్యఃపరబ్రహ్మాభిధానోవాసుదేవోనిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానానన్త

౪౨॥ సూ. విప్రతిషేధాచ్చ॥ విప్రతిషేధః- విశేషేణప్రతిషేధః. వివిధప్రతిషేధోవా. యథా *శ్రుతివిప్రతిపన్నేత్యత్రాన్యత్రశ్రవణేనవిశేషతఃప్రతిపన్నేత్యర్థః- తద్వత్. యథా *బుద్ధక్షేమప్రాపణంపఞ్చాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధమిత్యత్రవిప్రతిషేధశబ్దః- తథాఽయమపినిషేధపరఇతిభావః. యద్వా- విప్రతిషేధః- వ్యాఘాతః. జీవోత్పత్తిప్రతిషేధప్రతిపాదకశాస్త్రేణజీవోత్పత్తివచనస్యవ్యాఘాతమభిప్రేత్యవ్యాఘాతహేతుభూతజీవోత్పత్తినిషేధమాహ (విప్రతిషిద్ధాహీతి) (సర్వాస్వపిసంహితాస్వితి) అనేనవిప్రతిషేధశబ్దేవిశబ్దార్థోవివక్షితః. జీవోత్పత్తిఃకథ్యతాంనామ-తథాపినశ్రుతివిరోధః-శ్రుతావపిజీవోత్పత్తిదర్శనాదిత్యాహ (జన్మమరణాదీతి) తర్హితస్యనిర్వాహఃకథమిత్యత్రాహ (వక్ష్యతఇతి) కరణాద్యాశ్రయశరీరసంయోగకృతజ్ఞానవికాససఙ్కోచలక్షణావుత్పత్తివినాశావితివక్ష్యతఇత్యర్థః. ఉపసంహరతి (అతఇతి)—— యైర్జీవోత్పత్త్యాదిప్రతిపాదనేనశాస్త్రస్యాప్రామాణ్యంసిద్ధాన్తితం - తైరేతచ్ఛాస్త్రావివక్షితమర్థంవివక్షితత్వేనారోప్యాప్రామాణ్యముక్తంస్యాత్ - అతోఽప్రామాణ్యంపూర్వపక్షీకార్యం- నసిద్ధాన్తీకర్తవ్యం. తస్మాత్పరైరుక్తంసూత్రానభిప్రేతాప్రామాణ్యహేతుందూషయితుమనువదతి(యత్త్వేషఇతి) సోపీత్యాదినానిష్ఠామలభమానఇత్యస్యపరోక్తార్థాభ్యుపగమేనపరిహారఉక్తః. అథాన్యథాఽర్థంవక్ష్యంస్తమర్థందృష్టాన్తేనశిక్షయతి (అథవేతి)తమేవదార్ష్టాన్తికేప్యాహ(ఏవమితి)కథమిదమవగమ్యతఇత్యత్రాహ(పశ్చాద్వేదాన్తవేద్యేతి) శ్రీపఞ్చరాత్రస్యవేదార్థవిశదీకరణరూపతామాహ(తథేతి)తథా-ఉక్తానుగుణమేవేత్యర్థః.(సంశయేనవినాక్వచిదితి) సంశయః-అనధీతశాఖాసుశ్రుతార్థవిరోధోఽస్తి-నవేత్యేవంరూపః. యద్వా- ప్రతిపన్నేష్వర్థేషుయచ్ఛ్రేయః-తన్నజానామీత్యర్థః. *అధీతాభగవన్వేదాఇత్యాదిశ్లోకానాముత్తరశ్లోకోయం *వేదాన్తేషుయథాసారంసఙ్గృహ్యభగవాన్హరిః।భక్తానుకమ్పయావిద్వాన్సంచిక్షేపయథాసుఖమితి. మోక్షధర్మే*యంవాకేష్వనువాకేషునిషత్సూపనిషత్సుచ।గృణన్తిసత్యధర్మాణస్సత్యంసత్యేషుసామస్వితి. ఏకాయనశాఖావిషయేపారమేశ్వరంవచనం *మహతోవేదవృక్షస్యమూలభూతోమహానయం। స్కన్ధభూతాఋగాద్యాస్తేశాఖాభూతాస్తథామునేఇత్యాది ద్రష్టవ్యం. బౌద్ధాద్యుపదేశవదిదమపివిప్రలమ్భాయకృతంకింనస్యాత్-వేదార్థఉచ్యతేచేత్-అతఏవవేదాఅధ్యాపయితవ్యాః- కింగ్రన్థనిర్మాణేనేత్యాశఙ్కాంపరిజిహీర్షుః *వేదాన్తేషుయథాసారమిత్యాదివచనార్థంచాభిప్రయన్నాహ (అతస్సభగవానితి) అతః - వేదార్థస్యదురవబోధత్వాత్. .భగవానిత్యాదివిశేషణానిభ్రమవిప్రలమ్భాదిసమ్భవశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థాని. భగవచ్ఛబ్దేనహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానత్వేవివక్షితే. కింప్రమాణమిత్యత్రాహ (వేదైకవేద్యఇతి) పురుషత్వాత్సదోషఇత్యాద్యనుమానస్యధర్మిగ్రాహకప్రమాణబాధమభిప్రైత్యైకశబ్దయోగః. తర్హిబ్రహ్మా-నవాసుదేవఇత్యత్రాహ (పరబ్రహ్మాభిధానఇతి) భగవచ్ఛబ్దసమాఖ్యాప్రమాణసిద్ధమర్థమాహ (నిఖిలహేయేతి) వక్ష్యమాణవ్యాఖ్యానానుగుణవిశేషణ

జ్ఞానానన్దాద్యపరిమితోదారగుణసాగరస్సత్యసఙ్కల్పశ్చాతుర్వర్ణ్యచాతురాశ్రమ్యవ్యవస్థయాఽవస్థితాన్ ధర్మార్థకామమోక్షాఖ్యపురుషార్థాభిముఖాన్ భక్తానవలోక్యాపారకారుణ్యసౌశీల్యవాత్సల్యౌదార్యమహోదధిః స్వస్వరూపస్వవిభూతిస్వారాధనతత్ఫలయాథాత్మ్యావబోధినో వేదానృగ్యజుస్సామాథర్వభేదభిన్నానపరిమితశాఖాన్ విధ్యర్థవాదమన్త్రరూపాన్ స్వేతరసకలసురనరదురవగాహాంశ్చావధార్య తదర్థయాథాత్మ్యావబోధిపఞ్చరాత్రశాస్త్రం స్వయమేవ నిరమిమీతేతి నిరవద్యం. యత్తు పరైస్సూత్రచతుష్టయం కస్యచిద్విరుద్ధాంశస్య ప్రామాణ్యనిషేధపరం వ్యాఖ్యాతం-తత్సూత్రాక్షరాననుగుణం, సూత్రకారాభిప్రాయవిరుద్ధం, చ. తథాహి- సూత్రకారేణ వేదాన్తన్యాయాభిధాయీని సూత్రాణ్యభిధాయ వేదోపబృంహణాయ చ భారతసంహితాం శతసాహస్రికాం కుర్వతా మోక్షధర్మే జ్ఞానకాణ్డేఽభిహితం *గృహస్థో బ్రహ్మచారీ చ వానప్రస్థోఽథ భిక్షుకః। య ఇచ్ఛేత్సిద్ధిమాస్థాతుం దేవతాం కాం యజేత స ఇత్యారభ్య మహతా ప్రబన్ధేన పఞ్చరాత్రశాస్త్రప్రక్రియాం ప్రతిపాద్య *ఇదం శతసహస్రాద్ధి భారతాఖ్యానవిస్తరాత్ । ఆవిధ్య మతిమన్థానం దధ్నో ఘృతమివోద్ధృతం। నవనీతం యథా దధ్నో ద్విపదాం బ్రాహ్మణో యథా। ఆరణ్యకం చ వేదేభ్య ఓషధీభ్యో యథాఽమృతం। ఇదం మహోపనిషదం చతుర్వేదసమన్వితం। సాఙ్ఖ్యయోగకృతాన్తేన పఞ్చరాత్రానుశబ్దితం।ఇదం శ్రేయ ఇదం బ్రహ్మ ఇదం హితమనుత్తమం। ఋగ్యజుస్సామభిర్జుష్టమథర్వాఙ్గిరసైస్తథా। భవిష్యతి ప్రమాణం వా ఏతదేవానుశాసనమితి. సాఙ్ఖ్యయోగశబ్దాభ్యాం జ్ఞానయోగకర్మయోగావభిహితౌ- యథోక్తం *జ్ఞానయోగేన సాఙ్ఖ్యానాం కర్మయోగేన యోగినామితి. భీష్మపర్వణ్యపి *బ్రాహ్మణైః క్షత్రియైర్వైశ్యైశ్శూద్రైశ్చ కృతలక్షణైః।అర్చనీయశ్చ సేవ్యశ్చ పూజనీయశ్చ మాధవః। సాత్వతం విధిమాస్థాయ గీతస్సఙ్కర్షణేన య ఇతి. కథమేవం బ్రువాణో బాదరాయణో వేదవిదగ్రేసరో వేదాన్తవేద్యపరబ్రహ్మభూతవాసుదేవోపాసనార్చనాదిప్రతిపాదనపరస్య సాత్వతశాస్త్రస్యాప్రామాణ్యం బ్రూయాత్. ననుచ *సాఙ్ఖ్యం యోగః పఞ్చరాత్రం వేదాః పాశుపతం తథా। కిమేతాన్యేకని

మాహ (సత్యసఙ్కల్ప ఇతి) (భక్తాన్) శుద్ధభావంగతో భక్త్యా శాస్త్రాద్వేద్మి జనార్దనమితి వచనాత్ భక్తిస్సమ్యక్ఛాస్త్రజ్ఞానహేతుః. సాత్త్వికజనసంరక్షణాయ. వేదాహం శ్రయేణ తమపపస్తన కారణామసురాణాం నిరసనాయ కృతం బుద్ధాదిశాస్త్రమితి తచ్ఛనరక్షణోపయుక్తం- అతో భక్తరక్షణార్థం కృతేఽపి స్వప్రబన్ధేన దోషగన్ధ ఇతి భావః. ఏతత్ప్రలమ్భ్యాసమ్భవాన్మాహ (అపారేతి) వేదైరేవాలం- కిం పఞ్చరాత్రేణేత్యత్రాహ (ఋగ్యజుస్సామాథర్వభేదభిన్నానపరిమితశాఖానితి) (విధ్యర్థవాదమన్త్రరూపానితి) తత్త్వనిషయం యదత్రోచ్యతే- తత్సర్వమర్థవాదాదిషు ప్రతిపాదితమితి భావః. విలక్షణజ్ఞానైర్జ్ఞాయత ఏవ - కిమనేనేత్యత్రాహ (స్వేతరేతి) (నిరవద్యం) పాశుపతాదిషు యదవద్యం - తన్నాస్త్యత్రేతి భావః. ననుబౌద్ధాగ్నతాదమోభగవత్ప్రణీతాః- తద్వదిదం తేన స్యాత్. ఉచ్యతే- అవతారప్రయోజనం హి దుష్కృద్వినాశనం సాధుపరిత్రాణం చ. తత్ర దుష్కృద్వినాశాయ బౌద్ధాదిప్రణీతిః- ఇదం తు నారదశాణ్డిల్యాదిసాధుపరిత్రాణాయేతి వైషమ్యమితి. నారదాదయో హ్యత్ర శ్రోతారః. నారదాదిశ్రోతృత్వకథనం విప్రలమ్భార్థమితి చేన్న- సర్వత్రాశ్వాసప్రసక్తాత్. సర్వశక్తినా భగవతా వేదానామపౌరుషేయత్వాది ఖ్యాపనం విప్రలిప్సయా కృతమితి శఙ్కాకర్తుం హి శక్యతే. కించ - వేదోదితార్థాస్సర్వత్ర సహస్రశః శ్రీపఞ్చరాత్రే శ్రూయన్తే-బౌద్ధాదిషు హి వేదప్రామాణ్యనిరాకరణాదికం దృశ్యతే. కించ- ప్రమాణభూతేషు ప్రబన్ధేషు బుద్ధాగమాదీనాం శ్రుతిసరోధాత్ పరిత్యాజ్యత్వం శ్రూయతే- న తథా శ్రీపఞ్చరాత్రస్య- ప్రత్యుత శ్రుతిసారార్థవిశదీకరణరూపత్వమేవ దృశ్యతే. ఏవం నారదశాణ్డిల్యాదిసాత్త్వికసంరక్షణాయ ప్రవృత్తత్వాత్, వేదవిహితానేకార్థప్రతిపాదకత్వాత్, వేదార్థావగమసౌకర్యాయ ప్రవృత్తత్వేన ప్రమాణభూతప్రబన్ధేషు శ్రూయమాణత్వాత్, వేదార్థవిశదీకరణరూపత్వానుగుణం వేదాన్తార్థస్య ప్రతిపాదనవర్త్మనా, దశశఙ్కాయాం వేదేష్వనాశ్వాసప్రసక్త్యా, దుష్కృద్వినాశార్థప్రవృత్త, శ్రుతివిరుద్ధార్థప్రతిపాదక, ప్రమాణభూతప్రబన్ధాన్తరనిన్దిత, బుద్ధాగమాదిసామ్యబుద్ధిః శ్రీపఞ్చరాత్రశాస్త్రవిషయే నా సావద్యేత్యర్థః. ఏవం పరోక్తాప్రామాణ్యహేతున్నిరాకృతః - అథ పరోక్తం సూత్రార్థమనూద్య దూషయతి (యత్త్వితి) (సూత్రచతుష్టయమితి) నసూత్రద్వయమిత్యర్థః. (సూత్రాక్షరాననుగుణం) వాశబ్దతదప్రతిషేధాదిసూత్రపదాననుగుణమిత్యర్థః. * అపి వా కర్తృసామాన్యాత్ప్రమాణమనుమానం స్యాత్. * ఏకం వా సంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాదిత్యాదిషు వాశబ్దః పక్షవిపరివృత్తిపరో దృష్టః. విప్రతిషేధశబ్దోపితద ప్రతిషేధవాశబ్దసాహచర్యాన్నిషేధార్థ ఏవేతి భావః. సూత్రకారాభిప్రాయవిరోధముపపాదయతి (తథాహీతి) సూత్రకారేణ సూత్రే అయమర్థ ఉక్తశ్చేత్ - కిమర్థం మహాభారతే కథనమితి శఙ్కాయాం ప్రయోజనభేదం దర్శయతి (వేదాన్తన్యాయాభిధాయీనీతి,) (వేదోపబృంహణాయ చేతి,) అధీతశాఖార్థస్య సంశయవిపర్యయాదినిరాసకో న్యాయః. అనధీతశాఖార్థైకకర్తృత్వేనాధీతశాఖార్థజ్ఞాపనముపబృంహణమిత్యర్థః. (గృహస్థ ఇత్యాది) మహతా ప్రబన్ధేన-విస్తరేణ. ఇదం శ్రేయః- ఏతచ్ఛాస్త్రోక్తమేవ సాంసారికఫలసాధనం. ఇదం బ్రహ్మ-ఏతదుక్తమేవ పరమప్రాప్యం బ్రహ్మ. ఇదమనుత్తమం హితం- అపవర్గసాధనమిత్యర్థః. అథర్వాఙ్గిరసైః- అథర్వణాఽఙ్గిరసా చ దృష్టైరథర్వవేదప్రదేశైః. ఋగాదిశబ్దైస్తత్తదర్థోఽభిప్రేతః. సాఙ్ఖ్యయోగశబ్దౌ వ్యాచష్టే (సాఙ్ఖ్యేతి) కర్మజ్ఞానయోగోపేతమిత్యర్థః. మహాభారతప్రశస్తత్వహేతోరసైకాన్త్యమాహ (ననుచేతి) పరిహర

ష్ఠానిపృథఙ్నిష్ఠానివామునేఇత్యాదినా సాఙ్ఖ్యాదీనామప్యాదరణీయతోచ్యతే - శారీరకేతుసాఙ్ఖ్యాదీనిప్రతిషిధ్య న్తే-అతఇదమపితన్త్రంతత్తుల్యం. నేత్యుచ్యతే-యతస్తత్రాపీదమేవశారీరకోక్తంన్యాయమవతారయతి.*కిమేతా న్యేకనిష్ఠానిపృథఙ్నిష్ఠానివేతిప్రశ్నస్యాయమర్థః-కింసాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతవేదపఞ్చరాత్రాణ్యేకతత్త్వప్రతిపా దనపరాణి-పృథక్తత్త్వప్రతిపాదనపరాణివా. యద్యేకతత్త్వప్రతిపాదనపరాణి-కింతదేకంతత్త్వం. యదాతు పృథక్తత్త్వప్రతిపాదనపరాణి-తదైషాంపరస్పరంవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనపరత్వాద్వస్తునివికల్పాసమ్భవాచ్చైక మేవప్రమాణమఙ్గీకరణీయం-కింతదేకమితి. అస్యోత్తరంబ్రువన్ *జ్ఞానాన్యేతానిరాజర్షేవిద్ధినానామతానివై।సా ఙ్ఖ్యస్యవక్తాకపిలఇత్యారభ్యసాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతానాంకపిలహిరణ్యగర్భపశుపతికృతత్వేనపౌరుషేయత్వం ప్రతిపాద్య *అపాన్తరతమానామ వేదాచార్యస్సఉచ్యతఇతి- వేదానామపౌరుషేయత్వమభిధాయ *పఞ్చరా త్రస్యకృత్స్నస్యవక్తానారాయణస్స్వయమితి-పఞ్చరాత్రతన్త్రస్యవక్తానారాయణస్స్వయమేవేత్యుక్తవాన్. ఏవంవదతశ్చాయమాశయః-పౌరుషేయాణాంహితన్త్రాణాంపరస్పరవిరుద్ధవస్తువాదితయా,అపౌరుషేయత్వే ననిరస్తప్రమాదాదినిఖిలదోషగన్ధవేదవేద్యవస్తువిరుద్ధాభిధాయిత్వా, చ్చ యథావస్థితవస్తునిప్రామాణ్యందుర్ల భం-వేదవేద్యశ్చపరబ్రహ్మభూతోనారాయణః- అతస్తత్తత్తన్త్రాభిహితప్రధానపురుషపశుపతిప్రభృతితత్త్వ స్య వేదాన్తవేద్యపరబ్రహ్మభూతనారాయణాత్మకతయైవవస్తుత్వమభ్యుపగమనీయమితి. తదిదమాహచ*సర్వే షుచనృపశ్రేష్ఠజ్ఞానేష్వేతేషుదృశ్యతే। యథాగమంయథాన్యాయంనిష్ఠానారాయణఃప్రభురితి. *యథాగమం యథాన్యాయమితి - న్యాయానుగృహీతతత్తదాగమోక్తంవస్తుపరామృశతోనారాయణఏవసర్వస్యవస్తునోని ష్ఠేతిదృశ్యతే- అబ్రహ్మాత్మకతయాతత్తత్తన్త్రాభిహితానాంతత్త్వానాం * సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మ *విశ్వంనా రాయణఇత్యాదినాసర్వస్యబ్రహ్మాత్మకతామనుసందధానస్యనారాయణఏవనిష్ఠేతిప్రతీయతఇత్యర్థః. అతోవే దాన్తవేద్యఃపరబ్రహ్మభూతోనారాయణస్స్వయమేవపఞ్చరాత్రస్యకృత్స్నస్యవక్తేతి, తత్స్వరూపతదుపాస నాభిధాయితత్తన్త్రమితి, చతస్మిన్నితరతన్త్రసామాన్యంనకేనచిదుద్భావయితుంశక్యం. అతస్తత్తన్త్రమేవేదముచ్య తే *ఏవమేకంసాఙ్ఖ్యయోగంవేదారణ్యకమేవచ। పరస్పరాఙ్గాన్యేతానిపఞ్చరాత్రంతుకథ్యతఇతి. సాఙ్ఖ్యంచ యోగశ్చసాఙ్ఖ్యయోగం. వేదాశ్చారణ్యకానిచవేదారణ్యకం. పరస్పరాఙ్గాన్యేతాని-ఏకతత్త్వప్రతిపాదనపర తయైకీభూతానిఏకంపఞ్చరాత్రమితికథ్యతే. ఏతదుక్తంభవతి- సాఙ్ఖ్యోక్తానిపఞ్చవింశతితత్త్వాని, యోగోక్తం చయమనియమాద్యాత్మకంయోగం, వేదోదితకర్మస్వరూపాణ్యఙ్గీకృత్యతత్త్వానాం బ్రహ్మాత్మకత్వం, యోగ స్యచబ్రహ్మోపాసనప్రకారత్వం,కర్మణాంచతదారాధనరూపతా,మభిదధతిబ్రహ్మస్వరూపంప్రతిపాదయ న్త్యారణ్యకాని - ఏతదేవపరేణబ్రహ్మణా నారాయణేనస్వయమేవపఞ్చరాత్రతన్త్రేవిశదీకృతమితి. శారీరకే చసాఙ్ఖ్యోక్తతత్త్వానామబ్రహ్మాత్మకతామాత్రంనిరాకృతం-నస్వరూపం. యోగపాశుపతయోశ్చేశ్వరస్యకేవ

తి (నేతీతి) (యతస్తత్రాపీతి) సాఙ్ఖ్యాదీనాంవేదావిరుద్ధాంశేప్రామాణ్యం- కృత్స్నవిరుద్ధస్యశ్రీపఞ్చరాత్రస్యకార్త్స్న్యేనప్రామాణ్యమితిన్యా యమవతారయతీత్యర్థః. తదుపపాదయతి (కిమేతానీతి) ఏకతత్త్వప్రతిపాదనపరత్వేప్రమేయవిశేషబుభుత్సా - పృథక్తత్త్వప్రతిపాదనపరత్వే ప్రమాణవిశేషబుభుత్సా. *అతిరాత్రేషోడశినంగృహ్ణాతి * నాతిరాత్రేషోడశినంగృహ్ణాతి, *ఉదితేజుహోతి *అనుదితేజుహోతి, * వ్రీహిభిర్యజేత *యవైర్యజేత, ఇత్యాదిష్వధికారిభేదేనకాలభేదేనఫలభేదేనవికల్పస్సమ్భవత్యనుష్ఠానే-సిద్ధవస్తునితువికల్పాసమ్భవేనవిరోధాదేకమేవప్రమాణంస్యాది త్యర్థః.(అస్యోత్తరమితి) ప్రష్టురభిప్రాయంవికల్ప్యోత్తరమాహేతిభావః. (జ్ఞానాన్యేతానీతి) కింత్వయాతత్తద్గ్రన్థకారాభిప్రాయఃపృష్టః-ఉతార్థస్థి తిఃపృష్టా. తత్తద్గ్రన్థకారాభిప్రాయశ్చేత్- పృథఙ్నిష్ఠాన్యేవమతానీత్యాహ (జ్ఞానాన్యేతానీతి) *సాఙ్ఖ్యస్యవక్తాకపిలఃపరమర్షిస్సఉచ్యతే।హిరణ్యగ ర్భోయోగస్యవక్తానాన్యఃపురాతనః।ఉమాపతిఃపశుపతిఃశ్రీకణ్ఠోబ్రహ్మణస్సుతః।ఉక్తవానిదమవ్యగ్రంజ్ఞానంపాశుపతంశివఇత్యేతానివచనాన్యారభ్యశ బ్దోపాత్తాని *పఞ్చరాత్రస్యకృత్స్నస్యవక్తానారాయణస్స్వయమితివక్తవ్యవక్తృవిశేషణద్వయంశ్రూయతే. ఏభిఃఫలితమాహ (ఏవంవదతఇతి) న్యాయానుగృహీతవస్తుపరామర్శస్వరూపమాహ (అబ్రహ్మాత్మకతయేతి)వచనాన్తరేణవిశదయతి (అతఇతి) *పరస్పరాఙ్గాని-ఏకమితిపదద్వయం వ్యాచష్టే (ఏకీభూతానీత్యన్తేన) ఏకంపఞ్చరాత్రమితి అర్థమేకత్వముక్తం- ఏకవచనాన్తత్వాత్. యద్వా- ఏకీభూతానీత్యనేనాఙ్గాఙ్గిభావఫలితార్థ ఉక్తః- ఏకంపఞ్చరాత్రమితి ఏకపదవ్యాఖ్యానం. అత్ర కిమఙ్గి- తస్యకిమపేక్షితంప్రతిపాదయన్త్యఙ్గానిభవన్తి- తేషుకస్మిన్నంశేఽపేక్షా-తత్సర్వం పఞ్చరాత్రమేకమేవకథమాసీదిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) తర్హిశారీరకేతన్నిరాకరణంకథమిత్యత్రాహ (శారీరకేచేతి)సర్వేషాంసాఙ్ఖ్యాదీనాంప్రా

లనిమిత్తకారణతా, పరావరతత్త్వవిపరీతకల్పనా, వేదబహిష్కృతాచారో, నిరాకృతః - నయోగస్వరూపం, పశుపతస్స్వరూపం,చ. అతః *సాఙ్ఖ్యంయోగః పఞ్చరాత్రం వేదాః పాశుపతంతథా। ఆత్మప్రమాణాన్యేతానినహన్తవ్యాని హేతుభిరితి- తత్తదభిహితతత్త్వస్వరూపమాత్రమఙ్గీకార్యం-జినసుగతాభిహితతత్త్వవత్సర్వంనబహిష్కార్యమిత్యుచ్యతే- *యథాగమంయథాన్యాయంనిష్ఠానారాయణః ప్రభురిత్యనేనైకార్థ్యాత్. ....

ఉత్పత్త్యసమ్భవాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతిశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితేశారీరకమీమాంసాభాష్యే

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్యద్వితీయః పాదః.

మాణ్యం ప్రతిపాదయదివకేపిపివచనంవృశ్యతఇతిపద్ధ్రమనిప్పత్త్యర్థంతస్యార్థమాహ (అతఇతి)ఉక్తార్థే హేతుమాహ (అనేనైకార్థ్యాదితి) నకేవలం తత్తదాగమమాత్రపరామర్శః - న్యాయపరామర్శోపిహ్యత్రోక్తః *యథా న్యాయమితి - * సాఙ్ఖ్యంయోగఇత్యాదివచనస్యాన్యథా ఽర్థశ్చేత్-వేదవిరుద్ధాంశేపిప్రామాణ్యాభిధాయీదంవచనం *విరోధేత్వనపేక్ష్యంస్యాదితిన్యాయాదప్రమాణంస్యాత్-అగ్నీషోమీయహింసాదీనామధర్మత్వస్యసాఙ్ఖ్యే ప్రతిపాదనాదితిభావః. ఏవం విరుద్ధార్థప్రబన్ధప్రామాణ్య ప్రతిపాదకత్వేఽస్యాపివచనస్యాప్రామాణ్యప్రసఙ్గాత్, * నిష్ఠానారాయణ ఇత్యాదైకార్థ్యాచ్చ *సాఙ్ఖ్యంయోగఇత్యాదివచనస్యోక్తఏవార్థః. బౌద్ధాదిగ్రన్థేష్వప్యవిరుద్ధార్థసమ్భవాత్తత్స్వీకారప్రసఙ్గఇతిచేన్న - తత్రవేదాప్రామాణ్యతద్విరుద్ధార్థప్రతిపాదనంకృతం- సాఙ్ఖ్యాదిషుతువేదాఙ్గీకారఏవాస్తీతితేష్వవిరుద్ధాంశస్వీకారఇతియథోక్తఏవార్థః. ... ...

అత్రభాష్యకారైస్సూత్రకారాభిప్రాయానుగుణ్యాత్, కార్త్స్న్యేనవేదావిరోధాత్, సూత్రాక్షరసామఞ్జస్యాచ్చతన్త్రాన్తరసామ్యం వ్యుదస్తం. అత్రసూత్రకారాభిప్రాయో మోక్షధర్మవచనైరవగమ్యతే. తథాహి- తత్రశ్రీపఞ్చరాత్రస్యబహుముఖంప్రామాణ్యంప్రపఞ్చితం- తత్ర *గూఢంమాంప్రశ్నవిత్రాజన్పృచ్ఛసేత్వమిహానఘ।నహ్యేషతర్క్యయాశక్యంవక్తుంవర్షశతైరపి।ఋతేదేవప్రసాదాద్వారాజన్జ్ఞానాగమేనవా। గహనంహ్యేతదాఖ్యానమాఖ్యాతవ్యంతవారిహన్నితి, *అవాచ్యమేతద్వక్తవ్యమాత్మగుహ్యంసనాతనమితి, చ- ప్రష్టార్థస్యపరమరహస్యత్వం, దురవబోధత్వ, మయోగ్యేష్వవక్తవ్యత్వం, చదర్శితం. *తేనైవప్రథితాబ్రహ్మమర్యాదాలోకభావినీతి-లోకహితాయప్రవృత్తతయాబాహ్యాగమవ్యావృత్తిర్దర్శితా *తత్రప్రశాసతోరాజ్యంధర్మేణామిత్రఘాతినః।నానృతావాక్సమభవన్మనోదుష్టంచనాభవత్।నంస్థితేతున్పపతన్నికాశాస్త్రమేతత్సనాతనం। అన్తర్ధాస్యతితత్సత్యమేతద్వఃకథితంమయేతి- యోగ్యజనభూయిష్ఠకాలేప్రవృత్తిః, కాలాన్తరేతిరోధానం, చేతివైలక్షణ్యముక్తం. తత్రాప్యావిర్భావతిరోభావకథనాదస్థిరస్యవేదార్థవదనాదిత్వందర్శితం. తతశ్చ బాహ్యాగమవ్యావృత్తిః- *ఉత్పద్యన్తేచ్యవన్తేచయాన్యతోన్యానికానిచిత్।తాన్యర్వాక్కాలికతయానిష్ఫలాన్యనృతానిచేతి- బాహ్యాగమానామర్వాక్కాలికత్వస్మరణాత్. *వేదైశ్చతుర్భిస్సమ్మితంకృతంమేరౌమహాగిరావితి - సర్వమర్యాదాస్థాపకమునిజనభూయిష్ఠమేరౌప్రవృత్తతయాదేశతోపివైలక్షణ్యముక్తం. *ఏకాగ్రమనసోదాన్తాఋషయస్సంయమేరతాఇతి, *దివ్యం వర్షసహస్రంవైసర్వేతేమునయస్సమమితి, నారాయణానుశిష్టాహితదాదేవీసరస్వతీ। వివేశతానృషీన్సర్వాన్లోకానాంహితకామ్యయేతి, *తైరేకమతిభిర్భూత్వాయత్ప్రోక్తంశాస్త్రముత్తమమితి, చ- ప్రవర్తకానామృషీణామత్రగుణవత్త్వం, తపోమహిమవత్త్వం, భగవత్ప్రసాదలబ్ధసరస్వతీకత్వం, బహూనామైకమత్యం, చదర్శితం. *ఉశనాబృహస్పతిశ్చైవయదోత్పన్నౌభవిష్యతః। తదాప్రవక్ష్యతశ్శాస్త్రంయుష్మన్మతిభిరుద్ధృతమితి, *యుష్మత్కృతమిదంశాస్త్రంప్రజాపాలోవసుస్తతః।బృహస్పతేస్సకాశాద్వైప్రాప్స్యతేద్విజసత్తమాఃఇతి,-ప్రకృష్టదేవర్షిపరిగ్రహః, ప్రకృష్టశిష్యాధిగమశ్చదర్శితః*వేదైశ్చతుర్భిస్సమ్మితం *ఇదంమహోపనిషదం *అత్రధర్మార్థకామాహిమోక్షఃపశ్చాచ్చికీర్షితఇతి-సర్వవేదవేదాన్తసారత్వం, గుడజిహ్వికాన్యాయేనత్రివర్గప్రతిపాదకత్వం, మోక్షైకపరత్వ, మనుత్తమహితత్వం, చోక్తం.*సర్వేప్రమాణంహితథాయచ్ఛైతచ్ఛాస్త్రముత్తమం। భవిష్యతిప్రమాణంవైఏతన్మదనుశాసనం।అస్మాత్ప్రవక్ష్యతేధర్మాన్మనుస్స్వాయమ్భువస్స్వయమితి-మన్వాదిభిరప్యుపజీవ్యత్వ, మితరప్రబన్ధప్రామాణ్యేదృష్టాన్తభూతత్వ, మవ్యవధానేనభగవదనుశాసనరూపత్వం, భవిష్యతిప్రమాణమితిభగవతానియమితత్వం, చదర్శితం. *తస్యయజ్ఞోమహానాసీదశ్వమేధోమహాత్మనః।బృహస్పతిరుపాధ్యాయస్తస్యహోతాబభూవహేతి-పఞ్చరాత్రనిష్ఠస్యోపరిచరస్యాశ్వమేధకర్తృత్వవచనాత్ వైదికపఞ్చరాత్రకర్మణాంకర్తృసామాన్యందర్శితం.*ప్రీతస్తతోహభగవాన్దేవదేవఃపురాతనః।సాక్షాత్తందర్శయామాసఅదృశ్యోన్యేనకేనచిదితి-వేదపఞ్చరాత్రోక్తకర్మణామవ్యవధానేనఆరాధ్యపరదేవతాసామాన్యంచదర్శితం. అదృశ్యేనహృతోభాగోదేవేనహరిమేధసేతి - భగవతస్సర్వదేవతాసాక్షాత్కారిబృహస్పత్యదృశ్యతాయా,ఉపరిచరేణదృష్టతాయా, శ్చోక్తత్వాదధికారివైలక్షణ్యందర్శితం. ఏకతద్వితత్రితవృత్తాన్తముఖేనార్థవాదరూపంతాత్పర్యలిఙ్గందర్శితం. మేరోరుత్తరభాగేతుక్షీరోదస్యానుకూలతః। సదేశోయత్రనస్తప్తంతపఃపరమదారుణమితి, *ఏకాన్తినస్తేపురుషాఃశ్వేతద్వీపనివాసినః। గచ్ఛధ్వం

తత్ర మునయస్తత్రాత్మా మే ప్రకాశిత ఇతి, *తతో నో దృష్టివిషయస్తదా ప్రతిహతోఽభవదితి, *వ్రతావసానే సుశుభాన్నరాన్ దదృశిమో వయమితి, *బలిః కిలోపహ్రియతే తస్య దేవస్య తైర్నరైః। వయం తు తేజసా తస్య సహసా నష్టచేతస ఇతి, *పురుషాణాం సహస్రేషు తేషు వై శుద్ధయోనిషు। అస్మాన్న కశ్చిన్మనసా చక్షుషా వాప్యపూజయదితి,- భగవద్ధర్మనిష్ఠపురుషాధ్యుషితదేశస్య ప్రాప్యత్వం, తస్య బహుతపోలభ్యత్వం, ధర్మాన్తరనిష్ఠైస్సద్ధర్మనిష్ఠానాం దుర్దర్శత్వం, తేషాం బహుతపోదృశ్యత్వం, తేషామితరాధికారిష్వనాదరత్వం, తన్ముఖేనేతరాధికారిణాం నికృష్టత్వం, భగవద్ధర్మనిష్ఠానాం ప్రకృష్టత్వం, చ-భగవతా స్వయమాగత్య దర్శనప్రదానాచ్చ తేషాం మహత్త్వం, దర్శితం. *ఏకశ్చ శబ్దో విరతః శ్రుతోఽస్మాభిరుదీరితః। ఆకాశం పూరయన్ సర్వం శిక్షాక్షరసమన్విత ఇతి - భగవత్స్తోత్రశ్రవణస్యాపి తపస్సాధ్యతయా భగవద్ధర్మప్రకర్షో జ్ఞాపితః. *దృష్టా వః పురుషాః శ్వేతాః పఞ్చేన్ద్రియవివర్జితాః। దృష్టో భవతి దేవేశ ఏభిర్దృష్టైర్ద్విజోత్తమా ఇతి- భగవద్దర్శనతుల్యత్వం తేషాం దర్శనస్య ప్రతిపాదితం. *ప్రాప్య శ్వేతం మహాద్వీపం నారదో భగవానృషిః। దదర్శ తానేవ నరాన్ శ్వేతాంశ్చన్ద్రప్రభాన్ శుభాన్। పూజయామాస శిరసా మనసా తైశ్చ పూజిత ఇతి, *నహ్యేతద్బ్రహ్మణా ప్రాప్తమీదృశం మమ దర్శనమితి, చ-భగవద్ధర్మనిష్ఠానాం దేవర్షివన్ద్యత్వం, బ్రహ్మాదిభ్యోఽపి మహత్త్వం, చ దర్శితం. *ఉవాచ మధురం భూయో గచ్ఛ నారద మాచిరం। ఇమే హ్యనిన్ద్రియాహారా మద్భక్తాశ్చన్ద్రవర్చసః। ఏకాగ్రాశ్చిన్తయేయుర్మాం తేషాం విఘ్నో భవేదితి చోక్తం- నారదసమ్భాషణస్యాపి విఘ్నరూపతాకథనేన నారదాదపి తేషామాసన్నతరత్వం దర్శితం. *అహో హి దురనుష్ఠేయో మోక్షధర్మస్సనాతనః। యం హిత్వా దేవతాస్సర్వా హవ్యకవ్యభుజోఽభవన్। నూనమేకాన్తధర్మోఽయం శ్రేష్ఠో నారాయణప్రియః। ఏకాన్తినో హి పురుషా గచ్ఛన్తి పరమం పదే। యద్యేకాన్తిభిరాకీర్ణం జగత్స్యాత్కురునన్దన। భవేత్కృతయుగప్రాప్తిరితి, *ఏకాన్తభావోపగతాస్తే భక్తాః పురుషోత్తమం। తే సహస్రార్చిషం దేవం ప్రవిశన్తి సనాతనమితి, చ- కృతయుగైకాన్తస్య భగవద్ధర్మస్య పరమమోక్షప్రదత్వం, తన్ముఖేనాధికారివైలక్షణ్యం, చ దర్శితం. తథా *మయా సృష్టః పురా బ్రహ్మా మద్యజ్ఞమయజత్స్వయం। తతస్తస్మై వరాన్ ప్రీతో దదావహమనుత్తమాన్। మత్పుత్రత్వం చ కల్పాదౌ లోకాధ్యక్షత్వమేవ చ। ఏష మాతా పితా చైవ యుష్మాకం చ పితామహః। మయానుశిష్టో భవితా సర్వభూతవరప్రదః। అస్యైవ చానుజో రుద్రో లలాటాద్యస్సముత్థితః। బ్రహ్మానుశిష్టో భవితా సోఽపి సర్వవరప్రద ఇతి, *స బ్రహ్మా కాస్సరుద్రాశ్చ సేన్ద్రా దేవాస్సహర్షిభిః। అర్చయన్తి సురశ్రేష్ఠం దేవం నారాయణం ప్రభుం ఇత్యాదిభిః,- వేదాన్తవేద్యపరదేవతాయాః ఏవ సర్వస్మాత్పరత్వేనాత్ర ప్రతిపాద్యత్వం దర్శితం *వేదైశ్చతుర్భిస్సమితమిత్యుపక్రమః *ఇదం మహోపనిషదమిత్యుపసంహారః. అభ్యాసాదిలిఙ్గాని దర్శితాని. ఏవమాశయదోషవిరహ, దేశ, కాల, ప్రవర్తక, వక్తృ, శ్రోతృ, ప్రబన్ధ, తదుక్తధర్మ, తత్కర్తృ, తత్ఫల, తత్ప్రదాయిదేవతా, వైలక్షణ్యప్రతిపాదనముఖేన భగవచ్ఛాస్త్రవైలక్షణ్యస్య బహుముఖం ప్రపఞ్చనమభిప్రేత్య మహతా ప్రబన్ధేనేత్యుక్తం. తథా భగవత్ప్రణీతే తత్ప్రతిపాదకతయా సాత్త్వికే శ్రీవారాహే చ పురాణే మోక్షధర్మానురోధేన పఞ్చరాత్రస్య వేదతుల్యప్రామాణ్యప్రతిపాదనముఖేన పాశుపతాదేర్వైలక్షణ్యం దృశ్యతే- యథా అష్టషష్టితమే *పౌరుషం సూక్తమాస్థాయ యే యజన్తి ద్విజాస్తు మాం। సంహితాజపమాస్థాయ తే మాం పశ్యన్తి బ్రాహ్మణాః। అలాభే వేదమన్త్రాణాం పఞ్చరాత్రోదితేన హి। మార్గేణ మాం ప్రపద్యన్తే తే మాం పశ్యన్తి మానవాః। బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం పఞ్చరాత్రం విధీయతే। శూద్రాదీనాం న తచ్ఛ్రోత్రపదవీముపయాస్యతి। ఏవం మయోక్తం విప్రేన్ద్ర పురా కల్పే పురాతనం। పఞ్చరాత్రం సహస్రాణాం యది కశ్చిద్గ్రహిష్యతి। కర్మక్షయే చ మాం కశ్చిద్యది భక్తో భవిష్యతి। తస్య వేదాః పఞ్చరాత్రం నిత్యం హృది వసిష్యతి। వేదేన పఞ్చరాత్రేణ భక్త్యా యజ్ఞేన తు ద్విజాః। ప్రాప్యోఽహం నాన్యథా ప్రాప్యో వర్షలక్షైరపి ద్విజేతి. అత్ర వేదపఞ్చరాత్రయోర్వికల్పాభిధానాద్వేదతుల్యత్వం, వేదాధికృతత్రైవర్ణికాధికారత్వ, మితరాయోగ్యత్వం, వేదపఞ్చరాత్రయోస్సముచ్చిత్య మోక్షసాధనత్వం, చోక్తం. త్వం చ రుద్ర మహాబాహో మోహశాస్త్రాణి కారయేత్యాదిభిరితరాగమానాం మోహనార్థత్వం చోక్తం. తత్ర చోద్యపరిహారాశ్చ పూర్వమేవ ప్రపఞ్చనకృతాః. అతశ్చ పఞ్చరాత్రస్యేతరాగమవైలక్షణ్యం సిద్ధం.——— నను కథం కార్త్స్న్యేన వేదావిరుద్ధత్వం- త్రయీధర్మపరిత్యాగస్య తత్రోక్తత్వాత్. కథం మన్వాదిస్మృతీనాం వేదానురోధిత్వం- తేషు త్రయీచోదితాగ్నిహోత్రాదిపరిత్యాగముఖేన చతుర్థాశ్రమధర్మస్య ప్రతిపాద్యమానత్వాత్. *యదహరేవ విరజేత్తదహరేవ ప్రవ్రజేదిత్యాదిభిః ప్రత్యక్షశ్రుతిభిరేవ చతుర్థాశ్రమవిధానాత్తన్మూలానాం స్మృతీనాం న వేదవిరుద్ధత్వమితి చేత్. * కిం భోస్త్రయీధర్మేణాసంయుక్త ఇదం ధర్మం జిజ్ఞాసితాఽసి భో జిజ్ఞాసితేత్యాది ప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధత్వాత్త్రయీచోదితధర్మవిశేషత్యాగస్య తన్మూలతయా పఞ్చరాత్రవచసాం న వేదవిరుద్ధత్వం. నను కథముదాహృతవాక్యానాం వేదత్వం. కథం *యదహరేవేత్యాదివాక్యానాం వేదత్వం. జాబాలశ్రుత్యాదీనాం దేశాన్తరేష్వధీయమానత్వాదితి చేత్. ఏవం తర్హి జాబాలబాష్కలమాధ్యన్దినాదిశాఖానామివ దేశాన్తరే బహుభిరవిచ్ఛిన్నపారమ్పర్యమధీయమానత్వాదేవ వేదత్వం సిద్ధం స్మర్తవ్యత్వే సత్యస్మర్యమాణకర్తృకత్వాదితి హేతునైవ తద్వదేవాపౌరుషేయత్వం. తైత్తిరీయాదిశాఖానామివైకాయనశాఖాయాశ్చ సాధారణకల్పసూత్రవత్త్వాదేవ వేదత్వం దురపహ్నవం. తథా భూమవిద్యాయాం *ఋగ్వేదం భగవోఽధ్యేమి యజుర్వేదం సామవేదమాథర్వణం చతుర్థమితిహాసపురాణం పఞ్చమం వేదానాం వేదం పిత్ర్యం రాశిం దైవం నిధిం వాకోవాక్యమేకాయనం దేవవిద్యాం బ్రహ్మవిద్యాం క్షత్రవిద్యాం నక్షత్రవిద్యాం సర్పదేవజనవిద్యామేతద్భగవోఽధ్యేమీతి శ్రవణాచ్చ ఋగ్వేదాదివద్వేదత్వసిద్ధిః. ఋగ్వేదాదేః పృథగ్గ్రహణాదవేదత్వమితి చేన్న- బ్రహ్మవిద్యాయా ఇవ బ్రాహ్మణపరివ్రాజకన్యాయేన శ్రైష్ఠ్యాత్పృథగుపాదానోపపత్తేః. బ్రహ్మవిద్యాశబ్దోఽప్యుపనిషద్భాగపరః- న తు జ్ఞానపరః- *నాత్మవిదిత్యుక్తేః. ఏకాయనశబ్దస్య ప్రసిద్ధ్యనాదరేణార్థాన్తరపరత్వకల్పనమయుక్తం- ప్రసిద్ధ్యపవాదకాభావాత్. యథా *యం వాకేష్వనువాకేషు నిషత్సూపనిషత్సు చ। గృణన్తి సత్యధర్మాణస్సత్యం సత్యేషు సామసు ఇతి భారతవచనాచ్చ శ్రుతిత్వమవగమ్యతే. తథా భగవచ్ఛాస్త్రేషు చాస్య వేదత్వం బహుశోఽవగమ్యతే- యథా శ్రీకాలోత్తరే *ఋగ్వేదం పూర్వదిగ్భాగే యజుర్వేదం తు దక్షిణే। పశ్చిమే సామవేదం స్యాదాథర్వం చోత్తరే న్యసేత్। ఏకాయనీయశాఖోత్థమన్త్రాన్ సర్వాన్ సుదిక్షు చ। పా

తయేత్యేవనాన్యస్మాదగ్నిసంస్కారమాత్రభేదితి. తథాతత్రైవ *తతః ప్రీతమనానాథస్సాత్త్వత్స బ్రహ్మసంజ్ఞితం। వేదమేకాయనం బ్రహ్మ వ్యాకర్తుము
కుతోభయం। వ్యాజహారసస్వబ్రహ్మమయం ప్రణవమాదితః। తత్కారణత్వాద్వేదానాంమూలసంజ్ఞాసనాతనీ। తతోన్యాన్యపిదివ్యానివ్యాపకాన్యుప
దిష్టవానితి. ఏవంసంహితాన్తరేష్వపిబహూనివచనాని. తానివిస్తరభయాన్నలిఖ్యన్తే. తథేతిహాసపురాణవచనైరుపబృంహితప్రదేశవిశేషతాచ శ్రుతి
ష్వేహేతుః- *ద్వేవిద్యేవేదితవ్యే *యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణమచక్షుశ్శ్రోత్రంతదపాణిపాదం।నిత్యంవిభుంసర్వగతంసుసూక్ష్మమిత్యా
దీనాం శ్రుతిష్వేవసమ్ప్రతిపన్నానాం *ద్వే బ్రహ్మణీవేదితవ్యేశబ్దబ్రహ్మపరంచయత్। శబ్దబ్రహ్మణినిష్ణాతఃపరం బ్రహ్మాధిగచ్ఛతి। యత్తదవ్యగ్రమ
జరమచిన్త్యమజమవ్యయం। అనిర్దేశ్యమరూపంచపాణిపాదాద్యసంయుతం। విభుంసర్వగతంనిత్యంభూతయోనిమకారణం। వ్యాప్తంవ్యాప్యంయ
తస్సర్వం యద్వైపశ్యన్తిసూరయ ఇత్యాదిభిరుపబృంహితత్వదర్శనాదుపబృంహితత్వంహి శ్రుతిత్వంస్థాపయతి. ఏకాయనశాఖావచనానిచబహూ
న్యుపబృంహ్యన్తేపురాణేతిహాసవచనైః - *సర్వజ్ఞస్సర్వదృక్సర్వేశ్వరస్సర్వశక్తిస్సమృద్ధిమానేవావృద్ధిరన్యూన ఆద్యోవశీస్వాధీనోనాదిరనన్తోవ్య
పగతనిద్రాభయక్రోధ తన్ద్రిర్వ్యపగతేచ్ఛాలమఃక్లమవ్యాధిర్నిర్దోషో నిరధిష్ఠోనిరవద్యఇతి శ్రుతిర్భగవతాపరాశరేణోపబృంహితా *సర్వజ్ఞస్సర్వ
దృక్సర్వశక్తిర్జ్ఞానబలర్ద్ధిమాన్। అన్యూనశ్చాప్యవృద్ధిశ్చస్వాధీనోనాదిమాన్వశీ। క్లమతన్ద్రీభయక్రోధకామాదిభిరసంయుతః। నిరవద్యఃపరః ప్రాప్తేర్నిరధి
ష్ఠోక్షరక్రమఇతి. *ఏవమేషమహాశబ్దోమైత్రేయభగవానితి। పరమబ్రహ్మభూతస్యవాసుదేవస్యనాన్యగః। జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యవీర్యతేజాంస్యశేష
తః। భగవచ్ఛబ్దవాచ్యానివినాహేయైర్గుణాదిభిరిత్యనేన *సర్వజ్ఞస్సర్వదర్శీసర్వేశ్వరస్సర్వశక్తిస్సమృద్ధిమానేవనిర్దోషోనిరధిష్ఠోనిరవద్యఃయోభగవన్తంవా
సుదేవమేవంవిదుస్తఏవతంవిదురితివాక్యంహ్యుపబృంహితంజ్ఞాయతే - హేయప్రత్యనీకత్వకల్యాణగుణకత్వనిమిత్తస్యభగవచ్ఛబ్దస్య వాసుదేవాసా
ధారణత్వప్రతీతిర్హ్యుభయత్ర ప్రతీయతే. తథా *నాసిద్ధస్యకృతపస్తీహకించిన్నాసంయతేష్విన్ద్రియేష్వేవసిద్ధిః। నసంయమోన్యపరిత్యజ్యకా
మాన్కామత్యాగోనాన్తరేణాప్రమాదం। అప్రమాదోజ్ఞానమమోజ్ఞానం ప్రకృతిసంహితం। ప్రకృతౌకర్మసంధత్త్వాత్తదానిత్యంకృతంభవేదితి - ఇ
యంచ శ్రుతిరుద్యోగపర్వణ్యుపబృంహితా *నాకృతాత్మాకృతాత్మానంజాతువిద్యాజ్జనార్దనం। ఆత్మనస్తుక్రియోపాయోనాన్యత్రేన్ద్రియనిగ్రహాత్।
ఇన్ద్రియాణాముదీర్ణానాంకామత్యాగోప్రమాదతః। అప్రమాదోవిహింసేనజ్ఞానయోనిరసంశయమితి. ఏవంవిరుద్ధతయాఽభిమతానామర్థానాం ప్ర
త్యక్షశ్రుతిమూలత్వాత్ శ్రీపఞ్చరాత్రస్యకార్త్స్న్యేన శ్రుత్యవిరుద్ధత్వరూపంసాఙ్ఖ్యాగమాదిభ్యోవైలక్షణ్యంసిద్ధం. అతఏవ గ్రన్థనిర్మాణానుప్రవిష్ట
పురుషాశయదోషనిబన్ధనావిరుద్ధార్థప్రతీతిరిత్యప్యుక్తం. అతోవిరుద్ధాంశస్త్యజ్యత ఇతిసిద్ధాన్తోఽనుపపన్నః. సాఙ్ఖ్యాద్యాగమానాంచావాన్తరగ్ర
న్థకర్తృబుద్ధిదోషాద్విరుద్ధార్థాన్వయః- చతుర్ణామప్యాగమానామాదివక్తృ ప్రణీతానాంనక్వచిదపివేదవిరోధఇతిసామ్యంచానుపపన్నం - *ప్రత్యక్ష
హేతవోయోగాస్సాఙ్ఖ్యాశ్శాస్త్రవినిశ్చయాఇతి,- *తుల్యంశౌచంతయోర్యుక్తందయాభూతేషుచానఘ। వ్రతానాంధారణంతుల్యందర్శనంనసమంత
యోరితి, చమోక్షోపాయే, *బహవఃపురుషారాజన్సాఙ్ఖ్యయోగవిచారిణః। నైతదిచ్ఛన్తిపురుషమేకంకురుకులోద్వహేతితత్త్వే, చపరస్పరవైషమ్య
స్య శ్రుత్యర్థవైరూప్యస్యచభగవతావ్యాసేనోక్తత్వాత్. అత్రహిసాత్త్వత్కారాన్మోక్షః - శాస్త్రజన్యవివేకాన్మోక్షః ఇత్యుపాయవైషమ్యం దృ
శ్యతే, పరమాత్మనఉపాదానత్వానభ్యుపగమశ్చ వేదాన్తవైషమ్యంప్రతీయతే,. నహ్యర్వాచీనగ్రన్థకారమతంవ్యాసేనోచ్యతే. ననుమోక్షధర్మే
*ఏవం తత్త్వమిదంకృత్స్నం సాఙ్ఖ్యానాంవిదితాత్మనాం। యదుక్తంయతిభిర్ముఖ్యైః కపిలాదిభిరీశ్వరైః। యస్మిన్నవిభ్రమాఃకేచిత్ దృశ్యన్తేమను
జర్షభ। గుణాశ్చ యస్మిన్బహవోదోషహానిశ్చ కేవలేతికపిలాదిమతస్య విభ్రమాదిదోషరాహిత్యం సాధుత్వంచోక్తం, తథా *నిష్ఠానారాయణ
ఇత్యుక్త్వా *తమేవం శాస్త్రకర్తారః ప్రవదన్తి మనీషిణఇతి కపిలాదిభిర్నారాయణస్య ప్రతిపాదితత్వముక్తం,- అతః శ్రుత్యర్థవైరూప్యమవా
న్తరవక్తృదోషకృతమితిచేన్న - తత్రతత్ర భగవతావ్యాసేన భీష్మవాక్యముఖేన స్వమతేనసిద్ధాన్తస్యోక్తత్వాత్. విరోధస్యావాన్తరవక్తృమూ
లకత్వే కపిలాద్యాదివక్తృమతే నైవ సిద్ధాన్తోవాచ్యః. *ప్రత్యక్షహేతవోయోగాస్సాఙ్ఖ్యాశ్శాస్త్రవినిశ్చయాఇతి తత్తదభిమతస్యైకైకస్యోపా
యత్వముక్త్వా *ఉభేనైతేమతే జ్ఞానేనృపతేశిష్టసమ్మతే। అనుష్ఠితే యథా శాస్త్రంనయేతాం పరమాంగతిమితి సముచ్చిత్యానుష్ఠితాభ్యాముభా
భ్యాం పురుషార్థఇతిహి సిద్ధాన్తితం. తథా *నైతదిచ్ఛన్తిసాఙ్ఖ్యానాం యోగానాంచ పరమాత్మన ఉపాదానత్వానభ్యుపగమముక్త్వా *బహూనాం
పురుషాణాంహి యథైకాయోనిరుచ్యతే। తథా తంపురుషం విశ్వమాఖ్యాస్యామిగుణాతిగమిత్యారభ్య *సమాసతస్తుయద్వ్యాసః పురుషైకాత్మ్య
ముక్తవానితిస్వమతేన సిద్ధాన్తఉక్తః - నతు కపిలహిరణ్యగర్భాదిమతేన. పురుషాణామైకాత్మ్యం - ఏకేనాత్మనాయుక్తత్వం. అనేన జగచ్ఛరీరకః
పరమాత్మాహి సర్వోపాదానమిత్యుక్తం భవతి - *తవాన్తరాత్మామమచయేచాన్యేదేహసంజ్ఞితాః। సర్వేషాంసాక్షిభూతోసౌన గ్రాహ్యః కేన
చిత్క్వచిదితిపురుషైకాత్మ్యశబ్దవివక్షితస్యస్వేనైవవ్యాఖ్యాతత్వాత్, బహూనాంపురుషాణామితిపూర్వముక్తత్వా, చ్చ. [ఏవంసిద్ధాన్తదశాయాం
కపిలాద్యభిమతత్వవర్ణనాభావాత్తత్తదాగమేష్వర్థవైరూప్యమవర్జనీయం. తర్హికపిలాదీనాంశాస్త్రకర్తౄణాంభ్రమరాహిత్యవచనంనారాయణప్రతి
పాదకత్వవచనంచకథంఘటతఇతిచేత్. ఉచ్యతే- కథమవాన్తరకర్తౄణాంభ్రమరాహిత్యవచనంఘటతే-*కపిలాదిభిరిత్యాదిశబ్దైనహ్యవాన్తరవక్తార
ఉచ్యన్తే. ఆదిశబ్దోహిరణ్యగర్భాదిపరఇతిచేన్న- *ఏవంతత్త్వమిదంకృత్స్నంసాఙ్ఖ్యానాంవిదితాత్మనాం *యదుక్తంకపిలాదిభిః *యస్మిన్నవిభ్రమాః
కేచిదితియచ్ఛబ్దస్యప్రకృతసాఙ్ఖ్యమతపరామర్శిత్వాత్. అతఆసురిపఞ్చశిఖాదీనామపిభ్రమాభావస్యోక్తత్వాత్ అవాన్తరవక్తృష్వపిభ్రాన్త్యారో
పోఽనుపపన్నః. *నైతదిచ్ఛన్తీత్యద్యతనతార్కికావివక్షితాఇతిచేన్న *ఇచ్ఛన్తీతివర్తమాననిర్దేశవిరోధాత్. తదాత్వేపి కుతార్కికాస్సన్తీతిచేన్న-
*సాఙ్ఖ్యయోగవిచారిణామితినిర్దేశస్యకుతార్కికవిషయత్వానుపపత్తేః, ఏతచ్ఛబ్దేనహిసాఙ్ఖ్యయోగవిచారిణఃపరామృశ్యన్తే. యది *నేచ్ఛన్తీత్యుక్తేఃకు

తార్కికవిషయా- తదానీద్ధాన్తేనిమిత్తోపాదానైక్యంకపిలహిరణ్యగర్భోక్తమితివక్తవ్యం- నచతథోక్తం-అతోఽవాన్తరవక్తృపరికల్పనయాఽర్థభేద నిర్వాహోఽనుపపన్నః. నను *తమేవశాస్త్రకర్తారః ప్రవదన్తీతి *యస్మిన్నవిభ్రమాః కేచిదితిశాస్త్రేణాదివక్తృషు భ్రమే ప్రతిషిద్ధే, మతభేదస్యావాన్తరవక్తృమూలత్వేచానుపపన్నే, అర్థవిరోధస్సూత్రకారేణతన్నిరసనంచకథంఘటతఇతిచేత్. వయమపికథంఘటతఇతి బ్రూమః- ఉభయోరేషామప్యుపపత్త్యాపరిహరణీయత్వావిశేషాత్. యద్యుచ్యేత- భ్రమాదిదోషరహితానామపివక్తౄణాంతదాస్వవివక్షితావధికార్థాన్తరాకథనం, వివక్షితేఽర్థే ప్రరోచనార్థోఽతివాద, శ్చసమ్భవతః- యథానిర్దోషస్యాపివేదస్య నహివేదోదర్శపూర్ణమాసప్రకరణేవాజపేయంప్రశంసతి, నాపికర్మప్రకరణే బ్రహ్మప్రతిపాదయతి, అతివదతిచప్రతిపిపాదయిషితమర్థం, *అక్షయ్యంహవై చాతుర్మాస్యయాజినస్సుకృతంభవతి *సకిరిస్త్రిత్వదుత్తరోనజ్యాయానస్తీవృత్రహన్నిత్యాదినా - నచైతావతావేదస్యకర్మాన్తరం తత్త్వాన్తరంచానభిమతమిష్యతే- అన్యత్రవేదేనైవకర్మాన్తరతత్త్వాన్తరప్రతిపాదనాత్. ఏవంకపిలాదయోపిస్వవివక్షితావధికంతదాకీంనవదన్తి, వివక్షితమతివదన్తి, చ. సాఙ్ఖ్యశాస్త్రేప్రకృతిప్రాకృతపురుషతత్త్వవివేకమాత్రస్య వివక్షితత్వాదధికాప్రతిపాదనం, నాస్మాత్పరంకించిదిత్యతివాద, శ్చభవతి- రాగేచయమనియమాద్యఙ్గకస్యసమాధిపర్యన్తస్యయోగస్య, తత్రధ్యేయభూతస్యేశ్వరస్యక్లేశకర్మాదిదోషాస్పర్శస్య, చప్రతిపిపాదయిషితత్వాదుపాదానత్వానుక్తిః. నచైతావతాతద్వక్తౄణామీశ్వర, స్తస్యోపాదానత్వం, చానభిమతంభవతి-అన్యత్రకపిలానుశిసంవాదబ్రహ్మరుద్రసంవాదాదిషుకపిలహిరణ్యగర్భాదిభిరేవేశ్వరస్య, తస్యజగదుపాదానభావస్య, చ ప్రతిపాదితత్వాత్. నచతదనుక్తిమాత్రేణాతివాదదర్శనాచ్చసాఙ్ఖ్యయోగయోరనాదరణీయతాచభవతి- తయోరుపజీవ్యభూయిష్ఠత్వా, ద్వేదాన్తార్థప్రతిపత్త్యనుష్ఠానయోస్తదాకాఙ్క్షాసమ్భవాత్, విప్రలిప్సాదిదోషవిరహవశాయాంప్రణీతత్వా, చ్చ. నహిశబ్దానుశాసనైకరకలాపబ్రహ్మవిద్యయోరప్రతిపాదనాత్తదనాదరణీయత్వం-తద్వత్. ఏవమాహుశ్శ్రుత్యేనతద్వక్తౄణాంహృదయమజానన్తఆపాతప్రతిపన్నమేవార్థంతాత్త్వికముపపన్నంమన్యమానాస్తార్కికంమన్యాఃయేప్రత్యవతిష్ఠన్తే-తేషాముపదేశవశీకార్యత్వాభావాత్ సాఙ్ఖ్యాద్యాగమానామాపాతప్రతిపన్నార్థమాత్రపరత్వమన్వారుహ్యసూత్రకారైస్తన్నిరసనంయుక్తం- మీమాంసాశాస్త్రస్యన్యాయనిబన్ధనత్వాత్. ఇతిహాసపురాణానాంతూపదేశప్రధానత్వాత్తర్కార్కశ్యంవిహాయకపిలాదీనాంప్రబన్ధాన్తరేషు బ్రహ్మజగదుపాదానత్వాదిప్రతిపాదనావిరోధేనసాఙ్ఖ్యయోగార్థప్రతిపాదనమపియుక్తం. *తమేవశాస్త్రకర్తారః ప్రవదన్తిమనీషిణఇతివచనంచ ప్రబన్ధాన్తరేషుకపిలాదిభిఃపరమాత్మసద్భావజగదుపాదానత్వాదిప్రతిపాదనంనిష్ఠానిర్ణయస్య హేతుత్వేన వదతి. భ్రమాభావశ్చాతివదనాతిరిక్తతత్త్వవిషయఇతిసర్వంసఙ్గతం. ఏవం సాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతానామేకదేశాప్రామాణ్యేనావిరుద్ధాంశేప్రమాణత్వంతుల్యమితి. ఏవంతర్హ్యతివదనస్యవివక్షామూలత్వా, ద్వివక్షావిశేషహేతుమనోవృత్తేశ్చగుణత్రయమూలత్వా, దతివదనస్యోపేక్ష్యత్వా, చ్చకారణదోషబాధకప్రత్యయావుక్తౌస్యాతాం. వేదేతువక్తురభావాత్ ప్రబలతరతదతిరిక్తవచనాభావాచ్చతదుభయాసమ్భవః. పఞ్చరాత్రేతునార్థవాదరూపమపివేదవిరుద్ధంవచనందృశ్యతే - అతస్సాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతపఞ్చరాత్రాణాంచవైషమ్యందురపహ్నవం. తత్రముముక్షోరుపజీవ్యభూయిష్ఠత్వాభావాత్, పరావరతత్త్వవిపర్యాసనిషిద్ధానుష్ఠానమిశ్రతారూపప్రధానప్రతిపాద్యవిరోధస్యదుష్పరిహరత్వా, చ్చపాశుపతమతస్యక్వచిదవిరోధేపినాత్యన్తాదరణీయత్వం. సాఙ్ఖ్యయోగయోస్తుకతిపయార్థానుక్తేస్త్యాజ్యతాహేతుత్వాభావా, దాపాతతోవేదవిరోధభ్రమహేతుభూతాతివాదాంశపరిత్యాగే నాదరణీయత్వా, దేకదేశాప్రామాణ్యేన ప్రమాణత్వం - పఞ్చరాత్రేత్వనుక్తాంశాభావాత్, వేదవిరోధభ్రమహేతుభూతాతివాదాభావా, ద్విరుద్ధతయాభాతానామర్థానాంచాధీయమానశ్రుతిమూలత్వసమర్థనా, చ్చకార్త్స్న్యేనవేదావిరోధాత్ సాకల్యేనవేదవత్ ప్రమాణత్వమితి. అతోభాష్యకారోక్తపివాధికరణనిష్కర్ష ఉపపన్నతరః. ... ...

పరేతు- *విజ్ఞానాదీతి- విజ్ఞానైశ్వర్యశక్త్యాదిగుణసద్భావేన సర్వేపివాసుదేవాఇతిచేత్ - ఏవ మప్యుత్పత్త్యసమ్భవాప్రతిషేధః. కథం. వాసుదేవాదీనాం చతుర్ణాంపరస్పరభిన్నత్వమయుక్తం - అనేకేశ్వరకల్పనానర్థక్యాత్. ఏకస్యచత్వారోవ్యూహాఇతిచేత్ - తదుత్పత్త్యసమ్భవః- పూర్ణషాడ్గుణ్యతయాసర్వేషాంతుల్యత్వాభ్యుపగమాత్, అసత్యతిశయే కార్యకారణభావానవక్లృప్తేః. చతుస్సఙ్ఖ్యత్వనియమశ్చానుపపన్నః- బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తస్యసమస్తస్యజగతోభగవద్వ్యూహత్వావగమాత్. *విప్రతిషేధాచ్చేతి- *జ్ఞానబలైశ్వర్యశక్తివీర్యతేజాంసిగుణాః,*ఆత్మానఏవైతే భగవన్తోవాసుదేవా, ఇతిగుణగుణిత్వకల్పనాదిలక్షణవిప్రతిషేధాత్ శ్రుతివిప్రతిషేధాచ్చాసఙ్గతైషాకల్పనేత్యాహుః. తత్రవిజ్ఞానాదిశబ్దస్యధాష్ట్యోక్తనిర్వాహౌచిత్యంపూర్వమేవదర్శితం. *ఏకంవాసంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాదిత్యాదిష్వివవాశబ్దస్యసిద్ధాన్తద్యోతకత్వాత్తదప్రతిషేధశబ్దస్యోత్పత్త్యసమ్భవాప్రతిషేధవాచిత్వమయుక్తం. ననుతచ్ఛబ్దోహిప్రకృతపరామర్శీ - ఉత్పత్త్యసమ్భవశ్చప్రకృతః - నతుప్రామాణ్యమితిచేన్న- ఆద్యసూత్రద్వయస్యాప్రామాణ్యపరత్వేపక్షవిపర్యాసద్యోతకేనవాశబ్దేన ప్రామాణ్యస్యోపస్థాపితతయాధీస్థస్యతస్యతచ్ఛబ్దేనపరామర్శోపపత్తేః. యద్వా- పరీక్ష్యమాణంపఞ్చరాత్రశాస్త్రంతావద్బుద్ధిస్థం- అబుద్ధిస్థస్యపరీక్షణాయోగాత్. అతోబుద్ధిస్థంశాస్త్రంతచ్ఛబ్దేనపరామృశ్యతస్యాప్రతిషేధఇత్యుక్తేప్రామాణ్యాప్రతిషేధఇతిఫలితంస్యాత్. అతఃఫలితార్థపరంభాష్యమితినకిఞ్చిదప్యస్వారస్యం. చతుర్ణామత్యన్తభేదోనాభిమతః. ఏకవ్యూహత్వేకార్యకారణయోరతిశయాభావాదుత్పత్త్యసమ్భవఇతిచాయుక్తం - తత్తద్విగ్రహసంస్థానవిశేషకార్యవిశేషరూపాతిశయసమ్భవాత్. యదిత్వయాకార్యకారణత్వతదసాధారణక్రియారూపాతిశయోఽవశ్యంభావితయాఽభిమతః-తర్హిసోఽస్త్యేవ. యదితదతిరిక్తాతిశయః- సతుమృద్ఘటసువర్ణకుణ్డలాదిష్వపినాస్తీతివ్యాప్తిశూన్యతయాతర్కాభాసతా. సర్వేషాంపూర్ణషాడ్గుణ్యత్వేకార్యవ్యవస్థాయాఃకోహేతురితిచేత్-ఈశ్వరస్వాతన్త్ర్యమేవేతి బ్రూమః. సదాసర్వజ్ఞస్యసర్వశక్తేరీశ్వరస్యకాలవిశేషే సృష్టిసంహారాదివ్యవస్థాహిస్వాతన్త్ర్యకృతా- తద్వత్. సమస్తజగతఈశ్వరవ్యూహ

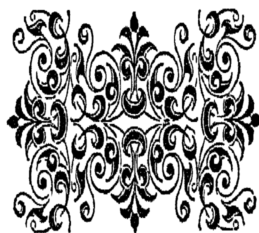
త్వావగమాచ్చతుస్సఙ్ఖ్యత్వనియమహానిరితి చాసఙ్గతమ్ - కర్మవశ్యానాం క్షేత్రజ్ఞానామకర్మవశ్యేశ్వరవ్యూహత్వానుపపత్తేః. నృసింహవామనాదిభిః సఙ్ఖ్యానియమభఙ్గ ఇతి చేన్న- తేషాం విభవకోట్యనుప్రవేశాత్. యదా భగవదంశత్వం వ్యూహశబ్దేన వివక్షితం- తదా చతుస్సఙ్ఖ్యానియమోప్యనభిమత ఇతి నానిష్టాపత్తిః. యదా కార్యవిశేషావచ్ఛిన్నాంశవిశేషపరో వ్యూహశబ్దః - తదా చతుస్సఙ్ఖ్యానియమ ఉపపద్యత ఇతి తత్రానియమప్రసఞ్జనం శాస్త్రసిద్ధవ్యూహశబ్దార్థానభిజ్ఞత్వకృతమ్. గుణగుణిత్వకల్పనానుపపత్తివిప్రతిషేధోపి స్వాజ్ఞానవిజృమ్భితః- తత్ర శాస్త్రే గుణస్య గుణిత్వానభ్యుపగమాత్. యది క్వచిజ్జ్ఞానాదిశబ్దేన వాసుదేవాదిసామానాధికరణ్యం దృష్టం- న తత్రాపి దోషః - శ్రుతిషు పరబ్రహ్మసమానాధికరణజ్ఞానానన్దాదిశబ్దానామివ తద్గుణసారత్వాత్తదుపపత్తేః. అన్యథా *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్* సత్యం జ్ఞానమిత్యాదిశ్రుతిష్వప్యప్రామాణ్యం ప్రసజేత్- ఆపాతతో విప్రతిషేధప్రతిపత్తిసామాన్యాత్. వేదనిన్దాదిశబ్దపరిహారస్తు దర్శితః- అతః శ్రుతివిప్రతిషేధాసిద్ధిః. అతః పరోక్తార్థోऽనుపపన్నః.—— అన్యైస్త్వేవం వర్ణయన్తి- పూర్వాధికరణేషు వాదినాం తర్కావష్టమ్భాశ్శిష్టాపరిగృహీతబాహ్యాగమాశ్చ నిరస్తాః. అత్ర శిష్టపరిగృహీతాః సాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతపఞ్చరాత్రాగమాశ్చత్వారః పరీక్ష్యన్తే. *అథావై వేదమన్త్రాణాం పఞ్చరాత్రోదితేన హీత్యాదివచనాత్, మహాభారతే నిష్ఠానిర్ణయాధ్యాయాచ్చ శిష్టపరిగృహీతత్వం చతుర్ణాం సిద్ధమ్. తత్ర స్వతస్సర్వజ్ఞవైదికేశ్వరాంశభూతత్వాద్ధిరణ్యగర్భాదీనాం- ఈశ్వరజ్ఞానమూలతయా సాఙ్ఖ్యయోగాద్యాగమాః వేదవిరోధేపి ప్రమాణమితి పూర్వపక్షం కృత్వా తేషామీశ్వరాణాం సర్వజ్ఞత్వేపి తేషాం తత్త్వార్థోపదేష్టృత్వేపి గ్రన్థనిర్మాణే పురుషాన్తరాణామప్యనుప్రవేశాత్, తేషామజ్ఞానరాగద్వేషాదిసమ్భవేన సావకాశత్వాద్వేదావిరుద్ధాంశః ప్రమాణం-విరుద్ధాంశస్త్వప్రమాణమితి చాహుః. తత్ర చతుర్ణామపి వేదానుసారిత్వనిశ్చయస్య ప్రదర్శనార్థం పఞ్చరాత్రమవలమ్బ్య సూత్రకారేణ చిన్తితమిత్యుక్తమ్. సూత్రయోజనాయాం చ *విజ్ఞానాదిభావే వా తదప్రతిషేధ ఇత్యత్ర- విజ్ఞానాదిషాడ్గుణ్యోద్భవానుద్భవభేదేన విభాగమాత్రం సఙ్కర్షణాదీనాం-న తు ముఖ్యం జన్మ, జీవమనోహఙ్కారాధిష్ఠాతారశ్చ త ఇతి చేత్. ఉచ్యతే- ఏవం తర్హి నైతన్మతం ప్రతిషిధ్యతే-విరోధాభావాత్- శ్రుతివిరుద్ధం తు ప్రతిషిధ్యతే. *విప్రతిషేధాచ్చేతి-సర్వసిద్ధాన్తైర్వేదోऽనుసరణీయః-అన్యథా చతుర్ణాం పరస్పరవిప్రతిషేధాదిత్యుక్తమ్. అత్రోచ్యతే-*విప్రతిషేధాచ్చేతి సూత్రస్య తదప్రతిషేధశబ్దోక్తపఞ్చరాత్రాప్రతిషేధోపపాదకత్వే సత్యేవాన్వయస్వారస్యమ్. సర్వైస్సిద్ధాన్తైర్వేదోऽనుసరణీయ ఇతి స్వమతిపరికల్పితప్రతిజ్ఞావాక్యాన్తరాధ్యాహారస్తు గ్రన్థశయ్యామార్జవేనానుసన్దధానానాం న ధియమధిరోహతి. అర్ధశరీరం చ సరూపం- స్మృతిపాద ఏవ *నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గాదితి మన్వాదిస్మృతివిరోధే సాఙ్ఖ్యస్మృతిదౌర్బల్యే ప్రతిపాదితే కథం సాఙ్ఖ్యాదిస్మృతీనాం శ్రుతివిరోధేపి ప్రామాణ్యశఙ్కోత్థాతుమలమ్. చతుర్ణామాగమానాం ప్రదర్శనార్థం పఞ్చరాత్రమధికృత్య నిరూపితమితి చానుపపన్నం- సాఙ్ఖ్యవైశేషికసుగతాదిమతానామపి ప్రదర్శనార్థం తేష్వన్యతమపక్షమాత్రప్రతిక్షేపస్యాకృతత్వాత్. తత్ర హి నిరసనీయయుక్తిభేదాన్నిరాసకభేదాచ్చాధికరణభేదః కృతః-ఏవం జీవాద్యుత్పత్తేరాగమాన్తరేష్వనవగతత్వాత్ తదసమ్భవేన తత్ప్రామాణ్యప్రతిక్షేపోపి న సమ్భవతి. శ్రుతివిప్రతిషేధయుక్త్యా సర్వం ప్రతిక్షిప్తం భవతీతి చేన్న-*విప్రతిషేధాదితిపదస్య *తదప్రతిషేధ ఇత్యనేనాన్వయాత్ సర్వాగమప్రాబల్యప్రతిక్షేపకత్వాసిద్ధేః. కించ-విరోధాధికరణన్యాయేన శ్రుతివిరుద్ధస్మృతిప్రామాణ్యస్య విధ్వస్తత్వాదిహ తన్నిరాసవైయర్థ్యం చ. అసాధారణదూషణప్రదర్శనార్థోయమారమ్భ ఇతి చేత్- తర్హి పఞ్చరాత్రేతరాగమానామప్యసాధారణదూషణజ్ఞాపనాయ కిమిత్యధికరణాన్తరత్రయం న నిబద్ధమ్. తత్పక్షమూలయుక్తినిరాసాదేవ తన్మూలాగమప్రతిక్షేపస్యాపి సిద్ధేరితి చేత్. కించ త్వారోప్యాగమా ఏకయుక్తిమూలాః- ఉత భిన్నయుక్తిమూలాః. న ప్రథమః- విరుద్ధానాం తుల్యయుక్తిమూలత్వానుపపత్తేః అనేకయుక్తిమూలత్వే త్వధికరణాన్తరారమ్భప్రసఙ్గః. ఏకనిరాసాత్సర్వనిరాసః కృతస్స్యాదితి చేన్న - జీవోత్పత్త్యాదీనాం తేష్వభావేనోత్పత్త్యసమ్భవాదినా నిరాసాయోగాత్. అతః ప్రదర్శనార్థత్వమయుక్తమ్. శిష్టపరిగ్రహసామ్యం చ న భవతి- *అలాభే వేదమన్త్రాణాం పఞ్చరాత్రోదితేన వై ఇత్యత్ర పాశుపతతన్త్రాప్రసక్తేః. మహాభారతే మోక్షధర్మే పాశుపతతన్త్రోక్తతత్త్వప్రక్రియాయాః, తన్నిష్ఠాప్రకారస్య, చ సాక్షాద్వా ప్రణాడ్యా వా తస్య మోక్షోపయోగస్య, చ సంక్షేపేణ విస్తరేణ వాऽనుపన్యాసాదేవ న తుల్యతయా పరిగ్రహః. వైరాగ్యజననద్వారా సాక్షాత్కారనిష్పాదనద్వారా చ మోక్షోపయోగః సాఙ్ఖ్యయోగయోర్దర్శితః- *ఇదం మహోపనిషదం చతుర్వేదసమన్వితమ్ । సాఙ్ఖ్యయోగకృతాన్తేనేతి కృత్స్నస్య పఞ్చరాత్రస్య వేదవేదాన్తసారత్వం తదవిరుద్ధసాఙ్ఖ్యయోగార్థాన్వితత్వం చోక్తమ్. సాఙ్ఖ్యయోగయోశ్చ తత్త్వాన్తర్భావానన్తర్భావాభ్యామవిరోధం నీత్వా *ప్రత్యక్షహేతవో యోగాస్సాఙ్ఖ్యాశ్శాస్త్రవినిశ్చయా ఇత్యుపాయాంశే వైషమ్యం దర్శయిత్వాऽన్తర్భావానన్తర్భావాభ్యాం తత్త్వసఙ్ఖ్యాన్యూనాధికభావవిరోధమపి దర్శయిత్వా *బహవః పురుషా రాజన్ సాఙ్ఖ్యయోగవిచారిణామ్ । నైతదిచ్ఛన్తి పురుషమేకం కురుకులోద్వహేతి తదౌపనిషదసిద్ధాన్తాద్వైషమ్యం చ దర్శయిత్వా *నారాయణపరం సాఙ్ఖ్యం యోగో నారాయణాత్మక ఇతి తయోర్నారాయణనిష్ఠత్వం చ వదతా భగవతా వ్యాసేన విరుద్ధాంశానాదృత్య తదౌపనిషదమార్గనిష్ఠైరుపజీవ్యత్వం దర్శితమితి అవిరుద్ధాంశే ప్రామాణ్యముపజీవ్యార్థభూయిష్ఠత్వం చోక్తమ్. అతః పఞ్చరాత్రసాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతానాం కార్త్స్న్యేన ప్రమాణత్వం విరుద్ధాంశప్రహాణేనోపజీవ్యత్వముపజీవ్యార్థభూయిష్ఠత్వాభావం చ పశ్యతాం కథం తుల్యతయా పరిగ్రహశఙ్కా ధియమధిరోహేత్. నిష్ఠానిర్ణయస్తు వస్తుస్థిత్యభిప్రాయేణ కృతః- *జ్ఞానాన్యేతాని రాజర్షే విద్ధి నానామతాని వై ఇతి హి తత్రైవోక్తమ్. కించ- తత్రాపి నారాయణస్యైవ నిష్ఠాత్వకథనం సాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతేభ్యః పఞ్చరాత్రస్య వైలక్షణ్యం ద్యోతయతి- తదనురోధేన సాఙ్ఖ్యాద్యాగమానాం నిష్ఠాయా నిర్ణీతతయా పఞ్చరాత్రస్య సాఙ్ఖ్యాద్యాగమైరనుసరణీయత్వప్రతీతేః. తుల్యత్వే నైకార్థత్వే వివక్షితే సచ్చిద్రూపవస్తుమాత్రనిష్ఠత్వం హి సర్వాగమానాం వక్తవ్యం - న చ తథా కృతమ్. యథా తన్త్రాన్తరానుసారేణ విశేషనిర్ణయాకరణాత్ న తన్త్రాన్తరప్రధానతావగమః- ఏవం వస్తుమాత్రనిష్ఠత్వాప్రతిపాదనాత్తుల్యత్వమపి దూరతో నిరస్తమ్. అతః పఞ్చరాత్రస్య తన్త్రాన్తరైరనువిధేయతయా తేభ్యో వైలక్షణ్యం వేదతుల

త్వంచసిద్ధమితినపరిగ్రహతుల్యతా. *నహ్యస్త్వాని హేతుభిరితివచనంతుసుగతాగమాదివ్యావృత్తిపరం- నతుపరిగణితానామపిపఞ్చానాంసామ్యపరం- నిరపేక్షస్యానువిధేయస్యవేదస్య, సాపేక్షాణామనువిధాయినామితరాగమానాం, చసామ్యానుపపత్తేః. ప్రమాణతామాత్రేణసామ్యమితిచేన్న - కార్త్స్న్యేన ప్రమాణస్యవేదస్య, విరుద్ధాంశే ప్రమాణానాంసాఙ్ఖ్యాగమాదీనాం, చసామ్యానుపపత్తేః క్వచిత్ప్రామితిజననాయోగవ్యవచ్ఛేదేన సామ్యమితిచేన్న- సుగతాగమాదేరపితుల్యత్వాత్. సుగతాగమాదిష్వవిరుద్ధాంశోఽపి ప్రలిప్సయానివేశితఇతి కారణదోషాత్తత్రాపినమానత్వం - సాఙ్ఖ్యాగమాదిష్వవిరుద్ధాంశస్యకారణదోషాభావాత్ ప్రామాణ్యమభిహితంచేత్ - తర్హ్యనేనైవకారణేనసుగతాగమాదివ్యావృత్తిరూపంసామ్యమేవత్వయాఽభిహితమిత్యాగతోఽస్మదీయంమార్గం. అన్యథాఽనువిధేయానువిధాయినాంతుల్యప్రామాణ్యపరత్వేసతీదమేవవచనంభ్రాన్తిమూలంస్యాత్.అతోఽస్యవాక్యస్యసుగతాదిమతవ్యావృత్తిపరత్వాన్నపఞ్చరాత్రవైలక్షణ్యవిరోధిత్వం. యతఃపఞ్చరాత్రస్యవేదవేదాన్తతదవిరుద్ధప్రబన్ధాన్తరార్థప్రతిపాదకతయాకార్త్స్న్యేన ప్రమాణత్వం- అతఏవపఞ్చరాత్రేఽపివిరుద్ధాంశస్త్యాజ్యఇతిసిద్ధాన్తోఽప్యనుపపన్నః.......................................

ఉత్పత్త్యసమ్భవాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణావిలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాంద్వితీయస్యాధ్యాయస్యద్వితీయఃపాదః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౫౩. సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా- ౨౧౬.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ద్వితీయాధ్యాయే— తృతీయః పాదః.

వియదధికరణమ్.

౧॥ సూ. నవియదశ్రుతేః॥

సాఙ్ఖ్యాదివేదబాహ్యతన్త్రాణాం న్యాయాభాసమూలతయా విప్రతిషేధాచ్చాసామఞ్జస్యముక్తమ్- ఇదానీం స్వపక్షస్య విప్రతిషేధాదిదోషగన్ధాభావఖ్యాపనాయ బ్రహ్మకార్యతయాఽభిమతచిదచిదాత్మకప్రపఞ్చస్య కార్యతాప్రకారో విశోధ్యతే. తత్ర వియదుత్పద్యతే- న వేతి సంశయ్యతే. కిం యుక్తం. న వియదుత్పద్యత ఇతి. కుతః. (అశ్రుతేః) సమ్భావితస్య హి శ్రవణసమ్భవః- అసమ్భావితస్య తు గగనకుసుమవియదుత్పత్త్యాదేః శబ్దాభిధేయత్వం న సమ్భవతి. న ఖలు నిరవయవస్య సర్వగతస్యాకాశస్యాత్మన ఇవోత్పత్తిర్నిరూపయితుం శక్యతే. అత ఏవ చోత్పత్త్యసమ్భవాత్ ఛాన్దోగ్యే సృష్టిప్రకరణే తేజఃప్రభృతీనామేవోత్పత్తిరామ్నాయతే *తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతేతి. తైత్తిరీయకాథర్వణాదిషు * తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః * ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేన్ద్రియాణి చ । ఖం వాయుర్జ్యోతిరాప ఇత్యాదిషు శ్రూయమాణా వియదుత్పత్తిరర్థవిరోధాద్బాధ్యత ఇతి. ....

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౨॥ సూ. అస్తి తు॥ అస్తి త్వాకాశస్యోత్పత్తిః - అతీన్ద్రియార్థవిషయా హి శ్రుతిః

౧॥ సూ. నవియదశ్రుతేః॥ పాదసఙ్గతిమాహ (సాఙ్ఖ్యాదీతి) అయమర్థః- ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే కారణవిషయే పరోక్తదోషాః పరిహృతాః- అత్ర తృతీయే కార్యవిషయే పరోక్తదోషాః పరిహ్రియన్తే. తస్మాత్తృతీయః పాదః ప్రథమేన సఙ్గతః- ద్వితీయస్తు పరపక్షప్రతిక్షేపపరత్వాచ్చరమభావీతి చేత్. కారణవిషయే పరోక్తదోషపరిహారపరపక్షప్రతిక్షేపౌ సఙ్గతౌ- అనన్తరం కార్యవిషయపరోక్తదోషపరిహారో యుక్త ఇతి సఙ్గతిరితి.- ఇమమర్థమభిప్రేత్య బ్రహ్మకార్యతయాఽభిమతేత్యుక్తం. తత్ర చిదచిద్వస్తునోః కార్యత్వం కిమేకరూపం - ఉత భిన్నరూపమితి సంశయితే సత్యేకరూపమితి పూర్వః పక్షః- భిన్నరూపమితి సిద్ధాన్తశ్చ పాదద్వయేన క్రియత ఇతీమమర్థమభిప్రేత్య చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చస్యేత్యుక్తం. తత్ర ప్రథమాధికరణస్య సంశయమాహ (తత్రేతి) కిం వియదుత్పద్యతే- న వేతి సంశయః. తదర్థం * ఆత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇతి వాక్యం వియదుత్పత్తిం ప్రతిపాదయతి- నేతి. సమ్భూతశబ్దో ముఖ్యోత్పత్తిపరః- ఉత గౌణ ఇతి. అన్యత్ర నిరవయవద్రవ్యస్యోత్పత్త్యదర్శనమాకాశస్యోత్పత్త్యనర్హతామవగమయతి- నేతి. యదా ఽవగమయతి- తదా సమ్భూతశబ్దస్య గౌణత్వాద్వాక్యస్యోత్పత్తిప్రతిపాదనాసామర్థ్యాన్న వియదుత్పద్యత ఇతి భవతి. యదోత్పత్త్యనర్హతాం నావగమయతి- తదా సమ్భూతశబ్దస్య ముఖ్యవృత్తితయా వాక్యస్యోత్పత్తిప్రతిపాదకత్వాద్వియదుత్పద్యత ఇతి సిధ్యతి. శ్రుతిః- శ్రవణం. కథమశ్రుతిః- * ఆత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇతి హి శ్రుతిరితి శఙ్కాయామశ్రుతేరసిద్ధిపరిహారాయ శ్రుతిశబ్దార్థమాహ (శ్రవణసమ్భవ ఇతి) శ్రవణం- శబ్దజన్యప్రమితిః. యథా * శ్రోతవ్య ఇత్యాదిషు. శబ్దజన్యప్రమితివిషయత్వాసమ్భవాదిత్యర్థః. న హి శబ్దో ఽయోగ్యార్థప్రమితిజననశక్తః- *ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదిష్వదర్శనాదితి భావః. యద్వా - ఉత్పత్తిప్రతిపాదనసమర్థశ్రుతివాక్యాభావో వివక్షితః * అశ్రుతేరితి. సమ్భావితస్య హి శ్రవణసమ్భవ ఇతి సూత్రాభిప్రాయవివరణం. ఏవం సతి *గౌణీత్యనన్తరం శ్రుతినిర్దేశస్వారస్యం స్యాత్. గగనకుసుమోపాదానం దృష్టాన్తత్వేన కృతం. అసమ్భావితత్వముపపాదయతి (న ఖల్వితి) నిరవయవద్రవ్యత్వాత్ సర్వగతత్వాచ్చేతి హేతుద్వయం వివక్షితం. కేవలతర్కస్య కాలాత్యయాపదేశసమ్భవాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం శ్రుత్యర్థాపత్తిమాహ (అత ఏవ చేతి) తేజస్సృష్టిప్రాథమ్యం శ్రుత్యర్థాపత్తిః. (తైత్తిరీయక ఇతి) తర్కవిరుద్ధశ్రుతేరపి తర్కానుగృహీతశ్రుతిః ప్రబలేతి భావః..

౨॥ సూ. అస్తి తు ॥ తుశబ్దాభిప్రేతం హేతుమాహ (అతీన్ద్రియేతి) (శ్రుతిరితి) ఏతత్సూత్రాన్యథాసిద్ధిపరేఽనన్తరసూత్రే *గౌణీతి స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశేన *అస్తీతి శ్రుతిస్సాధకతయా వివక్షితేతి భావః. కిం ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వమయోగ్యతా- ఉత ప్రమాణాన్తరబాధితత్వం.

ప్రమాణాన్తరాప్రతీతామపివియదుత్పత్తిం ప్రతిపాదయితుం సమర్థైవ. నచ శ్రుతిప్రతిపన్నేఽర్థే తద్విరోధినిరవయవత్వాదిహేతుకమనుత్పత్త్యనుమానముదేతుమలం. ఆత్మనోప్యనుత్పత్తిః ననిరవయవత్వప్రయుక్తేతివక్ష్యతే.

పునశ్చోదయతి.

3॥ సూ. గౌణ్యసమ్భవాచ్ఛబ్దాచ్చ॥ *తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మనఆకాశస్సమ్భూతఇత్యాదివియదుత్పత్తిశ్రుతిర్గౌణీతికల్పయితుంయుక్తం- *తత్తేజోఽసృజతేతిసిసృక్షోర్బ్రహ్మణః ప్రథమం తేజఉత్పద్యతఇతి తేజఉత్పత్తిప్రాథమ్యేనవియదుత్పత్తిప్రతిపాదనాసమ్భవాత్, *వాయుశ్చాన్తరిక్షంచైతదమృతమితివియతోఽమృతత్వశబ్దాచ్చ. ....

కథమేకస్య సమ్భూతశబ్దస్యాకాశాపేక్షయాగౌణత్వ,
మగ్న్యాద్యపేక్షయాముఖ్యత్వ, మితిచేత్. తత్రాహ

౪॥ సూ. స్యాచ్చైకస్యబ్రహ్మశబ్దవత్॥ ఏకస్యైవ *తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మనఆకాశస్సమ్భూతఇత్యాకాశేముఖ్యత్వాసమ్భవాత్ గౌణతయాప్రయుక్తస్యసమ్భూతశబ్దస్య *వాయోరగ్నిరిత్యాదిష్వనుషక్తస్యముఖ్యత్వంస్యాదేవ-(బ్రహ్మశబ్దవత్) యథాబ్రహ్మశబ్దః *తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నంచజాయతఇత్యత్రప్రధానేగౌణతయాప్రయుక్తస్తస్మిన్నేవప్రకరణే *తపసాచీయతేబ్రహ్మతతోన్నమభిజాయతఇతిబ్రహ్మణిముఖ్యతయాప్రయుజ్యతే - తద్వత్. అనుషఙ్గేచశ్రవణావృత్తావివాభిధానావృత్తిర్విద్యతఏవేత్యర్థః. ....

ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వంచేత్- తదుత్పత్తిప్రమితిజననహేతురేవ- అతీన్ద్రియార్థవిషయత్వాచ్ఛ్రుతేః. ద్వితీయేపక్షేబాధకప్రమాణంవక్తవ్యం- తచ్చనాస్తి. ధర్మిణః ప్రత్యక్షసిద్ధత్వమాత్రేణాగమావగతధర్మబాధశ్చేత్ - యాగాదేః క్రియాత్వాత్ స్వర్గసాధనత్వంనస్యాత్. యత్రానన్యథాసిద్ధప్రత్యక్షసిద్ధధర్మవిరుద్ధధర్మఆగమేనప్రతీతః-తత్రయూపాదిత్యైక్యవచ్ఛాస్త్రంబాధితంస్యాత్- ప్రత్యక్షస్యపూర్వభావిత్వాత్. నాత్రతథావిరుద్ధధర్మోపలబ్ధిః- ధర్మిగ్రాహకప్రమాణం ప్రత్యక్షమనుమానంవా- తదుభయమపినిత్యత్వానిత్యత్వసాధారణమితినతద్బాధః. అనుమానాన్తరంచేత్- కాలాత్యయాపదిష్టత్వం-కాలవిశేషావచ్ఛిన్నస్యైవహినభసఉత్పత్తిరుచ్యతే. నేదానీంకాలవిశేషావచ్ఛిన్నంనభోనః ప్రత్యక్షాదిగోచరం-కిన్తుశాస్త్రైకసమధిగమ్యం. అతోధర్మిగ్రాహకమానబాధః. నిరవయవద్రవ్యత్వహేతోర్మహదాదిష్వనైకాన్త్యం,. విశేషణాసిద్ధిశ్చ- వియదేకదేశోపాదానేనపఞ్చీకరణవచనాత్. *ఆకాశవాయుతేజాంసిసలిలంపృథివీతథా। శబ్దాదిభిర్గుణైర్బ్రహ్మన్ సంయుక్తాన్యుత్తరోత్తరైరితిసంయోగవిశేషవచనాచ్చసర్వగతద్రవ్యత్వహేతోరపివిశేషణాసిద్ధిశ్చస్యాత్. మహదాదీనాం సద్భావఃశాస్త్రప్రామాణ్యవాదిభిరభ్యుపగన్తవ్యఇత్యర్థః. (నచేతి) అత్రకాలాత్యయాపదేశోఽభిప్రేతః. కింతర్హ్యాత్మనోప్యుత్పత్తిమత్త్వంస్యాత్- నిరవయవద్రవ్యత్వస్యాసాధకత్వాదిత్యత్రాహ (ఆత్మనోపీతి) ....

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (పునరితి)

3॥ సూ. గౌణ్యసమ్భవాచ్ఛబ్దాచ్చ॥ గౌణవృత్తేశ్శబ్దధర్మత్వాత్తత్రాపిస్త్రీలిఙ్గాన్తత్వాచ్ఛ్రుతిర్విశేష్యా. ప్రస్తుతార్థవశాచ్ఛ్రుతివిశేషావగమఇత్యభిప్రాయేణాహ (తస్మాదితి) తేజఃప్రభృతేఃపశ్చాన్నవియదుత్పత్తిఃసమ్భవతి - పూర్వమపిన- తేజఃప్రాథమ్యాదిత్యర్థః. *ఆకాశవత్సర్వగతశ్చనిత్యఇత్యత్రవ్యాప్తిమాత్రేణసామ్యవివక్షయాఅపిసమ్భవాత్, *ఆకాశశరీరంబ్రహ్మేత్యాదేఃసూక్ష్మనిర్మలస్వరూపత్వాభిప్రాయేణనిర్వాహసమ్భవాచ్చపూర్వపక్షసాధకత్వేనానుపన్యాసః. పూర్వపక్షేఽవాన్తరసాధ్యవిషయహేతుద్వయరూపత్వాదసమ్భవశబ్దమేకసూత్రప్రతిపాద్యతా - అతోనసూత్రభేదోయుక్తః. ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (కథమితి)

౪॥ సూ. స్యాచ్చైకస్యబ్రహ్మశబ్దవత్॥ *తపసాబ్రహ్మవిజిజ్ఞాసస్వతపోబ్రహ్మేత్యాదిప్రయోగోఽనుసన్ధేయః. *అన్నంబ్రహ్మ *ఆనన్దోబ్రహ్మేతిప్రయోగానుదాహరణంతస్యముఖ్యాముఖ్యవిషయత్వాభావాత్. అన్నాదిష్వపిబ్రహ్మబుద్ధ్యాహిబ్రహ్మశబ్దప్రయోగః. బ్రహ్మశబ్దోఽస్మిన్ప్రకరణేద్విఃప్రయుక్తః-అత్రత్వనుషఙ్గః-తత్కథమేకస్యముఖ్యత్వగౌణత్వవిభాగఇత్యత్రాహ(అనుషఙ్గేచేతి)అనుషఙ్గశ్రవణావృ

పరిహరతి.

౫|| సూ. ప్రతిజ్ఞాహానిరవ్యతిరేకాత్ || ఛాన్దోగ్యశ్రుత్యనుసారేణాన్యాసాంవియదుత్పత్తివాదినీనాంశ్రుతీనాంగౌణత్వంకల్పయితుంనయుజ్యతే - యతఃఛాన్దోగ్యశ్రుత్యైవవియదుత్పత్తిరఙ్గీకృతా- *యేనాశ్రుతంశ్రుతమిత్యాదినాబ్రహ్మవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానాత్. తస్యాహిప్రతిజ్ఞాయాఃఅహానిరాకాశస్యాపిబ్రహ్మకార్యత్వేనతదవ్యతిరేకాదేవభవతి. ....

౬|| సూ. శబ్దేభ్యః|| ఇతశ్చవియదుత్పత్తిఃఛాన్దోగ్యేప్రతీయతే- *సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయమితి ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణశబ్దాత్, *ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వమిత్యేవమాదిశబ్దేభ్య, శ్చకార్యత్వేనబ్రహ్మణోఽవ్యతిరేకప్రతీతేః. నచ*తత్తేజోఽసృజతేతితేజసఉత్పత్తిశ్రుతిర్వియదుత్పత్తింవారయతి - వియదుత్పత్త్యవచనమాత్రేణతేజసఃప్రతీయమానంప్రాథమ్యం శ్రుత్యన్తరప్రతిపన్నాంవియదుత్పత్తింననివారయితుమలమ్. ....

౭|| సూ. యావద్వికారంతువిభాగోలోకవత్ || తుశబ్దశ్చార్థే.*ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వమిత్యాదిభిరాకాశస్యవికారత్వవచనేనతస్యాకాశస్యబ్రహ్మణోవిభాగః-ఉత్పత్తిరప్యుక్తైవ-(లోకవత్) యథాలోకేపతేసర్వేదేవదత్తపుత్రాఇత్యభిధాయతేషుకేషాంచిత్తతఉత్పత్తివచనేనసర్వేషాముత్పత్తిరుక్తాస్యాత్-తద్వత్. ఏవంచసతి *వాయుశ్చాన్తరిక్షంచైతదమృతమితిసురాణామివచిరకాలస్థాయిత్వాభిప్రాయమ్. ...

త్యోఃఫలమభిధానావృత్తిరేవ. అభిధానశబ్దేనాత్రముఖ్యాముఖ్యసాధారణశబ్దవ్యాపారమాత్రంవివక్షితం. బోధనార్థంహ్యనుషఙ్గః-నహ్యేకస్మిన్వాక్యేఽనుషఙ్గాపేక్షా-ప్రయుక్తత్వాత్. అతోఽనుషఙ్గోవాక్యాన్తరే,వాక్యాన్తరస్థస్యశబ్దస్యగౌణత్వం, చయుక్తం-బోధనవ్యాపారభేదాత్. సకృత్ప్రయుక్తస్యహిముఖ్యత్వగౌణత్వవిరోధః - వ్యాపారైక్యాత్. నహ్యేకబోధనవ్యాపారస్యముఖ్యత్వగౌణత్వేసమ్భవతః. ప్రయోగభేదేప్యవిరోధోవ్యాపారభేదాత్- అతోఽనుషఙ్గేపివ్యాపారభేదాన్ముఖ్యత్వగౌణత్వావిరోధః. తస్మాదర్థౌచిత్యాదుభయత్రాపిసమాధిభఙ్గఃకార్యఇతి.........

రాద్ధాన్తసూత్రమవతారయతి (పరిహరతీతి)

౫|| సూ. ప్రతిజ్ఞాహానిరవ్యతిరేకాత్ || కార్యకారణభావాభావేపినిత్యసిద్ధముక్తాత్మనామవ్యతిరేకో బ్రహ్మశరీరత్వేనభవతీతిరజ్జ్వావ్యావృత్త్యర్థం బ్రహ్మకార్యత్వేనతదవ్యతిరేకాదిత్యుక్తం. మృత్పిణ్డకార్యాదిదృష్టాన్తవశాత్ కార్యతయైవావ్యతిరేకోవివక్షితఇతిభావః..........

౬|| సూ. శబ్దేభ్యః|| *ఐతదాత్మ్యమితివాక్యంకార్యభూతంకృత్స్నంకారణభూతబ్రహ్మాత్మకమిత్యేతదర్థపరత్వాదుపాత్తం. ఆత్మశబ్దోఽన్తర్యామిణమాహ. ఏతచ్ఛబ్దేనకారణత్వంపూర్వప్రస్తుతంవివక్షితం. యఃకారణావస్థస్యాత్మా-సఏవకార్యావస్థస్యాపిజగతఆత్మేత్యర్థః. ఆదిశబ్దేన *సన్మూలాస్సోమ్యేమాః *సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మేత్యాదివివక్షితం.(నచేతి) నహిఘటోత్పత్తివచనంపటోత్పత్తింవారయతీత్యర్థః. ప్రాథమ్యంవారయతీత్యత్రాహ (వియదుత్పత్తీతి) ప్రాథమ్యంనామకింస్వకార్యాపేక్షయాపూర్వత్వం - ఉతకార్యాన్తరపూర్వకత్వాభావః. ఆద్యేవియదుత్పత్తిరబాధితాస్యాత్. నద్వితీయః - పూర్వభావికార్యాన్తరనిషేధాశ్రవణాత్. తేజస ఉత్పత్తిమాత్రంహిశ్రుతం - నాన్యానుత్పత్తిః- అతఃప్రాథమ్యం నశ్రుతం. అతోఽశ్రుతేనశ్రుతప్రహాణమయుక్తం- శ్రుతేనాశ్రుతకల్పనంహియుక్తం. కించ- అన్యానుత్పత్త్యశ్రవణేపిప్రాథమ్యంకేనావగతం. అన్యోత్పత్త్యవచనాదితిచేత్ - తర్హ్యార్థేన ప్రాథమ్యేనశ్రుతోత్పత్తిబాధనమనుపపన్నం. కించ - కుత్రచిత్ కస్యచిదవచనమన్యత్రాపి తత్ప్రతిపత్తింవారయతిచేత్ - సర్వశాఖాప్రత్యయనయోనిర్విషయస్స్యాదితిభావః. సిద్ధాన్తేపిపరమసాధ్యహేతుత్వే సత్యసమస్తపదోపాత్తత్వాత్ *శబ్దేభ్యఇతిసూత్రభేదః. అవాన్తరసాధ్యవిషయహేతుభేదానాం, పరమసాధ్యేపిసమస్తపదోపాత్తహేతూనా, మపిహ్యేక సూత్రప్రతిపాద్యత్వందృష్టమ్. ....

౭|| సూ. యావద్వికారంతువిభాగోలోకవత్ || వికారత్వం- కార్యత్వం. * (ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వమిత్యాదిభిరితి) అత్రాదిశబ్దేనఏకత్వావధారణాదివివక్షితం. (ఏవంచసతీతి) అసఙ్కుచితార్థత్వేవాయోరప్యనుత్పత్తిప్రసఙ్గఇతిభావః.........................

౮॥ సూ. ఏతేనమాతరిశ్వావ్యాఖ్యాతః॥ అనేనైవహేతునామాతరిశ్వనోవాయోరప్యుత్పత్తిర్వ్యాఖ్యాతా. వియన్మాతరిశ్వనోఃపృథగ్యోగకరణం * తేజోఽతస్తథాహ్యాహేతిమాతరిశ్వపరామర్శార్థం. ....

౯॥ సూ. అసమ్భవస్తుసతోఽనుపపత్తేః॥ తుశబ్దోఽవధారణార్థః. అసమ్భవః - అనుత్పత్తిఃసతః- బ్రహ్మణఏవ. తద్వ్యతిరిక్తస్యకస్యచిదప్యనుత్పత్తిర్నసమ్భవతి- అనుపపత్తేః. ఏతదుక్తంభవతి- వియన్మాతరిశ్వనోరుత్పత్తిప్రతిపాదనముదాహరణార్థం. ఉత్పత్త్యసమ్భవస్తుసతః - పరమకారణస్యపరస్యైవబ్రహ్మణః. తద్వ్యతిరిక్తస్యకృత్స్నస్యావ్యక్తమహదహఙ్కారతన్మాత్రేన్ద్రియవియత్పవనాదికస్యప్రపఞ్చస్యైకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాదిభిరవగతకార్యభావస్యానుత్పత్తిర్నోపపద్యతఇతి. ....

వియదధికరణంసమాప్తమ్.

౮॥ సూ. ఏతేనమాతరిశ్వావ్యాఖ్యాతః॥ నేదమతిదేశసూత్రం- అతోనాధికశఙ్కేత్యభిప్రాయేణాహ (పృథగితి)వియన్మాతరిశ్వనోరుభయోరప్యుత్పత్తిర్వక్తవ్యా- లత్తైత్తిరీయకసూత్రేణవక్తుంశక్యేపిసూత్రపృథక్కరణముత్తరత్రపరామర్శార్థమిత్యర్థః. యోగః- సూత్రం ......

౯॥ సూ. అసమ్భవస్తుసతోఽనుపపత్తేః॥ నను నబ్రహ్మణోఽనుత్పత్తిర్వక్తవ్యా- బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవియదాదేరుత్పత్తిరుక్తా- పునరనుత్పత్త్యసమ్భవః కేషాముచ్యతే - అనుపపత్తిశ్చకస్యేత్యత్రాహ (ఏతదుక్తంభవతీతి) మహదాదీనామనుత్పత్తిర్నిషిధ్యతే. అనుపపత్తిరేకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాఽహానేరిత్యర్థః. ఆదిశబ్దైనైకత్వావధారణాదిర్వివక్షితః. ... ...

పరేతువియదుత్పత్తేరనుత్పత్తేశ్చశ్రుతిసిద్ధత్వాచ్ఛ్రుతయోవిప్రతిషిద్ధాఇతిపూర్వఃపక్షః- అనుత్పత్తిరేవేతినవిప్రతిషేధఇతిసిద్ధాన్త్యేకదేశీ- ఉత్పత్తిరేవేతినవిప్రతిషేధఇతిసాఽఽత్సిద్ధాన్తినఇత్యధికరణశరీరంవర్ణయన్తి. తత్రబ్రూమః-విప్రతిషేధమాత్రస్యపూర్వపక్షత్వమయుక్తం- తస్యపరమసాధ్యత్వాభావాత్. యథా * కారణత్వేనచాకాశాదిష్విత్యధికరణస్యశ్రుతివైవిధ్యాత్సంశయమూలత్వేపివిప్రతిషేధేనహేతునాబ్రహ్మకారణవాదానాదరేణప్రధానకారణవాదస్యజ్యాయస్త్వేపర్యవసితఃపూర్వఃపక్షః. అతోవిప్రతిషేధమాత్రస్యపూర్వపక్షీకరణమయుక్తం. అతఏవహి *నాత్మాశ్రుతేరిత్యస్యచశ్రుతివైవిధ్యాత్సంశయమూలత్వేపినవిప్రతిషేధమాత్రంపూర్వపక్షితం- అపిత్వాత్పత్తింసిద్ధాన్త్యేకదేశిమతంకృత్వాఅనుత్పత్తిస్సిద్ధాన్తితా. అతోవిప్రతిషేధస్యక్వచిత్పర్యవసానమపేక్షితం. తత్రకింసృష్టిశ్రుతివిప్రతిషేధాత్. ప్రధానకారణవాదగ్రాహ్యత్వం- ఉతసృష్టిశ్రుతీనామర్థాన్తరపరత్వం - ఉతాప్రామాణ్యమేవేతి. నతావదాద్యః- ప్రధానకారణవాదపరత్వేపిశ్రుతివిప్రతిషేధస్యస్థితత్వాత్, తత్రవక్తవ్యస్యబ్రహ్మకారణవాదేపితుల్యత్వాత్,. నాప్యన్యపరత్వం- అన్యాభావాత్. *బ్రహ్మవిదాప్నోతీతిప్రకృతంబ్రహ్మవేదనంబ్రహ్మణస్సర్వకారణత్వోక్తిముఖేనస్తూయతే-అతోఽన్యపరత్వమితిచేత్. న- *కారణంతుధ్యేయఇతివేద్యబ్రహ్మణః కారణత్వలక్షణకత్వాత్లక్షణవిప్రతిషేధేలక్ష్యబ్రహ్మవేదనస్యాసమ్భవాత్స్తుత్యనుపపత్తేః. నాపివేదాప్రామాణ్యం- ప్రథమేకాణ్డేతత్ప్రామాణ్యస్యసమర్థితత్వాత్. అతఃపర్యవసానస్థలాభావేనవిప్రతిషేధమాత్రస్యపూర్వపక్షీకరణాయోగాదనుత్పత్తిం పూర్వపక్షీకృత్యఉత్పత్తిసిద్ధాన్తీకరణంయుక్తం. సూత్రయోజనాచానుపపన్నా- * అశ్రుతేః-ఛాన్దోగ్యేవియదుత్పత్త్యశ్రవణాత్. * అస్తితు - తైత్తిరీయకేవియదుత్పత్తిరస్తీతివ్యాఖ్యాతం. వియదుత్పత్తౌశ్రూయమాణాయామపిక్వచిచ్ఛ్రవణాభావస్యహేతుతయోపన్యాసోఽనుపపన్నః. అనధీతశాఖాన్తరపురుషాభిప్రాయేణహేతూక్తిరితిచేత్ - తర్హ్యనధీతషష్ఠప్రపాఠకపురుషాభిప్రాయేణపృథివ్యాద్యనుత్పత్తేరప్యుపన్యస్యసూత్రకారేణనిరసనీయత్వంప్రసజేత్. మహీమహీధరాదీనాంయుగపత్సర్గప్రశయాహికేషాంచిదనభిమతౌ. *అస్తిత్వితిసూత్రస్యవిప్రతిషేధసమర్థనాయఉత్పత్తిసద్భావపరతయాపూర్వపక్షవిషయత్వమప్యయుక్తం-సిద్ధాన్తప్రతిజ్ఞాయాఅధ్యాహార్యత్వప్రసఙ్గాత్, అనధ్యాహారసమ్భవేతదయోగా, చ్చ. * గౌణ్యసమ్భవాదిత్యాదేశ్చసూత్రస్యసిద్ధాన్త్యేకదేశిమతవిషయత్వంతుపరోక్తాధికరణశరీరప్రతిక్షేపేణవ్యుదస్తంభవతి. *యావద్వికారంత్వితిసూత్రంవిభక్తత్వహేతునాఘటాదివన్నభసఃకార్యత్వానుమానపరంవర్ణితం. తదయుక్తం- హేత్వనుపపత్తేః. విభక్తత్వం నామయద్యేకస్మాత్కార్యతయావిభక్తత్వం - తదాసాధ్యావిశిష్టోహేతుః. యదిభిన్నత్వం - ప్రాగభావేభావరూపాజ్ఞానేచవ్యభిచారః. తదుభయవ్యతిరిక్తత్వేసతి భిన్నత్వమాత్మని వ్యభిచరతి - ఆత్మాహ్యవిద్యా తత్కార్యేభ్యో భిన్నః ప్రాగభావావిద్యా వ్యతిరిక్తశ్చ. ఉక్తేభ్యోఽతిరిక్తత్వేసతి భిన్నత్వంవ్యర్థవిశేష్యం - వ్యవచ్ఛేద్యాభావాత్. ప్రాగభావావిద్యా బ్రహ్మాన్యత్వం కార్యత్వేహేతురితిచేత్ - సూత్రే విభాగపదవిరోధస్స్యాత్. విభక్తత్వంహిసూత్రోక్తహేతుస్త్వద్యోజనాయాం. విభాగశబ్దేనాపిపూర్వోక్తాత్త్రికాదన్యత్వం వివక్షితమితిచేన్న - ఆకాశసహితాచ్చతుష్టయాదన్యత్వ ముపాధిస్స్యాత్. నచైతావతాపక్షేతరత్వోపాధినా సర్వానుమానోచ్ఛేదః - చతుష్టయస్యాపిపక్షత్వాభావేనతదన్యత్వస్యపక్షేతరత్వాభావాత్. *ఏతేనమాతరిశ్వేతిసూత్రమతిదేశాధికరణమిత్యుక్తం. తదయుక్తం- అధికశఙ్కాయాఅభావాత్. సర్వగతద్రవ్యత్వాదిహేతుప్రసజ్య

విరహాచ్ఛఙ్కాన్యాయ్యతైవ. *సైషాఽనస్తమితా దేవతా యద్వాయురితి శ్రుత్యాఽధికశఙ్కేతి చేన్న - *వాయుశ్చాన్తరిక్షం చైతదమృతమిత్యమృతత్వశ్రవణ స్యవియన్మాత్రవిషయత్వేనాస్తుల్యతయా పరిహారస్య తుల్యత్వాత్, అనస్తమితశబ్దస్యామృతశబ్దతుల్యార్థతయా పృథక్పరిహరణీయత్వాభావాచ్చ. బ్రహ్మణో వికారణత్వాదేవ గగనాదివత్కార్యత్వమాశఙ్క్య తన్నిరాసపరం *అసమ్భవ ఇత్యాదిసూత్రమధికరణాన్తరమాహుః. కార్యత్వశఙ్కానిరాసః కిం యుక్త్యా-ఉత శ్రుత్యా. నాద్యః - యుక్తేరభావాత్. నను కార్యత్వానుపపత్తిరేవ యుక్తిః - న హ్యసతస్సదుత్పత్తిః - *కథమసతస్సజ్జాయేతేతి తస్యాః ప్రత్యుక్తత్వాత్. న తావత్సద్విశేషాత్సన్మాత్రోత్పత్తిః - విశేషేభ్యస్సామాన్యోత్పత్త్యదర్శనాత్. సామాన్యేభ్యో హి విశేషోత్పత్తిర్దృష్టా. నాపి సన్మాత్రాత్సన్మాత్రోత్పత్తిః - అసత్యతిశయే ప్రకృతివికారభావానుపపత్తేరితి చేన్న - పూర్వకాలాత్సతః పాశ్చాత్త్యసదుత్పత్త్యుపపత్తేః. పూర్వాపరభావాతిరిక్తవిశేషానావశ్యాపేక్షితః - సదృశపరిణామపరమ్పరాయాః శాస్త్రీప్రామాణ్యాదిభిరభ్యుపగతత్వాత్, పూర్వోత్తరజ్వాలాసు సదృశీషు పౌర్వాపర్యాతిరిక్తాదర్శనాచ్చ. అతో యుక్తిర్దుష్టతరేతి న తయా శఙ్కానిరాసః. యది శ్రుత్యా - తర్హి కృతకరత్వప్రసఙ్గః. *అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేరిత్యాదిషు *నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం *స బాహ్యాభ్యన్తరో హ్యజ ఇతి నిత్యత్వాజత్వాదిధర్మకస్యైవ బ్రహ్మణో భూతయోనిశబ్దేన పరమకారణతయా నిర్దిష్టస్య పరమాత్మత్వనిర్ణయాత్ తద్విరుద్ధాశఙ్కోత్థానం హి నోపపద్యతే.—— అపరే తు శబ్దాదిగుణానాం దిక్కాలాదీనాం చ సృష్ట్యశ్రవణాన్నిత్యత్వమాశఙ్క్య అద్వితీయశ్రుత్యనుపపత్త్యా తన్నిరాసకమధికరణాన్తరం వర్ణయన్తి. తదప్యయుక్తం - శబ్దాదీనాం ద్రవ్యావస్థారూపాణాముత్పత్త్యన్తరస్యైరపేక్ష్యస్య సత్కార్యవాదసమర్థనేనాప్యర్థసిద్ధత్వాత్, *పద్భ్యాం భూమిర్దిశశ్శ్రోత్రాత్ *సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషాదధి *కలా ముహూర్తాః కాష్ఠాశ్చ అహోరాత్రాశ్చ సర్వశః। అర్ధమాసా మాసా ఋతవస్సంవత్సరాశ్చ కల్పన్తామితి దిక్కాలోత్పత్తిశ్రవణేన చ నిత్యత్వాశఙ్కానుదయాత్,. తర్కమాత్రావష్టమ్భపరవాదివిప్రతిపత్తినిరాసార్థోఽయమారమ్భ ఇతి చేన్న - తస్య తర్కపాదసాధ్యత్వేనేహాసఙ్గతత్వాత్. న చ నభోభాగమాత్రం దిశః, సూర్యాదిగతివిశేషః కాల, ఇతి చ యుక్తం - *నాభ్యా ఆసీదన్తరిక్షం శీర్ష్ణో ద్యౌస్సమవర్తత *దిశః శ్రోత్రాదితి, *సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్ ఇతి, పృథగుత్పత్తిశ్రవణాత్. అత ఏవోత్పత్తిర్దిక్కాలావచ్ఛేదకవిషయేతి శఙ్కా చ నిరస్తా భవతి. నాప్యుత్పత్తిశ్రుతిర్దిక్కాలాదిదేవతామాత్రవిషయేతి వాచ్యం-అధిష్ఠేయభేదాభావేఽధిష్ఠాతృదేవతాభేదానుపపత్తేః. ఆదిత్యాదిగతివిశేష ఏవ కాలశ్చేత్ - *అగ్ర ఇతి సూర్యాదిసృష్టేః ప్రాగేవ కాలదర్శనం, *రూపాన్తరం తద్ద్విజ కాలసంజ్ఞమితి ప్రధానపురుషాతిరిక్తకాలస్మరణం చ విరుధ్యతే. అతస్తన్మతమప్యనుపపన్నం.—— ప్రథమాధ్యాయశేషః పాదద్వయేనావసిత ఇత్యన్యే. తదయుక్తం - పాదచతుష్టయస్యాపి ప్రథమాధ్యాయశేషత్వాత్. వేదాన్తానాం బ్రహ్మైకకారణతాపరత్వం హి ప్రథమాధ్యాయార్థః - తత్ర సాక్షాదుపయోగోఽనేకాన్తవాదనిరాసాదీనామపి నాస్తి - ప్రణాడ్యోపయోగః తృతీయచతుర్థయోరప్యస్తి - కార్యదౌస్థ్యస్య కారణదౌస్థ్యాపాదకత్వాత్, తత్పరిహారస్య తన్నిరాకరణహేతుత్వాచ్చ. అన్యేషాం పక్షే హ్యాద్యయోస్సూత్రయోర్మాతరిశ్వవిషయసూత్రస్య చ యోజనా వైషమ్యం పూర్వవదుత్తరం వేదితవ్యం. గౌణ్యసమ్భవాదితి - శ్రుత్యన్తరవిరోధాదసమ్భవః. శ్రుత్యన్తరం చ *ఖం పురాణం వాయుః ఖమితి హ స్మాహేతి, *త్రిరాత్రం ఖమేతత్పుష్పాన్తమితి, చ. పురాణమేకం ఖం - అపరం ఖం పుష్పవద్వినాశీత్యుచ్యతే. ఏవం సతి గగనద్వయాసమ్భవాత్ ఘటోత్పత్త్యా ఘటాకాశస్యేవ బ్రహ్మణ్యోత్పత్త్యా తదవచ్ఛిన్నాకాశస్యోత్పత్తిరుపచర్యతే - అతో న వ్యోమ్నో ముఖ్యోత్పత్తిరిత్యాహుః. వ్యోమ్న ఏకత్వే వ్యోమశబ్దస్యైకత్స్నవ్యోమవిషయత్వాత్ పురాణమిత్యాదివిశేషణస్య వ్యవచ్ఛేద్యాసమ్భవః పరిహ్రియతే *స్యాచ్చైకస్యేతి - బ్రహ్మణ ఏకత్వేఽపి *ఏతద్వై సత్యకామ పరం చాపరం చేతి బ్రహ్మశబ్దస్య బ్రహ్మైకదేశోపలక్షణతయా ఏకదేశాన్తరం యథా వ్యవచ్ఛేద్యం తద్వద్వ్యోమశబ్దస్యాప్యుపపత్తిరిత్యాహుః. *ప్రతిజ్ఞేతి *శబ్దేభ్య ఇత్యన్తమేకం సూత్రం - గగనాకార్యత్వే ప్రతిజ్ఞాహానిమాశఙ్క్య అకార్యత్వేఽపి భోక్తృవర్గస్యేవ నభసోఽపి బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వాత్ప్రతిజ్ఞాయా అహానిః - అవ్యతిరేకశ్చ - ఆత్మైవేదం సర్వమిత్యాదిశబ్దేభ్యస్సిద్ధ ఇత్యాహుః. ఏవం *గౌణీత్యాది *శబ్దేభ్య ఇత్యన్తం పూర్వపక్షవిషయం. *యావదితి - యావన్తో మహదాదయో వికారాః - తావన్తో విభాగాః సూక్ష్మశక్తిరూపాస్సవితురివ ప్రభా బ్రహ్మణస్సన్తి - లౌకికపురుషాణామివేశ్వరస్యాపి కార్యకారణవన్తో వ్యవహారాః శ్రూయన్తే - అతస్సూక్ష్మమాకాశం పరమం వ్యోమ - తస్మాదస్యతు వ్యోమ్న ఉత్పత్తిరస్తీత్యాహుః. తత్ర తావత్ *ఖం పురాణమితి శ్రుతివిరోధాదుత్పత్త్యసమ్భవాత్ గౌణీత్యయుక్తం - *శబ్దాచ్చేత్యనేన పునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. *వాయుశ్చాన్తరిక్షం చైతదమృతమిత్యమృతత్వశ్రుతేః పురాణత్వశ్రుతేశ్చ కో భేదః. యతః పురాణత్వశ్రుతివిరోధాదసమ్భవో న వివక్షితః - అత ఏవ పురాణత్వాదివిశేషణస్య వ్యవచ్ఛేద్యాసమ్భవపరిహారపరత్వం *స్యాచ్చైకస్యేతి సూత్రస్యాప్యయుక్తం. *ప్రతిజ్ఞాహానిరితి సూత్రస్య చ పూర్వపక్షవిషయత్వమైవ తత్ర శఙ్కావిశేషపరిహారపరత్వమయుక్తం - తథా సత్యధికరణసిద్ధాన్తసాధకయుక్తేరనుక్తిప్రసఙ్గాత్. *యావద్వికారమితి సూత్రం సిద్ధాన్తసాధకయుక్తిపరం - తత్ర హి తుశబ్దః శ్రుత ఇతి చేన్న - తస్య పరాపరవ్యోమభేదేన పురాణత్వోత్పత్తిమత్త్వవిరోధపరిహారపరత్వేన వ్యాఖ్యాతత్వాత్. పరిహారశ్చ సాధకయుక్త్యన్తర ఉపన్యస్తే యుజ్యతే - అన్యథా వ్యోమ్న ఏకత్వాత్ పురాణత్వశ్రవణాచ్చ ఉత్పత్తిర్గౌణీతి వదతాఽన్యోన్యాశ్రయోద్ఘాటనస్య సుకరత్వాత్. ఉత్పత్తేరగౌణత్వే తతః పురాణవ్యోమ్నోఽన్యత్వం - తస్యాన్యత్వాదుత్పత్తేరగౌణత్వమితి. నను గగనభేదే ప్రమాణోపస్థాపకం సూత్రమితి చేత్. యది తయోర్వ్యోమ్నోరుత్పత్త్యనుత్పత్తిభ్యాం భేద ఉపస్థాప్యతే - తదానీమబాధితభేదమాశ్రిత్య గౌణోత్పత్త్యా ప్రమాణనిర్వాహ ఉపపద్యతే. యద్యాకారాన్తరేణ వ్యోమ్నో భేదశ్శ్రితః - తర్హ్యుత్పత్తేర్గౌణత్వేఽపి స ఉపపద్యతే - ఉత్పత్తేరగౌణత్వే హేతోస్సూత్రితత్వాభావాత్. కిం చ - అవ్యక్తాత్పరమక్షరం పరం వ్యోమేతి భవతాం మతం. తస్య చ పురాణత్వమయుక్తం - *అక్షరం తమసి లీయత ఇతి లయశ్రవణాత్. ఆపేక్షికం పురాణత్వమస్తీతి చేత్ - తర్హి వ్యోమభేదాభావేఽపి ఘటాకాశబ్రహ్మణ్డావచ్ఛిన్నాకాశయోరివ పురాణత్వాపురాణత్వయోరవిరోధస్సువచ ఇత్యుత్పత్తిర్గౌణీ స్యాత్. అత ఏవ ప్రళయశ్చ తత్ర గౌణస్స్యాత్. యదా * ప్రతిజ్ఞాహానిరితి సూ

౧౦॥ సూ. తేజోతస్తథాహ్యాహ॥

బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యకృత్స్నస్యబ్రహ్మకార్యత్వముక్తం - ఇదానీంవ్యవహితకార్యాణాంకింకేవలాత్తత్తదనన్తరకారణభూతాద్వస్తునఉత్పత్తిః-ఆహోస్విత్తత్తద్రూపాద్బ్రహ్మణఇతిచిన్త్యతే. కింయుక్తం. కేవలాత్తత్తద్వస్తునఇతి. కుతః. తేజస్తావత్ అతః-మాతరిశ్వనఏవోత్పద్యతే- *వాయోరగ్నిరితిహ్యాహ. ....

౧౧॥ సూ. ఆపః॥ ఆపోపిఅతః - తేజసఏవోత్పద్యన్తే - *అగ్నేరాపః *తదపోసృజతేతిహ్యాహ..

౧౨॥ సూ. పృథివీ॥ పృథివీఅద్భ్యఉత్పద్యతే - *అద్భ్యఃపృథివీ *తాఅన్నమసృజన్తేతిహ్యాహ. ....

నన్వన్నశబ్దేనకథంపృథివ్యభిధీయతే. అతఆహ.

౧౩॥ సూ. అధికారరూపశబ్దాన్తరేభ్యః॥ మహాభూతసృష్ట్యధికారాత్పృథివ్యేవాన్నశబ్దేనోక్తేతిప్రతీయతే, అదనీయస్యసర్వస్యపృథివీవికారత్వాత్కారణేకార్యశబ్దః. తథావాక్యశేషేభూతానాంరూపసంశబ్దనే *యదగ్నేరోహితంరూపంతేజసస్తద్రూపంయచ్ఛుక్లంతదపాంయత్కృష్ణంతదన్నస్యేత్యత్రైజసోఽప్సజాతీయమేవాన్నశబ్దవాచ్యంప్రతీయతే, శబ్దాన్తరంచసమానప్రకరణే *అగ్నేరాపఃఅద్భ్యఃపృథివీ

త్రంసిద్ధాన్తసాధకంతదానీంభవదుక్తశఙ్కామహోత్సారితాస్యాత్. తచ్చపూర్వందర్శితం. ఛాన్దోగ్యగగనోత్పత్త్యవచనేపి తత్సిద్ధిప్రతిపాదనంచాపేక్షితమన్తిమసూత్రేకృతంస్యాత్. అతఏవతత్రతుశబ్దోపిచార్థోద్రష్టవ్యః- అన్యథాఽనుపపత్తేర్దర్శితత్వాత్. ....

వియదధికరణంసమాప్తమ్.

౧౦॥ సూ. తేజోతస్తథాహ్యాహ॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (బ్రహ్మేతి) మహదాదీనాంతత్త్వానాంకింకేవలాత్పూర్వపూర్వతత్త్వమాత్రాదుత్పత్తిః - ఉతతత్తద్రూపాద్బ్రహ్మణఇతి. కిం *ఆకాశాద్వాయురిత్యాదిష్వాకాశాదిశబ్దాఆకాశాదిమాత్రపరాః - ఉతతదవస్థబ్రహ్మపరాఇతి. కిం *తేజఐక్షతేత్యాదిష్వభిధ్యానలిఙ్గంతేజఃప్రభృతిశబ్దానాంతదవస్థబ్రహ్మపరతామవగమయతి- నేతి. కింతేజఃప్రభృతిశబ్దానాంతదవస్థపరత్వేలక్షణాస్యాత్- నేతి. కింతేజఃప్రభృతిశబ్దానామపర్యవసానవృత్త్యాబ్రహ్మాభిధానేవ్యుత్పత్తినిరోధాదిదోషోభవతి- నేతి. యదాభవతి-తదానీమపర్యవసానేనబ్రహ్మాభిధానాసమ్భవేనలక్షణాప్రసఙ్గాదభిధ్యానలిఙ్గస్యతేజఃప్రభృతిశబ్దానాంబ్రహ్మపరతావగమకత్వాభావాదాకాశాదిశబ్దానామాకాశాదిమాత్రపరత్వేనకేవలాకాశాదేరేవవాయ్వాద్యుత్పత్తిరితిభవతి. యదావ్యుత్పత్తిభఙ్గాదిదోషోనభవతి- తదానీమపర్యవసానేనబ్రహ్మాభిధానసమ్భవేన లక్షణాప్రసఙ్గాభావాదభిధ్యానలిఙ్గస్య తేజఃప్రభృతిశబ్దానాం బ్రహ్మపరతావగమకత్వాదాకాశాదిశబ్దాస్తదవస్థబ్రహ్మపరా ఇత్యాకాశాద్యవస్థాత్ బ్రహ్మణఏవవాయ్వాద్యుత్పత్తిరితిసిధ్యతి. ననుప్రకృత్యధికరణేకృత్స్నస్యబ్రహ్మోపాదానకత్వనిశ్చయాత్, *అవస్థితేరిత్యాదిషుజగద్బ్రహ్మణోశ్శరీరాత్మభావసిద్ధే, సూత్రేచాన్తర్యామిబ్రాహ్మణేసర్వతత్త్వానాంవిశేషతశ్శరీరత్వావగమాచ్చ కేవలాత్తత్తద్వస్తునోవాయ్వాద్యుత్పత్తిరితిపూర్వపక్షోత్థానాదనారమ్భణీయత్వం. నైవం - ఏకస్యకార్యస్యబ్రహ్మప్రసూతత్వకథనాత్, పశ్చాత్తత్తత్కారణవ్యవహితతత్త్వసృష్టిక్రమనిర్దేశబలాచ్చతేషాంతత్త్వానాంపరమాత్మశరీరత్వశ్రవణంసృష్ట్యనన్తరానుప్రవేశకృతమౌపచారికం- *తత్సృష్ట్వాతదేవానుప్రావిశదితిశ్రుతేః. అభిధ్యానంచగౌణం. సర్వస్యబ్రహ్మజత్వశ్రుతిశ్చపారమ్పర్యాభిప్రాయేతిపూర్వపక్షోత్థానాత్. ....

౧౧॥ సూ. ఆపః॥ అతస్తథాహ్యాహేత్యనుషఙ్గః. ....

౧౨॥ సూ. పృథివీ॥ అత్రాప్యనుషఙ్గః. ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౧౩॥ సూ. అధికారరూపశబ్దాన్తరేభ్యః॥ అధికారః- ప్రస్తావః. అన్నశబ్దస్యపృథివీవాచకత్వప్రకారమాహ (అదనీ

తిశ్రూయతే,. అతఃపృథివ్యేవాన్నశబ్దేనోచ్యతఇత్యద్భ్యఏవపృథివీజాయతే. ఉదాహృతాస్తైజఃప్రభృతయఃప్రదర్శనార్థాః - మహదాదయోపిస్వానన్తరవస్తునఏవోత్పద్యన్తే-యథాశ్రుత్యభ్యుపగమావిరోధాత్. *ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణోమనస్సర్వేన్ద్రియాణిచ। ఖంవాయుర్జ్యోతిరాపఃపృథివీవిశ్వస్యధారిణీ *తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నంచజాయతే * తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః * తత్తేజోఽసృజతేత్యాదయో బ్రహ్మణః పరమ్పరయాకారణత్వే ప్యుపపద్యన్తఇతి. ……………………………………

—————

ఏవంప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే.

౧౪॥ సూ. తదభిధ్యానాదేవతుతల్లిఙ్గాత్సః॥ తుశబ్దాత్పక్షోవ్యావృత్తః. మహదాదికార్యాణామపితత్తదనన్తరవస్తుశరీరకస్సఏవపురుషోత్తమఃకారణం. కుతః. తదభిధ్యానరూపాత్తల్లిఙ్గాత్. అభిధ్యానం - *బహుస్యామితిసఙ్కల్పః. *తత్తేజఐక్షతబహుస్యాంప్రజాయేయేతి *తాఆపఐక్షన్తబహ్వ్యస్స్యామః ప్రజాయేమహీత్యాత్మనోబహుభవనసఙ్కల్పరూపేక్షణశ్రవణాన్మహదహఙ్కారాకాశాదీనామపికారణానాంతథావిధేక్షాపూర్విక్తైవస్వకార్యసృష్టిరితిగమ్యతే. తథావిధంచేక్షణంతత్తచ్ఛరీరకస్యపరస్యైవబ్రహ్మణఉపపద్యతే. శ్రూయతేచసర్వశరీరకత్వేనసర్వాత్మకత్వంపరస్యబ్రహ్మణోన్తర్యామిబ్రాహ్మణే *యః పృథివ్యాంతిష్ఠన్ *యోప్సుతిష్ఠన్ *యస్తేజసితిష్ఠన్ *యోవాయౌతిష్ఠన్ *యఆకాశేతిష్ఠన్ఇత్యాది,- సుబాలోపనిషదిచ *యస్యపృథివీశరీరమిత్యారభ్య *యస్యాహఙ్కారశ్శరీరంయస్యబుద్ధిశ్శరీరంయస్యావ్యక్తంశరీరం ఇత్యాది,. ……………………………………

—————

యచ్చోక్తం *ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణోమనస్సర్వేన్ద్రియాణిచేత్యాదిషుశ్రూయమాణాబ్రహ్మణఃప్రాణాదిసృష్టిఃపరమ్పరయాప్యుపపద్యతఇతి - అత్రోచ్యతే.

౧౫॥ సూ. విపర్యయేణతుక్రమోతఉపపద్యతేచ॥ తుశబ్దోఽవధారణార్థః. అవ్యక్తమహదహఙ్కారాకాశాదిక్రమాద్విపర్యయేణయస్సర్వేషాంకార్యాణాంబ్రహ్మానన్తర్యరూపఃక్రమః *ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణఇత్యాదిషుప్రతీయతే - సచక్రమస్తత్తచ్ఛరీరాద్బ్రహ్మణస్తత్తత్కార్యోత్పత్తేరేవోపపద్యతే. పరమ్పరయాకారణత్వేహ్యానన్తర్యశ్రవణముపరుధ్యేత - అతః *ఏతస్మాజ్జాయతఇత్యాదికమపిసర్వస్యబ్రహ్మణఃసాక్షాత్సమ్భవోత్తమ్భనమ్. ……………………………………

—————

యస్యేతి) కారణేకార్యోపచారఇత్యర్థః. ప్రకృతంపూర్వపక్షమాహ (ఉదాహృతాఇతి) బ్రహ్మణస్సాక్షాదేవతేషాముత్పత్తిశ్రవణంకథమిత్యత్రాహ (ఏతస్మాదితి) ……………………………………

—————

౧౪॥ సూ. తదభిధ్యానాదేవతుతల్లిఙ్గాత్సః॥ తదభిధ్యానం- బహుభవనవిషయాభిధ్యానం తల్లిఙ్గం-పరమాత్మలిఙ్గం. తేజఃప్రభృతిష్వీక్షణశ్రవణాత్ సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేనమహదాదీనామపిపరమాత్మశరీరతయాతుల్యన్యాయతయాతేష్వపీక్షాపూర్వికాసృష్టిరిత్యర్థః. తత్కిమిత్యత్రాహ (తథావిధంచేతి) నకేవలమీక్షాపూర్వకసృష్ట్యాపరమాత్మనస్తచ్ఛరీరకస్యకారణత్వంగమ్యతే- అపితుతచ్ఛరీరకత్వంశ్రౌతమిత్యాహ (శ్రూయతేచేతి) ఈక్షణశ్రవణంహితేజఃప్రభృతీనాం- నతుమహదాదీనాం- అతస్తేషామపీక్షణపూర్వకసృష్టిసిద్ధయేతత్కారణానామపి పరమపురుషశరీరత్వమాహ (సుబాలోపనిషదీతి)……………………………………

—————

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ(యచ్చోక్తమితి)

౧౫॥ సూ. విపర్యయేణతుక్రమోతఉపపద్యతేచ॥ (తుశబ్దోవధారణార్థఇతి) *స్యురేవతుపునస్తైర్వచేత్యవధారణవాచినఇతిహిస్తైఖణ్టుకాః. విపర్యయేణక్రమంవ్యాచష్టే (అవ్యక్తేతి) పరోక్తక్రమవిపర్యయేణేత్యర్థః. అతశ్శబ్దంవ్యాచష్టే (సచేతి) *ఏతస్మాజ్జాయతఇత్యత్రబ్రహ్మానన్తర్యప్రతీతిఃస్వారస్యసిద్ధా. ఏవంవాక్యస్వారస్యేనబ్రహ్మానన్తర్యరూపక్రమప్రతిపత్తేర్బ్రహ్మణఏవతత్తత్కార్యోత్పత్తిరిత్యర్థః. ఉత్తమ్భనం- జ్ఞాపకం. ఏతస్మాత్ప్రాణోజాయతే- ఏతస్మాన్మనోజాయతఇత్యన్వయాభిప్రాయేణైవముక్తం. ……………………………………

—————

౧౬॥ సూ. అన్తరావిజ్ఞానమనసీక్రమేణతల్లిఙ్గాదితిచేన్నావిశేషాత్ ॥ విజ్ఞానసాధనత్వాదిన్ద్రియాణివిజ్ఞానమిత్యుచ్యన్తే. యదుక్తం *ఏతస్మాజ్జాయతఇత్యాదినాసర్వస్యబ్రహ్మణోఽనన్తరకార్యత్వంశ్రూయతే - అతశ్చానేనవాక్యేనసర్వస్య సాక్షాద్బ్రహ్మణఉత్పత్తిరభిధ్యానలిఙ్గావగతోత్పద్యతఇతి- తన్నోపపద్యతే - క్రమవిశేషపరత్వాదస్యవాక్యస్య. అత్రాపిసర్వేషాంక్రమప్రతీతేః. ఖాదిషుతావచ్ఛ్రుత్యన్తరసిద్ధఃక్రమోఽత్రాపిప్రతీయతే - తైస్సహపాఠలిఙ్గాచ్చభూతప్రాణయోరన్తరాలేవిజ్ఞానమనసీఅపిక్రమేణోత్పద్యేతేఇతిప్రతీయతే - అతస్సర్వస్యసాక్షాద్బ్రహ్మణఏవసమ్భవస్యోత్పత్తిమ్బనమిదంవాక్యంనభవతీతి చేత్. తన్న- (అవిశేషాత్) *ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణఇత్యనేనావిశేషాత్ విజ్ఞానమనసోఃఖాదీనాంచ.*ఏతస్మాజ్జాయతఇత్యనేనసాక్షాత్సమ్భవరూపసమ్బన్ధస్యాభిధేయస్యసర్వేషాంప్రాణాదిపృథివ్యన్తానామవిశిష్టత్వాత్స ఏవవిధేయః- నక్రమః. శ్రుత్యన్తరసిద్ధక్రమవిరోధాచ్చ నేదంక్రమపరం - *పృథివ్యప్సుప్రలీయతఇత్యారభ్య *తమఏకీభవతీత్యన్తేనక్రమాన్తరప్రతీతేః. అతోఽవ్యక్తాదిశరీరకాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణఏవసర్వకార్యాణాముత్పత్తిః. తేజఃప్రభృతయశ్చశబ్దాస్తదాత్మభూతంబ్రహ్మైవాభిదధతి. ....

నన్వేవంసర్వశబ్దానాం బ్రహ్మవాచిత్వేసతితైస్తైశ్శబ్దైః
తత్తద్వస్తువ్యపదేశోవ్యుత్పత్తిసిద్ధఉపరుధ్యేత.తత్రాహ.

౧౭॥ సూ. చరాచరవ్యపాశ్రయస్తుస్యాత్తద్వ్యపదేశోభాక్తస్తద్భావభావిత్వాత్ ॥ తుశబ్దశ్చోదితాశఙ్కానివృత్త్యర్థః. నిఖిలజఙ్గమస్థావరవ్యపాశ్రయస్తత్తచ్ఛబ్దవ్యపదేశఃభాక్తః - వాచ్యైకదేశేభజ్యతఇత్యర్థః. సమస్తవస్తుప్రకారిణో బ్రహ్మణఃప్రకారభూతవస్తుగ్రాహిప్రత్యక్షాదిప్రమాణావిషయత్వాద్వేదాన్తశ్రవణాత్ప్రాక్ప్రకార్యప్రతీతేః, ప్రకారిప్రతీతిభావభావిత్వాచ్చతత్పర్యవసానస్య,లోకేతత్తద్వస్తుమాత్రేవాచ్యైకదేశేతేతేశబ్దాఃభక్త్వాభక్త్వావ్యపదిశ్యన్తే. అథవా- తేజఃప్రభృతిభిశ్శబ్దైస్తత్తద్వస్తుమాత్రవాచితయావ్యుత్పన్నైర్బ్రహ్మణోవ్యపదేశోభాక్తస్స్యాత్ -అముఖ్యస్స్యాత్ ఇత్యాశఙ్క్య *చరాచరవ్యపాశ్రయస్త్విత్యాద్యుచ్యతే. చరాచరవ్యపాశ్రయఃతద్వ్యపదేశఃతద్వాచిశబ్దః. చరాచరవాచిశబ్దోబ్రహ్మణ్యభాక్తః-ముఖ్యఏవ. కుతః. బ్రహ్మభావభావిత్వాత్సర్వశబ్దానాంవాచకభావస్య.

౧౬॥ సూ. అన్తరావిజ్ఞానమనసీక్రమేణతల్లిఙ్గాదితిచేన్నావిశేషాత్ ॥ వ్యాఖ్యేయంపదంవ్యాచష్టే (విజ్ఞానేతి) (అత్రాపి) నకేవలంశ్రుత్యన్తరేష్వేవేతిభావః. తైస్సహపాఠలిఙ్గాత్ - అగ్రయప్రాయన్యాయాదిత్యర్థః. (తన్నేతి) *అవిశేషాదితిపదంవ్యాచష్టే (ఏతస్మాదితి) అనేనావిశేషాత్- *ఏతస్మాజ్జాయతఇతివాక్యప్రతిపన్నాన్వయావిశేషాత్. తదేవవివృణోతి (ఏతస్మాజ్జాయతఇతి) *ఏతస్మాదిత్యాదివాక్యాభిధేయస్యసాక్షాత్సమ్భవరూపస్యసమ్బన్ధస్యప్రాణాదిపృథివ్యన్తానామవిశిష్టత్వాదిత్యర్థః. దీపసారయోస్తు *ఏతస్మాదితిపఞ్చమ్యన్తపదాన్వయావిశేషాదితిశబ్దపరంవ్యాఖ్యాతం. ఇదంత్వర్థపరం. (శ్రుత్యన్తరసిద్ధక్రమవిరోధాచ్చేతి) ప్రాణోహివాయుకార్యః - సహిఖస్యానన్తరముత్పన్నః- నభూతేభ్యఃప్రాగుత్పన్నఇత్యర్థః. క్రమవిరోధేప్రమాణమాహ (పృథివ్యప్సుప్రలీయతఇతి) వ్యవహితకార్యాణామపిబ్రహ్మణఉత్పత్తిశ్చేత్- కథం తేజఃప్రభృతిశబ్దైరభిధానమిత్యత్రాహ (తేజఃప్రభృతయశ్చేతి)......................................

అనన్తరసూత్రంచోద్యపురస్సరమవతారయతి (నన్వితి) యత్రశబ్దస్యవాచకత్వశక్తిః - తత్ర
వ్యుత్పత్తిరస్తి - అతోబ్రహ్మవాచకత్వేన వ్యుత్పత్త్యభావాన్నశబ్దస్యతద్వాచకత్వశక్తిరిత్యర్థః.

౧౭॥ సూ. చరాచరవ్యపాశ్రయస్తుస్యాత్తద్వ్యపదేశోభాక్తస్తద్భావభావిత్వాత్ ॥ హేతుఖణ్డంవివృణ్వన్వాక్యార్థంయోజయతి (సమస్తేతి) వ్యుత్పత్త్యభావోనవాచకత్వాభావప్రయుక్తః- అపితుప్రమాణాన్తరాగోచరత్వప్రయుక్తఇతివ్యుత్పత్త్యభావస్యాన్యథాసిద్ధిరుక్తాభవతి. అస్యాంయోజనాయాంద్వితీయయోజనార్థఅర్థస్సిధ్యతి. సర్వశబ్దానాం బ్రహ్మణిముఖ్యత్వేప్రమాణస్యాపేక్షితత్వాత్ సాక్షాదర్థమాహ (అథవేతి) తత్రశఙ్కాన్తరమాహ (తేజఇతి) చరాచరవ్యపాశ్రయస్తద్వ్యపదేశః- చరాచరమాత్రవిషయపర్యవసాయిత్వేనవ్యుత్పన్నస్తద్వాచిశబ్దఇత్యర్థః. బ్రహ్మభావశబ్దేన బ్రహ్మానుప్రవేశఉచ్యతే - బ్రహ్మణస్తత్రభావోహ్యనుప్రవేశః. అస్యాంయోజనాయాంసర్వశబ్దానాంబ్రహ్మవాచిత్వేప్రమాణోపన్యాసఃకృతస్స్యాత్. వ్యుత్పత్తివిరోధశఙ్కాపరిహారస్త్వర్థస్సిధ్యతి. ఏవంవిశేషణభూతపృథివ్యాదిషుక్రమనిర్దేశోముఖ్యః, బ్రహ్మణస్తత్తద్వ

నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యాహితథాఽవగతమ్.
తేజోఽధికరణం సమాప్తమ్.

స్తువిశిష్టత్వాత్సర్వస్య బ్రహ్మప్రసూతత్వశ్రవణం ముఖ్యం, సర్వతత్త్వానాం యావద్ద్రవ్యసత్తాకవిశేషణతయా బ్రహ్మశరీరత్వం ముఖ్యం, అభిధానం చాతఏవ ముఖ్యం,- అతస్సర్వశ్రుతిముఖ్యత్వం సిద్ధాన్తఉక్తం భవతి. ... ...

ఏకేతు * ఆకాశాద్వాయురితి - ఆకాశాదనన్తరం వాయురుత్పన్నః - వాయోరనన్తరమగ్నిరుత్పన్న ఇతి నిర్వాహసమ్భవాత్, * తజ్జలానితి * ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః * సతపస్తప్త్వేదం సర్వమసృజతేత్యాది శ్రుతిభిరవిశేషేణ సర్వస్య బ్రహ్మజత్వావగమా, చ్ఛాన్దోగ్యశ్రుత్యనుసారేణ తేజసో బ్రహ్మయోనిత్వం పూర్వపక్షీకృత్య ఆత్మనస్సమ్భూతః * పృథివ్యా ఓషధయ ఇతి పూర్వాపరపఞ్చమ్యో రుపాదానవిషయత్వదర్శనా, న్మధ్యపాతిన్యా అపి తథాత్వా, ద్వాయుయోనిత్వం తేజసః - బ్రహ్మజత్వం తు వాయుభావాపన్నబ్రహ్మణో జాతతయా పారమ్పర్యేణాప్యుపపద్యత ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తచ్చిన్తనీయం. సిద్ధాన్తే కిం నిరసనీయం. యది బ్రహ్మయోనిత్వమాత్రం- తదాకృత్స్నస్య బ్రహ్మోపాదానకత్వానుపపత్తిః. యది వాయ్వవస్థానాపన్నబ్రహ్మయోనిత్వం నిరసనీయం - తదయుక్తం - త్వన్మతే అధ్యాసాధిష్ఠానత్వస్యోపాదానలక్షణత్వాత్, ఘటస్స్రక్-మృద్ఘటఇతి మృదవస్థసదాత్మకతయా ఘటప్రతీతివత్ తేజోఽస్తి - ఆపస్సన్తీతి సద్రూపేణ ప్రతీయమానస్య తేజసోఽపాం చ వాయుస్తేజః - తేజో జలమితి వాయోస్తేజోరూపతయా ప్రతీయమానత్వాభావాత్, అనవభాతస్యాధిష్ఠానత్వాయోగా, చ్చ వాయుభావాద్యనాపన్నస్యైవ సన్మాత్రస్య తేజః ప్రభృత్యుపాదానత్వోపపత్తేః. నహి రజ్జుస్సర్పాత్మనా భూదళనాదేరుపాదానం- భూదళనాధ్యాసదశాయాం సర్పాత్మనాఽనవభాతత్వాత్. యద్యనవభాతమప్యధిష్ఠానం స్యాత్ - సర్వం సర్వస్యాధిష్ఠానం స్యాత్ - అనవభాతత్వావిశేషాత్. గోమయత్వానవభాసేపి గోమయస్య వృశ్చికోపాదానత్వముపపన్నమితి చేన్న - పరిణామాభ్యుపగమాత్. అనవభాతస్య పరిణామ ఉపపద్యతే - నత్వధ్యాసాశ్రయత్వం - దర్శనస్య నియామకత్వాత్. నహి పురోవర్తిని భాస్వరద్రవ్యేఽనవభాతే రజతాధ్యాసః- అనవభాతమపి బీజమఙ్కురాదిపరిణామం భజతే. వాయ్వాదికం తేజోఽధ్యాసే సత్తయోపకారకమితి చేన్న-దిక్కాలాదృష్టేన్ద్రియవద్దోషవ్యతిరిక్తస్యాన్తస్తాగురుత్వాదేరివ సత్తయోపకారకత్వాభావాత్. అతస్సద్రూపేణ ప్రతీతే, ర్వాయ్వాదిరూపేణాప్రతీతే, శ్చ సన్మాత్రస్యైవోపాదానత్వోపపత్తేః తర్కాపేతశ్రుతేరపి తర్కానుగృహీతశ్రుతేః ప్రబలత్వాత్ ఛాన్దోగ్యశ్రుత్యనుసారేణ సద్యోనిత్వమేవ సిద్ధాన్తే స్వీకర్తవ్యం, * ఆకాశాద్వాయుః వాయోరగ్నిరిత్యాదిష్వాకాశాదిశబ్దానాం లక్షణయా సన్మాత్రపరత్వం చాశ్రయణీయం,. లక్షణైవ దోషఇతి చేత్. అహో భవతాం లక్షణాభీరుత్వం - యే సత్యజ్ఞానానన్తతత్త్వమాదిపదాని వ్యాచక్షతే. అనన్తరశబ్దాధ్యాహారేణాత్మనో వాయుస్సమ్భూతఇతి యోజనాపి వరం-తర్కానుగృహీతశ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాత్, ఉపక్రమావగతస్యాత్మమాత్రస్సమ్భవస్య ప్రబలత్వా, దధ్యాహారపఞ్చమీనైరూప్యయోరనాదరణీయత్వాత్. కించ- బ్రహ్మయోనిత్వాకాశయోనిత్వచిన్తాకస్మాద్వాయోస్సకృతా. సమ్భూతత్వశ్రవణరూపపూర్వపక్షలిఙ్గస్య తత్రాభావాదితి చేన్న- *ఏతస్మాజ్జాయతే - ఖం వాయుర్జ్యోతిరాప ఇతి పరమాత్మమూలత్వావగతేః. అతో న పూర్వపక్షలిఙ్గం తేజసి చిన్తాయాం హేతుః - కింతు *యదైక్షతేత్యభిధ్యానరూపసిద్ధాన్తలిఙ్గవత్త్వం. అతఏవ *తేజోఽత ఇత్యాదిసూత్రాణాం పూర్వపక్షవిషయత్వమవగమ్యతే. అతఏవ *పృథివ్యధికారరూపశబ్దాన్తరేభ్య ఇతి నాధికరణాన్తరం- కింతు *పృథివీ తిపృథక్సూత్రమమ్మాత్రాత్పృథివ్యుత్పత్తిపరం - పూర్వపక్షవిషయత్వోపపాదనాత్. సిద్ధాన్తం వక్తుం విషయశుద్ధిపరం * అధికారరూపశబ్దాన్తరేభ్య ఇతి సూత్రాన్తరం - అన్నస్య పృథివీత్వేసిద్ధే హి కారణవిశేషచిన్తాప్రాప్తిః. సూత్రాన్తరత్వం చ హేతోః పూర్వసాధ్యేఽనన్వయాదవగమ్యతే. పూర్వపక్షసిద్ధాన్తసూత్రయోర్మధ్యపాతిత్వాన్న పృథగధికరణత్వం న్యాయ్యం. తేజసి చిన్తనస్య సిద్ధాన్తయుక్తిమత్త్వనిబన్ధనత్వాదేవ అపరేషామపి పక్షే వ్యాఖ్యావైషమ్యం ప్రత్యుక్తం. వియదాదిభూతానాం * ఆకాశాద్వాయుః * తదపోఽసృజతేతి స్వాతన్త్ర్యేణ స్వకార్యే ప్రవృత్తిప్రతిషేధకమధికరణాన్తరం *తదభిధ్యానాదితి సూత్రమాహుః. తదయుక్తం- * రచనానుపపత్తేరిత్యత్ర అచేతనస్య స్వాతన్త్ర్యేణ ప్రవృత్తిప్రతిషేధాత్. తథాపి * తత్తేజ ఐక్షతేతి చేతనత్వశ్రవణాత్సంశయ ఇతి చేన్న - *అభిమానివ్యపదేశస్త్విత్యత్రాచేతనగతేక్షణాదీనామభిమానిచేతనానుప్రవేశనిబన్ధనత్వస్యోక్తత్వాత్. తత్పూర్వపక్షసూత్రమితి చేత్ - తథాపి తస్య సూత్రకారేణ ప్రత్యాఖ్యాతత్వాత్ కృతకరత్వం. అతఏవ భవద్భిరపి పరమేశ్వరావేశాదీక్షణశ్రవణమిత్యుక్తం. స్వాతన్త్ర్య ప్రతీతిశ్చ *చమసవదవిశేషాదిత్యత్ర దత్తోత్తరా - తత్ర * బహ్వీః ప్రజాః సృజమానామితి స్వాతన్త్ర్య ప్రతీతేపి ప్రకరణాదినా బ్రహ్మాత్మకత్వావగమే నహి స్వాతన్త్ర్యం నివారితం. * న స్వతన్త్రా కాచిత్ప్రకృతిః ప్రధానం నామాజామన్త్రేణామ్నాయత ఇతి శక్యతే వక్తుం ప్రకరణాత్తు సా దైవీ శక్తిరితి హ్యుక్తం భవద్భిః. ఇహాపి తిస్రో దేవతా అనుప్రవిశ్యేతి ప్రకరణే అనుప్రవేశో జ్ఞాయతే - అతః కృతకరత్వం. * విపర్యయేణ త్వితి - ప్రళయక్రమనిరూపణపరమధికరణాన్తరం పరైరుక్తం - అనియతక్రమత్వం సర్గక్రమతుల్యత్వం చ పూర్వపక్షీకృత్య ప్రళయస్య సర్గప్రతిలోమక్రమత్వం సిద్ధాన్తితం - స్వకారణవ్యతిక్రమేణ కార్యాప్యయాయోగః, కార్యే ధ్రియమాణే కారణాప్యయాయోగ, శ్చ హేతురుక్తః. తత్ర తావదధికరణాన్తరారమ్భోఽనుపపన్నః- ప్రళయే క్రమవైవిధ్యాశ్రవణేన సంశయానుపపత్తేః. * పృథివ్యప్సు ప్రలీయతే ఆపస్తేజసి లీయన్తే ఇత్యేకరూప ఏవ హి ప్రళయః శ్రూయతే. * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ * ఇదం వా అగ్రే నైవ కించనాసీన్న ద్యౌరాసీన్న పృథివీ నాన్తరిక్షమితి క్రమానుక్త్యా, ద్యుపృథివ్యాదిక్రమాన్తరోక్త్యా, చ సంశయ

ఇతిచేన్న- అనుక్తస్యాన్యతో గ్రాహ్యతయాఽనుక్తేః సంశయహేతుత్వాయోగాత్, *ఇదంవాఅగ్రే ఇత్యత్ర శ్రౌతక్రమాభావాత్, పాఠక్రమస్య శ్రౌతక్రమవిరోధేదుర్బలత్వా, చ్చ. అయమప్యోఽప్యధికరణేవ్యుత్పాద్య ఇతిచేన్న - భవద్భిః *నద్యౌరాసీదిత్యాదిపాఠక్రమస్య పూర్వపక్షితత్వాభావాత్. క్రమానియమస్యక్రమాహిపూర్వపక్షితౌ. *నద్యౌరిత్యాదిశ్రుతి స్త్వష్టాన్తర్వర్త్యర్థావధరమధ్యమరూపసర్వలోకప్రళయపరా-నత్వష్టారమ్భకతత్త్వప్రళయపరేత్యవగమ్యతే- దివాఽన్తరిక్షస్యచపృథగుపాదానాత్. అతోనక్రమాన్తరప్రతీతిః-అతోఽనారమ్భణీయన్నైవస్యాత్. నచ కార్యస్థితిదశాయాంకారణప్రళయానుపపత్తిః - భస్మవృశ్చికస్థితిదశాయాంతన్తుగోమయవినాశదర్శనాత్. నచస్వకారణమతిక్రమ్యకారణకారణే ప్రళయశ్చానుపపన్నః - భస్మవృశ్చికయోస్తన్తుగోమయాతిక్రమేణపృథివ్యాం ప్రళయాత్. పృథివ్యేవభస్మవృశ్చికయోరుపాదానం - నతన్తుగోమయావితి చేన్న - విలక్షణాదుపాదానాద్విలక్షణకార్యోత్పత్త్యాభవద్భిరేవస్మృతిపాదే *దృశ్యతేత్వితిసూత్రవ్యాఖ్యానేగోమయవృశ్చికాదిదృష్టాన్తోపన్యాసాత్, ఇష్టకాదిదాహేభస్మోత్పత్త్యదర్శనేనపృథివీమాత్రస్యభస్మవిశేషోపాదానత్వాయోగేనతన్తూనామేవభస్మవిశేషోపాదానత్వస్యాభ్యుపగతత్వా, చ్చ. *అన్తరావిజ్ఞానేతిసూత్రమపి *ఆత్మనఆకాశఇతిశ్రౌతక్రమభఙ్గపరిహారపరం *ఏతస్మాజ్జాయతఇత్యాదిమన్త్రస్యఉత్పత్తిక్రమే వివక్షారాహిత్యప్రతిపాదకంవ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం- *పృథివ్యప్సుప్రలీయత ఇత్యాకాశాదూర్ధ్వం *తన్మాత్రాణి భూతాదౌలీయన్తే భూతాదిర్మహతిలీయతేమహానవ్యక్తేలీయతఇత్యాదిశ్రుత్యైవసిద్ధస్య క్రమభఙ్గస్యసుపరిహరత్వాత్. భూతానామాత్మనశ్చాన్తరాళఇతివ్యాఖ్యానమప్యయుక్తం- *విజ్ఞానమనసీ ఇత్యన్తరాళావస్థిత వస్తుద్విత్వానుపపత్తేః. విజ్ఞానశబ్దోహివిజ్ఞాయతేఽనేనేతివ్యుత్పత్త్యా ఇన్ద్రియవర్గపరః - ప్రాణమన ఇన్ద్రియవర్గాణాంత్రయాణాం నిర్దేశేపి ప్రాణమనావృత్త్య *విజ్ఞానమనసీఇతివ్యపదేశఃకథముపపద్యతే. ప్రాణోపియథాకథంచిదవయవశక్త్యావిజ్ఞాన శబ్దేనవివక్షితఇతిచేన్న - మనసిచావయవార్థసమ్భవతి మధ్యగతం మనోబహిష్కృత్యవ్యవహితయోః ప్రాణేన్ద్రియవర్గయోరేకశబ్దేనవివక్షితత్వే కారణాభావాత్. అతః *విజ్ఞానమనసీఇతివ్యపదేశోభూతప్రాణయోరన్తరాళఇతి వ్యాఖ్యానస్య యుక్తతాంసూచయతి. *చరాచరవ్యపాశ్రయస్త్వితి సూత్రమపిదేవదత్తోజాతోమృత ఇతి లౌకికానాంజన్మమరణవ్యపదేశా, చ్చేతనస్యజాతకర్మాదివిధానా, చ్చ జీవస్యజన్మప్రళయావాశఙ్క్యశాస్త్రీయకర్మఫలభోగానుపపత్త్యా, *జీవాపేతంవావకిలేదంమ్రియతేనజీవోమ్రియతఇతిశ్రుత్యా, చతౌనవస్తుతః స్తః - శరీరప్రాదుర్భావతిరోభావయోర్జన్మమరణశబ్దసద్భావాత్ స్థావరజఙ్గమశరీరవిషయౌజన్మమరణశబ్దౌజీవాత్మన్యుపచరితౌ - జాతకర్మాదికంచదేహప్రాదుర్భావాద్యపేక్షమిత్యేవమర్థపరంవ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం. కిమిదమధికరణంజీవస్యస్వరూపేణోత్పత్తినివారకం - ఉతదేహోత్పత్త్యాదేరాత్మనినివారకం. నాద్యః- జీవస్యోత్పత్తిప్రళయనిషేధస్య *నాత్మాశ్రుతేరిత్యనన్తరాధికరణసాధ్యతయాపూర్వోత్తరయోరధికరణయోరన్యతరస్యపునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. అత్రదేహాశ్రయౌజన్మప్రళయౌజీవేనిషిద్ధౌ- తత్రవియదాదివత్ పరస్మాదాత్మనస్తస్యోత్పత్తిః *నాత్మాశ్రుతేరితినిషిధ్యతఇతిచేన్న - దేహాత్మభేదాసిద్ధౌతయోస్తత్రప్రతిషేధాభావాత్, తద్భేదసిద్ధౌగృహోత్పత్తివినాశయోర్దేవదత్తఇవశరీరజన్మమరణయోర్జీవగతత్వశఙ్కాయాఅనుదయా, దారమ్భానుపపత్తేః. దేహగతోత్పత్త్యాదేరాత్మని ప్రతిషేధాయదేహాత్మభేదఇహానిషాధయిషితఇతిచేన్న - అస్మత్పక్షే ప్రథమకాణ్డఏవదేహాత్మభేదస్యసిద్ధత్వాత్, తస్యయావత్ఫలస్థాయిత్వశఙ్కానివృత్తయేనిత్యత్వమాత్రస్యసమర్థనీయత్వాత్, త్వత్పక్షేచ *ఏకఆత్మనశ్శరీరేభావాదిత్యధికరణస్యదేహాత్మభేదసాధకతయావ్యాఖ్యాతత్వా, చ్చపునరుక్తేరవర్జనీయత్వాత్. ననుతత్రలోకాయతికనిరసనేతాత్పర్యం- ఇహతుశాస్త్రీయకర్మవైయర్థ్యానుపపత్త్యాదేహాతిరిక్తత్వంనిషాధయిషితమితిచేన్న- వైషమ్యనైర్ఘృణ్యాధికరణఏవఅకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశప్రసఙ్గముఖేనజీవతత్కర్మప్రవాహానాదిత్వసాధనేనదేహాతిరేకసిద్ధేఃకృతకరత్వప్రసఙ్గాత్. కృతవిప్రణాశపరిహారోహిశాస్త్రవైఫల్యపరిహారః. ననుతథాపి *నాత్మాశ్రుతేరిత్యధికరణవైఫల్యంస్యాత్- తతఏవజీవానాదిత్వసిద్ధేరితిచేన్న- ఏకత్వావధారణప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తాదిభిః ప్రాప్తాయాజీవోత్పత్తేఃతత్రపరిహృతత్వాత్, శ్రుతిమూలాయాఉత్పత్తిశఙ్కాయాస్తత్రాపరిహృతత్వేనతదర్థమారమ్భణీయత్వాత్. కించ- జన్మమరణశబ్దయోర్దేహప్రాదుర్భావతిరోభావానువిధాయిత్వేపి దేహాత్మభేదాసిద్ధౌబాక్తత్వాసిద్ధిః- ఘటవిషయయోరుత్పత్తివినాశశబ్దయోరబాక్తత్వంహితత్రార్థభేదాభావాత్. దేహాత్మభేదేసిద్ధేవిరుద్ధస్వభావతయాఽవగతార్థద్వయవిషయైక్యవ్యపదేశస్యాగ్నిర్మాణవకఇత్యాది వ్యపదేశస్యేవబాక్తత్వం నిశ్చీయతేఇతిపృథక్సమర్థనీయత్వం. అతస్సూత్రవైయర్థ్యం. జాతకర్మాదివిధిపరిహారపరత్వమప్యయుక్తం - శఙ్కాయాః పరిహారస్యవా కణ్ఠోక్త్యభావేతయోరభిప్రేతత్వకల్పనాఽయోగాత్. కణ్ఠోక్తార్థోపయుక్తతయా తదభిప్రేతత్వకల్పన మితిచేత్ - కణ్ఠోక్తతయాభవ దభిమతార్థస్యసాధ్యత్వానుపపత్తేర్దర్శితత్వాత్తదుపయోగితయాఽభిప్రేతత్వకల్పనానుపపత్తేః.——

అన్యేతు *తేజోఽతఇత్యాదిసూత్రజాతమేవంవ్యాచక్షతే- తేజఃఅతః- బ్రహ్మణఏవోత్పద్యతే - నవాయోః - ఛాన్దోగ్యేవాయోః తదుత్పత్త్యశ్రవణాత్, *వాయోరగ్నిరితి శ్రుతేర్ముఖ్యాధ్మానజన్యవాయునాఽగ్న్యుత్పత్త్యనువాదకతయోపపత్తే, రితి పూర్వపక్షంకృత్వాఏకస్యసమ్భూతశబ్దస్యక్వచిత్ప్రతిపాదకస్య క్వచిదనువాదకత్వాయోగాత్, పరమ్పరయాబ్రహ్మజత్వోపపత్తే, శ్చవాయోరపితేజ ఉత్పద్యతఇతిసిద్ధాన్తితం. క్వచిదవచననిమిత్తశఙ్కాయాఆద్యాధికరణేభవద్భిఃపరిహృతత్వా, త్తత్రాప్యవచనమాత్రస్యహేతుత్వానుపపత్తేరస్మాభిర్దర్శితత్వా, చ్చ పూర్వపక్షోత్థానంనఘటతే. శ్రుతేర్ముఖవాయునాజ్వలనోత్పత్త్యనువాదకత్వమధికశఙ్కాస్పదమితిచేన్న-*ఆకాశాద్వాయురితిశ్రుతేరపిముఖావచ్ఛిన్నాకాశాద్వాయూత్పత్తేరనువాదకత్వస్యశఙ్కాస్పదత్వాభావాత్. తత్రాపిశఙ్కాపరిహారావభిప్రేతావితిచేన్న- కారణభూతేవాయావకణ్ఠోక్తయోస్తయోఃకార్యభూతేతేజస్యభిప్రేతతాయాఏవోచితత్వాత్. క్వచిదవచనస్యహేతుత్వానుపపత్తేర్దర్శితత్వాదేవతదప్యనపేక్షితం. ఛాన్దోగ్యేవాయోస్తేజఉత్పత్త్యకథనమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానానుపయోగాదిత్యప్యయుక్తం - తేజసోఽప్యనుత్పత్తేరప్యకథనీయత్వప్రసఙ్గాత్. తేజోరూపస్యబ్రహ్మణఏవకారణత్వాత్ ప్రతి

జ్ఞానుపయోగ ఇతి చేత్ - తర్హి వాయురూపస్య బ్రహ్మణః కారణత్వాత్ తత ఉత్పత్తికథనస్యాపి నానుపయోగః. *ఆప ఇతి- *ఆప ఏవేదమగ్ర ఆసీదితి ప్రళయే ప్యవస్థాన శ్రవణాదాపో నోత్పద్యన్తే. యద్వా- బ్రహ్మణ ఏవోత్పద్యన్తే- న తేజసః-*తస్మాదాపోఽసృజ్యన్త *ఆప ఏవ ససర్జాదావితి వచనాత్. *అగ్నే రాప ఇతి తూష్ణ్యా స్వేదోత్పత్తిం కిరణేభ్యో వృష్టిం వా వదతీతి- అగ్నేరనన్తరం బ్రహ్మణ ఆప ఉత్పద్యన్త ఇతి వార్థ ఇతి ద్వివిధం పూర్వపక్షం కృత్వా *అగ్నే రాప ఇతి శ్రుతావధ్యాహారాయోగాత్, సమ్భూతశబ్దార్థైకరూప్యా, చ్చ :అగ్ర ఆసీదితి శ్రుతేః ప్రకృత్యన్తర్గతసూక్ష్మామ్బువిషయత్వా వాన్తరప్రళయవిషయత్వయోరన్యతరసమ్భవా, చ్చ తేజసోఽమ్బూత్పత్తిరితి సిద్ధాన్తితం. *ఆప ఏవేదమగ్ర ఆసీదితి వాక్యస్య పార్థివస్య జగతోఽప్సు ప్రళయపరత్వే నాపామనుత్పత్తిపరత్వాప్రతీతేః పూర్వపక్షేఽనుదయాదిదమయుక్తం. ఉత్పత్త్యవచనాత్పూర్వపక్షశ్చేత్ - పూర్వమేవ పరిహృత ఇతి న శఙ్కోత్థానం. అపాం బ్రహ్మణ ఏవోత్పత్తిః- న తేజస ఇతి చ న శఙ్కోత్తిష్ఠతి- అవచనస్య పూర్వమేవ పరిహృతత్వా, దనన్తరశబ్దాధ్యాహారస్య *వాయోరగ్నిరిత్యత్రాప్యనాశఙ్కితస్య శఙ్కార్హత్వే నాలత్రైవ పరిహర్తవ్యతయా పునశ్శఙ్కానుపపత్తేః. సూక్ష్మాణామపాం ప్రకృతౌ స్థితిశ్చ చిన్త్యా. కిము ప్ర ప్రహాణేనావస్థితిః - ఉతాప్రహాణేన. ప్రథమేఽనవస్థితిరేవోక్తా స్యాత్- ఘటత్వప్రహాణేఽనవస్థితివత్. ద్వితీయే *ఆపస్తైజసీరిత్యన్త ఇతి శ్రుతివిరోధః. *పృథివ్యధికారేతి - అన్నశబ్దస్య ప్రసిద్ధాన్నపరత్వేన ఛాన్దోగ్యే పృథివ్యుత్పత్త్యవచనాదనుత్పత్తిం పూర్వపక్షీకృత్య పృథివ్యుత్పత్తిసాధకమధికరణానన్తరం వర్ణితం. ఉపప్యవచనస్య ప్లుష్టబీజవచ్ఛక్త్యఙ్కురజననాసామర్థ్యాదేవాయుక్తం. *తదభిధ్యానాదితి - *ఇదం సర్వమసృజత *తస్మాదగ్నిస్సమిధో యస్య సూర్యః *తత్తేజోఽసృజత *ఆత్మన ఆకాశ ఇత్యాదిషు తత్త్వాన్తరవ్యవహితాద్బ్రహ్మణ స్సముత్తరతత్త్వసృష్టిరుచ్యతే - తత్త్వానామపి కారణత్వశ్రవణాత్, నియతక్రమాణాం తేషాముత్తరోత్తరవ్యవధాయకత్వా, చ్చేతి పూర్వపక్షం కృత్వా *తదైక్షతేత్యాద్యుక్తాభిధ్యానస్య తత్తత్కార్యేషు *తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశదిత్యనుప్రవిష్టతయా శ్రుతపరమాత్మలిఙ్గత్వాత్స ఏవ సర్వత్రోపాదానం - తత్త్వాన్తరాణి తు దేవదత్తస్య గృహవదపాదానాని. ఉపాదానత్వేపి ఆత్మనశ్శరీరత్వాన్తరాణాం చ సహకారణత్వసమ్భవాత్ ఉభయేషాముపాదానతయా వ్యవధానమితి సిద్ధాన్తితం. తత్ర బ్రూమః- వాయ్వాదేరుపాదానాదాకాశాద్విభజ్యమానాంశః కిం వాయ్వాదిరూపేణ పరిణమతే- న వా. న చేత్పూర్వాధికరణవిరోధః - వాయోస్తైజస ఉత్పత్తిః, అపస్తైజసోఽప్యుత్పద్యన్త, ఇతి హి సిద్ధాన్తితం. పరిణమతే చేత్ - తేన పరిణామినాంశేనకస్య వ్యవహితకారణత్వమాశఙ్క్యవ్యవధానేన కారణత్వం సమర్థ్యతే. కిం నిమిత్తస్య- ఉతోపాదానస్య. న ప్రథమః- ఈశ్వరేణ వినాతద్వ్యవధాయకస్య నిమిత్తాన్తరస్య జగత్సృష్టివేళాయామసమ్భవాత్. కర్మణామపి సుఖదుఃఖాన్వయరూపవైషమ్యమాత్ర ఏవ హి నిమిత్తత్వం - న తు సృష్టిమాత్రే- ద్వితీయే కిమీశ్వరస్య వ్యవధానమాశఙ్క్యాపరిహ్రియతే- ఉతావ్యక్తస్య-ఉత తన్మాత్రస్య. ప్రథమే తత్తత్కార్యం ప్రతీశ్వరాంశస్యావ్యవహితోపాదానత్వే నిర్వికారశ్రుతయో నిర్విషయాస్స్యుః. ద్వితీయతృతీయయోరభిధ్యానలిఙ్గస్యాపక్షధర్మతా స్యాత్. తృతీయే పి కిం ద్రవ్యాన్తరవ్యవధానం నివార్యతే-ఉతావస్థాన్తరవ్యవధానం. న ప్రథమః- *తదనన్యత్వమిత్యత్ర కృతత్వేనారమ్భనైరర్థ్యాత్. న ద్వితీయః- *ఆకాశాద్వాయురిత్యవస్థాన్తరవ్యవధానస్య శ్రౌతతయా దుర్నివారత్వాత్. ఆకాశావ్యవస్థం తత్తదవస్థానాపన్నం చ తన్మాత్రముపాదానమితి చేన్న- యుగపదేకస్య ద్రవ్యస్యాకాశావ్యవస్థాపత్త్యనాపత్త్యోర్విరుద్ధత్వాత్. ఆకాశావ్యవస్థాపన్నేన, తదవస్థానాపన్నేనాంశాన్తరేణ, చ తన్మాత్రం వాయ్వాద్యుపాదానమితి చేత్. తదంశాన్తరం కిం నియన్త్రంశావ్యతిరిక్తం-ఉత వ్యతిరిక్తం. ప్రథమే నిర్వికారత్వశ్రుతికోపః. ద్వితీయే అభిధ్యానలిఙ్గస్యాపక్షధర్మతా- ప్రకృతేః ప్రళయావస్థపురుషస్య చ తదసమ్భవాత్. అత ఆత్మనశ్శరీరత్వాన్తరాణాం చ సహైవోపాదానత్వమిత్యనుపపన్నం. అత ఏవ పూర్వాధికరణేష్వపి వాయోశ్చ తేజస ఉత్పత్తిః- అపస్తైజసోఽప్యుత్పద్యన్త ఇతి సిద్ధాన్తాశ్చానుపపన్నాః- వాయ్వాద్యవస్థాపన్నతదంశద్వయస్య ప్రమాణాభావాదుక్తోపపత్తివిరోధాచ్చ. *తదభిధ్యానాదితి సూత్రానన్తరం *అసమ్భవస్తు సతోఽనుపపత్తేరితి సూత్రం నివేశ్యాధికరణాన్తరం వర్ణితం. అస్య పాఠక్రమస్య ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యవిరోధాత్, ప్రసిద్ధపాఠానురోధేన స్వరసద్భావా, చ్చనాత్ర నివేశనీయం. *అన్తరా విజ్ఞానమనసీ క్రమేణ తల్లిఙ్గాదితి చేన్నావిశేషాదితి సూత్రం - తేభ్య ఆకాశాదిభ్యోఽతిరిక్తానీన్ద్రియమహదహఙ్కారావ్యక్తపురుషపరమాత్మతత్త్వాని షోడశ - తేషాం సర్వేషాం ఛాన్దోగ్యతైత్తిరీయయోరశ్రవణాదనుత్పత్తిం, వస్తుత్వాత్ పృథివ్యాదివత్సర్వేషాముత్పత్తిం, చ పూర్వపక్షీకృత్య తన్మాత్రస్య తన్మాత్రాత్సద్విశేషాచ్చోత్పత్త్యసమ్భవేన అనుత్పత్తిమేకత్వావధారణపరిజ్ఞానాభ్యామన్యేషాం సర్వేషాముత్పత్తిం చ సిద్ధాన్తయన్తి. తత్రాశ్రవణాత్పూర్వపక్షోదయః పూర్వమేవ నిరస్తః. *నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం *దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషస్స బాహ్యాభ్యన్తరో హ్యజ ఇతి పరస్యాత్మనో నిత్యత్వాజత్వయోః శ్రుతయోః పూర్వం నిరూపితవాక్యైరవగతత్వాత్ సర్వం కార్యమితి శఙ్కా నోదేతి. న హి వస్తుత్వేనావిభుత్వానుమానమాశఙ్క్య క్వచిదధికరణే నిరాకృతం - నిరూపితవాక్యేషు విభుత్వశ్రవణాత్. అతః పూర్వపక్షానుత్థానేరధికరణాన్తరత్వమప్యయుక్తం. *విపర్యయేణ త్విత్యాదిసూత్రద్వయం భూతవ్యతిరిక్తతత్త్వానాం సృష్టిక్రమవిషయమధికరణాన్తరం వర్ణితం - తత్ర *ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః *ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా ఇతి వాక్యద్వయం విషయః. అత్ర ప్రాణశబ్దో మహద్వాచీ- జ్ఞానక్రియాశక్త్యవచ్ఛిన్నస్య మహతో బుద్ధిప్రాణశబ్దవాచ్యత్వాత్. మనశ్శబ్దోఽహఙ్కారపరః - సర్వేన్ద్రియశబ్దేన మనసోఽప్యుపాత్తత్వాత్, ఇతిహాసపురాణేషు *ఖే వాయుః ప్రళయం యాతి మనస్యాకాశమేవ చేతి ప్రయోగా, చ్చ. ఏవం చాత్మనో మహాన్ జాయతే - మహతోఽహఙ్కారః- అహఙ్కారాదిన్ద్రియాణి- ఇన్ద్రియేభ్యో భూతానీతి క్రమః స్యాత్. అయమేవ క్రమో గ్రాహ్యః- ఆకాశాదిషు క్రమవివక్షాదర్శనాదితి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే - ఏతచ్ఛ్రుత్యుక్తవిపర్యయక్రమేణ *ఇన్ద్రియేభ్యః పరా ఇత్యాది శ్రుత్యన్తరోక్తక్రమో గ్రాహ్యః - *ఏతస్మాదిత్యత్ర పదార్థనిర్దేశమాత్రావగమాత్, తత్ర తు కారణతయా పరత్వేన క్రమవివక్షా ప్రతీతేరితి సిద్ధాన్త ఉక్తః. తన్మాత్రావస్థాని భూతాన్యర్థాః. శబ్దతన్మాత్రాదిష్వేకైకేనయుక్తాదహఙ్కారాచ్ఛ్రోత్రాద్యుత్పత్తిర్వాగాద్యుత్పత్తిశ్చ- అత ఇన్ద్రియేభ్యోఽర్థానాం పరత్వం. *ఏతస్మాదితి శ్రుతిశ్చావిరోధేన నేయా- ప్రాణాత్పూర్వమవ్యక్తముప

౧౮॥ సూ. నాత్మా శ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః॥

వియదాదేః కృత్స్నస్య పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిరుక్తా- ఇదానీం జీవస్యాప్యుత్పత్తిరస్తి - నేతి సంశయ్యతే. కిం యుక్తం. అస్తీతి. కుతః. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపత్తేః, ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణాచ్చ. వియదాదేరివ జీవస్యాప్యుత్పత్తివాదిన్యః శ్రుతయశ్చ సన్తి *యతః ప్రసూతా జగతః ప్రసూతీ తోయేన జీవాన్ విససర్జ భూమ్యాం *ప్రజాపతిః ప్రజా అసృజత *సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇతి. ఏవం సచేతనస్య జగత ఉత్పత్తివచనాత్ జీవస్యాప్యుత్పత్తిః ప్రతీయతే. ———నచ వాచ్యం బ్రహ్మణో నిత్యత్వాత్ *తత్త్వమస్యాదిభిశ్చ జీవస్య బ్రహ్మత్వావగమా, జ్జీవస్యని

సంహార్యం, నచేన్ద్రియకార్యత్వం ఖాదీనాం, *సర్వేన్ద్రియాణి చేతి చ శబ్దాభిన్నక్రమః - సర్వేన్ద్రియాణి ఖాదీని చ మనసః - అహఙ్కారాత్ జాతానీత్యర్థః. *అన్తరేతి- నను ప్రాణశబ్దవాచ్యస్య మహతః ఖాద్యర్థానాం చాన్తరాళే నేన్ద్రియవర్గం మన ఏకత్ర శ్రూయతే- అన్యత్ర మనశ్చ బుద్ధిశ్చ- అతో విరోధః. నచ మనశ్శబ్దవాచ్యోఽహఙ్కార ఏవ బుద్ధిశబ్దాభిధేయః- *బుద్ధిం తు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవ చ *విజ్ఞానసారథిర్యస్తు మనః ప్రగ్రహవానితి క్రమేణ తద్వ్యపదేశలిఙ్గాత్. తతశ్చావ్యక్తమహద్విజ్ఞానాహఙ్కారతన్మాత్రాణీత్యచిత్తత్త్వేష్వేవ నవ ప్రకృతయస్స్యురితి చేత్. న- అవిశేషాత్- బుద్ధిమహతోరవిశేషాత్ - బుద్ధిరేవ మహాన్ - జ్ఞానక్రియాశక్తిభేదేన ద్విధా వ్యపదేశః. పరత్వం చ నకారణత్వేన - ఆకారాన్తరేణ పరత్వస్యాపి సాధారణత్వాత్పరశబ్దస్య. బుద్ధిమనసోరవిశేషో వా - భూతాదిత్వే నేన్ద్రియాదిత్వే చావస్థితాహఙ్కారవిషయత్వసమ్భవాన్మనోబుద్ధిశబ్దయోః. యద్వా- ఇన్ద్రియమేవ మనః. విజ్ఞానం- అహఙ్కారః. స్థానప్రమాణాత్. మహాన్- మహానేవ. యద్వా - మహానాత్మేతి ప్రాణశరీరో హిరణ్యగర్భ ఉచ్యతే-*ప్రజాపతిస్సంవత్సరో మహానితి ప్రసిద్ధేః. అతస్తత్త్వసర్గక్రమ ఉపపన్న ఇతి. తదిదమనుపపన్నం-*ఇన్ద్రియేభ్యః పరా ఇత్యాదివాక్యస్య కారణక్రమపరత్వే *ఆనుమానికమప్యేకేషామిత్యధికరణవిరోధాత్. నచ తత్ర వైభవవాదః - అన్యత్రాపి వైభవవాదః కిం న స్యాదితి పర్యనుయోగానతివృత్తేః కారణవాక్యేషు సర్వేషు సూత్రకారనిష్కర్షేఽనాశ్వాసప్రసఙ్గాత్, *బుద్ధేరాత్మా మహాన్పర ఇత్యత్రౌచిత్యభఙ్గప్రసఙ్గాత్, తద్రహితనిర్వాహసమ్భవే తదయోగాచ్చ. అర్థవిరోధాత్ ప్రకరణబాధో యుక్త ఇతి చేన్న - ఔచిత్యభఙ్గేన మహచ్ఛబ్దస్య త్వదుక్తార్థపరత్వాదర్థవిరోధాదౌచిత్యభఙ్గేన త్వదుక్తార్థపరత్వమితి చక్రకప్రసఙ్గాత్. మనశ్శబ్దస్య స్వరసనిర్వాహసమ్భవే త్యహఙ్కారపరత్వం చాయుక్తం. మనస ఇన్ద్రియత్వమాత్రే త్యవిజ్ఞానశబ్దస్యాహఙ్కారపరత్వమత ఏవ నోపపద్యతే-విజ్ఞానశబ్దస్యాహఙ్కారే స్వారస్యాభావాత్, తత్స్థానస్థస్య బుద్ధిశబ్దస్యాపి తత్తుల్యార్థత్వేక్లిష్టత్వాత్, దక్లిష్టార్థత్వే స్థానప్రమాణవిరోధాచ్చ. కించ- విజ్ఞానశబ్దస్య వా మనశ్శబ్దస్య వా అహఙ్కారపరత్వే *విజ్ఞానసారథిర్యస్తు *బుద్ధిం తు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవ చేతి వాక్యవిరోధశ్చ- నహి హయత్వేన రూపితేన్ద్రియసంయమనస్యాహఙ్కారో హేతుః. మహచ్ఛబ్దస్య హిరణ్యగర్భపరత్వమప్యయుక్తం - హిరణ్యగర్భస్య బుద్ధిసంజ్ఞమహత్తత్త్వోపాదానత్వాభావాత్. అవ్యక్తమేవ హి తదుపాదానం. కారణతయా పరత్వస్యావివక్షితత్వే ప్రకరణస్వారస్యభఙ్గః. ఏతదుక్తం భవతి- ప్రాచీనాధికరణనిష్కర్షవిరోధా, న్మనః ప్రాణశబ్దయోరముఖ్యత్వా, చ్చ క్రమాపత్తే, ర్మనోబుద్ధివిజ్ఞానశబ్దానామస్వారస్యాత్. బుద్ధివిజ్ఞానశబ్దయోరర్థభేదే స్థానవిరోధా, దహఙ్కారస్యేన్ద్రియవిజయోపాయత్వానుపపత్తే, శ్చ తయోర్వాక్యయోః కార్యకారణక్రమపరత్వాయోగాత్సుబాలోపనిషత్ప్రతిపన్నాప్యయక్రమస్యవిరోధాభావేన సంశయానుత్థానాచ్చాస్య సూత్రద్వయస్యాన్యైరుక్తప్రకారేణాధికరణాన్తరత్వమయుక్తం. * చరాచరేతి- * స వా అయం పురుషో జాయమానశ్శరీరమభిసమ్పద్యమాన ఇతి, * స ఉత్క్రామన్ మ్రియమాణ ఇతి, దేహసంయోగవియోగాతిరేకేణాత్మనో జన్మమరణశ్రవణాదుత్పత్తివినాశౌ స్త ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా * న జీవో మ్రియత ఇత్యాదిశ్రుతేః, *అభిసమ్పద్యమాన ఇత్యస్య జన్మవివరణరూపత్వ సమ్భవాత్, జన్మమరణయోశ్శరీరగతయోరాత్మన్యుపచరితత్వా, చ్చ నోత్పత్తివినాశావితి సిద్ధాన్తితం. తదయుక్తం - పూర్వమనాదిత్వస్యోక్తత్వాత్, నిత్యత్వశ్రుత్యాదినా జన్మవిరహస్యానన్తరమేవ వక్ష్యమాణత్వా, త్సిద్ధే దేహాత్మభేదే తద్ధర్మవ్యపదేశస్యాత్మని మాణవకేఽగ్నిభావస్యేవోపచరితత్వసిద్ధే, శ్చ. ......

తేజోఽధికరణం సమాప్తమ్.

౧౮॥ సూ. నాత్మా శ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (వియదాదేరితి) (ఉత్పత్తిరస్తి నేతీతి) వియదాదివదుత్పత్తిరస్తి-నాస్తీతి సంశయ్యత ఇత్యర్థః. కిం జీవ ఉత్పద్యతే- నేతి. *తోయేన జీవానిత్యాదిశ్రుతిః కిముత్పత్తిం ప్రతిపాదయతి- ఉత భోక్తృత్వానుగుణజ్ఞానసఙ్కోచవికాసమితి. *న జాయతే మ్రియత ఇత్యాదికం జీవోత్పత్తివచనస్య జ్ఞానసఙ్కోచవికాసపరతామవగమయతి - నేతి. కిమత్ర నిత్యత్వవచనమాకాశామృతత్వవచనవత్ గౌణం- ఉత ముఖ్యమితి. ముఖ్యత్వానఙ్గీకారేఽకృతాభ్యాగమాదికం ప్రసజ్యతే- నేతి. యదా న ప్రసజ్యతే - తదా నిత్యత్వవచనస్య గౌణతయా *న జాయత ఇత్యాదేశ్చ జీవోత్పత్తేర్జ్ఞానవికాసరూపతానవగమకత్వాత్ *తోయేన జీవానిత్యాదిశ్రుతేశ్చ జీవోత్పత్తిప్రతిపాదకత్వాజ్జీవ ఉత్పద్యత ఇతి భవతి. యదా తు అకృతాభ్యాగమాది ప్రసజ్యతే- తదా నిత్యత్వవచనస్య ముఖ్యత్వాత్ * న జాయత ఇత్యాదిశ్రుతేశ్చ జీవోత్పత్తేర్జ్ఞానసఙ్కోచవికాసరూపత్వావగమకత్వాత్ *తోయేన జీవానిత్యాదిశ్రుతిరపి తాదృగుత్పత్తిపరేతి జీవో వియదాదివన్నోత్పద్యత ఇతి సిధ్యతి. శ్రుత్యర్థాపత్తిమాహ (ఏకవిజ్ఞానేనేతి నేతి) శ్రుతిమాహ (వియదాదేరితి) ... ...

త్యత్వమితి. *ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం *సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మేత్యేవమాదిభిర్వియదాదేరపిబ్రహ్మాత్మత్వావగమా త్తస్యాపినిత్యత్వప్రసక్తేః. ——అతోజీవోఽపివియదాదివదుత్పద్యతఇతి. ... ...

ఏవంప్రాప్తేఽభిధీయతే (నాత్మాశ్రుతేరితి) నాత్మోత్పద్యతే. కుతః. శ్రుతేః. *నజాయతేమ్రియతేవావి పశ్చిత్ *జ్ఞాజ్ఞౌద్వావజావిత్యాదిభిర్జీవస్యోత్పత్తిప్రతిషేధోహిశ్రూయతే. ఆత్మనోనిత్యత్వంచతాభ్యః-శ్రుతి భ్యఏవావగమ్యతే*నిత్యోనిత్యానాంచేతనశ్చేతనానామేకోబహూనాంయోవిదధాతికామాన్ *అజోనిత్యశ్శా శ్వతోఽయంపురాణోనహన్యతేహన్యమానేశరీరఇత్యాదిభ్యః.అతశ్చనాత్మోత్పద్యతే.కథంతర్హ్యేకవిజ్ఞానేనసర్వ విజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపద్యతే. ఇత్థముపపద్యతే-జీవస్యాపికార్యత్వాత్, కార్యకారణయోరనన్యత్వాచ్చ. ఏవంతర్హి వియదాదివదుత్పత్తిమత్త్వమఙ్గీకృతంస్యాత్. నేత్యుచ్యతే- కార్యత్వంహినామైకస్యద్రవ్యస్యావస్థాన్తరాప త్తిః- తజ్జీవస్యాప్యస్త్యేవ. ఇయాంస్తువిశేషః - వియదాదేరచేతనస్యయాదృశోఽన్యథాభావోనతాదృశోజీవ స్య - జ్ఞానసఙ్కోచవికాసలక్షణోజీవస్యాన్యథాభావః-వియదాదేస్తుస్వరూపాన్యథాభావలక్షణః. సేయం స్వరూపాన్యథాభావలక్షణోత్పత్తిర్జీవేప్రతిషిధ్యతే. ఏతదుక్తంభవతి- భోగ్యభోక్తృనియన్తౄన్ వివిక్తస్వ భావాన్ప్రతిపాద్యభోగ్యగతముత్పత్త్యాదికంభోక్తరిప్రతిషిధ్యతస్య నిత్యతాంచప్రతిపాద్యభోగ్యగతముత్ప త్త్యాదికం, భోక్తృగతంచాపురుషార్థాశ్రయత్వం. నియన్తరిప్రతిషిధ్యతస్యనిత్యత్వంనిరవద్యత్వంసర్వదాస ర్వజ్ఞత్వంసత్యసఙ్కల్పత్వంకరణాధిపాధిపత్వంవిశ్వస్యపతిత్వం చప్రతిపాద్యసర్వావస్థయోశ్చిదచితోస్తం ప్రతిశరీరత్వం, తస్యచాత్మత్వం, ప్రతిపాదితం- అతస్సర్వదాచిదచిద్వస్తుశరీరతయాతత్ప్రకారంబ్రహ్మ. త త్కదాచిత్స్వస్మాద్విభక్తవ్యపదేశానర్హాతిసూక్ష్మదశాపన్నచిదచిద్వస్తుశరీరంతిష్ఠతి - తత్కారణావస్థంబ్ర హ్మ. కదాచిచ్చవిభక్తనామరూపస్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరం - తచ్చకార్యావస్థం. తత్రకారణావస్థస్యకార్యావ స్థాపత్తావచిదంశస్యకారణావస్థాయాంశబ్దాదివిహీనస్యభోగ్యత్వాయశబ్దాదిమత్తయాస్వరూపాన్యథాభావ రూపవికారోభవతి - చిదంశస్యచకర్మఫలవిశేషభోక్తృత్వాయతదనురూపజ్ఞానవికాసరూపవికారోభవతి- ఉ భయప్రకారవిశిష్టేనియన్త్రంశేతదవస్థతదుభయవిశిష్టతారూపవికారోభవతి. కారణావస్థాయాఅవస్థాన్తరా పత్తిరూపోవికారఃప్రకారద్వయేప్రకారిణిచసమానః. అతఏవైకస్యావస్థాన్తరాపత్తిరూపవికారాపేక్షయా *యేనాశ్రుతంశ్రుతమిత్యేకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానంప్రతిజ్ఞాయమృదాదిదృష్టాన్తో *యథాసోమ్యైకేనేత్యాదినా నిదర్శితః. ఈదృశజ్ఞానసఙ్కోచవికాసకరతత్తద్దేహసమ్బన్ధవియోగాభిప్రాయాఃజీవస్యోత్పత్తిమరణవాది న్యః *ప్రజాపతిఃప్రజాఅసృజతేత్యాద్యాఃశ్రుతయః- అచిదంశవత్స్వరూపాన్యథాభావాభిప్రాయాఉ త్పత్తిప్రతిషేధవాదిన్యోనిత్యత్వవాదిన్యశ్చ *నజాయతేమ్రియతఇత్యాద్యాః *నిత్యోనిత్యానామిత్యాద్యాశ్చ శ్రుతయః-స్వరూపాన్యథాత్వజ్ఞానసఙ్కోచవికాసరూపోభయవిధానిష్టవికారాభావాభిప్రాయాః *సవా

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవంప్రాప్తఇతి) శ్రుతిమాహ (నజాయతఇతి) శ్రుత్యర్థాప్తిమాహ (ఆత్మనోనిత్యత్వంచేతి)తాభ్యః- శ్రుతిభ్యోఽవగమ్య మానాత్నిత్యత్వాచ్చేతిసూత్రార్థః. చోదయతి (కథమితి) పరిహరతి (ఇత్థమితి) పునశ్చోదయతి (ఏవంతర్హీతి) పరిహరతి (నేత్యుచ్యతఇతి) జీవస్య కార్యత్వం, వియదాదివదుత్పత్త్యనఙ్గీకారశ్చవ్యాహతావితిశఙ్కాయాంచిదచితోరనుయాయికార్యలక్షణమాహ (కార్యత్వంహీతి)తర్హికోవిశేషఇ త్యత్రాహ (ఇయాంస్త్వితి) వియదాదేఃస్వరూపాన్యథాభావలక్షణః-జీవస్యజ్ఞానసఙ్కోచవికాసలక్షణఇతివిభాగేకిం ప్రమాణం- జీవస్యాపిస్వరూపా న్యథాభావలక్షణంకార్యత్వంకిన్నస్యాత్-బ్రహ్మణోపికార్యత్వాభ్యుపగమాత్ స్వరూపాన్యథాభావాభ్యుపగమేస్వకారత్వహానిః- ధర్మాన్యథాభావా భ్యుపగమేజ్ఞానసఙ్కోచస్యకర్మనిమిత్తత్వాత్కర్మవశ్యత్వప్రసఙ్గఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) భోగ్యగతముత్పత్త్యాదికంభోక్తరిప్రతిషిధ్యతే - స మస్యాసాధారణమిత్యర్థః. కరణాధిపాధిపాదిశబ్దైః శ్రుతయఃస్మారితాః. ఘటకశ్రుత్యర్థమాహ (సర్వావస్థయోరితి) ఆకృత్యధికరణన్యాయంస్మార యతి (అతస్సర్వదేతి) సర్వదాచిదచిద్వస్తుశరీరంచేత్ - కార్యకారణభావభేదఃకథమిత్యత్రాహ (తత్కదాచిదితి) నామరూపవిభాగానర్హసూ క్ష్మదశాపత్తిరూపంకారణత్వం, తదర్హస్థూలదశాపత్తి రూపంకార్యత్వం, చతుల్యంచేత్ - కథమత్రవక్ష్యమాణవిధినిషేధవిషయభూతమవాన్తర వైషమ్యముచ్యతఇత్యత్రాహ (తత్రేతి) అచితఃస్వరూపాన్యథాభావరూపపరిణామిత్వేహేతుమాహ (భోగ్యత్వాయేతి) చితోజ్ఞానసఙ్కోచ వికాసరూపకార్యత్వేహేతుమాహ (భోక్తృత్వాయేతి) పరమాత్మనస్తత్తదవస్థచిదచిన్నియమనరూపవికారాస్పదత్వమాహ (ఉభయేత్యాదినా) కార్యత్వంబహూనాంకథమిత్యత్రాహ (కారణావస్థాయాఇతి) విశిష్టంకారణంచేత్ - మృత్పిణ్డదృష్టాన్తఃకథంఘటతఇత్యత్రాహ (అతఏవేతి) యథామృత్పిణ్డదృష్టాన్తేపార్థివత్వాచేతనత్వాదికంనాపేక్షితం - తథాచిదచిద్విశిష్టత్వం, స్వరూపాన్యథాభావలక్షణవికారాభావం, చబ్రహ్మణినబాధ తేమృత్పిణ్డలోహమణ్యాదిదృష్టాన్తః- అపిత్వనేకవిశేషణవిశిష్టైకద్రవ్యావస్థాన్తరయోగమాత్రేసదృష్టాన్తః - రూపాదిమత్త్వాన్నమృత్పిణ్డాదేరిత్యర్థః. ఉ త్పత్త్యనుత్పత్త్యాదిపరాణాంశ్రుతీనాంవిషయవిభాగమాహ (ఈదృశేతి) (అనిష్టవికారాభావాభిప్రాయాఇతి) అనిష్టశబ్దేన * సోకామయతబహు

ఏషమహానజఆత్మాఽజరోఽమరోఽమృతో బ్రహ్మ *నిత్యోనిత్యానామిత్యాద్యాఃపరవిషయాఃశ్రుతయః.ఏవంసర్వదాచిదచిద్వస్తువిశిష్టస్య బ్రహ్మణఃప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణంచనామరూపవిభాగాభావాదుపపద్యతే- *తద్ధేదంతర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాంవ్యాక్రియతేతిహినామరూపవిభాగభావాభావాభ్యాంనానాత్వైకత్వేవదన్తీతి.— యేత్వవిద్యోపాధికంజీవత్వంవదన్తి, యేచపారమార్థికోపాధికృతం, యేచసన్మాత్రస్వరూపంబ్రహ్మస్వయమేవభోక్తృభోగ్యనియన్తృరూపేణత్రిధాఽవస్థితంవదన్తి,- సర్వేఽప్యేతేఅవిద్యాశక్తిరుపాధిశక్తిర్భోక్తృభోగ్యనియన్తృశక్తీనాంచ ప్రళయకాలేఽవస్థానేఽపితదానీమేకత్వావధారణంనామరూపవిభాగాభావాదేవోపపాదయన్తి,- *వైషమ్యనైర్ఘృణ్యేనసాపేక్షత్వాత్ *నకర్మావిభాగాదితిచేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతేచాప్యుపలభ్యతేచేతిసూత్రాభ్యాం జీవభేదస్యతత్కర్మప్రవాహస్యచానాదిత్వాభ్యుపగమాచ్చ. ఇయాన్విశేషః - ఏకస్యానాద్యవిద్యయాబ్రహ్మస్వయమేవముహ్యతి. అన్యస్యపారమార్థికానాద్యుపాధినా బ్రహ్మస్వరూపమేవబధ్యతే - ఉపాధిబ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావాత్. అపరస్యబ్రహ్మైవవిచిత్రాకారేణపరిణమతే, కర్మఫలానిచానిష్టానిభుఙ్క్తే,- నియన్త్రంశస్యభోక్తృత్వాభావేఽపిసర్వజ్ఞత్వాత్స్వస్మాదభిన్నంభోక్తారమనుసన్దధాతీతిస్వయమేవభుఙ్క్తే. అస్మాకన్తుస్థూలసూక్ష్మావస్థచిదచిద్వస్తుశరీరంబ్రహ్మకార్యకారణోభయావస్థావస్థితమపిసర్వదానిరస్తనిఖిలదోషగన్ధంసత్యసఙ్కల్పత్వాద్యపరిమితోదారగుణసాగరమవతిష్ఠతే- ప్రకారభూతచిదచిద్వస్తుగతాఃఅపురుషార్థాఃస్వరూపాన్యథాభావాశ్చేతిసర్వంసమఞ్జసమ్. ....

ఆత్మాధికరణంసమాప్తమ్.

స్యామిత్యాద్యుక్తేష్వవికారాద్వ్యావృత్తాః. సర్వదాచిదచిద్విశిష్టం బ్రహ్మ చేత్ - ఏకత్వావధారణంకథమిత్యత్రాహ (ఏవమితి) శ్రుత్యానామరూపవిభాగతదభావాభ్యాంనానాత్వైకత్వవచనాదిత్యర్థః. ———(యేత్వితి) సూత్రోక్తత్వాత్, పరైరపితదభ్యుపగమాదితి హేతుద్వయముక్తంభవతి. తస్మిన్పరేషాంపక్షఏవస్వీకార్యఇత్యత్రాహ (ఇయానితి) నియన్త్రంశస్యనభోక్తృత్వమిత్యత్రాహ (నియన్త్రంశస్యేతి) ... ...

సర్వేఽపిపరేతు *అశ్రుతేరితిపదంఛిన్దన్తి. తదయుక్తం- *యథానుదీప్తాత్ *తో యేనజీవానిత్యాదిశ్రుతిమాలేపూర్వపక్షేప్రాప్తేసతి *అశ్రుతేరితిహేతోరసిద్ధత్వాత్, క్వచిదశ్రవణస్యపూర్వపక్షహేతుతాయాఅయుక్తత్వాచ్చ. *శ్రుతేరితిపదస్యోత్తరత్రానుషఙ్గదర్శనాచ్చ. *ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనామిత్యత్ర *శ్రుతేరితిహ్యనుషజ్యతే. శ్రవణాదిత్యధ్యాహారేణయోజనేతిచేన్న- అనుషఙ్గసమ్భవేఽధ్యాహారానుపపత్తేః. కించ - బ్రహ్మణఏవావికృతస్యజీవాత్మనాఽవస్థితత్వాత్, బ్రహ్మణశ్చానుత్పత్తికత్వాత్, తదనన్యస్యజీవస్యచానుత్పత్తిరితిచానుపపన్నం-*సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మ *బ్రహ్మైవేదంసర్వం *పురుషఏవేదంసర్వమితి *తదేవశుక్రమమృతం తద్బ్రహ్మతదాపస్సప్రజాపతిరితి *జ్యోతీంషివిష్ణుర్భువనానివిష్ణురిత్యాదిభిః పృథివ్యాదీనామపి బ్రహ్మానన్యత్వేనహేతోర్వ్యభిచారాత్. నన్వచిత్సామానాధికరణ్యం బాధార్థమితిచేత్ - జీవసామానాధికరణ్యమపి తథాకింనస్యాత్. తథాసతిజీవస్వరూపనివృత్త్యాశాస్త్రస్య ప్రయోజనపర్యవసానంనస్యాదితిచేన్న - సామానాధికరణ్యస్యవస్తుమాత్రోపలక్షణత్వేఽప్యహమర్థనివృత్త్యాతస్యాపురుషార్థవిశ్రాన్తిర్దుష్పరిహారా. అతః పృథివ్యాదివ్యావర్తకం బ్రహ్మానన్యత్వం జీవస్యాసిద్ధం. బ్రహ్మైవావికృతం జీవాత్మనాఽవతిష్ఠతే- వికృతంబ్రహ్మపృథివ్యాద్యాత్మనాఽవతిష్ఠతఇతిచేన్న-జీవస్యజ్ఞాతృత్వాత్, తచ్చజ్ఞాతృత్వంవిక్రియాత్మకమితిభవదభ్యుపగమాచ్చ వికృతత్వావికృతత్వరూపవైషమ్యాభావాత్. సవికారోఽపరమార్థఇతిచేత్ - పృథివ్యాదివికారోఽప్యపరమార్థఇతిపృథివ్యాదేరప్యనుత్పత్తిర్జీవోత్పత్తిర్వా స్యాత్. ననుపృథివ్యాదిధర్మిణఏవబాధ్యాః-జీవత్వమాత్రమిహబాధ్యం-అతస్స్వరూపనిత్యత్వమితిచేన్న-పృథివ్యస్తీత్యాదితత్తత్పృథివ్యాదిసమానాధికరణత్వాత్ సన్మాత్రస్య-పృథివీత్వాదిధర్మమాత్రస్యైవాపారమార్థ్యాన్నపృథివీస్వరూపబాధఇతివక్తుంశక్యత్వాత్.అహమస్మిఘటోఽస్తీతిజీవస్యఘటాదేశ్చసదవ్యతిరేకోఽప్యవిశేషేణప్రతీయతే. కించ- నతావత్పరిశుద్ధంజీవసంజ్ఞం-అనభ్యుపగమాత్. తత్రకిమన్తఃకరణవిశిష్టంచైతన్యంజీవః-ఉతతదుపలక్షితం. ప్రథమేఽన్తఃకరణస్యసృష్టిసంహారవిషయత్వేనతద్విశిష్టరూపస్యాప్యాదిమత్త్వయాజీవస్యోత్పత్తిప్రతిషేధోఽనుపపన్నః. ద్వితీయేశాఖాగ్రసారసాభ్యాంసహచన్ద్రకేదారయోరివఉత్పత్తిప్రసక్త్యభావాత్, బ్రహ్మణోనిత్యత్వస్యాన్యత్రసిద్ధత్వాచ్చాధికరణోత్థానంనస్యాత్. శ్రుతివైవిధ్యపరిహారార్థమారమ్భఇతిచేత్ - కథంపరిహారః. ఉపాధ్యుత్పత్తిప్రళయావాత్మన్యుపచర్యేతేఇతీతిచేత్. ఉపాధిశబ్దోయదిదేహపరః-తదాదేహోత్పత్తిప్రళయయోరాత్మన్యుపచరితత్వం *చరాచరవ్యపాశ్రయఇత్యత్రోక్తమితికృతకరత్వంస్యాత్. అన్తఃకరణపరశ్చేత్ - అన్తఃకరణస్యాద్యన్తవత్త్వాత్, కర్తృత్వభోక్తృత్వయోరన్తఃకరణధర్మత్వాభ్యుపగమాదన్తఃకరణప్రళయేబ్రహ్మణోనుపహితత్వాత్తత్రవాసనాసమ్బన్ధాయోగాత్, పునరకృతాభ్యాగమాదిప్రసఙ్గోదుర్వారః. అనుపహితస్వరూపేసర్వవాసనాసమ్బన్ధేభోగసఙ్కరశ్చస్యాత్. కర్తుర్భోక్తుర్జీవస్యాదిమత్త్వంసర్వథాదుష్పరిహారంచస్యాత్-అనుపహితస్వరూపేకర్తృత్వభోక్తృత్వాభావాదుపాధ్యుపహితస్వరూపస్యాదిమత్త్వాచ్చ.—ఔపాధికభేదాభేదవాదేఽప్యన్తఃకరణోపహిత

౧౯॥ సూ. జ్ఞోతఏవ॥

వియదాదివజ్జీవోనోత్పద్యతఇత్యుక్తం- తత్ప్రసఙ్గేనజీవస్వరూపంనిరూప్యతే. కిం సుగతకపిలాభిమతచిన్మాత్రమేవాత్మనఃస్వరూపం - ఉతకణభుగభిమతపాషాణకల్పస్వరూపమచిత్స్వభావమేవాగన్తుకచైతన్యగుణకం - అథజ్ఞాతృత్వమేవాస్యస్వరూపమితి. కింయుక్తం. చిన్మాత్రమితి. కుతః. తథాశ్రుతేః. అన్తర్యామిబ్రాహ్మణేహి *యఆత్మనితిష్ఠన్నితిమాధ్యన్దినీయపర్యాయస్యస్థానే *యోవిజ్ఞానేతిష్ఠన్నితికాణ్వాఅధీయతే, తథా *విజ్ఞానంయజ్ఞంతనుతేకర్మాణితనుతేపిచేతికర్తురాత్మనోవిజ్ఞానమేవస్వరూపంశ్రూయతే,. స్మృతిషుచ *జ్ఞానస్వరూపమత్యన్తనిర్మలంపరమార్థతఇత్యాదిష్వాత్మనోజ్ఞానస్వరూపత్వంప్రతీయతే.—— అపరస్తుజీవాత్మనోజ్ఞానత్వేజ్ఞాతృత్వేచస్వాభావికేఽభ్యుపగమ్యమానేతస్యసర్వగతస్యసర్వదాసర్వత్రోపలబ్ధిప్రసఙ్గాత్, క

బ్రహ్మణఏవకర్తృతయాభోక్తృతయాజీవరూపేణస్థితత్వాదుపహితాకారస్యాదిమత్త్వాచ్చకర్తుర్భోక్తురాదిమత్త్వముపవర్ణనీయం. ఉపాధీనాంగత్వరతయాక్షణేషుబన్ధమోక్షప్రతిసన్ధానానియమకర్మసఙ్కరాదయశ్చస్యుః.—— అన్యేషాంపక్షేపి *అశ్రుతేరితిపదకల్పనంపూర్వవద్వ్యర్థం. సర్గాధికారేషుజీవస్యసృష్టిప్రళయామ్నానాభావపరమశ్రుతిపదంవ్యాఖ్యాతం. తచ్చాయుక్తం - *యస్మిన్నిదంసంచవిచైతీత్యుపక్రమ్య *సర్వానిమేషాజజ్ఞిరేఇత్యతఃపూర్వం *యతఃప్రసూతాజగతఃప్రసూతీతోయేనజీవాన్విససర్జభూమ్యామితిశ్రుతేః. ఉత్పత్తిప్రళయనిషేధశ్రుతీనాంవిషయవిభాగశ్చానుపపన్నః- హిమకరకసైన్ధవాదీనాంజలత్వప్రత్యభిజ్ఞానాయోగ్యావస్థాన్తరాపత్తిః - తరఙ్గబుద్బుదాదీనాంజలత్వప్రత్యభిజ్ఞానయోగ్యత్వేపిసంస్థానాన్తరాపత్తిః- విభక్తజలస్యవిభాగఏవ - నతుభూయిష్ఠోవికారః. తత్రకరకాదిస్థానీయాఃమహదాదయః - బ్రహ్మధర్మవిజ్ఞానాద్యననువృత్తేః. తరఙ్గస్థానీయాః జీవాః- జ్ఞానానన్దాదీనామల్పానువృత్తేః. విభక్తజలస్థానీయాఈశ్వరవ్యూహాః- జ్ఞానాద్యనువృత్తేఃపూర్ణత్వాత్. ప్రళయేపిపృథివ్యాదీనాంసవిభాగశక్తిర్నాస్తి- కింతుపరిణామశక్తిరేవ- జీవానాంతువిభాగశక్తిరవతిష్ఠతే. ఈదృశవిశేషేణజీవస్యనిత్యత్వావినాశిత్వాజత్వవాదాఇతిహ్యుక్తం. తత్రబ్రూమః - కింవిభాగశబ్దేననామరూపవిభాగంవివక్షిత్వానామరూపవిభాగాభిమానార్హతావిభాగశక్తిరిత్యుచ్యతే - ఉతజీవానాంస్వరూపభేదప్రహాణేనపశ్చాద్భేదప్రాప్త్యర్హతావివక్షితా. ఆద్యఃపక్షస్స్వాధిష్ఠపమః. ద్వితీయే కటకమకుటాదీనామివజీవానామాదిమత్త్వంస్యాత్. కటకమకుటాదీనాంప్రధ్వంసేవిభాగశక్తిర్నాస్తి - జీవానాంతుసాప్రళయేఽస్తీతిచేన్న - కటకాదీనామపివిభాగశక్తిమత్త్వేనావైషమ్యాత్. అతఏవహిహేమపిణ్డాత్పునర్విభాగఃకటకాదీనాంభవతి. ననుపూర్వంకటకోపయుక్తాంశఃపశ్చాదపికటకఏవోపయుజ్యతే - నతుమకుటఇతి నియమానర్హత్వాద్విభాగశక్త్యభావః- జీవానాంతుప్రతినియతకర్మభోగానుగుణనియమవత్త్వాద్విభాగశక్తిరవతిష్ఠతఇతిచేత్. సమస్తభేదశూన్యానాంపునశ్ఛేదాపత్తౌస ఏవాయంపుణ్యకృన్నాన్య ఇతినియమానుపపత్తేస్స్వేతరసమస్తవ్యావర్తకాకారాననుగతౌదేవదత్తయజ్ఞదత్తప్రత్యభిజ్ఞానవత్ సఏవాయమితిప్రత్యయస్యభ్రాన్తిరూపతాస్యాత్. కర్మశక్తయఏవభేదకాఇతిచేన్న - సర్వాసాంకర్మశక్తీనాంసన్మాత్రవృత్తిత్వేఽస్యేయంకర్మశక్తిర్నాన్యస్యేతినియమానుపపత్తేః. అతఃస్వాభావికస్వరూపభేదేస్థితఏవవిభాగాపత్తిర్వర్ణనీయా - అన్యథాఅకృతాభ్యాగమాదిప్రసఙ్గాత్. అతోవిభాగశక్తిరవతిష్ఠతే- నస్వరూపభేద ఇత్యనుపపన్నం. అతస్స్వరూపభేదేనిత్యేసత్యుత్పత్త్యనుత్పత్తిశ్రుత్యోర్విషయవ్యవస్థాకార్యా. ……………

ఆత్మాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. జ్ఞోతఏవ॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (వియదాదివదితి) జీవస్వరూపస్యనిరూపణీయత్వమస్త్యేవ- తథాపికార్యతాప్రకారనిరూపణత్వాభావాన్నపాదేనసాక్షాత్సఙ్గతిః - అతోవక్ష్యమాణాధికరణచతుష్టయస్యప్రసఙ్గాత్సఙ్గతిరిత్యర్థః. తత్రాస్యాధికరణస్యముఖాన్తరేణసఙ్గతిరప్యస్తి- జీవస్యధర్మాన్యథాభావలక్షణోవికారోనసమ్భవతి - స్వరూపాతిరేకేణజ్ఞానాఖ్యధర్మాభావాత్. జ్ఞానమేవహిస్వరూపమిత్యుక్తాక్షేపేణోత్థానాత్. నేయంసఙ్గతిరర్థసిద్ధేత్యభిప్రేత్యనకణ్ఠోక్తా. (కిమిత్యాది) కింజీవశ్చైతన్యమాత్రవపుః- ఉతజడస్వరూపఏవాగన్తుకచైతన్యః- ఉతస్వతోజ్ఞాతేతి. కింజ్ఞానమాత్రమపుష్టేవజ్ఞానస్వరూపత్వతద్ధర్మకత్వపరసర్వశ్రుతిసామఞ్జస్యం-ఉతాగన్తుకచైతన్యజడస్వరూపత్వే - ఉతస్వతోజ్ఞాతృత్వైకరూపత్వ ఇతి. జ్ఞాతృత్వస్యస్వరూపత్వేసర్వత్రోపలబ్ధిఃప్రసజ్యతే-నేతి. తదర్థంకింజీవఃసర్వగతః- ఉతాణురితి. అణుత్వేవిప్రకృష్టార్థగ్రహణాగ్రహణేసమ్భవతః-నేతి. ఏకజాతీయద్రవ్యయోర్నియతధర్మధర్మిభావఉపపద్యతే - నేతి. యదానోపపద్యతే- తదావిప్రకృష్టార్థగ్రహణాగ్రహణాసమ్భవేన సర్వగతత్వాత్సర్వత్రోపలబ్ధిప్రసఙ్గేనజ్ఞాతృత్వస్యస్వరూపత్వేసర్వశ్రుతిసామఞ్జస్యాభావాత్ పక్షాన్తరయోరన్యతరత్స్వీకార్యంస్యాత్. యదాధర్మధర్మిభావఉపపద్యతే- తదావిప్రకృష్టార్థగ్రహణాగ్రహణసమ్భవేనాణుత్వేసిద్ధేసర్వత్రోపలమ్భాప్రసఙ్గాత్ సర్వశ్రుతిసామఞ్జస్యేనజ్ఞాతృత్వస్వరూపతాత్మేతిసిధ్యతి. (చిన్మాత్రమితి) మాత్రచాజ్ఞాతృత్వాదివ్యావృత్తిః. చిన్మాత్రమితిభావప్రధాననిర్దేశః. జ్ఞానత్వమిత్యర్థః. (జ్ఞాతృత్వమేవాస్యస్వరూపమితి) జ్ఞాతృత్వం- స్వస్యపరస్యచావభాసప్రతిసమ్బన్ధిత్వం. భాసమానంవస్తుయస్మైభాతి- సహిజ్ఞాతా- తథాత్వంజ్ఞాతృత్వం. అహన్త్వమిత్యర్థః. స్వరూపం - స్వాభావికాకారః. *జ్ఞానంయథాసత్యమిత్యాదిచపూర్వపక్షేఽనుసన్ధేయం.—— అపరస్తు - కణాదమతానుసారీత్యర్థః.

రణానాంచ వైయర్థ్యాత్, సుషుప్తిమూర్ఛాదిషు సతోఽప్యాత్మనశ్చైతన్యానుపలబ్ధేః, జాగ్రతస్సామగ్ర్యాం సత్యాం జ్ఞానోత్పత్తిదర్శనా, దస్య న జ్ఞానం స్వరూపం - నాపి జ్ఞాతృత్వం. ఆగన్తుకమేవ చైతన్యం. సర్వగతత్వం చాత్మనోఽవశ్యాభ్యుపేత్యం- సర్వత్ర కార్యోపలబ్ధేః సర్వత్రాత్మనస్సన్నిధానాభ్యుపగమా, చ్ఛరీరగమనేనైవ కార్యసమ్భవే సతి గతికల్పనాయాం ప్రమాణాభావా, చ్చ. శ్రుతిరపి సుషుప్తివేళాయాం జ్ఞానాభావం దర్శయతి *నాహం ఖల్వయమేవం సమ్ప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీతి నో ఏవేమాని భూతానీతి. తథా మోక్షదశాయాం జ్ఞానాభావం దర్శయతి *న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీతి. జ్ఞానస్వరూపమిత్యాదిప్రయోగస్తు జ్ఞానస్య తదసాధారణగుణత్వేన లాక్షణిక ఇతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (జ్ఞోఽత ఏవ) జ్ఞ ఏవ- అయమాత్మా జ్ఞాతృస్వరూప ఏవ. న జ్ఞానమాత్రం, నాపి జడస్వరూపః. కుతః. (అత ఏవ) శ్రుతేరేవేత్యర్థః. *నాత్మా శ్రుతేరితి ప్రకృతా శ్రుతిః *అత ఇతి శబ్దేన పరామృశ్యతే. తథా ఛాన్దోగ్యే ప్రజాపతివాక్యే ముక్తాముక్తాత్మస్వరూపకథనే *అథ యో వేదేదం జిఘ్రాణీతి స ఆత్మా *మనసైవైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోకే *సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పః *నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరం. అన్యత్రాపి *న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి. తథా వాజసనేయకే *కతమ ఆత్మేతి పృష్ట్వా *యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతిః పురుష ఇతి, తథా *విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాత్ *జానాత్యేవాయం పురుషః- తథా *ఏష హి ద్రష్టా శ్రోతా ఘ్రాతా రసయితా మన్తా బోద్ధా కర్తా విజ్ఞానాత్మా పురుషః *ఏవమేవాస్య పరిద్రష్టురిమాష్షోడశ కలా ఇతి, ...

యత్తూక్తం జ్ఞాతృత్వే స్వాభావికే సతి సర్వగతస్య తస్య
సర్వదా సర్వత్రోపలబ్ధిః ప్రసజ్యత ఇతి - తత్రోచ్యతే.

౨౦॥ సూ. ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనాం॥ నాయం సర్వగతః- అపి త్వణురేవాయమాత్మా. కుతః. ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనాం శ్రుతేః. ఉత్క్రాన్తిస్తావచ్ఛ్రూయతే *తేన ప్రద్యోతేనైష ఆత్మా నిష్క్రామతి చక్షుషో వా మూర్ధ్నో వాఽన్యేభ్యో వా శరీరదేశేభ్య ఇతి. గతిరపి *యే వై కే చాస్మాల్లోకాత్ప్రయన్తి చన్ద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తీతి. ఆగతిరపి *తస్మాల్లోకాత్పునరేత్యస్మై లోకాయ కర్మణ ఇతి. విభుత్వే హ్యేతా ఉత్క్రాన్త్యాదయో నోపపద్యేరన్. ....

౨౧॥ సూ. స్వాత్మనా చోత్తరయోః॥ చశబ్దోఽవధారణే. యద్యపి శరీరవియోగ

(సర్వత్ర కార్యోపలబ్ధేః.) బుద్ధిసుఖదుఃఖాద్యుపలబ్ధేః. దేశాన్తరే భోగ్యవస్తూత్పత్తిశ్చ విభుత్వహేతుః-తదుత్పత్తిరదృష్టసమ్బన్ధాదేవ భవతి-నిరాశ్రయస్య ధర్మాదేః తత్ర సమ్బన్ధోఽనుపపన్న ఇతి విభుత్వమభ్యుపేత్యం. (గతికల్పనాయాం ప్రమాణాభావాచ్చేతి) గతికల్పనపక్షేఽణుత్వం గతిశ్చోభయం కల్ప్యం - ఇతరపక్షే విభుత్వమేవ కల్ప్యమితి కల్పనాలాఘవాద్విభుత్వమేవోపపన్నమితి విభుత్వసమ్భవాదనన్యథాసిద్ధం గతేః కల్పకం నాస్తీతి భావః. శ్రుతిమాహ (శ్రుతిరపీతి) ... ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) (జ్ఞ ఏవేత్యాది) (అత ఇతి) శ్రుతివ్యక్తిభేదేఽప్యతశ్శబ్దోఽర్థవశాదపేక్షితం వాక్యవిశేషముపస్థాపయతి- ఏతచ్ఛబ్దః ప్రకృతజాతీయపరామర్శీత్యర్థః. *మనసైతాన్కామాన్పశ్యన్ రమతే *న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతీత్యాదయో ముక్తాత్మవిషయాః. *అన్యోఽన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయః *న విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యత ఇత్యాద్యనుసన్ధేయమ్. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యత్తూక్తమితి).

౨౦॥ సూ. ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనాం॥ (యే వై కే చేతి) ఉత్క్రాన్తిశబ్దానన్తరగతిశబ్దః ఉత్క్రాన్త్యనన్తరభావిగతిపర ఇతి భావః. అస్మిన్సూత్రే శ్రుత్యర్థాపత్తిర్దర్శితా..............................

౨౧॥ సూ. స్వాత్మనా చోత్తరయోః॥ కథంచిచ్ఛబ్దేన తత్రాప్యస్వారస్యం సూచితం. అణుత్వగత్యోరుభయోరపి కల్ప్య

రూపత్వేనోత్క్రాన్తిః స్థితస్యాప్యాత్మనః కథంచిదుపపద్యతే- గత్యాగతీ తు న కథంచిదుపపద్యేతే - అతస్తే స్వాత్మనైవ సమ్పాద్యే. ....

౨౨॥ సూ. నాణురతచ్ఛ్రుతేరితిచేన్నేతరాధికారాత్ ॥ *యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితి జీవం ప్రస్తుత్య *స వా ఏష మహానజ ఆత్మేతి మహత్త్వశ్రుతేః నాణుర్జీవ ఇతి చేన్న - (ఇతరాధికారాత్) జీవాదితరస్య ప్రాజ్ఞస్య తత్రాధికారాత్. యద్యప్యుపక్రమే జీవః ప్రస్తుతః - తథాపి * యస్యానువిత్తః ప్రతిబుద్ధ ఆత్మేతి మధ్యే పరః ప్రతిపాద్యత ఇతి తత్సమ్బన్ధీదం మహత్త్వం- న జీవస్య.....................

౨౩॥ సూ. స్వశబ్దోన్మానాభ్యాంచ॥ సాక్షాదణుశబ్ద ఏవ శ్రూయతే *ఏషోఽణురాత్మా చేతసా వేదితవ్యో యస్మిన్ ప్రాణః పఞ్చధా సంవివేశేతి. ఉద్ధృత్యమానమున్మానం. అణుసదృశం వస్తూద్ధృత్య తన్మానత్వం జీవస్య శ్రూయతే *వాలాగ్రశతభాగస్య శతధా కల్పితస్య చ । భాగో జీవస్స విజ్ఞేయ ఇతి, * ఆరాగ్రమాత్రో హ్యవరోఽపి దృష్ట ఇతి, చ. అతోఽణురేవాయమాత్మా. ....

అథ స్యాత్ - ఆత్మనోఽణుత్వే సకలశరీరవ్యాపినీ వేదనా నోపపద్యత ఇతి. తత్ర మతాన్తరేణ పరిహారమాహ.

౨౪॥ సూ. అవిరోధశ్చన్దనవత్ ॥ యథా హరిచన్దనబిన్దుర్దేహైకదేశవర్త్యపి సకలదేహవ్యాపినమాహ్లాదం జనయతి - తద్వదాత్మాపి దేహైకదేశవర్తీ సకలదేశవర్తినీం వేదనామనుభవతి. ......

౨౫॥ సూ. అవస్థితివైశేష్యాదితి చేన్నాభ్యుపగమాద్ధృది హి॥ హరిచన్దనబిన్దోర్దేహదేశవిశేషావస్థితివిశేషాత్తథాభావః - ఆత్మనస్తు తన్న విద్యత ఇతి చేన్న - ఆత్మనోఽపి దేహదేశవిశేషే స్థిత్యభ్యుపగమాత్. హృదయదేశే హ్యాత్మనః స్థితిః శ్రూయతే * హృది హ్యయమాత్మా తత్రైకశతం నాడీనామితి, తథా *కతమ ఆత్మేతి ప్రకృత్య *యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతిరితి,. ఆత్మనో దేశవిశేషస్థితిఖ్యాపనాయ చన్దనదృష్టాన్తః ప్రదర్శితః - న తు చన్దనస్య దేశవిశేషాపేక్షా. ....

త్వాత్స్వరేణకల్పనాగౌరవముక్తం - తత్ర గమనస్య శ్రుతిసిద్ధత్వేన కల్ప్యత్వం నాస్తి - అతోఽణుత్వమేవ కల్ప్యమితి న గౌరవం. తత్ర విభుత్వకల్పనం శ్రుతివిరుద్ధం- అణుత్వకల్పనం త్వవిరుద్ధమితి భేదేత్యర్థః. ....

౨౨॥ సూ. నాణురతచ్ఛ్రుతేరితిచేన్నేతరాధికారాత్॥ అధికారః- ప్రస్తావః. * యస్యానువిత్తః- యస్య- జీవస్య. అనువిత్తః- *విదజ్ఞానే- ఉపాస్య ఇత్యర్థః. యద్వా- *విదిర్లాభే- ప్రాప్యః. ప్రతిబుద్ధ ఆత్మా- ప్రాజ్ఞ ఆత్మా......................................

౨౩॥ సూ. స్వశబ్దోన్మానాభ్యాంచ॥ *స్వశబ్దః- అణుశబ్దః. న త్వణుత్వాక్షేపకశబ్ద ఇతి భావః. అణుత్వం గతిశ్చోభయం శ్రౌతమతో న కల్పనాగౌరవం. అన్యతరశ్రౌతత్వే చ న కల్పనాగౌరవమిత్యుక్తం. *ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనామిత్యాదిభిః శ్రుత్యర్థాపత్తిర్దర్శితా- *స్వశబ్దోన్మానాభ్యాంచేతి శ్రుతిర్దర్శితా. *బుద్ధేరాత్మా మహాన్పర ఇత్యత్ర బహుశ్రుత్యర్థాపత్తివిరోధాత్పూజావాచిత్వాచ్చ మహచ్ఛబ్దః ప్రాధాన్యపరః. ......

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) వేదనా-దుఃఖానుభవః. సుఖానుభవస్యాప్యుపలక్షణమిదం.

౨౪॥ సూ. అవిరోధశ్చన్దనవత్॥ (వేదనామనుభవతి) ఓదనపాకం పచతీతివత్. యద్వా- దుఃఖమనుభవతీత్యర్థః......

౨౫॥ సూ. అవస్థితివైశేష్యాదితిచేన్నాభ్యుపగమాద్ధృదిహి॥ (తత్రైకశతం నాడీనామితి) అనేనైకదేశస్థస్య సకలశరీరవ్యాపికార్యకరత్వప్రకారో దర్శితః. (న త్వితి) హరిచన్దనస్య హ్యన్నాసికానయనశ్రోత్రాది మర్మప్రదేశేష్వస్థిత్యా కార్యకరత్వం - న తు హృన్మాత్ర ఇత్యభిప్రాయేణ న తు చన్దనస్యేత్యుక్తమ్. ....

ఏకదేశవర్తినస్సకలదేహవ్యాపికార్యకరత్వప్రకారం స్వమతేనాహ.

౨౬ సూ. గుణాద్వాలోకవత్ ॥ వాశబ్దో మతాన్తరవ్యావృత్త్యర్థః. ఆత్మా స్వగుణేన జ్ఞానేన సకలదేహం వ్యాప్యావస్థితః. (ఆలోకవత్) యథా మణిద్యుమణిప్రభృతీనామేకదేశవర్తినామాలోకోఽనేకదేశవ్యాపీ దృశ్యతే- తద్వద్ధృదయస్థస్యాత్మనో జ్ఞానం సకలదేహం వ్యాప్య వర్తతే. జ్ఞాతుః ప్రభాస్థానీయస్య జ్ఞానస్య స్వాశ్రయాదన్యత్ర వృత్తిర్మణిప్రభావదుపపద్యత ఇతి ప్రథమసూత్రే స్థాపితమ్. …………

నను ఉక్తం జ్ఞానమాత్రమేవాత్మేతి- తత్కథం జ్ఞానస్య స్వరూపవ్యతిరిక్తగుణత్వముచ్యతే. తత్రాహ

౨౭॥ సూ. వ్యతిరేకో గన్ధవత్తథా చ దర్శయతి ॥ యథా పృథివ్యాః గన్ధస్య గుణత్వేనోపలభ్యమానస్య తతో వ్యతిరేకః - తథా జానామీతి జ్ఞాతృగుణత్వేన ప్రతీయమానస్య జ్ఞానస్యాత్మనో వ్యతిరేకస్సిద్ధః. దర్శయతి చ శ్రుతిః * జానాత్యేవాయం పురుష ఇతి. …………

౨౮॥ సూ. పృథగుపదేశాత్ ॥ స్వశబ్దేనైవ విజ్ఞానం విజ్ఞాతుః పృథగుపదిశ్యతే *న విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యత ఇతి. …………

యత్తూక్తం *యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్ *విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే *జ్ఞానస్వరూపమత్యన్తనిర్మలమిత్యాదిషు జ్ఞానమేవాత్మేతి వ్యపదిశ్యత ఇతి - తత్రాహ

౨౯॥ సూ. తద్గుణసారత్వాత్తు తద్వ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవత్ ॥ తుశబ్దశ్చోద్యం వ్యావర్తయతి. (తద్గుణసారత్వాత్) విజ్ఞానగుణసారత్వాత్ ఆత్మనో విజ్ఞానమితి వ్యపదేశః. విజ్ఞానమేవాస్య సారభూతో గుణః. యథా ప్రాజ్ఞస్యానన్దస్సారభూతో గుణ ఇతి ప్రాజ్ఞ ఆనన్దశబ్దేన వ్యపదిశ్యతే * యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్ *ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాదితి,- ప్రాజ్ఞస్య హ్యానన్దస్సారభూతో గుణః *స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః *ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్ న బిభేతి కుతశ్చనేతి. యథా వా *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి విపశ్చితః ప్రాజ్ఞస్య జ్ఞానశబ్దేన వ్యపదేశః,- *సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితా *యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదిషు ప్రాజ్ఞస్య జ్ఞానం సారభూతో గుణ ఇతి విజ్ఞాయతే.

అనన్తరసూత్రావతారాయాహ (స్వమతేనేతి) యద్యప్యేకస్మిన్నవయవిని దేశవిశేషస్థిత్యా సర్వత్ర కార్యకరత్వం- తథాపి సౌభర్యాదీనాం బహుషు దేహావయవిష్వణోరాత్మనో దేశవిశేషస్థిత్యా కార్యకరత్వం న సిధ్యతీత్యభిప్రాయేణ నిర్వాహాన్తరోక్తిరితి భావః.

౨౬॥ సూ. గుణాద్వాలోకవత్ ॥ అయుతసిద్ధవిశేషణస్య కథం దేశాన్తరే వృత్తిరిత్యత్రాహ (జ్ఞాతురితి) …………

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (నన్వితి)

౨౭॥ సూ. వ్యతిరేకో గన్ధవత్తథా చ దర్శయతి॥ జానామీతి ధర్మధర్మిణోః ప్రకృతిప్రత్యయవాచ్యయోర్భేదానుభవాదర్శితః. *తథా చేతి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (దర్శయతి చేతి) …………

౨౮॥ సూ. పృథగుపదేశాత్ ॥ పూర్వసూత్రే సురభి కుసుమమితివద్విశిష్టవాచినా శబ్దేన విశేష్యాద్విశేషణతయా వ్యతిరేక ఉక్తః- అత్ర తు విశేషణవిశేష్యయోః పృథక్ఛబ్దేనాభిధానమితి భిదా. …………

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యత్త్వితి)

౨౯॥ సూ. తద్గుణసారత్వాత్తు తద్వ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవత్ ॥ సారశబ్దేన ప్రధానత్వం వివక్షితం. తచ్ఛ్రుతౌ స్వపదాత్మభావిత్వం. ఆనన్దజ్ఞానయోర్గుణత్వప్రదర్శనార్థం *స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః * యస్సర్వజ్ఞః *విపశ్చితేత్యాది శ్రుతిరుదాహృతా. …………

౩౦॥ సూ. యావదాత్మభావిత్వాచ్చ న దోషస్తద్దర్శనాత్ ॥ విజ్ఞానస్య యావదాత్మభావిధర్మత్వాత్తేన తద్వ్యపదేశో న దోషః- తథా చ ఖణ్డాదయో యావత్స్వరూపభావిగోత్వాదిధర్మశబ్దేన గౌరితి వ్యపదిశ్యమానా దృశ్యన్తే. స్వరూపనిరూపణధర్మత్వాదిత్యర్థః. చకారాత్ జ్ఞానవదాత్మనోఽపి స్వప్రకాశత్వేన విజ్ఞానమితి వ్యపదేశేన దోష ఇతి సముచ్చినోతి. ....

యచ్చోక్తం సుషుప్త్యాదిషు జ్ఞానాభావాత్ జ్ఞానస్య న స్వరూపానుబన్ధిధర్మత్వమితి- తత్రాహ

౩౧॥ సూ. పుంస్త్వాదివత్త్వస్య సతోఽభివ్యక్తియోగాత్ ॥ తుశబ్దశ్చోదితాశఙ్కానివృత్త్యర్థః. అస్య-జ్ఞానస్య సుషుప్త్యాదిష్వపి విద్యమానస్య జాగర్యాదిష్వభివ్యక్తిస్సమ్భవాత్ స్వరూపానుబన్ధిధర్మత్వోపపత్తిః. (పుంస్త్వాదివత్) యథా పుంస్త్వస్యాసాధారణస్య ధాతోర్బాల్యావస్థాయాం సతోఽప్యనభివ్యక్తస్య యువత్వేఽభివ్యక్తౌ పుంస స్తద్వత్తా న కదాచిత్క్షతిర్భవతి. సప్తధాతుమయత్వం హి శరీరస్య స్వరూపానుబన్ధి-*తత్సప్తధాతు త్రిమలం ద్వియోని చతుర్విధాహారమయం శరీరమితి శరీరస్వరూపవ్యపదేశాత్. సుషుప్త్యాదిష్వప్యహమర్థః ప్రకాశత ఇతి ప్రాగేవోక్తం. తస్య విద్యమానస్య జ్ఞానస్య విషయగోచరత్వం జాగర్యాదావుపలభ్యతే. ఏతే చాత్మనో జ్ఞాతృత్వాదయో ధర్మాః ప్రాగేవోపపాదితాః. అతో జ్ఞాతృత్వమేవ జీవాత్మనః స్వరూపం. స చాయమాత్మాఽణుపరిమాణః. *న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీత్యపి న ముక్తస్య జ్ఞానాభావ ఉచ్యతే- అపి తు *ఏతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీతి సంసారదశాయాం యద్భూతానువిధాయిత్వప్రయుక్తం జన్మనాశాదిదర్శనం- తన్ముక్తస్య న విద్యతే- * న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి న రోగం నోత దుఃఖతాం సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి సర్వమాప్నోతి సర్వశః *నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరం *మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమత ఇత్యాదిశ్రుత్యైకార్థ్యాత్.

సమ్ప్రతి జ్ఞానాత్మవాదేతస్య సర్వగతత్వే దూషణమాహ.

౩౨॥ సూ. నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గోఽన్యతరనియమో వాన్యథా ॥ అన్యథా-సర్వగతత్వపక్షే తస్య జ్ఞానమాత్రత్వపక్షే చ నిత్యముపలబ్ధ్యనుపలబ్ధీ సహైవ ప్రసజ్యేయాతాం. (అన్యతరనియమో వా) ఉపలబ్ధిరేవ వా నిత్యం స్యాత్ - అనుపలబ్ధిరేవ వా. ఏతదుక్తం భవతి - లోకే తావద్వర్తమానయోరా

గుణవాచిశబ్దేన గుణ్యభిధానం లౌకికమిత్యత్రాహ.

౩౦॥ సూ. యావదాత్మభావిత్వాచ్చ న దోషస్తద్దర్శనాత్ ॥ న హి గోత్వాదయో యావదాత్మభావిన ఇత్యత్రాహ (స్వరూపనిరూపణేతి) అణుత్వాదయోఽపి హి యావదాత్మభావిన ఇతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం చ స్వరూపనిరూపణధర్మత్వాదిత్యుక్తం. స్వరూపం- ధర్మి స్వరూపం. ఆత్మశబ్దః స్వరూపపర ఇత్యర్థః. చకారార్థమాహ (చకారాదితి) ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యచ్చోక్తమితి)

౩౧॥ సూ. పుంస్త్వాదివత్త్వస్య సతోఽభివ్యక్తియోగాత్ ॥ (జాగర్యాదిష్వితి) అత్రాదిశబ్దేన స్వప్నదశా వివక్షితా. పుంస్త్వశబ్దేన ధాతుర్లక్షితః. ఆదిశబ్దేన యోషిత్త్వోపలక్షణమితి గమ్యతే. బాల్యే స నాస్తీతి శఙ్కాయామాహ (సప్తధాతుమయత్వం హీతి) జ్ఞానస్యోపలబ్ధిర్విషయసమ్బన్ధసాపేక్షేత్యుక్తం భవతి. విద్యమానస్యానభివ్యక్తస్య కదాచిదభివ్యక్తిమాత్రే దృష్టాన్తోఽయం. విషయసమ్బన్ధార్హత్వం ప్రకాశార్హత్వం చ తదానీమప్యస్తీతి న స్వయంప్రకాశత్వహానిః. ఏవం స్వయంప్రకాశస్వరూపజ్ఞానోపలబ్ధేర్విషయసమ్బన్ధసాపేక్షత్వే అహమర్థస్యాపి తథాత్వం స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (సుషుప్త్యాదిష్వపీతి) (తస్యేతి) విషయసమ్బన్ధ ఉపలబ్ధిశ్చ జాగర్యాదావిత్యర్థః. అహంప్రత్యయగోచరత్వే జడత్వాదిప్రసఙ్గమాశఙ్క్యాహ (ఏతే చాత్మన ఇతి) నిత్యోపలబ్ధ్యాద్యప్రసఙ్గార్థమాహ (స చాయమితి) (న ప్రేత్యేతి) దేహాత్మాభిమానభ్రమో నాస్తీత్యర్థః. ......

(సమ్ప్రతీతి) జ్ఞానాత్మవాదే విభుత్వపక్షే దూషణం, జడాత్మవాదే విభుత్వే చ దూషణ, ముభయం

సూత్రవివక్షితం - వ్యాఖ్యాస్యతే చ. తత్ర ప్రథమే పక్షే దూషణం ప్రతిజానీతే (సమ్ప్రతీతి)

౩౨. సూ. నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గోఽన్యతరనియమో వాన్యథా ॥ నిత్యోపలబ్ధిః ప్రసజ్యతాం - కథం నిత్యానుపలబ్ధిప్రసఙ్గః- ఉభయప్రసఙ్గో వా కథమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) వికల్పశిరస్త్రయాభిప్రాయేణ దూషణత్రయముచ్యత ఇత్యర్థః. (లోకే తావదితి) ఆత్మా

త్మోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధ్యోరయం జ్ఞానాత్మా సర్వగతో హేతుస్స్యాత్ - ఉపలబ్ధేరేవ వా - అనుపలబ్ధేరేవ వా. ఉభయహేతుత్వే సర్వదా సర్వత్రోభయం ప్రసజ్యేత. యద్యుపలబ్ధేరేవ - సర్వస్య సర్వదా సర్వత్రానుపలబ్ధిర్న స్యాత్. అథానుపలబ్ధేరేవ - సర్వదా సర్వత్రోపలబ్ధిర్న స్యాదితి. అస్మాకం శరీరస్యాన్తరేవావస్థితత్వాదాత్మన స్తత్రైవోపలబ్ధిర్నాన్యత్రేతి వ్యవస్థాసిద్ధిః. కరణాయత్తోపలబ్ధేరపి సర్వేషామాత్మనాం సర్వగతత్వేన సర్వైః కరణైస్సర్వదా సంయుక్తత్వాత్, అదృష్టాదేరప్యనియమాదుక్తదోషస్సమానః..................

జ్ఞాధికరణం సమాప్తమ్.

———

కుత్రచిదుపలభ్యతే - న గఙ్గాతీరాదిషూపలభ్యతే. ఏవం విద్యమానయోరుపలబ్ధ్యనుపలబ్ధ్యోరుభయోరపి హేతుః స్యాదిత్యేకం శిరః. (ఉపలబ్ధేరేవ వా, అనుపలబ్ధేరేవ వేతి) అత్రాపి హేతుః స్యాదిత్యనువర్తతే. ఏవం శిరస్త్రయం వివక్షితం. కిముపలబ్ధిరేవ స్వరూపం - ఉతానుపలబ్ధిరేవ - ఉతోభయమిత్యర్థః. హేతుశబ్దప్రయోగో హేత్వన్తరనైరపేక్ష్యార్థః. ఉక్తదూషణస్య స్వపక్షే స్పర్శిత్వమాహ (అస్మాకమితి) జడాత్మపక్షే విభుత్వే దూషణమాహ (కరణాయత్తేతి) (అదృష్టాదేరప్యనియమాదితి) తత్తత్కర్మానుష్ఠానహేతుభూతశరీరాణాం సర్వాత్మసాధారణత్వాదదృష్టానియమ ఇత్యర్థః. (ఉక్తదోషస్సమాన ఇతి) కరణాదికం కిముపలబ్ధేర్హేతుః - ఉతానుపలబ్ధేః - ఉతోభయోరితి వికల్పపూర్వవద్దూషణం వ్యక్తమితి భావః. ... ...

పరేషాం సూత్రాక్షరాస్వారస్యం - ద్రష్టృశబ్దస్యేవ జ్ఞశబ్దస్య జ్ఞప్తివాచిత్వాభావాత్. *ధీరో మనీషీ జ్ఞః ప్రాజ్ఞః* ఇత్యభిధానవిదః. *అత ఏవ - అనుత్పన్నత్వేనావికృతబ్రహ్మణ ఏవోపాధినా జీవభావేనావస్థానాత్, తస్య చ చైతన్యస్వరూపత్వాదితి వ్యాఖ్యానమపి క్లిష్టం. ఏతచ్ఛబ్దేన సాధ్యతయా ప్రకృతానుత్పత్తిపరామర్శే తస్యాస్సాక్షాదేవ జ్ఞానస్వరూపత్వసాధకత్వాభావాత్ తదుపపాదకబ్రహ్మానన్యత్వం, తేన బ్రహ్మప్రతిపాదకవాక్యజాతం, తేన తస్య జ్ఞానస్వరూపత్వం, చ లక్షయిత్వా తేన పరమసాధ్యస్యోపపాదనీయత్వాత్. సాధకతయా ప్రకృతశ్రుతిపరామర్శిత్వం తు యుక్తం - ప్రకృతత్వావిశేషేఽపి పూర్వసూత్రస్థపఞ్చమీతుల్యార్థేన ప్రత్యయేన సాధకవిషయస్య ప్రకృత్యర్థసామ్యస్య చ జ్ఞాప్యమానతయా యోగ్యతావశాచ్ఛ్రుతివిశేషప్రతిపన్నే తస్యావ్యవధానేన జ్ఞానస్వరూపతాప్రతిపాదనే విలమ్బత్రయాభావాచ్చ. జ్ఞానమాత్రస్వరూపత్వే సాధ్యే జ్ఞాతృత్వవాదినీనాం, ధర్మధర్మిభేదనిర్దేశపరాణాం, ధర్మనిత్యత్వవాదినీనాం, * జానాత్యేవాయం * అవినాశీ వా అరేఽయమాత్మాఽనుచ్ఛిత్తిధర్మా * ఇత్యేవమాదీనాం శ్రుతీనాం బాధో దుస్తరః. తత్రానుచ్ఛిత్తిరేవ ధర్మతయా వివక్షితా - *అవినాశీ* త్యనేన పునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. అత ఉచ్ఛేదరహితజ్ఞానధర్మకత్వం వివక్షితం.— అపరైస్తు * అత ఏవే *తి పఞ్చమ్యా శ్రుతిభ్య ఇతి వ్యాఖ్యాతం. తదప్యనిరుద్ధం. శ్రుతేరితి తు వ్యాఖ్యానం తతోఽప్యుచితం - ఉత్తరసూత్రస్థాయాః షష్ఠ్యా అన్వయసామర్థ్యేన శ్రుతేరితి పదానుషఙ్గస్య సూత్రకృతాఽభిప్రేతత్వావగమాత్. న హ్యుత్క్రాన్తిగత్యాగతీనాం తాభ్య ఇత్యన్వయో ఘటతే. శ్రుతిభ్య ఇత్యధ్యాహారే తు ఘటతే - అధ్యాహారసాకాఙ్క్షపదానుషఙ్గాదపి నిరపేక్షపదానుషఙ్గో హి యుజ్యతే. * అశ్రుతేరితి పదస్యానుపపత్తిశ్చ పూర్వమేవ దర్శితా.—— అన్యే తు - యత ఏవం నాత్యన్తికనాశః ప్రళయే జీవస్య - కిన్తు విభాగశక్త్యవశేష ఏవ - అత ఏవ జ్ఞత్వమపి సిద్ధం - తస్యామవస్థాయాం * యద్వై తన్న పశ్యతి పశ్యన్వై తన్న పశ్యతీ*తి జ్ఞత్వావినాశిత్వవచనమస్తీతి వ్యాచక్షతే. తదపి కస్యాన్తరసాకాఙ్క్షహేతూపస్థాపకత్వాదపి తద్విశబ్దానపేక్షహేతూపస్థాపకత్వస్యాన్యాయ్యతయా ప్రత్యుక్తం. ప్రళయే విభాగశక్త్యవశేషావస్థానం హి న సాక్షాదేవ జ్ఞానస్వరూపత్వసాధకం - కిన్తు ప్రళయవిషయశ్రుత్యుపస్థాపనద్వారేణ. కిఞ్చ - జ్ఞాననిత్యత్వం చైవముపపాదయన్తి - సర్వాస్సంవిదోఽఙ్గారాదర్చిష ఇవ నవనీతపిణ్డాత్ ఘృతమివ పురుషాద్విభజ్యన్తే, తేన సంయుజ్యన్తే, చ - అతో జ్ఞాననిత్యత్వే - న కారకవైయర్థ్యమితి. తత్ర కిఞ్చిద్విమర్శనీయం - కిం నవనీతపిణ్డస్యేవాత్మనః స్వరూపైకదేశ ఏవ విభజ్యమానో విషయేషు ప్రసర్పతి సఙ్కుచతి చ - ఉత తదపృథక్సిద్ధం జ్ఞానతయా తత్సజాతీయం ద్రవ్యాన్తరమితి. యది ప్రథమః పక్షః పరిగృహ్యతే - తత్ర బ్రూమః - అణుత్వం తావద్భవదభిమతం - తత్స్వరూపాద్విభక్తశ్చన్ద్రాదిషు ప్రసృతః కిమాత్మైకదేశః - ఉత కృత్స్న ఆత్మా. కృత్స్న ఆత్మా చేత్ - చన్ద్రగ్రహణవేళాయాం శరీరం నిరాత్మకం స్యాత్. యద్యేకదేశః ప్రసృతః - స చేదఖణ్డితః ప్రసృతః - న పునరేతి, ఆత్మాఽపి శరీరాద్బహిరాకృష్టస్స్యాదితి శరీరం నిరాత్మకం స్యాత్,. యది ఖణ్డితోఽపసర్పేత్ - మృత్పిణ్డవిశీర్ణధూళీపటలవన్న పునరేయాత్. తదానీమాత్మైకదేశహానిస్స్యాత్. ఏవం త్రిచతురపర్యాయైరాత్మోచ్ఛిత్తిస్స్యాత్ - అనుచ్ఛేదే వా జ్వాలాయా ఇవ ప్రతిక్షణోత్పత్తిరాత్మనస్స్యాత్. యద్యఖణ్డిత ఏవ ప్రసృత్య పునస్సఙ్కుచతి - పటగ్రహణదశాయాం ఘటగ్రహణాయ పూర్వప్రసృత ఏవాంశః ప్రసర్పతి - ఉత ప్రాక్ప్రసృష్టాంశే శరీరస్థే పూర్వం శరీరస్థాంశః పశ్చాత్ప్రసర్పతి. ద్వితీయే పక్షే ధర్మధర్మిభావావ్యవస్థానా, చ్ఛరీరస్థస్య ధర్మిణోఽహంప్రత్యయవేద్యస్యాత్మత్వాద్ధర్మిత్వాత్, విషయసమ్బన్ధిజ్ఞానానామిచ్ఛాదీనామివ స్వస్మైభానసమానత్వాభావా, చ్చ ప్రత్యక్త్వాప్రత్యక్త్వధర్మధర్మిత్వాదీనామంశభేదేనానియతత్వాదాత్మాంశస్య కదాచిదనాత్మత్వం, ప్రత్యగంశస్య కదాచిత్పరాక్త్వం, ధర్మిణ ఏవ కదాచిత్స్వధర్మత్వం, చ స్యాత్. తతశ్చ కటకమకుటాదీనామివ అహమర్థస్య కర్తుర్భోక్తురాదిమత్త్వం స్యాత్ - అహమర్థస్యైవ కర్తృత్వభోక్తృత్వయోగాత్, అహమ్భావస్య చాత్మన్యనియతప్రదేశవృత్తిత్వా, చ్చ. యది ప్రథమః పక్షో రోచతే - తర్హి ప్రసర్పణాప్రసర్పణరూపవిరుద్ధస్వభావభాక్త్వాద్ధర్మధర్మిణోర్భిన్నద్రవ్యత్వం, అన్యధర్మజ్ఞానస్య అన్యం ప్రతి ధర్మత్వాభావాదపృథక్సిద్ధధర్మత్వం, తస్య చ సఙ్కోచవికాసభాక్త్వం, చాభ్యుపగన్తవ్యం. తథా సతి ధర్మాన్యథాభావరూపావస్థాపత్తిరుత్పత్త్యాది - స్వరూపాన్యథాభావాభావాన్నిత్యత్వమిత్యవిద్వైషమ్యమాస్థేయం.—— *ఉత్క్రాన్తిత్యాదిసూ

త్రగణమధికరణాన్తరం పరే వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- జ్ఞత్వచిన్తోపయోగిత్వాత్ పరిమాణచిన్తనస్య. ఉపయోగశ్చ ఫలఫలిభావే దర్శితః. తత్ర పరేఽణు
త్వం పూర్వపక్షీకృత్య విభుత్వమేవ సిద్ధాన్తయన్తి. తత్ర న తావదియం పరబ్రహ్మవిషయా చిన్తా - తద్విభుత్వస్య బహ్వధికరణసిద్ధత్వాత్, అల్పపరిమాణ
శ్రుతీనాంచ *నిచాయ్యత్వాదేవమిత్యనేన కృతనిర్వాహత్వాచ్చ శఙ్కానుత్థానాత్. జీవవిషయేఽణుత్వస్య పూర్వపక్షీకరణమయుక్తం- అణుత్వశ్రుతీ
నాం నిరవకాశత్వప్రసఙ్గాత్. ఔపాధికాకారవిషయత్వం తాసామితి చేత్. కిమణుత్వం యావజ్జీవభావమవతిష్ఠతే- ఉత న. ప్రథమే యావజ్జీవభావభావి
నో మాధుర్యస్యేవ యావద్ద్రవ్యభావినోఽణుత్వస్యౌపాధికత్వమయుక్తం. ద్వితీయే జీవభావస్యామోక్షస్థాయిత్వం న సిధ్యేత్. తతశ్చ వేదాన్తానామనారమ్భ
స్స్యాత్. జీవభావనివృత్తిర్హి పరేషాం మోక్షః. అవచ్ఛేదకోపాధ్యపగమే బ్రహ్మతాపన్నస్య పునరుపాధ్యన్తరేణ జీవభావాపత్తౌ ఘటాగమాపాయితయా
ఘటచ్ఛిద్రస్యేవాదిమత్త్వం జీవస్య ప్రసజేత్. నన్వుపాసనార్థమల్పపరిమాణత్వం పూర్వం నిరూపితం- అత్ర బ్రహ్మణో జీవభావేనాణుత్వస్య స్వాభావికత్వ
నిరాకరణమధికరణకృత్యమితి చేన్న- ఉపాధ్యసమ్భవాత్. న తావదవిద్యా- తస్యా అణుత్వాభావేన తదవచ్ఛిన్నస్యాప్యణుత్వానుపపత్తేః. యదప్యధ్యవసా
యాదివృత్తిభేదేన బుద్ధ్యాదిశబ్దవాచ్యం మనః- బుద్ధ్యాఖ్యం మహత్తత్త్వం వోపాధిః- తర్హి *ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనః* *మహానవ్యక్తే లీయత ఇత్యాది
శ్రుత్యవగతాన్మనఆదిసర్గాత్పూర్వం జీవభావాభావాత్ జీవస్యాదిమత్త్వం స్యాత్. నను యథా త్వన్మతే జీవాత్మధర్మభూతస్య జ్ఞానస్య విభోరపి కర్మణాఽ
త్యన్తసఙ్కోచః ప్రళయదశాయాముపపద్యతే - తథా కృత్స్నప్రళయదశాయామన్తఃకరణాద్యభావేపి కర్మకృతమణుత్వం జీవస్య సమ్భవతీతి చేత్. న-
అవచ్ఛేదకాభావచోద్యస్య సఙ్కోచసద్భావప్రతిబన్ద్యా పరిహారాయోగాత్. స్వతో వికాసశక్తియుక్తస్య ధర్మభూతస్య జ్ఞానస్య వికాసప్రతిబన్ధకం
కర్మాభ్యుపగమ్యతే- న తు వికసితస్యైకదేశావచ్ఛేదకమిష్యతే. త్వన్మతే తు సర్వగతస్యైవ సతో బ్రహ్మణః క్వచిత్ప్రదేశేఽణుత్వమవచ్ఛేదకపరిమితద్రవ్య
సాపేక్షం వికాసప్రతిబన్ధకేన కర్మణా న సంపత్స్యతే. అత ఆమోక్షస్థాయినః కస్యచిదుపాధేరసమ్భవాజ్జీవాణుత్వస్యౌపాధికత్వమయుక్తం. కించ- *వాలా
గ్రశతభాగస్య* *ఆరాగ్రమాత్ర* ఇత్యాదిష్వణుత్వశ్రుతిషూపాధిర్న శ్రూయతే- యథా పరమాత్మనో విభుత్వశ్రుతిషు. తస్య చాణుత్వముపాధిపూర్వకము
చ్యతే *ఏష ఆత్మాన్తర్హృదయేఽణీయాన్ వ్రీహేర్వా* ఇత్యాదిషు. అత ఉపాధ్యనుక్తేః పరమాత్మవిభుత్వవజ్జీవాణుత్వమపి నోపాధికృతం. కించ- *ఏషోఽణురా
త్మా చేతసా వేదితవ్య* ఇత్యణుపరిమాణస్య ముముక్షువేదితవ్యత్వశ్రవణాచ్చాణుత్వం స్వాభావికం. న హ్యౌపాధికాకారో జీవస్య స్థూలత్వాదివచ్ఛోకమో
హాదివచ్చ ముముక్షోరనుసన్ధేయః. *తేన ప్రద్యోతేనైష ఆత్మా నిష్క్రామతీ*త్యత్రాత్మశబ్దస్య నిష్కృష్టాత్మవిషయత్వా, త్తస్య నిష్క్రమణార్హత్వావగ
మా, చ్చాణుత్వం స్వాభావికం. న హ్యాత్మశబ్ద ఉపాధిసంసృష్టపరః- లక్షణాప్రసఙ్గాత్. ఉపాధీనాం జీవస్య చ పృథక్పృథగుత్క్రమణశ్రవణాచ్చాణుత్వం ని
రుపాధికం. *తముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తీ*తి హి శ్రూయతే. మనశ్చ ప్రాణశబ్దవాచ్యేష్వ
న్తర్భూతం- *దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశ* ఇతి శ్రుతేః. మనోవ్యతిరిక్తా బుద్ధిరణుత్వోపాధిరితి చేత్. బుద్ధిర్నామాఽన్యద్వా యత్కించిదుపాధిత్వేనోచ్య
తాం- తత్కిం మనోవృత్తిరూపం - ఉత తత్త్వాన్తరం. ఆద్యే మనసః పృథగుత్క్రాన్తిశ్రవణాజ్జీవస్య తద్వృత్తితోపి పృథగుత్క్రాన్తిః సిద్ధా. తత్త్వాన్తరత్వే
చ సమష్టిరూపస్య తస్యాణుత్వాభావాన్నోపాధిత్వం. వ్యష్టిరూపత్వే చ దేహసఙ్ఘాతతదాశ్రయతదాశ్రితేష్వన్యతమేన భవితవ్యం. సఙ్ఘాతరూపత్వే తస్యా
ణుత్వాభావాదనుపాధిత్వం. దేహాశ్రయతయా జీవోపకరణత్వే ముఖ్యప్రాణాన్తర్భావాత్తతః పృథగుత్క్రాన్తిసిద్ధిః. దేహస్థతయా జీవోపకరణత్వే ప్రాణ
శబ్దవాచ్యేష్వన్తర్భావాత్తతః పృథగుత్క్రమణం సిద్ధం. కించ- న కేవలముపాధ్యనుక్తేరేవాణుత్వస్య స్వాభావికత్వావగమః- కిం తు నిరుపాధికస్వరూపస్యాణు
త్వవైశిష్ట్యావగమాచ్చ తదవగమః. *ఏషోఽణురాత్మే*త్యాత్మా హ్యణుత్వేన విశిష్యతే- న బుద్ధిః- ఆత్మశబ్దో హ్యాత్మమాత్రవాచీ- న తూపాధిసంసృష్టవాచీ. నను
సచానన్త్యాయ కల్పత ఇతి శ్రుతిరణుత్వస్యౌపాధికత్వమవగమయతీతి చేత్. న- *స* ఇత్యణుత్వవిశిష్టం జీవం పరామృశ్య విధీయమానస్యానన్త్యస్య తదవి
రోధేన వర్ణనీయత్వాత్. వస్తుమాత్రపరత్వే హి తచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వం న స్యాత్ - న హి గుణే ప్రస్తుతే ధర్మిమాత్రం పరామర్శమర్హతి. విశేష
ణప్రహాణేపి స్వారస్యం న స్యాత్. యో బాలః స యువేత్యుక్తే యథా కాలభేదాదవిరోధః - ఏవం యః పూర్వమణుః స పశ్చాదానన్త్యాయ కల్పత ఇత్యర్థ ఇతి
చేన్న - ఉపక్రమావగతస్యాణుత్వస్య చరమావగతేనాన్యథాసిద్ధేనానన్త్యేన సఙ్కోచాయోగాత్. బాల్యయౌవనయోః క్రమభావస్య ప్రత్యక్షసిద్ధత్వా
దగత్యా బాలశబ్దస్సఙ్కోచితః- ఇహ తు గత్యన్తరసద్భావాత్తదనుపపన్నం. గత్యన్తరం చాత్రైవ వక్ష్యామః. స్వరూపేణానన్త్యస్య దుర్నిరూపత్వాచ్చాణు
త్వశ్రుతిసఙ్కోచో విఫలః. తథా హి - పూర్వమణుస్వరూపస్య జీవస్యానన్త్యం నామ అనన్తేన బ్రహ్మణైక్యాపత్తిర్వా- స్వరూపశైథిల్యేన మృత్పిణ్డస్యేవ
ప్రసర్పణం వా- పటవద్వేష్టితస్య స్వరూపస్య ప్రసారిత్వం వా - సమ్భావ్యతే. ప్రథమం తావదశబ్దత్వాదనుపపన్నం. న హి దేవత్వాయ కల్పత ఇత్యు
క్తే దేవైరన్యైరైక్యముక్తం స్యాత్- అపి తు స్వస్య దేవత్వజాతియోగ ఏవ, అరోగత్వాయ కల్పత ఇత్యుక్తే స్వేతరనిరామయపురుషాన్తరైక్యం న సిధ్యేత్ -కిం
తు స్వస్యారోగ్యగుణయోగ ఏవ,- ఏవమానన్త్యశబ్దోపి ప్రకృత్యర్థభూతవిశేషణాన్వయం ధర్మిణో దర్శయతి - న తు వస్త్వన్తరం తేనైక్యాపత్తిం భేదనివృ
త్తిం వా- ప్రకృత్యంశస్య ప్రత్యయాంశస్య వా తద్వాచిత్వాభావాత్. *సంయుక్తమేతత్ క్షరమక్షరం చ *నిత్యో నిత్యానామితి నిత్యత్వాక్షరత్వశ్రుతివి
రోధాత్ స్వరూపశైథిల్యేన ప్రసర్పణమనుపపన్నం. ఆత్మన్యుపచయాపచయవిరహస్య ప్రామాణికత్వాత్ స్వరూపవృద్ధిరప్యనుపపన్నా. వేష్టితస్య ప్ర
సరణమపి నాశఙ్కనీయం- ఏకస్మిన్ శరీరే కృత్స్నస్య బ్రహ్మణో వేష్టితత్వేన శరీరాన్తరస్య జీవశూన్యత్వప్రసఙ్గాత్. బ్రహ్మణ ఏవ హ్యుపాధినా జీవభా
వో భవద్భిరభ్యుపగమ్యతే. జీవబహుత్వమిచ్ఛతామప్యశ్రుతవేష్టనకల్పనే గౌరవం ప్రసజ్యేత. నన్వనన్యథాసిద్ధకల్పకే గౌరవమపి న దోషః. సత్యం- ఇహ
తు తదన్యథాసిద్ధేః కల్పనమయుక్తం. అణుత్వోపాధ్యవచ్ఛిన్నస్యైవ దేహాన్తరావస్థితస్య జీవస్యాఙ్గుష్ఠపరిమాణత్వం శ్రూయతే *ప్రాణాధిపస్సంచరతి స్వ
కర్మభిరఙ్గుష్ఠమాత్రో రవితుల్యరూప ఇతి, తథా *అస్య సోమ్య మహతో వృక్షస్య మూలే హన్యాదితి వృక్షశబ్దేన శరీరం ప్రస్తుత్య *స ఏష జీవేనానుభూత ఇ

తిజీవేనానుప్రవిష్టత్వంచోక్త్వా *అస్యయదేకాంశాఖాంజీవోజహాతిసాశుష్యతిద్వితీయాంజహాత్యథసాశుష్యతిసర్వంజహాతిసర్వంశుష్యతీతి పాణిపాదాదిషుజీవావస్థానంతత్ప్రహాణేనతస్యశోషశ్చోక్తః. నచవేష్టితస్వరూపవికాసేనైవాఙ్గుష్ఠపరిమాణత్వంకృత్స్నశరీరావస్థానంచేతివాచ్యం- అణుత్వోపాధేరనపగమాదేవ. నహిదేహాన్తరస్థితిదశాయామణుత్వోపాధ్యపగమోభవతామిష్టః. అతోఽఙ్గుష్ఠపరిమాణత్వంహృదయద్వారకమభ్యుపేత్యం- ఆపాదమస్తకావస్థానంచధర్మభూతజ్ఞానేనేత్యభ్యుపగన్తవ్యం. ఏవమణుత్వవ్యతిరిక్తపరిమాణస్యసద్వారకత్వం, ధర్మభూతజ్ఞానేనాన్యత్రావస్థానం, చ శ్రుత్యన్తరబలేనక్లృప్తమితిక్లృప్తప్రకారేణాన్యశ్రుతినిర్వాహసమ్భవతికల్పకాన్యథాసిద్ధేర్వేష్టనకల్పనమయుక్తం. సఙ్కోచకాన్యథాసిద్ధిరేవప్రథమావగతాణుత్వసఙ్కోచకశ్చానుపపన్నః. అతస్తదవిరోధాయక్లృప్తప్రకారేణానన్త్యంప్రభాభూతజ్ఞానద్వారావగన్తనీయమిత్యానన్త్యశ్రుత్యాపినాణుత్వస్యౌపాధికత్వసిద్ధిః. యతోఽణుత్వంనపూర్వపక్షీకార్యం- అతఏవ *వ్యతిరేకోగన్ధవదితిసూత్రమపినపూర్వపక్షవిషయం - గుణస్యజ్ఞానస్యస్వాశ్రయాతిరిక్తప్రదేశవృత్తిత్వసమర్థనపరం - తస్యయుక్తిశూన్యత్వాత్. తచ్చదృష్టాన్తస్యపుష్పగన్ధస్యసాధ్యవికలత్వాత్. నహిపరాగాద్యాశ్రయంవినాగన్ధః ప్రసరతి *తద్గుణేతి- అన్తఃకరణగుణాఇచ్ఛాద్వేషాదయః- తత్సారోఽయం- అతోఽణుత్వవ్యపదేశ ఉపాధికృతఇత్యుక్తం. తదయుక్తం- అన్తఃకరణస్యాప్రకృతస్యతచ్ఛబ్దేనపరామర్శాయోగ్యత్వాత్. *ప్రాజ్ఞవదితిదృష్టాన్తః సాధనవికలః-తస్యాన్తఃకరణావచ్ఛేదవత్త్వాభావాత్. దహరాద్యుపాసనేష్వణుత్వస్యోపాధికత్వమాత్రంసామ్యమితిచేన్న - ప్రయుక్తహేత్వతిరిక్తస్యహేతోర్దృష్టాన్తైకల్పనస్యక్లిష్టత్వాత్, అక్లిష్టత్వేసమ్భవతితదయోగా, చ్చ. దార్ష్టాన్తికస్యైవదృష్టాన్తత్వంప్రసజేత్- పరమాత్మనోజీవత్వేనాణుత్వేజీవస్యైవదృష్టాన్తత్వాత్. జీవభావేనాణుత్వస్యోపాసనార్థతయాఽణుత్వం దృష్టాన్తఇతిచేత్. న- *అహికుణ్డలవదితివదవస్థావిశేషవాచిశబ్దాభావాత్. అతో దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికభావస్వారస్యసిద్ధధర్మిభేదోఽవతిష్ఠతఏవ-సచాత్మత్వఏవసిధ్యతి. సంసృష్టయోర్వియోగనియమాత్ జీవాన్తఃకరణయోర్వియోగేసతిజీవస్యాసత్త్వమసంసారిత్వంవాస్యాదితిశఙ్కాయాం యావదాత్మనస్సంసారః- తావద్భావిత్వాదన్తఃకరణస్యనోక్తదోషఇత్యనన్తరసూత్రంవ్యాఖ్యాతం. తదప్యయుక్తం-ఆత్మశబ్దస్యసంసారవిశిష్టవాచిత్వాభావాత్. నహిదేవదత్తశబ్దఏవదణ్డినముపస్థాపయతి. సుషుప్తిప్రళయయోరప్రబోధేనాన్తఃకరణాభావాన్నయావదాత్మభావిత్వమితిశఙ్కాపరిహారార్థత్వమనన్తరసూత్రస్యాప్యయుక్తం- * మహానవ్యక్తేలీయతఇతిబుద్ధిలక్షణస్యమహచ్ఛబ్దవాచ్యాన్తఃకరణస్యలయశ్రవణాత్. శక్తిరూపేణతదానీమప్యవతిష్ఠత ఇతిచేత్. శక్తిశబ్దేనకిమవిద్యామాత్రంవివక్షితం - ఉతాన్తఃకరణోత్పాదనార్హమచిద్ద్రవ్యం- ఉతావస్థావిశేషాపన్నమచిత్తత్త్వం. ప్రథమేఅవిద్యాయాఅణుత్వాభావాదణుపరిమితత్వంజీవస్యామోక్షస్థాయినభవేత్. ద్వితీయేఘటస్యేవాన్తఃకరణస్యనయావదాత్మభావిత్వసమ్భవః- నహిమృణ్మాత్రం ఘటోత్పాదనార్హమితి ఘటోఽవస్థితోభవతి. తృతీయేలయశ్రుతివిరోధః - నహిమృణ్మాత్రదశాయాంఘటాద్యవస్థానమ్భవః. ఏతావద్దూషణమపరేషామపితుల్యం.——— ప్రతిజీవమణవోఽనాద్యవిద్యాబహ్వ్యస్సన్తీతితాసాంస్థూలతాపత్తిః సృష్టిః - సూక్ష్మతాపత్తిర్లయఇతిచేన్న - తస్యాఅణుత్వాప్రహాణేసర్షపాదేరివస్వపరిమాణావస్థాయాంనప్రళయః. ద్వితీయేఽణుత్వప్రహాణే జీవస్యామోక్షస్థాయిత్వాభావః. ననుస్వపరిమాణాప్రహాణేపీచ్ఛాద్వేషాదికార్యజననానర్హత్వాదేవప్రలీనత్వమితిచేత్- ప్రాణాకాశాదిప్రళయస్యాపితథాత్వప్రసఙ్గాత్. *ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణోమన ఇతిప్రాణాదీనామవిశేషేణప్యుత్పత్త్యాదికంశ్రూయతే. *నిత్యోపలబ్ధీతి - అన్తఃకరణానభ్యుపగమేఆత్మేన్ద్రియవిషయసన్నిధానాన్నిత్యముపలబ్ధిః- నచేదనుపలబ్ధిర్వాప్రసజేత్. ఆత్మనీన్ద్రియేపివాశక్తిప్రతిబన్ధఃకల్పనీయః- ఆత్మనోనిర్వికారత్వాత్సోఽనుపపన్నః- అకస్మాదిన్ద్రియేషుచసోఽనుపపన్నఇతివ్యాఖ్యాతం. తదప్యయుక్తం-అన్తఃకరణాభ్యుపగమేపినిత్యానుపలమ్భాదిప్రసఙ్గస్య, శక్తిప్రతిబన్ధకల్పనానుపపత్తే, శ్చతుల్యత్వాత్. అన్తఃకరణస్యావధానానవధానాభ్యాంనిత్యోపలమ్భాద్యప్రసఙ్గఇతిచేన్న - లాఘవన్యాయేనాత్మనఏవావధానానవధానాభ్యాం తదప్రసఙ్గ ఇతికల్పనస్యయుక్తత్వాత్. ఆత్మనోనిర్వికారత్వేపీచ్ఛాద్వేషాదివత్ ప్రతిబద్ధశక్తిమత్త్వమపియుజ్యతే. ఇచ్ఛాద్వేషాదికమపరమార్థఇతిచేత్- శక్తిప్రతిబన్ధోపితాదృశఏవాత్మనికల్ప్యతాం. ఇన్ద్రియేషుతత్కల్పనమపినాకస్మాద్భవతి- అదృష్టదేశకాలాదిసాపేక్షత్వాత్. యది *అన్యత్రమనాఅభూవమితిశ్రుతివశాదన్తఃకరణాభ్యుపగమః - తర్హ్యన్యథాసిద్ధ్యుపహతదుర్బలతర్కంవిహాయశ్రుతిబలమేవసూత్రయితవ్యం. అతస్సూత్రవైయర్థ్యమేవభవతి.——— అన్యేషాంతుపక్షోనవిరుద్ధః. *వ్యతిరేకోగన్ధవదితిసూత్రస్యజ్ఞాతృత్వే ప్రమాణోపస్థాపకత్వమేవయుక్తం- నతుగుణస్యస్వాశ్రయానతివృత్తిత్వశఙ్కాపరిహారార్థత్వం- గన్ధదృష్టాన్తేనతస్యాః దుష్పరిహరత్వాత్. గన్ధాశ్రయద్రవ్యసూక్ష్మావయవవిశరణాద్ధిదూరేగన్ధోపలబ్ధిః. నచప్రవిరళమేవద్రవ్యంగుణ ఇత్యుచ్యతఇతిచయుక్తం-తూలస్యగుణత్వాప్రసిద్ధేః. నచవిశీర్ణవిరళద్రవ్యంగుణః-అయశ్చూర్ణస్యాయోగుణత్వాప్రసిద్ధేః. స్వాభ్యుపగతంగుణగుణినోరభేదమాశ్రిత్యగుణత్వవ్యవహారఇతిచేన్న- బహుళద్రవ్యస్యాప్యభిన్నత్వావిశేషేణగుణవ్యవహారప్రసఙ్గాత్. విరళత్వంనామకింసాన్తరత్వం - తదాజ్ఞానస్యగుణత్వంనస్యాత్- ప్రసృతజ్ఞానస్యజాలస్యేవసచ్ఛిద్రత్వాదర్శనాత్. యదిసూక్ష్మత్వంవిరళత్వం- తర్హ్యాత్మస్వరూపస్యాపిగుణత్వంస్యాత్. అఙ్గారేసత్యర్చిషాంనాశేపునరపిప్రభోత్థానంయుక్తం - పరిణామిత్వాత్. పునర్జ్ఞానప్రభోత్థానమయుక్తమితిశఙ్కానిరాసార్థంమణిప్రభాదృష్టాన్తవిషయం *యావదాత్మభావిత్వాదితిసూత్రమిత్యయుక్తం- *గుణాద్వాలోకవదిత్యత్రైవప్రభాప్రభావద్దృష్టాన్తస్యాభిహితత్వాత్ రత్నప్రభాన్యాయేనధర్మధర్మిభావేసమ్భవతిప్రభాసుత్థానశఙ్కానుపపత్తేః. తత్రప్రదీపప్రభాదృష్టాన్తఏవాభిప్రేతః- నమణిప్రభాదృష్టాన్తఇతిచేత్- ఆలోకశబ్దస్యసాధారణస్యసఙ్కోచకాభావా, ద్విజ్ఞానవ్యపదేశాముఖ్యత్వదోషపరిహారస్యాపేక్షితత్వేనతదకరణానుపపత్తే, శ్చ. ....

జ్ఞాధికరణంసమాప్తమ్.

33॥ సూ. కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్ ॥

అయమాత్మా జ్ఞాతా- స చాణుపరిమాణ ఇత్యుక్తం. ఇదానీం కిం స ఏవ కర్తా - ఉత స్వయమకర్తైవ సన్న చేతనానాం గుణానాం కర్తృత్వమాత్మన్యధ్యస్యతీతి చిన్త్యతే. కిమత్ర యుక్తం. అకర్తైవాత్మేతి. కుతః. ఆత్మనో హ్యకర్తృత్వం, గుణానామేవ చ కర్తృత్వ, మధ్యాత్మశాస్త్రేషు శ్రూయతే. తథాహి- కఠవల్లీషు జీవస్య *న జాయతే మ్రియత ఇత్యాదినా జన్మజరామరణాదికం సర్వం ప్రకృతిధర్మం ప్రతిషిధ్య హననాదిషు క్రియాసు కర్తృత్వమపి ప్రతిషిధ్యతే *హన్తా చేన్మన్యతే హన్తుం హతశ్చేన్మన్యతే హతం। ఉభౌ తౌ న విజానీతో నాయం హన్తి న హన్యత ఇతి. హన్తారమాత్మానం జానన్న జానాత్యాత్మానమిత్యర్థః. తథా చ భగవతా స్వయమేవ జీవస్యాకర్తృత్వం స్వరూపం- కర్తృత్వాభిమానస్తు వ్యామోహ ఇత్యుచ్యతే *ప్రకృతేః క్రియమాణాని గుణైః కర్మాణి సర్వశః। అహఙ్కారవిమూఢాత్మా కర్తాహమితి మన్యతే *నాన్యం గుణేభ్యః కర్తారం యదా ద్రష్టానుపశ్యతి *కార్యకారణకర్తృత్వే హేతుః ప్రకృతిరుచ్యతే। పురుషస్సుఖదుఃఖానాం భోక్తృత్వే హేతురుచ్యత ఇతి చ. అతః పురుషస్య భోక్తృత్వమేవ - ప్రకృతేరేవ తు కర్తృత్వం. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాదితి) ఆత్మైవ కర్తా- న గుణాః. కస్మాత్. (శాస్త్రార్థవత్త్వాత్) శాస్త్రాణి హి యజేత స్వర్గకామః, ముముక్షుర్బ్రహ్మోపాసీత, ఇత్యేవమాదీని స్వర్గమోక్షాదిఫలస్య భోక్తారమేవ కర్తృత్వే నియుఞ్జతే. న హ్యచేతనస్య కర్తృత్వేఽన్యో నియుజ్యతే. శాసనాచ్చ శాస్త్రం - శాసనం చ ప్రవర్తనం. శాస్త్రస్య చ ప్రవర్తకత్వం బోధజననద్వారేణ. అచేతనం చ ప్రధానం న బోధయితుం శక్యం- అతః శాస్త్రాణామర్థవత్త్వం భోక్తుశ్చేతనస్యైవ కర్తృత్వే భవేత్. తదుక్తం *శాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరీతి. యదుక్తం *హన్తా చేన్మన్యత ఇత్యాదినా హననక్రియాయామకర్తృత్వమాత్మనః శ్రూయత ఇతి - తదాత్మనో నిత్యత్వేన హన్తవ్యత్వాభావాదుచ్యతే. యచ్చ *ప్రకృతేః క్రియమాణానీత్యాదినా గుణానామేవ కర్తృత్వం స్మర్యత ఇతి - తత్సాంసారికప్రవృత్తిష్వస్య కర్తృతా సత్త్వరజస్తమోగుణసంసర్గకృతా- న స్వరూపప్రయుక్తేతి ప్రాప్తాప్రాప్తవివేకేన గుణానామేవ కర్తృతేత్యుచ్యతే. తథా చ తత్రైవోచ్యతే *కారణం గుణసఙ్గోఽస్య సదసద్యోనిజన్మస్వితి. తథా తత్రైవాత్మనశ్చ కర్తృత్వమభ్యుపేత్యోచ్యతే *తత్రైవం సతి కర్తారమాత్మానం కేవలం తు యః। పశ్యత్యకృతబుద్ధిత్వాన్న స పశ్యతి దుర్మతిరితి- *అధిష్ఠానం తథా కర్తా కరణం చ పృథగ్విధం। వివిధాశ్చ పృథక్చేష్టా దైవం చైవాత్ర ప

33॥ సూ. కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్ ॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (అయమాత్మేతి) జ్ఞాతృత్వాధికర్తృత్వం - అతః కర్తృత్వోపయుక్తజ్ఞాతృత్వనిరూపణానన్తరం కర్తృత్వనిరూపణాదిహ సఙ్గతిరితి భావః. కిమాత్మైవ కర్తా. ఉత ప్రధానమితి. కిమాత్మనః కర్తృత్వ ఏవ జ్యోతిష్టోమాదిశాస్త్రాణామర్థవత్త్వం- ఉత ప్రధానస్య కర్తృత్వ ఇతి,. కర్తృత్వనిషేధః కిమాత్మనః కర్తృత్వే సమ్భవతి- నేతి, చ. యదా ప్రధానస్య కర్తృత్వే శాస్త్రాణామర్థవత్త్వం, యదా చాత్మనః కర్తృత్వే కర్తృత్వనిషేధశ్చ న సమ్భవతి, - తదా ప్రధానం కర్తృ స్యాత్. యదా ఆత్మన ఏవ కర్తృత్వే శాస్త్రాణామర్థవత్త్వం, కర్తృత్వనిషేధశ్చ విషయవాంస్స్యాత్,-తదానీమాత్మైవ కర్తా స్యాత్. +హన్తా చేన్మన్యతే హన్తుమిత్యత్ర హన్తుమితి పదముదన్తద్వితీయాన్తం- నేతుం, జన్తు, మితివత్. హన్తారమిత్యర్థః. ఆత్మానమిత్యధ్యాహర్తవ్యమిత్యాహ (హన్తారమితి) అస్మిన్వాక్యే హననక్రియాయామేవ కర్తృత్వనిషేధః ప్రతీయతే- నాన్యక్రియాయామిత్యత్రాహ (తథా చేతి) ఉపబృంహణవాక్యే సర్వక్రియాకర్తృత్వనిషేధాత్ *హన్తా చేదిత్యత్రోక్తం హననముపలక్షణార్థమిత్యర్థః. ... ...

(ఏవం ప్రాప్త ఇత్యాది) శాస్త్రార్థవత్త్వాత్ -శాస్త్రాణామర్థవత్త్వాదేవేత్యర్థః. ప్రయోజనతయా హేతుత్వం. శాస్త్రశబ్దస్యావయవార్థేన ఆత్మన ఏవ కర్తృత్వముపపాదయతి (శాసనాచ్చేతి) భోక్తురేవ కర్తృత్వా, చ్చేతనస్యైవ భోక్తృత్వా, చ్ఛాస్త్రస్య బోధజననద్వారా ప్రవర్తకత్వా, దచేతనే బోధజననాయోగా, చ్చేతనః కర్తేత్యర్థః. (తదుక్తమితి) కర్మవిచార ఇత్యర్థః. పరోక్తశ్రుతివాక్యార్థమాహ (యదుక్తమితి) ఆత్మనో హన్తవ్యత్వాభావాదస్య హన్తృత్వం నాస్తీత్యర్థః. స్మృతివచనస్యార్థమాహ (యచ్చేతి) ప్రకృతేరిత్యాదినా చోద్యానువాదః. తస్యాభిప్రేతార్థమాహ (తత్సాంసారికేత్యాది) గుణానామేవ కర్తృతేతి తస్మిన్వచనే ప్రతీయమానార్థానువాదః. (ప్రాప్తాప్రాప్తవివేకేన) అన్వయవ్యతిరేకనిరూపణేనేత్యర్థః. గుణానామేవ కర్తృతేతి వచనస్యేదం తాత్పర్యం - సాంసారికప్రవృత్తిష్వస్య కర్తృత్వమన్వయవ్యతిరేకవశాత్సత్త్వరజస్తమస్సంసర్గకృతమితి. సంసారదశాయాం ప్రవృత్తిస్సాంసారికప్రవృత్తిః. గుణసఙ్గకృతత్వం స్పష్టయతి (తథా చేతి) (తత్రేతి) కేవలం- అధిష్ఠానాదిరహితమిత్యర్థః. *తత్రైవమిత్యాదివచనస్యాప్యాత్మనః కర్తృత్వనిషేధపరత్వభ్రమవ్యావృత్త్యర్థం ఏవం సతి, కేవల, మితి పదార్థవైశద్యార్థమాహ (అధిష్ఠానమితి) అధిష్ఠానం- శరీరం. చే

ఇచ్ఛనమిత్యధిష్ఠానాదిదైవపర్యన్తసాపేక్షే సత్యాత్మనః కర్తృత్వే య ఆత్మానమేవ కేవలం కర్తారం మన్యతే న స పశ్యతీత్యర్థః. ....

౩౪॥ సూ. ఉపాదానాద్విహారోపదేశాచ్చ॥ *స యథా మహారాజ ఇతి ప్రకృత్య *ఏవమేవైష ఏతాన్ప్రాణాన్గృహీత్వా స్వే శరీరే యథాకామం పరివర్తత ఇతి ప్రాణానాముపాదానే విహారే చ కర్తృత్వముపదిశ్యతే. ....

౩౫॥ సూ. వ్యపదేశాచ్చ క్రియాయాం న చేన్నిర్దేశవిపర్యయః॥ *విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే కర్మాణి తనుతేపి చేతి లౌకికవైదికక్రియాసు కర్తృత్వవ్యపదేశాచ్చ కర్తా. విజ్ఞానశబ్దేననాత్మనో వ్యపదేశః- అపి త్వన్తఃకరణస్య బుద్ధేరితి చేత్- ఏవం సతి నిర్దేశవిపర్యయః స్యాత్ -బుద్ధేః కరణత్వాద్విజ్ఞానేనేతి కరణవిభక్తినిర్దేశః స్యాత్ ....

౩౬॥ సూ. ఉపలబ్ధివదనియమః॥ ఆత్మనోఽకర్తృత్వే దోష ఉచ్యతే - యథాత్మనో విభుత్వే *నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గ ఇత్యాదినోపలబ్ధేరనియమ ఉక్తః- తద్వదాత్మనోఽకర్తృత్వే ప్రకృతేశ్చ కర్తృత్వే తస్యాస్సర్వపురుషసాధారణత్వాత్సర్వాణి కర్మాణి సర్వేషాం భోగాయ స్యుః - నైవ వా కస్యచిత్. ఆత్మనో విభుత్వాభ్యుపగమాత్సన్నిధానమపి సర్వేషామవిశిష్టం. అత ఏవ చాన్తఃకరణాదీనామపి నియమో నోపపద్యతే- యదాయత్తా వ్యవస్థా స్యాత్. ....

౩౭॥ సూ. శక్తివిపర్యయాత్॥ బుద్ధేః కర్తృత్వే కర్తురన్యస్య భోక్తృత్వానుపపత్తేర్భోక్తృత్వశక్తిరపి తస్యా ఏవ స్యాదిత్యాత్మనో భోక్తృత్వశక్తిర్హీయేత- భోక్తృత్వం చ బుద్ధేరేవ సమ్పద్యత ఇతి ఆత్మసద్భావే ప్రమాణాభావశ్చ స్యాత్. *పురుషోఽస్తి భోక్తృభావాదితి హి తేషామభ్యుపగమః............

౩౮॥ సూ. సమాధ్యభావాచ్చ॥ బుద్ధేః కర్తృత్వే మోక్షసాధనభూతసమాధావపి సైవ కర్త్రీ స్యాత్,- స చ సమాధిః ప్రకృతేరన్యోఽస్మీత్యేవంరూపః-న చ ప్రకృతేరన్యోఽస్మీతి ప్రకృతిస్సమాధాతుమలం, అతోఽప్యాత్మైవ కర్తా ....

ప్రాణశబ్దేన పఞ్చవృత్తిః ప్రాణో లక్ష్యతే. సాపేక్షే సతీత్యన్తేన *ఏవం సతీత్యస్య వ్యాఖ్యానం. *శరీరవాఙ్మనోభిర్యత్కర్మ ప్రారభతే నరః। న్యాయ్యం వా విపరీతం వా పఞ్చైతే తస్య హేతవ ఇత్యస్య వచనస్యానన్తరం హి *తత్రైవం సతీత్యాదివచనమ్. ....

౩౪॥ సూ. ఉపాదానాద్విహారోపదేశాచ్చ॥ *గృహీత్వేత్యుపాదానముక్తం- *పరివర్తత ఇతి విహార ఉక్తః. ఇన్ద్రియప్రేరణే శరీరప్రేరణే చ కర్తృత్వముక్తమిత్యర్థః. ....

౩౫॥ సూ. వ్యపదేశాచ్చ క్రియాయాం న చేన్నిర్దేశవిపర్యయః॥ *యజ్ఞం తనుతే కర్మాణి తనుత ఇతి లౌకికవైదికక్రియాకర్తృత్వముక్తం. (విజ్ఞానేనేతి) తత్రాప్యుపచరితత్వే సతి స ఏవ దోష ఇతి భావః. ....

౩౬॥ సూ. ఉపలబ్ధివదనియమః॥ మోఽయదన్తఃకరణో యత్కర్మ చక్రే - తదన్తఃకరణేనైవ తేనానుభావ్యమిత్యత్రాహ (అత ఏవ చేతి) ....

౩౭॥ సూ. శక్తివిపర్యయాత్॥ తతః కిమిత్యత్రాహ (భోక్తృత్వం చేతి) కథం ప్రమాణాభావ ఇత్యత్రాహ (పురుషోఽస్తీతి)

౩౮॥ సూ. సమాధ్యభావాచ్చ॥ అచేతనత్వాదపి ప్రకృతేస్సమాధిర్నోపపద్యతే, ప్రకృతేరన్యోఽస్మీత్యేవంరూపత్వాచ్చ నోపపద్యత, ఇత్యర్థః. ....

నన్వాత్మనఃకర్తృత్వేఽభ్యుపగమ్యమానేసర్వదాకర్తృత్వంనోపరమేతేత్యత్రాహ.

౩౯॥ సూ. యథాచతక్షోభయథా॥ వాగాదికరణసమ్పన్నోహ్యాత్మాయదేచ్ఛతి తదాకరోతి- యదాతునేచ్ఛతితదానకరోతి - యథాతక్షావాశ్యాదికరణసన్నిధానేపిఇచ్ఛానుగుణ్యేనకరోతిన కరోతిచ. బుద్ధేస్త్వచేతనాయాఃకర్తృత్వేతస్యాఃభోగవాఞ్ఛాదినియమకారణాభావాత్సర్వదాకర్తృత్వమేవ స్యాత్. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౩౯॥ సూ. యథాచతక్షోభయథా॥ ఉక్తదూషణం త్వత్పక్షఏవప్రసజతీత్యాహ (బుద్ధేస్త్వితి) ... ...

పరేచాపరేచ *సమాధ్యభావాదిత్యన్తంసూత్రజాతమాత్మనఃకర్తృత్వసమర్థనపరమధికరణంవర్ణయిత్వా * యథాచతక్షోభయథేతిసూత్రం కర్తృత్వస్యౌపాధికత్వప్రతిపాదకమధికరణాన్తరంవర్ణయన్తి. తత్రోచ్యతే- *కర్తాశాస్త్రేత్యత్రకర్తృత్వస్యస్వాభావికతయాపారమార్థ్యంకింప్రతిపిపాదయిషితం- ఉతౌపాధికత్వేనఅపారమార్థ్యం- ఉతకర్తృత్వమాత్రం. ప్రథమేఽనన్తరాధికరణవిరోధః. ద్వితీయేఽనన్తరేణపునరుక్తిః- తత్ర హ్యౌపాధికత్వంసమర్థనీయంమతం. తృతీయేసంశయాభావాదనారమ్భణీయతా. దేహస్యవాతదతిరిక్తస్యవాకస్యచిదాత్మతయాఽభిమతస్యకర్తృత్వం హిసర్వజనసంమతం-అహమిదంకరోమీతిహిసర్వేషాంప్రతిపత్తిః. ననుప్రకృతిరేవకర్త్రీతిసాఙ్ఖ్యపక్షనిరాసార్థఆరమ్భఇతిచేన్న- ప్రకృతిగతస్యవాఽన్తఃకరణగతస్యవాకర్తృత్వస్యాత్మన్యధ్యస్తత్వాభ్యుపగమస్యయువయోరవిశిష్టత్వాత్. ననుప్రకృతిరేవకర్త్రీతితత్పక్షః- అతస్తన్నిరాసేనబుద్ధ్యుపహిత ఆత్మాకర్తేతిసమర్థనార్థమధికరణమితిచేత్. కింబుద్ధ్యుపధానేనకర్తృత్వంపరమాత్మనఉచ్యతే-ఉతజీవాత్మనాం. నాద్యః-అన్తఃకరణసృష్టౌబుద్ధ్యుపధానేనవినాకర్తృత్వస్యాభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్,అన్యథాబుద్ధ్యుపధానాత్కర్తృత్వం-కర్తృత్వాద్బుద్ధ్యుపధానమిత్యన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్, ప్రళయావస్థాయామన్తఃకరణాన్తరాభ్యుపగమేఏకత్వావధారణవిరోధా, చ్చ. నాపిద్వితీయః-త్వన్మతేబుద్ధ్యుపధానాత్పూర్వంజీవపరమాత్మవిభాగాభావేనజీవగతకర్తృత్వంబుద్ధ్యుపధాననిబన్ధనమితివక్తుమశక్యత్వాత్. జీవత్వంకర్తృత్వంచబుద్ధ్యుపహితస్యబ్రహ్మణఇతిచేన్న- బుద్ధేరనాదిత్వేమహాతోలయశ్రుతివిరోధాత్, ఆదిమత్త్వేజీవానామాదిమత్త్వప్రసఙ్గాత్, బుద్ధిసృష్టావన్యోన్యాశ్రయస్యపూర్వోక్తస్యదుస్తరత్వా, చ్చ. *విజ్ఞానంయజ్ఞమిత్యాదివాక్యవిషయస్య*వ్యపదేశాచ్చక్రియాయామితిసూత్రస్యవిజ్ఞానశబ్దవాచ్యజీవస్యకర్తృత్వప్రతిపాదకత్వాత్, తథాభవద్భిర్వ్యాఖ్యాతత్వా, చ్చవిజ్ఞానశబ్దస్యబుద్ధిమాత్రవిషయత్వనిర్బన్ధశ్చానుపపన్నః. నహీదంసూత్రంపూర్వపక్షవిషయంవ్యాఖ్యాతం- తథాసతి *యథాచతక్షేతిసిద్ధాన్తసూత్రం స్యాత్, తతశ్చతస్యపృథగధికరణత్వానుపపత్తిః. విజ్ఞానశబ్దవిషయేవక్తవ్యంసర్వమానన్దమయాధికరణేఉక్తం. జీవానాంబ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశశ్చనకర్తృత్వౌపాధికత్వసాధకః- అన్తఃకరణసృష్టౌతదుపధానేనవినాబ్రహ్మణఃకర్తృత్వస్యావశ్యాభ్యుపేయత్వాత్. ఆత్మాకర్తాచేత్ - హితమేవనియతం కుర్యాదితిశఙ్కాయామిష్టానిష్టోపలబ్ధివద్దేశకాలాదృష్టాదివశాదనియమేనహితాహితకారిత్వోపపత్తిరిత్యేతదర్థపరం * ఉపలబ్ధివదనియమఇతిసూత్రం వ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం-శఙ్కానుత్థానేనపరిహర్తవ్యాభావాత్. హితబుద్ధ్యైవహిసర్వంచేతనఃకరోతి. వస్తుతస్త్వహితమితిచేత్-తర్హితన్నకర్తృత్వచోద్యం- కింతుసార్వజ్ఞ్యదూషణమహితేహితబుద్ధిత్వం. నచాత్రసంసరతోజీవస్యసార్వజ్ఞ్యంకేనాపివివక్షితం. అతోఽకర్తృత్వేదూషణాన్తరపరత్వమేవ సూత్రస్యయుక్తం. *శక్తివిపర్యయాదితి- బుద్ధేఃకర్తృత్వేకరణశక్తిర్హీయేత-కర్తృశక్తిశ్చస్యాత్- అతఃకరణాన్తరంకల్ప్యం-కరణవ్యతిరిక్తకర్తృసద్భావాత్నామ్నివివాదఇత్యుక్తం. తదప్యయుక్తం-బుద్ధేఃకర్తృత్వేపిమనసఃకరణత్వసమ్భవాత్జీవస్యకర్తృత్వాసిద్ధేః. మనఏవవృత్తివిశేషాద్బుద్ధిశబ్దవాచ్యమితిచేన్న-బుద్ధిశబ్దవాచ్యమహత్కార్యాహఙ్కారకార్యత్వాన్మనసః. పరాశరాదయోహితథాస్మరన్తి. వృత్తివిశేషమాత్రంచేద్బుద్ధిః-తదాచిత్తమనసోరివప్రకృతివికృతిభావోపదేశోనస్యాత్. *భూమిరాపోఽనలోవాయుఃఖంమనోబుద్ధిరేవచ।అహఙ్కారఇతీయంమేభిన్నాప్రకృతిరష్టధేతిభూమ్యబాదీనామివమనోబుద్ధ్యోరపిపృథక్త్వంప్రతిపాద్యతే.*సమాధ్యభావాచ్చేతిసూత్రమపి *ఓమిత్యాత్మానంధ్యాయథ *ఆత్మావాఅరేద్రష్టవ్యఇతిసమాధివిధిరపి సమాధౌకర్తృత్వమాత్మనోఽవగమయతీతివ్యాఖ్యాతం. తత్తు *కర్తాశాస్త్రార్థవత్త్వాదిత్యస్మాదవిశిష్టార్థం-అతఃప్రకృతేరన్యత్వేనసమాధివిధానమేవవివక్షితం. *యథాచతక్షేతి. తత్రకర్తృత్వస్యౌపాధికత్వంనామకింసంసారదశాయాందేహేన్ద్రియాదిసాపేక్షత్వం-ఉతముక్తావననుగతత్వం. ప్రథమేఽధికరణానుత్థానం-దేహాదిసాపేక్షత్వస్యలోకసిద్ధతయానిరపేక్షత్వశఙ్కానుదయాత్. ద్వితీయేశ్రుతివిరోధః-పరంజ్యోతిరుపసమ్పన్నస్య *జక్షత్క్రీడన్రమమాణఇతిజక్షణాదివ్యాపారదర్శనాత్, *సఙ్కల్పాదేవాస్యపితరస్సముత్తిష్ఠన్తి * సఏకధాభవతిత్రిధాభవతీతీచ్ఛామాత్రేణాభిలషితనిష్పాదకత్వశ్రవణా, చ్చ. కర్తృత్వస్యదుఃఖరూపత్వాత్. తస్యస్వాభావికత్వేచదుఃఖాదనిర్మోక్షఇతిచాయుక్తం- స్రక్చన్దనాద్యుపయోగేకర్తృత్వస్యదుఃఖరూపత్వాభావాత్. ననునదుఃఖరూపత్వంవివక్షితం- కింతుదుఃఖానుషఙ్గవ్యాప్తత్వమితిచేత్. తర్హ్యకర్తృత్వమపిదుఃఖానుషక్తమితి దుఃఖాదనిర్మోక్షస్స్యాత్- తస్యనిష్పన్నత్వంహిదుఃఖహేతుర్దృశ్యతే, శాస్త్రీయకర్మస్వకర్తృత్వంచనరకాదిహేతుఃశ్రూయతే,. కించ- ఆత్మావభాసస్యదుఃఖవ్యాప్తిర్దృష్టేతిముక్తావాత్మావభాసదుఃఖానుభవయోరన్యతరప్రసఙ్గః, ఆగమవిరోధాద్వ్యాప్తిభఙ్గశ్చేత్ - కర్తృత్వేపిదుఃఖవ్యాప్తిర్భజ్యతాం. *విజ్ఞానంయజ్ఞమితివాక్యస్యబుద్ధివిషయత్వం,*వ్యపదేశాచ్చేతిసూత్రస్యపూర్వపక్షవిషయత్వాభావాదయుక్తమిత్యుక్తం. బ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశస్యచాకర్తృ

౪౦॥ సూ. పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేః॥

ఇదం జీవస్య కర్తృత్వం కిం స్వాతన్త్ర్యేణ- ఉత పరమాత్మాయత్తమితి. కిం ప్రాప్తం. స్వాతన్త్ర్యేణేతి. పరమాత్మాయత్తత్వే హి విధి నిషేధశాస్త్రానర్థక్యం ప్రసజ్యతే. యో హి స్వబుద్ధ్యా ప్రవృత్తినివృత్త్యోరశ్శక్తః- స ఏవ నియోజ్యో భవతి. అతః స్వాతన్త్ర్యేణాస్య కర్తృత్వం. ... ...

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే (పరాత్త్వితి) తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. తత్-కర్తృత్వమస్య పరాత్-పరమాత్మన ఏవ హేతోర్భవతి. కుతః. శ్రుతేః *అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా *య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి. స్మృతిరపి * సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టో మత్తః స్మృతిర్జ్ఞానమపోహనం చ * ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి। భ్రామయన్ సర్వభూతాని యన్త్రారూఢాని మాయయేతి. ....

నన్వేవం విధినిషేధశాస్త్రానర్థక్యం ప్రసజ్యేతేత్యుక్తం. తత్రాహ

౪౧॥ సూ. కృతప్రయత్నాపేక్షస్తు విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః॥ సర్వాసు క్రియాసు పురుషేణ కృతం ప్రయత్నం- ఉద్యోగమపేక్ష్యాన్తర్యామీ పరమాత్మా తదనుమతిదానేన ప్రవర్తయతి-పరమాత్మానుమతిమన్తరేణాస్య ప్రవృత్తిర్నోపపద్యత ఇత్యర్థః. కుత ఏతత్ (విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః) ఆదిశబ్దేనానుగ్రహనిగ్రహాదయో గృహ్యన్తే. యథా ద్వయోస్సాధారణే ధనే పరస్వత్వాపాదనమన్యతరానుమతిమన్తరేణ నోపపద్యతే- అథాపీతరానుమతిః స్వేనైవ క్రియత ఇతి తత్ఫలం స్వస్యైవ భవతి. పాపకర్మసు నివర్తనశక్త

త్వసాధకత్వం వ్యుదస్తం.—— అన్యే తు *యథా చేతి సూత్రం పూర్వసూత్రైరేకాధికరణమేవావక్ష్యన్ - తే చాస్య సూత్రస్య కర్తృత్వాకర్తృత్వవచనానాం విషయవ్యవస్థాపనార్థత్వమాహుః. తతోఽపి కర్తృత్వానుపరతి ప్రసఙ్గపరిహారార్థత్వం యుక్తం - తస్య పరిహరణీయత్వాత్, కర్తృత్వనిషేధవచనానాం విషయవిభాగస్యాద్యసూత్రేఽభిప్రేతత్వా, దన్యథా *శాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరీతి సిద్ధే కర్తృభావే *కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాదితి సూత్రవైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్, తదుదృష్టాన్తేన *ప్రకృతేః క్రియమాణానీత్యాదివచనస్య దుష్పరిహరతయా తత్పరిహారస్యాభిప్రాయికత్వస్యాభ్యుపేత్యత్వాత్, అనుపరతి ప్రసఙ్గపరిహారపరత్వేఽప్యస్మిన్ సూత్రే విషయవిభాగస్యార్థసిద్ధత్వవర్ణనోపపత్తే, శ్చ..........................

కర్త్రధికరణం సమాప్తమ్.

౪౦॥ సూ. పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేః॥ జీవస్య కర్తృత్వం కిం పరమాత్మాయత్తం- ఉత స్వాయత్తమితి. కిం పరమాత్మాయత్తత్వే విధినిషేధశాస్త్రానర్థక్యం స్యాత్ - నేతి. యదా స్యాత్- తదా స్వాయత్తం. యదా న స్యాత్ - తదా పరమాత్మాయత్తమితి సిధ్యతి. ... ...

తదితి వ్యాఖ్యేయం పదం - కర్తృత్వమితి వ్యాఖ్యానమ్..........................

అనన్తరసూత్ర శఙ్కామాహ (నన్వితి)

౪౧॥ సూ. కృతప్రయత్నాపేక్షస్తు విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః॥ (ఉద్యోగమపేక్ష్యేతి) అనేన ప్రథమప్రవృత్తిదశాయాం పరస్యోదాసీనత్వం దర్శితం. ప్రవృత్తస్య ప్రవర్తనం హ్యనుమతిః. జీవః స్వయమేవోద్యుక్తశ్చేత్ - కిమనుమతిదానేనేత్యత్రాహ (పరమాత్మానుమతిమితి) ఉత్తరప్రవృత్తిరేతదనుమతిదానేనైవోపపద్యత ఇత్యర్థః. విహితప్రతిషిద్ధశబ్దేన విధినిషేధావుచ్యేతే. ఆదిశబ్దం వ్యాచష్టే (ఆదిశబ్దేనేతి) నిగ్రహానుగ్రహౌ - కోపప్రసాదౌ. భాష్యస్థాదిశబ్దేన తత్తత్ఫలదానమభిప్రేతం. పరానుమతిసాపేక్షత్వే విధినిషేధవిషయత్వానుపపత్తిరితి శఙ్కాయాం పరానుమతిదానేనైవ ప్రవృత్త్యుపపత్తౌ, తత్రాపి ప్రథమప్రవృత్తస్యైవ ఫలభాక్త్వే, చ దృష్టాన్తమాహ (యథేతి) సాధారణే ద్రవ్యే పరానుమత్యా స్వాంశమాదాయ రాజ్ఞ ఉపాయనే దత్తే తత్ప్రసాదహేతుకః ఫలాన్వయః ప్రథమప్రవృత్తస్యైవ దృశ్యతే- న త్వనుమన్తుః- తథేదమిత్యర్థః. అంశే హరతన్త్రస్య విధినిషేధాగోచరత్వమితి శఙ్కా - అంశే స్వాతన్త్ర్యాద్విధినిషేధగోచరత్వోపపత్తిరితి పరిహారః. అన్యసాపేక్షత్వేఽపి రథాకర్షణాదిషు విధినిషేధగోచరత్వం దృష్టం. (పాపకర్మస్విత్యాది) అన్యత్ర దయాయాస్స్వవిషయత్వాదిత్యర్థః. ఏతదుక్తం భవతి- యథా ద్వయోః పుత్రయోః పిత్రా దివిభక్తదత్తవిత్తయోః పిత్రాదిమత్త్వేన తత్సాపేక్షత్వేఽపి కస్యచిదపథప్రవృత్తిః, కస్యచిత్సుపథప్రవృత్తి, శ్చ తయోరేవ ఫలాయ భవతి - తద్వదిహాపి సర్వజీవానాం సామాన్యేన చిచ్ఛక్తిప్రవృత్తిశక్త్యోః కరణకళేబరరూపపరికరలాభస్య చ పరమాత్మాధీనత్వాత్ కర్తృత్వమాత్రం పరాయత్తం- విశేషకర్తృత్వం చ పరానుమతిసాపేక్షత్వాత్ పరాయత్తం. అంశే స్వాతన్త్ర్యాజ్జీవస్య విధినిషేధవిషయత్వం. స్వాతన్త్ర్యం చ స్వేచ్ఛానుగుణప్రవృత్తిసామర్థ్యసత్త్వని

స్యాప్యనుమన్తృత్వం న నిర్దయత్వమావహతీతి సాఙ్ఖ్యసమయనిరూపణే ప్రతిపాదితమ్. నన్వేవం *ఏష హ్యేవ సాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతి ఏష ఏవాసాధు కర్మ కారయతి తం యమధో నినీషతీత్యున్నినీషయాఽధో నినీషయా చ స్వయమేవ సాధ్వసాధునీ కర్మణీ కారయతీత్యేతన్నోపపద్యతే. ఉచ్యతే- ఏతన్న సర్వసాధారణమ్. యస్త్వతిమాత్రం పరమపురుషానుకూల్యే వ్యవస్థితః ప్రవర్తతే - తమనుగృహ్ణన్ భగవాన్ స్వయమేవ స్వప్రాప్త్యుపాయేష్వతికల్యాణేషు కర్మసు రుచిం జనయతి. యశ్చాతిమాత్రం ప్రాతికూల్యే వ్యవస్థితః ప్రవర్తతే- తం స్వప్రాప్తివిరోధిష్వధోగతిసాధనేషు కర్మసు రుచిం జనయతి. యథోక్తం భగవతా స్వయమేవ *అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తః సర్వం ప్రవర్తతే। ఇతి మత్వా భజన్తే మాం బుధా భావసమన్వితాః ఇత్యారభ్య * తేషాం సతతయుక్తానాం భజతాం ప్రీతిపూర్వకమ్। దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మాముపయాన్తి తే। తేషామేవానుకమ్పార్థమహమజ్ఞానజం తమః। నాశయామ్యాత్మభావస్థో జ్ఞానదీపేన భాస్వతేతి, తథా *అసత్యమప్రతిష్ఠం తే జగదాహురనీశ్వరమిత్యాది *మామాత్మపరదేహేషు ప్రద్విషన్తోఽభ్యసూయకాః ఇత్యన్తముక్త్వా *తానహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్। క్షిపామ్యజస్రమశుభానాసురీష్వేవ యోనిష్విత్యుక్తమ్. ......

పరాయత్తాధికరణం సమాప్తమ్.

వార్యత్వమ్. ఇతరసాపేక్షత్వేఽపి విధినిషేధవిషయత్వం ఫలభాక్త్వం చ రథాకర్షణాదిషు దృష్టమ్. ఇతరసాపేక్షత్వే చ ప్రథమప్రవృత్తస్యైవ ఫలాన్వయే చ దృష్టాన్తోదస్మేరః. అనుమన్తుః పరస్య నియన్తృత్వాద్ధర్మిగ్రాహకబాధాచ్చ న ఫలాన్వయః- కిన్తు జీవస్యైవ. లోకేఽప్యనుమన్తుః ఫలాన్వయో నానుమన్తృత్వప్రయుక్తః- అపితు శాస్త్రవశ్యత్వప్రయుక్తః. నివర్తనక్షమస్యాప్యనుమన్తృత్వం న దోషః- ప్రథమప్రవృత్తిఫలదానరూపత్వాత్తస్య. అల్పానుకూల్యేన విపులాపరాధసహత్వాద్దయాదిగుణానాం సవిషయత్వమితి. అత్ర చోదయతి (నన్వితి) కథమనుమన్తృత్వం - అప్రవృత్తప్రవర్తనరూపం ప్రయోజయితృత్వం హ్యస్య దృశ్యతే- అనుమన్తృత్వే సతి కథమిదముపపద్యత ఇత్యర్థః. విషయవ్యవస్థయా పరిహరతి (ఉచ్యత ఇతి) న్యాయకృతం విషయవిభాగం సంవాదకోపబృంహణవచనేన ద్రఢయతి (యథోక్తమితి) ప్రథమప్రవృత్తస్యానుమన్తృత్వవదత్యన్తానుకూలప్రతికూలయోః ప్రయోజయితృత్వమపి ఫలదానకల్పమ్. తత్ర చ హేతుః స్వాతన్త్ర్యమ్. ఏవం ప్రథమముపేక్షకత్వం, పశ్చాదనుమన్తృత్వం, క్వచిద్విషయే ప్రయోజకత్వం, చ ప్రతిపాదితమ్. ఏషాం త్రయాణాం దోషరూపత్వ సాధనమాశ్రయాసిద్ధిధర్మిగ్రాహకబాధాభ్యాం పూర్వమేవ నిరస్తమ్. నను చేతనస్య ప్రాథమికేచ్ఛాప్రయత్నయోరుత్పత్తౌ పరమాత్మనః కారణత్వమస్తి వా- న వా. న చేత్- సర్వకారణత్వభఙ్గప్రసఙ్గః, కిఞ్చ- పుణ్యపాపప్రవృత్త్యనుగుణేచ్ఛాదీనామపి పూర్వకర్మఫలరూపత్వాత్తదిచ్ఛాదిషు కారణత్వాభావే పరస్య సర్వకర్మఫలప్రదత్వం చ భగ్నం స్యాత్,- అతః ప్రాథమికేచ్ఛాప్రయత్నయోరపి కారణత్వమీశ్వరస్యాభ్యుపగన్తవ్యమ్. తతశ్చ తయోరీశ్వరః స్వసఙ్కల్పతః కారణం స్యాత్. అయమిచ్ఛేత్- అయం ప్రయతేతేత్యమోఘసఙ్కల్పస్య తస్య సఙ్కల్పపరతన్త్రతయా జీవస్య స్వాతన్త్ర్యాభావాత్ కర్మసు కర్తృత్వం తన్నిబన్ధనం భోక్తృత్వం చ న స్యాత్, పరమాత్మన ఔదాసీన్యానుమన్తృత్వ ప్రయోజయితృత్వావస్థానాం వైషమ్యం చ న స్యాత్,. ప్రవృత్తస్య ప్రవర్తకో హ్యనుమన్తా- అప్రవృత్తస్య ప్రవర్తకశ్చ ప్రయోజయితా. పరమాత్మనః ప్రవర్తకత్వం చ న వాయ్వాదకాదివత్ప్రేరణేన- అపి త్విచ్ఛాజననద్వారేణ. ప్రథమప్రవృత్తిష్విచ్ఛాజనకత్వమస్తి చేత్- ఉపేక్షకత్వం న స్యాత్- ప్రయోజయితృత్వావస్థాయా వైషమ్యాభావాత్. ఉచ్యతే- నైతే దోషాః ప్రసజ్యేరన్ - సాధారణోపకారవిశేషోపకారవైషమ్యేణ సర్వాసామనుపపత్తీనాం పరిహృతత్వాత్. ఆదావేవ కరణకళేబరసర్గతత్ప్రదానరూపోపకారశ్చేతనానాం సర్వకార్యసాధారణః, పశ్చాదపి కరణకళేబరవ్యాప్తితద్ధారణతత్సామర్థ్యాపాదనరూప ఉపకారః సర్వదా, భవతీతి తన్ముఖేన ప్రాథమికేచ్ఛాదావపి కారణత్వాన్న పరమాత్మనః సర్వకారణత్వహానిః. తత ఏవ న సర్వఫలప్రదత్వహానిశ్చ. తత్తద్దేహారమ్భకాదృష్టవశాదేవ గుణత్రయోద్భవాభిభవరూపవిశేషో వాసనావిశేషోన్మేషశ్చ జన్మకాల ఏవ సిద్ధః. విషయవిశేషసన్నిధిశ్చ భోగాదృష్టప్రవాహకారితః- కర్మఫలానుభవస్య తత్సాపేక్షత్వాత్. తథా హి గుణవిశేషస్య రుచివిశేషహేతుత్వం *ఆహారాస్సాత్త్వికప్రియాః *ఆహారా రాజసస్యేష్టా ఇత్యాదిభిరవగమ్యతే. మనుష్యపశుక్రిమికీటాదీనామోదనశష్పపూయాదిషు రుచివిశేషద్వేషతదభావానాం వాసనావిశేషాధీనత్వమన్వయవ్యతిరేకసిద్ధమ్. ఏవం గుణత్రయతారతమ్య, వాసనావిశేషోద్బోధ, వస్తుస్వభావవిశేష, రూపాసాధారణకారణసచివైః సాధారణకారణైః ప్రాథమికేచ్ఛానిష్పత్తిః, తత ఏవ ప్రయత్నశ్చేతి తయోర్విశేషోపకారాభావాదీశ్వరస్యౌదాసీన్యముక్తమ్. నను తత్తదుద్బోధకాదృష్టస్యాపీశ్వర ఏవ ఫలప్రద ఇతి విషయసన్నిధానాదేరపీశ్వరకారితత్వాత్ కథం తస్య తత్రౌదాసీన్యమ్. అభిసన్ధివిశేషాభావాదితి బ్రూమః. ఈశ్వరః ప్రాచీనాదృష్టఫలభూతసుఖదుఃఖప్రదానేచ్ఛయా విషయసన్నిధానాదికం ప్రథమమాపాదయతి- న తు సాధనాన్తరానుష్ఠాపనేచ్ఛయా. అన్యాభిప్రాయేణ సమ్పాదితస్య వస్తునః పురుషాన్తరాభిమతకార్యాన్తరోపయోగే సత్యపి పూర్వం తన్నిష్పాదకపురుషస్యౌదాసీన్యం హి దృశ్యతే - ఘటనిరీక్షణాయ ప్రదీపమారోపయన్ హి పురుషః పటార్థిపురుషాన్తరప్రవృత్తావుదాసీన ఏవ - తత్ర తస్య ప్రవర్తకత్వనివర్తకత్వయోరుభయోరప్యభావాత్. ఏవమీశ్వరస్య ప్రథమత ఔదాసీన్యముపపన్నమ్.

౪౨॥ సూ. అంశో నానావ్యపదేశాదన్యథా చాపి దాశకితవాదిత్వమధీయత ఏకే॥
జీవస్య కర్తృత్వం పరమపురుషాయత్తమిత్యుక్తమ్. ఇదానీం కిమయం జీవః పరస్మాదత్యన్తభిన్నః- ఉత పర మేవ బ్రహ్మ భ్రాన్తమ్- ఉత బ్రహ్మైవోపాధ్యవచ్ఛిన్నమ్- అథ బ్రహ్మాంశ ఇతి సంశయ్యతే. శ్రుతివిప్రతిపత్తేస్సం

అత ఏవ జీవస్య స్వాతన్త్ర్యమపి యుక్తమ్ - ఇచ్ఛాశక్తిమత్త్వే సత్యనివార్యత్వం హి స్వాతన్త్ర్యమ్. నను పూర్వవాసనాతదధీనేచ్ఛాపరవశత్వాద్వాయ్వాదకాదిప్రేరితస్యేవ న జీవస్య స్వాతన్త్ర్యమ్. నైవమ్ - ఇచ్ఛోత్పత్తేః ప్రవృత్తిసామర్థ్యవినాశకత్వాభావాత్. ఓదనేచ్ఛాయాం సత్యామపి తస్య విషసమ్పృక్తత్వవిజ్ఞానే సతి తద్విషయేచ్ఛానివారణసామర్థ్యం హి చేతనస్య దృశ్యతే,- కాష్ఠవిచాయకో మహానిధిలాభోపాయజ్ఞానే సతి కాష్ఠసమ్పాదనేచ్ఛాం నివారయితుం ప్రభవతి,. ఏవం ప్రత్యవాయస్యావా ఽతిశయితఫలాన్తరస్యావా జ్ఞానే సతీచ్ఛాన్తరనివారణసామర్థ్యదర్శనేన పురుషస్య స్వాతన్త్ర్యోపపత్తేః కర్తృత్వం యుజ్యతే - ఇష్టఫలేషు ప్రవర్తకవాసనావదనిష్టేషు నివర్తకవాసనాపి హితస్య విద్యతే. అతః కృత్యాకరణాకృత్యకరణేష్విచ్ఛానివారణక్షమోఽపి ప్రత్యవాయానాదరేణ స్వేచ్ఛాం న నివారయతీత్యేష ఏవాపరాధో జీవస్య దణ్డ్యత్వే హేతుః. శాస్త్రీయప్రత్యవాయాదిజ్ఞానసామర్థ్యాభావాత్తిరశ్చామశాస్త్రవశ్యత్వమ్. ఏవం ప్రథమేచ్ఛాప్రయత్నయోరపృథగ్గస్వాతన్త్ర్యో జీవః. పరమాత్మా చ తయోరుదాసీనః - తత్రాభిసన్ధిరహితత్వాత్. ద్వితీయేచ్ఛాప్రయత్నాదిషు పరమాత్మా అభిసన్ధిమానేవ హేత్వన్తరాసన్నిధాపితమపి విషయం బుద్ధౌ సన్నిధాపయతి. తత్సన్నిధాపనమేవ విశేషోపకారః. స చ ప్రథమప్రవృత్తిఫలదానరూపః. తదానీమపి పరో జీవస్య స్వేచ్ఛానివారణాదిసామర్థ్యం న నాశయతి - అతస్తస్య స్వాతన్త్ర్యమ్. ఈదృశం విశేషోపకారం ప్రథమత ఏవ కేషుచిదీశ్వరః కరోతి- తత్ర ప్రయోజయితృత్వమిత్యవస్థాత్రయవైషమ్యమ్. నన్వేవం సాధారణకారణైరేవ వాసనావిశేషాదిసహకృతైరిచ్ఛాద్యుత్పత్తౌ సత్యుపపన్నాయాం కిమర్థమీశ్వరస్యానుమన్తృత్వాదికమభ్యుపగమ్యతే. ఉచ్యతే- యది వయమనుమన్తృత్వాదికం కల్పయామః- తదానీమేవం చోదనీయమ్. న తు కల్ప్యతే- కింతు "అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానామ్" "అధ్యక్షశ్చానుమన్తా చ" "ఏష ఏవ సాధు కర్మ కారయతి" ఇత్యాదిశ్రుతిబలాదభ్యుపగమ్యతే- అతో న కశ్చిద్దోషః. తత్ర యదుక్తమ్- నియమనశ్రుతిసఙ్కోచః ప్రసజేత్ - ప్రథమము పేక్షకత్వాదితి-న తదనిష్టప్రసఞ్జనమ్- నియన్తృత్వశ్రుతేస్తావాన్సఙ్కోచో హ్యభిమతః- యావతా విధినిషేధశాస్త్రానర్థక్యం పరిహ్రియతే. తతః పరం సఙ్కోచ ఏవ త్వనిష్టః- న చ సోఽభ్యుపగతః. కించ- చిచ్ఛక్తిం ప్రవృత్తిశక్తిం చ దత్వా శక్తిమత్త్వే సత్యనివార్యత్వలక్షణం స్వాతన్త్ర్యం జీవస్యాపాద్య ప్రథమప్రవృత్తౌ తూష్ణీంభావః ఈశ్వరస్య న స్వాతన్త్ర్యవైకల్యావహః- కింతు తదతిశయావహ ఏవ- యథా అమాత్యాదీనాం పరికరవత్త్వం స్వాతన్త్ర్యం చ దత్వా స్వయమవ్యాపృతస్య రాజ్ఞః- తద్వత్. న చ స్వాతన్త్ర్యం పరాధీనత్వం చేతి వ్యాఘాతః- అమాత్యస్వాతన్త్ర్యే తదభావాత్. తదభావశ్చ రాజ్ఞా తత్ప్రవృత్తేరనివారణాత్.— అత్రాయం సఙ్గ్రహః- వైయర్థ్యం యావతా న స్యాద్విధాన ప్రతిషేధయోః। నియన్తృత్వశ్రుతేస్తావాన్ సఙ్కోచో నత్వతః పరః। బాహ్యాన్తఃకరణవ్యాప్తిశ్ఛక్త్యాధానధారణైః। సాధారణోపకారైః స్యాదిచ్ఛాదేః కారణం పరః। భోగాదృష్టోపనీతార్థస్వభావాద్వాసనాన్వితాత్। ఇచ్ఛాదేర్మనసోత్పత్తౌ యుక్తోదాసీనతా విభోః। అభిసన్ధ్యన్తరప్రాప్తైర్వస్తున్యన్యత్ర కేనచిత్। ఉపయుక్తైర్యదా నైహితస్య ప్రాపయితా పుమాన్। సామర్థ్యే సత్యవార్యత్వాత్స్వాతన్త్ర్యో జీవ ఉచ్యతే। స హేయ్యాదనే విషజ్ఞానాత్స్వేచ్ఛామపి నియచ్ఛతి। సన్నిధాపకవైధుర్యేప్యర్థం బుద్ధిస్థతాం నయన్। ప్రయోజకోఽనుమన్తా చ భవతీశస్తదా తదా। పూర్వప్రవృత్తేశ్చ ఫలమనుమత్యాదికం భవేత్।దయాదీనాం గుణానాం చ సులభం విషయాన్తరమ్।అమాత్యస్యస్వతన్త్రత్వే రాజ్ఞస్తన్నావహీయతే। ఏవమేవ పరస్యాపి జీవస్వాతన్త్ర్యదాయినః। న స్వాతన్త్ర్యం పరాధీనస్వరూపాత్ప్రచ్యుతం భవేత్। స్వాతన్త్ర్యదాయినా పుంసా తత్ప్రవృత్త్యనివారణాత్.——అతో జీవానాం స్వాతన్త్ర్యమ్, విధినిషేధశాస్త్రసాఫల్యమ్, పరమాత్మనః సర్వకారణత్వమ్, సర్వఫలప్రదత్వమ్, నిరఙ్కుశస్వాతన్త్ర్యమ్, అవస్థాత్రయవైషమ్యమ్, దయాదిగుణానాం విషయవత్త్వమ్, వైషమ్యనైర్ఘృణ్యపరిహార, శ్చేతి సర్వముపపన్నమ్. ... ...

జీవేన స్వరూపైక్యమభ్యుపగచ్ఛతాం సర్వేషాం సర్వజ్ఞతయా స్వానన్యత్వేన జీవాన్ జానత ఈశ్వరస్య సర్వప్రవృత్తిష్వనుమన్తృత్వే హితాకరణాహితకరణదోషప్రసక్తిరనివార్యా- అత ఇదమధికరణం విరుద్ధమ్. నను జగత ఈశ్వరశరీరత్వపక్షేపి హితాకరణాదిదోషః ప్రసజేత్. న- శరీరగతదోషాణాం శరీరిణ్యప్రసక్తేర్జీవగతదుఃఖానాం పరమాత్మన్యప్రసక్తాత్. ....

పరాయత్తాధికరణం సమాప్తమ్.

౪౨॥ సూ. అంశో నానావ్యపదేశాదన్యథా చాపి దాశకితవాదిత్వమధీయత ఏకే॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (జీవస్యేతి) స్వబుద్ధ్యా ప్రవృత్తినివృత్త్యారమ్భక్షమో జీవః కృతప్రయత్నాపేక్షేణ పరేణానుమతిదానేన ప్రవర్త్యత ఇత్యుక్తమ్- తర్హి రాజభృత్యాదివదత్యన్తభేదో జీవపరయోస్స్యాత్- తస్మాదభేదశ్రుతయో నరపతిరేవ సర్వలోక ఇతివదౌపచారిక్య ఇతి శఙ్కయా సఙ్గతిః. (అథ బ్రహ్మాంశ ఇతి) కిం విశేష్యైకదేశరూపాంశః- కిం విశిష్టైకదేశరూపవిశేషణాంశ ఇతి వికల్పో గర్భితః. స తు వక్ష్యతే. జీవః కిం పరమాత్మనోఽత్యన్తభిన్నః-ఉతాజ్ఞః పరమాత్మైవ - ఉతోపాధికభేదభిన్నః- ఉత స్వతో భిన్నాభిన్నః-ఉత పరమాత్మనో విశేషణతయాంశ ఇతి. తదర్థం కస్మిన్పక్షే భిన్నత్వాభిన్నత్వాదివిషయసర్వశ్రుతిముఖ్యత్వముపపద్యతే- కస్మిన్నేతి. యదా పక్షాన్తరేషు తదుపపత్తిః- తదా తేష్వన్యతమః పరిగ్రాహ్యః. యదా విశేషణతయాంశత్వే తదుపపత్తిః- తదా తదేవ పరిగ్రాహ్యమితి. కస్సంశయహేతురిత్యత్రాహ (శ్రుతీతి) వాదివిప్రతిపత్తేరపి శ్రుతివిప్రతిపత్తిమూలత్వాచ్ఛ్రుతివిప్రతిపత్తిరేవాత్ర హేతుతయోక్తా. అధికరణస్య

శయః. నను *తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః* *అధికంతు భేదనిర్దేశాత్* ఇత్యత్రైవాయమర్థో నిర్ణీతః. సత్యం- స ఏవ నానాత్మైకత్వశ్రుతివిప్రతిపత్త్యా ఆక్షిప్య జీవస్య బ్రహ్మాంశత్వోపపాదనేన విశేషతో నిర్ణీయతే. యావద్ధి జీవస్య బ్రహ్మాంశత్వం న నిర్ణీతం - తావజ్జీవస్య బ్రహ్మణోఽనన్యత్వం, బ్రహ్మణస్తస్మాదధికత్వం, చ న ప్రతితిష్ఠతి. కిం తావత్ప్రాప్తం. అత్యన్తభిన్న ఇతి. కుతః. * జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశావిత్యాది భేదనిర్దేశాత్. జ్ఞాజ్ఞయోరభేదశ్రుతయస్త్వగ్నినా సిఞ్చేదితివద్విరుద్ధార్థప్రతిపాదనాదౌపచారిక్యః.——— బ్రహ్మణోఽంశో జీవ ఇత్యపి న సాధీయః - ఏకవస్త్వేకదేశవాచీ హ్యంశశబ్దః - జీవస్య బ్రహ్మైకదేశత్వే తద్గతా దోషా బ్రహ్మణి భవేయుః. న చ బ్రహ్మఖణ్డో జీవ ఇత్యంశత్వోపపత్తిః- ఖణ్డనానర్హత్వాద్బ్రహ్మణః, ప్రాగుక్తదోషప్రసఙ్గాచ్చ. తస్మాదత్యన్తభిన్నస్య చ తదంశత్వం దురుపపాదం.—యద్వా-భ్రాన్తం బ్రహ్మైవ జీవః. కుతః. *తత్త్వమసి *అయమాత్మా బ్రహ్మేత్యాది బ్రహ్మాత్మభావోపదేశాత్. నానాత్వవాదిన్యస్తు ప్రత్యక్షాది సిద్ధార్థానువాదిత్వాదనన్యథాసిద్ధాద్వైతోపదేశపరాభిః శ్రుతిభిః ప్రత్యక్షాదయ ఇవావిద్యాన్తర్గతాః ఖ్యాప్యన్తే.———అథవా-బ్రహ్మైవానాద్యుపాధ్యవచ్ఛిన్నం జీవః. కుతః. తత ఏవ బ్రహ్మాత్మభావోపదేశాత్.. న చాయముపాధిర్భ్రాన్తిపరికల్పిత ఇతి వక్తుం శక్యం- బన్ధమోక్షాదివ్యవస్థానుపపత్తేరితి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే బ్రహ్మాంశ ఇతి. కుతః. నానావ్యపదేశాదన్యథా చ- ఏకత్వేన వ్యపదేశాత్,. ఉభయథా హి వ్యపదేశో దృశ్యతే. నానాత్వవ్యపదేశస్తావత్స్రష్టృత్వసృజ్యత్వనియన్తృత్వనియామ్యత్వసర్వజ్ఞత్వాజ్ఞత్వస్వాధీనత్వపరాధీనత్వశుద్ధత్వాశుద్ధత్వకల్యాణగుణాకరత్వతద్విపరీతత్వపతిత్వశేషత్వాదిభిర్దృశ్యతే, అన్యథా చ- అభేదేన వ్యపదేశోఽపి *తత్త్వమసి *అయమాత్మా బ్రహ్మేత్యాదిభిర్దృశ్యతే. (అపి దాశకితవాదిత్వమధీయత ఏకే) *బ్రహ్మ దాశా బ్రహ్మ దాసా బ్రహ్మేమే కితవా ఇత్యాథర్వణికా బ్రహ్మణో దాశకితవాదిత్వమప్యధీయతే. తతశ్చ సర్వజీవవ్యాపిత్వేనాభేదో వ్యపదిశ్యత ఇత్యర్థః. ఏవముభయవ్యపదేశముఖ్యత్వసిద్ధయే జీవోఽయం బ్రహ్మణోంఽశ ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యః.— న చ భేదవ్యపదేశానాం ప్రత్యక్షాదిప్రసిద్ధార్థత్వేనాన్యథాసిద్ధత్వం-బ్రహ్మసృజ్యత్వతన్నియామ్యత్వతచ్ఛరీరత్వతచ్ఛేషత్వతదాధారత్వతత్పాల్యత్వతత్సంహార్యత్వతదుపాసకత్వతత్ప్రసాదలభ్య ధర్మార్థకామమోక్షరూపపురుషార్థభాక్త్వాదయస్తత్కృతశ్చ జీవబ్రహ్మణోర్భేదః, ప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వేనానన్యథాసిద్ధః. అతో న జగత్సృష్ట్యాదివాదినీనాం ప్రమాణాన్తరసిద్ధభేదానువాదేన మిథ్యార్థోపదేశపరత్వం. న చాఖణ్డైకరసచిన్మాత్రస్వరూపేణ బ్రహ్మణా ఆత్మనోఽతద్భావానుసన్ధానం, బహుభవనసఙ్కల్పపూర్వకవియదాదిసృష్టిం, జీవభావేన తత్ప్రవేశం, విచిత్రనామరూపవ్యాకరణం, తత్కృతానన్తవిషయానుభవనిమిత్తసుఖదుఃఖభాగిత్వ, మభోక్తృత్వేన తత్రస్థిత్వా తన్నియమనేనాన్తర్యామిత్వం, జీవభూతస్యాస్య స్వకారణబ్రహ్మాత్మభావానుసన్ధానం, సంసారమోక్షం, తదుపదేశశాస్త్రం, చ కుర్వాణేన భ్రమితవ్యమిత్యు

పానరుక్త్యం శఙ్క్యతే (నన్వితి) పరిహరతి (సత్యమితి) పూర్వం హి శరీరవాచిశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తాభిధాయిత్వసిద్ధపతాకేణ జగద్బ్రహ్మణోః శరీరశరీరిభావేనోభయవ్యపదేశముఖ్యత్వముపపాదితం. తత్ర శరీరవాచిశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తాభిధానమయుక్తం- ఆకృత్యధికరణన్యాయావిషయత్వాదిత్యాక్షిప్యాంశత్వోపపాదనముఖేన శరీరవాచిశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తాభిధానముపపాద్య-తత ఉభయవ్యపదేశముఖ్యత్వమిహ నిర్ణీయత ఇత్యర్థః. కిముభయవ్యపదేశముఖ్యత్వ, మనన్యత్వవిలక్షణత్వనిశ్చయ, శ్చాంశత్వనిర్ణయసాపేక్ష ఇత్యత్రాహ (యావద్ధీతి) అపృథక్సిద్ధప్రకారత్వ నిర్ణయే నోభయవ్యపదేశముఖ్యత్వం, ప్రభాప్రభావతోరివాపృథక్సిద్ధాంశాంశిత్వనిర్ణయేన జగద్బ్రహ్మణోరనన్యత్వసిద్ధిః, విశేషణతయాంశత్వనిర్ణయేన విలక్షణత్వసిద్ధి, రితి భావః. (కింతావదిత్యాది)———అంశవాదినమత్యన్తభేదవాదీ దూషయతి (బ్రహ్మణోంఽశ ఇతి) విశేష్యైకదేశరూపాంశపక్షే దూషణమిదం. ———(యద్వేతి) అద్వైతే షడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గసమ్భవాత్ ద్వైతాన్యథాసిద్ధేశ్చ బ్రహ్మైవ జీవ ఇత్యర్థః.———(అథవేతి) ప్రమాణప్రమేయవ్యవస్థానుపపత్తిశ్చ గర్భితా. ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవమితి) సూత్రేఽపిశబ్దోఽభేదతాత్పర్యం ద్యోతయతి. (తతశ్చేతి) ఉత్కృష్టైస్సామానాధికరణ్యే అభేదస్యౌపచారికత్వాశఙ్కా స్యాత్ - ఇహ తు దాశకితవాదినికృష్టసామానాధికరణ్యమభేదస్య తాత్త్వికత్వం ద్యోతయతీత్యర్థః.———పరోక్తాన్యథాసిద్ధిమనూద్య దూషయతి (న చేతి) ప్రమాణాన్తరాసిద్ధం భ్రమముపదిశతీతి చేత్తత్రాహ (న చాఖణ్డైకరసేతి) బ్రహ్మణా భ్రమితవ్యమిత్యన్వయార్థః. ప్రమాణాన్తరాగోచరార్థోపదేశో హి పరస్య బోధనార్థః - అతః ప్రమాణాన్తరాగోచరం వదన్హి వేదః త్వమేవం విద్ధీతి బోధయతి- తస్మాదపరమార్థం భ్రమముపదిశతా వేదేన బ్రహ్మణా

పదిశ్యతే- తథాసత్యున్మత్తప్రలపితత్వాపాతాత్.— ఉపాధ్యవచ్ఛిన్నం బ్రహ్మజీవ ఇత్యపి న సాధీయః- పూర్వనిర్దిష్టనియన్తృత్వనియామ్యత్వాదివ్యపదేశబాధాదేవ. న హి దేవదత్తాదేరేకస్యైవ గృహాద్యుపాధిభేదాన్నియన్తృనియామ్యభావాదిసిద్ధిః. అత ఉభయవ్యపదేశోపపత్తయే జీవోఽయం బ్రహ్మణోంశ ఇత్యభ్యుపేత్యం....

౪౩॥ సూ. మన్త్రవర్ణాత్ ॥ *పాదోస్య విశ్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీతి మన్త్రవర్ణాచ్చ బ్రహ్మాంశో జీవః - అంశవాచీ హి పాదశబ్దః. *విశ్వా భూతానీతి జీవానాం బహుత్వాద్బహువచనం మన్త్రే. సూత్రేపి *అంశ ఇత్యేకవచనం జాత్యభిప్రాయం - *నాత్మాశ్రుతేరిత్యత్రాప్యేకవచనం జాత్యభిప్రాయం - *నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామానిత్యాదిశ్రుతిభ్య ఈశ్వరాద్భేదస్యాత్మనాం బహుత్వనిత్యత్వయోశ్చాభిధీయమానత్వాత్. ఏవం నిత్యానామాత్మనాం బహుత్వే ప్రామాణికే సతి జ్ఞానస్వరూపత్వేన సర్వేషామేకరూపత్వేపి భేదకాకారః ఆత్మయాథాత్మ్యవేదనక్షమైరవగమ్యతే. *అసన్తతేశ్చావ్యతికర ఇత్యనన్తరమేవ చాత్మబహుత్వం వక్ష్యతి. ....

౪౪॥ సూ. అపి స్మర్యతే॥ * మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూతస్సనాతన ఇతి జీవస్య పురుషోత్తమాంశత్వం స్మర్యతే- అతశ్చాయమంశః. ....

అంశత్వేపి జీవస్య బ్రహ్మైకదేశత్వేన జీవగతా దోషా బ్రహ్మణ ఏవ స్యురిత్యాశఙ్క్యాహ

౪౫॥ సూ. ప్రకాశాదివత్తు నైవం పరః॥ తుశబ్దశ్చోద్యం వ్యావర్తయతి. ప్రకాశాదివజ్జీవః పరమాత్మనోంశః - యథాఽగ్న్యాదిత్యాదేర్భాస్వతో భారూపః ప్రకాశోంశో భవతి, యథా గవాశ్వశుక్లకృష్ణాదీనాం గోత్వాదివిశిష్టానాం వస్తూనాం గోత్వాదీని విశేషణాన్యంశాః, యథా వా దేహినో దేవమను

భ్రమితవ్యమిత్యుక్తం భవతి- స చ తదుక్తమిత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (తథాసతీతి) భ్రమనివృత్త్యా లోకో జీవన్ప్రవృత్తేన వేదేనాధికభ్రమాన్తరాపాదనం వ్యాహతమిత్యర్థః. అభేదస్యాప్యన్యథాసిద్ధిస్తుల్యా - సోఽయం దేవదత్త ఇత్యాదిష్వేతస్య సిద్ధత్వాత్. న జీవబ్రహ్మణోరభేదః ప్రత్యక్షసిద్ధ ఇతి చేత్ - తర్హి జీవబ్రహ్మణోర్నియామ్యత్వనియన్తృత్వాదిలక్షణభేదోపి ప్రత్యక్షాగోచర ఇత్యనన్యథాసిద్ధిః. తథాప్యభేదశ్రుతివిరోధాత్ భేదశ్రుతిర్బాధ్యత ఇతి చేత్ - భేదశ్రుతివిరోధాదభేదశ్రుతిర్బాధ్యేత. అపచ్ఛేదనయాత్ భేదశ్రుతిబాధశ్చేన్న - అనియతవిరోధపౌర్వాపర్యవిషయోఽపచ్ఛేదన్యాయో నియతవిరోధపౌర్వాపర్యేషు న హి ప్రవర్తతే - విరోధాధికరణన్యాయాత్ పూర్వమేవ ప్రబలమితి పురస్తాదేవోక్తమితి భావః.——
సత్యోపాధ్యవచ్ఛిన్నబ్రహ్మజీవపక్షం దూషయతి, ఉపాధ్యవచ్ఛిన్నమిత్యాదినా. ....

౪౩॥ సూ. మన్త్రవర్ణాత్ ॥ ఉభయవ్యపదేశముఖ్యత్వసిద్ధిరూపశ్రుత్యర్థాపత్త్యాఽంశత్వం కల్పితం పూర్వసూత్రే- అంశత్వం కణ్ఠోక్తమిత్యత్రోచ్యతే. (అంశవాచీత్యాది) *నిత్యో నిత్యానామిత్యాదిశ్రుతిః. *యదాగ్నేయోష్టాకపాల ఇతివద్విశిష్టవిధిపరా *తద్గుణాస్తు విధీయేరన్నవిభాగాద్విధానార్థే న చేదన్యేన శిష్టా ఇతి న్యాయాత్. జీవానాం పరస్పరభేదస్య లోకసిద్ధత్వాన్న తచ్ఛాస్త్రప్రతిపాద్యమితి చేత్. భేదస్య స్వాభావికత్వమలౌకికం- తస్మాన్నిత్యానామేవ బహుత్వం శాస్త్రైకసమధిగమ్యమితి జీవానాం స్వాభావికభేదః శాస్త్రప్రతిపాద్య ఏవేతి *నిత్యో నిత్యానామితి వాక్యస్యార్థం హేతుతయాహ (ఈశ్వరాదితి) ఏవం భేదనిత్యత్వముక్త్వా దేవాదిభేదకాకారాభావాత్ కథం భేదోఽజ్ఞాయత ఇత్యత్రాహ (ఏవం నిత్యానామితి) (జ్ఞానస్వరూపత్వేన సర్వేషామేకరూపత్వేపీతి) అనేన జీవాద్వైతపరవాక్యానామాకారైక్యపరత్వం దర్శితం. ప్రత్యక్త్వేన పరాక్త్వేన చ భేదో గృహ్యత ఇత్యర్థః. అయమర్థస్సూత్ర ఇత్యాహ (అసన్తతేరితి) ....

౪౪॥ సూ. అపి స్మర్యతే॥ తత్రైవానన్తరోక్తం పురుషోత్తమశబ్దనిర్వచనం, తేన తు క్షరాక్షరవైలక్షణ్యమంశశబ్దార్థస్య తదవిరోధేన వక్తవ్యత్వం, చాభిప్రేత్య పురుషోత్తమాంశత్వమిత్యుక్తమ్. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అంశత్వేపీతి)

౪౫॥ సూ. ప్రకాశాదివత్తు నైవం పరః॥ ఆదిశబ్దోపాత్తమాహ (గవాశ్వేతి) ద్రవ్యయోరపృథక్సిద్ధవిశేషణవిశేష్యభూతయోరంశాంశిత్వం వదతా ద్రవ్యయోశ్శరీరాత్మనోరప్యంశాంశిత్వముక్తం భవతీత్యభిప్రాయేణాహ (యథా వా దేహిన ఇతి) ప్రకాశాదీనామంశత్వం క

ష్యాదిర్దేహోఽంశః, - తద్వత్. ఏకవస్త్వేకదేశత్వం హ్యంశత్వం- విశిష్టస్యైకస్య వస్తునో విశేషణమంశ ఏవ. తథా చ వివేచకాః విశిష్టే వస్తుని విశేషణాంశోఽయం- విశేష్యాంశోఽయమితి వ్యపదిశన్తి. విశేషణవిశేష్యయోరంశాంశిత్వేఽపి స్వభావవైలక్షణ్యం దృశ్యతే - ఏవం జీవపరయోర్విశేషణవిశేష్యయోరంశాంశిత్వం స్వభావభేదశ్చోపపద్యతే. తదిదముచ్యతే (నైవం పర ఇతి) యథాభూతో జీవః - న తథాభూతః పరః. యథైవ హి ప్రభాయాః ప్రభావానన్యథాభూతః - తథా ప్రభాస్థానీయాత్స్వాంశాజ్జీవాదంశీ పరోఽప్యర్థాన్తరభూత ఇత్యర్థః. ఏవం జీవపరయోర్విశేషణవిశేష్యత్వకృతం స్వభావవైలక్షణ్యమాశ్రిత్య భేదనిర్దేశాః ప్రవర్తన్తే- అభేదనిర్దేశాస్తు పృథక్సిద్ధ్యనర్హవిశేషణానాం విశేష్యపర్యన్తత్వమాశ్రిత్య ముఖ్యత్వేనోపపద్యన్తే. *తత్త్వమసి *అయమాత్మా బ్రహ్మేత్యాదిషు తచ్ఛబ్దబ్రహ్మశబ్దవత్త్వమయమాత్మేతి శబ్దా అపి- జీవశరీరకబ్రహ్మవాచకత్వేనైకార్థాభిధాయిత్వాదిత్యయమర్థః ప్రాగేవ ప్రపఞ్చితః. ....

౪౬॥ సూ. స్మరన్తి చ॥ ఏవం ప్రభాప్రభావద్రూపేణ శక్తిశక్తిమద్రూపేణ శరీరాత్మభావేన చాంశాంశిభావం జగద్బ్రహ్మణోః పరాశరాదయః స్మరన్తి *ఏకదేశస్థితస్యాగ్నేర్జ్యోత్స్నా విస్తారిణీ యథా। పరస్య బ్రహ్మణశ్శక్తిస్తథేదమఖిలం జగత్ *యత్కిఞ్చిత్సృజ్యతే యేన సత్త్వజాతేన వై ద్విజ। తస్య సృజ్యస్య సమ్భూతౌ తత్సర్వం వై హరేస్తనురిత్యాదినా. చకారాచ్ఛ్రుతయోఽపి *యస్యాత్మా శరీరమిత్యాదినా ఆత్మశరీరభావేనాంశాంశిత్వం వదన్తీత్యుచ్యతే. ....

ఏవం బ్రహ్మణోఽంశత్వే బ్రహ్మప్రవర్త్యత్వే జ్ఞత్వే చ సర్వేషాం సమానే కేషాంచిద్వేదాధ్యయనతదర్థానుష్ఠానాద్యనుజ్ఞా - కేషాంచిత్తత్పరిహారః, కేషాంచిద్దర్శనస్పర్శనాద్యనుజ్ఞా- కేషాంచిత్తత్పరిహార, శ్చ శాస్త్రీయః కథముపపద్యత ఇత్యాశఙ్క్యాహ

౪౭॥ సూ. అనుజ్ఞాపరిహారౌ దేహసమ్బన్ధాజ్జ్యోతిరాదివత్॥ సర్వేషాం బ్రహ్మాంశత్వజ్ఞత్వాదినైకరూపత్వే సత్యపి బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యశూద్రాదిరూపశుచ్యశుచిదేహసమ్బన్ధనిబన్ధనావనుజ్ఞాపరిహారావుపపద్యేతే- (జ్యోతిరాదివత్) యథాఽగ్నేరగ్నిత్వేనైకరూపత్వేఽపి శ్రోత్రియాగారాదగ్నిరాహ్రియతే-శ్మశానాదేస్తు పరిహ్రియతే, యథా చాన్నాది శ్రోత్రియాదేరనుజ్ఞాయతే-అభిశస్తాదేస్తు పరిహ్రియతే.

థమితి శఙ్కాయామంశస్వరూపం శిక్షయతి (ఏకవస్త్వితి) తాదృశాంశత్వం విశేషణవిశేష్యయోరపి విశేషణస్యాస్తీత్యాహ (విశిష్టస్యైకస్యేతి) తదేవ వృద్ధవ్యవహారేణ ద్రఢయతి (తథా చేతి) తతః కిం ప్రస్తుతదోషస్పర్శశఙ్కాయా ఇత్యత్రాహ (విశేషణవిశేష్యయోరితి) బహుళత్వసఙ్కుచితత్వవిరళత్వవిస్తృతత్వాదిస్వభావవైలక్షణ్యం దృశ్యత ఇత్యర్థః. దృష్టాన్తేఽపేక్షితం వైలక్షణ్యం దార్ష్టాన్తికే దర్శయతి (ఏవమితి) ఉక్తార్థపరత్వేన సూత్రఖణ్డమవతారయతి (తదిదమితి) వాచకత్వప్రకారమాహ (యథాభూత ఇతి) తదేవ వివృణ్వన్ సూత్రస్యవాక్యార్థమాహ (యథైవ హీతి) తేనోభయవ్యపదేశముఖ్యత్వసిద్ధిమాహ (ఏవమితి) ప్రకాశాదిష్వపి విశేష్యపర్యన్తాభిధానం దృశ్యతే - యథా భానుః- భానుమాన్, జ్యోతిః- జ్యోతిష్మాన్, తేజః- తేజస్వీ, త్యాది. తదేవ పక్షే దర్శయతి (తత్త్వమసీతి) తత్త్వమసీత్యారభ్య త్వమయమాత్మేతి శబ్దా అపీత్యన్తం ప్రతిజ్ఞావాక్యం. త్వమయమాత్మేతి శబ్దా అపి తచ్ఛబ్దబ్రహ్మశబ్దవత్-తచ్ఛబ్దబ్రహ్మశబ్దతుల్యార్థా ఇత్యర్థః. జీవశరీరకేత్యాదినా హేతురుచ్యతే. (ప్రాగేవ ప్రపఞ్చిత ఇతి) అత్రైవ వక్తవ్యం సూత్రాభిప్రేతం సర్వం పూర్వముక్తమిత్యర్థః. ....

౪౬॥ సూ. స్మరన్తి చ॥ * అపి స్మర్యత ఇతి సూత్రేఽంశత్వమాత్రే స్మృతివచనముక్తం- అస్మిన్ సూత్రే విశిష్టైకదేశవిశేషణరూపాంశత్వే స్మృతివచనముచ్యత ఇతి భిదా. తదేతదభిప్రేత్యాహ (ఏవమితి) చార్థమాహ (చకారాదితి) శ్రుతిస్మృతివచనయోర్ద్వయోరపి వక్తవ్యత్వే సతి దృష్టాన్తోపాదానముఖేన విశదీకారాతిశయాత్ స్మృతివచనం సూత్రే కణ్ఠోక్తమ్. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (ఏవమితి) అంశత్వ ఇత్యేతదధికరణార్థః. బ్రహ్మప్రవర్త్యత్వ ఇతి పూర్వాధికరణార్థః. జ్ఞత్వ ఇతి తత్పూర్వాధికరణార్థశ్చోక్తః.

౪౭॥ సూ. అనుజ్ఞాపరిహారౌ దేహసమ్బన్ధాజ్జ్యోతిరాదివత్॥ ఆదిశబ్దార్థమాహ (యథా చేతి)..............................

౪౮॥ సూ. అసన్తతేశ్చావ్యతికరః॥ బ్రహ్మాంశత్వాదినైకరూపత్వేసత్యపిజీవానామన్యోన్యభేదా, దణుత్వేనప్రతిశరీరంభిన్నత్వా, చ్చభోగవ్యతికరోపినభవతి. భ్రాన్తబ్రహ్మజీవవాదేఽపి చోపహితబ్రహ్మజీవవాదేచ జీవపరయోర్జీవానాంచభోగవ్యతికరాదయస్సర్వేదోషాస్సన్తీత్యభిప్రాయేణ స్వపక్షేభోగవ్యతికరాభావఉక్తః. ....

నను భ్రాన్తబ్రహ్మజీవవాదేప్యవిద్యాకృతోపాధిభేదాద్భోగవ్యవస్థాదయఉపపద్యన్తే. అతఆహ

౪౯॥ సూ. ఆభాసఏవచ॥ అఖణ్డైకరసప్రకాశమాత్రస్వరూపస్య స్వరూపతిరోధానపూర్వకోపాధిభేదోపపాదనహేతురాభాసఏవ. ప్రకాశైకస్వరూపస్యప్రకాశతిరోధానంప్రకాశనాశఏవేతిప్రాగేవోపపాదితం. *ఆభాసాఏవేతివాపాఠః-తథాసతిహేతవఆభాసాః. చకారాత్ *పృథగాత్మానంప్రేరితారంచమత్వా *జ్ఞాజ్ఞౌద్వౌ *తయోరన్యఃపిప్పలంస్వాద్వత్తీత్యాదిశ్రుతివిరోధశ్చ. అవిద్యాపరికల్పితోపాధిభేదేపిసర్వోపాధిభిరుపహితస్వరూపస్యైకత్వాభ్యుపగమాత్ భోగవ్యతికరస్తదవస్థఏవ. ....

పారమార్థికోపాధ్యుపహితబ్రహ్మజీవవాదేప్యుపాధిభేదహే
తుభూతానాద్యదృష్టవశాద్వ్యవస్థాభవిష్యతీత్యాశఙ్క్యాహ

౫౦॥ సూ. అదృష్టానియమాత్॥ ఉపాధిపరమ్పరాహేతుభూతస్యాదృష్టస్యాపి బ్రహ్మస్వరూపాశ్రయత్వేననియమహేత్వభావాదవ్యవస్థైవ - ఉపాధిభిరదృష్టైశ్చస్వసమ్బన్ధేనబ్రహ్మస్వరూపచ్ఛేదాసమ్భవాత్. ....

౫౧॥ సూ. అభిసన్ధ్యాదిష్వపిచైవం॥ అదృష్టహేతుభూతాభిసన్ధ్యాదిష్వప్యుక్తాదేవహేతోరనియమఏవ. ....

౪౮॥ సూ. అసన్తతేశ్చావ్యతికరః॥ సమన్తాత్తతిఃసన్తతిః- విభుత్వం. తదభావోఽసన్తతిః- అణుత్వం. అన్యోన్యభేదాదితిచశబ్దసముచ్చితోహేతుర్దర్శితః. సూత్రాభిప్రాయమాహ (భ్రాన్తబ్రహ్మేతి) పరపక్షేభోగవ్యవస్థానుపపత్తిరభిప్రేతేత్యర్థః. అవిద్యాదేరాశ్రయభేదాభావాత్తదనుపపత్తిః. *నానాత్మానోవ్యవస్థాతఇతిన్యాయసూత్రం. కింసుఖాదీనాంస్వరూపభేదోవ్యవస్థా- ఉతాశ్రయభేదః. నప్రథమః- ఆశ్రయభేదానాపాదకత్వాత్. నద్వితీయః- హేతోస్సాధ్యావిశిష్టత్వాదితికైశ్చిదుచ్యతే. తన్న- ప్రతిసన్ధానాభావరూపావ్యవస్థేత్యభిప్రేతత్వాత్. తిరస్కారకాభావేసతిప్రతిసన్ధానమాత్మైక్యవ్యాపకం- తిరస్కారకాభావేప్యప్రతిసన్ధానాదాత్మైక్యనివృత్తిరిత్యర్థః. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ(నన్వితి)

౪౯॥ సూ. ఆభాసఏవచ॥ ఉపాధిభేదాద్వ్యవస్థేత్యత్రాహ (అవిద్యేతి) తిరోధానాద్యేవనోపపద్యతే - ఉపపన్నేపివ్యవస్థానోపపద్యతఇత్యర్థః. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (పారమార్థికేతి) ఇదమప్యాశఙ్క్యహేత్యపిశబ్దార్థః.

౫౦॥ సూ. అదృష్టానియమాత్॥ ప్రదేశభేదోఽస్తీత్యత్రాహ (ఉపాధిభిరితి) ఉపాధ్యాశ్రయస్యైకత్వా, త్తస్యచాచ్ఛేద్యత్వా, ద్వ్యవస్థానుపపత్తిరిత్యర్థః. ....

౫౧॥ సూ. అభిసన్ధ్యాదిష్వపిచైవం॥ చశబ్దోఽవధారణే. ఏవమేవేత్యర్థః. అభిసన్ధిః- సఙ్కల్పః. ఆదిశబ్దాదుద్యోగానుష్ఠానాదికంవివక్షితం. (ఉక్తాదేవేతి) అచ్ఛేద్యత్వాత్సర్వప్రదేశానాంబ్రహ్మస్వరూపభూతప్రదేశత్వాదేవేత్యర్థః.........................

౫౨॥ సూ. ప్రదేశభేదాదితి చేన్నాన్తర్భావాత్ ॥ యద్యప్యేకమేవ బ్రహ్మస్వరూపం - తచ్ఛేదానర్హం నానావిధోపాధిభిస్సమ్బధ్యతే - తథాప్యుపాధిసమ్బద్ధబ్రహ్మప్రదేశభేదాదుపపద్యత ఏవ భోగవ్యవస్థేతి చేత్. తన్న - ఉపాధీనాం తత్ర తత్ర గమనాత్సర్వప్రదేశానాం సర్వోపాధ్యన్తర్భావాద్వ్యతికరస్తదవస్థ ఏవ. ప్రదేశభేదేన సమ్బన్ధేపి సర్వస్య బ్రహ్మప్రదేశత్వాత్తత్తత్ప్రదేశసమ్బన్ధిదుఃఖం బ్రహ్మణ ఏవ స్యాత్.——— పూర్వత్ర * నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గోన్యతరనియమో వాన్యథా * ఉపలబ్ధివదనియమ ఇత్యాభ్యాం సూత్రాభ్యాం వేదబాహ్యానాం సర్వగతజీవవాదినాం దోష ఉక్తః - అత్రతు * ఆభాస ఏవ చేత్యాదిభిస్సూత్రైర్వేదావలమ్బినామాత్మైకత్వవాదినాం దోష ఉచ్యతే. ....

అంశాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

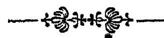
౫౨॥ సూ. ప్రదేశభేదాదితిచెన్నాన్తర్భావాత్ ॥ జీవానామన్యోన్యభేదవ్యతికరమాహ (ఉపాధీనామితి) ఏతేషాం భోగాదయో బ్రహ్మణిస్యురిత్యాహ (ప్రదేశభేదే నేతి) జీవేశ్వరవ్యతికర ఉక్తో భవతి. * అసన్తతేశ్చేత్యాదిసూత్రాణాం సాఙ్ఖ్యాదివ్యుదాసపరత్వం పరోక్తం పౌనరుక్త్యేన దూషయతి (పూర్వత్రేత్యాదినా) ... ...

పరేతు పూర్వాధికరణే కారయితృత్వశ్రుత్యాదిభిర్జీవస్య పరాయత్తప్రవృత్తిత్వే సిద్ధే జీవేశ్వరసమ్బన్ధనిరూపణపరమధికరణం పఠన్త్యయన్తి. తన్మతే అంశాంశిభావోనుపపన్నః - జీవేశ్వరయోరుభయోరపి సన్మాత్రబ్రహ్మణ్యవిద్యాకల్పితత్వాత్ రజ్జుకల్పితయోస్సర్పభూదళనయోరివ మిథోంశాంశిభావానుపపత్తేః. తయోర్నిహీనోత్కృష్టోపాధిపరికల్పితత్వేపి బృహదల్పఘటయోరివాంశాంశిభావో నఘటతే. అతఏవ *పాదోస్యేతి శ్రుతిః *మమైవాంశ ఇతి స్మృతిశ్చ న సఙ్గచ్ఛతే - తయోస్సహస్రశీర్షత్వాదిగుణకమహాపురుషవిషయత్వాత్. *అస్య *మమేతిపదయోర్నిర్విశేషపరత్వే లక్షణా. నిర్విశేషచిన్మాత్రస్యాపి నజీవం ప్రత్యంశిత్వం యుక్తం - స్థాణావధ్యస్తం పురుషం ప్రతి స్థాణోరంశిత్వప్రసిద్ధ్యభావాత్. గ్రన్థవిరోధశ్చ - జీవేశ్వరసమ్బన్ధనిరూపణపరత్వాభ్యుపగమాత్. శ్రుతిస్మృతిసూత్రస్వారస్యవిరోధశ్చ. అంశ ఇవాంశ ఇతి వివక్షితత్వాదంశశబ్దోప్యముఖ్య ఇతి చేత్ - ముఖ్యే సమ్భవత్యముఖ్యత్వమేవ దోషః. నానాత్వైకత్వవ్యపదేశాభ్యాం సమర్థనీయమంశత్వం చ కస్య. న తావదుపాధేః - తస్యాపారమార్థికస్యైక్యాయోగాత్. నచోపాధ్యుపలక్షితబ్రహ్మణః - తస్యాభిన్నతయా నానాత్వాభావాత్. నాప్యుపాధివిశిష్టస్య - తస్య స్వాత్మానం ప్రత్యంశత్వానుపపత్తేః. నాప్యనుపహితస్వరూపం ప్రతి ఉపహితస్వరూపస్యాంశత్వం - వస్తుని స్వతోంశభేదాభావేన ఉపహితానుపహితవిభాగానుపపత్తేః. కృత్స్నముపహితమనుపహితం వా స్యాత్. న చాధిష్ఠానం ప్రత్యధ్యస్తస్యాంశత్వం - అధిష్ఠానమాత్రస్యాంశిత్వం స్థాణోరివానుపపన్నమితి హ్యుక్తమ్. జీవేశ్వరయోర్వస్తుతో భేదాభావే సజీవగతదుఃఖే సేశ్వరస్య దుఃఖిత్వమాశఙ్క్య * ప్రకాశాదివదితి సూత్రమాలోకాకాశరవిమణ్డలేష్వఙ్గుళిఘటకరకతరఙ్గాదిగతైర్హ్రస్వత్వమహత్త్వగమనాగమనకమ్పాదిభిరస్పృష్టత్వవజ్జీవదుఃఖైరీశ్వరస్యాస్పర్శ ఇతి పరిహారపరం వ్యాఖ్యాతమ్. తచ్చాయుక్తం - ఈశ్వరస్య సర్వజ్ఞత్వాభ్యుపగమాత్ సర్వాన్ జీవానాత్మనోనన్యత్వేన జానతస్తస్య జీవగతదుఃఖాకారేణ దుఃఖితాయా దుర్నివారత్వాత్. స్వగతత్వేన దుఃఖసాక్షాత్కర్తృత్వం హి దుఃఖిత్వం. దుఃఖం మిథ్యాభూతమితి చేత్ - జీవస్యాపి తన్మిథ్యేతి జీవతుల్యత్వం స్యాత్. ఈశ్వరో మిథ్యాత్వేన జానాతీతి చేత్ - శ్రుతవేదాన్తస్య ముముక్షోర్బాధితానువృత్త్యా విద్యస్యేవ శిరస్తోదాదివదీశ్వరస్య దుఃఖమవర్జనీయం స్యాత్. అనుజ్ఞాపరిహారావహం మమేత్యవిద్యాకృతాభిమాన ప్రయుక్తౌ - ఏకత్వేపి దేహాన్తరాభిమానరహితస్య న శాస్త్రనియోజ్యత్వమితి చానుపపన్నం - *వి ప్రాకృతివిచేష్టితం *స తాం మార్గమదూషయన్నిత్యాదిభిరాదిభరతపరాశరవసిష్ఠాదీనాం శాస్త్రానుసారిత్వదర్శనాత్, *సఖల్వేవం వర్తయన్యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమభిసమ్పద్యతే న చ పునరావర్తత ఇతి బ్రహ్మవిద ఏవ యావచ్ఛరీరపాతం శాస్త్రవశ్యత్వావగమాచ్చ - అయుక్తావస్థాయాం క్షుదాదిపరిహారార్థమోదనాదౌ వ్యాప్రియమాణస్య శాస్త్రీయానుష్ఠానావసరేభిమానవిరహేదనన్వయస్య వక్తుమశక్యత్వాచ్చ. *అసన్తతేశ్చావ్యతికర ఇతి - ఉపాధీనాం సర్వత్రసన్తతత్వాభావాన్నతత్సుఖాదివ్యతికర ఇత్యుక్తమ్. తచ్చాయుక్తం - సౌభరిప్రభృతీనామివాత్మైకత్వే సుఖాదివ్యతికరప్రసఙ్గాత్. సౌభరిశరీరేషు నాన్తఃకరణభేద ఇతి చేన్న - అణోరన్తఃకరణస్యాయుగపద్బహుశరీరసంసర్గానుపపత్తేః. నను పరిచ్ఛిన్నత్వే సత్యనుపలభ్యమానత్వమణుత్వం - తచ్చైకస్యైకశరీరస్యేవానేకశరీరసమ్బన్ధినఏకస్యోపపన్నమితి చేన్న - తథా సతి జీవగతస్యారాగ్రమాత్రపరిమాణరూపస్యాణుత్వస్యాన్తఃకరణోపాధికత్వానుపపత్తేః. *ఆభాస ఇతి - పరమాత్మన ఆభాసః - ప్రతిబిమ్బభూతో జీవ ఇత్యుక్తం - తదప్యచాక్షుషాణాం ప్రతిబిమ్బాభావా, దారమ్భణాధికరణదర్శితైర్దూషణాస్త్రైశ్చానుపపన్నం.— అపరేషాం పక్షేపి *ప్రకాశాదివత్ * అసన్తతేశ్చేతి సూత్రద్వయస్య జీవేశ్వరవ్యతికరభోగవ్యతికరపరిహారపరత్వం నఘటతే - ఈశ్వరస్య సార్వజ్ఞ్యాభ్యుపగమా, దన్తఃకరణభేదేపి సౌభరిశరీరేష్వాత్మైక్యే భోగవ్యతికరదర్శనా, చ్చ. *ప్రదేశభేదాదితి చేదితి - ఏకశరీ

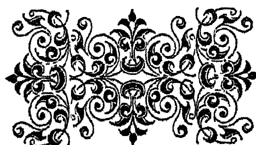
రావచ్ఛిన్నాత్మప్రదేశేఽదృష్టసమవాయాత్ సుఖాదివ్యవస్థాచాయుక్తా- ఏకశరీరేసర్వాత్మనాంవిభూనామన్తర్భావాదితిపరేషాంస్వోక్తదూషణం స్వస్యాపి ప్రాప్నోతి-ఉపాధీనాంగత్వరతయైకైకోపాధిషుసర్వాత్మప్రదేశాన్తర్భావాత్,అదృష్టస్యాప్యనియతత్వేనసుఖాదివ్యవస్థానుపపత్తేః. బ్రహ్మప్రదేశానాముపాధినాచ్ఛిన్నత్వేతద్భావేచసమన్వయాధికరణోక్తాదోషాఅనుసన్ధేయాః- ఇహ్యైవహితేసూత్రకారైర్వివక్షితాః. భాష్యకారైస్తుప్రసఙ్గాత్తత్రదర్శితాః- అతఇహతేషామనుపన్యాసః. *అసన్తతేశ్చేత్యాదిసూత్రాణిసాఙ్ఖ్యాదివ్యుదాసపరత్వేనపరైరపరైశ్చవ్యాఖ్యాతాని. తదయుక్తం- *నిత్యోపలబ్ధీత్యాదినాపునరుక్తిప్రసఙ్గాదిత్యుక్తం. *నిత్యోపలబ్ధీత్యాదిసూత్రద్వయస్యాన్యథార్థవర్ణనానుపపత్తిః ప్రాగేవదర్శితా-అతస్తయోర్యథోక్తార్థపరత్వమవర్జనీయం- తథాసతిపునరుక్తిపరిహారాయ *అసన్తతేశ్చేత్యాదిసూత్రాణాంకువృష్టివ్యుదాసకత్వమాస్థేయం.— అన్యేషామపీదమధికరణంనఘటతే- నానాత్వైకత్వవ్యపదేశసాధ్యత్వాదంశాంశిభావస్య. కింసన్మాత్రస్యబ్రహ్మణోఽంశోజీవః - ఉతేశ్వరస్య. ప్రథమేభేదవ్యపదేశహేతుర్నసిధ్యతి- సన్మాత్రాజ్జీవస్యభేదవ్యపదేశాభావాత్. ఈశ్వరాదేవహిభేదంవ్యపదిశన్తిశ్రుతయః. సన్మాత్రాదన్యత్వేజీవానామసత్త్వంచ ప్రసజేత్. శ్రుతిస్మృతిస్వారస్యభఙ్గశ్చ- *సహస్రశీర్షాపురుషః *ఉతామృతత్వస్యేశానః *పాదోస్యవిశ్వాభూతాని *మమైవాంశోజీవలోకేజీవభూతస్సనాతనఇతీశ్వరాంశత్వంహిస్వరసతఃప్రతీయతే. ద్వితీయేకల్పేభవదభ్యుపగమవిరోధః- బ్రహ్మణోఽంశిత్వంభోక్తృభోగ్యనియన్తౄణామంశత్వమపిహిభవదభిమతం- నతుతేషాంపరస్పరాంశాంశిభావః. నన్వీశ్వరాంశస్యబృహత్త్వాదంశిత్వవ్యవహారోపపత్తిః- బృహతిమృత్తికాంశేఽంశిత్వవ్యవహారదర్శనాదితిచేన్న - బృహతిఘటేషుద్రఘటంప్రత్యంశిత్వవ్యవహారాదర్శనాత్, తత్సదృశితచ్ఛబ్దస్య గౌణతయాబృహత్త్వసాధర్మ్యేణాంశిత్వస్యాముఖ్యత్వాచ్చ. గౌణోప్యంశిత్వవ్యవహారోబృహత్యుపాదానద్రవ్యేఽవస్థాన్తరానాపన్నఏవభవతి - నత్వవస్థాన్తరప్రాప్తే. బృహతిమృత్పిణ్డాంశేఘటత్వాద్యనాపన్నఏవహ్యంశిత్వవ్యవహారః- నతుఘటత్వేనోపయుక్తేపి- ఏవంబృహన్నప్యంశఃసన్మాత్రరూపశ్చేత్- అంశిత్వవ్యవహారోఘటతే - సతునియన్తృత్వరూపావస్థాపన్నఇతినతత్రగౌణోప్యంశిత్వవ్యవహారోఘటతే. *ప్రకాశాదివదితి- సౌరచాన్ద్రాదిప్రకాశమణిమన్త్రౌషధాదీనాందాహకత్వశక్తిసద్భావాసద్భావాదిస్వభావవ్యవస్థావద్దుఃఖిత్వనిర్దుఃఖిత్వాదివ్యవస్థోపపత్తిర్జీవేశ్వరయోరితివ్యాఖ్యాతం. తథాసతిస్వభావవ్యవస్థామాత్రేదృష్టాన్తఉపన్యస్తస్స్యాత్- నత్వంశాంశినోస్స్వభావవ్యవస్థాయాందృష్టాన్తఉక్తస్స్యాత్. తతోవరమంశాంశిభావేస్థితఏవస్వభావవ్యవస్థాయాందృష్టాన్తోపన్యాసః- అంశాంశిభావనిబన్ధనశఙ్కాపరిహారపరత్వాత్సూత్రస్య. సముదాయైకదేశత్వమేవాంశశబ్దనిమిత్తం. అతఏవహిదాయవిభాగేగోమహిషభూహిరణ్యాదిష్వయంమమాంశః- అయమస్యాంశఇతివ్యవహారః. విశేష్యాంశఇతివ్యవహారదర్శనాదీశ్వరస్యాప్యంశత్వంత్వన్మతేప్రసజ్యతఇతిచేన్న- విశిష్టాపేక్షయావిశేష్యేప్యంశశబ్దవ్యవహారేపివిశేషణంప్రతిప్రధానతయాంశిత్వవ్యవహారోపపత్తేః, అప్రధానంవిశేషణంప్రత్యంశత్వ వ్యవహారానుపపత్తేః,. తథావ్యవహారాభావశ్చప్రాధాన్యాదేవ. అతఏవదేవదత్తాదేర్గోమహిషాద్యపేక్షయాఽంశిత్వవ్యవహారః. యదాసముదాయేప్రాధాన్యవివక్షా- తదాతస్యాంశత్వం- యదాతదేకదేశాన్తరేప్రాధాన్యవివక్షా-తదాతదేకదేశాన్తరస్యాంశిత్వవ్యవహారః. సముదాయస్యప్రాధాన్యంపౌష్కల్యలక్షణం. దేవదత్తాదేఃశేషిత్వలక్షణం. విశేష్యస్యత్వాధారత్వాదిలక్షణం. సంయోగలక్షణసమ్బన్ధేసత్యపిప్రాధాన్యావివక్షయాహిభూతలస్యగోమహిషహేమాద్యంశిత్వవ్యవహారాభావః. అతస్సర్వజీవైరభిన్నత్వంస్వస్యజానతఈశ్వరస్యాంశభేదేనవ్యపిదుఃఖిత్వంభవేత్ - యథాసౌభరేః. సర్వాన్జీవాఞ్శరీరత్వేనజానతఈశ్వరస్యత్వన్మతేపిదుఃఖిత్వంస్యాదితిచేన్న - సపక్షాభావాత్. శరీరగతదుఃఖంశరీరిణోదేవదత్తాదేర్దృశ్యతఇతిచేన్న - దుఃఖస్యశరీరగతత్వాభావాత్. కింవ్రణాదికమేవదుఃఖం- ఉతతజ్జ్ఞానం. ప్రథమేవ్రణస్యాత్మన్యభావాన్నశరీరగతస్యశరీరిగతత్వం. ద్వితీయేశరీరస్యవ్రణజ్ఞానాభావాన్నతద్దుఃఖస్యాత్మగతత్వమిత్యుభయథాపిదృష్టాన్తస్యసాధ్యవికలతా. అతోనేశ్వరస్యాస్మన్మతేదుఃఖిత్వాదిప్రసఙ్గః. ....

అంశాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహారీతకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణావిలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాంద్వితీయస్యాధ్యాయస్యతృతీయఃపాదః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౬౦. సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా- ౨౬౮.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ద్వితీయాధ్యాయే— చతుర్థః పాదః.

ప్రాణోత్పత్త్యధికరణమ్.

౧॥ సూ. తథా ప్రాణాః॥ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య వియదాదేః కృత్స్నస్య కార్యత్వే నోత్పత్తావుక్తాయాం జీవస్య కార్యత్వేపి స్వరూపాన్యథాభావలక్షణోత్పత్తిరపోదితా. తత్ప్రసఙ్గేన జీవస్వరూపం శోధితం- సమ్ప్రతి జీవోపకరణానామిన్ద్రియాణాం ప్రాణస్య చోత్పత్త్యాదిప్రకారో విశోధ్యతే. తత్ర కిమిన్ద్రియాణాం కార్యత్వం జీవవత్ - ఉత వియదాదివదితి చిన్త్యతే. కిం యుక్తం. జీవవదేవేత్యాహ పూర్వపక్షీ (తథా ప్రాణా ఇతి) ప్రాణాః- ఇన్ద్రియాణి. యథా జీవో నోత్పద్యతే- తథేన్ద్రియాణ్యపి నోత్పద్యన్తే. కుతః. శ్రుతేః- యథా జీవస్యానుత్పత్తిః శ్రుతేరవగమ్యతే- తథా ప్రాణానామప్యనుత్పత్తిః శ్రుతేరేవావగమ్యతే. *తథా ప్రాణా ఇతి ప్రమాణమప్యతిదిశ్యతే. కా పునరత్ర శ్రుతిః. *అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ తదాహుః కిం తదాసీదితి ఋషయో వావ తే అగ్రే సదాసీత్ తదాహుః కే తే ఋషయ ఇతి ప్రాణా వావ ఋషయ ఇతి జగదుత్పత్తేః ప్రాగిన్ద్రియాణాం సద్భావః శ్రూయతే. ప్రాణశబ్దైబహువచనాదిన్ద్రియాణ్యేవేతి నిశ్చీయతే. న చేయం శ్రుతిః *వాయుశ్చాన్తరిక్షం చైతదమృతం * సైషానస్తమితా దేవతా యద్వాయురితివచ్చిరకాలావస్థాయిత్వేన పరిణేతుం శక్యా- *అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదితి కృత్స్నప్రపఞ్చప్రళయవేళాయామప్యవస్థితత్వశ్రవణాత్. ఉత్పత్తివాదిన్యస్తు జీవోత్పత్తివాదిన్య ఇవ నేతవ్యా ఇతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే-వియదాదివదేవ ప్రాణాశ్చోత్పద్యన్తే. కుతః. *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ * ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీదిత్యాదిషు ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణాత్, * ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేన్ద్రియాణి చేతీన్ద్రియాణాముత్పత్తిశ్రవణాచ్చ, ప్రాగవస్థానాసమ్భవాత్. న చాత్రోత్పత్తివాద

౧॥ సూ. తథా ప్రాణాః॥ పాదసఙ్గతిమాహ (బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యేతి) జ్ఞాతృత్వాదికం నిరూపయదధికరణం ప్రసఙ్గాత్ సఙ్గతం - తస్మాత్తత్పూర్వాధికరణేన పాదసఙ్గతిరిత్యర్థః. జీవోత్పత్తినిరూపణానన్తరం జీవోపకరణానాముత్పత్తిప్రకారో విశోధ్యత ఇతి సఙ్గతిః. నన్వవధారణప్రతిజ్ఞాదిభిస్సిద్ధాన్తశ్చేత్ - వియదాదిన్యాయేనైవ కృతత్వాదనారమ్భణీయతా. నైవం- *ప్రాణా వావ ఋషయ ఇతి శ్రుతేరకృతనిర్వాహత్వాత్. అత ఏవ హి సిద్ధాన్తన్యాయం ప్రాగుక్తమభిప్రేత్యైతత్ప్రత్యవస్థానమనిబధ్నన్ ప్రాణవిషయశ్రుతినిర్వాహమేవ సూత్రకారోఽన్వబధ్నాత్. కిమిన్ద్రియాణి జీవవన్నోత్పద్యన్తే- ఉత వియదాదివదుత్పద్యన్త ఇతి. కిం *ఏతస్మాజ్జాయత ఇత్యాదివాక్యం తేషాముత్పత్తిం ప్రతిపాదయతి- నేతి. * అసద్వా ఇదమిత్యాదివాక్యం సృష్టేః ప్రాగిన్ద్రియసద్భావమవగమయతి- నేతి. కిం ప్రాణశబ్ద ఇన్ద్రియపరః- ఉత పరమాత్మపరః. *ప్రాణా వావ ఋషయ ఇతి ఋషిశబ్దః ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మపరతామవగమయతి-నేతి. యదా నావగమయతి- తదా ప్రాణశబ్దస్యేన్ద్రియపరత్వేన * అసద్వా ఇదమిత్యాదివాక్యస్య ప్రాగిన్ద్రియసద్భావావగమకత్వాత్ *ఏతస్మాదితి వాక్యస్య తదుత్పత్తిప్రతిపాదనాసామర్థ్యాదిన్ద్రియాణి జీవవన్నోత్పద్యన్త ఇతి పూర్వః పక్షః. యదాఽవగమయతి- తదా ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వేన *అసద్వా ఇదమిత్యాదివాక్యస్య సృష్టేః ప్రాగిన్ద్రియసద్భావానవగమకత్వాత్ *ఏతస్మాదితి వాక్యస్య తదుత్పత్తిప్రతిపాదనసామర్థ్యేన వియదాదివదిన్ద్రియాణ్యుత్పద్యన్త ఇతి సిద్ధాన్తః. శ్రుత్యపగతత్వం కథం సూత్రితం- న హి శ్రుతేరితి సూత్రే పఠ్యతే- తత్కథమేవముచ్యత ఇత్యత్రాహ (తథా ప్రాణా ఇతి) ప్రమాణమపీతి వివక్షితశ్రుతేరస్పష్టత్వాదాహ (కా పునరితి) *అత ఏవ ప్రాణ ఇత్యాదిషు ప్రాణశబ్దః పరమాత్మవాచకో దృష్ట ఇత్యత్రాహ (ప్రాణశబ్దైబహువచనాదితి) ... ...

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) అనేకకారణవాక్యగతైకత్వావధారణస్వారస్యాద్, ఋషిశబ్దస్య ద్రష్టరి స్వారస్యేన దర్శనకరణే స్వారస్యాభావాచ్చ *ఏతస్మాజ్జాయత ఇతి వాక్యే ఖాదీనాం ముఖ్యార్థేన జనిధాతునా ప్రాణస్యోత్పత్తివచనస్వారస్యాదుత్పత్త్యాదినిషేధనిత్యత్వవచనాభావాత్, ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మని ప్రయోగసద్భావాచ్చ పరమాత్మైవోచ్యత ఇత్యర్థః. అనన్తరసూత్రస్య బహువచనమాత్రనిర్వాహపరత్వేన అన్యత్సిద్ధాన్తయుక్తిజాతమర్థసిద్ధమితి సూత్రకారాభిప్రాయ ఇతి తదభిప్రేతం సర్వం స్వయమేవోక్తవాన్ (వియదాదీత్యాదినా)...............................

వదిన్ద్రియోత్పత్తివాదాః పరిణేతుం శక్యాః- ఆత్మవదుత్పత్తిప్రతిషేధశ్రుతీనాం నిత్యత్వశ్రుతీనాం చాదర్శనాత్. *అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదిత్యాదివాక్యేపి ప్రాణశబ్దేన పరమాత్మైవ నిర్దిశ్యతే - *సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహత ఇతి ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మన్యపి ప్రసిద్ధేః. ప్రాణా వావ ఋషయ ఇతి ఋషిశబ్దశ్చ సర్వజ్ఞే తస్మిన్నేవ యుజ్యతే- న త్వచేతనేష్విన్ద్రియేషు.........................

ఋషయః *ప్రాణా ఇతి చ బహువచనశ్రుతిః కథముపపద్యత ఇతి చేత్. తత్రాహ.

౨॥ సూ. *గౌణ్యసమ్భవాత్తత్ప్రాక్ఛ్రుతేశ్చ॥* బహువచనశ్రుతిర్గౌణీ - బహ్వర్థాసమ్భవాత్. తస్యైవ పరమాత్మనః సృష్టేః ప్రాగవస్థానశ్రుతేరేవ. ....

౩॥ సూ. *తత్పూర్వకత్వాద్వాచః॥* ఇతశ్చ ప్రాణశబ్దః పరమాత్మవచనః-వాచః- పరమాత్మవ్యతిరిక్తవిషయస్య నామధేయస్య వాగ్విషయభూతవియదాదిసృష్టిపూర్వకత్వాత్. *తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి నామరూపభాజామభావాత్ తదానీం వాగాదీన్ద్రియకార్యాభావాచ్చ తాని న సన్తీత్యర్థః. ....

ప్రాణోత్పత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (ఋషయ ఇతి)

౨॥ సూ. *గౌణ్యసమ్భవాత్తత్ప్రాక్ఛ్రుతేశ్చ॥* బహ్వర్థాసమ్భవముపపాదయతి (తస్యైవేతి) ఏవకారేణ సూత్రస్థశ్చశబ్దో వ్యాఖ్యాతః...

౩॥ సూ. *తత్పూర్వకత్వాద్వాచః॥* అత్రాప్యదృష్టసంస్కారస్థితికార్యదర్శనాత్తదానీం కల్ప్యతే - ఏవమిన్ద్రియకార్యం తదాదృశ్యతే చేత్- ఇన్ద్రియాణ్యపి కల్ప్యేరన్ - న చ తదిత్యాహ (ఇతశ్చేత్యాది) ఉక్తార్థే శ్రుతివాక్యం దర్శయన్ ఫలితమర్థమాహ (తద్ధేదమితి) వాక్కార్యముచ్చారణం. శ్రోత్రకార్యం శ్రవణం. ఏవం తత్తత్కర్మజ్ఞానేన్ద్రియవిషయాభావాత్ తత్తదిన్ద్రియకార్యం నోపపద్యత ఇతి న తదానీం కార్యకల్ప్యానీన్ద్రియాణీత్యర్థః. ... ...

పరైస్తు పూర్వాధికరణోక్తస్య సర్వగతబహ్వాత్మవాదదోషస్య జీవం ప్రత్యనియమస్య తథాశబ్దేనాతిదేశే దేహానియమేన ప్రాణానియమస్యాపి సిద్ధత్వేన కృతకరత్వాజ్జీవవదనుత్పత్త్యతిదేశే సిద్ధాన్తవిరోధాద్, దస్య పూర్వపక్షసూత్రత్వే తద్వ్యవచ్ఛేదేన సిద్ధాన్తద్యోతకసూత్రాన్తరాభావాచ్చ వ్యవహితస్యాపి వియదధికరణోక్తస్య సమ్భవస్యాతిదేశః, *అస్మాదాత్మనః సర్వే ప్రాణాః సర్వే లోకా ఇతి పూర్వాధికరణవిషయవాక్యస్థలోకాది దృష్టాన్తీకరణేన ప్రాణేషు తథాశబ్దేన తద్ధర్మాతిదేశ, ఇతి చ వ్యాఖ్యాతం. తత్రాప్యవ్యవహితజీవానుత్పత్త్యతిదేశేన పూర్వపక్షసూత్రత్వం స్వారసికం. ప్రాసఙ్గికాధికరణాన్తరవ్యవధిస్తు న దోషః. న చ సిద్ధాన్తసూత్రాన్తరాభావాదస్యైవ సిద్ధాన్తసూత్రత్వమాశ్రయణీయం - బాధకపరిహారసూత్రస్య సిద్ధాన్తసాధకత్వాత్. సిద్ధాన్తసాధకయుక్తైరసూత్రితత్వం తు పూర్వోక్తాదేవ సూత్రప్రణయననైరపేక్ష్యాత్. బాధకపరిహారస్య త్వనుక్తత్వాత్తస్యైవ సూత్రితత్వం యుక్తమిత్యుక్తం. తుశబ్దార్థేన చశబ్దేన సిద్ధాన్తద్యోతనమిత్యుక్తం దీపే. *గౌణ్యసమ్భవాత్ తత్ప్రాక్ఛ్రుతేశ్చేత్యేకసూత్రత్వం చాత ఏవ యుక్తం. న చాసౌ చశబ్దః సముచ్చయార్థః- సాధకసాధకత్వేన సముచ్చయవాచినైరపేక్ష్యాత్. గౌణ్యాః జన్మశ్రుతేరసమ్భవాదితి యోజనా చ క్లిష్టా, *గౌణ్యసమ్భవాచ్ఛబ్దాచ్చేతి పూర్వపాదాపగతసూత్రశైలీవిరుద్ధా, చ. అక్లిష్టరీత్యవిరుద్ధనిర్వాహే సమ్భవతి తద్విపరీతనిర్వాహశ్చాయుక్తః. *తత్ప్రాక్ఛ్రుతేరితి- ఖాదిష్వనుషక్తస్య జన్మశబ్దస్య తతః ప్రాక్ఛ్రుతేః, ఖాదిషు చ తస్య ముఖ్యతాయాః స్థాపితత్వాత్, ప్రాణోత్పత్తిర్ముఖ్యేతి వ్యాఖ్యాతం. తన్నేయార్థం. తతోప్యనేయార్థవ్యాఖ్యానం వరం,- తచ్ఛబ్దస్య ఖాదిష్వనుషక్తజన్మశబ్దవాచిత్వాదపి పరమాత్మపరత్వం స్వారసికం, చ- ప్రాణశబ్దస్థబహువచననిర్వాహశ్చాపేక్షితః,. జన్మశబ్దానుషఙ్గరూపయుక్తిరప్యపేక్షితేతి చేత్. సత్యం- సాత్త్వైకత్వావధారణప్రతిజ్ఞానాదివద్వియదధికరణోక్తతయాఽభిప్రాయతః సిద్ధేతి ప్రాణశబ్దనిర్వాహ ఏవ కణ్ఠోక్త్యాఽపేక్షితః. క్వచిదుక్తస్యాభిప్రాయికత్వం క్వచిదప్యనుక్తస్య కణ్ఠోక్తత్వమపి హి యుక్తం - న క్వచిదుక్తస్య పునశ్చోక్తత్వం, క్వచిదప్యనుక్తస్యాభిప్రాయికత్వం, చ. *తత్పూర్వకత్వాద్వాచ ఇతి. *అన్నమయం హి సోమ్య మనః ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీ వాగితి వాక్ప్రాణమనసాం తేజోఽబన్నపూర్వకత్వాచ్చ ప్రాణస్య కార్యత్వమిత్యుక్తం. తదయుక్తం - అహఙ్కారికస్య మనసో వాగిన్ద్రియస్య చ పృథివీతేజః కార్యత్వాయోగాద్, వాయువిశేషస్య ప్రాణస్యాప్కార్యత్వాభావాచ్చ. అత ఆప్యాయనమాత్రమత్ర వివక్షితం - తావతా చ నోత్పత్తిసిద్ధ్య

౪॥ సూ. సప్తగతేర్విశేషితత్వాచ్చ॥ తానీన్ద్రియాణి కింసప్తైవస్యుః-అథవైకాదశేతిచిన్త్యతే. శ్రుతివిప్రతిపత్తేస్సంశయః. కింప్రాప్తం. సప్తేతి. కుతః. (గతేర్విశేషితత్వాచ్చ) గతిస్తావజ్జాయమానేన మ్రియమాణేనచజీవేనసహలోకేషుసఞ్చరణరూపాసప్తానామేవశ్రూయతే *సప్తఇమేలోకాయేషుచరన్తిప్రాణాగుహాశయానిహితాస్సప్తసప్తేతి. వీప్సాపురుషభేదాభిప్రాయా. విశేషితాశ్చతేగతిమన్తః ప్రాణాః స్వరూపతః *యదాపఞ్చావతిష్ఠన్తేజ్ఞానానిమనసాసహ। బుద్ధిశ్చనవిచేష్టేతతామాహుః పరమాంగతిమితి. శరీరాన్తస్సఞ్చరణంవిహాయమోక్షార్థగమనంపరమాగతిః. ఏవంజీవేనసహజన్మమరణయోస్సప్తానామేవగతిశ్రవణాత్, యోగదశాయాం జ్ఞానానీతివిశేషితత్వాచ్చ జీవస్యకరణాని శ్రోత్రత్వక్చక్షుర్జిహ్వాఘ్రాణబుద్ధిమనాంసిసప్తైవేతిగమ్యతే. యానిత్వితరాణివిషయాణాంగ్రాహకత్వేన *అష్టౌగ్రహాః *సప్తవైశీర్షణ్యాఃప్రాణాఃద్వావవాఞ్చావిత్యాదిషు చతుర్దశపర్యన్తానిప్రాణప్రతిపాదకవాక్యేషువాక్పాణిపాదపాయూపస్థాహఙ్కా- రచిత్తాఖ్యానీన్ద్రియాణిప్రతీయన్తే - తేషాంజీవేనసహగతిశ్రవణాభావాజ్జీవస్యాల్పాల్పోపకారకత్వమాత్రేణౌపచారికఃప్రాణవ్యపదేశః..........

ఇతిప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే.

౫॥ సూ. హస్తాదయస్తుస్థితేఽతోనైవం॥ నసప్తైవేన్ద్రియాణి- అపిత్వేకాదశ- హస్తాదీనామపిశరీరేస్థితేజీవే

తి.—— అన్యేత్విన్ద్రియసముత్పత్తేః పూర్వమేవసిద్ధతాంమత్వావ్యష్టీన్ద్రియాణాంజీవస్యస్వాపప్రబోధయోరుత్క్రాన్తిజన్మనోశ్చవిలయోత్పత్తీభవతః - ఉతనభవతఇతివిచారయన్తి. తదయుక్తం- సమష్టీన్ద్రియోత్పత్తిప్రళయయో●రస్యనిరూపితత్వాత్, *అష్టౌప్రకృతయఃషోడశవికారాః * ఇన్ద్రియాణితన్మాత్రేషుతన్మాత్రాణిభూతాదౌలీయన్తఇత్యాదిభిః తత్రతత్రోదాహృతశ్రుతిభిస్తత్సిద్ధిరితిచేత్. తర్హి *తముత్క్రామన్తంప్రాణోనూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామన్తంసర్వేప్రాణా అనూత్క్రామన్తి *అగ్నౌదేవాశ్శ్రద్ధాంజుహ్వతీతిపూర్వాపరపాదయోరుదాహృతతత్తద్వాక్యైర్వ్యష్టీన్ద్రియాణామవస్థానసిద్ధేర్విచారోనిర్విషయస్స్యాత్. వాక్యాన్తరేషూత్పత్తిప్రళయావగమాత్సంశయఇతిచేత్. తత్సమష్టీన్ద్రియాణామపితుల్యం- *అసద్వాఇత్యాదివాక్యానాంశ్రూయమాణత్వాత్. పునరుక్తిశ్చభవేత్-*వాఙ్మనసిదర్శనాదిత్యధికరణేఉత్క్రాన్తౌ ప్రాణానాంలయశ్రుతేపితేషాం సద్భావానిశ్చితః ఉక్తంహిభవద్భిరేవ *ఇహలయోనసాక్షాద్వివక్ష్యతే కింతువృత్తివిలోపాయమనసిసంశ్లేషమాత్రమితి. ఉత్క్రాన్తౌలయాభావాత్జన్మన్యుత్పత్తిశ్చనాస్తి. సుషుప్తిప్రబోధయోర్లయోత్పత్త్యభావశ్చకింపునర్న్యాయసిద్ధః. అతః *తథాప్రాణాఇత్యాదిసూత్రాణాంసమష్టివిషయత్వమేవయుక్తం. తథాశబ్దేనసుషుప్త్యుత్క్రాన్తిప్రబోధజన్మసువియదాదివత్ప్రాణాఉత్పద్యన్తఇత్యపివ్యవహితాధికరణన్యాయాతిదేశోఽస్వరసః. *అసద్వాఇదమిత్యాదిశ్రుతిశ్చ *సదేవేత్యాదివాక్యవత్కృత్స్నప్రళయదశావిషయతయాప్రతీయతే-అతోఽవాన్తరప్రళయేవాఙ్మనసఃపూర్వకాలేవాఇన్ద్రియసద్భావవిషయత్వాశ్రయణేనతస్యవాక్యస్య *తత్ప్రాక్శ్రుతేరిత్యస్యవిషయతయోదాహరణమయుక్తం. *తత్పూర్వకత్వాదితి-భోక్తారంపురస్కృత్యవాఙ్మనసాదిప్రవృత్తిః- అతస్సుషుప్తౌవాగాదివ్యాపారోపరమాదస్తమయవ్యపదేశఇత్యుక్తం. తదప్యయుక్తం-పునరుక్తైర్దర్శితత్వాత్.

ప్రాణోత్పత్త్యధికరణంసమాప్తమ్.

౪॥ సూ. సప్తగతేర్విశేషితత్వాచ్చ॥ కిమిన్ద్రియాణి సప్తైవ- కిమేకాదశ. కింసప్తానాంగతిశ్రవణమిన్ద్రియాణాంసప్తసఙ్ఖ్యాత్వమవగమయతి- నేతి- తదర్థంగతిశ్రవణాభావేపిహస్తాదీనామిన్ద్రియత్వముపపద్యతే-నేతి,. దశేమేపురుషఇత్యాదిశ్రుతిఃకిమిన్ద్రియాణామేకాదశత్వేప్రమాణం- నేతి, చ. యదానప్రమాణం, యదాహస్తాదీనామిన్ద్రియత్వానుపపత్తిః,- తదాగతిశ్రుతేస్సప్తసఙ్ఖ్యావ్యవస్థాపకత్వాత్సప్తేతిస్యాత్. యదాసాశ్రుతిరేకాదశత్వేప్రమాణం, యదాహస్తాదీనామిన్ద్రియత్వోపపత్తిః,- తదాగతిశ్రవణస్యసప్తసఙ్ఖ్యావ్యవస్థాపకత్వాభావాదేకాదశేతిసిధ్యతి. (శ్రుతివిప్రతిపత్తేరితి) నవాదివిప్రతిపత్తేరిత్యర్థః. (వీప్సాపురుషభేదాభిప్రాయేతి) *సప్తప్రాణాఃప్రభవన్తీతిపూర్వంసప్తానాముత్పత్తిశ్రవణాదితిభావః. స్వరూపతోవిశేషితాః - నతుకార్యాదిభిరిత్యర్థః. (పరమాగతిః) మోక్షార్థగమనరూపత్వాత్పరమాగతిర్యోగఇత్యర్థః. (జ్ఞానానీతివిశేషితత్వాచ్చేతి) జ్ఞాయతేఽనేనేతివ్యుత్పత్త్యాజ్ఞానానీత్యర్థః. అధికసఙ్ఖ్యాశ్రవణస్యనిర్వాహమాహ (యానిత్వితి) (చతుర్దశపర్యన్తాని) పూర్వైస్సప్తభిస్సహచతుర్దశపర్యన్తానివాక్పాణిపాదపాయూపస్థాహఙ్కారచిత్తాఖ్యానియానిత్వితరాణిప్రతీయన్తఇత్యర్థః. ....

౫॥ సూ. హస్తాదయస్తుస్థితేఽతోనైవం॥ అధికరణవిశేష్యనూరథ్యాహారేణ *స్థితఇతిపదంవ్యాచష్టే (శరీరఇతి) అత

తస్యభోగోపకరణత్వాత్ కార్యభేదాచ్చ. దృశ్యతే హి శ్రోత్రాదీనామివ హస్తాదీనామపి కార్యభేద ఆదానాదిః - అతస్తేఽపి సన్త్యేవ. (అతో నైవం) అతో హస్తాదయో న సన్తీత్యేవం న మన్తవ్యమిత్యర్థః. అధ్యవసాయాభిమానచిన్తావృత్తిభేదాన్మన ఏవ బుద్ధ్యహఙ్కారచిత్తశబ్దైర్వ్యపదిశ్యత ఇత్యేకాదశేన్ద్రియాణి. అతః *దశేమే పురుషే. ప్రాణాః ఆత్మైకాదశ ఇతి,- ఆత్మశబ్దేన మనోఽభిధీయతే. *ఇన్ద్రియాణి దశైకం చ పఞ్చ చేన్ద్రియగోచరాః *తైజసానీన్ద్రియాణ్యాహుర్దేవా వైకారికా దశ। ఏకాదశం మనశ్చాత్ర ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిసిద్ధేన్ద్రియసఙ్ఖ్యాస్థితా. అధికసఙ్ఖ్యావాదాః మనోవృత్తిభేదాభిప్రాయాః-న్యూనవ్యపదేశాస్తు తత్ర తత్ర వివక్షితగమనాదికార్యవిశేషప్రయుక్తాః.

సప్తగత్యధికరణం సమాప్తమ్.

శ్చశబ్దార్థమాహ (భోగోపకరణత్వాదితి) ఉపకరణాన్తరాపేక్షా నాస్తి- చక్షురాదిభిరేవ భోగసిద్ధేరితి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (కార్యభేదాచ్చేతి) అతో నైవమితి వ్యాఖ్యేయోపాదానం. అత్రాతశ్శబ్దః కాకాక్షిన్యాయేనాన్వితః. తద్వ్యాచష్టే (అత ఇతి) చతుర్దశసఙ్ఖ్యానిర్వాహమాహ (అధ్యవసాయేతి) మహదనుగృహీతం మనోఽధ్యవసాయం, మహదహఙ్కారానుగృహీతం మనోఽభిమానం, పూర్వసంస్కారవిశేషానుగృహీతం మనశ్చిన్తాం, కరోతి- తత్తదానీం బుద్ధ్యాదిశబ్దైర్వ్యపదిశ్యత ఇత్యర్థః. *హస్తాదయస్తు స్థితేఽతో నైవమితి సూత్రఖణ్డః కిమర్థమితి శఙ్కాయాం ప్రమాణదార్ఢ్యసూచనార్థమిత్యభిప్రాయేణాహ (అత ఇతి) అతః ఇన్ద్రియసఙ్ఖ్యావ్యవస్థితేత్యుత్తరత్రాన్వయః. ఉదాహృతవాక్యస్థమాత్మశబ్దం వ్యాచష్టే (ఆత్మశబ్దేనేతి)...

పరే తు *గతేః - *సప్త ప్రాణాః ప్రభవన్తీతి శ్రుతివాక్యాదవగతేః, *సప్త వై శీర్షణ్యాః ప్రాణా ఇతి విశేషితత్వాచ్చేతి వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- వ్యభిచారిణో హేతుత్వాభావాత్. *అష్టౌ గ్రహాః *దశేమే పురుష ఇత్యాదిభిః సఙ్ఖ్యాన్తరాణ్యపి హి శ్రుతేరవగమ్యన్తే. *సప్త వై శీర్షణ్యా ఇతి విశేషితత్వమప్యయుక్తం- సప్తత్వసాధకత్వాభావాత్. *ద్వావవాఞ్చావితి నవసఙ్ఖ్యా హి ప్రతీయతే. *హస్తాదయ ఇతి - హస్తాదయశ్చ శ్రూయన్తే - అతస్సప్తత్వాతిరేకే స్థితే అతః- అధికసఙ్ఖ్యాగ్రహణే న్యూనసఙ్ఖ్యాయాః అన్తర్భావోపపత్తేశ్చ నైవం- యథాపూర్వపక్షం న మన్తవ్యమిత్యుక్తం. తత్ర సప్తత్వాతిరేక ఇతి స్థితశబ్దవిశేష్యం నాధ్యాహర్తవ్యం - అనువాదే ప్రయోజనాభావాత్. అధికశ్రవణాదేవ హి సప్తత్వాతిరేకోఽవగతో భవతి. జీవే స్థితే ఇత్యధ్యాహృతే యుక్తిరస్మితా భవతి- జీవం ప్రతి హస్తాదీనాం చక్షురాదివదుపకరణత్వసామ్యావగతేః. ఏవం న్యూనవ్యవచ్ఛేదస్య హేతూక్తౌ మనోవృత్తిభేదైరధికప్రతీత్యన్యథాసిద్ధిరతశ్శబ్దేన వక్తుం యుజ్యతే. అధికసఙ్ఖ్యాగ్రహణే న్యూనసఙ్ఖ్యాన్తర్భావపరత్వమతశ్శబ్దస్య న యుజ్యతే - తథా సత్యేకాదశభ్యోఽతిరిక్తస్యాపి గ్రాహ్యత్వప్రసఙ్గాత్. *నైవమితి భూయోవచనం చోక్తయుక్త్యనుగ్రాహ్యశ్రుత్యభిప్రాయం భవితుమర్హతి - అన్యథా *హస్తాదయ ఇత్యేతావతా పర్యాప్తత్వాత్. న హి సర్వాధికరణేషు యథాపూర్వపక్షం న మన్తవ్యమిత్యుచ్యతే.——— అన్యే తు బుద్ధ్యా సహ ద్వాదశేన్ద్రియాణి - ఉత్క్రాన్తౌ *సర్వే ప్రాణా అభిసమాయన్తీతి శ్రవణేన సర్వేషాం ప్రాణానాముత్క్రాన్తిః- అతస్తేషాం నాత్యన్తికనాశః ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా గతిశ్రవణాదినా సప్తానామేవ గతిః- తేషామేవ నాత్యన్తికనాశః - ఇతరేషాం త్వాత్యన్తికనాశః- తత్ర తత్ర చ భోగాయ జన్మవేళాయాం స్వకారణాదుత్పత్తిరితి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం- *సర్వే ప్రాణా అభిసమాయన్తి *సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తీతి సర్వప్రాణానాముత్క్రాన్తిశ్రవణాత్, సర్వశబ్దసఙ్కోచాభావాత్, సప్తానాం గతిశ్రవణస్య ఛాన్దోగ్యభూతత్రయసృష్టిశ్రవణస్యేవాయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వేనాప్యుపపత్తేశ్చ. *సప్తానామితి శ్రవణనైయర్థ్యపరిహారాయ సప్తానామేవేత్యవధారణకల్పనాదపి సర్వశబ్దవైయర్థ్యపరిహారాయ సప్తశ్రవణస్య ప్రదర్శనార్థత్వకల్పనైవోపపన్నా - అన్యథా హ్యశ్రుతావధారణకల్పనం, హస్తాదీనాం ప్రలయకల్పనముత్పత్తికల్పనం, చేతి గౌరవం స్యాత్. * యదా వై పురుషః స్వపితి ప్రాణం తర్హి వాగప్యేతి ప్రాణం చక్షుః ప్రాణం శ్రోత్రమితి, యదా ప్రబుధ్యతే ప్రాణాదేవాధి పునర్జాయన్త ఇతి, వాచః చక్షురాదీనాం చావిశేషేణాప్యయోసమ్భవే చ శ్రూయమాణే వాచ ఆత్యన్తికనాశః- చక్షురాదీనాం వృత్తివిలోపః- వాచః స్వరూపోత్పత్తిః- చక్షురాదీనాం వృత్తిలాభ ఇత్యప్యయసమ్భవశ్రవణస్య వైరూప్యకల్పనం చ ప్రసజేత్. సప్తానాం శ్రవణం తు జ్ఞానసాధనత్వరూపప్రాధాన్యవివక్షయాప్యుపపన్నం. ఆదిసర్గైకకర్మేన్ద్రియసముచ్చయోత్పత్తిర్నాస్తి- మనునా సప్తానామేవ సృష్టిప్రతిపాదనాదితి చాయుక్తం- పరాశరాదిభిర్వాగాదీనామపి *దేవా వైకారికా దశ। ఏకాదశం మనశ్చాత్ర దేవా వైకారికాః స్మృతా ఇతి ప్రతిపాదనాత్, క్వచిదుక్తస్య క్వచిదనుక్తేరభావసాధకత్వాభావాచ్చ. శ్రుతివిరోధశ్చ భవేత్- *అష్టౌ ప్రకృతయః షోడశవికారాశ్చతుర్వింశతిసఙ్ఖ్యాతం వ్యక్తమవ్యక్తముచ్యత ఇతి హి శ్రూయతే. హస్తాదీనాం తత్త్వానాం సమష్టిసృష్టిదశాయామభావే కథం షోడశవికారసిద్ధిశ్చతుర్వింశతితత్త్వసిద్ధిశ్చ. యది ప్రతిమరణముత్పద్యమానైర్వినశ్యద్భిశ్చ తైః షోడశవికారాదిసిద్ధిః- తర్హి ఘటపటాదిభిరధికసఙ్ఖ్యావ్యవహారః కుతో న స్యాత్. కించ- ఆకాశమిన్ద్రియేషు ఇన్ద్రియాణి తన్మాత్రేషు తన్మాత్రాణి భూతాదౌ లీయన్తే భూతాదిర్మహతి లీయతే మహానవ్యక్తే లీయత ఇత్యత్ర ఇన్ద్రియశబ్దాసఙ్కోచాత్ సర్వేన్ద్రియాణామవిశేషేణ మహదాదిప్రలయవేళాయాం ప్రలయః శ్రూయతే- అతస్సర్వేన్ద్రియాణాం తుల్యకాలత్వమవగమ్యతే- అతః కాలభేదకల్పనమప్రమాణకం. ద్వాదశ ప్రాణా ఇతి చాయుక్తం- * దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశః *ఇన్ద్రియాణి దశైకం చేత్యాది శ్రుతిస్మృతిభిః ప్రాణానామేకాదశసఙ్ఖ్యాశ్రవణాత్...

సప్తగత్యధికరణం సమాప్తమ్.

౬|| సూ. అణవశ్చ||

*తఏతేసర్వఏవసమాఃసర్వేఽనన్తాఇత్యానన్త్యశ్రవణాద్విభుత్వంప్రాణానాం. ... ... ఇతిప్రాప్తేఽభిధీయతే *ప్రాణమనూత్క్రామన్తంసర్వేప్రాణాఅనూత్క్రామన్తీత్యుత్క్రాన్త్యాదిశ్రవణాత్పరిమితత్వేసిద్ధేసత్యుత్క్రాన్త్యాదిషుపార్శ్వస్థైరనుపలభ్యమానత్వాదణవశ్చప్రాణాః. ఆనన్త్యశ్రుతిస్తు *అథయోహైతాననన్తానుపాస్తఇత్యుపాసనశ్రవణాదుపాస్యప్రాణవిశేషణభూతకార్యబాహుల్యాభిప్రాయా. ....

౭|| సూ. శ్రేష్ఠశ్చ|| ప్రాణసంవాదేశరీరస్థితిహేతుత్వేనశ్రేష్ఠతయానిర్ణీతోముఖ్యప్రాణః *ఆనీదవాతంస్వధయాతదేకమితిమహాప్రళయసమయేస్వకార్యభూతప్రాణసద్భావశ్రవణాత్, *ఏతస్మాజ్జాయతఇతిజన్మశ్రవణస్యజీవజన్మశ్రవణవదుపపత్తేర్నిత్వద్యతఇత్యాశఙ్క్యప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణాదివిరోధాత్, *ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణఇతిపృథివ్యాదితుల్యోత్పత్తిశ్రవణాదుత్పత్తినిషేధాభావాచ్చజాయతఏవశ్రేష్ఠశ్చప్రాణఇత్యుచ్యతే. *ఆనీదవాతమితితునజైవంశ్రేష్ఠంప్రాణమభిప్రేత్యోచ్యతే-అపితుపరస్యబ్రహ్మణఏకస్యైవవిద్యమానత్వముచ్యతే- *అవాతమితితత్రైవశ్రవణాత్. పూర్వేణైవతుల్యన్యాయత్వేఽపిపృథగ్యోగకరణముత్తరచిన్తార్థమ్. ....

ప్రాణాణుత్వాధికరణంసమాప్తమ్.

౬|| సూ. అణవశ్చ|| కిమిన్ద్రియాణిసర్వగతాని- ఉతాణుపరిమాణకాని. ఆనన్త్యశ్రవణముపాసనార్థం- ఉతనేతి. ఉత్క్రాన్తిశ్రవణంకిమణుత్వమవగమయతి- నేతి. అణుత్వావగమకత్వాభావేతదానన్త్యశ్రవణస్యఉపాసనార్థత్వాభావాత్సర్వగతాని. ఉత్క్రాన్తిశ్రవణస్యాణుత్వగమకత్వేసతి ఆనన్త్యశ్రుతేరుపాసనార్థత్వాదణురూపాణి. ... ...

*(ప్రాణమనూత్క్రామన్తమితి) అణుత్వంనామపరిచ్ఛిన్నత్వేసత్యుపలబ్ధ్యర్హస్థూలతారాహిత్యమత్రవివక్షితం- నతుజీవాత్మస్వరూపవదత్యన్తాల్పత్వం. తత్ర *వాలాగ్రశతభాగస్యేత్యాదివాక్యేనాత్యన్తాల్పత్వస్యోక్తత్వాత్తథాభ్యుపగమః- అత్రతూక్తప్రకారమణుత్వంపరిచ్ఛిన్నత్వేసత్యతిస్వచ్ఛత్వం. ఉత్క్రాన్త్యాదిఃపరిచ్ఛిన్నత్వహేతుః - పార్శ్వస్థైరనుపలభ్యమానత్వంస్వచ్ఛత్వహేతుః. ఏవం విశిష్టమణుత్వముపపాదితంభవతి. పరిమాణాన్తరభేదేసత్యపిత్విన్ద్రియస్యసూక్ష్మశరీరవ్యాపిదృశమణుత్వమస్త్యేవ. *తఏతేసర్వఏవసమాఇతిసమత్వశ్రుతిఃకార్యకరత్వవిషయా. ఆనన్త్యశ్రుతినిర్వాహమాహ (ఆనన్త్యేతి) కార్యబాహుల్యమానన్త్యం. కార్యబాహుల్యవిశేషణవిశిష్టతయా ఉపాసనార్థమానన్త్యకథనమిత్యర్థః.——— ఆనన్త్యశ్రవణంచైవప్రాణవిషయమిత్యన్యే. తదయుక్తం- దేవశరీరేష్వప్యమీషామేవప్రాణానామితఉత్క్రాన్తానాంవిద్యమానత్వాత్, తదతిరిక్తదైవప్రాణవిషయతయా తదభిమతశ్రుతేరర్థాన్తరపరత్వస్యపూర్వమేవోపపాదితత్వాద్దైవప్రాణాసిద్ధేః, *అనన్తానుపాస్తఇతి శ్రుత్యనురోధేనోపాసనార్థతయానిర్వాహస్యోపపన్నత్వాచ్చ. ....

౭|| సూ. శ్రేష్ఠశ్చ|| ప్రాణస్యశ్రేష్ఠశబ్దవాచ్యత్వేహేతుంవదన్సూత్రంవ్యాచష్టే (ప్రాణేతి) ప్రాణసంవాదోనామఛాన్దోగ్యప్రకరణవిశేషః. అస్యశరీరస్థితిహేతుత్వేనశ్రైష్ఠ్యం. (ఉత్పత్తినిషేధాభావాదితి) అనేనజీవజన్మతుల్యత్వంవ్యావర్తితం - తస్యహ్యుత్పత్తిర్నిషిద్ధా. (ఆనీదవాతమితి) *ఆనీత్- *అనప్రాణనఇతిధాతోర్లుఙ్. జైవం- జీవసమ్బన్ధి. సిద్ధాన్తే *స్వధయేత్యనేన *స్వధాత్వంలోకభావినీత్యుపబృంహణాల్లక్ష్మీవిశిష్టత్వముచ్యతే. అధికశఙ్కాపరిహారాభావాన్నేదంసూత్రమధికరణాన్తరం. శ్రుతివాక్యంహిపూర్వపక్షోపలమ్బనం - తత్తుపూర్వాధికరణేఽస్మిన్సూత్రేచసమానం. ... ...

*శ్రేష్ఠశ్చేత్యధికరణాన్తరత్వంపరైరుక్తమయుక్తం- ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తావధారణాదిభిఃశ్రుత్యాచోత్పత్తౌప్రతిపన్నాయామనుత్పత్త్యవగమోఽన్యథానిర్వాహ్యఇత్యస్మాదధికశఙ్కాపరిహారాభావాత్.——— అన్యేతుముఖ్యప్రాణఉత్క్రాన్తావత్యన్తంలీయతే- దేహాన్తరేఽన్యోముఖ్యప్రాణఉత్పద్యతఇతి పూర్వపక్షంకృత్వా ఉత్క్రాన్తిశ్రవణాదుత్పత్తివాదస్య వృత్త్యుత్పత్తివిషయతయాఽఽత్యన్తనాశఇతిసిద్ధాన్తయన్తి. తదప్యయుక్తం- తన్మతానురోధేఽప్యధికశఙ్కాయాఅభావాత్. *ఉత్పత్తిమాయతింస్థానంవిభుత్వంచైవపఞ్చధా। అధ్యాత్మంచైవప్రాణస్యవిజ్ఞాయామృతమశ్నుతఇత్యుత్పత్తిశ్రవణాద్దేహాన్తరేఽన్యఃప్రాణఉత్పద్యతఇత్యధికశఙ్కేతిచేత్. ఉత్క్రాన్తిశ్రవణానురోధేనోత్పత్తిశ్రుతిర్వృత్తిలాభాభిప్రాయేత్యస్యన్యాయస్యేన్ద్రియేష్వేవసిద్ధత్వాత్. చతుర్థలక్షణే *తన్మనఃప్రాణఉత్తరాత్ *సోఽధ్యక్షేతదుపగమాదిభ్యఇత్యత్రప్రాణస్యజీవసంశ్లేషమాత్రస్యనిరూపితత్వాద్విహాత్యన్తనాశశఙ్కాప్రసఙ్గాభావాదేవోత్క్రాన్తివిషయత్వమప్యధికరణస్యాయుక్తమ్. ....

ప్రాణాణుత్వాధికరణంసమాప్తమ్.

౮॥ సూ. నవాయుక్రియేపృథగుపదేశాత్ ॥

సోయంశ్రేష్ఠఃప్రాణఃకింమహాభూతద్వితీయవాయుమాత్రం- తస్యవాస్పన్దరూపక్రియా - అథవావాయురేవకంచనవిశేషమాపన్న ఇతివిశయేవాయురేవేతిప్రాప్తం- *యఃప్రాణస్సవాయురితివ్యపదేశాత్.——— యద్వా- వాయుమాత్రేప్రాణత్వప్రసిద్ధ్యభావా, దుచ్ఛ్వాసనిశ్వాసాదివాయుక్రియాయాంప్రాణశబ్దప్రసిద్ధే, శ్చ. తత్క్రియైవ. … … … … … … … … … … …

ఇతిప్రాప్తేనవాయుమాత్రం- నచతత్క్రియేత్యుచ్యతే. కుతః. (పృథగుపదేశాత్) *ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణోమనస్సర్వేన్ద్రియాణిచఖంవాయురితి. తతఏవపృథగుపదేశాత్ వాయుక్రియాపినభవతిప్రాణః - న హి తేజఃప్రభృతీనాంక్రియాతైస్సహపృథగ్ద్రవ్యతయోపదిశ్యతే.* యఃప్రాణస్సవాయురితితువాయురేవావస్థాన్తరమాపన్నఃప్రాణః - న తేజఃప్రభృతివత్తత్త్వాన్తరమితిజ్ఞాపనార్థం. ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసాదావపిప్రాణఃస్పన్దతఇతిక్రియావతిద్రవ్యఏవప్రాణశబ్దప్రసిద్ధిః- నక్రియామాత్రే. ………………………………

కిమయంప్రాణోజీవాయోర్వికారస్సన్నగ్నివద్భూతాన్తరం. నేత్యాహ.

౯॥ సూ. చక్షురాదివత్తుతత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః॥ నాయంభూతవిశేషః- అపితుచక్షురాదివజ్జీవోపకరణవిశేషః. తచ్చోపకరణత్వముపకరణభూతైరిన్ద్రియైస్సహశిష్ట్యాదిభ్యోఽవగమ్యతే.చక్షురాదిభిస్సహాయంప్రాణశ్శిష్యతేప్రాణసంవాదాదిషు. తత్సజాతీయత్వేహితైస్సహశాసనంయుజ్యతే. ప్రాణశబ్దపరిగృహీతేషుకరణేష్వస్యవిశిష్యాభిధానమాదిశబ్దేనగృహ్యతే - *అథహాయమేవాయం ముఖ్యఃప్రాణః *యోయంమధ్యమఃప్రాణఇత్యాదిషువిశిష్యాభిధానాత్………………………………

చక్షురాదివదస్యాపికరణత్వే తద్వదస్యాపిజీవంప్రత్యుపకారవిశేషరూపక్రియయాభవితవ్యం- సాతునదృశ్యతే- అతోనాయంచక్షురాదివద్భవితుమర్హతీతిచేత్. తత్రాహ

౧౦॥ సూ. అకరణత్వాచ్చనదోషస్తథాహిదర్శయతి॥ (అకరణత్వాత్)కరణం- క్రియా. అక్రియత్వాత్. అస్యప్రాణస్యజీవంప్రత్యుపకారవిశేష రూపక్రియారహితత్వాచ్చయోదోషఉద్భా

౮॥ సూ. నవాయుక్రియేపృథగుపదేశాత్ ॥ కింముఖ్యప్రాణోవాయుమాత్రం- ఉతవాయుక్రియా-ఉతావస్థావిశేషాపన్నోవాయురితి. శ్రుతిలోకప్రసిద్ధిపృథగుపదేశతత్త్వసఙ్ఖ్యాప్రసిద్ధీనాంకస్మిన్పక్షేసామఞ్జస్యమితి. వాయుమాత్రత్వపక్షేవాయుక్రియాత్వపక్షే వాసామఞ్జస్యమస్తిచేత్- తయోరన్యతరస్యసిద్ధిః. అవస్థావిశేషాపన్నవాయుపక్షేసామఞ్జస్యంచేత్- సఏవసిద్ధాన్తః. … … … …

*పృథగుపదేశాదితిసూత్రఖణ్డేపృథగుపదేశందర్శయతి (ఏతస్మాదితి) * ఖంవాయురితిపృథగుపదేశాన్నవాయుమాత్రమిత్యర్థః. తతఏవేతిక్రియాత్వప్రతిషేధః. (తైస్సహపృథగ్ద్రవ్యతయోపదిశ్యతఇతి) ద్రవ్యోత్పత్తిప్రకరణత్వాత్ - తేజఃప్రభృతీనాంక్రియాఃపృథగుపదిశ్యన్తేచేత్- ద్రవ్యతయోపదిశ్యేరన్. నచతద్యుక్తం. అతఃక్రియాయాఅద్రవ్యత్వేన పృథగుపదేశాసమ్భవాత్ పృథగుపదిష్టఃప్రాణోనవాయుక్రియేత్యర్థః. ………

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (కిమయమితి) అవస్థావిశేషాపన్నోవాయుఃప్రాణఇత్యుక్తం- అవస్థాన్తరాపత్తిశ్చాగ్న్యాదేరివవాయుత్వప్రహాణేనైవస్యాదితిహిశఙ్కాస్యాత్.

౯॥ సూ. చక్షురాదివత్తుతత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః॥ అనేనబహుశ్రుతిషుశిష్ట్యాదివివక్షితం. శ్రుతిభేదేనసహశిష్టయోబహుత్వాత్, విశిష్యాభిధానానిచబహూని, తిసూత్రబహువచనతాత్పర్యమిత్యభిప్రాయేణోక్తం (ప్రాణసంవాదాదిష్వితి,) (మధ్యమఃప్రాణఇత్యాదిష్వితి,చ) అనన్తరసూత్రవివరిష్యమాణకరణతుల్యోపకారసూచనార్థంవాబహువచనం. అగ్న్యప్రాయన్యాయమభిప్రేత్యాహ (తత్సజాతీయత్వేహీతి) (ప్రాణేతి) ఏష్వయంముఖ్యఇత్యుక్తేముఖ్యస్యసతస్తత్సజాతీయత్వంహిప్రతీయతే. యథా భూతత్వాప్రహాణేనైవశరీరత్వావస్థాభవతి - తథా వాయుత్వాప్రహాణేప్యవస్థాన్తరం జీవోపకరణత్వలక్షణందర్శితం. జీవోపకరణత్వావస్థాయావాయుత్వాప్రహాణపూర్వకత్వం * యఃప్రాణఃసవాయురితిశ్రుత్యాఽవగమ్యతే. ………………………………

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (చక్షురాదివదితి)

౧౦॥ సూ. అకరణత్వాచ్చనదోషస్తథాహిదర్శయతి॥ అకరణత్వాదితిపూర్వపక్షహేతుః.

వ్యతే- స నాస్తి- యత ఉపకారవిశేషరూపాం శరీరేన్ద్రియధారణాదిరూపాం క్రియాం దర్శయతి శ్రుతిః - *యస్మిన్నుత్క్రాన్తే ఇదం శరీరం పాపిష్ఠతరమివ దృశ్యతే స ఏవ శ్రేష్ఠ ఇత్యుక్త్వా వాగాద్యుత్క్రమణేపి శరీరస్యేన్ద్రియాన్తరాణాం చ స్థితిం దర్శయిత్వా ప్రాణోత్క్రమణే శరీరేన్ద్రియశైథిల్యాభిధానాత్. అతః ప్రాణాపానవ్యానోదానసమానాకారేణ పఞ్చధాఽవస్థితోయం ప్రాణః శరీరేన్ద్రియధారణాదినా జీవస్యోపకరోతీతి చక్షురాదివత్కరణత్వమ్. ....

నన్వేవం నామభేదాత్కార్యభేదాచ్చ ప్రాణాపానాదయస్తత్త్వాన్తరాణి స్యుః. తత్రాహ

౧౧॥ సూ. పఞ్చవృత్తిర్మనోవద్వ్యపదిశ్యతే॥ యథా కామాదివృత్తిభేదే తత్కార్యభేదేపి న కామాదికం మనసస్తత్త్వాన్తరం- *కామస్సఙ్కల్పో విచికిత్సా శ్రద్ధాఽశ్రద్ధా ధృతిరధృతిర్హ్రీర్ధీర్భీరిత్యేతత్సర్వం మన ఏవేతి వచనాత్ - ఏవం *ప్రాణోపానో వ్యాన ఉదానస్సమాన ఇత్యేతత్సర్వం ప్రాణ ఏవేతి వచనాత్ అపానాదయోపి ప్రాణస్యైవ వృత్తివిశేషాః న తత్త్వాన్తరమిత్యవగమ్యతే. ....

వాయుక్రియాధికరణం సమాప్తమ్.

శైథిల్యాభిధానాత్ శ్రుతిః క్రియాం దర్శయతీత్యన్వయః.

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వేవమితి)

౧౧॥ సూ. పఞ్చవృత్తిర్మనోవద్వ్యపదిశ్యతే॥ దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికద్వయమపి వేదసిద్ధం. (కామ ఇత్యాది) కామః- ఇచ్ఛా. విచికిత్సా- సందేహః. శ్రద్ధా- త్వరా. ధీః- చిన్తా. కామాదయో జ్ఞానావస్థావిశేషాః- తత్తదవస్థజ్ఞానహేతుర్మన ఇతీదం తైస్తైరుచ్యతే. తత్తద్ధేతుత్వం మనోఽవస్థా. ... ...

పరే తు *న వాయుక్రియే ఇత్యత్ర క్రియాశబ్దేన సర్వకరణసామాన్యవృత్తిః ప్రాణ ఇతి పక్ష ఉచ్యత ఇత్యాహుః. తదయుక్తం - కరణవ్యాపారోపరతికాలేపి ప్రాణవృత్తేర్దర్శనేన శఙ్కానుదయాత్, వాగాదీనాం ప్రాణం ప్రతి గుణభావశ్రవణా, చ్చ. ప్రాణస్యాపి జీవవత్ స్వాతన్త్ర్యప్రసఙ్గపరిహారపరం చ * చక్షురాదివదితి సూత్రం వర్ణయన్తి. తతోప్యగ్నివద్భూతాన్తరత్వశఙ్కాపరిహారపరత్వముచితం - స్వాతన్త్ర్యవ్యుదసనేపి తస్యాశ్శఙ్కాయాః స్థితత్వాత్, కరణత్వేన తస్యాం పరిహృతాయాం స్వాతన్త్ర్యశఙ్కాయా దూరోత్సారితత్వాత్,. ఆదిశబ్దస్య చాచేతనత్వాదిగ్రాహకత్వాదపి విశేష్యాభిధానపరత్వముచితం- శ్రుతిసిద్ధహేతోస్సహశిష్టతాసాజాత్యేన ఝటితి ధీస్థత్వా, దచేతనత్వాదికస్య హేతోర్భూతాన్తరశఙ్కానివారణాసామర్థ్యా, చ్చ. ప్రాణస్య చక్షురాదివత్కరణత్వే రూపాదివత్ప్రతీతివిషయాన్తరప్రసఙ్గపరిహారపరం *అకరణత్వాదితి సూత్రమాహుః- విషయాన్తరప్రసఙ్గదోషో నాస్తి- చక్షురాదివద్విషయపరిచ్ఛేదేన కరణత్వాభావాత్. ప్రమాణాన్తరేష్వసమ్భావితం కార్యం హి శ్రుతిర్దర్శయతీతి. తదయుక్తం- పరిహర్తవ్యాశఙ్కోదయాభావాత్. పరిచ్ఛేద్యవిషయాన్తరప్రసఙ్గో న శఙ్క్యః- కరణత్వేపి వాగాదీనాం తదభావాత్. వాగాదీనాం వక్తవ్యదాతవ్యగన్తవ్యాదివదవచ్ఛేద్యవిషయాన్తరం శఙ్క్యమితి చేన్న- తస్య నిరసనీయత్వాభావాత్. దేహేన్ద్రియాదికం హి ధార్యత్వేన తదవచ్ఛేద్యవిషయః. స తు వక్తవ్య ఇతి చేత్ - తదానీముపకారవిశేషాకాఙ్క్షాయాం సూత్రావతరణముక్తం భవతీతి సిద్ధం నస్సమీహితం. అవచ్ఛేద్యవిషయాభావేనాకరణత్వాదిత్యధ్యాహారదోషశ్చ. *పఞ్చవృత్తిరితి సూత్రస్య కార్యవిశేషసమర్పణముఖేనోపకారకత్వపరత్వాదపి శఙ్కావిశేషపరిహారపరత్వం యుక్తం- తథా సత్యుపకారవిశేషస్యార్థసిద్ధత్వాత్, *తథా హి దర్శయతీతి పూర్వసూత్రాంశేనోపకారవర్గస్య సంగృహీతత్వాత్,. ఏకస్య నానావృత్తిత్వే మనో దృష్టాన్తః. పఞ్చవృత్తిత్వే దృష్టాన్త ఇతి తు నిర్బన్ధో నోపపన్నః- శ్రోత్రాద్యనురోధమనపేక్ష్య భూతభవిష్యదాదివృత్తిసమ్భావనయా వృత్తిపఞ్చకాతిరేకాత్. ప్రమాణవిపర్యయవికల్పనిద్రాస్మృతయో వృత్తయ ఇతి చాయుక్తం - సఙ్కల్పస్యాతిరిక్తత్వాత్. అత ఔచిత్యాత్ శ్రౌతేఽర్థే శ్రౌతదృష్టాన్త ఏవ సఙ్ఖ్యానాదరేణ స్వీకర్తవ్యః- సఙ్ఖ్యావిశేషనిర్బన్ధస్య సాధ్యానుపయోగాచ్చ.—— అన్యే తు ప్రథమజస్య మహత్తత్త్వస్య రాజసో భాగః ప్రాణః - స వాయ్వధిష్ఠానక ఉచ్ఛ్వాసాదిరూపేణ తత్ప్రేరక ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం- మహత్తత్త్వరాజసాంశస్య ప్రాణత్వే ప్రమాణాభావాత్, *యః ప్రాణస్స వాయురితి శ్రుతివిరోధా, చ్చ. అత్ర యన్మకుటం తత్సువర్ణమితివద్వాయుకార్యత్వం హి ప్రతీయతే. ప్రాణస్య వాయ్వధిష్ఠానకత్వం తత్రోచ్యత ఇతి చేన్న- అశాబ్దత్వాత్, ముఖ్యార్థస్య భఙ్గకప్రమాణాభావా, చ్చ. సుషుప్తౌ ప్రాణవాయుస్పన్దహేతుత్వేన తత్కల్పనం హ్యన్యథాసిద్ధం- పరమాత్మాయత్తత్వశ్రుతేః. క్వచిద్వాక్ప్రాణమనసాం తేజోఽబన్నాప్యాయితత్వవత్ప్రాణస్య మహత్తత్త్వాప్యాయితత్వముచ్యత ఇత్యన్యథాసిద్ధత్వాత్తద్వచనం న శ్రుతిస్వారస్యభఞ్జకం. అతో వాయువికారభావస్య స్థితత్వాదేవ భూతాన్తరత్వప్రతిక్షేపకముత్తరసూత్రం- న తు క్రియాత్వప్రతిక్షేపపరం- *న వాయుక్రియే ఇత్యాద్యసూత్రేణైవ క్రియాత్వస్యాపి ప్రతిక్షిప్తత్వాత్. చేతనవర్గభూతవర్గకరణవర్గేభ్యోఽనన్తర్భావాత్ క్రియాత్వశఙ్కేతి చేన్న- తేజః ప్రభృతీనామివ చక్షురాదీనామపి క్రియాయాః

౧౨॥ సూ. అణుశ్చ॥

అణుశ్చాయం- పూర్వవదుత్క్రాన్త్యాదిశ్రవణాత్ *తముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతీత్యాదిషు. అధికాశఙ్కా తు *సమ ఏభిస్త్రిభిర్లోకైస్సమోఽనేన సర్వేణ *ప్రాణే సర్వం ప్రతిష్ఠితం *సర్వం హీదం ప్రాణేనావృతమిత్యాదిశ్రవణాత్ మహాపరిమాణ ఇతి. ... ...

పరిహారస్తు ఉత్క్రాన్త్యాదిశ్రవణాత్పరిచ్ఛిన్నత్వే నిశ్చితే సర్వస్య ప్రాణిజాతస్య ప్రాణాయత్తస్థితిత్వేన వైభవవాదోపపత్తిరితి.......................................

శ్రేష్ఠాణుత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౩॥ సూ. జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానం తు తదామననాత్ప్రాణవతా శబ్దాత్ ॥

స శ్రేష్ఠానాం ప్రాణానాం బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిరియత్తా పరిమాణం చోక్తం. తేషాం ప్రాణానామగ్న్యాదిదేవతాధిష్ఠితత్వం చ పూర్వమేవ *అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యామిత్యనేన సూత్రేణ ప్రసఙ్గాదుపపాదితం. జీవస్య చ స్వభోగసాధనానామేషామధిష్ఠాతృత్వం లోకసిద్ధం, *ఏవమేవైష ఏతాన్ప్రాణాన్గృహీత్వా స్వే శరీరే యథాకామం పరివర్తత ఇత్యాదిశ్రుతిసిద్ధం, చ. తదిదం జీవస్యాగ్న్యాదిదేవతానాం చ ప్రాణవిషయమధిష్ఠానం కిం స్వాయత్తం- ఉత పరమాత్మాయత్తమితి విశయే నైరపేక్ష్యాత్స్వాయత్తం. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానమితి) ప్రాణవతా - జీవేన సహ జ్యోతిరాదీనామగ్న్యాదిదేవతానాం ప్రాణవిషయమధిష్ఠానం తదామననాత్ - తస్య పరమాత్మనః ఆమననాద్భవతి. ఆమననం- ఆభిముఖ్యేన మననం. పరమాత్మనస్సఙ్కల్పాదేవ భవతీత్యర్థః. కుత ఏతత్. (శబ్దాత్) ఇన్ద్రియాణాం సాభిమానిదేవతానాం జీవాత్మనశ్చ స్వకార్యేషు పరమపురుషమననాయత్తత్వశాస్త్రాత్. యథాఽన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదిషు *యోఽగ్నౌ తిష్ఠన్నగ్నేర

పృథగుత్పత్తిప్రతిపాదనానుపపత్తేః. ప్రతిక్షేపకయుక్త్యనాదరేణ శఙ్కోదయే వాయుమాత్రత్వశఙ్కాయా అప్యవస్థానాత్తద్విషయేణాపి సూత్రాన్తరేణ భవితవ్యం. న చ క్రియాత్వప్రతిక్షేపకయుక్తైరాద్యసూత్రేఽనభిధిత్సితత్వం - *న వాయుక్రియే ఇతి ప్రతిజ్ఞాయాః హేతోశ్చానన్వితత్వప్రసఙ్గాత్. *పఞ్చవృత్తిరితి సూత్రమపి వృత్త్యన్తరాయోగేన కరణవృత్తిత్వప్రతిక్షేపపరమిత్యప్యయుక్తం- క్రియాత్వస్య నిరస్తత్వాత్. అతః ప్రాణాదీనాం తత్త్వాన్తరత్వశఙ్కాపరిహారపరత్వం యుక్తమ్. ....

వాయుక్రియాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౨॥ సూ. అణుశ్చ॥ కిమయం ప్రాణస్సర్వగతః- ఉతాణుః. కిం * సమ ఏభిస్త్రిభిర్లోకైరిత్యానన్త్యవ్యపదేశో విభుత్వం గమయతి - నేతి. ఉత్క్రాన్తిశ్రవణమానన్త్యస్య గౌణతామవగమయతి - నేతి. యదా నావగమయతి- తదానన్త్యవ్యపదేశస్య విభుత్వగమకత్వాత్ సర్వగతః. యదా గౌణత్వం గమయతి - తదాఽఽనన్త్యోక్తేర్గౌణత్వాదణురితి. * సమ ఏభిరిత్యాదివాక్యాని నైకత్ర క్రమపఠితాని. ... ...

* శ్రేష్ఠశ్చేతి సూత్రే శ్రుత్యా పూర్వపక్షోత్థానేఽపి పరిహారః పూర్వాధికరణేన తుల్యః - ఏకత్వావధారణాదిభిరుత్పత్తిమత్త్వసిద్ధేస్సృష్టేః ప్రాగవస్థానవాదివాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వోపపాదనాత్. * అణవశ్చేత్యత్రానన్త్యశ్రుతేరుపాసనార్థతయా నిర్వాహః కృతః- న తథాస్య వాక్యస్య నిర్వాహ ఇతీదమధికరణాన్తరం. ... ...

పవైరానన్త్యశ్రుతేః సమష్టివిషయతయా హిరణ్యగర్భవిషయతయా వృత్తివిషయతయా చ నిర్వాహః కృతః. హిరణ్యగర్భస్య తచ్ఛరీర పరిచ్ఛిన్నప్రాణసమష్టేశ్చ వృత్తేశ్చ శరీరావచ్ఛిన్నత్వాదేవ విభుత్వాయోగాత్ ప్రభావోత్కర్షపరత్వేన నిర్వాహ ఉపపన్నః........................

శ్రేష్ఠాణుత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౩॥ సూ. జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానం తు తదామననాత్ ప్రాణవతా శబ్దాత్॥ అవాన్తరసఙ్గతిం వదన్ విషయం శోధయతి (స శ్రేష్ఠానామితి) ఇయత్తా- సఙ్ఖ్యా. పరిమాణం- సఙ్ఖ్యాతానాం ప్రత్యేకం పరిమితిః. జీవస్యాగ్న్యాదిదేవతానాం చ ప్రాణవిషయమధిష్ఠానం కిం స్వాయత్తం- ఉత పరమాత్మాయత్తం. తేషాం తత్ర నైరపేక్ష్యప్రతీతిః సమీచీనా - ఉత భ్రాన్తిమూలేతి. సమీచీనత్వే స్వాయత్తతా. భ్రాన్తిమూలత్వే పరమాత్మాధీనతా. (నైరపేక్ష్యాత్) జీవస్యాప్యారాధ్యత్వాత్, తస్యాభిమతఫలప్రదత్వాత్, దితిభావః. ....

న్తరోయమగ్నిర్న వేదయస్యాగ్నిశ్శరీరం యోఽగ్నిమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః *యో వాయౌ తిష్ఠన్ *య ఆదిత్యే తిష్ఠన్ *య ఆత్మని తిష్ఠన్ *యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్నిత్యాది, యథా చ *భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః। భీషాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమ ఇతి, తథా *ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠత ఇత్యాది,. ....—..........................

౧౪॥ సూ. ॥ తస్య చ నిత్యత్వాత్ ॥ సర్వేషాం పరమాత్మాధిష్ఠితత్వస్య నిత్యత్వాత్-స్వరూపానుబన్ధిత్వేన నియతత్వాచ్చ తత్సఙ్కల్పాదేవైషామధిష్ఠాతృత్వమవర్జనీయం. *తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదిత్యాదినా పరమపురుషస్య నియన్తృత్వేన సర్వచిదచిద్వస్త్వనుప్రవేశః స్వరూపానుబన్ధీ శ్రూయతే. స్మర్యతే చ *విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగదితి. ....

జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౫॥ సూ. ॥ త ఇన్ద్రియాణి తద్వ్యపదేశాదన్యత్ర శ్రేష్ఠాత్ ॥

కిం సర్వే ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టా ఇన్ద్రియాణి- ఉత శ్రేష్ఠప్రాణవ్యతిరిక్తా ఏవేతి విశయే ప్రాణశబ్దవాచ్యత్వాత్కరణత్వాచ్చ సర్వ ఏవేన్ద్రియాణి. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే- శ్రేష్ఠవ్యతిరిక్తా ఏవ ప్రాణా ఇన్ద్రియాణి. కుతః. శ్రేష్ఠాదన్యేష్వేవ ప్రాణేషు తద్వ్యపదేశాత్. *ఇన్ద్రియాణి దశైకం చ పఞ్చ చేన్ద్రియగోచరా ఇత్యాదిభిర్హి చక్షురాదిషు సమనస్కేష్వేవ ఇన్ద్రియశబ్దో వ్యపదిశ్యతే. ....

---

* పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేరిత్యధికరణే జీవస్య పరాయత్తకర్తృత్వే సిద్ధే పునః అత్ర ప్రాణవచ్ఛబ్దేన జీవస్యోపాదానం దృష్టాన్తతయేతి మన్తవ్యం.

౧౪॥ సూ. ॥ తస్య చ నిత్యత్వాత్ ॥ ఆదిశబ్దేన *స ఈశోఽస్య జగతో నిత్యమేవేత్యాది వివక్షితం. అగ్న్యాదీనాం దేవతానాం స్వరూపే స్వతస్సిద్ధే ఇన్ద్రియాద్యధిష్ఠానమాత్రమేవ పరాయత్తమితి న కథ్యతే- అపి తు తేషాం సత్తాపి పరమాత్మాయత్తా- కిం పునరిన్ద్రియాద్యధిష్ఠానస్య పరాయత్తత్వమిత్యర్థః. (విష్టభ్యాహమితి) అవిశేషేణ కృత్స్నం జగదంశేన ధృత్యైతి వచనాజ్జగత్త్వప్రయుక్తం భగవదాయత్తత్వమితి సిద్ధం. ... ...

సర్వేపి పరే త్వేతదధికరణమేవం వర్ణయన్తి-సర్వే ప్రాణాః అగ్న్యాదిభిరనధిష్ఠితాః కార్యకరాః- స్వమహిమ్నైవ కార్యకరత్వోపపత్తేః. అన్యథా అగ్న్యాదీనామేవ భోక్తృత్వప్రసఙ్గాదితి పూర్వపక్షం కృత్వా శ్రుతివశాత్తదధిష్ఠితాః కార్యకరా ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. * ప్రాణవతా శబ్దాదితి సూత్రాన్తరం అగ్న్యాదీనాం భోక్తృత్వప్రసఙ్గపరిహారపరం వ్యాచక్షతే- వాగాదీనాం ప్రాణవతా సమ్బన్ధః- * అథ యో వేదేదం జిఘ్రాణీత్యాదిశబ్దాదితి. తస్య జీవస్య శరీరే భోక్తృత్వేన నిత్యత్వం- అగ్న్యాదీనాం తు స్వోపాదావపక్రమణాదితి చరమం సూత్రం వర్ణయన్తి. తదయుక్తం - *అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యామిత్యత్రాగ్న్యాద్యధిష్ఠానస్యోక్తత్వాత్, తస్య తత్రానపాకృతత్వా, చ్చ. సాలక్షణ్యనియమ ఏవ హి తత్ర నిరస్తః. జీవస్య తదధిష్ఠాతృత్వం చ *ఉపాదానాద్విహారోపదేశాచ్చేత్యుక్తం. అగ్న్యాదీనాం భోక్తృత్వప్రసఙ్గః పరిహర్తవ్య ఇతి చేన్న- వాగాదీనామగ్న్యాదిదేహస్థత్వాభావేన తేషాం భోక్తృత్వాప్రసఙ్గాత్,. స్వదేహస్థేన్ద్రియాణాం హి భోగసాధనత్వం. ఇహ తత్పరిహారాశ్రవణా, చ్చ. తత్పరిహారో వివక్షిత ఇతి చేన్న- ఇహ తత్పరిహారైకాన్తత్వాభావాత్సూత్రాక్షరాణాం. ఇహాభిప్రేతతయా వర్ణితస్య పరిహారస్య *అభిమానివ్యపదేశసూత్రేణైవాభిప్రేతత్వోపపత్తేః, పరమాత్మాధీనత్వస్య శ్రుతిసిద్ధత్వస్య నిరూపణీయత్వా, చ్చ తద్విషయత్వమేవ యుక్తం. తథా చ సతి * ప్రాణవతా శబ్దాదిత్యస్య పృథక్సూత్రత్వాభావోఽర్థవశాదేవ భవతి. ....

జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౫॥ సూ. ॥ త ఇన్ద్రియాణి తద్వ్యపదేశాదన్యత్ర శ్రేష్ఠాత్ ॥ కిం సర్వే ప్రాణా ఇన్ద్రియాణి- ఉత ముఖ్యప్రాణవ్యతిరిక్తా ఇతి. కిం శ్రోత్రాదిషు ముఖ్యప్రాణే చ ప్రాణశబ్ద ఏకనిమిత్తేన వర్తతే- ఉత నిమిత్తభేదేనేతి. యద్యేకనిమిత్తేన- తదా సర్వే ప్రాణా ఇన్ద్రియాణి. యదా నిమిత్తభేదేన- తదా ముఖ్యప్రాణవ్యతిరిక్తా ఇన్ద్రియాణి. ....

౧౬॥ సూ. భేదశ్రుతేర్వైలక్షణ్యాచ్చ॥ ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేన్ద్రియాణి చేత్యాదిష్విన్ద్రియేభ్యః ప్రాణస్య పృథక్ఛ్రవణాత్ప్రాణవ్యతిరిక్తానామేవేన్ద్రియత్వమవగమ్యతే. మనసః పృథక్ఛ్రవణేపి తస్యాన్యత్రేన్ద్రియాన్తర్భావ ఉక్తః * మనష్షష్ఠానీన్ద్రియాణీత్యాదౌ. వైలక్షణ్యం చ చక్షురాదిభ్యః శ్రేష్ఠప్రాణస్యోపలభ్యతే- సుషుప్తౌ హి ప్రాణస్య వృత్తిరుపలభ్యతే- చక్షురాదీనాం తు వృత్తిర్నోపలభ్యతే,- కార్యం చ చక్షురాదీనాం సమనస్కానాం జ్ఞానకర్మసాధనత్వం - ప్రాణస్య తు శరీరేన్ద్రియధారణం,. ప్రాణాధీనధారణత్వాత్త్విన్ద్రియేషు ప్రాణశబ్దవ్యపదేశః. తథా చ శ్రుతిః *త ఏతస్యైవ సర్వే రూపమభవం స్తస్మాదేత ఏతేనాఖ్యాయన్త ఇతి. * రూపమభవన్- శరీరమభవన్. తదధీనప్రవృత్తయోఽభవన్నిత్యర్థః......

ఇన్ద్రియాధికరణం సమాప్తమ్.

౭॥ సూ. సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాత్ ॥

భూతేన్ద్రియాదీనాం సమష్టిసృష్టిః, జీవానాం కర్తృత్వం, చ పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఇత్యుక్తం పురస్తాత్. జీవానాం స్వేన్ద్రియాధిష్ఠానం చ పరాయత్తమితి చానన్తరం స్థిరీకరణాయ స్మారితం. యేయం నామరూపవ్యాకరణాత్మికా ప్రపఞ్చవ్యష్టిసృష్టిః- సా కిం సమష్టిజీవరూపస్య హిరణ్యగర్భస్యైవ కర్మ- ఉత తేజః ప్రభృతిశరీరకస్య పరస్యాబాదిసృష్టివద్ధిరణ్యగర్భశరీరకస్య పరస్య బ్రహ్మణ ఇతీదానీం చిన్త్యతే. కిం యుక్తం. సమష్టిజీవస్యేతి. కుతః. *అనేన

౧౬॥ సూ. భేదశ్రుతేర్వైలక్షణ్యాచ్చ॥ * (మనష్షష్ఠానీన్ద్రియాణీతి) అత్రాదిశబ్దేన *ఇన్ద్రియాణి దశైకం చ పఞ్చ చేన్ద్రియగోచరా ఇత్యాదివివక్షితం. సుషుప్తౌ వృత్త్యుపలమ్భవైలక్షణ్యం, శరీరేన్ద్రియధారణరూపకార్యవైలక్షణ్యం, ప్రాణశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తవైలక్షణ్యం, చేత్యర్థః. చక్షురాదీనాం ప్రాణశబ్దబోధ్యత్వం లాక్షణికం- ముఖ్యప్రాణస్య తు ముఖ్యం. *భేదశ్రుతేర్వైలక్షణ్యాచ్చేత్యేకం సూత్రమితి యుక్తం- వైలక్షణ్యానుగృహీతశ్రుతేరేవ హేతుత్వాత్. హేతుభేదే హి సూత్రభేదోపపత్తిః. మనస ఇవ గోబలీవర్దన్యాయేన భేదనిర్దేశసమ్భవాత్ తద్వ్యావర్తకాకారాన్తరేణ వైలక్షణ్యే సిద్ధే హి భేదశ్రుతిః స్థేయసీ స్యాత్. ... ...

పరే తు శ్రోత్రాదీన్ద్రియాణి కిం ముఖ్యప్రాణస్య వృత్తిభేదాః- ఉత తత్త్వాన్తరాణీతి విచారయన్తి- *ఏతస్యైవ సర్వే రూపమభవన్నితి శ్రుత్యా పూర్వపక్షం వదన్తి. తత్రైవ పరస్పరసంవాదనిష్క్రమణాదిప్రతిపాదకపూర్వాపరవాక్యైర్వృత్తిభేదశఙ్కావ్యుదాసాత్ తదపర్యాలోచనేనోచ్యమానః పూర్వపక్షో మన్దః.——— అన్యే తు కతిపయేష్వపి నేన్ద్రియత్వం- ఏకప్రవృత్తినిమిత్తాభావాదితి పూర్వపక్షమేవ శిరోన్తరం కల్పయన్తి. తచ్చాతిమన్దం- ఇన్ద్రియశబ్దస్య నిర్విషయత్వప్రసఙ్గాత్. అతః కేనాపి నిమిత్తేన భవితవ్యమితి కృత్వా తస్య సార్వత్రికత్వాసార్వత్రికత్వాభ్యాం పూర్వపక్షసిద్ధాన్తవర్ణనం న్యాయ్యం. పురుషాధీనకరణత్వమిన్ద్రియత్వం- బుద్ధిప్రాణయోస్తదధీనత్వాభావాత్ కర్తర్యన్తర్భావ ఇతి చాహుః. తదప్యయుక్తం - ఉత్పత్తిస్థితివినాశేషు చేత్ పురుషాధీనత్వాభావః- స వాగాదిష్వపి తుల్యః. ప్రవృత్తౌ చేత్- కతిపయప్రవృత్తిషు పురుషాధీనత్వాభావో మనఆదీనామప్యవిశిష్టః- భయాద్యుత్పాదనే పురుషాధీనత్వాభావాత్. అతో మనఆదీనామపి కర్తృకోటినివేశప్రసఙ్గః. పురుషాధీనకతిపయప్రవృత్తిత్వం తేషామస్తీతి చేత్ - ప్రాణసంయమనాదిప్రవృత్తిషు పురుషాధీనత్వం బుద్ధిప్రాణయోశ్చాస్తి - అతో న కర్త్రన్తర్భావః. దేహధారకత్వం ప్రాణత్వమిత్యప్యయుక్తం - చక్షుశ్శ్రోత్రాదీనాం దేహధారకత్వాభావాత్. చక్షురాదీనామపి కదాచిచ్ఛ్రమదర్శనాత్, తదుపరతౌ దేహానుత్థానాచ్చ దేహధారకత్వమితి చేన్న - స్వస్వవిషయేషు వ్యాపారభూయస్త్వనిబన్ధనస్య శ్రమస్య దేహధారణనిబన్ధనత్వాభావాత్. నిద్రారోగపరిశ్రమాదిభిరాత్మనో దేహోత్థాపనశక్తేస్తన్నిమిత్తప్రాణప్రేరణశక్తేర్వా ప్రతిబద్ధత్వాద్దేహానుత్థానం- న తు వాగాదీనాం దేహధారణశ్రాన్తత్వాత్.........

ఇన్ద్రియాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౭॥ సూ. సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాత్॥ పేటికాసఙ్గతిమాహ (భూతేన్ద్రియాదీనామితి) పురస్తాత్- తృతీయే పాదే. అనన్తరం- అస్మిన్నేవ పాదే పూర్వస్మాదపి పూర్వాధికరణే. (స్థిరీకరణాయ స్మారితం) దేవానామపి పరాయత్తప్రవృత్తిత్వనిర్ణయేన జీవానాం పరాయత్తకర్తృత్వం స్థిరం భవతి- తదర్థం తదేవ దృష్టాన్తతయా స్మారితమిత్యర్థః. తృతీయపాదాదారభ్యైతః పూర్వమేకా పేటికా. తత్ర భూతేన్ద్రియసమష్టిసృష్టినిరూపణం- అథ వ్యష్టిసృష్టినిరూపణమితి పేటికాసఙ్గతిః. వ్యష్టేశ్చ జీవోపకరణరూపత్వాత్ తత్సృష్టినిరూపణమితి పాదసఙ్గతిః. పూర్వాధికరణే *భేదశ్రుతేర్వైలక్షణ్యాచ్చేతి సూత్రస్వవిషయవాక్యే *ఖం వాయుర్జ్యోతిరిత్యాదౌ సమష్టిసృష్టేః పరమాత్మకర్తృకత్వముక్తం - అథ వ్యష్టిసృష్టిః జీవకర్తృకతయా ప్రతీయత ఇతి శఙ్కయాఽనన్తరసఙ్గతిః. జీవోపకరణానామిన్ద్రియప్రాణానాముత్పత్త్యాదికం నిరూపితం - తైరిన్ద్రియాదిభిర్జీవస్య సంయోగకరణం హి వ్యష్టిసృష్టిరితి వా సఙ్గతిరిత్యభిప్రేతం. పూర్వపాదోక్తసమష్టిసృష్టినిరూపణేన వ్యష్టిసృష్టినిరూపణస్య సఙ్గతిః - అన్యాన్యధికరణాని తు ప్ర

జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి జీవకర్తృకత్వశ్రవణాత్. నహి పరా దేవతా స్వేన రూపేణ నామరూపే వ్యాకరవాణీత్యైక్షత — అపి తు స్వాంశభూతేన జీవరూపేణ — *అనేన జీవేనాత్మనేతి వచనాత్. నన్వేవం చారేణానుప్రవిశ్య పరబలం సఙ్కలయానీతివత్ *వ్యాకరవాణీత్యుత్తమపురుషః కర్తృస్థక్రియశ్చ ప్రవిశతిర్లాక్షణికః స్యాత్. నైవం — తత్ర రాజచారయోః స్వరూపభేదాల్లాక్షణికత్వం — ఇహ తు జీవస్యాపి స్వాంశత్వేన స్వరూపత్వాత్తేన రూపేణ ప్రవేశో వ్యాకరణం చాత్మన ఏవేతి న లాక్షణికత్వప్రసఙ్గః. న చ సహయోగలక్షణేయం తృతీయా — కారకవిభక్తౌ సమ్భవన్త్యాముపపదవిభక్తేరన్యాయ్యత్వాత్. న చ కరణే తృతీయా — బ్రహ్మకర్తృకయోః ప్రవేశవ్యాకరణయోర్జీవస్య సాధకతమత్వాభావాత్. న చ జీవస్య కర్తృత్వం ప్రవేశమాత్రే పర్యవస్యతి — నామరూపవ్యాకరణం తు బ్రహ్మణ ఏవేతి శక్యం వక్తుం — క్త్వాప్రత్యయేన సమానకర్తృకత్వప్రతీతేః. జీవస్య స్వాంశత్వేన స్వరూపత్వేఽపి పరస్వరూపవ్యావృత్త్యర్థః *అనేన జీవేనేతి పరాక్త్వేన పరామర్శః. అతో హిరణ్యగర్భకర్తృకేయం నామరూపవ్యాక్రియా. అత ఏవ చ స్మృతిషు చతుర్ముఖకర్తృకసృష్టిప్రకరణే నామరూపవ్యాకరణం సఙ్కీర్త్యతే *నామరూపం చ భూతానాం కృత్యానాం చ ప్రపఞ్చనమ్। వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ దేవాదీనాం చకార సః ఇత్యాది.

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్త్వితి) తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. (సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిః) నామరూపవ్యాకరణం. త్రివృత్కుర్వతః పరస్యైవ బ్రహ్మణః — తస్యైవ నామరూపవ్యాకరణోపదేశాత్. త్రి

సక్తానుప్రసక్తికయా నిరూపితానీత్యేతత్కణ్ఠోక్తం. బ్రహ్మణస్సాక్షాత్సర్వకారణత్వం శ్రుతముపపద్యతే — ఉత నేతి సంశయః. తదర్థం వ్యష్టినామరూపవ్యాకరణం కిం హిరణ్యగర్భమాత్రకర్తృకం — ఉత తదవస్థబ్రహ్మకర్తృకమితి. తదర్థం *అనేన జీవేనేతి జీవసామాన్యకర్తృకత్వశ్రుతిః కిం జీవసమష్ట్యాశ్రయకేవలహిరణ్యగర్భకర్తృకత్వమవగమయతి — ఉత జీవమాత్రవిశిష్టపరమాత్మకర్తృకత్వమితి. తదర్థం కేవలహిరణ్యగర్భకర్తృకత్వే త్రివృత్కరణనామరూపవ్యాకరణయోః శ్రూయమాణయోరేకకర్తృకత్వం ఘటితం — నేతి. తదర్థం త్రివృత్కరణే హిరణ్యగర్భస్య కర్తృత్వం సమ్భవతి — నేతి. తదర్థం త్రివృత్కరణం హిరణ్యగర్భోత్పత్తిస్థానభూతాణ్డసృష్టేరుత్తరకాలీనం వా — పూర్వకాలీనం వేతి. తదర్థం *నామరూపే వ్యాకరోత్ *త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదితి పాఠక్రమో, ఽణ్డాన్తర్వర్తిత్రివృత్కరణప్రదర్శన, మన్వాదీనాం త్రివృత్కరణశ్రుతి, శ్చ త్రివృత్కరణస్యాణ్డసృష్ట్యుత్తరకాలీనతామవగమయతి — నేతి. కిమేతే త్రయో హేతవః ప్రబలాః — ఉత దుర్బలా ఇతి. తేషాం ప్రాబల్యే — త్రివృత్కరణస్యాణ్డసృష్ట్యుత్తరకాలీనతావగమకతయా తస్య హిరణ్యగర్భకర్తృకత్వసమ్భవేన త్రివృత్కరణనామరూపవ్యాకరణయోః కర్త్రైక్యశ్రుత్యుపపత్తేః *అనేన జీవేనేతి నిర్దేశస్య హిరణ్యగర్భమాత్రకర్తృకత్వజ్ఞాపకతయా వ్యష్టినామరూపవ్యాకరణం హిరణ్యగర్భమాత్రకర్తృకమితి పరబ్రహ్మణః సాక్షాత్సర్వకారణత్వం న స్యాత్. పాఠక్రమాదీనాం దుర్బలత్వే — త్రివృత్కరణస్యాణ్డసృష్ట్యుత్తరకాలీనత్వాసిద్ధేః తత్ర హిరణ్యగర్భస్య కర్తృత్వాసమ్భవేన త్రివృత్కరణనామరూపవ్యాకరణయోః కర్త్రైక్యాయోగాత్తదుపపత్త్యర్థం *అనేన జీవేనేతి నిర్దేశస్య జీవసమష్టిశరీరకపరమాత్మకర్తృకత్వావగమకతయా వ్యష్టినామరూపవ్యాకరణం హిరణ్యగర్భశరీరకపరమాత్మకర్తృకమితి పరబ్రహ్మణః సాక్షాత్సర్వకారణత్వముపపన్నమితి సిధ్యతి. నన్వితః పూర్వమపి జీవమాత్రకర్తృకత్వవిషయో విచారః కిం న కృతః — హిరణ్యగర్భమాత్రకర్తృకత్వం పూర్వపక్షీకృత్య హిరణ్యగర్భావస్థబ్రహ్మకర్తృకత్వం యది సిద్ధాన్త్యతే — తర్హి జీవశబ్దస్య హిరణ్యగర్భవిషయత్వేన గవాదిశబ్దానాం తచ్ఛరీరకజీవద్వారా పరమాత్మపర్యన్తత్వే నామరూపవ్యాకరణశ్రుతిర్న ప్రమాణం స్యాత్, సర్వశరీరేషు చతుర్ముఖస్యైవ జీవతయాఽవస్థానే ఏకజీవవాదశ్చ స్యాత్ — బహూనాం జీవానాం హిరణ్యగర్భాఖ్యజీవవ్యాప్యత్వం వా స్యాత్,, నైవం — *అనేన జీవేనేతి జీవశబ్దస్య జీవసమష్టివిషయత్వాత్ జీవసమష్టేః కృత్స్ననామరూపవ్యాకర్తృత్వశ్రుత్యనుపపత్తేః సంశయాన్యథానుపపత్త్యా యోగ్యతాపరాత్ జీవవిశేషనిష్ఠో విచారస్సూత్రాభిప్రేత ఇతి తథా విచారోదస్థితః. న చ తావతా సర్వశరీరేషు హిరణ్యగర్భస్యైవ జీవత్వం వా తత్ర జీవవ్యాప్యత్వం వా ప్రసజేత్ — పరమాత్మనో జీవసమష్టిద్వారేణాచిదనుప్రవేశస్య ప్రతిపాద్యత్వాత్. *వ్యాకరవాణీతి బ్రహ్మణ ఏవ కర్తృత్వం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (నహి పరా దేవతేతి) (కర్తృస్థక్రియః) వ్యాకరణకర్తృస్థక్రియ ఇతి వివక్షయా సమానకర్తృక ఇత్యర్థః. లాక్షణికత్వం పరిహరతి (నైవమిత్యాదినా) వస్తుతో జీవస్య పరమాత్మాంశత్వాత్ తస్య కర్తృత్వం పరమాత్మన ఏవ భవతి — తస్మాన్ముఖ్య కోటిరిత్యర్థః — క్లిష్టనిర్వాహత్వాత్. యథా ప్రాభాకరైర్ఘవాదిశబ్దానాం వ్యక్తిర్ముఖ్యకోటిరితి మతం — తద్వత్. తృతీయాయాః సహయోగాద్యర్థాన్తరపరత్వే పరమాత్మన్యేవ కర్తృత్వం స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (న చ సహయోగేతి) *కర్తృకరణయోస్తృతీయేత్యాదిభిః పదాన్తరయోగమనపేక్ష్య విహితా విభక్తిః కారకవిభక్తిః. పదాన్తరసాహచర్యే విహితోపపదవిభక్తిః. (అన్యాయ్యత్వాదితి) పదాన్తరపరామర్శసాపేక్షతయా విలమ్బితవృత్తిత్వాదన్యాయ్యత్వమభిప్రేతం. నను కరణే విహితా తృతీయా నోపపదవిభక్తిరిత్యత్రాహ (న చ కరణ ఇతి) తర్హి ద్వయోరపి కర్తృత్వా, త్సమానకర్తృకత్వావగమా, ద్వస్తుతో నస్యత్వా, చ్చ తదవస్థపరమాత్మకర్తృత్వం స్యాదిత్యత్రాహ (జీవస్యేతి) హేత్వన్తరమాహ (అత ఏవ చేతి) ... ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) త్రివృత్కరణం చతుర్ముఖకర్తృకం స్యాదిత్యత్రాహ

వృత్కరణంపూర్వత ఏవహి నామరూపవ్యాకరణముపదిశ్యతే- * సేయం దేవతైక్షత హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీతి సమానకర్తృకత్వప్రతీతేః. త్రివృత్కరణంతు చతుర్ముఖస్యాణ్డాన్తర్వర్తినో న సమ్భవతి- త్రివృత్కృతైస్తేజోఽబన్నైర్హ్యాణ్డముత్పద్యతే, చతుర్ముఖస్య చాణ్డే సమ్భవః స్మర్యతే *తస్మిన్నణ్డేఽభవద్బ్రహ్మా సర్వలోకపితామహ ఇతి,. అతస్త్రివృత్కరణం పరస్యైవ బ్రహ్మణః- తత్సమానకర్తృకం నామరూపవ్యాకరణం చ తస్యైవేతి విజ్ఞాయతే. కథం తర్హి *అనేనజీవేనేతి సంగచ్ఛతే. ఆత్మనా జీవేనేతి సామానాధికరణ్యాత్ జీవశరీరకం పరం బ్రహ్మైవ జీవశబ్దేనాభిధీయతే- యథా *తత్తేజ ఐక్షత- తదపోఽసృజత *తా ఆప ఐక్షన్త- తా అన్నమసృజన్తేతి తేజః ప్రభృతిశరీరకం పరమేవ బ్రహ్మాభిధీయతే. అతో జీవసమష్టిభూతహైరణ్యగర్భశరీరకస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః కర్మ నామరూపవ్యాకరణం. ఏవం చ *ప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి ప్రవిశతిరుక్తమపురుషశ్చ ఉక్తిస్తోముఖ్యార్థావేవ భవతః. ప్రవేశవ్యాకరణయోస్సమానకర్తృకత్వమప్యుపపద్యతే. చతుర్ముఖశరీరకస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః కర్మ దేవాదివిచిత్రసృష్టిరితి చతుర్ముఖకర్తృకసృష్టిప్రకరణే నామరూపవ్యాక్రియోపదేశశ్చోపపద్యతే. అతః *సేయం దేవతేత్యాదివాక్యస్యాయమర్థః- ఇమాః- తేజోఽబన్నరూపాస్తిస్రో దేవతాః అనేన జీవేన-జీవసమష్టివిశిష్టేనాత్మనాఽనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి-దేవాదివిచిత్రసృష్టిం తన్నామధేయాని చ కరవాణి- తదర్థమన్యోన్యసంసర్గమప్రాప్తానామేషాం తేజోఽబన్నానాం విశేషసృష్ట్యసమర్థానాం తాసామర్థ్యాయైకైకాం త్రివృతం త్రివృతం కరవాణీతి. అతః పరస్యైవ బ్రహ్మణః కర్మేదం నామరూపవ్యాకరణమ్. ....

అథస్యాత్ నామరూపవ్యాకరణస్య త్రివృత్కరణే నైకకర్తృకత్వాత్పరమాత్మకర్తృకమితి న శక్యతే వక్తుం-త్రివృత్కరణస్యాపి జీవకర్తృకత్వసమ్భవాత్. అణ్డసృష్ట్యుత్తరకాలం హి చతుర్ముఖసృష్టజీవేషు త్రివృత్కరణప్రకార ఉపదిశ్యతే *యథా తు ఖలు సోమ్యేమాస్తిస్రో దేవతాః పురుషం ప్రాప్య త్రివృత్త్రివృదేకైకా భవతి తన్మే విజానీహీతి అన్నమశితం త్రేధా విధీయతే తస్య యః స్థవిష్ఠో భాగస్తత్పురీషం భవతి యో మధ్యమస్తన్మాంసం యోఽణిష్ఠః తన్మన ఇత్యాదినా,. తథా పూర్వస్మిన్నపి వాక్యే * యదగ్నే రోహితం రూపం తేజసస్తద్రూపం యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్యేత్యాదినా చతుర్ముఖసృష్టాగ్న్యాదిత్యచన్ద్రవిద్యుత్సు త్రివృత్కరణం ప్రదర్శ్యతే,. నామరూపవ్యాకరణోత్తరకాలం చ త్రివృత్కరణం శ్రూయతే * సేయం దేవతేమాస్తిస్రో దేవతాః అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరోత్తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదితి,. తత్రాహ

౧౮॥ సూ. మాంసాదిభౌమం యథాశబ్దమితరయోశ్చ॥ యదుక్తమణ్డసృష్ట్యుత్తరకాలం చతుర్ముఖసృష్టదేవతాదివిషయోఽయం *తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదితి త్రివృత్కరణోపదేశ ఇతి- తన్నోపపద్యతే- *అన్నమశితం త్రేధా విధీయత ఇత్యత్ర మాంసమనసోః పురీషాదణుత్వేనాణీయస్త్వేన చ వ్యపదిష్టయోః కారణానువిధాయిత్వేనాప్యతైజసత్వప్రసఙ్గాత్, *ఆపః పీతా ఇత్యత్రాపి మూత్రప్రాణ

(త్రివృత్కరణంత్వితి) కుత ఇత్యత్రాహ (త్రివృత్కృతైరితి) అణ్డసృష్ట్యర్థత్వాత్త్రివృత్కరణస్యేత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (చతుర్ముఖస్యేతి) చతుర్ముఖకర్తృకసృష్టిప్రకరణే నామరూపవ్యాకరణవచననిర్వాహమాహ (చతుర్ముఖేతి) త్రివృత్కరణం నామ కిం - తస్యాణ్డసృష్ట్యర్థత్వం కథం- *అనేనజీవేనేతి వాక్యాత్ తేజోఽబన్న ప్రతీతిః కథం- నామరూపవ్యాకరణం చ కిమిత్యత్రాహ (అతస్సేయమితి)...

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) అణ్డసృష్టేః పశ్చాచ్చతుర్ముఖసృష్టేషు పురుషేషు త్రివృత్కరణోపదేశాత్, తత్సృష్టాగ్న్యాదిత్యాదిషు త్రివృత్కరణప్రదర్శనాన్నామరూపవ్యాకరణోత్తరకాలం త్రివృత్కరణశ్రవణాచ్చ త్రివృత్కరణస్యాణ్డసృష్ట్యర్థత్వం న సమ్భవతి- అతస్త్రివృత్కరణం చతుర్ముఖకర్తృకమితి తదేకకర్తృకం నామరూపవ్యాకరణం చతుర్ముఖకర్తృకమిత్యర్థః.

౧౮॥ సూ. మాంసాదిభౌమం యథాశబ్దమితరయోశ్చ॥ (అన్నమశితమిత్యాది) (కారణానువిధాయిత్వేన) అత్రివృత్కృతానామపి పృథివ్యప్తేజసాం స్థూలత్వాణుత్వాణీయస్త్వాని త్రివృత్కృతేష్వపి తత్తద్భూతాంశానాం స్వకారణానుగుణస్థూలత్వాణుత్వాణీయ

యోః స్థవిష్ఠాణీయసోః పార్థివత్వతైజసత్వప్రసఙ్గాచ్చ. నహ్యేవమిష్యతే - మాంసాదిహి భౌమమిష్యతే - పురీషవ
న్మాంసమనసీ అపి భౌమే - పార్థివే ఇష్యేతే - *అన్నమశితం త్రేధేతి ప్రక్రమాత్. (యథాశబ్దమితరయోశ్చ) ఇతర
యోరపి - *ఆపః పీతాః *తేజోఽశితమితి పర్యాయయోర్యథాశబ్దం వికారా ఇష్యన్తే. *ఆపః పీతాస్త్రేధా విధీయన్త ఇ
త్యపామేవ త్రేధాపరిణామః శబ్దాత్ప్రతీయతే, తథా *తేజోఽశితం త్రేధా విధీయత ఇత్యపి తేజస ఏవ త్రేధాపరిణా
మః శబ్దాత్ప్రతీయతే, - అతః పురీషమాంసమనాంసి పృథివీవికారాః - మూత్రలోహితప్రాణాః అబ్వికారాః - అ
స్థిమజ్జావాచస్తేజోవికారా ఇతి ప్రతిపత్తవ్యం. *అన్నమయం హి సోమ్య మనః ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీ
వాగితి వాక్యశేషావిరోధాచ్చ. అతః *తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదిత్యుక్తస్త్రివృత్కరణప్రకారః
*అన్నమశితమిత్యాదినా న ప్రదర్శ్యతే - తథా సతి మనః ప్రాణవాచాం త్రయాణామప్యణీయస్త్వేన తైజసత్వాత్
* అన్నమయం హి సోమ్య మన ఇత్యాదిర్విరుధ్యతే. ప్రాగేవ త్రివృత్కృతానాం పృథివ్యాదీనాం పురుషం ప్రా
ప్తానాం *అన్నమశితమిత్యాదినైకైకస్య త్రేధాపరిణామ ఉచ్యతే. అణ్డసృష్టేః ప్రాగేవ చ తేజోఽబన్నానాం
త్రివృత్కరణేన భవితవ్యం. అత్రివృత్కృతానాం తేషాం కార్యారమ్భాసామర్థ్యాత్. అన్యోన్యసంయుక్తానా
మేవ హి కార్యారమ్భసామర్థ్యం. తదేవ చ త్రివృత్కరణం. తథా చ స్మర్యతే *నానావీర్యాః పృథగ్భూతాస్తతస్తే
సంహతిం వినా। నాశక్నువన్ ప్రజాః స్రష్టుమసమాగమ్య కృత్స్నశః । సమేత్యాన్యోన్యసంయోగం పరస్పరస
మాశ్రయాః॥ మహదాద్యా విశేషాన్తా హ్యణ్డముత్పాదయన్తి త ఇతి. అత ఏవ చ *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య
నామరూపే వ్యాకరోత్ తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదితి పాఠక్రమోఽర్థక్రమేణ బాధ్యతే. అణ్డా
న్తర్వర్తిష్వగ్న్యాదిత్యాదిషు త్రివృత్కరణప్రదర్శనం శ్వేతకేతోః శుశ్రూషోరణ్డాన్తర్వర్తిత్వేన. తస్య బహిష్ఠవ
స్తుషు త్రివృత్కరణప్రదర్శనాయోగాత్ త్రివృత్కృతానాం కార్యేష్వగ్న్యాదిత్యాదిషు క్రియతే. ......

స్త్వం స్యాత్ - తస్మాత్ *అన్నమశితమిత్యాదివాక్యే త్రివృత్కరణం ప్రదర్శ్యతే చేత్ - స్థవిష్ఠం పురీషం పార్థివ, మధ్యమం మాంసమాప్యం, అణీయో మనశ్చ
తైజసం స్యాత్. న తథోపపద్యతే - మాంసమనసోః పార్థివత్వాత్. పార్థివత్వం చ *అన్నమశితమితి ప్రక్రమాదవగతమిత్యర్థః. ఏవమితరపర్యాయద్వయేఽపి. న
హ్యేవమిష్యత ఇత్యనేన ప్రథమద్వితీయపర్యాయయోరనిష్టం దర్శితం - తృతీయే తు న ప్రసక్తం - తత్రాయం భావః - ప్రతిపర్యాయం చరమోపాత్తేష్వనిష్టస్య ప్రస
ఞ్జనీయత్వాత్ తృతీయపర్యాయే చరమే ప్రసఞ్జనీయస్యానిష్టత్వాభావాన్న తత్ప్రసఞ్జనీయమితి. తృతీయే త్వస్థిమజ్జ్ఞోః పార్థివాప్యత్వానిష్టతాపత్త్యా ద్రష్టవ్య
తే (మాంసాదిహీతి) మాంసమనసోరాప్యతైజసత్వే అనిష్టే. ద్వితీయే మూత్రం పార్థివం, లోహితమాప్యం, ప్రాణస్తైజస, స్స్యాత్ - తత్ర మూత్ర
ప్రాణయోః పార్థివతైజసత్వే అనిష్టే. *అన్నమశితం *ఆపః పీతా ఇతి చ ప్రక్రమేణ మాంసమనసోః పార్థివత్వాత్, మూత్రప్రాణయోరాప్యత్వాత్,
*అన్నమయం హి సోమ్య మన ఆపోమయః ప్రాణ ఇతి వాక్యశేషాచ్చ. తృతీయే త్వస్థ్నః పార్థివత్వం, మజ్జ్ఞ ఆప్యత్వం, వాచస్తైజసత్వం చ స్యాత్ -
తత్రాస్థిమజ్జ్ఞోః పార్థివాప్యత్వే అనిష్టే - *తేజోఽశితమితి ప్రక్రమాత్, *తేజోమయీ వాగితి వాక్యశేషాచ్చ. తస్మాన్న త్రివృత్కరణం ప్రదర్శ్య
తే - అపితు అన్నాదీనాం ప్రత్యేకం త్రేధాపరిణామ ఉచ్యత ఇత్యర్థః. :అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరోత్ తాసాం త్రివృతం త్రివృత
మేకైకామకరోదితి పాఠక్రమాన్నామరూపవ్యాకరణస్య పశ్చాత్ త్రివృత్కరణం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (అత్రివృత్కృతానామితి) అన్యోన్యసం
యుక్తానాం కార్యారమ్భసామర్థ్యం చేత్ - కథం త్రివృత్కరణాపేక్షేత్యత్రాహ (తదేవ చేతి) అన్యోన్యసంయుక్తత్వమేవ త్రివృత్కృతత్వమిత్యర్థః.
ఏతద్విశదయతి (తథా చ స్మర్యత ఇతి) పాఠక్రమః కథమిత్యత్రాహ (అత ఏవ చేతి) ఉత్పత్తౌ సాధనస్య పూర్వభావిత్వే, ఫలస్య పశ్చాద్భావిత్వే, సత్యపి స
ఙ్కల్పే ఫలస్యైవ పూర్వభావి- స్వర్గకామో యజేతేత్యాదిషు తథా దర్శనాత్. అస్మిన్ప్రకరణేఽపి *బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి సాధ్యస్య బహుభవనస్య పూ
ర్వభావిత్వం చ దృష్టం. ఉపబృంహణేన చ తద్విశదీకృతం. తస్మాత్ :నామరూపే వ్యాకరవాణి *త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీతి సఙ్కల్పవాక్యే త్రి
వృత్కరణఫలస్య నామరూపవ్యాకరణస్య పూర్వప్రతిపత్తౌ త్రివృత్కరణస్య పూర్వభావిత్వం సిద్ధం. *అగ్నిహోత్రం జుహోతి *యవాగూం పచతీ
త్యాదిష్వర్థక్రమేణ పాఠక్రమబాధదర్శనాత్, సఙ్కల్పవాక్యస్వారస్యాత్, ప్రాకరణికసఙ్కల్పవాక్యాపేక్షయా పశ్చాద్భావినః ఫలస్య పూర్వభావదర్శ
నాదుపబృంహణవచనస్వారస్యాచ్చ *నామరూపే వ్యాకరోత్ *త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదితి పాఠక్రమోఽర్థక్రమేణ బాధ్యత ఇత్యర్థః.
తర్హ్యగ్న్యాదిత్యాదిషు త్రివృత్కరణప్రదర్శనం కిమర్థమిత్యత్రాహ (అణ్డాన్తర్వర్తిష్వితి) అగ్న్యాదిత్యాదిష్వితి ద్విః శ్రూయతే - తథా పాఠశ్చేత్ -
అయమర్థః- అగ్న్యాదిత్యాదిషు త్రివృత్కృతభూతకార్యేషు సత్సు త్రివృత్కృతభూతకార్యత్వాదేవ తేష్వగ్న్యాదిషు త్రివృత్కరణప్రదర్శనం క్రి
యత ఇతి. యద్వా- అణ్డాన్తర్వర్తిత్వేనేత్యన్తమేకం వాక్యం. కథమస్య హేతుత్వమిత్యత్రాహ (తస్యేతి) క్రియతే- త్రివృత్కరణప్రదర్శనమితి శేషః....

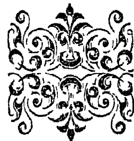
స్యాదేతత్ *అన్నమశితం* ఆపః పీతాః* తేజోఽశితమితి త్రివృత్కృతానామన్నాదీనామేకైకస్య తేజోఽబన్నాత్మకత్వేన త్రిరూపస్య కథమన్నమాపస్తేజ ఇత్యేకైకరూపేణ వ్యపదేశ ఉపపద్యత ఇతి. తత్రాహ—

౧౯॥ సూ. వైశేష్యాత్తు తద్వాదస్తద్వాదః॥ వైశేష్యం-విశేషభావః. త్రివృత్కరణేన త్రిరూపేష్వేకైకస్మిన్నన్నాద్యాధిక్యాత్తత్ర తత్రాన్నాదివాదః. ద్విరుక్తిరధ్యాయసమాప్తిం ద్యోతయతి............

సంజ్ఞామూర్తిక్ల్‌ప్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే
ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయః.

అనన్తరసూత్రం శఙ్కాయామవతారయతి (స్యాదేతదితి)

౧౯॥ సూ. వైశేష్యాత్తు తద్వాదస్తద్వాదః॥ విశేషశబ్దో నికారశబ్దవద్ధర్మిపరో ధర్మపరశ్చ. అత్ర తు ధర్మిపరః. విశేషభావో వైశేష్యం- ఆధిక్యరూపం. ... ...

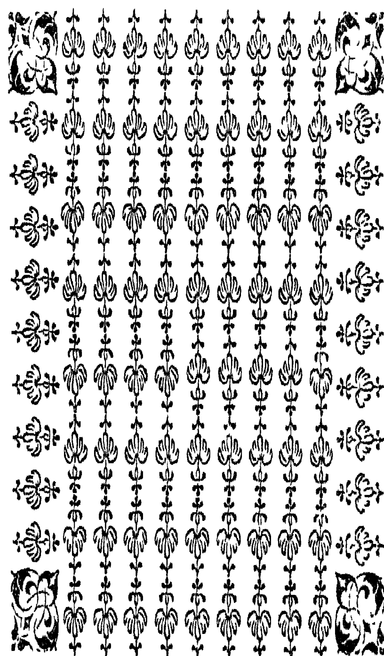
పరే తు జీవస్యానుప్రవేశకర్తృత్వం- నామరూపవ్యాకరణకర్తా తు పరమేశ్వర ఇత్యాహుః. తన్మతే శ్రుతివిరోధః- *తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్* ఇతి నామరూపవ్యాకరణసమభివ్యాహృతానుప్రవేశస్య పరమాత్మకర్తృకత్వావగమాత్. సమానకర్తృకత్వం చ న ఘటతే. జీవస్యాపీశ్వరాద్వస్తుతోఽనన్యత్వేన యుక్తం సమానకర్తృకత్వమితి చేన్న - జీవేశ్వరయోరుభయోర్బ్రహ్మణి కల్పితత్వాత్ కులాలకువిన్దకర్తృకయోర్ఘటపటయోరివ తదనుపపత్తేః. అధిష్ఠానైక్యాత్ తదుపపత్తిరితి చేన్న- స్వాప్నకులాలకువిన్దయోః సన్మాత్రకల్పితత్వేఽపి తన్నిమిత్తఘటపటయోరేకకర్తృకత్వాభావాత్. కించ- కర్తృత్వముపాధిగతం- తద్విశిష్టగతం- తదుపలక్షితవస్తుగతం వా. ఆద్యే కర్త్రైక్యాసిద్ధిః - జీవేశ్వరావచ్ఛేదకానాముపాధీనాం భిన్నత్వాత్. ద్వితీయేఽపి న కర్త్రైక్యం- విశిష్టరూపభేదాత్. యథా కులాలకువిన్దకర్తృకయోర్ఘటపటయోః. తృతీయే తు సన్మాత్రవస్తుని స్వతః కర్తృత్వాభావాదేవ న కర్త్రైక్యం. శరీరభేదేన కృతానాం సౌభరివ్యాపారాణామివైకకర్తృకత్వోపపత్తిరితి చేన్న - తచ్ఛరీరవ్యాపారమూలభూతప్రయత్నస్యేవ జీవేశ్వరవ్యాపారభూతానుప్రవేశవ్యాకరణమూలప్రయత్నస్య తత్తచ్ఛరీరైకాత్మగతత్వానుపపత్తేః. నను ఛాయయా ఆదర్శమనుప్రవిశ్య తిలకం రచయామి ఇతివత్ సమానకర్తృకత్వోపపత్తిరితి చేన్న- సత్యానృతయోర్బిమ్బప్రతిబిమ్బయోరేకకర్తృత్వాభావేన దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలత్వాత్, ఛాయయా ఆదర్శే భాసమానతాతిరేకేణానుప్రవేశాభావాచ్చ. న హి మూర్తద్రవ్యప్రతిఘాతినో దర్పణస్యానుప్రవేశయోగ్యత్వం. తృతీయసూత్రేణానుపపత్తివిశేషపరిహారాయ త్రివృద్భవనాన్తరోపన్యాసపరం ద్వితీయసూత్రమిత్యప్యయుక్తం - మన్దప్రయోజనత్వాత్, ప్రయోజనవత్తరనిర్వాహస్య దర్శితత్వాచ్చ. మనస ఆహఙ్కారికత్వనిత్యత్వయోః సాఙ్ఖ్యవైశేషికాభిమతయోః వ్యుదాసేనాన్నమయత్వసమర్థనార్థం ద్వితీయం సూత్రమితి చేన్న- ఆహఙ్కారికత్వస్య శ్రుతిసిద్ధత్వాత్, సర్వేన్ద్రియాణాం భూతాదిశబ్దోపలక్షితే అహఙ్కారే ప్రళయశ్రవణాత్, మనసో వాచశ్చ పృథివీతేజః కార్యత్వే భూతప్రళయోత్తరకాలమవస్థానానుపపత్తేః, పాశ్చాత్త్యప్రళయశ్రవణాయోగాచ్చ.—— అపరేషామపి పక్షేఽనుప్రవేశస్య జీవకర్తృకత్వం వక్తుమయుక్తం - నామరూపవ్యాకరణసమభివ్యాహృతానుప్రవేశస్య పరమాత్మకర్తృకత్వశ్రవణాత్. జీవస్యేశ్వరాదభిన్నత్వాత్తత్కర్తృకత్వేఽప్యనుప్రవేశస్య పరమాత్మకర్తృకత్వోపపత్తిరితి చేత్- తర్హి నామరూపవ్యాకరణస్యాపి జీవకర్తృకతయా పరమాత్మకర్తృకత్వం స్యాత్. సమస్తనామరూపవ్యాకరణం జీవస్యాశక్యమితి చేత్ - సర్వానుప్రవేశశ్చాశక్యః. నన్వచిన్మాత్రేఽనుప్రవేశ ఉపపద్యతే. *తిస్రో దేవతా అనుప్రవిశ్య* ఇతి హి శ్రూయత ఇతి చేన్న- సమానప్రకరణే *విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చ సత్యం చానృతం చ* ఇతి జీవేఽప్యనుప్రవేశశ్రవణాత్.—— అన్యేషాం మతేఽపి సమానకర్తృకత్వమనుపపన్నం - జీవేశ్వరయోర్బ్రహ్మాంశత్వావగమాత్తదంశభూతయోశ్చేతరయోః ర్ద్వయోర్జీవయోరివైకకర్తృత్వానుపపత్తేః. అంశిన ఏకత్వాత్ కర్త్రైక్యమితి చేన్న- రాజచారయోరపి బ్రహ్మాంశత్వేనైకకర్తృత్వప్రసఙ్గాత్. అస్త్వితి చేత్- అసమానకర్తృకవ్యాపారాభావాత్ *సమానకర్తృకయోః

త్యనుశాసనవైయర్థ్యంస్యాత్. ఉపరితనసూత్రద్వయస్యాధికరణాన్తరత్వమప్యయుక్తం - సూత్రాణామవ్యవహితత్వే సతిఫలఫలిభావేనాన్వితార్థప్రతిపాదకత్వాత్..

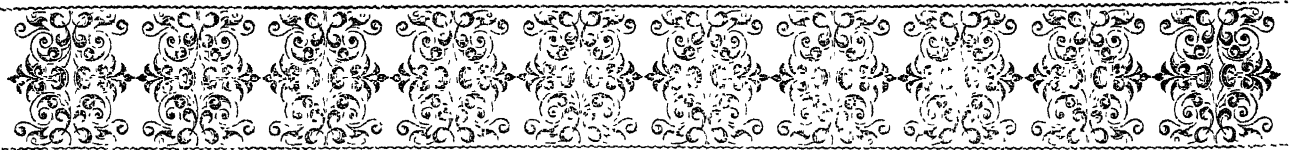
సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణావిలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థఃపాదః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౬౮. సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా- ౨౫౬.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

తృతీయాధ్యాయే — ప్రథమః పాదః.

తదన్తరప్రతిపత్త్యధికరణమ్.

౧॥ సూ. తదన్తరప్రతిపత్తౌ రంహతి సంపరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యాం॥

అతిక్రాన్తాధ్యాయద్వయేన నిఖిలజగదేకకారణం నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధమపరిమితోదారగుణసాగరం సకలేతరవిలక్షణం పరం బ్రహ్మ ముముక్షుభిరుపాస్యతయా వేదాన్తైః ప్రతిపాద్యత ఇత్యయమర్థః స్మృతిన్యాయవిరోధపరిహార, పరపక్షప్రతిక్షేప, వేదాన్తవాక్యపరస్పరవిరోధపరిహారరూపకార్యస్వరూపసంశోధనైః, తద్గతగుణత్వహేతుభిస్సహ స్థాపితః - అతోఽధ్యాయద్వయేన బ్రహ్మస్వరూపం ప్రతిపాదితం. ఉత్తరేణేదానీం తత్ప్రాప్త్యుపాయైస్సహ ప్రాప్తిప్రకారశ్చిన్తయితుమిష్యతే. తత్ర తృతీయాధ్యాయే ఉపాయభూతోపాసనవిషయా చిన్తా వర్తతే. ఉపాసనారమ్భాభ్యర్హితోపాయశ్చ ప్రాప్యవస్తువ్యతిరిక్తవైతృష్ణ్యం ప్రాప్యతృష్ణా చేతి తత్సిద్ధ్యర్థం జీవస్య లోకాన్తరేషు సఞ్చరతో జాగ్రతస్స్వపతస్సుషుప్తస్య మూర్ఛతశ్చ దోషాః, పరస్య చ బ్రహ్మణస్తద్రహితతా కల్యాణగుణాకరత్వం, చ ప్రథమద్వితీయయోః పాదయోః ప్రతిపాద్యతే. తత్ర దేహాద్దేహాన్తరం గచ్ఛన్నయం జీవో దేహాన్తరారమ్భహేతుభిర్భూతసూక్ష్మైస్సమ్పరిష్వక్తో గచ్ఛతి - ఉత నేతి చిన్తాయాం యత్ర యత్ర జీవో యాతి - తత్ర తత్ర భూతసూక్ష్మాణాం సులభత్వాదసమ్పరిష్వక్తో యాతీతి ప్రాప్తం. పశ్చాదపి పూర్వపక్షబీజాన్యుపన్యస్య నిరసిష్యతి. ... ...

౧॥ సూ. తదనన్తరప్రతిపత్తౌ రంహతి సమ్పరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యాం॥ ఉత్తరద్వికసఙ్గత్యర్థం పూర్వద్వికార్థమాహ (అతిక్రాన్తేత్యాదినా) ఇత్యయమర్థ ఇత్యస్మాత్పూర్వం ప్రథమాధ్యాయార్థస్సంక్షిప్తః. నిఖిలేత్యాదివిశేషణానాం పూర్వవదర్థః. ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమద్వితీయపాదార్థం సంక్షిపతి (స్మృతిన్యాయేతి) తత్ర వేదాన్తేత్యాదినా తృతీయతురీయపాదార్థస్సంక్షిప్తః. ఏవం కించిద్విస్తరేణాధ్యాయద్వయార్థ ఉక్తః. ప్రథమద్వికస్య సఙ్గ్రహేణానుగతమర్థమాహ (అత ఇతి) ఉత్తరద్వికార్థం సంక్షిపతి (ఉత్తరేణేతి) ఇదానీం- విషయోఽసిద్ధ ఇత్యర్థః. ప్రథమద్వికే సిద్ధవస్తురూపవిషయచిన్తా కృతా - ద్వితీయే తు సాధ్యరూపవిషయచిన్తా క్రియత ఇత్యర్థః. తృతీయచతుర్థయోస్సాధనఫలవిషయతయా క్రమమభిప్రేత్య తృతీయాధ్యాయార్థమాహ (తత్రేతి) ప్రథమద్వితీయపాదయోర్బ్రహ్మోపాసనం చిన్త్యత ఇత్యత్రాహ (ఉపాసనారమ్భేతి) ఆభ్యర్హితం-అన్తరఙ్గం. అత్ర పరమాత్మని యో రక్తో విరక్తోఽపరమాత్మనీత్యస్యార్థోఽభిప్రేతః. లోకాన్తరేషు సంచరతో దోషాశ్చ న్యస్తే-తత్ర జాగరాద్యవస్థస్య దోషాః ఫలితాః. ప్రథమాధికరణస్య సంశయమాహ (తత్రేతి) కిం దేహాన్తరం గచ్ఛన్ జీవో భూతసూక్ష్మైస్సమ్పరిష్వక్తో రంహతి- ఉతాసమ్పరిష్వక్త ఇతి. * వేత్థ యథా పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తి * ఇతి తు పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచస ఇతి ప్రశ్నప్రతివచనే కిం సమ్పరిష్వక్తస్య రంహణం గమయతః- నేతి. కిం శ్రద్ధాదిశబ్దైర్యథాప్రసిద్ధిస్వార్థా ఉచ్యన్తే- ఉత భూతసూక్ష్మపరిష్వక్తా జీవా ఇతి. పితృయాణే సపథానివర్తనే * ఏష సోమో రాజేతి సోమశబ్దస్య సోమదేహజీవపరత్వం కిం * తస్యా ఆహుతేస్సోమో రాజా సమ్భవతీతి సోమశబ్దస్య సోమదేహజీవపరతామవగమయతి- నేతి. * తం దేవా భక్షయన్తీతి ప్రతిపన్నం భక్షణం * ఏష సోమో రాజేతి సోమశబ్దస్య సోమదేహజీవపరత్వవిరోధి- ఉతావిరోధి. యదా విరోధి- తదానీం * ఏష సోమో రాజేతి సోమశబ్దస్య జీవవిషయత్వాభావేన తస్యా ఆహుతేస్సోమో రాజేతి సోమశబ్దస్య జీవవిషయత్వాభావేన * శ్రద్ధాదిశబ్దానామపి ప్రసిద్ధార్థపరతయా ప్రశ్నప్రతివచనయోః పరిష్వఙ్గావగమకత్వాభావాదసమ్పరిష్వక్తో రంహతీతి పూర్వపక్షః. యదా భక్షణం జీవపరత్వావిరోధి - తదా తత్పూర్వవాక్యస్థసోమశబ్దస్య జీవపరతయా శ్రద్ధాహుత్యనన్తరవాక్యస్థసోమశబ్దస్యాప్యబాదిద్రవ్యసంసృష్టజీవపరత్వేన ప్రశ్నప్రతివచనయోర్జీవస్య భూతసూక్ష్మపరిష్వఙ్గావగమకత్వాత్ సమ్పరిష్వక్తో రంహతీతి సిద్ధాన్తః. ... ...

తత్రసిద్ధాన్తమాహ (తదన్తరప్రతిపత్తౌరంహతిసమ్పరిష్వక్తఇతి) *సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిరితిమూర్తిశబ్దేనదేహఃప్రస్తుతః- సతచ్ఛబ్దేనపరామృశ్యతే. తదన్తరప్రతిపత్తౌ-దేహాన్తరగమనేభూతసూక్ష్మైస్సమ్పరిష్వక్తోజీవోరంహతి-గచ్ఛతీత్యర్థః. కుతః. (ప్రశ్ననిరూపణాభ్యాం) ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం. పఞ్చాగ్నివిద్యాయామేవంప్రశ్నప్రతివచనేఆమ్నాయేతే - శ్వేతకేతుంకిలారుణేయంపాఞ్చాలఃప్రవాహణఃకర్మిణాంగన్తవ్యదేశం, పునరావృత్తిప్రకారం, దేవయానపితృయాణపథవ్యావర్తనే, అముష్యలోకస్యాప్రాప్తారం, చవేత్థేతిపృష్ట్వేదమపిపప్రచ్ఛ- *వేత్థయథాపఞ్చమ్యామాహుతావాపఃపురుషవచసోభవన్తీతి. తతఇమంపఞ్చమంప్రశ్నంప్రతిబ్రువంశ్చద్యులోకమగ్నిత్వేన రూపయిత్వా *తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌదేవాః శ్రద్ధాంజుహ్వతితస్యా ఆహుతేస్సోమోరాజాసమ్భవతీత్యాదినా,- దేవాఖ్యాఃజీవస్యప్రాణాఃఅగ్నిత్వేనరూపితేద్యులోకేశ్రద్ధాఖ్యంవస్తుప్రక్షిపన్తి- సాచశ్రద్ధాసోమరాజాఖ్యామృతమయదేహరూపేణపరిణమతే - తంచామృతమయందేహంతఏవప్రాణాఃపర్జన్యేఽగ్నిత్వేనరూపితేప్రక్షిపన్తి - సచదేహస్తత్రప్రక్షిప్తోవర్షంభవతి- తచ్చవర్షంతఏవప్రాణాఃపృథివ్యామగ్నిత్వరూపితాయాంప్రక్షిపన్తి -తచ్చతత్రప్రక్షిప్తమన్నంభవతి- తచ్చాన్నంతఏవపురుషేఽగ్నిత్వరూపితేప్రక్షిపన్తి- తత్రతచ్చరేతోభవతి - తచ్చతఏవయోషాయామగ్నిత్వరూపితాయాంప్రక్షిపన్తి - తచ్చతత్రప్రక్షిప్తంగర్భోభవతీత్యుక్త్వాఆహ * ఇతితుపఞ్చమ్యామాహుతావాపఃపురుషవచసోభవన్తీతి. ఏవంపఞ్చమ్యామాహుతౌహుతాయామాపఃపురుషశబ్దాభిలప్యాభవన్తీత్యర్థః. ఏవముక్తేపూర్వాస్వప్యాహుతిష్వనువర్తమానానామేవాపాంసూక్ష్మరూపాణామిదానీంపురుషాకారత్వంభవతీత్యుక్తంభవతి. అతఏవంప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాందేహహేతుభూతైర్భూతసూక్ష్మైస్సహతత్రతత్రయాతీతిగమ్యతే.....................

నను *ఆపఃపురుషవచసఇత్యుక్తేఅపాంపురుషాకారపరిణామప్రతీతేర్గచ్ఛతాజీవేన తాసామేవపరిష్వఙ్గఃప్రతీయతే- అతఃకథంసర్వేషాంభూతసూక్ష్మాణాంపరిష్వఙ్గఇతి. తత్రాహ

౨॥ సూ. త్ర్యాత్మకత్వాత్తుభూయస్త్వాత్ ॥ తుశబ్దశ్చోద్యంవ్యావర్తయతి. దేహారమ్భకాణామపాంకేవలానాంనదేహారమ్భసమ్భవః- దేహోద్యారమ్భయిహి * తాసాంత్రివృతంత్రివృతమేకైకామితిత్రివృత్కరణం.

(తత్రసిద్ధాన్తమిత్యాది) తచ్ఛబ్దార్థంవ్యాచష్టే (సంజ్ఞేత్యాదినా) (ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామితి) నహిప్రశ్నానన్తరంభూతసూక్ష్మపరిష్వఙ్గపరంప్రతివచనందృశ్యతఇతిశఙ్కాయామర్థాన్తరవ్యవధానశఙ్కానివృత్త్యర్థం అనేకప్రశ్నతత్ప్రతివచనక్రమరూపతాంప్రకరణస్యదర్శయతి (పఞ్చాగ్నిత్యాదినా) (దేవయానపితృయాణపథవ్యావర్తనేఇతి) వ్యావర్తకాకారావిత్యర్థః. (సమ్భవతీత్యాదినేతి) అస్యఉక్త్వాహేత్యుత్తరత్రాన్వయః. శ్రద్ధాశబ్దేనభూతసూక్ష్మావస్థావిశేషఉచ్యతే. సోమరాజశబ్దవ్యాఖ్యానమమృతమయదేహశబ్దః. ప్రాణాః - ముఖ్యప్రాణఇన్ద్రియాణివ. యద్వా-ప్రాణశబ్దోముఖ్యప్రాణమాత్రపరః- గమనస్యప్రాణాధీనత్వాత్. ప్రాణాధీనఃప్రక్షేపోహోమత్వేనోపచరితఇత్యభిప్రాయేణప్రక్షిపన్తీత్యుక్తం. ఇతిత్విత్యాదిశ్రుతివాక్యం. తస్యార్థమాహ (ఏవమితి) * పురుషవచసఇతిబహువ్రీహిసమాసేనసమ్బన్ధమాత్రంప్రతీతం. తత్రపురుషశబ్దఃస్వరూపపరః-వచశ్శబ్దోవాచకపరః - అతస్సమాసప్రతిపన్నస్సమ్బన్ధోవాచ్యవాచకభావాఖ్యవిశేషరూపఇతిదర్శయితుంపురుషశబ్దాభిలప్యాఇత్యుక్తం. అనేనకథంరంహతోజీవస్యభూతసూక్ష్మపరిష్వఙ్గావగమఇత్యత్రాహ (ఏవముక్తేఇతి) ప్రశ్నప్రతివచనవాక్యయోరుభయోరపి * పఞ్చమ్యామాహుతావాపఃపురుషవచసఇత్యుక్తేహోతవ్యద్రవ్యాకాఙ్క్షాయాంస్వవాక్యస్థతయాసన్నిహితాఆపఏవహోమ్యత్వేనస్వరసతఃప్రతీతాః,-వాక్యాన్తరస్థాశ్రద్ధాసోమరాజరూపేణపరిణామస్యాయోగ్యా- అతస్సాప్యపామేవజ్ఞాపికా,- ఏవంప్రశ్నప్రతివచనవాక్యస్వారస్యాత్, ప్రసిద్ధశ్రద్ధాయాఅయోగ్యత్వాచ్చపఞ్చస్వాహుతిష్వపాంహోమ్యత్వేనానువృత్తిరస్తీతితాసామేవపురుషవచస్త్వమిత్యర్థః. తతఃకిమిత్యత్రాహ (అతఇతి)——— అన్యైస్తుపఞ్చాగ్నివిద్యాపితృయాణవిషయప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామితివ్యాఖ్యాతం. పితృయాణవిషయవాక్యంతు *అశ్రుతత్వాదితిచేత్ నేష్టాదికారిణాంప్రతీతేరిత్యత్రోదాహరణీయత్వాదాద్యంసూత్రంపఞ్చాగ్నివిద్యాప్రతివచనవిషయమేవేతిభాష్యకారాభిప్రాయః. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వాపఇతి)

౨॥ సూ. త్ర్యాత్మకత్వాత్తుభూయస్త్వాత్ ॥ ప్రథమస్యపఞ్చమ్యన్తపదస్యసమ్పరిష్వక్తోరంహతీత్యన్వయోదర్శితఃశఙ్కా

కేవలానామపాం శ్రవణం తు తాసాం భూయస్త్వాత్. దేహే చ లోహితాదిభూయస్త్వేనారమ్భకేష్వపాం భూయస్త్వం గమ్యతే. ....

౩॥ సూ. ప్రాణగతేశ్చ॥ ఇతశ్చ భూతసూక్ష్మపరిష్వక్తస్య గమనమితి గమ్యతే - ఉత్క్రామతి జీవే ప్రాణానాం తదనుగతిః శ్రూయతే *తముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తీతి,- స్మర్యతే చ *మనష్షష్ఠానీన్ద్రియాణి ప్రకృతిస్థాని కర్షతి। శరీరం యదవాప్నోతి యచ్చాప్యుత్క్రామతీశ్వరః। గృహీత్వైతాని సంయాతి వాయుర్గన్ధానివాశయాదితి. నచ నిరాశ్రయాణాం గతిరుపపద్యత ఇతి తదాశ్రయభూతానాం భూతసూక్ష్మాణామపి గతిరభ్యుపగన్తవ్యా. ......

౪॥ సూ. అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేరితి చేన్న భాక్తత్వాత్॥ *యత్రాస్య పురుషస్య మృతస్యాగ్నిం వాగప్యేతి వాతం ప్రాణశ్చక్షురాదిత్యమిత్యాదినా ప్రాణానాం జీవమరణకాలే అగ్న్యాదిష్వప్యయశ్రవణాన్న తేషాం జీవేన సహగమనమితి గతిశ్రుతిరన్యథా నేయేతి చేత్. న-భాక్తత్వాత్- అగ్న్యాదిష్వప్యయశ్రవణస్య. కథం భాక్తత్వం. *ఓషధీర్లోమాని వనస్పతీన్ కేశా ఇత్యనపియద్భిర్లోమాదిభిస్సహ శ్రవణాత్. అతశ్చక్షురాద్యప్యయశ్రుతిరధిష్ఠాతృదేవతాపక్రమణపరా. ....

౫॥ సూ. ప్రథమేఽశ్రవణాదితి చేన్న తా ఏవ హ్యుపపత్తేః॥ యదుక్తమద్భిస్సూక్ష్మాభిర్భూతాన్తరసంసృష్టాభిః పరిష్వక్తో జీవో గచ్ఛతీతి ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామవగమ్యత ఇతి-తన్నోపపద్యతే- ద్యులోకాగ్నివిషయే ప్రథమే హోమేఽపాం హోమ్యత్వాశ్రవణాత్ .*తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవాః శ్రద్ధాం జుహ్వతీతి శ్రద్ధైవ హోమ్యత్వేన శ్రుతా. శ్రద్ధా నామ జీవస్య మనోవృత్తివిశేషత్వేన ప్రసిద్ధా. అతో నాపస్తత్ర హోమ్యా ఇతి చేత్. న-యతస్తాః-ఆప ఏవ శ్రద్ధాశబ్దేన తత్రాభిధీయన్తే. కుతః. ప్రశ్నప్రతివచనోపపత్తేః. * వేత్థ యథా పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తీతి ప్రశ్నస్య ప్రతివచనోపక్రమే హి శ్రద్ధా ద్యులోకాగ్నౌ హోమ్యత్వేన శ్రుతా-తత్ర యది శ్రద్ధాశబ్దేనాపో నోచ్యేరన్-తతోఽన్యథా ప్రశ్నోఽన్యథా ప్రతివచనమిత్యసఙ్గతం స్యాత్. *ఇతి తు పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచస ఇతి ప్రతివచననిగమనం చ శ్రద్ధాయా అప్త్వమేవ సూచయతి- *వేత్థ యథేతి హి ప్రశ్నగతః ప్రకారః * ఇతి తు పఞ్చమ్యామితీతి శబ్దేన పరిహారే నిగమ్యతే. శ్రద్ధా సోమరాజవర్షాన్నరేతోగర్భరూపేణాపాం పరిణామముక్త్వా హ్యేవమాపః పురుషవచస ఇతి నిగమ్యతే. శ్రద్ధాశబ్దస్య చాప్సు వైదికప్రయోగో దృశ్యతే *అపః ప్రణయతి శ్రద్ధా వా ఆప ఇతి. * శ్రద్ధాం జుహ్వతి తస్యా ఆహు

ప్రన్థస్థపరిష్వఙ్గశబ్దేన. ద్వితీయపఞ్చమ్యన్తపదస్య ప్రతిజ్ఞావాక్యం సామర్థ్యాదధ్యాహృతం (కేవలానామపాం శ్రవణం త్వితి) * వైశేష్యాత్త్వితి సూత్రే త్రివృత్కృతేష్వప్యేకైకస్యాధిక్యాత్ తన్నిబన్ధనస్సద్వ్యవహార ఇత్యుక్తం- అత్ర తు తదాధిక్యమపామస్తీతి దర్శయితుం సూత్రారమ్భః. ......

౩॥ సూ. ప్రాణగతేశ్చ॥ అవాన్తరసాధ్యాన్వయవ్యావృత్త్యర్థమాహ (ఇతశ్చ భూతసూక్ష్మేతి) ప్రాణానామనుగతిస్స్యాత్- తతః కిమిత్యత్రాహ (నచేతి) ....

౪॥ సూ. అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేరితి చేన్న భాక్తత్వాత్॥ యత్రేత్యాదిశ్రుతిః. అనపియద్భిః - ఓషధివనస్పతిషు చాప్యయరహితైః. తత్ర హి కేశాదేరప్యయశ్రుతిస్తత్తద్దేవతాపక్రమణపరా- తథేదమిత్యర్థః. ఓషధీర్లోమాని - లోమాభిమానిదేవతా ఓషధ్యభిమానిదేవతామప్యేతీతి- లోమాభిమానిత్వం విహాయ కేవలమోషధ్యభిమానినీ భవతీత్యర్థః. * అగ్నిం వాగప్యేతీతి- వాగభిమానినీ వహ్న్యభిమానినీమప్యేతి- వాగభిమానిత్వరూపం విహాయ కేవలాగ్నిర్భవతీత్యర్థః. ....

౫॥ సూ. ప్రథమేఽశ్రవణాదితి చేన్న తా ఏవ హ్యుపపత్తేః॥ కథమప్త్వం సూచయతీత్యత్రాహ (వేత్థేతి) ప్రశ్నగతప్ర

తేస్సోమోరాజా సమ్భవతీతి సోమాకారేణ పరిణామశ్చాపామేవోపపద్యతే. అతో భూతాన్తరసంసృష్టాభిరద్భిస్సమ్పరిష్వక్తో జీవో రంహతీత్యుపపన్నమ్. ....

౬|| సూ. అశ్రుతత్వాదితి చేన్నేష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః || యత్పునరుక్తమద్భిస్సమ్పరిష్వక్తో జీవో యాతీత్యయమర్థ ఏతస్మాద్వాక్యాదవగమ్యత ఇతి- తన్నోపపద్యతే - అస్మిన్వాక్యే జీవస్యాశ్రవణాత్. అత్ర హి శ్రద్ధాదయ ఏవాబవస్థావిశేషా హోమ్యత్వేన శ్రుతాః- న తు జీవస్తత్పరిష్వక్త ఇతి చేత్. తన్న - (ఇష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః) అస్మిన్నేవ వాక్యే హ్యుత్తరత్ర బ్రహ్మజ్ఞానవిధురేష్టాపూర్తదత్తకారిణో ద్యులోకం ప్రాప్య సోమరాజానో భవన్తి- పుణ్యకర్మావసానే చ పునరాగత్య గర్భం ప్రాప్నువన్తీత్యుచ్యతే * అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే తే ధూమమభిసమ్భవన్తీత్యారభ్య * పితృలోకాదాకాశమాకాశాచ్చన్ద్రమసమేష సోమో రాజా తద్దేవానామన్నం తం దేవా భక్షయన్తి తస్మిన్యావత్సమ్పాతముషిత్వాథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తన్తే యో యో హ్యన్నమత్తి యో రేతస్సిఞ్చతి తద్భూయ ఏవ భవతీతి,- అత్రాపి ద్యులోకాగ్నౌ శ్రద్ధాం జుహ్వతి- తస్యా ఆహుతేస్సోమో రాజా సమ్భవతీతి,- తదేకార్థత్వాచ్ఛ్రద్ధావస్థదేహవిశిష్టస్సోమరూపదేహవిశిష్టో భవతీత్యుక్తమితి గమ్యతే. దేహస్య జీవవిశేషణతైకస్వరూపస్య వాచకః శబ్దో విశేష్యే జీవ ఏవ పర్యవస్యతి. అతస్సమ్పరిష్వక్తో జీవో యాతీత్యుపపద్యతే ....

నను చ * తం దేవా భక్షయన్తీతి దేవైర్భక్ష్యమాణత్వవచనాత్ * సోమో రాజేతి న జీవ ఉచ్యతే - జీవస్యాదనీయత్వాత్. తత్రాహ.

౭|| సూ. భాక్తం వాऽనాత్మవిత్త్వాత్తథా హి దర్శయతి || వాశబ్దశ్చోద్యం వ్యావర్తయతి. ఇష్టాదికారిణోऽనాత్మవిత్త్వాత్స దేవానాం భోగోపకరణత్వేనేహాముత్ర చ వర్తతే. ఇహేష్టాదినా తదారాధనం కుర్వన్నుపకరోతి- ఆరాధనప్రీతైర్దేవైర్దత్తమముం లోకం ప్రాప్య తత్ర తత్సమానభోగస్తదుపకరణం భవతి. * యథా పశురేవం స దేవానామిత్యనాత్మవిదో దేవానాముపకరణత్వం దర్శయతి శ్రుతిః. స్మృతిరప్యాత్మవిదాం బ్రహ్మప్రాప్తిం, అనాత్మవిదాం చ దేవభోగ్యత్వం, దర్శయతి * దేవాన్దేవయజో యాన్తి మద్భక్తా యాన్తి మామపీతి. అతో జీవస్య దేవానాం భోగోపకరణత్వాభిప్రాయమన్నత్వేన భక్ష్యత్వవచనం- అతస్తద్భాక్తం. తేన తృప్తిరేవ చ దేవానాం భక్షణమిత్యభిప్రాయతే * న హ వై దేవా అశ్నన్తి న పిబన్త్యేతదేవామృతం దృష్ట్వా తృప్యన్తీతి. తస్మాద్భూతసూక్ష్మైస్సమ్పరిష్వక్తో జీవో రంహతీతి సిద్ధమ్. ....

తదన్తరప్రతిపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

కారస్య ప్రతివచనాన్తైనిగమనాన్మధ్యే పితృ ప్రకార ఏవోపపాదితః స్యాదిత్యర్థః. (అపామేవోపపద్యతే) సకుమనోవృత్తివిశేషస్య - తస్య సోమాకారపరిణామం ప్రత్యుపాదానత్వాయోగాదిత్యభిప్రాయః. ....

౬|| సూ. అశ్రుతత్వాదితి చేన్నేష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః || (అస్మిన్నేవ వాక్యే) పఞ్చాగ్నివాక్య ఇత్యర్థః. సోమరాజానః- దివ్యదేహాః. కస్మిన్వాక్యేऽయమర్థ ఇత్యత్రాహ (అథ య ఇమ ఇతి) *పూర్తం- ఖాతాదికర్మ. ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే - ఉక్తప్రకారేణానుతిష్ఠన్తి. భవతిః ప్రాప్తివాచీ. పరస్మైపదత్వం తు చ్ఛాన్దసం. యద్వా- సత్తార్థో భవతిరేవ ఉపసర్గవశాత్ ప్రాప్త్యర్థః. యావత్సమ్పాతమితి- సమ్పాతశబ్దేన కర్మాభిధీయతే- సమ్పతత్యనేన స్వర్గమితి వ్యుత్పత్త్యా. తద్భూయ ఏవ భవతి - తద్యోగీ భవతీత్యర్థః. (అత్రాపీతి) ఉభయత్ర సోమరాజశబ్దేన ప్రత్యభిజ్ఞానాదైకార్థ్యం. అస్ఫుటజీవసమ్బన్ధస్య పూర్వవాక్యస్య స్ఫుటజీవసమ్బన్ధేనోత్తరవాక్యేనైకార్థ్యాదుక్త ఏవార్థ ఇత్యర్థః. శ్రద్ధాసోమాదిశబ్దైస్తత్తదవస్థదేహవిశిష్టవచనం లాక్షణికమిత్యత్రాహ (దేహస్యేతి)..............................

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నను చేతి)

౭|| సూ. భాక్తం వాऽనాత్మవిత్త్వాత్తథా హి దర్శయతి || ఇహ చాముత్ర చ భోగోపకరణత్వం వివృణోతి (ఇహేతి) అముత్ర తత్సేవకత్వాత్ తద్భోగోపకరణత్వం. సేవమానస్య దర్శనమేవ తేషాం భోగః - * ఏతదేవామృతం దృష్ట్వా తృప్యన్తీతి న్యాయాత్. అధికరణార్థముపసంహరతి (తస్మాదితి) ... ...

పరేతుజీవస్యాద్భిస్సహగమనంవదన్త ఏవతాసామపామగ్నిహోత్రాహుతిరూపత్వంవదన్తి - ఆహుతీనాంక్షీరాదిద్రవద్రవ్యభూయస్త్వాత్, శ్రద్ధాపూర్వకానుష్ఠేయతయాశ్రద్ధాశబ్దవాచ్యత్వోపపత్తేః, తథా వాజసనేయకే షట్ప్రశ్నబ్రాహ్మణే *తేవా ఏతే ఆహుతీహుతే ఉత్క్రామతస్తే ఽన్తరిక్షమావిశతస్తే ఽన్తరిక్షమాహవనీయంకుర్వాతే వాయుంసమిధంమరీచీమేవశుక్రామాహుతిం తే ఽన్తరిక్షంతర్పయతస్తేతత ఉత్క్రామతస్తే దివమావిశతస్తే దివమాహవనీయంకుర్వాతే ఆదిత్యంసమిధంచన్ద్రమసమేవశుక్రామాహుతిం తే దివంతర్పయతస్తేతత ఆవర్తేతే ఇమామావిశతస్త ఇమామాహవనీయంకుర్వాతే ఇత్యారభ్య *తేపురుషమావిశతః- తే స్త్రియమావిశతః-యతస్తతః పుత్రో జాయత ఇత్యాదినైకార్థ్యా, చ్చేతి. తదిదమపేశలం-శబ్దతోఽర్థతశ్చ ప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్. నహి శ్రద్ధాశబ్దాప్శబ్దయోరన్యతరనిర్దేశః. నచ ద్యుపర్జన్యాది క్రమః- అన్తరిక్షద్యుపృథివ్యాది క్రమప్రతీతేః. కించ- దేవతావిగ్రహతదాగమనాదీనాందేవతాధికరణే నిర్ణీతత్వాత్ అగ్నిభిరూఢానాందేవతాభిరుపభుక్తానాంక్షీరాదీనాముత్క్రాన్తజీవపరిష్వఙ్గకత్వమయుక్తం. అత్రచ *అన్తరిక్షంతర్పయతః*దివంతర్పయత ఇత్యాహుత్యోరూర్ధ్వలోకవర్తినాంతృప్తిహేతుత్వావగమాచ్చ పూర్వరూపేణజీవపరిష్వఙ్గకత్వంనోపపద్యతే. నన్వాహుత్యోరేకదేశో దేవతాభిర్భుజ్యతే- తదేకదేశో జీవాన్పరిష్వజ్జే- దేవతోపకరణభూతజీవశరీరరూపపరిణామద్వారా దేవతాతృప్తిహేతుతయా *తర్పయత ఇత్యేతదుపపద్యత ఇతి. నైవం- అశ్రుతవిభాగకల్పనాప్రసఙ్గాత్, తథా- కల్పితవిభాగస్యైకదేశస్యజీవద్దశాయాం ప్రక్షిప్తస్యయావన్మరణమవస్థానకల్పనప్రసఙ్గాత్, తథా-స్వరూపేణదేవతాతృప్తిహేతుత్వేనసమ్భవతిజీవశరీరద్వారకత్వస్యకల్పనానుపపత్తేః, చ్చ- పయైకదేశే పటశబ్దస్యేవాహుత్యేకదేశఆహుతిశబ్దస్యాముఖ్యత్వా, చ్చ.అన్యైస్తుచన్ద్రత్వాపత్తిర్దేవతాభక్ష్యత్వయోస్స్వరూపేణానుపపన్నత్వాదద్భిస్సహరంహతిలిపూర్వపక్షంకృత్వా ప్రాప్యస్యచన్ద్రస్యసోమరాజత్వప్రతిపాదనా, దన్నత్వస్యభాక్తత్వా, చ్చ పృథగ్భూతశ్రుతిసిద్ధాన్తఃకృతః- అన్తిమసూత్రవ్యతిరిక్తానిసూత్రాణిపూర్వపక్షపరాణివ్యాఖ్యాతాని- ఆపశ్చాహుతిరూపాజీవస్యభూతసూక్ష్మమయదేహాస్స్యాయి కాఅభిమతాః. ఆసామపాంషట్ప్రశ్నబ్రాహ్మణోక్తాహుతిరూపత్వంతావత్ శబ్దతోఽర్థతశ్చ ప్రత్యభిజ్ఞానాభావాదయుక్తం. షట్ప్రశ్నబ్రాహ్మణేపి *తర్పయత ఇతి దేవతాతృప్తిహేతుత్వేన శ్రుతానామాహుతీనాం వర్షాదిపురుషవచస్త్వపర్యన్తావస్థావిశేషానుపపత్తేశ్చాయుక్తం.ఆహుతిశబ్దస్యతదేకదేశవాచిత్వమశ్రుతవిభాగకల్పనాఽముఖ్యత్వాభ్యామయుక్తమిత్యుక్తం. అతో దేవతాతృప్తిముఖేనశుభతరజన్మహేతుత్వపర్యన్తాహుతివైభవానుసన్ధానంతత్రప్రతిపాద్యతే-నతుదేహారమ్భకాఆప ఇతియుక్తమభ్యుపగన్తుం. భవతువావిభాగఆహుతీనాం,దేహారమ్భకాఆపశ్చాహుత్యేకదేశరూపాస్సన్తు,-తథాపిజీవస్యతాభిస్సహరంహణనిషేధానసిద్ధాన్తికర్తవ్యః-*పృథివీవావగౌతమాగ్నిరిత్యారభ్య*తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌదేవావర్షంజుహ్వతితస్యాఆహుతేరన్నంసమ్భవతి*తస్యాఆహుతేరేతస్సమ్భవతీతిపృథివ్యాద్యగ్నిత్రయవిషయాణాంతిస్రూణాం వర్షాన్నరేతోరూపాహుతీనామిహశ్రుతత్వా,ద్ధూమాభ్రమేఘవర్షవ్రీహ్యాదిషుసానుశయజీవసంసర్గస్యఉపరితనబహ్వధికరణేషుభవన్మతేపిసిద్ధత్వేనఆహుతిత్రయస్య జీవసంస్పృష్టత్వాత్, శ్రద్ధాసోమాహ్వయాహుతిద్వయేపి జీవస్యనియుక్తత్వేతదనన్తరపుంప్రస్యసంసర్గే చప్రమాణాభావా, త్తదుభయకల్పనే గౌరవాత్, కల్పకస్యచకస్యచిదభావా, దగ్న్యప్రాయన్యాయేనాద్యాహుతిద్వయేపిజీవసంసర్గకల్పనస్యైవయుక్తత్వా,చ్చ. కించ-*ఆపఃపురుషవచస ఇతిపురుషవచస్త్వమపాం శ్రూయతే,*తస్యాఆహుతేర్గర్భస్సమ్భవతీతిపఞ్చమ్యాఆహుతేర్గర్భసమ్భవశ్చశ్రూయతే,సమానప్రకరణేతస్యాహుతైర్యవపురుషస్సమ్భవతీతి శ్రూయతే, పురుషశబ్దశ్చనశరీరమాత్రపరః-కింతుశరీరిణిచేతనేస్వరసఇత్యభిగీతం వక్ష్యమాణాద్యాహుతిత్రయేచేతనసంసర్గోభవదభిహిత, శ్చ *ఆపఃపురుషవచస ఇత్యుక్తే సతిఅప్శబ్దశ్చపురుషశబ్దసమానాధికరణఃప్రతీయతే-అయందేవదత్తసంజ్ఞ ఇత్యుక్తేఇదంశబ్దదేవదత్తశబ్దయోస్సామానాధికరణ్యంహిప్రతీయతేఅయందేవదత్త ఇతి- ఏవంచాప్శబ్దపురుషశబ్దయోస్సామానాధికరణ్యంచాప్శబ్దస్యచేతనోపస్థాపకత్వేసిద్ధ్యేత్ - భిన్నవిశేష్యనిష్ఠయోఃపదయోఃగృహదేవదత్తశబ్దయోరివసామానాధికరణ్యానుపపత్తేః- నహిగృహేదేవదత్తవచస ఇతివక్తుంన్యాయ్యం-తస్మాదప్శబ్దవాచ్యంవస్తుయత్రయత్రహోతవ్యంశ్రుతం-తత్రతత్రయయాకయాచిద్వృత్త్యాజీవస్యోపస్థాపితత్వమకామేనాపిస్వీకరణీయం-సామానాధికరణ్యప్రతీతిప్రాబల్యాత్. యదాత్వప్శబ్దఏవజీవశరీరభూతభూతసూక్ష్మపరః- తదాతస్యదేవమనుష్యాదిశబ్దవచ్చేతనవిషయత్వంస్వరసతరం.అతోజీవదేహభూతానామపాంజీవస్యచపృథగ్గమనమయుక్తం. ఏవంసహగమనేసతి ప్రాణోత్క్రమణవిషయశ్రుత్యన్తరానుగ్రహశ్చస్యాత్, సోమరాజశబ్దప్రత్యభిజ్ఞానంచఘటతే,. యదుక్తం *ఆకాశాచ్చన్ద్రమసమేషసోమోరాజేతి ప్రాప్యస్యసోమరాజత్వముచ్యతే-నతుప్రాప్తురితి-తదయుక్తం-వాక్యవైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్. ప్రసిద్ధనచన్ద్రమశ్శబ్దేనపూర్వనిర్దిష్టస్యపునస్తత్పర్యాయాభ్యాంసోమరాజశబ్దాభ్యాంనిర్దేశేకింఫలం. పూర్వనిర్దిష్టప్రత్యభిజ్ఞానేతుప్రయోజనవత్త్వంస్ఫుటం-శ్రద్ధాహుతిసమ్భూతస్యసోమరాజశబ్దవాచ్యత్వంచన్ద్రప్రాప్తిదశాయామిత్యస్యార్థస్యజ్ఞాప్యత్వాత్. కించ-చన్ద్రమసమభిసమ్భవన్తీత్యభిసమ్భవనక్రియాకర్తృతయా ప్రథమానిర్దిష్టఃప్రాప్తాజీవః *ఏష ఇతిసర్వనామపదేనపరామర్శమర్హతి-చన్ద్రమసస్తుద్వితీయానిర్దిష్టస్యపరామర్శోనస్వరసః. నను *తేధూమమభిసమ్భవన్తీతిబహువచననిర్దిష్టానాం ప్రాప్తౄణాం ఏష ఇతిఏకవచనేనపరామర్శోఽనుపపన్నః-చన్ద్రమసస్తూపపన్న ఇతిచేన్న-కృత్స్నవాక్యవైయర్థ్యాదపివిభక్తిమాత్రస్యక్లిష్టార్థతాశ్రయణేనజాత్యభిప్రాయత్వమాత్రకల్పనోపపత్తేః, ప్రకరణేవిభక్త్యర్థనిర్బన్ధాభావదర్శనా, చ్చ-తద్దేవానామన్నంతందేవాభక్షయన్తీతిబహువచననిర్దిష్టోఽభిసమ్భవితాపునరేకవచనేననిర్దిశ్యతే.నహ్యైతదపివాక్యంచన్ద్రవిషయం-*తేచన్ద్రంప్రాప్యాన్నంభవన్తీతివాజసనేయకేప్రాప్తురన్నత్వాభిధానాత్. తథా-*వాయుర్భూత్వాధూమోభవతిధూమోభూత్వాభ్రంభవతీత్యేకవచనేననిర్దిశ్య*తఇహవ్రీహియవాఓషధివనస్పతయస్తిలమాషాజాయన్తఇత్యుక్త్వా *యోయోహ్యన్నమత్తియోరేతస్సిఞ్చతితద్భూయఏవభవతీత్యేకవచనేననిర్దిశ్యతే-అతోవిభక్త్యనాదరేణవాక్యవైయర్థ్యపరిహారోన్యాయ్యః. నను పఞ్చాగ్నివిద్యాయామపిసోమరాజశబ్దశ్చన్ద్రవిషయ ఇతిచేత్. న- *తస్యాఆహుతేస్సోమోరాజాసమ్భవతీత్యుత్పత్తిశ్రవణాత్. కలావృద్ధిరేవోత్పత్తిరితిచేన్న-అస్వరసత్వాత్, సమ్భవశబ్దస్యోప్యాయనవాచి

౮॥ సూ. కృతాత్యయేఽనుశయవాన్ దృష్టస్మృతిభ్యాం యథేతమనేవం చ॥

కేవలేష్టాపూర్తదత్తకారిణాం ధూమాదినా పితృయాణేన పథా గమనం కర్మఫలావసానే పునరావర్తనం చామ్నాతం *యావత్సమ్పాతముషిత్వాథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తన్త ఇతి. తత్ర ప్రత్యవరోహన్ జీవః కిమనుశయవాన్ ప్రత్యవరోహతి- ఉత నేతి సంశయ్యతే. కిం యుక్తం. కర్మణః కృత్స్నస్యోపభుక్తత్వాత్ నానుశయవానితి ప్రాప్తం. అనుశయో హ్యుపభుక్తశిష్టం కర్మ. తచ్చ కృత్స్నఫలోపభోగే సతి నావశిష్యతే. *యావత్సమ్పాతముషిత్వేతి వచనాత్ కృత్స్నోపభోగశ్చ జ్ఞాయతే. సమ్పతత్యనేన స్వర్గం లోకమితి సమ్పాతః- కర్మోచ్యతే. శ్రుత్యన్తరం చ *ప్రాప్యాన్తం కర్మణస్తస్య యత్కిఞ్చేహ కరోత్యయమ్। తస్మాల్లోకాత్పునరేత్యస్మై లోకాయ కర్మణ ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే అనుశయవాన్ ప్రత్యవరోహతీతి. కుతః. (దృష్టస్మృతిభ్యాం) శ్రుతిస్మృతిభ్యామిత్యర్థః ... ...

త్యాభావాచ్చ. కిఞ్చ-*పర్జన్యో వావ గౌతమాగ్నిరిత్యారభ్య తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవాః సోమం రాజానం జుహ్వతీతి సోమరాజస్య పర్జన్యే హుతత్వశ్రవణాచ్చన్ద్రస్య పర్జన్యే ప్రవిలయాభావాచ్చ ద్వితీయాహుతివిషయసోమశబ్దస్య చన్ద్రవిషయత్వమయుక్తం న స్యాదేవం సతి పితృయాణవాక్యస్థసోమరాజశబ్దస్య ప్రయోజనవత్తయేష్టాదికారివిషయత్వే తత్ప్రత్యభిజ్ఞానాదత్ర సోమరాజశబ్దస్యేష్టాదికారివిషయత్వం- అత్రత్యసోమరాజశబ్దస్యేష్టాదికారివిషయత్వే తత్ప్రత్యభిజ్ఞాపనేన ప్రయోజనవత్తయా పితృయాణవాక్యస్థసోమరాజశబ్దస్యేష్టాదికారివిషయత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి చేన్న- పితృయాణవాక్యస్థసోమరాజశబ్దార్థవైయర్థ్యస్య పూర్వసోమరాజశబ్దస్యేష్టాదికారివిషయత్వనిర్ధారణానపేక్షత్వాత్. పూర్వసోమరాజశబ్దస్య చన్ద్రవ్యతిరిక్తవిషయతామాత్రజ్ఞానమేవ హ్యపేక్షితం. తస్య చన్ద్రవ్యతిరిక్తవిషయత్వం చ చన్ద్రస్య సమ్భవహోమాయోగ్యత్వాదుపపత్త్యైవ సిద్ధం. చన్ద్రవ్యతిరిక్తశ్చార్థో ఘటః పటో వా దం శో మశకో వా భవతు- తస్య సోమరాజశబ్దవాచ్యత్వం చన్ద్రప్రాప్తిదశాయామిత్యేతావజ్జ్ఞాపనేనోత్తరవాక్యావైయర్థ్యం సిధ్యతి. ఏవం ప్రయోజనవదుత్తరవాక్యస్థసోమరాజశబ్దస్య ప్రాప్త్యవిషయతయా ఇష్టాదికారివిషయత్వే సిద్ధే తత్సాకాఙ్క్ష్యేన పూర్వశ్రుతో ద్వితీయాహుతివిషయః సోమరాజశబ్దః పూర్వమేవ చన్ద్రవ్యతిరిక్తవిషయతయావధారిత ఇష్టాదికారిరూపవిశేషవిషయో జ్ఞాయత ఇతి నాన్యోన్యాశ్రయః. అథవా- ప్రాప్తశ్చన్ద్రసాదృశ్యజ్ఞాపనం వాక్యఫలం- తచ్చైతచ్ఛబ్దస్య సోమరాజపదసామానాధికరణ్యేన భవతి- అగ్నిశబ్దస్య సామానాధికరణ్యస్య హూణపదస్యాగ్నిసాదృశ్యజ్ఞాపనవత్. తచ్చ సోమరాజశబ్దస్య చన్ద్రవ్యతిరిక్తవిషయత్వే సిధ్యతి- న హి స్వస్య స్వేన సాదృశ్యం జ్ఞాప్యం. అతః సోమరాజశబ్దస్యన ప్రాప్త్యవిషయత్వం. యత్తు సమానప్రకరణే *తే చన్ద్రం ప్రాప్యాన్నం భవన్తి తాంస్తత్ర దేవా యథా సోమం రాజానమాప్యాయస్వాపక్షీయస్వేత్యేవమేనాంస్తత్ర భక్షయన్తీతి సోమాద్భేదవ్యపదేశ ఇష్టాదికారిణాం ప్రతీయతే- అతస్తేషాం న సోమరాజశబ్దాభిలప్యత్వమిత్యుక్తం- తదప్యనేన పరిహృతం - ఛాన్దోగ్యస్థస్య సోమరాజశబ్దస్యేష్టాదికారివిషయత్వనిర్వహణపరత్వాద్వాజసనేయకవాక్యస్య. న హి వ్యత్యస్తరేసమ్భవత్యేకస్య శబ్దస్య బహ్వర్థేషు శక్తికల్పనం న్యాయ్యం - అత ఇష్టాదికారివిషయసోమరాజశబ్దస్య తేషు కథం వృత్తిరిత్యపేక్షాయాం *యథా సోమం రాజానమితి దృష్టాన్తీకరణేన చన్ద్రసాదృశ్యాత్ సోమరాజశబ్దప్రయోగః - సాదృశ్యం చామృతమయరూపత్వ దేవవర్గోపయోగయోగ్యత్వలక్షణమితి జ్ఞాయతే.*ఆప్యాయస్వేత్యాదివాక్యస్యాయమర్థః-యథా ఆప్యాయస్వాపక్షీయస్వేతి సోమం రాజానం భక్షయన్తి- ఏవమేనాంస్తత్ర భక్షయన్తీతి. తేనామృతమయదేహవత్త్వం దేవవర్గోపయోగార్హత్వం చ దర్శితం భవతి. అతో భక్షణస్యాభుక్తత్వవచనమప్యుపపద్యతే. అతః పృథగ్గచ్ఛతీతి రాద్ధాన్తోఽనుపపన్నః. ....

తదన్తరప్రతిపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

———

౮॥ సూ. కృతాత్యయేఽనుశయవాన్ దృష్టస్మృతిభ్యాం యథేతమనేవం చ॥ విషయసూత్రార్థమవాన్తరసఙ్గత్యర్థం చాహ (కేవలేతి) యావత్సంసారం ప్రకృతిసమ్బన్ధోఽవర్జనీయ ఇత్యుక్తం- తద్ధేతుకర్మసమ్బన్ధోఽప్యవర్జనీయ ఇత్యుచ్యత ఇతి సఙ్గతిరిత్యర్థః. అముష్మాల్లోకాన్నివర్తమానః కిం సానుశయో నివర్తతే- ఉత నిరనుశయ ఇతి చిన్తా. *యావత్సమ్పాతం *ప్రాప్యాన్తమితి చ వాక్యం కిం సానుశయస్య నివర్తనం విరుణద్ధి- నేతి. సమ్పాతకరశబ్దౌ కిం కర్మమాత్రపరౌ- ఉత ఫలదానప్రవృత్తకర్మపరౌ. కిం *తద్య ఇహ రమణీయచరణా ఇత్యాదివాక్యం సమ్పాతాదిశబ్దస్య ఫలదానప్రవృత్తకర్మపరతామవగమయతి-నేతి. కిమత్ర చరణశబ్ద ఆచారపరః- ఉత సుకృతదుష్కృతపర ఇతి. యదా స ఆచారపరః-తదా తేన వాక్యేన సమ్పాతాదిశబ్దస్య ఫలదానప్రవృత్తకర్మపరత్వానవగమాత్ *యావత్సమ్పాతమిత్యాదివాక్యస్య సానుశయనివర్తనవిరోధితయా నిరనుశయో నివర్తత ఇతి స్యాత్. యదా చరణశబ్దస్సుకృతదుష్కృతపరః- తదా *తద్య ఇహ రమణీయచరణా ఇత్యాదివాక్యైకార్థ్యేన సమ్పాతాదిశబ్దస్య ఫలదానప్రవృత్తకర్మపరత్వావగమాత్ *యావత్సమ్పాతమిత్యాదివాక్యస్య సానుశయనివర్తనావిరోధితయా సానుశయో నివర్తత ఇతి సిధ్యతి. *కృతాత్యయే- కృతస్య కర్మణః అనుభవేన వినాశ ఇత్యర్థః. అనుశయశబ్దం వ్యాచష్టే (అనుశయో హీతి) (తచ్చేతి) తచ్ఛబ్దః కర్మమాత్రపరః. యద్వా- (నావశిష్యతే) అవశిష్టం కర్మ న సమ్భవతీత్యర్థః. *యావత్సమ్పాతమిత్యస్య యావత్పతనముషిత్వేత్యర్థశ్చేత్ - వాక్యవైయర్థ్యమిత్యభిప్రాయేణాహ (సమ్పతన్తీతి) ... ...

(ఏవం ప్రాప్త ఇత్యాది) దృష్టశబ్దేన ప్రత్యక్షశ్రుతిర్వివక్షితా. *అభ్యాశ ఇతి పదం దిశ ఇతివత్ ప్రథమాబహువచనం. అభ్యాశ్యప్సరాత్ * అతూ

త్యర్థః. శ్రుతిస్తావత్ * తద్య ఇహ రమణీయచరణా అభ్యాశో హ యత్తే రమణీయాం యోనిమాపద్యేరన్ బ్రాహ్మణయోనిం వా క్షత్రియయోనిం వా వైశ్యయోనిం వా అథ య ఇహ కపూయచరణా అభ్యాశో హ యత్తే కపూయాం యోనిమాపద్యేరన్ శ్వయోనిం వా సూకరయోనిం వా చణ్డాలయోనిం వేతి ప్రత్యవరూఢానాం ప్రతిశ్రూయతే. అముష్మాల్లోకాత్ప్రత్యవరూఢేషు రమణీయకర్మాణో రమణీయాం బ్రాహ్మణాదియోనిం ప్రతిపద్యన్తే- కపూయచరణాః- కుత్సితకర్మాణః కుత్సితాం శ్వసూకరచణ్డాలాదియోనిం ప్రతిపద్యన్త ఇతి ప్రత్యవరూఢానాం పుణ్యపాపకర్మయోగం దర్శయతి. స్మృతిరపి * వర్ణా ఆశ్రమాశ్చ స్వకర్మనిష్ఠాః ప్రేత్య కర్మఫలమనుభూయ తతః శేషేణ విశిష్టదేశజాతికులరూపాయుశ్శ్రుతవిత్తవృత్తసుఖమేధసో హి జన్మ ప్రతిపద్యన్తే విష్వఞ్చో విపరీతా నశ్యన్తీతి, తథా * తతః పరివృత్తౌ కర్మఫలశేషేణ జాతిం రూపం వర్ణం బలం మేధాం ప్రజ్ఞాం ద్రవ్యాణి ధర్మానుష్ఠానమితి ప్రతిపద్యన్తే తచ్చక్రవదుభయోర్లోకయోస్సుఖప్రవర్తత ఇతి, * యావత్సమ్పాతమితి ఫలదానప్రవృత్తకర్మవిశేషవిషయం. * యత్కిఞ్చేహ కరోత్యయమితీదమపి తద్విషయమేవ. అభుక్తఫలానామకృతప్రాయశ్చిత్తానాం చ కర్మణాం కర్మాన్తరఫలానుభవాన్నాశోప్యనుపపన్నః. అతోఽముం లోకం గతాస్సానుశయా ఏవ యథేతమనేవం చ పునర్నివర్తన్తే- ఆరోహణప్రకారేణ ప్రకారాన్తరేణ చ పునర్నివర్తన్త ఇత్యర్థః. ఆరోహణం హి ధూమరాత్ర్యపరపక్షదక్షిణాయనషణ్మాసపితృలోకాకాశచన్ద్రక్రమేణ - అవరోహణం తు చన్ద్రమస్స్థానాదాకాశవాయుధూమాభ్రమేఘక్రమేణ. తత్రాకాశావరోహణాద్యథేతం - వాయ్వాదిప్రాప్తేః పితృలోకాద్యప్రాప్తేశ్చానేవమ్......................

౯॥ సూ. చరణాదితి చేన్న తదుపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజినిః॥ * రమణీయచరణాః * కపూయచరణా ఇతి న చరణశబ్దేన పుణ్యపాపరూపం కర్మాభిధీయతే- చరణశబ్దస్య లోకవేదయోరాచారే ప్రసిద్ధేః. లౌకికాః ఖలు చరణమాచారశ్శీలం వృత్తమితి పర్యాయానభిమన్యన్తే,- వేదే చ * యాన్యనవద్యాని కర్మాణి తాని సేవితవ్యాని * యాన్యస్మాకం సుచరితాని తాని త్వయోపాస్యానీతి చరణకర్మణీ భేదేన వ్యపదిశ్యేతే. అతః చరణాత్ - శీలాత్ యోనివిశేషప్రాప్తిః- నానుశయాదితి చేత్. తన్న-చరణశ్రుతిః కర్మోపలక్షణార్థేతి హి కార్ష్ణాజినిరాచార్యో మన్యతే. కేవలాదాచారాత్సుఖదుఃఖప్రాప్త్యసమ్భవాత్. సుఖదుఃఖే హి పుణ్యపాపరూపకర్మఫలే. ...

వ్యాస్తావితి ధాతోరేవం రూపం భవతి. య ఇహాభ్యాశః- అభ్యాగన్తారః- తే రమణీయచరణా యత్ - సాధుకర్మకారిణో యది - తే రమణీయాం యోనిమాపద్యేరన్నిత్యర్థః. ఏవముత్తరత్ర ద్రష్టవ్యం. * అభ్యాశ ఇతి పదం ప్రత్యవరూఢవాచి. (స్మృతిరపీతి) గౌతమాపస్తమ్బవచనముదాహృతం. (యావత్సమ్పాతమితి ఫలదానప్రవృత్తకర్మవిశేషవిషయమితి) అత్ర కిం స్వర్గకామనయాఽనుష్ఠితస్యైవ కర్మణః ఏకదేశః ఫలదానాప్రవృత్తోఽప్యస్తీతి సానుశయ ఇతి ఫలదానప్రవృత్తశబ్దేన తద్వ్యవచ్ఛేదః - ఉత స్వర్గార్థకర్మవ్యతిరిక్తమైహికఫలం కర్మాన్తరమప్రవృత్తఫలమనుశయ ఇతి తద్వ్యవచ్ఛేదో వివక్షితః. ఉచ్యతే- కర్మాన్తరమనుశయః- న తు స్వర్గార్థకర్మణ ఏకదేశ ఇతి. ఫలదానప్రవృత్తకర్మవిశేషవిషయమితి హి భాష్యం- న తు కర్మాంశవిషయమితి, వక్ష్యతి చ ఇష్టాదేః కర్మణః స్వర్గోపభోగాదేవ సమాప్తత్వాదితి,. స్వర్గార్థకర్మైకదేశస్య తత్రాభుక్తత్వం చ * స్వర్గకామో యజేతేతి శ్రుతిస్వారస్యవిరుద్ధం. యత్ర తు స్వర్గనరకాద్యుపభుక్తకర్మశేషేణ యోన్యన్తరప్రాప్తిర్వచనసిద్ధా - తత్రానేకశరీరారమ్భఫలకత్వమేకస్య కర్మణ ఇతి వచనబలాదవగన్తవ్యం. తస్మాదాముష్మికైకకర్మజాత ఉపభుక్తే అవశిష్టమైహికఫలం కర్మాన్తరజాతమనుశయః- తద్వన్తోఽవరోహన్తీతి. శ్రుత్యర్థాపత్తిమాహ (అభుక్తేతి) పుణ్యకర్మణో ముముక్ష్వపేక్షయా పాపస్థానీయస్య ప్రాయశ్చిత్తం బ్రహ్మవిద్యా. యథేతం - యథాగతం. * ఇణ్ గతావితి ధాతుః. * యథేతమనేవమితి పదద్వయస్యార్థమాహ (ఆరోహణేతి) నను * యథేతమితి వ్యాహతం- ఆరోహావరోహయోః క్రమవైపరీత్యాత్. ప్రతిలోమక్రమే * యథేతమితి వివక్షితేపి * అనేవమితి వ్యాహతమిత్యత్రాహ (ఆరోహణం హీతి)..................................

౯॥ సూ. చరణాదితి చేన్న తదుపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజినిః॥ . (వేదే చేతి) పృథఙ్నిర్దేశో భిన్నార్థత్వకృత ఇత్యర్థః. * అనవద్యాని కర్మాణీతి యాగాద్యుచ్యతే- * యాన్యస్మాకం సుచరితానీత్యాచార ఉచ్యత ఇతి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః. (పుణ్యపాపరూపకర్మఫలే ఇతి) ఆచారాఙ్గకానుష్ఠితపుణ్యాపుణ్యఫలే ఇత్యర్థః. ....

౧౦॥ సూ. ఆనర్థక్యమితి చేన్న తదపేక్షత్వాత్ ॥ ఏవం తర్హ్యాఫలత్వాదాచారస్య స్మృతివిహితస్యానర్థక్యమేవేతి చేత్. తన్న- తదపేక్షత్వాత్పుణ్యస్య కర్మణః. ఆచారవత ఏవ పుణ్యకర్మస్వధికారః- *సన్ధ్యాహీనోఽశుచిర్నిత్యమనర్హస్సర్వకర్మసు *ఆచారహీనం న పునన్తి వేదా ఇత్యాదివచనేభ్యః. అతశ్చరణశ్రుతిః కర్మోపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజినేరభిప్రాయః. ....

౧౧॥ సూ. సుకృతదుష్కృతే ఏవేతి తు బాదరిః ॥ పుణ్యం కర్మాచరతి పాపం కర్మాచరతీతి కర్మణి చరతేః ప్రయోగాత్, పృథఙ్నిర్దేశస్య చ ప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధాచారానుమితశ్రుతిసిద్ధవిషయత్వేన గోబలీవర్దన్యాయేనోపపత్తేః, ముఖ్యే సమ్భవతి న లక్షణా న్యాయ్యేతి సుకృతదుష్కృతే ఏవ చరణశబ్దాభిధేయే ఇతి బాదరిరాచార్యో మన్యతే. అత్ర బాదరిమతమేవ స్వమతం. ఆచారానుమితశ్రుతివిహితసన్ధ్యావన్దనాదేః కర్మాన్తరాధికారసమ్పాదనం ఫలమితి తు స్వీకృతం. అతస్సానుశయా ఏవ ప్రత్యవరోహన్తి. ....

కృతాత్యయాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౨॥ సూ. అనిష్టాదికారిణామపి చ శ్రుతం ॥

కేవలేష్టాపూర్తదత్తకారిణశ్చన్ద్రమసం గత్వా సానుశయా ఏవ నివర్తన్త ఇత్యుక్తం- ఇదానీమనిష్టాదికారిణోఽపి చన్ద్రమసం గచ్ఛన్తి,- నేతి చిన్త్యతే. యే విహితం న కుర్వన్తి,-నిషిద్ధం చ కుర్వన్తి,-తదుభయేఽపి పాపకర్మాణోఽనిష్టాదికారిణః. కిం యుక్తం. తేఽపి చన్ద్రమసం గచ్ఛన్తీతి. కుతః. తేషామపి హి తద్గమనం శ్రుతం- *యే వై కే చాస్మాల్లోకాత్ప్రయన్తి- చన్ద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తీత్యవిశేషేణ సర్వేషామేవ గతిశ్రవణాత్ ....

౧౦॥ సూ. ఆనర్థక్యమితి చేన్న తదపేక్షత్వాత్ ॥ ఏతత్సూత్రార్థం పూర్వసూత్రార్థేన సఙ్గమయతి (అత ఇతి)........

౧౧॥ సూ. సుకృతదుష్కృతే ఏవేతి తు బాదరిః ॥ ఆచారశబ్దస్య సాధారణ్యం దర్శయతి (కర్మణీతి) కర్మణి చరతేః ప్రయోగాత్- కర్మానుష్ఠానే ప్రయోగాదిత్యర్థః. పృథఙ్నిర్దేశస్యాన్యథాసిద్ధిమాహ (పృథఙ్నిర్దేశస్య చేతి) *అనవద్యాని కర్మాణీతి ప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధం కర్మోక్తం-*అస్మాకం సుచరితానీత్యాచారానుమితశ్రుతిసిద్ధం కర్మోక్తమిత్యర్థః. కార్ష్ణాజినిమతాద్వైషమ్యమాహ (ముఖ్య ఇతి) కార్ష్ణాజినిమతే స్వీకృతాంశమాహ (ఆచారానుమితేతి) అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ....

కృతాత్యయాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౨॥ సూ. అనిష్టాదికారిణామపి చ శ్రుతం ॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (కేవలేతి) ప్రకృతిసమ్బన్ధతద్ధేతుకర్మసమ్బన్ధయోర వర్జనీయత్వముక్తం- తత్ర కర్మసమ్బన్ధేఽపి సాధుకర్మసమ్బన్ధనియమో నాస్తీత్యుచ్యత ఇతి సఙ్గతిరితి భావః. కిమనిష్టాదికారిణో యమయాతనామనుభూయ చన్ద్రమసం గత్వా నివర్తన్తే- ఉత నేతి. *యే వై కే చేతి వాక్యం తేషాం చన్ద్రప్రాప్తిమవగమయతి- నేతి. కిమత్ర సర్వశబ్దః ప్రేతమాత్రవిషయః - ఉతేష్టాదికారిప్రేతవిషయ ఇతి. కిం పితృయాణగమనమనిష్టాదికారిణామపి- ఉతేష్టాదికారిణామేవేతి. కిం *అథ య ఇమే గ్రామ ఇత్యుపక్రమః పితృయాణస్యేష్టాదికారివిషయతామవగమయతి- నేతి. కిమనిష్టాదికారిణాం పఞ్చమాహుతిమన్తరేణ పురుషత్వసమ్పత్తిరస్తి- నేతి. కిం తృతీయస్థానముపన్యస్యోర్ధ్వలోకాసమ్పూరణవచనం తృతీయస్థానస్య పఞ్చమాహుత్యనపేక్షతాం పురుషత్వనిష్పత్తేరవగమయతి- నేతి. యదా నావగమయతి - తదా పురుషత్వసమ్పత్తేః పఞ్చమాహుతిసాపేక్షత్వేన *అథ య ఇమే గ్రామ ఇత్యుపక్రమస్య పితృయాణస్యేష్టాదికారివిషయత్వానవగమకతయా పితృయాణస్య సర్వసాధారణత్వాదనిష్టాదికారిణామపి ప్రాప్తత్వాత్ *సర్వే గచ్ఛన్తీతి సర్వశబ్దస్య ప్రేతమాత్రవిషయతయా *యే వై కే చేత్యాదివాక్యేన సర్వేషాం చన్ద్రప్రాప్త్యవగమాత్ అనిష్టాదికారిణోఽపి యాతనానుభవాదనన్తరం చన్ద్రమసం గత్వా నివర్తన్త ఇతి. యదా పరలోకాసమ్పూరణవాక్యం తృతీయస్థానస్య పఞ్చమాహుత్యనపేక్షతాం దేహనిష్పత్తేరవగమయతి- తదా పురుషత్వసమ్పత్తేః పఞ్చమాహుత్యనపేక్షతయా * అథ య ఇమే గ్రామ ఇత్యుపక్రమస్యాపి పితృయాణస్యేష్టాదికారివిషయత్వావగమకతయా పితృయాణస్య సర్వసాధారణత్వాభావాత్ అనిష్టాదికారిణామప్రాప్తత్వాత్ *సర్వే గచ్ఛన్తీతి సర్వశబ్దస్య ఇష్టాదికారివిషయతయా *యే వై కే చేత్యాదివాక్యేన సర్వేషాం చన్ద్రప్రాప్త్యనవగమాదనిష్టాదికారిణో న చన్ద్రమసం గచ్ఛన్తీతి సిధ్యతి. ఇష్టాదిశబ్దేన ఇష్టాపూర్తే ఉచ్యేతే. అత్ర దేహారమ్భస్య పఞ్చమాహుత్యపేక్షారూపశ్రుత్యర్థాపత్తిశ్చాభిప్రేతా. ....

ఏవంతర్హిసుకృతదుష్కృతకారిణోరుభయోరప్యవిశిష్టైవగతిఃస్యాత్. నేత్యాహ.

౧౩॥ సూ. సంయమనేత్వనుభూయేతరేషామారోహావరోహౌతద్గతిదర్శనాత్॥ తుశబ్దశ్శఙ్కాంవ్యావర్తయతి. ఇతరేషాం - అనిష్టాదికారిణాంచన్ద్రారోహావరోహౌసంయమనే - యమశాసనే తత్ప్రయుక్తయాతనాఅనుభూయైవ. నాన్యథా. కుతః. (తద్గతిదర్శనాత్)దృశ్యతేహిపాపకర్మణాంయమవశ్యతయాతద్గమనం *అయంలోకోనాస్తినపరఇతిమానీపునఃపునర్వశమాపద్యతేమే * వైవస్వతంసంయమనంజనానాంయమంరాజానమిత్యాదిషు..........

౧౪॥ సూ. స్మరన్తిచ॥ స్మరన్తిచసర్వేషాంయమవశ్యతాంపరాశరాదయః *సర్వేచైతేవశంయాన్తియమస్యభగవన్కిల్ఇత్యాదిషు..........

౧౫॥ సూ. అపిసప్త॥ పాపకర్మణాంగన్తవ్యత్వేనరౌరవాదీన్సప్తనరకానపిస్మరన్తి.

నను సప్తసులోకేషుగచ్ఛతాంకథంయమసదనప్రాప్తిః. అతఆహ

౧౬॥ సూ. తత్రాపితద్వ్యాపారాదవిరోధః॥ తేష్వపిసప్తసుయమాజ్ఞయైవగమనాదవిరోధః. అతోఽనిష్టాదికారిణామపియమలోకంప్రాప్యస్వకర్మానురూపం యాతనాశ్చానుభూయపశ్చాచ్చన్ద్రారోహావరోహౌస్తః..........

ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే.

౧౭॥ సూ. విద్యాకర్మణోరితితుప్రకృతత్వాత్॥ తుశబ్దఃపక్షవ్యావృత్త్యర్థః. అనిష్టాదికారిణామపిచన్ద్రప్రాప్తిరస్తీత్యేతన్నోపపద్యతే. కుతః. (విద్యాకర్మణోరితి) విద్యాకర్మణోఃఫలభోగార్థత్వాద్దేవయానపితృయాణయోః. ఏతదుక్తంభవతి - అనిష్టాదికారిణాంయథావిద్యావిధురత్వాద్దేవయానేన పథాగమనంనసమ్భవతి - తద్వదేవేష్టాపూర్తదత్తవిధురత్వాత్పితృయాణేనచన్ద్రగమనమపినసమ్భవతీతి. దేవ

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (ఏవంతర్హీతి) (అవిశిష్టైవగతిస్స్యాదితి) పాపస్యనిష్ఫలత్వంస్యాదిత్యర్థః.

౧౩॥ సూ. సంయమనేత్వనుభూయేతరేషామారోహావరోహౌతద్గతిదర్శనాత్॥ *సంయమనేఇతినిమిత్తసప్తమీ. యమాజ్ఞయేత్యర్థః. *అయంలోకోనాస్తినపరఇతి- అత్రాముత్రచసుఖంనాస్తీత్యర్థః..........

---

*తద్గతిదర్శనాదిత్యత్రోదాహృతేవాక్యేపాపఫలానుభవాశ్రవణాచ్చోద్యంతదవస్థమితిశఙ్కాయామాహ.

౧౪॥ సూ. స్మరన్తిచ॥ పూర్వసూత్రేప్రకృతేష్వారోహాదిషుసంవాదకస్మృతివిషయాంశందర్శయతి(యమవశ్యతామితి)...

౧౫॥ సూ. అపిసప్త॥ నరకవిషయవచనానాంప్రసిద్ధ్యతిశయాదనుపాదానం..........

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి) (సప్తసులోకేషు) స్థానేష్విత్యర్థః. యమసదనప్రాప్తివచనానిపురాణాదిషుపఠ్యన్తే-తన్నిబన్ధనేయంశఙ్కా.

౧౬॥ సూ. తత్రాపితద్వ్యాపారాదవిరోధః॥ వ్యాపారఃప్రశాసనరూపఇతిదర్శయతి (యమాజ్ఞయేతి) యమసదననరకప్రాప్త్యోఃక్రమాదవిరోధఇత్యర్థః. పూర్వపక్షముపసంహరతి (అతఇతి)..........

౧౭॥ సూ. విద్యాకర్మణోరితితుప్రకృతత్వాత్॥ (ఫలభోగార్థత్వాదితి) సమ్బన్ధసామాన్య విషయాషష్ఠీతాదర్థ్యపర్యవసాయినీ. తాదర్థ్యంచతత్ఫలభోగార్థత్వం. ఇతిశ్చహేతావిత్యర్థః. విద్యాప్రసఙ్గఃకిమర్థఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) దృష్టాన్తతయేత్యర్థః.

యానపితృయాణయోః విద్యావిషయత్వం పుణ్యకర్మవిషయత్వం చ కథమవగమ్యత ఇతి చేత్. ప్రకృతత్వాత్తయోః. ప్రకృతా హి దేవయానే విద్యా పితృయాణే చ కర్మ-*తద్య ఇత్థం విదుర్యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాం తప ఇత్యుపాసత ఇత్యుక్త్వా *తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్త్యర్చిషోఽహరిత్యాదినా దేవయానవచనాత్, *అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసత ఇత్యుక్త్వా *తే ధూమమభిసమ్భవన్తీత్యాదినా పితృయాణవచనాచ్చ. *యే వై కే చాస్మాల్లోకాత్ప్రయన్తి చన్ద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తీత్యేతదపి వచనం- య ఇష్టాదికారిణః- తే సర్వ ఇతి పరిణేయమ్.

ననుపాపకర్మణాం చన్ద్రగమనాభావే పఞ్చమాహుత్యసమ్భవాచ్ఛరీరారమ్భ ఏవ నోపపద్యతే. *పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తీతి హి శరీరారమ్భః శ్రూయతే- సా చాహుతిశ్చన్ద్రప్రాప్తిపూర్వికేతి దర్శితం. అతశ్శరీరారమ్భాయైవ తేషామపి చన్ద్రారోహావరోహావవశ్యాభ్యుపేయావిత్యత ఆహ.

౧౮॥ సూ. న తృతీయే తథోపలబ్ధేః॥ తృతీయస్థానస్య శరీరారమ్భాయ న పఞ్చమాహుత్యపేక్షా. కుతః. (తథోపలబ్ధేః) తృతీయస్థానశబ్దేన కేవలపాపకర్మాణ ఉచ్యన్తే- తేషాం దేహారమ్భే పఞ్చమాహుత్యనపేక్షత్వముపలభ్యతే. * వేత్థ యథాఽసౌ లోకో న సమ్పూర్యత ఇత్యస్య ప్రశ్నస్య ప్రతివచనే * అథైతయోః పథోర్న కతరేణ చ తానీమాని క్షుద్రాణ్యసకృదావర్తీని భూతాని భవన్తి జాయస్వ మ్రియస్వేత్యేతత్తృతీయం స్థానం తేనాసౌ లోకో న సమ్పూర్యత ఇతి తృతీయస్థానస్య ద్యులోకారోహావరోహాభావేన ద్యులోకాసమ్పూర్తివచనాదస్య తృతీయస్థానస్య శరీరారమ్భాయ న పఞ్చమాహుత్యపేక్షా. *పఞ్చమ్యామాహుతావితి చాపాం పఞ్చమాగ్నిసమ్బన్ధస్య పురుషవచస్త్వహేతుత్వమాత్రం ప్రతిపాదయతి- నాన్యన్నివారయతి- అవధారణాశ్రవణాత్. ....

౧౯॥ సూ. స్మర్యతేఽపి చ లోకే॥ పుణ్యకర్మణామపి కేషాంచిత్పఞ్చమాహుత్యనపేక్షయా దేహారమ్భో లోకే స్మర్యతే ద్రౌపదీధృష్టద్యుమ్నప్రభృతీనామ్. ....

౨౦॥ సూ. దర్శనాచ్చ॥ శ్రుతావపి దృశ్యతే కేషాంచిత్పఞ్చమాహుత్యనపేక్షయా దేహారమ్భః *తేషాం ఖల్వేషాం భూతానాం త్రీణ్యేవ బీజాని భవన్త్యణ్డజం జీవజముద్భిజ్జమితి. ఏవముద్భిజ్జస్వేదజయోః భూతయోః పఞ్చమాహుతిమన్తరేణోత్పత్తిర్దృశ్యతే. ....

(విద్యావిషయత్వం పుణ్యకర్మవిషయత్వం చేతి) విషయశబ్దేన ఫలం వివక్షితం. విశిష్టాఖ్యా విషయాః. పరిచయం- నిర్వ్యాఖ్యామ్. ....

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (నన్వితి)

౧౮॥ సూ. న తృతీయే తథోపలబ్ధేః॥ (వేత్థేత్యాది) *న సమ్పూర్యతే- న ప్రాప్యత ఇత్యర్థః. న కతరేణ చ- న కేనచిదిత్యర్థః. జాయస్వ మ్రియస్వేతి- ఈశ్వరశాసనానువర్తీనీత్యర్థః. జాయన్తే మ్రియన్త ఇతి వార్థః- వేదస్యాతన్త్రాత్. జక్షత్క్రీడన్నిత్యాదిశబ్దార్థతావత్- *పురీమవస్కన్దలునీహిస్ఫలం నిత్యాదివత్. కర్మఫలానుభవాశ్రయతయా స్థానశబ్దవాచ్యత్వం. (పఞ్చమ్యామితి) అత్యన్తాయోగవ్యవచ్ఛేద ఏవ- నాన్యయోగవ్యవచ్ఛేద ఇత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (అవధారణాశ్రవణాదితి) ....

౧౯॥ సూ. స్మర్యతేఽపి చ లోకే॥ అపిశబ్దసూచితమాహ (పుణ్యకర్మణామితి) పుణ్యకర్మస్వప్యయం నియమో భజ్యతే - కిం పునః పాపకర్మస్వితి భావః. సూత్రార్థసముచ్చయపరశ్చశబ్ద ఇతి స్ఫుటత్వాదనుక్తిః. లోకశబ్దః ప్రసిద్ధ్యతిశయద్యోతనార్థః. ....

౨౦॥ సూ. దర్శనాచ్చ॥ బీజత్రైవిధ్యం తత్కార్యభూతత్రైవిధ్యేన శ్రుతిర్వ్యృణోతి *అణ్డజమితి. జీవజం - జరాయుజం. ఉద్భిజ్జశబ్దార్థ వివక్ష్యమాణసూత్రానురోధేన వివృతః (ఉద్భిజ్జస్వేదజయోరితి) ....

నను స్వేదజానామత్ర న సంకీర్తనమస్తి- * త్రీణ్యేవ బీజానీతి వచనాత్. తత్రాహ

౨౧॥ సూ. తృతీయశబ్దావరోధస్సంశోకజస్య॥ సంశోకజస్య-స్వేదజస్యాపి *అణ్డజం జీవజముద్భిజ్జమిత్యత్ర తృతీయేనోద్భిజ్జశబ్దేనావరోధః - సఙ్గ్రహో విద్యత ఇత్యర్థః. అతః కేవలపాపకర్మణాం చన్ద్రప్రాప్తిర్న సమ్భవతి. ....

అనిష్టాదికార్యధికరణం సమాప్తమ్.

—— ——

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (నన్వితి)

౨౧॥ సూ. తృతీయశబ్దావరోధస్సంశోకజస్య॥ ఉద్భిజ్జస్యపఞ్చమాహుతినిరపేక్షత్వసమ్ప్రతిపత్తేః, పృథివ్యూష్మజత్వాయోనిజత్వపాపోత్తరత్వసామ్యాచ్చ తృతీయశబ్దేన సఙ్గ్రహః- నతు ప్రథమేన ద్వితీయేన చేతి భావః. అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ... ...

పరే తు *సంయమనే త్వనుభూయేత్యాదీని సిద్ధాన్తసూత్రాణి వర్ణయన్తి - తుశబ్దానురోధాత్, యమవశ్యతాస్మరణస్య నరకస్మరణపరయోస్సూత్రయోశ్చ సాఫల్యాత్,. తేహి చన్ద్రప్రాప్తిప్రతిషేధనమర్థా. పూర్వపక్షవిషయత్వే తు తయోస్సూత్రయోర్న కించిత్ప్రయోజనం. రౌరవాదిషు చిత్రగుప్తాదీనామధిష్ఠాతృత్వం స్మర్యమాణం యమాజ్ఞామూలమిత్యధిష్ఠాతృద్వయావిరోధపరం * తత్రాపి తద్వ్యాపారాదవిరోధ ఇతి సూత్రం చ వ్యాఖ్యాతం. అత్రోచ్యతే- *విద్యాకర్మణోరితి సూత్రస్థతుశబ్దస్య సిద్ధాన్తద్యోతకత్వాభావే ప్రయోజనాభావాత్, ద్వితీయసూత్రస్థతుశబ్దస్య శఙ్కావిశేషవ్యావర్తకతయాపి సఫలత్వాత్, సూత్రపఞ్చకం పూర్వపక్షవిషయం భవితుమర్హతి. *విద్యాకర్మణోరిత్యత్ర తుశబ్దశ్శఙ్కామాత్రవ్యవచ్ఛేదక ఇతి చేన్న- తదసమ్భవాత్. విద్యయా దేవయానే కర్మణా పితృయాణే చ పథ్యనధికృతానాం తృతీయస్థానసమ్బన్ధప్రతిపాదనాచ్చ అనిష్టాదికారిణాం చన్ద్రప్రాప్త్యభావ ఇతి హి సూత్రార్థో వ్యాఖ్యాతః- నహి తత్ర వ్యుదసనీయా కాచిచ్ఛఙ్కా సమ్భవతి. శ్రుత్యా నన్వేషాం చన్ద్రప్రాప్తిశఙ్కా వ్యుదసనీయేతి చేత్ - తర్హి పూర్వపక్ష ఏవాత్ర తుశబ్దవ్యుదసనీయ ఇత్యుక్తం స్యాత్. ద్వితీయసూత్రే తు వ్యుదసనీయశఙ్కోపన్యస్తా. కించ- ఆరోహావరోహశబ్దాస్వారస్యం స్ఫుటం- నరకేషు యామీర్యాతనా అనుభూయాస్మిన్ లోకే జాయమానానామున్నతస్థానప్రాప్తేస్తతోఽవరోహణస్య చాభావాత్. పూర్వం యమాలయమారోహతి-తతో నరకప్రాప్తిః- పునర్జన్మావధికో వ్యాపారోఽవరోహ ఇతి చేన్న- *అనుభూయేతి ల్యబన్తనిర్దేశేనారోహావరోహయోరపి పశ్చాద్భావిత్వావగమాత్. నరకానుభవానన్తరం యమాలయమారుహ్య తతోఽవరోహన్తీతి చేన్న- అశ్రుతత్వాత్, కల్పకాభావాచ్చ- భవతాం గ్రన్థేషు తథాఽనుక్తత్వాచ్చ. యమప్రాప్తివాక్యే పాపఫలానుభవాశ్రవణేన పాపవైయర్థ్యచోద్యస్య తదవస్థత్వేశఙ్కాపరిహారార్థతయా *స్మరన్తి చ *అపి సప్త ఇతి సూత్రయోస్సాఫల్యమిత్యుక్తం. * తత్రాపి తద్వ్యాపారాదవిరోధ ఇత్యత్ర కస్యావిరోధ ఇత్యాకాఙ్క్షాయాం నరకగమనావిరోధ ఇతి యుక్తం - పూర్వసూత్రోత్థాపితత్వాత్తద్విరోధస్య, చిత్రగుప్తాద్యధిష్ఠానస్యాప్రకృతత్వాచ్చ. అన్యే తు *న తృతీయ ఇత్యతః పూర్వమేవాధికరణసమాప్తిమిచ్ఛన్తః ఏవం వర్ణయన్తి - అనిష్టాదికారిణోఽముం లోకం ధూమాదినా మార్గేణ గచ్ఛన్తి- నేతి విశయే తత్ర పాపఫలభోగాభావాత్, కర్మణా వినా భోగసమ్భవే శాస్త్రవైయర్థ్యాచ్చ న గచ్ఛన్తీతి పూర్వః పక్షః *ద్వే సృతీ అశృణవం పితౄణామహం దేవానాముత మర్త్యానాం। తాభ్యామిదం విశ్వమేజత్సమేతి యదన్తరా పితరం మాతరం చేతి శ్రుతేరా పితృలోకాత్తేనైవ మార్గేణ గమనమితి సిద్ధాన్త ఇతి. భోగాభావవ్యుదాసపరం ద్వితీయం సూత్రమాహుః. * అపి సప్తేతి సూత్రం చ మత్తో భీతాయా నిజనా ఇత్యాది మృత్యుగీతశ్లోకసప్తకవిషయం. తేషు పుణ్యకర్మఫలస్యాపి యమాధీనత్వాన్నావిరోధః- పుణ్యకర్మస్వపి పురుషేషు యమవ్యాపారాభ్యుపగమాదితి *తత్రాపీత్యాదిసూత్రస్యార్థ ఇత్యాహుః. యద్వా - ఆరోగ్యభ్రాజాదిసూర్యసప్తకవిషయం *అపి సప్తేతి సూత్రం- *కశ్యపాదుదితాస్సూర్యాః పాపాన్నిఘ్నన్తి సర్వదేతి పాపకృతాం యాతయితృత్వశ్రవణాత్. * సప్తసూర్యా దివమనుప్రవిష్టాః తానన్వేతి పథిభిర్దక్షిణావానితి తేషాం పుణ్యకృత్ప్రాప్యత్వావిరోధశ్చ-పుణ్యకృత్స్వపి తద్వ్యాపారాభ్యుపగమాదితి తదనన్తరసూత్రార్థ ఇతి యోజనాన్తరం కృతం సూత్రద్వయస్య. * అథైతయోః పథోః న కతరేణ చ తానీమాని క్షుద్రాణ్యసకృదావర్తీనీతి మార్గద్వయభ్రష్టానాం తృతీయస్థానప్రాప్తివచనాత్ అనిష్టాదికృతాం పితృయాణప్రాప్తిర్నాస్తీతి శఙ్కాపరిహారపరం *విద్యాకర్మణోరితి సూత్రం. *ఏతయోః పథోరితి పథిశబ్దో న మార్గద్వయపరః-తత్పరత్వే హి మార్గసమ్బన్ధో నిషిద్ధో భవేత్. కింతు తత్ప్రాప్తిసాధనవిద్యాకర్మపరః- తయోః ప్రకృతత్వాత్. మార్గయోశ్చ ప్రకృతత్వే సత్యపి తాభ్యాం గమనస్యాపురుషతన్త్రస్య విధాతుమశక్యతయా తత్సాధనస్యైవ విధేయత్వాత్. విద్యాకర్మపరిభ్రంశాపరాధేన దుర్గతిప్రదర్శనపరా శ్రుతిరితి నాత్ర మార్గద్వయసమ్బన్ధనిషేధః. అతః పితృయాణేనానిష్టాదికారిణాం యమప్రాప్తిరితి వర్ణితం. *న తృతీయ ఇత్యాదికమధికరణాన్తరం - తృతీయస్థానమృతానాం చన్ద్రవిషయసర్వగమనశ్రవణ, దేహారమ్భకపఞ్చమాహుత్యపేక్షాభ్యాం, పితృయాణప్రాప్తిం పూర్వపక్షీకృత్య *జాయస్వ మ్రియస్వేతి విశేషవచనానుపపత్త్యాదిభిః పితృయాణగమనం నాస్తీతి సిద్ధాన్తితం. తత్ర తావత్ పూర్వాధికరణస్య పూర్వపక్షరాద్ధాన్తావనుపపన్నౌ- రాద్ధాన్తస్య ప్రమాణవిరోధాత్. యథా విద్వదధికారస్య దేవయానస్యావిద్వద్విషయత్వమయుక్తం- తథా *అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే తే ధూమమభిసమ్భవన్తీతి పుణ్యకృదధికారతయా ప్రతిపాదితస్య పితృయాణస్యాపుణ్యకృత్స్వేవ్యత్వం హ్యనుపపన్నం. *తాభ్యామిదం విశ్వమేజత్సమేతీతి శ్రుతిబలాదుపపన్నమితి చేత్ - తర్హ్యత ఏవ తృతీయస్థానమృతానామపి పితృయాణేన ప్రాప్తిస్స్యాత్- విశ్వశబ్దాసఙ్కోచాత్. *జాయస్వ మ్రియస్వేత్యాదివాక్యవశాత్ సఙ్కోచ ఇతి చేత్ - తర్హి పుణ్యకృదధికారతయా ప్రతిపాదితస్య పితృ

౨౨॥ సూ. తత్స్వాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః॥

ఇష్టాదికారిణోఽభూతసూక్ష్మపరిష్వక్తాస్సానుశయాశ్చన్ద్రమసోఽవరోహన్తీత్యుక్తమ్. అవరోహప్రకారశ్చ *అథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తన్తే యథేతమాకాశమాకాశాద్వాయుం వాయుర్భూత్వా ధూమో భవతి ధూమో భూత్వాఽభ్రం భవత్యభ్రం భూత్వా మేఘో భవతి మేఘో భూత్వా ప్రవర్షతీతి వచనాత్ *యథేతమనేవం చేత్యుక్తమ్. తత్రాస్యాకాశాదిప్రతిపత్తౌ దేవమనుష్యాదిభావవదాకాశాదిభావః - ఉత తత్సాదృశ్యాపత్తిమాత్రమితి విశయే శ్రద్ధావస్థస్య సోమభావవదవిశేషాదాకాశాదిభావః.... ... ...

ఇతి ప్రాప్తే తత్స్వాభావ్యాపత్తిరేవేత్యుచ్యతే. తత్స్వాభావ్యాపత్తిః-తత్సాదృశ్యాపత్తిరిత్యర్థః. కుత ఏతత్. (ఉపపత్తేః) సోమభావమనుష్యభావాదౌ హి సుఖదుఃఖోపభోగాయ తద్భావః- అత్ర త్వాకాశాదౌ సుఖదుఃఖోపభోగాభావాత్తద్భావానుపపత్తేస్తదాపత్తివచనం తత్సంసర్గకృత తత్సాదృశ్యాపత్త్యభిప్రాయమ్.

తత్స్వాభావ్యాపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

యాణస్య పుణ్యకృత్స్వేవత్వవాక్యబలాదపుణ్యకృత్స్వపి సఙ్కోచ ఆశ్రీయతామ్. యమసదనస్య పితృలోకైకదేశత్వాత్ పితృలోకప్రాప్త్యన్యథానుపపత్త్యా ధూమాదిప్రాప్తిరపుణ్యకృతాం కల్ప్యేతి చేత్ - తర్హి తృతీయస్థానమృతానాం శరీరగ్రహణాన్యథానుపపత్త్యా చన్ద్రపర్యన్తధూమాదిమార్గప్రాప్తిః కల్ప్యతామ్. తత్ర వచనవిరోధాత్ - దేహగ్రహణస్య పఞ్చమాహుతినైరపేక్ష్యం చేత్ - పుణ్యకృదధికారవచనవిరోధాదేవ యమసదనప్రాప్తేర్ధూమాదిమార్గనైరపేక్ష్యం కల్ప్యతామ్. గన్తవ్యైక్యేఽపి గన్తృభేదేన మార్గానియమశ్చ సమ్భవతి - యథా చన్ద్రప్రాప్తిర్విదుషాం దేవయానాపేక్షా - అవిదుషాం తన్నిరపేక్షా - ఏవం యమసదనప్రాప్తిరపి పుణ్యకృతాం ధూమాదిసాపేక్షా - అపుణ్యకృతాం తు తన్నిరపేక్షేతి యుజ్యతే. అత ఏవ పూర్వపక్షవర్ణనం చాతిమన్దమ్. అత ఏవ *సంయమనే త్విత్యాదిసూత్రాణి న భోగాభావవ్యుదాసపరాణి - కిన్తు పూర్వపక్షే పుణ్యాపుణ్యకృతాం గత్యవిశేషశఙ్కావ్యుదాసపరాణి భవితుమర్హన్తి. అత ఏవ *అపి సప్తేతి సూత్రస్య మృత్యుగీతశ్లోకస్తకవిషయత్వమయుక్తమ్ - కర్మవశ్యానాం మనుష్యాణాం యమవశ్యత్వే సంశయాభావాత్. పాపినాం దుఃఖభోక్తృత్వే సంశయాభావాదారోగభ్రాజాదిసప్తసూర్యవిషయత్వం చాయుక్తమ్. అతః పుణ్యాపుణ్యకృతాం స్థానతో విభాగవైషమ్యపరత్వమేవ యుక్తమ్. *అథైతయోః పథోరితి వాక్యే చ పథిశబ్దస్య విద్యాకర్మవిషయత్వాదపి దేవయానపితృయాణవిషయత్వం యుక్తమ్ - ముఖ్యత్వాత్. మార్గవాచిశబ్దస్యానుష్ఠానవిశేషవిషయత్వం హి గౌణమ్ - ముఖ్యే సమ్భవతి చ తదన్యాయ్యమ్. పురుషతన్త్రత్వాద్విద్యాకర్మణీ ఏవ విధేయే ఇతి చేత్. సత్యం తయోః పురుషతన్త్రత్వం - తద్విధానపరత్వం పథిశబ్దస్య ముఖ్యత్వేఽప్యుపపద్యతే - విద్యాకర్మఫలభూతమార్గభ్రష్టానాం దుర్గతిసఙ్కీర్తనస్య విద్యాకర్మవిధానౌపయికత్వాత్. యతః *విద్యాకర్మణోరితి త్వితి సూత్రేణాపుణ్యకృతాం ధూమాదిప్రాప్తిర్నివారితా - అత ఏవ తృతీయస్థానమృతానాం చన్ద్రప్రాప్తిశఙ్కా దూరాపాస్తేతి నాధికరణం పృథగ్వర్ణనీయమ్. అత ఏవ *న తృతీయ ఇత్యాదిసూత్రాణాం పూర్వప్రకృతసాధ్యోపపాదకత్వాన్నైకాధికరణ్యమేవ యుక్తమితి. ....

అనిష్టాదికార్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౨॥ సూ. తత్స్వాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః॥ మార్గవిషయవిచారైకత్వేఽపి తదేకదేశవిచారవిషయతయా పేటికాభేదేన సఙ్గత్యర్థమనువదతి (ఇష్టాదీతి) అపో బిభర్తీత్యభ్రమ్ *మిహ సేచన ఇతి ధాతోర్మేఘ ఇతి రూపమ్. జలధారణావస్థావస్థాన్యభ్రావస్థా చ వివక్షితా. ఆకాశాదిభావః- ఆకాశాదిశరీరకత్వమ్. సాదృశ్యాపత్తిః- ఆకాశాత్పృథక్స్థితస్యానర్హతత్సంసర్గః. కిమాకాశాదిభావో దేవమనుష్యాదిభావవదాకాశాదిశరీరత్వాపత్తిః- ఉత తత్సాదృశ్యాపత్తిమాత్రమితి. కిమత్ర సామానాధికరణ్యం ముఖ్యమ్ - ఉత గౌణమితి. ముఖ్యత్వాపవాదోఽస్తి నేతి. అపవాదాభావే ముఖ్యత్వాదాకాశాదిదేహత్వం స్యాత్. అపవాదసద్భావే సామానాధికరణ్యస్యాముఖ్యత్వాదాకాశాదిసాదృశ్యాపత్తిమాత్రమితి భవతి. అవిశేషాత్ - ప్రకరణస్థత్వావిశేషాత్. ... ...

(తత్సంసర్గకృతతత్సాదృశ్యాపత్త్యభిప్రాయమితి) తత్సంసర్గహేతుకభేదకస్థూలాకారాభావపరమిత్యర్థః. ... ...

పరే తు వ్యపదేశస్యాముఖ్యత్వాదాకాశాదిస్వరూపాపత్తిం పూర్వపక్షీకుర్వన్తి. తదయుక్తమ్ - నిత్యత్వజ్ఞత్వాదిభిరాకాశాదివైలక్షణ్యస్య స్థితత్వాత్ శఙ్కానుపపత్తేః.——— అన్యే తు సర్వస్య వస్తునో బ్రహ్మానన్యతయా సర్వవిధపరిణామశక్తియోగాదాకాశాద్యవస్థాపత్తిరితి పూర్వపక్షయన్తి. తదప్యుక్తన్యాయాదయుక్తమ్. పూర్వసిద్ధార్థాక్షేపేణాధికరణముత్థితమితి చేత్. గత్యభావే హి తథా వక్తవ్యమ్- ఉక్తానాక్షేపేణ సమ్భవతి పూర్వపక్షన్యాయేన ఏవ నిరసనీయః. ....

తత్స్వాభావ్యాపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౩॥ సూ. ॥ నాతిచిరేణవిశేషాత్ ॥

ఆకాశప్రాప్తిప్రభృతియావద్వ్రీహ్యాదిప్రాప్తికిం తత్రతత్ర నాతిచిరంతిష్ఠతి - ఉతానియమఇతి విశయే నియమహేత్వభావాదనియమః. ....

ఇతిప్రాప్తేఉచ్యతే (నాతిచిరేణేతి) కుతః. (విశేషాత్) ఉత్తరత్రవ్రీహ్యాదిప్రాప్తౌ *అతోవైఖలుదుర్నిష్ప్రపతరమితివిశిష్యకృచ్ఛ్రనిష్క్రమణత్వాభిధానాత్ పూర్వత్రహ్యాకాశాదిప్రాప్తావచిరం నిష్క్రమణం గమ్యతే. *దుర్నిష్ప్రపతరమితి- ఛాన్దసస్తశబ్దలోపః. దుర్నిష్ప్రపతతరం- దుఃఖనిష్క్రమణతరమిత్యర్థః....

నాతిచిరాధికరణంసమాప్తమ్.

౨౪॥ సూ. ॥ అన్యాధిష్ఠితేపూర్వవదభిలాపాత్ ॥

అవరోహన్తోజీవాఃవ్రీహ్యాదిభావేన జాయన్తఇతిశ్రూయతే *మేఘోభూత్వాప్రవర్షతితఇహవ్రీహియవాఓషధివనస్పతయస్తిలమాషాజాయన్తఇతి. తేకిమన్యైరోభోక్తృభిర్వ్రీహ్యాదిశరీరైరధిష్ఠితాన్వ్రీహ్యాదీనాశ్లిష్యన్తి- ఉతతేభోక్తారోవ్రీహ్యాదిశరీరాజాయన్తఇతివిశయే *జాయన్తఇతివచనాద్దేవోజాయతే- మనుష్యోజాయతఇతివద్వ్రీహ్యాదిశరీరాఏవ. ... ...

ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే (అన్యాధిష్ఠితఇతి) జీవాన్తరేణాధిష్ఠితేవ్రీహ్యాదిశరీరే తేషాంసంశ్లేషమాత్రమేవ. కుతః. (పూర్వవదభిలాపాత్) ఆకాశాదిమేఘపర్యన్తవత్కేవలతద్భావాభిలాపాత్. యత్రహిభోక్తృత్వమభిప్రేతం - తత్రతత్సాధనభూతంకర్మాభిలప్యతే *రమణీయచరణాః *కపూయచరణాఇతి. ఇహచాకాశాదివన్నాభిలప్యతేకర్మ- ఫలప్రదానేప్రవృత్తస్యస్వర్గోపభోగ్యఫలస్యేష్టాదేః కర్మణఃస్వర్గోపభోగాదేవసమాప్తత్వాత్, అనారబ్ధస్య *రమణీయచరణాః *కపూయచరణాఇతివక్ష్యమాణత్వాత్, మధ్యేకర్మాన్తరాభావాచ్చ. అతఆకాశాదిభావవచనవద్వ్రీహ్యాదిభావేనజన్మవచనమౌపచారికమ్. ....

౨౫॥ సూ. ॥ అశుద్ధమితిచేన్నశబ్దాత్ ॥ నైతదస్తి - యదన్యాధిష్ఠితేవ్రీహ్యాదిశరీరేసంశ్లేషమాత్రం- భోక్తృత్వహేత్వభావాన్నవ్రీహ్యాదిభావేనజన్మేతి. భోక్తృత్వహేతుసద్భావాత్. స్వ

౨౩॥ సూ. ॥ నాతిచిరేణవిశేషాత్ ॥ ఆకాశప్రాప్తీత్యాదినాసఙ్గతిసూచనం. ఆకాశాదిషుకంచిత్కాలంతిష్ఠతి- ఉతానతిచిరేణనిష్క్రామతీతి. వ్రీహ్యాదిభావేదుర్నిష్ప్రపతతరత్వాభిధానం కిమన్యత్ర నాతిచిరనిష్క్రమణమవగమయతి- నేతి. అనవగమకత్వేనియమాభావః. అవగమకత్వేనాతిచిరనియమః. ... ...

నాతిచిరశబ్దేనఆకాశాదౌకించిద్విళమ్బో, వ్రీహ్యాదావతివిళమ్బ, శ్చద్యోత్యతే. ....

నాతిచిరాధికరణంసమాప్తమ్.

౨౪॥ సూ. ॥ అన్యాధిష్ఠితేపూర్వవదభిలాపాత్ ॥ సఙ్గతింవిషయంచదర్శయతి (అవరోహన్తఇతి) అవరోహతాంజీవానాం వ్రీహియవాదిభావఃకిందేవమనుష్యాదిభావవత్తచ్ఛరీరకత్వం- ఉతవ్రీహియవాదిసంశ్లేషమాత్రమితి. *కపూయచరణాఇత్యాదివత్కర్మనిర్దేశాభావః కింసంశ్లేషమాత్రరూపతామవగమయతి- నేతి. అనవగమకత్వేవ్రీహ్యాదిశరీరకత్వం. అవగమకత్వేసంశ్లేషమాత్రమితి. ... ...

కేవలశబ్దాభిప్రేతమర్థమాహ (యత్రహీతి) ఇష్టాదికర్మశ్రుతంహీత్యత్రాహ (ఫలప్రదానఇతి) (సమాప్తత్వాత్) *యావత్సమ్పాతముషిత్వేతిహివచనం. మధ్యే- ప్రకరణమధ్యే. కర్మాన్తరాభావాత్- కర్మాన్తరశ్రవణాభావాత్. యద్వా- ఆకాశాదిప్రాప్తేఃమనుష్యజన్మనశ్చమధ్యఇత్యర్థః. నను వ్రీహ్యాదిప్రాప్తేరహేతుకత్వమయుక్తం- తత్కథంకర్మాభావః. సత్యం - మనుష్యాదిజన్మనిమిత్తంకర్మైవతదుపయోగిత్వాద్వ్రీహ్యాదిప్రాప్తిహేతుః- నతుకర్మాన్తరమిత్యభిప్రాయేణకర్మాన్తరాభావాదిత్యుక్తం - నతుకర్మాభావాదితి. వ్రీహ్యాదిశరీరకాశ్చజీవాస్తల్లవనదశాయామేవాపక్రామన్తి - లవనశోషణపేషణపచనాభ్యవహారాద్యవస్థాస్వనువర్తమానత్వంనతచ్ఛరీరాణాం జీవానాం- కింతుతత్సంశ్లిష్టానామేవేతి. ....

౨౫॥ సూ. ॥ అశుద్ధమితిచేన్నశబ్దాత్ ॥ అశుద్ధశబ్దస్యాశుద్ధియుక్తవాచిత్వాత్, పాపస్యాశుద్ధిరూపత్వా, చ్చపాపమిశ్ర

ర్గాపభోగ్యఫలమిష్టాదికర్మైవాశుద్ధం- పాపమిశ్రం. అగ్నీషోమీయాదిహింసాయుక్తత్వాత్. హింసాచ *నహింస్యాత్సర్వా భూతానీతినిషిద్ధత్వాత్పాపమేవ. నచాత్రపదాహవనీయాదివదుత్సర్గాపవాదభావస్సంభవతి-భిన్నవిషయత్వాత్. అగ్నీషోమీయహింసావిధిర్హింసాయాః క్రతూపకారకత్వంబోధయతి- *నహింస్యాదితితుహింసాయాః ప్రత్యవాయఫలత్వం. అథోచ్యేత-అగ్నీషోమీయాదిషువిధితః ప్రవృత్తైర్న తద్విషయంనిషేధవిధిరాస్కన్దతి-రాగప్రాప్తవిషయత్వాత్తస్యేతి. నైవం-ఇహాపి రాగప్రాప్తేరవిశిష్టత్వాత్. *స్వర్గకామోయజేతేత్యేవమాద్యాహి కామినః కర్తవ్యతయా యాగాద్యుపదేశాద్యాగాదేః స్వర్గాదిసాధనత్వమవగమ్య ఫలరాగత ఏవ యాగాదౌ ప్రవర్తతే-అగ్నీషోమీయాదిష్వపి తేషాం ఫలసాధనభూతస్య యాగాదేరుపకారకత్వం శాస్త్రాదవగమ్య రాగాదేవ ప్రవర్తతే. లౌకిక్యామపి హింసాయాం కేనచిత్ప్రమాణేన హింసాయాః స్వసమీహితసాధనత్వమవగమ్య రాగాత్ప్రవర్తత ఇతి న కశ్చన విశేషః. తథా నిత్యేష్వపి కర్మసు *సర్వవర్ణానాం స్వధర్మానుష్ఠానే పరమపరిమితం సుఖమిత్యాదివచనాత్ఫలసాధనత్వమవగమ్య రాగాదేవ ప్రవృత్తిరితి తేషామప్యశుద్ధియుక్తత్వం. అత ఇష్టాదీనాం పాపమిశ్రత్వేనాశుద్ధియుక్తానాం స్వర్గేఽనుభావ్యం ఫలం స్వర్గేఽనుభూయ హింసాంశస్య ఫలం వ్రీహ్యాదిస్థావరభావేనానుభూయతే. స్థావరభావం చ పాపఫలం స్మరన్తి * శరీరజైః కర్మదోషైర్యాతి స్థావరతాం నర ఇతి. అతో వ్రీహ్యాదిభావేన భోగాయానుశయినో జాయన్త ఇతి చేత్. తన్న. కుతః. (శబ్దాత్) అగ్నీషోమీయాదేస్సంజ్ఞపనస్య స్వర్గలోకప్రాప్తిహేతుతయా హింసాత్వాభావశబ్దాత్. పశోర్హి సంజ్ఞపననిమిత్తాం స్వర్గలోకప్రాప్తిం వదన్తం శబ్దమామనన్తి *హిరణ్యశరీర ఊర్ధ్వః స్వర్గం లోకమేతీత్యాదికం. అతిశయితాభ్యుదయసాధనభూతో వ్యాపారోఽల్పదుఃఖదోఽపి న హింసా- ప్రత్యుత రక్షణమేవ. తథా చ మన్త్రవర్ణః * న వా ఉ ఏతన్మ్రియసే న రిష్యసి దేవాఁ ఇదేషి పథిభిస్సుగేభిః। యత్ర యన్తి సుకృతో నాపి దుష్కృతస్తత్ర త్వా దేవస్సవితా దధాత్వితి. చికిత్సకం చ తాదాత్వికాల్పదుఃఖకారిణమపి రక్షకమేవ వదన్తి పూజయన్తి చ తజ్జ్ఞాః. ....

మిత్యుక్తం. భాట్టోక్తం మృషావాదిభిశ్చ తదనురోధాదుపన్యస్తముత్సర్గాపవాదన్యాయమనూద్య దూషయతి (నచాత్రేత్యాదినా) (భిన్నవిషయత్వాదితి) *ఆహవనీయే జుహోతీతి వాక్యేన హోమమాత్రస్యాహవనీయస్థానత్వం ప్రాప్తం - పదమేకహోమవిషయవాక్యద్వయేఽన్యతరానుపస్థానగర్భోఽన్యతరపరిగ్రహవిరోధోఽస్త్యేవ - అతస్తయోరుత్సర్గాపవాదభావసమ్భవః - అత్ర తు భిన్నవిషయత్వాద్విరోధాభావేన నోత్సర్గాపవాదభావ ఇత్యాహ (అగ్నీషోమీయేతి) క్రతూపకారకత్వవిషయమేకం వాక్యం- అన్యత్తు ప్రత్యవాయఫలవిషయం- అతో న విరోధః- యథా క్షీరం పిత్తోపహతస్య రక్షకం, ప్రమేహోపహతస్య బాధకమితి వాక్యే- న విరోధః-తద్వత్. యది ప్రత్యవాయఫలత్వతదభావపరం వాక్యద్వయం-తదా విరోధస్స్యాత్- న తదస్తి- అతో నాయముత్సర్గాపవాదన్యాయవిషయ ఇత్యర్థః. నన్వేవం సోమపానేఽప్యుచ్ఛిష్టదోషస్స్యాత్ - సోమపానవిధ్యుచ్ఛిష్టనిషేధయోః క్రతూపకారకత్వప్రత్యవాయకరత్వవిషయతయా విరోధాభావాత్. నైవం- *సోమేనోచ్ఛిష్టా భవన్తీత్యుచ్ఛిష్టతాయా ఏవ నిషిద్ధత్వాత్ ఉచ్ఛిష్టదోషతదభావపరశాస్త్రద్వయవిరోధస్యావర్జనీయత్వేన తత్రోత్సర్గాపవాదన్యాయేన విశేషవచనప్రాబల్యాన్నిర్దోషత్వసిద్ధేః. ప్రాభాకరోక్తం పరిహారం సాక్షేపమాశఙ్క్యతే (అథోచ్యేతేత్యాదినా) దూషయతి (నైవమితి) యాగాదౌ ప్రవృత్తిః ఫలరాగాదస్తు- కథం హింసాయా రాగప్రాప్తత్వమిత్యత్రాహ (అగ్నీషోమీయాదిష్వపీతి) హింసాస్విత్యర్థః. తర్హి కో విశేషో లౌకికవైదికహింసయోరిత్యత్రాహ (లౌకిక్యామపీతి) ఫలసాధనభావగ్రాహిప్రమాణవైషమ్యమేవ- రాగప్రాప్తిస్తుల్యేత్యర్థః. ఫలరాగాప్రవృత్తేష్వపి కేషుచిత్కర్మసు ప్రవృత్తిర్దృశ్యత ఇత్యత్రాహ (తథానిత్యేష్వపీతి) * సర్వవర్ణానామిత్యాద్యాపస్తమ్బసూత్రం. శ్రీవిష్ణుపురాణే చ తత్తదాశ్రమధర్మానుష్ఠాయినాం ఫలవిశేషా ఉక్తాః. యద్వా - ప్రత్యవాయపరిహారఫలత్వం స్యాత్ - తథాపి రాగాదేవ ప్రవృత్తిరితి భావః. తేషామప్యశుద్ధియుక్తత్వం- నిత్యకర్మాదీనామపి సంవత్సరసత్త్వాలమ్భనాదిభిరశుద్ధియుక్తత్వమిత్యర్థః. సిద్ధాన్తమాహ (తన్నేతి) దుఃఖహేతుస్సంజ్ఞపనం హింసా స్యాదిత్యత్రాహ (అతిశయితేతి) (తథాచమన్త్రవర్ణ ఇతి) న కేవలం స్వర్గలోకగమనేనాహింసాత్వకల్పనం - కింతు అహింసాత్వం కణ్ఠోక్తం చేతి భావః. అస్యార్థస్య లోకసిద్ధత్వమాహ (చికిత్సకం చేతి) హింసాత్వే సతి హ్యుక్తదోషసమ్భవః - హింసాత్వాభావాదేవ దూరోత్సారితో దోషః. అయమేవ సమీచీనో దుష్ప్రధర్షణః పరిహారః. అతః శ్యేనాగ్నీషోమీయవైషమ్యం చేదమేవ. అల్పదుఃఖదోఽప్యతిశయితాభ్యుదయసాధకో వ్యాపారో రక్షణం - అనర్థోదర్కో వ్యాపారో హింసేత్యర్థః.——— అన్యే తు యత్కించిదపి కార్యం నియోగాదేవ కుర్వతాం న ప్రత్యవాయః - యథా రాజశాసనాత్ప్రవృత్తానాం. శ్యేనాదివాక్యం తు పరహింసాయాం స్వతః ప్రవృత్తస్య తదుపాయబోధనమాత్రపరమితి వైషమ్యమాహుః. తదయుక్తం- ప్రాయశ్చిత్తకామ్యపశ్వాలమ్భనానాం ప్రత్యవాయకరత్వప్రసఙ్గాత్. *అకుర్వన్విహితం కర్మ నిన్దితం చ సమాచరన్। ప్రసజం

౨౬॥ సూ. రేతస్సిగ్యోగోఽథ॥ ఇతశ్చౌపచారికం వ్రీహ్యాది జన్మవచనం- వ్రీహ్యాదిభావవచనానన్తరం * యో యో హ్యన్నమత్తి యో రేతస్సిఞ్చతి తద్భూయ ఏవ భవతీతి రేతస్సిగ్భావోఽనుశయినాం శ్రూయమాణో యథా తద్యోగమాత్రం ప్రతిపాదయతి- తద్వద్వ్రీహ్యాదిభావోఽపీత్యర్థః. ....

౨౭॥ సూ. యోనేశ్శరీరం॥ యోనిప్రాప్తేః పశ్చాదేవానుశయినాం శరీరప్రాప్తిః- తత్రైవ సుఖదుఃఖోపభోగసద్భావాత్. తతః ప్రాగాకాశాదిప్రాప్తిప్రభృతి తద్యోగమాత్రమేవేత్యర్థః.

అన్యాధిష్ఠితాధికరణం సమాప్తమ్. ....

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

తృతీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

శ్చేన్ద్రియార్థమప్రాయశ్చిత్తీభవేన్నర ఇత్యాదిశాస్త్రాద్విహితాకరణాదినిమిత్తప్రత్యవాయభీతో హ్యాస్తికః ప్రాయశ్చిత్తమాకాఙ్క్షతి- కామీ చ పుత్రపశ్వన్నభూత్యాదిసాధనే ప్రవర్తితుమిచ్ఛతి - తతశ్చ శాస్త్రస్యోపాయబోధనమాత్రపరత్వం స్యాదితి శ్యేనసామ్యం దుష్పరిహరమ్.....................

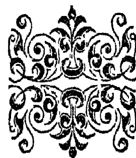
౨౬॥ సూ. రేతస్సిగ్యోగోఽథ॥ అనన్తరమిత్యనేనాథశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. *తద్భూయ ఏవ భవతి- స ఇత్యధ్యాహారః. భూయః- పశ్చాత్ తద్భవతి- రేతస్సిగ్భవతి. రేతస్సిగ్యోగీ భవతీత్యర్థః. తత్తద్భావస్యౌపచారికప్రకరణమవిచ్ఛిన్నమితిభావః. ....

౨౭॥ సూ. యోనేశ్శరీరం॥ యోనిప్రాప్తిః- యోషిద్యోనిప్రాప్తిః. (తత్రైవేతి) సంసారిజీవశరీరం చేత్- భోగార్థమేవ- న చేద్భోగార్థం- తర్హి న తత్సంసారిశరీరమితి భావః. ....

అన్యాధిష్ఠితాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా - ౭౭.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా - ౩౧౭.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

తృతీయాధ్యాయే— ద్వితీయఃపాదః.

సన్ధ్యాధికరణమ్.

౧|| సూ. సన్ధ్యేసృష్టిరాహహి||

ఏవంకర్మానురూపగమనాగమనజన్మాదియోగేనజాగ్రతోజీవస్యదుఃఖిత్వంఖ్యాపితం- ఇదానీమస్యస్వప్నావస్థాపరీక్ష్యతే. స్వప్నమధికృత్యశ్రూయతే * నతత్రరథానరథయోగానపన్థానోభవన్తి అథరథాన్రథయోగాన్పథస్సృజతే నతత్రానన్దాముదఃప్రముదోభవన్తి అథానన్దాన్ముదః *ప్రముదఃసృజతేనతత్రవేశన్తాఃపుష్కరిణ్యఃస్రవన్త్యోభవన్తి అథవేశన్తాన్పుష్కరిణ్యఃస్రవన్త్యఃసృజతే సహికర్తేతి. తత్రసంశయః- కిమియంరథాదిసృష్టిర్జీవేనైవక్రియతే- ఆహోస్విదీశ్వరేణేతి. కింయుక్తం. సన్ధ్యేసృష్టిర్జీవేనేతి. కుతః. సన్ధ్యం- స్వప్నస్థానముచ్యతే. *సన్ధ్యంతృతీయంస్వప్నస్థానమితివచనాత్. సాతుజీవేనైవక్రియతే- *సృజతేసహికర్తేత్యాహహి. స్వప్నదృగ్జీవఏవతత్రప్రతీయతే........................

౨|| సూ. నిర్మాతారంచైకేపుత్రాదయశ్చ|| కించ-ఏనంజీవంస్వప్నేకామానాం నిర్మాతారమేకేశాఖినోఽధీయతే*యఏషుసుప్తేషుజాగర్తికామంకామంపురుషోనిర్మిమాణఃఇతి. పుత్రాదయశ్చ తత్రకామ్యమానతయాకామశబ్దేననిర్దిశ్యన్తే- నేచ్ఛామాత్రం - పూర్వత్రహి *సర్వాన్కామాన్ఛన్దతఃప్రార్థయస్వశతాయుషఃపుత్రపౌత్రాన్వృణీష్వేతిపుత్రాదయఏవకామాఃప్రకృతాః. అతోరథాదీన్జీవఃస్వప్నే సృజతి. జీవస్యచసత్యసఙ్కల్పత్వం ప్రజాపతివాక్యేశ్రుతం - అతఉపకరణాభావేపి సృష్టిరుపపద్యతే.

ఇతిప్రాప్తేఽభిధీయతే.

3|| సూ. మాయామాత్రంతుకార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్|| తుశబ్దః

౧|| సూ. సన్ధ్యేసృష్టిరాహహి|| ఏవమిత్యాదినాపాదసఙ్గతిరుచ్యతే. (జన్మాదీతి) అత్రాదిశబ్దేనసుఖదుఃఖానుభవోవివక్షితః (దుఃఖిత్వంఖ్యాపితమితి) సుఖానుభవేపి *స్వర్గేపిపాతభీతస్యక్షయిష్ణోర్నాస్తినిర్వృతిరితివచనేనదుఃఖప్రాచుర్యాత్ తత్రాపిదుఃఖిత్వమేవేతిభావః. వక్ష్యమాణవిషయవాక్యస్థస్యతత్రపదస్యవ్యాఖ్యానాయాహ (స్వప్నమధికృత్యేతి) *స్వప్నంపశ్యతీతిహిప్రకృతం. అనుకూలవిషయజాప్రీతిరానన్దః. స్వకీయత్వబుద్ధిజాప్రీతిర్ముత్. తద్వినియోగజాప్రీతిఃప్రముత్. (తత్రేతి) కింస్వాప్నార్థసృష్టిఃజీవకర్తృకా- ఉతపరమాత్మకర్తృకా. *సహికర్తేతికింజీవఃపరామృశ్యతే-ఉతపరః. ప్రజాపతివాక్యాదితసత్యసఙ్కల్పత్వంజీవస్యస్రష్టృత్వముపపాదయతి-నేతి. స్వాప్నార్థసూత్రేషుజీవస్యసఙ్కల్పాదావిర్భావకల్పనముపపద్యతే- నేతి. యదోపపద్యతే-తదాతస్యైవస్రష్టృత్వోపపత్తేః *సహీతిజీవపరామర్శాత్జీవకర్తృకత్వంస్యాత్. యదాఆవిర్భావకల్పనమనుపపన్నం- తదాస్రష్టృత్వానుపపత్తౌ *సఇతిజీవపరామర్శాయోగాత్పరమాత్మకర్తృకమితిభావః.* ఆహహీతిసూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (సృజతఇతి) * స్వప్నంపశ్యతీతి ప్రకృతోజీవఃసఇత్యుచ్యతఇతిభావః. ....

౨|| సూ. నిర్మాతారంచైకేపుత్రాదయశ్చ|| శ్రుత్యన్తరేపరమాత్మకర్తృకత్వంశ్రూయతఇత్యాశఙ్కాయామిదంసూత్రం. అత్రోపాత్తవాక్యేజీవలిఙ్గందర్శయతి (పుత్రాదయశ్చేతి) అపరికరస్యజీవస్యకథంసృష్టిరిత్యత్రాహ (జీవస్యచేతి) ఏతత్సూత్రద్వయంపూర్వపక్షవిషయమ్........................

3|| సూ. మాయామాత్రంతుకార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్|| మాయామాత్రం - ఆశ్చర్యరూపమేవ. అనా

పక్షం వ్యావర్తయతి. స్వప్నే రథపుష్కరిణ్యాద్యర్థజాతం మాయామాత్రం. పరమపురుషసృష్టమిత్యర్థః. మాయాశబ్దో హ్యాశ్చర్యవాచీ-*జనకస్య కులే జాతా దేవమాయేవ నిర్మితేత్యాదిషు తథా దర్శనాత్. అత్రాపి *న తత్ర రథా న రథయోగా న పన్థానః- సకలేతరపురుషానుభావ్యతయా న భవన్తీత్యర్థః. *అథ రథాన్ రథయోగాన్ పథః సృజతే- స్వప్నదృగనుభావ్యతయా తత్కాలమాత్రావసానాన్ సృజత ఇత్యాశ్చర్యరూపత్వమేవాహ. ఏవంవిధాశ్చర్యరూపా సృష్టిః సత్యసఙ్కల్పస్య పరమపురుషస్యైవోపపద్యతే- న జీవస్య. తస్య సత్యసఙ్కల్పత్వాదియుక్తస్యాపి సంసారదశాయాం కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాన్న జీవస్య తథావిధాశ్చర్యసృష్టిరుపపద్యతే. *కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణ ఇతి చ పరమపురుషమేవ నిర్మాతారమాహ. *య ఏషు సుప్తేషు జాగర్తి- *తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మ తదేవామృతముచ్యతే। తస్మిన్ లోకాశ్శ్రితాస్సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చనేత్యుపక్రమోపసంహారయోః పరమపురుషాసాధారణస్వభావప్రతీతేః. *అథ వేశాన్తాన్ పుష్కరిణ్యః స్రవన్త్యః సృజతే స హి కర్తేతి చ తయా శ్రుత్యైకార్థ్యాత్ పరమపురుషమేవ కర్తారమాహ. ....

స్వాభావికం చేజ్జీవస్యాపహతపాప్మత్వాదికం- కుతస్తన్నాభివ్యజ్యత ఇత్యత ఆహ.

౪॥ సూ. పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితం తతో హ్యస్య బన్ధవిపర్యయౌ॥ తుశబ్దశ్శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థః. పరాభిధ్యానాత్ - పరమపురుషసఙ్కల్పాత్ అస్య- జీవస్య స్వాభావికం రూపం తిరోహితం. అనాదికర్మపరమ్పరయా కృతాపరాధస్య హ్యస్య స్వాభావికం కల్యాణరూపం పరమపురుషస్తిరోధాపయతి- తతః- తత్సఙ్కల్పాదేవ హ్యస్య- జీవస్య బన్ధమోక్షౌ శ్రుతౌ *యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేనాత్మ్యేనిరుక్తేనిలయనేభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే అథ సోభయం గతో భవతి యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదరమన్తరం కురుతే అథ తస్య భయం భవతి *ఏష హ్యేవానన్దయాతి *భీషాస్మాద్వాతః పవత ఇత్యాదిషు. ....

౫॥ సూ. దేహయోగాద్వా సోఽపి॥ సోఽపి- తిరోభావో దేహయోగద్వారేణ వా భవతి- సూక్ష్మాచిచ్ఛక్తియోగద్వారేణ వా. సృష్టికాలే దేహావస్థేనాచిద్వస్తునా సంయోగాద్భవతి- ప్రళయకాలే నామరూపవిభాగానర్హాతిసూక్ష్మాచిద్వస్తుయోగాత్. అతోఽనభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్ స్వప్నే జీవో న రథాదీన్ సఙ్కల్పమాత్రేణ స్రష్టుం శక్నోతి. * తస్మిఁల్లోకాః శ్రితాస్సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చనేతి సర్వేషు సుప్తేషు

శ్చర్యరూపం న కిఞ్చిదపీత్యర్థః. పరమపురుషసృష్టమితి- తుశబ్దసిద్ధార్థోక్తిః. మిథ్యాత్వావ్యావృత్త్యర్థం మాయాశబ్దం వ్యాచష్టే (మాయాశబ్దో హీతి) (జనకస్యేతి) దేవస్యాశ్చర్యరూపా శక్తిర్మూర్తిమతీవేత్యర్థః- *న భవన్తీతి శ్రుతౌ మిథ్యాత్వం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (అత్రాపీతి) స్వాప్నార్థానాం పూర్వకాలీనాభావో మిథ్యాత్వం చ లోకసిద్ధమితి తదుభయపరత్వే * న భవన్తీతి వాక్యస్య వైయర్థ్యం, మిథ్యాత్వపరత్వే సృజధాత్వస్వారస్యం, చ స్యాత్. ప్రసిద్ధరథాద్యనుభవస్య ప్రతిషేధేఽపి వాక్యవైయర్థ్యం స్యాత్-స్వప్నే తేషామననుభూతత్వస్య లోకసిద్ధత్వాత్, స్వప్నదృష్టానాం హి జాగ్రద్దృష్టేభ్యోఽన్యత్వం లోకసిద్ధం. అతస్తత్పరిహారాయ ప్రసిద్ధరథాదిభావప్రతిషేధేన విజాతీయవిచిత్రార్థసృష్టిపరత్వం వాక్యస్యావర్జనీయం-తథా సతి తద్వైజాత్యమర్థవశాత్సకలేతరాననుభావ్యత్వతత్కాలమాత్రావస్థాయిత్వరూపమితి మాయాశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. తేన సహ ప్రతిజ్ఞాఖణ్డార్థమాహ (ఏవంవిధేతి) హేతుఖణ్డం వ్యాచష్టే (తస్యేతి) పూర్వపక్షయుక్తిం పరిహరతి (కామం కామమితి) *కామం కామమితి ణముళన్తం పదం. సఙ్కల్ప్యేత్యర్థః..........

౪॥ సూ. పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితం తతో హ్యస్య బన్ధవిపర్యయౌ॥ పరస్య నైర్ఘృణ్యాదిప్రసఙ్గపరిహారమాహ (అనాది కర్మేతి) (తత ఇత్యాది) తత ఇతి వ్యాఖ్యేయం పదం. బన్ధస్య తత్సఙ్కల్పాయత్తత్వే తదన్తర్గతస్తిరోభావశ్చ తత్సఙ్కల్పకృత ఇతి సిద్ధమిత్యర్థః. ....

కథం భగవత్సఙ్కల్పస్య తిరోధాయకత్వం- ప్రకృతేః కర్మణాం చ హి తిరోధాయకత్వమిత్యత్రాహ.

౫॥ సూ. దేహయోగాద్వా సోఽపి॥ భగవత్సఙ్కల్పస్య ద్వారభూతం ప్రకృత్యాదికమిత్యర్థః. వాశబ్దో న తుల్యవికల్పవాచీ-అపి తు వ్యవస్థితవికల్పవాచీత్యభిప్రాయేణాహ (సృష్టికాల ఇతి) (సూక్ష్మాచిచ్ఛక్తియోగేతి) అత్ర శక్తిశబ్దేన భగవదపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వం వివక్షితం. ఏవమవాన్తరసాధ్యసాధనయోః పరమసాధ్యేనాన్వయం దర్శయతి (అతోఽనభివ్యక్తేత్యాదినా) * మాయామాత్రమితి సూత్రభాష్యే పరమపురుషాసా

జాగరణం సర్వలోకాశ్రయత్వమిత్యాదయో హి పరమపురుషస్యైవ సమ్భవన్తి - అతో జీవానామల్పాల్పకర్మానుగుణఫలానుభవార్థం తావన్మాత్రకాలావసానాంస్తదేకానుభావ్యానర్థానుత్పాదయతి. ....

౬॥ సూ. సూచకశ్చ హి శ్రుతేరాచక్షతే చ తద్విదః॥ ఇతశ్చ స్వాప్నా అర్థా న జీవసఙ్కల్పపూర్వకాః- యతః స్వాప్నాఽభ్యుదయానభ్యుదయయోస్సూచకాః శ్రుతేరవగమ్యతే *యదా కర్మసు కామ్యేషు స్త్రియం స్వప్నేషు పశ్యతి। సమృద్ధిం తత్ర జానీయాత్తస్మిన్ స్వప్ననిదర్శనే ఇతి. *అథ స్వప్నే పురుషం కృష్ణం కృష్ణదన్తం పశ్యతి స ఏనం హన్తీత్యాదేశ్చ. స్వప్నాధ్యాయవిదశ్చ స్వప్నం శుభాశుభయోస్సూచకమాచక్షతే. సూచకత్వం చ స్వసఙ్కల్పాయత్తస్య నోపపద్యతే- తథా చాశుభస్యానిష్టత్వాచ్ఛుభస్య సూచకమేవ సృష్ట్వా పశ్యేత్. అతః స్వప్నసృష్టిరీశ్వరేణైవ కృతా. ....

సన్ధ్యాధికరణం సమాప్తమ్.

ధారణస్వభావప్రతీతేరితి సఙ్గ్రహేణోక్తం- అత్ర సర్వేషు సుప్తేషు జాగరణమిత్యాదినా స్వభావశబ్దార్థో వివృతః. ఈశ్వరేణ క్రియతే చేత్ - కిమర్థమస్థిరరథాదిసృష్టిరిత్యత్రాహ (అత ఇతి) అల్పాల్పకర్మఫలానుభవార్థమస్థిరతత్తద్వస్తుసృష్టిరిత్యర్థః..........................

౬॥ సూ. సూచకశ్చ హి శ్రుతేరాచక్షతే చ తద్విదః॥ జీవస్య స్వాప్నసృష్టిమాత్రోపయోగిసత్యసఙ్కల్పత్వాద్యావిర్భావస్తదానీం స్యాదితి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమిదం సూత్రం. స్వప్నాధ్యాయవిదః- స్వప్నవాచివేదవాక్యవిదః. అత ఇత్యధికరణార్థోపసంహారః. ... ...

పరే తు స్వాప్నార్థానామీశ్వరసృష్టతయా వియదాదివత్పారమార్థ్యం పూర్వపక్షీకృత్య దేశకాలనిమిత్తసృష్టిరూపలయా మిథ్యాత్వం సిద్ధాన్తయన్తి. ఏషాం చ జీవకర్తృకత్వమేవ *సృజత ఇత్యుచ్యతే. తచ్చౌపచారికం- సుఖదుఃఖదర్శననిమిత్తసుకృతదుష్కృతకర్తృత్వనిబన్ధనః ఔపచారికః స్వాప్నార్థకర్తృత్వవ్యపదేశః. *బహిష్కులాయాదమృతశ్చరిత్వేతి స్వాప్నవిషయా శ్రుతిశ్చ బహిరివ చరిత్వేత్యేవంపరా. తస్మిన్నధికరణే ఈశ్వరప్రతిపాదనం జీవస్య తదనన్యత్వోపదేశార్థం. సుఖదుఃఖసూచకత్వకృతపారమార్థ్యశఙ్కాపరిహారపరం *సూచకశ్చ హీతి సూత్రం. తచ్చ ద్వితీయం. సూచనీయపారమార్థ్యేపి సూచకం స్త్రీదర్శనాదికం మిథ్యేతి సూత్రాభిప్రాయః. ఈశ్వరాదనన్యత్వేన జీవస్య సత్యసఙ్కల్పతయా స్రష్టృత్వశఙ్కాం వ్యుదస్యతి * పరాభిధ్యానాత్త్వితి- జీవస్య జ్ఞానైశ్వర్యశక్త్యాది సర్వమవిద్యాతిరోహితం- తిరోధాననివృత్తిః పరమాత్మాభిధ్యానాత్ - అస్య బన్ధమోక్షౌ హి పరమాత్మాధీనౌ- స చ తిరోభావస్స్థూలదేహయోగాదితి యోజయన్తి. తత్ర తావత్పాదానుగతార్థత్వసఙ్గతీ అనుపపన్నే- జీవత్వావస్థానిరూపణం చేత్ పాదకృత్యం- *ఫలమత ఇత్యధికరణాసఙ్గతిః. న చేశ్వరో జీవావస్థా- తస్య బ్రహ్మణి కల్పితస్య జీవాద్యన్తత్వాభావాత్. పరమాత్మనిరూపణం పాదకృత్యం చేత్- స్వాప్నార్థానాం జీవకర్తృకతయా మిథ్యాత్వోక్తిరిహ న సంగచ్ఛతే. పూర్వపక్షశ్చానుపపన్నః- మిథ్యాత్వస్య సిద్ధాన్తీకరణాయోగాత్. మిథ్యాత్వం హ్యారమ్భణాధికరణే కృత్స్నప్రపఞ్చస్య సమర్థితం. యదా వియదాదేరపి మిథ్యాత్వసిద్ధిః- తదా కైముత్యసిద్ధం స్వాప్నార్థమిథ్యాత్వమిత్యధికరణవైయర్థ్యం. వియదాదీనాం వ్యావహారికం సత్యత్వమస్తి- స్వాప్నార్థానాం తదపి నాస్తి- వ్యవహారవిసంవాదాదితి వియదాదివైలక్షణ్యప్రతిపాదనార్థోయమారమ్భ ఇతి చేన్న- వ్యవహారవిసంవాదస్య ప్రబోధసమయే సర్వలోకసమ్ప్రతిపన్నత్వాత్, *వైధర్మ్యాచ్చ న స్వప్నాదివదిత్యత్రోక్తత్వాచ్చ. శ్రుతివాక్యకృతసత్యత్వశఙ్కావ్యుదసనార్థ ఆరమ్భ ఇతి చేన్న- సూత్రశ్రుతివాక్యాసాఙ్గత్యాత్. తథా హి - మిథ్యాత్వం సమర్థనీయం చేత్ - సర్వలోకాశ్రయత్వాదిభిః స్వరసప్రతిపన్నమీశ్వరసృష్టత్వం న బాధితవ్యం- ఈశ్వరసృష్టత్వస్య వ్యావహారికసత్యత్వనివృత్త్యవిరోధాత్, ఉపాసనవిశేషప్రీతపరావరదేవతాప్రసాదలబ్ధానాం స్వప్నానాం బ్రహ్మదత్తోపాదిదృష్టానామపి వ్యావహారికసత్యత్వనివృత్తేస్స్వదిష్టత్వాత్,, వ్యావహారికసత్యత్వాభావస్సాధ్యశ్చేత్ - జీవకర్తృత్వాశ్రయణమపి విరుద్ధం - జీవకర్తృకఘటాదీనామివ వ్యావహారికసత్యత్వప్రసఙ్గాత్, జీవస్రష్టృత్వస్యానిమసూత్రద్వయవ్యుదస్తత్వాచ్చ. జీవస్య ముఖ్యం స్రష్టృత్వం వ్యుదస్తం - సుఖాద్యవధానమూలాదృష్టకర్తృత్వాదౌపచారికం కర్తృత్వమితి న విరోధ ఇతి చేత్- జీవాదృష్టమూలానాం దేహేన్ద్రియసర్గాదీనామివ వ్యావహారికసత్యత్వప్రసఙ్గాత్. జీవాదృష్టమూలత్వేపి దేహసర్గాదీనామీశ్వరాధీనత్వమస్తీతి చేత్- తాదృశమీశ్వరాధీనత్వం స్వాప్నార్థానామప్యస్తి- తదీశనస్యాసఙ్కుచితత్వాత్, తాదధీన్యస్య భవపనుమతత్వాచ్చ. సర్వదేశసర్వకాలవర్తిసర్వజనదృష్టస్వాప్నప్రపఞ్చానాం జాగ్రత్ప్రపఞ్చాదపి మహత్తరతయా తేషామన్యాధీనత్వే పారమైశ్వర్యమీశ్వరస్య న స్యాత్ - ఉభయవిధప్రపఞ్చస్యాపి హి ప్రతీతిసత్త్వమవిశిష్టం - బాధస్యాశుతరత్వవిశేషో హి నైషమ్యం. ఏవం జీవానాం సాక్షాత్స్వాప్నార్థకర్తృత్వాభావస్య మిథ్యాత్వోపయుక్తస్య సూత్రితత్వాదేవ సూత్రకారేణ మిథ్యాత్వస్యనిషేధయిషితత్వాభావోఽవగమ్యతే. * సూచకశ్చేతి విరుద్ధసూత్రప్రణయనాచ్చ విరుద్ధత్వం వక్ష్యామః. అతోయస్మిన్నాధ్యేయసూత్రాణ్యుపయుక్తాని స్యుః - సత్వనుపయుక్తవిరుద్ధాని - తదేవ సాధ్యం భవితుమర్హతి. ఈశ్వరసృష్టత్వం

పూర్వపక్షయుక్తిశ్చేత్ - * పుత్రాదయశ్చేతి సూత్రాంశో నిష్ఫలః - పుత్రాదిస్రష్టృత్వస్య జీవేషు సమ్భవత ఈశ్వరసాధకత్వాయోగాత్. మా
యాశబ్దస్య మిథ్యావాచిత్వాభావాచ్చ అక్షరాననుగుణత్వం. * సూచకశ్చేతి సూత్రం విరుద్ధం - మిథ్యాత్వవిరోధిత్వాదర్థక్రియాయాః. సూచ్య
స్యైవ పారమార్థ్యం - న సూచకస్యేత్యభిప్రాయ ఇతి చేన్న - అశాబ్దత్వాత్, ఉత్సూత్రాభిప్రాయకల్పనేచ శ్రుతివిరుద్ధకల్పనాఽయోగాత్.
పరాభిధ్యానాత్తిరోధాననివృత్తిరితి యోజనాయాం అధ్యాహారవ్యుత్క్రమాన్వయా స్ఫుటతరా. * సోఽపీతి తిరోభావపరామర్శో ఽయుక్తః - తి
రోభావశబ్దస్యాప్రకృతత్వాత్, * తిరోహితమితి నిర్దిష్టే తిరోధానరూపధాత్వర్థమాత్రస్య తదితి పరామర్శార్హస్య సఇతి పరామర్శాయోగ్య
త్వాచ్చ. పుల్లిఙ్గపదేషు ప్రయుక్తేషు కస్య చిదర్థ ఉచితః పరామర్శనీయః. శ్రుతివాక్యం చ నిరూప్యం - నభవన్తీతి శ్రుతిర్ముఖ్యా - తదనురోధేన స్ర
జతిర్భాక్త ఇతి హి భవతాం నిర్వాహః. సృజత ఇత్యాభాక్తత్వం స్థితం - పూర్వవాక్యమపి విఫలం - లోకప్రసిద్ధత్వాత్ స్వాప్నమిథ్యాత్వస్య. అప్రాప్తే హి
శాస్త్రమర్థవత్. అతో వైయర్థ్యభాక్తత్వాభ్యాం వాక్యద్వయమపి దుస్థం. మిథ్యాభూతం స్వాప్నార్థజాతమనూద్య భాక్తేన సృజతినా జీవాదృష్ట
మూలత్వం ప్రతిపాద్యత ఇతి వాక్యైకత్వమితి చేన్న - ఉద్దేశ్యవిశేషణభూతమిథ్యాత్వానురోధే నోపాదేయవచనస్వారస్యభఙ్గస్య న్యాయవి
దామనభిమతత్వాత్, ఉభయముఖ్యత్వసమ్భవేఽన్యతరాముఖ్యత్వాశ్రయణానుపపత్తేశ్చ. నచ నభవన్తీతి జాగరితానుభూతార్థాభావపరః-
ప్రబోధే దృశ్యానాం రథాదీనాం స్వప్నసమయే విద్యమానత్వాత్. నచ స్వాప్నార్థానాం ప్రాక్కాలీనాభావపరః - స్వప్నకల్పితానాం పూర్వమ
భావస్య లోకసిద్ధత్వాత్. నచ నభవన్తీతి స్వాప్నజాగ్రద్దృష్టానామన్యోన్యాభావోక్తిః - లోకప్రసిద్ధత్వాదేవ. అతః స్వాప్నార్థానాం ప్రసిద్ధరథా
దిభావప్రతిషేధేన తద్వైజాత్యం ప్రతిపాద్యతే - తేన తద్దేశానుభావ్యత్వతత్కాలావసాయిత్వరూపవైలక్షణ్యముక్తం స్యాత్. అతో వైలక్షణ్యవిశిష్ట
మీశ్వరసృష్టత్వం ప్రతిపిపాదయిషితమితి వాక్యైకత్వమవైయర్థ్యమభాక్తత్వం న్యాయావిరోధశ్చ భవతి. * బహిష్కులాయాదమృతశ్చరిత్వేతి చ ముఖ్యం
స్యాత్, - తపోబలసృష్టైర్దేహాన్తరైః స్వాభిః శరీరైరీశ్వరసృష్టదేహాన్తరేణ జ్ఞానాధిష్ఠితేన బహిర్వృత్త్యుపపత్తేః. తస్మింశ్చ దేహాన్తరే చక్షురాదీనాం విద్యమాన
త్వాన్న దుర్నిరూపనిమిత్తత్వం. తేషాం చక్షురాదీనాం స్వాప్నార్థమాత్రగ్రహణయోగ్యత్వాత్ దేశాన్తరగతవిశేషాన్తరప్రశ్నే ప్రతివచనాభావోపపత్తిః.
దేశకాలవిపర్యాసశ్చ ఘటతే - స్వప్నే ఈశ్వరసృష్టైస్తద్దేశానుభావ్యైరాదిత్యగత్యాద్యుపాధివిశేషైరవచ్ఛిన్నానాం దిక్కాలానాం తత్స్వప్నద్రష్టృ
పురుషాపేక్షయా తథాభావోపపత్తేః. జాగరితావస్థాయామపి హి ప్రాచ్యాదయః ప్రాతరాదయశ్చ దేశకాలవిశేషా ఆపేక్షికా భవన్తి. నను యత్ర ప్ర
బోధసమయే రథో దృశ్యతే - తత్రైవ స్వప్నే కథం గజావస్థానం మిథ్యాత్వేన వినా ఘటత ఇతి చేన్న - స్వాప్నార్థానాం జాగ్రద్దృశ్యపదార్థైః ప్రతిఘాతాన
ర్హత్వాత్. అనిర్వాచ్యస్య గజాదేరపి తథాత్వం వక్తవ్యం - తన్నిర్వాచ్యపక్షేఽపి సమానం. కథం మూర్తద్వయస్య మిథోఽప్రతిఘాతకత్వమితి చేత్ - వయ
మప్యనిర్వచనీయవాదినం త్వామేవ పృచ్ఛామః కథమితి. అర్థాభావాదుపపన్నమితి చేత్ - అవిషయఖ్యాతిః స్యాత్, అపసిద్ధాన్తశ్చ - దోషవశాదనిర్వచ
నీయమర్థాన్తరం జాతమితి హి భవతాం ప్రక్రియా. అతశ్చోద్యపరిహారౌ సమానౌ. అనిర్వచనీయత్వాదుపపన్నమితి చేత్ - నిర్వచనీయత్వాన్మమాప్యుపప
త్తిః. అనిర్వచనీయనిర్వచనీయయోర్మిథః ప్రతిఘాతకత్వాభావః శుక్తిరజతాదిషు దృశ్యత ఇతి చేత్ - నిర్వచనీయయోరపి మిథః ప్రతిఘాతకత్వాభావో వాయ్వా
కాశాదిషు దృష్టః. సూక్ష్మత్వాదప్రతిఘాత ఇతి చేత్ - స్వాప్నార్థానామపి సూక్ష్మత్వసమ్భవాదప్రతిఘాతః. మూర్తం చేన్మూర్తాన్తరప్రతిఘాతార్హమితి
చాయుక్తం - మూర్తత్వమసర్వగతత్వం చేత్ - గుణాదిషు వ్యభిచారః నహి రూపరసాదికం పరస్పరేణ వా ద్రవ్యేణ వా ప్రతిహన్యతే. అసర్వగతద్రవ్యత్వం
మూర్తత్వం చేత్ - గగనే వ్యభిచారః. నహి గగనం ఘటాదిభిః ప్రతిహన్యతే - గగనం చాసర్వగతం వేదాన్తినాం - ఆద్యన్తవత్త్వాత్, దశగుణావరణాన్తరపరిచ్ఛి
న్నత్వాచ్చ. స్పర్శవత్త్వం మూర్తత్వమితి చేత్ - తదానీమపి న ప్రతిహన్తవ్యత్వనియమః - గగనేన ఘటస్యాప్రతిఘాతాత్. స్పర్శవద్ద్వయం మిథః ప్ర
తిఘాతీతి చేన్న - వాయ్వాలోకయోర్వ్యభిచారాత్. రూపిద్వయం మిథః ప్రతిఘాతీతి చేన్న - సలిలాలోకయోర్వ్యభిచారాత్. ఆలోకో హ్యగాధస్వచ్ఛజ
లేనాప్రతిఘాతాత్ తదన్తర్గతాన్ పదార్థాన్ స్వయమన్తర్గతః ప్రకాశయతి. నహ్యాలోకమనపేక్ష్య జలగతం వస్తు ద్రష్టుం శక్యం - తమసి తద్దర్శనాభావాత్.
నచాప్యవయవానాం విరళత్వాదాలోక ఇవాలోకప్రవేశః - ఊర్ధ్వాధరభావేన దక్షిణోత్తరాదిభావేన చ సంయుక్తానాం ద్రవ్యాణాం జలావయవానాం
నిమ్నపాతితయా నిరుధ్యమానతయా ద్రవతయా చ సచ్ఛిద్రత్వానుపపత్తేః. అతో రూపిద్వయస్య మిథః ప్రతిఘాతనియమాభావాత్ స్వాప్నగజాదీనాం ప్రతి
ఘాతానర్హత్వసమ్భవాన్న దుర్నిరూపత్వం. అతశ్శ్రుతిన్యాయసూత్రాక్షరసామఞ్జస్యమస్మత్పక్ష ఏవోపపన్నం.— అపరే పీశ్వరసృష్టత్వాత్ సత్యత్వం
పూర్వపక్షీకృత్య దేశాదిభిరనభివ్యక్తతయా మిథ్యాత్వమాహుః. తత్రాపి సూత్రాస్వారస్యం పరేషామివ స్యాత్ * మాయామాత్రశబ్దో నిరాలమ్బనజ్ఞాన
వాచీత్యస్యాయుక్తం - శ్రుతిస్థరథాదిశబ్దానాం రథాదిజ్ఞానవాచిత్వాభావాత్. దుఃఖప్రతిభాసాత్ స్వాప్నసృష్టిర్జీవస్యేతి చాసఙ్గతం - జాగ్రద్దృష్టపృథి
వ్యాద్యర్థానాం చ దుఃఖహేతుత్వదర్శనేన జీవసృష్టత్వప్రసఙ్గాత్. ఈశ్వరసృష్టత్వశ్రుతిస్వారస్యం తు స్వాప్నార్థేష్వపి తుల్యం.——— అన్యే తు * సృజ
త ఇతి స్వాతన్త్ర్యేణ జీవస్య కర్తృత్వావగమాత్, స్వస్య స్వయమేవ మాయయా మోహనాయోగాత్, జీవస్య సత్యసఙ్కల్పత్వాచ్చ సత్యా సృష్టిరితి పూ
ర్వపక్షం కృత్వా స్వాతన్త్ర్యవ్యపదేశస్య భ్రాన్తిసిద్ధానువాదరూపత్వాత్, సఙ్కల్పానావిర్భావాత్, సూచకత్వాదిభిః, పురుషశబ్దాచ్చ పరో మాయారూపే
ణ సృజతి - జీవః ప్రేక్షకః - మాయారూపేణ సృష్టిశ్చ విషయశూన్యప్రతిభాసమాత్రసృష్టిరితి వదన్తి - తత్ర * పరాభిధ్యానాదిత్యాదిసూత్రద్వయయోజ
నాయామస్వారస్యం పూర్వవదనుసన్ధేయం. శ్రుతౌ చ అనుపయోగవిరోధాభావేఽపి మాయాశబ్దస్య మన్త్రౌషధాదిషు ప్రయుక్తస్య నిర్విషయజ్ఞానవా
చిత్వాభావాత్, శ్రుతివాక్యగతరథాదిశబ్దానాం రథాదిప్రతిభాసవాచిత్వాభావాచ్చ తన్మతమనుపపన్నం. సూత్రక్రమశ్చ యథాభాష్యమేవ సము

౭॥ సూ. తదభావో నాడీషు తచ్ఛ్రుతేరాత్మని చ॥

ఇదానీం సుషుప్తిస్థానం పరీక్ష్యతే. ఇదమామ్నాయతే *అథ యత్రైతత్సుప్తస్సమస్తస్సంప్రసన్నః స్వప్నం న విజానాతి ఆసు తదా నాడీషు సుప్తో భవతీతి, తథా- *అథ యదా సుషుప్తో భవతి. యదా న కస్యచన వేద హితా నామ నాడ్యో ద్వాసప్తతిసహస్రాణి హృదయాత్పురీతతమభిప్రతిష్ఠన్తే తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేత ఇతి, తథా- *యత్రైతత్పురుషః స్వపితి నామ సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతీతి. ఏవం నాడ్యః పురీతద్బ్రహ్మ చ సుషుప్తిస్థానత్వేన శ్రూయన్తే. కిమేషాం వికల్పః - సముచ్చయో వేతి విశయే నిరపేక్షత్వప్రతీతేః, యుగపదనేకస్థానవృత్త్యసమ్భవాచ్చ వికల్పః ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (తదభావ ఇతి) తదభావః- స్వప్నాభావః- సుషుప్తిః- నాడీషు పురీతత్యాత్మని చ భవతి - ఏషాం స్థానానాం సముచ్చయ ఇత్యర్థః. కుతః. (తచ్ఛ్రుతేః) త్రయాణాం స్థానత్వశ్రుతేః. న చ కార్యభేదేన సముచ్చయే సమ్భవతి పాక్షికబాధగర్భవికల్పో న్యాయ్యః. సమ్భవతి చ ప్రాసాదఖట్వాపర్యఙ్కవన్నాడ్యాదీనాం కార్యభేదః. తత్ర నాడీపురీతతౌ ప్రాసాదఖట్వాస్థానీయే- బ్రహ్మ తు పర్యఙ్కస్థానీయం. అతో బ్రహ్మైవ సాక్షాత్సుషుప్తిస్థానమ్. ....

ఠ॥ సూ. అతః ప్రబోధోఽస్మాత్॥ యతో బ్రహ్మైవ సాక్షాత్సుషుప్తిస్థానం - అతః అస్మాత్- బ్రహ్మణ ఏషాం జీవానాం ప్రబోధః శ్రూయమాణ ఉపపద్యతే *సత ఆగమ్య న విదుః సత ఆగచ్ఛామహ ఇత్యాదిషు. ....

తదభావాధికరణం సమాప్తమ్.

చితః- మిథ్యాత్వసమర్థనపరత్వేఽనుపపన్నే, అనభివ్యక్తస్వరూపత్వశఙ్కస్యాపి జీవస్య తిరోహితస్వరూపతాపరత్వే[illegible], [illegible]సూత్రద్వయస్య తదాసక్తేరుపపన్నత్వాత్, ద్వైత్వస్తరాభిధాయినః *సూచకశ్చ హి సూత్రస్య తద్వ్యపధాయకత్వాపపత్తిరపి [illegible], చ్చ. ....

సన్ధ్యాధికరణం సమాప్తమ్.

౭॥ సూ. తదభావో నాడీషు తచ్ఛ్రుతేరాత్మని చ॥ ఇదానీమిత్యాదినా సఙ్గతిరుక్తా [illegible]. నాడీపురీతద్బ్రహ్మణాం జీవస్య సుషుప్తౌ వికల్పేన స్థానాని- ఉత సముచ్చయేన. కిమేషాం ప్రాసాదఖట్వాపర్యఙ్కవత్కార్యభేదోఽస్తి- నేతి. *సత ఆగచ్ఛామహ ఇతి బ్రహ్మణః ప్రబోధశ్రవణం బ్రహ్మణః పర్యఙ్కస్థానీయతామవగమయత్ కిం కార్యభేదమవగమయతి- నేతి. అనవగమకత్వే [illegible] యుగపదనేకస్థానవృత్త్యయోగాచ్చ వికల్పస్స్యాత్. కార్యభేదావగమకత్వే తు ప్రాసాదఖట్వాపర్యఙ్కానామివ కార్యభేదాత్సముచ్చయస్స్యాత్. తతశ్చ పరమాత్మనస్సుషుప్తజీవవిశ్రమస్థానత్వరూపగుణనియమసిద్ధిః. (యుగపదనేకస్థానవృత్త్యసమ్భవాదితి) అణుత్వాదితి భావః. ... ...

(తదభావ ఇతి) *యదా సుప్తః స్వప్నం న కథంచన పశ్యతీతి శ్రుత్యనుసారాత్ *తదభావ[illegible] [illegible] పురీతద్వివక్షితం. పూర్వపక్షయుక్తిర్వ్యుదాసార్థమాహ (న చేతి) (పాక్షికేతి) *వికల్పశ్చాష్టదోషదుష్ట ఇతి [illegible]. [illegible] దోషా ఇతి శిరోద్వయే హ్యష్టౌ దోషాః. దోషాశ్చ బాధరూపాః. ప్రథమం ఫలసాధనతాప్రతిపత్తిబాధః, అనుష్ఠానబాధః, [illegible], [illegible]బాధః, ఫలబాధ, శ్చేత్యేకైకశిరసి దోషాః. అత్ర తు యథాసమ్భవం బాధః- న చతుర్విధోఽపీత్యేతదభిప్రేత్య పాక్షికబాధగర్భవికల్ప[illegible]. కార్యభేదః కథమిత్యత్రాహ (సమ్భవతి చేతి) సుషుప్తో నాడ్యా హృదయాన్నిష్క్రమ్య పురీతతి శయనం- *ప్రత్యవసృప్య [illegible]. ....

ఠ॥ సూ. అతః ప్రబోధోఽస్మాత్॥ అతః, అస్మాత్, ఇతి పదద్వయం వ్యాఖ్యేయం. ... ...

నాడ్యాదీనామేకార్థత్వాత్ వ్రీహియవాదీనామివ వికల్ప ఇతి పూర్వపక్షయుక్తిం పరే వదన్తి. పరస్పరమైక ప్రయోజనత్వే సముచ్చయః స్యాదితి నిరపేక్షత్వప్రతీతిరేవ వివక్షితేతి తైరపి వక్తవ్యం. *తాసు తదా భవతి *యదా సుప్తస్స్వప్నం న కథంచన పశ్యత్యథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతి *తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేత ఇతి నాడ్యాదిసముచ్చయశ్చ శ్రుత్యా ప్రదర్శ్యత ఇతి సిద్ధాన్తయుక్తిరుక్తా. తత్ర నాడీనాం ప్రత్యవసర్పణమార్గత్వమాత్రం ప్రతిపన్నమితి తాసాం సుషుప్తిస్థానత్వే సముచ్చయాప్రతీతేః తదనాదరః. నాడీపురీతతోర్జీవాధారత్వవ్యపదేశస్తదుపాధ్యాధారతయా - బ్రహ్మాధారత్వం నామ బ్రహ్మాత్మకత్వమేవేతి చాయుక్తం- *సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేనేతి సూత్రితత్వాత్, వైయధికరణ్యశ్రుతీనామస్వారస్యాచ్చ. నను *య

౯॥ సూ. సఏవతుకర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః॥

కింసుషుప్తఏవప్రబోధసమయేఉత్తిష్ఠతి- ఉతాన్యఇతిసంశయేఅస్యసకలోపాధివినిర్ముక్తస్యబ్రహ్మణి సమ్పన్నస్యముక్తాదవిలక్షణత్వేనప్రాచీనశరీరేన్ద్రియాదిసమ్బన్ధాభావాదన్యః ... ...

ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే (సఏవత్వితి) తుశబ్దఃపక్షంవ్యావర్తయతి. సఏవోత్తిష్ఠతి. కుతః. (కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః) కర్మతావత్ - సుషుప్తేనపూర్వకృతంపుణ్యపాపరూపంతత్త్వజ్ఞానాత్ప్రాక్తేనైవభోక్తవ్యం. అనుస్మృతిరపి -యఏవాహంసుప్తః-సఏవప్రబుద్ధోస్మీతి. శబ్దోపిసుషుప్తప్రబుద్ధస్సఏవేతిదర్శయతి *తఇహవ్యాఘ్రోవా సింహోవావృకోవావరాహోవాకీటోవాపతఙ్గోవాదంశోవామశకోవాయద్యద్భవన్తితథాభవన్తీతి. విధయశ్చమోక్షార్థాస్సుషుప్తస్యముక్తత్వేఽనర్థకాస్స్యుః. నచాసౌసర్వోపాధివినిర్ముక్తఃఆవిర్భూతస్వరూపః- *తద్యత్రైతత్సుషుప్తఇతిసుషుప్తంప్రకృత్య *నాహఖల్వయమేవంసమ్ప్రత్యాత్మానంజానాత్యయమహమస్మీతి నోఏవేమానిభూతానివినాశమేవాపీతోభవతినాహమత్రభోగ్యంపశ్యామీతివచనాత్. ముక్తస్యచ *పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్యస్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే *సతత్రపర్యేతిజక్షత్క్రీడన్రమమాణః *సస్వరాడ్భవతితస్యసర్వేషులోకేషుకామచారోభవతి *సర్వంహపశ్యఃపశ్యతిసర్వమాప్నోతిసర్వశఇతి సర్వజ్ఞత్వాదిశ్రూయతే. అతస్సుషుప్తస్సంసరన్నేవ ఆయస్తసర్వకరణోజ్ఞానభోగాద్యశక్తోవిశ్రమస్థానం పరమాత్మానముపసమ్పద్యాశ్వస్తఃపునర్భోగాయోత్తిష్ఠతి. ....

కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధ్యధికరణంసమాప్తమ్.

త్రైషఏతత్సుప్తోభూత్ యఏషవిజ్ఞానమయః పురుషస్తదేషాం ప్రాణానాంవిజ్ఞానేనవిజ్ఞానమాదాయయఏషోన్తర్హృదయఆకాశస్తస్మించ్ఛేతఇతి *పురీతతిశేత ఇతిచశ్రుత్యోఃకథమవిరోధః. అత్రఆకాశే - పరమాత్మనీతిపరే. తథాపి * హృదయఇతివచఃపురీతచ్ఛయనేనవిరుద్ధం. అత ఆకాశశబ్దవాచ్యపురీతదాఖ్యధమన్యైక్యాత్ అవిరోధఇతివాచ్యం. హృదయవేష్టనమాంసంపురీతత్ - తచ్చహృదయాధారః- అతోనవిరోధఇత్యన్యే. తచ్చాయుక్తం- హృదయాన్నాడీభిః ప్రత్యవసృప్యపురీతతిశయనస్యహృదిశయనస్యచవిరోధాత్.——— అన్యేతుస్వప్నేసాన్తర్యామికః పరమాత్మానముపైతీతివదన్తి. తచ్చాయుక్తం - అన్తర్యామిణఈశ్వరాద్వ్యతిరిక్తస్యపరమాత్మనోఽప్రామాణికత్వాత్, * ప్రాజ్ఞేనాత్మనాసమ్పరిష్వక్తఇతి శ్రుతివిరోధాచ్చ. అన్యత్సర్వంతుల్యమ్...

తదభావాధికరణంసమాప్తమ్.

౯॥ సూ. సఏవతుకర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః॥ సఙ్గతిః స్ఫుటా. కింసుప్తాదన్యఃప్రబోధఉత్తిష్ఠతి- ఉతసఏవేతి. కింసుషుప్తఃసకలోపాధివినిర్మోకోఽస్తిఉతనేతి. కింకర్మానుస్మృతిశబ్దవిధయస్సకలోపాధివినిర్మోకాభావమవగమయన్తి - నేతి. నగమయన్తిచేత్ - సకలోపాధ్యభావాత్ బ్రహ్మణిసమ్పన్నఇత్యన్యఉత్తిష్ఠతి. గమయన్తిచేత్- సర్వోపాధివినిర్ముక్తబ్రహ్మసమ్పత్త్యభావాత్ సఏవోత్తిష్ఠతీతిస్యాత్. (సకలోపాధివినిర్ముక్తస్యేతి) అత్ర *నకంచనపాప్మానంస్పృశతీతిశ్రుతిరభిప్రేతా. * సతాసోమ్యతదాసమ్పన్నోభవతీతివాక్యమప్యభిప్రేత్యబ్రహ్మణిసమ్పన్నస్యేత్యుక్తమ్. ... ...

(యద్యద్భవన్తితథాభవన్తీతి) పూర్వంయేయథాభవన్తి- తేతథాభవన్తీత్యర్థః. (నచాసావితి) అత్ర *వినాశమేవాపీతోభవతీతివాక్యేజ్ఞానసఙ్కోచోవివక్షితః. ఏతద్వచనాత్ సుషుప్తస్యసర్వోపాధినిర్మోక్షాభావఃకథమిత్యత్రాహ (ముక్తస్యేతి) సుషుప్తేసర్వప్రవృత్తిశూన్యత్వజ్ఞానసఙ్కోచావభిహితౌ- ముక్తస్యతుతదుభయంవిపరీతమిత్యర్థః. *నకంచనపాప్మానంస్పృశతీతిశ్రుతేఃకోర్థఇత్యత్రాహ (అతఇతి) (జ్ఞానభోగాద్యశక్తఇతి) ఆదిశబ్దేనానుష్ఠానముక్తం. *నకంచనపాప్మానంస్పృశతీత్యత్రానుష్ఠానాశక్తిర్వివక్షితా. సుఖదుఃఖానుభవాదికాలుష్యరాహిత్యం,విశ్రాన్త్యర్థంపరమాత్మనిసమ్పత్తిః, కర్మానుష్ఠానవైధుర్యం, చాభిహితం-నతుసర్వోపాధినిర్మోక్షపూర్వకబ్రహ్మప్రాప్తిరిత్యర్థః. సతిసమ్పత్తిర్నామశరీరేన్ద్రియాధిష్ఠాతృత్వాదివ్యాపారాన్తరరాహిత్యేన బ్రహ్మణిస్థితిమాత్రంవివక్షితం- సదాసతిసమ్పన్నత్వాదాత్మస్వరూపస్య. ... ...

పూర్వేద్యుఃప్రక్రాన్తస్యకర్మణోఽపరిసమాప్తస్యాపరేద్యురనుష్ఠానాత్సఏవేతికర్మశబ్దంపరేసర్వేవ్యాచక్షతే. తదయుక్తం - అన్యేనోపక్రాన్తస్యరథనిర్మాణదేవతాప్రతిష్ఠాపనాదేరన్యైస్సమాపనదర్శనాత్. మయేదంప్రక్రాన్తమితిప్రత్యభిజ్ఞాపూర్వకసమాపనంవివక్షితంచేత్ - అస్యానుస్మృతేఃకోభేదః. అర్థాన్తరప్రత్యభిజ్ఞాధారత్వం, స్వవిషయప్రత్యభిజ్ఞానం, చేతివైషమ్యమితిచేత్. న- అనుస్మృతిశబ్దేనైవోభయవిధప్రతిసన్ధానస్య వక్తుంశక్యత్వాత్. నచగోబలీవర్దన్యాయేనసఙ్కోచః - అర్థాన్తరసమ్భవేనాన్యథాసిద్ధత్వాత్. అనన్యథాసిద్ధంహిసఙ్కోచకం. నసుకర్మవిధయోవి

౧౦॥ సూ. ముగ్ధేర్ధసమ్పత్తిః పరిశేషాత్ ॥

ముగ్ధమధికృత్య చిన్త్యతే. కిమియం మూర్ఛా సుషుప్త్యాదిష్వన్యతమావస్థా- ఉతావస్థాన్తరమితి విశయే సుషుప్త్యాదీనామన్యతమావస్థాయామేవ మూర్ఛాప్రసిద్ధ్యుపపత్తే, రవస్థాన్తరకల్పనే ప్రమాణాభావా, దన్యతమావస్థా. ....

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (ముగ్ధేర్ధసమ్పత్తిరితి) ముగ్ధపురుషే యా తస్యావస్థా- సా మరణాయార్ధసమ్పత్తిః. కుతః. (పరిశేషాత్) న తావత్స్వప్నజాగరౌ - జ్ఞానాభావాత్. నిమిత్తవైరూప్యా దాకారవైరూప్యాచ్చ న సుషుప్తిమరణే. నిమిత్తం హి మూర్ఛాయా అభిఘాతాదిః. పారిశేష్యాన్మరణాయార్ధసమ్పత్తిర్మూర్ఛా. మరణం హి సర్వప్రాణదేహసమ్బన్ధోపరతిః- సూక్ష్మప్రాణదేహసమ్బన్ధావస్థితిర్మూర్ఛా. ....

ముగ్ధాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౧॥ సూ. న స్థానతోఽపి పరస్యోభయలిఙ్గం సర్వత్ర హి ॥

దోషదర్శనాద్వైరాగ్యోదయాయ జీవస్యావస్థావిశేషా నిరూపితాః - ఇదానీం ప్రాప్యప్రాప్తితృష్ణాజననాయ ప్రాప్యస్య బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వకల్యాణగుణాత్మకత్వప్రతిపాదనాయారభ్యతే. తత్ర జాగరస్వప్నసుషుప్తిముగ్ధ్యుత్క్రాన్తిస్థానేషు తత్తత్స్థానప్రయుక్తా జీవస్య యే దోషాః- తే తదన్తర్యామిణః పరస్య బ్రహ్మణోఽపి

ద్యావిషయశ్చ విధిశబ్దేన వక్తుం శక్యః- అత సప్రజ్ఞో చేతవాపిత్వముక్తి దోషశ్రుతిచెన్న- కర్మశ [illegible] జ్ఞానాభ్యం [illegible] నాశస్య నిర్హేతుకత్వప్రసఙ్గాభిప్రాయత్వా, త్తస్య చ విధిశబ్దేనాభిధాతుమశక్యత్వాత్,. [illegible] -అతో విధిశబ్దః ఉపవిశేష్యాద్విద్యావిధివిషయ ఇతి యుక్తం.——— ఇదం నిరూపణం మరణపిత్రుల్యని [illegible] *యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవైత్యాదివాక్యస్య బ్రహ్మానుభవవిషయత్వాన్న తేన శఙ్కా. అనుస [illegible] తేస్సిద్ధాన్త [illegible] ప్రత్యభిసన్ధానాభావా, చ్చ మరణవిషయత్వానుపపత్తేః. ....

కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧౦॥ సూ. ముగ్ధేర్ధసమ్పత్తిః పరిశేషాత్ ॥ కిం మూర్ఛా నామ జాగరస్వప్నసుషుప్తీనామన్యతమావస్థా- ఉతావస్థాన్తరం. కిం లక్షణతో భేదోఽధ్యవసితుం శక్యతే- నేతి. అశక్యత్వే తాస్వన్యతమత్వం. శక్యత్వేఽవస్థాన్తరత్వం. (సుషుప్త్యాదీనామితి) అతిశయ్య జాగరస్వప్నమరణావస్థాగ్రహణాన్నే. ప్రసిద్ధ్యుపపత్తేః- మూర్ఛాశబ్దప్రయోగోపపత్తేరిత్యర్థః. ఉపపత్తిశ్చ జ్ఞానా [illegible] ... ...

నిమిత్తవైరూప్యం వివృణోతి (నిమిత్తం హీతి) ఆదిశబ్దేనాత్యన్తాసిష్ఠశ్రవణాద్యుపాత్తం. [illegible] మరణా [illegible] దాకారవైరూప్యం వివృణోతి (మరణం హీతి) నిమిత్తవైరూప్యాత్ సుషుప్తివ్యావృత్తిః - ఆకారవైరూప్యాన్మరణవ్యావృత్తిః. [illegible] సుషుప్తిమరణయోర్విరుద్ధత్వాత్ పారిశేష్యముక్తవాన్ - పశ్చాన్మరణాన్తర్భావశఙ్కాయామాకారవైరూప్యం [illegible]. సుషుప్తౌ ప్రాణో భూయిష్ఠముపలభ్యతే- మూర్ఛాయామల్పః కించిదుపలభ్యతే- మృతౌ న కించిదపి. బాహ్యావాయునా [illegible] - అనాప్యాయితస్య ప్రాణస్యోపలమ్భానర్హత్వాత్. ... ...

అన్యే తు మూర్ఛితః కిం మరణాయ పరమాత్మానమభిసమ్పన్నః- ఉత స్వాప్నే [illegible] విచారః ప్రతిపద్యతే. జాగ్రదాదిష్వన్యతమేత్యేకవిచారాన్తర్భావాత్, పృథక్కరణఫలాభావా, ద్ద్వైధానిచారశ్చ చిత్యః. విచారస్య [illegible] పారిశేష్యహేతోఽపరమాత్మపర్యన్తత్వే అతత్పర్యన్తత్వే చావిశేషాత్ ....

ముగ్ధాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౧॥ సూ. న స్థానతోఽపి పరస్యోభయలిఙ్గం సర్వత్ర హి ॥ సఙ్గతిమాహ (దోషేతి) ప్రథమపాదప్రతిపాద్యం జీవస్య సదోషత్వం- ద్వితీయపాదప్రతిపాద్యం హి పరమాత్మనో నిర్దోషకల్యాణగుణాకరత్వే - తత్కథం స్వప్నాద్యవస్థాస్మిన్పాదే నిరూప్యత ఇతి చేత్. ఉచ్యతే - స్వప్నసుషుప్తినిరూపణేన పరమాత్మనః స్వాప్నవిచిత్రార్థస్రష్టృత్వం, సుషుప్తిస్థానత్వం, చాకారద్వయం ప్రతిపాదితం భవతీతి పరమాత్మగుణనిర్ధారస్మిన్పాదే తన్నిరూపణం. మూర్ఛాదినిరూపణం తు పూర్వపాదే నిరవకాశత్వాత్ సుషుప్తినిరూపణసాపేక్షత్వాచ్చాత్ర కృతం. (ఆరభత ఇతి) సూత్రకార ఇతి శేషః. (ముగ్ధ్యుత్క్రాన్తిస్థానేషు) అవస్థాస్విత్యర్థః. సుషుప్త్యాదిస్థానేషు స్థితస్య జీవశరీరకస్య పరస్య జీవగతా అపురుషార్థాః కిం ప్రసజ్యన్తే- నేతి చిన్త్యతే.

తత్ర తత్రావస్థితస్య సన్తి- నేతి విచార్యతే. కిం యుక్తం. సన్తీతి. కుతః. తత్తదవస్థశరీరేఽవస్థానాత్. నను *సమ్భోగప్రాప్తిరితి చేన్న వైశేష్యాత్ *స్థిత్యదనాభ్యాం చేత్యాదిషు పరస్యాకర్మవశ్యత్వేన దోషాభావ ఉక్తః- తత్ర- ధమకర్మవశ్యస్య పరస్య బ్రహ్మణస్తత్తత్స్థానసమ్బన్ధాద్దోష ఉచ్యతే. ఇత్థముచ్యతే- కర్మాణ్యపి దేహసమ్బన్ధమాపాదయన్త్యపురుషార్థజననాని భవన్తీతి- *దేహయోగాద్వేత్యత్రోక్తం. తచ్చ దేహసమ్బన్ధస్యాపురుషార్థత్వేన భవతి- ఇతరథా కర్మాణ్యేవ దుఃఖం జనయిష్యన్తి- కిం దేహసమ్బన్ధేన. అతోఽకర్మవశ్యత్వే సత్యపి నానావిధాశుచిదేహసమ్బన్ధోఽపురుషార్థ ఏవ. అతస్తన్నియమనార్థం స్వేచ్ఛయా తత్ప్రవేశేఽప్యపురుషార్థసమ్బన్ధోఽవర్జనీయః- పూయశోణితాదిమజ్జనం హి స్వేచ్ఛాకారితమప్యపురుషార్థ ఏవ. అతో యద్యపి జగదేకకారణం సర్వజ్ఞత్వాదికల్యాణగుణాకరం చ బ్రహ్మ- తథాపి *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ *య ఆత్మని తిష్ఠన్ *యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్ *యో రేతసి తిష్ఠన్నిత్యాదివచనాత్, తత్ర తత్రావస్థితస్య తత్తత్సమ్బన్ధరూపా అపురుషార్థాః సన్తీతి.... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (న స్థానతోఽపి పరస్యేతి) న పృథివ్యాద్యాత్మాదిస్థానతోఽపి పరస్య- బ్రహ్మణః అపురుషార్థగన్ధస్సమ్భవతి. కుతః. (ఉభయలిఙ్గం సర్వత్ర హి) యతః సర్వత్ర- శ్రుతిస్మృతిషు పరం బ్రహ్మ ఉభయలిఙ్గం - ఉభయలక్షణమభిధీయతే. నిరస్తనిఖిలదోషత్వకల్యాణగుణాకరత్వలక్షణోపేతమిత్యర్థః. *అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పః *సమస్తకల్యాణగుణాత్మకోఽసౌ స్వశక్తిలేశాద్ధృతభూతవర్గః * తేజోబలైశ్వర్యమహావబోధసువీర్యశక్త్యాదిగుణైకరాశిః । పరః పరాణాం

దేహాదిసమ్బన్ధస్యాపురుషార్థహేతుత్వం కిం తద్వస్తుస్వభావప్రయుక్తం- ఉత కర్మవిశేషకృతమితి. కిం పరమాత్మవిషయోభయలిఙ్గత్వశ్రుతిరపురుషార్థస్య వస్తుస్వభావప్రయుక్తతాం వ్యుదస్య కర్మనిబన్ధనతామవగమయితుం ప్రభవతి- నేతి. పరస్యోభయలిఙ్గత్వశ్రుతిః కిమన్యథాసిద్ధా- నేతి. పరస్యోభయలిఙ్గత్వం జీవవదవస్థాభేదేన వా ఔపాధికత్వేన వా నిర్వోఢుం శక్యం- నేతి. తత్రావస్థాభేదేన నిర్వహణార్థం చిన్త్యతే- పరస్యోభయలిఙ్గత్వం కిం విరోధానార్హం- నేతి. నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యవగతం బ్రాహ్మణాదిశబ్దానాం బ్రహ్మపర్యన్తత్వం కిం పరస్య కర్మవశ్యతామవగమయతి- నేతి,. ఔపాధికత్వేన నిర్వాహార్థం త్రేధా చిన్త్యతే- జలసూర్యాదిదృష్టాన్తః పరస్య కిం మిథ్యాసమూలావిద్యాదిదోషసమ్బన్ధమవగమయతి- నేతి,. *అథాత ఆదేశో నేతి నేతీతి నిషేధః కిం ప్రకృతసర్వాకారవిషయః- ఉత సఙ్కుచిత ఇతి, చ. జ్ఞానానన్దస్వరూపత్వవ్యపదేశః కిం పరస్య సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదిగుణాశ్రయత్వం ప్రతిక్షిపతి- నేతి, చ. యదా బ్రాహ్మణాదిశబ్దానాం బ్రహ్మపర్యన్తత్వం పరస్య కర్మవశ్యతామవగమయతి - తదా పరస్యోభయలిఙ్గత్వం విరోధానార్హమవస్థాభేదేన నిర్వాహ్యం స్యాత్,. యదా జలసూర్యాదిదృష్టాన్తః పరస్యావిద్యాదిదోషసంసర్గజ్ఞాపకః, యదా చ నేతి నేతీతి నిషేధః ప్రకృతసర్వాకారవిషయః, యదా చ జ్ఞానానన్దస్వరూపత్వవ్యపదేశః సార్వజ్ఞ్యాదిప్రతిక్షేపకః,- తదోభయలిఙ్గత్వమౌపాధికత్వేన నిర్వోఢుం శక్యం స్యాత్,. ఏవముభయథా నిర్వాహసమ్భవాత్ ఉభయలిఙ్గత్వశ్రుతిరన్యథాసిద్ధేత్యపురుషార్థస్య వస్తుస్వభావప్రయుక్తతాం వ్యుదస్య కర్మకృతత్వం వ్యవస్థాపయితుం సా న ప్రభవతీత్యకర్మవశ్యత్వేఽపి పరస్య దేహాదిసమ్బన్ధాదపురుషార్థాన్వయస్స్యాత్. యదా తు బ్రాహ్మణాదిశబ్దానాం బ్రహ్మపర్యన్తత్వం న పరస్య కర్మవశ్యత్వమవగమయతి- తదా తస్యోభయలిఙ్గత్వం విరోధానర్హతయాఽవస్థాభేదేన నిర్వోఢుమశక్యం స్యాత్,. యదా జలసూర్యాదిదృష్టాన్తః పరస్యావిద్యాదోషసంసర్గం న జ్ఞాపయతి, యదా చ *నేతి నేతీతి నిషేధః సఙ్కుచితవిషయః, యదా చ జ్ఞానానన్దస్వరూపత్వవ్యపదేశో జ్ఞాతృత్వాదిగుణాశ్రయత్వం న ప్రతిక్షిపతి,- తదాఽఔపాధికత్వేన నిర్వోఢుమశక్యం స్యాత్. అత ఉభయలిఙ్గత్వశ్రుతేరుభయథాప్యన్యథాసిద్ధత్వాభావాత్ అపురుషార్థస్య వస్తుస్వభావప్రయుక్తతాం వ్యుదస్య కర్మవిశేషప్రయుక్తత్వం సా వ్యవస్థాపయితుం ప్రభవతీత్యకర్మవశ్యస్య పరమాత్మనో దేహాదిష్వవస్థితస్యాపి నాపురుషార్థాదిదోషాన్వయప్రసఙ్గ ఇతి. (తత్తదవస్థశరీర ఇతి) తచ్ఛబ్దో జాగరాదిపరః. జాగరాదిహేతుతా శరీరస్యావస్థా. పౌనరుక్త్యం శఙ్కతే (నన్వితి) పరిహరతి (ఇత్థమితి) కర్మణాం దుఃఖావహత్వం దేహద్వారకమస్తు- తతః కిమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) ద్వారభూతస్యాసౌ అపురుషార్థహేతుత్వం భవతి- యథా రాజకోపస్య వధాదిహేతుత్వేఽపి తస్య ఖడ్గప్రహారాదిద్వారకత్వాత్ ద్వారభూతఖడ్గప్రహారస్య వధం ప్రతి సాక్షాద్ధేతుత్వం- తథేహాపీతి. ఇమమర్థమభిప్రేత్యాహ (అపురుషార్థత్వేన భవతీతి) తదుపపాదయతి (ఇతరథేతి) తస్మాద్ద్వారభూతదేహసమ్బన్ధోఽపురుషార్థ ఇత్యాహ (అత ఇతి) కర్మవశ్యత్వాదృతే స్వేచ్ఛయా ప్రవేశేఽప్యపురుషార్థసమ్బన్ధో వస్తుస్వభావాయత్తత్వాదవర్జనీయః- యథాఽనన్యాధీనస్య స్వయమేవ అసినా స్వచ్ఛన్దతో శిరశ్ఛేదోఽపురుషార్థ ఏవ- తద్వదిత్యాహ (అతస్తదితి) దృష్టాన్తమాహ (పూయేతి) అకర్మవశ్యత్వేఽపి వస్తుస్వభావాయత్తాపురుషార్థసమ్బన్ధః స్యాదేవేతి పూర్వపక్షోత్థానమిత్యర్థః. ... ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) (నిరస్తనిఖిలదోషత్వకల్యాణగుణాకరత్వలక్షణోపేతమిత్యర్థ ఇతి) నిర్దోషత్వశ్రుతివత్ కల్యాణగుణాకరత్వశ్రుతిరపి దోషశఙ్కానిరాసోపయోగినీ- కల్యాణగుణానాం దోషప్రతిపక్షరూపత్వాదితి భావః. ....

———

సకలానయత్ర క్లేశాదయస్సన్తిపరావరేశే *సమస్తహేయరహితంవిష్ణ్వాఖ్యంపరమంపదమిత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యః ఉభయలక్షణంహిబ్రహ్మావగతమ్. ....

———

౧౨॥ సూ. ॥ భేదాదితిచేన్నప్రత్యేకమతద్వచనాత్ ॥ యథాజీవస్య ప్రజాపతివాక్యావగతాపహతపాప్మత్వాద్యుభయలిఙ్గస్యాపిదేవాదిదేహయోగరూపావస్థాభేదాదపురుషార్థయోగః-తథాఽన్తర్యామిణఃపరస్యాపిస్వతోఽపహతపాప్మత్వాద్యుభయలిఙ్గస్యతత్తద్దేవాదిశరీరయోగరూపావస్థాభేదాదపురుషార్థయోగోఽవర్జనీయఇతిచేత్. తన్న- (ప్రత్యేకమతద్వచనాత్) *యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్ *యఆత్మనితిష్ఠన్నిత్యాదిషుప్రతిపర్యాయం *సతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతఇత్యన్తర్యామిణోఽమృతత్వవచనేన తత్రతత్ర స్వేచ్ఛయానియమనంకుర్వ తస్తత్తత్సమ్బన్ధప్రయుక్తాపురుషార్థప్రతిషేధాత్. జీవస్యతుతత్స్వరూపంతిరోహితమితి *పరాభిధ్యానాత్తుతిరోహితమిత్యత్రోక్తం. నను స్వేచ్ఛయాకుర్వతోపితత్తద్వస్తుస్వభావాయత్తా పురుషార్థసమ్బన్ధోఽవర్జనీయఇత్యుక్తం. నైతద్యుక్తం- నహ్యాదిద్వస్త్వపిస్వభావతోఽపురుషార్థస్వరూపం. కర్మవశ్యానాంతుకర్మస్వభావానుగుణ్యేనపరమపురుషసఙ్కల్పాదేకమేవవస్తుకాలభేదేనపురుషభేదేనచసుఖాయదుఃఖాయచభవతి.వస్తుస్వరూపప్రయుక్తేతుతాద్రూప్యేసర్వంసర్వదాసర్వస్యసుఖాయైవదుఃఖాయైవవాస్యాత్-నచైవందృశ్యతే. తథాచోక్తం *నరకస్వర్గసంజ్ఞైవైపాపపుణ్యేద్విజోత్తమ । వస్త్వేకమేవదుఃఖాయసుఖాయేర్ష్యాగమాయచ।కోపాయచయతస్తస్మాద్వస్తువస్త్వాత్మకంకుతః।తదేవప్రీతయేభూత్వాపునర్దుఃఖాయజాయతే। తదేవకోపాయయతఃప్రసాదాయచజాయతే।తస్మాద్దుఃఖాత్మకంనాస్తినచకించిత్సుఖాత్మకమితి. అతోజీవస్యకర్మవశ్యత్వాత్తత్తత్కర్మానుగుణ్యేనతత్తద్వస్తుసమ్బన్ధఏవాపురుషార్థస్స్యాత్ - పరస్యతుబ్రహ్మణఃస్వాధీనస్యసర్వసమ్బన్ధస్తత్తద్విచిత్రనియమనరూపలీలారసాయైవస్యాత్. ....

———

౧౩॥ సూ. ॥ అపిచైవమేకే ॥ అపిచ- ఏకే-శాఖినఃఏకస్మిన్నేవదేహేసంయోగేజీవస్యాపురుషార్థంపరస్యతుతదభావంనియమనరూపైశ్వర్యాయత్తదీప్తియోగంచస్వశబ్దేనాధీయతే *ద్వాసుపర్ణాసయుజాసఖాయాసమానంవృక్షంపరిషస్వజాతే । తయోరన్యఃపిప్పలంస్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యోఅభిచాకశీతీతి.

———

౧౨॥ సూ. ॥ భేదాదితిచేన్నప్రత్యేకమతద్వచనాత్ ॥ ఉభయలిఙ్గత్వశ్రుతేఃజీవస్యాప్యదేహావస్థాభేదేసహితస్నిర్వాహః- తద్వత్పరమాత్మనోపీత్యర్థః. పరిహరతి (తన్నేతి) (ప్రతిపర్యాయమితి) అమృతశబ్దస్యసకృదుక్త్యైవ - సిద్ధత్వేపరస్త్వంస్యాత్ - అసకృదావృత్తత్వాత్ ప్రతిపర్యాయముక్తతత్తద్వస్తుగతదోషవిశేషసమ్బన్ధరాహిత్యమేవామృతశబ్దేనాభిప్రేతమిత్యర్థః. జీవస్యోభయలిఙ్గత్వశ్రుతిసద్భావేపికథంతస్యాపురుషార్థసమ్బన్ధఇత్యత్రాహ (జీవస్యేతి) తిరోధానాదేఃశ్రుతిసిద్ధత్వాజ్జీవవిషయోభయలిఙ్గత్వశ్రుతిస్సఙ్కోచితా - పరమాత్మనస్త్వన్యాధీనతిరోధానాదిశ్రుత్యభావాత్తద్విషయోభయలిఙ్గత్వశ్రుతిరసఙ్కుచితవృత్తిరిత్యర్థః. నన్విత్యాదినాచోదితంపరిహరతి (నైతదితి) వస్తుస్వభావాయత్తత్వేసతిహ్యపురుషార్థత్వప్రసఙ్గః- తదేవనాస్తీత్యాహ (నహీతి) నకేవలంత్వేకస్యైవాపురుషార్థసమ్బన్ధాభావః- అచేతనస్యాప్యపురుషార్థత్వంనస్వభావప్రయుక్తమిత్యపిశబ్దస్యభావః. అగ్న్యాదిషుహేమన్తాదికాలావేక్షయా సుఖదుఃఖహేతుత్వందృష్టం, పురుషభేదేనచైకమేవవస్తుస్వకీయత్వపరకీయత్వబుద్ధ్యాసుఖదుఃఖకరందృష్టం,- యథాధాన్యాదిషు- తద్వదిత్యర్థః. వస్తుస్వభావాయత్తత్వేదూషణమాహ (వస్తుస్వరూపేతి) తాద్రూప్యే- సుఖదుఃఖాదిహేతుత్వేఇత్యర్థః. నహ్యేకస్యవిరుద్ధస్వభావద్వయాన్వయఉపపన్నఇతిభావః. నకేవలంసుఖాదిహేతుతాయాఃకర్మకృతత్వముపపత్త్యాకల్ప్యం- కణ్ఠోక్తమపీత్యాహ (తథాచోక్తమితి) పురుషభేదేనైకస్యవస్తునస్సుఖాదిహేతుత్వమాహ (నరకస్వర్గేతి) నరకస్వర్గసంజ్ఞత్వంప్రాప్తాప్రాప్తవివేకేనపాపపుణ్యకృతమిత్యర్థః. ఏకస్యైవవస్తునఏకపురుషంప్రతికాలభేదేనసుఖాదిహేతుత్వమాహ (తదేవప్రీతయఇతి) తస్మాత్పరతన్త్రస్యజీవస్యకర్మానుగుణభగవత్సఙ్కల్పాయత్తోఽపురుషార్థసమ్బన్ధఇత్యాహ (అతఇతి) స్వతన్త్రస్యస్వయంస్వాపురుషార్థాపాదనాయోగాత్ ఈశ్వరస్యేదంలీలోపకరణతయాపురుషార్థభూతమిత్యాహ (పరస్యత్వితి)........................

———

౧౩॥ సూ. ॥ అపిచైవమేకే ॥ పూర్వసూత్రే అనిగదవ్యాఖ్యానాశ్రుతిరుదాహృతా - అత్ర స్పష్టార్థశ్రుతిరుదాహ్రియతఇత్యభిప్రాయేణస్వశబ్దేనేత్యుక్తం. *ద్వాసుపర్ణాఇత్యత్రపర్ణశబ్దేనాప్రాకృతవిగ్రహోజ్ఞానంవాఽభిధీయతే,........................

———

అథస్యాత్ - *అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపేవ్యాకరవాణీతి బ్రహ్మా
త్మకజీవానుప్రవేశపూర్వకం నామరూపవ్యాకరణమితి బ్రహ్మణోపితదాత్మభూత
స్య దేవమనుష్యాదిరూపత్వం తన్నామభాక్త్వంచాస్తి-తతశ్చ * బ్రాహ్మణోయజే
తేత్యాదివిధినిషేధశాస్త్రగోచరత్వేన కర్మవశ్యత్వమవర్జనీయమితి. తత్రాహ.

౧౪॥ సూ. అరూపవదేవహితత్ప్రధానత్వాత్ ॥ దేవాదిశరీరానుప్రవేశేతేనతే
నరూపేణయుక్తమప్యరూపవదేవతత్ - బ్రహ్మ-రూపరహితతుల్యమేవ. జీవవచ్ఛరీరిత్వనిబన్ధనకర్మవశ్యత్వమ
స్యనవిద్యతఇత్యర్థః. కుతః. నిర్వాహకత్వేనప్రధానత్వాత్ .*ఆకాశోహవై నామరూపయోర్నిర్వహితా తేయ
దన్తరాతద్బ్రహ్మేతిసర్వానుప్రవేశేపినామరూపకార్యాస్పర్శేననామరూపయోర్నిర్వోఢృత్వమేవ బ్రహ్మణః
ప్రతిపాదయతి. నను తచ్ఛరీరకత్వేనతదన్తర్యామిత్వే కథమరూపవదితిరూపసమ్బన్ధరహితతుల్యత్వముచ్యతే. ఇ
త్థం- యథాజీవస్యతత్తజ్జన్యసుఖదుఃఖభాక్త్వేనతత్తద్రూపసమ్బన్ధః- తథాతదభావాత్పరస్యారూపవత్త్వం.వి
ధినిషేధశాస్త్రాణ్యపికర్మవశ్యమేవాధికుర్వన్తి. తస్మాదరూపతుల్యమేవపరంబ్రహ్మ. తతశ్చాన్తర్యామిరూపే
ణావస్థితమపిబ్రహ్మనిరస్తనిఖిలదోషత్వకల్యాణగుణాకరత్వరూపోభయలిఙ్గమేవ. ....

ననుచ*సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేత్యాదిభిర్నిర్విశేషప్రకాశైకస్వరూపంబ్రహ్మైవ
గమ్యతే-అన్యత్తుసర్వజ్ఞత్వసత్యసఙ్కల్పత్వజగత్కారణత్వసర్వాన్తరాత్మత్వసత్యకామ
త్వాదికం *నేతినేతీత్యాదిభిః ప్రతిషిధ్యమానత్వేనమిథ్యాభూతమిత్యవగన్తవ్యం-తత్క
థంకల్యాణగుణాకరత్వ నిరస్తనిఖిలదోషత్వరూపోభయలిఙ్గత్వంబ్రహ్మణఇతి. అతఆహ

౧౫॥ సూ. ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాత్ ॥ యథా *సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేత్యా
దివాక్యావైయర్థ్యాత్ప్రకాశస్వరూపత్వం బ్రహ్మణోఽభ్యుపగమ్యతే - తథా సత్యసఙ్కల్పత్వసర్వజ్ఞత్వజగ
త్కారణత్వ సర్వాత్మకత్వనిరస్తనిఖిలావిద్యాదిదోషత్వాద్యభిధాయివాక్యావైయర్థ్యాదుభయలిఙ్గమేవబ్రహ్మ.

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (అథస్యాదితి) అపురుషార్థసమ్బన్ధఃకర్మాధీనోస్తు- కర్మవశ్యత్వంపరమాత్మనోపిసమ్భవతీత్యర్థః.

౧౪॥ సూ. అరూపవదేవహితత్ప్రధానత్వాత్ ॥ కేనాకారేణారూపతుల్యత్వమిత్యత్రాహ (జీవవదితి) వక్ష్యమాణశ్రు
త్యభిప్రాయేణాహ (నిర్వాహకత్వేనప్రధానత్వాదితి) *తేయదన్తరేత్యస్యార్థమాహ (నామరూపేతి) కార్యవిశేషబుభుత్సయాచోదయతి (నన్వి
తి) శరీరిత్వేనానుప్రవేశోహితన్నియమనాదికార్యార్థఏవ- తత్కథంకార్యాస్పర్శ ఇత్యర్థః. యద్వా - తత్తద్బుద్ధిశబ్దపర్యవసానంహితత్తదనుప్రవేశ
కార్యం- బుద్ధిశబ్దవిషయత్వేనకర్మవశ్యత్వంచావశ్యంభావి- తత్కథంకార్యాస్పర్శ ఇత్యర్థః. పరిహరతి (ఇత్థమితి) సుఖదుఃఖాదికార్యవిశేషస్యాస్పర్శ
ఉచ్యతే- నతునియమనాదేరిత్యర్థః. తర్హి * బ్రాహ్మణోయజేతేత్యేవమాదీనాంకోర్థ ఇత్యత్రాహ (విధినిషేధేతి) యథాశుక్లశబ్దస్యగుణిపర్యన్తాభిధా
నస్వారస్యేపిపటస్యశుక్ల ఇతివాక్యేఽర్థానుపపత్త్యాశుక్లశబ్దోధర్మమాత్రపరః- తథా *బ్రాహ్మణోయజేతేత్యాదిష్వప్యర్థానుపపత్త్యా జీవమాత్రప
ర్యన్తత్వమాశ్రీయతఇత్యర్థః. తథాచ*యస్యపృథివీశరీరమిత్యాదిషుదృష్టమితిభావః. యద్వా- బ్రాహ్మణాదిశబ్దానాం బ్రహ్మపర్యన్తత్వేపి బ్రాహ్మణ
శ్శుక్లఇతివద్విశేషణభూతజీవమాత్రేకర్మవశ్యత్వాన్వయాత్ బ్రహ్మణస్సద్వారకంకర్మవశ్యత్వమితి. (అధికుర్వన్తి) అధికారః- తావదర్థ్యబోధనం.
తస్మాదితిసూత్రార్థముపసంహరతి. పరమప్రకృతార్థేనాన్వయమాహ (తతశ్చేతి) ....

అనన్తరసూత్రంచోద్యేనావతారయతి (ననుచేతి) * సత్యంజ్ఞానమిత్యాద్యర్థగుణనిషేధః- జ్ఞానమాత్రస్య
సఙ్కల్పాద్యాశ్రయత్వాయోగాత్. జ్ఞాతురేవహితదాశ్రయత్వం. శ్రౌతనిషేధమాహ (నేతినేతీతి)

౧౫॥ సూ. ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాత్ ॥ జ్ఞానస్యసర్వజ్ఞత్వాద్యయోగః కింవ్యాప్త్యాఽభిధీయతే - తర్హిజ్ఞానంకస్యచిత్
గుణభూతందృష్టమితి బ్రహ్మాపికస్యచిద్గుణభూతంస్యాత్. ప్రాధాన్యేనశ్రుతిప్రతిపన్నత్వాత్ నగుణభూతమితిచేత్ - తర్హిశ్రుతిప్రతిపన్నత్వాదేవస
ర్వజ్ఞత్వాదయోపిస్వీక్రియన్తాం. వ్యాప్తివిరోధోపినాస్తి- గుణభూతజ్ఞానస్యైవజ్ఞానాద్యనాశ్రయత్వదర్శనాత్. అతస్సర్వముపపన్నమితిభావః. ...

౧౬॥ సూ. ఆహచతన్మాత్రం॥ కించ- * సత్యంజ్ఞానమనన్తమిత్యాదివాక్యంబ్రహ్మణఃప్రకాశస్వరూపతామాత్రంప్రతిపాదయతి - నాన్యత్సత్యసఙ్కల్పత్వాదికంవాక్యాన్తరావగతం నిషేధతి. * నేతి నేతీతిచ నిషేధస్యవిషయోఽనన్తరమేవవక్ష్యతే. ....

౧౭॥ సూ. దర్శయతిచాథోఅపిస్మర్యతే॥ దర్శయతిచ వేదాన్తగణః కల్యాణగుణాకరత్వం నిరస్తనిఖిలదోషత్వంచ * తమీశ్వరాణాం పరమంమహేశ్వరం తందైవతానాం పరమంచదైవతం । సకారణంకరణాధిపాధిపో నచాస్యకశ్చిజ్జనితానచాధిపః । నతస్యకార్యంకరణంచవిద్యతేనతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చదృశ్యతే। పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతేస్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచ * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ యస్యజ్ఞానమయంతపః * భీషాస్మాద్వాతఃపవతేభీషోదేతిసూర్యః * సఏకోబ్రహ్మణఆనన్దః *యతోవాచోనివర్తన్తేఅప్రాప్యమనసాసహ। ఆనన్దంబ్రహ్మణోవిద్వాన్నబిభేతికుతశ్చనేతి * నిష్కలంనిష్క్రియంశాన్తం నిరవద్యంనిరఞ్జనమిత్యాది. స్మర్యతేచ *యోమామజమనాదించవేత్తిలోకమహేశ్వరం *విష్టభ్యాహమిదంకృత్స్నమేకాంశేనస్థితోజగత్ * మయాధ్యక్షేణప్రకృతిస్సూయతేసచరాచరం । హేతునానేనకౌన్తేయజగద్విపరివర్తతే *ఉత్తమఃపురుషస్త్వన్యఃపరమాత్మేత్యుదాహృతః। యోలోకత్రయమావిశ్యబిభర్త్యవ్యయఈశ్వరః * సర్వజ్ఞస్సర్వకృత్సర్వశక్తిజ్ఞానబలర్ధిమాన్। అన్యూనశ్చాప్యవృద్ధిశ్చస్వాధీనోనాదిమాన్వశీ। క్లమతన్ద్రీభయక్రోధకామాదిభిరసంయుతః। నిరవద్యఃపరఃప్రాప్తేర్నిరధిష్ఠోఽక్షరఃక్రమః ఇత్యాది. అతస్సర్వత్రావస్థితస్యాపిబ్రహ్మణఉభయలిఙ్గత్వాత్తత్తత్స్థానప్రయుక్తాదోషానపరంబ్రహ్మస్పృశన్తి..................

౧౮॥ సూ. అతఏవచోపమాసూర్యకాదివత్॥ యతోనానావిధేషుస్థానేషుస్థితస్యాపిపరస్యబ్రహ్మణోనతత్ప్రయుక్తదోషభాక్త్వం-అతఏవజలదర్పణాదిప్రతిబిమ్బితసూర్యాదివత్పరమాత్మా తత్రతత్రావస్థితోపినిర్దోషఇతిశాస్త్రేషూపమాక్రియతే *ఆకాశమేకంహియథాఘటాదిషుపృథగ్భవేత్।తథాత్మైకోహ్యనేకస్థో జలాధారేష్వివాంశుమాన్। ఏకఏవహిభూతాత్మాభూతేభూతేవ్యవస్థితః । ఏకధాబహుధాచైవదృశ్యతేజలచన్ద్రవదిత్యాదిషు. ....

అత్ర చోదయతి.

౧౯॥ సూ. అమ్బువదగ్రహణాత్తునతథాత్వం ॥ తుశబ్దశ్చోద్యంద్యోతయతి. అమ్బువదితి- సప్తమ్యన్తాద్వతిః. అమ్బుదర్పణాదిషుయథాసూర్యముఖాదయోగృహ్యన్తే - నతథాపృథివ్యాదిషుస్థా

౧౬॥ సూ. ఆహచతన్మాత్రం॥ మాత్రశబ్దవివక్షితమాహ (నాన్యదితి) ఇతరనిషేధవ్యవచ్ఛేదపరోమాత్రశబ్దఇత్యర్థః...

ఏవంసూత్రద్వయేనార్థనిషేధఃపరిహృతః- అథ శ్రౌతనిషేధమపిపరిహరన్నార్థనిషేధపరిహారోపయోగిప్రమాణముపన్యస్యతి.

౧౭॥ సూ. దర్శయతిచాథోఅపిస్మర్యతే॥ వేదాన్తగణఇతిపదేనాథోశబ్దార్థఉక్తః. అథోశబ్దస్సమానార్థకశ్చఇత్యర్థః. * నిష్కలంనిష్క్రియంనిరవద్యమిత్యాద్యుపాదానేనశ్రౌతనిషేధఃపరిహృతః- గుణవిశేషవిధానేసతిసామాన్యనిషేధస్యవిహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్, గుణవిశేషనిషేధేసతిసామాన్యనిషేధస్యతత్పర్యవసాయిత్వాచ్చ..................................

౧౮॥ సూ. అతఏవచోపమాసూర్యకాదివత్॥ *తథాత్మైకఇత్యత్రైకశబ్దస్సైకస్వభావఇత్యర్థః. ....

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (అత్ర చోదయతీతి)

౧౯॥ సూ. అమ్బువదగ్రహణాత్తునతథాత్వం॥ పృథివ్యాదిషుపరమార్థతఃస్థిత్యభ్యుపగమేదార్ష్టాన్తికస్య పరమాత్మనోదృష్టాన్తతుల్యత్వాభావాత్ తుల్యత్వసిద్ధ్యర్థంపృథివ్యాదిషుస్థితేరపరమార్థత్వమభ్యుపేత్యమితితాత్పర్యమ్. ....

నేషు పరమాత్మా గృహ్యతే. అమ్బ్వాదిషు హి సూర్యాదయో భ్రాన్త్యా తత్రస్థా ఇవ గృహ్యన్తే- న పరమార్థతస్తత్రస్థాః. ఇహ తు *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్* *యోఽప్సు తిష్ఠన్* *య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యేవమాదినా పరమార్థత ఏవ పరమాత్మా పృథివ్యాదిషు స్థితో గృహ్యతే. అతస్సూర్యాదేరమ్బుదర్పణాది ప్రయుక్తదోషాననుషఙ్గస్తత్ర తత్ర స్థిత్యభావాదేవ- అతో న తథాత్వం- దార్ష్టాన్తికస్య న దృష్టాన్తతుల్యత్వమిత్యర్థః...... ....

పరిహరతి.

౨౦॥ సూ. *వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమన్తర్భావాదుభయసామఞ్జస్యాదేవం దర్శనాచ్చ॥* పృథివ్యాదిస్థానాన్తర్భావాత్ స్థానినః పరస్య బ్రహ్మణః స్వరూపతో గుణతశ్చ పృథివ్యాదిస్థానగతవృద్ధిహ్రాసాదిదోషభాక్త్వమాత్రం సూర్యాదిదృష్టాన్తేన నివర్త్యతే. కథమిదమవగమ్యతే (ఉభయసామఞ్జస్యాదేవం) ఉభయదృష్టాన్తసామఞ్జస్యాదేవమితి నిశ్చీయతే. *ఆకాశమేకం హి యథా ఘటాదిషు పృథగ్భవేత్* *జలాధారేష్వివాంశుమానితి దోషవత్స్వనేకేషు వస్తుషు వస్తుతోఽవస్థితస్యాకాశస్య, వస్తుతోఽనవస్థితస్యాంశుమత, శ్చోభయస్య దృష్టాన్తస్యోపాదానం హి పరమాత్మనః పృథివ్యాది గతదోషభాక్త్వనివర్తనమాత్రే ప్రతిపాద్యే సమఞ్జసం భవతి. ఘటకరకాదిషు యథా వృద్ధిహ్రాసభాక్షు పృథక్పృథక్సంయుజ్యమానమప్యాకాశం వృద్ధిహ్రాసాదిదోషైర్న స్పృశ్యతే, యథా చ జలాధారేషు విషమేషు దృశ్యమానోఽంశుమాంస్తద్గతవృద్ధిహ్రాసాదిభిర్న స్పృశ్యతే,- తథాఽయం పరమాత్మా పృథివ్యాదిషు నానాకారేష్వచేతనేషు చేతనేషు చ స్థితస్తత్తద్గతవృద్ధిహ్రాసాదిదోషైరసంస్పృష్టస్సర్వత్ర వర్తమానోఽప్యేక ఏవాస్పృష్టదోషగన్ధః కల్యాణగుణాకర ఏవ. ఏతదుక్తం భవతి- యథా జలాదిషు వస్తుతోఽనవస్థితస్యాంశుమతో హేత్వభావాజ్జలాదిదోషానభిష్వఙ్గః - తథా పృథివ్యాదిష్వవస్థితస్యాపి పరమాత్మనో దోషప్రత్యనీకాకారతయా దోషహేత్వభావాన్న దోషసమ్బన్ధ ఇతి. (దర్శనాచ్చ) దృశ్యతే చైవం సర్వాత్మనా సాధర్మ్యాభావేఽపి వివక్షితాంశసాధర్మ్యాద్దృష్టాన్తోపాదానం సింహ ఇవ మాణవక ఇత్యాదౌ. అతః స్వభావతో నిరస్తనిఖిలాజ్ఞానాదిదోషగన్ధస్య సమస్తకల్యాణగుణాకరస్య పృథివ్యాదిస్థానతోఽపి న దోషసమ్భవః....

అథ స్యాత్- *ద్వే వావ బ్రహ్మణో రూపే మూర్తం చామూర్తమేవ చేతి ప్రకృత్య సమస్తం స్థూలసూక్ష్మరూపం ప్రపఞ్చం బ్రహ్మణో రూపత్వేన పరామృశ్య *తస్య హ వా ఏతస్య పురుషస్య రూపం యథా మహారజనం వాస ఇత్యాదినా ఆకారవిశేషం చాభిధాయ *అథాత ఆదేశో నేతి నేతి న హ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తీతి సర్వం ప్రకృతం బ్రహ్మణః ప్రకారమితి శబ్దేన పరామృశ్య తత్సర్వం ప్రతిషిధ్య సర్వవిశేషాధిష్ఠానం సన్మాత్రమేవ బ్రహ్మ- విశేషాస్త్వేవంవిధం స్వస్వరూపమజానతా బ్రహ్మణా కల్పితా ఇతి దర్శయతి- అతః కథముభయలిఙ్గత్వం బ్రహ్మణ ఇత్యత్రాహ.

సిద్ధాన్తసూత్రమవతారయతి (పరిహరతీతి)

౨౦॥ సూ. *వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమన్తర్భావాదుభయసామఞ్జస్యాదేవం దర్శనాచ్చ॥* సర్వత్ర స్థితేరపరమార్థత్వే సత్యాకాశదృష్టాన్తో న ఘటతే- పారమార్థ్యే తు- జలసూర్యాదిదృష్టాన్తో న ఘటతే - తస్మాదుభయదృష్టాన్తానుయాయ్యాకారో వృద్ధిహ్రాసాదిదోషాభావః స్వీకార్య ఇత్యర్థః. *ఏవమిత్యన్తం సూత్రాంశం సమఞ్జసం భవతీత్యన్తేన భాష్యేణ యోజయిత్వా స్మృతివచనస్యార్థం యోజయతి (ఘటకరకాదిష్విత్యాదినా) తర్హి జలసూర్యాదిదృష్టాన్తః కిమర్థః- దోషాననుషఙ్గే పరమార్థాపరమార్థయోరుభయత్రాప్యనుయాయి హేతుః క ఇత్యపేక్షాయామాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) దేశవిప్రకర్షః, కాలవిప్రకర్షః, స్వభావవిప్రకర్ష, శ్చేతి త్రిధా విప్రకర్షః. అత్రైకైకవిప్రకర్షోఽపి దోషాస్పర్శస్య హేతుః. తత్ర దేశవిప్రకర్షస్యోదాహరణం జలసూర్యాది. స్వభావవిప్రకర్షస్యోదాహరణమాకాశః. తత్ర దేశవిప్రకర్షవత్ స్వభావవిప్రకర్షోఽపి దోషాస్పర్శహేతురితి దర్శయితుం దృష్టాన్తద్వయోపాదానమిత్యర్థః. దృష్టాన్తద్వయేఽపి దేశకాలస్వభావసన్నికర్షత్రయసముదాయాభావో దోషాస్పర్శే అనుయాయీ హేతుః. సన్నికర్షత్రయసముదాయో దోషసంస్పర్శహేతుః. వ్యాఖ్యేయసూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (దృశ్యతే చేతి) ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథ స్యాదితి) (మహారజనమితి) మహారజనం- కుసుమ్భః.

౨౧॥ సూ. ప్రకృతైతావత్త్వంహిప్రతిషేధతితతో బ్రవీతిచభూయః॥ నైతదు
పపద్యతే- యద్బ్రహ్మణఃప్రకృతవిశేషవత్త్వం *నేతినేతీతిప్రతిషిధ్యతఇతి- తథాసతిభ్రాన్తజల్పితాయమా
నత్వాత్. నహిబ్రహ్మణోవిశేషణతయాప్రమాణాన్తరాప్రజ్ఞాతంసర్వంతద్విశేషణత్వేనోపదిశ్యపునస్తదే
వానున్మత్తఃప్రతిషేధతి. యద్యపినిర్దిశ్యమానేషుకేచనపదార్థాఃప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధాః - తథాపి తేషాంబ్ర
హ్మణఃప్రకారత్వమప్రజ్ఞాతమేవ- ఇతరేషాంతుస్వరూపంబ్రహ్మణఃప్రకారత్వంచాజ్ఞాతం. అతస్తేషామనువా
దాసమ్భవాదప్రాప్త్యైవోపదిశ్యన్తే- అతస్తన్నిషేధోనోపపద్యతే. యస్మాదేవంతస్మాత్ప్రకృతైతావత్త్వంబ్రహ్మ
ణఃప్రతిషేధతీదంవాక్యం- యేబ్రహ్మణోవిశేషాఃప్రకృతాః - తద్విశిష్టతయాబ్రహ్మణఃప్రతీయమానేయత్తా
*నేతినేతీతిప్రతిషిధ్యతే. *నేతినేతి-నైవంనైవం. ఉక్తప్రకారమాత్రవిశిష్టంనభవతిబ్రహ్మ. ఉక్తప్రకారవిశి
ష్టతయాయాబ్రహ్మణఇయత్తాప్రకృతా- సాత్రేతిశబ్దేనపరామృశ్యతఇత్యర్థః. యతస్తన్నిషేధానన్తరంబ్రహ్మ
ణోభూయోగుణజాతంబ్రవీతి-అతశ్చప్రకృతవిశేషణయోగిత్వమాత్రంబ్రహ్మణఃప్రతిషేధతి. బ్రవీతిహిభూ
యోగుణజాతం *నహ్యేతస్మాదితినేత్యన్యత్పరమస్త్యథనామధేయంసత్యస్యసత్యమితిప్రాణావైసత్యంతే
షామేషసత్యమితి. అయమర్థః- ఇతినేతియద్బ్రహ్మప్రతిపాదితం-తస్మాదేతస్మాదన్యత్వస్తుపరంనాస్తి. బ్ర
హ్మణోఽన్యత్స్వరూపతో గుణతశ్చోత్కృష్టంనాస్తీత్యర్థః. తస్యచబ్రహ్మణఃసత్యస్యసత్యమితినామధేయం.
తస్యచనిర్వచనం *ప్రాణావైసత్యం తేషామేషసత్యమితి. ప్రాణశబ్దేనప్రాణసాహచర్యాజ్జీవాఃపరామృ
శ్యన్తే. తేతావత్సత్యం-వియదాదివత్స్వరూపాన్యథాభావరూపపరిణామాభావాత్. తేషామేషసత్యం-తేభ్యో
ప్యేషపరమపురుషస్సత్యం. జీవానాంకర్మానుగుణ్యేనజ్ఞానసఙ్కోచవికాసౌవిద్యేతే- పరమపురుషస్యత్వపహత
పాప్మనస్తౌనవిద్యేతే - అతస్తేభ్యోప్యేషసత్యం. అతశ్చైవంవాక్యశేషోదితగుణజాతయోగాత్ * నేతినేతీతి
బ్రహ్మణస్సవిశేషత్వంనప్రతిషిధ్యతే-అపితుపూర్వప్రకృతేయత్తామాత్రం. అతఉభయలిఙ్గమేవపరంబ్రహ్మ.

బ్రహ్మణఃప్రమాణాన్తరాగోచరత్వేనతత్సమ్బన్ధితయామూర్తామూర్తాదిరూపానువాదేనతన్ని
షేధాసమ్భవాత్ప్రకృతేయత్తాప్రతిషేధఉక్తః- తదేవప్రమాణాన్తరాగోచరత్వం ద్రఢయతి.

౨౨॥ సూ. తదవ్యక్తమాహహి॥ తత్-బ్రహ్మప్రమాణాన్తరేణనవ్యజ్యతే ఆహహి
శాస్త్రం *నసన్దృశేతిష్ఠతిరూపమస్యనచక్షుషాపశ్యతికశ్చనైనం *నచక్షుషాగృహ్యతేనాపివాచేత్యాది...

హేత్వన్తరంచాహ.

౨౧॥ సూ. ప్రకృతైతావత్త్వంహిప్రతిషేధతితతోబ్రవీతిచభూయః॥ [illegible] నిర్దిష్టస్యానూదితత్వాత్, తన్నిషే
ధేనభ్రాన్తజల్పితాయతఇత్యత్రాహ (నహిబ్రహ్మణఇతి) అతస్తన్నిషేధోనోపపద్యతఇత్యన్తేన [illegible] ప్రకృతేత్యా
దిసూత్రంవ్యాచష్టే (యేబ్రహ్మణఇతి) ఇతిశబ్దోహిప్రకృతప్రకారపరామర్శీ-తత్ర [illegible] త్రాహ (నేతినేతినైవంనైవమితి) ఉ
క్తప్రకారమాత్రవిశిష్టతయాబ్రహ్మణఇయత్తాప్రకృతా- సాపిప్రకారవిశేషేతిసాఇతిశబ్దేనపరామృశ్యతఇత్యర్థః.——— యేతుప్రకారనిషేధం
సూత్రార్థమాహుః- తత్పక్షేత్వప్రత్యయోనఘటతే - ఏతావదిత్యేవవక్తవ్యం.——— సూత్రఖణ్డాన్తరంవ్యాచష్టే (యతశ్చేతి) అనన్తరశబ్దేనతతశ్శ
బ్దోవ్యాఖ్యాతః. భూయశ్శబ్దేనభూయిష్ఠత్వముచ్యతే. సార్థసఙ్గ్రహంవాక్యముపాదత్తే (బ్రవీతిహీతి) తస్యార్థమాహ (అయమర్థఇతి) *నహ్యేతస్మా
దిత్యత్రనిషేధపరత్వం, ప్రతీయతే - నగుణపరత్వం - స్వరూపస్యసత్యత్వమాత్రం, చేతిశఙ్కావ్యావృత్త్యైస్వరూపగుణయోరుక్తిరిత్యాశయః. (స్వరూపతో
గుణతశ్చోత్కృష్టమితి) అనేనఅచేతనజీవవ్యావృత్తిః. ఉత్కర్షానుగుణంనామధేయమాహ (తస్యచేతి) సూత్రార్థముపసంహరతి (అతఇతి)......

అనన్తరసూత్రమవతారయన్సఙ్గతిమాహ (బ్రహ్మణఃప్రమాణాన్తరేత్యాదినా.)

౨౨. సూ. తదవ్యక్తమాహహి॥ ప్రధానపరత్వవ్యావృత్త్యర్థమవ్యక్తశబ్దంవ్యాచష్టే (తదితి) ....

౨౩॥ సూ. అపి సంరాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం॥ అపిచ- సంరాధనే - సమ్యక్ప్రీణనే భక్తిరూపాపన్నే నిదిధ్యాసనఏవాస్య సాక్షాత్కారః - నాన్యత్రేతి శ్రుతిస్మృతిభ్యామవగమ్యతే. * నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన । యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యస్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వాం * జ్ఞానప్రసాదేన విశుద్ధసత్త్వస్తతస్తు తం పశ్యతి నిష్కలం ధ్యాయమాన ఇతి శ్రుతిః. స్మృతిరపి * నాహం వేదైర్న తపసా న దానేన న చేజ్యయా * భక్త్యా త్వనన్యయా శక్య అహమేవంవిధోఽర్జున జ్ఞాతుం ద్రష్టుం చ తత్త్వేన ప్రవేష్టుం చ పరన్తపేతి. భక్తిరూపాపన్నమేవోపాసనం సంరాధనం- తస్య ప్రీణనమితి పూర్వమేవోక్తం. అతో నిదిధ్యాసనాయ బ్రహ్మస్వరూపముపదిశత్ * ద్వే వావ బ్రహ్మణ ఇత్యాదిశాస్త్రం బ్రహ్మణో మూర్తామూర్తరూపద్వయాదివిశిష్టతాం ప్రాగసిద్ధాం నానువదితుం క్షమం...................

౨౪॥ సూ. ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యం ప్రకాశశ్చ కర్మణ్యభ్యాసాత్ ॥ ఇతశ్చ ప్రకృతైతావత్త్వమేవ ప్రతిషేధతి- న మూర్తామూర్తాదివిశిష్టత్వం - యతస్సాక్షాత్కృతపరబ్రహ్మస్వరూపాణాం వామదేవాదీనాం దర్శనే ప్రకాశాదివత్ -జ్ఞానానన్దాదిస్వరూపవన్మూర్తామూర్తాదిప్రపఞ్చవిశిష్టతాయా అపి బ్రహ్మగుణత్వావైశేష్యం ప్రతీయతే * తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చేత్యాది. బ్రహ్మస్వరూపభూతప్రకాశానన్దాదిశ్చ తేషాం వామదేవాదీనాం సంరాధనాత్మకైకకర్మణ్యభ్యాసాదుపలభ్యతే- తద్వచ్చాభ్యస్తసంరాధనానాం తేషాం మూర్తామూర్తాదివిశిష్టత్వమప్యవిశేషేణ ప్రతీయత ఇత్యర్థః.

ఉక్తం బ్రహ్మణ ఉభయలిఙ్గత్వముపసంహరతి.

౨౫॥ సూ. అతోఽనన్తేన తథా హి లిఙ్గం॥ అతః - ఉక్తైర్హేతుభిర్బ్రహ్మణః అనన్తేన కల్యాణగుణగణేన విశిష్టత్వం సిద్ధం- తథా హి సత్యుభయలిఙ్గం బ్రహ్మోపపన్నం భవతి...................

ఉభయలిఙ్గాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. ఉభయవ్యపదేశాత్త్వహికుణ్డలవత్ ॥

మూర్తామూర్తాత్మకస్యాచిత్ప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మణో రూపత్వం * ద్వే వావ బ్రహ్మణో రూపే ఇత్యాదినోపదిశ్య

౨౩॥ సూ. అపి సంరాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం॥ భక్త్యా సాక్షాత్కారోస్తు- తత్ కిం సంరాధనేన సాక్షాత్కారస్యేత్యత్రాహ (భక్తిరూపేతి) ....

౨౪॥ సూ. ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యం ప్రకాశశ్చ కర్మణ్యభ్యాసాత్ ॥ మూర్తామూర్తాదిప్రపఞ్చవిశిష్టప్రతీతిర్భ్రాన్తిరితిశఙ్కాయాం సూత్రస్యోత్తరఖణ్డం వ్యాచష్టే (బ్రహ్మస్వరూపభూతేతి) ఉపాసనేన సాక్షాత్కృతత్వాదేవ హి ప్రకాశానన్దాదేః పారమార్థ్యం- న తు భ్రాన్తిసిద్ధత్వం- తద్వన్మూర్తామూర్తప్రపఞ్చవిశిష్టతాదేరప్యుపాసనేన సాక్షాత్కృతత్వాత్ పారమార్థ్యమిత్యర్థః. ....

అనన్తరసూత్రమవతారయతి. (ఉక్తమితి)

౨౫॥ సూ. అతోఽనన్తేన తథా హి లిఙ్గం॥ అస్మిన్నధికరణే అవాన్తరశఙ్కాతత్పరిహారబాహుళ్యాత్ సాధ్యప్రతిపత్తివ్యాకులతా స్యాదితి పరమసాధ్యోపసంహారేణ తన్నివృత్త్యర్థం సూత్రమభిప్రయన్వ్యాచష్టే (అత ఇతి) (తథా హి సతీతి) ఇయత్తానిషేధపరత్వే సతి న కేవలముభయలిఙ్గత్వాబాధః- అపితూభయలిఙ్గత్వముపపాదితం భవతీత్యర్థః. ... ...

యే తూభయలిఙ్గత్వం పూర్వపక్షీకుర్వన్తి- తన్మత ఇదం సూత్రం న ఘటతే- ఉభయలిఙ్గత్వసమర్థనేనోపసంహారాత్. ....

ఉభయలిఙ్గాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. ఉభయవ్యపదేశాత్త్వహికుణ్డలవత్ ॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (మూర్తామూర్తేతి) (అచిత్ప్రపఞ్చస్య) చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చకథనే అచిత్ప్రపఞ్చోపి కథితః స్యాదిత్యర్థః. నత్వన్యయోగవ్యవచ్ఛేదః. సఙ్గత్యుపయోగిత్వేనాచిత్ప్రపఞ్చోపాదానం కృతం. న హి రూప

తే. *అథాత ఆదేశో నేతి నేతీతి- మూర్తామూర్తాచిద్వస్తురూపతయా బ్రహ్మణ ఇయత్తా ప్రతిషిధ్యతే. *న హ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తీతి- బ్రహ్మణోఽన్యదుత్కృష్టం నహ్యస్తీతి ప్రతిపాదితం. తదుపపాదనాయ *అథ నామధేయం సత్యస్య సత్యమితి ప్రాణా వై సత్యం తేషామేష సత్యమితి- ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టేభ్యశ్చేతనేభ్యోఽప్యేష సత్యమితి కదాచిదపి జ్ఞానాదిసఙ్కోచాభావాదుక్తం. తథా *ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః * పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం *నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామిత్యాదిశ్రుతేశ్చాయమర్థోఽవగమ్యతే. తస్యాచిద్వస్తునో బ్రహ్మరూపత్వప్రకార ఇదానీం చిన్త్యతే బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వసిద్ధ్యర్థం. కిమస్యాచిద్వస్తునో బ్రహ్మరూపత్వమహికుణ్డలన్యాయేన - ఉత ప్రభాప్రభావతోరివైకజాతియోగేన - ఉత జీవస్యేవ విశేషణవిశేష్యతయాంశాంశిభావేనేతి. ఇహ స్థాప్యమానం విశేషణవిశేష్యభావమఙ్గీకృత్య *ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ *తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్య ఇత్యత్ర సూక్ష్మచిదచిద్వస్తువిశిష్టాద్బ్రహ్మణః స్థూలచిదచిద్వస్తువిశిష్టస్యోత్పత్తిరనన్యత్వం చోక్తం. కిం యుక్తం. (అహికుణ్డలవదితి) కుతః. (ఉభయవ్యపదేశాత్) *బ్రహ్మైవేదం సర్వం *ఆత్మైవేదం సర్వమితి తాదాత్మ్యవ్యపదేశాత్, * హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతాః అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యేత్యాదిభేదవ్యపదేశాచ్చ అహేః కుణ్డలభావస్థభావవత్ తస్యైవ బ్రహ్మణస్సంస్థానవిశేషా ఏవాచిద్వస్తూని………………

———

౨౭॥ సూ. ప్రకాశాశ్రయవద్వా తేజస్త్వాత్ ॥ వాశబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. బ్రహ్మస్వరూపస్యైవాచిద్రూపేణావస్థానే భేదశ్రుతయో, బ్రహ్మణోఽపరిణామిత్వవాదిన్యో, పి బాధితా భవేయుః- అతో యథా తేజస్త్వేన ప్రభాతదాశ్రయయోర్భిన్నయోరపి తాదాత్మ్యం- ఏవమచిద్బ్రహ్మణోస్సబ్రహ్మణో రూపత్వమిత్యర్థః. ……………………………………

———

౨౮॥ సూ. పూర్వవద్వా ॥ వాశబ్దః పక్షద్వయవ్యావృత్త్యర్థః. ఏకస్యైవ ద్రవ్యస్యావస్థావిశేషయోగేపి బ్రహ్మస్వరూపస్యైవాచిద్రూపత్వాదుక్తదోషానతివృత్తిః. అత్ర ప్రభాతదాశ్రయయోరివాచిద్బ్రహ్మణోర్బ్రహ్మత్వజాతియోగమాత్రం - ఏవం తర్హ్యైశ్వర్యాద్యోగో వా బ్రహ్మణీశ్వరే చిదచిద్వస్తునోశ్చానువర్తమానం సామాన్యమితి సకలశ్రుతిస్మృతివ్యవహారవిరోధః.

వివృతిః - కిం తు నిషేధార్థమనువాద ఇత్యత్రాహ (అథాత ఇతి) తథా ప్రధానక్షేత్రజ్ఞేత్యాదినా ………………… - ………ఈశ్వరత్వాదికథనాన్నియామ్యత్వలక్షణవిభూతిత్వమేవ రూపత్వమితి రూపత్వవిశదీకారాత్. (అహికుణ్డలన్యాయేన) ఏక…………………………. ఏకజాతియోగస్యఖణ్డాదిదృష్టాన్తస్సత్యపి ప్రభాప్రభావద్దృష్టాన్తోపాదానం గుణప్రధానభావాభిప్రాయేణ. …………………………………… బ్రహ్మణోరంశాంశిభావ ఉక్తః- అత్ర త్వచిద్బ్రహ్మణోరితి భిదేత్యభిప్రాయేణ జీవస్యేవేత్యుక్తం. …………………………………… (ఉభయవ్యపదేశాత్) కిమచిద్వస్తునో బ్రహ్మరూపత్వమహికుణ్డలన్యాయేన - ఉత ప్రభాతదాశ్రయ………………… - ……………………………శాంశిత్వేనేతి. *మహానజ ఆత్మేత్యాదిషు బ్రహ్మణ్యచిద్ధర్మప్రతిషేధః, కృత్స్నోపాదానతాదిప్రతిపాదనం, ………………………… ప్రపఞ్చస్యావగమయతి - నేతి. స చేత్ - పూర్వోక్తపక్షద్వయసిద్ధిః. అవగమయతి చేత్- తృతీయపక్షసిద్ధిః. ……………………………… ఇదానీం శ్రోతవ్యం, *ప్రకృతైతావత్త్వమిత్యాదేః పూర్వాధికరణానుప్రవిష్టత్వే హేతుశ్చ శ్రోతవ్యః, …………………………… శ్రోతవ్యః,……………………

———

౨౭॥ సూ. ప్రకాశాశ్రయవద్వా తేజస్త్వాత్ ॥ ……………………………………

———

౨౮॥ సూ. పూర్వవద్వా ॥ *పూర్వవదిత్యుక్తే ప్రథమపక్షపరిగ్రహశఙ్కా స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం పక్షద్వయవ్యావృత్త్యర్థ ఇత్యుక్తం. ఉక్తదోషాత్ - అపరిణామిత్వభేదశ్రుతిబాధాదిత్యర్థః. (అథేత్యాది) చిదచిదీశ్వరేషు బ్రహ్మణి చ బ్రహ్మత్వం నామ జాతిః కిమనువర్తతే- ఉత బ్రహ్మైవ జాతిశ్చిదచిదీశ్వరేష్వనువర్తత ఇతి వికల్పః. ప్రథమే పక్షే ఈశ్వరవాచిపదైర్బ్రహ్మణస్సామానాధికరణ్యం న స్యాత్ - జాతివాచిపదైర్హి సామానాధికరణ్యం-న వ్యక్తివాచిభిః- న హి ఖణ్డో గౌరితివత్ ఖణ్డో ముణ్డ ఇతి సామానాధికరణ్యం. ద్వితీయే జగత్కారణత్వతదాధారత్వసర్వజ్ఞత్వాదిగుణాశ్రయత్వాదినోపపద్యత ఇత్యర్థః. (సకలశ్రుతిస్మృతివ్యవహారవిరోధ ఇతి) అనేనశిరోద్వయేపి దూషణద్వయం వివక్షితం. బ్రహ్మజాతియోగమాత్ర

పూర్వవదేవ - *అంశో నానావ్యపదేశాత్ * ప్రకాశాదివత్తు నైవంపర ఇతి జీవవత్పృథక్సిద్ధ్యనర్హవిశేషణత్వేనాచిద్వస్తునో బ్రహ్మాంశత్వం. విశిష్టవస్త్వేకదేశత్వేనాభేదవ్యవహారో ముఖ్యః. విశేషణవిశేష్యయోః స్వరూపస్వభావభేదేన భేదవ్యవహారో ముఖ్యః. బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వం చ రక్షితం. తదేవం ప్రకాశజాతిగుణశరీరాణాం మణివ్యక్తిగుణ్యాత్మనః ప్రత్యపృథక్సిద్ధిలక్షణవిశేషణతయా యథాంశత్వం - తథైవాచిద్వస్తునశ్చ బ్రహ్మ ప్రత్యంశత్వమ్. ....

౨౯. సూ. ప్రతిషేధాచ్చ॥ స వా ఏష మహానజ ఆత్మాజరోఽమరః *నాస్య జరయైతజ్జీర్యత ఇత్యాదిభిః బ్రహ్మణోఽచిద్ధర్మప్రతిషేధాచ్చ విశేషణవిశేష్యత్వేనైవాంశాంశిభావ ఇత్యర్థః. అతస్సూక్ష్మచిదచిద్వస్తువిశిష్టం కారణభూతం బ్రహ్మ- స్థూలచిదచిద్వస్తువిశిష్టం కార్యభూతం బ్రహ్మేతి కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వం, కారణభూతబ్రహ్మవిజ్ఞానేన కార్యస్య జ్ఞాతతేత్యాది, సర్వముపపన్నం. బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వం చ రక్షితం. బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వేన కల్యాణగుణాకరత్వేన చోభయలిఙ్గత్వమపి సిద్ధమ్. ....

అహికుణ్డలాధికరణం సమాప్తమ్.

మితి పాఠే బ్రహ్మత్వజాతిరితి వికల్పశిరోఽభిప్రేతం స్యాత్ - బ్రహ్మత్వజాతియోగమాత్రమితి పాఠే శిరోఽన్తరమభిప్రేతం స్యాత్, బ్రహ్మపీత్యత్ర భావప్రధానో నిర్దేశః స్యాత్,. పాఠో నిరీక్ష్యః. (పూర్వవదేవేత్యాది) అపృథక్సిద్ధవిశేషణతయాంశత్వం కిం దృష్టమిత్యత్రాహ (తదేవమితి) ....

౨౯॥ సూ. ప్రతిషేధాచ్చ॥ స్వరూపపరిణామాభావే కథం కారణాత్ కార్యస్యానన్యత్వమిత్యాదయ ఉపపద్యన్త ఇత్యత్రాహ (అతస్సూక్ష్మేతి) (జ్ఞాతతేత్యాదీతి) ఆదిశబ్దేన సమానాధికరణశబ్దాదిర్వివక్షితః. ... ...

పరే తు * న స్థానత ఇత్యాదిసూత్రాణి వ్యాచక్షాణా ఏవమధికరణం వర్ణయన్తి- క్వాచిత్ * సర్వకర్మా సర్వకామ ఇత్యాది శ్రుతయస్సవిశేషలిఙ్గాః- * అస్థూలమిత్యాదయశ్చ నిర్విశేషలిఙ్గాః- తాసు కిముభయలిఙ్గం బ్రహ్మ ప్రతిపత్తవ్యం - ఉతాన్యతరలిఙ్గం. అన్యతరపరిగ్రహే చ కిం సవిశేషం- ఉత నిర్విశేషమితి విచారః. శ్రుతిబలాదుభయలిఙ్గే ప్రాప్తే విరోధాత్ స్వతస్తావత్తదుభయలిఙ్గత్వమయుక్తం. పృథివ్యాదిస్థానరూపాదుపాధితోపి నోభయరూపత్వం - స్వతో నిర్విశేషస్యాగ్నిసమ్పర్కాల్లోహిత్యవత్ సవిశేషతోత్పత్తౌ నిర్వికారత్వశ్రుతికోపాత్. సాకారత్వం ప్రతీతిమాత్రసిద్ధమితి నోభయలిఙ్గత్వం. అన్యతరలిఙ్గపరిగ్రహే నిర్విశేషమేవ ప్రతిపత్తవ్యం-సర్వత్ర- * అశబ్దమస్పర్శమిత్యాదిషు నిర్విశేషం హి బ్రహ్మోపదిశ్యతే. * భేదాదితి చేదితి- నను ప్రతివిద్యం బ్రహ్మణశ్చతుష్పాత్త్వవామనిత్వభామనిత్వత్రైలోక్యరూపవత్త్వాద్యాకారభేదోపదేశాత్ ఉభయలిఙ్గత్వమవిరుద్ధమభ్యుపగన్తవ్యం- అన్యథా సవిశేషత్వశ్రుతేర్నిర్విషయత్వప్రసఙ్గాదితి చేన్న - మధువిద్యాయాం * యశ్చాయమస్యాం పృథివ్యాం తేజోమయోఽమృతమయః పురుషః యశ్చాయమధ్యాత్మం శారీరః తేజోమయోఽమృతమయః పురుషోఽయమేవ స యోఽయమాత్మేతి ప్రత్యుపాధి భేదమభేదవచనాత్. అపి చ- ఏవమేకే శాఖినో భేదనిన్దాపూర్వకమభేదమామనన్తి * నేహ నానాస్తి కిఞ్చన మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతీత్యాదిష్వితి. సాకారనిరాకారశ్రుత్యోః కో విశేషః - యేన నిరాకారమేవ బ్రహ్మాఙ్గీకార్యం. తత్రాహ *అరూపవదితి - రూపాదిరహితమేవ బ్రహ్మ- *అస్థూలమిత్యాదివాక్యానాం నిష్ప్రపఞ్చబ్రహ్మతత్త్వప్రధానత్వాత్. సతి విరోధే తత్ప్రధానాన్యతత్ప్రధానేభ్యోపి బలీయాంసీతి. తర్హి సాకారశ్రుతేః కా గతిః. అత్రాహ * ప్రకాశవచ్చేతి-వ్యాపకోపి సూర్యాది ప్రకాశోఽఙ్గుల్యాద్యుపాధిసమ్బన్ధాదృజువక్రాదిభావమాపద్యతే-ఏవం బ్రహ్మ పృథ్వ్యుపాధినా సవిశేషమివ భవతి. తదుపదేశస్తథోపాసనార్థ ఇతి సాకారశ్రుత్యవైయర్థ్యం. తర్హి నిష్ప్రపఞ్చం బ్రహ్మ కీదృశం. తత్రాహ *ఆహ చేతి- * స యథా సైన్ధవఘన ఇత్యాది శ్రుతిశ్చైతన్యమాత్రం బ్రహ్మ నిర్విశేషమాహ. *దర్శయతి చేతి- *అథాత ఆదేశో నేతి నేతి *అన్యదేవ తద్విదితాత్ *న సత్తన్నాసదుచ్యత ఇతి అన్యవ్యావృత్తిముఖేన బోధనం నిర్విశేషత్వగమకం- అన్యథా స్వగతవిశేషప్రతిపాదనోపపత్తావితరవ్యావృత్త్యసామఞ్జస్యం స్యాత్. విశిష్టదృష్టాన్తోపాదానాచ్చ నిర్విశేషత్వముచ్యతే *అత ఏవ చోపమేతి. *అమ్బువదితి- మూర్తత్వవిప్రకృష్టదేశత్వాభావాత్ న సూర్యాదితుల్యత్వమితి శఙ్కా * వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమితి - సర్వసారూప్యే దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికభావోచ్ఛేదః- అత ఉపాధ్యన్తర్భావాత్ వృద్ధిహ్రాసాదికం సూర్యాదివత్ బ్రహ్మ భజతే-అతో దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయోస్సామఞ్జస్యమితి. *దర్శనాచ్చేతి పృథక్సూత్రం- ఉపాధిష్వన్వయాదన్తర్భావం దర్శయతి *పురశ్చక్రే ద్విపదః పురశ్చక్రే చతుష్పదః। పురస్స పక్షీ భూత్వా పురః పురుష ఆవిశదితి శ్రుతిః- అతో నోభయలిఙ్గం, న చ సవిశేషలిఙ్గ,మితి. *ప్రకృతైతావత్త్వమిత్యాది *ప్రతిషేధాచ్చేత్యన్తమేకమధికరణాన్తరం వర్ణయన్తి- *ద్వే వావ బ్రహ్మణ ఇత్యాది శ్రుతిర్విషయః. రూపద్వయం రూపవత్ బ్రహ్మ చ ప్రకృతత్వావిశేషాన్నిషేధతీతి - యద్వా- బ్రహ్మైవ నిషేధతి- తస్యానుపలభ్యమానస్య నిషేధే ప్రమాణావిరోధాదితి ప్రాప్తే- ప్రకృతం రూపద్వయం నిషిధ్యతే-అన్యథా మహతా ప్రబన్ధేన ప్రతిపాదితస్య బ్రహ్మణో

నిషేధాయోగాత్. *ప్రత్యక్షాదిప్రసక్తస్యదూరాదస్పర్శనంవరం. నచానేనైవన్యాయేనరూపద్వయనిషేధానుపపత్తిః - ప్రతిషేధార్థంలోకసిద్ధస్యానూదితత్వాత్. అతో బ్రహ్మపరిశిష్యతే. బ్రవీతిచభూయః *నహ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తీతిఅన్యస్యనాస్తిత్వం. నేతినేతీతివాక్యస్య బ్రహ్మవ్యతిరిక్తనాస్తితాపరత్వేనవ్యాఖ్యానరూపమిదంవాక్యం. యద్వా- నిషేధరూపాదాదేశాదన్యదాదేశనంనాస్తీత్యర్థః. తదాభూయో బ్రవీతీతి సూత్రఖణ్డం * అథనామధేయమితివాక్యవిషయం. అస్తిచేత్ బ్రహ్మ- కస్మాన్నగృహ్యతే. అత్రాహ * తదవ్యక్తమాహహీతి- * నచక్షుషాగృహ్యతఇత్యాదివాక్యవిషయమిదం. గృహ్యతేచేత్యాహ *అపిసంరాధనఇతి- సంరాధనం- భక్తిధ్యానాది. *తతస్తుతంపశ్యతినిష్కలంధ్యాయమానః *యోగినస్తం ప్రపశ్యన్తీత్యాదిర్విషయః. సంరాధ్యసంరాధకభావేనజీవబ్రహ్మభేదప్రసక్తివ్యుదాసకం *ప్రకాశాదివదితిసూత్రం- కర్మశబ్దఃఅఙ్గుల్యాద్యుపాధిపరః. తేనసూర్యాదిప్రకాశఃసవిశేషఇవభాతి- నతువస్తుతస్తథాభూతః. బ్రహ్మణోపిసూర్యప్రకాశాద్యవైశేష్యం-తత్తుల్యత్వం. జీవప్రాజ్ఞయోరభేదస్యాభ్యాసేనప్రతిపాదనాత్. *అతఇతి- అభేదస్యస్వాభావికత్వాత్ భేదస్యావిద్యకత్వాచ్చనసైన- ప్రాజ్ఞేనైకతాంగచ్ఛతిజీవః- తథాహి * బ్రహ్మైవభవతీత్యాదిలిఙ్గం. అస్మిన్నేవసంరాధ్యసంరాధకభావేమతాన్తరంస్వమతవిశుద్ధ్యర్థముపన్యస్యతి *ఉభయవ్యపదేశాదితి - అవస్థాభేదాదంశభేదాచ్చఅవిరోధఃసూత్రద్వయోక్తః. *పూర్వవద్వేతి- ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యమితిసూత్రాగ్రసామ్యంస్ఫుటం. స్థసారమూన్యజ్ఞానానివర్త్యతయామోక్షశాస్త్రవైయర్థ్యాత్ భేదస్తులోకసిద్ధోఽనూదితఇతితాత్పర్యం. *ప్రతిషేధాచ్చ- *అథాతఆదేశో నేతినేతీత్యాదిభిః ప్రపఞ్చప్రతిషేధాచ్చనిష్ప్రపఞ్చబ్రహ్మమాత్రపరిశేషణాద్యథోక్తస్సిద్ధాన్తఇతి. అత్రబ్రూమః- సకలవిశేషమిథ్యాత్వపూర్వస్ఫుటానిసరణనిర్ణయానాం. యదిశ్రుతిప్రతిపత్తిశమనార్థమారమ్భః- సోపిత్వదుదాహృతవాక్యేషుసంశయాభావాదనుపపన్నః. నహి *సర్వకర్మాసర్వకామః * అస్థూలమనణ్విత్యాదివిధినిషేధానాంవిషయభేదేనావిరోధాత్ ప్రాబల్యదౌర్బల్యసంశయః. యది *నిర్గుణమిత్యాదివాక్యైర్విరోధః- తర్హిసామాన్యనిషేధస్యనిహితేతరవిషయత్వాదపచ్ఛేదన్యాయావిషయత్వాచ్చన బ్రహ్మగుణమిథ్యాత్వమితిప్రాగేవోపపాదితత్వాత్ సిద్ధాన్తోఽనుపపన్నః. *సర్వగన్ధస్సర్వరసః *అగన్ధమరసమిత్యాదిష్వప్యేకస్మిన్నేకత్రవిధినిషేధవిషయత్వాయోగాదేవవిధేయతయానిషేధ్యతయాచప్రతిపన్నానాంగన్ధరసాదీనాంప్రాకృతత్వాప్రాకృతత్వవ్యవస్థాకార్యం. నచనిషేధార్థంగుణానువాదః-గన్ధరసాదీనాం పరమాత్మధర్మత్వేనలోకప్రసిద్ధ్యభావాత్. నచోపాసనార్థమారోపః-సార్వజ్ఞ్యాదీనాంస్వరూపపరవాక్యసిద్ధత్వాత్,ఉపాసనప్రకరణానధీతానామప్యుపాసనార్థత్వేజీవబ్రహ్మైక్యస్యాప్యుపాసనార్థత్వప్రసఙ్గాత్, ప్రకరణాధీతానామపి ప్రకరణస్థత్వమాత్రేణఉపాసనశేషత్వేసత్యైక్యస్యాపి *ఆత్మేత్యేవోపాసీతేత్యుపాసనప్రకరణస్థస్యమిథ్యాత్వప్రసఙ్గాచ్చ. కించ-మిథ్యాత్వపక్షేప్రతిపత్తిర్నిషేధస్యనశమితస్స్యాత్- కింతువిరోధాదన్యతరాప్రామాణ్యమేవోక్తంస్యాత్- యథార్థవిషయత్వాభావాత్. కించ - సూత్రకారైరపిగుణస్యసిద్ధాన్తః- *అదృశ్యత్వాదిగుణకః *సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవచేతిఅదృశ్యత్వాదీనామపిగుణత్వం, సుఖాదీనాంచిశిష్టానాంతద్విశిష్టవిషయత్వం చపశ్యన్తః సూత్రకారాః కథంనిర్విశేషత్వంసిద్ధాన్తయేత్. కించ- *ధర్మోక్తేః*సర్వధర్మోపపత్తేశ్చేతిధర్మవిశేషైస్సార్వజ్ఞ్యాదిభిఃపరమాత్మత్వం ప్రసాధ్యసాధనసాధకధర్మాణాంమిథ్యాత్వంవదేత్. నహిధూమాభావేఽగ్నివత్సాధకాభావేసాధ్యంసిధ్యేత్. కించ- సూత్రయోజనాపిక్లిష్టతరా- లిఙ్గశబ్దస్యాపిస్థానస్యస్వరూపాదిరిక్తపరతప్రసిద్ధిఃనిర్విశేషత్వధర్మానభ్యుపగమాత్ తస్యలిఙ్గశబ్దవాచ్యార్థత్వమయుక్తం. కించ- ఉభయలిఙ్గంనేత్యేతావదుక్తం - అన్యతరపరిగ్రహేసవిశేషంనభవతీతిత్వశాబ్దం, *సర్వత్రహీత్యుక్తైనిర్విశేషత్వప్రతిపాదనాదితిచాధ్యాహర్తవ్యం,. సవిశేషత్వప్రతిపాదనాదితిచాధ్యాహారోఽనివారితః. ప్రతిజ్ఞానుగుణ్యాభావఇతిచేత్. న- అన్యతరపరిగ్రహేసవిశేషమితిప్రతిజ్ఞాయాఅధ్యాహర్తుంశక్యత్వాత్. హేత్వానుగుణ్యేనావాస్మాభిరపేక్ష్య-అన్యోన్యాశ్రయస్యస్ఫుటత్వాత్. ఉపరితనసూత్రానుగుణ్యంనభవత్పక్షఇతివక్ష్యామః. అథస్యాత్ - సాకారత్వమేకంలిఙ్గం - నిరాకారత్వమన్యదేకమితితదుభయముభయశబ్దవాచ్యం- అతోనద్వితీయప్రతిజ్ఞాధ్యాహారః, ప్రతిజ్ఞానుగుణహేతుసిద్ధౌచనాన్యోన్యాశ్రయ, ఇతి. తదయుక్తం - సూత్రాస్వారస్యాత్. సాకారనిరాకారత్వయోఃపరస్పరవిరుద్ధయోరేకత్వేనసిద్ధాన్తశస్త్రావక్ళిప్తః. ద్వయోరాకారయోరవ్యవస్థితయోరపిశ్రవణేపిస్వేచ్ఛయాకస్యచిద్వివక్షితత్వకథనమపిక్లిష్టం. ప్రత్యుపాధిభేదమప్యద్వచనత్వంచతదుదాహృతశ్రుతౌనాస్తి-*తేజోమయోమృతమయఇత్యపిగుణఇతితేజస్విత్వనిర్వికారత్వానన్దరూపత్వాదిబహువిశేషప్రతీతేః. ఆత్మశబ్దశ్చదేహప్రతిసమ్బన్ధినివ్యాపినిసర్వాధారకత్వేశేషిణిస్వామిత్వాదిసవిశేషత్వవిరోధీ. యతోనిర్విశేషత్వప్రతిపాదనమయుక్తం- అతఏవ *అపిచైవమేకఇతిసూత్రంచనభేదవ్యుదాసపరమిత్యయుక్తం. శ్రుతిరుపన్యస్తాప్రాకృతభేదవ్యుదాసఇత్యుక్తం-*అరూపవదిత్యత్రవచ్ఛబ్దవైయర్థ్యం.అతత్ప్రధానేభ్యస్తత్ప్రధానప్రాబల్యనియోర్యత్రనిర్విషయం-సాకారశ్రుతీనామతత్ప్రధానత్వాభావాత్.తాసాంచతత్ప్రధానత్వమనువాదత్వోపాసనార్థత్వవ్యుదాసాత్ తాత్పర్యలిఙ్గావగమాచ్చస్థితం. ఉపాసనశేషత్వవ్యుదాసాదేవ * ప్రకాశవదితిసూత్రేభవదుక్తావైయర్థ్యమప్యయుక్తం. ప్రకాశస్యోపాధికాకారయోగేదృష్టాన్తత్వాదవైయర్థ్యసమర్థనేదృష్టాన్తతయాఽన్వయోనఘటతే. ప్రకాశతుల్యంబ్రహ్మ- అతస్సాకారశ్రుతిరౌపాధికాకారోపాసనార్థా - తస్మాదవైయర్థ్యమితివాక్యభేదోఽధ్యాహారశ్చ. *ఆహచేతిసూత్రంచనిర్విశేషసమర్పణక్షమం- విషయవాక్యేఽజ్ఞానఘనత్వావధారణస్యరసఘనత్వావధారణవత్ ప్రాకృతవిశేషాన్తరప్రతిషేధపరత్వాత్. నిర్విశేషత్వప్రతిపాదనాయోగాదేవ * దర్శయతిచేతిసూత్రంచనిర్విశేషార్థశ్రుతివిషయం. శ్రుతౌచాస్యవ్యావృత్తిముఖేనప్రతిపాదనంనిర్విశేషత్వంగమయేత్- వ్యావృత్తిమాత్రస్యశాబ్దత్వాత్. స్వగతవిశేషప్రతిపాదనేసమ్భవత్యపి *నేతినేతీత్యన్యవ్యావృత్తికథనంనిర్విశేషాభిప్రాయమితిచెన్న- వ్యావర్త్యభూతాన్యగతవిశేషవిరహాభిప్రాయతయాతదుపపత్తౌ ప్రామాణికవిశేషబాధకత్వకల్పనాయోగాత్.అతఏవసూర్యాదిదృష్టాన్తోపన్యాసోపినిర్దోష

తమోపపద్యమానోన ప్రామాణికవిశేషబాధకః. *అమ్బువదిత్యాదిసూత్రద్వయస్యదృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయోస్సర్వథాసారూప్యశఙ్కాతద్వ్యుదాసపరసూత్రపరత్వమయుక్తం - తయోస్సర్వథాసారూప్యవిరహస్యాస్త్రీబాలం ప్రసిద్ధత్వాత్. అవశ్యనిరసనీయశఙ్కాన్తరపరిహారపరత్వస్యస్వారసికత్వాచ్చ పరోక్తార్థపరత్వమయుక్తం *వర్శనాచ్చేతిపృథక్సూత్రంకృత్వాతస్యదేహోపాధ్యన్తరానుప్రవేశదర్శనాదితివ్యాఖ్యానమప్యఫలం - వ్యాపకస్యపరమాత్మనస్సర్వత్రావస్థానే * గుహాంప్రవిష్టావిత్యాదిషుబహుశఉక్తైవిప్రతిపత్త్యభావాత్. *ప్రకృతైతావత్త్వమిత్యాదేఃపృథగధికరణత్వమప్యయుక్తం- తావత్త్వవ్యవధానాభ్యాంతదనుపపత్తేః, హిశబ్దేనపూర్వప్రతిజ్ఞోపపాదకత్వావగమాత్, *ఉభయలిఙ్గంసర్వత్రహి *తథాహిలిఙ్గమితిస్వతస్మాత్త్రాణామేకోపక్రమోపసంహారత్వప్రతీతే, శ్చ. నిషేధ్యోపస్థాపకస్యేతిశబ్దస్యప్రకారవాచిత్వాత్ ప్రకారిణోబ్రహ్మణోనిషేధ్యత్వశఙ్కానోదేతి. తతశ్చరూపద్వయంప్రతిషేధ్యంచేత్-త్వప్రత్యయవైయర్థ్యం. యస్తుబ్రహ్మప్రతిషేధబాధకత్వేన *ప్రయోగనాద్విపద్యన్యేతిన్యాయ ఉక్తః- స్వరూపద్వయప్రతిషేధమపినిరుణద్ధి. రూపాహోక్తిర్లోకసిద్ధానువాదఇతినదోషఇత్యపియదుక్తం- ప్రపఞ్చస్యబ్రహ్మకార్యత్వతద్వ్యాప్యత్వతన్నియామ్యత్వతచ్ఛరీరత్వాదిముఖేనబ్రహ్మరూపతాయాః ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధ్యభావేనానువాద్యత్వాయోగాత్. అతస్త్వదుక్తన్యాయస్తవైవబాధకః *నహ్యేతస్మాదితినేత్యన్యత్పరమస్తీతివాక్యంచనబ్రహ్మవ్యతిరిక్తంనిషేధతి, నాపిప్రతిషేధరూపాదేశాదన్యదాదేశనంప్రతిషేధతి.- పరాన్యశబ్దయోరన్యతరస్యవైయర్థ్యాత్, అప్రతిషేధరూపాణాంబహూనాముపదేశదర్శనా, చ్చ. అతఉత్కృష్టాన్తరనిషేధస్తస్యార్థః. వేదవ్యాసమతభఙ్గ్యాపగచ్ఛతాఽనన్తరసూత్రద్వయస్యాగ్రాహ్యత్వగ్రాహ్యత్వపరస్యావిరోధోదర్శ్యచః.యతోజీవబ్రహ్మణోర్వ్యాప్యవ్యాపకత్వాదిలక్షణోఽన్యోన్యభేదస్స్యాత్తస్మాన్నగమ్యోనప్రతిషేధ్యః- అతఏవ, చ * ప్రకాశాదివచ్చేతిసూత్రస్యచసంరాధ్యసంరాధకభావనిమిత్తభేదవ్యుదాసపరత్వమయుక్తం. అథరాననుగుణత్వా, చ్చ- కర్మశబ్దస్యాఙ్గుళ్యాద్యుపాధివాచిత్వంక్లిష్టం. కర్మణ్యభ్యాసాదిత్యన్వయస్యాస్వారస్యంచత్యక్తం. అభ్యాసేనాసకృజ్జీవప్రాజ్ఞయోరభేదః ప్రతిపాద్యతఇతినిరఙ్కుశాధ్యాహారసామ్రాజ్యం, వాక్యభేద, శ్చ. తదుభయపరిహారనిర్వాహసమ్భవతితదుభయాశ్రయణమయుక్తం. యదుక్తపూర్వసూత్రాణాంత్వదుక్తార్థపరత్వానుపపత్తిః-అతఏవ *అతోనన్తేనేతిసూత్రంచనబ్రహ్మణాజీవైక్యాపత్తివిషయం. లిఙ్గశబ్దస్యశ్రుతివాచిత్వంచాయుక్తం. *ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామితిశ్రుతేఃప్రత్యక్షశబ్దనిర్దిష్టత్వాత్, లిఙ్గశబ్దస్యచిహ్నపర్యాయత్వా, చ్చ. *ఉభయవ్యపదేశాదితిసూత్రద్వయస్యాసంరాధ్యసంరాధకభావమతాన్తరోపన్యాసపరత్వమప్యయుక్తం- *ప్రకాశాదివదితిసూత్రస్యతత్ప్రియుక్తజీవభేదవ్యుదాసకత్వాభావాత్. *ప్రకాశాశ్రయవద్వేతిసూత్రంనబ్రహ్మైకదేశత్వపరం- *తేజస్త్వాదితిజాతియోగస్యహేతుతయాప్రతిపాదనాత్. *ప్రకాశాదివదితిసూత్రస్యపరోక్తార్థపరత్వాభావాదేవ *పూర్వవద్వేతిసూత్రంచనతదర్థాతిదేశపరం. నను *అంశోనానేతిసూత్రస్యపాదాన్తరస్థతయానిప్రకర్షాత్ నతత్పరామర్శఇతి చేన్న- ఉభయవ్యపదేశనిర్వహణార్థాతిదేశసూత్రేణఉభయనిర్వాహపరసూత్రార్థస్యైవప్రత్యభిజ్ఞాపితత్వాత్. *అల్పశ్రుతేరితిచేత్తదుక్తమిత్యనేనపాదాన్తరస్థమపిహి *అర్భకౌకస్త్వాదితిసూత్రంప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే. ఏవంనిర్విశేషప్రతిపాదనానుపపత్తేరేవ*ప్రతిషేధాచ్చేతిసూత్రమపినభేదనిషేధపరం- కింతుబ్రహ్మణ్యచిద్ధర్మప్రతిషేధవాక్యవిషయమితియుక్తం.—— అపరేతు *ప్రతిషేధాచ్చేత్యన్తంసూత్రగణమేకాధికరణంకుర్వన్తస్సగుణవిద్యాసుకింకారణాత్మనానిరాకారంకార్యప్రపఞ్చరూపేణసాకారంచబ్రహ్మోపాస్యం- ఉతనిరాకారమేవేతివిచార్య - నోభయలిఙ్గముపాస్యం- *అస్థూలమితిప్రపఞ్చాకారస్యనివర్తితత్వాత్, సృష్టివాక్యానాంనిరాకారప్రతిపత్త్యైవంపర్యా, దితిసిద్ధాన్తయన్తి. *సర్వాణిచభూతానిసర్వఏవాత్మానస్సమర్పితాఇతినాభిస్థానీయేబ్రహ్మణిజీవానామవస్థానీయతాశ్రవణేనభేదమాశఙ్క్యపరిహారః * భేదాదితిచేదితి. కారణాత్మకంస్వరూపమేవబ్రహ్మోపాస్యంచేత్- నబోధలక్షణముపాస్యంస్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ *ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాదితి- ప్రకాశః-అవభాసః. సోఽస్యాస్తీతిప్రకాశవత్. సత్యజ్ఞానాదివాక్యావైయర్థ్యాత్. భేదస్యౌపాధికత్వేదృష్టాన్తః *సూర్యకాదివదితి. ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యమితిచతదుచ్యతఇతియోజయన్తి. తదయుక్తం - పాదసఙ్గత్యభావాత్. విద్యావిశేషోపాస్యాకారనిరూపణంహితృతీయపాదకృత్యం. నోభయలిఙ్గంనిర్గుణవిద్యాసూపాస్యమిత్యధ్యాహారబాహుళ్యంచ. తత్రాన్యోన్యాశ్రయాదీన్యనుపపత్త్యన్తరాణిపూర్వవత్. *భేదశబ్దస్యసాధారణత్వేపిస్వోపాధ్యవస్థానాంప్రకృతత్వాదవస్థాభేదాదితివ్యాఖ్యానముచితం. సల్లక్షణమేవోపాస్యమిత్యసమర్థితత్వాదేవనబోధలక్షణమితిశఙ్కాఽనుచితా. *అనన్తావయఃప్రధానస్యేతిజ్ఞానానన్దాదీనాం సర్వబ్రహ్మవిద్యాస్వనువృత్తేర్వక్ష్యమాణత్వాచ్చనాత్రవక్తవ్యతా. ప్రాప్స్యదర్థవచనమపిహీపునరుక్తమితినీతివిదః.——
అన్యేతు *నస్థానతఇత్యారభ్య *ప్రతిషేధాచ్చేత్యేవమన్తమధికరణచతుష్టయం వర్ణయన్తి - కార్యావస్థానిరూపితాః - కారణావస్థానిరూప్యన్తే. ఉభయలిఙ్గం - నామరూపాత్మకం. రూపం - ఖణ్డత్వాది. నామ - శబ్దప్రవృత్తిహేతుర్గోత్వాది. అధ్యాత్మమధిదైవంచాసఙ్ఖ్యేషుస్థానేషుఅన్తఃకరణేషుబహిశ్చస్థితస్యేశ్వరస్యస్థానతః స్వరూపపరిణామేననా స్వరూపభేదోఽస్తి - నేతివిచారః. *యఏషోన్తరాదిత్యే *యఏషోన్తరక్షిణీతి స్థానభేదాత్, *తావన్యోన్యం ప్రతిష్ఠితావితిసమ్బన్ధామననాత్, *ఏతాన్యష్టావాయతనాన్యష్టౌలోకా అష్టౌదేవా అష్టౌపురుషా స్సయస్తాన్ పురుషాన్ నిరూహ్యప్రత్యూహ్యాత్యక్రామత్ తంత్వౌపనిషదం పురుషంపృచ్ఛామీతి సఙ్ఖ్యామననాత్, *రూపంరూపం ప్రతిరూపోబభూవేత్యాదిశ్రవణాత్, ప్రళయకాలేపిజీవానామివసూక్ష్మభేదోపపత్తేః, *భోక్తాభోగ్యంప్రేరితారమితివత్ *ఏకస్తథాసర్వభూతాన్తరాత్మేత్యాదిష్వేకత్వవ్యపదేశస్యజాత్యభిప్రాయతోప్యుపపత్తే, శ్చఈశ్వరస్యస్థానినఃస్వరూపభేదోఽస్తీతిప్రాప్తే- నేత్యుచ్యతే-సర్వత్రహిబ్రహ్మణఏకస్యప్రతిపాద్యతే *ఏతంహ్యేవబహ్వృచామహత్యుక్థేమీమాంసన్తఏతమగ్నావధ్వర్యవఏతంమహావ్రతేచ్ఛన్దోగాఏతమస్యామితందివ్యేతంవాయావే

తమాకాశ ఏతమప్స్వేతమోషధీష్వేతం వనస్పతిష్వేతం చన్ద్రమస్యేతం నక్షత్రేష్వేతం సర్వేషు భూతేష్వేతమేవ బ్రహ్మేత్యాచక్షత ఇతి. నను *యే చాముష్మాత్పరాఞ్చో లోకాస్తేషాం చేష్టే దేవకామానాంచ *యే చైతస్మాదర్వాఞ్చో లోకాస్తేషాం చేష్టే మనుష్యకామానాంచ *తస్యైతస్య తదేవ రూపం యదముష్య రూపం *తస్యోపనిషదహరిత్యధిదైవతం *తస్యోపనిషదహమిత్యధ్యాత్మమితి ఐశ్వర్యనామరూపభేదాత్స్వరూపభేద ఇతి చేన్న- మధువిద్యావాక్యైః ప్రత్యేకం - ప్రతిష్ఠానమతద్వచనాత్ - ఏకత్వవచనాత్. అపి చైవమాదిత్యాక్షిస్థానద్వయవర్తినోః పరమభేదమధీయతే *యదేవేహ తదముత్ర యదముత్ర తదన్విహ । మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతీత్యాదినా. నహీ స్వరూపభేదయోరాదిత్యాక్షి హిరణ్యశ్మశ్రుత్వాదిరహితమేవ పరస్వరూపం- తద్ధి ప్రధానం- నిత్యం. ఇతరత్తు కార్యార్థమాగన్తుకమితి. అతో నానయోరాత్మనస్స్వరూపభేదః. నోభయోరప్యక్షిస్థత్వేన [illegible] - అక్షిణ్యధికరణేన సిద్ధసాధ్యత్వాత్. తత్ర హి *య ఏషోఽన్తరక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఇత్యత్రాపి వ్యక్తతయా పరమాత్మత్వం వర్ణితం. న చ వాచ్యమన్తర్యామిణః పరమాత్మత్వమాత్రం ప్రసిద్ధం- న తు స్వరూపైక్యమితి. ఏకస్యైవ పరత్వాన్నిర్దేశః. ఏకైకస్థానావచ్ఛిన్నస్యైశ్వర్యం హి జీవేష్వపి సమ్భవతి [illegible] ఈశ్వరత్వాభావ ఏవ స్యాత్. తత్స్థానావచ్ఛిన్నస్యైశ్వర్యభేదస్య [illegible] పరిహర్తవ్యా ఇతి చేన్న- [illegible]. సాధ్యసాధనభేదాద్ [illegible] ఇతి చేత్. తస్మాత [illegible] సమన్వయాని స్థానాని. యత్ర స్వపక్షసాధకయుక్తిరేకత్వానుగుణా [illegible] - యథా [illegible] తదసత్సద్వాక్యం *స యశ్చాయం పురుషే యశ్చాసావాదిత్యే స ఏక ఇతి పురుషే ఆదిత్యే చావస్థితస్యైకత్వానుగుణా [illegible] స్వరూపైక్యప్రత్యాఖ్యానాస్థమన్తరాదిత్యవిద్యారమ్భ ఇతి తైరేవ వ్యాఖ్యాతత్వాత్ స్థానభేదేఽపి స్వరూపైక్యం పూర్వసిద్ధం సూత్రకారాణాం [illegible] - సూత్రేణ [illegible] కిం నిషిధ్యం. కిం నామరూపం- ఉత స్వరూపభేదః. నామరూపం చేత్ - [illegible]. స్వరూపభేదశ్చేత్ - [illegible]. జీవావస్థానాం [illegible] ప్రకృతానుసారాదుపచితిః. [illegible]. అస్మాకం తు [illegible] *అతద్వచనాత్- ఏకత్వవచనాదిత్యాదియుక్తం- [illegible] *య [illegible] దేవ [illegible] -యశ్చా[illegible] తత్ర [illegible] దేవ్యుపపత్తే, [illegible] సూత్రాన్తర [illegible] నుపపన్నః. *ప్రకాశవచ్చేత్యాదికమధికరణాన్తరం- తత్ర *తదవ్యక్తం *[illegible] *[illegible] పూర్వపక్షీ కృత్యదీపి మత్తా ప్రతిపాదనం సిద్ధాన్తయన్తి. న తేజసి బోధకత్వం- న బోధే [illegible] యర్థ్యం. [illegible] తన్మాత్రం- తేజోమాత్రం. *భారూప ఇత్యుక్తం. తేజోరూపస్య పరస్య [illegible] స్థానీయ స్యకస్యచిదర్థావాదమ్బుపద గ్రహణం. నాత్రముఖ్య ప్రతిబిమ్బభావః- [illegible] సధర్మత్వం- అన్తఃకరణవిసర్గజే [illegible] ప్రత్యాక్షేపే [illegible] సధర్మత్వం భజతే. ఏవం వృష్టాన్తద్వార్ష్టాన్తిక సామ్యం. *పర్శనాత్- [illegible] ప్రరుషుప్రసిద్ధిః. ఇదమప్యన్తరాది [illegible] జ్యోతిరధికరణాదిష్వీశ్వరస్యదీప్తిమత్త్వస్య సిద్ధతయాఽకృతకరత్వాదయుక్తం. ఈశ్వరస్య స్వరూపం [illegible] *ప్రకృతైతావత్త్వమిత్యత్ర చతుర్థాసంశయ్యరూపద్వయామితి క్తం బ్రహ్మేతి సిద్ధాన్తయన్తి. [illegible] ఇతిశబ్దస్య ప్రకారవాచితయా బ్రహ్మోపస్థాపకత్వాభావాత్. రూపద్వయస్య బ్రహ్మణా తాదాత్మ్యం [illegible] ఇతి వ్యతిరేకనిర్దేశే తాదాత్మ్యప్రసక్త్యభావాత్. ప్రసక్తస్య హి ప్రతిషేధః [illegible] యుక్తమిత్యుక్తం. ఏతావత్త్వం చ రూపద్వయమాత్రత్వం- తన్నిషేధేన ప్రపఞ్చాతిరిక్తం కారణరూపత్వమపి [illegible] *బ్రవీతి చ భూయోఽపీత్యుపపాదనాత్. *అథ నామధేయమితి వాక్యం హ్యత్రాభిప్రేతముక్తం- ప్రపఞ్చాన్తర [illegible] *సత్యస్య సత్యమిత్యుపపద్యతే. అతఏవ [illegible] ఇతి విశిష్టతామాత్రనిషేధ ఇతి యుక్తం. యతో బ్రహ్మనిషేధో న శఙ్క్యః- అతఏవ *[illegible] మిత్యాదిసూత్రాణి సర్వ [illegible] యత్వాధిక సమలత్వనిమిత్తాభావపృథాసపరాణి. యథా ప్రకాశః ప్రకాశాన్తరేణ, జలం శుద్ధజలేన, న సంసృష్టమేకీభవతి- ఏవం సంరాధయితుస్సంరాధ్యేనావిభాగశ్రవణాచ్చ ప్రపఞ్చాతిరిక్తబ్రహ్మసద్భావో, స్ఫుటిత బ్రహ్మసాక్షాత్కారాభావశ్చ న దోషః- అభ్యాససాధ్యత్వాత్ తస్యేతి యోజనాయాం *ప్రకాశశ్చేతి ప్రకాశశబ్దస్య సూత్రస్థప్రకాశశబ్దసరూపార్థత్వం స్వరససిద్ధం బాధ్యేత. యస్మాదణోరప్యస్య జీవస్య సంరాధ్యేనాస్తి శేషం- అతోఽస్య బ్రహ్మణా సహ సోఽశ్నుత ఇతి సర్వాన్ కామాన్ ప్రీరామ్నాయతే- అణోరప్యస్యానన్త్యాయ స్వరూపవిసర్పణే లిఙ్గం *వాలాగ్రేత్యాది శ్రుతిరితి యోజనా చాధ్యాహారబాహుల్యబహిష్కృతేతి స్ఫుటం. ప్రపఞ్చాతిరిక్తస్య పరమాత్మనో భోక్తృభోగ్యవర్గయోశ్చ కార్యకారణభావప్రకారః *ఉభయవ్యపదేశాదిత్యధికరణేచిన్త్యతే- అస్మాద్ వృత్తదవస్థారూపేణ ఉపాదానోపాదేయాత్మకః ఇతి *అహికుణ్డలవదిత్యుక్తం భేదాభేదయోరుభయోః ఖ్యాత్వాయ. అనేనేశ్వరస్య పరిణామః పూర్వపక్షితః. శక్తిమచ్ఛక్తి భేదరూపేణోపాదానోపాదేయాత్మకః కార్యకారణభావ ఈశ్వరస్య నిర్వికారత్వాయేత్యుక్తం *ప్రకాశాశ్రయేతి- సూర్యకాన్తచన్ద్రకాన్తస్థాయః పిణ్డాదీనాం హి కారణానాం రత్నాదిమహాససిలిలాదినిష్పాదనే ప్రవేశేవానస్వరూపవికారః. తర్హి కథమభేదవ్యపదేశ

౩౦॥ సూ. పరమతస్సేతూన్మానసమ్బన్ధభేదవ్యపదేశేభ్యః॥

ఇదానీమస్మాత్పరస్మాజ్జగన్నిమిత్తోపాదానరూపపరమకారణాత్పరబ్రహ్మణఃపరమపికించితత్త్వమస్తీతి కైశ్చిద్ధేత్వాభాసైరాశఙ్క్యనిరాక్రియతే అస్యోపాస్యస్యనిర్దోషత్వానవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణాకరత్వస్థేమ్నే. తత్రేయమాశఙ్కా-యదిదంపరంబ్రహ్మోభయలిఙ్గం-ఏతస్మాన్నిఖిలజగత్కారణాత్పరమపి కించిత్తత్త్వమస్తి. కథం. *అథయఆత్మాససేతుర్విధృతిరిత్యస్యపరస్య సేతుత్వవ్యపదేశాత్, సేతుశబ్దస్యచలోకే కూలాన్తరప్రాప్తిహేతౌ ప్రసిద్ధేరితోఽన్యదనేనప్రాప్యమస్తీతిగమ్యతే. తథా *ఏతం సేతుంతీర్త్వాన్ధస్సన్ననన్ధోభవతీతితరితవ్యతాచాస్యాభిధీయతే - అతశ్చాన్యత్ప్రాప్యమస్తి. ఉన్మానవ్యపదేశాచ్చ- ఉన్మితం- పరిమితమిదంపరంబ్రహ్మ-*చతుష్పాద్బ్రహ్మషోడశకలమిత్యున్మానవ్యపదేశాత్. సచాయమున్మానవ్యపదేశస్తేనసేతునాప్రాప్యస్యానున్మితస్యాస్తితాంద్యోతయతి. తథాసమ్బన్ధవ్యపదేశశ్చ సేతుసేతుమతోఃప్రాపకత్వప్రాప్యత్వలక్షణోదృశ్యతే *అమృతస్యపరంసేతుందగ్ధేన్ధనమివానలం *అమృతస్యైషసేతురితి. అతశ్చపరాత్పరమస్తి. భేదేనచపరాత్పరంవ్యపదిశ్యతే *పరాత్పరంపురుషముపైతి *పరాత్పరంయన్మహతోమహాన్తమితి,చ-తథా *తేనేదంపూర్ణంపురుషేణసర్వం। తతోయదుత్తరతరంతదరూపమనామయమితి,. అతఏభ్యోహేతుభ్యః పరస్మాద్బ్రహ్మణఃపరమపికించిదస్తీతిగమ్యతఇతి. ....

ఏవంప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౩౧॥ సూ. సామాన్యాత్తు॥ తుశబ్దఃపక్షంవ్యావర్తయతి. యత్తావదుక్తం సేతువ్యపదేశాత్పరాత్పరమస్తీతి-తన్నోపపద్యతే-నహ్యయమత్రకించిత్ప్రాప్యంప్రతి సేతురుచ్యతే-*ఏషాంలోకానామసమ్భేదాయేతి సేతుసామాన్యేనసర్వలోకాసఙ్కరకరత్వశ్రుతేః. సినోతి-బధ్నాతిస్వస్మిన్సర్వంచిదచిద్వస్తుజాతమసఙ్కీర్ణమితి సేతురుచ్యతే. * ఏతం సేతుంతీర్త్వేతితరతిశ్చప్రాప్తివచనః- యథా వేదాన్తంతరతీతి.

ఇత్యత్రాహ *తేజస్త్వాదితి *భాసుమర్చ్యోస్తైజసస్త్వేవసత్త్వద్రవ్యత్వాదినాపరమాత్మనోజగతశ్చైకత్వమితి.అహికుణ్డలపక్షస్యాప్రతిక్షేప్యత్వాయాహ *పూర్వవద్వేతి- అహికుణ్డలన్యాయేనాత్యన్తాభేదోబ్రహ్మాపేక్షయాజగతోఽభ్యుపగతః- ఈశ్వరస్యతునిర్వికారత్వాత్తస్యజగతశ్చమణిప్రభయోరివశక్తినిక్షేపరూపేణైవకార్యకారణభావఇతిసిద్ధాన్తమాహుః. తదిదమసమ్బద్ధం- బ్రహ్మణఈశ్వరాతిరిక్తత్వే ప్రమాణాభావాత్, సకలప్రమాణన్యాయవిరోధా,చ్చ. బహ్వధ్యాహారాపేక్షత్వాచ్చమధ్యమసూత్రస్య- సూత్రకారావివక్షితోఽయమర్థఇత్యవగమ్యతే.......................

అహికుణ్డలాధికరణంసమాప్తమ్.

౩౦॥ సూ. పరమతస్సేతూన్మానసమ్బన్ధభేదవ్యపదేశేభ్యః॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (ఇదానీమితి) అస్మాదితి *అతశ్శబ్దవ్యాఖ్యానం. ప్రకృతశ్చ * నస్థానతోపిపరస్యేతిసూత్రేపరశబ్దనిర్దిష్టఇతిజ్ఞాపయితుంపరస్మాదిత్యుక్తం. పరమకారణత్వప్రయుక్తోత్కర్షవాచీపరబ్రహ్మణఇత్యత్రపరశబ్దః. యద్వా- పరస్మాదితిపదేనప్రాప్యతయాపరత్వంవివక్షితం. పరబ్రహ్మణఇత్యత్రస్వకార్యాపేక్షయాపరత్వముచ్యతే. పరమకారణాదితికారణాన్తరరాహిత్యం. (అస్యోపాస్యస్యేతి) ఉభయలిఙ్గత్వస్థేమ్న ఇత్యర్థః. అన్యథాప్రాప్యత్వతదుపయోగిభోగ్యగుణజాతవైకల్యేనతిసహ్యుభయలిఙ్గస్వపాష్కల్యసిద్ధిరితిభావః. పూర్వాధికరణేఉభయలిఙ్గకత్వస్థేమ్నేనిర్దోషత్వవిషయనిరూపణంకృతం - అత్రతుకల్యాణగుణాస్పదత్వవిషయనిరూపణమిత్యుక్తంభవతి. ఉభయలిఙ్గాత్ బ్రహ్మణఃపరంకిమస్తి- నేతి. అస్యపరత్వే సేతూన్మానాదివ్యపదేశాఉపపన్నాః-నవేతి. అనుపపన్నత్వేపరాన్తరమస్తి. ఉపపన్నత్వేపరాన్తరంనాస్తీతిసిధ్యతి. (తత్రేయమిత్యాది) అసఙ్కరకరత్వాభిప్రాయస్సేతువ్యపదేశస్స్యాదితిశఙ్కాయామాహ (తథాఏతంసేతుమితి) (సమ్బన్ధవ్యపదేశఇత్యాది) పూర్వం కేవలసేతుశబ్దః- అత్రప్రతిసమ్బన్ధినిర్దేశసహితసేతుశబ్దనిర్దేశః. (భేదేనచేతి) పరాత్ - జగత్కారణాత్. శ్రుతావపిపఞ్చమ్యన్తఃపరశబ్దఃకారణవిషయఇతిపూర్వపక్షిణోహృదయమ్. ....

రాద్ధాన్తసూత్రముపాదత్తే.

౩౧॥ సూ. సామాన్యాత్తు॥ అవయవార్థేనాప్యసఙ్కరకరత్వందర్శయతి (సినోతిబధ్నాతీతి) *ఏతంసేతుంతీర్త్వేత్యస్యకోఽర్థఇత్యత్రాహ (ఏతంసేతుమితి) ....

౩౨॥ సూ. బుద్ధ్యర్థః పాదవత్ ॥ యోఽయం *చతుష్పాద్బ్రహ్మ షోడశకలం *పాదోఽస్య విశ్వా భూతానీత్యున్మానవ్యపదేశః-స బుద్ధ్యర్థః-ఉపాసనార్థః. *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాదిభిర్జగత్కారణస్య బ్రహ్మణోఽపరిచ్ఛిన్నత్వావగమాత్స్వత ఉన్మితత్వాసమ్భవాత్. జగత్కారణత్వం హి తస్యైవ శ్రూయతే *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః *సోఽకామయత బహుస్స్యాం ప్రజాయేయేతి. అత్రోయథా *వాక్పాదః ప్రాణః పాదః చక్షుః పాదో మనః పాద ఇత్యాదినా బ్రహ్మణో వాగాదిపాదవ్యపదేశ ఉపాసనార్థః-ఏవమయమపి..

స్వయమనున్మితస్య కథముపాసనార్థతయాప్యున్మానసమ్భవః. తత్రాహ

౩౩॥ సూ. స్థానవిశేషాత్ప్రకాశాదివత్ ॥ ప్రతిపన్నవాగాద్యుపాధిస్థానవిశేషరూపోపాధిభేదాత్తత్సమ్బన్ధితయోన్మితత్వానుసన్ధానం సమ్భవతి - యథా ప్రకాశాదేర్విపులస్యైవాంతర్యవగవాక్షఘటాదిస్థానభేదైః పరిచ్ఛిన్నత్వానుసన్ధానసమ్భవ ఇత్యర్థః. ....

౩౪॥ సూ. ఉపపత్తేశ్చ ॥ యదుక్తం *అమృతస్యైష సేతురితి ప్రాప్యప్రాపకసమ్బన్ధవ్యపదేశాత్ప్రాపకాత్పరం ప్రాప్యమస్తీతి-తన్న-ప్రాప్యస్య పరమపురుషస్య స్వప్రాప్తౌ స్వస్యైవోపాయత్వోపపత్తేః. *నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన । యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యస్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామిత్యనన్యోపాయత్వశ్రవణాత్. ....

౩౫॥ సూ. తథాన్యప్రతిషేధాత్ ॥ యదప్యుక్తం *తతో యదుత్తరతరం *పరాత్పరం పురుషం *అక్షరాత్పరతః పర ఇత్యాదిభేదవ్యపదేశాత్పరాత్పరమస్తీతి-తన్న-[illegible] అన్యస్య పరస్య ప్రతిషేధాత్, *యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కించిత్ యస్మాన్నాణీయో న జ్యాయోఽస్తి కశ్చిదితి. యస్మాదపరం పరం నాస్తి కించిత్-న కేనాపి ప్రకారేణ పరమస్తీత్యర్థః. తథాఽన్యత్రాపి *న తస్యేశే కశ్చన తస్య నామ మహద్యశ ఇతి. ఇతి నేతి నిర్దిష్టాదేతస్మాద్బ్రహ్మణోఽన్యత్పరం నాస్తీత్యర్థః. తథా *న తస్య కశ్చిత్పతిరస్తి లోకే న చేశితా నైవ చ తస్య లింగం ఇతి. తద్ధి జగదుపాదానకారణతయాఽనన్తరముక్తం *సర్వాణి మే భూతాని[illegible] ప్రముఖే

౩౨॥ సూ. బుద్ధ్యర్థః పాదవత్ ॥ అపరిచ్ఛిన్నస్య జగత్కారణ[illegible] (జగత్కారణత్వం హీతి) *పాదవదితి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (అత్రో యథేతి) నహి[illegible]జగత్కారణస్య[illegible]సమ్భవతి - అతస్తస్యోపాసనార్థత్వం సమ్ప్రతిపన్నమితి భావః. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (స్వయమనున్మితస్యేతి)

౩౩॥ సూ. స్థానవిశేషాత్ప్రకాశాదివత్ ॥ ప్రతిపన్నస్థానభూత వాగాద[illegible] ....

౩౪॥ సూ. ఉపపత్తేశ్చ ॥ (అనన్యోపాయత్వశ్రవణాత్) [illegible] *వివృణుతే తనూం స్వామిత్యనేన ప్రాపకత్వం ప్రాప్యత్వం చ గమ్యతే. ....

౩౫॥ సూ. తథాన్యప్రతిషేధాత్ ॥ భాష్యం శఙ్కావ్యఞ్జయన్నాహ[illegible] (యదప్యుక్తాదినా) రత్నేవ- శ్వేతాశ్వతరోపనిషది. ఉపాత్తవాక్యస్యాన్వయమాహ (యస్మాదపరమితి) తస్యార్థమాహ (నకేనాపీతి) * యస్మాదితి[illegible]పదేనాపరశబ్దస్యాన్వయే సతి సమాధికనిషేధః కృతస్స్యాత్. పరశబ్దస్యాన్వయే సతి సమనిషేధో న కృతస్స్యాత్- తచ్చానిష్టం- తథా సతి పరమపురుష[illegible]అపవర్గోపాయత్వం పూర్వోక్తం న సిధ్యతి, సమాభ్యధికనిషేధపరశ్రుత్యన్తరవిరోధశ్చ. అపరశబ్దస్యైవార్థం, న స్యాత్-పరత్వేన వివక్షితరుద్రవ్యతిరిక్తవిషయోఽయమపరశబ్ద ఇతి చేన్న- కార్త్స్న్యేన పరత్వనిషేధే స్వతః ప్రాప్తైతస్యానన్యథాసిద్ధసఙ్కోచకాభావాత్. *తతో యదుత్తరతరమిత్యాదివాక్యం హ్యన్యథైవ అన్యథాసిద్ధమితి భావః. *న తస్యేశ ఇతి వాక్యం జగత్కారణాతిరిక్తవిషయం స్యాదిత్యత్రాహ (తద్ధీతి) *హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే *ప్రజాపతిః

ఉభే ఇమే ఇత్యాదినా. *అద్భ్యస్సమ్భూతో హిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టావితి చ జగత్కారణం పురుషమేనం ప్రత్యభిజ్ఞాపయతి. *తతో యదుత్తరతరమితి కిముచ్యత ఇతి చేత్. పూర్వత్ర *వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తమాదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ *తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి నాన్యః పన్థా విద్యతేఽయనాయేతి పరస్య బ్రహ్మణో మహాపురుషస్య వేదనమేవామృతత్వసాధనం- నాన్యోఽమృతత్వస్య పన్థా ఇత్యుపదిశ్య తదుపపాదనాయ *యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కించిద్యస్మాన్నాణీయో న జ్యాయోఽస్తి కశ్చిత్। వృక్ష ఇవ స్తబ్ధో దివి తిష్ఠత్యేకస్తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వమితి పురుషస్య పరత్వం, తద్వ్యతిరిక్తస్య పరత్వాసమ్భవం, చ ప్రతిపాద్య *తతో యదుత్తరతరం తదరూపమనామయం। య ఏతద్విదురమృతాస్తే భవన్త్యథేతరే దుఃఖమేవాపియన్తీతి పూర్వోక్తమర్థం హేతుతో నిగమయతి. యదుత్తరతరం పురుషతత్త్వం- తదేవారూపమనామయం యతః- తతో య ఏతత్పురుషతత్త్వం విదుః- త ఏవామృతా భవన్తి- అథేతరే దుఃఖమేవాపియన్తీతి. అన్యథోపక్రమవిరోధోఽనన్తరోక్తివిరోధశ్చ. *పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యమితి- పూర్వత్ర *అక్షరాత్పరతః పర ఇతి- అక్షరాత్ - అవ్యాకృతాత్ యః పరః- సమష్టిపురుషః - తస్మాత్పరో యోఽదృశ్యత్వాదిగుణకస్సర్వజ్ఞః పరమపురుషః - స ఏవేహాపి *పరాత్పర ఇతి సమష్టిపురుషాత్పరత్వేనోచ్యతే...

౩౬॥ సూ. ॥ అనేన సర్వగతత్వమాయామశబ్దాదిభ్యః॥ అనేన - బ్రహ్మణా సర్వగతత్వం- సర్వస్య జగతో వ్యాప్తత్వం ఆయామశబ్దాదిభ్యః - సర్వవ్యాప్తివాచిశబ్దేభ్యోఽవగమ్యమానమస్మాత్పరం నాస్తీత్యవగమయతి. ఆయామశబ్దస్తావత్ *తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వం *యచ్చ కించిజ్జగత్యస్మిన్ దృశ్యతే శ్రూయతేఽపి వా। అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణః స్థితః *నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరాః. ఆదిశబ్దాత్ *బ్రహ్మైవేదం సర్వం *ఆత్మైవేదం సర్వమిత్యాదయో గృహ్యన్తే. అత ఇదం పరం బ్రహ్మైవ సర్వస్మాత్పరమ్.......................................

పరాధికరణం సమాప్తమ్.

ప్రజా అసృజత *ధాతా యథాపూర్వమకల్పయదిత్యాదిభిర్హిరణ్యగర్భస్య కారణత్వప్రతిపాదనాత్ సద్బ్రహ్మాత్మాదిశబ్దైరపి స ఏవ కారణతయోచ్యతే- *శమ్భురాకాశమధ్య ఇత్యాదిశ్రుతిరపి స ఏవోచ్యతే- *శమ్భుస్స్వయమ్భూర్బ్రహ్మణ ఇతి నైఘణ్టుకోక్తేరితి శఙ్కాయామాహ (అద్భ్యస్సమ్భూత ఇతి) అత్రైవ *విద్యుతః పురుషాదధీతి పురుషశబ్దా, ద్విద్యుద్వర్ణత్వా, దతిదిష్టేషు *అద్భ్యస్సమ్భూత ఇత్యాదివాక్యేషు లక్ష్మీపతిత్వశ్రవణాత్, *యమన్తస్సముద్రే కవయో వయన్తీతి సముద్రశాయిత్వశ్రవణాత్, *వేదాక్షరే పరమే వ్యోమన్నితి పరమవ్యోమసమ్బన్ధా, చ్చావగతపరమపురుషస్యైవ జగత్కారణప్రతిపాదకప్రకరణేనైకప్రకరణం *హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్ర ఇత్యాదివాక్యమపి పరమపురుషస్యైవ జగత్కారణత్వమాహేత్యర్థః. అన్యథా బ్రహ్మ[illegible]శిరోఽస్త్రజ్యత్వసంహార్యత్వశ్రుతివిరోధశ్చ. (తతో యదుత్తరతరమితి కిముచ్యత ఇతి) *యస్మాత్పరమిత్యాదివాక్యస్య సఙ్కోచకత్వేన పరోక్తమిదం వాక్యం అన్యథాసిద్ధమితీమమర్థం హృది నిధాయ తస్యాన్యథాసిద్ధిః కథమిత్యాహ (కిముచ్యత ఇతి) *తస్మాత్సర్వగతశ్శివ ఇత్యస్య పూర్వపతితం *తేనేదం పూర్ణం పురుషేణేతి వాక్యం. తతః పశ్చాత్ *మహాన్ప్రభుర్వై పురుష ఇతి వాక్యం. తదుభయానురోధేన, సర్వాననశిరోగ్రీవత్వగుహాశయత్వ భగవచ్ఛబ్దాద్యనురోధేన, చ వర్ణనీయం. సర్వాననశిరోగ్రీవత్వాదికం హి *సహస్రశీర్షం దేవమిత్యాదిషు పురుషోత్తమాసాధారణత్వేనావగతమిత్యర్థః. *తతః- తస్మాద్ధేతోరిత్యర్థః. అరూపమనామయం- కర్మకృతదేహతత్కృతదుఃఖవిరోధి. తాపత్రయప్రతిభటమిత్యర్థః. ఉపక్రమవిరోధః- *నాన్యః పన్థా ఇతి వాక్యవిరోధః. *య ఏనం విదురితి వాక్యస్య పరమపురుషేతరవేదనపరత్వం హి *నాన్యః పన్థా ఇత్యనేన విరుద్ధం. (అనన్తరోక్తివిరోధశ్చ) *యస్మాత్పరం నాపరమిత్యాదివాక్యవిరోధశ్చేత్యర్థః. (పరాత్పరమిత్యాది) పరాత్పరమిత్యాదివాక్యేపి సమష్టిపురుషాత్పరత్వేన పరమపురుష ఉచ్యత ఇతి ప్రతిజ్ఞా- పూర్వవాక్యే సమష్టిపురుషవిలక్షణతయా ప్రతిపాద్యత్వేన నిశ్చితస్యాదృశ్యత్వాదిగుణకస్య పరాత్పరశబ్దేనాత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః............

౩౬॥ సూ. ॥ అనేన సర్వగతత్వమాయామశబ్దాదిభ్యః॥ పూర్వసూత్రైరధికవస్తువాదదూషణముక్తం - ఇహ స్వపక్షే ప్రమాణముచ్యతే. నియన్తృత్వేన వ్యాప్తిజ్ఞాపనార్థం *నిత్యం విభుమితి శ్రుతిరుపాత్తా. విభుం- ప్రభుం. ఇయం శ్రుతిః పురుషవిషయా- *పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యం *దివ్యో హ్యమూర్తః పురుష ఇతి పురుషవిషయప్రకరణస్థత్వాత్. సూత్రస్థమాదిశబ్దం వ్యాచష్టే (ఆదిశబ్దాదితి) (ఇత్యాదయో గృహ్యన్త ఇతి) ఆదిశబ్దేన వ్యతిరిక్తతత్త్వనిషేధపరవాక్యాని, ధారకత్వనియన్తృత్వాదిపూర్వకవ్యాప్తిపరవాక్యాని, సమానాధికరణవాక్యాని, చ వివక్షి

3 ౭॥ సూ. ఫలమత ఉపపత్తేః॥

ఉక్తముపాసిసిషోపజననార్థం జీవస్య సర్వావస్థాసు సదోషత్వం, ప్రాప్యస్య చ పరస్య పురుషస్య నిర్దోషత్వం కల్యాణగుణాకరత్వం సర్వస్మాత్పరత్వం, చ - అతః పరముపాసనం వివక్షన్నుపాసీనానాం పరస్మాదేవ పురుషాత్తత్ప్రాప్తిరూపమపవర్గాఖ్యం ఫలమితి సూత్రకారో బ్రూతే. తుల్యన్యాయతయా శాస్త్రీయమైహికా

తాని సర్వవిద్యోపాస్య నిశేషనిర్దయ[illegible]నారాయణానువాకేనియ స్మృత్యా వ్యాప్తిః అన్తర్బహిశ్చేత్యాదినా, ధారకత్వం *పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం* ఇతి, శేషిత్వం *పతిం విశ్వస్యేతి*, చోక్తం-నియమనార్థవ్యాపన ధారణ శేషిత్వైః కృత్స్నప్రపఞ్చశరీరకత్వం [illegible] ప్రపఞ్చశరీరకత్వసిద్ధ్యా [illegible] నాస్తీత్యేకకత్వాభావే [illegible] క్తం స్యాత్ - తత్త్వా [illegible] తో గాత్. కించ *ని[illegible]పరమం నిత్యం* *అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య* [illegible] పురుష [illegible] త్రివిధపరిచ్ఛేద రాహిత్యముక్తం, [illegible] పుర[illegible] ప్రతిపాదక [illegible] నారాయణే [illegible] పురుష [illegible] సర్వగిత్రివిధపరిచ్ఛేద రాహిత్యముక్తం,- [illegible] ...

పరైస్తు సత్యవ్యపదేశో నామ [illegible] ఆదిత్యే హిరణ్మయః పురుషః [illegible] స్థానవిశేష [illegible] ఉపాధి భేదాపేక్షయా భేదవ్యపదేశ-సస్వరూపవ్య. భేదోపక్షమువివ [illegible] సర్వ[illegible]ం పరాదాదిత్యాదిరస్య ప్రతిషేధః. అనేన-నేత్యాదివ్యపదేశని రాకరణేన సర్వగ[illegible] అన్యస్యాభావ [illegible] స్యాత్. సర్వగతత్వం చాస్యాయా మశబ్దాదిభిర్జ్ఞాయ [illegible] ప్రతిషేధ్యం-కింతు [illegible] పరం- ప్రాకృతికస్య ప్రధానజీవేశ్వరత్రైకం [illegible] కార్యకారణ [illegible] ప్రతిపన్నత్వాత్, సే తూన్మానవ్యపదేశాదీనాం కార్యకారణభేదసాధకత్వాభావా, [illegible] తస్యభేదసాధకత్వాత్. [illegible] కరణస్య [illegible] ప్రతిపన్నస్యస్థానపూర్వ [illegible] స్థానభేదశ్చ నపూర్వపక్షయుక్తిః. అతఏవ *స్థానవిశేషాత్* [illegible] ది ప్రకరణేను [illegible] వ్యపదేశాత్ పరమేశ్వరో [illegible] యస్మాత్పరమిత్యాదివాక్యవిషయం- నను *సర్వం ఖల్విదం* [illegible] అనేన- నేత్యాదివ్యపదేశనిరాకరణేనాస్య ప్రతిషేధా [illegible] సర్వగతత్వం సిధ్యతి - [illegible] వ్యాహార, శ్చ. సర్వగతత్వం భేదసాధకత్వాత్ [illegible] —అన్యేతు సన్తు భేదవ్యపదేశావయవివర్తయ [illegible] స్థానవిశేష [illegible] ప్రత్యక్షప్రతిషేధత్వం - *తతో యదుత్తరతరం* [illegible] ఉపపద్యతే సైవ- అన్యభేశ్వరద్వయ ప్రసఙ్గాత్. *తస్మాత్సర్వగతత్వం* [illegible] అనేన- నేత్యాది [illegible] తత్ర *జ్యాయాన్ పృథివ్యాః* ఇత్యాదిభిరాయామశబ్దాదిభిస్సిద్ధమితి. [illegible] భేదాపేక్షం నేతుత్వం వాచ్యం-*సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి* [illegible] రమాకాశస్థస్యోత్తరత్వమితి నిర్వాహ [illegible] *పృథగివ స్పర్శోదిత్యైకస్త్రేసేవం* [illegible] శస్థాత్పురుషాదుత్తరస్య ప్రతీతేః. *అనేన- నేతుత్వాదివ్యపదేశాన్యసవరక్షక నేన *తస్మాత్సర్వగతత్వ* [illegible] సర్వగతత్వముపపాదితం భవతీత్యప్యయుక్తం-పూర్వపక్షదృష్ట్యా పూర్వవాక్యోక్తాత్ కారణపురుషాత్ పరత్వేప్యుత్తరవాక్య ప్రతిపాద్యస్య సర్వగతత్వే [illegible] నాత్. అతో వాక్యాన్తరసిద్ధాయాః కారణవస్తునో వ్యాప్తైరసక్తో [illegible] సవివక్షితః.....................

పరాధికరణం సమాప్తమ్.

---

3 ౭॥ సూ. ఫలమత ఉపపత్తేః॥ సిద్ధాన్తోపక్రమమిదమధికరణం. అవాన్తరసఙ్గత్యర్థమనువదతి (ఉక్తమితి) సర్వస్మాత్పరత్వం- ప్రాప్యత్వం. తత్కల్యాణగుణాకరత్వాన్తర్యామిత్వాదిపృథగధికరణనిరూపితత్వాత్ పృథగుక్తం. సూత్రే ముక్తిఫలనిర్దిష్టం - అపితు *ఫలమి*తి సాధారణనిర్దేశః కృతః- అతస్తస్య ప్రయోజనమాహ (తుల్యన్యాయతయేతి) త్రివర్గప్రదకర్మారాధ్యత్వఫలప్రదత్వయోరపి ముముక్షోరనుసన్ధేయత్వాత్తదప్యత్ర నిరూపితం. అత ఉపాసనోపయోగ్యర్థవిచారానన్తరం తదుపయోగ్యన్తరం నిరూప్యత ఇతి సఙ్గతిరిత్యర్థః. ఫలత్వముక్తం- ఫలప్రదత్వం నిరూప్యత ఇతి చ సఙ్గతిః. తచ్చ కల్యాణగుణ ఇతి పాదావాన్తరసఙ్గతిః. పూర్వమీమాంసాయామపూర్వాధికరణే ద్వారమాత్రం నిరూపితం-అత్ర తు ద్వారవిశేషో

ముష్మికమపిఫలంఅతఏవ - పరస్మాత్పురుషాద్భవతీతిసామాన్యేన *ఫలమతఇత్యుచ్యతే. కుతఏతత్. (ఉపపత్తేః) సఏవహి సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిర్మహోదారో యాగదానహోమాదిభిరుపాసనేనచారాధిత ఐహికాముష్మికభోగజాతం, స్వస్వరూపావాప్తిరూపమపవర్గం, చదాతుమీష్టే. నహ్యచేతనంకర్మక్షణధ్వంసికాలాన్తరభావిఫలసాధనంభవితుమర్హతి. ....

౩౮॥ సూ. శ్రుతత్వాచ్చ॥ *సవా ఏషమహానజఆత్మాన్నాదోవసుదానః *ఏషహ్యేవానన్దయాతీతి భోగాపవర్గరూపంఫలమయమేవదదాతీతిహిశ్రూయతే. ....

సమ్ప్రతిపూర్వపక్షమాహ

౩౯॥ సూ. ధర్మంజైమినిరతఏవ॥ అతఏవ - ఉపపత్తేః శాస్త్రాచ్చయాగదానహోమోపాసనరూపధర్మమేవఫలప్రదంజైమినిరాచార్యోమన్యతే. లోకేహికృష్యాదికర్మ, దానాదికంచకర్మ, సాక్షాద్వాపరమ్పరయావాస్వయమేవఫలసాధనందృష్టం - ఏవంవేదేపియాగదానహోమాదీనాంసాక్షాత్ఫలసాధనత్వాభావేపిపరమ్పరయాఅపూర్వద్వారేణఫలసాధనత్వముపపద్యతే. తథా *యజేతస్వర్గకామఇత్యాదిశాస్త్రమపిసిసాధయిషితస్వర్గస్యకర్తవ్యతయాయాగాద్యభిదధదన్యథానుపపత్త్యా అపూర్వద్వారేణ ఫలసాధనత్వమవగమయతి. ....

౪౦॥ సూ. పూర్వంతుబాదరాయణోహేతువ్యపదేశాత్॥ తుశబ్దఃపక్షవ్యావృత్త్యర్థః. పూర్వోక్తంపరమపురుషస్యైవఫలప్రదత్వంభగవాన్బాదరాయణోమన్యతే. కుతః. (హేతువ్యపదేశాత్) *యజదేవపూజాయామితిదేవతారాధనభూతయాగాద్యారాధ్యభూతాగ్నివాయ్వాదిదేవతానామేవతత్తత్ఫలహేతుతయాతస్మిఁతస్మిన్నపివాక్యేవ్యపదేశాత్ *వాయవ్యంశ్వేతమాలభేతభూతికామోవాయుర్వైక్షేపిష్ఠాదేవతావాయుమేవస్వేనభాగధేయేనోపధావతిసఏవైనంభూతింగమయతీత్యాదిషు. కామినస్సిసాధయిషితఫలసాధనత్వప్రకారోపదేశోపివిధ్యపేక్షితఏవేతినాతత్పరత్వశఙ్కాయుక్తా. ఏవమపేక్షితేపిఫలసాధన

నిరూప్యతఇతిభిదా. కింసాపూర్వాత్కర్మోపాసనాత్ స్వర్గాపవర్గఫలోత్పత్తిః-ఉతకర్మోపాసనారాధితాద్వాయ్వాదిదేవతారూపాత్ కేవలాచ్చబ్రహ్మణఇతి. కిం *సఏవైనంభూతింగమయతి *యమేవైషవృణుతేతేనలభ్యఇత్యాదివాక్యశేషోవాయ్వాదిరూపస్యకేవలస్యచబ్రహ్మణఃఫలప్రదత్వమవగమయతి-నేతి. కింవాక్యశేషోయథాప్రతీతార్థపరః-ఉతాతత్పరఇతి.అతత్పరత్వేతత్తద్దేవతారూపస్యకేవలస్యచబ్రహ్మణఃఫలప్రదత్వాభావాత్ సాపూర్వాత్కర్మోపాసనాత్ ఫలసిద్ధిస్స్యాత్.అనన్యపరత్వేతుదేవతారూపస్యకేవలస్యచేశ్వరస్యఫలప్రదత్వావగమకత్వాత్ కర్మోపాసనారాధితాత్ తత్తద్దేవతారూపాత్ కేవలాచ్చబ్రహ్మణఃఫలసిద్ధిః. సర్వజ్ఞత్వమర్థినామపేక్షితతద్విరోధితన్నిరాసాదిజ్ఞానోపయోగి. సర్వశక్తిత్వంభోగ్యభోగోపకరణాదినిష్పాదనప్రతిబన్ధనిరసనోపయోగి. ద్వయమపిలుబ్ధస్యాకించిత్కరమితిమహోదారత్వోక్తిః. ఈశ్వరస్యయోగ్యత్వముక్తం-కర్మణస్త్వయోగ్యత్వమాహ(నహీతి)....

౩౮॥ సూ. శ్రుతత్వాచ్చ॥ కేవలకర్మణోయోగ్యత్వాభావా, దీశ్వరస్యైవయోగ్యత్వా, త్తస్యైవఫలప్రదత్వం కల్ప్యమిత్యుక్తం- తత్కణ్ఠోక్తంచేత్యస్యసూత్రస్యార్థః. *అన్నాదః- అన్నదః..

అనన్తరసూత్రంపూర్వపక్షపరమిత్యాహ (సమ్ప్రతీతి)

౩౯॥ సూ. ధర్మంజైమినిరతఏవ॥ ఉపపత్తిందర్శయతి (లోకేచేతి) శాస్త్రందర్శయతి (ఏవంవేదేపీతి) *స్వర్గకామోయజేతేత్యత్రఫలసాధనత్వంశ్రుతమేవ-తత్రసద్వారకత్వంకల్ప్యమితినవిరోధః. సిద్ధాన్తసూత్రమాదత్తే. ....

౪౦॥ సూ. పూర్వంతుబాదరాయణోహేతువ్యపదేశాత్॥ (యజదేవేత్యాది) తథావ్యపదేశందర్శయతి (వాయవ్యమితి) మన్త్రార్థవాదయోరనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుత్యోరన్యపరత్వాన్నస్వార్థేప్రామాణ్యమిత్యత్రాహ (విధ్యపేక్షితఏవేతి) మన్త్రార్థవాదయోః ప్రతీయమానార్థతాత్పర్యాభావేపి రాత్రిసత్రప్రతిష్ఠా,ఉపగోరణశతయాతనా సాధ్యసాధనభావ, శర్కరాఞ్జనద్రవ్య, పశువిశేషా, దిరర్థవాదాద్యుక్తాప్యర్థోవిధ్యపేక్షితతయాభవద్భిరేవస్వీకృతఇతిభావః. దేవతానామపిఫలప్రదత్వమస్తు-తతఃకిమపూర్వస్యఫలప్రదత్వానభ్యుపగమఇత్యత్రాహ(ఏవమితి)

త్వప్రకారే శబ్దాదేవావగతే సతి తత్పరిత్యాగమశ్రుతాపూర్వాదిపరికల్పనం చ ప్రామాణికా న సహన్తే. లిఙాదయోఽపి దేవతారాధనభూతయాగాదేః ప్రకృత్యర్థస్య కర్తృవ్యాపారసాధ్యతాం వ్యుత్పత్తిసిద్ధాం శబ్దానుశాసనానుమతామభిదధతి - నాన్యదలౌకికమితి ప్రాగేవోక్తం. తదేవం *వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతే త్యాదిశబ్దాద్వాయ్వాదీనాం ఫలప్రదత్వమవగమ్యతే- వాయ్వాద్యాత్మనా చ పరమపురుష ఏవారాధ్యతయా ఫలప్రదాయిత్వేన చావతిష్ఠత ఇతి శ్రూయతే *ఇష్టాపూర్తం బహుధా జాతం జాయమానం విశ్వం బిభర్తి భువనస్య నాభిః *తదేవాగ్నిస్తద్వాయుస్తత్సూర్యస్తదు చన్ద్రమా ఇతి. అన్తర్యామిబ్రాహ్మణే చ *యో వాయౌ తిష్ఠన్-యస్య వాయుశ్శరీరం *యోఽగ్నౌ తిష్ఠన్ *య ఆదిత్యే తిష్ఠన్నిత్యాది శ్రూయతే. స్మర్యతే చ *యో యో యాం యాం తనుం భక్తః శ్రద్ధయార్చితుమిచ్ఛతి। తస్య తస్యాచలాం శ్రద్ధాం తామేవ విదధామ్యహం॥ స తయా శ్రద్ధయా యుక్తస్తస్యారాధనమీహతే। లభతే చ తతః కామాన్మయైవ విహితాన్హి తానితి, *అహం హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తా చ ప్రభురేవ చేతి. ప్రభురితి-ఫలప్రదాయీత్యర్థః. *దేవాన్దేవయజో యాన్తి మద్భక్తా యాన్తి మామపి *యాన్తి మద్యాజినోఽపి మామితి, చ. లోకే చ కృష్యాదిభిర్విచిత్రరూపాన్ద్రవ్యవిశేషాన్సమ్పాద్య తై రాజానం భృత్యద్వారేణ సాక్షాద్వార్చయన్తి- అర్చితశ్చ రాజా తత్తదారాధనానుగుణం ఫలం ప్రయచ్ఛన్దృశ్యతే. వేదాన్తాస్త్వవిపఠితసకలేతరప్రమాణసమ్భావనాభూమిం నిరస్తసమస్తావిద్యాదిదోషగన్ధం స్వాభావికానవధికాతిశయాపరిమితోదారగుణసాగరం పురుషోత్తమం ప్రతిపాద్య తదారాధనరూపాణి చ యాగదానహోమాత్మకాని, స్తుతినమస్కారకీర్తనార్చనధ్యానాని చ తదారాధనాని, ఆరాధితాత్పరస్మాత్పురుషాద్భోగాపవర్గరూపం ఫలం, చ వదన్తీతి సర్వం సమఞ్జసమ్.

ఫలాధికరణం సమాప్తమ్.

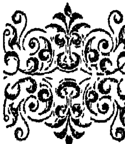
ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే
తృతీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

శ్రుతహానమశ్రుతకల్పనం చానుపపన్నమిత్యర్థః. అశ్రుతకల్పనం హి కల్ప్యం అపూర్వవాదే- వాచ్యాపూర్వవాదే తస్మాత్ క్రియైవ ప్రాహ (లిఙాదయోఽపీతి) పూర్వస్మిన్పక్షే అపూర్వమేవ కల్ప్యం- అన్యత్ర త్వపూర్వం, తస్య లిఙ్వాచ్యత్వం, చ కల్ప్యమిత్యర్థః. (ప్రాగేవ- ప్రథమసూత్ర ఏవేత్యర్థః. తత్ర కిమిత్యత్రాహ (తదేవమితి) తతః కిం పరమపురుషస్య ఫలప్రదత్వ ఇత్యత్రాహ (వాయ్వాద్యాత్మనాచేతి) అయమర్థస్సమ్యక్ప్రతిపన్నః (లోకేచేతి) విగ్రహవ్యభావం యేత్వనుమానాదిభిస్సాధయన్తి- తన్మతే ... ప్రత్యాహ (వేదాన్తాస్త్వితి) స్తుతినమస్కారాదీనాముపబృంహణసిద్ధత్వాత్ తేషాం ధ్యానేన సహ కీర్తనం. (సర్వం సమఞ్జసం) విప్రతిపన్నానాం సర్వేషాం సామఞ్జస్యమిత్యర్థః. ....

ఫలాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహారీతకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా - ౮౭.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా - ౩౫౮.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

తృతీయాధ్యాయే — తృతీయః పాదః.

సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధికరణమ్.

౧॥ సూ. సర్వవేదాన్తప్రత్యయం చోదనాద్యవిశేషాత్ ॥

ఉక్తం బ్రహ్మోపాసిసిషోపజననాయ వక్తవ్యం బ్రహ్మణః ఫలదాయిత్వపర్యన్తం - ఇదానీం బ్రహ్మోపాసనానాం గుణోపసంహారవికల్పనిర్ణయాయ విద్యాభేదాభేదచిన్తా ప్రస్తూయతే. ప్రథమం తావదేకస్యా వైశ్వానరవిద్యాదికాయాః అనేకశాఖాసు శ్రూయమాణాయాః కిమేకవిద్యాత్వం-ఉత విద్యాభేద ఇతి చిన్త్యతే. అవిశేషపునశ్శ్రవణస్య ప్రకరణాన్తరస్య చ భేదకత్వాచ్ఛాఖాన్తరే చోభయోరవర్జనీయత్వాద్విద్యాభేద ఇతి ప్రాప్తం. అత ఏవ *తేషామేవైతాం బ్రహ్మవిద్యాం వదేత శిరోవ్రతం విధివద్యైస్తు చీర్ణమితి శిరోవ్రతవతామాథర్వణికానామేవ విద్యోపదేశనియమ ఉపపద్యతే. విద్యైక్యే హి విద్యాఙ్గస్య శిరోవ్రతస్యాన్యేషామపి శాఖినాం ప్రాప్తేర్నియమో నోపపద్యతే. ... ...

ఏవం ప్రాప్త ఉచ్యతే సర్వవేదాన్తప్రత్యయమేకముపాసనమితి. కుతః. (చోదనాద్యవిశేషాత్) చోదనా తావదుపాసీత విద్యాదిత్యేవం జాతీయకో ధాత్వర్థవిశేషవిధిః. ఆదిశబ్దేన *ఏకం వా సంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాదితి కర్మకాణ్డశాఖాన్తరాధికరణసూత్రోక్తాస్సంయోగరూపాఖ్యా గృహ్యన్తే. ఏషాం చోదనాదీనామవిశేషాత్ సైవేయం విద్యేతి శాఖాన్తరే ప్రత్యభిజ్ఞాయతే. తథాహి- ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః *వైశ్వానరముపాస్త ఇతి చోదనా తావదేకరూపా,-

---

౧॥ సూ. సర్వవేదాన్తప్రత్యయం చోదనాద్యవిశేషాత్ ॥ పాదసఙ్గత్యర్థమనువదతి (ఉక్తమితి) అన్యత్రోపయోగార్థం స్వీకారః ఉపసంహారః. తత్ర తత్రోక్తస్య తత్ర తత్రైవోపయోగో వికల్పః. తయోర్నిర్ణయాయేత్యర్థః. విద్యానామభేదే ఉపసంహారః - భేదే వికల్పః. ప్రథమాధికరణకృత్యమాహ (ప్రథమం తావదితి) (అనేకశాఖాసు శ్రూయమాణాయాః) ఏకసంజ్ఞకత్వేనైకఫలత్వేన శ్రూయమాణాయా ఇత్యర్థః. పూర్వమీమాంసాయాం శాఖాన్తరాధికరణే * శాఖాన్తరే కర్మభేద ఇతి సూత్రేణ పూర్వపక్షముక్త్వా * ఏకం వా సంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాదితి సిద్ధాన్తితం-అత్ర తు శాఖాన్తరాధికరణోక్తన్యాయో వేదాన్తవాక్యేషు కిం ప్రవర్తతే-ఉత నేతి సంశయ్య ప్రవర్తత ఇతి నిర్ణీయతే. నానాశాఖామ్నాతాయాః వైశ్వానరవిద్యాదికాయాః కిం ప్రతిశాఖం భేదః - ఉతైకత్వమితి. కిం శాఖాన్తరే ప్రత్యభిజ్ఞానమైక్యమవగమయతి - నేతి. కిం శిరోవ్రతవతామాథర్వణికానాం విద్యోపదేశనియమో వేదాన్తవిహితవిద్యాసు శాఖాన్తరాధికరణన్యాయావతారం నిరుణద్ధి- నేతి. కిం శిరోవ్రతం విద్యాఙ్గం-ఉత అధ్యయనాఙ్గమితి. విద్యాఙ్గత్వే శాఖాన్తరనయావతారప్రతిబన్ధకత్వాత్ ప్రత్యభిజ్ఞానస్యైక్యానవగమకతయా విద్యాభేదః. అధ్యయనాఙ్గత్వే శిరోవ్రతస్య విద్యాసు శాఖాన్తరనయాప్రతిబన్ధకతయా ప్రత్యభిజ్ఞానస్యైక్యావగమకత్వాద్విద్యైకత్వమితి. తత్ర పూర్వపక్షయుక్తిమాహ (అవిశేషేతి) *అగ్నిహోత్రం జుహోతి *దధ్నా జుహోతీత్యాదిషు జుహోతిపదస్య పునశ్శ్రవణే పిదర్థే నతివిశేషశ్శ్రూయతే- తద్వ్యావృత్త్యర్థమవిశేషపునశ్శ్రవణస్యేత్యుక్తం. *ఇడో యజతి *బర్హిర్యజతి. *తనూనపాతం యజతీత్యాదిషు యజతిశబ్దస్య పునశ్శ్రవణం భేదకం దృశ్యతే. ఏకస్యామపి శాఖాయామనయోర్భేదహేతుత్వమస్తు- తతః కిమిత్యత్రాహ (శాఖాన్తరే చేతి) శాఖాన్తరత్వాదేవ శాఖాన్తరాధికరణీయా సిద్ధాన్తయుక్తిః - నైవాత్రాపి స్యాదితి తద్వైఫల్యమితి శఙ్కాయామధికాం పూర్వపక్షయుక్తిమాహ (అత ఏవేతి) అత ఏవ- విద్యాభేదాదేవేత్యర్థః. కథమన్యథా నియమానుపపత్తిరిత్యత్రాహ (విద్యైక్య ఇతి) బ్రహ్మవిద్యాఙ్గస్య శిరోవ్రతస్యాన్యేషామపి శాఖినాం ప్రాప్తిరనిష్టా. విద్యైక్యే తదఙ్గస్య శిరోవ్రతస్యాన్యేషామపి ప్రాప్తేర్నియమోపపత్తిః- తస్మాన్న విద్యైక్యమిత్యర్థః. ... ...

రాద్ధాన్తమారభతే (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) సూత్రే ప్రతిజ్ఞాఖణ్డం సపూరకపదముపాదత్తే (సర్వేతి) సర్వవేదాన్తప్రత్యయం- సర్వేషు వేదాన్తేషు ప్రతీయమానమిత్యర్థః. కర్మకాణ్డసూత్రస్మారణపరత్వాత్ తత్రస్థమేకమితి పదమధ్యాహృతం. ఐక్యహేతుషు సంయోగనిర్దేశస్య ప్రాథమ్యేపి చోదనాయాః ప్రాధాన్యాత్ *చోదనాద్యవిశేషాదిత్యుక్తం. కర్మవ్యావృత్త్యోపాసనవాచిధాత్వభిప్రాయేణ ధాత్వర్థవిశేషేత్యుక్తం. ఏకస్యాం శాఖాయాం వి

వేద్యైకనిరూపణీయస్వరూపస్య విదిపర్యాయస్యోపాసేర్వేద్యభూత వైశ్వానరైక్యాద్రూపమప్యవిశిష్టం,- ఆఖ్యా చ వైశ్వానరవిద్యేత్యవిశిష్టా,- ఫలసంయోగోప్యుభయత్రాపి బ్రహ్మప్రాప్తిరూపోఽవిశిష్టః,. అత ఏభిః ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్ఛాఖాన్తరేపి విద్యైక్యమ్. ....

యత్తూక్తమవిశేషపునశ్శ్రవణాత్ప్రకరణాన్తరాచ్చ విధేయభేదప్రతీతేర్న విద్యైక్యమితి- తదనుభాష్య పరిహరతి.

౨॥ సూ. ॥ భేదాన్నేతి చేదేకస్యామపి ॥ అపి శేషపునశ్శ్రుత్యా ప్రకరణాన్తరాచ్చ విధేయభేదాన్న విద్యైక్యమితి చేత్. ఏకస్యామపి విద్యాయాం ప్రతిపత్తృభేదాత్పునశ్శ్రుతిః ప్రకరణాన్తరం చోపపద్యతే. యత్ర హ్యేకస్మిన్ ప్రతిపత్తరి పునశ్శ్రుతిః ప్రకరణాన్తరం చ విద్యతే - తత్రాన్యథానుపపత్త్యా విధేయభేదాద్విద్యాభేదః- ప్రతిపత్తృభేదే తు తత్ప్రతిపత్త్రర్థతయా పునశ్శ్రుత్యాద్యుపపత్తేస్తత్ర న విధేయాన్తరసమ్భవః.

యచ్చోక్తం శిరోవ్రతవతామాథర్వణికానామేవ విద్యోపదేశనియమదర్శనాద్విద్యాభేదః ప్రతీయత ఇతి- తత్రాహ

౩॥ సూ. ॥ స్వాధ్యాయస్య తథాత్వే హి సమాచారేఽధికారాచ్చ సవవచ్చ తన్నియమః ॥ నైతదస్తి - శిరోవ్రతోపదేశనియమదర్శనం విద్యాభేదం ద్యోతయతీతి. శిరోవ్రతస్య విద్యాఙ్గత్వాభావాత్. స్వాధ్యాయస్య తథాత్వే హి తన్నియమః- స్వాధ్యాయస్య తథాత్వసిద్ధ్యర్థం- తద్ధ్యయనసంస్కారకత్వసిద్ధ్యర్థం హి శిరోవ్రతోపదేశనియమః- న విద్యాయాః. కుత ఏతత్. * నైతదచీర్ణవ్రతోఽధీయీతేత్యధ్యయనసంయోగాత్,. (సమాచారేఽధికారాచ్చ) సమాచారాఖ్యే గ్రన్థే *ఇదమపి వేదవ్రతేన వ్యాఖ్యాతమిత్యతిదేశాత్,. *తేషామేవైతాం బ్రహ్మవిద్యాం వదేత - వేదవిద్యామిత్యర్థః. (సవవచ్చ తన్నియమః) యథా హి సవహోమాః సప్తసూర్యాదయశ్శతౌదనపర్యన్తా ఆథర్వణికైకాగ్నిసమ్బద్ధిన స్త్రేతాగ్నిభవాః - స త్రేతాగ్నిషు. ...

ద్యాదిని, శాఖాన్తరేఽప్యుపాసీతేతి, విధిపదేన తత్రాప్యైక్యసిద్ధిరిత్యభిప్రాయేణ విదిపర్యాయస్యోపాసేరిత్యుక్తం. ప్రత్యభిజ్ఞాపకరూపం. విద్యాయా వేద్యైకనిరూపణీయత్వాత్తదేవ రూపమ్.......................................

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (యత్తూక్తమితి)

౨॥ సూ. ॥ భేదాన్నేతి చేదేకస్యామపి ॥ శాఖాన్తరాధికరణసిద్ధాన్తసాధకహేతుస్సంక్షిప్య ప్రథమసూత్రే- తత్ర పూర్వపక్షశఙ్కాపరిహారస్సంక్షిప్తో ద్వితీయే. (విధేయభేదాన్న విద్యైక్యమితి) విధేయం సామాన్యం - విధేయవిశేష ఉపాసనం. (ప్రతిపత్తృభేదాదితి) ప్రకరణభేదాభ్యుపగమే ప్రతిపత్తృభేదాత్పరిహారః. ప్రకరణభేదో నాస్తి చ పరిహార్యం. ప్రతిపత్తృభేదాదుపపత్తిరిత్యుక్తమపూర్వమభ్యుపపాదయతి (యత్ర హీతి) (అన్యథానుపపత్త్యేతి) ప్రతిపత్తృభేదాభావే త్వవిశేషపునశ్శ్రవణప్రకరణభేదయోర్విధేయభేదరూపార్థానుపపత్తిః.......................

అనన్తరసూత్రం శఙ్కాముఖేనావతారయతి (యచ్చోక్తమితి)

౩॥ సూ. ॥ స్వాధ్యాయస్య తథాత్వే హి సమాచారేఽధికారాచ్చ సవవచ్చ తన్నియమః ॥ శిరోవ్రతస్య విద్యాఙ్గత్వే సతి హి విద్యైక్యాత్సర్వశాఖినాం శిరోవ్రతప్రాప్తిః- విద్యాఙ్గత్వమేవ నాస్తి- అధ్యయనాఙ్గత్వాదిత్యర్థః. (ఇదమపి వేదవ్రతేన వ్యాఖ్యాతమితి) వేదవ్రతేన- శిరోవ్రతేన ఇదమపి వ్యాఖ్యాతమిత్యర్థః. శిరోవ్రతే పుష్కలోపదేశం కృత్వా వ్రతాన్తరం ప్రస్తుత్య తత్ర శిరోవ్రతో క్తప్రమాణాతిదేశవాక్యం శిరోవ్రతం వేదవ్రతశబ్దేన నిర్దిదేశ. శిరోవ్రతం అధ్యయనాఙ్గం చేత్- * తేషామేవైతాం బ్రహ్మవిద్యాం వదేతేత్యస్యకోఽర్థ ఇత్యత్రాహ (తేషామితి) అధ్యయనాఙ్గం శిరోవ్రతం తేషామేవేతి కథం నియమ ఇత్యత్రాహ (సవవచ్చేతి) కస్యచిత్కర్మవిశేషస్య శాఖావిశేషవత్తామసాధారణత్వం యుక్తమిత్యర్థః. సప్తసూర్యాః- ఆరోగో భ్రాజః పటరః పతఙ్గః స్వర్ణరో జ్యోతిషీమాన్ విభాస ఇతి. ఉక్తసప్తసూర్యదేవతాకం కర్మ, శతౌదనాఖ్యం చ కర్మ, సప్తసూర్యోపక్రమాశ్శతౌదనపర్యన్తా హోమా ఆథర్వణికానామేకస్మిన్నగ్నావేవ క్రియన్తే- న త్రేతాగ్నిషు- తద్వన్నియమ ఇత్యర్థః.......................

౪॥ సూ. దర్శయతిచ॥ దర్శయతిచశ్రుతిరుపాసనస్యసర్వవేదాన్తప్రత్యయత్వం. తథాహి- ఛాన్దోగ్యే * తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమిత్యుక్త్వా * కింతత్రవిద్యతేయదన్వేష్టవ్యమితిప్రశ్నపూర్వకం అపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకవిశిష్టఃపరమాత్మాతస్మిన్నుపాస్యఇత్యుక్తం- తైత్తిరీయకేతుఛాన్దోగ్యస్థంప్రతినిర్దేశముపజీవ్య *తత్రాపిదహ్రంగగనంవిశోకస్తస్మిన్యదన్తస్తదుపాసితవ్యమితి గుణాష్టకవిశిష్టస్యపరమాత్మన ఉపాసనముచ్యతే- తదుభయత్రవిద్యైకత్వేనగుణోపసంహారాదేవోపపద్యతే. ....

తదేవంశాఖాన్తరాధికరణన్యాయసిద్ధంవిద్యైక్యంస్థిరీకృత్యతత్ప్రయోజనమాహ

౫॥ సూ. ఉపసంహారోఽర్థాభేదాద్విధిశేషవత్సమానేచ॥ ఏవంసర్వవేదాన్తైకస్సమానేసత్యుపాసనేవేదాన్తాన్తరామ్నాతానాంగుణానాంవేదాన్తాన్తరఉపసంహారఃకర్తవ్యః. కుతః. విధిశేషవదర్థాభేదాత్ - యథైకస్మిన్వేదాన్తేశ్రుతోవైశ్వానరదహరాదివిధిశేషోగుణస్తద్విద్యాసమ్బన్ధాత్తదుపకారరూపప్రయోజనసిద్ధ్యర్థమనుష్ఠీయతే - తథావేదాన్తాన్తరోదితోపితద్విద్యాసమ్బన్ధిత్వేన తదుపకారావిశేషాదుపసంహర్తవ్యఇత్యర్థః. చశబ్దోఽవధారణే. ....

సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధికరణంసమాప్తమ్.

౪॥ సూ. దర్శయతిచ॥ తైత్తిరీయకేఽపేక్షితాకథనాచ్ఛాన్దోగ్యోక్తార్థోపజీవనంసిద్ధం - తచ్చవిద్యానాంసర్వవేదాన్తప్రత్యయన్యాయవిషయత్వంద్యోతయతీత్యర్థః. ....

అనన్తరసూత్రసఙ్గతిమాహ (తదేవమితి)

౫॥ సూ. ఉపసంహారోఽర్థాభేదాద్విధిశేషవత్సమానేచ॥ (సమానేసత్యుపాసనే) ఏకసంజ్ఞకేఏకఫలేచోపాసనేసమానఇత్యర్థః. గుణశబ్దేనాఙ్గముచ్యతే. స్వశాఖోక్తగుణస్తద్విద్యోపకారకత్వాదేవహ్యఙ్గీక్రియతే - తథాశాఖాన్తరోక్తోపిగుణస్తద్విద్యోపకారకత్వాదఙ్గీకార్యఇత్యర్థః. ... ...

పరేతుఆఖ్యాభేదంరూపభేదంభూమిభోజనాదివచ్ఛిరోవ్రతాదిధర్మభేదం పునశ్శ్రుతినిన్దాశక్తిసమాప్తివచనప్రాయశ్చిత్తాద్యర్థదర్శనానిశాఖాన్తరస్థస్యాప్రక్రియాశ్చపూర్వపక్షహేతుతయావర్ణయన్తి- తైత్తిరీయకంవాజసనేయకంశాట్యాయనకమిత్యాఖ్యాభేదాశ్చప్రదర్శితాః. *భేదాన్నేతిచేదితి- గుణభేదాన్నేతిచేదితివ్యాచక్షతే- వాజినఃపఞ్చాగ్నివిద్యాయాంషష్ఠమప్యగ్నిమామనన్తి, ప్రాణసంవాదేచవాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనోభ్యఃఛాన్దోగ్యసిద్ధేభ్యఃచతుర్భ్యఃప్రాణేభ్యోఽధికంపఞ్చమం *రేతోహవైప్రజాపతిరిత్యాదినాఆమనన్తి,- అతోగుణభేదః. సామ్యాదికాగ్నిష్వేవప్రాణోపాఙ్గసఙ్ఖ్యా-షష్ఠస్తుఛన్దోగైరప్యుపసంహార్యః ప్రాణసంవాదేచాధికస్యోపసంహారోనవిరుద్ధఇతిపరిహరన్తి.*దర్శయతిచేతిసూత్రమపి *సర్వేవేదాయత్పదమామనన్తీతివేద్యబ్రహ్మైకత్వోపదేశాత్, *మహద్భయంవజ్రముద్యతమితికాఠకోక్తభయహేతుత్వస్య *అథతస్యభయంభవతీతితైత్తిరీయకేభేదనిన్దయైవపరామర్శా, ద్వాజసనేయకోక్తస్యవైశ్వానరస్య *యస్త్వేతమేవంప్రాదేశమాత్రమితిఛాన్దోగ్యేసిద్ధవదుపాదానా,చ్చవేదోఽగ్నిప్రాయన్యాయేనోపాసనానామపిసర్వవేదాన్తప్రత్యయత్వసిద్ధిందర్శయతీతివ్యాచక్షతే.*విధిశేషవదితి-విధిశేషశబ్దశ్చాగ్నిహోత్రాదిధర్మపరత్వేనవ్యాఖ్యాతః. తత్రతావత్పూర్వోక్తోయంన్యాయంపాదో బ్రహ్మజ్ఞానపక్షేనసఙ్గచ్ఛతే- ప్రత్యుతతద్విరుద్ధఏవ-శాస్త్రస్యనిర్విశేషవస్తునితాత్పర్యాభ్యుపగమాత్,గుణోపసంహారస్యచతద్విరుద్ధత్వాత్,. గుణానామతాత్త్వికత్వాన్నసఙ్గతిరితిచేత్ -అతఏవహ్యసఙ్గతిః. నహితత్త్వప్రధానశాస్త్రస్యాతాత్త్వికగుణప్రతిపాదనపరత్వంయుక్తం. క్రమముక్త్యుపాయత్వాత్ ఉచితమితిచేత్. క్రమముక్తిర్నామకింసగుణప్రాప్తిపూర్వికానిర్గుణబ్రహ్మప్రాప్తిః-తదయుక్తం-ప్రమాణాభావాత్. గుణవిశిష్టదహరోపాసనేనపరజ్యోతిఃప్రాప్తిః, తత్ప్రాప్తస్యనిరఙ్కుశైశ్వర్యం,చశ్రుతం. నహిపరజ్యోతిఃప్రాప్తేరన్యోమోక్షోఽస్తి. సగుణోపాసనేననిర్గుణవిద్యోత్పత్త్యాముక్తిఃక్రమముక్తిరితిచేన్న- సగుణోపాసనస్యవిపరీతవాసనాజనకత్వేననిర్గుణవిద్యోత్పాదనప్రత్యనీకత్వాత్. అదృష్టద్వారానిర్గుణవిద్యోత్పాదకత్వమితిచేన్న- సగుణోపాసనస్యైవపరబ్రహ్మప్రాప్తింప్రత్యవ్యవహితోపాయత్వప్రతిపాదకప్రమాణవిరోధాత్, అనన్తాదీనాంసర్వత్రానువృత్తేర్నిర్గుణవిద్యాయాఅభావాచ్చ. అతఃపాదోఽయంతత్పక్షేనుపయుక్తోవిరుద్ధశ్చ. ఆద్యేతుశాఖాన్తరీయగుణోపసంహారఫలసమర్పకప్రయోజనసూత్రవశాత్ చిన్తాయాస్సర్వవిద్యాసాధారణతావగతేరత్రపూర్వపక్షస్యశాఖాన్తరీయసర్వవిద్యాసాధారణతయాతద్ధేతునాపిసాధారణేనభవితుంయుక్తం-అతోఽవిశేషపునశ్శ్రుతిఃప్రకరణాన్తరంచేత్యుభయమపిభాష్యేనిర్దిష్టం. నత్వాఖ్యారూపభేదాదయః- తేషాంవిద్యావిశేషాసాధారణత్వాత్ సాధారణపూర్వపక్షేనుపయోగాత్. అతఏవ *భేదాదితిచేదితిసూత్రేపితాభ్యామేవభేదశ్శఙ్కితః- నతుగుణభేదాత్ -గుణభేదాద్యధీనభేదచి

౬॥ సూ. అన్యథాత్వంశబ్దాదితిచేన్నావిశేషాత్ ॥

ఏవంచోదనాద్యవిశేషాద్విద్యైకత్వం-ఏకత్వేచగుణోపసంహారఃకర్తవ్యఇత్యుక్తం.అతఃపరంకాశ్చనవిద్యా అధికృత్యప్రత్యభిజ్ఞాహేతుభూతచోదనాద్యవిశేషోఽస్తి - నేతినిరూప్యనిర్ణీయతే. అస్త్యుద్గీథవిద్యావాజినాంఛన్దోగానాంచ. వాజినాంతావత్ *ద్వయాహప్రాజాపత్యాదేవాశ్చాసురాశ్చేత్యారభ్య *తేహదేవాఊచుః హన్తాసురాన్యజ్ఞఉద్గీథేనాత్యయామేత్యుద్గీథేనాసురవిధ్వంసనంప్రతిజ్ఞాయోద్గీథేవాగాదిమనఃపర్యన్తదృష్టౌఅసురైరభిభవముక్త్వా *అథహేమమాసన్యంప్రాణమూచురిత్యాదినాఉద్గీథేప్రాణదృష్ట్యాఅసురపరాభవముక్త్వా *భవత్యాత్మనాపరాస్యద్విషన్ భ్రాతృవ్యోభవతియఏవంవేదేతిశత్రుపరాజయఫలాయోద్గీథేప్రాణదృష్టిర్విహితా. ఏవంఛన్దోగానామపి *దేవాసురాహవైయత్రసంయేతిరఇత్యారభ్య *తద్ధదేవా ఉద్గీథమాజహ్రురనేనైనానభిభవిష్యామఇత్యుద్గీథే నాసురపరాభవంప్రతిజ్ఞాయతద్వదేవోద్గీథేవాగాది దృష్టౌదోషమభిధాయ *అథహయఏవాయంముఖ్యఃప్రాణస్తముద్గీథముపాసాఞ్చక్రిరేఇత్యాదినాఉద్గీథేప్రాణదృష్ట్యాఅసురపరాభవముక్త్వా * యథాశ్మానమాఖణమృత్వావిధ్వంసతేఏవంహైవసవిధ్వంసతే యఏవంవిదిపాపంకామ

న్యాయాఽనుపతితనాధికరణకార్యత్వాత్. భాష్యేద్వితీయసూత్రస్యపూర్వపక్షహేతోరాద్యసూత్రేఉపన్యాసఃప్రతిపత్తిసౌకర్యార్థః-పూర్వపక్షయుక్తిప్రతిపత్త్యనన్తరంసిద్ధాన్తయుక్తిప్రతిపత్తిస్సుకరా. కించ- తైత్తిరీయకం-వాజసనేయకమిత్యాదిరాఖ్యాభేదస్యపర్యస్కః-నతుభాష్యే-వైశ్వానరవిద్యా-దహరవిద్యేతివత్తైత్తిరీయకవిద్యా-వాజసనేయకవిద్యేతితత్తదృషిప్రవచననిమిత్తనామధేయానాంవిద్యానామత్వేనప్రసిద్ధ్యభావాత్, ప్రసిద్ధ్యభ్యుపగమేపిప్రవచననిమిత్తనామధేయానాంవిద్యాభేదాభేదయోరప్రయోజకత్వాచ్చ. తిత్తిరిత్యాదిప్రవచననిమిత్తసంజ్ఞాభేదేపిహిదహరోపాసనమభిన్నం, తైత్తిరీయకమితినామ్నఏకత్వేపిపురుషవిద్యాదహరవిద్యయోర్భేదశ్చదృశ్యతే,. వేదాన్తానాంబ్రహ్మవిద్యాప్రధానత్వాత్ పాదాద్యేసాధారణేఽధికరణేవైశ్వానరాదివిద్యోదాహృతా- నతుప్రాణవిద్యాదిః. ఉదర్శయిచేత్యత్రసర్వవేదాన్తప్రత్యయత్వేచేప్యబ్రహ్మాత్మత్వోపదేశోహేతుత్వేన వక్తుమయుక్తః- దహరవైశ్వానరాదిజ్ఞానానామపృథిన్నత్వప్రసఙ్గాత్. కాఠకతైత్తిరీయకయోర్భయహేతుత్వస్యగుణస్యాసన్న్యాసశ్చనవిద్యైక్యసాధకః- కాఠకేఈశ్వరస్యనియన్తృత్వప్రతిపాదనాత్, *అథతస్యభయంభవతీత్యుపాసనవిచ్ఛేదస్యభయహేతుత్వప్రతిపాదనా, చ్చవాక్యయోర్భిన్నార్థత్వాత్. *భీషాస్మాదిత్యాద్యుక్తభయహేతుత్వేవివక్షితేపితైత్తిరీయకకఠవల్లీవాక్యయోర్భిన్నార్థస్యాభావాత్వ[illegible]పజీవ్యోపజీవకభావాభావేన తత్క్రతుకైక్యజ్ఞాపనస్యవిఫలత్వాచ్చ. వైశ్వానరవిద్యాయాంచ [illegible]యస్త్వేతమితివాజసనేయకోక్తానువాదః- స్వశాఖావాక్యేనపూర్వప్రతిపాదితస్యానువాదేనఫలసమర్పకత్వసమ్భవాత్తస్యవాక్యస్య. అతః క్వచిదపుష్కలోపదేశశ్శాఖాన్తరసాకాఙ్క్ష[illegible]స్త్వేలిఙ్గమితి సూత్రార్థోయుక్తః. విధిశేషశబ్దస్యస్వశాఖాసమ్బన్ధివేద్యగుణపరత్వంయుక్తం-ఉపకారకత్వమాత్రాపేక్షితద్విద్యోపకారకత్వ[illegible]స్యాచిత్యాతిరేకాత్.—

అన్యేతు ప్రయోజనసూత్రంపృథగధికరణమాహుః - శ్రుతిమాత్రస్యచిదజ్ఞస్యాసమ్భవైరజ్ఞానమూలత్వాయోగా, దుపదేశస్యకార్యస్యాసత్త్వంభావేనకార్యాభావాయోగా, చ్చ పరిశేషాత్ క్వచిదనుక్తేః స్వరూపాభావనిబన్ధనత్వాత్, అనన్తానాం[illegible]పసంహారాయోగాచ్చ, చ్చ సత్యపివిద్యైకత్వేనాన్యత్రశ్రుతాధర్మాఅన్యత్రోపసంహార్యాఇతిపూర్వపక్షంకృత్వా- తచ్ఛాఖాస్థానామపి[illegible]శాఖాన్తరస్థగుణానాముపసంహార్యం- క్వచిదవచనమస్యశాఖాన్తరీయగుణోపసంహారస్యవైకల్పికత్వసూచనార్థం- ప్రతికల్పంసమానేపికర్మణిప్రయోగభేదదర్శనాత్. తలవకారోపనిషత్సిద్ధకేఽధికమస్తి[illegible]శిష్టాదిషుదీక్షాదిసమ్పాదనంపురుషవిద్యాయాంకృతం- తదత్రోదాహరణమితివర్ణయన్తి. కర్మాఙ్గత్వే[illegible]సర్వశాఖాన్తరాధికరణఏవసిద్ధమితితన్న్యాయమాత్రస్యకృతత్వాత్, పూర్వపక్షోత్థానహేత్వాధిక్యాభావా, చ్చ పృథగధికరణత్వమయుక్తం. అనన్త్యాదికమపిహితత్రాపివక్తుంశక్యతే. తత్సిద్ధమప్యత్రోపజీవ్యత్వాత్ సౌకర్యాయవివ్రియతమితిచేన్న - శ్రుతిలిఙ్గాదిస్వరూపస్యాపివివరణీయత్వప్రసఙ్గాత్. నచశాఖాన్తరోక్తానాంసర్వేషాంవికల్పః- కింతుతుల్యోపకారాణామేవ. తలవకారత్వాద్ధికన్యపురుషవిద్యామాత్రవిషయోదాహరణం - సర్వవిద్యాసాధారణత్వాభావాత్. ప్రదర్శనార్థముదాహృతమితిచేత్- ఉదాహ్రియతాం- సంశయాభావాత్తుపృథక్త్వేచాపోనయుక్తమితి. ....

సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధికరణంసమాప్తమ్.

---

౬. సూ. అన్యథాత్వంశబ్దాదితిచేన్నావిశేషాత్ ॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ(ఏవమితి) సామాన్యేనోపాసనశాస్త్రేషుసర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయస్యావతీర్ణత్వముక్తం-తత్రభేదాభేదహేతుసద్భావాసద్భావౌవిద్యావిశేషేషునిరూప్యేతేఇతిసఙ్గతిః. వైశ్వానరవిద్యాదికాయాశ్చోదనాద్యవిశేషాద్విద్యైక్యముక్తం- అత్రాపితథాస్యాదితిశఙ్కయాఽవాన్తరసఙ్గతిః. (అస్తీత్యాది) *ద్వయాః-ద్వివిధాః. ఉద్గీథేనాత్యయామ-ఉద్గీథేనజయామేత్యర్థః. ఆసన్యం- ఆసన్నం. ముఖ్యమిత్యర్థః. భవత్యాత్మనేతి- అస్యద్విషన్ భ్రాతృవ్యః అరాతిఃపరాభవతీత్యర్థః.*సంయేతిరే- యుద్ధంచక్రుః. యథాశ్మానమిత్యాది- ఆఖనఖతఇత్యాఖణం- మృత్పిణ్డః. యథామృత్పిణ్డోఽశ్మానంప్రాప్యవిధ్వంసతేఇత్యర్థః. నాత్రవేదనవిధిశ్శ్రూయ

యత ఇతి శత్రుపరాభవాయోద్గీథే ప్రాణదృష్టిర్విహితా. వేదనవిషయవిధిప్రత్యయాశ్రవణేఽపి ఫలసాధనత్వశ్రవణాద్వేదనవిషయో విధిః కల్ప్యతే. ఉద్గీథవిద్యాయాః క్రత్వర్థత్వేన క్రతుసాద్గుణ్యఫలత్వే ప్రాప్త్యర్థవాదికమపి ఫలం తదవిరుద్ధం గ్రాహ్యమేవేతి దేవతాధికరణే ప్రతిపాదితమ్. తత్ర సంశయ్యతే- కిమత్ర విద్యైక్యమ్-ఉత నేతి. కిం యుక్తమ్. విద్యైక్యమితి. కుతః. ఉభయత్రోద్గీథస్యైవాధ్యస్తప్రాణభావస్యోపాస్యత్వశ్రవణాచ్చోదనాద్యవిశేషాత్. ఫలసంయోగస్తావచ్ఛత్రుపరిభవరూపో న విశిష్యతే,- రూపమప్యధ్యస్తప్రాణభావోద్గీథాఖ్యోపాస్యైక్యాదవిశిష్టమ్,- చోదనా చ విదిధాత్వర్థగతాఽవిశిష్టా, ఆఖ్యా చోద్గీథవిద్యేత్యవిశిష్టా. అత్ర రాద్ధాన్తిచ్ఛాయయా పరిచోద్య పరిహరతి (అన్యథాత్వం శబ్దాదితి చేన్నావిశేషాదితి) యదుక్తం విద్యైక్యమితి- తన్నోపపద్యతే- రూపభేదాత్. రూపాన్యథాత్వం హి శబ్దాదేవ ప్రతీయతే. వాజసనేయకే హి *అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచుస్త్వం న ఉద్గాయేతి తథేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయదిత్యుద్గానస్య కర్తరి ప్రాణదృష్ట్యాఽసురపరాభవముక్త్వా *య ఏవం వేదేతి కర్తర్యేవ ప్రాణదృష్టిరేవం శబ్దాదవగమ్యతే. ఛాన్దోగ్యే *అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసాఞ్చక్రిర ఇత్యుద్గానస్య కర్మణ్యుద్గీథే ప్రాణదృష్ట్యా అసురపరాభవముక్త్వా *య ఏవం విదిపావం కామయత ఇత్యేవం శబ్దాత్కర్మణ్యేవోద్గీథే ప్రాణదృష్టిర్విహితా-అత ఏకత్ర కర్తరి ప్రాణదృష్టిశబ్దాదన్యత్ర కర్మణి ప్రాణదృష్టిశబ్దాచ్చ రూపాన్యథాత్వం స్పష్టమ్. రూపాన్యథాత్వే చ విధేయభేదే సతి కేవలచోదనాద్యవిశేషోఽకిఞ్చిత్కర ఇతి విద్యాభేద ఇతి చేత్. తన్న- (అవిశేషాత్) అవిశేషేణ హ్యుభయత్రోద్గీథసాధనకపరపరిభవోపక్రమే ప్రతీయతే- వాజసనేయకే * తే హ దేవా ఊచుర్హన్తాసురాన్యజ్ఞ ఉద్గీథేనాత్యయామేత్యుపక్రమే ప్రతీయతే- ఛాన్దోగ్యేఽపి *తద్ధ దేవా ఉద్గీథమాజహ్రురనేనైనానభిభవిష్యామ ఇతి. అత ఉపక్రమావిరోధాయ *తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయదిత్యధ్యస్తప్రాణభావ ఉద్గీథ ఉద్గానకర్మభూత ఏవ పాకాదిష్వోదనాదివత్సౌకర్యాతిశయవివక్షయా కర్తృత్వేనోచ్యతే - అన్యథోపక్రమగత ఉద్గీథశబ్దః కర్తరి లాక్షణికః స్యాత్. అతో విద్యైక్యమ్.

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే.

౭॥ సూ. న వా ప్రకరణభేదాత్పరోవరీయస్త్వాదివత్ ॥ న వేతి పక్షం వ్యావర్తయతి. న చైతదస్తి-యద్విద్యైక్యమితి. కుతః. (ప్రకరణభేదాత్) *ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేతి ప్రకృతముద్గీథావయవం ప్రణవం ప్రస్తుత్య *ఏతస్యైవాక్షరస్యోపవ్యాఖ్యానం భవతి దేవాసురా హ వై యత్ర సంయేతిర ఇత్యారభ్య * అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసాఞ్చక్రిర ఇత్యుద్గీథావయవభూత ప్రణవవిషయ

త ఇత్యత్రాహ (వేదనవిషయేతి) ఫలసాధనత్వశ్రవణేనవిహితవిధికల్పనం - ఫలసాధనత్వమేవ నాస్తి - ఉద్గీథవిద్యాయాః క్రతుసాద్గుణ్యమేవ ఫలమిత్యర్థవాదోక్తశత్రుపరాభవాదౌ తాత్పర్యాభావాదిత్యత్రాహ (ఉద్గీథవిద్యాయా ఇతి) అర్థవాదో హి స్తావకత్వేన రుచిజననః - అసతా గుణేన రుచిర్న జాయత ఇతి తత్రాపి తాత్పర్యమస్త్యేవేతి *తదుపర్యపి బాదరాయణ ఇత్యత్ర ప్రతిపాదితమిత్యర్థః. ఏవం విషయశుద్ధిః కృతా-అథ సంశయమాహ (తత్రేతి) కిముభయత్ర విద్యైక్యమ్- ఉత విద్యాభేదః. కిముభయత్ర విద్యా ప్రత్యభిజ్ఞాయతే- నేతి. కిముభయత్రోద్గీథస్యైవోపాస్యత్వమ్- ఉత క్వచిదుద్గీథావయవః ప్రణవః, క్వచిదుద్గాతా, చోపాస్యః. *ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీత *తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయదితి వాక్యద్వయం కిముభయత్ర విహితస్యోపాసనస్యోద్గీథావయవవిషయతాముద్గాతృవిషయతాం చావగమయతి - నేతి. యదా నావగమయతి- తదోభయత్రోద్గీథస్యైవోపాస్యత్వేన విద్యాప్రత్యభిజ్ఞానాద్విద్యైకత్వం స్యాత్. యదా తు వాక్యద్వయముద్గీథావయవస్య ప్రణవస్యోద్గాతుశ్చోపాస్యతామవగమయతి - తదా రూపభేదేన ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకే చ విద్యాప్రత్యభిజ్ఞానాభావాద్విద్యాభేదః స్యాదితి. సూత్రమవతారయతి (అత్రేతి) *త్వం న ఉద్గాయేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయదితి- ఉద్గాతరి ప్రాణదృష్టిం కృతవన్త ఇత్యర్థః. *ఏవం వేద * ఏవం విదిత్యత్ర ఏవం శబ్దాభ్యాం కర్తరి ప్రాణదృష్టిః, కర్మణి ప్రాణదృష్టిశ్చ కథ్యత ఇత్యర్థః. (కేవలచోదనాద్యవిశేషోఽకిఞ్చిత్కర ఇతి) చోదనాద్యవిశేషసముచ్చయ ఏవ నైక్యే ప్రమాణమ్- శబ్దాన్తరాదిష్వన్యతమం భేదకమిత్యర్థః. పూర్వపక్షీ సిద్ధాన్తిచ్ఛాయయా కృతం చోద్యం పరిహరతి (తన్నేతి) ఉపక్రమావిరోధాయోపసంహారగతః కర్తృవాచిశబ్దో గౌపచారికః స్యాదిత్యర్థః....

౭॥ సూ. న వా ప్రకరణభేదాత్పరోవరీయస్త్వాదివత్ ॥ ఉద్గీథశబ్దస్య కృత్స్నోద్గీథపరత్వం *ఓమిత్యేతదిత్యనేన వ్యావర్తితమ్. పఞ్చభాగస్య హి సామ్నో ద్వితీయభాగ ఉద్గీథః. ప్రస్తావోద్గీథప్రతిహారోపద్రవనిధనాఖ్యాః పఞ్చ భాగాః - తేషు ద్వితీయస్యోద్గీథస్యావయవభూ

ముపాసనం ఛన్దోగానామధీయతే- వాజినస్తు తాదృశప్రాచీనప్రకరణాభావాత్ * హన్తాసురాన్యజ్ఞ ఉద్గీథేనాత్యయామేతి కృత్స్నముద్గీథం ప్రస్తుత్య *అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచుస్త్వం న ఉద్గాయేత్యాది కృత్స్నోద్గీథవిషయమధీయతే - అతః ప్రకరణభేదేన విధేయభేదః. విధేయభేదే చ రూపభేద ఇతి న విద్యైక్యం. కించ- *అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసాఞ్చక్రిర ఇతి పూర్వప్రకృత ఉద్గీథావయవభూతః ప్రణవ ఏవాధ్యస్తప్రాణభావశ్ఛన్దోగానాముపాస్యః - వాజినాం తు కృత్స్నస్యోద్గీథస్య కర్తోద్గాతా ప్రాణదృష్ట్యోపాస్య ఇతి *అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచుస్త్వం న ఉద్గాయేతి తథేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయదిత్యుద్గాతరి ప్రాణాధ్యాసం నిర్దిశ్య *య ఏవం వేదేత్యుద్గాత్రైవాధ్యస్తప్రాణభావ ఉపాస్యో విధీయతే - అతశ్చ రూపభేదః. న చోద్గాతర్యుపాస్యే విహితే *ఉద్గీథేనాత్యయామేత్యాఖ్యాయికోపక్రమవిరోధశ్శఙ్కనీయః- ఉద్గాతురుపాసనే ఉద్గీథస్యోద్గానకర్మభూతస్యావశ్యాపేక్షితత్వాత్తస్యాపి పరపరిభవాఖ్యం ఫలం ప్రతి హేతుత్వాత్. అతో రూపభేదాద్విద్యాభేద ఇతి చోదనాద్యవిశేషేఽపి న విద్యైక్యం. (పరోవరీయస్త్వాదివత్) యథైకస్యామపి శాఖాయాముద్గీథావయవభూతే ప్రణవే పరమాత్మదృష్టివిధానసామ్యేఽపి హిరణ్మయపురుషదృష్టివిధానాత్పరోవరీయస్త్వాదిగుణవిశిష్టదృష్టివిధానమర్థాన్తరభూతమ్. ....

౮॥ సూ. సంజ్ఞాతశ్చేత్తదుక్తమస్తి తు తదపి॥ ఉద్గీథవిద్యేతి సంజ్ఞైక్యాత్ తత్-విద్యైక్యముక్తం చేత్ - తత్ - సంజ్ఞైక్యం విధేయభేదేఽప్యస్త్యేవ- యథా అగ్నిహోత్రసంజ్ఞా నిత్యాగ్నిహోత్రే, కుణ్డపాయినామయనాగ్నిహోత్రే, చ- యథా చోద్గీథవిద్యేతి ఛాన్దోగ్యప్రథమప్రపాఠకోదితాసు బహ్వీషు విద్యాసు,. ....

౯॥ సూ. వ్యాప్తేశ్చ సమఞ్జసం॥ ఛాన్దోగ్యప్రథమప్రపాఠకే ఉత్తరాస్వపి విద్యాసూద్గీథావయవస్య ప్రణవస్య ప్రథమప్రస్తుతస్యోపాస్యత్వేన వ్యాప్తేశ్చ తన్మధ్యగతస్య *తద్ధ దేవా ఉద్గీథమాజ

తః ప్రణవః. తస్యోద్గీథశబ్దేనాభిధానం స్వరవిశేషసిద్ధ్యర్థం. (తాదృశప్రాచీనప్రకరణాభావాదితి) ఉద్గీథావయవభూతప్రణవస్యైవోద్గీథశబ్దేనాభిధానం ప్రకృతం వాజసనేయకే- *ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేతీదృశవాక్యాశ్రవణాత్. ఉద్గీథశబ్దస్యస్వలో ఉ సఙ్కుచితవృత్తిత్వాత్ కృత్స్నోద్గీథపరత్వం. ఉద్గీథసమ్బన్ధిత్వే ఉధ్యస్తప్రాణభావత్వే చ సమానేఽపి ఉద్గీథావయవకృత్స్నోద్గీథవిషయత్వభేదాద్విద్యాభేదః. (అతః ప్రకరణభేదేనేతి) ప్రకరణం-విధేయార్థప్రతిపాదకప్రదేశవిశేషః. తద్భేదేన విధేయభేదః (విధేయభేదే చ రూపభేద ఇతీతి) విధేయభేదే రూపభేదః ఫలిత ఇత్యర్థః. *నేత్యేతావతా పూర్వపక్షవ్యావృత్తిసిద్ధావపి వాశబ్దప్రయోగాభిప్రేతమర్థమాహ (కించేతి) యత్తు పూర్వపక్షిణా ఆశఙ్క్య పరిహృతం- సోఽపి సిద్ధాన్తహేతురేవేత్యర్థః. అధ్యస్తప్రాణభావస్యోద్గాతురుపాస్యత్వే ఉపక్రమవిరోధ ఇత్యత్రాహ (న చేతి) సహ్యుపక్రమాధికరణోక్తేరుపక్రమానపగతముపసంహారావగతం త్యాజ్యమిత్యుక్తం - అపి తూపక్రమావగతస్య సఙ్కోచః కార్య ఇతి - అత్ర తూపక్రమావగతం తదనుకూలం చ స్వీక్రియతే. * ఉద్గీథేనాత్యయామేత్యస్యోద్గాత్రా గీయమానోద్గీథే తాత్పర్యమితి భావః. పరోవరీయస్త్వాదివదితి సామ్యంత్రంపదం. ఉపాస్యైకత్వే దృష్టివిశేషణైకత్వే చ సత్యపి దృష్టివిశేషణభూతపరమాత్మనో హిరణ్మయత్వపరోవరీయస్త్వాదిధర్మభేదమాత్రాద్విద్యాభేదః కృతః - కిం పునరుపాస్యభేదే సతీత్యర్థః. * పరోరజా ఇతివత్ పరోవరీయాన్- వరీయసాం పరః. తస్య భావః- పరోవరీయస్త్వం. ఏవం కర్మకర్తృసైషమ్యముక్తమ్. ....

౮॥ సూ. సంజ్ఞాతశ్చేత్తదుక్తమస్తి తు తదపి॥ కుణ్డపాయినామయనాగ్నిహోత్రం మాసమాత్రహోమాసమాప్తికం. జ్యోతిష్టోమేన యజేత * వాజపేయేన యజేతేతివత్ విద్యానామధేయానాం స్వవాక్యస్థత్వాభావేఽపి అవిచ్ఛిన్నసమ్ప్రదాయక్రమ ఏవ విద్యానాం తత్తన్నామత్వే ప్రమాణమ్. ....

ప్రణవమాత్రస్యోద్గీథశబ్దాభిధానం పూర్వమేవ పర్యవసితం-అత్ర తూద్గీథశబ్దస్య కృత్స్నోద్గీథవిషయత్వాత్ విద్యైక్యమితి శఙ్కాయామాహ.

౯॥ సూ. వ్యాప్తేశ్చ సమఞ్జసం॥ (ఉత్తరాస్వపీతి) *ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేత్యారభ్య *త ఇతి తో ఏవర్ధ్వా బుచః సామ్నో యజుషస్స్వరమేవ ప్రావిశన్ యథా వా ఋచమాప్నోత్యోమిత్యేవాతిస్వరతీతి, తథా *అసౌ వా ఆదిత్య ఉద్గీథ ఏష ప్రణవ ఓమితి హ్యేష స్వరన్నేతి

ప్సు రిత్యుద్గీథశబ్దస్య ప్రణవవిషయత్వమేవసమఞ్జసం. అవయవేచసముదాయశబ్దః పటోదగ్ధఇత్యాదిషుదృశ్యతే. అతశ్చోద్గీథావయవభూతః ప్రణవఏవోద్గీథశబ్దనిర్దిష్టఇతి సఏవప్రాణదృష్ట్యోపాస్యశ్ఛాన్దోగ్యేప్రతిపత్తవ్యః- వాజసనేయకేతుకృత్స్నోద్గీథవిషయఉద్గీథశబ్దఇతికృత్స్నోద్గీథస్యకర్త్రోద్గాతా ప్రాణదృష్ట్యోపాస్యఇతి విద్యానానాత్వంసిద్ధమ్. ……………………………………………

అన్యథాత్వాధికరణంసమాప్తమ్.

———

తి, తథా * అథాధ్యాత్మం యఏవాయంముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసీత ఓమితిహ్యేషస్వరన్నేతీ, త్యాదిషూద్గీథశబ్దస్య ప్రణవవిషయత్వంస్ఫుటం. అవయవమాత్రేసముదాయవాచిశబ్దప్రయోగఃకథమిత్యత్రాహ (అవయవేచేతి) (పటోదగ్ధఇతి) ఇదముదాహరణంవ్యాకరణోక్తం. పటైకదేశదగ్ధేపిహిపటోదగ్ధఇతిప్రయోగః. హేతుంసంక్షిప్యనిగమయతి (అతఇతి) … … … … … …

పరైస్తుపూర్వపక్షేవిద్యాయాఅభేదంవదద్భిరేవఛాన్దోగ్యేప్యుద్గీథశబ్దేనకర్తృత్వంలక్ష్యమితిరూపభేదఃపరిహృతః, సిద్ధాన్తేచకర్తృపరత్వంలక్షణయానిరస్తం,. భాష్యేతువాజిభిరుక్తంకర్తృత్వంసాకర్త్యాభిప్రాయేణౌపచారికమితిపూర్వపక్షేరూపైక్యమభిహితం. తత్తుసాధిష్ఠం - ఫలనిర్దేశవదుపక్రమగతానేకోద్గీథశబ్దస్వారస్యాపరిత్యాగాత్. పరస్యహ్యుద్గీథశబ్దద్వయమస్వరసం-తచ్చోపక్రమస్థం,. ఉద్గీథస్యఫలసాధనత్వనిర్దేశాస్వారస్యం, చ. అతోభాష్యోక్తఃపూర్వపక్షఃఉభయత్రఉద్గీథసాధనః ప్రబలః. ప్రబలస్యపూర్వపక్షస్యనిరాసశ్చసిద్ధాన్తదృఢిమ్నేస్యాత్ - నతుమన్దస్య - తస్మిన్నిరస్తేపిహితత్రోక్తదోషరాహిత్యాత్ ప్రబలఃపూర్వఃపక్షఃఉదేతీతి. * వ్యాప్తేశ్చసమఞ్జసమితిసూత్రమధికరణాన్తరమాహుః - * ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేతివాక్యంవిషయః. అధ్యాసాపవాదైకత్వవిశేషణపక్షేషు అన్యతమనిర్ధారణకారణాభావాదనిర్ధారణమితి పూర్వఃపక్షః. త్రయాణామాద్యపక్షాణాంసావద్యత్వాద్, ద్విశేషణపక్షస్యతదభావా, చ్చసఏవోపాదేయఇతిసిద్ధాన్తః. అధ్యాసేఽన్యతరబుద్ధ్యానాన్యతరబుద్ధినివృత్తిః-తదానీమోఙ్కారముద్గీథాధ్యాసవిశిష్టముపాసీతేతివాక్యస్యార్థః. అపవాదేత్వన్యతరబుద్ధ్యాన్యతరధీర్నివర్తతఇతిభిదా - యథాసర్పంరజ్జుంజానీయాదిత్యుక్తేసర్పధీనివృత్తిః. బ్రాహ్మణోభూమిదేవఇతివదనతిరిక్తార్థత్వమేకత్వం. విశేషణత్వంనామసామాన్యరూపేణప్రతిపన్నస్యార్థస్యవిశేషణావచ్ఛిన్నతయాసమర్పణం- యథోత్పలస్యనీలమితివిశేషణం. ఓఙ్కారశ్చసర్వవేదవ్యాపీ- తస్యోద్గీథశబ్దేనవిశేషణంనామఉద్గీథావయవభూతేస్యతస్యతథాత్వేనలక్షణయాసమర్పణం. తత్రాధ్యాసపక్షోఽనుపపన్నః- లక్షణాప్రసఙ్గాత్. ఉద్గీథశబ్దోహ్యోఙ్కారేలాక్షణికః- ఉద్గీథాధ్యాసవిశిష్టతాయాఉద్గీథశబ్దార్థత్వాభావాత్. ఏవమోఙ్కారశబ్దశ్చోద్గీథలాక్షణికః. ఫలంచకల్ప్యం. *ఆపయితాహవైకామానామితిఫలంచాప్త్యాది- దృష్టిఫలమితినతదత్రఫలం. అపవాదేపిఫలాభావస్తుల్యః. నచమిథ్యాజ్ఞాననివృత్తిఃఫలం-ఆత్మనిభ్రమనివృత్తివత్ పురుషార్థరూపత్వాభావాత్. అశక్యశ్చాపవాదః-ఓఙ్కారోద్గీథబుద్ధ్యోరన్యతరస్యానివృత్తేః. అనివృత్తిశ్చపూర్వమేతయోరన్యోన్యాధ్యాసాభావాత్- రజ్జుసర్పభ్రాన్తిమతఃపురుషస్యహిసర్పంరజ్జుంజానీయాదిత్యుక్తేసర్పధీనివృత్తిః. ఏకత్వపక్షోపినయుక్తః- ఏకేనశబ్దేనవివక్షితార్థసిద్ధౌశబ్దాన్తరవైయర్థ్యాత్. సన్దేహాద్యభావాచ్చపికఃకోకిలఇతివన్నసప్రయోజనతా. కించ-ఉద్గీథశబ్దఃకృత్స్నోద్గీథవాచీ ద్వితీయభక్తివిషయత్వాదోఙ్కారాతిరిక్తవృత్తిః - ఓఙ్కారశబ్దోప్యుద్గీథావయవవ్యతిరిక్తప్రణవేపివర్తమానత్వాదుద్గీథాతిరిక్తవృత్తిరితినైకత్వపక్షోపిన్యాయ్యః. అతఃపారిశేష్యాత్ సార్వత్రికమోఙ్కారముద్గీథశబ్దోఽవయవలక్షణయా విశినష్టీతియుక్తం. నచాధ్యాసవిశేషణపక్షయోర్లక్షణాతుల్యేతిమన్తవ్యా- అర్థాన్తరేఽర్థాన్తరబుద్ధిసమర్పణంవిప్రకృష్టం- అవయవివాచకశబ్దేనావయవసమర్పణం సన్నికృష్టమితి- యథాపటాదిశబ్దానాంపటాద్యేకదేశసమర్పణమితివైషమ్యాత్. అతః *వ్యాప్తేః- ప్రణవస్యసార్వత్రికత్వాద్ధేతోస్తద్విశేషణత్వంసమఞ్జసమితిభక్త్యవయవోయఃప్రణవఃతముపాసీతేతివిశేషణత్వంయుక్తమితి. ఏతత్సర్వంఅపరేషాంయోజనాయామపిప్రాయేణతుల్యం. అత్రబ్రూమః-*వ్యాప్తేశ్చేతిచశబ్దస్వారస్యాత్ పూర్వాధికరణశేషత్వంప్రతీయతే. తచ్చాపేక్షితం- తదాకృత్స్నోద్గీథతదేకదేశవిషయత్వలక్షణరూపభేదస్యానేనసూత్రేణస్థాపనాసిద్ధేః. కించ - ప్రణవస్యోద్గీథశబ్దవిశేష్యతాయాంహేతుఃఓఙ్కారశబ్దస్యోద్గీథావయవవ్యతిరిక్తవృత్తిత్వంవ్యాప్తిశబ్దవివక్షితమితీదమపినసాధీయః - ఉత్పలాతిరిక్తవృత్తేర్పినీలశబ్దస్యవిశేష్యసమర్పకత్వాప్రసిద్ధేః. ఉత్పలవిశేషణత్వం హిప్రసిద్ధం. తతశ్చోత్పలస్యనీలవిశేష్యత్వవదుద్గీథస్యప్రణవవిశేష్యత్వమప్యవిరుద్ధంస్యాత్. అతఉత్తరవిద్యాస్వనుగమఏవోద్గీథశబ్దస్యప్రణవవిషయత్వేసమఞ్జసోహేతుః. అతస్సూత్రస్యయథోక్తార్థపరత్వంపూర్వాధికరణశేషత్వంచయుక్తం.——— అన్యేషామైకాధికరణ్యమేవాభిమతం. యోజనామాత్రేవైషమ్యం- *అన్యథాత్వం- విద్యాభేదఃఇతివ్యాఖ్యాతం. తదయుక్తం- అన్యత్వమిత్యనుక్తేః. శబ్దభేదాదితిపాఠభేదంకృత్వా *త్వంనఉద్గాయస్వ *ఉద్గీథముపాసాంచక్రిరేఇతి ప్రథమాద్వితీయావిభక్తిభేదాదితి వ్యాఖ్యాతం,- నావిశేషాదితివిభక్తిభేదేప్యర్థావిశేషాదిత్యుక్తం,. తచ్చాయుక్తం - రూపభేదాద్విద్యాభేదస్యశఙ్కాసూత్రవివక్షితత్వేసమ్భవతివిభక్తిభేదాదితిశఙ్కాయాఅభావాత్తద్విషయవ్యాఖ్యానస్యమన్దత్వాత్, అర్థైకత్వేపి * తముపాసీత - సఉపాస్యఇతివిభక్తిభేదసమ్భవస్యస్ఫుటత్వాత్, * ఉపదేశభేదాన్నేతిచేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాదితివిభక్తిభేదకృతశఙ్కాయాః పూర్వమేవపరిహృతత్వా, చ్చ. అతోరూపభేదప్రతిపాదకవాక్యాదితివ్యాఖ్యానముచితం * ప్రకరణభేదాత్- ప్రకారభేదాత్ ఇతిచాతివాస్వరసం- ప్రకరణశబ్దరూఢిభఙ్గాత్ భేదశబ్దాధ్యాహారాచ్చ……………….

అన్యథాత్వాధికరణంసమాప్తమ్.

———

౧౦॥ సూ. సర్వాభేదాదన్యత్రేమే॥

ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః ప్రాణవిద్యా ఆమ్నాయతే *యో హ వై జ్యేష్ఠం చ శ్రేష్ఠం చ వేద జ్యేష్ఠశ్చ హ వై శ్రేష్ఠశ్చ భవతి ప్రాణో హ వావ జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చేత్యాది. తత్ర జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణకం ప్రాణముపాస్యం ప్రతిపాద్య- వాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనస్సు వసిష్ఠత్వప్రతిష్ఠాత్వసమ్పత్త్వాయతనత్వాఖ్యాన్ గుణాన్ ప్రతిపాద్య-వాగాదీనాం దేహస్య చ ప్రాణాయత్తస్థితిత్వేన తదాయత్తతత్తత్కార్యత్వేన చ ప్రాణస్య శ్రైష్ఠ్యం ప్రతిపాద్య-వాగాదిసమ్బన్ధితయా శ్రుతాన్వసిష్ఠత్వాదీన్ గుణాంశ్చ ప్రాణసమ్బన్ధితయా ప్రతిపాదయతి. ఏవం ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోర్జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణకో వసిష్ఠత్వాదిగుణకశ్చ ప్రాణ ఉపాస్యః ప్రతిపాద్యతే. కౌషీతకీనాం తు ప్రాణవిద్యాయాం తథైవ జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణకః ప్రాణ ఉపాస్యః ప్రతిపాదితః - న పునర్వసిష్ఠత్వాదయో వాగాదిసమ్బన్ధినో గుణాః ప్రాణసమ్బన్ధితయా ప్రతిపాదితాః. తత్ర సంశయః- కిమత్ర విద్యా భిద్యతే- ఉత నేతి. కిం యుక్తం. భిద్యత ఇతి. కుతః. రూపభేదాత్. యద్యప్యుభయత్ర ప్రాణ ఏవ జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణక ఉపాస్యః- తథాప్యేకత్ర వసిష్ఠత్వాదిభిరపి గుణైర్యుక్తః ప్రాణ ఉపాస్యః ప్రతీయతే- ఇతరత్ర తు తద్విధుర ఇత్యుపాస్యరూపభేదాద్విద్యాభేదః. ... ...

ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః (సర్వాభేదాదన్యత్రేమే) నాత్ర విద్యాభేదః- అన్యత్ర- కౌషీతకీనాం ప్రాణవిద్యాయామపి ఇమే - వసిష్ఠత్వాదయో గుణా ఉపాస్యాస్సన్తి. కుతః. (సర్వాభేదాత్) ప్రతిజ్ఞాతప్రాణజ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యోపపాదనప్రకారస్య సర్వస్యోభయత్రాప్యభేదాత్. తథాహి- ఛన్దోగవాజసనేయినాం ప్రాణవిద్యాయాం *ఏతా హ వై దేవతా అహం శ్రేయసే వ్యూదిరే * అహం శ్రేయసే వివదమానా ఇతి చోపక్రమ్య వాగాద్యేకైకాపక్రమణే అన్యేషాం స ప్రాణానామిన్ద్రియాణాం శరీరస్య చ స్థితిం తత్తత్కార్యం చావికలం ప్రతిపాద్య- ప్రాణోత్క్రమణే సర్వేషాం శిథిలీకరణమకార్యకరత్వం చాభిధాయ సర్వేషాం ప్రాణాధీనస్థితిత్వతదధీనకార్యత్వాభ్యాం ప్రాణస్య జ్యైష్ఠ్యముపపాదితం. ఏవముపపాదితం వాగాదికార్యస్య ప్రాణాధీనత్వం *అథ హైనం వాగువాచ యదహం వసిష్ఠాస్మి త్వం తద్వసిష్ఠోసీత్యాదినా వాగాదిభిరనూద్యతే. కౌషీతకీనాం ప్రాణవిద్యాయామపి ప్రాణజ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యప్రతిపాదనాయ వాగాదిషు వసిష్ఠత్వాదయః ప్రతిపాదితాః. *అథ హేమా దేవతాః ప్రజాపతిం పితరమేత్యాబ్రువన్ కో వై నః శ్రేష్ఠ ఇత్యాదినా వాగాదిగతా గుణా వాగాదయశ్చ దేహశ్చ ప్రాణాధీనా ఇతి ప్రాణస్య జ్యైష్ఠ్యముపపాదితం- వాగాదిభిః స్వస్వగుణానాం వసిష్ఠత్వాదీనాం ప్రాణాధీనత్వానువాదమాత్రం తు న కృతం. నైతావతా రూపభేదః- వాగాదీనాం వసిష్ఠత్వాదిగుణాన్వితానాం ప్రాణాధీనకార్యత్వోపపాదనేనైవ ప్రాణస్య వాగాదివసిష్ఠత్వాదిగుణహేతుత్వస్య సిద్ధత్వాత్. తదేవ హి ప్రాణస్య వసిష్ఠత్వాదిగుణయోగిత్వం- యద్వాగాదివసిష్ఠత్వాదిహేతుత్వం. అతోఽత్రాపి వసిష్ఠత్వాదిగుణయోగాత్ప్రాణో జ్యేష్ఠః ప్రతిపన్న ఇతి నాస్తి విద్యాభేదః. ....

సర్వాభేదాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౦॥ సూ. సర్వాభేదాదన్యత్రేమే॥ పూర్వాధికరణే దృష్టివిశేషణతయా ప్రాణః ప్రస్తుతః - తద్విషయస్వతన్త్రోపాసనం నిరూప్యత ఇతి సఙ్గతిః. ఛాన్దోగ్యేత్యాదినా విషయశ్శోధ్యతే. *ప్రశస్యస్య శ్ర ఇతి ప్రశస్యశబ్దస్య శ్రాదేశాత్ శ్రైష్ఠ్యం- ప్రశస్యత్వం. * జ్య చ ఇతి ప్రశస్యశబ్దస్య జ్యాదేశః * వృద్ధస్య చేతి సూత్రేణ వృద్ధశబ్దస్య జ్యాదేశః - తస్మాదత్ర జ్యైష్ఠ్యం- ప్రవృద్ధత్వం. వసిష్ఠప్రతిష్ఠాసమ్పత్త్వాయతనశబ్దైర్వాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనసాం యథాక్రమం తత్తత్కార్యజననసామర్థ్యాని వివక్షితాని. కిం కౌషీతకిప్రాణవిద్యా ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకోక్తప్రాణవిద్యాతో భిద్యతే-న వేతి. కిముభయత్ర వేద్యైక్యం-ఉత నేతి. కిముభయత్ర వసిష్ఠత్వాదిగుణకముపాసనం- ఉత కౌషీతకీనాం తద్విధురమితి. * యదహం వసిష్ఠాస్మి త్వం తద్వసిష్ఠోసీత్యనువాదాభావేపి వాగాదీనాం ప్రాణాధీనత్వాభిధానం వసిష్ఠత్వాది ప్రాప్తిం ప్రాణస్య గమయతి- నేతి. న చేత్-కౌషీతకీ ప్రాణవిద్యాయాం వసిష్ఠత్వాద్యప్రాప్తైరుపాసనస్యాతద్విషయత్వాత్తద్విషయాతద్విషయయోర్విద్యయోర్భేదః. గమయతి చేత్. - కౌషీతకీనామపి వసిష్ఠత్వాదిప్రాప్తైరుపాసనస్య తద్విషయత్వేన రూపభేదాభావాదైక్యమితి. (ఇతరత్ర తు తద్విధుర ఇతి) స్వప్రకరణస్థగుణైర్నైరాకాఙ్క్ష్యాదితి భావః. ... ...

వ్యూదిర ఇతి ఛాన్దోగ్యపాఠః. *వివదమానా ఇతి వాజినాం పాఠః. వ్యూదిరే-వివాదం చక్రుః. *యదహం వసిష్ఠాస్మి త్వం తద్వసిష్ఠోసీతి - అహం యత్స్వకార్యకరణసమర్థాస్మి- తస్య త్వదధీనత్వాత్తవైవ తత్కార్యసామర్థ్యమిత్యర్థః. ... ...

ప్రాణవిద్యాఙ్గవిషయమన్యదపి నిరూపణమనన్తరమేవ కరిష్యతే. యథా ప్రాణస్య వసిష్ఠత్వాద్యనుసన్ధానేన వినా జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యానుసన్ధానానుపపత్తేరనుక్తానామపి వసిష్ఠత్వాదీనాం కౌషీతకిప్రాణవిద్యాయాం ప్రాప్తిః - తథా బ్రహ్మస్వరూపానుసన్ధానం యైర్గుణైర్వినా నోపపద్యతే- తే బ్రహ్మవిద్యాసు సర్వాస్వప్యనుసన్ధేయా ఇత్యయమర్థః ప్రతిపాద్యతే.

౧౧॥ సూ. ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య॥

అత్ర బ్రహ్మస్వరూపగుణానాం సర్వాసు పరవిద్యాసూపసంహారోఽస్తి - నేతి విచార్యతే. అప్రకరణాధీతానాముపసంహారే ప్రమాణాభావాత్ప్రకరణశ్రుతానామేవోపసంహార ఇతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః (ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య) అభేదాదితి వర్తతే. ప్రధానస్య-గుణినో బ్రహ్మణస్సర్వేషూపాసనేష్వభేదాత్, గుణ్యపృథగ్భావాద్గుణానాం, సర్వత్రానన్దాదయస్తద్గుణా ఉపసంహర్తవ్యాః. ...

పరే తు వాగాదిగతా గుణా వసిష్ఠత్వాదయః. ఇమే వసిష్ఠత్వాదయో గుణాః అన్యత్రాపి భవన్తి- సర్వశాఖాసు ప్రాణవిజ్ఞానస్యాభేదాత్. అభేదశ్చ ప్రాణసంవాదాదిసారూప్యాదితి వ్యాచక్షతే. నచ శ్రుతహానిరశ్రుతకల్పనా వా- స్వదేశే ప్రసిద్ధా దేవదత్తగుణాః దేశాన్తరేపి హ్యభియోగవిశేషాత్ ప్రసిద్ధా భవన్తీతి చ పరిహృతం. తత్ర విజ్ఞానస్యాభేదశ్శబ్దశ్చేత్ - తదుపపాదకసారూప్యకణ్ఠోక్తిర్న స్యాత్. అభేదశబ్దేన సారూప్యవివక్షాయాం సర్వప్రకారసారూప్యం వివక్షితం చేత్- విజ్ఞానసారూప్యం జ్ఞేయసారూప్యనిబన్ధనం- తత్సారూప్యం చ న వసిష్ఠత్వాద్యనన్వయే సిధ్యతీతి హేత్వసిద్ధిస్స్యాత్ - అతస్తత్పరిహారార్థముపపాదనప్రకారస్య సర్వస్యాభేదాదితి వ్యాఖ్యానం నిరాకాఙ్క్షత్వాన్నిస్సంశయత్వాచ్చ అత్యన్తముచితం. దేవదత్తగుణప్రసిద్ధిదృష్టాన్తశ్చాతిప్రసఙ్గాదనాదృతః.——— సర్వత్ర ప్రాణవిజ్ఞానస్య జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణయుక్తస్య ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యపరే. తతోప్యుపపాదనసారూప్యాదిత్యుచితం - తత్ర వసిష్ఠత్వాదిప్రాప్తావసాధారణహేతుత్వాత్. *నచైకం ప్రతిశిష్యత ఇతిన్యాయాత్ అశ్రుతత్వమకించిత్కరమితి చోక్తం. తత్సర్వసాధారణత్వాత్ పాదాద్యాధికరణాభిప్రేతమిత్యత్రానుక్తిః.——— అన్యే తు ఫలభేదాద్విద్యాభేద ఇతి పూర్వపక్షం వర్ణయన్తి- ఏకత్ర హి *జ్యేష్ఠశ్చ హ వై శ్రేష్ఠశ్చ భవతీతి శ్రుతం - అన్యత్ర తు *తథైవైనం విద్వాన్ సర్వేషాం భూతానాం ప్రాణమేవ ప్రత్యాత్మానమమృతమభిసమ్భాయ సహైతైస్సర్వైరస్మాల్లోకాదుత్క్రామతి స వాయుప్రతిష్ఠ ఆకాశాత్మా స్వరేతి స తద్భవతి యత్రైతద్దేవాస్తత్ప్రాప్య తదమృతో భవతి యదమృతా దేవా ఇతి శ్రుతం. ఉభయత్ర ప్రాణదేవతాసు సాయుజ్యస్యైవ ప్రధానఫలత్వాత్ జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణసమ్బన్ధఫలస్య ప్రధానఫలేఽన్తర్గతత్వాత్ విద్యైక్యం- అతో గుణా వసిష్ఠత్వాదయ ఉపసంహార్యా ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. ఫలభేదాద్విద్యాభేదవర్ణనమేవాయుక్తం- నతు వసిష్ఠత్వాదిగుణానన్వయాత్ - గుణోపసంహారానుపసంహారౌ హి విద్యాభేదాభేదఫలభూతౌ- నతు భేదాభేదోపపాదకావితి. అత్ర బ్రూమః- అత్ర *స్వరేతి స తద్భవతీతి స్వర్గాధిపతిత్వముక్తం- స్వరాష్ట్రమభవదితివత్. స్వర్గాధిపత్యం శ్రైష్ఠ్యాన్తర్గతం. అమృతత్వం చిరకాలస్థితిరూపతయా జ్యైష్ఠ్యాన్తర్గతం- వృద్ధతమత్వం హి జ్యైష్ఠ్యం. ఇదం చ *ఆదరాదలోపః *ఉపస్థితేతస్తద్వచనాదిత్యత్ర వక్ష్యమాణన్యాయసిద్ధం - తత్ర హి జక్షణాదీనాం సత్యసఙ్కల్పత్వరూపఫలాన్తర్భావో వక్ష్యత ఇతి. తేన న్యాయేన ఫలాన్తర్భావసమ్భవేన ఫలభేదాప్రతీతేర్భాష్యే తదుపన్యాసాభావః. * ఉపస్థితేత ఇతి సూత్రస్య యోజనాన్తరం తు తత్రైవ నిరసిష్యతే. అతః కృతకరత్వస్యావర్జనీయత్వాదిహ ఫలభేదావర్ణనం తత్పరిహారానుక్తిశ్చ..

సర్వాభేదాధికరణం సమాప్తమ్.

మధ్యే సఙ్గతివిశేషేణ ప్రస్తుతమధికరణాన్తరం వ్యాచిఖ్యాసుః ప్రాణవిద్యాఙ్గవిషయనిరూపణస్య పశ్చాత్కరిష్యమాణత్వమాహ (ప్రాణవిద్యాఙ్గేతి) అనన్తరాధికరణసఙ్గతిమాహ (యథా ప్రాణస్యేతి) (అనుక్తానామపీతి) *త్వం తద్వసిష్ఠ ఇతి వా ప్రాణో వసిష్ఠ ఇతి వేదృశవచనవ్యక్త్యాఽనుక్తానామిత్యర్థః.

౧౧॥ సూ. ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య॥ స్వరూపగుణానాం- స్వరూపప్రతీత్యనుబన్ధిగుణానామిత్యర్థః. కిమానన్దాదయో గుణాః సర్వాసు విద్యాసూపసంహార్యాః- ఉత యత్ర శ్రూయన్తే తత్రైవేతి. కిమానన్దాదీనామైశ్వర్యాదివత్ గుణ్యపృథక్స్థితిమాత్రం - ఉత బ్రహ్మస్వరూపవత్ ప్రతీత్యనుబన్ధిత్వమితి. ఫలఫలిభావః స్ఫుటః. (అప్రకరణేతి) స్వప్రకరణే సమానప్రకరణే చానధీతానాముపసంహారేఽతిప్రసఙ్గాదితి భావః.

(అభేదాదితి వర్తత ఇతి) *సర్వాభేదాదన్యత్రేమ ఇతి సూత్రస్థాభేదశబ్దోఽత్రానువర్తత ఇత్యర్థః. * సర్వాభేదాదితి సమస్తస్యాప్యభేదశబ్దస్యానువర్తనముపపద్యతే - బుద్ధ్యా తావతోంశస్య నిష్కృష్య పరామర్శాత్. యథా *అథ శబ్దానుశాసనం కేషాం శబ్దానామిత్యత్రానుశాసనశబ్దస్యేతి భావః. సూత్రం ప్రధానశబ్దం వ్యాచష్టే (గుణిన ఇతి) అభేదాత్ - ఐక్యాత్. అభేదాదిత్యనేన ఫలితమాహ (గుణ్యపృథగితి) గుణానామితి సాధారణశబ్దనిర్దేశ ఉత్తరసూత్రశఙ్కోత్థానార్థః. ఆనన్దాదయః- ఆనన్దత్వాదయః. *ద్వ్యేకయోరితివత్ భావప్రధానో నిర్దేశః. ....

ఏవంతర్హి గుణ్యపృథగ్భావాదేవానన్దాదివత్ప్రియశిరస్త్వాదయోఽపి *తస్య ప్రియమేవశిరః ఇత్యాదౌ బ్రహ్మగుణత్వేన శ్రుతాస్సర్వత్ర ప్రసజ్యేరన్. నేత్యాహ

౧౨॥ సూ. ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరుపచయాపచయౌ హి భేదే॥ బ్రహ్మస్వరూపగుణానాం ప్రాప్తావుచ్యమానాయాం ప్రియశిరస్త్వాదీనామప్రాప్తిః- తేషామబ్రహ్మగుణత్వాత్. బ్రహ్మణః పురుషవిధత్వరూపణమాత్రాన్తర్గతత్వాత్ప్రియశిరస్త్వాదీనాం. అన్యథా శిరఃపక్షపుచ్ఛాద్యవయవభేదే సతి బ్రహ్మణోఽప్యుపచయాపచయౌ ప్రసజ్యేయాతాం- తథాచసతి *సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేత్యాదివిరుధ్యతే. ...

నన్వేవమేవ బ్రహ్మసమ్బన్ధినామేవైశ్వర్యగామ్భీర్యౌదార్యకారుణ్యాదీనాం గుణానామనన్తానాం గుణ్యపృథక్స్థితత్వమాత్రేణ తత్ర తత్ర శ్రుతానామప్యుపసంహారే సర్వే సర్వత్ర ప్రసజ్యేరన్, ఆనన్త్యాదుపసంహారాశక్తిశ్చ. తత్రాహ

౧౩॥ సూ. ఇతరేత్వర్థసామాన్యాత్॥ తుశబ్దశ్చోద్యంవ్యావర్తయతి. ఇతరేతు- ఆనన్దాదయః అర్థసామాన్యాత్సర్వత్రానువర్తన్తే- యే త్వర్థసమానాః- అర్థస్వరూపనిరూపణధర్మత్వేనార్థప్రతీత్యనుబన్ధినః- తేఽర్థస్వరూపవత్సర్వత్రానువర్తన్తే. తే చ గుణాస్సత్యజ్ఞానానన్దామలత్వానన్తత్వాని- *యతో వా ఇమానీత్యాదినా జగత్కారణతయోపలక్షితం బ్రహ్మ *సత్యంజ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యాన

అనన్తరసూత్రస్యశఙ్కామాహ (ఏవంతర్హీతి)

౧౨॥ సూ. ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరుపచయాపచయౌ హి భేదే॥ అబ్రహ్మగుణత్వాత్ - బ్రహ్మగుణత్వాభావాత్. తదేవోపపాదయతి (బ్రహ్మణ ఇతి) భేదపదం వ్యాచష్టే (అన్యథేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (తథాచేతి) ఆదిశబ్దాత్ *అస్థూలమనణ్విత్యాదివాక్యానిగృహ్యన్తే. నను అస్యాం యోజనాయాం విగ్రహవిశేషనిత్యత్వాభ్యుపగమో విరుధ్యతే - శిరఃపక్షాద్యవయవభేదే సత్యుపచయాపచయప్రసక్తేః. అతో వ్యాఖ్యాత్రన్తరకృతం యోజనాన్తరమేవవరం. నైవం-యోజనాన్తరానుపపత్తేర్వక్ష్యమాణత్వాత్, అస్యాం యోజనాయాం కస్యచిదపి విరోధస్యాభావాచ్చ. తథాహి- నాత్ర కాలభేదేన వృద్ధిహ్రాసపరావుపచయాపచయశబ్దౌ - కిన్త్వాపేక్షికప్రచితత్వాప్రచితత్వతారతమ్యపరావితి సర్వవ్యాఖ్యాతృసంమతమిదం. అతః కాలభేదానపేక్షౌ ప్రకోష్ఠాఙ్గుళ్యోరివ పీనత్వకృశత్వరూపావుపచయాపచయావసూత్రేణ ప్రసఞ్జనీయతయా వివక్షితౌ ప్రకోష్ఠాఙ్గుళ్యాదయో హ్యవయవాః పీనాః కృశాశ్చోపలభ్యన్తే - నచ తేషాం స్థూలత్వకృశత్వే కాలభేదాయత్తే. కాలభేదాధీనవృద్ధిహ్రాసవివక్షాయాం హి నిత్యత్వవిరోధః. కించ - నతావదనవత్వం సాక్షాదేవ సూత్రే ప్రసఞ్జనీయతయా వివక్షితం - ఉపచయాపచయశబ్దయోస్తద్వాచిత్వాభావాత్, శిరఃపక్షాదిమత్త్వస్యాన్తవత్త్వే ప్రయోజకత్వాభావాచ్చ. ఈశ్వరసంజిహీర్షావిషయత్వాదికం హి తత్ర ప్రయోజకం. నాప్యవయవప్రవేశనిర్గమౌ ప్రసఞ్జనీయౌ- నిత్యవిగ్రహే పితయోరిష్టత్వాత్. పరమవ్యోమనిలయే హి భగవద్విగ్రహే తదంశభూతవ్యూహవిభవాదివిగ్రహప్రవేశనిర్గమౌ హి ప్రామాణికౌ. ఏవమపి పరిమాణతారతమ్యప్రసక్తో విగ్రహస్య దుర్వార ఇతి చేన్న- వికల్పాసహత్వాత్. కిం కాలభేదాయత్తం పరిమాణతారతమ్యం వివక్షితం- ఉత స్వేచ్ఛాయత్తం. న ప్రథమః- హిరణ్యగర్భసనకసనన్దనాదిదేహేష్వప్రళయాదేకరూపేషు వ్యభిచారాత్. ద్వితీయేఽపి కిమిచ్ఛయా పరిమాణతారతమ్యార్హత్వం ప్రసఞ్జనీయం- తర్హీష్టః ప్రసఙ్గః స్యాత్ - తదంశభూతేషు విగ్రహేషు బాల్యయౌవనవామనత్వమహీయస్త్వాదిదర్శనాత్. యదిదేశవిశేషావచ్ఛిన్నస్యేశ్వరవిగ్రహవిశేషస్య తత్తారతమ్యం- తద్వ్యక్త్యభావాదనుపపన్నం. అతః స్థూలత్వకృశత్వరూపం ప్రదేశభేదేనయుగపద్భావి పరిమాణతారతమ్యమస్థూలత్వాదిశ్రుతివిరుద్ధంస్వరూపే ప్రసఞ్జనీయతయా వివక్షితమితి న కశ్చిద్విరోధ ఇతి. ....

అనన్తరసూత్రస్యశఙ్కామాహ (నన్వితి) ఏవమేవేత్యేవకారః ఏవమేవ ప్రసజ్యేరన్నిత్యుత్తరత్రాన్వయాత్ ప్రసఙ్గస్యావర్జనీయత్వపరః. (బ్రహ్మసమ్బన్ధినామేవేతి) అత్రైవకారో బ్రహ్మసమ్బన్ధదార్ఢ్యార్థః. తతశ్చ ఐశ్వర్యాదీనామానన్త్యసిద్ధిర్వివక్షితా భవతి.

౧౩॥ సూ. ఇతరేత్వర్థసామాన్యాత్॥ (అర్థస్వరూపనిరూపణధర్మత్వేనార్థప్రతీత్యనుబన్ధిన ఇతి) అర్థస్వరూపశబ్దేన ధర్మిస్వరూపముచ్యతే. *అర్థస్వరూపవద్భాతి సమాధిస్స్యోభిధీయత ఇతి హి శౌనకవచనం. అర్థప్రతీతికాలే ప్రతీయమానత్వనియమస్సామాన్యశబ్దాభిహితం సామ్యమిత్యర్థః. తేషామానన్త్యాదసమ్భావితం పరిహరన్ శక్యోపసంహారతాం దర్శయతి (తే చేతి) తేషామర్థప్రతీత్యనుబన్ధిత్వం శ్రుత్యా దర్శయతి (యతో వా ఇతి) (జగత్కారణతయోపలక్షితమితి) కేషుచిదుపాసనేషు జగత్కారణత్వమనుసన్ధేయం *తజ్జలానితిశాన్త ఉపాసీతేత్యాదివాక్యవిహితేషు. కేషుచిన్న. ఏవంచ సతి యత్రానుసన్ధేయం- తత్ర జ్ఞాప్యాన్తర్గతత్వాత్ జగత్కారణత్వం విశేషణం. యత్రతు నానుసన్ధేయం-తత్రోపలక్షణం- జ్ఞాప్యానన్తర్గతత్వాత్. అత ఏవ హి జన్మాదిసూత్రభాష్యే ఉపలక్షణత్వం విశేషణత్వమపి కారణత్వస్యాఙ్గీకృతం. ప్రకృతిపురుషకాలవిశిష్టస్య లక్షణంజ

న్దాదిభిర్హి స్వరూపతో నిరూప్యతే. అత ఉపాస్యబ్రహ్మస్వరూపావగమాయ సర్వాసు విద్యాస్వానన్దాదయోఽనువర్తన్తే- యే తు నిరూపితస్వరూపస్య బ్రహ్మణః కారుణ్యాదయో గుణాః ప్రతిపన్నాః- తేషాం గుణ్యపృథక్స్థితత్వేపి ప్రతీత్యనుబన్ధిత్వాభావాత్ యే యత్ర శ్రుతాః- తే తత్రోపసంహార్యా ఇతి నిరవద్యమ్. ....

యద్యప్యపచయాపచయప్రసఙ్గాత్ ప్రియశిరస్త్వాదయో బ్రహ్మణః పురుషవిధత్వరూపణమాత్రార్థాః- న తు బ్రహ్మగుణాః- తర్హ్యతథాభూతస్య బ్రహ్మణస్తథాత్వేన రూపణం కిమర్థం క్రియతే. అతథాభూతస్య హి తథాత్వరూపణే కేనచిత్ప్రయోజనేన భవితవ్యం - యథా * ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదినోపాసకస్య తదుపకరణానాం చ రథిరథాదిత్వరూపణం ఉపాసనోపకరణభూతశరీరేన్ద్రియాదివశీకరణార్థం క్రియత ఇత్యుక్తం. న చేహ తథావిధం కించిత్ప్రయోజనం దృశ్యత ఇతి బలాద్బ్రహ్మగుణత్వం ప్రియశిరస్త్వాదీనామభ్యుపేత్యం. తత్రాహ

౧౪॥ సూ. ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్ ॥ ప్రయోజనాన్తరాభావాదాధ్యానాయాయం రూపణోపదేశః క్రియతే. ఆధ్యానం- అనుచిన్తనం. ఉపాసనముచ్యతే. * బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యత్రోపదిష్టాధ్యానరూపవేదనసిద్ధయే హ్యానన్దమయబ్రహ్మప్రతిపత్త్యర్థం ఆనన్దమయం బ్రహ్మ ప్రియమోదాదిరూపేణ విభజ్య శిరఃపక్షాదిత్వేన రూపయిత్వోపదిశ్యతే. యథాఽన్నమయః పురుషః-అయం దేహః శిరఃపక్షాదిభిః * తస్యేదమేవ శిర ఇత్యాదినా బుద్ధావారోప్యతే, యథా చ ప్రాణమయ మనోమయ విజ్ఞానమయాః * తస్య ప్రాణ ఏవ శిర ఇత్యాదినా ప్రాణాద్యవయవైర్బుద్ధావారోప్యన్తే,- ఏవమేభ్యోఽర్థాన్తరభూతస్తదన్తరాత్మా ఆనన్దమయోపి ప్రియమోదాదిభిరేకదేశైః శిరఃప్రభృతిత్వేన రూపితైరాధ్యానాయ బుద్ధావారోప్యతే. ఏవమానన్దమయోపలక్షణత్వాత్ప్రియశిరస్త్వాదీనాం న సర్వదా ఆనన్దమయప్రతీతావనువర్తన్తే. ....

౧౫॥ సూ. ఆత్మశబ్దాచ్చ॥ *అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యాత్మశబ్దేన నిర్దేశా,దాత్మనశ్చ శిరఃపక్షపుచ్ఛాసమ్భవా, త్ప్రియశిరస్త్వాదయస్తస్య సుఖప్రతిపత్త్యర్థం రూపణమాత్రమితి గమ్యతే. . . .

నను *అన్యోఽన్తర ఆత్మా ప్రాణమయః *అన్యోఽన్తర ఆత్మా మనోమయ ఇత్యాత్మశబ్దస్యానాత్మస్వపి పూర్వం ప్రయుక్తత్వాత్ *అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యాత్మశబ్దస్యాత్మవిషయత్వం కథం నిశ్చీయతే. తత్రాహ.

గత్కారణత్వం- తత్ర విశేష్యాంశస్య లక్షణమానన్దాదయః. తత్ర విశిష్టానుసన్ధానే కారణత్వమనుసన్ధేయం- న తు విశేష్యానుసన్ధాన ఇత్యభిప్రాయేణోపలక్షితమిత్యుక్తం. అమలత్వశ్రుతిః *నిష్కలం నిష్క్రియం *అపహతపాప్మేత్యాదిర్ద్రష్టవ్యా. స్వరూపతః- అసాధారణాకారేణ...............

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యదీతి) అతథాభూతస్య తథాత్వరూపణే ప్రయోజనం దృష్టం- అత్ర తు ప్రయోజనాభావాత్ ప్రియశిరస్త్వాదికం న రూపణమాత్రం - అపి తు గుణ ఏవేత్యర్థః.

౧౪॥ సూ. ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్ ॥ (ఆధ్యానమనుచిన్తనమితి) *స్యాచ్చిన్తా స్మృతిరాధ్యానమితి హి నైఘణ్టుకాః. ఉపాసనోపయోగిశాస్త్రజన్యజ్ఞానసిద్ధ్యర్థమిత్యర్థః. పరోక్షార్థస్య బుద్ధావారోపణం శిరఃపక్షాదిరూపణాదేవ హి భవతి. (ప్రియమోదాదిభిరేకదేశైరితి) అతిశయితసుఖానామపి బ్రహ్మసుఖైకదేశత్వేన బ్రహ్మణోఽపరిచ్ఛిన్నసుఖత్వముక్తం భవతీతి భావః. (న సర్వదేతి) శాస్త్రేణ ప్రతిపత్తౌ బుద్ధ్యారోహణాయ ప్రియశిరస్త్వాది ప్రతిపత్తవ్యం- ఏవమపరిచ్ఛిన్నానన్దే ప్రతిపన్నే సత్యుపాస్తౌ ప్రియశిరస్త్వాదికం నానుసన్ధేయమిత్యర్థః. ....

౧౫॥ సూ. ఆత్మశబ్దాచ్చ॥ ఆత్మనో నిరవయవత్వప్రసిద్ధిముపజీవ్య ప్రవృత్తమిదం సూత్రమిత్యభిప్రాయేణాహ (ఆత్మనశ్చేతి) ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౧౬॥ సూ. ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్ ॥ అన్యోన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యత్రాత్మశబ్దేన పరమాత్మన ఏవ గ్రహణం ఇతరవత్ - యథేతరత్ర * ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇత్యాదిష్వాత్మశబ్దేన పరమాత్మన ఏవ గ్రహణం- తద్వత్. కుత ఏతత్. (ఉత్తరాత్) * సోకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేత్యానన్దమయవిషయాదుత్తరాద్వాక్యాత్. ....

౧౭॥ సూ. అన్వయాదితి చేత్స్యాదవధారణాత్ ॥ పూర్వత్ర ప్రాణమయాదిష్వనాత్మస్వాత్మశబ్దాన్వయదర్శనాన్నోత్తరాన్నిశ్చేతుం శక్యత ఇతి చేత్. (స్యాదవధారణాత్) స్యాదేవ నిశ్చయః. కుతః. అవధారణాత్ - పూర్వత్రాపి *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇతి పరమాత్మన ఏవ బుద్ధ్యాఽవధారితత్వాత్. అన్నమయాదన్తరే ప్రాణమయే ప్రథమం పరమాత్మబుద్ధిరవతీర్ణా - తదనన్తరం చ ప్రాణమయాదన్తరే మనోమయే - తతో విజ్ఞానమయే - తత ఆనన్దమయే ప్రక్రాన్తా పరమాత్మబుద్ధిస్తదన్తరాభావాదుత్తరాచ్చ * సోకామయతేతి వాక్యాత్, తృప్తిప్తిం తేత్యుపక్రమేప్యపరమాత్మని పరమాత్మబుద్ధ్యా ఆత్మశబ్దాన్వయ ఇతి నిరవద్యమ్. ....

ఆనన్దాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧౬॥ సూ. ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్ ॥ (ఇతరవదితి) *ఆత్మా వా ఇదమిత్యాదిష్వివేఉత్తరాత్ *స ఈక్షతేత్యాదివాక్యాత్ పరమాత్మన ఏవ గ్రహణమిత్యర్థః. ....

౧౭॥ సూ. అన్వయాదితి చేత్ స్యాదవధారణాత్ ॥ (పూర్వత్రేత్యాది) ఉపక్రమాధికరణన్యాయేన పూర్వానుగుణముత్తరం నేయం- తస్మాదుత్తరవాక్యాత్ పూర్వస్యాత్మవిషయత్వం న నిశ్చేయమిత్యర్థః. (స్యాదిత్యాది) పరమాత్మన ఏవ బుద్ధ్యావధారితత్వాత్ - విషయీకృతత్వాత్. ఏవముపక్రమోపక్రమే పరమాత్మన ఏవాత్మబుద్ధిశబ్దవిషయత్వాన్నోత్తరవాక్యస్యోపక్రమబాధ ఇత్యర్థః. తర్హి మధ్యేత్వపరమాత్మని పరమాత్మవాచీ శబ్దః కథమిత్యత్రాహ (అన్నమయాదితి) ప్రాణమయాదిష్వప్యాత్మశబ్దోఽపరమాత్మబుద్ధ్యోపచారతో న ప్రయుక్తః- అపితు పరమాత్మబుద్ధ్యైవ ప్రయుక్తః. *అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానామితి తదన్తః ప్రవేశేన నియన్తృత్వం హ్యాత్మత్వం. తత్ర ప్రాణమయేఽన్నమయాదన్తరత్వమాత్రేణ పరమాత్మబుద్ధిర్జాతా. తస్యాప్యన్తరదర్శనేన తత్రాపి పరమాత్మబుద్ధిర్జాతా- పూర్వత్ర తు నివృత్తా. ఉత్తరోత్తరేత తదన్తరే చాత్మశబ్దః ప్రయుక్తః. యస్యాన్యదన్తరం నాస్తి, ఈక్షణాదికం చ శ్రుతం,- తస్మిన్పరమాత్మబుద్ధిరాత్మశబ్దశ్చ ప్రతిష్ఠితౌ. ఏవం పూర్వత్రాపి పరమాత్మబుద్ధివిషయ ఏవాత్మశబ్దః ప్రయోగావయవస్యాత్మశబ్దః పరమాత్మవిషయ ఏవేతి నాత్రోపక్రమబాధ ఇత్యర్థః. ... ...

పరేతు ఆనన్దరూపత్వవిజ్ఞానఘనత్వసర్వగతత్వసత్యత్వసర్వాత్మత్వధర్మాణాం సర్వవిద్యానుగతత్వం పూర్వపక్షీకృత్య సర్వాభేదాత్ - సర్వత్ర బ్రహ్మణ ఏకత్వాత్ ఏషాం సార్వత్రికత్వమాహుః. తత్ర భాష్యేతు సర్వాత్మత్వసర్వగతత్వయోః పృథగనుక్తిరానన్త్యాన్తర్భావాత్. * సర్వాభేదాదిత్యత్ర భేదశబ్దమాత్రానువృత్తిర్యుక్తా- *అథ శబ్దానుశాసనం కేషాం శబ్దానామితివత్. సర్వస్యాభేదాత్ -సర్వత్రాభేదాదితి సమాసవైరూప్యప్రసఙ్గాత్ సర్వశబ్దాననువృత్తిః. పూర్వాధికరణేపి సప్తమీసమాస ఇతి చేన్న- తదనుపపత్తేరుక్తత్వాత్. * ప్రియశిరస్త్వాలి- ప్రియం మోదః ప్రమోద ఇతి పరస్పరాపేక్షయా భోక్త్రన్తరాపేక్షయా చోపచయాపచయాస్తః- అతస్సజాతీయస్వగతభేదరహితే బ్రహ్మణి న ప్రియశిరస్త్వాదయః. తేతు కోశధర్మాః-తథాపి బ్రహ్మగుణత్వాభ్యుపగమేన న్యాయః ప్రదర్శితః సంయద్వామత్వాదీనామ సార్వత్రికత్వాయేత్యాహుః. తత్ర కోశధర్మత్వం ప్రాగేవ నిరస్తం. బ్రహ్మణో నిర్భేదత్వం చ ప్రమాణవిరుద్ధమితి బహుశ ఉక్తం. బ్రహ్మగుణానాం భోక్త్రన్తరగతమోదాద్యపేక్షయా నాపచయః, న తేషాం వృద్ధిరూపశ్చోపచయోఽస్తి- కింతు సర్వేభ్యోఽతిశయః స చైకరూపః. న చ పరస్పరాపేక్షయా ప్రకర్షాపకర్షౌ- సర్వేషాం స్వరూపతో విషయతశ్చ నిరతిశయత్వాత్. అత ఉపచయాపచయప్రసఙ్గాన్న నిషేధః - కింతు శిర ఆదిభేదే సతి స్థూలత్వకృశత్వాన్వయప్రసఙ్గాదేవ బ్రహ్మగుణత్వం ప్రియశిరస్త్వాదీనామితి యుక్తం. అన్యథా శిరశ్శబ్దవైయర్థ్యం చ స్యాత్- ప్రియమోదాద్యప్రాప్తిరితి తదావక్తవ్యం. *ఇతరేత్వితి- అర్థస్య- బ్రహ్మణ ఏకత్వాదిత్యతోఽపి తుల్యత్వాదితి తు స్వరసం. ఆనన్దజ్ఞానాదిశబ్దాః ఆనన్త్యాదిసామాన్యముఖేన ప్రవృత్తాః స్వార్థం పరిత్యజ్యాఖణ్డం వస్తు లక్షయన్తి- అత ఆనన్దాదయః సర్వేపి పదార్థా ఉపసంహర్తవ్యా ఇత్యప్యయుక్తం-శబ్దప్రమాణకే వస్తుని యథాశబ్దం గుణాభ్యుపగమస్య యుక్తత్వాత్, గుణావివక్షాయాం పేకేతరశబ్దవైయర్థ్యాత్, అతద్వ్యావృత్తిముఖేన ప్రతిపత్తేర్ముఖ్యార్థాపవాదాభావేనాయుక్తత్వాచ్చ. శక్తితాశ్చాపవాదాః ప్రాగేవ పరిహృతాః. *ఆధ్యానాయేత్యధికరణాన్తరం వక్ష్యతి- *ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా ఇత్యాదిర్విషయః. ఇన్ద్రియాదిభ్యోఽర్థాదీనాం ప్రత్యేకం పరత్వం ప్రతిపాద్యం- తథా ప్రతిపన్నత్వాత్. వా

క్యైకత్వాసమ్భవాత్ వాక్యభేదేననదోషఇతిపూర్వపక్షంకృత్వా వాక్యైకత్వసమ్భవాత్ పురుషస్యసర్వస్మాత్పరత్వం ప్రతిపాద్యం- ప్రత్యేకంపరత్వ ప్రతిపాదనే ప్రయోజనాభావాత్, *పరమవ్యన్తరాణీహలిఙ్గస్థేన్ద్రియచిన్తకాఃఇత్యాదిస్మార్తఫలానామిహాశ్రుతత్వాత్, వాక్యైక్యాసమ్భవతితత్కల్ప నేనవాక్యభేదాయోగాత్, పరప్రతిషేధకాస్థాశబ్దాదిభిఃపురుషప్రతిపత్త్యర్థత్వతాత్పర్యావగమాత్, *ఆత్మశబ్దాచ్చ- *గూఢోత్మా న ప్రకాశతఇతిదు రవగమతయోక్తస్యాత్మనః ప్రతిపత్త్యర్థత్వాచ్చేతివర్ణయన్తి. *ఆధ్యానశబ్దశ్చధ్యానపూర్వకసమ్యగ్దర్శనపరఇతి. తదయుక్తం-కృతకరత్వాత్. అవా న్తరవాక్యభేదోదురపహ్నవః- మహావాక్యైకత్వేనపరమపురుషపరత్వంచాధికరణద్వయేనసమన్వయాధ్యాయేచిన్తితం. నచబహూనాంతతస్తతఃపరత్వ ప్రతిపాదనస్యమహావాక్యభేదకత్వమిహాపరిహర్తవ్యం - బహూనాంప్రాణమయాదీనాంతత్తదనన్తరప్రతిపాదనవ, న్మనుష్యగన్ధర్వానన్దాదీనాంపూ ర్వపూర్వానన్దాధికత్వప్రతిపాదనవచ్చ మహావాక్యైకత్వావిరోధస్యస్ఫుటతరత్వాత్. *ఆత్మగృహీతిరిత్యాదిచాధికరణాన్తరంవర్ణితం - *ఆత్మా వాఇదమేకఏవేత్యాదివిషయః. *సఇమాల్లోకానసృజతేతిలోకసృష్టిశ్రవణా, త్తస్యాశ్చప్రజాపతికర్తృకత్వప్రసిద్ధేః, పరమాత్మవిషయత్వేఽపిమ హాభూతాదిసృష్టేర్వక్తవ్యత్వా, దిహాలదశ్రవణాత్, *ఆత్మైవేదమగ్రఆసీత్ పురుషవిధఇత్యాదిష్వాత్మశబ్దస్య సశరీరేహిరణ్యగర్భేపిప్రయోగదర్శ నాత్, *తాభ్యోగామానయత్ *తాభ్యోశ్వమానయదిత్యాదివ్యాపారా, చ్చపరమాత్మవ్యతిరిక్తఃకశ్చిదితిపూర్వపక్షీకృత్య *ఆత్మనఆకాశఇతివదిహా పిపరమాత్మగృహీతిః- ఆత్మత్వాదేర్ముఖ్యత్వాచ్చ- ఉత్తరాత్- *సఈక్షతేతిశ్రవణాత్. లోకసృష్టిప్రతిపాదకవాక్యస్యాన్యపర్యన్తత్వాన్నపరఇతిచేన్న- స్యాదేవపరః- ఏకత్వావధారణాత్. లోకసృష్టిస్తుమహాభూతసృష్ట్యనన్తరభావినీతివ్యాచక్షతే. వర్ణితాన్తరంచకృతం - వాజసనేయకే *యోఽయంవి జ్ఞానమయఇత్యాది, ఛాన్దోగ్యే *సదేవేత్యాది, చవిషయః. ఆమ్నానవైషమ్యాదతుల్యార్థత్వం- క్వచిదాత్మశబ్దేనోపక్రమః-అన్యత్రసచ్ఛబ్దేనేతిపూ ర్వపక్షముక్త్వాసద్విద్యాయామప్యాత్మగృహీతిః- యథావాజసనేయినాం- ఉత్తరాత్ - తాదాత్మ్యోపదేశాత్. ఉపక్రమేణాన్వయా, త్తత్రచా త్మశబ్దాశ్రవణాత్, నేతిచేత్. స్యాదేవాత్మగృహీతిః- ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానావధారణాత్. అన్యథాసద్విజ్ఞానేనఆత్మానజ్ఞాతస్స్యాత్. సామాన్య స్యసచ్ఛబ్దస్యవిశేషాకాఙ్క్షస్యవిశేషనిష్ఠతయాతుల్యార్థత్వంయుక్తమితి. ఉభయథాప్యధికరణంపాదాసఙ్గతం - విద్యాభేదాభేదవిచారాత్మకత్వాభా వాత్. ఆద్యేవర్ణకేసమన్వయాధ్యాయఏవాయంవిచారఃప్రాప్తః - కారణవిషయత్వాత్. కృతకరత్వంచ - యదాసతోపీక్షణాదినాపరమాత్మత్వ, మీక్షణస్యచాగౌణత్వ, మాత్మశబ్దేనసాధితం- తదాఆత్మవిషయఈక్షణాదియుక్తవాక్యైకస్సంశయః. అతఏవద్వితీయవర్ణకమప్యనపేక్షితం- ఈక్ష త్యధికరణేసచ్ఛబ్దస్యప్రధానవిలక్షణబ్రహ్మపరత్వంహినిరూపితం. యదాఽస్థానన్తరపాదానామాకాశాదిశబ్దానామపికారణవాక్యస్థానాంపరమాత్మవి షయత్వంస్థాపితం- తదాసాధారణస్యసచ్ఛబ్దస్యపరమాత్మవిషయత్వేకస్సంశయః. ఉదాహరణమప్యయుక్తం- *యోఽయంవిజ్ఞానమయఇతివాక్యస్య జీవవిషయత్వాత్, ప్రకరణస్థజీవవాచిశబ్దానాంక్వచిత్పరమాత్మసామానాధికరణ్యస్యకృతనిర్వాహత్వాచ్చ.——— పూర్వమేవవర్ణకమప్యన్యైరాదృ తం. అధికరణభేదేసూత్రయోజనాభేదేచయద్దూషణజాతముక్తం-తత్సర్వమపరేషాంపక్షేపిసమానం.——— అన్యేతుఆనన్దవిజ్ఞానైశ్వర్యతేజశ్శక్త్యా దయోబ్రహ్మద్వారేణసన్నిధానోపపన్నైస్సర్వత్రోపసంహార్యాః-సత్యకామత్వాదీనాంతేషుగుణేషుయథాయోగమన్తర్భావఇత్యాహుః. భాష్యేత్వై శ్వర్యశక్త్యాదీనాంపృథగనుక్తిరానన్త్యేఽన్తర్భావాత్. తేహివస్త్వపరిచ్ఛేదాపయికాః. గుణతోప్యానన్త్యమనన్తశబ్దేనవివక్షితమితిభాష్యవిదాంస్ఫు టం. *ప్రియశిరస్త్వాది- ప్రియమోదప్రమోదాదీనాముపచయాపచయాత్మకత్వాదంశభేదేసతితేసమ్భవన్తి-నబ్రహ్మమాత్రే -తస్యనిరవయవనిర్వి కల్పత్వాత్. ఆనన్దజ్ఞానాదయోప్యుపచయాపచయరూపతయానసార్వత్రికాఃఇతిశఙ్కాయామాహ *ఇతరేత్వితి- ఐశ్వర్యాదయోఽర్థసామాన్యాత్- శక్తిరూపత్వాన్నోపచయాపచయాత్మకాః- అతస్సార్వత్రికాః ఏతదుక్తంభవతి-ఆదిత్యాదిస్థానభేదాత్ అధిష్ఠేయభేదాద్విషయభేదాచ్చఐశ్వర్య జ్ఞానానన్దాదీనాముపచయాపచయాత్మకతయాతదవచ్ఛిన్నతయాబ్రహ్మణోఽంశభేదస్స్యాత్. యైరుపచయాపచయాత్మకైస్తైర్గుణైర్నభేదః-నతేసా ర్వత్రికాః-యేబ్రహ్మమాత్రసమ్బన్ధినఃశక్తిమాత్రరూపాగుణాస్తేసర్వత్రోపసంహార్యాఇతి. తదయుక్తం-అర్థసామాన్యశబ్దస్యశక్తివాచిత్వాభావాత్. బ్రహ్మగుణానాంసర్వదాసర్వత్రస్వరూపతోవిషయతశ్చానవచ్ఛిన్నత్వాత్,జ్ఞానైశ్వర్యాదిశబ్దానాంశక్తివాచిత్వాభావాత్,లయేపితదవస్థప్రకృత్యా దీనాంబ్రహ్మనియామ్యత్వధార్యత్వాదేః *యస్యమృత్యుశ్శరీరమిత్యాదిశరీరశరీరిభావశ్రుతిసిద్ధత్వాచ్చ. అతఉపచయాపచయరూపత్వాభావాజ్జ్ఞా నానాం- అధిష్ఠేయాదిభేదేపినాంశభేదః. తథాభవద్భిరేవ *నస్థానతఇత్యత్ర *తస్మాన్నాధ్యాత్మాదిస్థానభేదేనభేదఇతిభవద్భిరుపపాదితంచ. కిం చ- ఈశ్వరస్యైవహ్యధిష్ఠేయభేదాత్ భేదః- తస్యతత్కృతాంశభేదాభావేఽభిహితేసఏవబ్రహ్మేతిస్యాత్- బ్రహ్మణిసర్వేశత్వాభ్యుపగమాత్. త స్యచేశ్వరేదృష్టత్వాత్,. తతశ్చగుణభేదకగుణప్రాప్త్యనుపపత్తేఃశక్తిమాత్రరూపగుణానువృత్తిరిత్యనుపపన్నం. *ఆధ్యానాయేతిచాధికరణాన్తరమా హుః - కఠవల్ల్యాం *యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీఇత్యాద్యుక్తేన్ద్రియసంయమనంశిరఃపక్షపుచ్ఛాదికల్పనంచవిషయః. ధ్యానవిధ్యసన్నిధానాత్తత్త్వప్రతిప త్త్యర్థమితిపూర్వఃపక్షః. *తమేకనేమిమిత్యాదౌచక్రత్వపరికల్పనస్యతత్త్వానాంబ్రహ్మావయవత్వజ్ఞాపనవత్ ప్రయోజనాన్తరాభావాత్, *జ్ఞానఆ త్మని *అన్యోన్తరఆత్మేత్యాత్మవ్యపదేశస్యధ్యానార్థతయాసఙ్గతత్వాత్,*బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరం *దృశ్యతేత్వగ్ర్యయేతిధ్యానవిధేస్సన్నిహితత్వాత్, అసన్నిధానేప్యుత్కృష్టాన్వయోపపత్తేః, ధ్యానార్థమితిసిద్ధాన్తితం. తత్తావత్కఠవల్ల్యామయుక్తం-ఇన్ద్రియసంయమనరూపప్రయోజనస్యవిద్యమా నత్వాత్. తర్హిప్రతిసర్గక్రమస్యప్రతీయమానస్యావివక్షాప్రసఙ్గఇతిచేన్న- ప్రతిసర్గక్రమప్రతీత్యనుపపత్తేః. సాచప్రాగేవదర్శితా. తైత్తిరీయకే చ *యేన్నంబ్రహ్మోపాసతే *యేప్రాణంబ్రహ్మోపాసతఇత్యుపాసనైరర్వాచీనఫలానాంచశ్రుతత్వేనసంశయఏవనాస్తి. శిరఃపక్షాద్యవయవోపాస నస్యబ్రహ్మోపాసనాఙ్గత్వముపపాద్యమితిచేన్న- తస్యాశక్యోపపాదనత్వాత్. తచ్చతత్త్వప్రతిపత్తిరూపదృష్టఫలేసమ్భవత్యదృష్టకల్పనానుపపత్తేః.

౧౮॥ సూ. కార్యాఖ్యానాదపూర్వం॥

పూర్వప్రస్తుతప్రాణవిద్యాశేషభూతమిదానీం చిన్త్యతే. ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోర్జ్యైష్ఠ్యం చ శ్రైష్ఠ్యం చ ప్రాణముపాస్యముక్త్వా ప్రాణస్య వాసస్త్వేనాపోఽభిధీయన్తే. ఛాన్దోగ్యే తావత్ *స హోవాచ కిం మే వాసో భవిష్యతీత్యాప ఇతి హోచుస్తస్మాద్వా ఏతదశిష్యన్తః పురస్తాచ్చోపరిష్టాచ్చాద్భిః పరిదధతి లమ్భుకో హ వాసో భవత్యనగ్నో భవతీతి. వాజసనేయకే *కిం మే వాస ఇతి ప్రాణేన పృష్టా వాగాదయ ఊచుః *ఆపో వాస ఇతి తద్విద్వాంసః శ్రోత్రియా అశిష్యన్త ఆచామన్త్యశిత్వా చాచామన్త్యేతమేవ తదనమనగ్నం కుర్వన్తో మన్యన్తే తస్మాదేవంవిదశిష్యన్నాచామేదశిత్వా చాచామేదేతమేవ తదనమనగ్నం కురుత ఇతి. తత్ర సంశయః-కిమత్రాచమనం విధీయతే-ఉతాపాం ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానమితి. *అశిష్యన్నాచామేదశిత్వా చాచామేదిత్యాచమనే విధిప్రత్య

ప్రతిపర్యాయం శ్రుతానాముపాసనానాం బ్రహ్మధ్యానాఙ్గత్వే వాక్యభేద ఇతి చేత్. తత్ర కిం. అవాన్తరవాక్యభేదో భవతాపి దురపహ్నవః. ఆనన్దమయవ్యతిరిక్తోపాసనానాం స్వప్రఫలత్వే నానన్దమయోపాసనవిశ్రర్ధాజననార్థతయా మహావాక్యైకవాక్యత్వం తత్రోపపద్యతే. అతో న బ్రహ్మధ్యానాఙ్గత్వమితి తత్సమర్థనార్థమధికరణభేదకల్పనమనుపపన్నం. *ఆత్మగృహీతిరిత్యాదికం చాధికరణాన్తరం వర్ణయన్తి - ఐతరేయకే *ఆత్మా వా ఇదం, వాజసనేయకే *నైవేహ కించనాగ్ర ఆసీన్మృత్యునైవేదమావృతమాసీదితి, చ విషయః. ఏకత్ర *ఉక్థముక్థమితి వై ప్రజా వదన్తీత్యారభ్య *ప్రజాపతే రేతో దేవాః ప్రాణ ఉక్థమిత్యేవ విద్యాదితి మహావ్రతసమ్బన్ధ్యుక్థవిషయోపాసిసమ్బద్ధః ప్రాణశరీరోఽన్తర్యామీ ప్రతీయతే- వాజసనేయకే తు *ఉషా వా అశ్వస్య మేధ్యస్య శిరో యస్సూర్య ఇత్యశ్వమేధోపాసిసమ్బన్ధితయా పురుషః ప్రతీయతే. అత ఉభయత్రార్థప్రత్యభిజ్ఞానాభావాదర్థభేద ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా మృత్యుశబ్దేనాత్మగృహీతిః ఇతరవత్ - *ఆత్మా వా ఇతివత్ - ఉత్తరాత్ - *తన్మనోకురుతేత్యాత్మన్వీ స్యామితి వాక్యాత్, *స ఇమాఁల్లోకానసృజతేతివత్ *సా పృథివ్యభవదితి లోకసృష్టిప్రతీతివాక్యాచ్చ. వాజసనేయకేఽశ్వమేధాన్వయాత్, *అశనాయా హి మృత్యురిత్యశనాయామృత్యుశబ్దాన్వయాచ్చార్థభేద ఇతి చేన్న- *ఆత్మా వా ఇదం *నైవేహ కించనేత్యుభయత్రావధారణాదద్వైకత్వప్రతీతేః. అశనాయామృత్యుశబ్దౌ జగత్సంజిహీర్షాయుక్తపరమాత్మపరౌ. ఉపాసనప్రకరణముభయత్ర పరిసమాప్తం. అసమాప్తావప్యుపాస్యైకత్వం సిధ్యతి- ఇహ సిద్ధ ఆత్మా పూర్వత్రాప్యుపాస్యతయా సమ్బద్ధ ఇత్యాహుః. వర్ణకాన్తరం చ కృతం- *ఆత్మా వా ఇదమిత్యైతరేయకవాక్యం, *ఆత్మైవేదమగ్ర ఆసీత్ పురుషవిధ ఇత్యాదిబృహదారణ్యకవాక్యం, చ విషయః. ఏకత్రాశరీర ఆత్మా ప్రతిపన్నః- అన్యత్ర తు పురుషవిధః - సశరీరః *సోఽబిభేదితి భయారత్యాద్యుపేతశ్చేతి వాక్యయోరర్థభేద ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వైకత్ర *స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇత్యాదినా, న్యత్ర *స ముఖాచ్చ యోనేర్హస్తాభ్యాం చాగ్నిమసృజతేత్యాదినా, చోత్తరవాక్యైర్నోభయత్ర దేవతాసృష్ట్యామననాత్. శరీరభయాద్యన్వయాదర్థభేద ఇతి చేన్న- *ఆత్మైవేదమిత్యవధారణేన పరత్వావగమాత్. అశరీరస్యాపి పరస్య హిరణ్యగర్భరూపేణ శరీరగ్రహణం భయాద్యన్వయశ్చ ఘటతే. ఈశ్వరవ్యూహానామేవ బ్రహ్మాదీనాం సృజ్యత్వం, *యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతీతి విద్యాధిగమాదిప్రవృత్తిశ్చ లీలారూపా. సంసారధర్మం శరీరధర్మం శరీరప్రవృత్తిమీశ్వరో నిరోద్ధుం క్షమః- నాన్య ఇతి భేదేతి వర్ణయన్తి. అత్ర బ్రూమః- కిమత్రోపాసనయోరేకత్వం నిషేధయిషితం - ఉత కారణవాక్యయోరేకార్థత్వం. ప్రథమస్తు భవద్భిరేవ నిరస్తః *న హి వయముపాసనయోరేకత్వం బ్రూమ ఇతి వదద్భిః. ఉపపాదితం చ తద్విద్యయోరశ్వమేధమహావ్రతోక్థవిషయత్వాత్. ద్వితీయే త్వధ్యాయాసఙ్గతిః - కారణవిచారస్య సమన్వయాధ్యాయకృత్యత్వాత్. కృతకరత్వం చ- ఏకత్వావధారణసఙ్కల్పపూర్వకప్రపఞ్చసర్గాదిభిః పరమాత్మపరత్వనిర్ణయస్య పూర్వమేవ కృతత్వాత్, అధికశఙ్కాయా అభావాచ్చ. అశనాయామృత్యుశబ్దాభ్యాం సంశయ ఇతి చేత్. *యస్య బ్రహ్మ చ క్షత్రం చోభే భవత ఓదన ఇతి వాక్యతుల్యత్వాదస్య వాక్యస్య, *అత్తా చరాచరగ్రహణాదిత్యనేనాత్తుః పరమాత్మనో మృత్యుశబ్దవాచ్యత్వోపపత్తేశ్చ. ఆకాశప్రాణాదిశబ్దాత్ మృత్యుశబ్దస్య కోఽపి శేషః. కృతకరత్వాదేవ ద్వితీయం వర్ణకమపి నిరస్తం- తత్ర చ దేవతాసృష్ట్యైకత్వావధారణాదినా హి సిద్ధాన్తః. సంసారిచేతనాచిద్ధర్మాన్వయస్తు ప్రకృతిపురుషరూపేణావస్థితబ్రహ్మణస్సమ్భవతీతి *అవస్థితేరితి కాశకృత్స్న ఇత్యాదిషూపపాదితం. భవద్భిశ్చ *సర్వధర్మోపపత్తేశ్చేత్యత్ర సర్వమిదం దర్శితమితి కృతకరత్వమవర్జనీయం. హిరణ్యగర్భస్య విద్యాధిగమాదయో లీలా ఇతి త్వయుక్తం- లీలాత్వకల్పకాభావాత్. *తస్మిన్ జజ్ఞే స్వయం బ్రహ్మేతి తు వచనం పరమాత్మనః సర్వశరీరకత్వాన్ముఖ్యం. హిరణ్యగర్భస్య క్షేత్రజ్ఞత్వం చానపోదితసృజ్యత్వశ్రుత్యాదిభిస్సిద్ధం, మోక్షధర్మప్రభృతిషు చోపబృంహణేషు స్ఫుటతరమితి నాత్ర ప్రపఞ్చ్యతే. అతః *ఆనన్దాదయ ఇత్యారభ్య సప్తానాం సూత్రాణామధికరణత్రైధకల్పనమయుక్తమ్.……………………

ఆనన్దాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

———

౧౮॥ సూ. కార్యాఖ్యానాదపూర్వం॥ ఏకాన్తరితపూర్వాధికరణేనాస్య సఙ్గతిః. *లమ్భుకో హ వాసో భవతి - వాసో లబ్ధవాన్భవతి. *అనం- ప్రాణం. అత్ర కిం ప్రాణవిద్యాఙ్గమాచమనమపూర్వం విధీయతే - ఉతాచమనీయానామపాం ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానం. కిం వేదనే విధిప్రత్యయాశ్రవణేఽపి *కింమే వాసః *ఆపో వాసః ఇత్యాద్యుపక్రమాదిపర్యాలోచనయా వాసోదృష్టిపరత్వం ప్రతీయతే- నేతి. న చేత్-ఆ

యశ్రవణాత్, *ఏతమేవతదనమనగ్నం కురుత ఇతి వేదనే విధిప్రత్యయాభావాదనగ్నతానుసన్ధానస్య స్తుత్యర్థతయాఽన్వయోపపత్తేశ్చ భోజనాఙ్గస్యాచమనస్య స్మృత్యాచారప్రాప్తత్వేన విధిప్రత్యయబలాత్ప్రాణవిద్యాఙ్గమాచమనాన్తరం విధీయతే. ... ...

ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః ఆచమనీయానామపాం ప్రాణస్య వాసస్త్వానుసన్ధానమేవేహ పూర్వమప్రాప్తం విధీయతే- (కార్యాఖ్యానాత్) అప్రాప్తాఖ్యానాత్. అప్రాప్తాఖ్యానే శబ్దస్యార్థవత్త్వాదిత్యర్థః. ఏతదుక్తం భవతి- * కిం మే వాసః * ఆపో వాసః * అద్భిః పరిదధతి * ఏతమేవ తదనమనగ్నం కురుత ఇత్యుపక్రమోపసంహారయోర్వాక్యస్యాపాం ప్రాణవాసోదృష్టిపరత్వప్రతీతే, రాచమనస్య స్మృత్యాచారప్రాప్తత్వాదాచమనమనూద్యాచమనీయాస్వప్సు ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానం విధీయత ఇతి. అత ఏవ ఛాన్దోగ్యే * తస్మాద్వా ఏతదశిష్యన్తః పురస్తాచ్చోపరిష్టాచ్చాద్భిః పరిదధతీత్యద్భిః పరిధానమేవోక్తం- నాచమనమ్. ....

కార్యాఖ్యానాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. సమానఏవం చాభేదాత్ ॥

వాజసనేయకే అగ్నిరహస్యే శాణ్డిల్యవిద్యామ్నాతా *సత్యం బ్రహ్మేత్యుపాసీత అథ ఖలు క్రతుమయో

చమనాన్తరవిధిస్స్యాత్. ప్రతీయతే చేత్ - ఆచమనీయాస్వప్సు వాసోదృష్టివిధిస్స్యాత్. (స్తుత్యర్థతయాఽన్వయోపపత్తేశ్చేతి) నానుసన్ధానార్థతయేత్యర్థః. ... ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఇతి ప్రాప్త ఇతి) అపూర్వపదవ్యాఖ్యానమప్రాప్తపదం. ఇహ విధీయత ఇతి- ఇహశబ్దః ప్రకరణపరః. దృష్టివిధ్యన్తరోపేతత్వం వివక్షితం. * యదిదం కించ ఆశ్వభ్య ఆశకునిభ్య ఆకీటపతఙ్గేభ్యస్తత్తేఽన్నమితి- తత్తత్ప్రాణ్యదనీయవస్తుని ప్రాణస్యాయకభూతే ప్రాణాన్నత్వదృష్టిర్విధిత్సితేతి తత్సాహచర్యాదపి వాసస్త్వదృష్టివిధిర్యుక్త ఇతి భావః. ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానమప్రాప్తం విధీయతే-అప్రాప్తాఖ్యానాదిత్యుక్తే హేతోస్సాధ్యావిశిష్టత్వమేవ స్యాదితి తన్నివృత్త్యర్థమాహ (అప్రాప్తాఖ్యానే శబ్దస్యేతి) న హి జ్ఞాతజ్ఞాపనే ప్రయోజనం. ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానస్యాప్రాప్తత్వేఽపి ఆచమనే విధిప్రత్యయశ్రవణాద్ద్వితీయాచమనస్యాప్రాప్తత్వాత్ తదేవ విధీయత ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) ఏవంవిదాచామేదితి- *స్నాత్వా భుఞ్జీతేతివత్. ప్రతిపన్నస్యైవాప్రాప్తత్వాత్, అప్రతిపన్నాప్రాప్తార్థాన్తరకల్పనాయోగాదుపక్రమోపసంహారతాత్పర్యలిఙ్గోపేతత్వాచ్ఛాఖాద్వయానుయాయిత్వాచ్చ ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానమేవ విధేయం- స్మృత్యాచారాభ్యాం ప్రాప్తత్వాత్, తాత్పర్యలిఙ్గాభావాదప్రాప్తార్థాన్తరసమ్భవాదేకశాఖామాత్రప్రతిపన్నత్వాచ్చ నాచమనం విధేయమిత్యర్థః. ... ...

పరైస్త్వాచమనం వాసస్త్వానుసన్ధానముభయం కిం విధేయం- ఉతాచమనం- ఉత వాసోదృష్టిరితి త్రిధా విచారః కృతః. భాష్యే తూభయవిధానపక్షే వాక్యభేదస్య స్ఫుటత్వాదనాదృతః. అప్సు వాసః కార్యపరిధానాఖ్యానాత్ అపాం వాసస్త్వకల్పనం విధేయమితి చ యోజయన్తి. పరిధానాఖ్యానస్యాహేతుత్వాయోగాత్తదనాదరః. అప్రాప్తత్వమేవ హి హేతుః.——ఆచమనీయాస్వప్సు వాసోదర్శనం విధేయం - అహరహః కర్తవ్యస్యాచాచమనస్యానుకీర్తనాదిత్యపరేషాం యోజనా. ఏవం సతి వాసోదర్శనస్య విధేయత్వే హేతుః కణ్ఠోక్తో న స్యాత్ - కింత్వాచమనీయాస్వప్సు కర్తవ్యతాయా హేతురుక్తస్స్యాత్. అతస్తదనాదరః.——అన్యే తు ఆచమనాన్తరం ప్రాణవిద్యాఙ్గం విధేయం-*ఆచామేదితి విధిప్రత్యయశ్రవణాత్. అనగ్నతానుకీర్తనం స్తుత్యర్థమితి సిద్ధాన్తయన్తి. అథవా- *ఆపో వాస ఇతి వాసోదృష్టిర్విహితా. కాస్వప్సు వాసోదృష్టిరిత్యపేక్షాయాం *ఆచామేదిత్యాచమనాన్తరవిధిః. అర్థాదాచమనీయాస్వప్సు వాసోదృష్టిర్నియమ్యతే. *అనగ్నం కురుత ఇత్యర్థవాదశ్చ విహితవాసోదృష్టిమనువదతీతి చ సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం- *కిం మే వాసః- ఆప ఇతి హోచుః *అద్భిః పరిదధతి,*ఆపో వాసః *అనగ్నం కురుత, ఇత్యుభయత్రోపక్రమోపసంహారపర్యాలోచనయా వాసోదృష్టివిధానే తాత్పర్యావగమాత్ ఛాన్దోగ్యైకార్థ్యాచ్చ. న హి తత్రాచామేదితి విధిః. తత్రానుక్తమప్యాచమనం వివక్షితం- అనుక్తస్యాన్యతో గ్రాహ్యత్వాదితి చేత్. అన్యత్రాప్యనుక్తత్వాత్. నన్వాక్తం * ఆచామేదితీతి చేన్న - *తస్మాదేవంవిదశిష్యన్నాచామేదితి వాక్యే *ప్రాఙ్ముఖో భుఞ్జీతేతి ప్రాఙ్ముఖత్వవద్వేదనస్య విధేయత్వప్రతీతేః. యదిహ్యాచమనం విధేయం- తదా *ఏవంవిదిత్యనర్థకం స్యాత్ - * అనగ్నం కురుత ఇత్యర్థవాదశ్రవణాదేవ తదర్థజ్ఞానస్య సిద్ధత్వాత్. న హి విధ్యన్తరేష్వర్థవాదికార్థజ్ఞానమేవంవిదిత్యుచ్యతే. యతోఽస్య వాక్యస్యాచమనాన్తరవిధిపరత్వమయుక్తం-అత ఏవ వాసోదృష్ట్యనువాదేనాచమనాన్తరవిధిరితి పక్షోఽప్యనుపపన్నః. ....

కార్యాఖ్యానాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. సమానఏవం చాభేదాత్ ॥ పూర్వాధికరణం ప్రాణవిద్యాశేషత్వేన ప్రసక్తం. తత్పూర్వాధికరణే స్వరూపప్రతీత్యన్తర్భూతానాం గుణానాముపసంహార్యత్వముక్తం - ఏవం సత్యసఙ్కల్పత్వాద్యన్తర్భూతవశిత్వాదిగుణానాముపసంహార్యత్వముచ్యత ఇతి సఙ్గతిః.

యంపురుష ఇత్యారభ్య *స ఆత్మానముపాసీత మనోమయం ప్రాణశరీరం భారూపం సత్యసఙ్కల్పమాకాశాత్మానమితి. తథా తస్మిన్నేవ బృహదారణ్యకే పునరపి శాణ్డిల్యవిద్యాఽఽమ్నాయతే *మనోమయోఽయం పురుషో భాస్సత్యం తస్మిన్నన్తర్హృదయే యథా వ్రీహిర్వా యవో వా స ఏష సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానస్సర్వస్యాధిపతిస్సర్వమిదం ప్రశాస్తి యదిదం కిం చేతి. తత్ర సంశయః - కిమత్ర విద్యాభిద్యతే - ఉత నేతి. సంయోగచోదనాఖ్యానామవిశేషేఽపి వశిత్వాద్యుపాస్య గుణభేదేన రూపభేదాద్విద్యాభేదః. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (సమానఏవమితి) యథాఽగ్నిరహస్యే మనోమయప్రాణశరీరభారూపసత్యసఙ్కల్పత్వగుణగణః శ్రుతః- ఏవం బృహదారణ్యకేఽపి మనోమయత్వాదికే సమానే సత్యధికస్య వశిత్వాదేశ్చ సత్యసఙ్కల్పత్వగుణాభేదాన్న రూపభేదః. అతో విద్యైక్యమ్. ....

సమానాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౦॥ సూ. సమ్బన్ధాదేవమన్యత్రాపి॥

బృహదారణ్యకే శ్రూయతే *సత్యం బ్రహ్మేత్యుపక్రమ్య *తద్యత్సత్యమసౌ స ఆదిత్యో య ఏష ఏతస్మిన్మణ్డలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణేఽక్షన్నిత్యుపక్రమ్యాఽఽదిత్యమణ్డలేఽక్షిణి చ సత్యస్య బ్రహ్మణో వ్యాహృతిశరీరత్వేనోపాస్యత్వముక్త్వా *తస్యోపనిషదహరిత్యధిదైవతం *తస్యోపనిషదహమిత్యధ్యాత్మమితి ద్వే ఉపనిషదౌ-రహస్యనామనీ ఉపాసనశేషతయాఽఽమ్నాయేతే. తే కిం యథాశ్రుతస్థానవిశేషనియతత్వేన వ్యవస్థితే-ఉతోభయ

కిమత్ర విద్యాభిద్యతే - నేతి. కిముభయత్ర రూపభేదోఽస్తి - నేతి. కిమగ్నిరహస్యే వశిత్వాదిప్రాప్తిరస్తి- నేతి. కిం మనోమయభారూపసత్యసఙ్కల్పత్వాద్యైర్న మేవగుణిప్రత్యభిజ్ఞయా వశిత్వాదిప్రాప్తిం గమయతి- నేతి. న గమయతి చేత్ - వశిత్వాద్యప్రాప్త్యా రూపభేదాద్విద్యాభేదః. గమయతి చేత్ - వశిత్వాదిప్రాప్త్యా రూపాభేదాద్విద్యైక్యం. ... ...

బృహదారణ్యకే యద్వశిత్వాదికమధికముక్తం, యచ్చ వాజసనేయకే సత్యసఙ్కల్పత్వమధికముక్తం- తదుభయమపి తుల్యార్థమితి న రూపభేదః- సత్యసఙ్కల్పత్వకార్యత్వాద్వశిత్వాదేః. అధిపతిశబ్దోక్తం శేషిత్వం న సత్యసఙ్కల్పత్వాన్తర్భూతమితి చేన్న-శేషిత్వస్య నియమనాసఙ్కోచహేతుత్వాత్. అన్యదీయో స్వతన్త్రశ్చ వస్తుని నియమనస్య హి కదాచిద్వ్యాహతిశఙ్కా భవతి- అతస్తదభావాదసఙ్కుచితమైశ్వర్యం సత్యసఙ్కల్పత్వాన్తర్గతం. ... ...

పరే త్వేకస్యాం శాఖాయాం పునరుక్తేః ప్రతిపత్తృభేదేన పరిహర్తుమశక్యత్వాత్ పఞ్చకృత్వోఽభ్యాసాత్ ప్రయాజభేదవద్విద్యాభేదం పూర్వపక్షీకృత్య మనోమయత్వాదిగుణకోపాస్యాభేదాదగ్నిరహస్యే విద్యాం విధాయ స ఏవ బృహదారణ్యకే వశిత్వాదిగుణవిధానాయ పఠ్యత ఇతి గుణవిధానాయ పునశ్శ్రుత్యుపపత్తేః, ప్రాగ్విహితమనోమయత్వాదిగుణోపన్యాసస్య విహితవిద్యాప్రత్యభిజ్ఞానార్థత్వోపపత్తేర్విద్యైక్యం సిద్ధాన్తయన్తి. అపరే పూర్వమపీదం తుల్యం. అన్యే త్వభ్యాసన్యాయేన విద్యాభేదం పూర్వపక్షీకృత్య పునః పాఠస్య- సత్యసఙ్కల్పత్వరూపైశ్వర్యస్య సాతిశయత్వసమ్భవాన్నిరతిశయత్వప్రతిపాదనార్థమైశ్వర్యవిశేషరూపవశిత్వాద్యనేకగుణవిధానాయానువాదరూపతోపపత్తేర్విద్యైక్యమాహుః. తత్ర *ప్రాప్తే కర్మణి నానేకో విధాతుం శక్యతే గుణ ఇతి న్యాయేనానేకగుణవిధానానుపపత్తిమాశఙ్క్య సత్యసఙ్కల్పత్వరూపైశ్వర్యస్య నిరఙ్కుశత్వసిద్ధ్యర్థం స ఏవైశ్వర్యగుణో నానాసిద్ధో విహిత ఇతి పరిహరన్తి. తత్ర సర్వేషాం పూర్వపక్షోత్థానాసమ్భవః - బృహదారణ్యకే *సర్వస్య వశీత్యాదేశ్శ్రూయమాణత్వాదాపాతప్రతీతివశాద్రూపమేవ విశేషావగమాదవిశేషపునశ్శ్రవణనిమిత్తవిద్యాభేదశఙ్కానుపపత్తేః. అతో రూపభేదాత్ పూర్వపక్ష ఉచితః. యే పునరగ్నిరహస్యే అనుక్తా గుణా బృహదారణ్యకే విధీయన్త ఇతి పక్షః- తేషాం *ప్రాప్తే కర్మణి నానేకో విధాతుం శక్యతే గుణ ఇతి న్యాయేన ప్రాప్తాయాం విద్యాయామనేకగుణవిధానే వాక్యభేదః ప్రసజ్యేత్. ఐశ్వర్యగుణ ఏకో విధీయత ఇత్యన్యే పరిహరన్తి. గుణాన్తరత్వేన సిద్ధే హి తథా నిర్వాహ ఉపపద్యతే - గుణవిశేషాన్తర్భావసమ్భవాత్తు భాష్యే తదనాదరః. ....

సమానాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౦॥ సూ. సమ్బన్ధాదేవమన్యత్రాపి॥ యథా మనోమయత్వాదిగుణకస్యైవోపాస్యత్వేన విద్యైక్యం- ఏవమప్యాదిత్యసమ్బన్ధినో వ్యాహృతిశరీరకస్యైవోపాస్యత్వేన విద్యైక్యమితి శఙ్కాయా సఙ్గతిః. *దక్షిణేఽక్షన్ - దక్షిణేఽక్షిణి. ఉపనిషదావితి వ్యాఖ్యేయపదం- రహస్యనామనీ ఇతి వ్యాఖ్యానం. కిమేతే నామనీ యథాశ్రుతస్థానవ్యవస్థితే-ఉత ఉభయత్రావ్యవస్థయోపసంహార్యే ఇతి. కిమత్ర విద్యైక్యం - ఉత నేతి. కిం వ్యాహృతిశరీరస్యోపాస్యత్వముభయత్ర విద్యైక్యం గమయతి - నేతి. కిముపాస్యగుణైక్యమాత్రమభేదహేతుః - ఉత స్థానైక్యమపీతి. స్థానం కిముపాస్యాన్తర్గతం- ఉత నేతి. న చేత్ - ఉపాస్యగుణాభేదమాత్రమభేదహేతురితి వ్యాహృతిశరీరత్వస్య విద్యైక్యగమకత్వాత్ తదభేదేన నామ్నోర్వికల్పేనోపసంహారః.

త్రోభే అనియమే నేతిసంశయే సత్యస్య వ్యాహృతిశరీరస్యైవోపాస్యస్య బ్రహ్మణోద్వయోః స్థానయోస్సమ్బన్ధాదుపాస్యైక్యేనరూపాభేదాత్సంయోగాద్యభేదాచ్చవిద్యైక్యాదనియమేనేతిప్రాప్తం. తదిదముచ్యతే (సమ్బన్ధాదేవమన్యత్రాపీతి) యథామనోమయత్వాది గుణవిశిష్టస్యైకత్వాదుపాస్యైక్యేనరూపాభేదాద్విద్యైక్యాద్గుణోపసంహారః- ఏవమన్యత్రాప్యక్ష్యాదిత్యసమ్బన్ధినో బ్రహ్మణఃసత్యస్యైకత్వేనవిద్యైక్యాదుభయోరుభయత్రోపసంహారః..................................

ఇత్యేవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే

౨౧॥ సూ. నవావిశేషాత్॥ నవైతదస్తి- యద్విద్యైక్యాదుపసంహారఇతి. కుతః. (విశేషాత్) ఉపాస్యరూపవిశేషాత్. బ్రహ్మణఏకత్వేప్యేకత్రాదిత్యమణ్డలస్థతయాఉపాస్యత్వం- ఇతరత్రాక్ష్యాధారతయోపాస్యత్వమితిస్థానసమ్బన్ధిత్వభేదేనరూపభేదాద్విద్యాభేదః. నైవం శాణ్డిల్యవిద్యాయాఃఉపాస్యస్థానంభిద్యతే- ఉభయత్రహృదయాధారత్వేనోపాస్యత్వాత్. అతోవ్యవస్థితేఇతి. ....

౨౨॥ సూ. దర్శయతిచ॥ దర్శయతిచాక్ష్యాధారాదిత్యాధారయోర్గుణానుపసంహారం *తస్యైతస్యతదేవరూపంయదముష్యరూపమిత్యాదినారూపాద్యతిదేశేన. స్వతోహ్యప్రాప్తావతిదేశేనప్రాప్త్యపేక్షా. ....

సమ్బన్ధాధికరణంసమాప్తమ్.

౨౩॥ సూ. సమ్భృతిద్యువ్యాప్త్యపిచాతః॥

తైత్తిరీయకే నారాయణీయానాం ఖిలేషుచ *బ్రహ్మజ్యేష్ఠావీర్యాసమ్భృతాని బ్రహ్మాగ్రేజ్యేష్ఠందివమాతతాన। బ్రహ్మభూతానాం ప్రథమోతజజ్ఞే తేనార్హతి బ్రహ్మణాస్పర్ధితుంకఃఇతి- బ్రహ్మణిజ్యేష్ఠానాంవీర్యాణాం సమ్భృతిఃద్యువ్యాప్తిశ్చేత్యాదిగుణజాతమామ్నాతం. తేషాముపాసనవిశేషమనారభ్యాధీతానాం గుణానాంసర్వాసువిద్యాసూపసంహారేప్రాప్తఉచ్యతే. ... ...

(సమ్భృతిద్యువ్యాప్త్యపీతి) సమ్భృతిద్యువ్యాప్తీతి- సమాహారద్వన్ద్వత్వాదేకవద్భావః. సమ్భృత్యాదికమనారభ్యాధీతమపిఅతఏవ- స్థానభేదాద్వ్యవస్థాప్యం- నసర్వత్రోపసంహర్తవ్యం. కథమనారభ్యాధీతానాంస్థానవిశేషనియతత్వం. స్వసామర్థ్యాదితిబ్రూమః. ద్యువ్యాప్తిస్తావద్ధృదయాద్యల్పస్థానగోచరాసువి

స్థానస్యోపాస్యాన్తర్భావేస్థానైక్యమప్యభేదహేతురితి వ్యాహృతిశరీరత్వమాత్రేణవిద్యైక్యానవగమేనవిద్యాభేదాన్నామ్నోర్వ్యవస్థితత్వమితి. పూర్వపక్షస్యానుత్థానత్వమాహ (తదిదమితి) సూత్రస్యవాక్యార్థమాహ (యథేతి) ....

౨౧॥ సూ. నవావిశేషాత్॥ (అతోవ్యవస్థితేఇతి) నామ్నీఇత్యర్థః.......................................

౨౨॥ సూ. దర్శయతిచ॥ విద్యైక్యేనస్వతఃప్రాప్తౌరూపాదీనాంనాతిదేశాపేక్షా- తస్మాదతిదేశోవిద్యాభేదనిబన్ధనః - తస్మాద్గుణానుపసంహారఇత్యర్థః...

సమ్బన్ధాధికరణంసమాప్తమ్.

౨౩॥ సూ. సమ్భృతిద్యువ్యాప్త్యపిచాతః॥ పూర్వాధికరణేనామ్నోఃస్థానభేదాద్వ్యవస్థాకృతా - తథాఽనారభ్యాధీతసమ్భృత్యాదికస్యాపిస్థానభేదాద్వ్యవస్థేతిసఙ్గతిః. (ఉపాసనవిశేషమనారభ్య) అప్రస్తుత్యేత్యర్థః. కింసమ్భృత్యాదిగుణానాంసర్వాసూపసంహారః- ఉతకాసుచిత్. కిమనారభ్యాధీతానాంకాసుచిద్వినియోగః- ఉతసర్వాసు. కింసామర్థ్యంకాసుచిదేవవినియుఙ్క్తే- నేతి. నచేత్ - క్వచిద్వినియోగాభావాత్ సర్వాసూపసంహారః. సామర్థ్యంక్వచిద్వినియోజకంచేత్- వినియోగలాభాత్ కాసుచిదేవోపసంహారః. ... ...

సమ్భృతిద్యువ్యాప్తీఇతివక్తవ్యమిత్యాశఙ్క్యాహ (సమాహారేతి) హృదయస్థస్యద్యువ్యాప్త్యాదికమనుపపన్నంచేత్ - కథందహరవిద్యాదిష్వర్భకౌ

ద్యాసునోపసంహర్తుంశక్యా - సమ్భృత్యాదయోపితత్సహచారిణస్తత్తుల్యదేశా ఇత్యల్పస్థానవిషయాసు విద్యాస్వనుపసంహార్యాః. శాణ్డిల్యదహరాదివిద్యాస్వల్పస్థానవిషయాసు * జ్యాయాన్పృథివ్యాః * యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోన్తర్హృదయఆకాశ ఇత్యాదయస్తత్రతత్రాశక్యోప సంహారాః మనోమయత్వాపహతపాప్మత్వాదివిశిష్టస్యోపాస్యస్యమాహాత్మ్యప్రతిపాదనపరాః. ....

సమ్భృత్యధికరణంసమాప్తమ్.

౨౪॥ సూ. ॥ పురుషవిద్యాయామపిచేతరేషామనామ్నానాత్ ॥

తైత్తిరీయకేపురుషవిద్యామ్నాయతే *తస్యైవంవిదుషోయజ్ఞస్యాత్మాయజమానశ్శ్రద్ధాపత్నీశరీరమిధ్మమురోవేదిర్లోమానిబర్హిరిత్యాదికా. ఛాన్దోగ్యేపిపురుషవిద్యామ్నాయతే *పురుషోవావయజ్ఞస్తస్యయానిచతుర్వింశతివర్షాణీత్యాదికా. తత్రసంశయః - కిమత్రవిద్యాభిద్యతే - ఉత నేతి. పురుషవిద్యేతినామైక్యాత్పురుషావయవేషుయజ్ఞావయవకల్పనసామ్యేనరూపైక్యాత్, తైత్తిరీయకేఫలసంయోగాశ్రవణాత్ * ప్రహషోడశవర్షశ్శతంజీవతీతిఛాన్దోగ్యేశ్రుతస్యైవపురుషవిద్యాఫలత్వాత్ఫలసంయోగస్యాప్యవిశేషా, ద్విద్యైక్యం. ...

ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే-ఉభయత్రామ్నాతయోర్విద్యయోఃపురుషవిద్యాత్వేపివిద్యాభేదో౽స్త్యేవ. కుతః. (ఇతరేషామనామ్నానాత్) ఏకస్యాంశాఖాయామామ్నాతానాంగుణానామన్యత్రానామ్నానాత్. తథాహి- *యత్ప్రాతర్మధ్యన్దినంచ తానిసవనానీత్యాదయస్తైత్తిరీయకేఆమ్నాతాః ఛాన్దోగ్యేసవనత్వేననామ్నాయన్తే. త్రేధావిభక్తంపురుషాయుషం ఛాన్దోగ్యేసవనత్వేనకల్ప్యతే. ఛాన్దోగ్యేశ్రుతానామశిశిషాదీనాందీక్షాదిత్వకల్పనంతైత్తిరీయకేనకృతం,-యజమానపత్న్యాదిపరికల్పనంచాన్యథా. అతోరూపముభయత్ర

కస్యోపిజ్యాయస్త్వాద్యుక్తిరిత్యత్రాహ (శాణ్డిల్యేతి) (మాహాత్మ్యప్రతిపాదనపరాః) స్వతో౽నన్తత్వరూపమాహాత్మ్యప్రతిపాదనపరాఇత్యర్థః. నత్వేతద్విద్యాయాఉపాస్యాకారపరాఇత్యర్థః. అల్పస్థానవిషయదహరవిద్యాదిషుద్యువ్యాప్త్యాదేరనుపసంహారశ్చేత్ - కథంసర్వవిద్యానుయాయిష్వానన్దాదిష్వనన్తత్వరూపమాహాత్మ్యప్రతిపాదనపరానామనుసన్ధేయత్వం. ఇత్థం- ఔపాధికాల్పత్వవతో బ్రహ్మణస్తస్మిన్నేవస్థానఔపాధికమహత్త్వంవిరుద్ధమితి తదనుపసంహారఉక్తః. ఆనన్దాద్యనన్తత్వమాన న్త్యంస్వాభావికమితినవిరోధః. ఔపాధికాల్పత్వానుసన్ధానంస్వాభావికమహత్త్వానుసన్ధానంచావిరుద్ధం - స్వతో౽పరిచ్ఛిన్నం బ్రహ్మస్మదనుగ్రహాయోపాధికాల్పత్వవత్ స్థితమితిహ్యనుసన్ధాతుంశక్యం. అల్పత్వమహత్త్వయో రౌపాధికయోర్యుగపదేకత్రాసమ్భవో విరుద్ధఇత్యర్థః. ... ...

ఉభయత్రసమానమనోమయత్వాదిగుణవత్ సమ్భృత్యాదీనాముపాస్యప్రత్యభిజ్ఞాపనాత్ద్యుమత్వాదాధిదైవిక్యస్సమ్భృత్యాదయో నాధ్యాత్మ్యంభవన్తీతిపరైరుచ్యతే. తద్గుణవిశిష్టతాభేదాదప్రత్యభిజ్ఞాపనంచేత్ - క్వచిదపిగుణోపసంహారోనస్యాత్. అతోవిరుద్ధగుణవిశిష్టబ్రహ్మవిషయవిద్యాసునోపసంహారఇత్యేవయుక్తమ్...

సమ్భృత్యధికరణంసమాప్తమ్.

౨౪॥ సూ. ॥ పురుషవిద్యాయామపిచేతరేషామనామ్నానాత్ ॥ ద్యువ్యాప్తిసన్నిధిసమామ్నాతస్యసమ్భృత్యాదేస్తత్సమానస్థానానుప్రవేశాదేకవిద్యాన్వయఉక్తః-ఏవంబ్రహ్మవిద్యాసన్నిధిసమామ్నాతపురుషవిద్యాయాస్తచ్ఛేషత్వమితిసఙ్గతిః. కిముభయత్రవిద్యైక్యం-ఉతవిద్యాభేదఇతి. కిముభయత్రరూపసంయోగాభేదః - ఉత నేతి. కిముభయత్ర *ప్రహషోడశవర్షశ్శతంజీవతీత్యాయుఃప్రాప్తిరేవఫలం - ఉతతైత్తిరీయకవిద్యాయాంబ్రహ్మప్రాప్తిఃఫలం. కింతైత్తిరీయకపురుషవిద్యాప్రకృతబ్రహ్మవిద్యాఙ్గం - ఉత నేతి. కిం *తస్యైవంవిదుషఇతినిర్దేశోబ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వంగమయతి- నేతి. నచేత్ - బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వాభావేన బ్రహ్మప్రాప్తిఫలకత్వాభావాత్ ఆయుఃప్రాప్తిరేవఫలమితిఫలాభేదాద్రూపాభేదాచ్చవిద్యైక్యంస్యాత్. యదా *తస్యైవమితినిర్దేశో బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వంగమయతి- తదాతైత్తిరీయకపురుషవిద్యాయాః బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వేన బ్రహ్మప్రాప్తిఫలకతయాఫలభేదాద్రూపభేదాచ్చవిద్యాభేదః. (ఫలసంయోగాశ్రవణాదితి) విరోధిఫలశ్రవణేసతిసంయోగభేదస్స్యాత్-విరోధిఫలాశ్రవణేఆఖ్యారూపయోరభేదేనప్రత్యభిజ్ఞానాదనుక్తమపిఫలమన్యత్రస్వీకార్యమిత్యర్థః. కథంఫలాశ్రవణం-పురుషవిద్యాయాఉపరిష్టాత్ *బ్రహ్మణోమహిమానమాప్నోతీతిహిఫలంశ్రూయతే. తన్న-కేవలపురుషవిద్యాయాఃబ్రహ్మవిద్యాత్వాభావాత్ బ్రహ్మప్రాప్తిరూపంఫలమయోగ్యత్వాత్ పురుషవిద్యాసమ్బన్ధమనవాప్యపూర్వానువాకోక్తబ్రహ్మవిద్యయా౽న్వితంభవతీత్యభిప్రాయేణ ఫలసంయోగాశ్రవణాదిత్యుక్తం. యథా *ద్వాదశాహీనస్యేతివాక్యంసత్రప్రకరణే౽ధీతమపితత్రసంబద్ధుమయోగ్యత్వాత్ తతఉత్కృష్యాహీనప్రకరణేసంబధ్యతేతద్వత్. *ప్రహషోడశవర్షశ్శతంజీవతీత్యత్రప్రజీవతీత్యన్వయః. ... ...

భిద్యతే. తథాఫలసంయోగోఽపి భిద్యతే- తైత్తిరీయకే హి పూర్వానువాకే *బ్రహ్మణే త్వా మహస ఓమిత్యాత్మానం యుఞ్జీతేతి బ్రహ్మవిద్యామభిధాయ తత్ఫలత్వేన *బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీత్యుక్త్వా *తస్యైవం విదుష ఇత్యాదినా ఆమ్నాతా పురుషవిద్యాఽస్యైవ బ్రహ్మవిదుషో యజ్ఞత్వకల్పనమితి గమ్యతే. అతో బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వాద్బ్రహ్మప్రాప్తిరేవాత్ర ఫలం. *ఫలవత్సన్నిధావఫలం తదఙ్గమితి న్యాయాత్తైత్తిరీయకామ్నాతా పురుషవిద్యా బ్రహ్మవిద్యాఙ్గమితి గమ్యతే. ఛాన్దోగ్యే త్వాయుఃప్రాప్తిఫలా పురుషవిద్యేత్యుక్తం. అతో రూపసంయోగయోర్భేదాద్విద్యాభేద ఇత్యేకత్రామ్నాతానాం గుణానామితరత్రానుపసంహారః. ....

పురుషవిద్యాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౫॥ సూ. వేధాద్యర్థభేదాత్ ॥

ఆథర్వణికా ఉపనిషదారమ్భే *శుక్రం ప్రవిధ్య హృదయం ప్రవిధ్యేత్యాదీన్మన్త్రానధీయతే. సామగాశ్చ రహస్యబ్రాహ్మణారమ్భే * దేవ సవితః ప్రసువ యజ్ఞం ప్రసువేత్యాద్యామనన్తి. కాఠకాస్తైత్తిరీయకాశ్చ *శన్నో మిత్రశ్శం వరుణ ఇత్యాదికం. శాట్యాయనినశ్చ *శ్వేతాశ్వో హరినీలోఽసీత్యాదికం. ఐతరేయిణస్తు మహావ్రతబ్రాహ్మణమధీయతే *ఇన్ద్రో హ వై వృత్రం హత్వా మహానభవదిత్యాది. కౌషీతకినోఽపి మహావ్రతబ్రాహ్మణమేవ *ప్రజాపతిర్వై సంవత్సరస్తస్యైష ఆత్మా యన్మహావ్రతమితి. వాజసనేయినస్తు ప్రవర్గ్యబ్రాహ్మణం *దేవా హ వై సత్రం నిషేదురిత్యాది. తత్ర సంశయః- కిముపనిషదారమ్భేష్వధీతాః *శుక్రం ప్రవిధ్య *శన్నో మిత్ర ఇత్యాదయో మన్త్రాః ప్రవర్గ్యాదీని చ కర్మాణి విద్యాఙ్గం - ఉత నేతి. కిం యుక్తం. విద్యాఙ్గమితి. కుతః. సన్నిధిసమామ్నానాత్ విద్యాఙ్గత్వప్రతీతేః. యద్యపి *శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదీనాం మన్త్రాణాం ప్రవర్గ్యాదేశ్చ కర్మణః శ్రుతిలిఙ్గవాక్యైర్బలవద్భిర్యథాయథం కర్మసు వినియోగోఽవగమ్యతే - తథాపి *శన్నో మిత్రః *సహ నావవత్విత్యాదేర్మన్త్రస్యాన్యత్ర వినియోగాభావాద్విద్యాధికారాచ్చ విద్యాఙ్గత్వమవర్జనీయమితి సర్వాసు విద్యాస్విమే మన్త్రాః ఉపసంహర్తవ్యాః. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (వేధాద్యర్థభేదాత్) *శుక్రం ప్రవిధ్య హృదయం ప్రవిధ్య *ఋతం వదిష్యామి సత్యం వదిష్యామి *ఋతమవాదిషం సత్యమవాదిషం * తేజస్వి నావధీతమస్తు మా విద్విషావహా ఇత్యాదిభిర్లిఙ్గైరభిచారాధ్యయనాదిష్వేషాం వినియోగావగమాత్ న విద్యాఙ్గత్వం. ఏతదుక్తం భవతి- యథా *హృదయం ప్రవి

(అత ఇత్యాది) బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వం కథమిత్యత్రాహ (ఫలవత్సన్నిధావితి) అఫలత్వం చ పూర్వముక్తం. పూర్వానువాకేఽపి *బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి బ్రహ్మప్రాప్తిశ్శ్రూయతే - ఉత్తరానువాకేఽపి * బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి శ్రూయతే - తత్ర పురుషవిద్యాయా అఫలత్వే *బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి వాక్యద్వయం పునరుక్తమితి చేన్న - పూర్వానువాకే శ్రూయమాణా బ్రహ్మప్రాప్తిస్స్వర్గకామపదవదధికారివిశేషణం. బ్రహ్మప్రాప్తికామ ఏవం కుర్యాదిత్యర్థః. ఉత్తరానువాకే తదఙ్గభూతం పురుషావయవేషు యజ్ఞపరికల్పనం విధాయ ఏవం సాఙ్గమభిహితాయా బ్రహ్మవిద్యాయాః ఫలం బ్రహ్మప్రాప్తిరితి * బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి నిగమయతీతి. ....

పురుషవిద్యాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౫॥ సూ. వేధాద్యర్థభేదాత్ ॥ బ్రహ్మవిద్యాసన్నిధిసమామ్నాతాయాః పురుషవిద్యాయాస్తదఙ్గత్వముక్తం- ఏవం సన్నిధిసమామ్నాతానాం శన్నో మిత్రాదిమన్త్రాణాం బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వం స్యాదితి శఙ్కాయాః సఙ్గతిః. (ప్రవర్గ్యాదీని చేతి) ఆదిశబ్దేన మహావ్రతాదికం గృహ్యతే. ప్రవర్గ్యాదేస్సంశయవిషయత్వాభావే వ్యాసాత ప్రతీత్యనుగుణస్సంశయ ఉక్తః. కిం * శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదిమన్త్రాః ప్రవర్గ్యాదీని చ కర్మాణి విద్యాఙ్గాని- నేతి. కిమేషాం యథాయథం శ్రుతిలిఙ్గవాక్యైః కర్మసు వినియోగః- ఉత బ్రహ్మవిద్యాయాం ప్రకరణాద్వినియోగః. కిమేషాం ప్రకరణపాఠోఽఙ్గత్వాయ- ఉత దివాకీర్త్యారణ్యేఽనువాక్యతాయై. యదాఽఙ్గత్వాయ- తదా ప్రకరణాద్వినియోగ ఇతి విద్యాఙ్గత్వం. యదా దివాకీర్త్యారణ్యేఽనువాక్యతాయై- తదా యథాయథం శ్రుత్యాదిభిః కర్మసు వినియోగాన్న విద్యాఙ్గత్వం. విద్యాధికారాత్-విద్యాప్రస్తావాత్. ... ...

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) (వేధాదీతి) ఆదిశబ్దేన ఋతవదనాదికం గృహ్యతే. బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వాభావః *శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదీనాం స్పష్టః- తత్కథం సూత్రే వేధస్యైకస్యోక్తిరిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) దృష్టాన్తతయేత్యర్థః. మన్త్రసామర్థ్యాత్- మన్త్రావగతవస్తుసామర్థ్యాత్. లిఙ్గాదిత్యర్థః. త

ధ్యేత్యాదిమన్త్రసామర్థ్యాత్ *శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదీనామభిచారాదిశేషత్వమవగమ్యతే-ఏవమేవ *ఋతం వదిష్యామి *తేజస్వినావధీతమస్త్విత్యాదిమన్త్రసామర్థ్యాదేవస్వాధ్యాయశేషత్వం *శన్నో మిత్ర ఇత్యాది మన్త్రాణామవగమ్యతే- అతో న తేషాం విద్యాఙ్గత్వమితి. *శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదీనాం ప్రవర్గ్యాదిబ్రాహ్మణానాం చేహపాఠో దివాకీర్త్యత్వారణ్యేఽనువాక్యత్వకృతః. ....

వేధాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. హానౌతూపాయనశబ్దశేషత్వాత్కుశాచ్ఛన్దస్తుత్యుపగానవత్తదుక్తమ్॥

ఛన్దోగా ఆమనన్తి *అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య। ధూత్వా శరీరమకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవానీతి. ఆథర్వణికాశ్చ *తథా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతీతి. శాట్యాయనినస్తు *తస్య పుత్రా దాయముపయన్తి సుహృదస్సాధుకృత్యాం ద్విషన్తః పాపకృత్యామిత్యాది. కౌషీతకినస్తు *తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనుతే తస్య ప్రియా జ్ఞాతయస్సుకృతముపయన్తి అప్రియా దుష్కృతమితి. ఏవం క్వచిత్పుణ్యపాపయోర్హానిః, క్వచిత్ప్రియాప్రియేషు తత్ప్రాప్తిః, క్వచిదుభయం, చ శ్రుతం. తదుభయమేకైకవిద్యాయాం శ్రుతమపి సర్వవిద్యాఙ్గమాస్థేయం - సర్వబ్రహ్మవిద్యానిష్ఠస్యాపి బ్రహ్మ ప్రాప్నువతః పుణ్యపాపప్రహాణస్యావశ్యంభావిత్వాత్, ప్రహీణవిషయత్వాచ్చోపాయనస్య. తచ్చిన్తనం చ విధీయమానం సర్వవిద్యాఙ్గం భవితుమర్హతి. తత్రేదం విచార్యతే- హానిచిన్తనముపాయనచిన్తనముభయచిన్తనం చ వికల్పేరన్- ఉపసంహ్రియేరన్వా. కిం యుక్తం. వికల్పేరన్నితి. కుతః. పృథగామ్నానసామర్థ్యాత్. సముచ్చయే హి సర్వత్రోభయానుసన్ధానం స్యాత్ - తచ్చ కౌషీతకీవాక్యేనైవ సిద్ధమిత్యన్యత్రామ్నానమనర్థకమేవ స్యాత్. అతోఽనేకత్రామ్నానస్య వికల్ప ఏవ ప్రయోజనం. న చాధ్యేతృభేదేన పరిహర్తుం శక్యమనేకత్రామ్నానం- అవిశేషపునశ్శ్రవణం హ్యధ్యేతృభేదపరిహార్యం- అత్ర తు హానిరేవ ద్వయోశ్శాఖయోః- ఉపాయనమేవ చైకస్యాం. న చ విద్యాభేదేన వ్యవస్థాపయితుం శక్యం- సర్వశేషభూతమిదమనుసన్ధానమిత్యుక్తత్వాత్.

స్థితే పాంకథముపనిషద్భిస్సహపాఠ ఇత్యత్రాహ (శుక్రమితి) ఆరణ్యేఽనువాక్యత్వం - అలుక్. నన్వరణ్యేఽనువాక్యత్వం రహస్యత్వాత్ - తచ్చ విద్యాసమ్బన్ధాదితి విద్యాఙ్గత్వమితి చేన్న- తస్యాన్యథాసిద్ధత్వాత్. అనుపనీతస్త్ర్యాద్యశ్రవణార్థమదృష్టార్థం వా తత్స్యాత్ - యథా *ఏతదారణ్యకం సర్వం నావ్రతీ శ్రోతుమర్హతీతి. ... ...

నను న ప్రకరణాద్విద్యాఙ్గత్వం- ప్రకరణవత్యాస్సర్వారణ్యకవ్యాపిన్యాః కస్యాశ్చిద్విద్యాయా అభావాత్. సన్నిధిమాత్రమకిఞ్చిత్కరం- అన్యథా దర్శపూర్ణమాసాదీనామప్యన్యశేషత్వప్రసఙ్గాదితి పూర్వపక్షే పరిచోద్య ఆరణ్యకామ్నాయపరిగ్రహేణాన వినా కారణేన భవతి. కారణమరణ్యేఽనువాక్యత్వమితి చేత్- తదపి విద్యాసమ్బన్ధనిబన్ధనాద్రహస్యత్వాదిత్యన్యే పరిహరన్తి. తదప్యరణ్యేఽనువాక్యత్వస్య పూర్వోక్తాన్యథాసిద్ధ్యైవ ప్రతిక్షిప్తం భవతి.

వేధాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. హానౌ తూపాయనశబ్దశేషత్వాత్కుశాచ్ఛన్దస్స్తుత్యుపగానవత్తదుక్తమ్॥ సన్నిధిసమామ్నాతానాం *శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదీనామతదఙ్గత్వముక్తం- తథా సన్నిధిసమామ్నాతహానోపాయనచిన్తాఽనన్తరం ప్రాప్తేతి సఙ్గతిః. (సర్వవిద్యాఙ్గమాస్థేయమితి) అఙ్గశబ్దేనాపేక్షితముచ్యతే. (ప్రహీణవిషయత్వాచ్చోపాయనస్యేతి) ప్రహీణవిషయశబ్దేన ప్రహీణసమ్బన్ధ ఉచ్యతే. ఉపాయనం - అన్యత్ర ప్రవేశః. *సుకృతముపయన్తీతి శ్రుత్యనుసారాదుపాయనమిత్యుక్తం. ప్రహీణసమ్బన్ధిత్వాదుపాయనస్య - ప్రహీణస్య కర్మణః క్వచిత్ప్రవేశో హ్యవశ్యంభావీత్యర్థః (తచ్చిన్తనం చ విధీయమానమితి) తత్క్రతున్యాయాత్ *ఏతమితః ప్రేత్యాభిసమ్భవితాస్మీతి యస్య స్యాదద్ధా న విచికిత్సాస్తీతి కరణశ్రవణాత్ అభిసమ్భవామీత్యనుసన్ధానస్య శ్రుత్యా చ విధీయమానత్వం సిద్ధం. (సర్వవిద్యాఙ్గం) హానోపాయనచిన్తనస్య తత్సిద్ధ్యర్థత్వాత్ తచ్చిన్తనం సర్వవిద్యాఙ్గమిత్యర్థః. ఏవం విషయశ్శోధితః. సంశయమాహ (తత్రేతి) వికల్పేరన్- వికల్పేనానుష్ఠేయా ఇత్యర్థః. వికల్పేరన్నితి చ పాఠోఽస్తి. హానేరుపాయనస్యోభయస్య చ చిన్తనాని విహితాని కిం వికల్పేరన్- ఉత సముచ్చీయేరన్. కిముపాయనం హానిశేషతయా విద్యాఙ్గం- ఉత స్వతన్త్రతయేతి. కిముపాయనవాక్యం శాఖాన్తరాధీతమపి హానివాక్యశేషం- ఉత స్వతన్త్రం. కిం కౌషీతకీనాముభయామ్నానముపాయనవాక్యస్య హానివాక్యశేషతావిరోధి- నేతి. విరోధిత్వే ఉపాయనవాక్యస్య స్వాతన్త్ర్యాదుపాయనం స్వాతన్త్ర్యేణ విద్యాఙ్గమితి తచ్చిన్తనానాం వికల్పః. ఉభయామ్నానం శేషత్వావిరోధి చేత్ - ఉపాయనవాక్యస్య హానివాక్యశేషత్వేన ఉపాయనస్య హానిశేషతయా విద్యాఙ్గత్వమితి చిన్తనానాం సముచ్చయః. ... ...

అత్రేదముచ్యతే (హానౌతూపాయనశబ్దశేషత్వాదితి) తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. హానావితి ప్రదర్శనార్థం. కేవలాయాం హానౌ కేవలే చోపాయనే శ్రూయమాణే తయోరితరేతరసముచ్చయోఽవశ్యంభావీ. కుతః. (ఉపాయనశబ్దశేషత్వాత్) ఉపాయనశబ్దస్య హానివాక్యశేషత్వాత్. ఉపాయనవాక్యస్య హి హానివాక్యశేషత్వమేవోచితం - విధుపాత్యక్తయోః పుణ్యపాపయోః ప్రవేశస్థానవాచిత్వాదుపాయనవాక్యస్య. ప్రదేశాన్తరామ్నాతస్య వాక్యస్య ప్రదేశాన్తరామ్నాతవాక్యశేషత్వే దృష్టాన్తా ఉపన్యస్యన్తే (కుశాచ్ఛన్దస్స్తుత్యుపగానవదితి) కాలాపినః * కుశా వానస్పత్యాః స్థ తా మా పాత * ఇత్యామనన్తి. శాట్యాయనినాం తు * ఔదుమ్బర్యః కుశా ఇతి వాక్యం - సామాన్యేన వానస్పత్యత్వేనావగతాః కుశాః ఔదుమ్బర్య ఇతి విశింషన్తద్వాక్యశేషతామాపద్యతే. తథా * దేవాసురాణాం ఛన్దోభిః ఇత్యాదినా అవిశేషేణ దేవాసురాణాం ఛన్దసాం ప్రసఙ్గే * దేవచ్ఛన్దాంసి పూర్వమితి వచనం క్రమవిశేషం ప్రతిపాదయత్తద్వాక్యశేషతాం గచ్ఛతి. తథా * హిరణ్యేన షోడశినః స్తోత్రముపాకరోతీత్యవిశేషేణ ప్రాప్తే * సమయావిషితే సూర్యే షోడశినః స్తోత్రముపాకరోతీతి విశేషవిషయం వాక్యం తద్వాక్యశేషతాం భజతే. తథా * ఋత్విజ ఉపగాయన్తీత్యవిశేషప్రాప్తస్య * నాధ్వర్యురుపగాయేదితి వాక్యమనధ్వర్యువిషయతామవగమయత్తద్వాక్యశేషత్వమృచ్ఛతి. ఏవం సామాన్యేనావగతమర్థం విశేషే వ్యవస్థాపయితుం తు మస్య వాక్యస్య తచ్ఛేషత్వమనభ్యుపగచ్ఛద్భిస్తయోరర్థయోర్వికల్పస్సమాశ్రయితవ్యః - స చ సమ్భవత్స్వఙ్గతౌ నయుజ్యతే. తదుక్తం పూర్వస్మిన్ కాణ్డే * అపి తు వాక్యశేషత్వాదన్యాయ్యత్వాద్వికల్పస్య విధీనామేకదేశః స్యాదితి. తదేవం కేవలహానోపాయనవాక్యయోరేకవాక్యత్వాత్ కేవలస్య హానస్య, కేవలస్య చోపాయనస్యాభావాద్వికల్పో నోపపద్యతే. కౌషీతకీనాముభయామ్నానమవిశేషపునశ్శ్రవణత్వేన ప్రతిపత్తృభేదాదవిరుద్ధమ్....

హాన్యధికరణం సమాప్తమ్.

(అత్రేదమిత్యాది) (హానావితి ప్రదర్శనార్థం) ఉపాయనస్యాపి ప్రదర్శనార్థమిత్యర్థః. * ఉపాయనశబ్దశేషత్వాదిత్యుక్తే ఉపాయనశబ్దస్య అన్యచ్ఛేషభూతమితి ప్రతిభాతీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (ఉపాయనశబ్దస్య హానివాక్యశేషత్వాదితి) హానివాక్యస్యోపాయనశబ్దః శేష ఇత్యర్థః. విపరీతం కిం న స్యాదిత్యత్రాహ (ఉపాయనవాక్యస్యేతి) తదుపపాదయతి (విధుషేతి) ప్రధానస్య తదుపయోగిత్వేన ప్రాప్తం హి శేషభూతం - అత్ర బ్రహ్మవిదుషోఽపేక్షితత్వేన ప్రధానం సుకృతదుష్కృతప్రహాణం - తదేవ హితస్య ప్రయోజనం. ప్రహాణోపయోగీ హ్యన్యత్ర ప్రవేశః - తస్మాద్ధానవాక్యం ప్రత్యుపాయనవాక్యం శేషభూతమిత్యర్థః. హానిప్రవేశనవాక్యయోః ప్రధానశేషభావే దృష్టాన్తో మా భూదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (ప్రదేశాన్తరేతి) కాలాపినః- కేచన శాఖినః. శాఖాన్తరామ్నాతవాక్యం వనస్పతిసామాన్యవాచి- తస్య విశేషాకాఙ్క్షాయాం తత్సమర్పకత్వేన శేషభూతమిత్యర్థః. (తథేతి) దేవదైవత్యాన్యసురదైవత్యాని చ ఛన్దాంసి - తత్రానిర్ధారితక్రమవిశేషస్య వాక్యస్య క్రమవిశేషనిర్ధారణముఖేన శేషభూతమిత్యర్థః. * దేవాసురాణామితి దేవాసురశబ్దక్రమాద్దేవచ్ఛన్దః క్రమో జ్ఞాయత ఇతి న వాక్యాన్తరాపేక్షేతి చేన్న - క్రమావివక్షాయామప్యల్పాచ్తరత్వాద్దేవశబ్దస్య పూర్వనిపాతసమ్భవేన వాక్యాన్తరాపేక్షణాత్. స్తోత్రం- గానవిశేషవిశిష్టోచ్చారణం. శస్త్రం- కేవలమేకస్వరోచ్చారణం. ఉపాకరణం- ప్రస్తావః. అత ఏవోపాకర్మణి చోపాకరణశబ్దప్రయోగః- అధ్యయనారమ్భత్వాత్. * ఉపాకరోతి. ప్రస్తౌతీత్యర్థః. * సమయావిషితే- సమయాదుదిత ఇత్యర్థః. అనిర్ధారితకాలవిశేషస్య వాక్యస్య కాలవిశేషం ప్రతిపాదయద్వాక్యం శేషభూతమిత్యర్థః. (తథేతి) సామాన్యప్రాప్తముపగానమృత్విగ్విశేషే వ్యవస్థాపయద్వాక్యం సామాన్యేనోపగానవాచివాక్యస్య శేషభూతమిత్యర్థః. (అవిశేషప్రాప్తస్య) ఉపగానస్యేత్యధ్యాహారః. ఇమాన్యుదాహరణాని కర్మవిచారోక్తాని. అమీషాం వాక్యానాం శాఖాన్తరామ్నాతవాక్యం ప్రతి శేషత్వానభ్యుపగమే కిం స్యాదిత్యత్రాహ (ఏవం సామాన్యేనేతి) (సచేతి) పాక్షికబాధగర్భం వికల్పం వినా సముచ్చయేన గతౌ సమ్భవన్త్యామిత్యర్థః. తదుక్తమితి సూత్రఖణ్డః. తం పూరయతి (పూర్వస్మిన్ కాణ్డ ఇతి) (ఏకవాక్యత్వాదితి) అన్యోన్యశేషశేషిభావేన అన్వయాదేకవాక్యత్వం. కేవలస్య హానస్య కేవలస్య చోపాయనస్యాభావాత్ - అప్రామాణికత్వాత్. (వికల్పో నోపపద్యతే) సర్వోపనిషత్సూభయముక్తం భవతీతి వికల్పో నోపపద్యత ఇత్యర్థః. (కౌషీతకీనామితి) అన్యతరోక్తావప్యన్యతరస్య ప్రాప్తత్వాత్ సర్వత్ర హానముపాయనం చోక్తం భవతీత్యవిశేషపునశ్శ్రవణమేవ- అత స్తత్ప్రతిపత్తృభేదాదితి వక్తుం యుక్తమిత్యర్థః. ... ...

పరే తు హానోపాయనచిన్తా వికల్పసముచ్చయవిషయం విచారమనిచ్ఛన్తో వస్తువిషయం విచారమాచక్షతే. ఉభయామ్నానే న సన్దేహః. ఉపాయనామ్నానే హానిరార్థికీ. కేవలహాన్యామ్నానే విశయః- కిం సుహృద్దుర్హృద్భిః ఉపాయనం హాన్యాం సన్నిపతేత్ - ఉత నేతి. అశ్రుతత్వాదన్యకర్తృకే హానే అన్యకర్తృకోపాయనస్యావశ్యంభావాభావాత్, విద్యాన్తరశేషతయా శ్రుతస్యాన్యత్ర ప్రతీత్యయోగాచ్చ నోపాయనం సన్నిపతతీతి పూర్వపక్షం కృత్వా ఉపాయనస్య కౌషీతకివాక్యే హానశేషతయా సమధిగతత్వాత్ సన్నిపతతి, అనుష్ఠేయోపసంహారస్యైవ విద్యైకత్వాపేక్షా - న తు స్తుత్యర్థతయా కీర్తితస్య. త

౨౭॥ సూ. సాంపరాయే తర్తవ్యాభావాత్తథా హ్యన్యే॥

సుకృతదుష్కృతయోర్హానముపాయనం చ సర్వాసు విద్యాసు చిన్తనీయమిత్యుక్తమ్. తద్ధానం కిం దేహవియోగకాలే, దేహాదుత్క్రాన్తస్యాధ్వని చ- ఉత దేహవియోగకాల ఏవేతి విశయే ఉభయత్రేతి యుక్తమ్- ఉభయథా శ్రుతత్వాత్. ఏవం హి కౌషీతకినస్సమామనన్తి *స ఏతం దేవయానం పన్థానమాపద్యాగ్నిలోకం గచ్ఛతీత్యుపక్రమ్య *స ఆగచ్ఛతి విరజాం నదీం తాం మనసైవాత్యేతి తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనుత ఇతి. అత్ర వాక్యే అధ్వని సుకృతదుష్కృతహానిః ప్రతీయతే. తాణ్డినస్తు *అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య। ధూత్వా శరీరమకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీతి. అత్ర తు దేహవియోగకాల ఇతి ప్రతీయతే. శాట్యాయనకేఽపి *తస్య పుత్రా దాయముపయన్తి సుహృదస్సాధుకృత్యాం ద్విషన్తః పాపకృత్యామితి పుత్రసుహృదా

స్యతూపసంహారోవిద్యాన్తరేఽపి యుజ్యతే. అర్థవాదాన్తరస్యార్థవాదాన్తరాపేక్షా దృష్టా- *ఏకవింశో వా ఇతరోఽసావాదిత్య ఇత్యర్థవాదః *ద్వాదశ మాసాః పఞ్చర్తవస్త్రయ ఇమే లోకా ఇత్యర్థవాదసాకాఙ్క్షః, *త్రిష్టుభౌ భవతస్సేన్ద్రియత్వాయేత్యయమపి *ఇన్ద్రియం వై త్రిష్టుబిత్యాదిసాపేక్షో దృష్టః,. అతో విద్యాస్తుతిప్రకర్షాయోపాయనం సన్నిపతతి. శాఖాన్తరే శ్రుతస్యాన్యత్రాపేక్షా యాం దృష్టాన్తాః కుశాదయః. గుణోపసంహారచిన్తాయాం స్తుత్యుపసంహారచిన్తా ప్రాసఙ్గికీతి. విచారాన్తరం చ కుర్వతే- విధూననం నామ కిం హానమ్- ఉతార్థాన్తరమ్. అమూర్తద్రవ్యే హి కమ్పనాయోగాచ్చలనవద్వస్తుగతం కార్యాన్తరప్రతిజననం లక్షణయోచ్యత ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా లక్షణాయామపి సన్నిహితోపాయనపదానుసారేణ ప్రహాణలక్షణోచితా. శాఖాన్తరస్థస్య శాఖాన్తరేఽపి సన్నిధౌ దృష్టాన్తాః కుశాదయః. ఉపాయనశేషత్వాదితి వక్తవ్యే *శబ్దశేషత్వాదితి నిర్దేశో ఽన్యగత సుకృతదుష్కృతయోరన్యత్ర ప్రవేశాసమ్భవేన స్తుతిపరత్వాభిప్రాయ ఇతి చాహుః. అపరే పూర్వపక్షమపి తుల్యమ్. అన్యే తు స్తుత్యర్థత్వమనాదృత్య హానోపాయనయోర్యోగాన్తైచిన్త్యత్వమిచ్ఛన్తః చిన్తా వికల్పసముచ్చయనిర్ధారణాయ- కేవలహానేనోపాయనోపసంహారః- ప్రాప్తస్యావచనే కారణాన్తరాభావాదితి పూర్వపక్షం కృత్వా అనారభ్యాధీతసర్వవిద్యాసాధారణకౌషీతకీవాక్యైకదేశప్రతిపన్నోపాయనస్య సర్వహానవాక్యానాం శేషత్వాత్ కేవలహానశ్రవణేఽప్యుపసంహర్తవ్యమిత్యాహుః. అత్ర బ్రూమః- అత్ర సాధ్యోత్సర్గత్యభావ, పన్నైరేవాభ్యుపేతః. తస్యాం సమ్భవన్త్యాం ప్రాసఙ్గికవిచారపరత్వమయుక్తమ్. నన్వపరితనాధికరణద్వయం తథాపి ప్రాసఙ్గికమితి చేత్- సత్యమ్- సోఽస్మాకం యుజ్యతే- న తు భవతః- అధికరణవిశేషపశ్చాద్భావనియామకాభావాత్. ప్రాసఙ్గికేన హి విచారేణ ప్రసఞ్జకానన్తరభావినా భావ్యమ్. గుణోపసంహారః ప్రసఞ్జకశ్చేత్ - స్తుత్యుపసంహారచిన్తయా ద్వితీయాదనన్తరం వా పాదాన్తే వా భవితవ్యమ్- న తు మధ్యే- విశేషహేత్వభావాత్. అస్మాకం తు హాన్యాదివిచారే సాధ్యోత్సర్గే సతి హాన్యాదేస్సమయవిశేషాదిచిన్తాయాస్తదనన్తరభావిత్వం హి యుజ్యతే. అతస్సఙ్గత్యస్యాభానుపపత్త్యా హాన్యాదిచిన్తావిషయో విచారో భవితుమర్హతి. కేవలహానాదుపాయనం సన్నిపతేత్- న వేతి విచారో న ఘటతే- సకలకర్మప్రహాణస్య సర్వబ్రహ్మవిద్యాఫలత్వస్య అర్థసామర్థ్యసిద్ధత్వాత్, బ్రహ్మవేదనావ్యభిచారిసర్వకర్మప్రహాణప్రత్యభిజ్ఞాపనేన విహితత్వాదుపాయనస్య- క్రత్వవ్యభిచారిజుహూప్రత్యభిజ్ఞాపనేన విహితపర్ణతాయా ఇవ సర్వాసు విద్యాసు సన్నిపాతోపపత్తేర్న్యాయాన్తరనిరపేక్షత్వాత్,. విద్యాన్తరగోచరార్థవాదస్యార్థవాదాన్తరేణ సన్నిపాతోపపత్తిరపి దుర్వచా- ఏకవింశత్వార్థవాదాదివత్ సాకాఙ్క్షత్వాభావాత్. ఏకవింశత్వస్యాపేక్షికత్వాత్తత్రాపేక్షణీయప్రతిపత్తిరాకాఙ్క్షితా- నైవంవిధూననశ్రుతేరుపాయనమపేక్షితమ్- న హి వటుః పటుః ధ్వనిభిర్విధూతనిద్ర ఇత్యుక్తే నిద్రాయా అన్యైరుపాయనమపేక్షితమ్. తథాపి రక్తపటన్యాయేనోత్థాపితాకాఙ్క్షం సన్నిపతతీతి చేన్న- అతిప్రసఙ్గాత్. పునశ్చ కిం ప్రభావావిద్యేత్యప్యాకాఙ్క్షాముత్థాప్య * భాతి చ తపతి చ కీర్త్యా యశసా బ్రహ్మవర్చసేన య ఏవం వేద * నాస్యాబ్రహ్మవిత్కులే భవతీత్యాదయో ఽర్థవాదాః కస్మాన్నాకృష్యేరన్. పురుషాన్తరగత సుకృతదుష్కృతయోః పురుషాన్తరసఙ్క్రమణానుపపత్త్యా స్తుతిమాత్రమితి చేన్న- క్రియోత్తీర్ణయోః కర్తృవిషయయోరీశ్వరనిగ్రహానుగ్రహయోః పురుషాన్తరే ఫలదానానుగుణ్యలక్షణసఙ్క్రమణోపపత్తేః. నన్వపాయనస్య సర్వవిద్యాశేషత్వే తచ్చిన్తనస్య సార్వత్రికత్వం స్వయమేవ సిధ్యతీత్యనారమ్భణీయతా స్యాదితి చేన్న- పృథగామ్నానసామర్థ్యస్య పూర్వపక్షహేతోఃస్థితత్వాదారమ్భోపపత్తేః. ....

హాన్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౭॥ సూ. సాంపరాయే తర్తవ్యాభావాత్తథా హ్యన్యే॥ సఙ్గత్యర్థమనువదతి (సుకృతేతి) తాణ్డినః- ఛన్దోగాః. కిం విదుషస్సుకృతదుష్కృతహానం దేహవియోగకాలే అధ్వని చ - ఉత దేహవియోగకాల ఏవ. కిముభయత్ర హానిశ్రవణమ్ - ఉత దేహవియోగకాల ఏవ. కిం *సుకృతదుష్కృతే ధూనుత ఇతి వాక్యావయవస్య *స ఏతం దేవయానమిత్యస్మాత్ప్రాగన్వయః- ఉత యథాపాఠమన్వయః. కిమశరీరస్య సుఖదుఃఖాననుభవశ్రవణానురోధేన ప్రాగన్వయవర్ణనం న్యాయ్యమ్- ఉత దేవయానగత్యై సూక్ష్మదేహస్థిత్యర్థం యథాపాఠమన్వయవర్ణనం న్యాయ్యమ్. కిం సూక్ష్మదేహస్థితిః కర్మణా వినోపపద్యతే- నేతి. న చేత్ - సూక్ష్మదేహస్థితయే యథాపాఠమన్వయస్య న్యాయ్యత్వాత్తథైవాన్వయ ఇత్యుభయత్ర హానిశ్రవణాద్దేహవియోగకాలే ఽధ్వని చ హానం స్యాత్. సూక్ష్మదేహస్థితిః కర్మణా వినోపపద్యతే చేత్- ప్రాగన్వయవర్ణనస్య న్యాయ్యత్వేన తథైవాన్వయ ఇత్యుభయత్రశ్రవణాభావాత్ దేహవియోగకాల ఏవ సుకృతదుష్కృతహానం స్యాత్.—— అత్రేతరేషు సర్వేషు చ కౌషీతకీవాక్యమేవోదాహృత్య సాంపరాయే- అ

యసఙ్కీర్తిసమకాలంసుకృతదుష్కృతసఙ్కీర్తనంశ్రూయమాణం దేహవియోగకాలఇతిగమ్యతే. అతస్సుకృతదుష్కృతయోరేకదేశో దేహవియోగకాలేహీయతే- శేషస్త్వధ్వని. ... ...

ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే (సామ్పరాయేఇతి) సామ్పరాయే-దేహోత్క్రమణకాలఏవవిదుషస్సుకృతదుష్కృతేనిరవశేషంహీయేతే. కుతః. (తర్తవ్యాభావాత్) విదుషోదేహవియోగాత్పశ్చాత్సుకృతదుష్కృతాభ్యాంతరితవ్యభోగాభావాత్. విద్యాఫలభూతబ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరేకేణహిసుకృతదుష్కృతాభ్యాంభోక్తవ్యసుఖదుఃఖేనవిద్యేతే. తథాహ్యస్యదేహవియోగాదూర్ధ్వంబ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరిక్తసుఖదుఃఖోపభోగాభావమధీయతే *అశరీరంవావసన్తంనప్రియాప్రియేస్పృశతః *ఏషసమ్ప్రసాదోస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయపరంజ్యోతిరుపసమ్పద్యస్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే*తస్యతావదేవచిరంయావన్నవిమోక్ష్యేఽథసమ్పత్స్యఇతి....

౨౮॥ సూ. ఛన్దతఉభయావిరోధాత్॥ ఏవమర్థస్వాభావ్యాత్సుకృతదుష్కృతహానికాలేఽవధృతేసత్యుభయావిరోధేన- శ్రుతేరర్థస్వభావస్యచావిరోధేనఛన్దతః - యథేష్టంపదానామన్వయోవర్ణనీయః. కౌషీతకీవాక్యే *తత్సుకృతదుష్కృతేధూనుతఇతిచరమశ్రుతోవాక్యావయవః *ఏతందేవయానంపన్థానమాపద్యేతిప్రథమశ్రుతావయవాత్ప్రాగనుగమయితవ్యఇత్యర్థః....................

అత్రపూర్వపక్షీప్రత్యవతిష్ఠతే.

౨౯॥ సూ. గతేరర్థవత్త్వముభయథాన్యథాహివిరోధః॥ సుకృతదుష్కృతయోరేకదేశస్యదేహవియోగకాలేహానిః- శేషస్యచపశ్చాదితిఉభయథాకర్మక్షయేసత్యేవగతేరర్థవత్త్వం - దేవయానగతిశ్రుతేరర్థవత్త్వమిత్యర్థః. (అన్యథాహివిరోధః) దేహవియోగకాలఏవసర్వకర్మక్షయే సూక్ష్మశరీరస్యాపివినాశఃస్యాత్ - తథాసతికేవలస్యాత్మనోగమనంనోపపద్యతే. అత ఉత్క్రాన్తిసమయేవిదుషోనిశ్శేషకర్మక్షయోనోపపన్నః. ....

అత్రోత్తరం.

౩౦॥ సూ. ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేర్లోకవత్॥ ఉపపన్నఏవోత్క్రాన్తికా

ధ్వనీతిసంశయమాహుః. తదయుక్తం- వాక్యద్వయోత్థత్వాత్సంశయస్య. నహికౌషీతకీవాక్యమాత్రేణసంశయోజాయతే.——దాయసఙ్కీర్తిసమకాలత్వమపిదేహవియోగకాలఏవప్రహాణస్యార్థాపత్తిః. ఉభయశ్రుత్యవైయర్థ్యంపూర్వపక్షహేతుః. ... ...

(ఇతిప్రాప్తఇత్యాది) (తర్తవ్యాభావాదితి) అత్రతరతిఃప్రాప్తివచనః. (అశరీరంవావసన్తమితి) శరీరవియోగానన్తరమేవేతిభావః. ....

౨౮॥ సూ. ఛన్దతఉభయావిరోధాత్॥ (అర్థస్వాభావ్యాదితి) శ్రుతివాక్యేసత్యపి *తర్తవ్యాభావాదితిసూత్రోక్తత్వాదర్థస్వాభావ్యమేవాత్రహేతురుక్తః. (శ్రుతేరర్థస్వభావస్యచావిరోధేనేతి) శ్రుతేః - దేహవియోగఏవప్రహాణపరశ్రుతేః. (పదానామితి) మహావాక్యాపేక్షయాపదస్థానీయానాంవాక్యావయవానామిత్యర్థః. (ఛన్దతఇతి) యథేష్టమిత్యుక్తేకుత్రకేషామిత్యన్వయస్యాస్ఫుటత్వాత్ అనుపపన్నాన్వయోమాభూదితితదర్థమాహ (కౌషీతకీతి) యథా *అగ్నిహోత్రంజుహోతి *యవాగూంపచతీతివాక్యయోరర్థక్రమేణపాఠక్రమోబాధ్యతే- తద్వదిహాపి. *తత్సుకృతదుష్కృతేధూనుతే *సఏతందేవయానంపన్థానమాపద్యతేఇత్యర్థక్రమఇత్యర్థః..................

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (అత్రేతి)

౨౯॥ సూ. గతేరర్థవత్త్వముభయథాన్యథాహివిరోధః॥ కేవలస్యాత్మనోగమనంనోపపద్యతఇతికథం- అణుత్వాద్గమనంయుజ్యతఇతిచేన్న- కరణకళేబరరహితస్యప్రవృత్త్యశక్తత్వాత్, సత్యసఙ్కల్పత్వాదేరనావిర్భూతత్వాచ్చ. *ఉపపన్నఇత్యుత్తరసూత్రారమ్భాత్ తత్సంఘటనార్థమనుపపన్నఇతిపూర్వసూత్రవ్యాఖ్యానంసమాపితమ్. ....

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (అత్రోత్తరమితి)

౩౦॥ సూ. ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేర్లోకవత్॥ లక్షణశబ్దఃస్వరూపవాచీ. అకర్మహేతుకదేహాసమ్బన్ధరూపప్రమేయో

లేసర్వకర్మక్షయః. కథం. (తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేః) క్షీణకర్మణోప్యావిర్భూతస్వరూపస్య దేహసమ్బన్ధలక్షణార్థోపలబ్ధేః. *పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే * సతత్రపర్యేతిజక్షత్క్రీడన్రమమాణః * సః స్వరాడ్భవతితస్యసర్వేషులోకేషుకామచారోభవతి *సఏకధాభవతిత్రిధాభవతీత్యాదిషు దేహసమ్బన్ధాఖ్యోఽర్థోహ్యుపలభ్యతే. అతః క్షీణకర్మణోపిసూక్ష్మశరీరయుక్తస్య దేవయానేనగమనముపపద్యతే. కథం సూక్ష్మశరీరమప్యారమ్భకకర్మవినాశేఽవతిష్ఠతఇతిచేత్. విద్యాసామర్థ్యాదితిబ్రూమః. విద్యాహిస్వయంసూక్ష్మశరీరస్యానారమ్భికాపి ప్రాకృతసుఖదుఃఖోపభోగసాధనస్థూలశరీరస్య సర్వకర్మణాంచనిరవశేషక్షయేపిస్వఫలభూతబ్రహ్మప్రాప్తిప్రదానాయదేవయానేనపథైనంగమయితుంసూక్ష్మశరీరంస్థాపయతి. (లోకవత్) యథాలోకేసస్యాదిసమృద్ధ్యర్థమారబ్ధతటాకాదికేతద్ధేతుషుతదిచ్ఛాదిషువినష్టేష్వపితదేవతటాకాదికంఅశిథిలం కుర్వన్తస్తత్రపానీయపానాదికుర్వన్తి- తద్వత్. . ...

అథస్యాత్-జ్ఞానినాంసాక్షాత్కృతపరతత్త్వానాం దేహపాతసమయేకర్మణోనిరవశేషక్షయాద్దేహపాతాదూర్ధ్వంసూక్ష్మశరీరమాత్రంగత్యర్థమనువర్తతే - సుఖదుఃఖానుభవోనవిద్యతఇతియదుక్తం- తన్నోపపద్యతే-వసిష్ఠావాన్తరతపఃప్రభృతీనాంసాక్షాత్కృతపరతత్త్వానాం దేహపాతాదూర్ధ్వందేహాన్తరసఙ్గమః, పుత్రజన్మవిపత్త్యాదినిమిత్తసుఖదుఃఖానుభవ, శ్చదృశ్యతఇతి. అతఉత్తరంపఠతి.

౩౧॥ సూ. యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణాం॥ నాస్మాభిస్సర్వేషాంజ్ఞానినాందేహపాతసమయేసుకృతదుష్కృతయోర్వినాశఉక్తః- అపితుయేషాంజ్ఞానినాం దేహపాతానన్తరమర్చిరాదికాగతిఃప్రాప్తా- తేషాం దేహపాతసమయేసుకృతదుష్కృతహానిరుక్తా. వసిష్ఠాదీనాంత్వాధికారికాణాం నదేహపాతానన్తరమర్చిరాదిగతిప్రాప్తిః- ప్రారబ్ధస్యాధికారస్యాసమాప్తత్వాత్. తేషాంకర్మవిశేషేణాధికారవిశేషంప్రాప్తానాం యావదధికారసమాప్తితదారమ్భకంకర్మనక్షీయతే- ప్రారబ్ధస్యహికర్మణోభోగాదేవక్షయః. అతఆధికారికాణాంతదారమ్భకంకర్మయావదధికారమవతిష్ఠతే- అతస్తేషాంనదేహపాతాదనన్తరమర్చిరాదిగతిప్రాప్తిః. ....

సామ్పరాయాధికరణంసమాప్తమ్.

ఫలబ్ధేరిత్యర్థః. తదుపలబ్ధేరిత్యేవ వక్తవ్యేకిమర్థం * తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేరితిశబ్దభూయస్త్వమితిచేత్. ఉచ్యతే - నహ్యావిర్భూతస్వరూపస్యకర్మకృతప్రాకృతదేహసమ్బన్ధోఽస్తి - తస్మాచ్ఛరీరత్వాకారేణ సజాతీయదేహసమ్బన్ధమాత్రమేవ - నత్వయమేవ కర్మకృతః ప్రాకృతదేహఇత్యభిప్రాయేణ * తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేరిత్యుక్తం * లోకవదితిసూత్రమంశమవతారయితుమాహ (కథమితి) విద్యాసామర్థ్యముపపాదయతి (విద్యాహీతి) పాపంయథాస్వఫలభూతదుఃఖభోగాయనిరయప్రాప్తిహేతుంవపుర్దిశతి, యథాపుణ్యంస్వఫలభూతసుఖభోగాయస్వర్గప్రాప్తిహేతుంవపుర్దిశతి,- తథాబ్రహ్మవిద్యాపిస్వఫలబ్రహ్మప్రాప్తిహేతుంశరీరంస్థాపయతీత్యర్థః. * లోకవదితిసూత్రఖణ్డంవ్యాచష్టే (యథేతి) అన్యహేతుకతయోత్పన్నస్యహేత్వభావేపికార్యాన్తరార్థంస్థితౌదృష్టాన్తఉక్తః. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి)

౩౧॥ సూ. యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణాం॥ వసిష్ఠాదీనామర్చిరాదిగత్యనానన్తర్యముపపాదయతి(ప్రారబ్ధస్యేతి) అధికారః- పదం. తతఃకిమిత్యత్రాహ (తేషామితి) దేహపాతానన్తరప్రాప్తార్చిరాదిగతీనామేవవిదుషాందేహపాతసమకాలేసుకృతదుష్కృతక్షయః- నత్వన్యేషాం. వసిష్ఠాదీనామసమాప్తాధికారాణాంతద్ధేతోరనుభవైకవినాశ్యస్యకర్మణోవిద్యమానతయానార్చిరాదిగతిరాసన్నా - అతోనదేహపాతసమకాలేకర్మక్షయఇతినదోషఇత్యర్థః. ... ...

అత్రతుద్వితీయసూత్రస్యపరైర్వర్ణకాన్తరంచకృతం- కర్మక్షయహేతోర్యమనియమాదివిద్యాభ్యాసనస్యదేహపాతాత్ పశ్చాదశక్యతయాతద్ధేతుకర్మక్షయస్యానుపపత్తేఃదేహపాతాత్పూర్వమేవ *ఛన్దతః- ఇచ్ఛాతోఽనుష్ఠానం, తత్పూర్వకంసుకృతదుష్కృతహానం, చస్యాత్ - ఏవంచసతినిమిత్తనైమిత్తికయోరవిరోధఇతి. అధ్యాహారబాహుళ్యాత్, కౌషీతకీనాంపాఠస్యపరిహారస్యవక్తవ్యత్వా, చ్చతదనాదరః. దేవయానమధ్యేఽనుష్ఠానానుపపత్తేఃప్రహాణానుపపత్తిరితివా-సాధకావస్థాయామేవచ్ఛన్దతోఽనుష్ఠానం,తత్పూర్వకంచసుకృతదుష్కృతహాన, మితివాఽధ్యాహారఃకార్యః.

అస్మాకంతు అన్వయః కార్య ఇత్యేతావదధ్యాహార్యం * గతేరర్థవత్త్వమిత్యధికరణాన్తరం కృతం - దేవయానపన్థాః క్రమవిశేషేణ సర్వత్ర సన్నిపతేత్ - ఉత విభాగేన క్వచిత్ సన్నిపతేత్ క్వచిన్నేతి విచార్య - హానిసన్నిధౌ శ్రుతత్వాత్ ఉపాయనానువృత్తివద్దేవయానానువృత్తిరితి పూర్వపక్షం కృత్వా *గతేః - దేవయానస్య పథోఽర్థవత్త్వం ఉభయథా - క్వచిత్సన్నిపతేత్ - క్వచిన్నేతి విభాగేన భవతి - నిరఞ్జనస్య బ్రహ్మాభాయం గతస్య దేశాన్తరగమనవిరోధాత్, పర్యఙ్కవిద్యాదిసగుణోపాసనేష్వేవ గతికారణభూతపర్యఙ్కారోహణాద్యుపలబ్ధేః, *చ. లోకవత్ - యథా గ్రామాన్తర ప్రాప్తిర్మార్గాపేక్షా త్వేవినారోగ్య ప్రాప్తౌ మార్గాపేక్షా - తద్వదితి వర్ణితం. తదయుక్తం - నిర్గుణవిద్యాయా ఏవ అప్రామాణికత్వాత్, దక్షరాస్వారస్యాచ్చ. * అర్థవత్త్వముభయథేత్యుక్తే ఏవార్థవత్త్వస్యైవ ప్రకారద్వయయోగిత్వం స్యాత్ - దేవయానస్య క్వచిదసన్నిపాతో నామ తత్ర ప్రయోజనశూన్యత్వం - కథమర్థవత్త్వస్య ప్రకారోఽర్థశూన్యత్వం. బ్రహ్మణోఽనన్తత్వేఽప్యుపాసకస్య నిరఞ్జనత్వావిర్భావః కాలవిశేషమివ దేశవిశేషమపేక్షత ఇతి నవిరోధః.——— అపరేత్వాహుః - పరక్రియయోః సుకృతదుష్కృతయోః కథం పరత్ర సఙ్క్రాన్తిరిత్యాశఙ్కాయాం * ఛన్దతః - పరత్ర శుభాశుభసఙ్కల్పతస్తదీయసుకృతదుష్కృతాపత్తిః. * శప్యమానస్య యత్పాపం శపమానం తు గచ్ఛతీత్యాదిశాస్త్రప్రామాణ్యాన్న యుక్తయః క్రమన్తే - కౌషీతకిశాట్యాయనశ్రుత్యోరవిరోధాత్. ఏవం పుణ్యమపి నివర్తతే చేత్ - కిమర్థా గతిరిత్యపేక్షాయాం * గతేరర్థవత్త్వమిత్యాది. గతేరర్థవత్త్వముభయథా పుణ్యపాపనివృత్తిరూప ప్రకారద్వయేన భవతి - అన్యథా పుణ్యానువృత్తావనావృత్తిశ్రుతివిరోధః. గతిశ్చ దేశవిశేషప్రాప్త్యై యుజ్యతే. తదాహ *ఉపపన్న ఇతి. ఉపపన్నో గత్యుపదేశః - పర్యఙ్కవిద్యాయాం లోకఇవ కార్యబ్రహ్మణా సంవాదాద్యుపలబ్ధేరితి. తత్ర బ్రూమః - పరత్ర శుభాశుభసఙ్కల్పత ఇత్యుక్తేపి పరకీయయోః కథమన్యత్ర ప్రవేశ ఇతి సంశయోఽవతిష్ఠతే - తత్ర శాస్త్రప్రామాణ్యాదితి వక్తవ్యం - అతః కౌషీతకిశాట్యాయనశ్రుత్యోరవిరోధాదిత్యేతావతాఽలం - *ఛన్దత ఇత్యస్య వైయర్థ్యం. అనన్తరసూత్రస్య చ - పుణ్యం నివర్తతే చేత్ - కిమర్థా గతిరితి శఙ్కాపరిహారపరత్వమయుక్తం - దేశవిశేషప్రాప్తిరూప ప్రయోజనస్యాశబ్దత్వాత్, కణ్ఠోక్తోభయహానస్యానావృత్తిశ్రుత్యవిరోధస్య చ గతిప్రయోజనత్వాభావాత్,. సుకృతదుష్కృతప్రహాణం దేహవియోగసమయ ఏవ భవద్భిర్నిశ్చితమితి తస్య పశ్చాద్భావిగతిప్రయోజనత్వం హ్యయుక్తం. అనావృత్తిశ్రుత్యవిరోధస్య చ గన్తృపురుషసమవేతత్వాభావేన గతిఫలత్వాసమ్భవః. గతిప్రతిపాదకాభ్యుపగమఫలం హి తద్గన్తృగతం. కార్యబ్రహ్మప్రాప్తితత్సంవాదాది ప్రయోజనమనన్తర సూత్రోక్తమస్తీతి చేత్ - తర్హి తేనైవాలం.——— అన్యేతు *సామ్పరాయ ఇతి సూత్రం పూర్వపక్షవిషయం కృత్వా ద్వితీయస్య సిద్ధాన్తవిషయత్వమిచ్ఛన్తః శ్రుతిద్వయవిరోధపరిహారపరం ద్వితీయసూత్రమేవం వ్యాచక్షతే - * ఛన్దతః - సఙ్కల్పతః చిన్తనాత్. ఉపాసనార్థమధ్వని సుకృతదుష్కృతహానం. కౌషీతకివాక్యస్యానారభ్యాధీతత్వాత్ సర్వవిద్యాశేషత్వేనానుచిన్తనార్థం - ఇతరద్వాక్యం తత్త్వప్రతిపత్త్యర్థం. ఏవముభయోః శ్రుత్యోరవిరోధ ఇతి. యద్వా - యైః కర్మహానమధ్వని చిన్తితం - తేషాం తదధ్వని స్యాత్. యైస్తు దేహవియోగే తచ్చిన్తితం - తేషాం దేహవియోగే స్యాదితి ఛన్దత ఉభయత్రావిరోధ ఇత్యాహుః. తత్ర ప్రథమపక్షోఽనుపపన్నః - ముముక్షూణాం తత్త్వస్యైవ చిన్తనీయత్వేన చిన్తనార్థం తత్త్వప్రతిపత్త్యర్థం చేతి విభాగానుపపత్తేః. చిన్తిత ప్రకారేణ ఫలసిద్ధిశ్చేత్ - తత్త్వమేవ స్యాత్. న చేచ్చిన్తన వైయర్థ్యం. ఛన్దశబ్దస్య చిన్తావాచిత్వం చ క్లిష్టం, ఛన్దతశ్చేతి చశబ్దాభావాత్ తత్త్వప్రతిపత్త్యర్థతాయా అశాబ్దత్వం, చ. ద్వితీయోఽప్యనుపపన్నః - తుల్యబలత్వాభావాదుపాసకభేదేన వికల్పాశ్రయణానుపపత్తేః. సామ్పరాయపక్షో హి వాక్యద్వయావగతః - ఇతరస్త్వేకేన *పాపం విధూయ - ధూత్వా శరీరమితి శ్రౌతక్రమస్తర్తవ్యభోగాభావానుగృహీతస్తదననుగృహీతాత్ కౌషీతకినాం పాఠక్రమాత్ ప్రబలశ్చ. * గతేరర్థవత్త్వమిత్యధికరణాన్తరమాహుః - అర్చిరాదిగతిః కిం తత్త్వప్రతిపత్త్యర్థమామ్నాయతే - ఉత తత్త్వప్రతిపత్త్యర్థముపాసనార్థం చేతి సంశయః గతిముపాసీతేతి విధ్యభావాత్ పూర్వపక్షః. ఏకస్యా ఏవార్చిరాదిగతేర్న్యూనాధికపర్వభావేన శ్రుతత్వాత్, న్యూనాధికభావవిరోధస్య ఉపాసనార్థతయా పరిహర్తవ్యత్వాత్, ధ్యానస్య ధ్యానవతాం తథాతథాప్రాప్త్యర్థత్వాచ్చ ఉభయార్థమితి సిద్ధాన్తయన్తి. తత్తద్విద్యాసు ప్రతిపాదితపర్వమాత్రచిన్తా. గతిశ్రవణరహితాసు విద్యాసూపసంహృతసర్వపర్వా గతిశ్చిన్త్యా - యథాతత్త్వముపాసనస్య నిసర్గప్రాప్తత్వాదిత్యాహుః. *ఏవం విత్పాదే నైవాధ్యారోహతీతి వచనాచ్చ తత్త్వవేదనముపాసనం చ గత్యామ్నానఫలమవగతం - వేదనశబ్దోహ్యవిశేషాత్తత్త్వజ్ఞానముపాసనం చ వదతీతి. * ఉపపన్న ఇతి - గతిశ్రుతేరుభయదార్ఢ్యఉపపన్నః - తత్ప్రమాణతయా మూర్ధన్యనాడ్యా నిష్క్రమణేన బ్రహ్మప్రాప్త్యుపలబ్ధేః. తథానిష్క్రమణస్యాన్తకాలే పురుషేణ కర్తుమశక్యత్వాత్ స్మృత్యవిభ్రంశనత్వాకర్యాయానుదినం స్మరణం కార్యం - లోకే పరిశీలితేనాధ్వనా గచ్ఛన్తి హ్యసన్నమసేపిన ప్రమాద్యతీతి వర్ణయన్తి. తదయుక్తం - మార్గపర్వవిరోధస్య ఉపాసనార్థత్వేన వినాపి సుపరిహరత్వస్య గతిపాదే వక్ష్యమాణత్వాత్. మార్గపర్వణాం న్యూనాధికభావవిరోధస్తు సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన సుపరిహరః - పరిహరిష్యతే చ. క్వచిత్కస్యచిదనామ్నానస్యాజ్ఞానైరర్థక్యనిబన్ధనత్వాభావాత్, అన్యత్రామ్నాతస్యాసద్భావాయోగాత్, వస్తుని వికల్పాయోగాచ్చ తథాతథోపాసనార్థమితి చేన్న - ఉపాసనార్థత్వేన వినాప్యనామ్నానోపపత్తేః. న హి కర్మకాణ్డే క్వచిత్కస్యచిదనామ్నానముపాసనార్థం, నాప్యజ్ఞానాదినిబన్ధనం,. కిం నిబన్ధనమితి చాచోదనీయం - అనాదివేదపాఠస్యాపర్యనుయోజ్యత్వాత్. మన్త్రబ్రాహ్మణభాగాః క్వచిదసఙ్కీర్ణా ఆమ్నాతాః - క్వచిచ్చ సఙ్కీర్ణాః - కోఽత్ర పర్యనుయోగః. అనామ్నానస్య న్యూనతయోపాసనార్థత్వే సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయశ్చ భజ్యతే - క్వచిదప్యనుక్తోపసంహారస్యానపేక్షితత్వాత్. * ఏవంవిత్పర్యఙ్కం పాదే నైవాధ్యారోహతీతి శ్రుతిశ్చ యథావస్థితమార్గవిషయతయోపపన్నా - తస్యా శ్రుతత్వేన న్యూనాధికపర్వవిశిష్టతావిషయత్వే నియామకాభావాత్. న చ ఫలే తుల్యేపి న్యూనాధికానుసన్ధానం యుక్తం. న హి మార్గపర్వానుకస్యచిదప్రాప్తిరుపపద్యతే - న హి ప్రథమద్వితీయానతిక్రమేణ దశమసోపానప్రాప్తిరుపపద్యతే. * ఉపపన్న

౩౨॥ సూ. అనియమస్సర్వేషామవిరోధశ్శబ్దానుమానాభ్యాం॥

ఉపకోసలాదిషు యేషూపాసనేష్వర్చిరాదిగతిః శ్రూయతే- కిం తన్నిష్ఠానామేవ తయా బ్రహ్మప్రాప్తిః- ఉత సర్వేషాం బ్రహ్మోపాసననిష్ఠానామితి సంశయే- ఇతరేష్వనామ్నానాత్, *యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే* శ్రద్ధాం సత్యముపాసతే ఇతీతరసకలబ్రహ్మవిద్యోపస్థాపకత్వే ప్రమాణాభావాచ్చ తన్నిష్ఠానామేవ.

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే (అనియమ ఇతి) సర్వేషాం- సర్వోపాసననిష్ఠానాం తయైవ గన్తవ్యత్వాత్ తన్నిష్ఠానామేవేతి నియమో నాస్తి. సర్వేషాం తయైవ గమనే హి సతి. శబ్దానుమానాభ్యాం- శ్రుతిస్మృతిభ్యామవిరోధః. అన్యథా విరోధ ఏవేత్యర్థః. శ్రుతిస్తావత్ ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః పఞ్చాగ్నివిద్యాయామర్చిరాదిమార్గేణ సర్వబ్రహ్మోపాసననిష్ఠానాం గమనమాహ * య ఏవమేతద్విదుర్యే చామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యముపాసతే తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్తీతి వాజసనేయకే, * తద్య ఇత్థం విదుర్యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్తీతి ఛాన్దోగ్యే, య ఇత్థం విదురితి పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠాః, యే చేమ ఇత్యాదినా శ్రద్ధాపూర్వకం బ్రహ్మోపాసీనానాం, శ్రోచ్ఛద్ధిశ్యార్చిరాదికా గతిరుపదిశ్యతే. * సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ * సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి సత్యశబ్దస్య బ్రహ్మణి ప్రసిద్ధేః, తపశ్శబ్దస్యాపి తేనైకార్థ్యాత్, సత్యతపశ్శబ్దాభ్యాం బ్రహ్మైవాభిధీయతే. శ్రద్ధాపూర్వకం బ్రహ్మోపాసనం చాన్యత్ర శ్రుతం * సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యుపక్రమ్య *శ్రద్ధా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేతి. స్మృతిరపి *అగ్నిర్జ్యోతిరహశ్శుక్లః షణ్మాసా ఉత్తరాయణం । తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛన్తి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనా ఇతి సర్వేషాం బ్రహ్మవిదామనేనైవ మార్గేణ గమనమిత్యాహ. ఏవంజాతీయకాః

ఇత్యాదిసూత్రార్థోఽప్యుపపన్నః- మార్గరుచి న నస్యదృష్టోపాయత్వానుపపత్తేః. న హి చిరానుధ్యాతో రాజమార్గః ఉత్కాన్తి కైన ప్రాప్తుం శక్యతే. అతో యథాభాష్యమేవార్థ ఉపపన్నః. ....

సామ్పరాయాధికరణం సమాప్తమ్.

౩౨॥ సూ. అనియమస్సర్వేషామవిరోధశ్శబ్దానుమానాభ్యాం॥ అర్చిరాదిగతేః ప్రస్తుతత్వాత్ తన్నియమానియమచిన్తేత్యవాన్తరసఙ్గతిః. కిమర్చిరాదిగతిస్తత్సన్నిధిసమామ్నాతోపాసననిష్ఠానామేవ- ఉత సర్వవిద్యానిష్ఠానాం. కిం ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః * తద్య ఇత్థం విదుః * య ఏవమేతద్విదురితి వాక్యయోః పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠానామేవార్చిరాదిగతిశ్రవణం- ఉత సర్వబ్రహ్మనిష్ఠానాం. * యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే * యే చామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యముపాసత ఇతి కిం పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠానుద్దిశ్య గతిర్విధీయతే- కిమితరానప్యుపాసకాన్. కిం శ్రద్ధాసత్యతపశ్శబ్దైరుపాస్యబ్రహ్మోపస్థాపనముఖేనోపాసనాన్తరప్రతిపత్తిరస్తి- నేతి. కిముపకోసలవిద్యాయాం *ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేతి గత్యనువాదః ఉపాసనాన్తరప్రతిపత్తిముపోద్బలయతి - నేతి. యదా నోపోద్బలయతి- తదా బ్రహ్మోపస్థాపనముఖేనోపాసనాన్తరాప్రతిపత్తేః ఇతరోపాసకానామనుద్దిష్టత్వాత్ పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠానేవోద్దిశ్య గతివిధానాచ్ఛాన్దోగ్యాదౌ పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠవ్యతిరిక్తానామర్చిరాదిగతిశ్రవణాభావాత్ న సర్వబ్రహ్మవిద్యానిష్ఠానామితి స్యాత్. యదోపోద్బలయతి - తదా బ్రహ్మోపస్థాపనముఖేనోపాసనాన్తరప్రతిపత్తేరితరానప్యుద్దిశ్య విహితత్వేన ఛాన్దోగ్యాదౌ పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠవ్యతిరిక్తానామప్యర్చిరాదిశ్రవణాత్ సర్వబ్రహ్మనిష్ఠానామప్యర్చిరాదిగతిస్స్యాదితి. సిద్ధాన్త్యభిమతవాక్యస్య నిర్వాహమాహ (యే చేమే ఇతి) (ప్రమాణాభావాదితి) సత్యతపశ్శబ్దయోః బ్రహ్మవాచకత్వే కారణాభావోఽభిప్రేతః. ... ...

(ఇతి ప్రాప్త ఇతి) (గమనే హి సతీతి) హి సతి శబ్దః సూత్రయోజనాశేషః. (అవిరోధ ఇతి) శ్రుతిస్మృతిభ్యామస్యార్థస్యావిరోధ ఇత్యర్థః. ఉదాహృతవాక్యైస్సర్వబ్రహ్మవిద్యానిష్ఠానామర్చిరాదిగతిమత్త్వప్రతిపాదనం దర్శయతి (ఛాన్దోగ్య ఇత్థం విదురితి) సత్యశబ్దస్య బ్రహ్మవాచకత్వం దర్శయన్ తన్ముఖేన తపశ్శబ్దస్యాపి తద్వాచిత్వం దర్శయతి (సత్యం జ్ఞానమితి) తపశ్శబ్దస్యాపి *పరమం యో మహత్తప ఇత్యాదిషు ద్రష్టవ్యం.—— పరైస్తు విద్యాన్తరేణ కేవల శ్రద్ధాతపోభ్యాం అర్చిరాదిగతిలాభాసమ్భవస్య * విద్యయా తదారోహన్తి యత్ర కామాః పరాగతాః। న తత్ర దక్షిణా యాన్తి నావిద్వాంసస్తపస్విన ఇత్యాది శ్రుతిసిద్ధత్వాత్ శ్రద్ధాతపః పరాయణానాం విద్యానిష్ఠత్వమార్థమిత్యుక్తం. తదవిరుద్ధం. ఆర్థత్వాదపి శాబ్దత్వం సమ్భవద్యుక్తతమం.—— * స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి బ్రహ్మప్రాప్తిఫలత్వాత్, ఫలస్య చ యథోపాసనభావిత్వాత్, తత్రోపాస్యతయా ప్రతీతం సత్యతపశ్శబ్దవాచ్యం బ్రహ్మైవేతి చ సిద్ధం. శ్రద్ధాపూర్వకం బ్రహ్మోపాసనస్య శ్రుత్యన్తరసిద్ధతాం దర్శయతి (శ్రద్ధాపూర్వకమితి) స్మృతివచనే *బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనా ఇత్యత్ర తాత్పర్యం. న విద్యావిశేష ఉక్తః. (ఏవంజాతీయకా ఇతి) * తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి * సూర్యద్వారేణ తే విరజాః ప్రయాన్తి *అథోత్తరేణ తపసా బ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయా విద్యయాఽఽత్మానమన్విష్యాదిత్యమేవాభియాన్తీత్యాదయశ్శ్రుతయః, * సహస్రశః పైర్విజిజ్ఞాస్యస్సమస్తైరేవ మే వతు। ద్రష్టవ్యస్త్వనుమన్తవ్యశ్శ్రోతవ్యశ్చ ద్విజాతిభిః। య ఏవమేనం జానన్తి యే చారణ్యకమాశ్రితాః। ఉపాసతే తపస్సత్యం

శ్రుతిస్మృతయో బహ్వ్యస్సన్తి. ఏవం సర్వవిద్యాసాధారణీయం గతిః ప్రాప్తైవోపకోసలవిద్యాదావనూద్యతే. ....

అనియమాధికరణంసమాప్తమ్.

33॥ సూ. అక్షరధియాంత్వవరోధస్సామాన్యతద్భావాభ్యామౌపసదవత్తదుక్తం॥

బృహదారణ్యకే శ్రూయతే *ఏతద్వై తదక్షరంగార్గి బ్రాహ్మణా అభివదన్త్యస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘమలోహితమస్నేహమచ్ఛాయమతమో వాయ్వనాకాశమసఙ్గమరసమగన్ధమచక్షుష్కమశ్రోత్రమవాగమనోఽతేజస్కమప్రాణమసుఖమమాత్రమనన్తరమబాహ్యంనతదశ్నాతికించనఏతస్యవా అక్షరస్యప్రశాసనేగార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌవిధృతౌతిష్ఠతఇతి. తథాఆథర్వణే * అథపరాయయాతదక్షరమధిగమ్యతే యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణమచక్షుశ్శ్రోత్రంతదపాణిపాదమితి. తత్రసంశయః-కిమిమేఅక్షరశబ్దనిర్దిష్టబ్రహ్మసమ్బన్ధితయాశ్రుతాఃఅస్థూలత్వాదయఃప్రపఞ్చప్రత్యనీకతాస్వరూపాస్సర్వాసుబ్రహ్మవిద్యాస్వనుసన్ధేయాః-

శ్రద్ధయాపరయాయుతాః। క్రమాత్తేసమ్భవన్త్యర్చిరహశ్శుక్లంతథోత్తరం। అయనందేవలోకంచసవితారంసవైద్యుతం। తత్రతత్పురుషోదివ్యామానవో బ్రహ్మలౌకికాన్। కరోతిపునరావృత్తిస్తేషామిహనవిద్యతఇత్యాదికాస్స్మృతయ, శ్చ వివక్షితాః.సర్వవిద్యాస్వర్చిరాదిగతిః ప్రాప్తాచేత్- ఛాన్దోగ్యేప్రదేశద్వయేఽర్చిరాదిగత్యోద్విరుక్తిఃకథమిత్యత్రాహ (ఏవంసర్వేతి) పూర్వపక్షే * తద్యఇత్థంవిదురిత్యాదివాక్యస్య సఙ్కోచోఽనువాదత్వం చ- సిద్ధాన్తేతునసఙ్కోచః- అన్యేషామనువాదత్వమాత్రమేవ. ఇదమధికరణమర్చిరాదిగతిచిన్తనస్యతత్సిద్ధ్యర్థత్వాత్.అర్చిరాదిగతేస్సర్వవిద్యానుచిన్తనీయతయాకృతం- తద్వ్యక్తీభవిష్యతి. ... ...

ఇతరేసర్వేపి *యావదధికారమితిసూత్రమతఃపరస్తాత్పఠిత్వాఅధికరణాన్తరమాహుః. తత్రపరేతువిదుషస్తద్దేహపాతానన్తరందేహాన్తరముత్పద్యతే- నవేతిసంశయ్యబ్రహ్మవిదామపివసిష్ఠాదీనామితిహాసపురాణేషుదేహాన్తరోత్పత్త్యవగమాద్విద్యాయాఃపాక్షికంమోక్షహేతుత్వం - అహేతుత్వంవేతిపూర్వపక్షంకృత్వావర్తమానబ్రహ్మవిదాం ప్రారబ్ధభోగక్షయఇవాధికారికపురుషాణామపి ప్రారబ్ధాధికారహేతుకర్మక్షయేమోక్షఇతినపాక్షికహేతుత్వాహేతుత్వేఇతిసిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం - ప్రత్యక్షయామృత్యావిద్యాయాఅపవర్గహేతుత్వేశ్రుతేతద్విరుద్ధేతిహాసపురాణవచసామప్రమాణతయావిద్యాయాఅపవర్గసాధనత్వేసంశయానుత్థానాత్. కించ-*యావదధికారమవస్థితిరిత్యుక్తైకధమహేతుత్వపరిహారః. యావదధికారమవస్థానేనవర్తమానదేహానన్తరమప్యపవర్గాభావస్యసిద్ధత్వాదహేతుత్వమేవసమర్థితంభవతి. నన్వధికారస్యప్రారబ్ధకర్మకృతత్వాత్తదవసానేమోక్షహేతుత్వమేవవిద్యాయాఃమోక్షహేతుత్వమితిచేన్న - ప్రారబ్ధకర్మణోపిస్వప్నాగ్నవన్మిథ్యాత్వేన నివర్తకజ్ఞానేసతిస్థిత్యనుపపత్తేః. ప్రవృత్తఫలస్యకర్మాశయస్యముక్తేషోర్వేగక్షయాదివఫలక్షయాన్నివృత్తిరితిచేన్న- స్వాప్నశరవేగస్యేవమిథ్యాత్వేనబోధాదనన్తరంభోగానుపపత్తేః. నహీషుమోక్షణక్షణేపివపుషేప్రబుద్ధేశరశ్చవేగశ్చాబాధితౌతిష్ఠతః. యదివసిష్ఠాదీనాంననివర్తకజ్ఞానముదితం - తర్హ్యహేతుత్వశఙ్కాయాఅభావాత్సూత్రారామనారమ్భణీయతా.—— అపరేతువసిష్ఠాదీనాందేహాన్తరోత్పత్తిదర్శనేనవిద్యాయాఅర్చిరాదినాఽపవర్గహేతుత్వవ్యభిచారశఙ్కానివారకంసూత్రంవ్యాచక్షతే. తన్మతేశ్రుతివిరోధేస్మృత్యప్రామాణ్యేనసంశయాభావాత్ అధికరణానారమ్భస్తుల్యః.—— అన్యేతుఅర్చిరాదిమార్గస్యఋజుత్వా, దాదిత్యాదీనాంపరిభ్రమణశీలత్వేనఅత్రనియమేనానవస్థానా, దాజ్ఞవేననసదాదేవాశ్చిన్త్యాః - కింతుయదాయత్రయస్తిష్ఠతి- సతత్రతదాచిన్త్యఇతివిచార్య - భ్రమతామపిసూర్యాదీనాం శరీరాన్తరేణమార్గానుగుణస్థిత్యుపపత్తేర్మార్గానుగుణ్యేన సదాతేదేవాశ్చిన్తనీయాఇతిసిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం - కృతకరత్వాత్. దేవతాధికరణే *అనేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాదితియుగపదనేకత్రవృత్తివిరోధోహిశరీరభేదేనపరిహృతః. యతోవిచారాన్తరాణ్యయుక్తాని- అతఏవాస్యసూత్రస్యవిదుషోదేహత్యయేసకలకర్మక్షయస్యవ్యభిచారశఙ్కావ్యుదాసపరత్వమేవయుక్తం. యతస్తదేవయుక్తం- అతఏవసామ్పరాయాధికరణశేషత్వమేవఘటతఇతిఅనియమసూత్రాత్ ప్రాగేవపాఠస్సమీచీనః. నన్వనియమసూత్రాత్పరత్వముపపద్యతే- విదుషోఽర్చిరాదినాఽపవర్గప్రాప్త్యదర్శనపరిహారపరత్వేపిసఙ్గత్యుపపత్తేః. నైవం- అర్చిరాదిగతేర్దేహాన్తరభావిత్వచిన్తనపరత్వాభావాత్ అనియమసూత్రస్య. సర్వవిద్యానిష్ఠసాధారణత్వంహితేనసూత్రేణనిరూపితం. అతోవిద్యాఫలవిశేషస్యదేహపాతానన్తరభావిత్వచిన్తనపరస్య * యావదధికారమితిసూత్రస్యసామ్పరాయాధికరణశేషతయా పూర్వమేవపఠనంయుక్తమ్. ....

అనియమాధికరణంసమాప్తమ్.

33॥ సూ. అక్షరధియాంత్వవరోధస్సామాన్యతద్భావాభ్యామౌపసదవత్తదుక్తం॥ అర్చిరాదిగతేస్సర్వవిద్యాసాధారణ్యముక్తం - తథాఽస్థూలత్వాదేరపిసర్వసాధారణ్యం నిరూప్యతఇతిసఙ్గతిః. పూర్వాధికరణప్రకరణంపూర్వపక్షహేతుః - అత్రాపితథేతివాసఙ్గతిః. (ప్రపఞ్చప్రత్యనీకతాస్వరూపాఇతి) ప్రపఞ్చప్రత్యనీకం- బ్రహ్మ. తస్యప్రపఞ్చప్రత్యనీకత్వరూపస్వభావేన నిరూపకాఃఅస్థూలత్వాదిధర్మా

ఉతయత్ర ప్రస్తూయన్తే తత్రైవేతి. కింయుక్తం. యత్ర శ్రుతాస్తత్రైవేతి. కుతః. విద్యాన్తరస్వరూపభూతానాం గుణానాంవిద్యాన్తరస్వరూపత్వే ప్రమాణాభావాత్, ప్రతిషేధరూపాణామేషామానన్దాదివత్స్వరూపావగమోపాయత్వాభావాచ్చ. ఆనన్దాదిభిరవగతస్వరూపేహి బ్రహ్మణిస్థూలత్వాదయః ప్రపఞ్చధర్మాః ప్రతిషిధ్యన్తే- నిరాలమ్బనప్రతిషేధాయోగాత్. ... ...

ఏవం ప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే (అక్షరధియాంత్వవరోధఇతి) అక్షరబ్రహ్మసమ్బన్ధినామస్థూలత్వాదిధియాంసర్వబ్రహ్మవిద్యాస్వవరోధః-సఙ్గ్రహణమిత్యర్థః. కుతః. (సామాన్యతద్భావాభ్యాం) సర్వేషూపాసనేషూపాస్యస్యాక్షరస్యబ్రహ్మణః సమానత్వా, దస్థూలత్వాదీనాం తత్స్వరూపప్రతీతౌభావాచ్చ. ఏతదుక్తంభవతి- అసాధారణాకారేణగ్రహణంహివస్తునోగ్రహణం. నచ కేవలానన్దాదిర్బ్రహ్మణోఽసాధారణమాకారముపస్థాపయతి- ప్రత్యగాత్మన్యప్యానన్దాదేర్విద్యమానత్వాత్. హేయప్రత్యనీకోహ్యానన్దాదిర్బ్రహ్మణోఽసాధారణంరూపం. ప్రత్యగాత్మనస్తుస్వతో హేయవిరహిణోపి హేయసమ్బన్ధయోగ్యతాఽస్తి. హేయప్రత్యనీకత్వంచ చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చధర్మభూతస్థూలత్వాదివిపరీతరూపం. అతోఽసాధారణాకారేణబ్రహ్మానుసన్ధతాఽస్థూలత్వాదివిశేషితజ్ఞానానన్దాద్యాకారంబ్రహ్మానుసన్ధేయమితిఅస్థూలత్వాదీనామానన్దాదివద్బ్రహ్మస్వరూపప్రతీత్యన్తర్భావాత్సర్వాసుబ్రహ్మవిద్యాసుతథైవబ్రహ్మానుసన్ధేయమితి. గుణానాం ప్రధానానువర్తిత్వే దృష్టాన్తమాహ (ఔపసదవదితి) యథాజామదగ్న్యచతూరాత్రపురోడాశాద్యుపసద్గుణభూతఃసామవేదపఠితః *అగ్నేర్వైహోత్రంవేత్విత్యాదికోమన్త్రః ప్రధానానువర్తితయాయాజుర్వేదికేనోపాంశుత్వేనప్రయుజ్యతే. తదుక్తంప్రథమేకాణ్డే *గుణముఖ్యవ్యతిక్రమేతదర్థత్వాన్ముఖ్యేనవేదసంయోగఇతి............

ఇత్యర్థః. కింమైత్రేయీబ్రాహ్మణేశ్రుతమస్థూలత్వాదికంతత్రైవోపసంహార్యం- ఉతసర్వాసువిద్యాసు. అస్థూలత్వాదీనాంకింబ్రహ్మసాధారణతయాతత్స్వరూపనిరూపకత్వం - ఉతకేవలజ్ఞానానన్దాదీనామితి. కిమస్థూలత్వాదికంవినాశఙ్కితకృత్స్నదోషవ్యావృత్తిప్రతీతిరస్తి- నేతి. అస్తిచేత్- కేవలజ్ఞానాదీనామేవనిరూపకత్వేనాస్థూలత్వాదేరనుపసంహార్యత్వం. నచేత్- స్వరూపనిరూపకత్వాత్సర్వాసూపసంహార్యత్వం. ప్రమాణాభావాత్- హేత్వభావాత్. వస్తుసామర్థ్యంప్రమాణమాశఙ్క్యప్రతిషేధతి (స్వరూపేతి) స్వరూపావగమోపాయత్వాభావంవివృణోతి (ఆనన్దాదిభిరితి) *లబ్ధరూపేక్వచిత్కించిత్తాదృగేవనిషిధ్యతఇత్యభిప్రాయః. ... ...

(అస్థూలత్వాదిధియామవరోధఇతి) సర్వబ్రహ్మవిద్యాస్వస్థూలత్వాదికమనుసన్ధేయమిత్యర్థః. *సామాన్యతద్భావాభ్యామితిసముచ్చిత్యైకహేతుః. సర్వవిద్యాసుబ్రహ్మానుగతంచేత్-కథమస్థూలత్వాదిగుణానాంతత్స్వరూపప్రతీత్యనుబన్ధిత్వమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) అత్రవివక్షితాప్రతీతిర్నయేనకేనచిదాకారేణప్రతీతిః- అపితువ్యావృత్తాకారేణప్రతీతిర్వివక్షితా- తాదృశప్రతీత్యన్తర్భావోఽస్థూలత్వాదీనామస్త్యేవేత్యాహ (అసాధారణేతి) (ఆకారముపస్థాపయతి) స్వరూపముపస్థాపయతీత్యర్థః. హేయసమ్బన్ధాభావః ప్రత్యగాత్మనోఽప్యస్తి- తత్కథంహేయప్రత్యనీకానన్దాదిబ్రహ్మణోఽసాధారణంరూపమిత్యత్రాహ (ప్రత్యగాత్మనస్త్వితి) బ్రహ్మణోహేయప్రత్యనీకత్వమసాధారణమస్తు- తత్రాస్థూలత్వాదికథమసాధారణమిత్యత్రాహ (హేయప్రత్యనీకత్వంచేతి) విపరీతరూపం. విరోధిరూపం. తత్తద్ధేయశఙ్కావ్యావర్తకమిత్యర్థః. అస్థూలత్వాదివిశేషితేతి అస్థూలత్వాద్యుపేతత్వముక్తం. స్థూలత్వాదివిరోధిశబ్దాభిలప్యఆకారోఽస్థూలత్వాదిః- భావాన్తరస్యైవాభావశబ్దార్థత్వాత్. అతఏవహ్యస్థూలత్వంసూక్ష్మశబ్దేనోక్తం శ్రుత్యన్తరే. అస్థూలత్వాదిధర్మైర్యథాయోగ్యంతత్తద్వ్యావృత్తిరవగన్తవ్యా. అచక్షుష్ట్వాప్రాణత్వాదిభిరిన్ద్రియాధీనజ్ఞానప్రాణాయత్తచేష్టితజీవవ్యావృత్తిః. అనణుత్వసూక్ష్మత్వాదిభిర్ముక్తస్యాపివ్యవచ్ఛేదః. ఆనన్త్యేనసర్వవ్యవచ్ఛేదేపిశఙ్కితస్థూలత్వాదివ్యవచ్ఛేదస్తుతద్విరోధ్యస్థూలత్వాదిభిరేవసిధ్యేదిత్యవశ్యానుసన్ధేయత్వం. ఏతదధికరణార్థముపజీవ్యపూర్వమానన్దాదిష్వమలత్వంచసహపఠితం. *ఔపసదవదితివక్ష్యమాణదృష్టాన్తః కర్మవిషయః- దార్ష్టాన్తికంతూపాసనం - తస్మాద్దృష్టాన్తోపజీవ్యమంశమాహ (గుణానాంప్రధానానువర్తిత్వఇతి) జామదగ్న్యచతూరాత్రం- జమదగ్నినామహర్షిణాఽనుష్ఠితంచతూరాత్రంనామకర్మ. తత్రపురోడాశద్రవ్యకోపసదఙ్గభూతస్సామవేదపఠితోమన్త్రః. *ఉచ్చైస్సామ్నేతివచనాత్సామవేదపఠితత్వేనతస్యమన్త్రస్యోచ్చైర్గానేప్రాప్తేపి *ఉపాంశుయజుషేత్యుపాంశుపఠితవ్యయజుర్వేదోక్తోపసత్కర్మశేషత్వేనతదనువర్తిత్వాదుపాంశుప్రయోగఃప్రాప్తఇత్యర్థః. (గుణముఖ్యవ్యతిక్రమఇతి) వ్యతిక్రమః - విరోధః. యథాప్రకరణాన్తరాధీతానామపిప్రధానానువర్తిత్వందృశ్యతే- తథాప్రకరణాన్తరాధీతానామప్యస్థూలత్వాదిధర్మాణాంప్రధానభూతధర్మ్యనువృత్తిరుపపన్నేత్యర్థః. అయందృష్టాన్తఆనన్దాదేరపితుల్యఇత్యభిప్రేతః.

నన్వేవం సర్వాసు బ్రహ్మవిద్యాసు బ్రహ్మణ ఏవ గుణిత్వాద్గుణానాం చ ప్రధానానువర్తిత్వాత్, * సర్వకర్మా సర్వగన్ధస్సర్వరస ఇత్యాదేర్గుణజాతస్య ప్రతివిద్యం వ్యవస్థితస్యాప్యవ్యవస్థా స్యాత్. తత్రాహ

౩౪॥ సూ ⁂ ఇయదామననాత్ ॥ ⁂ ఆమననం-ఆభిముఖ్యేన మననం. అనుచిన్తనం. ఆమననాద్ధేతోరియదేవ గుణజాతం సర్వత్రానుసన్ధేయత్వేన ప్రాప్తం- యదస్థూలత్వాదివిశేషితమానన్దాదికం. యేన గుణజాతేన వినా బ్రహ్మస్వరూపస్యేతరవ్యావృత్తస్యానుసన్ధానం న సమ్భవతి - తదేవ సర్వత్రానువర్తనీయం. తచ్చేయదేవేత్యర్థః. ఇతరే తు సర్వకర్మత్వాదయః ప్రధానానువర్తినోఽపి చిన్తనీయత్వేన ప్రతివిద్యం వ్యవస్థితాః.

అక్షరధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

———

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వేవమితి) అస్థూలత్వాద్యనేకగుణానాం బహుశాఖోక్తానాం సర్వవిద్యానుగతత్వే తేషాం బాహుళ్యాత్, ప్రధానానువర్తితయా ప్రాప్తానాం సర్వకర్మత్వాదీనాం చానన్త్యాదుపసంహారాశక్తిస్స్యాదితి చాభిప్రాయః.

౩౪॥ సూ. ⁂ ఇయదామననాత్ ॥ ⁂ సూత్రస్యాక్షరార్థమాహ (ఆమననమిత్యాదినా) తాత్పర్యమాహ (యేనేతి) బ్రహ్మణో వ్యావృత్తాకారానుసన్ధానాయ ప్రాప్తం గుణజాతమియదేవేత్యర్థః. ... ...

అత్ర పరే తు *సామాన్యతద్భావాభ్యాం- ప్రతిషేధముఖేన ప్రతిపాదనప్రకారస్య సమానత్వాదక్షరస్య బ్రహ్మాభిన్నతయా ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చేతి యోజయన్తి. తతోఽపివరముక్తార్థపరత్వం- నిదర్శనానుగుణ్యాత్. అఙ్గానాం ప్రధానానువర్తిత్వే హి నిదర్శనోపన్యాసః. భావాభావరూపధర్మవిశేషత్వాత్ *ఆనన్దాదయ ఇత్యనేన పౌనరుక్త్యమిత్యాహుః. తదయుక్తం- సత్యాదివాక్యానామతద్వ్యావృత్తిపరత్వాభ్యుపగమాత్, తత్రాపి స్వరూపాతిరిక్తవ్యావృత్తిరూపధర్మానభ్యుపగమాత్, సకలేతరవ్యావృత్తస్వరూపస్య సత్యాదివాక్యప్రతిపన్నస్యావచ్ఛేద్యవిశేషవ్యావృత్తిప్రతిపత్తిప్రయోజనాభావాచ్చ. న హి పాంసురాశేర్వివిక్తస్య రత్నస్య పునః పునః ప్రత్యేకపాంసువ్యతిరేచనే కించిత్ప్రయోజనం. *ఋతం పిబన్తౌ *ద్వా సుపర్ణేతి వాక్యయోర్విద్యాభేదాభేదవిషయం *ఇయదామననాదితి సూత్రమధికరణాన్తరమాహుః - ఉభయోర్భోక్తృత్వమేకత్ర - ఏకస్యభోక్తృత్వమన్యస్య చాభోక్తృత్వమన్యత్రేతి విద్యాభేదముక్త్వా భత్రిన్యాయేనావిరోధాజ్జీవోపాదానస్య తాదాత్మ్యప్రతిపాదనార్థత్వాచ్చ రూపాభేదాద్విద్యైక్యమిత్యుక్తం. తదయుక్తం-భత్రిన్యాయాదిభిరనైకత్వస్య * గుహాం ప్రవిష్టావాత్మానావిత్యత్ర సిద్ధత్వాత్, సూత్రాక్షరాణాం తదసాధారణత్వాభావాచ్చ. ఇయచ్ఛబ్దో హి దేశకాలస్వరూపసఙ్ఖ్యేయత్తాసాధారణః. కించ - యదా పైఙ్గిశ్రుత్యనుసారేణ సత్త్వద్వితీయప్రత్యగాత్మపరత్వం *ద్వా సుపర్ణేతి వాక్యస్యాభిమతం - తదా ద్వయోరపి జీవసద్వితీయపరమాత్మపరత్వం వ్యాహతం. జీవసద్వితీయపరమాత్మపరత్వేపి పౌనరుక్త్యముక్తం. నను న పౌనరుక్త్యం - తత్ప్రపఞ్చనార్థో హ్యయమారమ్భ ఇతి చేన్న - అధికరణాన్తరనిరూప్యార్థానామిహ ప్రపఞ్చనాత్, అస్య తేభ్యో వైషమ్యాభావాచ్చ. కించ- *ఇయదితి సౌత్రపదం చ సద్వితీయసఙ్ఖ్యావ్యవచ్ఛేదమేకాన్తతోఽవగమయతి - తతశ్చ *విశ్వమేవేదం పురుషః *సహస్రశీర్షా పురుష ఇత్యాదిషు జగదాకారవ్యవచ్ఛేదేన విద్యైక్యపరం సూత్రం కిం న స్యాత్. యది సఙ్ఖ్యావ్యవచ్ఛేదకత్వమేవాభిమతం- తర్హి * త్రివిధం బ్రహ్మమేతత్ *చతుష్పాద్బ్రహ్మేత్యాదిసఙ్ఖ్యాన్తరావచ్ఛిన్నబ్రహ్మపరవాక్యవిషయం కిం న స్యాత్. సర్వత్ర భేదాభేదహేతవశ్చ ఉత్ప్రేక్షితుం శక్యాః. అతో యథా కథంచిన్నిర్వాహణాదపేక్షితార్థపరత్వం సాధిష్ఠం.——— సూత్రాక్షరానైకాన్త్యపునరుక్తిభ్యామేవాపరేషాం పక్షేష్వధికరణభేదోప్యదస్తః.———

అన్యే తు *సమ్భూతిం చ వినాశం చ యస్తద్వేదోభయం సహ। వినాశేన మృత్యుం తీర్త్వా సమ్భూత్యామృతమశ్నుత ఇతి సప్రపఞ్చబ్రహ్మోపాసనం, ప్రపఞ్చవినాశావస్థసన్మాత్రబ్రహ్మోపాసనం, చేతి ద్వివిధయోరపి బ్రహ్మోపాసనయోస్సముచ్చయమాహుః. తత్ర ప్రాణాద్యుపాసనం చ సమ్భూతిరేవ- జగదేకదేశసమ్బన్ధిత్వాత్. *అస్థూలమిత్యాదినాఽభిహితం వినాశోపాసనం ప్రాణాదిసమ్భూతిభిరపి కిం సముచ్చీయతే- నేతి చిన్తాయామవిశేషేణ *సమ్భూతిం చ వినాశం చేతి శ్రుతత్వాత్, వినాశధర్మిణో బ్రహ్మణః ప్రాణాదిసమ్భూతిష్వభావేపి తత్రధర్మిణో బ్రహ్మణః సమాకృష్యోపాసనసమ్భవాత్, సర్వాభిస్సమ్భూతిభిరపి వినాశస్సముచ్చీయత ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా గుణినో గుణానురోధిత్వాభావాత్ గుణానురోధేన గుణినో బ్రహ్మణస్సమాకర్షాయోగాత్, గుణానామేవ గుణ్యనురోధిత్వాత్ బ్రహ్మణోఽసద్భావే వినాశస్యాప్యయోగాత్, బ్రహ్మసమ్భూతిభిరేవ వినాశస్సముచ్చీయత ఇతి వర్ణయన్తి. తదయుక్తం- సప్రపఞ్చనిష్ప్రపఞ్చబ్రహ్మోపాసనసముచ్చయస్య ప్రమాణవిరుద్ధత్వాత్. అక్షరవిద్యాశాణ్డిల్యవిద్యాదీనాం శ్రుతిస్వారస్యాదన్యోన్యనిరపేక్షోపాయత్వం హి ప్రతీయతే. సముచ్చయశ్రుతిబలాత్తాసామన్యసాపేక్షత్వం కల్ప్యత ఇతి చేన్న - కల్పకస్యార్థాన్తరవిషయత్వేనాన్యథాసిద్ధత్వాత్, అర్థాన్తరస్య స్వారసికతయా విద్యాన్తరస్వారస్యానుగుణతయా చ ప్రక్రమ్యత్వాత్. సమ్భూతిశబ్దః సమ్భవత్యనేనేతి సమ్భూతిరితి వ్యుత్పత్త్యా మార్గపరః- *ఏతమితః ప్రేత్యాభిసమ్భవితాస్మి *బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవానీతి చ ప్రయోగాత్, *అభిసమ్భవితాస్మీత్యుత్తమపురుషేణ *ఇతి యస్య స్యాదద్ధా న విచికిత్సేత్యనేన చ మార్గచిన్తాయాః కార్యత్వస్య సూచితత్వాచ్చ. వినాశశబ్దశ్చ సుకృతదుష్కృతవినాశవిషయః. అతో మార్గస్య కర్మవినాశస్య చ చిన్తనం విద్యాఙ్గత్వేన సముచ్చిత్య విధీయతే. న చ సమ్భూతివినాశశబ్దయోః సప్రపఞ్చనిష్ప్రపఞ్చబ్రహ్మణి స్వారస్యం, నాప్యనన్యథాసిద్ధప్రయోగః. యతస్సముచ్చయో న ప్రామాణికః- అత ఏవ సంశయాభావాదనారమ్భణీయతా. * ఇయదామననాదిత్యత్ర చ సూత్రాక్షరాణామసై

౩౫॥ సూ. అన్తరాభూతగ్రామవత్స్వాత్మనోఽన్యథా భేదానుపపత్తిరితి చేన్నోపదేశవత్ ॥

బృహదారణ్యక ఉషస్తప్రశ్న ఏవమామ్నాయతే *యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాన్తరః తన్మే వ్యాచక్ష్వేతి, - తస్య ప్రతివచనం * యః ప్రాణేన ప్రాణితి స త ఆత్మా సర్వాన్తరో యోఽపానేనాపానితి స త ఆత్మేత్యాది,. అతుష్టేన తేన పునః పృష్ట ఆహ *న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేర్న శ్రుతేశ్శ్రోతారం శృణుయాః న మతేర్మన్తారం మన్వీథాః న విజ్ఞాతేర్విజ్ఞాతారం విజానీయా ఏష త ఆత్మా సర్వాన్తరోఽతోఽన్యదార్తమితి. తథా తదనన్తరం కహోళప్రశ్నే చైవమామ్నాయతే *యదేవ సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాన్తరః తన్మే వ్యాచక్ష్వేతి,- ప్రతివచనం చ *యోఽశనాయాపిపాసే శోకం మోహం జరాం మృత్యుమత్యేతి ఏవం వై తమాత్మానం విదిత్వా బ్రాహ్మణాః పుత్రైషణాయాశ్చ విత్తైషణాయాశ్చేత్యాది * అతోఽన్యదార్తమిత్యన్తం,. తత్ర సంశయ్యతే- కిమనయోర్విద్యాభేదోఽస్తి- నేతి. కిం యుక్తం. భేద ఇతి. కుతః. రూపభేదాత్. ప్రతివచనభేదాద్రూపం భిద్యతే. ప్రశ్నస్యైకరూపత్వేఽపి ప్రతివచనప్రకారో హి భేదేనోపలభ్యతే- పూర్వత్ర ప్రాణనాదీనాం కర్తా సర్వాన్తరాత్మత్వేనోచ్యతే- పరత్రాశనాయాపిపాసాదిరహితః. అతః పూర్వత్ర ప్రాణితా దేహేన్ద్రియబుద్ధిమనః ప్రాణవ్యతిరిక్తః ప్రత్యగాత్మోచ్యతే- పరత్ర తు తదతిరిక్తోఽశనాయాపిపాసాదిరహితః పరమాత్మా. అతో రూపం భిద్యతే. భూతగ్రామవతశ్చ ప్రత్యగాత్మనస్తస్య భూతగ్రామస్య సర్వస్యాన్తరాత్మత్వేన సర్వాన్తరత్వముపపన్నం. యద్యపి ప్రత్యగాత్మనః సర్వాన్తరత్వం భూతగ్రామమాత్రాపేక్షత్వేనాపేక్షికం- తథాపి తదేవ గ్రాహ్యం. అన్యథా ముఖ్యాన్తరాత్మపరిగ్రహలోభాత్పరమాత్మస్వీకారే ప్రతివచనభేదో నోపపద్యతే. ప్రతివచనం హి పూర్వత్ర ప్రత్యగాత్మవిషయం - పరమాత్మనః ప్రాణితృత్వాపానితృత్వాద్యసమ్భవాత్. పరం చ పరమాత్మవిషయం- అశనాయాద్యతీతత్వాత్. తదిదమాశఙ్క్యతే (అన్తరాభూతగ్రామవత్స్వాత్మనోఽన్యథా భేదానుపపత్తిరితి చేదితి) అన్తరా - సర్వాన్తరత్వేన ప్రథమప్రతివచనం భూతగ్రామవత్స్వాత్మనః. భూతగ్రామవాన్- తదన్తరః స్వాత్మా. ప్రత్యగాత్మా సర్వాన్తర ఇత్యుచ్యత ఇత్యర్థః. అన్యథా *యః ప్రాణేన ప్రాణితి * యోఽశనాయాపిపాసాద్యతీత ఇతి ప్రతివచనభేదానుపపత్తిరితి చేత్. ... ...

కాన్త్యం పూర్వవత్. * ఋతం పిబన్తౌ *ద్వా సుపర్ణేతి వాక్యావగతయోర్భోగానశనయోర్మిథో విరోధాన్న సమ్భూతిషు సముచ్చయ ఇతి విచార్య భోగస్య హవిర్విషయపరతయా, అనశనస్య కర్మఫలవిషయతయా వాన్తర్యామిపరమాత్మవిషయతయా వా, విరోధాభావాత్ సమ్భూతిషు సముచ్చయ ఇతి సిద్ధాన్తవర్ణనం చ సమ్భూతివినాశ సముచ్చయాప్రామాణికత్వాదేవానుపపన్నం. భోగానశనయోర్విరోధస్తు ఛత్రిన్యాయేన వా ప్రయోజ్యప్రయోజకభావేన వా ఋతపానస్య విరోధాభావాత్ పూర్వమేవ పరిహృతః. అన్యథా తస్యాపరిహృతత్వే * గుహాం ప్రవిష్టావిత్యాద్యధికరణసిద్ధాన్తదౌస్థ్యప్రసఙ్గాత్. అతోఽధికరణభేదోఽనుపపన్న ఇతి...

అక్షరధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

౩౫॥ సూ. అన్తరాభూతగ్రామవత్స్వాత్మనోఽన్యథా భేదానుపపత్తిరితి చేన్నోపదేశవత్ ॥ హేయప్రత్యనీకత్వం బ్రహ్మణోఽసాధారణం చేత్- అశనాయాద్యతీతత్వవిశిష్టం బ్రహ్మ స్యాత్- ప్రాణితృత్వాదివిశిష్టస్తు జీవః స్యాదితి శఙ్కాయాః సఙ్గతిః. ఉషస్తప్రశ్నశబ్దైస్తత్ప్రకరణం వివక్షితం. కిముషస్తకహోళప్రశ్నప్రతివచనశ్రుత్యోర్విద్యాభేదః- ఉత విద్యైక్యం. కిం పూర్వత్ర జీవ ఉపాస్యోఽన్యత్ర పరః- ఉతోభయత్ర పర ఏవేతి. కిమత్ర సర్వాన్తరత్వప్రాణితృత్వే దేహాదిజాగ్రదాద్యవస్థావిశేషే- ఉతానవచ్ఛిన్నే. *న దృష్టేర్ద్రష్టారమితి దృష్టివ్యతిరిక్తత్వనిషేధః- ఉత శ్రవణాదికర్తుః జీవస్యమన్తవ్యత్వనిషేధ ఇతి. యదా దృష్టిరూపతావ్యతిరేకనిషేధః- తదా తథాత్వస్య జీవే సమ్భవాత్ సర్వాన్తరత్వప్రాణితృత్వయోరపేక్షికత్వేన పూర్వత్ర జీవ ఉపాస్య ఇతి విద్యా భిద్యతే. యదా శ్రవణాదికర్తురుపాస్యత్వనిషేధః- తదా సర్వాన్తరత్వప్రాణితృత్వయోరప్యనవచ్ఛిన్నతయా పూర్వత్రాపి పర ఏవోపాస్య ఇతి విద్యైక్యమితి. రూపభేదాదితి కథముచ్యతే- ప్రశ్నో హ్యేకరూప ఇత్యత్రాహ (ప్రతివచనభేదాదితి) ప్రతివచనప్రకారేణ హి ప్రశ్నార్థో జ్ఞాయత ఇతి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) సర్వాన్తరత్వం కథమిత్యత్రాహ (భూతగ్రామవతశ్చేతి) ఆత్మశబ్దస్య పరమాత్మవాచిత్వవ్యావృత్త్యర్థం *స్వాత్మన ఇత్యుక్తం. స్వమేవాత్మా స్వాత్మా. సర్వాన్తరత్వమప్యాపేక్షికమస్య సమ్భవతీతి దర్శయితుం భూతగ్రామవచ్ఛబ్దః ప్రయుక్తః. (యద్యపీత్యాది) ఆపేక్షికం సమ్భవతు నామ - తథాప్యస్వరసమితి భావః. పరిహరతి (తథాపీతి) అనేకపదవిరోధే హ్యేకపదస్వారస్యమనుపపన్నమిత్యర్థః. శఙ్కాయా అనుత్సూత్రత్వమాహ (తదిదమితి) సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (అన్తరేత్యాదినా) సర్వాన్తరత్వేన ప్రతివచనం భూతగ్రామవత్స్వాత్మసమ్బన్ధీత్యర్థః. ... ...

అత్రోత్తరం (నేతి) నవిద్యాభేదఇత్యర్థః- ఉభయత్రపరవిషయత్వాత్ప్రశ్నప్రతివచనయోః. తథా
హి- *యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మయఆత్మాసర్వాన్తరఇతిప్రశ్నస్తావత్పరమాత్మవిషయఏవ-బ్రహ్మశబ్దస్య
పరమాత్మాసాధారణత్వేపిప్రత్యగాత్మన్యపికదాచిదుపచరితప్రయోగదర్శనాత్తద్వ్యావృత్త్యాపరమాత్మప్రతి
పత్త్యర్థంయత్సాక్షాద్బ్రహ్మేతివిశేషణంక్రియతే. అపరోక్షత్వమపి-సర్వదేశసర్వకాలసమ్బన్ధిత్వం *సత్యం
జ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేత్యనన్తత్వేనావగతస్యపరమాత్మనఏవోపపద్యతే. సర్వాన్తరత్వమపి *యఃపృథివ్యాంతి
ష్ఠన్పృథివ్యాఅన్తరఇత్యారభ్య *యఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరఇతిసర్వాన్తర్యామిణఃపరమాత్మనఏవసమ్భ
వతి. ప్రతివచనమపితథైవపరమాత్మవిషయం- *యఃప్రాణేనప్రాణితీతినిరుపాధికంప్రాణనస్యకర్తృత్వం
పరమాత్మనఏవ- ప్రత్యగాత్మనస్సుషుప్తౌప్రాణనప్రతికర్తృత్వాభావాత్. ఏవమజానతోషస్తేనప్రాణనేక
ర్తృత్వమాత్రముక్తంమత్వానేనప్రత్యగాత్మనోపిసాధారణత్వంప్రతివచనస్యమత్వాఅతుష్టేనపునఃపృష్టస్తం
ప్రతిప్రత్యగాత్మనోవ్యావృత్తంనిరుపాధికత్వేనప్రాణనస్యకర్తారంపరమాత్మానమాహ * నదృష్టేర్ద్రష్టారం
పశ్యేరిత్యాదినా. ఇన్ద్రియాధీనానాందర్శనశ్రవణమననవిజ్ఞానానాంకర్తారం ప్రత్యగాత్మానంప్రాణనస్యక
ర్తృత్వేనోక్తఇతినమన్వీథాః- తస్యసుషుప్తిమూర్ఛాదౌప్రాణనాదేరకర్తృత్వాత్. *కోహ్యేవాన్యాత్కః
ప్రాణ్యాత్ యదేషఆకాశఆనన్దోనస్యాదితిసర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వంహిపరమాత్మనఏవాన్యత్రశ్రుతం.
అతఃపూర్వప్రశ్నప్రతివచనేపరమాత్మవిషయే. ఏవముత్తరేఅపి- అశనాయాద్యతీతత్వస్యపరమాత్మాసాధార
ణత్వాత్. ఉభయత్ర *అతోన్యదార్తమిత్యుపసంహారశ్చైకరూపః. ప్రశ్నప్రతివచనావృత్తిస్తుకృత్స్నప్రాణి
ప్రాణనహేతోఃపరస్యబ్రహ్మణోఽశనాయాద్యతీతత్వప్రతిపాదనాయ. తత్రదృష్టాన్తమాహ (ఉపదేశవ
దితి) యథాసద్విద్యాయాం *ఉతతమాదేశమప్రాక్ష్యఇతిప్రక్రాన్తేసదుపదేశే *భగవాంస్త్వేవమేతద్బ్ర
వీత్వితి *భూయఏవమాభగవాన్విజ్ఞాపయత్వితిప్రశ్నస్య, *ఏషోణిమాఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం తత్సత్యమితి
ప్రతివచనస్య, చభూయోభూయఆవృత్తిస్సతోబ్రహ్మణస్తత్తన్మాహాత్మ్యవిశేషప్రతిపాదనాయదృశ్యతే- త
ద్వత్. అతఏకస్యైవసర్వాన్తరభూతస్యబ్రహ్మణఃకృత్స్నప్రాణిప్రాణనహేతుత్వాశనాయాద్యతీతత్వ
ప్రతిపాదనేనరూపైక్యాద్విద్యైక్యమ్. ....

అథస్యాత్- యద్యప్యుభేప్రశ్నప్రతివచనేపరబ్రహ్మవిషయే- తథాపివిద్యాభేదోఽవర్జనీయః- ఏక
త్రసర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వేనోపాస్యం-ఇతరత్రాశనాయాద్యతీతత్వేనేత్యుపాస్యగుణభేదేన
రూపభేదాత్, ప్రష్టృభేదాచ్చ- పూర్వత్రహ్యుషస్తః ప్రష్టా- ఉత్తరత్రకహోళఇతి. తత్రాహ.

౩౬॥ సూ. వ్యతిహారోవిశింషన్తిహీతరవత్ ॥ నాత్రవిద్యాభేదః - ప్రశ్నప్రతివ
చనాభ్యామేకరూపార్థవిషయాభ్యామేకేనచవిధిపదేనైకవాక్యత్వప్రతీతేః. ప్రశ్నద్వయంతావత్సర్వాన్త
రాత్మత్వవిశిష్టబ్రహ్మవిషయం. ద్వితీయేప్రశ్నే *యదేవసాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మయఆత్మాసర్వాన్తరఇత్యేవ
కారశ్చపూర్వత్రోషస్తేనపృష్టగుణవిశిష్టబ్రహ్మవిషయత్వంకహోళప్రశ్నస్యావధారయతి. ప్రతివచనంచో

---

* భూతగ్రామవత్స్వాత్మనఇతిపూర్వపక్షముక్త్వా *నేత్యుక్తేపరస్యేత్యర్థాదుక్తంభవతీత్యభిప్రయన్నర్థంహేతుమాహ (ఉభయత్రేతి) కథ
మిత్యపేక్షాయాంతంవివృణోతి (తథాహీతి) సాక్షాద్బ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వమేకోహేతుః. హేత్వన్తరమాహ (అపరోక్షత్వమపీతి) దేశకాలసన్ని
కర్షోహ్యపరోక్ష్యేవిద్యతే - తస్మాద్బ్రహ్మణోఽపరోక్షత్వంనామసర్వదేశసర్వకాలసన్నిహితత్వమిత్యర్థః. (నిరుపాధికంప్రాణనస్యకర్తృత్వమితి)
ప్రాణయితృత్వంవివక్షితం. నిరుపాధికశబ్దేనజీవవ్యావృత్తిః. సహికర్మానుగుణదేహేన్ద్రియాదీనామధిష్ఠాతృత్వేనకదాచిత్ప్రాణయితా. నిరుపాధి
కప్రాణయితృత్వం పరమాత్మనఏవేత్యుపపాదయతి (ప్రత్యగాత్మనఇతి) పునః ప్రశ్నస్యార్థాన్తరవిషయత్వశఙ్కాంపరిహరతి (ఏవమితి)
(ఇన్ద్రియాధీనానామితి) *దృష్టేర్ద్రష్టారమితివ్యపదేశః ఓదనపాకంపచతీతివదితిభావః. పరమాత్మనస్సర్వదాసర్వప్రాణిప్రాణయితృత్వేశ్రుతిమా
హ (కోహ్యేవాన్యాదితి) (ఉత్తరేఅపి) కహోళప్రశ్నప్రతివచనేఇత్యర్థః..

(ప్రష్టృభేదాచ్చేతి) అత్రప్రష్టృద్వయసద్భావాద్విద్యాభేదస్సమ్భవతీత్యర్థః.

౩౬॥ సూ. వ్యతిహారోవిశింషన్తిహీతరవత్ ॥ ప్రశ్నప్రతివచనైకరూప్యంవిధిపదైక్యంచవివృణోతి (ప్రశ్నద్వయమి

భయత్ర * సతఆత్మాసర్వాన్తరఇతిసర్వాన్తరాత్మత్వవిశిష్టబ్రహ్మవిషయమేకరూపమేవ. విధిప్రత్యయశ్చో త్తరత్రైవదృశ్యతే *తస్మాద్బ్రాహ్మణఃపాణ్డిత్యం నిర్విద్యంబాల్యేనతిష్ఠాసేదితి. ఏవంసర్వాన్తరాత్మత్వవిశిష్ట బ్రహ్మైకవిషయత్వేద్వయోరవధృతే సత్యేకస్మిన్నేవ సర్వాన్తరాత్మత్వవిశిష్టబ్రహ్మణ్యుపాస్యే ఉషస్తక హోళయోరితరేతరబుద్ధివ్యతిహారఃకర్తవ్యః. ఉషస్తస్యయాసర్వాన్తరాత్మనోబ్రహ్మణస్సర్వప్రాణిప్రాణ నహేతుత్వవిషయాబుద్ధిః- సాకహోళేనాపిప్రష్ట్రాకార్యా,- యాచకహోళస్యతస్యైవబ్రహ్మణోఽశ నాయాద్యతీతత్వవిషయాబుద్ధిః-సోషస్తేనాపికార్యా,. ఏవంవ్యతిహారేకృతేఉభాభ్యాంసర్వాన్తరస్యబ్రహ్మ ణోజీవవ్యావృత్తిరవధృతాభవతి. ఏనంసర్వాన్తరాత్మానంప్రత్యగాత్మనోవ్యావృత్తమవగమయితుం సర్వ ప్రాణిప్రాణన హేతుత్వాశనాయాద్యతీతత్వ ప్రతిపాదనేన విశింషన్తిహియాజ్ఞవల్క్యస్య ప్రతివచనాని. అతోబ్రహ్మణస్సర్వాన్తరాత్మత్వమేవోపాస్యగుణః - ప్రాణనహేతుత్వాదయస్తుతస్యోపపాదకాః - నోపా స్యాః. ననూపాస్యగుణఃసర్వాన్తరాత్మత్వమేవచేత్ -- ప్రాణనహేతుత్వస్యాశనాయాద్యతీతత్వస్యచప్ర ష్ట్రోఃవ్యతిహృత్యానుసన్ధానంకిమర్థం. తదుచ్యతే-సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వేనసర్వాన్తరాత్మనిజీవాద్వ్యా వృత్తేబ్రహ్మణ్యుషస్తేనావధృతేసతికహోళేనజీవస్యసర్వాత్మనాఽసమ్భావితేనస్వభావవిశేషేణ సర్వా న్తరాత్మావ్యావృత్తోఽనుసన్ధేయఇతికృత్వాపునఃప్రశ్నఃకృతః - యాజ్ఞవల్క్యోఽపితదభిప్రాయమభిజ్ఞాయప్ర త్యగాత్మనోఽసమ్భావితమశనాయాదిప్రత్యనీకత్వముక్తవాన్. అతశ్చోపాస్యస్యవ్యావృత్తిప్రతీతిసిద్ధ్యర్థము భాభ్యాంపరస్పరబుద్ధివ్యతిహారఃకర్తవ్యః. (ఇతరవత్) యథేతరత్ర- సద్విద్యాయాంభూయోభూయఃప్ర శ్నైఃప్రతివచనైశ్చతదేవసద్బ్రహ్మవ్యవచ్ఛిద్యతే- నపునఃపూర్వప్రతిపన్నాద్గుణాద్గుణాన్తరవిశిష్టతయోపా స్యంప్రతిపాద్యతే- తద్వత్. ....

తత్రాపిప్రశ్నప్రతివచనభేదేసతికథమైక్యమవగమ్యతఇతిచేత్. తత్రాహ

౩౭॥ సూ. సైవహిసత్యాదయః॥ సైవహిసచ్ఛబ్దాభిహితాపరమకారణభూతాపరా దేవతైవ *సేయందేవతైక్షత *తేజఃపరస్యాందేవతాయామితిప్రకృతా *యథాసోమ్యమధుమధుకృతోనిస్తి ష్ఠన్తీత్యాదిషుపర్యాయేషుసర్వేషూపపాద్యతే- యతః *ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వంతత్సత్యంసఆత్మేతిప్రథమప

ర్యాదినా) (విధిప్రత్యయశ్చేతి) అవిశేషపునశ్శ్రవణంహిభేదహేతుః- అత్రతదభావాద్విద్యైక్యమితిభావః. * తిష్ఠాసేత్ -బ్రహ్మణితిష్ఠాసేత్. నిష్ఠాంలభేత. ఉపాసీతేత్యర్థః. (ద్వయోరవధృతఇతి) ద్వయోః- ఉషస్తప్రశ్నప్రతివచనకహోళప్రశ్నప్రతివచనరూపవాక్యయోః. (కర్తవ్యఇతి) వ్యతిహారస్యకర్తవ్యత్వం శ్రుత్యభిప్రేతమితిసూత్రకారాభిప్రాయ ఇత్యర్థః. వ్యతిహారంవివృణోతి (ఉషస్తస్యేతి) వ్యతిహారస్య ప్రయోజనమాహ (ఏవమితి) వ్యావృత్తిబుద్ధిజననార్థంప్రతివచనమితివదన్ * విశింషన్తీతిసౌత్రంపదంవ్యాచష్టే (ఏనంసర్వాన్తరాత్మానమితి) (అతఇత్యాది) స ర్వాన్తరాత్మత్వస్యగుణస్యైకస్యోపాస్యత్వాద్రూపభేదఃపరిహృతః. విద్యైక్యేఽపివైశ్వానరవిద్యాయామపమన్యవాదివత్ ప్రష్టృభేదస్సమ్భవతీతిస్పష్ట త్వాన్నకణ్ఠోక్తం. వ్యావృత్తబుద్ధిజననాయపరస్పరంబుద్ధివ్యతిహారఉక్తః- తత్రసర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వాశనాయాద్యతీతత్వయోరన్యతరేణైవ వ్యావృత్తబుద్ధిస్స్యాదిత్యన్యతరేణకిమిత్యభిప్రాయేణచోదయతి (నన్వితి) పరిహరతి (తదుచ్యతఇతి) కహోళస్యపునఃప్రశ్నస్సమ్భవతి- సర్వప్రాణి ప్రాణనహేతుత్వజ్ఞానేనవ్యావృత్తబుద్ధ్యనుదయాత్. యథోషస్తస్యసర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వవైశద్యాయపునఃప్రశ్నః - తద్వత్. అన్యతరే ణవ్యావృత్తబుద్ధౌద్వయోర్జ్ఞాతాయాంపరస్పరబుద్ధివ్యతిహారోద్వయోరపివ్యావర్తకధర్మభూయస్త్వహేతుకవ్యావృత్తబుద్ధ్యతిశయజననార్థమిత్యభిప్రా యేణాహ (సర్వప్రాణీతి) అతః - కహోళప్రశ్నస్యవ్యావృత్తివైశద్యార్థత్వదర్శనాత్. (వ్యావృత్తిప్రతీతిసిద్ధ్యర్థం) వ్యావర్తకధర్మభూయస్తయా వ్యావృత్తిబుద్ధ్యతిశయార్థమిత్యర్థః. ఏవంధర్మభేదేనచరూపభేదాశఙ్కాకృతోవిద్యాభేదోనిరస్తః. ....

అథదృష్టాన్తైవిద్యైక్యంస్థాపయిష్యన్ సూత్రమవతారయితుంశఙ్కామాహ (తత్రాపీతి)

౩౭॥ సూ. సైవహిసత్యాదయః॥ (సైవహీతి) *సేతినిర్దేశః * సేయందేవతైక్షతేతిసద్విద్యావాక్యానురోధాదితిభావః. (ఉపపాద్యతే) ప్రశ్నప్రతివచనముఖేనప్రతిపాద్యతఇత్యర్థః. తత్రాపికారణభూతాయాఃపరస్యాదేవతాయాఏవోపాస్యత్వముపపాదయతి (యతఇతి) పరమకారణత్వవిశిష్టదేవతైవోపాస్యా-కారణత్వోపయోగిగుణానాంసత్యత్వాత్మత్వజీవవిశేషాన్తర్యామిత్వాదిగుణానాంప్రతిపర్యాయమావృ

ర్వ్యయోరుదితాస్సత్యాదయస్సర్వేషుపర్యాయేషూపపాద్యోపసంహ్రియన్తే.— కేచిత్తు *వ్యతిహారోవిశింషన్తిహీతరవత్ *సైవహిసత్యాదయఇతిసూత్రద్వయమధికరణద్వయంవర్ణయన్తి. తత్రపూర్వేణ *త్వంవాహమస్మిభగవోదేవతేఅహంవైత్వమసిభగవోదేవతేతద్యోహంసోసావయోసౌసోహమితివాక్యేజీవపరయోర్వ్యతిహారానుసన్ధానంప్రతిపాద్యతఇత్యుచ్యతఇత్యాహుః. తత్ *సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మ *ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం *తత్త్వమసీత్యవగతసర్వాత్మభావవిషయత్వాదస్యవాక్యస్యనాత్రప్రతిపాదనీయమపూర్వమస్తీత్యనాదరణీయః. తత్తువక్ష్యతే *ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తిగ్రాహయన్తిచేతి. నచసర్వాత్మత్వానుసన్ధానాతిరేకేణపరస్మిన్ బ్రహ్మణి జీవత్వానుసన్ధానం, జీవేచపరబ్రహ్మత్వానుసన్ధానం, తథ్యంసమ్భవతి. ఉత్తరేణచసూత్రేణ *సయోహవైతన్మహద్యక్షంప్రథమజంవేదసత్యంబ్రహ్మేత్యాదివాక్యప్రతిపాదితస్యసత్యోపాసనస్య *తద్యత్సత్యమసౌసఆదిత్యోయఏషఏతస్మిన్మణ్డలేపురుషోయశ్చాయందక్షిణేక్షిన్నిత్యాదివాక్యప్రతిపాదితోపాసనస్యచైక్యంప్రతిపాద్యతఇతి. తదప్యయుక్తం- ఉత్తరవాక్యేఅక్ష్యాదిత్యస్థానభేదేనవిద్యాభేదస్యపూర్వమేవ *నవావిశేషాదిత్యనేన ప్రతిపాదితత్వాత్. నచద్వయోరనయోర్వ్యాహృత్యాదిశరీరకత్వేనరూపవతోః *హన్తిపాప్మానంజహాతిచయఏవంవేదేతిపృథక్సంయోగచోదనావతోర్ద్వయోరుపాసనయోః *సయోహవైతన్మహద్యక్షంప్రథమజంవేదసత్యంబ్రహ్మేతిజయతీమాంల్లోకానితిసంయోగరూపాదిమత్తయానిరపేక్షేణపూర్వేణైకేనోపాసనేనాభేదస్సమ్భవతి. నచ *హన్తిపాప్మానంజహాతీతిగుణఫలాధికారత్వం- ప్రమాణాభావాత్. పూర్వేణైకవిద్యాత్వంప్రమాణమితిచేత్. న- ఇతరేతరాశ్రయత్వాత్. ఏకవిద్యాత్వేనిశ్చితేపూర్వఫలస్యైవ ప్రధానఫలత్వేనోత్తరయోఃఫలయోర్గుణఫలత్వం - తయోర్గుణఫలత్వేనిశ్చితేసతిసంయోగభేదాభావాత్పూర్వేణవిద్యైక్యమితీతరేతరాశ్రయత్వమిత్యేవమాదిభిర్యథోక్తప్రకారమేవసూత్రద్వయమ్. ....

అన్తరత్వాధికరణంసమాప్తమ్.

త్త్వేనతత్రతాత్పర్యాదిత్యర్థః — పరోక్తప్రకారమనూద్యదూషయతి (కేచిత్త్వితి) తస్యకథమర్థంవర్ణయన్తీత్యత్రాహ (తత్రేతి) సాపేక్షత్వాదపేక్షితమాహ (తత్తువక్ష్యతఇతి) ననుసర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాదితిజగత్తాదాత్మ్యపరవాక్యవిషయం- *ఆత్మేతీత్యాదికంతుజీవతాదాత్మ్యపరం. నాత్రసర్వాత్మభావఉచ్యతే- అపితుజీవబ్రహ్మణోరన్యోన్యభావారోపణమితిచేత్తత్రాహ (నచేతి) (తథ్యంనసమ్భవతీతి) గరుడాదిధ్యానవదసదారోపణంచేత్- నతదపవర్గోపాయః- తత్త్వజ్ఞానంహ్యపవర్గోపాయఇతిభావః. *త్వంవాహమస్మీత్యాదేరయమర్థః- త్వంవాహమస్మి- త్వంశబ్దబుద్ధివిషయఃపరమాత్మైవాహంశబ్దబుద్ధివిషయః. అహంవైత్వమసి- అహంశబ్దబుద్ధివిషయఏవత్వంశబ్దబుద్ధివిషయః. అస్మి, అసీతి, తిఙన్తావహంత్వంశబ్దప్రయుక్తౌ. అహంత్వంశబ్దౌ ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాత్ బ్రహ్మపర్యన్తౌ. *తద్యోహమిత్యాదేరప్యయమర్థః. అనన్తరసూత్రస్యపరోక్తార్థమనువదతి (ఉత్తరేణచేతి) దూషయతి (తదపీతి) తత్రకిమిత్యత్రాహ (నచేతి) *జహాతిచ- శరీరమిత్యధ్యాహారః. ప్రథమంద్వయోరితిపదంవాక్యపరం. ద్వితీయంతూపాసనపరం. ద్వయోరపివాక్యయోర్మధ్యేఉత్తరవాక్యప్రతిపాద్యోపాసనయోర్విద్యాభేదస్యసాధితత్వాత్ పరస్పరభిన్నవిద్యాద్వయేనపూర్వవాక్యోక్తస్యోపాసనస్యైక్యంనసమ్భవతి. ఏకవిద్యాత్వేసాకాఙ్క్షతయాఽన్వయస్స్యాత్- పృథక్పృథక్సంయోగాదీనాముక్తత్వేననిరాకాఙ్క్షత్వాచ్చనైకవిద్యాత్వమిత్యర్థః. (నచేతి) గుణఫలం- అఙ్గఫలం. ప్రమాణాభావాత్- హేత్వభావాత్. ఉత్తరయోఃఫలయోః-పాపహాననశరీరప్రహాణయోః, సంయోగభేదాభావాత్- ప్రధానఫలసంయోగభేదాభావాత్. (ఇత్యేవమాదిభిరితి) ఆదిశబ్దేనస్వోక్తార్థోపపత్తయోఽభిప్రేతాః. ... ...

ఏవం *వ్యతిహారఇత్యాదిసూత్రద్వయస్యయోజనాన్తరంనిరస్తం. అద్యసూత్రస్యయోజనాన్తరంపరైఃకృతం. తేహి *అన్తరాభూతగ్రామవత్స్వాత్మనఇతిసూత్రంభఙ్క్త్వాసిద్ధాన్తవిషయంవర్ణయన్తి- అత్రద్విరామ్నానావిశేషాదవిశేషపునశ్శ్రవణన్యాయేన విద్యానానాత్వంపూర్వపక్షీకృత్య- స్వాత్మనోవిద్యైక్యంస్యాత్- నహిద్వౌసర్వాన్తరౌసమ్భవతః- తదాహ్యేకస్యసర్వాన్తరత్వమాపేక్షికంస్యాత్- యథాభూతగ్రామేపృథివ్యాదావబాదీనామాపేక్షికమన్తరత్వమితి. వైశద్యార్థంశఙ్కావిశేషనిరాసార్థంచద్విరామ్నానసమ్భవఇతిసిద్ధాన్తయన్తి. అత్రవ్యవహితాన్వయోఽధ్యాహారబాహుల్యంచ. అన్యస్మిన్మతేప్రతివచనశబ్దమాత్రమధ్యాహార్యం. *అన్యథాభేదానుపపత్తిరితిచేదిత్యపినఘటతే - అన్యథాశబ్దోహి ప్రకృతాదన్యథాత్వంబ్రూతే-సిద్ధాన్తస్యప్రకృతత్వేసత్యన్యథాశబ్దఃపూర్వపక్షవిషయోభవితుమర్హతి. తతశ్చఅనభ్యుపగమ్యమానేవిద్యాభేదేద్విరామ్నానానుపపత్తిరితివ్యాఖ్యానమస్వరసం, విద్యైక్యానభ్యుపగమఇతిహిస్వరసార్థః- తదాచామ్నానభేదానుపపత్తేరితిహేతుర్నఘటతే. తస్మాత్ *ఇతిచేదిత్యన్తస్యపూర్వపక్షవిషయత్వం, తతఏవాఖణ్డితత్వం, చయుక్తం. *భూతగ్రామవదితిపదస్య*ఏకోదేవఇతిశ్రుత్యన్తరోక్తసర్వభూతాన్తరాత్మత్వనిదర్శనపరత్వేనయోజనాన్తరమప్యనుపపన్నం - సిద్ధాన్తసూత్రత్వానుపపత్తేరేవ. *వ్యతిహారఇత్యాదిసూత్రయోరధికరణాన్తరద్వయవిషయత్వనిరాసఃకణ్ఠోక్తః.——

౩౮॥ సూ. కామాదీతరత్రతత్రచాయతనాదిభ్యః॥

ఛాన్దోగ్యే(శ్రూ)యతే *అథయదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురేదహరంపుణ్డరీకంవేశ్మదహరోఽస్మిన్నన్తరఆకాశస్తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమిత్యాది. వాజసనేయకేచ *సవాఏషమహానజఆత్మాయోఽయంవిజ్ఞానమయః(ప్రా)ణేషుయఏషోన్తర్హృదయఆకాశస్తస్మింఛ్ఛేతేసర్వస్యవశీసర్వస్యేశానఇత్యాది. తత్రసంశయః- కిమనయోర్విద్యాభేదః - ఉతనేతి. కింయుక్తం. భేదఇతి. కుతః. రూపభేదాత్. అపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకవిశిష్టఆకాశశ్ఛాన్దోగ్యే ఉపాస్యః ప్రతీయతే - వాజసనేయకేత్వాకాశేశయానోవశిత్వాది గుణవిశిష్టఉపాస్యః ప్రతీయతే - అతోరూపభేదా ద్విద్యాభేదః. ... ...

ఇతి(ప్రా)ప్తేప్రచక్ష్మహేనభేదఇతి. కుతః. రూపాభేదాత్. ఇతరత్రతత్రచకామాద్యేవహిరూపం-వాజసనేయకేఛాన్దోగ్యేచసత్యకామాదివిశిష్టమేవబ్రహ్మోపాస్యమిత్యర్థః. కుతఏతదవగమ్యతే. (ఆయతనాదిభ్యః) హృదయాయతనత్వసేతుత్వవిధరణత్వాదిభిస్తావదుభయత్రసైవవిద్యేతిప్రత్యభిజ్ఞాయతే. వశిత్వాదయశ్చవాజసనేయకే(శ్రు)తాఃఛాన్దోగ్య(శ్రు)తస్యగుణాష్టకాన్యతమభూతస్యసత్యసఙ్కల్పత్వస్యవిశేషాఏవేతిసత్యసఙ్కల్పత్వసహచారిణాంసత్యకామత్వాదీనామపహతపాప్మత్వపర్యన్తానాంసద్భావమవగమయన్తి- అతోరూపంనభిద్యతే. సంయోగోపి *పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్యస్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే*అభయంవైబ్రహ్మభవతీతిబ్రహ్మ(ప్రా)ప్తిరూపోనభిద్యతే. ఆకాశశబ్దఃఛాన్దోగ్యేపరమాత్మవిషయఇతి * దహరఉత్తరేభ్యఇత్యత్రనిర్ణీతం- వాజసనేయకేత్వాకాశేశయానస్యవశిత్వాది(శ్ర)వణాత్తస్యశయానస్యపరమాత్మత్వేసతి తదాధారాభిధాయిన ఆకాశశబ్దస్య *తస్యాన్తేసుషిరంసూక్ష్మమితిహృదయాన్తర్గతస్యసుషిరశబ్దవాచ్యస్యాకాశస్యాభిధాయకత్వమవగమ్యతే. అతోవిద్యైక్యమ్. ....

అపరేతూభయత్రప్రతిపాద్యభేదసమర్థనపరమధికరణమిచ్ఛన్తోజీవప్రతిపాదనస్యబ్రహ్మోపాసనార్థతయాతత్రపర్యవసానాత్ విద్యైక్యంఫలమితివదన్తి. తదయుక్తం- పూర్వత్రాప్యుక్తహేతుభిఃపరమాత్మపరత్వసిద్ధేర్జీవస్యప్రతిపాద్యత్వాయోగాత్. స్వాత్మనోఽన్తరానాన్యస్సమ్భవతి- తదాభూత(గ్రా)మవదాపేక్షికత్వంస్యాత్- అతఉపదేశ్యభేదానుపపత్తిరితిచేన్న - ఉపదేశభేదవదుపదేశ్యభేదేనభవితవ్యం - ఉపదేశద్వయాసర్థక్యాదిలియోజనాచక్లిష్టా- అ(శ్రు)తనఞోఽధ్యాహారాత్.——— అన్యేతుసమ్భూత్యుపాసనేషూభయేషాం(ప్రా)ణిత్వత్వాదీనా, మశనాయాద్యతీతత్వాదీనాం, చసముచ్చయార్థంబ్రహ్మైకత్వవిషయత్వేనవిద్యైక్యసమర్థనపరమాహుః. తత్రసముచ్చయసిద్ధ్యర్థత్వమయుక్తం - సమ్భూతివినాశసముచ్చయస్య(ప్రా)మాణికత్వాత్. *వ్యతిహారఇత్యాదినాత్రద్వయస్యతత్కృతయోజనాచభాష్యేనైవసిరస్తా. *తద్యోహం,సోసౌయోసౌసోహమితిసామానాధికరణ్యంచఘటశరావశబ్దయోరివాంశద్వయవాచిత్వాదయుక్తం. అతఏవబ్రహ్మణోజీవత్వేఽహఙ్కారహృదైశదిక్కాలాదీనాంబ్రహ్మణి ప్రతిపత్తిః- జీవస్యబ్రహ్మత్వేతుజీవస్యజ్ఞానానన్దైశ్వర్యాదీనాంప్రతిపత్తిఃప్రయోజనమితిచాయుక్తం- ఘటశరావయోరివపరస్పరాసాధారణగుణానామన్యత్రాసపపత్తే, స్సాధారణగుణానాంచద్రవ్యత్వాదీనామివయత్తద్యుష్మదస్మత్పదసామానాధికరణ్యప్రతిపాద్యత్వాభావా, చ్చ..............................

అన్తరత్వాధికరణంసమాప్తమ్.

౩౮॥ సూ. కామాదీతరత్రతత్రచాయతనాదిభ్యః॥ (ప్రా)ణిత్వత్వాదీనామశనాయాద్యతీతత్వాదీనాంచధర్మి భేదాభావాద్విద్యైక్యంసమర్థితం- అత్రతుగుణాష్టకస్యవశిత్వాదిగుణస్యచధర్మిభేదశఙ్కయాసఙ్గతిః. కిమత్రవిద్యాభేదః - ఉతఅభేదఇతి. ఛాన్దోగ్యేఽపహతపాప్మత్వాదివిశిష్టవిషయ, ముపాసనం- వాజసనేయకేవశిత్వాదివిశిష్టవిషయం,- ఉతోభయత్రాపహతపాప్మత్వాదివిశిష్టవిషయమితి. కిం వాజసనేయకేసత్యసఙ్కల్పత్వసహచారాదపహతపాప్మత్వాదీనాంప్రతిపత్తిరస్తి - నేతి. యదానాస్తిప్రతిపత్తిః - తదారూపభేదాద్విద్యాభేదః. యదాత్వస్తిప్రతిపత్తిః - తదారూపాభేదాద్విద్యైక్యం. అస్మిన్నధికరణేవ్యోమాతీతనిరాసఃఫలితోభవిష్యతి. ఆకాశాన్తర్వర్తినోగుణత్వేనాకాశస్యపరమాత్మత్వందహరాధికరణేదర్శితం - ఆకాశాన్తర్వర్తినస్స్వతన్త్రవస్తుత్వేసత్యాకాశస్యప్రసిద్ధాకాశత్వమత్రోచ్యతఇతిభిదా. (వశిత్వాదీతి) ఆదిశబ్దేన *సవాఏషమహానజఇత్యుక్తదహరత్వవిరోధిమహత్త్వంచవివక్షితం. గుణాష్టకవిశిష్టః, వశిత్వాదిగుణవిశిష్ట, ఇతిధర్మభేదఉక్తః. ఆకాశః, ఆకాశేశయాన, ఇతిధర్మిభేదఉక్తః. ఏవంధర్మతోధర్మితశ్చరూపభేదాద్విద్యాభేదఇత్యర్థః. ... ...

(ఇతిప్రాప్తఇతి) * ఇతరత్రేతిపదవ్యాఖ్యానార్థం, ధర్మమాత్రస్యోపాస్యత్వవ్యావృత్త్యర్థం, చాహ (వాజసనేయకఇతి) (ఆకాశశబ్దఇత్యాది) ఆకాశశబ్దస్యభూతాకాశేప్రసిద్ధి(ప్రా)చుర్యాత్ తదేవసర్వత్రస్వతః(ప్రా)ప్తం. తత్రపరమాత్మాసాధారణగుణశ్రవణంప్రసిద్ధి(ప్రా)చు.

అథస్యాత్ - యదుక్తం వాజసనేయకే వశిత్వాదిభిస్సహ సత్యకామత్వాదిసద్భావోఽవగమ్యత ఇతి- తన్నోపపద్యతే- వశిత్వాదీనామేవ తత్ర పరమార్థతస్సద్భావాభావాత్. తదభావశ్చ *మనసైవానుద్రష్టవ్యం నేహ నానాస్తి కించన మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి ఏకధైవానుద్రష్టవ్యమేతదప్రమేయం ధ్రువమితి ప్రకృతేన వాక్యేన *స ఏష నేతి నేత్యాత్మేత్యుత్తరేణ చోపాస్యస్య బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వప్రతీతేరవగమ్యతే. అతో వశిత్వాదయోఽపి స్థూలత్వాణుత్వవన్నిషేధ్యా ఇతి ప్రతీయన్తే. అత ఏవ ఛాన్దోగ్యేఽపి సత్యకామత్వాదయో న బ్రహ్మణః పారమార్థికా గుణా ఉచ్యన్తే. అతోఽపారమార్థికత్వాదేవంజాతీయకానాం గుణానాం మోక్షార్థిభిరుపాసనే ఉపలోప ఇతి. తత్రాహ

౩౯॥ సూ. ఆదరాదలోపః॥ బ్రహ్మగుణత్వేన ప్రమాణాన్తరాప్రాప్తానాం గుణానామేషాం సత్యకామత్వాదీనాం *తస్మిన్ యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యం *ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పః *సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః *ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణ ఏషాం లోకానామసమ్భేదాయేత్యాదిభిరనయోః శ్రుత్యోరస్యాసు చ మోక్షార్థోపాసనోపాస్యబ్రహ్మగుణత్వేన సాదరముపదేశాదేషామలోపః- అపితూపసంహార ఏవ కార్యః. ఛాన్దోగ్యే తావత్ *తద్య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామాన్ తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీతి సత్యకామత్వాదిగుణవిశిష్టస్య బ్రహ్మణో వేదనం విధాయ *అథ య ఇహాత్మానమననువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామాంస్తేషాం సర్వేషు లోకేష్వకామచారో భవతీత్యవేదననిన్దా క్రియమాణా గుణవిశిష్టవేదనస్యాదరం దర్శయతి. తథా వాజసనేయకే *సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః *ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఇతి భూయోభూయ ఐశ్వర్యోపదేశాద్గుణేష్వాదరః ప్రతీయతే. ఏవమన్యత్రాపి. న చ మాతాపితృసహస్రేభ్యోఽపి వత్సలతరం శాస్త్రం ప్రతారకవదపారమార్థికాన్నిరసనీయాన్ గుణాన్ ప్రమాణాన్తరాప్రతిపన్నానాదరేణోపదిశ్య సంసారచక్రపరివర్తనేన పూర్వమేవ బమ్భ్రమ్యమాణాన్ ముముక్షూన్ భూయోఽపి భ్రమయితుమలం. *నేహ నానాస్తి కించన *ఏకధైవానుద్రష్టవ్యమితి తు- సర్వస్య బ్రహ్మకార్యత్వేన తదాత్మకత్వాదేకధాఽ

ర్థస్యాపవాదకం - తచ్ఛాన్దోగ్యేఽస్తీతి తత్రాకాశశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వముక్తం. వాజసనేయకే తు తదభావాత్ ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యమేవానువిధీయత ఇత్యర్థః...

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) ఛాన్దోగ్యే దహరవిద్యా సగుణవిషయా - ఫలవిశేషార్థగుణప్రతిపాదనపరత్వాత్. ఇయం తు నిర్గుణవిద్యా - అతో న విద్యైక్యమిత్యర్థః.

౩౯॥ సూ. ఆదరాదలోపః. ఆదరం దర్శయతి (ఛాన్దోగ్య ఇత్యాదినా) (ప్రమాణాన్తరాప్రాప్తానామితి) అనేన నిషేధార్థమనువాదత్వం నిరస్తం, అపూర్వత్వరూపతాత్పర్యలిఙ్గం చోక్తం,. యథా అపూర్వతా తాద్రూప్యతో విపర్యయతశ్చాపరిచ్ఛిత్తిరూపా- తథా ఫలమపి స్వీకారాస్వీకారయోరనుకూలప్రతికూలరూపం. తదుభయమపి కామచారాకామచారాభ్యాముక్తం- భూయోభూయ ఇత్యభ్యాసో దర్శితః. (అవేదననిన్దా క్రియమాణా) గుణవిశిష్టవేదనముక్త్వా తద్విషయావేదననిన్దా క్రియమాణేత్యర్థః. ఏవం సత్యకామత్వాదీనామపూర్వత్వం, వేదనే ఫలశ్రవణం, వేదనఫలకథనావేదననిన్దార్థవాదావృత్తిః- *ఏష సర్వేశ్వర ఇత్యాద్యావృత్తిశ్చ *తస్మిన్ యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యం * తస్మిన్ కామాస్సమాహితా ఇత్యుపక్రమోపసంహారౌ, అర్థవాదః, అపూర్వత్వేన విహితస్య నిషేధాయోగరూపోపపత్తిరిత్యాదిభిరాదరో దృశ్యత ఇత్యర్థః. వాజసనేయకే ష్వేవమాదికమాదరలిఙ్గం ద్రష్టవ్యమిత్యభిప్రాయేణాహ (తథేతి) (న చ మాతాపితృసహస్రేభ్య ఇతి) గుణానాం ప్రమాణాన్తరాప్రతిపన్నత్వాన్నిషేధార్థమనువాద ఇతి వక్తుమశక్యమిత్యుక్తం. గుణకథనం విప్రలిప్సయా చేత్ - గుణనిషేధోఽపి తథా స్యాత్. హితోపదేశప్రవృత్తశాస్త్రస్య విప్రలమ్భకత్వమయుక్తం చేత్- తద్గుణేష్వపి తుల్యం. ఫలవిశేషార్థమవిద్యమానగుణారోపణమితి చేత్ - గుణనిషేధోఽపి ఫలాయ స్యాదితి గుణాన్వయో వాస్తవస్స్యాత్. నిర్గుణవేదనస్యాపవర్గోపాయరూపత్వాన్నారోపణమితి చేత్- సగుణవేదనస్యాప్యపవర్గోపాయరూపత్వాన్నాసదారోపణమితి. సగుణవేదనస్యాపవర్గోపాయత్వకథనం విప్రలిప్సామూలమితి చేత్ - నైర్గుణ్యకథనమపి తథా స్యాత్. హితోపదేశప్రవృత్తస్య శాస్త్రస్య విప్రలమ్భకత్వమయుక్తమితి చేత్ - తద్గుణప్రతిపాదనేఽపి తుల్యమిత్యభిప్రాయేణాపారమార్థికానిత్యాదివిశేషణముక్తం. *నేహ నానాస్తీత్యాదేః కోఽర్థ ఇత్యపేక్షాయాం ప్రతిబన్దీత్వేన పూర్వగ్రన్థాభిప్రేతస్య గుణనిషేధస్య పరాభిమతనిర్విశేషపరత్వవ్యుదసనార్థం సామాన్యనిషేధస్య విహితవిశేషవ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్ *నేహ నానాస్తీత్యాదేర్బ్రహ్మాత్మకనానాత్వనిషేధపరత్వమాహ (నేహేత్యాదినా) * ఏకధైవానుద్రష్టవ్యం- కేషాంచిత్కదాచిత్ స్వనిష్ఠత్వమన్యపరతన్త్రత్వం వా నమన్తవ్యం- అపి

నుదర్శనం విధాయ బ్రహ్మాత్మకత్వేన పూర్వసిద్ధనానాత్వదర్శనం నిషేధతీత్యయమర్థః ప్రాగేవ ప్రపఞ్చితః. *స ఏష నేతి నేత్యాత్మే*త్యత్ర చేతిశబ్దేన ప్రమాణాన్తరప్రతిపన్నం ప్రపఞ్చాకారం పరామృశ్య న తథావిధం బ్రహ్మేతి సర్వాత్మభూతస్య బ్రహ్మణః ప్రపఞ్చవిలక్షణత్వం ప్రతిపాద్యతే. తదేవ చానన్తరముపపాదయతి *అగ్రాహ్యో న గృహ్యతే అశీర్యో న హి శీర్యతే అసఙ్గో న హి సజ్యతే అవ్యథితో న వ్యథతే న రిష్యతీ*తి. ప్రమాణాన్తరగ్రాహ్యవిసజాతీయత్వాత్ప్రమాణాన్తరేణ న గృహ్యతే - విశరణీయవిసజాతీయత్వాన్న విశీర్యతే - ఏవముత్తరత్రానుసన్ధేయం. ఛాన్దోగ్యేపి *నాస్య జరయైతజ్జీర్యతి న వధేనాస్య హన్యత ఏతత్సత్యం బ్రహ్మపురమస్మిన్కామాస్సమాహితా* ఇతి సర్వవిసజాతీయత్వం బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్య తస్మిన్ సత్యకామత్వాదయో విధీయన్తే. . . .

నన్వేవమపి *తద్య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామాంస్తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి స యది పితృలోకకామో భవతీ*త్యాదినా సత్యకామాదిగుణవిశిష్టవేదనస్య సాంసారికఫలసమ్బన్ధశ్రవణాన్ముముక్షోర్బ్రహ్మప్రేప్సోర్న సగుణం బ్రహ్మోపాస్యం. పరవిద్యాఫలం చ *పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత* ఇతీదమేవ. అతస్సత్యకామత్వాదయో బ్రహ్మప్రేప్సోర్నోపసంహార్యా ఇతి. అత ఉత్తరం పఠతి.

౪౦॥ సూ. ⁂ ఉపస్థితేతస్తద్వచనాత్ ॥ ⁂ ఉపస్థితిః - ఉపస్థానం. బ్రహ్మోపసమ్పత్తిః. ఉపస్థితే - బ్రహ్మోపసమ్పన్నే సర్వబన్ధవినిర్ముక్తే స్వేన రూపేణాభినిష్పన్నే ప్రత్యగాత్మని అత ఏవ-ఉపసమ్పత్తేరేవ హేతోస్సర్వేషు లోకేషు కామచార ఉచ్యతే *పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే స ఉత్తమః పురుషః స తత్ర పర్యేతి జక్షత్క్రీడన్రమమాణః స్త్రీభిర్వా యానైర్వా జ్ఞాతిభిర్వా నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరం స స్వరాడ్భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీ*తి. తదేతచ్చతుర్థే నిపుణతరముపపాదయిష్యతే. అతస్సర్వేషు లోకేషు కామచారస్య ముక్తోపభోగ్యఫలత్వాత్ ముముక్షోస్సత్యకామత్వాదయో గుణా ఉపసంహార్యాః. ....

కామాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

నుపరమాత్మపరస్త్వితరైకరూప్యమేవ ప్రష్టవ్యమిత్యర్థః. *స ఏష నేతి నేతీ*త్యస్య వాక్యస్య ప్రకరణానుగుణ్యాత్ ప్రపఞ్చసాజాత్యనిషేధపరత్వముక్తం- *అథాత ఆదేశో నేతి నేతీ*త్యస్య వాక్యస్యేయత్తానిషేధపరత్వమపి తత్ప్రకరణానుగుణ్యాదుక్తం. ఇహోక్తార్థస్య ప్రకరణానుగుణ్యం దర్శయన్ *అగ్రాహ్య* ఇత్యాదికం వ్యాచష్టే (ప్రమాణాన్తరేతి) (ఛాన్దోగ్యేపీతి) అస్య జరయా న బ్రహ్మ జీర్యతీత్యర్థః. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి) సర్వలోకకామచారాదికం సాంసారికఫలం- *స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత* ఇతి సాక్షాన్ముక్తిఫలం స్యాత్ - తద్విలక్షణత్వస్య శ్రవణాదిత్యర్థః.

౪౦॥ సూ. ⁂ ఉపస్థితేతస్తద్వచనాత్ ॥ ⁂ (అత ఏవోపసమ్పత్తేరేవ హేతోరితి) ఉపసమ్పత్త్యనన్తరం సర్వలోకకామచారకథనాద్ధేతుత్వమభిప్రేతమిత్యర్థః. బ్రహ్మానుభవతో జీవస్య సర్వలోకకామచారాద్యపేక్షా కథం స్యాదిత్యత్రాహ (తదేతచ్చతుర్థ ఇతి) నిరూపయిష్యత (అత ఇతి) ... ...

పరే తు ఛాన్దోగ్యస్థసత్యకామత్వాదిగుణజాతం వాజసనేయకే *స వా ఏష మహానజ ఆత్మా* ఇత్యత్ర సమ్బధ్యతే- తత్ర శ్రుతం వశిత్వాదికం ఛాన్దోగ్యే సమ్బధ్యతే- ఆయతనత్వసేతుత్వాదిసామాన్యాత్. ఛాన్దోగ్యే సగుణవిద్యా వివక్షితా. వాజసనేయకే నిర్గుణవిద్యా-*అసఙ్గో హ్యయం పురుషః నేతి నేతీ*త్యాదిశ్రవణాత్. అతశ్ఛాన్దోగ్యే వశిత్వాదిసమ్బన్ధ ఉపాసనార్థః. అన్యత్ర సత్యకామత్వాదిసమ్బన్ధః స్తుతిపర ఇత్యర్థః - ఉభయవిధాకాఙ్క్షాసమ్భవాత్, బ్రహ్మణస్సద్గుణసమ్బన్ధయోగ్యత్వాత్, ఆయతనత్వాదిసామ్యబాహుళ్యాచ్చేతి. తదయుక్తం- నిషేధస్య విహితగుణవిషయత్వాభావేన సగుణనిర్గుణవిభాగాభావాత్, *నేతి నేతీ*త్యత్రాపి *అశీర్యో న హి శీర్యతే అసఙ్గో న హి సజ్యతే అవ్యథితో న వ్యథతే న రిష్యతీ*త్యాదినిషేధానాం *విశోకో విజరో విమృత్యు*రిత్యాదీనాం చ తుల్యార్థత్వాచ్చ. ఆయతనత్వాదిసామ్యేనస్తుత్యాకాఙ్క్షయా సమ్బన్ధశ్చానుపపన్నః-తథా సతి శాణ్డిల్యవిద్యామ్నాతానాం భారూపత్వసర్వకర్మత్వాదీనామపి సమ్బన్ధప్రసఙ్గాత్. తత్రాపి హి *ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయే* *జ్యాయాన్పృథివ్యాః* *అవాక్యనాదర* ఇతి హృదయాయతనత్వం మహత్త్వం నిషేధవత్త్వం చ సమానం. అస్తు సమ్బన్ధ ఇతి చేత్. పరస్పరభిన్నసర్వవిద్యోపాత్తగుణానాం సర్వత్ర స్తుత్యర్థతయా సమ్బన్ధప్రసఙ్గః- కా

౪౧॥ సూ. తన్నిర్ధారణానియమస్తద్దృష్టేః పృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధః ఫలమ్॥
*ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేత్యాదీని కర్మాఙ్గాశ్రయాణ్యుపాసనాని కర్మాఙ్గభూతోద్గీథాదిముఖే

రణత్వసత్యజ్ఞానాత్మకత్వవిభుత్వనిత్యత్వపతిత్వాదిషు కేనచిద్రూపేణ సామ్యస్య సర్వాసు విద్యాసు సద్భావాత్, ఉదాకాఙ్క్షాయాశ్చ నివారకాభావాత్. న హ్యేతావతా గుణేన స్తుతిరలమితి వ్యవస్థాపకమస్తి. స్వప్రకరణస్థగుణేన నైరాకాఙ్క్ష్యం చేత్ - వాజసనేయకేऽపి తుల్యం.—అపరే తు విద్యైక్యం సిద్ధాన్తయన్తః ఉపక్రమభేదమపి విద్యాభేదయుక్తిమాహుః. పరమాత్మలిఙ్గవత్ప్రకరణేషూపాస్యవిశేషణతయా వా వ్యావర్త్యతయా వా మోక్షప్రదత్వలక్షణైశ్వర్యోపాధికతయా వా జీవప్రతిపాదనస్య సఙ్గతేర్బహుశస్సూత్రితత్వాత్ భాష్యే తదనుపన్యాసః.—అన్యే తు దహరవిద్యేతి సంజ్ఞాతదభావౌ చ భేదహేతుమాహుః. విరోధిసంజ్ఞాన్తరాభావాత్ అవ్యపదేశమాత్రం న విద్యాభేదాయాలమిత్యనాదరః. ఆఖ్యాభేదో హి విద్యాభేదసాధకః. త్రయోऽప్యేతే *ఆదరాదిత్యాద్యనన్తరసూత్రద్వయమధికరణాన్తరం. ప్రాణాగ్నిహోత్రవిషయం వర్ణయన్తి - *తద్యద్భక్తం ప్రథమమాగచ్ఛేత్ తద్ధోమీయం స యాం ప్రథమామాహుతిం జుహుయాత్ ప్రాణాయ స్వాహేత్యారభ్య *య ఏతదేవం విద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతీతి ప్రతిపాదితం ప్రథమోపనతభక్తద్రవ్యకం ప్రాణాగ్నిహోత్రం భోజనలోపేऽపి న లుప్యతే - కింత్వబాదినా ప్రతినిధినాऽపి నిర్వర్త్యతే - అతిథిభోజనేన భక్తక్షయే ప్రాణాగ్నిహోత్రలోపమాశఙ్క్య తత్పరిహారాయ హి ప్రాథమ్యవిధిః. జాబాలశ్రుతౌ * పూర్వోऽతిథిభ్యోऽశ్నీయాద్యథా హ వై స్వయమహుత్వాऽగ్నిహోత్రం పరస్య జుహుయాదేవం తదిత్యతిథిభోజనప్రాథమ్యనిన్దనేనాదరదర్శనాచ్చ. న హి ప్రాథమ్యలోపాసహా శ్రుతిః ప్రాథమ్యవతోऽగ్నిహోత్రస్య లోపం సహేత. న చ భుజిప్రయుక్తభక్తసంయోగాత్ భోజనలోపే లోపః - తచ్చ కౌణ్డపాయినామగ్నిహోత్ర ఇవాగ్నిహోత్రశబ్దస్య నైయమికాగ్నిహోత్రగతపయఃప్రభృత్యతిదేశార్థత్వాత్ పయఃప్రభృతిషు ప్రాప్తేషు ద్రవ్యనియమార్థత్వాత్ *యద్భక్తమితి వాక్యస్య. అతో భోజనాభావాత్ గుణభూతద్రవ్యలోపేऽపి నాగ్నిహోత్రలోపః - ఆదరాదితి పూర్వపక్షం కృత్వా - భోజన ఉపస్థితే హోమస్య తదర్థభక్తసాధ్యతా ప్రతీతేః, వాజినస్యామిక్షార్థదధ్యానయనప్రయోజకత్వాభావవత్ పరార్థద్రవ్యసాధ్యానాం కర్మప్రయోజకత్వాభావాత్, కౌణ్డపాయినామగ్నిహోత్ర ఇవ ప్రాణాగ్నిహోత్రేऽగ్న్యుద్ధరణాదిధర్మాయోగాత్. అగ్నిహోత్రశబ్దస్య విధ్యుద్దేశగతత్వాభావాత్, *ఆస్యమాహవనీయమితి సామ్పాదికత్వదర్శనాచ్చాగ్నిహోత్రశబ్దస్య నైయమికాగ్నిహోత్రధర్మాతిదేశార్థత్వాభావేన *తద్యద్భక్తమితి వాక్యస్య ద్రవ్యవిశేషవిధానార్థత్వాభావాత్ - ఆదరవచనస్యాపి భోజనపక్షే ప్రాథమ్యరూపాఙ్గవిధానార్థతయా హోమలోపపరిహారార్థత్వాభావాచ్చ భోజనలోపే లోప ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. అన్యే తు ద్రవ్యదేవతాసమ్బన్ధేనాపూర్వకర్మత్వావగమాత్ పరార్థద్రవ్యనియమమాత్రవిధిః ప్రాథమ్యవిధానం చాతిథిభోజనేన భక్తవ్యయే ప్రాణాగ్నిహోత్రలోపపరిహారార్థమితి పూర్వపక్షమాహుః. అన్యత్తుల్యం. తదిదమనుపపన్నం - ప్రాణాహుతిమాత్రవిషయత్వే విచారస్య విద్యాతదుపయోగివిషయత్వాభావేన పాదసఙ్గత్యభావాత్, ప్రాణాహుతిష్వగ్నిహోత్రదృష్టివిషయత్వేऽనన్తరాధికరణన్యాయేనోద్గీథాద్యుపాసనానామివానియమస్య సిద్ధతయాऽకృతకరత్వాచ్చ. ఆమిక్షాయాగే నియతమపి వాజినం దధ్యానయనాదేరప్రయోజకమిత్యనియతస్యాగ్నిహోత్రదృష్టిచిన్తనస్య ప్రయోజకత్వం హి దూరోత్సారితం. పూర్వపక్షహేత్వభావాచ్చానారమ్భణీయతా. న చాదరవచనం హేతుః - తస్యాసాధకత్వప్రతీతేః. పూర్వపక్షహేతవో హి యావద్దౌర్బల్యనిశ్చయం సాధ్యసాధకతయా ప్రతీయన్తే. కిమతిథిభోజనప్రాథమ్యనిన్దనం హేతుః - ఉత ప్రాణాగ్నిహోత్రప్రాథమ్యం. న ప్రథమః - నిన్దనస్య నిన్దితవిపరీతార్థవిధేయతావగమకత్వాత్. అపగోరణనిన్దాహితన్నివృత్తేర్విధేయతాం గమయతి. అతోऽతిథిభోజనప్రాథమ్యనిన్దనం స్వామిభోజనప్రాథమ్యం గమయేత్ - న తు భక్తాభావేऽపి నిష్పాద్యతాం. న ద్వితీయః - ప్రాథమ్యవిధానస్యానుష్ఠానదశాయాం ప్రాథమ్యమాత్రనివర్తకత్వాత్. పరార్థద్రవ్యసాధ్యస్యాప్రయోజకత్వం చ వాజినవత్తమపదపాంసుగ్రహణాదిషు పూర్వకాణ్డసిద్ధం *పదకర్మాప్రయోజకత్వం నయనస్య పరార్థత్వాదితి. అతోऽనారమ్భణీయతా.......................

కామాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౪౧॥ సూ. తన్నిర్ధారణానియమస్తద్దృష్టేః పృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధః ఫలమ్॥ సత్యకామత్వాదీనాముపసంహార్యత్వముక్తం - ఏవముద్గీథాద్యుపాసనానామపి నియమేనోపసంహార్యత్వమితి ప్రసఙ్గాత్సఙ్గతిః. ఉద్గీథోపాసనాదీని కిం సర్వక్రతుషు ప్రోక్షణావఘాతాదివన్నియమేనోపాదేయాని - ఉత గోదోహనాదివదనియమేనోపసంహార్యాణీతి విచారః. కిమేతాని క్రత్వర్థాని - ఉత గోదోహనాదివత్ పురుషార్థభూతాని. *యశ్చైతదేవం వేద యశ్చ న వేదేత్యనియమదర్శనం కిం పురుషార్థతామవగమయతి - నేతి. వీర్యవత్తరత్వశ్రుతిః కిమపాపశ్లోకశ్రవణవదర్థవాదః - ఉత ఫలవిధిరితి. అర్థవాదశ్చేత్ - *యశ్చైతదేవమిత్యాదివాక్యస్య పురుషార్థతావగమకత్వాభావేన క్రత్వర్థత్వాన్నియమేనోపాదేయతా. ఫలవిధిశ్చేత్ - అనియమవాక్యస్య పురుషార్థత్వగమకతయా గోదోహనతుల్యత్వాదుపాదానానియమః. ఉపాసనస్య నిర్ధారణశబ్దవాచ్యత్వే హేతురయం - ఛాన్దోగ్యే *కతమః కతమత్సామ కతమః కతమ ఉద్గీథ ఇతి విమృశ్య *వాగేవర్క్ప్రాణస్సామోమిత్యేతదక్షరముద్గీథ ఇతి నిర్ధారణం. (ఓమిత్యేతదిత్యాది) క్రతుప్రకరణాధీతే *జుహ్వా జుహోతీతి వాక్యే జుహ్వా హోమసాధనత్వేన విహితా. ప్రకరణాన్తరాధీతమపి *యస్య పర్ణమయీ జుహూర్భవతీతి వాక్యం జుహూమనూద్య తస్యాః పర్ణమయత్వం విదధాతి. తత్ర జుహూద్వారా పర్ణమయత్వమఙ్గం - తద్వత్ప్రకరణాన్తరవిహితమప్యుపాసనముద్గీథద్వారా క్రత్వఙ్గమిత్యర్థః. ఉద్గీథాదివిషయస్యోపాసనస్య ప్రకరణాన్తరాధీతస్యాపి క్రత్వఙ్గత్వం హి నిరూప్యతే - తత్ర ప్రకరణాన్తరాధీతం క్రత్వఙ్గద్వారా తదఙ్గభూతం కిఞ్చిద్దృష్టాన్తీకర్తవ్యమిత్యభిప్రాయేణ ప్రోక్ష

నజుహ్వాదిముఖేనపర్ణతాదివత్కర్మాఙ్గత్వేన నిరూఢానుష్ఠానానీత్యుద్గీథాద్యుపాసనసమ్బన్ధినో * యదేవవిద్యయాకరోతిశ్రద్ధయోపనిషదాతదేవవీర్యవత్తరంభవతీతివర్తమాననిర్దేశస్యపర్ణతాదిసమ్బన్ధ్యపాపశ్లోకశ్రవణవత్పృథక్ఫలత్వకల్పనాఽయోగాత్క్రతుషు నియమేనోపసంహార్యాణీతి. ... ...

ఏవంప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే (తన్నిర్ధారణానియమఇతి) నిర్ధారణం-నిశ్చయేనమనసోఽవస్థాపనం. ధ్యానమిత్యర్థః. తన్నిర్ధారణానియమః - కర్మసూద్గీథాద్యుపాసనానామనియమః. కుతః. (తద్దృష్టేః) ఉపలభ్యతేహ్యుపాసనానుష్ఠానానియమః- * తేనోభౌకురుతోయశ్చైతదేవం వేదయశ్చనవేదేత్యవిదుషోఽప్యనుష్ఠానవచనాత్. నచాఙ్గత్వేసత్యుపాసనస్యానుష్ఠానానియమఉపపద్యతే. ఏవముపాసనస్యానఙ్గత్వేనిశ్చితేసత్యుపాసనవిధేఃఫలాకాఙ్క్షాయాంరాత్రిసత్రన్యాయేనవీర్యవత్తరత్వంకర్మఫలాత్పృథగ్భూతమేవఫలమిత్యవగమ్యతే. కిమిదంవీర్యవత్తరత్వం. కర్మఫలస్యైవాప్రతిబన్ధః. ప్రతిబధ్యతేహికర్మఫలంప్రబలకర్మాన్తరఫలేనతావన్తంకాలం- తదభావోఽప్రతిబన్ధఃకర్మఫలాత్స్వర్గాదిలక్షణాత్పృథగ్భూతమేవఫలం. తదిదముచ్యతే (పృథగ్ధ్యప్రతిబన్ధఃఫలమితి) అతఃకర్మాఙ్గాశ్రయాణామపి పృథక్ఫలత్వాద్గోదోహనాదివత్కర్మసూద్గీథా ద్యుపాసనానామనియమేనోపసంహారః. ....

తన్నిర్ధారణానియమాధికరణంసమాప్తమ్.

౪౧॥ సూ. ప్రదానవదేవతదుక్తం॥

దహరవిద్యాయాం * తద్యఇహాత్మానమనువిద్యవ్రజన్త్యేతాంశ్చసత్యాన్కామానితిదహరాకాశస్యపరమాత్మనఉపాసనముక్త్వా * ఏతాంశ్చసత్యాన్కామానితిగుణానామపిపృథగుపాసనంవిహితం. తత్రసంశయః-గుణచిన్తనేపితత్తద్గుణవిశిష్టతయాదహరస్యాత్మనశ్చిన్తనమావర్తనీయం- ఉతనేతి. దహరాకాశస్యైవాపహతపాప్మత్వాదీనాంగుణిత్వాత్, తస్యచసకృదేవానుసన్ధాతుంశక్యత్వాత్, గుణార్థంతచ్చిన్తనంనావర్తనీయం.

ణాదిషుసత్స్వపిపర్ణతాద్యష్టాన్తితా. ఫలసాధనమేవహ్యనుష్ఠేయం-ఉపాసనస్యచపృథక్ఫలసాధనత్వేసత్యఙ్గత్వమనుపపన్నమిత్యత్రాహ (కర్మాఙ్గత్వేననిరూఢానుష్ఠానానీతి)అఫలస్యాప్యఙ్గత్వేనానుష్ఠానంనిరూహ్యతఇత్యర్థః. పృథక్ఫలసాధనత్వం శ్రుతమితిశఙ్కాయాం * నసపాపంశ్లోకంశృణోతీతిపర్ణతార్థవాదవదిదమప్యర్థవాదఇత్యాహ (ఉద్గీథాద్యుపాసనసమ్బన్ధినఇత్యాదినా) (వర్తమాననిర్దేశస్యేతి) వర్తమానవన్నిర్దేశోయస్యేతిబహువ్రీహిః. వీర్యవత్తరత్వస్యేత్యధ్యాహార్యం. * గోదోహనేనపశుకామస్యప్రణయేదిత్యత్రహివిధిప్రత్యయోఽస్తీతితద్వ్యావృత్తిః. పశుకామస్యప్రణయనసాధనత్వంహిగోదోహనస్యవిధేయం- నాన్యస్య-అతఃఫలేపివిధికటాక్షోఽస్తి- సతునాత్రవిద్యతఇత్యర్థః. ఫలస్యవాక్యాన్తరస్థత్వాద్విప్రకర్షోప్యభిప్రేతః. ...

(ఏవంప్రాప్తఇతి) అర్థవాదోక్తమపిఫలంవిధ్యపేక్షితంస్వీకార్యమిత్యభ్యుపగమయితుంరాత్రిసత్రన్యాయేనేత్యుక్తం. (గోదోహనాదివదితి) నియమేనోపాదేయంహ్యఙ్గం. పశుకామనాఽస్తిచేత్ - గోదోహనోపసంహారః - నత్వన్యదా. అతోఽఙ్గత్వాభావాత్ గోదోహనస్యనక్రత్వర్థత్వం- అపితుపురుషార్థత్వమేవేతినిర్ణీతంకర్మకాణ్డే. ... ...

అన్యేతు * యదేవవిద్యయాకరోతీతికర్మణివిద్యాయానియమితత్వాత్ క్రత్వర్థమితిపూర్వపక్షయుక్తిమాహుః. తదయుక్తం-తరపాఫలాతిశయప్రతీతేః. విద్యావతఃకర్మణోవీర్యవత్తరత్వాద్విద్యాహీనస్యకర్మణోవీర్యవత్త్వంహ్యనుజ్ఞాయతే. అతోవీర్యవత్తరత్వఫలసత్తాముపగమ్యతచ్ఛ్రవణస్యార్థవాదత్వంపూర్వపక్షిణావాచ్యం. అర్థవాదత్వంచహేత్వన్తరేణాఙ్గత్వేసిద్ధేవక్తవ్యం - అతోఽవ్యభిచరితక్రతుసమ్బన్ధిపదార్థసమ్బన్ధఏవపూర్వపక్షహేతుః. ....

తన్నిర్ధారణానియమాధికరణంసమాప్తమ్.

౪౧॥ సూ. ప్రదానవదేవతదుక్తం॥ పూర్వాధికరణంప్రసఙ్గాన్నిరూపితం- అథతత్పూర్వదహరవిద్యావిషయనిరూపణంక్రియతఇతిసఙ్గతిః. దహరవిద్యాయాంతత్తద్గుణచిన్తనేతత్తద్గుణవిశిష్టతయాదహరచిన్తనమావర్తనీయం- నేతి. కిందహరమాత్రచిన్తనేగుణవద్దహరచిన్తనమపికృతం- నేతి, కృతంచేత్- అనావర్తనీయం, నచేత్- ఆవర్తనీయం. (దహరేత్యాది) కేవలగుణిచిన్తనంనామ- ఆనన్త్యాదివిశిష్టస్వరూపచిన్తనం. గుణాష్టకచిన్తనంగుణచిన్తనం. (తస్యచసకృదేవానుసన్ధాతుంశక్యత్వాదితి) సకృదేవ - తన్త్రేణేత్యర్థః. స్వరూపచిన్తనార్థంగుణచిన్తనార్థంచతన్త్రేణానుసన్ధాతుంశక్యత్వాదిత్యర్థః. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (ప్రదానవదేవేతి) ప్రదానవదావర్తనీయమేవేత్యర్థః. యద్యపిదహరాకాశఏకఏవాపహతపాప్మత్వాదిగుణానాంగుణీ, సచప్రథమంచిన్తితః,- తథాపిస్వరూపమాత్రాద్గుణవిశిష్టాకారస్యభిన్నత్వాత్, *అపహతపాప్మావిజరఇత్యాదినాగుణవిశిష్టతయాచోపాస్యత్వేనవిహితత్వా, త్పూర్వంస్వరూపేణానుసంహితస్యాపహతపాప్మత్వాదివిశిష్టతయాఽనుసన్ధానార్థమావృత్తిఃకర్తవ్యా- యథా *ఇన్ద్రాయరాజ్ఞేపురోడాశమేకాదశకపాలంనిర్వపేత్ *ఇన్ద్రాయాధిరాజాయ* ఇన్ద్రాయస్వరాజ్ఞ ఇతీన్ద్రస్యైవరాజత్వాదిగుణవిశిష్టత్వేపితత్తద్గుణసమ్బన్ధాకారస్యభిన్నత్వాత్ప్రదానావృత్తిః క్రియతే. తదుక్తంసఙ్కర్షణే*నానావాదేవతాపృథక్త్వాదితి..

ప్రదానాధికరణంసమాప్తమ్.

౪౩॥ సూ. లిఙ్గభూయస్త్వాత్తద్ధిబలీయస్తదపి॥

తైత్తిరీయే దహరవిద్యానన్తరమధీయతే*సహస్రశీర్షందేవంవిశ్వాక్షంవిశ్వశమ్భువం।విశ్వంనారాయణందేవమక్షరంపరమంప్రభుమిత్యారభ్య * సోఽక్షరఃపరమస్స్వరాడిత్యన్తం. తత్రసంశయః - కింపూర్వప్రకృతవిద్యయైకవిద్యాత్వేనతదుపాస్యవిశేషనిర్ధారణమనేనక్రియతే - ఉతసర్వవేదాన్తోదితపరవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణమితి. కింయుక్తం. దహరవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణమితి. కుతః.ప్రకరణాత్. పూర్వస్మిన్ననువాకేదహరవిద్యాహిప్రకృతా *దహ్రంవిపాప్మంపరవేశ్మభూతంయత్పుణ్డరీకంపురమధ్యసంస్థం।తత్రాపిదహ్రంగగనం విశోకస్తస్మిన్యదన్తస్తదుపాసితవ్యమితి. అస్మింశ్చానువాకే * పద్మకోశప్రతీకాశంహృదయంచాప్యధోముఖంఇత్యాదినాహృదయపుణ్డరీకాభిధానమస్యనారాయణానువాకస్యదహరవిద్యోపాస్యనిర్ధారణత్వముపోద్బలయతీతి. ... ...

(గుణవిశిష్టాకారస్యభిన్నత్వాత్) గుణవిశిష్టాకారః- గుణసమ్బన్ధిరూపసముదాయఇత్యర్థః. తస్యస్వరూపమాత్రాద్భిన్నత్వాత్. నహిస్వరూపమాత్రంగుణానాంగుణినశ్చసముదాయోభవతీత్యర్థః. (అపహతపాప్మావిజరఇత్యాదినాగుణవిశిష్టతయాచోపాస్యత్వేనవిహితత్వాదితి) * అపహతపాప్మావిజర ఇత్యాదిశబ్దానాం గుణిపర్యన్తాభిధాయిత్వాత్ * ఏతాంశ్చసత్యాన్కామానిత్యత్రాపి గుణిపర్యన్తానామేవ గుణానాముపాసనం విహితమిత్యర్థః. ... ...

పరేచాపరేచఛాన్దోగ్యవాజసనేయకేచఅధ్యాత్మంవాగాదీనాంప్రాణశ్శ్రేష్ఠోఽవధారితః- అధిదేవమగ్న్యాదీనాంవాయురితితదేతదుదాహృత్యవాయుప్రాణయోస్తత్త్వైక్యాదపృథక్చిన్తనమితివిమృశ్యపృథక్చిన్తనంసిద్ధాన్తయన్తి. అన్యేతువాజసనేయకే *తద్యత్సత్యమసౌసఆదిత్యోయఏషఏతస్మిన్మణ్డలే పురుషోయశ్చాయందక్షిణేఽక్షిన్నిత్యై తదుదాహృత్యపూర్వవత్పూర్వపక్షసిద్ధాన్తావదన్తి. తదయుక్తం- * సమ్బన్ధాదేవమన్యత్రాపీత్యత్రస్థానభేదేవిద్యాభేదస్యసమర్థితత్వాత్. తస్యవిద్యాభేదహేతుత్వంవేద్యాన్తర్భావాత్- వేద్యబహిర్భావేవిత్తిభేదాపాదకత్వానుపపత్తేః.అతోఽమావాస్యాయాం దధిపయసోః ప్రదానవత్తన్త్రేణేతిపూర్వపక్షశఙ్కాఽనుపపన్నా- తత్రహీన్ద్రఏవోద్దేశ్యఇతినోద్దేశ్యభేదః - అత్రతూపాస్యరూపభేదాత్తన్త్రేణచిన్తనంశఙ్కనీయం. స్థానద్వయవిశిష్టమేకమితిచిన్తాయుజ్యతఇతిచేన్న - విద్యాద్వయోర్త్వేనద్వయోస్తన్త్రేణానుష్ఠానాసిద్ధేః. తస్మాద్విద్యైకత్వేస్థితేపృథగపృథక్చిన్తనవిచారోయథోపపద్యతే- తథావిషయః ప్రదర్శనీయః - అతోదహరవిద్యాయామేవైషాచిన్తాయుక్తా. ....

ప్రదానాధికరణంసమాప్తమ్.

౪౩॥ సూ. లిఙ్గభూయస్త్వాత్తద్ధిబలీయస్తదపి॥ పూర్వప్రకృతవిద్యైకవాక్యత్వేనసఙ్గతిః. (కింపూర్వప్రకృతేతి) పరవిద్యేతిదృష్టివిధివ్యావృత్తిః. కింసర్వాసుపరవిద్యాసు నారాయణఏవోపాస్యః - ఉతదహరవిద్యామాత్రే. కింనారాయణానువాకేసర్వవిద్యానాముపాస్యవిశేషోనిర్ధార్యతే- ఉతదహరవిద్యాయాఏవ. కిమత్రదహరోద్దేశేననారాయణత్వంవిధీయతే - ఉతసర్వవిద్యోపాస్యోద్దేశేనేతి. కింహృదయాయతనత్వశ్రవణమనురోద్ధవ్యం- ఉతలిఙ్గభూయస్త్వం. హృదయాయతనశ్రవణానురోధే - దహరోద్దేశేననారాయణత్వవిధానాన్నారాయణానువాకస్య దహరవిద్యామాత్రోపాస్యవిషయత్వాత్ తస్యామేవనారాయణఉపాస్యస్స్యాత్. లిఙ్గభూయస్త్వానురోధే - సర్వోపాస్యోద్దేశేననారాయణత్వవిధానాన్నారాయణానువాకస్యసర్వవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారకతయాసర్వాసుపరవిద్యాసు నారాయణఏవోపాస్యఇతి. * ఆత్మాగుహాయాంనిహితోఽస్య జన్తోరితిపూర్వానువాకేఆత్మశబ్దశ్శ్రుతః. అత్రాపి * ఆత్మానారాయణఃపరఇత్యాత్మశబ్దశ్రవణాత్ దహరవిద్యామాత్రాన్వయిత్యర్థసిద్ధం. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (లిఙ్గభూయస్త్వాదితి) అస్య నిఖిలపరవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణార్థత్వే భూయాంసి లిఙ్గాని దృశ్యన్తే. తథాహి- పరవిద్యాస్వక్షరశివశమ్భుపరబ్రహ్మపరజ్యోతిఃపరతత్త్వపరమాత్మాదిశబ్దనిర్దిష్టముపాస్యం వస్త్విహ తైరేవ శబ్దైరనూద్య తస్య నారాయణత్వం విధీయతే- భూయసీషు విద్యాసు శ్రుతానామనూద్య నారాయణత్వవిధానభూయస్త్వం నారాయణ ఏవ సర్వవిద్యాసూపాస్య మస్థూలత్వాదివిశేషితానన్దాదిగుణకం పరం బ్రహ్మేతి విశేషనిర్ణయే భూయః-బహుతరం లిఙ్గం భవతి. అత్ర లిఙ్గశబ్దశ్చిహ్నపర్యాయః. చిహ్నభూతం వాక్యం బహుతరమస్తీత్యర్థః. తద్ధి ప్రకరణాద్బలీయః. తదప్యుక్తం ప్రథమకాణ్డే *శ్రుతిలిఙ్గవాక్యప్రకరణస్థానసమాఖ్యానాం సమవాయే పారదౌర్బల్యమర్థవిప్రకర్షాదితి. యత్తూక్తం *పద్మకోశప్రతీకాశమిత్యాదివచనం దహరశేషత్వమస్యావోద్బలయతీతి-తన్న- బలీయసా ప్రమాణేన సర్వవిద్యోపాస్యనిర్ధారణార్థత్వేఽవధృతే సతి దహరవిద్యాయామపి తస్యైవ నారాయణస్యోపాస్యత్వే న తద్వచనోపపత్తేః. నచ * సహస్రశీర్షమిత్యాదిద్వితీయానిర్దేశేన పూర్వానువాకోదితోపాసినా సమ్బన్ధశ్శఙ్కనీయః-*తస్మిన్ యదన్తస్తదుపాసితవ్యమిత్యుపాసిగతేన కృత్యప్రత్యయేనోపాస్యస్య కర్మణోఽభిహితత్వాత్తదుపాస్యే ద్వితీయానుపపత్తేః. *విశ్వమేవేదం పురుషః * తత్త్వం నారాయణః పరః ఇత్యాది ప్రథమానిర్దేశాచ్చ ప్రథమార్థే ద్వితీయా వేదితవ్యా. * అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణః స్థితః *తస్యాశ్శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థితః। స బ్రహ్మా స శివస్సేన్ద్రః సోఽక్షరః పరమస్స్వరాడితి నిర్దేశైస్సర్వస్మాత్పరో నారాయణ ఏవ సర్వత్రోపాస్య ఇతి నిర్ణీయమానత్వాచ్చ ప్రథమార్థే ద్వితీయేతి నిశ్చీయతే. ...

లిఙ్గభూయస్త్వాధికరణం సమాప్తమ్.

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) (చిహ్నపర్యాయ ఇతి) న తు శ్రుతిలిఙ్గాదిషు లిఙ్గమిత్యర్థః. (పద్మకోశేత్యాది) యథా * ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి సామాన్యేనోక్తం బ్రహ్మాత్మకత్వం * తత్త్వమసీతి జీవవిశేషే నిగమితం- తథా నారాయణ ఏవ సర్వవిద్యోపాస్యః - తస్మాదస్మిన్నపి విద్యావిశేషే స ఏవోపాస్య ఇతి విశేషే తత్ప్రదర్శనమిత్యర్థః. (న చ సహస్రశీర్షమిత్యాదీతి) * యేనావృతం ఖం చ దివం మహీం చేతివద్ద్రష్టవ్యమితి భావః. విశ్వమేవేదమిత్యాదినా ప్రథమార్థత్వమేవ సన్నికృష్టవాక్యైరుపపాదితం. ద్వితీయావిభక్త్యన్తవాక్యానుగుణం ప్రథమాన్తాని వాక్యాని కిం న నేయానీతి శఙ్కాయాముపరితనవాక్యైశ్చ ప్రథమార్థత్వముపపాదయతి (అన్తర్బహిశ్చేతి) ఉపాసీతేతి విధిపదాధ్యాహారశ్చ స్యాదిత్యర్థసిద్ధం. విద్యాదుపాసీతేత్యాదివిధాయకపదరహితానాం భగవత్పరత్వపరాణామనేకవాక్యానాం పర్యాలోచనయా సర్వవిద్యాసూపాస్య విశేషనిర్ధారణపరత్వమస్యానువాకస్య ప్రతీయతే. పూర్వానువాకోక్తదహరవిద్యాశేషత్వే పూర్వాపరవాక్యానామర్థస్వభావవిరోధః, విధిపదాధ్యాహారః, ప్రథమాన్తపదానామస్వారస్యం, చ- సర్వవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణపరత్వే * యేనావృతం ఖం చ దివం మహీం చేత్యాదివత్ ద్వితీయాన్తపదమాత్రాస్వారస్యం - న తు విధిపదాధ్యాహారః, నాపి పూర్వాపరవాక్యావగతార్థస్వభావవిరోధః,. నను ప్రథమార్థత్వే సతి పూర్వానువాకస్థేన * ఉపాసితవ్యమితిపదేనాన్వయో ఘటతే. నైవం- స్వారసికేన సర్వస్మాత్పరత్వప్రతిపాదనేన వాక్యస్య నిరాకాఙ్క్షత్వే సత్యపి పూర్వానువాకస్థపదాకర్షణేనాన్వయకల్పనాఽయోగాత్. (సర్వస్మాత్పరో నారాయణ ఏవేతి) అస్యాయమభిప్రాయః- కేచిత్ * నారాయణపరం బ్రహ్మేతి వాక్యే నారాయణపరమితి పదం నారాయణాత్పరమిత్యన్తర్గతసమాసం వదన్తి. తదయుక్తం- ప్రాతిపదికేన విభక్త్యర్థలక్షణా హి సమాసః-ముఖ్యార్థే సమ్భవతి లక్షణానుపపత్తేః, సమాసేఽపి నిషాదస్థపతిన్యాయేన నారాయణ ఏవ పరమితి ప్రథమావిభక్తిస్వీకారోపపత్తేః, మహోపనిషది * నారాయణః పరం బ్రహ్మేతి వ్యాసేన సమాసార్థావగమాత్, అన్యథా పూర్వాపరవాక్యవిరోధాత్,* తత్త్వం నారాయణః పర ఇతి విరోధాత్, శ్రుత్యన్తరవిరోధాత్, * సుపాం సులుగిత్యాదిసూత్రేణ విభక్తిలోపేనాసమాసేఽపి నారాయణశబ్దస్య ప్రథమాన్తత్వసాధుత్వాచ్చేతి. ఆత్మశబ్దశ్చ *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః * ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవ * ఆత్మనస్తు కామాయ * ఆత్మానమేవ లోకం * తమేవైకం ధ్యాయథ ఆత్మానమిత్యాత్మశబ్దస్య బహూపనిషత్సూపాస్యఘోషాత్ తేష్వపి నారాయణస్యైవోపాస్యత్వసాధకః. ... ...

ఇతరే త్వేతదపి *లిఙ్గభూయస్త్వాదితి సూత్రముత్తరాధికరణశేషం సిద్ధాన్తోపక్రమం వ్యాచక్షతే- * తాన్యేతాన్యేవం విదే సర్వదా సర్వాణి భూతాని చిన్వన్త్యపి స్వపత ఇత్యాదీని భూయాంసి లిఙ్గాని- లిఙ్గం చ ప్రకరణాద్బలీయ ఇతి. *పూర్వవికల్ప ఇత్యాది పూర్వపక్షసూత్రద్వయం. తదయుక్తం- లిఙ్గైరుపన్యస్తైర్దుర్బలప్రకరణేన పూర్వపక్షోత్థానాయోగాత్. నను నత్వామన్యస్యాం ప్రాప్తౌ గుణవాదేనాప్యుపపద్యమానం తల్లిఙ్గం న ప్రకరణం బాధితుముత్సహత ఇతి చేత్-తర్హి * శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాదితి సిద్ధాన్తదశాయామాదిశబ్దోపాత్తత్వం దుర్బలస్య లిఙ్గస్యానుపపన్నం, న నుత్ర ప్రాబల్యహేతుర్వివక్షిత ఇతి చేన్న - అశాబ్దత్వాత్. అభిప్రేత ఇతి చేత్. కథమభిప్రాయః. శ్రుతవిధ్యుద్దేశానామన్యార్థదర్శనానాం తదేకవాక్యత్వాదర్థాన్తరాప్రాపకత్వం- అత్ర తు విస్పష్టవిధ్యనరాను పలబ్ధైరాన్తర్గతవాదత్వం- కింతు *వచనాని త్వపూర్వత్వాదిత్యాదినా విధిః కల్పనీయ ఇతీతి చేత్. తర్హి *లిఙ్గభూయస్త్వాదితి సూత్రవైయర్థ్యం- అత్రోక్తస్య సిద్ధాన్తహేతోస్తత్ప్రాబల్యస్య చ సూత్రాన్తరసిద్ధత్వాత్. పృథగధికరణత్వే తు సప్రయోజనత్వం. *దర్శనాచ్చేత్యేతత్-

౪౪॥ సూ. పూర్వవికల్పః ప్రకరణాత్స్యాత్క్రియామానసవత్ ॥

వాజసనేయకే అగ్నిరహస్యే మనశ్చితాదయోఽగ్నయః శ్రూయన్తే * మనశ్చితో వాక్చితః ప్రాణచితశ్చక్షుశ్చితః శ్రోత్రచితః కర్మచితోఽగ్నిచిత ఇతి. తత్ర సంశయః - కిమేతే మనశ్చితాదయస్సాంపాదికత్వేన విద్యారూపా అగ్నయః క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేన క్రియారూపాః- ఆహోస్విద్విద్యామయక్రత్వనుప్రవేశేన విద్యారూపా ఏవ. ఇతి విశయే క్రియారూపత్వం తావదాహ (పూర్వవికల్ప ఇత్యాదినా) చిత్యాగ్నిత్వేన సమ్పాదితానామేషాం మనశ్చితాదీనాం క్రత్వనుప్రవేశసాకాఙ్క్షాణాం స్వదేశే క్రతువిధ్యభావాత్, పూర్వత్ర *అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదిత్యాదినేష్టకచితస్యాగ్నేః ప్రకృతత్వాత్, తస్య చ క్రియామయక్రత్వవ్యభిచారిత్వేన తత్ర క్రతుసన్నిధానాత్, తత్ప్రకరణగృహీతా మనశ్చితాదయస్తే నేష్టకచితేనాగ్నినా వికల్ప్యమానాః క్రియారూపా ఏవ స్యుః. విద్యారూపాణామపి క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేన క్రియారూపత్వం మానసగ్రహవదుపపద్యతే. యథా ద్వాదశాహే అవివాక్యే దశమేఽహని మానసగ్రహస్య మనోనిష్పాద్యగ్రహణాసాదనస్తోత్రశస్త్రప్రత్యాహరణభక్షణత్వేన విద్యారూపస్యాపి క్రియామయక్రత్వఙ్గతయా క్రియారూపత్వం- తథేహాపి. ...

పూర్వోక్తలిఙ్గదర్శనాదితి పరే చాపరే చాహుః. తదయుక్తం- *లిఙ్గభూయస్త్వాదిత్యనేన *శ్రుత్యాదీత్యాదిశబ్దేన చ పునరుక్తేః. *దృష్టశ్చ తదుక్తమిత్యస్య- క్రియాప్రకరణాదుత్కర్షేణ స్వాతన్త్ర్యాఙ్గీకారో మనశ్చితాదీనాం న్యాయ్యః - రాజసూయప్రకరణాదవేష్టేరుత్కర్షో దృష్ట ఇతి. తదుక్తం భేదలక్షణే *అవేష్టౌ యజ్ఞసంయోగాదితి త్రయోఽప్యాహుః. తతోఽపి విధికల్పనపరత్వముచితం- స్వాతన్త్ర్యస్యాపి విధికల్పనమూలకత్వాత్. న హ్యవిహితస్య కస్యచిత్ స్వాతన్త్ర్యం శక్యముపగన్తుం.——— అన్యే తు ప్రజ్ఞాన్తరశబ్దమేవమాహుః - *గోఽశ్వమేధేన యజతే యఉ చైనమేవం వేదేత్యశ్వమేధాద్యుపాసనమశ్వమేధాదిభ్యః పృథగితి. తతోఽపి శాణ్డిల్యవిద్యాదిపరత్వం యుక్తం- ప్రతీతిశైఘ్ర్యాత్. మానసగ్రహస్తుత్యాదిసామాన్యేన న క్రియాశేషత్వం- పురుషార్థతోపలబ్ధేరిత్యేతదర్థపరం *న సామాన్యాదితి సూత్రం పరే చాపరే చాహుః. విద్యామయస్య క్రియానుప్రవేశసమ్భవమాత్రే దృష్టాన్తత్వాన్మానసగ్రహస్య తత్ర పరిహరణీయాభావాత్, దతిదేశహేతోః పరిహరణీయత్వాచ్చ తదయుక్తం. *న హి లోకాపత్తిరిత్యస్యైవమర్థమాహుః- *అసౌ వై లోకోఽగ్నిరిత్యత్ర న హ్యగ్నేర్లోకస్వరూపతాపత్తిరితి. తతోఽపి పూర్వదృష్టాన్తస్యోపపాదకత్వం యుక్తం- హిశబ్దస్వారస్యాత్. *పరేణేత్యత్ర - తాద్విధ్యం విద్యావిధిత్వమితి వ్యాఖ్యాతం. తస్యాప్రకృతత్వేన తచ్ఛబ్దోపస్థాప్యత్వాయోగాత్తదయుక్తమ్..........................

లిఙ్గభూయస్త్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౪౪॥ సూ. పూర్వవికల్పః ప్రకరణాత్స్యాత్క్రియామానసవత్ ॥ ప్రకరణాద్బలీయసా వాక్యేన నారాయణానువాకస్య సర్వవిద్యాసాధారణ్యముక్తం - ఇహ తు ప్రకరణస్య బాధకాభావాన్మనశ్చితాదయః క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశిన ఇతి శఙ్కాయాస్సఙ్గతిః. సూత్రనిర్దేశానురోధేన క్రియారూపాః,- విద్యారూపా, ఇతి నిర్దిష్టం. తద్వివరణం- క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేన,-విద్యామయక్రత్వనుప్రవేశేనేతి చ. మనశ్చితాదీనాం స్వరూపస్య విద్యారూపత్వే హి న విప్రతిపత్తిః - అఙ్గద్వారా విద్యారూపత్వే తు విప్రతిపత్తిః. అతస్సూత్రే క్రియాశబ్దో లాక్షణికః. క్రియామయక్రత్వఙ్గతయా క్రియాః- తత్సమ్బన్ధిన ఇత్యర్థః. కిం మనశ్చితాదయః క్రియామయక్రత్వన్వయినః - ఉత విద్యామయక్రత్వన్వయినః. కిమిష్టకచితాగ్నిద్వారా సన్నిహితక్రియామయక్రతావేషాం వినియోగోఽస్తి- నేతి. కిం శ్రుతిలిఙ్గవాక్యైః విద్యామయక్రతౌ వినియోగోఽవగమ్యతే - ఉత నేతి. కిమనుబన్ధాదిభిః అతిదిష్టఫలాన్వయాచ్చ విద్యావిధిః కల్ప్యః - ఉత నేతి. అకల్ప్యత్వే - తత్ర శ్రుత్యాదిభిర్వినియోగాయోగాత్ ప్రకరణవినియోగేన క్రియామయక్రత్వన్వయినస్స్యుః. విధేః కల్ప్యత్వే - తత్ర శ్రుత్యాదిభిర్వినియోగాత్, ప్రకరణస్య దుర్బలత్వాచ్చ విద్యామయక్రత్వన్వయినః స్యుః. హోమస్థానత్వాదగ్నిశబ్దేన నిర్దేశః. న హి హోమస్థానమాత్రస్య క్రత్వనుప్రవేశ ఇతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం చిత్యాగ్నిత్వేనేత్యుక్తం. ఇష్టకచితాగ్నిః ప్రకృతస్స్యాత్ - తతః కిం క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశస్యేత్యత్రాహ (తస్య చేతి) క్రతుసన్నిధానం- బుద్ధిస్థత్వం. (సమ్పాదితానాం) తథాత్వేనానుసంహితానామిత్యర్థః. ఇష్టకచితాగ్న్యఙ్గకత్వేన మనశ్చితాదినిరపేక్షత్వాన్నైషాం క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశ ఇత్యత్రాహ (వికల్ప్యమానా ఇతి) విద్యారూపాణాం క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశః కథమిత్యత్రాహ (విద్యారూపాణామపీతి) గ్రహాః- పాత్రవిశేషః. తస్య విద్యారూపత్వముపపాదయతి (యథేతి) వివాక్యే- విగతవాక్యే. యద్వా- అవివాక్యే- వివిధవాక్యరహితే. మనోనిష్పాద్యోపయోగిత్వేన గ్రహస్య మానసత్వం- న హి స్వరూపేణ విద్యతే. ....

౪౫॥ సూ. ॥ అతిదేశాచ్చ ॥ ఇతశ్చేష్టకచితేనాగ్నినా మనశ్చితాదీనాం వికల్పః క్రియారూపత్వం చావగమ్యతే. *తేషామేకైక ఏవ తావాన్ యావానసౌ పూర్వ ఇతి పూర్వస్యేష్టకచితస్యాగ్నేర్వీర్యం మనశ్చితాదిష్వతిదిశ్యతే. తేన తుల్యకార్యత్వాద్వికల్పః. తతశ్చేష్టకచితవత్తత్క్రతునిర్వర్తనేన తదఙ్గభూతాః మనశ్చితాదయః క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేన క్రియారూపా ఏవేతి. ....

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే

౪౬॥ సూ. ॥ విద్యైవ తు నిర్ధారణాద్దర్శనాచ్చ ॥ తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. యదుక్తం మనశ్చితాదయః క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేన క్రియారూపా ఏవేతి - నైతదస్తి. విద్యారూపా ఏవైతే. విద్యారూపక్రత్వన్వయిన ఇత్యర్థః. కుతః. (నిర్ధారణాద్దర్శనాచ్చ) నిర్ధారణం తావత్ *తే హైతే విద్యాచిత ఏవ విద్యయా హైవైత ఏవం విదశ్చితా భవన్తీతి. వాఙ్మనశ్చక్షురాదివ్యాపారాణామిష్టకాదివచ్చయనానుపపత్తేర్మనసా సమ్పాదితాగ్నిత్వేన విద్యారూపత్వే సిద్ధేపి *విద్యాచిత ఏవ *విద్యయా హైవైత ఇతి చావధారణం విద్యామయక్రత్వన్వయేన విద్యారూపత్వజ్ఞాపనార్థమితి నిశ్చీయతే. దృశ్యతే చాత్రైవైషాం శేషి విద్యారూపః క్రతుః * తే మనసైవాధీయన్త మనసైవాచీయన్త మనస్యేషు గ్రహా అగృహ్యన్త మనసాస్తువన్త మనసాశంసన్ యత్కించ యజ్ఞే కర్మ క్రియతే యత్కించ యజ్ఞీయం కర్మ మనసైవ తేషు మనోమయేషు మనశ్చిత్సు మనోమయమక్రియతేతి. ఇష్టకచితేష్వగ్నిషు యత్క్రియామయం యజ్ఞీయం కర్మ క్రియతే- తన్మనోనిర్వర్త్యేషు మనశ్చితాద్యగ్నిషు మనోమయమేవాక్రియతేతి వచనాత్ క్రతురపి విద్యామయోఽత్ర ప్రతీయతే. ....

నన్వత్ర విధిపదాశ్రవణాత్ఫలసమ్బన్ధాప్రతీతేశ్చేష్టకచితాగ్న్యుపస్థాపితక్రియామయక్రతుప్రకరణాద్విద్యామయక్రత్వన్వయేన విద్యారూపతైషాం బాధ్యేత. నేత్యాహ

౪౭॥ సూ. ॥ శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాచ్చ న బాధః ॥ శ్రుతిలిఙ్గవాక్యానాం ప్రకరణాద్బలీయస్త్వేన శ్రుత్యాద్యవగతః క్రతురేషాం తదన్వయశ్చ దుర్బలేన ప్రకరణేన బాధితుం న శక్యతే. శ్రుతిస్తావత్ *తే హైతే విద్యాచిత ఏవేతి. తాం వివృణోతి *విద్యయా హైవైత ఏవం విదశ్చితా భవన్తీతి - విద్యయా-విద్యామయేన క్రతునా సమ్బద్ధా మనశ్చితాదయశ్చితా భవన్తీత్యర్థః. *తాన్ హైతానేవం విదే సర్వదా సర్వాణి భూతాని చిన్వన్త్యపి స్వపత ఇతి లిఙ్గం. వాక్యం చ *ఏవం విదే చిన్వన్తీతి. సమభివ్యాహారో వాక్యం. ఏవం విదే- విద్యామయక్రతుమతే సర్వదా సర్వాణి భూతాని చిన్వన్తీత్యర్థః. సర్వభూతకర్తృకం సర్వకాలవ్యాపి చయనం మనసా సమ్పాదితం పరిమితకర్తృకాలక్రియామయేష్టకచితకార్యద్వారేణ క్రత్వనుప్రవేశసమ్భవమలభమానం విద్యామయక్రత్వనుప్రవేశే లిఙ్గం భవతి. ....

౪౫॥ సూ. ॥ అతిదేశాచ్చ ॥ వీర్యం- కార్యకరత్వసామర్థ్యం. కముపకారం కుర్వన్తో మనశ్చితాదయోఽఙ్గానీత్యత్రాహ (తత ఇతి) (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) ....

౪౬॥ సూ. ॥ విద్యైవ తు నిర్ధారణాద్దర్శనాచ్చ ॥ (విద్యారూపక్రత్వన్వయిన ఇతి) సూత్రే విద్యాశబ్దో లాక్షణిక ఇత్యర్థః. విద్యాచిత ఏవేత్యేతచ్ఛ్రుతిరేవోపపాదయతి (విద్యయా హైవైత ఇతి) *దర్శనాచ్చేతి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (దృశ్యతే చేత్యాదినా) (మనస్యేష్వితి) *ఏషు- మనశ్చితాదిషు. యత్కించ యజ్ఞే కర్మ క్రియతే- ప్రధానభూతం కర్మ క్రియతే. యత్కించ యజ్ఞీయం కర్మ- అఙ్గభూతం కర్మేత్యర్థః. ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి) విధిపదాశ్రవణేపి ఫలసమ్బన్ధే సతి విధిః కల్ప్యతే- సోపి నాస్తీత్యాహ (ఫలసమ్బన్ధాప్రతీతేశ్చేతి)

౪౭॥ సూ. ॥ శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాచ్చ న బాధః ॥ (విద్యయేతి) ప్రయోజనతయా హేతుః. విద్యామయక్రతుసమ్బన్ధేన తన్నిర్వర్తనార్థమిత్యర్థః. వాక్యముపపాదయతి (సమభివ్యాహార ఇతి) యథోక్తవిద్యామయక్రతుమత్పురుషస్యకృతే హ్యేతానగ్నీన్ సర్వభూతాని చిన్వన్తీత్యర్థః. లిఙ్గత్వముపపాదయతి (సర్వభూతేతి) సర్వభూతకర్తృకత్వేన సర్వకాలవ్యాపిత్వేన చ మనసాఽనుసంహితస్య చయనస్య పరిమితకాలకర్తృక

యచ్చేదముక్తం. విధిప్రత్యయాశ్రవణాత్ఫలసమ్బన్ధాప్రతీతేశ్చ క్రియామయాత్క్రతోరన్యో౽త్ర విద్యామయః క్రతుర్న సమ్భవతీతి. తత్రాహ

౪౮॥ సూ. అనుబన్ధాదిభ్యః ప్రజ్ఞాన్తరపృథక్త్వవద్దృష్టశ్చ తదుక్తమ్॥ ఇష్టకచితాన్వయినః క్రియామయాత్క్రతోర్విద్యామయో౽యం క్రతుః పృథక్త్వేన అనుబన్ధాదిభ్యః పృథక్త్వహేతుభ్యో౽వగమ్యతే. అనుబన్ధాః- యజ్ఞానుబన్ధినో గ్రహస్తోత్రశస్త్రాదయః *మనసైషు గ్రహా అగృహ్యన్త మనసాస్తువత మనసాశంసన్నిత్యాదినా ప్రతిపాదితాః. ఆదిశబ్దేన శ్రుత్యాదయః పూర్వోక్తా గృహ్యన్తే. శ్రుత్యాదిభిస్సానుబన్ధైః విద్యామయక్రతుః పృథగవగమ్యత ఇత్యర్థః. (ప్రజ్ఞాన్తరపృథక్త్వవత్) యథా ప్రజ్ఞాన్తరం- దహరవిద్యాది- క్రియామయాత్క్రతోః పృథగ్భూతం శ్రుత్యాదిభిరవగమ్యతే - ఏవమయమపి. ఏవం చానుబన్ధాదిభిః పృథగ్భూతే విద్యామయే యజ్ఞే౽వగతే సతి విధిః పరికల్ప్యతే. దృష్టశ్చానువాదసరూపేషు కల్ప్యమానో విధిః. తదుక్తం *వచనాని త్వపూర్వత్వాదితి. ఫలం చ *తేషామేకైక ఏవ తావాన్యావానసౌ పూర్వ ఇత్యతిదేశాత్ స్వక్రతుద్వారేణేష్టకచితస్యాగ్నేర్యత్ఫలం- తదేవ మనశ్చితాదీనామపి స్వక్రతుద్వారేణ ఫలమిత్యవగమ్యతే. ……

యత్పునరతిదేశేన తుల్యకార్యత్వావగమాత్క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశో౽వగమ్యత ఇత్యుక్తం - తత్రాహ

౪౯॥ సూ. న సామాన్యాదప్యుపలబ్ధేర్మృత్యువన్న హి లోకాపత్తిః॥ నావశ్యమతిదేశాదవాన్తరవ్యాపారస్యాపి తుల్యతయా భవితవ్యం- యేన క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశ ఏషాం స్యాత్. యస్మాత్కస్మాచ్చిత్సామాన్యమాత్రాదతిదేశోపలబ్ధేః. ఉపలభ్యతే హి *స ఏష ఏవ మృత్యుర్య ఏష ఏతస్మిన్మణ్డలే పురుష ఇత్యాదిషు సంహర్తృత్వాదిసామాన్యమాత్రాదతిదేశః. న హి తత్ర మణ్డలపురుషస్య మృత్యువత్తల్లోకాపత్తిః- తద్దేశప్రాప్తిరపి భవతి- ఏవమిహాపి మనశ్చితాదీనామిష్టకచితాగ్నివద్భావాతిదేశమాత్రేణేష్టకచితాగ్నిదేశరూపక్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేనాపి న భవితవ్యం. అత ఇష్టకచితాగ్నేః స్వక్రతుద్వారేణ యత్ఫలం- తదేవ మనశ్చితాదీనామపి విద్యామయక్రతుద్వారేణ ఫలమిత్యతిదేశాదవగమ్యతే. ………………

క్రియామయేష్టకచితతుల్యకార్యతయా క్రత్వనుప్రవేశాసమ్భవో విద్యామయక్రత్వనుప్రవేశే లిఙ్గమిత్యర్థః. విద్యామయః క్రతుస్సర్వకాలవర్తిత్వేన సర్వభూతకర్తృకత్వేన చానుసన్ధీయతే- అతస్తాదృశం చయనం తాదృశక్రత్వన్వయీతి భావః. ………………

అనన్తరసూత్రమవతారయితుం పూర్వముక్తం పూర్వపక్షహేతుమనువదతి (యచ్చేదమితి)

౪౮॥ సూ. అనుబన్ధాదిభ్యః ప్రజ్ఞాన్తరపృథక్త్వవద్దృష్టశ్చ తదుక్తమ్॥ (దృష్టశ్చానువాదసరూపేష్వితి) ఫలసమ్బన్ధశ్రవణాద్విధికల్పనం శ్రుతహానప్రసఙ్గభయాద్ధి క్రియతే - తదత్రాపి తుల్యం. సానుబన్ధైః శ్రుత్యాదిభిర్విద్యామయక్రతోరవగతత్వాత్ శ్రుతహానప్రసఙ్గపరిహారార్థం విధిః కల్ప్యత ఇతి భావః. కించ- అధికం ఫలశ్రవణమప్యస్తీత్యాహ (ఫలం చేతి) (ఇష్టకచితస్యాగ్నేర్యత్ఫలమితి) ఫలకామనయా కృతం చేత్- తత్ఫలప్రాప్తిః- అన్యథా చేత్- ముక్తిః ఫలమితి భావః. ………………

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యత్పునరితి)

౪౯॥ సూ. న సామాన్యాదప్యుపలబ్ధేర్మృత్యువన్న హి లోకాపత్తిః॥ (అవాన్తరవ్యాపారస్య) క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశస్యేత్యర్థః. తల్లోకాపత్తిరితి వ్యాఖ్యేయం పదం. తచ్ఛబ్దః పూరకతయా౽ధ్యాహృతః. తద్వ్యాచష్టే (తద్దేశప్రాప్తిరితి) (అగ్నివద్భావాతిదేశమాత్రేణ) అగ్నివద్భావః- అగ్నితుల్యత్వం. (ఇష్టకచితాగ్నిదేశరూపేతి) దేశః- ఆశ్రయః. అఙ్గస్యాశ్రయో౽ఙ్గీ. ఇష్టకచితాగ్న్యఙ్గిరూపేత్యర్థః…

ఏవం ప్రకరణాదపి ప్రబలైః శ్రుత్యాదిభిర్విద్యామయక్రత్వఙ్గత్వముక్తం- అథ ప్రకరణేనాప్యయమర్థ ఉపపాద్యతే.

౫౦॥ సూ. పరేణచశబ్దస్యతాద్విధ్యంభూయస్త్వాత్త్వనుబన్ధః॥ పరేణచబ్రాహ్మణేనాస్యాపిమనశ్చితాద్యభిధాయినశ్శబ్దస్యతాద్విధ్యం-తద్విధత్వం-విద్యామయప్రతిపాదిత్వమవగమ్యతే. పరేణహిబ్రాహ్మణేన *అయంవావలోకఏషోగ్నిశ్చితస్తస్యాపఏవపరిశ్రితాఇత్యాదినా *సయోహైతదేవంవేదలోకంపృణానమేనంభూతమేతత్సర్వమభిసమ్పద్యతఇతి పృథక్ఫలావిద్యైవవిధీయతే, తథా వైశ్వానరవిద్యావచ్చవిద్యైవవిధీయతే,- అతోఽగ్నిరహస్యస్యక్రియైకవిషయత్వంనాస్తి. ఏవన్తర్హివిద్యామయామనశ్చితాదయోబృహదారణ్యకేఽనుబద్ధవ్యాః - కిమర్థమిహానుబధ్యన్తే. తత్రోచ్యతే (భూయస్త్వాత్త్వనుబన్ధఇతి) మనశ్చితాదిషుసమ్పాదనీయానామగ్న్యఙ్గానాంభూయస్త్వాత్తత్సన్నిధావిహానుబన్ధఃకృతః. ....

పూర్వవికల్పాధికరణంసమాప్తమ్.

౫౧॥ సూ. ఏకఆత్మనశ్శరీరేభావాత్॥

సర్వాసుపరవిద్యాసూపాస్యోపాసనస్వరూపవదుపాసకస్వరూపస్యాపిజ్ఞాతవ్యత్వముక్తం * త్రయాణామేవచైవముపన్యాసఃప్రశ్నశ్చేతి. వక్ష్యతిచాస్యప్రత్యగాత్మనఃపరమాత్మాత్మకత్వేనానుసన్ధానం *ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తిగ్రాహయన్తిచేతి.కిమయంప్రత్యగాత్మాజ్ఞాతాకర్తాభోక్తేహాముత్రసఞ్చారక్షమోఽనుసన్ధేయః- ఉతప్రజాపతివాక్యోదితాపహతపాప్మత్వాదిస్వరూపః. కింయుక్తం. జ్ఞాతృత్వాద్యాకారమాత్రఇత్యేకేమన్యన్తే. కుతః. అస్యోపాసకస్యాత్మనఃశరీరేభావాత్,. ఆత్మనశ్శరీరేవర్తమానస్యతాదృశమేవరూపం. తావతైవానుసన్ధానేనతత్ఫలసిద్ధ్యుపపత్తే, శ్చ. నహికర్మస్వధికృతానాంస్వర్గాది ఫలార్థినాంజ్ఞాతృత్వాద్వ్యతిరేకేణఫలానుభవదశాయాంయాదృశంరూపం- తాదృశంరూపంసాధనానుష్ఠానదశాయామనుసన్ధాతవ్యం- తావతైవసాధనానుష్ఠాన తత్ఫలయోస్సిద్ధే,రతిరిక్తానుసన్ధానేప్రయోజనాభావాత్,. తదవిశేషాదిహాపితథైవ. ననుచాత్ర * యథాక్రతురస్మింల్లోకేపురుషోభవతితథేతఃప్రేత్యభవతీతివిశేషవచనాదపహతపాప్మత్వాద్యాకారఏవానుసన్ధాతవ్యఇత్యవగమ్యతే. నైవం- * తంయథాయథోపాసతఇత్యుపాస్యవిషయత్వాత్తస్య. ....

ఏవంప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే

౫౨॥ సూ. వ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్వాన్నతూపలబ్ధివత్॥ నత్వేతదస్తి- యజ్జ్ఞా

౫౦॥ సూ. పరేణచశబ్దస్యతాద్విధ్యంభూయస్త్వాత్త్వనుబన్ధః॥ * ఏషలోకః- భూః. ఆపః- సముద్రాః. పరిశ్రితాః- పరిస్తరణాని. ఏతల్లోకంపృణానం- *పృణాపాలనపూరణయోః. పూరయన్తం-భువం. ఏతదేవంవేద- లిఙ్గవ్యత్యయః. ఏతమగ్నింవేదేత్యర్థః. ....

పూర్వవికల్పాధికరణంసమాప్తమ్.

౫౧॥ సూ. ఏకఆత్మనశ్శరీరేభావాత్॥ పూర్వాధికరణంప్రాసఙ్గికం- అతస్తత్పూర్వాధికరణేనసఙ్గతిః. తత్ర సర్వవిద్యాసుభగవతఏవోపాస్యత్వముక్తం- తథా ప్రత్యగాత్మాప్యనుసన్ధేయఇతిసఙ్గతిఃసర్వాస్విత్యాదినాసూచితా. * త్రయాణామిత్యాదిసూత్రే త్రయాణామితిపదముపాయోపేయోపేతృపరంవ్యాఖ్యాతంభాష్యే - దీపసారయోరుపాస్యోపాసకోపాసనపరంవ్యాఖ్యాతం - ఏతదభిప్రాయేణాహ (సర్వాస్వితి) సిద్ధాన్తే ప్రత్యగాత్మనఉపాస్యకోటినిక్షేపస్యవక్ష్యమాణత్వాత్తదుపయోగిత్వేనాహ (వక్ష్యతిచేతి) సూత్రద్వయార్థోపజీవనేనేదమధికరణం ప్రవర్తతఇత్యర్థః. పరమాత్మశరీరత్వేనానుసన్ధేయః ప్రత్యగాత్మా కింజ్ఞాతృత్వకర్తృత్వభోక్తృత్వమాత్రాకారోఽనుసన్ధేయః-ఉతాపహతపాప్మత్వాద్యాకారః. కిం *యథాక్రతురితియథోపాసనప్రాప్తివచనంపరవిషయం-ఉతప్రత్యగాత్మవిషయమపీతి భవతీతి. *తంయథాయథోపాసతఇతితచ్ఛబ్దఃకింపరమాత్మమాత్రపరః- ఉతజీవశరీరకపరమాత్మపరఇతి. పరమాత్మమాత్రపరత్వే - యథోపాసనప్రాప్తివచనస్యపరవిషయత్వాజ్జ్ఞాతృత్వాదిమాత్రాకారేణ ప్రత్యగాత్మాఽనుసన్ధేయః. జీవశరీరకపరమాత్మపరత్వే *యథాక్రతురితిశ్రుతేర్విశేషణభూతజీవాంశవిషయత్వస్యాపిసమ్భవాదపహతపాప్మత్వాద్యాకారోఽనుసన్ధేయస్స్యాత్. శరీరస్థస్యరూపంతాదృగస్తు - తతఃకింతథాఽనుసన్ధానస్యేత్యత్రాహ (తావతైవేతి) ఫలసిద్ధ్యుపపత్తిందర్శయతి (నహీతి) తావతాఫలసిద్ధ్యనుపపత్తిముఖేనచోదయతి (ననుచేతి) విషయవ్యవస్థయాపరిహరతి (నైవమితి). (ఏవంప్రాప్తఇతి) ....

౫౨॥ సూ. వ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్వాన్నతూపలబ్ధివత్॥ *వ్యతిరేకఇత్యుక్తైధర్మమాత్రస్యాఽనుసన్ధేయత్వశఙ్కానివృ

తృత్వాద్యాకారేణైవానుసన్ధేయ ఇతి. అస్యాత్మనస్సంసారదశాయాః మోక్షదశాయాం కో వ్యతిరేకః- సోఽపహతపాప్మత్వాదికోఽనుసన్ధేయః - అస్య మోక్షదశాయాం యాదృశం రూపం తాదృగ్రూపమేవోపాసనవేళాయామాత్మాఽనుసన్ధేయ ఇత్యర్థః. కుతః. తద్భావభావిత్వాత్ తద్రూపాపత్తేః. *యథాక్రతురస్మిన్ లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి *తం యథా యథోపాసతే తథైవ భవతీతి యథోపాసనమేవ హి ప్రాప్తిః శ్రూయతే. నచ పరస్వరూపమాత్రవిషయమేవేదమితి వక్తుం శక్యతే- ప్రత్యగాత్మనోఽప్యుపాస్యాన్తర్గతపరబ్రహ్మశరీరతయోపాస్యకోటినిక్షిప్తత్వాత్. అతః ప్రజాపతివాక్యోదితాపహతపాప్మత్వాదిగుణకప్రత్యగాత్మశరీరపరమాత్మోపాసనస్య తథారూపమేవ ప్రాప్యమిత్యుక్తం భవతి. అత ఏవ *ఏవం క్రతుర్హాముం లోకం ప్రేత్యాభిసంభవితాస్మీత్యుచ్యతే. తస్మాత్ప్రత్యగాత్మా ప్రాప్యాకారేణైవానుసన్ధేయః. (ఉపలబ్ధివత్) బ్రహ్మోపలబ్ధివత్. యథా బ్రహ్మోపలబ్ధిర్హి తాదృశయథావస్థితబ్రహ్మస్వరూపవిషయా - తథాత్మోపలబ్ధిరపి యథావస్థితాత్మస్వరూపవిషయేత్యర్థః. కర్మస్వాత్మస్వరూపానుసన్ధానం కర్మాఙ్గం- *యజేత స్వర్గకామ ఇతి కర్మానుష్ఠానమేవ హి ఫలాయ చోద్యతే. దేహాతిరిక్తజ్ఞాతృత్వాద్యాకారాత్మావగతిః కాలాన్తరభావిఫలసాధనకర్మానుష్ఠానార్థా ఇతి తావన్మాత్రమేవ తత్రాపేక్షితమితి న కించిదపహీనమ్. ....

శరీరేభావాధికరణం సమాప్తమ్.

త్యర్థమాహ (అస్య మోక్షదశాయామితి) (తద్భావభావిత్వాత్ తద్రూపాపత్తేరితి) అపహతపాప్మత్వాదిరూపాపత్తేస్తథాఽనుసన్ధానసద్భావభావిత్వాదిత్యర్థః. (నచేత్యాది) యథోపాసనఫలశ్రుతిర్న విశేష్యమాత్రవిషయా- అపితు విశిష్టవిషయేత్యర్థః. ఫలితమర్థమాహ (అత ఇతి) తస్మాద్వ్రీహ్యాగుణానామివ శుద్ధస్వరూపస్యాపి బ్రహ్మవిశేషణత్వాత్తదనుసన్ధేయమిత్యర్థః. *తం యథా యథోపాసత ఇత్యత్ర తచ్ఛబ్దో విశిష్టవిషయ ఇతి భావః. (అత ఏవేతి) ప్రాప్యాకారస్యానుసన్ధేయత్వాదేవ హి ప్రాప్యభిసన్ధానముచ్యత ఇత్యర్థః. ... ...

పరే చాపరే చ దేహాత్మభేదసమర్థనపరమధికరణం వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- పాదసఙ్గత్యభావాత్. ఉపాసనే గుణోపసంహారానుపసంహారప్రసంగే హి పాదకృత్యం. ప్రాసఙ్గికత్వేన నిరూపణమపి శాస్త్రారమ్భే కరణీయం- దేహస్యైవాత్మత్వే శాస్త్రస్యానారభ్యణీయత్వాత్. యే పునస్సాధనచతుష్టయం శాస్త్రప్రవృత్తం వదన్తి- తేషాం *అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేత్యస్మాత్పూర్వమేవ నివేశనీయం - దేహాత్రిగుణాత్త్యాత్మవివేకస్య నిత్యానిత్యవస్తువివేకాన్తర్గతత్వాత్, ఇహాముత్రఫలభోగవిరాగముముక్షుత్వయోస్తన్మూలత్వాచ్చ. ఏకశాస్త్ర్యం వదతామపి ధర్మజిజ్ఞాసాయాః పూర్వమేవ దేహాత్మవివేకః ప్రసజేదితి చేన్న- మాణవకహస్తైషికోపి త్రాదిభిరధ్యయనే కాలే తేసత్యాపాతప్రతీత్యవగతవిలక్షణస్వర్గాదిఫలరాగాన్నిత్యానిత్యసన్దేహే పితదుపపత్త్యనుపపత్తినిరూపణాయ స్వయమేవ శాస్త్రప్రవృత్త్యుపపత్తేః దేహవ్యతిరేకనిశ్చయానపేక్షత్వాత్. ప్రవృత్తస్య చ దేహాతిరేకనిశ్చయోఽభవత్యేవ- *స ఏష యజ్ఞాయుధీ యజమానోఽఞ్జసా స్వర్గం లోకమేతీత్యత్ర లోకాన్తరప్రాప్తురాత్మనో దేహాతిరేకస్యాపి నిరూపితత్వాత్. *శారీరకే చ త్యాయమితి వ్యతిరేకో ప్రకృతేస్సున దేహాతిరేకమాత్రాభిప్రాయా- కింతు జడత్వజ్ఞానాత్మకత్వస్థూలత్వవిభుత్వాణుత్వాద్యాకారవిషయా మన్తవ్యా. —— అన్యే తు బ్రహ్మోపాస్తీత్యుపాసనే స్థూలత్వాద్యాకారోఽహం బ్రహ్మేత్యేవమనుసన్ధేయం- మానసప్రతిపత్తేర్దృష్టసజాతీయాకారావికల్పితవిషయత్వనియమాత్, స్వర్ణమాత్రమిత్యుక్తేపి కుణ్డలత్రికోణచతురశ్రాద్యాకారేణ వినా స్వర్ణప్రతీత్యనుపపత్తేః నీరూపం బ్రహ్మేత్యుక్తేపి దీపాదివన్నీలపీతాద్యవచ్ఛేదేన వినా ప్రతీత్యనుపపత్తేశ్చ స్థూలత్వాద్యాకారేణ వినా ఆత్మప్రతిపత్తేశ్చ ఘాతుమశక్యత్వాత్, ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా - దేహాతిరేకః ప్రతిపత్తవ్యః- *తం స్వాచ్ఛరీరాత్ప్రవృహేన్ముఞ్జాదివేషీకామిత్యాదిశాస్త్రప్రవృత్తేశ్శరీరవ్యతిరేకభావభావిత్వాత్. నచ శరీరాకారప్రతిపత్త్యనుపపత్తిః- స న్తమస నం వాకం వస నీలపీతాద్యాకారమవగ్యనియం మనస్స్వయమేవ గృహిష్యతి. నచ మిథ్యాప్రతిపత్తిర్దోషః-అన్యథా తత్ప్రతీత్యనుపపత్తేః. *అఙ్గుష్ఠమాత్రో రవితుల్యరూప ఇత్యాదిరాకారశ్చ శాస్త్రోపదిష్టః. పరస్య చ మహారజనాద్యాకారోపదేశాత్, జీవస్యాపి తుల్యస్వభావత్వాత్, తాదాత్మ్యధ్యానసౌకర్యాయ తథాఽనుసన్ధేయస్సమ్యగ్ధ్యానోపాసనేషు. వినాశోపాసనేష్వస్తిత్వముభయోరాకారః- *అస్తీత్యేవోపలబ్ధవ్యస్తత్త్వభావేన చోభయోరితి శ్రవణాత్. అతో దేహాతిరిక్త ఆత్మా బ్రహ్మాహమస్మీతి ప్రతిపత్తవ్య ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం - స్థూలత్వాదివిరహేణాపి సుఖాదివిశిష్టాత్మావభాసదర్శనాదశక్యవిభాసత్వాప్రసక్తేః. నను సుఖదుఃఖాదయోఽప్యౌపాధికాః- నిరుపాధికస్వరూపం దురనుసన్ధానమితి చేత్. సత్యం - తత్కథం దేశిరూపణీయం. శుభాశ్రయధ్యానేన మనఃపరిశోధనాత్పూర్వం హి తత్. తదా చాహం బ్రహ్మేత్యుపాసనమవిహితం- అశక్యత్వాదేవ. యదా తు శుభాశ్రయసంశీలనపరిశోధితముపదేశసహకృతం చ మనః- తదా నిరుపాధికస్వరూపానుసన్ధానక్షమమితి నాశక్యవిధిః. అత ఏవ సిద్ధాన్తే మిథ్యాభూతస్యాయస్యకస్యచిదాకారస్యావలమ్బనేపి న దోష ఇతి కల్పనమప్యయుక్తం. నీలపీతాద్యాకారేణాత్మాఽనుసన్ధానం పరిశుద్ధాత్మసాక్షాత్కారస్య న దృష్టోపకారకం- విరుద్ధత్వాత్. అదృష్టోపకారకత్వం తు నిష్ప్రమాణకం. రవితుల్యరూపతోక్తిః ప్రకాశస్వరూపతాభిప్రాయా- *యథా ప్రకాశయత్యేక ఇతి వ్యాఖ్యాతత్వాత్. యదియజ్ఞిం.ని

౫౩॥ సూ. అఙ్గావబద్ధాస్తు న శాఖాసు హి ప్రతివేదమ్॥

ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీత *లోకేషు పఞ్చవిధం సామోపాసీత *ఉక్థముక్థమితి వై ప్రజా వదన్తి తదిదమేవోక్థం ఇయమేవ పృథివీ * అయం వావ లోక ఏషోఽగ్నిశ్చిత ఇత్యేవమాద్యాః క్రత్వఙ్గాశ్రయా ఉపాసనా భవన్తి. తాః కిం యాసు శాఖాసు శ్రూయన్తే తాస్వేవ నియతాః - ఉత సర్వాసు శాఖాసూద్గీథాదిషు సమ్బధ్యన్త ఇతి విచారః. సర్వవేదాన్తప్రత్యయత్వేఽపి తే ప్రతివేదం స్వరభేదాదుద్గీథాదయో భిద్యన్త ఇతి తత్ర తత్ర వ్యవతిష్ఠేరన్నితి యుక్తాశఙ్కా. కిం యుక్తం. వ్యవతిష్ఠేరన్నితి. కుతః. *ఉద్గీథముపాసీతేతి సామాన్యేనోద్గీథసమ్బన్ధితయా శ్రుతాయాస్తస్యామేవ శాఖాయాం స్వరవిశేషయుక్తస్యోద్గీథవిశేషస్య సన్నిధానాత్తస్మిన్నేవ విశేషే పర్యవసానం యుక్తమితి- ఏవమాద్యాస్తాస్స్వ శాఖాసు వ్యవతిష్ఠేరన్నితి. … … … …

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (అఙ్గావబద్ధాస్త్వితి) తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. న హ్యుద్గీథాద్యఙ్గావబద్ధా ఉపాసనాస్తాస్స్వ శాఖాసు వ్యవతిష్ఠేరన్- అపితు ప్రతివేదం సమ్బధ్యేరన్- సర్వాసు శాఖాస్విత్యర్థః. హిశబ్దో హేతౌ. యస్మాచ్ఛ్రుత్యైవోద్గీథాద్యఙ్గమాత్రావబద్ధాః- తస్మాచ్ఛ్రుతోద్గీథాదయః- తత్ర సర్వత్ర సమ్బధ్యేరన్. యద్యపి స్వరభేదేనోద్గీథవ్యక్తయో భిద్యన్తే-తథాపి సామాన్యేనోద్గీథశ్రుత్యా సర్వా వ్యక్తయస్సన్నిహితా ఇతి న క్వచిద్వ్యవస్థాయాం ప్రమాణమస్తి. సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన చ సర్వాసు శాఖాసు క్రతురేకః- అతస్సర్వాసు శాఖాస్వేకస్య క్రతోస్సన్నిధానాత్ క్రత్వఙ్గభూతోద్గీథాదయోఽపి సన్నిహితా ఇతి నైకస్య సన్నిధివిశేషోఽస్తీతి న వ్యవస్థా. ………………………………………………………………

స్సలపీతాద్యాకారావలమ్బనేన చిన్త్యమితి సిద్ధాన్తః- తస్మిపూర్వపక్షసిద్ధాన్తయోరవైషమ్యమేవ స్యాత్. మహారజనాద్యాకారేణ తాదాత్మ్యానుసన్ధానమప్యయుక్తం-తస్యేశ్వరాకారత్వాత్. ఘటశరావయోరివ, తుల్యరూపయోర్దేవదత్తయజ్ఞదత్తయోరివ, చ జీవేశ్వరయోస్తాదాత్మ్యానుపపత్తేః సమ్యాభత్యుపాసనే. వినాశోపాసనే చాస్తిత్వముభయోరాకార ఇత్యపి దురుక్తం - జీవబ్రహ్మతాదాత్మ్యజ్ఞానస్య జీవఘటతాదాత్మ్యానుసన్ధానస్య చ వైషమ్యాభావాత్. అసాధారణాకారానుసన్ధానే హి వైషమ్యసిద్ధిః - సత్తా చ సర్వసాధారణీ. సదస్మీత్యనుసన్ధానే చ శాస్త్రవైయర్థ్యం - న హ్యసదస్మీతి కశ్చిదాత్మానం జానాతి. అసాధారణాకారానుసన్ధానే చ భేద ఏవానుసంహితస్స్యాత్ - న తు తాదాత్మ్యం. అసాధారణాకారప్రతిపన్నయోర్జీవపరయోస్సాధారణాకారానుసన్ధానమేవ తాదాత్మ్యప్రతిపత్తిరితి చేత్ - తర్హి ఖణ్డో ముణ్డో గౌరితివదేకజాతీయత్వమేవానుసంహితం స్యాత్. తతశ్చ తాదాత్మ్యవిధానవైయర్థ్యం- న హి సాధారణాకారవిధురం కించిద్ద్రవ్యమస్తి- *అస్తీత్యేవోపలబ్ధవ్య ఇతి శ్రుతిస్తు జన్మాదిభావవికారరాహిత్యవిషయా - న తు సన్మాత్రం బ్రహ్మేత్యేవం పరా అతో యథాభాష్యమేవాధికరణం యుక్తమ్. ………………………………

శరీరేభావాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౩॥ సూ. అఙ్గావబద్ధాస్తు న శాఖాసు హి ప్రతివేదమ్॥ యత్ర యత్ర బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వం - తత్ర తత్ర శుద్ధజీవస్యోపాస్యత్వముక్తం- ఏవం యత్ర యత్ర శాఖాసూద్గీథానుప్రవేశః- తత్ర తత్ర సర్వత్రోద్గీథాద్యుపాసనానుప్రవేశోఽస్తి- న వేతి శఙ్కాయాస్సఙ్గతిః. ఉద్గీథాద్యుపాసనాని కిం ప్రతిశాఖం వ్యవతిష్ఠేరన్ - ఉత నేతి. *ఉద్గీథముపాసీతేత్యుద్గీథశబ్దః కిముద్గీథమాత్రే వర్తతే - ఉత స్వరాదిభేదభిన్నోద్గీథే. కిం స్వరాదివిశేషవిశిష్టోద్గీథవ్యక్తేస్సన్నిధిః- ఉత సర్వోద్గీథవ్యక్తీనాం సన్నిధిరితి. వ్యక్తివిశేషస్య సన్నిధిశ్చేత్ - తస్యైవోద్గీథశబ్దవాచ్యత్వాత్తత్తచ్ఛాఖావిశేషేషూపాసనవ్యవస్థా. సర్వవ్యక్తిసన్నిధిశ్చేత్ - ఉద్గీథశబ్దస్యోద్గీథమాత్రవాచిత్వాత్తద్విషయోపాసనాని న వ్యవతిష్ఠన్త ఇతి. అధికరణారమ్భాక్షేపశఙ్కాం పరిహరతి (సర్వవేదాన్తేతి) యథా కర్మచోపాసనం చ సర్వశాఖాస్వేకం - తథోద్గీథస్యాప్యేకత్వాత్సర్వత్రోద్గీథానుసారేణ ప్రాప్నువన్త్యుపాసనానీత్యధికరణారమ్భాక్షేపః. ఉద్గీథాదీనాం స్వరభేదేన వ్యక్తిభేదాత్తత్తత్స్వరవిశేషవిశిష్టవ్యక్తివిషయా ఉపాసనాః - ఉత సర్వోద్గీథవ్యక్తివిషయా ఇతి సంశయస్స్యాత్ ఇత్యాక్షేపసమాధిరిత్యర్థః. (తస్మిన్నేవ విశేష ఇతి) లోకే గామానయేత్యాదిషు సామాన్యశబ్దానాం సన్నిహితవిశేషపర్యన్తత్వదర్శనాదితి భావః. … … … … … … … … … …

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) యస్మాచ్ఛ్రుత్యైవోద్గీథాద్యఙ్గమాత్రవిషయాః ప్రతీయన్త ఇతి - తస్మాదిత్యర్థః. పూర్వపక్షయుక్తిమనూద్య దూషయతి (యద్యపీతి) (న క్వచిద్వ్యవస్థాయాం ప్రమాణమస్తీతి) గామానయేత్యాదిషు సర్వవ్యక్తీనామానయనాయోగ్యత్వం వ్యక్తివిశేషే శబ్దస్య వ్యవస్థాపకం- న త్వసన్నిధిః- సామాన్యేన వ్యక్తీనాం ధీస్థత్వాత్. ధీస్థత్వం హి సన్నిధిః. అత్ర తు తాదృశాయోగ్యత్వాదివ్యవస్థాపకాభావాచ్ఛబ్దస్య స్వతః ప్రాప్తం సర్వవ్యక్తివిషయత్వం తిష్ఠతీతి భావః. సన్నిహితాః- బుద్ధిస్థాః. అనేన సన్నిధేర్వ్యవస్థాపకత్వమపాస్తం- నిరఙ్కుశయా శబ్దశక్త్యా సర్వవ్యక్తీనాం బుద్ధిస్థత్వాత్. అథార్థస్వభావాదపి సర్వోద్గీథవ్యక్తిసన్నిధిమాహ (సర్వశాఖాప్రత్యయేతి) అఙ్గినస్సన్నిధానాదఙ్గాన్యపి సన్నిహితాని భవన్తీత్యర్థః. ………………………

౫౪॥ సూ. మన్త్రాదివద్వావిరోధః॥ వాశబ్దశ్చార్థే. ఆదిశబ్దేనజాతిగుణసఙ్ఖ్యాసాదృశ్యక్రమద్రవ్యకర్మాణిగృహ్యన్తే. యథామన్త్రాదీనామేకైకశాఖాస్వామ్నాతానామపి శేషిణః క్రతోస్సర్వశాఖాస్వేకత్వేన యథాయథంశ్రుత్యాదిభిస్సర్వాసుశాఖాసువినియోగోనవిరుధ్యతే - తద్వదిహాప్యవిరోధః.

అఙ్గావబద్ధాధికరణంసమాప్తమ్.

౫౫॥ సూ. భూమ్నః క్రతువజ్జ్యాయస్త్వంతథాహిదర్శయతి॥

*ప్రాచీనశాలఔపమన్యవఇత్యారభ్య వైశ్వానరవిద్యాఆమ్నాతా. తత్రవైశ్వానరఃపరమాత్మాత్రైలోక్యశరీరఉపాస్యశ్శ్రుతః స్వర్లోకాదిత్యవాయ్వాకాశాప్పృథివ్యవయవః. తత్రచద్యౌర్మూర్ధా- ఆదిత్యశ్చక్షుః- వాయుఃప్రాణః-ఆకాశస్సన్దేహః- మధ్యకాయఇత్యర్థః. ఆపోవస్తిః- పృథివీపాదావిత్యవయవవిశేషాః. తత్రసంశయః- కిమస్యత్రైలోక్యశరీరస్యవ్యస్తస్యోపాసనంకర్తవ్యం- ఉతవ్యస్తస్యసమస్తస్యచ- అథసమస్తస్యైవేతి. కింయుక్తం. వ్యస్తస్యేతి. కుతః. ఉపక్రమేవ్యస్తోపాసనోపదేశాత్. తథాహ్యుపదిశ్యతే- ఔపమన్యవాదయఃకిలోద్దాలకపర్యన్తాః కేకయమశ్వపతిముపసద్య *ఆత్మానమేవేమంవైశ్వానరంసమ్ప్రత్యధ్యేషితమేవనోబ్రూహీతిపప్రచ్ఛుః. సచతేభ్యఃప్రత్యేకంస్వోపాస్యాన్ద్యుప్రభృతీనుక్తవద్భ్యోమూర్ధాదిష్వవ్యస్తోపాసనంతత్రతత్రఫలంచోక్తవాన్ *అత్త్యన్నంపశ్యతిప్రియంభవత్యస్య బ్రహ్మవర్చసంకులేయఏతమేవమాత్మానంవైశ్వానరముపాస్తేమూర్ధాత్వేషఆత్మనఇతి ఏషవైసుతేజాఆత్మావైశ్వానరఇత్యాదినా. తేషుతేషూపాసనేషూపాస్యస్యవైశ్వానరత్వంచాహ. అతోవ్యస్తస్యోపాసనంకర్తవ్యం. పరత్ర *యస్త్వేతమేవంప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానంవైశ్వానరముపాస్తఇతి- ద్యుప్రభృతిప్రదేశావచ్ఛిన్నమాత్రేవైశ్వానరేఉక్తస్యమూర్ధాద్యుపాసనస్యసమాసేనోపసంహారఇత్యవగన్తవ్యం.——అపరఆహ-ఏవమేవసమస్తస్యాప్యుపాసనంకార్యమితి-పృథక్ఫలనిర్దేశాత్ *యస్త్వేతమేవంప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానంవైశ్వానరముపాస్తేసస ర్వేషులోకేషుసర్వేషుభూతేషుసర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తీతి. నచైతావతావాక్యభేదః - యథాభూమవిద్యోపక్రమేనామాద్యుపాసనంతత్ఫలంచాభిధాయ * ఏషతువాఅతివదతియస్సత్యేనాతివదతీత్యాదినాభూ

౫౪॥ సూ. మన్త్రాదివద్వావిరోధః॥ వేదాన్తరోత్పన్నానాం*అగ్నేర్వైహోత్రంవేరిత్యాదిమన్త్రాణాంవేదాన్తరేపిపరిగ్రహోదృష్టః. బహ్వృచసరితస్య*యోజాతఏవప్రథమోమనస్వానితిసూక్తస్య *అధ్వర్యవేసజనీయంశస్యమితివినియోగోదృష్టః. *అజోఽగ్నీషోమీయఇత్యుపదిష్టాజాతిస్తదుపదేశరహితేశాఖాభేదే*ఛాగస్యవపాయామేదసోనుబ్రూహీత్యాశ్రీయతే. ఏవంగుణాదీనాంవినియోగోద్రష్టవ్యః. ప్రకరణామ్నానమాత్రేణాన్యత్రప్రవేశాభావేమన్త్రాదీనామపిశాఖాన్తరేప్రవేశోనస్యాదిత్యతిప్రసఙ్గరూపస్తర్కోఽభిప్రేతః. అవిరోధః- శాఖావిశేషస్థస్యాన్యత్రప్రవేశవిరోధాభావః. మన్త్రాదీనాంశ్రుత్యాదిభిర్వినియోగాదవిరోధశ్చేత్- ఇహాప్యుద్గీథపదశ్రుత్యావినియోగాదవిరోధఇత్యభిప్రాయః. ఏవం సర్వశాఖాసూద్గీథానువృత్త్యాసర్వశాఖినాముపాసనేష్వధికారఃఫలమ్. ....

అఙ్గావబద్ధాధికరణంసమాప్తమ్.

౫౫॥ సూ. భూమ్నః క్రతువజ్జ్యాయస్త్వంతథాహిదర్శయతి॥ పూర్వాధికరణేఉద్గీథాదికంప్రస్తుతం - తత్రసామావయవభూతోద్గీథాదేస్సమస్తస్యవ్యస్తస్యచోపాసనంశ్రుతిసిద్ధం - ఏవంవైశ్వానరవిద్యాయాంకింసమస్తస్యోపాసనంకార్యం- ఉతవ్యస్తస్య- ఉతోభయస్యేతిశఙ్కాయాసఙ్గతిః. స్వర్లోకాదిషుకింకిమవయవభూతమిత్యత్రాహ (తత్రచేతి) కింవైశ్వానరవిద్యాయాంవ్యస్తోపాసనవిధిః - ఉతవ్యస్తస్యసమస్తస్యచ - ఉతసమస్తస్యైవ. కింప్రత్యవయవంఫలశ్రవణాత్ *యస్త్వేతమేవమిత్యుపాసనసముదాయానువాదః - ఉతవ్యస్తేసమస్తేచఫలశ్రవణాదుభయత్రవిధిఃకల్ప్యః- ఉతప్రత్యేకఫలశ్రవణమర్థవాదః. ఆద్యేవ్యస్తోపాసనవిధిః. ద్వితీయేఉభయవిధిః. తృతీయేసమస్తస్యైవవిధిః. *అత్త్యన్నం- అన్నమత్తి. ప్రియంపశ్యతి- అస్యకులేబ్రహ్మవర్చసంభవతీత్యన్వయః. వైశ్వానరోపాసనంహ్యుపక్రాన్తం - తత్కథంమూర్ధమాత్రోపాసనోపదేశఇత్యత్రాహ (వైశ్వానరత్వంచాహేతి) *ఏతమేవమాత్మానంవైశ్వానరముపాస్తఇత్యాదిభిస్త్విత్యర్థః. వ్యస్తోపాసనంవివక్షితంచేత్-కథంసమస్తస్యోపసంహారఇత్యత్రాహ (పరత్రేతి) (వైశ్వానరఉక్తస్య) వైశ్వానరవిషయత్వేనోక్తస్యేత్యర్థః.——(అపరఆహేతి) పృథక్ఫలనిర్దేశాత్- వ్యస్తోపాసనఫలాత్పృథక్ఫలనిర్దేశాత్. వాక్యభేదః- మహావాక్యభేదః. అనేకార్థప్రతిపాదనేసత్యపివాక్యైకత్వేదృష్టాన్తమాహ (యథాభూమేతి) సమస్తోపాసనంప్రధానప్రతిపాద్యం - వ్యస్తోపాసనంప్రాసఙ్గికమితి నవిరోధఇతిభావః. ... ...

మవిద్యాముపదిశ్య *సస్స్వరాడ్భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీతి తత్ఫలంచ వ్యపదిశతి- తత్ర భూమవిద్యాపరత్వేపి వాక్యస్య- నామాద్యవాన్తరోపాసనం తత్తత్ఫలంచాఙ్గీక్రియతే- తథా ఇహాపీతి.... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే భూమ్నో జ్యాయస్త్వమితి. భూమ్నః-విపులస్య-సమస్తస్యైవ-జ్యాయస్త్వం-ప్రామాణికత్వమిత్యర్థః. ఏకవాక్యత్వావగతేః. తథాహి - *ప్రాచీనశాల ఔపమన్యవ ఇత్యుపక్రమ్య *ఉద్దాలకో హ వై భగవన్తోఽయమారుణిస్సమ్ప్రతీమమాత్మానం వైశ్వానరమధ్యేతి తం హన్తాభ్యాగచ్ఛామేతి వైశ్వానరాత్మబుభుత్సయా ఔపమన్యవాదయః పఞ్చ మహర్షయః తముద్దాలకముపేత్య తత్ర వైశ్వానరాత్మవేదనమలభమానాస్తేన చ సహాశ్వపతిం కైకేయం వైశ్వానరాత్మవేదినముపసఙ్గమ్య *ఆత్మానమేవేమం వైశ్వానరం సమ్ప్రత్యధ్యేషి తమేవ నో బ్రూహీతి పృష్ట్వా తత్సకాశాత్ పరమాత్మానం వైశ్వానరం స్వర్లోకాది పృథివ్యన్తశరీరముపాస్యమవగమ్య తత్ఫలంచ సర్వలోకసర్వభూతసర్వాత్మాన్నభూత బ్రహ్మానుభవమవగతవన్త ఇత్యుపసంహారతో వాక్యస్యైకత్వమవగమ్యతే. ఏవమేకవాక్యత్వేఽవగతే సత్యవయవవిశేషోపాస్తివచనం ఫలనిర్దేశశ్చ సమస్తోపాసనైకదేశానువాదమాత్రమితి నిశ్చీయతే. (క్రతువత్) యథా *వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేత్ పుత్రే జాత ఇతి విహితస్యైవ క్రతోరేకదేశాః *యదష్టాకపాలో భవతీత్యాదిభిరనూద్యన్తే- తథా సమస్తోపాసనమేవ న్యాయ్యం- న వ్యస్తోపాసనం. తథాహి దర్శయతీయం శ్రుతిః వ్యస్తోపాసనేఽనర్థం బ్రువతీ *మూర్ధా తే వ్యపతిష్యద్యన్మాం నాగమిష్య ఇతి, *అన్ధోఽభవిష్యసి యన్మాం నాగమిష్య ఇత్యాదికా. అత ఏవ వ్యస్తం- యన్నామాద్యుపాసనసామ్యముక్తం- తత్ర హి నామాద్యుపాసనేష్వనర్థో న శ్రుతః, నామాద్యుపాసనేభ్యో భూమోపాసనస్యాతిశయితఫలత్వం శ్రుతం *ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీతి. తత ఏవ తత్ర భూమవిద్యాపరత్వేపి వాక్యస్య-నామాద్యుపాసనానాం సఫలానాం వివక్షితత్వం- అన్యథాఽతిశయితఫలత్వనిమిత్తాతివాదేన భూమవిద్యాస్తుత్యనుపపత్తేః. అతస్సమస్తోపాసనమేవ న్యాయ్యమ్..........................

భూమజ్యాయస్త్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౬॥ సూ. నానాశబ్దాదిభేదాత్ ॥

ఇహ బ్రహ్మవిద్యాస్సర్వాః బ్రహ్మప్రాప్తిరూపమోక్షైకఫలాః సద్విద్యా భూమవిద్యా దహరవిద్యోపకోసలవిద్యా శాణ్డిల్యవిద్యా వైశ్వానరవిద్యానన్దమయవిద్యాక్షరవిద్యాదికా ఏకశాఖాగతాశ్శాఖాన్తరగతా, శ్చోదా

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) భూమశబ్దో ధర్మిపరః. వైశ్వానరాత్మజిజ్ఞాసూన్ప్రతి ద్యుపృథివ్యాద్యవయవవిశిష్టవిషయోపాసనతత్ఫలోపదేశాదేకవాక్యత్వమవగతం. (అనువాదమాత్రమితి) సముదాయోపాసనతత్ఫలే వివక్షితే- తదన్తర్గతతదేకదేశోపాసనతదేకదేశఫలకథనమనువాద ఇత్యర్థః. సమస్తోపాసనఫలే సర్వదేశ సర్వకాలవర్తి సమస్తభోగ్యజాతం హ్యన్తర్గతమితిపి దర్శయితుం ఫలైకదేశానువాదః కృతః- నతు తథాఽనుష్ఠేయమితి జ్ఞాపయితుం- ఇతరథా వాక్యభేదాత్. వ్యస్తోపాసనే ప్రత్యవాయకథనాచ్చ యథోక్త ఏవార్థః. (అత ఏవ ఇత్యాది) అనర్థాశ్రవణమేకం హేతుమన్యమిత్యర్థః. హేత్వన్తరమాహ (నామాద్యుపాసనేభ్య ఇతి) నామాద్యుపాసనానాం భూమవిద్యోపయోగిత్వమస్తి- ఆపేక్షస్య ప్రతియోగిత్వేనాపేక్షితత్వాత్. అతిశయితఫలశ్రవణమస్తు- తతః కిమిత్యత్రాహ (తత ఏవేతి) వివక్షితత్వముపపాదయతి (అన్యథేతి) ఏవమర్థాన్తరాణాం ప్రధానార్థోపయోగిత్వాన్న వాక్యభేదో భూమవిద్యాయాం- అత్ర తూపాసనానామన్యోన్యోపయోగిత్వాభావాద్వాక్యభేదస్స్యాదేవేత్యర్థః. అత ఇత్యధికరణార్థోపసంహారః. జ్యాయస్త్వశబ్దప్రవణాద్వ్యస్తోపాసనపక్షోపి సూత్రకారాభిమత ఇతి చేన్న - వాక్యభేదాదిప్రసఙ్గాత్. జ్యాయస్త్వశబ్దస్తు ప్రామాణికత్వాభిప్రాయేణాప్యుపపన్నః. ...

(క్రతువదితి)- దర్శపూర్ణమాస ప్రభృతిషు సామస్త్యేన సాఙ్గస్య ప్రధానస్యైకస్య వివక్షితత్వవదిత్యపరే వ్యాచక్షతే, తతోపి భాష్యోక్తదృష్టాన్త ఏవోచితః- సాదృశ్యప్రకర్షాత్.—— క్రతోరఙ్గోపచయాత్ఫలోపచయవదిత్యన్యే. లేవ్యస్తోపాసనస్య సూత్రాసమ్మతిమపి మన్యన్తే, తదయుక్తం- జ్యాయస్త్వశబ్దస్యాన్యథాసిద్ధేః పూర్వోక్తత్వాత్, ఏకైకోపాసననిన్దాయా ఇతరప్రశంసార్థత్వాభిప్రాయకల్పనాగౌరవాత్, తస్య చ గతిశూన్యత్వాభావేఽనుపపత్తేః. ....

భూమజ్యాయస్త్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౬॥ సూ. నానాశబ్దాదిభేదాత్ ॥ పూర్వం విద్యావిశేషవిషయచిన్తా కృతా- ఇదానీం సర్వవిద్యావిషయచిన్తా క్రియత ఇతి సఙ్గతిః. (అక్షరవిద్యాదికా ఇతి) ఆదిశబ్దేన న్యాసో వివక్షితః. సూత్రేపి-శబ్దాదిభేదసద్భావాత్. ఉదాహరణం-విషయ ఇత్యర్థః. కిం సర్వాసాం పరవిద్యా

హారణం- అన్యాః ప్రాణాద్యేకవిషయఫలాశ్చ. కిమత్ర విద్యైక్యం - ఉత విద్యాభేద ఇతి సంశయ్యతే. అత్రైవాసాం పరస్పరభేదే సమర్థితే సత్యేకస్యాం దహరవిద్యాదికాయాః సర్వవేదాన్తప్రత్యయన్యాయః. కిం యుక్తం. విద్యైక్యమితి. కుతః. వేద్యస్య బ్రహ్మణ ఏకత్వాత్. వేద్యం హి విద్యాయా రూపం అతో రూపైక్యాద్విద్యైక్యమితి.

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (నానేతి) నానాభూతా విద్యాః. కుతః. శబ్దాదిభేదాత్. ఆదిశబ్దేనాభ్యాససఙ్ఖ్యాగుణప్రక్రియానామధేయాని గృహ్యన్తే. శబ్దాన్తరాదిభిరత్ర విధేయభేదహేతవోఽనుబన్ధభేదాః దృశ్యన్తే. యద్యపి వేదోపాసీతేత్యాదయః శబ్దాః ప్రత్యయావృత్త్యభిధాయినః, ప్రత్యయాశ్చ బ్రహ్మైకవిషయాః,- తథాపి తత్తత్ప్రకరణోదితజగదేకకారణత్వాపహతపాప్మత్వాది విశేషణవిశిష్టబ్రహ్మవిషయప్రత్యయావృత్త్యవబోధినః ప్రత్యయావృత్తిరూపాః విద్యా భిన్దన్తి. బ్రహ్మప్రాప్తిరూపఫలసమ్బన్ధ్యుపాసనవిశేషాభిధాయీని చ నిరాకాఙ్క్షాణి వాక్యాని ప్రతిప్రకరణం విలక్షణవిద్యాభిధాయీనీతి నిశ్చీయతే. అస్మిన్నర్థే * శబ్దాన్తరే కర్మభేద ఇత్యాదిభిః పూర్వకాణ్డోదితైస్సూత్రైస్సిద్ధేఽపి పునరిహ ప్రతిపాదనం వేదాన్తవాక్యాన్యవిధేయజ్ఞానపరాణీతి కుదృష్టినిరసనాయ. అతో విద్యాభేద ఇతి స్థితమ్. ....

శబ్దాదిభేదాధికరణం సమాప్తమ్.

నామైక్యం - ఉత భేదః. కిం సర్వాసాం బ్రహ్మకర్మకత్వముక్తిఫలకత్వావిశేషాదైక్యం న్యాయ్యం - కిం విద్యానాం తత్తద్గుణవిశేషవిశిష్టతయా శ్రుతానాం తావతా నిరాకాఙ్క్షత్వాద్భేదో న్యాయ్యః. ప్రథమే విద్యైక్యం. ద్వితీయే విద్యాభేదః. పౌనరుక్త్యశఙ్కాం పరిహరతి (అత్రైవాసామిత్యాదినా) అవిశేషపునశ్శ్రవణస్య ప్రకరణభేదస్య చ విద్యాభేదహేతుత్వే సిద్ధే సతి హి విద్యావిశేషాణాం భేదాభేదవిచారావతారః- తస్మాదత్రోక్తమర్థముపజీవ్య పూర్వం సర్వవేదాన్తప్రత్యయన్యాయోఽవతారితః- తదపేక్షితః పరస్పరభేదోఽత్ర నిరూప్యత ఇత్యర్థః. అవిశేషపునశ్శ్రవణస్య ప్రకరణభేదస్య చ భేదహేతుత్వే కర్మకాణ్డసిద్ధేఽపీహ తదుపపాదనమవిధేయభూతవాక్యార్థజ్ఞానమాత్రోపాయత్వనిరాసార్థమితీదం స్వయమేవ వక్ష్యతి. (కిం యుక్తమితి) రూపైక్యం ఫలైక్యం చ పూర్వపక్షహేతుః. ... ...

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) విధేయం - సాఙ్గం ప్రధానం కర్మ. అనుబన్ధాః - తదేకదేశభూతా స్వర్గాదయః. శబ్దాదయోఽనుబన్ధభేదహేతుత్వేన ప్రధానవిధేయభేదహేతవ ఇత్యర్థః. (యద్యపీత్యాది) విషయైక్యేఽపి ధాత్వర్థభేదాద్రూపభేదో మా భూదితి ప్రత్యయావృత్త్యభిధాయిన ఇత్యుక్తం. యజతి దదాతి జుహోతీత్యాదయో భిన్నార్థతయైవ లోకే వ్యుత్పన్నాః- అతశ్శాస్త్రేఽపి తే స్వార్థభూతానుబన్ధభేదజ్ఞాపకాః. ఉపాసనధ్యానాదిశబ్దాః ఏకార్థతయైవ వ్యుత్పన్నాః- వేదనోపాసనాదిశబ్దాశ్చ సామాన్యవిశేషభావేనైకార్థవిషయాః- తత్కథమనుబన్ధభేదజ్ఞాపకత్వమిత్యర్థః. (తథాపీతి) *అర్థేనైవ విశేషో హి నిరాకారతయా ధియామిత్యభిప్రాయః. నన్వేవం సతి రూపభేదాత్కో విశేషః. ఉచ్యతే- యాగదానహోమేషు ద్రవ్యప్రహాణే సమానేఽపి దేవతోద్దేశపరస్వత్వాపాదనదేశవిశేషవిశిష్టప్రహాణగోచరతయా యజత్యాదిశబ్దానాం భిన్నార్థత్వవత్ తత్తద్రూపవిశేషవిశిష్టప్రత్యయావృత్త్యవబోధిత్వముపాసనాదిశబ్దానాం తత్తత్ప్రకరణావగతానాం. తత్రైకైకవిద్యాశ్రవణవేళాయాం తేషాముపాసనాదిశబ్దానాం విలక్షణప్రత్యయావృత్తిబోధకత్వావగమో వ్యుత్పత్తిస్థానీయః - పశ్చాత్తాసాం విద్యానాం భేదాభేదబుభుత్సాయాం విలక్షణార్థతయా బుద్ధిస్థా ఉపాసనాదిశబ్దాశ్శబ్దాన్తరస్థానీయా ఇతి తథోక్తిరుపచారాత్. ఏవం రూపభేదశ్చోక్తో భవతి. బ్రహ్మేతి ప్రకరణభేద ఉక్తః. అత్రైతదర్థప్రతిపాదనస్య ప్రయోజనమాహ (అస్మిన్నితి) (అవిధేయజ్ఞానపరాణీతి) అత్ర నిర్విశేషవిషయజ్ఞానపరత్వమపి నిరసనీయమనుసన్ధేయం. బహ్వధికరణేషు బహుభిస్సూత్రైర్విస్తరేణోక్తార్థస్య సఙ్క్షేపేణ స్మారణం కుదృష్టినిరసనం చ ప్రయోజనం. ... ...

అన్యే తు * ఆత్మానం విద్యాదితి వేదనస్య ద్రవ్యనిష్ఠత్వాద్వైశద్యేన వినాఽతిశయాన్తరాసమ్భవేన ప్రోక్షణావఘాతాదీనామివాన్తరకార్యభేదాభావేన కర్మభేదాభావాదాత్మనశ్చైకత్వాద్విద్యైక్యమిత్యుక్త్వా - ఆత్మనః కార్యాన్తరాసమ్భవేన సక్తువదాత్మనా విద్యాదితి విపరిణామస్యాన్యాయ్యత్వాత్, భావార్థప్రాధాన్యే సతి సాధ్యానామపూర్వాణాం భేదేన భిన్నానుబన్ధానాం శ్రవణాదిప్రత్యయానాం భేదోపపత్తేర్విద్యాభేద ఇతి వదన్తి, *ఉపాసీత* *శ్రోతవ్యో మన్తవ్య ఇతి శబ్దభేదాదితి సూత్రం చ యోజయన్తి. తదయుక్తం- రాగప్రాప్తతయాఽనూదితయోశ్శ్రవణమననయోర్విధేయేన ధ్యానేనైక్యశఙ్కానుదయాత్. అత ఏవ సిద్ధాన్తే సాధ్యాపూర్వభేదాఙ్గీకారేణ భేదసమర్థనం చాయుక్తం: తేషాం విధేయత్వేఽపి నైక్యశఙ్కా- శ్రవణాదిస్వరూపభేదస్య లోకసిద్ధత్వాత్, అజ్ఞాతప్రతీతిశ్రుతార్థప్రతిష్ఠాపనవైశద్యరూపకార్యభేదస్య ప్రసిద్ధత్వాచ్చ. ....

శబ్దాదిభేదాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౯॥ సూ. వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాత్ ॥

బ్రహ్మప్రాప్తిఫలానాం సద్విద్యాదహరవిద్యాదీనాం నానాత్వముక్తమ్ - ఇదానీమాసాం విద్యానామేకస్మిన్ పురుషే ప్రయోజనవత్త్వేన సముచ్చయోఽపి సమ్భవతి- ఉత ప్రయోజనాభావాద్వికల్ప ఏవేతి విశయే- కిం యుక్తమ్. సముచ్చయోఽపి సమ్భవతీతి. కుతః. ఏకఫలానాంభిన్నశాస్త్రార్థానామపి సముచ్చయదర్శనాత్. దృశ్యతే హ్యేకస్యైవ స్వర్గాదేస్సాధనానామగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదీనాం తస్యైవ స్వర్గస్య భూయస్త్వాపేక్షయైకత్రపురుషే సముచ్చయః- ఏవమిహాపి బ్రహ్మానుభవభూయస్త్వాపేక్షయా సముచ్చయోఽపి సమ్భవతీతి.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే-వికల్ప ఏవ-న సముచ్చయస్సమ్భవతీతి. కుతః.అవిశిష్టఫలత్వాత్. సర్వాసాం హి బ్రహ్మవిద్యానామనవధికాతిశయానన్దబ్రహ్మానుభవః ఫలమవిశిష్టం శ్రూయతే *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్* స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య *యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమ్ । తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతీ*త్యాదిభ్యః. బ్రహ్మ హి స్వస్వపరస్య చ స్వయమనుభూయమానమనవధికాతిశయానన్దం భవతి. స చ తాదృశో బ్రహ్మానుభవ ఏకయా విద్యయాఽవాప్యతే చేత్ - కిమన్యయేతి న సముచ్చయసమ్భవః. స్వర్గాదేర్హి దేశతః కాలతః స్వరూపతశ్చ పరిమితత్వేన తత్ర దేశాద్యపేక్షయా భూయస్త్వసమ్భవాత్తదర్థిన స్సముచ్చయస్సమ్భవతి-ఇహ తు తద్విపరీతస్వరూపే బ్రహ్మణి తన్న సమ్భవతి. సర్వాశ్చ విద్యాః బ్రహ్మానుభవవిరోధ్యనాదికర్మవిద్యానిరసనముఖేన బ్రహ్మప్రాప్తిఫలా ఇత్యవిశిష్టఫలత్వాత్సర్వాసాం వికల్ప ఏవ. ....

బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరిక్తఫలాస్తు విద్యాస్స్వర్గాదిఫలకర్మవద్యథేష్టం వికల్ప్యేరన్ - సముచ్చీయేరన్వా- తాసాం పరిమితఫలత్వేన భూయస్త్వాపేక్షాసమ్భవాత్. తదాహ

౬౦॥ సూ. కామ్యాస్తు యథాకామం సముచ్చీయేరన్న వా పూర్వహేత్వభావాత్ ॥ అపరిమితఫలత్వాభావాదిత్యర్థః. ....

వికల్పాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౯॥ సూ. వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాత్ ॥ అస్మిన్నధికరణే న్యాసవిద్యాఽధిప్రేతా. సఙ్గతిమాహ (బ్రహ్మప్రాప్తీతి) భేదేసిద్ధే హి సముచ్చయవికల్పనిరూపణం యుక్తమితి భావః. కిం సర్వాసాం సముచ్చయః- ఉత వికల్పః. కిం బ్రహ్మప్రాప్తిరేకరూపా- ఉత స్వర్గప్రాప్తివద్విలక్షణేతి. నైలక్షణ్యే- తదపేక్షయా సముచ్చయః. ఏకరూపత్వే- వికల్పః. ... ...

రాద్ధాన్తే- (పరమం సామ్యముపైతీతి) అనవధికాతిశయానన్దం బ్రహ్మ స్వసదృశానన్దం దదాతి - తతోఽధికానన్దస్యాభావాన్న భూయస్త్వాపేక్షాసమ్భవ ఇతి భావః. బ్రహ్మానుభవస్య ఫలత్వం దర్శయతి (బ్రహ్మ హీతి) కాశ్చిద్విద్యాః విరోధినిరసనోపక్షీణాః- కాశ్చిద్బ్రహ్మప్రాప్తిఫలాః - అతస్సముచ్చయసమ్భవ ఇత్యత్రాహ (సర్వాశ్చ విద్యా ఇతి) ....

అనేన సూత్రేణ సఙ్గతము త్తరసూత్రార్థం సంక్షేపేణాహ (బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరిక్తఫలాస్త్వితి)

౬౦॥ సూ. కామ్యాస్తు యథాకామం సముచ్చీయేరన్న వా పూర్వహేత్వభావాత్ ॥ అత్ర వ్యాఖ్యేయం చరమపదం వ్యాచష్టే (అపరిమితేతి) *సముచ్చీయేరన్న వే*త్యుక్తేఽపి సముచ్చయవికల్పయోః కిం నియామకమిత్యపేక్షాయాం ఇచ్ఛానియామికా స్యాదితి *యథాకామ*మితి పదస్యార్థః. ... ...

విద్యానామేకరూపం ఫలం సమాధౌ సాక్షాత్కారణమితి పరే. తదయుక్తమ్- సమాధౌ సాక్షాత్కారస్య విద్యాశరీరాన్తర్భావాత్, తస్య చ ఫలభావేఽపి తత్తద్గుణవిశేషవిశిష్టవిషయతయా భిన్నరూపత్వాచ్చ వికల్పానుపపత్తేః. సాక్షాత్కారస్యైకరూపత్వేఽపి బన్ధనివృత్త్యనన్తరభావి బ్రహ్మానుభవవైషమ్యశఙ్కానిరాసేన వినా సముచ్చయనిరాసాయోగాచ్చ బన్ధనివృత్తిపూర్వక బ్రహ్మానుభవఫలైకరూప్యం వక్తవ్యమ్.—— అన్యే తు సమ్ఖ్యాత్యుపాసనవిషయం విచారమాహుః. తదయుక్తమ్- సమ్ఖ్యాతివినాశవిభాగవిభక్తోపాసనసముచ్చయస్యాప్రామాణికత్వోపపాదనాత్. తే చ-*యే చేమేఽరణ్య* ఇత్యత్ర దేవయానపథస్య ఫలత్వేనోపాదానాదేకాధికారపరిగృహీతత్వాదాగ్నేయాదీనామివ సముచ్చయ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా-ఆగ్నేయాదీనామివ ప్రకరణైక్యాధికారవాక్యైక్యాభావాదిభిః ప్రతిప్రకరణం నిరాకాఙ్క్షాణాం విద్యానాం మిథస్సమ్బన్ధానుపపత్తేః, *యే చేమే* ఇత్యాదివాక్యస్య గతివిధిపరత్వేన బ్ర

౪౧॥ సూ. అఙ్గేషు యథాశ్రయభావః॥

ఉద్గీథాదిక్రత్వఙ్గేష్వాశ్రితాః *ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేత్యాదికా విద్యాః కిముద్గీథాదివత్క్రత్వర్థతయా క్రతుషు నియమేనోపాదేయాః – ఉత గోదోహనాదివత్పురుషార్థతయా యథాకామమితి విశయే-నియమేనోపాదేయా ఇతి యుక్తమ్. నను చాసాం పురుషార్థత్వేనానియమః ప్రతిపాదితః *తన్నిర్ధారణానియమస్తద్దృష్టేః పృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధః ఫలమిత్యత్ర. సత్యమ్- తదేవ ద్రఢయితుం కైశ్చిల్లిఙ్గదర్శనైర్యుక్త్యా చాక్షిప్యతే. తత్ర హి *తేనోభౌ కురుత ఇత్యనియమదర్శనాత్పృథక్ఫలత్వముక్తమ్. ఉపాసనాశ్రయభూతోద్గీథాదివదుపాసనానామప్యఙ్గతయోపాదాననియమే బహవో హేతవ ఉపలభ్యన్తే – న హ్యత్ర *గోదోహనేన పశుకామస్య ప్రణయేదిత్యాదివదుపాసనావిధివాక్యే ఫలసమ్బన్ధః శ్రూయతే. *ఉద్గీథముపాసీతేత్యుద్గీథాదిసమ్బన్ధితయైవోపాసనం ప్రతీయతే. *యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరమితి వర్తమానాపదేశరూపవాక్యాన్తరాద్ధి ఫలసమ్బన్ధో జ్ఞాయతే – స్వవాక్యే నైవావ్యభిచరితక్రతుసమ్బన్ధ్యుద్గీథాదిసమ్బన్ధేన నిర్జ్ఞాతక్రత్వఙ్గభావస్య వాక్యాన్తరస్థవర్తమానఫలసమ్బన్ధనిర్దేశోఽర్థవాదమాత్రం స్యాత్- అపాపశ్లోకశ్రవణాదివత్. అతో యథోద్గీథాదయ ఉపాసనాశ్రయాః క్రత్వఙ్గతయా ప్రయోగవిధినా నియమేనోపాదీయన్తే- తథా తదాశ్రితాశ్చోపాసనాస్తన్ముఖేన క్రత్వఙ్గభూతా ఇతి నియమేనోపాదేయా ఏవ ....

హ్యగ్నిసాధ్యైరసాధ్యమానతయాఽధికారవాక్యత్వాభావాత్, ఏకస్మిన్దోషే దిహోత్రప్రాయశ్చిత్తానామివ వికల్ప ఇత్యాహుః. తదయుక్తమ్. *అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే తేధూమమభిసమ్భవన్తీతి పితృయాణపథస్య ఫలత్వేనోపాదానేపి ప్రత్యేకం ఫలసాధనత్వేన విహితానామిష్టాపూర్తదత్తాదీనామివ విద్యాదీనామపి సముచ్చిత్యైకఫలసాధనత్వశఙ్కానుత్థానా, దధికారవాక్యభేదాదిభిః ప్రత్యేకమేకరూపఫలసాధనత్వే సిద్ధాన్తదృష్ట్యా దర్శితేపి ఫలాతిశయసమ్భావనయా జ్యోతిష్టోమదర్శపూర్ణమాసవిశ్వజిదాదీనామివ సముచ్చయాశఙ్కాయాః దుర్నివారత్వాచ్చ. అతస్సైవావిశిష్టఫలత్వేన నిరాకార్యా. సముచ్చిత్య సాధనత్వే పూర్వపక్షితే ప్రత్యేకం నిరపేక్షసాధనత్వం సిద్ధాన్తిన స్సాధ్యం స్యాత్ - తత్ర చ *అవిశిష్టఫలత్వాదితి హేతుర్న ఘటతే - సాధ్యావిశిష్టత్వాత్. అవిశిష్టం ఫలం ప్రతి నిరపేక్షసాధనత్వం హి సాధ్యమ్. తద్ద్వితవాఽభిప్రేతా ఇతి చేత్- అనపేక్షితకణ్ఠోక్తి, రపేక్షితస్యావచనం, సూత్రాస్వారస్యం, చ స్యాత్. అతో యథాభాష్యమేవార్థః.——— ఇతరే నన్వే *కామ్యాస్త్విత్యాదిసూత్రమధికరణాన్తరమాహుః. తదయుక్తమ్ - అవిశిష్టఫలత్వాభావస్య స్ఫుటత్వాత్. సూత్రప్రయోజనం తు విద్యాత్వసామాన్యప్రసక్తవికల్పనివారణమ్. కామ్యాసు విద్యాసు సూత్రస్వారస్యేన సామాన్యతో నిరూపితాస్వపి ముముక్షోశ్చ భవతి ప్రయోజనమ్ - విద్యాఙ్గక్రతుసమృద్ధ్యర్థానాముద్గీథాద్యుపాసనానాం క్రతుఫలప్రతిబన్ధకకర్మలాఘవభూయస్త్వాద్యానుగుణ్యేన వికల్పసముచ్చయాద్యాశ్రయణమ్. ....

వికల్పాధికరణం సమాప్తమ్.

౪౧॥ సూ. అఙ్గేషు యథాశ్రయభావః॥ యథాకామమితి పదేన సఙ్గతిరభిప్రేతా. యథాకామం వికల్పస్సముచ్చయో వా స్యాదితి హ్యుక్తమ్- తథోద్గీథాదివిద్యా యథాకామముపాదేయా- న వేతి సంశయాత్సఙ్గతిః. కిముద్గీథాద్యుపాసనాని క్రతుషు నియమేనోపాదేయాని- ఉతానియమేన. కిం క్రత్వఙ్గోద్గీథాదిముఖేన పర్ణత్వాదివత్ క్రత్వర్థాని - ఉత ఫలశ్రవణాత్ పురుషార్థభూతాని. కిం గోదోహనాదీనాం పురుషార్థత్వం స్వవాక్యఫలసమ్బన్ధశ్రవణాత్ - ఉత క్రతుఫలాత్పృథక్ఫలసమ్బన్ధశ్రవణాత్. స్వవాక్యఫలశ్రుత్యా పురుషార్థత్వం చేత్ - తదభావేన పర్ణత్వాదివత్ క్రత్వర్థతయా నియమేనోపాదేయతా. పృథక్ఫలసమ్బన్ధశ్రవణమాత్రాచ్చేత్- ఉద్గీథాద్యుపాసనానామపి పృథక్ఫలతయా పురుషార్థత్వాన్న నియమేనోపాదేయతా. పౌనరుక్త్యం చోదయతి (నన్వితి) పరిహరతి (సత్యం తదేవేతి) సఙ్గతివిశేషాదధికరణాన్తరం మధ్యే ప్రాప్తమ్- అతో న తత్ర కృతమిత్యర్థః. తత్రోక్తాంశమాహ (తత్ర హీతి) అత్ర తద్విపరీతహేతుబహుత్వమాహ (ఉపాసనేతి) (న హ్యత్రేతి) గోదోహనస్య స్వవాక్యశ్రూయమాణం పృథక్ఫలసాధనత్వమఙ్గత్వవిరోధి - అత్ర తు వాక్యాన్తరస్థత్వేన ఫలసమ్బన్ధస్య విలమ్బితప్రతీతిత్వాదర్థవాదమాత్రమితి న తదఙ్గత్వవిరోధీత్యర్థః. విరోధ్యభావ ఉక్తః- అనుకూలహేతుమాహ (ఉద్గీథమితి) ఉద్గీథగతా ద్వితీయా శ్రుతిరుపాసనస్య తచ్ఛేషత్వే ప్రమాణమ్- వ్రీహ్యాదిగతా ప్రోక్షణాదేరివేత్యర్థః. ఫలసమ్బన్ధస్య వాక్యాన్తరస్థత్వం దర్శయతి (యదేవేతి) వర్తమానాపదేశః - వర్తమానవ్యపదేశః. స్వవాక్యస్థే ఫలసమ్బన్ధే తత్రాపి విధికల్పనా స్యాత్- వాక్యాన్తరస్థత్వే సా పి నాస్తీతి భావః. ఫలితమర్థమాహ (స్వవాక్యే నైవేతి) నిర్జ్ఞాతః- నిశ్చితః. ప్రయోగవిధిః- అనుష్ఠాపకత్వదశాపన్నవిధిః. న తు జ్ఞాపకావస్థః. యథా స్వవాక్యానవగతఫలసమ్బన్ధస్య ప్రకరణాన్తరస్థస్యాప్యవ్యభిచరితక్రతుసమ్బన్ధిజుహూసమ్బన్ధేన జ్ఞాతక్రత్వఙ్గభావస్య పర్ణత్వస్యాపాపశ్లోకశ్రవణఫలమర్థవాదమాత్రం స్యాత్ - అతః పర్ణత్వం నియమేనోపాదేయమ్- తథేదమిత్యర్థః. ....

౬౦॥ సూ. ॥ శిష్టేశ్చ ॥ శిష్టిః- శాసనం. విధానమిత్యర్థః. * ఉద్గీథముపాసీతేత్యుద్గీథాఙ్గతయోపాసనవిధానాచ్చోపాదాననియమః. * గోదోహనేన పశుకామస్య ప్రణయేదిత్యాదివద్విధివాక్యేఽధికారాన్తరాశ్రవణాదుద్గీథాద్యఙ్గభావఏవహివిధేయఇతిగమ్యతే. ....

———

౬౧॥ సూ. ॥ సమాహారాత్ ॥ * హోతృషదనాద్ధైవాపి దురుద్గీథమనుసమాహరతీత్యుపాసనస్య సమాహారనియమో దృశ్యతే. దురుద్గీథం- వేదనవిహీనముద్గీథం. వేదనహీనావయ్యేన సమాధానం బ్రువత్తస్య నియమేనోపాదానం దర్శయతి. ....

———

౬౨॥ సూ. ॥ గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చ ॥ ఉపాసనగుణస్య- ఉపాసనాశ్రయస్య ప్రణవస్య సోపాసనస్య * తేనేయం త్రయీవిద్యా వర్తతే ఓమిత్యాశ్రావయత్యోమితి శంసత్యోమిత్యుద్గాయతీతి సాధారణ్యశ్రుతేశ్చోపాసనసమాహారో గమ్యతే. * తేనేతి ప్రకృతపరామర్శాత్సోపాసనఏవ ప్రణవస్సర్వత్ర సంచరతి - అత ఉపాసనస్య ప్రణవసహభావనియమదర్శనాచ్చోద్గీథాద్యుపాసనానాముద్గీథాదివన్నియమేనోపాదానమ్. ....

———

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే.

౬౩॥ సూ. ॥ నవా తత్సహభావాశ్రుతేః ॥ నచైతదస్తి - యదుద్గీథాద్యుపాసనానాం క్రతుషూద్గీథాదివదుపాదాననియమ ఇతి. కుతః. (తత్సహభావాశ్రుతేః) ఉద్గీథాద్యఙ్గభావాశ్రుతేరిత్యర్థః. అఙ్గభావే హి సహభావనియమో భవతి. యద్యపి * ఉద్గీథముపాసీతేత్యస్మిన్ పదసముదాయేఽధికారాన్తరం న ప్రతీయతే - తథాపి తదనన్తరమేవ * యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతీతి విద్యాయాః క్రతువీర్యవత్తరత్వం ప్రతి సాధనభావః ప్రతిపాద్యతే- తేన క్రతుఫలాత్పృథగ్భూతఫలసాధనభూతా

౬౦॥ సూ. ॥ శిష్టేశ్చ ॥ పూర్వం యుక్తిరుక్తా - వ్యాప్తిరూపాహియుక్తిః. విధివాక్యస్థఫలసప్తస్థైర్యవ్యాజత్వాభావః, విధివాక్యస్థఫలవిరహేఽఙ్గత్వం, చహిదర్శితం. అథలిఙ్గాని ప్రదర్శ్యన్తే. గోదోహనస్యాప్యఙ్గత్వప్రసఙ్గ ఇత్యత్రాహ (గోదోహనేనేతి) ....

———

౬౧॥ సూ. ॥ సమాహారాత్ ॥ సమాహారః- సమాధానం. కథం దృశ్యత ఇత్యత్రాహ (దురుద్గీథమితి) ....

———

౬౨॥ సూ. ॥ గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చ ॥ ఉపాసనార్థత్వవివక్షయాఽఽధారస్య గుణత్వవ్యపదేశః. (సమాహారో గమ్యత ఇతి) సమాహారః- అనువృత్తిః. సోపాసనప్రణవానువృత్త్యోపాసనానువృత్తిర్గమ్యత ఇత్యర్థః. తదుపపాదయతి (తేనేతి) ....

———

౬౩॥ సూ. ॥ నవా తత్సహభావాశ్రుతేః ॥ ఫలితమర్థమాహ (ఉద్గీథాఙ్గభావాశ్రుతేరితి) కథమయమర్థ ఇత్యత్రాహ (అఙ్గభావే హీతి) సహభావమాత్రస్య పూర్వపక్షిణాఽఙ్గీకృతత్వాత్సహభావనియమ ఇత్యుక్తం. సహభావనియమపి వాఽఙ్గత్వం. అఙ్గత్వవిరోధి పృథక్ఫలసాధనత్వం సూత్రాభిప్రేతం. గోదోహనవాక్యసామ్యప్రతిపాదనేన తదుపపాదయతి (యద్యపీతి) స్వవాక్యస్థత్వం వాక్యాన్తరస్థత్వం చన ప్రయోజకం-విశమ్బావిశమ్బావేవ ప్రయోజకౌ. పర్ణతావిధివాక్యే విలమ్బద్వయమస్తి- పర్ణతాయా అపాపశ్లోకశ్రవణం ప్రతి సాధనత్వాశ్రవణా, త్ఫలస్య వాక్యాన్తరస్థత్వా, చ్చ. గోదోహనవాక్యే త్వన్యతరవిశమ్బ ఏవ - ఫలస్య స్వవాక్యే శ్రవణాత్ పశుం ప్రతి గోదోహనస్య సాధనతామాత్రస్య కల్ప్యత్వాత్. ఏవం పర్ణతావిధివాక్యే విశమ్బద్వయసద్భావాద్వాక్యస్వరససిద్ధాఙ్గత్వబాధాయోగాత్తత్ఫలశ్రుతిరర్థవాదః- ఏవం గోదోహనవాక్యే త్వన్యతరవిశమ్బాభావాత్తత్ర ఫలసాధనత్వమఙ్గత్వవిరోధి. ఏవమన్యతరవిశమ్బాభావసాధర్మ్యాత్తద్వదిదమపి పృథక్ఫలసాధనత్వమేవోపాసనస్య ప్రతిపాదయతీతి గోదోహనవదుపాసనమపి న క్రత్వఙ్గం. అతో విశమ్బద్వయాభావవైషమ్యాత్పర్ణతావాక్యవన్నేదం క్రత్వఙ్గతాం ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. జుహ్వాః ప్రకృతిద్రవ్యాకాఙ్క్షాఽస్తి- నైవముద్గీథాదీనాముపాసనాకాఙ్క్షాఽస్తి,- పర్ణతాయా అక్రియారూపత్వాత్ క్రత్వనుప్రవేశాకాఙ్క్షాఽస్తి- నైవముపాసనానాం- క్రియారూపత్వేనాన్యథానేన పురుషార్థసంస్పర్శా, దితి చ పర్ణతావైషమ్యం సిద్ధం. అధికారాన్తరం - ఫలాన్తరసాధనత్వం. (సాధనభావః ప్రతిపాద్యత ఇతి) అనేన గోదోహనవాక్యసాధనభావః కల్ప్య ఇత్యన్యతరవిశమ్బస్సూచితః. ఏవం తత్సామ్యేన పృథక్ఫలసాధనతయైవోద్గీథవిద్యా విహితేత్యాహ (తేనేతి) తతః కిమిత్యపే

విద్యా *ఉద్గీథముపాసీతేతి కర్తవ్యతయా విధీయతే. క్రతుఫలాత్పృథగ్భూతఫలసాధనతయాఽవగతస్యోపాసనస్య క్రత్వఙ్గభూతోద్గీథాఙ్గతయా వినియోగో నోపపద్యతే. అత ఉపాసనస్యాశ్రయాపేక్షాయాం సన్నిహితఉద్గీథ ఆశ్రయమాత్రం భవతి. ఉద్గీథశ్చ క్రత్వఙ్గభూత ఇతి క్రతుప్రయుక్తోద్గీథాద్యాశ్రయ ఉపాసనే క్రత్వధికారిణ ఎవ క్రతోర్వీర్యవత్తరత్వేచ్ఛానిమిత్తమిదమధికారాన్తరమితి న క్రతుషు తదుపాదాననియమః. వీర్యవత్తరత్వం చ క్రతుఫలస్య ప్రబలకర్మాన్తరఫలేనాప్రతిబన్ధ ఇత్యుక్తం. క్రతోరవిళమ్బితఫలత్వమిత్యర్థః. పర్ణతాదీనాం తు *యదేవ విద్యయా కరోతి - తదేవ వీర్యవత్తరం భవతీతి విద్యాయాః ఫలసాధనత్వవదపాపశ్లోకశ్రవణాదిఫలం ప్రతి సాక్షాత్సాధనభావో న శ్రుత ఇతి క్రత్వఙ్గభూతజుహ్వాద్యఙ్గతయా వినియోగావిరోధాత్తదఙ్గభూతానాం ఫలాన్తరసాధనభావకల్పనానుపపత్తేస్తత్ర ఫలశ్రుతిరర్థవాదమాత్రం స్యాత్. ....

౬౪॥ సూ. ॥ దర్శనాచ్చ॥ దర్శయతి చ శ్రుతిరుపాసనోపాదానానియమం *ఏవంవిద్ధవై బ్రహ్మా యజ్ఞం యజమానం సర్వాంశ్చర్త్విజోఽభిరక్షతీతి- బ్రహ్మణో వేదనేన సర్వేషాం రక్షణం బ్రువతీ. ఉద్గాతృప్రభృతీనాం వేదనస్యానియమే సత్యేతదుపపద్యతే. అనేన లిఙ్గేన పూర్వోక్తానాం సమాహారాదిలిఙ్గానాం ప్రాయికత్వమవగమ్యతే. అతోఽనియమ ఏవేతి స్థితమ్. ....

యథాశ్రయభావాధికరణం సమాప్తమ్.

క్షాయాముపాసనస్య క్రత్వఙ్గత్వమయుక్తమిత్యాహ (క్రతుఫలాదితి) * ఉద్గీథముపాసీతేత్యుపాసనస్యోద్గీథశేషత్వం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (అత ఉపాసనస్యేతి) (ఆశ్రయమాత్రం భవతి) న తు శేషీత్యర్థః. యథా గోదోహనం కింసమ్బన్ధిపశుసాధనమిత్యపేక్షాయాం ప్రణయనసమ్బన్ధీతి ప్రణయనం సమ్బన్ధిమాత్రతయా ప్రతీయతే - తథా కింవిషయముపాసనం వీర్యవత్తరత్వసాధనమిత్యపేక్షాయాముద్గీథ ఆశ్రయమాత్రం భవతీత్యర్థః. ఉపాసనస్య పృథక్ఫలసాధనత్వేఽధికార్యన్తరానుష్ఠేయతా స్యాదిత్యత్రాహ (ఉద్గీథశ్చేతి) యథా క్రత్వధికారిణ ఏవ పశుకామనానిమిత్తమధికారాన్తరం భవతి గోదోహనే- తద్వదత్రాపీత్యర్థః. ఉద్గాత్రనుష్ఠితమప్యుపాసనం యజమానస్యైవ ఫలప్రదం. వీర్యవత్తరత్వస్య పృథక్ఫలతాం దర్శయతి (వీర్యేతి) పర్ణతావాక్యవైషమ్యమాహ (పర్ణతాదీనాంత్వితి) ఫలస్యవాక్యాన్తరస్థత్వేన విళమ్బః స్పష్టతయా న కణ్ఠోక్తః. ఫలసమ్బన్ధస్య విళమ్బద్వారోపకృతత్వేనావిరోధిత్వాదఙ్గతయా వినియోగాత్, అఙ్గత్వేన తు పృథక్ఫలకల్పనాఽయోగాత్, తత్ర ఫలశ్రుతిరర్థవాదః- అత్ర పునరన్యతర విళమ్బసామ్యాత్ పృథక్ఫలసాధనత్వేనోపాసనస్య పురుషార్థతయా క్రత్వర్థత్వాభావాన్నోపాదాననియమ ఇత్యర్థః. ....

౬౪॥ సూ. ॥ దర్శనాచ్చ॥ పూర్వసూత్రే పూర్వపక్షయుక్తిర్నిరాకృతా- అత్ర లిఙ్గాని ప్రతివక్ష్యన్తే. అనియమస్య ప్రదర్శితత్వముపపాదయతి (ఉద్గాతృప్రభృతీతి) *యజమానం సర్వాంశ్చర్త్విజోఽభిరక్షతీత్యత్ర యజమానసంరక్షణం క్రతుఫలాప్రతిబన్ధకరణాదిభిరితి మన్తవ్యం. ఉద్గాతృప్రభృతివేదనఫలం హి క్రతుఫలాప్రతిబన్ధాది - తస్య బ్రహ్మఖ్యర్త్విగ్వేదనేన సిద్ధౌ నత్యాం హ్యుద్గాతృప్రభృతివేదనానియమసిద్ధిః (సమాహారాదిలిఙ్గానాం ప్రాయికత్వమవగమ్యత ఇతి) ఆదావేవ క్రతుఫలాప్రతిబన్ధాయోద్గీథోపాసనం సఙ్కల్పితం చేత్- వేదనవిరహితోద్గీథేష్వపి ధానం కర్తవ్యమిత్యర్థః. సోపాసనప్రణవసహభావనియమదర్శనమపి తథా సఙ్కల్పితక్రతావేవ. యద్వా- * తేనేయం త్రయీ విద్యా వర్తత ఇతి నసోపాసనప్రణవపరామర్శః - అపి తు ప్రణవమాత్రపరామర్శః. ఉద్గీథసమ్బన్ధిత యోపాసనవిధానం - న తూద్గీథశేషణతయేత్యనేన శిష్టిశ్చ పరిహృతా. ... ...

పరే తు కిముద్గీథాదిప్రత్యయాస్సముచ్చీయేరన్ - కింయథాకామం స్యురితి విచారయన్తి. పురుషార్థత్వే యథాకామమనుష్ఠేయత్వం *కామ్యాస్తు యథాకామమితి సిద్ధం- అతః పురుషార్థత్వతదభావవిషయవిచారోఽయుక్తః. *తత్సహభావాశ్రుతేరితి- *గ్రహం వా గృహీత్వా చమసం వోన్నీయ స్తోత్రముపాకరోతి స్తుతమనుశంసతి ప్రస్తోతస్సామ గాయ హోతరేతద్యజేత్యాదినాస్తోత్రాదీనాం పరస్పరసహభావః శ్రుతః- ఇహ తథా న శ్రూయత ఇతి చాహుః. లిఙ్గాదీనామప్యఙ్గభావే ప్రమాణత్వాత్ సహభావాశ్రవణమాత్రేణనాఙ్గత్వనివృత్తిః. సహభావాశ్రుతిర్విని యోగప్రమాణాభావప్రదర్శనార్థా ఇతి చేత్ - సహభావశబ్దేన తన్నియమరూపమఙ్గత్వముపస్థాప్య వినియోజకప్రమాణాభావేన తద్వ్యదాసపరత్వం సూత్రస్య తతోఽపి వరం. —— అన్యే తు *శిష్టేశ్చ- *యదేవ విద్యయా కరోతీత్యఙ్గత్వం శిష్యత ఇత్యాహుః. తతోఽపి వరం *ఉద్గీథముపాసీతేతి విధానపరత్వం- శిష్టిశబ్దస్య విధానే స్వారస్యాత్, *యదేవ విద్యయేత్యత్ర విధిపదాశ్రవణాచ్చ *దర్శనాచ్చ- *తేనోభౌ కురుత ఇత్యనియమదర్శనాదితి వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- ‹ తద్వ్య స్థేరిత్యనేన పునరుక్తత్వాత్. ....

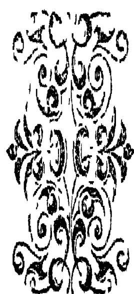
యథాశ్రయభావాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

తృతీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

ఇతి శ్రీహారీతకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా - ౧౦౮.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా - ౪౧౭.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

తృతీయాధ్యాయే— చతుర్థః పాదః.

పురుషార్థాధికరణమ్.

౧॥ సూ. పురుషార్థోతశ్శబ్దాదితిబాదరాయణః॥

గుణోపసంహారానుపసంహారఫలావిద్యైకత్వనానాత్వచిన్తాకృతా- ఇదానీంవిద్యాతఃపురుషార్థః- ఉతవిద్యాఙ్గకాత్కర్మణఇతిచిన్త్యతే. కింయుక్తం. అతః. *విద్యాతఃపురుషార్థఇతిభగవాన్బాదరాయణోమన్యతే. కుతః. (శబ్దాత్) దృశ్యతేహ్యౌపనిషదఃశబ్దోవిద్యాతఃపురుషార్థంబ్రువన్ *బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరం *వేదాహమేతం పురుషంమహాన్తమాదిత్యవర్ణంతమసఃపరస్తాత్ తమేవంవిద్వానమృతఇహభవతినాన్యఃపన్థావిద్యతేయనాయ *యథానద్యఃస్యన్దమానాస్సముద్రే అస్తంగచ్ఛన్తినామరూపేవిహాయ। తథావిద్వాన్నామరూపాద్విముక్తఃపరాత్పరంపురుషముపైతిదివ్యమిత్యాదిః. ....

అత్రపూర్వపక్షీప్రత్యవతిష్ఠతే.

౨॥ సూ. శేషత్వాత్పురుషార్థవాదోయథాన్యేష్వితిజైమినిః॥ నైతదేవం-యద్విద్యాతఃపురుషార్థావాప్తిశ్శబ్దాదవగమ్యతఇతి. నహ్యేష *బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమిత్యాదిశబ్దోవేదనాత్పురుషార్థావాప్తిమవగమయతి- కర్మసుకర్తృభూతస్యాత్మనోయాథాత్మ్యవేదనప్రతిపాదనపరత్వాత్. అతఃకర్తుస్సం

౧॥ సూ. పురుషార్థోతశ్శబ్దాదితిబాదరాయణః॥ పూర్వపాదేనాస్యాధికరణస్యసఙ్గతిమాహ (గుణేతి) ఉపాసనచిన్తానన్తరమఙ్గచిన్తనంక్రియతఇతిపాదసఙ్గతిరర్థసిద్ధా. తత్రవిద్యాయాఅఙ్గిత్వేసతిహితదఙ్గచిన్తనంకార్యం- తస్మాదఙ్గచిన్తనోపయోగిత్వేనవిద్యాయాఅఙ్గిత్వంప్రథమాధికరణేనిరూప్యతే. కింవిద్యాతఃపురుషార్థః- ఉతవిద్యాఙ్గకాత్కర్మణఇతి. కింవిద్యాక్రతుకర్తృభూతాత్మసంస్కారద్వారేణక్రత్వర్థా- ఉతాపునరావృత్తిఫలసాధనతయాపురుషార్థా. కిం *బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యాదయఃఫలవిధయః- ఉతార్థవాదాః. పరవిద్యాసుకర్మీభూతోజీవః - ఉతతదన్యఃపరమాత్మా. కిమాచారదర్శనాదిలిఙ్గానుగృహీతం *తత్త్వమస్యాదిసామానాధికరణ్యముపాస్యస్యజీవభావమవగమయతి - నేతి. కిమిదంలిఙ్గమనైకాన్తికం- నేతి. అనైకాన్తికత్వాభావేతదనుగృహీతసామానాధికరణ్యేనోపాస్యస్య జీవభావావగమాత్పరవిద్యానాంస్వకర్మీభూతజీవసంస్కారత్వాదాత్మజ్ఞానఫలశ్రుతేరర్థవాదతయాపృథక్ఫలసాధనత్వాభావాద్విద్యాక్రత్వర్థేతితదఙ్గకాత్కర్మణఃపురుషార్థస్స్యాత్. లిఙ్గస్యానైకాన్తికత్వేతదనుగ్రహాభావేనసామానాధికరణ్యస్య జీవానతిరేకానవగమకత్వాత్పరవిద్యానాంజీవకర్మకత్వాభావేనతత్సంస్కారత్వాభావాదాత్మవిద్యాఫలశ్రుతేరర్థవాదత్వాభావేనపృథక్ఫలసాధనతయాపురుషార్థత్వాద్విద్యాతఃపురుషార్థసిద్ధిస్స్యాత్. ఇదంచసిద్ధాన్తోపక్రమం. విద్యాయాఃపూర్వపాదేప్రస్తుతత్వాదతచ్ఛబ్దేనసోక్తా. *బ్రహ్మవిదాప్నోతీతివాక్యేవిద్యయాప్రాప్యావాప్తిరుక్తా. *వేదాహమిత్యత్రవిద్యాయాఃబ్రహ్మప్రాప్తిహేతుత్వంప్రతిబన్ధనివృత్తిద్వారకమిత్యర్థః. తత్రబ్రహ్మణోవిగ్రహాదివిశిష్టత్వముపాయాన్తరనిషేధశ్చసిద్ధః. ఉభయమప్యభిహితం *యథానద్యఇతివాక్యే. ....

ద్వితీయసూత్రప్రభృతిపూర్వపక్షవిషయం. తదాహ (అత్రేతి)

౨॥ సూ. శేషత్వాత్పురుషార్థవాదోయథాన్యేష్వితిజైమినిః॥ వ్యాచష్టే (నైతదిత్యాదినా) (నహీత్యాది) *ఆదిత్యోయూపఇత్యాదిష్వివనతాత్పర్యమిత్యర్థః. కుతఇత్యతఆహ (కర్మస్వితి) వ్రీహ్యాదేఃప్రోక్షణాదివద్విద్యాఆత్మనశ్శేషత్వేనావగతా *ఆత్మాజ్ఞాతవ్యఇతి- *అధీత్యస్నాస్యన్నితిజ్ఞానమపికర్మశేషత్వేనావగతం - వ్రీహ్యాదిశేషభూతప్రోక్షణాదేఃక్రతుశేషత్వంద్వారభూతవ్రీహ్యాదేఃక్రతుశేషత్వేనైవయథోపపద్యతే- తథాఆత్మశేషభూతజ్ఞానస్యకర్మశేషత్వమాత్మనఃకర్మశేషత్వేనోపపద్యతఇతిజ్ఞాతవ్యఆత్మాక్రతుశేషభూతఏవ.కర్మశేషభూతత్వంచకర్మసుకర్తృభూతస్యాత్మనః - సచాత్మాజీవఏవేతితత్స్వరూపప్రతిపాదనపరంవేదాన్తవాక్యజాతమిత్యర్థః. ఆత్మజ్ఞానస్యపృథక్ఫలసాధనత్వాన్నకర్మాఙ్గత్వమిత్యత్రాహ (అతఇతి) *ఆత్మావాఅరేద్రష్టవ్యఇత్యాదిషు *స్వాధ్యాయోధ్యేతవ్యఇతివదాత్మనఃకర్మత్వావగమాత్ జ్ఞానేనసంస్కార్య

స్కారద్వారేణ విద్యాయాః క్రతుశేషత్వాత్తత్ర ఫలశ్రుతిరర్థవాదమాత్రం- యథాఽన్యేషు ద్రవ్యాదిష్వితి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. తదుక్తం. * ద్రవ్యగుణసంస్కారకర్మసు పరార్థత్వాత్ఫలశ్రుతిరర్థవాదస్స్యాదితి. నను చ కర్మసు కర్తుర్జీవాదన్యో ముముక్షుభిః ప్రాప్యతయా వేదాన్తేషు వేద్య ఉపదిశ్యత ఇతి ప్రాగేవోపపాదితం * నేతరోఽనుపపత్తేః * భేదవ్యపదేశాచ్చ * అనుపపత్తేస్తు న శారీరః *ఇతరపరామర్శాత్స ఇతి చేన్నాసమ్భవాదిత్యేవమాదిభిస్సూత్రైః. తదేవ బ్రహ్మ *తత్త్వమస్యాదిసామానాధికరణ్యేన జీవాదనతిరిక్తమిత్యేతదపి *అధికం తు భేదనిర్దేశాదిత్యేవమాదిభిర్నిరస్తం. సామానాధికరణ్యనిర్దేశశ్చ *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి చేతనాచేతనసాధారణః *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ *య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదినాఽవగతతత్తదాత్మతయావస్థితినిబన్ధన ఇతి *అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః ఇత్యాదిభిరుపపాదితం. తత్కథం కర్మసు కర్తురాత్మనో యాథాత్మ్యోపదేశపరా వేదాన్తశబ్దా ఇతి విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వం ప్రతిపాద్యతే. ఉచ్యతే- వేదాన్తవాక్యేష్వేవ విద్యాయాః కర్మప్రాధాన్యం సూచయద్భిర్లిఙ్గైస్తదుపబృంహితసామానాధికరణ్యనిర్దేశేన చ వేదాన్తశబ్దా దేహాతిరిక్తజీవస్వరూపయాథాత్మ్యోపదేశపరా ఇతి బలాదభ్యుపగమనీయమితి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః. నను చ కర్తృసంస్కారముఖేన విద్యాయాః క్రత్వనుప్రవేశో న శక్యతే వక్తుం- కర్తుర్లౌకికవైదికసాధారణత్వేనావ్యభిచరితక్రతుసమ్బన్ధిత్వాభావాత్. నైవం-లౌకికస్య కర్మణః కర్తుర్దేహాదవ్యతిరిక్తత్వేఽప్యుపపత్తేః, దేహాతిరిక్తనిత్యాత్మస్వరూపస్య క్రతావేవోపయోగాత్, తత్స్వరూపప్రతిపాదనముఖేన క్రత్వనుప్రవేశో న విరుధ్యతే. అతో విద్యాయాః క్రతుశేషత్వాన్నాతః పురుషార్థః. ....

కాని పునస్తాని లిఙ్గాని - యదుపబృంహితసామానాధికరణ్యనిర్దేశేన వేదాన్తశబ్దా జీవస్వరూపపరా ఇతి నిర్ణీయన్తే. తత్రాహ

3॥ సూ. ఆచారదర్శనాత్ ॥ బ్రహ్మవిదాం ప్రాధాన్యేన కర్మస్వేవాచారో దృశ్యతే. అశ్వపతిః కైకేయః కిలాత్మవిత్తమస్తద్విజ్ఞానాయోపగతాంస్తానృషీన్ ప్రత్యాహ *యక్ష్యమాణో హ వై భగవన్తోఽహమస్మీతి. తథా జనకాదయో బ్రహ్మవిదగ్రేసరాః కర్మనిష్ఠాః స్మృతిషు దృశ్యన్తే *కర్మణైవ హి సంసిద్ధిమాస్థితా జనకాదయః *ఇయాజ సోఽపి సుబహూన్ యజ్ఞాన్ జ్ఞానవ్యపాశ్రయ ఇతి. అతో బ్రహ్మవిదాం కర్మప్రధానత్వదర్శనాద్విద్యాయాః కర్తృస్వరూపవేదనరూపత్వేన కర్మాఙ్గత్వమేవేతి న విద్యాతః పురుషార్థః. ....

లిఙ్గమిదం- ప్రాప్తిరుచ్యతామిత్యత్రాహ.

త్వం- అతో యజ్ఞాదేస్స్వర్గసాధ్యాదిద్వారా ప్రోక్షణాదివద్విద్యాపి కర్తృసంస్కారరూపతయా కర్మశేషభూతా. తస్మాద్యథాఽవ్యభిచరితక్రతుసమ్బన్ధిద్రవ్యాదిద్వారా క్రతుశేషభూతపర్ణత్వస్యాపాపశ్లోకశ్రవణమర్థవాదః - తద్వదవ్యభిచరితక్రతుసమ్బన్ధికర్తృద్వారా విద్యాయాః క్రతుశేషభూతాయాః ఫలశ్రుతిరర్థవాద ఇత్యర్థః. ప్రకరణాన్తరాధీతాయా విద్యాయాః క్రతుశేషత్వమపి సఙ్గత్వవదుపపన్నం. ఆదిశబ్దవివరణార్థమాహ (తదుక్తమితి) చోదయతి (నన్వితి) అచేతనేనేవ చేతనేనాపి స్వరూపైక్యానుపపత్తిద్యోతనార్థం *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి వాక్యద్వయోపాదానం. ఏవం జీవవిలక్షణస్య ప్రతిపాద్యమానత్వేన జీవప్రత్యభిజ్ఞాభావాత్ తద్ద్వారా విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వమనుపపన్నమిత్యర్థః. పరిహరతి (ఉచ్యత ఇతి) (వేదాన్తవాక్యేష్వేవేతి) వ్యాయా జీవవిలక్షణపరత్వేనోక్తేష్వేవేతి భావః. లిఙ్గానుగ్రహాత్సామానాధికరణ్యమపి స్వరూపైక్యపరమిత్యాహ (తదుపబృంహితేతి) చోదయతి (నను చేతి) న హ్యన్యశేషమన్యశేషం భవతి- తదసాధారణమేవ హి వక్తవ్యం- కర్తా చ లౌకికవైదికకర్మసాధారణః - అతః కర్తురవ్యభిచరితక్రతుసమ్బన్ధిత్వాభావాజ్జుహ్వాదివత్ప్రత్యభిజ్ఞా నాస్తీతి న తద్ద్వారా క్రత్వఙ్గత్వమిత్యర్థః. పరిహరతి (నైవమితి)..............................

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (కానీతి)

3॥ సూ. ఆచారదర్శనాత్ ॥ గుణముఖ్యయోర్విరోధే ముఖ్యానుగుణం గుణో నేయః - న తు గుణానుగుణం ముఖ్యో నేయః. తస్మాత్కర్మణో విద్యాయాశ్చ ప్రసక్తైకర్మణోఽనుష్ఠానం తస్య ప్రాధాన్యేనైవోపపద్యతే- అతో విద్యా కర్మాఙ్గమిత్యర్థః. ....

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (లిఙ్గమితి) ప్రాప్తిః- ప్రమాణతస్సిద్ధిః. అనుగ్రాహకముక్తం- అనుగ్రాహ్యమభిధీయతామిత్యర్థః. ఆగమప్రమాణస్య శ్రుతిలిఙ్గాదయోఽనుగ్రాహకాః.

౪॥ సూ. తచ్ఛ్రుతేః॥ శ్రుతిరేవహివిద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వమాహ * యదేవవిద్యయాకరోతిశ్రద్ధయోపనిషదాతదేవవీర్యవత్తరంభవతీతి. నేయంశ్రుతిః ప్రకరణాదుద్గీథమాత్రవిషయేతివ్యవస్థాపయితుంశక్యా - యతఃప్రకరణాచ్ఛ్రుతిర్బలీయసీ - *యదేవవిద్యయాకరోతీతివిద్యామాత్రవిషయాహీయంశ్రుతిః.......................................

౫॥ సూ. సమన్వారమ్భణాత్॥ *తంవిద్యాకర్మణీసమన్వారభేతేఇతివిద్యాకర్మణోస్సాహిత్యంచదృశ్యతే- సాహిత్యంచోక్తేనన్యాయేనవిద్యాయాఃకర్మాఙ్గత్వేసత్యేవభవతి. ....

౬॥ సూ. తద్వతోవిధానాత్॥ విద్యావతఃకర్మవిధానాద్విద్యాకర్మాఙ్గమిత్యవగమ్యతే. *ఆచార్యకులాద్వేదమధీత్యయథావిధానంగురోఃకర్మాతిశేషేణాభిసమావృత్యకుటుమ్బేశుచౌదేశఇత్యాదౌ- *వేదమధీత్యేత్యధ్యయనవతఃకర్మాణివిదధదర్థావబోధపర్యన్తాధ్యయనవతఏవవిదధాతి. అర్థావబోధపర్యన్తంహ్యధ్యయనమితిస్థాపితం. అతోబ్రహ్మవిద్యాపికర్మసువినియుక్తేతినపృథక్ఫలాయావకల్పతే.........

౭॥ సూ. నియమాత్॥ ఇతశ్చనవిద్యాతఃపురుషార్థః- *కుర్వన్నేవేహకర్మాణిజిజీవిషేచ్ఛతంసమా ఇత్యాత్మవిదః పురుషాయుషస్యసర్వస్యకర్మసునియమేనవినియోగాత్కర్మణఏవఫలమిత్యవగమ్యతే- విద్యాతుకర్మాఙ్గమితి...

ఏవంప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే

౧॥ సూ. అధికోపదేశాత్తుబాదరాయణస్యైవంతద్దర్శనాత్॥ తుశబ్దాత్పక్షోవ్యావృత్తః. విద్యాతఏవపురుషార్థః. కుతః. (అధికోపదేశాత్) కర్మసుకర్తుర్జీవాద్ధియప్రత్యనీకానవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణాకరత్వేనాధికస్యార్థాన్తరభూతస్య పరస్యబ్రహ్మణోవేద్యతయోపదేశాత్ భగవతోబాదరాయణస్యవిద్యాతఃఫలమిత్యేవమేవమతం. లిఙ్గానితిష్ఠన్తు- వేద్యతయోపదేశస్తావత్కర్తుఃప్రత్యగాత్మనోధికస్యైవ. కథం. (తద్దర్శనాత్) ప్రత్యగాత్మన్యశుద్ధెశుద్ధెప్యసమ్భావనీయానన్తగుణాకరస్యవేద్యస్యనిరస్తనిఖిలహేయగన్ధస్యస్వసఙ్కల్పకృతజగదుదయవిభవలయలీలస్య సర్వజ్ఞస్యసర్వశక్తేర్వ్యాత్మనసాపరిచ్ఛేద్యాన

౪॥ సూ. తచ్ఛ్రుతేః॥ విద్యయేతితృతీయాశ్రుత్యాఽఙ్గత్వంగమ్యతే. (నేయమిత్యాది)తతఃకిమిత్యత్రాహ(యదేవేతి)...

౫॥ సూ. సమన్వారమ్భణాత్॥ అన్వారమ్భణం- స్పర్శః. తేనసమ్బన్ధోవివక్షితః. సాహిత్యంకర్మణావిద్యాఙ్గత్వే కృప్తపద్యతఇత్యత్రాహ (ఉక్తేనన్యాయేనేతి) కర్తురాత్మనఃకర్మశేషత్వమాచారదర్శనమిత్యాదికంన్యాయశబ్దేనవివక్షితమ్. ....

౬॥ సూ. తద్వతోవిధానాత్॥ * అతిశేషేణనిశ్శేషమిత్యర్థః. అధ్యయనవతఃకర్మాణివిదధీత - తతఃకింజ్ఞానస్యకారాఙ్గత్వఇత్యత్రాహ (అర్థావబోధపర్యన్తాధ్యయనవతఏవేతి) అర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వంకథమిత్యత్రాహ (అర్థావబోధేతి) (స్థాపితం) భాట్టైఃప్రాభాకరైశ్చ శ్రుతేరవివక్షితార్థత్వాదిదోషపరిహారార్థమిత్యర్థః. స్వాత్వాజుహుయాదిత్యుక్తేహిహోమఃస్నానాఙ్గకస్స్యాత్- తథేదమపీతిభావః. నహ్యక్రతుజ్ఞానస్యతదనుష్ఠానమఙ్గం- అపిత్వనుష్ఠానస్యానుష్ఠేయజ్ఞానమఙ్గంస్యాత్- తద్వదిహాపి. ....

౭॥ సూ. నియమాత్॥ కృత్స్నస్యాయుషః క్రతుశేషత్వాన్నర్థేప్రాప్తమన్యత్సర్వంతచ్ఛేషభూతమిత్యర్థః. ఇమానిపూర్వపక్షసూత్రాణి...

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (ఏవం ప్రాప్తఇతి)

౧॥ సూ. అధికోపదేశాత్తుబాదరాయణస్యైవంతద్దర్శనాత్॥ కథంవిద్యాతఃఫలం- విద్యాయాఃకర్మాఙ్గత్వేలిఙ్గానిదర్శితానీత్యత్రాహ (లిఙ్గానితిష్ఠన్త్వితి) తద్దర్శనాదితిసూత్రఖణ్డోపాదానం. ఉపాసనవాక్యోపయోగిత్వాత్ స్వరూపపరవాక్యానాం- వేదనోపదేశవాక్యే

ద్దస్యజీవాధిపస్యకృత్స్నప్రశాసితుఃపరస్యబ్రహ్మణోవేదనోపదేశవాక్యేషుదర్శనాత్. *అపహతపాప్మావిజరోవిమృత్యుర్విశోకోవిజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పః *తదైక్షతబహుస్యాంప్రజాయేయేతితత్తేజోఽసృజత *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ *పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతేస్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచ *సఏకోబ్రహ్మణఆనన్దః *యతోవాచోనివర్తన్తేఅప్రాప్యమనసాసహ।ఆనన్దంబ్రహ్మణోవిద్వాన్నబిభేతికుతశ్చనేతి *ఏషసర్వేశ్వరఏషభూతాధిపతిరేషభూతపాలఏషసేతుర్విధరణః *సకారణంకరణాధిపాధిపోనచాస్యకశ్చిజ్జనితానచాధిపః *ఏతస్యవాఅక్షరస్యప్రశాసనేగార్గిసూర్యాచన్ద్రమసౌవిధృతౌతిష్ఠతఃఏతస్యవా అక్షరస్యప్రశాసనేగార్గిద్యావాపృథివ్యౌవిధృతేతిష్ఠతః *భీషాస్మాద్వాతఃపవతేభీషోదేతిసూర్యః।భీషాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చమృత్యుర్ధావతిపఞ్చమఇత్యాదిషు. తస్మాద్వేదనోపదేశశబ్దైముకత్తుః ప్రత్యగాత్మనఃఖద్యోతకల్పస్యావిద్యాదిహేయసమ్బన్ధయోగ్యస్య గన్ధోఽపినాస్తీతిపరమపురుషవిషయాయావిద్యాయా స్తత్ప్రాప్తిరూపమమృతత్వం తత్రతత్రశ్రూయమాణంఫలమితివిద్యాతఃపురుషార్థఇతిసుష్ఠూక్తమ్……………

లిఙ్గాన్యపినిరస్యన్తే.

౯॥ సూ. తుల్యంతుదర్శనం॥ యదుక్తంబ్రహ్మవిదాంకర్మానుష్ఠానదర్శనాద్విద్యాకర్మాఙ్గమితి- తన్న-విద్యాయాఅనఙ్గత్వేఽపితుల్యందర్శనం- బ్రహ్మవిదాంకర్మానుష్ఠానదర్శనమనైకాన్తికమిత్యర్థః. అననుష్ఠానస్యాపిదర్శనాత్. దృశ్యతేహిబ్రహ్మవిదాంకర్మత్యాగః *ఋషయఃకావషేయాఃకిమర్థావయమధ్యేష్యామహేకిమర్థావయంయక్ష్యామహఇత్యాదౌ. అతో బ్రహ్మవిదాంకర్మత్యాగదర్శనాన్నవిద్యాకర్మాఙ్గం. కథమిదముపపద్యతే- బ్రహ్మవిదాంకర్మానుష్ఠానమననుష్ఠానంచ. ఫలాభిసన్ధిరహితస్యయజ్ఞాదికర్మణోబ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వాత్తథావిధస్యకర్మణోఽనుష్ఠానదర్శనముపపద్యతే. వక్ష్యతిచ *సర్వాపేక్షాచయజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవదితి. ఫలార్థస్యతస్యైవయజ్ఞాదేఃకర్మణోమోక్షైకఫలబ్రహ్మవిద్యావిరోధిత్వాత్తస్యాననుష్ఠానదర్శనముపపన్నతరం. విద్యాయాఃకర్మాఙ్గత్వేకర్మత్యాగఃకథమపినోపపద్యతే. ……………

యదుక్తంశ్రుత్యైవవిద్యాయాఃకర్మాఙ్గత్వమవగమ్యతఇతి- తత్రాహ.

౧౦॥ సూ. అసార్వత్రికీ॥ నసర్వవిద్యావిషయేయంశ్రుతిః - అపితూద్గీథవిద్యావిషయైవ- *యదేవవిద్యయాకరోతీతియచ్ఛబ్దస్యానిర్ధారితవిశేషస్య *ఉద్గీథముపాసీతేతిప్రస్తుతోద్గీథవిశేషని

ష్ఠత్వాదిత్యుక్తం. స్వరూపపరవాక్యోక్తగుణానాముపాసనాపేక్షితత్వాదిత్యర్థః. శుద్ధ్యశుద్ధ్యుభయావస్థజీవస్యాసమ్భావనీయానన్తకల్యాణగుణాఉచ్యన్తేపరస్యబ్రహ్మణఇత్యన్తేన.ఉక్తగుణవిశిష్టత్వేప్రమాణమాహ(అపహతపాప్మేతి)జుహూవత్కర్తురాత్మనఃప్రత్యభిజ్ఞానేసతిహితద్ద్వారావిద్యాయాఃకర్మాఙ్గత్వం- వేదనోపదేశవాక్యేషుజీవవిలక్షణస్యప్రతిపాద్యమానత్వేనజీవప్రత్యభిజ్ఞానాభావాన్నతద్ద్వారావిద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వమితిశ్రూయమాణంఫలమపినార్థవాదరూపం- తస్మాద్విద్యాయాఃపృథక్ఫలసాధనత్వేననక్రత్వర్థత్వం- కింతుపురుషార్థత్వమేవేత్యర్థః. ……………

ఉత్తరసూత్రాణాంకృత్యమాహ (లిఙ్గాన్యపీతి)

౯॥ సూ. తుల్యంతుదర్శనం॥ అనైకాన్తికశబ్దేనానియతత్వముచ్యతే.*కిమర్థాః-కింప్రయోజనాః. అఙ్గత్వేహ్యననుష్ఠానం నోపపద్యతఇతిభావః. అనుష్ఠానాననుష్ఠానేవ్యాహతేఇత్యభిప్రాయేణాహ (కథమితి) పరిహరతి (ఫలాభిసన్ధీతి) భవత్పక్షఏవేయంవ్యాహతిరిత్యాహ (విద్యాయాఇతి) బ్రహ్మవిద్యాఫలానామర్థవాదత్వేనమోక్షాఖ్యఫలానభ్యుపగమాన్మోక్షైకఫలంకర్మానుష్ఠేయం- త్రివర్గఫలంత్వననుష్ఠేయమితివిభాగానుపపత్త్యావ్యాహతిస్తవైవేత్యర్థః. ……………

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యదుక్తమితి)

౧౦॥ సూ. అసార్వత్రికీ ॥ ప్రకరణాచ్ఛ్రుతిర్బలీయసీత్యుక్తమితిశఙ్కాయాంఏకపదసామర్థ్యంహిశ్రుతిః- అత్రచసా

ష్టత్వాత్ .నహియత్కరోతి-తద్విద్యయేతి-సమ్బధ్యతే-యదేవవిద్యయాకరోతి-తదేవవీర్యవత్తరమితి-విద్యయా క్రియమాణంయచ్ఛబ్దేననిర్దిశ్యతస్యహివీర్యవత్తరత్వముచ్యతే. ....

యచ్చేదముక్తం * తంవిద్యాకర్మణీసమన్వారభేతేఇతి విద్యా
కర్మణోస్సాహిత్యదర్శనాద్విద్యాకర్మాఙ్గమితి - తత్రాహ.

౧౧॥ సూ. విభాగశ్శతవత్॥ *తంవిద్యాకర్మణీసమన్వారభేతేఇత్యత్రోక్తేనన్యాయేనవిద్యాకర్మణోర్భిన్నఫలత్వాద్విద్యాస్వస్మైఫలాయసమన్వారభతే-కర్మచస్వస్మైఫలాయేతివిభాగోద్రష్టవ్యః. (శతవత్) యథాక్షేత్రరత్నవిక్రయిణంశతద్వయమన్వేతీత్యుక్తేక్షేత్రార్థంశతం- రత్నార్థంశతమితివిభాగఃప్రతీయతే - తథేహాపి. ....

౧౨॥ సూ. అధ్యయనమాత్రవతః॥ యదుక్తంవిద్యావతఃకర్మవిధానాద్విద్యాకర్మాఙ్గమితి- నైతద్యుక్తం- *వేదమధీత్యేత్యధ్యయనమాత్రవతోవిధానాత్. నచాధ్యయనవిధిరేవార్థబోధేప్రవర్తయతి - ఆధానవదధ్యయనస్యాక్షరరాశిగ్రహణమాత్రేపర్యవసానాత్. గృహీతస్యచస్వాధ్యాయస్యఫలవత్కర్మావబోధిత్వదర్శనాత్తన్నిర్ణయఫలేతదర్థవిచారేపురుషస్స్వయమేవప్రవర్తతే - తతఃకర్మార్థీకర్మజ్ఞానే

మర్థ్యంనాస్తీత్యభిప్రాయేణాహ (నహీతి) యత్కరోతితద్విద్యయేత్యుక్తేవిద్యాయాఃఅఙ్గత్వంవిహితంస్యాత్ - నచతథాఽన్వయః-యదేవవిద్యయాకరోతి-తదేవవీర్యవత్తరమిత్యన్వయః. తథాసతియచ్ఛబ్దానూదితస్యవిద్యయాక్రియమాణస్యప్రాపకప్రమాణాకాఙ్క్షాయాంప్రకరణసన్నిహితోద్గీథవిద్యా *యదేవవిద్యయేతివిద్యాశబ్దంసఙ్కోచయతి- అతోఽనువాదరూపత్వాత్ ప్రమాణాన్తరసాపేక్షత్వేనస్వతోఽర్థనిశ్చయసామర్థ్యాభావాత్ *విద్యయేతిపదమేకపదసామర్థ్యరూపాశ్రుతిర్నభవతీత్యర్థః. ....

అనన్తరసూత్రస్యశఙ్కామాహ (యచ్చేదమితి)

౧౧॥ సూ. విభాగశ్శతవత్॥ సమన్వారమ్భణశ్రుతిస్సాంసారికఫలవిద్యాకర్మవిషయా. విద్యాస్వఫలప్రదానాయాన్వేతి-కర్మచస్వఫలప్రదానాయేత్యర్థః. బ్రహ్మవిద్యాతదఙ్గకర్మవిషయావాస్యాదియంశ్రుతిః. విద్యా *నేహాభిక్రమనాశోస్తీతిన్యాయాత్ ప్రారబ్ధావసానేముక్తిదానాయాన్వేతి- కర్మచజన్మాన్తరేపివిద్యోత్పాదనాయాన్వేతీత్యర్థః. ....

౧౨॥ సూ. అధ్యయనమాత్రవతః॥ (ఆధానవదితి) *అగ్నీనాదధీతేత్యత్రాధానేనాగ్నిస్సమ్పాద్యత్వమాత్రముక్తం-నతూత్తరక్రతువినియోగః- శబ్దస్యతావన్మాత్రేప్రసిద్ధిస్వారస్యాత్ - తథాఽత్రాపీత్యర్థః. ఏవంశబ్దస్వారస్యముపపాదితం-అథార్థానుపపత్తిఃపరిహ్రియతే (గృహీతస్యచేతి) ప్రవర్తకాభావాన్మీమాంసాయాఅనారమ్భణీయత్వంహ్యనుపపత్తిః- సాపిరాగతఃప్రవృత్త్యాపరిహృతేత్యర్థః. శ్రుతేరవివక్షితార్థత్వమపిపరిహృతంభవతి. అధ్యయనవిధేఃప్రయోజనపర్యవసాయిత్వమపిపరమ్పరయోపపద్యతే - అర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వపక్షవదితి. కర్మావబోధిత్వదర్శనాదిత్యాపాతప్రతీతిరుచ్యతే. తత్ర కర్మోపక్రమత్వాత్ ప్రథమంకర్మవిచారఉపపద్యతే. ఆపాతప్రతీత్యాప్రవృత్తావపి * అక్షయ్యంహవైచాతుర్మాస్యయాజినస్సుకృతంభవతి * విజ్ఞానఘనఏవైతేభ్యోభూతేభ్యస్సముత్థాయతాన్యేవానువినశ్యతీత్యాదిభిర్వ్యాకులతయానకేవలంబ్రహ్మవిచారఏవ-కర్మవిచారోపికర్తవ్యఏవ. అధ్యయనవిధేరర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వే *వేదమధీత్యస్నాస్యన్నిత్యధ్యయనానన్తరంసమావర్తనస్మృతేర్బాధితత్వాన్మీమాంసాశ్రవణస్యావసరఃస్యాత్ - రాగతఃప్రాప్తానావసరఇతిచేన్న- క్త్వాప్రత్యయస్సమానకర్తృకత్వపూర్వకాలత్వమాత్రపరః - నత్వానన్తర్యపరః- అతోనవిరోధః. ఆనన్తర్యేపిస్వోపయోగ్యర్థజ్ఞానస్యావసరప్రదఏవవిధిః- యథాక్రతువిధిరర్థార్జనాదేః. నకేవలంస్మృతిసిద్ధాసమావృత్తిః- శ్రుతిసిద్ధాచ-*అధీత్యాభిసమావృత్యేతిహిశ్రూయతే-అతోనాధ్యయనవిధిర్బాధతే. కించ-శ్రుతిస్మృత్యోర్విరోధఏవనాస్తి-యేనబాధ్యబాధకభావస్స్యాత్-ఉభయత్రాప్యధ్యయనశబ్దస్యార్థజ్ఞానపర్యన్తత్వేవాఽక్షరగ్రహణపర్యన్తత్వేవాతుల్యార్థత్వాత్. సమావృత్తస్యాపిమీమాంసాశ్రవణావసరశ్శ్రావయితురివస్యాదేవ. యావదర్థజ్ఞానంహితైషివచనాదనుష్ఠానమప్యుపపద్యతే - యథాబ్రహ్మచర్యే. నచతావతామీమాంసానైరపేక్ష్యం - హితైషిణామాప్తత్వనిశ్చయార్థంస్వయంశిష్యాణాముపపాదనార్థంచశ్రవణోపపత్తేః. నచాధ్యయనజన్యజ్ఞాననిరపేక్షంహితైషివచనాదనుష్ఠానేఅపశూద్రాధికరణవిరోధః- హితైషివచనాదనుష్ఠానేపిమన్త్రబ్రాహ్మణవిశేషాణాంకృత్స్నవేదస్యచజప్యత్వాత్, తస్యచాధ్యయనేనైవసమ్పాద్యత్వాత్, అధ్యయనస్యచోపనయనాఙ్గకత్వాత్, ఉపనయనస్యత్రైవర్ణికాధికారత్వాచ్ఛూద్రాదేరుపనయనానధికారాదనుష్ఠానానుపపత్తేః. * నశూద్రాయ

ప్రవర్తతే- మోక్షార్థీ చ బ్రహ్మజ్ఞానఇతి నవిద్యాకర్మాఙ్గం. యద్యప్యధ్యయనవిధిరేవార్థావబోధే ప్రవర్తయతి- తథాపి నవిద్యాకర్మాఙ్గం- అర్థజ్ఞానాదర్థాన్తరత్వాద్విద్యాయాః. యథాజ్యోతిష్టోమాదికర్మస్వరూపవిజ్ఞానాత్ఫలసాధనభూతం తత్కర్మానుష్ఠానమర్థాన్తరం- తథాఽర్థజ్ఞానరూపాద్బ్రహ్మస్వరూపవిజ్ఞానాదర్థాన్తరమేవధ్యానోపాసనాదిశబ్దవాచ్యా పురుషార్థసాధనభూతా విద్యేతి నతస్యాః కర్మసమ్బన్ధగన్ధోవిద్యతే. ………………

౧౩॥ సూ. నావిశేషాత్॥ యచ్చోక్తం *కుర్వన్నేవేహ కర్మాణీత్యాత్మవిదం జ్ఞానాద్వ్యావర్త్య యావజ్జీవం కర్మానుష్ఠానే నియమయతీతి- తన్నోపపద్యతే- (అవిశేషాత్) నహ్యయం నియమః ఫలసాధనభూతస్వతన్త్రకర్మవిషయఇతి విశేషహేతురస్తి- విద్యాఙ్గభూతకర్మవిషయతయాప్యుపపత్తేః. *కర్మణైవహి సంసిద్ధిమాస్థితా జనకాదయఇతి చ విదుషస్త్వప్రయాణాదుపాసనస్యానువర్తమానత్వాత్ ………

ఏవమర్థస్వాభావ్యేన చోద్యం పరిహృత్య *కుర్వన్నేవేహకర్మాణీత్యస్య వాక్యస్యార్థమాహ.

౧౪॥ సూ. స్తుతయేనుమతిర్వా॥ వాశబ్దోఽవధారణార్థః. *ఈశావాస్యమిదం సర్వమితి విద్యాప్రకరణాద్విద్యాస్తుతయే సర్వదా కర్మానుష్ఠానానుమతిరియం. విద్యామాహాత్మ్యాత్సర్వదా కర్మ కుర్వన్నపి నలిప్యతే కర్మభిరితి హి విద్యాస్తుతా భవతి. వాక్యశేషశ్చైవమేవ దర్శయతి *ఏవంత్వయి నాన్యథేతోఽస్తి నకర్మణా లిప్యతే నర ఇతి. అతో నకర్మాఙ్గం విద్యా. ……………………………………

౧౫॥ సూ. కామకారేణ చైకే॥ అపి చైవమేకే శాఖినః కామకారేణ బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠస్య గార్హస్థ్యత్యాగమధీయతే *కిం ప్రజయా కరిష్యామో యేషాం నోఽయమాత్మాయం లోక ఇతి. విదుషో విరక్తస్య కామకారేణ గార్హస్థ్యకర్మత్యాగం బ్రువదిదం వచనం బ్రహ్మవిద్యాయాః కర్మానఙ్గత్వం దర్శయతి - యజ్ఞాదికర్మాఙ్గత్వే హి విద్యాయాః - విద్యానిష్ఠస్య కామకారేణ గార్హస్థ్యత్యాగో న సమ్భవతి. అతో న విద్యా కర్మాఙ్గమ్. ……………………………………

………దధ్యాత్ *నచాస్యోపదిశేద్ధర్మమిత్యాదినిషేధాచ్చ శూద్రాదేర్నోపదిశన్తి. అతోఽధ్యయనవిధేరర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వాభావాదధ్యయనవతః కర్మవిధానేస్యర్థజ్ఞానస్య కర్మవిధిశేషత్వాభావాన్న విద్యా కర్మాఙ్గమిత్యర్థః. అర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వం విధేరభ్యుపగమ్య పరిహరతి (యద్యపీతి) (అర్థజ్ఞానాదర్థాన్తరత్వాత్) అధ్యయనశబ్దవాచ్యవ్యతిరిక్తత్వాద్విద్యాయా ఇత్యర్థః. నహ్యర్థజ్ఞానస్య జ్యోతిష్టోమాదికర్మశేషభూతం- విపరీతం హి తత్- ఏవం శాస్త్రజన్యజ్ఞానముపాసనాఖ్యాయా విద్యాయాశ్శేషభూతమిత్యర్థః. ………………………………

౧౩॥ సూ. నావిశేషాత్॥ పూర్వపక్షిణోక్తస్య *కర్మణైవేత్యాదివచనస్యాపి విద్యాఙ్గభూతకర్మవిషయత్వమభిప్రేత్యాహ (కర్మణైవహీతి) తస్య యావజ్జీవమనువృత్తిరఙ్గినఉపాసనస్యానువర్తమానత్వాదుపపన్నేత్యాహ (విదుషస్త్వితి) ………………………………

ఉత్తరసూత్రసఙ్గతిమాహ (ఏవమితి) అర్థస్వాభావ్యం- విద్యాయా అర్థజ్ఞానాదర్థాన్తరత్వం కర్మేతికర్తవ్యతాకత్వం చ.

౧౪॥ సూ. స్తుతయేనుమతిర్వా॥ *ఈశావాస్యమితి- ఈట్ఛబ్దస్తృతీయాన్తః- ఈశా. తేన వాస్యం. యద్వా- ఈశేనావాస్యం- ఈశ్వరపరతన్త్రమిత్యర్థః. *నరే- నరమతఇతి నరః- నిస్సఙ్గః. తస్మిన్ ఇతోఽన్యథా నాస్తి - నరే త్వయి నకర్మ లిప్యత ఇతీతోఽన్యథా నాస్తి- ఇదమేవ తత్త్వం- నస్తుతిమాత్రమిత్యర్థః. ………………………………

౧౫॥ సూ. కామకారేణ చైకే॥ గార్హస్థ్యత్యాగమధీయత ఇత్యధ్యాహారః. (యజ్ఞాదీతి) నహ్యఙ్గమపేక్షమాణస్యాఙ్గినస్త్యాగ ఉపపద్యతే - తస్మాత్త్యాజ్యస్య కర్మణోఽఙ్గిత్వం నాస్తీత్యర్థః. ………………………………

౧౬॥ సూ. ఉపమర్దంచ॥ పుణ్యాపుణ్యరూపస్య సమస్తసాంసారికదుఃఖమూలస్య కర్మణో బ్రహ్మవిద్యయోపమర్దంచ ప్రతివేదాన్తమధీయతే *భిద్యతే హృదయగ్రన్థిశ్ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః। క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే ఇత్యాదికం. తద్విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వే న సఙ్గచ్ఛతే. ....

౧౭॥ సూ. ఊర్ధ్వరేతస్సుచ శబ్దేహి॥ ఊర్ధ్వరేతస్స్వాశ్రమేషు బ్రహ్మవిద్యాదర్శనాత్, తేష్వగ్నిహోత్ర దర్శపూర్ణమాసాదికర్మాభావాత్, చ్ఛనవిద్యాకర్మాఙ్గం. నన్వూర్ధ్వరేతస ఆశ్రమానసన్త్యేవ-*యావజ్జీవమగ్నిహోత్రంజుహోతీత్యాదినాఽగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదీనాం యావజ్జీవాధికారశ్రుతేః, శ్రుతివిరుద్ధానాం స్మృతీనాంచాప్రామాణ్యాత్. అత ఆహ (శబ్దేహీతి) వైదికఏవహి శబ్దే తేదృశ్యన్తే *త్రయోధర్మస్కన్ధాః *యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసతే * ఏతమేవప్రవ్రాజినోలోకమిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తీత్యాదౌ. యావజ్జీవశ్రుతిస్త్వవిరక్తవిషయా. ....

౧౮॥ సూ. పరామర్శంజైమినిరచోదనాచ్చాపవదతిహి॥ యదిదం*త్రయోధర్మస్కన్ధాఇత్యాదౌవైదికేశబ్దే ఊర్ధ్వరేతస ఆశ్రమాదృశ్యన్తే- అతస్తేసన్త్యేవేతి- నైతదుపపద్యతే- యతః *త్రయోధర్మస్కన్ధాఇత్యాదిషు వాక్యేషు తేషామాశ్రమాణాం పరామర్శమాత్రం క్రియతే - అనువాదమాత్రమిత్యర్థః. కుతఏతత్. (అచోదనాత్) అవిధానాదిత్యర్థః. నహ్యత్ర విధిశబ్దః శ్రూయతే. *త్రయోధర్మస్కన్ధాఇత్యాదినాహి ప్రకృతం ప్రణవేన బ్రహ్మోపాసనం స్తూయతే - *బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతీత్యుపసంహారాత్. అతోఽన్యార్థమనువాదమాత్రమత్ర క్రియతే తేషామాశ్రమాణాం. *యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసత ఇతిచ దేవయానవిధిపరత్వాత్తత్రాపినాశ్రమాన్తరవిధిసమ్భవః. అపిచాపవదతిహిశ్రుతిరాశ్రమాన్తరం *వీరహావాఏషదేవానాం యోఽగ్నిముద్వాసయత ఇత్యాదికా. అత ఊర్ధ్వరేతసఆశ్రమానసన్తీతి జైమినిరాచార్యోమన్యతే. ....

౧౯॥ సూ. అనుష్ఠేయంబాదరాయణస్సామ్యశ్రుతేః॥ గృహస్థాశ్రమవదాశ్రమాన్తరమప్యనుష్ఠేయం భగవాన్ బాదరాయణోమన్యతే. కుతః. (సామ్యశ్రుతేః) ఉపాదేయతయాఽభిమతగృహస్థాశ్రమసామ్యంహి తేషామప్యాశ్రమాణాం శ్రూయతే. *త్రయోధర్మస్కన్ధాఇత్యారభ్య బ్రహ్మసంస్థస్తుత్యర్థతయా సఙ్కీర్తనం గృహస్థాశ్రమస్యేతరేషాంచ సమానం. అథ గృహస్థాశ్రమస్యానువాదః ప్రాప్తాసత్త్వాన్నేవభవతీతి తస్య ప్రాప్తిరవశ్యాభ్యుపేత్యేతిమతం - తదితరేషామపిసమానం - అన్యత్రాభినివేశాత్. నచగార్హస్థ్యధర్మఏవ *యజ్ఞోఽధ్యయనందానం తపో బ్రహ్మచర్యమితిసర్వైశ్శబ్దైరభిధీయతే - బ్రహ్మచర్యతపసోర్గృహస్థస్యైవ సమ్భవాదితియుక్తం- *త్రయోధర్మస్కన్ధాఇతి - త్రిత్వేనసంగృహ్య *ప్రథమోద్వితీయస్తృతీయ ఇతివిభాగవచనానుపపత్తేః. అతః *యజ్ఞోఽధ్యయనందానమితి గృహస్థాశ్రమఉచ్యతే. అధ్యయనశబ్దో వేదా

౧౬॥ సూ. ఉపమర్దంచ॥ (తస్మిన్ దృష్టే పరావర ఇత్యాదికమితి) అర్థప్రధానో నిర్దేశః. ఇత్యాద్యుక్తార్థరూపముపమర్దమిత్యర్థః. (తద్విద్యాయా ఇతి) నహ్యఙ్గేనాఙ్గిన ఉపమర్ద ఉపపద్యతే- తస్మాదుపమర్దకాద్విద్యోపమర్దనీయస్య కర్మణో నాఙ్గమిత్యర్థః. ....

౧౭॥ సూ. ఊర్ధ్వరేతస్సుచశబ్దేహి॥ స్మృతిష్వాశ్రమాః ప్రతీయన్త ఇత్యత్రాహ (శ్రుతివిరుద్ధానామితి) *ధర్మస్కన్ధాః- ధర్మాశ్రయాః. ఆశ్రమాః. ....

౧౮॥ సూ. పరామర్శంజైమినిరచోదనాచ్చాపవదతిహి॥ అన్యార్థం- బ్రహ్మోపాసనస్తుత్యర్థమ్. ....

౧౯॥ సూ. అనుష్ఠేయంబాదరాయణస్సామ్యశ్రుతేః॥ ఆశ్రమశబ్దో ధర్మపరః. స్తుత్యర్థతయాఽనువాదసామ్యం ప్రమాణాన్తరప్రాప్తిసామ్యంచోభయంసూత్రాభిప్రేతం. ఆశ్రమాన్తరకీర్తనే సతిహి సామ్యం వక్తవ్యం- తదేవనాస్తి - గార్హస్థ్యధర్మాణామేవ కీర్తనాదిత్యాశఙ్క్యతే (నచగార్హస్థ్యేతి) పరిహరతి (త్రయ ఇతి) వ్యాఖ్యానాన్తరవ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (అతో యజ్ఞ ఇతి) బ్రహ్మసంస్థశబ్దస్సన్యాసా

భ్యాసపరః. తపశ్శబ్దేన వైఖానసపారివ్రాజ్యయోర్గ్రహణం - ఉభయోః తపఃప్రధానత్వాత్. తపశ్శబ్దో హి కాయక్లేశరూఢః - స చ ద్వయోరపి సమానః. బ్రహ్మచారిధర్మ ఏవ బ్రహ్మచర్యశబ్దేనాభిధీయతే. *బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతీతి పరత్ర శ్రూయమాణో బ్రహ్మసంస్థశబ్దో యౌగికః సర్వాశ్రమసాధారణః - సర్వేషామాశ్రమిణాం బ్రహ్మసంస్థాసమ్భవాత్. బ్రహ్మణి సంస్థా - సంస్థితిః - బ్రహ్మసంస్థత్వం. తచ్చ సర్వేషాం సమ్భవత్యేవ. బ్రహ్మనిష్ఠావికలాః కేవలాశ్రమిణః పుణ్యలోకభాజః - తేష్వేవ బ్రహ్మనిష్ఠోఽమృతత్వభాగ్భవతి. తదేతద్విస్పష్టముక్తం భగవతా పరాశరేణ *ప్రాజాపత్యం బ్రాహ్మణానామిత్యారభ్య *బ్రాహ్మం సన్న్యాసినాం స్మృతమిత్యన్తేన వర్ణానామాశ్రమాణాం చ కేవలానాం బ్రహ్మలోకప్రాప్త్యన్తం ఫలమభిధాయ * ఏకాన్తినస్సదా బ్రహ్మధ్యాయినో యోగినో హి యే। తేషాం తత్పరమం స్థానం యద్వై పశ్యన్తి సూరయ ఇతి తేష్వేవ బ్రహ్మనిష్ఠానాం బ్రహ్మప్రాప్తిమభిదధతా. అతో గృహస్థాశ్రమతుల్యాః ఊర్ధ్వరేతస ఆశ్రమా అపి దృశ్యన్త ఇతి తేష్వనుష్ఠేయాః. *యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసత ఇతి చ - అరణ్య ఇతి తపఃప్రధానాశ్రమప్రాప్త్యపేక్షత్వాద్దేవయానవిధానస్య తత్రాపి తత్ప్రాప్తిరఙ్గీకరణీయా. ....

పరామర్శపక్షే విధానపక్షే చ గృహస్థాశ్రమతుల్యమేషామనుష్ఠేయత్వమిత్యుప
పాద్య విధిరేవాయమాశ్రమాణాం సర్వేషాం నానువాద ఇత్యుపపాదయితుమాహ.

౨౦॥ సూ. *విధిర్వా ధారణవత్॥* వాశబ్దోఽవధారణార్థః. విధిరేవాయమాశ్రమాణాం. (ధారణవత్) యథాదిష్టాగ్నిహోత్రే *అధస్తాత్సమిధం ధారయన్ననుద్రవేదుపరి హి దేవేభ్యో ధారయతీత్యత్రానువాదసరూపాదపి వాక్యాదుపరిధారణస్యాప్రాప్తత్వాద్విధిరాశ్రీయతే. తదుక్తం శేషలక్షణే *విధిస్తు ధారణేఽపూర్వత్వాదితి. తథాఽత్రాప్యప్రాప్తత్వాద్విధిరేవాశ్రయణీయః. *బ్రహ్మచర్యం సమాప్య గృహీ భవేత్ గృహాద్వనీ భూత్వా ప్రవ్రజేత్ యది వేతరథా బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజేత్ గృహాద్వా వనాద్వా యదహరేవ విరజేత్తదహరేవ ప్రవ్రజేదితి జాబాలానామాశ్రమవిధిమసన్తమివ కృత్వైతేష్వన్యపరేష్వపి వాక్యేష్వాశ్రమప్రాప్తిరవశ్యాశ్రయణీయేత్యుపపాదితం. ఏవమాశ్రమాన్తరవిధానాదృణశ్రుతిర్యావజ్జీవశ్రుతిరపవాదశ్రుతిశ్చావిరక్తవిషయా ఏవేతి వేదితవ్యాః. అన్యాశ్చ బ్రహ్మవిదః కర్మణామాప్రయాణాదవశ్యకర్తవ్యతావిధాయిన్యః శ్రుతయః స్మృతయశ్చ స్వస్వాశ్రమధర్మవిషయాః. అత ఊర్ధ్వరేతస్సు చ బ్రహ్మవిద్యావిధానాద్విద్యాతః పురుషార్థ ఇతి సిద్ధమ్ ....

పురుషార్థాధికరణం సమాప్తమ్.

శ్రమవిషయః పరైర్వ్యాఖ్యాతః - తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (బ్రహ్మసంస్థ ఇతి) యౌగికః - యౌగికత్వాత్. అనేన *క్లృప్తావయవశక్త్యైవేత్యాద్యుక్తన్యాయాద్బ్రహ్మసంస్థశబ్దస్య చతుర్థాశ్రమపరత్వానుపపత్తిరుక్తా - అర్థానుపపత్త్యాపి న తథాఽర్థో వర్ణనీయ ఇత్యాహ (సర్వేషామితి) తస్యామేవ శ్రుతౌ *పుణ్యలోకభాజ ఇత్యుక్తం - తద్వ్యాచష్టే (బ్రహ్మనిష్ఠావికలా ఇతి) (తదేతదిత్యాది) అభిదధతా పరాశరేణేత్యన్వయః. *యే చేమేఽరణ్య ఇత్యాది వాక్యస్య దేవయానవిధిపరత్వాదాశ్రమవిధిపరత్వాభావ ఉక్తః పూర్వపక్షిణా - తత్పరిహరతి (యే చేమేఽరణ్య ఇతి) దేవయానవిధానార్థం కృతోఽప్యనువాదో వానప్రస్థపారివ్రాజ్యయోః ప్రమాణాన్తరప్రాప్తిసాపేక్ష ఇతి తత్రాపి విధిరస్త్యేవేత్యర్థః. ....

---

*ఉత్తరసూత్రసఙ్గతిమాహ (పరామర్శపక్ష ఇతి)

౨౦॥ సూ. *విధిర్వా ధారణవత్॥* ఇయమస్మిన్ సూత్రే కృత్వాచిన్తేత్యాహ (బ్రహ్మచర్యం సమాప్యేత్యాదినా) ఋణశ్రుతిః *త్రిభిరృణవా జాయత ఇత్యాదికా. అపవాదశ్రుతిః *వీరహా వా ఏష దేవానాం యోఽగ్నిముద్వాసయత ఇత్యేషా. *స ఖల్వేవం వర్తయన్యావదాయుషమిత్యాదికాః ఆశ్రమవిశేషధర్మానువృత్తిపరాః శ్రుతయోఽపి తత్తదాశ్రమిణాం తత్తద్ధర్మానువృత్తిపరాః - న త్వాశ్రమాన్తరధర్మాణాం బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వవిరోధిన్య ఇత్యాహ (అన్యాశ్చేతి) అధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ఊర్ధ్వరేతసాం బ్రహ్మవిద్యావిధానేన విద్యాయా గృహస్థాశ్రమధర్మం ప్రత్యఙ్గత్వాభావేన పృథక్ఫలసాధనత్వాద్విద్యాతః పురుషార్థసిద్ధిరిత్యర్థః. ... ...

౨౧॥ సూ. స్తుతిమాత్రముపాదానాదితిచేన్నాపూర్వత్వాత్ ॥

ఇదమిదానీం చిన్త్యతే *సఏషరసానాంరసతమఃపరమఃపరార్ధ్యోఽష్టమోయదుద్గీథ ఇత్యేవంజాతీయకాని వాక్యాని క్రత్వవయవభూతోద్గీథాది స్తుతిమాత్రపరాణి- ఆహోస్విదుద్గీథాదిషు రసతమాదిదృష్టివిధానార్థానీతి. అత్ర ప్రతిపాదితముపాసనపరత్వమఙ్గీకృత్యోపాసనస్య పురుషార్థత్వేన క్రతుషూపాదానానియమ ఉక్తః. కిం యుక్తం. స్తుతిమాత్రపరాణీతి. కుతః. ఉద్గీథాద్యుపాదానాత్. క్రత్వఙ్గభూతాని హ్యుద్గీథాదీన్యుపాదాయ తేషాం రసతమాదిత్వం ప్రతిపాదితం. యథా జుహ్వాదీనాం పృథివ్యాదిత్వం ప్రతిపాదయతో వచనస్య *ఇయమేవ జుహూః స్వర్గో లోక ఆహవనీయ ఇత్యాదికస్య తత్స్తుతిమాత్రపరత్వం- తథేహాపి. తదిదమాశఙ్క్యతే (స్తుతిమాత్రముపాదానాదితి చేదితి) ఉద్గీథాద్యుపాదానాత్తత్స్తుతిమాత్రమేవైషాం వాక్యానాం వివక్షితమితి చేత్.

అత్రోత్తరం (నాపూర్వత్వాదితి) న స్తుతిమాత్రత్వముపపద్యతే. కుతః. (అపూర్వత్వాత్) అప్రాప్తత్వాత్. న హ్యుద్గీథాదయో రసతమాదితయా ప్రమాణాన్తరేణ ప్రతిపన్నాః - యేన తత్ప్రశస్త్యబుద్ధ్యుత్ప

ఇతరే త్వయోపి * విభాగశ్శతవదిత్యేతత్పురుషభేదేన విభాగపరమాహుః-అభ్యాం శతం దేయమిత్యుక్తే పఞ్చాశదేకస్య-పఞ్చాశదన్యస్యేతి విభాగవదితి. తదయుక్తం- *తం విద్యాకర్మణీ సమన్వారభేతే ఇత్యేకస్మిన్నేవ పురుషే ద్వయోరన్వారమ్భణప్రతీతేస్తద్విరోధేన విభాగస్యదర్శనీయత్వాత్.—— పరే చాపరే చ అధ్యయనస్యార్థావబోధపర్యన్తతామిచ్ఛన్తో మాత్రశబ్దస్య వేదాన్తసిద్ధమాత్మజ్ఞానం వ్యవచ్ఛేద్యమితి తస్యానకర్మశేషతేత్యాహుః. తచ్చాయుక్తం- సూత్రాస్వారస్యా, దర్థావబోధపర్యన్తతాయాః శబ్దస్వారస్యార్థానుపపత్తివిరహావిధ్వస్తత్వా, చ్చ.——త్రయోపి * నావిశేషాదితి సూత్రం విదుష ఏవాయం నియమ ఇతి విశేషాభావాదవిద్వద్విషయోయం *కుర్వన్నేవేతి నియమ ఇతి వ్యాచక్షతే. తదప్యయుక్తం - బ్రహ్మవిదః ప్రకృతత్వాత్. అతస్స్వతన్త్రకర్మవిషయత్వే విశేషాభావాత్ విద్యాఙ్గకర్మపరత్వేనాపి నియమోపపత్తిరూపతయా వ్యాఖ్యానం యుక్తం.——అన్యే తు *పరామర్శం జైమినిరిత్యాద్యధికరణాన్తరం వర్ణయన్తి. తదపి తాదర్థ్యనైరన్తర్యాభ్యామయుక్తం.—— పరే త్వైకాధికరణ్యమిచ్ఛన్త ఏవ *విధిర్వాధారణవదిత్యత్ర *త్రయో ధర్మస్కన్ధా ఇత్యాదౌ విషయే తపశ్శబ్దో వనస్థమాత్రపరః- బ్రహ్మసంస్థశబ్దః పరివ్రాడ్వాచీ - త్రయాణాం పుణ్యలోకభాక్త్వముక్త్వా బ్రహ్మసంస్థస్యామృతత్వప్రాప్తివచనాత్. యథా దేవదత్తయజ్ఞదత్తౌ మన్దప్రజ్ఞౌ - అన్యతరో మహాప్రాజ్ఞ ఇత్యుక్తే విష్ణుమిత్రో మహాప్రాజ్ఞ ఇత్యుక్తం స్యాత్- న తు యజ్ఞదత్తః- తద్వదితి. తదనుపపన్నం - తపశ్శబ్దస్య వనస్థమాత్రపరత్వేపి బ్రహ్మసంస్థశబ్దస్య యౌగికత్వసమ్భవేన ప్రాతిస్విన్యాయాత్ పరివ్రాజిరూఢికల్పనానుపపత్తేః ప్రకృతాశ్రమత్రయమాత్రావలమ్బనత్వేనాస్య వచనస్య పరివ్రాజామృతత్వప్రాప్తౌ ప్రమాణత్వాభావప్రసఙ్గాత్. అతః * తేషాం ఖల్వేషాం భూతానాం త్రీణ్యేవ బీజాన్యణ్డజం జీవజముద్భిజ్జమిత్యవధారణే సత్యపి స్వేదజోద్భిజ్జయోరివానవధారణస్థలే తపశ్శబ్దేనాశ్రమద్వయస్య తన్త్రేణోపాదానోపపత్తేః, పుణ్యలోకభాక్త్వామృతత్వయోస్త్వేషామాశ్రమేషు విద్వదవిద్వద్విషయత్వేనోపపత్తేః, *ప్రాజాపత్యం గృహస్థానామిత్యాదిస్మృత్యైకార్థ్యా, చ్చ ఆశ్రమచతుష్టయవిధిః. న చ కర్మావరుద్ధత్వేనాశ్రమాన్తరాణామాత్మానుసన్ధానానవకాశః-కర్మానవరుద్ధకాలబాహుళ్యాత్. న హి సర్వస్మిన్నహోరాత్రే ఉపాసీతేతి విధిః. అన్యథా జనకాదీనామాత్మవేదనాదపవర్గప్రాప్తివచనానుపపత్తేః. ఉభయభావనానిష్ఠగోచరశాస్త్రవైయర్థ్యం చ స్యాత్. యత్తు దేవదత్తయజ్ఞదత్తౌ మన్దప్రజ్ఞౌ- అన్యతరో మహాబుద్ధిరితి నిదర్శనం - తత్రాపి కాలభేదేన యజ్ఞదత్తాదివిషయత్వం యుజ్యతే. దృష్టాన్తవైఘట్యం చ- తత్ర ధర్మ్యన్తరోపస్థాపకాన్యతరశబ్దసమభివ్యాహారాద్యౌగికస్య మహాబుద్ధిశబ్దస్య ధర్మ్యన్తరనిష్ఠత్వం యుక్తం- ఇహ తు బ్రహ్మసంస్థశబ్దాతిరేకేణ విశేష్యసమర్పకపదాభావాత్ ప్రకృతవిషయత్వమేవ స్యాత్. ....

పురుషార్థాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౧॥ సూ. స్తుతిమాత్రముపాదానాదితిచేన్నాపూర్వత్వాత్ ॥ అనన్తరాధికరణద్వయం ప్రాసఙ్గికం. బ్రహ్మసంస్థస్తుత్యర్థమనూదితత్వం పూర్వపక్షీకృత్యాశ్రమద్వయస్య విధానముక్తం- ఏవం స్తుతిప్రసఙ్గాత్ రసతమత్వప్రతిపాదకవాక్యాని స్తుతిపరాణి- ఉత నేతి శఙ్కా జాయత ఇతి ప్రాసఙ్గికీ సఙ్గతిః. పూర్వం సప్తానాం రసానాం ప్రతిపాదితత్వాత్ ఉద్గీథస్యాష్టమరసత్వం * సఏషరసానామిత్యాదివాక్యాని కిముద్గీథాదిస్తుతిమాత్రపరాణి- ఉతోద్గీథాదిషు రసతమత్వాదిదృష్టివిధిపరాణి. కిమేషామర్థవాదత్వసమాశ్రయణం న్యాయ్యం - ఉత విధిపరత్వం. అపూర్వత్వం కిం విధిత్వమవగమయతి- నేతి. న చేత్- అర్థవాదత్వస్య న్యాయ్యత్వాత్ స్తుతిపరాణి. అవగమయతి చేత్- విధిపరత్వస్య న్యాయ్యత్వాత్ రసతమత్వాదిదృష్టివిధిపరాణి. ఉద్గీథాద్యుపాసనానాం పురుషార్థత్వం ప్రాగుక్తం - తత్కథముపాసనసంశయ ఇత్యత్రాహ (అత్ర ప్రతిపాదితమితి) ఉద్గీథాద్యుపాదానాదిత్యేతద్వివృణోతి (క్రత్వఙ్గేతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (యథేతి) నను క్రత్వఙ్గోపాదానపూర్వకప్రతిపాదనం స్తుతిశ్చేత్- క్రత్వఙ్గజుహూపాదానపూర్వకపర్ణతాప్రతిపాదనమపి స్తుతిస్స్యాత్. నైవం- క్రత్వఙ్గోపాదానపూర్వకస్య పురుషేణ సాధయితుమశక్యగుణప్రతిపాదనస్యైవ స్తుతిరూపత్వాత్. శఙ్కాయామనుత్పన్నత్రతామాహ (తదిదమితి) ఉక్తమర్థం సూత్రాక్షరేషు దర్శయతి (ఉద్గీథాదీతి) ... ...

(అత్రోత్తరమిత్యాది) *అపూర్వత్వాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (అప్రాప్తత్వాదితి) తదుపపాదయతి (న హీతి) స్తుతిర్హి ప్రమాణాన్తరప్రాప్తగుణానువా

త్త్యర్థం రసతమాదిత్వేనానూద్యేరన్. నచాఙ్గీథాదివిధిరత్ర సన్నిహితః- యేన * ఇయమేవజుహూః స్వర్గో లోక ఆహవనీయ ఇత్యాదివత్తదేకవాక్యత్వేన యయాకయాచనవిధయా తత్స్తుతిపరత్వమాశ్రీయేత. అతః క్రతువీర్యవత్త్వాదిఫలసిద్ధ్యర్థముద్గీథాదిషు రసతమాదిదృష్టివిధానమేవన్యాయ్యమ్.…………………

———

౨౨॥ సూ. భావశబ్దాచ్చ॥ * ఉపాసీతేత్యాదిభావశబ్దాచ్చ విధిపరత్వమేవన్యాయ్యం. విధిప్రత్యయయుక్తోహి క్రియాశబ్దో విధేయమేవస్వార్థమవగమయతి. తస్మాదుపాసనవిధానార్థా ఏతాశ్శ్రుతయః. ……………………

స్తుతిమాత్రాధికరణంసమాప్తమ్.

———

౨౩॥ సూ. పారిప్లవార్థా ఇతి చేన్న విశేషితత్వాత్॥

* ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిరిన్ద్రస్య ప్రియం ధామోపజగామ * శ్వేతకేతుర్హారుణేయ ఆస ఇత్యేవమాదీని వేదాన్తేష్వాఖ్యానానికిం పారిప్లవప్రయోగార్థాని - ఉత విద్యావిశేషప్రతిపాదనార్థానీతి చిన్తాయాం- * ఆఖ్యానాని శంసన్తీత్యాఖ్యానానాం పారిప్లవే వినియోగాన్న విద్యాప్రధానత్వం న్యాయ్యమితి చేత్. …

న- సర్వాణ్యాఖ్యానాని * పారిప్లవప్రయోగేన వినియోగమర్హన్తి. కుతః. విశేషితత్వాద్వినియోగస్య. *ఆఖ్యానాని శంసన్తీత్యుక్త్వా తత్రైవ *మనుర్వైవస్వతో రాజేత్యాదినా మన్వాదీనామాఖ్యానాని విశేష్యన్తే-అతస్తేషామేవ తత్ర వినియోగ ఇతి గమ్యతే. తస్మాన్న సర్వవేదాన్తేష్వాఖ్యానశ్రుతయః పారిప్లవప్రయోగార్థాః- అపితు విద్యావిధ్యర్థాః………………………

———

దేనవా- అప్రాప్తగుణవిధానేనవా- ముఖ్యవృత్త్యుపస్థాపితగుణాసమ్భవే వృత్త్యన్తరోపనీతగుణాన్వయేనవా- క్రియతే. తత్ర ప్రమాణాన్తరప్రాప్తగుణానువాదరూపస్తుత్యనుపపత్తౌ హేతుస్సూత్రేకణ్ఠోక్తః. తర్హ్యప్రాప్తగుణవిధానేనస్తుతిరియం స్యాత్ - యద్రసతమత్వాదికథనమితి చేన్న- ఉద్గీథాదేః రసతమత్వాదికల్పస్యాయోగ్యత్వాద్, దయోగ్యార్థస్యచ విధాతుమశక్యత్వాత్, తద్విధానేనస్తుత్యనుపపత్తేః ఇతి పరిహారస్సూత్రే భాష్యేచాభిప్రేతః. ననుముఖ్యార్థాయోగ్యత్వేసతి *ఇయమేవజుహూరిత్యాదావివవృత్త్యన్తరోపనీతగుణాన్వయేనస్తుతిస్స్యాత్, యద్యస్వరూపేణాన్వయాయోగ్యస్యాపిరసతమత్వాదేరారోపణస్యశక్యత్వాద్దృష్టివిధిః- తర్హి *ఇయమేవజుహూరిత్యాదిష్వపిదృష్టివిధిస్స్యాత్,. తత్రాహ (నచోద్గీథాదివిధిరితి) ఆదిశబ్దేన పఞ్చవిధసామవిధ్యాదికంగృహ్యతే. (యయాకయాచనవిధయా) అముఖ్యవృత్త్యేత్యర్థః. *ఇయమేవేత్యాదివాక్యస్యకర్మణిప్రకరణసన్నిధానాత్ *సమ్భవత్యేకవాక్యత్వే వాక్యభేదస్తు నేష్యత ఇతి న్యాయాదేకవాక్యత్వసిద్ధ్యర్థమముఖ్యవృత్త్యా స్తుతిత్వమాశ్రితం- అత్రతు తథాసన్నిహితత్వాభావేనైకవాక్యత్వాభావాత్ స్తుతిత్వానుపపత్తిరిత్యర్థః. సూత్రవ్యాఖ్యానమధికరణార్థేన నిగమయతి (అత ఇతి)…………………………………

———

పూర్వపక్షయుక్తిః పరిహృతా- స్వపక్షసాధకహేత్వన్తరసూత్రేణాభిధీయతే.

౨౨॥ సూ. భావశబ్దాచ్చ॥ ఉద్గీథాదివిధేరత్రాభావఉక్తః పూర్వసూత్రే- అత్రతూపాసనవిధేస్సద్భావఉచ్యతే. భావః- క్రియా. విధిప్రత్యయయుక్తోభావశబ్దోఽత్ర వివక్షితః. ……………………………………

స్తుతిమాత్రాధికరణంసమాప్తమ్.

———

౨౩॥ సూ. పారిప్లవార్థా ఇతి చేన్న విశేషితత్వాత్॥ ఇదమపి ప్రాసఙ్గికమధికరణం. రసతమాదివాక్యానాంస్తుత్యర్థత్వం పూర్వపక్షీకృత్యోపాసనపరత్వంస్థాపితం- ఏవం ప్రాతర్దనాదీన్యాఖ్యానానికింస్తుత్యర్థాని- ఉత పారిప్లవార్థానీతి శఙ్కాయాసఙ్గతిః. పారిప్లవాః- ఆఖ్యానాని. ఇహ పారిప్లవశబ్దేనాఖ్యానశంసనం వివక్షితం. *శ్వేతకేతుర్హారుణేయ ఇత్యాదివాక్యానికింపారిప్లవప్రయోగార్థాని - ఉత విద్యావిధానార్థాని. కింపారిప్లవేసర్వాఖ్యానానాంవినియోగః- ఉత మన్వాద్యాఖ్యానానామేవేతి. కిం *ఆఖ్యానాని శంసన్తీత్యాఖ్యానశబ్దః సర్వాఖ్యానపరః. ఉత మన్వాద్యాఖ్యానపరః. కిమాఖ్యానవిశేషామ్నానమాఖ్యానశబ్దస్యవిశేషపరతామవగమయతి- నేతి. నచేత్ -ఆఖ్యానశబ్దస్యసర్వాఖ్యానపరతయా సర్వేషాంతత్ర వినియుక్తత్వాత్ సర్వాఖ్యానానిపారిప్లవార్థానిస్యుః. విశేషపరతామవగమయతిచేత్ - ఆఖ్యానశబ్దస్యమన్వాద్యాఖ్యానవిశేషవిషయతయా తేషామేవపారిప్లవేవినియోగాత్ శ్వేతకేత్వాద్యాఖ్యానాదీనివిద్యావిధానార్థానిస్యుః. (విద్యావిశేషప్రతిపాదనార్థాని) స్తావకత్వేన ప్రతిపాదనార్థానీత్యర్థః. …

(విద్యావిధ్యర్థా ఇతి) విద్యావిధేః స్తావకతయా శేషభూతా ఇత్యర్థః. ప్రకరణోపాత్తమాత్రానభ్యుపగమే ఆఖ్యానానన్త్యాదశక్యత్వంచస్యాత్.

———

౨౪॥ సూ. తథా చైకవాక్యోపబన్ధాత్ ॥ *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యాది విధినైకవాక్యతయోపబన్ధాచ్చాఖ్యానానాం-విద్యావిధ్యర్థాన్యేవ తానీతి గమ్యతే-యథా *పారిప్లవమాచక్షీతేత్యేవమాదేః కర్మవిధ్యర్థత్వం- న పారిప్లవార్థత్వమ్. ....

పారిప్లవార్థాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౫॥ సూ. అత ఏవ చాగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షా ॥

స్తుతిప్రసఙ్గాదవాన్తరసఙ్గతివిశేషేణార్థద్వయం చిన్తితం. విద్యావన్త ఊర్ధ్వరేతస ఆశ్రమిణస్సన్తీత్యుక్తం *ఊర్ధ్వరేతస్సు చ శబ్దేహీత్యాదిభిస్సూత్రైః - ఇదానీమూర్ధ్వరేతసో యజ్ఞాద్యభావాత్తదఙ్గికా విద్యా న సమ్భవతీత్యాశఙ్క్యాహ. ... ...

(అత ఏవ చాగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షేతి) యత ఊర్ధ్వరేతస ఆశ్రమిణో విద్యాసమ్బన్ధిత్వేన శ్రుత్యా ప్రతిగృహ్యన్తే *బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతి *యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే *ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తి *యదిచ్ఛన్తో బ్రహ్మచర్యం చరన్తీత్యాదికయా - అత ఏవోర్ధ్వరేతస్సు విద్యా అగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షా. అగ్నీన్ధనం - అగ్న్యాధానం. ఆధానపూర్వకాగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదికర్మానపేక్షా తేషు విద్యా. కేవలస్వాశ్రమవిహితకర్మాపేక్షేత్యర్థః. ....

అగ్నీన్ధనాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్ ॥

యది విద్యా యజ్ఞాద్యనపేక్షైవామృతత్వం సాధయతి - తర్హి గృహస్థేష్వపి తదనపేక్షైవ సాధయితుమర్హతి. యజ్ఞాదిశ్రుతిరపి *వివిదిషన్తీతి శబ్దాత్కర్మణో వేదనాఙ్గతాం న ప్రతిపాదయతీతి. ... ...

అత ఆహ (సర్వాపేక్షేతి) యజ్ఞాదిసర్వకర్మాపేక్షైవ విద్యా కర్మవత్సు గృహస్థేషు. కుతః (యజ్ఞాదిశ్రు

౨౪॥ సూ. తథా చైకవాక్యోపబన్ధాత్ ॥ ఉపబన్ధః - అన్వయః. (యథేతి) హిరణ్యదక్షిణ్యేత్యస్య వాక్యైకవాక్యతయోపబన్ధాత్ *పారిప్లవమాచక్షీతేత్యేవమాదేః కర్మవిధ్యర్థత్వమిత్యర్థః. ....

పారిప్లవార్థాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౫॥ సూ. అత ఏవ చాగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షా ॥ వ్యాఖ్యాతయోరధికరణయోః ప్రాసఙ్గికత్వమాహ (స్తుతి ప్రసఙ్గాదితి) అస్యాధికరణస్య ప్రథమాధికరణేన సఙ్గతిమాహ (విద్యావన్త ఇతి) (ఆశఙ్క్యాహేతి) సూత్రే చశబ్దశ్శఙ్కాద్యోతక ఇతి భావః. కిం పరివ్రాజాం బ్రహ్మవిద్యాధికారోఽస్తి- నేతి. కిం యజ్ఞాఙ్గికైవ విద్యా- ఉతాశ్రమప్రయుక్తధర్మాఙ్గికా. కిమూర్ధ్వరేతసాం విద్యాసమ్బన్ధప్రతిపాదకవాక్యాని విద్యాయా ఆశ్రమధర్మాఙ్గకత్వమవగమయన్తి- నేతి. న చేత్ - యజ్ఞాద్యఙ్గకత్వాద్విద్యాయాం పరివ్రాజామనధికారః, అవగమయన్తి చేత్ - ఆశ్రమధర్మాఙ్గకతయా పరివ్రాజాం బ్రహ్మవిద్యాధికారః. ... ...

అతశ్శబ్దార్థమాహ (యత ఇతి) ... ...

పరే త్విదం సూత్రమాద్యాధికరణఫలనిగమనపరమాహుః- అత ఏవ- విద్యాతః పురుషార్థత్వాద్విద్యాయా ఫలోత్పత్తౌ న కర్మాపేక్షేతి. ఇదం చ నిగమనముత్పత్తావేవ కర్మాపేక్షేత్యనన్తరసూత్రే వక్తుమితి. తదిదం మన్దఫలత్వాత్ అనాదరణీయం. పూర్వపక్షే యుక్త్యన్తరే సమ్భవతి సఙ్గతే చ సతి తన్నిరాసపరత్వం హి సప్రయోజనం. ఊర్ధ్వరేతస ఆశ్రమసద్భావః ఆసన్నత్వాత్ *అత ఇతి పరామర్శయోగ్యశ్చ. ....

అగ్నీన్ధనాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్ ॥ సఙ్గతిః స్ఫుటా. కిం గృహస్థస్య యజ్ఞాదికర్మవతో విద్యాయామధికారః- ఉత తద్రహితస్యేతి. యజ్ఞాదికర్మ విద్యాఙ్గం- నేతి. *యజ్ఞేనేత్యాదిశ్రుతిర్విద్యాఙ్గతయా యజ్ఞాదికర్మ వినియుఙ్క్తే- నేతి. కిం కర్మణో విద్యోత్పాదకత్వం సమ్భవతి- నేతి. అసమ్భవే- వినియోగాభావాత్ యజ్ఞాదేర్విద్యాఙ్గత్వాభావాత్ తద్రహితస్యగృహస్థస్య విద్యాధికారస్సమ్భవేత్. సమ్భవతి చేత్ - వినియోగాద్యజ్ఞాదేర్విద్యాఙ్గతయా తద్వతో గృహస్థస్య విద్యాధికారః. (యజ్ఞాదిశ్రుతిరపీతి) ఇచ్ఛాసాధనత్వం వదతీతి భావః. ... ...

(యజ్ఞాదిసర్వకర్మాపేక్షైవేతి) సూత్రే ప్రతిజ్ఞాపదాన్తరశ్చశబ్దోఽవధారణార్థ ఇతి భావః.

తేః) *తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసాఽనాశకేనేత్యాదినా యజ్ఞాదయో హి విద్యాఙ్గత్వేన శ్రూయన్తే. యజ్ఞాదినా వివిదిషన్తి-వేదితుమిచ్ఛన్తి. యజ్ఞాదిభిర్వేదనం ప్రాప్తుమిచ్ఛన్తీత్యర్థః. యజ్ఞాదీనాం జ్ఞానసాధనత్వే సత్యేవ యజ్ఞాదిభిర్జ్ఞానం ప్రాప్తుమిచ్ఛన్తీతి వ్యపదేశ ఉపపద్యతే- యథాఽశ్వేన జిగమిషన్తీతి; అసేర్హననసాధనత్వే సత్యసినా జిఘాంసన్తీతి వ్యపదేశః. అతో యజ్ఞాదీనాం జ్ఞానసాధనత్వమవగమ్యతే. జ్ఞానం చ వాక్యార్థజ్ఞానాదర్థాన్తరభూతం ధ్యానోపాసనాదిశబ్దవాచ్యం విశదతమప్రత్యక్షతాపన్నస్మృతిరూపం నిరతిశయప్రియమహరహరభ్యాసాధేయాతిశయమాప్రయాణాదనువర్తమానం మోక్షసాధనమిత్యుక్తమస్మాభిః పూర్వమేవ. వక్ష్యతి చ *ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాదిత్యాదినా. ఏవంరూపం చ ధ్యానమహరహరనుష్ఠీయమానైర్నిత్యనైమిత్తికకర్మభిః పరమపురుషారాధనరూపైః పరమపురుషప్రసాదద్వారేణ జాయత ఇతి యజ్ఞాదినా వివిదిషన్తీతి శాస్త్రేణ ప్రతిపాద్యతే. అతః కర్మవత్సు గృహస్థేషు యజ్ఞాదినిత్యనైమిత్తికసర్వకర్మాపేక్షా విద్యా. (అశ్వవత్) యథా గమనసాధనభూతోఽశ్వః స్వపరికరబన్ధపరికర్మాపేక్షః- ఏవం మోక్షసాధనభూతాపి విద్యా నిత్యనైమిత్తికకర్మపరికరాపేక్షా. తదిదమాహ స్వయమేవ భగవాన్ * యజ్ఞో దానం తపః కర్మ న త్యాజ్యం కార్యమేవ తత్ । యజ్ఞో దానం తపశ్చైవ పావనాని మనీషిణామ్ * యతః ప్రవృత్తిర్భూతానాం యేన సర్వమిదం తతమ్ । స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విన్దతి మానవ ఇతి. ....

సర్వాపేక్షాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౭॥ సూ. శమదమాద్యుపేతస్స్యాత్తథాపి తు తద్విధేస్తదఙ్గతయా తేషామవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్ ॥ గృహస్థస్య శమదమాదీన్యప్యనుష్ఠేయాని- ఉత నేతి చిన్తాయాం- ఆన్తరబాహ్యకరణవ్యాపారరూపత్వాత్ కర్మానుష్ఠానస్య, శమదమాదీనాం తద్విపరీతరూపత్వాచ్చాననుష్ఠేయాని. ... ...

(జ్ఞానసాధనత్వే సత్యేవేతి) పరమసాధ్యేచ్ఛయా వినాఽవాన్తరసాధ్యేషు ప్రవృత్తిర్నోపపద్యతే - యథా స్వర్గేచ్ఛయా వినా స్వర్గార్థయజ్ఞాదౌ ప్రవృత్త్యనుపపత్తిః. ఏవం జ్ఞానేచ్ఛయా వినా తదర్థేచ్ఛాసిద్ధ్యర్థప్రవృత్త్యనుపపత్తేః, సంజాతజ్ఞానేచ్ఛస్య చేచ్ఛాసిద్ధ్యర్థప్రవృత్తిసైరపేక్ష్యాచ్చ యజ్ఞాదేరిచ్ఛాసాధనత్వం నోపపద్యత ఇతి భావః. జ్ఞానస్య న యజ్ఞాద్యపేక్షా - వాక్యాదేవ తదుత్పత్తేరిత్యత్రాహ (జ్ఞానం చేతి) (ఆప్రయాణాదనువర్తమానమితి) ఆర్జితస్యోఽనువృత్త్యా తదఙ్గస్య కర్మణోఽనువృత్తిరపేక్షితేతి భావః. యజ్ఞాదిషు ప్రవృత్తిర్ధ్యానోపధానవిరోధినీ స్యాత్- ప్రవృత్తిరూపత్వాదిత్యత్రాహ (ఏవంరూపం చేతి) అదృష్టద్వారోపకారకత్వాన్న దోష ఇత్యర్థః. ... ...

* అశ్వవత్-రథచర్యాయోగ్యోఽశ్వో నలాఙ్గలాకర్షణే యుజ్యతే-తథా ఫలోత్పత్తౌ న కర్మాపేక్షత ఇతి పరే వ్యాచక్షతే. ఫలోత్పత్తావనపేక్షత్వే ప్రాసాణికేప్యుత్పత్తావపేక్షైవ సూత్రప్రతిపాద్యా- *సర్వాపేక్షేతి ప్రతిజ్ఞాతత్వాత్. అతః పరోక్తవ్యాఖ్యానం క్లిష్టం.— అపరే తు విద్యాయాః ఫలోత్పత్తావనుగ్రాహకత్వేన యజ్ఞాద్యపేక్షాఽస్తి- నేతి విచార్య అస్తీతి సిద్ధాన్తయన్తి. యజ్ఞాదివాక్యే ఫలసిద్ధావపేక్షాప్రతీత్యభావాత్ - వేదనసాధనత్వమాత్రం హి తత్రావగమ్యతే- తేన న విద్యాయాః ఫలసిద్ధావుపకారకత్వం- అశాబ్దత్వాత్. *నిచాయ్య *తస్మిన్ దృష్టే *తమేవం విద్వానిత్యాదిభిరుత్పన్నస్య వేదనస్య మోక్షసాధనత్వేఽన్యానపేక్షత్వప్రతీతిస్వారస్యాచ్చ తదనుపపన్నం.— అన్యే తు విద్యాయా యజ్ఞాద్యపేక్షత్వే పరివ్రాజాం విద్యానధికారప్రసఙ్గాత్ గృహస్థేష్వపి యజ్ఞాద్యనపేక్షేతి పూర్వపక్షం కృత్వా-గృహిణాం పరివ్రాజాం చాచారే సమానేపి సఙ్గతినివృత్తిరూపపారివ్రాజ్యస్య గార్హస్థ్యస్థాననివిష్టత్వాత్, కర్మతన్నివృత్తిరూపయోర్గార్హస్థ్యపారివ్రాజ్యయోః గ్రహణాగ్రహణవద్వికల్పోపపత్తేః, పరివ్రాజకేషు విద్యాయామనపేక్షితస్య యజ్ఞాదికర్మణో గృహిష్వపేక్షా యుజ్యత ఇతి సూత్రద్వయమేకాధికరణం వర్ణయన్తి. తదయుక్తం- అధికరణభేదస్యైవ యుక్తత్వాత్. తథా హి-కిముభయం సిద్ధాన్తసూత్రం - తర్హి యతిష్వనపేక్షాయా, గృహిష్వపేక్షాయాశ్చ పరస్పరతాదర్థ్యాభావాత్ సాధ్యద్వయం స్యాత్. తదానీమైకాధికరణ్యమయుక్తం. యద్యుచ్యేత- ఆద్యం సూత్రం పూర్వపక్షవిషయం-యతిష్వనపేక్షత్వాత్ గృహిష్వనపేక్షైత్యేవమర్థపరమితి. తన్న- యతిషు యజ్ఞానపేక్షవిద్యాధికారస్యాధికరణాన్తరసాధ్యత్వాత్, తస్య చ తన్మూలపూర్వపక్షస్య చైకసూత్రప్రతిపాద్యత్వే వాక్యభేదప్రసఙ్గాచ్చ. *ఊర్ధ్వరేతస్సు చ శబ్దే హీత్యత్రైవ తత్సమర్థనమాభిప్రాయికమితి చ న వాచ్యం-విద్యానఙ్గత్వసమర్థనోపక్షీణస్య సూత్రస్య విద్యాధికారసమర్థనేపి తాత్పర్యకల్పనే గౌరవప్రసఙ్గాత్. అత ఆద్యసూత్రస్యాధికరణాన్తరత్వం యుక్తం. తథా సత్యనన్తరాధికరణపూర్వపక్షహేతురర్థసిద్ధస్స్యాత్. అతోఽధికరణభేదః స్వారసిక ప్రాప్తః.

సర్వాపేక్షాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౭॥ సూ. శమదమాద్యుపేతస్స్యాత్తథాపి తు తద్విధేస్తదఙ్గతయా తేషామవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్ ॥ సఙ్గతిః పూర్వపక్షోత్థాన

ఇతి ప్రాప్తఉచ్యతే - యద్యపిగృహస్థఃకరణవ్యాపారరూపకర్మసుప్రవృత్తః - తథాపిసవిద్యాంఛమద మాద్యుపేతఃస్యాత్. కుతః. (తదఙ్గతయాతద్విధేః) విద్యాఙ్గతయా తేషాంవిధేః *తస్మాదేవంవిచ్ఛాన్తోదాన్త ఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితోభూత్వాత్మన్యేవాత్మానంపశ్యేదితి,. విద్యోత్పత్తౌచిత్తసమాధానరూపత్వేనదృష్ట పరికరత్వాచ్ఛమాదీనాం- విద్యానిర్వృత్తయే తేషాం - శమాదీనామవశ్యానుష్ఠేయత్వా, చ్చ తాన్యప్యనుష్ఠే యాని. నచకరణవ్యాపారతద్విపర్యయరూపత్వేనకర్మణాంశమదమాదీనాంచపరస్పరవిరోధః - భిన్నవిషయ త్వాత్. విహితేషుకరణవ్యాపారః - అవిహితేషుప్రయోజనశూన్యేషుచతదుపశమఇతి. నచకరణవ్యాపార రూపకర్మసువర్తమానస్యవాసనావశాచ్ఛమాదీనాముపాదేయత్వాసమ్భవః - విహితానాంకర్మణాంపరమపు రుషారాధనతయాతత్ప్రసాదద్వారేణ నిఖిలవిపరీతవాసనోచ్ఛేదహేతుత్వాత్. అతోగృహస్థస్యశమదమాద యోప్యనుష్ఠేయాః. ....

శమదమాద్యధికరణంసమాప్తమ్.

౨౮॥ సూ. సర్వాన్నానుమతిశ్చప్రాణాత్యయేతద్దర్శనాత్ ॥

వాజినాంఛన్దోగానాంచ ప్రాణవిద్యాయాం * నహవాఅస్యానన్నంజగ్ధంభవతినానన్నంపరిగృహీతం భవతి * నహవాఏవంవిదికించనానన్నంభవతీతి ప్రాణవిదఃసర్వాన్నానుమతిస్సఙ్కీర్త్యతే. కిమియంసర్వా న్నానుమతిః ప్రాణవిద్యానిష్ఠస్యసర్వదా- ఉత ప్రాణాత్యయాపత్తావితివిశయే-విశేషానుపాదానాత్సర్వదా. ఇతి ప్రాప్తఉచ్యతే (ప్రాణాత్యయఇతి) చశబ్దోఽవధారణే. ప్రాణాత్యయాపత్తావేవేత్యర్థః. కుతః. (తద్దర్శనాత్) దృశ్యతేహ్యన్యత్ర బ్రహ్మవిదామపి ప్రాణాత్యయాపత్తావేవసర్వాన్నాభ్యనుజ్ఞా- కింపునః

ముఖేనస్ఫుటా. కింవిద్యానిష్ఠగృహస్థస్యశమాదీన్యుపాదేయాని- ఉతనేతి. కింయజ్ఞాదీనాంశమాదీనాంచవిరోధోఽస్తి- నేతి. కిమత్రవిధీయమానాకర ణవ్యాపారోపరతిరూపాశాన్తిర్యజ్ఞాదివ్యతిరిక్తవ్యాపారశాన్తిః- ఉతసర్వవ్యాపారశాన్తిః. సర్వశాన్తిశ్చేత్ - విరోధాదనుపాదేయాని. నచేత్- అవిరో ధాద్గృహస్థస్యాప్యుపాదేయాని. ... ...

(యద్యపీత్యాది) విహితత్వాత్, దృష్టముఖేనోపకారకత్వా, చ్చశమాద్యనుష్ఠేయమిత్యర్థః. (అవిహితేషు ప్రయోజనశూన్యేషుచేతి) శ రీరధారణార్థమితభోజనాదివ్యావృత్త్యర్థం ప్రయోజనశూన్యేష్విత్యుక్తం. యద్వా - అవిహితేషు - అవిహితాః ప్రతిషిద్ధేషు. ప్రయోజనశూన్యేషు- ముముక్షోః ప్రయోజనశూన్యానికామ్యకర్మాణి- తేష్విత్యర్థః. ... ...

పరేత్విదంసూత్రం పూర్వాధికరణేఽన్తర్భావ్యవ్యాచక్షతే-యజ్ఞేనవివిదిషన్తీతివర్తమానాపదేశతయానయజ్ఞాదివిధిః- కింతుయజ్ఞాదిపరికరవతీమ హాభాగావిద్యేతివిద్యాస్తుతిరిత్యాశఙ్క్య- ఏవంయజ్ఞాద్యనపేక్షాయామపిశమాద్యుపేతస్స్యాత్- శమాదీనాంవిధానాత్, విహితానామవశ్యానుష్ఠేయ త్వాత్,. యజ్ఞాదీనిచానుష్ఠేయాని- వివిదిషాసంయోగస్యాప్రాప్తత్వేనవిహితత్వాత్. తానిబాహ్యతరాణి - శమాదీనితుప్రత్యాసన్నసాధనానీతి. శ ఙ్కాతావదయుక్తా- యజ్ఞాద్యపేక్షయాశమాదేర్విరోధాభావాత్. తతశ్చ *తథాపీతివైయర్థ్యం. వివిదిషాసంయోగస్యాప్రాప్తతయా యజ్ఞాదేరప్యను ష్ఠేయత్వమవివక్షితమశాబ్దంచ. పూర్వసూత్రవివక్షితస్యాత్రకథనమితిచేన్న- తతోపివరంపూర్వసూత్రస్యస్తుత్యర్థతాపరత్వంవిహాయవివిదిషాసంయో గసమర్థనపరతయావ్యాఖ్యానం. వివిదిషార్థత్వంచాయుక్తమిత్యుక్తం. తదభ్యుపగమేపియజ్ఞాదీనాంశమాదీనాంచఉపాదేయతాసమర్థనస్యమిథస్సాద ర్శ్యాభావాత్ సూత్రద్వయస్యైకాధికరణ్యమయుక్తమ్. ....

శమదమాద్యధికరణంసమాప్తమ్.

౨౮॥ సూ. సర్వాన్నానుమతిశ్చప్రాణాత్యయేతద్దర్శనాత్ ॥ బ్రహ్మవిదాంశమాదయోఽనుష్ఠేయాఇత్యుక్తం - తత్ర భోజననియమరూపశ్శమవిశేషోఽస్తి- నవేతివిచార్యత ఇతిసఙ్గతిః. ప్రాణవిదస్సర్వాన్నానుమతిఃకింసర్వదా-ఉత ప్రాణసంశయాపత్తౌ. కింబ్రహ్మవిద ఉపస్తస్యప్రాణసంశయేసత్యుచ్ఛిష్టానుమతిదర్శనం ప్రాణవిదఃసర్వాన్నానుమతేరాపద్విషయత్వమవగమయతి - నేతి. నచేత్ - సర్వదాఽనుమతి స్స్యాత్. బ్రహ్మవిదోపి ప్రాణసంశయేఽనుమతిమవగమయతిచేత్ -కైముత్యనీత్యా ప్రాణవిదఃసర్వాన్నానుమతిః ప్రాణసంశయాపత్తావేవస్యాత్. ప్రాణవిద్యానిష్ఠస్యాపిసర్వాన్నానుమతేః దర్శనాద్బ్రహ్మవిదఃకింపునర్న్యాయసిద్ధాసర్వాన్నానుమతిరితిపూర్వపక్షః. సూత్రం ప్రాణవిద్యామాత్ర విషయం-. తథాపిబ్రహ్మవిదన్నానుమతిఃపూర్వపక్షేఽభిప్రేతా. ... ...

ప్రాణవిదః. ఉషస్తిఃకిలచాక్రాయణో బ్రహ్మవిదగ్రేసరో మటచీహతేషుకురుషుదుర్భిక్షదూషితేష్విభ్యగ్రా మేవసన్నశనేన ప్రాణసంశయమాపన్నః బ్రహ్మవిద్యానిష్పత్తయే ప్రాణానామనవసాదమాకాఙ్క్షమాణ ఇభ్యం కుల్మాషాన్ ఖాదన్తం భిక్షమాణస్తేనచ *ఉచ్ఛిష్టేభ్యోఽన్యే న విద్యన్త ఇతి ప్రత్యుక్తః పునరపి *ఏతేషాం మే దేహీత్యుక్త్వా తేనచేభ్యేనోచ్ఛిష్టేభ్య ఆదాయ దత్తాన్ కుల్మాషాన్ ప్రతిగృహ్యానుపాన ప్రతిగ్రహమిభ్యేనార్థితః *ఉచ్ఛిష్టం మే పీతం స్యాదితి వదంశ్చాక్రాయణః *కిమేతే కుల్మాషా అనుచ్ఛిష్టా ఇతి ఇభ్యేన పర్యనుయుక్తః *నవా అజీవిష్యమిమానఖాదన్ కామో మ ఉదపానమితి- కుల్మాషాఖాదనేనాస్య ప్రాణసంశయాపత్తిస్తావన్మాత్ర ఖాదనేన ధృతప్రాణస్యాస్యోచ్ఛిష్టోదకపానం కామకారితం నిషిద్ధం స్యాదిత్యుక్త్వా స్వఖాదితశేషం జాయాయై దత్త్వా తయా చ రక్షితానపరేద్యుర్యాజనేనార్జిజీషయా జిగమిషుః పునరపి ప్రాణసంశయమాపన్నస్తానేవేభ్యోచ్ఛిష్టభూతాన్ స్వోచ్ఛిష్టభూతాన్ పర్యుషితాంశ్చ ఖాద- అతో బ్రహ్మవిదామపి ప్రాణసంశయ ఏవ సర్వాన్నానుమతిదర్శనాదత్రావిశేషేణ కీర్తితమపి ప్రాణవిదస్సర్వాన్నీనత్వం ప్రాణాత్యయాపత్తావేవేతి నిశ్చీయతే.

౨౯॥ సూ. అబాధాచ్చ॥ *ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువా స్మృతిరితి బ్రహ్మవిద్యోత్పత్తావాహారశుద్ధివిధానాబాధాదపి బ్రహ్మవిదాం సర్వాన్నీనత్వమాపద్విషయమేవగమ్యతే. ఏవం బ్రహ్మవిదామతిశయితశక్తీనామపి సర్వాన్నీనత్వస్యాపద్విషయత్వాత్ ప్రాణవిదోఽల్పశక్తే సర్వాన్నానుమతిరాపద్విషయైవ..

౩౦॥ సూ. అపిస్మర్యతే॥ అపిచ-ఆపద్విషయమేవ సర్వాన్నీనత్వం బ్రహ్మవిదామన్యేషాంచస్మర్యతే *ప్రాణసంశయమాపన్నో యోఽన్నమత్తి యతస్తతః। లిప్యతే న స పాపేన పద్మపత్రమివామ్భసేతి. ....

౩౧॥ సూ. శబ్దశ్చాతోఽకామకారే॥ యతో బ్రహ్మవిదామన్యేషాంచ సర్వాన్నీనత్వమాపద్విషయమేవ- అత ఏవ సర్వేషామకామకారే శబ్దః - కామకారస్య ప్రతిషేధకః శబ్దో వర్తతే. అస్తిహి కఠానాం సంహితాయాం కామకారస్య ప్రతిషేధకః శబ్దః * తస్మాద్బ్రాహ్మణస్సురాం న పిబతి పాప్మనా నోత్సృజా ఇతీతి. పాప్మనా సంసృష్టో న భవానీతి మత్వా బ్రాహ్మణః సురాం న పిబతీత్యర్థః. ....

సర్వాన్నానుమత్యధికరణం సమాప్తమ్.

మటచీ- అశ్మవృష్టిః. ఇభమర్హతీతి ఇభ్యః- హస్తిపః. కుల్మాషః-మాషనిశేషః. బ్రహ్మవిదామపి సర్వాన్నానుమతిః ప్రాణాత్యయే-కింపునర్దుర్బల ప్రాణవిద్యానిష్ఠస్యేతి కైముత్యన్యాయాత్సిద్ధాన్తః. ....

౨౯॥ సూ. అబాధాచ్చ॥ పూర్వసూత్రే బ్రహ్మవిదస్సంస్థానదర్శనాత్ కైముత్యన్యాయ ఉపపాదితః - అత్ర బ్రహ్మవిద్విషయవచనేనైవ కైముత్యన్యాయ ఉపపాదితః. ....

౩౦॥ సూ. అపిస్మర్యతే॥ న కేవలం సర్వాన్నానుమతేర్బ్రహ్మవిద ఆపద్విషయత్వాత్ ప్రాణవిద ఆపద్విషయత్వం కల్ప్యం- సర్వేషామపిస్మృతావుక్తమేవేతి భావః. ....

౩౧॥ సూ. శబ్దశ్చాతోఽకామకారే॥ బ్రాహ్మణశబ్దస్యాసఙ్కుచితవృత్తిత్వాత్ బ్రహ్మవిదామపీదం వాక్యం సాధారణం- కిం పునః ప్రాణవిద ఇతి భావః. ... ...

పరే చాపరే చ సర్వాన్నానుజ్ఞానం కిం శమాదివత్ విద్యాఙ్గం విధీయతే- ఉత స్తుత్యర్థం సఙ్కీర్త్యత ఇతి విచార్య - ఉపదేశస్య ప్రవృత్తికరత్వోపపత్తేః ప్రాణవిద్యాసన్నిధానాత్ అఙ్గవిధిః - భక్ష్యాభక్ష్యశాస్త్రం *న హింస్యాదితివత్ విశేషశాస్త్రబాధ్యమితి పూర్వపక్షం కృత్వా - విధాయకాభావా

౩౨॥ సూ. విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపి॥

యజ్ఞాదికర్మాఙ్గికా బ్రహ్మవిద్యేత్యుక్తం - తానిచయజ్ఞాదీనికర్మాణ్యముముక్షుణా కేవలాశ్రమిణాప్యనుష్ఠేయాని- ఉత నేతిచిన్తాయాం- విద్యాఙ్గానాంసతాం కేవలాశ్రమశేషత్వే నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధః ప్రసజ్యతఇతియజ్ఞాదీనాం కేవలాశ్రమధర్మత్వంనసమ్భవతి. ... ...

ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే (ఆశ్రమకర్మాపీతి) ఆశ్రమస్యకర్మాపిభవతి. కేవలాశ్రమిణాప్యనుష్ఠేయానీత్యర్థః. కుతః. *యావజ్జీవమగ్నిహోత్రంజుహోతీత్యాదినావిహితత్వాత్ - జీవననిమిత్తతయానిత్యవద్విహితత్వాదిత్యర్థః. ....

—————

తథాచవిద్యాఙ్గతయా *తమేతంవేదానువచనే నేత్యాదినావిహితత్వాద్విద్యాశేషతయాప్యనుష్ఠేయానీత్యాహ.

౩౩॥ సూ. సహకారిత్వేనచ॥ విద్యోత్పత్తిద్వారేణవిద్యాసహకారితయాప్యనుష్ఠేయాని.అగ్నిహోత్రాదీనామివజీవనాధికారస్వర్గాధికారవద్వినియోగపృథక్త్వేనోభయార్థత్వంనవిరుధ్యతఇత్యర్థః. ....

—————

న్నసర్వాన్నానుజ్ఞావిధిః- కింతుసర్వం ప్రాణస్యాన్నమితివిజ్ఞానప్రశంసార్థోఽర్థవాదః- ప్రాణాత్యయేహిసర్వాన్నానుజ్ఞాదృశ్యతే - నసర్వదేతివ్యాచష్టే. తదయుక్తం- సూత్రేఽర్థవాదశబ్దాధ్యాహారేణ ప్రతిజ్ఞాయావర్ణనీయత్వాత్. భాష్యోక్తయోజనాయాంహి ప్రాణాత్యయశబ్దైనైవ ప్రతిజ్ఞాపూర్తా.——— అన్యేతుకింసర్వాన్నానుమతిః క్రియతే - ఉతార్థవాదఇత్యుపోద్ఘాతవిచారంకృత్వా - జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణకప్రాణవిద్యాఙ్గభూతస్యసర్వంప్రాణస్యాన్నమితిజ్ఞానస్య ఫలత్వాత్ తదుక్తిరర్థవాదమాత్రమితిపూర్వపక్షంకృత్వా *సర్వమిదం ప్రాణస్యాన్నమితివాక్యసామర్థ్యాత్ విధేఃకల్ప్యత్వా, దప్రతీతవిజ్ఞానతద్విధికల్పనాఽయోగాత్ యేనకేనచిదన్నేన ప్రాణోరక్షితవ్యఇతివిధిరితినిశ్చిత్య- పశ్చాత్సాద్విచారమాహుః-కిమియంసర్వాన్నానుమతిస్సర్వదా - ఉతప్రాణాత్యయఇతి. అవిశేషాత్సర్వదేతిపూర్వపక్షః. అప్రతిషిద్ధాన్నేనాన్యదారక్షణసిద్ధేః ప్రాణాత్యయఇతిసిద్ధాన్తఃకృతః. తత్రోపోద్ఘాతచిన్తాయామప్రతీతవిజ్ఞానతద్విధికల్పనగౌరవంతదుక్తమయుక్తం - *సహోవాచకింమేఽన్నంభవిష్యతీత్యుక్తే *యత్కించిదిదమాశ్వభ్యఆశకునిభ్యస్తత్తేన్నమిత్యుక్త్వా * నహవాఏవంవిదికించనానన్నమితి - ఏవంవిచ్ఛబ్దేన వేదనస్యాభిహితత్వాత్. అత ఏవాశ్రుతస్య ప్రాణరక్షణస్యతద్విధేశ్చ కల్పనమప్యయుక్తమ్. ....

సర్వాన్నానుమత్యధికరణంసమాప్తమ్.

—————

౩౨॥ సూ. విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపి॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (యజ్ఞాదీతి) పరమప్రకృతేనసఙ్గతిరిత్యర్థః. కింవిద్యాఙ్గభూతాన్యాశ్రమకర్మాణి కేవలాశ్రమిణోప్యనుష్ఠేయాని- నేతి. కిమేషాంవిద్యాఙ్గత్వే కేవలాశ్రమాఙ్గత్వంసమ్భవతి- నేతి. కింకేవలాశ్రమాఙ్గత్వే నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధః ప్రసజ్యతే- నేతి. ఆశ్రమాఙ్గత్వేవిద్యాఙ్గత్వేచకర్మాన్తరత్వమస్తి- నేతిచ. కర్మాన్తరత్వేసత్యనేకస్యకర్మణోవినియోగపృథక్త్వాభావేననిత్యానిత్యసంయోగవిరోధప్రసఙ్గేన కేవలాశ్రమాఙ్గత్వాసమ్భవాదముముక్షోరననుష్ఠేయాని. కర్మాన్తరత్వంనాస్తిచేత్ - వినియోగపృథక్త్వేననిత్యానిత్యసంయోగవిరోధాభావాత్ కేవలాశ్రమాఙ్గత్వసమ్భవాత్ కేవలాశ్రమిణోప్యనుష్ఠేయాని.(నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధఇతి) యావజ్జీవమనుష్ఠానం, మోక్షేచ్ఛానుగుణమనుష్ఠానం, చవిరుద్ధమిత్యర్థః. కేవలాశ్రమధర్మత్వం- ముముక్షురహితాశ్రమధర్మత్వం. ఆశ్రమీతిపాఠోదృష్టశ్చేత్ - కేవలశబ్దోఽముముక్షుపరః. ... ...

(అనుష్ఠేయానీత్యర్థఇతి) యజ్ఞాదీనికర్మాణీత్యధ్యాహారః. ....

—————

అనేనసఙ్గతముత్తరసూత్రార్థమాహ (తథాచేతి)

౩౩॥ సహకారిత్వేనచ॥ సముచ్చయవ్యావృత్త్యర్థంవిద్యోత్పత్తిద్వారేణేత్యుక్తం. నిత్యానిత్య సంయోగవిరోధమాశఙ్క్యాహ (అగ్నిహోత్రాదీనామివేతి) (వినియోగపృథక్త్వేన) వినియోగః- శేషత్వజ్ఞాపకవిధిః. వినియోగపృథక్త్వదర్శనేన నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధపరిహారస్సూత్రద్వయఫలం- నత్వేకస్య - వినియోగద్వైధస్యైకేనాదర్శితత్వాత్. ....

—————

తద్వదేవకర్మాన్తరత్వమపినాస్తీత్యాహ.

౩౪॥ సూ. సర్వథాపితఏవోభయలిఙ్గాత్ ॥ సర్వథా - విద్యార్థత్వేఆశ్రమార్థత్వేపితఏవయజ్ఞాదయఇతిప్రతిపత్తవ్యం- నకర్మస్వరూపభేదఇత్యర్థః. కుతః. (ఉభయలిఙ్గాత్) ఉభయత్ర శ్రుతౌయజ్ఞాదిశబ్దైఃప్రత్యభిజ్ఞాప్యవినియోగాత్, కర్మస్వరూపభేదేప్రమాణాభావాచ్చ................

---

౩౫. సూ. అనభిభవంచదర్శయతి॥ *ధర్మేణపాపమపనుదతీత్యాదిభిశ్చతానేవయజ్ఞాదిధర్మాన్నిర్దిశ్యతైర్విద్యాయాఅనభిభవం- పాపకర్మభిరుత్పత్తిప్రతిబన్ధాభావందర్శయతి. అహరహరనుష్ఠీయమానైర్హియజ్ఞాదిభిర్విశుద్ధేఽన్తఃకరణేప్రత్యహంప్రకృష్యమాణావిద్యోత్పద్యతే. అతస్తేఏవోభయత్రయజ్ఞాదయః..

విహితత్వాధికరణంసమాప్తమ్.

౩౬॥ సూ. అన్తరాచాపితుతద్దృష్టేః॥

చతుర్ణామాశ్రమిణాంబ్రహ్మవిద్యాయామధికారోఽస్తి, విద్యాసహకారిణఆశ్రమధర్మా, ఇతిచోక్తం- యేపునరాశ్రమాన్తరావర్తైవిధురాదయః-తేషాంబ్రహ్మవిద్యాయామధికారోఽస్తి-నవేతివిశయే-ఆశ్రమధర్మేతికర్తవ్యతాకత్వాద్విద్యాయాః, అనాశ్రమిణాంచాశ్రమధర్మాభావా, న్నాస్త్యధికారః. ... ...

ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే (అన్తరాచాపిత్వితి) తుశబ్దఃపక్షవ్యావృత్త్యర్థః. చశబ్దోఽవధారణే.అన్తరావర్తమానానాం-అనాశ్రమిణామపివిద్యాయామధికారోఽస్త్యేవ. కుతః.(తద్దృష్టేః) దృశ్యతేహిరైక్వభీష్మసంవర్తాదీనామనాశ్రమిణామపిబ్రహ్మవిద్యానిష్ఠత్వం. నచాశ్రమధర్మైరేవవిద్యానుగ్రహఇతిశక్యంవక్తుం- *యజ్ఞేనదానేనతపసానాశకేనేతిదానాదీనామాశ్రమేష్వనైకాన్తికానామప్యనుగ్రాహకత్వశ్రవణాత్. యథోర్ధ్వ

ఉత్తరసూత్రకృత్యమాహ (తద్వదితి)

౩౪॥ సూ. సర్వథాపితఏవోభయలిఙ్గాత్॥ అగ్నిహోత్రశబ్దస్యతుల్యత్వేపికుణ్డపాయినామయనాగ్నిహోత్రేఽమాసమగ్నిహోత్రంజుహోతీతివిహితేస్వరూపభేదోదృశ్యతఇత్యత్రాహ (కర్మస్వరూపభేదేప్రమాణాభావాచ్చేతి) కర్మాన్తరత్వవ్యుదాసస్యతన్త్రేణానుష్ఠానఫలమ్..

౩౫॥ సూ. అనభిభవంచదర్శయతి॥ ఆదిశబ్దోయజ్ఞాదివాక్యపరః. అఙ్గత్వంవదతా * యజ్ఞేనదానేనేత్యాదినాయజ్ఞాదిధర్మానిర్దిష్టాః - అఙ్గత్వేనకించిత్కారంవదద్వాక్యమపియజ్ఞాదిపర్యాయశబ్దైననిర్దిశతీత్యర్థః. (దర్శయతి) శ్రుతిరితిశేషః. కించిత్కారంవివృణోతి (అహరహరితి) ... ...

*సర్వాపేక్షేతివిద్యాఙ్గత్వముక్తం- *సహకారిత్వేనచేతిఫలవిరోధినిరసనేనసమసముచ్చయఉక్తఇత్యన్యే. విద్యాయాఏవప్రతిబన్ధకనివర్తనశాస్త్రవశాత్, బ్రహ్మప్రాప్తేర్నిత్యతయాసాధ్యత్వానుపపత్తేః, సహభావశ్రవణస్యాఙ్గభావవిషయతయాఽన్యథాసిద్ధత్వాచ్చతథావిభాగకల్పనమయుక్తం. సూత్రభేదస్తుశఙ్కాభేదనిబన్ధనః. *ఉభయలిఙ్గాదితి- *తమేతంవేదానువచనేన *అనాశ్రితఃకర్మఫలమిత్యాదిశ్రుతిలిఙ్గాత్స్మృతిలిఙ్గాచ్చనిష్పన్నాసరూపాదిత్యాహుః తతోపిశ్రుతావేవవాక్యద్వయేప్రత్యభిజ్ఞాపనపరత్వంయుక్తం-అనన్యత్వస్యసాధ్యత్వాత్..........................

విహితత్వాధికరణంసమాప్తమ్.

౩౬॥ సూ. అన్తరాచాపితుతద్దృష్టేః॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (చతుర్ణామితి) కింవిధురాదీనాంబ్రహ్మవిద్యాధికారోఽస్తి- నేతి. కింతేషాంసాఙ్గబ్రహ్మవిద్యోపసంహారసామర్థ్యమస్తి- నేతి. కిమాశ్రమాణాంసాధారణధర్మాఙ్గికావిద్యాభవతి-నేతి. *తపసాబ్రహ్మచర్యేణేత్యాదివినియోగోపబృంహితం రైక్వాదీనాంవిద్యానిష్ఠత్వదర్శనంవిద్యాయాస్సాధారణకర్మాఙ్గకత్వమవగమయతి- నేతి. నచేత్ - సాధారణధర్మాఙ్గకత్వాసమ్భవాత్ సాఙ్గవిద్యోపసంహారాసామర్థ్యేనవిధురాదీనామనధికారః. అవగమయతిచేత్ - సాధారణధర్మాఙ్గకత్వేనవిద్యాయాః- తదుపసంహారసామర్థ్యాత్ విధురాదీనాంబ్రహ్మవిద్యాధికారః. విధురః- మృతదారః. ఆదిశబ్దోపాత్తోఽకృతదారః. ... ...

(నచేతి) ఆశ్రమధర్మానుపపత్తౌవర్ణధర్మైరనుగ్రహఉపపద్యతఇత్యర్థః. అనైకాన్తికానాం - అనియతానామ్..............................

రేతస్సు విద్యానిష్ఠత్వదర్శనాదగ్నిహోత్రాదివ్యతిరిక్తైరేవ విద్యానుగ్రహః క్రియతే- తథాఽనాశ్రమిష్వపి విద్యాదర్శనాదాశ్రమానియతైర్జపోపవాసదానదేవతారాధనాదిభిర్విద్యానుగ్రహశ్శక్యతే కర్తుమ్. ....

౩౭॥ సూ. అపిస్మర్యతే॥ అపిచ- అనాశ్రమిణామపి జపాదిభిరేవ విద్యానుగ్రహః స్మర్యతే *జపేనాపిచ సంసిద్ధ్యేద్బ్రాహ్మణో నాత్ర సంశయః। కుర్యాదన్యన్న వా కుర్యాన్మైత్రో బ్రాహ్మణ ఉచ్యత ఇతి. సంసిద్ధ్యేత్ - జపాద్యనుగృహీతయా విద్యయా సిద్ధో భవతీత్యర్థః. ....

౩౮॥ సూ. విశేషానుగ్రహశ్చ॥ న కేవలం న్యాయస్మృతిభ్యామయమర్థస్సాధనీయః- శ్రూయతే చానాశ్రమనియతైర్ధర్మవిశేషైర్విద్యానుగ్రహః *తపసా బ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయా విద్యయాఽఽత్మానమన్విష్యేదితి. ....

౩౯॥ సూ. అతస్త్వితరజ్జ్యాయో లిఙ్గాచ్చ॥ తుశబ్దోఽవధారణే. అతః - అనాశ్రమిత్వాదితరత్- ఆశ్రమిత్వమేవ జ్యాయః. అనాశ్రమిత్వమాపద్విషయం- శక్తస్య త్వాశ్రమిత్వమేవోపాదేయమిత్యర్థః. భూయోధర్మకాల్పధర్మకయోరతుల్యకార్యత్వాత్. (లిఙ్గాచ్చ) స్మృతేరేవేత్యర్థః. స్మర్యతే చ శక్తం ప్రత్యాశ్రమస్యోపాదేయత్వం *అనాశ్రమీ న తిష్ఠేత్తు దినమేకమపి ద్విజ ఇత్యాదినా. నివృత్తబ్రహ్మచర్యస్య మృతభార్యస్య చావైరాగ్యే సతి దారాలాభ ఆపత్. ....

విధురాధికరణం సమాప్తమ్.

౩౭॥ సూ. అపిస్మర్యతే॥ *బ్రాహ్మణః - బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠః. అత్ర జపాదినా విద్యానుగ్రహః కథం జ్ఞాయత ఇత్యత్రాహ (జపాద్యనుగృహీతయేతి) ....

౩౮॥ సూ. విశేషానుగ్రహశ్చ॥ విశేషశబ్దం సమాసం చ వ్యాచష్టే (ధర్మవిశేషైర్విద్యానుగ్రహ ఇతి) ....

ఆశ్రమానియతధర్మైరేవానుగ్రహ ఉపపద్యతే చేత్ - ఆశ్రమప్రాప్తిక్షమైర
పి ఆశ్రమా ఉపేక్ష్యేరన్ - తతశ్చ యజ్ఞాదిశ్రుతివైయర్థ్యం స్యాదిత్యత్రాహ.

౩౯॥ సూ. అతస్త్వితరజ్జ్యాయో లిఙ్గాచ్చ॥ (భూయోధర్మకాల్పధర్మకయోరతుల్యకార్యత్వాదితి) శక్తం ప్రత్యతుల్యకార్యత్వాదిత్యర్థః. శ్రుతేరనుమాపకత్వాత్స్మృతిర్లిఙ్గశబ్దేనోచ్యతే. ఆపచ్ఛబ్దార్థమాహ (నివృత్తబ్రహ్మచర్యస్యేతి) పారివ్రాజ్యవ్యావృత్త్యర్థమాహ (అవైరాగ్యే సతీతి) బ్రహ్మనిష్ఠేష్వనుయాయి వైరాగ్యం నామ- లోకాన్తరజన్మాన్తరభోగ్యనైరపేక్ష్యం- అత ఇదమవైరాగ్యమవిరుద్ధం. యద్వా- గార్హస్థ్యధర్మశ్రద్ధా అవైరాగ్యం. ... ...

పరే చాపరే చ *అపిస్మర్యత ఇతి సూత్రం సంవర్తాదీనామాశ్రమబహిష్ఠనగ్నచర్యాస్మరణపరం వ్యాచక్షతే- *విశేషానుగ్రహశ్చేత్యేతత్ *జప్యేనైవ తు సంసిద్ధ్యేదిత్యనేన సాధారణధర్మవిశేషైః విద్యానుగ్రహసమ్భవపరం, *అనేకజన్మసంసిద్ధ ఇతి పూర్వకృతసుకృతైర్విద్యానుగ్రహపరం, చ వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం - విద్యాయాస్సాధారణధర్మానుగ్రాహ్యత్వే నగ్నచరణస్యవిరుద్ధత్వాత్. న హి నగ్నచర్యా నామ సర్వాశ్రమసాధారణో ధర్మః. న తు క్వచిచ్చోదితః. అతస్సూత్రద్వయస్య సాధారణధర్మానుగ్రహపరశ్రుతిస్మృతివిషయత్వం యుక్తం. ఉన్మత్తచర్యాస్మరణేనాశ్రమానపేక్షత్వం సిధ్యతీతి చేన్న- ఉన్మత్తచర్యాయాః *జనేనావమతో యోగీ యోగసిద్ధిం చ విన్దతీతి జనావమానజనితయోగసిద్ధయే స్వప్రకర్షాచ్ఛాదనార్థత్వాత్, దృష్టే సమ్భవత్యదృష్టకల్పనస్యాన్యాయ్యత్వాత్, విధ్యన్తరాదర్శనా, చ్ఛాదనార్థతయాఽప్యుపపన్నేనోన్మత్తాచరణేన విద్యాయా ఆశ్రమనైరపేక్ష్యకల్పనాయోగాత్, తత్కల్పనస్య *అతస్త్వితరజ్జ్యాయ ఇత్యనన్తరసూత్రవిరోధా, దనాశ్రమిత్వనిషేధకవచనాన్తరవిరోధా, చ్చ. *లిఙ్గాచ్చేత్యేతస్య *అగ్నే గృహపతే సుగృహపతిః తేనైతి బ్రహ్మవిత్పుణ్యకృత్తైజసశ్చేతి గార్హస్థ్యప్రాశస్త్యగమకశ్రౌతలిఙ్గా, దనాశ్రమనిన్దాపరస్మృతిలిఙ్గా, చ్చేత్యర్థమాహుః. తత్ర జ్యాయస్త్వప్రతీతేరస్ఫుటత్వాచ్ఛ్రౌతలిఙ్గానాదరః. ....

విధురాధికరణం సమాప్తమ్.

౪౦॥ సూ. తద్భూతస్యతునాతద్భావో జైమినేరపినియమాత్తద్రూపాభావేభ్యః॥
నైష్ఠికవైఖానసపరివ్రాజకాశ్రమేభ్యః ప్రచ్యుతానామపిబ్రహ్మవిద్యాయామధికారోఽస్తి- నేతి. చిన్త్యాయాం- విధురాదివదనాశ్రమైకాన్తైర్దానాదిభిర్విద్యానుగ్రహసమ్భవాదస్త్యధికారః. … …

ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే (తద్భూతస్యతునాతద్భావఇతి) తుశబ్దఃపక్షవ్యావృత్త్యర్థః. తద్భూతస్య- నైష్ఠికాద్యాశ్రమనిష్ఠస్యనాతద్భావః. అతథాభావః- అనాశ్రమిత్వేనావస్థానంనసమ్భవతి. కుతః. తద్రూపాభావేభ్యోనియమాత్. తద్రూపాణి- తేషాం- నైష్ఠికాదీనాంరూపాణి- వేషాః. ధర్మాఇత్యర్థః. తేషామభావాః- తద్రూపాభావాః. తేభ్యఃశాస్త్రైర్నియమాత్. నైష్ఠికాద్యాశ్రమప్రవిష్టానాంస్వాశ్రమధర్మనివృత్తిభ్యోనియచ్ఛన్తిహిశాస్త్రాణి *బ్రహ్మచార్యాచార్యకులవాసీతృతీయోఽత్యన్తమాత్మానమాచార్యకులేవసాదయన్నితి, *అరణ్యమియాత్తతోనపునరేయాదితి, *సన్న్యస్యాగ్నింనపునరావర్తయేదితి, చ. అతోవిధురాదివన్నైష్ఠికాదీనామనాశ్రమిత్వేనావస్థానాసమ్భవాన్నతానధికరోతిబ్రహ్మవిద్యా. జైమినేరపీత్యవిగానందర్శయన్నుక్తంస్వాభిమతంద్రఢయతి.……………

అథస్యాత్-నైష్ఠికాదీనాంబ్రహ్మచర్యాత్ప్రచ్యుతానాంప్రాయశ్చిత్తాదధికారస్సమ్భవతి. అస్తిచ ప్రాయశ్చిత్తమధికారలక్షణేనిరూపితం *అవకీర్ణిపశుశ్చతద్వదితి. అతఃప్రచ్యుతబ్రహ్మచర్యస్యప్రాయశ్చిత్తసమ్భవాత్కృతప్రాయశ్చిత్తోబ్రహ్మవిద్యాయామధికరిష్యతీతి. తత్రాహ.

౪౧॥ సూ. నచాధికారికమపిపతనానుమానాత్తదయోగాత్॥ అధికారలక్షణోక్తమపిప్రాయశ్చిత్తంనైష్ఠికాదీనాంతద్భ్రష్టానాంనసమ్భవతి. కుతః. (పతనానుమానాత్తదయోగాత్) నైష్ఠికాదీనాంప్రచ్యుతానాంపతనస్మృతేస్తస్యప్రాయశ్చిత్తస్యాసమ్భవాత్ *ఆరూఢోనైష్ఠికంధర్మంయస్తుప్రచ్యవతేద్విజః। ప్రాయశ్చిత్తంనపశ్యామియేనశుధ్యేత్సఆత్మహేతి. అతోఽధికారలక్షణోక్తంప్రాయశ్చిత్తమితరబ్రహ్మచారివిషయమ్.……………

౪౨॥ సూ. ఉపపూర్వమపీత్యేకేభావమశనవత్తదుక్తం॥ నైష్ఠికాదీనాంబ్రహ్మ

౪౦॥ సూ. తద్భూతస్యతునాతద్భావోజైమినేరపినియమాత్తద్రూపాభావేభ్యః॥ విధురాదేర్విద్యాధికార ఉక్తః - అనాశ్రమిత్వసామ్యాత్ ఆశ్రమభ్రష్టానామపివిద్యాధికారఇతిశఙ్కాయాస్సఙ్గతిః. వైఖానసః-వానప్రస్థః. కిం నైష్ఠికాద్యాశ్రమభ్రష్టానాంబ్రహ్మవిద్యాధికారోఽస్తి - నేతి. కిమేషాంసాఙ్గవిద్యోపసంహారసామర్థ్యమస్తి- నేతి. కిమేషాం ప్రాయశ్చిత్తాత్ శుచిత్వంసమ్భవతి - నేతి. కిం * యోబ్రహ్మచారీస్త్రియముపేయాదితివిహితం ప్రాయశ్చిత్తంసర్వబ్రహ్మచారివిషయం- ఉతనైష్ఠికాదివ్యతిరిక్తవిషయం. * ప్రాయశ్చిత్తంనపశ్యామీతి ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మరణం కిం ప్రాయశ్చిత్తస్యవ్యతిరిక్తబ్రహ్మచారివిషయతామవగమయతి- నేతి. నచేత్- ప్రాయశ్చిత్తస్యసర్వవిషయతయాశుద్ధిసమ్భవేనసామర్థ్యాదధికారః. అవగమయతిచేత్ - ప్రాయశ్చిత్తస్యఉపకుర్వాణవిషయతయాశుద్ధ్యసమ్భవేనాసామర్థ్యాత్ బ్రహ్మవిద్యానధికారః. …
*బ్రహ్మచారీత్యాదిశ్రుతిర్నైష్ఠికవిషయా.……………

-అనన్తరసూత్రమవతారయతి (అథస్యాదితి) అధికారలక్షణ-షష్ఠేఽధ్యాయే. * అవకీర్ణిపశుః- గర్దభః. * బ్రహ్మచార్యవకీర్ణీనైరృతంగర్దభమాలభేతేత్యుక్తం- బ్రహ్మచర్యభ్రష్టోఽవకీర్ణీ- బ్రహ్మచర్యం - స్త్రీనియతిః. సాగృహస్థవ్యతిరిక్తానాంత్రయాణామపితుల్యా- తస్మాత్తేషామవకీర్ణిప్రాయశ్చిత్తంకర్తవ్యమితిపూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః.

౪౧॥ సూ. నచాధికారికమపిపతనానుమానాత్తదయోగాత్॥ తర్హ్యాధికారికప్రాయశ్చిత్తంకింవిషయమిత్యత్రాహ (అతఇతి) యఉపకుర్వాణబ్రహ్మచారీభ్రష్టః- తద్విషయమవకీర్ణిప్రాయశ్చిత్తమిత్యర్థః. ……………

౪౨॥ సూ. ఉపపూర్వమపీత్యేకేభావమశనవత్తదుక్తం॥ ఇదంచోద్యసూత్రం. బ్రహ్మచర్యప్రచ్యవనస్యమహాపాతకేష్వపరిగణితత్వాత్, ఉపకుర్వాణబ్రహ్మచారిణః స్త్రీనియమాతిక్రమస్యోపపాతకాన్తర్గతస్యప్రాయశ్చిత్తకథనా, త్తస్యచనైష్ఠికాదిష్వతిదేశాత్,

చర్యప్రచ్యవనముపపూర్వం- ఉపపాతకం- మహాపాతకేష్వపరిగణితత్వాదితితత్ర ప్రాయశ్చిత్తస్యభావం- విద్యమానతామప్యేకేఆచార్యామన్యన్తే. (అశనవత్) యథామధ్వశనాదినిషేధస్తత్ప్రాయశ్చిత్తంచోపకుర్వాణస్యనైష్ఠికాదీనాంచసమానం. తముక్తంస్మృతికారైః *ఉత్తరేషాంచైతదవిరోధీతి. గురుకులవాసినోయదుక్తం - తత్స్వాశ్రమావిరోధ్యుత్తరేషామప్యాశ్రమిణాం భవతీత్యర్థః. తద్వదిహాపిబ్రహ్మచర్యప్రచ్యవనే ప్రాయశ్చిత్తసద్భావాద్బ్రహ్మవిద్యాయోగ్యతాప్యస్తి...

౪౩॥ సూ. బహిస్తూభయథాపిస్మృతేరాచారాచ్చ॥ తుశబ్దోమతాన్తరవ్యావృత్త్యర్థః. ఉపపాతకత్వేమహాపాతకత్వేప్యేతేబహిర్భూతాఏవబ్రహ్మవిద్యాధికారిభ్యః. బ్రహ్మవిద్యాయామనధికృతాఇత్యర్థః. కుతః. (స్మృతేః) పూర్వోక్తాత్ పతనస్మరణాత్. యద్యపికల్మషనిర్హరణాయకైశ్చిద్వచనైః ప్రాయశ్చిత్తాధికారోవిద్యతే- తథాపికర్మాధికారానుగుణశుద్ధిహేతుప్రాయశ్చిత్తంనసంభవతి-*ప్రాయశ్చిత్తంనపశ్యామియేనశుధ్యేత్సఆత్మహేతిస్మృతేరిత్యర్థః. (ఆచారాచ్చ) విశిష్టాహినైష్ఠికాదీన్భ్రష్టాన్కృతప్రాయశ్చిత్తానపివర్జయన్తి - తేభ్యోబ్రహ్మవిద్యాదికంనోపదిశన్తి. అతస్తేషాంనాస్తిబ్రహ్మవిద్యాయామధికారః. ....

తద్భూతాధికరణంసమాప్తమ్.

ప్రాయశ్చిత్తంప్రాప్తమిత్యర్థః. *ఉత్తరేషాంచైతదవిరోధీత్యత్రైతచ్ఛబ్దఃపూర్వోక్తధర్మాన్ ప్రాయశ్చిత్తంచపరామృశతి. స్వాశ్రమావిరోధిశబ్దః స్త్రీసంసర్గాదినిమిత్తప్రాయశ్చిత్తాదేర్గృహస్థాదిష్వనాపాతార్థః. ....

సిద్ధాన్తసూత్రమాహ.

౪౩॥ సూ. బహిస్తూభయథాపిస్మృతేరాచారాచ్చ॥ *ఉభయథేతిపదంవ్యాచష్టే (ఉపేతి) అతిదేశవచనేనప్రాయశ్చిత్తంప్రాప్తం, పతనస్మృతిశ్చాస్తి,-తయోఃకథంవిరోధఃపరిహ్రియతఇత్యత్రాహ(యద్యపీతి) కర్మశక్తిస్త్రయీ- ప్రత్యవాయకరీ, వైదికకర్మాధికారప్రతిబన్ధకరీ, సజాతీయకర్మరుచికరీ, చేతి. తత్రకానిచిత్ప్రాయశ్చిత్తానిశక్తిత్రయవినాశకాని- కానిచిదన్యతమశక్తివినాశకాని. అత్రాతిదేశపతనస్మృతివిరోధేఽతిదేశస్మృతిః ప్రత్యవాయజననశక్తివినాశకంప్రాయశ్చిత్తమాహ-పతనస్మృతిస్తువైదికకర్మానధికారశక్తివినాశకప్రాయశ్చిత్తాభావమాహ - *యేనశుధ్యేదిత్యుక్తత్వాత్. తస్మాదవిరోధః. అతోఽతిదేశసిద్ధప్రాయశ్చిత్తేననరకానుభవలాఘవేసత్యపిపతనస్మృతివచనాన్నబ్రహ్మవిద్యాధికారఇత్యర్థః. ఆచారాచ్చేతిసూత్రఖణ్డోపాదానం. వర్జనఫలమాహ (నోపదిశన్తీతి) *అనాశ్రమీనతిష్ఠేదిత్యనాశ్రమిత్వంనిషిద్ధం- ఆశ్రమభ్రంశోపినిషిద్ధః- ఏవంనిషేధసమానేకథమేకత్రవిద్యాధికారో, ఽన్యత్రానధికారః. ఉచ్యతే - అనాశ్రమిణామపివిద్యాధికారశ్శ్లాఘ్యత్వంచశ్రుతం- ఆశ్రమప్రచ్యుతానాంతునతథేతివిశేషఇతి. ... ...

పరేతుతద్భూతస్యైకం సూత్రంపృథగధికరణంవదన్తి - తత్రోర్ధ్వరేతసామాశ్రమప్రత్యవరోహః ప్రామాణికః - నవేతిసంశేరతే బ్రహ్మవిద్యాధికారసిద్ధ్యర్థం. పూర్వాశ్రమధర్మస్వనుష్ఠానచికీర్షయారాగాదినావాసమ్భవతీత్యుక్త్వానియమశ్రుత్యాతదప్రామాణికత్వంసిద్ధాన్తయన్తి. *నచాధికారికమపీత్యధికరణాన్తరంనైష్ఠికాదీనామాశ్రమభ్రష్టానాం ప్రాయశ్చిత్తసమ్భవాసమ్భవవిషయంవదన్తోఽసమ్భవఇతిసిద్ధాన్తయన్తి.యదాఆశ్రమభ్రష్టానాంప్రత్యవాయవచనానిదృశ్యన్తే, ప్రాయశ్చిత్తాసమ్భవోపిసంశయాస్పదంభవతి,-తదాకథం భ్రంశస్యసద్భావేప్రమాణవిరుద్ధత్వేచసన్దేహః-అతస్సన్దేహాభావాద్విచారోఽనుపపన్నః. అతః *నాతద్భావఇతిసూత్రమపిమూలవిచారేహేతుగర్భం.———ఏకాధికరణ్యమిచ్ఛతాంఅపరేషామపిప్రచ్యుతిరస్తి-నేతివిచారఉక్తన్యాయాదనుపపన్నః.——— అన్యేషామపితద్భూతసూత్రస్యపృథగధికరణత్వంసంశయాభావాదయుక్తం. *ఆశ్రమాదాశ్రమంగచ్ఛేదిత్యవిశేషవచనాత్, పతనవచనస్యానాశ్రమిత్వరూపేణప్రచ్యవనవిషయత్వసమ్భవా, చ్చవిచారఇతిచేన్న - *సన్న్యస్యాగ్నింనపునరావర్తయేదిత్యాశ్రమప్రత్యవరోహనిషేధశ్రుతేస్స్ఫుటార్థతయాసమ్భావితార్థాన్తరస్మృతివచనేనసన్దేహానుదయాత్. అవిదితనిషేధవాక్యస్యసన్దేహోదయఇతిచేత్ -అవిదితస్మృతివచనస్యసన్దేహాభావాదనారమ్భఃస్యాత్.విదితస్మృతివచనస్యావిదితనిషేధవాక్యస్యసన్దేహఇతిచేత్ -తర్హితత్తదేకదేశాజ్ఞాననిమిత్తసన్దేహేనన్యాయదనన్తాధికరణకల్పనప్రసఙ్గః. *నచాధికారికమితి-ఊర్ధ్వరేతసామాశ్రమభ్రష్టానాంప్రాయశ్చిత్తాభావస్మరణాత్ విద్యానధికారఇతిపూర్వపక్షసూత్రంకృత్వా*వార్షికత్వంవ్రతాచ్చ్యుతిరితివ్రతచ్యుతేరుపపాతకత్వాత్, మధ్వశనోపపాతకప్రాయశ్చిత్తస్యాత్రాపిప్రాప్తిస్మరణా, చ్ఛ్రైతస్యాప్యవకీర్ణిప్రాయశ్చిత్తస్యబ్రహ్మచారిత్వసామాన్యేననైష్ఠికేపిప్రాప్తత్వాత్, *వానప్రస్థోదీక్షాభేదేకృచ్ఛ్రంద్వాదశరాత్రంవర్ధ

౪౪॥ సూ. ॥ స్వామినఃఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః॥

కర్మాఙ్గాశ్రయాణ్యుద్గీథాద్యుపాసనానికింయజమానకర్తృకాణి-ఉతర్త్విక్కర్తృకాణీతిచిన్తాయాం-యజమానకర్తృకాణీత్యాత్రేయోమన్యతే. కుతః. (ఫలశ్రుతేః) వేదాన్తవిహితేషుదహరాద్యుపాసనేషుఫలోపాసనయోరేకాశ్రయత్వదర్శనా, దిహచక్రతుఫలాప్రతిబన్ధరూపస్యోద్గీథోపాసనఫలస్యయజమానాశ్రయత్వశ్రవణా, దిత్యర్థః. నచగోదోహనాదివదఙ్గాశ్రయత్వేనయజమానకర్తృకత్వాసమ్భవః-గోదోహనాదిష్వధ్వర్యుకర్తృకప్రణయనాశ్రయగోదోహనోపాదానస్యేనాశక్యం- ఇహతూద్గాతృకర్తృకేప్యుద్గీథేతస్యోద్గీథోపాసనస్యానుసన్ధానం యజమానేనైవకర్తుంశక్యతే..........................

ఇతిప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౪౫॥ సూ. ॥ ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమిస్తస్మైహిపరిక్రియతే॥ ఆర్త్విజ్యం-ఋత్విజఃకర్మోద్గీథాద్యుపాసనమిత్యౌడులోమిరాచార్యోమన్యతే. కుతః. తస్మైహి- ప్రయోజనాయఋత్విక్పరిక్రియతే. ఫలసాధనభూతస్యసాఙ్గస్యక్రతోరుపాదానాయేత్యర్థః. కర్మవిధిషు *ఋత్విజోవృణీతే *ఋత్విగ్భ్యోదక్షిణాందదాతీతిఋత్విక్కర్తృకత్వశాస్త్రాత్ఫలసాధనభూతంసాఙ్గంకర్మఋత్విగ్భిరనుష్ఠేయమిత్యవగమ్యతే - తదన్తర్గతానికాయికానిమానసానిచకర్మాణిఋత్విక్కర్తృకాణ్యేవ. నచశక్త్యశక్తీతస్యనిబన్ధనం.

యేదిత్యాదివచనాత్, ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మృతేఃప్రాయశ్చిత్తగౌరవాత్ప్రాయత్వసమ్భవా, చ్చ- ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మరణస్యమూలాదర్శనా, త్తత్సద్భావస్మరణస్యబ్రహ్మచారిత్వాదిరూపసామాన్యన్యాయమూలత్వేనశాస్త్రసంస్పర్శసమ్భవాత్, శాస్త్రప్రస్థావాతన్నిమిత్తత్వాదిలిన్యాయేనశాస్త్రసంస్పర్శవతఃప్రాబల్యా, త్ప్రాయశ్చిత్తేనబ్రహ్మవిద్యాధికారఇతి ఉపపూర్వమితిసూత్రేణసిద్ధాన్తయన్త్యన్యే. ఉపపూర్వమపీత్యేకే*బహిస్తూభయథాపీతిసూత్రస్వారస్యవిరోధాత్తదయుక్తం. ఏకఇత్యుపదేశపూర్వపక్షిత్వం, తుశబ్దేనతస్యావ్యావృత్తి. రుభయథాశబ్దేనపఠనీయత్వేఽపఠనీయత్వేచబహిష్కార్యత్వం. హిప్రతీయతే. ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మరణస్యనశాస్త్రసంస్పర్శఇత్యప్యయుక్తం - బాధకాభావేస్మృతిమూలత్వసిద్ధేః. శాస్త్రసంస్పృష్టంప్రాయశ్చిత్తస్మరణంబాధకమితిచేన్న- *యేనకశ్చేతిప్రాయశ్చిత్తాభావవచనస్యశుద్ధిహేత్వభావవిషయత్వాత్, ప్రాయశ్చిత్తసద్భావవచనస్యతుకల్మషనిబర్హణవిషయత్వేనాప్యుపపత్తేఃఅధికారాపాదకప్రాయశ్చిత్తసద్భావానవగమకతయా, చవిరోధాభావాత్ బాధకత్వానుపపత్తేః. అనన్యథాసిద్ధంహిబాధకం. *బహిస్తూభయథాపీతిసూత్రమక్రుతప్రాయశ్చిత్తానామూర్ధ్వరేతసామనధికారసమర్థనపరమధికరణాన్తరంవర్ణయన్తి. తదప్యయుక్తం-సంశయాభావాత్. ప్రాయశ్చిత్తతోఽపిశుద్ధాసందిగ్ధాయాఅకృతప్రాయశ్చిత్తతయానిశ్చితాశుద్ధేనాఽకథంబ్రహ్మవిద్యాధికారసమ్భావనా. నను *ఇష్టానార్థమకామ్యానాంప్రమాణామవశాలనమిత్యాదేరుపపాతకత్వాత్, తాదృశాంకుర్వతామితరైస్సంవ్యవహారాదిశాస్త్రీయానుష్ఠానాదిదర్శనాత్, ఆశ్రమభ్రంశస్యాప్యుపపాతకత్వావిశేషా, త్సంశయఇతిచేత్. తర్హిఅనధికారశ్శతిసిద్ధాన్తోఽనుపపన్నః- అశుద్ధమశౌచనాదికాంక్షుకర్మానధికారాసంవ్యవహారరూపహేత్వభావస్యభవద్భిరేవోక్తత్వాత్. ఉపపాతకేష్వపిగురులఘుపాపకాంక్షుహేతుసద్భావశ్చేదితిచేత్-తర్హిలఘుపూర్వోక్తన్యాయేనసంశయాభావాదేవానారమ్భణీయతా....................................

తన్ముద్గాతాధికరణంసమాప్తమ్.

౪౪॥ సూ. ॥ స్వామినఃఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః॥ ఇదమధికరణంప్రాసఙ్గికం. ఉపాసనానుష్ఠాత్రనుష్ఠాతృవిభాగప్రసఙ్గేనోద్గీథోపాసనాదేరనుష్ఠాత్రనుష్ఠాతృవిభాగచిన్తాక్రియతఇతిసఙ్గతిః. క్రత్వఙ్గాశ్రయాణ్యుపాసనానికింయజమానకర్తృకాణి-ఉతఋత్విక్కర్తృకాణి.కిందహరాద్యుపాసనానామివఫలికర్తృకత్వంన్యాయ్యం- ఉతగోదోహనాదేరివర్త్విక్కర్తృకత్వం. కింగోదోహనాదిషుఋత్విక్కర్తృకత్వంయజమానేనాశక్యోపాదానతయా-ఉతసాఙ్గప్రధానానుష్ఠానాయఋత్విక్పరిక్రయశ్రవణాత్. అశక్యతయాచేత్-తదభావాత్ఫలికర్తృకత్వోపపత్తేఃయజమానకర్తృకత్వం. పరిక్రయణశ్రవణాచ్చేత్- గోదోహనాదావివర్త్విక్కర్తృకత్వస్యన్యాయ్యత్వాత్ ఋత్విక్కర్తృకత్వం. ఉద్గీథాద్యుపాసనానీత్యుక్తేఉపాసనస్యకర్మాఙ్గత్వంమాభూదితికర్మాఙ్గాశ్రయాణీత్యుక్తం. (నచేత్యాది) ప్రణయనస్యాధ్వర్యుకర్తృకత్వాత్తదాశ్రయస్యగోదోహనస్యోపాదానంయజమానేనఫలాశ్రయభూతేనాపికర్తుమశక్యం- అత్రతుశక్యత్వాత్ఫలాశ్రయఏవకర్తేత్యర్థః. ....

సిద్ధాన్తసూత్రమాహ.

౪౫॥ సూ. ॥ ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమిస్తస్మైహిపరిక్రియతే॥ తస్మైప్రయోజనాయేతిచతుర్థీవ్యాఖ్యానం. ఫలసాధనేత్యాదినాతచ్ఛబ్దవ్యాఖ్యానం. *పరిక్రియతఇత్యేతద్వివృణోతి (కర్మవిధిష్వితి) తతఃకిమిత్యత్రాహ (తదన్తర్గతానీతి) (నచశక్త్యశక్తీతస్యనిబన్ధనమితి) న

యద్యప్యుద్గీథాద్యుపాసనంపురుషార్థః-తథాపి క్రత్వధికృతాధికారత్వాత్, తత్క్రీతోశ్చసాఙ్గస్యఋత్విక్కర్తృకత్వాత్, *యదేవవిద్యయాకరోతి - తదేవవీర్యవత్తరమితిఋత్విక్కర్తృకక్రియోపయోగిత్వేనవిద్యాయాస్తదేకకర్తృకత్వశ్రవణాత్, ఋత్విక్కర్తృకాణ్యేతాని. దహరాదిషూపాసనేషుఋత్విక్కర్తృకత్వాశ్రవణాత్, * శాస్త్రఫలంప్రయోక్తరీతిన్యాయాత్, ఫలికర్తృకత్వమేవ. ....

స్వామ్యధికరణంసమాప్తమ్.

౪౭॥ సూ. సహకార్యన్తరవిధిఃపక్షేణతృతీయంతద్వతోవిధ్యాదివత్ ॥

* తస్మాద్బ్రాహ్మణఃపాణ్డిత్యంనిర్విద్యబాల్యేనతిష్ఠాసేత్ బాల్యంచపాణ్డిత్యంచనిర్విద్యాథమునిరిత్యత్రబాల్యపాణ్డిత్యవన్మౌనమపివిధీయతే- ఉతానూద్యతఇతివిశయే- మౌనపాణ్డిత్యశబ్దయోర్జ్ఞానార్థత్వాత్ *పాణ్డిత్యంనిర్విద్యేతివిహితమేవజ్ఞానం *అథమునిరిత్యనూద్యతే - విధిశబ్దోనహ్యత్రశ్రూయతఇతి. ... ...

ఏవంప్రాప్తేబ్రూమః (సహకార్యన్తరవిధిరితి) తద్వతః- విద్యావతః. (విధ్యాదివత్) విధీయతేఇతియజ్ఞాదిస్సర్వాశ్రమధర్మః శమదమాదిశ్చవిధిశబ్దేనోచ్యతే. ఆదిశబ్దేనశ్రవణమననేగృహ్యేతే. సహకార్యన్తరవిధిరిత్యత్రాపి- విధీయతఇతివిధిః. సహకార్యన్తరంవిధిశ్చేతిసహకార్యన్తరవిధిః. ఏతదుక్తంభవతి- యథా

హిఋత్విజాఽన్యేనక్రియమాణమన్యేనకర్తుమశక్యం-తస్మాద్వచననిబన్ధనంగోదోహనేఏకకర్తృకత్వమిత్యర్థః అఙ్గత్వేసతిహిఋత్విక్కర్తృకత్వం-నేదమఙ్గమిత్యాహ (యద్యపీతి) పరిహరతి (తథాపీతి) ఋత్విక్కర్తృకకర్మోపకారిత్వేనప్రాకృతాదివదిదమపిఋత్విక్కర్తృకం-అగ్రప్రాయన్యాయాదిత్యభిప్రేత్యాహ (క్రత్వధికృతేతి) (యదేవవిద్యయేతి) ఋత్విక్కర్తృకకర్మణోవీర్యవత్తరత్వసాధనభూతాయాఃవిద్యాయాఃకర్త్రపేక్షాయామన్తరఙ్గబహిరఙ్గన్యాయేనాసన్నర్త్విక్కర్తృకత్వంన్యాయ్యమితిన్యాయోపేతాత్ * విద్యయాకరోతీతివాక్యస్వారస్యాచ్చోద్గీథాద్యుపాసనానిఋత్విక్కర్తృకాణీత్యర్థః. *ఏవంవిద్ధవైబ్రహ్మాయజ్ఞంయజమానంసర్వాంశ్చర్త్విజోభిరక్షతి * తస్మాదుహైవంవిదుద్గాతాబ్రూయాత్కంతేకామమాగాయానీత్యాదివాక్యైఃఋత్విక్కర్తృకవేదనఫలస్యయజమానగామిత్వప్రతిపాదనంతుహేతుమయాఽనుపపన్నమ్-తస్యాన్యాయసిద్ధార్థానువాదరూపత్వాత్తన్మూలయుక్తిమాత్రమేవోక్తంభాష్యే. దహరాదిషుఫలికర్తృకత్వేకోవిశేషఇత్యత్రాహ (దహరాదిష్వితి) ఋత్విక్కర్తృకత్వాశ్రవణంవైషమ్యమిత్యర్థః. తచ్ఛ్రవణమన్యత్రఫలికర్తృకత్వస్యాపవాదకమ్ ....

స్వామ్యధికరణంసమాప్తమ్.

౪౭॥ సూ. సహకార్యన్తరవిధిఃపక్షేణతృతీయంతద్వతోవిధ్యాదివత్ ॥ పూర్వంయజ్ఞాదిశ్శమాదిశ్చవిద్యాసహకారీనిరూపితః- ఇదానీంసహకార్యన్తరంనిరూప్యతఇతిసఙ్గతిః.అధికరణాన్తరాణితుసఙ్గతివిశేషప్రాప్తాని. మననస్యప్రవృత్తిరూపత్వేవిధ్యానాలమ్బనశుభాశ్రయగోచరత్వేనాతద్గోచరేభ్యోయజ్ఞాదిభ్యశ్శమాదిభ్యశ్చవిలక్షణత్వాదతద్గోచరత్వసాధర్మ్యేణయజ్ఞాదీన్ శమాదీంశ్చనిరూప్యపశ్చాన్మననంనిరూప్యతే. శుభాశ్రయగోచరత్వవైలక్షణ్యాద్యజ్ఞాదేశ్శమాదేశ్చమధ్యేనిరూపణాభావః. విద్యాసహకారిత్వసామ్యాత్తదుభయతదనుబన్ధిచిన్తానన్తరంనిరూపణంప్రాప్తమిత్యుక్తంభవతి. కిమస్మిన్వాక్యేమౌనంవిధీయతే- ఉతానూద్యతఇతి. కింపాణ్డిత్యమేవమౌనం- ఉతార్థాన్తరంమననరూపమితి. కింమననంవిధాతుంయోగ్యం-ఉతనేతి. కింమననస్యయజ్ఞాదిశ్రుతివిరోధోఽస్తి- ఉతనేతి. కింమననంకర్మానుష్ఠానప్రతిక్షేపకం-ఉతనేతి. స్వప్రకరణేప్రకరణాన్తరేచకతిపయాశ్రమధర్మానుక్తిర్మననస్యకర్మానుష్ఠానప్రతిక్షేపకత్వముపోద్బలయతి- ఉతనేతి. కింకతిపయోక్తిరనుక్తానాదరమూలైవస్యాత్- ఉతానుక్తప్రదర్శనార్థాచస్యాదితి. యదాకతిపయోక్తిరనుక్తానాదరమూలైవస్యాత్-తదానీంతత్ప్రకరణభేదేనసర్వాశ్రమధర్మాణామనుక్తత్వావిశేషాదనాదరగర్భాతదనుక్తిఃమననస్యాశ్రమధర్మప్రతిక్షేపకత్వముపోద్బలయతీతితత్ప్రతిక్షేపకత్వేమననస్యయజ్ఞాదిశ్రుతివిరుద్ధత్వేనవిధాతుమయోగ్యత్వాన్మౌనశబ్దోమననపరత్వాయోగేనప్రాప్తపాణ్డిత్యానువాదీతిమౌనమనూద్యతఇతిఫలంస్యాత్. యదాకతిపయోక్తిరనుక్తప్రదర్శనార్థాభవేత్- తదానీంతత్ప్రకరణభేదేనాశ్రమధర్మాణామనుక్తత్వావిశేషేప్యనుక్తేరనాదరగర్భత్వాభావాత్తదుక్తిర్మననస్యాశ్రమధర్మప్రతిక్షేపకత్వంనోపోద్బలయతీతిమననస్యతదప్రతిక్షేపకతయాయజ్ఞాదిశ్రుతివిరోధాభావేనవిధాతుంయోగ్యత్వాత్ మౌనశబ్దోనవాక్యాన్తరప్రాప్తపాణ్డిత్యానువాదీతిమౌనస్యవిధేయత్వంఫలంస్యాత్. *తద్వతః- విద్యావతఃతృతీయం- మౌనంసహకార్యన్తరరూపోవిధిః-సహకారిత్వేనవిధేయం. యజ్ఞదానశమదమాదివత్. పక్షేణ- ప్రకృష్టమననశీలేవ్యాసాదౌప్రయోగదర్శనాదితిసూత్రార్థః. (మౌనపాణ్డిత్యశబ్దయోర్జ్ఞానార్థత్వాదితి) మౌనశబ్దస్యమననార్థత్వాత్, మననస్యశ్రవణప్రతిష్ఠార్థజ్ఞానవిశేషరూపత్వాత్, పణ్డితశబ్దస్యవిద్వద్విషయతాప్రసిద్ధేశ్చమౌనపాణ్డిత్యశబ్దయోర్జ్ఞానార్థత్వం. ... ...

తద్వతఇతివ్యాఖ్యేయంపదం. విధిశబ్దంవ్యాచష్టే. (విధీయతఇతి) పదార్థాఉక్తాః- అథసూత్రస్యవాక్యార్థమాహ (ఏతదితి) ....

---

* తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేనేత్యాదినా *శాన్తో దాన్త ఇత్యాదినా చ సహకారీ యజ్ఞాదిశ్శమదమాదిశ్చ విధీయతే, యథా చ *శ్రోతవ్యో మన్తవ్య ఇతి శ్రవణమననే చార్థప్రాప్తే విద్యాసహకారిత్వేన గృహ్యేతే,-తథా *తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్యేత్యాదినా పాణ్డిత్యం బాల్యం మౌనమితి త్రితయం విద్యాయాస్సహకార్యన్తరం విధీయత ఇతి. మౌనం చ పాణ్డిత్యాదర్థాన్తరమిత్యాహ (పక్షేణేతి) మునిశబ్దస్య పక్షేణ ప్రకృష్టమననశీలే వ్యాసాదౌ ప్రయోగదర్శనాత్ మౌనం పాణ్డిత్యబాల్యయోర్ద్వయోస్తృతీయం. యద్యపి *అథ మునిరిత్యత్ర విధిప్రత్యయో న శ్రూయతే- తథాపి మౌనస్యాప్రాప్తత్వాద్విధేయత్వమఙ్గీకరణీయం అథ మునిః స్యాదితి. ఇదం చ మౌనం శ్రవణప్రతిష్ఠార్థాన్మననాదర్థాన్తరభూతముపాసనాలమ్బనస్య పునః పునస్సంశీలనం- తద్భావనారూపం. తదేవం వాక్యార్థః- *బ్రాహ్మణః- విద్యావాన్పాణ్డిత్యం నిర్విద్య-ఉపాస్యం బ్రహ్మతత్త్వం పరిశుద్ధం పరిపూర్ణం చ విదిత్వా. శ్రవణమననాభ్యాం ప్రాప్తం వేదనం ప్రతిలభ్యేత్యర్థః. తచ్చ భగవద్భక్తికృతసత్త్వవివృద్ధికృతం-యథోక్తం *నాహం వేదైరిత్యారభ్య *భక్త్యా త్వనన్యయా శక్యః-జ్ఞాతుమితి. శ్రుతిశ్చ *యస్య దేవే పరా భక్తిః *నాయమాత్మా ప్రవచనేనేత్యాదికా. బాల్యేన తిష్ఠాసేత్ - బాల్యస్వరూపం చానన్తరమేవ వక్ష్యతే. బాల్యం చ పాణ్డిత్యం చ నిర్విద్యాథ మునిస్స్యాత్ -బాల్యపాణ్డిత్యే యథావదుపాదాయ పరిశుద్ధే పరిపూర్ణే బ్రహ్మణి మననశీలో భవేత్ నిదిధ్యాసనరూపవిద్యావాన్ స్యాదిత్యర్థః. ఏవమేవ త్రితయోపాదానేన లబ్ధవిద్యో భవతీత్యాహ *అమౌనం మౌనం చ నిర్విద్యాథ బ్రాహ్మణ ఇతి. అమౌనం- మౌనేతరసహకారికలాపః. తం చ మౌనం చ యథావదుపాదదానో విద్యాకాష్ఠాం తదేకనిష్పాద్యాం లభేతేత్యర్థః *స బ్రాహ్మణః కేన స్యాదితి-, ఉక్తాదుపాయాదన్యోఽప్యుపాయోఽస్తీతి పృష్టే *యేన స్యాత్తేనేదృశ ఏవేతి - యేన మౌనపర్యన్తేన బ్రాహ్మణః స్యాదిత్యుక్తం- తేనైవేదృశః స్యాత్ -న కేనాప్యన్యేనోపాయేనేతి పరిహృతం. అతస్సర్వేష్వాశ్రమేషు స్థితస్య విదుషో యజ్ఞాదిస్వాశ్రమధర్మవత్పాణ్డిత్యాదికం మౌనతృతీయం విద్యాయాస్సహకార్యన్తరం విధీయతే. ....

అథ స్యాత్ - యది సర్వేష్వాశ్రమేషు స్థితానాం విదుషాం తత్తదాశ్రమధర్మసహకారిణీ మౌనతృతీయసచివా విద్యా బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనముచ్యతే- కథం తర్హి ఛాన్దోగ్యే *అభిసమావృత్య కుటుమ్బే శుచౌ దేశ ఇత్యారభ్య *స ఖల్వేవం వర్తయన్యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమభిసమ్పద్యతే న చ పునరావర్తత ఇతి యావదాయుషం గార్హస్థ్యధర్మేణ స్థితిదర్శనముపపద్యతే. అత ఆహ.

౪౭॥ సూ. కృత్స్నభావాత్తు గృహిణోపసంహారః॥ తుశబ్దశ్చోద్యం వ్యావర్తయతి. (కృత్స్నభావాత్) కృత్స్నేషు భావాత్. కృత్స్నేష్వాశ్రమేషు విద్యాయాస్సద్భావాత్ గృహిణోఽప్యస్తీతి తేనోపసంహారః- తస్మాత్సర్వాశ్రమధర్మప్రదర్శనార్థో గృహిణోపసంహార ఇత్యభిప్రాయః. ....

తథైతస్మిన్నపి వాక్యే *బ్రాహ్మణాః పుత్రైషణాయాశ్చ విత్తైషణాయాశ్చ లోకైషణాయాశ్చ వ్యుత్థాయాథ భిక్షాచర్యం చరన్తీతి పారివ్రాజ్యైకాన్తధర్మం ప్రతిపాద్య *తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్యేత్యాదినా పారివ్రాజ్యధర్మస్థితిహేతుకమౌనతృతీయసహకారివిధానం ప్రదర్శనార్థమిత్యాహ.

౪౮॥ సూ. మౌనవదితరేషామప్యుపదేశాత్॥ సర్వేషణావినిర్ముక్తస్య భిక్షాచరణపూర్వకమౌనోపదేశః సర్వేషామాశ్రమధర్మాణాం ప్రదర్శనార్థః. కుతః. ఏవంవిధమౌనోపదేశవదితరేషామాశ్రమిణామపి *త్రయో ధర్మస్కన్ధా ఇత్యారభ్య *బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతీతి బ్రహ్మప్రాప్త్యుపదేశాత్.

౪౭॥ సూ. కృత్స్నభావాత్తు గృహిణోపసంహారః॥ ....

౪౮॥ సూ. మౌనవదితరేషామప్యుపదేశాత్॥ (ఏవంవిధమౌనోపదేశవత్) సర్వేషణావినిర్ముక్తస్య భిక్షాచరణపూర్వకమౌనోపదేశవదిత్యర్థః.... ... ...

పరే తు విద్యాసహకారిణో మౌనస్య బాల్యపాణ్డిత్యవద్విధిః. *గార్హస్థ్యమాచార్యకులం మౌనం వానప్రస్థమితి ప్రయోగాన్మునిశబ్దస్య చతుర్థాశ్రమ

ఉపపాదితశ్చ పూర్వమేవ బ్రహ్మసంస్థశబ్దః సర్వాశ్రమిసాధారణ ఇతి. అతస్సుష్ఠూక్తం యజ్ఞాదిసర్వాశ్రమధర్మవన్మౌనతృతీయః పాణ్డిత్యాదిర్విద్యాసహకారిత్వేన విధీయత ఇతి. ....

సహకార్యన్తరవిధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

పరత్వవ్యవచ్ఛేదాయాహ * తృతీయమితి - తృతీయమిదం మౌనం. జ్ఞానాతిశయరూపమిత్యర్థః. విద్యావత్త్వేన ప్రాప్తత్వేఽప్యతిశయః - కింవిధినేత్యత్రాహ * పక్షేణేతి - యస్మిన్పక్షే భేదదర్శనప్రాబల్యాద్విద్యోపక్రమదశాయామేకత్వజ్ఞానస్య నాతిశయః - తస్మిన్నేష విధిః- దర్శపూర్ణమాసవిధ్యాదావఙ్గవిధివత్. మౌనాశ్రమే బాల్యాది ప్రథానేపి ఛాన్దోగ్యే గృహిణోపసంహారః కథమిత్యత్రాహ * కృత్స్నభావాత్తు గృహిణోపసంహార ఇతి - గృహిషు యజ్ఞాదికర్మాణ్యహింసేన్ద్రియసంయమనాది, చ యథాసమ్భవం విద్యన్తే - అతస్తేనోపసంహారః - న తు గార్హస్థ్యమాత్రపర్యవసానాదితి. మౌనగార్హస్థ్యాశ్రమద్వయోపన్యాసాదితరాశ్రమాభావశఙ్కాం వ్యుదస్యతి * మౌనవదితరేషామప్యుపదేశాదితి - యథా మౌనగార్హస్థ్యాశ్రమౌ ప్రామాణికౌ - తథా వానప్రస్థగురుకులవాసావపి- ఉపదేశావిశేషాత్. బహువచనం తత్తదవాన్తరవృత్తిభేదాపేక్షయేతి వర్ణయన్తి.
తత్ర తావత్ షష్ఠీసమాసాదపి సహకార్యన్తరం విధేయమితి యుక్తం- * విధ్యాదివదితి విధిశబ్దస్య విధేయవాచిత్వాత్, తస్యైకరూపస్యోచితత్వాచ్చ. తస్యాపి విధానవాచిత్వే షష్ఠ్యన్తాధ్యాహారప్రసఙ్గః. తృతీయవిధిశబ్దయోస్సామానాధికరణ్యే సత్యేకవాక్యత్వం స్యాత్ - త్వత్పక్షే తు తస్మాత్తృతీయం మౌనం విధీయత ఇతి వాక్యభేదకల్పనం స్యాత్. తచ్చ నిష్ప్రయోజనం. కించ- * విధ్యాదివదితి విధిశబ్దస్య విద్యాఙ్గభూతయజ్ఞాదిశమాదిపరత్వం యుక్తం- అఙ్గమాత్రే దృష్టాన్తసమర్పణాదపి విద్యాఙ్గత్వే దృష్టాన్తసమర్పణౌచిత్యాత్. * పక్షేణేత్యత్ర భేదదర్శనప్రాబల్యాదతిశయో విధేయ ఇత్యధ్యాహారాదపి వ్యాసాదౌ ప్రయోగాదిత్యధ్యాహారౌచిత్యాత్, జ్ఞానార్థస్య మునిశబ్దస్య తద్విశేషవిషయత్వే హేతోర్వక్తవ్యత్వాత్. విద్యావతోఽతిశయప్రాప్తేరవిధేయత్వశఙ్కాచాపాకరణీయేతి చేన్న - అతిశయమాత్రవాచిత్వాభావాన్మునిశబ్దస్య. శుభాశ్రయమననం హి విధేయం - తత్కారిషు ప్రయోగాత్, మౌనశబ్దస్య ధ్యానసమాధిపర్యాయత్వాభావాత్,. తత్తద్విషయవిశేషసంశీలనం హి మననం- న తు నిరన్తరస్మృతిః, న చ సమాధిః,. తచ్చ విద్యావతస్సిద్ధమితి చేన్న- * తద్వత ఇతి పదస్య ప్రారబ్ధవిద్యవిషయత్వాత్. తచ్చానుక్తసహకారిసాపేక్షత్వాదవగమ్యతే. బ్రాహ్మణశబ్దశ్చ సజాతివాచీ- * అథ బ్రాహ్మణ ఇత్యుక్తేః. జాతిర్హి ప్రాగేవ సిద్ధా. * కృత్స్నభావాదిత్యనన్తరసూత్రస్య చేతరాశ్రమసద్భావపరత్వమయుక్తం- * విధిర్వా ధారణవదిత్యత్రాశ్రమవిధీనాముపపాదితత్వాత్. యదాశ్రమాన్తరస్య విద్యాఙ్గత్వే విరోధపరిహారపరం * కృత్స్నభావాదితి సూత్రం- తదా ప్రదర్శనార్థతయా వ్యాఖ్యానే సమీచీనముత్తరం స్యాత్ - న తు గృహస్థైకృత్స్నత్వాత్ తస్మాత్ బ్రహ్మచర్యమౌనాదిసద్భావపరత్వేన వ్యాఖ్యానే. అత ఏవ కథం గృహిణః కృత్స్నమిత్యాశఙ్క్య మౌనవచ్ఛమాదీనామపి గృహమేధిని ఉపదేశాదితి- కార్త్స్న్యోపపాదకత్వేన తృతీయసూత్రస్య వ్యాఖ్యానమప్యయుక్తం- పూర్వసూత్రస్య గృహస్థైకృత్స్నధర్మపరత్వాభావాత్.—అన్యే తు * ఏతమేవ విదిత్వా మునిర్భవతీతి వాక్యాన్తరైకార్థ్యాత్ ఫలార్థవాదస్స్యాత్ - బ్రాహ్మణ్యసాహచర్యాచ్చ * అథ మునిరితి విద్యాఫలకీర్తనమితి పూర్వపక్షం కృత్వా- మౌనం నామ పారివ్రాజ్యం విధీయతే- * గార్హస్థ్యమాచార్యకులం మౌనం వానప్రస్థమితి ప్రయోగాత్, భవతీత్యధ్యాహారాదపూర్వతయా భవేదిత్యధ్యాహారస్య యుక్తత్వాత్, పూర్వత్ర * వ్యుత్థాయాథ భిక్షాచర్యం చరన్తీతి పారివ్రాజ్యప్రస్తావాత్,. స్తుతేశ్చ విధ్యర్థత్వాచ్చ * మునిర్భవతీత్యత్రాపి అయమేవార్థ ఇతి. బ్రాహ్మణ్యమపి న విద్యాఫలం- కింతు సహకార్యన్తరం విధేయం. తచ్చ సర్వాశ్రమధర్మపరిత్యాగరూపం- దుర్వాససస్సంవర్తాదీనాం నగ్నచర్యాదర్శనాత్, * నైతాదృశం బ్రాహ్మణస్యాస్తి విత్తం యథైకతా సమతా సత్యతా చ, శీలం స్థితిర్దణ్డనిధానమార్జవం తతస్తతశ్చోపరమః క్రియాభ్య ఇతి భారతవచనాత్,. ఇదం చ నయతీనామేవ- సంవర్తస్యైవావిర్వ్యక్తీకరణదర్శనాదితి సిద్ధాన్తయన్తి. బాల్యపాణ్డిత్యాపేక్షయా తృతీయం మౌనం న నిత్యవదనుష్ఠేయం- కింతు పక్షేణ- ఇచ్ఛయా వికల్పేన. విధ్యాదివత్ - * అథ యద్యజ్ఞ ఇత్యాచక్షత ఇత్యాదివాక్యోక్తయజ్ఞేష్టసత్రాయణానాశకాయనారణ్యాయనాదివత్. తేషు మౌనస్యపరస్తాత్ గార్హస్థ్యస్యామరణాచ్ఛ్రవణాత్. ఛాన్దోగ్యే గృహిణోపసంహారః తత్ర విద్యాపరికరసద్భావాత్ - న తు మౌనబ్రాహ్మణ్యయోరవిహితత్వాదితి చాహుః. * మౌనవదిత్యధికరణాన్తరం- బ్రహ్మచర్యవానప్రస్థయోః న విద్యాఙ్గత్వం- అవిధానాదితి పూర్వపక్షం కృత్వా * తమేతమిత్యాదివాక్యే వేదానువచనతపోనాశకశబ్దైర్వాక్యాన్తరైశ్చ బ్రహ్మచారిణాం వానప్రస్థానామప్యుపదేశాద్విద్యాఙ్గత్వమితి సిద్ధాన్తయన్తి- అత్ర బ్రూమః- ఫలకీర్తనమితి పూర్వపక్షోఽనుపపన్నః- జ్ఞానవ్యతిరేకేణ ఫలవిశేషవాచిత్వాప్రతీతేః. జ్ఞానమేవ చేత్ ఫలం- తర్హి పాణ్డిత్యానువాద ఇతి పూర్వపక్షో యుక్తః. పారివ్రాజ్యవిధిరితి సిద్ధాన్తోప్యనుపపన్నః- * వ్యుత్థాయ భిక్షాచర్యం చరన్తీతి పూర్వమేవ విహితత్వాత్. లిఙ్గాద్యశ్రవణముభయత్ర తుల్యం. విధికల్పనం తు తత్రైవోచితం- బహ్వర్థసాధారణాన్మునిశబ్దాదపి తత్ర పారివ్రాజ్యస్ఫుటప్రతీతేః. న చ బ్రాహ్మణ్యం నామ సర్వాశ్రమధర్మపరిత్యాగః- అశాబ్దత్వాత్. * తతస్తతశ్చోపరమః క్రియాభ్య ఇతి వచనం తు లౌకికవ్యాపారవిషయతయోపపన్నం. సంవర్తాదీనాం నగ్నచర్యావచనం న సర్వాశ్రమధర్మత్యాగే ప్రమాణం - జనావమానకృతయోగసిద్ధయే స్వప్రకర్షచ్ఛాదనార్థతయాప్యుపపన్నత్వాత్, ఆవిర్వ్యక్తీకరణేన గార్హస్థ్యపరిత్యాగావగమాత్, ఆశ్రమధర్మాణాం మాత్స్యధ్యానస్యేవ ఛన్నానుష్ఠానసమ్భవాచ్చ. తథా హి స్మరన్తి * యం న సన్తం న చాసన్తం నాశ్రుతం న బహుశ్రుతం । న సువృత్తం న దుర్వృత్తం వేద కశ్చిత్స బ్రాహ్మణః । గూఢధర్మాశ్రితో విద్వానజ్ఞాతచరితం చరేత్ । అన్ధవజ్జడవచ్చాపి మూకవచ్చ మహీం చరేదితి. ద్వితీయసూత్రే గృహిణోపసంహారస్య నిర్వాహ్యత్వాదాద్యసూత్రే * పక్షేణేతి పారివ్రాజ్యస్య వికల్పేనోపాదేయత్వం

౪౯॥ సూ. అనావిష్కుర్వన్నన్వయాత్ ॥

*తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేదిత్యత్ర విదుషా బాల్యముపాదేయతయా శ్రుతం. బాలస్య భావః కర్మ వా బాల్యం. బాలభావస్య వయోఽవస్థావిశేషస్యానుపాదేయత్వాత్కర్మైవేహ గృహ్యతే. తత్ర కిం బాలస్య కర్మ కామచారాదికం సర్వం విదుషోపాదేయం, ఉత దమ్భాదిరహితత్వమేవేతి విశయే—విశేషాభావాత్సర్వముపాదేయం. నియమశాస్త్రాణి చ విశేషవిధినాఽనేన బాధ్యన్త ఇతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (అనావిష్కుర్వన్నితి) బాలస్య యత్స్వభావానావిష్కారరూపం కర్మ తదుపాదదానో వర్తేత విద్వాన్. కుతః. (అన్వయాత్) తస్యైవాన్వయాత్. *బాల్యేన తిష్ఠాసేదిత్యస్మిన్విధౌ తస్యైవ హ్యన్వయస్సమ్భవః, ఇతరేషాం విద్యావిరోధిత్వశ్రవణాత్ *నావిరతో దుశ్చరితాన్నాశాన్తో నాసమాహితః। నాశాన్తమానసో వాపి ప్రజ్ఞానేనైనమాప్నుయాత్ *ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిరిత్యాదిషు. ....

అనావిష్కారాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౦॥ సూ. ఐహికమప్రస్తుతప్రతిబన్ధే తద్దర్శనాత్ ॥

ద్వివిధా విద్యా—అభ్యుదయఫలా, ముక్తిఫలా, చ. తత్రాభ్యుదయఫలా స్వసాధనభూతైః పుణ్యకర్మభిః పుణ్యకర్మానన్తరమేవ ఉత్పద్యతే, ఉతానన్తరం కాలాన్తరే వేత్యనియమ ఇతి సంశయః. పూర్వకృతైః పుణ్యకర్మభిర్హి విద్యా జాయతే—యథోక్తం భగవతా *చతుర్విధా భజన్తే మాం జనాస్సుకృతినోఽర్జునేతి. సాధనే నిర్వృత్తే విళమ్బహేత్వభావాదనన్తరమేవ.... ... ...

చాసమర్థనీయం—విద్యాఙ్గత్వేన గార్హస్థ్యప్రామాణికత్వబుద్ధౌ సత్యాం పారివ్రాజ్యనియమశఙ్కానుపపత్తేః. *తద్వత ఇత్యస్య విద్యావత ఇతి వ్యాఖ్యానముచితం—న తు బాల్యపాణ్డిత్యవత ఇతి—విద్యాయాః ప్రకృతత్వాత్, పారివ్రాజ్యానియమస్యాసమర్థనీయత్వాచ్చ. యతో మౌనబ్రాహ్మణశబ్దౌ న పారివ్రాజ్యసర్వాశ్రమధర్మత్యాగపరౌ—కిన్తు శుభాశ్రయమనననిదిధ్యాసనలాభపరౌ—అత ఏవ తయోరనియతత్వమప్యనుపపన్నం—సర్వాసు విద్యాసు శుభాశ్రయమననస్యాపేక్షితత్వాత్, ఉపాసనస్య నిదిధ్యాసనరూపత్వాచ్చ. ద్వితీయసూత్రనిర్వాహో యథావత్తోత్తరః. బ్రహ్మచర్యవానప్రస్థయోర్విద్యాఙ్గత్వనిరూపకతయాఽధికరణాన్తరత్వం చ *మౌనవదితి సూత్రస్యాయుక్తం—*సర్వాపేక్షేత్యత్రైవ *తమేతమిత్యాదివాక్యేన విద్యాయాస్సర్వాశ్రమధర్మాఙ్గకత్వస్య సమర్థితత్వాత్. ....

సహకార్యన్తరవిధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

౪౯॥ సూ. అనావిష్కుర్వన్నన్వయాత్ ॥ సఙ్గతిః స్ఫుటా. బాల్యోపాదానే కిం కామచారాదికమప్యుపాదేయం—ఉత మాహాత్మ్యానావిష్కరణమేవ. కిం బాల్యశబ్దః సర్వబాలకర్మపరః—ఉత మాహాత్మ్యానావిష్కారరూపబాలస్వభావవిశేషపరః. *నావిరత ఇత్యాది శ్రుతిః కిం బాల్యశబ్దస్యానావిష్కారపరతామవగమయతి—నేతి. న చేత్—సర్వబాలకర్మపరతయా బాల్యశబ్దస్య—కామచారాదేః ఉపాదేయత్వం. అవగమయతి చేత్—అనావిష్కారపరతయా బాల్యశబ్దస్య—దమ్భాదిరాహిత్యమేవోపాదేయం స్యాత్. నను కథం రాగప్రాప్తస్య కామచారాదేర్విధేయత్వశఙ్కా. నైవం—రాగప్రాప్తస్య ఋతుగమనాదేర్నియమనార్థం విధానదర్శనాత్. ఋతుగమనం నాన్యత్ర నిషిద్ధం—రాగప్రాప్తనిషిద్ధం కథం విధేయమితి చేన్న—పశ్వాలమ్భన విధానవద్బాల్యవిధానస్య సమ్భావితత్వాత్. (నియమశాస్త్రాణి చేతి) నియమశాస్త్రాణి బ్రహ్మవిద్వ్యతిరిక్తవిషయాణీతి భావః. ... ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) (బాలస్యేతి) స్వభావః—అభిజనశుద్ధ్యాదిః. నియమశాస్త్రాణాం బ్రహ్మవిద్వ్యతిరిక్తవిషయత్వం పరిహృతం—ఏతదాశ్రమనిష్ఠస్య విశేషతో నియమదర్శనాదిత్యర్థః. ....

అనావిష్కారాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౦॥ సూ. ఐహికమప్రస్తుతప్రతిబన్ధే తద్దర్శనాత్ ॥ అఙ్గచిన్తా కృతా—అఙ్గినిష్ఠా సిద్ధిసమయో నిరూప్యత ఇతి సఙ్గతిః. కిమైహికఫలోపాసనం స్వసాధనపుణ్యకర్మానన్తరమేవోత్పద్యతే—ఉతానన్తరం కాలాన్తరే వేత్యనియమః. కిం తదుత్పత్తేః ప్రతిబన్ధస్సమ్భవతి—నేతి. న చేత్—ఆనన్తర్యనియమః. సమ్భవేత్త్వనియమః. ఉద్గీథాద్యుపాసనరహితయజ్ఞాదిసుకృతైర్విద్యానిష్పత్తావయం విచారః. విద్యాయాః పుణ్యహేతుకత్వే సిద్ధే హ్యయం విచార ఇత్యత్రాహ (యథోక్తమితి)..

ఐహికాధికరణం సమాప్తమ్

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (ఐహికమప్రస్తుతప్రతిబన్ధ ఇతి) ఐహికం- అభ్యుదయఫలముపాసనం- అప్రస్తుతప్రతిబన్ధే- అప్రస్తుతే ప్రబలకర్మాన్తరప్రతిబన్ధే సత్యనన్తరం, ప్రతిబన్ధే సతి తదుత్తరకాల, మిత్యనియమః. కుతః. (తద్దర్శనాత్) దృశ్యతే హి ప్రబలకర్మాన్తరేణ కర్మఫలప్రతిబన్ధాభ్యుపగమః శ్రుతౌ- *యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరమిత్యుద్గీథవిద్యాయుక్తస్య కర్మణః ఫలాప్రతిబన్ధశ్రవణాత్.........

ఐహికాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౧॥ సూ. ఏవం ముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతేస్తదవస్థావధృతేః॥

ముక్తిఫలస్యాప్యుపాసనస్య స్వసాధనభూతైరతిశయితకర్మభిరుత్పత్తావేవమేవ కాలానియమః- తస్యాపి పూర్వవత్ప్రతిబన్ధాభావప్రతిబన్ధసమాప్తిరూపావస్థావధృతేః- అత్రాపి తస్య హేతోస్సమానత్వాదిత్యర్థః.

సర్వేభ్యః కర్మభ్యో ముక్తిఫలవిద్యాసాధనస్య కర్మణః ప్రబలత్వాత్ప్రతిబన్ధాసమ్భవ ఇత్యధికాశఙ్కా.

తత్రాపి బ్రహ్మవిదపచారాణాం పూర్వకృతానాం ప్రబలానాం సమ్భవాత్ప్రతిబన్ధసమ్భవ ఇతి పరిహారః.

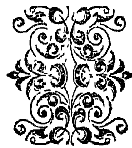
ద్విరుక్తిరధ్యాయపరిసమాప్తిం ద్యోతయతి. ....

ముక్తిఫలాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

తృతీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయః.

౫౧॥ సూ. ఏవం ముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతేస్తదవస్థావధృతేః॥ సఙ్గతిః స్ఫుటా. కిం ముక్తిఫలముపాసనం స్వసాధనకర్మానన్తరమేవోత్పద్యతే- ఉతానన్తరం కాలాన్తరే వేత్యనియమః. కిం పరవిద్యాసాధనాత్కర్మణః ప్రబలకర్మాన్తరం సమ్భవతి- నేతి. అసమ్భవే నియమః. సమ్భవే త్వనియమ ఇతి. ముక్తిఫలశబ్దో బహువ్రీహిః. ఉద్గీథాద్యుపాసనరహితయజ్ఞాదినిష్పాద్యపరవిద్యానిష్పత్తివిషయోఽయం విచారః. తస్య హేతోః- పూర్వోక్తహేతోః. ... ...

అధికాశఙ్కామాహ (సర్వేభ్య ఇతి) భగవత్ప్రీత్యతిశయహేతుత్వేన ప్రాబల్యాన్న తత్ప్రతిబన్ధకమస్తీతి శఙ్కా. ... ...

బ్రహ్మవిదపచారః ప్రతిబన్ధక ఇతి పరిహారః. ... ...

ఇతరే త్వత్రయోఽపీదమధికరణద్వయం విద్యాసాధనానన్తరం విద్యోత్పత్తివిషయం, నిష్పన్నాయాం విద్యాయాం తత్ఫలభూతముక్తివిషయం, చ వర్ణయన్తి. తత్ర పరే తు *ఐహికమిత్యత్ర విద్యోత్పత్తిరప్రతిబన్ధే సత్యస్మిన్ జన్మని స్యాత్-అన్యథా అన్యత్రేతి సిద్ధాన్తయన్తి. తత్ర విచారస్యైహికోపాసనవిషయత్వాభావమాత్రే విరోధః. తత్త్వనన్తరాధికరణవిచారానుపపత్తేరనుపపన్నం. అనన్తరాధికరణస్య కో విచారః. ముక్తిరూపే ఫలే వ్యుత్కర్షనికర్షకృతః కశ్చిద్విశేషప్రతినియమః ఫలత్వాత్సమ్భవతీత్యాశఙ్క్య పరిహ్రియతే- ముక్తేరేకరూపత్వావధృతేరితి చేత్. ఉచ్యతే-ఉత్కర్షనికర్షకృతవిశేషప్రతినియమ ఇతి కిం స్వరూపగతవిశేషః - ఉత విళమ్బావిళమ్బరూపవిశేషో వివక్షితః. న ప్రథమః- ఇహాసఙ్గతత్వాత్. చతుర్థస్య చతుర్థపాదే హి తస్య నిరూప్యతా. నిరూప్యతే చ *సమ్పద్యావిర్భావ ఇతి. ద్వితీయేఽపి కిం విద్యాయామనిష్పన్నాయాం విళమ్బావిళమ్బవిచారః- ఉత నిష్పన్నాయాం. ప్రథమే నివర్తకానిష్పత్తౌ నివర్త్యనివృత్తేః ప్రసక్త్యభావేన విళమ్బనిశ్చయాదనారమ్భః. ద్వితీయే వసిష్ఠాదీనామధికారికాణాం విద్యావతామపి విళమ్బస్య పూర్వం సమర్థితత్వా, దిదానీంతనానాం బ్రహ్మజ్ఞానవతాం దేహపాతవిళమ్బా, చ్చ విళమ్బావిళమ్బరూపవిశేషప్రతినియమనిరాసోఽనుపపన్నః. అత ఉపాసనభేదేనైవాధికరణవర్ణనం యుక్తం.— అపరే తు విద్యాఫలమాత్మాపరోక్ష్యం కిమిహైవ జన్మని- ఉతేహాఽన్యత్ర వేత్యనియమ ఇతి విచార్య-పూర్వాధికరణేనానియమ ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. అనన్తరే చ- ఆపరోక్ష్యే సతి తద్దేహపాతే మోక్షః - దర్శనమాత్రే కర్మక్షయశ్రుతేరితి పూర్వపక్షం కృత్వా - ఆపరోక్ష్యేతా

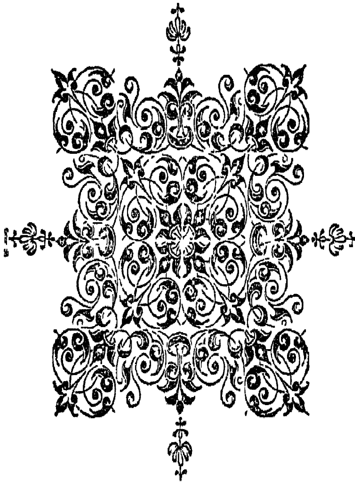
రతమ్యసమ్భవాత్ తత్రవాఽన్యత్రవేత్యనియమః. మోక్షస్త్వేకరూపః- పరమాత్మావస్థాహిముక్తిరవధృతేత్యాహుః. తేషామపిమోక్షైకరూపత్వంసిద్ధాన్తశ్చేత్- పూర్వవదసఙ్గతిఃపునరుక్తిశ్చ. విళమ్బావిళమ్బసమ్భవేనిరూప్యే *యావదధికారమిత్యనేనగతార్థత్వా, దనారమ్భణీయతా. సంశయాభావా, చ్చ. ఆపరోక్ష్యమాత్రేముక్తిశబ్దస్యకేనసమ్భావ్యతే.—— అన్యేతుసాక్షాత్కారసాధనానీహైవాప్రతిబన్ధే- సతితుప్రతిబన్ధేఽన్యత్రజన్మనిసాక్షాత్కారంజనయన్తీతిపూర్వాధికరణేనిశ్చిత్య- చరమాధికరణేబ్రహ్మసాక్షాత్కారఫలస్యముక్తేస్తద్దేహావసానభావిత్వంస్వతః- సతితుప్రతిబన్ధేజన్మాన్తరే - అధికారికేషువసిష్ఠాదిషుముక్త్యవస్థావధృతేః. అయంచన్యాయఃకర్మఫలేషుస్వర్గాదిషుచ. సూత్రకారేణ ప్రసఙ్గాదిహప్రతిపాదితఇత్యాహుః. ఏషామపిచరమాధికరణసిద్ధాన్తస్యప్రాగేవసిద్ధతయాఽధికరణద్వయవిభాగానుపపత్తిఃపూర్వవదనుసన్ధేయా. యజ్ఞాదికర్మఫలానామిహవిచారస్తునసూత్రవివక్షితః - ముక్తిఫలశబ్దోపాదానాత్. నహి * ఫలమతఉపపత్తేరితివత్సావధారణశబ్దనిర్దేశః. అనపేక్షితత్వాదభిప్రాయకల్పనంచానుపపన్నం. యజ్ఞాదీనాంవిద్యాఙ్గత్వాదపేక్షితమితిచేత్ - తత్పూర్వసూత్రేణకృతమిత్యనపేక్షితత్వం. అత ఉపాసనభేదవిషయతయైవాధికరణద్వయవర్ణనంయుక్తమితి..

ముక్తిఫలాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణావిలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థఃపాదః.

స మా ప్త శ్చా ధ్యా య ః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౧౨౩.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా- ౪౬౮.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

చతుర్థాధ్యాయే — ప్రథమః పాదః.

ఆవృత్త్యధికరణమ్.

౧॥ సూ. ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్ ॥

తృతీయేఽధ్యాయే సాధనైస్సహ విద్యా చిన్తితా - అథేదానీం విద్యాస్వరూపవిశోధనపూర్వకం విద్యాఫలం చిన్త్యతే. తత్ర *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం *తమేవం విదిత్వాఽతిమృత్యుమేతి *బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి *యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణమిత్యాది వేదాన్తవాక్యేషు బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనతయా విహితం వేదనం కిం సకృత్కృతమేవ శాస్త్రార్థః - ఉతాసకృదావృత్తమితి సంశయః. కియుక్తం. సకృత్కృతమితి. కుతః. *బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీతి వేదనమాత్రస్యైవ విధానాత్, అసకృదావృత్తౌ ప్రమాణాభావాత్,. న చావఘాతాదివద్వేదనస్య బ్రహ్మ పరోక్ష్యం ప్రతి దృష్టోపాయత్వాద్యావత్కార్యమావృత్తిరితి శక్యం వక్తుం - వేదనస్య దృష్టోపాయత్వాభావాత్. జ్యోతిష్టోమాదికర్మాణి, వేదాన్తవిహితం చ వేదనం, పరమపురుషారాధనరూపం - ఆరాధితాచ్చ పరమపురుషాద్ధర్మార్థకామమోక్షాఖ్యపురుషార్థావాప్తిరితి హి *ఫలమత ఉపపత్తేరిత్యత్ర ప్రతిపాదితం. అతో జ్యోతిష్టోమాదివద్యథాశబ్దం సకృత్కృతమేవ శాస్త్రార్థః. ....

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (ఆవృత్తిరసకృదితి) అసకృదావృత్తమేవ వేదనం శాస్త్రార్థః. కుతః. (ఉపదేశాత్) ధ్యానోపాసనపర్యాయేణ వేదనశబ్దేనోపదేశాత్. తత్పర్యాయత్వం చ విద్యుపాస్తిధ్యాయతీనామేకస్మిన్విషయే వేదనోపదేశపరవాక్యేషు ప్రయోగాదవగమ్యతే. తథాహి - *మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యుపాసినోపక్రాన్తోఽర్థః *భాతి చ తపతి చ కీర్త్యా యశసా బ్రహ్మవర్చసేన య ఏవం వేదేతి విదినోపసంహ్రియతే,- తథా *యస్తద్వేద యత్స వేద స మయైతదుక్త ఇత్యుపక్రమే విదినోక్తం రైక్వస్య జ్ఞానం *అను మ ఏతాం భగవో దేవతాం శా

౧॥ సూ. ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్ ॥ అధ్యాయసఙ్గతిమాహ (తృతీయ ఇతి) తృతీయే పాదద్వయేన ప్రథమముపాసనోపయోగి బాహ్యవిషయవైతృష్ణ్యభగవత్తృష్ణాజననహేతోర్నిరూపణీయం హి నిరూపితం. తృతీయే విద్యాభేదాభేదచిన్తా. చతుర్థేఽఙ్గచిన్తేతి తృతీయాధ్యాయే విద్యైవ నిరూపితేత్యర్థః. చతుర్థే ఫలమేవ ప్రధానతః ప్రతిపాద్యం. విద్యావిషయే పూర్వమనిరూపితాంశశ్చ నిరూప్యతే- అస్య సాధ్యస్యేదం సాధనమితి సాధ్యసాధనభావసమ్బన్ధజ్ఞాపనార్థం, భక్తిరూపాపన్నజ్ఞానస్య ప్రీతిరూపతయా ఫలకోటినివేశజ్ఞాపనార్థం, చ. కర్మయోగాపేక్షయా చ సాధ్యత్వమస్తీత్యత్ర చిన్త్యతే. (తత్రేత్యాది) కిం వేదాన్తవిహితవేదనం సకృత్కృతం శాస్త్రార్థః- ఉతాసకృదావృత్తమితి. కిం *బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యాదిభిర్వేదనమాత్రం విధీయతే- ఉత నిదిధ్యాసనం. కిమత్ర విదిశబ్దో జ్ఞానమాత్రపరః - ఉతోపాసనపరః. ఉపక్రమోపసంహారాభ్యాం వాక్యాన్తరాచ్చ ఉపాసనపరత్వం విదిశబ్దస్యావగమ్యతే- నేతి. న చేత్ - ఉపాసనపరత్వాభావేన వేదనమాత్రం విధీయత ఇతి సకృత్కృతం శాస్త్రార్థః. అవగమ్యతే చేత్ - విదిశబ్దస్యోపాసనపరత్వాన్నిదిధ్యాసనపరం వేదనం విహితమిత్యసకృదావృత్తమేవ శాస్త్రార్థః. ఆవృత్తౌ ప్రమాణాభావేఽపి దృష్టోపయోగే హ్యావృత్తిః క్రియత ఇత్యత్రాహ (న చేతి) అదృష్టోపాయత్వం సిద్ధాన్తినైవోక్తమిత్యాహ (జ్యోతిష్టోమాదీతి) ... ...

సిద్ధాన్తమాహ (ఇతి ప్రాప్త ఇతి) (ధ్యానోపాసనపర్యాయేణ వేదనశబ్దేనేతి) అత్ర నిమిత్తభేదేఽప్యేకార్థపర్యవసాయిత్వం పర్యాయత్వం వివక్షితం. పర్యాయత్వం కథమిత్యత్రాహ (తత్పర్యాయత్వం చేతి) *కీర్తిః- పరత్వవిషయప్రథా. యశః - సౌలభ్యప్రథా. తాభ్యాం భాతి- బ్రహ్మవర్చసేన తపతీత్యర్థః. యథా భక్తిస్నేహశబ్దౌ పరత్వసౌలభ్యవిషయావభిధీయేతే- తథా కీర్తియశసీ- *స్నేహో మే పరమో రాజన్- భక్తిశ్చ నియతా వీరేత్యత్ర హి తథా దృశ్యతే. రఞ్జనవాచినా రాజన్ శబ్దేన వీరశబ్దేన చ స్నేహభక్తీ సౌలభ్యపరత్వవిషయే అవగమ్యేతే. *నాథయోనిసహస్రేష్విత్యత్ర *తేషు తేష్వచ్యుతా భక్తిరితి, తత్రైవ ప్రకరణే *యా ప్రీతిరవివేకానామితి, చ పఠ్యతే. తథా కీర్తియశసౌ శబ్దః. *యస్తద్వేద- యో వేదితా. యత్స వేద - యచ్చ వేద్యం- స మయైతదుక్తః- స వేదితా రైక్వః, తద్వేద్యం బ్రహ్మ, చోభయం మయోక్తమిత్యర్థః. పుల్లిఙ్గనిర్దేశో రైక్వాభిప్రాయేణ. *అను మ ఇత్యాది-

ధియాందేవతాముపాస్స ఇత్యుపాసినోపసంహ్రియతే. తథా *బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమిత్యాదివాక్యసమానార్థేషువాక్యేషు *ఆత్మావాఅరేద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యోమన్తవ్యోనిదిధ్యాసితవ్యః *తతస్తుతంపశ్యతినిష్కలంధ్యాయమానఇత్యాదిషుధ్యాయతినావేదనమభిధీయతే. ధ్యానంచచిన్తనం. తచ్చస్మృతిసన్తతిరూపం - నస్మృతిమాత్రం. ఉపాస్తేరపితదేకార్థః - ఏకాగ్రచిత్తవృత్తినైరన్తర్యేప్రయోగదర్శనాత్. తదుభయైకార్థ్యాదసకృదావృత్తసన్తతస్మృతిరిహ *బ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవభవతి *జ్ఞాత్వాదేవంముచ్యతేసర్వపాశైరిత్యాదిషువేదనాదిశబ్దైరభిధీయతఇతినిశ్చీయతే. ....

౨॥ సూ. లిఙ్గాచ్చ॥ లిఙ్గంస్మృతిః. స్మృతేశ్చాయమర్థోఽవగమ్యతే. స్మర్యతేహిమోక్షసాధనభూతంవేదనంస్మృతిసన్తతిరూపం *తద్రూపప్రత్యయేచైకాసన్తతిశ్చాన్యనిస్పృహా। తద్ధ్యానంప్రథమైష్షడ్భిరఙ్గైర్నిష్పాద్యతేతథేతి. తస్మాదసకృదావృత్తమేవవేదనంశాస్త్రార్థః.........................

ఆవృత్త్యధికరణంసమాప్తమ్.

మేలనుకాఖీత్యన్వయః- *వ్యవహితాశ్చేతిసూత్రాత్. (ఉపసంహ్రియతే) ఉపక్రమోక్తిఃపశ్చాదనూద్యతఇత్యర్థః. ఏకైకత్రవిద్యుపాస్యోరేకార్థవిషయయోః ప్రయోగోదర్శితః- అథానేకత్రప్రదేశభేదేనైకైకస్యప్రయోగందర్శయతి (తథేతి) అత్ర *ఛాగోవామన్త్రవర్ణాదితిన్యాయోఽభిప్రేతః. ధ్యాయమానశబ్దోపాదానేన *నిదిధ్యాసితవ్యఇత్యత్రసన్నిధ్యాయస్యేష్యమాణప్రధానత్వందర్శితం. ధ్యాయతినావేదనముచ్యతాం - తత్కిమసకృదావృత్తేరిత్యత్రాహ (ధ్యానంచచిన్తనమితి) *ధ్యైచిన్తాయామితిహిధాతుః. అసకృదావృత్తత్వంవిచ్ఛేదేప్యుపపద్యతఇతితద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (అసకృదావృత్తసన్తతస్మృతిరితి) ....

౨॥ సూ. లిఙ్గాచ్చ॥ లిఙ్గశబ్దంవ్యాచష్టే (లిఙ్గంస్మృతిరితి) ... ...

పరేచాపరేచశ్రవణమనననిదిధ్యాసనానామావృత్తిరపేక్షితావా- నేతివిచారయన్తి. తదయుక్తం- శ్రవణమననయోఃరాగప్రాప్తత్వేనయావన్నిశ్చయంతదావర్తనస్యప్రాప్తత్వాత్. *అసకృత్పదంహేత్వంశవిషయమాహుః- *శ్రోతవ్యోమన్తవ్యోనిదిధ్యాసితవ్యఇత్యసకృదుపదేశాదితి. తదయుక్తం- శ్రోతవ్యాదిశబ్దైరేకైకస్యావృత్త్యభావాత్. ఉపదేశక్రియాయాఆవృత్తిర్వివక్షితేతిచేత్. తర్హిసకృచ్ఛ్రవణేనసకృన్మననేనసకృన్నిదిధ్యాసనేనచతస్యోపదేశస్య సఫలతయాతేషాంప్రత్యేకావృత్తౌ ప్రమాణత్వాభావాత్. తేషామాత్మసాక్షాత్కారార్థత్వాత్తస్యతుప్యార్థావఘాతస్యేవదృష్టార్థత్వాదావృత్తిసిద్ధిరితిచేత్. తర్హి *అసకృదుపదేశాదితిహేతురహేతుస్స్యాత్- దృష్టార్థత్వాదిత్యేవసూత్రయితవ్యం. అసకృచ్ఛబ్దస్యావృత్తివిశేషణత్వంతుసఫలం- ఆవృత్తిశబ్దస్యద్విస్త్రిః ప్రత్యయమాత్రేణాపికృతార్థత్వాత్. ఆవృత్తిశ్చాత్మాపరోక్ష్యేదృష్టోపాయః- సకృచ్ఛ్రుతాద్వాక్యాదప్రతీతస్యార్థస్యావర్తనేనసమ్యక్ప్రతిపత్తిదర్శనాత్,- తదాపరోక్ష్యంచబన్ధనివృత్తౌదృష్టోపాయః-రజ్జ్వాపరోక్ష్యేణసర్పభ్రమనివృత్తిదర్శనాదితిచాయుక్తం- *ధాతుఃప్రసాదాద్వీతశోకః *మద్భక్తస్సర్వదుర్గాణిమత్ప్రసాదాత్తరిష్యతీతిశ్రుతిస్మృతివిరోధాత్. జ్ఞానవేదనశబ్దాన్వితవాక్యాన్యేవవిషయః- నతుధ్యానాదిశబ్దాన్వితాని- ధ్యానాదిపదానామావృత్తప్రత్యయవిషయత్వేసంశయాభావాత్. ఆత్మనోనిత్యాపరోక్షత్వాభ్యుపగమాన్నతదావృత్తిసాధ్యం. బన్ధనివర్తకసాక్షాత్కారస్తుసవాక్యజన్యప్రత్యయావృత్త్యాభవతి - జ్యోతిష్టోమాదివాక్యార్థప్రత్యయావృత్తేస్తదర్థాపరోక్ష్యహేతుత్వాభావాత్, ఏకశ్చన్ద్రఇతివాక్యజన్యప్రత్యయావృత్త్యాచన్ద్రైకత్వాపరోక్ష్యాభావాచ్చ. తిమిరాద్యపగమేజాయతఇతిచేత్. తత్తుచక్షుషాజాయతే-నతుచన్ద్రైకత్వప్రత్యయావృత్తిమాత్రాత్ - తదనుగృహీతాదేకశ్చన్ద్రఇతివాక్యాద్వా. తిమిరాదిస్థానీయదోషభేదవాసనాచేత్-తత్రవక్తవ్యంసర్వంప్రాగేవోక్తం. నిర్గుణబ్రహ్మణోవేద్యత్వాభావాత్ *బ్రహ్మవేదేత్యాదివాక్యానాంక్లిష్టతా. తత్రకల్పనాపోహేనసమ్యఙ్నిశ్చయోదయాయశ్రవణాద్యావృత్తిర్విధేయా- తదనుష్ఠాననాన్తరీయకతయానిర్గుణబ్రహ్మప్రత్యయావృత్తిరితిపక్షోప్యయుక్తః- ధ్రువానుస్మృతివిరోధాత్. విజాతీయప్రత్యయావ్యవహితప్రత్యయసన్తానంహిధ్రువానుస్మృతిః. భేదోమిథ్యా- నిర్విశేషజ్ఞప్తిమాత్రంసత్యమితిభావనాయాఃవిజాతీయప్రత్యయసమ్భవాన్నధ్రువానుస్మృతిసిద్ధిః. సమాధివిధిశ్చానుపపన్నః- సమాధౌమనసఃప్రలయోనామబహిర్వ్యాపారానర్హత్వం- నతువినాశః-అనుపపన్నత్వాత్. బన్ధనివర్తకంవాక్యార్థజ్ఞానం మనోవినాశరూపసమాధిజన్యంవా- జనకంవా. నప్రథమః - మనసోనాశేవాక్యస్యజ్ఞానజనకత్వాయోగాత్. శబ్దోహిమనసాగృహ్యమాణఏవార్థజ్ఞానంజనయతి. నద్వితీయః- వాక్యార్థజ్ఞానస్యకృత్స్నప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవిషయస్యదేహేస్థితే మనోమాత్రప్రలయహేతుత్వానుపపత్తేః, పునర్మనఉత్పత్త్యనుపపత్తేశ్చ. నహిజ్ఞాననివృత్తస్యబన్ధస్యపునరుదయః. పూర్వంజ్ఞాననివృత్తస్యాపిరజ్జుసర్పస్యేవపశ్చాదుదయోపపత్తిరితిచేత్- తర్హిబన్ధస్యాపిపునరుదయప్రసఙ్గః. దోషానివృత్త్యారజ్జుసర్పస్యపునరుదయస్సమ్భవేత్- తదభావాద్బన్ధస్యపునరుదయాభావఇతిచేత్. మ

౩॥ సూ. ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చ॥

ఇదమిదానీం చిన్త్యతే- కిముపాస్యం బ్రహ్మోపాసితురన్యత్వేనోపాస్యం- ఉతోపాసితురాత్మత్వేనేతి. కింయుక్తం. అన్యత్వేనేతి. కుతః. ఉపాసితుః ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరత్వాత్ బ్రహ్మణః. అర్థాన్తరత్వం చ * అధికం తు భేదనిర్దేశాత్ * అధికోపదేశాత్ * నేతరోనుపపత్తేరిత్యాదిషూపపాదితం. యథావస్థితం చ బ్రహ్మోపాస్యం- అయథోపాసనే హి బ్రహ్మప్రాప్తిరప్యయథాభూతా స్యాత్ - * యథాక్రతురస్మింల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీతి న్యాయాత్. అతోఽన్యత్వేనోపాస్యమితి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (ఆత్మేతిత్వితి) తుశబ్దోఽవధారణే. ఉపాసితురాత్మత్వేనైవోపాస్యం. ఉపాసితా ప్రత్యగాత్మా స్వశరీరస్య స్వయం యథా ఆత్మా- తథా స్వాత్మనోపి పరం బ్రహ్మాత్మేత్యేవోపాసీతేత్యర్థః. కుతః. ఏవం హ్యుపగచ్ఛన్తి పూర్వే ఉపాసితారః *త్వం వా అహమస్మి భగవో దేవతే అహం వై త్వమసీతి. ఉపాసితురర్థాన్తరభూతం బ్రహ్మోపాసితారోఽహమితి కథమభ్యుపగచ్ఛన్తీత్యత్రాహ (గ్రాహయన్తి చేతి) ఇమమర్థమవిరుద్ధముపాసితౄన్ గ్రాహయన్తి శాస్త్రాణి- తాన్ ప్రత్యుపపాదయన్తీత్యర్థః- *య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి, తథా * స

నోసివర్తకస్యాపి వాక్యార్థజ్ఞానస్య దోషనివర్తకత్వాత్పునర్మనస ఉత్పత్త్యనుపపత్తిః. క్రియావిశేషేణ మనః ప్రళయః- న తు వాక్యార్థజ్ఞానేనేతి చేన్న- ఉత్పాదకక్రియావిశేషాభావేన మనస ఉత్పత్త్యనుపపత్తేః. కించ-మనః ప్రళయస్య వాక్యార్థజ్ఞానోత్పత్తివిరోధిత్వాన్ముముక్షోస్సమాధిరకర్తవ్యస్స్యాత్. ముక్తస్య సర్వజ్ఞత్వే ప్రాక్తనభగవదలాభానుసన్ధానేనానన్తదుఃఖిత్వమితి చేన్న- స్వసంసరణస్య భగవల్లీలాత్వానుసన్ధానస్య సుఖరూపత్వాత్. నను ముక్తస్యానన్తాధిక్యే సార్వజ్ఞ్యం హీయేత- అతిశయితానన్తస్య మోహనత్వదర్శనాదితి చేన్న- తమోగుణసంమిశ్రణప్రయుక్తత్వాన్మోహనత్వస్య. మనో హి గుణత్రయాత్మకం.—— ఇతరే త్వత్రాపి *లిఙ్గాచ్చేతి సూత్రమేవం వ్యాచక్షతే- *రశ్మిబహుత్వం పర్యావర్తయేదితి - బహుపుత్రతాయై రశ్మిబహుత్వోపాసనపరే వాక్యే ఆవృత్తిశబ్దేనోపాసనానువాదశ్చావృత్తౌ లిఙ్గమితి. ఏకస్మిన్నపి దినే సకృచ్చిన్తనేపి దినభేదేనావృత్తిమాత్రేణాప్యావృత్తిశబ్దవ్యపదేశోపపత్తేర్నిరన్తరావృత్తౌ లిఙ్గత్వాయోగాత్తదనాదరః.—— అన్యేత్విమం విచారమహంగ్రహోపాసనవ్యతిరిక్తవిషయమాహుః - తస్య ధ్యానఫలసాక్షాత్కారపర్యన్తత్వాదావృత్తిసిద్ధిరితి. తదయుక్తం- తస్య సాక్షాత్కారపర్యన్తత్వే, అన్యేషామతత్పర్యన్తత్వే, చ నియామకాభావాత్. ద్రష్టవ్యేతి శ్రుతిర్హి సర్వోపాసనసాధారణీ. కించ- అహమర్థమాత్రసాక్షాత్కారో నిత్యసిద్ధ ఇతి నోపాస్తిసాధ్యతా. ఈశ్వరతాదాత్మ్యం ఘటస్యేశ్వరాత్మత్వవదతాత్త్వికమితి శబ్దప్రతీతిమాత్రసిద్ధస్య తస్య న సాక్షాత్కార ఉపపద్యతే. ....

ఆవృత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౩॥ సూ. ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చ॥ ఉక్తస్యాసకృదావృత్తస్యోపాసనస్యోపాస్యం బ్రహ్మ కిముపాసితురన్యత్ - ఉత తస్యైవాత్మేతి శఙ్కాయాం వ్యతికరోపదేశజ్ఞాపనాయ పూర్వప్రకృతవాక్యస్థాత్మశబ్దార్థో నిరూప్యత ఇతి సఙ్గతిః. (ఆత్మత్వేనేతి) ఆత్మశబ్దః స్వవాచీ. ఆత్మత్వేన- అహమర్థసామానాధికరణ్యేన. అన్యత్వేన- వైయధికరణ్యేనేత్యర్థః. అథవా- ఆత్మశబ్దశ్శరీరప్రతిసమ్బన్ధిపరః. ఆత్మత్వేన- జీవం ప్రతి శరీరిత్వేన. అన్యత్వేన- శరీరశరీరిభావసమ్బన్ధశూన్యత్వేనేత్యర్థః. ఏవం సతి బ్రహ్మోపాసనవిధిః కిం దృష్టివిధిః - ఉత నేతి ఫలఫలిభావః. ముముక్షోః కిం బ్రహ్మ వైయధికరణ్యేనోపాస్యం- ఉత సామానాధికరణ్యేన. కిముపాస్యం బ్రహ్మోపాసితురన్యత్వేనోపాస్యం- ఉతాత్మత్వేన. కిమాత్మత్వేనోపాసనే *పృథగాత్మానమితి విహితపృథక్త్వానుసన్ధానవిరోధః ప్రసజ్యతే- నేతి. ప్రసజ్యతే చేత్ -అన్యత్వేనోపాసనం. న చేత్ -ఆత్మత్వేనోపాసనమితి. నను *అంశో నానావ్యపదేశాదిత్యాదిషు జీవపరయోశ్శరీరశరీరిభావే, శరీరవాచిశబ్దానాం శరీరిపర్యన్తాభిధానే, చ సిద్ధే యథావస్థోపాసనే చ కర్తవ్యే కథం సంశయోత్థానం. ఉచ్యతే- అహమర్థసామానాధికరణ్యేన వైయధికరణ్యేన చ బ్రహ్మోపాసనాని విహితాని. శాణ్డిల్యవిద్యాదిషు సమానాధికరణోపాసనేషు వ్యధికరణోపాసనేష్వప్యయం విచారోఽనుపయుక్తః స్యాత్. యత్ర సామానాధికరణ్యోపాసనే దృష్టివిధిత్వశఙ్కా సమ్భవతి- * యోన్నం బ్రహ్మోపాస్తే * యో ప్రాణం బ్రహ్మోపాస్తే *విజ్ఞానం బ్రహ్మ చేద్వేదేత్యాదిషు జీవే బ్రహ్మదృష్టివిధిదర్శనాత్, * ఆత్మేత్యేవేతి వాక్యే ఇతికరణదర్శనాచ్చ తస్య దృష్టివిధిత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థమారమ్భణీయత్వమితి. (అయథాభూతా స్యాదితి) సంసారిత్వప్రాప్తిస్స్యాదిత్యర్థః. ... ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) సామానాధికరణ్యఫలితమర్థమాహ (స్వశరీరస్య స్వయమితి) (ఉపగచ్ఛన్తి) గత్యర్థాః బుద్ధ్యర్థాః. ఉపాసత ఇత్యర్థః. *త్వం వా అహమస్మి- అహంబుద్ధిరహంశబ్దశ్చ త్వత్పర్యవసాయినా. అహంశబ్దయోగాదుత్తమపురుషః. అహం వై త్వమసి - అహంబుద్ధిశబ్ద పర్యవసానభూమిస్త్వం. త్వంశబ్దయోగాన్మధ్యమపురుషః. ఉభయస్మిన్వాక్యే అహంత్వంశబ్దప్రయోగే సత్యపి అహంశబ్దార్థతాత్పర్యవివక్షయోత్తమపురుషః- త్వంశబ్దార్థతాత్పర్యేణ మధ్యమపురుషః. అహంత్వం- త్వమహమితి సామానాధికరణ్యేనార్థలబ్ధే కిమర్థమస్మ్యసీతి పదప్రయోగ ఇతి చేత్. ఉచ్యతే- అస్తిధాతోస్సత్తా హ్యర్థః- తేనేదంతాదాత్మ్యం యుక్తమితి దర్శితం భవతీతి. ఉపపాదకశాస్త్రాణి దర్శయతి (య ఆత్మనీతి) *సన్మూలా ఇత్యాదా

లాన్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం *సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మత
జ్జలానితి, చ - సర్వస్యచిదచిద్వస్తునస్తజ్జత్వాత్తల్లత్వాత్తదనత్వాత్తన్నియామ్యత్వాత్తచ్ఛరీరత్వాచ్చసర్వ
స్యాయమాత్మా - అతస్సతఆత్మా - అతోయథాప్రత్యగాత్మనఃస్వశరీరంప్రత్యాత్మత్వాద్దేవోహంమనుష్యోహ
మిత్యనుసన్ధానం- తథాప్రత్యగాత్మనోఽప్యాత్మత్వాత్పరమాత్మనస్తస్యాప్యహమిత్యేవానుసన్ధానంయుక్తమితి.
ఏవం శాస్త్రైరుపపాదితం సర్వబుద్ధీనాంబ్రహ్మైకనిష్ఠత్వేనసర్వశబ్దానాం బ్రహ్మైకనిష్ఠత్వమభ్యుపగచ్ఛన్తః
*త్వంవాఅహమస్మిభగవోదేవతేఅహంవైత్వమసిభగవోదేవతేఇతివ్యతికరేణోక్తవన్తః. ఏవంచ * అథయో
ఽన్యాందేవతాముపాస్తేఅన్యోసావన్యోహమస్మీతినసవేదఅకృత్స్నోహ్యేషఆత్మేత్యేవోపాసీత *సర్వంతంప
రాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనస్సర్వంవేదేత్యాత్మత్వాననుసన్ధాననిషేధః, * పృథగాత్మానంప్రేరితారంచమత్వే
తిపృథక్త్వానుసన్ధానవిధానంచావిరుద్ధం. అహమితిస్వాత్మతయాఽనుసన్ధానాదన్యత్వానుసన్ధాననిషేధోరక్షి
తః,- స్వశరీరాత్స్వాత్మనోఽధికత్వానుసన్ధానవత్స్వాత్మనోపిపరమాత్మనోఽధికత్వానుసన్ధానాత్పృథక్త్వాను
సన్ధానవిధానంచరక్షితం,. అధికస్యబ్రహ్మణఃప్రత్యగాత్మనఆత్మత్వాత్, తస్యచబ్రహ్మశరీరత్వాన్నిషేధవా
క్యే *అకృత్స్నోహ్యేషఇత్యుక్తం. అతఉపాసితురాత్మత్వేనబ్రహ్మోపాస్యమితిస్థితమ్. ....

ఆత్మత్వోపాసనాధికరణంసమాప్తమ్.

వపిసదాయతనత్వతదనత్వాభ్యామాత్మత్వసిద్ధిః. *సన్మూలా ఇత్యాదివాక్యోపేతస్య * యఆత్మనీత్యాదివాక్యస్యార్థమాహ (సర్వస్యేతి) కార్యకారణభావః కార్యకారణభూతజగద్బ్రహ్మసామానాధికరణ్యోపయోగీ- అత్రతుశుద్ధస్వరూపజీవసామానాధికరణ్యోపయోగీశరీరశరీరిభావఏవ. నియామ్యత్వంహిశరీరలక్షణత్వేనోక్తం. యుక్తమిత్యుపపాదయన్తీత్యన్వయః. ఏవం చేత్యాదినాఏకత్వపృథక్త్వశ్రుత్యోరవిరోధమాహ. తద్వివిచ్యదర్శయతి (అహమితి) గుణగుణిరూపార్థద్వయసద్భావాభిప్రాయాః భేదశ్రుతయః- తత్రద్వయోరపిస్వనిష్ఠత్వంనాస్తీత్యన్యతరస్యప్రకారినిష్ఠత్వాద్గుణభూతవస్తునస్స్వనిష్ఠత్వనిషేధపరాః అభేదశ్రుతయఇతివిభాగఇత్యర్థః. తదుపపాదయతి (అధికస్యేతి) * అకృత్స్నః- అపూర్ణః. గుణమాత్రపరత్వేచనపూర్తిః- విశిష్టఏవపూర్ణః. ఈదృశాపూర్తివచనంగుణగుణిభేదేసత్యేవోపపద్యతఇత్యర్థః. ఏవంశరీరాత్మభావగోచరస్యసామానాధికరణ్యస్యాప్రామాణికత్వానుపపన్నత్వయోరభావాన్మోక్షఫలశ్రవణాచ్చనదృష్టివిధిత్వమిత్యుక్తంభవతి. అధికరణార్థముపసంహరతి (అతఇతి) ... ...

పరేతుజీవపరయోరైక్యంసిద్ధాన్తయన్తి. తత్రవిరుద్ధధర్మయోగాదైక్యానుపపత్తిః, ఈశ్వరస్యజీవత్వే-ఈశ్వరాభావప్రసక్తిః, జీవస్యేశ్వరత్వే శాస్త్రస్యాధికారివిరహః, అహందుఃఖీత్యాదిప్రత్యక్షవిరోధ, శ్చేతిపరిచోద్య-ఈశ్వరాభావంతస్యప్రామాణికత్వాత్పరిహరన్తి. తదయుక్తం- ప్రామాణికపరిత్యాగప్రసక్తఇతిచోదితేప్రామాణికత్వాదితిపరిహారాయోగాత్. నహిప్రసఞ్జనీయవిపర్యయప్రతిజ్ఞానేనప్రసఞ్జకధర్మఃపరిహ్రియతే-సర్వతర్కోచ్ఛేదప్రసఙ్గాత్, ప్రసఞ్జకప్రసఞ్జనీయవ్యాప్తేరభగ్నత్వాచ్చ. తత్త్వావబోధాత్ప్రాగధికారిలాభ ఇత్యధికారివిరహంపరిహరన్తి. తదప్యయుక్తం- ఈశ్వరస్యసర్వజ్ఞత్వాన్నిర్విశేషచిన్మాత్రస్యజ్ఞాతృత్వాభావాజ్జ్ఞాతుశ్చ స్వనాశస్యాపురుషార్థత్వాత్ శాస్త్రప్రద్వేషవత్త్వేన, చత్రయాణామప్యధికారానుపపత్తేః. శ్రవణాత్పూర్వంస్వనాశానభిజ్ఞత్వాద్దస్యుభూయిష్ఠమార్గేమార్గానభిజ్ఞవదవతరతీతిచేన్న-అశ్రుతేపిశాస్త్రేసౌగతానాంసర్వక్షణికత్వవన్మాయావాదినాంముక్తేర్జ్ఞాతృనాశత్వస్యప్రసిద్ధిప్రాచుర్యేణశాస్త్రాభిరుత్వాల్లోకస్య. ప్రత్యక్షాదీనాంసంసారాత్మవిషయత్వాదవిరోధఇతిచాయుక్తం- నియమేనహేయానర్హతదర్హయోర్నియమేనశృఙ్గానర్హతదర్హయోశ్శశమహిషయోరివైక్యవిరోధస్యావర్జనీయత్వాత్. దుఃఖయోగస్యమిథ్యాత్వాదవిరోధఇతిచాయుక్తం-మిథ్యాభూతహేయానర్హతదర్హయోర్విరోధస్యావర్జనీయత్వాత్.మహిషవిషాణమపిత్వన్మతేమిథ్యా-తథాపిశశమహిషయోస్స్వరూపవిరోధోఽభ్యుపగతః. ననుస్వాప్నశశమహిషయోస్స్వప్నావస్థాయామేవవిరోధః- నప్రబోధే-విషాణస్యనివృత్తత్వాత్.ఏవమవిద్యానివృత్తౌదుఃఖనివృత్తేర్జీవపరయోర్నస్వభావవిరోధఇతిచేత్. తర్హిస్వాప్నశశమహిషయోరివజీవేశ్వరయోరుభయోరపివినాశఏవావిరోధనిర్వాహకఃస్యాత్. తతశ్చేశ్వరనిత్యత్వశ్రుతివిరోధః. స్వభావవిరోధశ్చాపరిహృతః-యావత్సత్తాకంవిరోధస్యావస్థితత్వాత్. యదిప్రబోధేపిపరస్యహేయానర్హత్వంతిష్ఠత్యేవ-జీవస్యహేయార్హత్వమేవనివర్తతఇత్యుచ్యేత-తథాపిజాగ్రదనుభూతశశస్వాప్నమహిషయోరివనతయోరేకత్వసమ్భవః- సత్తయాహేయానర్హఈశ్వరః-వినాశాత్తదనర్హోజీవఇతివిద్యమానదశాయాంహేయార్హత్వతదనర్హత్వయో, ర్వినాశిత్వావినాశిత్వయో, శ్చవిరోధస్యావస్థితత్వాత్.ఈశ్వరత్వంపరమార్థశ్చేత్- నిర్విశేషత్వహానిః. నచేత్- ఈశ్వరాభావః. ఐశ్వర్యాదిగుణాభావేపిస్వరూపమవశిష్టఇతిచేత్- రజతత్వనివృత్తావప్యధిష్ఠానమవశిష్టఇతిశుక్తిరూప్యేశ్వరయోరవైషమ్యమేవస్యాత్. జీవేశ్వరైకత్వవిధీనాందృష్టివిధిత్వంపూర్వపక్షఆశఙ్క్య- భేదనిషేధాత్తదయుక్తమితిపరిహృతం. తదప్యయుక్తం- దృష్ట్యుపాసననిష్ఠస్యభేదానుసన్ధానే ప్రత్యవాయపరతయాపిభేదనిషేధశ్రుత్యుపపత్తేర్భేదతాత్త్వికత్వాబాధకత్వాత్. నహిగరుడాత్మనోక్ష్వేదదృష్టావిషంనశ్యతీతిగరుడనరైక్యంతాత్త్వికంస్యాత్.——హేయానర్హత్వతదర్హత్వరూపస్వభావవిరోధస్యావర్జనీయత్వాదపరేషాం

౪॥ సూ. న ప్రతీకే న హి సః॥

మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీత *స యో నామ బ్రహ్మేత్యుపాస్త ఇత్యాది ప్రతీకోపాసనేష్వప్యాత్మత్వానుసన్ధానం కార్యం- ఉత నేతి చిన్తాయాం - *మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతే\ి బ్రహ్మోపాసనత్వసామ్యాద్బ్రహ్మణశ్చోపాసితురాత్మత్వాత్, 'ఆత్మేత్యేవోపాసీతే'తి.... ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (న ప్రతీక ఇతి) ప్రతీకే నాత్మత్వానుసన్ధానం కార్యం. (న హి సః) న హ్యుపాసితురాత్మా ప్రతీకః. ప్రతీకోపాసనేషు ప్రతీక ఏవోపాస్యః - న బ్రహ్మ. బ్రహ్మ తు తత్ర దృష్టివిశేషణమాత్రం- ప్రతీకోపాసనం హి నామ - అబ్రహ్మణి బ్రహ్మదృష్ట్యాఽనుసన్ధానం. తత్రోపాస్యస్య ప్రతీకస్యోపాసితురాత్మత్వాభావాన్న తథాఽనుసన్ధేయమ్. ....

నన్వత్రాపి బ్రహ్మైవోపాస్యం - బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వసమ్భవే మన ఆదీనామచేతనానామల్పశక్తీనాం చోపాస్యత్వాశ్రయణస్యాన్యాయ్యత్వాత్. అతో మన ఆదిదృష్ట్యా బ్రహ్మైవోపాస్యమితి. తత్రాహ

౫॥ సూ. బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్॥ మన ఆదిషు బ్రహ్మదృష్టిరేవ యుక్తా - న బ్రహ్మణి మన ఆదిదృష్టిః- బ్రహ్మణో మన ఆదిభ్య ఉత్కర్షాత్, తేషాం చ విపర్యయాత్,. ఉత్కృష్టే హి రాజని భృత్యదృష్టిః ప్రత్యవాయకరీ- భృత్యే తు రాజదృష్టిరభ్యుదయాయ.........................

ప్రతీకాధికరణం సమాప్తమ్.

పక్షోఽప్యనుపపన్నః.—— అన్యేషాం తు గరుడోఽహమితివదీశ్వరోఽహమితి జ్ఞానస్యాతత్త్వవిషయత్వాదతత్త్వజ్ఞానాన్మోక్షః స్యాత్, యథోపాసనం ఫలమితి ముక్తావపి భ్రాన్త్యనుగమః స్యాత్,. యది సదహమితి సదైక్యోపాస్తిర్విధీయతే- తదయుక్తం- ఆత్మసత్త్వస్య లోకసిద్ధత్వాత్సదైక్యానుసన్ధానస్యావిధేయత్వాత్. నియన్తృంశేన భోక్త్రంశస్య సదాకారేణైకత్వమనుసన్ధేయమితి చేత్. ఘటేనాపి తాదృశైక్యం సమానమితి జీవస్య పరమాత్మాత్మకత్వం ఘటాత్మకత్వతుల్యం స్యాత్, జగతో బ్రహ్మణైకత్వం నామ జాత్యైక్యం స్యాత్,. ....

ఆత్మత్వోపాసనాధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ సూ. న ప్రతీకే న హి సః॥ ఆత్మత్వేనోపాసనముక్తం- తత్ప్రతీకోపాసనేఽస్తి- నేతి శఙ్కాయాం సఙ్గతిః. కిం *మనో బ్రహ్మేత్యాది ప్రతీకోపాసనేష్వాత్మత్వేనానుసన్ధానం కర్తవ్యం- ఉత నేతి. తేషూపాస్యం కిముపాసితురాత్మా-నేతి. కిం బ్రహ్మణః ప్రతీకో దృష్టివిశేషణం- ఉత ప్రతీకస్య బ్రహ్మ-దృష్టివిశేషణమితి. ప్రతీకస్య దృష్టివిశేషణత్వే- బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వాత్ తస్య చాత్మత్వాత్ తత్రాప్యాత్మత్వేనానుసన్ధానం కార్యం స్యాత్. బ్రహ్మణః ప్రతీకే దృష్టివిశేషణత్వే- ప్రతీకస్యైవోపాస్యత్వాత్తస్య చోపాసకం ప్రత్యాత్మత్వాభావాదాత్మధీర్న కార్యా స్యాత్. (మన ఇత్యాది) (బ్రహ్మోపాసనత్వసామ్యాదితి) బ్రహ్మశబ్దనిర్దేశాద్బ్రహ్మైవోపాస్యం- అతో బ్రహ్మోపాసనత్వసామ్యమిత్యర్థః. ... ...

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) ప్రతీకోపాసనేష్వప్యుపాస్యం బ్రహ్మ - తచ్చోపాసితురాత్మా - అతో బ్రహ్మోపాసనత్వసామ్యాదాత్మేత్యుపాస్యమిత్యత్రాహ (ప్రతీకోపాసనేష్వితి) తర్హి బ్రహ్మశబ్దనిర్దేశః కథమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మ త్వితి) ....

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౫॥ సూ. బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్॥ అచేతనమనః ప్రభృతేరుపాస్యత్వాసంభవాఽభిమానిదేవతోపాస్యత్వే స పరిహృత ఇతి భావః. ... ...

ఇతరే త్వత్రాపి *బ్రహ్మదృష్టిరితి సూత్రమధికరణాన్తరమాహుః - నియామకాభావాత్పూర్వపక్షముత్కర్షాత్సిద్ధాన్తమాహుః. తదయుక్తం- తాదర్థ్యనైరన్తర్యాభ్యామైకాధికరణ్యసిద్ధేః.——— పరే తు *న ప్రతీక ఇత్యత్ర సిద్ధాన్తయుక్తిమేవమాహుః- ప్రతీకానాం బ్రహ్మభిన్నత్వాత్తస్యాప్యాత్మత్వమితి చేత్. వికారస్వరూపోపమర్దేన బ్రహ్మత్వం స్యాత్- యథా జీవస్య జీవభావప్రవిలయేన బ్రహ్మత్వం, స్వస్తికస్య తదాకారోపమర్దేన స్వర్ణాత్మకత్వం,. ఏవం స్వరూపోపమర్దే సతి ప్రతీకస్యైవాభావాత్తస్యాత్మత్వమేవ న స్యాదితి. తదప్యయుక్తం- జీవస్య బ్రహ్మశరీరతయా తత్పర్యన్తత్వేన జీవభావప్రవిలయేన వినా బ్రహ్మతాదాత్మ్యసిద్ధివత్ప్రతీకానామపి బ్రహ్మశరీరత్వోపపత్తేస్తదభావప్రసఙ్గాభావాత్.—.— అపరే తు *వాసోదదాతి *అన్నోదదాతీత్యత్ర తన్తుకాష్ఠాదీనామివ మన ఆద్యుపాసనే బ్రహ్మణశ్చోదితత్వాభావాదనుపాస్యత్వమితి. తదయుక్తం - తత్ర తన్తుకాష్ఠాదినిర్దేశాభా

౬॥ సూ. ఆదిత్యాదిమతయశ్చాఙ్గ ఉపపత్తేః॥

*య ఏవాసౌ తపతి తముద్గీథముపాసీతేత్యాదిషు కర్మాఙ్గాశ్రయేషూపాసనేషు సంశయః-కిముద్గీథాదౌ కర్మాఙ్గే ఆదిత్యాదిదృష్టిః కర్తవ్యా - ఉతాదిత్యాదిషూద్గీథాదిదృష్టిరితి. ఉత్కృష్టదృష్టిర్నికృష్టే కర్తవ్యేతి న్యాయాత్, ఉద్గీథాదీనాం చ ఫలసాధనభూతకర్మాఙ్గత్వేనాఫలేభ్య ఆదిత్యాదిభ్యః ఉత్కృష్టత్వా, దాదిత్యాదిషూద్గీథాదిదృష్టిః.... ... ...

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే (ఆదిత్యాదిమతయశ్చాఙ్గ ఇతి) చశబ్దోఽవధారణే. క్రత్వఙ్గే ఉద్గీథాదావాదిత్యాదిదృష్టయ ఏవ కార్యాః. కుతః. (ఉపపత్తేః) ఆదిత్యాదీనామేవోత్కృష్టత్వోపపత్తేః. ఆదిత్యాదిదేవతారాధనద్వారేణ హి కర్మణామపి ఫలసాధనత్వం- అతస్తద్దృష్టిరుద్గీథాద్యఙ్గే. ....

ఆదిత్యాదిమత్యధికరణం సమాప్తమ్.

నా, దిహతు బ్రహ్మసామానాధికరణ్యా, చ్చదృష్టా నవైషమ్యాత్. అతోఽనాదరః. నను దృష్టివిధిత్వే సిద్ధే హి బ్రహ్మణా-మనో వా దృష్టివిశేషణమితి విశయః - ప్రతీకస్యాపి బ్రహ్మశరీరతయా తత్త్వోపాసనపరత్వే సమ్భవతి కథమతత్త్వోపాసనపరత్వాఙ్గీకారేణ బ్రహ్మణో దృష్టివిశేషణత్వపరం ద్వితీయసూత్రం ఘటతే. ఉచ్యతే - ఇతికరణవైయర్థ్యం, హేతుః. ఉద్దేశ్యత్వజ్ఞాపకేన ప్రథమనిర్దేశేన విశేష్యతావగమ, శ్చ. క్వచిత్ప్రతీకగతద్వితీయావిభక్తి, రపి హేతుః...

ప్రతీకాధికరణం సమాప్తమ్.

౬॥ సూ. ఆదిత్యాదిమతయశ్చాఙ్గ ఉపపత్తేః॥ దేవతాయా ఉత్కర్షాద్దృష్టివిశేషణత్వముక్తం - తదుత్కర్షాక్షేపేణ కర్మ ... సహోత్కర్షశఙ్కయాఽవాన్తరసఙ్గతిః. క్రత్వఙ్గాశ్రయోపాసనేషు కిమాదిత్యాదావుద్గీథదృష్టిః-ఉతోద్గీథాదావాదిత్యాదిదృష్టిః. ఫలసాధనత్వయోత్కర్షః కిమాదిత్యాదేః- ఉతోద్గీథాదేః. ఉద్గీథాదేశ్చేత్- ఆదిత్యాదావుద్గీథాదిదృష్టిః. ఆదిత్యాదేశ్చేత్- ఉద్గీథాదావాదిత్యాదిదృష్టిః కార్యా స్యాత్. ... ఫలసాధనత్వం దేవతాయా ఇతి పూర్వమేవ సిద్ధం *స ఏవైనం భూతిం గమయతీతి- తత్కథముద్గీథాదేః ఫలసాధనత్వశఙ్కయా పూర్వపక్షోత్థానం. సత్యం - ఫలసాధనతయా విహితత్వాత్ప్రధానస్య కర్మణః కాష్ఠానాం జ్వాలావద్దేవతా ప్రీతిరవాన్తరవ్యాపారమాత్రమిత్యప్రాధాన్యమాశఙ్క్యతే. బ్రహ్మపరేవదాదిత్యాదిమతయో పీతి చ శఙ్కార్థః. *మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యత్రోపాస్యం ప్రథమనిర్దిష్టం - దృష్టివిశేషణం చరమనిర్దిష్టం- ఏవమత్రాపి *య ఏవాసౌ తపతి తముద్గీథమిత్యుద్గీథస్య చరమనిర్దేశాత్స దృష్టివిశేషణం- దేవతాయాం యష్టృత్వయోగాత్ప్రథమ్యాచోద్దేశ్యత్వమిత్యపి పూర్వపక్షః ... ... అఫలేభ్యః-అఫలసాధనేభ్యః. ... ...

... - (ఆదిత్యాదిదేవతారాధనద్వారేణేతి) *అర్యమ్ణే చరుం నిర్వపేదిత్యాది ద్రష్టవ్యం. దేవతాయాః స్థిరత్వేనావ్యవహితసాధనతయా, లోకదృష్టసేవ్యసేవాన్యాయేనారాధనస్యారాధ్యదేవతాప్రధానత్వా, చ్చ దేవతోత్కర్షసిద్ధేర్యద్వృత్తాద్యస్వారస్యం సోఢవ్యమితి భావః. ... ...

పరేహ్యుద్గీథాదిత్యాదీనాం దృష్టివిశేషణత్వమనియమేన స్యాత్ - నియామకాభావాదితి చ పూర్వపక్షమాహుః. నియామకసద్భావాత్తదనాదరః ఏవం చ పూర్వపక్షాన్తరమాహుః - ఉద్గీథాదీనాం కర్మసమవాయితయా క్రియారూపాణాం ఫలసాధనత్వయోత్కర్షః. * ఇయమేవర్గగ్నిః సామేత్యత్ర ... దేతవస్యామృచ్యధ్యూఢం సామేతి ఋక్సామశబ్దేన పృథివ్యగ్న్యభిధానం చ ఋక్సామాఖ్యానిబన్ధనం- క్షత్ర హి రాజాఖ్యా సా రాజశబ్దః-న రాజ్ఞస్తత్ర శబ్దః-తత్ర క్షత్రియాఖ్యాసాభావాత్. *లోకేషు పఞ్చవిధం సామోపాసీతేతి లోకానామధికరణత్వశ్రవణాత్తత్ర క్రత్వఙ్గాధ్యాసః. *పృథివీ హింకార ఇతి ప్రథమనిర్దేశాచ్చ పృథివ్యాద్యుద్దేశేన హింకారత్వాదిదృష్టివిధిరితి పూర్వపక్షహేతవ ఉపన్యస్తాః. *యదేవ విద్యయా కరోతి- తదేవ వీర్యవత్తరమితి ... స్యయా కర్మణో వీర్యవత్తరత్వం శ్రుతం- న సిద్ధరూపద్రవ్యస్య- అత ఆదిత్యాదిమతిభిరుద్గీథాదికర్మస్వతిశయ ఉపపద్యతే-న తూద్గీథాదిమతిభిరాదిత్యాదీనాం. కర్మణో హ్యపూర్వసన్నికర్షః- న త్వాదిత్యాదీనాం- అసాధితస్యకరణత్వాయోగాత్. అతః కర్మస్వతిశయావహత్వా, దాదిత్యాదిప్రధానకర్మఫలస్యాదిత్యాదిప్రాప్తిలక్షణత్వాత్ఫలాత్మకతయా, చాదిత్యాదీనాం ప్రాధాన్యం. *ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేత్యుపక్రమే ద్వితీయాశ్రుత్యోద్గీథాదిరుపాస్యత్వేనావగతః. *ఇయమేవర్గిత్యేవకారోపశ్లేషాదృచి పృథివీత్వం విధేయమవగతం. *య ఏవం విద్వాన్సామ గాయతీత్యఙ్గాశ్రయవిజ్ఞానముపసంహృతం. అత ఆదిత్యాదేర్దృష్టివిశేషణత్వం. పృథివ్యామృక్ఛబ్దో లాక్షణికః సమ్బన్ధమాత్రమపేక్షతే-న తూత్కర్షమితి న తన్నిబన్ధనః. సామాత్మనా లోకముపాసీతేతి విభక్తిద్వయవిపరిణామాదపి లోకాత్మనా సామోపాసీతేతి సప్తమీమాత్రవిపరిణామో వరం. *పృథివీ హింకార ఇత్యాదిక్రమో బహూపపత్త్యనురోధేన నేయః. అతోఽఙ్గేష్వాదిత్యాదిదృష్టివిధిరితి సిద్ధాన్తయన్తి. *ఉపపత్తేరితి-కస్యోపపత్తిరిత్యపేక్షాయాముత్కర్షస్య పూర్వసూత్రప్రకృతత్వాత్తస్యోపపత్తేరితి వ్యాఖ్యానముచితం. నత్వర్థాన్తరస్య. ఉత్కర్షశ్చ ప్రాగుక్తలక్షణః. కర్మస్వతిశయాధాయకత్వేన ఫలాత్మకత్వేన చ ప్రాధాన్యముత్కర్షాన్తర్గతం. ఉద్గీథేనోపక్రమః, సామ్నోపసంహార, శ్చ సర్వేషు దేవతాదృష్టివిధిష్వననుగతావితి వ్యాపకవేవ హేతూ ర్భాష్యేఽభిహితః. * లోకేషు పఞ్చవి

౭॥ సూ. ఆసీనస్సమ్భవాత్ ॥

మోక్షసాధనతయా వేదాన్తశాస్త్రైర్విహితం జ్ఞానం ధ్యానోపాసనాదిశబ్దవాచ్యమసకృదావృత్తం సన్తతస్మృతిరూపమిత్యుక్తం. తదనుతిష్ఠన్నాసీనశ్శయానస్తిష్ఠన్ గచ్ఛంశ్చ విశేషాభావాదనియమేనానుతిష్ఠేత్. ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (ఆసీన ఇతి) ఆసీన ఉపాసనమనుతిష్ఠేత్. కుతః (సమ్భవాత్) ఆసీనస్యైవ హ్యైకాగ్ర్యచిత్తతాసమ్భవః. స్థితిగత్యోః ప్రయత్నసాపేక్షత్వాత్, శయానే చ నిద్రాసమ్భవాత్, పశ్చాద్ధారణప్రయత్ననివృత్తయే సాపాశ్రయ ఆసీనః కుర్యాత్. ....

థం సామ *సప్తవిధం సామోపాసీతేత్యాదిషు విభక్తిద్వయవిపరిణామాభావాదేవ లోకస్య దృష్టివిశేషణత్వోపపాదనం మన్దం. న హి ద్వితీయావిభక్త్యర్థోऽనన్వితః. లోకాదిశబ్దానాం దేవతాపరత్వే ప్రమాణం కేనసత్యుత్కృష్టాదేవ దేవతాయా దృష్టివిశేషణత్వం- న చేద్యథాప్రతిపన్నస్వీకారేऽప్యవిరోధః. *పృథివీ హిఙ్కార ఇత్యాదిరప్యేతేన వ్యాఖ్యాతః. అతో భాష్యోక్తప్రకారేణ సారతరయుక్త్యభిప్రాయం సూత్రం.—— అన్యే తు ఫలసాధనతయోత్కృష్టాదేవ పూర్వపక్షం కృత్వా ఏవం సిద్ధాన్తమాహుః- ఉద్గీథాదిష్వాదిత్యాదిదృష్టిః - కర్మసమృద్ధ్యర్థేషూపాసనేష్వధికృతాధికారోపపత్తేః. ఆదిత్యాదీనాం కర్మాఙ్గదృష్ట్యోపాస్యత్వే హి క్రత్వధికృతేనైవ కర్తవ్యత్వనియమో న స్యాత్. తన్నియమశ్చ *యదేవ విద్యయా కరోతీతి శ్రుత్యాऽవగమ్యతే. *య ఏవాసౌ తపతి తముద్గీథముపాసీత *య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసీత ఇత్యాదిషు యచ్ఛబ్దయోగప్రాథమ్యాభ్యాముద్దేశ్యత్వావగమాదాదిత్యాదీనాముపాస్యత్వమితి చేన్న- ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేత్యుద్గీథోపాస్యతాయా ఉపక్రమసిద్ధత్వాత్, క్రత్వధికృతాధికారోపపత్తేశ్చ. కర్మసమృద్ధివ్యతిరిక్తఫలేష్వఙ్గాశ్రితేషూపాసనేషు *లోకేషు పఞ్చవిధం సామోపాసీతేత్యాదిషు క్రత్వధికృతాధికారసమ్బన్ధే ప్రమాణాభావాన్న క్రత్వఙ్గేషు దేవతాదృష్టిరితి నియమః. తత్రైవం నిర్వాహః- త్రివిధముపాసనం- భూతార్థమధ్యాససమ్పదితి. భూతార్థం- యథార్థవిషయం. న తత్ర కించిన్నిరూప్యం. అధ్యాసః- అన్యస్మిన్నన్యధర్మాధ్యాసః. యథా- ఉద్గీథేऽసురపాప్మవిధ్వంసనాదయః ప్రాణధర్మాః, భయతమోపహత్యాదయ ఆదిత్యధర్మాః. అన్యసాదృశ్యానుసన్ధానం సమ్పత్. యథా- పఞ్చవిధత్వసప్తవిధత్వాద్యనుసన్ధానం. తచ్చ వాక్యైరేవోపపాదనాదవగమ్యతే. అధ్యాససమ్పత్త్యోశ్చ నికృష్టగతధర్మత్వాద్దృశ్యవిషయే చేత్- ఉపాస్యం నికృష్టం కృతం స్యాత్- ఉత్కృష్టగతధర్మత్వాద్దృశ్యవిషయే చేత్- ఉపాస్యముత్కృష్టం కృతం స్యాత్. తతో మహత్కృతమేవోపాస్యం. తత్ర దృష్టివిశేషణనిర్ణయస్తూపక్రమోపసంహారవాక్యశేషప్రాథమ్యయచ్ఛబ్దయోగమహత్త్వాద్యనురోధేన వర్ణనీయః. *లోకేషు పఞ్చవిధం సామోపాసీతేత్యాదిషు సామప్రతియోగికం సాదృశ్యం లోకేషు విధీయతే- ప్రథమనిర్దిష్టత్వాత్ సప్తమ్యన్తత్వాచ్చ. సామశబ్దస్సామసాదృశ్యపరః. లోకసామశబ్దయోరన్యతరస్య లక్షణాయా అవర్జనీయత్వేऽపి సామ్ని లోకసాదృశ్యవిధిత్సితే సప్తమీ న ఘటతే. *ఇయమేవర్గిత్యత్రాపి పృథివ్యా ఋగాత్మకత్వం విధిత్సితం- నిర్దేశప్రాథమ్యాత్, ఏవకారాన్వయస్య *ఉత్తర ఏవ వేదిరిత్యత్ర వ్యభిచారాత్, పృథివ్యేవ నాన్యదృగ్ స్తీతి వాక్యశేషశ్చేత్- పృథివ్యా ఋగాత్మకత్వం విధేయం స్యాత్- ఋక్ పృథివ్యేవ న పృథివ్యా అన్యేతి వాక్యశేషశ్చేత్- ఋచః పృథివీత్వవిధానం స్యాత్. కర్మసమృద్ధ్యర్థోపాసనవ్యతిరిక్తేషు- న కర్మాఙ్గేషు దేవతాదృష్టినియమః. కర్మసమృద్ధ్యర్థేషూపాసనేషు- క్రత్వఙ్గేషు దేవతాదృష్టిరితి స్థితిరితి. అత్రాపి క్రత్వఙ్గవ్యతిరిక్తేషు దేవతాదృష్టినియమాభావోऽనుపపన్నః- అధ్యాససమ్పత్త్యోర్నికృష్టధర్మసాదృశ్యవిషయత్వానుపపత్తేః స్వయమేవ ప్రతిపాదితత్వాత్. అతః క్రత్వఙ్గవిషయేష్వతద్విషయేషు చోపాసనేషు దేవతావివక్షాయాస్స్వవ్యక్తత్వే దేవతాయా ఉత్కృష్టాదేవ దృష్టివిశేషణత్వం - వివక్షావిరహే యథాశ్రుతాఙ్గీకారశ్చ యుక్త ఇతి ఉత్కర్ష ఏవోపపత్తిశబ్దవివక్షితో హేతుర్భవితుమర్హతి - అర్థస్వభావాత్ప్రకృతత్వాచ్చ. అతస్సర్వత్రోత్కర్షస్యైవ దృష్టివిశేషణత్వే ప్రయోజకత్వాత్ క్రత్వధికృతానుష్ఠేయత్వమప్రయోజకమిత్యుపపత్తిశబ్దస్యోత్కృష్టతోపపత్తిపరత్వముక్తం భాష్యే. క్రత్వఙ్గవిషయేషు క్రత్వధికృతానుష్ఠేయత్వమప్యభ్యుచ్చయహేతుస్స్యాత్ - సర్వత్రాప్యుత్కృష్టానుగుణమేవ దృష్టివిశేషణత్వనిర్ణయో యుక్తః ....

ఆదిత్యాదిమత్యధికరణం సమాప్తమ్.

౭॥ సూ. ఆసీనస్సమ్భవాత్ ॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (మోక్షేతి) అనన్తరాధికరణయోః ప్రాసఙ్గికత్వాత్ పరమప్రకృతేన ప్రధానభూతేన బ్రహ్మోపాసనేన సఙ్గతిరుక్తా. యద్వా - దృష్ట్యుపాసనానామప్యాసనసాపేక్షత్వే ప్యాసనసమర్థనహేతోరైకాగ్ర్యస్యాద్యాధికరణసమర్థితత్వాత్తేన సఙ్గతిరుక్తా. కిమాసీనశ్చిన్తయేత్- ఉతాసీనశ్శయానస్తిష్ఠంశ్చ స్వేతి. కిం గమనాదిషు ధ్యానం సమ్భవతి- నేతి. సమ్భవతి చేత్ - ఆసనానియమః. న సమ్భవతి చేత్- తన్నియమః.—— ఉపాసనసమ్భవాదిత్యతో ప్యైకాగ్ర్యతాసమ్భవాదిత్యుచితం- ఉపాసనసమ్భవాదిత్యుక్తేऽపి కథమిత్యపి శఙ్కాయామైకాగ్ర్యతాభిప్రాయేణ శమయితవ్యత్వాత్, *యత్రైకాగ్రతేత్యైకాగ్రతాయాస్సన్నిహితత్వాద్యోగ్యత్వాచ్చ.—— *ఉపవిశ్యాసనే యుఞ్జ్యాదితి స్మృతివచనస్య మనోనుకూలతాభిప్రాయతాం మత్వా పూర్వపక్షీ ప్రత్యవతిష్ఠతే. ... ...

తదవశ్యంభావాత్తత్పరిహారః. ....

౮॥ సూ. ధ్యానాచ్చ॥ *నిదిధ్యాసితవ్యఇతిధ్యానరూపత్వాదుపాసనస్య- ఏకాగ్రచిత్తతాఽవశ్యంభావినీ. ధ్యానంహివిజాతీయప్రత్యయాన్తరావ్యవహితమేకచిన్తనమిత్యుక్తమ్.........

౯॥ సూ. అచలత్వంచాపేక్ష్య॥ నిశ్చలత్వంచాపేక్ష్యపృథివ్యన్తరిక్షాదిషుధ్యానవాచోయుక్తిర్దృశ్యతే *ధ్యాయతీవపృథివీధ్యాయతీవాన్తరిక్షంధ్యాయతీవద్యౌః ధ్యాయన్తీవాపోధ్యాయన్తీవపర్వతాఇతి. అతఃపృథివీపర్వతాదివదేకాగ్రచిత్తతయానిశ్చలత్వముపాసకస్యాసీనస్యైవసమ్భవేత్. ......

౧౦॥ సూ. స్మరన్తిచ॥ స్మరన్తిచాసీనస్యైవధ్యానం *శుచౌదేశేప్రతిష్ఠాప్యస్థిరమాసనమాత్మనః। నాత్యుచ్ఛ్రితంనాతినీచంచేలాజినకుశోత్తరం। తత్రైకాగ్రంమనఃకృత్వాయతచిత్తేన్ద్రియక్రియః। ఉపవిశ్యాసనేయుఞ్జ్యాద్యోగమాత్మవిశుద్ధయఇతి. ....

౧౧॥ సూ. యత్రైకాగ్రతాతత్రావిశేషాత్॥ ఏకాగ్రతాతిరిక్తదేశకాలవిశేషాశ్రవణాదేకాగ్రతానుకూలోయోదేశఃకాలశ్చ- సఏవోపాసనస్యదేశఃకాలశ్చ. *సమేశుచౌదేశేశర్కరావహ్నివాలుకావివర్జితఇతివచనమేకాగ్రతైకాన్తదేశమాహ- నతుదేశంనియచ్ఛతి- *మనోఽనుకూలఇతివాక్యశేషాత్. ....

ఆసీనాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౨॥ సూ. ఆప్రయాణాత్తత్రాపిహిదృష్టం॥

తదిదమపవర్గసాధనముక్తలక్షణముపాసనమేకాహఏవసమ్పాద్యం - ఉతాప్రయాణాత్ప్రత్యహమనువర్తనీయమితివిశయే- ఏకస్మిన్నేవాహనిశాస్త్రార్థస్యకృతత్వాత్తావతైవపరిసమాపనీయం. ... ...

ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే (ఆప్రయాణాదితి) ఆమరణాదనువర్తనీయం. కుతః. (తత్రాపిహిదృష్టం) ఉపాసనోద్యోగప్రభృత్యాప్రయాణాన్మధ్యేయఃకాలః- తత్రసర్వత్రాపిదృష్టముపాసనం *సఖల్వేవంవర్తయన్యావదాయుషంబ్రహ్మలోకమభిసమ్పద్యతఇతి. ....

ఆప్రయాణాధికరణంసమాప్తమ్.

౮॥ సూ. ధ్యానాచ్చ॥ *ధ్యానాదితిభావప్రధాననిర్దేశఇత్యభిప్రాయేణోక్తంధ్యానరూపత్వాదితి. స్థితిగత్యోర్విజాతీయప్రత్యయసమ్భవాత్తదైకాగ్ర్యవిరోధిగత్యాదికమిత్యర్థః..

౯॥ సూ. అచలత్వంచాపేక్ష్య॥ *ఆపఇతి- స్థిరంతటాకాదిజలంవివక్షితం. నిశ్చలత్వమాత్రసామ్యంవివక్షితం. నిశ్చలత్వమైకాగ్ర్యాద్భవతి- తచ్చాసీనస్యైవ- గత్యాదౌవిజాతీయప్రత్యయేనచలనసమ్భవాదిత్యర్థః..

౧౦॥ సూ. స్మరన్తిచ॥ నకేవలమర్థసామర్థ్యాత్ - వచనాదపితత్సిద్ధిరిత్యర్థః. ....

౧౧॥ సూ. యత్రైకాగ్రతాతత్రావిశేషాత్॥ (సఏవోపాసనస్యదేశఃకాలశ్చేతి) తిథినక్షత్రాదినియమోనాస్తీత్యర్థః- వర్ణాశ్రమధర్మావిరుద్ధకాలవిశేషసమ్భవాత్. ఆసనసహపఠితోదేశాదిరప్యైకాగ్ర్యసిద్ధ్యర్థమపేక్ష్యతే- కింపునరాసనమితిసూత్రాభిప్రాయః.

ఇతరేత్రయోపియత్రైకాగ్రతేతిసూత్రమధికరణాన్తరమాహుః - వైదికకర్మసుదేశకాలాదినియమదర్శనాదుదగయనాదిపరిగ్రహ ఇతిపూర్వపక్షంకృత్వానియమఇతిసిద్ధాన్తయన్తి. ఉక్తప్రకారేణపూర్వాధికరణశేషతోపపత్తేర్నాధికరణాన్తరత్వంయుక్తమ్..................................

ఆసీనాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౨॥ సూ. ఆప్రయాణాత్తత్రాపిహిదృష్టం॥ సఙ్గత్యాదిస్స్ఫుటం. ఉక్తలక్షణముపాసనంకిమేకస్మిన్నహనికర్తవ్యం- ఉతాప్రయాణాదితి. కిమేకదినానుష్ఠానేనశాస్త్రార్థస్యకృతత్వం- నేతి. కృతత్వంచేత్-ఏకస్మిన్నహనికర్తవ్యం. నచేత్- ఆప్రయాణాత్కర్తవ్యమితి....

౧౩॥ సూ. ॥ తదధిగమ ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ తద్వ్యపదేశాత్ ॥

ఏవం విద్యాస్వరూపం విశోధ్య విద్యాఫలం చిన్తయితుమారభతే. బ్రహ్మవిద్యాప్రాప్తౌ పురుషస్యోత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ శ్రూయేతే. *తద్యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యన్త ఏవమేవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే *తస్యైవాత్మా పదవిత్తం విదిత్వా న కర్మణా లిప్యతే పాపకేనేత్యుత్తరాఘాశ్లేషః. తద్యథేషీకతూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేతైవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్తే *క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావర ఇతి పూర్వాఘవినాశః. ఏతావశ్లేషవినాశౌ విద్యాఫలభూతావుపపద్యేతే నేతి సంశయః. కిం యుక్తం. నోపపద్యేతే ఇతి. కుతః. *నాభుక్తం క్షీయతే కర్మ కల్పకోటిశతైరపీత్యాదిశాస్త్రవిరోధాత్. అశ్లేషవినాశవ్యపదేశస్తు మోక్షసాధనభూతవిద్యావిధాయివాక్యశేషగతః కథంచిద్విద్యాస్తుతిప్రతిపాదనేనాప్యుపపద్యతే. న చ విద్యా పూర్వోత్తరాఘయోః ప్రాయశ్చిత్తతయా విధీయతే యేన ప్రాయశ్చిత్తేనాఘవినాశ ఉచ్యతే. విద్యా హి *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం *బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీతి బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయతయాఽభిధీయతే. అతో విద్యార్థవాదోఽయమఘవినాశాశ్లేషవ్యపదేశ ఇతి. ... ...

పరే తు సాక్షాత్కృతాత్మతత్త్వస్యానియోజ్యత్వాదనువర్తయేదితి శాసనమశక్యం - అతోఽభ్యుదయఫలోపాసనవిషయమిదం చిన్త్యమితి. తదయుక్తం- *యావదాయుషమేవం వర్తయన్ బ్రహ్మలోకమభిసమ్పద్యతే న చ పునరావర్తతే * ప్రాయణాన్తమోఙ్కారమభిధ్యాయీతేత్యత్ర పునరావృత్తిలక్షణమోక్షసాధనవిద్యాస్వేవా ప్రయాణాదనువృత్తేశ్శ్రుతత్వాత్. యావచ్ఛరీరపాతం శాస్త్రవశ్యత్వాదనియోజ్య ఇతి చాయుక్తం. అన్తిమప్రత్యయస్య మోక్షహేతుత్వదర్శనాత్, తదౌపయికాహారశుద్ధ్యాదిసాపేక్షత్వాచ్చ శాస్త్రవశ్యత్వమవర్జనీయం. న చాన్తిమప్రత్యయశాస్త్రమముముక్షువిషయం- ముముక్షువిషయతయైవ ప్రతిపాదితత్వాత్. *ప్రయాణకాలే మనసేత్యారభ్య *స తం పరం పురుషముపైతి దివ్యమితి హ్యుచ్యతే. న చ సాక్షాత్కృతతత్త్వస్య భేదదర్శనాభావాన్నాన్తిమప్రత్యయాపేక్షేతి వాచ్యం- దేహపోషణాదిషు ప్రవృత్తిదర్శనాత్. తేషు మిథ్యాత్వజ్ఞానమస్తీతి చేత్. తథాప్యన్తిమప్రత్యయః కార్య ఏవ - తదైకల్యేన హ్యాదిభరతస్య మృగత్వప్రాప్తిః. న చ తస్య దేహాదిషు మిథ్యాత్వధీర్నాస్తీతి వాచ్యం - విప్రజన్మని పూర్వాజ్జితజ్ఞానాతిరిక్తజ్ఞానాభావాత్. అతశ్శాస్త్రవశ్యత్వమస్త్యేవ. కించ - కిమిదమశాస్త్రవశ్యత్వం నామ. కిముచ్చార్యమాణమపి శాస్త్రం భేదదృష్ట్యభావాన్న శృణోతి - ఉత శృణ్వన్నపి నార్థం ప్రత్యేతి - ఉత సత్యామప్యర్థప్రతీతౌ బ్రాహ్మణ్యాద్యుపాధికర్తృత్వాదేశ్చాభావాన్నాహం కర్మవశ్య ఇతి జానాతి- అర్థే ప్రతీతేఽపి కిం నానుతిష్ఠతి- ఉతానుతిష్ఠతో న ప్రత్యవాయః- ఉతేష్టానిష్టప్రాప్తినివృత్తీ నేచ్ఛతీతి. న ప్రథమద్వితీయౌ- ప్రతిబుద్ధతత్త్వానాం వసిష్ఠాదీనామప్యుక్తిప్రత్యుక్తిదర్శనాత్. న తృతీయః-ఆత్మని బ్రాహ్మణ్యాద్యభావేఽప్యుపాధేరనివృత్తత్వాత్, తదభావజ్ఞానవతాం వసిష్ఠజనకభీష్మాదీనామనుష్ఠానదర్శనాచ్చ. న చతుర్థః- అజ్ఞస్యాననుతిష్ఠతోఽప్యశాస్త్రవశ్యత్వప్రసఙ్గాత్. న పఞ్చమః- ఆదిభరతాదీనాం ప్రత్యవాయదర్శనాత్, విప్రజన్మని *స తాం మార్గమదూషయన్నితి వచనాచ్చ. న షష్ఠః- అముముక్షుత్వప్రసఙ్గాత్. బన్ధనివృత్తీచ్ఛా హి ముముక్షా. ముక్తస్యానముముక్షేతి చేన్న- క్షుదాద్యుపశమాయ ప్రవృత్తిదర్శనాత్. అతోఽనువృత్తివిధివశ్యత్వాదా ప్రయాణాత్పరవిద్యాఽనువర్తనీయా.——— అన్యే తు సాక్షాత్కారఫలత్వాదుపాసనస్య తత్పర్యన్తత్వమితి పూర్వపక్షయన్తి. తదయుక్తం - పరమపురుషప్రీతిఫలకత్వాదుపాసనస్య, ప్రీతేశ్చ యథాశాస్త్రమనుష్ఠానజన్యత్వాత్,. అతశ్శాస్త్రార్థస్య కృతత్వాదిత్యేవ పూర్వపక్షయుక్తిర్యుక్తా. అత ఏవ సిద్ధాన్తేఽపి సాక్షాత్కారమాత్రఫలకత్వాభ్యుపగమేనాన్తిమప్రత్యయసిద్ధ్యర్థమనువర్తనీయతోక్తిరపి న యుక్తా- కింతు యథాశాస్త్రమనుష్ఠానసిద్ధయేఽనువర్తనీయత్వమేవ వక్తవ్యమ్.....................

ఆప్రయాణాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౩॥ సూ. ॥ తదధిగమ ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ తద్వ్యపదేశాత్ ॥ పేటికాసఙ్గతిమాహ (ఏవమితి) ఉపాయభూతోపాసనస్యోపాస్యనిరతిశయప్రియత్వేన స్వయమపి ప్రియరూపత్వాదుపేయరూపత్వమప్యస్తీత్యత్ర తన్నిరూపణం కృతం. *దశ్యమానో మహేబార నైః। న వివేదాత్మనో గాత్రం తత్స్మృత్యాహ్లాదసంస్థితః *తచ్చిత్తవిమలాహ్లాదక్షీణపుణ్యచయస్తదేత్యాదిభిః ప్రీతిరూపత్వం హ్యవగమ్యతే. (బ్రహ్మవిద్యాప్రాప్తావితి) బ్రహ్మవిద్యాప్రాప్తిః- సాక్షాత్కారావస్థోపాసనలబ్ధిర్వివక్షితా. *తస్మిన్ దృష్టే క్షీయన్త ఇతి హి విషయవాక్యం. ప్రాప్తి-ఉపక్రమః. విద్యాప్రాప్తిశబ్దస్సాధారణ్యాత్ ప్రపదననిష్ఠత్తైరపి ద్యోతకః. సంశ్లిష్టస్య పూర్వాఘస్యాశ్లేషాయోగాద్వినాశ ఏవ- ఉత్తరాఘస్యత్వశ్లేష ఏవేతి యోగ్యతావశాద్విభాగః. అశ్లేషవినాశప్రతీతిసంశయాభావాత్తయోరుపపత్త్యనుపపత్తివిషయస్సంశయ ఉక్తః. కిం విదుష ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ సమ్భవతః- నేతి. కిమశ్లేషవినాశశాస్త్రే యథాశ్రుతార్థపరే- ఉత *నాభుక్తం క్షీయత ఇత్యనేన విరోధాత్ విద్యాస్తుత్యర్థతయా నేయే. కిమశ్లేషవినాశశాస్త్రయో, రభుక్తకర్మాపరిక్షయశాస్త్రస్య, చ విరోధ ఏవ - ఉతావిరోధస్సమ్భవతి. విరోధ ఏవ చేత్- విద్యాస్తుత్యర్థత్వాదశ్లేషవినాశాసమ్భవః. అవిరోధసమ్భవే శాస్త్రస్య యథాశ్రుతార్థపరత్వాదశ్లేషవినాశసమ్భవ ఇతి. నాభుక్తమిత్యాదిపూర్వపక్షోపన్యాసః. అననుభవేఽపి కర్మణాం ప్రాయశ్చిత్తేన వినాశో దృశ్యత ఇత్యత్రాహ (న చేతి) ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (తదధిగమ ఇతి) విద్యాప్రాప్తౌ పురుషస్య విద్యామాహాత్మ్యాదుత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశావుపపద్యేతే. కుతః. ఏవంవిధం హి విద్యామాహాత్మ్యమవగమ్యతే- *ఏవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే *ఏవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్త ఇత్యాదివ్యపదేశాత్. నచ *నాభుక్తం క్షీయతే కర్మేత్యనేన శాస్త్రేణాస్య విరోధః- భిన్నవిషయత్వాత్. తద్ధి కర్మణాం ఫలజననసామర్థ్యద్రఢిమవిషయం- ఏతత్త్వాత్మజ్ఞానాఖ్యాయా విద్యాయాః ప్రాక్కృతానాం పాప్మనాం ఫలజననశక్తివినాశసామర్థ్యముత్పత్స్యమానానాం చ ఫలజననశక్త్యుత్పత్తిప్రతిబన్ధకరణసామర్థ్యం చ ప్రతిపాదయతీతి ద్వయోర్విషయో భిద్యతే. యథా అగ్నిజలయోరౌష్ణ్యతన్నివారణసామర్థ్యవిషయయోర్ద్వయోః ప్రమాణయోరపి విషయభేదాత్ప్రామాణ్యం - ఏవమత్రాపీతి న కశ్చిద్విరోధః. అఘస్యాశ్లేషకరణం- వైదికకర్మయోగ్యతాపాదనా ప్రత్యవాయహేతుశక్త్యుత్పత్తిప్రతిబన్ధకరణం. అఘాని హి కృతాని పురుషస్య వైదికకర్మయోగ్యతాం, సజాతీయకర్మాన్తరారమ్భరుచిం, ప్రత్యవాయం, చ జనయన్తి. అఘస్య వినాశకరణం- ఉత్పన్నాయాస్తచ్ఛక్తేర్వినాశకరణం. శక్తిరపి పరమపురుషాప్రీతిరేవ. తదేవం విద్యావేదితుర్విద్యాత్యర్థప్రియత్వేన స్వయమపి నిరతిశయప్రియా సతీ వేద్యభూతపరమపురుషారాధనస్వరూపా పూర్వకృతాఘసంచయజనితపరమపురుషాప్రీతిం వినాశయతి, సైవ విద్యా స్వోత్పత్త్యుత్తరకాలభావ్యఘనిమిత్తపరమపురుషాప్రీత్యుత్పత్తిం చ ప్రతిబధ్నాతి. తదిదమశ్లేషవచనం ప్రామాదికవిషయం మన్తవ్యం- *నావిరతో దుశ్చరితాదిత్యాదిభిశ్శాస్త్రైరాప్రయాణాదహరహరుత్పద్యమానాయా ఉత్తరోత్తరాతిశయభాగిన్యాః విద్యాయాః దుశ్చరితవిరతినిష్పాద్యత్వావగమాత్. ....

తదధిగమాధికరణం సమాప్తమ్.

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) *నాభుక్తమిత్యాదివచనవిరోధం పరిహరతి (నచేతి) అత్ర శక్తిశబ్దః కర్మానుష్ఠానజనితభగవన్నిగ్రహపరః. భిన్నవిషయత్వే సవచనవిరోధే దృష్టాన్తమాహ (యథేతి) అశ్లేషవినాశౌ వివృణోతి (అఘస్యేతి) ఉత్పత్స్యమానాయాః ఉత్పత్స్యమానస్య కర్మణస్స్వకార్యకరణశక్తేః ప్రతిబన్ధోఽశ్లేషః. ఉత్పన్నస్య కర్మణః ఉత్పన్నాయాః కార్యకరణశక్తేర్వినాశకరణం వినాశ ఇత్యర్థః. శక్తిశబ్దార్థమాహ (శక్తిరపీతి) ఏతదుపపన్నమిత్యాహ (తదేవమితి) బ్రహ్మానుభవస్య స్వతః ప్రాప్తత్వేనాసాధ్యత్వాత్ ప్రతిబన్ధనివృత్తిరూపసాధ్యే ప్రాయశ్చిత్తతుల్యైవ బ్రహ్మవిద్యా. స్వర్గాదేస్సాధ్యత్వాత్ తత్సాధనస్య కర్మణో న ప్రతిబన్ధనివర్తకత్వం - అత్ర తు ప్రతిబన్ధనివృత్తేరేవ సాధ్యత్వాత్ విద్యాయాస్తద్ధేతుత్వం యుక్తమిత్యర్థః. తర్హి [illegible] స్యాదిత్యత్రాహ (తదిదమితి) నను బ్రహ్మవిద్యాయా అపి పాపప్రాయశ్చిత్తత్వవచనాత్ కృచ్ఛ్రాదీనామివ బుద్ధిపూర్వపాపానివర్తకత్వమపి స్యాత్. నైవం- ప్రామాదికాఘప్రాయశ్చిత్తత్వేనైవ పర్యవసానాత్. *అపిచేత్పాతకం కించిద్యోగీ కుర్యాత్ప్రమాదతః । యోగమేవ నిషేవేత నాన్యం యత్నం సమాచరేదితి హ్యుచ్యతే. నను పూర్వం శరీరపాతానన్తరం కర్మక్షయ ఉక్తః- అత్ర తూపాసనారమ్భే కర్మప్రహాణముక్తం- కథమిదముపపద్యతే. ఉచ్యతే- ఉపాసనారమ్భసమాప్త్యోర్భగవత్ప్రీతివిశేషాభిప్రాయత్వాదధికరణద్వయావిరోధః. ఉపాసనారమ్భే ప్రీతః పరమాత్మా తత్సమాప్త్యుపాసకస్యాఘం తు మిథ్యా మా భూదితి సఙ్కల్పయతి- సమాప్తౌ తు ధ్వస్తమితి సఙ్కల్పయతి. అతోఽధికరణద్వయార్థ ఉపపన్నః. ... ...

పరేతు జ్ఞానస్యాపి ధేయత్వేన కర్మత్వే కౌషీతకేన విద్యాయాః ప్రాయశ్చిత్తకర్మవద్విధానాభావాత్ త్రయాణాం కథం కర్మక్షయ ఉక్త ఇత్యాశఙ్క్య-సగుణవిద్యాయాం తావద్విధానమస్తి- నిర్గుణవిద్యాయా వస్తుసామర్థ్యాత్కర్మక్షయః - కాలత్రయేఽపి నాహం కర్తా భోక్తేత్యవగమాదితి పరిహరన్తి. తదయుక్తం- నాహం కర్తా నాహం భోక్తేతి జ్ఞానే సత్యపి చన్దనే సకణ్టకే న స్వదేహం లిమ్పతస్తదలక్ష్యపురుషస్య లేపతో దకర్మకృతసుఖదుఃఖాన్వయదర్శనాత్. సాక్షాత్కారవతో న సుఖాద్యన్వయ ఇతి చేన్న- *వ్యుత్థానకాలే రాజేన్ద్ర అస్తి హేయతిరోహిత ఇతి యోగవ్యుత్థానే దేహానుసుఖదుఃఖాద్యన్వయస్య ప్రామాణికత్వాత్. నిర్గుణవిద్యాయా అప్రామాణికత్వాచ్చ వస్త్వనుతస్య వ్యాధపరిహారవద్వ్యర్థః ప్రయాసః. కర్మఫలభోగానవశ్యం భావే పి దేశకాలనిమిత్తాపేక్షో నాశ ఇతి పూర్వపక్షిణోక్తే- తథా చేత్కర్మఫలవదనిత్యత్వప్రసఙ్గ ఇతి సిద్ధాన్తినా పరిహారశ్చానుపపన్నః. నివర్తకజ్ఞానోదయానన్తరభావిన్యా అవిద్యానివృత్తేరనిత్యత్వప్రసఙ్గాత్. ప్రాగప్యవిద్యానివృత్తిరస్తి చేత్- శాస్త్రవైయర్థ్యం.—— అపరేతు *నాభుక్తమితి స్మరణమవిద్వద్విషయమిత్యాహుః. తద్భాష్యోక్తవిషయవ్యవస్థాఫలం- విద్యాయాః కర్మణాం ఫలోత్పాదనశక్తివినాశసామర్థ్యే హ్యుక్తే కర్మణాం ఫలజననసామర్థ్యం విద్యారహితేషు భవతీతి జ్ఞాయతే. అవిద్వద్విషయత్వమూలేఽభిహితే తద్విషయత్వం సిధ్యతీతి భాష్యమూలయుక్తిరుక్తా.—— అన్యే త్వాహుః- అఘఫలం ద్వివిధం - లేపో విపాకశ్చేతి. తత్ర లేపః- అప్రాయత్యం. స్నానాద్యపనేయం. విపాకః - నరకపాతాదిః. సుకృతస్యాపి లేపః - మహత్త్వపఙ్క్తిపావనత్వశాపానుగ్రహసామర్థ్యకామ్యకర్మరుచిరూపః. విపాకః - స్వర్గాదిః. తత్ర మహత్త్వం నామ *సవనగతౌ క్షత్రియవైశ్యౌ హత్వా బ్రహ్మహా భవతి *అగ్నిర్వై దీక్షితస్తస్మాదేనం నోపస్పృశేదిత్యవగమ్యతే. తత్ర లేపః - స్వసామర్థ్యప్రసూతం ఫలం. విపాకః - నైయోగికఫలం. ఏవం జ్ఞానస్యాపి స్వసామర్థ్యప్రభావితం,

౧౪॥ సూ. ॥ ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషః పాతేతు ॥

నైయోగికం, చేతి ఫలం ద్వివిధం. తత్ర పురుషశుద్ధిరూపేణ మాహాత్మ్యశబ్దవాచ్యేన కల్మషవిరోధినా పూర్వకల్మషవినాశః, ఉత్తరాఘానామప్రారబ్ధకరణ రూపసంశ్లేషవిఘాత, శ్చ. జ్ఞానస్య నైయోగికఫలంతు దేహపాతేఽనిమప్రత్యయసావేశం సుకృతదుష్కృతప్రహాణం, బ్రహ్మాభావావిష్కరణం, చ. ఉత్తరేషామఘానామశ్లేషవిష- నవినాశః. అతఏవ *సుకృతదుష్కృతే ధూనుతే తస్య ప్రియాజ్ఞాతయస్సుకృతముపయన్త్యప్రియాదుష్కృతమితి ధూననవచన, ముప్రియజ్ఞాత్యుపాయనవచనం, చ ఉత్తరాఘవిషయమితి. అత్రోచ్యతే- యద్యపి కర్మణామధికారానధికారసజాతీయకర్మాన్తర రుచిస్వర్గనరకాదిఫలవిభాగోఽస్తి- తథాపి సామర్థ్యప్రభావితనైయోగికఫలవిభాగో నోపపన్నః- భగవత్ప్రీత్యప్రీతివ్యతిరేకేణ సామర్థ్యాభావాన్నియోగాభావాచ్చ. తద్వ్యతిరేకేణ సామర్థ్యనియోగాభ్యుపగమేఽప్యశ్లేషవచనస్య లేపవిఘాతమాత్రవిషయత్వం, ధూననోపాయనవచనయోరుత్తరాఘమాత్రవిషయత్వం చానుపపన్నం. తథాహి - ఉత్తరాఘస్య విపాకహేతుశక్తిరుత్పన్నా- నవా. నచేత్ - లేపవిఘాతోఽశ్లేష ఇతి విశేషాభావాన్నైయత్యం స్యాత్, అస్మదీయపక్షః పరిగృహీతశ్చ భవేత్,. ఉత్పత్తిపక్షే- క్రియోత్తరాకర్మశక్తిరాత్మధర్మభూతా- పరమాత్మప్రీత్యప్రీతిరూపావా స్యాత్. ఉభయథాప్యశ్లేషవచనమనుపపన్నం స్యాత్- ఆత్మధర్మత్వే తస్యమవేతత్వా, త్పరమాత్మప్రీత్యప్రీత్యోశ్చ తద్విషయత్వా, చ్చ. విపాకశక్తేరశ్లేషస్త్విష్టః- లేపవిఘాతవినాశరూపతయాఽభిమత ఇతి చేత్ - తర్హ్యశ్లేషవచనసఙ్కోచస్స్యాత్. * సుకృతదుష్కృతే ధూనుత ఇతి ధూననశ్రవణబాధవర్జనీయస్సఙ్కోచ ఇతి చేత్. తర్హ్యనుత్పన్నస్య ధూననాయోగాద్విపాకశక్త్యుత్పత్తికల్పనగౌరవం చ స్యాత్. నచానుత్పన్నస్య ధూననాయోగాత్తదుత్పత్తిః కల్పనీయా భవేత్- ఉత్పన్నస్యాప్యదృష్టస్య పాంసుభస్మకరీషాదివత్ సంయోగవిభాగార్హద్రవ్యత్వాభావాత్ ధూననానుపపత్తేస్తత్కల్పనవైయర్థ్యాత్. ధూననశబ్దేన వినాశో లక్ష్యత ఇతి చేన్న- వినష్టస్య ప్రియాప్రియజ్ఞాతిపరిగ్రహాయోగాత్. పురుషగతాదృష్టవినాశేపి ప్రియాప్రియేషు నష్టసజాతీయాదృష్టాన్తరోత్పత్తిరేవ తత్సఙ్క్రమణమితి చేత్. కర్తృగతాదృష్టవినాశస్య, పురుషాన్తరగతాదృష్టాన్తరోత్పత్తే, శ్చ కిం కర్మస్వభావ ఏవ కారణం- తస్మిన్సత్యేషాం సర్వాణి కర్మాణి నశ్యేయుః, పురుషాన్తరేష్వదృష్టం జనయేయు, శ్చ. తతశ్చ కర్తౄణాం భోగాభావో,ఽన్యేషాం భోగనియమ, శ్చ స్యాత్. అభుక్తఫలస్యాకృతప్రాయశ్చిత్తస్య కర్మణోఽయం స్వభావ ఇతి చేత్. తర్హి ద్వాదశవార్షికాదిషు కేనచిదననుష్ఠితేషు తద్ద్వేషతాం బ్రహ్మహత్యాదిదోషాన్వయేన సంవ్యవహారాదిషు బహిష్కార్యతా స్యాత్. యద్యుచ్యేత- నాత్ర కర్మస్వభావః కారణం- అపితు పరవిద్యామాహాత్మ్యమేవ. తద్ధి విద్వత్కృతపూర్వాఘం వినాశ్య తదప్రియేషు తాదృశమఘం జనయతీతి. తర్హ్యుత్తరాఘప్రతిబన్ధం, ప్రియాప్రియేషు తాదృశాదృష్టం, చ విద్యా కరోతీత్యభ్యుపగమో వరం- తథా సత్యుత్పత్తికల్పనగౌరవాభావాత్. ఏవం చ ధూననోపాయనయోరుత్తరాఘమాత్రవిషయత్వే నిర్బన్ధో నిష్ప్రయోజనస్స్యాత్- విద్యయా పూర్వాఘవినాశనే, జ్ఞాతిషు తాదృశాఘజననే, చ విద్యాసామర్థ్యస్యోపపన్నత్వాత్. ఏవం చ సతి * సుకృతదుష్కృతే ధూనుత ఇత్యత్ర సుకృతదుష్కృతశబ్దయోరసఙ్కోచస్స్యాత్- అన్యథా సఙ్కోచో నిష్ప్రయోజనస్స్యాత్ - నష్టస్య కర్మణోఽన్యత్ర సఙ్క్రమణాయోగరూపస్య సఙ్కోచహేతోః పరిహృతత్వాత్. పురుషాన్తరే తాదృగదృష్టాన్తరోత్పత్తిరుపాయనమిత్యస్మాభిరేవాభ్యుక్తం. ఇయాంస్తు విశేషః - ఏకస్మిన్పక్షే ఽశ్లేషవచనస్య ధూననోపాయనవచనయోశ్చ సఙ్కోచో, విపాకశక్త్యుత్పత్తికల్పనగౌరవం, చ- పక్షాన్తరే తు సర్వశ్రుత్యసఙ్కోచో లాఘవం చేతి.—— అత్రాయమర్థోఽనుసన్ధేయః- విద్వత్కర్మణాం చతస్రోఽవస్థాః శ్రుతాః- వినాశో,ఽశ్లేషో, ధూనన, ముపాయనం, చేతి. క్రియామాత్రవినాశస్య లోకసిద్ధత్వాత్, క్రియాయా అశ్లేషధూననసఙ్క్రమణానామయోగ్యత్వా, చ్చావస్థాచతుష్టయం క్రియోత్థశక్తివిషయం నిర్ణీతం. సా చ శక్తిరిష్టానిష్టఫలదిత్సాలక్షణపరమాత్మప్రీత్యప్రీతిరూపా - అన్యథా శ్రుతహానాశ్రుతకల్పనప్రసఙ్గాదితి ప్రాగేవోపపాదితం. తత్ర వినాశాశ్లేషవచనయోః పూర్వోత్తరాఘవిషయత్వవదుపాయనవచనస్య పురుషాన్తరే తత్సమానాదృష్టోత్పత్తివిషయత్వం చార్థసామర్థ్యాత్సర్వైరభ్యుపగన్తవ్యం. అశ్లేషవచనం చ కృత్స్నోత్తరాఘవిషయం- అసఙ్కోచస్య స్వతః ప్రాప్తత్వాత్. అశ్లేషశ్చ- ప్రతిబద్ధోదయత్వం. ఉత్పత్తికల్పనగౌరవాభావాత్, తత్కల్పనేపి ధూననసఙ్క్రమణాయోగాత్,. ఏవం చ విద్యాయాః పూర్వాఘవినాశనే, ఉత్తరాఘప్రతిబన్ధే, ప్రియాప్రియేషు సజాతీయాదృష్టజననే, సామర్థ్యం చ సిద్ధం. ఏవం విద్యాయాః వినష్టప్రతిబద్ధాదృష్టసజాతీయాదృష్టజననసామర్థ్యాత్ ఉపాయనశ్రుతిశ్చ నోత్తరాఘమాత్రవిషయా- అపితు పూర్వోత్తరాఘవిషయా స్యాత్. తథా చోపాయనవాక్యస్థసుకృతదుష్కృతశబ్దాసఙ్కోచశ్చ భవేత్. తత్ర వినాశః- భగవతః పూర్వోత్పన్నకర్మఫలదిత్సానివృత్తిః. అశ్లేషశ్చ - ఉత్తరకర్మఫలదిత్సాప్రతిబన్ధః. తౌ చ యద్యద్ధ్యోపహితౌ- యద్యయం ప్రత్యఙ్మముపాసనం సమాపయేత్ - పూర్వోత్తరయోః కర్మణోః ఫలం న దాస్యామీతి సఙ్కల్పరూపోపహితౌ. సమాప్తైతుకర్మఫలం నైవ దాస్యామీతి సఙ్కల్పో విధూననశ్రుత్యభిప్రేతః- లోకేనేవారమ్భసమాపనయోః ప్రీతితారతమ్యదర్శనాత్, శాస్త్రేషు తీర్థసేవాజ్యవక్రమసమాపనయోః ఫలతారతమ్యదర్శనా, చ్చ. లోకే రాజాదీనామివ పరమాత్మనోపి స్వసేవకవిషయప్రీత్యతిశయేన తత్ప్రియాప్రియజనేషు తదనురూపేష్టానిష్టఫలదిత్సా చ భవతి. ఏవం పూర్వోత్తరాఘవినాశప్రతిబన్ధధూననోపాయనహేతుర్విద్యామాహాత్మ్యమితి. ………………

తదధిగమాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౪॥ సూ. ॥ ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషః పాతేతు ॥ అవాన్తరసఙ్గతిః స్ఫుటా. *ఇతరస్యాప్యసంశ్లేష ఇతి ప్రతిజ్ఞానిర్దేశః- ఏవమితి న్యాయాతిదేశః. ఉత్తరపూర్వసుకృతయోరశ్లేషవినాశౌ కిం సమ్భవతః- నేతి. కిం *పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే *సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్త ఇతి

ఉత్తరపూర్వాఘయోర్విద్యయా అశ్లేషవినాశావుక్తౌ- ఇతరస్య- పుణ్యస్యాప్యేవం- ఉక్తేనన్యాయే నాశ్లేషవినాశౌ విద్యయాస్యాతాం - విద్యాఫలవిరోధిత్వసామాన్యాద్వ్యపదేశాచ్చ. భవతిచవ్యపదేశఃఉభేసుకృతదుష్కృతేస్నిదిశ్య *సర్వేపాప్మానోతోనివర్తన్తఇతి, *తత్సుకృతదుష్కృతేధూనుతఇతి, చ. ముముక్షోరనిష్టఫలత్వాత్సుకృతస్యాపిపాప్మశబ్దేనవ్యపదేశః.... ... ...

సుకృతస్యాపిశాస్త్రీయత్వా, త్తత్ఫలస్యకేషాంచిదిష్టత్వదర్శనా, చ్చవిద్యయాఅవిరోధశఙ్కాంనివర్తయితుమతిదేశః. ... ...

నను విదుషోపి సేతికర్తవ్యతాకోపాసననిర్వృత్తయేవృష్ట్యన్నాదిఫలానీష్టాన్యేవ - కథం తేషాంవిరోధాద్వినాశఉచ్యతే. తత్రాహ (పాతేత్వితి) శరీరపాతేతు తేషాంవినాశః. శరీరపాతాదూర్ధ్వంతువిద్యానుగుణాదృష్టఫలానిసుకృతానినశ్యన్తీత్యర్థః..

ఇతరాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౫॥ సూ. అనారబ్ధకార్యేఏవతుపూర్వేతదవధేః॥

బ్రహ్మవిద్యోత్పత్తేఃపూర్వోత్తరభావినోస్సుకృతదుష్కృతయోరశ్లేషవినాశావుక్తౌ. తతః పూర్వభావినోస్సుకృతదుష్కృతయోఃకిమవిశేషేణవినాశః - ఉతానారబ్ధకార్యయోరేవేతివిశయే-*సర్వేపాప్మానఃప్రదూయన్తఇతివిద్యాఫలస్యావిశేషశ్రవణా, ద్విద్యోత్పత్త్యుత్తరకాలభావిన్యాశ్చ శరీరస్థితేఃకులాలచక్రభ్రమణాదివత్సంస్కారవశాదప్యుపపత్తే, రవిశేషేణ.... ... ...

వాక్యద్వయంసుకృతదుష్కృతాశ్లేషవినాశపరం- ఉతదుష్కృతమాత్రాశ్లేషవినాశపరం. కిమత్రపాపకర్మశబ్దోనిషిద్ధపరః - ఉతవిద్యావిరోధిఫలకర్మపరః. *సర్వేపాప్మానఇతివాక్యంకింపాపశబ్దస్యవిద్యావిరోధిఫలకర్మపరతామవగమయతి- నేతి. *ననుసుకృతంనదుష్కృతంసర్వేపాప్మానోతోనివర్తన్తఇతిహిశ్రూయతే. నచేత్- పాపశబ్దస్యనిషిద్ధమాత్రపరతయావాక్యయోఃదుష్కృతమాత్రాశ్లేషవినాశపరత్వాన్నసుకృతాశ్లేషవినాశసమ్భవః. అవగమయతిచేత్- పాపశబ్దస్యవిద్యావిరోధిఫలకర్మపరత్వేనవాక్యయోస్సుకృతదుష్కృతాశ్లేషవినాశపరత్వాత్ పూర్వోత్తరసుకృతయోరశ్లేషవినాశసమ్భవఇతి. ఏవంశబ్దంవ్యాచష్టే (ఉక్తేనేతి) ఉక్తంన్యాయంవివృణోతి (విద్యాఫలేతి) ఏవంశబ్దేనపూర్వసూత్రాసుకృతవ్యపదేశశబ్దార్థముపపాదయతి (భవతిచేతి) పుణ్యస్యాపిపాప్మశబ్దవాచ్యత్వేశ్రుతిందర్శయతి (ఉభేఇతి) ఉభయోఃపృథగభిధానేశ్రుతిమాహ (తత్సుకృతేతి) ... ...

అతిదేశస్యాధికాశఙ్కామాహ (సుకృతస్యేతి) ... ...

సూత్రఖణ్డాన్తరస్యశఙ్కామాహ (నన్వితి) విద్యానుగుణాదృష్టఫలానితిష్ఠన్తిచేత్- తానిశరీరపాతాదూర్ధ్వంనశ్యన్తీత్యర్థః. ... ...

పరేచాపరేచ *పాతేత్వితిసూత్రఖణ్డమేవంవ్యాచక్షతే- అశ్లేషవినాశసిద్ధిస్తుదేహపాతేముక్తిరవశ్యంభావినీ- తుశబ్దోఽవధారణఇతి. తన్నిష్ప్రయోజనం- సర్వబన్ధకవిరహేమోక్షస్యవక్ష్యమాణప్రకారేణనిస్సంశయత్వాత్, సర్వప్రారబ్ధకర్మక్షయేసతిదేహపాతేమోక్షస్యోపరితనాధికరణవిరుద్ధత్వా, చ్చ.——— అన్యేత్వనేనాధికరణేనాశ్లేషసూత్రాతిదేశః- నవినాశాతిదేశఇతివదన్తి. తదయుక్తం - వినాశాశ్రవణరూపహేతోరసిద్ధత్వాత్, పాప్మశబ్దస్యైవోభయవాచిత్వోపపాదనా, చ్చ. దేహాన్తజ్ఞాతిభిఃపరిగ్రహాదవినాశఇతిచేన్న- ద్విషద్భిఃపరిగ్రహేణదుష్కృతస్యాప్యవినాశప్రసఙ్గాత్. సుకృతస్యాశ్లేషోనామ- కామ్యకర్మరుద్యనుత్పత్తిః. పఙ్క్తిపావనత్వాదిలక్షణమాహాత్మ్యస్యతువిద్యయావిరోధాభావాన్నాశ్లేషః. ఏవంస్వసామర్థ్యప్రభావితంజ్ఞానఫలంనిరూపితం- కదాతన్నైయోగికఫలంసుకృతదుష్కృతప్రహాణమిత్యపేక్షాయామాహ *పాతేత్వితి- దేహపాతఏవేత్యర్థఇత్యాహుః. *పాతఇత్యస్యవ్యాఖ్యానమనుపపన్నం- నిష్ఫలత్వాదేవ. తచ్చ *సాంపరాయఇత్యత్రప్రాగుక్తత్వాత్. అపేక్షితాకథనంచ - భాష్యోక్తశఙ్కాయాఃపరిహరణీయత్వాత్. అతోయథాభాష్యమేవార్థః. ....

ఇతరాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౫॥ సూ. అనారబ్ధకార్యేఏవతుపూర్వేతదవధేః॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (బ్రహ్మవిద్యోత్పత్తేరితి) (తతఃపూర్వభావినోః) బ్రహ్మవిద్యోత్పత్తిపూర్వభావినోరిత్యర్థః. కింపూర్వేసుకృతదుష్కృతేఅవిశేషేణనశ్యతః- ఉతానారబ్ధఫలే. కిం * సర్వేపాప్మానఇతిసర్వశబ్దస్వారస్యానురోధోన్యాయ్యః- ఉత *తస్యతావదితివిలమ్బశ్రుత్యనురోధః. కింకులాలచక్రభ్రమణవత్ కర్మవినాశేసంస్కారేణశరీరధారణముపపద్యతే- నేతి. కిమీశ్వరప్రీత్యప్రీతివ్యతిరేకేణసంస్కారకల్పనాయాంప్రమాణమస్తి- నేతి. అస్తిచేత్ - తేనశరీరధారణోపపత్తేఃసర్వశబ్దస్వారస్యానురోధస్యన్యాయ్యత్వాదవిశేషేణనశ్యతః. నచేత్ - సంస్కారేణశరీరధారణాయోగాత్ విలమ్బశ్రుత్యనురోధేనానారబ్ధఫలేఏవనశ్యతఇతిసిధ్యతి. ... ...

ఇతి ప్రాప్తేఉచ్యతే (అనారబ్ధకార్యేఏవతుపూర్వేఇతి) విద్యోత్పత్తేఃపూర్వేసుకృతదుష్కృతేఅనారబ్ధకార్యే- అప్రవృత్తఫలేఏవవిద్యయానశ్యతః. కుతః. (తదవధేః) *తస్యతావదేవచిరంయావన్నవిమోక్ష్యేఅథసమ్పత్స్యఇతిశరీరపాతవిళమ్బావధిశ్రుతేః. నచపుణ్యాపుణ్యకర్మజన్య భగవత్ప్రీత్యప్రీతివ్యతిరేకేణశరీరస్థితిహేతుభూతసంస్కారసద్భావేప్రమాణమస్తి. ....

అనారబ్ధకార్యాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౮॥ సూ. అగ్నిహోత్రాదితుతత్కార్యాయైవతద్దర్శనాత్ ॥

*ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషఇతివిద్యాబలాత్సుకృతస్యాప్యసంశ్లేష ఉక్తః.అగ్నిహోత్రాదీనాంనిత్యనైమిత్తికానాంస్వాశ్రమ ధర్మాణామపిసుకృతత్వసామాన్యేనతత్ఫలస్యాశ్లేషాదనిచ్ఛతోఽననుష్ఠానేప్రాప్త ఉచ్యతే. ... ...

(అగ్నిహోత్రాదిత్వితి) తుశబ్దస్సుకృతాన్తరేభ్యోవిశేషణార్థః.అగ్నిహోత్రాద్యాశ్రమధర్మాఃఫలాశ్లేషాసమ్భవాదనుష్ఠేయాఏవ. తదసమ్భవశ్చతత్కార్యార్థత్వాత్తేషాం. విద్యాఖ్యకార్యాయైవహివిదుషోఽగ్నిహోత్రాద్యనుష్ఠానం. కథమిదమవగమ్యతే (తద్దర్శనాత్)దృశ్యతేహి *తమేతంవేదానువచనేనబ్రాహ్మణావివిదిషన్తియజ్ఞేనదానేనతపసానాశకే నేత్యాదినాఽగ్నిహోత్రాదీనాంవిద్యాసాధనత్వం. విద్యాయాశ్చాప్రయాణాదభ్యాసాధేయాతిశయాయాః .అహరహరుత్పాద్యత్వాత్తదుత్పత్త్యర్థమాశ్రమకర్మాణ్యహరహరనుష్ఠేయమేవ - అన్యథాఆశ్రమకర్మలోపేమాలిషితాన్తఃకరణస్యవిద్యోత్పత్తిరేవనస్యాత్....... .

యదిఅగ్నిహోత్రాదిసాధుకృత్యావిద్యోత్పత్త్యర్థాః, విద్యోత్పత్తేఃప్రాచీనంచ సుకృతం *యావత్సమ్పాతముషిత్వా *ప్రాప్యాన్తంకర్మణఇత్యనుభవేనవినష్టం, భుక్తశిష్టంచప్రారబ్ధఫలం,- *సుహృదస్సాధుకృత్యామిత్యస్యకోవిషయః. తత్రాహ.

౧౯॥ సూ. అతోన్యాపిహ్యేకేషాముభయోః॥ అతఃఅగ్నిహోత్రాదిసాధుకృ

సర్వమిథ్యాత్వవాదినామిదమధికరణంవిరుద్ధం- ప్రారబ్ధకర్మణోపిమిథ్యాత్వేనబాధాత్ స్థిత్యనుపపత్తేః. ద్విచన్ద్రజ్ఞానవైషమ్యం ప్రాగేవోక్తం. ప్రవృత్తఫలస్యకర్మణఃకులాలచక్రవేగవదన్తరాళే ప్రతిబన్ధాసమ్భవఇత్యపిదురుక్తం-స్వాప్నకులాలచక్రభ్రమణవత్-ద్వితీయక్షణేప్రబోధేసతితద్వేగస్యబాధితత్వదర్శనాత్. సంస్కారాద్దేహధారణంచేత్ - క్షీణాయుషామవిదుషామపిదేహధారణంస్యాత్...............................

అనారబ్ధకార్యాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౮॥ సూ. అగ్నిహోత్రాదితుతత్కార్యాయైవతద్దర్శనాత్॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (ఇతరస్యాపీతి) ఊర్ధ్వరేతస్సు అగ్నిహోత్రాదిష్వైరపేక్ష్యదర్శనాత్ అనూర్ధ్వరేతసామపితన్నైరపేక్ష్యశఙ్కాయాం *సర్వాపేక్షేతిసూత్రం. యజ్ఞాదేరాశ్రమధర్మత్వేవిద్యాఙ్గత్వేచనిత్యానిత్యసంయోగవిరోధపరిహారార్థం *సహకారిత్వేనచేతిసూత్రం. సుకృతఫలాశ్లేషాదననుష్ఠేయత్వశఙ్కాపరిహారార్థం *అగ్నిహోత్రాదీతిసూత్రం. ఏవంసూత్రాణామపౌనరుక్త్యావహేషుశఙ్కావిశేషేషుసూత్రాణాముత్థానాత్సముచ్చయవాదోనిరవకాశః. కిమగ్నిహోత్రాద్యాశ్రమధర్మోవిదుషఃకార్యాశ్లేషాదననుష్ఠేయః - ఉతానుష్ఠేయః. కిమశ్లేషవచనంసర్వసుకృతవిషయం - ఉతవిద్యాఙ్గాశ్రమధర్మవ్యతిరిక్తసుకృతవిషయం. కింవిద్వత్సమ్బన్ధ్యాశ్రమధర్మస్యాపిఫలంవిద్యావ్యతిరిక్తం- ఉతవిద్యైవేతి. వ్యతిరిక్తంచేత్ - అశ్లేషవచనస్యసర్వసుకృతవిషయతయాకార్యాశ్లేషాదననుష్ఠేయతా. విద్యైవఫలంచేత్ - అశ్లేషవచనస్యవిద్వత్సమ్బన్ధ్యాశ్రమధర్మవ్యతిరిక్తవిషయత్వేనకార్యాశ్లేషాభావాదనుష్ఠేయతా. పూర్వపక్షమాహ (ఇతరస్యేత్యాదినా) ... ...

రాద్ధాన్తస్తు (అగ్నిహోత్రాదిత్విత్యాది) తర్హిసకృదనుష్ఠేయమిత్యత్రాహ (విద్యాయాశ్చేతి) ... ...

ఉత్తరసూత్రస్యశఙ్కామాహ (యద్యగ్నిహోత్రాదీతి) (సుహృదస్సాధుకృత్యామిత్యస్యకోవిషయఇతి) ఉత్తరపాపకృత్యాయాః ప్రాగ్భుక్తఫలత్వాత్, ప్రారబ్ధఫలత్వాభావాత్, విద్యార్థత్వాభావాచ్చ *ద్విషన్తఃపాపకృత్యామిత్యస్యోత్తరాఘవిషయస్స్యాదితిమత్వాసుహృదస్సాధుకృత్యామిత్యస్యకోవిషయఇత్యుక్తమ్...

౧౯॥ సూ. అతోన్యాపిహ్యేకేషాముభయోః॥ భుక్తం, భుజ్యమానం, భోక్ష్యమాణం, ప్రతిబద్ధఫలం, చేతివివిధంకర్మ.

త్యాయాః విద్యోత్పత్త్యర్థాయాః అన్యాపి-విద్యాధిగమాత్పూర్వోత్తరయోరుభయోరపి పుణ్యకర్మణోః ప్రబలకర్మప్రతిబద్ధఫలా సాధుకృత్యాఽనన్తాసమ్భవత్యేవ- తద్విషయమిదమేకేషాం శాఖినాం వచనం *తస్యపుత్రా దాయముపయన్తిసుహృదస్సాధుకృత్యామితి. విద్యయాఽశ్లేషవినాశశ్రుతిశ్చతద్విషయా. ....

అనుష్ఠితస్యాపికర్మణః ఫలప్రతిబన్ధసమ్భవం పూర్వోక్తం స్మారయతి.

౧౮॥ సూ. ॥ యదేవవిద్యయేతిహి॥ *యదేవవిద్యయాకరోతి - తదేవవీర్యవత్తరమిత్యుద్గీథవిద్యాయాః క్రతుఫలాప్రతిబన్ధఫలత్వవచనేనానుష్ఠితస్యాపికర్మణః ఫలప్రతిబన్ధస్సూచ్యతేహి. అతో విమర్శోఽనుష్ఠితప్రతిబద్ధఫలవిషయం *సుహృదస్సాధుకృత్యామితిశాట్యాయనికమ్. ....

అగ్నిహోత్రాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

తత్ర పూర్వకృతం, పశ్చాచ్చవృష్ట్యన్నాదిహేతోః కృతం, ప్రతిబద్ధఫలం కర్మాస్తి - తద్విషయా *సుహృదస్సాధుకృత్యామితిశ్రుతిరశ్లేషవినాశశ్రుతిశ్చేత్యర్థః ....

అనన్తరసూత్రసఙ్గతిమాహ (అనుష్ఠితస్యాపీతి) (పూర్వోక్తం స్మారయతీతి) *పృథగ్హ్యప్రతిబన్ధఃఫలమితిసూత్రేణకణ్ఠోక్తమత్ర స్మారయతీత్యర్థః.

౧౮॥ సూ. ॥ యదేవవిద్యయేతిహి॥ (సూచ్యతేహీతి) అయంహిశబ్దః *పృథగ్హ్యప్రతిబన్ధఃఫలమిత్యత్రహిశబ్దవన్నోపపత్తిప్రసిద్ధిద్యోతకః- కింతూపపాదితప్రసిద్ధిద్యోతకః.... ... ...

పరేతు *తత్కార్యాయేతి- జ్ఞానస్యయత్కార్యం- మోక్షః- తదర్థమితివ్యాఖ్యాయ- జ్ఞానకార్యస్యమోక్షస్యకర్మకార్యత్వం విద్యోత్పత్తిద్వారేణౌపచారికమితివదన్తి. తతోవరం జ్ఞానాఖ్యకార్యాయేతివ్యాఖ్యానం. ఉత్పన్నేసమ్యగ్దర్శనేవిదుషస్స్వర్గశ్యత్వాభావాద్విద్యాయాః ప్రాగనుష్ఠితకర్మవిషయం తత్కార్యార్థత్వాభిధానం. యద్వా- సగుణవిద్యానుకర్తృత్వానతివృత్తేర్విద్యోత్పత్తావపితస్యాగ్నిహోత్రాదిసమ్భవాత్ తద్విషయమితిచాహుః. తదపి-సమ్యగ్దర్శనవతామపి ప్రత్యహమన్తఃకరణశుద్ధ్యర్థమగ్నిహోత్రాదేరనువర్తనీయతాయాః *సఖల్వేవంవర్తయన్యావదాయుషమితిశ్రుతిసిద్ధత్వాత్, సగుణనిర్గుణవిద్యావిభాగస్యాప్రామాణికత్వాచ్చానుపపన్నం. *అతోఽన్యాపీతి-సాధుకృత్యావాక్యం కామ్యవిషయమిత్యాహుః. *యదేవవిద్యయేతిసూత్రమధికరణాన్తరమాహుః- *తేనోభౌకురుతః యశ్చైతదేవంవేదయశ్చనవేదేత్యుద్గీథాదివిద్యాసంయుక్తమసంయుక్తంచకర్మ. తత్ర విద్యాసంయుక్తం కర్మ ప్రకృష్టం. బ్రాహ్మణాయవద్యాదిత్యుక్తేపి *విద్యావన్తరవతేదద్యాన్నమూర్ఖాయేతివిశిష్టవిషయత్వసిద్ధివత్ *యజ్ఞేనేత్యవిశేషేణోక్తేపి విద్యాసంయుక్తవిశిష్టకర్మవిషయత్వసిద్ధేర్విద్యాసంయుక్తకర్మణ ఏవజ్ఞానార్థత్వమితిపూర్వపక్షం కృత్వా- *తదేవవీర్యవత్తరమితిశ్రవణాద్విద్యావిధురస్యవీర్యవత్త్వమాత్రంగమ్యతఇతితావదుపకారహేతుత్వాదవిశేషేణాసంయుక్తమపికర్మజ్ఞానార్థమనుష్ఠేయమితిసిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం- *యజ్ఞేనేత్యవిశేషశ్రవణాద్వేదానువచనదానాదీనామివవిద్యావిధురస్యయజ్ఞస్యజ్ఞానార్థత్వప్రతీతేః. యజ్ఞస్యైవహ్యజ్ఞానమోపాసనం - నదానాదేః. *బ్రాహ్మణాయేత్యుక్తేపివిలక్షణపాత్రసిద్ధివదిత్యప్యయుక్తం- *దానమశ్రోత్రియేయథా *అశ్రోత్రియేశ్రాద్ధమధీతమవ్రతమిత్యాదినిషేధవచనాన్తరవాసితమనస్కస్యతదైకార్థ్యాద్విశేషవిషయత్వప్రతీతిః- నతువచనాన్తరనిరపేక్షో. ఇహతువాక్యాన్తరేణవిద్యావిధురయజ్ఞస్యజ్ఞానార్థత్వప్రతిషేధాదర్శనాత్ యజ్ఞవిశేషవిషయప్రతీత్యభావ ఏవ- యథా *స్వర్గకామోయజేత *యజ్ఞేనదేవేభ్యః ఇత్యాదిషువిద్యాసంయుక్తయజ్ఞాప్రతీతిః. అతః పూర్వపక్షోత్థానాదనారమ్భణీయత్వేవ.—— అపరేతు *తత్కార్యాయ-అపవర్గాయేతిసముచ్చయపరమాహుః. తదయుక్తం- జ్ఞానకర్మసముచ్చయస్యాప్రామాణికత్వాత్. తేచ *యదేవవిద్యయేతిసూత్రముపైక్షిషత. తదయుక్తం-యదాపరోక్తయోజనైవస్యాత్ తదాహ్యానర్థక్యం - ప్రతిబద్ధకర్మద్యోతనరూపప్రయోజనసద్భావాదపరేషాంమతిమాన్ద్యమేవతేనద్యోతితం.—— సముచ్చయాప్రామాణికత్వదోషోఽన్యేషామపితుల్యః. అన్యేతువిద్యాసహకారిణాంకర్మణాంవిద్యయాప్రహాణసమ్భవనాయావినాభావాత్ విద్యాధిగమాత్ప్రాగ్జన్మాన్తరేచానుష్ఠితకామ్యవ్యతిరిక్తనిత్యనైమిత్తికకర్మవిషయమిదమధికరణం వ్యాచక్షతే. రాజనియోగానుష్ఠాయినాంసమ్యాన ప్రాప్తివత్ప్రాప్త్యధికారార్థానామప్యగ్నిహోత్రాదీనామపవర్గోఽవాన్తరఫలం భవతీత్యప్రహాణమితిసిద్ధాన్తయన్తి. *యఆత్మానమేవలోకముపాస్తేనహాస్యకర్మక్షీయతఇతివచనమత్రప్రమాణయన్తి- *యస్యతుఖలుసంస్కారాణామేకదేశోప్యష్టావాత్మగుణాఅథసబ్రహ్మణస్సాయుజ్యంసాలోక్యంచగచ్ఛతీతిగర్భసంస్కారాదేరపవర్గార్థత్వవిషయస్మృత్యుపబృంహితత్వాత్ప్రాగనుష్ఠితస్యాపవర్గార్థత్వసిద్ధిరితి. తదయుక్తం-ఉదాహృతవచనస్యవిద్యాధిగమాత్ప్రాగనుష్ఠితకర్మవిషయత్వేస్వరసతః ప్రామాణ్యాభావాత్, కథంచిదాపాద్యమానస్యానుపపన్నత్వాచ్చ. కర్తృత్వమమతాఫలవిషయత్రివిధత్యాగాభావేకర్మణోఽపవర్గార్థత్వాయోగాద్విద్యాదానజ్ఞానాత్పూర్వం త్రివిధపరిత్యాగానుపపత్తేశ్చతదాఽనుష్ఠితస్యాపవర్గార్థత్వాయోగాత్. విద్యాసహకారిణాంకథం

౧౯॥ సూ. భోగేనత్వితరేక్షపయిత్వాథసమ్పద్యతే॥

యయోఃపుణ్యపాపయోరశ్లేషవినాశావుక్తౌ- తాభ్యామితరేఆరబ్ధకార్యేపుణ్యపాపేకింవిద్యాయోనిశరీరావసానే - ఉతతచ్ఛరీరావసానేశరీరాన్తరావసానేవేత్యనియమఃఇతిసంశయే- *తస్యతావదేవచిరంయావన్నవిమోక్ష్యఇతితచ్ఛరీరవిమోక్షావసానత్వశ్రవణాత్తదవసానే. ... ...

ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే (భోగేనత్వితి) తుశబ్దఃపక్షవ్యావృత్త్యర్థః. ఇతరే - ఆరబ్ధకార్యే పుణ్యపాపే స్వారబ్ధఫలభోగేనక్షపయిత్వాతత్ఫలభోగసమాప్త్యనన్తరంబ్రహ్మసమ్పద్యతే. తేచపుణ్యపాపేఏకశరీరభోగ్యఫలేచేత్- తచ్ఛరీరావసానేసమ్పద్యతే- అనేకశరీరభోగ్యఫలేచేత్ - తదవసానేసమ్పద్యతే- భోగేనైవక్షపయితవ్యత్వాదారబ్ధఫలయోఃకర్మణోః. *తస్యతావదేవచిరంయావన్నవిమోక్ష్యఇతిచభోగేనతయోఃకర్మణోఃవిమోక్షఉచ్యతే- దేహావధినియమాశ్రవణాత్. తదేవంబ్రహ్మవిద్యాయాఃప్రాగనుష్ఠితమభుక్తఫలమనారబ్ధఫలంపుణ్యపాపరూపంకర్మానాదికాలసంచితమనన్తంవిద్యామాహాత్మ్యాద్వినశ్యతి - విద్యారమ్భాదుత్తరకాలమనుష్ఠితంచనశ్లిష్యతి. తత్రపుణ్యరూపంసర్వంవిదుషస్సుహృదోగృహ్ణన్తి- పాపంచద్విషన్తఇతినిరవద్యమ్.

ఇతరక్షపణాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతిశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితేశారీరకమీమాంసాభాష్యే

చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ప్రథమఃపాదః.

విద్యయాప్రహాణాశఙ్కేతిచెన్న- అశ్లేషవినాశశ్రుతిబలేనవిద్యాసహకారిత్వనిశ్చయస్యప్రతిబద్ధత్వాత్తద్విషయశ్రుతేరర్థవాదత్వాశ్రయణోపపత్తేః. పరవిద్యాకార్యమపిజనయన్తియజ్ఞాదయః - కింపునస్స్వర్గమితిహిస్తోతుంశక్యం. అతఃప్రాగనుష్ఠితవిషయత్వమనాదృత్యవిద్వత్సమ్బన్ధాశ్రమధర్మవిషయత్వాశ్రయణంయుక్తం.*అతోన్యాపీతిసూత్రేణప్రహాణవచనంవినియోగవచనంచకామ్యవిషయమిత్యుక్తే- మోక్షార్థంకర్మతున ప్రహీయతే- కింత్వాబ్రహ్మలయాత్తమనుగచ్ఛతి- ఏవంకామ్యానివిజ్ఞానానిచదేహాన్తేప్రహీయన్తే- నిత్యానివిజ్ఞానానివిద్వాంసమనుగచ్ఛన్తీతికర్మసుజ్ఞానేషుచవిభాగముక్త్వా- నిత్యానివిజ్ఞానానినసన్తీతిశఙ్కామాపాద్య- తత్పరిహారపరం * యదేవవిద్యయేతిసూత్రంవ్యాచక్షతే - కర్మసమృద్ధ్యర్థంవిజ్ఞానంహివిహితం. తత్రకామ్యకర్మసమృద్ధ్యర్థంవిజ్ఞానంప్రహీయతే- మోక్షార్థకర్మసమృద్ధ్యర్థంవిజ్ఞానమనుగచ్ఛతీతి. అత్రబ్రూమః-మోక్షార్థంకర్మవిద్వాంసమనుగచ్ఛతీత్యేతన్ముముక్షోశ్చరమదేహపాతే- ఉతతద్వ్యతిరిక్తదేహపాతే. ప్రథమేకల్పేనాయంవిభాగః- జ్ఞానకర్మసముచ్చయస్యనిరస్తతయావిద్యోత్పాదనమాత్రచరితార్థస్యకర్మణోమోక్షార్థమనుగత్యనుపపత్తేః. ద్వితీయేతు - కృత్స్నసుకృతదుష్కృతప్రహాణాభావాత్కామ్యంకర్మప్రహీయతే - మోక్షార్థమనుగచ్ఛతీతివిభాగోఽనుపపన్నః. యతఃకర్మణాంవిద్యాఙ్గత్వమేవ- నమోక్షార్థత్వం- అతఏవమోక్షార్థకర్మసమృద్ధ్యర్థంవిజ్ఞానమనుగచ్ఛతి - కామ్యకర్మసమృద్ధ్యర్థంవిజ్ఞానంప్రహీయతఇతిచవిభాగోఽనుపపన్నః. ననుముముక్షోశ్చరమేతరదేహపాతేపివిద్యాఙ్గకర్మసమృద్ధ్యర్థంవిజ్ఞానమనుగచ్ఛతి- ఇతరత్ప్రహీయతఇతివిభాగపరంసూత్రంస్యాదితిచేత్. చరమదేహపాతాత్పూర్వమశేషసుకృతదుష్కృతప్రహాణాభావేనసుకృతసమృద్ధ్యర్థజ్ఞానస్యాపిప్రహాణాయోగాత్. ఉపకార్యానుగమాననుగమానుగుణౌహ్యుపకారకానుగమాననుగమౌ. అతఏవహిమోక్షార్థకర్మసమృద్ధ్యర్థవిజ్ఞానానుగమస్త్వయోత్ప్రేక్ష్యతే. అతఃప్రతిబద్ధఫలసాధుకృత్యోపపాదనమాకాఙ్క్షితమితితత్పరత్వమేవసూత్రస్యయుక్తమ్. ....

అగ్నిహోత్రాద్యధికరణంసమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. భోగేనత్వితరేక్షపయిత్వాథసమ్పద్యతే॥ సఙ్గతిఃస్ఫుటా. ఆరబ్ధకార్యేపుణ్యపాపేకింవిద్యాయోనిశరీరావసానే- ఉతతచ్ఛరీరావసానేదేహాన్తరావసానేవేత్యనియమః. కిం *తస్యతావదితివాక్యంవిద్యాయోనిశరీరావసానమవగమయతి - ఉతశరీరమతన్త్రీకృత్యఫలభోగావసానమవగమయతీతి. ప్రథమే- విద్యాయోనిశరీరావసానత్వం. ద్వితీయేత్వనియమః. ... ...

పూర్వపక్షహేతుంపరిహరతి (తస్యతావదితి) *యావన్నవిమోక్ష్యఇత్యత్రదేహస్తదవధిశ్చనశ్రుతౌ. *ధూత్వాశరీరమకృతంకృతాత్మేత్యత్రశరీరంశ్రుతం - అవధిస్తునశ్రుతః. శరీరమిత్యేకవచనమపిజాతివిషయం- * అశ్వఇవరోమాణివిధూయపాపమితిపూర్వఖణ్డస్థపాపశబ్దైకవచనవదిత్యభిప్రాయేణదేహావధినియమాశ్రవణాదిత్యుక్తం. అస్మిన్పాదేబహ్వధికరణోక్తార్థస్యానుగ్రహత్వాయాహ (తదేవమితి) ... ...

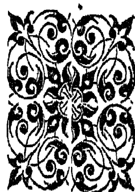
పరేతు *అనారబ్ధకార్యేఇత్యత్రయద్వ్యావర్తితం- తస్యకర్మణఃక్షయప్రకారందర్శయతీదంసూత్రమిత్యాహుః. తత్ప్రయోజనశూన్యత్వాదనాదరణీయం - అనారబ్ధకార్యయోర్జ్ఞానదాహ్యత్వేఽభిహితేతదితరయోర్హిభోగేనక్షయఃస్ఫుటః.—— అపరేతుకర్తృత్వస్యావిద్యామూలత్వా

ద్విదుషశ్చావిద్యానివృత్తౌ భోక్తృత్వాసమ్భవా, ద్బహుశరీర ప్రదైకకర్మణో దేహాన్తరోపాధౌ *తస్యతావదేవేతి శ్రుతివశేన భోగాసమ్భవా, చ్చ ప్రారబ్ధస్యాపి జ్ఞానేనైవక్షయఇతిపూర్వపక్షంకృత్వా- *తస్య తావదిత్యవశేషితస్యకర్మణో జ్ఞానదాహ్యత్వాయోగా, ద్విదుషోపి "సుఖదుఃఖానుభవదర్శనేన ప్రారబ్ధభోగానుగుణావిద్యాలేశానువృత్తే రభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్, *తస్యతావదితిశ్రుతేః ప్రారబ్ధసర్వకర్మక్షయావధిపరత్వోపపత్తేః, అత ఏవ ప్రారబ్ధస్యదేహాన్తరోపాధౌ జ్ఞానదాహ్యత్వాశ్రయణాయోగా, చ్చ భోగేనైవక్షయఇతిసిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం- *అనారబ్ధకార్యేఏవేత్యత్ర సమర్థితత్వాత్. ఏవకారార్థోహిప్రారబ్ధస్యజ్ఞానాదాహ్యత్వం. తచ్చ *తస్యతావదిత్యవధిశ్రవణేనసమర్థితం. అవిద్యాపూర్వకత్వాత్కర్తృత్వస్య- తదభావాద్భోగానుపపత్తిఃపరిహరణీయేతిచేత్. యదిసాపరిహార్యా - తర్హితత్రైవపరిహర్తవ్యా. ఇహసూత్రేపితత్పరిహారస్యాప్రాయికత్వం వక్తవ్యం-తత్రైవవక్తుంయుక్తం- సాధ్యసిద్ధ్యుపయోగస్యావిశిష్టతయాతదౌపయికార్థానాంతత్రైవవక్తవ్యత్వాత్. యుక్తిరపినిర్మూలా-*జక్షత్క్రీడన్రమమాణఇతిముక్తోపరంబ్రహ్మోపసమ్పన్నస్యాపికర్తృత్వశ్రవణేనతస్యావిద్యాపూర్వకత్వాభావాత్. కర్మఫలభోగాదికర్తృత్వంచౌపాధికమితి పూర్వపక్షయుక్తేర్నిర్మూలతయాఽనారమ్భణీయతా. అతః *అనారబ్ధకార్యఇత్యత్రప్రారబ్ధస్యభోగవినాశ్యత్వే సిద్ధేతదవధేరేవచిన్తనీయత్వం యుక్తం.——అన్యేతుఏకస్యాపికర్మణోబహుశరీరప్రదత్వసమ్భవాత్, *తస్యతావదిత్యస్యకర్మక్షయావధిపరత్వోపపత్తేః, వ్యాసాదీనాంపునర్జన్మదర్శనా, చ్చవిద్యాయోనిశరీరావసానత్వనియమాభావంపూర్వపక్షీకృత్య-విద్యాయోనిశరీరావసానే ప్రారబ్ధస్యాపికర్మణోవిరతవ్యాపారత్వా, ద్విరతవ్యాపారస్యానారబ్ధతుల్యత్వేనవిద్యావినాశ్యత్వాత్, *తస్యతావదితివాక్యస్యతద్దేహావధివిషయత్వోపపత్తే, ర్వ్యాసాదీనామాధికారికత్వాదవిరతవ్యాపారేణ పూర్వకర్మణైవబహుశరీరగ్రహణోపపత్తే, శ్చవిద్యాయోనిశరీరావసానత్వంసిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తం- విద్యాయోనిశరీరపాతే ప్రారబ్ధకర్మణోవిరతవ్యాపారత్వేప్రమాణాభావాత్. ప్రత్యుతవ్యాసాదీనాంబహుదేహపరిగ్రహస్త్వవిరుద్ధఉపలభ్యతే. తేషాంకర్మణోఽవిరతవ్యాపారత్వేసమ్ప్రతిపన్నే తదితరేషామేకస్మిన్విద్యాయోనిదేహాన్తఏవవిరతవ్యాపారత్వేకింప్రమాణం. *తస్యతావదితిశ్రుతేస్త్వవధివిశేషాశ్రవణాత్తద్దేహపాతావధిపరత్వమనుపపన్నం. నహివిద్యాయోనేశ్శరీరాద్యావన్నవిమోక్ష్యఇతిశ్రూయతే. తస్మాద్విద్యాయోనిశరీరావసానత్వనియమాభావఏవసిద్ధాన్తీకర్తవ్యః. ....

ఇతరక్షపణాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతశ్రీమద్భగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణావిలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ప్రథమఃపాదః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౧౩౪.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా-౪౮౬.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

చతుర్థాధ్యాయే— ద్వితీయః పాదః.

వాగధికరణమ్.

౧॥ సూ. వాఙ్మనసిదర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ॥

ఇదానీంవిదుషోగతిప్రకారంచిన్తయితుమారభతే. ప్రథమంతావదుత్క్రాన్తిశ్చిన్త్యతే. తత్రేదమామ్నాయతే *అస్యసోమ్యపురుషస్యప్రయతోవాఙ్మనసిసమ్పద్యతేమనఃప్రాణేప్రాణస్తేజసి తేజఃపరస్యాందేవతాయామితి. అత్ర *వాఙ్మనసిసమ్పద్యతఇతివాచోమనసిసమ్పత్తిశ్రుతిఃకింవాగ్వృత్తిమాత్రవిషయా- ఉతవాగ్విషయేతివిశయే- వృత్తిమాత్రవిషయేతియుక్తం. కుతః. మనసోవాక్ప్రకృతిత్వాభావాత్తత్రవాక్స్వరూపసమ్పత్త్యసమ్భవాత్. వాగాదివృత్తీనాంమనోధీనత్వేనవృత్తిసమ్పత్తిశ్రుతిఃకథంచిదుపపద్యతఇతి. ... ...

ఏవంప్రాప్తేఽభిధీయతే (వాఙ్మనసీతి) వాక్స్వరూపమేవమనసిసమ్పద్యతే. కుతః. (దర్శనాత్) దృశ్యతేహివాగిన్ద్రియఉపరతేపిమనఃప్రవృత్తిః. వృత్తిమాత్రసమ్పత్త్యాపితదుపపద్యతఇతిచేత్. తత్రాహ (శబ్దాచ్చేతి) *వాఙ్మనసిసమ్పద్యతఇతివాక్స్వరూపసమ్పత్తావేవహిశబ్దః- నవృత్తిమాత్రసమ్పత్తౌ. నహితదానీంవృత్త్యుపరమేవాగిన్ద్రియంప్రమాణాన్తరేణోపలభ్యతే- యేనవృత్తిమాత్రమేవసమ్పద్యతఇత్యుచ్యేత. యదుక్తంమనసోవాక్ప్రకృతిత్వాభావాద్వాచోమనసిసమ్పత్తిర్నోపపద్యతఇతి - తత్ *వాఙ్మనసిసమ్పద్యతఇతివచనాన్మనసావాక్సంయుజ్యతే - నతుతత్రలీయతఇతిపరిహర్తవ్యమ్.........................

౨॥ సూ. అతఏవసర్వాణ్యను॥ యతోవాచోమనసాసంయోగమాత్రం సమ్పత్తిః-నతులయః-అతఏవవాచమనుసర్వేషామిన్ద్రియాణాంమనసిసమ్పత్తిశ్రుతిరుపపద్యతే *తస్మాదుపశాన్తతేజా అపునర్భవమిన్ద్రియైర్మనసిసమ్పద్యమానైరితి.....................................

వాగధికరణంసమాప్తమ్.

౧॥ సూ. వాఙ్మనసిదర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ॥ శరీరస్థితిసమయేయద్విద్యాఫలం- తదుక్తం - అథగత్యుపక్రమశ్చిన్త్యతఇతిపాదసఙ్గతిః. గతేరుపక్రమః- ఉత్క్రాన్తిః. సాచిన్త్యతే. కిమియంసమ్పత్తిర్వాగ్వృత్తివిషయా - ఉతవాక్స్వరూపవిషయేతి. కింవాక్శబ్దస్యముఖ్యార్థపరిగ్రహఉపపన్నః- నేతి. కిమియంసమ్పత్తిర్లయరూపా- ఉతవ్యాపారనివృత్తిపూర్వకసంయోగరూపేతి. ఇన్ద్రియాన్తరసమ్పత్తివచనంకింలయపరత్వేప్యుపపద్యతే- ఉతసంయోగపరత్వఏవేతి. యదాలయపరత్వేప్యుపపద్యతే - తదాసమ్పత్తేర్లయరూపతయావాక్శబ్దస్యముఖ్యార్థపరిగ్రహాయోగాత్సమ్పత్తిర్వృత్తివిషయాస్యాత్. యదాసంయోగపరత్వఏవోపపత్తిః-తదాసమ్పత్తేస్సంయోగరూపత్వేనవాక్శబ్దస్యముఖ్యార్థత్వాత్సమ్పత్తిస్స్వరూపవిషయాస్యాత్.(కుతఇత్యాది) కారణేహిలయః- నవాచోమనఃకారణం-తత్ప్రవృత్తేరేవకారణంమనఇతివృత్తివిషయాసమ్పత్తిరిత్యర్థః. వాగ్వృత్తేస్తువాగాశ్రయభూతా- నమనః- అతస్తద్వృత్తిహేతుత్వరూపవ్యాపారస్యమనసిలయఇత్యస్వారస్యాభిప్రాయేణకథంచిదిత్యుక్తం. ... ...

(వాఙ్మనసీతి) వాక్శబ్దస్యవృత్తిపరత్వేలక్షణాస్యాత్- స్వరూపపరత్వేతునలక్షణా. సమ్పత్తిశబ్దోలయవాచీ, సంయోగవాచీ, చ. లయవాచిత్వేప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్సంయోగవాచిత్వమస్వరసమితిచేత్. పూర్వపక్షిణోపిలయవాచిత్వమయుక్తం- ఉపాదానేహిలయః. వాగ్వృత్తేర్వాగేవోపాదానం- మనస్తునిమిత్తం. ఏవంవాక్శబ్దసమ్పత్తిశబ్దయోరుభయోరపిలాక్షణికత్వాస్వారస్యప్రసఙ్గఃపూర్వపక్షే. అస్మాకంతుసమ్పత్తిశబ్దాస్వారస్యమేవ-నవాక్శబ్దలక్షణేతివిశేషఇత్యర్థః (దృశ్యతేహీతి) ప్రవృత్తవ్యాపారంమనః-నివృత్తవ్యాపారంవాగిన్ద్రియం. తత్రప్రవృత్తస్యకార్యేమనసినివృత్తస్యకార్యంవాగిన్ద్రియమన్తర్గతంభవితుమర్హతి-యథాప్రవృత్తస్యకార్యేదారుణినివృత్తస్యకార్యోఽగ్నిరన్తర్భూతఇతిభావః.(వృత్తిమాత్రేతి)యద్యన్నివృత్తస్యకార్యం- తత్తత్ప్రవృత్తస్యకార్యేఽన్తర్గతంభవతీతినవ్యాప్తిరస్తి- అతోవృత్తిమాత్రసమ్పత్త్యాపివాగిన్ద్రియోపరమేమనఃప్రవృత్తిదర్శనముపపద్యతఇత్యర్థః. *దర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చేతిద్వయమప్యేకోహేతుః. ....

౨॥ సూ. అతఏవసర్వాణ్యను॥ (వాచమను) వాచఃపశ్చాదిత్యర్థః..

వాగధికరణంసమాప్తమ్.

౩॥ సూ. తన్మనః ప్రాణ ఉత్తరాత్ ॥

తత్ - సర్వేన్ద్రియసంయుక్తం మనః ప్రాణే సమ్పద్యతే- ప్రాణేన సంయుజ్యతే- న మనోవృత్తిమాత్రం. కుతః. (ఉత్తరాత్) *మనః ప్రాణ ఇతి వాక్యాత్. ... ...

అధికాశఙ్కా తు *అన్నమయం హి సోమ్య మన ఇతి వచనాన్మనసోఽన్నప్రకృతిత్వమవగమ్యతే- అన్నస్య చ *తా అన్నమసృజన్త ఇత్యప్కార్యత్వం సిద్ధం. *ఆపోమయః ప్రాణ ఇతి చాప్ప్రకృతిత్వం ప్రాణస్యావగమ్యతే. అతో మనః ప్రాణే సమ్పద్యత ఇత్యత్ర ప్రాణశబ్దేన ప్రాణప్రకృతిభూతా అపో నిర్దిశ్యతా సు మనస్సమ్పత్తిప్రతిపాదనే పరమ్పరయా స్వకారణే లయ ఇతి సమ్పత్తివచనముపపన్నం భవతీతి. ... ...

పరిహారస్తు *అన్నమయం హి సోమ్య మనః ఆపోమయః ప్రాణ ఇతి మనఃప్రాణయోరన్నాద్భిశ్చాప్యాయనముచ్యతే- న తత్ప్రకృతిత్వం - అహఙ్కారికత్వాన్మనసః, ఆకాశవికారత్వాచ్చ ప్రాణస్య. ప్రాణశబ్దేనాపాం లక్షణా చ స్యాదితి. ....

మనోఽధికరణం సమాప్తమ్.

౩॥ సూ. తన్మనః ప్రాణ ఉత్తరాత్ ॥ సఙ్గతిః స్ఫుటా. కిమత్ర మనసో లయ ఉచ్యతే- ఉత సంయోగః. కిమత్ర *ప్రాణ ఇత్యపాం నిర్దేశః- ఉత ప్రాణస్యైవ. *ఆపోమయ ఇతి వాక్యం కిం ప్రకృతివికారభావపరం - ఉతాప్యాయనపరం. ప్రకృతివికారపరత్వే- ప్రాణ ఇత్యపాం నిర్దేశాత్సమ్పత్తిర్లయస్స్యాత్- ఆప్యాయనపరత్వే- ప్రాణస్యైవ నిర్దేశాత్సమ్పత్తిస్సంయోగస్స్యాత్. తచ్ఛబ్దం వ్యాచష్టే (సర్వేన్ద్రియేతి) (అధికాశఙ్కేత్యాది) (పరమ్పరయా స్వకారణే లయ ఇతి) స్వకారణపృథివీద్వారేణాన్నమయస్య మనసః ప్రాణశబ్దలక్షితాస్వప్సు లయ ఇత్యర్థః. ... ...

పరిహారం (పరిహారస్త్వితి) ... ...

ఏతేషు శ్రుతిలక్షణావిశయేష్వశ్రుతేర్బలీయస్త్వాద్వాగేవ సమ్పద్యత ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా- వాచో మనః ప్రకృతికత్వాభావేన తత్ర తల్లయాయోగాత్, పార్థివేన్ధనజన్యాయా అగ్నివృత్తేరప్సూపశమదర్శనేన వృత్త్యుద్భవాభిభవయోః ప్రకృతిసమాశ్రయత్వాసమ్భవాచ్చ వాగ్వృత్తిర్మనసి సమ్పద్యతే- ఏవమేవేన్ద్రియాన్తరవృత్తిర్మనసి సమ్పద్యత ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. *శబ్దాదితి - వాక్ఛబ్దస్యాపి వృత్త్యభేదోపచారాదుపపత్తేరితి వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- [illegible]యోర్వాక్ఛబ్దశబ్దయోర్వృత్త్యుపపత్తిపరత్వే లాక్షణికత్వప్రసఙ్గాత్, అర్థవిరోధాచ్చ. అర్థవిరోధశ్చ శ్రుతిస్వారస్యహాన్యాధిక్యరూపః. వాక్ఛబ్దస్య వృత్తిపరత్వం, *మనసీతి సప్తమ్యా నిరర్థకత్వం, లయవాచినస్సమ్పత్తిశబ్దస్యోపశమపరత్వం, చ. స్వావస్థాప్రహాణేన కారణసంశ్లేషో హి లయః- న హ్యుపశమమాత్రం. జలసంసర్గో వహ్నిశాన్తిహేతుః - న స్థానం - అభిజ్వలనాభావో హ్యగ్న్యవయవాశ్రయః. అప్సు సోక్షితే దహనే సత్యప్సు సంశామ్యతీతి హ్యుచ్యతే- న త్వప్సు నిశామ్యతీతి. బహుజలప్రక్షేపే త్వగ్నేశ్శాన్తిహేతురేవ జలం- న త్వభిజ్వలనాభావాధికరణం. బహుసలిలస్యాఙ్గారాధికరణలయావివేకాభావాన్నిరిన్ధనోఽప్సు శామ్యతీతి వ్యవహారః. అతశ్శ్రుతిస్వారస్యభఙ్గాధిక్యం. అస్మాకం తు సమ్పత్తిశబ్దస్వారస్యమాత్రమేవేప్సితస్తత్పక్ష ఏవోపపన్నః. *తన్మనః ప్రాణ ఇత్యనన్తరాధికరణస్యాపి మనోవృత్తిలయపరత్వముక్తదోషగ్రస్తం.——— అపరే త్వస్మిన్నధికరణే తుల్యాభిప్రాయాస్స్యుః ప్రతిషేధాశ్చ. హేతువైషమ్యమేవ- బ్రహ్మణి లయశ్రుతివిరోధాత్, అవిదుషోఽపి దేహాన్తరప్రతిపత్తౌ కరణానువృత్త్యనుపపత్తేశ్చ వాగ్వృత్తేర్లయ ఇతి. తత్రాద్యో హేతురయుక్తః. తథా హి- మనసి వాగ్వృత్తిలయశ్చేత్- బ్రహ్మణి సర్వవస్తులయశ్రుతివిరోధః. మనసా బ్రహ్మభిన్నత్వాదవిరోధశ్చేత్- స్వరూపలయేఽపి తుల్యం. ద్వితీయస్తు స్వరూపలయాభావహేతుత్వావస్తత్పక్షానుగుణః.——— అన్యే తు వాగాదిబాహ్యేన్ద్రియాణాం మనస్యేవ లయః- ఉతాన్యత్రేతి విచార్య- మనశ్శబ్దలక్షితేఽహఙ్కారే లయ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా- సమ్పత్తిశబ్దేన వృత్తివిలోపాయసంయోగస్య వివక్షితత్వాన్మనస్యేవ సమ్పత్తిరితి సిద్ధాన్తయన్తి. *తన్మన ఇతి- ప్రాణశబ్దలక్షితేఽహఙ్కారే మనసో లయ ఇత్యాశఙ్క్య- పూర్వవత్సిద్ధాన్తయన్తి. ముఖ్యప్రాణేన మనస్సంశ్లేషశ్చేత్- సహోత్క్రాన్తిర్వాచ్యా- న తు పశ్చాత్. *సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తీతి పశ్చాదుత్క్రాన్తిశ్రవణాత్సర్వేన్ద్రియసంయుక్తస్య మనసో న ప్రాణసంయోగ ఇత్యధికాశఙ్కాముక్త్వా- అనుర్న పశ్చాద్భావపరః- కిన్తు తృతీయార్థకర్మప్రవచనీయః. తస్మాత్సహోత్క్రాన్తిమతీత్యధికం పరిహారమాహుః. తత్ర విచారస్య సమ్పత్తిస్థానవిషయత్వాదపి సమ్పద్యమానవస్తువిషయత్వముచితం- *ఆకాశాద్వాయుః వాయోరగ్నిః అగ్నేరాప ఇత్యుత్పత్తివచన ఇవ సమ్పత్తివాక్యేపి *వాఙ్మనసి- మనః ప్రాణే ప్రాణస్తేజసీతి శృఙ్ఖలితనిర్దేశే పూర్వాపరయోర్మనశ్శబ్దయోః ప్రాణశబ్దయోశ్చార్థైక్యస్య స్వతః ప్రాప్తత్వేన అహఙ్కారవాచిత్వే మనోవాచిత్వాహఙ్కారవాచిత్వప్రాణవాచిత్వాశ్రయణాయోగాదేకస్మిన్నర్థే గ్రాహ్యే- తత్రాపి ముఖ్యార్థస్య స్వతః ప్రాప్తత్వాన్మనః ప్రాణశబ్దయోరముఖ్యైకరూపార్థస్వీకారే సత్యహఙ్కారపరత్వే తయోరుత్తరవాక్యాన్వయాయోగాన్ముఖ్యార్థస్స్వతః ప్రాప్త ఇతి- యథాప్రసిద్ధార్థే స్వీకృతే సతి క్రియమాణో విచారస్సమ్పద్యమానవస్తువిషయ ఏవ భవితుమర్హతీతి. పశ్చాదుత్క్రాన్తిశ్రవణమిన్ద్రియాణాం ప్రాణసంశ్లేషబాధకమిత్యధికాశ

౪॥ సూ. సోఽధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్యః॥

యథా *వాఙ్మనసి సమ్పద్యతే మనః ప్రాణ ఇతి వచనానురోధేన మనః ప్రాణయోరేవ వాఙ్మనసయోస్సమ్పత్తిః- తథా *ప్రాణస్తేజసీతి వచనాత్తేజస్యేవ ప్రాణస్సమ్పద్యతే.... ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (సోఽధ్యక్ష ఇతి) సః- ప్రాణః అధ్యక్షే- కరణాధిపే జీవే సమ్పద్యతే. కుతః. (తదుపగమాదిభ్యః) ప్రాణస్య జీవోపగమస్తావచ్ఛ్రూయతే *ఏవమేవేమమాత్మానమన్తకాలే సర్వే ప్రాణా అభిసమాయన్తీతి. తథా జీవేన సహ ప్రాణస్యోత్క్రాన్తిః శ్రూయతే *తముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతీతి. ప్రతిష్ఠా చ జీవేన సహ శ్రూయతే *కస్మిన్నుత్క్రాన్త ఉత్క్రాన్తో భవిష్యామి కస్మిన్వా ప్రతిష్ఠితే ప్రతిష్ఠాస్యామీతి. ఏవం జీవేన సంయుజ్య తేన సహ తేజస్సమ్పత్తిరిహ *ప్రాణస్తేజసీత్యుచ్యతే- యథా యమునాయాః గఙ్గయా సంయుజ్య సాగరగమనేఽపి యమునా సాగరం గచ్ఛతీతి వచో న విరుధ్యతే-తద్వత్. ....

అధ్యక్షాధికరణం సమాప్తమ్.

౫॥ సూ. భూతేషు తచ్ఛ్రుతేః॥

*ప్రాణస్తేజసీతి జీవసంయుక్తస్య ప్రాణస్య తేజసి సమ్పత్తిరుక్తా. సా సమ్పత్తిః కిం తేజోమాత్రే- ఉత సంహతేషు సర్వేషు భూతేష్వితి విశయే- తేజోమాత్రశ్రవణాత్తేజసి.... ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (భూతేష్వితి) భూతేషు సమ్పద్యతే. కుతః. (తచ్ఛ్రుతేః) *పృథివీమయ ఆపోమయస్తేజోమయ ఇతి జీవస్య సఞ్చరతస్సర్వభూతమయత్వశ్రుతేః. ....

జ్ఞా చానుపపన్నా-ప్రాణశబ్దస్యాహఙ్కారపరత్వం పూర్వపక్షయతామనభిమతం-పూర్వపక్షవిరుద్ధత్వాచ్చ జ్ఞాయాః. పూర్వపక్షసాధకయుక్త్యాధిక్యమూలా హ్యధికాశఙ్కా-మనసోఽహఙ్కారలీనత్వే ముఖ్యప్రాణాత్పృథగిన్ద్రియోత్క్రమణం హి విరుధ్యతే. తస్మాద్విచారాధికశఙ్కే యథాభాష్యమేవోపపన్నే.

మనోఽధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ సూ. సోఽధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్యః॥ సఙ్గతిః స్ఫుటా. కిం ప్రాణస్తేజసి సమ్పద్యతే-ఉత జీవే. కిం *ప్రాణస్తేజసీతి వాక్యం జీవసమ్పత్తిపూర్వకతేజస్సమ్పత్తిపరం- ఉత కేవలతేజస్సమ్పత్తిపరం. జీవసమ్పత్తిపూర్వకతేజస్సమ్పత్తిపరత్వే *ప్రాణస్తేజసీతి వాక్యస్వారస్యం హీయతే- నేతి. హీయతే చేత్- వాక్యస్య కేవలతేజస్సమ్పత్తిపరత్వాన్న జీవే సమ్పత్తిః. న హీయతే చేత్- జీవసమ్పత్తిపూర్వకతేజస్సమ్పత్తిపరత్వాద్వాక్యస్య ప్రాణస్య జీవే సమ్పత్తిః. (యథేత్యాది) ... ...

ఉపగమః- సమ్బన్ధః. తేజశ్శబ్దేన భూతసూక్ష్మాంశకాః వివక్షితాః. ఆదిశబ్దవివక్షితార్థమాహ (తథేతి) అన్యేన సంయుజ్య పదార్థాన్తరసమ్బన్ధేఽప్యన్యతరవాచిశబ్దనిర్దేశే దృష్టాన్తమాహ (యథేతి) ... ...

ఇతరేతరయోస్సహశ్రుతత్వాదితి పూర్వపక్షహేతుమాహుః. హేత్వన్తరే సమ్భవత్యశ్రవణమాత్రస్యాహేతుత్వాదగ్ర్యప్రాయన్యాయో భాష్యే దర్శితః. సిద్ధాన్తే చ స్రుఘ్నాత్పాటలీపుత్రగమనస్య మథురావ్యవధానేఽపి స్రుఘ్నాత్పాటలీపుత్రగమనవ్యవహారో దృష్టాన్తితః. తతోఽపి గఙ్గాసాహిత్యకణ్ఠోక్తిరహితయమునాసాగరగమనవ్యవహారదృష్టాన్త ఉచితః- పాటలీపుత్రగమనే స్రుఘ్నమథురయోస్సహగమనాభావాత్, ఇహ తు సహగమనసద్భావాత్, గఙ్గాస్థానీయజీవాపేక్షయా యమునాస్థానీయస్య ప్రాణస్య గుణభావాచ్చ. సహావస్థానస్య శ్రుతిం *స విజ్ఞానో భవతీత్యుదాహరన్ని-విజ్ఞాయతేఽనేనేతి వ్యుత్పత్త్యా విజ్ఞానానీన్ద్రియాణి- సేన్ద్రియ ఇత్యర్థః. తస్యావిశదార్థత్వాత్ప్రతిష్ఠావిషయశ్రుత్యన్తరముదాహృతం భాష్యే..............................

అధ్యక్షాధికరణం సమాప్తమ్.

౫॥ సూ. భూతేషు తచ్ఛ్రుతేః॥ సఙ్గతిః స్ఫుటా. కిమత్ర భూతాన్తరసంసృష్టతేజస్సంయోగః- ఉత తేజోమాత్రసంయోగ ఇతి. కిం తేజశ్శబ్దస్తేజోమాత్రపరః- ఉత భూతాన్తరసంసృష్టపరః. కిం *పృథివీమయ ఆపోమయ ఇత్యాదివాక్యం యుగపదనేకభూతసంసర్గం దర్శయతి- నేతి. కిం త్రివృత్కరణశ్రుతిః పఞ్చీకరణస్మృతిశ్చ సంహతానామేవ కార్యసామర్థ్యం దర్శయతః- నేతి. న చేత్- *పృథివీమయ ఇత్యాదినా యౌగపద్యప్రదర్శనాభావేన తేజశ్శబ్దస్య తేజోమాత్రపరతయా తేజోమాత్రసంయోగస్స్యాత్. దర్శయతశ్చేత్- పృథివీమయత్వాదిశ్రుత్యా యుగపదనేకభూతసంసర్గప్రదర్శనేన తేజశ్శబ్దస్య భూతాన్తరసంసృష్టతేజఃపరతయా భూతాన్తరసంసృష్టతేజస్సంయోగస్స్యాత్. ... ...

(సర్వభూతమయత్వశ్రుతేరితి) భూతమాత్రే ప్రకృతేఽపి సామర్థ్యాద్భూతమయత్వపరామర్శిత్వసిద్ధిస్తచ్ఛబ్దస్య ఫలితేతి భావః.....................

నను తేజఃప్రభృతిష్వేకైకస్మిన్ క్రమేణ సమ్పత్తావపి

* పృథివీమయ ఇత్యాదికా శ్రుతిరుపపద్యతే. అత ఆహ

౬॥ సూ. నైకస్మిన్ దర్శయతో హి॥ నైకస్మిన్-ఏకైకస్య కార్యాక్షమత్వాత్. దర్శయతో హ్యక్షమత్వం శ్రుతిస్మృతీ. *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీతి నామరూపవ్యాకరణయోగ్యత్వాయ త్రివృత్కరణముపదిశ్యతే, *నానావీర్యాః పృథగ్భూతాః తతస్తే సంహతిం వినా। నాశక్నువన్ ప్రజాః స్రష్టుమసమాగమ్య కృత్స్నశః। సమేత్యాన్యోన్యసంయోగం పరస్పరసమాశ్రయాః। మహదాద్యా విశేషాన్తా హ్యణ్డముత్పాదయన్తి ఇతి, అతః *ప్రాణస్తేజసీతి తేజశ్శబ్దేన భూతాన్తరసంసృష్టమేవ తేజోఽభిధీయతే. అతో భూతేష్వేవ సమ్పత్తిః.................

భూతాధికరణం సమాప్తమ్.

౭॥ సూ. సమానా చాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య॥

ఇయముత్క్రాన్తిః కిం విద్వదవిదుషోస్సమానా- ఉతావిదుష ఏవేతి చిన్తాయాం- అవిదుష ఏవేతి ప్రాప్తం. కుతః. విదుషోఽత్రైవామృతత్వవచనాదుత్క్రాన్త్యభావాత్, విదుషో హ్యత్రైవామృతత్వం శ్రూయతే *యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామా యేఽస్య హృది స్థితాః। అథ మర్త్యోఽమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత ఇతి. ...

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౬॥ సూ. నైకస్మిన్ దర్శయతో హి॥ పఞ్చీకృతేషు త్రివృత్కృతేషు వా భూతేష్వేకైకమేవ కార్యసమర్థం - నత్వత్రివృత్కృతమేకైకం కార్యసమర్థం- *ఆపః పురుషవచసో భవన్తీత్యత్ర త్రివృత్కృతానామేవాపాం కార్యకరత్వదర్శనాత్. అజహల్లక్షణయా తేజశ్శబ్దస్త్రివృత్కృతాన్యాప్తసూక్ష్మాంశానాహ. ... ...

అత్ర పరే చాపరే చ * నైకస్మిన్నితి సూత్రాన్తమేకమధికరణం వర్ణయన్తి - కథం తర్హి * ప్రాణస్తేజసీతి శ్రుతిరిత్యపేక్షాయాం తన్నిర్వాహార్థం *భూతేషు తచ్ఛ్రుతేరితి సూత్రం- సః ప్రాణసమ్పృక్తోఽధ్యక్షస్తేజస్సచివభూతేషు వర్తత ఇత్యవగన్తవ్యం- తచ్ఛ్రుతేః- * ప్రాణస్తేజసీతి శ్రుతేరితి వ్యాఖ్యాయ-తావతా ప్రాణస్య సాక్షాత్తేజఃప్రాప్తిశ్రుతివిరోధస్యాపరిహృతత్వాత్ స్రుఘ్నపాటలీపుత్రదృష్టాన్తేన విరోధం శమయన్తి. ఏకమేవ తేజఃశ్రూయతే-న భూతాన్తరమిత్యపేక్షాయాం *నైకస్మిన్నితి సూత్రమవతారయన్తి. *దర్శయతః-ప్రశ్నప్రతివచనే *ఆపః పురుషవచస ఇతి వ్యాఖ్యాతం త్ర్యాత్మకత్వాదితి . *పృథివీమయ ఆపోమయః * అణ్వ్యో మాత్రా వినాశిన్యో దశార్ధానాం తు యాః స్మృతాః। తాభిస్సార్ధమిదం సర్వం సమ్భవత్యనుపూర్వశ ఇతి శ్రుతిస్మృతీ దర్శయత ఇతి వేతి. * భూతేష్వితి సూత్రే దృష్టాన్తస్యాకణ్ఠోక్త్యభావాత్ అభిప్రాయకల్పనాయాం సాక్షాత్తేజస్సమ్పత్తిశ్రుతివిరోధపరిహారో దృష్టాన్తాభిప్రాయకల్పనం చ *సోఽధ్యక్ష ఇతి సూత్ర ఏవ కర్తుం యుక్తం- తత్ర జీవసమ్పత్తిపరతాయాః స్ఫుటత్వాత్, *భూతేష్వితి సూత్రే జీవసహితప్రాణనిర్దేశాభావాత్, భూతశబ్దగతబహువచనస్వారస్యేన సర్వభూతసంసర్గపరత్వస్య స్ఫుటత్వాత్, తత్ర చవ్యుదసనీయశఙ్కాభేదసద్భావాదధికరణభేదస్య న్యాయ్యత్వాత్,. నను *నైకస్మిన్నిత్యనేన పునరుక్తిరితి చేన్న- తస్య చవ్యుదసనీయశఙ్కాన్తరస్యోపన్యస్తత్వాత్.——. అన్యే త్వధికరణభేదం వర్ణయన్త ఏవ *తచ్ఛ్రుతేరితి- * ప్రాణస్తేజసీతి శ్రుతేరితి వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- తత్ర తేజోమాత్రశ్రవణేన పూర్వపక్షబీజతయా తన్నివారణక్షమత్వాభావాత్. అతః *పృథివీమయ ఇత్యాది శ్రుతిరేవ తత్రాదాహార్యా. అతః *నైకస్మిన్నిత్యత్ర త్రివృత్కరణపఞ్చీకరణవాక్యే ఏవోదాహర్తవ్యే. పఞ్చాగ్నివిద్యావాక్యస్య *దశార్ధానామితి స్మృతేశ్చ పునస్సమ్భవవిషయతయా విద్వదవిదుషోస్సమానత్వాభావాత్ భాష్యే తదనాదరః. ... ...

భూతాధికరణం సమాప్తమ్.

౭॥ సూ. సమానా చాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య॥ సఙ్గతిః స్ఫుటా. కిమియముత్క్రాన్తిర్విద్వదవిదుషోస్సమానా - ఉతావిదుష ఏవేతి. *తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీతి శ్రుతిః కిం విదుష ఉత్క్రాన్తిమవగమయతి - నేతి. కిమేషా శ్రుతిరిహామృతత్వశ్రుత్యోత్క్రాన్తినిషేధశ్రుతిభ్యాం వ్యాహన్యతే- నేతి. ఇహామృతత్వం కిమఘాశ్లేషవినాశరూపం- ఉత సర్వబన్ధమోక్షరూపం,. నిషిధ్యమానా చోత్క్రాన్తిః కిం శరీరాపాదానా- ఉత శారీరాపాదానేతి, చ. యదేహామృతత్వం సర్వబన్ధనిర్మోక్షరూపం, ఉత్క్రాన్తిశ్చ శరీరాపాదానా,- తదా తద్విషయశ్రుతిభ్యాం *తయోర్ధ్వమాయన్నితి శ్రుతేర్వ్యాహతత్వాదవిదుష ఏవోత్క్రాన్తిః. యదేహామృతత్వమఘాశ్లేషవినాశరూపం, నిషిద్ధోత్క్రాన్తిశ్చ శారీరాపాదానా, - తదా తద్విషయశ్రుతిభ్యాం * ఊర్ధ్వమాయన్నితి శ్రుతేరవిరోధాద్విదుషోఽప్యుత్క్రాన్తిం సాఽవగమయతీతి ఉత్క్రాన్తిర్విద్వదవిదుషోస్సమానా స్యాత్. పూర్వపక్షహేతుమాహ (విదుష ఇతి) ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (సమానా చాసృత్యుపక్రమాదితి) విదుషోఽప్యాసృత్యుపక్రమాదుత్క్రాన్తిస్సమానా. ఆసృత్యుపక్రమాత్ - ఆగత్యుపక్రమాత్. నాడీప్రవేశనాత్ప్రాగిత్యర్థః. విదుషోఽపి హి నాడీవిశేషేణోత్క్రమ్య గతిః శ్రూయతే *శతం చైకా చ హృదయస్య నాడ్యస్తాసాం మూర్ధానమభినిస్సృతైకా। తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవన్తీతి. ఏవం నాడీవిశేషేణ గతిశ్రవణాద్విదుషోఽప్యుత్క్రాన్తిరవర్జనీయా. సా చ నాడీప్రవేశాత్ప్రాగ్విశేషాశ్రవణాత్సమానా. తత్ప్రవేశదశాయాం చ విశేషః శ్రూయతే * తేన ప్రద్యోతేనైష ఆత్మా నిష్క్రామతి చక్షుషో వా మూర్ధ్నో వా అన్యేభ్యో వా శరీరదేశేభ్య ఇతి. *శతం చైకా చ హృదయస్యేత్యనయా శ్రుత్యైకయా మూర్ధన్యా నిష్క్రమణం విద్వద్విషయం. ఇతరదవిద్వద్విషయం. యదుక్తం విదుషోఽత్రైవామృతత్వం శ్రావ్యత ఇతి- తత్రోచ్యతే (అమృతత్వం చానుపోష్యేతి) చశబ్దోఽవధారణే. అనుపోష్య- శరీరేన్ద్రియాదిసమ్బన్ధమదగ్ధ్వైవ యదమృతత్వం-ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశరూపం ప్రాప్యతే- తదుచ్యతే *యదా సర్వే ప్రముచ్యన్త ఇత్యాదికయా శ్రుత్యేత్యర్థః. *అత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత ఇతి చ - ఉపాసనవేలాయాం యో బ్రహ్మానుభవః- తద్విషయమిత్యభిప్రాయః. ....

౮॥ సూ. తదాపీతేస్సంసారవ్యపదేశాత్ ॥ అవశ్యం చ తత్ - అమృతత్వమదగ్ధదేహసమ్బన్ధస్యైవేతి విజ్ఞేయం. కుతః. (ఆపీతేః సంసారవ్యపదేశాత్) అపీతిః- అప్యయః. బ్రహ్మప్రాప్తిః. సా చార్చిరాదినా మార్గేణ దేశవిశేషం గత్వేతి వక్ష్యతే. ఆ తదవస్థాప్రాప్తేః సంసారః - దేహసమ్బన్ధలక్షణో హి వ్యపదిశ్యతే *తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సమ్పత్స్య ఇతి, *అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య। ధూత్వా శరీరమకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీతి, చ. ....

౯॥ సూ. సూక్ష్మం ప్రమాణతశ్చ తథోపలబ్ధేః॥ ఇతశ్చ విదుషోఽపి బన్ధో నాత్ర విదగ్ధః- యతస్సూక్ష్మం శరీరమనువర్తతే. కుత ఇదమవగమ్యతే. (ప్రమాణతస్తథోపలబ్ధేః) ఉపలభ్యతే హి దేవయానేన పథా గచ్ఛతో విదుషః *తం ప్రతిబ్రూయాత్ సత్యం బ్రూయాదితి చన్ద్రమసా సంవాదవచనేన శరీరసద్భావః-అతస్సూక్ష్మశరీరమనువర్తతే. అతశ్చ బన్ధో న దగ్ధః. ....

౧౦॥ సూ. నోపమర్దేనాతః॥ అతః *యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామా యేఽస్య హృది స్థితాః। అథ మర్త్యోఽమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత ఇతి వచనం న బన్ధోపమర్దేనామృతత్వం వదతి. ....

రాద్ధాన్తే- (విష్వఙ్ఙితి) *అన్యాః నాడ్యో విష్వఙ్ఙ్వితతాః- తాశ్చాముముక్షూణాముత్క్రమణార్థా ఇత్యర్థః. *తేన ప్రద్యోతేన- ప్రకాశేన. *తస్య హైతస్య హృదయస్యాగ్రం ప్రద్యోతతే తేనైష ఆత్మా నిష్క్రామతీతి పూర్వం శ్రుతేః. మూర్ధ్నో నిష్క్రామత ఏవ ఊర్ధ్వయా నాడ్యా ప్రకాశితద్వారయా నిష్క్రమణమిత్యర్థః- వస్తుసామర్థ్యాత్. (అనుపోష్య) *ఉష దాహ ఇతి ధాతుః. ....

౮॥ సూ. తదాపీతేస్సంసారవ్యపదేశాత్ ॥ ఉత్క్రాన్తస్యాపి గచ్ఛతస్సూక్ష్మశరీరసమ్బన్ధాదాపీతేస్సంసార ఇత్యభిప్రాయః. బ్రహ్మణస్సర్వగతత్వాదత్రైవ హి బ్రహ్మప్రాప్తమితి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (సాచార్చిరాదినేతి)........

౯॥ సూ. సూక్ష్మం ప్రమాణతశ్చ తథోపలబ్ధేః॥ పూర్వసూత్రాభిప్రేతసూక్ష్మశరీరసమ్బన్ధే ప్రమాణమిహోచ్యతే. ......

౧౦॥ సూ. నోపమర్దేనాతః॥ జీవన్ముక్తినిరాచికీర్షాతిశయాదిదం సూత్రముక్తం. ఉపాసనవిధానాత్తస్యాః ప్రయాణావనువృత్తిశ్రుతే, రుత్క్రాన్తిశ్రుతే, రర్చిరాదిమార్గశ్రుతే, ర్దేశవిశేషప్రాప్త్యా సర్వబన్ధవిమోక్షశ్రుతే, రీదృశానేకశ్రుతీనాం బాధప్రసఙ్గాత్ ప్రత్యక్షవిరోధాచ్చ జీవన్ముక్తిరనుపపన్నేతి భావః. తదుక్తం భగవతాఽఽపస్తమ్బేన * వేదానిమం లోకమముం చ పరిత్యజ్యాత్మానమన్విచ్ఛేద్బుద్ధే క్షేమప్రాపణంత

౧౧॥ సూ. అస్యైవ చోపపత్తేరూష్మా॥ అస్య - సూక్ష్మశరీరస్యైవ క్వచిద్విద్యమానత్వోపపత్తేర్విదుషః ప్రక్రాన్తమరణస్య మరణాత్ప్రాగూష్మా స్థూలే శరీరే క్వాచిత్క ఉపలభ్యతే. న చ స్థూలస్యైవ శరీరస్యాయమూష్మా - అన్యత్రానుపలబ్ధేః. తతశ్చోష్మణః క్వచిదుపలబ్ధిర్విదుషస్సూక్ష్మశరీరస్యోత్క్రాన్తినిబన్ధనేతి గమ్యతే. తస్మాద్విదుషోఽప్యాసృత్యుపక్రమాత్సమానోత్క్రాన్తిరితి సుష్ఠూక్తమ్. ....

పునరపి విదుష ఉత్క్రాన్తిర్న సమ్భవతీత్యాశఙ్క్య పరిహ్రియతే

౧౨॥ సూ. ప్రతిషేధాదితి చేన్న శారీరాత్స్పష్టో హ్యేకేషామ్॥ యదుక్తం విదుషోఽప్యుత్క్రాన్తిస్సమానేతి - తన్నోపపద్యతే - విదుష ఉత్క్రాన్తిప్రతిషేధాత్. తథా హి - *స ఏతాస్తేజోమాత్రాస్సమభ్యాదదానో హృదయమేవాన్వవక్రామతీత్యుపక్రమ్య *తేన ప్రద్యోతేనైష ఆత్మా నిష్క్రామతి తముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతీత్యవిదుష ఉత్క్రాన్తిప్రకారమభిధాయ *అన్యన్నవతరం కల్యాణతరం రూపం కురుత ఇతి దేహాన్తరపరిగ్రహం చాభిధాయ *ప్రాప్యాన్తం కర్మణస్తస్య యత్కిఞ్చేహ కరోత్యయమ్। తస్మాల్లోకాత్పునరేత్యస్మై లోకాయ కర్మణ ఇతి తు కామయమాన ఇత్యవిద్వద్విషయం పరిసమాప్య * అథాకామయమానో యోఽకామో నిష్కామ ఆప్తకామ ఆత్మకామః న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్తి బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతీతి విదుష ఉత్క్రాన్తిః ప్రతిషిధ్యతే. తథా పూర్వత్రార్తభాగప్రశ్నేఽపి విదుష ఉత్క్రాన్తిప్రతిషేధో దృశ్యతే * అప పునర్మృత్యుం జయతీతి విద్వాంసం ప్రస్తుత్య *యాజ్ఞవల్క్యేతి హోవాచ యత్రాయం పురుషో మ్రియత ఉదస్మాత్ప్రాణాః క్రామన్త్యాహో నేతి పృష్టః * నేతి హోవాచ యాజ్ఞవల్క్యోఽత్రైవ సమవలీయన్తే స ఉచ్ఛ్వయత్యాధ్మాతో మృతశ్శేత ఇతి. అతో విద్వానిహైవామృతత్వం ప్రాప్నోతీతి చేత్. తన్న - శారీరాత్ - ప్రత్యగాత్మనః ప్రాణానాముత్క్రాన్తిర్హ్యత్ర ప్రతిషిధ్యతే - న శరీరాత్. * న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్తీత్యత్ర తచ్ఛబ్దేన *అథాకామయమాన ఇతి ప్రకృతశ్శారీర ఏవ పరామృశ్యతే - నాశ్రుతం శరీరం. *తస్యేతి షష్ఠ్యా ప్రాణానాం సమ్బన్ధిత్వేన శారీరో నిర్దిష్టః - న తూత్క్రాన్త్యపాదానత్వేన - ఉత్క్రాన్త్యపాదానం తు శరీరమేవేతి చేత్. న - అపాదానాపేక్షాయామశ్రుతాచ్ఛరీరాత్సమ్బన్ధితయా శ్రుతస్యాత్మన ఏవ సన్నిహితత్వేనాపాదానతయాపి గ్రాహ్యత్వాత్. కిఞ్చ - ప్రాణానాం జీవసమ్బన్ధితయైవ ప్రజ్ఞాతానాం తత్సమ్బన్ధకథనే ప్రయోజనాభావా

చ్ఛాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధం బుద్ధిచేత్ క్షేమప్రాపణమిహైవ న దుఃఖముపలభేతేతి. శాస్త్రైరితి బహువచనేనానేకశాస్త్రవిరోధో వివక్షితః. విప్రతిషిద్ధం - విశేషప్రతిషిద్ధం. ప్రకరణసమవన్నమబలేన ప్రతిరోధః - కాలాత్యయాపదిష్టవదధికబలేన విరోధః. అనేకశాస్త్రవిరోధాదితి భావః......................

౧౧॥ సూ. అస్యైవ చోపపత్తేరూష్మా॥ స్థూలశరీరస్యోష్మా సార్వత్రికః - *సన్తాపయతి స్వం దేహమాపాదతలమస్తకమితి శ్రుతేః. అత ఉత్క్రాన్తౌ క్వాచిత్క ఊష్మా సూక్ష్మశరీరస్య క్వాచిత్కత్వేన - తత్రైవ సర్వదేహవ్యాప్తాగ్నిశిఖాయాః క్రమేణోపసంహ్రియమాణత్వాదిత్యర్థః.

(పునరపీతి) పూర్వమిహామృతత్వశ్రుతినిబన్ధన ఉత్క్రాన్త్యసమ్భవః పరిహృతః - అథోత్క్రాన్తినిషేధశ్రుతినిబన్ధనస్తదసమ్భవః పరిహ్రియత ఇత్యర్థః.

౧౨॥ సూ. ప్రతిషేధాదితి చేన్న శారీరాత్స్పష్టో హ్యేకేషామ్॥ (యదుక్తమిత్యాది) *తేజోమాత్రాః - భూతసూక్ష్మాంశాః. హృదయమేవాన్వవక్రామతి - హృదయాన్నిష్క్రామతీత్యర్థః. *తేన ప్రద్యోతేనేత్యాదివాక్యస్య కథమవిద్వదుత్క్రాన్తిపరత్వమితి చేత్. ఉచ్యతే - చతుర్ముఖలోకగన్తురుపాసకస్యార్చిరాదికాం గతిం పూర్వపక్షీ మన్యతే - న తు ముక్తస్య. తస్మాదవిదుష ఇత్యుక్తం పూర్వపక్షే. సిద్ధాన్తే తు విద్వద్విషయమేవేదం వాక్యం. *అకామయమానో యోఽకామో నిష్కామ ఇత్యత్ర పుత్రవిత్తవిషయైషణాత్రయరాహిత్యం వివక్షితం. * ఉదస్మాత్ప్రాణాః క్రామన్తి - ఉత్క్రామన్తీత్యన్వయః. సమవలీయన్తే - అత్రైవ - శరీరే లీయన్త ఇత్యర్థః. స ఉచ్ఛ్వయత్యాధ్మాతః - వాయునాపూరితః ఉచ్ఛూనో భవతీత్యర్థః. (తన్నేత్యాది) ప్రకృతపరామర్శినస్తచ్ఛబ్దస్య శారీరపరత్వాత్తస్మాత్ప్రాణానుత్క్రాన్తిరుచ్యత ఇత్యర్థః. చోదయతి (తస్యేతి) షష్ఠ్యన్తతచ్ఛబ్దనిర్దిష్టశ్శారీరోఽస్తు - తత్సమ్బన్ధినాం ప్రాణానాముత్క్రాన్త్యపాదానం శరీరమేవేత్యర్థః. షష్ఠ్యా ఉపకరణోపకరణిత్వలక్షణసమ్బన్ధపరత్వమభ్యుపగమ్య పరిహరతి (నేతి) అశ్రుతస్య ధర్మిణ, స్తస్యాపాదానత్వస్య, చోభయోః కల్ప్యత్వాదపి సిద్ధరూపస్యైవ ధర్మిణ అపాదానత్వమాత్రకల్పనం యుక్తమిత్యర్థః. షష్ఠ్యా ఏవాపాదానత్వపరతామాహ (కిఞ్చేతి) ప్రాణానాం జీవసమ్బన్ధకథనవైయర్థ్యాత్, షష్ఠ్యా అపాదానవాచకత్వాచ్ఛారీర ఏవాపాదానమిత్యర్థః. నా

త్సమ్బన్ధమాత్రవాచిన్యాః షష్ఠ్యా అపాదానమేవ విశేష ఇతి నిశ్చీయతే - యథా నటస్య శృణోతీతి. న చాత్ర వివదితవ్యం-స్పష్టో హ్యేకేషాం మాధ్యన్దినానామామ్నాయే శారీరో జీవ ఏవాపాదానమితి *యోఽకామో నిష్కామ ఆప్తకామ ఆత్మకామో న తస్మాత్ప్రాణా ఉత్క్రామన్తీతి. శారీరాత్ప్రాణానాముత్క్రాన్తిప్రసఙ్గాభావాత్తన్నిషేధో నోపపద్యత ఇతి చేన్న- * తస్య తావదేవ చిరమితి విదుషశ్శరీరవియోగకాలే బ్రహ్మసమ్ప్రాప్తివచనేన ప్రాణానామపి తస్మిన్ కాలే శారీరాద్విదుషో వియోగః ప్రసజ్యతే- తతశ్చ దేవయానేన పథా బ్రహ్మసమ్ప్రాప్తిర్నోపపద్యత ఇతి * న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్తి - దేవయానేన పథా బ్రహ్మప్రాప్తేః ప్రాగ్జీవాద్విదుషోఽపి ప్రాణా న వినిష్క్రామన్తీత్యుచ్యతే. ఆర్తభాగప్రశ్నేఽపి యదా విద్వద్విషయః- తదాఽయమేవ పరిహారః- సత్త్వవిద్వద్విషయః- తత్ర ప్రశ్నప్రతివచనయోః బ్రహ్మవిద్యాప్రసఙ్గాదర్శనాత్. తత్ర హి గ్రహాతిగ్రహరూపేణేన్ద్రియేన్ద్రియార్థస్వభావో, ఽపామగ్న్యన్నత్వం, మ్రియమాణస్య జీవస్య ప్రాణాపరిత్యాగో, మృతస్య నామవాచ్యకీర్త్యనువృత్తి, స్తస్య చ పుణ్యపాపానుగుణగతిప్రాప్తి, రిత్యేతేఽర్థాః ప్రశ్నపూర్వకం ప్రత్యుక్తాః. తత్ర చ * అప పునర్మృత్యుం జయతీతి-అపామగ్న్యన్నత్వజ్ఞానాదగ్నిజయ ఏవ మృత్యుజయ ఉచ్యతే. అతో నాత్ర విదుషః ప్రసఙ్గః. అవిదుషస్తు ప్రాణానుత్క్రాన్తివచనం- స్థూలదేహవత్ప్రాణా న ముఞ్చన్తి- అపి తు భూతసూక్ష్మవజ్జీవం పరిష్వజ్య గచ్ఛన్తీతి ప్రతిపాదయతీతి నిరవద్యమ్. ....

౧౩॥ సూ. ❀ స్మర్యతే చ॥ ❀ స్మర్యతే చ విదుషోఽపి మూర్ధన్యనాడ్యోత్క్రాన్తిః *ఊర్ధ్వమేకః స్థితస్తేషాం యో భిత్త్వా సూర్యమణ్డలం । బ్రహ్మలోకమతిక్రమ్య తేన యాతి పరాం గతిమితి............

ఆసృత్యుపక్రమాధికరణం సమాప్తమ్.

యమర్థః కథంచిదర్థానుగుణ్యావగమ్యః- అపి తు కణ్ఠోక్తశ్చేత్యాహ (న చాత్రేతి) (స్పష్టో హ్యేకేషామితి) వ్యాఖ్యేయం పదద్వయం వ్యాచష్టే (మాధ్యన్దినానామితి) యథా *యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నిత్యత్ర విజ్ఞానశబ్దస్సమానప్రకరణస్థేన *య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాత్మశబ్దేనాత్మపరో నిర్ణీయతే-తథా *తస్యేతి షష్ఠ్యన్తపదం *తస్మాదితి పఞ్చమ్యన్తపదేన పఞ్చమ్యర్థం నిశ్చీయత ఇత్యర్థః. చోదయతి (శారీరాదితి) ప్రసక్తస్య హి ప్రతిషేధః- అత్ర తదభావాన్న నిషేధోపపత్తిరిత్యర్థః. పరిహరతి (నేతి) (శరీరవియోగకాలే) ప్రారబ్ధకర్మహేతుకచరమశరీరవియోగకాల ఇత్యర్థః. తదానీం శారీరాత్ప్రాణానాం వియోగస్యానిష్టత్వే సతి హి తన్నిషేధః కార్య ఇత్యత్రాహ (తతశ్చ దేవయానేనేతి) *న తస్య ప్రాణా ఇత్యస్యార్థమాహ (న తస్యేతి) (ఆర్తభాగేత్యాది) (గ్రహాతిగ్రహరూపేణ) గ్రహః- పాత్రవిశేషః. తత్స్థద్రవ్యమతిగ్రహః. తద్రూపేణ. ఆకర్షకరజ్జుతత్సమాకృష్యరూపేణ వా. అపామగ్న్యన్నత్వం- అగ్నేరపాం భక్షకత్వానుసన్ధానం విహితం ఫలవిశేషాయ. *ఉదస్మాత్ప్రాణాః క్రామన్తీత్యాదినా జీవస్య ప్రాణాపరిత్యాగకథనం. *అప పునర్మృత్యుం జయతి- మృత్యుశబ్దవాచ్యమగ్నిమపజయతి. *ఉదస్మాదిత్యాద్యవిద్వద్విషయం చేత్- కథం ప్రాణానుత్క్రాన్తివచనమిత్యత్రాహ (అవిదుషస్త్వితి)...

౧౩॥ సూ. ❀ స్మర్యతే చ॥ ❀ *ఊర్ధ్వమేక ఇత్యాదివచనం యాజ్ఞవల్క్యస్మృతౌ. తేషాం - నాడీవిశేషాణాం. ... ...

పరే తు *సమానా చేత్యాదిసూత్రమేకం పృథగధికరణయన్తి - నిర్గుణబ్రహ్మవిద ఇవ సగుణోపాసకస్యాప్యమృతత్వప్రాప్తిశ్రవణేన పునర్భవాభావాత్ పునర్భవహేతుభూతభూతాశ్రయవిశిష్టోత్క్రాన్తిస్సగుణనిష్ఠస్యాపి న సమ్భవతి - విద్యాప్రకరణేషూత్క్రాన్తికథనం స్వాపాదివత్సర్వప్రాణిసాధారణోత్క్రాన్త్యనువాదస్తైజసస్మృతిస్థానభూతపరదేవతాతాదాత్మ్యప్రతిపాదనార్థమితి పూర్వపక్షం కృత్వా - అవిదుషస్సగుణవిదుషశ్చ సమానోత్క్రాన్తిర్నాడీప్రవేశాత్పూర్వమితి సిద్ధాన్తయన్తి. నిర్గుణవిద్యాయా అప్రామాణికత్వాదేవ తదయుక్తం. *తదాపీతేరిత్యాదికమధికరణాన్తరమాహుః- *తేజః పరస్యాం దేవతాయామితి సాధ్యక్షస్య సప్రాణస్య సకరణగ్రామస్య తేజసః ఆత్యన్తికప్రలయ ఉచ్యతే - బ్రహ్మణస్సర్వప్రకృతిత్వాత్తత్ర లయోపపత్తేరితి పూర్వపక్షం కృత్వా - జ్యోతిష్టోమాదివిధానవిద్యాశాస్త్రవైయర్థ్యాదిభిస్సుషుప్తిప్రలయవన్నాత్యన్తిక ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదప్యయుక్తం- కృతకరత్వాత్. *స ఏవ తు కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్య ఇత్యత్ర సుషుప్తౌ నిరూపితో హ్యయమర్థః. న చ శఙ్కాన్తరమస్తి. అత ఏకాధికరణ్యమేవ యుక్తం. ఇయం చ తేషాం సూత్రయోజనా- తచ్చ తేజో భూతాన్తరసంసృష్టం సూక్ష్మం- నాడీనిష్క్రమణశుషిరరూపప్రమాణాత్సౌక్ష్మ్యముపలభ్యతే - అత ఏవ పార్శ్వస్థైరనుపలమ్భో మూర్తాన్తరాప్రతిఘాతశ్చేతి. *అత ఏవ- సూక్ష్మత్వాత్ స్థూలదేహోపమర్దనేనోపపద్యత ఇతి. ఇదమధికరణమవిదుష ఆత్యన్తికలయాభావసమర్థనార్థం చేత్ - *సూక్ష్మమిత్యాదిసూత్రత్రయమనపేక్షితం- సూక్ష్మదేహసమర్థనస్యానుపయోగాత్, భూతసూక్ష్మసంసర్గస్య పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం నిరూపితత్వా, చ్చ. నన్వవిదుష ఆత్యన్తికలయాభావే తస్య సూక్ష్మదేహవతో నిస్సరత ఉపలమ్భాదిప్రసఙ్గః పరిహర్తవ్య ఇతి చేన్న- వె

తాళాదిస్థూలశరీరస్యాప్యదృశ్యత్వేఽపి తేకథందృశ్యత్వశఙ్కాభవేత్. యద్యపికస్యచిత్సా స్యాత్ - అతిమన్దతయానపరిహర్తవ్యా. యద్యపిపరిహర్తవ్యా-*త దన్తరప్రతిపత్తావిత్యత్రైవపరిహర్తవ్యా. కృతకరత్వస్యోక్తత్వాదేవసర్వమిదమసఙ్గతం. *ప్రతిషేధాదితిచేన్నశారీరాదితిపూర్వపక్షసూత్రంకృత్వా *స్పష్టోహ్యేకేషామితిసిద్ధాన్తసూత్రంయోజయన్తి. తత్త్వావదక్షరాననుగుణం- హిశబ్దేనపూర్వోక్తోపపాదకత్వప్రతీతేః. *స్పష్టోహ్యేకేషామితి - ఆర్తభాగప్రశ్నప్రతివచనవాక్యముదాహరన్తి. అత్రప్రాణానుత్క్రాన్తైరమృతత్వాభావశఙ్కాంశమయితుం *అత్రైవసమవలీయన్తఇతిప్రాణవిలయ ఉక్తః. *ఽస్మాదితినశారీరోఽవధిరుచ్యతే- *సఉచ్ఛ్వయత్యుచ్ఛ్వయనాదిధర్మోక్తేః. తదైకార్థ్యాత్ *నతస్మాత్ప్రాణాఉత్క్రామన్తీత్యత్రాపిశరీరాదుత్క్రాన్తిర్నిషిధ్యతే. *తస్మాదిత్యస్యప్రకృతపరామర్శిత్వేఽప్యభేదోపచారాదుచ్ఛ్వయనాదిమతోదేహస్యైవనిర్దేశః - ఆర్తభాగప్రశ్నైకార్థ్యాత్, అప్రాప్తస్యనిషేధాయోగా, చ్చ. నచశారీరాదుత్క్రాన్తేఃప్రాప్తిరస్తి- అతస్సాననిషేధ్యా. వాక్యసామఞ్జస్యంచనస్యాత్ - కామయమానస్యోత్క్రాన్తిముక్త్వా *అథాకామయమానఇత్యకామయమానంపృథఙ్నిర్దిశ్యతస్యాప్యుత్క్రమణోపదేశేహిపృథగ్వ్యపదేశోపక్రమోభ్రాన్తజల్పవత్స్యాత్. *నతస్యప్రాణాఇతిషష్ఠ్యవగతసమ్బన్ధమాత్రస్యకరణత్వకరణిత్వాదిలక్షణవిశేషపర్యవసానసిద్ధేః *నతస్మాత్ప్రాణాఇతివాక్యాన్తరావగతవిశేషపర్యవసానాకాఙ్క్షాచనాస్తి. తత్రచతచ్ఛబ్దశ్శరీరపరఇత్యుక్తం. *స్మర్యతేచేతిసూత్రేణ *సర్వభూతాత్మభూతస్యసమ్యగ్భూతానిపశ్యతః। దేవాపిమార్గేముహ్యన్త్యపదస్యపదైషిణఇతినిషేధస్మృతిరభిప్రేతేత్యాహుః. శుకస్యాదిత్యమణ్డలప్రాప్తిర్విశిష్టదేశదేహత్యాగాయ - నతుముక్తైర్మార్గగమనాపేక్షయేతిచాహుః. అత్రబ్రూమః- నిర్గుణవిద్యాయాఅభావా, న్నిర్గుణప్రాప్త్యభావా, చ్చసగుణనిష్ఠఏవపరవిద్యానిష్ఠః. సద్విద్యాదిష్వప్యానన్దాద్యనుగమాత్, *అథపరాయత్తదక్షరమధిగమ్యతఇత్యుపక్రమ్య *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యామననాత్, పరంజ్యోతిరుపసమ్పన్నస్స్వజక్షణాద్యామననాత్, *సత్యంజ్ఞానమిత్యత్రసర్వకామవిశిష్టబ్రహ్మానుభవదర్శనా, చ్చ. పరవిద్యానిష్ఠస్యైవసర్వవేదాన్తాఃగతిమామనన్తి *అస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయపరంజ్యోతిరుపసమ్పద్య *తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి *తేనప్రద్యోతేనైషఆత్మానిష్క్రామతిచక్షుషోవామూర్ధ్నోవా *యత్రాసౌకేశాన్తోవివర్తతే వ్యపోహ్యశీర్షకపాలేఇతి- *సఏతమేవసీమానంవిదార్యైతయాద్వారాప్రాపద్యతనైషావిదృతిర్నామేత్యుపక్రమ్య *సయఏవంవిద్వానస్మాచ్ఛరీరభేదాదూర్ధ్వముత్క్రమ్యాముష్మిన్స్వర్గేలోకేసర్వాన్కామానాప్త్వాఽమృతస్సమభవత్ *అపునర్భవాయకోశంభినత్తికోశంభిత్త్వాశీర్షకపాలంభినత్తిశీర్షకపాలంభిత్త్వాపృథివీంభినత్తీత్యారభ్య *ఆకాశంభిత్త్వాఽవ్యక్తంభినత్తి-అక్షరంభినత్తి- మృత్యుంభినత్తిమృత్యుర్వైపరేదేవఏకీభవతీతి. యదుక్తమార్తభాగప్రశ్నైకార్థ్యోచ్ఛ్వయనామ్నానవాక్యసామఞ్జస్యాప్రాప్తనిషేధాయోగవిశేషపర్యవసానైరాకాఙ్క్షైర్నోత్క్రాన్తిర్విదుషఇతి - తదయుక్తం. తథాహి- ఆర్తభాగప్రశ్నస్యవిద్వద్విషయత్వాభావాత్తదైకార్థ్యమనపేక్షితం. తత్రసఃసర్వప్రాణిసాధారణః. తత్రచ *అస్మాత్ప్రాణాఃక్రామన్త్యుతనేతిప్రశ్నోనశరీరాదుత్క్రాన్తివిషయః- కిన్తుశారీరాత్ - శరీరేప్రాణస్థిత్యభావేన తతఉత్క్రాన్తేరసన్దిగ్ధత్వాత్. అతఃప్రతివచనమపిశారీరాదనుత్క్రాన్తివిషయం. *అత్రైవ-జీవేసమవలీయన్తే- సంసృజ్యన్తే. *సఉచ్ఛ్వయతీత్యభేదోపచారాదహమభిమానవిషయదేహనిర్దేశః- యథాపరపక్షే. *యోకామోనిష్కామఆప్తకామఆత్మకామః నతస్మాత్ప్రాణాఉత్క్రామన్తీతితచ్ఛబ్దనిర్దేశః. అతోవిద్వత్ప్రకరణస్యనతదైకార్థ్యాపేక్షా. ఆర్తభాగప్రశ్నస్యవిద్వద్విషయత్వేఽపిశారీరవిషయత్వందర్శితం. వాక్యాసామఞ్జస్యంచనాస్తి - కామయమానాకామయమానయోస్సమానాయామప్యుత్క్రాన్తౌబ్రహ్మప్రాప్త్యభావతత్సద్భావరూపవైషమ్యకృతత్వాద్వాక్యభేదస్య. సకామనిష్కామవిషయతయాప్రకరణభేదః-నోత్క్రాన్త్యనుత్క్రాన్తివిషయతయా- *కామమయఏవంపురుషఇత్యుపక్రమ్య *ఇతితుకామయమానఇత్యుపసంహృత్య *అథాకామయమానఇతిప్రస్తావాత్. తయోశ్చవైషమ్యంబ్రహ్మప్రాప్తితదభావాభ్యాం-నోత్క్రాన్తితదభావాభ్యామితివాక్యసామఞ్జస్యసిద్ధిః. అప్రాప్తనిషేధోపినాస్తి-అర్థప్రాప్తవిషయత్వాన్నిషేధస్య. సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేనసర్వాసువిద్యాసుదేహపాతసమయేసుకృతదుష్కృతప్రహాణముక్తంభవతి-అతోభోక్తవ్యాభావేనలోకాన్తరగమనాభావాత్ విదుషోలోకాన్తరగత్యౌపయికప్రాణాదివిశ్లేషశ్శారీరస్యార్థవశాత్ప్రాప్తః. అతశ్శారీరాదుత్క్రాన్తిర్నిరర్థప్రాప్తాప్రతిషేధ్యాస్యాదర్చిరాదిగత్యుపపత్త్యర్థం. షష్ఠ్యవగతస్యసమ్బన్ధస్యోపకరణోపకరణిత్వాదిలక్షణసమ్బన్ధవిశేషపర్యవసానేనసమ్భవత్యపిఉత్క్రమణస్యాపాదానాపేక్షాయాం సన్నిహితస్యైవాపాదానత్వకల్పనోపపత్తేర్విశేషసాకాఙ్క్షస్యసమ్బన్ధమాత్రస్యాకాఙ్క్షితాపాదానత్వవిశేషపర్యవసానంన్యాయ్యం- నత్వనాకాఙ్క్షితేకరణత్వకరణిత్వాదిరూపే.అపాదానస్యాకాఙ్క్షితత్వాదేవచ్ఛాగపశున్యాయేనవాక్యాన్తరావగతాపాదానవిశేషపర్యవసాయిత్వంచన్యాయ్యం. యతఉత్క్రాన్తినిషేధఃశ్రుతౌనాస్తి-అతఏవ *స్మర్యతేచేత్యత్రాపిఉత్క్రాన్తివిషయస్మృతివచనమేవోదాహర్తవ్యం. *దేవాపిమార్గేముహ్యన్తీతివచనంత్వతద్విషయత్వాదనుదాహార్యం. తచ్చనగతినిషేధపరం-కిన్తుగతేర్దురవగమత్వపరం-తథాచపరపక్షేనౌపయికత్వాచ్చనోదాహార్యం. తస్యచగతినిషేధపరత్వాభావోమోక్షధర్మఏవగతివిధానాదవగమ్యతే *తేతీర్త్వాదుస్తరంజన్మవిశన్తివిమలంనభః। తతస్తాంత్సుకృతీంత్సర్వాన్సూర్యోవహతిరశ్మిభిః। పద్మతన్తువదావిశ్యప్రవహన్విషయాన్నృప। తత్రతాన్ప్రవహన్వాయుఃప్రతిగృహ్ణాతిభారత।వీతరాగాన్యతీంత్సిద్ధాన్ ధియాయుక్తాంస్తపోధనాన్।సూక్ష్మశ్శీతస్సుగన్ధిశ్చసుఖస్పర్శశ్చభారత। సప్తానాంమరుతాంశ్రేష్ఠోలోకాన్గచ్ఛతియశ్శుభాన్।సతాన్వహతికౌన్తేయతమసఃపరమాంగతిం। తమోవహతిలోకేశరజసఃపరమాంగతిం। రజోవహతిరాజేన్ద్రసత్త్వస్యపరమాంగతిం। సత్త్వంవహతిశుద్ధాత్మాపరంనారాయణంప్రభుం। ప్రభుర్వహతిశుద్ధాత్మాపరమాత్మానమాత్మనా। పరమాత్మానమాసాద్యతద్భూతాయతమానసాః। అమృతత్వాయకల్పన్తేననివర్తన్తిచాభిభో।పరమాసాగతిఃపార్థనిర్ద్వన్ద్వానాంమహాత్మనాం।ఆత్మాకేవలతాంప్రాప్తోయత్రగత్వానశోచతి। ఈదృశంపరమంస్థానంనిరయాస్తే-చతాదృశాఇతి. యత్తుశుకోత్పతనంవిశిష్టదేశదేహత్యాగాయ

౧౪॥ సూ. తానిపరేతథాహ్యాహ॥

సకరణగ్రామః సప్రాణః కరణాధ్యక్షః ప్రత్యగాత్మా ఉత్క్రాన్తివేలాయాం తేజఃప్రభృతి భూతసూక్ష్మేషు సమ్పద్యత ఇత్యుక్తమ్. సైషా సమ్పత్తిర్విదుషోఽపి స్యాదిత్యాశఙ్క్య పరిహృతమ్. తాని పునర్జీవపరిష్వక్తాని భూతసూక్ష్మాణి కిం యథాకర్మ యథావిద్యం చ స్వకార్యాయ గచ్ఛన్తి - ఉత పరమాత్మని సమ్పద్యన్త ఇతి విశయే- మధ్యే పరమాత్మసమ్పత్తౌ సుఖదుఃఖోపభోగరూపకార్యాదర్శనాత్తదుపభోగానుగుణ్యేన యథా కర్మ యథావిద్యం చ గచ్ఛన్తి.... ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (తాని పర ఇతి) తాని పరస్మిన్నాత్మని సమ్పద్యన్తే. కుతః. తథాహ్యాహ శ్రుతిః *తేజః పరస్యాం దేవతాయామితి. యథాహ శ్రుతిస్తదనుగుణం కార్యం కల్ప్యమిత్యర్థః. సుషుప్తిప్రలయయోర్యథా పరమాత్మసమ్పత్త్యా సుఖదుఃఖోపభోగాయాసవిశ్రమః- తద్వదిహాపి. ....

పరసమ్పత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧౫॥ సూ. అవిభాగో వచనాత్॥

సేయం పరమాత్మని సమ్పత్తిః కిం ప్రాకృతలయవత్కారణాపత్తిరూపా - ఉత *వాఙ్మనసీత్యాదివదవిభాగరూపేతి చిన్తాయాం- పరమాత్మనస్సర్వేషాం యోనిభూతత్వాత్కారణాపత్తిరూపా. ... ...

న తు ముక్తౌ మార్గాపేక్షేతి- తదప్యయుక్తమ్- *దృష్టో మార్గః ప్రవృత్తోఽస్మీతి గతిచిన్తాయాం మార్గస్య దృష్టత్వాభిధానాత్, *భూతైస్సమతివాహ్యన్త ఇత్యాతివాహికైరతివాహనస్యోక్తత్వాచ్చ. స్థూలశరీరేణాసూర్యమణ్డలాద్గమనం యోగప్రభావజ్ఞాపనార్థమిత్యుక్తమ్ *దర్శయిత్వా ప్రభావం స్వమితి. *సర్వభూతగతో భవతి చ జ్ఞానేన సర్వభూతవ్యాప్తిరుక్తా - *సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి సర్వమాప్నోతి సర్వశ ఇత్యాది శ్రుతేః.—— అన్యైర్వ్యాప్తస్య శారీరాదుత్క్రాన్తేః కథం ప్రతిషేధ ఇత్యత ఏవం పరిహరన్తి- నాత్ర శారీరాదుత్క్రాన్తిః ప్రతిషిధ్యతే- కిన్తు *అత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత ఇతి వక్ష్యమాణానువాదః. సంజాతవిద్యః పురుషః ప్రారబ్ధవశాదనుత్క్రాన్తప్రాణో జీవదశాయామేవ బ్రహ్మానుభవతీత్యర్థ ఇతి. తదవిరుద్ధమ్. తథాపి తదనాదరే కారణమస్తి- శారీరాదనుత్క్రాన్త్యనువాదేనాత్ర బ్రహ్మప్రాప్త్యభిధానేఽపి గతిప్రతిషేధశఙ్కాపరిహారస్సిద్ధ్యేత్- తథాపి *స శారీరాత్ స్పష్టో హ్యేకేషామితి వదతస్సూత్రకారస్య- శారీరాదుత్క్రాన్త్యభావప్రాప్తౌ ప్రతిషిధ్యత ఇత్యేవాభిప్రాయ ఇతి...

ఆసృత్యుపక్రమాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౪॥ సూ. తానిపరేతథాహ్యాహ॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (సకరణేతి) (సైషేతి) పూర్వం *సమానా చాసృత్యుపక్రమాదితి నాడీప్రవేశాత్పూర్వం ముముక్షుసంసారిణోరుత్క్రాన్తేస్సమానత్వముక్తమ్ - తత్ర వక్ష్యమాణాధికరణద్వయప్రతిపాద్యాయాం పరమాత్మసమ్పత్తౌ ముక్తస్యాస్తిత్వనాస్తిత్వవిగానం నాస్తి. యతః పూర్వాధికరణప్రతిపాదితార్థ ఏవ విప్రతిపత్తిః- అతః *తదోకోగ్రజ్వలనమిత్యేతస్మాత్పూర్వాధికరణప్రతిపాద్యేఽర్థే విద్వదవిదుషోస్సమానేఽపి *తాని పర ఇత్యధికరణాత్పూర్వత్రైవ విద్వదవిదుషోస్సమానత్వవిప్రతిపత్తిరితి హృది కృత్వా సూత్రకారైస్సమానత్వముక్తమిత్యభిప్రాయేణాత్ర సైషా సమ్పత్తిర్విదుషోఽపి స్యాదిత్యాశఙ్క్య పరిహృతమిత్యుక్తం భాష్యే. కిం తేజశ్శబ్దనిర్దిష్టాని భూతాని జీవపరిష్వక్తాని యథాకర్మ యథావిద్యం గచ్ఛన్తి- ఉత పరమాత్మని సమ్పద్యన్తే. కిమత్ర పరదేవతాశబ్దో గన్తవ్యస్థానావస్థపరమాత్మపరః-ఉతాతదవస్థపరమాత్మపర ఇతి. కిమత్ర సమ్పత్తౌ ప్రయోజనం సమ్భవతి- నేతి. అసమ్భవే- పరమాత్మశబ్దస్య గన్తవ్యప్రదేశవిశేషావస్థపరమాత్మపరత్వేన యథాకర్మవిద్యం గచ్ఛేయుః. సమ్భవే తు- అతదవస్థపరమాత్మపరత్వేన తస్మిన్సమ్పద్యేరన్. పూర్వపక్షమాహ (మధ్య ఇతి) *తేజః పరస్యామితి శ్రుతిః పరస్యాత్మనస్సర్వదా సర్వాధారత్వమాత్రపరేతి పూర్వపక్ష్యభిప్రాయః. ... ...

రాద్ధాన్తే- (తథాహ్యాహ శ్రుతిరితి) *వాఙ్మనసి సమ్పద్యత ఇత్యాది నిర్దేశో న సర్వవస్తుసాధారణధారకత్వాభిప్రాయః - అతస్సమ్పత్తిరేవార్థ ఇతి భావః. ....

పరసమ్పత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧౫॥ సూ. అవిభాగో వచనాత్॥ సఙ్గతిపూర్వపక్షావుచ్యేతే (సేయమిత్యాదినా) కిమియం సమ్పత్తిర్లయరూపా- ఉతావిభాగరూపా. కిం *తేజః పరస్యామితి వచనస్య కారణాపత్తిపరత్వం న్యాయ్యం- ఉతావిభాగమాత్రపరత్వమితి. ప్రథమే లయరూపత్వం. ద్వితీయే త్వవిభాగరూపత్వం. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (అవిభాగ ఇతి) అపృథగ్భావః పృథగ్వ్యవహారానర్హసంసర్గ ఇత్యర్థః. కుతః (వచనాత్) *తేజః పరస్యాం దేవతాయామిత్యత్రాపి * వాఙ్మనసి సమ్పద్యత ఇత్యతస్సమ్పద్యత ఇతి వచనస్యానుషఙ్గాత్, తస్య చ సంసర్గవిశేషవాచిత్వాత్, అనుషక్తస్యాభిధానవైరూప్యే ప్రమాణాభావాత్, ఉత్క్రాన్తివేళాయాం కారణాపత్తిప్రయోజనాభావాత్, పునస్తత్రావ్యక్తాదిసృష్ట్యవచనాచ్చ. ....

అవిభాగాధికరణం సమాప్తమ్.

(అవిభాగ ఇతీతి) అనుషక్తమపి పదమత్ర కారణాపత్తివాచీత్యత్రాహ (అనుషక్తస్యేతి) (ఉత్క్రాన్తివేళాయాం కారణాపత్తిప్రయోజనాభావాదితి) భారవాహకస్య దేహినస్స భారస్యైవ యష్ట్యవష్టమ్భేన విశ్రమతుల్యస్సుషుప్తౌ విశ్రమః- అపనీతభారస్య విశ్రమతుల్యో మహాప్రళయే. యథా చ కఞ్చుకోష్ణీషవతస్తద్రహితస్య చ విశ్రమః- తద్వత్కారణే లీనస్య కరణకళేబరరహితస్య ద్విపరార్ధకాలే విశ్రమ ఇతి ప్రయోజనవిభాగస్సుషుప్తిప్రళయమోక్షశరీరాన్వయవ్యతిరేకాభ్యామవగతః. తదభావాదిత్యర్థః. అవ్యక్తాదేః పునస్సృష్టిరుక్తా చేత్- కారణాపత్తిః ప్రయోజనం చ కల్ప్యం- సా చ నాస్తీత్యాహ (పునస్తత్రావ్యక్తాదిసృష్ట్యవచనాచ్చేతి) సుషుప్తౌ జీవమాత్రస్యావిభాగాపత్తిః- ప్రళయ ఏవ విశిష్టస్య లయాపత్తిః-ఉత్క్రాన్తౌ తు భూతసూక్ష్మవిశిష్టస్య లయానుపపత్త్యా సంయోగమాత్రమేవ. విశేష్యాంశస్య ప్రళయ ఇతి చేత్. తేజశ్శబ్దస్య విశేష్యభూతజీవమాత్రవాచిత్వాభావా, దనుషక్తపదార్థవైరూప్యాయోగాదిభి, శ్చ. ఏవం విభాగానర్హభూతసూక్ష్మవిశిష్టస్య లయానుపపత్త్యా, ప్రయోజనాభావావ్యక్తాదిసృష్ట్యవచనాభ్యాం, చ సమ్పత్తిస్సంయోగః. నిత్యాన్తరవస్థితే పి పరమాత్మని తదానీం సంసర్గవిశేషశ్శాస్త్రైకసమధిగమ్యః.... ... ...

పరే తు ఇదమధికరణద్వయం పరవిద్యానిష్ఠవిషయం వ్యాచక్షతే- తత్ర * గతాః కలాః పఞ్చదశ ప్రతిష్ఠా ఇతి ప్రతిష్ఠాశబ్దవాచ్యస్వకారణేషు కలానాం లయం పూర్వపక్షీకృత్య *షోడశ కలాః పురుషం ప్రాప్యాస్తం గచ్ఛన్తీతి శ్రుత్యా బ్రహ్మణి లయః. ఇయం విద్వద్దృష్టిః- స్వకారణేషు లయోక్తిస్త్వవిద్వద్దృష్ట్యా స్యాత్. స్వకారణేషు లయేపి తైః పృథివ్యాదిభిస్సహ బ్రహ్మణి లయశ్చోపపన్న ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి ప్రథమే. స చ బ్రహ్మవిదః పరమాత్మని కలాప్రళయస్సావశేషః- ఉత్క్రాన్త్యాదావివేతి పూర్వపక్షం కృత్వా * భిద్యేతే చాసాం నామరూపే పురుష ఇతి వచనా, దవిద్యాకల్పితానాం విద్యానిమిత్తప్రళయే సావశేషత్వానుపపత్తే, శ్చ నిరవశేషః ప్రళయ ఇతి ద్వితీయే సిద్ధాన్తయన్తి. తత్రాద్యే బ్రహ్మణ్యేవ లయసమర్థనం ప్రత్యక్షవిరుద్ధం శ్రుతివిరుద్ధం చ- భస్మాద్యవస్థో హి దేహః పృథివ్యాదిషు లీయమానో దృష్టః, *పృథివ్యప్సు ప్రలీయతే ఆపస్తేజసి లీయన్త ఇతి చ శ్రుతిః. నాయమవిద్వద్దృష్ట్యా లయ ఉచ్యతే- *ఇన్ద్రియాణి తన్మాత్రేషు తన్మాత్రాణి భూతాదౌ లీయన్తే భూతాదిర్మహతి లీయతే ఇత్యాదినోక్తస్యేన్ద్రియాణాం తన్మాత్రాదీనాం భూతాదిప్రభృతిషు లయస్యావిద్వద్దృష్ట్యా ప్యనవగతత్వాత్. సాఙ్ఖ్యదృష్టిరియమితి చేత్. తతః కిం. యత శ్స్మృత్యవిరోధః- తత్ర సాఙ్ఖ్యదృష్టేః శ్రుతిమూలత్వాన్న నిరాకరణీయతా. * తద్వైకఆహుః - కుతస్తు ఖలు సోమ్యైవం స్యాదితివత్పరమతత్వేనోపన్యస్య శ్రుత్యైవ నిరాకృతత్వాభావాచ్చనోపేక్ష్యతా. పరాశరాద్యుపబృంహణానుగృహీతా చేయం శ్రుతిః. సర్వస్య తల్లత్వశ్రుతివిరోధాత్పరమతత్వమితి చేన్న- సర్వస్య తజ్జత్వశ్రుతివిరోధేన * ఆకాశాద్వాయురిత్యాద్యుక్తసర్గస్యాపి పరమతత్వప్రసఙ్గాత్. తత్తదవస్థబ్రహ్మణః కారణత్వాదవిరోధశ్చేత్- లయేపి తుల్యం. అత ఏవ * పురుషం ప్రాప్యాస్తం గచ్ఛన్తీతి చోపపన్నం. ఏవమద్వారకలయస్య శ్రుతిప్రత్యక్షవిరోధా, త్సద్వారకలయస్య సర్వసాధారణతయా శ్రుతిప్రత్యక్షసిద్ధతయా బ్రహ్మవిదో విశేషాభావా, చ్చాద్యాధికరణవర్ణనమయుక్తం. ఇతరత్ర చ నిరవశేషలయో నామ కిం నిరవయవవినాశః-ఉత పృథివీత్వాదిప్రహాణం- ఉత ముక్తస్య పునర్దేహారమ్భాయోగ్యత్వం - ఉత చేతనాన్తరయుక్తస్యాపి దేహారమ్భాయోగ్యత్వం, న ప్రథమః - * తదేతదక్షయం నిత్యం జగన్మునివరాఖిలం। ఆవిర్భావతిరోభావజన్మనాశవికల్పవదితి నిత్యత్వవచనాత్. న ద్వితీయః- బ్రహ్మవిద్దేహస్యాపి భస్మీభావాదిదశాయాం పృథివీత్వానువృత్తిదర్శనాత్, పృథివీత్వాదిప్రహాణస్య సుషుప్తిత త్త్వలయవశాభావిత్వాత్, తస్య చ ప్రాకృతప్రళయభావిత్వాత్, నైమిత్తికాదిప్రళయేషు పృథివీత్వాదిప్రహాణస్య ప్రమాణాభావాత్, *భిద్యేతే చాసాం నామరూపే ఇతి శ్రుతేస్తు దేవమనుష్యాదినామరూపవిషయతయా వా ప్రాకృతప్రళయవిషయతయా వార్థవత్త్వా, చ్చ. న తృతీయః- ముక్తస్య పునరావృత్తేర్వక్ష్యమాణతయా తం ప్రతి దేహారమ్భకత్వశఙ్కాయా అసమ్భవేనావిచార్యత్వాత్. న చతుర్థః- నియామకాభావాత్. న హి దేవదత్తస్యాఙ్గులీయతయా పరిణతః కనకాంశో యజ్ఞదత్తం ప్రతి న తథా పరిణమతీతి నియన్తుం శక్యం. అతోఽనుపపన్నం.——— అపరే తు * తాని పర ఇతి సూత్రం న పృథగధికరణయన్తి- తైశ్చ సూత్రార్థః పరైరివ వర్ణితః. తత్రానుపపత్తిశ్చ పూర్వవత్. అవిభాగసూత్రనిర్వాహోపి పూర్వోక్త ఏవ దిశా నిరస్తః.——— అన్యే తు వాగాదిలయస్యాముఖ్యత్వాదస్వయోనౌ లయసమ్భవేపీహ లయస్య ముఖ్యత్వాత్తేజః ప్రభృతిభూతానాం స్వయోనిష్వితి పూర్వపక్షం కృత్వా - తన్వాదీనాం భస్మాద్యవస్థానామస్వయోనౌ వినాశదర్శనానుగృహీతాత్ *తేజః పరస్యామితి వచనా ద్ధృది స్థే పరమాత్మని లయ ఇత్యాద్యే సిద్ధాన్తయన్తి. అనన్తరే చ సవిషమరణే భూతలయః కిం స్థూలభేదస్థితేవ స్వాన్తరసంశ్లేషమాత్రం- ఉత జీవానామివ స్థూలభేదనివృత్త్యా సూక్ష్మశక్తిభేదయోగే నైవ నీరక్షీరన్యాయాదవిభాగప్రాప్తిలక్షణ ఇతి సంశయ్య- పూర్వవాక్యత్రయానుషక్తస్య సమ్పత్తిశబ్దస్యాత్రానువృత్త్యా సంశ్లేషమాత్రమితి పూర్వపక్షం కృత్వా- మరణే * భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీతి జీవవినాశదర్శనాత్తద్వదవిభాగాపత్తిరితి సిద్ధాన్తయన్తి. భూతానాం కారణానాం చ మహాప్రళయే సూక్ష్మశక్తిభేదోపి నావశిష్యతే- మరణే తు సోఽవశిష్యతే-శరీరాన్తరార్థం తేషాం గమనోపపత్తేరితి చాహుః. తత్ర తావద్ధృ

౧౬॥ సూ. {తదోకోఽగ్రజ్వలనం తత్ప్రకాశితద్వారో విద్యాసామర్థ్యాత్తచ్ఛే
షగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ హార్దానుగృహీత శ్శతాధికయా॥}

ఏవం గత్యుపక్రమావధి విద్వదవిదుషోస్సమానాకార ఉత్క్రాన్తిప్రకార ఉక్తః- ఇదానీం విదుషో విశేష ఉచ్యతే. తత్రేదమామ్నాయతే *శతం చైకా చ హృదయస్య నాడ్యస్తాసాం మూర్ధానమభినిస్సృతైకా। తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవన్తీతి. అనయా నాడీనాం శతాధికయా మూర్ధన్యనాడ్యైవ విదుషో గమనం- అన్యాభిరేవ చావిదుషో గమనమిత్యయం నియమ ఉపపద్యతే- నేతి సంశయః. కిం యుక్తం. నియమో నోపపద్యత ఇతి. కుతః. నాడీనాం భూయస్త్వాదతిసూక్ష్మత్వాచ్చ దుర్వివేచతయా పురుషేణోపాదాతుమశక్యత్వాత్. *తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవన్తీతి యాదృచ్ఛికీముత్క్రాన్తిమనువదతీతి యుక్తమితి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (శతాధికయేతి) విద్వాఞ్ఛతాధికయా మూర్ధన్యయైవ నాడ్యోత్క్రామతి. న చాస్యాః విదుషో దుర్వివేచత్వం- విద్వాన్ హి పరమపురుషారాధనభూతాత్యర్థప్రియవిద్యాసామర్థ్యా, ద్విద్యాశేషభూతతయాత్మనోఽత్యర్థప్రియగత్యనుస్మరణయోగా, చ్చ ప్రసన్నేన హార్దేన పరమపురుషేణానుగృహీతో భవతి. తతశ్చ తదోకః- తస్య- జీవస్య స్థానం- హృదయం అగ్రజ్వలనం భవతి. అగ్రజ్వలనం ప్రకాశనం యస్య- తదిదమగ్రజ్వలనం. పరమపురుషప్రసాదాత్ప్రకాశితద్వారో విద్వాంస్తాం నాడీం విజానాతీతి తయా విదుషో గతిరుపపద్యతే. ....

తదోకోఽధికరణం సమాప్తమ్.

దయస్థః పరదేవతా ప్రాజ్ఞాత్మశబ్దవాచ్యః పరమాత్మా నామేశ్వర ఏవ. తత్ర లయో ముఖ్య ఇత్యనుపపన్నం - ఈశ్వరాంశస్య నిమిత్తకారణత్వాత్. అస్వయోనావపి లయో దృష్ట ఇతి చేన్న- భస్మాద్యవస్థతన్త్వాదీన్ప్రతి సాక్షాదనుపాదానత్వేపి ప్రాణాద్యుపాదానత్వాత్పృథివ్యాః- తత్ర లయ ఉపపన్నః - ఈశ్వరః ప్రాణాద్యాపిన భూతకరణగ్రామోపాదానమితి న తత్ర ముఖ్యలయసమ్భవః. సన్మాత్రే లయ ఇతి చేన్న - తస్య పరదేవతాప్రాజ్ఞాత్మశబ్దవాచ్యత్వాభావా, దంశత్రయవ్యతిరేకేణ సన్మాత్రస్యైకస్య చిద్ఘటశరావాద్యవస్థమృద్వదవస్థానానభ్యుపగమా, చ్చ. తస్మాల్లయ ఇతి సిద్ధాన్తస్తస్య చ ముఖ్యత్వేఽభ్యుపగతే సత్యస్వయోనౌ పరమాత్మని లయ ఇత్యయుక్తమనుపపన్నం. వచనన్తు *వాఙ్మనసి లీవదన్యథా సిద్ధత్వాదస్వయోనౌ లయే ప్రమాణం న స్యాత్. అనన్తరే చాధికరణే స్థూలభేదనివృత్త్యా జీవవదవిభాగ ఇతి యత్- తన్నిరూపణీయం. భూతకరణానాం మహాప్రలయవద్వినాశస్తావదనభ్యుపగతః - లోకాన్తరగమనశ్రవణాత్. సూక్ష్మశక్తిభేదావశేషస్థూలభేదవిశేషనివృత్తిర్నామకిం మనుష్యాదిసన్నివేశప్రహాణం- ఉత పృథివీత్వాదిప్రహాణం. న ప్రథమః- సంస్థానాపగమస్య ప్రత్యక్షతయా నిరూపణీయత్వాభావాత్. న ద్వితీయః - లోకాన్తరగమనానుపపత్తేః. యదినిష్పత్తస్థూలాకారాణాం పరమాత్మని సమ్పత్తిర్నిరూప్యా- సా తు *తాని పర ఇత్యత్ర నిరూపితేతి నిరూపణీయాభావాదవిభాగాధికరణానారమ్భ ఏవ స్యాత్........................

అవిభాగాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౬॥ సూ. {తదోకోఽగ్రజ్వలనం తత్ప్రకాశితద్వారో విద్యాసామర్థ్యాత్తచ్ఛే
షగత్యనుస్మృతి యోగాచ్చ హార్దానుగృహీత శ్శతాధికయా॥} అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (ఏవమితి)

ఉత్క్రాన్తౌ బ్రహ్మణి సమ్పత్తేర్విద్వదవిదుషోస్తుల్యత్వాత్ *సమానాచేత్యాదిసూత్రమత్ర వక్తవ్యం- తథా న కృతం. తత్ర హేతుర్విదుషో బ్రహ్మసమ్పత్త్యావివాదః. (తత్రేత్యాది) కిం విదుషో మూర్ధన్యనాడ్యైవ గమననియమస్సమ్భవతి- నేతి. కిం *తయోర్ధ్వమాయన్నితి యాదృచ్ఛికగమనానువాదః- ఉత నాడీవిశేషేణ గమననియమవిధిః. కిం నాడ్యో దుర్వివేచాః- ఉత సువివేచాః. దుర్వివేచత్వే- యాదృచ్ఛికగత్యనువాదపక్షస్సన్న్యాయ్యత్వాన్నియమాసమ్భవః. సువివేచత్వే- నియమవిధిపరత్వోపపత్తేర్గతినియమసమ్భవః.—— పరేత్వపరవిద్యావిషయమిమం విచారమాహుః. తత్పూర్వవదయుక్తమ్....

తస్య హైతస్య హృదయస్యాగ్రం ప్రద్యోతతే తేన ప్రద్యోతేనైష ఆత్మా నిష్క్రామతీతీదం వాక్యమత్రాపేక్షితం - పూర్వత్రోపాత్తత్వాన్నాత్రోదాహృతమ్...

తదోకోఽధికరణం సమాప్తమ్.

౧౭॥ సూ. రశ్మ్యనుసారీ॥

విదుషో హృదయాచ్ఛతాధికయా మూర్ధన్యనాడ్యా నిర్గతస్యాదిత్యరశ్మీననుసృత్యాదిత్యమణ్డలగతిః శ్రూయతే *అథ యత్రైతదస్మాచ్ఛరీరాదుత్క్రామత్యథైతైరేవ రశ్మిభిరూర్ధ్వమాక్రమత ఇతి. తత్ర రశ్మ్యనుసారేణైవేత్యయం గతినియమస్సమ్భవతి- నేతి చిన్తాయాం- నిశి మృతస్య విదుషో రశ్మ్యనుసారాసమ్భవాదనియమః. వచనస్తు పక్షప్రాప్తవిషయం. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (రశ్మ్యనుసారీతి) రశ్మ్యనుసార్యేవ విద్వానూర్ధ్వం గచ్ఛతి. కుతః *అథైతైరేవ రశ్మిభిరిత్యవధారణాత్. పాక్షికత్వే హ్యేవకారోఽనర్థకస్స్యాత్. యదుక్తం నిశి మృతస్య రశ్మిసమ్భవాద్రశ్మీననుసృత్య గమనం నోపపద్యత ఇతి- తన్న- నిశ్యపి సూర్యరశ్మ్యనుసారస్సమ్భవతి - లక్ష్యతే హి నిశ్యపి నిదాఘసమయే ఊష్మోపలబ్ధ్యా రశ్మిసద్భావః. హేమన్తాదౌ తు హిమాభిభవాద్దినేష్వివోష్మానుపలమ్భః. శ్రూయతే చ నాడీరశ్మీనాం సర్వదాఽన్యోన్యాన్వయః *తద్యథా మహాపథ ఆతత ఉభౌ గ్రామౌ గచ్ఛతీమం చాముం చైవమేవైత ఆదిత్యస్య రశ్మయ ఉభౌ లోకౌ గచ్ఛన్తీమం చాముం చ అముష్మాదాదిత్యాత్ప్రతాయన్తే తా ఆసు నాడీషు సృప్తాః ఆభ్యో నాడీభ్యః ప్రతాయన్తే తేఽముష్మిన్నాదిత్యే సృప్తా ఇతి. తస్మాన్నిశ్యపి రశ్మిసమ్భవాన్నిశి మృతానామపి విదుషాం రశ్మ్యనుసారేణైవ బ్రహ్మప్రాప్తిరస్త్యేవ. ....

రశ్మ్యనుసారాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౮॥ సూ. నిశి నేతి చేన్న సమ్బన్ధస్య యావద్దేహభావిత్వాద్దర్శయతి చ॥

ఇదమిదానీం చిన్త్యతే- విదుషో నిశి మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిరస్తి- నేతి. యద్యపి నిశాయాం సూర్యరశ్మిసమ్భవాద్రశ్మ్యనుసారేణ గతిర్నిశాయామపి సమ్భవతి- తథాపి నిశామరణస్య శాస్త్రేషు గర్హితత్వాత్పరమపురుషార్థలక్షణబ్రహ్మప్రాప్తిర్నిశామృతస్య న సమ్భవతి. శాస్త్రేషు దివామరణం ప్రశస్తం,- విపరీతం నిశామరణం, *దివా చ శుక్లపక్షశ్చ ఉత్తరాయణమేవ చ। ముమూర్షతాం ప్రశస్తాని విపరీతం తు గర్హితమితి. దివామరణనిశామరణయోః ప్రశస్తత్వవిపరీతత్వే చోత్తమాధమగతిహేతుత్వేన స్యాతాం - అతో నిశి మరణమధోగతిహేతుత్వాన్న బ్రహ్మప్రాప్తిహేతురితి చేత్. ... ...

తన్న-విదుషః కర్మసమ్బన్ధస్య యావద్దేహభావిత్వాత్. ఏతదుక్తం భవతి- అనారబ్ధకార్యాణామధోగతి

౧౭॥ సూ. రశ్మ్యనుసారీ. అవాన్తరసఙ్గతిః స్ఫుటా. కిం రశ్మ్యనుసారేణ గమననియమో విదుషస్సమ్భవతి- నేతి. కిం రశ్మిభిరూర్ధ్వమాక్రమత ఇతి వాక్యం పాక్షికగమనానువాదకం- ఉత నియమవిధిపరం. కిం నిశి ప్రేతస్య రశ్మ్యనుసారేణ గమనం సమ్భవతి - నేతి. కిం నిశి రశ్మయస్సమ్భవన్తి- నేతి. న చేత్- నిశి రశ్మ్యనుసారాసమ్భవాచ్ఛ్రుతేః పాక్షికగత్యనువాదకతయా నియమాసమ్భవః. సన్తి చేత్ -నిశి రశ్మ్యనుసారసమ్భవాచ్ఛ్రుతేర్నియమవిధిపరతయా రశ్మిభిరేవ గతి నియమస్సమ్భవః.... ... ...

పూర్వపక్షముక్త్వా రాద్ధాన్తమాహ (ఉచ్యత ఇతి) ఊష్మోపలమ్భయోగ్యరశ్మిసద్భావే సత్యప్యన్ధకారస్థితిరుపపద్యతే- రశ్మీనామల్పత్వాత్. యథోష్ణీకృతాగ్నౌ ప్రదేశే సూక్ష్మాగ్న్యవయవసమ్పర్కాదౌష్ణ్యోపలబ్ధావపి సూక్ష్మాగ్న్యవయవైర్న తిమిరం నిరస్యతే - తద్వదితి. *నాడీషు సృప్తాః - సంబద్ధా ఇత్యర్థః..

రశ్మ్యనుసారాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౮॥ సూ. నిశి నేతి చేన్న సమ్బన్ధస్య యావద్దేహభావిత్వాద్దర్శయతి చ॥ సఙ్గతిస్స్ఫుటా. కిం నిశి మృతస్య విదుషో బ్రహ్మప్రాప్తిస్సమ్భవతి - నేతి. కిం నిశామరణస్యాధోగతిహేతుత్వం నిశి మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్త్యభావం జ్ఞాపయతి- నేతి. నిశామరణనిన్దావచనం కిమవిద్వద్విద్వత్సాధారణం- ఉతావిద్వద్విషయమితి. సాధారణత్వే- నిశి మరణస్యాధోగతిహేతుత్వేన బ్రహ్మప్రాప్త్యభావావగమాన్న నిశి మృతస్య న బ్రహ్మప్రాప్తిః. అవిద్వద్విషయత్వే-నిశామరణస్యాధోగతిహేతుతయా బ్రహ్మప్రాప్త్యభావానవగమాన్నిశి మృతస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తిస్స్యాత్.... ... ...

పూర్వపక్షముక్త్వా రాద్ధాన్తమాహ (తన్నేతి) ప్రారబ్ధకర్మణోఽనేకదేహహేతుత్వసమ్భవాత్కథం కర్మసమ్బన్ధస్య యావద్దేహభావిత్వం,- ప్రారబ్ధసమాప్తిరస్తు- అభుక్తపూర్వాణ్యపి కర్మాణి సన్తి,- కర్మణో యావద్దేహభావిత్వేన కథం నిశామరణస్యాధోగతిహేతుత్వం పరిహృతం,- తథా చ సతి నిశామరణనిన్దావచనస్య కా గతి, రిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) దివానిశావిభాగనిరపేక్షం ప్రారబ్ధకర్మావసానే మోక్షశ్రవణాత్ *తస్య తావదేవ చిరమితి వా

హేతుభూతానాం కర్మణాం విద్యాసమ్బన్ధేనైవ వినాశాత్, ఉత్తరేషాం చాశ్లేషాత్, ప్రారబ్ధకార్యస్య చ చరమదేహావధిత్వాత్, బన్ధహేత్వభావాద్విదుషో నిశాయాం మృతస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తిస్సిద్ధైవ. దర్శయతి చ శ్రుతిః *తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే౽థ సమ్పత్స్య ఇతి. *దివా చ శుక్లపక్షశ్చేత్యాదివచనమవిద్వద్విషయమ్. ...

నిశాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. ॥ అతశ్చాయనేపి దక్షిణే॥

నిశి మృతస్యాపి విదుషో బ్రహ్మప్రాప్తేర్యో హేతురుక్తః - తత ఏవ హేతోర్దక్షిణేప్యయనే మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిస్సిద్ధా. ... ...

అత్ర కశ్చిదాహ - *అథ యో దక్షిణే ప్రమీయతే పితృణామేవ మహిమానం గత్వా చన్ద్రమసస్సాయుజ్యం గచ్ఛతీతి దక్షిణాయనే మృతస్య చన్ద్రప్రాప్తిశ్రవణాత్, చన్ద్రం ప్రాప్తానాం చ *తేషాం యదా తత్పర్యవైత్యథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తన్త ఇతి పునరావృత్తిశ్రవణాత్, భీష్మాదీనాం చ బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠానాముత్తరాయణప్రతీక్షాదర్శనాత్, దక్షిణాయనే మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిర్న సమ్భవతీతి. ... ...

పరిహారస్తు - అవిదుషాం పితృయాణేన పథా చన్ద్రం ప్రాప్తానామేవ పునరావృత్తిః - విదుషస్తు చన్ద్రం ప్రాప్తస్యాపి *తస్మాద్బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి వాక్యశేషాత్తస్య దక్షిణాయనమృతస్య చన్ద్రప్రాప్తిః బ్రహ్మప్రాప్తేర్విశ్రమహేతుమాత్రమితి గమ్యతే. వాక్యశేషాభావేపి పూర్వోక్తాదేవ బన్ధహేత్వభావాత్ విదుషశ్చన్ద్రం ప్రాప్తస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తిరనివార్యా. భీష్మాదీనాం యోగప్రభావాత్ స్వచ్ఛన్దమరణానాం ధర్మప్రవర్తనాయోత్తరాయణప్రాశస్త్యప్రదర్శనార్థస్తథావిధాచారః........................

క్యముపాత్తం. నన్వప్రశస్తకాలే నిశి మృతం శరీరం న చరమం స్యాత్ - చారమ్యసిద్ధౌ హి బ్రహ్మప్రాప్తిసిద్ధిః. నైవం - *అథ యో దక్షిణే ప్రమీయతే పితృణామేవ మహిమానం గత్వేత్యారభ్య *తస్మాద్బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి దక్షిణాయనాద్యప్రశస్తకాలమృతస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తికథనేనాప్రశస్తకాలమరణేన హేతునా చరమదేహత్వం న బాధ్యం. అతో యథోక్త ఏవార్థ ఇతి. ... ...

ఇతరేత్ర యోపీదం సూత్రద్వయం రశ్మ్యనుసారనియమవిషయమేకమధికరణమాహుః - నిశి రశ్మ్యభావేన సక్తిశ్చేన్న - నాడీరశ్మిసమ్బన్ధస్య యావద్దేహభావిత్వాత్. తథా *అముష్మాదాదిత్యాత్ప్రతాయన్త ఇతి శ్రుతిర్దర్శయతి - తాన్ యన్తి. న యది నిశి రశ్మయస్స్యుః - తర్హి నిశి మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిర్న స్యాత్. తస్య రశ్మ్యనపేక్షత్వే - దివాపి తైర్వినాగమనసమ్భవాద్రశ్మ్యనుసారశాస్త్రవైయర్థ్యం - రాత్రౌ మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిర్వా న స్యాత్. మా భూదితి న వాచ్యం - విద్యాయా ఐకాన్తికఫలతయా తత్ర ప్రవృత్త్యనుపపత్తేః. యావదుదయం ప్రతీక్షణకల్పనమప్యయుక్తం - *స యావత్క్షిప్యేన్మనస్తావదాదిత్యం గచ్ఛేదితి శైఘ్ర్యావగమాదిత్యుపపాదయన్తి. నిశి మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిర్న స్యాదితి ప్రసక్తో నిశామరణనిన్దావచనమవలమ్బమానానాం నాసిద్ధిః స్యాత్. విద్యాయా ఐకాన్తికఫలత్వం చ నిశామరణస్య విద్యానిష్పత్త్యభావనిబన్ధనత్వాశ్రయణేన పరిహృతం స్యాత్. అతో౽పేక్షితం నిశి మృతస్య మోక్షసమర్థనమితి తదర్థమధికరణభేదో న్యాయ్యః. నాడీరశ్మిసమ్బన్ధనియమాభిధానమపేక్షితమితి చేత్. సత్యం - తస్య తు ప్రతిజ్ఞాయామపేక్షితత్వాదాభిప్రాయికత్వవర్ణనముచితం - అన్యథా౽పేక్షితార్థాన్తరప్రతిజ్ఞాయా ఉపపత్తేశ్చానభిహితత్వప్రసఙ్గాత్. ప్రతిజ్ఞాహేత్వోరుభయోరప్యాభిప్రాయికత్వకల్పనాదపి పూర్వప్రతిజ్ఞోపపత్తిమాత్రస్యాభిప్రాయికత్వకల్పనం న్యాయ్యమితి........................

నిశాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. ॥ అతశ్చాయనేపి దక్షిణే॥ అవాన్తరసఙ్గతిస్స్ఫుటా. కిం దక్షిణాయనమృతస్యాపి విదుషో బ్రహ్మప్రాప్తిస్సమ్భవతి - నేతి. కిం *అథ యో దక్షిణ ఇతి దక్షిణాయనమృతస్య చన్ద్రప్రాప్తివచనం బ్రహ్మప్రాప్త్యభావం గమయతి - నేతి. చన్ద్రప్రాప్తానామావృత్తివచనం కిం విద్వదవిద్వత్సాధారణం - ఉతావిద్వద్విషయమితి. కిం భీష్మాదీనాం కాలప్రతీక్షా కాలవిధానస్మరణసహకృతసామాన్యశ్రుత్యనురోధేన సాధారణత్వసమాశ్రయణం న్యాయ్యం - ఉత *బ్రహ్మణో మహిమానమితి వాక్యశేషానురోధేనావిద్వద్విషయత్వసమాశ్రయణం న్యాయ్యమితి. సాధారణ్యాశ్రయణే న్యాయ్యే సతి - ఆవృత్తివచనస్య సాధారణ్యేన బ్రహ్మప్రాప్త్యభావావగమకతయా న బ్రహ్మప్రాప్తిః. అవిద్వద్విషయత్వాశ్రయణే న్యాయ్యే సతి - ఆవృత్తివచనస్యావిద్వద్విషయతయా *అథ యో దక్షిణ ఇతి వాక్యస్య బ్రహ్మప్రాప్త్యభావానవగమకత్వాత్ దక్షిణాయనమృతస్య విదుషోపి బ్రహ్మప్రాప్తిస్స్యాత్.

(దక్షిణాయనమృతస్యేతి) *ఉదగయనే ప్రమీయతే *దక్షిణే ప్రమీయత ఇత్యత్ర ధూమాదిమార్గలిఙ్గాభావాత్, బ్రహ్మప్రాప్తివచనాచ్చార్చిరాదిగతస్యైవ మరణకాలవిశేషేణ మూర్ధన్యసమ్భావనవిశేష ఉచ్యత ఇత్యర్థః. ....

ననుచ విదుషో ముమూర్షాం ప్రతి పునరావృత్త్యపునరావృత్తిహేతుత్వేన కాలవిశేషవిధిర్దృశ్యతే *యత్ర కాలే త్వనావృత్తిమావృత్తిం చైవ యోగినః। ప్రయాతా యాన్తి తం కాలం వక్ష్యామి భరతర్షభ। అగ్నిర్జ్యోతిరహశ్శుక్లః షణ్మాసా ఉత్తరాయణం। తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛన్తి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనాః। ధూమో రాత్రిస్తథా కృష్ణః షణ్మాసా దక్షిణాయనం। తత్ర చాన్ద్రమసం జ్యోతిర్యోగీ ప్రాప్య నివర్తతే। శుక్లకృష్ణే గతీ హ్యేతే జగతశ్శాశ్వతే మతే। ఏకయా యాత్యనావృత్తిమన్యయావర్తతే పునః ఇతి. తత్రాహ

౨౦॥ సూ. యోగినః ప్రతి స్మర్యేతే స్మార్తే చైతే॥ నాత్ర ముమూర్షాం ప్రతి మరణకాలవిశేషోపాదానం స్మర్యతే- అపితు యోగినః- యోగనిష్ఠాం ప్రతి స్మార్తే- స్మృతివిషయభూతే- స్మర్తవ్యే దేవయానపితృయాణాఖ్యే గతీ స్మర్యేతే- యోగాఙ్గతయానుదినం స్మర్తుం. తథాహ్యుపసంహారః *నైతే సృతీ పార్థ జానన్యోగీ ముహ్యతి కశ్చన। తస్మాత్సర్వేషు కాలేషు యోగయుక్తో భవార్జున ఇతి. *అగ్నిర్జ్యోతిః *ధూమో రాత్రిరితి చ దేవయానపితృయాణే ప్రత్యభిజ్ఞాయేతే. ఉపక్రమే చ * యత్ర కాలే త్వితి కాలశబ్దః కాలాభిమానిదేవతాతివాహికపరః- అగ్న్యాదేః కాలత్వాసమ్భవాత్. అతః *తేర్చిషమభిసమ్భవన్తీతి విహితదేవయానానుస్మృతిరత్ర విద్యానిష్ఠాం ప్రతి విధీయతే- న ముమూర్షాం ప్రతి మరణకాలవిశేషః. ....

దక్షిణాయనాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౨౧॥ సూ. యోగినః ప్రతి స్మర్యేతే స్మార్తే చైతే॥ స్మార్తే ఇతి సౌత్రం పదం. తద్వ్యాచష్టే (స్మృతీతి) * యోగయుక్తో భవ- మార్గానుసన్ధానరూపయోగయుక్తో భవేత్యర్థః. అన్యథా సఙ్గత్యభావప్రసఙ్గాత్. (యత్ర కాలే త్వితి) మధ్యే ఉపసంహారే చ మార్గవిధానపరత్వదర్శనాన్మహావాక్యస్వారస్యేనోపక్రమో బాధ్యత ఇత్యభిప్రాయేణ *అగ్నిర్జ్యోతిరిత్యాదివచనముక్తం. *యోగిన ఇతి సౌత్రయోగిశబ్దశ్చతుర్విధభగవదుపాసకసాధారణః- భక్తియోగస్య తేషాం సాధారణత్వాత్. తత్ర ముముక్షోర్దేవయానానుసన్ధానం, ఐశ్వర్యార్థియోగినః పితృయాణానుసన్ధానమితి విధీయత ఇతి. శ్రుతౌ గతిద్వయం విహితం- తదనుసన్ధానమత్ర విధీయత ఇత్యర్థః. (న ముమూర్షుం ప్రతి మరణకాలవిశేష ఇతి) విధీయత ఇత్యన్వయః.

అత్ర పరే చాపరే చ *యోగినః ప్రతీతి సూత్రమేవం వ్యాచక్షతే- యోగినః ప్రతి స్మార్తోపాసనార్థోయం స్మార్తః కాలవినియోగః- ప్రత్యాసన్నత్వాత్. అతశ్శ్రౌతేషూపాసనేషు నావతరతి. యది తత్రాపి కాలవాచిశబ్దః కాలాభిమానిదేవతాపరః - తదా న శ్రుతివిరోధ ఇతి. అగ్న్యాదిశబ్దానాం కాలవాచిత్వాభావేన, * నైతే సృతీ ఇతి నిగమనాచ్చ కాలవిధిపరత్వాయోగాత్ విషయవ్యవస్థయా నిర్వాహో భాష్యేనాదృతః.—— అన్యే త్విదం సూత్రమేవం వ్యాచక్షతే- యోగినః- ప్రాణాయామేన వాయువిజయపరాః. యోగినః ప్రత్యేతావయసరూపకాలౌ స్మర్యేతే- తే హి శక్నువన్తి స్వవశచ్ఛన్దేన మర్తుమమర్తుం చేతి. తదయుక్తం- ప్రశస్తకాలే మర్తవ్యమితి విధిశ్చేత్-అగ్న్యాదికీర్తనస్య విఫలత్వాత్, * నైతే సృతీ ఇత్యుక్తత్వాచ్చ, శ్రుతిసిద్ధమార్గప్రత్యభిజ్ఞాభఙ్గప్రసఙ్గాచ్చ,. ....

దక్షిణాయనాధికరణం సమాప్తమ్,

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీమద్భగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౧౮౫.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా-౫౦౭.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

చతుర్థాధ్యాయే— తృతీయః పాదః.

అర్చిరాద్యధికరణమ్.

—✤—

౧॥ సూ. ॥ అర్చిరాదినా తత్ప్రథితేః॥

విదుష ఉత్క్రాన్తస్య నాడీవిశేషేణ హార్దానుగ్రహోఽగత్యుపక్రమ ఉక్తః-తస్య గచ్ఛతో మార్గ ఇదానీం నిర్ణీయతే. తత్ర శ్రుతిషు మార్గప్రకారాః బహుధా ఆమ్నాయన్తే-ఛాన్దోగ్యే తావత్ *యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యన్త ఏవమేవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యత ఇత్యుపక్రమ్య బ్రహ్మవిద్యాముపదిశ్యామ్నాయతే*అథ యదు చాస్మిఞ్ఛవ్యం కుర్వన్తి యది చ నార్చిషమేవాభిసమ్భవన్త్యర్చిషోఽహరహ్న ఆపూర్యమాణపక్షమాపూర్యమాణపక్షాద్యాన్ షడుదఙ్ఙేతి మాసాంస్తాన్ మాసేభ్యః సంవత్సరం సంవత్సరాదాదిత్యమాదిత్యాచ్చన్ద్రమసం చన్ద్రమసో విద్యుతం తత్పురుషోఽమానవః స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయత్యేష దేవపథో బ్రహ్మపథః ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం నావర్తన్తే నావర్తన్త ఇతి, తథాఽన్యత్రైవాష్టమే*అథైతైరేవ రశ్మిభిరూర్ధ్వమాక్రమత ఇతి, కౌషీతకినశ్చ దేవయానమార్గమన్యథాధీయతే*స ఏతం దేవయానం పన్థానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతి స వాయులోకం స వరుణలోకం స ఆదిత్యలోకం స ఇన్ద్రలోకం స ప్రజాపతిలోకం స బ్రహ్మలోకమితి, తథా బృహదారణ్యకే *య ఏవమేతద్విదుర్యే చామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యముపాసతే తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్త్యర్చిషోఽహరహ్న ఆపూర్యమాణపక్షమాపూర్యమాణపక్షాద్యాన్ షణ్మాసానుదఙ్ఙాదిత్య ఏతి మాసేభ్యో దేవలోకం దేవలోకాదాదిత్యమాదిత్యాద్వైద్యుతం వైద్యుతాత్పురుషోఽమానవః స ఏత్య బ్రహ్మలోకాన్ గమయతీతి, తత్రైవ పునరన్యథా * యదా వై పురుషోఽస్మాల్లోకాత్ప్రైతి స వాయుమాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా రథచక్రస్య ఖం తేన స ఊర్ధ్వమాక్రమతే స ఆదిత్యమాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథాఽడమ్బరస్య ఖం తేన స ఊర్ధ్వమాక్రమతే స చన్ద్రమసమాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా దున్దుభేః ఖమిత్యాది,. తత్ర సంశయః- కిమర్చిరాదిరేక ఏవ మార్గ ఆభిః శ్రుతిభిః ప్రతిపాద్యత ఇతి తేనైవ బ్రహ్మ గచ్ఛతి విద్వాన్ - ఉత తస్మాదన్యేఽన్యత్ర మార్గా ఇతి తైర్వాఽనేన వేత్యనియమ ఇతి. కిం యుక్తం. అనియమ ఇతి. కుతః. అనేకరూపత్వాన్నైరపేక్ష్యాచ్చేతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (అర్చిరాదినేతి) అర్చిరాదిరేక ఏవ మార్గః సర్వత్ర ప్రతిపాద్యతే-అతోఽర్చిరాదినైవ గచ్ఛతి. కుతః. (తత్ప్రథితేః) తస్యైవ సర్వత్ర ప్రథితేః. ప్రథితిః- ప్రసిద్ధిః. తస్యైవ సర్వత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. ప్రత్యభిజ్ఞానాత్స ఏవ మార్గః సర్వత్ర న్యూనాధికభావేన ప్రతిపాద్యత ఇతి విద్యాగుణోపసంహారవదన్యత్రోక్తానామన్యత్రోపసంహారః క్రియతే. ఛాన్దోగ్యే తావదుపకోసలవిద్యాయాం పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం

౧॥ సూ. ॥ అర్చిరాదినా తత్ప్రథితేః॥ పాదసఙ్గతిమాహ (విదుష ఇతి) బ్రహ్మవిదో మార్గ ఇతి దర్శయితుం *యథా పుష్కరపలాశ ఇత్యాద్యుదాహృతం. *శవ్యం- శవయోగ్యం సంస్కారం. యత్- యది. శవసంస్కారం యది కుర్వన్తి- యది చ న కుర్వన్తి- అర్చిషమేవ తే అభిసమ్భవన్తి- ప్రాప్నువన్తీత్యర్థః. ఉదఙ్- ఆదిత్య ఇత్యధ్యాహార్యం. ఛాన్దోగ్యేఽర్చిరాదికా గతిః శ్రూయతే - కౌషీతకీవాక్యేఽగ్నిలోకాదికా- బృహదారణ్యకేఽప్యర్చిరాదికా- తత్రైవ వాయ్వాదికా చ. *ఆడమ్బరం- వాద్యవిశేషః. (అన్యత్ర) విద్యాన్తరే. కిం విద్వానర్చిరాదినైవ మార్గేణ గచ్ఛతి- ఉత తతో మార్గాన్తరేణ వేత్యనియమః. కిం సర్వవిద్యాస్వేకో మార్గ ఆమ్నాయతే - ఉత నానా మార్గా ఇతి. కిం క్రమాన్తరామ్నానాన్నానామార్గసమాశ్రయణం న్యాయ్యం- ఉతాదిత్యాది ప్రత్యభిజ్ఞానేన మార్గైకత్వాశ్రయణం న్యాయ్యమితి. నానామార్గాశ్రయణస్య న్యాయ్యత్వే - నానావిద్యాసు నానామార్గామ్నానాదనియమః. మార్గైకత్వాశ్రయణే న్యాయ్యే- సర్వవిద్యాసు మార్గైకత్వామ్నానాదర్చిరాదినైవేతి నియమః. (అనేకరూపత్వాదితి) అనేన క్రమభేదః క్రమిభేదశ్చ వివక్షితః.... ... ...

(ఏవం ప్రాప్త ఇతి) క్రమక్రమిభేదాత్ కథం మార్గైక్యమిత్యత్రాహ (సర్వత్రేతి) ప్రత్యభిజ్ఞానం దర్శయతి (ఛాన్దోగ్యే తావదితి) (అల్పా

న్నైకరూపమేవామ్నాయతే, వాజసనేయకే చ పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం తథైవార్చిరాదిరల్పాన్తర ఆమ్నాయతే-అతస్తత్రాపి స ఏవేతి ప్రతీయతే, అన్యత్రాపి సర్వత్రాగ్న్యాదిత్యాదయః ప్రత్యభిజ్ఞాయన్తే..............

అర్చిరాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨॥ సూ. ॥ వాయుమబ్దాదవిశేషవిశేషాభ్యామ్ ॥

అర్చిరాదినైవ గచ్ఛతి విద్వానిత్యుక్తమ్. తత్రార్చిరాదికే మార్గే ఛాన్దోగ్యే మాసాదిత్యయోరన్తరాళే సంవత్సరః పఠ్యతే *మాసేభ్యః సంవత్సరం సంవత్సరాదాదిత్యమితి. వాజసనేయినస్తు తయోరేవాన్తరాళే దేవలోకమ్ *మాసేభ్యో దేవలోకం దేవలోకాదాదిత్యమితి. ఉభయత్రాపి శ్రుతస్యైకత్వాదుభావుభయత్రోపసంహార్యౌ. తత్ర మాసానన్తర్యస్యాభిహితయోస్సంవత్సరదేవలోకయోః పఞ్చమ్యభిహితస్య క్రమస్య తుల్యత్వేఽపి *అర్చిషోఽహరహ్న ఆపూర్యమాణపక్షమాపూర్యమాణపక్షాద్యాన్షడుదఙ్ఙేతి మాసాంస్తానిత్యధికకాలానాం న్యూనకాలేభ్య ఉత్తరోత్తరత్వేన నివేశదర్శనాత్సంవత్సరస్య మాసానన్తరం బుద్ధావిపరివృత్తేః సంవత్సర ఏవ మాసాదూర్ధ్వం నివేశయితవ్య ఇతి తత ఊర్ధ్వం దేవలోక ఇతి నిశ్చీయతే. అన్యత్ర వాజసనేయినః *యదా వై పురుషోఽస్మాల్లోకాత్ప్రైతి స వాయుమాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా రథచక్రస్య ఖం తేన స ఊర్ధ్వమాక్రమతే స ఆదిత్యమాగచ్ఛతీత్యాదిత్యాత్పూర్వం వాయుః పఠ్యతే- కౌషీతకినస్తు * స ఏతం దేవయానం పన్థానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతి స వాయులోకమిత్యగ్నిలోకశబ్దనిర్దిష్టాదర్చిషః పరం వాయుః పఠ్యతే. తత్ర కౌషీతకినాం పాఠక్రమేణార్చిషః పరత్వేన ప్రాప్తస్య వాయోర్వాజసనేయినామ్ * తేన స ఊర్ధ్వమాక్రమతే స ఆదిత్యమాగచ్ఛతీత్యూర్ధ్వశబ్దనిర్దిష్టశ్రౌతక్రమేణ పాఠక్రమాద్బలీయసా ఆదిత్యాత్పూర్వం ప్రవేశో నిశ్చీయతే. అత ఆదిత్యాత్పూర్వం సంవత్సరాదూర్ధ్వం దేవలోకో వాయుశ్చ ప్రాప్తౌ. తత్రేదం చిన్త్యతే - కిం దేవలోకో వాయుశ్చార్థాన్తరభూతౌ యథేష్టక్రమేణ విద్వానభిగచ్ఛేత్ - ఉతానర్థాన్తరత్వేన సంవత్సరాదూర్ధ్వం దేవ

న్తర ఇతి) సంవత్సరశబ్దస్థానే దేవలోకశబ్ద ఇత్యభావః. (సర్వత్ర) బహుషు ప్రదేశేష్విత్యర్థః. పరవిద్యాసు బ్రహ్మప్రత్యభిజ్ఞానేఽపి గుణాసన్న్యాదుపసంహారో న శక్య ఇతి వైద్యాసమ్భవః- మార్గస్య యినాం పదార్థానాం ద్వావశస్థ్యాస్తద్భూతత్వాచ్చిన్తాయోగ్యత్వం- అగ్న్యాది ప్రత్యభిజ్ఞానసగుణ్యాసమానైక్యమితి భావః.... ... ...

అత్ర పదేషు స్న్న విద్యాభేదాత్, స్వాన్యత్వం-*ఇత్యత్ర దేవరత్నైస్సవ్యపధారణాత్, ఉయాపస్య ప్రేన్న సాహావచాదిత్యం గచ్ఛేదిత్యత్ర శ్రుత్యవచనా, చ్ఛేతి పూర్వపక్షయుక్తిరాహుః. భిన్నవిద్యాశేషత్వేఽపి నుక్తమప్రకృత ప్రహావేనైస్త్వాదర్శనాన్న స్తుయామితి సేద్యో. *రశ్మిభిరాదిత్యమోగవ్యవచ్ఛేదేఽపి వారమాత్రస్య ప్రమాణసిద్ధబాధకత్వాయోగాత, ర్చిరాదీనాం దేవతాత్వేన మార్గద్వైధ్యస్యోపపత్త్యా వెనత్రై ప్రత్యభిరోధఇతి, తదనాస్త.—— అన్యేతు రెయివత్వాత్పథః మోదేవయానా ఇతి మన్త్రవర్ణాత్ బహుత్వావగమాచ్చ పూర్వపక్షమాహుః. అర్చిరాదికా, వాయ్వాదికా, *సూర్యద్వారేణేతి సూర్యాదికా, రశ్మివతీ, దేవలోకవతీ, వరుణలోకాదిమతీ, చేతి చతుష్టయాభిక్యాపి సుకుత్సు చైపత్వాచ్ఛ లిదనుపన్యాసః. మన్త్రవర్ణస్తు చాతురాశ్రమ్యాభిప్రాయోవా- ఐష్టికపాశుకసౌమికదార్వీహోమికసృతిప్రాయోవా.....................................

అర్చిరాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨॥ సూ. ॥ వాయుమబ్దాదవిశేషవిశేషాభ్యామ్ ॥ సఙ్గతిం స్ఫుటా. సంవత్సరాదిత్యయోర్మధ్యే ప్రాప్తౌ వాయుదేవలోకౌ మిథో యథాక్రమేణ నివేశయితవ్యౌ- ఉత నేతి. కిం వాయుదేవలోకశబ్దావర్థాన్తరపరౌ- ఉత నేతి. కిం దేవలోకశబ్దస్య దేవావాసపరత్వం న్యాయ్యం- ఉత వాయోర్దేవగృహస్య శ్రవణానురోధేన వాయుపరత్వం న్యాయ్యమ్. దేవావాసపరత్వే న్యాయ్యే - తయోశ్శబ్దయోరర్థాన్తరపరత్వాదనియతక్రమేణ నివేశః. వాయుపరత్వే సతి-అర్థాన్తరపరత్వాభావాదనియతక్రమేణ నివేశాభావస్స్యాత్. (అర్చిరాదినైవేత్యాది) సంశయం ప్రస్తుతం విషయం శోధయతి (తత్రేత్యాదినా) శ్రుత్యర్థపాఠప్రవృత్తిముఖ్యకాణ్డాః క్రమప్రమాణాని. తత్ర ప్రాతిపదికాభిహితో విభక్త్యభిహితశ్చ శ్రౌత ఏవేత్యత్ర పఞ్చమ్యభిహితం సంవత్సరదేవలోకయోర్మాసానన్తర్యం సమవిశిష్టమ్. తత్ర సంవత్సరస్య మాసానన్తర్యభావిత్వే అధికకాలానాం న్యూనకాలోత్తరనివేశరూపార్థస్వభావోఽధికహేతురస్తి-అతో మాసానన్తరం సంవత్సరః ప్రాప్తః, తత ఊర్ధ్వమాదిత్యాత్పూర్వం దేవలోక ఇతి స్థితమ్. బృహదారణ్యకేఽన్యత్రాదిత్యాత్పూర్వం వాయుః శ్రుతః- కౌషీతకీనాం త్వగ్నేః పరత్వేన వరుణాత్పూర్వత్వేన వాయుః పాఠక్రమసిద్ధః. తత్ర పాఠక్రమాద్బలీయసా వాజసనేయకశ్రౌతక్రమేణ పాఠక్రమప్రాప్తస్యాగ్న్యనన్తరత్వస్య బాధితత్వాదాదిత్యాత్పూర్వమేవ వాయుః ప్రాప్తః, దేవలోకశ్చ ప్రాప్తః,-తత్ర సంశయ ఇత్యర్థః.

లోకం స తం వాయుమభిగచ్ఛేదితి. కిముక్తం. భిన్నార్థత్వం - ప్రసిద్ధః. భిన్నార్థత్వే చోర్ధ్వశబ్దేన పఞ్చమ్యా చోభయోస్సంవత్సరాదిత్యాన్తరాళే శ్రుతిక్రమేణ ప్రాప్తత్వాద్విశేషాభావాచ్చాయమేష్టం. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (వాయుమబ్దాదితి) వాయుం సంవత్సరాదూర్ధ్వమభిగచ్ఛేత్. కుతః. అవిశేషవిశేషాభ్యాం వాయోరేవ నిర్దిష్టత్వాత్. దేవలోకశబ్దో హ్యవిశేషేణ- సామాన్యేన దేవానాం లోక ఇత్యనేన రూపేణ వాయుమభిధత్తే- *స వాయుమభిగచ్ఛతి తస్మై స తత్రేతి వాయుశబ్దోఽపి విశేషేణ వాయుమభిధత్తే. అతో దేవలోకవాయుశబ్దాభ్యాం అవిశేషవిశేషాభ్యాం వాయురేవాభిధీయత ఇతి సంవత్సరాదూర్ధ్వం వాయుమేవాభిగచ్ఛేత్. కౌషీతకినాం వాయులోకశబ్దశ్చాగ్నిలోకశబ్దవద్వాయుశ్చాసౌ లోకశ్చేతి వ్యుత్పత్త్యా వాయుమేవాభిధత్తే. వాయుశ్చ దేవానామావాసభూత ఇత్యన్యత్ర శ్రూయతే *యోఽయం పవత ఏష దేవానాం గృహా ఇతి. ...

వాయ్వధికరణం సమాప్తమ్.

3॥ సూ. ॥ తటితోఽధి వరుణస్సమ్బన్ధాత్ ॥

కౌషీతకినాం *స ఏతం దేవయానం పన్థానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతి స వాయులోకం స వరుణలోకం స ఆదిత్యలోకం స ఇన్ద్రలోకం స ప్రజాపతిలోకం స బ్రహ్మలోకమిత్యత్రాగ్నిలోకశబ్దస్యార్చిః పర్యాయత్వేన ప్రాథమ్యమవిగీతం- వాయోశ్చ సంవత్సరాదూర్ధ్వం నివేశ ఉక్తః. ఆదిత్యస్యాప్యత్ర ప్రాప్తపాఠక్రమబాధేన *దేవలోకాదాదిత్యమాదిత్యాచ్చన్ద్రమసమితి వాజసనేయకోక్తశ్రుతిక్రమాద్దేవలోకశబ్దాభిహితాద్వాయో

మాసేభ్యో దేవలోకం దేవలోకాదాదిత్యమితి దేవలోకస్య ఆదిత్యాత్పూర్వత్వం పఞ్చమ్యాభిహితం- *స ఊర్ధ్వమాక్రమత ఇతి వాయోరాదిత్యాత్పూర్వత్వం ప్రాతిపదికాభిహితం. (విశేషాభావాచ్చేతి) యథా-పూర్వం సంవత్సరస్య మాసానన్తరత్వే పఞ్చమీమాత్రాద్గతోఽధికకాలానాం స్వానన్తరకాలోత్తరనివేశో హేతురుక్తః- తథాఽత్ర శ్రుతిప్రమాణావగతం ప్రమాణం నాస్తీత్యర్థః. ... ...

సిద్ధాన్తమాహ (వాయుమితి) అవిశేషవిశేషాభ్యాం- సామాన్యవిశేషాభ్యాం. దేవలోకశబ్దస్సామాన్యశబ్దః - వాయుశబ్దో విశేషః. లోకపదస్య వ్యావృత్త్యర్థమాహ (వాయుశ్చాసావితి) ఉక్తస్యావయవార్థస్య ప్రామాణికత్వం దర్శయతి (వాయుశ్చ దేవానామితి) నను సంవత్సరో ఖలు వై దేవానాం పూరితి శ్రుత్యనురోధేన దేవలోకశబ్దస్య సంవత్సరవిషయత్వం కిం న స్యాత్. నైవం - సంవత్సరస్య దేవపురత్వే స్తుతిమాత్రత్వాత్, వాయోరేవ గృహత్వస్య వాస్తవత్వాత్, వాస్తవప్రహాణేనావాస్తవస్వీకారస్యాన్యాయ్యత్వాచ్చ. జ్యోతిరయనకృత్స్నవైమాసికదేవతాగణస్య వాయుపాశధృతత్వాద్వాయోరేవ గృహత్వం హి యుక్తమిత్యర్థః. ... ...

పరే చాపరే చాహుః- మాసానన్తరమక్షక్రమాత్ సంవత్సరః- తదనన్తరం దేవలోకః - తదనన్తరం వాయురితి, *వాయుమబ్దాదితి సూత్రం నిస్తాశక్యానోఽస్య శ్రుత్యపేక్షః- తత్ర సంవత్సరస్య పఠితత్వాదితి. తదయుక్తం- దేవలోకవాయుశబ్దయోస్సామాన్యవిశేషరూపేణైకార్థత్వే సమ్భవత్యర్థభేదకల్పనానుపపత్తేః. దేవలోకాదూర్ధ్వం వాయోర్నివేశే సతి *దేవలోకాదాదిత్యమితి శ్రౌతక్రమభఙ్గశ్చ. దేవలోకస్య సూత్రే క్వాపి నిరూపితత్వం చ స్యాత్- వాయోరబ్దాదూర్ధ్వం నివేశపరత్వాదస్య, సూత్రాన్తరాభావాచ్చ. నన్వర్థాఽర్థాన్యాయశ్చ వక్తవ్య ఏవ- *స ఊర్ధ్వమాక్రమతే స ఆదిత్యమాగచ్ఛతి *దేవలోకాదాదిత్యమితి శ్రౌతక్రమసామ్యాత్ భవతి చ సంశయః. వాయుదేవలోకయోరేకత్వే చ న సంశయసమ్భవః. అత ఏవ *అవిశేషవిశేషాభ్యామితి సూత్రపదస్య వాయోరగ్న్యనన్తర్యే శబ్దక్రమవిశేషాభావాదాదిత్యాత్పూర్వత్వే ఊర్ధ్వశబ్దేన విశేషావగమాచ్చేతి వ్యాఖ్యానమప్యయుక్తం. అతో యథాభాష్యమేవ సూత్రార్థః.—— అన్యే త్వస్తు వాయుః కిమగ్నేరుపరి నివేశయితవ్యః- ఉత సంవత్సరస్యోపరి - ఉత ఆదిత్యస్యాధస్తాదితి సంశయ ఉక్తః. తదచతురం- అగ్నేరానన్తర్యపక్షస్యావకాశః- తస్య పాఠక్రమప్రతిపన్నస్య శ్రౌతక్రమేణాస్ఫుటబాధాత్. సంశయశిరోవస్త్రద్వయం తు వాయుదేవలోకయోరేకత్వేఽనుత్థితం స్యాత్- అతః పృథక్త్వైకత్వే సంశయితవ్యే. ఏకత్వే నియమేన వాయుప్రాప్తిః - పృథక్త్వే వికల్పేన వాయుప్రాప్తిశ్చ ఫలం. అత స్సహేతుకస్సఫలస్సంశయో భాష్యోక్త ఏవ జ్యాయాన్........

వాయ్వధికరణం సమాప్తమ్.

3॥ సూ. ॥ తటితోఽధి వరుణస్సమ్బన్ధాత్ ॥ కిం వరుణాదయో యథాపాఠం నివేశయితవ్యాః - కిం విద్యుతోఽధీతి. కిం వరుణస్య విద్యుత్సమ్బన్ధానురోధ ఉపపన్నః - నేతి. అనుపపత్తౌ యథాపాఠం నివేశః - ఉపపత్తౌ విద్యుతోఽధి నివేశః. కౌషీతకినామిత్యాదినా వక్ష్యమాణార్థవైశద్యాయ పూర్వోక్తార్థం దృఢయతి. తత్రార్చిషః ప్రాథమ్యే, వాయోస్సంవత్సరాదూర్ధ్వత్వే, ఆదిత్యస్య వాయోరూర్ధ్వత్వే, చ కౌషీతకీవాక్యావిగానం విగీతవిషయే తస్య దౌర్బల్యం చాహ నిరూపితాంశనిరూపణీయాంశప్రదర్శనార్థం కౌషీతకినామిత్యాదినా. (ఆదిత్యస్యాపీతి) అత్ర - కౌషీతకీవాక్యే.

ఉపరి నివేశస్సిద్ధః. ఇదానీం వరుణేన్ద్రాదిషు చిన్తా. కిమేతే వరుణాదయో యథాపాఠం వాయోరూర్ధ్వం నివేశయితవ్యాః- ఆహోస్విద్విద్యుతోఽధీతి విశయే- అర్చిఃప్రభృతిషు సర్వేషు *అర్చిషోఽహరిత్యాదిశ్రుతిక్రమోపరోధాద్విద్యుతః పరస్తాచ్చ *తత్పురుషోఽమానవస్స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి విద్యుత్పురుషస్య బ్రహ్మగమయితృత్వశ్రవణాచ్చ సర్వత్రావకాశాభావేన ప్రాప్తౌ చోపదేశానైయత్యాదవశ్యం కస్యచిద్బాధ్యత్వే- పాఠక్రమానురోధేన వాయోరనన్తరం వరుణో నివేశయితవ్యః - వాయ్వాదిత్యయోః క్రమస్య బాధితత్వే నేన్ద్రప్రజాపతీ అపి హ్యాత్రైవ నివేశయితవ్యౌ. ... ...

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (తటితోఽధి వరుణ ఇతి) వరుణస్తావద్విద్యుత ఉపరిష్టాన్నివేశయితవ్యః. కుతః. (సమ్బన్ధాత్) మేఘోదరవర్తిత్వాద్విద్యుతో వరుణేన సమ్బన్ధో లోకవేదయోః ప్రసిద్ధః. ఏతదుక్తం భవతి - వరుణాదీనాముపదేశానైయత్యాత్ క్వచిన్నివేశయితవ్యత్వే సతి పాఠక్రమాదర్థక్రమస్య బలీయస్త్వాద్విద్యుతోఽధి వరుణో నివేశయితవ్యః. తటితశ్చామానవస్య గమయితృత్వం వ్యవధానసహమిత్యవగమ్యతే. తస్య చ వ్యవధానసహత్వాదిన్ద్రాదేశ్చోపదిష్టస్యావశ్యనివేశయితవ్యస్య వరుణాదుపర్యుపదిష్టత్వాదాగన్తూనామన్తే నివేశయితవ్యత్వాచ్చ వరుణాదుపరీన్ద్రాదిర్నివేశయితవ్య ఇతి. ....

వరుణాధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ సూ. ఆతివాహికాస్తల్లిఙ్గాత్ ॥

ఇదమిదానీం చిన్త్యతే- కిమర్చిరాదయో మార్గచిహ్నభూతాః- ఉత భోగభూమయః- అథవా విదుషాం బ్రహ్మ ప్రేప్సతామతివోఢార ఇతి. కిం తావద్యుక్తం. మార్గచిహ్నభూతా ఇతి. కుతః. ఉపదేశస్య తథావిధత్వాత్. దృశ్యతే హి లోకే గ్రామాదీన్ ప్రతిగన్తౄణామేవంవిధో దేశికైరుపదేశః - ఇతో నిష్క్రమ్యాముకం వృక్షమముకాం నదీమముకం చ పర్వతపార్శ్వం గత్వాఽముకం గ్రామం గచ్ఛేతి.——— అథవా- భోగభూమయ ఏతాస్స్యుః - కాలవిశేషతయా ప్రసిద్ధానామహరాదీనాం మార్గచిహ్నత్వానుపపత్తేరన్యస్య చ మార్గచిహ్నభూతస్యైతేషామనభిధాయకత్వాత్,. భోగభూమిత్వం చ *ఏత ఏవ లోకా యదహోరాత్రాణ్యర్ధమాసా మాసా

(ఉపదేశానైయత్యాదితి) క్వచిద్బాధాదపి క్రమబాధో న్యాయ్య ఇతి భావః. (ఇన్ద్రప్రజాపతీ అపి హ్యాత్రైవ నివేశయితవ్యావితి) వరుణవాయ్వనన్తరే సతీన్ద్రప్రజాపత్యోరన్యత్ర నివేశే క్రమద్వయభఙ్గస్స్యాత్ - తస్మాదేకక్రమమాత్రభఙ్గేన తయోరపి క్రమిణోస్సావకాశత్వం యుక్తమితి భావః. ...

(వరుణస్తావదిత్యాది) విద్యుచ్చ వరుణాభిమానవిషయం జలం చ మేఘోదరస్థం- తత్ర విద్యుతస్స్ఫుటతరదృశ్యత్వాత్, సలిలస్య తథాదృశ్యత్వాభావాచ్చ సలిలస్య విద్యుత ఉపరిష్టాదుక్తిర్యుజ్యతే. ఏవమభిమానవిషయయోస్సమ్బన్ధాత్ సరూపమభిమానిదేవతయోరపి సమ్బన్ధో న్యాయ్య ఇతి తటిదభిమానిన ఊర్ధ్వం జలాభిమానీ వరుణ ఇతి భావః. కించ- ద్యుపర్జన్యపృథివీక్రమేణ పర్జన్యస్స్వర్గాదనన్తరస్థః- తటిత్తతోఽప్యధస్తాత్ -తటిత్పురుషస్యోపరి వరుణో మేఘోదరే. తటిత్సమ్బన్ధోఽస్తు - తేన పాఠక్రమం బాధిత్వా కథం తటిదుపరి వరుణనివేశః, కథం వేన్ద్రప్రజాపత్యోస్తత్రావకాశః, ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) అర్థక్రమస్య పాఠక్రమాద్బలీయస్త్వేన వరుణస్య తటిదుపరి నివేశః- కౌషీతకీపాఠక్రమానురోధాత్, ఆగన్తూనామన్తే నివేశయితవ్యత్వరూపాహ్నీహూంసాసిద్ధన్యాయాచ్చేన్ద్రప్రజాపత్యోర్వరుణోపరి నివేశః. తటితో గమయితృత్వావ్యవధానాయ వరుణస్తటితః పూర్వం నివేశ్యః- తథా సతి మేఘోదరసమ్బన్ధరూపార్థక్రమోఽపి స్యాదితి చేన్న - తథా సతీన్ద్రప్రజాపత్యోర్యథాపాఠం వరుణతటిన్మధ్యనివేశేఽర్థక్రమభఙ్గాత్. తటిదానన్తర్యే వరుణేన్ద్రప్రజాపతీనాం పాఠక్రమభఙ్గప్రసఙ్గః - తస్మాత్పాఠక్రమానురోధేనార్థక్రమానువిధానే సమ్భవతి న పాఠక్రమభఙ్గో యుక్తః. తటితో గమయితృత్వమవ్యవహితమితి న శ్రుతం - తస్మాత్తస్య గమయితృత్వం వ్యవధానసహమిత్యయమేవ క్రమ ఇత్యర్థః. అత్రాస్మదాచార్యాణాం వరదమిశ్రాణామయం శ్లోకః- అర్చిరహస్సితపక్షోదగయనాబ్దమరుదర్కేన్దూన్। అపి వైద్యుతవరుణేన్ద్రప్రజాపతీనాతివాహికానాహురితి. ....

వరుణాధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ సూ. ఆతివాహికాస్తల్లిఙ్గాత్ ॥ అవాన్తరసఙ్గతిస్స్ఫుటా. కిమర్చిరాదయో మార్గచిహ్నభూతాః-ఉత భోగభూమయః-ఉతాతివోఢార ఇతి. కిం లౌకికోపదేశప్రక్రమానురోధో న్యాయ్యః-కిం *ఏత ఏవ లోకా యదహోరాత్రాణ్యర్ధమాసా మాసా ఋతవస్సంవత్సర ఇతి వాక్యానురోధో యుక్తః-ఉత గమయితృత్వలిఙ్గానురోధ ఉచితః. ఆద్యే మార్గచిహ్నత్వం. ద్వితీయే భోగభూమిత్వం. తృతీయే త్వాతివాహికత్వం. (అథవేత్యాది) భోగభూమిత్వస్యాప్యవాచకాశ్శబ్దా ఇత్యత్రాహ (ఏత ఏవ లోకా ఇతి) లోకా అహరాదిశబ్దవాచ్యా ఇత్యస్య వాక్యస్యార్థ ఇతి పూర్వపక్షిణో హృదయం.

ఋతవస్సంవత్సరా ఇత్యహరాదీనాం లోకత్వవచనాదుపపద్యతే. అత ఏవ చ కౌషీతకినః *అగ్నిలోకమాగచ్ఛతీత్యాదినా లోకశబ్దానువిధానేనార్చిరాదీన్ పఠన్తీతి. ... ...

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః (ఆతివాహికా ఇతి) విదుషామతివాహే పరమపురుషేణ నియుక్తాః ఆతివాహికాః దేవతావిశేషా ఏతే అర్చిరాదయః. కుతః. (తల్లిఙ్గాత్) అతివహనలిఙ్గాత్. అతివహనం హి - గన్తౄణాం గమయితృత్వం. తచ్చ *తత్పురుషోఽమానవస్స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీత్యుపసంహారే శ్రూయమాణం పూర్వేషామపి విశేషశ్రుతానాం స ఏవ సమ్బన్ధ ఇతి గమయతి. వదన్తి చార్చిరాదయశ్శబ్దాః అర్చిరాద్యాత్మభూతానభిమానిదేవతావిశేషాన్ - *తం పృథివ్యబ్రవీదితివత్. ......

యద్యేవం *తత్పురుషోఽమానవస్స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి వైద్యుతస్యైవ పురుషస్య బ్రహ్మగమయితృత్వశ్రుతేర్విద్యుతః పరేషాం వరుణాదీనాం కథమాతివాహికత్వేనాన్వయ ఇత్యత ఆహ

౫॥ సూ. వైద్యుతేనైవ తతస్తచ్ఛ్రుతేః॥ తతః - విద్యుత ఉపరి వైద్యుతేన - అమానవేనైవాతివాహికేన విదుషాం బ్రహ్మప్రాప్తిర్గమనం. కుతః. (తచ్ఛ్రుతేః) *స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి తస్యైవ గమయితృత్వశ్రుతేః. వరుణాదయస్త్వనుగ్రాహకా ఇతి తేషామప్యాతివాహికత్వేనాన్వయో విద్యత ఏవ. ......

ఆతివాహికాధికరణం సమాప్తమ్.

అత్రాహరాదికాలవిశేషాణాం లోకశబ్దవాచ్యత్వముక్తం స్యాత్ - న భోగభూమీనామహరాదిశబ్దవాచ్యత్వమిత్యత్రాహ (అత ఏవ కౌషీతకిన ఇతి) లోకశబ్దానువిధానం - అనువృత్తిః. *తస్మై స తత్ర విజిహీర్షతే ఇత్యపి లోకత్వసాధకహేతురర్థసిద్ధః. ... ...

రాద్ధాన్తమాహ (ఏవమితి) తర్హ్యర్చిరాదిశబ్దాః కథం దేవతావాచిన ఇత్యత్రాహ (వదన్తి చేతి) *తం పృథివ్యబ్రవీత్ *ఆపో వా అకామయన్త *అగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖం ప్రావిశత్ - ఆదిత్యశ్చక్షుర్భూత్వాఽక్షిణీ ప్రావిశదితివదితి భావః. ......

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యద్యేవమితి)

౫॥ సూ. వైద్యుతేనైవ తతస్తచ్ఛ్రుతేః॥ *తతశ్శబ్దస్య పశ్చాద్భావపరత్వవ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (తతో విద్యుత ఇతి) తర్హ్యాతివాహికేషు వరుణాదీనామన్వయః కథమిత్యత్రాహ (వరుణాదయస్త్వితి) ... ...

పరేషాం పక్షేనాతీవ విరోధః - సగుణోపాసకవిషయమిత్యేతావత్తు పూర్వమేవ ప్రత్యుక్తం. తేషామపరేషాం చ పక్షే ఉపపాదనప్రకారవైషమ్యమేవ - న తూపపాద్యవైషమ్యం. *స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి గమయితురమానవత్వం దర్శయతి - ఇదం చ విశేషణం మానవగమయితృవ్యవచ్ఛేదకత్వాత్ పూర్వేషాం మానవత్వేన గమయితృత్వే లిఙ్గం. అమానవత్వం నామ - మనోర్గణాతిగత్వం. అచేతనానామగ్న్యాదీనాం గమయితృత్వాయోగాత్, సపిణ్డితకరణగ్రామస్యోత్క్రాన్తస్యాపి స్వాతన్త్ర్యేణ గమనాయోగాత్, అర్చిరాద్యభిమానినో దేవా ఆత్మనో గమయితారోఽభ్యుపగన్తవ్యా ఇతి. అమానవశబ్దస్య యౌగికత్వేఽపి వ్యవచ్ఛేద్యస్య మానవత్వం గమయేత్ - న తు గమయితృత్వం. విశేషణం హి స్వప్రత్యనీకాకారయోగం వ్యవచ్ఛేద్యస్య దర్శయతి - న త్వాకారాన్తరసామ్యం. చన్ద్రమసా సంవాదాదిదర్శనాచ్చ త్వన్త్రాపటుకరణత్వమపి దుర్వచం. అతస్తదనాదరః.——— అన్యే తు వరుణస్య తటిత్సమ్బన్ధో వర్షద్వారకః - స తస్య వాయ్వాదిత్యాభ్యామపి తుల్యః - *వాయుర్వై వృష్ట్యా ఈశే తస్మాద్వాయుప్రచ్యుతా దివో వృష్టిరితి, *యాభిరాదిత్యస్తపతి రశ్మిభిస్తాభిః పర్జన్యో వర్షతీతి, చ తయోర్వృష్టిహేతుత్వశ్రవణాత్. తతశ్చ కేవలార్థక్రమేణ విద్యుత ఉపరి నివేశనాదపి పాఠక్రమసహకృతార్థక్రమవశాదాదిత్యస్యాధస్తాద్వరుణో నివేశనీయ ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. *తటితోఽధీతి సూత్రం విద్యుత ఉపరి వరుణనివేశపరం వ్యాఖ్యాతం. తత్ర వాయ్వాదిత్యతటిద్భిస్సమ్బన్ధస్య సమానతయాఽతిప్రసఙ్గపరిహారార్థం శఙ్కాన్తరమేవముపన్యస్తం - *స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి శ్రవణాద్విదుషామన్యేన నేతవ్యత్వం ప్రతీయతే - న తు స్వయం గన్తృత్వం. తత్ర ప్రజాపతిరిన్ద్రశ్చ చేతనత్వాత్స్వస్వలోకావధి నేతారౌ - విద్యుతస్త్వచేతనత్వాదిన్ద్రలోకావధి నేతృత్వానుపపత్తేర్నేతృవిశేషాకాఙ్క్షాయాం వరుణస్య విద్యుత్సమ్బన్ధశ్చాస్తీత్యాకాఙ్క్షాసహకృతాత్సమ్బన్ధాద్విద్యుత ఉపరి వరుణో నివేశనీయ ఇత్యుక్త్వా - తర్హ్యర్చిరాదీనామప్యచేతనత్వేన నేతృత్వానుపపత్తేస్తత్రాపి నేతృభిరన్యైర్భవితవ్యమితి శఙ్కాపరిహారార్థమర్చిరాదీనాం చేతనత్వేన నేత్రన్తరనైరాకాఙ్క్ష్యప్రతిపాదకం *ఆతివాహికా ఇత్యాదిసూత్రం వ్యాఖ్యాతం. అస్మిన్ సూత్రే మార్గపర్వత్వం భోగభూమిత్వం చార్చిరాదీనాం పూర్వపక్షీకృత్య దేవతాత్వం సమర్థితం - తలవకారిణాం *గుహాసి దేవోఽసీత్యాదిశ్రుతౌ *తమగ్నిరభిప్రవహతి తం వాయురభిప్రవహతీత్యాదినా పృథివ్యగ్నిర్వాయురన్తరిక్షలోకో దిశోఽహోరాత్రేఽర్ధమాసా మాసా ఋతవస్సంవత్సరో దివ్యగన్ధర్వా

౬॥ సూ. ॥ కార్యం బాదరిరస్య గత్యుపపత్తేః॥

అర్చిరాదినైవ గచ్ఛతి విద్వాన్, అర్చిరాదిరమానవాన్తశ్చ గణ ఆతివాహికో విద్వాంసం బ్రహ్మ గమయతీత్యుక్తం. ఇదమిదానీం చిన్త్యతే- కిమయమర్చిరాదికో గణః కార్యం హిరణ్యగర్భముపాసీనాన్నయతి - ఉత పరబ్రహ్మోపాసీనానేవ- అథ పరబ్రహ్మోపాసీనాన్, ప్రత్యగాత్మానం బ్రహ్మాత్మకతయోపాసీనాంశ్చేతి విశయే- కార్యముపాసీనానేవ గమయతీతి బాదరిరాచార్యో మన్యతే. కుతః. అస్య - హిరణ్యగర్భముపాసీనస్యైవ గత్యుపపత్తేః. న హి పరిపూర్ణం సర్వజ్ఞం సర్వగతం సర్వాత్మభూతం పరం బ్రహ్మోపాసీనస్య తత్ప్రాప్తయే దేశాన్తరగతిరుపపద్యతే- ప్రాప్తత్వాదేవ. నిత్యప్రాప్తపరబ్రహ్మవిషయావిద్యానివృత్తిమాత్రమేవ హి పరవిద్యాకార్యం. కార్యం తు హిరణ్యగర్భరూపం బ్రహ్మోపాసీనస్య పరిచ్ఛిన్నదేశవర్తిప్రాప్యప్రాప్త్యర్థం గమనముపపద్యతే. అతోఽర్చిరాదిరాతివాహికగణస్తమేవ నయతి. ....

ష్వరసాద్వ్యాస్తాచాదిత్యశ్చన్ద్రమా ఇత్యాతివాహికా ఉచ్యన్తే- తథాపి తేఽర్చిరాదయః- తత్రస్థానతో ఫేయక్రమప్రత్యభిజ్ఞానలిఙ్గాత్ ॥ దేవానామేవ మహిమానం గత్వా ఆదిత్యస్య సాయుజ్యం గచ్ఛతి ఇతి పూర్వపక్షిత్రసాయుజ్యప్రాప్తిరర్చిరాదీనాం దేవతాత్వే లిఙ్గం. అతో న తత్ర నేత్రన్తరాపేక్షా- విద్యుతస్తు చేతనతయాతివాహికత్వేఽపి తస్యావరుణాదేర్నేతృత్వపక్షం పునః సమాప్యసిద్ధాన్త ఉచ్యతే వైద్యుతేనైవేతి సూత్రేణ. ॥ విద్యుతోఽధి వైద్యుతం వైద్యుతాత్పురుషో మానవ ఏత్య బ్రహ్మలోకాన్ గమయతీత్యమానవస్య పురుషస్య బ్రహ్మలోకగమయితృత్వం వైద్యుతస్యాపి తస్య సర్వం చావగమ్యతే- అతో విద్యుదధిమానీ పురుషో వైద్యుతః- స చ బ్రహ్మలోకావర్వాచీనేషు లోకేషు నేతేతి ప్రతీతం- అతో నేత్రన్తరనిరాకాఙ్క్షత్వాద్వరుణో యథాశ్రుతివాయోరుపర్యేవ వర్తతే- స తు తస్యాస్తి నేతృత్వమితి సిద్ధాన్తసూత్రం వర్ణయన్తి. అత్రోచ్యతే- ఆదిత్యాదనన్తరం వరుణనివేశనస్య సిద్ధాన్తితత్వం తావదయుక్తం- పాఠక్రమార్థక్రమయోరుభయోరపి శ్రౌతక్రమబాధ్యత్వాత్. ॥ స వాయుమాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా రథచక్రస్య ఖం తేన స ఊర్ధ్వ ఆక్రమతే స ఆదిత్యమాగచ్ఛతీతి, ॥ దేవలోకాదాదిత్యమితి, చ వాయ్వోరనన్తరమాదిత్యస్య శ్రౌతక్రమప్రాప్తత్వాత్ తయోర్మధ్యే ॥ స వాయులోకం స వరుణలోకం స ఆదిత్యలోకమితి పాఠక్రమానురోధేన వరుణనివేశనం హి శ్రౌతక్రమబాధితం స్యాత్. ఏతదుక్తం భవతి- వాయ్వాదిత్యయోర్మధ్యే, తటిదుపరి, చ వరుణనివేశనమర్థక్రమప్రాప్తమ్- తత్ర వాయ్వాదిత్యయోరర్థక్రమస్య శ్రౌతక్రమబాధితత్వాదబాధితార్థక్రమేణ తటిత ఉపరి వరుణనివేశనమేవ యుక్తమితి. కిఞ్చ - అర్థక్రమానుగృహీతపాఠక్రమేణ క్రమనిర్ణయే కర్తవ్యే వృష్టిహేతుత్వలక్షణార్థక్రమసన్నిధేన ॥ స ఆదిత్యలోకం స ఇన్ద్రలోకం స ప్రజాపతిలోకమితి పాఠక్రమేణాదిత్యానన్తరమిన్ద్రనివేశనప్రసక్తః। ఆదిత్యాచ్చన్ద్రమసమితి శ్రౌతక్రమవిరోధాత్తదయుక్తమితి చేత్- పూర్వవచ్ఛ్రౌతక్రమవిరోధాద్వాయ్వోరూర్ధ్వం వరుణనివేశనమప్యయుక్తం. చన్ద్రాత్ తత్క్రమావిరోధాద్విద్యుత ఉపరి వరుణనివేశనమేవ యుక్తం- అత ఏవ ॥ తటితోఽధి వరుణ ఇతి సిద్ధాన్తసూత్రం న తు పూర్వపక్షవిషయం. అత ఏవ ॥ ఆతివాహికాస్తల్లిఙ్గాదితి సూత్రస్య ప్రకరణాన్తరం భవితుమర్హతీతి తస్య పరోక్తయోజనాఽనుపపన్నా. ....

ఆతివాహికాధికరణం సమాప్తమ్.

౬॥ సూ. ॥ కార్యం బాదరిరస్య గత్యుపపత్తేః॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (అర్చిరాదినైవేతి) (కార్యం హిరణ్యగర్భముపాసీనానితి) కార్యోపాసకస్య కార్యప్రాప్తిః, పరోపాసకస్య పరప్రాప్తిశ్చ తత్క్రతున్యాయసిద్ధా - అత ఉపాసితృవిశేషే నిశ్చితే ప్రాప్తిసన్దేహాభావాత్, సంశయస్యోపాసితృభేదమూలత్వాత్, ॥ సర్వే నానాత్మోపాసితౄణాం ప్రతిపన్నత్వాచ్చ ఉపాసీనానిత్యధ్యాహృతం. సఙ్గ్రహం సిద్ధాన్తసూత్రాదాకృష్టం. కిమర్చిరాదికో గణః కార్యం హిరణ్యగర్భముపాసీనాన్నయతి- ఉత పరం బ్రహ్మోపాసీనానేవ- ఉత పరం బ్రహ్మోపాసీనాన్, ప్రత్యగాత్మానం బ్రహ్మాత్మకతయోపాసీనాంశ్చేతి. కిం పరబ్రహ్మణి ప్రాప్యే గతిబ్రహ్మలోకశబ్దావుపపద్యేతే- నేతి. బ్రహ్మోపాసీనానామమానవగమయితృత్వే ॥ తద్య ఇత్థం విదుర్యే చేమే ఇత్యాదివాక్యసామఞ్జస్యమస్తి - నేతి. యదా నోపపద్యేతే- తదా కార్యముపాసీనానేవ నయేత్. యదా గతిబ్రహ్మలోకశబ్దావుపపద్యేతే, యదా చ ॥ తద్య ఇత్థమిత్యాదివాక్యసామఞ్జస్యమస్తి,- తదా బ్రహ్మోపాసీనానేవ నయేత్. యదా సామఞ్జస్యం నాస్తి- తదా పరం బ్రహ్మోపాసీనాన్, ప్రత్యగాత్మానం బ్రహ్మాత్మకతయోపాసీనాంశ్చ నయేత్. ఉపాస్తినయతోఽన్వయోరపి కర్మ హిరణ్యగర్భః. (కార్యముపాసీనానిత్యాది) సర్వగతత్వాద్బ్రహ్మణో ముక్తైర్నతత్ప్రాప్త్యర్థం క్వచిద్గన్తవ్యం. సర్వగతత్వేఽపి దేశవిశేషప్రాప్తావేవ జానాతి- నాన్యమితి నియమోఽస్తి- యేన క్వచిద్గన్తవ్యం - సర్వజ్ఞత్వాత్. క్వచిత్కల్యాణగుణపూర్తిః- క్వచిదపూర్తిరితి న తదర్థం గన్తవ్యం- సర్వతః పరిపూర్ణత్వాత్. సమ్బన్ధవిశేషసమ్పాదనాయ నాన్యత్ర గన్తవ్యం- సర్వాత్మత్వాదితి విశేషణానాం తాత్పర్యం. నిత్యప్రాప్తిశ్చేత్- ఉపాసనావైయర్థ్యమిత్యత్రాహ (నిత్యప్రాప్తేతి) ....

౭॥ సూ. విశేషితత్వాచ్చ॥ *పురుషోమానవఏత్య బ్రహ్మలోకాన్గమయతీతిలోకశబ్దేనబహువచనేనచలోకవిశేషవర్తినం హిరణ్యగర్భముపాసీనమేవామానవోగమయతీతివిశేష్యతే. కించ- *ప్రజాపతేస్సభాం వేశ్మప్రపద్యఇతికార్యస్య హిరణ్యగర్భస్యసమీపగమనమర్చిరాదినాగతోఽభిసన్ధత్తే. ..

నన్వేవం * తత్పురుషోమానవస్సఏనాన్ బ్రహ్మగమయతీత్యయం నిర్దేశోనోపపద్యతే- హిరణ్యగర్భనయనేహిసఏనాన్ బ్రహ్మాణంగమయతీతినిర్దేష్టవ్యంస్యాత్. అతఆహ.

౮॥ సూ. సామీప్యాత్తుతద్వ్యపదేశః॥ *యోబ్రహ్మాణంవిదధాతీతి హిరణ్యగర్భస్యప్రథమజత్వేనబ్రహ్మసామీప్యాత్తస్యబ్రహ్మశబ్దేనవ్యపదేశ ఇతిగత్యనుపపత్తివిశేషణాదిభిరుక్తైర్హేతుభిర్నిశ్చీయతఇత్యర్థః. ....

అథస్యాత్- అర్చిరాదినా హిరణ్యగర్భప్రాప్తౌ * ఏషదేవపథో బ్రహ్మపథఏతేన ప్రతిపద్యమానాఇమంమానవమావర్తంనావర్తన్తే * తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీత్యమృతత్వప్రాప్త్యపునరావృత్తివ్యపదేశోనోపపద్యతే - హిరణ్యగర్భస్యకార్యభూతస్య ద్విపరార్ధకాలావసానేవినాశశాస్త్రాత్, * ఆబ్రహ్మభవనాల్లోకాః పునరావర్తినోర్జునేతివచనాద్ధిరణ్యగర్భంప్రాప్తస్యపునరావృత్తేరవర్జనీయత్వాత్, ఇత్యత్రాహ.

౯॥ సూ. కార్యాత్యయేతదధ్యక్షేణసహాతఃపరమభిధానాత్ కార్యస్య - బ్రహ్మలోకస్యాత్యయేతదధ్యక్షేణ- హిరణ్యగర్భేణాధికారికేణావసితాధికారేణ విదుషాసహాస్యాయమపితత్రాధిగతవిద్యఃఅతః- కార్యాద్బ్రహ్మలోకాత్పరంబ్రహ్మప్రాప్నోతీత్యర్చిరాదినాగతస్యామృతత్వప్రాప్త్యపునరావృత్త్యభిధానాత్, *తేబ్రహ్మలోకేతుపరాన్తకాలేపరామృతాత్పరిముచ్యన్తిసర్వేఇతివచనాచ్చావగమ్యతే. ....

౧౦॥ సూ. స్మృతేశ్చ॥ స్మృతేశ్చాయమర్థోఽవగమ్యతే *బ్రహ్మణాసహతేసర్వేసంప్రాప్తేప్రతిసంచరే। పరస్యాన్తేకృతాత్మానఃప్రవిశన్తిపరంపదమితి. అతఃకార్యముపాసీనమేవార్చిరాదికోగణోనయతీతిబాదరేర్మతమ్. ....

అత్రజైమినిఃపక్షాన్తరపరిగ్రహేణప్రత్యవతిష్ఠతే.

౭॥ సూ. విశేషితత్వాచ్చ॥ *ఏతంబ్రహ్మలోకంనవిన్దన్తీత్యాదిషుకర్మధారయస్స్వీకృతః- తద్వ్యావృత్త్యర్థంబహువచనేనచేత్యుక్తం. బహువచనాన్తలోకశబ్దతాత్పర్యం ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ(నన్వితి)

౮॥ సూ. సామీప్యాత్తుతద్వ్యపదేశః॥ (గత్యనుపపత్తివిశేషణాదిభిరితి) ఆదిశబ్దేన బ్రహ్మణోనిర్దేశోపపత్తిర్గమనోపపత్తిశ్చవివక్షితా. కార్యేకారణోపచారఇత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి)

౯॥ సూ. కార్యాత్యయేతదధ్యక్షేణసహాతఃపరమభిధానాత్॥ అయమర్థఃకథమవగతఇత్యత్రాహ (తేబ్రహ్మలోకఇతి) *పరామృతాత్- పరామృతంప్రాప్య. ల్యబ్లోపేపఞ్చమీతిపూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః. ....

౧౦॥ సూ. స్మృతేశ్చ॥ *పరస్య- బ్రహ్మయుషః ....

(అత్రేతి) పక్షాన్తరపరిగ్రహేణ-పూర్వపక్షాత్పక్షాన్తరేణ. నతుకృత్స్నసిద్ధాన్తేనేత్యర్థః.

౧౧॥ సూ. పరంజైమినిర్ముఖ్యత్వాత్ ॥ పరంబ్రహ్మోపాసీనానర్చిరాదిర్నయతీతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. కుతః. (ముఖ్యత్వాత్) *తత్పురుషోఽమానవస్స ఏనాన్ బ్రహ్మగమయతీతి బ్రహ్మశబ్దస్య పరస్మిన్నేవ బ్రహ్మణి ముఖ్యత్వాత్. ప్రమాణాన్తరేణ కార్యత్వనిశ్చయే సత్యేవ హి లాక్షణికత్వం యుక్తం. న చ గమనానుపపత్తిః ప్రమాణం - పరస్య బ్రహ్మణస్సర్వగతత్వేఽపి విదుషో విశిష్టదేశగతస్యైవావిద్యానివృత్తిశ్శాస్త్రాత్. యథా హి విద్యోత్పత్తిర్వర్ణాశ్రమధర్మశౌచాచారదేశకాలాద్యపేక్షా *తమేతం వేదానువచనేనేత్యాదిశాస్త్రాదవగమ్యతే- తథా నిశ్శేషావిద్యానివర్తనరూపవిద్యానిష్పత్తిరపి విశిష్టదేశగతిసాపేక్షేతి గతిశాస్త్రాదవగమ్యతే. విదుష ఉత్క్రాన్తిప్రతిషేధాదితు పూర్వమేవ పరిహృతం. యత్తు *బ్రహ్మలోకానితి లోకశబ్దబహువచనాభ్యాం విశేషణాత్ కార్యభూతహిరణ్యగర్భప్రతీతిరితి- తదయుక్తం-నిషాదస్థపతిన్యాయేన బ్రహ్మైవ లోకో బ్రహ్మలోక ఇతి కర్మధారయస్యైవ యుక్తత్వాత్, అర్థస్యైకత్వే నిశ్చితే బహువచనస్య *అదితిః పాశానితివదుపపత్తేః,. పరస్య బ్రహ్మణః పరిపూర్ణస్య సర్వగతస్య సత్యసఙ్కల్పస్య స్వేచ్ఛాపరికల్పితాః స్వాసాధారణా అప్రాకృతాశ్చ లోకా నాత్యన్తాయ న సన్తి- శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణప్రామాణ్యాత్. ....

౧౨॥ సూ. దర్శనాచ్చ ॥ దర్శయతి చ శ్రుతిః మూర్ధన్యనాడ్యా నిష్క్రమ్య దేవయానేన గతస్య పరబ్రహ్మప్రాప్తిం *ఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి. ....

యదుక్తం *ప్రజాపతేస్సభాం వేశ్మ ప్రపద్య ఇత్యర్చిరాదినా గతస్య కార్యే ప్రత్యభిసన్ధిర్దృశ్యత ఇతి- తత్రోత్తరం.

౧౩॥ సూ. న చ కార్యే ప్రత్యభిసన్ధిః ॥ న చాయం ప్రత్యభిసన్ధిః కార్యే హిరణ్యగర్భే- అపి తు పరస్మిన్నేవ బ్రహ్మణి-వాక్యశేషే *యశోఽహం భవామి బ్రాహ్మణానామితి తస్యాభిసన్ధాతుస్సర్వావిద్యావిమోకపూర్వకసర్వాత్మభావాభిసన్ధానాత్, *అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య । ధూత్వా శరీరమకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీత్యభిసమ్భావ్యస్య బ్రహ్మలోకస్యాకృతత్వశ్రవణాత్, సర్వబన్ధవినిర్మోకస్య చ సాక్షాచ్ఛ్రవణాత్,. అతః పరమేవ బ్రహ్మోపాసీనమర్చిరాదిరాతివాహికో గణో నయతీతి జైమినేర్మతమ్. ....

ఇదానీం బాదరాయణస్తు భగవాన్ స్వమతేన సిద్ధాన్తమాహ

౧౧॥ సూ. పరంజైమినిర్ముఖ్యత్వాత్ ॥ (విద్యానిష్పత్తిః) విద్యా హి స్వమాహాత్మ్యేనాత్మశరీరస్థితిహేతురనువర్తతే. తస్యాః- నిష్పత్తిః- కార్యకరత్వావస్థాపత్తిః. యద్వా - నిష్పత్తిః- నితరాం వికాసః. సా గతిసాపేక్షేత్యర్థః. నిత్యత్వేఽపి కాలవిశేషాపేక్షావత్సర్వగతత్వేఽపి దేశవిశేషాపేక్షా యుక్తేతి భావః. నిత్యముక్తతయా కాలవిశేషాపేక్షా న చేత్-శాస్త్రవైయర్థ్యం ప్రత్యక్షవిరోధశ్చ. ఉత్క్రాన్త్యనుపపత్త్యా న గతిరితి చేత్. తత్రాహ (విదుష ఇతి) (యత్త్విత్యాది) (నాత్యన్తాయ న సన్తీతి) న న సన్తి- నిషేధప్రసక్తో నాస్తి సన్త్యేవ. అత్యర్థం సన్త్యేవేత్యర్థః. పరమవ్యోమశబ్దాదీనాం హృదయగుహాదిస్థానపరత్వాపాదనేన లోకవిశేషాపలాపో న యుక్తః- *క్షయన్తమస్య రజసః పరాకే *హిరణ్మయే పరే కోశే విరజం బ్రహ్మ నిష్కలం । తచ్ఛుభ్రం జ్యోతిషాం జ్యోతిస్తద్యదాత్మవిదో విదురితి *తదక్షరే పరమే వ్యోమన్ ఇత్యాదిభిర్దురపహ్నవత్వాదితి ప్రమాణదార్ఢ్యం వివక్షితమ్. ....

౧౨॥ సూ. దర్శనాచ్చ ॥ ఉత్థాయోపసమ్పత్తివచనేన దేవయానేన ప్రాప్తిసిద్ధిః. ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యదుక్తమితి)

౧౩॥ సూ. న చ కార్యే ప్రత్యభిసన్ధిః ॥ ఉపపాదకవాక్యవశాత్ పరస్మిన్నేవేత్యుక్తమ్. ....

౧౪॥ సూ. అప్రతీకాలమ్బనాన్నయతీతి బాదరాయణ ఉభయథా చ దోషాత్తత్క్రతుశ్చ॥ అప్రతీకాలమ్బనాన్- ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరిక్తాన్ నయత్యర్చిరాదిరాతివాహికో గణ ఇతి భగవాన్ బాదరాయణో మన్యతే. ఏతదుక్తం భవతి- కార్యముపాసీనాన్నయతీతి నాయం పక్షస్సమ్భవతి, పరమేవోపాసీనానిత్యయమపి నియమో నాస్తి, నచ ప్రతీకాలమ్బనానపి నయతి,. అపితు యే పరం బ్రహ్మోపాసతే, యే చాత్మానం ప్రకృతివియుక్తం బ్రహ్మాత్మకముపాసతే,- తానుభయవిధాన్నయతి - యే తు బ్రహ్మకార్యాన్తర్భూతనామాదికం వస్తు దేవదత్తాదిషు సింహాదిదృష్టివత్ బ్రహ్మదృష్ట్యా- కేవలం వా తత్తద్వస్తూపాసతే - న తాన్నయతి. అతః పరం బ్రహ్మోపాసీనాన్, నాత్మానం చ ప్రకృతివియుక్తం బ్రహ్మాత్మకముపాసీనాన్నయతీతి. కుతః. (ఉభయథా చ దోషాత్) కార్యముపాసీనాన్నయతీతి పక్షే *అస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్యేత్యాదికాః శ్రుతయః ప్రకుప్యేయుః- పరమేవోపాసీనానితి నియమే *తద్య ఇత్థం విదుర్యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్తీతి పఞ్చాగ్నివిదోఽర్చిరాదిర్గణో నయతీతి శ్రుతిః ప్రకుప్యేత్ - అతః ఉభయస్మిన్నపి పక్షే దోషః స్యాత్. తస్మాదుభయవిధాన్నయతీతి. తదేతదాహ (తత్క్రతుశ్చేతి) తత్క్రతుః - యథోపాసీనస్తథైవ ప్రాప్నోతీత్యర్థః. *యథా క్రతురస్మిన్ లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి *తం యథా యథోపాసత ఇతి న్యాయాత్, పఞ్చాగ్నివిదోఽప్యర్చిరాదినా గతిశ్రవణాత్, అర్చిరాదినా గతస్య బ్రహ్మప్రాప్త్యపునరావృత్తిశ్రవణాచ్చ. అత ఏవ తత్క్రతున్యాయాత్ప్రకృతివినిర్ముక్తబ్రహ్మాత్మకాత్మానుసన్ధానం సిద్ధం. నామాదిప్రాణపర్యన్తప్రతీకాలమ్బనానాం తూభయవిధశ్రుతిసిద్ధోపాసనాభావాదచిన్మిశ్రోపాసనే తత్క్రతున్యాయాచ్చార్చిరాదినా గతిర్బ్రహ్మప్రాప్తిశ్చ న విద్యతే. ....

తమిమం విశేషం శ్రుతిరేవ దర్శయతీత్యాహ.

౧౫॥ సూ. విశేషం చ దర్శయతి॥ *యావన్నామ్నో గతం తత్రాస్య యథా కామచారో భవతీత్యాదికా శ్రుతిర్నామాదిప్రాణపర్యన్తప్రతీకముపాసీనానాం గత్యనపేక్షం పరిమితఫలవిశేషం చ దర్శయతి. తస్మాదచిన్మిశ్రం కేవలం వాఽచిద్వస్తు బ్రహ్మదృష్ట్యా తద్వియోగేన చ య ఉపాసతే- న తాన్ నయతి-అ

౧౪॥ సూ. అప్రతీకాలమ్బనాన్నయతీతి బాదరాయణ ఉభయథా చ దోషాత్తత్క్రతుశ్చ॥ ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరిక్తపివహిపరం బ్రహ్మోపాసీనః- తం నయతీతి దృశాత్ జైమినిమతాత్ సిద్ధాన్తిమతస్య కో విశేష ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) కార్యముపాసీనోఽపి ప్రతీకాలమ్బనః- నామాదిషు బ్రహ్మదృష్ట్యోపాసీనశ్చ ప్రతీకాలమ్బనః. (నచ ప్రతీకాలమ్బనానితి) అత్ర ప్రతీకాలమ్బనశబ్దో దృష్ట్యుపాసనపరమాహ- గోబలీవర్దన్యాయాత్. ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరిక్తేషు కేషాంచిదర్చిరాదిగతిర్జైమినినోక్తా- ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరిక్తత్వోపాధిర్యేషు తాన్ సర్వాన్నయతీతి సిద్ధాన్తిమతమితి విశేషః. (కార్యముపాసీనాన్నయతీతి నాయం పక్ష ఇతి) హిరణ్యగర్భోపాసీనానామర్చిరాదిగతిరనుపపన్నా- అర్చిరాదినా గతస్య పరబ్రహ్మప్రాప్తేః. నహి హిరణ్యగర్భోపాసకస్య పరబ్రహ్మప్రాప్తిః- యథోపాసనం హి ఫలం. తస్మాదర్చిరాదినా పరబ్రహ్మోపాసక ఏవ గచ్ఛతి- న కార్యోపాసక ఇత్యర్థః. ఉదాహృతశ్రుతివాక్యప్రతిపన్నయోరన్యతరస్య ప్రతీకాలమ్బనత్వాత్ * అప్రతీకాలమ్బనాన్నయతీతి ప్రతిజ్ఞానం వ్యాహతమిత్యత్రాహ (పఞ్చాగ్నీతి) తత్ర ప్రతిపన్నయోరుభయోరపి అప్రతీకాలమ్బనత్వం సాధయితుం సూత్రకారః *తత్క్రతుశ్చేత్యుక్తవానిత్యర్థః. *తద్య ఇత్థం విదుర్యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసత ఇత్యత్ర పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠస్యార్చిరాదిగతిశ్రవణాత్, తయా గతస్య బ్రహ్మప్రాప్త్యపునరావృత్తిశ్రవణాత్, ఫలస్య చ యథోపాసనభావిత్వాదర్చిరాదినా బ్రహ్మప్రాప్తిఫలోపాసననిష్ఠః పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠో బ్రహ్మోపాసక ఏవ. తత్ర *తద్య ఇత్థం విదుః, యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసత, ఇతి విభాగాన్యథానుపపత్త్యా స్వాత్మవిశిష్టబ్రహ్మోపాసనం, బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మోపాసనం, చేతి కల్ప్యం- బ్రహ్మప్రాప్త్యనుగుణ్యాత్, పృథఙ్నిర్దేశాద్వైయర్థ్యాచ్చేత్యర్థః. కే పునరత్ర ప్రతీకాలమ్బనా ఇత్యత్రాహ (నామాదీతి)..............................

౧౫॥ సూ. విశేషం చ దర్శయతి॥ *యావన్నామ్నో గతం- దేవాదినామ్నో గోచర ఇత్యర్థః. *బ్రహ్మణా సహ తే సర్వ ఇత్యాదివచనం నార్చిరాదిగతపురుషవిషయం- అపితు చతుర్ముఖలోకస్థయోగివిషయం. *తే బ్రహ్మలోక ఇతి- బ్రహ్మైవ లోకో బ్రహ్మలోకః. తత్ర వర్తమానాః- బ్రహ్మనిష్ఠాః పరాన్తకాలే - *అన్తకాలే చ మామేవ స్మరన్ ఇత్యుక్తచరమదేహావసానసమయే పరామృతాత్ - ప్రసన్నాద్బ్రహ్మణో హేతోస్సర్వే పరిముచ్యన్త ఇత్యర్థః. బ్రహ్మలోకశబ్దస్య కర్మధారయస్స్వతః ప్రాప్తః, వర్తమానశబ్దాధ్యాహారస్తుల్యః, అన్తకాలశబ్దస్య చరమదేహావసానపరత్వం స్మృతిప్రసిద్ధం,- అతోఽస్మిన్నేవ పక్షే స్వారస్యం. అధికరణార్థముపసంహరతి (తస్మాదితి) ... ...

పితుపరంబ్రహ్మోపాసీనా, నాత్మానంచప్రకృతివియుక్తంబ్రహ్మాత్మకముపాసీనా, నాతివాహికోగణోనయ
తీతిసిద్ధమ్..

కార్యాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతిశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితేశారీరకమీమాంసాభాష్యే చతుర్థస్యాధ్యాయస్య తృతీయఃపాదః.

అత్ర పరేషాంపూర్వపక్షసూత్రాణ్యేవసిద్ధాన్తసూత్రాణి. *పరంజైమినిరిత్యాదిసూత్రత్రయంపూర్వపక్షవిషయం. తత్తుసర్వాధికరణరీతివిరోధాత్సూత్రకారాభిప్రాయవిరుద్ధం. సర్వత్రహిసిద్ధాన్తోపక్రమేఽధికరణేసిద్ధాన్తావసానత్వంసర్వత్ర దృష్టం-నతుపూర్వపక్షావసానత్వం. పరవిద్యాప్రకరణేగతికీర్తనంస్తుత్యర్థమిత్యనుపపన్నం. అన్యఫలతయాఽవగమ్యమానేనాస్యస్తుత్యనుపపత్తేః. గతిర్హిసగుణవిద్యాఫలత్వేనమతా. యత్తూక్తం *ప్రజాపతేస్సభామిత్యత్రకార్యేప్రత్యభిసన్ధిరుపపద్యతే - *తేయదన్తరేతిపూర్వవాక్యవిచ్ఛేదాత్. ప్రకరణాద్ధిశ్రుతివాక్యేబలీయసీఇతి - తదయుక్తం- *యశోఽహంభవామి బ్రాహ్మణానామితిసర్వాత్మత్వకీర్తనాత్, సగుణబ్రహ్మణస్సర్వాత్మత్వకీర్తనానుపపత్త్యా, చపరప్రకరణావిచ్ఛేదఇతియతః. నచవాచ్యంసగుణేపిబ్రహ్మణిసర్వకామత్వాదివదుపాసనార్థంప్రశంసార్థంవాతదితి. తత్రపూర్వాపరవాక్యయోఃపరవిషయత్వేఽవగమ్యమానేమధ్యగతవాక్యస్యపదశ్రుతేర్వాఅగ్నినాసిఞ్చేదితివదయోగ్యార్థత్వేనదుర్బలత్వాత్, ప్రజాపతిశబ్దస్యపరవిషయత్వేపి *ప్రజాపతిశ్చరతిగర్భేఅన్తరితివత్ప్రయోగోపపత్తేః, పరవిషయత్వకార్యవిషయత్వయోరేకవాక్యత్వానుపపత్త్యావాక్యభేదకల్పనప్రసఙ్గాత్, ఏకవాక్యత్వేసమ్భవతివాక్యభేదాయోగాచ్చప్రత్యభిసన్ధిరనుపపన్నః. పరబ్రహ్మణఏవనిరవధికకల్యాణగుణకస్యసర్వాన్తరాత్మత్వాత్సర్వాత్మత్వకీర్తనస్యప్రశంసార్థత్వమప్యయుక్తం. యత్తూక్తం- విభోర్గన్తవ్యత్వానుపపత్తిః, భూగతేనప్రదేశాన్తరగమనవత్పయసోదధ్యాద్యవస్థాపత్తివచ్చాంశభేదేనావస్థాభేదేనచగన్తవ్యభావోఽనుపపన్నః- నిరంశత్వాదవస్థాభేదశూన్యత్వాచ్చబ్రహ్మణః, గన్తుశ్చజీవస్యబ్రహ్మావయవత్వేతద్వికారత్వేచతత్ప్రహాణేనస్థిత్యభావాద్గమనమయుక్తం, మధ్యమపరిమాణత్వేఽనిత్యత్వాదణుత్వేకృత్స్నశరీరవేదనానుపపత్తేఃవ్యాపిత్వేగత్యనుపపత్తేశ్చనమార్గగమనం, సంసార్యాత్మనఃపారమార్థ్యేబన్ధాపనిర్మోక్షః మోక్షేస్వరూపనాశ, ఇత్యాదితర్కబలాత్ *పరంజైమినిరిత్యాదిసూత్రాణాంపూర్వపక్షవిషయతేతి.తదప్యయుక్తం- గ్రామాదిగతేరివబ్రహ్మసంయోగార్థత్వాభావాచ్చిరాదిగతేః. నిశ్శేషప్రతిబన్ధనివృత్త్యర్థాహిసా. తస్యాశ్చకాలాపేక్షావస్థాపేక్షాయుజ్యతే. *యావన్నవిమోక్ష్యఇతికాలాపేక్షాప్యుపలభ్యతే. పరిమాణవికల్పనగమనానుపపత్తిరపరవిద్యాఫలత్వేపిప్రసజేదితిస్వవ్యాఘాతః. నచగతేర్మిథ్యాత్వేనతత్రోపపత్తిః- విభుత్వస్యగతిమాత్రవిరోధిత్వాత్. సత్యగమనమేవవిభుత్వవిరోధీతిచేన్న- దృష్టాన్తాభావాద్వ్యాప్త్యసిద్ధేః. విభుత్వగత్యోర్విరోధోనామనియమేనభిన్నాధారత్వలక్షణః. తతశ్చయత్రవిభుత్వాభావః- తత్రైవసత్యగతిదర్శనాద్విరోధోనిశ్చీయేత. నచవిభుత్వనాశ్రయఘటాదినిష్ఠంగమనంత్వన్మతేసత్యం - తస్మాద్గతిమాత్రంవిభుత్వవిరోధీతిస్వవ్యాఘాతోదుస్తరః. అణుత్వేకృత్స్నదేహవేదనానుపపత్తావపితుల్యోవ్యాఘాతః. తత్రాపివాస్తవకృత్స్నవేదనస్యైవాణుత్వవిరోధఇతిచేత్. పూర్వవద్దృష్టాన్తాభావాద్వ్యాప్త్యసిద్ధేః. ప్రభాప్రభావన్న్యాయేనానుపపత్తిరపినాస్తీతిప్రాగేవోక్తం. సంసారిత్వస్యపారమార్థ్యేపిస్వరూపత్వాభావాదనిర్మోక్షస్వరూపనాశౌనస్యాతాం. యత్తుసంసారస్యకర్మనిమిత్తత్వే- సూక్ష్మాపరాధసమ్భవా, త్కర్తృత్వశక్తిసద్భావా, చ్చనిశ్శేషకర్మక్షయానుపపత్త్యాదిజల్పితం- తత్ *జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణిభస్మసాత్కురుతఇతిశాస్త్రబలా, దీశ్వరప్రసాదద్వారానివర్తనీయత్వా,న్నోపపన్నం. యాతుస్వపక్షేమోక్షోపపత్తిః- సాచప్రాగేవధ్వస్తా. *అప్రతీకాలమ్బనానితిపృథగధికరణయన్తి - సగుణబ్రహ్మవ్యతిరిక్తవికారాలమ్బనాఃప్రతీకాలమ్బనాః. తేషాంపిత్ర్యయాణతృతీయస్థానసమ్బన్ధాభావాత్, ప్రతీకవిశేషణత్వేనబ్రహ్మణోప్యుపాసితత్వాత్, *యేచేమేరణ్యఇత్యత్రతేషామప్యుపాదానాత్, సర్వాన్వికారాలమ్బనానమానవోబ్రహ్మలోకంనయతీతిపూర్వపక్షంకృత్వా- ప్రతీకాలమ్బనాన్వర్జయతి, తద్వ్యతిరిక్తాన్వికారాలమ్బనాన్నయతీ, త్యుభయథాఽభ్యుపగమేపిదోషాభావాదితియోజయన్తి. తత్రతావదధికరణభేదోఽనుపపన్నః. త్రిశిరస్కేవిచారేజైమినిపక్షస్యసిద్ధాన్త్యేకదేశిమతత్వాత్, *అప్రతీకాలమ్బనానిత్యస్యసాక్షాత్సిద్ధాన్తపరత్వా, చ్చాధికరణభేదానుపపత్తిః. *ఉభయథాచదోషాదితిపర్యమాణత్వాదదోషాదితిపదమనుపపన్నం. *ఉభయథాదోషాదిత్యర్థానౌచిత్యంచ - స్వపక్షేదోషాభావమాత్రాదపిపరపక్షేదోషోద్ఘాటనంహిస్వపక్షదార్ఢ్యహేతుః.——— అపరేతు *సామీప్యాత్తుతద్వ్యపదేశఇత్యన్తం పూర్వపక్షముక్త్వాసిద్ధాన్తంవక్తుమన్తరాచిన్తాన్తరపరం *కార్యాత్యయఇత్యేతద్వ్యాచక్షతే - కార్యబ్రహ్మప్రాప్తానాం పునరావృత్తిరస్తి- *తేషామిహనపునరావృత్తిరితి వాజసనేయకేఇహశబ్దశ్రవణా, త్తస్యకల్పవిషయత్వా, త్కల్పాన్తరేచావృత్తి రితిపూర్వపక్షంకృత్వా *శ్వోభూతేనిర్వపేదితి శ్వోభావస్యేవసర్వకల్పానామిహశబ్దార్థత్వావిశేషా, దన్యథానావృత్తిస్స్యాత్ - ఇహస్యాదితివాక్యభేదప్రసఙ్గాత్, *ఏకయాయాత్యనావృత్తిమన్యయాఽవర్తతే పునరిత్యుక్తవైషమ్యాభావప్రసఙ్గా, చ్చకార్యబ్రహ్మప్రాప్తానామపినావృత్తిరితి - అతస్తత్సామర్థ్యాత్కార్యాత్యయేతదధ్యక్షేణసహ పరబ్రహ్మప్రాప్తిరిత్యేవంనిర్ణయ- *పరంజైమి

నిరితి పూర్వోక్తస్య పూర్వపక్షస్య సిద్ధాన్తమాహుః తత్ర చాప్రతీకాలమ్బనాన్ - ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరిక్తాన్ కార్యబ్రహ్మోపాసకాన్, పరబ్రహ్మోపాసకాంశ్చ నయతి. హిరణ్యగర్భోఽహం భవిష్యామీతి ప్రవృత్తాః కార్యబ్రహ్మోపాసకాః. ఉభయేషామప్యర్చిరాదిమార్గేణ గతిః- *తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి* ఇత్యాదిశ్రుతేః, పర్యఙ్కవిద్యా పఞ్చాగ్నివిద్యయోః కార్యబ్రహ్మోపాసకస్యార్చిరాది శ్రవణాత్,. కార్యబ్రహ్మవిదః క్రమముక్తిః - అతో నావృత్తిః. పరబ్రహ్మవిదస్తు సద్యోముక్తిః. అర్చిరాదినా సత్యలోకమతిక్రమ్య కారణే బ్రహ్మణి సూక్ష్మదేహస్య కరణానాం చ ప్రవిలయ ఇతి *పరం జైమినిరిత్యనేన న విరోధః. బ్రహ్మణో విభుత్వేఽపి కార్యమణ్డలాతిక్రమరూపా గతిః. జీవస్య స్వోపాసకత్వాన్నిష్క్రమణమేవ నిరిరితి సిద్ధాన్తయన్తి. తత్ర హిరణ్యగర్భం ప్రాప్తానాం సర్వేషామపునరావృత్తిశ్చేదయుక్తా- బ్రహ్మలోకగతానాం శ్వేతకేతుహాస్యపాదీనాం పునరావృత్తిస్మరణాత్. తత్ర త్వజ్ఞానినామపునరావృత్తిశ్చేత్- అభిమతా. యత్తు హిరణ్యగర్భోఽహం భవిష్యామీతి కార్యబ్రహ్మోపాసీనానామప్యర్చిరాదిగత్యా తత్ప్రాప్తిరితి - తదయుక్తం- హిరణ్యగర్భస్యతేః త్రజ్ఞతయా తదుపాసకానామమృతత్వప్రాప్త్యభావాద్దేవ అర్చిరాదిగత్యనుపపత్తేః. తస్య చ కార్యత్వకరవత్త్వాదుపాస్యత్వాదిచముమహురుపపాదితం-అతస్తదుపాసకానామప్రతీకాలమ్బనత్వమయుక్తం. జాపకోపాఖ్యానే బ్రహ్మకాయం ప్రవిశతో జాపకస్య బహ్వయోని ప్రాప్తస్య మూర్ధన్యనాడ్యా నిష్క్రమణాభావాదర్చిరాదిగత్యభావః స్ఫుటతరః. *అథవా నేచ్ఛతే తత్ర బ్రహ్మకాయనిషేవణం । ఉత్క్రామతి చ మార్గస్థః శీతీభూతో నిరామయ ఇతి బ్రహ్మకాయనిషేవణమనిచ్ఛతో ముక్తిమార్గస్థతయోత్క్రమణవచనాచ్చ హిరణ్యగర్భం ప్రాప్నువతో నార్చిరాదిగతిః. అర్చిరాదినా ప్రాప్యత్వం చ న చతుర్ముఖలోకస్యోపపద్యతే- నారదాదీనామాదిత్యమణ్డలమనిత్వా బ్రహ్మలోకగమనదర్శనాత్, *అపునర్భవాయ హోశంభిన త్రికోశం భిత్వా శీర్షకపాలం భిన త్రిత్యుపక్రమ్య *పృథివీం భిన త్రిజపో భిన త్రిత్యారభ్య *అవ్యక్తం భిన త్ర్యక్షరం భిన త్రిమృత్యుం భిన త్రిత్యభిధానాత్, బ్రహ్మణ్డతదావరణాద్బహిర్భూతత్వాదవ్యక్తాక్షరతమసాం, చ నశరీరానుప్రవిష్టపృథివ్యాదీనాం భేదనం త్రోచ్యతే- *కోశం భిన త్రి-శీర్షకపాలం భిన త్రిత్యభిధాయ పృథివ్యాదిభేదనప్రతిపాదనస్య పాఞ్చభౌతికబ్రహ్మాణ్డకటాహతదావరణవిషయతాయా అవర్జనీయత్వాత్. జాపకోపాఖ్యానే *ద్వాభ్యాం ముక్తం త్రిభిర్ముక్తమితి ముక్తప్రాప్యస్య పరమస్థానస్య గుణత్రయాతీతత్వాభిధానాత్, *నకాలస్తత్ర వై ప్రభురిత్యత్ర కాలకాల్యత్వప్రతిపాదనాత్, బ్రహ్మలోకస్య చ ప్రాకృతత్వేన గుణత్రయాతీతత్వాయోగాత్, ద్విపరార్ధావసానత్వేనాకాలకాల్యత్వాయోగాత్, అతఏవ *అమృతే పరమే వ్యోమన్నిత్యపురత్వశ్రవణవిరోధా, చ్చతమన్యపరత్వాద్యయోగా, చ్చ న చతుర్ముఖలోకోఽర్చిరాదిప్రాప్యః కార్యబ్రహ్మోపాసకాన్ పరబ్రహ్మోపాసకాంశ్చ నయతీత్యుభయథా శబ్దవ్యాఖ్యానమనుపపన్నం- ఏవముభయథాభావ ఏవ దోషాత్. న స కారణం- *కారణం తు ధ్యేయ ఇతి కార్యోపాసనం హి ప్రతిషిధ్యతే. క్రమముక్త్యభ్యుపగమాదవిరోధ ఇతిచేన్న- అర్చిరాదిగతస్య క్రమముక్తేశ్శ్రుతివిరుద్ధత్వాత్ *స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి హి శ్రుతిః- న తు క్రమేణ గమయతీతి. హిరణ్యగర్భాదీనాం మోక్షప్రదత్వాభావాద్దేవతదుపాసకానామప్యర్చిరాదిగత్యయోగాచ్చ పఞ్చవ్యాఖ్యాతుమయుక్తం. కార్యోపాసకస్యాప్యర్చిరాద్యన్వయే పర్యఙ్కవిద్యాదికం ప్రమాణమితిచేన్న - కారణత్వబాధాకాశాదిశబ్దానాం ప్రసిద్ధార్థపరత్వాభావవదర్చిరాద్యన్వయసన్నిధానాత్స్యోపాస్యసమర్పకశబ్దస్య కార్యపరత్వాసిద్ధేః. విగ్రహాద్యన్వయాత్కార్యత్వమితిచేత్ విలక్షణవిగ్రహయోగస్యైవ కారణత్వసాధకత్వాత్ —

అన్యేత్వాహుః- కార్యం బ్రహ్మ హిరణ్యగర్భలోకః- *పరంచాపరం చేత్యుపక్రమ్య *స సామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకమితి ప్రయోగదర్శనాత్, సర్వగతస్య పరబ్రహ్మణో గన్తవ్యత్వాయోగాత్, పర్యఙ్కవిద్యాయాం ప్రదనదీవృక్షాదివిశేషవత్త్వదర్శనా, ద్ధిరణ్యగర్భసామీప్యేన లోకస్య బ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వోపపత్తే, శ్చలోకప్రాప్తిరితిపూర్వపక్షం కృత్వా- బ్రహ్మశబ్దముఖ్యత్వా, ల్లోకస్థస్య హిరణ్యగర్భస్య సత్యపరమాత్మనః ప్రాప్యత్వేఽపి పూర్వపక్షయుక్తీనాం సప్తవా, న్ముక్తానాం చతుర్ముఖలయావధి బ్రహ్మలోకే భోగాభ్యుపగమా, ద్ధిరణ్యగర్భకారం పరం బ్రహ్మైవ నయతీతి సిద్ధాన్తయన్తి. అత్ర చతుర్ముఖలోకప్రాప్తిరేవ విద్యాఫలం- తత్రాప్రతయా భోగః - తల్లోకనాశే స్వజ్ఞతాహేతుకర్మాభావాన్మోక్ష ఇతి బాదరిమతం. బ్రహ్మలోకప్రాప్తస్య సన్తరమేవ బ్రహ్మణి లయః- తేన లిఙ్గనాశః- తతశ్చ గుణాష్టకావిర్భావాత్ సమానభోగతా- బ్రహ్మలోకే లీనే పరాకాశప్రాప్తిః- తత్ర చ భోగ ఇతి జైమినేరభిప్రాయ ఇతి పక్షద్వయవైషమ్యం చ కేశం భవతి. *అప్రతీకాలమ్బనానితి- కిం సర్వేఽప్యుపాసకా దేవయానేన బ్రహ్మలోకం యాన్తి- ఉత నేతి చిన్తా. తత్ర దేవయానేన గతాంస్సర్వానమానవః పరం బ్రహ్మ హిరణ్యగర్భాఖ్యం నయతి-ఉత నేతి. *ద్వేసృతీ అశృణవం పితౄణామహం దేవానాముత మర్త్యానామితి మార్గద్విత్వం ప్రతిజ్ఞాయ *అథ యే యజ్ఞేన దానేన తపసా లోకం జయన్తి తే ధూమమభిసంవిశన్తీతీష్టాదికారిణాం ధూమాదిప్రాప్తిశ్రవణాత్తద్వ్యతిరిక్తసర్వోపాసకానాముత్తరమార్గస్యప్రాప్తత్వా, దబ్రహ్మవిదాం పఞ్చాగ్నివిత్ప్రభృతీనామప్యర్చిరాదిశ్రవణాత్, * ఏష పన్థా బ్రహ్మణో హానువిత్తస్తేనైతి బ్రహ్మవిత్పుణ్యకృత్తైజసశ్చేతి తైజసాఖ్య పఞ్చాగ్నివిత్ప్రభృతిపుణ్యకృతాం బ్రహ్మవిన్మార్గగమనదర్శనాత్, * అయం వావ పిపాగ్నిశ్చిత ఇత్యాదిచిత్యాగ్న్యుపాసనేష్వపి దేవయానశ్రవణాత్, *విద్యయైవ తదారోహన్తి యత్ర కామాః పరాగతాః ఇత్యత్ర బ్రహ్మలోకప్రాప్తిశ్రవణా, చ్చ సర్వోపాసకానాం దేవయానప్రాప్తౌ సిద్ధాయాం- *స ఏనాన్ ఇతి విశేషేణోక్తాన్ దేవయానేన గతాన్ సర్వానమానవో బ్రహ్మ గమయతీతి పూర్వపక్షం కృత్వా- * యావన్నామ్నో గతమిత్యాదిఫలప్రాప్తౌ బ్రహ్మలోకస్య దేవయానాపేక్షాయాం ప్రమాణాభావాన్న సర్వేషాం దేవయానప్రాప్తిరితి సిద్ధేః పఞ్చాగ్నివిత్ప్రభృతీనామ బ్రహ్మవిదామపి బ్రహ్మలోకప్రాప్తతయా ప్రమాణసిద్ధానాం లోకవాసమాత్రమేవ - న తత్ర త్యచతుర్ముఖప్రాప్తిః. బ్రహ్మవిదామేవ చతుర్ముఖప్రాప్తిః- ఏవముభయథాభావే దోషాభావాత్, సర్వేషాం బ్రహ్మప్రాప్తౌ బ్రహ్మశబ్దస్య కార్యవచనత్వే పరవచనత్వే చోభయథాపి బ్రహ్మవిదామితరతుల్యఫలత్వ మితరేషాం బ్రహ్మవిత్తుల్యఫలత్వం, చేతిదోషప్రసఙ్గాత్, తతశ్చ తత్క్రతున్యాయవిరోధాత్. అతో దేవయానేన బ్రహ్మలోకగతేష్వ బ్రహ్మవిదోఽన బ్రహ్మ గమయతి- బ్రహ్మవిదస్తు గమయతి. అబ్రహ్మవిదోఽపి తత్ర లబ్ధజ్ఞానాశ్చేత్ - క్రమేణ ము

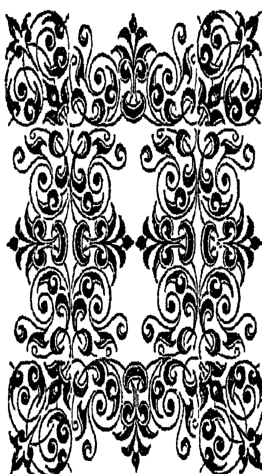
చ్యన్తే-యథాపఞ్చాగ్నివిదః, యథాచచిత్యాగ్నివిద, ఇతిసిద్ధాన్తయన్తి. అత్ర బ్రూమః- కార్యం బ్రహ్మ-బ్రహ్మలోకః- చతుర్ముఖః పరం బ్రహ్మేత్య యుక్తం- తస్యాపిస్రజ్యత్వశ్రవణేనానపోదితేన కార్యబ్రహ్మాన్తర్భావావగమాత్. నచతత్ర బ్రహ్మగుణానాంజ్ఞానానన్దైశ్వర్యాదీనాం నిత్యానిర్భూతత్వాత్పరమాత్మత్వం - వేదాపహారాదిముజ్ఞానశక్త్యైశ్వర్యాదీనాంపరిమితత్వదర్శనాత్, యోగాధీనభగవత్సాక్షాత్కారత్వతదాహితసర్గశక్తిత్వదర్శనా, దుభయథావనాన్వయేనాసుపాస్యత్వావగమా, చ్చ. * బ్రహ్మవిశ్వేకతమస్స్వయమ్భూః ప్రజాపతిస్సంవత్సరఇతి, * సంవత్సరోసావాదిత్యోయ ఏషఆదిత్యే పురుషస్సపరమేష్ఠీ బ్రహ్మత్మేత్యా, దిశ్రుతయస్తు బ్రహ్మణ్యోదరవర్తిత త్రద్విభూతివిశేషనిర్వాహకత్వాభిప్రాయతయానసిరజ్జునైశ్వర్యే ప్రమాణం. * హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతేత్యాద్యప్యష్టత్వంత్వాకాశప్రాణాదివాక్యతుల్యన్యాయత్వాదుపపత్త్యన్తరైశ్చపరమపురుషపరమితిసమర్థితం. అపరేషాంప్రతిక్షేపేదర్శితైర్న్యాయైర్దేవయానమార్గస్యచతుర్ముఖలోకప్రాప్తిహేతుత్వమయుక్తమితితన్నసిద్ధాన్తేఽనుమన్తవ్యం. ప్రాదనదీవృక్ష సంస్థానాదియోగోనచతుర్ముఖలోకత్వే ప్రమాణం- తలవకారసామ్ని *స ఏష్తమో బ్రహ్మలోకఇత్యుపక్రమ్య * ఉతపరస్మాదుతాపరస్మాత్పరస్తృతీయస్యాందివితిచతుర్ధాత్ । సహప్రస్థానేవిధృతేదృతయుక్తేయత్రదేవానామధిదేవఆస్తఇతిచతుర్ముఖలోకాత్పరతః పరత్రసహప్రస్థానావిశిష్టస్థానవిశేషావగమాత్. అతస్సత్యలోకచతుర్ముఖయోర్దైవయానప్రాప్యత్వపరబ్రహ్మత్వాభావాత్ చతుర్ముఖలోకేగుణాష్టకావిర్భావ, ఆప్రళయాన్ముక్తానాంతత్రావస్థానం, తతఃపరమాకాశప్రాప్తి, రిత్యనుపపన్నం. అనన్తరంచాబ్రహ్మవిదోపిదేవయానేనగచ్ఛన్తీతినయుక్తం- *సఏనాన్ బ్రహ్మగమయతీతి దేవయానగతానా మవిశేషేణ బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రవణాత్. నపఞ్చాగ్నివిదాం బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రవణం * సఏనానితివాక్యసఙ్కోచకం- తేషామబ్రహ్మవిత్త్వే ప్రమాణాన్తరాభావాత్, దేవయానగతిశ్రవణేనైవతత్రాపిబ్రహ్మవేదనస్యకల్ప్యత్వాత్,. చిత్యాగ్నివిదాం ప్రకరణేదేవయానశ్రవణం ప్రాసఙ్గికమహీనసయాత్పరవిద్యా ప్రకరణాన్వయిస్యాత్,. * తేనైతిబ్రహ్మవిత్పుణ్యకృత్తైజసశ్చేత్యత్రబ్రహ్మవిద ఏవపదాన్తరవిశేష్యత్వసమ్భవాత్ తదపినాబ్రహ్మవిదాం దేవయానగతౌ ప్రమాణం. *ద్వేసృతీఅశృణవ మిత్యత్రద్విత్వావధారణమపినాస్మిన్నర్థే ప్రమాణం- * అథమేయఇత్థంవిదుర్యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యముపాసతే - నేతివాక్యస్యపరవిద్యావ్యతిరిక్తశ్రేయః ప్రదర్శనార్థత్వసమ్భవాత్. ఏవం సర్వత్రబ్రహ్మవేదనకల్పన, ప్రకరణోత్కర్ష, సామానాధికరణ్య, ప్రదర్శనార్థత్వా, దిభిఃనిర్వాహసమ్భవాన్నకాచిదపి శ్రుతిరబ్రహ్మవిదాందేవయానగమనే ప్రమాణం. అతఏవదేవయానగతానస్రవ్యాపి- నవేతిచిన్తానిరవకాశా. హిరణ్యగర్భమేవపరం బ్రహ్మమన్వానస్య - నాబ్రహ్మవిదాంపరబ్రహ్మప్రాప్తి, స్తత్రగుణాష్టకావిర్భావా ద్బ్రహ్మసమానభోగః, తత్రపరబ్రహ్మప్రాప్తానామపునరావృత్తి, రితిసర్వమిదమనుపపన్నం-అబ్రహ్మవిదాంశ్వేతమహాభిషరైవతప్రభృతీనాం బ్రహ్మసభాయామాసికాప్రతిపాదనాత్, క్షుత్పిపాసాకామాద్యభిభవపునర్జన్మప్రతిపాదనా, చ్చ. శ్వేతాదీనామబ్రహ్మవిత్త్వంచపునరావృత్త్యైవసిద్ధం. నహ్యబ్రహ్మవిదాందేవయానేనపరబ్రహ్మప్రాప్తిరేవనివార్యతే, నతుపరబ్రహ్మప్రాప్తిమాత్రం. అమానవేననయనందేవయానగత బ్రహ్మవిదామేవ- నాన్యేషాం. అమానవనీతానామేవఅపునరావృత్తిః- నాన్యేషాంబ్రహ్మప్రాప్తానాం. అతస్సర్వముపపన్నమితి. నైవం- * నాన్యఃపన్థా అయనాయవిద్యతఇతిబ్రహ్మవిద్వ్యతిరిక్తానాం బ్రహ్మప్రాప్తినిషేధాత్. తత్రాప్యబ్రహ్మవిదాందేవయానేన బ్రహ్మప్రాప్తిర్నిషిధ్యతే- నబ్రహ్మప్రాప్తిమాత్రమితిచేత్. తర్హ్యబ్రహ్మవిత్తయాఽభిమతానాంపఞ్చాగ్నివిదాందేవయానగతిర్నస్యాత్. యద్యుచ్యేత - విశిష్టమిహనిషేధ్యం- అబ్రహ్మవిదాందేవయానవిశిష్టబ్రహ్మప్రాప్తిర్నాస్తి. తస్మాదబ్రహ్మవిదాంబ్రహ్మప్రాప్తివిధురదేవయానగతి, ర్దేవయానగతివిధురబ్రహ్మప్రాప్తి, శ్చోపపద్యతఇతి. తదయుక్తం- *అయనాయేత్యేతావన్మాత్రస్యశ్రుతత్వాత్, దేవయానేన బ్రహ్మణఇత్యధ్యాహారప్రసఙ్గా, చ్చ. నన్వనాధ్యాహారాపేక్షే- అయనంచేత్ - దేవయానపూర్వకంబ్రహ్మకర్మకంచవిదితమితిచేన్న-త్వయాదేవయానవిధురబ్రహ్మప్రాప్తే, ర్బ్రహ్మప్రాప్తివిధురదేవయానగతే, శ్చాభ్యుపగతత్వాత్. కించ- అయనశబ్దస్యకస్సఙ్కోచః- యేనవిశిష్టాయనవివక్షా శ్రీయేత. అబ్రహ్మవిదాందేవయానగమనశాస్త్రం, బ్రహ్మప్రాప్తానాంకేషాంచిత్పునరావృత్తిశాస్త్రం, చేతిచేన్న - తయోస్తద్విషయత్వేఽయనశబ్దసఙ్కోచః - తత్సఙ్కోచేతయోస్తద్విషయత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్. తస్మాద్యస్మిన్మతేశ్రుత్యసఙ్కోచఃశాస్త్రద్వయార్థవత్త్వంచ-తదేవోపపన్నమితితావకఃపక్షోఽనుపపన్నః. కించ- సర్వైర్వారితైరధికరణభేదోవర్ణితః. తదయుక్తం- సూత్రకారశైలీవిరోధాత్. అస్మించ్ఛాస్త్రేసర్వత్రబాదరాయణకీర్తనస్యఋష్యన్తరమతవ్యావృత్తివివక్షామూలత్వంతావద్దృశ్యతే- * తదుపర్యపిబాదరాయణస్సమ్భవాదిత్యత్రకర్మకాణ్డ దేవతాధికరణప్రసిద్ధజైమినిమతాద్వైషమ్యవివక్షయాబాదరాయణకీర్తనందృష్టం, * మధ్వాదిష్వసమ్భవాదనధికారంజైమినిః * భావంతుబాదరాయణోఽస్తిహి, * ధర్మంజైమినిః * పూర్వంతుబాదరాయణః, * శేషత్వాత్పురుషార్థవాదోయథాన్యేష్వితిజైమినిః * అధికోపదేశాత్తుబాదరాయణస్యైవంతద్దర్శనాత్, * పరామర్శంజైమినిః * అనుష్ఠేయంబాదరాయణ, స్సామ్యశ్రుతే, రిత్యధికరణేషుపూర్వసూత్రోపన్యస్తఋష్యన్తరమతవ్యావృత్త్యర్థత్వంబాదరాయణకీర్తనస్యదృష్టం,. యత్రఋష్యన్తరమతమఙ్గీకృతం- తత్రనబాదరాయణకీర్తనందృష్టం - యథా * అనుస్మృతేర్బాదరిః, * సమ్పత్తేరితిజైమినిః, * సుకృతదుష్కృతేఏవేతితుబాదరిః, * అవస్థితేరితికాశకృత్స్నః, * తద్భూతస్యతునాతద్భావోజైమినేరపి, * ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమి, రిత్యాదిషు,. ఋష్యన్తరాణామిథోవిరుద్ధేషుమతేషుచరమస్యాఙ్గీకారాత్ బాదరాయణమతస్యపృథక్కీర్తనాభావశ్చదృష్టః- * ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లిఙ్గమాశ్మరథ్యః * అవస్థితేరితికాశకృత్స్నః, * తదుపలబ్ధేరితితుకార్ష్ణాజినిః * సుకృతదుష్కృతేఏవేతితుబాదరిః, * స్వామినఃఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః * ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమిః, ఇత్యాదిషుసూత్రేషు,. అతో బాదరాయణకీర్తనంఋష్యన్తరమతవైషమ్యప్రదర్శనార్థం. ఉభయశబ్దశ్చోపన్యస్తాకారద్వయపరోదృష్టః- * ఉపపూర్వమపీత్యేకే * బహిస్తూభయథాపి, * అభావంబాదరిః * భావంజైమినిః * ద్వాదశాహవదుభయవిధ, మితిచ. ఏవముభయశబ్దస్యకీర్తితమతద్వయవ్యావృత్త్యర్థత్వదర్శనా, ద్బాదరాయ

ణకీర్తనస్యఋష్యన్తరమతవైషమ్య ప్రదర్శనార్థత్వాత్, అతఏవశేషశబ్దస్యనఞ్పూర్వకత్వాయోగా, చ్చత్రిశిరస్కవిచారాస్పదైకార్థవిషయత్వం *కార్యంబాదరిరిత్యాదిసూత్రసముదాయస్యస్వరసతః ప్రతిపన్నమితియుక్తమైకాధికరణ్యం. *దర్శనాచ్చేతిసూత్రే * తయోర్ధ్వమాయన్ *తస్యతావదేవేతివాక్యంఇతరైరుదాహృతం. తతోపి *పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్యేతివాక్యోదాహరణంసఫలం - అస్యవాక్యస్యసాక్షాన్మోక్షపరత్వసమ్ప్రతిపత్త్యాక్రమముక్తివిషయత్వేననిర్వాహస్యానుపపన్నత్వా, దత్రచశరీరాదుత్థానశ్రవణేనార్చిరాదిగతవిషయత్వస్యదురపహ్నవత్వా, చ్చ. ....

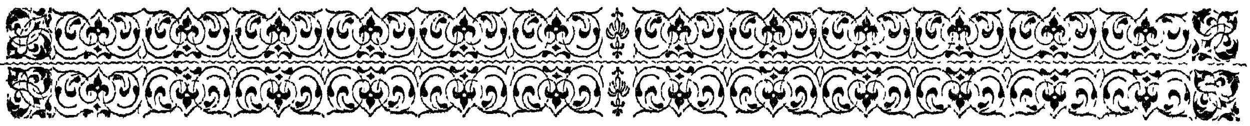
కార్యాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీమద్భగవద్రామానుజవిరచితశారీరక మీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణావిలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్య తృతీయఃపాదః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౧౫౦.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా-౫౨౨.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

చతుర్థాధ్యాయే— చతుర్థః పాదః.

సమ్పద్యావిర్భావాధికరణమ్.

సమ్పద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాత్ ॥

పరంబ్రహ్మోపాసీనానా, మాత్మానంచ ప్రకృతివియుక్తంబ్రహ్మాత్మకముపాసీనానా, మర్చిరాదినా మార్గేణా పునరావృత్తిలక్షణాగతిరుక్తా- ఇదానీంముక్తానామైశ్వర్యప్రకారంచిన్తయితుమారభతే. ఇదమామ్నాయతే * ఏవమేవైషసంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయపరంజ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతఇతి. కిమస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయపరంజ్యోతిరుపసమ్పన్నస్యదేవాదిరూపవత్సాధ్యేనరూపేణ సమ్బన్ధోఽనేనవాక్యేన ప్రతిపాద్యతే- ఉతస్వాభావికస్యస్వరూపస్యావిర్భావఇతిసంశయే- సాధ్యేనరూపేణ సమ్బన్ధఇతియుక్తం. అన్యథాహ్యపురుషార్థావబోధిత్వంమోక్షశాస్త్రస్యస్యాత్ - స్వరూపస్యస్వతోఽపురుషార్థత్వదర్శనాత్. నహిసుషుప్తౌదేహేన్ద్రియవ్యాపారేషూపరతేషుకేవలస్యాత్మస్వరూపస్యపురుషార్థసమ్బన్ధోదృశ్యతే. నచదుఃఖనివృత్తిమాత్రంపరంజ్యోతిరుపసమ్పన్నస్యపురుషార్థః- యేనస్వరూపావిర్భావఏవ మోక్షఇత్యుచ్యేత- * సఏకోబ్రహ్మణఆనన్దఃశ్రోత్రియస్యచాకామహతస్య * రసంహ్యేవాయంలబ్ధ్వానన్దీభవతీత్యాదిభ్యో ముక్తస్యసుఖానన్త్యశ్రవణాత్. నచాపరిచ్ఛిన్నానన్దరూపచైతన్యమేవాస్యస్వరూపం-తచ్చసంసారదశాయామవిద్యయాతిరోహితంపరంజ్యోతిరుపసమ్పన్నస్యావిర్భవతీతిశక్యంవక్తుం- జ్ఞానస్వరూపస్య తిరోధానాసమ్భవాత్. ప్రకాశపర్యాయస్యజ్ఞానస్య తిరోధానంతద్వినాశఏవేతిహిపూర్వమేవోక్తం. నచప్రకాశమాత్రస్యానన్దతాసమ్భవతి- సుఖస్వరూపతాహ్యానన్దస్వరూపతా. సుఖస్వరూపత్వంచాత్మనోఽనుకూలత్వం-ప్రకాశమాత్రాత్మవాదినఃకస్యప్రకాశోఽనుకూలవేదనీయోభవేదితిప్రకాశమాత్రాత్మవాదినఃకథంచిదప్యానన్దస్వరూపతాదురుపపాదా. స్వరూపావాప్తిమాత్రేచసాధ్యే- స్వరూపస్యనిత్యనిష్పన్నత్వాదుపసమ్పన్నస్య * స్వేన

౧॥ సూ. సమ్పద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాత్ ॥ పాదసఙ్గతిమాహ (పరంబ్రహ్మేత్యాదినా) విషయవాక్యే * నచపునరావర్తతఇతిశ్రవణాత్ అపునరావృత్తిలక్షణేత్యుక్తం. కిం * అస్మాచ్ఛరీరాదిత్యాదివాక్యముక్తస్యసాధ్యేనరూపేణసమ్బన్ధః ప్రతిపాద్యతే- ఉతస్వాభావికస్వరూపావిర్భావః. కింస్వరూపావిర్భావపరత్వేమోక్షశాస్త్రస్యపురుషార్థావబోధిత్వంసమ్భవతి- నేతి. కింస్వరూపస్యస్వతోఽపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వంసమ్భవతి- నేతి. కిమానన్దస్వరూపస్యతిరోధానంసమ్భవతి-నేతి,. కిమావిర్భావపరత్వేఽభినిష్పత్తిశబ్దవైయర్థ్యమస్తి- నేతి, చ. యదావైయర్థ్యం, యదాచతిరోధానాసమ్భవేనస్వతోఽపరిచ్ఛిన్నానన్దాయోగాత్ శాస్త్రస్యనపురుషార్థపర్యవసానం,- తదాసాధ్యేనరూపేణసమ్బన్ధః ప్రతిపాద్యస్స్యాత్. యదానాభినిష్పత్తివ్యపదేశవైయర్థ్యం, యదాచతిరోధానసమ్భవేనస్వతోఽపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వోపపత్తేఃమోక్షశాస్త్రస్యపురుషార్థపర్యవసానం,- తదాస్వాభావికరూపావిర్భావః ప్రతిపాద్యస్స్యాత్. రూపేణ-ఆకారేణ. (నచదుఃఖనివృత్తిమాత్రంపరంజ్యోతిరుపసమ్పన్నస్యపురుషార్థఇతి) అత్రాయంభావః-దుఃఖనివృత్తిమాత్రంమోక్షశ్చేత్- సంసారనిర్విశేషస్స్యాత్- పురుషార్థాపురుషార్థమిశ్రత్వాత్. దుఃఖనివృత్తిస్సుఖప్రాప్తిశ్చేష్టేదృష్టే, సుఖనివృత్తిర్దుఃఖప్రాప్తిశ్చానిష్టేదృష్టే,- తత్రదుఃఖనివృత్తేరిష్టత్వాత్, సుఖనివృత్తేరనిష్టత్వా, దిష్టానిష్టమిశ్రోమోక్షస్సంసారతుల్యఇతి-తస్మాత్పురుషార్థాపురుషార్థమిశ్రోనమోక్షఏవేతి. స్వరూపభూతస్యైవాపరిచ్ఛిన్నస్యానన్దస్యతిరోధాననివృత్తౌతథాత్వం ప్రకాశతఇతిశ్రుత్యర్థఇత్యత్రాహ (నచేతి) తదుపపాదయతి (జ్ఞానస్వరూపస్యేతి) తిరోధానతన్నివృత్త్యోస్సమ్భవేఽపిపురుషార్థరూపత్వంస్వరూపస్యప్రతిక్షిపతి (నచప్రకాశేతి) (కస్యేతి) అనుకూలత్వంనామసప్రతియోగికోధర్మవిశేషః- ప్రకాశవదిత్యర్థః. అన్యథాఽనుకూలత్వమేవనస్యాదితిభావః. నకేవలంతర్కవిరోధః- శ్రుతివిరోధశ్చేత్యాహ (స్వరూపావాప్తీతి) (అనర్థకంస్యాత్) అభినిష్పత్తిశబ్దానర్థక్యమిత్యర్థః. స్వేనశబ్దఃకథమిత్యత్రాహ (స్వేనేతి) స్వశబ్దోఽసాధా

రూపేణాభినిష్పద్యతఇతివచనమనర్థకంస్యాత్. అతోఽపూర్వేణసాధ్యేనరూపేణసమ్బధ్యతే. ఏవంచ *అభినిష్పద్యతఇతివచనంముఖ్యార్థమేవభవతి. * స్వేనరూపేణేత్యప్యనన్యైకాన్తేనస్వాసాధారణేనాభి నిష్పద్యతఇతి సఙ్గచ్ఛతఇతి. ... ...

ఏవంప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే (సమ్పద్యావిర్భావఇతి) అయంప్రత్యగాత్మాఽర్చిరాదినాపరంజ్యోతిరుపసమ్పద్యయందశావిశేషమాపద్యతే- సస్వరూపావిర్భావరూపః- నాపూర్వాకారోత్పత్తిరూపః. కుతః. (స్వశబ్దాత్) *స్వేనరూపేణేతివిశేషణోపాదానాదిత్యర్థః. ఆగన్తుకవిశేషపరిగ్రహేహి *స్వేనరూపేణేతివిశేషణమనర్థకంస్యాత్- అవిశేషణేఽపితస్యస్వకీయరూపత్వసిద్ధేః. ....

యత్తూక్తం స్వరూపస్య నిత్యప్రాప్తత్వాత్ * ఉపసమ్పద్యాభినిష్పద్యతఇతివచనమనర్థకమితి- తత్రోత్తరం.

౨॥ సూ. ముక్తః ప్రతిజ్ఞానాత్ ॥ కర్మసమ్బన్ధతత్కృతదేహాదివినిర్ముక్తఃస్వాభావికరూపేణావస్థితోఽత్ర *స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతఇత్యుచ్యతే-అతోనిత్యప్రాప్తస్యాపిస్వరూపస్యకర్మరూపావిద్యాతిరోహితస్యతిరోధాననివృత్తిరత్రాభినిష్పత్తిరుచ్యతే.కుతః. (ప్రతిజ్ఞానాత్) సాహిప్రతిపాద్యతయాప్రతిజ్ఞాతా. కుతఇదమవగమ్యతే. *యఆత్మేతిప్రకృతంప్రత్యగాత్మానంజాగరితాద్యవస్థాత్రితయవినిర్ముక్తం, ప్రియాప్రియహేతుభూతకర్మారబ్ధశరీరవినిర్ముక్తం, చప్రతిపాదయితుం *ఏతంత్వేవతేభూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీతిపునఃపునరుక్త్వా * ఏవమేవైషసంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయపరంజ్యోతిరుపసమ్పద్యస్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతఇత్యభిధానాత్. అతఃకర్మణాసమ్బద్ధస్యపరంజ్యోతిరుపసమ్పద్యబన్ధనివృత్తిరూపాముక్తిః స్వేనరూపేణాభి నిష్పత్తిరుచ్యతే. స్వరూపావిర్భావేఽప్యభి నిష్పత్తిశబ్దోదృశ్యతే - యుక్త్యాఽయమర్థోనిష్పద్యతఇత్యాదిషు.......................................

రణ్యపరః- నత్వసాధ్యత్వపరః- అభినిష్పత్తివచనాత్. స్వరూపేణాభినిష్పద్యతే- రూపవిశిష్టతయాసాధ్యతఇతి- రూపంసాధ్యమిత్యర్థః. (ఏవంచేతి) స్వశబ్దాభినిష్పత్తిశబ్దావుభావపిముఖ్యావిత్యర్థః. ... ...

రాద్ధాన్తంవక్తుంసూత్రముపాదత్తే (సమ్పద్యేతి) (యందశావిశేషమితి) దశా- అవస్థా. జ్ఞానవికాసస్యకాలవిశేషేఽభావాదవస్థాత్వం, జ్ఞానస్యవికాసార్హత్వాత్స్వాభావికత్వం,. (స్వేనరూపేణేతివిశేషణమనర్థకంస్యాదితి) కథమానర్థక్యం- స్వాసాధారణ్యంహ్యుక్తమిత్యత్రాహ (అవిశేషణేఽపీతి) *పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్యాభినిష్పద్యతఇత్యేతత్సమ్బన్ధాదేవతదసాధారణత్వంసిద్ధం- నహ్యన్యస్యరూపేణాన్యోనిష్పద్యతే. అతస్తత్సమ్బన్ధాదేవతదసాధారణ్యంసిద్ధమితిస్వేనపదమనర్థకంస్యాదిత్యర్థః. ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యత్తూక్తమితి)

౨॥ సూ. ముక్తః ప్రతిజ్ఞానాత్ ॥ *ముక్తఇతిప్రతిజ్ఞాఖణ్డంవ్యాచష్టే (కర్మేతి) తతఃకిమిత్యత్రాహ (అతఇతి) పూర్వమసిద్ధాయాస్తిరోధాననివృత్తేర్వాచకత్వాదభినిష్పత్తిశబ్దోనానర్థకఇత్యర్థః. * ప్రతిజ్ఞానాదితిహేతుంవ్యాచష్టే (సాహీతి) సా - తిరోధాననివృత్తిః. నివృత్తతిరోధానంస్వరూపంప్రతిజ్ఞాతమితిభావః. తథాప్రతిజ్ఞాతమితికథమవగతమిత్యాహ (కుతఇదమితి) (యఆత్మేత్యాది) జాగ్రదాద్యవస్థాసూచ్యమానాసుప్రత్యవస్థం * ఏతంత్వేవతేభూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీత్యుక్తం. తత్ర *ఏతంత్వేవతేఽనువ్యాఖ్యాస్యామీతి ప్రతిపర్యాయముక్తస్యైతచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వాత్, * యఆత్మేత్యాదినాప్రకృతస్యాపహతపాప్మత్వాదిగుణకత్వా, దపహతపాప్మత్వాదీనాంచజాగ్రదాద్యవస్థస్యాసమ్భవాత్, గుణాష్టకయుక్తస్వాభావికరూపకథనమేవప్రతిజ్ఞాతం- శ్రోతురాశయపరీక్షార్థంజాగరాదికథనం. తస్మాత్ * వ్యాఖ్యాస్యామీత్యుక్తంవ్యాఖ్యాతవ్యరూపం స్వాభావికమేవేత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ (అతఃకర్మణేతి) అభినిష్పత్తిశబ్దఃకథంవాచకఇత్యత్రాహ (స్వరూపావిర్భావేఽపీతి) (నిష్పద్యతఇత్యాదిష్వితి) ఆదిశబ్దేన * విచార్యచపునఃపునః। ఇదమేకంసునిష్పన్నమిత్యాదిప్రయోగోవివక్షితః. ఏవమయమర్థస్సాధ్యతఇతిసిద్ధిపర్యాయత్వేనప్రయుజ్యమానోఽభినిష్పత్తిశబ్దఆవిర్భావస్యాపివాచకఇత్యర్థః...............................

యచ్చోక్త మాత్మస్వరూపస్య సుషుప్తావపురుషార్థత్వదర్శనాత్స్వరూపావి
ర్భావే మోక్షశాస్త్రస్యాపురుషార్థావబోధిత్వం స్యాదితి కృత్వా దేవాద్యవస్థావ
త్సుఖసమ్బన్ధ్యవస్థాన్తరప్రాప్తిరభినిష్పత్తిరితి - తత్రోత్తరం.

౩॥ సూ. ॥ ఆత్మా ప్రకరణాత్ ॥ స్వరూపేణైవాయమాత్మా అపహతపాప్మత్వాదిసత్యసఙ్కల్పత్వపర్యన్తగుణకః ప్రకరణాదవగమ్యతే - *య ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇతి హి ప్రజాపతివాక్యప్రక్రమః. ఇదం చ ప్రకరణం ప్రత్యగాత్మవిషయమితి *ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్త్వి త్యత్ర ప్రతిపాదితం. అతోఽపహతపాప్మత్వాదిస్వరూప ఏవాయమాత్మా సంసారదశాయాం కర్మాఖ్యావిద్యయా తిరోహితస్వరూపః పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్యావిర్భూతస్వరూపో భవతి. అతః ప్రత్యగాత్మనోఽపహతపాప్మత్వాదయః స్వాభావికా గుణాః పరంజ్యోతిరుపసమ్పన్నస్యావిర్భవన్తి- నోత్పద్యన్తే. యథోక్తం భగవతా శౌనకేనాపి *యథా న క్రియతే జ్యోత్స్నా మలప్రక్షాళనాన్మణేః। దోషప్రహాణాన్న జ్ఞానమాత్మనః క్రియతే తథా। యథోదపానకరణాత్క్రియతే న జలామ్బరం। సదేవ నీయతే వ్యక్తిమసతస్సమ్భవః కుతః। తథా హేయగుణధ్వంసాదవబోధాదయో గుణాః। ప్రకాశ్యన్తే న జన్యన్తే నిత్యా ఏవాత్మనో హి త ఇతి. అతో జ్ఞానానన్దాదిగుణానాం కర్మణా ఆత్మని సఙ్కుచితానాం పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్య కర్మరూపబన్ధక్షయే వికాసరూపావిర్భావో నానుపపన్న ఇతి సుష్ఠూక్తం సమ్పద్యావిర్భావ ఇతి. ....

సమ్పద్యావిర్భావాధికరణం సమాప్తమ్.

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యచ్చోక్తమితి)

౩॥ సూ. ॥ ఆత్మా ప్రకరణాత్ ॥ పరమాత్మవిషయం హీదం వాక్యమిత్యత్రాహ (ఇదం చేతి) స్వాభావికత్వే సర్వదోపలభ్యేరన్నిమే గుణా ఇత్యత్రాహ (అత ఇతి) ఆనన్దశ్చేత్ - ఔపాధికాకారసమ్బన్ధ నిబన్ధనో న భవతి. సంసారదశాయాం స్వాభావికానన్దస్య తిరోహితత్వాదౌపాధికరూపసమ్బన్ధసాపేక్ష ఆనన్దయోగో భవతి. అత ఏవ సుషుప్తౌ చానన్దాయోగః- న త్వానన్దస్యోపాధికాకారహేతుత్వస్వాభావ్యాత్. తిరోధాననివృత్తౌ స్వాభావిక ఏవానన్ద ఆవిర్భవతీతి - స్వరూపావిర్భావపరత్వే మోక్షశాస్త్రస్య నాపురుషార్థావబోధిత్వమిత్యర్థః. ... ...

పరే చాపరే చ *పరంజ్యోతిరితి జ్యోతిశ్శబ్దస్య భౌతికపరత్వశఙ్కాయా మాత్మవిషయత్వప్రతిపాదకం *ఆత్మా ప్రకరణాదితి సూత్రం వ్యాచక్షతే తదయుక్తం-అస్మాభిర్దహరాధికరణనిర్ణీతత్వాత్, తైశ్చ *జ్యోతిర్దర్శనాదిత్యత్ర సమర్థితత్వా, చ్చ భౌతికవిషయత్వశఙ్కానుదయాదధికశఙ్కాహేత్వభావాచ్చ. అతోఽపురుషార్థత్వపరిహారపరత్వం యుక్తం. అనధ్యాహారే సూత్రవైయర్థ్యాత్తత్పరిహారార్థోఽధ్యాహారో న దోషాయ - అపి తు గుణాశ్చైవ లక్ష్యన్తే స్వాభ్యస్తత్వాత్మసమ్బన్ధితయా శ్రుతగుణవాచిపదాధ్యాహారో న్యాయ్యః. కః పునర్విశేషః పూర్వావస్థాత ఇతి శఙ్కాయాం ద్వితీయసూత్రమవతారయన్తి. తత్ర పరే ప్రష్టవ్యాః- కిం కాల్పనికాకారనివృత్తిస్స్వరూపం వా- తదతిరిక్తం వేతి. ఆద్యే మోక్షోపాయవైయర్థ్యం. ద్వితీయే నివృత్తిర్బాధ్యా వా- న వా. బాధ్యా చేత్ - అపునరావృత్తిశ్రుతివిరోధః. అబాధ్యా చేత్ - పరమార్థవిశేషవత్త్వం. నివృత్తిర్జడా వా- న వా. జడా చేత్- అజడస్య జడధర్మత్వం స్యాత్. తతశ్చ భవద్భిరుక్తా ఏవ దోషాస్స్యుః, విజాతీయనానాత్వం చ స్యాత్,. అజడా చేత్ - సజాతీయనానాత్వం స్యాత్. సా చ నివృత్తిః కస్మై ప్రకాశతే. యది బ్రహ్మణః- తదయుక్తం - స్వానుభవస్వభావస్యావిద్యయా వినాప్యన్యానుభవరూపత్వవిరోధాత్. యది స్వస్మై-తదా ప్రత్యగర్థద్వయప్రసఙ్గః.——— అన్యే తు పరంజ్యోతిరుపసమ్పన్నస్య జక్షణాదిశ్రవణాద్విలక్షణసాంసారికఫలప్రాప్తిరేయముక్త ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా- ముక్తాత్మప్రతిపాదనప్రతిజ్ఞానాత్, జక్షణాదేస్సాఙ్కల్పికత్వోపపత్తే, శ్చ సిద్ధాన్తపరమధికరణాన్తరం ద్వితీయసూత్రం వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- *సఙ్కల్పాదేవ తచ్ఛ్రుతేరిత్యత్ర పితృలోకాదిసృష్టేస్సత్యసఙ్కల్పమూలతాయా ఉపపాదయిష్యమాణత్వాత్ అత్ర వక్తవ్యాభావా, దశ్లిష్టవినష్టోత్తరపూర్వాఘత్వాత్ప్రారబ్ధేతరవిధూతకర్మత్వాచ్చ పరంజ్యోతిరుపసమ్పన్నస్య సంసారిత్వశఙ్కానుదయాత్,. అభినిష్పన్నం రూపం కిమపహతపాప్మత్వాదివిశిష్టస్వరూపం - ఉత జక్షణాదినిష్పాదనశక్తిరితి విచారే - పూర్వం కర్మసమ్బన్ధభాజః పాప్మప్రాగభావప్రధ్వంసాత్యన్తాభావరూపాపహతపాప్మత్వాద్యయోగాత్తదావిర్భావానుపపత్తేర్జక్షణాదిశక్తిరితి పూర్వపక్షం కృత్వా - పుణ్యపాపహేతుభూతవ్యాపారచిరధృతదేహేన్ద్రియశోకాదిహేతుషు సత్స్వపి పాపజరాద్యుత్పత్తిప్రతిబన్ధశక్తేర్నిత్యాయాః ప్రాక్తిరోభూతాయా ఆవిర్భావోపపత్తే, ర్జక్షణాదిశక్తేరపి సత్యసఙ్కల్పత్వాన్తర్భావా, చ్చాపహతపాప్మత్వాదిలక్షణం స్వరూపమితి సిద్ధాన్తపరమధికరణాన్తరం తృతీయం సూత్రం వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం- అపహతపాప్మత్వాదిలక్షణం స్వరూపమితి వ్యవస్థాపితే సతి *బ్రాహ్మేణ జైమినిరిత్యధికరణస్యానుత్థానప్రసఙ్గాత్. అతోఽపురుషార్థాభినిష్పత్తివచనవైయర్థ్యశఙ్కాపరిహారపరత్వమేవ సూత్రద్వయస్య న్యాయ్యమ్. ....

సమ్పద్యావిర్భావాధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ సూ. ॥ అవిభాగేనదృష్టత్వాత్ ॥

కిమయంపరంజ్యోతిరుపసంపన్నఃసర్వబన్ధవినిర్ముక్తఃప్రత్యగాత్మాస్వాత్మానంపరమాత్మనఃపృథగ్భూత మనుభవతి - ఉతతత్ప్రకారతయాతదవిభక్తమితివిశయె- *సోఽశ్నుతేసర్వాన్కామాన్సహబ్రహ్మణావిపశ్చి తా *యదాపశ్యఃపశ్యతేరుక్మవర్ణంకర్తారమీశంపురుషంబ్రహ్మయోనిం। తదావిద్వాన్పుణ్యపాపేవిధూయని రఞ్జనఃపరమంసామ్యముపైతి *ఇదంజ్ఞానముపాశ్రిత్యమమసాధర్మ్యమాగతాః। సర్గేపినోపజాయన్తేప్రళయె నవ్యథన్తిచఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యాం ముక్తస్యపరేణసాహిత్యసామ్యసాధర్మ్యావగమాత్ పృథగ్భూతమనుభ వతి. ... ...

ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే (అవిభాగేనేతి) పరస్మాద్బ్రహ్మణఃస్వాత్మానమవిభాగేనానుభవతిముక్తః. కుతః. (దృష్టత్వాత్) పరబ్రహ్మోపసమ్పత్త్యానివృత్తావిద్యాతిరోధానస్యయాథాత్మ్యేనస్వాత్మనోదృష్టత్వాత్. స్వాత్మనఃస్వరూపంహి *తత్త్వమసి *అయమాత్మాబ్రహ్మ *ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం *సర్వంఖల్విదం బ్ర హ్మేత్యాదిసామానాధికరణ్యనిర్దేశైః, * యఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరోయమాత్మానవేదయస్యాత్మాశరీరం యఆత్మానమన్తరోయమయతిసతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః * అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానాంసర్వాత్మేత్యాదిభి, శ్చపరమాత్మాత్మకంతచ్ఛరీరతయాతత్ప్రకారభూతమితిప్రతిపాదితం *అవస్థితేరితికాశకృత్స్నఇత్యత్ర-అతో ఽవిభాగేనాహంబ్రహ్మాస్మీత్యేవానుభవతి. సామ్యసాధర్మ్యవ్యపదేశో బ్రహ్మప్రకారభూతస్యైవప్రత్యగాత్మ నఃస్వరూపంతత్సమమితి-దేవాదిప్రాకృతరూపప్రహాణేనబ్రహ్మసమానశుద్ధింప్రతిపాదయతి. సహశ్రుతిస్త్వే వంభూతస్యప్రత్యగాత్మనఃప్రకారిణాబ్రహ్మణాసహతద్గుణానుభవంప్రతిపాదయతీతినకశ్చిద్విరోధః. బ్రహ్మ ప్రకారతయాతదవిభాగోక్తేర్హి *సఙ్కల్పాదేవతచ్ఛ్రుతేరిత్యాది, నవిరుధ్యతే-*అధికన్తుభేదనిర్దేశాత్ *అ ధికోపదేశాదిత్యాది,చ. ....

అవిభాగేనదృష్టత్వాధికరణంసమాప్తమ్.

౪॥ సూ. ॥ అవిభాగేనదృష్టత్వాత్ ॥ అవాన్తరసఙ్గతిఃస్పష్టా. ముక్తఃకిమాత్మానంపరమాత్మనఃపృథగ్భూతమనుభవతి- ఉత తత్ప్రకారతయాతదవిభక్తం. కింసాహిత్యసామ్యసాధర్మ్యవచనాన్యవిభాగేనానుభవేవిరుధ్యన్తే- నేతి. కింప్రకారభూతస్యైవసాహిత్యాదికముపప న్నం- నేతి. నచేత్- తద్వచనవిరోధాత్పృథగ్భావేనానుభవః. ఉపపన్నంచేత్ - తద్వచనావిరోధాదవిభాగేనానుభవః. యథావస్థితస్యోపాస్యత్వే, యథోపాసనభావిత్వేచఫలస్య, స్థితేకథంపూర్వపక్షోత్థానమితిశఙ్కాయాంసహశ్రుతిసామ్యశ్రుతిసాధర్మ్యస్మృతీనాంబలాత్తత్క్రతున్యాయోఽపోది తఇత్యభిప్రాయేణపూర్వపక్షమాహ (సహబ్రహ్మణేతి) శ్రుతేర్భోక్తృసాహిత్యపరత్వంపూర్వపక్షిణోమతం. సామ్యసాధర్మ్యశబ్దానార్థభేదవివక్ష యాప్రయుక్తౌ - అపితూదాహృతశ్రుతిస్మృతివచనస్థత్వాత్ప్రయుక్తౌ. సామ్యస్యపారమ్యేసతిప్రకారప్రకారిభావాదిలక్షణవైషమ్యం బద్ధావస్థా యామేవేతిపూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః.... ... ...

(అవిభాగేనేతి) యాథాత్మ్యేనస్వరూపందృష్టమస్తు- తతఃకిమిత్యత్రాహ (స్వాత్మనఃస్వరూపంహీతి) స్వరూపైక్యవ్యావృత్త్యర్థమాహ (యఆత్మనీతి) (అహంబ్రహ్మాస్మీత్యేవానుభవతీతి) అహమర్థస్యతత్పర్యన్తత్వేనతద్బుద్ధిశబ్దయోశ్చతత్పర్యన్తత్వాత్తథాత్వేనానుభవతీత్యర్థః. (నక శ్చిద్విరోధః) సహశ్రుతేర్భోగ్యసాహిత్యపరత్వా, ద్భోగ్యసాహిత్యస్యబ్రహ్మపర్యన్తత్వేపిసమ్భవా, త్తత్పర్యన్తత్వేనానుభవేనవిరోధఇత్యర్థః. ఉక్తప్ర కారఏవావిభాగః- నతుస్వరూపైక్యమవిభాగః- తథాసతిపూర్వాపరనైఘట్యాదిత్యాహ (బ్రహ్మప్రకారతయేతి)... ... ...

పరేత్వత్ర *సతత్రపర్యేతీత్యధికరణాధికర్తృవ్యభావేనో, పసమ్పత్తౌకర్మకర్తృభావేన, చభేదంపూర్వపక్షీకృత్య- *తత్త్వమసీత్యాదివాక్యైః పరమాత్మనోదృష్టత్వా, ద్యథాదర్శనంఫలత్వా, న్నదీసముద్రనిదర్శనాదిభి, శ్చావిభాగంసిద్ధాన్తయన్తి. *స్వేమహిమ్నిప్రతిష్ఠితఇతివత్ * సతత్రప ర్యేతీత్యాదీనామర్థః. అస్మిన్పక్షేపరవిద్యాప్రకరణస్థానాంముక్తౌభేదశ్రుతీనాంగుణానుభవశ్రుతీనాంచాముఖ్యార్థత్వమితి - తాసామభేదశ్రుతీనాం చముఖ్యార్థత్వానుగుణఃపక్షఏవప్రబలః.——— భేదశ్రుత్యముఖ్యార్థత్వదోషోఽపరేషామపిసమానః. ఔపాధికనామరూపప్రహాణేనసంశ్లేషేదృ ష్టాన్తోనదీసముద్రఘటకరకాకాశాదిరితిసర్వముపపన్నం.——— అన్యేతు *సహబ్రహ్మణా *యథోదకంశుద్ధేశుద్ధమాసిక్తంతాదృగేవేత్యత్ర తాదృక్త్వముక్తం- నతుతద్భావః,. *సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్త్రీత్యాదిభేదవ్యపదేశా, న్ముక్తస్యస్వపరవిజ్ఞానవత్తయాస్వాపప్రళయయోరివవిభాగశక్తి మత్తయానిర్వాహయోగాత్, *శుకస్సర్వగతోభూత్వాసర్వాత్మాసర్వతోముఖః। ప్రత్యభాషతధర్మాత్మాభోశబ్దేనానునాదయన్నితిసర్వాత్మభూ తస్యాపిసమ్భాషణాదిదర్శనా, ద్వైదాన్తైతేషు *యఏవంవేదాహంబ్రహ్మాస్మీతిసఇదంసర్వంభవతీత్యామ్నాతోముక్తస్యసర్వాత్మభావస్సంశ్లేషమాత్ర

౫॥ సూ. ॥ బ్రాహ్మేణ జైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః ॥

ప్రత్యగాత్మనః పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్య నివృత్తతిరోధానస్య స్వరూపావిర్భావ ఏవేత్యుక్తం- తత్ర యేన స్వరూపేణాయమావిర్భవతి- తత్స్వరూపం శ్రుతివైవిధ్యాద్విచార్యతే. కిమపహతపాప్మత్వాదికమేవాస్య స్వరూపమితి తేన రూపేణాయమావిర్భవతి- ఉత విజ్ఞానమాత్రమేవేతి తేన రూపేణ- అథోభయోరవిరోధ ఇత్యుభయరూపేణేతి. కిం తావత్ప్రాప్తం. బ్రాహ్మేణేతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. బ్రాహ్మేణ- అపహతపాప్మత్వాదినేత్యర్థః. అపహతపాప్మత్వాదయో హి దహరవాక్యే బ్రహ్మసమ్బన్ధితయా శ్రుతాః. బ్రాహ్మేణేతి కుతోఽవగమ్యతే. (ఉపన్యాసాదిభ్యః) ఉపన్యస్యన్తే హి బ్రహ్మగుణాః అపహతపాప్మత్వాదయః ప్రత్యగాత్మనోఽపి ప్రజాపతివాక్యే *య ఆత్మాఽపహతపాప్మేత్యాదినా* సత్యసఙ్కల్ప ఇత్యన్తేన. ఆదిశబ్దేన సత్యసఙ్కల్పత్వాదిగుణాయత్తాః జక్షణాదయః *జక్షత్ క్రీడన్ రమమాణ ఇత్యాదివాక్యావగతా వ్యవహారా గృహ్యన్తే. అత ఏభ్య ఉపన్యాసాదిభ్యః ప్రత్యగాత్మనో విజ్ఞానమాత్రస్వరూపత్వం న సమ్భవతీతి జైమినేర్మతమ్. ....

మితి పూర్వపక్షం కృత్వా- భోక్తృభోగ్యేశ్వరైర్గఙ్గాజలవత్, క్షీరే నీరవ, దవిభాగం గచ్ఛతి - నామరూపప్రవిలయ ప్రతిపాదన సామానాధికరణ్యాభ్యాం, *పరేఽవ్యయే సర్వ ఏకీభవన్తీత్యాది శ్రుతేశ్చ. శక్తిభేదస్య విద్యమానత్వాత్ భేదవాదా అవిరుద్ధాః. అవిభాగాపత్తావపి స్వపరసమ్బన్ధ ఉపపన్నః- సుషుప్తావివ కరణాధీన జ్ఞానత్వే సత్యుపరత కరణత్వాభావాత్. అతః స్థిత ఏవ సర్వాత్మభావే శరీరభేదేన విహర్తుమిచ్ఛతి చేత్ - విహరతీతి సిద్ధాన్తయన్తి. అస్మిన్ పక్షే పూర్వపక్షసిద్ధాన్తయోః శబ్దమాత్రేణ భేదః- న త్వర్థతః- స్వపరసమ్బన్ధవిభాగశక్త్యనపగమాత్, తత్కార్యసమ్బన్ధస్య పృథగ్వ్యవహారాణాంచ విద్యమానత్వాత్,, కదాచిదసమ్బన్ధేనాపి స్థితిరితి చేత్, తదయుక్తం- కరణానపేక్షజ్ఞానస్య సఙ్కోచకాభావాత్. యద్యప్యసమ్బన్ధః- తథాపి సుషుప్తాత్మనాం పరస్పరైక్యాభావాత్తద్వన్నావిభాగః. దేహాద్యుపాధిసమ్బన్ధాన్న పరస్పరైక్యమితి చేత్ -తర్హి సూక్ష్మచిత్తత్త్వాదివభేదో దురపహ్నవః. అచితశ్శక్తిమాత్రశేషత్వాభావాన్నానావస్థత్వాత్తస్మాద్భేద ఇతి చేత్. తర్హి నిస్సమ్బన్ధేపి తస్మిన్నీశ్వరాత్సర్వజ్ఞాద్భేదస్స్యాదేవ - అన్యతరశరనిభేదకధర్మస్య విద్యమానత్వాదేవ. కించ- యద్యయుతసిద్ధిరవిభాగః- అస్మత్సిద్ధాన్తాభ్యుపగమస్స్యాత్. న హ్యత్యన్తభేదనివృత్తిః- బ్రహ్మజ్ఞానపక్షప్రసఙ్గాత్, నాప్యౌపాధికభేదనివృత్తిః- భాస్కరమతాదవిశేషాపాతాత్. నాప్యేకసముదాయాన్తర్భావః- దేవదత్తస్య పరిషత్సామానాధికరణ్యవత్ *స ఇదం సర్వమితి సామానాధికరణ్యస్య ముఖ్యత్వాయోగాత్. నాపి సర్వథా భేదనివృత్తిః- శక్తితో భేదస్యాభ్యుపగమాత్. విభాగశక్తివ్యతిరిక్తభేదాభావ ఇతి చేత్. కిం తదా విభాగో నాస్తి- కింతు విభాగశక్తిరేవేతి మతం. తన్న- అణుత్వస్య స్థితత్వాత్. అణుత్వం త్యక్తం- న వా. త్యక్తం చేత్- సర్షపఘటమహీధరాదీనామివ స్వరూపగత పరిమాణ విరహేణ లయాభ్యుపగమే స్వరూపానిత్యత్వమేవ స్యాత్. న చేత్ - విభాగశక్తివ్యతిరిక్తభేదస్య స్థితౌ నావిభాగః. కించ - విభాగశక్తివ్యతిరిక్త నిత్యభేదానభ్యుపగమే- విభాగశక్త్యా కదాచిదాత్మానం విభజ్య విహరన్ముక్తః కిం పూర్వముక్త ఏవాత్మా వా - రామకృష్ణాదివత్పరమాత్మైకదేశో వేతి వికల్పే సతి- ఇదానీముద్భూత శీకరస్య పూర్వప్రలీన శీకరాంశానన్యత్వ నిశ్చయస్యేవ దేవదత్తాత్మానన్యత్వ నిశ్చయస్య దుష్కరత్వాన్ముక్తైశ్వర్యాంశసఙ్కరస్స్యాత్. తతశ్చ కదాచిన్ముక్తస్యాపి జగద్వ్యాపారసమ్భవస్స్యాత్. ఈశ్వరస్సర్వజ్ఞత్వాచ్ఛక్తిమాత్రావశేషమపి ముక్తమసఙ్కీర్ణం జానాతీతి న జగద్వ్యాపారప్రసఙ్గ ఇతి చేత్. తర్హ్యసఙ్కీర్ణతయా జ్ఞానం భేదకాకారేణ వినా స్వరూపభేదేన వా వినాఽనుపపన్నమితి విభాగశక్తివ్యతిరిక్తభేదాభావరూపావిభాగోఽనుపపన్నః. భోక్తృభోగ్యేశ్వరాణాం విరుద్ధస్వభావత్వాచ్చ ముక్తస్యైతైరవిభాగోఽప్యనుపపన్నః. అతః పూర్వపక్షోద్విశేషసిద్ధిర్దురుపపాదా.......

అవిభాగేన దృష్టత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౫॥ సూ. ॥ బ్రాహ్మేణ జైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః ॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (ప్రత్యగాత్మన ఇతి) ప్రథమాధికరణేన సఙ్గతిరిత్యర్థః. (అపహతపాప్మత్వాదికమేవేతి) ఏవకారేణ స్వప్రకాశత్వవ్యావృత్తిః. (విజ్ఞానమాత్రమేవేతి) మాత్రశబ్దేన అంశతో జాడ్యవ్యుదాసః. ఏవకారేణ గుణాష్టకవ్యుదాసః. కిం గుణాష్టకవిశిష్టమేవాస్య స్వరూపం - ఉత విజ్ఞానమాత్రమేవ - ఉతోభయం స్వరూపం. కిం గుణాష్టకవైశిష్ట్యజ్ఞానమాత్రస్వరూపత్వ విషయ శ్రుత్యోః ప్రాబల్యదౌర్బల్యవిభాగో యుజ్యతే- నేతి. తయోః కిమవిరోధస్సమ్భవతి- నేతి. *విజ్ఞానఘన ఏవేత్యవధారణం కిం గుణాన్తరం వ్యావర్తయితుం శక్నోతి- నేతి. యదాఽవధారణం గుణాన్తరవ్యావర్తనక్షమం - తదానీమవిరోధాసమ్భవేన ప్రాబల్యదౌర్బల్యవిభాగాశ్రయణస్యావశ్యకత్వాత్ ప్రసిద్ధ్వయపక్షాపేక్షయాఽన్యతరస్వరూపత్వసిద్ధిః. యదా న వ్యావర్తనక్షమం - తదా విరోధాభావేన ప్రాబల్యదౌర్బల్యవిభాగాశ్రయణస్యాయుక్తత్వాదుభయస్వరూపత్వం. అపహతపాప్మత్వాదేః కథం బ్రాహ్మత్వమిత్యత్రాహ (అపహతపాప్మత్వాదయో హీతి) వ్యవహారాః- ప్రవృత్తయః. (న సమ్భవతీతి) స్వరూపం జడం- జ్ఞానత్వే జ్ఞానాద్యాశ్రయత్వాయోగాదితి భావః. ....

౬॥ సూ. చితితన్మాత్రేణతదాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిః ॥ చైతన్యమాత్రమేవాత్మనః స్వరూపమితి తేనరూపేణావిర్భవతీత్యౌడులోమిరాచార్యో మన్యతే. కుతః. (తదాత్మకత్వాత్) తావన్మాత్రాత్మకత్వాదస్య ప్రత్యగాత్మనః. * సయథా సైన్ధవఘనోऽనన్తరోऽబాహ్యః కృత్స్నో రసఘన ఏవ। ఏవం వా అరేయమాత్మాऽనన్తరోऽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన ఏవ *విజ్ఞానఘన ఏవేత్యవధారణాత్ విజ్ఞానమాత్రమేవాస్య స్వరూపమిత్యవగమ్యతే. అతోऽస్య గుణాన్తరాభావాత్ * అపహతపాప్మత్వాదయః శబ్దాః వికారసుఖదుఃఖాద్యవిద్యాత్మకధర్మవ్యావృత్తిపరా ఇతి చితితన్మాత్రరూపేణావిర్భావ ఇత్యౌడులోమేర్మతమ్..................

సమ్ప్రతి భగవాన్ బాదరాయణః స్వమతేన సిద్ధాన్తమాహ.

౭॥ సూ. ఏవమప్యుపన్యాసాత్పూర్వభావాదవిరోధం బాదరాయణః॥ ఏవమపి-విజ్ఞానమాత్రస్వరూపత్వప్రతిపాదనేऽప్యపి సత్యకామత్వాదీనాం పూర్వోక్తానాం గుణానాం అవిరోధం బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే. కుతః. (ఉపన్యాసాత్పూర్వభావాత్) ఔపనిషదాత్ *య ఆత్మాపహతపాప్మేత్యాద్యుపన్యాసాత్ప్రమాణాత్ పూర్వేషాం- అపహతపాప్మత్వసత్యకామత్వాదీనామపి భావాత్ -విద్యమానత్వాత్. తుల్యప్రమాణకానామితరేతరబాధో న యుజ్యత ఇత్యర్థః. నచ వస్తువిరోధాదపహతపాప్మత్వాదీనామవిద్యాపరికల్పితత్వం న్యాయ్యం-విశేషాభావాద్విపరీతం కస్మాన్న భవతీతి న్యాయాత్. తుల్యబలత్వే హ్యశక్యస్యావధారణస్యాన్యపరత్వమేవ న్యాయ్యం. ఏవమవిరోధ ఇత్యభ్యుపగమ్యవదన్-జ్ఞానమాత్రమేవాస్య స్వరూపం నాన్యత్కిఞ్చిదస్తీత్యయమర్థః *విజ్ఞానఘన ఏవేత్యాదిభిర్న ప్రతిపాద్యత ఇతి మన్యతే. కస్తర్హి *విజ్ఞానఘన ఏవేత్యవధారణార్థః. కృత్స్నోऽప్యాత్మా జడవ్యావృత్తస్వప్రకాశః-నాన్యాయత్తప్రకాశః స్వల్పోऽపి ప్రదేశోऽస్తీత్యయమర్థో వాక్యాదేవ సువ్యక్తః *సయథా సైన్ధవఘనోऽనన్తరోऽబాహ్యః కృత్స్నో రసఘన ఏవ। ఏవం వా అరేయమాత్మాऽనన్తరోऽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన ఏవేతి. నచైవం ప్రత్యగాత్మనో ధర్మిస్వరూపస్య కృత్స్నస్య విజ్ఞానఘనత్వే వ్యపహతపాప్మత్వసత్యసఙ్కల్పత్వాది ధర్మసమ్బన్ధో వాక్యాన్తరావగతో విరుధ్యతే- యథా సైన్ధవఘనస్య కృత్స్నస్య రసఘనత్వే రసనేన్ద్రియావగతే చక్షురాద్యవగతాః రూపకాఠిన్యాదయో న విరుధ్యన్తే. ఇదమత్ర వాక్యతాత్పర్యం- యథా

౬॥ సూ. చితితన్మాత్రేణతదాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిః॥ (తేనేతి) సూత్రే భాష్యే చ తృతీయా-ఇత్థమ్భావే. (వికారసుఖదుఃఖాదీతి) ఆదిశబ్దాదుపేక్షా గ్రహణం. *విజర ఇత్యాదిపదాని నిర్వికారత్వపరాణి. విశోకః- నిర్దుఃఖః. సత్యకామః-సత్యం- అకాదాచిత్కం సుఖమస్యేతి సత్యకామపదం కాదాచిత్కసుఖరాహిత్యపరం - న తు నిత్యసుఖత్వపరం. సత్యసఙ్కల్పః - ఉపేక్షారహితః. న హ్యుపేక్షకస్సత్యసఙ్కల్పః. మోఘసఙ్కల్పేన రహిత ఇతి వా పూర్వపక్షార్థః........................

౭॥ సూ. ఏవమప్యుపన్యాసాత్పూర్వభావాదవిరోధం బాదరాయణః॥ విజ్ఞానమాత్రప్రతిపాదనపరత్వాపాతప్రతీతిం *విజ్ఞానఘన ఏవేత్యాదివాక్యస్యాభ్యుపగమ్య పరిహరతి (ఏవమపీత్యాదినా) *అపహతపాప్మేత్యాదికవాక్యసత్త్వేऽపి తత్పూర్వపక్షీకృత్యౌడులోమిమతముదీరితమితి శఙ్కాయాం సూత్రతాత్పర్యమాహ (తుల్యప్రమాణకానామితి) ఏవకారః కస్యచిద్వాక్యస్య శేషభూతతయా న స్వతన్త్రార్థప్రతిపాదకః- అవధారణీయసాపేక్షత్వాదవధారణస్య. అతశ్శేషభూతైవకారస్వారస్యాయ న శేషిభూతపదజాతభఙ్గః కార్యః- అపితు శేషిణమభఙ్క్త్వా శేషభూతభఙ్గ ఏవ కార్యః. తస్మాదేవకారస్వారస్యార్థం వాక్యాన్తరగతా గుణా న భఞ్జనీయా ఇతి విజ్ఞానరూపత్వమపహతపాప్మత్వాదికం చ తుల్యప్రమాణకత్వాదేవకారభఙ్గేనాపి స్వీకర్తవ్యమిత్యర్థః. (నచ వస్తువిరోధాదితి) వస్తువిరోధః- జ్ఞానస్య జ్ఞానాన్తరాశ్రయత్వాసమ్భవః. స కిం వ్యాప్త్యాऽభిధీయతే- ఉత శ్రుతిబలాత్. వ్యాప్త్యా చేత్-జ్ఞానం కస్యచిద్గుణభూతం దృష్టమితి బ్రహ్మ చ తథా స్యాత్. శ్రుతిప్రతిపన్నత్వాన్న గుణభూతమితి చేత్-తత ఏవ శ్రుతిబలాద్గుణాశ్రయత్వమప్యఙ్గీక్రియతాం. యత్తు న జ్ఞానం జ్ఞానాన్తరాశ్రయమితి-తన్న జ్ఞానత్వప్రయుక్తం- అపితు గుణభూతజ్ఞానత్వప్రయుక్తం. ఆత్మనస్తు గుణత్వాభావాజ్జ్ఞానస్వరూపస్యాపి జ్ఞానాశ్రయత్వే వ్యాప్తివిరోధోऽపి నాస్తీత్యనుసన్ధేయం. (విశేషాభావాదితి) ఉభయమపి శ్రుతిసిద్ధత్వావిశేషాన్నాన్యోన్యబాధకం-బాధకం చేత్-విపర్యయేణ స్యాదిత్యర్థః. అశక్యస్య- గుణాన్తరాబాధేన నిర్వోఢుమశక్యస్య. అన్యపరత్వం- అవిరుద్ధార్థాన్తరపరత్వం. అభ్యుపగమ్యవదతస్తాత్పర్యమాహ (ఏవమపీతి) అపహతపాప్మత్వాదివిరుద్ధార్థప్రతీత్యభావం మన్యత ఇత్యర్థః. తమేవ చోద్యపూర్వకముపపాదయతి (కస్తర్హీత్యాదినా) వాక్యాదేవ సువ్యక్తత్వం వాక్యైకదేశభూతదృష్టాన్తవాక్యేనోపపాదయతి (సయథేతి) ఆత్మనస్సర్వత్ర విజ్ఞానఘనత్వం స్యాత్- తతః కిం గుణాశ్రయత్వస్యేత్యత ఆహ (నచైవమితి) *సయథేతి దృష్టాన్తవాక్యే ప్యవిరోధః కథమవగత ఇత్యత్రాహ (యథేతి) దృష్టాన్తవాక్యగతావధారణస్యకోऽర్థః,

రసవత్స్వామ్రఫలాదిషుత్వగాదిప్రదేశభేదేనరసభేదేసత్యపిసైన్ధవఘనస్యసర్వత్రైకరసత్వం- తథాత్మనోపిసర్వత్రవిజ్ఞానస్వరూపత్వం-స్వప్రకాశస్వరూపత్వమిత్యర్థః..........................

బ్రాహ్మాధికరణంసమాప్తమ్.

౫॥ సూ. సఙ్కల్పాదేవతచ్ఛ్రుతేః॥

ముక్తఃపరంబ్రహ్మోపసమ్పద్యజ్ఞానస్వరూపోఽపహతపాప్మత్వాదిసత్యసఙ్కల్పత్వపర్యన్తగుణక ఆవిర్భవతీత్యుక్తం. తమధికృత్యతస్యసత్యసఙ్కల్పత్వప్రయుక్తావ్యవహారాఃశ్రూయన్తే *సతత్రపర్యేతిజక్షత్క్రీడన్రమమాణఃస్త్రీభిర్వాయానైర్వాజ్ఞాతిభిర్వేతి. కిమస్యజ్ఞాత్యాదిప్రాప్తిఃప్రయత్నాన్తరసాపేక్షా- ఉతపరమపురుషస్యేవసఙ్కల్పమాత్రాదేవభవతీతివిశయే - లోకేరాజాదీనాంసత్యసఙ్కల్పత్వేనవ్యవహ్రియమాణానాం కార్యనిష్పాదనేప్రయత్నాన్తరసాపేక్షత్వదర్శనాదస్యాపితత్సాపేక్షా. ... ...

తత్ప్రపఞ్చీన్యాంశశ్శఙ్క, ఇత్యత్రాహ (ఇదమత్రవాక్యతాత్పర్యమితి) ప్రదేశభేదేజడత్వంవ్యావర్త్యమిత్యర్థః. విజ్ఞానస్వరూపత్వమిత్యేతద్వ్యాచష్టే (స్వప్రకాశస్వరూపత్వమితి) ... ...

పరేతుతృతీయంసూత్రమేవంవర్ణయన్తి- జ్ఞానమాత్రస్వరూపత్వేపిసత్యసఙ్కల్పత్వాదీనాంవ్యావహారికత్వాదవిరోధంబాదరాయణోమన్యత ఇతి. తదయుక్తం - వ్యావహారికత్వాశ్రయణస్యవిరోధఫలత్వేనఅవిరోధసూత్రప్రణయనస్యనిష్ప్రయోజనత్వాత్, సమ్భవత్యవిరోధాదుభయపారమార్థ్యేవిరోధఫలభూతవ్యావహారికత్వాశ్రయణాయోగాత్, సత్యకామత్వాదీనాందుఃఖాద్యభావపరత్వేననిర్వాహేఽభిమతేతేషాంపదానామముఖ్యత్వాచ్చ —— అపరైరవిరోధః.—— అన్యేషాంపక్షేసన్మాత్రరూపేణసర్వాత్మభావేనస్థితివాన్యేనవిభక్తేనరూపేణనానాశరీరవర్తినావిహరతీతియదుక్తం- తన్నరూప్యం. కింస్వరూపంసర్వాత్మభావేనతిష్ఠతి - విసర్పతాజ్ఞానేనాధిష్ఠితశరీరోవిహరతీత్యభిప్రాయః - తత్రస్వరూపస్యసర్వాత్మభావోఽనుపపన్నః- అణుత్వాత్. తత్ప్రహాణేనసన్మాత్రబ్రహ్మతాపత్తిఃజలబిన్దోర్భిన్నత్వప్రహాణేనసముద్రతాపత్తితుల్యా - తతశ్చజృమ్భమాణస్యతరఙ్గస్యపూర్వప్రలీనబిన్దువిశేషాశ్రయత్వనిర్ధారణవద్విసర్పతోజ్ఞానస్యముక్తాత్మవిశేషాశ్రయత్వనిర్ధారణాయోగాన్నముక్తోవిహరతీతివక్తుంయుక్తం. ననుముక్తస్యాత్మభావోనామజలబిన్దోస్సముద్రఇవనభేదకాకారప్రహాణేనలయః- కింతుక్షీరేనీరస్యేవభేదకాకారాప్రహాణేనసంసర్గః. తస్యచస్వరూపస్యవిసర్పణసఙ్కోచవిభాగావిభాగవిషయాశ్శక్తయస్సన్తి. అతోవిభాగశక్త్యావిభక్తఏకదేశోవిహరతీతిచేత్. విభక్తాంశఃకిమిదన్తయాభాతి- ఉతాహమితి. ఆద్యేచసోఽంశోఽనాదిశ్చేత్ - ధర్మభూతనిత్యజ్ఞానవికాసాద్యభ్యుపగమాదస్మదీయఏవపక్షస్స్యాత్. సాదిశ్చేత్ - ప్రత్యగర్థైకదేశస్యపరాక్తయాపరిణామాత్నిర్వికారత్వశ్రుతిభఙ్గః. అహమితిభాతీతిచేత్ - తస్యాహమితిభాసమానస్యవిభక్తస్యాంశస్యఅంశాన్తరంకిమిదన్తయాభాతి- ఉతాహన్తయా. ఆద్యేతయోరాత్మాన్తరత్వం, విభక్తస్యాంశస్యాదిమత్త్వం, ధ్రువస్యైకస్యపరిణామిత్వం, చస్యాత్. ద్వితీయేచపరస్పరాపేక్షయాఽహమితిభాసమానావంశౌకిమహంచాహంచేతిసముచ్చయార్హాభవతః- కిమహమేవేతి. ఆద్యేమిథోభేదకధర్మగ్రహణేనవినాసముచ్చయావభాసాయోగాత్వ్యావర్తకధర్మగ్రహణంస్యాత్, జీవాన్తరవ్యవచ్ఛేదాయైక్యగ్రహణంచస్యాత్,. తత్రేదన్తయావ్యావృత్తి, రహన్తయైకత్వం, చవక్తవ్యం- అతఏకంప్రత్యేకస్యాహన్తయాఇదన్తయాచభానంవిరుధ్యేత. సముచ్చయానర్హమహమేవేతిభాతీతిచేత్ - తర్హిభేదకధర్మాభావాద్విభక్తత్వవాదోఽగ్రహశూన్యస్స్యాత్. అధిష్ఠేయదేహభేదసమ్బన్ధఏవభేదకాకారఇతిచేన్న - ధర్మభూతజ్ఞానసమ్బన్ధేనాపికరచరణాదీనామివాధిష్ఠేయతోపపత్తేః. అతస్సన్మాత్రరూపేణసర్వాత్మభావేనావస్థాన, మన్యేనవిభక్తరూపేణనానాశరీరవర్తినావిహరణం, చానుపపన్నం. ....

బ్రాహ్మాధికరణంసమాప్తమ్॥

౫॥ సూ. సఙ్కల్పాదేవతచ్ఛ్రుతేః॥ అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (ముక్తఇతి) *విజ్ఞానఘనఏవేతివత్ *సఙ్కల్పాదేవేత్యవధారణస్యసఙ్కోచశఙ్కాయాంచసఙ్గతిరభిప్రేతా. (ప్రయత్నాన్తరేతి) ప్రయత్నశబ్దస్సఙ్కల్పవ్యతిరిక్తవ్యాపారపరః. సత్యసఙ్కల్పత్వంకింప్రయత్నాన్తరసాపేక్షం- ఉతనేతివిశయఇత్యర్థః. ముక్తస్యకింజ్ఞాత్యాదిప్రాప్తిఃప్రయత్నాన్తరసాపేక్షా- ఉతసఙ్కల్పమాత్రమూలా. కిమస్యసత్యసఙ్కల్పత్వంరాజాదీనామివభవతి- ఉతపరమపురుషస్యేవ కిం *సఙ్కల్పాదేవేత్యవధారణంరాజాదితుల్యతాంనివర్తయితుంప్రభవతి-నేతి. కిమీశ్వరసఙ్కల్పవన్ముక్తాత్మసఙ్కల్పస్యామోఘత్వంసమ్భవతి-నేతి. కిమస్యజక్షణాదయోవ్యాపారాఃపుణ్యపాపరూపతయాబన్ధకాభవన్తి-నేతి. బన్ధకాశ్చేత్- తత్సఙ్కల్పస్యకర్మాధీనప్రతిఘాతసమ్భవేనేశ్వరవత్తత్సఙ్కల్పస్యామోఘత్వాభావేనావధారణస్య రాజాదితుల్యతానివర్తనాక్షమత్వాన్ముక్తస్యజ్ఞాత్యాదిప్రాప్తిఃప్రయత్నాన్తరసాపేక్షాస్యాత్. యదాబన్ధకానభవన్తి-తదాముక్తాత్మనఃకర్మాధీనప్రతిఘాతాసమ్భవేనఈశ్వరవదమోఘసఙ్కల్పత్వసమ్భవేనావధారణస్యరాజతుల్యత్వనివర్తనక్షమత్వాన్ముక్తస్యజ్ఞాత్యాదిప్రాప్తిస్సఙ్కల్పమాత్రమూలాస్యాత్. (అస్యాపితత్సాపేక్షేతి) జ్ఞాత్యాదిప్రాప్తిఃప్రయత్నాన్తరసాపేక్షేత్యర్థః. *సఙ్కల్పాదేవేత్యేవకారస్తు*విజ్ఞానఘనఏవేతివదయోగవ్యవచ్ఛేదపరః-నత్వన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరఇత్యభిప్రాయః.

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే (సఙ్కల్పాదేవేతి) కుతః (తచ్ఛ్రుతేః) *స యది పితృలోకకామో భవతి సఙ్కల్పాదేవాస్య పితరస్సముత్తిష్ఠన్తీతి హి సఙ్కల్పాదేవ పిత్రాదీనాం సముత్థానం శ్రూయతే. న చ ప్రయత్నాన్తరసవ్యపేక్షత్వాభిధాయిశ్రుత్యన్తరం దృశ్యతే- యేనాస్య *సఙ్కల్పాదేవేత్యవధారణస్య *విజ్ఞానఘన ఏవేతివద్వ్యవస్థాపనం క్రియతే.……………………

———

౯॥ సూ. అతఏవ చానన్యాధిపతిః॥ యతో ముక్తస్సత్యసఙ్కల్పః- అత ఏవానన్యాధిపతిశ్చ. అన్యాధిపతిత్వం హి విధినిషేధయోగ్యత్వం. విధినిషేధయోగ్యత్వే హి ప్రతిహతసఙ్కల్పత్వం భవేత్- అతస్సత్యసఙ్కల్పత్వశ్రుత్యైవానన్యాధిపతిత్వం చ సిద్ధం. అతఏవ *స స్వరాడ్భవతీత్యుక్తమ్.…………

సఙ్కల్పాధికరణం సమాప్తమ్.

———

రాద్ధాన్తే- (విజ్ఞానఘన ఏవేతివదితి) అనేన సఙ్కుచితవిశేషావ్యభిప్రేతః.……………………

———

౯॥ సూ. అతఏవ చానన్యాధిపతిః॥ సత్యసఙ్కల్పత్వోపపాదకమిదం సూత్రం- జక్షణాదివ్యాపారాణాం పుణ్యపాపరూపత్వేన సఙ్కల్పప్రతిఘాతసమ్భవాన్నోఘసఙ్కల్పత్వశఙ్కావ్యుదాసేనావధారణస్యసఙ్కోచనిరాసకం హీదం. అక్షరార్థమాహ (యత ఇతి) అనన్యాధిపతిత్వం వివృణోతి (విధినిషేధేతి) అనన్యాధిపతిత్వసత్యసఙ్కల్పత్వయోరుపపాద్యోపపాదకభావం వ్యతిరేకేణ దర్శయతి (విధినిషేధయోగ్యత్వే హీతి) న నుసత్యసఙ్కల్పత్వాద్విధినిషేధాయోగ్యత్వం- తదయోగ్యత్వాత్సత్యసఙ్కల్పత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యత్రాహ (అతస్సత్యసఙ్కల్పత్వశ్రుత్యైవేతి) *సఙ్కల్పాదేవేత్యవధారణాసఙ్కోచస్స్వతః ప్రాప్తః. ముక్తస్య జక్షణాదివ్యాపారాణాం పుణ్యపాపరూపత్వమశ్రుతం. న చ తత్కల్ప్యం- స్వర్గిణాం కర్మఫలభూతేషు, తిరశ్చాం వ్యాపారేషు, చ వ్యభిచారాత్. అతస్సఙ్కోచకాభావాదసఙ్కుచితేనావధారణేన సత్యసఙ్కల్పత్వం సిద్ధమితి తయైవ శ్రుత్యా విధినిషేధాగోచరత్వం చ జ్ఞాపితమిత్యర్థః. ఉక్తతర్కానుగృహీతం శ్రుత్యన్తరం చ విధినిషేధాయోగ్యత్వే ప్రమాణమిత్యాహ (అతఏవేతి) అనేన సూత్రస్థచశబ్దార్థో వ్యాఖ్యాతో భవతి. ఏవమనేన సూత్రేణ ముక్తానామీశ్వరవద్బ్రహ్మగుణాస్స్వయః ప్రతిష్ఠాపితో భవతి- అపహతపాప్మత్వం నామ న పాపప్రధ్వంసవైశిష్ట్యం- అపితు పుణ్యపాపసజాతీయవ్యాపారేషు సత్స్వపి తత్ఫలసమ్బన్ధానర్హత్వమిత్యత్రైవ హి స్పష్టం దర్శితం. అత్రానధిపతిరితి నోక్తం - కిన్తు *అనన్యాధిపతిరితి. అత్రాయమభిప్రాయః- స్వాభావికశేషిణః పరమపురుషాదన్యో నాధిపతిర్ముక్తస్యేతి. అన్యథా హ్యనధిపతిరిత్యేతావతాఽలం. అన్యశబ్దో బహువ్రీహౌ సూచనార్థ ఇతి చేన్న- *అనన్యాధిపతిరిత్యుక్తేప్యన్యేషామితి సమాససద్భావాత్. అతోఽన్యశబ్దస్యోక్తఏవార్థ ఇతి సమ్ప్రదాయః. … …

పరే తు సఙ్కల్పాదేవ పిత్రాదిసృజన్నపి ముక్తోఽనన్యాధిపతిః- న స్వామినం సఙ్కల్పయతీత్యేతదర్థపరమనన్యాధిపతిశబ్దమాహుః. తత్ర కో హేతుః. స్వామిపారతన్త్ర్యస్యాపురుషార్థత్వాదితి చేత్- పిత్రాదిపారతన్త్ర్యే పి తుల్యం. పిత్రాదయః ప్రియఙ్కరాశ్చ స్యుః - అతస్తత్సఙ్కల్ప ఇతి చేత్ - తత్స్వామినోపి తుల్యం. అతో నాయమర్థ ఉపపన్నః.——— అపరేషామపి తుల్యేయమనుపపత్తిః.——— అన్యే తు *అతఏవేతి సూత్రమధికరణాన్తరమాహుః- సర్వేశ్వరత్వపరవాక్యైర్ముక్తస్యాపీశ్వరోఽధిపతిరితి పూర్వపక్షం కృత్వా- ముక్తస్య సత్యసఙ్కల్పాదేవ నాస్యాధిపతిరిత్యాహుః. కథం. దుఃఖహేతువిరహేణ ముక్తే తదాపాదనాయోగాత్, దుఃఖాసద్భావాదేవ తన్నివర్తనాయోగాత్, స్వతస్సిద్ధానన్దతయా తదాపాదన తన్నివర్తనాయోగాత్, ప్రవృత్తస్య విఘాతే, నివృత్తస్య ప్రవర్తనే, చ ప్రవృత్తినివృత్తివిషయసఙ్కల్పయోర్మోఘత్వప్రసఙ్గాచ్చ. *అథ యేఽన్యథాతో విదురన్యరాజానస్తే క్షయ్యలోకా భవన్తీత్యన్యరాజవతః క్షయ్యలోకతాం దర్శయన్నాత్మవిదోఽనన్యరాజత్వం దర్శయతి. *స స్వరాడ్భవతీత్యాదేశ్చాయమేవార్థ ఇతి. అత్ర బ్రూమః- అధిపతిశబ్దస్య శేషివాచిత్వమభిమతం చేత్- తదప్రతిషేధ్యం - శేషలక్షణస్య ముక్తాత్మని విరోధాసమ్భవాత్. యది నియన్తృత్వం వివక్షితం- తచ్చ ముక్తం ప్రతి సమ్భవత్యేవ. తథా హి - నియమనశబ్దేన యది నియమనసామాన్యం వివక్షితం- తదాధారణమపి తదన్తర్గతత్వేన వివక్షితం స్యాత్. తత్తావదప్రతిషేధ్యం- *సగుణాన్ సమతీత్యైతాన్ బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే। బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠాహమితి వచనాత్. స్వేచ్ఛయాపరప్రవృత్తినివృత్త్యోరుత్పాదనరూపనియమనవిశేషో యది వివక్షితః- తత్ప్రతిషేధస్తావత్స్వపక్షవ్యాఘాతకః- *జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యత్ర - ఈశ్వరాధీనం ముక్తస్య సఙ్కల్పాది ప్రవర్తతే- అస్య జగద్వ్యాపారవర్జితేషు స్వభోగార్థేషు నిత్యం సఙ్కల్పాభూయాత్, మా భూత్తత్సఙ్కల్పవిరుద్ధేషు జగద్వ్యాపారేష్విత్యపవర్గప్రదానసమయ ఏవేశ్వరస్సఙ్కల్పయతీత్యభ్యుపగమాత్. అపవర్గప్రదానోత్తరకాలే తు న తాదధీన్యమితి చేన్న- జగద్వ్యాపారవిషయసఙ్కల్పోత్పత్తిప్రతిబన్ధే తత్ప్రతిబన్ధకేశ్వరసఙ్కల్పస్య నిత్యస్య వా తదాసఞ్జాతస్య వా విద్యమానత్వస్యాపేక్షితత్వాత్. న హి ప్రతిబన్ధకాసన్నిధౌ కార్యప్రతిబన్ధసమ్భవః. అథ మతం- ప్రాథమికసఙ్కల్పజన్యః కశ్చిదతిశయో ముక్తాత్మగతస్సర్వదా జగద్వ్యాపారం ప్రతిబధ్నాతి- న తదేశ్వరనియామ్యత్వం- న హ్యతిశయాధాయకానాం నియన్తృత్వం- ఆధాయకవినాశేప్యాహితాతిశయస్య కార్యకరత్వదర్శనాదితి. తన్న- కల్పనాగౌరవప్రసఙ్గాత్. ఈశ్వరసఙ్కల్పజన్యాతిశయస్యస్థాయిత్వాభ్యుపగమాదపి వరం హీశ్వరసఙ్కల్పస్యైవ స్థాయిత్వోపగమః. అతస్స్వవచనవ్యాఘాతః. సర్వేశ్వరత్వవాచిశ్రుతి

౧౦॥ సూ. ॥ అభావంబాదరిరాహహ్యేవం॥

కింముక్తస్య దేహేన్ద్రియాణి నసన్తి- ఉతసన్తి- అథవా యథాసఙ్కల్పం సన్తి నసన్తి చేతి విశయే- శరీరేన్ద్రియాణామభావం బాదరిరాచార్యో మన్యతే. కుతః.(ఆహహ్యేవం) *నహవై సశరీరస్యసతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి॥ అశరీరంవావసన్తంనప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి- శరీరసమ్బన్ధే దుఃఖస్యావర్జనీయత్వమభిధాయ *అస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి ముక్తస్యాశరీరత్వం హ్యాహ శ్రుతిః. ....

౧౧॥ సూ. ॥ భావంజైమినిర్వికల్పామననాత్ ॥ ముక్తస్యశరీరేన్ద్రియభావం జైమినిరాచార్యో మన్యతే. కుతః. (వికల్పామననాత్) వివిధః కల్పో వికల్పః. వైవిధ్యమిత్యర్థః. *సఏకధా భవతి త్రిధా భవతి పఞ్చధా సప్తధేత్యాది శ్రుతేః. ఆత్మనఏకస్యాచ్ఛేద్యస్యానేకధాభావాసమ్భవాత్ త్రిధాభావాదయః శరీరనిబన్ధనా ఇత్యవగమ్యతే. అశరీరత్వవచనం తు కర్మనిమిత్తశరీరాభావపరం - తదేవహి శరీరంప్రియాప్రియహేతుః. ....

భగవాంస్తు బాదరాయణః స్వమతేన సిద్ధాన్తమాహ.

స్వారస్యభఙ్గశ్చస్యాత్. *యస్యాత్మాశరీరమితి శ్రుతివిరోధశ్చ- కాష్ఠాప్రాప్తంనియామ్యంహి శరీరం. నచాత్మశబ్దో బద్ధమాత్రపరః - సర్వదేవ సర్వభూతానాం బద్ధానాం తన్నియామ్యత్వస్యోక్తత్వాత్. నాప్యన్తఃకరణవిషయః - అముఖ్యత్వాదాత్మశబ్దస్య, *యోమనసితిష్ఠన్నిత్యనేన పునరుక్తత్వాచ్చ. *యేనయేనధాతా గచ్ఛతి తేనతేన సహగచ్ఛతీతి ముక్తస్యపరమాత్మానువిధానశ్రుతివిరోధశ్చ. నిత్యస్యపరసాపేక్షత్వమీశ్వరప్రమితి నిత్యపదార్థగతపరిమాణాదిషు సర్వసమ్ప్రతిపన్నత్వాత్సమ్భవతి. ....

సఙ్కల్పాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౦॥ సూ. ॥ అభావంబాదరిరాహహ్యేవం॥ (యథాసఙ్కల్పమితి) అనేన సఙ్గతిర్దర్శితా. కింముక్తస్యదేహేన్ద్రియాణి నసన్తి-ఉతసన్తి- ఉతయథాసఙ్కల్పం సన్తి నసన్తి చేతి. తదర్థం *సఏకధాభవతీత్యాది శ్రుతిరశరీరత్వశ్రుతిం సఙ్కోచయితుం శక్నోతి-నేతి. కిం *సఏకధాభవతీత్యాది శ్రుతిర్ముక్తస్య సశరీరత్వం ప్రతిపాదయితుం ప్రభవతి-ఉతన. ప్రతిపాదనేపి కిం సశరీరత్వమాత్రం ప్రతిపాదయతి-ఉతతస్యైచ్ఛత్వమప్యవగమయతి. తదర్థం *ఏకధాభవన త్రిధాభవనాదికం ముక్తస్యశరీరేణవినా సమ్భవతి- ఉతన. అసమ్భవేచ ముక్తస్య బ్రహ్మానుభవైకభోగస్య తద్వ్యతిరిక్తదేహస్రగ్దారాదివిచ్ఛాదికం సమ్భవతి- నేతి. అణోర్జీవస్యానేకశరీరపరిగ్రహస్సమ్భవతి- నేతిచ. యదాఽనేకశరీరపరిగ్రహోనసమ్భవతి, యదాచశరీరేణవినాపి త్రిధాభవనాదికముపపద్యతే,-తదా *సఏకధేత్యాదివాక్యస్యశరీరప్రతిపాదకత్వాభావేనాశరీరత్వశ్రుతిసఙ్కోచనాసామర్థ్యాన్ముక్తోఽశరీరఏవస్యాత్. యదాఽణోరప్యనేకశరీరయోగస్సమ్భవతి, యదాచశరీరేణవినా త్రిధాభవనాదికమనుపపన్నం, బ్రహ్మానుభవైకభోగస్యదేహస్రగ్దారాదీచ్ఛాచనస్యాత్,- తదాశరీరస్యావశ్యాపేక్షితత్వాదిచ్ఛాధీనాన్వయవ్యతిరేకత్వాభావాచ్చ తత్ప్రతిపాదకవాక్యేనాశరీరత్వశ్రుతిసఙ్కోచేసతి ముక్తస్సశరీరఏవస్యాత్. యదాఽనేకశరీరపరిగ్రహోపపత్తిః,అనేకధాభవనంచశరీరసాపేక్షం, బ్రహ్మానుభవైకభోగస్యదేహస్రగ్దారాదివిచ్ఛాచసమ్భవతి,- తదానీమైచ్ఛశరీరప్రతిపాదనక్షమేణ *సఏకధాభవతీత్యాదివాక్యేనాశరీరత్వశ్రుతేస్సఙ్కోచేసతి ముక్తోయథేచ్ఛం సశరీరోఽశరీరశ్చస్యాదితి. (శరీరేన్ద్రియాణామభావమితి) అభావప్రతిసమ్బన్ధికమిత్యపేక్షాయాం *తస్యభావఇతి సూత్రస్థతనుశబ్దేన ప్రతియోగివిశేషావగమ ఇతిభావః. (శరీరసమ్బన్ధ ఇతి) శరీరత్వప్రయుక్తం దుఃఖహేతుత్వమితిభావః. ఏవమశరీర ఏవేత్యేకః పక్షః. ....

౧౧॥ సూ. ॥ భావంజైమినిర్వికల్పామననాత్ ॥ అత్ర శరీరవాచిశబ్దోనశ్రుత ఇత్యత్రాహ (ఆత్మనఏకస్యేతి) ద్విధాశబ్దాదీనాం ధర్మిభేదఏవస్వారస్యం-*తదణ్డమకరోద్ద్విధేత్యాది ప్రయోగాత్, ద్రవ్యత్వపృథివీత్వాదిజాతిసంయోగాదిగుణపరిస్పన్దరూపక్రియాసహస్రాన్వితేపిఘటే ద్విధాత్రిధాసహస్రధాఽభూదితి ప్రయోగాభావాచ్చ. తథాప్యాత్మని స్వరూపభేదాసమ్భవాత్ శరీరద్వారకమిత్యర్థః. తర్హ్యశరీరత్వశ్రుతిః కథమిత్యత్రాహ (అశరీరత్వవచనంత్వితి) స్వవాక్యేనైవతముపపాదయతి (తదేవహీతి) ప్రియాప్రియహేతుతయాశరీరస్యనిషేధాత్. ప్రియాప్రియయోశ్చకర్మఫలత్వాత్, కర్మకృతశరీరవిషయోనిషేధ ఇత్యర్థః. అతస్సశరీరత్వశ్రుతేర్నివారకాభావాత్, కాదాచిత్కహేత్వన్తరానుక్తేశ్చ సర్వదా సశరీరత్వం ఫలితమితి సూత్రాభిప్రాయః. ....

సిద్ధాన్తసూత్రమవతారయతి (భగవాంస్త్వితి)

౧౨॥ సూ. ॥ద్వాదశాహవదుభయవిధం బాదరాయణోఽతః॥ సఙ్కల్పాదేవేత్యత ఏతచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యతే. అత ఏవ - సఙ్కల్పాదుభయవిధం - సశరీరమశరీరం చ ముక్తం భగవాన్ బాదరాయణో మన్యతే- ఏవం చోభయీ శ్రుతిరుపపద్యతే. (ద్వాదశాహవత్) యథా *ద్వాదశాహమృద్ధికామా ఉపేయుః *ద్వాదశాహేన ప్రజాకామం యాజయేదిత్యుపైతియజతిచోదనాభ్యాం సఙ్కల్పభేదేన సత్రమహీనం చ భవతి...

యదాశరీరాద్యుపకరణవత్త్వం - తదాఽఽత్మానిశరీరాద్యుపకరణాని స్వేనైవ సృష్టానీతి నాస్తి నియమ ఇత్యాహ.

౧౩॥ సూ. ॥తన్వభావే సన్ధ్యవదుపపత్తేః॥ స్వేనైవ సృష్టతనుప్రభృత్యుపకరణాభావే పరమపురుషసృష్టైరుపకరణైర్భోగోపపత్తేః సత్యసఙ్కల్పోఽపి స్వయం న సృజతి. యథా స్వప్నే *అథ రథాన్ రథయోగాన్ పథస్సృజత ఇత్యారభ్య *అథ వేశాన్తాన్ పుష్కరిణ్యః స్రవన్త్యః సృజతే స హి కర్తేతి *య ఏష సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణః। తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మ తదేవామృతముచ్యతే। తస్మిఁల్లోకాః శ్రితాః సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చన ఇతి ఈశ్వరసృష్టైరథాద్యుపకరణైర్జీవో భుఙ్క్తే- తథా ముక్తోఽపి లీలాప్రవృత్తేనేశ్వరేణ సృష్టైః పితృలోకాదిభిర్లీలారసం భుఙ్క్తే. ....

౧౪॥ సూ. ॥భావే జాగ్రద్వత్॥ స్వసఙ్కల్పాదేవ సృష్టతనుప్రభృతి పితృలోకాద్యుపకరణభావే జాగ్రత్పురుషభోగవన్ముక్తో లీలారసం భుఙ్క్తే. పరమపురుషోఽపి లీలార్థం దశరథవసుదేవాదిపితృలోకాదికమాత్మనః సృష్ట్వా తైర్మనుష్యధర్మలీలారసం యథా భుఙ్క్తే - తథా ముక్తానామపి స్వలీలాయై పితృలోకాదికం స్వయమేవ సృజతి కదాచిత్, కదాచిచ్చ ముక్తాః సత్యసఙ్కల్పత్వాత్పరమపురుషలీలాన్తర్గతస్వపితృలోకాదికం స్వయమేవ సృజన్తీతి సర్వముపపన్నం. ....

౧౨॥ సూ. ॥ద్వాదశాహవదుభయవిధం బాదరాయణోఽతః॥ అతఃపదం వ్యాచష్టే (సఙ్కల్పాదేవేతి) త్రిధాభవనాదేర్నైత్యాకాఙ్క్షాయాం సత్యసఙ్కల్పత్వశ్రుతిరేవ పూరయతి- వ్యాపారాన్తరేష్వపి తస్యైవ హేతుత్వశ్రవణేనౌచిత్యాదితి భావః. సూత్రస్య వాక్యార్థమాహ (అత ఏవేతి) ఉభయీ శ్రుతిరితి సశరీరత్వాశరీరత్వశ్రుతీ వివక్షితే. అశరీరత్వశ్రుతేః కర్మకృతశరీరపరత్వముక్తం- కర్మకృతశరీరాభావశ్చ సర్వదాఽస్తి - తత్కథం కదాచిదశరీరత్వే సా ప్రమాణం. నైవం- ప్రమాణపర్యాయావివక్షితత్వాభావాత్. సత్యసఙ్కల్పాదివాక్యానుగృహీతయా సశరీరత్వశ్రుత్యా యథేచ్ఛశరీరత్వే చాభ్యుపగతే సత్యశరీరత్వశ్రుతిరప్యర్థవతీ, సశరీరత్వశ్రుతిరప్యబాధితా, స్యాదితి భావస్స్యార్థః. (సఙ్కల్పభేదేన) సత్రత్వేఽహీనత్వే చ ప్రామాణికే సతి ప్రత్యేకం తత్ప్రయోగవిశేషే సఙ్కల్పభేదో నియామక ఇత్యర్థః. బహుయజమానసఙ్కల్పాత్సత్రం. ఏకస్య సఙ్కల్పాదహీనమ్. ......

పూర్వసూత్రసఙ్గ్రహముత్తరసూత్రార్థం సంక్షిపన్ సూత్రమవతారయతి (యదేతి)

౧౩॥ సూ. ॥తన్వభావే సన్ధ్యవదుపపత్తేః॥ (పరమపురుషసృష్టైః) అద్వారకసృష్టైరిత్యర్థః. (భోగోపపత్తేరితి) దేహాదిసృష్టేర్బ్రహ్మానుభవానన్తర్గతత్వే, తత ఏవ తదిచ్ఛాద్యసమ్భవే, అభ్యుపగమ్యమానే సే ఏకధాభవనాది శ్రవణబలాత్తదనుగుణప్రకారవికల్పనేన నిర్వాహో న్యాయ్య ఇతి భావః. (యథేతి) అస్య నిర్వాహస్యౌచిత్యప్రదర్శనార్థం సూత్రే సన్ధ్యదృష్టాన్తోపాదానమిత్యభిప్రాయేణ సార్థత్వమాహ. ....

౧౪॥ సూ. ॥భావే జాగ్రద్వత్॥ సూత్రం యోజయతి (స్వసఙ్కల్పాదేవేతి) నను ముక్తస్య పిత్రాదిసర్గసాపేక్షత్వే బ్రహ్మానుభవాదన్యపరత్వం, బ్రహ్మణి భోగ్యతావైకల్యం, పిత్రాదీచ్ఛాయా అకర్మకృతత్వం, చ న స్యాదితి శఙ్కాయామాహ (పరమపురుషోఽపీతి) పితృలోకాదిసృష్టేర్భగవల్లీలాన్తర్గతత్వే నిదర్శనం దశరథాదిసృష్టిః. తదన్తర్గతత్వాద్దేవపిత్రాదిసృష్టావపి ముక్తస్య న బ్రహ్మానుభవాదన్యపరత్వం. బ్రహ్మసమ్బన్ధిలీలావిశేషస్యానుకూలత్వం బ్రహ్మణః ప్రియతమత్వాతిశయనిబన్ధనం. అత ఏవ న బ్రహ్మణః ప్రాప్యత్వవైగుణ్యం. ముక్తాత్మనాం పిత్రాదీచ్ఛాయా అకర్మకృతత్వం భగవతో వాసుదేవాదికల్పనేచ్ఛాయా ఇవోపపన్నమిత్యర్థః. ....

నన్వాత్మాऽణుపరిమాణ ఇత్యుక్తం. కథమనేకశరీరేష్వేకస్యాణోరాత్మాభిమానసమ్భవ ఇత్యత్రాహ

౧౫॥ సూ. ప్రదీపవదావేశస్తథా హి దర్శయతి॥ యథా ప్రదీపస్యైకస్యైకస్మిన్ దేశే వర్తమానస్య స్వప్రభయా దేశాన్తరావేశః- తథాత్మనోऽప్యేకదేహస్థితస్యైవ స్వప్రభారూపేణ చైతన్యేన సర్వశరీరావేశో నానుపపన్నః. యథా చైకస్మిన్నపి దేహే హృదయాద్యేకప్రదేశవర్తినోऽపి చైతన్యవ్యాప్త్యా సర్వస్మిన్ దేహ ఆత్మాభిమానః- తద్వత్. ఇయాన్విశేషః- అముక్తస్య కర్మణా సఙ్కుచితజ్ఞానస్య దేహాన్తరేష్వాత్మాభిమానానుగుణా వ్యాప్తిర్న సమ్భవతి- ముక్తస్య త్వసఙ్కుచితజ్ఞానస్య యథాసఙ్కల్పమాత్మాభిమానానుగుణా, వ్యాప్తిరిదమితి గ్రహణానుగుణా, చ నానుపపన్నా. తథా హి దర్శయతి *వాలాగ్రశతభాగస్య శతధా కల్పితస్య చ। భాగో జీవస్స విజ్ఞేయస్స చానన్త్యాయ కల్పత ఇతి. అముక్తస్య కర్మనియామకం - ముక్తస్య తు స్వేచ్ఛేతి విశేషః.

నను పరం బ్రహ్మ ప్రాప్తస్యాన్తరబాహ్యజ్ఞానలోపం దర్శయతి శ్రుతిః * ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చన వేద నాన్తరమితి. తత్కథం ముక్తస్య సార్వజ్ఞ్యముచ్యతే. తత్రోత్తరం.

౧౬॥ సూ. స్వాప్యయసమ్పత్త్యోరన్యతరాపేక్షమావిష్కృతం హి॥ నేదం వచనం ముక్తవిషయం- అపి తు స్వాప్యయసమ్పత్త్యోరన్యతరాపేక్షం. స్వాప్యయః-సుషుప్తిరిత్యుక్తం. సమ్పత్తిశ్చ మరణం. *వాఙ్మనసి సమ్పద్యత ఇత్యారభ్య * తేజః పరస్యాం దేవతాయామితి వచనాత్తయోశ్చావస్థయోః ప్రాజ్ఞప్రాప్తిర్నిస్సమ్బోధత్వం చ విద్యతే. అతస్తయోరన్యతరాపేక్షమిదం వచనం. సుషుప్తిమరణయోర్నిస్సమ్బోధత్వం, ముక్తస్య చ సర్వజ్ఞత్వ, మావిష్కృతం హి శ్రుత్యా- *నాహ ఖల్వయమేవం సమ్ప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీతి నో ఏవేమాని భూతాని వినాశమేవాపీతో భవతి నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీతి - సుషుప్తివేలాయాం నిస్సమ్బోధత్వముక్త్వా తస్మిన్నేవ వాక్యే ముక్తమధికృత్య *స వా ఏష దివ్యేన చక్షుషా మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోక ఇతి సర్వజ్ఞత్వముచ్యతే, తథా *సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి సర్వమాప్నోతి సర్వశ ఇతి చ స్పష్టమేవ సర్వజ్ఞత్వముచ్యతే, తథా మరణే చ నిస్సమ్బోధత్వం *ఏతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీత్యుక్తం,. న పశ్యతీత్యర్థః. అతః ప్రాజ్ఞేనాత్మనేతి వచనం స్వాప్యయసమ్పత్త్యోరన్యతరాపేక్షమ్. ....

అభావాధికరణం సమాప్తమ్.

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౧౫॥ సూ. ప్రదీపవదావేశస్తథా హి దర్శయతి॥ అత్ర వక్తవ్యం సర్వం *గుణాద్వాలోకవదిత్యత్రాపేక్షితత్వాదుక్తం. స్వరూపస్యైకదేశస్థత్వేऽపి ధర్మస్య ప్రదేశాన్తరే కార్యకరత్వమాత్రం దృష్టాన్తోపజీవ్యం. తర్హి వస్త్వన్తరాణ్యపి జ్ఞానేనాధితిష్ఠేదిత్యత్రాహ (ఇయానితి) (ఆత్మాభిమానానుగుణేతి) ప్రవర్తకత్వశక్తివిశిష్టేత్యర్థః. ఆత్మాభిమానో హి శరీరత్వాభిమానః- తదేకప్రవర్త్యం హి శరీరం- తత్ప్రేరకత్వం శరీరిత్వమితి. ఇదమితి గ్రహణానుగుణేతి- ప్రకాశకత్వశక్తిరుక్తా. (తథా హి దర్శయతి) స్వరూపాణుత్వే, జ్ఞానేనానేకశరీరిత్వోపపత్తౌ, చ శ్రుతిరస్తీత్యర్థః. అముక్తేష్వపి సౌభర్యాదిష్వనేకశరీరపరిగ్రహో దృశ్యతే- ముక్తస్య కో భేదః, ముక్తోऽనేకశరీరపరిగ్రహీతుమిచ్ఛేత్ - పూర్వావస్థాయామపి కరోత్వి, త్యత్రాహ (అముక్తస్య కర్మేతి)..

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౧౬॥ సూ. స్వాప్యయసమ్పత్త్యోరన్యతరాపేక్షమావిష్కృతం హి॥ * సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతీత్యాదిభిః స్వాపే బ్రహ్మసమ్పత్తిః ప్రసిద్ధేతి మృతౌ బ్రహ్మసమ్పత్తివిషయం ప్రమాణమాహ (తేజః పరస్యామితి) అస్య వాక్యస్య మరణవిషయత్వద్యోతనాయ *వాఙ్మనసీత్యాదికముక్తం. బ్రహ్మసమ్పత్తినిస్సమ్బోధత్వయోస్తథా సమ్భవే సతి హ్యస్య వాక్యస్య తయోరన్యతరపరత్వమితి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (తయోశ్చావస్థయోరితి) ఇతి వచనాద్విద్యేతే ఇత్యన్వయః. సూత్రఖణ్డాక్షరం వ్యాచష్టే (సుషుప్తీతి) సతా సోమ్య * తేజః పరస్యాం దేవతాయామితి చ సుషుప్తిమరణయోర్బ్రహ్మసమ్పత్తిశ్రుతిశ్చానుసన్ధేయా. ... ...

౧౭॥ సూ. జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ॥

కిముక్తస్యైశ్వర్యం-జగత్సృష్ట్యాది- పరమపురుషాసాధారణం సర్వేశ్వరత్వమపి-ఉత తద్రహితం కేవలపరమపురుషానుభవవిషయమితి సంశయః. కిం యుక్తం. జగదీశ్వరత్వమపీతి. కుతః. *నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతీతి పరమపురుషేణ పరమ సామ్యాపత్తిశ్రుతేః సత్యసఙ్కల్పత్వశ్రుతేశ్చ. నహి పరమసామ్యసత్యసఙ్కల్ప

---

*సఙ్కల్పాదేవేత్యనేన మనస్సిద్ధైశ్వరీ రేష్టిరియవిషయోయం విచార ఇతి పరైరుక్తం. శరీరాభావపక్షేపి సభోగానుపపత్తిః- అత్ర దృష్టాన్తః *సన్ధ్యవదితి- తత్ర శరీరావస్థానం మనోపస్థానాయ- సభోగాయ- శరీరస్థితేరన్యథాసిద్ధత్వాదితి *తన్వభావ ఇత్యస్యార్థమాహుః. తత్ర మనస్సృష్టావీశ్వరస్యైవ తత్సామ్యాపన్నస్య ముక్తస్య మనోనపేక్షసఙ్కల్పోపపత్తేస్సఙ్కల్పాన్న మనస్సిద్ధిరనుపపన్నా. స్వప్నే చేశ్వరసృష్టదేహాదిసద్భావస్య ప్రామాణికత్వాన్మనోమాత్రేణ భోగోపపత్తౌ న స్వప్నో దృష్టాన్తస్స్యాత్.—అపరే తు స్వాప్నమానసభోగస్య భ్రాన్తికృతత్వాచ్ఛరీరభోగస్య కర్మకృతత్వాన్ముక్తస్య భ్రాన్తికర్మణోరభావాచ్చ భోగాసమ్భవం పూర్వపక్షీకృత్య * మనసైతాన్ కామాన్ *స ఏకధా భవతీత్యాదిశ్రుతేః, స్వప్నే కేవలమనసా భోగదర్శనాచ్చ భ్రాన్తికర్మణోరభావేపి భోగసమ్భవం రాద్ధాన్తయన్తః * తన్వభావ ఇత్యధికరణాన్తరమాహుః. తత్ర తాదర్థ్యనైరన్తర్యాభ్యామధికరణాన్తరత్వమయుక్తం. ఈశ్వరసృష్టదేహాభావేవమనసైవ భోగేపి న దృష్టాన్తః.—అన్యే త్వైకాధికరణ్యం వదన్తః- స్వప్నే మనసైవ రూపరసాద్యనుభవో దృష్టాన్తః- స్వప్నధీశ్చ న స్మృతిః- కిం త్వనుభవః- దోషసచివత్వాద్భ్రాన్తిః- ముక్తస్య తు యోగసచివత్వాద్యథార్థ ఇత్యాహుః. తదపి పూర్వవద్దత్తోత్తరం. అత ఈశ్వరసృష్టదేహవత్త్వే ప్రామాణికే సతి స్వప్నజాగరాదృష్టాన్తౌ కేవలేశ్వరప్రయత్నసృష్టత్వ, జీవవ్యాపారద్వారకేశ్వరప్రయత్నసృష్టత్వాభిప్రాయావితి యుక్తం. తమసన్న్యాసశ్చ దేహసృష్టౌ జీవపరయోరభిప్రాయావిరోధజ్ఞాపనార్థ ఇతి యుక్తం.—— *ప్రదీపవదావేశ ఇత్యాదిసూత్రద్వయమధికరణాన్తరమితరే త్రయోపి వర్ణయన్తి. *స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతీతి ముక్తసృష్టాని శరీరాణి సాలభఞ్జికావన్నిరాత్మకాని నిర్మనస్కాని-ఆత్మనో మనసశ్చ భేదానుపపత్తేరితి పూర్వపక్షం కృత్వా - మనస ఏకత్వే ప్యేకమనోనువర్తీని సమనస్కాన్యపరాణి సత్యసఙ్కల్పత్వాత్సృష్టోపాధిభేదేన భిన్నస్సన్నాత్మా తాన్యుపాధిభూతాన్యధితిష్ఠతి. తత్త్వైనకం విజానీయాదిత్యాదిభిర్ముక్తస్య ద్వితీయదర్శనాభావాదనేకశరీరాధిష్ఠానలక్షణైశ్వర్యానుపపత్తిపరిహారపరం *స్వాప్యయసమ్పత్త్యోరితి సూత్రం. సుషుప్తౌ కైవల్యే చ ద్వితీయదర్శనాభావః. తదధికారవశాత్తదావిష్కృతం హి. సగుణవిద్యావిపాకస్స్వర్గాదివదవస్థాన్తరమితి తత్రైశ్వర్యోపపత్తిరితి పరే వ్యాచక్షతే. తత్ర తాదర్థ్యనైరన్తర్యాభ్యామధికరణభేదానుపపత్తిః. మనస్సృష్టావీశ్వరస్యేవ మనోనపేక్షసఙ్కల్పోపపత్తేః, ఆత్మభేదస్యాన్తఃకరణోపాధికత్వాభావాచ్చైకమనోమూలత్వనిర్బన్ధోత్యన్తానుపపన్నః. సగుణవిద్యాయా ఏవ పరవిద్యాత్వాత్, సాక్షాన్మోక్షస్యైవ పరవిద్యాఫలత్వాద్, ద్విజ్ఞానప్రతిషేధస్యాప్యయకైవల్యవిషయత్వ, మైశ్వర్యస్య సగుణవిద్యావిపాకత్వవచనం, చానుపపన్నం.——
అపరే తు సుషుప్త్యుత్క్రాన్తివిషయో విజ్ఞానప్రతిషేధ ఇతి వదన్తి. తత్పక్షేపి విరుద్ధాంశః ప్రాగేవ ప్రత్యుక్తః - ఆత్మభేదస్య నిరుపాధికత్వాత్.——
అన్యే తు అణోరనేకశరీరవృత్త్యయోగాన్మహత్త్వేపి భృత్యాదిశరీరవృత్తేరపురుషార్థత్వాన్ముక్తానాం ముక్తాన్తరానుపసర్జనత్వాదముక్తానాం మోక్షస్థానారోహణాయోగాచ్చ జీవాన్తరావేశాయోగాన్ముక్తసృష్టశరీరాణి నిరాత్మకానీతి పూర్వపక్షం కృత్వా - విభాగశక్తియోగాన్ముక్తాదణుపరిమాణాదాత్మసహస్రోత్పత్తేః, *ఆత్మనాం తు సహస్రాణి బహూని భరతర్షభ । యోగీ కుర్యాద్బలం ప్రాప్య తైశ్చ సర్వైర్మహీం చరేదితి స్మృత్యా సఙ్ఖ్యో చ విభాగాదిశక్తేర్దర్శితత్వాత్, తేష్వేవ శరీరేష్వహఙ్కారకరణాత్, స్త్ర్యాదిశరీరేష్వహఙ్కారకరణాకరణయోర్విరోధాభావాత్, భృత్యాదిశరీరేషు చైతన్యప్రభాసంసర్గేణాహఙ్కారాకరణాత్తథా కూటస్థపురుషస్య జీవసమష్టేర్వ్యష్టిజీవత్వేనానుపయుక్తాదంశాద్విభజ్య తత్తచ్ఛరీరేష్వాత్మప్రవేశనోపపత్తేశ్చ సాత్మకానీతి సిద్ధాన్తయన్తి. తత్ర ముక్తానాం పరస్పరగుణభావాభావేపీశ్వరానుసఞ్చరణాయ సంసారమణ్డలేపి త్ర్యాదిసఙ్కల్పనం భవతీతి ముక్తానాం మోక్షస్థానారోహణానుపపత్తిర్న వక్తవ్యా. అత ఏవ భృత్యాదిశరీరేష్వనుప్రవేశస్యాపురుషార్థత్వాదితి న వక్తవ్యం. అవిభక్తనామరూపజీవసమూహవ్యతిరేకేణ కూటస్థపురుషో నామ న కశ్చిత్ప్రామాణికః- జీవసమూహవిషయతయా వచనోపపత్తేః. యత్త్వేకస్మాజ్జీవాదాత్మసహస్రసఙ్కల్పనం విభాగశక్తిమత్త్వాదితి - తత్పూర్వమేవ నిరస్తం. *ఆత్మనాం తు సహస్రాణీత్యత్రాత్మశబ్దో దేహవచన ఇతి న తద్వచనం విభాగశక్తౌ ప్రమాణం. స్త్ర్యాదిశరీరేష్వహఙ్కారకరణాకరణే- భృత్యాదిశరీరేషు చైతన్యప్రభాసంసర్గేణాహఙ్కారం న కరోతీతి విభాగకల్పనా చ నిర్మూలా. భృత్యాదిభావస్యానిష్టత్వాత్స్వయమేవాహఙ్కారకరణాభావశ్చేత్ - శరీరసమ్బన్ధస్యైవ దుఃఖహేతుత్వదర్శనాచ్ఛరీరసృష్టిరపి న స్యాత్. స్వేచ్ఛాయత్తతయా శరీరస్య దుఃఖహేతుత్వం చేత్ - భృత్యాదిభావేనాధిష్ఠేయత్వేపి తుల్యమ్. ....

అభావాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౭॥ సూ. జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ॥ సత్యసఙ్కల్పతావిచారరూపత్వాత్సఙ్గతిరర్థసిద్ధా. (జగత్సృష్ట్యాదిసర్వేశ్వరత్వం) సర్వేశ్వరత్వప్రకారో హి సృష్ట్యాదిః. (పరమపురుషానుభవవిషయం) తదనుభవాన్తర్గతశరీరసర్గాదివిషయం. కిం ముక్తస్య జగద్వ్యాపారవిషయమైశ్వర్యమస్తి-నేతి. పరమసామ్యసత్యసఙ్కల్పత్వశ్రవణం కిం ముక్తైశ్వర్యస్య జగద్వ్యాపారవిషయత్వమవగమయితుం శక్నోతి - నేతి. కిం జగన్నియమనస్య ముక్తైశ్వర్యాన్తర్భావే *యతో వా ఇమానీత్యాది బ్రహ్మలక్షణవాక్యం విరుధ్యతే-నేతి. కిం ముక్తస్య సృష్టిప్రకరణాస

త్వేన సర్వేశ్వరాసాధారణజగన్నియమనేనవినోపపద్యతే- అతస్సత్యసఙ్కల్పత్వపరమసామ్యోపపత్తయేసమ
స్తజగన్నియమనరూపమపిముక్తస్యైశ్వర్యమితి.... ... ...

ఏవం ప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే (జగద్వ్యాపారవర్జమితి) జగద్వ్యాపారః-నిఖిలచేతనాచేతనస్వరూపస్థి
తిప్రవృత్తిభేదనియమనం. తద్వర్జంనిరస్తనిఖిలతిరోధానస్యనిర్వ్యాజబ్రహ్మానుభవరూపంముక్తస్యైశ్వర్యం. కు
తః. (ప్రకరణాత్) నిఖిలజగన్నియమనంహిపరంబ్రహ్మప్రకృత్యామ్నాయతే *యతోవాఇమానిభూతానిజా
యన్తేయేనజాతానిజీవన్తియత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తితద్విజిజ్ఞాసస్వతద్బ్రహ్మేతి. యద్యేతన్నిఖిలజగన్నియమ
నంముక్తానామపిసాధారణంస్యాత్ - తతఇదంజగదీశ్వరత్వరూపంబ్రహ్మలక్షణంనసఙ్గచ్ఛతే-అసాధారణస్య
హిలక్షణత్వం. తథా*సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయంతదైక్షతబహుస్యాంప్రజాయేయేతితత్తేజో
సృజత *బ్రహ్మవాఇదమేకమేవాగ్రఆసీత్ తదేకంసన్నవ్యభవత్ తచ్ఛ్రేయోరూపమత్యసృజతక్షత్రంయాన్యే
తానిదేవక్షత్రాణి ఇన్ద్రోవరుణస్సోమోరుద్రః పర్జన్యోయమోమృత్యురీశానఇతి *ఆత్మావాఇదమేకఏవా
గ్రఆసీత్ నాన్యత్కిఞ్చనమిషత్ సఈక్షతలోకాన్నుసృజాఇతిసఇమాఁల్లోకానసృజత *ఏకోహవైనారాయ
ణఆసీన్నబ్రహ్మనేశానోనేమేద్యావాపృథివీననక్షత్రాణినాపోనాగ్నిర్నసోమోనసూర్యః సఏకాకీనరమేతత
స్యధ్యానాన్తస్థస్యైకాకన్యాదశేన్ద్రియాణీత్యాదిషు, *యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్పృథివ్యాఅన్తరఇత్యారభ్య *య
ఆత్మనితిష్ఠన్నిత్యాదిషు, చనిఖిలజగన్నియమనంపరమపురుషంప్రకృత్యైవశ్రూయతే. (అసన్నిహితత్వాచ్చ)
నచైతేషునిఖిలజగన్నియమనప్రసఙ్గేషుముక్తస్యసన్నిధానమస్తి - యేనజగద్వ్యాపారస్తస్యాపిస్యాత్. ...

౧౮॥ సూ. «ప్రత్యక్షోపదేశాన్నేతిచేన్నాధికారికమణ్డలస్థోక్తేః॥» *సస్వరాడ్భ
వతితస్యసర్వేషులోకేషుకామచారోభవతి *ఇమాఁల్లోకాన్కామాన్నీకామరూప్యనుసఞ్చరన్నితిప్రత్యక్షే

ణ్నిధానేనజగద్వ్యాపారస్య బ్రహ్మలక్షణత్వాశ్రయణంన్యాయ్యం - ఉతముక్తస్యవికారలోకానుసఞ్చరణశ్రవణేనజగన్నియమనస్య బ్రహ్మలక్షణ
త్వాశ్రయణంనన్యాయ్యం. కింముక్తస్యవికారలోకానుసఞ్చరణంనియమనార్థం - ఉతకేవలభోగార్థం. కేవలభోగార్థత్వేకింముక్తస్యాపరిచ్ఛిన్నా
నన్దత్వవిరోధఃస్యాత్ - ఉతనేతి. అత్రశతదర్థోవిచారస్త్రివిధః- కింవికారలోకానాంభోగానిత్యత్వేనానన్దానిత్యతాస్యాత్ - ఉతనేతి. కింవికారలోకా
నాంభోగ్యత్వంవికారాత్మకత్వాత్ - ఉతబ్రహ్మవిభూతిత్వాత్,. కించ - కింముక్తస్యాస్వాతన్త్ర్యమానన్దవైకల్యమాపాదయతి - ఉతనేతి. స్వాత
న్త్ర్యంస్వాతన్త్ర్యరూపత్వాదానన్దావహం- ఉతాత్మాభిమానానురూపత్వాత్,. కించ- అస్వతన్త్రస్యానావృత్తిస్సమ్భవతి- నేతి. కిమనావృత్తిశ్రుతి
శ్చాతుర్మాస్యాక్షయ్యఫలత్వశ్రుతివచ్ఛిరాభిప్రాయా - ఉతముఖ్యార్థా. కింముక్తాత్మానావర్తనవిషయస్సఙ్కల్ప ఈశ్వరస్యనసమ్భవతి- ఉతసమ్భవ
తీతి. యదానసమ్భవతి- తదాఽనావృత్తిశ్రుతేశ్చిరాభిప్రాయత్వేనావృత్తిసమ్భవాదానన్దఃపరిచ్ఛిద్యతే, స్వాతన్త్ర్యంస్వాతన్త్ర్యరూపత్వాత్సుఖరూ
పంచేత్- తదైవకల్యాదానన్దవైకల్యం, వికారలోకానాంవికారాత్మకతయాభోగ్యత్వే- తదనిత్యత్వాదానన్దానిత్యత్వం, - అతఃకేవలభోగార్థత్వాభా
వేనవికారలోకానుసఞ్చరణస్యనియమనార్థత్వాజ్జగద్వ్యాపారస్య బ్రహ్మలక్షణత్వాశ్రయణమన్యాయ్యమితిశక్యలక్షణత్వాభావేనతదవిరోధాత్ పర
మసామ్యాదిశ్రవణస్యముక్తైశ్వర్యేజగద్వ్యాపారాన్తర్భావావగమకత్వాజ్జగద్వ్యాపారవిషయమైశ్వర్యంముక్తస్యసమ్భవేత్. యదాముక్తానావర్తన
విషయస్సఙ్కల్ప ఈశ్వరస్యసమ్భవతి- తదాఽనావృత్తిశ్రుతేర్ముఖ్యత్వేనానావృత్తిసమ్భవాన్నానన్దానిత్యత్వం, యదాచస్వాతన్త్ర్యమాత్మాభిమానా
నురూపత్వాత్సుఖరూపం- తదాముక్తేషుత్వాత్మాభిమానానురూపత్వాత్పారతన్త్ర్యస్య - తదైవకల్యాన్నానన్దవైకల్యం, యదాచవికారలోకానాం
ముక్తభోగ్యత్వంబ్రహ్మవిభూతితయా- తదావికారరూపస్యానిత్యత్వేఽపిసర్వావస్థాసుజగతోబ్రహ్మవిభూతిత్వస్యానపాయిత్వేనానన్దవిచ్ఛేదః, - ఏ
వంవికారలోకానుసఞ్చరణస్యనియమనార్థత్వాభావేఽపిఅపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వావిరోధాత్కేవలభోగార్థతయాతదవిరోధేనజగద్వ్యాపారస్య బ్రహ్మలక్ష
ణత్వాశ్రయణస్య న్యాయ్యత్వాత్పరమసామ్యాదిశ్రవణస్యముక్తైశ్వర్యే జగన్నియమనాన్తర్భావానవగమకత్వాజ్జగద్వ్యాపారవర్జమేవముక్తైశ్వర్యం
స్యాత్. యది *అనావృత్తిశ్శబ్దాదిత్యధికరణాన్తరం - తదాఽనావృత్త్యనుబన్ధినీవిచారపరమ్పరాపృథగనుసన్ధేయా. తాదర్థ్యసమ్భవస్తుసఙ్గతిమా
త్రోపయోగీతిద్రష్టవ్యః. ... ...

పూర్వపక్షముక్త్వారాద్ధాన్తమాహ (జగదితి) (నిర్వ్యాజబ్రహ్మానుభవరూపం) యథావస్థితబ్రహ్మానుభవరూపమిత్యర్థః. సృష్ట్యాదేరపినియమ
నవిశేషరూపత్వాజ్జగద్వ్యాపారశబ్దోక్తిః. *కనన్యా- మనః. ప్రకాశకత్వాత్. *కనదీప్తావితిధాతుః..................................

౧౮॥ సూ. «ప్రత్యక్షోపదేశాన్నేతిచేన్నాధికారికమణ్డలస్థోక్తేః॥» కామాన్నిత్వకామరూపిత్వ సర్వలోక సఞ్చారశ్ర

ణ- శ్రుత్యా ముక్తస్య జగద్వ్యాపార ఉపదిశ్యతే- అతో న జగద్వ్యాపారవర్జమితి చేత్. తన్న- (ఆధికారికమణ్డలస్థోక్తేః) ఆధికారికాః- అధికారేషు నియుక్తా హిరణ్యగర్భాదయః. మణ్డలాని- తేషాం లోకాః. తత్స్థాః-భోగాః ముక్తస్యాకర్మవశ్యస్య భవన్తీత్యయమర్థః *తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీ*త్యాదినోచ్యతే. అకర్మప్రతిహతజ్ఞానో ముక్తో వికారలోకాన్ బ్రహ్మవిభూతిభూతాననుభూయ యథాకామం తృప్యతీత్యర్థః. తదేవం వికారాన్తర్వర్తినః ఆధికారికమణ్డలస్థాన్ సర్వాన్ భోగాన్ బ్రహ్మవిభూతిభూతాననుభవతీత్యనేన వాక్యేనోచ్యతే- న జగద్వ్యాపారః. ....

యది సంసారివన్ముక్తోపి వికారాన్తర్వర్తినో భోగాన్ భుఙ్క్తే- తర్హి బద్ధస్యేవ ముక్తస్యాప్యన్తవదేవ భోగ్యజాతమల్పం చ స్యాత్. తత్రాహ.

౧౯॥ సూ. వికారావర్తి చ తథా హి స్థితిమాహ॥ వికారే- జన్మాదికే న వర్తత ఇతి వికారావర్తి. నిర్ధూతనిఖిలవికారం నిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానం నిరతిశయానన్దం పరం బ్రహ్మ సవిభూతికం సకలకల్యాణగుణమనుభవతి ముక్తః - తద్విభూత్యన్తర్గతత్వేన వికారవర్తినాం లోకానామపి ముక్తభోగ్యత్వం. తథా హి పరస్మిన్ బ్రహ్మణి నిర్వికారే నవధికాతిశయానన్దే ముక్తస్యానుభవితృత్వేన స్థితిమాహ శ్రుతిః *యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే అథ సోఽభయం గతో భవతి* *రసో వై సః రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వానన్దీ భవతీ*త్యాదికా. తద్విభూతిభూతం చ జగత్తత్త్వైవవర్తతే- *తస్మిన్ లోకాః శ్రితాః సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చన* ఇతి శ్రుతేః. అతస్సవిభూతికం బ్రహ్మానుభవన్ వికారాన్తర్వర్తిన ఆధికారికమణ్డలస్థానపి భోగాన్ భుఙ్క్త ఇతి *సర్వేషు లోకేషు కామచార* ఇత్యాదినోచ్యతే- న ముక్తస్య జగద్వ్యాపారః. ...

౨౦॥ సూ. దర్శయతశ్చైవం ప్రత్యక్షానుమానే॥ అస్య ప్రత్యగాత్మనో ముక్తస్య నియామ్యభూతస్య నియన్తృభూతపరమపురుషాసాధారణం జగద్వ్యాపారరూపం నియమనం న సమ్భవతీత్యుక్తం- నిఖిలజగన్నియమనరూపో వ్యాపారః పరమపురుషాసాధారణ ఇతి దర్శయతః శ్రుతిస్మృతీ. భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః। భీషాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమ ఇతి, *ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠత* ఇత్యాది, *తథా- ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణ ఏషాం లోకానామసంభేదాయే*తి, చ శ్రుతిః. స్మృతిరపి *మయాధ్యక్షేణ ప్రకృతిస్సూయతే సచరాచరం। హేతునానేన కౌన్తేయ జగద్విపరివర్తత* ఇతి, * విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగ*దితి, చ. తథా ముక్తస్య సత్యసఙ్కల్పత్వాదిపూర్వకస్యాప్యానన్దస్య పరమపురుష ఏవ హేతురితి శ్రుతిస్మృతీ దర్శయతః *ఏష హ్యేవానన్దయాతి* *మాం చ యోఽవ్యభిచారేణ భక్తియోగేన సేవతే। స గుణాన్ సమతీత్యైతాన్ బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే। బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠాహమమృతస్యావ్యయస్య చ। శాశ్వతస్య చ ధర్మస్య సుఖస్యైకాన్తికస్య చే*తి. యద్య

వణాజ్జగతస్తదధీనత్వం సిద్ధమితి ముక్తస్యైశ్వరత్వమపి స్యాదితి పూర్వపక్షోత్థానం. ప్రత్యక్షేణేతి - వ్యాఖ్యేయస్య వ్యాసేనోపాదానం. తద్వ్యాచష్టే (శ్రుత్యేతి) వికారలోకాన్- కార్యభూతలోకాన్. వికారశబ్దో ధర్మిపరః. హేయాతీతస్య ముక్తస్య హేయాస్పదవికారలోకభోగాపేక్షౌకథమిత్యత్రాహ (అకర్మేతి) భగవద్విభూతిత్వేనాత్యన్తభోగ్యతా స్యాదిత్యర్థః. ఏవం *కామాన్నీ*త్యాదిశ్రుతివాక్యం వ్యాఖ్యాతం. ఉక్తశ్రుతివాక్యార్థప్రతిపాదకస్య సూత్రస్యార్థం నిగమయతి (తదేవమితి) ....

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యదీతి)

౧౯॥ సూ. వికారావర్తి చ తథా హి స్థితిమాహ॥ ముక్తస్య సవిభూతికబ్రహ్మానుభవితృత్వేన స్థితివచనాత్సర్వత్ర కామచారాదయో భవన్తి- న నియన్తృత్వాదికమిత్యర్థః. ....

౨౦॥ సూ. దర్శయతశ్చైవం ప్రత్యక్షానుమానే॥ *బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠాహమి*తి- బ్రహ్మ - జీవః. అమృతం - మోక్షః. శాశ్వతధర్మః- జ్ఞానం. సుఖం-ఆనన్దః. అన్యాధీనత్వనిత్యత్వయోర్విరోధమాశఙ్క్య పరిహరతి (యద్యపీత్యాదినా) తస్య - అపహతపాప్మత్వాది

ప్యపహతపాప్మత్వాదిస్సత్యసఙ్కల్పత్వపర్యన్తో గుణగణః ప్రత్యగాత్మనః స్వాభావిక ఏవావిర్భూతః-తథాపి తస్య తథావిధత్వమేవ పరమపురుషాయత్తం, తస్య నిత్యస్థితిశ్చ తదాయత్తా,, పరమపురుషస్యైతన్నిత్యతాయాః నిత్యేష్టత్వాన్నిత్యతయాఽవర్తత ఇతి న కశ్చిద్విరోధః. ఏవమేవ పరమపురుషభోగోపకరణస్య లీలోపకరణస్య చ నిత్యతయా శాస్త్రావగతస్య పరమపురుషస్య నిత్యేష్టత్వాదేవ తథాఽవస్థానమస్తీతి శాస్త్రాదవగమ్యతే. అతో ముక్తస్య సత్యసఙ్కల్పత్వం పరమపురుషసామ్యం చ జగద్వ్యాపారవర్జమ్.......................................

———

౨౧॥ సూ. భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ॥ బ్రహ్మయాథాత్మ్యానుభవరూపభోగమాత్రే ముక్తస్య బ్రహ్మసామ్యప్రతిపాదనాచ్చ లిఙ్గాజ్జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యవగమ్యతే *సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి. అతో ముక్తస్య పరమపురుషసామ్యం సత్యసఙ్కల్పత్వం చ పరమపురుషాసాధారణనిఖిలజగన్నియమనశ్రుత్యాను గుణ్యేన వర్ణనీయమితి జగద్వ్యాపారవర్జమేవ ముక్తైశ్వర్యమ్. ....

———

యదిపరమపురుషాయత్తం ముక్తైశ్వర్యం- తర్హి తస్య స్వతన్త్రత్వే
న తత్సఙ్కల్పాన్ముక్తస్య పునరావృత్తి సమ్భవాశఙ్కేత్యత్రాహ

౨౨॥ సూ. అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాత్॥ యథా నిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానో జగజ్జన్మాదికారణం సమస్తవస్తువిలక్షణస్సర్వజ్ఞస్సత్యసఙ్కల్పః ఆశ్రితవాత్సల్యైకజలధిః పరమకారుణికో నిరస్తసమాభ్యధికసమ్భావనః పరబ్రహ్మాభిధానః పరమపురుషోఽస్తీతి శబ్దాదవగమ్యతే - ఏవమహరహరనుష్ఠీయమానవర్ణాశ్రమధర్మానుగృహీతతదుపాసనరూపతత్సమారాధనప్రీతః ఉపాసీనాననాదికాలప్రవృత్తానన్తదుస్తరకర్మసంచయరూపావిద్యాం వినివర్త్య స్వయాథాత్మ్యానుభవరూపానవధికాతిశయానన్దం ప్రాపయ్య పునర్నావర్తయతీత్యపి శబ్దాదేవావగమ్యతే. శబ్దశ్చ *స ఖల్వేవం వర్తయన్ యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమభిసమ్పద్యతే న చ పునరావర్తత ఇత్యాదికః. తథా చ భగవతా స్వయమేవోక్తం *మాముపేత్య పునర్జన్మ దుఃఖాలయమశాశ్వతం। నాప్నువన్తి మహాత్మానస్సంసిద్ధిం పరమాం గతాః। ఆబ్రహ్మభువనాల్లోకాః పునరావర్తినోఽర్జున।

గుణస్య. తథావిధత్వం- స్వాభావికత్వం. తస్య-ప్రత్యగాత్మస్వరూపస్య నిత్యస్థితిస్తదాయత్తేత్యర్థః. తదుపపాదయతి (పరమపురుషస్యేతి) ముక్తస్వరూపతద్గుణనిత్యత్వం పరసఙ్కల్పాయత్తమిత్యుక్తం- అన్యదపి నిత్యం వస్తు తదధీనస్థిత్యాదికమిత్యాహ (ఏవమితి) ముక్తస్య నియన్తృత్వాభావాన్నానన్దవైకల్యం - ప్రత్యుత తత్పుష్కల్యమేవ- సర్వేషాం హి స్వాత్మాభిమానానుగుణా భోగ్యవ్యవస్థా తద్విపర్యయవ్యవస్థా చ- తథా పురుషపశ్వాదిషు దృశ్యతే. తస్మాదాత్మన ఆవిర్భూతయథావస్థితస్వరూపస్య శేషత్వమేవ స్వాభావికం రూపమపరోక్షయతస్స్వశేషి పరమపురుషపరిచరణమేవ ప్రియతమం స్యాత్- తద్విపర్యయే జాతృత్వమత్యన్తానిష్టమేవ. తస్మాన్నానన్దవైకల్యం- అపి తు తత్పుష్కల్యమేవ................. ....

———

౨౧॥ సూ. భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ॥ (బ్రహ్మేత్యాది) *స ఏవంవిత్సర్వేషాం భూతానాం మతో భవతి యథైషా దేవతైవం న యథైతాం దేవతాం సర్వాణి భూతాన్యవన్తి నహ్యేవమేవంవిదం సర్వాణి భూతాన్యవన్తి తేనో ఏతస్యై దేవతాయై సాయుజ్యం సలోకతాం జయతీత్యాదివాక్యాన్యప్యభిప్రేతాని. *భోగో వా మన్త్రవర్ణాదితి న్యాయాత్స్వమన్త్యేనావగతం సామ్యం భోగసామ్యే దృష్టే తాదృశసామ్యవిశేషే పర్యవస్యతీతి భావః. పరమాత్మనియామ్యత్వాదిశ్రుత్యానుగుణ్యాచ్చాయమర్థ ఇతి వదన్నధికరణార్థముపసంహరతి (అత ఇతి) ....

———

అనన్తరసూత్రం శఙ్కాముఖేనావతారయతి (యదీతి) అపునరావృత్తిశ్రుతిః సాక్షికవిషయా - ఈశ్వరస్వాతన్త్ర్యాత్ కస్య చిదనావృత్తిసమ్భవాదితి చ పూర్వపక్ష్యభిప్రాయః.

౨౨॥ సూ. అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాత్॥ (యథేత్యాది) భగవతా ముక్తస్యాపరిత్యాజ్యత్వోపపాదనార్థం, ముక్తస్య బ్రహ్మానుభవజిహాసానుదయజ్ఞాపనార్థం, ప్రామాణికత్వేదృష్టాన్తసిద్ధ్యర్థం, చ నిఖిలహేయప్రత్యనీకత్వాదిగుణా ఉక్తాః. అన్యేన నివృత్తిశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం నిరస్తసమాభ్యధికసమ్భావన ఇతి పదం. * స యది పితృలోకకామ ఇత్యాద్యుక్తభగవత్పరిచరణార్థవిగ్రహవ్యావృత్త్యర్థం * పునర్జన్మ దుఃఖాలయమశాశ్వతమితి వచనముపాత్తం. దుఃఖాలయత్వాదివిశేషణాభావేఽప్యేతద్వైకార్థ్యం స్యాదిత్యభిప్రాయేణ *పునర్జన్మ న విద్యత ఇతి వచనముదాహృతం. అనేన ఆవృత్తిః కర్మకృతా న భవతి- *ఇమాన్ లోకాన్నిత్యుక్తకామసంచారాదితి చ ఫలితం. పునరావృత్తిహేతుత్వేన సమ్భావితానిశిరాంస్యాశఙ్క్య

మాముపేత్య తు కౌన్తేయ పునర్జన్మ న విద్యత ఇతి. న చాచ్ఛిన్నకర్మబన్ధస్యాసఙ్కుచితజ్ఞానస్య పరబ్రహ్మానుభవైకస్వభావస్య తదేకప్రియస్యానవధికాతిశయానన్దం బ్రహ్మానుభవతోఽన్యాపేక్షా తదర్థారమ్భాద్యసమ్భవాత్పునరావృత్తిశఙ్కా. న చ పరమపురుషస్సత్యసఙ్కల్పోఽత్యర్థప్రియం జ్ఞానినం లబ్ధ్వా కదాచిదావర్తయిష్యతి- య ఏవమాహ *ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థమహం స చ మమ ప్రియః। ఉదారాస్సర్వ ఏవైతే జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మతం। ఆస్థిత

పరిహరతి (నచేత్యాదినా) ప్రమాణస్యానుగ్రాహకతర్కకృతార్థతాం చార్థాద్దర్శయతి. స్వేచ్ఛా వా- కర్మ వా- భగవత్సఙ్కల్పో వా - త్రయమేవ పునరావృత్తిహేతుతయా సమ్భావితం. తత్ర స్వేచ్ఛాకర్మభ్యామావృత్తిశఙ్కాం పరిహరతి (నచేతి) (తదర్థారమ్భాద్యసమ్భవాదితి) కర్మ విద్యమానం చేత్- సజాతీయకర్మాన్తరారమ్భరుచిరూపాం వాసనాముపజనయ్య తద్ద్వారా కర్మాన్తరం కారయతి- కర్మణస్సవాసనస్య వినష్టత్వాత్కర్మాన్తరాసమ్భవాన్న కర్మ పునరావృత్తిహేతుః, అనవధికాతిశయానన్దభగవదనుభవైకతానస్య నాన్యాపేక్షేతి న స్వయం స్వస్య పునరావృత్తిహేతు, రిత్యర్థః. భగవత్సఙ్కల్పస్య పునరావృత్తిహేతుత్వం పరిహరతి (నచేతి) ముక్తాన్పునర్నావర్తయిష్యామీతి సఙ్కల్పో నాన్యథా స్యాదిత్యభిప్రాయేణ సత్యసఙ్కల్ప ఇత్యుక్తం. జ్ఞానినోఽత్యర్థప్రియత్వాచ్చ తథా సఙ్కల్పః. అత్యర్థప్రియత్వే ప్రమాణం దర్శయతి (య ఏవమాహేతి) ఏవం న చాచ్ఛిన్నేత్యాదినా అపునరావృత్తిశ్రుతేరనుగ్రాహకస్తర్క ఉక్తో భవతి.—— పరే తు *ప్రత్యక్షోపదేశాదిత్యత్ర *ఆప్నోతి స్వారాజ్యమిత్యుదాహృత్య సవితృమణ్డలాదిస్థానేషు భోగోక్తేః న జగద్వ్యాపార ఇత్యాహుః. స్వారాజ్యశబ్దస్య పరమాకాశావస్థానేఽప్యుపపత్తేస్తస్యానుపాదానం. సర్వలోకక్రమణశబ్దాబీజత్వాదిమార్గలోకానిత్యాద్యుపాదానముచితం- తేన హి నిరఙ్కుశైశ్వర్యం దర్శితం భవతి. వికారరూపం, వికారోత్తీర్ణం చ నిత్యముక్తం, పరం బ్రహ్మ- ద్విధా హి స్థితిమాహ *పాదోఽస్యేతి. *న తత్ర సూర్యో భాతి * న తద్భాసయతే సూర్య ఇతి ప్రత్యక్షేణానుమానేన చ వికారావర్తిత్వం దర్శయత ఇతి వ్యాచక్షతే. కిమర్థం సూత్రద్వయమితి చేత్- వికారాలమ్బనానాం నిర్వికారపరరూపప్రాప్తిరనుపపన్నా - అతత్క్రతుత్వాదిత్యభిప్రాయ ఇతి చాహుః. ఇదమపి వికారాలమ్బనానప్రాప్యైవ స్తీత్యధ్యాహారసాపేక్షత్వాదనుపపన్నం. అధ్యాహారేఽపి జగద్వ్యాపారవర్జనస్యానుపయోగి సూత్రద్వయం. పరం నాప్నువన్తి- సగుణేఽపి న నిరవగ్రహమైశ్వర్య, మితి జ్ఞాపనార్థమితి చేత్- అతిదూరాభిప్రాయకల్పనమేవ దోషః. *తథా హి స్థితిమాహేత్యత్రైవ నిర్వికారస్వరూపవిషయశ్రుతీనామపి వివక్షితత్వే పునః ప్రత్యక్షశబ్దేన పరస్వరూపవిషయశ్రుత్యుపాదానవైయర్థ్యం చ. ఐశ్వర్యం చేత్- అన్తవత్- తస్మాదావృత్తిరితి శఙ్కావ్యుదాసార్థం *అనావృత్తిశ్శబ్దాదితి సూత్రమితి- నిర్గుణప్రాప్తావావృత్తిశఙ్కాయా అభావాదిత్యాహుః. తదయుక్తం- అకర్మకృతసహజైశ్వర్యే ఐశ్వర్యత్వాదావృత్తిశఙ్కాయా మన్దతరత్వాత్. అతః పారాధీన్యకృతావృత్తిశఙ్కావ్యుదాసపరత్వమేవ యుక్తం సూత్రస్య. సగుణనిష్ఠవిషయత్వం చాయుక్తం- నిర్గుణప్రాప్తైరప్రామాణికత్వాద్విశేషణవైయర్థ్యం. నిర్గుణప్రాప్త్యభావాదేవాత్రావృత్తిశఙ్కానుదయశ్చానుపపన్నః.—— అపరే తు వేదాన్త ఏవ ముక్తస్య భేదేనావస్థానం మన్యమానానాం మతమభ్యుపగమ్య తత్ర సావధికమైశ్వర్యమితి ప్రతిపాదనార్థమిదమధికరణమిత్యాహుః. తత్ర పరేషామివ సూత్రయోజనా. అస్మిన్పక్షే వికారప్రళయే తదాశ్రితైశ్వర్యప్రళయాదావృత్తిస్స్యాదేవ- అవిభాగపక్ష ఏవానావృత్తిరిత్యాహ *అనావృత్తిశ్శబ్దాదితీత్యాహుః. తత్రావదయుక్తం- అప్రామాణికపక్షస్య నిరసనమేవ హి కర్తవ్యం- న తు తదభ్యుపగమేన నిర్వాహః. సావధికైశ్వర్యప్రతిపాదనమేవ తన్నిరసనమితి చేన్న- ప్రతీకాలమ్బనోపాసనానాం సావధికైశ్వర్యే కధితేఽపి తేషాం నిరస్తత్వాభావాత్. అప్రామాణికత్వసమర్థనం హి నిరసనం. సావధికైశ్వర్యం ప్రామాణికం చేత్- కథం తస్య నిరాసః. అనావృత్తిసూత్రమవిభాగపక్ష ఏవేత్యశాబ్దం- అవిభాగశబ్దస్యాప్రకృతత్వాత్. అర్థస్వభావాదవిభాగపక్షవిషయత్వమితి చేన్న - అక్షరపరమవ్యోమగతానాం ముక్తానామైశ్వర్యప్రచ్యుత్యసమ్భవాదేవార్థస్వభావాసిద్ధేః. వికారలోకాశ్రితమైశ్వర్యం ప్రధ్వస్తమితి చేత్. తతః కిం- ఈశ్వరస్యేవ తదానీమప్రచ్యుతగుణాష్టకత్వాదపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వోపపత్తేః. న హి జగత్ప్రళయాదీశ్వరస్యైశ్వర్యభఙ్గః. తథా తదవస్థ తదనుభవరూపమైశ్వర్యం ముక్తానామపి న భ్రశ్యేత. అతః సూత్రాసఙ్గతిః. నన్వవిభాగపక్షే సావధికైశ్వర్యప్రసఙ్గో వివక్షితః- న తు తత్పక్షనిర్వాహ ఇతి చేన్న- జగద్వ్యాపారవర్జప్రసఙ్గ ఇతి సూత్రితత్వాభావాత్. యథా *నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గః *కృత్స్నప్రసక్తిరితి చ. తస్మాత్సూత్రస్వారస్యవిరోధః. * వికారావర్తీత్యాదిసూత్రద్వయవైయర్థ్యాతిదూరలక్షణాదోషః పూర్వవత్. అవిభాగపక్షే వా కథం *జక్షత్క్రీడన్రమమాణః *సఙ్కల్పాదేవాస్య పితరస్సముత్తిష్ఠన్తీత్యాద్యైశ్వర్యముపపద్యతే. కిమీశ్వరవ్యాపారా ఏవ తదభిన్నస్య ముక్తస్య క్రీడాత్వేనోచ్యన్తే- ఉత వ్యాపారాన్తరాణి. ప్రథమే బద్ధస్యాపి తదభిన్నత్వాదీశ్వరవ్యాపారా ఏవ క్రీడాః కిం న స్యుః. ఉపాధితో భిన్నత్వాదితి చేత్. తర్హీశ్వరస్యాపి తే వ్యాపారా లీలా న స్యుః- తస్యాపి సవితృమణ్డలాద్యుపాధిభిర్భిన్నత్వాత్. భిన్నత్వేఽపి సర్వజ్ఞః స్వలీలాత్వేన సర్వత్ర ప్రత్యభిసన్ధత్త ఇతి చేత్- తర్హి బద్ధవ్యాపారేష్వపి ప్రత్యభిసన్ధానాత్ దుఃఖిత్వేన లీలాత్వం తద్వ్యాపారాణాం న స్యాత్. ఏవం ముక్తానామపీశ్వరాదభిన్నత్వాత్ప్రత్యభిసన్ధానాచ్చ దుఃఖిత్వమితి తేషామవిభాగపక్ష ఏవావృత్తిః. యదీశ్వరవ్యాపారాద్వ్యాపారాన్తరాణి ముక్తానాం లీలా - తర్హి వ్యాపారాన్తరత్వమాశ్రయభేదాత్స్యాత్ - అన్యథేశ్వరవ్యాపారానతిరేకేణ ప్రాగుక్తదోషప్రసఙ్గాత్. ఆశ్రయభేదేన వ్యాపారాన్తరత్వే ముక్తైశ్వరవిభాగపక్ష ఏవాఙ్గీకృతస్స్యాత్.—— అన్యే తు వర్ణయన్తి- *ప్రకరణాదితి- *య ఆత్మేత్యాదిముక్తప్రకరణస్య భోగగోచరత్వాన్న జగద్వ్యాపార ఇతి. *అసన్నిహితత్వాత్- సృష్టిప్రకరణేష్వసన్నిహితత్వాత్. పరమాకాశస్థస్య ముక్తస్య వికారస్థానేష్వసన్నిహితత్వాదితి. *ప్రత్యక్షోపదేశాదితి - *ఆప్నోతి స్వారాజ్యమిత్యుపదేశాన్నిరవగ్రహం ముక్తస్యైశ్వర్యమితి చేత్- ఆధికారికపదావచ్ఛేదకదేశవిశేషేషు హిరణ్యగర్భసాయుజ్యగతస్య తదధీనభోగోక్తేః. న తు పరమాకాశస్థస్యేతి. *వికారావర్తీతి- *పరమే వ్యోమన్ సోఽశ్నుత ఇతి ముక్తైశ్వర్యస్య పరమాకాశస్థస్య వికారస్థానావర్తితయా పరమాత్మనవి

స్సహియుక్తాత్మా మామేవానుత్తమాంగతిం। బహూనాంజన్మనామన్తేజ్ఞానవాన్మాంప్రపద్యతే। వాసుదేవస్సర్వమితిసమహాత్మాసుదుర్లభ ఇతి. సూత్రాభ్యాసశ్శాస్త్రపరిసమాప్తిం ద్యోతయతీతిసర్వంసమఞ్జసమ్. ...

జగద్వ్యాపారవర్జాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

చతుర్థస్యాధ్యాయస్య చతుర్థఃపాదః.

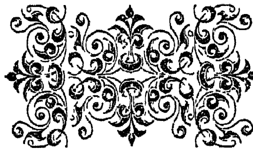
సమాప్తశ్చాధ్యాయః॥ శాస్త్రంచసమాప్తమ్.

శ్రీ మ తే రా మా ను జా య న మః.

శ్రీమతేనిగమాన్తగురవేనమః.

అవిస్తృతాస్సగమ్భీరా రామానుజమునేర్గిరః । దర్శయన్తు ప్రసాదేనస్వంభావమఖిలందృఢమ్॥

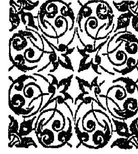
వజగదనుప్రవేశాదిరితి. *దర్శయతశ్చైవమితి- *యత్పురాణమాకాశంతత్ర మేస్థానంకుర్వతః పునర్భవాయేత్యాదిశ్రుతిస్మృతిశ్చపరమాకాశస్థితిం దర్శయత ఇతి. *సోఽశ్నుత ఇతి భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చనజగద్వ్యాపారః. *ఇమంమానవమావర్తం *తేషు బ్రహ్మలోకేషుపరావతోవసన్తి తేషామిహనపునరావృత్తిరితిఇమంశబ్దేహశబ్దవిశేషితత్వాద్బ్రహ్మలోకగతానామస్మిన్మానవఆవర్తే పునరావృత్తిశ్జ్ఞాంవ్యుదస్యతి *అనావృత్తిశ్శబ్దాదితి- ఇమంశబ్దేహశబ్దౌసన్నిహితత్వమాత్రావలమ్బనౌ- నతువ్యక్తివిశేషపరౌ. శ్రుతేరనిత్యార్థత్వప్రసఙ్గాత్. అతోనావర్తాన్తరేపునరావృత్తిః. మానవఆవర్తేజన్మాభావోఽనావృత్తిశబ్దేనోచ్యతే- గమనమాత్రంనప్రతిషిధ్యతే- అతః *సర్వేషులోకేషుకామచారోభవతీత్యవిరోధః. బ్రహ్మలోకగతానాం మానవావర్తగమనంస్వదేశాత్పరదేశగమనవదుపపన్నం. తస్మాన్నబ్రహ్మలోకగతానామిహపునస్సర్గన్నైత్యనావృత్తిరుపపన్నా. తదేవంముక్తస్యైశ్వర్యం నిరవగ్రహమితి. తత్రబ్రూమః- ముక్తప్రకరణేభోగప్రతిపాదనస్యహేతుతయోక్తిర్విఫలా- తావతాజగద్వ్యాపారాప్రతిషేధాత్. వికారస్థాసేష్వ సన్నిధానాదితిచాయుక్తం- అన్తిమసూత్రేముక్తస్యస్వదేశాత్పరదేశగమనవత్సర్వలోకసంచరణస్యాభ్యుపగమాత్, *ఇమాఁల్లోకాన్‌ఇతిశ్రుతత్వా, చ్చ. ఆదిషేత్రజ్ఞస్యహిరణ్యగర్భస్యోక్షయభావనాన్వితస్యముక్తప్రాప్యత్వాయోగా, న్ముక్తస్యతత్పారతన్త్ర్యాయోగా,చ్చద్వితీయసూత్రార్థోఽనుపపన్నః. వికారస్థానేసంచరణాభ్యుపగమాదేవఅనన్తరసూత్రద్వయార్థోఽనుపపన్నః. *తథాహిస్థితిమాహేత్యస్య *ప్రత్యక్షానుమానేఇతిప్రత్యక్షశబ్దేనపునరుక్తిశ్చ. శ్రుత్యన్తరవిషయఃప్రత్యక్షశబ్ద ఇతిచేన్న - ఏకార్థవిషయానేకశ్రుత్యుపాదానస్యసూత్రభేదసాపేక్షత్వాభావాత్, తద్భావే చసూత్రాన్తరాణామపికరణప్రసఙ్గా, చ్చ. యదితత్సూత్రద్వయంముక్తైశ్వర్యస్య పరమాకాశస్థితిమాత్రపరం- తన్నిరవగ్రహైశ్వర్యవిరుద్ధం. యదితత్రైవావస్థానపరం- తదావికారస్థానసంచరణతదభ్యుపగమవిరోధః. అన్తిమసూత్రస్యచేహాదిశబ్దానాంసన్నిహితార్థమాత్రపరతయాఽన్యస్మిన్మానవఆవర్తేపునరావృత్తిశఙ్కావ్యుదాసపరత్వంచానుపపన్నం- వైదికశబ్దానామనిత్యవ్యక్తివిశేషవాచిత్వశఙ్కాయాః *సమాననామరూపత్వాదిత్యత్రైవనిరస్తత్వేనాత్రతచ్ఛఙ్కాయాఅనుత్థానాత్. అతఈశ్వరపారాధీన్యప్రయుక్తశఙ్కైవాత్ర పరిహర్తవ్యా. సాచనపరిహృతా. అతోయథాభాష్యమేవాధికరణవర్ణనంయుక్తం.——— (ఇతిసర్వంసమఞ్జసమితి) సర్వశబ్దేనభేదశ్రుత్యభేదశ్రుతిఘటకశ్రుతిగుణాదివిధినిషేధశ్రుతిభగవత్కృపాస్వాతన్త్ర్యాదిపరవాక్యప్రత్యక్షాదీన్యభిప్రేత్యతేషాంసామఞ్జస్యముక్తం. ఇతిశబ్దోఽఖిలభువనేత్యాదిభాష్యోక్తాశేషార్థపరామర్శీ. సర్వశబ్దేనానుదాహృతశ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణవచాంసితదనుగ్రాహకతర్కజాతంచవివక్షితం. తేషామనయాదిశాసామఞ్జస్యంద్రష్టవ్యం. ఉక్తార్థబాధకత్వేనయేప్రమాణతర్కాః పరైఃప్రయుక్తాః - తేషాంసర్వేషాంపరిహారోఽత్రాస్త్యేవ-ఏతదనన్తర్భూతార్థోనాస్తి. తస్మాదుక్తప్రకారేణబాధకప్రమాణతర్కపరిహారశ్చానుసన్ధేయఇత్యభిప్రాయేణ ఇతిసర్వంసమఞ్జసమిత్యుక్తమ్. ....

జగద్వ్యాపారవర్జాధికరణంసమాప్తమ్.

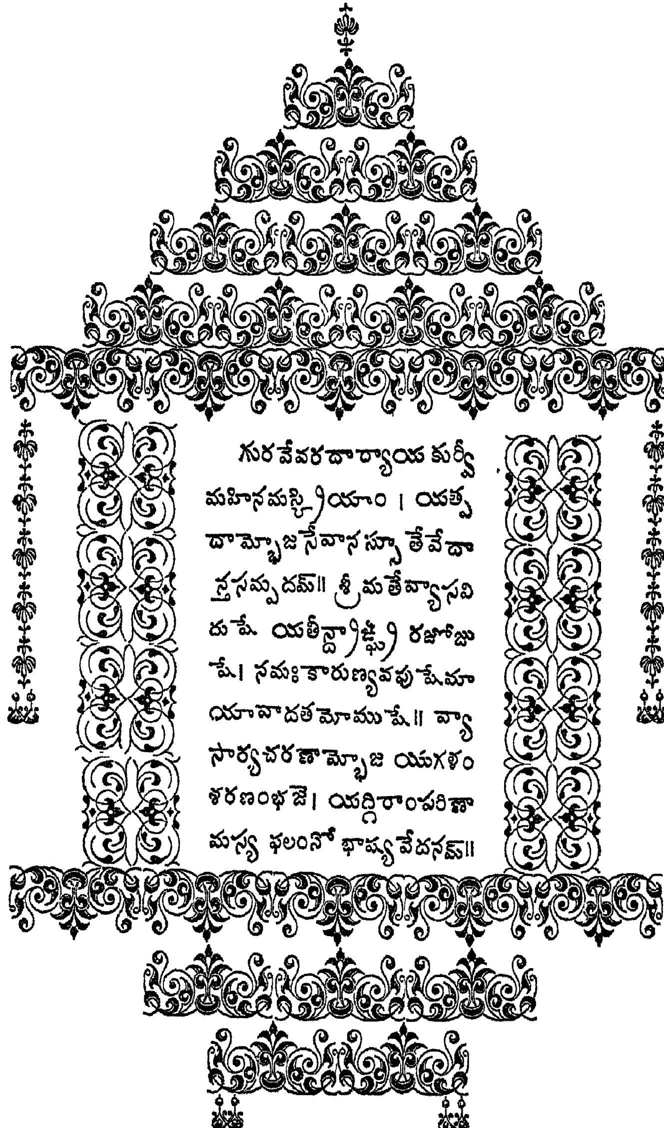
ఇతి శ్రీహారితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీమద్భగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణావిలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్య చతుర్థఃపాదః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయః- శాస్త్రంచపరిసమాప్తమ్.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా- ౧౫౬.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా-౫౪౫.

శుద్ధపత్రిక.

పు-సం.	ప-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
౧	౩	బృహ్మిత	బృంహిత
,,	౧౯	మిథో	మిథో
౨	౩౫	ఊర్ధ్వ	ఊర్ధ్వ
౩	౭	ప్రధాన	ప్రధాన
,,	,,	దీక్షః దీక్షా-	దీక్షః. దీక్షా-
౪.	౨౧	భయాచ్చ. సుథేవ	భయాచ్చసుథేవ
౫	౨౧	శబ్దఅనన్తర్యే	శబ్దఆనన్తర్యే
,,	౨౨	వ్యాఖ్యేయా	వ్యాఖ్యేయా-
,,	,,	వ్యాఖ్యానం	వ్యాఖ్యానం.
,,	౩౩	వైయ్యర్థ్య	వైయర్థ్య
,,	౩౬	త్వోజ్ఞార	త్వోజ్ఞార
౬	౫	స్థాపితం. బ్రహ్మ	స్థాపితం బ్రహ్మ
,,	౩౨	విభాగోథాతో	విభాగః *అథాతో
౭	౨౩	సాథన	సాధన
,,	౨౫	వద్బృహ్మ	వద్బృహ్మ
,,	౩౨	త్రనిర్నయా	త్రన్నిర్ణయా
,,	౩౬	షష్ట్యా	షష్ఠ్యా
౯	౧	బృహత్వ	బృహత్త్వ
,,	,,	బృహత్వం	బృహత్త్వం
,,	౧౫	బృహత్వం	బృహత్త్వం
,,	౧౭	తత్వతో	తత్త్వతో
,,	౨౧	బ్రహ్మయతి	బృంహయతి
,,	,,	ద్బృహ్మణ	ద్బృంహణ
,,	,,	బృహ్మణ	బృంహణ
,,	౨౨	బృహ్మణత్వ	బృంహణత్వ
,,	౨౩	బృహ్మణత్వం	బృంహణత్వం
,,	౨౪	వత్వం	వత్త్వం
,,	౩౫	బృహత్వ	బృహత్త్వ
,,	౩౬	త్ర్యసరేణు	త్రసరేణు
,,	౩౮	బృహత్వగుణ	బృహత్త్వగుణ
౧౦	౧౦	అన్యథా	అన్యథా
,,	,,	వైయ్యర్థ్యాత్	వైయర్థ్యాత్
,,	౨౫	వ్యాహరేణలౌకిక	వ్యాహరేణాలౌకిక
,,	౨౯	వాఖ్యేయ	వ్యాఖ్యేయ
,,	,,	జిజ్ఞాసేతి	జిజ్ఞాసేతి
,,	౩౧	తత్సిధ్యర్థ	తత్సిద్ధ్యర్థ
,,	౩౬	సనన్త	సన్నన్త
,,	౩౮	సనన్తనిర్దేశో	సన్నన్తనిర్దేశో
,,	౪౦	మాక్షిపతీతితతోపి	మాక్షిపతీతి. తతోపి
౧౧	౫	సనన్త	సన్నన్త
,,	,,	జ్ఞాథాతో	జ్ఞాథాతో
,,	౬	ప్రధానాదితత్వానా	ప్రధానాదితత్త్వానా
,,	౧౦	వేదార్థే	వేదార్థే
,,	౨౩	గ్రన్థేన	గ్రన్థేన
,,	౨౭	ప్రబన్ధ	ప్రబన్ధ
,,	౩౬	తన్యైష	తస్యైష
,,	౩౯	ద్వా *సర్వే	ద్వా. *సర్వే
౧౨	౨	బ్రూమః. అథాతో	బ్రూమః. *అథాతో
౧౨	౧౦	ప్రథమమథాతో	ప్రథమం *అథాతో
,,	,,	అథవా- అథాతో	అథవా- *అథాతో
,,	౧౫	ప్రథమప్రతిజ్ఞా	ప్రథమప్రతిజ్ఞా
,,	౧౬	ప్రాథమ్యా	ప్రాథమ్యా
,,	౨౫	తత్వేనా	తత్త్వేనా
,,	౩౦	భేదః. పూర్వ	భేదః, పూర్వ
,,	౩౧	సిద్దై	సిద్ధై
,,	౩౬	జుహోతి, *అహవనీయే జుహోతి.*న హింస్యాత్.	జుహోతి * ఆహవనీయే జుహోతి - *న హింస్యాత్
,,	౩౭	కర్మణ్యన్. *అతో	కర్మణ్యన్ *అతో
,,	౩౮	శేషత్వం.	శేషత్వం-
౧౩	౧	శాస్త్రమథాతో	శాస్త్రం *అథాతో
,,	౨	త్యారభ్యానావృత్తి	త్యారభ్య *అనావృత్తి
,,	౩	తద్వత్ దేవతా	తద్వత్. దేవతా
,,	౨౧	మర్థాంతరా	మర్థాన్తరా
,,	౨౪	హితే. తాభ్యా	హితేతాభ్యా
,,	౨౭	జైమినే	జైమినే
,,	౨౮	తత్వబుద్ధి	తత్త్వబుద్ధి
,,	౨౯	త్యత్రనైష్ఠికా	త్యత్రనైష్ఠికా
,,	,,	భిధానాత్	భిధానాత్
,,	౩౦	శ్రద్ధ	శ్రద్ధ
౧౪	౪	సిద్ధయే	సిద్ధయే
,,	౩౧	శ్రమయోగ్య	శ్రమాయోగ్య
,,	౩౬	ప్రస్తుతా	ప్రస్తుతా
,,	౩౮	సిద్ధిః	సిద్ధిః
౧౫	౪	దితి. ప్రతి	దితిప్రతి
,,	౨౦	ఇత్యాత్తనే	ఇత్యాత్మనే
,,	౨౫	వివక్షితః	వివక్షితః
,,	౨౬	ఇత్యత్ర స్వరితేత్యాది	ఇత్యత్ర *స్వరితేత్యాది
,,	౨౯	ప్రాయార్థత్వే	ప్రాయార్థత్వే
,,	౩౦	చె. స్త్రైవం.	చెత్. స్త్రైవం-*
,,	౩౨	సంస్కారవిశిష్టమాణవకసిద్ధి	సంస్కారవిశిష్టమాణవకసిద్ధి
,,	౩౩	సిద్దై	సిద్ధై
౧౬	౫	త్వా, చ్చ	త్వా, చ్చ.
,,	౭	విధి	విధి
,,	౮	నోవపద్యతే	నోపపద్యతే
,,	౧౦	సిద్ధేః	సిద్ధేః
,,	౧౪	విచ్చబ్దేన	విచ్ఛబ్దేన
,,	౧౭	యథావ్రీహీ	యథా *వ్రీహీ
,,	౨౯	ననుకర్మత్వ	ననునకర్మత్వ
,,	౩౧	ప్రసిద్ధిః	ప్రసిద్ధిః
౧౭	౧౫	*యథాగ్నే	యథా *అగ్నే
,,	౧౭	త్రిధా	త్రిధా
,,	౨౨	సిద్ధిః	సిద్ధిః
,,	,,	స్పర్శ	స్పర్శ

పు-సం.	ప-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
,,	౨౮	రుణద్ధిజప	రుణద్ధి- జప
,,	౩౫	వత్వేన	వ త్త్వేన
౧౮	౬	న్యథానుపపత్తై్యవ	న్యథానుపపత్త్యైవ
,,	౭	నాథాతో	న *అథాతో
,,	౨౨	శ్రాపణస్య	శ్రావణస్య
,,	౩౭	ద్వివి	ద్విధి
,,	౩౯	ఛన్ధో	ఛన్దో
౧౯	౮	వినియోగః	వినియోగః.
,,	౧౧	శ్రీయ- తేతద్వత్	శ్రీయతే- తద్వత్
,,	౧౮	వి త్తృషస్వ	విత్కృషస్వ
,,	౩౪	తథేత్యర్థః. చశ్చజ్ఞా	తథేత్యర్థః. చశ్నజ్ఞా
,,	౩౯	వత్వం	వ త్త్వం
,,	,,	వత్వ	వ త్త్వ
౨౦	౧	పరిత్స్య	పరీక్ష్య
,,	౩	తత్వతో	త త్త్వతో
,,	౪	మితి*ప్రోదాచప్రబ్రూయాదిత్యర్థః.బ్రహ్మ	మితి *బ్రహ్మ
,,	౫	రాద్భవ	రాద్భవ
,,	,,	నాస్వః	నాన్యః
,,	౬	సాఙ్గ. వేదా	సాఙ్గవేదా
,,	౨౩	వత్వ	వ త్త్వ
,,	౨౫	స్థిర	స్థిర
,,	౨౯	సపునరి	నపునరి
,,	౩౪	నచుచేతి	ననుచేతి
౨౧	౧౩	భసతి	భవతి
,,	,,	ర్భ్రిహ్మ	ర్భ్రిహ్మ
,,	౧౫	తద్దైవ	తథైవ
,,	౧౮	నర్వా	సర్వా
,,	౨౮	భిథేయాః	భిధేయాః
,,	౩౦	ముపానితే	ముపానీతే
,,	౩౨	వైయ్యర్థ్యం	వైయర్థ్యం
,,	౩౪	జ్ఞానమిత్యత్రాహ	జ్ఞానమిదమితిత్వయానజ్ఞాతమిత్యర్థః. అత్రకింప్రథానప్రతిపాద్యంజ్ఞానమిత్యత్రాహ
,,	౩౭	తయోక్తం-	తయోక్తం.
౨౨	౨	నసాక్షా	నతుసాక్షా
,,	౧౧	క్షితన్య	క్షితస్య
,,	౨౧	సముచ్చయకి.	సముచ్చయః.
,,	౨౯	పరమతి	పరమితి
,,	౩౪	ద్భావే, చప్రాప్తే	ద్భావె, ప్రాప్తే
,,	,,	దృష్టాన్తే. దాష్టాన్తి	దృష్టాన్తె, దార్ష్టాన్తి
,,	౩౫	న్యేవ	న్నైవ
,,	౩౭	సిద్ధాన్తి	సిద్ధాన్తి
,,	౩౯	చ్ఛశబ్దతో. ర్థ	చ్ఛ. శబ్దతో, ర్థ
,,	౪౦	జ్ఞా	జ్ఞా
౨౩	౪	జ్ఞాన	జ్ఞాన
,,	౧౩	ముభయథా	ముభయథా
,,	౧౭	వలమ్బనై	వలమ్బనై
,,	౨౧	థాబాధ	దాబాధ
,,	౨౫	సమ్భథా	సమ్భథా

పు-సం.	ప-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
,,	౨౫	జ్ఞానస్య	జ్ఞానస్య
,,	౨౯	పాశైః॥పాశైరితిపాఠాన్తరం॥	పాశైః*
,,	,,	ముచ్యతేః	ముచ్యతే
,,	౩౮	స్పుటా	స్ఫుటా
౨౪	౧	తమేవ	తమేవం
,,	౭	సత్యజ్ఞాన	సత్యంజ్ఞాన
,,	౯	తమవేతి-	తమేవమితి
,,	౧౨	ర్థత్వా. దతర్థో	ర్థత్వా,దతర్థో
,,	౧౬	ఫలవత్వం. శ్రుత్య	ఫలత్వం, చ. శ్రుత్య
,,	౧౭	మోక్షోపత్తౌ	మోక్షోత్పత్తౌ
,,	౨౦	మిత్యర్థః	మిత్యర్థః
,,	౨౧	వెవనం	వెదనం
,,	౨౬	వ్యాక్యేన	వాక్యేన
,,	౨౮	త్యుక్తం-	త్యుక్తం.
,,	,,	వికల్పః.	వికల్పః-
,,	,,	స్త్వాత్.	స్త్వాత్,*
,,	౩౨	అన్తరఙ్గోపాయతామితి)	(అన్తరఙ్గోపాయతామితి)
,,	౩౪	సముచ్చయెన	సముచ్చయెన
,,	౩౬	శబ్దః	శబ్దః.
,,	౩౭	వివిదిషోత్పత్త్య	వివిదిషోత్పత్తి
౨౫	౬	వివెకశః	వివేకః
,,	౧౫	శంజ్ఞ్యాహ	శఙ్క్యాహ
,,	౧౬	రూపాణియానిస్యుః-	రూపాణిస్యుః-
,,	,,	వాక్యారజ్ఞానో	వాక్యార్థజ్ఞానో
,,	౨౧	ఆర్థస్వభావాదేవ	అర్థస్వభావాదేవ
,,	౨౩	పూర్వపృత్తత్వం	పూర్వవృత్తత్వం
,,	౨౪	వృత్తాన్తర	వృత్తాన్తర
,,	౩౧	అపారమార్థికం	అపారమార్థికం
,,	౩౨	బన్ధశ్చా	బన్ధశ్చా
,,	౩౩	ఆపారమార్థికత్వా	అపారమార్థికత్వా
,,	౩౯	వివిదియాషామితి	వివిదిషాయామితి
౨౬	౬	చిన్న	భిన్న
,,	౭	వివర్థన	వివర్ధన
,,	౮	సంహతి	సంహరతి
,,	౧౩	ప్రతిబన్ధ	ప్రతిబన్ధ
,,	౧౭	కరణతత్వాప్రిపణే	కరణతత్వాప్రిపణౌ
౨౭	౨	లిఙ్గాదిభిర్బాధక	లిఙ్గాదిభిర్బాధక
,,	౩	జ్ఞానోత్పత్తై్యవ	జ్ఞానోత్పత్త్యైవ
,,	౬	జ్ఞానభాధ్యత్వా	జ్ఞానబాధ్యత్వా
,,	౨౧	ప్రసఙ్గాత్	ప్రసఙ్గాత్-
,,	౨౨	తద్దైవ	తథైవ
,,	౨౩	స్థితీ	స్థితీ
,,	౩౪	త్సింహ్మ	త్సిహ్మ
,,	౩౯	నివృత్తే్య	నివృత్త్యై
,,	,,	వాక్యార్థ	వాక్యార్థ
౨౮	౪	స్వజిజ్ఞాసితవ్య	స్వవిజిజ్ఞాసితవ్య
,,	౫	విద్వవిజ్ఞానె	విద్యవిజ్ఞానె
,,	౧౧	సామాన్యశబ్దః	సామాన్యశబ్దః.

పు-సం.	ప-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
,,	౨౧	జైహ్వ్యముక్తశ్లై	జైహ్మ్యముక్త్యశ్లై
,,	౩౦	కేవలోపదేశ	కేవలోపదేశ
,,	౩౭	విధిత్వనిశ్చయ	విధిత్వనిశ్చయ
౨౯	౨	సంహర	సంహర
,,	౩	యఏవంవెద	యఏవంవెద,*
,,	,,	త్యేవోపానీత	త్యేవోపానీత,*
,,	౪	దెవతా	దేవతా
,,	,,	స్సఇతి	స్సఇతి,
,,	౧౧	యద్వా-	యద్వా-*
,,	౧౩	వాదవత్.	వాదవత్
౩౦	౨	దౌర్భల్యా	దౌర్బల్యా
,,	,,	తమోద్వహర	తమోర్దహర
,,	౭	ప్రామాణ్యాత్వాగ	ప్రామాణ్యాత్వాగ
,,	౧౦	యోగాచ్చ.	యోగాచ్చ
,,	౧౧	పృథగుపాయత్వం-	పృథగుపాయత్వం.
,,	౧౪	పశ్యతే	పశ్యతి
,,	౧౯	సముచ్చయో.	సముచ్చయే
,,	౨౫	అతస్తదేవ	అతస్తదేవ
,,	౨౮	సిద్ధి	సిద్ధి
,,	,,	తస్మాద్బ్రాహ్మణః	తస్మాద్బ్రాహ్మణః
,,	౨౯	సిద్ధత్వాత్	సిద్ధత్వాత్
,,	,,	యిష్యతే	యిష్యతే*
,,	౩౧	సత్వాత్	సత్త్వాత్
౩౧	౨	మిత్యుక్తం*	మిత్యుక్తం.*
,,	౪	స్మృతిద్దర్శనా	స్మృతిర్దర్శనా
,,	౫	స్మృతిద్దర్శనరూపా	స్మృతిర్దర్శనరూపా
,,	౧౨	వృత్యా	వృత్త్యా
,,	౧౬	సిద్ధా	సిద్ధా
,,	౧౯	వ్యావృత్యర్థం	వ్యావృత్త్యర్థం
,,	౨౦	వేదసముపాసనం	వెదనముపాసనం
,,	౨౧	విభిన్న	విచ్ఛిన్న
,,	౩౫	పృధివ్యాం	పృధివ్యాం
,,	,,	పృథ్వీమాత్రె	పృథ్వీమాత్రె
,,	౩౬	దర్శయతి.యమే	దర్శయతి (యమేవైష
		వైష ఆత్మావృణుతెతె	ఆత్మావృణుతేతేనై
		నైవలభ్యఇత్యుక్తమితి.	వలభ్యఇత్యుక్తమితి)
,,	౩౮	స్సఏవాస్య.	స్సఏవాస్య
౩౨	౩	తఇతి	తఇతి*
,,	౪	ప్రియాయస్య	ప్రియాయస్య-
,,	౬	తమెవ	తమెవం
,,	౯	తత్వేన	తత్త్వేన
,,	,,	పరంతప	పరన్తప*
,,	౧౨	స్నిత్యర్థః.	స్నిత్యర్థః.*
,,	౧౬	ప్రీతిమత్వ	ప్రీతిమత్త్వ
,,	౧౭	మత్వ	మత్త్వ
,,	౨౦	నిరుపధికా	నిరవధికా
,,	౨౫	పర్యాయత్వం	పర్యాయత్వం.
,,	౩౬	బృహ్మణో	బృంహణో
,,	,,	బృహణీ	బృంహణీ
,,	,,	తత్వతో	తత్త్వతో
,,	౩౮	వేైరిత్యనేన	వేద్రైరిత్యనేన

పు-సం.	ప-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
౩౩	౩	త్రదుత్పయె	త్రదుత్పత్తయే
,,	౧౨	నోపపద్యతే	నోపపద్యతే
,,	౨౪	సుష్ఠేయత్వప్య	సుష్ఠేయత్వప్య
,,	౨౮	చక్షజ్ఞా	చక్షజ్ఞా
,,	౩౩	తల్లభి	తల్లబ్ధి
,,	౩౬	సముచ్చయె	సముచ్చయే
,,	,,	దర్శయతు	దర్శయితు
౩౪	౨	సత్వ	సత్త్వ
,,	౧౨	త్సాత్వికా	త్సాత్త్వికా
,,	౧౭	యేనసవికారో	యెన- సవికారో
,,	౨౧	జ్ఞాయతే.	జ్ఞాయతే.*
,,	౨౨	సాపేక్షత్వేన	సాపేక్షత్వేన*
,,	౨౮	సఖార్థోర్థాత్సిధ్యతీతి	సఖర్థోర్థాత్సిధ్యతీతి
,,	౩౧	దైన్యం.	దైన్యం
,,	౩౬	ఏవవిరోధే.	ఏవవిరోధే,
౩౫	౪	కర్మైవ	కర్మైవ.
,,	౬	శ్రుత్యన్తరం-	శ్రుత్యన్తరం
,,	౧౪	మృత్యుం (జ్ఞానో త్పత్తివిరోధీతి)	(మృత్యుంజ్ఞానోత్పత్తివిరోధీతి)
,,	౧౭	పన్గా	పన్థా
,,	౨౫	*నత్వేతం	నతు *ఏతం
,,	౩౧	యదనుక్తం	యదనుక్తం-
,,	౩౪	.విద్యాఙ్గంకర్మ-	విద్యాఙ్గంకర్మ.
,,	,,	పాపం, చ	పాపం, చ.
,,	౩౫	కామేచేతి ప్రతిప దంయదభిధేయం	కామేచేతి. ప్రతిపదం యదభిధేయం-
౩౬	౧	నిరోధిత్వే	విరోధిత్వే
,,	౫	యథార్థ	యథార్థ
,,	౮	పాశబ్ద	పాపశబ్ద
,,	,,	చశజ్ఞా	చక్షజ్ఞా
,,	౧౨	తస్యాన్తరాయా	తస్యాన్తరాయా
,,	౧౮	నివృత్తి	నిమిత్త
,,	౨౮	ఉన్నినీపాఘోనిష	ఉన్నినీపాఘానినీష
,,	౩౪	వర్ధయతి	వర్ధయతి
,,	,,	దృఢప్రజ్ఞాః	దృఢప్రజ్ఞః
,,	౩౫	నరఇతిచతత్ర	నరఇతిచ. తత్ర
,,	,,	కర్తన్తి	కర్తన్తి,
,,	,,	నాశయతీతి-	నాశయతీ, తిచ
,,	౩౬	కర్మదేవతా	కర్మదేవతా
,,	౩౭	సాదధు	సాధు
,,	౩౯	ప్రకణా	ప్రకరణా
,,	౪౦	సోర్జాన	సార్షాన
,,	,,	ప్రస్తు	ప్రస్తు
౩౭	౨	మపనుదతీతి	మపనుదతీతి.
,,	౯	ఇదాంనీం	ఇదానీం
,,	౧౨	యజ్ఞోదానంతపః	*యజ్ఞదానతపః
,,	,,	*యజ్ఞోదానం	యజ్ఞోదానం
,,	౨౯	సూత్రం	సూత్రం.
,,	౩౩	తత్రన్యాయై	తత్రన్యాయై
,,	౪౦	నహ్యాపాత	నహ్యాపాత

*

పు-సం.	ప-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
౩౮	౫	వివెకస్య	వివేకస్య
,,	౬	శ్రెయసిద్ధిః	శ్రెయససిద్ధిః
,,	౮	శ్రవణౌపయి.	శ్రవణౌపయి
,,	౧౧	దుస్సంపాద్యఇతి	దుస్సమ్పాదఇతి
,,	౨౪	తదుపాదేయమతి.	తదుపాదేయమితి
,,	౨౭	మిామాంసాయా	మీమాంసయా
,,	౩౧	వివిత్సా	వివత్సా
,,	౩౨	సత్వా	సత్త్వా
,,	౩౬	రైన్గరాకాఙ్క్షైన్యేణ	రైన్గరాకాఙ్క్షైణ
,,	౩౭	విరహేవ	విరహెయాప
౩౯	౬	సూత్రస్య	సూత్రస్య.
,,	౧౭	ద్యల్పాపస్థిర	ద్యల్పాపస్థిర
,,	౨౭	దర్శనార్థ	దర్శనార్థ
,,	౨౮	కర్మసమృద్ధ్య	*కర్మసమృద్ధ్య
,,	౩౧	నీత్యర్థః (ఇతిశ్రౌతౌ)	నీత్యర్థః.ఇతిశ్రౌతౌ.
,,	౩౩	ప్రతిపాదితం	ప్రతిపాదితం.
,,	,,	రూపాణీతి.	రూపాణీతి
,,	౩౫	ఉభయాపేక్షయా	ఉభయాపేక్షయా
,,	౩౮	విద్యాజ్ఞ	విద్యాజ్ఞ
౪౦	౧౫	విరొధా	*విరోధా
,,	౧౬	పృథగాత్మా	*పృథగాత్మా
,,	౧౮	క్రియావా	*క్రియావా
,,	౨౪	తద్వైయ్యర్థ్య	తద్వైయర్థ్య
,,	౩౦	ప్రథమం.	ప్రథమం
,,	౩౧	జ్ఞాత్రాదయః	జ్ఞాత్రాదయః.
,,	,,	స్వగతావా	స్వగతావా.
,,	౩౪	వెత్యేవ	వేత్యేవ
,,	౩౬	మిథ్యాత్వం	మిథ్యాత్వం
,,	౩౭	ప్రకృతై	*ప్రకృతై
,,	౩౮	నేహనానాస్తి	*నేహనానాస్తి
౪౧	౧	అథ	అథ
,,	౬	పశ్యత్త	పశ్యతి
,,	౧౬	ప్రథను	ప్రథమ
,,	౧౭	ప్రపఞ్చనాత్	ప్రపఞ్చనాత్.
,,	౩౫	మెకన్యాయ	మెకవాక్యన్యాయ
౪౨	౪	*రెుతు	రెుతు
,,	౧౮	(వేణురస్థితి)	(వేణురన్ధ్రితి)
,,	౨౦	శరీరాణ్యుచ్యన్తె	శరీరాణ్యుచ్యన్తె.
,,	౩౩	అభ్భక్షో	అబ్భక్షో
౪౩	౩	సత్యానాంసతామనృత	సత్యానామనృత
,,	౫	ఆనాది	అనాది
,,	౬	సుప్తో	సుప్తా
,,	౨౫	విధేత్యాదినా	విధేత్యాదినా.
,,	౩౮	వస్త్వస్తికింమహీ	*వస్త్వస్తికిం *మహీ
౪౪	౩౭	సిద్ధయె	సిద్ధయె
,,	౩౮	గ్రాహయన్తిచ *ఆత్మెత్యేవోపాసీత	గ్రాహయన్తిచ - ఆత్మెత్యేవోపాసీత.
౪౫	౨౦	చబాధకత్వ	బాధకత్వ
,,	౨౫	విలమ్బాభ్యాం	విలమ్బాభ్యాం
,,	౩౧	మిత్యర్థః	మిత్యర్థః
,,	౪౦	వత్వం	వత్త్వం
౪౬	౧౨	బన్ధః	బన్ధః
,,	౧౩	ప్రపఞ్చః.	ప్రపఞ్చః.
,,	౧౯	ఆదిత్యో	*ఆదిత్యో
,,	౨౦	ఆదిత్యోయూపఇతి	*ఆదిత్యోయూపఇతి
,,	౨౬	ద్బాధ్యత్వం	ద్బాధ్యత్వం
,,	,,	మిత్త్యుత్పత్తి	మిత్యుత్పత్తి
,,	౨౭	ప్రసర్పస్తిఆధ్వర్యుం	ప్రసర్పన్తిఆధ్వర్యుం
,,	౩౫	బాధిత్వే	బాధితైవ
,,	,,	ప్రాబల్యమితి	ప్రాబల్యమితి.*
౪౭	౧౦	జక్షన్క్రీడ	జక్షత్క్రీడ
,,	౨౨	వైయ్యర్థ్య	వైయర్థ్య
,,	౨౬	గుణాస్సత్య	*గుణాస్సత్య
౪౮	౧	భిధేయం	భిధేయం-
,,	౨౦	తథాహి	తథాహి
,,	౨౪	ధ్విరోధి	ద్విరోధి
,,	౨౯	వత్వ	వత్త్వ
,,	౩౦	వత్వం	వత్త్వం
,,	౩౬	తథాపి	తథాపి
,,	౩౮	గఙ్గాపదె	గఙ్గాపదే.
,,	౪౧	నిశ్చయః	నిశ్చయః.
౪౯	౭	వావృత్త	వ్యావృత్త
,,	౧౩	ప్రతీతేరితి	ప్రతీతేరితి
,,	౩౧	తత్త్వమస్యాదీ	*తత్త్వమస్యాది
,,	౩౪	వ్యావత్తయె	వ్యావృత్తయె
,,	౪౦	ద్భావ	ద్భావ
౫౦	౪	రైకార్థ్యం	రైకార్థ్యం.
,,	౨౦	ఐక్యం.	ఐక్యం,
,,	,,	భేద	భేద్య,
,,	౨౨	కార్థ్యేన	కార్త్స్న్యేనచ
,,	౨౮	తమీశ్వరాణాంపర మఁమహేశ్వరం పకారణం	*తమీశ్వరాణాం పర మంమహేశ్వరం*స కారణం
౫౧	౬	వృత్తత్వాత్.	వృత్తత్వాత్
,,	౨౪	గజాపద	గఙ్గాపద
,,	౩౬	సిద్ధివలిజాదెః	సిద్ధివల్లిజాదెః
,,	౩౮	శేషస్య◡మాణికత్వే	శెషస్యప్రామాణికత్వె
,,	,,	తత	తత్ర
,,	౩౯	ప్రసజాత్	ప్రసఙ్గాత్
,,	,,	తతశక్తి	తత్రశక్తి
౫౨	౨౩	పరిహారతి	పరిహరతి
,,	౩౨	వ్యవహర	వ్యవహార
౫౩	౧౨	వః	వః.
,,	౨౮	(అన్యథాస్వరూప మేవస్యాత్)	అన్యథాస్వరూపమేవ స్యాత్
,,	౩౧	జాతియ్యా	జాతీయా
౫౪	౧	ననుచ.	ననుచ
,,	౩	వ్యావృత్తిః	వ్యావృత్తిః.
,,	౨౪	దూషయితి	దూషయతి
,,	౨౫	స్థానరేణాపి	స్థాంస్తర్కేణాపి
,,	౨౯	మానస్య	మాననిరాసస్య
౫౫	౧౩	ఇత్యర్థః	ఇత్యర్థః

పు-సం.	ప-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
,,	౨౧	యఇతి	యత ఇతి
,,	౨౨	తదన న్తరమితి	తదన న్తరమితి-
,,	౨౫	భావాద్ధర్మి	భావాత్. ధర్మి
,,	౩౦	నాస్పృష్ట	నాస్ప్రిష్ట
౫౬	౩	వ్యజ్ఞక	వ్యఞ్జక
,,	౪	రూపాదివదితి	(రూపాదివదితి)
,,	౩౨	నిర్నయః	నిర్ణయః
,,	౩౪	శ్రయణం	శ్రయణం-
,,	౩౯	గ్రాహ్యం	గ్రాహ్యం-
౫౭	౧౧	దితీయం	ద్వితీయం
,,	౧౪	ధర్మః	ధర్మః-
౫౮	౧	తయో	తయోః
,,	౬	య స్త్రీ	య స్త్రీ-
,,	,,	స్వత్వే	స్వ త్త్వ
,,	౧౭	స్వస్మిన్ స్త	స్వస్మిం స్త
,,	౩౩	త్రైక్యా	త్రైక్యా,
,,	,,	భూతా	భూతా,
౫౯	౨	సర్వత్వాత్.	సర్వత్వాత్
,,	౩	ప్రతిబద్ధా	ప్రతిసంబద్ధా
,,	౧౩	కారా న్తతరా	కారా న్తరా
,,	౨౩	వికా న్తరా	వికారా న్తరా
,,	౨౪	వదితి	వదితి.
,,	౨౯	యఞ్జ్యోతి	యజ్ఞోతి
,,	౩౮	వపుష	వపుష.
,,	౩౯	దృష్టాన్త	దృష్టాన్త
౬౦	౩	కర్త్రిత్వా	కర్తృత్వా
,,	౧౦	వ్యజ్య	వ్యఙ్గ్య
,,	౧౮	(అవి క్రయఇతి)	(అవిక్రియఇతి)
,,	౨౨	నాహంఖల్విత్యాది	నాహఙ్ఖల్విత్యాది
,,	౨౮	అనాత్మనఃఅహఙ్కార	అనాత్మనోఽహఙ్కార
,,	౨౯	స్య.	స్య
,,	౩౫	వ్యఞ్జకో	వ్యఞ్జకో
౬౧	౯	నాహంఖల్వయ	నాహఙ్ఖల్వయ
,,	౨౩	జ్ఞాన	జ్ఞాన
౬౨	౧౧	త్వాత్	త్వాత్.
,,	౧౨	ప్రాథావ్యేన	ప్రాథాన్యేన
,,	౨౧	భూతిత్వం	భూతిత్వం.
,,	౨౪	ద్భోధయనా	ద్బోధాయనా
౬౩	౨	మనుభావానాం	మనుభవానాం
,,	౩౮	వచ్చిన్న	వచ్ఛిన్న
౬౪	౯	సాధ్యమితి	సాధ్యమితి.
,,	౩౧	విభాగాత్	విభాగాత్.
౬౫	౧౧	ష్టేషు	పిష్టేషు
,,	౨౧	యేతేతి	యేతెతి.
,,	౨౮	మాత్ర,	మాత్రా
,,	౩౫	త్వాత్. త	త్వాత్త
,,	,,	మితిచేత్	మితిచేత్.
,,	౩౯	గ్రహత్	గ్రహణాత్
౬౬	౧	శిష్టతా.	శిష్టతా
,,	౧౬	జ్ఞాత	జ్ఞాత
౬౬	౨౮	ఏవసం	ఏవసనం
,,	౩౯	బేదా	భేదా
౬౭	౧	మిదంమంశ	మిదమంశ
,,	౩౯	నియమ్య	నియామ్య
౬౮	౧౪	శేషత్వవిషయ	శేషవిషయ
,,	౧౬	యత్వ	యస్త్వ
,,	౨౧	సత్వం	సత్త్వం
,,	౨౩	వద్రూపాదిరవ	వద్రూపాదివ
,,	౨౫	సిద్థా	సిద్ధా
,,	౩౭	పవత్తా	పపత్తా
౬౯	౨	ప్రత్యే	ప్రత్య
,,	,,	నేని	నేనసి
,,	౭	సజ్యే	సజ్యే
,,	౨౨	యదేత్యా	యథేత్యా
,,	౨౬	ప్రతిషేధప్రసజ్గ	ప్రసఙ్గ
,,	౩౯	విషయిత్వే	విషయత్వే
౭౦	౧౫	శేషత్వాత్.	శేషత్వాత్
౭౧	౭	సదృశస్య.	సదృశస్య
౭౨	౧	దోతయతి	ద్యోతయతి
,,	౨	నార్థత్వా	నార్థత్వా
,,	౬	వృత్తైరపార	వృత్తైః అపార
,,	౨౫	సన్నిత్య	స్సన్నిత్య
,,	౨౮	సదనభూ	సదనుభూ
,,	౨౯	భేవా	భేదా
,,	౩౦	అత్మావా	ఆత్మావా
,,	౩౧	ద్యేతి	ధ్యేతి
,,	౩౨	పరత్వా, త్తస్య	పరత్వాత్తస్య.
,,	౩౩	*నాన్య	నాన్య
,,	౩౪	చ్చఅద్రెశ	చ్చ. అద్రెశ్య.
,,	,,	దృశ్యత్వా	దృశ్యత్వా
,,	౩౭	పక్షీకారే	పక్షీకారే
౭౩	౯	ర్బ్రిహ్మ	ర్బ్రిహ్మ
,,	౧౮	రైక్య	రై క్య
,,	౩౪	భావాత్.	భావాత్
,,	౩౬	ప్యపా	ప్యపా
,,	౩౮	వచ్చిన్న	వచ్ఛిన్న
,,	౪౦	ఘటో స్తి	ఘటా స్తి
౭౪	౧౨	పౌనరుక్త్యం	పౌనరుక్త్యం.
,,	౩౦	జ్ఞాన	జ్ఞాన
,,	౩౩	వ్యత్వాద	ప్యత్వాద
,,	౪౦	వివిష్టతా	విశిష్టతా
౭౫	౧౦	స్త్రీతి	స్త్రీతి.
,,	౧౪	సమత్త్వం	సత్త్వం
,,	౨౭	త్వావస్థం	త్వాప్రమాణత్వావస్థం
,,	౩౩	నియమః-	నియమః
౭౬	౧౦	ప్రతీతిస్చ	ప్రతీతిశ్చ
,,	౨౧	జాద్ధై	బౌద్ధై
,,	౨౬	విహాయ	విహాయ
,,	,,	లబ్ధై	లబ్ధై
,,	౨౮	నభావో	నాభావో

పు-సం.	ప-సం	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
౭౬	౨౯	లిజ్ఞ	లిఙ్గ
,,	౩౦	విషయా	విషయీ
,,	౩౮	త్జ్ఞా	త్ఙ్జా
౭౭	౧	ప్రతీయ	ప్రతీతంచేత్ - సంవేదన విషయోఘటాదిరపీకా లానవచ్ఛిన్నః ప్రతీయ
,,	౩	యంతీతి	య న్తీతి
,,	౬	మూర్ఛా	మూర్ఛా
,,	౧౫	(ఏవమేవేతి)	(ఏవమితి)
,,	౨౪	ర్విషయా	ర్విషయ
,,	౨౫	లబ్దై	లబ్ధి
,,	౩౦	దస్సాధనమిత్యుక్త	దస్సాధమిత్యుక్త
,,	౩౩	ముచ్యతె	ముచ్యతే.
౭౮	౧౬	సరణ	స్మరణ
,,	౨౪	రహితావా	రహితావా.
,,	౩౨	ఇయ న్త	ఇయ న్తం
,,	౩౩	ఇతి	ఇతి.
,,	౪౦	యథాఘటస్య	ఘటస్య
౭౯	౧౨	తమః	*తమః
,,	౩౮	జ్ఞా త్రోః	జ్ఞా త్రోః
,,	౩౯	జ్ఞానస్య	జ్ఞానస్య
౮౦	౨	తైసై	తైస్తై
,,	౨౩	సవి	సంవి
,,	౩౦	ప్రకాశః-	ప్రకాశః.
,,	౩౬	క్షీపె	క్షేపే
,,	,,	దిత్వా	దితత్వా
,,	౩౮	నిద్దేశో	నిర్దేశో
,,	౩౯	త్యర్థః	త్యర్థః.
,,	,,	అయహమర్థః	అయమర్థః
౮౧	౧	వ్యవహరా	వ్యవహారా
,,	౫	రత్వం	రత్వం,
,,	,,	నిరోధా	నిరోధా,
౮౨	౨	అత్మా	ఆత్మా
,,	౨౪	స్వత	స్వత
,,	౩౨	యుష్మ	*యుష్మ
,,	౩౩	నిపుణశ్శబ్దో	నిపుణః *శబ్దో
,,	౩౪	త్వాద్దేతా	త్వాత్. హేతౌ
,,	౩౮	ప్రమాణ్యం	ప్రామాణ్యం
౮౩	౪	జ్ఞోత	జ్ఞాత
,,	౩౨	శజ్ఞ్యాహ	శజ్ఞ్యాహ
౮౪	౧	ప్రభయా	స్వప్రభయా
,,	౩	త్వాచ్ఛ.	త్వాచ్చ
,,	,,	ధర్మ్యత్	ధర్మ్యత్.
౮౫	౫	త్వజ్ఞ్రిమః	త్వజ్ఞ్రిమః.
,,	౧౨	ఉద్వృంతం	*ఉద్వృత్తం
,,	౨౦	యవ	యవి
,,	౩౯	పుష్కల	పుష్కల
౮౬	౧౬	దార్ష్టాన్తి	దార్ష్టాన్తి
,,	౩౧	జ్ఞానత్వ	జ్ఞానత్వ
,,	౩౨	ప్రసజ్ఞాత్	ప్రసజ్ఞాత్
౮౭	౧౫	యాజ్ఞా	యావాజ్ఞా
,,	౨౩	పగమాత్.	పగమాత్
,,	౨౮	ముక్తంపరపక్షే.	ముక్తం. పరపక్షే
,,	౨౯	వాద్దూషణా	వాత్. దూషణా
,,	౩౯	ఉత్జ్ఞా	ఉత్జ్ఞా
,,	,,	స్తసాదితి	స్తస్మాదితి
,,	,,	ఇహస్వాత్మా	ఇహస్వాత్మా
౮౮	౧౬	స్వపక్షేఽనాత్మ	స్వపక్షే- అనాత్మ
,,	౨౬	ధికణ్యం	ధికరణ్యం
,,	౩౮	దాదృశా	తాదృశా
౮౯	౩౪	న్యాద్రి	న్యాది
౯౦	౧	నిత్యత్వం	నిత్యత్వం
,,	౩౫	ఉతాపార	ఉతాపర
౯౧	౩	ఆదర్శావదివ	ఆదర్శాదివ
,,	౪	శాన్తాగార	శాన్తాన్తర
,,	౧౨	త్వాభ్యుపగమాత్	త్వాభ్యుపగమాత్
,,	౧౩	నసంభవతి	నసమ్భవతి
,,	౧౭	జ్ఞాతృత్వ	జ్ఞాతృత్వ
,,	౧౯	జ్ఞానజ్ఞాత్రోః	జ్ఞానజ్ఞాత్రోః
,,	౨౨	జ్ఞాతృ	జ్ఞాతృ
,,	౨౨	జ్ఞాతృత్వ	జ్ఞాతృత్వ
,,	౨౩	జ్ఞాతృత్వస్య	జ్ఞాతృత్వస్య
,,	౨౫	దర్శనార్థం	ప్రదర్శనార్థం
,,	౨౭	అనుదితాన స్తమిత స్వరూపప్రకాశం	(అనుదితా న స్తమిత స్వరూపప్రకాశం)
,,	౩౦	సభ్యుపగమే	నభ్యుపగమే
,,	౩౩	వజ్ఞ్రి	వ్యజ్ఞ్రి
,,	౩౭	ఇత్యత్రాపేక్షా	ఇత్యపెక్షా
౯౨	౧	అనుభపాన్తరా	అనుభవాన్తరా
,,	౮	పోద్యత్వా	పనోద్యత్వా
,,	౨౪	చానుసుపపన్న	చానుపపన్న
,,	౨౫	కర్మ్య	కర్తృ
,,	౩౬	త్వాభావాత్	త్వాభావాత్.
,,	౩౮	మిత్యర్థః	మిత్యర్థః
౯౪	౮	నాహం	నాహ
,,	౨౧	స్నుమస్తా	స్నుమస్తా
,,	౨౮	సిద్ధ	సిద్ధ,
౯౬	౧౫	యథా.	యథా
,,	౧౭	నాహం	నాహ
౯౭	౧౧	తేషామహం	*తేషామహాహం
౯౮	౨౫	హేతురహంకారః	హేతుః. అహంకారః-
౯౯	౧౭	మితి	మితి.
,,	౩౨	జ్ఞాన	జ్ఞాన
౧౦౦	౯	పురుషాగో	పురుషాన్తరాగో
,,	౧౫	గమ్యతఇత్య	గమయతీత్య
,,	౨౨	భజ్ఞః	భజ్ఞః
,,	౩౬	విరుద్ధః-	విరుద్ధః.
౧౦౨	౧౨	ఉత్జ్ఞాన	ఉత్జ్ఞాన
౧౦౩	౯	వస్థా	వస్థా
,,	౪౦	జ్ఞానే	జ్ఞానే-

పు-సం.	ప-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
౧౦౪	౧	త్యాచ్ఛ	త్యాచ్ఛా
,,	౧౩	గగనకుసుమవదితి	(గగనకుసుమవదితి)
౧౦౫	౩	యెనా	*యెనా
,,	౧౪	వైయ్యర్థ్యం	వైయర్థ్యం-
,,	౩౯	సౌమ్యేవం	సాక్ష్యేవం
౧౦౬	౨౦	శనేతు	సనేతు
,,	౩౯	పుత్రం	పుత్రం
౧౦౭	౨౬	ప్రసజ్ఞా	ప్రసజ్ఞా,
౧౦౯	౩౩	మవర్జనీయ	మవర్జనీయ
౧౧౦	౨౬	జ్ఞాతు	జ్ఞాతు
౧౧౨	౧౩	ప్రప	ప్రవ
,,	౧౬	రూపాధి	రుపాధి
,,	౧౮	నరాస్య	పరాస్య
,,	౩౪	అశీర్వాద	ఆశీర్వాద
౧౧౩	౭	సంహృత	సంహర
,,	౧౦	జైమిని	జైమిని
,,	౨౪	నితి	నితీతి
౧౧౪	౧౦	రమ్మతె	రంసమతె
,,	౨౬	మిత్యర్థః	మిత్యర్థః
,,	౨౮	జ్ఞానం భోపాసనా త్మకమితి	(జ్ఞానంచోపాసనా త్మకమితి)
,,	౪౦	వేషోయాం	వేశ్మోయాం
౧౧౫	౯	బహుథా	బహుధా
,,	౨౦	త్రాది	త్రాతిది
,,	౨౪	తస్త్రివత్	తస్త్రిత్వవత్
,,	౩౦	థేత్యుక్తం	దేత్యుక్తం
౧౧౬	౧౪	యోర్నియా	యోః. నియా
,,	౨౦	*నసవెద	నసవెద
,,	,,	తేత్రై	తెతి. ఐ
,,	౨౧	నార్థత్వం.	నార్థత్వం
,,	,,	థ్యానేన	ధ్యానే
,,	౨౭	నిర్వాహణా	నిర్వాహణా
౧౧౭	౩	చేతి	చేతి.
,,	౬	విత్రైక్య	విద్రైక్య
,,	౯	భేథః	భేదః
౧౧౮	౮	యోగాదతోవిషయ	యోగాద్విషయ
,,	౨౪	ఉపాకస్య	ఉపాసకస్య
౧౧౯	౩౧	కదాచనేతి	*కదాచనేతి
౧౨౧	౧	లేశో	లేశా
౧౨౨	౧	*సంభర్త్రేతి	సంభర్త్రేతి
,,	౩	*వసన్తి	వసన్తి
౧౨౩	౩౧	త్యాదిత్య	త్యాదిత్య
,,	౩౩	సిద్ధ్యైవ	సిద్ధ్యైవ
౧౨౫	౪	ప్రథానం	ప్రథానం
,,	౨౧	ప్రయోగానుసా	ప్రయోగాను
,,	౨౬	దనురోథే	దనురోధే
౧౨౭	౨౨	భ్యధికః	భ్యధికః
౧౨౮	౨౩	శజ్ఞా	శజ్ఞా
,,	౩౭	శజ్ఞా	శజ్ఞా
౧౨౯	౧	జిజ్ఞా	జిజ్ఞా
,,	౧౩	పురాణ	పురాణ
,,	౧౭	సిద్ధఇతి	సిద్ధఇతి
,,	౨౩	వత్వం	వత్త్వం
,,	౩౨	ప్రతిరిష్య	ప్రతరిష్య
౧౩౦	౭	సాత్వికె	సాత్త్వికే
౧౩౧	౧౦	లైజైచ	లైజైచ
,,	,,	ద్వితీయ్యో	ద్వితీయె
,,	౨౯	జగద్ధాతా	జగద్ధాతా
,,	౪౦	బాధక	బాధక
౧౩౨	౧౧	నజ్ఞాన	నజ్ఞాన
,,	౧౮	పంఞ్చమీ	పఞ్చమీ
౧౩౩	౨	వైయ్య	వైయ
౧౩౪	౧౫	విథాః	విధాః
,,	౨౭	పురుషావ్యక్త	పురుషవ్యక్త
౧౩౫	౧౮	పురుషవ్యక్త	పురుషవ్యక్త
,,	,,	పురుషః	పురుషః
౧౩౭	౩౨	ప్రథానః	ప్రథానః
౧౩౮	౮	రన్ధ్రి	రన్ధ్రి
,,	౧౧	నీయః	నీయః.
,,	౧౮	ఇత్యర్థః	ఇత్యర్థః
,,	౩౧	షడ్గాది	షడ్జాది
౧౩౯	౨౬	లక్ష్యేనాహం	లక్ష్యేణాహం
౧౪౦	౭	నశ్నత్వా	నశ్నత్త్వా
,,	౨౦	జత్తు	జన్తు
,,	౩౪	విశేణం	విశేషణం
౧౪౧	౩౦	రంభ	రమ్భ
౧౪౨	౧౨	ర్ధర్శ	ర్ధర్శ
,,	౩౧	అతస్వాస్యస్య	అతస్వామ్య
౧౪౪	౨౫	త్వ్రిషికా	త్వ్రిషికా
,,	౨౭	*అయంచ	అయంచ*
,,	౩౪	జంతుషు	జన్తుషు
౧౪౫	౮	వొక్తం	వొక్తం.
,,	౨౩	పున	పున
౧౪౬	౩	త్సత్వం	త్సత్త్వం
,,	౨౧	రంభే	రమ్భే
,,	౨౪	శజ్ఞా	శజ్ఞా
౧౪౮	౮	కల్పనై	కల్పనే
,,	౨౩	వచ్ఛిన్నా	వచ్ఛిన్నా
,,	౩౪	ష్వల్వా	ష్వల్పా
౧౪౯	౧౬	వితథి	వితదథి
,,	౩౭	తస్స్వాప్నా	తస్వాప్నా
,,	౪౦	బాథో	బాధో
౧౫౦	౫	పాధ్యా, సో	పాధ్యాసో.
,,	౨౩	రూపజ్ఞాన	రూపాజ్ఞాన
౧౫౧	౫	స్మథర్థ	స్మదర్థ
,,	౨౦	థర్థ	దర్థ
౧౫౪	౨౦	స్వాభిమతః	స్వాభిమతః,
,,	౨౨	మంగీ	మజ్జీ
,,	౨౮	థై	ధై.

పు-సం.	ప-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
౧౫౬	౧౫	ధిషాన	ధిష్ఠాన
౧౬౪	౧౪	వాచ్య	వాచ్యత్వ
౨౧౫	౨౮	గమానా	గమనా
౨౧౮	౧౯	బహ్మణా	బ్రహ్మణ
౨౫౬	౬	ల్యుటోర్బహు	ల్యుటోబహు
౨౪౯	౪	విధానాత్ త్వాౖ గెవ	విధానాత్వాౖగెవ
౨౮౯	౨౫	జోతి	జ్యోతి
౩౧౮	౧౦	నహి	నహి
౩౩౨	౩౨	బ్రహ్మే	బ్రహ్మేవ
౩౮౪	౧౫	స్రష్టు	స్రష్టృ
౩౯౧	౨౫	విరోధాదృష్ట	విరోధాదదృష్ట
౩౯౯	౩౧	ముక్తాత్మస్య	ముక్తాత్మన్య
౪౦౯	౯	కీర్త్యతే	కీర్త్యన్తే
౪౧౩	౨౨	ప్రధాన్య	ప్రాధాన్య
౪౨౦	౧౦	విద్వాన్బ్రిహ	విద్వాన్బ్రహ్మ
,,	౩౩	తస్మిప్రతి	తస్మిన్ప్రతి
౪౨౨	౩౮	షష్ఠన్త	షష్ఠ్యన్త
౪౨౮	౩౯	కర్రాష్ట	కర్మాప్ర
౪౨౯	౧౨	షాపురు	పురుషా
,,	౩౪	కర్తృ	కర్తృ
౪౩౦	౧౦	అథాస్మిన్నాప్రిణ	అథాస్మిన్నాప్రిణ
౪౫౨	౩౨	ఇష్వామ	యిష్వామ
౪౫౪	౩	త్రయాణ	త్రయాణా
,,	౪౧	నైౖవ	నైౖవ
౪౫౪	౩౪	ప్రదర్దనో	ప్రతర్దనో
౪౬౪	౨౧	వాఖ్యాన	వ్యాఖ్యాన
౪౮౫	౩౪	అతోఽపి	అతోఽవ
౪౯౦	౯	కాకర	కారక
,,	౩౪	కిమత	కిమత్ర
౫౦౪	౨౨	బ్రహ్మణో	ద్బ్రహ్మణో
౫౧౧	౯	తేషాంమిదం	తేషామిదం
౫౧౩	౨౪	తద్వబ్రహ్మణో	తద్వద్బ్రహ్మణో
౫౬౨	౪౧	తుల	తుల్య
౫౬౪	౨౦	ఉతి	ఇతి

పు-సం.	ప-సం.	అశుద్ధం.	శుద్ధం.
౫౪౨	౨౩	వాయుర్జోతి	వాయుర్జ్యోతి
౫౪౫	౩౯	నేతినేతి	నేనేతి
౫౪౮	౩౦	మపుష్టువే	వపుష్టువే
౫౮౩	౧౬	వివిశేషే	విశేషే
౫౮౪	౨౮	దితివచనం	దివచనం
౫౯౬	౨౩	త్యధ్యస	త్యధ్యస్త
,,	౩౪	క క	కద్వైక
,,	౩౬	ణా న్త	ణా న్తరె
౫౯౯	౧౪	తత్వా	త్రత్వా
౬౦౬	౨౪	దశిష్ట	దవష్ట
౬౧౫	౫	మన్త్రప్రాణో నూ త్వాౖంమతి	మన్తంప్రాణో నూ త్వాౖమతి
౬౧౪	౧౪	బ్రాహ్మ	బ్రాహ్మ
,,	౩౫	సుసుపపన్నః	సుపపన్నః
౬౨౦	౩౮	ఫుచ్యతె	వ్యుచ్యేతే
౬౩౯	౧౩	పృథపృథ	పృథక్పృథ
,,	౧౬	వర్తమనో	వర్తమానో
౬౪౪	౨	కించిత త్వ	కించిత్తత్వ
,,	౧౬	నామాన్యా	సామాన్యా
౬౪౯	౧	అద్యాస	అధ్యాస్య
౬౫౬	౨౪	యాజ్ఞో	యాజ్ఞో
,,	౩౦	తతసిద్ధ	తత్రసిద్ధ
౬౬౧	౧౬	తతోవ్య	తతోవ్యప
,,	౨౦	తసద్భవతి	సతద్భవతి
౬౮౪	౨	పాణ్డిత్యనిర్విద్యం	పాణ్డిత్యంనిర్విద్య
,,	౨౪	అస్తీ, తి	అస్తీ, తి
౬౯౩	౩౪	కృత్వను	క్రత్వను
౭౯౮	౨౮	శబ్దాయాస్సజ్జతి	శబ్దాయాసజ్జతి
౭౧౪	౨	బ్రహ్మస్సంస్థో	బ్రహ్మసంస్థో
౭౨౦	౧౪	శక్తేసర్వా	శక్తేస్సర్వా
౭౨౩	౫	ర్బ్రిహ్మణో	ద్బ్రహ్మణో
౭౨౮	౧౦	శక్యః-	శక్యః-
౭౩౧	౩౪	ఉతేహఽవా	ఉతేహవా?
౭౩౩	౧౫	ఫలమతి	ఫలమత
౭౩౮	౨౯	రుక్సామ	ఋక్సామ

